Menâr Tefsiri

TEFSİRU'L-KUR'ANİ'L-HAKİM
TEFSİRU'L MENÂR

ŞEYH MUHAMMED ABDUH
MUHAMMED REŞİD RIZÂ

3

ekin

Menâr Tefsiri

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM

TEFSİRU'L MENÂR

ŞEYH MUHAMMED ABDUH
MUHAMMED REŞÎD RIZÂ

VI/54-160

8

SEKİZİNCİ CİLT

ekin

بسم الله الرحمن الرحيم

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM TEFSÎRU'L-MENÂR
Şeyh Muhammed Abduh
Muhammed Reşîd Rızâ

VIII. CİLT

Arapça Baskı:
Dâru'l-fikr li't-ıbâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî'

ISBN
978-975-8507-79-5

Çevirenler:
Mehmet Erdoğan (VI/54-81)
İbrahim Tüfekçi (VI/82-120; VII/1-110; 133-160)
Nedim Yılmaz (VII/111-132)

Yayına Hazırlama ve Koordinasyon:
Hamza Türkmen, Fikret Başer

VIII. Cildin Redaksiyonu:
Mehmet Ali Aslan, Zehra Ç. Türkmen

Son Okuma:
Büşra Bulut, Esra Aydın

Basım Tarihi:
Ocak 2012

Kapak / İç Düzen
Necmettin Asma

Baskı / Cilt
İstanbul Matbaacılık
Gümüşsuyu Cd. Işık San. Sit.
No: 21 B Blok Topkapı - Zeytinburnu - İstanbul
Tel: 0212 482 51 66

EKİN YAYINLARI
Fevzi Paşa Cd. Kınalızade Sk. 13/2 Fatih/İstanbul
Tel.: (0 212) 524 10 28 - 534 58 08
Faks: (0 212) 631 55 27
menartefsiri@gmail.com

MENAR TEFSİRİ HAKKINDA

Bu tefsir, sahih nakil ile apaçık aklı bir araya getiren yeğane tefsirdir; hikmet-i teşrîi (ilahi yasamanın hikmetini) açıklamakta, Allah'ın insanların hayatına egemen olan yasalarını (sünnetullah) sergilemekte, Kur'ân'ın her zaman ve mekandaki bütün insanlar için hidayet, yol gösterici olduğunu ortaya koymakta, Kur'anın yol göstericiliği ile bu asırda ona sırt çevirmiş Müslümanların durumunu, buna karşın onun ipine sımsıkı sarılan selefin (ilk kuşak Müslümanların) durumunu karşılaştırmakta ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bütün bunları yaparken kolay bir dil ve üslup kullanmış, tefsiri ilmi ve edebi kavramlara boğmaktan kaçınmış, herkesin anlayabileceği fakat aydınların da kendilerini müstağnî göre cmeyeceği bir düzey tutturmuştur. Bu tefsirin mahiyetini ve İslâm'ın bilge âlimi **Üstad İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh**'un (r) Ezher'de verdiği derslerde izlediği yöntemi kısaca bu şekilde özetleyebiliriz.

Seyyid Muhammed Reşîd Rızâ

İÇİNDEKİLER

EN'ÂM SÛRESİ

54.-55. ayetler 11
Selam, Merhamet, Islah 14
56.-58. ayetler 20
Allah'ın Sonsuz İlmi ve Gaybın Anahtarları 25
59.-62. ayetler 25
Kelâm Âlimleriyle Filozofların Bu Ayet Hakkındaki Yaklaşımları 29
Mefâtihu'l-Gayb'ın Merfû Hadise Dayanarak Yaptığı Tefsir: 34
Ana Karnındaki Yavrunun Dişi ve Erkek Olmasının Sebebi 35
Mefâtihu'l-Gayb'ın Gayba Dair Beş Hususu Açıklama Tarzı: 39
Apaçık Bir Kitapta Yaratıkların Miktarlarının Yazılması 41
Mahlûkatın Miktarını Yazmanın Hikmeti ve Melekler 51
Ölüm ve Melekler 53
63.-64. ayetler 65
Sıkıntı Anında Yapılan Dua 65
65.-67. ayetler 68
Gaflet İçinde Olana Uyarı ve Bilmeyene Tebliğ 77
68.-70. ayetler 86
Ayetler Hakkında İleri Geri Konuşulan Ortamlardan Uzaklaşmak 86
Dinlerini Oyun ve Eğlence Edinenler 106
71.-73. ayetler 112
Allah'tan Başkasına Yalvarmak 112
74.-79. ayetler 127
Hz. İbrahim'in Kökeni ve Babasının Kâfirliği Meselesi 128
Peygamberlerin Yakın Akrabalarından Bazılarının Kâfir Olduklarına Dair Nassların Hikmeti 144
Hz. Peygamber'in Ana-Babasını veya Amcasını Kötü Sözle Anarak Ona Eziyet Etmenin Tehlikesi 151
Bu Hususta Ehl-i Sünnet'in Kanaati 154

Ayetlerin Tefsirini Tamamlayan Bazı Hususlar: 170
Birinci Mesele: Hz. İbrahim'in Kavminin İnanç Esasları 170
İkinci Mesele: "Rab" ve "İlâh" Kelimelerinin Manası, Şirk Şüphesi ve İki Kısım Oluşu 174
Üçüncü Mesele: Kelâmcıların ve Filozofların Hz. İbrahim'in Delili Hakkındaki Görüşleri 176
Dördüncü Mesele: Sûfîlerin Ayetler Hakkındaki İşaretleri 178
80.-83. ayetler 181
Büyük Zulüm Şirke Karşı İbrahimi İman 181
84.-90. ayetler 196
Kitab, Hüküm, Nübüvvet 204
Aldatıcı Değil, Müjdeleyici Bir Rüya 210
Peygamberlere İcmalî ve Tafsilî İman Meselesi 219
İlk Peygamber Hz. Âdem mi, Hz. Nuh mu? 221
91.-92. ayetler 232
Allah'ı Gereği Gibi Tanımamak 233
93.-94. ayetler 248
95.-99. ayetler 258
Yaratmak - Çıkarmak 260
Kevni Ayetlerin ve Nefsin Yaratılması 268
100.-103. ayetler 279
Cin Melekden midir Şeytandan mıdır? 280
Allah'ın Yaratıcılığı 285
Allah Görülür mü? 288
104.-107. ayetler 296
108.-110. ayetler 304
Müşriklerin İlânlarına Sövmek Doğru mu? 305
İman Etmemekte Direnenlere Mucize de Kâr Etmez 314
111.-113. ayetler 317
Allah'ın Dilemesi, Sünnetullah ve Kâfirlerin Mucize İsteği 318
Yaldızlı Sözlerle Aldatmak 321
114.-115. ayetler 327
Allah'ın Kelimesi 329
116.-121. ayetler 333
Kesilen Hayvanların Helalliği Meselesi 336
122.-123. ayetler 351
Nur İçinde Olanlarla Karanlıklar İçinde Kalanların Durumu 352
124.-127. ayetler 361

Allah'ın Dilemesi ve İnsan İradesi 367
Allah'ın Sünnetleri ve Ayetleriyle Cebriyye ve Kaderiyye'ye Cevap 373
Bu Tartışmadan Alınacak Ders 377
128. ayet 394
Cehenemin Ebediliği ve Cehenem Azabı Konusundaki İhtilaf 401
İbnu'l Kayyum'un Bu Meseleyi Açıklaması 403
129.-132. ayetler 440
133.-135. ayetler 457
Rabbin Zenginliği ve Ehl-i Sünnet Anlayışında İtidal 458
136.-140. ayetler 469
Allah'a Pay Ayırmak 470
Müşrik Arapların Kız Çocuğuna Bakışı 473
Müşriklerin Literatüründe Şirk ve Tevessül! 474
141.-144. ayetler 485
İsmailî Arapların Putperestlik Tarihleri ve Bu İnançtan Kaynaklanan Sapıklıkları 505
145.-147. ayetler 508
Kur'an Beyanının Dışında Kalan Hayvanların Yenmesinin Hükmü 509
Yahudilere Haram Kılınan Tırnaklı Hayvanlar 542
148.-150. ayetler 549
151.-153. ayetler 560
Kur'ân Temelli On Ahlaki Emir 561
154.-157. ayetler 584
158. ayet 595
Olağanüstülük Bekleyenlerin Durumu 596
159. ayet 603
Müslümanların Ayrılığa Düşme Sebepleri ve Sonuçları Üstüne Bir Uygulama 608
Ümmetin Tefrikaya Düşmesinin İlk Başlangıcı 617
Mezheblerin ve Dinin Zaafa Uğraması
Ecnebilerin Müslümanlarla İlgili Entrikaları 621
Islah ve Birliğe Davet 623
Rabbimizin Ayetleri ve Yeisten/Ümitsizlikten Sonra Ümit 624
160. ayet 628

❮ EN'ÂM SÛRESİ ❯

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ
الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿54﴾ وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ﴿55﴾

54. Ayetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selam size! Rabbiniz merhamet etmeyi kendi üzerine yazdı. Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar sonra ardından tövbe edip de kendini ıslah ederse, muhakkak ki O (Allah), çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

55. Suçluların tuttuğu yol açığa çıksın diye, ayetleri işte böyle genişçe açıklıyoruz.

Bu iki ayet, daha önceki ayetlerin ifade akışını tamamlamaktadır. Ayet, bunu Rasûlullah (s)'ın mü'minlere karşı davranışı hakkında menfi ve müspet irşadı birleştirerek yapmaktadır. Rabbi, Peygamberine (s) önce kavmi içinden böbürlenen kodaman takımına meylettiği ve onların kendisine yönelmelerini, davetini dinlemelerini ve iman etmelerini istediği için mustaz'af mü'minleri kendi yanından kovmasını yasak etti. Sonra ona, o mazlumları da diğer mü'minler gibi karşılamasını, onlara da selam vermesini, merhaba demesini, Allah'ın rahmetini ve bağışlamasını müjdelemesini emretti. *"Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!"*[1] ayetinin tefsirinde İkrime'nin rivayeti olarak Hz. Ömer'in kâfirlerin ileri gelen eşraf takımının tekliflerini kabul etmeyi yerinde bulduğu haberi geçmişti. O rivayete göre bu hususta ilgili ayetler inince, Hz. Ömer gelmiş ve özür dilemişti. Onun mazeretinin kabulü hakkında işte bu ayetler nazil olmuştu. Yine daha önce bu rivayetin zayıf bir rivayet olduğu, En'âm Sûresi'nin toptan bir defada nazil olmasının daha ağır bastığı ve bunun o habere zıt olduğu da geçmişti. Şimdi Râzî'nin *et-Tefsiru'l-Kebir*'inde herkesin bu sûrenin toptan

1. En'âm, 6/52.

bir defada inmesi üzerinde ittifak etmesi dolayısıyla bu noktanın anlaşılması güç problemli bir nokta olduğunu gördüm. Bu sûrenin toptan bir defada inmesi meselesiyle İkrime'nin buna yaptığı ilaveyi daha önce incelemiştik. Ancak bütün rivayet tefsiri ravilerinin Mâhân'dan tahric ettikleri şu rivayet İkrime'nin rivayetine zıttır. Ravi şöyle diyor: Bir topluluk, Hz. Peygamber'e geldi. "Bizler, büyük günahlar işledik." dediler. Rasûlullah (s) onlara hiçbir cevap vermedi. Dönüp gittiler bunun üzerine, "***Ayetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selam size! Rabbiniz merhamet etmeyi kendi üzerine yazdı.***" ayeti nazil oldu. Peygamberimiz (s) onları geri çağırdı ve bu ayeti onlara okudu. Fakat Mâhân'ın mürselleriyle ihticac olunamaz. Bu rivayet, bu sûrenin toptan bir defada inmesi meselesine karşı bir delil olarak İkrime'nin rivayeti kadar sarih ve net değildir. Çünkü Peygamberimiz (s), onlar günahlarını sorunca bu ayeti sûrenin içinden bir ayet olarak onlara okumuş olabilir. Böylesi ifadelere, tefsir ravilerinin ifadelerinde çok rastlanır. Doğru olanı, bu ayetin, -her iki rivayetin bir an için doğru olduğunu kabul etsek bile- ne İkrime'nin rivayetinde olduğu gibi sadece Hz. Ömer, ne Mâhân'ın rivayetinde olduğu gibi günahlarını soran kimseler ve ne de bazı müfessirlerin dediği gibi özel olarak kovulmaları yasak edilen kimseler hakkında değil, bütün mü'minlerin durumlarını açıklığa kavuşturmak için nazil olmuş olduğudur. Evet bu ayet, çoğunluğu mazlum ve mağdur olan ve Peygamberimize kovulmaları teklif edilen fakirlerden oluşan mü'minler topluluğu hakkında inmiştir. Dolayısıyla o mustaz'af olan fakir ve mazlum Müslümanlar, ifadenin akışına öncelikle dahil olurlar. Ayetin ibaresinden anlaşılan mana budur. Bunun dışındaki manaları verenler, onları yapılan rivayetlere tatbik etme hususunda zorlama yapanlardır.

Buraya kadar ifade ettiklerimi yazdıktan ve ayetin manasını beyan etmeye yönelip Mushaf-ı Şerif'te bu ayet ve bir öncesine bir göz attıktan sonra, aklıma ilk gelen fikir şu oldu: Bu ayette yer alan "*ayetlerimize inananlar*"dan, beyyine ve burhana dayalı olarak tedricî bir şekilde İslâm'a giren kimseler kastedilmektedir. Yoksa kastedilen Hz. Peygamber'in yanından kovulmaları yasaklananlar ve onların dışında daha önce iman edip Müslüman olanlar değildir. Şöyle ki: Ayet-i kerimedeki ***"yu'minûne"*** fiil-i muzarisi, "iman"ın şu anda veya gelecekte meydana geldiğini ifade ediyor. Yoksa bazen fiil-i mazi (di-li geçmiş zaman) ile böyle kullanımı gerekli kılan bir nükte dolayısıyla "gelecek zaman" ifade edilmesinde olduğu gibi fiilin kullanımında bir tür mecaz olduğu kabul edilmeden geçmişte iman edenler, bu fiille ifade edilemez. Söz konusu mülâhaza geçmişte olan bir hadisenin şu anda vaki oluyormuşçasına anlatımı veya bu geçmişte yaşanan vakıayı izleyen yenilenme ve sürekliliği ifade ediyor olabilir. Ancak bu ayette fiili aslî manasından

çevirecek böyle bir espri açık ve net olarak görülmemektedir. Bazen bunun-la "durum" kastedilebilir. Çünkü bu gibi durumlar, fiil-i muzari bir ism-i mevsulun sılası (yani ism-i mevsulu açıklayan fiil) olduğu zamanlarda çok olur.[2] Buradaki fiil-i muzarinin (*yu'minûne/iman edenler*) aslî manasına olduğuna iki delil vardır. Birincisi; ifadenin akışının bu sûrenin indiği zamanki insanların durumuna uygulanması, ikincisi; ayetin bir şart cümlesi ile başlamasıdır. Şimdi biz bu hususu, ayetler arasındaki uyumu en net bir biçimde ortaya çıkaracak şekilde açıklamaya çalışalım:

Bu sûrenin indiği zamanlar insanların çoğunluğu kâfirdi. Ya inkâr ve inatlarından ya da babalarını ve dedelerini taklit ediyor olmalarından bu küfür hali ortaya çıkıyordu. İnsanlar, İslâm'a teker teker giriyorlardı. O zamanlar İslâm'a girenlerin önemli bir kısmı fakir ve mustaz'af olanlardı. Hz. Peygamber, bazen bu mü'minlerle birlikte olup onları irşad ediyor ve onlara tevhidi öğretiyor; bazen de o kâfirlere yöneliyor ve onları İslâm'a davet edip uyarılarda bulunuyordu. Kâfirlerin ileri gelenlerinden inatçı olanlar, Hz. Peygamber'i aciz bırakmak için kendisinden kevnî mucizeler göstermesini talep ediyorlardı. Bazen de zamanının çoğunu o fakir ve zavallı insanlarla birlikte geçirdiği için kendisini aşağılıyorlardı. Nitekim o fakir ve zavallı insanları yanından kovmasını teklif etmişlerdi. Belki de bu teklifleriyle fakirlerin Hz. Peygamber'in etrafından dağılıp gitmelerini ve başkalarını iman etmekten kaçındırır bir duruma düşmesini istiyorlardı. Hz. Peygamber, -daha önce beyan edildiği üzere- o ileri gelen kodaman takımının iman etmesini şiddetle arzu ediyordu. İşte bunun üzerine hikmeti yüce olan Rabbi, sûrenin sözlü bağlamında, kevnî mucize göstermesini teklif eden kâfirlere peygamberliğin gerçek mahiyetinin bir peygamberin kudretinin ve ilminin, Yüce Allah'ın kudreti ve ilmi gibi olmasını gerekli kılmadığını ve meleklerden herhangi bir melek olmasını da gerektirmediğini beyan etmesini ve mü'minlerden Rablerinden korkan kimseleri de kendilerine özel bir uyarıyla uyarmasını ifade etti. Çünkü bütün uyarılardan yararlanmaları umulan kimseler bunlardır. Bir de Yüce Allah, onların içinden sahih bir niyet ve ihlâs sâikiyle Rablerine sabah-akşam yalvaranları huzurundan kovmamasını emretti. Bu da Yüce Allah'ın "*Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözle-*

---

2. Bunun bir örneği, Yüce Allah'ın "*Elleriyle (bir) kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için 'Bu Allah katındandır.' diyenlere yazıklar olsun.*" (Bakara, 2/79) ayetidir. Burada "*ellezîne yektubûne*" "*şu anda yazmakta olanlar*" değil, "*özellikleri bu olanlar*" demektir. Şu cümle de bu kabildendir: "*Ellezîne yedussûne*" Burada da şu anda entrika çevirmekte olanlar değil, özellikleri entrika çevirmek ve insanların arasına fitne [illegible]mak olan kimseler kastediliyor. (Bu iki örnekte de fiil-i muzari ism-i mevsulun sılası olarak gelmektedir.) İlk iki unsurun misali, birçok m[illegible]essir, hadis şârihi ve başkalarının ifadelerinde çoktur.

rini onlardan çevirme. Kalbini Bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme."[3] ayetinde Hz. Peygamber'e emri uyarınca onlara ilk başlardaki davranışına devam etmesini gerekli kılmaktadır. İnatçı kâfirler ve İslâm'a ilk giren mü'minler hakkında gelen bu irşadın ardından Yüce Allah'ın, Peygamberini (s) insanlardan bir üçüncü zümre hakkında irşad etmesi güzel düşer. Sözünü ettiğimiz bu üçüncü zümre, Yüce Allah'ın tevhid ve risaletini ortaya koyan ayetlere iman edip, O'nun ve Rasûlü'nün emrine boyun eğerek İslâm'a giren ve zaman zaman Hz. Peygamber'e gelen kimselerdir. Müşriklerin önde gelen kodamanlarının Hz. Peygamber'den uzaklaştırmasını istedikleri ve İslâm'dan men etmeye çaba harcadıkları zümre işte bunlardı. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e her şeyden önce onların kendisinden gelen bir selam/esenlik ve eman/güven içinde olduklarını onlara beyan etmesini emretti. Çünkü Allah Teâlâ, merhamet etmeyi kendi üzerine yazmıştır. Bundan dolayı, İslâm öncesi yapıp ettiklerinden dolayı onları hesaba çekmez. İslâm'dan sonra her kim bilmeden bir kötülük işlerse yapması gereken; tövbe ederek ve kendisini düzelterek bu kötülüğün izini silmektir. Yüce Allah, şöyle buyurdu: ***"Ayetlerimize inanlar sana geldiğinde onlara de ki: Selam size!"***

Selam, Merhamet, Islah

"Ayetlerimize inanlar sana geldiğinde onlara de ki: Selam size!"

"es-Selam" ve *"es-selâmetu"* üç harfli iki mastardır. Bu kökün fiili şöyle kullanılır: "Selime fulânun mine'l-marazi" (Falanca hastalıktan uzak oldu.) Veya "Selime fulânun mine'l-belâi selâmen ve selâmeten" (Falanca, belâdan salim ve uzak oldu.) Bu iki kökün manası, uzaklık ve afiyet içinde olmaktır. *"es-Selam"* ve *"el-musâlemetu"* kelimeleri de rubâî (dört harfli) kökten mastardır. Rubâîden olmak üzere *"sâlemehû"* denilir ki, manası ondan ayrıldı ve onu terk etti demektir. Savaşı bırakmak manası da bu kökten olmak üzere *"musâleme"* şeklindedir. ***"es-Selam"*** kelimesi, Yüce Allah'ın esmâ-i hüsnâsından olup, O'nu kendisine layık olmayan her türlü noksanlıklardan, acizlikten, fani olmaktan ve bunların dışında mahlûkatın kusurları ve zaaflarından tenzih etmeyi ifade eder. *"es-Selam"* kelimesi, marife (*es-selam*) ve nekire (*selam*) şeklinde mütareke ve tehıyye manasında kullanılır. *"Selâmun aleykum"* denildiği gibi, *"es-selâmu aleykum"* da demek mümkündür. Bu cümle, karşımızdaki insanı üzecek her türlü şeyden uzak olması için dua manası ifade eder. *"Selâmun aleykum"* ve *"es-selâmu aleykum"* cümleleri, selam verilen şahsın, selam veren kimseden kaynaklanan her türlü eziyet ve incitmeden uzak olduğunu ifade eder. Selam, sevgi ve samimiyetin alâmetidir.

---

3. Kehf, 18/28.

Kur'ân'da yer aldığına göre *"selam"* kelimesi, cennet ehlinin selâmı olup, bununla Rablerini, O'nun meleklerini ve birbirlerini selâmlarlar. *"Selam"* kelimesi, bir barış ve karşılıklı sulh dini olan İslâm'ın da selâmıdır. *"Ey iman edenler! Hep birden barış ve selâmete girin."*[4] Müfessirler, bu ayette geçen *"es-selam"* kelimesinin hangi manada olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda üç görüş söz konusudur:

1) Bazılarına göre bu kelime, bir "tehıyye" (selam) ibaresidir. Yüce Allah, -genel selam kaidesine aykırı olarak- ayetlerine iman edenlerin, Hz. Peygamber'in huzuruna geldikleri zaman Peygamberimiz'in (s) kendilerini şereflendirmek maksadıyla bu kelimeyle onlara selam vermeye başlamasını emretmiştir.

2) Bazılarına göre ise bu kelime, Yüce Allah'ın selâmıdır ve Peygamberine bunu kendi adına onlara tebliğ etmesini emretmektedir.

3) Bazılarına göre ise bu cümle, Yüce Allah tarafından onların kendisinin cezasından güven ve selâmette olduklarını haber verme cümlesidir. Bu haberin ardından Yüce Allah onlara kendilerini bağışladığı ve rahmetine erdireceği müjdesini getirmektedir.

Bu üç yaklaşımdan birincisi İkrime'den rivayet olunmaktadır. Bu, ayet onlar hakkında indi görüşünde olanlara özeldir. İkinci görüş ise Hasen'den rivayet olunmuştur. Üçüncüsü ise İbn Abbas'tan rivayet olunmaktadır. Bu görüş, rivayet olunan görüşlerin en ağır basanıdır. "Ayetler"den maksat, Yüce Allah'ın hüccetlerini, nefislerde ve dış dünyadaki ayetlerini ihtiva eden Kur'ân ayetleridir. Bu ayet, *"Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!"*[5] ayeti üzerine söylenmiştir. Bu iki ayet arasındaki ayetler ise parantez arası cümlelerdir. Bu cümlelerde, Yüce Allah müşriklerin ileri gelenlerinin zayıf ve mağdur mü'minlerle imtihan olduklarını ve onların bu mü'minlerin kovulmalarını istemelerini beyan etti.

Yüce Allah'ın ***"Rabbiniz merhamet etmeyi kendi zatına farz kıldı."*** ayetinin aynısı daha önce bu sûrenin 12. ayetinde geçmişti. Yüce Allah'ın *"merhamet etmeyi kendi zatına yazması"* demek, bunu Yüce Zatı'na farz kılması demektir. O, dilediği şeyi kendi zatına farz kılabilir ama başka hiçbir kimse O'na hiçbir şeyi farz kılamaz. ***"Merhamet"***, Yüce Allah'ın kendi üzerine değil, kendisine vacip olan rabliği ile ilgili hususlardandır. Beşer fıtratının mevcut düzeninde, Yüce Allah'ın beşerin emrine sunduğu maddi geçim vesilelerinde, onlara bahşettiği ilmin kesbi sebepleriyle ilâhî vahyin hidayetinde, Yüce Allah'ın Rabbanî rahmetinin genişliğine ve az önce sayılan

4. Bakara, 2/208.
5. En'âm, 6/52.

unsurlar vasıtasıyla kulların maddi ve ruhî hayatlarını idame ettirmesinde apaçık delaletler vardır. Yüce Allah'ın merhameti o kadar geniştir ki, hatta her şeyi içine alıp kapsamaktadır. Bu merhametin bazı kimselere yazılması ya da mahsus kılınması ise -ileride A'raf Sûresi'nde geleceği üzere-[6] başka bir durumdur. Yüce Allah, mü'minler için tahsis edilmiş olan bu merhamet için dinin esaslarından bir esası beyan etti ve şöyle dedi:

"Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar..." Kıraat imamlarından Nâfi' (ö.159/775), İbn Âmir (ö.118/736), Âsım (ö.127/744), Ya'kûb (ö.205/820) *"elif-nûn"*u *"ennehû"* şeklinde fethalı, kalan kıraat imamları ise *"innehû"* şeklinde kesreli olarak okumuşlardır. Fethalı okunan kıraate göre bu ifade, daha önce geçen *"er-rahmetu"* kelimesinden daha geniştir.[7] Çünkü Yüce Allah'ın kendi zatına farz kıldığı merhamet çeşitlerinden insanların -ayetin ifadesiyle- bilmeye en çok muhtaç oldukları şey zikredilmiştir. O şey, mü'minlerin arasından kötülük işleyen bir kimsenin hükmünün ne olacağı ve Yüce Allah'ın kendisine nasıl muamele edeceğidir. Merhametin bunun dışında kalan çeşitleri ile ihsan kabilinden olup farz olmayanlarını ise nefislere ve dış dünyaya bakarak çıkarmak mümkündür. Merhametin farz kılınması meselesini tefsir ederken işaret ettiğimiz şey işte buydu. Kesreli kıraate gelince; bu takdirde cümle, "isti'nâf-i nahvî" veya "isti'nâf-i beyânî" olur.[8] Bu cümleden önce sanki şöyle bir soru sorulmuştur: "Nedir bu Yüce Allah'ın kendi zatına farz kıldığı merhamet?" Ya da "Amellerimiz açısından bu merhametten bizim nasibimiz nedir? Bu merhametin gereği, günah karşısında hesaba çekilmememiz ve kayıtsız ve şartsız olarak her türlü kötülüğümüzün bağışlanması mıdır?" İşte bu var olduğu kabul edilen soruya şöyle cevap verilmiş olmaktadır:

Durum şudur ki, sizden herhangi biriniz vereceği zarardan dolayı akıbeti ve tesiri kötü bir amel işlerse -ki, zaten Yüce Allah, zararı yüzünden o kötülüğü işlemeyi haram kılmıştır- ve o kötülüğü kendisini buna sevk eden bir cehalet neticesi işlerse... Mesela insanı karşısındaki insana kötü konuşmaya veya onu darp etmeye sevk eden şiddetli bir öfke veya başkasının şerefini lekelemeye sevk eden kızgın bir şehvet böyledir. Bu ayette geçen ***"sefeh"***, düşünüp tartma, hikmet ve iffetin zıddı olan *"sefahat"* ve *"hafiflik"* demektir. Bu kelimenin, ilmin zıddı olan *"cehalet"* manasına geldiğini söyleyenler de olmuştur. Çünkü kötülük yapan herkesin mutlaka cahil olması gerekir.

---

6. "*Rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu sakınanlara, zekâtı verenlere ve ayetlerimize inananlara yazacağım (mahsus kılacağım).*" A'raf, 7/156. (Çev.)

7. "Bedelu'l-ba'z mine'l-küll." (Bu cümle, rahmetin bir kısmını açıklamak üzere onun yerine gelmiştir. -Çev.-)

8. İsti'nâf-i nahvî, bu cümlenin i'rab açısından bir öncesiyle ilişkisi olmadığını ifade eder. İsti'nâf-i beyânî ise mukadder (zihinde mevcut) olan soruya cevap teşkil eden cümle demektir. (Çev.)

Kötülük işleyen, ya yaptığı kötülükteki çirkinliği ve zararı bilmediği için cahildir ya da yaptığı işin kötü akıbetini ve nefsi üzerindeki kötü tesirini ve bunun neticesi olarak Rabbinin gazabına ve cezasına uğrayacağını bilmediği için cahildir. Yüce Allah'ın gazabına ve cezasına uğrayacağını hesaba katmaması, kendisini kuruntulara kaptırması ve nassların teviline aldanması yüzündendir. Bundan dolayı Hasan-ı Basrî şöyle der: "Günah işleyen herkes, cahildir."

Birinci kıraat tarzına göre kısaca mana şöyledir: Rabbin, bilmeden kötülük işledikten sonra tövbe eden ve amelini düzelten kimseye "rahmet ve mağfiret" demek olan özel merhameti kendi zatına farz kıldı.

İkinci kıraat şekline göre ise şöyledir: Bu merhametten nasibinizi soracak olursanız bunun cevabı şudur: Sizden herhangi biriniz bilmeden bir kötülük işlerse muhakkak ki Allah, çok bağışlayan ve çok esirgeyendir.

"Sonra ardından tövbe edip de kendini ıslah ederse..." Yani kötülük yaptıktan sonra yaptığı şeyin çirkinliğini hissederek, onu yaptığına pişman olarak ve akıbetinden korkarak döner ve nefse kötü etki bırakan bu amelin ardından ona tamamen zıt ve etkisini giderecek bir amel yapmak suretiyle kendisini ***"ıslah"*** ederse (kendini düzeltir ve nefsini arındırıp eskiden olduğu gibi Rabbin nazarına ve yakınlığına layık bir hale getirirse) ***"Muhakkak ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*** Yüce Allah'ın böyle bir kula yapacağı muamelenin durumu, bağışlaması ve merhameti geniş olmaktır. Yüce Allah kulun tövbe ettiği günahı bağışlar ve kulunu rahmeti ve ihsanına gark eder.

Bu, dinin kaidelerinden bir kaide ve esaslarından bir esastır. Yüce Allah Peygamberine dinine giren kimselere kendisiyle hidayete ersinler diye bu kaideyi tebliğ etmesini emretmektedir. Söz konusu kaideyi öğrenip de Yüce Allah'ın bağışlaması ve merhametine aldanmasınlar ve bu aldanış kendilerini Yüce Allah karşısında eksik davranmaya ve günah nefsi kuşatmadan nefislerini arıtmaya koyulmaktan gaflete düşmeye itmesin.

Biz bu kaideyi kendisini ifade eden ayetlerin tefsirini yaparken defalarca açıkladık. Bazen kısaca, bazen uzun uzadıya, bazen de ikisi arası bir uzunlukta açıkladık. Bu kaide hakkında en geniş açıklamayı, Nisâ Sûresi'nde yer alan *"Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir; işte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Yoksa kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca 'Ben şimdi tevbe ettim.' diyenler ile kâfir olarak ölenler için (kabul edilecek) tevbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlamışızdır."*[9] ayetlerini tefsir ederken yaptık. Dileyenler bu ayetlerin tefsirine bakabilirler. Biz, kelâm ve

9. Nisâ, 4/16-18.

fıkıh mezhepleri taraftarı olan müfessirleri bir kenara bırakıyoruz, varsın onlar bu ayet Mu'tezile mezhebini mi teyit ediyor, yoksa başka bir mezhebi mi teyit ediyor diye birbirleriyle tartışıp dursunlar. Bu tartışmalar, bununla meşgul olanları, ayetlerin taşıdığı öğüt ve hikmetten uzaklaştırmaktadır. Halbuki Yüce Allah, ayetleri öğüt ve hikmetleri beyan etmek için indirmiştir.

Bundan önceki ayeti *"ennehû"* diye okuyan kıraat imamları, bu ayeti de *"fe ennehû"* şeklinde fethalı okumuşlardır. Bundan sadece Nâfi' hariçtir. O, diğer kıraat imamları gibi *"fe innehû"* şeklinde okumuştur. Zeccâc, birincinin *"innehû"* diye okunmasına cevaz verirken, ikinciyi *"fe ennehû"* şeklinde fethalı okumuştur. Bu kıraat şekli, aynı zamanda el-A'rac, Zührî ve Ebû Amr ed-Dânî'nin de kıraatidir.

"Suçluların tuttuğu yol açığa çıksın diye, ayetleri işte böyle genişçe açıklıyoruz." Yani böylesi net bir açıklamayla ve bu şekilde hakikatleri beyan etmek için indirilen ayetleri geniş geniş açıklıyoruz. Doğru düşünen ve ince anlayışlı kimseler bu gerçekler sayesinde doğru yolu bulurlar. Çünkü bunların içinde ilim, hikmet, öğüt ve ibret vardır. *"Suçluların tuttuğu yol açığa çıksın diye..."* Suçluların yolu ortaya çıksın ve böylece onlar Müslümanlar topluluğundan ayrılsınlar diye... Kıraat imamlarından İbn Kesir, İbn Âmir, Ebû Amr, Ya'kûb ve Âsım'dan rivayetle Hafs, ayeti *"tâ"* harfiyle *"ve li testebîne"* şeklinde, *"sebîl"* kelimesini de merfû okumuşlardır. Buna göre mana, suçluların yolu açığa çıksın ve bilinsin diye demek olur. *"es-Sebîl"* kelimesini Hicazlılar müennes kabul ederlerken, Temimoğulları müzekker saymaktadırlar. Kur'ân her iki lehçeye göre inmiştir. Nâfi' ise *"testebîne"* kelimesini *"tâ"* ile okurken, *"sebîl"* kelimesini, -ayeti Hz. Peygamber'e yapılan hitap kabul ederek- mansup okumuştur. Buna göre mana şöyle olur: "Ey Peygamber! Mücrimlerin/suçluların tuttuğu yolu göresin ve bu yoldan hiçbir şey sana gizli kalmasın diye ayetleri genişçe açıklıyoruz." Diğer kıraat imamları ise kelimeyi *"yâ"* harfiyle *"ve li yestebîne"* ve *"sebîl"* kelimesini de -müzekker kılan lehçeye göre- merfû olarak okumuşlardır. Ancak burada hemen belirtmek gerekir ki, kıraatler arasındaki farklılıklar lâfzîdir. Bir başka ifadeyle, *"sebîl"* kelimesinin müzekker ve müennes kılınması, *"istibâne"* kökünden gelen fiilin lazım (geçişsiz) ve müteaddî (geçişli) olması meselesi lâfzîdir. Arapçada "Bâne'ş-şey'u ve istebâne" denilir ki, bu geçişsiz kullanım olarak "Açık oldu, ortaya çıktı." demektir. "İstebentu'ş-şey'e" şeklinde geçişli kullanım ise "Bir şeyin hakkında açıklama istedim ve onu apaçık olarak tanıdım." demektir. Ayette gâib (*yâ*'lı okuma) ve hitab (*tâ*'lı okuma) kipinin bir arada bulunmasındaki faydaya gelince; o da şudur: Ayetlerin genişçe açıklanması, haddi zatında suçluların tuttuğu yolu açıklayıcı bir unsurdur. Her şeyden önce buna muhatap olan kimseye düşen, bu ayet üzerinde düşünerek, onu anlayarak ve ibret alarak bu yolu görmeye çalışmaktır. Haddi zatında apa-

çık olan nice ayet vardır ki, insanlar onlardan gafildir. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüzlerini çevirip geçerler."*[10] *"Ve li testebîne"* fiilindeki atıf, bazılarına göre "genişçe açıklıyoruz." (*nufassılu*) kelimesinin ibarede olmayan bir illeti üzerine matuftur. Yüce Allah, bu mahzuf illetle özel olarak sadece *"nufassılu"*nun sebebini beyan etmek istememiştir. Bununla sadece söz konusu genişçe açıklamanın birçok faydaları olduğuna ve zikredilen faydanın da bunların arasında bulunduğuna işaret etmek istemiştir. Bu açıklamaya göre mana şöyledir: Biz, ayetlerin geniş olarak açıklanmasında birçok ahkâm, hikmet, hüccet, öğüt ve ibretin beyanı olduğu için ve suçluların tuttukları yol açığa çıksın diye onları genişçe açıklıyoruz. Bu durumda *"ve li testebîne"* kelimesinin bir öncesine atfı, kapsamı daha dar (*has*) olanın kapsamı daha geniş (*âmm*) olana atfı kabilinden olur. Bazılarına göre *"ve li testebîne"* kelimesi mukadder bir fiilin illetini (sebebini) bildirmektedir ki, bu fiil ibarede olan fiilin aynısıdır. Buna göre mana, "Suçluların tuttukları yol ortaya çıksın diye ayetleri işte böylece geniş geniş açıklıyoruz." olur. Bunun sebebi şudur: Yüce Allah, mü'minlerin tuttukları yolu beyan etti. Buradan anlaşıldı ki, mü'minlerin tuttukları yolun zıddı da suçluların yoludur. Çünkü herhangi bir şey zıddıyla anlaşılır. Hatta Yüce Allah, bundan önce kâfirlerin tuttukları yolu da beyan etmişti. Zemahşerî ise bu ayeti şöyle anlar: "Böylesi apaçık ifadelerle Kur'ân ayetlerini geniş geniş açıklıyor ve suçluların durumlarının niteliği hususunda onları özetliyoruz. Suçluların içinde kalbi mühürlü olup Müslüman olması beklenmeyen kimseler olduğu gibi, üzerlerinde İslâm'ı kabul etme emareleri görülen kimseler de vardır. Kıyametten söz edildiği zaman korkan da budur. Yine suçlular arasında İslâm'a girmiş olan fakat onun sınırlarına riayet etmeyen kimseler de vardır. Bu zümrelerin tuttukları yolları açıklaman ve bunlardan her birine muamele edilmesi nasıl gerekiyorsa o şekilde davranman için bu ayetleri geniş geniş açıkladık."[11]

Zemahşerî'nin bu ifadesi beni sevindiriyor. Çünkü bu ifade, benim daha önce bu sûrenin indiği sırada insanların hangi zümrelerden oluştuklarına ve bu ayetlerin o zümrelerden her birine nasıl muamele edileceğini gösterdiğine dair yaptığım açıklamayı desteklemektedir. Benim yaptığım açıklama, -Allah'a hamdolsun ki- onun söylediklerinden daha iyidir. Bu ayette, Kur'ân'ın icazının güzelliklerine dair herkesin görebileceği yönler vardır.

Bu ayetin bir benzeri ileride gelecektir. Bu sûreden *"Böylece ayetleri geniş geniş açıklıyoruz ki, 'Sen ders almışsın.' desinler de biz de anlayan toplum için*

---

10. Yusuf, 12/105.
11. Zemaşherî, *Keşşâf*, II, 23.

Kur'ân'ı iyice açıklayalım."[12] ayeti ve A'raf Sûresi'nden de *"Belki inkârdan dönerler diye ayetleri böyle ayrıntılı bir şekilde açıklıyoruz."*[13] ayeti buna örnektir.

قُلْ إِنِّي نُهِيتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ قُل لَّا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿56﴾ قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُم بِهِ مَا عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿57﴾ قُل لَّوْ أَنَّ عِندِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ ﴿58﴾

56. **De ki: Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi. De ki: Ben sizin arzularınıza uymam, aksi halde sapıtırım da hidayete erenlerden olmam.**

57. **De ki: Şüphesiz ben Rabbimden gelen apaçık bir delile dayanıyorum. Siz ise onu yalanladınız. Çabucak gelmesini istediğiniz şey, benim yanımda değildir. Hüküm ancak Allah'ındır. O, hakkı anlatır ve O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır.**

58. **De ki: Acele istediğiniz şey benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti. Allah, zulmedenleri en iyi bilendir.**

Yüce Allah, Peygamberine (s) -daha önce ifade edildiği üzere- mü'minlere nasıl davranacağını ve dinin hikmetine dair zikredilen şeyleri onlara nasıl tebliğ edeceğini gösterdikten sonra, müşriklerle tartışırken onlara karşı delil olarak ileri süreceği vahyin mesajını ve burhanların en açığını telkin etmeye geri döndü ve dedi ki:

"De ki: Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi." Ayette geçen ***"nuhiytu"*** fiilinin kökü olan *"en-nehyu"*, bir kimseyi herhangi bir şeyi yapmaktan sözlü olarak men etmek ve bilfiil vazgeçirmek demektir. "Yalan söyleme! Yalan yere şahitlikten kaçın!" diyerek yalan söylemekten men etmek gibi... Yüce Allah'ın *"Ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır."*[14] ayetindeki ***"nehâ"*** fiili bu manadadır.

12. En'âm, 6/105.
13. A'raf, 7/174.
14. Nâziât, 79/40.

"Ted'ûne" fiilinin kökü olan *"ed-duâu"*, seslenmek ve yüce olan varlıktan hayır ulaştırmasını veya zararı savuşturmasını talep etmektir. Dua etmek, kullara bahşedilen vesilelerin işe yaramadığı ve onların ötesinde bir husus için olursa ancak ibadet mahiyetini alır. Çünkü insanlar, kendilerine bahşedilen vesileler dairesinde olan şeyleri kendi çalışıp çabalamaları ve karşılıklı işbirliği ile elde edebilirler. Bize bahşedilen vesileler yardımıyla elde etmekten aciz olduğumuz şeyleri ancak o sebepleri yaratan Yüce Yaratıcı'dan isteriz. Nitekim bu hususu defalarca açıkladık. Yüce Allah, burada Peygamberine (s) şöyle diyor: Ey Peygamber! Allah'ın yanında başka ilâhlara dua eden o müşriklere de ki: Allah'ı bırakıp da dua ettiğiniz ve yardım dilediğiniz o şeylere benim tapmam yasak edildi. Yani bırak hiçbir ilmi ve fonksiyonu olmayan putları, meleklere ve Allah'ın salih kullarına bile dua etmem yasak edildi. Bu yasaklama, Yüce Allah'ın Kur'ân'ın birçok ayetinde ona yaptığı yasaklamaya ve bunun zıddını emretmesine uygun düşmektedir. Verilen emir, sadece Yüce Allah'a dua etmektir. Bu yasaklama, aklın ve bozulmamış fıtratın yasaklamasına da uygun düşmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, peygamber olmadan önce de tevhid ehliydi. O, asla müşrik değildi. Söz konusu yasaklama hem aklın ve hem de fıtratın emri olduğu için ayette fiil, meçhul olarak *"nuhiytu" (bana yasak edildi)* şeklinde kullanılmıştır.

"De ki: Ben sizin arzularınıza uymam, aksi halde sapıtırım da hidayete erenlerden olmam." Yani onlara de ki: Ben, sizin yaptığınız ibadette ve bunun dışında heveslerinize uyarak yaptığınız diğer fiillerinizde sizin heva ve hevesinize uymam. Niçin? Çünkü eğer sizin arzularınıza uyarsam, öyle bir sapıtırım ki, o halimle hidayete eren kimseler gibi olamam ve hiçbir açıdan onlara benzeyemem. Çünkü sapıklık, bir başkasına kıyas olunmaz. Zira o, hidayet yolundan uzak olan bir sapıklıktır.

"De ki: Şüphesiz ben Rabbimden gelen apaçık bir delile dayanıyorum." Ey Peygamber! Yine onlara de ki: Ben, size katılmadığım hususlarda Rabbimden gelen apaçık bir delil, aklî delaletler, maddi delil ve alâmetler üzereyim. Şahitlerin yaptıkları şahitliğe *"beyyine"* denmesi bu manadan kaynaklanmaktadır. Kur'ân, birçok aklî ve kevnî beyyine türlerini ihtiva eden bir *"beyyine"*dir. Kur'ân, -Hz. Peygamber'in tıpkı başka insanlar gibi benzerini getirmekten aciz olması dolayısıyla- kesin olarak Yüce Allah'ın katından gelmiş olmasıyla birlikte birçok hüccet ve beyyine ile desteklidir. Söz konusu beyyineler, Kur'ân'ın içindeki aklî kaideleri ve hidayet esaslarını ortaya koymaktadır. ***"Siz ise onu yalanladınız."*** Siz benimle Rabbim arasında olan o Kur'ân'ı yalanlarken ben Rabbimden gelen apaçık bir delil üzereyim. O halde sizler, hakikatlerin en açığı ve hidayetlerin en net olanı, beyyinelerin beyyinesini nasıl olur da yalanlar, sonra da apaçık bir sapıklık içinde olmak

üzere sizlere tabi olacağımı umarsınız? Sizin elinizde gittiğiniz o yol için sırf taklitten başka hiçbir deliliniz yoktur. Taklit ise beyyineler arasında yer alan bir beyyine değildir. Taklit, akıl yürütmeden uzaklık hali ve baba ve dedelerin cehaletlerine razı olma durumudur. Ayetin bu ifadesi, Hz. Peygamber'in Allah'ı bir yana bırakıp da onların taptıkları şeylere ibadet etmeyeceği yolunda daha önce ifade edilen yaklaşımı destekleyen bir hüccettir. Bu öyle bir hüccettir ki, karşıt görüşte olanı susturmakta ve azarlamaktadır. Bazıları ayetin manasının, "Siz, Rabbimi, yani ayetlerini veya dinini yalanlarken ben apaçık bir delile dayanıyorum." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. *"Rabbimi"* ifadesini *"ayetlerini ve dinini"* diye açmak zorundayız. Yoksa müşrikler, Yüce Allah'a rableri diye, göklerin, yerin ve bu ikisi arasında olanların rabbi olarak iman ediyorlardı. Bazı müfessirler, "Rabbi yalanlama" ifadesini, "Rabbe ortak koşmak" şeklinde tefsir etmişlerdir. Onların Allah'a ortak koşması, "Rabliği yalanlama" anlamına gelmez. Çünkü onlar, "Allah'tan başkası, Allah'la birlikte yaratır ve rızık verir." demiyorlardı. Onların yaptıkları, kendilerini Allah'a yaklaştırsın ve Allah katında onlara şefaat etsin diye Allah'tan başkasına dua etmekten ibaretti. Bu dua, Yüce Allah'ın rab oluşunu yalanlama değil, bir ibadettir ve O'nun tek ilâhlığını inkârdır.

Yüce Allah, Hz. Peygamber'in beyyinesini ve onların kendisini yalanlamalarını zikrettikten sonra o sırada akıllarına gelebilecek bir başka şüpheyi gidermeye dönük ifadeler buyurdu. Kur'ân -eğer inatlarında ve inkârlarında ısrarlı olurlarsa- başlarına gelebilecek bir azap hususunda onları uyarmakta ve onlara karşı Yüce Allah'ın, Peygamberine (s) yardım edeceğini vaat etmektedir. İşte onlar, Hz. Peygamber'den bu vaadin derhal tahakkuk etmesini istediler. Söz konusu vaadin gerçekleşmemesi, Kur'ân'ın doğru söyleyip söylemediği hususunda bir şüphe uyandırdı. Çünkü onlar, Yüce Allah'ı insanı ilgilendiren konulardaki kanunlarını bilmemektedirler. Bundan dolayı Yüce Allah, Peygamberine (s) ***"Çabucak gelmesini istediğiniz şey, benim yanımda değildir."*** diye cevap vermesini emretmektedir. Yani Yüce Allah'ın tehdidinin derhal vuku bulmasını istemeniz, benim elimde olan bir şey değildir. Ben, "Yüce Allah bunun tahakkukunu bana havale etmiştir." de demedim ki bunu benden isteyesiniz ve gerçekleşmemesini Kur'ân'ı yalanlamaya karşı bir hüccet kabul edesiniz. ***"Hüküm ancak Allah'ındır."*** Bu ilâhî tehdidin gerçekleşmesi ve bunun dışında toplumların işleri hakkında tasarruf etme hususunda hüküm ancak bir olan Allah'ındır. O'nun bu konuda hikmetli kanunları (sünnetullah) ve fiillerinin uyarınca cereyan ettiği muntazam ölçüleri ve belli süreleri vardır ki, vaat ettiği şeyler o belirlenen süre gelince tahakkuk eder. Tayin ettiği süre, ne bir an öne ve ne de bir an

arkaya kaymaz. Yüce Allah, *"O'nun katında her şey ölçü iledir."*[15] *"Fakat onları takdir edilen bir müddete kadar erteliyor."*[16] buyurmaktadır. ***"O hakkı anlatır ve O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır."*** Kıraat imamlarından Nâfi' ve Âsım, *"yekussu"* kelimesini *"el-kasas"* kökünden olmak üzere *"yekussu"* şeklinde okurlar. *"el-Kasas"*, hayrı zikretmek veya bir izin peşine düşüp onu araştırmaktır. Buna göre mana; Yüce Allah, Rasûlüne (s) bütün haberlerinde, vaat ve tehdidinde gerçek olan kıssaları anlatır. Ya da Yüce Allah, kulları hakkındaki sözlerinde ve fiillerinde hakkı araştırır ve hak neyse onu bulur. Nâfi' ve Âsım dışındaki kıraat imamları ise *"yekussu"* kelimesini *"el-kadâ"* kökünden olmak üzere *"yakdi"* şeklinde okumuşlardır. *"Yakdi"* kelimesinin aslı *"yâ"* harfiyle *"yakdî"* şeklindedir. Ancak bu *"yâ"*, lâfzen hazfedildiği gibi, yazı olarak da kaldırılmıştır. Çünkü iki tane sâkin (harekesiz) harf bir kelimede bir araya gelmiştir. Mushaflar noktasız iken, Ana Mushaf'ta bu kelime *"yekussu"* ve *"yakdi"* okunmaya müsait bir şekildeydi. Bundan dolayı kelime, her iki kıraate uygundur. Mushaf'ta med harfinin hazfedilmesi bilinen bir husustur. Mesela şu ayetlerde med harfi mahzuftur: *"Fakat inanmayan bir topluma deliller ve uyarılar fayda sağlamaz."*[17] *"Biz de zebanileri çağıracağız."*[18] *"el-Kadâ"*nın ne manaya geldiği, bu sûrenin ikinci ayetinde daha önce geçmişti. *"Kadâ"* kökünden olursa ayetin manası şöyle olur: Allah, sizin durumunuz hakkında ve başka hususlarda hak olan hükümle hükmeder. Ya da meseleyi hakka göre açıklar ve uygular. O, her meselede hüküm verenlerin en hayırlısıdır. Çünkü O, ilmi her şeyi kuşatan, hükmü her hususta geçerli olan adil bir hakemdir.

"De ki: Acele istediğiniz şey benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti." Ey Peygamber! Şu azabın aceleyle gelmesini isteyen kimselere de ki: *"Acele istediğiniz şey benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti."* Kâfirlerin aceleyle azap istemeleri, -Kur'ân'ın bize aktardığı üzere- onların şu sözlerine benzemektedir: *"Ey Allah'ım! Eğer bu kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir."*[19] Buna göre ayetin manası şöyle olur: Sizin aceleyle istediğiniz şey, -Yüce Allah'ın benim kendi kudretimle onu imkanım ve tasarrufum dahilinde kılması ya da onu bana özel bir mucize kılmasıyla- benim elimde olsaydı, Rabbimin davetini tebliğ etmeme engel olan ve insanların bana yaklaşmalarına mani olan o zalimleri helâk etmek suretiyle benimle

15. Ra'd, 13/8.
16. Nahl, 16/61.
17. Yunus, 10/101.
18. Alak, 96/18.
19. Enfâl, 8/32.

sizin aranızda iş bitirilmişti. Çünkü insan, aceleci bir tabiatta yaratılmıştır, ben sizin içinizden zalim olanların helâk edilmesi suretiyle Rabbimin bana vaat ettiğini aceleyle istiyorum. O'nun vaadi, aceleyle hayrı istemektir. Sizler ise aceleyle kötülüğün nefsinize gelmesini istiyor ve Yüce Allah'ın mühlet vermesi sebebiyle hidayet yolunu nefsinizin önüne kapatıyorsunuz. ***"Allah"*** zulmün nefislerine kök saldığı ve kendilerini kuşattığı ***"zulmedenleri en iyi bilendir."*** Zulmün nefislerine kök saldığı kimselerin zulmü bırakıp da imana, hakka ve adalete dönmeleri beklenmez. Yine Yüce Allah, zulmün ele geçirdiği ve zulümle iç içe olan fakat nefislerindeki fıtratın nurunu silmeyen ve benim davet ettiğim hak yola girmek için yeteneklerini gidermeyen kimseleri de en iyi bilendir. Yüce Allah, zalimleri en iyi bildiği için onların cezalandırılma meselesini benim elime vermemiştir. Onların cezalandırılma meselesi, bana değil Yüce Allah'a aittir. Dünya azabının da ahiret azabının da Yüce Allah'ın katında tayin edilmiş belli bir zamanı vardır. Yüce Allah, bu süreyi yakın görürken onlar uzak görürler. Yüce Allah'ın tekvin âlemindeki günleri ve halkların meseleleri, bizim bu günlerimiz gibi kısa değildir. Tam tersine uzundur. *"Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah vaadinden asla dönmez. Muhakkak ki Rabbin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir. Nice ülkeler vardır ki, zulmedip dururlarken onlara mühlet verdim. Sonunda onları yakaladım. Dönüş yalnız banadır."*[20] Yüce Allah, vaat ettiği şeyi, -herhangi bir hikmet söz konusu olmaksızın- belli bir süreye kadar ertelemez. *"Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler."*[21]

Onların aceleyle istedikleri şeyin Hz. Peygamber'in gücü dahilinde olması takdirinde *"kadâu'l-emr"* (*işin bitirilmesi*) meselesinde bizim anladığımız bundan ibarettir. Yoksa "işin bitirilmesi"nden maksat, onlardan önceki yalanlayan ümmetlerin helâk olmaları gibi, Hz. Peygamber'in onların tümünü helâk etmesi değildir. Bir başka ifadeyle; burada Hz. Peygamber'in işi bitirmesinden maksat, köklerini kazıma azabı olmadığı gibi ahiret azabı da değildir. Onlar, bu iki azabın aceleyle gelmesini isteseler bile, maksat bu değildir. Bilakis maksat, onlara karşı Hz. Peygamber'e yardım edilmesidir. *"Le kudiye'l-emru"* ifadesinde fiil mef'ûle isnat edilerek, şuna işaret olunmuştur: Bu iş, Hz. Peygamber'in elinde olsaydı yapacağını ancak Yüce Allah'ın dilemesi ve kudretine göre yapardı.

20. Hac, 22/47-48.
21. A'raf, 7/34.

وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِن وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ ﴿59﴾

وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿60﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُم حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ ﴿61﴾ ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ ﴿62﴾

59. Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde olanları bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.

60. Geceleyin sizi öldüren, gündüzün de ne işlediğinizi bilen; sonra belirlenmiş ecel tamamlansın diye gündüzün sizi dirilten O'dur. Sonra dönüşünüz yine O'nadır. Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir.

61. O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size koruyucular gönderir. Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler.

62. Sonra onlar, gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülürler. Dikkatli olun! Hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur.

Allah'ın Sonsuz İlmi ve Gaybın Anahtarları

Yüce Allah, Peygamberine, müşriklere risaletinden tebliğ ettiği hususlarda Rabbinden bir delil üzere olduğunu; kendisini aciz bırakmak veya alay etmek ya da sırf inat olsun diye aceleyle gelmesini istedikleri Yüce Allah'ın azabının ve onlara karşı kendisine vereceği yardımın elinde olmadığını, bu-

nun sadece Yüce Allah'ın tasarrufu altında olduğunu açıklamasını emretti. Buna ilaveten, sünnetullahın her şeyin ne bir an ileri ve ne de bir an geri olmayan bir süresi olmasını gerekli kıldığını, doğru hüküm verenin ve Peygamberine bunu anlatanın Allah olduğunu, vaadini ve tehdidini uygulamanın O'nun elinde olduğunu beyan etmesini de emretti. Yüce Allah, bu emirleri verdikten sonra, bunun ardından gaybın anahtarlarının kendi katında olduğunu, yaratıkları üzerinde tasarruf yetkisinin kendi elinde olduğunu, kulları üzerinde hükümranlık sürdüren yegâne varlığın kendisi olduğunu, bu hususta ne peygamberleri ve ne de bir başkasının kendisine ortak olamayacaklarını, ortak olmadıkları için de bunu O'ndan istemelerinin doğru olmayacağını beyan etti ve şöyle dedi:

"Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez." Ayette geçen ***"el-mefâtih"*** kelimesi, *"meftah"* kelimesinin çoğuludur. *"Meftah"*, mahzen ve depo demektir. Bu kelime aynı zamanda "*miftah*" kelimesinin de çoğulu olabilir. *"Miftah"*, kilitlerin açılmasına yarayan anahtar demektir. Bu kelime, şâzz kıraatlerde *"yâ"* harfiyle birlikte *"mefâtîhu'l-gayb"* şeklinde de okunmuştur. Bu kıraati, biraz sonra ayetin tefsiri hususunda gelecek olan İbn Ömer hadisi de desteklemektedir. Bu kelimenin her iki manasında kullanılmış olması mümkündür. Birinci manayı (mahzen) esas alırsak ayetin manası şöyle olur: Bilgisi, mahlûkata gizli kalan gaybın hazineleri, Allah'ın katında ve sadece O'nun tasarrufu altındadır. İkinci manaya (anahtarlar) göre ise gaybın bilgisine ulaştıran anahtarlar yani vesileler, yine Yüce Allah'ın katındadır. Bu vesileleri, zatî bir bilgiyle ancak Allah bilir. Bunları ilmiyle kuşatan Yüce Allah'tır, O'ndan başkası ise bizatihi cahildir. Bunları ilmiyle kuşatması mümkün olmadığı gibi, Yüce Allah'ın bildirmesi olmadan bunlara dair herhangi bir şeyi bilmesi de mümkün değildir. Durum bu olduğuna göre, kendi peygamberine yardım vaadini, düşmanlarına azap etme ve onları mağlup etme yolundaki tehdidini yerine getirmesini sadece Allah'a havale etmek gerekir. Bunu yaparken, O'nun peygamberlerine olan vaadinden asla dönmediğine de kesin olarak inanmak gerekir. O, belli bir süreye kadar vaadini yerine getirmeyi ancak hikmeti gerekli kıldığı için erteler. Bu sûrenin tefsiri yapılırken, daha önce "gaybın hakikati" ve "onun bilgisini Yüce Allah'ın kendisine ayırması" ve "bazı yaratıkların hakiki veya izafî gayba dair bir şeyler bilmesi"nin ne demek olduğunu açıklamıştık.[22] Bu konuda daha fazla açıklama yapacağız. ***"O, karada ve denizde olanları bilir."*** Râğıb der ki, esas itibarıyla çok su tutan ve geniş olan her mekâna Arapçada *"el-bahr"* denilir.[23] Bazılarına göre *"el-bahr"*, esasen tuzlu suyu olan deniz-

---

22. Gayb konusu, bu sûrenin 9. ve 50. ayetinin tefsirinde geçmişti.
23. Râğıb, *el-Müfredât*, (Be-ha-ra maddesi) s. 37.

lere denilir. Nehirlere de *"el-bahr"* denilmesi, kelimede genişliğe gidilmesi veya tağlib yoluyladır. Ayette geçen *"el-berru"* kelimesi, *"el-bahr"* kelimesinin karşıtı olarak jeoloji bilginlerinin adına *"el-yâbisetu"* (*kara parçası*) dedikleri kısımdır. Yüce Allah'ın karada ve denizde olanları bilmesi, "gaybın ilmi"nin karşıtı olarak "şehade ilmi" türündendir. Üstelik kara ve denizlerdeki gizemlerin birçoğu, -haddi zatında mevcut olup, araştırmacıların bunlara dair bir şeyler öğrenmesi mümkün olsa bile- birçok kimsenin bilgisi dışındadır. Yüce Allah'ın, ayette önce karayı denizden daha önce zikretmesi, daha küçükten daha büyük olana yükselme metoduna göredir. Çünkü denizlerin yüz ölçümü, karalardan daha geniştir ve gizlilikleri daha çok ve daha büyüktür. ***"O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez."*** Yani hiçbir ot veya ağaç yoktur ki, ondan bir yaprak düşsün de Yüce Allah onu bilmesin. Çünkü O'nun ilmi bütün detayları kuşatır. ***"O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."*** Yani özgür bir failin fiiliyle yerin karanlıklarına düşen hiçbir tane yoktur ki; çiftçilerin toprağın bağrına attıkları ve üzerini toprakla örtüp, gündüzün ışığından gizlenen ve karıncanın ve başka böceklerin yuvasına veya çukuruna götürdüğü hiçbir tane yoktur ki; herhangi bir failin fiili olmadan yeryüzünün çukurlarına ve hendeklerine düşen hiçbir bitki ve hiçbir yaş ve kuru şey yoktur ki, apaçık bir kitapta yer almasın. Bu "Apaçık Kitap", Yüce Allah'ın ilmidir ki, sabit olması ve değişmemesi açısından bir mushafta yazılı olan şeye benzer. Ya da bu *"Apaçık Kitab"*, -ileride zikredilecek olan sahih bir hadiste yer aldığı üzere- Yüce Allah'ın mahlûkatın miktarını yazdığı kitabıdır. Bu ifade, bundan önce geçen *"Onları O'ndan başkası bilmez."* manasındadır. Zaten bundan dolayı, bu ifadenin mana itibarıyla bir öncesinin tekrarı olduğu söylenmiştir. Bazı bilginlere göre ise bu ifade, bedel-i kül veya bedel-i iştimâldir.[24]

"Peki, ayette özel olarak bu şeylerin zikredilmesindeki hikmet nedir?" diye sorulacak olursa buna şöyle cevap veririz: Malum ya da ilmin taalluk ettiği şey, ya mevcuttur ya da yoktur. Mevcut ise ya hazırdır ve gözle görülmektedir ya da gözle görülmeyip yok hükmündedir. Varlık âleminde Yüce

---

24. İfadeye daha fazla vurgu ve açıklık kazandırmak için getirilen iki kelimeden ikinciye bedel denilir. Mesela "Vâdıu'n-nahvi el-İmâmu Aliyyun" (Nahiv ilminin kurucusu İmam Ali'dir.) denildiği zaman, "Ali" kelimesi "İmam" kelimesinden bedeldir ve cümlede asıl söylenmek istenen Ali'dir. İmam kelimesi "Ali"yi söylemek için bir ön hazırlık mahiyetindedir. Örnek verilen bedel türü bedelü'l-kül mine'l-küldür. Çünkü "İmam/ Ali" denilebildiği için bedelü'l-kül mine'l-küldür. Bedelü'l-iştimâl ise herhangi bir şeyin bedel olduğu şeyle ilgili bir kavram olması demektir. "Ahbebtu Hâliden şecâatehû" (Halid'i, yani cesaretini sevdim.) cümlesi buna örnektir. Burada "şecâatehû" kelimesi "Halid" kelimesinden bedeldir. Cesaret, Halid'in bir parçası değildir ama onunla ilgili bir kavramdır. Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa el-Galâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, III, 236 vd. (Çev.)

Allah'tan gizli olan hiçbir şey yoktur. Yüce Allah'ın eşyayı bilmesi, ya "gayb ilmi"dir -ki, bu O'nun ma'dumu (yok olanı) bilmesidir- ya da "şehade ilmi" türündendir ki, bu da O'nun mevcudu bilmesidir. Buna karşılık insanların içinden ilim ehli olanlara gelince, onlar açısından mevcut olan şeyler birkaç kısma ayrılır. Bazı şeyler, mevcuttur ve müşahede edilmektedir, bazıları ise mevcuttur fakat müşahede edilememektedir. Çünkü Yüce Allah, bunları bilmeleri için insanlara bir alet yaratmamıştır. Mesela insanlara nispetle cin ve melekler âlemi böyledir. Bazı şeyler ise insanların müşahedeleri haricindedir. Ancak önlerinde mevcut olsa insanlar bunları kavramaya hazırdır. Bazıları ise mevcut bile olsa kavramaya müsait değillerdir. Gerek mevcut gerekse yok olsun insanların mahiyetini kavramaya hazır olarak yaratılmadıkları her şey, insanlara göre gayb-ı hakikidir. Buna karşılık insanların sürekli olarak veya bazı durumlarda kavramaya hazır yaratıldıkları şeyler ise -eğer onlara gözükmüyorsa- gayb-ı izafîdir.

Yüce Allah, bize bu ayette beyan etti ki, gayb ilminin hazinelerinin tümü kendi katındadır ve bu hazinelerin anahtarları, bunlara ulaştıracak sebepler de yine O'nun katındadır ve O'nun katındaki şehade ilmi başka hiçbir kimsenin yanında yoktur. Yüce Allah misal olarak da karada ve denizde görülen ve görünmeyen her şeyi bildiğini ifade etti. Bundan sonra Allah Teâlâ, karada olanlardan üç şeyi özel olarak zikretti. Bunlar, O'nun ilminin bitkilerden düşen bütün yaprakları, yerin karanlıkları içine atılan bütün taneleri ve yaş ve kuru her şeyi kuşatmasıdır. Düşen yaprağa gelecek olursak, bu yaprak bir zamanlar bitkinin dalında canlı ve tazeydi. Sonra kurumaya yüz tuttu ve bitkilik hayatını kaybetti ve yerdeki ölü maddelere karışmaya yüz tuttu. Kuruduktan sonra veya önce bu yaprağı bir hayvan yer. Ya da dalından düştükten sonra toprağa karışıp dağılır. Böylece bir başka bitkinin gıdası olur ve bir başka biçimde canlılar dünyasındaki yerini alır. Taneye gelince; tane bitkiyi oluşturan canlı özdür. Tane, yerin karanlıklarına düşer. Tane vardır, yerden biter sonra ot veya ağaç olur. Tane vardır, kuş ve böcek gibi bazı canlıların beslendiği yem olur ve -daha önce beyan ettiğimiz gibi- o canlıların bünyelerine girer. Bu ayette "yaş ve kuru"nun zikredilmesine gelince; bu ifade tahsis/daraltmanın ardından ta'mîm/genişletmedir. Şehade âleminden olan bu şeyler, gayb âlemine girer, sonra şehade âleminde yeniden ortaya çıkar. Bunca çokluğuna, bazılarının ince küçük olmasına, yaratma ve tekvin aşamalarının birinden diğerine geçmesine ve bunu izleyen suret ve biçim değişikliğine rağmen Yüce Allah'ın ilmi, bunların tümünü kuşatır. Bunların özel olarak zikredilmesinin hikmetine dair şu kadarcık bir işaret yeter de artar bile!

Bu ayet üzerine nakil âlimlerinin açtıkları bahisler ve düşünce üretenlerin bu alanda yaptıkları gezintiler vardır. Bu çalışmalardan önemli olanlarını başlıklar halinde zikretmek isteriz:

Kelâm Âlimleriyle Filozofların Bu Ayet Hakkındaki Yaklaşımları

Fahreddin Râzî, adına *Mefâtihu'l-Gayb* dediği *et-Tefsiru'l-Kebir*'inde aynen şunları söyler:

[Bil ki Yüce Allah, birinci ayette *"Allah, zulmedenleri en iyi bilendir."* buyurdu. Yani Yüce Allah, her şeyi bilendir. O, aceleyle yapılması daha uygun olanı aceleyle yapar, geriye bırakılması daha uygun olanı da geri bırakır. Bu ayette ele alınması gereken meseleler vardır:

Birinci mesele: *"el-Mefâtih"* kelimesi, *"miftah"* ve *"meftah"* kelimelerinin çoğuludur. *"Miftah"* kelimesi, bir şeyi açmaya yarayan anahtar demektir. *"Meftah"* ise hazine demektir. Her bir tür için yapılmış olan bütün hazineler birer *"meftah"*tır. Ferrâ, Yüce Allah'ın *"Anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı."*[25] ayetindeki *"mefâtihahû"* kelimesini, "yani hazineleri" şeklinde tefsir etmiştir. *"Mefâtih"* kelimesiyle *"el-mefâtîh"* (*anahtarlar*) manası kastedilmiş olabileceği gibi, *"el-hazâin"* ((*hazineler*) manası da kastedilmiş olabilir. Birinci takdire göre, *"gayb"* için *"mefâtîh"*ten söz edilmesi, istiare sanatı yoluyladır. Çünkü *"mefâtîh"*le kilitlerle sımsıkı kapatılmış olan hazinelerin içinde olana ulaşılır. Bu anahtarları ve kilitleri açmada kullanma şeklini bilen kimsenin bu anahtarlar vasıtasıyla o hazinelere ulaşması mümkündür. Burada Yüce Allah'ın durumu da aynen böyledir. Yüce Allah, bütün bilgileri bilen bir varlık olarak bu manayı yukarıda zikredilen ibareyle ifade etti. *"Mefâtih"* kelimesi, *'yâ'* harfiyle birlikte *"mefâtîh"* şeklinde de okunmuştur. İkinci takdire göre mana, "Gaybın hazineleri O'nun katındadır." şeklinde olur. Birinci takdire göre maksat, Yüce Allah'ın "gaybı bilmesi" iken, ikinci takdire göre ise *"Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz."*[26] ayetinde olduğu gibi "bütün mümkinâta kadir olması" demektir.

Bu ayetin tefsirinde filozofların kendi usullerine göre çıkarılmış tuhaf ifadeleri vardır. Çünkü onlar şöyle diyorlar: Sabittir ki, "İlleti bilmek, ma'lulu bilmenin illetidir. Ma'lulu bilmek, illeti bilmenin illeti olamaz." Sonra da şöyle diyorlar: Bu kaide sabit olduğuna göre biz deriz ki: Mevcut olan şey, ya zatı itibarıyla vaciptir (vâcibu'l-vucûd) ya da zatı itibarıyla mümkündür, yani sonradan var olmuştur. Zatı itibarıyla vacip olan varlık, Yüce Allah'tan

25. Kasas, 28/76.

26. Hicr, 15/21.

başkası değildir. Allah'tan başka her şey zatı itibarıyla mümkündür. Zatı mümkün olan varlık, ancak zatı vacip olan varlığın tesiriyle vücuda gelebilir. Hak Teâlâ'dan başka her şey, O'nun var etmesiyle mevcuttur, O'nun var etmesiyle vardır ve O'nun vücuda getirmesiyle vardır. Bu da ya herhangi bir vasıta olmaksızın olur ya da bir tek vasıta ile olur veya O'nun katından uzunlamasına ve genişlemesine inen bir tertibe göre birçok vasıta ile olur. Bu söylediklerimiz sabit olduğuna göre şöyle deriz: Yüce Allah'ın zatıyla bilmesi, kendisinden sâdır olan ilk eseri bilmesini gerekli kılar. Sonra bu ilk eseri bilmesi, ikinci eseri bilmesini gerektirir. Çünkü birinci eser, ikici eserin yakın illetidir. Daha önce dedik ki, "İlleti bilmek, ma'lulu bilmeyi gerekli kılar."

Bu açıklamalardan ortaya çıkıyor ki, *"gayb"* Hak Teâlâ'nın sadece kendi zatıyla hâsıl olan ilmidir. Sonra zatıyla hâsıl olan ilminden -muteber olan tertibe göre- kendisinden sâdır olan eserlere dair ilmi hâsıl olur. O'nun kendi zatıyla hâsıl olan ilmi, ancak kendi zatıyla hâsıl olunca hiç kuşkusuz *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* demek doğru olur. Ayeti bu metoda göre tefsir eden bu fırkanın yöntemi ve metodu bundan ibarettir.

Sonra bil ki, burada bir başka incelik daha vardır. O da şudur: Sırf aklî önermeler yardımıyla tam ve kâmil manada ilim elde etmek zordur. Bunu ancak akıllı ve kâmil insanlar başarabilirler. Çünkü böyleleri, his ve hayale dayalı meselelerden yüz çevirmiş ve sırf aklî meseleleri akıllarına getirmeye alışmışlardır. Böyle bir insan da nadir gibidir. "*Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez.*" ifadesi, mücerret ve yalın aklî bir önermedir. Aklı, bu önermenin ifade ettiği manayı kavrama gücüne sahip olan insan pek az bulunur. Kur'ân, kendisinden bütün yaratıklar istifade etsinler diye inmiştir. Burada bir başka yol daha vardır. Sırf aklî ve soyut bir önermeyi zikreden bir kimse, bu meseleyi herkesin aklına ulaştırmak istediği takdirde onun için aklî ve küllî önermenin altına giren maddi şeylerden misal zikreder. Maksadı, bu aklî önermenin verilen maddi misal yardımıyla herkes tarafından anlaşılmasıdır. Bu ayetteki mesele işte bu kanuna göre gelmiştir. Çünkü Yüce Allah, önce *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* dedi. Sonra bu mücerret ve küllî aklî önermeyi maddi bir şeyle pekiştirdi ve *"O, karada ve denizde olanları bilir."* dedi. Çünkü Yüce Allah'ın malumatının kısımlarından birisi, karada ve denizde yaşayan bütün hayvanlarla, his ve hayal dünyasının bütün canlılarıdır. Bu da kara ve denizin ahvalinin büyüklüğüne dayalıdır. Bundan dolayı Yüce Allah, gözle görülen bu maddi şeyleri zikretti. Bu da o aklen bilinen şeyin azametini ortaya koyar. Burada bir başka incelik daha vardır. Söz konusu incelik şudur:

Yüce Allah, ayette önce "kara"yı zikretti. Çünkü insan, kara parçasının çeşitli durumlarını müşahede etmiştir. Oradaki birçok şehirleri, köyleri, çölleri, dağları, tepeleri gözüyle görmektedir. Bunun yanında birçok hayvan, bitki ve madenleri de görmektedir. Denize gelince, denizde meydana gelen olaylar, kara olaylarına nazaran daha az kavranır ve anlaşılır. Ancak insanın hissi, insana denizde meydana gelen olağanüstü olayların karaya nazaran çok daha fazla olduğunu, denizin uzunluğunun ve genişliğinin daha büyük, denizlerdeki hayvanların ve çeşit çeşit yaratıkların daha hayret verici olduğunu söyler. İnsanın hayalinde deniz ve karanın şekli bu şekilde canlanınca ve insan bütün bunların tümünün *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* ifadesine dahil olan kısımlara nispetle çok basit bir kısım olduğunu anlayınca bu gözle görülen kısım, *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* ifadesinin ışığı altında hâsıl olan azameti tamamlayan ve güçlendiren bir unsur haline gelir. Sonra Yüce Allah, "kara" ve "deniz"i zikrederek *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır."* ifadesinin azametini ortaya çıkardığı gibi, *"O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez."* ifadesiyle de "kara" ve "deniz"in azametini ortaya koydu. Çünkü insan aklı yeryüzündeki bütün şehirleri, köyleri, çölleri, dağları ve tepeleri kendinde canlandırır. Sonra, yeryüzünde ne kadar ot ve ağaç olduğunu tasavvur eder. Devamla, Yüce Allah'ın bilgisi olmadan hiçbir yaprağın durumunun değişmeyeceğini zihninde canlandırır. Daha sonra insan, bu misalden ondan daha dehşetli bir başka misale geçer.[27] Bu misal *"O, yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir."* ifadesidir. Çünkü tane, son derece küçüktür. Yerin karanlıkları ise öyle bir yerdir ki, cisimlerin en büyüğü ve en muazzamı orada gizlenir. İnsan, olanca genişliği ve büyüklüğüne rağmen yerin karanlıkları için atılan küçücük bir tanenin Yüce Allah'ın bilgisi dışına asla çıkmadığını duyunca verilen bu misaller, *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* ifadesiyle işaret edilen vasıftaki büyük bir azamete ve üstün bir yüceliğe dikkat çeker. Öylesine ki, akıllar bu vasıf karşısında hayrete düşer, fikirler ve kalp, onun başlangıç noktasına ulaşmaktan aciz kalır.

Sonra Yüce Allah, bu gözle görülen tafsilatın zikriyle bu soyut ve saf aklî niteliğin durumunu güçlendirdi. Bunları zikrettikten sonra, bir başka ifadeyle bu soyut ve saf aklî niteliği yeniden zikretti. Ve *"Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."* dedi. Bu ifade, *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* ifadesinin aynısıdır. Bu yüce ayetin

27. Bizim elimizdeki Mefâtihu'l-Gayb, nüshasında "heybet/dehşet" yerine "hey'et/biçim" kelimesi geçmektedir. (Çev.).

tefsiri üzerine bizim anladığımız bunlardan ibarettir. Tevfik ve başarı Yüce Allah'tandır.

İkinci mesele: Kelâmcılar derler ki: Yüce Allah, cevheri ve arazı ile birlikte bütün âlemi sağlam ve mükemmel var etmenin failidir. Bu vasıfta olan bir varlık, âlemin bütün cevher ve arazını bilir. Dolayısıyla Yüce Allah'ın bütün bunları bilmesi gerekir. Filozoflar ise şöyle derler: Allah Teâlâ, bütün mümkinâtın başlangıç noktasıdır. Başlangıç noktasını bilmek, eseri bilmeyi gerekli kılar. Dolayısıyla Yüce Allah'ın bütün bunları bilmesi gerekir. Bil ki bu ifade, Allah Teâlâ'nın zamana bağlı bütün tafsilatı bildiğini gösteren en mükemmel bir delildir. Şöylesine ki, Yüce Allah'ın kendisi dışında ne varsa onların tümünün mebdei (ilk illet) olduğu sabit olduğuna göre, eser sebebiyle bu tafsilatın mebdei olması da vacip olur. Dolayısıyla, Yüce Allah'ın bu değişiklikleri ve zamana bağlı olan şeyleri "değişken ve zamana bağlı olmaları bakımından" bilmesi gerekir. Zaten bizim ispat etmek istediğimiz de budur.

Üçüncü mesele: Yüce Allah'ın *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez."* ifadesi, O'nun zıddı ve benzeri olmasından münezzeh olduğunu gösterir. Bunu şöyle açabiliriz: "*Gaybın anahtarları O'nun katındadır.*" ifadesi, "*hasr*" (münhasırlık, sadecelik) ifade eder. Yani gaybın anahtarları başkasının yanında değil, sadece O'nun katındadır. Vâcibu'l-vucûd olan bir başka varlık olsaydı, o zaman "gaybın anahtarları", o başkasının katında da olurdu. Bu durumda da söz konusu *"hasr"* geçersiz olurdu. Bir de ayetin lâfzı, bu "tevhid ilkesi"ne delalet ettiği gibi, aklî burhan da buna yardımcı olur. Bunu biraz açarsak; eser, netice ve sanata dair bilginin meydana gelmesi için başlangıç noktası, müessiri bilmektir. Her türlü mümkinâtta ilk müessir, Allah Teâlâ'dır. Bütün malumatı bilmenin ilk anahtarı, Allah'ı bilmektir. Fakat O'nu bilmek, ancak yine O'na aittir. Çünkü O'ndan başkası, eserdir. Eseri bilmek, müessiri bilmeyi ifade etmez. Bu burhanla ortaya çıktı ki, gaybın anahtarları sadece Yüce Allah'ın katındadır.

Dördüncü mesele: *"Ve lâ habbetin, fî zulumâti'l-arzi ve lâ ratbin ve lâ yâbisin"* ifadesi, *"Ve lâ habbetun, fî zulumâti'l-arzi ve ratbun ve lâ yâbisun"* şeklinde okunmuştur. Bu kıraat tarzının iki açıklaması vardır: Birincisi, *"habbetun"* kelimesi, *"varaka"* kelimesinin mahalline atıf olabilir. İkincisi ise özne olarak merfûdur. Bu durumda yüklemi ise "*fî kitabin mubîn*" olur. Bu takdirde cümle, "Onlardan evde olmayan hiçbir erkek ve kadın yoktur." cümlesi gibi olur.

Beşinci mesele: *"Apaçık bir kitaptadır."* ifadesi hakkında iki açıklama söz konusudur. Birincisine göre bu "apaçık kitap", Yüce Allah'ın ilmidir, başka

bir şey değildir. Doğru olan da budur. İkinci yaklaşım Zeccâc'ın görüşüdür. Zeccâc şöyle der: Yüce Allah'ın, malumatın nasıl olacağını -daha yaratıkları yaratmadan önce- bir kitapta yazmış olması mümkündür. Tıpkı O'nun *"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın"*[28] ifadesinde dile getirdiği gibi... Burada sözü edilen kitabın birçok faydaları vardır.

Birincisi: Yüce Allah, malumat hakkındaki ilminin geçerliliğine melekler vâkıf olsunlar ve göklerde ve yerde olan hiçbir şeyin O'ndan gizli olamayacağını bilsinler diye olup bitecek her şeyi Levh-i Mahfuz'a yazdı. İşte bu durum, Levh-i Mahfuz hususunda görevli melekler için tam ve kâmil bir ibret vesilesi oldu. Çünkü onlar, şu âlem sayfasında meydana gelen olayları, Levh-i Mahfuz'da yazılanlarla karşılaştırıyorlar ve yazılanları meydana gelen olaylara tam olarak uygun buluyorlar.

İkincisi: Şöyle demek mümkündür: Yüce Allah, mükelleflerin hesap meselesine dikkatlerini çekmek ve onların dünyada yaptıkları hiçbir şeyin kendi bilgisinden hariç olamayacağını bildirmek için "*varaka*" (*yaprak*) ve "*habbe*" (*tane*)den söz etti. Çünkü Yüce Allah, sevap, ceza ve mükellefiyet konusu olmayan durumları ihmal etmediğine göre, sevap ve cezaya konu olan meseleleri haydi haydi ihmal etmez.

Üçüncüsü: Yüce Allah, bütün varlıkların durumlarını bilir. Dolayısıyla o bilginin bir gereği olarak, söz konusu durumların değiştirilmesi imkansızdır. Bunun aksi bir durum, Yüce Allah'ın cahil olmasını gerektirir. Allah Teâlâ, bütün varlıkların ahvalini söz konusu kitapta tam olarak ayrıntısıyla yazdığına göre, bunların da değiştirilmesi imkansızdır. Bunun da aksi bir durum, O'nun yalan söylemiş olduğu anlamına gelir. Bütün durumların söz konusu kitapta yazılmış olması, geri bırakılan şeyin öne gelmesinin, öne gelenin de geriye bırakılmasının imkansız olması hususunda tam bir mucip ve mükemmel bir sebep oluşturur. Nitekim Peygamberimiz (s) şöyle buyurmuştur: *"Kıyamete kadar olacak olan her şey hususunda kalem(in mürekkebi) kurumuştur."*[29] Doğruyu Yüce Allah daha iyi bilir.][30]

Son olarak şunu ekleyelim: Bu ayetin tefsiri sadedinde Râzî'nin Yüce Allah'ın gaybı bilmesini ispat etmek üzere filozoflardan naklen söylediği ve naklettiği şeyler, onların metodu üzere söylenmiş sözlerdir. Râzî'nin onların

28. Hadid, 57/22.

29. Benzer lâfızlarla bkz: Buharî, *Kader*, 2, *Nikâh*, 8; Müslim, *Kader*, 8. Aynı lâfızla bkz: Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 420; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *Mu'cemu Ebî Ya'lâ*, I, 101. Bu iki tahric el-Mektebetu'l-Elfiyye Li's-Sünneti'n-Nebeviyye isimli CD'den yararlanılarak yapılmıştır. (Çev.)

30. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, XIII, 8-11.

metodunu kullanması, söz konusu metodu, illet ve ma'lûl hakkında söyle-diklerini kabul ettiği anlamına gelmez.

Mefâtihu'l-Gayb'ın Merfû Hadise Dayanarak Yaptığı Tefsir:

Mefâtihu'l-Gayb tefsirinde sahih bir hadis vardır ki, bu hadis çok hassas ve ince bahisler içerir. Buharî, En'âm Sûresi'nin tefsiri hakkında Sâlim b. Abdillah vasıtasıyla babası Abdullah'tan şu hadisi rivayet eder: Peygamberimiz (s) *"Gaybın anahtarları beştir. Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru o yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır."*[31] buyurmuştur. Bu ayet, Lokman Sûresi'nin son ayetidir. Buharî, bu ayetin tefsiri sadedinde Abdullah b. Ömer'den merfû olarak *"Gaybın anahtarları beştir."* lâfzı ile bu hadisi rivayet etmektedir. Peygamberimiz (s) bu ifadesinin ardından Lokman Sûresi'nin son ayetini okumuştur.[32] İmam Ahmed ve Bezzâr'ın rivayet ettiği, "sahih" diyerek İbn Hibban ve Hâkim'in Büreyde'den merfû olarak rivayet ettikleri bir başka hadis ise şöyledir: *"Beş şey vardır ki, bunları Allah'tan başka hiçbir kimse bilmez."* Peygamberimiz (s) bundan sonra Lokman Sûresi'nin son ayetini okudu.[33] Âlimler bu ayetin ve bu hadisin tefsirini yaparlarken Yüce Allah'ın Hz. İsa'nın ağzından Âl-i İmrân Sûresi'nde naklettiği şu sözü ile *"Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm."*[34], Hz. Yusuf'un ağzından Yusuf Sûresi'nde iki hapishane arkadaşına söylediği şu sözü zikrederler: *"Size yedirilecek yemek gelmeden önce onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim."*[35] Âlimler, bu iki peygamberin ifadesinin Yüce Allah'ın peygamberlerine gaybın haberlerine dair verdiği habere dahildir, diye yorumlarlar. Allah Teâlâ Cin Sûresi'nde şöyle der: *"O bütün görülmeyenleri bilir. Sırlarına kimseyi muttali kılmaz. Ancak (bildirmeyi) dilediği peygamber bunun dışındadır."*[36] Âlimler, evliyalardan nakledilen birçok keşfi, ayetin bu ifadesine katmışlardır. Evliyaların insanların kesblerine, rahimlerde olanı bildirmelerine ve bazı kimselerin -daha vuku bulmadan önce- keşfe dayanarak öleceklerine dair verdikleri haberleri bu kategoride değerlendirmişlerdir.

31. Lokman, 31/34. Buharî, *Tefsir Sûre,* 6/1. (Bu tür hadisler Kur'an'da yoktan var edilme ve yaratma keyfiyetini bildiren ayetlerin tasfiri gibidir. -Yayıncı-)
32. Buharî, bu hadisi *Tevhid* bölümünde de yine '*yâ*' harfiyle birlikte olmak üzere "*mefâtîhu*" şeklinde ifade etmiştir. Buna karşılık Mâide ve Ra'd Sûrelerinin tefsirinde ise '*yâ*' harfi olmaksızın "*mefâtihu*" şeklinde ifade etmiştir. İstiskâ bablarında ise kelime "*miftah*" şeklinde kullanılmıştır.
33. Ahmed b. Hanbel, II, 24, 58, 85; IV, 13.
34. Âl-i İmrân, 3/49.
35. Yusuf, 12/37.
36. Cin, 72/26-27.

Evliyaların verdikleri bu haberleri şöyle değerlendirmektedirler: Bir veli, Hz. Peygamber'e uyduğu için bu keşfe mazhar olduğuna göre, Peygamber'in keşfi aslî, velinin keşfi ise ona tabi olarak gerçekleşmektedir. Nitekim kafiye sonları hemze ile biten şiirinde şairin biri bu hususa şöyle değinmektedir:

والكرامات منهم معجزات　　حازها من نوالك الأولياء

"Mucizedir kerametleri onların,
Aldı senin payından evliyaların."

Fakat ayetteki münhasırlık durumunun zahiri bu görüşle çelişmektedir. Bu konuda doğru olan görüş, bizim burada ve bu sûrenin 9. ve 50. ayetlerin tefsirinde anlattıklarımızdır. Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki böylesi mükâşefeler, Yüce Allah'ın bilgisini kendine sakladığı gerçek gayba dair ilimden değildir ve Yüce Allah'ın peygamberlere gerçek gayba dair verdiği haberlerin, gerçek manada kendilerine nispet edilmesi mümkün olan kesbi ilimlerinden olması gerekmez.

Ana Karnındaki Yavrunun Dişi ve Erkek Olmasının Sebebi

Burada ve bu sûrenin 9. ve 50. ayetlerinin tefsirini yaparken gayb bilgisinin gerçek mahiyetine dair yazdığımız şeylere vâkıf olamayanların anlamakta güçlük çekmeleri mümkün bir nokta da bazı doktorların ana karnındaki ceninin erkeklik ve dişilik sebebi hakkında Yüce Allah'ın kanununa dair buldukları kanundur. Bulunan ilâhî kanunu şöyle özetleyebiliriz: Yüce Allah, erkeğin spermi ile döllenme neticesi hamileliğin meydana geldiği yumurtaların bazılarını ana rahminin sağ tarafında yaratmıştır. Erkek çocuk, işte bu sağ taraftaki yumurtacıktan meydana gelir. Bazı yumurtacıklar ise ana rahminin sol tarafında yaratılmıştır ki, kız çocuğu da bu yumurtacıktan oluşur. İşaret edilen bu yumurtalar, kadının her ay gördüğü âdet esnasında -bir ay birisi, bir ay diğeri olmak üzere- nöbetleşe olarak meydana gelir. Bir âdet dönemi, ana rahminin sağ tarafında erkek cenin yumurtalarının yaratılması ile son bulur. Bunun neticesinde döllenme meydana gelince cenin erkek olur. Diğer âdet döneminde ise bunun zıddı gerçekleşir. Bunun neticesinde döllenme olduğunda ise cenin dişi olur. Doktorlar, bu ilâhî kanunun açıklanması için birçok eser kaleme almışlardır. Bu eserlerden birisi, İngiliz Dr. Remli Dawson'un yazdığı *"Çocuğun Cinsiyeti Neye Bağlıdır?"* isimli kitaptır. Bu kitabı, Arapçaya Dr. Muhammed Abdulhamid el-Mısrî çevirmiştir. Bir kadının doğum aylarını bilen kimse, bu ilâhî kanun gereği kadının ikinci hamileliğinde ceninin cinsiyetini kolayca tespit edebilir. Eğer kadının hamileliği düzenli ve doğum tam zamanında gerçekleşirse bu durum, daha sonra zincirleme olarak hep böyle gider. Fakat bu hususu her kadında düzenli ola-

rak bilme şansı yoktur. Çünkü bu konuda araştırmacıların açıkladığı çeşitli engelleyici sebepler söz konusudur. *"Çocuğun Cinsiyeti Neye Bağlıdır?"* kitabının yazarı, kitabının "Gelecek Çocuğun Cinsiyetini Tahmin Etme" başlığını taşıyan 25. bölümünde aynen şöyle diyor:

["Yumurtlamanın nöbetleşe olduğunun tespit edilmesinin ardından; yani bir keresinde yumurtlamanın yumurtalığın sağ tarafından veya döllenmenin erkek olarak gerçekleşmesinin, bir kere de yumurtalığın sol tarafından veya döllenmenin dişi olarak gerçekleşmesinin ardından, gerek kendi hastalarım ve gerekse daha önce hiç görmediğim başka hamile kadınlarda dünyaya gelecek çocuğun cinsiyetini tahmin edebilme imkanı elde ettim. Bu hususta yüzde 97 oranında bir başarı yakaladığımı söyleyebilirim. Kalan yüzde üçlük dilimde başarının gerçekleşmemesi, annenin bana doğumunu yapacağı ayı net olarak bildirememesinden kaynaklanmaktadır. Mesela bir keresinde bir hasta bana haziran ayında doğum yapacağını haber verince, dünyaya gelecek olan çocuğun kız olacağı tahmininde bulundum. Sonra bu anne, mayıs veya haziran ayında tam gününde bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Bana hatalı bilgi verdiği için kızı olacağını tahmin etmiştim. Eğer bana doğumun mayıs veya haziran ayında olacağını haber verseydi, dünyaya getireceği çocuğun erkek olacağını tahmin edebilirdim.

Çocuğun cinsiyetini tahmin edebilmek için çocuğun tam günü gününde dünyaya gelen çocuklardan olması şarttır. Çünkü gününden önce dünyaya gelen çocuklar, yapılacak tahmini hatalı kılabilir. Zira bir çocuk zamanından iki ay erken dünyaya gelince, onun dünyaya geliş zamanı gerçekçi olur. Buna karşılık bir çocuk zamanından bir ayın birkaç günü erken doğarsa yapılacak tahmin hatalı çıkar. Kürtaj durumları, zamanından önce erken dünyaya gelen çocukların durumu gibidir. Bütün bunlar, bir önceki hamileliğin hesabını yaparken birbirinden farklı durumları ortaya çıkarır.

Başka bazı durumlarda da tahminde başarısızlık meydana gelmiştir. Bu durumlardan birisi yumurtanın standartlara uygun olmayan bir biçimde oluşması durumudur. Bu durumda yumurta düzenli olarak 28 günde bir oluşacağına 21 veya 20 günde teşekkül eder. Yumurtlama dönemindeki (Ovulatıion Rhythm) düzensizlik durumundan da hata meydana gelebilir. Bir yumurtanın aynı anda iki yumurta şeklini alması buna örnektir. Aynı anda farklı cinsiyette ikizlerin dünyaya gelmesi meselesinde bu husus açığa çıkar.

Hamileliğin emzirme ve âdetin görülmediği bir sırada oluşması da böyledir. Bu durumda döllenen yumurtacığın yumurtalığın hangi tarafındaki yumurta olduğunu bilmek zordur.

Farz edelim ki, âdet süresi 28 gündür veya dört haftadır. (Âdet, kadının yumurtladığının dışa vuran alâmetidir.) Yumurta oluşturma olgusu, 52 hafta olan senede 13 kez tekrar eder. Buna karşılık yumurta her 21 günde meydana gelirse, yumurtlama sayısı artacaktır. Eğer her 30 günde meydana gelecek olursa, bu takdirde yumurtlama sayısı 12'ye inecek ve her 6 senede bu sayıya bir yumurtlama fazladan ilave edilecektir.

Dünyaya gelecek çocuğun cinsiyetini tayin ederken her kadında bütün bu özellikleri bilmek gerekir. Bir doktorun bu kaideleri ve gelecek misalleri öğrendikten sonra hamile bir kadında -eğer o kadını izleyen doktoruysa- çocuğun cinsiyetini tahmin etmesi mümkündür. Aynı şekilde kadınların -belli bir cinsiyette çocuk istedikleri takdirde- cinsel ilişkiden kaçınmaları gereken ayları haber vermeleri de mümkündür.

Bu hesabı, kadının normal doğum çizelgesi vasıtasıyla yaklaşık olarak yapmak da mümkündür. Çünkü biz, en son dünyaya gelen çocuğun cinsiyetini ve doğduğu günü bildiğimiz takdirde yumurtanın oluşacağı ayı (tabi, özel yumurtanın türünü de) çizelge yardımıyla kolayca hesap edebiliriz. Fakat bence bundan daha kolayı, bu hesabı burada zikredeceğim 40 hafta yönteminden çıkarmaktır.

Hasta veya hamile kadının işaret edeceğimiz sorulara vereceği cevaba göre çocuğun cinsiyetini tahmin etmek mümkün olabilir: Kaç kez âdet görmektesiniz? Her defasında âdet haliniz ne kadar sürmektedir? Âdetiniz düzenli midir? Son çocuğunuzun dünyaya geldiği gün hangisidir? (Gün, ay ve sene olarak belirtilecektir.) Son çocuğunuz erkek mi, yoksa kız mıydı? Çocuğunuzu emzirmeniz halinde emzirme süreniz ne kadar sürmüştü? Doğumdan ne kadar sonra âdet görmeye başladınız? Son doğumunuzdan bu yana hiç kürtaj oldunuz mu?

Bir kadının normal hamilelik süresi 280 gün veya on aydır. Her ay dört haftadır. Bir başka ifadeyle bir kadının normal hamilelik süresi, hafta yedi gün hesabıyla kırk haftadır. Hamilelik süresi dokuz aydır şeklindeki ifadeyi terk etmek gerekir.

Son çocuğun dünyaya geldiği günü bilirsek, bu günden kırk hafta geri gideriz. Böylece yumurtanın oluştuğu ayı veya çocuğun meydana geldiği yumurtanın aşılandığı ayı buluruz. Çocuğun cinsiyetini öğrendiğimizde, bu aydan nöbetleşe olarak ileri doğru gideriz. Sonunda dünyaya gelmesi beklenen çocuğun doğum ayından önceki onuncu yumurtanın oluşumuna ulaşırız. Bunu, gelecek her sene için aralık ve ocak ayları arasında ek yumurta oluşması nöbetini de hesaba katarak yaparız. Böylece, kadının hamile

kaldığı döllenen yumurtanın türünü tespit ederiz. Ve yine böylece dünyaya gelecek çocuğun cinsiyetini de tespit edebiliriz.

Bir kadın yılda 13 kez yumurta yaptığı için[37] bir senenin ekim ayındaki döllenmiş olan yumurtanın oluşması, gelecek sene ekimindeki yumurtanın birincinin aksi yönde olmasını gerektirmektedir. Çünkü bir ekimden diğer ekime arada bir on üçüncü ay vardır veya iki ekim ayı arasına eklenmesi gereken on üçüncü nöbet vardır. Diyelim ki bir anne, herhangi bir senenin herhangi bir ayında bir çocuk, ertesi senenin aynı ayında da bir başka çocuk dünyaya getirdi. Dünyaya gelen bu iki çocuğun cinsiyeti, birbirinin zıddı olur."]

Kitabın yazarı bundan sonra işaret ettiği kaideye birçok örnek vermektedir.

Bu metodu kullanarak ana rahmindeki yavrunun cinsiyetini bilmek, insanın kendi çabasıyla elde ettiği ilimlerden sayılır. Bu yöntemle çocuğun cinsiyetini tespit etmek, sebebine dayanarak sonucu bulmak demektir. Yapılan bu çalışma, gaybın yani Allah'tan başka hiçbir kimsenin bilmediği gaybın anahtarları olarak *"O'nun rahimlerde olanı bilmesi"*yle çelişmez. Ayetteki söz konusu münhasırlığın manası, canlıların dünyasında ileride meydana gelecek yaratmanın, içinde ne olduğunu sadece Yüce Allah'ın bildiği gaybın hazinelerinden olduğudur. Ve gaybın hazinelerine dair herhangi bir şeyin bilgisinin anahtarının da yine O'nun katında olduğudur. Yüce Allah, bazı kullarına, bu hazinelerin ihtiva ettiği bazı sırlara ulaştıracak anahtar demek olan kanunlarından herhangi bir kanununu gösterirse bu durum, ayette zikredilen hususlarla çelişmez.

Bu konuya dair yukarıda söylediklerimi yazdıktan ve *el-Menâr*'da yayınlandıktan sonra bu konu üzerinde düşündüm ve anladım ki, ana karnındaki çocuğun erkek ve kız olmasının sebebine dair Yüce Allah'ın kanunu hakkında hiçbir kimse kesin bir bilgiye ulaşabilmiş değildir. Bırakalım her tür dişilerin rahimlerindeki yavrunun cinsiyetini, muayyen bir kadının rahminde olan hakkında bile kesin bir bilgiye ulaşılmış değildir. Hatta çocuğun cinsiyetinin bilinmesi için doktorların ileri sürdükleri şartların tümü bilinse de durum değişmez. Bu husustaki gerekli şartların bilinmesi halinde zann-ı galip meydana gelirken, onların bilinmemesi halinde tam bir bilgisizlik söz konusudur. Rahimde olana dair doğru bilgi, hamile kadının doğum yapacağı ayı tam olarak bildirmesi ile ilgili olarak doğru söyleyip söylemediğine dayanan bilgi değildir. Bu bilgi, rahmin doktorların zikretmiş oldukları kaideye uymayan bir yumurtadan hali olup olmamasına da bağlı değildir. Zikredilen kaideye göre, aslolan kadının her dört haftada bir kere yumurta yapmasıdır.

37. Çünkü yumurta yılda 13 kez oluşur.

Çünkü doktorlar, bu kaidenin istisnası olduğunu söylemektedirler. Yine söz konusu bilgi, yumurtanın aynı anda rahmin iki duvarında birden oluşması da değildir. Bilindiği üzere kadının ayrı yumurta ikizlerine hamile kalmasının sebebi budur. Az olmakla birlikte her hamilelikte bu durumların vuku bulma ihtimali, muayyen olarak herhangi bir kadının rahminde olanı kesin olarak bilmeye engeldir. Gerçek bu olduğuna göre bütün rahimlerde olanı bilme hakkında ne düşünürsün?!

Bu fikir ben dinlenirken aklıma geldi. O anda zihnim Yüce Allah'ın Ra'd Sûresi'ndeki şu ifadesine intikal etti: *"Her dişinin neye gebe kalacağını, rahimlerin neyi eksik, neyi ziyade edeceğini Allah bilir. Onun katında her şey ölçü iledir. O, görüleni de görülmeyeni de bilir; çok büyüktür, yücedir."*[38] Her dişinin erkek veya dişi neye gebe kalacağını ancak O bilir. Hamilelik başladıktan sonra cenindeki eksiklik veya bozukluk şeklinde rahimlerin neyi eksik bıraktığını ve ikiz veya daha fazla neyi ziyade edeceğini de ancak O bilir. İmam Şâfiî, Yemenli bir ihtiyarın karısının kendisinden her batında beş çocuk doğurduğunu rivayet eder. Bu gibi nadir vakaları doktorlar nereden bilsinler? Eğer Yüce Allah bize ömür verir ve tefsirine muvaffak kılarsa, Ra'd Sûresi'nin tefsirini yaparken bu konuyu biraz daha açıklayacağız.

Mefâtihu'l-Gayb'ın Gayba Dair Beş Hususu Açıklama Tarzı:

Lokman Sûresi'nin sonunda zikredilen gayba dair beş hususu *Mefâtihu'l-Gayb*'ın nasıl tefsir ettiğine dair herhangi bir ifade görmüş değilim. Ben henüz öğrenci olduğum günlerde bu konu üzerinde düşündüm. Sonunda anladım ki, Yüce Allah'ın bütün varlıklara dair bilgisi "şehadet ilmi"dir. Var olmayan şeye dair olan bilgisi ise "gayb ilmi"dir. Var olmayan şeyin hazineleri veya açıklanmasından insanların istifade ettikleri hazinelerinin anahtarları işte zikredilen bu beş husustur. Söz konusu beş husus, hasr (münhasırlık) ifade eden bir kiple zikredilmemektedir. Bu hususu, henüz öğrenciyken yazmış olduğum *el-Hikmetu'ş-Şer'iyye* isimli eserimde evliyanın kerametlerinin çeşitlerini ortaya koyduğum bölümde açıklamıştım. İlgili ayeti ve söz konusu beş hususun tefsiri sadedinde varit olan hadisi zikrettikten sonra eserimde aynen şöyle dedim:

"Malum olduğu üzere Yüce Allah'ın gayba dair bilgileri sınırlama altına girmez. Bazı kulları muttali olmasına rağmen sadece bu beş hususun zikredilmesinin manası nedir? Sonra bu hususların gaybın anahtarları olması ne demektir? Bu iki soruya, söz konusu beş husus onların bildiklerini iddia ettikleri huşuslardı diye cevap verilmiştir. Tercih edilen görüşe göre burada sayının herhangi bir anlamı yoktur. Dolayısıyla ifade, zikredilen

38. Ra'd, 13/8-9.

beş husustan daha fazlasını ortadan kaldırmaz. Ben de derim ki, bu açıklama söz konusu beş hususun gaybın anahtarları olduğunu göstermez. Yüce Allah, söz konusu beş bilinmezin gaybın anahtarları olmasının ne manaya geldiği hususunda ince bir manayı yakalamayı bana nasip etti. Bulduğum bu açıklama tarzını Üstad Şeyh Muhammed el-Kâvukcî ve Allâme Şeyh Mahmud Neşşâbe[39] gibi hocalarıma ve başka üstadlara açtım. Düşüncemi beğendiler. Meseleye şöyle yaklaşıyordum: "*el-Miftâh*" kelimesi, "*meftah*" veya "*miftah*" kelimesinin çoğuludur. Manası, "hazineler" veya "anahtarlar" demektir. "Gayb", varlığı olmayan veya müşahede edilemeyen şey demektir. Gayb, berzah âlemi, ahiret âlemi ve dünya âleminin bazısıdır. Dünya âleminden, henüz var olmayan bitki, henüz dünyaya gelmemiş olan canlı ve nefislerin gelecekte hâsıl olacak olan kesbi ve kazancı demektir. Yüce Allah'ın *"Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru o yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır."*[40] ifadesi, bütün bunlara işaret etmektedir. "*Saat*" (*kıyamet*) ahiret âleminin anahtarıdır. "*Ğays*" (*yağmur*) bitki âleminin anahtarıdır. "*Mâ fi'l-erhâm*" (*rahimlerde olan*) canlı âleminin anahtarıdır. "*Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez.*" ifadesinin kazanmanın ve yapılan işlerin anahtarı olduğu zaten açıktır. Hiç kimse ne zaman öleceğini bilmediği gibi "*nerede öleceğini bilemez.*" cümlesi de *"ölüm"* kelimesiyle berzah âlemine işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, âlem üçtür. Birincisi; ölmeden önce yaşamakta olduğumuz bize yakın olan âlemdir. İkincisi; öldükten sonra sonsuza kadar kalacağımız âlemdir. Üçüncüsü ise bu iki âlem arasında ikamet edeceğimiz âlemdir. Dünyanın sona ermesiyle birlikte toplanıp hep birlikte Yüce Allah'ın huzuruna gidinceye kadar bu âlemde ikamet ederiz. Bu üç âlemden ikinci ve üçüncüsü müşahede edemediğimiz gaybdandır. Bu iki âlemin anahtarı kıyamet ve ölümdür. Birinci âleme gelince, bunun bizce müşahede edilen kısmı vardır. Bu kısımda, Yüce Allah'ın yokluktan ortaya çıkardığı herhangi bir ziyadelik yoktur. Kâinatta kademe kademe var olan veya bir defada meydana gelmiş bulunan varlıklardan taş, maden vb. şeyler buna örnektir. Birinci çeşit âlemde bir de gayb olan kısım vardır. Bu kısım, müşahede edilemeyen bir şekilde durmadan yenilenip durmaktadır. Bunlar; a) Bitkilerdir. Bitkilerin anahtarı yağmurdur. b) Canlılardır. Canlıların anah-

39. el-Kâvukcî'den rivayet ettiği müselsel hadisleri ve hadisten *el-Mu'cemu'l-Vecîz*'i okuyordum. Şeyh Mahmud'dan ise Buharî ve Müslim'in *Sahih*'lerini ve Şâfiî fıkhını okuyordum. Şeyh Mahmud, Ezher ilimleri sahasında zamanın allâmesiydi. Bu zat, şeyhlerimizin ve rahmetli babamın şeyhi idi. Allah hepsine rahmet eylesin!

40. Lokman, 31/34.

tarı genellikle rahimlerdir. c) Canlıların kazancı ve ameledir. Kazancı ve amel, gaybın hazinelerinden bir hazine ve anahtarlarından bir anahtardır."

Öte yandan bu eserimde "anahtarların" bu beş unsurla sınırlandırılması veya sırf bu beş hususun özel olarak zikredilmesi hakkında gelen itirazları zikrettim ve buna cevap verdim. Ancak anlatımımda bir parça ifade zaafı vardır. Bu kısım, benim için ilk telif ve eser yazma alıştırması mahiyetinde olan bu kitaptan hâlâ müsvedde halinde olan bir kısımdır. Çünkü biz, eser yazmayı okulda öğrenmiş değiliz. "Canlıların anahtarı genellikle rahimlerdir." ifadesinin tam kenarına bir değerlendirme yazmışım. Meyve ve sirke kurtları söz konusu genelliğin dışındadır. Orada şunu beyan ettik: Son dönem bilginleri nezdinde sabittir ki, bir canlı ancak kendisi gibi bir canlıdan meydana gelir.

Apaçık Bir Kitapta Yaratıkların Miktarlarının Yazılması

Apaçık Kitap, *el-İmâmu'l-Mubîn, Ümmü'l-Kitab, ez-Zikr, ez-Zübür ve el-Levhu'l-Mahfuz*'dur.

Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetle aynı manada Kur'ân'da başka ayetler de vardır. Yüce Allah, Yunus Sûresi'nde şöyle buyurur: *"Ne zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur'ân'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman biz, mutlaka üstünüzde şahidizdir. Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak (ve gizli) kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık bir kitapta bulunmasın."*[41] Hûd Sûresi'nde onların gizlediklerini, açığa vurduklarını ve kalplerde olan şeyleri bildiğini beyan etmesinin ardından şöyle buyurmaktadır: *"Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerindedir. Allah, o canlının durduğu yeri ve sonunda bırakılacağı mekânı bilir. (Bunların hepsi) apaçık bir kitaptadır."*[42] Neml Sûresi'nde *"Rabbin elbette onların kalplerinin gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir. Gökte ve yerde göze görünmeyen hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta bulunmasın."*[43] derken, Sebe Sûresi'nde *"İnkârcılar: Kıyamet bize gelmeyecek, dediler. De ki: Hayır! Gaybı bilen Rabbim hakkı için o, mutlaka size gelecektir. Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyüğü de şüphesiz, apaçık bir kitaptadır."*[44] demektedir. Tâhâ Sûresi'nde *"Firavun: 'Öyle ise önceki halkların hali ne olacak?' dedi. Musa: 'Onlar hakkındaki bilgi, Rabbimin yanında bir kitapta bulunur. Rabbim, ne ya-*

41. Yunus, 10/61.
42. Hûd, 11/6.
43. Neml, 27/74, 75.
44. Sebe, 34/3.

nılır ne de unutur.' dedi."[45] derken, Hadid Sûresi'nde *"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın."*[46] demektedir. Yâsîn Sûresi'nde *"Şüphesiz ölüleri ancak biz diriltiriz. Onların yaptıkları her işi, bıraktıkları her izi yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta sayıp yazmışızdır."*[47] derken, Ra'd Sûresi'nde *"Her müddetin (yazıldığı) bir kitap vardır. Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır. Bütün kitapların aslı O'nun yanındadır."*[48] demektedir. Zuhruf Sûresi'nde *"Hâ. Mîm. Apaçık kitaba andolsun ki biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur'ân kıldık. O katımızda bulunan Ana Kitap'ta mevcut, yüce ve hikmetle dolu bir kitaptır."*[49] demektedir. Enbiyâ Sûresi'nde *"Andolsun Zikir'den sonra Zebur'da da: 'Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır.' diye yazmıştık."*[50] demektedir. *"Zikir"* kelimesi, *"Kur'ân"* manasında olmak üzere Kur'ân'da çok yer almaktadır. Bu son ayette kelimenin, açıklamakta olduğumuz manada ve başka manada gelmiş olma ihtimali vardır. Yüce Allah, Kamer Sûresi'nde *"Yaptıkları her şey kitaplarda mevcuttur. Küçük büyük her şey satır satır yazılmıştır."*[51] derken, Burûc Sûresi'nde ise *"Hakikatte o, Levh-i Mahfuz'da bulunan şerefli Kur'ân'dır."*[52] demektedir. İslâm âlimlerinin çoğunluğu, bütün bu ayetlerin aynı manaya geldiği kanaatindedirler. Bu manayı hadisler açıklamaktadır ki, en meşhur olanlarını şöylece aktarabiliriz:

Buharî ve başka muhaddislerin Ebû Hureyde'den merfû olarak rivayet ettikleri bir hadis şöyledir: *"Yüce Allah, mahlûkatı yaratınca Kitabına -ki Allah indinde o arştan üstündür- 'Rahmetim gazabıma üstün gelmiştir.' diye yazdı."*[53] Buharî *Sahih*'inde İmrân b. Husayn'dan merfû olarak şu hadisi rivayet ediyor: *"(Ezelde) Yüce Allah vardı. Ve Allah'tan başka hiçbir şey yoktu. O'nun arşı su üzerindeydi. Sonra Allah, Levh-i Mahfuz'da, kâinatın tamamını takdir ve tespit etti. Ve gökleri ve yeryüzünü yarattı."*[54] Burada yer alan lâfız, Buharî'nin lâfzıdır. Buharî, *Tevhid* bölümünde ise hadisi *"O'ndan önce hiçbir şey yoktu."* şeklinde rivayet etmektedir. Yine orada *"Sonra gökleri ve yeri yarattı."* ifadesi yer almaktadır. Müslim, *Sahih*'inde Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan merfû

45. Tâhâ, 20/51, 52.
46. Hadid, 57/22.
47. Yâsîn, 36/12.
48. Ra'd, 13/38, 39.
49. Zuhruf, 43, 1, 2, 3, 4.
50. Enbiyâ, 21/105.
51. Kamer, 54/52, 53.
52. Burûc, 85/21, 22.
53. Buharî, *Tevhid*, 15, 22, 28; (Zebîdî, *Sahih-i Buharî Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*, IX, 9, Türkçesi: Kâmil Miras. -Çev.-)
54. Buharî, *Bed'u'l-Halk*, 1.

olarak şu hadisi rivayet etmektedir: *"Yüce Allah, gökleri ve yeri yaratmadan elli bin sene önce mahlûkatın miktarını (takdir edip) yazdı. Yüce Allah'ın arşı su üzerindeydi."*[55] Buharî'yi şerh eden bilginler *"(Ezelde) Allah vardı."* ifadesini açıklarlarken, "Hadisteki birinci '*kâne*'den maksat ezelîliktir. İkinci '*kâne*'den maksat ise yokluktan sonra meydana gelmektir." derler. Hadis bize gösteriyor ki, arş ve su, bu âlemin, bir başka ifadeyle; gökler ve yeryüzü âleminin başlangıcıdır. Bilginler bu ifadeyle adeta suyun göklerin ve yerin aslî unsuru, arşın da takdir ve planlama merkezi olduğunu söylemek istemektedirler. Fakat Yüce Allah bize Fussilet Sûresi'nde gökleri ve yeri dumandan yarattığını açıklamaktadır.[56] Su, buhar halindeyken duman şeklinde olur, denebilir. Ya da duman maddesinin büyük bir kısmı su buharıdır. İmam Ahmed'in "sahih" tespitiyle Tirmizî'nin Ubâde b. Sâmit'ten merfû olarak rivayet ettiği bir hadis şöyledir: *"Yüce Allah'ın ilk yarattığı nesne kalemdir. Sonra ona 'Yaz.' dedi. Kalem, kıyamete kadar olacakları yazdı."*[57] İmam Ahmed ve Tirmizî'den başka muhaddisler, başka ravilerden bu manada hadisler rivayet etmişlerdir. Bazı âlimler, "kalemin yaratılmasındaki öncelik" nispidir, "arş" kalemden daha önce yaratılmıştır, su da böyledir, derler. Bazı âlimler ise, tam aksine "kalem" daha öncedir. İçine yazı yazdığı "Levh-i Mahfuz" da böyledir, derler. Levh-i Mahfuz'un yaratılmasıyla ilgili olarak hiçbir sahih ve merfû hadis varit olmamıştır. Bilâkis, o konuda tefsir âlimlerinden İbn Abbas ve başkalarından rivayetler gelmiştir.

Bu hadisler ve nakillerden dolayı rivayet tefsiri âlimleri, yukarıda sıraladığımız ayetlerde yer alan *"el-Kitabu'l-mubîn"*, *"el-İmâmu'l-mubin"*, *"Ümmü'l-Kitab"* ve *"ez-Zikr"* kelimelerini ittifakla adına *"el-Levhu'l-Mahfûz"* denilen *"Kitab"* şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu tabirlerden maksat, -Râzî'nin burada söylediği gibi- *"İlâhî ilimdir"* demek, açık bir zorlamadır.

Selef bilginlerinin bu husustaki yaklaşım tarzı, ilâhî kaleme, Levh-i Mahfuz'a, Kalem'in mahlûkatın miktarına dair Levh-i Mahfuz'a yazdığı şeye, yaratılışından kıyamet gününe kadar bu âlemde meydana gelen ve gelecek olan her şeyi bir bir sayıp yazmasına inanmaktır. Ancak bu sayılanların niteliğine dair kendi kafamıza ve fikrimize dayanarak herhangi bir hükümde bulunmamak şarttır. Masum olandan, Hz. Peygamber'den başka hiçbir kimsenin, "Levh-i Mahfuz" veya "kalem" ya da bu "yazma"nın niteliğine dair ortaya attıkları iddiaları kabul etmeyiz. Bunu bizim bilinen yazmamıza benzetmek apaçık bir cehalet sayılır. Görüyoruz ki insanlar, ifadeyi yazıya ge-

55. Müslim, *Kader*, 16.
56. Fussilet, 41/11.
57. Tirmizî, *Tefsir Sûre*, (Nûn Sûresi), Ahmed b. Hanbel, V, 317. (Her iki kaynakta da benzer lâfızla.)

çirmek için çeşitli yöntemler icat etmişlerdir. İnsanlar bu yollarla karada ve denizde binlerce mil ve fersah uzaklıktan elektriği kullanarak birbirlerinden mesaj alıp vermektedirler. Elektrikle çalışan bu aygıtlar, kablolu veya kablosuz olarak kullanılmaktadır. Mesaj iletecek taraflardan birisi, hava levhasına (atmosfere) dilediği mesajı yazmakta (yaymakta), bu uçsuz bucaksız atmosferdeki hava zerreleri, verilen elektrik akımlarıyla etkileşime girmekte ve karşı taraftakiler kendi yanlarındaki cihaz yardımıyla gönderilen mesajları (sinyalleri) almaktadırlar. Bu cihaz, gönderilen mesajı alıp yazıya dökmekte ve insanlar da bunu okumakta ve faydalanmasını istedikleri kimse için tescil etmektedirler.

"Levh-i Mahfuz", *"kalem"* ve *"arş"* hakkında varit olan haberleri tevil edenler, selef mezhebine bu gayb âlemlerini insanlığın şu değişken âlemdeki bilinen yapıp ettiklerine benzetenlerden daha uzak değillerdir. Onlar görüyorlar ki, insanların yapıp icat ettikleri şeyler, insanlık sanayide ilerledikçe değişmektedir. Hatta Şeyh Şa'rânî, hesap görenlerin en çabuğu olan Yüce Allah'ın kulların bütün amellerini çok kısa bir anda tartacağı manevi teraziyi, insanlığın kullandığı terazilerin en hakirine benzetmektedir. Çünkü bu terazi, insanlığın bedevîlik ve cehalet dönemlerini yaşarken çeşitli sanatlar yardımıyla icat ettikleri bir terazidir. Biz görüyoruz ki, insanlık bu asırda maddi ve -nem, ısı, soğukluk ve hız gibi- manevi ağırlıkları/değerleri ölçebilen çeşit çeşit hassas teraziler icat etmişlerdir. Hatta insanlık bugün yıldızların ağırlığını bile bilmektedir. Bugün bir denizaltının yolcuları, -denizin içinde oldukları halde- etraflarında olanı büyük çapta bilmektedirler. Denizin yüzeyinde olan gemilerin durumlarını, o geminin ağırlığını hatta karada hareket halinde olan bazı nesnelerin durumlarını büyük çapta bilmektedirler.

Şunu da ekleyelim ki bazı benzetmeler, fitne ve nefret uyandırırken, bazı teviller insanı sapıklığa veya inkâra sürükleyecek kuşkuları gidermektedir. Bundan dolayı selefin bu tip şeylerin bilgisini Yüce Allah'a havale etme şeklindeki yaklaşımına bağlı kalmakla birlikte halef (son dönem) bilginlerinin yaptıkları bazı tevilleri zikrediyoruz. Üstad Abduh da bu metodu benimsiyordu. Çünkü o, Burûc Sûresi'nin sonunda geçen "Levh-i Mahfuz" hakkında aynen şunları söylemişti:

"Levh-i Mahfuz, Yüce Allah'ın varlığını haber verdiği ve Kitabı'nı içine koyduğu bir şeydir. Ancak Yüce Allah, bunun gerçek mahiyeti hakkında bize bilgi vermemiştir. Dolayısıyla üzerimize düşen yükümlülük, Levh-i Mahfuz'un mevcut olan bir şey olduğuna ve Yüce Allah'ın Kitabı'nı bunun içinde muhafaza ettiğine -gayba iman olarak- iman etmektir. Buna karşılık Levh-i Mahfuz'un muayyen bir semada kendine özel bir maddi varlığı oldu-

ğu iddiası ve onu çeşitli rivayetlerde zikredildiği şekliyle nitelemeye gelince; bu husus, masum olan Hz. Peygamber'den mütevatir olarak nakledilen bir haberde sabit olmuş değildir. Dolayısıyla bunun mü'minlerden yakin ehli kimselerin inanç sistemlerine girmesi uygun değildir.

Eğer tevil yapmak istersek Levh-i Mahfuz'un, el-Vucûdu'l-Hakk'ın sayfası olduğu şeklinde ileri sürülen görüşü almak suretiyle yapılan tevili almamız bizim açımızdan ne kadar da uygundur. Kur'ân'ın manaları ve şerefli önermeleri, -bunlara herhangi bir bâtıl gelmediği ve hiçbir hata yaklaşmadığı için- vaki olanın korunmuş levhinde/sayfasında sabit ve mevcuttur. Bu öyle bir Levh-i Mahfuz'dur ki, ona uygun düşen haktır ve ona aykırı olan da bâtıldır. Mevcut olan ne varsa, bu sayfada yazılmıştır. Bu kitapta yer almayan, ona uygun olmadığı için yer almamaktadır."

Biz de deriz ki: Üstad'ın işaret ettiği bu rivayetler, masum olan Hz. Peygamber'den mütevatir olarak sabit olmadığı gibi, mütevatir dışı sahih âhâd hadisler şeklinde de sabit değildir. Üstad'ın zikrettiği tevil, İmam Gazzâlî'nin, *İhyâ*'nın *Tevhid* ve *Tevekkül* bölümlerinde yaptığı açıklamalara yakındır. Her iki açıklamayla "levh", "kalem" ve "arş"ın, ilâhî ilmin ve kâinatın nizamının üzerine dayalı olduğu rahmanî tedbirin dışa vuran suretinde mevcut olan şeylerden olduklarına iman etme ilkesini birbiriyle uzlaştırmak mümkündür. Bunlar, insanoğlunun kullandığı kalemlere benzemediği gibi, devletlerinin nizamlarını ve maslahatlarını yazdıkları levhlerine de defterlerine de benzemez. Yüce Allah'ın arşı, onların hükümdarlarının ve idarecilerinin arşlarına benzemez. Fakat insanoğlu kendi ilmiyle ve alıştığı şeylerle aşırı derecede gurura kapılan bir yaratıktır. İnsan fertlerinden bir ümmî, bir çocuk ve ilimle az meşgul olan bir kimse, ilmi ve bilgisi geniş olan âlimlere göre daha çok aldanır. Bunlardan her biri, yanındaki az bir bilgiyi, bilmediği birçok şey için bir kriter ve kalıp edinmiştir. Bir kimsenin bilgisi bir başkasına oranla ne kadar geniş olursa olsun özelliği, bilmek olmayan kimseye göre bilgisi yine de sadece azdır. Peki, özelliği bilmek olan varlığa oranla bilgi seviyesi acaba nedir? Bunu da varın siz hesap edin! *"Size ancak az bilgi verilmiştir."*[58]

İnsanın beyninde bu hususta bizim için ibret alınacak bir özellik vardır. İnsan beyni, maddi, aklî ve ruhî bilgileri kayda geçiren kalemlerin üzerine her an yeni bir bilgi yazdığı bir levh/sayfa gibidir. İnsan ileride bu bilgilere tekrar başvurabilir ve geçmiş zamanın yazdığı şeyleri okuyabilir. Bu, tıpkı insanın eskiden kağıtlara ve kitaplara yazdığı şeylere sonradan göz atmasına benzer. İnsan, bu yazılan şeylerden birçoğunu dünyada unutsa bile,

58. İsrâ, 17/85.

bunların tümünü kendi amel defterinde okuyacaktır. Yüce Allah, şöyle der: *"İnsanın yapıp ettiklerini hatırlayacağı gün..."*[59] Gazzâlî'nin az önce işaret ettiğimiz tevili de bu manaya işaret etmektedir. Gazzâlî, hadiselere yakın olan sebeplere bakıp kendini aldatan kimseler için örnek vermektedir. Örnek verilen kimseler, sebepler zincirinden başlarını kaldırıp da bunlara dayanarak onları yaratan ve sebep kılan asıl sebebe ulaşmamaktadırlar. Gazzâlî, bunları bir kâğıdın üzerinde duran ve üzerinde yazı yazan kalemin ucunu kâğıdı karartırken gören karıncaya benzetir. Örnekteki karınca, gördüğü yazı yazma fiilini kaleme nispet etmektedir. Çünkü başını kaldırıp da -yazıyı yazan elin sahibi bir yana- o kalemi oynatan eli bile görmemektedir. Halbuki o elin sahibi olmasa, eli yazarken göremeyecekti.

Gazzâlî verdiği bu örneği, akıcı kaleminin yazdığı en beliğ bir ifade olarak uzun uzun açıklamaktadır. Gazzâlî, açıklamasını yaparken Yüce Allah'ın nurunun lambasından bakan kimselerden birisiyle, insan organlarından kalem ve el arasında karşılıklı konuşma mizanseni kurar. Daha sonra bu diyalog, beşerin sıfatlarından kudret, irade, ilim arasında kurulur. Gazzâlî, buradan ilâhî kaleme ve ilâhî sıfatlara geçer: Gazzâlî'nin kurduğu mizansene göre melekût âleminde sefere çıkan yolcu, önce kâğıdı kapkara eden "kalem"i kınamakla işe başlar. Kalem, onu kendisini oynatan "el"e, el ise "kudret"e havale eder. Bu kudret, eli (bir zamanlar kamış halinde olan) kalemi (kökünden) kesmeye, ucunu açmaya ve kendisiyle yazmaya sevk etmiştir. Kudrete bunun sebebini sorunca, kudret kendisini emri altına alan "irade"yi göstermiş ve kendisinin iradenin verdiği emre aykırı hareket edemediğini ifade etmiştir. İrade ise kendisinin mürşidi ve üzerinde otorite sahibi olan "ilim" ve "akl"ı göstermiş ve mürşidi olmadan harekete geçemeyeceğini ifade etmiştir. Diyalogda soruyu soran, ilme ulaşıp da ona iradeleri niçin harekete geçirdiğini, organları kullanmada kudretleri neden yönlendirdiğini sorunca ilim, kendisinin bir çizgi olduğunu ve bu çizgiyi ilâhî kalemin kalbin levhine yazdığını haber verir ve 'Beni kaleme sor.' der. Sonra da bu kelemin hislerle kavranamayan melekût âleminden olduğunu ve oraya ulaşmak için arada uçsuz bucaksız çöller ve başı bulutlara değecek kadar yüksek dağlar olduğunu haber verir. Daha sonra Gazzâlî, bu konuda uzun bir diyalogun ardından şöyle der:

["Soruyu soran yolcu der ki: 'Ne yapacağımı şaşırıp kaldım. Yolun tehlikelerine dair anlattıklarından dolayı kalbime korku düştü. Bilmiyorum, anlattığın bu çölü geçmeye gücüm yeter mi yetmez mi? Bu hususta herhangi bir alâmet var mı?' İlim: Evet. Gözünü aç. İki gözünün nurunu bir araya topla ve bana dikkatle bak! Kalp sayfasına yazı yazdığım kalemi görebilir-

59. Nâziât, 79/35.

sen bu durum, senin bu yola girmeye ehil bir kimse olmaya yaklaştığını gösterir. Çünkü ceberût âlemini (beşerî sıfatlar âlemini) geçen ve melekût kapılarından herhangi bir kapıyı çalan herkes, kalemle bilgilendirilmiştir. Görmez misin; Hz. Peygamber, peygamber oluşunun ilk başında kalemle bilgilendirilmiştir. Çünkü kendisine şu ayet nazil olmuştur: '*Oku! İnsana bilmediklerini belleten kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin en büyük kerem sahibidir.*'[60] Yolcu şöyle dedi: 'Gözümü açtım ve sana dikkatle bakıyorum. Allah'a yemin ederim ki, ne bir kamış ve ne de herhangi bir tahta parçası görmüyorum. Halbuki ben, kalemi ancak bunlardan yapılmış bilirdim.' Kalem dedi ki: 'Sen aradığını uzaklaştırdın. Evin eşyasının evin sahibine benzediğini duymadın mı? Bilmez misin ki, Yüce Allah'ın zatı, diğer zatlara benzemez. Aynı şekilde O'nun eli başka ellere, kalemi başka kalemlere, kelâmı başka kelâmlara ve yazısı başka yazılara benzemez. Bunlar melekût âlemine ait ilâhî işlerdir. Yüce Allah, başkalarının aksine zatıyla cisim olmadığı gibi, herhangi bir mekânda da değildir. Yüce Allah'ın eli, -başka ellerin aksine- et, kemik ve kandan yapılmış değildir. O'nun kalemi kamıştan, levhi ahşaptan olmadığı gibi, kelâmı ses ve harften, yazısı harf ve resimden ve mürekkebi de kara boyadan ve mazıdan değildir. Eğer sen bunları böyle görmezsen, o zaman seni 'tenzih'in erkekliği (mükemmellik) ile 'teşbih'in dişiliği arasında muhannes (kadınsı), 'tenzih'le 'teşbih' arasında bocalayıp duran, ne bu tarafa ve ne de o tarafa bağlanmayan bir kimse olarak görürüm. Allah'ın eli, kalemi, levhi ve yazısı hakkında bir fikre varmayıp tevakkuf edersen, O'nun zatını ve sıfatlarını cisimlerden ve onların sıfatlarından, kelâmını harf ve seslerin niteliklerinden nasıl tenzih etmiş olursun?"

"Eğer sen, Hz. Peygamber'in '*Yüce Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı.*'[61] ifadesinden gözle idrak edilen zahirî sureti anlıyorsan mutlak olarak müşebbih/benzeten olursun. Tıpkı 'Katıksız Yahudi ol! Olmayacaksan, o zaman Tevrat'la oynama!' atasözünde olduğu gibi... Eğer hadisten gözle değil, basiretle idrak olunan batınî sureti anlarsan, o zaman katıksız münezzih (tenzih eden) ve mükemmel mukaddis (kutsal kılan) birisi olursun. Münezzih ve mukaddis olursan yoluna devam et. Çünkü sen Kutsal Tuvâ vadisindesin demektir. Kalbinin derinliğinde vahyolunanı dinle. Belki sen ateşin yanında bir rehber bulursun. Belki de sana arşın otağından Hz. Musa'ya nida edildiği

60. Alâk, 96/3-5.

61. Buharî, *İsti'zân*, 1; Müslim, *Birr*, 115. Buharî-Müslim bu hadisi Ebû Hureyre'den başında "*inne*" olmaksızın rivayet etmişlerdir. "*Sûretihî*" kelimesineki zamirin Âdem yerine kullanıldığını söyleyenler olmuştur. Bana göre mana, Allah, Âdem'i bilinen suretinde yaratmıştır; Âdem, bir biçimden diğerine geçerek değişmemiştir, demek olur. Bazılarının ifadesine göre, Hz. Peygamber bu sözü, kölesine vuran bir kimseye söylemiştir. Bu durumda zamir, "köle" yerine kullanılmış olur. Fakat bir başka rivayette hadis; "Rahman'ın suretinde" demek olur.

gibi nida olunur: *'Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim.'*[62] Manevi yolun yolcusu, ilimden bunları duyunca, nefsinin kusurlu olduğunu hissetti ve kendisinin 'teşbih'le 'tenzih' arasında muhannes olduğunu anladı. Nefsine öfkesinin şiddetinden kalbi yandı tutuştu. Çünkü nefsini naks (eksiklik) gözüyle görmüştü. Onun kalbinin lambasındaki yağ neredeyse ateş değmese dahi ışık verecek hale geldi. Bu hiddetle onun içine ilim üfleyince hemen oradaki yağ ateş aldı ve nur üzerine nur olarak parlamaya başladı. İlim dedi ki: 'Şu anda bu fırsatı ganimet bil. Gözünü aç. Umarım ki ateşin yanında bir rehber bulursun.' O da gözünü açtı ve kendisine 'ilâhî kalem' göründü. Bir de ne görsün, -ilim ehlinin tenzih hususunda anlattığı gibi- o ne ahşaptandır ve ne de kamıştan; ne başı vardır ve ne de sonu. Devamlı olarak bütün insanların kalplerine çeşitli ilimleri yazmaktadır. Kendisinin ucu olmadığı halde sanki her kalpte bir ucu vardır. Yolcunun şaşkınlık hali geçti ve 'İlim ne iyi bir dost! Allah, bana yaptığı iyilikten dolayı ona hayır ihsan etsin. Çünkü şu anda ilmin, kalemin vasıfları hakkında haber verdiği şeylerin doğru olduğunu anladım. Şimdi görüyorum ki, bu bir kalemdir fakat başka kalemler gibi değildir.' dedi."

"Yolcu o esnada ilme teşekkür edip veda etti. İlme, 'Senin yanında fazla kaldım ve seni meşgul ettim. Ben kalemin huzuruna varmak için sefere çıkmaya ve kendisine mahiyetini sormaya karar verdim.' dedi. Bunu dedikten sonra sefere çıktı. Kaleme varınca, 'Ey kalem! Sana ne oluyor ki kalplere durmadan ilimler yazmaktasın? İradeleri, o ilimlerle kaderi müşahhaslaştırmaya sevk etmekte ve onların makdurata (kader olarak tespit edilenlere) çevrilmesine yönlendirmektesin?' dedi. Kalem dedi ki: 'Mülk ve şehade âleminde gördüklerini ve kalemin sana verdiği cevabı unuttun mu? Hani sen kaleme sormuştun da seni ele havale etmişti.' Yolcu, 'Bunu unutmuş değilim.' dedi. Kalem, 'Benim cevabım da onun verdiği cevap gibidir.' dedi. Yolcu, 'Cevabın nasıl onun cevabı gibi olur? Halbuki sen o kaleme benzemiyorsun ki!' dedi. Kalem şöyle cevap verdi: 'Yüce Allah'ın Âdem'i kendi suretinde yarattığını duymadın mı?' Yolcu, 'Evet duydum.' dedi. Kalem, 'Sen beni 'yeminu'l-mülk' (mülkün sağ eli) lakaplı varlığa sor. Çünkü ben onun elindeyim. Beni hareket ettiren odur. Ben yaptıklarımı mecburen ve zorla yapıyorum. Zorla yapma açısından ilâhî kalemle, beşerî kalem arasında hiçbir fark yoktur. Fark, sadece suretin dış yüzündedir.' dedi. Yolcu, 'Yeminu'l-mülk kimdir?' diye sordu. Kalem, 'Sen Yüce Allah'ın *'Gökler O'nun kudretiyle dürülmüş olacaktır.'*[63] sözünü duymadın mı?' diye sordu. Yolcu, 'Evet, duydum.' dedi.

62. Tâhâ, 20/12.
63. 39/67.

Kalem, 'Kalemler de O'nun yemininin elindedir. Kalemleri hareket ettiren O'dur.' dedi."

"Yolcu, kalemin yanından ayrılıp 'yemin'in yanına doğru sefere çıktı. Nihayet onu gördü. Orada öyle hayret verici şeyler gördü ki, bunlar kalemin yanındakilerden kat kat daha üstündü ve bunlardan herhangi birini anlatmak ve açıklamak mümkün değildi. Tam aksine ciltler dolusu kitaplar onun vasfının binde birini bile ihtiva edemezdi. Kısacası, bu 'yemin'dir, ancak diğer eller gibi değildir, 'el'dir ama başka eller gibi değildir, 'parmak'tır fakat başka parmaklar gibi değildir. Yolcu, kalemin onun avucu içinde hareket ettiğini gördü. Dolayısıyla kalemin ileri sürdüğü mazereti anladı. Yolcu, 'yemin'e durumunu ve kalemi nasıl hareket ettirdiğini sordu. Yemin, 'Cevabım, şehade âleminde gördüğün sağ ellerden duyduğun cevabın aynısı olacaktır.' dedi. Yemin, yolcuyu kudrete havale ediyordu. Çünkü elin kendi başına herhangi bir hükmü yoktu. Hiç kuşkusuz eli hareket ettiren kudretti."

"Bunun üzerine yolcu, kudret âlemine doğru yola koyuldu. Orada öyle hayret verici şeyler gördü ki, bu zamana kadar gördükleri bunların yanında hiçbir şey değildi. Kudrete 'yemin'i (sağ eli) nasıl hareket ettirdiğini sordu. Kudret, 'Ben sadece bir sıfatım. Sen, bunu Kadir olana sor. Çünkü esas olan sıfatlar değil, o sıfatları taşıyanlardır.' dedi. Tam o sırada az daha şaşırıp durumu Kadir'den sorma cüreti gösterecekti ki sağlam sözle yerinde kalakaldı ve hazretin otağının perde gerisinden kendisine şöyle nida olundu: '*O, yaptığından sorumlu olmaz; onlar ise sorumlu tutulacaklardır.*'[64] Ve ilâhî heybet kendisini bürüyerek bayılıp yere düştü. Bir süre baygınlık içinde yerde debelenip durdu. Kendine gelince, 'Seni tesbih ederim. Senin şanın ne kadar büyük! Ben sana tövbe ettim. Sana tevekkül ettim. Senin Melik ve Cebbâr, Bir ve Kahhâr olduğuna inandım. Senden başkasından korkmam ve senden başkasından hiçbir şey ummam. Sadece senin vereceğin cezadan affına, gazabından rızana sığınırım. Senden istemekten ve huzurunda sana yakarmaktan başka bir şey yapmam. Sadece sana yakarırım. Seni tanımam için göğsümü şerh et, seni övmem için dilimdeki bağı çöz derim.' dedi. Yolcu bunları söyleyince, perdenin arkasından kendisine şöyle nida olundu: 'Övgüde bulunurken sakın tamaha kapılıp da peygamberlerin efendisinin senası üzerine çıkayım deme. Bilakis ona dön. Onun sana verdiğini al, sana yasak ettiğinden vazgeç! Onun dediğini de. Çünkü o, bu huzurda '*Seni tesbih ederim. Sana karşı layık olduğun gibi tam sena ve metihlerini sayıp bitiremem. Sen, kendini nasıl sena ettiysen öylesin.*'[65] demekten daha ileri gitmemiştir.'

64. Enbiyâ, 21/23.

65. "*Sübhâneke, lâ uhsî senâen aleyke kemâ esneyte alâ nefsike.*" Müslim, *Salât*, 222; Ebû Davûd, *Salât*, 148.

Yolcu, 'İlâhî! Dilin seni övmeye cüreti olmazsa, ya seni bilmeyen kalbin ümidi nasıl olur?' dedi. Kendisine şöyle nida olundu: Sakın sıddıkların boyunlarına basıp geçeyim deme! Sıddık-i Ekber'e dön ve ona uy. Çünkü peygamberlerin efendisinin ashabı, yıldızlar gibidir. Bunlardan hangisine uysanız, doğru yolu bulursunuz.[66] Sıddık-i Ekber'in, *'İdrak etmekten aciz olduğunu idrak etmek, idraktir.'*[67] dediğini duymadın mı? Eğer sen, bizim huzurumuzdan mahrum olduğunu, cemalimizi ve celâlimizi görmekten aciz olduğunu bilirsen, o zaman bizim huzurumuzdan bir nasip olarak bu sana yeter."][68]

İmam Gazzâlî, yolcuyu neden "ilâhî kudret" sıfatında durdurdu da verdiği misali tamamlamadı, bunun sebebini bilemiyoruz. Kelâmcı, tasavvuf erbabı ve filozoflardan ilâhî ilimle meşgul olanlar nezdinde malum ve kabul edilen bir husus da Yüce Allah'ın kudretinin, iradesinin tayin ettiği ve dilemesinin gerekli kıldığına göre cereyan etmesidir. İradenin bir mü'min için caiz olanın bir kısmında tahsis edilip bir kısmında tahsis edilmemesi, ilim ve hikmete göredir. Maslahatlar-mefsedetler, nizam-nizamsızlık, kemal-noksan ve bunun dışında birbiriyle zıt olan diğer hususlarda bunlardan hangisinin geçerli olduğunu bilme meselesinde, bu ilim tam ve kâmil olup iradî amelleri doğuruyorsa işte o, hikmetin ta kendisidir. Soru soran kimse, ilâhî iradeye tekvin âleminde kudretin bazı şeyleri tahsis ederek cereyan etmesini sorsaydı, onu apaçık ayetlerin diliyle "Bu, gayb ve şehadet âlemini kuşatan ilâhî ilmin gerekli kıldığı şeydir. Bu, hikmetin bizzat kendisidir ve nizamın gayesidir. Bunda hiçbir sakatlık ve tesadüfe yer olmadığı gibi, sırf istibdat ile meydana gelen 'ünüf'[69] de söz konusu değildir." diye cevap verirdi. *"O'nun katında her şey ölçüyledir. O, görüleni de görülmeyeni de bilir, çok büyüktür, yücedir."*[70] Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin ifade ettiği mahlûkatın miktarının yazılması bununla sabit olmaktadır. İnsanın bu kâinatın nizamı ve ilâhî kader hakkındaki bilgisi genişledikçe buna imanı daha da kökleşir ve hayreti azalır. Yüce Allah'ın *"O, yaptığından sorumlu olmaz; onlar ise sorum-*

66. Müellif, Abd b. Humeyd'in İbn Ömer'den rivayet ettiği şu hadise işaret ediyor: "*Benim ashabım, yıldızlar gibidirler. Hangisine uysanız, doğru yolu bulursunuz.*" Başka muhaddisler de bu hadisi Ebû Hureyre'den rivayet etmişlerdir. Hadisin isnatları zayıftır. İmam Ahmed, bu hadisin zayıf olduğunu söylemiştir. Bezzâr ise münkerdir, demiştir.
67. Bu ifade, Hz. Ebû Bekr'den rivayet olunmaktadır. Bu sözü ondan kimin rivayet ettiğini hatırlamıyorum. Bu manada, Spencer gibi asrımızın en meşhur filozoflarının sözleri vardır.
68. Gazzâlî, *İhyâ*, XIII, 167-170. (Kahire, 1358 Baskısı, Tahric: el-Hâfız el-Irâkî)
69. Ünüf, yeni bir şey, yeni başlayan demektir. Bu görüş, kaderi inkâr edenlerin sloganlarıdır. Çünkü kaderi inkâr edenler, Yüce Allah'ın önceden takdir etmeden yarattığı görüşündedirler.
70. Ra'd, 13/8-9.

lu tutulacaklardır."[71] ifadesine gelince bu ayetin manası, "O'nun fiillerinde abes veya boşunalık ya da gelişigüzellik vardır, fiiller, dilemesine göre (daha önceden takdir edilmeden) o anda meydana gelir. O'nun fiilleri, hikmetin gerekli kıldığı nizam ve takdirden yoksundur." demek değildir. Asla! Bunun manası şudur: Yüce Allah'ın hükümranlığı, her türlü sultanın üzerindedir. Mevcut olan varlıklardan hiçbirinin O'nun üzerinde hükümranlığı yoktur ki ne yaptığını kendisine sorsun ve O'nu hesaba çeksin. Ya da -kendisini gördüğünü farz ettiğimiz takdirde- yaptığının sorumluluğunu üzerine atsın. Ne zahiren ve ne de batınî olarak bu ayette Cebriyye mezhebini destekleyecek herhangi bir hüccet olmadığı gibi, batınî olarak Cebriyye, zahiren Ehl-i Sünnet'ten gözüken ve iki mezhep arasında bocalayan kimse için de hüccet yoktur.

Mahlûkatın Miktarını Yazmanın Hikmeti ve Melekler

İmam el-Hasen'den rivayet olunduğuna göre, Yüce Allah'ın mahlûkatın miktarlarını yazmasının hikmeti, mükellefleri sevap ve cezayı ihtiva eden durumlarını ihmal etmemeleri hususunda uyarmaktır. Çünkü Kitab'da *"yaprak"* ve *"tane"* zikredilmiştir. Bazı bilginler, başka iki hikmetten daha söz etmişlerdir: Bunlardan birincisi; *"muhdesât"*ın (*sonradan meydana gelen mahlûkat*), ilâhî ilme uygun olduğunu meleklerin görüp ibret almaları, ikincisi ise mevcut olan varlıkların Kitab'da yazılan daha önceki tertibe göre değişmemeleridir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, *"Kıyamete kadar olacak olan şey hususunda kalem(in mürekkebi) kurumuştur."*[72] demiştir. Âlûsî bunu zikreder ve Hasen'in görüşünü sıralamada ikinci sıraya koyar. Son ifade, Âlûsî'nin zikrettiği lâfızla dilden dile meşhur olmuş hadislerdendir. Biz, bu ifadenin bu lâfızla rivayet edilip edilmediğini bilmiyoruz. Fakat Tabarânî'de Abdullah b. Ca'fer'den rivayet edilen şöyle bir hadis vardır: *"Bil ki kalem, olacak şeyleri yazmış ve mürekkebi kurumuştur."* Buharî'de Ebû Hureyre hadisi ise şöyledir: *"Senin karşılaşacağın mukadderatı yazan kalem(in mürekkebi) kurumuştur."*[73] Başka hadislerde, *"ceffe'l-kalem"* ve *"ceffeti'l-aklâm"* ifadeleri geçmektedir.

Müfessirlerin mahlûkatın miktarının yazılmasıyla ilgili olarak söyledikleri bu sözler zayıftır. Yüce Allah'ın bu husustaki mükemmel hikmeti, bütün bunların üzerindedir. Bunların yüceliğine ve güzelliğine dair herhangi bir şeyi görebilmek, göklerin ve yerin üzerine dayandığı genel nizamı ve bu ikisi üzerinde yaratık türlerinin her birinin özel nizamı üzerinde derinden

71. Enbiyâ, 21/23.
72. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 420, Ebû Ya'lâ, *Mu'cemu Ebî Ya'lâ*, I, 101. Benzer lâfızla bkz. Ahmed b. Hanbel, I, 307; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 189
73. Buharî, *Nikâh*, 8.

derine düşünmeye bağlıdır. Bir de bizim adına *"ilâhî kanunlar"* ve *"ilâhî kaderler"* dediğimiz, bazı âlimlerin *"tabiat kanunu"* veya *"tabii güçler"* dedikleri bu kanunları, çeşit çeşit meleklerin yürüttüklerini bilmeye bağlıdır. Ki, bu ayetten sonraki ayette bu meleklerden hafaza (bekçi) melekleriyle ölüm melekleri zikredilmektedir. Bir rivayet tefsirinde *"Yemin olsun (iyiliklerle) birbiri peşinden gönderilenlere..."*[74] ve buna atfen zikredilen diğer melekler, Nâziât Sûresi'nde *"Söküp çıkaranlara, yavaşça çekenlere, yüzdükçe yüzenlere, yarıştıkça yarışanlara, iş düzenleyenlere..."*[75] şeklinde zikredilen meleklerin, söz konusu kanunları yürüten meleklerden bir kısmı olduğu ifade edilmektedir. Bu melekler, Yüce Allah'ın katından mahlûkatın işlerini çekip çevirmekle görevlendirilmiş meleklerdir. Gerek sahih, gerek hasen ve gerekse zayıf hadislerde geçen ifadeler de bu görüşü desteklemektedir. Bütün bu hadisler, bütünüyle Yüce Allah'ın yaratık türlerinden her biri için bir melek görevlendirdiğini ifade etmektedir. Bu melekler, Yüce Allah'ın kurduğu nizamın ruhlarıdır. Âlim ve Hakim olan Yüce Allah, her şey için bir ölçü koyduğuna,[76] rüzgâr, yağmur ve başkası olmak üzere geçim sebeplerinden her şeyi bir hazine kılıp bu hazineleri, ancak belli bir ölçüyle indirdiğine[77] ve en yüksek derecede bir takdir ve tanzimle idare olunan bu muazzam mülk için tedbirin kaynağı olan muazzam bir arş[78] tahsis ettiğine göre, bu nizamın ve takdirin zuhur ettiği yer olarak -belli bir sistem ve düzen içinde yaşayan ülkelerin kanun ve nizamlarının yazılı olduğu kitapları misali- apaçık bir kitabının da olması, hikmetin ve sağlam yapmanın mükemmelliğinden olmaz mı? Tabii ki olur! En yüce sıfat Yüce Allah'ındır. Yüce Allah'ın mahlûkatında ve tekvininde gördüğümüz düzen ve mükemmellik, O'nun ilminin ve hikmetinin mükemmelliği için birer alâmettirler. *"O'ndan (emir almazdan) önce konuşmazlar; onlar, sadece O'nun emri ile hareket ederler."*[79] *"O'nun kendilerine buyurduğuna karşı gelmezler ve emredildiklerini yaparlar."*[80] Şimdilik bu kadarcık bir işaretle yetinelim. Bu cüzde daha önce geçen ayetin tefsirini yaparken sözü uzattığımız gibi bu ayetin tefsirini yaparken de uzattık. İleride bu meseleye yeniden döneceğimizi umarım.

---

74. Mürselât, 77/1.
75. Nâziât, 79/1-5.
76. Talâk, 65/3.
77. Hicr, 15/21.
78. Yunus, 10/3.
79. Enbiyâ, 21/27.
80. Tahrim, 66/6.

Ölüm ve Melekler

"Geceleyin sizi öldüren" O'dur. Ayette geçen ***"et-teveffî"*** bir şeyi tam ve kâmil olarak almak demektir. Bunun mukabili, *"et-tevfiyetu"*dur. Bu da bir şeyi tam ve kâmil olarak vermek demektir. Bu kökün çeşitli manalara göre kullanımı şöyledir: "Veffâhu hakkahû" (Ona hakkını tam ve kâmil olarak verdi.) "Teveffâhu minhu" (Hakkını ondan tam ve kâmil olarak aldı.) "İstevfâhu" (Onu tam ve kâmil olarak aldı.)

"Yanıbaşında Allah'ı bulmuştur; Allah ise onun hesabını tastamam (veffâhu) görmüştür."[81] ayetindeki kullanım da böyledir. Bazıları, *"teveffâhu"* ve *"istevfâhu"*, sayısını saydı manasındadır demişlerdir. Araplar bu iki manayı da kullanmaktadırlar. Bir şeyi tam ve kâmil olarak almak manasına olan *"teveffî"*nin "ölüm" manasında kullanılması, ruhların kabzedilip artık bedenlerde hiçbir tasarruf güçleri kalmayacak şekilde alınmasından dolayıdır. Bu ayetle yakında zikredeceğimiz Zümer Sûresi'ndeki ayette ise kelime "uyku" manasında kullanılmıştır. Âlimler, uykunun ölüme benzetilmesine binaen bunun mecazî bir ifade olduğunu söylemişlerdir. Çünkü uyku ile ölüm arasında, duyu organlarının hissinin ve temyizin ortadan kalkması bakımından ortak bir yön vardır. Kelime, *"ölüm"* manasında gerçek olduğu için *"uyku"* manasında istiare yollu bir kullanım olarak kabul edilmiştir. Dil açısından değil de genel örf açısından durum böyledir. *"Öldü"* manasında olmak üzere -meçhul kiple- *"tuvuffiye fulânun"* denir. *"Teveffâhu'llahu"* ise *"Allah onu öldürdü"* demektir. Arapların *"et-teveffî"*yi *"ölüm"* manasında kullanmış olduklarını ben bilmiyorum. Bu, İslâmî bir kullanımdır ve ölüm olayının, insanların kendisi vasıtasıyla hayatlarını sürdürdükleri ruhlarının alınmasıyla gerçekleştiği düşüncesine dayanan bir kullanımdır. Nitekim Zümer Sûresi'nin şu ayetinde bu durum açıkça ifade edilmektedir: *"Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir kavim için ibretler vardır."*[82] Bu ayet, *"et-teveffî"* kelimesinin *"ölüm"*den daha geniş kapsamlı olduğuna ve bir de *"ölüm"*le eş anlamlı olmadığına açık bir delildir. Ayet, uykusunda alınan ruhların *"ölmemiş"* olduklarını açıkça ifade etmektedir.

Ayette geçen *"yeteveffâkum bi'l-leyli"*, *"Geceleyin siz uyku halindeyken ruhlarınızı alır."* demektir. Gündüz uykusunda da durum aynıdır. Ancak ayette sadece gecenin zikredilmesi, fıtrat açısından gerekli olanın ve normalde çoğunlukla görülen durumun uykunun gece uyunması olmasın-

81. Nûr, 24/39.
82. Zümer, 39/42.

dandır. Dolayısıyla gündüz uykusuna itibar edilmez. Uykuda olan "*teveffî*", -âlimlerce bilindiği üzere- duyunun ortadan kalkması ve ruhların bedenler üzerindeki tasarrufunun engellenmesi manasındadır. Fakat bazı son dönem Batı filozofları, insanın iki ruhu olduğunu, uyurken sadece birisinin, ölüm esnasında ise ikisinin birden bedenden ayrıldığını düşünmektedirler. Eğer bu yaklaşım doğruysa, o zaman *"et-teveffî"* kelimesi hem *"uyku"* ve hem de *"ölüm"* manasında mecaz değil, hakikat olmuş olur. Çünkü uyku, iki ruhtan birisinin tam olmayan bir kabzla alınmasıyla, ölüm ise her ikisinin tam olarak alınmasıyla gerçekleşmiş olmaktadır. Bu yaklaşım, Zümer Sûresi'nden örnek verdiğimiz yukarıdaki ayetin zahirine uymaktadır.

Bundan sonra Yüce Allah şöyle devam ediyor: ***"Gündüzün de ne işlediğinizi bilen"*** O'dur. Bu ayette yer alan fiille aynı kökte olan ***"el-curh"*** kelimesi, insanın çalışan organlarını kullanarak çalışması ve kazanması, bir de silâhla ve buna benzer yırtıcı kuş ve hayvanların pençe, tırnak ve köpek dişleriyle sebep oldukları kanlı yara manasına gelmektedir. Bazı bilginlere göre *"el-curh"* kelimesi, bu son manada hakikat, birinci manada mecazdır. İnsanların çalışıp çabalarken kullandıkları organlarına *"el-cevârih"* denilmesi, bunların ancak yırtıcı hayvanların pençe, diş vb. uzuvlarına benzetilmesindendir. Av yapan hayvanlara *"el-cevârih"* denilmesi ise bu hayvanların avladıkları ve parçaladıkları hayvanları yaralamalarından dolayıdır. *Lisânu'l-Arab*'ın ifadesinin zahirine bakılacak olursa, *"el-curh"* kelimesi, *"kazanmak"* manasında mecaz değil, hakikattir. Av yapan hayvanlara *"cevârih"* denilmesi, bu hayvanların onları kendi nefisleri veya kendilerini avda kullanan sahipleri için kazanmalarından dolayıdır. Doğum yapan davar ve atlara da *"cevârih"* denilir. Çünkü onların yavruları, kazançları demektir. *"el-Curh"* kelimesi, -tıpkı *"el-kesb"* gibi- "hayır/iyi" ve "şer/kötü" kazanç manasında kullanılır. Bu görüş, *Lisânu'l-Arab*'da el-Ezherî'ye nispet edilerek zikredilmektedir. Zemahşerî'nin ifadesinin zahirine bakılacak olursa, *"el-curh"*, kötü fiil manasındadır. Zemahşerî, -ileride geleceği üzere- *Keşşâf*'ta ayeti bu şekilde tefsir etmiştir. Bu kökten türeme *"ictirâh"* kelimesi, Câsiye Sûresi'nde özel olarak "kötü fiil" manasında kullanılmıştır: *"Yoksa kötülük işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar?"*[83] *"el-Curh"* ve *"el-ictirâh"* kelimeleri, Kur'ân'da sadece bu iki ayette zikredilmiştir. "İftiâl" kipi, bazen "kötü fiil" manasına tahsis edilebilir. Nitekim *"kesb"* kökünden türeyen *"iktisâb"*, Kur'ân'da birçok ayette kötü fiil manasınadır.[84] Ancak bu kural, düzenli bir kural değildir. *"Kesb"* ve *"iktisâb"* köklerinden her biri, "iyi" ve "kötü" kazanç manasında kullanılır.

---

83. Câsiye, 45/21.

84. *"Lehâ mâ kesebet ve aleyhâ m'ektesebet" "Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer)*

"Ve ya'lemu mâ cerahtum bi'n-nehâri" ifadesi, Yüce Allah'ın, büyük bir kısmı gündüz olan uyanıklık vaktinde iyilik ya da kötülük bütün yapıp ettiklerinizi ve kazancınızı bildiği anlamına gelmektedir. Bazı müfessirlere göre *"cerahtum"* fiili, burada şekil olarak mazi (di'li geçmiş zaman) olsa bile, mana itibarıyla muzâri, yani şimdiki zamandır. Buna göre mana, "Geceyi izleyen gündüz vakti işlemekte olduğunuz şeyleri bilir." demek olur. Bu mananın, di'li geçmiş zaman kipiyle ifade edilmesi, meydana gelmesinin kesinliğinden dolayıdır. Bazılarına göre ise fiil kendi aslî manasındadır. Maksat da Yüce Allah'ın ruhlarınızı aldığı günden bir önceki gündür. Ya da ayetten maksat, "Gece cinsinden bir zamanda sizi öldüren ve gündüz cinsinden bir zaman diliminde de yapıp etiklerinizi bilen O'dur." demektir.

"Sonra belirlenmiş ecel tamamlansın diye gündüzün sizi dirilten O'dur." Yani uykuyla ruhunuzu aldıktan sonra sizi gündüzün harekete geçiren ve uykudan salıveren O'dur. *"el-Ba's"*, -Râğıb'ın ifade ettiği üzere- bir şeyi harekete geçirmek ve belli bir hedefe yönlendirmek demektir. "Baastu'l-baîra", "Deveyi çöktüğü yerden harekete geçirdim ve yürüttüm." demektir.[85] Uykudan uyandırmaya *"ba's"* denilmesi, dil açısından mecaz değil, hakikattir. Bu kullanımın mecaz olduğunu söyleyenler, kelimenin şeriat lisanındaki kullanımını göz önüne almaktadırlar. "Ağır basan; 'Sizi geceleyin öldüren, sonra gündüzün dirilten ve gündüzün ne işlediğinizi bilen O'dur.' demek gerekirdi. Peki, o zaman ayetteki bu takdim ve tehirin esprisi nedir?" diye sorulacak olursa, bu soruya ben şöyle cevap veririm: Ağır basan ve ilk anda akla gelen; "diriltme" ifadesinin sona bırakılmasıdır. Çünkü "diriltme"nin, özel olarak zikredilmesi amaçlanan illetinin ifadenin akışı içinde kendisine direkt olarak bağlanması hedeflenmiştir. Söz konusu ifade, *"belirlenmiş ecel tamamlansın diye"* ifadesidir. Buna göre mana Yüce Allah, her fert için -ilminde belirlenmiş olan ecel tamamlansın diye- sizi uykunuzdan uyandırır ve amellerinizin başına geri gönderir. Çünkü sizin ömürlerinizin takdir edilmiş ve yazılmış bir süresi vardır. Bu sürenin geçirilmesi ve tamamlanması şarttır. ***"Sonra dönüşünüz yine O'nadır."*** Yani ecelleriniz sona erip tamamlandığı ve öldüğünüz zaman, dönüşünüz sadece O'nadır. ***"Sonunda O, yaptıklarınızı size haber verecektir."*** Çünkü sizi uykuya yattığınız yataklarınızdan uyandırdığı gibi, kabirlerinizden de diriltip kaldıracaktır. Çünkü O, bütün bu amelleri bilmektedir. Dolayısıyla bunları size hatırlatacak, bunlardan dolayı sizi hesaba çekecek ve karşılığını hayırsa hayır, kötülükse kötülük olarak size verecektir. Bu ifadede, uyku ölümünden diriltmeye kadir olanın, ölümden de diriltmeye kadir olduğuna dikkat çekmektedir.

---

de kendinedir." Bakara, 2/286.

85. Râğıb, *el-Müfredât*, (Ba-a-se maddesi) s. 52.

Zemahşerî, bu ayetin tefsirinde cumhura muhalefet etmekte ve ayetin ifadesini sırf kâfirlere yönelik bir hitap olarak kabul etmektedir. Çünkü o, *"el-curh"* kelimesini *"kötü amel"* manasına özel kılmakta, "geceleyin öldürülmeleri"nin zikredilmesinden maksadı da onların geceleyin leş gibi bacaklarını gere gere sırt üstü yatmaları, "gündüzün yapıp ettiklerini" ise gündüzün "günah işleme"leri olarak açıklamakta, *"el-ba's/dirilme"* kelimesini ise şer'i manasında kabul etmektedir. Zemahşerî'ye göre ayetteki *'fî'* harf-i cerri, "sebep bildirme" veya "ileriye doğru dikkat çekme" manasındadır. Tıpkı, *"Bir kadın bir kedi yüzünden (fi hirretin) cehenneme girdi."*[86] hadisinde *'fî'* harf-i cerrinin sebep ifade etmesi gibi... Zemahşerî, görüşünü beyan ederken şöyle der: Sonra, ömürlerinizi geceleri uykuda ve gündüzleri günah kazanarak geçirdiğiniz için sizi kabirlerinizden diriltecek. Sizi bunun için diriltecek. Bu ifade, "Beni niçin çağırdın?" sorusuna "Şu iş için..." demene benzer. Zemahşerî, ayette geçen *"el-ecelu'l-musemmâ"* ifadesini, Yüce Allah'ın ölüleri diriltmek ve amellerinin karşılığını vermek için tayin ettiği süre olarak tefsir eder. *"Merci'"* kelimesini ise hesap yerine dönmek şeklinde açıklar. Ancak Zemahşerî'nin bu tefsir şeklinde zorlama vardır. Bu zorlamayı ancak, ayetin sadece kâfirler hakkında indiğine ve *"el-curh"* kelimesinin "günah fiiller"i olduğuna dair açık bir nass ortadan kaldırabilir.[87] Ancak bu iki hususun ikisi de sabit değildir.

Ayette *"el-ecelu'l-musemmâ" (belirlenmiş olan ecel/süre)*, hesap ve amellerin karşılığı için "Allah'a dönüş"ün zikredilmesi, Mekke müşriklerinin aceleyle başlarına gelmesini istedikleri şeylerin neden geri bırakıldığının hikmetini teyit etmektedir. Daha önce geçtiği üzere onlar, Yüce Allah'ın tehdidinin ve kendilerine karşı Peygamberine zafer vaadinin aceleyle hemen başlarına gelmesini istiyorlardı. Ayette bu hikmetin teyit edilmesine ek olarak bir de onların dünya azabıyla uyarılmalarının ardından ahiret azabının beyan edilmesinin de teyidi vardır. Dünya azabı başına gelmeden ölmek suretiyle bundan yakasını kurtaran kimse, ahiret azabından kendisini kurtaramayacaktır.

Öte yandan Yüce Allah bu ayette mücmel bir şekilde ölüm, hesap ve ceza için kendisine dönme konularını, kullarının üstünde kudret sahibi olduğunu, onların üstünde hükümran bulunduğunu ve amellerini bir bir saymak ve onların hesabına kaydetmek için hafaza meleklerini gönderdiğini ifade ederek açıklamaya başlıyor ve şöyle diyor: ***"O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir. Size bekçi (melek)ler gönderir."*** Bu sûrenin 18.

86. Müslim, *Birr*, 135; Ahmed b. Hanbel, II, 317. Hadisin devamı şöyledir: "Kadın, kediyi bağladı, karnını doyurmadığı gibi, yerdeki böcekleri yesin diye dışarıya da salmadı. Ve kedi, sonunda öldü." Bu hadisi, İmam Ahmed, Buharî, Müslim ve İbn Mâce Ebû Hureyre'den rivayet etmişlerdir.

87. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 25.

ayetinde bu cümlenin manasının ne demek olduğu geçmişti. Râğıb'ın da ifade ettiği üzere *"fevka"* (*üstünde*) kelimesi, mekân, zaman, cisim, sayı ve mertebe açısından kullanılmaktadır. Bunların her biri için Râğıb örnekler vermektedir. Mesela, yükseklik manasındaki *"fevk"*ın zıddı, *"taht"* yani altında olmaktır. Yukarı yükselmek manasındaki *"fevka"*nın zıddı, aşağı doğru eğilim ve meyildir. Sayı açısından *"fevka"*nın zıddı, *"kalîl"* yani az veya "daha az"dır. Hacim bakımından *"fevka"*nın zıddı, küçük veya "ondan daha küçük"tür. Makam ve mertebe açısından *"fevka"* demek, *"fazilet"* demektir. Nitekim şu ayetlerde geçen *"fevka"* bu manadadır: *"Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık."*[88] *"Şüphesiz biz onların tepesinde kahredicileriz."*[89] Bu ayeti ve öncesini bu manada tefsir etmişlerdir.

İnsanların üstüne bekçi meleklerin gönderilmesine gelince; bunun manası bekçi meleklerini onların hissetmeyeceği şekilde gözetleyiciler ve amellerini bir bir sayıp kaydeden unsurlar olarak göndermek demektir. Çağımız hükümetlerinde sivil polislerin halkı gözetlemesi örneğinde olduğu gibi... Bu melekler onların amellerini bir bir yazıp, hesap günü açılacak defterlerde muhafaza etmektedirler. *"Defterler açıldığında"*[90] ayetinden maksat budur. Bu bekçi melekler, Yüce Allah'ın kendilerinden *"Şunu iyi bilin ki, üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır. Onlar yapmakta olduklarınızı bilir."*[91] şeklinde söz ettiği meleklerdir. Amellerin yazılmasının ne şekilde olduğu hakkında ne Yüce Allah'ın ne de Hz. Peygamber'in ifadesinde ayrıntılı açıklama yer almış değildir. Dolayısıyla Yüce Allah'ın göklerin ve yerin miktarlarını yazdığına nasıl iman ediyorsak, buna da olduğu gibi iman eder ve bu hususta kafamıza göre hüküm veremeyiz.

Bekçi meleklerin amelleri yazması konusunda yapılan en güzel tevil, bunun amellerin nefse tesirinden ve meleklerin fiiliyle meydana gelmesinden ibaret olduğu yolunda yapılan tevildir. Denildi ki hafaza melekleri, amelleri yazan meleklerden başkadır. Amelleri yazan melekler, Ra'd Sûresi'nde kendilerinden *"muakkibât"* diye söz edilen meleklerdir. *"Onun önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu koruyan takipçiler (melekler) vardır."*[92] Bazıları ise şöyle demişlerdir: Bunlar, insanı cin ve şeytanlardan koruyan meleklerdir. Bazılarına göre bu melekler, insanın maruz kalacağı ve kaderinde başına gelmesi takdir edilmeyen her türlü zarardan insanı koruyan meleklerdir. Ancak kader geldiği zaman korumayı bırakır, insandan ayrılırlar. Fakat bu hususta

88. Zuhruf, 43/32.
89. A'raf, 7/127.
90. Tekvir, 81/10.
91. İnfitâr, 82/10-12.
92. Ra'd, 13/11.

itibar edilecek herhangi bir sahih rivayet de mevcut değildir. Bu ayet hakkında rivayet tefsiri bilginlerinin başka görüşleri de vardır. Bu görüşlerden bazılarını sayalım:

1) Bu ayet, Hz. Peygamber'e mahsustur. Erbed b. Kays ve Âmir b. et-Tufeyl, Hz. Peygamber'i katletmek istedikleri zaman bu ayet nazil olmuştur. Bu iki kişinin kurdukları plana göre Âmir, Peygamberimizi lafa tutacak, Erbed de o sırada onu katledecektir. Erbed, elini kılıcına götürünce, eli kılıcının kabzası üzerinde kurudu ve onu çekmeye muvaffak olamadı.

2) Bu ayet, Kirâmen Kâtibîn hakkındadır.

3) Bu ayet, kendilerini katletmek isteyen kimselerden canlarını korumak için bekçi ve koruma elemanları tutan hükümdar ve idareciler hakkında nazil olmuştur.

İbn Cerir, İbnu'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim ve Ebû'ş-Şeyh, İbn Abbas'ın bu ayet hakkında şöyle dediğini rivayet ediyorlar: Hükümdarlar, kendilerine korumalar tutuyorlar. Bunlar, hükümdarları ön, arka, sağ ve sol taraflarından koruma altına alarak katledilmekten koruyorlar. Yüce Allah'ın *"Allah bir topluma kötülük diledi mi, artık onun için geri çevrilme diye bir şey yoktur."*[93] sözünü işitmedin mi? Onun için korumalar, o hükümdara hiçbir fayda verememiştir. Yüce Allah'ın bu ayetten önceki *"Sizden, sözü gizlemeyenle onu açığa vuran, geceleyin gizlenenle gündüzün yürüyen (O'nun ilminde) eşittir. O'nun önünde ve arkasında Allah'ın emriyle onu koruyan takipçiler (melekler) vardır."*[94] ifadelerine uyumlu olan mana işte budur. Bu konu, ileride yeri gelince inşallah ayrıntısıyla ele alınacaktır.

Bu konu hakkında Buharî-Müslim ve başka eserlerde Ebû Hureyre'den merfû olarak rivayet edilen şu hadis dışında başka sahih hadis yoktur: *"(Her gün) birtakım melâike geceleyin, diğer takım melâike de gündüzün birbiri ardı sıra size gel(ip içinizde kal)ırlar. Bunlar, sabah ile ikindi namazlarında buluştuktan sonra (önce) içinizde kalmış olanlar göğe yükselirler. Rableri (namaz kılmış kullarının hallerini) daha iyi bildiği halde yine o meleklere 'Kullarımı ne halde bıraktınız?' diye sorar. Onlar da 'Onları namaz kılarken bıraktık. Nitekim namaz kılarken bulmuştuk.' cevabını verirler."*[95] *"Yeteâkabûne"* fiili, *vav*'lı ve *vav*'sız olarak rivayet edilmiştir.[96] Fakat bu, Ra'd Sûresi'ndeki ayetin tefsirinde varit

93. Ra'd, 13/11.
94. Ra'd, 13/10-11.
95. Zebîbî, *Sahih-i Buharî Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi*, II, 497-498. (Türkçesi: Ahmed Naim)
96. Denildi ki: Birinci rivayet, bu rivayete göre daha muhtasardır. Bazılarına göre, bu rivayet, Hârisoğullarının lehçelerine göre varit olmuştur. Nahivciler, bu kabilenin lehçesini

olmamıştır. Eğer bu melekler, amelleri yazan hafaza melekler ise âlimlerin bunların birbiri ardı sıra gelmeleri ve yenilenip durmaları hakkında yaptıkları ihtilafa hiçbir mahal yoktur.

Amellerin yazılması ve işleyenlerin hesabına muhafaza edilmesindeki hikmete dair şunları söylemişlerdir: Bir mükellef, amellerinin kendi hesabına muhafaza edilip mahşerde herkesin huzurunda kendisine sunulacağını öğrendiğinde bu, çirkin ve kötü fiilleri işlemekten onu daha çok alıkoyar ve iyi amel işlemeye daha çok sevk eder. Eğer kul, köklü bir ilim[97] makamına erişmemişse, büyük bir ihtimalle kendini Yüce Allah'ın keremine ve mağfireti umuduna kaptırır. Böylelerinde kendilerini günah işlemekten alıkoyacak Allah korkusu ve O'ndan utanma duygusu yoktur. Bunları, hesap için durulduğu yerde bütün mahlûkatın huzurunda ve herkesin duyacağı şekilde rezil ve rüsva olma korkusu daha çok günahtan alıkoyar.

Râzî, amellerin yazılmasındaki faydaya dair bir ihtimalden daha söz eder. Buna göre amellerin yazılmasının faydası; amel defterlerinin tartılmasıdır. Çünkü amel defterlerini tartmak mümkündür, amelleri tartmak ise mümkün değildir.[98] Râzî, böyle diyor ama bu zayıf bir ihtimaldir. Hatta bu yaklaşımın hiçbir değeri yoktur. Çünkü bu görüş, Yüce Allah'ın manevi hususları tartmasını insanların maddi ağırlıkları tartmasına benzetmeye dayanmaktadır.

Yaratıkların miktarlarının hikmetini beyan ederken takip ettiğimiz metoda göre amellerin yazılmasındaki hikmete gelince, orada söylediklerimizi okursan bunu öğrenirsin. "Amellerin yazılmasından maksat, suretlerini ve nefse olan etkisini muhafaza etmektir." diyenlerin metoduna göre ise amellerin yazılması, Yüce Allah'ın kesin delilini ortaya çıkarmakta en mükemmel ve en yüce delil olmasındandır. Hesap günü herkesin kitabı ortaya konup da kendi nefsinin derinliklerindeki dürülü sayfaları açıldığı zaman, mükellefe o kitaptaki amelleri kendi aslî suretleri ve manaları ile arz olunur. Yaptığı ameller, dünyada işlediği şekliyle hafızasında, zahirî ve batınî hissinde canlanır. Onların -lezzet ve elem gibi- hissî ve manevi sıfatlarına dair hiçbir şey kaçırılmadan canlanır. Böylece kişinin ameli kendi nefsine hesap sorucu ve Yüce Allah'ın adaleti ve ihsanından ayne'l-yakîn haline gelir. *"Her insanın amelini (veya kaderini) boynuna bağladık. İnsan için kıyamet gününde, açılmış olarak*

---

anlatmak için "Ekelûnî'l-berâğîsu" (Bitler, pireler beni yedi.) cümlesini kullanırlar. (Halbuki bu kabile dışındaki Araplar, "*vav*" harfi kullanmadan, "Ekeletnî el-berâğîsu" derler.) Bu cümle, Hârisoğullarına mensup bir kişinin ağzından duyulmuş ve lehçe olarak o kabileye mal edilmiştir.

97. Köklü ilim, Allah'tan korkma ve kâmil bir marifet meyvesi verir. Bu ikisi de Allah'tan hayâ etme ve O'nu gözetme semeresi doğurur.

98. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XIII, 13.

önüne konacak bir kitap çıkarırız. Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter."[99] *"Kitap ortaya konmuştur: Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. 'Vay halimize!' derler, 'Bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş.' Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez."*[100]

"Nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur etmezler." Kıraat imamlarından Hamza *"teveffethu"* fiilini, *"fâ"* harfinden sonra elifi uzatarak *"teveffâhu"* şeklinde okumuştur. Kalan kıraat imamları ise *"fâ"*dan sonra *"tâ"* harfi getirerek *"teveffethu"* şeklinde okumuşlardır. Bu iki fiilin Ana Mushaf'ta yazılışı *"teveffeyhu"* şeklindedir. Çünkü elif harfi, aslında olduğu üzere *"yâ"* şeklinde yazılmıştır. Ayetin manasına gelince; Allah Teâlâ, hayatınız boyunca sizi gözetmek ve amellerinizi sizin hesabınıza bir bir sayıp kaydetmek üzere üzerinize bekçi melekleri gönderir. Nihayet birinize ölüm gelip de ameli sona erdi mi melekler arasından bu işle görevli olan elçiler onun ruhunu alır. Bu elçiler, ölüm meleğinin yardımcılarıdır. Yüce Allah, ölüm meleği hakkında şöyle der: *"De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."*[101] İnsanların ruhları sınıf sınıftır. Her bir ruhun berzah âleminde kendisine layık bir yeri vardır. Ölümün de birçok çeşitleri vardır. Bunların her birinin hayatta kendisine has bir kanunu ve nizamı vardır. Binlerce ruhun bir anda alınması ve her birinin kendine layık bir yere konulması geniş çerçeveli büyük bir iştir. Bu işi yürütmeyi ve düzene koymayı birçok elçi üstlenir. Her düzenli işin, mutlaka kendine ait başkanlık ve düzen mekânında özel bir birimi olması şarttır. İbn Cerir ve Ebû'ş-Şeyh, Rabi' b. Enes'in "ölüm meleğinin ruhları bir başına mı aldığı" yolunda kendisine sorulan bir soruya, "Ruhlarla ilgili hususlara o bakar. Onun bu işle ilgili olarak yardımcıları vardır." diye cevap verdiğini rivayet ederler.[102] İbrahim en-Nehâî, Mücâhid ve Katâde'nin, "Yardımcılar ruhları bedenlerden alır. Sonra onları ölüm meleğine teslim ederler. Hem ölüm meleği ve hem de yardımcıları ruhları alır." dedikleri rivayet olunmaktadır.[103] Kelbî ise ölüm meleğinin ruhları bizzat kendisinin aldığı ve sonra onları yardımcılarına verdiği kanaatindedir. Ölen kimse mü'min ise ölüm meleği onun ruhunu rahmet meleğine, eğer kâfir ise bu takdirde de azap meleğine verir. Yani yardımcılar, ruhları Yüce Allah'ın emriyle ölüm meleğinin kendilerini yönlendirdiği yere götürürler.

---

99. İsrâ, 17/13-14.
100. Kehf, 18/49.
101. Secde, 32/11.
102. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 218.
103. İbn Cerir, *A.g.e.*, VII, 217.

Bu ayetten önceki ayetin tefsirini yaparken zikrettiğimiz Zümer Sûresi'ndeki öldürme ile ilgili ayette *"öldürme"* Yüce Allah'a nispet edilmektedir. *"Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır."*[104] Bu ayette *"öldürme"*nin Allah'a nispet edilmesi ya ölüm meleğine ve yardımcılarına "Filan kimsenin canını al." diye O'nun emir vermesindendir -ki, açıkça ifade edilen budur- ya da O'nun gerçek fail ve ölüm meleği ile yardımcılarını görevlendirmesindendir. Çünkü onlar, Yüce Allah'ın emrini yerine getirmekte ve O'nun imkan ve fırsat vermesiyle tasarrufta bulunmaktadırlar. Ölüm meleği ve yardımcıları, Yüce Allah'ın iradesini yerine getirirken haddi aşamadıkları gibi asla kusur da edemezler. *"Tefrit"*, işi ağırdan alıp geri bırakmak tarzında bir kusur demektir.[105] el-A'rac (ö.117 veya 119/735 veya 737)[106], *"yufarrıtûne"* fiilini, *"tefrit"*in mukabili olan *"ifrat"* kökünden *"yufrıtûne"* şeklinde okumuştur. Buna göre mana, "Onlar vazifede kusur etmezler" değil, "Onlar haddi aşmaz ve bu hususta ileri gitmezler." şeklinde olur. Bu mana doğrudur. Fakat "ifrata olan ihtiyaç" güçlü değildir. Ayet-i kerime, müfessirlerin ifade ettiği üzere, meleklerin masum olduklarını gösterir.

"Sonra onlar, gerçek mevlaları olan Allah'a döndürülürler." İbareden ilk anda akla gelen mana şudur: Sonra elçilerin öldürdüğü kimseler, kendilerini hesaba çekmesi ve amellerinin karşılığını vermesi için gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Bu durumda ayet az önce geçen Secde Sûresi'nin şu ayetiyle aynı manada olur: *"De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."*[107] Bazı müfessirlere göre ayetin manası şöyledir: "Sonra o elçiler, kendilerine verilen bütün insanları öldürme görevlerini tamamladıktan sonra Rablerine döndürülürler ve onlar da ölürler." Bu tefsiri Râzî zikreder ancak bu yaklaşım, birçok yönden zayıftır. Bu yönlerden birisi, ayetin bu takdirde Secde Sûresi'ndeki ayetle çelişir duruma düşmesidir. Bir diğeri; ifade insanlık, dinin onlara beyanı ve onlara karşı hüccetlerin getirilmesi hakkındadır. Bir üçüncü nokta ise ayetin zikriyle sona erdiği *"hesap"*, ölüm meleğinin ve yardımcılarının hesabı değil, insanoğlunun hesabıdır.

Ayette lâfzî ve manevi açıdan değinilmesi gereken noktalar vardır. Bu noktalar yardımıyla ayetteki belâgat incelikleri de ortaya çıkar.

104. Zümer, 39/42.
105. Tefritin ne demek olduğu, bu sûrenin 38. ayetinin tefsiri yapılırken bir parça incelenmişti. Dileyen oraya bakabilir.
106. Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rac Ebû Dâvûd el-Medenî. Tabiin âlimlerindendir. Bkz. Şemsüddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Gayetu'n-Nihâye Fi Tabakati'l-Kurrâ*, Beyrut 1980/1400.
107. Secde, 32/11.

1) Bir kere ifadede hitaptan (çoğul II. şahıs) gâibe (çoğul III. şahıs) iltifat (dönüş) vardır. Çünkü bundan öncesi Yüce Allah'ın mükelleflere olan hitabıydı. Ayette tekellümden (çoğul I. şahıs) gâibe (çoğul III. şahıs) de iltifat vardır. Aksi takdirde Yüce Allah şöyle derdi: "Sonra sizi döndürdük." veya "Sonra onları döndürdük." İltifatın esprisi, diğer şıklardan anlaşılacaktır.

2) Ayette Yüce Allah'ın başka elçilerinin olduğunu da göstersin diye *"döndürme"* fiili meçhul olarak *"ruddû"* şeklinde gelmiştir. Zahir olan onların, ölüm ve hafaza meleklerden başka melekler olduğudur. Bu melekler, kulları ölümlerinden sonra dirilmeleri ardından Yüce Allah'a döndürürler. Söz konusu döndürülme, Yüce Allah'ın emriyle hesap ve amellerinin karşılığını almaları için kulları bir araya getirmelerinin ardından olur. Bu, iltifat sanatına dair inceliklerin en bariz olanıdır.

3) Bazı müfessirler, *"ruddû" (döndürülürler)* fiilindeki zamirin *"el-kûll" (herkes)* yerine kullanıldığı kanaatini benimsemişlerdir. Nitekim buradaki *"el-kûll"*, *"Nihayet birinize ölüm geldi mi..."* ayetindeki *"ehade"* kelimesine delalet etmektedir. Zamirin önce iltifat ve ifrat (tekil kılma) yoluyla, sonra da çoğul kılınarak getirilmesinin ardında yatan sır da budur. Çünkü *"teveffî"* (öldürme) fiili fertlerde gerçekleşmekte, öldükten sonra Allah'a *"döndürülme"* ise insanların tümü ve toplamı açısından söz konusu olmaktadır. Bizce zamiri *"ehad"* kelimesinin gösterdiği *"kûll"* kelimesi yerine kullanıldığını söyleyerek zorlamaya gitmeye hiç gerek yoktur. Buradaki "iltifat", çoğul için olan muhatap zamirini (II. çoğul şahıs), yine çoğul için gâib zamiri (III. çoğul şahıs) haline getirmekten ibarettir.

4) Ayette ifade edilen *"döndürülme"*, öldükten sonra olacaktır. Döndürülme fiilinin burada di-li geçmiş zaman kipiyle ifade edilmesi, meydana geleceğinin kesinliğindendir. O kadar kesin ki, sanki olmuş-bitmiş ve artık bu olay mazide kalmıştır.

5) Ayette tekellüm kipinden (*"Elçilerimiz onun canını alırlar."*) gâib kipine (*"Sonra onlar, gerçek mevlaları olan Allah'a döndürülürler."*) dönülmesinin faydası, Yüce Allah'ın adının zikredilmesi ve *"gerçek mevlaları"* şeklinde nitelenmesidir. Burada Allah'ın ismiyle, zikredilen sıfatının insan nefsinde tekellüm zamirinden daha büyük bir etkisi vardır.

6) Dediler ki, *"Allah'a döndürülme"*, O'nun hükmüne, kazasına, hesap ve cezasına döndürülme veya hesap için durulacak yere, amellerin sunulup soru sorulacak yere döndürülmektir. Çünkü Yüce Allah'ın zatına dönmek akla uygun olmadığı gibi mümkün de değildir. Ayetten zikredilen hususu anlaması için saf ve katıksız bir Arap insanın böylesi bir ta'lile (sebep açıklamaya) ihtiyacı olmadığı gibi, Arapçayı sonradan öğrenen kimsenin de ih-

tiyacı yoktur. Ancak vahdet-i vücutçuların aşırı gidenlerinin mezheplerine vâkıf olanlar bu ihtiyacı duyarlar. Eğer onların mezhepleri doğru olsaydı ifadenin akışı, ibareden bu mananın kastedilmesine mani olurdu. Tıpkı ifadenin üslubundan Yüce Allah'ın isminin ayetteki gibi vasfedilmesi ve ayetin bitiş ifadesinin mani olduğu gibi... Bunu biraz daha açalım:

7) Yüce Allah'ın *"gerçek mevlaları"* şeklinde vasfedilmesi, onların Yüce Allah'a döndürülmelerinin kaçınılmaz ve kesin olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah, onların işlerini üzerine alan ve aralarında hak ile hükmeden gerçek mevlalarıdır. Sözlükte ***"el-hakk"***, sabit ve kesin olan şey demektir. Bu vasfı, yaratıklardan hiçbir kimse alamaz. Alırsa, ancak ariyeten (iğreti olarak) ve geçici olarak alır. Bazı kulların *milkr'r-rakabe* (rakabesine malik olma) veya *milku't-tasarruf ve's-siyâse* (tasarruf ve yönetme hakkına malik olma) yoluyla bazılarının işlerini üstlenmesi çeşit çeşittir. Bunların içinde bazıları, her yönden geçersizdir. Bazıları ise gelip geçici olması bakımından geçersizdir. Çünkü bunun ne kalıcılığı ve ne de devamı söz konusudur. Bazıları ise haktır ve gerçektir. Çünkü hak olan mevlaları, sosyal kanunları veya indirilmiş şeriatlarında bunu kabul etmiştir. Kulların dünya hayatları boyunca gelip geçici maslahatları bunun gerektirmektedir. Böylece ortaya çıktı ki sadece Yüce Allah, onların hak olan mevlasıdır. Her yönden bâtıl olan başkasının velayetine/dostluğuna veya gelip geçici olan dış şekli itibarıyla değil, zatı itibarıyla bâtıl olan dostluğa gelince, bütün bunlar dünya âleminin zevali ile zail olmuştur ve hak olan mevla baki kalmıştır. Tıpkı, bu âlemde mahlûkatın şeklî olan mülkü ve mülkiyet bağının zail olduğu ve hiçbir nefsin diğeri için hiçbir şeye malik olamayacağı güne intikal ettikleri gibi... *"O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz. O gün iş Allah'a kalmıştır."*[108] *"O gün onlar, (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün hükümranlık kimindir? Kahhar olan tek Allah'ındır."*[109]

"Dikkatli olun! Hüküm yalnız O'nundur ve O, hesap görenlerin en çabuğudur." *"Elâ"*, istiftah (ifadeye başlama) harfidir. Muhatabın dikkatini çekmek için cümle başında zikredilir. Eğer *"elâ"*dan sonrası önemliyse muhatap söylenenleri kaçırmasın diye dikkatini çekmek için bu edat getirilir. *"Lehu'l-hükmü"* ifadesi, hasr (sadecelik) ifade eder. Buna göre mana şöyle olur: Hüküm sadece O'na aittir. O'ndan başkası o gün hükme dair hiçbir şeye malik olamaz. O'ndan başka hiçbir kimse, ne sûreten ve gelip-geçici izafetle ve ne de gerçekte hükme dair hiçbir şeye malik olamaz. *"Rabbin şüphesiz, onlar arasında hükmünü verecektir. O, mutlak galiptir, her şeyi bilendir."*[110] *"Ayrılığa*

108. İnfitâr, 82/19.
109. Mü'min, 40/16.
110. Neml, 27/78.

düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a mahsustur."[111] *"De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi de aşikârı da bilen Allah'ım! Kullarının arasında ayrılığa düştükleri şeyin hükmünü ancak sen vereceksin."*[112] Bu manada çok ayet vardır. Yüce Allah'ın "hesap görenlerin en çabuğu olması", bütün kulların hesabını en kısa zamanda ve en hızlı olarak göreceği, bir kimsenin hesabını görmesinin kendisini meşgul ederek bir başka kimsenin hesabını görmekten alıkoyması durumunun söz konusu olmaması şeklinde tefsir edilmiştir. Çünkü hiçbir durum, O'nu meşgul edip de bir başka durumla ilgilenmekten kendisini alıkoyamaz. Ayetteki ism-i tafdil kipi *"esrau'l-hâsibîn"* burada, kip olarak aslî manasında değildir. Çünkü ortada Allah'tan başka hesap gören yoktur ki, Allah bunların içinde daha hızlı hesap gören olsun. Ya da kelime, kendi kalıp manasındadır. Bu durumda mana Allah, ahiret dışında hesap görenlere (*muhâsibîn*) veya hesap yapanlara (*hâsibîn*) nispetle daha hızlıdır, olur. Ayette yer alan *"hâsibîn"* lâfzı, *"hâsebe"* (*hesap gördü*) kökünden değil, sülâsî (üç harfli) *"hasebe"* (*hesapladı, saydı*) fiilinden ism-i faildir. *"Hisâb"* mastarı, her iki fiilin de mastarıdır. Arapçada şöyle denilir: "Hasebehû hisâben, Hâsebehû, muhâsebeten ve hisâben" Muamelede *"muhâsebe"* veya *"hisâb"*, *"hasb"* (*saymak*) ve *"hisâb"* (*hesap yapmak*) eylemlerine mebnidir. Bu iki kök, *"saymak"* ve *"ihsâ"* (*sonuna kadar sayıp dökmek*) demektir. Çünkü *"muhâsib"* (*hesap yapan*), hesabını gördüğü kimse aleyhine malın adedini veya sorumluluğuna bırakılan amelleri bir bir sonuna kadar sayar. *"Vallahu seriu'l-hisâb"* (*Allah'ın hesabı çok süratlidir.*)[113] ayetinin tefsirinde bu konu daha önce geçmişti. Dileyen, ilgili ayetin tefsirine bakabilir.

111. Şûrâ, 42/10.
112. Zümer, 39/46.
113. Bakara, 2/202.

قُلْ مَن يُنَجِّيكُم مِّن ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّئِنْ أَنجَانَا مِنْ هَـٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿63﴾ قُلِ اللَّـهُ يُنَجِّيكُم مِّنْهَا وَمِن كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿64﴾

63. De ki: "Eğer bizi bundan kurtarırsa andolsun şükredenlerden olacağız." diye aşikâr ve gizli olarak O'na yakarırken karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?

64. De ki: Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşarsınız.

Sıkıntı Anında Yapılan Dua

Yüce Allah, daha önce geçen ayetlerde Peygamberine ilminin ne kadar kuşatıcı olduğunu, kudretinin kapsamını, karşı konulmaz olarak onların üzerinde hâkimiyeti ele almış olduğunu, yaptıkları amelleri kendi hesaplarına muhafaza ettiğini, onları öldürüp sonra dirilttikten sonra amellerinden dolayı kendilerini hesaba çekip karşılığını vereceğini kullarına açıklamasını emretti. Sonra Allah Teâlâ, ayette yer alan bu ifadesiyle onlara kendi nefislerinde hissettikleri ve ağızlarıyla da söyledikleri, fakat bunun gerektirdiği anlayıştan gafil oldukları bir gerçeği hatırlatmasını emretti. Onların ihmal ettikleri gerçek, Yüce Allah'ın, onların hak olan mevlaları (dostları) olduğu gerçeğidir. Böyle olduğu için Yüce Allah'ı birlemek (tevhid) ve kulluğu, özellikle de onun en yüce nişanesini yalnız O'na has kılmak gerekir. Bu da rahatlık zamanlarında yapılan duanın, sıkıntı ve şiddet anında yapılan dualar gibi olmasıdır. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle dedi:

"De ki: 'Eğer bizi bundan kurtarırsa andolsun şükredenlerden olacağız.' diye aşikâr ve gizli olarak O'na yakarırken karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?"

Ayette söz edilen karanın ve denizin karanlıkları iki kısma ayrılır:

a) Gecenin karanlıkları, bulutun ve yağmurun karanlıkları gibi maddi karanlıklar

b) Girilecek yolları ve caddeleri bilememekten ve doğru yolu gösteren işaret taşlarıyla, yol işaretlerinin bulunmamasından ya da yoldaki işaretle-

rin ve eserlerin birbirine karışmasından kaynaklanan manevi karanlıklardır. Fırtınalar, şiddetli rüzgârlar, denizin şiddetli dalgaları, yılanlar ve yırtıcı hayvanlarla boğuşmak, birçok düşmanla mücadele etmek gibi tehlike ve sıkıntıların karanlıkları da manevi karanlıklara girer. Bu manevi olgulara ***"zulûmât"*** (*karanlıklar*) denilmesi, -cehalete, inkâra ve sapıklığa denildiği gibi- mecazendir. Kur'ân'da cehalet, inkâr ve sapıklığa *"zulûmât"* denildiği çok görülür. Şiddetli güne, karanlık gün ve yıldızlı gün denildiğini nakletmişlerdir.

Ben de derim ki, her şiddete *"zulmet/karanlık"* demek doğru değildir. Tam aksine sonu kötü, akıbetinden korkulur ve meçhul olan şiddete *"zulmet"* denir. Zulmet, netice itibarıyla dönüp dolaşıp bilinmezlik manasına varır. Ayette yer alan ***"tadarru'"***, zillet ve boyun eğmekte aşırı gitmek demektir. Râğıb, bu kelimeyi, zaaf ve zillet şeklinde tanımladıktan sonra zillet ve boyun eğmeyi ortaya koymak şeklinde tefsir etmiştir.[114] ***"İzhar"*** (*ortaya koymak*) bazen gerçekten vaki olan şeyi ortaya koymak şeklinde, bazen de gösteriş olsun diye olmayan şeyi izhar etmek şeklinde olur. Bu ayette *"tadarru'"* kelimesinden maksat, insanların nefislerinde mevcut bulunan fıtrî imanın harekete geçirdiği ihlâstan kaynaklanan boyun eğme ve zillet gösterisidir. ***"Hufyeten"*** ve ***"hıfyeten"*** kelimesi ise *"hafâ"* (*gizlilik*) ve *"istitâr"* (*gizlenmek*) demektir. *"Tadarrû'"*, kişinin Yüce Allah'a muhtaç olduğunu ortaya koyması ve dua ederken O'nun karşısında hor ve hakir olarak boyun eğmesi ve sesli sesli ağlaması ise *"hufye"* (*duada gizlilik*) de riya ve gösterişten kaçmak için bunu gizlemekten ibarettir. Ayette ifade edilen bu iki durum, insan Yüce Allah'a ihtiyaç duyduğu ve her türlü sebepten ümit kestiği sırada kendisine arız olan iki durumdur. İnsan bazen sesini yükselterek, zelil bir halde ve yakararak yüksek sesle bağıra bağıra dua ve niyaz eder. Bazen de ihlâsla ve sevabını Allah'tan bekleyerek duasını gizler ve alçak sesle dua eder. Duasını hiçbir kulağın duymayacağı ve hiçbir kimsenin hissetmeyeceği bir mekân arar. Bu durumun, duasını kabule daha uygun ve isteğine ulaşmaya daha umut verici kılacağını düşünür.

Ayetin manasına gelince. Ey Peygamber! Kendi nefislerinden ve tevhid ilkesini destekleyen alâmetler olarak fıtratlarının derinliklerine konulan şeylerden gafil olan o müşriklere de ki: Sizi, yolculuğunuz esnasında sarıp bürüdüğünde karanın ve denizin maddi ve manevi karanlıklarından kim kurtarır? Siz bu karanlıklardan herhangi birine düştüğünüzde O'na yüksek sesle ve gizli gizli yakarırken sizi bu karınlıklardan kim kurtarır? Dua ederken bir yandan da *"Eğer bizi bundan kurtarırsa andolsun şükredenlerden olacağız."* dersiniz. Yani dua ederken bir yandan da şöyle yemin edersiniz: Eğer Allah,

114. Râğıb, *el-Müfredât*, (Da-ra-a maddesi) s. 295.

bizi bu karanlıktan veya bu karanlık felâket ve afetten kurtarırsa yemin olsun O'na devamlı olarak şükredenlerden olacağız ve şükür ehli kimseler arasında yerimizi alacağız. Bir başka kıraatte *"eğer bizi kurtarırsa..."* ifadesi *"eğer bizi kurtarırsan..."* şeklindedir. Bu kıraat şekli biraz sonra gelecektir.

"De ki: Ondan ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarır. Sonra siz yine O'na ortak koşarsınız." Burada geçen ***"el-kerb"***, şiddetli gam ve keder demektir. Kelime, *"kerebe'l-arza"* deyiminden türemedir. *"Kerebe'l-arza"*, tarlayı sürdü, toprağını alt-üst etti demektir. Gam ve keder de aynı şekilde insanın ruhunu alt-üst eder. Gam ve keder manasına gelen *"kereb"* kelimesi, kova ipindeki kalın düğüm manasına gelen *"el-kereb"* kelimesinden türemedir. Gam ve kederin *"kereb"* kelimesiyle vasfedilmesi, kalpte bir düğüm gibi olmasındandır. Bir başka ifadeyle, gamlı ve kederli kimsenin kalbi üzerinden bir baskı ve göğsünde bir darlık hissetmesindendir. Bir üçüncü ihtimal daha vardır. Râğıb'ın ifade ettiğine göre *"kereb"* kelimesi, *"ekrebtu't-delve"* (kovayı doldurdum) deyiminden türemedir.[115] Buna göre ayetin manası şöyle olur: Yüce Allah, sizi bu karanlıklardan ve maruz kalacağınız her türlü sıkıntıdan defalarca kurtarır. Sonra siz, kurtuluşa erdikten sonra başkasını O'na ortak koşarak şirkin en çirkinine koşarsınız. O'na şükür vaadinize uymayıp bu uğurda ettiğiniz yemini bozarak ve şirke devam edip ondan hiç ayrılmayarak şirkin en çirkinine koşarsınız. Başınıza gelen belânın karanlığı ve sıkıntının şiddeti olmasa neredeyse O'nu unutursunuz. En açık şirkiniz de Allah'ı bir yana bırakıp birtakım velilere dua etmek, -amelleri bütünüyle onlara isnat etmeseniz bile- Allah katında şefaati onlara isnat etmektir. Hatta sizler bu şefaatten ayette sözü edilen o kurtuluşu bile istisna etmiyorsunuz. Bu delil, üzerinde derinden derine düşünenler için delillerin en beliğ olanıdır. Bundan dolayı, Kur'ân'da sık sık tekrar edilir. Tevhid ayetleri ve alâmetleri geldikçe biz de bu açıklamamızı uzun uzun zikrettik. Bu konuyu en son olarak bu sûrenin 40 ve 41. ayetlerini tefsir ederken ele almıştık. Orada bu iki ayetin manasını destekleyen deliller vardır. Dileyen o kısma bakabilir.

Kıraat imamlarından Âsım (ö.127/744) ve Kisâî (ö.189/804) burada her iki yerde de bu ayeti *"yuneccîkum"* şeklinde şeddeli, kalan kıraat imamları ise her iki yerde de -*"incâ"* kökünden olmak üzere- şeddesiz olarak okumuşlardır. Bu iki kalıp, *"Necâ-yencû"* fiilini geçişli hale getiren iki kiptir. *"Neccâhu" ve "encâhu"* denilir ki, bunlar aynı manadadır. Kur'ân, bu iki ayet dışında da bu iki kalıbı kullanmaktadır. Fakat şeddeli olan kipte, mübalâğa ve tekrar manası vardır ki, şeddesizde bu manalar yoktur. Ebû Bekir'den (ö.193/808) gelen rivayete göre Âsım *"hıfyeten"* şeklinde okumuştur. Kalan kıraat imamları ise *"hufyeten"* şeklinde okumuşlardır. Bu iki kip de -daha önce geçtiği

---

115. Râğıb, *el-Müfredât,* (Ke-re-be maddesi) s. 428.

üzere- Arapçada var olan iki lehçedir. Âsım, Hamza (ö.156/772) ve Kisâî gâib kipiyle (I. tekil şahıs) *"encânâ"* şeklinde okurlarken, Âsım fahm (vurgulu telâffuz) yapar. Kalan kıraat imamları ise imâle (fethayı kesreye yakın bir telâffuzla okuma) yapmaktadırlar. Âsım, Hamza ve Kisâî dışındaki kıraat imamları fiili hitap kipiyle (II. tekil şahıs) *"enceytenâ"* şeklinde okumuşlardır. Kelime Ana Mushafta (elif-nûn-cîm veya hâ-yâ veya tâ ve nûn) şeklinde yazılmıştır. Gâib kipindeki kıraat tarzı, kelimenin yazılışına daha uygun düşerken, hitap tarzındaki kıraat ise nefse daha çok etki etmektedir.

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَن يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّن فَوْقِكُمْ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُم بَأْسَ بَعْضٍ انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿65﴾ وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُل لَّسْتُ عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ ﴿66﴾ لِّكُلِّ نَبَإٍ مُّسْتَقَرٌّ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿67﴾

65. **De ki: "O'nun üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi fırkalara ayırıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter." Bak, anlasınlar diye ayetleri nasıl açıklıyoruz.**

66. **O, hak olduğu halde kavmin onu yalan saydı. De ki: Ben size vekil değilim.**

67. **Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında siz de onu bileceksiniz.**

Yüce Allah, bundan önceki iki ayette bu insanlara kendi nefislerinde olan bazı alâmetlerini ve hayatta içine düştükleri bazı kötü durumlarda kendilerine olan ihsanını zikretti ki aralarından bu durumlara düşen herkes, o duyguyu hisseder. Sonra Yüce Allah, kendisinin onları karanlıklardan, sıkıntılardan, belâ ve musibetlerden kurtaran bir varlık olduğunu hatırlattı. Bu kurtarma, ya gerekli sebepleri onlara bahşederek ya da ince lütuf ve ilhamla olur. Daha sonra Yüce Allah şöyle buyurdu:

"De ki: O'nun üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi fırkalara ayırıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter." Bu ifade, Yüce Allah'ın onları kurtarmaya kadir olduğunu hatırlat-

masının ardından, azap etmeye de kadir olduğunu hatırlatma ifadesidir. "Kurtarma" ve "azap etme" açısından insanların tek tek olmasıyla, hep birlikte olmalarının arasında hiçbir fark yoktur. Bu ifade, bir hatırlatma olmasının yanında bir uyarıdır. Nimetlere nankörlük etmenin akıbetinin, nimetlerin elden gitmesi ve yerini intikamın alması yolunda bir uyarıdır. Ayetin manasına gelince: Ey Peygamber! Kavmine ve onların arkasından başkasını Allah'a ortak koşan ve O'nun nimetlerine nankörlük edip, kendilerine bahşettiği ve verdiği nimetlere karşı kendisine şükretmeyenlere, Allah'ın kanunları dışına çıkanlara ve -Yüce Allah kendilerine Kitab'ıyla doğru yolu gösterdikten sonra- o kitap üzerinde ihtilafa düşenlere de ki: O, mahiyetini bilmediğiniz azabı üzerinize göndermeye kadir olan Allah'tır. Onu size üstünüzden gönderebilir veya ayaklarınızın altından çıkarabilir ya da sizleri her biriniz farklı düşünce ve heveste olmak üzere fırkalara ayırabilir. Her bir fırka, dinde bir imamın tarafını tutar veya bir hükümdarın ya da bir başkanın taraftarı olur. Böylece size birbirinizin hıncını tattırabilir. "Hınç" olarak tercüme edilen kelime ayette "*be's*" kelimesidir. "*Be's*", savaş ve barışta Yüce Allah'ın katındaki şiddet ve istenmeyen durum demektir. Zemahşerî, ayette geçen "*lebs*" kelimesini "karıştırma" şeklinde açıkladıktan sonra şöyle der: Yüce Allah'ın onları karıştırması demek, aralarında savaş patlak vermesi ve onların savaş meydanlarında birbirlerine karışması ve çatışmaya girmesi demektir.[116]

وكتيبة لبستها بكتيبة   حتى إذا التبست نفضت لها يدي

"Var ki nice birlikler, karıştırdım bir başka birlikle!
Girince birbirine iki taraf, çektim elimi onlarla birlikte."

Ben de derim ki "*lebs*" kelimesinin asıl manası, "*libas*" kelimesinde olduğu gibi "*örtmek*" demektir. Fırkalar arasındaki bu ayrılık ve ihtilaf, diğer fırkanın haklılığını ve maslahat ve hayrın onların yanında olduğunu örten bir örtü gibidir. "şe-ye-a" kökünün dilde üç aslî manası vardır:

1) Yayılma ve dağılma. "*Şâ'a*" (*yayıldı*), "*eşâ'a'l-ahbâra*" (*haberleri yaydı*) ve "*târat nefsuhû şe'âan*" (*korktu, ürktü*) bu manaya dayalı kullanımdır.

2) Ardından gitmek ve davet etmek. "*Teşeyye'a'l-musâfire*" (*Misafiri uğurladı*), "*teşeyye'a'l-cenâzete*" (*cenazeyi uğurladı, ardından gitti*) manasından türemedir. Develerin bazıları geri kaldığı zaman peş peşe gitmelerini sağlamak için geride kalanları çağırmak manasına olmak üzere "*eşâ'a bi'l-ibil*" şeklindeki kullanım da ikinci manadadır.

3) Takviye ve coşturma. Ateşi tutuşturmak için üzerine odun attı manasında olmak üzere "*şeyye'a'n-nâra*" şeklindeki kullanım buna örnektir.

116. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 26.

"eş-şiyâu ve eş-şeyâu", ateşi alevlendirmeye yarayan odun parçaları demektir. Dinde veya siyasette farklı düşüncelerle meydana gelen çeşitli fırka ve zümrelerde bu üç mananın üçü de görülür. İbn Abbas, ayette geçen *"eş-şiyaa"* kelimesini çeşitli eğilimler yani bunları besleyen kimseler olarak tefsir etmiştir.

Rivayet tefsirinde *"el-azâbe min fevk"* tabiri, -geçmiş halkların başına geldiği üzere- gökten yani yukarıdan taş yağdırma şeklinde yer almaktadır. Aynı şekilde *"tûfan"* şeklinde de tefsir olunmuştur. *"el-Azâbe min tahti'l-ercul"* ise geçmişte ve günümüzde bilindiği üzere deprem ve yerin dibine geçme şeklinde tefsir edilmiştir. İbn Abbas'ın *"fevk"* kelimesini kötü önderler yani kötü idareciler ve yöneticiler, *"taht"* kelimesini de kötü hizmetçiler şeklinde tefsir ettiği rivayet edilmektedir. Bir rivayette ayet şöyle tefsir edilmiştir: *"Min fevkikum"* yani idarecilerinizden, *"ev min tahti erculikum"* yani kölelerinizden ve ayak takımınızdan azap göndermeye kadirdir. Bu mana, kendi içinde doğrudur. Herhalde bunun haber verilmesinden maksat, ayetin irşad ettiği gerçeklere dahil olmasındandır. Bazılarına göre *"fevk"*ten azap gönderilmesinden maksat, yağmurun yağdırılmaması, *"taht"*tan azap gönderilmesinden maksat da meyvelerinin verilmemesidir. Ancak bu, selbî (nimetin elden alınması) bir tefsirdir. Bu selbî mananın *"irsâl"* (*göndermek*) fiiliyle ifade edilmesi, bir şeyi zıddıyla ifade etmek içindir. Çünkü "*irsâl*", "menetmek", "imsak" (tutma) ve "habs"ın (tutmak) zıddıdır. Yüce Allah'ın *"O'nun tuttuğunu O'ndan sonra salıverecek de yoktur. O, üstündür, hikmet sahibidir."*[117] ifadesi bu manaya gelmektedir. Ayette *"azâb"* kelimesi belirsiz olarak geldiği için, yukarıdan ve ayakların altından ya da insanların idarecilerinden veya ayak takımlarından gelen her türlü azap diye yorumlanması mümkündür. Eğer işaret ettiğimiz bu şümulü sağlamak için söz konusu müphemlik kastedilmeseydi, Yüce Allah neyi kastettiğini açıkça ifade ederdi. Nitekim başka ayetlerde böyle yapmaktadır. Bir örnek olarak şu ayeti verelim: *"Gökte olanın, sizi yere batırıvermeyeceğinden emin misiniz? O zaman yer sarsıldıkça sarsılır. Yahut gökte olanın üzerinize taş yağdıran (bir fırtına) göndermeyeceğinden emin misiniz? İşte (bu) tehdidimin ne demek olduğunu yakında bileceksiniz."*[118] Kur'ân'da bazı kelimelerin, böyle müphem bırakılmasının bir diğer hikmeti de ileride meydana gelecek veya insanların bugün bilmedikleri fakat gelecekte keşfedecekleri şeylerden ayetin lâfzının -lâfız olarak- delalet ettiği hususlara, manasının da uygun düşmesini sağlamaktır. Çünkü Kur'ân'ın bir özelliği de içindeki hayret verici hususların harikaları ve mucizeleri hiç bitmez, içinde kendi iniş zamanından önce yaşayanlara, indiği esnada yaşayanlarla birlikte olanlara ve onlardan sonra gelecek nesillere dair haberler olmasıdır.

---

117. Fâtır, 35/2.
118. Mülk, 67/16-17.

Kur'ân'ın ifade ettiği ancak insanların onun inmesinden asırlar sonra tam olarak keşfedebildikleri gerçeklere meyvelerin ve başka şeylerin erkek ve dişi olmak üzere çift yaratılmış olmasını örnek verebiliriz. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Ve orada bütün meyvelerden çifter çifter yaratan O'dur."*[119] *"Her şeyden de çift çift yarattık."*[120] *Ancak müfessirler, o zamanlar bu tip ayetleri mecaz manalı olarak yorumluyorlardı. "Biz, rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik."*[121] ayetinde açıkça ifade edildiği üzere rüzgârların bitkileri döllemesini bazı müfessirler mecazî dölleme olarak tefsir ediyorlardı. Mesela İbn Mes'ud, "Rüzgâr bulutları döller ve bulutlar sağmal devenin süt vermesi gibi yağmur yağdırır." diyordu. İbn Abbas ve el-Hasen'in şu açıklamaları ne kadar güzeldir: "Rüzgârlar, ağaçları aşılar ve bulutlardan yağmur indirir." Fakat doğru anlayışın nuruyla Kur'ân'dan iktibas edilen bu söz, ayrıntısıyla hâlâ meçhuldü. Hatta hurma ağaçlarını aşılayan Araplar bile bu konuda bütün ayrıntısıyla gerekli bilgiye sahip değillerdi. Bu meçhullük, insanların bitkilerde erkeklik ve dişilik organı olduğunu, meyve ağaçlarının döllenme neticesinde meyveye durduklarını ve rüzgârların ağacın erkek organından çıkan maddeyi (polen) dişi organa naklettiğini ve bunun neticesinden döllenme meydana geldiğini keşfedinceye kadar sürüp gitti. Frenkler bu gerçeği öğrenince onlara mensup müsteşriklerden Kur'ân'a muttali olan birisi, "Deve sahipleri (Araplar) rüzgârların ağaçları ve meyveleri döllediğini Avrupalılardan 13 asır önce öğrendiler."[122] demiştir.

Ne Kur'ân'ın indiği zamanda ve ne de insanlığın bildiği kadarıyla daha önce bilinmeyen ve ancak onun ifade ettiği gerçeklerden birisi de günümüzde daha önce benzeri hiç görülmemiş olan Avrupa savaşıyla tefsiri ortaya çıkan şu ayettir. Yüce Allah, bu savaşlarda halklara üzerlerinden azap gönderdi. Uçaklar ve zeplinler, bu savaştan önce, fakat bu ayetin indirilmesinden sonra bilinen topların ve başka savaş araçlarının tepesine bu savaştan önce bilinmeyen ateş gibi toplar yağdırdı. Ayaklarının altından da azap gönderdi. Patlayan mayınlar ve bu asırda icat edilen deniz altıların attığı bombalar ayaklarının altından geldi. Allah, onları fırkalara ayırdı ve birbirlerine hınçlarını tattırdı. Bu halkların başına daha önce yeryüzünde benzeri hiç görülmemiş olan katil ve tahrip belâsı geldi. Biz, bu meseleyi, *el-Menâr*'da yayınladığımız bir makalede açıkladık. Ayetin bu yeni icat edilen araç ve gereçlere delalet etmesinin istendiğinde hiçbir kuşku yoktur. Çünkü Kur'ân'ı indiren Yüce Allah, gizlilikleri (gayb) hakkıyla bilendir. Bir merfû hadiste, bu gerçe-

119. Ra'd, 13/3.

120. Zâriyât, 51/49.

121. Hicr, 15/22.

122. Bu sözü, Muhammed Bayram, *Safvetü'l-İ'tibâr* isimli eserinin önsözünde Oxford Üniversitesi öğretim görevlilerinden nakledEdr.

ğe işaret eden ifadeler vardır. İmam Ahmed ve Tirmizî Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivayet ediyorlar: Kendisine *"De ki: O'nun üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye..."* ayeti sorulduğunda Rasûlullah (s), *"Bu ayette ifade edilen husus meydana gelecektir. Ancak ayetin tevili henüz gelmemiştir."*[123] dedi. Bu ayetin bizim ümmetimize tatbikine dair varit olan haberler de o tevili takviye edip güçlendirmektedir. Çünkü bu, -yakında geleceği üzere- bizden önce gelen Ehl-i Kitab hakkında Yüce Allah'ın kanunudur.

"Bak, anlasınlar diye ayetleri nasıl açıklıyoruz." Ey Peygamber! Akıl gözünle bir bak! Kur'ân'a muhatap olan herkes, bu hususta Hz. Peygamber gibi akıl gözüyle bakmakla yükümlüdür. Ayetleri ve delaletleri nasıl açıklıyor ve çeşitli yönlere nasıl bırakıyoruz? Söz konusu ayet ve delaletlere giden yollardan kimi his, kimi akıl ve kimi de gayb ilminden geçer. Böyle yapıyoruz ki, gerçeği anlasınlar ve işin gerçek yüzünü kavrasınlar. Çünkü bir şeyi derinlemesine kavramak demek, bir şeyi insanı ibret almaya ve gereğince amel etmeye götüren delili ve illetiyle anlamak demektir. Buna ulaşmak, ancak ayetleri açıklamakla ve beyyineleri çeşitlendirmekle umulabilir.

Buraya kadar açıkladıklarımızdan anlaşıldı ki bu ayet, -her ne kadar Mekke müşriklerini uyarı ve onlara karşı delil getirme sadedinde inmiş olsa da- manası geneldir. Çünkü -tefsir usulü ilminde ifade edildiği üzere- itibar, ayetin iniş sebebi veya ifade akışının gerektirdiği hususa değil, lâfzın taşıdığı genelliğedir. Bazı sarıklılar, -bu gerçekten habersiz oldukları için- *el-Menâr*'ın kurulmasından itibaren Müslümanlara öğüt verme sadedinde müşrikler ve münafıklar hakkında nazil olan ayetleri delil olarak getirmemizi yadırgamışlar ve bize tepki göstermişlerdir. Bizim anlayışımızı destekleyen bir delil de Buharî ve Müslim'in bu ayet hakkında Câbir'den rivayet ettikleri şu hadistir: *"De ki: O'nun üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye..."* ayeti nazil olunca Rasûlullah (s) *"Sana sığınırım Ya Rabbi!"* dedi. "... *Veya ayaklarınızın altından"* ayetini duyunca, *"Sana sığınırım Ya Rabbi!"* dedi. "... *Ya da sizi fırkalara ayırıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya"* ayetini duyunca, *"Bu daha hafif veya daha kolaydır."* dedi.[124] Buharî'nin *İ'tisâm* bölümünde ise Rasûlullah'ın ifadesi, *"Bu ikisi daha hafif veya daha kolaydır."* şeklindedir. Fırkalara ayırma ve hıncı tattırmanın daha hafif ve daha kolay olmasının sebebi, bundan önce kendisinden Allah'a sığınılan azabın iki azaptan birisiyle köklerinin kazınması belâsı olmasından dolayıdır. Gerçeğin bu olduğunu birçok hadis göstermektedir.

123. Tirmizî, *Tefsir*, Sûre (6), Hadis No: 3066.

124. Buharî, *Tefsir*, Sûre (6), Hadis No: 2.

İbn Merdûye'de yer alan bir başka rivayete göre İbn Abbas şöyle der: *"De ki: O'nun üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye..."* ayeti nazil olunca Rasûlullah (s) kalktı ve abdest aldı. Sonra şöyle dua etti: *"Ya Rabbi! Ümmetime üzerlerinden ve ayaklarının altında azap gönderme. Onları fırkalara ayırma ve kiminin hıncını kimine tattırma!...."*[125] Yani Yüce Allah, ümmetini kalan iki azaptan -fırkalara ayırma ve birbirlerine hınçlarını tattırma belâlarından- korumamıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in ümmetinin de kendilerinden önce geçen Ehl-i Kitab'la ilgili kanunlara tabi olmaları ve onların başına gelen "fırkalara bölünme" ve "ihtilafa düşme" azabının bunların da başlarına gelmesi gerekiyordu. Bu, peygamberlere tabi olan ve görüşlerini bir araya toplayan din hakkında ihtilafa düşen ve çeşitli mezhep ve fırkalara ayrılan kimseleri cezalandırma meselesinde Yüce Allah'ın geçerli olan kanunu gereğiydi. Ehl-i Kitab'ın dinde ihtilafa düşmelerini, iktidar ve siyasette ihtilafa düşmeleri takip etmiştir. Ya da iktidar ve siyasette ihtilaf, dinde ihtilafı getirmiştir. Bunun ardından da bildiğimiz karşılıklı husumet ve çarpışmalar doğmuştur. Biraz sonra gelecek Sevbân hadisindeki "Allah'ın kazası" tabirinin manası budur.

Bu ayetin tefsiri sadedinde Ebû'ş-Şeyh'in rivayetine göre Mücâhid ayette geçen *"azâb"*ın ikrar edenlerin başına gelen azap olduğu kanaatindedir. Birinci azap ise yalanlayan kimselerin başlarına gelen azaptır. Bundan daha açık olanı ise İbn Cerir'in el-Hasen'den rivayet ettiği şu rivayettir:

["*"De ki: O'nun üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi fırkalara ayırıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter."* ayeti nazil olunca Rasûlullah (s) kalktı ve abdest aldı. Rabbinden, üzerlerinden veya ayaklarının altından azap göndermemesini, ümmetini fırkalara ayırmamasını ve -İsrailoğullarına tattırdığı gibi- kiminin hıncını kimine tattırmamasını diledi. Bu dua üzerine Cebrail geldi ve "Ya Muhammed! Sen Rabbinden dört şey diledin. Rabbin de sana ikisini verdi, ikisini de vermedi; ümmetine üzerlerinden ve ayaklarının altından köklerini kazıyacak hiçbir azap gelmeyecektir. Çünkü bu iki azap, Allah'ın kendilerine gönderdiği peygamberini yalanlamak ve Rablerinin kitabını reddetmek üzere ittifak eden ümmetler için söz konusudur. Fakat Allah, senin ümmetini fırkalara ayıracak ve kiminin hıncını kimine tattıracaktır. Bu iki azap da kitapları ikrar eden ve peygamberleri tasdik eden kimselere mahsustur. Fakat senin ümmetin onların günahlarını işledikleri için azap göreceklerdir."[126] dedi. Yüce Allah, Hz.

125. Bin hadis kaynağını ihtiva eden CD taraması neticesinde bu rivayetin sadece İbn Kesir'de olduğu görülmüştür. Bkz. İbn Kesir, II, 142. (Çev.)

126. Bu rivayetin muhtevası ayetin yorumuyla ilgili olabilir, ama gaybi bir bildirim olarak yakinilik ve el-hakk ifade etmemektedir. (Yayıncı)

Peygamber'e *"Biz seni onlardan alıp götürsek de yine onlardan* (ümmetinden bunu söyleyenlerden) *intikam alırız."*[127] *"Yahut onlara vaat ettiğimiz* (azabı, sen aralarında daha hayatta iken) *sana gösteririz. Çünkü bizim onlara gücümüz yeter."*[128] ayetini indirdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s) ayağa kalktı ve Rabbine müracaatta bulundu: *"Ümmetimin bir kısmını diğerine azap ederken görmemden daha beter bir musibet var mıdır?"* dedi. Yüce Allah da ona (s) *"Elif, lâm, mim. İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece 'İman ettik.' demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar? Andolsun ki biz, onlardan öncekilerini de imtihandan geçirmişizdir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır."*[129] ayetini indirdi. Böylece Yüce Allah, Peygamberine, bu fitnelerin -başka ümmetlere değil de- sadece kendi ümmetinin başına gelmediğini, geçmiş ümmetler nasıl imtihandan geçirilmişlerse, onun ümmetinin de aynı şekilde imtihan edileceğini bildirmiş oldu. Daha sonra Yüce Allah, ona *"De ki: Rabbim! Eğer onlara yöneltilen tehdidi mutlaka bana göstereceksen; bu durumda beni zalimler topluluğunun içinde bulundurma!"*[130] ayetini indirdi. Bu ayet üzerine Hz. Peygamber Allah'a sığındı ve Yüce Allah da onun sığınmasını kabul etti. Hz. Peygamber, ümmetinden birlik, kaynaşma ve itaatten başka bir şey görmedi. Sonra Yüce Allah, ona bir başka ayet daha indirdi ve bu ayette fitne çıkaranları uyardı. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e, bu fitnenin içlerinden bazılarının başına gelirken, bazılarının buna maruz kalmayacağını haber verdi ve şöyle buyurdu: *"Bir de öyle bir fitneden sakının ki, o içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz. Biliniz ki, Allah'ın azabı şiddetlidir."*[131] Gerçekten de Yüce Allah, Hz. Peygamber'den sonra ashabından bazılarını böyle bir fitneye düşürürken, bazılarını korumuştur."][132]

El-Hasen, İbn Cerir'deki rivayetinde bu meseleyi ilgili hususları da zikrederek hakkıyla açıklamıştır. Gerçi, Enfâl Sûresi'nin son ayeti gibi, bu tefsirini yaptığımız ayetten senelerce sonra bazı ayetler inmiştir. Fakat el-Hasen, bu ayetin manasını beyan etmemiştir. Halbuki bu ayette Yüce Allah'ın ümmetlerin başına gelen fitneler hakkındaki kanunu beyan edilmektedir. Bu kanuna göre ümmetlerin başına gelen fitne, sadece o azabın gelmesine sebep olan zulmedenlerin başlarına gelmekle kalmaz. Bilakis hem o zulmedenlerin başlarına ve hem de acizlikten bile olsa onların zulmüne engel olmayanların başlarına gelir. Dahası İbn Cerir'de yer alan rivayetin zahiri, bu konuda ayetin zahirine aykırıdır. Herhalde ifadede bir tahrif olsa gerektir.

---

127. Zuhruf, 43/41.
128. Zuhruf, 43/42.
129. Ankebût, 29/1-3.
130. Mü'minûn, 23/93-94.
131. Enfâl, 8/25.
132. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 224-225.

Bu manada başka hadisler de vardır. Bu hadislerden birisi şudur: "Hz. Peygamber, ümmetini kendi dışlarından bir düşmanı başlarına musallat ederek; açlık, kıtlık ve tufan göndererek; fırtına, korkunç bir çığlık ve şiddetli yer sarsıntısı gibi felâketlerle geçmiş ümmetlere azap ettiği gibi azap ederek helâk etmemesi için Rabbine yakardı." Bu hadisleri, Hâfız İbn Kesir bu ayetin tefsirini yaparken, Suyûtî de *ed-Durru'l-Mensûr*'da zikretmektedir.

Âlimler, bu hadislerin manasının problemli olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü çeşitli yollarla gelen birçok hadiste Hz. Peygamber'in ümmetinin yerin dibine geçirilme, bir başka şekle çevrilme ve üzerlerine taş yağdırılma gibi cezalara çarptırılacağı ifade edilmektedir. Ortaya çıkan bu probleme verilen en güzel cevap şu olmuştur: Hz. Peygamber'in duası, -Yüce Allah'ın Âd, Semûd, Lût ve başka kavimleri helâk ettiği gibi- zikredilen belâ ve musibetlerle ümmetinin tümünü helâk etmemesi içindi. Ümmetinden bazı kimselerin başlarına bu sayılan belâlardan herhangi birinin gelmesi, Hz. Peygamber'in duasının kabul olunması gerçeğiyle çelişmez. Çünkü ümmetin içinden birçok kişinin suda boğularak veya açlık yüzünden öldüğü bir gerçektir.

Öte yandan bu ümmetin daha sonra gelen nesilleri içinde meydana gelen hadiseler, yukarıda işaret ettiğimiz problemi daha da ağırlaştırmakta ve böylesi bir cevaba daha da ihtiyaç hissettirmektedir. İşaret ettiğimiz gelişme, ümmetin dış düşmanlarının; başlarına musallat edilmesidir. Bu hadise, bu konuda gelen hadislerdeki ifadelerle çelişmektedir. Bu hadislerden en makbul karşılanı Müslim'in rivayet ettiği Sevbân hadisidir. Söz konusu rivayete göre Rasûlullah (s) şöyle buyurmuştur:

"Allah, bana yeryüzünü topladı da (yani yeryüzünü bana açtı ve beni bilgilendirdi de) yeryüzünün doğusunu ve batısını gördüm. Şüphesiz, ümmetim bana gösterilen yerlerin mülküne ulaşacaktır. Bana kırmızı (altın) ve beyaz (gümüş) iki define verildi. Ben, Rabbimden ümmetim için onu kıtlık senesiyle helâk etmemesini diledim. Bir de onların üzerine kendilerinden başka bir düşman musallat edip de onların kökünü kazımamasını diledim. Rabbim: 'Yâ Muhammed! Ben bir hüküm verirsem o geri çevrilmez. Ben, ümmetin için sana onları hepsinin başına gelecek bir kıtlıkla helâk etmeyeceğime ve üzerlerine kendilerinden başka olup köklerini kazıyacak bir düşman musallat etmeyeceğime söz verdim. İsterse üzerlerine yerin her tarafındakiler -yahut yerin memleketleri arasındakiler- toplanmış olsunlar! Ta ki, birbirlerini helâk edip birbirlerini esir alıncaya kadar.' dedi."[133] Bu hadisi İmam Ahmed, -Nesâî hariç- *Sünen* imamları, buradaki rivayete göre lâfız fazlasıyla rivayet etmişlerdir. Ümmetinin hükümranlığı-

133. Müslim, *Fiten*, 19, Ebû Dâvûd, *Fiten*, 1.

nın yeryüzünün doğusuna ve batısına ulaşacağı, uğrayacakları zarar-ziyanın kendi aralarında çıkacağı yolunda Hz. Peygamber'in verdiği haberin doğruluğu ortaya çıkmıştır.[134] Müslümanların işaret edilen diyarların çoğu üzerindeki hükümranlıklarının ellerinden çıkması, önce aralarında tefrikaya düşmeleri sonra da kendi aleyhlerine yabancılara yardım etmelerinden kaynaklanmıştır. Diğer toplumlar, Müslümanlara karşı nice nice kuvvetler oluşturmuşlar ancak tefrika ve düşmanla işbirliği olmadan onlara asla zarar verememişlerdir. Bugün ellerinde kalan toprak parçası ise azdır ve zayıftır, bu topraklara göz diken düşmanlar yakında buraları da işgal etmeyi ummaktadır. Bizler ise topraklarımıza göz diken düşmanların başarıya ulaşamayacağını ve bağımsızlığımızın temellerini sağlam bir biçimde atabileceğimizi ummaktayız. Bunu bize garanti edecek olan ise halkların birbirleriyle olan dayanışması ve -onlarca yıl sürse bile- barışı muhafaza etmesidir. İnşallah bunu yakalama hususunda, gerçek benliklerini kendi nefisleriyle koruyan ve topraklarını ellerine geçirmek için birbirleriyle çekişen hırslı düşmanlara güvenmeyen, bilen ve gereğine göre amel eden kimselerden oluruz. Çünkü selbî olan bu şeye güvenip dayanmak şeklindeki tavrımız hep böyle sürüp gidemez. Zikrettiğimiz bu "az"ı, bizim elimizde tutan bu tavır olsa da bu, böyledir. Peygamberimiz'in (s), ümmetini yerin dibine geçirmeme, onlara kıtlık çektirmeme ve suda boğmama şeklindeki duasına ve başka hadislere verilen cevaplarda esas alınan metoda göre hadiste işaret edildiği gibi, az miktardaki toprağın elimizde kalmasıdır.

Sevbân hadisine başka bir cevap daha verilebilir. Bu cevap, bilginlerin başka hadislere verdikleri cevaptan istifade edilerek verilen cevaptan farklı olduğu gibi, Hz. Peygamber'in doğruluğunu beyan sadedinde az önce işaret ettiğimiz cevaptan da farklıdır. Bu farklı cevap şudur: Yüce Allah, bu ümmete - imanın sağlam kulpuna yapıştıkları ve hakkını verdikleri sürece- kendi nefisleri dışında köklerini kazıyacak bir düşman musallat etmeyecektir. Bunlardan birisi, Yüce Allah'ın kendilerine vaat ettiği zafer vesileleridir. Yeter ki, o vesilelere sarılmış olsunlar... Biz, bu vesileleri onlara Yüce Allah'ın Kitabı'ndan aldığımız ayetlerle beyan ettik. Bu ayetlerin birçoğu, bu tefsirimizde daha önce geçmişti.[135] Bu yaklaşımı, yine Sevbân'dan gelen bir başka hadis teyit etmektedir: Bu hadise göre Peygamberimiz (s) şöyle buyurmuştur: *"Yakında (inkâr ve sapıklık içinde olan) fırkalar (sizinle çarpışmak, gücünüzü kırmak ve topraklarınızı ve mallarınızı ellerinizden almak için) aralarında size karşı birleşecekler. Tıpkı, yiyenlerin çanaklarına birbirlerini çağırmaları gibi..."*

134. Bu rivayet, Müslümanların geleceği ile ilgili Rasûlullah'ın (s) diliyle gelecek konusunda bir tahminin aktarılma biçimini ihtiva etmiş olabilir; ama Rabbimizden gaybi bir bildirim olarak yakinilik ve el-hakk ifade etmemektedir. (Yayıncı)

135. Tefsirin fihrist bölümünden "*nasr*/zafer" kelimelerinin geçtiği yerlere bakınız.

Orada bulunanlardan birisi sordu: "Sayımız az olacağı için mi? Ey Allah'ın Rasûlü!" Peygamberimiz (s) *"Hayır. Bilâkis, siz o gün çok olacaksınız. Fakat selin kıyıya attığı çer-çöp gibi olacaksınız. Yüce Allah, düşmanlarınızın kalbinden sizden korkuyu çekip alacak ve kalbinize 'vehn' verecektir."* Bu sefer bir başka sahabe şöyle sordu: "Ey Allah'ın Rasûlü! *'Vehn'* nedir?" Peygamberimiz (s) şöyle cevap verdi: *"Vehn, dünya sevgisi ve ölümden hoşlanmamakdır."*[136]

Gaflet İçinde Olana Uyarı ve Bilmeyene Tebliğ

Sevbân'dan rivayet edilen ve az önce zikredilen iki hadisi ve bunun dışında diğer fitne hadislerini birçok Müslüman yanlış anlamakta ve kendilerine zarar verecek bir şekilde yorumlamaktadırlar. Halbuki ne Peygamberimizin maksadı budur ve ne de ümmeti için böyle bir şey ister. Dolayısıyla bu konuda gerçek olanı açıklamamız üzerimize gerekli olmuştur.

Gerçek şu ki, bir toplumun genel durumunun, o topluma mensup olan fertlerin dinî nassları ve bunların dışında şairlerin ve hikmetli konuşan kimselerin sözlerini anlamalarında etkisi vardır. Bir toplum ilim ve hikmet ve bu iki unsurdan ortaya çıkan güç ve kuvvet sayesinde anlayışı en doğru, ahkâmı en isabetli, ibret ve ders alması en üstün bir durumda olur. Ayrıca böyle bir toplum, nasslardan ve sözlerden en güzel istifade eden ve en çok basiret sahibi bir toplum olur. Buna karşılık bir toplumun içinde aptallık ve cehalet almış başını gitmişse, bu iki olumsuz unsurdan doğan zaaf ve zillet her yanı sarmışsa, durum bu söylenenlerin tam tersi olur. Bu söylediklerime tamahkârlık ve mal hırsını ve dünyanın süsünü kötüleyen, buna karşılık ahiret hayatını yücelten, yüce işleri ve hak yolunda mal harcamayı teşvik eden nassları ve gerek düz yazı gerekse nesir olmak üzere hikmetli sözleri örnek vermek mümkündür. Söz konusu nasslar, hikmetli sözler, şiirler ve

136. Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 5.

Bu hadisin senedinde Ebû Abdisselâm Salih b. Rüstem el-Hâşimî vardır. Ebû Hâtim, onun hakkında "meçhuldür." der. İmam ez-Zehebî, el-Hâşimî'den sika olan raviler rivayette bulunmuşlardır der. Bu durum, onun meçhullüğünü hafifletir. Müslümanların kalplerine zayıflık duygusunun verilmesinin sebebi, dünya hayatını ve lezzetlerini sevme, bunları hakikati savunma uğrunda cihada tercih etmek ve hak uğruna bile olsa dünyanın aşağılık hayatına hırsla yapışmaktan dolayı ölmekten hoşlanmamaktır. Bu hadis, bir önceki hadis gibi Peygamberimizin peygamberliğini destekleyen alâmetlerden olmaya çok layık bir hadistir. (Bu hadisin muhtevası için Rasûlullah (s) toplumsal gidişatı sünnetullah çerçevesinde hikmetle ve basiretle yorumlamıştır deniyorsa; gerçekten kendisine hikmet verilmiş ve tertil fıkhına sahip bir Rasûl olarak rasûllük alametlerini göstermiştir diyebiliriz. Ama bu konuda rasûllüğü nedeniyle gelecekle ilgili Yüce Allah'tan aldığı bazı işaretlerle bu tespitleri yaptı ve nebiliğini gösteren alâmetleri sergiledi der isek; o zaman *Menar Tefsiri*'nin birinci cildinde Muhammed Abduh'un belirttiği gibi yakîn ve mevsuk olan, el-hakk olan, yani zan taşımayan delaleti kat'i vahyi bir bildirim gerekmektedir. -Yayıncı-)

darb-ı meseller, toplum gelişme ve yükselme dönemlerini yaşarken o toplumu fetihlerden ve kazanmaktan alıkoymamış, hükümranlık kurma ve rızık kaynaklarına hâkim olma uğruna yapılan mücadelelerin tümünde birincilik ipini göğüslemelerine mani olmamıştır. Tam tersine dini güçlendirme ve ümmetin şanını yüceltme maksadıyla toplumu bütün bunlara sevk eden; o nassların ve hikmetli sözlerin bizzat kendisi olmuştur. Bundan dolayı, onlar bu paraları iyilik ve hayır fiilleri uğrunda son derece cömert biçimde harcamışlardır. Son dönemde yaşayan insanlarımız, kendilerinden önce yaşayan nesillerin kamu menfaati ve çeşitli iyi işleri gerçekleştirmek için kurdukları vakıfları muhafaza etselerdi, malik oldukları bütün toprakların bir zamanlar vakıf arazisi olduğunu ve hatta defalarca vakfedildiğini göreceklerdi. Çünkü salih halef (sonraki nesil) salih selefin vakıflarını mülke çevirmişlerdir. Hatta babamın amcası tenkitçi ve uzman olan Şeyh es-Seyyid Ahmed Ebû'l-Kemal, bu manada sözü biraz abartarak şöyle derdi: Her yüz senede Trablusşam'daki bütün vakıflar mülke ve her mülk de vakfa dönüşmektedir.

Hayat hakkında ümmete öğüt için gelen bu nasslar ve hikmetli sözler, sağlam bir vücuda verilen uygun ve sağlıklı gıda gibidir. Söz konusu gıda, vücudun gücünü daha da artırır, hayatiyetini muhafaza eder ve vücuttan atılan bütün ölü yapı taşlarının (hücrelerin) yerine ondan daha iyi ve hayat verici unsurlar verir. Öte yandan bunlar, zaaf halinde ise hasta bir bedene verilen kaliteli bir gıda etkisi yapar. Hasta bir bedene verilen böylesi bir gıda, vücudun zaafını ve çözülmesini daha da artırmaktan başka bir işe yaramaz. Çünkü zaaf içinde olan toplumlar, bu öğütlerden tembelliğin, bitkinliğin, birbirine kayıtsız kalmanın, fukaralığın ve zilletin dinin maksatlarından olduğunu anlamaya başlarlar. Dolayısıyla bu öğütlerden istifadeleri, zaaf ve acizliklerini daha da artırmaktan başka bir şey olmaz. Bununla birlikte daha fazla hırs, miskinlik ve cimrilikten başka bir kazançları da olmaz.

Verilen bu örneğin üzerinde derinden derine düşün ve onu Hz. Peygamber'in hadislerinde "İslâm ümmetinin geleceğine dair" haberlere irtibatlandırarak değerlendir. İslâm ümmetinin hükümranlığının, -Hicaz'a nispetle- yeryüzünün doğusuna ve batısına doğru genişleyeceği; kâfirlerin ve sapıklık içinde bulunanların, -yiyicilerin birbirlerini yemek yedikleri çanağa çağırmaları gibi- onlarla çarpışmak için birbirlerini birleşmeye çağıracakları; ümmetin fırkalara bölüneceği, sıkıntılarının kendi aralarından çıkacağı ve bunun dışında daha başka fitne haberleri ile kıyamet kopmadan önce ümmetin içinde meydana gelecek olaylar ve bidatler bil ki, İslâm ümmetinde cehalet yayıldıktan sonra bu hadisleri yanlış anlamaları yüzünden başlarına

gelen musibetler, örnekte işaret ettiğimiz nassları ve hikmetleri yanlış anlamaları yüzünden başlarına gelen musibetlerin aynısıdır.[137]

Müslümanlar, asırlardan beri bu tür hadislerin ileride meydana geleceğini haber verdiği fitnelere ve şerlere kendilerini hazırlamışlardır. Dolayısıyla marufu emir, münkeri yasaklama, kötülüğü giderme ve elinden geldiği kadar hakkı savunma gibi Yüce Allah'ın emrettiği ilkeleri yerine getirmekten geri kalmışlardır. Bunu yaparken bunların kader olduğu, vuku bulacağının haber verildiği ve artık kaderden kaçılamayacağı mazereti arkasına sığınmışlardır. Aynı zamanda bunlar, güçlü olma ve servet araçlarını elde etme hususunda ileri ülkelerle birlikte hareket etmeyi bir yana bırakmalarını da tamahkârlıktan, mal hırsından, dünya şehvetlerine değer vermekten kaçındıran, ahiret hayatını tercih etmeyi ve yüce değerleri esas almayı teşvik eden nasslara ve hikmetli sözlere dayandırmışlardır. Halbuki bu hususta ellerinde hiçbir delil ve hüccet yoktur. Tam aksine kesin delil, lehlerine değil aleyhlerinedir. Biz bu hususu gerek bu tefsirde ve gerekse tefsir dışındaki diğer eserlerimizde defalarca açıkladık.

Bununla birlikte bugün Müslümanların ayetlerde ve hadislerde kendilerine vaat edilen hayrı ve hükümranlığı elde etmek için seleflerinin çalışıp çaba harcadıkları kadar çalışmadıklarını ve didinmediklerini görüyoruz. Nasslarda yer alan vaatler arasında henüz gerçekleşme zamanı gelmemiş vaatler vardır. Mademki henüz gerçekleşmemiştir, o halde mutlaka gerçekleşecektir. Çünkü Yüce Allah'ın vaadi, mutlaka yerine gelir. Bu, kesin ve kaçınılmazdır. Ayrıca Müslümanlar, ahireti dünyaya tercih etme hususunda gelen nassları aldıklarını veya bunları delil kabul ettiklerini iddia etmelerine rağmen, Allah yolunda bol bol vermeyi emreden nassları uygulamayı da bir yana bırakmışlardır.

İşin aslı şudur: Müslümanlar, cehalet, miskinlik, tembellik ve irade zaafı belâsına uğramışlardır. Cehaletleri yüzünden, heveslerine uyarak ve aşağılık şahsî menfaatlerinin peşinden giderek yorulmakta, toplum menfaatini düşünmemekte ve şahsî menfaatin toplum menfaati ile olan bağını idrak edememektedirler. Tam tersine, toplum menfaatini Allah'a havale ettiklerini ve bu hususta Yüce Allah'ın dininin hidayeti üzere amel ettiklerini iddia ederek onu bir yana bırakmaktadırlar. Dahası bu iddia, -bir eleştiri olmadıkça ve toplumun haklarına karşı kusur ettiği ve yapması gerekeni yapmadığı için bir azarlama olmadıkça- onların hiçbirinin aklına gelmiyor. Böyle bir paylamaya ve azarlamaya muhatap olunca hemen mazeret olarak kaderin arkasına sığınıyorlar ve ahiretin kendileri, dünyanın ise kâfirler için olduğu-

137. 134. dipnotumuza bkz. (Yayıncı)

nu iddia ediyorlar. Biz onların ileri sürdükleri bu şüphelerin ne kadar çürük olduğunu defalarca açıkladık.[138] *"Allah'a yönelenden başkası ibret almaz."*[139]

Hz. Peygamber, ümmetine kendi aralarında tefrika ve fırkalara düşeceklerini, hadiseler ve bidatler bakımından Ehl-i Kitab'ın yoluna gireceklerini ve bunun dışında gerek -sadece- kendi başlarına gelecek ve gerekse hem kendileri ve hem de başka ümmetlerin başlarına ortaklaşa olarak gelecek fitneleri, -bunların zararlarına direnme hususunda basiretli olsunlar ve kötülüklerinin kök salmasından kaçınabilsinler diye- haber vermiştir. Yoksa kasıtlı olarak bu fitneleri çıkarmaları, fitne ateşini yakmaları ve onun günahlarını yüklenmeleri için haber vermemiştir. Peygamberimizin bu fitneleri haber verdiği esnadaki durumu, meçhul bir yere yolculuk yapan kimselere orada bulunan hastalıkları haber veren bir doktorun durumuna benzer. Doktor, onları hastalığa yakalanmamaları ve sonra da yakalananları tedavi etmek için uyarmaktadır, yoksa kendilerini hastalık yapıcı mikroplara maruz bırakmaları ve tedaviyi terk ederek kendilerini helâke atmaları için ikaz etmemektedir.

İlk dönem Müslümanları, -Hz. Âişe'nin, peygamberlerinin kabirlerini mescit edinen Ehl-i Kitab'a lanet hadisinde açıkça ifade ettiği üzere- nasslardan bu manaları böyle anlıyorlardı. Çünkü Hz. Âişe, söz konusu lânetin sebebini şöyle açıklıyordu: Hz. Peygamber, bizleri Ehl-i Kitab'ın yaptığı hareketleri yapmamamız için uyarmaktadır. Nasslar, Ehl-i Kitab'ın çukuruna yuvarlandıkları tefrika ve ihtilaflara düşmeyi, Müslümanlara açıkça yasak etmektedir. Ta ki bu hususta düşüncesizlik ve cehalete düşmeyelim ve bundan doğacak kötülük yaygın bir hal almasın ve bu kötülüğü hafifletmek için çare bulamaz duruma düşmeyelim. *"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür."*[140] Sahabe veya tabiûn âlimleri, tefsir ve hadis şerhinde bunları yazsalardı, bize beyan ederlerdi.

Gerek ilk dönem ve gerekse son dönem eser veren bilginler, Kur'ân ve hadisin göstermiş olduğu Yüce Allah'ın toplumlar hakkındaki kanununu beyan etme; bu husustaki nassları bir araya toplama ve bunlardan ibret almaya teşvik etme hususunda kusur ettikleri kadar Kitab ve Sünnet ilmine dair herhangi başka hiçbir hususu açıklamada kusur etmemişlerdir. Bu hususa, füru ahkâma ve dilbilgisi kaidelerine verdikleri önemin zerresi kadar önem verselerdi, ümmete dinini ve dünyasını koruyacağı bir nasihat vermiş

---

138. Bu husustaki ilk yazımızı, *el-Menâr*'ın 2. sayısında yayınladık. Makalemizin adı, *"Ayıran Söz, Ümmetin Mutluluğu Hakkında Bir Söyleşi"* idi. Bu makale, *el-Menâr*'ın 1315/1898 senesi Şevval'inde çıkan 29. sayısında yayınlanmıştır.

139. Mü'min, 40/13.

140. Zümer, 39/9.

olurlardı. Necaset, taharet, selem ve icâre konularına en ince ayrıntısına kadar dalmanın, bu işe hiçbir faydası yoktur. Çünkü Yüce Allah'ın kulları hakkındaki kanunlarına dair bilgiyi, ancak Allah'ı, sıfatlarını ve fiillerini bilmek artırır. Dahası bunların hepsi Allah'tandır veya O'nun yarattığı yollardan ve vesilelerdendir. Bazı hikmet ehli âlimler bu gerçeğin farkına varmışlardır. Bunlardan birisi olan Ebû Hâmid el-Gazzâlî, eseri *el-İhyâ*'nın "İlim" bölümünde, ilimlerden öğrenilmesi gerekli miktarı açıklarken şöyle der: En son zirvesine kadar öğrenilmesi gereken ilim, Allah'ı, sıfatlarını, fiillerini, yaratıklarına hâkim olan kanununu ve ahiret hayatını dünya hayatının neticesine bağlamadaki hikmetini bilmektir. Çünkü bu ilim, bizzat öğrenilmesi istenilen bir ilimdir. Sonra bu dalda ilim yapanlar, -kelâmcılar ve fıkıh bilginleri gibi- diğer bütün âlimlere üstün tutulmuştur. Gazzâlî'yi bu görüşünde el-İzz b. Abdisselâm teyid etmektedir. Çünkü bu konuda kendisine fetva sorulmuş ve o da fetva vermiştir. Gazzâlî, "İlim" bölümünün 2. babına ait başka yerlerde ileri gelen büyük sahabelerin bu ilim sahasında göze battıklarını ve Abdullah b. Mes'ud'un Hz. Ömer vefat ettiği zaman, "İlmin onda dokuzu gitti." derken kastettiği ilmin bu olduğunu ifade etmektedir. (Abdullah b. Mes'ud'un bu ifadesini Ebû Hayseme şu ifadeyle nakleder: Ben, Hz. Ömer'in ilmin onda dokuzunu kendisiyle birlikte götürdüğünü zannediyorum.)

Ben de derim ki; Allah'ı, sıfatlarını ve fiillerini bilmek, kişiyi insanî kemale yücelten bir unsurdur. Yüce Allah'ın yaratıkları hakkında geçerli olan kanununu bilmeye gelince; bu, vesile ve hedeftir. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse; bu, bundan önce işaret olunan ilmin (Allah'ı, sıfatlarını ve fiillerini bilmenin) kemale ermesi için vesilelerin en büyüğü, ona giden yolların en kısası ve ona delalet eden alâmetlerin en güçlüsüdür. Yüce Allah'ın yaratıkları hakkında geçerli olan kanununu bilmek, insanoğlunun sosyal hayatında yükselmesine vesile olan ilimlerin en muazzamıdır. İnsanlık, bu ilimlerle aziz, güçlü ve mutlu olur. İnsan, söz konusu ilme Rabbanî ve insanî yönden baktığında ancak bu ilimden tam manasıyla istifadeyi umabilir. İşte Hz. Ömer'in, kendi fıtratında ve Yüce Allah'ın Kitab'ının hidayetinde var olan nuru ile baktığı şey buydu. Ebû Hâmid el-Gazzâlî ise sadece Rabbanî yönü mülâhaza ediyordu. Hz. Ömer'in güttüğü siyasetinde ve ifadelerinde, sözünü ettiğimiz bu ilimde basiretli olduğunu gösteren birçok delaletler vardır. Yüce Allah'tan bizi de o ilmi elde edenlerden eylemesini, onu nefsimizi olgunluğa eriştirmemiz ve ümmetimizin fesada uğramış taraflarını düzeltmesi için bizleri vesile kılmasını dileriz.

Bu söylenenler üzerinde derinden derine düşünecek olursan göreceksin ki ne bu ayetin tefsiri sadedinde gündeme gelen haberler ve nakillere dayanarak yapılan akıl yürütme ve ne de fitne ve kıyamet hadisleri, İslâm ümme-

tinin bugün içinde bulunduğu zaaf ve cehalet haliyle, bunların ayrılmaz bir parçası olan diğer olumsuzlukların, -Yüce Allah'ın kanunlarını bilmeyen ve O'nun rahmetinden ümit kesen cahillerin iddia ettikleri gibi- devamlı sürüp gidecek değişmez bir kaza ve kader olduğunu göstermemektedir. Tam aksine ümmet atının, bu tökezlemeden sonra tekrar ayağa kalkacağını ve ümmet okunun bu ıskalama vuruşu ardından tekrar on ikiden vuracağını gösteren nasslar vardır. Müslümanların yeryüzüne sahip ve hâkim olacaklarını ifade eden ayet bu nasslardan sadece birisidir. Çünkü bu ayeti geneli itibarıyla ele aldığımızda, içindeki vaatlerin tamamının henüz tam olarak gerçekleşmemiş olduğunu görürüz. Şu hadis de aynı şekildedir: *"Arap arazileri, bahçelikler ve nehirlerle (mamureler haline) dönmedikçe, Irak-Mekke arası yolculuğa çıkan bir kimse yolunu kaybetme korkusu dışında başka bir korku duymaz hale gelmedikçe kıyamet kopmaz."*[141] Bu hadisi İmam Ahmed rivayet etmiştir. Hadisin birinci kısmı henüz gerçekleşmemiştir. Müslim'in *Sahih*'inde yer alan ve "Medine-i Münevvere'nin İhâb veya Yehâb denilen yere kadar ulaşacağını" yani Medine'nin millerce genişleyeceğini ifade eden hadis de az önce verdiğimiz hadisi desteklemekte ve manasını açıklığa kavuşturmaktadır.[142] Ey kavim! Müjdeleyenlerden olun, nefret ettirenlerden olmayın! *"Onun verdiği haberin doğruluğunu bir zaman sonra çok iyi öğreneceksiniz."*[143]

"O, hak olduğu halde kavmin onu yalan saydı." Bu ayette hitap, Hz. Peygamber'edir. Yani senin kavminin çoğunluğu olan Kureyşliler, insanı iman gerçeğini derinlemesine anlamaya cezbeden ayetleri, hissin, aklın ve vicdanın kabul ettiği deliller haline getirerek en yüce belağat üslupları ve en güzel ifade kalıpları içinde ayrıntısıyla açıklamamıza rağmen azabı veya Kur'ân'ı yalan saydılar. Halbuki o, kendi zatı itibarıyla önünden ve arkasından bâtılın gelmediği başlı başına sabit ve değişmez bir gerçektir. Bu yalanlamanın sebebi, kibir, inat, baba ve dedeleri taklitten başka bir şey değildi. ***"De ki: Ben size vekil değilim."*** Ey Peygamber! Onlara de ki: Ben, sizlerin üzerine zorba olan bir vekil değilim. Ben, sadece sizlere gönderilmiş olan bir elçiyim. Vekil, işlerin kendi üzerine havale edildiği kimsedir. Vekâlette, hâkimiyet ve tasarruf etme manası vardır. Bir sultanın veya bir mal sahibinin kendi ülkesine veya çiftliğine vekil tayin ettiği kimse, müvekkili adına orada

---

141. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 331, Ahmed b. Hanbel, II, 370, 417. Benzer lâfızla bkz. Müslim, Zekât, 60. (Gelecek bildirimiyle ilgili olumsuz gaybi ihbarlar kadar, olumlu gaybi ihtarlar açısından da bir önceki dipnotumuza bkz. -Yayıncı-)

142. Müslim, *Fiten* ve Eşrâtu's-Sâa, 43.

Taberî, bu mucizenin Emeviler zamanında gerçekleştiğini ifade eder. Taberî'nin ifadesine göre; daha sonra evler azalarak o yerin çoraklaştığı söylenmektedir. Bkz. Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, XI, 6986. (Çev.)

143. Sâd, 38/88.

tasarrufa ve vekâlet ettiği saha üzerinde bulunanlara hükmetmeye yetkili ve izinli olur. Hz. Peygamber ise Yüce Allah adına tebliğ eder, insanlara öğüt verir, öğretir, müjdeler, uyarıda bulunur ve onlar arasında Allah'ın dinini uygular. Hz. Peygamber'in vazifesi budur. O, hem Rabbi ve hem de kendisini gönderen varlıktan vekil değildir. Ona Rabbinin kulları üzerinde tasarruf etme gücü verilmemiştir ki onları iman etmeye icbar etsin ve buna zorlasın. *"Dinde zorlama yoktur."*[144] *"O halde (Rasûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorba değilsin."*[145] *"Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kur'ân'la öğüt ver."*[146] *"Onları doğru yola iletmek sana ait değildir. Lâkin Allah dilediğini doğru yola iletir."*[147] (Dileyen kimse, bu sûrenin 50. ayetinin tefsirine bakabilir.)

Bazıları, bu ayette yer alan "*el-vekil*" kelimesini, "koruyan" ve "amellere karşılığını veren" şeklinde anlamışlardır. Rivayete göre İbn Abbas, bu ayetin hükmünün kıtal ayetiyle yürürlükten kaldırıldığı görüşündedir. Mensuh ayetleri çoğaltma heveslisi birçok müfessir, bu rivayete yapışmışlardır. Fahreddin Râzî, ayetin mensuh olduğu görüşünün uzak bir ihtimal olduğunu söyler ki, bu yaklaşımı isabetlidir. Çünkü kıtal izni, hakkı ve hakikati savunmaya, İslâm davasını ve topraklarını himaye etmeye yöneliktir. Hz. Peygamber, hiçbir zaman bir peygamber olma sıfatından çıkmış değildir. Bir başka ifadeyle; Hz. Peygamber, Allah'a kul ve O'nun adına tebliğcidir; O'nun ortağı ve vekili değildir. İbn Abbas'tan gelen rivayetin sahih olduğu kanaatinde değilim. Eğer bu rivayeti sahih kabul edersek, İbn Abbas'ın görüşünü şöyle yorumlayabiliriz: Kıtal ayeti, bu ve benzeri ayetlerin ayrılmaz bir parçası olan -getirdiği şeyleri müşriklerin yalan saymalarına karşılık- Peygamber'in (s) Müslümanlara sessiz kalmaları yolundaki tavsiyesi gibi şeyleri ortadan kaldırmıştır. Söz konusu yalanlama, -müşriklerin Hz. Peygamber'den yüz çevirme, Rabbinin davetini tebliğ etmesini engelleme ve kendisine ve kendisine inananlara eziyet etme şeklinde- izhar ettikleri sözlü ve fiilî yalanlamalardı. Sahabeler, "nesh"ten, usûl âlimlerinin belirledikleri manadan daha genel bir manayı kastediyorlardı. Müfessirlerin uygulamaları da usulcülerin anladıkları bu dar manadır. Bundan dolayı bu ayetin tefsirini yaparken Zeccâc şöyle der: *"Ben size vekil değilim."* "Yani bana sizinle savaşmam ve sizi yalanlamadan men etmem emredilmedi." Yaklaşım bu olduğu için birçokları, Hz. Peygamber'e sabrın, affetmenin ve iyi muamelenin emre-

---

144. Bakara, 2/256.
145. Ĝâşiye, 88/21-22.
146. Kâf, 50/45.
147. Bakara, 2/272.

dildiği birçok ayetin neshedildiğini söylemişlerdir. Bu hasletler, -her hareketi nasıl yapmak gerekiyorsa öyle yapmakla birlikte- Hz. Peygamber'in bütün hayatı boyunca bezendiği faziletlerdir. Nitekim şair şöyle der:

ووضع الندى في موضع السيف في العلى مضر كوضع السيف في موضع الندى

"Gerektiği yerde kılıcın fayda vermez iyilik! Uğraşma boşuna!
İyilik olacaksa derde deva, -gerek yok- koy kılıcı kınına!"

"Her haberin gerçekleşeceği bir zaman vardır. Yakında siz de onu bileceksiniz." Bu ifade, Yüce Allah'ın, Peygamberine kendisini yalanlayan kavmine söylemesini emrettiği şeylerin son kısmıdır. Ayette geçen "*en-nebe*'" kelimesi, haber veya önem verilmesi gereken bir özelliği olan haber demektir. Râğıb, bu kelimeyi tarif ederken, "Kendisiyle bilginin veya zann-ı gâlibin hâsıl olduğu ve büyük bir faydası olan haberdir. Bir haberde bu üç fayda olmadıkça ona *en-nebe'* denmez." der.[148] ***"en-Nebe'"*** kelimesiyle, mastar manası (*haber vermek*) veya haberi doğrulayan hadise manası kastedilir. ***"el-Mustakarr"*** kelimesine gelince; bu kelime *"istikrar"* manasında mimli mastardır. İstikrar, değişmenin söz konusu olmadığı sabitlik demektir. *"el-Mustekarr"*, aynı zamanda ism-i zaman ve ism-i mekân manasına da gelir. Burada ism-i zaman manasının kastedilmiş olması daha ağır basmaktadır ve bu mana diğer manaların da kendisiyle birlikte bulunmasını gerekli kılmaktadır. Ayetin manası şöyledir: Habere konu olan her şeyin, hakikatinin ortaya çıkacağı ve gerçeğinin bâtılından ayrılacağı bir zamanı vardır. O zaman geldiğinde, artık ilgili haber hakkında görüş ayrılığına düşmeye mahal yoktur, yalanladığınız Kur'ân'ın haber verdiği vaat ve tehdidin sabit ve değişmez olduğunu ileride öğreneceksiniz. Ya da Kur'ân'ın verdiği ve onların yalanladığı her gerçek haberin muhtevasının gerçekleşeceği bir zaman vardır. O zaman geldiğinde verilen haber, sabit ve ortaya çıkmış olur. Yüce Allah'ın, Peygamberine kâfirlere karşı yardım edeceğine ve dünya ve ahirette onlara azap ve rezillik vereceğine dair tehdidi işte bu haberlerdendir. *"Onlardan öncekiler, (peygamberleri) yalanladılar da farkına varmadıkları bir yerden onlara azap çattı. Bu suretle Allah dünya hayatında onlara rezilliği tattırdı. Ahiret azabı daha büyüktür. Keşke bunu bilselerdi."*[149] *"De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın; doğrusu ben de yapacağım. Kendisini rezil edecek azap kime gelecek, kime sürekli azap inecek, yakında bileceksiniz. (Rasûlüm!) Şüphesiz Biz bu kitabı sana insanlar için hak olarak indirdik. Artık kim doğru yolu seçerse kendi lehinedir; kim de saparsa ancak kendi lehine sapmış olur, sen onların üzerine vekil değilsin."*[150]

---

148. Râğıb, *el-Müfredât*, (ne-be-e maddesi) s. 481.
149. Zümer, 39/25-26.
150. Zümer, 39/ 39-41.

Bu haberlerin doğru olduğunu, gerçekleştiği zaman öğreneceksiniz. Bu verilen örnek ayetler yeterlidir! Bu örnek ayetler, burada tefsirini yapmakta olduğumuz ayetle tam bir uyum içindedir. Ayette geçen "*mustekarr*" kelimesinin, "istikrar" manasına geldiği göz önünde bulundurulursa ayetin manası şöyle olur: Kur'ân'ın verdiği her haberin bir vuku buluşu vardır. Bu gerçekleşme sabittir ve mutlaka olacaktır. Kur'ân haberlerinden sırf müşrikler hakkında olanlar bulunduğu gibi, başkaları hakkında olanlar da vardır. Kur'ân haberleri içinde o asırda yaşayan kimseler hakkında haberler olduğu gibi, onlardan sonra gelecek nesiller hakkında da haberler vardır. Yine Kur'ân haberleri içinde çeşitli zamanlarda meydana gelecek gelişmeleri ihtiva eden genel haberler vardır. Bu çeşitli zamanların her bir diliminde o an için tespit edilen haber meydana gelir. Kur'ân'ın hakikatini derinden kavrayan kimse bunu fark eder. Yüce Allah şöyle buyurur: "*De ki: Ne dersiniz, eğer o (Kur'ân), Allah tarafından ise siz de onu inkâr etmişseniz o zaman (haktan) uzak bir ayrılığa düşenden daha sapık kim vardır? İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'ân'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?*"[151] Bu bağlamdaki ayetler arasındaki bağlantı ve uyum yönleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak isteyen kimse, bu sûrenin 57. ve 58. ayetinin tefsirini yaparken "kâfirlerin, aceleyle azabın gelmesini istemeleri" ve "Yüce Allah'ın belirlediği süreyi öteye geçemeyecekleri" konularındaki açıklamalarımıza bakabilirler. Hamd Allah'a mahsustur.

151. Fussilet, 41/52-53.

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ ۚ وَإِمَّا يُنسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿68﴾ وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَيْءٍ وَلَٰكِن ذِكْرَىٰ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿69﴾ وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ۚ وَذَكِّرْ بِهِ أَن تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِن دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِن تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَّا يُؤْخَذْ مِنْهَا ۗ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا ۖ لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿70﴾

68. **Ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma.**

69. **Takva sahiplerine, onların hesabından herhangi bir sorumluluk yoktur. Fakat bu bir hatırlatmadır. Olur ki sakınırlar.**

70. **Dinlerini bir oyun ve bir eğlence edinen ve kendilerini dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak! Kazandığı sebebiyle hiçbir nefsin felâkete duçar olmaması için onunla nasihat et. O nefis için Allah'tan başka ne dost vardır ne de şefaatçi. O, bütün varını fidye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar kazandıkları şey yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.**

Ayetler Hakkında İleri Geri Konuşulan Ortamlardan Uzaklaşmak

Yüce Allah, daha önce geçen ayetlerde bu ümmeti daha önceki nesillerden peygamberleri yalanlayan kimselere ve Ehl-i Kitab'dan dinleri hakkında tefrika ve ihtilaflara düşenlere gönderdiği azabın aynısını göndereceğini hatırlatarak uyarmaktadır. Yüce Allah, bu ayetleri daha önceki ayetlerle birlikte Kur'ân'ın hüccetleri ve ayetleri kılmaktadır. Söz konusu ayetler ve hüc-

cetler, Kur'ân'ın ne geçmiş ümmetlerin haberlerine ve ne de Yüce Allah'ın peygamberler ve onlara tabi olanlar hakkındaki kanunlarına dair hiçbir şey bilmeyen ümmî peygamberinin katından değil, Allah katından olduğunu ispat etmekte ve ortaya koymaktadır. Bu ayetlerin öyle bir özelliği vardır ki bunlar üzerinde derinden derine düşünen kimselerin meselelerin iç yüzünü anlamaları ve ilmin gerçeklerini idrak etmeleri umulur.

Yüce Allah, bu uyarı ve bu beyanın ardından Kureyş'in Kur'ân'ı yalan saymasından, Hz. Peygamber'in -imanı yaratan değil- tebliğ eden bir kimse olmasından ve verdiği haberlerin doğruluğunun ortaya çıkması hususunda onları zamana havale etmesinden söz etti. Bütün bunların ardından yukarıda okuduğumuz ayetlerde ise bu ümmet içinden Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşmaya dalanlara nasıl davranılacağını beyan edip açıkladı. "Bu ümmet"ten kastım, davet ümmeti ve bunların içinden yapılan daveti kabul etmeyen ve onların dinlerini alay ve oyun konusu yapan kâfirlerdir. Bu hükümden, daveti kabul eden kimselerin geneline dahil olan kimselerin hükümleri de -daha önce geçen ayetlerde olduğu üzere- öğrenilir. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur."

Ebû Mâlik, Saîd b. Cübeyr, İbn Cüreyc, Katâde, Mukâtil, Süddî ve -kendisinden gelen iki rivayetten birisinde- Mücâhid'den rivayet edildiğine göre bu ayet, Kur'ân ve Hz. Peygamber'i alaya alan ve yalanlayan müşrikler hakkındadır. İbn Abbas, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Ali ve Muhammed b. Sirin'e göre bu ayet, Müslümanlardan heveslerine kapılan kimseler hakkındadır. Bilginler arasındaki bu ihtilaf, -daha önce geçtiği üzere- ayetin müşrikleri ve başkalarını kapsayıp kapsamamasına dayalıdır. "Bu ayet, sadece müşrikler hakkındadır." diyenler bu görüşü, ifadenin akışı ve bu ayetlerin, hatta bu sûrenin tamamının nazil olduğu zamanın yardımına dayanarak tercih etmektedirler ki bu zaman, Hz. Peygamber'in peygamberlik görevine ilk başlangıç günleridir. "Bu ayet, heveslerine kapılan kimseler hakkındadır." diyenler ise bu görüşlerini, "azap uyarısının" -ayetin davetini kabul eden ve etmeyenler dahil olmak üzere- ümmetin tümüne yönelik olduğunu ifade eden merfû hadislere dayanarak tercih etmektedirler. Bir de ümmetin bazılarının bazılarına hıncını tattıran fırka ve hiziplere bölünmesinin kesin bir husus olduğu ve Yüce Allah'ın kanununun (sünnetullah) böyle tahakkuk ettiği ve bunun asla değişmeyeceği kabulüne dayandırmaktadırlar. Birinci yaklaşıma göre ayetin hitabı, Hz. Peygamber'e yöneliktir. Bu hitabın kendisine ulaştığı herkes de bu hükümde Hz. Peygamber'e ortak olur. İkinci görüşe göre ise hitap, ayeti okuyan ve duyan herkesedir. Mücâhid'den gelen

diğer rivayete göre ise ayetin hitabı, Ehl-i Kitab'adır. Ancak bu görüş uzak bir ihtimaldir. Mekkî olan bu sûrede ne ayetin ifade akışından ve ne de aynı manadaki merfû haberlerden ayetin hitabını onlara tahsis etmeyi haklı kılacak herhangi bir gerekçe yoktur. Fakat Ehl-i Kitab'dan olup Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşanlar da ayetin genel manasına dahildirler.

"Yehûdûne" fiilinin kökü olan *"el-havd"* esasen suya girmek ve yürüyerek veya yüzerek su içinde yol almak demektir. Bir de süte un katmak demektir. Bu kelime, istiare sanatıyla "develerin serap içinde yol alması" ve "şimşeğin bulut içinde parlaması", "söze koyulmak ve uzun uzun söze dalmak" ve "bâtıla dalanlarla birlikte bâtıla dalmak" manalarında da kullanılır. "Uzun uzun söze dalmak" ve "bâtıla dalanlarla birlikte bâtıla dalmak" manaları, Kur'ân'da kullanılmaktadır. *"el-Havd"* kelimesi burada birinci görüşe; yani "Ayet, Hz. Peygamber ve Kur'ân'ı yalanlayan müşrikler hakkındadır." görüşüne göre "ayetleri inkâr ve onları alaya almak" şeklinde tefsir edilmiştir.

İbn Cüreyc der ki: "Müşrikler, Hz. Peygamber'den Kur'ân dinlemek üzere onunla birlikte oturmayı isterlerdi. Kur'ân'ı dinleyince alaya aldılar. İşte bu olay üzerine '*Ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde...*' ayeti nazil oldu." İbn Cüreyc şöyle devam ediyor: "Kâfirler Kur'ân'la alay etmeye başlayınca Hz. Peygamber oradan kalkıp giderdi. Bunun üzerine alay etmekten çekindiler ve 'Alay etmeyin! Kalkıp gidiyor.' dediler." Süddî der ki: "Müşrikler mü'minlerle birlikte otururken Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a dil uzattılar, ona ağır sözler söylediler ve onu alaya aldılar. Bunun üzerine Yüce Allah, onlara müşrikler başka bir söze girinceye kadar onlarla birlikte oturmamalarını emretti." Mukatil ise şöyle der: "Mekke'de müşrikler Hz. Peygamber'in ashabından Kur'ân'ı dinleyince ileri geri konuşmaya ve onunla alay etmeye başladılar. Bunun üzerine Müslümanlar, 'Bunlarla birlikte oturmak bize yaraşmaz. Onların sözlerini dinleyip de kendileriyle birlikte oturmaktan ve kendilerini ayıplayamamaktan dolayı günaha ve sıkıntıya girmekten korkuyoruz.' dediler. Bunun üzerine Yüce Allah, '*Ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde...*' ayetini indirdi. Yani Yüce Allah bu sûrenin içinde bu ayeti indirdi." İbn Cüreyc'in de demek istediği budur.

Selef müfessirlerinden nakledilen diğer görüşe; yani "Ayet, heveslerinin peşinde gidenler hakkındadır." diyenlerin görüşlerine göre "ayetler hakkında ileri geri konuşmak"; hevâ ve hevesine uymak, mezheplerin ve hiziplerin yanında yer almak için ayetler hakkında tartışmak, münakaşa ve kavga etmektir. İbn Cerir, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim *"Ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde..."* ayeti ve Kur'ân'da buna benzer ayetler hakkında İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmektedirler: "Yüce Allah mü'minlere topluluktan ayrılmamayı emretmekte ve ihtilafa ve tefrikaya

düşmelerini yasaklamaktadır. Onlara, kendilerinden öncekilerin ancak ve ancak Allah'ın dini hususunda tartışmaları ve mücadele etmeleri yüzünden helâk olduklarını haber vermektedir."[152] Abd b. Humeyd ve İbn Cerir, Ebû Nuaym Ebû Ca'fer'in şöyle dediğini rivayet ediyorlar: "Hevesine kapılanlarla birlikte oturmayınız. Çünkü onlar, Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşan kimselerdir."[153]

Ayet hakkında söylenecek doğru söz, bunun genel manalı olduğudur. Bu ayete muhatap olan öncelikle Hz. Peygamber, sonra da onunla birlikte bulunan mü'minlerdir. Bu ayetin tefsiri hakkında selef bilginlerinden gelen rivayetlerin tamamı sahih ve doğrudur. Bütün manaları içinde toplayan genel manaya göre bu ayete muhatap olanlar, Hz. Peygamber'den itibaren kıyamete kadar gelmiş ve gelecek bütün mü'minlerdir.

Ey mü'min! İndirilmiş *"ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalan"* yalanlayıcı, kâfir veya tefrikaya düşmüş hevâ ve hevesine kapılanları gördüğünde onlardan yüz çevir. Onlarla birlikte oturmak veya onlara yüzünü dönmek yerine onlara sırtını çevir. *"Onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur."* Yani kâfirler tarafından söylenen ve konusu Allah'ın ayetlerini inkâr ve onlarla alay olan sözlerden başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur. Ya da konusu hevâ ve hevesine kapılanlar tarafından ayetlerin bâtıl bir şekilde tevili olan bu sözden başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur. Çünkü onların konuştukları bu söz, sonradan uydurdukları mezheplerini ve görüşlerini teyit etmek ve hasımlarının görüşlerini cedel ve münakaşayla çürütmek gayesine yöneliktir. Onlar bu konuşmalardan başka bir söze geçtiklerinde kendileriyle birlikte oturmanızda herhangi bir sakınca yoktur. Bazı müfessirlere göre "*gayrihî*" (*ondan başka*) ifadesindeki zamir, "söz" yerine değil de "Kur'ân" yerine kullanılmıştır. Bu bakış açısına göre, "ayetler"den maksat Kur'ân'dır. Zamir, "*âyâtinâ*" (*ayetlerimiz*) ifadesine gönderilirken bu kez, manası göz önüne alınarak "*gayrihî*" denilmiştir.

Ayette getirilen bu yasaklığın sebebine gelince, Kur'ân veya ayetleri hakkında ileri geri konuşmaya dalanlara yönelmek ve onlarla birlikte oturmak, en azından onların bu ileri geri konuşmalarını kabul etmek ve yaptıklarına devam etmeye kendilerini teşvik etmek manasına gelir. Bundan daha ağırı ise yapılan harekete razı olmak ve o hususta kendilerine katılmaktır. İnkâra ve alaya ortak olmanın inkâr olduğu gayet açıktır. Böyle bir hareketi gönül rahatlığıyla ancak gösterişçi münafık veya açıktan açığa kâfir olan yapar. Ayetleri mezhepleri veya görüşleri desteklemek için tevil etmek insanı

---

152. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 229.

153. İbn Cerir'de "hevesine kapılanlar" yerine "mücadele edenler" ibaresi yer almaktadır. Bkz: *Câmiu'l-Beyân*, VII, 229, Mısır, 1968 (Çev.)

bidatlerin ve hevâ ve heveslere tabi olmanın içine düşürür. Bunun fitnesi, birincinin fitnesinden de beterdir. Çünkü bidatçileri ve başkalarından olmak üzere cedel veya tartışmanın içine dalanların çoğunu nefisleri aldatır ve hakka yardımcı olduklarını, şeriata hizmet ettiklerini, hidayet önderi imamları desteklediklerini ve sapık bidatçileri zayıflattıklarını zannederler. Bundan dolayı selef-i salihîn, hevâ ve hevesine kapılanlarla birlikte oturmanın, kâfirlerle birlikte oturmaktan çok daha beter olduğunu vurgulamıştır. Çünkü bir mü'min için kâfirden gelecek fitnedense, bir bidatçiden gelecek fitneden daha çok korkulur. Çünkü kâfirin ortaya atacağı zayıf şüpheye karşı tetikte olunur, halbuki bir münafıktan kaçınmaya ve ihtiyatlı olunmaya gerek duyulmaz. Çünkü o, insana güven duyduğu bir noktadan sokulur. Bir mü'minin kendi istek ve arzusuyla Allah'ın ayetleriyle alay eden, onları yalan sayan ve hakkında ileri geri konuşan bir kâfirle birlikte oturması düşünülemez. Halbuki o ayetler hakkında mücadele eden ve onları tevil eden kimselerle oturması düşünülebilir. Allah'ın ayetleriyle alay eden bir kâfirle bir mü'min ancak zorlama ve çok büyük bir zaaf içinde bulunma gibi bir durum söz konusu olduğunda oturabilir. Özellikle de mü'min dâru'l-harb'de ise... Mekke, bu ayetlerin indiği sıralarda henüz dâru'l-İslâm olmamıştı. "Hevâ ve hevesine kapılanlar"a Allah'ın ayetlerini ve Rasûlü'nün sünnetlerini zorlamalar yaparak taklit ettikleri görüşlere uydurmaya çalışan veya nesih ihtimali ya da başka bir engel var diye onları reddeden ve gereğince amel etmeyi haram sayan taklitçi ve belli bir görüşte donmuş kalmış kimseler de dahildir. Nisâ Sûresi'nin bu manadaki *"O, Kitab'da size şöyle indirmiştir ki: Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya kadar kâfirlerle beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Elbette Allah, münafıkları ve kâfirleri cehennemde bir araya getirecektir."*[154] ayetinin tefsirini yaparken *Fethu'l-Beyân*'dan görüşler nakletmiştik.

Mısır'da ilim adamı olduğu iddiasında bulunan birisinin yaptığı gibi Müslümanları çekemedikleri ve onları kıskandıkları için bir Müslümanı inkâra sevk etmek veya hidayet üzere olan bir kimseyi saptırmak için Allah'ın ayetlerini hevâ ve hevesine uyarak doğru manasından çıkarıp tahrif eden kimseler vardır. Bunlardan birisi, bu iki ayeti ve Allah'ın da mü'minlerin de düşmanı olan kâfirleri dost edinmeyi yasak eden ayetleri, "Burada kastedilen, savaşta Müslümanların aleyhine kâfirlere yardımcı olmaktır." diyerek tahrif etmiştir. Bu ayetlerden birisi, "*Ey iman edenler! Eğer benim yolunda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost*

---

154. Nisâ, 4/140.

edinmeyin."[155] ayetidir. Ayetleri tahrif eden şahsın iddiasına göre bu ayetler, Hıristiyanların kendileri gibi Hıristiyan olan ve bir süre önce ölen bir doktoru hayırla yâd eden Müslümanlara uygun düşmektedir. Çünkü onlar, yaptıkları o anma toplantısında Allah'ın ayetlerini inkâr etmemekte, onlarla alay etmemekte ve sözlerinin konusu da bunlar teşkil etmemektedir. Ve bunlar, Müslümanlarla savaş halinde de değillerdir. Böylesi bir tahrif, En'âm ve Nisâ ayetlerinin genelliğine mezhep ve fırka mensuplarının yaptıkları tevilden çok daha fazla girer. Nitekim bazı müfessirlerin bu fırkaların yaptıkları tevili ayetlerin genelliğine kattıklarını veya bu şekilde tefsir ettiklerini nakletmiştik. Mümtehine ayetiyle Mâide Sûresi'nde o manada yer alan ayetin tahrifine gelince; bu yaklaşımı, ayetlerde yer alan yasaklığın Rasûlullah (s) ve mü'minleri imanlarından dolayı vatanlarından dışarı çıkarmakla kayıtlanması reddetmektedir. Çünkü bu ayetlerdeki yasaklık, savaşçı olan kâfirleri dost edinmektir. Söz konusu tahrifi geçersiz kılan bir diğer husus ise kayıtlamanın yasaklığın genelliği ile çelişen bir unsurla kayıtlanmasıdır. Nitekim bu unsur, Mümtehine Sûresi'nde bundan sonraki ayetlerde gayet açık olarak görülmektedir: *"Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adaletli olanları sever. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.*"[156] Nisâ Sûresi'nin geçtiği ciltte münafıkların Medine'de -Mekke'de bazı zayıf mü'minlerin yaptıkları gibi- Allah'ın ayetleri hakkında zikredilen kelimeleri kullanarak ileri geri konuşan kâfirlerle birlikte oturduklarını açıklamıştık. İşte bu olay üzerine bu ayet nazil olmuştur. Tıpkı o zayıf kimseler hakkında -bazı rivayetlerde yer aldığı üzere- En'âm Sûresi'ndeki ayetin inmiş olması gibi. Bundan dolayı Nisâ Sûresi'ndeki ayette yer alan yasaklık, En'âm ayetindeki yasaklıktan çok daha ağır olmuştur. Çünkü İslâm'ın ilk dönemlerinde zayıf Müslümanların bir parça özürleri vardı. Buna karşılık Medine'deki münafıkların, inkârlarını gizlemekten başka hiçbir özür ve mazeretleri yoktu. Üstelik En'âm Sûresi'ndeki ayet, söz konusu yasak hakkında inen ilk ayetti. Bu ayet inince mü'minler ona göre hareket etmişlerdir ve zaaflı davranışlarından vazgeçmişlerdir. Bu yasaklığın ardından münafıkların -yasağı okudukları veya kendilerine okunduğu halde- alaycılarla birlikte oturmalarında ne gibi bir mazeret olabilirdi? Bundan dolayı Yüce Allah, Nisâ Sûresi'ndeki ayette daha ağır ifadeler kullanmış ve kâfirlerle birlikte oturanlar hakkında *"Yoksa siz de onlar gibi olursunuz.*"[157] demiştir. Ama bu

155. Mümtehine, 60/1.
156. Mümtehine, 60/8-9.
157. Nisâ, 4/140.

zayıf mü'minlere gelince, bunların mazereti *"**Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma.**"* ayetindeki yasaklığı unutmaktır. Yani eğer şeytan sana yasaklığı herhangi bir esnada unutturacak olur da ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşulan bir ortamda oturursan ve sonra da Allah'ın uyarısını hatırlarsan hemen kalk ve oradan ayrıl. Hatırladıktan sonra ayetlerimize iman edecekleri yerde onları yalanlayan ve onlarla alay ederek nefislerine zulmedenlerle birlikte oturma. Kıraat imamlarından İbn Âmir (ö. 118/736) *"yunsiyenneke"* ibaresini *"sin"* harfini şeddeleyerek *"yunessiyenneke"* şeklinde okumuştur. Bu kıraat tarzı, tekerrür etse bile unutmanın mazeret olduğunu ifade eder. Çünkü *"tensiye"* kökünde *"tekrar"* manası vardır.

Birçok ayet hakkında denildiği üzere -"Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla" misali- acaba bu ayette hitap Rasûlullah'a yönelik olup maksat ondan başkaları mı? Ki bunun örneği Arap ifadelerinde çoktur. Yoksa hitap, özel olarak Peygamberimize mahsus hükümlerin haricinde olduğu üzere- kendisine bizzat, başkalarına ise kendisine tabi olarak mı yönelik? Ya da başka ayetler hakkında söylendiği üzere hitabın ulaştığı herkese mi? Süddî ve Mukâtil'den yaptığımız naklin zahiri, bu âlimlerin ihtimallerden birinciyi tercih ettiklerini göstermektedir.

Ayetin hitabının Rasûlullah'a (s) yönelik olduğu görüşüne göre, şeytanın ona unutturması meselesi anlaşılması zor bir problem olarak karşılanmıştır. Kur'ân ayetiyle sabittir ki, şeytanın Yüce Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kulları üzerinde herhangi bir hâkimiyeti söz konusu değildir. Peygamberlerin ve resullerin en sonuncusu olan Hz. Muhammed, Allah'ın kullarının en ihlâslısı, en üstünü ve en mükemmelidir. Dahası Nahl Sûresi'nde şöyle denilmektedir: *"Gerçek şu ki: İman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde onun bir hâkimiyeti yoktur. Onun hâkimiyeti, ancak onu dost edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlaradır."*[158] Fakat şeytanın bazı şeyleri unutturması, insan üzerinde tasarruf etmesi ve hâkimiyet kurması kabilinden değildir. Şayet böyle olsaydı, "unutturma" sadece şeytanın müşrik dostlarının başına gelirdi. Yüce Allah, balığın denize sıçradığını söylemeyi unutan Hz. Musa'nın genç adamının sözlerini naklederken şöyle der: *"Onu hatırlamamı bana şeytandan başkası unutturmadı."*[159] Bu genç adam Hz. Musa'nın kölesi değil, hizmetçisiydi ve Buharî'de yer aldığına göre adı Yuşâ' b. Nûn idi. Meşhur olan görüşe göre Yuşâ' b. Nûn, peygamberdi. Mücâhid'in *"Fakat şeytan ona, efendisine anmayı unutturdu."*[160] ayetinin tefsirini şöyle yaptığı rivayet olunmaktadır: Şeytan,

158. Nahl, 16/99, 100.
159. Kehf, 18/63.
160. Yusuf, 12/42.

Yusuf'a (a) Rabbini anmayı unutturdu da o gence hükümdarın yanında adını zikretmesini ve hapisten kurtuluşu o hükümdarın katından istemeyi emretti. Bunun üzerine kendisine ceza olarak *"Bir kaç sene daha zindanda kaldı."*[161] Dahası tefsir bilginleri, bu hususta mürsel ve mevsul olarak rivayet ettikleri merfû bir hadis zikrederler. Bu hadis şudur: *"Yusuf (a) söylediği o sözü söylemeseydi hapishanede yattığı süreyi yatmayacaktı. Çünkü o, sıkıntıdan çıkışı Yüce Allah'tan başka birinin katından istemişti."* Bu rivayet İbn Abbas'a aittir. İbn Abbas, bunu merfû olarak rivayet etmiştir. İbn Ebî'd-Dünyâ ise *el-Ukûbât* bölümünde bu rivayeti ondan nakletmiştir. Ayrıca bu rivayeti, İbn Cerir, Tabarânî ve İbn Merdûye tahric etmişlerdir. Bu rivayetten ortaya çıktı ki, zararlı olduğu veya bazı menfaatleri giderdiği ya da -bazı mubahlarla kalbi meşgul ederek bile olsa- şeytanın vesvesesi ile meydana geldiği için ona isnat olunan güzel bir şeyi unutmak, şeytanın unutan kimseyi hâkimiyeti altına alması ve Yüce Allah'ın ihlâslı kullarına yapamayacağını ifade ettiği aklını çelme ve saptırması neticesi onu ele geçirmesi olarak kabul edilmez. Bundan dolayı selef müfessirlerinin büyüklerinden biri, ayetteki hitabın Hz. Peygamber'e olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte biliniyor ki Yüce Allah, onu (s) diğer ihlâsa ermiş masum kullarına üstün kılmıştır. Çünkü Yüce Allah, kendisine şeytanına karşı yardım etmiş ve fıtri aidiyeti ile şeytani eğilimleri de giderilmiştir. Dolayısıyla -sahih hadiste ifade edildiği üzere- ancak ona hayrı emretmektedir. Bazen insan, bir başka hayırla kafası meşgul olduğu için bir diğer hayrı unutabilir. Mücâhid der ki: "Hz. Peygamber'in -unutma durumu hariç- onlarla birlikte oturması yasaklandı. Bu yasaklığı hatırladığından hemen kalkması emredildi." Bu sözü İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim naklederler.

Peygamberlerin şeytanın vesvesesi olmaksızın unutması meselesine gelince, bunun mümkün olması meselesinde ihtilâf etmeye herhangi bir gerekçe yoktur. Yüce Allah, peygamberlerinin en sonuncusu Hz. Peygamber'e şöyle buyurur: *"Unuttuğun takdirde Allah'ı an!"*[162] Dahası yine Kehf Sûresi'nde Hz. Musa'nın da unuttuğu yer almaktadır: *"Musa: Unuttuğum şeyden dolayı beni muaheze etme."*[163] Delil, peygamberlerin Yüce Allah'ın tebliğ edilmesini emrettiği şeylerden herhangi bir hususu unutmaktan masum olduklarını göstermektedir. Bu hususta icma vardır. Bir farizayı ihmal etme veya herhangi bir helâli haram kılma veya haramı helâl kılma gibi dinin ihlâl edilmesi sonucunu doğuran unutma da tebliğ edilmesi emredilen hususlar gibidir. Üstad Abduh, *"Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unut-*

---

161. Yusuf, 12/42.
162. Kehf, 18/23.
163. Kehf, 18/73.

turursak mutlaka daha iyisini ve benzerini getiririz."[164] ayetini tefsir ederken Süyûtî'nin *Esbâbu'n-Nüzul*'de İbn Ebî Hâtim vasıtasıyla İbn Abbas'tan yaptığı rivayetin çürük ve geçersiz olduğunu kesin bir dille ifade etti. İbn Abbas ilgili rivayette şöyle der: Hz. Peygamber'e bazen geceleri vahiy geliyor ve onu gündüzün unuttuğu oluyordu. Bunun üzerine Yüce Allah kendisine *"Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak mutlaka daha iyisini ve benzerini getiririz."*[165] ayetini indirdi. Bu yaklaşım çürüktür, çünkü üzerinde icma olan ve kesinlik ifade eden kaideye aykırıdır. Sahih bir hadiste 'unutma' fiilinin Hz. Peygamber'e isnat edildiği görülmektedir. Buna örnek olarak Kadir gecesini konu alan bir hadisi verebiliriz. Bu hadiste Rasûlullah (s) *"Ben unuttum."* demiştir. Bu ifade Müslim'in *Sahih*'indedir.[166] Bir başka rivayette, Peygamberimizin, *"O gecenin hangi gece olduğu bana unutturuldu."* dediği aktarılmıştır.[167] Buharî-Müslim ve *Sünen*'lerde Hz. Peygamber'in namazda iken yanıldığı yer almaktadır. Tirmizî hariç diğer hadis kitaplarında yer alan bir rivayete göre Peygamberimiz (s) şöyle demiştir: *"Ben de sizin gibi bir beşerim. Sizin unuttuğunuz gibi ben de unuturum. Unuttuğumda bana hatırlatınız."*[168] Bu ifade, Buharî'de *Kıbleye Doğru Yönelme* babında olup, İbn Mes'ûd'dan rivayet olunmaktadır. Hafız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de bu hadisi açıklarken şöyle diyor: "Bu hadis, peygamberlerin yaptıkları hareketlerde yanılabileceklerine delildir." İbn Dakik el-Îyd der ki: İbn Hacer'in sözü, âlimlerin ve düşünen kimselerin genelinin yaklaşımıdır. Bir grup bilgin, bu genel eğilimin dışına çıkarak "Bir peygamberin yanılması mümkün değildir." demişlerdir. Ancak bu hadis, bu görüşü ileri sürenleri reddetmektedir. İmam Nevevî, *Sahih-i Müslim* şerhinde bu hadisi açıklarken şöyle diyor:

"Bu yaklaşım, âlimlerin çoğunluğunun görüşüdür. Kur'ân ve hadisin zahiri de bu yöndedir. Bilginler, Hz. Peygamber'in yanılması durumunda bunun ikrar edilmeyeceği, tam aksine Yüce Allah'ın bunu kendisine bildireceği noktasında ittifak etmişlerdir. Daha sonra çoğunluğu oluşturan bilginler, 'Bunun şartı Rasûlullah (s)'ın ilgili hâdise cereyan ederken derhal uyarılmasıdır, bu hususta geri bırakma ve erteleme olmaz.' derler. Bazı bilginler ise Hz. Peygamber'in uyarılmasının hayatının sonuna kadar ertelenmesinin mümkün olduğunu söylerler. İmamu'l-Haremeyn bu son görüşü tercih etmiştir. Bazı bilginler, Hz. Peygamber'in tebliğ fiilleri ve ibadet alanlarında yanılmasının mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca bu bilginler, teb-

164. Bakara, 2/106.
165. Bakara, 2/106.
166. Müslim, *Sıyâm*, 212, 218.
167. Müslim, *Sıyâm*, 212.
168. Buharî, *Salât*, 31, Müslim, *Mesâcid*, 90, 92, 93, 94.

liğe dair sözlerinde de yanılmasının imkansız olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu bilginler, bu hususta gelen zahirî ifadelere de (metinden anlaşılan) cevap vermişlerdir. Ebû İshâk el-İsferâyînî bu yaklaşıma meyletmiştir. Ancak doğru olan görüş, ilkidir. Çünkü '*sehv*' (*yanılma*) peygamberlikle çelişmez. Peygamber'in yanılması takrir edilmedikten sonra bundan herhangi bir '*mefsedet*' (*zarar*) da meydana gelmez. Hatta bundan fayda meydana gelir. Bu fayda ise unutan kimseye uygulanacak ahkâmın beyanı ve hükümlerin ifade edilmesidir."

"Kadı der ki: Hz. Peygamber'in tebliğ ve şeriat ahkâmını beyan konusuyla ilgili olmayan fiilleri, âdetleri ve kalbî zikirleri konusunda yanılıp yanılmayacağı hususunda bilginler ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluk, bunun mümkün olduğunu söylemiştir. Tebliğe ilişkin sözlerine gelince; bu hususta yanılmasının mümkün olmadığı noktasında ittifak etmişlerdir. Ayrıca kasten yanılmasının da mümkün olmadığında ittifak halindedirler. Rasûlullah'ın dünya hayatına dair sözleriyle, tebliğ kabilinden olmayan ve gerek ahkâm, gerekse kıyamet haberleriyle ilgili bulunmayan, bunun yanında herhangi bir vahye de nispet edilmeyen sözlerinde yanılmasına gelince bazı bilginler, içinde herhangi bir mefsedet olmaması gerekçesiyle bunun mümkün olduğunu söylemişlerdir."

"Kadı der ki: Hakkında hiç şüphe olmayan gerçek, peygamberlerin verdikleri haberlerin tümünde bunun mümkün olmadığını söyleyen kimselerin görüşlerini tercih etmektir. Ayrıca peygamberlerin kasten veya yanılarak, sağlıklarında ve hastalıklarında, öfkeli iken ve normal durumda verdikleri herhangi bir haberin asılsız çıkması mümkün değildir. Hz. Peygamber'in sîretinin (yaşantısının) ve sözlerinin bir araya toplanmış olması; bütün zamanlar boyu buna özen gösterilmesi; gerek kabul eden gerekse muhalif olan, gerek mü'min ve gerekse şüphe duyan bütün insanlarca onun hayat hikâyesinin elden ele dolaşan bir şey olması bu hususta bize delil olarak yeter de artar bile. Onun hayatının herhangi bir anında söylediği herhangi bir söz hakkında yaptığı bir hatayı düzeltme ve söylediği herhangi bir kelime hususunda vehmettiği itirafı haber verme olayı nakledilmiş değildir. Eğer böyle bir şey meydana gelseydi, -namazda yanılması, uykuya dalıp namazı geçirmesi, hurma ağaçlarının aşılanması ve Bedir'de en yakın suyun başını tutması konularındaki görüşünü düzeltmesi hususlarında nakledildiği gibi- bu hususta da meydana gelen düzeltme nakledilirdi. Nitekim Rasûlullah (s) şöyle der: '*Vallahi! Herhangi bir şeye yemin eder de ondan başkasını yeminimden daha hayırlı görürsem, muhakkak o hayırlı olanı yaparım ve yeminimden kefaret veririm.*'[169] Bu hususta başka hadisler de vardır. Dünyevî işlerdeki inançlar

169. Buharî, *Keffârât*, 9, Müslim, *Eymân*, 7.

meselesinde yanılmasının mümkün olmasına gelince, bu imkansız değildir. Doğruyu ancak Allah bilir."[170]

Kadı İyâz'ın işaret ettiği hurmaların aşılanması meselesine gelince, bu hadis Müslim'in *Sahih*'inde Musa b. Talha'nın babasından rivayet ettiği şu hadistir: Rasûlullah (s) ile birlikte hurma ağaçlarının tepelerine çıkmış bazı kimselere rastladık. Rasûlullah, "*Bunlar ne yapıyor?*" diye sordu. Ben de "Hurmaları aşılıyorlar. Erkeğin çiçeğini dişisinin üstüne koyuyorlar böylece hurma dölleniyor." dedim. Rasûlullah, "*Bunun herhangi bir fayda vereceğini zannetmiyorum.*" dedi. Aşılama işlemini yapanlar bu sözü duyunca yaptıkları faaliyeti bıraktılar. Bu durum Rasûlullah'a haber verilince, "*Eğer bu onlara fayda veriyorsa yapsınlar. Ben sadece zannıma dayanarak söyledim. Beni zannımdan dolayı sorumlu tutmayın. Fakat size Allah'tan bir haber verirsem onu alın çünkü ben, Yüce Allah üzerinden asla yalan söylemem.*"[171] buyurdu. Müslim bu hadisi Râfi' b. Hadic'ten de rivayet eder. Râfi' şöyle der: Rasûlullah (s) hicret edip Medine'ye geldiği günlerde, halk hurma ağaçlarını aşılamaktaydı. O (s) "*Ne yapıyorsunuz?*" diye sordu. "Eskiden beri yapmakta olduğumuz şeyi." dediler. Rasûlullah, "*Bunu yapmasanız sizin için daha hayırlı olur.*" dedi. Onlar da yaptıklarından vazgeçtiler. Ancak hurmalar yemişlerini döktü -veya hurmalar yemişini azalttı.- Bu durumu Rasûlullah'a haber verdiler. Rasûlullah, "*Ben ancak bir beşerim. Size dininize dair bir şey emrettiğim zaman bunu alınız. Size kendi görüşüme dayanarak bir şey emrettiğim zaman, (bilin ki) ben bir beşe-*

---

170. Nevevî, *el-Minhâc fî Şerh-i Sahih-i Müslim b. el-Haccâc*, II, 117. (Mısır, 1383 Baskısı)
Âlûsî, İmam Nevevî'nin bu ifadesini tefsiri *Rûhu'l-Maânî*'de nakletmektedir. Ancak ifadeleri, asıl sahibi olan İmam Nevevî'ye nispet etmemekte, aksine bu konuya şöyle girmektedir: "Muteber kitaplarımızda yer aldığı üzere bu meselenin ayrıntısı şöyledir: Âlimlerin çoğunluğu, Hz. Peygamber'in unutmasının mümkün olduğunu düşünür." Fakat Âlûsî, "Doğru olan birincisidir." ifadesine gelince şöyle diyor: "İmam Nevevî bu görüşlerden birinci yaklaşımın doğru olduğunu söylemektedir." Âlûsî, daha sonra ibarenin kalan kısmını sanki açıklamakta olduğu kendi görüşüymüş ve muteber kitaplardan alıyormuş gibi zikretmektedir. Ancak ibarede çok az tasarrufta bulunmakta, adeta olduğu gibi aktarmaktadır. Yaptığı basit değişikliğe bir örnek olması bakımından, Nevevî'nin "Kadı, Hz. Peygamber'in tebliğe dair olmayan hususlarda yanılmasının mümkün olup olmadığı noktasında ihtilaf etmişlerdir." şeklindeki ifadesinin yerine "Kadı, onların ihtilaf ettiklerini zikreder." şeklindeki ifadesini verebiliriz. "*Gayru zâlike*" ifadesi ise yemin kefaretine delalet etmektedir. Âlûsî, "Imkansız değildir." ifadesine gelince, bu ifadeyi "İnşallah bu konuda tamamlayıcı ifade ileride gelecektir." şeklindeki ifadesine bitiştirmektedir. Benim böylesine büyük bir âlimi böylesi bir tenkitle eleştirmemin ve eserden elde edilecek istifadeyi ihlal etmesini zikretmemin nedeni şudur: Âlûsî'nin kaynağını bilmeyen kimse, kendisinden görüş naklettiği Kadı'nın kim olduğunu, bu zatın Kadılardan hangisi olduğunu bilemez. Çünkü bu lakabı, bazıları başka bazılarının verdiği kimselere vermiyorlar. Hatta aynı müellif bile bazı kitaplarında bu lakabı birine verirken, başka kitaplarında bir başkasına verebilmektedir. Nevevî'nin şerhinde Kadı'dan maksat, Kadı İyâz'dır.

171. Müslim, *Fadâil*, 139.

rim." dedi. İkrime, "Ravî ya da buna benzer bir şey söyledi." der. el-Ma'kırî[172] "Hurmalar yemişini döktü." der ve şüphe ifadesi kullanmaz.[173] Müslim bu hadisi Âişe ve Enes'ten de rivayet eder. Lâfızları bir parça değişiktir. Bu rivayette şöyle denir: Rasûlullah (s) hurmaları aşılayan bir grup insana rastlar. Onlara, *"Bunu yapmasanız iyi olur."* der. Ravî der ki: Hurmaları aşılamayınca, hurmalar aşısız koruk çıktı. Rasûlullah (s) hurmanın sahiplerinin yanına geldi ve *"Hurmalarınıza ne oldu?"* diye sordu. Onlar da *"Sen bize şöyle şöyle söyledin."* dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s) *"Sizler, dünyanızın işini daha iyi bilirsiniz."* dedi.[174] Bu hadisle ilgili lâfız farklılıkları, hadislerin mana itibarıyla rivayet edildiğini göstermektedir.

İmam Nevevî, bu hadisin şerhini yaparken şöyle der: "Âlimler derler ki, bu söz haber değildi. Bu sadece -rivayetlerde beyan edildiği üzere- bir zandan ibaretti. Derler ki: Hz. Peygamber'in geçim meseleleri ile ilgili görüş ve zannında, -diğer konulardaki görüş ve zannında olduğu gibi- bu gibi şeylerin meydana gelmesi imkansız değildir. Bunda Peygamberimizle ilgili herhangi bir eksiklik söz konusu olamaz. Bunun sebebi ise onların bütün ihtimamının ahirete ve ona dair bilgilere bağlı olmasındandır."[175]

Bedir suyu meselesine gelince, bunu siyer bilginleri şöyle aktarırlar: Rasûlullah (s) Bedir Savaşı'nda müşriklerle karşı karşıya gelmek üzere çıktığı zaman Bedir suyuna en yakın yere geldi ve orada konakladı. Bunun üzerine Hubâb b. el- Münzir: "Ya Rasûlallah! Bu konakladığımız yer Yüce Allah'ın seni indirdiği ve bizim asla daha ileriye ve daha geriye gidemeyeceğimiz bir yer mi, yoksa bu senin şahsî değerlendirmen, savaş taktiği ve savaş hilesi mi?" diye sordu. Peygamberimiz (s) *"Tam aksine bu benim şahsî kanaatimdir, savaş taktiğidir ve savaş hilesidir."* dedi.[176] Hubâb bu cevabı aldıktan sonra, "Ya Rasûlallah! Burası asker konuşlandırmak için uygun bir yer değildir. Askerleri buradan kaldırın, düşmanın konaklayacağı yerin en yakınındaki su başına gidip orayı tutalım. Çünkü ben, onun suyunun çekilemeyecek kadar çok ve bol olduğunu biliyorum. Oraya konaklayalım. Sonra onun gerisindeki bütün kuyuları kapatırız. Sonra tuttuğumuz su başına havuz yapar ve içini suyla doldurur ve bu sudan hem biz içeriz ve hem de askerlerimiz içer." dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s) *"En isabetli görüş, işaret ettiğindir."* dedi.

172. Ahmed b. Ca'fer el-Ma'kırî, İmam Müslim'in şeyhlerindendir.
173. Müslim, *Fadâil*, 140.
174. Müslim, *Fadâil*, 141.
175. Nevevî, *el-Minhâc fî Şerh-i Sahih-i Müslim b. el-Haccâc*, V, 125.
176. Farklı lâfızlarla ve anlatımla rivayeti için bkz. İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, III, 175; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, IX, 111. (Çev.)

Son dönem müelliflerinden birçoğu aşırıya kaçmakta, hem peygamberleri ve hem de -şairler gibi- onlardan daha aşağı mertebede olan kimseleri tazim etmekte ve büyütmektedirler. Bunu yaparken hem onların Yüce Allah'tan getirdiklerine sarılmamakta ve hem de hayatlarında sabit olan şeylere riayet etmemektedirler. Kadı İyâz, tazimde aşırıya kaçanlardandı. Onun bütün peygamberleri Hz. Peygamber'e kıyas etmesi doğru değildir. Çünkü Rasûlullah (s) öyle bir peygamberdir ki, Yüce Allah onların dinlerini kendisiyle tamamlamış, ve onun büyük bir ahlâk üzere olduğuna şahitlik etmiştir. *"O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık."*[177] Peygamberlerin unutmasında gerçek yön, zikrettiğimiz Kur'ân ayetleri, peygamber hadisleri ve bu manada olan diğer nasslarda ortaya çıkar. Mesela Yüce Allah, A'râf Sûresi'nin sonlarında şöyle der: *"Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir. Takvaya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler. (Şeytanların) dostlarına gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da yakalarını bırakmazlar."*[178] Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin baş tarafında zikrettiğimiz yönler, bu ayetin ifade akışı için geçerli olsa bile, yine de ifadenin zahiri, hitabın Hz. Peygamber'e yapıldığını göstermektedir. İbn Cerir, Ebû Zeyd'den rivayet ediyor: Ebû Zeyd der ki: *"(Rasûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."*[179] ayeti inince, Peygamberimiz, *"Ya Rabbi! Öfke varken, bu nasıl olur?"* dedi. Bunun üzerine *"Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse..."* ayeti nazil oldu. Bir başka örnek Müslim'de yer alan Hz. Âişe ve İbn Mes'ûd hadisidir: Peygamberimiz (s) *"Sizden hiç kimse yoktur ki, kendisine cinlerden bir arkadaşı vekil kılınmamış olsun."* diye haber verince, "Ya sana ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordular. Peygamberimiz (s), *"Bana da... Şu kadar var ki, Allah onun hakkında bana yardım etti de o Müslüman oldu. Artık bana hayırdan başka bir şey emretmiyor."* dedi.[180]

Bu nasslar üzerinde derinden derine düşünen kimse kesin olarak anlayacaktır ki, şeytanın insan üzerindeki hâkimiyeti insanı saptırmak ve aklını çelmek suretiyle onu ele geçirmek demektir ve salt anlamıyla vesvese vermesi demek değildir. Özellikle de vesvesenin en aşağı derecesi ve başlangıcı olan ve A'râf Sûresi'nde *"en-nezğu"* (*dürtme*) ve *"el-messu"* (*dokunma*)[181] ke-

177. Bakara, 2/253.
178. A'râf, 7/200-202.
179. A'râf, 7/199.
180. Gaybi konularla ilgili hatırlatmamız için birinci cildin 101., 211., 222. ve 229. dipnotlarına bakılabilir. (Yayıncı)
181. *"Nezğ"* kışkırtma anlamındadır. Şeytanın, insanları kışkırtması şeklinde tefsir edilmiştir. Kelimenin sözlükteki asıl manası, cildi delmeyecek şekilde dürtme demektir. *"en-*

limeleriyle ifade edilen hâkimiyet hiç değildir. Burada *"sultan"* (*hâkimiyet*) ifadesinin hakiki manada değil, mecazî manada olduğunu da ifade etmemiz gerekir. Çünkü şeytanın, insana herhangi bir şeyi zorla yaptırmaya gücü yetmez. Fakat şeytanın vesvesesine -hükümdarlara ve kumandanlara itaate benzetilerek- *"sultan"* denmiştir. Bilindiği üzere onlar, kendilerine tabi olanlara emrettikleri şeyi zorla yaptırırlar ve tabi olanlar da bunu istemeye istemeye yaparlar. Şeytanın insana herhangi bir şeyi zorla yaptırmasının mümkün olmadığını Yüce Allah'ın şu ifadesi göstermektedir: *"(Hesapları görülüp) iş bitirilince, şeytan diyecek ki: Şüphesiz Allah size gerçek olanı vaat etti, ben de size vaat ettim ama size yalancı çıktım. Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de benim davetime hemen koştunuz. O halde beni yermeyin, kendinizi yerin."*[182] Bu örnek ayetteki *"kudiye'l-emr"*, ahirette hesaplarıyla ilgili husus görüldü demektir. Şeytan bir kimseye vesvese verir ve herhangi bir münkeri yapmasını emrederse, buna karşılık o kişi şeytanın bu emrine uymazsa onun aldatmasından korunmuş olur, ne hakikaten ve ne de mecazen şeytanın üzerinde herhangi bir hâkimiyeti olmaz. Eğer "peygamberlere kendilerini masiyet işlemeye sevk eden şehvet duygusu verildiği ve bu duyguya mukavemet edip itaati bırakmadıkları için meleklerden daha üstün oldukları" yolundaki yaklaşım doğru ise böyle bir kimsenin, şeytanın vesvese vermediği kimseye oranla bir üstünlüğü söz konusudur. Bu cümlenin mutlak olarak söylendiğinde doğru olup olmadığı ayrı bir bahis olup, sözü daha fazla uzatmamak için bunu şimdilik başka bir yere bırakalım. Sabittir ki muttakilere şeytandan bir vesvese dokunur. Bu, gerçekten vesvese olabileceği gibi, onun başlangıç kısmı da olabilir. Fakat onlar hatırlayıp gerçeği görürler ve ona itaatin tuzağına düşmezler. Tam aksine şeytanın vesvesesi muttaki olan kimseleri gafletten uyandırır ve onlar şeytanın dokunmasından sonra gereksiz olan şeyleri yapmaktan daha çok kaçınan ve gerekli olanı yapmaya da daha çok çaba sarf eden kimseler olurlar. İster rasûl olsun, ister olmasın bütün peygamberler, muttakilerin efendileridir. Onlar, şeytanın vesvesesinden gaflete düşmezler. Bu böyle olduğuna göre, şeytanın onlar üzerinde en ufak bir etkisi ve hâkimiyeti hiç olabilir mi?

Vesvesenin sebep olduğu unutmaya gelince bu, şeytana itaat etmek demek değildir ki unutmak şeytanın unutan kişi üzerinde mecazî hâkimiyeti demek olsun! Fakat unutma, bir vacibi unutma şeklinde olup, onu terk etmeye ve vaktini geçirmeye yol açmışsa veya yasak edilen bir fiili yapmaya sebep olmuşsa, böyle bir unutmanın peygamberlerde meydana gelmesi anlaşılması zor problemli bir nokta demektir. Hz. Yusuf'un iki hapishane ar-

---

Nezğu", çabuk gitmesi için hayvanı dürtmek; *"el-messu"* ise dokunmak demektir.

182. İbrahim, 14/22.

kadaşından birisiyle konuşurken Rabbini zikretmeyi unutması, Hz. Musa'ya yolculuğunda refakat eden gencin balığın denize sıçradığını söylemeyi unutması bu çeşit bir unutma değildir. Hz. Peygamber'den -Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşan kimselerle unutarak birlikte oturması gibi- onlardan yüz çevirme emrine muhalefet etmeye yol açan unutma vaki olmamıştır. Hz. Peygamber'den -Allah korusun- böyle bir unutma vaki olsaydı, bu Hz. Âdem'in masiyeti gibi bir masiyet olmazdı. Çünkü Yüce Allah, hem ondan ve hem de ümmetinden yanlışlıkla ve unutarak yaptıkları şeylerin günahını kaldırmıştır. Nitekim ayet ve biraz sonra gelecek hadis-i şerif bu gerçeği göstermektedir. Fakat böylesi bir unutma, *"azm"* ile çelişir. Peygamberimiz (s) ise *"ulu'l-azm"* olan peygamberlerin efendisidir. Yüce Allah, Hz. Âdem hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Ne var ki o, unuttu. Onda azim de bulmadık."*[183] *"Âdem, Rabbine asi olup yolunu şaşırdı."*[184] Âlimler, "peygamberlerin masum oldukları" meselesinde problemlerin en içinden çıkılmazı olan bu meseleye hâlâ cevap hazırlamaktadırlar. Ancak bir husus kesindir ki Hz. Âdem, cennette o ağacın meyvesinden yemesi yasak edilerek imtihana çekildiği sırada nebi ve rasûl olmadığı gibi, -çoğunluğun benimsediği görüşe göre- mükellefiyet yurdunda da değildi. Bilginler, peygamberlerin peygamber olarak gönderilmelerinden önce bütün günahlardan masum olduklarını söylemiyorlar. Onların söyledikleri, peygamberlerin -peygamber olmadan önce- kasten büyük günah işlemekten masum olduklarıdır. Seyyid Şerif el-Cürcânî, *el-Mevâkıf*'ta şöyle demektedir:

"Peygamberlerin yanılarak büyük günahları işlemeleri meselesine gelince, bilginlerin çoğunluğu bunun mümkün olduğunu söylemişlerdir. Kasten küçük günahları işlemelerine gelince; -Cübbâî hariç- cumhur, bunu da mümkün görmüştür. Buna karşılık peygamberlerin yanılarak küçük günahları işlemelerine gelince; bu da -bir tek taneyi veya lokmayı çalmak gibi küçük ve değersiz şeyler hariç- ittifakla caizdir."[185]

Hz. Âdem'in masiyeti, unutma dışında başka bir şeyden kaynaklanmıyordu. Hikmetine gelince; masiyet insan türünün istidadının ortaya çıktığı noktadır. Ve onun bu fiili, kötü örnek olmaya sebep olmadığı gibi, ismet delili hakkında söylenenlerle de tenakuz teşkil etmemektedir.

Garip olan hususlardan birisi de Matta İncilinin, İblis'in, Hz. İsa'yı bazı şeylerden sonra fitneye düşürmeye kalkıştığını rivayet etmesidir:

---

183. Tâhâ, 20/115.
184. Tâhâ, 20/121.
185. Seyyid Şeref el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 430. (Matbaa-i Âmire, 1292 Baskısı)

"İblis İsa'yı çok yüksek bir dağa da götürdü ve ona dünyanın bütün ülelerini ve onların izzetini gösterdi. Ve İblis ona dedi: Eğer yere kapanıp bana tapınırsan, bütün bu şeyleri sana veririm. O zaman İsa ona dedi: Çekil, şeytan, çünkü: 'Rab Allahına tapınacak ve yalnız ona kulluk edeceksin.' diye yazılmıştır."[186]

Bizim inancımıza göre Yüce Allah, Hz. İsa ve annesini şeytandan korumuştur ve Hz. İsa dünyaya geldiği zaman şeytan -diğer çocuklara dokunduğu gibi- ona dokunmamıştır. Şeytanın herhangi bir kimseye vesvese vermesi, ona kötülüğü emretmesi ve iyi şeyleri yapmayı yasak etmesi o kimse için herhangi bir eksiklik değildir. Eksiklik, bir kimsenin, mel'un şeytana itaat etmesidir. Yüce Allah, peygamberlerini şeytana itaatten korumuştur ve onların dışında salih kullarını da muhafaza etmiştir.

Şeytan cinlerinden kötü arkadaşlar, tıpkı haşeratın cinleri olan hastalık mikropları gibidirler. Mikroplar herkese bulaşır ancak sağlık durumu güçlü, yaşantısı normal olup, tıbbın tavsiye ettiği temizlik kurallarına uymak ve mikropları öldürücü temizlik maddelerini kullanmak suretiyle onlardan kaçınacak olursa, mikroplar o kişiye nadiren gelebilir. Geldiğinde de zarar veremez. Tam aksine bunlar, kişinin bünyesine mikroplara karşı bağışıklık kazandırdığı için faydalı bile olur. Her kimin de sağlık durumu zayıf, yaşantısı aşırıysa ve yukarıda zikredilen yöntemlere sarılmak suretiyle mikroplardan kaçınmıyorsa, mikroplar ona zarar verir ve öyle hastalıklara yol açar ki, bunun neticesinde kişi ya sadece hasta olmakla kalır ya da helâk olup gider. Bozulmamış, temiz kalmış, Kitab'ın ve Sünnet'in gösterdiği yola uyarak Allah'tan takva sahibi olan nefisleri şeytan neredeyse hiç saptıramaz. Gaflet anında şeytanın vesvesesi geldiğinde de vesvesenin bizzat kendisi nefsi uyandıran bir unsur olur. Bir de ne görsün nefis gerçeği görmekte ve yapması gerekli olanı yapmaktadır. Nefsin şeytanın vesvesesinden etkilenmemesi ya da vesvesenin nefsi ifsat edememesi, güçlü bir bedenin kendisini hastalık mikroplarının yok etmesine müsait olmamasına benzer. Şirkle veya nifakla, masiyetlerle ve kötü ahlâkla fıtratı bozuk olan nefsin şeytana itaate müsait olması, tıpkı zayıf bedenin ve bozuk sağlık durumunun hastalık mikroplarının etkisine müsait ve açık olmasına benzer. Ruhlardan ve bedenlerden son derece güçlü olmayanlar olduğu gibi son derece zayıf olmayanlar da vardır. Bunların her biri kendi yeteneğine göre etkilenir. Eğer beden ve ruh sıhhat ve kuvvete daha yakınsa akıbeti esenlik, bunun zıddına daha yakınsa o zaman da helâk olur.

Buraya kadar geçenlerden anlaşıldı ki; ayet, şeytanın Hz. Peygamber'e zikredilen hususları unutturduğunu göstermemektedir. Şöylesine ki:

186. Matta İncili, Bâb: 4/8-10.

a) Ayetin hitabı daha ilk başta Hz. Peygamber'den başkasına yöneliktir.

b) Burada kendisine hitap edilse de bu hitapla kastedilen ondan başkasıdır. *"Andolsun Allah'a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider."*[187] ayetinde olduğu gibi... Böyle bir ifadenin faydası ise insanı yasaklığı işlemeye düşüren şeytanın vesvesesinden kaçınma hususunda ifadeye abartı katmaktır. Peygamberlerin şirke düşmekten masum oldukları meselesi, üzerinde hiçbir çekişmenin olmadığı kesin olan hususlardandır. Çünkü onların tevhid ilkesi hakkındaki bilgileri kesindir, vicdanîdir ve apaktır. Hakka'l-yakîn ve ayne'l-yakîn deyimleriyle ifade edilen budur. Verilen bu örnekle bu yaklaşım tarzı ağır basmaktadır. Tıpkı bundan sonra gelecek olan ayetin (69. ayet), bunu muttakiler topluluğu hakkında meselenin konusu yaparak tercihe şayan kılması gibi...

c) Hitap, kaçındırmada abartı sağlamak için "farz edelim ki..." tarzında Hz. Peygamber'e yöneliktir. Bu yaklaşım tarzı ile bundan öncekini uzlaştırmak mümkündür. Karşılıklı konuşma üslûbunda "farz edelim ki..." tarzında yapılan hitaplara "imkansız olan"ın girdiği bilinen hususlardandır. Böyle bir ifade tarzı, farz edilen hususun meydana gelmesinin mümkün olmasını gerekli kılmaz, tam aksine ihtimal ifade eder. *"İn"* edatıyla başlayan şart cümlelerinde de esas olan budur. Bazı bilginler, böyle bir cümle "kuşku" ifade eder demişlerdir. Böyle bir ifadenin Yüce Allah'ın kelâmında Arap ifade üslûbuna göre gelmesinin sebebi, -söyleyenin kim olduğundan sarf-ı nazar ederek- ifadenin bizzat kendisinden maksadın ne olduğunu beyan etmektir. Böyle bir ifadenin burada verdiği mana, unutmanın mazeret olduğunu açıklamaktır. İfadeye muhatap olan kişi, unutmasa bile bir başkası unutabilir. Unutunca da mazur olur.

Zemahşerî, Hz. Peygamber'i söz konusu unutmadan tenzih etme hususunda cümlede başka bir ihtimalin daha olduğunu ifade ederek başka bir görüşü benimsemektedir:

"Burada şu mananın kastedilmiş olması da mümkündür: Eğer şeytan yasaklık gelmeden önce sana ayetlerle alay edenlerle birlikte oturmanın çirkinliğini unutturursa -ki bu aslında akılların çirkin gördüğü bir husustur- hatırladıktan sonra yani bunun çirkinliğini biz sana hatırlattıktan ve seni bu hususta uyardıktan sonra artık onlarla oturma."[188] Ancak bazı âlimler, Zemahşerî'nin bu yaklaşımını reddetmişlerdir. Çünkü bu âlimlere göre onun yaklaşımı, Mu'tezile mezhebinin "Bir şeyin güzel (*hüsn*) veya çirkin (*kubh*) olduğu aklen bilinir." şeklindeki kaidesine dayalıdır. Ancak Zemahşerî'nin

187. Zümer, 39/65.

188. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 27.

yaklaşımının bu kaideye dayandığı, bizce kesin değildir. Ne Eş'arîler ve ne de başkaları, bir mü'minin aklının -helâl ve haram kılmada bağımsız olmasa da- Allah'ın ayetlerini alaya alan kimselerle birlikte oturmanın çirkinliğine hükmedebileceğini inkâr etmezler. Yukarıdaki kaideyi reddetmekle birlikte Zemahşerî'nin öngördüğü cevazı açıklamak mümkündür. Ancak ifadenin gelecek zaman ifade eden bir fiille getirilmesi buna engel olmaktadır. Zaten İbnü'l-Münîr'in itiraz ettiği husus da budur. Fakat Zemahşerî gibi eşsiz bir dil âliminin böyle bir problemi görmemesi nasıl mümkün olur?

Âlimler, bu ayetten insanın unutarak yaptığı şeylerden sorumlu olmayacağı hükmünü çıkarmışlardır. Bunun manası, insanın unutarak yaptığı şeylerden ceza görmeyeceğidir. İnsan ramazanda oruçlu iken unutarak yerse, unutması orucunu bozmaz. Ancak bu, unutma nedeniyle insanın üzerindeki haklar düşer manasında değildir. Fıkıh bilginleri ve usulcüler bu hükmü, *"Ümmetimden hata, unutma ve zorlandıkları söz ve fiilleri kaldırılmıştır."*[189] hadisinden çıkarmaktadırlar. Hadis, onların kitaplarında bu lâfızla meşhur olmuştur. Bu hadis hakkında muhaddislerin bilinen açıklamaları vardır. İmam Ahmed, bu hadisi hem rivayet ve hem de dirayet olarak kabul etmez ve hadisin sahih olmadığını ve isnadının sabit olmadığını ifade eder. İmam Ahmed devamla şöyle der: "Her kim, hata ve unutmanın kaldırılmış olduğunu iddia ederse Kitab'a ve Sünnet'e muhalefet etmiştir. Çünkü Yüce Allah, yanlışlıkla öldürmede kefaret vermeyi gerekli kılmıştır." İmam Ahmed'in bu yaklaşımına az önce zikrettiğimiz "Unutmanın kaldırılması, terettüp eden hakların değil, günahın kaldırılmasından ibarettir. Her kim namazı unutursa, onu iade eder. Kul hakları ise unutma ve hata ile haydi haydi düşmez." şeklindeki açıklamamızla cevap vermek mümkündür. Bu hadisin isnadına gelince; hadisi İbn Mâce, zorlanan ve unutan kimsenin boşaması bölümünde merfû olarak İbn Abbas'tan şu lâfızlarla rivayet etmiştir: *"Yüce Allah, benim ümmetimden hatayı, unutmayı ve zorlandıkları şeyleri kaldırmıştır." ez-Zevâid*'de hadisin isnadının sahih olduğu ifade edilmektedir. Ancak hadis inkıtadan salim olmakla birlikte *ez-Zevâid* müellifi munkatı' olduğunu tercih etmiştir. İbnü'd-Deyba' (ö. 944/1537)[190] halkın dilinde meşhur olmuş hadislere dair yazdığı muhtasarda şöyle der: Bu hadisi İbn Mâce ve İbn Ebî Âsım şu lâfızla rivayet etmiştir: *"Yüce Allah bu ümmetten üç şeyi kaldırmıştır: Hata, unutma ve*

---

189. Aynı anlamda bkz. İbn Mâce, *Talâk*, 16.

190. Asıl adı Abdurrahman b. Ali olup İbnü'd-Deyba' diye meşhur olmuştur. *Temyizu't-Tayyib mine'l-Habîs Mimmâ Yedûru alâ Elsineti'n-Nâs mine'l-Ehâdîs* isimli eseri vardır. Bu eser, Sehâvî'nin *el-Mekâsıdu'l-Hasene Fi Kesîrin mine'l-Ehâdîs*'inin muhtasarıdır. Bkz. *D.İ.A.*, İbnü'd-Deyba' maddesi; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 105. İst. 1985. (Çev.)

zorlanarak yaptıkları şeyler." Hadisin ravileri sikadırlar. İbn Hibbân da sahih olduğunu söylemiştir.

"Takva sahiplerine onların hesabından herhangi bir sorumluluk yoktur." Yani Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşmaya dalanların hesabından takva sahipleri üzerine herhangi bir sorumluluk yoktur. Dolayısıyla ne onların bu konuşmalarından hesaba çekileceklerdir ve ne de Yüce Allah'ın kendilerini hesaba çekeceği diğer amellerinden dolayı hesaba çekileceklerdir. Yeter ki kendilerine emrolunduğu gibi onlardan uzak dursunlar ve yüz çevirsinler. Bu mana, Said b. Cübeyr'den rivayet olunmuştur. Said şöyle der: Sen onlardan uzak durduğun ve yüz çevirdiğin takdirde onların Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşmalarından sen sorumlu değilsin. Bazılarına göre bu, bir ruhsattan ibarettir. Manasına gelince; mü'minler, onlarla birlikte otururlarsa Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşmaya dalanların hesabından onlara herhangi bir sorumluluk yoktur. Bu son görüşe göre ayet, Nisâ Sûresi'nin 140. ayetiyle mensuhtur. Çünkü Yüce Allah orada *"Yoksa siz de onlar gibi olursunuz."*[191] buyurmaktadır. Bu yaklaşım, Mücâhid, Süddî ve İbn Cüreyc'den rivayet olunmuştur. Ancak bu değerlendirme çok uzak bir ihtimaldir. Çünkü bir yasaklık hükmüne onu yürürlükten kaldıracak bir ifade bitişmez. *"Yoksa siz de onlar gibi olursunuz."* ifadesi, burada olduğu gibi orada da yasaklıkla birlikte nazil olmuştur. Âlûsî der ki:

"*et-Tavdu'r-Râsih fi'l-Mensûh ve'n-Nâsih* isimli eserde şöyle denilmektedir: Tahkik ehli bilginlere göre burada nesih söz konusu değildir. Çünkü *'herhangi bir sorumluluk yoktur'* ifadesi ihbârî bir cümledir. Haberlerde nesih söz konusu değildir. Bu inceliği anlamak gerekir."[192]

Ancak denebilir ki, bu cümle, şeklen ihbârî olsa bile mana itibarıyla inşaîdir, yoksa hakkında neshin geçerli olmadığı ihbârî cümlelerden biri değildir. Cümlenin ifade ettiği mana ise şer'i bir hükümdür. Bu hüküm, hiçbir kimsenin bir başkasının günahından dolayı sorumlu tutulmayacağıdır. Bu ayetin neshedildiği görüşünü reddederken asıl dayanağımız, az önce zikrettiğimiz yaklaşımdır. Dolayısıyla Said b. Cübeyr'in zikrettiği şartı takdir etmek, tek seçenek olarak ortaya çıkar.[193] Ya da takdir yaparken şöyle de denebilir: Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşanların hesabından Allah'tan korkanların üzerine herhangi bir sorumluluk yoktur. Çünkü o muttakiler, yasaklık hükmünden önce onlarla birlikte otururlardı. Fakat onların Allah'ın ayetleri hakkındaki konuşmalarından ve bâtıl olan hareketlerinden

191. Nisâ, 4/140.
192. Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, VII, 185, 186.
193. Said b. Cübeyr'in takdir ettiği şart, "Onlardan kaçındığın ve yüz çevirdiğin takdirde..." şeklindeydi. (Çev.)

hoşlanmıyorlardı. Onlardan uzak durmak ve yüz çevirmek ise kendilerine ağır geliyordu. Dolayısıyla yasaklığın sebebi, takva sahiplerinin -onlarla birlikte oturmaktan vazgeçmedikleri takdirde- günahlarından herhangi bir şeyi yüklenmeleri değildi. Çünkü Yüce Allah, yasaklığı ancak uygun olan vaktine ertelemiştir ve onları ondan önceki hareketlerinden dolayı sorumlu tutacak değildir. Bu ifade, kendileriyle evlenmek yasak olan kadınlar zikredilirken geçen "*Geçmişte olanlar bir yana...*"[194] ifadesi gibidir.

"Fakat bu bir hatırlatmadır. Olur ki sakınırlar." Fakat yasaklık, bir öğüt ve hatırlatma kılındı. Belki Allah'a iman eden bu mü'minler, yapmamaları gereken "Allah'ın ayetleri hakkında ileri geri konuşmaları dinlemek"ten kaçınırlar. Bu yasaklık hükmüyle umut edilen bu takva, özel bir takvadır. Öteki takva ise küllî ve genel bir takvadır. Bizce en uygun olan yaklaşım budur. Burada geçen *"ez-zikrâ", "et-tezkir" (hatırlatma)* manasındadır. Bundan önceki ayette ise *"tezekkür" (hatırlama)* manasında geçmişti. Denildi ki: Ayetin manası, onlardan yüz çevirseler de onlarla birlikte otursalar da onların hesabından onlara herhangi bir sorumluluk yoktur. Fakat onlara gerekli olan, o durumda kendilerine öğüt vermek ve yüzlerine karşı bile olsa yaptıklarına tepki göstermektir. Belki böylece ileri geri konuşmaktan kaçınırlar.

Bilginler, ayete bu manayı *"ez-zikrâ"*nın iki manasını *(hatırlama-hatırlatma)* göz önüne alarak vermektedirler. İbn Cübeyr, bu ayeti şöyle anlamaktadır: "Bunu onlara hatırlatın ve yaptığınız bu işin kendinize ağır geldiğini onlara haber verin ki sizi üzmekten kaçınsınlar." İbn Cübeyr, ayete bu manayı verirken bu sûrenin müşriklerin mü'minlere en ağır bir biçimde zulmettikleri, kendilerini üzecek hareketleri araştırıp, sevindirecek şeylerden hoşlanmadıkları bir sırada inmiş olduğunu unutmuş gibidir. Râzî ve başka müfessirlerin İbn Abbas'tan nakledérek zikrettikleri nakil doğru olduğu takdirde, "Onlarla birlikte oturma" takdirine nispetle "kendilerine hatırlatma" yaklaşımı tercihe daha elverişli olabilir. Râzî ve başka müfessirler, İbn Abbas'ın ifadesini şöyle naklediyorlar:

"Müslümanlar, 'Müşrikler Kur'ân'la her alay ettiklerinde ve onun hakkında ileri geri konuşmaya her daldıklarında yanlarından ayrılmak durumunda kaldığımız için, Mescid-i Harâm'da oturamaz ve Beytullah'ı tavaf edemezdik.' dediler. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu ve ayette Müslümanların onlarla birlikte oturmalarına, onlara öğüt vermelerine ve gerçekleri anlatmalarına ruhsat verildi."[195]

194. Nisâ, 4/22.
195. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, XIII, 22-23.

Dinlerini Oyun ve Eğlence Edinenler

Bundan önceki ayetin tefsirini yaparken işaret ettik ki, bu ayetin muttakiler topluluğu hakkında olduğunu kabul etmek, bundan önceki ayette de (68. ayet) Rasûlullah'a yapılan hitapla kastedilenin muttakiler topluluğu olduğunu göstermektedir. Nitekim ***"Dinlerini bir oyun ve bir eğlence edinen ve kendilerini dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak!"*** ayetinde tekrar "hitap" kipine geçilmesi de bu görüşü desteklemektedir. *"el-La'b"* (*oyun*), *"el-lehv"* (*eğlence*) kelimelerinin ne manaya geldikleri, birinin diğerinden daha önce zikredilmesindeki incelik 32. ayetin tefsirini yaparken geçmişti. Ayetin manasına gelince: Ey Peygamber! Müşriklerden dinlerini bir oyun ve eğlence edinen kimseleri bırak! Öncelikle ve bizzat kastedilenler, bu müşriklerdir. Mü'minlerden ve Ehl-i Kitab'dan onlar gibi hareket eden herkes de onlar gibidirler. Bunları dünyanın fâni hayatı aldatmış ve onu ahiretin ebedî hayatına tercih etmişlerdir. Hatta müşrikler, ahiret hayatını inkâr etmişler, fasıklar ise o hayat için hiçbir hazırlık yapmamışlardır. Onların dinlerini oyun ve eğlence edinmeleri ise birkaç yönden açıklanabilir. Ayetten ilk bakışta akla gelen mana şudur: Onların dinlerinde yapmakta oldukları ameller, nefisleri arındırmadığı, ahlâkı düzgün hale getirmediği, Rahman'ı razı edecek, keramet ve rıdvan yurdu ahirette insanı Rahman'la karşılaşmaya hazırlayacak tarzda yapılmadığı, sosyal durum ve bayındırlıkla ilgili hususları düzeltmediği için ya faydasız bir hususta vakit harcamak demektir -ki, *"l'âb"* kelimesinin manası budur- ya da bazı önemli konulardan ve işlerden insanı uzak kılıcıdır ki, bu da *"lehv"* demektir. Adına *lehv* denilen bu husus, bayram ve panayırlar gibi dinî sosyal faaliyetlerde ortaya çıkmaktadır. İbn Abbas'ın da bu yönde bir tefsiri rivayet olunmuştur. İbn Abbas şöyle der:

"Yüce Allah, her kavim için bir bayram günü tahsis etmiştir. İnsanlar o güne saygı gösterirler, akrabalarını görüp gözetirler ve Allah'ı anarak o günleri değerlendirirler. Öte yandan (o zamanlar) insanların çoğunluğu müşriklerden ve Ehl-i Kitab'dan oluşmaktaydı. Bunlar, bayramlarını eğlence ve oyun edinmişlerdi. Müslümanlar ise böyle değillerdi, onlar bayramlarını Yüce Allah'ın gösterdiği şekilde kutlamaktaydılar."[196]

İbn Abbas, verdiği mananın ayetin gösterdiği manalardan birisi olduğunu söylemek istiyordu, yoksa mananın tamamıyla bu olduğunu dile getirmek istemiyordu. Bu zikrettiğimiz husus, ayet hakkında Râzî'nin zikrettiği beş yönden birisidir.

Diğer açıklama tarzlarına gelince:

---

196. Râzî, *a.g.e.*, XIII, 23.

"Birincisi: Onlar, kabul etmekle mükellef tutuldukları ve davet edildikleri dinlerini -yani İslâm dinini- bir oyuncak ve eğlence edindiler. Çünkü bu dini alaya alıp, dalga geçmekteydiler."

"İkincisi: Bir oyuncak ve eğlenceden ibaret olan putlara tapmayı kendilerine din edindiler."

"Üçüncüsü: Kâfirler, -sâibeyi ve bahîrayı[197] kendilerine haram kılmaları örneğinde olduğu üzere- Allah'ın dini hakkında sırf kendi arzularına ve temennilerine göre hüküm veriyorlardı. Din konusunda asla dikkatli ve uyanık olmuyorlar, sırf taklitle yetiniyorlardı. Yüce Allah, bu durumu 'dinlerini oyuncak ve eğlence edinmek' olarak ifade etti."

"Dördüncüsü: Yukarıda İbn Abbas'tan nakledilen görüştür."

"Beşincisi: Râzî'nin en yakın ihtimal dediği yaklaşım bu yaklaşımdır. Dine yardım eden, dinde tahkik ehli olan bir kimsedir. Çünkü o, dinin hak, doğru ve isabetli bir yol olduğuna delil bulan kimsedir. Dine, kendisiyle makam-mertebe ve riyasete erişmek, hasmına galebe çalmak ve mal biriktirmek için yardım edenlere gelince, bunlar dine dünyalık için yardım eden kimselerdir. Yüce Allah, başka ayetlerde dünyaya onun bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğu damgasını vurmuştur. Yüce Allah'ın *"Dinlerini bir oyun ve bir eğlence edinen ve kendilerini dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak!"* ayetinden maksat, dinini dünyalık elde etmek için kullanan kimseye işaret etmektir. İnsanların çoğunluğunun durumu üzerinde düşündüğünde onların bu sıfata bürünmüş olduklarını ve burada sözü edilen duruma dahil olduklarını görürsün."[198]

Ben de derim ki, Râzî'nin *"dünya hayatının aldattığı kimseleri..."* ayetinin tefsirinde buna benzer şeyler zikretmesi gerekirdi. Halbuki o, bu cümleyi bir önceki cümleyi teyit eden bir ifade olarak kabul etmiş ve *"lâ'b"* ile *"lehv"* kelimelerinden maksadın bu olduğunu ifade etmiştir. Ancak bunu yaparken, öncelikle ve bizzat kastedilen Kureyş kâfirlerinde bu özelliğin zuhur etmediğini gözden kaçırmıştır. Râzî'nin saydığı beş açıklama çeşidinden birincisi, müteahhirûn müfessirlerinin esas aldıkları bir açıklamadır. Bu yaklaşım tarzı için bir de şunu söylemek mümkündür: Bu yaklaşım, *"Sizin dininiz size, benim dinim de banadır."*[199] *"Ey iman edenler! Sizden öncekilerine kendile-*

---

197. Bu kelimeler, Mâide Sûresi 103. ayette geçmişti.

Sâibe: Put nâmına serbest bırakılan ve sütünden yalnızca misafirlerin faydalandığı develere verilen isimdi.

Bahîra: Beş kere doğuran ve beşinci yavrusu dişi olan deveye verilen isimdi. (Çev.)

198. Râzî, *a.g.e.*, XIII, 23.

199. Kâfirûn, 109/6.

rine kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin."[200] ayetlerine de aykırı bir yaklaşımdır. Yüce Allah, İslâm dinini kâfirlere izafe etmez. (Yani 'Sizin dininiz' demez.) "Dünya hayatının onları aldatması" demek, dünya hayatının aldatması ve kendilerini nefislerine ve nefislerinin yetenekli olduğu kemale gereken önemi verdirmemesi demektir. Bir de öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğu ve tamamen yok olup gitmenin imkansız olduğu gerçeğini ihmal ettirmesi demektir. Böyle kimseler, zikredilen hususlara gereken önemi vermemişler, bunun yerine dünyanın değersiz, fâni ve lezzetleri boğaza diken şeyleriyle meşgul olmuşlardır. Böyle yapınca da değerli hüccetlerle, apaçık alâmet ve beyyinelerle destekli olan ve kendilerine gelen hak ve gerçekten gafil olmuşlardır. Ayetleri derinlemesine anlamak ve üzerinde derinden derine düşünmek yerine onlar hakkında ileri geri konuşmaya dalmışlardır.

Bu kendi kendilerini aldatan kimseleri bırakmak emri tehdit yollu olarak gelmektedir. Tıpkı şu ayetlerde olduğu gibi: *"Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. (Kötü sonucu) yakında bilecekler!"*[201] Bu ifade, dünya azabıyla tehdittir. Çünkü devamında şöyle söylenmektedir: *"Helâk ettiğimiz hiçbir ülke yoktur ki hakkında (bizce) bilinen bir yazgı olmasın. Hiçbir ümmet, ecelinin önüne geçemez ve onu geciktiremez."*[202] Bu ifadelerin aynısı ahiret azabı için de gelmiştir.[203] Denilmiştir ki, bu emirden maksat, onlardan el etek çekmek ve onlara ilişmemektir. Ve bu emir, kıtal ayetiyle neshedilmiştir. Bu görüş Katâde'den rivayet olunmuş, ancak tahkik ehli âlimler bu yaklaşımı zayıf bulmuşlardır. Tehdit manası ihtiva etmediği takdirde ayetin manası şöyle olur: Bırak onları! Onların ayetler hakkında ileri geri konuşmaya dalmalarına ve seni yalanlamalarına önem verme. Sana düşen görev, mükellef kılındığın ve sana görev olarak yüklenen Rabbinin davetini tebliğ etmekle meşgul olmaktır.

"Kazandığı sebebiyle hiçbir nefsin felâkete duçar olmaması için onunla nasihat et." Ayette geçen *"el-besl"*, *"beselehu"* fiilinin mastarıdır. Bir şeyi tuttu, zor kullanarak vermedi manasıyla rehin ve ibâha manasında kullanılır. *"Ebsele'ş-şey'e"* tabiri mana itibarıyla *"beselehu"* gibidir. Onu helâke teslim etti demektir. Bu kökten türeme olarak *"esedun bâsilun"* ve *"raculun bâsilun"*

200. Mâide, 5/57.
201. Hicr, 15/3.
202. Hicr, 15/4-5.
203. *"Sen bırak onları, kendilerine söz verilen günlerine kavuşuncaya kadar bâtıla dalsınlar, oynaya dursunlar."* (Zuhruf, 43/83)
"Ama sen onları (şimdilik) bırak da tehdit edildikleri günlerine kavuşuncaya dek dalsınlar, oynayadursunlar." (Meâric, 70/42)

tabirleri vardır. Manası, akranlarına galip gelen cesur kişidir. Ya da muhafaza etmek istediği şeyi elletmeyen ve buna engel olan kimse demektir. *"Bihî"* kelimesindeki zamir, Kur'ân yerine kullanılmıştır. Bu zamirin Kur'ân yerine kullanıldığı, ifadenin akışından anlaşılmaktadır. Tıpkı Kâf Sûresi'nin sonundaki *"Tehdidimden korkanlara Kur'ân'la öğüt ver."*[204] ayetinde olduğu gibi... Kur'ân ayetlerinin bazıları, bazılarını tefsir eder. *"İbsâl"* kökünün manası hakkında İbn Abbas'tan üç görüş rivayet olunmuştur: Rezalet, helâke teslim etmek ve ateşte hapsetmek. Bu üç manadan sonuncusu, Nâfi' b. el-Ezrak'a aittir. Nâfi' kendisine şu soruyu sorar: "Araplar bu manayı ifadelerinde bilirler mi?" Sonra sorduğu soruya "Evet. Züheyr'in şu beytini duymadın mı?" diye cevap verir ve onun şu beytini örnek olarak verir:

وفارقتك برهن لا فكاك له   يوم الوداع وقلبي مبسل غلقا

"Ayrıldım senden veda günü kopmaz bir rehinle,
Bıraktım kalbimi, hapis ve üstü kapalı kilitle!"

Ayetin manasına gelecek olursak şöyle denmiş oluyor: Ey Muhammed! İnsanlara hatırlat ve onlara Kur'ân'la öğüt ver! Ta ki her nefis kazandığı ameller karşılığında ahirette tutuklu kalmaktan kaçınsın! Bir başka ifadeyle; her nefis hapsolunmaktan veya azap içinde rehin bulunmaktan ya da kendisini azaba teslim etmekten veya cennet nimetinden engellenmekten kaçınsın! Bütün bu zikredilenlerden Kur'ân'ın zikrettiği kurtuluş ve mutluluk sebeplerine sarılarak kurtulsun! Bu yapılan takdirlerden birincisini *"Her nefis, kazandığına karşılık bir rehindir."*[205] ayeti desteklemektedir. Bazı müfessirler takdiri, "Her nefis kazandığı ameller karşılığında ahirette tutuklu kalmaktan korktuğu veya bundan hoşlanmadığı için sen öğüt ver!" Bazı müfessirler ise "...hapsedilmesin diye öğüt ver!" şeklinde yapmışlardır.

Bundan sonra Yüce Allah, yaptıkları ameller karşılığı ahirette hapsedilen nefsi vasfetmek veya onun hapsedilmesinin sebebini açıklamak için şöyle buyurmaktadır: ***"O nefis için Allah'tan başka ne dost vardır ne de şefaatçi."*** Yani, o nefsin Allah'tan başka hiçbir dostu, bir başka ifadeyle kendisine yardım edecek hiçbir yardımcısı veya işini üzerine alacak hiçbir yakını ve Allah katında kendisine şefaat edecek hiçbir şefaatçisi yoktur. *"Zalimlerin ne dostu ne de sözü dinlenir şefaatçisi vardır."*[206] Yüce Allah'ın *"Kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün"*[207] şeklinde vasfettiği o günde hiçbir şefaatçisi yoktur. O gün iş, sadece Yüce Allah'a aittir. *"De ki: Bütün şe-*

204. Kâf, 50/45.
205. Müddessir, 74/38.
206. Mü'min, 40/18.
207. Bakara, 2/254.

faat Allah'ındır."[208] *"İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir?"*[209] *"Allah'ın huzurunda kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez."*[210] *"Allah'ın rızasına ulaşmış olanlardan başkasına şefaat etmezler. Onlar, Allah korkusundan titrerler."*[211] O gün Yüce Allah kendisinden hoşnut olmadığı halde O'na gelen her nefis, kazandığı kötü ameli dolayısıyla rehindir ve kendisini felâkete sürüklemiştir.

"O, bütün varını fidye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez." Ayette geçen "*el-adl*" kelimesi, bir şeyin, kendi cinsinden olmamak şartıyla dengi ve eşiti demektir. Benzer bir kullanım daha önce "*... yahut onun dengi oruç tutmaktır.*"[212] ayetinde geçmişti. Kelime, burada "fidye" manasındadır. Çünkü fidye veren kimse, -Zemahşerî'nin ifade ettiği üzere- yerine fidye verdiği şeyi misliyle denkleştirmektedir. *"Adele"* fiili, mef'ûlün bihine (tümlecine) *"bâ"* harf-i cerri ile bağlanmaktadır. Tıpkı bu sûrenin başında *"Sonra kâfirler hâlâ Rablerine başkalarını denk tutuyorlar."* ayetinde geçtiği gibi... *"Fe külle adlin"* ifadesi burada mef'ûlün bih olmak üzere değil, mef'ûlün mutlak olmak üzere mansuptur. Manaya gelince; kazandıkları karşılığında rehin kalan nefis, bütün fidye çeşitlerini karşılık olarak verse kabul edilmeyecektir. Bir başka ifadeyle; "alma" fiili ondan vaki ve hâsıl olmayacaktır. Bu ifade, "Ekele mine'l-kas'ati" (Çanaktan yedi.) ve "Sîre mine'l-beledi" (Bu diyardan gidildi.) kabilindendir. Çünkü mastar olan *"el-adl"* (*denklik*) alınamaz. Ancak *"el-ahz"* (*almak*) fiiline "kabul etmek" manası yüklenebilir. Zamir de *"el-adl"* kelimesine gönderilebilir. *"el-Adl"*, burada *"el-fidâ"* demektir. *"el-Fidâ"* ise -her ne kadar burada istihdâm[213] kabilinden sayılsa da- fidye olarak verilen şey demektir. *"el-Adl"* kelimesi Bakara Sûresi'nde, "fidye" manasında kullanılmıştır. Bu manada olduğu için "almak" ve "kabul etmek" fiillerine isnat olunmuştur. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden şefaat kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz."*[214] *"Ve bir günden sakının ki, o günde hiç kimse başkası namına bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaat fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmezler."*[215]

---

208. Zümer, 39/44.
209. Bakara, 2/255.
210. Sebe, 34/23.
211. Enbiyâ, 21/28.
212. Mâide, 5/95.
213. İstihdâm: Birden çok manası olan bir kelimeyi, önce bu manalardan birinde kullanmak, daha sonra da aynı kelimeye başka bir manasını kastederek zamir göndermek sanatıdır.
214. Bakara, 2/48.
215. Bakara, 2/123.

Bu ve bu manadaki diğer ayetlerden maksat, putperestliğin temellerinden birisini yıkmaktır ve ilâhî dinin aslını vermektir. Bu putperestçe düşünce, dünyada birçok maksada ulaşmak örneğinde olduğu gibi, ahirette kurtuluşu fidye vermeye veya şefaatçilerin şefaatine bağlamak fikridir. İlâhî dinin aslı ise ahirette kurtuluşa, Allah'ın rızasına ve O'na yaklaşmaya ancak Yüce Allah'ın peygamberlerinin dillerinde getirdiği iman ve İslâm'la erişilebileceği gerçeğidir. Bir başka ifadeyle; bu sayılanlara ancak nefislerin sayesinde arındığı salih amelle erişilebilir. Salih amelin yanında Allah'a, O'nun peygamberlerine ve getirdikleri şeylere iz'ânî imanla iman etmek de gerekir. Kötü amel ve günah işlemeleri, dini bir oyuncak ve eğlence edinmeleri, dünya hayatıyla aldanmaları nefislerini helâke sürükleyen kimselere hiçbir şefaat fayda vermez ve onlardan hiçbir fidye kabul olunmaz.

"Onlar kazandıkları şey yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir." Yani zikredilen sıfatları taşıyan o kimseler, kazandıkları günah ve sorumluluk yüzünden nefislerini helâke sürüklemiş, nefislerini kazandıklarına karşılık rehin bırakmış ve saadet yurdundan mahrum etmiş kimselerdir. Sonunda günahları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. Bir oyuncak ve eğlence edindikleri dinlerinde kendilerini bu günahlardan alıkoyacak hiçbir engelleyici yoktur. Nefislerini helâke sürükledikten sonra onların cezaları acaba ne olabilir? ***"İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır."*** Yani onlara çok kaynar sudan içecek vardır. *"Hamim"* kelimesi, "çok kaynar" manasına geldiği gibi "çok soğuk" manasına da gelir. Bir de onlara hayatları boyu sürdürdükleri inkârları sebebiyle çok elemli bir azap vardır. Hayat boyu sürdürdükleri bu inkâr, Yüce Allah'ın -uydukları takdirde- kurtuluşlarına vesile kıldığı şeyden kendilerini başka tarafa çevirmiştir. Ayeti şöyle anlamak da mümkündür: Kazançları sebebiyle kendilerini felâkete teslim eden o kimselere, inkârlarını sürdürdükleri için kaynar su ve çok elem verici bir azap vardır. Böylece birinci sebebi kazanmaya, ikinci sebebi ise inkâra bağlama arasındaki fark da ortaya çıkmış olmaktadır. Onların fıtratlarını bozan inkârda kök salmaları olmasaydı ve kendilerinde hakka ve hayra dair hiçbir yeteneğin kalmadığını gösteren sürekli bir ısrar bulunmasaydı, ara sıra işledikleri bazı günahlar, onların helâkine ve tümüyle azabın içine düşmelerine sebep olmazdı. Bu ayet-i kerimede sözü anlayan ve İslâm lâkabına aldanmayan kimseye ibretlerin en büyüğü vardır. Çünkü gerçek Müslüman, birtakım kuruntu ve vehimlerle kendini aldatan, hayal ve karaltılara kanan kimse değil, kendisine Kur'ân'ı ve Hz. Peygamber'in sünnetini önder olarak seçen kimsedir.

قُلْ أَنَدْعُو مِن دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَنفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ
هَدَانَا اللّٰهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ
إِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ
﴿71﴾ وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿72﴾ وَهُوَ الَّذِي
خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُن فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ
يَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿73﴾

71. **De ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi yalvaralım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra ardımıza mı dönelim? Arkadaşları, 'Bize gel!' diye doğru yola çağırdıkları halde yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp, şeytanların ayartarak uçuruma çektikleri kimse gibi mi olalım? De ki: 'Allah'ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.'**

72. **Bize: 'Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun.' (diye emredildi.) Toplanacağınız yer, O'nun huzurudur. Huzuruna varıp toplanacağınız varlık, O'dur.**

73. **Gökleri ve yeri hak ile yaratan O'dur. 'Ol' dediği gün her şey oluverir. O'nun sözü gerçektir. Sûr'a üflendiği gün de hükümranlık O'nundur. O, gizliyi ve açığı bilendir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.**

Allah'tan Başkasına Yalvarmak

Yüce Allah, bu ayetlerden ilkinde öyle bir misal veriyor ki müşriklerden bu misali akledip kavrayan kimse için ayette ifade edilen gerçekle, bundan önceki ayetlerde ifade edilen tevhid delilleri ve alâmetleri açığa çıkıyor. Yine müşriklerin kötü halleri ve şirkleri içindeki kötü akıbetleri ortaya çıkıyor. Tevhid konusundaki ayetlerin ifade akışında neden Allah'tan başkasına yakarmanın ve heveslerinin peşinden gitmelerinin yasak edildiğini açıklıyor. Yüce Allah, onlara bunun ne demek olduğunu ve ne mana taşıdığını ayrıntısıyla açıklıyor ve onlara bunun mukabilini beyan ediyor: Burada geçen

ifade akışı (*siyâk*) deyimiyle *"De ki: Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi. De ki: Ben sizin arzularınıza uymam, aksi halde sapıtırım da hidayete erenlerden olmam."*[216] ayeti ve devamıyla, *"De ki: 'Eğer bizi bundan kurtarırsa andolsun şükredenlerden olacağız.' diye aşikâr ve gizli olarak O'na yakarırken karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır?"*[217] ayetiyle bu ayeti izleyen dünya ve ahiret azabı ile tehdit ve devamını kastetmekteyiz. Yüce Allah, ayeti sapıklık ve heves yolunun tam zıddı olan İslâm'ı emretmekle bitirmektedir. İkinci ayet ise hidayet yolunun en büyük amelini beyan etmeye başlıyor. Sonuncu ayete gelince, bunun alâmetleri ve akıbetini hatırlatmakta, Yüce Allah'ın tehdidinin doğruluğunu, ilminin mükemmelliğini ve bu husustaki hikmetini zikretmektedir. Yüce Allah şöyle diyor:

"De ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi yalvaralım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra ardımıza mı dönelim?"

Süddî'den rivayet olunduğuna göre; müşrikler mü'minlere "Bizim yolumuza girin, Muhammed'in dinini bırakın." dediler. Bunun üzerine Yüce Allah da *"De ki: Allah'ı bırakıp da..."* ayetini indirdi. Katâde'nin bu ayet hakkında şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Bu ayet, Yüce Allah'ın Muhammed (s) ve ashabına sapıklık içinde olanlarla tartışmalarına yarayacak bir delil mahiyetindedir. Herhalde Süddî'nin de demek istediği budur. Çünkü onun maksadı müşriklerin bu sözü bazı mü'minlere veya hepsine bir kez söyleyip bıraktıkları şeklinde değildir. Tam aksine müşrikler, Müslümanları devamlı olarak fitneye düşürmeye çalışıyorlar ve inkâra dönmeye çağırıyorlardı. Yine Süddî'den rivayet olunduğuna göre Abdurrahman b. Ebî Bekr, babasını şirke dönmeye davet etmiş ve bunun üzerine onlara bir cevap olarak bu ayet nazil olmuştur. Böylece Yüce Allah onlara bu etkileyici delili telkin etmiştir. Söz konusu delilin içinde şirkin durumu ve sapıklığı ile tevhidin durumu ve hidayetine dair apaçık bir misal vardır. Bu misal, -daha önce geçtiği üzere- toptan ve bir defada nazil olan bu sürede hakkın birçok delili bağlamında verilmektedir. Ayetin başındaki soru/istifham inkâr ve taaccüp ifade etmek içindir. Ayetin manası ise şöyledir: Duamızı kabul etmeye kadir olan Allah'a dua etmeyi aşarak, -putlar ve Allah'ın dışında tapılan diğer şeyler gibi- bize zarar ve fayda veremeyecek şeylere mi yalvaralım? Yüce Allah bizi İslâm'a ilettikten sonra şirkin rezil sapıklığına gerisin geri mi dönelim?

Bu ibarenin belâgat yönünden incelenmesine gelince; ibare "istifham"daki "inkâr" ve "taaccüp" manasını beş yönden eda etmektedir:

---

216. En'âm, 6/56.
217. En'âm, 6/64.

1) Allah'tan başkasına yakarma ve dua etme, dua edilen şeyi -dilerse- verebilecek olan ve her şeye kadir olana dua etmekten hiçbir fayda ve zarara gücü yetmeyen bir acize dua etmeye dönmek ve ona yönelmektir.

2) Bu hareket, topukları üzere geri dönmek ve geriye doğru gitmektir. Araplar bir zamanlar kuvvetli iken aciz duruma düşen, bir zamanlar yüksek iken alçalan, övülmüş fiillere atılırken bunları yapmaktan aciz duruma düşen kimse için "Nekesa alâ akıbeyhi", "Vertedde alâ akıbeyhi" ve "Recaa'l-kahkarâ" derler. Bunun aslı, hezimet veya fiyasko ve iyi yürüyüşten acizlik dönüşüdür. Sonra kınanmış olan bütün dönüşler için kullanılır hale gelmiştir.

3) İfadede *"nerteddu"* (*geri çekiliriz*) veya *"nerci'u"* (*geri döneriz*) yerine meçhul kipiyle *"nureddu"* (*geri döndürülürüz*) kelimesi seçilmiştir. Bunun esprisi şudur: Böylesi kınanmış bir dönüş, aklı başında bir kimsenin yapacağı bir şey değildir. Çünkü akıllı bir kimse, ilim ve kemalde yüksek bir dereceye eriştiği zaman, Allah'a yakarmaktan dönmeyi tercih etmez. Daha hayırlı ve daha yüce olan bir şeyi bırakıp da onun yerine daha aşağı olan bir şeyi almaz. Böyle bir kimsenin fıtratı ve aklı, böylesi bir irtidadı ve topukları üzere geri dönüşü kabul etmediğine göre, kendisi geri çekilmediği halde nasıl olur da geri döndürülür?

4) Kadir, Aziz ve Rahim olan Allah'ın sapıklıktan kurtardığı, nefislerde ve dış dünyada ayetlerini göstererek ve İslâm'a göğsünü açarak mutluluk yolunu gösterdiği kimseyi Yüce Allah hidayet yoluna kattıktan sonra kim saptırabilir ki! *"Allah kime de hidayet ederse, artık onu saptıracak yoktur. Allah, mutlak güç sahibi ve intikam alıcı değil midir?"*[218]

5) Bu ifade, dinden dönen kimseyi Arapların tasavvur ettikleri en çirkin halde tasvir etmektedir. Bu tasvir, ayetin devamını teşkil eden şu ifadedir:

*"**Arkadaşları, 'Bize gel!' diye doğru yola çağırdıkları halde yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp, şeytanların ayartarak uçuruma çektikleri kimse gibi mi olalım?**"* Kıraat imamlarından Hamza, *"istehvethu"* kelimesini -elifi imale ederek- *"istehvâhu"* şeklinde okumuştur. Bu elifi, -her ne kadar kelime sonunda olmasa da- aslı olan 'yâ' harfi gibi 'yâ' üzerine yazmışlardır. Bu kelimenin Ana Mushaf'taki yazılışı *"istehvethu"* şeklindedir. Söz konusu şekil ise iki kıraate de uygun olur. İfadedeki benzetmeyi şöyle takdir etmek mümkündür: Hidayet yoluna girdikten sonra şeytanların yeryüzünde ayarttıkları kimsenin dönmesi gibi gerisin geri ardımıza mı dönelim? Ya da şeytanların yeryüzünde ayarttıkları kimselere benzeyerek gerisin geri ardımıza mı dönelim? Dil bilginleri derler ki, *"İstehvethu'ş-şeyâtînu"* demek, şeytanlar arzu-

---
218. Zümer, 39/37.

lanna hâkim oldu ve aklını aldı götürdü demektir. Bazılan ise "Şeytan aklını başından aldı ve şaşırttı." demektir demişlerdir. Başka bazıları da "Şeytan ona hevesini süslü gösterdi." demektir demişlerdir. Cinin aklını başından aldığı kimse için *"İstehvethu'ş-şeyâtînu"* denilir. el-Kuteybî ise bu kelimeyi *"hevâ-yehvî"* fiilinden türeme kabul ederek "İstehvethu'ş-şeyâtînu" ifadesinin "Şeytan onu düşürdü ve giderdi." anlamına geldiğini söyler. Zeccâc'a göre ise kelime, *"heviye-yehvâ"*'dan türeme olup, şeytan ona heva ve hevesini süslü gösterdi demektir. *Lisânu'l-Arab* ve başka kaynaklarda böyle açıklanmaktadır.[219] Bu kökten türeme olarak *"el-mustehâm"*, aşkın veya mecnunluğun kendinden geçirdiği kimse demektir. Bu duruma düşen bir kimse, herhangi bir hedef gözetmeksizin burnunun doğrusuna şaşkın şaşkın gider. Cahiliye Araplan, bütün deliliklerin cinlerin tesiriyle olduğunu zannederlerdi. Arapçanın "Cunne fulânun" şeklindeki ifadelerinin aslı, "Onu cin çarptı ve aklını başından giderdi." demektir. Araplar, cinlerin insanlara çöllerde ve ıssız sahralarda göründüğüne ve insanların karşısında çeşitli renk ve kılıklara girdiklerine, görenlerin akıllarının başlarından gittiğine ve artık ölene kadar nereye gittiğini bilmez bir halde hedefsiz ve maksatsız yürüdüğüne inanırlardı. Arapların *"el-gıylân"*, *"el-eğvâl"* ve *"es-sahârî"* dedikleri, işte bu çeşitli renk ve kılıklara giren şeytanlardı. Müslim'in, *Sahih*'inde Câbir'den rivayet ettiği bir hadiste Peygamberimiz (s) şöyle der: *"Hastalık bulaşması, uğursuz veya uğurlu sayılan şey ve ğûl yoktur."*[220] İmam Nevevî bu hadisi açıklarken şöyle diyor:

"Bilginlerin çoğunluğu der ki: Araplar *'ğûl'* denilen cinlerin çöllerde bulunduklarını zannederlerdi. Bunların, şeytanların cinsinden yaratıklar olduklarına inanırlardı. Onların zannına göre bu cinler, çeşitli kılıklarda insanlara gözükür ve onları yoldan çıkarır ve helâk ederlerdi. İşte Peygamberimiz (s) hadis-i şerifte Arapların bu inanışlarını yıkmıştır. Başka bazı bilginler ise şöyle söylerler: Hadis-i şerifte söylenmek istenen; cinlerin mevcut olmadığını vurgulamak değildir. Asıl söylenmek istenen, cinlerin çeşitli kılıklara girdikleri ve insanlara suikastta bulundukları yolundaki Arap inanışını yok etmektir. Derler ki hadis-i şerifte geçen *'lâ ğûle'*, cinler hiçbir kimseyi saptıramaz demektir. Mananın bu olduğunu *'Lâ ğûle velâkin es-seâlî'* (*Ğûl yok, seâlî vardır.*) hadisi de desteklemektedir. Bilginlerin ifadesine göre *'es-seâlî'*, cinlerin sihirbazlarıdır. Buna göre hadisin manası şöyle olur: 'Ğûl yoktur, fakat cinlerin arasında sihirbaz olanlar vardır. Bunlar, karıştırırlar ve var olmayan bir şeyi varmış gibi gösterirler.' Bir başka hadis-i şerifte şöyle buyrulmakta-

219. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, He-vâ maddesi.
220. Müslim, *Selam*, 107.

dır: *'Cinler, saptırmaya başladıkları zaman, ezanı nida edin.'*[221] Yani, cinlerin şerlerini Allah'ı zikrederek savuşturun. Bu örnek hadis, Peygamberimizin maksadının esasen cin diye bir şeyin bulunmadığını söylemek olmadığına bir delildir. Ebû Eyyûb hadisinde şöyle bir ifade vardır: Benim bir sofra içinde hurmam vardı. Cin gelir ve ondan yerdi."[222]

Ben de derim ki; bu açıklama İbnü'l-Esîr'in en-Nihâye'sinden alınmıştır. Nevevî'nin bu rivayette cinlerin olmadığı görüşünü bilginlerin çoğunluğuna nispet etmekten başka bir tasarrufu olmamıştır. Bu İbnü'-Esîr'in ileri sürdüğü bir görüştür. *Lisânu'l-Arab*'da İbn Manzûr ve başka bilginler onun ibaresini naklederler. Nevevî'nin cumhura nispet ettiği görüş, hadisin lâfzından ilk anda çıkan manadır. Çünkü *"lâ ğûle"* ifadesi, -ibareden ilk anda anlaşılacağı üzere- cin cinsinin olmadığını ifade eder. Ebû Dâvûd'da Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadiste sadece bu lâfız geçmektedir. Cumhurun dışında olanların sözlerinin teyit ettiği bir görüş delil olarak alınamaz. Bundan dolayı cumhur bu görüşün üzerine çıkmamıştır. Fakat İbn Ebî Şeybe sahih bir isnatla yaptığı rivayete göre Hz. Ömer'in yanında *"el-ğûl"*den (kılıktan kılığa giren şeytanlardan) söz ettiler. Hz. Ömer, "Hiçbir kimse, Yüce Allah'ın kendisini yarattığı kılıktan başka bir kılığa bürünemez. Fakat onların tıpkı sizin sihirbazlarınız gibi sihirbazları vardır. Bunu gördüğünüz zaman, ezan okuyunuz." der.[223] Bu, Hz. Ömer'in onların düşündükleri husustaki görüşüdür. Onların görüşüne göre görülen şey, cinlerin sihrinden kaynaklanan ve olmayan bir şeyi varmış gibi göstermekten ibarettir. Ancak cumhurun kanaatine göre cinler çeşitli kılıklara girebilirler. Bu görüş, "*el-ğûl*" denilen cin türünün var olduğunu göstermez. Çünkü "*el-ğûl*"ün, müsemması olmayan bir isim olduğu meşhur bir görüştür. İbn Hişâm, "*Bânet Suâdu*" kasidesinin şerhinde Kâ'b b. Zûheyr'in aşağıdaki beytini açıklarken şöyle der:

فما تدوم على حال تكون بها ‌ ‌ ‌ كما تلوّن في أثوابها الغولُ

"Devam edip gitmez, bulunduğu hâl üzere,
Çeşitli elbiseler içinde benzer, görülen cinlere."

İbn Hişâm bu beyti açıklarken şöyle der: ***"el-Ğûl"***, insana tuzak kurup helâk eden her şeyin adıdır. Burada *"el-ğûl"*dan maksat, şeytanların dişileri demek olan *"es-seâlî"*dir. Dişi şeytanlara bu ismin verilmesi, -onların inançlarına göre- şeytanların insanlara hile ve tuzak kurması ve her zaman kılıktan kılığa girmesinden dolayıdır. Nitekim Araplar "Ülkeler bana farklı ve değişik

---

221. Ahmet b. Hanbel, III, 382.
222. Nevevî, *el-Minhâc*, V, 55.
223. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 94, İbn Abdilberr, *et-Temhîd* (II. Kısım) XVIII, 310, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 344. (Çev.)

oldu." manasına gelmek üzere "Teğavvelet aleyye'l-bilâd" derler. Araplar var olduğunu iddia ettikleri öyle şeyler vardır ki, bunların gerçekte aslı esası yoktur. Bunlardan birisi "*el-ğûl*" dedikleri şeydir. Onların inançlarına göre bunlar insanlara görünür, çeşitli kılıklara girer ve yollarını şaşırmalarına neden olur. İbn Hişâm, Arapların inandıkları hurafelerden başka örnekler de zikretmektedir. Daha sonra da "*el-ğûl*" ve uğursuzluk olmadığını ifade eden -ve biraz önce zikredilen- Müslim hadisini zikretmektedir. Arap şairlerinden birisi şöyle der:

الجود والغول والعنقاء ثالثة   أسماء أشياء لم تخلق ولم تكن

"Civanmertlik, ğûl bir de üçüncüsü; zümrüdü anka,
Üç şey ama yaratılmadı daha, gelmedi henüz vücuda!"

İbn Hişâm'ın *"el-ğûl"* tefsiri, meşhur ve itimada şayan olan görüştür. *Lisânu'l-Arab*'da denir ki: *es-Si'lât* ve *es-si'lâ*, *"el-ğûl"* demektir. Bazıları, bunun sihirbaz cin olduğunu söylemiştir. Ancak *Lisânu'l-Arab*, bu açıklamayı, zayıf bir kavil olarak kabul eder ve buna benzer iki görüş daha zikreder. Bunlardan birincisine göre, *es-si'lât* ve *es-si'lâ*, cinlerin en habis olanıdır. İkinci görüşe göre, bunlar cinlerin dişisidir. Araplar, çirkin yüzlü ve kötü ahlâklı kadını ve atı "*es-si'lât*"a benzetirler. Öyle anlaşılıyor ki, bazı Araplar şehirlerden uzakta çöllerde yolculuk yaparken korkuya kapılırlardı. Duydukları bu korku, onlara kılıktan kılığa giren bir şeyi varmış gibi gösterirdi. Ve bunun cin olduğuna inandıkları için ondan korkarlardı. Bazı Arapların çirkin yüzlü kocakarıya benzeyen bazı gelişmiş maymunlar görüp bunlara *"es-si'lât"* demiş olmaları da muhtemeldir. Ebû Eyyûb hadisinde zikri geçen ve hurmaları yiyen *"es-si'lât"*ın bunlardan olması da muhtemeldir. Tabii, Ebû Eyyûb'un bu rivayeti sahih ve müşahedeye dayanıyorsa... Aksi takdirde bu ifadenin, Hz. Peygamber'in *"el-ğûl"*ün olmadığını ifade etmesinden önce Arapların birbirlerinden naklettikleri geleneklere binaen veya bunun olmadığını öğrenmeden önce söylenmiş bir söz olduğunu düşünürüz. Yüce Allah, şeytan hakkında şöyle der: *"Çünkü o ve yandaşları sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler."*[224] İbn Abbas der ki: Hz. Peygamber, kendisinden Kur'ân dinlerken cinleri görmedi. Bilâkis, bunu *"De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur'ân'ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolundu."*[225] ayeti sayesinde vahiyle öğrendi. Buna karşılık İbn Mes'ûd hadisinde -ki İbn Mes'ûd, Rasûlullah (s) Kur'ân okuduğu esnada onunla birlikteydi- ifade edildiğine göre Hz. Peygamber buluta benzeyen karaltılar gördü. Bu konu, yeri geldiğinde ayrıntısıyla ele alınacaktır. el-Beyhakî *Menâkıbu'ş-Şâfiî*'de, Şâfiî'nin isnadıyla er-Rabî'den

---

224. A'raf, 7/27.
225. Cin, 72/1.

şöyle rivayet eder: Ben, Şâfiî'nin şöyle söylediğini işittim: "Peygamber hariç cini gördüğünü iddia eden kimsenin şahitliğini kabul etmeyiz." Şâfiî'nin bu sözünü, -tıpkı ayeti yorumladıkları gibi- cinleri girdikleri kılıklarda değil, Yüce Allah'ın yarattığı aslî suretlerinde gördüğünü iddia eden kimseler hakkındadır diyerek yorumlamışlardır.

Üstelik biz diyoruz ki, cinler ve onların bazı insanları çöllerde ayartıp da yollarını şaşırtmaları meselesinde Araplardan meşhur olan görüşün mutlaka onların nezdinde dayandığı bir esas olması gerekir. Bu konuda tercihe şayan ve akla uygun olan görüş, Hz. Ömer'den zikrettiğimiz görüşle, bazı kelâmcıların "bunun dış dünyada herhangi bir hakikatinin olmadığı ve bir hayal ettirmeden ibaret olduğu" yolunda ifade ettikleri görüştür. Bazen bu görülen hayal, -bazı maymun türleri gibi- garip hayvan suretleri olabilir. Araplar, insan ve cinlerin azgın ve inatçılarına, bazı hayvanlara, böceklere ve sureti çirkin olan her şeye "şeytan" ismini verirler. Yüce Allah zakkum ağacı hakkında *"Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir."*[226] ifadesini kullanmaktadır. Zakkum, çirkin bir bitkidir diyenler olmuştur. Bazıları ise Yüce Allah, bu ağacı azgın cine benzetmiştir, demişlerdir. *et-Tâc*'da şöyle denir: Zeccâc, tefsirinde der ki: Ayette yer alan söz konusu benzetme şuna dayanmaktadır: Herhangi bir şey, çirkin olunca şeytanlara benzetilir ve "Bu, sanki şeytanın suratına benziyor. Bu, sanki şeytanın başıdır." denilir. Şeytan görülmez, fakat insan şeytanın olabilecek en kötü şey olduğunu, eğer görülse, en çirkin bir biçimde görüleceğini hisseder. Bazıları, "Sanki şeytanların başları gibidir." ifadesini "Sanki yılanların başları gibidir." şeklinde tefsir etmişlerdir. Çünkü Araplar bazı yılan türlerine "şeytan" derler. Zeccâc, daha sonra buna şiirden şahit getirir. Bazı haberlerde, ev yılanlarının cin oldukları ifade edilmiştir. İbn Hibbân, Hâkim ve başka eserlerde yer alan Ebû Sa'lebe el-Huşenî hadisinde şöyle denilmektedir: *"Cinler üç gruptur. Bir grubun kanatları vardır ve havada uçarlar. Bir grup, yılan, akreptir. Bir grup da bir yerde durur sonra da gider."*[227] Süheylî der ki: Hadiste zikredilen bu son grup, cinlerin *"es-seâlî"* denilen türüdür. Vehb b. Münebbih'in, bunların özünün rüzgâr olduğunu, yemeyip içmediklerini, üreme faaliyetinde bulunmayıp ölmediklerini, aralarında yemek yiyenlerin de bulunduğunu söylediği rivayet olunmaktadır. Kısacası; Araplar nezdinde bazı böceklere, zararlı veya çirkin hayvanlara "şeytan" ismi verilirdi. Ayrıca Ehl-i Kitab'dan ve başkalarından gaybî ve ruhî âleme dair nakledilen şeylere de "şeytan" denirdi. Bunlar, insanlara vesvese

226. Sâffât, 37/65.

227. Tam lâfızla: İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 345. Aynı manada fakat farklı veya eksik lâfızla: Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXII, 214, İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, (II. Kısım) XVI, 265. (Bu tahric *el-Mektebetu'l-Elfiyye li's-Sünneti'n-Nebeviyye* isimli CD'den yararlanılarak yapılmıştır. -Çev.-)

verir ve kötülüğü süslü gösterirler. Zaman zaman da bazı insanlarla yakın ilişkiye girer ve bunun neticesinde o insan sara hastalığına yakalanır veya delirir. Bu cin, kâhinlere ve başkalarına görünür. Peygamberler ve bazı salih kimseler, kendilerine mahsus keramet babından olmak üzere onu görürler. Bu hususta bütün halklardan aslı esası olmayan birçok şey nakledilir ve o rivayetlerde yalan ihtimali hiç de az değildir. Fakat ilim ve medeniyet ülkelerinde bu rivayetlere inanan kimseler çok azdır.

Bütün bu açıklamalardan sonra biz deriz ki: *"Şeytanların ayartarak uçuruma çektikleri kimse gibi"* ayetinin tefsiri hakkında müfessirlerin iki görüşü söz konusudur. Biz bu iki görüşe, -yukarıda- *"el-istihvâ"* kelimesinin tefsirini yaparken işaret etmiştik.

1) Birincisine göre bu ifade, iman ettikten sonra tekrar müşrik olup dinden dönen kimseyi, çöllerde şaşkın şaşkın dolaşan, arkadaşlarını doğru yolda bırakan ve nereye gideceğini bilemeyen aklı başından gitmiş kara sevdalı kimseye benzetme ifadesidir. Arkadaşları ona, "Bize gel, bize geri dön!" diyorlar, ama o bu çağrıya kulak vermiyor. Çünkü akılsızca ve basiretsizce kendisine gözüken cinlerin arkasına takılmıştır. Bu tefsir Süddî'den rivayet olunmaktadır. Bu yaklaşım, İbn Abbas'tan gelen iki görüşten birisini yansıtmaktadır. Süddî, yukarıda işaret olunan benzetmeyi açıkladıktan sonra şöyle der: Bu, Muhammed'i tanıdıktan sonra size tabi olan kimseye benzer. O Muhammed ki, insanları yola çağırır. O yol, İslâm'dır. Bu rivayet hakkında İbn Abbas'tan şöyle bir değerlendirme nakledilmektedir: "Cin, çağırdığı kimseyi adı, babasının adı ve dede adıyla çağırır. Çağırılan kimse de onun peşine takılır. Ardına takıldığı cinin doğru bir yol üzere olduğunu zanneder. Ve sonunda ardından gittiği cin onu bir helâkin içine atar, belki de onu yer. Ya da onu, yeryüzünde bir serabın içine sürükler ve kişi orada susuzluktan ölüp gider."

Müfessirler arasında bu benzetmenin *"el-ğûl"* denilen cin taifesinin varlığını ortaya çıkardığına inanan kimseler vardır. Halbuki -daha önce geçtiği üzere- cumhurun kabul ettiği sahih hadis böyle bir taifenin olmadığını ifade etmektedir. Bazı müfessirler ise bu teşbihin bu cin taifesinin var olduğunu ifade etmediği kanaatindedirler. Sebep olarak da teşbihin, söze etki unsuru katmak için bazen örf haline gelmiş bir hususa bina edildiğini göstermektedirler. Zemahşerî, bu gerçeğe şöyle işaret eder: "Bu, Arapların, cinlerin, insanı şaşırttığı, '*el-ğûl*'ün ise insanı ele geçirip sahiplendiği yolundaki inançlarına binaendir. Cinlerin insanı ele geçirmesi, '*Şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar.*'[228] ayeti gibidir."[229] İbnü'l-Münîr ise

228. Bakara, 2/275.
229. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 28.

bu görüşünde Zemahşerî'ye kara çalmaktadır. Çünkü o, Zemahşerî'nin bu sözünü cini inkâr etmek olarak yorumlamaktadır. Halbuki o, cinleri inkâr etmemektedir. Âlûsî de bu görüşünde İbnû'l-Münîr'in ardından gitmektedir. Çünkü şöyle söylemektedir: "Bu yaklaşım, -şeytanların ayartarak yoldan çıkardıkları kimselerin iddia ettikleri gibi- Arapların zanlarına binaen değildir."[230] Bu teşhir ve kara çalma tavrının sebebi, mezhep taassubundan başka bir şey değildir. Eğer bu mezhep taassubu olmasaydı, İbnû'l-Münîr misali zeki kimseler böylesi bir karanlığın içine düşmezlerdi.

Görüldüğü üzere, cahiliye Araplarının cin şeytanları olduğu kanaatinde olduklarına ve Hz. Peygamber'in de onları *"el-ğûl"* iddialarında yalanladığına dair herhangi bir delil yoktur. Yine bilindiği üzere, ulemanın çoğu, hadiste yer alan bu yalanlamayı almışlar ve tevil etmemişlerdir. Bu haberi, cinlerin kılıktan kılığa girdikleri ve insanları saptırdıkları inkâr şeklinde tevil edenler, Arapları bu iddialarında yalanlamış olmaktadırlar. Ayetteki benzetme, -şeytanların sırf varlıkları üzerine değil- onların insanları ayartmaları ve kılıktan kılığa girerek saptırmaları anlayışı üzerine bina edilmiştir. Şeytanın hayal göstererek insanları ayartmaları gerçek olmadığına göre, ayetteki benzetme daha beliğ ve daha güçlü olur. Kısacası şirkin sesine kulak veren kimse, aslı astarı olmayan ve hayali şeytanlara nispet edilen şeytani ve zararlı olan vehimlere kendisini kaptıran kimse gibidir. Bu yaklaşım, cin ve şeytanların inkâr edilmesi anlamına gelmez. Zemahşerî ve taraftarları bunları inkâr edenlerden değildi. Cin, gayb âlemindendir. Biz, onların verdikleri haberlerden ancak şeriatın kabul ettiği şeylere ya da şeriatın delili gücünde olan duyu veya aklın ispat ettiği şeylere inanırız. Ne şer'an, ne aklen ve ne de tecrübe edilerek -gerek Arap ve gerekse Arap olmayan toplumlardan cehalet ve hurafeler dönemlerinde iddia ettikleri gibi- cin şeytanlarının insanları yedikleri sabit olmadığı gibi, çöllerde ve sahralarda insanlara göründükleri sabit değildir. "Hurafe hadisi"ne gelince; bu hadisi Tirmizî *Câmi* ve *Şemâil*'inde Ebû Ukayl Abdullah b. Ukayl es-Sekafî'den rivayet etmiştir. Ebû Ukayl, hakkında ihtilaf edilen bir kimsedir. İmam Ahmed ve Ebû Dâvûd ise sika olduğunu ifade etmişlerdir. İbn Maîn'den Ubû Ukayl'ın hadisinin münker olduğu rivayet olunmuştur. Öyle anlaşılıyor ki, Ebû Ukeyl bu hadisi hikâye tarzında zikretmiştir. Bu rivayet, el-Kelbî'nin Araplardan naklettiği şu rivayet kabilindendir: "Azreoğullarından bir adamı cahiliye döneminde cinler esir aldılar. Adam, cinlerin arasında bir süre kaldı. Sonra cinler, onu insanlara iade ettiler. Bu adam, cinlerin arasında gördüğü hayret verici olayları anlatıyordu." Bundan sonra insanlar, yalan kabul ettikleri her ilginç söze *"hadîsu hurafe"* demeye başladılar. Üstelik temel kurala aykırı olarak bazı

230. Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, VII, 185.

insanlarda görülebilecek şeyler, "kılıktan kılığa giren şeytanlar olduğu ve bunların insanlara yollarını şaşırttığı" şeklindeki sahih hadisin yalanladığı iddianın doğru olduğuna delil olarak alınamaz. Bu hadis, tefsirini yaptığımız şu ayetle -hatta benzetme görüşü de dahil olmak üzere- çelişmemektedir. Çünkü cahiliye Araplarının gözlerine gözüken şeyin, -aslında serap gibi gerçekliği olmasa veya kuruntuların çeşitli şekillerde canlandırdığı yırtıcı bir hayvan olsa da- çirkin ve zararlı olduğu için "şeytan" diye isimlendirilmiş olması mümkündür. Buna yakın bilgi almak için Nisâ Sûresi 157. ayetinin tefsirine bakılabilir.

Bu birinci yaklaşıma göre ayetle hadis arasında tenakuz olduğunu varsayarsak o zaman bu çelişkiyi ikinci yaklaşımı birinciye tercih etmek suretiyle ortadan kaldırabiliriz.

2) İkinci yaklaşıma göre yeryüzünde şeytanların şaşırttığı kimse, vesvese vererek sapıttığı ve heveslerinin peşinden gitmeye sevk ettiği kimsedir. Bu duruma düşen bir kimse, dinini bir oyun ve eğlenceden ibaret kılar ve dünya hayatı onu aldatır. Bunun neticesi olarak, dünya hayatını ahiret hayatına tercih eder. Çünkü ya ahiret hayatını inkâr eder ya da Yüce Allah'ın o âleme dair vaat ve tehdidine inanmaz. Bu ikinci yaklaşım, İbn Abbas'tan gelen diğer rivayetin ifade ettiği mana ile aynıdır. İbn Abbas şöyle der: Ayette sözü edilen şeytanın şaşırttığı kimse, Allah'ın hidayetini kabul etmeyen kimsedir. Bu kişi, şeytana itaat eden, yeryüzünde masiyet işleyen ve hak yoldan sapan ve çıkan kimsedir. Ancak bu rivayete göre şeytanın ayarttığı kimsenin kendisini hidayete davet eden arkadaşları, heveslerinin peşinden giden yolunu sapıtmış kimselerdir. Bir insanın arkadaşı, tıpkı kendisi gibi olur. Bu takdirde "hidayete ve doğru yola çağırmak"tan maksat, -sapıklığa davet eden her davetçinin durumunda olduğu gibi- hidayet yolu olduğunu zannettiği yola çağırmaktır. Bu durumda ayette geçen *"el-hudâ"* (*doğru yol*) kelimesi, (doğru yol olmadığı halde) hikâye yollu zikredilmiş olur ya da bu kelimeden maksat, "doğru yol"dur. Ebû'ş-Şeyh, Mücahid'den rivayet ediyor: Mücahid, İbn Mes'ûd'un *"yed'ûnehû ile'l-hudâ beyyinâ"* şeklindeki kıraati hakkında der ki: Şeytanın ayarttığı kimsenin arkadaşı, çağırdığı yol için *"beyin"* (*apaçık*) diyor. Ayetin devamı ise Yüce Allah'ın bu iddiayı reddi mahiyetindedir. Manası şudur: Hidayet yolu, onların gittikleri kuruntu yolları değil, Yüce Allah'ın dosdoğru olan yoludur. İbn Cerir, -bu cümlenin hikâye yollu gelmediği, fakat Yüce Allah'ın kelâmı olduğu yaklaşımına binaen- bunu kabul etmez. İbn Cerir'in inkâr ettiği rivayet, -ister doğru olsun, isterse olmasın- Yüce Allah, "dalâlet"e "hidayet" ismini vermez. Çünkü ikinci mana bu yaklaşıma dayanmaz. Tam aksine şöyle denebilir: Şeytanların vesveseleriyle ayarttığı kimsenin, -şaşkın şaşkın dolaşırken- kendisini hidayete ve bu sapıklıktan çıkmaya

davet eden arkadaşları olabilir. Bu kişiyi bir yandan şeytanlarının vesvesesi, diğer yandan arkadaşlarının daveti kendisine çekmektedir. Dolayısıyla kişi, ne birinci davetten yakasını kurtarıp da hidayete erenlerden olur ne de diğer daveti tamamen bir yana bırakıp hüsrana uğrayanlardan olur. Tam aksine şaşkınlığı içinde kararsız kalmaya devam eder ve işi hususunda huzursuzluk içinde olur. Hidayete davet edenlerin onun arkadaşları olması, -şeytanın kendisini saptırmasından önce- bir zamanlar bulundukları durum itibarıyladır. Böyle bir kimse, belli bir endişe hali üzere olduğu için istikrarlı olarak kalamaz. Ayetteki teşbih/benzetme, bu açıklama sayesinde İslâm'dan dönen kimsenin şirk içinde huzurlu olmayacağına delalet etmektedir. Bu son yaklaşıma göre ayetin başındaki inkârî istifhamın açıklaması şöyle olur: Allah'ı bırakıp da imandan dönen kimse için kaçınılmaz olan bu kötü durumu mu tercih edelim? Bir insanın bunu tercih etmesi mantıklı ve makul müdür? Çünkü bu durum, bir insanın bulunabileceği en kötü durumdur.

"De ki: Allah'ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir." Yüce Allah, burada sözlü emrini bir kez daha tekrar etti. Nitekim daha önce bu manada yine sözlü emrini tekrarlamış, şirkten ve sapıklıktan uzaklaşma ve indirdiği hidayete yapışma emri vermişti. Bu ayet, *"De ki: Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi. De ki: Ben sizin arzularınıza uymam, aksi halde sapıtırım da hidayete erenlerden olmam."*[231] ayetidir. Bu ifadelerde, şirk ve sapıklıktan uzak kalma, emir ve yasaklara uymanın her çeşidine tam bir özen gösterme vardır. Bu iki tavır, (noktalı *hâ* ile) *"et-tahallî"* (kötü huylardan arınmak) ve (noktasız *hâ* ile) *"et-tahallî"* (iyi huylarla bezenmek) kelimeleriyle ifade edilir. Ayetin manası şöyledir: De ki: Yüce Allah'ın kendisiyle ayetlerini indirdiği ve üzerine hüccetlerini ve beyyinelerini ikame ettiği hidayeti, önünden ve ardından bâtılın gelemeyeceği gerçek olan hidayetin ta kendisidir. Yoksa hidayet, babalarınızı üzerinde bulduğunuz yola uyarak davet ettiğiniz hevesleriniz değildir. Bizim davet olunduğumuz ve sevdiğimiz, emrolunduğumuz ve itaat ettiğimiz aklen kavranan hidayet işte budur. ***"Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir."*** Bize teslim olmamız emredildi ve biz de teslim olduk. *"li nuslime"* ifadesinin başındaki *"lâm"* harfi hakkında iki açıklama yapılmaktadır:

1) Birinci yaklaşıma göre bu *"lâm"* harfi, ta'lîl (sebep bildirme) manalıdır. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: Kalplerimizi teslim etmemiz ve onları sadece Âlemlerin Rabbine yönlendirmemiz için bu hidayete tabi olmakla emrolunduk. Bu da O'nun dinine boyun eğmekle ve O'na ibadette ihlâslı olmakla olur. Çünkü kullardan hiçbir kimse ibadete layık değildir. Ancak onları yaratan ve nimetleriyle gıdalandıran Rableri buna müstahaktır.

231. En'âm, 6/56.

2) İkinci yaklaşıma göre *'lâm'* harfi mastariyet harfidir. Buna göre mana şöyle olur: Bize, Âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir. *"Allah size (bilmediklerinizi) açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek ve tevbenizi kabul etmek istiyor."*[232] *"Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez."*[233] -ayetlerinde olduğu gibi- Halil, Sîbevehy ve onlara tabi olan bilginlerden bu ayetteki fiilin mastar manası ifade ettiği rivayet olunmuştur. el-Kisâî ve el-Ferrâ, *"lâm"* harfinin emir kipinden ve özellikle "irade etmek" fiillerinden sonra mastariyet harfi olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu ikinci yaklaşım, daha doğru ve daha ağır basmaktadır.

"Bize: 'Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun.' (diye emredildi.)" Yani bize Âlemlerin Rabbine teslim olmamız, namazı dosdoğru kılmamız ve O'ndan korkmamız emredildi. Bize *"Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun."* diye emredildi. Bazıları bu ayeti şöyle anlamışlardır: Bize Müslüman olmamız, namazı dosdoğru kılmamız ve takva emredildi. Ayette geçen *"ikâmetu's-salât"*, namazı, farz kılınmasından hedeflenen amaca uygun olarak eda etmek demektir. Bu amaç, namazın insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyması, Allah'a yakararak ve O'nu zikrederek nefsi arındırmasıdır. *"Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür."*[234] Bu sûre nazil olduğu zaman henüz, zekât, oruç ve hac farz kılınmamıştı. "Takva" ise Allah'ın dinine ve şeriatına aykırı hareket etmekten ve yaratıkları hakkında geçerli kanunlarından sapmaktan kaynaklanan zarar ve fesattan kaçınmak demektir. Bu manadaki takva, emre sarılmak ve yasaktan kaçınmak şeklindeki tefsirden çok daha geniş ve kapsamlıdır. ***"Huzuruna varıp toplanacağınız varlık, O'dur."*** Yani, kıyamet günü kendisiyle karşılaşmak için huzuruna sevk edileceğiniz ve huzurunda toplanacağınız varlık, başkası değil, O'dur. Dolayısıyla O, sizi amelleriniz sebebiyle hesaba çeker ve onların karşılığını size verir. Toplanmak sadece O'nun huzurunda olduğuna, amellerin karşılığını sadece O verdiğine göre; bir insanın O'ndan başkasına ibadet ve dua etmesi veya ondan korkup onu gözetmesi delilikten başka bir şey değildir.

"Gökleri ve yeri hak ile" yani değişmez ve kesin bir emirle ***"yaratan O'dur."*** Bu hak, O'nun düzenli kanunlarla ayakta duran, büyük hikmetler ihtiva eden ve O'nun varlığına ve kâmil sıfatlarına delalet eden ayetleridir. O, gökleri ve yeri boşuna ve iş olsun diye yaratmamıştır. O halde insanları başıboş bırakmaz. Tam aksine, her nefse peşine koştuğu şeyin karşılığını verir.

---

232. Nisâ, 4/26.
233. Mâide, 5/6.
234. Ankebût, 29/45.

"Ol, dediği gün her şey oluverir. O'nun sözü gerçektir." Yani O, bir şeye 'ol' dediği ve o şey de olduğu gün O'nun sözü gerçektir. Bu gün, yoktan var etme ve yaratma günüdür. O'nun yaratması emrine karşı durulamadığı gibi geri de kalınamaz. Çünkü bu emir gerçektir ve yaratma da gerçektir. *"Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur."*[235]

"Sûr'a üflendiği gün de hükümranlık O'nundur." Ve O, kabirlerde bulunanları diriltir. O'nun takdir edilmiş kanunları ve getirdiği şeriatı gereğince bu dünyada kendisinden başkasının herhangi bir hükümranlığı varsa da o gün hiçbir kimse -ne kadar asil ve soylu olursa olsun ve ne kadar yakın veya yakınlaştırılmış kılınırsa kılınsın- başka bir kimse lehine hiçbir hayır veya şerre ya da hiçbir fayda ve zarara malik olamayacaktır. O halde Yüce Allah'ın bu gerçekleri gösterdiği bir kimse, O'nu bırakıp da kendisinden başka birisine nasıl yakarır ve iki topuğu üzere nasıl gerisin geri döner ve iki durumdan daha kötüsüne rücu eder?

Ayette geçen "*sûr*" sözlükte "boynuz" demektir. İbn Manzur bu manaya *Lisânu'l-Arab*'da ez-Zâcir'in şu beytini örnek olarak verir.

لقد نطحناهم غداة الجمعين نطحاً شديداً لا كنطح الصورين

"Toslaştık onlarla iki ordunun çarpıştığı sabah,
Öyle şiddetli! İki boynuzun toslaşması değil alimallah!"

İnsanlar, dağ keçilerinin, ceylanların ve başka hayvanların boynuzlarını delip bunlardan boru yapmışlar ve ona üflemişlerdir. Borulardan keskin bir ses çıktığı için bununla insanları toplantıya çağırmışlar ve diğer müzik âletleri gibi bunları da çalmışlardır. Eski Ahit'te bu boru şöyle zikredilmektedir: *"Ve bütün İsrail bağırışla ve zurnalar üfleyerek, borular ve zillerle ve yüksek ses çıkaran santurlar ve çenkler çalarak Rabbin ahit sandığını çıkardılar."*[236] Bazı müfessirler, *"busret"* kelimesinin *"busr"* ve *"sûfe"* kelimesinin *"sûf"* şeklinde çoğul olması gibi *"sûr"* kelimesinin de *"sûret"* kelimesinin çoğulu olduğunu söylemişlerdir. *"Sîn"* harfiyle yazılan *"sûru'l-medîne"* (şehri çevreleyen duvarlar) kelimesinin de aynı şekilde *"sûret"* kelimesinin çoğulu olduğunu ifade etmişlerdir. Ayette geçen *"sûr"* kelimesinin *"sûret"* kelimesinin çoğulu olduğu yolundaki tefsiri, dili rivayet eden bilginlerden Ebû Ubeyde'den nakletmişlerdir. Ancak müfessirlerin çoğunluğu bu tefsiri, *"Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir."*[237] ayetinde manası zuhur etmediği gerekçesiyle reddetmiştir. Bu örnek ayette sözü edilen *"nefha"* (*üfürülme*) birinci üfürülmedir. Çünkü bu durum-

235. A'râf, 7/54.
236. Eski Ahit, *I. Tarihler*, 15/28.
237. Zümer, 39/68.

da yaratıkların suretlerine üfürülmüş manası çıkar. Bu mana ancak, Yüce Allah'ın kendisine üfürülmekle bütün canlıları dirilteceği ikinci üfürülüşte zuhur edebilir. İkinci üfürülüş ise yukarıdaki ayetin son kısmında ifadesini bulmaktadır. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar."*[238] Cumhurun, söz konusu tefsiri reddederken dayandığı ikinci gerekçesi ise bu yaklaşımın kelimenin tefsirine dair haber ve nakillerde yer alan ifadelere aykırı olmasıdır. Çünkü rivayetlerde bu kelimenin, *"el-karan"* (*boynuz*), *"el-bûk"* (*boru*) veya buna benzer şekilde tefsir edildiği görülmektedir. Bazı israilî haberlerde *"sûr"* kelimesinin mahlûkatın ruhlarının bulunduğu yer şeklinde tefsir edildiği ifade edilmektedir. Yaratıkların bulunduğu yere dirilme üfürülmesi ile üfürüldüğü zaman, bu üfürülme ruhlara temas eder ve ruhlar cesetlerine geri dönerler. Tıpkı Yüce Allah'ın ilk yaratışı gerçekleştirdiği zaman o ruhları cesetlere vermesi gibi... *"Sûr"* kelimesinin biçim ve şekil manasına gelen "*sûret*" kelimesinin çoğulu olduğu yolundaki yaklaşımı, dilciler de reddederler. Onların ifadelerine göre Arapçada kaide, "fu'le" vezninde olan bir kelimenin "fual" kalıbından çoğul yapılması gerektiği şeklindedir. *"Ğurfe"* kelimesinin *"ğuraf"* ve *"sûret"* kelimesinin de *"suvar"* şeklinde çoğul olması gibi... Kıraat âlimleri *"Ve savvarakum fe ahsene suvarakum" "Size şekil verip de şeklinizi güzel yapan"*[239] ayetinde *"suvar"* kelimesinin "*vâv*"ının fethalı olduğunda görüş birliği içindedirler. Buna karşılık çoğulu *"busr"* ve *"sûf"* gibi gelen kelimelere gelince; bunlar, çoğulunun daha önce tekil gibi kullanıldığı kelimelere mahsustur. el-Ezherî, bu reddi senediyle birlikte Ebû'l-Heysem'den rivayet etmiştir. Dileyen *Lisânu'l-Arab*'da *"sîn"* harfiyle *"sûr"* ve *"sâd"* harfiyle *"sûr"* kelimelerine bakabilir. Çünkü İbn Manzur bu iki kelime hakkında uzun uzun açıklamalarda bulunmaktadır.

"Sûr" kelimesi hakkında gelen merfû haberlere gelince, *Sünen* sahibi muhaddisler, rivayet tefsiri yazan müfessirler ve başkaları, Buharî-Müslim'in şartlarına göre sahih olmayan isnatlarda bazı rivayetler tahric etmişlerdir. Bu rivayetlerin isnatları sahih olmadığı için Buharî-Müslim bu rivayetlerden hiçbirini tahric edip eserlerine almamışlardır. Söz konusu rivayetlerin en güçlü olanı Ebû Dâvûd, -hasen olduğu değerlendirmesinde bulunarak- Tirmizî, Nesâî ve başkalarının rivayet ettikleri şu hadistir. Bu hadisi, "sahihtir" değerlendirmesi yaparak Hâkim de rivayet etmiştir. Hadis, Abdullah b. Ömer'den rivayet edilmiştir: Rasûlullah'a "*sûr*"un ne olduğu soruldu. Rasûlullah (s), *"Sûr, içine üfürülen bir boynuzdur."*[240] buyurdu. İbn Mes'ûd'un

---

238. Zûmer, 39/68.
239. Mû'min, 40/64.
240. Dârimî, *Rikâk*, 79.

sûr için şöyle dediği rivayet olunmaktadır: "Sûr, boynuz gibidir ve içine üfürülür." Birbirini takviye eden ve bazıları için Hâkim'in "sahihtir" değerlendirmesinde bulunduğu çeşitli rivayetlerde ifade edildiğine göre; *sûr*'a üfürmekle görevli olan melek, ona üfürmeye hazır olarak, verilecek emrin vaktini beklemektedir. Bazı rivayetlerde, *sûr*'a üfürmekle iki meleğin görevli olduğu ifade edilmektedir. *Sûr*'a üfürmekle görevli melek, *sûr*'un vasfı, ona üfürülmenin şekli, etkisi ve bununla ilgili hususlar ve o gün olacaklara dair çeşitli rivayetler vardır. Ancak bu rivayetler münkerdir ve Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'ten rivayet edilen israiliyyâttandır. Bazıları ise birçok haberden uydurulma olup kıyametin kopması hakkında varit olan haberlerle karışık bir haldedir. Mesela Tabarânî'nin Medine Kadısı İsmail b. Râfi' kanalıyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiği uzunca hadis buna örnektir. İbn Kesir de birkaç sayfayı dolduracak şekilde bu habere yer vermekte ve bu rivayetin gerçekten garip olduğunu ifade etmektedir. İbn Kesir, bu rivayette teferrüt ettiğini ve birçok yönden onun isnadı hakkında ihtilaf edildiğini belirtmektedir. İbn Kesir, ravi İsmail'in sika ve zayıf olduğu yolundaki ihtilaflara da yer vermektedir. İbn Kesir'in ifadesine göre, İmam Ahmed ve Ebû Hâtim gibi birçok imam İsmail'in rivayetinin münker olduğunu ifade etmişlerdir. Yüce Allah bize ömür verirse -inşallah- Enbiyâ ve Zümer sûrelerinin tefsirine geldiğimizde *sûr* ve ona üfürülmenin hikmeti konusuna yeniden döneceğiz.

"O, gizliyi ve açığı bilendir. O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır." İbn Abbas, bu ayette geçen ***"el-gayb"*** ve ***"eş-şehâde"*** kelimelerini *"gizli"* ve *"açık"* şeklinde tefsir etmiştir. el-Hasen ise şöyle der: "*eş-Şehâde*, yaratıklarından gördükleriniz, *el-gayb* ise görmediğiniz ve gözünüzün önünde olmayan şeydir." Gaybın bilinmesi meselesi bu sûrenin tefsiri yapılırken ayrıntısıyla birlikte daha önce iki yerde geçti. Ayetin manasına gelince; yaratıkları hak ile yaratan, tekvin ve teklifte -yani yaratmada ve mükellefiyet getirmede- sözü hak olan, *sûr*'a üfürüleceği ve yaratıkların toplanacağı günde hükümranlığın sadece kendisinde olduğu varlık, gizliyi de açığı da bilendir. O, her şeyi yerli yerine koyan hikmet sahibidir. İşlerin inceliklerinden ve gizli taraflarından en ince teferruatına kadar haberdar olandır. O'nun ilminden ve hikmetinden bunlara dair hiçbir şey gizli kalamaz. Dolayısıyla aklı başında bir kimseye, sadece tevessül etmek ve kendisini O'na yaklaştırmak maksadıyla bile olsa O'ndan başkasına yakarmak yaraşmaz. *"O halde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın."*[241] *"Bilâkis yalnız Allah'a yalvarırsınız. O da (kaldırılması için) kendisine yalvardığınız belâyı dilerse kaldırır."*[242] Ayetin bu son kısmı, ihtiva et-

241. Cin, 72/18.

242. En'âm, 6/41.

* el-Mushafu'l-İmâm denilen Ana Mushaf'ta "*reâ*" kelimesi "*râ*" ve elif-i memdûde şeklindeki

tiği manayı ifade etmekte ve Allah'tan başkasına dua etmeye tepki hakkında gelen bundan sonraki ifadelerin de bir özetidir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿74﴾ وَكَذَٰلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ ﴿75﴾ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ ﴿76﴾ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَٰذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ ﴿77﴾ فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّي هَٰذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿78﴾ إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿79﴾

74. **İbrahim, babası Âzer'e: "Birtakım putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum." demişti.**

75. **Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.**

76. **Gecenin karanlığı çökünce bir yıldız gördü, "Rabbim budur." dedi. (Yıldız) batınca, "Batanları sevmem." dedi.**

77. **Ay'ı doğarken görünce, "Rabbim budur." dedi. O da batınca, "Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum." dedi.**

78. **Güneşi doğarken görünce de "Rabbim budur, bu hepsinden büyük." dedi. O da batınca, dedi ki: "Ey kavmim! Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım."**

79. **"Ben hanif olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben müşriklerden değilim."**

"*hemze*"yle yazılmıştır. "*Yâ*" harfinden dönen "*elif*" telaffuzdaki hazfine uygun olarak -iki sâkin harf yan yana geldiği için- yazıdan da hazfedilmiştir.

Yûce Allah, bu sûreye kendi nefsini övdükten sonra söze dinin esaslarını açıklayarak ve müşriklerle münakaşa ederek başladı. Yüce Allah, sadece kendisinin ibadete layık olduğunu beyan etti. Sonra onların kendisine şirk koşmalarından, Peygamberini teyit ettiği mucizeleri yalanlamalarından söz etti. Onların risalet olayına karşı taşıdıkları şüpheleri reddetti. Sonra Peygamberine "de ki..., de ki..." ifadeleriyle tevhidi, risaleti, öldükten sonra dirilmeyi ispat eden apaçık bir dizi ayetleri telkin etti. Daha sonra bu ayetlerde atası Hz. İbrahim'in -tıpkı kendisi gibi- tevhide davet etmesini ve putlara tapanların sapıklık içinde olduklarını belirtmesini hatırlatmasını emretti. Yüce Allah'ın ona göklerin ve yerin muhteşem varlıklarını (melekût) gösterdiğini, onun bunlardan çıkardığı tevhid alâmetlerini, şirkin bâtıllığını ve müşriklere karşı delil ikame etmesini hatırlatmasını emretti. Bütün bunlar, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'in sülalesi içindeki davetinin doğruluğunu teyit etmek için yapılmıştı. Hz. İbrahim'in Arapları yüceltmede büyük bir mertebesi vardır. Ayrıca Yahudiler ve Hıristiyanlar onu yüceltmekte görüş birliği içindedirler. Biz, bu ayetlerin tefsirine geçmeden önce Hz. İbrahim'in kökeni, babası Âzer'in kâfirliği ve Yüce Allah'ın onunla ilgili olarak anlattıklarının hikmeti hakkında bir giriş yapmak itiyoruz.

Hz. İbrahim'in Kökeni ve Babasının Kâfirliği Meselesi

"İbrahim", Hz. Nûh'tan sonra peygamberlerin en büyük babası olan Halilurrahman'ın özel ismidir. Eski Ahit'in Tekvin bölümünde ifade edildiğine göre İbrahim (a), Hz. Nûh'un oğlu Sâm'ın onuncu çocuğudur. Yine Eski Ahit'e göre İbrahim, Kildânîlerin Ur şehrinde doğdu. Burası, Kildan beldelerinden biridir. Ur, -ifade edildiğine göre- Kildânîcede "nûr/ışık" veya "nâr/ateş" demektir. Bazı tarihçilere göre burası, Haleb Vilayeti sınırları içinde bulunan Urfa'dır. Bazılarına göre iki nehir arasındaki (Dicle-Fırat) Irak yarımadasında bulunan başka bir beldedir. Eski dünyanın çeşitli beldelerinde adı "Or" kelimesiyle başlayan birçok belde ve yer vardır. Bu isimler içinde "Or" kelimesi tamlanan, bitiştiği kelime de tamlayandır. Bunun en meşhuru Kudüs demek olan "Oruşelim" kelimesidir. Bilginlerin ifadesine göre "Oruşelim", "barış mülkü" veya "barış mirası" demektir. İbranicede "şelim", Arapçadaki "selam" (barış) demektir. Bazı Arap tarihlerinde Sevâdu'l-Kûfe'den "Kûsâ" isminde bir köyden alınmadır.[243] İbrahim'in ismi "Abram" şeklindeydi. Bunun manasının "Ebû'l-Alâ" olduğu söylenmiştir. Bu isim, Arap-Sâmî dilinde "eb" (baba) manasına gelen kelimeyle, kendisinden sonra gelen tamlayandan oluşmaktadır. Eski Ahit'in Tekvin bölümünde ifade

243. Kûsâ, Irak'ta bir köyün adıdır. Kâmus şârihine göre Bâbil'de olan bu yerin Hz. İbrahim'in doğduğu yer olduğu rivayet edilmektedir. Bkz. Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, "Kûsâ" maddesi. (Çev.)

edildiğine göre Yüce Allah Abram'a 99 yaşında iken göründü. Onunla konuştu ve ona olan ahdini yeniledi. Allah'ın ahdi, neslini çoğaltacağı, kendisine Ken'ân (Filistin) topraklarını ebedî mülk olarak vereceği ve zürriyeti için kendisine "Abram" yerine "İbrahim" ismini vereceği şeklindeydi.[244] Bazılarına göre "İbrahim" demek, halkın büyük babası, bir başka ifadeyle; halkın babası demektir. Bu mana, Yüce Allah'ın ona neslini İsmail ve İshaklardan çoğaltacağı yolundaki müjdelemesiyle aynı manadadır. Bu yaklaşım, İbrahim kelimesinin başındaki hemzenin kesreli olmasıyla çelişmez. Çünkü bilindiği üzere kelimenin aslı hemzenin fethasıyla "Abram" şeklindedir. Çünkü "İbrahim" kelimesinin başındaki kesreli hemze, "Abram" kelimesinin başındaki fethalı hemzedir. Kelimenin birinci parçası Arapça, ikinci parçası ise Kildânîcedir veya Arapçanın da dahil olduğu Sâmî dil ailesinden başka bir dildendir ki Arapça, bu dil ailesinin en büyüğü ve en yaygın olanıdır. Hatta bazı dil bilginleri Arapçayı İbranice ve Süryanîce gibi Sâmî dillerin diğer dallarının aslı ve anası kabul ederler. Arap dilcileri, "İbrahim" kelimesi hakkında Araplardan yedi söyleyiş zikrederler. Bunlar:

1) "He" harfinden sonra "yâ" ile İbrahîm,
2) "Elif" ile İbrâhâm ve
3) "vâv" ile İbrâhûm'dur.
4) "He" harfinden sonra "elif-vâv" ve "yâ"sız olarak "he" harfinin zammesi ile İbrahum
5) "He" harfinin fethası ile İbraham
6) "He" harfinin kesresi ile İbrahim
7) Ve "râ" harfinden sonra elifsiz olarak Abraham'dır.

Bazı bilginler bu kelimenin aslının Süryanîce olup, sonra başka dillere nakledildiğini açıkça ifade etmişlerdir. Bazılarına göre kelimenin manası "râhim" veya "rahîm" (merhametli) baba demektir. Bu durumda kelimenin her iki parçası da, "hâ" harfi "he" harfine çevrilmek suretiyle Arapça kökenli olmuş olur. Tıpkı Frenklerde olduğu üzere "hâ" harfini telaffuz edemeyen yabancıların onu "he" harfine çevirmeleri gibi... İbrahim kelimesi bu durumda terkib-i mezcî olmuş olur. *Kâmûsu'l-Muhît*'te ifade edildiğine göre İbrahim kelimesinin ism-i tasgiri "Bureyh", "Ubeyrih" ve "Bureyhîm" şeklindedir. Kamus şârihi, bu kelimelerden birincisini açıklarken şöyle der: Şeyhimiz der ki: Onlar bu kelimeyi sanki Arapça asıllı kabul etmişler ve üzerinde ism-i tasgir işlemi yapmışlardır. Aksi takdirde yabancı kelimeler üzerinde tamı tamına tasgir işlemine dair hiçbir işlem yapılmaz.

---

244. Bkz. Ahd-i Atik, *Tekvin*, Bâb, 17/1-9.

Felâket günlerini ve eski kalıntıları inceleyen âlimlerin tespitine göre Cezire Arapları, tarihin başlangıcından itibaren Kildân ve Mısır beldelerine yerleşmişler ve dilleri buralara hâkim olmuştur. Bazı tarihçiler, Hz. İbrahim'in çağdaşı olan Kral Hammurabi'nin Arap asıllı olduğunu söylerler. Hammurabi, doğru bir kimse olup iyilik ve barış kralı idi. Bu kral, Eski Ahit'te "Yüce Allah'ın kâhini" olarak nitelenmektedir. Yine Eski Ahit'te İbrahim'i mübarek kıldığı ve İbrahim'e her şeyden ondalık verdiği anlatılmaktadır.[245] Hadis kitapları ve Arap tarihi eserlerinden bilinir ki, Hz. İbrahim, oğlu İsmail'i, Mısırlı annesi Hâcer ile birlikte, daha sonraları Mekke şehrinin kurulacağı vadiye yerleştirdi. Yüce Allah, Cürhüm kabilesinden bir topluluğu anneyle oğlunun hizmetine verdi. Cürhümlüler de onlarla birlikte bu vadide yerleştiler. İbrahim (a) ise onları ziyarete gelirdi. İbrahim (a) oğlu İsmail (a) ile birlikte Kâbe'yi inşa edip İslâm dinini Arap beldelerinde yaydı. Bu açıklamalardan ortaya çıkıyor ki eski Arapça, İbrahim'in, Hâcer'in, Hammurabi ve kavminin dili olduğu gibi, eski Mısırlıların da diliydi. Ya da Arapça bu iki bölgenin çoğunluğunun konuştuğu dildi. Bu dil içinde Kildânî ve Mısır dillerinden kelimeler olmakla birlikte yine de Cürhümlülerin konuştukları Arapçaya yakın bir dildi. Bu yüzden Hz. Hâcer'le birlikte Mekke vadisine yerleşen Cürhümlüler onun dilini anlıyorlar, Hâcer de onların ne dediklerini anlıyordu. Buharî'nin *Sahih*'inde yer alan bir hadise göre Hz. İbrahim bir keresinde İsmail'i ziyarete gelir, ancak onu evde bulamaz. Bunun üzerine Cürhüm asıllı geliniyle konuşur. Ancak gelinini beğenmez. Aradan biraz zaman geçtikten sonra oğlunu bir kez daha ziyarete gelir. Onu yine evde bulamaz. Ancak bu kez oğlu başka bir kadınla evlenmiştir. Onunla da konuşur ve bu kadını beğenir.[246] Yine varit olduğuna göre; İsmail'in dili Cürhümlülerin konuştuğu Arapçadan daha fasihti. İsmail'in konuştuğu Arapça, fesahati ve belâgati ile diğer dillere veya Arapçanın diğer lehçelerine üstün olan Mudar dilinin aslıdır. Sonra bu dil, İsmail'in zürriyetinden gelen Kureyşlilerin zamanında onların hac mevsimlerinde kurdukları pazarlarda düzenledikleri öğünme merasimleri sayesinde ilerlemiştir. Daha sonra benzerini getirmekten insanları aciz bırakan şerefli Kur'ân'ın nazil olmasıyla birlikte bu dilin belâgati ve fesahati kemale ermiştir.

245. Ve Abram, Kedorlaomer ve beraberinde olan kralları vurup döndükten sonra, Şave vadisinden Sodom kralı onu karşılamaya çıktı. Ve Salem kralı Melkisedek ekmek ve şarap çıkardı; ve Yüce Allah'ın kâhini idi. Ve onu mübarek kılıp dedi: Göklerin ve yerin sahibi Yüce Allah tarafından Abram mübarek olsun ve senin düşmanlarını eline teslim eden Yüce Allah mübarek olsun. Ve her şeyden kendisine ondalık verdi. (Tevrat, *Tekvin*, 14, 17, 18, 19, 20)

246. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 404. (Beyrut, 1379 Baskısı.) Tahric, CD'den yapılmıştır. (Çev.)

İbrahim'in babasına gelince; Yüce Allah yukarıda okuduğumuz ayetlerden birincisinde kendisine Âzer ismini vermiştir. Âzer, Eski Ahit'in Tekvin bölümünde "Târah" şeklinde ifade edilmektedir.[247] Bu kelimenin manasının "mütekâsil" (tembel davranan) olduğunu söylerler. Tuhaftır ki birçok müfessirimiz, tarihçi ve dilcimiz İbrahim'in babasının adının Târah olduğunu, Âzer isminin ise lakabı veya erkek kardeşinin veya babasının ya da putunun adı olduğunu söylerler. Zeccâc ve Ferrâ'dan nakledildiğine göre Hz. İbrahim'in babasının adının noktalı veya noktasız "hâ" ile "Târah" olduğu hakkında tarihçiler ve nesep bilginleri arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Bu sözlerin merfû olarak Hz. Peygamber'e ulaşan bir isnadının olduğunu bilmediğimiz gibi, ilk Araplardan nakledilen herhangi bir görüş de bilmiyoruz. Öyle anlaşılıyor ki bu görüş Vehb b. Münebbih ve Kâ'bu'l-Ahbâr gibi Ehl-i Kitab'dan İslâm'a sonradan giren kimselerden nakledilen görüştür. Vehb b. Münebbih'le Kâ'bu'l-Ahbâr Müslümanlara birçok israilîyyât haberleri nakletmişlerdir. Müslümanlar da bu haberleri, -sakat olmalarına rağmen- kabul etmişlerdir. Bu görüş bir de yalancılıkla itham edilen Mukatil b. Süleyman'dan nakledilen bir görüştür. İbn Hibbân, Mukâtil hakkında "Bu zat, Yahudi ve Hıristiyanlardan onların kitaplarına uygun düşen Kur'ân ilmini alırdı." der. Rivayet tefsirinde Mücâhid'in şöyle dediği nakılediliyor: "Âzer, İbrahim'in babasının adı değil, bir putun adıydı." Süddî'den nakledildiğine göre İbrahim'in babasının adı "Târah" idi. Putun adı ise Âzer idi. Bir başka rivayete göre İbrahim'in babasının adı Âzer değil, Târah idi. Bu sözleri ondan İbn Ebî Hâtim ve Ebû'ş-Şeyh nakleder. İbn Cüreyc'den rivayet edildiğine göre İbrahim'in babasının adı Teyrah idi. Dahhâk ise onun adının Âzer olduğunu kesin olarak vurgulamaktadır. İbn Cerir de bu rivayeti esas almaktadır. Buharî *et-Târihu'l-Kebir*'inde şöyle der: O, Âzer oğlu İbrahim'dir. Bu isim Tevrat'ta "Târah" olarak geçmektedir. Her ne kadar tarihçiler ve nesep bilginleri nezdinde adı Târah ise de Yüce Allah, ona Âzer ismini vermiştir. Bu gerçek bilinsin! Buharî, İbrahim'in babasının isminin Yüce Allah nezdinde, yani kitabında Âzer olduğunu kabul etmektedir. Bu husustaki iki görüşü birleştirmek mümkün olursa ne âlâ! Aksi takdirde tarihçilerin ve Tekvin'in görüşünü reddeder ve kabul etmeyiz. Çünkü Tevrat, bizim nezdimizde hüccet değildir ki onunla Kur'ân'ın zahiri çeliştiğinde Tevrat'ı esas alalım. Bilakis biz, Kur'ân'ın daha önceki kitaplara hâkim olduğunu bilir, onun doğruladığını doğru kabul eder ve yalanladığını yalan sayarız. Kur'ân'ın sükût geçtiği yerlerde ise sahih bir delil ortaya çıkana kadar karar vermez, görüş beyan etmeyiz.

---

247. Ahd-i Atik'in Türkçe çevirisinde bu isim "Terah" olarak verilmektedir. Bkz. Tevrat, Tekvin, Bâb, 10/27. (Çev.)

Bilginlerin iki görüşü birleştirme konusunda söyledikleri sözlerin en zayıfı ise şudur: Âzer, İbrahim'in amcasının adıdır. Çünkü Araplar, amcaya mecazen baba derlerdi. Bu iddia, mutlak olarak sahih değildir. Böyle bir iddia ancak maksadın bu olduğunu bildiren bir karine olduğunda sahih olabilir. Böyle bir karine ise ne burada ve ne de isminin açıkça belirtilmediği başka ayetlerde mevcuttur.

Söz konusu zayıf görüşü başka bazılarının ileri sürdükleri şu görüş izlemektedir: Bu isim, Âzer adında puta hizmet eden bir adamın adıydı. Tamlananın hazfedilmesi ve tamlayanın onun yerini alması kabilinden olmak üzere bu hizmetçiye "Âzer'in hizmetçisi" denilecek yerde "Âzer" denilmiştir.

İleri sürülen görüşlerin en güçlüsü ise şudur: Hz. İbrahim'in babasının iki adı vardı. Bunlardan birincisi, onun özel ismi, diğeri ise lakabı idi. Bu durumda ağır basan ihtimal, "Târah" kelimesinin onun lakabı olduğudur. Çünkü bu kelimenin manası "tembellik eden"dir. Bu, çirkin bir lakaptır. Bir insanın çocuğuna böyle bir lakabı ilk baştan birinci isim olarak vermesi çok nadiren rastlanan bir durumdur. Böyle bir isim, ancak kelimenin manası o kişi üzerinde ortaya çıktığında veya o kimseye bu lakabın verilmesi ağır bastığında verilir. Aksi takdirde bunun tam tersi olan iddia doğru olur ve Âzer lakap olarak kabul edilir. Çünkü Âzer'in manası onların dilinde "hatalı" veya "eğrilmiş" ya da "eğri" veya "topal" demektir. Herhalde bu daha önce geçenin tahrif edilmişi olsa gerektir. Onun Havârizm'de yaşlı ve köhne bir ihtiyar olduğu da söylenmiştir.

Buraya kadar olan kısmı yazdıktan sonra Âlûsî'nin *Rûhu'l-Maâni* ve Râzî'nin *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)* adlı eserlerine bir göz attım. Bu iki tefsirden aşağıdaki açıklamaları buraya aktarmayı uygun buldum.

Âlûsî şöyle diyor: "Âzer kelimesinin -özel isim değil de bir vasıf olduğu görüşüne göre- gayr-i munsarıf olmasının sebebi, vasıfların gayr-i munsarıf oldukları vezinlere hamledilmesiyle olur. Çünkü kelime ortadaki harfi fethalı olmak üzere 'fâilün' veznindendir. Bu vezindeki vasıflar, genellikle gayr-i munsarıf olurlar. Çünkü yabancı dildeki isimler çoğunlukla bu vezinde gelirler. Bazı bilginlere göre en uygun olanı şöyle söylemektir: Âzer kelimesinde tağlib yapılmış ve kelime özel isme ilhak olunmuştur. Bazı bilginler bu kelimenin 'kuvvet' manasına gelen 'ezr' veya 'günah' manasına gelen 'vizr'den türeme bir sıfat olduğunu söylemişlerdir."[248]

Râzî, Hz. İbrahim'in babasının isminin Târah olduğunda nesep bilginlerinin ittifakı olduğu yolunda Zeccâc'ın ifadesini zikrettikten sonra şöyle der:

248. Âlûsî, *Rûhu'l-Maâni*, VII, 194.

"Bazı inkârcılar, bunu Kur'ân'a dil uzatma vesilesi yapmışlar ve bu nispetin doğru olmadığını, hatalı olduğunu söylemişlerdir."[249] Râzî, bundan sonra âlimlerin tam bu noktada iki tutumlarının söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bunlardan birincisi; İbrahim'in babasının adının Târah olduğuna dair nesepçilerin görüş birliğinin delil gösterilmesini ret eden tutumdur. Râzî, bu hususta şöyle der:

"Bu icmanın meydana gelmesi, onların birbirlerini taklit etmelerindendir. Sonuçta icma, Vehb b. Münebbih, Kâ'b ve benzerleri[250] gibi bir veya iki kişinin görüşüne dayanmaktadır. Belki de onlar, Yahudi ve Hıristiyanların haberlerine takıldılar. Kur'ân'ın sarih ifadesinin karşısında bu tür haberlere itibar edilmez."[251]

Bu hususta icma olduğu yolundaki görüşün nereden kaynaklandığını ve ortada icma bulunmadığını belirtmiş olduk. Râzî, bundan sonra ikinci yaklaşıma geçer. Bu, âlimlerin görüşlerini kabul etmek ve onu az önce kendilerinden naklettiğimiz görüşler yardımıyla Kur'ân'ın nassıyla uzlaştırmaktır. Bu husustaki görüşlerin güçlüsünü ve zayıfını beyan ettik.

Bilginler arasında Âzer'in İbrahim'in babası olmadığını, bilâkis amcası olduğunu delillendiren kimseler vardır. Bunların dayandıkları delil, -genelde bütün peygamberler ve özelde Hz. Peygamber olmak üzere- tüm peygamberlerin babalarının kâfir olmadıkları, İbrahim'in Âzer'e kaba ve sert davranmış olması ve peygamberlerin böyle davranmalarının caiz olmadığı düşüncesidir. Râzî, bu görüşü Şia'ya nispet eder ve bu hususta uzun uzun açıklamalarda bulunur. Râzî, mensup olduğu Eş'arîlerin veya bütün Ehl-i Sünnet'in "Âzer, İbrahim'in babasıydı ve kâfirdi." yolundaki görüşünü, sonra da onların Şia'nın görüşünü reddetmeleri hususunu uzun uzun anlatır. Âlûsî, bu konuda şöyle der:

"Ehl-i Sünnet'ten büyük bir bilgin topluluğunun görüşü; Âzer'in İbrahim'in babası olmadığı yolundadır. Bunların iddiasına göre, peygamberlerin babaları içinde asla kâfir olmaz. Çünkü Peygamberimiz (s) şöyle buyurmuştur: *'Ben, tahir ve temiz insanların sulblerinden tahir olan kadınların rahimlerine nakledildim. Müşrikler necistir.'*[252]

---

249. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, XIII, 31.

250. Râzî'nin elimizde bulunan *et-Tefsiru'l-Kebir*'inin Beyrut 1990 yılı baskısında "ve benzerleri" yerine "ve başkaları" ifadesi geçmektedir. (Çev.)

251. Râzî, *A.g.e.*, XIII, 31.

252. Yaptığımız taramada bu lâfızla herhangi bir rivayete rastlayamadık. Ancak, Rasûlullah'ın (s) babalarından hiçbirinin zina neticesi dünyaya gelmedikleri, mutlaka bir nikâh sonucu doğduklarını ifade eden hadisler vardır. Aclûnî'nin ifadesine göre bu hadis, Buharî'nin *Edebu'l-Müfred*'inde ve Tabarânî'nin *el-Evsat*'ında rivayet olunmaktadır. Bkz.

Burada geçen 'tahâret'i, 'sifâh/zina'dan uzak olmak şeklinde daraltmaya yardımcı olacak herhangi bir delil yoktur. Çünkü itibar, lâfzın genelliğinedir, yoksa sebebin özelliğine değildir. Bu hususta risaleler yazmışlar ve bu görüşü getirdikleri çeşitli delillerle desteklemişlerdir. İmam Râzî'nin iddia ettiği gibi bu görüşün Şia'nın görüşü olduğunu söylemek, araştırma eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu bilginlerin ekserisine göre Âzer, Hz. İbrahim'in amcasının adıdır. Nitekim şu ayette amcaya baba denilmektedir: *'Yoksa Ya'kub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Ya'kub) oğullarına: 'Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?' demişti. Onlar: 'Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur.' dediler.'*[253] Burada dedeye de baba denilmektedir. Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî şöyle der: 'Dayı, babadır. Amca, babadır.' el-Kurazî, daha sonra sözlerine delil olarak bu ayeti okur."[254]

Âlûsî, bu görüşü savunanların delil olarak kullandıkları bazı haberleri zikreder. Öyle görünüyor ki o, Hz. Peygamber'in ana-babasının ahirette kurtuluşa ermeleri hakkında Süyûtî'nin kaleme aldığı ve içine bir Arap atasözünde ifade edildiği üzere "zerreden testinin kulpuna kadar" yani her şeyi bütün ayrıntısına kadar yazıp doldurduğu bazı risalelerden alıntılar yapmaktadır. Süyûtî bu risalelerde atasözünde denildiği gibi hareket etmiş, münker ve zayıf hadisleri, sarih ayetlerle desteklenen sahih hadislere tercih etmiştir. Âlûsî'nin "Bu hususta risaleler yazmışlardır." derken söylemek istediği işte budur. Onun iddiasına göre Süyûtî bunlara, Ehl-i Sünnet'in esas aldığı da budur diyerek itimat etmiştir. Tuhaf olanı, böylesi tenkit ehli kimselerden işaret olunan sürçmelerin çıkmış olmasıdır. Onu böyle bir sürçmeye düşüren, sadece kalbinde bulunan heva ve hevestir. Bu heves, torunların ve oğulların en faziletlisi olan İbrahim ve Muhammedleri dünyaya getiren o âbâ ve ecdadın tümünün ahirette kurtuluşa erdiklerini gösteren nakillere ve haberlere meyletmektir. Çünkü bir mü'minin bu iki peygamberin geldikleri soyların mensuplarının (babalar ve dedeler) ahirette kurtuluşa ermiş olmalarını istemesi, onlara iman etmiş olmasının alâmeti olan sevginin bir parçasıdır. Fakat bu baba ve dedelerden bazılarının inkârda ısrar içinde oldukları sabit olduğunda ve Yüce Allah'ın hikmeti, bunu muhkem Kur'ân'da zikretmeyi ve Rasûlüne babasının cehennemdeki akıbetini bildirmesini; tevhid ve ibret dersinin mükemmel olması ve kemale ermesi için ümmetine bunu haber vermesini gerekli kıldığında, Allah'ı ve Peygamberini sevmenin gereği; buna iman etmek ve -beyan ettiğimiz üzere- onu ifade etmek midir? Yoksa onları

Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 452. (Çev.)

253. Bakara, 2/133.

254. Âlûsî, *A.g.e.*, VII, 194-195.

sevmek; peygamberler Yüce Allah'ın nezdinde şerefli insanlar oldukları halde onların nesep zincirlerini tazim etmekte aşırı gitmek ve onlara en yakın olan insanın helâk olmasını büyük bir hadise olarak görmek midir? Sonra insanların ahirette kurtuluş ve mutluluğunu, peygamberlere tabi olmaya ve onların iman esaslarına ve faziletli amellere dair getirdikleri ilkelere uymaya değil de onların mertebelerine ve Allah katındaki şahsî etkilerine bağlayan diğer dinlerin görüşlerine kapılarak bu ifadeyi tahrif edip, tevil etmek midir? *"Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve Peygamber'e uyduk. Şimdi bizi (birliğini ve peygamberlerini tasdik eden) şahitlerden yaz."*[255]

Evet! Kalbi çatlatan ve en katı nesneyi neredeyse paramparça eden şey, bir mü'minin Halilurrahman'ın babasının Allah'ın kitabında putlara tapan birisi olarak zikredildiğini görmek ve Yüce Allah'ın, Peygamberine, onun akıbetinin çok pis kokan bir hayvana dönüştürüleceğini ve cehennem ateşine atılacağını bildirmiş olduğunu öğrenmektir. Nitekim Buharî, *Sahih*'inde Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği bir hadise yer verir ki, Peygamber (s) şöyle demektedir: *"İbrahim kıyamet günü babası Âzer'le karşılaşır. Âzer'in yüzü toz-toprak içindedir. İbrahim babasına 'Bana isyan etme dememiş miydim?' diye sorar. Babası, 'Bugün sana isyan etmeyeceğim.' der. Bunun üzerine İbrahim, 'Ya Rabbi! Sen, insanların diriltileceği gün beni rezil rüsva etmeyeceğine dair söz vermiştin. Şimdi Allah'ın rahmetinden çok uzak olan babamın vaziyetinden daha arlandırıcı ve utandırıcı hangi rüsvalık olabilir?' der. Yüce Allah da şöyle cevap verir: 'Ben cenneti kâfirlere haram ettim.' Sonra 'Ya İbrahim! İki ayağının altına bak!' diye nida edilir. İbrahim oraya bakınca bir de ne görsün! Ayaklarının altında kana bulanmış ve pek tüylü bir erkek sırtlan görür? Bu sırtlan ayaklarından yakalanır ve cehenneme atılır."*[256] Hafız İbn Hacer bu hadisin şerhinde şöyle der:

"İbrahim b. Tahmân rivayetinde şöyle denilmektedir: Babası İbrahim'den alınır. Yüce Allah sorar: 'Ya İbrahim! Baban nerede?' İbrahim, 'Sen onu benden aldın.' diye cevap verir. Yüce Allah, 'Aşağıya bak.' buyurur. İbrahim aşağıya baktığında bir de ne görsün, iğrenç bir koku içinde debelenen bir sırtlan! Eyyûb'un rivayeti ise şöyledir: Yüce Allah, babasını bir sırtlana çevirir. İbrahim pis ve iğrenç kokudan dolayı parmaklarıyla burnunu tutar. Yüce Allah sorar: 'Ey kulum! Baban o mu?' İbrahim 'İzzetine andolsun ki, hayır o değil.' der. Said'in rivayetine göre ise hadis şöyledir: Babası, çok iğrenç kokulu bir sırtlan suretine sokulur. İbnü'l-Münzir, bu rivayete şöyle bir cümle ekler: İbrahim onu bu kılıkta gördüğünde ondan uzaklaşır ve 'Sen benim babam değilsin.' der."[257]

255. Âl-i İmrân, 3/53.
256. Buharî, *Enbiyâ*, 8.
257. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 500.

Ben de derim ki, yukarıdaki rivayetlerde geçen *"ed-dıb'ân"*, erkek sırtlan demektir. Kelime bu haliyle tekildir. *"ed-Dabu'u"* ise dişi sırtlan demektir. Dişi sırtlan için *"ed-dabu'a"* denilmez. İbnû'l-Enbârî'ye göre ise bu kelime hem erkek ve hem de dişi sırtlan demektir. Sırtlan, pis kokulu vahşi bir hayvandır. Dolayısıyla sırtlan kelimesi, şirkin pisliğine uygun düşmüştür.

Hafız İbn Hacer şöyle der:

"Âzer'in başka bir kılığa çevrilmesinin hikmeti, İbrahim'in nefsinin ondan nefret etmesi ve cehennemde kendi sureti içinde kalıp da İbrahim'e leke ve kusur teşkil etmemesidir. Âzer'in sırtlana çevrilmesinin hikmeti, sırtlanın hayvanların en ahmağı, Âzer'in de insanların en ahmağı olmasındandır, demişlerdir. Çünkü oğlu İbrahim'de bunca apaçık beyyineler ortaya çıktıktan sonra babası Âzer, ölünceye kadar inkârında ısrar etmiştir."[258]

Hafız İbn Hacer şöyle devam eder: el-İsmailî, bu hadisin metnini esasından anlaşılması zor bir problem olarak görmüş ve şu düşünceyle hadisin sahih olamayacağını ifade etmiştir: İbrahim (a), Yüce Allah'ın vaadinden dönmeyeceğini biliyordu. O halde bunu bildiği halde babasının başına gelenler neden onun için rezillik olsun? Hafız İbn Hacer şöyle diyor: Bir başkası ise bu hadisin *"İbrahim'in babası için af dilemesi, sadece O'na verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, O'nun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı."*[259] ayetinin zahirine aykırı olduğunu söylemiştir. İbn Hacer, ikinci itiraza şöyle cevap vermiştir:

"Müfessirler, İbrahim'in babasından ne zaman uzaklaştığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, bunun dünya hayatında babası Âzer müşrik olarak öldüğü zaman olduğunu söylemişlerdir." Hafız İbn Hacer, Taberî'nin bu rivayeti birçok yoldan İbn Abbas'tan naklettiğini ifade eder. Bu rivayetlerin bazılarında İbn Abbas'ın şöyle söylediğini aktarır:

"İbrahim, babası için -yaşadığı müddetçe- istiğfar eder. Ama babası ölünce, istiğfar etmeyi bırakır. Bazılarına göre ise İbrahim (a), -işaret ettiğim İbnû'l-Münzir rivayetinde açıkça ifade edildiği üzere- kıyamet günü babası başka bir kılığa sokulup da ondan ümidini kesince kendisinden uzaklaşmıştır."[260] Bu rivayeti, Taberî de Abdülmelik b. Ebî Süleyman'dan tahric etmiştir. Ravi Abdülmelik şöyle diyor: "Ben Said b. Cübeyr'i şöyle derken işittim: İbrahim (a) kıyamet günü şöyle der: 'Ya Rabbi! Babamı isterim! Ya Rabbi! Babamı isterim!' Bu isteğini üçüncü kez tekrarlayınca, elinden tutar ve ona döner. Ancak babası bir sırtlana dönmüştür. İşte o zaman ondan

258. İbn Hacer, *A.g.e.*, VIII, 500.
259. Tevbe, 9/114.
260. İbn Hacer, *A.g.e.*, VIII, 501.

uzaklaşır." Bundan sonra Hafız İbn Hacer şöyle devam eder: "Bu iki görüşü şöylece uzlaştırmak mümkündür: Âzer, müşrik olarak ölünce oğlu İbrahim ondan uzaklaştı ve onun için istiğfarda bulunmayı bıraktı. Fakat onu kıyamet günü görünce kalbine bir şefkat ve rikkat gelecek ve onun hakkında Yüce Allah'tan dilekte bulunacak, ancak babasının başka bir kılığa girdiğini görünce ümitsizliğe düşecek ve ondan ebediyen uzaklaşacaktır. Bazılarına göre İbrahim (a) babasının inkâr üzere öldüğünden kesin olarak emin değildi. Çünkü içten içe iman etmiş ve İbrahim bunun farkına varmamış olabilirdi. Dolayısıyla İbrahim'in babasından uzaklaşması, hadiste zikredilen durumun meydana gelmesinden sonra olmuştur (olacaktır)." Hafız İbn Hacer'in ifadesinde gelecek zaman, di-li geçmiş zaman kipiyle ifade edilmektedir. Bu, kıyamete dair haberlerde çok görülen bir husustur.

Hafız İbn Hacer, bundan sonra el-Kirmânî'den el-İsmailî'nin problemli gördüğü hususu açıklayan bir ifade nakleder ve sonra bu probleme iki yönden cevap verir: Bu cevaplardan birincisi, İbrahim'in babası başka bir kılığa sokulup da cehenneme atılınca, İbrahim'in rezil olmasına sebep olan suret ortada kalmaz. Bu da Yüce Allah'ın hem vaat ve hem de tehdidine göre hareket etmesi demektir. İkincisi ise Yüce Allah'ın vaadi iman şartına bağlıydı. İbrahim (a) babası için Yüce Allah'ın vaadine uyarak istiğfarda bulundu. Ama babasının Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca ondan uzaklaştı.[261]

Ben de şöyle derim: Yüce Allah'ın İbrahim'e kıyamet günü kendisini rezil ve rüsva etmeyeceği yolundaki vaadi olduğunu ifade eden hadis, Allah Teâlâ'nın Şuarâ Sûresi'nde İbrahim'in ağzından hikâye ettiği şu ayete işaret etmektedir: *"Babamı da bağışla. Çünkü o sapıklardandır. (İnsanların) dirilecekleri gün beni mahcup etme. O gün, ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah'a kalb-i selim ile gelenler (o günde fayda bulur.)"*[262] Yüce Allah'ın bunu Hz. İbrahim'e vaat ettiğini ancak hadisten öğreniyoruz. Hadis-i şerif, Allah Teâlâ'nın, İbrahim'in bu duasını -duanın kabulünün dinde zorunlu olarak bilinen şartıyla- kabul ettiğini vahyetti. Bu şart, Yüce Allah'ın kendisine şirk koşanı bağışlamayacağı gerçeğidir. Hz. İbrahim'in duasının sonunda Allah Teâlâ'nın şu ifadesi üzerinde düşünmek gerekir: *"O gün, ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah'a kalb-i selim ile gelenler (o günde fayda bulur.)"* Bu ifade, inceliklerin inceliklerindendir.

Âlûsî'nin başkasına tabi olarak *"Ben, tahir babaların sulblerinden tahir annelerin rahimlerine nakledildim."* hadisinden Hz. Peygamber'in ilk babası Abdullah'tan Âdem'e kadar bütün babalarının iman ettikleri hükmünü

261. İbn Hacer, *A.g.e.*, VIII, 501.
262. Şuarâ, 26/86-89.

çıkarması, Kur'ân'ın ve sahih hadislerin zahiriyle çelişmektedir. Âlûsî'nin istidlâl ettiği bir diğer hadis ise Ebû Nuaym'ın *Delâil*'de İbn Abbas'tan rivayet ettiği şu zayıf hadistir: *"Benim annem-babam zina ederek bir araya gelmiş değillerdir. Yüce Allah beni hoş sulblerden temiz rahimlere, temiz ve düzgün olarak nakle devam etmiştir. (Soy ağacımda) İki dal ortaya çıkar çıkmaz ben bunların en hayırlısında olurum."*[263] Hadis, bizim elimizdeki *Delâil* nüshasında böyle yer almaktadır. Süyûtî ise bu hadisi İbn Abbas'tan şu lâfızla nakletmektedir: *"Min eslâbi't-tayyibe ile'l-erhâmi't-tâhire."* Bu hadiste kelimelerin marife olduğu görülmektedir. Bizim bildiğimiz kadarıyla bu hadis, hiçbir muhaddisten Âlûsî'nin zikrettiği lâfızla zikredilmiş değildir. Bu lâfızla hadisi ancak hadisleri tahric edenlerin zabtıyla nakletme titizliğini göstermeyenler, tam aksine birçok müfessir ve kelâmcının yaptığı gibi nasıl bulmuşlarsa o şekilde nakletmekte herhangi bir beis görmeyenler zikreder. Hadisi, âdeti olduğu üzere herhangi bir yere nispet etmeksizin ve Hz. Peygamber'e ulaştıran sahabenin ismini zikretmeksizin nakletmekte Râzî, Âlûsî'den daha öncedir. Hadisin rivayet edilen lâfzı, Hz. Peygamber'in babalarının zina değil, nikâh neticesi dünyaya geldiklerini ifade etmekten başka bir mana taşımamaktadır. Bu da doğru bir manadır. Ve bu hususta birçok hadis varit olmuştur. Bir an için hadisin Râzî ve Âlûsî'nin zikrettikleri lâfızla rivayet edildiğini farz etsek bile, hadis yine bu manaya gelir. Hadisi, Kur'ân'la sahih hadislerin arasını uzlaştırmış olmak için bu manada yorumlamak, onu esas kabul etmekten ve sahih hadisleri tevil ve zorlamalarla ona irca etmekten daha iyidir. Bu hadisi tahric eden muhaddis, onu Peygamberimizin sulbünün (Hz. Âdem'e kadar bütün baba ve dedeleri) iman etmiş kimseler oldukları konusuna değil, nesebinin zinadan arınmış olduğu konusuna koymuştur.

Bu mesele ile ilgili olarak Süyûtî'nin zikrettiği delillerden birisi de *"Secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor.)"*[264] ayetidir. Çünkü bazıları bu cümledeki maksadı, tahir yani mü'min babaların sulbünden geldiği şeklinde yorumlamışlardır. Ebû Nuaym, *"sâcidîn"* (*secde edenler*)in peygamberler olduklarını rivayet etmiştir. Oysa bu yaklaşımı, zikrettiğimiz karşı delillerle az önce zikrettiğimiz ayetin baş tarafındaki *"O ki, (gece namaza) kalktığın zaman seni görüyor."*[265] ifadesi de çürütmektedir. Buna göre mana, "O, senin secde edenlerle birlikte ve aralarında olduğunu biliyor." olur. Ayette kullanılan fiilin, di-li geçmiş zamana delalet etme ihtimali yoktur. Ayetin manası -İbn Abbas ve başkalarının ifade ettiği gibi- şöyledir: O, senin namaza

---

263. Yaptığımız taramada bu lâfızla gelen bir rivayete rastlayamadık. Ancak aynı manayı ifade eden rivayetler için bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 452, İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, 59; Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, X, 329. (Çev.)

264. Şuarâ, 26/219.

265. Şuarâ, 26/218.

kalktığını ve namaz kılanların arasında ve onlarla birlikte olduğunu görüyor. İbn Abbas'tan ayetin manasının "O, Hz. Peygamber'in bir peygamberin sulbünden diğer peygamberin sulbüne intikal ettiğini biliniyor." denilirken *"Nihayet onu peygamber olarak çıkardı."* şeklindeki rivayet, ne senet, ne metin ve ne de dil bakımından sahihtir. Bunun ayrıntısı ileride yeri geldiği zaman ele alınacaktır.

İfadenin akışı içinde -Âzer'in şeklinin sırtlana çevrilmesi hakkındaki Buharî hadisi dışında- işaret ettiğimiz Ebû Nuaym hadisine zıt olan sahih hadislere gelince; bunların en önemlisi, Hz. Peygamber'in temiz ana-babası hakkında varit olan hadistir. Müslim'in *Sahih*'inde Enes b. Sâbit'ten rivayetine göre, adamın birisi gelip Hz. Peygamber'e "Benim babam nerede?" diye sordu. Peygamberimiz (s) *"Cehennemde!"* diye cevap verdi. Soruyu soran kişi tam arkasını dönmüş giderken Peygamberimiz (s) adamı geri çağırdı ve *"Benim babam da senin baban da cehennemde."* dedi.[266] İmam Nevevî bu hadisin şerhinde der ki: Bu hadis, inkâr üzere ölen bir kimsenin cehennemde olduğunu ve böyle bir kimsenin Allah'a yakın olan kimselere akraba olmasının kendisine hiçbir fayda vermeyeceğini ifade etmektedir. Yine bu hadisten anlaşıldığına göre fetret döneminde (Hz. İsa'dan sonra Hz. Peygamber'in peygamber oluşuna kadar geçen dönem) Arapların puta taptıkları gibi puta tapan kimselerin cehenneme gidecekleri de anlaşılmaktadır. Bu durumda olanların cehenneme gitmeleri, bir kimseye ilâhî davet ulaşmadan sorumlu tutulup cezalandırılması kabilinden değildir. Çünkü bu kimselere Hz. İbrahim ve diğer peygamberlerin daveti ulaşmıştı. Hz. Peygamber'in *"Benim babam da senin baban da cehennemde."* şeklindeki ifadesi, bir kimsenin başına gelen musibete iştirak etmek suretiyle onu teselli etmek için söylenmiş bir nezaket ifadesidir. Peygamberimizin annesi hakkında da babası hakkında varit olan hadisin aynısı varit olmuştur. Bu hadisi İmam Ahmed tahric etmiştir.

Yine Müslim, Mervan b. Muaviye, Zeyd b. Keysan, Ebû Hâzim senet zinciriyle Ebû Hureyre'den rivayet ediyor: Hz. Peygamber şöyle dedi: *"Rabbimden annem için mağfiret dileme müsaadesi istedim. Ancak bana izin vermedi. Bunun üzerine kabrini ziyaret etme izni istedim. Buna izin verdi."*[267]

Müslim, bu hadisi bir de Muhammed b. Ubeyd kanalıyla ve şu lâfızla rivayet etmiştir: Hz. Peygamber annesinin kabrini ziyaret etti. Mezarı başında ağladı ve çevresinde bulunanları da ağlattı. Peygamberimiz (s) şöyle dedi: *"Rabbimden anneme mağfiret dileme izni istedim. Ancak bana izin vermedi.*

266. Müslim, *İman*, 347.
267. Müslim, *Cenâiz*, 105.

Bunun üzerine kabrini ziyaret etme izni istedim. Bunun için izin verdi. Kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü bu, insana ölümü hatırlatır."[268] Nevevî'nin ifadesine göre bu rivayet Batılıların nüshalarında zikredilirken, Doğuluların nüshalarında bulunmamaktadır.[269] Fakat rivayet, birçok usul kitabının cenâiz bölümlerinin son kısmında veya haşiyede yer almaktadır. Ve bu hadis, tabutların üzerine nakşedilmiştir. Nevevî'nin zikrine göre bu hadisi bu rivayet tarikiyle Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce rivayet etmişlerdir. Bu muhaddislere göre hadisin ravilerinin tümü sikadırlar. Nevevî, "Hiç kuşkusuz bu hadis, sahihtir." demektedir. [270]

Nevevî hadisin şerhinde şöyle der: "Bu hadisten anlaşıldığına göre müşriklerin sağlıklarında kendilerini ve öldükten sonra kabirlerini ziyaret etmek caizdir. Çünkü vefatlarından sonra kabirlerini ziyaret etmek caiz olduğuna göre, hayatlarında ziyaret etmek haydi haydi caiz olur. Zira Yüce Allah, "*Onlarla dünyada iyi geçin.*"[271] buyurmaktadır. Okuduğumuz hadiste kâfirler için mağfiret talep etmek yasak edilmektedir. Kadı İyaz şöyle der: Hz. Peygamber'in annesinin kabrini ziyaret sebebi, onun kabrini görmek suretiyle alacağı ibret ve dersin gücünü artırma isteğidir. Bu yaklaşımı, Peygamberimizin hadisin sonundaki "*Kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü bu, insana ölümü hatırlatır.*" ifadesi de teyit etmektedir."[272] Ehl-i Sünnet'in görüşü de böyledir.

Rivayet tefsirinde İbn Mes'ûd, İbn Abbas ve başkalarından birçok tarikle varit olduğuna göre, "*(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e yaraşır ne de inananlara. İbrahim'in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı. Şüphesiz ki İbrahim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi.*"[273] ayeti bu olay hakkında nazil olmuştur. Fakat Buharî-Müslim ve başka muhaddisler bu ayetin başka bir olay dolayısıyla nazil olduğunu söylüyorlar. Hz. Peygamber, ölüm döşeğindeyken amcası Ebû Talib'den "*Lâ ilâhe illallah*" demesini talep eder. Eğer kelime-i tevhidi telâffuz edecek olur-

---

268. Müslim, *Cenâiz*, 108.
269. Nevevî, şöyle der: Bu hadis, Mağrib ulemasından Ebû'l-Alâ b. Mâhân'ın rivayetinde vardır. Ama bizim diyarımızdaki rivayetlerde Abdulğâfir el-Fârisî cihetinden mevcut değildir. Fakat bu rivayet, birçok usul kitabında cenâiz bölümünün son kısmında mevcuttur. Ve tabutların üzerine gümüş harflerle nakşedilir. Belki de haşiye kitaplarında mevcuttur. (Nevevî, *el-Minhâc*, IV, 314)
270. Nevevî, *el-Minhâc*, IV, 314.
271. Lokman, 31/15.
272. Nevevî, *A.g.e.*, IV, 313-314.
273. Tevbe, 9/113-114.

sa, bununla kendisi için mücadele edecek veya bunun sayesinde kendisine dua edecek ya da bu kelime sayesinde kendisi için tartışabilecektir. Ebû Talib'in o sırada yanında Ebû Cehil vardır. Ebû Cehil, "Abdulmuttalib dinini istemiyor musun?" demeye başlar. Dolayısıyla Ebû Talib'in ağzından çıkan en son kelime kendisinin Abdulmuttalib'in dini üzere olduğunu ifade etmek olur ve kelime-i tevhidi telâffuz etmez. İşte bu esnada Peygamberimiz (s) *"Bana yasak edilmediği sürece vallahi senin için istiğfar edeceğim."* der.[274] Bunun üzerine Yüce Allah, *"(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e yaraşır ne de inananlara."*[275] ayetini indirir. Allah Teâlâ, Ebû Talib hakkında da ayet indirir ve Peygamberine *"Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir."*[276] buyurur. Ayette geçen "*sevdiğin kimseye*" ifadesinin manasının "hidayete ermesini istediğin" şeklinde olduğu söylenmiştir. Bazılarına göre bunun manası "akraban olduğu için sevdiğin" şeklindedir. Buna benzer şekildedir diyenler de olmuştur.

Hafız İbn Hacer, Buharî'de Kasas Sûresi'nin tefsirinde yer alan bu hadisi şerh ederken şöyle der:

"Burada bir problem vardır. Çünkü Ebû Talib'in vefatı -ittifakla kabul edildiği üzere- hicretten önce Mekke'de vuku bulmuştu. Peygamberimizin, annesinin kabrini umre yaparken ziyaret ettiği de sabittir. Peygamberimiz bu ziyarette Rabbinden onun için istiğfar etme izni istedi ve bu olay üzerine bu ayet indi. Esas olan, ayetin nüzulünün tekerrür etmemesidir."[277] Hafız İbn Hacer, bundan sonra Hâkim, İbn Ebî Hâtim, Taberî ve Tabarânî'den bu hususta gelen rivayetleri zikreder. Bunun ardından sözlerine şöyle devam eder:

"Ayetin nüzul sebebi daha önce vuku bulmuş olsa bile, nüzulünün daha sonra meydana gelmiş olması da ihtimal dahilindedir. Bu durunda ayetin nüzulü için iki sebep meydana gelmiş olur. Birisi ayetin nüzulünden önce gerçekleşen Ebû Talib olayı, diğeri ise daha sonra meydana gelen Âmine'nin kabrini ziyaret ve hakkında mağfiret dilemeye izin talebidir. Ayetin nüzulünün, nüzul sebebinden daha sonra gerçekleşmiş olduğu görüşünü Berâe Sûresi'nde Hz. Peygamber'in münafıklar için mağfiret talep etmesi ve sonunda bu hususta yasaklık indiği yolunda geçen değerlendirme de teyit etmektedir. Çünkü bu yaklaşım, -sebebi daha önce gerçekleşse bile- nüzulün daha

---

274. Buharî, *Tefsir Sûre Kasas*, 1.
275. Tevbe, 9/113.
276. Kasas, 28/56.
277. Hafız İbn Hacer, A.g.e., VIII, 508.

sonra meydana gelmiş olmasını gerektirmektedir." İbn Hacer'in bu bölümün hadisi hakkında söylediği söz de bu görüşe işaret etmektedir:

"Yüce Allah Ebû Talib hakkında '*Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin.*'[278] ayetini indirmiştir. Çünkü O, birinci ayetin Ebû Talib ve başkası, ikinci ayetin ise sadece Ebû Talib hakkında nazil olduğuna işaret etmektedir."[279]

Hafız İbn Hacer, bundan sonra nüzulün birden çok gerçekleştiği görüşünü müşrik ana-babası hakkında istiğfarda bulunan kimseyle bunun için izin talep eden kimse hakkında varit olan başka rivayetlerle teyit etmektedir. Bu, şu demektir: Sahabeler, birçok nüzul sebebi olan bir vakıanın hükmüne delalet eden ayet hakkında "Bu ayet, bu sebepler hakkında nazil olmuştur." derlerdi. Yani; "Bu ayet, -nüzulü daha sonra olsa bile- Yüce Allah'ın o sebepler hakkındaki hükmünü beyan etmek için nazil olmuştur. Bu meseleler, ileride -inşallah- yeri geldiğinde enine boyuna incelenecektir.

Süyûtî'nin bazı risalelerinde ziyaret hadislerini sakatlamaya çabalaması, insanın görüşüne körü körüne sarılmasına tuhaf bir örnek teşkil etmektedir. Süyûtî, bu rivayeti ne *Sahih* sahibi muhaddislerin ve ne de *Sünen* imamlarının rivayet etmediklerini iddia etmektedir. O, bu rivayeti sadece Hâkim, İmam Ahmed ve şeyhi Hafız İbn Hacer'in Buharî şerhinde adlarını zikrettiği ve az önce işaret ettiğimiz diğer muhaddislerle kısıtlı kılmaktadır. Süyûtî, adeta şöyle zannetmektedir: Eğer bu rivayet, *Sahih*'lerde ve *Sünen*'lerde yer alsaydı Hafız İbn Hacer, -hadisin bütün tariklerini veya en güçlü olanlarını zikretmek âdeti olduğu bilindiğine göre- onu tahric edenler olarak sadece o zikrettiği isimlerle sınırlı kalmazdı. Ancak Süyûtî, bir hususu gözden kaçırmaktadır: Hafız İbn Hacer'in burada yapmak istediği, sadece ilgili ayetin nüzulü hakkında sabit olan kabir ziyareti hadislerini zikretmekten ibarettir. Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce'nin bu ayet hakkında yaptıkları rivayette, bu hususta ilgili ayetin indiğine dair herhangi bir ifade yoktur. Acaba Süyûtî -merhum-, hadis hafızlığını nerede yaptı? Onun bu inkârının en hafifinden delalet ettiği husus, kendisinin *Sahih*'leri ve *Sünen*'leri ezberlemediği, sadece ihtiyaç duyduğunda kitaplara başvurup oralardan nakiller yaptığı gerçeği değil midir?

Süyûtî'nin "*Benin babam da senin baban da cehennemde.*" [280] hadisinden sıyrılma hususunda söylediği şey, "Peygamberimizin bu hadiste babasından maksat, amcası Ebû Talib'dir." cümlesidir. Peygamberimizin amcası Ebû Talib'e kelime-i tevhidi söylemeyi teklif etmesini konu olan hadiste

278. Kasas, 28/56.

279. İbn Hacer, *a.g.e.*, VIII, 508.

280. Müslim, *İman*, 347.

Süyûtî'nin Hz. Peygamber'in Hz. Âdem'e kadar bütün babalarının iman etmiş kimseler oldukları yolundaki iddiasını çürüten noktalar vardır. Çünkü Ebû Talib'in ağzından çıkan en son cümle, kendisinin Abdulmuttalib'in dini üzere olduğunu ifade ettiği cümledir. Bu da Abdulmuttalib'in dininin İslâm'ın şiarı olan kelime-i tevhid ilkesiyle çeliştiğine delildir. Süyûtî'nin bu hadisin nesholunduğu yolundaki iddiası da aynen yukarıdaki gibi taassuba bir başka örnektir. Herhalde o, haberler hakkında nesih cari olmayacağı yolundaki usulcülerin görüşlerini unutmuş olsa gerektir. Süyûtî'nin bu kaideyi bilmediği söylenemez. Çünkü kendisi bu kaideyi eseri *el-İtkân*'da enine boyuna açıklamaktadır. Daha önce geçtiği üzere, "amca"ya "baba" denilmesi mecaz kabilindendir. Bir dilde mecaza, ancak kelimenin hakiki manasına engel olan bir karine mevcut olduğunda gidilebilir. Oysa hadisin ifade akışı, "baba" kelimesinden hakiki mananın ne olduğunu belirlemektedir. Babasının durumunu soran sahabenin bununla amcasını kastetmiş olması mümkün olursa, o zaman hadisin manasının "Benim amcam da senin amcan da cehennemdedir." şeklinde olması mümkündür.

Yemin ederim ki, böyle bir iddiada bulunan kimseye cevap verilmez ve böyle bir kimsenin sözünü -hayret ve ibret alma makamında olması hariç-aktarmak da doğru olmaz. Üstelik bazı bilginler kendisine cevap vermişlerdir. Bununla birlikte birçokları, Hz. Peygamber'in anne-babasının kurtuluşa erdikleri yolunda onun ileri sürdüğü delillere bakarak aldanmışlardır. Bu delilerden birisi, bazı hadis hafızlarının mevzû (uydurulmuş) hadis değerlendirmesinde bulundukları "Hz. Peygamber'in ana-babasının öldükten sonra diriltildikleri ve iman ettikleri" yolundaki ifadedir. Süyûtî'nin değerlendirmesi ise bu ifadenin hadis diye uydurulmuş bir söz değil, zayıf hadis olduğu yolundadır. Bu ifade, ayetlere ve sahih hadislere ters düşmektedir. Süyûtî'nin öne sürdüğü bir başka delil ise Hz. Peygamber'in ana-babasının fetret devri insanları olduklarıdır. Eş'arîlerin çoğunluğuna göre fetret devrinde yaşayanlar kurtuluşa ererler. Fakat Eş'arîler, bundan haklarında cehennemde olduklarına dair nass bulunan kimseleri istisna etmişlerdir. Süyûtî ve başkalarının ileri sürdükleri en güçlü ve en umut verici delil, Yüce Allah'ın fetret döneminde yaşayan kimseleri kıyamet günü imtihan edeceğini ve bazılarının bu imtihan neticesi kurtuluşa ereceğini ifade eden hadislerdir. Tabi bu, İmam Nevevî'den "Arap müşriklerine Hz. İbrahim'in ve başka peygamberlerin davetleri ulaşmıştı." şeklinde kesin görüşü olarak naklettiğimiz haberin doğru olmaması halinde geçerlidir. Bu konuda söylenecek daha başka şeyler de vardır. Bunlar ileride yeri geldiğinde inşallah ele alınacaktır. Hz. Peygamber'in temiz olan ana-babasının böyle bir imtihanla kurtuluşa ere-

cekleri eğer doğru ise o zaman onlar hakkında varit olan hadisler, bu imtihandan öncesi için olmuş olur.

Peygamberlerin Yakın Akrabalarından Bazılarının Kâfir Olduklarına Dair Nassların Hikmeti

Hz. Peygamber'in babalarının iman etmiş kimseler olduklarını ispat etmek için uzak istinbatlarını -birçok ayeti, sahih ve sarih hadisleri tevil etmek suretiyle- esasen zayıf ve münker rivayetlerden çıkaran kimseler, çok önemli bir noktayı gözden kaçırmaktadırlar. Bu önemli nokta, Kur'ân ve hadislerde Hz. İbrahim'in babasının kâfir olduğunun sık sık vurgulanmasındaki hikmet ve faydadır. Aynı şekilde; inkârında ısrarlı olan Nûh'un oğlunun kıssası da böyledir. Hz. Nûh'un oğlu, babası ve aile fertleriyle birlikte gemiye binmek istememişti. Aynı hikmet, Hz. Peygamber'in kıyamet günü Hz. İbrahim'le babası arasında olacaklara dair verdiği haberle, İbrahim'in babasının cehennemde olduğuna dair yaptığı açıklamada da söz konusudur. Bunun yanında Peygamberimizin annesi ve kendisini büyüten ve üzerinde en büyük hak sahibi olan amcası için istiğfarda bulunma isteğini Yüce Allah'ın kabul etmediğine dair haberi de bu kabildendir. Peygamberimizin amcası olduğu halde Ebû Leheb'in ahiretteki durumunun kötü ve gideceği yerin cehennem olacağına dair bir sûre indirilmesini de yine aynı kategoride değerlendirmek mümkündür.

Bu nasslardaki açık fayda ve büyük hikmet ise -Allah'ın ve Peygamber'in yetkisini birbirinden ayırmak suretiyle- putperestliğin dayandığı esası yerle bir eden "tevhid ilkesi"nin özünü vurgulamaktır. Buna göre tevhid ilkesinin özü şudur: Peygamberler, sadece birer müjdeci ve korkutucu olarak gönderilmişlerdir. Onların yükümlü oldukları şey, sadece Allah'ın dinini tebliğ etmek ve uygulamaktan ibarettir. Bu işte onların yapacakları herhangi bir şeyin olmaması, hiçbir kimse için herhangi bir fayda veya zarara malik olmamaları, hiçbir kimseyi bilfiil hidayet ve hak yoluna sokmalarının mümkün olmamasıdır. Onlara düşen sadece öğreterek ve hüccet göstererek hidayet yolunu göstermektir. Peygamberler sevdikleri kimseleri hidayete erdiremezler ve onlar -nesepçe ve dünyevî muamele açısından kendilerine en yakın ve en sevdikleri kimseler bile olsalar- Yüce Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi onlardan savamazlar. Arapların ve başkalarının putperestlik kaidelerine gelince bu, kullardan dostlar edinme esasına dayanır. Bunlar, söz konusu dostların, sırf tebliğ ve irşad hususunda değil, Allah'la kullar arasında -yaratma, yoktan var etme, bedbaht kılma, mutlu etme, nimeti elinden alma ve destek verme konularında- birer aracı olduklarını iddia ederler. Bunu, zorba ve despot hükümdarların nezdindeki yakınlarına ve yakın kılınanlara

kıyas ederek söylerler. Bundan dolayı onlar, Allah'ın yanında veya Allah'ı tamamen bir yana bırakarak bu dostlara yakarırlar. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve: 'Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir.' diyorlar."*[281] Araplar Kâbe'yi tavaf ederken şöyle diyorlardı: *"Lebbeyke lâ şerîke lek. İllâ şerîken huve lek. Temlikuhu ve mâ melek."* (*Çağrına karşı boynum kıldan ince. Emret! Senin hiçbir şerikin yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da senindir. Sen ona da onun malik olduğuna da maliksin.*)

Arapların putlarına ve timsallerine ibadet etmelerinin aslı ve özü, salih kimseleri tazim etmede aşırı gitmekten ibaretti. Bu ibadetin esası, Nûh kavminden alınmıştır. Nûh kavmi arasında salih kimseler vardı. Bunlar ölünce şeytan, onların kavimlerine "Bu kimselerin oturdukları yerlere taş dikin ve her bir taşa bu kimselerin adlarını verin." diye ilham etti. Nûh kavmi bunu yaptı. Ne var ki bu taşlara ibadet edilmedi. Ancak, bu kimseler ölüp de ilim yeryüzünden silinince onlara ibadet olunmaya başlandı. (Dileyen Buharî'nin *Sahih*'inin *Tefsir* bölümünde Nûh Sûresi'ne bakabilir.) Kur'ân, Arapların ve onların dışında diğer putperestlerin ve Ehl-i Kitab'ın şirklerinin dayandığı esasları tümüyle teker teker yerle bir etmiştir. Oysa Ehl-i Kitab, mutluluğu ve kurtuluşu, peygamberlerine ve evliyalarına tabi olmaya ve Allah'ın ihsanına değil, onların "şefaatine" bağlamıştı. Hz. İbrahim, Arapların nezdinde mertebece insanların en yücesi ve Ehl-i Kitab nezdinde makam itibarıyla peygamberlerin en üstünü olduğundan Yüce Allah, kitabında, babasının inkârcı olduğunu, babasını hidayet yoluna sokmak için İbrahim'in harcadığı çabayı ve babasına istiğfar etmeye önem vermesini, ancak bunun babasına hiçbir fayda sağlamadığını tekrarladı. Hz. Peygamber de buna ilavede bulundu ve Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'in babasının ahirette kötü akıbetine dair kendisine bildirdiği şeyleri açıkladı. Bunun yanında kendi ana-babası hakkında da Buharî-Müslim'den öğrendiğimiz ifadeleri kullandı. Maksat, insanların, ahirette kurtuluşa ermenin anahtarının, peygamberlerin şahıslarına ve onların Allah katındaki şahsî etkilerine değil, onların getirdikleriyle amel etmeyi gerekli kılan sahih ve boyun eğme nitelikli imana bağlı olduğunu öğrenmeleridir. Bunun için kurtuluşa erme, -zorba hükümdarlar nezdinde onlara yakın kılınmış ve en yakınlarında bulunan kimselerin etkisi gibi- peygamberlerin şahsî etkilerine bağlı bir husus değildir. Çünkü bu yakın kişiler, hükümdarları şefaatle veya ikna ederek bir suçluyu affetmeye ya da hak sahibi olmayan bir kimseye ihsanda bulunmaya sevk ediyorlardı. İşte putperestlerin şerefli Kur'ân'ın kabul etmediği şefaat hakkındaki düşünceleri budur. Kur'ân ortaya koydu ki şefaat tümüyle Allah'a aittir, O'nun

281. Yunus, 10/18.

nezdinde hiçbir kimse -kendisine izin verilmedikçe ve Allah şefaat olunan kişiden razı olmadıkça- bir başkasına şefaat edemez. Bu konunun ayrıntısı daha önce bu sûrede ve başka ciltlerde geçmişti.

Peygamberlerin görevlerinin sadece sözle ve fiille tebliğden ibaret olduğu yolundaki tespiti, Yüce Allah'ın peygamberlerini desteklemek için kendilerine mucizeler vermesiyle çürütmek mümkün değildir. Çünkü bunların bazıları, onların sözleriyle veya fiilleriyle meydana gelse bile, bunların peygamberlerin kendi çabaları ve tasarrufları kabilinden sayılması doğru olmadığı gibi, bu gibi mucizeler gerek sağ ve gerekse ölü iken yaptıkları duaların neticesi de değildir. Mesela alaca hastalığına yakalanan kimseyi iyileştirmek ve ölüyü diriltmek o peygamberin kesbi ve tasarrufu değil, tam aksine bir olan Yüce Allah'ın tasarrufudur. Kur'ân'ın i'câzı ve İsa Peygamber'in bir ölüye *"Allah'ın izniyle ayağa kalk!"*[282] deyip de ölünün ayağı kalkması örneğinde olduğu gibi ister bazılarının gerçekleşmesinde peygamberlerin söz ve fiille hiçbir rolleri ve katkıları söz konusu olmasın isterse de Hz. Musa'nın asasını yere atması veya onunla denize vurması örneğinde olduğu gibi onların fiilleriyle gerçekleşmiş olsun, hiç fark etmez... Yüce Allah şöyle buyurur: *"'Ona Rabbinden (başkaca) mucizeler indirilmeli değil miydi?' derler. De ki: Mucizeler ancak Allah'ın katındadır. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım."*[283] Bu ayet, bu konuda temel kuralı ortaya koyan bir nass hükmündedir. Bu manada daha başka ayetler de vardır. Bunların bir kısmı buraya kadar tefsirini yaptığımız ayetler arasında geçmişti. Yine bu sûrenin bu cüzünün son kısmında da *"De ki mucizeler ancak Allah katındandır."*[284] ayeti gelecektir. Bu ayetle aynı manada olan bir başka ayet ise Yüce Allah'ın İsrâ Sûresi'nde Mekke kâfirlerinin Hz. Peygamber'e yaptıkları teklifi hikâye ettikten sonraki şu emridir: *"De ki:*

282. Yaptığımız tarama sonucu bu rivayetin sadece Ebû Yusuf'un *Kitâbu'l-Âsâr*'ında yer aldığını gördük. Bu ifadenin daha iyi anlaşılması için bu rivayetin tamamını buraya almak gerekir:

    Rivayete göre havariler, Zekeriya'nın oğlu Yahya'yı özlerler. Hz. İsa'ya "Ey baba! Eğer uygun görürsen onu bizim için çıkar da görelim." derler. Hz. İsa, onları Yahya'nın kabrine götürür. Ona, "Ey Yahya! Allah'ın izniyle kalk!" der. Bunun üzerine Hz. Yahya, kabrinden başındaki tozu toprağı silkeleyerek kalkar. Saçlarının yarısı bembeyaz olmuştur. Havariler ona, "Sen bizden ayrıldığında saçların simsiyahtı. Şimdi neden böyle oldu?" diye sorarlar. Hz. Yahya, "İsa'nın sesini duydum. Kıyamet koptu zannettim." der. Bunun üzerine Hz. İsa, "İster misin? Yüce Allah'a senin için dua edeyim, O da seni yeniden diriltsin ve dünyada yaşamaya devam edesin." Yahya (a), "Allah aşkına ve kan birliğimizin adına söylüyorum: Bunu sakın yapma! Allah'a yemin ederim ki, ölümün acısı henüz göğsümden veya boğazımdan gitmedi." Bkz. Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Âsâr*, II, 198, 199. Tahkik: Ebû'l-Vefâ, Beyrut 1355. (Çev.)

283. Ankebût, 29/50.
284. En'âm, 6/109.

Rabbimi tenzih ederim. Ben sadece beşer bir elçiyim."[285] Yani ben beşer sıfatımla buna kadir değilim. Çünkü bu hususta ben de sizin gibiyim. Zaten Allah adına tebliğci ve elçi olması sebebiyle bu teklif edilen şey, bir peygamberin yapacağı iş değildir.

Eğer bu kaide açıklanmasaydı Kur'ân-ı Kerim'de -Meryem Sûresinin 42-48. ayetlerinde zikredildiği üzere- Hz. İbrahim'in babasının kâfir olduğunun neden tekrar tekrar zikredildiğinin hikmeti ortaya çıkmazdı. Aynı mesele, Hz. İbrahim'in peygamber olduğu haber verilirken, kavminden önce babasının zikredildiği şu ayetlerde de ele alınmaktadır: Enbiyâ, 21/52; Şuarâ, 26/70, Sâffât, 37/83; Zuhruf, 43/26... Bu ayetler ve bu manadaki başka ayetler üzerinde derinden derine düşünen kimse, bizim dediğimize kesin olarak inanır. Hz. İbrahim'in babası için af dilemesini ifade eden Tevbe Sûresi'nin 114. ayeti ile Mümtehine Sûresi'ndeki *"Kıyamet günü yakınlarınız ve çocuklarınız size fayda vermezler. Çünkü Allah aranızı ayırır. Allah, yaptıklarınızı görendir. İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine demişlerdi ki: 'Biz, sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve öfke belirmiştir.' Şu kadar var ki, İbrahim babasına: 'Andolsun senin için mağfiret dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez.' demişti."*[286] ayeti benzer ayetlerdendir. Bu delil ve beyyinelerle hakkı ortaya koymaya bizi muvaffak kılan Yüce Allah'a bu ayetleri tamamlayan şu ayetlerle dua etmemiz bize ne kadar uygun düşer: *"Rabbimiz! Ancak sana dayandık, sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır. Rabbimiz! Bizi inkâr edenler için deneme konusu kılma, bizi bağışla! Ey Rabbimiz! Yegâne galip ve hikmet sahibi ancak sensin."*[287]

Burada bir de şunu ekleyelim: Hz. Muhammed ve Hz. İbrahim'in bütün babalarının veya bütün peygamberlerin ve Ebû Talib'in iman ettiklerini ispat etmeye çaba harcayanların sözleri, bizim işaret ettiğimiz prensibin tam aksi yönde dönüp dolaşmaktadır. Onların dayandıkları prensip ise adı geçen şahıslar hakkında aşırı gitmektir. Bunların iddialarına göre peygamberlerin kerametleri kendilerine akraba olan kimselere fayda verir ve imana girmelerine sebep olur. Özellikle de inkârda kalmaları peygamberleri üzen ve inciten akrabalarının iman etmelerine sebep olur. Herhangi bir faydanın temini veya zararın giderilmesi için peygamberlere veya onlara tabi olan kimselerden bazı salih kimselere dua eden kimseler, dünya ve ahiret mutluluğuna -Yüce Allah'ın emrettiği üzere- onlara tabi olarak değil, zatlarına tevessül

---

285. İsrâ, 17/93.
286. Mümtehine, 60/3-4.
287. Mümtehine, 60/4-5.

ederek ulaşacaklarını zannediyorlar. Bunların arasında peygamberlerin salih kimselerin kabirlerinden çıktıklarına ve şahıslarından talep edilen ve ihtiyaç duyulan hususları giderdiklerine inananlar bile vardır. Oysa bu anlayış, yukarıda zikrettiğimiz nassların tümüne aykırı olduğu gibi, bu manada gelip tevhid ilkesini ve duanın bir ibadet olup sadece Yüce Allah'a sunulan bir şey olduğunu ifade eden nasslarla da çelişmektedir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Allah'ı bırakıp da (ilâh olduğunu) ileri sürdüklerinize yalvarın. Ne var ki onlar, sizin sıkıntınızı ne uzaklaştırabilir ne de değiştirebilirler. Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı, sakınılacak bir azaptır."*[288]

Kitab ve Sünnet'te açık ve sarih bunca nass olmasına rağmen bu ümmet içinde peygamberler ve salih kimseler hakkında aşırı gitme hususunda kendilerinden öncekilerin gittikleri yoldan giden kimseler bulunabilmektedir. Nasslar bu kadar açık ve sarih olmasaydı acaba durum ne olurdu; varın siz hesap edin!

Tevhid ilkesini tamamen içine sindirip özümsemiş kimseler arasında Hz. Peygamber sevgisinin kendilerini bu tip sözleri takviye etmeye sevk ettiği kimseler bulunduğunu biz de kabul etmekteyiz. Gerçekten bu takviye edilen sözlerden onun ana-babasının veya Hz. Âdem'e kadar bütün aba ve ecdadının kurtuluşa erdikleri manası çıkarılabilir. Ancak bu davranış, insanı Hz. Peygamber'in veya Yüce Allah'ın sözünü tahrife götürmeme ve risaletin maksatlarını ve dinin esasını ihlal etmeme şartına bağlıdır. Çünkü gerçek imanın alâmeti olan Allah'ı ve O'nun peygamberini sevme, onlara tabi olmakla ve dini uygulamakla mümkün olur. Hz. Peygamber'in akrabalığını, onun risaletine tercih eden kimsenin Hz. Peygamber'i ve akrabalarını sevgisi, ırk taassubu ve nesep bağı sevgisidir. Yoksa Yüce Allah'ın onun diliyle vacip kıldığı veya müstehap gördüğü şeye tabi olarak hidayete erme sevgisi değildir. Nitekim Ebû Talib, insanların içinde Hz. Peygamber'i en çok seven kimseydi. Fakat bunun sebebi, onun risaletine tabi olmak değil, körü körüne akrabalık bağı taassubu idi. Ebû Talib'in iman etmiş olmasını her mü'min temenni eder. Tıpkı Hz. Ebû Bekir'in onun iman etmiş olmasını kendi babasının iman etmiş olmasına tercih etmesi gibi... Fakat Buharî'nin *Sahih*'inde yer alan bir rivayete göre Ebû Talib, Hz. Peygamber'e en büyük ve en güçlü bir desteği verdikten ve akrabalık sebebiyle düşmanlarına karşı ona en büyük himayeyi sağladıktan sonra, vefat ederken "*Lâ ilâhe illallah*" diyerek onu sevindirmemiştir.

288. İsrâ, 17/56-57.

Ancak bu rivayet, onun Müslüman olduğunu söyleyen bazı aşırıları bu iddialarından vazgeçiremediği gibi, Buharî-Müslim'de yer alan ve kardeşi Abdulmuttalib'in oğlu Abbas'ın rivayet ettiği şu hadis de engellememiştir: Abbas Peygamberimize "Amcana hiçbir faydan dokunmadı. Vallahi o, seni koruyup kolluyordu ve senin uğrunda (başkalarına) öfkeleniyordu." der. Peygamberimiz (s) şöyle cevap verir: *"O sığ bir ateştedir. Eğer ben olmasaydım, cehennemin en alt tabakasında olurdu."*[289] Buharî-Müslim, Ebû Said el-Hudrî'den rivayet ediyorlar: Ebû Said, Peygamberimizin yanında amcasının adı zikredilince şöyle dediğini duymuş: *"Umarım kıyamet günü şefaatim ona fayda verir de sığ bir ateşe konur. Bu ateş topuklarına kadar çıkar ancak bundan beyni kaynar."*[290] Bu son ifade, bir "umut" ifadesidir. Bundan önceki rivayet ise bir "haber"dir. Bu hadiste *"Artık şefaatçilerin şefaati onlara fayda vermez."*[291] ayetiyle tenakuz teşkil ettiği için anlaşılması zor bir durum vardır. Yüce Allah şöyle buyurur: *"... Allah'ın hoşnut olduğu kimseden başkasına şefaat etmezler."*[292] Selef müfessirlerinden rivayet olunduğu üzere, "Allah'ın hoşnut olduğu" kimseler, tevhid inancı üzere bulunan kimselerdir. Yukarıdaki hadis, ayrıca İbrahim'in babasına -eğer buna şefaat demek doğru ise- şefaatinin fayda vermeyeceğini ifade eden hadisle ve başka hadislerle de çelişmektedir.

Zikredilen Ebû Said hadisine -bilginlerin benzeri hakkında yaptıkları gibi- "Bu, umut ve kesin bir inanç olmadığı gibi, Yüce Allah adına verilen bir haber de değildir." diye cevap vermek mümkündür. Bu ifadenin Peygamberimizin ağzından Yüce Allah'ın ayetlerde zikredilen hususları kendisine bildirmesinden önce dökülmesi de ihtimal dahilindedir. Abbas hadisinde şefaatten söz edilmemektedir. Fakat hadis şefaat manası taşımaktadır. *Fethu'l-Bârî*'de Hafız İbn Hacer'in Ebû Talib kıssası bölümünde hadisin şerhini yaparken kullandığı ifade, bunun Hz. Peygamber'e mahsus özel bir durum olduğuna işaret etmektedir. Hafız İbn Hacer, herhangi bir problemden söz etmemektedir. Şöyle cevap vermek de mümkündür: Olmayacağı ifade edilen şefaat, müşriklerin -tıpkı dünyada hükümdarlar ve yüksek görevde bulunanlar nezdinde aracıların etkili oldukları gibi- şefaatçilerin de Yüce Allah'ın iradesine etkisi olduğu yolundaki inançları tarzındaki şefaattir. Bir de denebilir ki şefaat, kâfiri cehennem ateşinden kurtarmaya ve cennetlik yapmaya yaramayacaktır. Tıpkı dünyada yaptığı salih amellerin ahirette bu tür bir fayda sağlamayacağı gibi... Çünkü inkârın etkisi ağır basar. Fakat söz konusu şefaat, -kendisinde olan bir faziletten ve yaptığı salih amelden do-

289. Buharî, *Menâkibu'l-Ensâr*, 40.
290. Buharî, *a.g.e.*, 40.
291. Müddessir, 74/48.
292. Enbiyâ, 21/28.

layı- kendisine şefaat edilen kimsenin azabını, hiçbir fazileti ve salih ameli olmayan kâfirin azabından daha hafif kılabilir. Nitekim cehennemliklerin azaplarının birbirinden farklı olduğu yolunda varit olan haberler de bunu göstermektedir. Salih amellerinden dolayı Ebû Talib, kâfirlerin içinde azabı en hafif olmaya en layık olan kişidir. Ebû Talib'in iyi amellerinin en yücesi, Hz. Peygamber'e arka çıkması, onu koruması ve himaye etmesidir. Hatta rivayet olunduğuna göre kendisi Hz. Peygamber'e inanıyordu fakat böbürlenmek, atalarının ve kavminin dinine taassupla sarılmak için şirkte kalmaya ısrar etti. Ondaki bu taassubu, Ebû Cehil melunu kışkırtmaktaydı. Abdullah b. Ebî Ümeyye de aynı şekilde daha sonra iman etmişti. Çünkü Ebû Talib ve Abdullah, -daha önce ifade edildiği üzere- o davet yapılırken onun yanındaydılar. İmam Ahmed'in Ebû Hureyre'den tahric ettiği bir rivayete göre Ebû Talib, Hz. Peygamber'e şöyle der: "Eğer Kureyş beni ayıplamasa ve 'Onu buna iten sebep ölüm korkusundan başka bir şey değildir.' demeselerdi, ben iman ederek seni sevindirirdim."[293] Ebû Talib'in inkârı, tümüyle cahiliye taassubunun baskın gelmesi ve kendilerini taklit ederek babalarını tazim etme ve bunları hakkı tasdik etmeye tercih etmekten ibaretti. Ebû Talib'in kâfirliği nerede, Hz. Peygamber'e ve mü'minlere eziyet eden inatçıların kâfirliği nerede! Bunlar, yapabildikleri bütün eziyet çeşitleriyle Hz. Peygamber'e ve mü'minlere yüklenmişler, onları yaşadıkları diyarları ve mallarını terk ederek oradan çıkmaya zorlamışlardı. Bununla da kalmamışlar -Yüce Allah kendilerini zor durumda bırakıp, Peygamberine ve mü'minlere onlara karşı yardımını gönderinceye kadar- onlarla savaşmaya ve insanları aleyhlerine kışkırtmaya devam edip durmuşlardır. Fakat bu yaklaşıma "Azaba çarptırılmaya layık olan ve azapla cezalandırılan bir kimse, şefaatten yararlanmış olmamaktadır. Azabı hak ettikten sonra şefaat sebebiyle azapta hafifletme yapmak, Yüce Allah'ın *'Cehennem azabı da onlara biraz olsun hafifletilmez.'* ayetiyle ve başka nasslarla çelişmektedir. Dolayısıyla bütün şefaatler, şefaatlerinin ardından Yüce Allah'ın icra ettiği şey sebebiyle şefaat edenler için şekilsel bir onurlandırmadan ibarettir. Çünkü şefaat, -Eş'arîlerin dediği gibi- bütün sebepler hakkında geçerlidir." diye itiraz olunabilir.

Buraya kadar geçen kısmı yazdıktan ve baskı için bir araya getirdikten sonra Hafız İbn Hacer'in Buharî'nin *Rikâk* bölümündeki hadisi nasıl şerh ettiğine bir göz attım. Bir de ne göreyim o da aynı problemden ve buna verilen cevaplardan söz etmiyor mu? Hafız İbn Hacer de bu şefaatin Hz. Peygamber'e mahsus olduğundan, kapsamının daraltıldığından, azapta hafifletmenin inkârda değil, günahların azabında söz konusu olduğundan ve şefaat kelimesiyle mecazi bir mana kastedildiğinden söz etmektedir. Hafız

293. Müslim, *İman*, 42; Tirmizî, *Tefsir*, Sûre 29; Ahmed b. Hanbel, II, 434.

İbn Hacer, Kurtubî'nin *el-Mufhim Şerhu Sahih-i Müslim*'inden şöyle bir ifade naklediyor: Ebû Talib, Hz. Peygamber'e değer vermede ve ona yapılan düşmanca hareketleri göğüslemede olağanüstü gayret sarf ettiği için, yaptığı bu faaliyetlere azabının hafifletilmesi şeklinde karşılık verildi. İşte buna Hz. Peygamber yüzünden meydana geldiği için "şefaat" denildi.

Son olarak ifade edelim ki, bu konuda ele alınacak daha başka hususlar da vardır. Ancak bunları, yukarıda işaret ettiğimiz başka sûrelerin ayetlerini tefsir ederken ele almak üzere şimdilik erteliyor ve sözü bu konuyla ilgili iki meseleyi daha ele alarak bitirmek istiyoruz.

Hz. Peygamber'in Ana-Babasını veya Amcasını Kötü Sözle Anarak Ona Eziyet Etmenin Tehlikesi

Yüce Allah'ın kitabının ve Peygamberimizin, adı geçen kimselerin kâfir olduklarını ve cehennemde azap göreceklerini beyan etmelerinin hikmetinin dinin esası olan tevhid ilkesini en mükemmel bir şekilde vurgulamak olduğu anlaşıldığına göre bir de bilmek gerekir ki, şer'ân matlup olan, bütün bunların talim yollu zikredilmesidir. Bu, Kur'ân ve tefsirini okumakla hadis rivayeti ve şerh etme konularını da ihtiva eder. Peygamberimizin sîreti ve İslâm tarihi de bu hususa dahildir. Aynı şekilde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ile onlara katılan diğer fırkaların inanç (akaid) esaslarını beyan etmek ve onlara muhalif olanlara cevap vermek de bu hükme dahildir. Bütün bu hususlarda, haddi aşıp da edep sınırlarını aşacak kadar ileri gitmek ve hasebi (şerefi) ve nesebi dolayısıyla Hz. Peygamber'e eziyet etmek caiz değildir. Hasebi ve nesebi bir yana, annesi, babası ve Ebû Talib'i diline dolayarak eziyet etmek de caiz değildir. Hatta öğretim yapmak ve daha önce ifade edilen hususları açıklamak maksadı hariç Hz. Peygamber'in amcası diye niteleyerek Ebû Leheb'i bile kötü bir sözle anmak uygun değildir. Buharî-Müslim ve başka eserlerde Hz. Âişe'den rivayet edilen şöyle bir hadis yer almaktadır: Hassân b. Sâbit, Peygamberimizden müşrikleri hicvetmek için izin ister. Peygamberimiz (s) sorar: "*Onların arasında benim nesebim de var. Bunu nasıl yapacaksın?*"[294] Hassân, "Hamurdan kıl çeker gibi, seni onların arasından çekip çıkaracağım." der. Yani senin nesebini onların nesepleri içinden tereyağından kıl çeker gibi çekip çıkaracağım ki yapacağım hicivden sana hiçbir leke bulaşmasın. Bir başka rivayete göre Hassân b. Sâbit, bu izni Ebû Süfyân'ı hicvetmek için ister. Peygamberimiz (s) de *"Benim onunla akrabalığım var. Bunu nasıl yapacaksın?"* diye sorar. Hassân da az öncekine benzer

294. İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VI, 554.

bir cevap verir.[295] Ebû Süfyân o günlerde insanların içinde Hz. Peygamber'e düşmanlıkta en azgın olanlardandı.

Ömer b. Abdülaziz'in takındığı tavır olarak tarihe geçen ve -bırakalım onun ilmini ve rehberliğini yansıtmasını- bütün selef bilginlerinin bu husustaki rehberliğini gösteren iki olay rivayet edilir:

1) Bir gün yazı yazması için Ömer b. Abdülaziz'in huzuruna bir kâtip getirilir. Kâtibin babası kâfirdir. Ömer, bu kâtibi getiren kişiye "Keşke muhacirlerin çocuklarından bir kişi getirseydin!" der. Kâtip, "Babasının kâfir oluşu, Hz. Peygamber'e zarar vermemiştir." der. Bunun üzerine Ömer; "Bunu misal olarak verdin ha! Bundan böyle asla benim huzurumda kalemi eline alıp yazı yazmayacaksın!" der.

2) Ömer b. Abdülaziz bir gün Süleyman b. Sa'd'a şöyle der: "Duyduğuma göre filan yere gönderdiğimiz zekât memurumuzun babası zındık biriymiş." Süleyman, "Babasının zındık olması ona zarar vermez, ey mü'minlerin emiri! Hz. Peygamber'in babası da kâfirdi. Ama bu, ona zarar vermedi." der. Bu söz üzerine Ömer, o kadar çok kızar ki! Sonra "Onun için Hz. Peygamber'den başka verecek misal bulamadın mı?" der ve onu divanlardaki görevinden azleder.

Selefin bu husustaki rehberliğine bir örnek de İmam Şâfiî'den aktaralım: Peygamberimiz (s), hırsızlık yaptığı için toplumda ileri gelen şerefli bir kadının elinin kesilmesine hükmeder. Bunun üzerine cezasının kaldırılması için araya aracılar girer ve Peygamberimiz ile konuşurlar. Peygamberimiz şöyle buyurur: *"O kadın değil, filânca hırsızlık etseydi, onun da elini keserdim."* Halbuki Peygamberimiz hadisinde "filânca" dememiş, "*(Kızım) Fâtıma hırsızlık etseydi onun da elini keserdim.*"[296] demişti. Ancak İmam Şâfiî, -Hz. Peygamber'in akrabasına karşı edepli olmakta mübalâğa etmek için- Hz. Fâtıma'nın ismini açıkça zikretmemiş, onun yerine kinaye olarak "filânca" kelimesini kullanmıştır. Oysa hadis-i şerifte Hz. Fâtıma'ya "hırsızlık" isnadı, vakıa olarak değil, bir faraziye olarak zikredilmektedir. İmam Şâfiî bu hadisi, sünnetten hüküm istinbat etme bağlamında zikretmektedir ki, bu hususta bundan daha ağır faraziyeler bile kullanmak caizdir. Ebû Dâvûd'un Hz. Fâtıma'nın bir ölü hakkındaki taziyesini ve Hz. Peygamber'in kendisine söylediklerini konu alan şu hadis-i şerif hakkındaki yaptığı da bu konuda bir başka örnektir. Hz. Peygamber, kızı Hz. Fâtıma'ya şöyle der: "*Sen de onlarla birlikte kabristanlığa kadar gitseydin...*" Hz. Fâtıma, *"Allah korusun! Sen*

---

295. Müslim, *Fadâilu's-Sahâbe*, 156.

296. Buharî, *Fadâilu Ashâbi'n-Nebiy*, 18; Müslim, *Hudûd*, 9; Tirmizî, *Hudûd*, 6; Nesâî, *Kat'u's-Sârık*, 5, 6; Ahmed b. Hanbel, III, 356, 395; VI, 162.

kabristanlık hakkında o zikrettiklerini zikrettikten sonra gider miyim hiç?" diye cevap vermiştir.[297] Bunun üzerine Peygamberimiz (s) kendisine *"Eğer onlarla gitseydin, babanın dedesi görene kadar cenneti göremezdin."* demiştir.[298] Ancak Ebû Dâvûd, Peygamberimizin bu sözünden "Eğer onlarla beraber gitseydin." kısmını aktarmakla yetinmiş ve büyük bir teşdid zikretmiştir. Derler ki: Ebû Dâvûd, hadisin sonundaki tasrihi edep kabilinden olmak üzere terk etmiştir.

"Bu hadisin rivayeti bakımından bu iki muhaddisten hangisi daha hayırlı bir iş yapmıştır? Hadisi lâfzı ile rivayet edip, -İmam Ahmed ve Tirmizî'de yer aldığı üzere- Peygamberimizin sözlerini duyduğu gibi tebliğ etme emrine ve bu manada Buharî-Müslim ve başka eserlerde yer aldığı üzere, Vedâ Haccı hutbesinde orada bulunanların bulunmayanlara tebliğ etmesi emrine göre amel eden Nesâî mi? Yoksa edebe riayet ederek ifadede hazifte bulunan Ebû Dâvûd mu?" diye sorulacak olsa bu sorunun cevabı şudur: Bütün sünneti tahammul[299] eden ve bunu selef-i salihînden alıp ümmete tebliğ eden bilginlerin yaptıkları, nassı ezberleyecek kimse için lâfzı ile veya kavrayan ve manası ile eda edeceğine güvenen kimse için de manası ile tebliğ etmenin gerekli olduğu yönündedir. Bu önde gelen bilginlerin, sünneti naklettikleri için İslâm ümmetinin boynunda çok büyük hakları vardır. Ayrıca onlar, sünneti rivayet etmişler, metinlerini zabta geçirmişler ve isnatlarını cerh ve ta'dilin doğru terazisine vurmuşlardır. İmam Şâfiî ve Ebû Dâvûd, onların önde gelen imamlarındandır. Hanımların efendisi ve Peygamberimizin bir parçası olan kızı Hz. Fâtıma'ya karşı bu iki imamın takındığı yüksek terbiye misali davranışlar, hadisten herhangi bir hüküm zayi olmadığı takdirde güzeldir. Rivayet edilen hadisin aslını bilen kimseye veya hadisin nassını bilmekte herhangi bir maslahatı söz konusu olmayan kimseye hadisi zikretmek bu meşruluğun söz konusu olduğu yerlerdir. Hadis imamları, hadisten herhangi bir kısmının hazfedilmesini mubah görselerdi biz onların nakillerine güvenmezdik. Fakat bu imamların hayat hikâyelerinden, diğer hadisler gibi müşkül hadisleri de rivayet etmelerinden, hadisi değiştiren, tebdil eden, hazfeden veya ilaveler yapıp eksiltmelerde bulunan ya da -maksadı tazim bile olsa- metinlerde sika ravilere muhalefet eden kimseleri cerh etmelerinden anlıyoruz ki onlar hadislerde herhangi bir hazf yapmayı caiz görmemektedirler. Anlaşılan odur ki, İmam Şâfiî ve Ebû Dâvûd yaptıkları rivayetlerde tasarruflarda bulunurlarken, bunun hadisten herhangi bir kısmını zayi etmediğini, çünkü hadisin mahfuz (korunmuş) ve meşhur olduğunu biliyorlardı.

297. Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 26; *Avnu'l-Ma'bûd*, VIII, 391 vd.; Nesâî, *Cenâiz*, 27.
298. Ahmed b. Hanbel, II, 168-169.
299. Tahammul: Bir kimsenin başkalarına nakletmek maksadıyla hadis rivayet eden bir şeyhten rivayet ettiği hadisleri çeşitli yollarla alması, yani onları başkasına devretmek üzere yüklenmesi demektir. (Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 414. -Çev.-)

Bu Hususta Ehl-i Sünnet'in Kanaati

Bundan önce gördük ki, Âlûsî, Hz. İbrahim'in babasının iman etmiş olduğu yolundaki görüşü Ehl-i Sünnet'ten büyük bir bilgin topluluğuna nispet etmektedir. Âlûsî'nin bu yaklaşımı, kendisi açısından bir hatadır. Ehl-i Sünnet mezhebine mensup bilginlerden usul veya füru sahasında risale veya kitap yazan herkesin görüşüne göre böyle bir sözün doğru olmayacağı Âlûsî gibi bir âlimin bilemeyeceği bir husus olamaz. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin mezhebi, sahabeler, tabiûn âlimleri, hadis ve fıkıh imamlarıyla Kitab ve Sünnet'in nasslarına yapışmada onlara tabi olan çoğunluğun gittiği yoldur. Bu imamlara tabi olan kimseler, nassları zahiri manalarından çıkarıp heva ve heveslerine uyanların uydurdukları bidatlere ve görüşlere göre manalandırmak için tahrif ve zorlama yapmamaktadır. Ebû Hanife, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî, Evzâî, Dâvûd ve başkaları gibi meşhur fukahâu'l-emsâr,[300] Ehl-i Sünnet imamlarındandır. Birçok kelâmcı, bu imamların mezheplerine intisap etmiş ve bazı esaslarda kendilerine muhalefet etmişlerdir. Şâfiîlerden bazı Mutezile ve Hanefîlerden birçok Mutezile ve Mürcie mensupları gibi... Bunlara en yakın kelâmcılar ise Eş'arîlerden olup, Mâlikî, Şâfiî ve Mâturidî mezhebine mensup olan çoğunluk Hanefîlerdendir. Fakat bu kimseler, öyle kelamî meselelere dalmak zorunda kalmışlardır ki, bu görüşler onların fıkıhta mezhep imamlarından nakledilmediği gibi, bunların dışında selef-i salihînden de nakledilmemiştir. Bu meselelerin birçoğunda Eş'arîlerle Mâturidîler birbirleriyle ihtilaf ettikleri gibi, onlardan ilk dönem bilginleri de birçok meselede ihtilaf etmişlerdir. Bu bilginler, bazı meselelerde Eş'arî'ye veya birbirlerine muhalefet etmektedirler. Bu bilginlerin tümü Ehl-i Sünnet'e mensup olmakla birlikte, içlerinden her birinin veya birkaçının görüşünü -birçok insan bu görüşleri taklit etse bile- Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin mezhebi olarak göstermek doğru değildir. İlk dönemden sonra ileri sürülen, ancak bilginlerin hakkında tartıştığı ve herhangi bir görüş üzere ittifak etmedikleri her görüş ve düşünce hakkında geçerli olan kaide; bunları *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Rasûl'e götürün."*[301] ayetine göre amel ederek Kitab ve Sünnet'in ölçüsüne vurmak ve bu iki kaynağa uygun olan görüşü almak, muhalif olanı ise reddetmektir.

Hz. Peygamber'in ana-babası hakkında Kur'ân ve Sünnet'in nasslarını beyan edip, bazı selef ve halef bilginlerinin herhangi bir tevile sapmadan bu nassları almak gerektiği yolundaki görüşlerini aktardık. Bu nasslara muhalif

300. Fukahâu'l-emsâr: Fıkıh mezheplerinin teşekkülünden önce belli başlı beldelerde ön plana çıkan fıkıh bilginleridir. (Çev.).

301. Nisâ, 4/59.

olan yaklaşımlar makbul değildir ve Ehl-i Sünnet mezhebiyle hiçbir alâkası yoktur.

Buraya kadar geçen hususları yazıp baskıya vermek için bir araya getirdikten sonra Âlûsî'nin Hz. İbrahim'in babası için mağfiret dilemesinden bahseden Mümtehine Sûresi'nin 4. ayetinin tefsiri tesadüfen elime geçti. Bir de ne göreyim: Âlûsî, yukarıda nakil ve tenkit ettiğimiz o hatasından dönmemiş mi! Bu durum bizi, bu konunun ele alındığı Tevbe Sûresi'ndeki ayete bakmaya sevk etti. Bir de baktık ki orada da Mümtehine Sûresi'ndeki gibi düşünmekte ve Hz. İbrahim'in babasının Âzer olduğunu ve müşrik olarak öldüğünü ifade etmektedir. Zaten onun bağımsız anlayışına ve ilmine yakışan da budur. Ehl-i Sünnet âlimlerinin özelliği de budur. Ehl-i Sünnet âlimlerinden herhangi bir kimse, bir görüş ileri sürer sonra Kitab ve sahih Sünnet'ten bunun aksine bir delil ortaya çıkarsa, o kişi görüşünden Kitab ve Sünnet'e döner. Ortaya çıkan delil, ister hem Kitab ve Sünnet'ten olsun, isterse sadece birisinden olsun hiç fark etmez. Âlûsî'nin ileri sürdüğü görüş, Yüce Allah'ın ilk muhlis kulları için bağışladığı hatalardandır. Dahası; sahih bir hadiste ifade edildiğine göre bir hâkim içtihat eder de hata ederse bir sevap, bir başka ifadeyle; bir içtihat ecri, buna karşılık içtihat eder de isabet ederse iki ecir, yani; bir içtihat ecriyle bir de isabet etme ecri alır.[302] Bu hadis, bir görüşe bir başka ifadeyle; nassa veya selef-i sâlihinden meşhur olarak gelen görüşe muhalefet eden bir âlime aldanmaktan kaçınmak gerektiği yaklaşımını teyit etmektedir. Yüce Allah, bize o bilginlere uymayı nasip etsin.

"İbrahim, babası Âzer'e: 'Birtakım putları tanrılar mı ediniyorsun?' demişti." ifadesi, *"De ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi yalvaralım?"* cümlesiyle onun bağlamında gelen cümlelerin üzerine matuftur. (Bu ifade, akaid hakkında "de" emriyle başlayan ve müşriklerle yapılan son tartışmadır. Bu üslup, sûrede amelî ahkâm hakkında bir tartışma olarak bir kez daha tekrar edilecektir.) Ayetteki zarf, ibareden hazfedildiği bilinen bir fiile bağlıdır. Takdiri "zikret" şeklindedir. Bir başka ifadeyle: Ey Peygamber! Şu müşriklere şirklerinin asılsızlığına dair sana daha önce telkin ettiğimiz delilleri ve kendilerine hiçbir zarar ve fayda vermeyecek şeylere ibadet etmekteki sapıklıklarını zikret. Bir de daha önce geçen Allah'ın hidayet yoluna ve O'na teslim olmaya dair yapılmış beyanı da hatırlat. Bunların ardından onlara, yücelttikleri ve dinine tabi olduklarını iddia ettikleri dedeleri İbrahim'in (a) kıssasını hatırlat! İbrahim'in, babası Âzer'le kavminin şirklerine karşı gösterdiği tepkiden söz et! Seni ve o putları yaratan Allah'ı bırakıp da birtakım putları ibadet ettiğin tanrılar mı ediniyorsun? Halbuki ibadete layık olan, putlar olmaksızın sadece O'dur. ***"Doğrusu ben seni ve kavmini***

302. Buharî, İ'tisâm, 21.

apaçık bir sapıklık içinde görüyorum." Ayette geçen "*ed-dalâl*", aklı başında bir kimsenin kendini maddî veya manevî yürüyüşünden hedeflediği gayeye ulaştıracak olan yoldan sapması demektir. Dinin gayesi, nefsi marifetullahla, O'na ibadet ederek ve O'nun getirdiği amel ve adapla tezkiye etmektir. Dinin getirdiği amel ve adap, iki dünya mutluluğunu elde etmek gayesine yöneliktir. Allah'a yakınlaşmak gayesiyle bile olsa O'ndan başkasına ibadet etmek, nefsi karanlıklara gömüp ifsat eder, dolayısıyla böyle bir hareket onu ancak ebedî helâkten başka bir neticeye götürmez. İnsanı hedefe götüren yoldan sapmanın ayette "*ed-dalâl*" kelimesiyle ifade edilmesinde herhangi bir kötü söz söyleme durumu, kabalık ve katılık yoktur. Ancak bazıları, "Bu sözü, bir evlât babasına söylemektedir." gerekçesiyle ibarede problem olduğunu iddia etmiş, sonra da çocuk terbiyesinde zaman zaman şiddete başvurulduğu gibi bunun da maslahat için iyi olduğunu söyleyerek bu probleme cevap vermişlerdir. Bir de bu ifadeyi, Yüce Allah'ın Hz. Musa ve Hz. Harun'a Firavun'u kastederek *"Ona yumuşak söz söyleyin."*[303] emriyle mukayese etmişlerdir. Bu probleme Âzer'in, Hz. İbrahim'in babası değil, amcası olduğu şeklinde bir başka cevap daha verilmiştir. Oysa doğru olanı, "apaçık bir sapıklık" tabirinin burada buna delalet eden lâfızla vakıanın beyan edilmiş olmasıdır. Tıpkı *"Şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?"*[304] ayetinde olduğu gibi... Ve tıpkı yoldan sapmış bir kimseyi görüp de "Yol buradan geçiyor. Sen yoldan çıkmışsın veya yolunu şaşırmışsın." dediğimiz gibi... Hz. İbrahim'in babasına söylediği sözün manası şudur: Ben, seni ve senin gibi bu putlara tapan kavmini apaçık ve hakkında hiçbir kuşku olmayan hak ve müstakim olan yoldan sapmış görüyorum. Çünkü sizin kendinize ilâhlar olarak edindiğiniz şu putlar, haddi zatında birer ilâh değildir. Bilâkis, sizin ilâh edinmeniz ve ilâh kabul etmenizden dolayı böyledirler. Sizler, bu putların yaratması ve yoktan var etmesi neticesinde dünyaya gelmiş değilsiniz. Bilâkis, onlar sizin kendi ellerinizle yaptığınız nesnelerdir. Onlar ne size fayda vermeye ve ne de zarar vermeye kadir değillerdir. Çünkü bu ilâh edindiğiniz nesneler, taştan yontarak veya ahşaptan kesip biçerek ya da madenden koparıp kalıba dökerek yaptığınız timsallerdir. Sizler, bu cansız nesnelerden daha üstünsünüz ve "yaratılmış olmak bakımından" canlandırdıkları insanlarla veya hatırlattıkları yıldızlarla aynısınız. Bir insana kendisinden daha aşağı bir nesneye ibadet etmesi yaraşmadığı gibi "yaratılmış" olması bakımından kendisine eşit olan bir nesneye de ibadet etmesi yaraşmaz. Çünkü o nesne de kendisi gibi yaratıcının tasarrufuna boyun eğmekte, bir rabbin hâkimiyeti altında bulunmakta ve gani ve kadir olan bir rabbe muhtaç bulunmaktadır. Burada işaret edilen o topluluklardan geri kalan ve Irak'ta ortaya çıkarılan kalıntılar, onların bir-

303. Tâhâ, 20/44.
304. Duhâ, 94/7.

çok puta ibadet ettikleri yolunda tarihen sabit olan bilginin doğru olduğunu gösteriyor. Bu kavimler, o kadar çok puta tapıyorlardı ki, ister hükümdar olsun isterse sade insan her bir ferdin kendine özel putu vardır. Bu insanlar, feleğe ve genel olarak ışık veren yıldızlarına ve özel olarak da yedi parlak yıldıza tapıyorlardı. Nitekim bu husus şimdi gelen şu ayetten anlaşılmaktadır:

"Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk." Yani İbrahim'e babası ve kavminin putlara tapmak suretiyle apaçık bir sapıklık içinde olduğunu gösterdiğimiz gibi, defalarca göklerin ve yerin melekûtunu da gösteriyorduk. Bunu, hakkın bilinmesine yardımcı olan şu metot üzere yapıyorduk. Bu metot, önce çıplak gözle görme sonda da aklî bir göz ile görmedir. Ayet-i kerimede *"ereynâhu"* (*ona gösterdik*) denilmeyip de *"nurîhi"* (*una gösteriyoruz*) denilmesi, durmadan tekerrür edip yenilenen geçmişteki durumun, -Yüce Allah'ın bu büyük melekût içinde ayetlerini tekrar tekrar görmek suretiyle yenilenmesi gibi- kafada canlandırmak isteğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim aynı husus, biraz sonra gelecek şu ta'lilden ve ayetlerdeki şu icmal (kısa ifade) üzerine gelen ayrıntıdan da anlaşılmaktadır. Ayette geçen "melekût", memleket, büyük mülk, izzet ve sultan (otorite) anlamlarına gelir. Sûfîlerin, gayb âlemine *"melekût"* demeleri, onların kullandıkları bir terimden ibarettir. İbn Manzûr ise *Lisânu'l-Arab*'da şöyle der: *"Mülküllah"* ve *"melekûtullah"* demek, Allah'ın azameti ve kudreti demektir. Arapçada "Li fülânin melekûtu Irak" denildiğinde, filanca kişinin Irak üzerinde hâkimiyeti, gücü ve kuvveti kastedilir. Bu ifade, el-Lahyânî'den nakledilmektedir. *"Melekût"* kelimesi, *"mülk"* kökünden türemedir. Tıpkı *"rehebût"* kelimesinin *"rehbe"* kökünden türemesi gibi... *"Melekût"* kelimesine *"melkûte"* de denilmiştir. Râğıb ise şöyle der: *"Melekût"*, Allah'ın mülkünü ifade etmeye mahsus bir kelimedir. Kelime, *"meleke"* kelimesinin mastarı olup -"*rahamût*" ve *"rehebût"* kelimelerinde olduğu gibi- sonuna bir *"tâ"* harfi eklenerek ortaya çıkmıştır.[305] Bazı bilginler, bu eklenen *"tâ"* harfinin, -kelimenin binasında (kök harf sayısında) fazlalığın manada fazlalık ifade edeceği yolundaki kaide uyarınca- mübalağa ifade etmek için getirildiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla *"melekût"*, büyük mülk; *"rahamût"* geniş rahmet; *"rehebût"* ise şiddetli korku manasına gelir.

İkrime'den rivayet olunduğuna göre *"melekût"* kelimesi Nabatî dilindendir. Bu kelimenin aslı onların dillerinde *"melekûtâ"*dır. Dil kitaplarında ifade edildiğine göre, Nabat ve Enbât, geniş yataklı vadilere ve bunların dışında Sevâdu'l-Irak'ta[306] yerleşmiş insanlardır. Bu insanlar, şayet nesep silsileleri korunmuş ise Hz. İbrahim'in kavminin ana vatanında hayatta kalan kalın-

---

305. Râğıb, *el-Müfredât*, (Me-le-ke maddesi.) s. 473.
306. Irak'ta Basra ve Kûfe arasındaki ve çevresindeki köyler ve yerleşim alanları.

tılarıdır. Tarihçilerin ifadesine göre, Nabat ve Enbât, Amâlikalıların kalıntıları olup, Hammurâbî devletinin yıkılmasından sonra Irak'a göç etmişler ve Arap yarımadasına dağılmışlardır. Daha sonra yarımadanın kuzeyinde bir devlet kurmuşlardır. Rivayete göre Hz. Ali ve İbn Abbas şöyle demişlerdir: Bizler, Kûsâ beldesinden olup Nabat'ız. Kûsâ, -tarihçilerin Araplardan bellediklerine göre- Hz. İbrahim'in memleketiydi. Hz. Ali ve İbn Abbas'ın Nabat olduklarını söylerken demek istedikleri, Hâşimoğullarının Hz. İbrahim'in zürriyetinden oldukları ve Nabat'ın da onun kavminden olduğunu vurgulamaktı. Bu ifadede ayrıca, Nabatlıları hakir görmeye veya dillerini zayıf kabul etme tavrına karşı bir tepki de vardır. Bazılarına göre bu sözden maksatları, alçak gönüllü olmak ve neseple övünmeyi kınamaktır. İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre "göklerin ve yerin melekûtu" demek, göklerin ve yerin yaratılması demektir. Bir başka deyişle ayetin bu ifadesi, tıpkı şu ayetin ifadesi gibidir: *"Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı?"* Mücâhid'in görüşüne göre ise "göklerin ve yerin melekûtu" demek, göklerin ve yerin alametleri demektir. İbn Abbas, Mücâhid ve Katâde'nin bir başka görüşlerine göre, bunlar güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar ve denizlerdir. Mücâhid, Katâde, Said b. Cübeyr ve Süddî'ye göre Yüce Allah, Hz. İbrahim'e göklerden ve yerden gözlerin görüş mesafesinin arkasını gösterdi ve nihayet onun gözleri Arş'a erişti. Bazı bilginlere göre Yüce Allah, Hz. İbrahim'e, kulların amellerinin ve masiyetlerinin bilinmeyenlerini gösterdi. Bu son sözlerin merfû hadisten herhangi bir dayanağı yoktur. Anlaşıldığı kadarıyla bu görüşleri, "gösterme" fiilinin Allah'a isnat edilmesinden çıkarmışlardır. Çünkü bu fiil, özel bir inayeti göstermektedir. İbn Cerir ise rivayet ettiği bu görüşlerin içinden şunu tercih etmiştir: Yüce Allah, Hz. İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu, bunların içinde bulunan güneşi, ayı, ağacı, hayvanları ve bunların dışında oralarda bulunan büyük hükümranlığını gösterdi ve ona işlerin gizli kalmış olanları ile açıkta olanlarını gösterdi. Söz konusu gösterme, Yüce Allah'ın bu zikredilen şeylerde kendi vahdaniyetine, kudretine, ilmine, hikmetine, ihsanına ve rahmetine delalet eden yönleri Hz. İbrahim'e göstermesiyle tahakkuk eder. Bunun böyle olduğuna, "gösterme"nin sebebi ve bunun sonucu olan delil ikame etme delalet etmektedir.

Sebebi Yüce Allah'ın *"kesin iman edenlerden olması için"* şeklindeki ifadesi bildirmektedir. Bazı bilginlere göre ayetin manası şöyledir: İbrahim'e imanda yakîn (kesin bilgi) sahibi ve onda kökleşmiş kimselerden olması için gösterdiğimiz şeyleri ve melekût esrarından gösterdiklerimizi de gösterdik. Bazı bilginlere göre ise bu ifade, -insan zihni, durumdan ve seçilen üsluptan onu çıkarmaya çaba harcasın diye- hazfedilmiş bir ta'lil cümlesi üzerine

matuftur. Buna göre ayetin manası şöyle olur: İbrahim, yaratmamız hakkında geçerli olan kanunlarımızı, mülkümüzü idare etmedeki hikmetlerimizi, rabliğimize ve ilâhlığımıza delalet eden ayetlerimizi öğrensin diye kendisine göklerin ve yerin melekûtunu gösterdik. Ta ki bunları sapık müşriklere delil olarak sunsun ve kendi nefsinde de ayne'l yakîne vâkıf olanlardan olsun... Bu ifade, Kur'ân'ın eşsiz îcâz örneklerinden birisidir.

Ayette geçen ***"el-yakîn"*** sözlükte -hislere ve zarurete değil- emarelere, alâmetlere ve istinbata dayalı kesin inanç demektir. Râğıb *"yakîn"*i açıklarken şöyle der: *"Yakîn, hükmün sabit olmasına eşlik eden anlayış sükûnetidir."*[307] *"Yakîn"*, marifet ve dirayetin üstünde olup ilim sıfatıdır. Bundan dolayı Hz. İbrahim nazarî ilimle ledünni ilmi kendisinde birleştirmiştir.

Yukarıda işaret edilen ta'lilin sonucu olan hüccetin yönüne ve delil ikame etmeye gelince bunun için de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"Gecenin karanlığı çökünce bir yıldız gördü."

Râğıb der ki: "*el-Cenn* kökü esasen herhangi bir şeyi duyu organından gizlemek demektir. Kökün kullanımı şöyledir: 'Cennehü'l-leylü' (Gece onu örttü.) 'Ecennehû' (Onu örttü.) 'Cenne aleyhi ve fecennehû' (O'nu örttü.) 'Ecennehû' (Ona kendisini gizleyeceği bir şey verdi.) Bu ifade, 'Kabertuhû ve akbertuhû' (Onu toprağa gömdüm, kabre soktum.) ve 'Sekaytuhû ve eskaytuhû' (Onu suladım.) fiilleri gibidir. 'Cenne aleyhi kezâ' (Onun üzerini örttü.) demektir."[308] *"el-Cinnu"* ve *"el-cinnetu"* kelimeleriyle *"el-cunnetu"* kelimeleri de bu kökten türemiştir. *"el-Cunnetu"*, kalkan demektir. Savaşçı, bu aletle düşmanın hedef seçip vurmak istediği başını, yüzünü veya başka bir yerini korumaya çalışır. *"el-Cennetu"* ise güneş ışınlarının zemine vurmasını engelleyen ağaçlı olan bahçe demektir. *"el-Kevkeb"* ve *"el-kevkebe"*, *"kevâkib"* kelimesinin tekilidir. *Kevâkib*, yıldızlar demektir. Astronomi bilginleri, bu yıldızlardan belli bir gruba "müennes" diyorlar. Araplar ise belli bir zümreye bunu söylüyorlar. Tıpkı "Süreyyâ Yıldızı"na elif-lâmlı olarak çoğunlukla *"en-necm"* dedikleri gibi... *"Necm"* kelimesinin müennes olduğu bize nakledilmemiştir. Halk *"necme"* kelimesini kullanmaktadır.

Ayetin manasına gelecek olursak, Yüce Allah Hz. İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu -az önce sebebini bildirdiği gösterme tarzıyla- göstermeye başlayınca onun bu hususta ilk yaptığı hareket, gece çöküp de kendisini veya çevresini örttüğünde göklerin melekûtuna bakmak olmuştur. Hz. İbrahim, göğe baktığında parlaklık ve dikkat çekme açısından diğer yıldızlardan ayrılan büyük bir yıldız gördü. Zaten ayette kelimenin *"kevkeben"*

---

307. Râğıb, *el-Müfredât*, (Ya-ka-ne maddesi) s. 552.
308. Râğıb, *a.g.e.*, (Ce-ne-ne maddesi) s. 98.

şeklinde nekire getirilmesi de bu yıldızın büyük bir yıldız olduğunu göstermektedir. İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre Hz. İbrahim'in gördüğü bu büyük yıldız eski Yunan ve Rumlardan yıldızlara tapan bazı kimselerin en büyük ilâh olarak kabul ettikleri Müşteri (Jüpiter) yıldızıydı. Hz. İbrahim'in kavmi, yıldızlara tapmakta bu insanların selefi ve önderleriydi. Katâde'nin görüşüne göre Hz. İbrahim'in gördüğü yıldız, Zühre (Venüs) idi. Hz. İbrahim bu yıldızı görünce acaba ne dedi? ***"Rabbim budur, dedi."*** Yani Mevlâm ve işimi çekip çeviren budur. Bazı bilginlere göre Hz. İbrahim, bu sözü düşünce ve akıl yürütme sadedinde kendi kendine söyledi. Başka bazı bilginlere göre ise münazara ve tartışma kabilinden olmak üzere kavmine söyledi. Birinci görüşü savunanlar görüşlerine delil olarak rivayet tefsirinde Hz. Peygamber'in küçükken kavmine uyarak bu yıldıza ibadet ettiği yolunda yer alan rivayeti gösterirler. Bu rivayete göre Yüce Allah, Hz. İbrahim'e temyiz yeteneği kemale erdikten sonra yaptığı ibadetin bâtıl olduğuna dair hüccetini göstermiştir. Bu yıldızın batmasını, birden çok olmasını ve bunun dışında başka sıfatlarını onu yaratan yaratıcının birliğine delil olarak almayı da göstermiştir. Rivayete göre Hz. İbrahim'in yıldıza tapması peygamber olup davete başlamadan önceydi. Hz. İbrahim'le ilgili olarak Muhammed b. İshak'tan rivayet edilen uzunca bir kıssa vardır. Bu rivayete göre Hz. İbrahim'i annesi bir mağarada dünyaya getirmiş, hükümdarları Nemrut b. Ken'ân öldürür korkusuyla oğlunu bu mağarada gizlemiştir. Çünkü müneccimler Nemrut'a köyünde bir erkek çocuk dünyaya geleceğini, onun dinini terk edeceğini ve putlarını kıracağını haber vermiştir. Bu haber üzerine Nemrut, müneccimlerin belirledikleri senede ve tarif ettikleri ayda dünyaya gelen bütün erkek çocukları kesmeye başlar. Aynı rivayette yer aldığına göre Hz. İbrahim bir günde başka bir çocuğun bir ayda büyüdüğü, bir ayda da başka bir çocuğun bir senede büyüdüğü kadar büyür. Doğumundan on beş gün sonra annesinden kendisini mağaradan çıkarmasını ister. Annesi de onu bir akşamüstü mağaradan dışarı çıkarır. Hz. İbrahim etrafa bakar, göklerin ve yerin yaratılması üzerine düşünmeye başlar. İbn İshak, önce yıldızı, sonra ayı ve sonra da güneşi gördüğünden söz eder... Hiç kuşku yoktur ki, bu kıssa bu konu için uydurulmuş bir kıssadır ve İbn İshak, bu kıssayı -Müslümanların dinini karıştırıp bozmak ve böylece Yahudilerin ve başkalarının kendilerine olan güvenlerini yok etmek için- bu tür kıssaları anlatan bazı Yahudilerden almıştır. Bu kıssanın bir benzerini Ebû Hâtim, Süddî'den rivayet etmiştir. Müfessir Süddî, hadis âlimlerinin dediği gibi meşhur bir yalancıdır. Asıl adı, Muhammed b. Mervan'dır. İbn Cerir'in ibadette *"Rabbim budur."* ayetinin tefsiri hakkında İbn Abbas'tan tahric ettiği rivayete gelince[309] bu rivayet sahih değildir. Rivayet, Abbas oğullarının mevlâsı Ali b. Talha'nın

---

309. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 249.

mürsellerindendir. Ali b. Talha, İbn Abbas'ı hiç görmediği halde ondan birçok tefsir rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel, Ali b. Talha hakkında "Onun çok münker rivayetleri vardır." der. Hafız İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*'inde Ali b. Talha için "Sadûkun yuhtiu"[310] der. Ondan rivayette bulunan Muaviye b. Ebû Sâlih, Müslim'in hadis ricalindendir. İbn Muîn, onu telyin[311] etmiştir. Ebû Hatim ise onun rivayeti ile ihticac edilmeyeceğini söylemektedir. Buharî ve İbnû'l-Kahtân, ondan razı değillerdir. O halde İbrahim Halil'in küçükken müşrik olduğu yolunda İbn Abbas'tan yaptığı rivayet nasıl olur da alınır? "İbn Abbas'tan yaptığı rivayet" dememiz, rivayetin sahih olarak kendisine ulaştığı farz edildiği takdirdedir.

İnsanı hayretler içinde bırakan husus, İbn Cerir'in bu görüşe karşıt olan görüşü en güzel bir şekilde verdikten sonra tutup bunu tercih etmesidir. Cumhurun kesin olarak vurguladığı husus, Hz. İbrahim'in kavmi ile tartıştığı ve söylediği o sözleri kavminin yaptıklarına tepki koymaya ön giriş olarak söylediğidir. Hz. İbrahim önce kavminin sözlerini hikâye etti. Sonra onları aşama aşama görüşlerinin asılsız olduğuna dair kendi delilini dinlemeye hazırladı. Çünkü onlara önce iddialarına katılıyormuş havası verdi. Sonra da karşı atağa geçerek kendi delilini duyu ve akıl nazarına bina etmek suretiyle onların görüşlerini çürüttü. Bazılarına göre Hz. İbrahim'in "*Rabbim budur.*" şeklindeki ifadesi, inkâr istifhamı veya alay ve istihza istifhamıdır ve cümlenin başındaki soru edatı hazfedilmiştir. Yani Hz. İbrahim "Kendisine ibadet etmek gerekli olan Rabbim bu mudur?" demek istemiştir. Bazı bilginlere göre ise Hz. İbrahim, "Sizin iddianıza göre bu benim Rabbimdir." ya da "Sizler 'Bu Rabbimdir.'diyorsunuz. Ama bu, güneş hakkında gelecek olan düşüncesiyle uyuşmamakta ve zevk bunu kabul etmemektedir." demek istemiştir.

İbn Cerir'e gelince o, öncelikle tercihini İbn İshak'ın rivayetine dayandırmaktadır. Oysa anlaşıldı ki bu rivayet, Hz. İbrahim'in -küçük yaştayken bile olsa- müşrik olduğu iddiasına uygun bir delil değildir. Kaldı ki rivayet, Hz. İbrahim'in hayatına dair herhangi bir zaman dilimi belirtmemekte ve mutlak

310. Sadûk: Ravilerin ta'dilinde kullanılan tabirlerden biri olarak İbnü's-Salâh'a göre ikinci mertebede yer alır ve lâ be'se bihi derecesindedir. Haklarında bu tabirlerin kullanıldığı bir kimsenin hadisleri, ancak itibar maksadı ile yazılır; çünkü bunlar ravinin zabıt vasfına sahip olduğuna kesinlikle delalet etmezler. Fakat hadislerinin bir asıldan rivayet edildiği anlaşılırsa zabıt sıfatı kesinlik kazanır ve ravinin güvenilir olduğuna hükmedilir.

Sadûk tabiri ile ravinin zabıt yönünden zafiyetine delalet eden kelimelerden birinin birlikte kullanılması, İbnü's-Salâh'ın tertibine göre ta'dilin üçüncü mertebesine delalet eder.

Bkz. Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 375. (Çev.)

311. Telyin: Bir ravinin zayıf olduğu söylemek, buna hükmetmek demektir. Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 154. (Çev.)

olarak gelmektedir. İbn Cerir'in dayandığı ikinci delil ise Hz. İbrahim'in ayın batmasından sonra söylediği sözdür. Bu ibarenin bir başka şekilde güzel bir açıklaması biraz sonra gelecektir. Cumhur ise birçok delile dayanmaktadır. İmam Râzî, bunları uzun uzadıya sıralamaktadır. Râzî'nin getirdiği delillerin birçoğu üzerinde tartışılabilir. Cumhurun ileri sürdüğü delillerin içinde en güçlüsü ifadenin akışıdır. Çünkü ifadede Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e bu melekûtu göstermesi ve bunun sonucu olarak yıldızların rabliğinin iptal edilmesi, babasının ve kavminin putlara tapma hususundaki sapıklığını kendisine göstermesine benzetilmektedir. Sonra bu "gösterme" Yüce Allah'a isnat olunmaktadır. Söz konusu isnat, Hz. İbrahim'in zikredilen "gösterme" sayesinde gördüğünü, daha önce gördüğünden temyiz edip ayırdığını göstermektedir. Aynı ifade akışı içinde işaret olunan "gösterme"nin -daha önce geçtiği üzere- sebebi belirtilmektedir. Bir de bunu Hz. İbrahim'in kavmiyle tartışması ve Yüce Allah'ın kendisine kavmine karşı hüccet bahşettiğini belirtmesi takip etmektedir.

"(Yıldız) batınca, 'Batanları sevmem.' dedi." Yani bu yıldız batıp gökyüzünde görünmez olunca İbrahim (a), batan, kaybolan ve kendisiyle kendisini seven arasına ufkun veya bir başka engelin girdiği şeyi sevmem dedi. Yüce Allah, Hz. İbrahim'in *"âfilîn" (batanlar)* kelimesiyle işaret etti ki, bu yıldız, batan ve kaybolan yıldız türünün bir tekidir. Fıtratı ve zevki bozulmamış aklı başında bir kimse, gözüne görünmeyen, güzelliğini ve mükemmelliğini esirgeyerek kendisini yalnızlığa mahkûm eden bir nesneyi sevmeyi tercih etmez. Hatta ibadet sevgisinden daha aşağı mertebede olan bir aşk için bile bu kural geçerlidir. İnsan, kendi tercihi sonucu değil de şehvetin cazibesiyle bu tür bir aşka düşse, sevgilisinin evden uzaklaşması ve gözden ırak düşmesi durumunda çok geçmeden aşkı bir hayalî hevese ve bir tür deliliğe ve çılgınlığa dönüşür. Aşkların en yücesi ve mükemmeli olan ibadet aşkına gelince; bozulmamış bir fıtratın ve sağlam bir aklın gereği olduğu için bu aşk, ancak her yerde hazır ve nazır, yakın olan, işiten, gören, gözetleyen, batıp kaybolmayan, unutmayan ve zihin karışıklığına düşmeyen, alametleri ve tecellisiyle her şeyde zuhur eden, hikmeti ve lütfüyle her şeyde gizli ve saklı olan bir rabbe yönelik olur. *"Gözler O'nu göremez; halbuki O, gözleri görür. O, lütuf sahibidir, her şeyden haberdar olandır."* Gözler O'nu göremez ama basiretler, yaratmasında, takdirinde, tasarruf ve işleri çekip çevirmesindeki hükümranlığında mevcut olan sıfatlarının eserlerini müşahede eder. İkinci Halil'in (Hz. Muhammed'in) "ihsan" makamında söylediği şeyler, birinci Halil'in (Hz. İbrahim) saklısı ve gizlisi olamazdı. Birincinin dini, "iman" ve "İslâm" açısından ikincinin dininin aynısıydı. Bu gerçek şuydu: *"İhsan, Allah'a O'nu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyorsan da O*

seni görmektedir."[312] Kendilerine ibadet edenlere görünmez olup batan ve ibadet edenlerinin halini bilmeyen şu yıldızlara nasıl olur da ibadet eder?

Bazı münazara ehli kimselerle bir kısım kelâm âlimleri ve düşünürler ayette geçen *"el-ufûl"*ü, bir mekândan bir başka mekâna intikal etmek olarak tefsir etmişler ve bu özelliği -hâdis (sonradan olma) ve imkana (vâcibu'l-vucûd olmama) delalet ettiği için- rab olmaya mani bir özellik olarak göstermişlerdir. Ancak bu yaklaşım, bir şeyi kendisine uzak olabilecek bir kavramla tefsir etmek demektir. Çünkü dilden dile intikal eden kullanıma göre Araplarda *"ufûl"* kelimesi güneş-ay ve yıldızların batması, ceninin ve spermin rahimde yerleşmesi manasında kullanılmaktadır. Buradan anlaşılıyor ki, ayette birinci *"ufûl"*den kastedilen mana, ikinci *"ufûl"*dekiyle aynıdır. Bu mana, kaybolmak ve gizlenmek demektir. Bir şey gizlenmemiş ve zahir olursa bir mekândan diğer mekâna intikal edip geçebilir. Bazı müfessirler ise *"ufûl"*ü, rablikle çelişen hudûsa sebep kılmak maksadıyla *"teğayyur" (değişme)* şeklinde tefsir etmişlerdir. Ancak bu yaklaşım da bir önceki görüş gibi hatadır. Çünkü güneş, ay ve yıldızlar batmakla değişime uğramazlar. Son dönem astronomi bilginlerinin doğru olan yaklaşımları, güneş-ay ve yıldızların batmaları, onların değil yerkürenin hareketi sebebiyledir. Bunların kendi eksenleri etrafında dönmelerinin ve gezegenlerin batıdan doğuya doğru hareket etmelerinin bunların gözle görülen batmalarıyla uzaktan ve yakından hiçbir alâkası yoktur. Hz. İbrahim'in "Ben batanları sevmem." şeklindeki sözünde, kavminin cahil kimseler olduklarına dair ince bir dokundurma vardır. Çünkü onlar, kendilerinden gizlenen ve ibadetlerine dair hiçbir şeyi bilmeyen bir nesneye ibadet etmektedirler. Hz. İbrahim'in bu ayette geçen ifadesi, daha sonra babasına söylediği şu söze yakın bir ifadedir: *"O, bir zaman babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?"*[313] Ancak bu ince dokundurma, *"ufûl"* kelimesinin tefsirinde münazara ehli kelâmcıların görüşlerinde ortaya çıkmaz. Çünkü Hz. İbrahim'in kavminin, bu kelamî nazariyeler hakkında zerre kadar bilgileri yoktu. Tam aksine rabliğine ve hareketiyle birlikte kadim olduklarına inanarak gök cisimlerine ibadet ediyorlardı. Filozoflar ve astronomi bilginleri hâlâ "hareket"in kadim ve ezelî olduğunu iddia etmektedirler. Çağımızda ise evrenbilimciler, "hareket"i her şeyin varlığının başlangıcı olarak kabul etmekte ve onu ezelden ebede mutlak varlığın ayrılmaz bir parçası olarak saymaktadırlar.

Zemahşerî yukarıda sözünü ettiğimiz o cedel âlimlerinden birisiydi. Ay ve güneş hakkındaki ifadeler geldikten sonra kendisi şöyle derdi: "Eğer 'Hz.

312. Buharî, *İmân*, 37; *Tefsir Sûre*, 31/2; Müslim, *İmân*, 5.
313. Meryem, 19/42.

İbrahim kavmine karşı neden *"buzûğ"* (güneşin doğmasını) değil de *"ufûl"* (*batmasını*) delil olarak sundu? Halbuki doğmak da batmak da bir hâlden bir başka hâle geçmek ve intikal etmek demektir.' denilecek olursa biz şöyle cevap veririz: *Ufûl* ile getirilen delil daha ağır basmaktadır. Çünkü *ufûl*, gizlice ve göze görünmeksizin intikal etmektir."[314] İbnü'l-Münîr der ki bu ifade, Kur'ân'ın nükte kaynaklarından ve güzellik yönlerinden birisidir. Doğrusu ifadenin -apaçık bir burhan değil- gizli bir tariz (üstü kapalı olarak ifade) mahiyetinde olduğudur. İfadede rablikle çelişen unsurlar, "gizlilik", "gizlenmek" ve "birden çok olmak"tır. *"el-Buzûğ"* ve *"zuhûr"* kelimelerine rablikle çelişen bir unsur katılmamıştır. Bilakis rabliği bunlar üzerine bina etmiştir. Çünkü rabbin sıfatlarından birisi -az önce ifade edilenlerden anlaşılacağı üzere- yaratıklarından herhangi bir kimsenin zahir oluşu gibi olmamakla birlikte onun zahir olmasıdır.

"Ay'ı doğarken görünce, 'Rabbim budur.' dedi." Yani ayı ufkun gerisinden ilk doğduğu esnada görünce "Rabbim budur." dedi. Bu sözü, -daha önce geçtiği üzere- kavminin görüşünü çürütmek için onların söylediklerini hikâye ediyormuş tarzında söyledi. Araplar *"buzûğ"* kökünü yıldızların ilk doğuşlarıyla, dişin damağı yarıp çıkması ve veterinerin ya da hacamat yapan doktorun cildi yarmaları manasında kullanmışlardır. Veteriner hekimle doktorların cildi yarmaları, neşterle yarayı deşmeleri demektir. Bundan dolayı "*el-bezğ*" kökü herhangi bir şeyi yarmak manasındadır demişlerdir. Yıldızlar da doğmak suretiyle karanlığı yararlar. Bazı müfessirler "ayın buzûğunu", köpek dişi ve başka dişin damağı yarmasıyla doktorun ve veteriner hekimin deriyi yarmasına benzetmek şeklinde anlamışlardır. Ağır basan ihtimal odur ki, Hz. İbrahim bir gece yıldızı, ertesi gece de ay'ı görmüştür. Nitekim iki cümlenin birbirine *"fâ"* harfiyle atfedilmesi de bunu göstermektedir. Çünkü birinci geceyle, ertesi geceyi birbirinden ayıran gündüzden başka hiçbir şey değildir. Gündüz ise yıldızlarla ayın göründüğü bir zaman dilimi değildir. O halde bu "gündüz", iki geceyi birbirinden ayıran bir şey değildir. Buna karşılık Hz. İbrahim'in yıldızı ve ay'ı aynı gecede görmüş olması da muhtemeldir. Eğer bu gece, gündüzünün başında güneşi gördüğü gece ise -ki ifadeden ilk anda anlaşılan budur- bu takdirde gecenin ilk başında yıldızı batmaya yüz tutarken görmüş olması, yıldızın batımından kısa bir süre sonra ayın doğmuş olması gerekir. Bu durum, kamerî ayın ortasında olmuştur ve Hz. İbrahim kavminden bazı kimselerle bütün gece uyanık kalmıştır ve gecenin sonunda da ay batmıştır. Çoğu defa ve özellikle de "leyâlî bıyd" denilen kamerî ayların 13, 14, 15. geceleri insanlar böyle yaparlar. Uyumamakla dinî veya ilmî bir maksatlarının olmasına da gerek yoktur. Senenin birkaç

314. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 32.

gecesinde böyle bir durumun yaşanması muhtemeldir. Mesela bu içinde bulunduğumuz senenin (1336/1918) Recep ayının 15. gecesi böyledir. Çünkü Mısır'da o gün güneş 18.28'de batmaktadır. Ay da güneşin batmasından 20 dakika sonra doğmaktadır. İşte bu süre zarfında bazı gezegenleri veya bunlara benzer Sirius yıldızı gibi parlak yıldızları batmaya yüz tutarken görmek mümkündür. Bu yıldızlar, batmaya yüz tutarken görüldükleri andan 15 dakika sonra batarlar. Aynı gece ay da sabaha doğru 04.02'de batar. Ayın batımından 15 dakika sonra da güneş doğar. Ancak ayeti böyle açıklayacak olursak "gecenin karanlığının çökmesi" meselesi tam olarak zuhur etmez. Zikrettiğimiz husus, ancak kamerî ayın işaret ettiğimiz gecesi gibi bir gecede meydana gelebilir. Ay, o gece dolunay olur. Güneş de boğa burcunda ve 5 derecede bulunur. Ayın ve güneşin batması bütün bir bölgenin ufkunun gerisinden ilk doğdukları anda tasavvur edildiğine göre, bu husus sadece anlatıldığı gibi olmak zorunda değildir. Dolayısıyla şöyle düşünmek de mümkündür: "Güneşin doğmasından saatlerce sonra bile olsa, onu batarken gördüm." Devenin doğmasından günlerce sonra onun dişini çıkarken gördüm, denildiği gibi... Öte yandan *"el-buzûğ"* ve *"el-ğurûb"*'un normal olarak hakikisi olduğu gibi, izafîsi de vardır. Alçak bir yerde veya bina ve ağaçlarla çevrili bir noktada bulunan kimse açısından ay ve güneş, o kimsenin bulunduğu bölgenin ufkundan kaybolmalarının ardından kaybolur ve ufukta batmadan önce o kişi açısından batarlar. Bazen insan öyle bir yerde bulunur ki, zikredilen engeller batı tarafını kapatmazken sadece doğu tarafını kapatır. Öncekinin tam aksine *"buzûğ"* ve *"ğurûb"*, kişinin bulunduğu konuma göre farklılık gösterir. Böylece zikredilen şeylerin -herhangi bir zorlama olmaksızın- aynı gece ve sabahında vuku bulma ihtimali güç kazanır. Ayetlerdeki ifade, yıldızın herhangi bir durum ve vasıfla kayıtlı olmaksızın görülmesi ve ayla güneşin batışına değil, batıyor halde görülmesi durumuna göredir. Birinci ifade, yıldızın, gece karanlığının ilk çöktüğü anda batışından hemen önce görülmesine, ay ve güneşin de nispi kaybolma halinde görülmesine uygun düşmektedir. "Söz konusu görme olayı, aynı geceyle onun sabahında düşünülemez." diyen kimse, Kur'ân'ın seçtiği ifadedeki inceliği anlamaktan gafildir. Bu olay gerçekleşmiştir diyen kimse, dağların olmadığı o mekânda gezip dolaşmıştır.

"O da batınca, 'Yemin ederim ki, Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum.' dedi." Yani görüntü itibarıyla yıldızdan daha büyük ve yeryüzünde ışığı daha güzel bir nesne olarak ay, tıpkı yıldız gibi batınca kavminden etrafında bulunan kimselere işittirerek şöyle dedi: Andolsun ki beni yaratan Rabbim kendi katından bir bildirmeyle kendisini razı eden ibadet tarzını bana göstermezse, O'na gerekli olan

ibadet şeklinden sapan kimselerden olurum. Bu durumda olan kimseler de Allah'a ibadet hususunda kendi heves veya içtihatlarının peşinden giderler. Dolayısıyla Rablerine kendisini razı eden bir ibadetle ibadet etmezler. Her yoldan sapan kimsenin, putlara veya yıldızlara tapması gerekmez. Bilakis bu ifade, Hz. İbrahim'in kavminin sapıklık içinde bulunduklarına dair -açık ifadeye yakın- bir başka tarizdir (üstü kapalı ifade) ve herhangi bir dinde hidayet üzere olmanın ilâhî vahye dayandığına dair bir öğüttür.

İbnü'l-Münîr, *el-İntisâf*'da şöyle der: "Hz. İbrahim'in kavminin sapıklık içinde olduklarına dair ikinci tariz *'Lâ uhibbu'l-âfilîn'* (*Ben, batanları sevmem.*) ifadesinden daha açık ve daha güçlüdür. Hz. İbrahim'in bu hususta daha ileri gitmesinin sebebi, birinci akıl yürütmeyle (istidlâl) hasımlarına karşı hüccet ikame edildiğidir. Ancak onlar, inançlarına karşı sunulan bu zedeleme ve itibar düşürmeyi unuttular. Hz. İbrahim, onların sapıklık içinde olduklarını üstü kapalı olarak ancak hedeflediği şeyi tamama erdirme hususunda kendisine kulak vereceklerine ve kendisini sonuna kadar dinleyeceklerine güvendikten sonra söyledi. Bunun delili ise üçüncü merhalede kendisinin onlardan uzak olduğunu açıkça ifade etmesi, apaçık bir şirk içinde olduklarını azarlayarak yüzlerine vurması, kendilerine karşı hüccet getirilmesi, hakkın ortaya çıkması ve açıklıkta hedefin en son sınırına varmasıdır."[315] Bu, ayette şu şekilde ifade edilmiştir:

"Güneşi doğarken görünce de 'Rabbim budur, bu hepsinden büyük.' dedi." Yani daha açıkladığımız metot üzere güneşe işaret ederek "Şu anda gördüğüm ya da kendisine işaret ettiğim, Rabbimdir." dedi. Zemahşerî şöyle der:

"Ayette Yüce Allah özneyi yüklem gibi kıldı. Çünkü her ikisi de aynı şeyden ibarettir. Bu, tıpkı Arapların şu sözlerine benzer: 'Mâ câet hâcetuke' (Senin ihtiyacın gelmedi.) 'Ve men kânet ummuke' (Annen kimdi?) *'Sonra, şirklerinin akıbeti, 'Rabbimiz! Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık.' demekten başka bir şey olmayacak.'* Bu metodun seçilmesi Rabbi müenneslik şüphesinden korumak için gerekliydi. Görmez misin Yüce Allah'ın sıfatı söz konusu olduğunda da *'allâmun'* diyorlar ama daha beliğ olmasına rağmen *'allâmetun'* demiyorlar. Bunun sebebi de yine Rab için müenneslik alâmetinden kaçınmaktır."[316] Ebû Hayyân, ayette "güneş" kelimesine -müennes olduğu halde- müzekker bir ism-i işaretle (*hâzâ*) işaret edilmesinin Arap olmayanların dilinde söylendiği şekliyle ve hikâye yoluyla caiz olduğunu söylemiştir. Çünkü Arap olmayanların çoğunun dilleri, ne işaret isimlerinde ve ne de zamirlerde müzekker ve müennes ayrımı yapmaz. Bunun, hikâye

315. İbn Münîr, *el-İntisâf*, II, 31. (*Keşşâf* hamişinde) Kâhire, 1953 Baskısı.

316. Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 32.

etmenin bir gereği olup olmadığı ve Hz. İbrahim'in dilinin bu yabancı dilden birisi olup olmadığı konusu bilginler arasında tartışmalıdır. Biz daha önce Hz. İbrahim'in konuştuğu dilin karışık bir Arapça olduğunu söylemiştik. Üstelik bazı Arap olmayan unsurlar, güneşi müzekker, ayı da müennes olarak zikretmektedirler. Hz. İbrahim'in kavminin inançlarına dair olmak üzere güneşin bir eşi olduğu meselesi ileride gelecektir.

Hz. İbrahim'in *"Bu hepsinden büyük."* sözüne gelince bu söz kavmine hak verme gösterisini pekiştirme, zahiren onların görüşlerine paralel hareket etmede mübalağa ve onlara karşı kapsamlı bir delil ikame etmek için güçlü bir giriş mahiyetindedir. Sonra da kavminin kendisinden yüz çevirmesine yol açmasından korkulan o üstü kapalı ifade, ardından sözlerini dinlemeye aşama aşama yaklaştırma özelliğindedir. *"Bu hepsinden büyük."* sözünün manasına gelince; bu güneş, yüz ölçümü itibarıyla yıldızlardan ve aydan daha büyük, verdiği ışık ve nur açısından onlardan daha muazzamdır. O halde güneş, -hakkındaki ifade, üstünlük ve hususiyet üzerine olsa da- ay ve yıldızlara oranla rab olmaya daha layıktır.

"O da batınca, dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım." Yani güneş, diğerleri gibi batınca, aydınlık veren ışığı gizlenip hükümranlığı gidince ve böylece meydana gelen ıssızlık, yıldızın ve ayın gizlenmesinden doğan ıssızlıktan daha beter olunca; Hz. İbrahim, bu üstü kapalı ifadeden ortaya çıkmasını istediği neticeyi açıkça ifade etti ve o gece ve ertesi gün onlarla birlikte katılıyormuş havasını verdiği şirklerinden uzak olduğunu ifade etti. Arapçada herhangi bir şeyden *"berâet"*, ondan sıyrılmak ve çirkin olduğu için uzak durmak demektir. *"Berâet"* hastalıktan şifa bulmak gibidir. Şifa bulmak demek, hastalığın verdiği sancı ve zarardan selâmete çıkmak demektir. Ayetteki *"mâ"* harfi, mastar *"mâ"*sı olabileceği gibi, mevsûle *"mâ"*sı da olabilir. Buna göre mana, "Ben, sizin Allah'a koştuğunuz şirkten uzağım." veya "Ben, Allah'ın yanında rabler kıldığınız mabutlardan uzağım." olur. Böylece ifade, yıldızlara, putlara ve taptıkları her şeye şamil olur ki bu da çoktur.

"Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben müşriklerden değilim." İbrahim (a), onların şirklerinden uzak olduğunu ifade etti. Bunun ardından kendisinin hak olan inancını -ki, bu halis tevhid inancıdır- beyan etti. Ve "Ben yüzümü, yönümü ve ibadetimde yönelmemi gökleri ve yeri yaratan Rabbe çevirdim. Bir başka ifadeyle; göklerin yaratıldığı ana maddesi olan dumandan yarmak suretiyle onları yaratmaya başlayan ve onların yaratılışını altı zaman aşamasında ikmal eden Rabbe çevirdim. O, bu ışık veren yıldızların yaratıcısıdır. O, sizlerin, maden ve bitkiden yaptığınız şu putların da yaratıcısıdır." Burada geçen *"islâmu'l-vech"* (*yüzünü çevir-*

mek) ifadesi, *"İşlerinde doğru olarak kendini Allah'a veren ve İbrahim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tabi olan kimseden dince daha güzel kim vardır?"*[317] ayetiyle, *"İyi davranışlar içinde kendini bütünüyle Allah'a veren kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır."*[318] ayetinde geçen *"islâmu'l-vech"* ile aynı manadadır. Bundan önce Nisâ Sûresi 125. ayetin tefsiri yapılırken *"islâmu'l-vech"*in "kalbin Yüce Allah'a teveccüh etmesi" demek olduğu geçmişti. Çünkü "yüz" manasına gelen *"vech"*, insanın gönlündeki "yönelme", "yüz çevirme", "huşu duyma", "sevinç", "üzüntü" ve başka duyguların dışa vurduğu en büyük organdır. *"İslâmu'l-vech"* ifadesinden maksat, ihtiyacını talep ederken ve kulluğunu ihlâsla sunarken yüzün Allah'a yönelmesine hasredilmesi demektir. O, ibadete layık, ecir ve sevap vermeye kadir olan biricik rabdir. *"Vech"* kelimesinin "kalp" manasına geldiğine dair delilerden birisi, *"Ya saflarınızı düzeltiniz, ya Allah Teâlâ'nın yüzlerinizi ayrı ayrı taraflara çevireceğini muhakkak bilesiniz."*[319] hadisidir. Bu hadisteki "yüzlerinizi" ifadesi, bir başka rivayette "kalplerinizi" şeklindedir. Hadisi, İmam Ahmed ve *Sünen* imamları tahric edip rivayet etmişlerdir. "*Veccehe*" fiili, tıpkı "*esleme*" gibi "*lâm*" ve "*ilâ*" harf-i cerleriyle geçişli kılınmaktadır. "*Esleme*" fiili için az önce örnek geçmişti. "*Vech*" kelimesi, bu manada olmak üzere bütün Kur'ân'da bir daha tekerrür etmemektedir. Yoksa buradaki *"lâm"* harfi, *"Bi enne rabbeke evhâ lehâ"* (*Rabbinin ona bildirmesiyle bütün haberlerini anlatır.*)[320] ve "*Le âdû li mâ nuhû anhu*" (*Yine kendilerine yasak edilen şeylere dönerlerdi.*)[321] cümlelerinde olduğu gibi "*ilâ*" manasındadır. Râzî, bu ayette geçen "*lâm*" harfi için adına "*dakîka*" (ince nükte) dediği bir nükte ortaya çıkarmıştır. Râzî şöyle der: "Mana şudur: Kalbin yüzünü O'na çevirmek mümkün değildir. Çünkü O, bir yerde ve bir cihette bulunmaktan münezzehtir. Tam aksine, O'na kulluk etmek için kalbi O'nun hizmetine ve O'na itaate çevirmek mümkündür."[322] Böylece Râzî ayette geçen "*lâm*" harfini, mabudun mekândan ve cihetten münezzeh ve müteal olduğuna açık bir delil olarak göstermektedir. Ancak Râzî'nin bu yaptığı, delilsiz bir iddiadır ve kabul edilemez. Çünkü bu iddiayı, dil kabul etmediği gibi, akıl gerekli görmez ve bu, yüzünü çevirme manasında Kur'ân'da yer alan ifadelerle de uyumlu değildir. Dilin bu iddiayı kabul etmemesinden başlayalım: Eğer *lâm*, tamlananın hazfiyle birlikte "ta'lîl" (sebep bildirme) için gelmişse, bu takdirde ayet, getirilmesinden bizzat he-

317. Nisâ, 4/125.
318. Lokman, 31/22.
319. Zebîdî, *Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, II, 684; Buharî, *Ezân*, 71; Müslim, *Salât*, 127-128.
320. Zilzâl, 99/5.
321. En'âm, 6/28.
322. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XIII, 47.

deflenen manadan, yani Hz. İbrahim'in kalbini ibadetle birlikte gökleri ve yeri yaratan Allah'a yönlendirmesi manasından uzak olmuş olur. Çünkü bu ta'lil -içinde taşıdığı olanca tekellüf ve zorlamaya rağmen- tevessül etmek maksadıyla Allah'tan başkasına yönelmek açısından da geçerli olur. Bu durumda, kendisini Allah'a yaklaştıracağı veya O'nun katında kendisine şefaat edeceği inancıyla yıldıza veya bir başka şeye kendisi için değil, yaratıcısı için yönelmek mümkün olur. Râzî'nin söylediklerinin aklen geçersizliğine gelince akıl, "kalbin yönelmesi"nin sadece belli bir mekân ve sınırlı bir cihetle kısıtlı olmayacağını idrak eder. Kur'ân'a gelince; *"islâmu'l-vech"* ifadesindeki fiil, Lokman Sûresi'nde *"ilâ"* harf-i cerriyle geçişli kılınırken, Nisâ Sûresi'nde *"lâm"* harf-i cerriyle geçişli kılınmaktadır. Bu da -daha önce ifade ettiğimiz gibi- kalbin yöneltilmesi manasındadır.

Bir de şunu ekleyelim: *"Gökleri ve yeri yoktan var eden"* şeklindeki ifade, ayette delilin en güçlü olan kısmıdır. Çünkü Hz. İbrahim'in kavminin kendisini kaptırdığı şu düşünce, yani 'gök cisimlerinin yeryüzünde etkisi olduğu' düşüncesi -eğer doğruysa- olsa olsa bazı gök cisimlerine ait bir özelliktir. Bu cisimler kendi cisimlerini, sıfatlarını ve özelliklerini kendileri yaratmış değillerdir. Gök cisimlerinin durumları değerlendirilirken bize gerekli olan şey, bunlara bir bütün olarak âlemin parçası veya parçaları olmaları açısından bakmaktır. İşte o zaman bu cisimlere bakan ve üzerinde tefekkür eden kimse, söz konusu cisimlerin kendilerinin de bir parçası oldukları büyük âlemi yaratan Rabbin planlamasına tabi olduklarını görecek ve ibadete layık olanın gök cisimleri değil, o yaratıcı olduğunu anlayacaktır. Çünkü bu cisimleri ve başka şeyleri yaratmayı planlayan gerçek rab O'dur. Rabliğin ve ilâhlığın birliğine dair akıl yürütme, ancak âlemin tümüne bakarak ve onun mutlaka bir tek müdebbir ve yaratıcısı olduğunu kabul etmekle mümkün olur. Çünkü birden çok olan nizamın dosdoğru olması, -birçok yerde beyan ettiğimiz üzere- ancak tümünün bir tek ortak ciheti olması durumunda mümkün olur. Bu mesele ileride inşallah, *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti."*[323] ayetinin tefsiri yapılırken yeniden ele alınacaktır. Kâinatın cüzlerinden akıl yürütmeye gelince, böyle bir durumdan birçok şüphe ve problem çıkar.

Ayette geçen ***"el-hanif"*** kelimesi, *"el-hanef"* kökünden sıfat-ı müşebbehedir. *Hanef*, sapıklıktan meyletmek ve doğruya dönmek demektir. Bu kelimenin zıddı ise *"el-cenef"*tir. Ayetteki *"hanifen"* kelimesi Arap dilbilgisi kurallarına göre hâldir. Buna göre ayetin manası; "Ben, yüzümü sizin aslı esası olmayan mabutlarınızdan ve başka tanrılardan çevirmiş olarak O'na çevirdim. Benim yönelişim ve teslim oluşum sırf O'nadır, içinde ne şirk ve ne de

323. Enbiyâ, 21/22.

riya karışık değildir. Ve ben, -yıldızlar veya melekler ya da hükümdarlar ve salih kullar gibi- O'nun dışında başka yaratıklara yönelen ve O'na şirk koşan kimseler topluluğundan veya kendilerine putları ve birtakım timsalleri tanrı edinen kimselerden değilim." şeklinde olur.

Hz. İbrahim, önce onların şirklerinden veya koştukları ortaklardan uzak olduğunu belirtti, sonra da onların bizzat kendilerinden beri olduğunu ifade etti. *"İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine demişlerdi ki: Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız."*[324] İbn Cerir'in İbn Zeyd'den rivayet ettiğine göre Hz. İbrahim, kavmine "Ben yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim." dediği zaman kendisine şöyle dediler: "Sen, bir şey getirmedin ki, ona ibadet edelim ve yüzümüzü kendisine dönelim!" Hz. İbrahim de kendisinin hanif olduğu, yani Allah'a ihlâsla yönelmiş bulunduğu ve onların ortak koştukları gibi kendisine ortak koşmadığı şeklinde cevap verdi.[325]

Bu ayet için çeşitli kıraat şekilleri söz konusudur. Ancak bunlar mana ile ilgili değillerdir. *"İnnî"* kelimesindeki *"yâ"* harfinin fethalı ve sakin okunması, *"râ"* harfinin imale edilmesi ve meksur okunması gibi... Fakat Ya'kabun (ö. 205/820) Âzer kelimesini münâdâ olarak zammeli okuma tarzı, bu kelimenin özel isim olduğuna delildir. Çünkü nida harfinin münâdânın başından hazfedilmesi, fasih Arapçada sadece özel isimlere mahsus bir durumdur. Özel isim dışında böyle bir durum, şâzzdır.

Ayetlerin Tefsirini Tamamlayan Bazı Hususlar:

Birinci Mesele: Hz. İbrahim'in Kavminin İnanç Esasları

Hz. İbrahim'in kavminin yıldızlara ve putlara ibadet ettikleri meselesi daha önce geçmişti. İbn Zeyd'in ifadesine göre onlar, Allah'a tapıyorlar ancak zikredilen şeylerle O'na şirk koşuyorlardı. Bütün bu iddialar doğru ve gerçektir ve Irak'ta ortaya çıkarılan Keldânîlerden kalma eski kalıntılar bunu göstermektedir. Byrusus ve Senylus'un tespitlerine göre, Hz. İbrahim'in kavmine mensup âlimler ve kâhinler tevhid inancının gerçek yüzünü biliyorlardı. Fakat tevhid inancını kendi nefislerinde benimsemekle birlikte halka izin vermiyorlardı. Ve Yunanlılar bu nifakı onlardan aldılar. Herhalde doğru olan husus, onlardan ilk olarak bu inancı alanların eski Mısırlılar olduklarıdır. Tevhid inancı, onların bilge ve filozoflarında son buluyordu, ancak onlar bunu halktan saklıyorlardı. Çünkü kendilerinin yardımcısı oldukları hükümdarların hükümranlığı, -bu tefsirde ve başka yerlerde defalarca beyan

---

324. Mümtehine, 60/4.

325. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 252.

ettiğimiz üzere- ancak putperestlik inancıyla devam edebilirdi. Yunanlılar, bu inancı eski Mısırlılardan olduğu gibi aldılar. Ancak Avrupalı araştırmacı tarihçilerin en önde gelenlerinden Henry Rolinson der ki: Dicle ve Fırat kıyılarında yaşayan bir topluluk, tuğla yüzeylerine nakşettikleri bu inançlarıyla Avrupa'ya göç etti.

Keldânîlerin taptıkları ilâhlardan birisi "İll"dir. Bu kelime, Samîcedir ve gerek Arapça, gerek Süryanîce ve gerekse İbranîcede bilinmektedir. *Kâmus* müellifi bu kelimeyle ilgili olarak şöyle der: "el-İll", rablik demek olan Allah Teâlâ'nın ismidir. Herhangi bir kelimenin sonunda "İl" veya "Îl" eki varsa, o kelime Allah kelimesine muzâf (tamlanan) demektir. "Elle'l-marîzu ve'l-hazînu yeillu ellen ve elelen" demek, "İnledi, hasret ve özlemini çekti ve dua ederek sesini yükseltti." demektir. "E-ye-le" kökü hakkında ise müellif şöyle der: "Îyl", Allah'ın ismidir. *Lisânu'l-Arab*'da "İl" kelimesinin Allah'ın isimlerinden olduğuna dair bir bölüm vardır. Ancak İbn Manzur, bu açıklamayı İbn Side'den nakletmiştir. İbn Manzur, daha sonra şöyle der: "el-İl", rablik demektir. Ancak kelime, bazı dillerde "el-ul" şeklindedir. Ne var ki bu, birinci lâfızdan türemiş değildir. Daha sonra "Îyl" kelimesi hakkında şöyle der:

"Bu kelime, Yüce Allah'ın isimlerindendir ve İbranîce veya Süryanîcedir. İbn Manzur, daha sonra İbnû'l-Kelbî'den 'Cebrâil' ile 'Şerâhil' ve benzerlerinin rablik manasına nispet edildiğini nakleder. Çünkü 'Îyl', 'İll' manasında bir başka lehçedir. 'İll', Abdullah ve Teymullah kelimelerinde olduğu gibi Allah demektir."[326] Ben de derim ki, bu açıklamanın aynısı "İl" hakkında nakledilmiştir. Ancak Arapça isim olan "Şurahbil" ve "Şehmil" kelimelerinin değil de "Cibril" ve benzeri kelimelerin gayr-ı munsarıf olması, bu görüşü zayıflatmaktadır. Ebû Mansur'dan nakledildiğine göre "Îyl" kelimesinin Arapçalaşmış ve "İll" denilmiş olması mümkündür. Ebû Mansur daha sonra "e-le-he" kökü hakkında şöyle der: Araplar güneşe taptıkları zamanlarda ona "el-ilâhe" ismini vermişlerdir. "el-İlâhe" kızgın güneş demektir. Kelimenin bu manada olduğu Sa'leb'den nakledilmiştir. "el-elîhe", "el-ilâhe" ve "ulâhe" kelimelerinin hepsi "güneş" demektir. Ebû Mansur, bu açıklamadan sonra şöyle der: "el-İlâhe", "el-ulûhe" ve "el-ulûhiyye" ibadet demektir. Ebû Mansur, bu kökün açıklamasının ilk başında "ilâh" kelimesini "mabut" şeklinde tefsir ederken bilginlerin şu sözlerini zikreder: "İlâh", "âlihe", "ilâhiyye" ve "ilhâniyye" kelimeleri arasındadır. "İlâh" kelimesinin aslı, "Şaşkın durumda oldu, ne yapacağını bilemedi." manasına gelen "elihe-ye'lehu" kökündendir.

Burada bir de şunu ekleyelim: "E-le-he" kökü, eski Samîcede ibadet ve mabut manasına gelir. Ve bu kök, Keldânîlerden ve başkalarından men-

326. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, "E-ye-le" maddesi.

kuldür. el-Bustânî, Ansiklopedi'de "Allah" kelimesini açıklarken, -tıpkı Müslüman âlimlerin dediği gibi- bunun vâcibu'l-vucûd ve her türlü övgülere layık olan zâtın adı olduğunu söyler. Bu kelimenin İbranice karşılığı -çokluk ifade etsin diye değil, tazim ifade etsin diye- çoğul kipiyle kullanılan "Elohim" kelimesidir. "Elohim" bazen Allah'tan başkasına da isim olarak verilebilir. "el-Kâin" (varlık) manasına gelen "Yehova" ise sadece Yüce Allah'a mahsus bir isimdir. "Îyl" ise "el-Kadir" demektir. Aynı kelime Süryanîcede "Elôhô", Keldânîcede "İlâhâ" şeklindedir.

Son dönem tarihçilerin eski eserlerle teyit edilen tarihlerinde ifade edildiğine göre Keldânîlerin en büyük ve en muazzam rableri "Îyl" veya "İl" idi. Bu, rablerin rabbi ve ilâhların aslıydı. Tapınaklarında bu rablerinin herhangi bir timsali ve sureti yoktu. Öyle anlaşılıyor ki Keldânîler, Hz. Nûh'un dininden aldıkları inanç nedeniyle rablerin rabbinin yaratıkların sıfatlarından ve tahayyüllerinde canlandırdıkları şekillerden münezzeh olduğuna inanıyorlardı. Diodoros'un Fhlios'dan naklettiğine göre bu kelime, "zuhal" kelimesiyle eş anlamlıydı. Bu yaklaşım, "zuhal" kelimesiyle "Ebû'l-Müşteri" (Jüpiter'in babası) manası kastedildiği takdirde ancak doğru olabilir. Nitekim böyle denilmiştir. Bilginler, Keldânîlerin eski hükümdarlarının yaşadıkları dönemlerde bu ilâhların ilâhına iman ettiklerine işaret etmektedirler. En eski hurafelerde söz konusu "Îyl" veya "İl" hakkında "Enâ" ve "Bîyl" adında iki çocuğunun olduğundan söz edilir. "Enâ" Keldânî teslisinin (üçleme inancı) başıdır. Bazılarına göre bu isim, "Allah" manasındadır. Keldânîler, kelime fail ise "Enû", mefûlse "Enâ" ve muzafun ileyh (tamlayan) olduğunda ise "Enî" derler. "Îyl" veya "İl"in Keldânîlerde yaygın olan lâkaplarından bazıları şunlardır: "el-Kadîm" (kadim olan), "er-re'su'l-aslî" (aslî baş) "ebû'l-âlihe" (ilâhların babası), "rabbun li ervâhi'ş-şeyâtîn" (şeytanların ruhlarının rabbi), "meliku'l-âlemi'l-esfel" (süflî âlemin kralı), "sultânu'z-zalâm" (karanlığın sultanı) ve "re'sun li mevtin" (ölümün başı)... Erek (Verkâ) kentinde bu ilâha taptıklarına dair eski kalıntılar bulunmuştur. Tarihçi Yâkut'un ifadesine göre Verkâ, er-Revâbî bölgesinde bir yerin adı olup, Hz. İbrahim burada dünyaya gelmiştir. Keldânî hükümdarlarından birisi Aşur'da M.Ö. 1830 yılında kendisi ve oğlu "Kûl" için bir tapınak bina etmiştir. Bu tapınağın inşasından sonra bu şehrin adı "Tellân" olmuştur. Kelimenin aslı "Tel-Enâ"dır. Şehrin adı Kral Orka'nın yazdırdığı kerpiç üzerinde zikredilmektedir. Bu kerpiç "Ummu Kabr" enkazları arasında keşfedilmiştir. Yazının tercümesi şöyledir: "Eno ve Bekr (Ba'los)'un öz kardeşinin oğlu ay ilâhı, kulu reis Orka'yı taşıdı ve orada Tsin Kâso heykelini kutsal bir tapınak yapmak üzere Kral Or'la bir araya geldiler."

Keldânîlerin teslis inançlarının ikinci unsuru, "Blos" veya "Bîl"dir. Herhalde bu iki kelime "Ba'l" ve "Ba'los" kelimelerinden bozma olsa gerektir. Keldânîlerin kullandıkları isimlerden bir diğeri de "Enô" ve "Îyl Eniyô"dur. Bu kelimenin manası ise "es-seyyid" (efendi) demektir. Bu kelime genellikle "niybro" kelimesine bitişir. "Niybro"nun müennesi ise "Niybros"tur. "Niybros" kelimesi Tevrat'ın yetmişler (Grekçe) tercümesinde "Nibros" şeklinde yer alan "Nemrud" kelimesine yakındır. "Niybro" kelimesi, Süryanîce "târıd" (kovan) manasına gelen "Nâbâr" kelimesinden türemedir. "Ne-be-re" kökü Arapçada "yükseklik" manasına gelir. "Nebere", "yükseltti"; "en-nebr" ise "yüksek şey" demektir ki, kelimenin içinde "şeref" manası da vardır. Bu kelimenin Aşur dilindeki manası Süryanîcedeki manasına yakındır. "Biyl-Nebro", "efendi-avcı" veya "avın sahibi" demektir. Zaten bundan dolayı "Biyl-Nebro"nun Ahd-i Atik'te zikredilen "Nemrud" olduğu söylenmiştir. Tarihçilerin ifadesine göre "Biyl-Nebro", vahşi hayvanları avlardı. "Biyl-Nebro", Yunanlı tarihçilerin "Bâbil" şehrini kuran ve ilk hükümdarı olan kişi olarak zikrettikleri "Ba'los"tur. Keldânîler, devletleri var olduğu sürece Nemrud'a tapmaya devam etmişlerdir. Onlar Nemrud'a "ebû'l-âlihe" (ilâhların babası), karısı Molita veya Anota'ya da "ummu'l-âliheti'l-izâm" (büyük ilâhların annesi) lakâbını veriyorlardı. Fakat bazı eserlerde bu kadın, Nîn'in karısı diye vasfedilmekte ve Nemrud'dan da oğlu diye söz edilmektedir. Bazı eserlerde ise söz konusu kadın, Aşûr'un karısı diye tanıtılmakta ve büyük lakâpları olduğundan söz edilmektedir. Bu kadına ait heykeller bulunmuştur.

Keldânîlerin teslis inançlarını teşkil eden üçüncü unsur ise "Havâ" veya "Hayâ"dır. Bu, bir kısmı insan, bir kısmı da balık olan bir hayvandır. Onların iddialarına göre bu "Havâ" veya "Hayâ", Dicle-Fırat kenarında oturan insanlara astronomi ve edep ilmini öğretmek üzere Fars Körfezi'nden çıkmıştır. Alfabe harflerinin icadı buna nispet olunur ve Or harabelerinde bulunan bir kerpiç sayfada adına rastlanmıştır. Bazı araştırmacılara göre ismi, Arapça "hayat" kökünden veya "el-hayye" kökünden türemedir. Keldânî yazı stilinde şekli takoz şeklindedir. Son derece zeki ve hikmet ehli bir kişi olduğuna delalet etsin ve hayata işaret etsin diye yılan resmi de şiarındandır. Ve onun büyük lakapları vardır.

Keldânîlerin bir başka teslis inançları daha vardır. Bu teslislerini teşkil eden ilâhlarından birisi "Sinî"dir. Sinî, aydır ve bu isim Samîcedir. Süryanîcede ayın adı "Sin"dir. Sanskritçede de böyledir. Sinî'nin lakapları arasında "göklerde ve yerde rablerin lideri", "binânın rabbi" deyimleri vardır. Keldânîler, dolunay olduğu andan itibaren ayın bütün gelişimlerini tasvir ediyorlardı. Sinî'nin de birçok heykeli vardır ve en büyük tapınağı Or'dadır.

Keldânîlerin teslisini teşkil eden ikinci ilâhları ise "Sân" veya "Sânsî"dir. "Güneş" manasına gelmektedir. Bu isim de Samî dilindedir. Arapça "Senâ" da bu kategoridedir ve manası "ışık" demektir. Bazı bilginlere göre manası, "ateş ve şimşek ışığı" demektir. Ancak doğru olanı, kelimenin manasının genel olarak ışık olduğudur. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan O'dur."*[327] İbranicedeki parlak manasına gelen "Şânî" de böyledir. Sanskritçede güneşe "Siyûnâ" derler. Bu ilâhın lakaplarından bazıları şöyledir: "Ateşin rabbi", "yerin ve göğün aydınlatıcısı". Büyük şehirlerde bu ilâhın heykelleri vardır. Bu heykellerin en meşhuru Beytbârâ'dır. "Bârâ" veya "Fârâ" eski Mısır dilinde güneş demektir. "Helibolîs"in ismi eski Mısırlılarda "Sibârâ"ydı. Eski eserlerde buna "Tsibâr Şâşâmâs" derlerdi. "Selâse"nin manası, "güneşin şehri" demekti. Onların nezdinde güneşin eşi vardı ve adına "Ây", "Kûlâ" ve "Anonît" diyorlardı.

Keldânî teslisininin üçüncü unsuru "Fûl" veya "Îfâ" idi. Manası "hava" idi. Bu, atmosferin rabbi olup, rüzgârlara, fırtınalara ve şiddetli rüzgârlara hâkimdi. Ziraat ve mevsimlerde tasarruf sahibiydi. Heykellerinden birisini M.Ö. 185 yılında Keldân'a hükmeden Kral Şemasfûl yaptırmıştır.

Bu haberler ve eserler, Kur'ân'ın doğruluğuna ve Yüce Allah'ın insanlara karşı hücceti olduğuna şehâdet etmektedir. Çünkü bunu getiren peygamber, eskilerin kitaplarından hiçbir şey okumamış ve geride bıraktıkları kalıntılardan hiçbir kalıntı görmemiş bir ümmî idi. Okumamıştı ki o eserlerden onların mabutlarına dair haberlerden bilgi sahibi olsun. Bu noktada Kur'ân'a Eski Ahit'e (Tevrat'a) yapılan itiraz yapılamaz. Bilindiği üzere Tevrat'a, Tevrat kâtiplerinden Kâhin Azrâ'nın Yahudilerin esarete düştükleri dönemden sonra Tevrat'ı yazdığı ve Bâbillilerin geleneklerinden birçok şeyi iktibas ettiği yolunda itiraz edilmişti.

İkinci Mesele: "Rab" ve "İlâh" Kelimelerinin Manası, Şirk Şüphesi ve İki Kısım Oluşu

Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e dair bizlere aktardıklarının zâhirinden anlaşılan, kavminin, putları "rabler" şeklinde değil, "ilâhlar" olarak tanıdıkları ve yıldızları da "ilâhlar" edindikleridir. "İlâh" mabut demektir. Herhangi bir şeye ibadet eden kimse, onu "ilâh" edinmiş olur. "Rab" ise mâlik olan efendi, mürebbî, tasarruf eden müdebbirdir. Yaratıkların kendilerini yaratan Allah'tan başka hiçbir rab ve ilâhları yoktur. O, her zamanda her hâl ve durumda her şeyin mâlikidir. O'nun mülkü gerçektir ve tamdır. O'ndan başkasının mülkü ise örfîdir, nâkıstır, gelip geçicidir ve ancak belli bir süre devam edebilir. Allah ise gerçekten mabuttur. Çünkü gerçek ibadet ancak

327. Yunus, 10/5.

rabbe yapılır. Çünkü ibadet, sebepler âlemine ve bu âlemin ötesine yüce hükümranlık sahibi olan yaratıcıya dua ve her türlü kavlî veya amelî tazimle birlikte yönelmek demektir. Zira bütün âlemleri yoktan var eden ve üzerinde tasarrufta bulunan O'dur. Bütün âlemler, O'nun hükümranlığına boyun eğmektedir. O'nun dışında ne varsa bunların hepsi ise sebeplerin hükümranlığına, dahası Yüce Allah'ın sebepler üzerindeki hükümranlığına boyun eğmektedir. Yüce Allah'tan başkasına yapılan her ibadet icadında iki sebep söz konusudur:

1) Bazı zayıf akıllılar, Yüce Allah'ın bazı yaratıkları üzerinde kudretinin bazı tecellilerini gördüler ve bu görülen şeylerin o yaratığın kendi zatına mahsus bir özellik olduğunu, Yüce Allah'ın sebeplere ve neticelere hâkim olan kanunlarına tabi olmadığını vehmettiler. Çünkü kavrama yetenekleri, zatî kudretin her şeye varlık ve özelliğini veren yaratıcıya ait bir özellik olduğunu; O'nun başkasından ayrıcalıklı olan özelliği bulunduğunu; o özelliğin sebebinin bilinmemesinin ona sahip olan şahsın o hususta ve başka işlerinde yaratıcının kanunlarına tabi olmamasını gerektirmediğini kavramaktan âcizdir. Bu gruptaki kimselerin putperestliği, basit ve ilkel bir putperestliktir.

2) Fayda ve zararın tecelli ettiği hususlarda hususiyet sahibi bazı mahlûkatı hak ilâh olan Rabbe vesile edinmek, bu kimselerin O'nun katında şefaat ettiklerine ve kendilerine yönelen herkesi O'na yaklaştıracaklarına inanmaktır. Ya da -bazı mahlûkatı değil de- bazı timsalleri, kabirleri ve bunların dışında bunlara benzeyen veya bunları hatırlatan şeyleri vesile edinmektir. İhtiyaç sahibi, bunlara dua eder ve gerek sözle ve gerekse fiille onlara karşı tazimde bulunur. Maksat, Yüce Allah'ın katındaki tesirlerinden dolayı onları dua edenin duasını kabule ve istediklerini kendilerine vermeye sevk etmeleridir. Bu çeşit tevessül, -Allah'tan başkasına yönelme olarak- Rabbin, ihtiyaçları giderirken bağımsız ve tek başına olmadığı ve vesile kılınan şeyin iradesinin tesiriyle iş yaptığı inancına dayanmaktadır. Bu, ibadette yapılan bir şirk olarak haniflik prensibine aykırıdır. İşte bu da gelişmiş bir putperestliktir ki, Araplar Hz. Peygamber döneminde böyle bir putperestlik üzere bulunuyorlardı. Bundan dolayı Araplar Kâbe'yi tavaf ederlerken şöyle diyorlardı:

"Lebbeyk, senin hiçbir şerikin ve ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. Ve o sana aittir. Sen ona da onun malik olduğuna da maliksin."

İbrahim (a), kavminden bazı kimseler, putperestliklerinde genel olarak bu mertebeye yükselmişlerdi veya en azından şüphe duyuyorlardı. Çünkü onlar, putların yaptıkları duaları duymadıklarını ve yaptıkları ibadetleri görmediklerini, kendilerine herhangi bir fayda ve zarar vermeye kâdir olma-

dıklarını anlamışlardı. Ancak -Şuarâ Sûresi'nin 69. ayetinde Hz. İbrahim'in onlarla tartışırken kullandığı ifadeden anlaşılacağı üzere- putlara ibadet ederken babalarını taklit etmekteydiler. Bundan dolayı putları, her şeyi çekip çeviren ve planlayan rabler değil, kendilerine ibadet olunan ilâhlar edinmişlerdi. Fakat onlar yıldızları yeryüzüne sebebî veya vehmî tesirleri olduğu için rabler edinmişlerdi. Bu yüzden, tesir etmenin yıldızlara isnadı konusunda kapıyı oldukça geniş tutmuşlar ve bu hususta hiç şüphe olmayan bir şey icat etmişlerdir. Hz. İbrahim'in kavmi, güneşin hükümdarları yönetip idare ettiğine, onlara cesaret ve atılganlık ruhunu aşıladığına, askerlerini muzaffer kıldığına, düşmanlarını yardımsız bırakıp paramparça ettiğine, yeri ve göğü aydınlatan ateşin rabbi olduğuna inanıyorlardı. Adı "Bîni" olan Satürn gezegeni hakkında da aynı şeylere inanıyorlardı. Adına "Merdâh" dedikleri Jüpiter yıldızının rablerin şeyhi, adalet ve ahkâmın rabbi ve anlaşmazlıkları çözmek için hasımların girdikleri kapıları bekleyen bekçi olduğuna inanıyorlardı. Yine onların inancına göre "Renkâl" adını verdikleri Mars gezegeni ise rablerin cesur ve atılganı, avın rabbi ve savaşın sultanı idi. Onların inancına göre Mars, idare etme meselesinde Satürn gezegeniyle ortaktı. Ancak Mars, av meselesinde daha ön planda iken, Satürn ise savaşta daha önde geliyordu. Adına "Uştar veya Nânâ" dedikleri Venüs gezegeni ise gıpta, mutluluk ve insanlara sevinç verme tanrıçası idi. Venüs, eski eserlerde çırılçıplak bir kadın olarak temsil edilmektedir. Onların inançlarına göre adına "Nebû" dedikleri Merkür gezegeni ise ilim ve hikmet rabbi idi.

Hz. İbrahim'in kesin ve kapsamlı delili, ibadet yaparken onu aracılara ve vesilelere değil, sadece gökleri ve yeryüzünü yaratan Yüce Allah'a yöneltmeye münhasır kılmaktır. Bu delilin aynısı Enbiyâ Sûresi'nde de vardır. Hz. İbrahim kavminin timsalleri hakkında orada şöyle der: *"O şöyle dedi: Hayır! Rabbiniz, göklerin ve yerin Rabbidir ki, onları O yaratmıştır. Ben de buna şâhitlik edenlerdenim."*[328] Bütün peygamberler, kavimlerinin karşısına bu delille çıkmışlardır. Çünkü bu delil, delillerin en güçlüsü ve en bâriz olanıdır. Hz. İbrahim'in bu delili ortaya koymadan önce üstü kapalı olarak söylediği şeyler ise bunu ortaya koymak için bir hazırlık mahiyetindeydi.

Üçüncü Mesele: Kelâmcıların ve Filozofların Hz. İbrahim'in Delili Hakkındaki Görüşleri

Hz. İbrahim'in kavmine karşı ileri sürdüğü bu delil hakkında Râzî ve onun dışında diğer kelâmcı müfessirlerin söyledikleri şeyler tekellüf ve zorlamadan ibarettir ve ibare bu manaya delalet etmediği gibi, akıl da böyle olmasını gerektirmez ve hüccet de bu anlayış üzerine dayanmamaktadır.

328. Enbiyâ, 21/56.

Daha önce geçtiği üzere onlar, bu deliller hakkında düşüncelerini *"ufûl"* (*batmak, kaybolmak*) kelimesi üzerine odaklamaktadırlar. Onların yaklaşımlarına göre bu kelimenin hüccet oluşu, onun imkan ve hudûsa delalet etmesi noktasındadır. Bu bilginler derler ki, ifadenin en güzeli, -içinde seçkinler (havâs), orta tabaka ve avam (sade insanlar) olmak üzere- herkesin kendisinden nasibini aldığı sözdür. Havâs, *"ufûl"* kelimesinden "imkan"ı anlıyor. Her mümkün olan varlık muhtaçtır. Muhtaç olan ise ihtiyaçları gideremez. Dolayısıyla -Yüce Allah'ın *"Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir."* ifadesinde olduğu gibi- varlığı sebebiyle ihtiyaçların giderildiği ve "mümkün" olmaktan münezzeh olan bir varlığa gitmekten başka çare yoktur. Orta tabakaya gelince; onlar *"ufûl"* kelimesinden "mutlak hareket"i anlarlar. Her hareket eden sonradan olmadır. Ve her sonradan olan, her şeye kadir olan kadim bir varlığa muhtaçtır. Dolayısıyla *"ufûl"* eden (batan) bir varlığın ilâh olması mümkün değildir. Tam aksine ilâh, bu *"ufûl"* eden varlığın muhtaç olduğu varlıktır. Avama gelince; onlar *"ufûl"* kelimesinden "batma"yı anlarlar. Avam, her yıldızın batmaya yüz tuttuğunu görmektedir. Her yıldızın ışığının yok olduğunu, azalmakta olduğunu ve hâkimiyetinin elden gidip azledilmiş gibi bir hale geldiğini müşâhede etmektedir. Durumu bu olan bir varlık, ilâh olmaya elverişli olamaz.

Buraya kadar açıkladığımız hususları zikrettikten sonra Râzî şöyle der: "Bu cümle, yani *'Batanları sevmem.'* cümlesinin içinde mukarreblerin, ashâbu'l-yemin ve ashâbu'ş-şimâl'in nasibi vardır. Dolayısıyla bu cümle, delillerin en mükemmeli ve burhanların en üstünüdür."[329] Bunun ardından Râzî kendi döneminde yaşayan astronomi âlimlerinin görüşlerinden çıkardığı ince bir nükteden söz eder. Ancak bu nükte, "ashâbu'ş-şimâl" ismini verdiği avamın nasibini hüccet olma açısından "doğru yön" olarak gösterdiği tafsilattan çok daha fazla tekellüf ve zorlama içermektedir. Râzî, bu açıklamasında, asıl "ashâbu'ş-şimâl'in cehennemlikler olduğunu bile bile avama 'ashâbu'ş-şimâl' demektedir. *"Ey akıl sahipleri! İbret alın."*[330]

Bundan sonra Râzî sözlerine şöyle devam ediyor:

Gazzâlî, bazı kitaplarında filozofmuş gibi davranmakta ve ayette geçen *"kevkeb"* (*yıldız*) kelimesini her yıldız için "hayvanî nefs-i nâtıka", *"kamer"* (*ay*) kelimesini her felek için "nefs-i nâtıka" ve *"şems"* (*güneş*) kelimesini de bunların hepsi için "mücerret akıl" şeklinde yorumlamaktadır. Ebû Ali İbn Sinâ *"ufûl"* kelimesini "imkan" şeklinde tefsir ederdi. (İbn Sinâ, Râzî'ye göre mukarreblerin imamıdır.) Gazzâlî, bu cisimlerin *"ufûl"*ünden maksadın, ken-

329. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XIII, 43.
330. Haşr, 59/2.

di yapıları açısından "mümkün" olduğunun vurgulanması olduğunu iddia etti. Yine O, *"Batanları sevmem."* ifadesi hakkında da şöyle iddia etmektedir: Bu sayılan gök cisimleri, kendi yapıları itibarıyla mümkinu'l-vucûd'durlar. Her mümkinu'l-vucûd olan şeyin mutlaka bir müessiri olması ve sonunda gide gide vâcibu'l-vucûd'a varıp dayanması şarttır. Bil ki, bu ifadenin sakıncası yoktur. Ancak ayetin lâfzının bu manaya yorumlanması uzak bir ihtimaldir. Ayette geçen *"kevkeb"* kelimesini "his", "*kamer*" kelimesini "hayal-vehim" ve "*şems*" kelimesini de "akıl" şeklinde yorumlayanlar da vardır. Denilmek istenen şudur: Bu üç müdrike kuvvet, kasırdır ve sonludur. Âlemi yöneten yaratıcı, onun üzerine hükümran ve galiptir. Allah daha iyi bilir.[331]

Râzî'nin daha önce güzel gördüğü, hatta "en güzel söz" diye isimlendirdiği görüş, ayeti yorumlamanın uzak bir ihtimal olduğunu söylediği görüşten başkası değildir. Ya da bu görüş, uzak ihtimal dediğinden daha uzak ve kınanmaya daha layıktır.

Dördüncü Mesele: Sûfîlerin Ayetler Hakkındaki İşaretleri

Nizâmuddin el-Hasen b. Muhammed en-Nisabûrî, tefsire dair yazdığı *et-Te'vîlât*'ında bu ayetler hakkında iki ibare zikretmektedir. Birinci ibare hakkında şöyle demektedir: Hz. İbrahim, rüşdün nurunu yıldız suretinde, rubûbiyyet nurunu ay suretinde, hidayet nurunu da güneş suretinde gördü. en-Nisabûrî, bunu zorlamada bulunduğu şiirsel bir ibarede ifade eder. İkinci ibareye gelince; bunun ebediliği içinde dönüp durduğunu iddia etmektedir. Bu ibare, Râzî'nin Gazzâlî'den naklettiği ibareden başka bir şey değildir. Zaten en-Nisabûrî, Râzî'nin tefsirini özetlemekte ve üzerine de bu tevilleri ilave etmektedir. Râzî'nin Gazzâlî'den yaptığı nakli az önce zikretmiştik. Ancak en-Nisabûrî, Râzî'den naklettiği ibarede değişiklikte bulunmuş ve ibareyi tasavvufa daha yakın bir ibare haline getirmiştir. Âlûsî de bu son ibareyi *İşârât*'ında en-Nisabûrî'den nakletmiştir. Bundan önce de bir başka işaretten daha söz etmiştir. Bu işarette, *"kevkeb"*'in, hayvanî ruh demek olan "nefs"e, *"kamer"*'in "kalb"e ve *"şems"*'in de "ruh"a işaret olduğunu ve onun hakkın nurlarıyla tecelli etmesiyle tecelli ettikten sonra kaybolduğunu ifade etmiştir. Bu ifade, bir önceki gibi bâtıl olmakla birlikte ondan daha az tekellüf ve zorlama ihtiva eder.

İşaret konusunda söylenenlerin en iyisi, Gazzâlî'nin *İhyâ*'sında Ğurûr bölümünde sûfîlerin aldananlarını ele aldığı kısımda söyledikleridir. Çünkü o, kendilerine marifet kapılarının ilk açılması ve onun kokusunu alıp da o noktada duran kimseleri zikrettikten sonra şöyle diyor:

331. Râzî, *a.g.e.*, XIII, 45.

["Bir başka grup daha vardır. Bunlar, onlardan daha ileri gitmişlerdir. Allah yolunda üzerlerine akan nurlara ve kendileri için müyesser olan bolca ilâhî atıyyelere iltifat etmemişler, bunlara sevinmenin ve iltifat etmenin sınırına yükselmemişlerdir. Bunlar yürüyüşlerine devam etmişler, yaklaşmış yaklaşmış ve nihayet Allah'a yakınlık derecesine ulaşmışlardır. Burada Allah'a vasıl olduklarını sanarak durmuşlar ve yanılmışlardır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın nurdan yetmiş hicabı/perdesi vardır.[332] Sâlik (manevî yolun yolcusu) yolda bu hicaplardan herhangi birisine ulaştığı zaman Allah'a ulaştığını sanıyor. İbrahim'in (a) sözü bu gerçeğe işaret etmektedir: *"Gecenin karanlığı çökünce bir yıldız gördü, 'Rabbim budur.' dedi."* Bu ayette *"kevkeb"*den maksat, gökyüzünü kaplayan o parlak cisimler değildir. Zira İbrahim (a) o parlak cisimleri çocukken de görmüştü ve bunların birer ilâh olmadıklarını, bir tane değil, birden çok olduklarını biliyordu. Cahiller bile "*kevkeb*"in bir ilâh olmadığını biliyorlardı. Dolayısıyla cahil bir köylüyü bile kandıramayan bir yıldız, İbrahim gibi birisini kandıramaz.[333] *"Kevkeb"* kelimesinden maksat, gök cisimleri değil fakat Yüce Allah'ı perdeleyen nurlardan bir nurdur. Bu nur, sâliklerin yolu üzerinde bulunur. Bu perdelere vasıl olmadıkça Allah'a vusul tasavvur olanamaz. Söz konusu perdeler, nurdandır ve bazıları diğerlerinden daha büyüktür.[334] Işık verici nesnelerin en küçüğü yıldızlardır. Dolayısıyla bu nur için istiare sanatıyla *"kevkeb"* kelimesi kullanılmıştır. Işık verici cisimlerin en büyüğü de güneştir. Yıldızla güneş arasında orta mertebeyi ise ay işgal eder. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"Böylece biz, kesin iman edenlerden olması için İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk."* ayetinde ifade buyurduğu üzere İbrahim (a) göklerin melekûtunu gördüğü zaman bir nurdan diğerine ulaşmaya devam ediyordu ve vardığı nurun ilk başında Allah'a vasıl olduğunu tahayyül ediyordu. Sonra kendisine bu ulaştığı nurun gerisinde başka bir durum olduğu keşfolunuyordu. Nihayet arkasında hiçbir vusulun olmadığı en yakın hicaba vasıl oldu ve *"Bu, hepsinden büyük."* dedi. Güneşin -olanca büyüklüğüne rağmen- noksanlık çukuruna yuvarlanmaktan ve kemal zirvesinden aşağı düşmekten hali olmadığını anlayınca *"Batanları sevmem... Ben hanif olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan var edene*

332. Bu hadis Enes'ten rivayet olunmuştur. Peygamberimiz (s) şöyle anlatır: "Cebrail'e 'Rabbini görebiliyor musun?' diye sordum. Bana, 'Benimle onun arasında nurdan yetmiş bin hicap/perde var. Bunların en aşağısını görseydim, yanardın.' dedi." Bkz. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 79; Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VI, 278. Bu ifade, merfû bir hadiste geçer. Perdeden maksat, kulu Rabbin marifetinin zirvesine ulaşmaktan alkoyan şeydir. Bu perdeler, Rabbin üzerinde değil, kulun üzerindedir.

333. İbarede "*es-sevâd*" kelimesi geçmektedir. Manası, halk, bilinmeyen kişi, çok insan ve halk demektir. Bu ve bundan sonraki istidrak cümlesi, ifadeyi "işaret" olmaktan çıkarıp "tefsir" karakterine sokmaktadır. Bu da ifade açısından bir hatadır.

334. Büyüklükten maksat, manevî büyüklüktür ki bu da azamettir.

çevirdim." dedi. Bu yolun yolcusu, bu perdelerden (hicap) bazısı üzerinde durduğu zaman aldanabilir. Bazen de birinci perdede aldanabilir. Allah'la kul arasındaki perdelerin ilki, kulun kendi nefsidir. Nefis perdesi de Rabbanî bir şeydir. O, Allah'ın nurlarından bir nudur. Nefisten maksat, hakkın bütün hakikatinin içinde tecelli ettiği kalbin sırrıdır. Hatta o kalp, bütün bir âlemi içine alıp kuşatabilir ve bütün bir âlemin sureti orada tecelli edebilir. İşte o zaman, kalbin nuru muazzam bir şekilde parlar. Çünkü bütün bir varlık âlemi olduğu gibi orada belirir. Bu kalp, ilk başta bir mişkât (kandil için duvardaki oyuk) ile perdelidir. Bu mişkât, kalbi örten perde gibidir. Ancak bu kalbin nuru tecelli edip de Allah'ın nurunun üzerine doğmasından sonra güzelliği ortaya çıkınca, kalbin sahibi kalbe iltifat edebilir ve onun kendisini dehşete düşüren göz kamaştırıcı güzelliğini görür. Belki de bu dehşet içinde dili kendisinden önce davranır ve *"Ene'l-Hak"* (*Ben Hakk'ım*) der.[335] Eğer bunun ötesi kendisine görünmezse, onunla aldanır ve onun üzerinde durur ve helak olur. İlâhî huzurun nurlarından küçücük bir *"kevkeb"*le aldanmış, *"şems"*e ulaşmak şöyle dursun, daha *"kamer"*e bile varamamıştır. Dolayısıyla bu kişi aldanmıştır. Bu makam, karıştırma makamıdır. Çünkü bu makamda tecelli eden şey, kendisinin tecelli ettiği yerle karıştırılır. Tıpkı aynada görülen şeyin, ayna ile karıştırıldığı ve aynanın rengi zannedildiği ve tıpkı kadehte olanın kadehle karıştırıldığı gibi... Nitekim şair şöyle söyler:

رق الزجاج ورقت الخمر فتشابها فتشاكل الأمر
فكأنما خمر ولا قدح وكأنما قدح ولا خمر

"İnceldi kadeh, inceldi şarap,
Benzedi birbirine, zorlaştı durum
Sanki şarap var kadeh yok,
Kadeh var şarap yok, ne zor bir durum!"

335. "Ene'l-Hak" cümlesi, sûfîlerin aşırılarından Hallâc'dan rivayet olunmaktadır. Gazzâlî, "dili kendisini geçerek" demek suretiyle onu mazur gördüğüne işaret ediyor. Gazzâlî'nin tasvirine göre, vuslata eren kimse dehşet içinde, kendinden geçmiş ve Rabbinin vahdaniyetinin şuhûduna dalmış olarak dili kendisini geçmek suretiyle bu cümleyi söylemiştir. Mutasavvıflar, bu durumu "fenâ" kelimesiyle ifade ediyorlar. Gazzâlî'nin ifadesinin devamı, bunu açığa kavuşturmaktadır. Ayrıca Hallâc'dan rivayet edilen iki beyti de bu yaklaşımına delil olarak göstermektedir. Gazzâlî, Hallâc'ın bu cümlesini iki yönden yüce bir maksat için tevil etmekte ve *İhyâ*'nın Muhabbet bölümünde bu cümlenin haddi aşma ve aşırılık olduğunu, hakkı aşıp hulûl ve vahdeti benimsemeye vardığını açıkça ifade etmektedir. Okuyucu, bu makamı incelemek istiyor ve sapıklık fışkısı ile evham kanından halis olarak hakikatin sütünü almak istiyorsa, o zaman tahkik ehli İbn Kayyim'in meşhur kitabı *Medâricu's-Sâlikîn*'de manevî yolun yolcularının uğradığı makamlardan biri olan "fenâ dereceleri"nin üçüncü derecesinin şerhine bakabilir. Gazzâlî'nin ilâhî nurlar hakkındaki sözleri -tevhid esasına ve şer'i kaideler temeline binaen- bu eserden öğrenilebilir. Bu konu, *Medâricu's-Sâlikîn*'in III. cildinin 243. sayfasındadır.

Hıristiyanlar Hz. İsa'ya bu gözle baktılar ve Allah'ın nurunun onda parladığını gördüler ve onun hakkında yanıldılar. Tıpkı bir aynada veya suda yıldız gören ve o yıldızın aynada veya suda olduğunu zanneden ve onu tutmak için elini ona uzatan kimse gibi... Oysa suda veya aynada yıldızı tutmaya çalışan kimse aldanmıştır."][336]

وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَن يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿80﴾ وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿81﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُم بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُم مُّهْتَدُونَ ﴿82﴾ وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَّن نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿83﴾

80. **Kavmi onunla tartışmaya girişti. O da onlara dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak Rabbimin birşey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz?"**

81. **"Siz, Allah'ın size haklarında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım!" Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki gruptan hangisi güvende olmaya layıktır?**

82. **İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar... İşte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.**

83. **İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimseleri derecelerle yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.**

Büyük Zulüm Şirke Karşı İbrahimi İman

Ayette geçen *"el-muhâcce"*, bir insanın hüccet ikame etmek için karşısındaki kişiyle mücadele etmesi ve onu yenmeye çalışması demektir. *"Hüccet"*

336. Gazzâlî, *İhyâ*, III, 350. (Mısır, 1334 Baskısı)

ise -Râğıb'ın da dediği gibi[337]- *"mahacce"*yi yani doğru hedefi beyan eden delalet demektir. *"el-Mahacce"* esasen doğru yolun ortası demektir. Tartışmakta olan iki kişiden her birinin, kendi iddiasını ispat veya karşıtının iddiasını reddetmek için öne sürdüğü her türlü delile "*hüccet*" denilir. Dolayısıyla hüccet, hakkı ortaya çıkaran "*hüccet-i nâhida*" ve bâtılı çürüten "*hüccet-i dâhida*" şeklinde iki kısma ayrılır. Hakkı ispat etmeyen şeye "hüccet" denilmesi, hasmın iddiası manasında ve onun sözünü hikâye kabilindendir. Bilginler, böyle bir hüccete "şüphe" denileceği hususunda hemfikirdirler.

Hz. İbrahim, kavminin putlara tapmasının bâtıllığı, yıldızların rabliğinin aslı ve esasının olmaması, Allah'ın vahdaniyetini ve sadece O'na ibadet etmenin vâcipliğini -haniflik de zaten budur- ispat hususunda kavmiyle tartışmaya girişince, kavmi de şirkleri hususundaki vehimlerini beyan ederek O'nunla tartışmaya giriştiler. Yüce Allah, Enbiyâ ve Şuara Sûrelerinde onların putlara tapmalarına mazeret olarak babalarını taklit etmelerini gösterdiklerini açıklamaktadır. Mukallit olan bir kimse, davası için delil getirmez, fakat kendisine karşı hüccet getirildiği takdirde ona boyun eğmemekle birlikte davası için mücadele eder ve tartışmaya girişir. Bu ayetlerden anlaşıldığına göre onlar, Allah'a koştukları şirki destekleyen aklî bir hüccet bulamayınca, Hz. İbrahim'i ilâhlarının kendisine kötülük edeceği iddiasıyla korkutma yoluna başvurdular. Doğru olan, bunun Yüce Allah'ın Şuara Sûresi'nde Hz. İbrahim ve kavmine dair anlattıklarından ve Hz. İbrahim'in onların putlarını kırmasından daha önce olduğudur. Şuara Sûresi'nde bu olay şöyle anlatılmaktadır: *"İbrahim: 'Peki', dedi, 'yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda ya da zarar verebiliyorlar mı?' 'Hayır, ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk.' dediler."*[338] Enbiyâ Sûresi'nde ise Hz. İbrahim'in onların putlarını kırması hadisesi anlatılır. Putlarının kırılması olayında onlar, kendi vicdanlarına dönmüşler ve zulümlerini itiraf etmişlerdi. Sonra şirklerinde ısrarlı olarak tekrar eski inanç ve tartışmalarına döndüler.[339] Bir mukallit, duyduğu hüccet karşısında çoğunlukla sarsılır. Çünkü o hüccetin şimşeği kalbinde çakar, gök gürültüsü şuurunu sarsar ve yağmuru neredeyse onu canlandırır. Sonra korkulacak bir şey olmadığı halde korkarak ve umulacak bir şey olmadığı halde umarak o düşüncesinden geri döner ve eski vehmine avdet eder. Biz aynı durumu, kabirlerde yatanlara tapanlarda da görmekteyiz. Bunlar, kabirlerinin ve bunun dışında başka eserlerinin oraları ziyaret edenleri kovduğunu ya da zarar verip, kötülüğü yok ettiğini, rızık verip düşmanı rezil ve rüsva ettiğini vehmederler. Onların vehmine göre bunu

---

337. Râğıb, *el-Müfredât*, (Ha-ce-ce maddesi) s. 107.
338. Şuara, 26/72-74.
339. Enbiyâ, 21/64-65.

ya yaratıklar üzerindeki tasarruflarıyla ya da Rabbin katında yakın kimseler olmaları dolayısıyla yaparlar. Bu vehimleri taşıyan kimseler, bunun Allah'a sahih bir imanda tenakuz teşkil ettiğini düşünmezler. *"Onların çoğu, şirk koşmadan Allah'a iman etmezler."*[340] Yüce Allah, şöyle diyor:

"Kavmi onunla tartışmaya girişti." Yani kavmiyle daha önce arasında geçen hadiselerden sonra kavmi kendisiyle tartışmaya girişti ve onlara getirdiği tevhid ilkesi hakkında kendisiyle münakaşa etmeye başladı. Mesela kavmi gibilerde görüldüğü ve rivayet olunduğu üzere ilâhlar edinmenin her şeyi yaratan Allah'a iman ilkesiyle çelişmediğini iddia ediyorlardı. Çünkü onların inançlarına göre taptıkları o putlar, Allah katında aracı ve şefaatçi idi. Zaten onları bu yüzden ilâh ediniyorlardı. Nitekim bu husus, *"Ben hanif olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim."* ayetinin tefsiri hakkında İbn Zeyd'den naklettiğimiz ibarede geçmişti. Kavmi, Hz. İbrahim'i dövmekle tehdit edip korkutmaya çalıştı. Peki, İbrahim (a) onlara ne dedi? ***"Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz?"*** dedi. Yani Allah hakkında ve O'na iman etmenin gerekli olduğu hususunda elinde hüccet olan bir kimse gibi benimle tartışıyor musunuz? Halbuki Yüce Allah, bana halis tevhidi ve kendisiyle size karşı "hüccet" ikame ettiğim hanifliği vermekle beni size üstün kılmıştır. Sizler, şirkinizde ısrarlı olmakla ve bu hususta sizden öncekileri taklit etmek suretiyle sapıklığa düşmüş kimselersiniz. Kıraat imamlarından Nâfi' ve İbn Zekvân rivayetiyle İbn Âmir, "*tuhâccûnnî*" fiilinin "*nûn*" harfini tahfif etmişlerdir. Yani iki "*nûn*" harfinden birisini hazfetmişlerdir. Bunların dışında kalan kıraat imamları ise bu '*nûn*"u şeddeli okumuşlardır. Buna benzer fiillerde bu iki kıraat şekli Arapçada kullanılan iki lehçedir. Mushafta yazılış itibarıyla "*hedâni*" fiilinin sonundaki "*yâ*" harfi hazfedilmiştir. Çünkü bu "*yâ*" harfi, kıraat esnasında telaffuz edilmemektedir.

"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden" yani yıldız ve putlardan bana kötülük edecekler diye ***"korkmam"***. Çünkü ben kesin olarak biliyorum ki, bunlar hiçbir zarar ve fayda veremezler, görmez ve işitmezler, insanı Allah'a yaklaştıramaz ve şefaat edemezler. ***"Ancak Rabbimin bir şey dilemesi hariç."*** Yani ben ilâhlarınızdan -tıpkı başka mahlûkatlarda olduğu gibi- hiçbir zaman korkmama tavrımdan, her şeye kadir olan Rabbimin istemediğim bir şeyin başıma gelmesini dilemesini istisna ediyorum. Çünkü Rabbimin dilediği şey, mutlaka dilediği gibi vuku bulur. Farz edelim ki, Rabbim başıma bir put düşüp onu yarmasını veya yıldız meteorlarından bir parça düşüp beni öldürmesini diledi; o zaman bu, Rabbimin kudreti ve dilemesiyle meydana gelir. Yoksa putun veya yıldızın dilemesiyle ve kudretiyle olmadığı

340. Yusuf, 12/106.

gibi, Yüce Allah'ın kudreti ve iradesine etkisi, O'nun katındaki mertebesi ve şefaatiyle de olmaz. Çünkü yaratıklardan hiçbir nesnenin, Yaratıcının ezelî ilmine göre cereyan eden ezelî dilemesine hiçbir etkisi yoktur.

"Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır." Yani Rabbimin ilmi her şeyi içine almış ve kuşatmıştır. O'nun dilemesi, her şeyi kuşatan kadim ilmiyle irtibatlıdır. Ve O'nun kudreti, dilediğini yerine getirir. Dolayısıyla ne sizin taptığınız yaratıkların ve ne de başkalarının O'nun sıfatlarına herhangi bir etkisi söz konusu olmadığı gibi, o sıfatlardan çıkan fiillerine de şefaate de başka şeylere de söz konusu değildir. Bu ancak Yüce Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmadığı zaman söz konusu olur. Şefaatçiler ve aracılar, şefaat veya başka hususlarda yapılmasını ve terk edilmesini gerekli kılan şeyleri -O'nun bilmediği şekilde- bilirlerse söz konusu olur. İşte bu özelliktir ki, onu zarar veya fayda vermeye veya vermemeye sevk eder. Bu cümle için verdiğimiz bu manayı, Yüce Allah'ın ortak şefaat olmayacağına dair ileri sürdüğü delillerden çıkardık. Söz konusu delillere şu iki ayet örnektir: *"İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler."*[341] Bazı müfessirler, bu *"Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır."* cümlesini istisnanın ta'lîli (sebebini açıklama) gibi kabul etmişlerdir. Sebep olarak da Yüce Allah'ın ilminde daha önce o kimsenin başına putların sebep olacağı bir kötülüğün geleceği yolunda bir bilginin sabit olmasının mümkün olmasını göstermişlerdir. Ya da bu cümleyi Yüce Allah'ın ilminin her şeyi kuşatması dolayısıyla ancak içinde hayır ve iyilik olan şeyi yapacağını beyan cümlesi olarak kabul etmişlerdir. Bazı müfessirler ise bu cümleyi -yıldızlar ve putlar gibi- taptıkları mabutların hiçbir şeyi bilmediğinin üstü kapalı olarak ifadesi kabul etmişlerdir. Ancak bizim yaklaşımımız, tercihe daha şayandır. Çünkü bizim tercihimiz, Kur'ân'ın bazı ayetlerini başka bazı ayetlerle tefsir kabilindendir.

Ey gafiller! ***"Hâlâ ibret almıyor musunuz?"*** Bunun yaratan Rabbin özelliği olduğunu ve bu hususun sizin apaçık şirk inancınızla bağdaşmadığını anlayamıyor musunuz? Mabutlarınızda var olduğunu iddia ettiğiniz tasarruf gücüyle bana zarar veya size fayda verdiği yolundaki inancınız da bu kabilden bir şirktir. Onların tüm âlemin Yüce Allah'ın yaratıklarından edinilmiş olan rab ve tanrılardan başka yaratıcı olan bir rabbi olduğuna iman ettikleri daha önce geçmişti. Fakat onlar, bütün yaratıkların bir olan yaratıcıya nispetinin tek olduğunu akledemiyorlardı. Her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) vermesi, sonra da ona doğru yolu göstermesi... Dilediği şeyi -miktarlar hakkındaki kanununa, sebep ve bunların neticeleri nizamına uygun olarak- dilediği şeyin emrine vermesi... Sonra akıllı varlıklara -menfaatleri talep

341. Bakara, 2/255.

etmeleri ve zararlı olan şeylerden kaçınmaları için- bu sebepleri göstermesi... İşte bütün bu zikredilen hususlar açısından bütün yaratıkların bir olan yaratıcıya nispetinin tek olduğunu kavrayamıyorlardı. Delil ve deneylerle ortaya çıkmıştır ki, söz konusu nizam ve kanunlar herkese eşit olarak verilmiştir. Bu nizam ve kanunlar üzerinde sadece gaybî ve yüce olan otoritenin tesiri vardır, O'nun dışında başka hiçbir gücün bu yüce güçle birlikte tesiri ve planlaması söz konusu değildir. Yüce Allah, bazı cinsleri veya şahısları -canlılarda olduğu gibi- yarattıklarının iradesiyle veya -cansızlarda olduğu gibi- iradesi olmadan fayda veya zararın meydana gelmesi için sebep kılsa, bu o yaratığı mahlûkat mertebesinden yukarı çıkarıp da rabler ve mabutlar kılmaz. Aklı başında olan bir kimsenin bu hususu iyi kavraması ve kendisine hatırlatıldığında öğüt alıp hatırlaması gerekir. Çünkü bu hatırlatma, aklın burhan yardımıyla kavrayabileceği ve fıtratın da vicdanla bilebileceği bir hatırlatmadır. Dolayısıyla sanki bu gerçek onun bilmediği değil de gafil olduğu şeylerdendir. Çünkü bu gerçek, o kimse için bilkuvve (potansiyel olarak) malumdur. İbn Cerir burada geçen ***"tezekkür"***ü, "ibret ve öğüt alma" şeklinde tefsir eder. Bu da *"tezekkür"* kelimesinin iki manasından birisidir. *"O halde eğer öğüt fayda verirse öğüt ver. Korkan öğüt alacaktır."*[342]

Ayette öğüt alınacak bir husus da şudur: Muvahhidlerin önderi Hz. İbrahim'in reddettiği şirk çeşidi, onun dinine mensup olan birçok kimse arasında hâlâ yaygındır. Çünkü onlar, Hz. İbrahim'in daha önce ileri sürdüğü hücceti kavramış değillerdir. Onlar, ister sağ, ister ölmüş olsunlar kendilerini ziyaretlerinin ve kendileriyle tevessül etmelerinin ardından herhangi bir elem ve kederin zail olmasını veya bir hayrın gelmesini, mahlûkat üzerinde gaybî tasarrufu olduğuna inandıkları kimselere nispet ederler. Bunların inançlarına göre, sevdikleri kimselerin iyi şeylere ermesi dualarının, düşmanlarının zarara uğraması da beddualarının neticesidir. Halbuki zikredilen bu hususlar, ancak hakiki ve açık bir sebep veya gizli ve vehmî bir nedenle meydana gelir. Her şey, çok işiten, çok bilen, aziz ve hakim olan Yüce Allah'ın takdiri neticesi meydana gelir.

Hz. İbrahim, onların Allah'a koştukları ortaklardan değil, esbap cihetlerden veya bunlar olmadan sadece Yüce Allah'tan korktuğunu beyan ettikten sonra şöyle dedi:

"Siz, Allah'ın size haklarında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım!" Yani sizler, yaratıcınız olan Yüce Allah'a hakkında ne vahiyle ve ne de aklî düşünceyle apaçık bir hüccet (delil) indirmediği şeyleri şirk koşmaktan

342. A'lâ, 87/9-10.

yaratmada, idare etmede veya aracılık, şefaat ve etki etmede kendisine ortak koşmayı tecviz eden bir delil indirmediği şeyleri ortak koşmaktan korkmazken, Rabbinizin yaratıklarından kendisine ortak koştuğunuz ve O'na denk kıldığınız şeyden ben nasıl olur da korkarım? Halbuki o fayda ve zarar veremez, işitip göremez. Zarar ve fayda vermek elinde olan yaratıcınıza bu büyük günahla iftira atmanız var ya, asıl korkulması ve sakınılması gereken budur. Ayetin başındaki soru, inkâr ve hayret ifade etmektedir. Çünkü onların Hz. İbrahim'i korkulmayacak bir şeyden korkutmaya çalışmaları ve kendilerinin de korkulacak varlıkların en korkuncundan korkmamaları hayret edilecek bir şeydir. Bazı müfessirlere göre korkunun keyfiyetini sorgulayan bu soru, korkunun bizzat kendisini sorgulamamaktadır. Onun için müfessirler bunun altında yatan espriyi ve "*hemze*" ile yapılan sorudan "*keyfe*" (nasıl) ile yapılan soruya geçmekteki maksadı bulmaya çalışmışlardır. Bu nükte, dil bilginlerinin "*keyfe*"nin manası ve bununla "durum"un sorulduğu yolundaki açıklamalarından araştırılacaktır, yoksa bazı müfessirlerin zorlamaya giderek yaptıkları açıklamalardan değil.

Ayetin vermek istediği mana şudur: Onların şirk koştukları şeylerden korku duymanın yerinde olduğuna dair ileri sürülecek her sıfat ve durum bâtıldır. Ve Hz. İbrahim, bu korkuyu haklı kılacak hiçbir duruma ve sebebe rastlamış değildir. O, bu ortakların ne zatlarından, ne onların iddia ettikleri üzere Allah katında yapacakları aracılıklarından ve şefaatlerinden korkar ve ne de iddia edilmesi mümkün olan -Allah'ın kadir kılmasıyla bile olsa- zarar ve fayda vermeyen kudretlerinden ve ne de kendilerini -kendilerinin iradeleri ve tercihleri olmaksızın- zarara sebep göstermelerinden korkar. Ayette vurgulanmak istenen mana şudur: Bütün korku çeşitleri ve onun gerçek ve mecazî sebepleri hiç mevcut değildir. Eğer mevcutsa, nasıl korktuklarını beyan etmeleri gerekir.

Ayette Hz. İbrahim'in onların koştukları ortaklardan korkmasını inkâr makamında neyi Allah'a şirk koştukları ibareden hazfedilmiş, bundan sonra onların şirklerinden korkmamalarını inkâr makamında ise bunlar zikredilmiştir. Bu zikredilen şey, *"haklarında hiçbir delil indirmediği şeyleri"* cümlesidir. Çünkü bu şirki destekleyen bir delil olmadığının beyanına, ancak şirkin onlara isnat edilmesi ve bunun kötü akıbetinden korkmamalarından hayret edilmesi makamında ihtiyaç duyulur. Söz konusu ihtiyaç, Hz. İbrahim'in onların koştukları ortaklardan korkmasının mümkün olduğunun iddia edilebileceği bütün durumları inkâr makamında bu kadar şiddetle duyulmaz. Hz. İbrahim, bu mutlak ifadeyle onların şirk koştukları şeylerden korkmayı gerektirecek hiçbir durum ve sıfatın bulunmasının mümkün olmadığını ortaya koymuş oluyor. Eğer bu tutumunu bırakıp da inkârını zikredilen

şeylerle kayıtlamaya kalkışsaydı, böyle bir kayıtla manada böylesine "beliğ bir genellik" yok olur giderdi ve ayeti dinleyen kimsenin zihni, -onların iddialarının doğruluğuna dair bir delil ortaya çıktığı takdirde- korkacağı sonucuna giderdi. Onlar, mukallit bir kavimdiler ve -kendileri bilmeseler veya karşıtlarına bunu açıklayamasalar da- inançlarının doğru olduğunu ispat eden delillerin mutlaka olduğuna inanıyorlardı. Buna karşılık onların Yüce Allah'a şirk koşmaktan korkmamalarına hayret ifade eden inkâr makamında neyi ortak koştuklarının zikredilmesi ise zorunlu bir husustur. Çünkü bu, onların inançlarını zikrederken kendilerine "inançlarının -bunu destekleyecek herhangi bir delilleri olmadığı için- bâtıllığını bilmemekle mazeretleri olmayacağı" yolunda bir uyarıdır.

Bazı müfessirler derler ki *"haklarında hiçbir delil indirmediği şeyleri"* ifadesi, alay olsun diye söylenmiştir. Alayın yanında dinin ancak indirilmiş hücceti ya da kesin olan mutlak hücceti kabul ettiğinin; taklidin mazeret olmadığının, hele hele hidayet üzere ve bilgili, basiretli ve akıllı olmayan kimseleri taklidin bir mazeret olmadığının da ilânı vardır. Râzî bu ibare için iki çeşit açıklama getirir:

"1) Bu ifade, böylesi bir kıssada şirki destekleyen hüccet ve delilin olmadığının kinayeli bir tarzda ifadesidir. Buna göre mana, Allah bunların hakkında delil indirmemiştir, çünkü bâtıldırlar. Bâtıl olan şey hakkında delil gelmesi mümkün değildir. Ayet *"Her kim Allah ile birlikte diğer bir tanrıya taparsa -ki bu hususla ilgili hiçbir delili yoktur- o kimsenin hesabı ancak Rabbinin nezdindedir. Şurası muhakkak ki, kâfirler kurtuluşa eremezler."*[343] ayeti gibidir. Yani bâtıl olan bir şeye delil getirmek mümkün olmadığı için onu ispat etmeye bildiği ve bilmediği hiçbir delil yoktur.

2) Söz konusu timsal ve suretlerin dua ve namaz için yönelinecek nokta (kıble) edinilmesinin emredilmesi aklen imkansız değildir."[344]

Ben de derim ki. Râzî'nin bu son açıklaması yersizdir. Çünkü bu nesnelerin kıble edinilmesi, Yüce Allah'a ortak koşulmalarından başka bir anlam taşımaz. Bunların vereceği zararlardan korkmak ve kendi zatlarının veya Allah katında aracılıklarının sağlayacağı faydayı ummak onları kıble edinmekten başka bir şeydir. Çünkü kıblenin -bizzat veya şefaat ederek- onların ortaklar hakkında inandıkları gibi herhangi bir fayda ve zararı vermekte hiçbir etkisi yoktur. Kıbleye ancak Allah'ın emrine sarılmak için yönelinir. Tavaf esnasında Haceru'l-Esved'i istilâm etmek de bu kabil bir iştir. Dolayısıyla söz

343. Mü'minûn, 23/117.

344. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, XIII, 50.

konusu yararlanma, sadece bu şekilde Allah'a itaatle sınırlıdır. Çünkü nefsi tezkiye edip arındıran O'dur.

Daha sonra Hz. İbrahim, söz konusu hayret ifade eden inkârı üzerine şu ifadesiyle bunun neticesini getirdi: ***"Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki gruptan hangisi güvende olmaya layıktır?"*** Ayette geçen ***"el-ferikayn"*** yani iki gruptan maksat, hanif olarak tevhid inancını benimseyenlerle müşriklerdir. Muvahhidler, bir olan Allah'a ibadet edip, O'ndan korkar, O'ndan umar, O'ndan başka hiçbir kimseden korkmaz ve bir şey ummazlar. Onlar, hastalık gelmeden hasta eden sebeplerden kaçınmak ve başa geldikten sonra da ilaçlarla onu savuşturmak gibi sebeplerin karşısına sebeplerle dikilir, kaderi yine kaderle savuştururlar. Müşrikler ise bazı sebeplerin etkisini gözlerinde büyütürler ve edindikleri putları ve tanrıları bu sebeplerin arasında kabul ederler. Hatta bu sebeplerin bazısına tesadüflerin yanıltması ve vehimlerin icadı neticesinde fayda ve zarar atfederler. Hz. İbrahim onlara şöyle soruyor: Bu iki zümreden hangisi inancının ve ibadetinin akıbetinden kendi nefsi için güvende olmaya daha layıktır ve buna müstahaktır? Hz. İbrahim'in *"Hangimiz güvende olmaya daha layıktır?"* ifadesinden *"İki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?"* ifadesine dönülmesinin esprisi, bu mukayesenin sadece Hz. İbrahim'le kavmine has değil, bütün tevhid ehli olanlarla müşrikler arasında geçerli genel bir mukayese olduğunu beyan etmektir. Çünkü iki gruptan birisi, tevhid inancını benimsemiş muvahhid, diğeri ise müşriktir. Ayet aynı zamanda "güven"in sebebini de ihtiva etmektedir. Bazılarına göre söz konusu ifadenin seçilmesindeki incelik Hz. İbrahim'in kendi nefsini temize çıkarmaktan kaçınmak istemesidir. Ayette geçen "*ehakku*" ism-i tafdili, kendi kalıp manasında değildir. Dolayısıyla mana, "Güvende olmaya hangimiz layıktır?" demek olur. Fakat Hz. İbrahim, bu manayı onları bâtılın en son zirvesinden teorik ortak durumuna yükselterek ifade etti.[345] -Ki bu zirve, güvende olmaya layık olanın kendileri, korkması gerekenin de İbrahim (a) olduğu yolundaki iddialarıdır.- Hz. İbrahim'in ayetteki ifadeyi ism-i tafdil kipiyle ifade etmek istemesinin ikinci sebebi, onların kendi sözlerine kulak vermekten kaçındırmalarına çekince koymak içindir. Hz. İbrahim bundan sonra "*Eğer biliyorsanız...*" diyor. Yani bu iki gruptan hangisinin güven içinde olmaya daha layık olduğunu şayet biliyorsanız ya da eğer siz bu hususta ilim ve basiret ehli kimselerseniz bunu bana haber veriniz ve delillerle beyan ediniz. Hz. İbrahim'in bu ifadesi, hakkı itiraf etmeye ya da ahmaklık ve cehalet

---

345. İsm-i tafdil mukayese kalıbıdır. Bu ayette Hz. İbrahim'in ism-i tafdil kipi kullanmasından ve *"Hangimiz güvende olmaya daha layıktır?"* demesinden, sanki onların da güvende oldukları gibi bir mana çıkıyor. Bu da onların bâtılın en dibinde değil de Hz. İbrahim'le teorik olarak mukayese edilecek bir durumda oldukları havasını doğuruyor. Müellifin "ortak durum" derken maksadı budur. (Çev.)

üzere kalıp sükût etmeye zorlama anlamındadır. Bu soruya verilen cevaba gelince, Yüce Allah şöyle diyor:

"İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar... İşte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır." Bu cevapta birkaç ihtimal söz konusudur:

1) Birinci yaklaşıma göre bu ifade, Hz. İbrahim'in kavmine aittir. Yani Hz. İbrahim, kavmine hatırlatınca onlar da bu öğüdü aldılar. Ardından akıl ve fıtratlarına döndüler, sonra da gerçeği itiraf ettiler. Tıpkı Hz. İbrahim'in, kavminin putlarını daha sonra kırmasında olduğu gibi... Rabbimiz, Hz. İbrahim'in onlara şöyle dediğini bildirir: *"İbrahim: 'Belki de onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun.' dedi. Bunun üzerine, kendi vicdanlarına dönüp (kendi kendilerine) 'Zalimler sizlersiniz, sizler!' dediler. Sonra yine (eski) kafalarına döndüler: 'Andolsun ki sen bunların konuşmadığını pek âlâ biliyorsun.' dediler."*[346] İbn Cerir, bu ihtimali İbn Cüreyc'den rivayet etmiştir.

2) Bu ifade, Hz. İbrahim'ın ifadesidir. Bu görüşü savunanlara göre Hz. İbrahim, kavmi ağızları açık kalmış ve sessizliğe gömülmüşken onları azarlamada mübalâğa etmek için bu cümleyi kullanmıştır. Âlûsî'nin ifadesine göre bu görüş, Hz. Ali'den rivayet olunmuştur. Ancak ben, bu nakli ne İbn Cerir'in ne İbn Kesir'in tefsirinde ve ne de Suyûtî'nin *ed-Durru'l-Mensûr*'unda görebildim. Herhalde Âlûsî bu görüşü, Şia'dan nakletmiş olsa gerektir.

3) Bu yaklaşıma göre ifade, Yüce Allah'ın ifadesidir. Yüce Allah bu ifadesiyle Hz. İbrahim'le kavminden kendisiyle tartışan kimseler arasındaki çekişmeye son noktayı koymuştur. İbn Cerir, bu yaklaşımı İbn Abbas ve İbn Zeyd'den rivayet eder ve bunu tercih ettiğini belirtir. Bu cümleden olarak, söz konusu yaklaşımın iki görüşten doğruya daha yakın görüş olduğunu ifade eder. Bundan sonraki ayetin bu ayet üzerine atfedilmiş olması da bu görüşü tercihe şayan kılmaktadır.

Bizim düşüncemize göre ifadede geçen ***"el-emn"*** (*güven*) kelimesi, aynı ifadede yer alan ***"el-havf"*** (*korku*) kelimesinin karşıtıdır. Burada sözü edilen "güven", imanından ve ibadetinden hoşnut olmadığı kimse için mabut olan Rabbin vereceği azaptan güvendir. Çünkü Hz. İbrahim'in kavmi, tanrılarını ve rablerini inkâr ettiği ve onlara düşmanca davrandığı için kendisine kötülük edecekleri yolunda onu korkuttular. İbrahim (a) de onlara ancak Allah'tan korktuğunu ve o tanrılardan korkmadığını ifade ederek cevap verdi. Ayette ifade edilen "Allah'a iman" esasıyla birbirine karıştırılan ve bu inanca bulaştırılıp onu bozan veya eksilten "zulüm" ise inançta veya ibadette meydana gelen şirktir. Allah'tan başka bir dost edinip, Allah'la birlikte veya

346. Enbiyâ, 21/63-65.

sadece O'na dua etmek böyle bir şirktir. İsterse O'na yapılan bu dua, kendisini Allah'a yaklaştırsın ve O'nun katında şefaat etsin diye yapılsın... Bu dostun, sebeplerin ötesinde bir gücü ve kuvveti olduğuna, kendi zatıyla fayda ve zarar verdiğine ya da Allah'ın dilemesine ve kudretine etkisi olduğuna inanmak; onu Allah'ı sever gibi sevmek ve Allah'a edilen tazim cinsinden bir hareketle ona da tazim etmek aynı şekilde imana karıştırılan şirke örnektir. Kişinin, bilmeyerek veya ihmal ederek bazı zararlı şeyleri yapması ya da bazı yararlı şeyleri terk etmesi suretiyle kendi nefsine veya bazı hüküm ve hareketlerle başkasına yaptığı şeyler gibi imana karıştırılma özelliği taşımayan **"zulüm"**, bu ayette zikri geçen zulme dahil değildir. Zulmün bu manadaki tefsirini, ileride zikredeceğimiz merfû hadiste geçen "zulüm tefsiri" beyan etmektedir.

Burada şöyle bir mülahaza gündeme gelebilir:

"Ayettte zikri geçen 'zulüm' kelimesi, olumsuz manalı bir ifadeden sonra nekire olarak gelmektedir. Bu durumda kelime, -kaideye göre- genellik ifade eder. Dolayısıyla kelime, genellik ve şümul ifade eder."

Biz böylesi bir itiraza şöyle cevap veririz: Her şeyin ifade ettiği genellik, kendine göredir. Mesela Yüce Allah, Bakara Sûresi'nde *"Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."*[347] der. Bu örnek ayette geçen *"şey"* kelimesi mümkün olan her şey açısından geneldir. Dolayısıyla bunun genelliği içine Yüce Allah'ın zatı ve kendisine vacip olan sıfatları dahil olmaz. Onun için "Allah kendi sıfatlarını yok etmeye ve var etmeye kadirdir." denemeyeceği gibi, "kadir değildir" de denemez. Yüce Allah'ın Sebe Kraliçesi hakkındaki *"kendisine her şey verilmiş"*[348] ifadesi de aynı şekilde varlık âlemindeki her şey değil, hükümdarların muhtaç oldukları her şey manasında geneldir. Bu tür bir genelliği mutlak olarak kabul etmeyen kimse, o zaman bunu şekil olarak "genel", fakat mana itibarıyla "özel" kabul etsin. Zemahşerî, bu ayette geçen "*iman*"ı, peygamberlerin getirdiği "kâmil ve sahih iman" değil de Kur'ân'ın müşrikler için var olduğunu ifade ettiği "mutlak iman" kabul ederek gerçeği gözden kaçırmıştır. İşte bu gözden kaçırma dolayısıyla Zemahşerî, bu ayette geçen "*zulüm*"den maksadın şirk değil, masiyetler olduğunu söylemiştir. Çünkü şirk, sahih imanla karışmaz. Zira o sahih imanın zıddı ve tezadıdır. Biz de diyoruz ki, evet böyledir. Fakat şirk, mutlak olarak ifade edilen "Allah'a iman"a karışır. Yüce Allah'ın müşrikler hakkındaki şu ifadesi bunun delilidir. *"Onların çoğu, şirk koşmadan Allah'a iman etmezler."*[349]

347. Bakara, 2/20
348. Neml, 27/23.
349. Yusuf, 12/106.

Öte yandan ayette zikredilen "güven"in iman edip, imanlarına zulüm karıştırmamış kimselere münhasır olduğu, bilinmeyen bir husus değildir. Ayetteki "genellik" mutlaklığı üzere kabul edildiği ve iman konusu dikkate alınmadığı takdirde mana şöyle olur: İman edenler ve imanlarına nefislerinin zulmünü karıştırmayanlar... İmanlarında, gerek dinî ve gerekse dünyevî olmak üzere bedenî ve ruhî amellerinde, -akıllı ve akılsız varlıkların tümü dahil- kendileri dışında başka mahlûklar hakkındaki zulmü değil, sadece nefislerinin zulmünü karıştırmayanlar var ya, işte işledikleri masiyetlere ve münkerlere karşı dinî cezadan ve sebepleri neticelere bağlama hususunda O'nun kanunlarını gözetmeme nedeniyle fakirlik, hastalıklar ve sağlık bozuklukları gibi dünyevî cezadan "güven", kendi nefislerine veya başkalarına zulmedenlere değil, sadece onlara mahsustur. Çünkü zalimler için hiçbir "güven" yoktur. Tam aksine bütün zalimler cezaya maruzdurlar. Her ne kadar Yüce Allah, rahmetinin genişliği nedeniyle her zalimi her zulümden dolayı cezalandırmasa da... Tam aksine Yüce Allah, dünyada işlenen günahların birçoğunu bağışlar, ahirette de dilediğine azap eder, dilediğina de -şirk hariç- mağfiret eder. Ayetin tefsiri olarak bu mana kendi içinde doğrudur. Bunun neticesi olarak ortaya şöyle bir şey çıkar: Hiçbir mükellefin, -kemal mertebesine ermiş kimselerin duymakla imtiyazlı olduğu, Yüce Allah'ın heybetinden ve uluüğundan kaynaklanan korkuları bir yana- Yüce Allah'ın dinî ve dünyevî veya şer'i ve kaderî cezasından korku duymaktan mutlak olarak güven içinde olması doğru değildir. Heybet ve ululuk korkusunu biraz açmak gerekirse; meleklerin ve peygamberlerin korku duydukları Kur'ân'da ifade edilmektedir. Yüce Allah, bize şöyle haber verir: *"Onlar üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolonursa onu yaparlar."*[350] *"O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar."*[351] *"Onlar, Allah korkusundan titrerler."*[352] Bu tefsir, Hz. İbrahim'in *"Ancak, Rabbimin bir şey dilemesi hariç..."* şeklindeki ifadesini teyit etmektedir. Ahiret cezasından bilfiil güvende olmaya gelince; -ki o azaptan kurtuluş demektir- meleklerin, peygamberlerin ve onlardan daha aşağı mertebede bulunan birçok salih kişilerin bu tür azaptan kurtulacakları sabittir. Bu salih kişilerden kurtuluşa erecek olanların her biri, -korku ile ümit üzere kalmaya devam etmeleri için dünyada kurtuluşa ereceklerini bilmeseler bile- sorgusuz sualsiz cennete gireceklerdir. İnsanların içinde iman edip de hiç kimseye zulmetmeden ölen kimseler vardır. Bu gibi bir kimsenin de ayetin mefhumuna dahil olduğuna dair hadis varit olmuştur.

350. Nahl, 16/50.
351. İsrâ, 17/57.
352. Enbiyâ, 21/28.

Birinci tefsire göre ayetin manası ise şöyle olur: Allah'a iman edip imanlarına büyük bir zulüm -ki o şirktir- karıştırmayanlar var ya, dinin aslına taalluk eden cezadan güven sadece onlaradır ve onlardan başka hiçbir kimseye değildir. Bu ceza da azap yurdu olan cehennemde ebediyen kalmaktır. Onlar bunun dışındaki hususta ise "korku" ve "ümit" arası bir durumdadırlar.

Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet olunmuştur: Bu ayet-i kerime, bu ümmet hakkında değil, özel olarak Hz. İbrahim ve kavmi hakkında nazil olmuştur. Herhalde Hz. Ali şunu demek istiyordu: Yüce Allah, İbrahim ve kavmine -içlerindeki tevhid ehli kimselere- ahiret azabından mutlak olarak güven içinde olma özelliği vermiştir. Eğer bu yaklaşım doğruysa bunun sebebi şudur: Yüce Allah, Hz. İbrahim'in kavmine ahval-i şahsiye, edebiye ve başka hususlarda sıkı olan sosyal kanunlarının yetiştirmesiyle yetinerek "tevhid" ilkesinden başka hiçbir mükellefiyet getirmemiştir. Araştırmacılar, Hz. İbrahim zamanında yaşayan salih hükümdar Hammurabi'nin kanunlarını artık keşfetmişlerdir. Hz. İbrahim, Hammurabi'yi tebrik etmiş ve -Tevrat'ın Tekvin Bölümünde ifade edildiği üzere- ondan ondalık (öşür) almıştır. Hammurabi kanunlarını incelediğimizde bunların birçok hükmünün Tevrat'ın hükümleri gibi olduğunu görüyoruz. Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'in diliyle haccı farz kılmasına gelince, bu onun kavmi Keldânîler zamanında değil, oğlu Hz. İsmail zamanında olmuştu. Bu ümmete gelince; bu ümmetin içinden tevhid ehli kimseler arasında işlediği günahtan dolayı o günah miktarınca azap görecek olanlar vardır. Çünkü bu ümmet, kâmil bir şeriatla mükellef kılınmıştır ve bunu uygulayıp uygulamadığı noktasında hesaba çekilecektir.

Ayette sözü edilen "güven"in, açıklanan iki şekilde zikredilen kimselere hasredilmesi, isnadın üç kez tekrarlanmasından ve müsnedin (*lehum*) üçüncü müsnedün ileyhten (*el-emnu*) önce getirilmesinden anlaşılmaktadır. Eğer ibarede "ihtisas" olmasaydı, o zaman şöyle olurdu: "El emnu lillezîne âmenû ve lem yelbisû imanehum bi zulmin" (Güven, iman eden ve imanlarına zulüm karıştırmayan kimselerindir.) Eğer, "lillezîne âmenû el-emnu" (İman edenlere güven vardır.) denilseydi, ifade daha vurgulu olurdu. Bundan daha vurgulu ifade ise, "ellezîne âmenû lehumu'l-emnu" ifadesidir. Bundan daha vurgulusu ve daha pekiştirmeli olanı ise ayetin kendi ifadesidir.

Bu ayette geçen *"zulüm"*den maksadın *"büyük zulüm"* olduğu meselesine gelecek olursak; kelimenin nekire kılınması bunun büyük zulüm olduğunu göstermektedir. Bu büyük zulmün "Allah'a şirk koşmak" olması meselesine gelince, bu husus ayetin ibaresinden anlaşılmamaktadır. Fakat ibarenin akışı ve imanın konusu bu hususa -daha önce geçtiği üzere dil açısından- kesin olmayan bir şekilde delalet edebilir. Bundan dolayı bazı sahabeler -bu dili konuşan kimseler olarak- ifadeden "mutlak genellik" manasını anlamışlar-

dır. Kendisine bunu indiren Yüce Allah'ın maksadının ne olduğunu en iyi bilen Hz. Peygamber de onlara bu ibarenin delalet ettiği manayı haber vermiştir. Hz. Peygamber'in verdiği habere göre "*zulüm*" kelimesi, kendisiyle özel bir mana kastedilen bir genellik türündendir. Buharî, Müslim, Tirmizî, İmam Ahmed ve başka muhaddislerin İbn Mes'üd'dan tahric ettikleri bir hadise göre, bu ayet inince ayetin hükmü insanlara ağır geldi. Bunun üzerine Peygamberimiz'e (s) "Ya Rasülallah! Hangimiz nefsine zulmetmez?" diye sordular. Peygamberimiz (s) şöyle cevap verdi: *"Bunun manası sizin anladığınız gibi değildir. Salih kul Hz. Lokman'ın oğluna ne söylediğini işitmediniz mi? 'Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür.'*[353] *Buradaki büyük zulüm, şirktir."*[354] Burada geçen "*zulüm*" kelimesinin "şirk" şeklinde tefsiri, Hz. Ebû Bekir, Ömer, İbn Abbas, Übeyy b. Kâ'b, Huzeyfe, Selmân el-Fârisî ve başka sahabe ve tabiün bilginlerinden rivayet olunmuştur.

"İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir." Denildi ki: Ayette yer alan "ism-i işaret", ifadenin buraya kadar olan akışı içinde geçen ne varsa hepsine işaret etmektedir. Bazı müfessirlere göre ise ifade akışı içinde sadece son ayete işaret etmektedir. Ancak birinci görüş, daha güçlü, daha evlâ, daha genel ve daha şümullüdür. Ayette geçen "*hüccet*" kelimesinden maksat ise delile dahil olan şeylerden birisi değil, delil cinsinden olan her şeydir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Buraya kadar geçenleri ihtiva eden ve hakkı ispat ve bâtılı geçersiz kılmada uzak hedefi olan bu hüccet, ancak bizim kâmil hidayetimizle elde edilen güçlü ve kapsamlı hüccetimizdir. Biz bu hücceti kavmine karşı İbrahim'e -kendilerine hâkim olsun ve dillerini konuşmaktan kessin diye- verdik. ***"Biz dilediğimiz kimseleri derecelerle yükseltiriz."*** Ayette geçen ***"ed-derecât"***, esasen merdiven basamakları demektir. Ancak daha sonra kelimenin manasında genişlemeye gidilmiş ve hayır, makam-mertebe, ilim, hâkimiyet ve rızıkta manevi mertebelere *"derecât"* denilmeye başlanmıştır. Kıraat imamlarından Kûfîler (Âsım, Hamza, el-Kisâî ve Halef) "*derecât*" kelimesini tenvinli olarak "*derecâtin*" şeklinde okurken, kalan kıraat imamları "*men neşâu*" kelimesine muzaf olarak "*derecâti men neşâu*" şeklinde okumuşlardır. Bu iki kıraat tarzından birincisine göre mana, "Biz, kullarımızdan dilediklerimizi -hiçbir derece üzere değillerken- derecelerle yükseltiriz." şeklinde olur. İkincisine göre ise "Biz, derece sahibi kullarımızdan dilediklerimizi yükseltiriz. Ta ki derecesini yükselttiğimiz kulun bütün fazilet ve iyi ameldeki derecesi, başkasının o durumdaki mertebesinden daha yüksek olsun." şeklindedir. Bu ayetin iki şekilde kıraat olunmasının esprisi ise bu iki manayı ifade etmesini sağlamaktır. Nazarî ilim,

---

353. Lokman, 31/13.

354. Buharî, *Enbiyâ*, 41; Ahmed b. Hanbel, I, 424.

bir kemal derecesidir. İlmî ve amelî hikmet de iki kemal derecesidir. Güzel konuşma, hüccetleri sunma gücü de kemal derecelerindendir. Hâkimiyet ve hakka göre hüküm vermek de bir kemal derecesidir. Nübüvvet ve risalet ise bütün bu derecelerden daha yüksek bir derecedir. Çünkü nübüvvet ve risalet derecesi, bütün bu dereceleri ihtiva eder ve onlardan daha fazladır. Bütün bu dereceler, Yüce Allah'ın fazlı ve ihsanı sayesinde birbirinden farklıdır. Yüce Allah, derece sahiplerinin bazılarını diğerlerine üstün kılmıştır. Yüce Allah, bu derecelerden kesbî olanları, daha ilk baştan dilediği kimseyi buna hazır kılarak ihsan eder. Vehbî olanlarını ise dilediği kimselere özel kılmak suretiyle verir. Sonra, dereceler verdiği kullarının bu derecelerini yükselten O'dur. Kesbî derece sahibini -yükselmesine engel olacak manileri kendisinden uzak kılarak- derecesini yükselten bir konuma getiren O'dur. Vehbî derece (nübüvvet) sahibinin de -başkasına vermediği kadar iyi amel etme fırsatı vererek, indirilmiş ve kevnî ayetler bahşederek ve insanların bu ayetlerle hidayete ermelerini çoğaltmak suretiyle- derecesini yükselten yine O'dur. *"O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir."*[355]

"*Nerfau*" cümlesi isti'nâfiye (başlangıç) cümlesi olup, Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e verdiği hüccetin, nübüvvetin vehbî olan en yüce derecesine sahip olması ve bunun sonucu olarak davetin kesbî derecesine yükselmiş bulunması dolayısıyla olduğunu beyan etmektedir. Yüce Allah'ın bundan sonraki ***"Şüphesiz ki senin Rabbin hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir."*** ifadesi, söz konusu isti'nâfiye cümlesinin uzantısı olup, bir öncesinin manasını ifade etmekte ve onun Yüce Allah'ın sıfatlarından kaynağını ve ilgili olan sıfatı beyan etmektedir. Ayette "*rab*" kelimesi, Hz. Peygamber'i ifade eden zamire muzaf olarak (*Rabbeke*/Senin Rabbin) iltifat (*gaibden hitaba geçme*) metoduyla "azamet nûn'u" (*İnnenâ*) yerine getirilmiştir. Yüce Allah bunu -bütün peygamberlerin üstüne derecelerle yükseltmek suretiyle son peygamberine olan ihsanını hatırlatmak için yapmıştır. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e şöyle demektedir: Seni yetiştiren, barındıran, öğreten, doğru yolu gösteren, keremi ve cömertliği ile zikrini yücelten ve seni bütün yaratıkları için peygamberlerin en sonuncusu kılan Rabbin, fiilinde ve sanatında hikmet sahibidir; yaratıklarının işlerini ve kullarının yönetimini hakkıyla bilendir. Rabbin bunun delilini sana kavminle olan yaşantında ayan beyan gösterecektir. Tıpkı İbrahim'in kavmiyle yaşadıklarında beyan ederek gösterdiği gibi...

Râzî, bu ayetlerin, peygamberlerin Rablerini bilmelerinin -zorunlu değil- istidlâlî (*akıl yürütmeye dayanan*) bir bilgi olduğunu gösterdiğini iddia eder. "Böyle olmasaydı, Hz. İbrahim istidlâle (akıl yürütmeye) ihtiyaç duy-

355. Bakara, 2/253

mazdı." der. Râzî'ye göre bu ayetler, düşünmekten ve mahlûkatın durumlarına bakarak akıl yürütmekten başka Allah'ı bilmenin yolu olmadığını göstermektedir. "Çünkü bunlar olmadan Allah'ı bilmek mümkün olsaydı, Hz. İbrahim bu metoda başvurmazdı." der. Râzî'nin bu makamda bu iki iddiasının ve başka nazarî iddialarının çürük olduğu, bizim ayetleri tefsirimizden ortaya çıkmaktadır. Gerçek şudur: Marifetullah, doğru bir şekilde ancak "vahiy"le elde edilebilir. Peygamberlerin bilgisi ise nazarî değil zorunludur. Peygamberler insanlara kendi düşünceleriyle (nazar) bilmedikleri şeyleri öğretmişlerdir. Bunun yanında aklî hüccetler ve delaletler yardımıyla ispat ettikleri şeyleri de öğretmişlerdir. Fakat insanları hidayete davet metotları ve bunu onlara bildirdikten sonra üzerinde akıl yürüttükleri şeyler arasında kesbî olan bilgiler vardır. Peygamberler, bu kesbî bilgileri kendi düşünce ve istidlâlleriyle insanlara verirler. Biz, Yunan filozoflarının, başka filozofların ve kelâm âlimlerinin nazariyelerine muttali olduğumuzda gördük ki, ilâhiyyât alanındaki nazariyelerinin çoğu birer vehimden ibarettir. Râzî'nin bizzat kendisi bile bu gerçeği ömrünün sonlarında itiraf etmiş ve bu hususta ihmalkâr ve gevşek davranmasından dolayı pişman olmuştur. Bu hususta kelâm ilmi tahsil ederken yazdığımız iki beyti zikretmek istiyoruz.

يا أيها الرجل الذي هو جاهد في الفلسفه
ماذا يروقك من تعلمها وأكثرها سفه

"Ey felsefe dalında
Cehdedip çalışan adam,
Nedir hoşuna giden
Çoğu saçma şeyi okumaktan!"

وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَىٰ وَهَارُونَ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿84﴾ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ ﴿85﴾ وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿86﴾ وَمِنْ آبَائِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿87﴾ ذَٰلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿88﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِن يَكْفُرْ بِهَا هَٰؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ ﴿89﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ قُل لَّا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَىٰ لِلْعَالَمِينَ ﴿90﴾

84. Biz ona İshak ve Yakub'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nuh'u ve onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u da doğru yola iletmiştik. Biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız.

85. Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (doğru yola iletmiştik.) Hepsi de salihlerden idi.

86. İsmail, Elyesa', Yunus ve Lut'u da (hidayete erdirdik.) Hepsini âlemlere üstün kıldık.

87. Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da (doğru yola ilettik). Onları seçtik ve doğru yola ilettik.

88. İşte bu, Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini ona iletir. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi.

89. İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Eğer onlar bunları inkâr edecek olurlarsa şüphesiz bunların sorumluluğunu inkâr etmeyecek bir topluma bırakırız.

90. İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: "Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. O, sadece âlemler için bir öğüttür."

Yüce Allah, bundan önceki ayetlerde Hz. İbrahim'in derecelerini yükselten bazı unsurları beyan etti. Ardından bu ayetlerde derecesi ve nesebi konusunda kendisine verdiği nimetlerini ve ihsanını açıkladı. Bu nimetlerin en yücesi, onun zürriyetine "kitap", "hüküm" ve "peygamberlik" vermesidir. Yüce Allah şöyle diyor: ***"Biz ona İshak ve Yakub'u da armağan ettik; hepsini de doğru yola ilettik."*** Yani Biz İbrahim'e, tarafımızdan bir ayet olmak üzere, salihlerden bir peygamber olarak İshak'ı armağan ettik. İshak'ın ardından oğlu Yakub'u asil ve soylu, nebi ve mürsellerin babası bir peygamber olarak bahşettik. Her iki peygamberi de -tıpkı İbrahim'i doğru yola ilettiğimiz gibi- peygamberlik, hikmet ve hüccet gücü bahşederek doğru yola ilettik. Ayet metninde *"küllen"* kelimesinin *"hedeynâ"* filinden önce getirilmesi, zikredilen hidayetin her iki peygambere -başkasına tabi olarak değil- başlı başına verildiğini ifade etmek içindir. Çünkü bu iki peygamberden her biri, nebi, hidayet rehberi ve kendisine hak yol gösterilmiş kimse idi. Burada İbrahim'in iki oğlu İsmail ile İshak'tan sadece İshak'ın adı zikredilmiştir, çünkü İbrahim'in yaşı ilerledikten ve karısı Sâre kısır bir kocakarı olduktan sonra Yüce Allah'ın katından gelen bir mucize olarak kendisine bahşettiği çocuk, İsmail'di. Yüce Allah, İsmail'i İbrahim'in imanına, ihsanına, Rabbine kâmil bir şekilde teslim olmasına ve ihlâsına karşılık mükâfat olarak vermişti. Bundan önce Yüce Allah onu oğlu İsmail'i kurban etmekle imtihan etmiş ve o, Rabbinin rüyasında gördüğü emrine hiçbir tevile gitmeksizin teslim olmuştu. Hz. İbrahim'in, -yaşı ilerlemiş olmasına rağmen- İsmail'den başka hiçbir çocuğu yoktu. İsmail, genç bir cariyeden dünyaya gelmişti. Bundan dolayı Yüce Allah Sâffât Sûresi'nde kurbanlık İsmail'in kıssasını anlattıktan sonra şöyle der: *"Salihlerden bir peygamber olarak ona İshak'ı müjdeledik."*[356] İsmail'in zikrinin geriye bırakılmasındaki ve İshak'ın da adı geçen peygamberlerle birlikte zikredilmesindeki hikmeti ileride beyan edeceğiz. Tarihçi müfessirler derler ki, *"İshak"* kelimesi *"çok gülen"* (*dahhâk*) manasına gelir. Bazılarına göre *"İshak"* kelimesi, harfi harfine *"yedhaku"* (*gülüyor*) demektir. Derler ki, babası 112, annesi de 99 yaşındayken İshak dünyaya gelmiş ve kendisi de 180 sene yaşamıştır. Yine derler ki, *"Yakub"* kelimesi harfi harfine *"Ehaze'l-akb"* (*Ele geçirdiğini hile ve düzenle ele geçiriyor.*) demektir.

"Daha önce de" dedesi ***"Nuh'u"*** doğru yola iletmiştik. Yani daha önce de İbrahim ve zürriyetine verdiğimiz nübüvveti, hikmeti, insanları irşad ve hücceti telkin gibi özellikleri dedesi Nuh'a vermiştik. Denildi ki, *"Nuh"* ismi, Arapça *"ne-ve-ha"* kökündendir. Ancak meşhur olan görüşe göre bu kelime Arapça değil, yabancı dildendir. Kirmânî'nin ifadesine göre "Nuh" kelimesinin Arapça karşılığı "es-sâkin" (bir yerde kalan) demektir. Ehl-i Kitab tarihçi-

356. Sâffât, 37/112.

lerine göre ise manası "rahat"tır. Yüce Allah'ın ***"Ve onun soyundan Davud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u da doğru yola iletmiştik. Biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız. Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas'ı da (doğru yola iletmiştik.) Hepsi de salihlerden idi."*** ifadesi ***"İsmail, Elyesa', Yunus ve Lut'u da (hidayete erdirdik.) Hepsini âlemlere üstün kıldık."*** ifadesi üzerine matuftur. Yani onun soyundan Davud, Süleyman ve diğerlerini doğru yola ilettik. Müfessirlerin şeyhi İbn Cerir'e göre *"zurriyyetihî"* kelimesindeki zamir, "Nuh" yerine kullanılmıştır. Bazı müfessirler de bu hususta İbn Cerir'e uymuşlardır. Bu görüşü savunanların delilleri, zamirli kelimeye en yakın kelimenin "Nuh" kelimesi olması ve Lut ile Yunus peygamberlerin Hz. İbrahim'in soyundan olmamasıdır. Bazıları bu delile şöyle bir eklemede bulunmuşlardır: Bir kimsenin çocuğu, zürriyeti sayılmaz. Mesela "İsmail, İbrahim'in zürriyetindendir." denilemez. Ancak bu görüş doğru değildir. Çünkü dil bilginleri, zürriyetin mutlak olarak "nesil" manasına geldiğini söylemişlerdir. Bazı müfessirler, *"Onların zürriyetlerini dopdolu bir gemide taşımamız da onlar için büyük bir ibrettir."*[357] ayetinden "fürû'"a (kendinden türeyen çocuklar) "zürriyet" denildiği gibi, "usûl"e de (kendilerinden türediği kimseler) "zürriyet" denilebileceği sonucunu çıkarmışlardır. Bu yaklaşım, *"el-fulku'l-meşhûn" (dopdolu gemi)* ifadesinden maksadın Nuh'un gemisi olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Başka bazı müfessirlere göre burada zürriyetten maksat, usûlün (babaların) sulblerinde gelecekte dünyaya gelmeleri takdir edilmiş olan fürû' (nesil) demektir. *"el-Fulku'l-meşhûn"*la ilgili olarak bir başka görüşe göre bununla ayete muhatap olanların ticaret yapmak amacıyla çocuklarını bindirip gönderdikleri ticaret gemileri kastedilmektedir.

İbn Cerir ve ona tabi olan müfessirler dışında kalan diğer müfessirler *"zurriyyetihî"* kelimesindeki zamirin İbrahim (a) yerine kullanılmış olduğu kanaatini benimsemişlerdir. Çünkû ifade, İbrahim (a) ve Yüce Allah'ın ona verdiği ihsanı hakkındadır. Nuh'un zikredilmesinin sebebi, Hz. İbrahim'in dedesi olmasından dolayıdır. Nuh'un zikredilmesi, neslinden birçokları hakkında Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e nimet verdiğini beyana bir hazırlık olmak üzere babalarından en efdal olan Nuh'a verdiği nimetleri beyan etmek içindir. Buna, Yüce Allah'ın bu iki peygamberin nesline -birlikte veya ayrı ayrı- "kitap" ve "nübüvvet"i vermesi de eklenebilir. Nitekim Yüce Allah, bu hususta Hadid Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki, biz, Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik, peygamberliği de kitabı da onların soyuna verdik."*[358] Bu müfessirlerden bazıları şöyle derler: Yunus (a), Hz. İbrahim'in soyundandır. Lut (a) ise kardeşinin oğlu olup, onunla birlikte hicret etmiştir. Dolayısıyla

357. Yasin, 36/41.
358. Hadid, 57/26.

Lut (a), -tağlib yoluyla- İbrahim'in soyuna dahil olur. Lut (a), mecaz yoluyla da Hz. İbrahim'in zürriyetinden sayılır. Çünkü mecazen amcaya baba denir. Bu ayetlerin baş tarafında Hz. İbrahim'in babasından söz ederken bu çeşit mecazlı kullanımı açıklamıştık.

Yüce Allah bu üç ayette tam 13 peygamberden söz etmektedir. Ancak bu isimleri yaşadıkları zaman ve tarih sırasına göre zikretmemektedir. Çünkü O, kitabını bir tarih kitabı olarak değil, "hidayet" ve "öğüt" kitabı olarak indirmiştir. Ayrıca bu peygamberleri üstünlükleri ve menkıbelerine göre de zikretmemiştir. Çünkü O'nun kitabı bir "menkıbe" ve "övgü" kitabı değil, "öğüt" ve "ibret" kitabıdır. Yüce Allah, bu peygamberleri -her bir kısımla bir diğeri arasındaki ortak nedenlerden dolayı- üç kısma ayırmıştır.

Bu üç kısımdan birinci kısımda Hz. Davud, Süleyman, Eyyûb, Yusuf, Musa ve Harun (a) vardır. Bu altı peygamberin ortak özelliği, Yüce Allah'ın kendilerine "nübüvvet" ve "risalet"le birlikte "mülk", "imaret" ve "hüküm" bahşetmiş olmasıdır. Daha önce Hz. Davud ve Süleyman peygamberlerin zikri geçmişti. Bu iki peygamber, nimete ermiş zengin olan iki hükümdardı. Bu iki peygamberden sonra Hz. Eyyüb ve Yusuf'tan söz edilmektedir. Bunlardan birincisi, ihsan sahibi, büyük, zengin bir emir idi. İkincisi ise dilediğini yapabilen bir hâkim ve büyük bir vezirdi. Fakat bu peygamberlerin ikisi de -refah ve bollukla imtihan edilip şükrettikleri gibi- bir sıkıntı ile imtihan edildiler ve buna sabrettiler. Hz. Musa ve Harun'a gelince bu iki peygamber hâkim idiler, fakat hükümdar değillerdi. Bu üç çift peygamberden her bir çift, belli bir meziyetle öne çıkar. Çiftler arasındaki sıralama ise dünya nimetleri açısından en üstünden en aşağıya doğru bir iniş şeklindedir. Bu sıralama, din açısından alttan yukarıya doğru bir yükselme şeklinde de olabilir. Hz. Davud ve Süleyman (a), dünya nimetlerinden en çok yararlanan peygamberlerdi. Bunlardan daha aşağı mertebede Hz. Eyyûb ve Yusuf (a) gelmektedir. Bunlardan sonra da Hz. Musa ve Harun (a) gelir. Öyle görülüyor ki, Hz. Musa ve Harun (a) dinin hidayeti üzere olmak ve nübüvvet yüklerini taşımak bakımından Hz. Eyyûb ve Yusuf'tan üstün idiler. Bu iki peygamber de Hz. Davud ve Süleyman'dan daha üstün idiler. Aralarındaki ortak nokta ise bolluk ve rahatlıkta şükür, sıkıntı halinde ise sabretmekti. Allah daha iyi bilir.

Yüce Allah, bu peygamberleri zikrettikten sonra *"Biz, iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız."* demektedir. Yani biz, dünya nimetleriyle onlara hakka göre başkanlık etmeyi, dinin hidayetiyle insanları irşad etmeyi birleştirmek suretiyle iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız. Bu durum,

Yüce Allah'ın bu iki peygamberden birisi hakkında Yusuf Sûresi'ndeki şu ifadesine benzemektedir: *"(Yusuf) Erginlik çağına erişince, ona (isabetle) hükmetme (yeteneği) ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız."*[359] Burada sözü edilen mükâfat, özel bir mükâfat olup, bazısı muacceldir ve dünyada hemen verilir. Yani cinsi itibarıyla böyle bir mükâfatla Yüce Allah güzel davrananları, -dünyadaki ihsanına göre- ahiretten önce dünyada mükâfatlandırır. Bu güzel amel işleyen kimseler arasında mükâfatı ahirete ertelenmiş olan kimseler de vardır.

Peygamberler zümresinden ikici grup ise Hz. Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas peygamberlerin bulunduğu gruptur. Bu peygamberler, peygamberler arasında dünyadan el-etek çekmek, onun lezzetlerine dönüp bakmamak, dünyanın ziynetini, makam ve saltanatını istememek noktasında çok sıkı davranan peygamberlerdir. Bundan dolayı Yüce Allah ayette kendilerini nitelerken *"salihîn"* (*salih kimseler*) kelimesini kullanmıştır. Bu peygamberler, başkalarıyla mukayese edildikleri takdirde, -her peygamber mutlak olarak sahih ve muhsin olsa bile- onların içinde "*salihîn*" sıfatına en layık olan kimselerdir.

Üçüncü kısım ise Hz. İsmail, Elyesa', Yunus ve Lut peygamberlerin olduğu gruptur. Yüce Allah, bu peygamberlerin belli bir özellikleri olmadığı için isimlerini en sona bıraktı. Çünkü bu peygamberlerin, ne birinci grup peygamberler gibi dünya mülkü veya saltanatı ne de ikinci gruptakiler gibi dünyadan el etek çekmede sıkı davranmaları söz konusuydu. Yüce Allah, bu üçüncü grubu zikrettikten sonra kendilerini âlemlere üstün kıldığı ifadesini getirmektedir. Bu üstünlük, Yüce Allah'ın her peygamberi kendi zamanının âlemine üstün kılmasıdır. Bu peygamberlerden herhangi biri âlemde veya bir kavmin içinde tek olarak bulunuyorsa, mutlak olarak o âlemin veya o kavmin en üstünüdür. Âlemde veya bir kavmin içinde bunlardan iki veya daha çok peygamber bulunuyorsa, -başkalarına üstün olmakla birlikte- kendi aralarında üstünlükte farklı olabilirler. Hiç şüphesiz Hz. İbrahim, kendisiyle aynı asırda yaşayan Hz. Lut'tan daha üstündü. Hz. Musa da kendisine vezirlik eden kardeşi Hz. Harun'dan daha üstündü. Hz. İsa ise teyzesinin oğlu Hz. Yahya'dan daha üstündü. Bazı sûrelerde uzun uzun, bazılarında ise muhtasar olarak bu peygamberlerin içinden bazılarının ileride zikri gelecektir. Bundan dolayı her bir peygamber hakkındaki sözü, ilgili bölümlerin tefsirine erteliyoruz. Yüce Allah'tan bizi o sûreleri tefsir etmeye ve aziz kitabının tefsirini razı ve hoşnut olduğu şekilde yapmaya muvaffak kılmasını niyaz ederiz.

---

359. Yusuf, 12/22.

Bu peygamberlerin sıralanışını beyan ve her bir kısım için ilave olarak yaptığımız açıklama, Yüce Allah'ın bize nasip ettiği bilgilerdendir. Ve biz, bu konuda bizden önce buna temas eden bir başka müfessir daha var mıdır bunu bilmiyoruz. Ancak bazılarının bu meselenin etrafında dönüp dolaştıklarını fakat konunun can alıcı noktasını yakalayamadıklarını bilmekteyiz. İlk ve son dönem müfessirlerin görüşlerini bilmesinin yanında, son dönem müfessirlerinin en üstünü olan *Rûhu'l-Maânî* müellifi Âlûsî, bu hususta şöyle der:

"Bu büyük peygamberlerin bu üslup içinde zikredilmesinin, üstün olanın daha üstün olandan, daha sonra yaşayanın daha önce yaşayandan önce zikredilmesinin ardında yatan sırrın ne olduğunu anlayamadım. Aynı şekilde önce *'Biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız.'* ifadesinin sonra da *'Hepsi de salihlerden idi.'* denilmesinin ardındaki sırrı da anlamış değilim. Kelâmının esrarını en iyi bilen Yüce Allah'tır."[360]

İhsanını ve rahmetini dilediğine veren Allah'a hamd olsun. Yüce Allah, bazen faziletlilerin en faziletlisine bahşetmediği ihsanı, onların mertebesinde olmayan bir kuluna verebilir.

Lâfız ve kıraat farklılıklarına gelecek olursak, öncelikle kıraat imamlarının *"Elyesa'"* isminin kıraatinde ihtilaf ettiklerini söylemek gerekir. Cumhur (çoğunluk) bu kelimeyi "el-Yemen" vezninde olmak üzere tek bir lâm harfiyle *"el-yesa'"* şeklinde okumuşlardır. Hamza ve Kisâî ise iki lâm harfiyle okumuş ve "ed-dayğam" ölçüsünde olmak üzere birinci lâmı ikinciye katarak *"el-leysa'"* şeklinde okumuşlardır. Bazı müfessirler, *"Elyesa'"* kelimesinin İbranice *"Yuşa'"* kelimesinin Arapçalaşmış hali olduğunu söylemişlerdir. Kelime, Arapça olmayıp yabancı dilden geldiği için, başına -kaideye aykırı olarak- harf-i tarif (el takısı) getirilmiştir. Böylece kelime İbraniceden Arapçaya nakledilirken başına "el" takısı gelmiş ve Arapçalaştırıldığının alâmeti kılınmıştır. Söz konusu harf-i tarifin kelimenin başından alınması caiz değildir. Tıpkı şiirlerde başına "el" takısı getirilen "el-Yezid" kelimesinde olduğu gibi... Bazı bilginlere göre kelime, Arapça kökenlidir ve "vesia" fiilinin muzarisi olan "yesa'"dır. Bence doğruya en yakın ihtimal, bu kelimenin "el-Yuşa'" kelimesinin Arapçalaşmış şekli olduğudur. Hz. Elyesa', İsrailoğullarına gelen peygamberlerden birisiydi. Kendisi Hz. İlyas'tan sonra gelmişti. İbraniceden Arapçaya nakil meselesinde bilinen kaide, İbranicedeki "şîn" harfinin Arapçaya geçerken "sîn" harfine dönüşmesi şeklindedir.

Bazıları, Hz. İsa'nın, Hz. İbrahim veya Hz. Nuh'un zürriyeti (soyu) içinde zikredilmesinden yola çıkarak, zürriyet kelimesinin kız çocuğundan olan

360. Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, VII, 215.

soyu da kapsadığı sonucunu çıkarmışlardır. Râzî, Hz. Hasan ve Hüseyin'in Rasûlullah'ın (s) soyundan olduklarını söyler. Râzî, bu hususta aynen şöyle der:

"Rivayete göre Ebû Cafer el-Bâkır, Haccâc b. Yusuf'un nezdinde bu ayeti delil göstermiştir."[361] Aynı şeyi Âlûsî de söylemektedir:

"Buna, İsa'nın babası yok ki anneye nispetini kendi nefsine çevirsin. Dolayısıyla, bir başkasının 'anne tarafından dedesinin zürriyeti olması' meselesinde Hz. İsa'ya kıyas edilmesi, güçlü bir kıyas değildir. Bu yaklaşım şöyle tenkit edilmiştir: Onun babasız oluşu, söz konusu zürriyet içinde zikredilmesini gerekli kılmıştır. Ancak bunun kabul edilmeyeceği açıktır ve bu mesele ihtilaflıdır."[362]

Âlûsî, Musa Kâzım'ın bu ayeti Harun Reşid'e karşı delil olarak gösterdiğini ifade etmiştir. Âlûsî, daha sonra Râzî'den Muhammed el-Bâkır'ın bu ve mübâhele[363] ayetini delil olarak gösterdiğinden söz eder. Râzî ilgili hususta aynen şöyle der:

"Bazıları, bunun Hz. Peygamber'e mahsus bir durum olduğunu iddia ederler. Bu meselede bizim mezhebimize mensup olanların görüşleri ihtilaflıdır. Ben, kızdan olan çocukların zürriyet kavramına dahil olduklarına meyletmekteyim."[364]

Ben de derim kı, bu meselede Buharî'de Ebû Bekre'den merfû olarak rivayet edilen şöyle bir hadis vardır: *"Benim bu oğlum seyyiddir."*[365] Hz. Peygamber "oğlum" derken kızı Fatıma'nın oğlu Hz. Hasan'ı kastediyordu. Araplarda kızdan olan çocuklara *"ibn"* (oğul) demek âdeti yoktur. Bir başka hadis ise Ebû Nuaym'ın *Ma'rifetu's-Sahâbe*'sinde merfû olarak rivayet ettiği şu hadistir: *"Herkes Âdem'in oğludur. Çünkü onların asabeleri baba tarafındandır. Bundan (kızım) Fatıma'nın çocukları müstesnadır. Çünkü ben onların hem babaları ve hem de asabeleriyim."*[366] İnsanlar, bu kaideye göre hareket etmişler ve Hz. Fatıma'nın çocuklarına, "Evlâdu'r-Rasûl", "Ebnâu'r-Rasûl" "Itratu'r-Rasûl" ve "Ehl-i Beyti'r-Rasûl" demişlerdir.

361. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir (Mefâtihu'l-Gayb)*, XIII, 55.
362. Âlûsî, *a.g.e.*, VII, 213.
363. Mübâhele: Bir meselede haklı olanın ortaya çıkması için karşılıklı lânetleşmek. Bkz: Âl-i İmrân, 3/61. (Çev.)
364. Râzî, *a.g.e.*, VII, 214.
365. Buharî, *Fedâilu'l-Ashâb*, 22.
366. Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, III, 44; İbn Hacer, *Telhisu'l-Habir Fi Ehâdis er-Râfiî el-Kebir*, III, 143; (Medine, 1384/1964 Baskısı); Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, VI, 139; Abdullah b. Ahmed, *Fedâilu's-Sahâbe*, II, 626. (Tahric CD'den yapılmıştır.-Çev.-)

Ayette zikredilen peygamberlerin âlemlere üstün kılınmasından -"âlem" kelimesinin Allah'tan başka her şeyin ismi olmasına binaen- peygamberlerin meleklerden üstün oldukları sonucunu çıkarmışlardır. Ancak bu yaklaşım tartışmalıdır. Bu gibi ayetlerde yer alan ***"âlemîn"*** kelimesinden ancak "insanlar" veya "insan toplulukları" manası anlaşılır. Bu ayet, İsrailoğullarının âlemlere üstün kılındıklarını ifade eden ayet gibidir. Ayeti okuyan veya tefsir eden hiçbir kimsenin aklına ifadenin peygamberlerin meleklerden üstün olduklarını gösterdiği düşüncesi gelmemektedir. Bu ayetin bir benzeri, Yüce Allah'ın Hz. Lut'un kavmi hakkındaki şu *"'Biz seni el âlemin işine karışmaktan men etmemiş miydik?' dediler."*[367] sözüyle *"Biz onu ve Lut'u kurtararak, içinde cümle âleme bereketler verdiğimiz yere ulaştırdık."*[368] şeklindeki ifadesidir. Bu ayette geçen "*arz*" (yeryüzü parçası) Şam yöresidir. Yüce Allah, bu yöreyi -meleklere ve onların dışında gayb âleminin diğer yaratıklarına değil- üzerinde oturan insanlara bereketli kılmıştır.

"Onların babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da (doğru yola ilettik)." Yani zikredilen peygamberlerin babalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazılarını da doğru yola ilettik. Malumdur ki, -Hz. İbrahim'in babası ve Hz. Nuh'un oğlu gibi- bu akrabalardan bazısı, peygamber olan oğlunun veya babasının ya da kardeşinin gittiği yoldan gitmiyordu. Yüce Allah, Hadid Sûresi'nde bize şöyle haber verir: *"Andolsun ki, biz, Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik, peygamberliği de kitabı da onların soyuna verdik. Onlardan kimi doğru yoldadır; içlerinden birçoğu da yoldan çıkmışlardır."*[369] Bazıları derler ki, tefsirini yapmakta olduğumuz ayetteki atfın bir öncesi üzerine olan atfı, direkttir. Buna göre mana şöyle olur: Biz onların babalarını, çocuklarını ve kardeşlerini, -ki onlar peygamberlerin gittikleri yolda gidiyorlardı- zamanlarının kendilerinin gittiği yoldan gitmeyen âlemlerine üstün kıldık. ***"Onları seçtik ve doğru yola ilettik."*** Bu ibare, *"faddalnâ"* fiili üzerine matuftur. Buna göre mana şöyle olur: Onları seçmek suretiyle üstün kıldık, seçtik ve tercih ettik. "*İctebeynâ*" fiili, "Cebeytu'l-mâle ve'l-mâe fi'l-havz" cümlesindeki fiilin "iftiâl" kalıbındandır. Bu deyim, insanın tercih ettiği şeyi havuzda toplaması anlamına gelmektedir. Bundan dolayı Râğıb der ki: "el-İctibâ, seçmek suretiyle bir araya toplamak demektir." Daha sonra şöyle devam eder: "Yüce Allah'ın kulunu ictibâsı demek, onu ilâhî feyizlere gark etmesi demektir. Böyle bir duruma mazhar olan kul, hiçbir çaba sarf etmeden çeşit çeşit nimetlere erer. Bu tip bir feyiz, peygamberlere ve onlara yakın olan sıddık ve şehitlere mahsustur." Râğıb, daha sonra bu hususta-

367. Hicr, 15/70.
368. Enbiyâ, 21/71.
369. Hadid, 57/26.

ki ilgili ayetleri zikreder. Onun saydığı ayetler arasında tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayet de vardır.[370] Ayette ***"hidayet"*** kelimesi, -içinde taşıdığı tekit manası yanında- ilgili olduğu kavramı beyan etmek için tekrar zikredilmiştir. Hidayetin ilgili olduğu kavram ise "*sırât-ı müstakim*" yani doğru yoldur. Yüce Allah, zikrettiği bu hükmün sonucunu getiriyor:

"İşte bu, Allah'ın hidayetidir, kullarından dilediğini ona iletir." Yani Yüce Allah'ın bu doğru yola iletmesi -ki adı geçen seçkin kimselerin üzerinde bulundukları doğru din ve büyük ihsandır- O'nun özel hidayetidir. Bu hidayet, -duyular, akıl ve vicdan hidayeti gibi- bütün genel hidayet çeşitlerinin ötesinde bir hidayet türüdür. Çünkü bu "özel hidayet", mutluluğa götürecek şekilde hakka ve hayra bilfiil iletmek demektir. Nitekim bu hususun tefsiri, Fâtiha Sûresi'nin tefsiri esnasında geçmişti. Yüce Allah'ın "*Kullarından dilediğini ona iletir.*" şeklindeki sözü, iki derecede gerçekleşir:

1) Kişinin hiçbir çabası olmadan elde edilen hidayet. "*Şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?*"[371] ayetiyle işaret olunan, işte bu hidayettir.

2) Kulun kendi çabası ve yeteneği ile erişilebilen hidayettir. İstenilen gayeye erişmek için kulun çabasının yanında ilâhî lütuf ve tevfik de gerekir. İfadenin buraya kadar olan akışı içinde bu manada açıklama daha önce geçmişti.

"Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi." Yani bir an için o hidayete eren seçilmiş kişilerin Allah'a ortak koştukları farz edilse, işledikleri amellerin sevabı -amellerinin ruhlarındaki en üstün etkisi zail olduğu için- boşa gider ve sakıt olurdu. Halbuki derecelerini yükselten ameller açısından esas olan O'dur. Çünkü Allah'ı tevhid ilkesi nefisleri arındıran kemal derecesinin en son zirvesi olunca, bunun zıddı olan şirk de nefsi karanlıklara gömen, fıtratını bozan fesadın ve noksanlığın en alt derecesi olur. Eğer şirk varsa, nefsin kurtuluş ve felâha erme sonucunu doğurması mümkün olan başka bir amelin nefse hiçbir etkisi kalmaz.

Kitab, Hüküm, Nübüvvet

"İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir." İbn Cerir ve Râzî, ayette geçen ***"ulâike"*** kelimesiyle önceki ayetlerde zikri geçen peygamberler ve rasûllere işaret edildiği kanaatine varmışlardır. Başka müfessirler ise adı geçen peygamberlerden sonra icmalen zikredilen "*babalar*", "*zürriyetler*" ve "*kardeşler*"i de ihtiva ettiğini kanaatini benimse-

370. Râğıb, *el-Müfredât*, (Ce-be-ye maddesi) s. 87-88.
371. Duhâ, 93/7.

mişlerdir. İbn Cerir der ki: Ayette geçen *"el-Kitab"* kelimesinden maksat, Kur'ân'da zikri geçen İbrahim'in ve Musa'nın sayfaları, Davud'un Zebûr'u ve Hz. İsa'nın İncil'idir. *"Hükûm"*den maksat ise Kitab'ı anlama ve içindeki ahkâmı bilmedir. Mücâhid'den rivayet olunduğuna göre, *"hüküm"*, *"el-lübb"*dür. İbn Cerir bu nakli yaptıktan sonra der ki: Mücahid, bu ifadesiyle inşallah benim dediğim şeyi kastetmiştir. Çünkü *"el-lübb"* akıl demektir. İbn Cerir bu ifadesiyle adeta şunu demek istiyor: Yüce Allah, onlara Kitab'ı kavrama yeteneği vermiştir. Bu da *"hüküm"* kelimesinin *"fehm"* (*anlayış*) olduğu yolunda bizim yaptığımız açıklamayla aynı manadadır.[372] Selef bilginlerinden *"hüküm"* kelimesinin tefsirine dair Mücâhid'den gelen şu rivayetten başka herhangi bir görüş rivayet edilmemiştir. *"Hüküm"* kelimesi dil açısından esasen aklın hükmüne denilir ki, akıl bu hükmüyle herhangi bir şey için bir şeyin var olduğuna veya olmadığına karar verir. Hüküm, daha önce beyan ettiğimiz lugat manasıyla kesin ilim demektir. Dolayısıyla bu yakinî bilgi, bilinen şeyi derinlemesine bilmeyi, onun sırrını ve hikmetini anlamayı gerekli kılar. Söz konusu bilgi, hikmet ve felsefe manasındadır. Davacı ve davalı olan iki taraf arasında bir tarafın lehine, diğer tarafın aleyhine olmak üzere "Bu, onun hakkıdır veya değildir." şeklindeki yargıya da *"hüküm"* denir. Râğıb bu hususta şöyle der:

"Bir şey hakkında hükmetmek demek, o şey hakkında 'O, şöyledir.' diye yargıda bulunmandır. Bu yargını, uygulaması için karşı tarafı ister zorunlu tut, ister tutma, fark etmez."[373]

İbn Manzur ise *Lisânu'l-Arab*'da şöyle der: *"el-Hüküm"* demek, bilmek, derinlemesine bilmek ve adilâne yargıda bulunmaktır. Kelime, -tıpkı "nasara-yensuru" gibi- "hakeme-yehkumu"nun mastarıdır. Daha sonra İbn Side'den, *"hüküm"* kelimesinin "yargılamak" manasına geldiği nakledilmiştir. *"el-Hüküm"* kelimesinin çoğulu, *"el-ahkâm"*dır. Ancak İbn Side, kelimenin manasının "yargılamak" olduğunu söylerken bu manayı, "adil olarak yargılamak" şeklinde kayıtlamamıştır. Ezherî'den rivayet olunduğuna göre *"hüküm"*, "adilâne yargılamak" demektir. Ancak İbn Side'nin dediği daha doğrudur. Çünkü Yüce Allah, *"İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder."*[374] buyurmaktadır. *"Hakeme"* kökünün aslî manası, "men etmek" demektir. İbn Manzur ise *Lisânu'l-Arab*'da şöyle der: Araplar "hakemtu, ahkemtu ve hakkemtu" derler, bu fiillerin manası "mena'tu" (men ettim) ve "rededtu" (reddettim) demektir. Kelimenin manası bu olduğu için insanlar arasında hükmeden hâkime hâkim denilmesi, "zalimi zulümden

372. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 263.
373. Râğıb, (Ha-ke-me, mad.) s. 126.
374. Nisâ, 4/58.

men etmesi ve alıkoyması"ndan dolayıdır. İbn Manzur -tıpkı başka dilciler gibi- bu hususta bir de "hakemetu'l-licâm" deyimini zikreder. Gemin atın ağzına giren demir kısmına bu kökten türeme olarak "hakeme" denilmesi, hayvanı geri çevirdiği ve dizginlediği içindir.

Ben de derim ki, "kesin bilgi" ve "meseleleri derinlemesine bilmek" -ki bu, o meselelerin hikmetidir- manasına gelen "*el-hüküm*"ün içinde de "men etmek" manası vardır. Çünkü kesin bilgi, bir mesele hakkında olabilecek ihtimallere ve zanlara engel olmak demektir. Herhangi bir kimsenin bir mesele hakkında kesin bir hükmü yoksa, o meseleyi bilmiyor demektir. Bir tek mesele hakkında bu söylenen şeyler, her ilim ve sanat hakkında da söylenebilir. Âlim ve hâkim olan bir kimsenin, ilmin gereğine muhalefete mani olması da böyledir. Gayet açık ve net olan husus şudur ki, peygamberlerden her birine Yüce Allah bu manada "*hüküm*", -yani dinî meselelerde ve toplumu ıslah etme hususlarında gerçek bir bilgi ve derinlemesine anlayış- ve ister kendisine, isterse başkasına indirsin kendisiyle ibadet ettiği kitabı anlama gücü vermiştir. Yüce Allah, Yahya ve İsa (a) gibi bazı peygamberlere "*hüküm*"ü daha çocukken vermiştir. Herhalde bundan maksat, meseleler hakkında doğru hüküm verme melekesi olsa gerektir. Anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma ve uyuşmazlıklar hakkında yargıda bulunma manasında "*hüküm*"e gelince, Yüce Allah bu manadaki bir hükmü, sadece bazı peygamberlere vermiştir. Yüce Allah'ın "*İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir.*" ayetiyle işaret olunanlar, bundan önceki ayetlerde ismi zikredilen peygamberlerse, bu takdirde bu ayette geçen "*hüküm*"den maksat, uyuşmazlıkları çözüme kavuşturma ve insanlar arasında yargıda bulunmadır. Çünkü bu manadaki "*hüküm*" daha özeldir ve "ilim" ve "fıkıh" (derinlemesine kavrama gücü) gerektirir. Ayette geçen "*nübüvvet/peygamberlik*" de böyledir. Yüce Allah tarafından bahşedilen bu üç hediye (*Kitab, nübüvvet* ve *hüküm*) o peygamberin hususiyet derecelerine göre olur. Çünkü değişmez ve vaki olan husus, adı geçen peygamberlerden -İbrahim, Musa, İsa ve Davud (a) gibi- bazılarına bu üç hediyenin üçünün de verildiğidir. Tevrat'a göre hükmeden peygamberler gibi bazı peygamberlere ise sadece "*hüküm*" ve "*nübüvvet*" verilmiştir. Bazı peygamberlere ise sadece "*nübüvvet*" verilmiştir. Ayette geçen "*hüküm*"ü "fehm/anlama" ve "ilim" manasına alacak olursak, ayet bu üç büyük hediyeyi beyan etmiş olmaz.

"*Hüküm*" kelimesinin "yargıda bulunmak" manasında kullanıldığına dair Kur'ân'dan birkaç delil verelim: "*Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet.*"[375] Bir başka örnek Yüce Allah'ın Davud ve Süleyman (a) hakkındaki şu ifadesidir: "*Biz, onların her*

375. Sâd, 38/26.

birine hüküm ve ilim vermiştik."[376] *"Ona (isabetle) hükmetme (yeteneği) ve ilim verdik."*[377] Yüce Allah'ın Hz. Musa'nın ağzından hikâye ettiği şu *"Rabbim bana hikmet bahşetti ve beni peygamberlerden kıldı."*[378] ayetine gelince, burada geçen "*hüküm*"ün işaret ettiğimiz manada olduğu gayet açıktır. Gerçi Hz. Musa'nın bu görevi ifa etmesi, peygamberlik görevini yerine getirmesinden daha sonra olmuştur. Peygamberlik görevini de Yüce Allah'ın kendisini peygamber kılmasından sonra yerine getirmiştir. O halde "*hüküm*" ve "*nübüvvet*" görevlerinden her biri, kendisine uygun olan zamanda yapılmıştır. Bazılarının bu örnek ayette geçen "*hüküm*" kelimesini "*nübüvvet*" şeklinde tefsir etmeleri zayıftır. Çünkü ayette geçen "*risalet (ve cealenî mine'l-murselîn)*" buna ihtiyaç bırakmamaktadır. Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'in ağzından hikâye ettiği şu söz de böyledir: *"Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler (zümresin)e kat."*[379] Çünkü Hz. İbrahim, bu duayı kavmiyle tartıştıktan sonra onlara rasûl olarak gönderilmişken yaptı. Bu durumda, Hz. İbrahim'in Yüce Allah'tan "hüküm verme ve otorite" manasında "*hüküm*" istemesinden başka bir ihtimal kalmıyor.

"*Hüküm*" kelimesinin "ilim" ve "kalbin fıkhı" (kalbin derinlemesine anlaması) manasında kullanılmasına da şu iki ayeti örnek vermek mümkündür: Bu ayetlerden birisi, Yüce Allah'ın Yahyâ (a) hakkındaki *"Daha çocukken ona hikmet verdik."*[380] şeklindeki haberiyle, Tevrat hakkındaki şu haberidir: *"İçinde doğruya rehberlik ve nur bulunan Tevrat'ı elbette biz indirdik. Müslüman olan peygamberler onunla Yahudilere hükmederlerdi."*[381] Yüce Allah'ın bahşettiği bu üç nitelik özelliklerine göre tertip edilmiştir. Kendisine "*Kitab*" verilen her peygambere "*hüküm*" ve "*nübüvvet*" de verilmiştir. Zikrettiğimiz kimselerden kendilerine "*hüküm*" verilen herkes, "nebi" idi. Onlardan her peygamber "hâkim" olmadığı gibi, indirilmiş bir kitap sahibi de değildi. Peygamberler arasındaki "üstünlük" mertebeleri bunlardır. "*Hüküm*" kelimesini -müşterek lâfızlarda her iki mananın birlikte kullanılmasını mümkün gören bilginlere göre hareket edip- iki manasında birden kullanacak olursak bu takdirde her bir peygamber için bu manalardan birisi tahakkuk eder. Çünkü daha önce anlatıldığı ve tekrarlandığı üzere kendisine sahih ilim, dinî meseleleri anlama (fıkıh) ve Kitab'ı anlama (fehm) manalarında olmak üzere "*hüküm*" verilen peygamberlerin bazılarına verilen hüküm, "insanlar arasında kaza (yargı)" manasında verilmiştir.

376. Enbiyâ, 21/79.
377. Yusuf, 12/22.
378. Şuara, 26/21.
379. Şuara, 26/83.
380. Meryem, 19/13.
381. Mâide, 5/44.

Buna karşılık "Ayette işaret olunanlar o peygamberlerdir ve onların babaları, çocukları ve kardeşleri olmak üzere zikredilenlerdir." görüşüne göre hareket edecek olursak, "müşterek lâfzı" her iki manada kullanmaya olan ihtiyaç daha güçlü olarak ortaya çıkar. Çünkü bu peygamberlerden bazıları, "nebi" idi, fakat "hâkim" değildi. Bazıları ise "âlim" ve "hâkim" idi, fakat "nebi" değildi. Bazıları ise "âlim"di, "hakîm"di, fakat "hâkim" ve "nebi" değildi. Böylece "kitap verme" ifadesi, "kitap vahyetme" ifadesinden daha genel olur. Çünkü vahyedilmek suretiyle kendisine kitap indirilen bir peygamberin ümmeti için "Bu ümmete kitap verildi." denebilir ve Kur'ân ayetleri bu hususu ifade etmektedir. Hatta Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde ifade edildiği üzere "Onlara kitap indirildi." de denilir. Bir peygambere kitap indirilmesi, ümmetine vahyin indirilmesinden ibarettir. Ümmetlere kitap indirilmesi demek ise onlara doğru yolu göstermesi için mensup oldukları peygamberlere indirilenlerle kendilerine hitap edilmesi demektir. Ayetin tefsirinde bu yaklaşımı Yüce Allah'ın şu ifadesi teyit etmektedir: *"Andolsun ki biz, İsrailoğullarına kitap, hüküm ve peygamberlik verdik."*[382]

Yüce Allah, daha sonra zikredilen şeylerden alınacak ibret yönünü Kur'ân'a muhatap olanlara beyan ederek şöyle buyuruyor: ***"Eğer onlar bunları inkâr edecek olurlarsa şüphesiz bunların sorumluluğunu inkâr etmeyecek bir topluma bırakırız."*** Yani Mekkeli müşrikler, bu üç şeyi, bir başka ifadeyle *"Kitab"*ı, *"hüküm"*ü ve *"nübüvvet"*i inkâr edecek olurlarsa... Mekke müşriklerinin başkalarından önce özel olarak bu davete muhatap olmalarının sebebi, söz konusu davetin, içlerinden çıkan Hz. Peygamber'e en mükemmel bir biçimde verilmiş olmasıdır. Eğer bu müşrikler, söz konusu daveti inkâr edecek olurlarsa ona riayet işini, bunu inkâr etmeyen şerefli bir kavme veririz. Ve bu yeni kavmi, o davete iman etmeye ve davetçisine yardımı üstlenmeye muvaffak kılarız. Söz konusu yeni kavmin hepsi, bu davete iman etmiş olmaz, bilâkis içlerinden iman eden olduğu gibi, ileride davet olunacağı zaman iman edecek olan da vardır. İbn Cerir, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim, İbn Abbas'ın *"Eğer onlar bunları inkâr edecek olurlarsa..."* ayetini şöyle tefsir ettiğini nakletmektedirler:

"*'Hâulâi/Onlar'* yani Mekkeliler... Eğer Mekkeliler, Kur'ân'ı (yani; zikredilenlerin tümünü Rasûlullah için toplayan *Kitab*'ı) inkâr edecek olurlarsa, 'biz bunların sorumluluğunu inkâr etmeyecek bir topluma' yani Medinelilere ve Ensar'a bırakırız."[383] Bu rivayetin bir benzerini Abd b. Humeyd, Said b. el-Müseyyeb'den rivayet etmiştir. Katâde'nin "üç hususu inkâr edecek olanlar" kelimesini Mekkeli Kureyş kâfirleri; "Kitab, hüküm ve nübüvvetin bırakıla-

---

382. Câsiye, 45/16.
383. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 264.

cağı kimseler"i ise burada Yüce Allah'ın isimlerini zikrettiği 18 peygamber şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. Ebû Recâ el-Utâridî'nin söz konusu üç hususun bırakılacağı kimseleri "melekler" şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmuştur. Ayetin tefsiriyle ilgili olarak Süyûtî'nin *ed-Durru'l-Mensûr*'unda sınırlanan görüşler bunlardan ibarettir. İbn Cerir, İbn Abbas'ın görüşünün bir benzerini Dahhâk, Süddî ve İbn Cüreyc'den nakletmektedir. Bazı müfessirler, bu üç değerin verileceği kimseleri mutlak olarak Hz. Peygamber'in ashabı şeklinde anlamışlardır. Bazıları, bu kimselerin Hz. Peygamber'e iman eden herkes olduğunu söylemişlerdir. Bu kişilerin Farslar olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bizim tercih ettiğimiz görüşe göre, bu kişiler "ashabın tümü"dür. Çünkü sahabeden muhacirler, bunlara ilk iman eden ve belâsına sabreden kimselerdi. Muhacirler, hicretten sonra her amelde ve her cihadda Ensâr'ın önündeydiler. Fakat ayette bizzat kastedilen kimseler, Ensâr'dı. Çünkü Müslümanlar ancak onlarla güçlü ve kuvvetli olabildiler. Bundan dolayı Yüce Allah ayette "*inkâr etmeyecek bir toplum*" demektedir. Çünkü "Ensâr", bu sûrenin indiği esnada henüz iman etmemişti. Söz konusu değerlerin verileceği toplumu, adı geçen peygamberler şeklindeki tefsire gelince; bu görüşü İbn Cerir tercih etmiştir. İbn Cerir söz konusu görüşünü, buraya kadar geçen ve bundan sonra gelecek olan ifadenin onlar hakkında olmasına dayandırmıştır. Onun yaklaşımına göre; mademki geçen ifadeyle gelecek ifade peygamberler hakkındadır, o halde bu iki ifade arasındaki söylenenler de onlar hakkında olmalıdır. Bu meselede "mesele" ve "delil olarak" Zemahşerî de İbn Cerir'e uymuştur. Râzî ise bu görüşü, el-Hasen'den naklederken, ez-Zeccâc'ın da tercihinin bu yönde olduğunu ifade eder. Ayetin manasına gelince; Yüce Allah, bu üç hususu adı geçen peygamberlerden her birine yaşadıkları dönemde vermiştir. Bu müfessirler arasında "Kendilerine bu üç hususun verilmesi" ifadesinden "Yüce Allah'ın onlardan aldığı ahit ve misak" manasını anlayanlar vardır. Nitekim bu ahit, Âl-i İmrân Sûresi'nde şöyle zikredilmektedir: *"Hani Allah peygamberlerden 'Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz.' diye söz almış, 'Kabul ettiniz ve ahdimi yüklendiniz mi?' dediğinde, 'Kabul ettik!' cevabını vermişler, bunun üzerine Allah, 'O halde şahit olun; ben de sizinle birlikte şahitlik edenlerdenim.' buyurmuştu."*[384] Ancak müfessirler, kastettikleri bu manayı açıkça ifade etmemişlerdir. *"Kitab"*, *"hüküm"* ve *"nübüvvet"*in verileceği topluluğun "melekler" şeklindeki tefsirine gelince, Râzî bu yaklaşımı uzak bir ihtimal olarak görmüştür. Buna delil olarak da *"kavm"* kelimesinin insanlardan başka bir topluluk için kullanılmasının nadir olmasını göstermiştir.

384. Âl-i İmrân, 3/81.

Biz de deriz ki: *"Kavm"* kelimesi Kur'ân'da *"cinler"* manasında kullanılsa da burada ifade akışı, bu topluluğun Âdemoğullarından değerli bir topluluk olduğunu göstermektedir. Çünkü kelime, *"bi kavmin"* şeklinde nekire olarak gelmektedir. Bu kelimenin Kur'ân'da "cinler" manasında kullanılması, burada ifadenin akışı içinde "peygamberler" manasında gelmesiyle tenakuz teşkil etmez. Çünkü peygamberlerin kıssaları, kendileriyle kâfirlere karşı hüccet ikame etmek ve mü'minlere de hidayet (doğru yolu göstermek) ve ibret içindir. Yüce Allah'ın Âdemoğullarından değerli bir toplumu, "inkâr etmeyen" şeklinde vasfetmesi, bazıları bilfiil, bazıları bilkuvve (potansiyel olarak) iman etmiş olan şu andaki insan topluluklarını da vasfetmektir. Daha önce geçen peygamberlerin bu şekilde vasfedilmesinde ise herhangi bir açıklama tarzı ortaya çıkmamaktadır.

Aldatıcı Değil, Müjdeleyici Bir Rüya

Buraya kadar geçen hususları yazdıktan yaklaşık bir ay sonra rüyamda bizim bu diyardan (Trablusşam) bir grup insan gördüm. Nefis ipekten başına sarık sarmış ve dış elbise giymiş bu kimseler, bize doğru gelmekteydiler. Bense bazı kimselerle birlikte oturuyordum. Birisi, "Bu, filancadır." dedi. Ve cesaretiyle ve yardıma koşmakla meşhur olmuş bir zümrenin lideri olan bir adamın adını zikretti. Bunun üzerine o zata doğru ayağa kalktık, hem kendisine ve hem de beraberinde olan kimselere selam verdik. Bize hiç beklemediğimiz bir anda büyük bir haber vererek sürpriz yaptılar. Haberin konusu, bugünlerde *"Eğer onlar bunları inkâr edecek olurlarsa şüphesiz bunların sorumluluğunu inkâr etmeyecek bir topluma bırakırız."* ayetini doğrulayan gelişmelerin zuhur etmiş olmasıydı. Bize, "Siz bunu bilmiyor musunuz?" diye sordular. Biz de "hayır" dedik. Bize dediler ki: "Bu, Avrupa'da bilinen ve bazı gazetelerinde zikredilen büyük bir meseledir." -Bu sözleri duyunca, onların yanında bu gazetelerden bazı nüshalar var zannettim.- "Bu meseleye filanca paşa önem vermiştir ve o uğurda sefere çıkmıştır." diye devam edip, Osmanlı sadrazamının adını zikrettiler. Ben de duyduğum bu "son söz" ve bundan maksadın ne olduğu üzerinde düşünmeye başladım. Kendi kendime "Yüce Allah, İslâm ümmetinin emrine -kuru iddia dışında- gerçekten kendilerine yardım edecek bir kavmi vermiş midir, keşke bir bilebilsem!" dedim. Sonra, "Haberlerine dair hiçbir şey bilmediğimiz bu kavim kimlerdir? Vezirin önem vermesi ve bunun için başkentten sefere çıkmasının manası nedir? Sonra nereye gitti? Sadece o kavimle birlikte mi olmak istiyor, yoksa siyasetin gerektirdiği üzere taraftarlarından birisiyle mi olmak istiyor? Bu da değilse, onlardan kaçmak mı istiyor?" dedim. Kafamdan bu hususta geçen düşünceler, burada zikretmek gerekmeyen birçok düşünceye kadar uzandı. Haber veren

topluluğa bunu sormak istedim. Ancak bunu yapmadan önce kendime gelip uykudan uyandım. Bu rüyayı seher vakti görmüştüm. Gördüğüm rüyayı anlatırken, ilgili ayeti tefsir ettiğim zamanlarda gördüğümü hatırladım. Ve bu rüyayı Yüce Allah'ın verdiği müjdelerden birisi olarak kabul ettim. Anladım ki Yüce Allah, kâfir olmayanların arasından bir zümreyi İslâm'ın emrine verecektir. Bu zümre, İslâm'a yardım edecek, Müslümanların ve gayrimüslimlerin bozduklarını düzeltecek, İslam şeriatından yerle bir edilenleri yeniden bina edecek, tahtının devrilen sütunlarını tekrar kaldıracaktır. Yapacağı faaliyet, sakatlıkları ve manileri ortadan kaldırarak ve buna giden yolu hazırlamak şeklinde bile olsa hiç fark etmez... Söz konusu yardım, halkın -Mehdilik kisvesine bürünmüş birçok kimse hakkında hayalleri boşa çıktıktan sonra- onların Mehdi çıkacağı yolundaki beklentilerinden farklı bir şey olacaktır. Yüce Allah, tarihimiz boyunca Hz. Peygamber'in *"Şüphesiz Allah bu dini günahkâr bir kişiyle kuvvetlendirir."*[385] sözüyle, *"Şüphesiz Allah, İslam'ı Müslüman olmayan kimselerle kuvvetlendirir."*[386] şeklindeki ifadesini doğru çıkaracak hâdiseler kaydeder. Şu halde bu ayetin manasının genel ve mükerrer olması, Yüce Allah'ın fazl ve ihsanına dar gelebilir mi? Yüce Allah, çağımızda meşhur olup kâfirlik anlamında İslam'la da zıtlaşmayan veya sahabeler gibi kâmil mü'min de olmayan, bilakis çağımızın iyi görülen kişileri gibi ve bu ikisi arasında bulunan bir toplulukla İslâm'ı destekleyemez mi? Böylece ayette geçen *"kavm"* kelimesinin "inkâr etmeyenler" şeklinde vasfedilmesinde daha önce zikredilenlerden daha geniş bir sır olduğu ortaya çıkmış oluyor. Bunu iyi anlamak gerekir.

"İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy." Ayette geçen ***"el-hüdâ"***, *"dalâl/sapıklık"* kelimesinin zıddıdır. Bu kelime din konusunda "hakka götüren yol" manasında kullanılır ki bu yol, namazlarımızda Yüce Allah'tan erişmek istediğimiz *"sırât-ı müstakim"*dir. *"el-Hüdâ"* kelimesi, bir de "söz konusu yola girmek ve yolda yürürken dosdoğru olmak" manasında kullanılır. Râğıb şöyle der: "*el-Hüdâ* ve *el-hidayetu*, dil açısından aynı manaya gelir. Fakat Yüce Allah, *el-hüdâ* kelimesini kendisinin üstlendiği, kendisinin verdiği ve insana değil kendisine özel kıldığı şey manasında özel kılmıştır."[387] Ancak Rağıb'ın bu tespitinin, her zaman böyle olduğu doğru değildir. Ayette geçen ***"el-iktidâ"*** köküne gelince, sözlükte insanın kendisine örnek aldığı bir kimsenin gittiği tarzda gitmek, demektir. *Lisânu'l-Arab*'da bu kelime şöyle açıklanmaktadır: Kendisine uyulan şeye *"kudve"* denilir. İbn Side de şöyle der: *el-Kudve*, insanın yolunu tuttuğu şey, demektir.

385. Zebidî, *Tecridu's-Sarih*, X, 269. (Türkçesi: Kâmil Miras); Buharî, *Cihad*, 182, *Meğâzî*, 38, *Kader*, 5; Müslim, *İman*, 178.

386. Bu hadisi Tabarânî, İbn Ömer'den zayıf bir senetle rivayet etmiştir.

387. Râğıb, *el-Müfredât*, (He-de-ye maddesi.) s. 541.

İbn Side, bundan sonra şöyle der: "İktedâ bihî" (Ona uydu.) demektir. "*el-Kudve*", "*el-usve*/örnek" demektir. Bundan sonra "*iktidâ*" olan ve olmayan hareketleri bilmemiz gerekir. Özellikle de en mükemmel şeriatla gönderilmiş olan bir peygamberin -eğer hayatta olsaydı kendisine iktida etmekten başkasının mümkün olmadığı- bir kimseye "iktida"sını bilmemiz gerekir. Allah'ı tevhid, O'nu tenzih etme, O'nu kemal sıfatlarıyla vasıflı görme ve meleklere iman, öldükten sonra dirilme ve amellerin karşılığının verilmesi gibi din ve inanç esaslarını bilme meselesine gelince; bütün bu hususlar, Yüce Allah'ın, Rasûlullah'a en mükemmel bir şekilde vahyettiği hususlardandır. Dolayısıyla bu bilgi, -daha önce ifade edildiği üzere- O'nun için zorunlu ve burhana dayalı bir ilim olur. Sonuç olarak bu hususta Hz. Peygamber'e kendisinden önce geçen bir peygambere iktidâ etmesinin emrolunması mümkün değildir ve bu husus, iktidânın vaki olduğu şeylerden değildir. Yüce Allah'ın, *"Sonra da sana: 'Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi.' diye vahyettik."*[388] ayetinde geçen "İbrahim'in dini" tabirinden maksat, Yüce Allah'ın ona vahyettiği ve uymasını emrettiği dindir. Bu din, İbrahim'in milletidir (dinidir). Hz. Peygamber, bu dine -İbrahim'in dini olduğu için değil- Allah'ın emri olduğu için uyacaktır. Çünkü bu din, onun Hz. İbrahim'den bizzat alarak öğrendiği bir din değildir. Hz. Peygamber, onun asrında yaşamamıştı. Hz. Peygamber, bu dini bizzat öğrenmediği gibi, naklen de öğrenmiş değildir. Çünkü Hz. Peygamber, bu dini Araplardan nakletmiş değildi. Gerçi Araplar nezdinde meşhur ve mütevatir olan, Hz. İbrahim'in tevhid ehli hanif bir kimse olduğu idiyse de Hz. Peygamber bu dini Araplardan naklen almış değildi. Amelle ilgili hukuki düzenlemelere gelince; Hz. Peygamber bu hususta da hiçbir kimseye iktidâ etmez. Ancak bunlara Yüce Allah, tabi olunmasını emrettiği için tabi olur. Sebep şudur: Hz. Peygamber, din hususunda ancak kendisine vahyedilen şeye -kendisine vahyedilmiş olması hasebiyle- uyar. Bu sûrenin tefsirini yaparken Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'den bahsederken kendisine verdiği şu emir daha önce geçmişti: *"Rabbinden sana vahyolunana uy."*[389] Bu ayetin bir benzeri A'râf Sûresi'nin son kısımlarında geçer[390]. Yüce Allah, "*Sonra da seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona uy; bilmeyenlerin isteklerine uyma.*"[391] buyurmaktadır. Hz. Peygamber'in dinin esasları ve fürua ait bazı meselelere dair getirdiği hükümlerin kendisinden önceki peygamberlerin getirdiklerine uygun düşmesine "iktidâ" denemeyeceği gibi, "teessî" (örnek almak) da denemez. Hz. Peygamber'in kendisinden önceki peygamberleri örnek alması ancak dine davette ve dini yaşamakta o

388. Nahl, 16/123.
389. En'âm, 6/106.
390. A'râf, 7/203.
391. Câsiye, 45/18.

peygamberin tuttuğu yol ve metodu benimseme noktasında olur. Bu tespiti doğrulayan delillerden birisi Yüce Allah'ın şu ayetidir: *"İbrahim'de ve onunla beraber olanlarda, sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine demişlerdi ki: 'Biz, sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve öfke belirmiştir.' Yalnız İbrahim'in babasına: 'Andolsun senin için mağfiret dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez.' demesi hariç. (O mü'minler, şöyle dediler:) Rabbimiz! Ancak sana dayandık, sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır."*[392] Yüce Allah, mü'minlere Hz. İbrahim'i ve onunla birlikte olanları nasıl örnek alacaklarını göstermiştir. Onları, amelî yaşantılarında kendilerine örnek kılmıştır. Çünkü onların amelî hayat tarzları, Yüce Allah'ın kendilerine gösterdiği şeyden kaynaklanmaktadır. Bu da Hz. İbrahim'in kavminin taptığı ilâhlardan ve -onlara taptıkları sürece- kendilerinden uzak ve beri olmaktır. Hz. İbrahim'in, müşrik olan babasına kendisi için mağfiret dileyeceğine dair verdiği söz, burada sözünü ettiğimiz "hidayet"ten değil, bilâkis kendine has özel sebepleri olan şâzz (kaide dışı) bir meseledir. Hal böyle olunca Yüce Allah, söz konusu meseleyi İbrahim'e uyma konusundan istisna etti ve *"Yalnız İbrahim'in babasına: 'Andolsun senin için mağfiret dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez.' demesi hariç."* buyurdu.

Buraya kadar yapılan açıklamaları göz önüne alırsak ayetin manası şöyle olur: Az önce okuduğumuz ayette zikri geçen ve en son ayette kendilerine *"Kitab"*, *"hüküm"* ve *"nübüvvet"*in verilmesiyle vasfedilen o on sekiz peygamber, Yüce Allah'ın kâmil hidayeti gösterdiği kimselerdir. Ey Peygamber! Sen, -peygamber olarak gönderildiğin hususlarda, kesbin ve amelinle ilgili hususlarda- onların hidayetlerine uy! Başkalarının buna aykırı ve muhalif olan amellerine ve bazılarının hata ve yanlışlarına uyma! Davetin tebliği; hüccet ikame etme; yalanlama ve inkâra sabretme; İnat ve eski üzerine donup kalmış kimselerle, baba ve dedelerini taklit edenlerin vereceği eziyet; sabır, şükür, şecaat, hilm (ağır başlılık), başkalarını kendi nefsine tercih etme, zühd, cömertlik, bol bol verme, adaletle hüküm verme gibi her duruma yüce ahlâktan ve güzel amelden hakkını verme senin peygamber olarak gönderildiğin ve ameline konu olan hususlardandır. Yüce Allah, bu hususta şöyle buyurur: *"Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz."*[393] *"Andolsun ki senden önce de peygamberler yalanlanmıştı. Kendilerine yardımımız gelinceye kadar yalanlanmaya ve eziyet olunmaya sabrettiler. Allah'ın sözlerini değiştirebilecek hiçbir*

392. Mümtehine, 60/4.
393. Hûd, 11/120.

kimse yoktur. Şüphesiz ki sana peygamberlerin haberlerinden bir kısmı gelmiştir."[394] *"O halde (Rasûlüm), peygamberlerden azim sahibi olanların sabrettiği gibi sen de sabret. Onlar hakkında acele etme."*[395] Buna karşılık Yüce Allah'ın Kalem Sûresi'ndeki *"Rabbinin hükmüne sabret! Balık sahibi (Yunus) gibi olma. Hani o, öfkeyle dolu olarak (Rabbine) niyaz etmişti."*[396] ifadesine gelince... Burada zikri geçen "balık sahibi" yukarıda zikri geçen on sekiz peygamberden birisi olan Hz. Yunus'tur. *"Balık sahibi gibi olma!"* şeklindeki yasaklama ifadesi, -daha önce geçtiği üzere- *"fe bi hudâhum"* (*onların yoluna*) ifadesinin *"iktedih/ uy"* filinden önce gelmesi sûretiyle sağlanan hasrın (sadecelik) delalet ettiği hususlardandır. Çünkü Hz. Yunus'un o durumu, Yüce Allah'ın kendisine gösterdiği "hidayet" durumu değildi. Tam aksine bir ayak sürçmesiydi ki, Yüce Allah bu hareketine karşılık kendisini önce cezalandırmış, sonra da tövbesini kabul etmiştir. Bu durum, Hz. Yunus'un değerini düşürmez. Zaten böyle bir yanlış anlamayı ortadan kaldırmak için Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir kimsenin 'Ben Yunus b. Metta'dan daha hayırlıyım.' demesi yakışmaz"*[397] *"Beni Yunus b. Metta'dan üstün tutmayınız."*[398] Yani hata etti diye peygamberlik açısından beni ondan üstün tutmayınız. Hz. Peygamber'in bu ifadesi, *"Peygamberleri birbirinden üstün tutmayınız."*[399] hadisi gibidir. Bu konuda *"Bir kimse Yunus b. Metta'dan daha faziletlidir, sözünü söylemem."*[400] hadisi de vardır. Bütün hadisler sahih hadis kitaplarında mevcuttur. Bu ifadeden maksat, -peygamberler arasında mutlak olarak hiçbir "üstünlük" olmadığını söylemek değil- aralarında ayrım gözetmemektir.

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki, Yüce Allah, peygamberlerinin en sonuncusu olan Hz. Peygamber'e her amelinde o peygamberlerin her ferdine uymayı emretmemektedir. Yüce Allah'ın ona emri, ancak onların hidayetine uymasıdır ki bunu yaşantılarında kendilerine gösteren Yüce Allah'tır. Gittikleri yol, isterse aralarında müşterek olsun, isterse kemal noktasında bazıları daha ön plana çıksın fark etmez. Bu cümleden olarak mesela, Hz. Nuh, İbrahim ve Âl-i Davud (a) *"şükretmek"*le temayüz etmişlerdir. Hz. Yusuf, Eyyûb ve İsmail (a) *"sabretmek"*le, Hz. Zekeriyya, Yahya, İsa ve İlyas (a) *"kanaat etmek"* ve *"zühd"*le, Hz. Musa ve Harun (a) da *"şecaat"* ve hakkı desteklemekte *"azim gücü"*yle ön plana çıkmışlardır. Yüce Allah, her peygambere doğru yolu gös-

---

394. En'âm, 6/34.
395. Ahkaf, 46/35.
396. Kalem, 68/48.
397. Buharî, *Enbiyâ*, 24, 25, *Tefsir*, Sûre 4/26, Sûre 6/4, *Tevhid*, 50.
398. İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelefi'l-Hadis*, s. 116. Tahkik: Muhammed Zührî en-Neccâr, Beyrut, 1393/1972.
399. Buharî, *Enbiyâ*, 35; Müslim, *Fadâil*, 159.
400. Buharî, *Enbiyâ*, 35; Müslim, *Fadâil*, 159.

termiş, *"kemal"* derecelerini yükseltmiş ve bazılarının derecelerini bazılarının üstüne çıkarmıştır. Sonra da peygamberlerinin en sonuncusu olan Hz. Peygamber'e, bu peygamberlerin en meşhurlarının ve en üstün olanlarının hayat hikâyelerini vahyetmiştir. Bu ayetlerde ve Kur'ân'ın sair yerlerinde adı geçen peygamberler, bunlardır. Yüce Allah, bundan sonra Hz. Peygamber'e onların zikredilen yollarına uymasını emretmiştir. Söz konusu peygamberlerin kıssalarının Kur'ân'da zikredilmesindeki en yüce hikmet, işte budur. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in hakkı getirdiğine, daha önce geçen peygamberleri tasdik ettiğine ve kendisinin peygamberlerin ilki olmadığına şehadet etmektedir. Bu açıklamadan anlaşılıyor ki Hz. Peygamber, geçmiş peygamberlerin tümünün gittiği yoldan gitmekteydi. Dolayısıyla onun faziletleri ve kesbi güzel fiilleri, bütün o peygamberlerin faziletlerinden ve güzel fiillerinden daha üstündü. Çünkü Hz. Peygamber, onların işledikleri bütün fiillerde onlara uymuştur. Böylece onun zatında bütün peygamberlerde dağınık halde bulunan kemal vasıflarından, -onlara değil- sadece kendisine mahsus olan kemal nitelikleri bir araya gelmiş ve toplanmıştır. Bundan dolayı Yüce Allah, peygamberlerinden hiçbiri lehine şahit olmadığı hususlar için kendisine şahitlik etmiştir. Bu cümleden olarak Yüce Allah *"Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."*[401] buyurmuştur. Hz. Peygamber'in -kesbi değil- vehbî (Allah vergisi) faziletleri ve özelliklerine gelince onun bu hususlarda diğer peygamberlere üstünlüğü, çok daha barizdir. Bunların en büyüğü, "herkese peygamber olarak gönderilmesi", "nübüvvet ve risalette en sonuncu olması"dır. Her şeyin kemali, sonundadır.

"İktedih" ifadesindeki *"hâ"* zamiri, "sekt" içindir. Kıraat imamlarının çoğunluğu bu *"hâ"* zamirini, durup vakfederken de durmayıp birleştirirken de okumuşlardır. Hamza ve Kisâî, vasıl halinde hazfederken, İbn Âmir, *"hâ"*yı meksur kılarak ve "hî" diye uzatmadan okumuştur. Fiilin sonundaki "he" harfinin okunması ve hazfi konusunda her kıraat imamının kendi rivayetlerini destekledikleri bir tevcihleri (açıklama tarzları) vardır.

Buraya kadar olan kısmı yazdıktan sonra *"iktidâ"*yı gerçekleştiren amellerin ne olduğu hususunda müfessirlerin ifadelerine bir göz attım ve Râzî'nin bunları şöylece özetlediğini gördüm:

"Bazıları şöyle der: 'Onların yoluna uy' emrinden maksat, Hz. Peygamber'in bütün peygamberlerin üzerinde icma ettikleri hususlarda kendilerine uymasıdır. Bu da tevhid ilkesini kabul ve Yüce Allah'ı -zatı, sıfatları, fiilleri ve diğer aklî hususlarda- kendisine layık olmayan bütün noksanlıklardan tenzih etmektir. Başka bazıları ise şöyle der: Maksat, Hz. Peygamber'in iyi

401. Kalem, 68/4.

ahlâkların tümünde ve -ayaktakımlarının vereceği eziyetlerden onları bağışlamaya kadar- kâmil ve yüce sıfatlarda o peygamberlere uyması demektir. Bir üçüncü zümre ise şöyle der: Maksat, Hz. Peygamber'in -delilin özel kıldığı hariç- getirdikleri şeriatlarda onlara uymasıdır. Bu yaklaşımla ayet-i kerime 'bizden öncekilerin şeriatlarının bizi bağladığına' delil olmuş olur."[402]

Râzî, bunun ardından kısa bir girişten sonra ayette maksadın "Şirki kabul etmeme, tevhid ilkesini kabul etme ve bu uğurda cahillerin rezalet ve saçmalıklarına tahammül etme hususunda onlara uy." demek olduğundan söz eder. Bunun ardın da şöyle der: "Başka bazıları ise 'Ayetin lâfzı mutlaktır ve -ayrı bir delilin özel kıldığı durumlar hariç- lâfız tüme yorumlanmıştır.' demişlerdir."[403]

Burada zikredilen söz konusu görüşler birbirleriyle iç içedir. Bu görüşlerden doğruya en yakın olanı, -mufassal olması dolayısıyla- ikincisidir. En son görüş ise mücmel olup, bundan neyin kastedildiği bilinmemektedir.

Râzî, burada dinin esasları (*usûlu'd-din*) konusunda -tevhidden, tenzihe ve sıfatları kabule kadar- bütün aklî delilleri sıralamıştır. Râzî'ye göre bütün bunları -aklî düşünce olmadıkça- ne peygamberlerin ve ne de başkalarının bilmesi mümkün değildir. Nitekim bu hususu, daha önce bu bağlamda -yaklaşımını reddederek- kendisinden nakletmiştik. "Aklî düşünce" ve "akıl yürütme" hususlarında Hz. Peygamber'in peygamberlere uyması deyimi için güçlü bir mana zuhur etmemektedir. Çünkü nihayetinde bu, Hz. Peygamber'in onların tümünün veya içlerinden her bir ferdin akıl yürüttüğü şeyle akıl yürütmesi demektir. Bu düşünce ise doğru değildir ve hiçbir kimse böyle bir şey dememiştir. Ya da Hz. Peygamber'in onların akıl yürüttükleri gibi akıl yürütmesidir. Oysa bu "*iktidâ*/uymak" değildir ve bu mananın kastedilmiş olması doğru değildir. Râzî, bu meselede Kadı'dan gelen bir itiraza yer vermektedir. Ancak Kadı'nın itirazını olması gereken yere koymamakta ve bu itiraza öyle bir cevap vermektedir ki, bu cevap Râzî'nin lehine değil, aleyhine delil teşkil etmektedir. Sa'd bu meseleye karşı şöyle bir itiraz getirmektedir: "İnanç ve dinin esasları meselesinde gerekli olan, aklî ve naklî delile tabi olmaktır. Dolayısıyla kimsenin -ve özellikle de Hz. Peygamber'in- bu hususta bir başkasını taklit etmesi caiz değildir. Şu halde bu hususta Hz. Peygamber'e peygamberlere uyması emrinin verilmesinin manası nedir?" Sa'd getirdiği bu itiraza şöyle cevap verir: "Hz. Peygamber'in o zaman inancı, -onlar öyle inandıkları için değil- tam aksine delil böyle gerektirdiği içindir. Dolayısıyla bunun emredilmesinin herhangi bir manası yoktur." Başka bir

---

402. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XIII, 57.
403. Râzî, *a.g.e.*, XIII, 57.

müfessir bunun manası, "Adı geçen peygamberleri tazim ve gittikleri yolun delile uygun olan hak yol olduğunu bildirmektir." demiştir. Ancak bu yaklaşım, Kur'ân'ın kabul etmediği bir zorlamadır.

"Peygamberlere tabi olmak demek, onların şeriatlarının fürûunda kendilerine uymaktır." görüşüne gelince, bu yaklaşım görüşlerin en zayıfı ve doğrudan en uzak olanıdır. Doğru olmayışı, söz konusu şeriatların birbirinden farklı farklı oluşu, birbirleriyle çelişik bulunması, neshi kabul etmesi ve mensuh olanın artık "hidayet" vasfının kalmaması sebebiyle değildir. Tam aksine mesele, bundan çok daha büyüktür. Şöyle ki, Yüce Allah, Hz. Muhammed'i peygamber ve rasûllerin en sonuncusu olarak gönderdi. Ve onun diliyle '*din-i mubin*'ini ikmal etti ve bu dini bütün âlemler için rahmet olarak gönderdi. Yüce Allah, Hz. Peygamber'e -Tevrat, İncil ve Ehl-i Kitab'ı zikrettikten sonra- indirdiği ayetin sonunda şunları söyledi: *"Sana da daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde sizi denemek için (böyle yaptı.) Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri O haber verecektir."*[404] Bu ayet-i kerime, Hz. Peygamber'e nazil olan Kitab'ın, kendisinden önce indirilmiş olan ilâhî kitaplara -hiçbir hususta tabi değil- hâkim ve koruyucu olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bir de Hz. Peygamber'e Ehl-i Kitab olanlar arasında -onların kitaplarıyla değil- kendisine gelen hakka göre hüküm vermesi gerektiğini ve onların arzularına uymaması gerektiğini de açıkça ifade etmektedir. Çünkü Ehl-i Kitab'dan her bir fert, Hz. Peygamber'in kendi kitabı ve mezhebine uygun olarak hüküm vermesini ister. Ayrıca her iddia sahibi, kendi maslahatına göre kendi lehine hüküm vermesini ister. Üstelik adı geçen on sekiz peygamberin her birinin -Hz. Musa hariç- mufassal bir şeriatının olduğu da sabit değildir. Yüce Allah, bu şeriatlarda mevcut olan hükümlere dair Hz. Peygamber'e ancak az bir hüküm zikretmiştir ki Yahudilere karşı hüccet ikamesi bu ahkâmın zikrini gerekli kılmıştır. Önceki peygamberlerin şeriatlarına dair zikredilen ayetler de bu Mekkî sûrenin nüzulünden seneler sonra nazil olmuştur. Kur'ân, Yahudilerin kitaplarını tahrif edip kelimelerin yerlerini değiştirdiklerine ve kendilerine öğretilen hususların önemli bir bölümünü unuttuklarına şahitlik etmektedir. Aynı şekilde İncil'e inananların da kendilerine öğretilen hususların önemli bir kısmını unuttuklarına şahitlik etmektedir.

404. Mâide, 5/48.

Buharî'nin *Sahih*'inde yer aldığı üzere, Peygamberimiz (s) bize Yahudilerin "Tevrat'tandır" diye rivayet ettikleri habere inanmamızı ve onları yalanlamamamızı emretmektedir. Gerçek buyken *"Sen de onların yoluna uy."* emrinden maksadın, "Ey peygamberlerin en sonuncusu olan ve diliyle dinin ikmal edildiği Peygamber! Senden sonra Tevrat ahkâmı diye sana vahyettiğimiz az miktarda ahkâma tabi ol." şeklinde olması mümkün müdür? Ayet hakkında bu görüşü icat edenler, bunu mezhep olarak kabul ettikleri bir görüşü desteklemek için cedelî bir hüccet kılmaktadırlar. Savundukları görüş, "Bizden öncekilerin şeriatı, bizim için de şeriattır." yaklaşımıdır. Biz, az önce geçen Mâide ayetinde (5/48) bu görüşün çürüklüğünü ve bu ayetle desteklenmesinin geçersizliğini uzun uzun açıkladık. Râzî'nin naklettiği kalan görüşler, zikrettiğimiz görüşlere dahildir. Buradan anlaşılıyor ki, ilk olarak ifade ettiğimiz görüş, Kur'ân'ın -zikrettiğimiz destek ayetleriyle- delalet ettiği doğru olan görüştür.

Rivayet tefsirinde bu meseleyle ilgili olarak hiçbir şey gelmemiştir. Bunun bir tek istisnası, Buharî ve bazı tefsir ravilerinin İbn Abbas'tan tahric ettikleri görüştür. Rivayete göre İbn Abbas bu ayetten, Yüce Allah'ın Sâd Sûresi'nde Hz. Davud'dan söz ederken *"Ve Rabbinden mağfiret dileyerek eğilip secdeye kapandı, tevbe edip Allah'a yöneldi."*[405] ayeti okunduğunda tilavet secdesi yapılması gerektiği sonucunu çıkarmıştır. İbn Abbas şöyle der: *"Hz. Davud, Peygamberinizin uymakla emrolunduğu peygamberlerden birisidir. Davud (a) secde ettiği için Rasûlullah (s) da bu ayeti okuyunca secde etmiştir."*[406] *Fethu'l-Bârî*'de Hafız İbn Hacer ve Nesâî Said b. Cübeyr kanalıyla merfû olarak İbn Abbas'tan şu sözünü naklediyorlar: "Hz. Davud, tövbe etmiş olmak için secde etti. Biz ise şükretmiş olmak için secde ediyoruz." İmam Şâfiî, İbn Abbas'ın "şükretmiş olmak için" şeklindeki sözünden hareketle namazda bu ayetin okunmasıyla secde edilemeyeceği, çünkü namazda şükür secdesi diye bir uygulamanın olmadığı kanaatine varmıştır. Ebû Davud, İbn Huzeyme ve Hâkim Ebû Said'den naklediyorlar. Buna göre Peygamberimiz (s) minberdeyken bu ayeti okudu. Secde ayetine gelince minberden indi ve secde etti, oradan bulunanlar da kendisiyle birlikte secde ettiler. Sonra bir başka gün yine bu ayeti okudu. İnsanlar secdeye hazırlandılar. Peygamberimiz (s) "Bu sadece bir peygamberin tövbesidir. Fakat ben sizin hazırlandığınızı gördüm." dedi. Sonra minberden indi ve secde etti, orada bulunanlar da kendisiyle secde ettiler... İfadenin akışı, bu ayet okunduğunda secde etmenin başka ayetlerde olduğu gibi kesin olmadığı intibaını vermektedir.[407]

405. Sâd, 38/24.
406. Buharî, *Tefsir*, Sûre 38, I.
407. Hafız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 553.

Hafız İbn Hacer, bunları Buharî'de ele alınan Sâd Sûresi'ndeki secde ayetini şerh ederken söylemektedir. Aynı yerde İbn Abbas'ın da bu husustaki görüşü yer almaktadır. Buna göre Sâd Sûresi'ndeki ayet okunduğunda secde edilmesi, kesin değildir. Bu zikredilenlerden bizim çıkardığımız sonuç; Peygamberimizin Sâd Sûresi ayeti okunduğunda secde etmeyi kesin ve bağlayıcı bir vecibe olarak üstlenmediğidir. İbn Abbas'ın "Biz şükretmiş olmak için secde ederiz." ifadesi, kendisinin "Hz. Peygamber'in Hz. Davud'a uymuş olmak için secde ettiği" şeklinde çıkardığı hükümle çelişmektedir. Hz. Peygamber'in Hz. Davud'a *"iktidâ"*sı ancak onun gibi tövbe etmiş olmak için secde etmesi durumunda ortaya çıkar. İbn Abbas bir âlimdir, ama hata etmez bir masum değildir.

Peygamberlere İcmalî ve Tafsilî İman Meselesi

İslâm inanç esaslarından birisi de Yüce Allah'ın her millete peygamber gönderdiğine iman etmenin gerekli olduğudur. Allah Teâlâ, söz konusu peygamberlerin bazılarının kıssalarını Hz. Peygamber'e anlatırken, bazıları hakkında bilgi vermemiştir. Yine bu peygamberlerden Kur'ân'da zikri geçenlere tafsilî olarak iman etmek de gereklidir. Bu, o peygamberleri isimleriyle tanımak gerektiği anlamına gelir. Bazı âlimler, Kur'ân'da zikri geçen peygamberlerden herhangi birisini inkâr etmenin küfür olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Âlimlerin bu sözlerinin zahiri, Kur'ân'da adı geçen peygamberleri isimleriyle bilmenin üzerinde görüş birliği olan bir husus olduğunu ve bunun dinden olduğu zorunlu olarak bilinen meselelerden olduğunu ifade eder. Dolayısıyla -İslâm'a yeni girmiş kimselerle İslâm diyarından uzakta yetişen kimseler hariç- hiç kimsenin bu peygamberleri bilmemesinin mazereti olamaz. Mesela Hz. Elyesa'nın rasûl olduğunu bilmeyen bir kimse kâfir olur. Fakat biz realist bir tecrübeyle biliyoruz ki, bu çağda Müslümanların halk tabakasının çoğunluğu, -çağımızın benzeri daha önceki asırlarda yaşayanlar da aynıdır- Kur'ân'da adı geçen bütün peygamberlerin isimlerini bilmemektedirler. Çünkü hiçbir kimse bu peygamberleri onlara tanıtmamaktadır. Dahası yine realist bir tecrübeyle biliyoruz ki, tanıdığımız memleketlerin çoğunda sade halk tabakasına, ilimle meşgul olanlardan hiçbir kimse İslâm inanç esaslarını öğretmemektedir. Halkın İslâmi inanç esaslarına dair olanca bilgisi, birbirlerinden kulaktan duydukları şeylere dayanmaktadır. Ancak bu duyulanlar, inanç esaslarından değildir. Peygamberlerin adını bilmenin "dinden olduğu zorunlu olarak bilinen" hususlardan olmadığı sabit olunca ağır basan görüş; tevhid ehli bir kimseyi bu peygamberlerden bazılarının ismini bilmiyor diye tekfir etmemizin yerinde olmadığı hususudur. Yeter ki Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine icmalen iman etsin...

Ahiret gününe, sünnetullaha, İslâm'ın amelî erkânına inansın, kötülüklerin açığının ve gizlisinin haram olduğuna ve dinden olduğu hâlâ zorunlu olarak bilinen diğer şeylere iman etsin. Ayrıca biz, zikredilen kimselerin peygamberlerin isimleri dışında -sade halk tabakasının saklısı ve gizlisi olmayan- Kur'ân haberleri, ahkâmı ve adabına dair başka şeyleri bilmemelerinden dolayı da onları tekfir etmiyoruz. Sebe halkının haberi, kelâlenin[408] miras bırakma hükmü, insanların evlerine girmek için onlardan izin alma ve eve girerken kendilerine selam verme adabı gibi şeyleri bilmemeleri dolayısıyla onları tekfir etmiyoruz. Buna karşılık ilgili meselenin Kur'ân'da var olduğunu ve tevil edilmediğini öğrendikten sonra bunları inkâr eden kimse kâfir olur. Çünkü o, Yüce Allah'ın kelâmını yalan saymaktadır. Bütün çeşitleriyle birlikte küfrün ana odak noktası, Hz. Peygamber'in Yüce Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinen dinî bir hususu yalanlamaya dayanmaktadır. Aynı şekilde imanın odak noktası da Allah'tan getirdiği kesin olarak bilinen hususlarda Hz. Peygamber'i kabul ve boyun eğme tasdiki ile tasdik etmeye dayanmaktadır. Nitekim bu konunun tafsilatı tefsirde geçmişti.

"Kati bilgi"den maksat, -Kur'ân ve bazı Sünnet uygulamaları gibi- rivayetinin ve -tevil ihtimali olmayan nasslarda olduğu gibi- delaletinin kesin olmasıdır. Bir kimsenin, rivayeti kesin olmayan bir nassı, -onu bilmediği veya bazı ravilerine inanmadığı için- yalanlaması muhtemeldir. Herhangi bir kişinin delaleti kesin olmayan bir nassın bazı manalarını, -bu mana kastediliyor değildir inancıyla- yalanlaması da ihtimal dahilindedir. Bu özellik de onu kati ilmin dışına çıkarıyor. Bundan dolayı âlimler bu hususta kesin bilginin üzerinde görüş birliği olan ve dinden olduğu zorunlu olarak bilinen şeylerden olmasını şart koşmuşlardır. Âlimler, yalanlayan bir kimsenin kâfir olması için yalanladığı nassı tevil etmemesini şart koşmuşlardır. Çünkü hiçbir kimse, kendi nazarında delaleti kesin olmayan bir nasstan başka bir ifadeyi tevile kalkışmaz. Bundan dolayı selefi, Allah'ın sıfatlarını ve bunun dışında başka hususları konu alan ayetleri anlamada -tevil ederek- kendilerine muhalif olan bidatçi fırkalara mensup bazı kimseleri tekfir etmemişlerdir. Buna karşılık gerek selef ve gerekse halef, Hz. Peygamber'i -getirdiği şeyi Allah'tan getirdiğine inanarak- herhangi bir hususta yalanlayan kimseleri tekfir etmektedir. İsterse gerçekte yalan sayılan hususun rivayeti ve delaleti kesin olmasın! Çünkü küfrün esası "yalan sayma"dır.

Bazı akaid kitaplarıyla başka kitaplarda ifade edildiğine göre bilginler, Kur'ân'da adı geçen ve tafsilî olarak iman etmenin gerekli olduğu peygamberlerin sayısının yirmi beş olduğunu söylerler. Bunlardan on sekiz tanesi, tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayetlerde zikredilmektedir. Kalan yedi

408. Bkz: Bu tefsirin VI. Cildi, sf: 138.

peygamber, insanlığın babası Hz. Âdem, İdris, Lut, Arapların peygamberleri Hûd, Salih, Şuayb ve peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'dir. Bazıları Sâd Sûresi'nde zikredilen peygamberler arasında ismi geçtiği için Zülkifl'i de bu sayıya eklerler. Fakat açıkça ifade edilmediği için onun peygamberliği ihtilaflıdır. Zülkifl sadece adı geçen peygamberlerle birlikte "*ahyâr*" (*seçkin, iyi kimseler*) olarak vasfedilmektedir.

İlk Peygamber Hz. Âdem mi, Hz. Nuh mu?

Kur'ân'da Hz. Âdem'in peygamber olduğuna dair sarih bir nass yoktur. Bilakis Yüce Allah'ın *"Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik."*[409] ifadesinin mefhumundan anlaşılan; gönderilmiş ilk peygamberin; Yüce Allah'ın kendisine risaletini ve şeriatını vahyettiği Hz. Nuh olduğudur. Genel olarak bu yaklaşımı tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayetler ve bu manada başka ayetler de desteklemektedir. Destekleyen ayetlerden birisi *"Andolsun ki biz, Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik, peygamberliği de kitabı da onların soyuna verdik."*[410] ayetidir. Bir başka delil de meşhur peygamberlerin isimlerinin zikredildiği -Hûd, Meryem, Enbiyâ, Şuara, Sâffât, Sâd ve Kamer sûreleri gibi- sûrelerde Hz. Âdem'in isminin geçmemesidir. Bu yaklaşımı Enes b. Malik ve Ebû Hureyre'den rivayet olunan ve muttefekun aleyh olan şefaat hadisi de sarih olarak desteklemektedir. Bu iki hadisten Enes hadisi daha sarihtir. Peygamberimiz (s) şöyle der: "*Yüce Allah kıyamet günü insanları toplar. İnsanlar şefaat isteme ve içinde bulundukları sıkıntının giderilmesini düşünürler ve 'Eğer Rabbimize karşı şefaat dilesek bizi bulunduğumuz bu mekânımızdan rahata erdirir.' derler. Bunun üzerine Âdem'e gelirler. O'na 'Ya Âdem! Sen insanlığın babasısın. Allah seni kendi eliyle yarattı. Melekleri sana secde ettirdi. Her şeyin ismini sana öğretti. Rabbine hakkımızda şefaat dile ki, bizi bulunduğumuz bu zor durumdan rahata erdirsin.' derler. Âdem, 'Ben buna ehil değilim.' der ve işlediği günahı zikreder ve Rabbinden hayâ eder. 'Fakat siz Yüce Allah'ın yeryüzüne gönderdiği ilk rasûl olan Nuh'a gidin.' der. Bu söz üzerine insanlar da Nuh'a gelirler.*"[411] Ebû Hureyre hadisinde mahşer halkı Nuh'a şöyle diyecek: "Ey Nuh! Sen yeryüzüne gönderilen peygamberlerin ilkisin."[412] Bu hadis, meşhur ve maruftur. Bu hadiste ulu'l-azm peygamberlerden her biri-

409. Nisâ, 4/163.
410. Hadid, 57/26.
411. Müslim, *İman*, 322-323. (Gaybi konularla rivayetler hususunda hatırlatmalarımız ve çekincelerimiz için *Menar Tefsiri*'nin I. Cildi'ndeki 101., 202. ve 229. dipnotlara bakmanızı hatırlatırız. Ancak müfessirimiz de bir Kelami tartışma olarak ele alınan bu konudaki rivayetlerin *"sahihini sahih olmayanından ayıklamak"* konusunda tavır almadan tartışmayı izah etmeye çalıştığını hemen aşağıdaki sayfalarda ifade etmektedir. -Yayıncı-)
412. Zebidî, *Tecrid-i Sarih*, Türkçesi: Kâmil Miras, XI, 120 vd.

sinin mahşer halkını kendilerinden sonra gelen peygambere havale edecekleri ifade edilmektedir.[413] Sonunda gele gele Hz. Peygamber'e gelecekleri ve O'nun şefaat dileyeceği ve şefaatinin kabul edileceği belirtilmektedir.

Bilginlerin "*Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik.*"[414] ayetiyle şefaat hadisi hakkındaki ifadeleri istikrarlı değildir. Râzî, bu ayeti tefsir ederken şöyle der:

"Bilginler derler ki, Yüce Allah, ifadesine Nuh'un adını zikrederek başladı. Çünkü o, lisanıyla ahkâmı, helâllik ve haramlık hükümlerini getirdiği ilk peygamberdir. Bundan sonra '*ondan sonraki peygamberlere*' ifadesini getirdi. Daha sonra da bazı peygamberlerin adını özel olarak zikretti. Çünkü onlar, başka peygamberlerden daha üstündür."

Nisabûrî, Ebûssuûd, Hâzin ve başkaları, Râzî'nin bu görüşüne katılmaktadırlar. Bu müfessirler, Râzî'nin görüşüne Hz. Nuh'a dair bazı özellikler ilave etmektedirler. Hâzin, bu konuda aynen şöyle demektedir:

Müfessirler derler ki, Yüce Allah'ın Hz. Nuh'un zikriyle başlamasının sebebi; onun bir şeriatla gönderilen ilk peygamber ve şirke karşı ilk uyarıda bulunan kişi olmasındandır. Yüce Allah, Hz. Nuh'a on sayfa indirmiştir. Hz. Nuh, davetini reddettiği için ümmeti azaba uğrayan ilk peygamberdir. O, -Hz. Âdem gibi- insanlığın babasıdır.

Bu yaklaşımın bir benzeri, *Fethu'l-Beyân*'da Makâsıdu'l-Kur'ân bölümündedir. Âlûsî, ayetin Hz. Nuh'un zikriyle başlamasının sebebinin "lisanıyla ahkâmın nazil olduğu" ilk peygamber olarak gösterilmesinin "Bu olmaz" diye tenkit edildiğinden söz etmekte, ancak buna herhangi bir dayanak gösteremediği gibi, "*ondan sonraki peygamberlere*" ifadesi için de herhangi bir hikmet ve nükteden söz edememektedir. Kitaplarına göz attığımız müfessirlerin çoğu, bu konuda sessiz kalmışlardır. Kendileri dışında başka âlimlerden nakil yapan müfessirlerin açık ifadelerinden anlaşılan, Hz. Âdem'in bir "rasûl" olmadığıdır. Çünkü ayet, -onlara göre- Yüce Allah'ın diliyle ahkâm getirdiği ilk peygamberin Hz. Nuh olduğunu göstermektedir.

Şefaat hadisine gelecek olursak; Hafız İbn Hacer, eseri Buharî şerhinin birçok yerinde bu hadis hakkında konuşmuştur. İbn Hacer, teyemmüm bölümündeki Câbir hadisinin şerhinde şöyle der: "'*Bana, benden önce hiçbir peygambere verilmeyen beş şey verildi.*'[415] '*Benden önceki peygamberler özel olarak kendi kavimlerine gönderilirlerdi. Bense bütün insanlığa gönderildim.*'

413. Meşhur ve tercihe şayan olan görüşe göre ulu'l-azm peygamberler Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'dir.

414. Nisâ, 4/163.

415. Buharî, *Teyemmüm*, 1.

Mahşer halkının -eğer şefaat hadisi sahihse- 'Sen yeryüzüne gönderilmiş ilk peygambersin.' şeklindeki sözlerinden maksat, onun peygamberliğinin genelliği değildir. Bilakis peygamber olarak ilk kendisinin gönderilmesidir."[416] İbn Hacer'in bu ifadesi, Hz. Nuh'un ilk peygamber olduğunun itirafıdır. İbn Hacer "Enbiyâ" bölümünde yer alan Ebû Hureyre hadisinin şerhini yaparken de şöyle der: "Hz. Nuh'un ilk peygamber olması meselesine gelince, bu mesele anlaşılması güç bir mesele olarak görülmüştür. Çünkü Hz. Âdem ilk peygamberdir. Ve bunun zorunlu sonucu ibadet ahkâmını ihtiva eden bir şeriat üzere olduğu ve evlâtlarının kendisinden bu ahkâmı aldığıdır. Buna göre Hz. Âdem size gönderilmiş bir peygamberdir ve dolayısıyla ilk peygamber olur. Mahşer halkının sözlerinde yer alan 'ilklik' yine onların sözlerindeki 'yeryüzü halkına' kelimesiyle kayıtlı olma ihtimali vardır. Çünkü Hz. Âdem zamanında yeryüzünde 'ehil' (halk) yoktu. Ya da şöyle denebilir: Hz. Âdem'in çocuklarına peygamber oluşu, bir babanın çocuklarını terbiye ve yetiştirmesi kabilindendi. Şu da ihtimal dahilindedir: Mahşer halkının Hz. Nuh'a 'ilk peygamber' olduğu yolundaki hitaplarından maksat, Nuh'un hem kendi çocuklarına ve hem de birçok diyarlara dağınık vaziyette olan kendisi dışındaki halklara peygamber olarak gönderildiğini vurgulamaktır. Hz. Âdem ise ancak kendi çocuklarına peygamber olarak gönderilmiştir. Onun çocukları bir beldede toplu haldeydiler. Bazıları ise bu yaklaşımı Hz. İdris sebebiyle problemli görmüşlerdir. Ancak bu, yerinde bir itiraz değildir. Çünkü onun -daha önce geçtiği üzere- Nuh'un dedesi olduğu görüşü ihtilaflıdır."

Ben de derim ki, İbn Hacer'in bu hadisi şerhini, Buharî'nin İlyas (a) hakkında rivayet ettiği hadisi şerhi izlemektedir. Orada İbn Mesûd ve İbn Abbas'tan "İlyas'ın İdris olduğu" görüşünde oldukları yer almaktadır. Hafız İbn Hacer, Buharî'nin attığı başlığın şerhinde şöyle der: Sanki Buharî'nin, Hz. İdris'in Hz. Nuh'un dedelerinden olmadığı görüşünü tercih eder gibi bir hali vardır. Bundan dolayı onun adını Hz. Nuh'tan sonra zikretmiştir. Ve aslında onu İlyas'tan sonra zikretmiştir.

İbn Hacer, -Âdem, Şit ve İdris hakkındaki anlaşılma güçlüğünü zikrettikten sonra- "Rikâk" bölümünde yer alan Enes hadisinin şerhinde şöyle der: "Zikredilen probleme kısaca cevap verecek olursak şöyle deriz: Hz. Nuh'un 'ilkliği' 'yeryüzü halkına' ifadesiyle kayıtlıdır. Çünkü Âdem ve onunla birlikte adı zikredilen diğer peygamberler, yeryüzü halkına gönderilmediler." İbn Hacer, daha sonra Câbir hadisiyle ortaya çıkan problemi zikreder. Bu hadise verdiği cevap da şöyledir: "Nuh'un kavmi yeryüzü halkıydı. Bizim Peygamberimiz ise hem kendi kavmine ve hem de kavmi dışında başka-

416. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 256, Kahire, 1398/1978.

larına gönderilmiştir." İbn Hacer, şöyle devam eder: "Ya da bu ilklik Hz. Nuh'un 'kavmi helâk edilen ilk peygamber' olması açısındandır. Veya ilk üç peygamber, 'nebi' idi, fakat 'rasûl' değillerdi. Nuh (a) bu açıdan ilk oluyor da denebilir." Hz. Âdem hakkında İbn Battâl bu görüşe meyletmiştir.

İyaz ise İbn Hibbân'da yer alan Ebû Zer hadisiyle bu yaklaşımı tenkit etmiştir. Çünkü bu hadis, Hz. Âdem'in hem "nebi" ve hem de "rasûl" olduğunu ifade hususunda sarih gibidir. Yine bu hadiste Hz. Şit'e sahifeler indirildiği yolunda açık ve net ifade vardır. Bir peygambere sahife indirilmesi, onun rasûl olarak gönderildiğinin alâmetlerindendir. Hz. İdris'e gelince, bir grup bilgin onun İsrailoğullarına peygamber olarak gönderildiği ve İlyas'ın bu peygamber olduğu kanaatini benimsemiştir. Bu açıklama, "Enbiyâ" bölümünde zikredilmiştir. Bu tenkide verilecek cevaplardan birisi şudur: Hz. Âdem'in risaleti, tevhid ehli olan kendi çocuklarına şeriatını öğretmek içindi. Hz. Nuh'un risaleti ise kâfirler topluluğuna olup, onları tevhide davet etmek içindi.

Endülüs Malikî fukahasından Buharî'yi şerh eden bilginlerden birisi olan İbn Battâl'ın cevabı, zikredilen cevaplar içinde zorlamadan en uzak olanıdır. Verilen cevapların ilki ise çürüktür. Çünkü Hz. Âdem'in evlatları ve torunları "yeryüzü ahalisi" idi, yoksa "gök ahalisi" değildi. Diğer cevaplar ise problemi ortadan kaldırmaz. Kadı İyaz, İbn Battâl'ı tuhaf olan Ebû Zer hadisiyle tenkit etmiştir. Bundan daha tuhaf olanı ise Hafız İbn Hacer'in bunun karşısında sessiz kalmasıdır. Bu hadis hakkında Hafız İbn Hacer ihtilaf etmiştir. İbn Cevzî ise bu hadisin mevzû (uydurma) olduğunu kesin bir dille ifade etmektedir. Süyûtî *Muhtasaru'l-Mevzûât*'ında bu hadisin "zayıf" olduğunu açıklamaktadır. Süyûtî, bunu eseri *ed-Durru'l-Mensûr*'da zikreder. Muhaddisler, İbn Hibbân'ın bu hadisi *Sahih*'inde zikretmesini tenkit etme hususunda görüş birliği içindedirler. Nitekim bu hususu Hafız İbn Kesir, tefsirinde açıkça ifade eder. Kastalânî, zikri geçen cevaplardan biri olarak İbn Battâl'ın başkasına verdiği cevabı -ismini zikretmeksizin- takdim eder. Kastalânî, bu cevabı, Buharî'nin "Rikâk" bölümünde yer alan Enes hadisini şerh ederken takdim etmektedir. Kastalânî, Hz. Âdem'in *"Siz, Yüce Allah'ın gönderdiği ilk rasûl olan Nuh'a gidin."* ifadesine geldiğinde bu cümleyi "Âdem, Şit ve İdris'ten sonra gönderilen ilk rasûl olan Nuh'a gidin." diye açıklar. Ya da bu üç peygamberin "nebi" olup, fakat "rasûl" olmadığını söyler. Kastalânî'nin Hz. Âdem'in "rasûl" olmadığını belirttikten sonra kabule şayan bir cevabı vardır.

İmam Nevevî, Müslim şerhinde Enes hadisini açıklarken şöyle der:

"İmam Ebû Abdillah el-Mâzerî der ki: Tarihçiler, Hz. İdris'in Hz. Nuh'un dedesi olduğunu söylerler. Hz. İdris'in de 'rasûl' olarak gönderildiğine delil varsa, nesepçilerin onun Nuh'tan önce olduğuna dair söyledikleri sözler sahih ve doğru olmaz. Çünkü Hz. Peygamber, Âdem'den haber verirken Hz. Nuh'un gönderilen ilk rasûl olduğunu haber vermektedir. Eğer bu hususta delil yoksa o zaman söyledikleri doğru olabilir. Hadisi, Hz. İdris'in 'rasûl' değil, 'nebi' olduğu yolunda yorumlamak mümkündür. Kadı İyaz der ki: Hz. İdris'in İlyas olduğunu ve Yuşâ b. Nûn'la birlikte İsrailoğullarına gönderilmiş bir 'nebi' olduğunu söyleyenler olmuştur. Eğer gerçek böyleyse, o zaman yapılan itiraz kendiliğinden düşer. Kadı İyaz şöyle devam eder: Böyle bir haber karşısında Âdem ve Şit hakkında ve onların -birer rasûl olsalar bile- sadece kendileriyle birlikte bulunanlara rasûl olarak gönderildikleri şeklindeki itiraz temelsiz kalır. Çünkü Âdem ancak kendi çocuklarına peygamber olarak gönderilmiştir. Ve onun çocukları kâfir değillerdi. Bilâkis Yüce Allah, Hz. Âdem'e çocuklarına iman ve Allah'a itaat etmeyi öğretmesini emretti. Kendisinden sonra gelen halefi Hz. Şit de böyleydi. O da Hz. Âdem'in çocuklarına peygamber olarak gönderilmişti. Buna karşılık Hz. Nuh böyle değildi. O, yeryüzündeki kâfirlere peygamber olarak gönderilmişti. Kadı İyaz şöyle der: Ebû'l-Hasen İbn Battâl'ın -sırf bu itirazdan kurtulmak için- Hz. Âdem'in 'rasûl' olmadığı kanaatine vardığını gördüm. Ebû Zer'in rivayet ettiği uzun hadis, Hz. Âdem ve İdris'in birer 'rasûl' olduklarını açıkça belirtmektedir. Kadı İyaz'ın sözü burada sona ermektedir. Gerçeği ancak Yüce Allah bilir."[417]

Kelâmcılardan ve fukahadan önde gelen müfessir ve muhaddislerden yapılan bu nakiller geneli itibarıyla Hz. Âdem'in ve İdris'in rasûllüğünün ihtilaflı olduğunu ve İdris'in tefsirini yapmakta olduğumuz şu En'âm Sûresi ayetleriyle başka ayetlerde zikredilen İlyas olduğunu ifade etmektedir. Buna göre peygamberliklerine iman etmenin farz olduğu peygamberlerin sayısı yirmi üç olmuş olur. Çünkü Kur'ân ayeti bu hususta kesindir. Hadislere gelince, hadislerde Hz. Âdemin 'rasûl' olduğuna dair rivayeti ve delaleti kesin bir hadis yoktur. Peygamberlerin ve rasûllerin sayılarını verme bağlamında gelen ve Hz. Âdem'in rasûl olduğunu ifade eden Ebû Zer hadisi, -kesin bilgi gerektiren ve itikâdî olan şu meselede delil olması şöyle dursun- zannî delil ile yetinmenin mümkün olduğu amelî hükümler hakkında bile dayanak olamaz. Çünkü bu hadis hakkında söylenecek en hafif söz, bunun zayıf bir hadis olduğudur. Bu hadisin mevzû/uydurma olduğunu söyleyenler de olmuştur. Âlimler, Hz. Âdem'in rasûllüğünü ispat hususunda sahih veya hasen bir hadis bulmuş olsalardı, Ebû Zer hadisinin zikrine sığınmazlardı.

---

417. Nevevî, *Sahih-i Müslim Bi Şerhi'n-Nevevî*, III, 55, Beyrut, 1392.

Hz. Âdem'in *"nübüvvet"*ine yani Allah'tan kendisine vahiy gelen bir peygamber olması meselesine gelince; bu hususta âhâd bir hadis vardır. Bu hadisi Beyhakî ve başka muhaddisler, Ebû Umâme'den rivayet ederler. Bu rivayete göre, adamın birisi Hz. Peygamber'e gelip, "Yâ Rasûlallah! Âdem bir nebi miydi?" diye sorar. Hz. Peygamber bu soruya *"Evet, muallem ve mükellimdi."* şeklinde cevap verir.[418] *Ğâribu'l-Hadis* kitaplarında "muallem" kelimesi, "hayır ve doğrunun ilham edildiği kimse" diye açıklanmaktadır. Bu hadis, *"Nebiyyun mukellemun."* şeklinde de rivayet olunmuştur. "Teklim/konuşma" çeşit çeşittir ve esas itibarıyla üç çeşittir ki, Yüce Allah bunu şu ifadesinde açıklamaktadır: *"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur veyahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakimdir."*[419] Yüce Allah'ın "risalet vahyi" ve ondan daha aşağı mertebede olanı bu konuşmalardandır. Yüce Allah'ın bir insanla konuşma şekillerinden birisi de -rivayet tefsirinde yer aldığı üzere- "sadık rüya" şeklidir. Hz. Âdem'in "nebi" olduğunun Kur'ân'dan deliline gelince, onun yaratılması, masiyeti ve tövbesini anlatan ayetlerden bunu çıkarmak mümkündür. Çünkü Yüce Allah orada kendisine bütün isimleri öğretmiş, Rabbinden birtakım kelimeler (ilhamlar) almış ve onlarla Rabbine tövbe etmiş ve Rabbi ona doğru yolu göstermiştir. Fakat zikredilenlerin onun *"nübüvvet"*ine delaleti kesin değildir. Çünkü cumhur, her vahyi *"nübüvvet"* olarak değerlendirmiyor. Örneğin meleğin hitabını ve kalbe bazı manaların üflenmesini *"nübüvvet"* olarak kabul etmiyor. Bundan dolayı, Hz. Meryem'le Hz. Musa'nın annesinin birer peygamber olduğunu söylemiyor. Gerçi âlimler arasında bu iki kadının "nebi" olduklarını söyleyenler de vardır. Öte yandan Hz. Âdem'in yaratılış kıssasında kendisine yapılan hitabın teklîfî (mükellef kılma) değil, tekvinî bir hitap olması da mümkündür. Tıpkı Yüce Allah'ın şu ifadesi gibi: *"Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: 'İsteyerek veya istemeyerek gelin.' dedi. Her ikisi de: 'İsteyerek geldik.' dediler."*[420] Büyük âlimlerden ve sofulardan Şâzelî, yaptığı dualardan birisinde şöyle der: "Âdem'in -tövbe ve salih amellerde çocuklarına örnek olması için- bazı kelimeleri (ilhamları) alması gibi bize senden (ilham) almayı nasip et." Eğer bu "telakkî" (alma), onun nübüvveti için kesin bir ifade olsaydı, bu Arap dilini ve ifade üsluplarını bilen âlim onu talep etmezdi.

Hafız İbn Hacer'in iddiasına göre Hz. Âdem'in rasûllüğünün delili; "Bizim zorunlu olarak onun ibadete dair bir şeriat üzere olduğunu ve çocuklarının bunu kendisinden almış olduğunu bilmemiz"dir. Bu iddiaya göre

418. Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, II, 288, Beyrut, 1411/1990.
419. Şûrâ, 42/51.
420. Fussilet, 41/11.

Hz. Âdem, çocuklarına gönderilmiş olan ilk "rasûl" olmuş olur. Denebilir ki, Âdem'in çocuklarının kendisinden bu ibadet şeklini almış olmaları, aklen Yüce Allah'ın kendisini Allah adına çocuklarına bu risalete iman etmenin gerekli olduğunu ve bunun sonucu olarak uyarı ve müjdeyi tebliğde bulunacak bir peygamber olarak göndermiş olmasını gerektirmez ki bu haber şefaat hadisiyle çelişsin. Çünkü mümkündür ki, -bazı âlimlerin görüşü olarak daha önce geçtiği üzere- Hz. Âdem çocuklarını küçük yaştan itibaren Yüce Allah'ın kendisine gösterdiği iman ve salih amele göre yetiştirmiş olabilir. Bu görüşlere şunu eklemek mümkündür: Kur'ân'da Hz. Âdem'in çocuklarına ibadeti, helâl ve haram ahkâmını ve bunlara bağlı olarak cezayı öğrettiğini gösteren nass vardır. Bu nass, Âdem'in iki oğluna dair ayrıntılı haberin yer aldığı Mâide Sûresi'ndeki ilgili ayettir. Orada yer alan ibadetin içinde kurban takdim etme vardır. Yapılan amellere karşılığının verilmesine dair haberlerden birisi, saldırıya uğrayan kardeşin saldıran kardeşe söylediği şu sözdür: *"Ben istiyorum ki, sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zalimlerin cezası işte budur."*[421] Adı geçen hadis hafızlarının bu ayetlerden habersiz olmaları ve -Hafız ibn Hacer'in aklî zorunluluk iddiasıyla- mevzû veya zayıf olan Ebû Zer hadisiyle yetinmeleri insanı hayrette bırakan hususlardandır. Bu söylediğimiz, söz konusu hadislerden Hz. Âdem'in "rasûl" olduğunu kesin bir biçimde çıkarabildikleri takdirdedir. Ama hadislerden bu manayı çıkarmadıkları takdirde, davalarına delil olarak neyi göstereceklerdir?

Kısaca söylemek gerekirse bu meselede kesin olarak sabit olan, Hz. Âdem'in Yüce Allah'tan gelen bir hidayet üzere olduğu, bu hidayete göre amel ettiği ve çocuklarını da ona göre yetiştirdiğidir. Bu hidayetin içinde birtakım ibadetler ve Allah'a yaklaştırıcı ameller vardır. Hz. Âdem bu amellerin karşılığında sevap verileceğini müjdeleyerek çocuklarını teşvik ediyordu. Aynı hidayetin içinde bazı haram olan şeylere de işaret olunmaktaydı. Hz. Âdem, bu haramların karşılığında ceza olduğu uyarısını yaparak bu hususta da yasaklama getiriyordu. Bu "hidayet", Yüce Allah'ın nebi ve rasullere verdiği ve onların da kavimlerine tebliğ ettikleri "hidayet" cinsindendir. Yüce Allah'ın Âdem'e nasıl hidayet ettiğini bilmiyoruz. Çünkü ilâhî hidayet ve tebliğin birden çok yolu vardır. Ağır basan ve ilk anda hemen akla gelen ihtimal, bunun -şefaat hadisi ve *"Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik."*[422] ayeti ve daha önce geçenlerden bu ayeti teyit eden başka ayetler olmasa- "risaletin vahyi" yoluyla olduğudur. Bir ihtimal daha vardır ki, ona göre bu hidayet, Yüce Allah'ın Âdem'i yaratı-

421. Mâide, 5/29.
422. Nisâ, 4/163.

ğı ve çocuklarının Hz. Nuh zamanına kadar kendisine uygun olarak yetiştiği "sağlam fıtrat hidayeti"dir. Çünkü Nuh zamanında insanlar ihtilafa düşmüşler ve aralarında putperestlik baş göstermiştir. Bunun üzerine Yüce Allah nebileri göndermiştir. Bu nebilerden bazılarını kendi izniyle kendi adına tebliğ yapan rasûller olarak göndermiştir. Bu rasuller, kâfirlere karşı hüccet ikame etmek için birtakım mucizelerle desteklenmiştir. Yüce Allah, bu gerçeği şu şekilde anlatmaktadır: *"İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir."*[423] Sahih bir rivayete göre İbn Abbas, *"İnsanlar bir tek ümmet idi."* ifadesini onların *"İslâm"* üzere olduğu şeklinde tefsir etmiştir. İbn Abbas'tan gelen daha ayrıntılı bir rivayet şöyledir: Âdem'le Nuh arasında on asırlık bir zaman dilimi vardır. Bu sürede yaşayan bütün insanlar haktan gelen bir şeriat üzereydiler. Sonra ihtilafa düştüler ve Yüce Allah onlara nebileri gönderdi. Kıraat ravileri derler ki: Ayet, Abdullah b. Mesûd kıraatinde şöyledir: "*Kâne'n-nâsu ummeten vâhideten fahtelefû*" 'İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra ihtilafa düştüler..." Raviler, Übeyy'in de bu ayeti aynı şekilde okuduğunu rivayet etmektedirler. Bu kıraati, mana itibarıyla başka ayetler de teyit etmektedir. Raviler, Katâde'nin şöyle dediğini rivayet ediyorlar: Bize zikrolunduğuna göre Âdem'le Nuh arasında tam on asır geçmiştir. Bu dönemde yaşayan insanların tümü hidayet ve haktan bir şeriat üzereydiler. Bundan sonra ihtilaf ettiler. Bunun üzerine Yüce Allah, Nuh'u gönderdi. Hz. Nuh, Yüce Allah'ın yeryüzüne gönderdiği ilk rasûl idi. Yüce Allah onu insanlar ihtilafa düşünce gönderdi. Allah Teâlâ, bundan sonra onlara peygamberlerini gönderdi ve insanlara karşı delil olarak kullanacağı kitabını indirdi. Bu alıntı Süyûtî'nin *ed-Durru'l-Mensûr*'undan alınmıştır. Bu rivayetleri tahric edenler, bu eserden anlaşılabilir. İşte bu ravilerden birisi tabiûn âlimlerinin ileri gelenlerinden Katâde'dir.[424] Katâde, Hz. Nuh'un *"nebi"* ve *"rasûl"* oldu-

---

423. Bakara, 2/213.

424. Katâde, tefsir, hadis ve fıkıh dallarında tabiûn âlimlerinin önde gelenlerinden birisidir. İmam Ahmed onun hakkında şöyle der: "Katâde tefsiri ve âlimlerin ihtilaflarını en iyi bilen bir kişidir." İmam Ahmed, onu hafızlıkla, fakih olmakla vasfeder ve uzun uzun ondan söz eder. İmam Ahmed şöyle söyler: "Katâde'den daha âlim olan birisine çok az rast gelirsin." Bu görüşleri Hafız ez-Zehebî, hafızların hayat hikâyelerinden söz ettiği eseri *Tezkiratu'l-Huffâz*'da zikreder. Zehebî, Katâde'den bahsederken, herhangi bir sözü duyar duymaz hemen ezberine aldığını ifade eder. Aynı ifadeler, Hafız İbn Hacer'in *Tehzîbu't-Tehzîb*'inde de yer almaktadır. Bu eserde Katâde'nin hadiste sika, hüccet ve güvenilir bir kimse olduğundan söz edilmektedir. Hafız ez-Zehebî der ki: "Katâde'nin hadisiyle ihticac etmekte hiç kimse geri kalmamıştır." Katâde, Hicrî 61'de doğmuş, 117 veya 118'de vafat etmiştir.

ğunu söylemektedir. Katâde'den gelen bu rivayeti -daha önce geçenlere ek olarak- Yüce Allah'ın *"(Rasûlüm!) Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."*[425] ayeti hakkında rivayet tefsirinde geçen rivayetle, Buharî-Müslim ve başka hadis kitaplarında yer alan hadisi desteklemektedir.

Bu hadisler, dünyaya gelen her çocuğun "İslâm fıtratı" üzere doğduğunu, daha sonra ana-babasının o çocuğu Yahudi veya Hıristiyan ya da Mecusî yaptığını ifade etmektedir.[426] Bu hadislerin bazı rivayetlerinde çocuğun "İslâm fıtratı" üzere dünyaya geldiği ifade edilirken, bazılarında "İslâm milleti" üzere dünyaya geldiği belirtilmektedir. Bu hadislerden birisi, İyaz b. Hammâd el-Mücâşiî'nin merfû olarak rivayet ettiği ve içinde Âdem'in zikredildiği Muhammed b. İshak'ta bulunan hadistir. Bu rivayete göre Peygamberimiz (s) şöyle buyurur: *"Yüce Allah Âdem'i ve çocuklarını hanif ve Müslümanlar olarak yarattı. Onlara malı -içinde haram olmayan bir şekilde- helâl olarak verdi."*[427]

Mana itibarıyla buna benzer başka hadisler vardır. Bizim konumuzla ilgili olarak bu hadislerde söylenmek istenen şudur: Yüce Allah, Âdem'i kendini tanımaya (marifetullah üzere), birlemeye (tevhid), şükretmeye ve ibadet etmeye hazır olarak yarattı ve hidayetini artırdı. Bunu, kendisine birtakım sözleri ve amelleri ilham ederek ve Hz. Peygamber'in -henüz peygamber olmadan önce Hira mağarasında yaptığı ibadet hakkında söylendiği üzere- kendi içtihadının bazı sonuçlara ulaşması şeklinde yaptı. Bütün bunlara, meleklerin kendisini ve çocuklarını irşad etmelerini de ekleyebiliriz. Onlar, temiz fıtratları sayesinde -meleklerin babaları vefat ettiğinde cenazesini nasıl hazırlayacaklarını ve ne şekilde defnedeceklerini öğretmeleri meselesinde varit olan haberlerde olduğu gibi- melekleri görüyorlardı. Biz, şu anda bu rivayetlerin sahihini sahih olmayanından ayıklamakla meşgul değiliz. Fakat bu rivayetlerin bütünü, Hz. Âdem'in nübüvvetini açıkça ifade eden hadisi teyit etmektedir. Aksi takdirde Hz. Âdem, hidayet ve ilâhî öğretim noktasında nübüvvetten daha üstün bir makamda ya da ona eşit bir mertebede olmuş olur. Çünkü birçok peygambere bu hususta Hz. Âdem'e verilenin aynısı verilmiş değildir. Peygamberler, -âlimlerin görüş birliği halinde ifade ettiklerine göre- insanlığın en üstün fertleridir.

Bu ayrıntılı açıklamadan -ortada kesin bir nass bulunmadığı, hatta buna zıt nass bulunduğu halde- bilginlerin dilinde Hz. Âdem'in neden "nebi" ve "rasûl" olarak meşhur olduğu anlaşılır. Çünkü onun çocuklarına olan hi-

425. Rûm, 30/30.

426. Buharî, *Cenâiz*, 80, 93, *Tefsir*, Sûre 30/1; Müslim, *Kader*, 22, 25.

427. Aynı manada olmak üzere bkz. Müslim, *Cennet*, 63.

dayeti, -bu husustaki ayetlerin manalarını açıklarken beyan ettiğimiz üzere- rasûllerin kendilerine tabi olan mü'minlere olan hidayetleri türündendir. Bundan dolayı Hafız İbn Hacer, bu hidayeti zorunlu şey kabilinden saymaktadır. Fakat İbn Hacer, zorunluluğun hangi yönden kaynaklandığını beyan etmediği gibi, bu rivayetle buna aykırı olan rivayeti uzlaştıracak yolu bulamamıştır. Herhangi bir zorlama olmaksızın rivayetler arasında yapılacak en uygun uzlaştırma, fıtrat üzere dünyaya gelen kimselerin hidayetleriyle, Nuh ve ondan sonra gelen peygamberlerin gönderilmelerini -bu son zikredileni, şer'i risalet kabul etmek suretiyle- birbirinden ayırmaktır. Zaten -birinciyi değil- şer'i risaleti getiren kimseye "rasûl" denilir. Nuh ve ondan sonra gelen peygamberler, fıtratları bozulan ve fıtrî din veya ilâhî kitap konusunda ihtilafa düşen müşriklere ve bir önceki peygambere tabi olan sapıklara gönderilmişlerdir. Bu insanlar, Hz. Nuh'un davet ettiği şeyden yüz çevirmişlerdir. Böylece az bir açıklamayla var olan çelişkinin ortadan kaldırılması için âlimlerden nakledilen birçok cevap birbiriyle uzlaştırılır. Bu hususta âlimlerden nakledilen açıklamalar şunlardır:

Âdem, sadece mü'min olan çocuklarına rasûl idi. Nuh'un ve ondan sonra gelen peygamberlerin rasûllüğü ise kâfirlere yönelikti. Âdem'in kendi çocuklarına olan risaleti, bir babanın çocuğunu yetiştirmesi kabilindendi. Birinci ve ikinci manada "hidayet"e ayetlerde kastedilen manada "şer'i risalet" isminin verilmesi, çelişkiye sebep olmaktadır. Onun için bunu, çelişkiyi ortadan kaldıran bir unsur olarak göstermek nasıl mümkün olabilir? Buna karşılık Âdem için zikredilen ifadeyi sabit kabul edip, zikredilen şer'i manasıyla "risalet" kabul etmesek, mevcut çelişki -daha önce ifade ettiğimiz üzere- herhangi bir zorlama olmadan ortadan kalkar ve bu hususta söylenen bütün görüşler de sıhhat kazanır. Buna bağlı olarak da ortadaki ihtilâf daha çok lâfzî bir ihtilâfa benzer. Şu halde Hz. Âdem, Kur'ân ve hadisten ilk anda akla gelen manada değil, kelâmcılar nezdinde meşhur manasıyla "rasûl"dür.

Bundan sonra Yüce Allah, Peygamberine (s) söylediği şu sözle ifade akışına son veriyor: ***"De ki: Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum."*** Yani ey Peygamber! Kendilerine gönderildiğin kimselere öncelikle de ki: Sizi kendisine davet etmekle ve sizi kendisiyle uyarmakla ya da onu size tebliğ etmekle emrolunduğum şu Kur'ân'a karşılık... (Bu iki mananın ikisi de -ayette zikredilmeseler de- ifadenin akışından anlaşılmaktadır. Ancak tercihe şayan olan birinci manadır.) Evet! Bu göreve karşılık sizden herhangi bir mal veya bunun dışında herhangi bir menfaat istemiyorum. Bir başka ifadeyle nasıl ki benden önce geçen peygamberler gönderildikleri kavimlerinden yaptıkları tebliğ ve hidayete karşılık herhangi bir ücret istememişlerse, ben de istemiyorum. Onların böyle bir ücret istemedikleri, Hûd, Şuara ve başka sûrelerde anlatılan kıssalar-

da açıkça ifade edilmektedir. Burada "Hz. Peygamber'e verilen bu emir, zaten kendinden önceki peygamberlere uyması emredilen hususlar arasındadır. Bir de açıktan açığa zikredilmesine ne gerek vardı?" diye sorulabilir. Ama işin aslı şudur: Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e bağımsız olarak emrettiği şey, önceki peygamberlere uymak için yapmasını emrettiği şeye dahil değildir. Nitekim bu mesele daha önce beyan edilmişti. *"İşte Allah, iman edip salih amel işleyen kullarını bununla müjdeler. De ki: Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum."*[428] ayetindeki "akrabalık sevgisi" munkatı' istisnadır. Ayetin manası, Buharî, Müslim, İmam Ahmed, Tirmizî ve başkalarının İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre şöyledir: Ben, buna karşılık sizden aramızdaki akrabalık ilişkisini kesmemenizden başka bir ücret istemiyorum. İbn Cerir, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Tabarânî'nin İbn Abbas'tan yaptıkları rivayette yer alan şu cümle, bu manayı açıklığa kavuşturmaktadır. Hz. Peygamber'in bütün Kureyşlilerle arasında akrabalık bağı vardı. Kureyşliler, kendisini yalanlayıp da tabi olmaktan yüz çevirince onlara şöyle dedi: *"Ey kavmim! Bana tabi olmaktan yüz çevirirseniz hiç olmazsa aranızdaki akrabalık bağıma riayet ediniz. Sizin dışınızdaki Araplar beni korumaya ve bana yardıma sizden daha layık olmasınlar."*[429] Bu manada başka rivayetler de vardır. Ayetin manasına gelince: Ben, size getirdiğim dünya ve ahiret mutluluğuna karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum. Fakat benimle sizin aranızda muhafaza edilmesi gereken akrabalık sevgisi istiyorum. Bu sevgi, sizin uygulamayı âdet haline getirdiğiniz aslı esası olmayan nesep taassubunuzdan başka bir şeydir. Çünkü bir akraba, akrabasını ve kendisiyle aynı nesepten olan kimseyi, bu nesep taassubuna göre himaye eder ve onlara saldıranlarla bu duyguyla mücadele eder. Bense, sizin vereceğiniz sevgiyle yetiniyorum. Bunun en asgarisi ise bana düşmanlık ve eziyet etmemenizdir. En âlâsı ise beni incitenlere karşı beni korumanız ve onları engellemenizdir. Bunun, tebliğe karşı herhangi bir ücret almakla hiçbir ilgisi yoktur. Bir şeye karşı ücreti ancak o şeyi kabul eden ve yararlanan kimse verir. Yararlanan kimse, aldığı şeyin sahibine buna eşit veya fazla bir menfaatle mükâfat verir. Sevginin en azına dair zikrettiğimiz şeyi İbn Abbas İbn Merdûye'nin kendisinden İkrime yoluyla yaptığı rivayette açıkça ifade etmektedir. Bazıları, bu ayete zikredilenin dışında başka bir mana vermişlerdir. Bunlara göre ayetin manası şöyledir: Ben buna karşılık sizden, akrabaları sevmek ve aralarınızda sıla-i rahim bağını koparmamaktan başka bir ücret istemiyorum. Bazılarına göre bu ayet Ensâr hakkındadır. Başka bazıları ise bu ayetin Hz. Peygamber'in ehl-i beyti hakkında olduğunu, bundan dolayı ayetin onları sevmeyi ve onlarla dost olmayı gerekli kıldığını söylemişlerdir. Ehl-i beyti sevmenin, onlara bağlı

---

428. Şûrâ, 42/23.

429. Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XII, 254, Musul, 1404/1983, II. Basım, Tahkik: Hamdi b. Abdilmecid es-Selefî.

kalmanın ve kendilerine dost olmanın imandan olduğu, onlara buğzetmenin ise küfür ve münafıklık olduğu hususunda herhangi bir kuşku yoktur. Fakat Hz. Peygamber, ümmetten daveti tebliğ ve risaletin meşakkatini üzerine alma karşılığında kendisine herhangi bir ücret belirlemesini istememiştir. Tam aksine onun bu husustaki ücreti, -kardeşleri olan diğer peygamberlerde olduğu gibi- sadece bir olan Allah'a aittir. Nitekim bu husus başka ayetlerde açıkça ifade edilmektedir. Bu konunun ayrıntısı inşallah ileride Şûrâ Sûresi ve başka sûrelerin tefsiri yapılırken gelecektir.

"O, sadece âlemler için bir öğüttür." Bu ayette geçen zamir, -bizim de tercih ettiğimiz gibi- Kur'ân yerine kullanılmıştır. Buna göre mana; o Kur'ân, sadece size değil, bütün âlemleri irşad için bir öğüt ve bir hatırlatmadır. Ayetin bu son cümlesi, Hz. Peygamber'in peygamberliğinin bütün dünyaya genel bir peygamberlik olduğuna dair açık bir nasstır.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوا أَنتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿91﴾ وَهَٰذَا كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُّصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿92﴾

91. Onlar, Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi." dediler. De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz onu kağıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilemediği şeyler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir. (Rasûlüm!) Sen "Allah" de, sonra onları bırak, daldıkları bâtılda oynayadursunlar.

92. Bu (Kur'ân) ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Ahirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını hakkıyla kılmaya devam ederler.

Yüce Allah, Hz. İbrahim'in kavmiyle olan kıssasını onun ailesinden ve soyundan gelen bazı peygamberleri doğru yola ilettiğini zikrederek bitirdi. Aslında bu, söz konusu peygamberler zincirinin son halkası olan Hz. Muhammed'in risaletinin onların risaletleri cinsinden ve hidayetinin de onların hidayetleri türünden olduğunu açıklamaya bir giriş mahiyetinde olması için yapılmaktadır. Bundan dolayı Peygamberimiz (s) bu Kur'ân'ı tebliğ karşılığında herhangi bir ücret istemez. Bu görevine karşılık Yüce Allah'tan başka hiçbir kimseden herhangi bir fayda ve menfaat beklemez. Yüce Allah, bu ifadesinin ardından vahyi inkâr edenlere cevap vermekte, onların Allah'ı hakkıyla tanımadıklarını belirtmekte, akıllarına gelen şüpheyi çürütmekte ve onlara karşı apaçık bir hüccet ikame etmektedir. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle devam etmektedir:

Allah'ı Gereği Gibi Tanımamak

"Onlar, Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü 'Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi.' dediler." Arapçada "*kaderu'ş-şey'i*" ve "*kadru'ş-şey'i*" ve "*mikdâru'ş-şey'i*" demek, bir şeyin bilinmesine yarayan ölçüsü ve meblağı demektir. Arapçada bu kök şöyle kullanılır: "Kadera, yakdiru, yakduru." Bunun manası, herhangi bir şeyi ölçtü, demektir. "Kâdertu'r-racule, mukâdereten" demek, bir adamı ölçtüm ve onun yaptığını aynısını yaptım, demektir. "el-Kadr, el-kudratu, el-mikdâru" güç ve kuvvet, demektir. "Zenginlik ve el genişliği" manasına gelen "el-kadr" kelimesi de bu köktendir. Buna göre ayetin manası; "Allah'ı hakkıyla tazim etmediler." şeklinde olur. Leys ise bu ayeti "Allah'ı hakkıyla vasfetmediler." şeklinde anlamıştır. Burada, ***"el-kadru"*** ve ***"el-kaderu"*** kelimesi aynı manadadır. İbn Manzur, birinci görüşü İbn Abbas'a nispet etmiştir. Yine ondan bu ayette geçen *"el-kadru"* kelimesinin *"kudret"* manasında olduğunu rivayet etmiştir. İbn Abbas der ki: "Bu ayet, Allah'ın üzerlerinde gücü olduğuna iman etmeyen kâfirler hakkında nazil olmuştur. Yüce Allah'ın her şeye kadir olduğuna iman eden kimse, O'nu hakkıyla tanımış demektir." Ahfeş'in bu ayeti, "Allah'ı hakkıyla tanımadılar." şeklinde anladığı rivayet olunmaktadır. Ebû'l-Âliye'nin ise "Allah'ı hakkıyla vasfetmediler." şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmuştur. Bu ayetin "Allah'ı hakkıyla tanımadılar." şeklindeki tefsiri, hepsinden daha güçlüdür. Çünkü bu mana, kelimenin kök manasına en yakın manadır ve -ister sebep bildirme manası ifade etsin, isterse etmesin- "*iz kâlû*" zarfının "*kaderû*" fiiline veya o fiilin "olumsuzluk" manasına bağlanması daha ağır basmaktadır. "*İz kâlû*" ibaresi, sebep bildirmeye de bildirmemeye de muhtemeldir. Allah'ın peygamberlerini inkâr eden ve Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyen kâfirler, Allah'ı hakkıyla tanımadılar, O'nu hakkıyla tazim etmediler

ve hakkıyla vasfetmediler. Yüce Allah'ın bu türden kudreti olduğuna iman etmediler. Yani Yüce Allah'ın insanların arasından dilediği bir kuluna melekler vasıtasıyla veya arada herhangi bir vasıta olmaksızın direkt olarak insanların durumlarını düzene koyacak hidayet bilgisi ve şeriatı verme kudreti olduğuna inanmadılar. Ya da O'nun risalet görevinin arkasından peygamberleri mucizelerle destekleme gücünün olduğuna iman etmediler. Bu manaya göre ayette geçen *"el-kadr"* kelimesinin *"kudret"* manasına gelmesi daha ağır basmaktadır. Müşterek manalı bir kelimenin aynı anda bütün manalarının kullanılabileceğini ve -ortada manaları birbirine karıştırma tehlikesi yokken- "hakikat" manası ile "mecaz" manasının birlikte kastedilebileceğini mümkün görenler, burada *"el-kadr"* kelimesinin bütün manalarının kastedilmiş olmasını imkan dahilinde görmektedirler. Üstelik tercihe şayan olan mana, kelimenin diğer manalarını da içermektedir. Her kim Yüce Allah'ı hakkıyla bilirse, O'nu hakkıyla vasfeder, her şeye kadir olduğuna iman eder ve O'nu hakkıyla tazim eder.

Bu ayet-i kerîme, vahyi inkâr edenlerin Yüce Allah'ı hakkıyla tanımadıklarını, O'nu vasfedilmesi gereken şekilde vasfetmediklerini ve O'nun insanoğluna olan ihsanının mahiyetini kavramadıklarını ifade etmektedir. Çünkü inkârcılar, Yüce Allah'ın kimseye hiçbir şey indirmediğini söylemektedirler. Bu ayet, peygamberler göndermenin ve kitaplar indirmenin Yüce Allah'a mahsus özelliklerden olduğuna ve bunun insan türüyle ilgili sıfatlarının odak noktası olduğuna delildir. Çünkü bu, O'nun hikmetinin gereğidir ve rahmetinin eserlerinin en yücelerindendir. Her kim Yüce Allah'ı kemal sıfatlarıyla birlikte tanırsa... Ki, O'nun kemal sıfatları, en güzel fiillerin odak noktası, ruhlar ve cisimler âleminde tam nizamın kaynağıdır. Mükemmel hikmet (*el-hikmetu'l-bâliğa*), tam rahmet, her şeyi kuşatan ilim, adaleti ayakta tutma, O'nun en güzel fiillerine ve tam nizamın kaynağına birer örnektir. İşte her kim, O'nu kemal sıfatlarıyla tanır ve insanların nefislerinde ve dış dünyada var olan apaçık delillere (*beyyine*) bakıp üzerinde düşünürse... Bunun ardından, gördüğü beyyinelerden yola çıkarak Yüce Allah'ın her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) en güzel şekilde ihsan ettiğini ve her şeyi benzersiz yarattığını ve insanı -en yücelere yükselmeye ve en aşağılara inmeye hazır olarak- en güzel bir biçimde yarattığını öğrenirse... İnsanın ruhunun meleklik yeteneklerinin kendisini yükselttiği kemal derecesini ve vücudunun hayvanî arzularının kendisini (kötülüklere) gömdüğü noksanlık derecesini, -dinî ve dünyevî hayatının odak noktası olan- bilgilerinin ve kesbi amellerinin sonucu olarak kıldığını öğrenirse... Hâlihazırdaki hayatındaki ahvali üzerinde derinden derine düşünen ve mizaçlarını ve geçmiş nesillerinin tarihini inceleyen kimse, şahsî maslahatlarını tam manasıyla bilip

de vücuduna ve ruhuna karşı zulmetmeyen hemen hemen hiçbir kimsenin mevcut olmadığını öğrenirse... Kesbi ilimlerinin ve beşerî kanunlarının gerek evde (aile ortamında) ve gerekse toplumda mutluluklara ermeye ve ebedî mutluluğa ehil hale getiren kemal mertebesini elde etmeye vesile olan hiçbir nesil ve halk tabakasının bulunmadığını bilirse... Ancak peygamberlerin hidayetlerinin bunu sağladığını ve onların da çoğunun önceki ümmetlerden, bir kısmının da sonrakilerden olduklarını bilirse... Evet, kim Yüce Allah'ı buraya kadar sayılan sıfatlarla birlikte bilip tanırsa, insanlığı da kısaca ve topluca zikrettiğimiz ahvali ve ayırıcı özellikleriyle bilirse, o zaman yakinî bir bilgiyle bilir ki, insanlığın işaret olunan o yüceliklere yükselmesi ve zikrettiğimiz o düşüşten kendini koruması, kendisini buna hazırlamayı mükemmel hale getirmeye, peygamberler göndermeye ve kitaplar indirmeye bağlıdır. Bu ikisi de nizamın kaynağı ve kemalin tecelli yeri olan bu sıfatların eserlerindendir. Dolayısıyla vahyin irşadı, cismanî ve ruhî alanda bütün insanî yükselmelerin sebebidir. Bu asırda birçok insan, geçmişte vahyin hidayetinden çok istifade etmiş, sonra da her türlü hayrın kaynağı olan bu ana kaynağı unutmuş, buna bağlı olarak da Rabbinin ve peygamberlerinin emrinden uzaklaşıp azmış olan toplumlarda sosyal nizamın ileri gitmiş olması ve şehvanî şeylerden yararlanmanın alabildiğine yaygınlık kazanması karşısında kendisini bunlara kaptırmaktadır. Bu toplumların içinde sadece peygamberleri inkâr eden olduğu gibi, hem peygamberleri ve hem de Yüce Allah'ı inkâr edenler de vardır. Bunlar, akılları sayesinde bu ilâhî hidayete ihtiyaç duymadıklarını iddia etmektedirler. Dahası bu ilâhî hidayete, şeytanî özellikleri lekeledikleri gibi leke sürdüler. Ama var olan gizlilik aydınlığa kavuşup, riya açığa çıkıp, sis perdesi dağılınca söz konusu medeniyetin vahşetin ve barbarlığın en fecisi olduğu ortaya çıktı. Bu toplumlardan ilim ve fence hangisi daha çok ileri gitmiş ve hangisi daha ince bir devlet ve kanun düzeni kurmuşsa, insanlığı yok etmede ve yapılanları tahrip etmede en ileri gideni ve en beteri de o olmuştur. Bu ilerlemenin gayesi; güçlü olanların, hizmetlerinde kullanmak suretiyle, zayıfları köle edinmeleri ve aşağılık hayvanî şehvetlerden yararlanmak ve şu dünya hayatının süsünü aşırı biçimde israf edip kullanmak gayesiyle yeryüzünün bütün zenginliklerini ortaya çıkarmaktır.

Üstadımız Muhammed Abduh, eseri *Risaletu't-Tevhid*'de insanlığın peygamberlere neden ihtiyaçları olduğunu iki metot üzerinden veya iki yoldan şöyle açıklamaktadır:

Birinci yol: Bu yol, insan ruhunun gayb âlemindeki ebedî hayat için baki kalması ve insanın bu hayat için hazırlanması inancına dayanmaktadır. Bu yola göre insan, ilâhî bir irşada muhtaçtır. İnsan, sözü geçen ebedî hayatta mutlu olması için kendisine gerekli olan bilgiyi ve ameli, bu irşad sayesinde

öğrenecektir. Yüce Allah'ın insanlığa bu hidayeti ve irşadı vermesi, her şeye hilkatini (mahiyet ve özelliğini) vermesinin, her şeyi en güzel bir biçimde yaratmasının sonuçlarındandır. Yüce Allah, insan türünün bazı fertlerine yüce bir fıtrat vererek, onların ruhlarını gayb âlemine bakabilmeye ve ister meleklerin arasından er-Ruhu'l-Emin (Cebrail) vasıtasıyla, isterse vasıtasız olarak Âlemlerin Rabbinden söz konusu hidayeti almaya hazır hale getirir. Böylece onlar, bu insan türü içinde "şahidin en sonu" ve "gaibin en başı" olurlar. Yüce Allah, başka hiçbir türde benzeri veya benzerine yakını hiç görülmemiş derecede bu türün fertleri arasında ilim ve amelde farklılıklar meydana getirir. "Şahidin en sonu" ve "gaibin en başı" olan bu peygamberlerden bir teki, bir halkı veya halkları ayağa kaldırıp değerini artırabilir. Kalabalıkları oluşturan milyonlarca insan ise tıpkı sürü gibidir. Bunları bir tek kişi veya birkaç kimse ya da onların dışında başkaları, kendi hizmetinde kullanabilirler.

İkinci yol: İnsan fıtratına dayalıdır. Bilindiği üzere insan, fertlerinin birbiriyle yardımlaştığı bir topluluk halinde yaşamak üzere yaratılmıştır. Bu sistemde çeşitli fertler ve birbirleriyle yardımlaşan gruplar, insanın şahsî veya türe ait hayatını sağlaması için çeşitli faaliyetleri yürütürler. Burada insanın dünyasında olan şeylerin tümünü kendi menfaatleri için kullanma yeteneği ortaya çıkar. İnsan yaptıklarını kendi bilgisine, şuuruna ve tahayyülüne göre yapar. İnsan fertleri ise bu hususta çekişme ve ayrılık doğuracak şekilde farklılıklar gösterirler. Söz konusu çekişme ve ayrılık, -Yüce Allah'ın ayrılıkları gideren, görüşleri ve istekleri aynı hale getiren hidayeti yetişmeyecek olursa- ihtilafa ve çatışmaya götürür. İşte bu hidayet, Yüce Allah'ın beraberinde peygamberler gönderdiği hidayettir. Bu hidayet ihtilafı ortadan kaldırır, çünkü Yüce Allah insanın fıtratına -zikredilen özelliklere ilave olarak- bir "duygu" bahşetmiştir. Bu duygu, insanda var olan duyguların en güçlüsü ve en yücesidir. İşaret edilen bu yüce duygu, insanın gücünden ve içinde yaşadığı "şehâde âlemi"ndeki bütün güçlerden daha üstün gaybî bir gücün varlığını "hissetme" ve bu yüce otorite cihetinden gelen her şeye "boyun eğme" duygusudur. Bundan dolayı Yüce Allah peygamberleri, işaret ettiğimiz o yüce güç ve hükümran olan otorite cihetinden gelen ve kendilerini destekleyen ayetlerle birlikte gönderdi. Söz konusu ayetler, peygamberlerin gökleri ve yeri ayakta tutan güç adına konuştuklarını da göstermektedir. Onlar, insanlar arasında adaletle hükmetsin diye getirdikleri kitapla yüce güç adına konuşmaktadırlar. Böylece peygamberlere iman eden kimseler arasında her türlü ihtilaf ve çekişme zail olup, ortadan kalkmıştır. Söz konusu güç, insanlara kemale doğru yürüme yolunu hazırlamaktadır. Her toplumun içinden kitaba göre amel eden kimseler, o toplumun en hayırlıları ve

dürüst olanları olmuştur. İhtilafı gideren kitap hakkında başkalarını ihtilafa teşvik eden kimselerin zulümleri olmasaydı, o toplum hazır olduğu mutluluk ve kemalin zirvesine ulaşırdı. Şair şöyle der:

من غص داوى بشرب إناء غصته فكيف يفعل من قد غص بالماء

"Yediği yemek dizilen boğazına, su içer bulur şifayı,
İçtiği su dizilen boğazına, ne içer de bulur şifayı!"

Bu konuya ayrıntısıyla vâkıf olmak ve yapılan itirazın delillerle nasıl reddedildiğini öğrenmek isteyen kimse, Üstad'ın *Risaletu't-Tevhid*'ini dikkatle okusun. Ayrıca Yüce Allah'ın *"İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi."*[430] ayetinin tefsirini yaparken ondan naklettiğimiz görüşleri okusun. Üstad Abduh, bu meselede Yüce Allah'ın peygamberler göndermesinin hikmetini açıklamak için eser yazan bütün âlimleri ve bilge kişileri geride bırakmıştır. Eğer tefsirin bu cildi uzayıp da bütün ölçüleri aşma korkusu olmasaydı, *Risaletu't-Tevhid*'in ibaresini tümüyle buraya alırdık. Herhalde bir başka ciltte bunun için uygun bir yer buluruz. Her ne kadar bulacağımız yer, -Üstad'ın söz konusu çalışmasının tefsiri olarak uygun düşeceği bu ayetteki yerden zayıf olsa da- bunun için uygun bir yer buluruz.

"De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz onu kağıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz." Bu ayet, vahyi ve risaleti inkâr edenlere verilmiş bir cevaptır. Yüce Allah bu cevabı Peygamberine (s) -daha önce geçtiği üzere- "vahyin ve peygamber göndermenin" kendine mahsus işlerden ve bunun beşerin işlerini yürütmede geçerli olan sıfatlarının bir gereği olduğunu beyan etmesinin ardından telkin etti.

Kıraat imamlarından İbn Kesir ve Ebû Amr, bu ayeti *"Yec'alûne karâtîysa yubdûnehâ ve yahfevne" "Onu kağıtlara yazıp (istediklerini) açıklıyor ve çoğunu da gizliyorlar."* şeklinde okumuşlardır. Bu durumda ibare, vahyi inkâr eden Arap müşrikleriyle, onların tıynetinde olan kimselerin durumuyla ilgili olarak verilmiş bir haber cümlesi olur. Yukarıda adı geçen iki kıraat imamından başka diğer kıraat imamaları ayeti *"tec'alûne"* şeklinde okumuşlardır. Bu durumda, ayet hitap cümlesi olur. Bundan dolayı müfessirler, bu ayet hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bazı müfessirler, bu ayeti Kur'ân'ın anlaşılması problemli ayetlerinden kabul etmişlerdir. Bu sûrenin nüzulü hakkında sûrenin başında ifade ettik ki, bazı müfessirler, bu ayeti sûrenin Mekke'de

430. Bakara, 2/213.

toptan bir defada inmiş olması hükmünden istisna edilen ayetlerden saymışlar ve ayetin Medine'de bazı Yahudiler hakkında indiğini iddia etmişlerdir. Ayetin zahirî manası buna delalet etmektedir. Çünkü ayette ifade edilen görüş, -sûrenin diğer kısmıyla kendilerine hitap edilen Arap müşriklerine değil- ancak Yahudilere karşı bir delil olarak ikame edilebilir. Bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak İbn Abbas'tan şu rivayet varit olmuştur: Yahudiler, "Ya Muhammed! Allah sana bir kitap indirdi mi?" diye sordular. Peygamberimiz (s) *"Evet "* dedi. Bunun üzerine Yahudiler "Vallahi! Allah gökten hiçbir kitap indirmedi." dediler. Bu konuda Süddî'den de şöyle rivayet olunuyor: Yahudi Finhâs "Allah, Muhammed'e hiçbir şey indirmemiştir." dedi. Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî ise bu hususta şu açıklamayı yapar: "Yüce Allah, Muhammed'e Ehl-i Kitab'a kendi durumunu ve kitaplarında kendisini nasıl bulduklarını sormasını emretti. Kıskançlığı, Ehl-i Kitab'ı Allah'ın kitabını ve peygamberlerini inkâra sevk etti ve "Allah, hiçbir beşere hiçbir şey indirmemiştir." dedi. Bunun üzerine Yüce Allah, *"Onlar, Allah'ı gereği gibi tanımadılar."* ayetini indirdi." Katâde ve Mücâhid "Bu ayet, Yahudiler hakkında nazil oldu." dediler, ancak herhangi bir Yahudi isminden ve kıssadan söz etmediler. İkrime ve Said b. Cübeyr'e göre bu ayet, Yahudi Malik b. Sayf hakkında inmiştir. Malik "Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiştir." dedi. Bunun kıssası ileride zikredilecektir. Mücâhid'den gelen rivayete göre bu ayet, Araplar hakkında nazil olmuştur. İbn Cerir de bu görüşü tercih etmiştir. Çünkü İbn Cerir bu konudaki ihtilafı zikrettikten sonra, "Bu ayet, Kureyş müşrikleri hakkında inmiştir." diyen görüşün doğru olduğunu söylemiştir. Ona göre bu tercihin dayanakları şunlardır: Bir kere bu ayet, Kureyş müşriklerinden verilen haber sadedinde inmiştir ve bu sûrede Yahudilerden söz edilmemiştir. Sonra Yahudiler hakkında indiğine dair muttasıl bir isnat mevcut değildir. Öte yandan Yahudilikte bilinen husus; onların vahyi inkâr etmedikleri, bilakis Hz. İbrahim, Musa ve Davud (a) peygamberlere vahiy indiğini kabul ettikleridir. Sonuç olarak İbn Cerir der ki: "Bu ayeti, ilk başından bu konuya kadar olan siyakının gerekli kıldığı manadan -elde bu iddiayı destekleyecek sahih haber veya akıl gibi bir hüccet olmaksızın- başka bir manaya çevirmek caiz değildir." İbn Cerir şöyle devam eder: "Bu ayetin Yahudiler hakkında indiğini söyleyen kimseler, ayette geçen *'tec'alûne karâtisa'* gibi hitap fiillerini 'Yahudilere hitap' şeklinde tevil etmişlerdir." İbn Cerir, sözüne devamla, "Daha doğru olanı *'yec'alûnehu'* şeklindeki kıratdır." der. Buna göre mana, bunu Yahudilerin kağıtlara yazdıkları ve ayetin ifadesinin onlardan hikâye tarzında olduğu ve bu hikâyenin Arap müşriklere hitap içinde zikredildiğidir.[431] İbn Cerir, bu yaklaşımın Mücâhid'in yaklaşımı olduğunu tercih et-

431. Müellifin İbn Cerir'in görüşlerini kelimesi kelimesine alıntılamak şeklinde değil de mealen aktardığı görülmektedir. Bkz. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 268-269. (Çev.)

mektedir. Ancak Hz. Musa'ya inen bir vahiyle buna inanmayan müşriklere karşı nasıl delil getirildiği meselesini beyan etmemektedir. İbn Cerir bunu yapmadığı gibi, kıraat imamlarının çoğunluğunun okuduğu şekil olan hitap kipindeki kıraat şeklini de açıklamamaktadır. Bilakis diğer kıraat şeklini tercih etmekle yetinmektedir. Aslında bu iki kıraat tarzının ikisinin de açıklanmasında bir açıdan problem vardır. Bazı bilginler, birinci probleme "Kureyş müşrikleri Yahudilerin Hz. Musa'ya inen Tevrat'ın mensupları olduklarını biliyorlardı. Bu yaklaşımı destekleyen delil, ileride gelecektir." şeklinde cevap vermektedirler.

"Bu ayet, Yahudiler hakkında nazil olmuştur." diyen ve müfessirlerin çoğunluğunu oluşturan bilginler ise İbn Cerir'in ileri sürdüğü birinci probleme, yani "ifade akışının bu ayetten öncesi ve sonrasıyla müşriklerle tartışmayla ilgili olması"na şöyle cevap veriyorlar: Bu ayet, -daha önce de geçtiği üzere- sûrenin Mekke'de ve bir defada toptan inmesi hükmünden müstesnadır. Çünkü bu ayet, Medine'de nazil olmuş ve sûre içinde tam bulunduğu bu yere konmuştur ki "tevhid" bahsinden sonra "risalet" bahsine giriş için bir mukaddime olsun. İbn Cerir'in de dediği gibi burada şöyle bir problem vardır. Bu problem, ifade akışı içinde daha önce Yahudilerden hiç söz edilmediğidir. Dolayısıyla herhangi bir zorlama olmaksızın zamiri "Yahudiler" yerine kabul etmek mümkün değildir. Bilginler, ikinci probleme yani, "Yahudilerin vahyi kabul ettikleri ve inkâr etmedikleri" problemine de birkaç açıdan cevap vermişlerdir:

1) Ayette yer alan ifade mutlak bir inkârdır ama bununla mukayyet bir inkâr kastedilmiştir. Râzî, bu cevabı Said b. Cübeyr'den rivayet olunan Malik b. Sayf kıssasına dayandırmıştır. Ancak Râzî, bunu İbn Abbas'a nispet etmektedir. Bu kıssaya göre Malik b. Sayf, bir Yahudi âlimi olup, şişman bir kimseydi. Peygamberimiz (s) ona yemin vererek "Tevrat'ta Yüce Allah'ın şişman âlime buğz ettiğinin yazılı olup olmadığını" sordu. Bunun üzerine Malik, ayette zikredilen ifadeyi "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi." dedi. Râzî der ki: Onun bu ifadeden maksadı şudur: "Allah şişman âlime buğzeder tarzında hiçbir beşere bir şey indirmemiştir."

2) Malik, bu sözü abartı olsun diye öfkelendiği bir anda söylemiştir. Rivayete göre Yahudiler, kendisine bu sözüyle neyi kastettiğini sormuşlar, o da mazeret olarak "Hz. Peygamber'in kendisini kızdırdığını" ileri sürmüştür. Dolayısıyla Malik, bu sözü aklı dehşete düşüren öfke anında veya diline hâkim olamadığı bir sırada söylemiştir.

3) "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi." sözünden maksadın, "Allah hiçbir beşere gökten bir kitap indirmedi." şeklinde olması da mümkündür.

Bir başka ifadeyle, -İbn Abbas'tan rivayet olunduğu üzere- Allah, gökten yazılmış bir kitap indirmedi, demek olur. Bu söz, Yahudilerin tahriflerinden birisidir. Çünkü onlar biliyorlar ki, Yüce Allah'ın yazılmak üzere indirdiği vahye, yazıya dökülmeden önce mecazen, yazıya döküldükten sonra da hakikaten "kitap" denilir.

4) Yahudilerin "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi." derken maksatları, -Süddî'den de rivayet olunduğu üzere- "Allah sana hiçbir şey indirmemiştir." demektir. Dolayısıyla burada "genele delalet eden ifade" kullanılmış fakat bununla "özel" bir mana kastedilmiştir.

"Yec'alûne karâtisa" şeklindeki kıraate gelince, bu kıraat tarzında bu şekilde bir tefsirden dolayı problem çıkmamaktadır. Problem çıkmayınca da cevaba ihtiyaç kalmamaktadır. Oysa *"tec'alûnehû"* kıraati, bir başka şekil tefsirden dolayı problem çıkarmaktadır.

Bu iki kıraat tarzının açıklanması hakkında bizim muttali olduklarımız bunlardan ibarettir. Bu açıklamalarda bir zorlama olduğu gayet açıktır. Daha önce yine bu sûrede buradakine benzer ifade akışı içinde *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerine yazık edenler var ya! İşte onlar inanmazlar."*[432] ayetinin tefsiri yapılırken geçti ki, Kureyşliler Medine'ye Hz. Peygamber'in peygamberliğini soruşturmak üzere bir adam gönderdiler. Yahudiler de "Hz. Peygamber'i (kitaplarından) tanıdıklarını" inkâr ettiler. İleride Kehf Sûresi'nde Kureyş'in en-Nadr b. el-Hâris'le Ukbe b. Ebî Muayt'ı Medine'ye Yahudi âlimleriyle görüşmeye gönderdikleri ifadesi gelecektir. Bir başka rivayete göre Kureyş, Medine'ye bir heyet gönderir. Küfrün önderi olan bu iki kişi de o heyetin içinde yer alır. Kureyş, gönderdiği heyete "Yahudilere Muhammed'in durumunu sorun, sıfatlarını anlatın ve söylediklerini gelip bize haber verin. Onlar ilk kitabın (Tevrat) ehlidirler. Peygamberlere dair bizim bilmediklerimizi bilmektedirler." der. Bunun üzerine en-Nadr b. el-Hâris'le Ukbe b. Ebî Muayt Medine'ye gelirler. Yahudi âlimlerine Hz. Peygamber'in durumunu sorarlar. Vasıflarını anlatırlar ve bazı sözlerini naklederler. Onlara şöyle derler: "Sizler Tevrat ehlisiniz. Biz, içimizden çıkan bu kişi hakkında bize bilgi vermeniz için geldik." Bu rivayet, Tevrat'ın -özel olarak- Allah katından Yahudilere gönderilen bir kitap olduğu gerçeğinin Kureyş müşrikleri tarafından bilindiğini göstermektedir. Zaten bunu bildikleri için Yahudi âlimlerine heyet gönderdiler ve onlara Hz. Peygamber'in durumunu sordular. Böylece usulu'd-din'e dair bütün konularda kendileriyle tartışmak için inmiş olan bu sûrede Yahudilere Tevrat vasıtasıyla karşı çıkmak, yerinde bir karşı çıkış olur. Râzî'nin "Müşriklerin,

432. En'âm, 6/20.

Hz. Musa'nın peygamber olduğuna ve kitabının (Tevrat) bulunduğuna delalet eden mucizelerini mütevatir bir haberle duyduklarına ve bu mucizelerin aynısını Hz. Peygamber'den talep etmeleri dolayısıyla onu inkâr ettiklerine dair sözleri" doğru değildir.

Bizim yaklaşımımıza göre ağır basan görüş şudur: Bu ayet, -İbn Kesir ve Ebû Amr'ın kıraatleri üzere- Mekke'de inen bir sûrenin içinde nazil olmuştur. Bu ayet, Yüce Allah'ın bir beşere hitabını uzak gördükleri için vahyi inkâr eden Mekke müşrikleriyle tartışmaktadır. Halbuki onlar, Hz. Musa'nın kitabını kabul etmekte, Yahudi âlimlerine heyet göndermekte ve onların Ehl-i Kitab'ın ilki ve peygamberlerin haberlerini bilen kimseler olduklarını itiraf etmektedirler. Yüce Allah, Peygamberine şöyle emrediyor: Kavminden Allah'ı gereği gibi tanımayan şu kimselere de ki... Onlar Allah'ı gereği gibi tanımıyorlar, çünkü "Allah hiçbir beşere bir şey indirmemiştir." diyorlar. Bu sözleri, *"Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?"*[433] şeklindeki sözleri gibidir. Sen onlara de ki: *"Musa'nın insanlara bir nur"* olarak getirdiği bu kitap sayesinde İsrailoğullarının Mısırlılardan miras olarak aldıkları küfür ve şirk karanlıkları zail olmuştur. *"Ve"* kendilerine "hidayet olarak" olarak *"getirdiği Kitab'ı kim indirdi?"* O insanlar, Tevrat'taki hükümler ve hukukî düzenlemeler sayesinde içinde bulundukları sapıklıktan çıkarıldılar. Bu hükümler, onları yepyeni bir hilkate bürüdü. Onlar, -Tevrat hakkında ihtilafa düşüp ikaz edildikleri şeylerden bir kısmını unutana kadar- haktan ayrılmayan ve adaleti ayakta tutan kimselerdi. Ama bu özelliklerini kaybedince arzularının peşinden giden kimseler haline geldiler. Onlar ihtiyaç anında *"O hükümleri kağıtlara yazıp (istediklerini) açıklıyorlardı."* Âlimlerinden herhangi birine herhangi bir meselenin hükmü sorulduğu zaman, eğer o âlim sorulan konuda Yüce Allah'ın hükmünü açıklamak isterse bunu bir kâğıda yazıyordu. -Burada geçen *"kırtas"*, üzerine yazı yazılan kağıt, deri veya başka bir şeydi.- Âlim, bu yazdığı kâğıdı, fetvayı sorana ve hasımlarına açıklıyordu. Buna karşılık eğer gizlemek arzusundaysa o zaman Kitab'ın hükümlerinden ve haberlerinden *"çoğunu gizliyorlardı."* Bunun sebebi, Kitab'ın kendi ellerinde olması, halkın elinde ise hiçbir nüshasının bulunmamasıydı. Çeşitli olayların hükümlerine dair bu nassları gizleme hareketi, -Râzî ve başka müfessirlerin zanlarının aksine- ilk dönem Yahudilerinin -Kudüs'ün tahrip edildiği ve Yahudilerin Irak'a sürgün edildikleri sırada- Kitab'ı zayi ederek unutmaları durumundan başka bir şeydir. Nitekim *"Kendilerine öğretilen ahkâmın önemli bir bölümünü de unuttular."*[434] ayetiyle bu duruma işaret olunmaktadır.

433. İsrâ, 17/94.
434. Mâide, 5/13.

Zahir olan şudur ki, bu ayet, Mekke'de, daha sonra da Medine'de böyle -gaip kipiyle- okunuyordu. Bu kıraat tarzı, Yahudi âlimlerinin Medine'de Tevrat'ta mevcut olan "recm" hükmünü ve ondan daha önemli olan "Hz. Peygamber'in geleceği müjdesini" gizlemelerine, onun sıfatlarını halktan saklamalarına, seçkin kimseler için başka niteliklerle değiştirmelerine ve içlerinden bazılarının -eğer bu hususta varit olan rivayet sahih ise- müşriklerin dedikleri gibi "Allah, hiçbir beşere bir şey indirmedi!" demelerine kadar böyle devam etti. Bütün bu gelişmeler olunca, Yüce Allah'ın, Peygamberine (s) Medine'deki Yahudilere ve başkalarına -hitap kipiyle- bu cümleleri okumasını telkin etmiş olması ve Peygamberimizin (s) ayeti -birinci kıraat şekli nesholmamak kaydıyla- *"Tec'alûne karâtisa tubdûnehâ ve tuhfûne kesira" "Siz onu kağıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz."* diye okumuş olması, uzak bir ihtimal değildir. Bu, ifadenin öteden beri gelen akışını da ihlal etmez. Olaylarla desteklenen bu ihtimalle birlikte, ortada herhangi bir zorlama olmaksızın her iki kıraat şeklinin tefsiri de doğruluk kazanmakta ve bu iki kıraat tarzının tefsiri hakkında müfessirlerin karşılaştıkları bütün problemler zâil olmaktadır.

Yüce Allah'ın ***"Sizin de atalarınızın da bilemediği şeyler (Kur'ân'da) size öğretilmiştir."*** ifadesine gelelim. Katâde der ki: Yüce Allah, Yahudilere ilim verdi. Ancak onlar bu ilimle doğru yolu bulmadılar, o ilmi almadılar ve gereğince amel etmediler. Yüce Allah da onları bu hareketlerinden dolayı kınadı. Mücâhid'e göre bu ayette söz konusu olanlar, Araplardır. Yine ondan gelen bir başka rivayete göre ayet, Müslümanlar hakkındadır. Bu iki yaklaşımın manası birdir. Çünkü Araplar, Kur'ân'ın ilimlerine, hikmetlerine ve hidayetlerine dair ne öğrenmişlerse, bunları kendileri dışında diğer Müslümanlara vermişlerdir. Dolayısıyla bunun faydası bütün Müslümanlara olmuş olur. Bu cümlede, Yüce Allah tarafından Peygamberimize, kavmine ve sair mü'minlere kendilerine bu apaçık ve hikmetli kitabı vermesi dolayısıyla bir nimet hatırlatma özelliği vardır. Ayetteki hitabın Yahudilere yönelik olması takdirinde bize göre mana şöyle olur: Peygamberlerin en sonuncusu olan Hz. Muhammed'e indirilen kitapla, sizin ve sizden daha bilgin ve daha çok hidayette olan atalarınızın bilmediği şeyler size öğretilmiştir. Yüce Allah'ın *"Doğrusu bu Kur'ân, İsrailoğullarına, hakkında ihtilâf edegeldikleri şeylerin pek çoğunu anlatmaktadır."*[435] ayetinin ifade ettiği mana da bu kabildendir. Bu ifade, -inşallah- ileride yeri geldiğinde beyan edilecektir. Aynı şekilde sadece İslâm'a mahsus özellikler de böyledir. Bunlar, Yüce Allah'ın dini ikmal ettiği unsurlardır. Yüce Allah, dinini şu unsurları katarak tamama erdirmiştir: Misallerle açıklayıp ve delillerle teyit ederek inanç esasları-

435. Neml, 27/76

nı açıklamak... Yahudilerle Hıristiyanların ifrat (aşırılık) ve tefritleri (ihmal) arası kılarak ahlâkın en asilini, faziletlerin ve adabın en iyisini tamama erdirmek... İbadet ve muamelât hükümlerini fertlerin nefislerini ıslah edici ve toplumların maslahatlarına uygun kılmak... Hükümet işlerini ehlu'l-hall ve'l-akd arasında danışmayla yürütmek... Şeriat nazarında adalet terazisine göre kavimler, toplumlar ve fertler arasında ayrım yaptırmamak, nesebinden dolayı İsraillî ile şerefinden dolayı Arabı birbirinden farklı görmemek, bir Müslümanı Müslüman olduğu için kayırmamak, bir kâfire de inkârından dolayı zulmetmemek... İşte bu esaslar dahilinde Yüce Allah'ın dinini tamamlaması da böyledir. Nitekim adalete uygun hareket edileceği meselesi daha önce *"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan; kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun."*[436] *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun."*[437] ayetinin tefsirinde geçmişti.

Yüce Allah'ın bütün peygamberlerini tebliğ etmekle görevlendirdiği mutlak dinini kemale erdirdiği ve Peygamberimizin beşerin hidayete ermesi hususunda getirdiği bu mükemmel esasların ardından mantıklı olan şey, Yahudi ve Hıristiyan âlimlerinin bunlara iman etmekte bütün insanları geçmeleri ve herkesi geride bırakmalarıydı. Tıpkı, ilim ve sanat ehli olup bunda mükemmel olanı yakalamayı hırsla arzu eden kimsenin, kendi branşında kendisinden daha üstün olanı gördüğünde ya da kendisinin tanıdığı kitaplardan daha üstün bir kitabı gördüğünde yaptığı gibi... Fakat kıskançlık, taassup ve kavminin reisi olma aşkı yok mu?! İşte bunlar, onların bağımsız düşünen bilginlerinin Hz. Peygamber'e iman etmelerine engel olmuştur. Bağımsız bilginler böyle yaparsa, mukallitler ne yapmaz! Ilımlı olan faziletli bilginlerden iman edenler, gerçeğin bu olduğunu itiraf etmişlerdir. Ayette geçen *"ullimtum"* ifadesi hâl cümlesidir. İsti'nâfiye cümlesidir, diyenler de olmuştur.

Yüce Allah, vahyi inkâr edenlerin inkârlarını onların cahil olduklarına delalet eden ve zanlarını çürüten burhanı gösteren bir ibareyle beyan etmektedir. Peygamberine kendilerini dizginleyecek o soruyu sormasını bir kez daha emretmektedir. Sonra da eğer insafı elden bırakmazlar, gerçeği ikrar ve itiraf ederlerse vermeleri gereken cevabı... Eğer inkâr eder, hakkı söylemezler ve gerçeğe boyun eğmezlerse kendilerine yapılması gereken muameleyi telkin etmektedir. İşte bu telkin cümlesi Yüce Allah'ın ***"(Rasûlüm!) Sen 'Allah' de, sonra onları bırak, daldıkları bâtılda oynayadursunlar."*** şeklindeki ifadesidir. Yani ey Rasûlüm! Onu, yani Musa'nın kitabını 'Allah indirmiştir' de.

436. Nisâ, 4/135.
437. Mâide, 5/8

Hüccetlerle ve delillerle destekli olarak gerçeği beyan ettikten sonra da onları bırak! Çocukların oyunlarına dalıp oynadıkları gibi bâtıla dalıp oyalansınlar! Senin üzerine düşen, sadece tebliğ ve beyan etmektir. Bize düşen de hesaba çekip karşılığını vermektir. Hz. Peygamber'e onlara sorulan soruya cevap vermesi emri içinde onların bunu inkâr etmediklerine ve söylemediklerine işaret vardır. Çünkü inkârda nefsin böbürlenmesi vardır. İtiraf etmekte ise mağlup olmaktan kaynaklanan bir rüsvalık ve inkâr ettikleri gerçeği itiraf etmek vardır. Hz. Peygamber'e verilen *"Onları bırak"* emrinin, kıtal ayetiyle neshedildiğini söyleyenler vardır. Cumhur ise bu emirle kıtal emri arasında herhangi bir tenakuz olmaması dolayısıyla bu görüşü reddetmiştir. Bazı mutasavvıfların bu ayeti, Yüce Allah'ı -"Allah! Allah!" diye zikretmek örneğinde olduğu gibi- Allah lafzıyla ve bunun dışında diğer esmâ-i hüsnâdan herhangi birisiyle zikretmenin meşruluğuna delil olarak göstermeleri, dili ve şeriatı bilmemekten kaynaklanmaktadır. Mutasavvıflar bu isimlerin sonunu sâkin olarak (Allah şeklinde harekesiz olarak) tekrarlamaktadırlar. Sâkin olan bu isim, tam bir cümle değildir. Ayette yer alan Yüce Allah'ın ism-i kerimi, bütün kıraat âlimlerinin ittifakıyla merfûdur. (Yani *Allahu* şeklindedir.) Çünkü ayette yer alan "Allah" ismi, bir cümledir ve bilindiği üzere bu cümlenin iki parçasından birisi, cevabını teşkil ettiği soru karinesiyle hazfedilmiştir.

"Bu" (Kur'ân) ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve ***"kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır."*** Yani bu kitap (Kur'ân), "Tevrat'ın Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya indirdiği bir kitap" olması noktasında size gerekli olan bir kitaptır. Bir başka ifadeyle; bu, Yüce Allah'ın beşerin yeteneklerini geliştirmesi neticesinde kendisini neshedecek bir kitabı indirene kadar yazmanız ve yoluna girmeniz için vahyettiği bir kitaptır. Bu, yani Kur'ân, değeri büyük bir kitaptır. "*Kitab*" kelimesinin "*kitabun*" şeklinde nekire gelmesi, onun kadrini ve kıymetini yüceltmek içindir. Biz, -daha önce Tevrat'ı Musa'ya indirdiğimiz gibi- onu da peygamberlerimizin en sonuncusu Muhammed'e (s) indirdik. ***"Mubârekun"*** yani Allah'ın mübarek kıldığı ya da nazım ve mana açısından kendisinden önceki kitaplardan üstün kılarak ve dünyada beşerin ömrünün sonuna kadar onu baki ve sabit kılarak mübarek kıldığı bir kitaptır. *"Mubârekun"* kelimesi, "el-bereke" kökündendir. "el-Bereke", nemâ, ziyade ve "birketu'l-mâi" (su birikintisi gibi) faydalı bir genişlik demektir. Bu kökün manaları arasında "bereke'l-bairu" (deve çöktü) ifadesinde olduğu gibi "sebat" ve "istikrar" manaları vardır. *"Öncekileri tasdik eden"* cümlesinden kastedilen, Kur'ân'dan önce gelen ve peygamberlere indirilen ilâhî kitaplardır. Buna göre mana şöyledir: Bu kitap, Yüce Allah'ın -her bir peygambere ayrıntısıyla isim vererek değil- genel olarak kitapları indirmesini doğrulayıcı olmak üzere indirdiği

bir kitaptır. Kur'ân'da bazı kitaplar isimleriyle ve bazı sahifeler gönderildiği peygamberlerin ismiyle birlikte zikredilmektedir. Kur'ân, bu kitaplarda yer alan bazı kaideleri ve hükümleri onlara hâkim olarak ve bu kitaplara tabi olanlardan bazılarının onları tahrif ettiklerini ve içlerindeki hükümlerden büyük bir kısmını unuttuklarını bir bir sayarak zikreder. Bu konunun açıklaması daha önce Mâide Sûresi'nde ve ondan da önce başka yerlerde geçmişti. Râzî, maânî bilginlerinden *"mubârekun"* kelimesinin tefsiri hakkında şunları nakleder: "*Mubârekun* demek, hayrı çok, bereketi ve menfaati daim, sevap ve mağfireti müjdeler, çirkin fiilleri ve masiyeti yasak eder demektir." Râzî, bundan sonra kelimeyi bir de kendisi tefsir eder. Ona göre Kur'ân'daki nazarî ilimler, ilimlerin en şereflisi ve en mükemmelidir. Bu ilim, Allah'ı, sıfatlarını, fiillerini, ahkâmını, isimlerini ve daha başka -ister organların isterse kalbin ameli olsun- amelî ilimleri bilmektir ki, bunların bir benzerine başka bir yerde rastlamak mümkün değildir. Râzî, devamla şöyle der: "Ben birçok naklî ve aklî ilmi naklettim. Bu ilimlerden herhangi biriyle bu ilme, -yani tefsirini yapmak suretiyle Kur'ân ilmine- ettiğim hizmetten elde ettiğim haz kadar başka hiçbir şeyden dünya ve ahiret mutluluklarını elde edemedim."[438] Bütün vakitlerini kelâm ilmi ve başka ilimler gibi -Râzî'yi mutlak imam kabul ettikleri- dinî ilimlerde zayi eden kimseler bu sözden ibret alsınlar! Belki Allah'ın kitabına dönerler de onun sayesinde doğru yolu bulurlar. Mutluluğu, başka bir kitaptan değil, bu kitabın feyzinden ararlar. Yüce Allah'tan Kur'ân'ın tefsirini bitirmeye bizi muvaffak kılmasını diler, onu, aleyhimize değil, tam manasıyla gereğince amel ederek lehimize hüccet kılmasını niyaz ederiz.

Bu ***"(Kur'ân) 'ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için' sana indirdiğimiz ve"*** kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Zemahşerî der ki: "Bu cümle, *Kitab* kelimesinin delalet ettiği şey üzerine matuftur. Yüce Allah adeta şöyle demektedir: Biz Kitab'ı bereketler, kendisinden önce geçen kitapları doğrulayıcı olarak ve uyarmak için indirdik."[439] Sadeddin et-Taftazânî ise bu cümlenin açık vasıf üzerine atıf olması görüşünü tercih etmiştir. Buna göre mana şöyledir: "Bu, mübarek ve uyarı için var olan bir kitaptır." Çünkü bir zarfın müfret kelime üzerine atfedilmesi olayı, haber ve sıfat konularında çokça görülen bir husustur. Ancak bu noktayı incelemek gerekir. Bu cümleyi, -uyarı fiilinin, mukabili olan müjdeleme fiiline karine teşkil etmesi gibi- karine delalet ettiği için hazfedilen mukadder bir kelime üzerine atıf kabul etmek de mümkündür. Kehf Sûresi'nin başı ile Meryem Sûresi'nin sonunda bu iki fiil (müjde ve uyarı) birlikte kullanıl-

---

438. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XIII, 66.
439. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 35.

mıştır. Beydâvî'nin görüşüne göre hazfedilmiş olan ta'lîle, zikredilen cümle delalet etmektedir. Buna göre mana, "*ümmü'l-kurâ*"yı uyarman için o kitabı sana indirdik, şeklinde olur. Kıraat imamlarından Ebû Bekir ve Âsım, fiili *Kitab* kelimesine mecaz-ı isnadî[440] ile birlikte "*ve li yunzirâ*" şeklinde okumuşlardır. Ayette geçen "*ümmü'l-kurâ*"dan maksat, Mekke'dir. Mekke'den maksat da -bilginlerin ittifakıyla- "Mekke halkı"dır. Mekke'nin bu künye ile nitelenmesinin sebebi, burasının -ister büyük, ister küçük olsun- insanların bir araya geldikleri beldelerin kıblesi olmasındandır. Ya da burada insanlar için kurulan ilk "beyt"in bulunmasındandır veya burasının insanların haccetmeye geldikleri ve bir araya toplandıkları yer olmasındandır ya da burasının din açısından şanı en büyük bir yer olmasındandır veya insanların burasını -tıpkı anneleri gibi- tazim etmelerindendir veya bazı Selef müfessirlerinden rivayet olunduğu üzere yeryüzünün buranın altından dürülmüş olmasındandır. Bu son cümleden maksat şudur: Mekke, suyun içinde zuhur eden ilk kara parçasıdır. Böylesi bir durum, ancak sarih bir vahiyle bilinebilir. "*Ve men havlehâ*" ifadesinden maksat, -İbn Abbas'tan rivayet olunduğu üzere- bütün yeryüzü halkıdır. Mekke'nin "*ümmü'l-kurâ*" diye isimlendirilmesi, bu görüşü güçlendirmektedir. Şu anda biz kesin olarak biliyoruz ki, insanlar, burada bulunan Beytullah'ı ziyaret etmek maksadıyla, -yakın ve uzak- dünyanın dört bir tarafından buraya geliyorlar. İşte bu, insanların Mekke'nin çevresinde oldukları ifadesini doğrulayan bir durumdur. Bazı ilk dönem Yahudiler ve başkaları, "*men havlehâ*" ifadesinden maksadın Arapların yaşadıkları beldeler olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddia sahiplerinin görüşlerine göre, söz konusu "beldeler" de örfen Mekke'ye yakın olan yerlerdir. Bu görüşü savunanlar, tefsirini yaptığımız bu ayeti delil göstererek Hz. Peygamber'in özel olarak mensup olduğu Arap kavmine gönderildiğini söylerler. Söz konusu tahsis doğru olsa bile, yapılan bu akıl yürütme geçersizdir. Çünkü Hz. Peygamber'in kendi kavmine gönderilmesi, başkalarına da gönderilmesiyle çelişen bir husus değildir. Hz. Peygamber'in peygamberliğinin evrensel olduğu başka ayetlerde ifade edilmektedir. Mesela Yüce Allah, bu sûrede *"Bu Kur'ân bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu."*[441] buyurmaktadır. Burada geçen "ulaştığı herkes" ibaresinden maksat, hidayetinin ulaştığı herkestir. Nitekim bu husus, daha önce geçmişti. Yüce Allah'ın Furkan Sûresi'nin başındaki *"Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e furkanı indiren, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan, hiç çocuk edinmeyen, mülkünde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mukadderatını tayin eden Allah, yüceler yücesidir."*[442] *ifadesiy-*

440. Bu durumda, "uyarı" fiili mecazen "Kitab" kelimesine isnat edilmiş olmaktadır. (Çev.)
441. En'âm, 66/19.
442. Furkan, 25/1, 2.

le, Sebe Sûresi'ndeki "Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler."[443] ifadesi de onun (s) herkese peygamber olarak gönderildiğini gösteren başka ayetlerdendir.

"Ahirete inananlar buna da inanırlar." Yani ister Ehl-i Kitab'dan olsunlar, isterse başkalarından ahiret yurduna veya ahiret hayatına ve orada imana ve amellere verilecek karşılığa sahih bir şekilde, gönülden ve güçlü olarak iman edenler, bu Kitab'a kendilerine ulaştığında ve daveti kendilerine ulaştığında iman ederler. Çünkü onlar Kitab'da o ahiret yurdunda büyük mutluluğu gösteren en mükemmel hidayeti bulurlar. Bunların durumu, yeryüzünün ucu bucağı bilinmez çöllerinde yolunu kaybeden yolcuların hali gibidir. Bu yolcular, çölde tam helâk olmak üzereyken kendilerine bir adam elinde bir kitapla çıkagelir. Bu kitap, jeoloji ilmine ve yeryüzündeki beldelerin durumuna dair bilgilerle doludur. Kitabın içinde, bulundukları yer ve kurtulmaları için en yakın yol açıklanmaktadır. Bunlar, o kitabı kabul etmek ve gereğine göre hareket etmek için bir an olsun durup zaman kaybetmezler. Öldükten sonra dirilmeyi ve cezayı inkâr edenler ise bu kitabın rehberliğine ne kadar muhtaç olduklarını idrak edemezler. Ayetin bu ifadesi, Mekkelilerin çoğunluğunun içinde mutluluklarının bulunduğu bu Kitab'dan neden yüz çevirdiklerini üstü kapalı veya açık olarak anlatmaktadır. Râzî, bu hususta mübalağa eder ve şöyle der:

"Bu ifadeden maksat, Mekkelilerin bu dini kabule yanaşmayacaklarına bir uyarı olabilir. Çünkü insanı düşünmeye, akıl yürütmeye, dünya riyasetini terke, kin ve hasedi bırakmaya sevk eden şey, sevap isteği ve ceza korkusundan başka bir şey değildir. Öldükten sora dirilmeye ve kıyamete inanmadıkları için Mekke kâfirlerinin, kıskançlığı ve riyaseti bırakmaları imkansızdır. O zaman, onların bu dini kabul etmeleri ve Muhammed (s)'in nübüvvetini itiraf etmeleri uzak bir ihtimal olmaktan öteye gidemez."[444]

"Ve onlar namazlarını hakkıyla kılmaya devam ederler." "Namazlarını muhafaza ederler" ifadesinden maksat, namazlarını erkânına ve adabına riayet ederek tam vaktinde kılarlar, demektir. Çünkü öldükten sonra dirilmeye ve Kur'ân'a iman, kesin olarak böyle hareket etmeyi gerektirir. Ayette özel olarak namazın zikredilmesi, bu sûrenin indiği sırada ibadetlerden namazdan başka bir ibadetin farz kılınmamış olmasındandır. Üstelik namaz dinin direği ve ibadetlerin başı olduğu, imanı takviye ettiği ve kâmil bir boyun eğmeyi güçlendirdiği için ona devam edip hakkıyla kılmak, insanı diğer farz

443. Sebe, 34/28.
444. Râzî, *a.g.e.*, XIII, 68.

olan ibadetleri yapmaya ve nasslarla bildirilen bütün haramlardan kaçınmaya ve şüpheli şeylerle çirkin fiillere karşı nefsi hesaba çekmeye motive eder.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ
وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ
وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا
كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿93﴾ وَلَقَدْ
جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ
وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ
وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿94﴾

93. **Allah'a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken "Bana da vahyolundu!" diyenden ve "Ben de Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim!" diyenden daha zalim kim vardır? O zalimler, ölümün şiddeti içinde, melekler de ellerini uzatmış onlara: "Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun ayetlerine karşı kibirlilik taslamış olmanızdan ötürü, bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız!" derken onların halini bir görsen!**

94. **Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız. Gerçekten (Allah'ın) ortakları olduğunu boş yere iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi de şimdi yanınızda görmüyoruz. Andolsun, aranızdaki bütün bağlar artık kesilmiş ve haklarında kuru zan beslediğiniz şeyler sizden kaybolup gitmiştir.**

Bu iki ayet, Allah'a karşı yalan uyduran, kendisine vahiy geldiğini iddia eden ya da Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indirebileceğini ileri süren kimselere karşı bir tehdit ifade etmektedir. Yüce Allah, bu iki ayeti, -daha önce geçtiği üzere- "ayet vahyetmenin kendisine mahsus bir özellik ve sıfatlarıyla ilgili bir husus olduğu" tespitinin; bunu inkâr edenlere cevabının ve bir beşer olduğu için Muhammed'e (s) indirilmiş olduğunu inkâr ettikleri

bu Kur'ân'ın, -bir beşer olan Musa'ya indirilmiş olduğunu kabul ettikleri- Tevrat gibi olduğunu ispat etmesinin ardından getirdi. Üstelik bu Kur'ân, Tevrat'tan da onun dışında diğer ilâhî kitaplardan da daha mükemmeldir. Bundan dolayı Kur'ân'la bütün insanlara hitap olundu ve o, dinleri ikmal eden ve onları sona erdiren bir kitap kılındı. Ayette geçen bu tehdit, Hz. Peygamber'in doğru söylediğine şehadeti içermektedir. Bunu biraz açalım: Allah'a ve ahiret gününe inanan bir kimsenin, Kur'ân'ın Allah katından olduğuna ve -az önce geçtiği üzere- namazlara devam ederek ve ona tabi olarak ve onun gerekli kıldığı diğer vecibeleri yerine getirerek Kur'ân'ın yoluna girmekten başka çaresi olmadığına göre... Allah'a iman ve O'ndan korkma, ahiret yurduna ve orada verilecek cezaya iman açısından insanların en mükemmeli olan bir kimse -ki, bu kimse Hz. Muhammed'dir- kendi nefsini böyle bir cezaya -ki, bu ceza en şiddetli tehdide yol açan zulmün zirvesidir- maruz kılması mümkün müdür? ***"Allah'a karşı yalan uydurandan"*** daha zalim kim vardır? "Allah'a karşı yalan uydurmak", Allah adına konuşarak, sözü O'na nispet ederek ya da Allah'a eş ve ortak koşarak söz uydurmak demektir. Nitekim mananın bu olduğu, bu hususta varit olan nasslardan anlaşılmaktadır. Zaten ayetin lafzından da, okunduğu anda ilk akla gelen manadan da anlaşılan budur. Böylesi bir istifham-ı inkârî, bu sûrenin baş taraflarında yine geçmişti (6/21). Bunun bir benzeri ise bu sûrenin 144. ayetinde şöyle gelecektir: *"Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir! Şüphesiz Allah o zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."*[445] Bu ifade, yalandan yere kendisine vahiy geldiğini iddia eden kimse hakkında nazil olmuştur. Bu ifadenin bir benzeri, A'râf, Yunus, Hûd, Kehf, Ankebût ve Saff sûrelerinde geçmektedir. Bu sûrelerin içinde tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin manasına en çok benzeyen ayet, Yunus Sûresi'ndeki ayettir. Çünkü o ayet, Kur'ân'dan söz eden ifade akışı içinde yer almaktadır. Yüce Allah, orada şöyle buyurmaktadır:

"Onlara ayetlerimiz apaçık deliller olarak okunduğu zaman, (öldükten sonra) bize kavuşmayı ummayanlar, 'Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir!' dediler. De ki: 'Onu kendiliğimden değiştirmem, benim açımdan bu, olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım.' De ki: 'Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım, O da onu size bildirmezdi. Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durdum. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?' Öyleyse kim Allah'a karşı yalan uydurandan veya O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalimdir? Hiç şüphesiz o mücrimler iflah olmayacaktır."[446] Âlûsî, burada geçen "Allah'a yalan

445. En'âm, 6/144.
446. Yunus, 10/15-17.

uydurma" tabirini, "vahyi inkâr" olarak tefsir etmiştir. Ancak bu yaklaşım, az önce yaptığımız açıklamayla uyuşmamaktadır. Bütün bunlardan sonra ayetin manasına gelecek olursak mana "Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim hiçbir kimse yoktur." şeklinde olur.

"Yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken 'Bana da vahyolundu!' diyenden... daha zalim kim vardır?" Bazı müfessirler bu ayette geçen *"ev/ veya"* kelimesini *"vâv/ve"* manasında kabul etmişlerdir. Tıpkı Yüce Allah'ın Hz. Şuayb'ın kavminden söz eden şu ifadesi gibi: *"Dediler ki: Ey Şuayb! Atalarımızın taptıklarını veya mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen yumuşak huylu ve çok akıllısın!"*[447] Şairin şu beyti de böyledir:

وقد زعمت ليلى بأني فاجرٌ   لنفسي تقاها أو عليها فجورُها

"Sefih olduğumu söylemiş Leyla!
Takvam da nefsime, günahım da!"[448]

Buna göre ayette geçen "*ev*/veya" edatı "Allah'a karşı yalan uydurma"nın tefsiri olmuş olur. Ancak bu yaklaşım, "Tefsir cümlesi '*ev*' edatı ile gelmez." diye tenkit edilmiştir. Tercih edilen görüşe göre, bu cümle mukayyet bir ifadenin mutlak ifadeye veya hassın (dar kapsamlı bir ifadenin) âmma (genel manalı bir ifadeye) atfı kabilindendir. Çünkü "Allah'a karşı yalan uydurmak", Allah'a karşı bilgisizce söylenen her sözü ihtiva eder. Bu söz, ister Yüce Allah'ın zatına ister sıfatlarına isterse fiillerine dair olsun fark etmez. Bunun içine "kendisine vahiy geldiği iddiası" da girer. "Haram ve helâl kılma" iddiası ile bunun dışında -herhangi bilgiye dayanmaksızın- şeriat ahkâmı getirme iddiası da bu kabildendir. En'âm Sûresi'nin 144. ayeti, bu son manadadır. Bu ayet, bu manadaki üçüncü ayettir. Ve inşallah ileride gelecektir.

Bazı müfessirler, *"ev/veya"* edatını, aynı mana için "tenvî'/çeşit bildirme" manasında kabul ederler. Bunların düşüncesine göre, her iki kavramdan biri bulunduğunda diğerinin bulunması gerekmekteyse de sanki "Allah'a karşı yalan uydurma" ile -"vahiy" zikredilmeksizin- "peygamberlik iddiası", ikinciyle de -"nübüvvet " ve "risalet" zikredilmeksizin- "vahiy geldiği iddiası" kastedilmiştir. Ancak bizim tercih ettiğimiz görüş daha doğrudur. Müfessirler derler ki: Bu ayet, Araplardan peygamberlik iddiasında bulunan kimseler hakkında nazil olmuştur. İkrime ve Katâde'den gelen rivayetlere göre bu ayet, özel olarak Müseylimetu'l-Kezzâb hakkında nazil olmuştur. Gerçek şudur ki, zikredilen kimseler bu ayetin hükmü altına girerler. Bu

---

447. Hûd, 11/87.
448. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, I, 62.

sûre Mekkî bir sûredir ve onların peygamber olduklarını iddia etmelerinden çok önce nazil olmuştur. Bilindiği üzere Müseylime, hicretin onuncu yılında peygamber olduğunu iddia etmiştir. Hatta bu olayın, Veda Haccından sonra ve Hz. Peygamber'in vefatıyla son bulan hastalığı esnasında meydana geldiği söylenmiştir. Halk, Hz. Peygamber'in hastalandığını duyunca, Yemen'de Esved el-Ansî, Yemâme'de Müseylime ve Esedoğulları arasında da Tuleyha ortaya çıkıp peygamber olduklarını iddia etmişlerdir. Bu hadiseleri, İbnü'l-Esir tarihinde zikreder. Ayette yer alan tehdidin doğruluğu için zikredilen günahın vuku bulacağını farz etmek veya bunun beklentisi içinde olmak yeterlidir. Kaldı ki bu tehdit, gizliyi ve aşikârı bilen Yüce Allah'ın tehdididir.

"Ve 'Ben de Allah'ın indirdiği ayetlerin benzerini indireceğim!' diyenden daha zalim kim vardır?" Yani Allah'a karşı iftira atandan veya Allah'tan vahiy aldığını iddia edenden ve Allah'ın Rasûlüne indirdiği gibisini indirmeye kadir olduğunu iddia edenden daha zalim kim vardır! *"Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: Dilersek bunun gibisini biz de söyleyebiliriz."*[449] Bu sözü söyleyen, Nadr b. el-Hâris idi. Nadr, "Kur'ân, eskilerin efsaneleridir. O bir şiirdir. Dilesek biz de onun gibisini söyleyebiliriz." diyen Mekke kâfirlerindendi. İbn Cerir, İkrime ve Süddî'den rivayet ediyor:

"Bu ayet, Âmir b. Lüey oğullarının soyundan olan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh hakkında nazil olmuştur. Abdullah, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapardı. Peygamberimiz (s) kendisine "*Semi'an Alimâ*" yazmasını dikte ettiğinde o, "*Alimen Hakîmâ*" diye yazardı. Aksini dikte ettiği zaman da aksini yazardı. Sonra şüpheye düştü ve kâfir oldu. Ve 'Eğer Muhammed'e vahyolunuyorsa, bana da vahyolundu. Allah ona (ayet) indiriyorsa, Allah'ın indirdiği gibisi bana da indirildi.' dedi."[450] Bu, Süddî'nin ibaresidir. Buna göre Abdullah b. Sa'd, Peygamberimizin dikte ettiği vahyi değiştirmekteydi. İkrime'nin ibaresine göre, Peygamberimiz Abdullah'a "*Azizun Hakîm*" diye dikte ediyor, fakat Abdullah da "*Ğafûrun Rahim*" diye yazıyordu. Ancak bu iki rivayet, bâtıl ve geçersizdir. Çünkü Mekkî sûrelerin hiçbirinde ne "*Semi'an Alimâ*" ve ne de "*Alimen Hakîmâ*" diye bir ibare geçmektedir. Bunun bir tek istisnası vardır o da Lokman Sûresi'ndedir. İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre Lokman Sûresi, En'âm Sûresi'nden daha sonra inmiştir. Lokman Sûresi'nde "*Azizun Hakîm*" diye biten ayetle[451], bundan sonraki iki ayet, -Süyûtî'nin *el-İtkân*'ında ifade edildiği üzere- Medenîdir. Bazı müfessirlerin ifadelerine göre Peygamberimiz (s) Abdullah'a, Mü'minûn Sûresi'ndeki *"Andolsun biz insa-*

449. Enfâl, 8/31.
450. İbn Cerir, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 273.
451. Lokman, 31/27.

nı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık."[452] ayetini yazdırıyordu. *"Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik."* ayetine gelince Abdullah, insanın yaratılmasına dair verilen ayrıntı karşısında hayrete kapıldı ve *"Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir."* dedi. Peygamberimiz (s) "Bana da böyle indirildi." dedi. İşte bu esnada Abdullah şüpheye kapıldı ve "Eğer Muhammed doğru söylüyor ise bana da vahyolundu. Eğer yalancı ise onun söylediği gibisini ben de söyledim." dedi.

Ben bu rivayeti, rivayet tefsirlerinin hiçbirisinde görmedim. Bu rivayet hakkında -tarih açısından- bundan önceki iki rivayet hakkında söylenenlerin aynısı söylenebilir. Rivayet olunan odur ki, En'âm Sûresi, Mü'minûn Sûresi'nden önce nazil olmuştur ve bu iki sûre arasında Mekkî olan tam 18 sûre bulunmaktadır. Bu ayetin Medine'de inmiş olabileceği yolundaki görüşe hiç ihtiyaç yoktur. Az önceki rivayet, sahih ve doğru değildir. Rivayet tefsiri kitaplarında "Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir." sözünü Hz. Ömer'in söylediği ifade edilmektedir. O zaman bu ayet, Hz. Ömer'in hatırından geçenin Kur'ân'a uygun düştüğü ayetlerden birisi olmuş olur. Eğer bu rivayet doğruysa bu, mümkündür. Bu takdirde Hz. Ömer'in ifadesi, psikiyatrların adına "düşünceyi okuma" dedikleri "keşif" olmuş olur. Bunun bir benzerini ise Hz. Muaz'a nispet ederler. Oysa Muaz, bu sûrenin indirilişinden sonra Medine'de Müslüman olmuştur. Rivayete göre Abdullah b. Sa'd, İslâm dininden irtidat edince Kur'ân'a dil uzatmaya başladı. Belki de kendisinden yapılan rivayetlerde zikredilen bazı şeyleri yalan yere ve iftira olsun diye söylüyordu. Çünkü onun vahiy kâtipliği yaptığı sırada inen sûrelerde "Kur'ân hakkında herhangi bir tasarrufta bulunduğu" yolunda ondan yapılan rivayetlerin hiçbirisi mevcut değildir. Abdullah, Mekke fethedilmeden önce yeniden İslâm'a döndü. Eğer Kur'ân hakkında Peygamberimizin kabul edeceği herhangi bir tasarrufta bulunsaydı, sonra da vahiyden şüpheye düşseydi, yeniden İslâm'a dönmezdi.

Bundan sonra Yüce Allah, ayette "zulmün en beterini" ve "cürümün en çirkinini" işlemekle vasfettiği ve bundan dolayı da tehdit ettiği zalimlerden söz etmeye başlamakta ve şöyle demektedir:

"O zalimler, ölümün şiddeti içinde, melekler de ellerini uzatmış onlara: "Haydi canlarınızı kurtarın! Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun ayetlerine karşı kibirlilik taslamış olmanızdan ötürü, bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız!" derken onların halini bir görsen!" Bu ayette hitap, önce Hz. Peygamber'e sonra da onu duyan veya okuyan herkesedir. Ayette geçen *"lev"* şart edatının cevabı (hükmü), duyana korku ver-

452. Mü'minûn, 23/12.

sin diye hazfedilmiştir. *"el-Ğamarât"*, *"ğamra"* kelimesinin çoğuludur. Bazı bilginler derler ki: ***"el-Ğamra"***, "su onu örttü ve bürüdü" fiilinden binâ-i merre (bir kez yapma) kalıbıdır. Sonra bu kelime istiare yoluyla *"şiddet"* manasında kullanılmıştır. Şihâb'ın kanaati de böyledir. Râğıb'ın kanaatine göre "el-ğamr" kökü, esas itibarıyla "herhangi bir şeyin eserini izale etmek" demektir. Bundan dolayı selin eserini gideren çok miktardaki suya "ğamrun" ve "ğâmirun" denilir. "el-Ğamratu" ise bulunduğu yeri örten çok miktarda su demektir. Böyle bir su birikintisi (el-ğamratu), kişiyi tamamen kaplayan cehalete misal olarak verilmiştir. Sıkıntılı durumlara da "şedâid" denilmiştir.[453]

Ayetin manasına gelecek olursak: Ayette zikredilen zalimler ya da onları da başkalarını da içine alan (cins isim olarak) *"zalimler"*, ölümün şiddeti -ki, bu ölüm sarhoşluğu ve ondan önce gelen bedenî veya ruhî ya da her ikisi birlikte şiddetli acılar ve elemlerdir- tıpkı suyun boğulanları kuşattığı gibi kendilerini kuşatmış; melekler de diriliş günü onlara azap vermek için ellerini uzatmış ya da habis ruhlarını şiddetle ve vura vura almak için uzatmış olduğu halde iken onların durumlarını bir görsen veya bilsen! Bu ibare, tıpkı *"Ya melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken durumları nasıl olacak?"*[454] ayetine benzer. İbn Cerir'in tercihi budur: "Bastu'l-yed/ el uzatma" tabiri, Mâide Sûresi 11. ayette *"mutlak eziyet vermek"* manasında kullanılmıştır: *"Hani bir topluluk size el uzatmaya yeltenmişti de Allah, onların ellerini sizden çekmişti."*[455] Çünkü fiilî eziyetin çoğu, "el uzatmak" suretiyle gerçekleşir. Eğer muayyen bir eziyetten söz edilmek istenirse, istenen eziyet türü zikredilir. Yüce Allah'ın Âdem'in oğulları kıssasında geçen ifadesi, buna örnektir: *"Andolsun ki, sen öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim."*[456] Yüce Allah'ın "*Haydi canlarınızı kurtarın!*" ifadesi, meleklerin onlara azap etmek veya ruhlarını kabzetmek için ellerini uzattıkları sırada kendilerine söyleyecekleri sözleri hikâye etmektedir. Ayetin manası şudur: Eğer gücünüz yeterse canlarınızı elimizden kurtarın!.. Bu, bir azarlama ve alay ifade eden bir emirdir. Ayet "Haydi ruhlarınızı bedenlerinizden çıkarın." manasına da gelebilir. Zemahşerî, bu hususta şöyle der: "Burada, meleklerin zalimlerin ruhlarını aldıkları esnadaki fiilleri, ısrarla alacağını isteyen alacaklının fiiline benzetilmektedir. Nasıl ki alacaklı, borçlusuna elini uzatır, alacağını isterken ona şiddetli davranmak ister, ona mühlet vermez ve 'Senden alacağım olan malı şu anda çıkar. Hakkımı göz bebeğinden çekip almadıkça şuradan şuraya adım atmam.' der.

453. Râğıb, *el-Müfredât*, (Ğa-me-ra md.) s. 365.
454. Muhammed, 47/27.
455. Mâide, 5/11.
456. Mâide, 5/28.

Meleklerin durumu da aynen böyledir."[457] *el-Keşf* müellifi, mana açısından Zemahşerî'nin yaklaşımına katılmaktadır. Fakat o, bu ifadeyi ifade akışı içinde -mühlet vermeksizin ve ertelemeksizin- şiddetin, zalimleri zorlamada ısrar ve baskı uygulamanın kinayeli anlatımı olarak değerlendirmektedir. Ona göre burada ne "el uzatma" vardır ve ne de "dil ile söyleme" vardır. Bu iki görüşten ikisi de dil açısından herhangi bir zorlama söz konusu olmaksızın caiz ve mümkündür. Eğer meleklerin ağzından zikredilen sözün söylenmesi imkansızsa bu takdirde ifadede kinaî anlatım olduğu, tek seçenek olarak ortaya çıkar. Ancak *Keşşâf* sahibi Zemahşerî ile *el-Keşf* sahibi, meleklerin insanlara kendi kılıklarında görülebileceklerini ve ayette ifade edildiği şekilde konuşabileceklerini keşfetmiş olsalardı ifadede "hakikat"ten "temsil" veya "kinaye"ye doğru bir dönme imkanı olduğunu görürlerdi. Bu iki görüşten birincisini İbnü'l-Münir "Burada söylenenler, gerçek manası ile mümkündür. Onun için hakikatten dönülemez." diyerek tenkit etmiştir.

"'Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun ayetlerine karşı kibirlilik taslamış olmanızdan ötürü, bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız!' derken onların halini bir görsen!" Bu cümle, meleklerin söyledikleri sözlerdendir veya burada bir tamamlama cümlesidir. Sözlükte "*el-yevm*" kelimesi, belli bir sıfatla veya o gün yapılan fiille sınırlı bir zaman dilimi demektir. "Eyyâmu'l-usbû" (haftanın günleri) deyimiyle, Arapların yaşadıkları vakıaları ve savaşlarını belirlemede kullanılan "Eyyâmu'l-Arab" tabiri böyledir. Burada "*el-yevm*" kelimesinden maksat, insanların hesaba çekilmeleri ve yaptıklarının karşılığını görmeleri için dirilecekleri gündür. Bazı müfessirler, burada geçen "*el-yevm*"den maksadın "el uzatma" tabiri hakkında daha önce geçen iki görüşe binaen "ölüm vakti" olduğunu söylemişlerdir. Doğrusu, "el-uzatma"dan maksat, meleklerin kıyamet günü zalimlere azap etmek için ellerini uzatmalarıdır. İşte melekler, o gün onlara bu sözü söylerler. "Ölüm vakti"ni kıyamet gününün başlangıcı olarak kabul etmedikçe diğer görüş sahih ve doğru değildir. Ancak bu anlayış da ayetin ibaresinin zahirine terstir.

Ayetin manasına gelecek olursak: Bugün zillet ve alçaklık azabını (*azâbu'l-hûn*)[458] göreceksiniz. Ancak bunu, Rahman'dan bir zulüm olarak değil, tam aksine; Allah'a karşı gerçek olmayanı söylemeniz sebebiyle nefsinize yaptığınız zulmün karşılığı olarak göreceksiniz. Bazılarınızın "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi." demeleri... Başka bazı kimselerin "Kendilerine hiçbir şey

457. Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 36.

458. Arapçada "*el-hûn*" zillet ve alçaklık demektir. Nitekim bu kelime Nahl Sûresi 59. ayette bu manadadır. "*Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün!*" "*el-Hevn*" ise yumuşaklık, alçak gönüllülük demektir. Furkan Sûresi 63. ayetteki kullanım da bu manadadır: "*Rahman'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler.*" Netice olarak, bu kelimede "*he*" harfinin harekesinin değişmesiyle mana değişmektedir.

indirilmediği halde bana da vahyolundu." demeleri... İçinizden bir grubun, Yüce Allah'ın kendi nefsi için yaptığı vasfı inkâr etmesi... Bazı toplulukların, Yüce Allah'ın oğulları ve kızları olduğunu söylemeleri... Başka bazı kimselerin Yüce Allah'ın getirdiği delillerden ve indirmiş olduğu apaçık beyyinelerden yüz çevirmeleri... İçlerinden bazı kimselerin, Yüce Allah'ın bunları elinde ve dilinde ortaya çıkarmakla şereflendirdiği kimseyi hakir görmeleri... Başka bazı grupların mensup oldukları aşiretin ve akranlarının ayıplamasından korkmaları... Bütün bunlar birer zulümdür. Ayetin manası kısaca şöyledir: Ey bu ayete muhatap olan kişi! Ölüm esnasında ve zikredilen o dirilme ve amellerin karşılığını görme günü zalimlerin başına gelecek olanı bir görseydin, büyük bir durum ve elem verici bir azap görürdün!

"Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geldiniz." Bu bir başlangıç (isti'nâfiye) cümlesidir. Yüce Allah, burada kıyamet günü o zalimlere söyleyecek olduğu sözü beyan etmektedir. Yüce Allah, bunu -İbn Cerir'in kesin olarak ifade ettiği üzere- azap meleklerinin onlara söyleyecekleri sözleri beyan ettikten sonra yapmaktadır. Bu cümle, Râzî'nin iki yaklaşımdan birisi olarak hikâye ettiği ve daha güçlü olduğunu söylediği gibi bundan önce geçen ve meleklerin sözlerini hikâye eden cümle üzerine atıf değildir. Halbuki Râzî, bu yaklaşımı tercih ederken "*haleknâkum*/sizi yarattık" cümlesini gözden kaçırmaktadır. Bu hitap, Yüce Allah'ın *"Kıyamet günü Allah ne kendileriyle konuşur..."*[459] ayetiyle çelişmez. Çünkü bu cümlenin manası, Yüce Allah'ın onlarla onurlandırma ve hoşnutluk kelâmı ile konuşmayacağıdır. Ya da bu cümle, Yüce Allah'ın "gazap" ve "yüz çevirme"sinin kinayeli yoldan anlatımıdır. Ayetin manasına gelecek olursak: Tek tek[460] bize geleceksiniz ya da putlardan, koştuğunuz ortaklardan, aile fertlerinden, eş ve dosttan, yâr ve yardımcılardan uzaklaşmış olarak tek başınıza, uşaklardan ve hizmetçilerden, mal ve mülkten soyutlanmış olarak teker teker geleceksiniz. Tıpkı sizi analarınızın karnında çırılçıplak, yalınayak ve sünnetsiz olarak ilk defa yarattığımız gibi... Yüce Allah, bu haberi -vuku bulduktan sonra- "onların huzuruna geldikleri"ni ifade ederek tekit etti. Böylece onlara söz konusu haberi (dünyada iken) inkâr etmiş olduklarını ve vuku bulmasını uzak bir ihtimal gördüklerini hatırlatmak istedi. Tıpkı onların öldükten

459. Bakara, 2/174.

460. Ayette yer alan "*furâdâ*" kelimesi, -kaideye aykırı olarak- "ferd" kelimesinin çoğuludur. Bazılarına göre bu kelime "ferid" kelimesinin çoğuludur. Tıpkı, "usârâ" kelimesinin "esir" kelimesinin çoğulu olması gibi. Doğrusu; bu kelime "ferd" kelimesinin "efrad" şeklinde çoğul olmasında olduğu üzere, "ferd" kelimesinin çoğulu değildir. Bu kelime "câû furâdâ" gibi cümlelerde "hâl" olarak getirilmeye tahsis edilmiştir. Kelime, kullanım açısından "mesnâ" ve "sulâse"ye benzemektedir.

sonra dirilmelerinin ve yeniden hayata dönmelerinin ilk kez yaratılışlarına benzediğini hatırlatması gibi...

Verilen bu örnek, Hz. Peygamber'in Rabbinden getirip onlara verdiği bir örnektir. ***"Ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bıraktınız."*** Bunlardan hiçbirini kendi nefsiniz için önden göndermediniz. Ayette geçen "***havvelnâkum***" "a'teynâkum/size verdik" demektir. Bu kökün mastarı olan "tahvil", "havel"i (köle ve mal, mülk gibi şeyleri) vermek demekir. "et-Terku verâe'z-zahr" (Bir şeyi arkada bırakmak) demek, insanın herhangi bir şey üzerinde, onu kaybettiği veya ondan uzak düştüğü için tasarruf etme (üzerinde herhangi bir işlem yapabilme) ve yararlanma fırsatını elden kaçırması demektir. "et-Takdim beyne eydihi" ise insanın ileride yararlanacak olduğu şeyi önden göndermesi demektir. Bu ayette ise maksat, peygamberlere iman etmekten ve getirdikleri esaslara uyarak doğru yola girmekten onları alıkoyan mal, çocuk, hizmetçi, maiyet, ev eşyası ve mobilyadır. Bunlar, o gün kendilerine fayda vermeyecektir. Halbuki onlar, bunlar sayesinde Yüce Allah'ın kendilerini mü'minlere üstün kıldığını zannediyorlardı. Sonra -eğer Hz. Peygamber'in "Dünya hayatından sonra başka bir hayatta insanın yaptıkları dolayısıyla hesaba çekilecekleri ve bunların karşılığını alacakları" yolunda söyledikleri doğruysa- bunların tamamını veya bir kısmını fidye vererek ahiret azabından kendilerini kurtarmaları da mümkün değildir. Bunlardan istifade etmeleri ancak peygamberlere iman etmeleri ve Allah yolunda infak etmeleriyle mümkündür. Eğer ayetten maksat bu olmasaydı, bundan önceki geçen cümle, bu cümleye ihtiyaç bırakmazdı.

"Gerçekten (Allah'ın) ortakları olduğunu boş yere iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi de şimdi yanınızda görmüyoruz." cümlesi hakkında da aynı şeyleri söylemek mümkündür. Çünkü putperestlik esasına dayalı olan dinler, daha önce defalarca tekrar ettiğimiz üzere "fidye vermek" ve "şefaat" esasına dayalıdır. Buna göre mana şöyledir: Meleklerden, beşerin hayırlı olanlarından ve bunların dışında başkalarından -veya bunların timsallerinden ve kabirlerinden- olan şefaatçilerinizi de şimdi yanınızda görmüyoruz. Oysa siz dünyada iken bunların sizin hakkınızda şefaatçi olduklarını boş yere iddia ediyordunuz. Allah'ın iradesine etkileri olduğunu ve iradesinin ezelde taalluk etmediği bir şeyi yapmaya Allah'ı sevk edebildiklerini zannettiğiniz için O'nun katında size şefaatçi olsunlar ve sizi kendisine yaklaştırsınlar diye onlara dua ediyordunuz. Putperestlik inancı ve bununla şefaat hadislerinde zikredilen şefaat arasındaki fark, bu ve başka sûrelerin tefsiri yapılırken geçmişti.

"Andolsun, aranızdaki bütün bağlar artık kesilmiş..." Arapçada *"el-beyn"*, *"bağ"* veya iki şey ya da şeyler arasında uzayıp giden maddi veya manevi mesafe demektir. Bu kelime, daima tensiye/ikil veya -lâfzen

ya da mana itibarıyla- çoğul kelimelere muzaf (tamlanan) olur. *"Kardeşlerinizin arasını düzeltin."*[461] ve *"Artık aralarını adaletle düzeltin."*[462] ayetleri, tesniyeye örnektir. Çoğul kelimeye muzaf olmasına ise *"Yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen(in fısıldaşması) müstesna."*[463] ayeti örnektir. *"Beyne"* kelimesi, -cümlede tekrarlanmadıkça- müfret (tekil) kelimeye muzaf olmaz. *"(Hızır) dedi ki: İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır."*[464] ayetiyle *"Bizimle senin aranda bir perde bulunmaktadır."*[465] ayeti de mükerrer *"beyne"*ye örnektir. *"Beyne"* kelimesi, çoğunlukla zarf olarak, nadiren de isim olarak kullanılır. Burada *"beyne"* kelimesini Âsım, ondan rivayetle Hafs ve el-Kisâî *"nûn"* harfini fethalı olarak *"beynekum"* şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana, aranızdaki nesep, mülkiyet, velâ ve dostluk bağları kopmuştur, olur. Bazı müfessirler ifadeyi "Takattaa' el-vaslu beynekum" şeklinde takdir etmişlerdir. Cumhuru teşkil eden kıraat imamları ise bu kelimeyi fail olmak üzere "beynukum" şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana, "Sizin birbirinizle olan irtibatınız veya birbirinizle olan iletişiminiz kopmuştur." demek olur. ***"ve haklarında kuru zan beslediğiniz şeyler sizden kaybolup gitmiştir."*** Yani şefaatçilerin şefaatleri, evliyanın (Allah'a) yaklaştıracağı ve fidye verip kurtulma kuruntuları şeklindeki zanlarınız, -bunlarla boşuna aldandığınızı ve bunlara boşuna güvendiğinizi anladığınız zaman- sizden kaybolup gitmiştir. Ya da size şefaat edeceğini boşuna iddia ettiğiniz şefaatçiler sizden kaybolup gitmiştir. Bu ifadede leff-i neşri müretteb vardır. Çünkü "aradaki bağların kesilmesi" "Allah'ın size verdiği şeyler"le ilgilidir. "Şefaat veya şefaatçiler"i kaybetmek de ondan sonrasıyla ilgilidir. Kısacası, boşuna zan besledikleri ve vehmettikleri her hususta onların umutları boşa çıkmıştır. Bunun bir benzeri, bu sûrenin 20-24. ayetlerinde geçmişti. Dileyen bu ayetlerin tefsirine bakabilir.

---

461. Hucurât, 49/10.
462. Hucurât, 49/9.
463. Nisâ, 4/114.
464. Kehf, 18/78.
465. Fussilet, 41/5.

إِنَّ اللَّـهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَىٰ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَٰلِكُمُ اللَّـهُ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿95﴾ فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ ﴿96﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿97﴾ وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ ﴿98﴾ وَهُوَ الَّذِي أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُّخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُّتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِن طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِّنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَىٰ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَٰلِكُمْ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿99﴾

95. Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır, ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkarandır. İşte Allah budur. O halde nasıl yüz çevirirsiniz!

96. O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, aziz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah'ın takdiridir.

97. Kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yolunuzu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratan O'dur. Gerçekten biz, bilen bir toplum için ayetleri geniş geniş açıkladık.

98. Sizi bir tek nefisten yaratan O'dur. Sonra (sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Anlayan bir toplum için ayetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık.

99. Gökten suyu indiren O'dur. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir yeşillik çıkardık, ondan da birbiri üstüne binmiş taneler, hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar (bahçeleri) çıkarıyoruz. (Bunların) kimi birbirine benzer kimi benzemez. Bunlar, meyve verirken meyvelerinin olgunlaşmasına bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.

Bu Kur'ân ayetleri, yaratmaya dair bir dizi delili beyan edip açıklıyor. Böylece Yüce Allah'ın vahdaniyetine, kudretine, ilmine, hikmetine, lütfüne ve rahmetine en açık bir şekilde delalet ediyor. Bu ayetler, imanın üç esası olan "tevhid", "ba's" (öldükten sonra dirilme) ve "risalet"i konu alan ayetlerin ardından gelmekte, imanın bu üç esasını daha da pekiştirmekte ve Yüce Allah'ı bilme hususuna daha mükemmel bir beyan getirmektedir. Çünkü bu ayetlerde Yüce Allah'ın yaşatma ve öldürme, canlılar ve ölüler hakkında geçerli kanunlarının (sünnetullah) ve hikmetlerinin beyanı vardır. Bunun yanında Yüce Allah'ın göklerdeki yıldızların durumunu takdir ve tedbiri (idaresi) vardır. Yine bu ayetlerde, bitki türleri hakkında çeşit çeşit deliller ve delaletler mevcuttur. Yüce Allah şöyle demektedir:

"Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır." Arapçada ***"el-felk"***, *"el-fark"*, *"el-fetk"* *"yarma"* manasına gelen aynı cinsten kelimelerdir. "el-fe'vu/ yarmak", "el-fe'yu/yarmak", "el-fe's u/ahşap parçasını yarmak", "el-fettu/kayada yarık açmak", "el-fethu/açmak", "el-fercu/açmak, yarmak", "el-ferzu/ vücudun gözenekleri teri dışarı çıkartmak", "el-fersu/hayvanın boynunu kesmek", "el-farsu/boyuna kesmek", "el-fardu/ayırmak", "el-feryu/yarmak", "el-faslu/ayırmak" ve benzerleri de bu kökün benzeri kelimelerdir. *"Bir zamanlar biz sizin için denizi yardık."*[466] ayetiyle, *"Bunun üzerine Musa'ya 'Asan ile denize vur!' diye vahyettik. (Vurunca deniz) derhal yarıldı, her bölük koca bir dağ gibi oldu."*[467] ayeti de bu kabildendir. *"el-Felak"*, *"el-fetak"* ve *"el-fetik"* kelimeleri, *"sabah"* kelimesinin eş anlamlısıdırlar. Râğıb'ın ifadesine göre "el-Felku, herhangi bir şeyi yarmak ve parçalarına ayırmak demektir."[468] "el-Fetku ise birbirine bitişik olan iki şeyi ayırmak demektir."[469] Ancak Râğıb'ın bu ifadesi doğru değildir. Dahası Kur'ân onun ifadesinin tam aksini göstermektedir. Buna göre *"el-fetk"* kelimesinde *"yarılma"* ve *"el-felk"* kelimesinde ise *"infisâl/ayrılma"* manaları vardır. Kur'ân'da geçen *"el-felk"*, *"el-fetk"*, *"eş-şakk"*, *"el-fatr"* ve bunların dönüşlü olarak kullanılan kalıpları, yaratma ve tekvin konularıyla bunların zıddı olan kıyametin kopmasıyla âlemin harap olması konularında olmak üzere maddi şeylerde kullanılmaktadır. *"el-Fark"* ise maddi ve manevi (soyut) meselelerde kullanılmıştır. Kur'ân'a verilen *"furkan"* ismi ve Hz. Ömer'e verilen "faruk" lakabı kelimenin manevi hususlarda kullanımına girer. Çünkü bu iki kelimeden maksat, hak ile bâtılı birbirinden ayırmaktır.

---

466. Bakara, 2/50.
467. Şuara, 26/63.
468. Râğıb, *el-Müfredât*, (Fe-le-ka, md.) s. 385.
469. Râğıb, *a.g.e.*, s. 371.

Bu ayette geçen ***"el-habbu"*** kelimesi, buğday ve bunun dışında başakta ve salkımda bulunan diğer taneler manasında cins isimdir. Kelimenin çoğulu, "el-hubûb" şeklinde gelir; "el-fels"in "el-fulûs" şeklinde çoğul gelmesi gibi... "*el-Habbu*"nun tekili ise "el-habbetu"dur. "el-Hibbu" ise -reyhan/fesleğen gibi- besin olarak kullanılmayan nesnelerin tohumudur. Bunu hem *el-Misbâh*'ta ve hem de Rağıb'ın *el-Müfredat*'ında görmek mümkündür.

"en-Nevâ"ya gelince bu kelime, "en-nevât"ın çoğuludur. Manası, -*Lisânu'l-Arab*'da belirtildiği üzere- hurma ve kuru üzümün "aceme"sidir. Aceme, hurma, kuru üzüm vb. şeylerin içinde olan çekirdek demektir. Kelimenin çoğulu, "el-acemu" şeklinde gelir. Bazılarına göre "*en-nevâ*", mutlak (kayıtsız-şartsız) olarak kullanıldığında bundan "hurmanın çekirdeği" manası anlaşılır ve bundan başka bir çekirdek kastediliyorsa o zaman kelime -"nevâ'l-hûh/şeftali çekirdeği" ve "nevâ'l-mişmiş/kayısı çekirdeği" örneklerinde olduğu gibi- izafete (isim tamlaması) sokularak kayıtlanır. Bence bu karineye bağlıdır. Ben, bu konuda "Dilde esasen böyledir." diyen bir bilgin görmüş değilim.

Yaratmak - Çıkarmak

Ayetin manasına gelince; şüphesiz Allah, tarlaya ektiğiniz ekinin tohumunu ve meyvelerin çekirdeklerini çatlatan, kudreti ve takdiriyle onları çıkarandır. Çünkü O, takdiriyle ekinleri bitirme sebeplerini neticelerine bağlamıştır. Bu sebeplerin arasında tohumu ve çekirdeği toprağa ekme ve toprağı sulama da vardır. İbn Abbas'ın burada geçen *"el-felk"* kelimesini *"el-halk/yaratma"* ve *"el-icâd/yoktan var etme"* şeklinde anladığı rivayet olunmaktadır. Fakat birinci yaklaşım, Yüce Allah'ın muradını açıklama hususunda daha ağır basmaktadır. Yüce Allah bu hususu ***"ölüden diriyi çıkaran"*** ifadesiyle beyan etmektedir. Yani beslenen ve günden güne gelişme gösteren otu ve ağaç şeklindeki ekini ölüden, yani beslenmeyen ve gelişme göstermeyen tohum, çekirdek ve bunların dışında diğer çekirdeklerden çıkarandır. Tıpkı hayvanları yumurta ve spermden çıkardığı gibi... Burada şöyle bir itiraz gündeme gelebilir:

"Biyoloji âlimleri, bütün canlıların özünde hayat olduğunu iddia ederler ve topraktan biten her bitkinin tohumunda gözle görülmeyen bir canlılık vardır. Eğer o tohum birtakım işlemlerden geçirilerek kısır hale getirilirse artık bitmez, derler. Halbuki Yüce Allah bitkilerin ölüden çıktığını ifade etmektedir. Buna ne dersiniz?"

Biz bu itiraza şöyle cevap veriyoruz: Bu, onların kullandıkları bir terimdir. Bilginler, tohumu yerden bitmeye elverişli kılan o güç veya özelliğe "ha-

yat" demektedirler. Ancak -bir tür mecaz kabul edilmeden- dil açısından buna "hayat" demek doğru değildir. Dil açısından gerçek "hayat", ancak öyle bir özelliktir ki, vücut bunun sayesinde beslenir ve bilfiil gelişme gösterir. Bu, Arapların anlayışına göre "hayat"ın en asgari seviyesidir. Hayatın, "ihsas", "kudret", "irade", "ilim", "akıl", "hikmet" ve "nizam" gibi başka mertebeleri de vardır. Bunlar, bir yaratıkta hayatın en yüce mertebeleridir. Bütün bunların üstünde de her hayatın, hikmetin ve kâinat nizamının kaynağı olan "Yaratıcının hayatı" vardır. ***"Meyyit"*** *(ölü)* kelimesini "hakikat" olarak aldığımız görüş, bunun mukabili olan yaklaşımdan daha doğrudur. Çünkü bu hakikatin mukabili, tohum ve çekirdeğe *"meyyit"* denilmesini "benzetme mecazı" kabul etmektir. Bu yaklaşıma göre tohumda ve çekirdekte gelişme ve başka özellikler gibi gizli olan canlılık emareleri zuhur etmediği için buna *"meyyit"* denilmiştir. Halbuki biz, kelimenin hakikat olduğu kanaatindeyiz. Çünkü bedevilik dönemlerinde Arap dilini vazedenler, tohumda ve çekirdekte gelişmenin kaynağı olan böyle bir özellik olduğunu ve bu sıfatın yok olabileceğini, yok olunca da yerden bitme özelliğini kaybedeceğini bilmiyorlardı. Bazı müfessirler burada geçen "*el-hayy*" ve "*el-meyyit*" kelimelerini mecaz kabul etmişlerdir. Halbuki *"Her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi?"*[470] ayeti, bu yaklaşımı reddetmektedir.

"Diriden de ölüyü çıkarandır." Bitkilerden tohum ve çekirdek, hayvanlardan yumurta ve sperm gibi ölüyü çıkarandır. Bu ifadenin az önce geçen *"Fâliku'l-habbi ve'n-nevâ" "Tohumu ve çekirdeği çatlatandır."* ifadesi üzerine atıf olduğunu söyleyenler olmuştur. Çünkü fasih bir ifadede esas olan; ismin bir diğer isim üzerine atfedilmesidir. Sonra *"ölüden diri çıkarılması", "fâliku'l-habbi ve'n-nevâ"*nın beyanına dahil olmaz. Bazılarına göre ise bu cümle, *"yuhricu'l-hayye mine'l-meyyit" "ölüden diri çıkaran"* cümlesi üzerine matuftur. Cümle ister bir öncesini beyan etsin, isterse bir yüklemden (haber) sonra ikinci bir yüklem olsun fark etmez. Çünkü bu birbirine karşıt olan iki kavram arasındaki uyum, ikinciyle (*muhricu'l-meyyiti minel hayy/ diriden ölü çıkarandır) "fâliku'l-habbi ve'n-nevâ/Tohumu ve çekirdeği çatlatandır.*" olayından daha güçlüdür. Bundan dolayı bu iki kavram, Yunus ve Rûm sürelerinde fiil kipiyle gelmektedir. *"Ölüden diriyi kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor?"*[471] Burada ***"muhricu/çıkaran***" ism-i failinin, ***"yuhricu/ çıkarıyor"*** fiil-i muzarisine atfı, -ism-i fail, fiil-i muzari manasına gelmekle birlikte- iki olay arasındaki farklılığı beyan etmedeki incelik açısından isabetli olmuştur. Çünkü herhangi bir şeyi "muhric" olan kimse, onu şimdi veya gelecek zamanda çıkarıyor demektir. Fakat fiil-i muzari de teceddüt

470. Enbiyâ, 21/30.

471. Yunus, 10/31; Rûm, 30/19.

(yenilenme) ve istimrar (süreklilik) ifade eder. Bazen fiil-i muzari, "ism-i fail" veya "fiil-i mazi" (di-li geçmiş zaman) yerine konularak bununla fiilin, içinde var olan teceddüt ve istimrar manasını ifade etmesi ya da bağlı olduğu şeyin meydana gelmesi ve biçiminin kafada canlanması kastedilebilir. Birincinin örneği Şeyh Abdulkâhir'in *Delâilu'l-İ'câz*'da *"Allah'tan başka size gökten ve yerden rızık verecek bir yaratıcı var mı?"*[472] ayetiyle, *"Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi."*[473] ayeti arasında yaptığı karşılaştırmadır. *"Yerzugukum"* fiilinin kipi, Yüce Allah'ın onları halden hale, saatten saate durmadan rızıklandırdığını ifade etmektedir. *"Bâsitun zirâayhi"* ifadesi ise köpeğin o halde kımıldamadan kalmakta devam ettiğini ifade eder. İkinciye örnek ise Yüce Allah'ın *"Elem tere ennellâhe enzele mine's-semâi mâen fe tusbihu'l-ardu muhdarrate" "Görmedin mi, Allah'ın gökten indirdiği su ile yeryüzü nasıl yemyeşil oluyor?"*[474] ayetidir. Burada *"tusbihu"* fiil-i muzarisi, "fe asbahat" fiil-i mazisi yerine konulmuştur. Bunun sebebi, o güzel manzaranın kafada canlanması ve sanki karşımızda hazır ve görünmekteymiş gibi temessül etmesidir. Fiil-i muzarinin bu iki manasının ikisinin de *"yuhricu'l-hayye mine'l-meyyit"* ayetinde kastedilmiş olduğu söylenmiştir. Birinci kanaatte olan bilgin, Fahreddin Râzî'dir. Diğer görüşü ise eseri *el-İntisâf ale'l-Keşşâf*'ta İbnü'l-Münir tercih etmiştir. Râzî, aynı mananın neden farklı ifadeyle (*yuhricu-muhricu*) verildiğini açıklarken şöyle diyor: Yüce Allah'ın ölüden diri meydana getirmeye olan ihtimamı, diriden ölü çıkarmaya olan ihtimamından daha çok ve daha mükemmeldir. İbnü'l-Münir ise şöyle der: Birinci cümle (*yuhricu'l-hayye mine'l-meyyit*), Yüce Allah'ın "kudret"ini ikinciden daha bariz şekilde yansıtmaktadır. Sonra bu durum, (yani ölüden diri çıkarma) iki durumdan ilki ve tefekkür olarak da ilk başlanan fiildir. Bundan dolayı insan ruhunda tasavvur olunmaya, pekiştirilmeye ve daha önce ifade edilmeye diğerinden daha öncelikli olmuştur. el-Hatib el-İskâfî *Durretu't-Tenzil*'inde, bu iki ifadenin sadece lâfız itibarıyla birbirinden farklı olduğunu söylemiştir. Onun yaklaşımı özetle şöyledir:

Siyak (ifade akışı), -bu ifadeden önce gelen *"fâliku'l-habbi"* ile bundan sonra gelecek olan *"fâliku'l-isbâhi"* ifadeleri münasebetiyle- ayetin "muhricu'l-hayyi mine'l-meyyiti ve muhricu'l-meyyiti mine'l-hayy" şeklinde olmasını gerekli kılmaktadır. Fakat -içinde tam üç adet illet harfi bulunan "*en-nevâ*" kelimesinden sonra- bunun telaffuzu dile ağır geldiği için, illet harfiyle başlayan *"muhricu"* kelimesinden aynı manada olan *"yuhricu"* fiiline dönülmüş-

---

472. Fâtır, 35/3.
473. Kehf, 18/8.
474. Hac, 22/63.

tür. Sonra da -bundan önce ve sonra ism-i fail olması dolayısıyla- bu kelime üzerine *"muhricu"* kelimesi atfedilmiştir.

el-Hatib el-İskâfî'nin söylemek istediği şudur: *"Ve'n-nevâ"* kelimesi fethalı *vâv*'la başlamakta ve yine onunla bitmektedir. Bunun üzerine *"ve muhricu"* ifadesi atfedildiği takdirde fethalı *vâv*, -açıkça görüleceği üzere- dile ağır gelecek bir şekilde tekrar etmektedir.

Bazı müfessirler, İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmektedirler: Bu iki cümlenin manası şudur: Yüce Allah, kâfirden mü'min, mü'minden de kâfir çıkarır. Günahkârdan itaatkâr, kötü ve şerli bir kişiden salih, cahilden âlim ve âlimden cahil çıkarmak da böyledir. İbn Abbas, bu tefsiri ayette geçen ***"el-hayât"*** ve ***"el-mevt"*** kelimelerini, *"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse, karanlık içinde kalıp ondan hiç çıkmayacak durumdaki kimse gibi olur mu!"*[475] ayetinde olduğu üzere manevi manada yorumlayarak yapmaktadır. Fakat bu tefsir, ayetin ifade akışı içinde burada uygun düşmemektedir. Burası için uygun düşen tefsir, Âli-i İmrân (3/27) ve Yunûs (10/31) sûrelerindeki ayetlerin ifade akışına uygun düşmektedir.

"İşte Allah budur. O halde nasıl yüz çevirirsiniz!" Yani kâmil kudret ve mükemmel hikmetin gereği olarak zikredilen sıfatlarla bezenmiş olan, her şeyin yaratıcısı olan Allah'tır. O halde sadece O'na ibadet etmekten nasıl olur da yüz çevirirsiniz! Bir tohumu ve çekirdeği çatlatmaktan, bir başak ve hurma ağacı yaratmaktan aciz olan bir şeyi, O'na nasıl ortak koşarsınız?

"O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır." Yüce Allah, bu indirilmiş olan ayette, üç semavi ayeti (alâmet) bir araya toplamıştır. Bundan önce de yeryüzüne dair üç ayeti bir araya toplamıştı. Bu ayette zikredilen birinci alâmet, *"felku'l-isbâh"* sabahı aydınlatmadır. ***"el-İsbâh"*** kelimesinden maksat, sabahtır. Kelimenin aslı, "asbaha'r-raculu" (adam sabah vaktine girdi) tabirinin mastarıdır. Mananın bu olduğuna şiirden delil vardır. Bunlardan birisi İmriulkays'ın şu beytidir:

ألا أيها الليل الطويل ألا انجلي　　بصبح وما الإصباح منك بأمثلِ

"Ey uzun gece! Aydınlan artık, açıl sabahınla!
Değil sabah daha üstün senden, bu açılmasıyla!"[476]

---

475. En'âm, 6/122.

476. Şair şunu demek istiyor: Sabah bence senden daha iyi değil, çünkü benim sabahım senden daha karanlık veya çektiğim acılardan dolayı gündüzüm senden daha karanlık. (Çev.)

el-Hasen, kelimeyi hemzenin fethasıyla "emsâ" ve "esbâh" şeklinde okumuş ve şairin şu beytini söylemiştir:

أفنى رياحاً وبني رياح تناسخ الإمساء والإصباح

"Zaman helâk etti rüzgârları, yaptı başka rüzgârlar kurma işini,
Akşamın sabahtan, sabahın da akşamdan sonra art arda gelişini."

Bu beyitteki "el-imsâ" ve "el-isbâh", "el-emsâ" ve "el-esbâh" şeklinde de gelebilir ve "imsâ veya emsâ", "mesâ" kelimesinin, ikincisi ise "isbâh ve esbâh", "subh" kelimesinin çoğuludur. Ayette geçen "*felku'l-isbâh*" tabiri, gecenin karanlığının açılması ve dikey sabah aydınlığıyla yarılması demektir. Bu aydınlık, ufukta güneşin doğduğu tarafta uzunlamasına zuhur eder. Yaygın hale gelip, karanlık önünden ve iki yanından kaçmaya başlamadıkça ve dağılıp yok olmadıkça söz konusu aydınlığa itibar olunmaz. Bundan dolayı söz konusu aydınlığa "fecr" denilmiştir. Çünkü -daha önce geçtiği üzere- "el-fecr" tabiri, "el-felk" manasındadır. Yüce Allah, kendinden önce ışığı görülen güneşle sabahı aydınlatmaktadır. Çünkü güneşin yaratıcısı, onun etrafında dönerken dünyanın konumunu planlayandır. Nitekim bu hususu, işaret ettiğimiz üç alâmetten üçüncüsüne geldiğimizde açıklayacağız. Daha önce geçen iki alâmet, bu üçüncü alâmete sebep teşkil etmektedir. Birinci alâmetin hatırlatılmasından maksat, Yüce Allah'ın karanlık basan geceden, ağaran sabahı çıkarmadaki ve ışık vermedeki işi üzerinde teemmül edip düşünmektir. Çünkü Yüce Allah'ın ışık vermesi, varlık âleminin güzelliğinin ortaya çıktığı zamandır, canlıların kıyam, kuûd, rükû ve sücud gibi bir durumdan bir başka duruma geçmeye başlama zamanlarıdır. Canlıların günün aydınlanmasıyla birlikte, yapmaya muvaffak kılındıkları işlerini yapmaya gitme zamanlarıdır. Yüce Allah'ın kâinata nur vermesinde, birçok nimet, hikmet ve esrarın ortaya çıktığı anlardır. İkinci alâmetin faydasıyla birlikte zikredilmesi, buna delalet etmektedir. Bu alâmet, Yüce Allah'ın dinlenme zamanı kıldığı "gece alâmeti"dir. Burada zikredilen fayda, mukabili olan "gündüz"deki zikredilmeyen faydaya delalet etmektedir. Bu fayda, gündüzün geçimini temin etmek için çalışıp çabalama, ahiret için de salih amel işleme vakti olmasıdır. Başka ayetlerde bu iki faydanın ikisi birden zikredilmektedir. Bu ayetlerden birisi, "*Rahmetinden ötürü Allah geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, (gündüzün) O'nun lütuf ve kereminden (rızkınızı) arayasınız ve şükredesiniz.*"[477] ayetidir. Bu ayet, -olanca kısalığına rağmen- dünyevî ve dinî faydaları bir arada toplamaktadır. Ayette leff-ü neşr sanatı vardır. Buna göre mana, Allah gece ve gündüzü geceleyin dinlenmeniz, gündüzün de Allah'ın fazl-u kereminden rızkınızı aramanız için yarattı.

477. Kasas, 28/73.

Gece ve gündüzle, her ikisinde sağlayacağınız faydalar dolayısıyla size verdiği nimetlerine şükretmeye sizi hazırlaması için bunları yarattı. Gece ve gündüzden açıkça söz eden bazı ayetlerde bunların sadece dünyevî faydaları zikredilmektedir. Yüce Allah, Nebe Sûresi'nde şöyle buyurur: *"Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık."*[478] Bazı ayetlerde ise sadece dinî faydaları zikredilir. Buna örnek olarak *"İbret almak ve şükretmek isteyen kimseler için gece ile gündüzü birbiri ardınca getiren de O'dur."*[479] ayetini vermek mümkündür. Kur'ân'ın farklı ibarelerde sağladığı icaz ve belâgatine hayret doğrusu!

Kıraat imamlarından Âsım ve el-Kisâî, bu ayeti, fiil-i mazi kipiyle "ve ceale'l-leyle" şeklinde okumuşlardır. Cumhur kıraat imamları ise ism-i fail kipinde "ve câilu" şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin el-Mushafu'l-İmâm'da yazılışı şekil olarak aynıdır. Birinci okunuş şekli, i'rab yönünü güçlendirmektedir. Çünkü "el-leyl" kelimesi üzerine matuf olan "eş-şems" ve "el-kamer" kelimeleri, kıraat imamlarının ittifaklarıyla mansuptur. Bu iki kelimenin nasbı, -kelimeyi "ceale" şeklinde takdir etmeden veya "câilun" kelimesini "ceale" manasında kabul etmeden- mümkün değildir. Bu da fasih bir ibarede kaçınılması gereken bir zorlamadır. İkinci kıraat tarzı ise (câilu), ifadenin akışına ve bir ismin bir diğer isme atfedilmesi dolayısıyla ifadeler arasındaki düzene daha uygundur. Aslolan böyle yapmaktır ve fasih bir ibarede bu kaidenin dışına -ifadede bir nükte ve incelik gözetilmesi halinde- çıkılabilir. İki kıraat tarzını bir arada toplamakla, tekellüf/zorlama ortadan kalkar ve ibareler arası uyum da tamam olur. Kur'ân'ın ibaresindeki fesahat ve kıraat farklılığına hayret doğrusu!

Ayette geçen ***"es-seken"*** ve ***"es-sükûn"***, gerek -ev gibi- mekân ve gerekse -gece gibi- zaman olsun içinde sâkin olunan şey demektir. Kendisiyle kaynaşılan şey de böyledir. Bu yaklaşım, *el-Keşşâf*'ın burada tercih ettiği yaklaşımdır. Zemahşerî der ki: "es-Seken, bir kimsenin -gerek eş, gerekse sevgili- cana yakınlık sağlamak ve gönül rahatlığı elde etmek için kendisiyle kaynaştığı ve huzur bulduğu şey demektir. Bu manadan dolayı - kendisiyle ferahlanılmak istendiği için ateşe 'es-seken' denmiştir. Görmez misin ki Araplar, ateşe 'el-mu'nese' derler. Gece ise gündüzün yorulan kimsenin istirahat etmesi ve dinlenmesi için çekildiği bir zaman dilimidir. 'Li teskunû fîhi' ibaresinden dolayı, 'el-leyl'i (geceyi) de içinde sükûna erilen zaman olarak kabul etmek mümkündür."[480] Zemahşerî'nin tercih etmediği bu son görüş, bizce tercihe şayan olan görüştür. Ancak o, bu iki görüşün birlikte kastedilmesini de

478. Nebe, 78/10-11.

479. Furkan, 25/62.

480. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 38.

mümkün görmektedir. Tercihin delili, "li teskunû fihi" ibaresidir. "*es-Sükûn*" kelimesinin "*fi*" harf-i cerriyle kullanımı, "*ileyhi*" ile kullanımından daha genel ve daha ağır basmaktadır. Çünkü insanların çoğunluğu, geceden kaçar ve onunla dost ve arkadaş olmazlar. Her ne kadar gecenin başkaları üzerinde yüce veya gizli nimetleri varsa da çoğunluk ondan kaçar ve dost olmaz. Bundan dolayı hastalar, kederli kimseler ve terk edilmişler geceyi çok uzun bulurken, vasıl olan abidlerle vuslata ermiş âşıklar ise kısa görürler. Birincisi "Ne kadar uzun!" deyip sabahın açılmasını isterken, ikincisi ise "Ne kadar kısa!" der ve sürüp gitmesini temenni eder. Şair şöyle der:

يود أن سواد الليل دام له   وزيد فيه سواد القلب والبصر

"İster ki devam etsin gecenin karanlığı,
Eklendi buna kalbin ve gözün karanlığı."

Ayette geçen *"es-sükûn"*, vücut ve ruh sükûnunun ikisine de şamildir. Vücudun sükûnu, gündüzün çalışmanın yorgunluğundan rahata kavuşmasıyla olur. Ruhun sükûnu ise onun birtakım düşüncelerden ve efkârdan sükûnete kavuşmasıyla olur. Gece "sükûn" zamanıdır. Çünkü gündüzün mümkün olan hareket ve çeşitli çalışmaları, gece yapmak mümkün olmaz. Zira gece için "izlâm/kararmak", gündüz için de "ibsâr/aydınlatma" tahsis edilmiştir. Yüce Allah, İsrâ Sûresi'nde şöyle buyurur: *"Biz geceyi ve gündüzü birer ayet (delil) olarak yarattık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca yılların sayı ve hesabını bilmeniz için gecenin karanlığını silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik. İşte biz, her şeyi açık açık anlattık."*[481] Gerek insan ve gerekse hayvan olsun canlıların çoğu, geceleyin çalışıp çaba harcamayı bırakırlar ve istirahat etmek için meskenlerine sığınırlar. Söz konusu istirahat da organların ve zihnin iradî hareketlerinin kesilmesi sebebiyle sükûna erdiği uykuyla sağlanır. Tıpkı hayatî organların gayr-ı iradî hareketlerinin azalmasıyla nispeten sükûna ermesi gibi... Dolayısıyla uykuda iken kalp atışları azalır. Çünkü kalp, iki atış arasında durarak istirahat eder. Vücut hücrelerinin salgıladığı salgılar ve hormonlar da azalır. Solunum yavaşlar ve damarlardaki kan basıncı -özellikle uykunun ilk saatlerinde- düşer. Çünkü o esnada vücudun istirahata olan ihtiyacı en doruk noktada olur ve bu esnada şuur zayıflar. Öylesine zayıflar ki hemen hemen yok olmuş gibi bir hal alır. Böylece sinir sistemi, -özellikle de beyin ve omurilik- istirahat etme imkanı bulur. Bunların dinlenmesiyle bütün organlar da dinlenmiş olur. Bu esnada bedenden çözülen posalar azalır ve kandan oluşan kan hücreleri çoğalarak onun yerini alır. Vücutta posaların çoğalması ve ince hücrelerin çözülmesi ancak çalışmakla meydana gelir. Zihinsel faaliyet, beyni

481. İsrâ, 17/12.

yorar, adale faaliyeti ise çalışan organları yorar. Böylece vücudun ısısı artar ve yapılan işin çokluğu oranında enerji harcanır. Uykuya olan ihtiyaç da bu yorulma oranında artar. İnsanların neden uyuduklarına dair birçok faraziye ileri sürülmüştür. Ancak âlimler şu ana kadar uykunun sırrını ve sebebini keşfedememişlerdir.

Ayetteki kevnî üçüncü alâmete gelince; bu, güneş ve ayın birer hesap alâmeti kılınmasıdır. Çünkü güneş ve ayın doğması, batması ve gökyüzünde görülen hareketleri, farklı farklı yerlerde görülmeleri vs. bütün bunlar belli bir hesaba göredir. Yüce Allah şöyle buyur: *"Güneş ve ay bir hesaba göre (hareket etmekte)dir."*[482] Burada zikredilen ayet, az önce zikredilen İsrâ ayetiyle (İsrâ, 17/12), Yunus Sûresi'nin şu ayetidir: *"Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona birtakım menziller takdir eden O'dur."*[483] "el-Hisâb" ve "el-husbân" kelimeleri "hasebe-yahsubu"nun iki mastarıdır. Bu kök, eşya ve vakit konularında sayı kullanmak manasına gelir. "el-Hisbân" ise "hasibe-yahsebu" fiilinin mastarıdır. Yüce Allah'ın bu husustaki fazl-u keremi büyüktür. Çünkü insanların, ibadetlerini ve hukukî işlemlerini yapmaları ve tarihlerini bilmeleri için vakitlerin hesabını bilmeye olan ihtiyaçları, -genelde- hiçbir kimsenin saklısı ve gizlisi değildir. Bu hususta uzman olan âlimler, başkalarının bilmedikleri şeyleri bilirler. Çağımız astronomi ve takvim âlimleri, dünyanın iki çeşit hareketinin olduğu hususunda hemfikirdirler. Dünya, Güneş çevresindeki birinci hareketini 24 saatte tamamlar. Bu hareket, günlerin hesabına dayanak teşkil eder. Bir diğer hareketini ise bir yılda tamamlar. Bu hareket neticesinde art arda mevsimler meydana gelir. Güneş yılı hesabı, dünyanın bu hareketine göre yapılır. Bu konuyu Yunus Sûresi veya başka bir sûrede açıklama fırsatı elde edeceğimizi umuyorum.

"İşte bu, aziz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah'ın takdiridir." Yani bu şanı yüce takdir, bu benzersiz yaratma ve sağlam yapmadaki bu uzun boyutlu planlama, yıldızların insanlardan uzaklığından öte bu planlama... Günlerin, senelerin birbiri ardından gelmesi sonucunu doğuran bu planlama... Kamerî ayları bilmemize yarayan Ay'ın gökyüzündeki oluşumları... Bütün bunlar, kendi mülkünü tanzim etmekte emrini yerine getirmeye kadir yaratıcının takdiridir. Bu yaratıcı, gök cisimlerinin miktarıyla bunların nizamlarını ve başka şeyleri, geniş ilminin gerektirdiği ölçüye göre vazeder. Bu nizam, bu eşsiz ve benzersiz yaratma, O'nun izzetinin ve ilminin eserlerindendir. O'nun mülkünde asla tesadüfîlik ve sakatlık yoktur. *"Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık."*[484]

482. Rahmân, 55/5.
483. Yunus, 10/5.
484. Kamer, 54/49.

Kevni Ayetlerin ve Nefsin Yaratılması

"Kara ve denizin karanlıklarında kendileri ile yolunuzu bulasınız diye sizin için yıldızları yaratan O'dur." Bu da tekvinin ulvî alâmetlerinden bir başka çeşididir. İfadenin içinde yaratılış faydası da zikredilmektedir. Ayette geçen "*nucûm*"dan maksat, Güneş ve Ay dışındaki diğer yıldızlardır. İfadenin akışından ilk anda anlaşılan mana bu olduğu gibi, yolu bulmakta bilinen de budur. Yüce Allah, insanların gözlerinde en büyük iki yıldız olan Güneş ve Ay açısından bazı ihsanlarını zikrettikten sonra, göze küçük görünen bu yıldızları yaratmadaki ihsanını hatırlatmaya başladı. Bazı bilginlere göre Güneş ve Ay, ayette geçen "*en-nucûm*" tabirine dahildir. Çünkü bir ayın içinde bazı geceler istisna edilecek olursa karanlıklar içinde kalan bir kimse Ay'a bakarak yol bulabilir. Bizse bu yaklaşıma şu soruyla cevap verebiliriz: İstisnasız bütün vakitlerde hangi yıldıza bakılarak yol bulunur? Araplar bedevî halde yaşarlarken vakti yıldızın doğmasına göre tayin ederlerdi. Çünkü onlar, hesap yapmayı bilmiyorlardı. Bedevî Araplar, senenin vakitlerini "envâ"ya bakarak tayin ediyorlardı. "Envâ", Ay'ın doğumundan batımına kadar izlediği yörünge üzerinde bulunan yıldızların adıdır.[485] Bu konu, ileride başka bir mevzu ele alınırken gelecektir. Herhangi bir ödemenin yapılması gereken vakte mecazen "necm" denilmiştir. Çünkü söz konusu ödemenin hak edilip edilmediği ancak bununla belli olur. Sonra da ödeme yapılacak mala "necm" denilmiştir. Bundan dolayı "neccemehû" demek, ödemeyi takside bağladı demektir.

Bu ayette geçen "**zulumât**", iki şekilde açıklanmıştır. Birincisi; karada ve denizde gecenin karanlıklarıdır. Ayette *"zulumât"*ın *"el-berr/kara"* ve *"el-bahr/deniz"* kelimesine izafe edilmesi, bunun onlarla ilgisinden dolayıdır. Diğer açıklama ise *"zulumât"*ın *"bilinmeyen yollar"* manasına geldiğidir. Bu durumda, bilinmeyen yollar karanlıklara benzetilmiş olmaktadır. Bu açıklama *el-Keşşâf*'tadır. Arap'lar yıldızlara bakarak iki şekilde yollarını buluyorlardı. Birincisi, gecenin veya senenin hangi vakti olduğunun bilinmesi, ikincisi ise yolların, gidilecek yerlerin ve cihetlerin bilinmesi... Daha önce bu sûrenin 63. ayetinin tefsiri yapılırken *"zulumât"* kelimesi geçmiş ve karada ve denizdeki çeşitleri açıklanmıştı.

Burada müfessirler, "ilmu'n-nucûm"un (yıldızlar ilmi) yasaklığından söz etmektedirler. Çünkü bu ilimle meşgul olan müneccimler, yıldızlara baka-

---

485. Âsım Efendi'nin *Kâmus* tercümesinde yaptığı açıklamaya göre, bu yıldız Ay'ın yörüngesinde bulunurdu. Tan yeri ağardığı zaman batıdan kaybolan yıldızın karşıtı, doğu tarafından hemen doğardı. Bu yıldızın müddeti on üç gün sürerdi. Sonra aynı yörüngede başka iki yıldızla vakit tayin etmeye devam ederlerdi. (Bkz. *Kâmus Tercemesi*, Ne-ve-e, maddesi. -Çev-)

rak gelecekte meydana gelecek hadiseleri daha vuku bulmadan önce bildiklerini iddia etmektedirler. Bazı müfessirler, bu hususta ileri gitmiş ve "yıldız ilmi" namına sadece karanlıklarda yolunu bulacak, hesap yapacak ve göğün süsüne itibarın hâsıl olacağı kadarına izin vermişler ve "Kitab'ın hidayet edip gösterdiği şeyler, zaten bu sayılanlardan ibarettir." demişlerdir. Ancak doğru olanı şudur: Yıldız ilminden kınanmış olanı, müneccimlerin yıldızlara bakarak gaybı bildiklerini iddia ettikleri birtakım vehim ve kuruntulardır. Yoksa Yüce Allah'ın kudretinin, ilminin ve hikmetinin alâmetlerinin başka bir ilim dalı aracılığıyla bilinemeyecek kadar bilinmesine yarayan astronomi ilmi yasak değildir. Astronomi ilmi çağımızda gelişme göstermiştir. Bu, yeni icat edilen ve uzakları yakın eden teleskoplar ve ışığı tahlil edebilen cihazlar sayesinde olmuştur. Bu cihazlar sayesinde ışığın hızı, gök cisimlerinin birbirinden uzaklığı ve bir yıldızın yüz ölçümü, yoğunluğu ve hangi maddelerden oluştuğu artık bilinmektedir. Astronomi âlimlerinden birisinin bizim güneşimiz cinsinden bir güneş olan sabit yıldızların bazılarının diğer bazılarına olan uzaklığı hakkında söylediği sözlerden bir kısmını buraya aktarmak istiyoruz:

"Yıldızların sayısı, milyarlarla ifade edilir. Fakat astronomi âlimleri, şu ana kadar bunlardan sadece birkaç yüzünün boyutlarını tespit edebilmişlerdir. Çünkü bunların dışındaki diğer yıldızlar, bulundukları yerlerdeki hareketleri gözle görülemeyecek kadar uzaktırlar. Bu yıldızlardan uzaklığı bilinenlerin uzaklığı, mil üzerinden değil, ışık yılına göre hesap edilmektedir. Çünkü ışık, bir saniyede 86.000 mil mesafe kat eder. Bir yılda ise 3 tirilyon mil mesafe kat eder.[486] Yapılan gözlem neticesi bize en yakın yıldızın ışığının dünyaya ancak dört, dört buçuk senede ulaştığı tespit edilmiştir. Denilir ki, bu yıldızın bizden uzaklığı dört buçuk ışık yılıdır. Öyle yıldızlar vardır ki, ışığı bize ancak 1000 veya daha fazla senede ulaşmaktadır. Altair yıldızının ışığı bize ancak 14,5 senede ulaşmaktadır. Çünkü bu yıldızın bize uzaklığı, 87 tirilyon mildir. Vega yıldızının ışığı bize 30 sene kadar bir sürede ulaşmaktadır. Çünkü bu yıldızın bize uzaklığı, 180 tirilyon mildir. Arcturus yıldızının ışığı ise bize 50 sene kadar bir sürede ulaşabilmektedir. Çünkü bu yıldızın bize olan uzaklığı, 300 tirilyon mildir. En parlak yıldız olan Sirius'un bize olan uzaklığı ise 9 ışık yılı kadardır. Bundan sonraki Capella'nın uzaklığı ise 32 ışık yılı kadardır.

486. Eserin Arapçasında verilen rakam 6 rakamı ile başlamaktadır. Ancak verilen ışık birim hızı, bir yıl ile çarpıldığında ortaya çıkan sonuç, yaklaşık olarak 3.000.000.000.000 mildir. (2.712.096.000.000) Dolayısıyla metinde verilen 6 rakamı, tarafımızdan 3 olarak değiştirilmiştir. (Çev.)

Yıldızların uzaklıklarını astronomik ölçüm cihazıyla ölçen bilgin, Stroff'dur. Çünkü o, Vega yıldızının uzaklığını ölçmek amacıyla 1825'ten 1838 yılına kadar çalışmalar yapmıştır. Onun yaptığı ölçümün neticesi, modern ölçümlere tıpa tıp uymaktadır. Oysa astronomi bilginleri günümüzde Stroff'un asrında bilinmeyen araçları kullanmaktadırlar."

Herhalde ayetin ***"Anlayan bir toplum için ayetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık."*** şeklinde devam etmesi, gök âleminde (ayetlerin) alâmetlerin çokluğundan dolayı olsa gerektir. Burada geçen ***"ayetler"*** ifadesi Kur'ân ayetleri de olabilir, tekvin ayetleri de olabilir. Eğer bu kelimeyle birinci manası kastediliyorsa, bunu şöyle açıklamak mümkündür: Bu ve bundan önceki ayetlerle, göğün melekûtu (izzet ve hükümranlığı) üzerinde insanı düşünmeye teşvik eden ve bu manada indirilmiş olan diğer ayetlerin tümü, bilfiil veya bilkuvve (potansiyel olarak) ve yetenek olarak Yüce Allah'ın hikmetlerine ve insanı hayrette bırakan yaratmasına dair bir şeyler bilen kimselere, semavi âlem üzerinde düşünme ve araştırma yapma yollarını beyan edip açıklamaktadır. Bunlar söz konusu ayrıntıyla daha fazla araştırma ve bilgi sahibi olmaktadırlar. Dolayısıyla onların bilgileri günden güne gelişmektedir. Eğer *"ayetler"* ifadesinden ikinci mana kastediliyorsa, bu ihtimalin açıklaması daha barizdir. Şöylesine ki, Yüce Allah'ın ilmine, hikmetine ve mahlûkatına olan ihsanına delalet eden ayetleri (alâmetleri) yıldızlara bakarak ancak bilenler, yani bu durumu bilen kimseler çıkarabilirler. Bunlar, bilgiye ibret almayı katan, şu anda yararlandıklarından elde ettikleri nasiplerinin en son noktasının, düşüncelerinin ve hesaplarının en uç noktasının "Doğrusu bu, tuhaf bir şeydir." demek olmasına razı olmayan kimselerdir.

İbret almak gereken hususlardan birisi, *el-Muktataf* müellifinin birçok makaleden sonra söylediği şu sözdür: Müellif, makalesinde astronomi ilminin alanlarından bazılarını özetlemektedir. Az önce zikredilen ifade de bu makaledendir. Müellif, güneş sisteminden söz edip, bu sistemdeki hiçbir gezegenin -dünya hariç- insanın yaşaması için elverişli olmadığı tezini tercih ettikten ve her biri bizim güneşimizden çok daha büyük olan başka güneşlerin gezegenlerinin de aynı şekilde insan yaşamasına elverişli olmadığının muhtemel olduğunu vurguladıktan sonra şöyle diyor:

"İnsan, bu yaratıkların arasında idrak ve kavraması en geniş olan yaratıktır. İnsan, idrakinin bunca genişliğine rağmen bir karıncanın vücudunun terkibini bilmediği gibi, bir kum tanesindeki ince yapılar nasıl olup da bir araya toplanırlar, bütün bunları bilmiyor. Engin bir ilim ve tam bir cehalet. Bunların ikisi de bu kâinatı eşsiz ve benzersiz olarak vücuda getiren yaratıcının insan aklının tasavvur edebileceği her şeyden daha muazzam, daha bilgin ve daha hâkim olduğunu ifade etmektedir."

"Sizi bir tek nefisten yaratan O'dur. Sonra (sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır." Yüce Allah, yerde ve gökte bazı kevnî ayetlerinden söz ettikten sonra, bu ayette de bizim nefislerimizde olan bazı ayetlerinden söz etmektedir. Ayette geçen ***"el-inşa"*** kökü, herhangi bir şeyi yoktan var etmek, onu yetiştirmek ya da aşama aşama vücuda getirmek demektir. Bu kök, Kur'ân'da "insanın tümüyle yaratılması", "organlarının yaratılması", "duygularının yaratılması", insan topluluklarından "kavimlerin ve nesillerin yaratılması", "öldükten sonra dirilme", "ağaçların ve bahçelerin yaratılması" ve "bulutların oluşturulması" manalarında kullanılmaktadır. *Hakikatu'l-Esâs*'ta deniyor ki: "Enşee hadîsen/Söz söyledi", "Enşee şi'ran/Şiir söyledi" ve "Enşee imareten/Bina kurdu" denilir. Aynı ayette geçen ***"en-nefs"*** kelimesi ise insanın ve zatının sayesinde canlı kaldığı bir şeydir. Ruha *"nefis"* dendiği gibi, ruh ve bedenden mürekkep olan kişiye de "nefis" denilir. ***"el-Mustekarr"*** kelimesi ise yerleşme ve ikametin mevcut olduğu yer demektir. Yüce Allah bu kökü başka ayetlerde şöyle kullanmaktadır: *"Sizin için yeryüzünde barınak ... vardır."*[487] *"Yeryüzünü oturmaya elverişli kılan..."*[488] Râğıb ise bu hususta şöyle der: "Kelime, karra fi mekânihî yekırru karâran, şeklinde kullanılır. Manası; bir yerde donuk bir vaziyette kaldı demektir. Bu kökün aslı 'el-kurru'dur. Bu kök ise 'el-berdu/soğuk' manasına gelir. Soğuk, bir yerde hareketsiz kalmayı gerektirir. 'el-Harru/sıcaklık' ise hareket gerektirir."[489] Ayette geçen ***"el-mustevda'"***, emanetin konulduğu yer demektir. ***"Vedia/emanet"*** ise bir kimsenin daha sonra geri almak üzere geçici bir süre için bir başkasının yanına bıraktığı şey demektir. *"Vedia"* kelimesi, "vedea'ş-şey'e" fiilinden "fa'iletun" ölçüsündedir. Kök manası, bir şeyi bırakmak demektir. "Vedi'a" ise bırakılmış olan şey, emanet demektir. Birinci kelime olan "*mustekarr*" ise böyle değildir. Çünkü onun fiili lâzım, yani geçişsizdir. Ancak kelime hazif yollu gelirse bu, mümkündür. Arapçadaki "zarfun mustekarr" tabiri böyledir, çünkü bu tabir, "mustekarrun fihi" demektir.

Ayetin manasına gelince: Sizi bir tek nefisten yaratan O'dur. Bu nefis, ya Yüce Allah'ın insanın yaratılış evrelerini zikrettikten sonra *"halkun âhar/başka bir yaratış"*[490] diye vasfettiği ruhtur ya da ruh ve cesetten mürekkep olarak insanın zatıdır. Bu kelimeden maksat, "ilk insandır" ki diğer insanlar, karı-kocadan üreme yoluyla bu ilk insandan türemiştir. Bu "ilk insan" bize ve Ehl-i Kitab'a göre Âdem'dir. Böyle bir konu daha önce Nisâ Sûresi'nin baş tarafında uzunca bir bölüm olarak geçmişti. Bunun bir benzeri de ile-

487. Bakara, 2/36.
488. Neml, 27/61.
489. Râğıb, *el-Müfredât*, s. 397.
490. Mü'minûn, 23/14.

ride A'râf Sûresi'nde gelecektir. Yüce Allah'ın bütün insanları bir tek nefisten yaratmasında O'nun kudretine, ilmine, hikmetine ve vahdaniyetine dair apaçık ayetler vardır. Bu durumun insanlara hatırlatılması, O'nun verdiği nimetlere karşı şükür etmek, insanlar arasında karşılıklı tanışma, kaynaşma ve işbirliği yapmak gerektiğine dair bir öğüttür ve onların çeşitli halklara ve kabilelere ayrılarak kendilerini karşılıklı düşmanlık ve çatışmaya götürecek tefrikalara düşmemeleri gerektiğine dair de bir nasihattır. Bu konuyu Nisâ Sûresi'nin ilk ayetinin tefsirini yaparken uzun uzun anlatmıştık.

Bu ayeti kıraat imamlarından İbn Kesir ve Ebû Amr *"el-mustekırr"*, kalan imamlar ise *"el-mustekarr"* şeklinde okumuşlardır. Ayette geçen ***"el-mustekarr"*** ve ***"el-mustevda'"*** kelimelerinden maksadın ne olduğu hususunda bilginler ihtilaf etmişlerdir. Tefsir ravilerinin cumhuru, Ebû'ş-Şeyh ve -sahihtir diye değerlendirerek- el-Hâkim, İbn Abbas'ın bu kelimeleri şöyle açıkladığını rivayet etmektedirler: *"el-Mustekarr"* ana rahminde olan kalma yeri demektir. *"el-Mustevda'"* ise erkeklerin ve hayvanların sulblerindeki kalma yeri demektir. Bu rivayet bir başka lafızla şöyle nakledilmektedir: *"el-Mustekarr"* rahimde, -canlı iken- yeryüzünde ve -öldükten sonra- toprak altında kalma yeri demektir. Bir başka lafızda ise açıklama şu şekildedir: *"el-Mustekarr"*, yeryüzündeki kalma yeri, *"el-mustevda'"* ise, babaların sulblerinde kalma yeri demektir. İbn Mesûd'un bu ibareyi şu şekilde tefsir ettiği rivayet olunmaktadır: Nefsin *"mustekarr"*ı dünyada kaldığı yer, *"mustevda'"*ı ise ahirette kalacak olduğu yer demektir. İbn Mesûd'a dayanan bir başka rivayete göre ise *"el-mustekarr"* ana rahmi, *"el-mustevda'"* ise insanın üzerinde ölecek olduğu yer demektir. Bu tefsirin aynısı, el-Hasen ve Katâde'den de rivayet olunmuştur. Râzî, el-Hasen'in görüşünü tefsir ederek aktarmaktadır. Râzî şöyle der:

"*el-Mustekarr* insanın öldükten sonraki durumudur. Çünkü insan, eğer dünya hayatında mutlu idiyse, bu saadet istikrar kazanacak, eğer şaki idiyse o zaman da bu şakâvet istikrar kazanacaktır. İnsanın öldükten sonraki durumlarında hiçbir değişiklik söz konusu değildir. Ama ölmeden önce insanın ahvali değişiklik gösterir. Bir kâfir mü'min, bir zındık sıddık haline gelebilir. Bu durumlar, her an zail ve fani olmaya yakın olduğu için bunların her an elden çıkmaya ve gitmeye yakın olan emanete benzetilmesi uzak bir ihtimal olmaz."[491] Râzî, daha sonra Âsım'dan iki görüş zikreder:

"Bu iki görüşten birincisine göre; *el-mustekarr*, ilk nefisten yaratılan ve dünyaya gelenlerin kalacakları yer, *el-mustevda'* ise henüz dünyaya gelmemiş ve ileride gelecek olan nefislerin kalacakları yerdir. İkincisine göre ise *el-mustekarr*, dünyanın üstünde kalma yeri, *el-mustevda'* ise, dirilinceye kadar

491. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XIII, 84.

kabirde kalma yeridir."[492] Râzî, daha sonra Ebû Müslim el-Isbehânî'den şu görüşü nakleder:

"Bu ayetin takdiri şöyledir: Sizi bir tek candan yaratan O'dur. Kiminiz *erkek/mustekarr*, kiminiz de *dişi/mustevda*'sınız. Dolayısıyla Yüce Allah, erkeği *mustekarr* kelimesiyle ifade etti. Çünkü erkek spermi, erkeğin sulbünden kaynaklanır. Dişiyi de *mustevda'* kelimesiyle ifade etti. Çünkü ana rahmi, bu spermin *mustevda*'ına benzemektedir."[493] Ebû Müslim, herhalde bu görüşü şairden almış olsa gerektir:

وإنما أمهات الناس أوعية ... مستودعات وللآباء أبناء

"Birer kap ve emanet evidir anneleri insanların,
Oğullar ise -bil ki- sulbündendir babaların!"

Ben de derim ki: Kur'ân'ı, yine Kur'ân'la tefsir etme şeklindeki usulümüz üzere Aziz Kitabımızda -Hac Sûresi 5. ayetle, Hûd Sûresi 6. ayetten başka- bu ibarenin tefsirini yaparken yararlanabileceğimiz herhangi bir ifade yoktur. Yüce Allah, Hac Sûresi'ndeki ayette şöyle buyurmaktadır: *"Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim. Ve dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için (sizi büyütürüz). İçinizden kimi vefat eder; yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; ta ki bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hale gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler bitirir."*[494] *"Yeryüzünde rızkı Allah'a ait olmayan hiçbir canlı yoktur. O, onların karar kıldıkları yerleri de emaneten durdukları yerleri de bilir. (Bunların) hepsi apaçık bir kitaptadır."*[495] İbn Abbas, der ki: Hûd Sûresi'nden alınan örnek ayette geçen *"mustekarrahâ"*, 'konut olarak başlarını sokup barındıkları yer', *"mestevdaahâ"* ise 'öldükleri yer' demektir. Yine İbn Abbas der ki: *"Mustekarrahâ"* rahimlerde karar kıldıkları yer, *"mustevdeahâ"* ise öldükleri yer demektir. Bu açıklama, *"el-mustekarr"* kelimesiyle "ana rahmi", *"el-mustevda'"* kelimesiyle de "kabir" kastedildiği yolundaki yaklaşıma güç kazandırmaktadır. *"el-Mustekırr"* kelimesine gelince, ağır basan görüşe göre bu kelimeden maksat, dünyada ömrü uzayan kişi demektir. Bu kıraat tar-

492. Râzî, A.g.e., XIII, 85.
493. Râzî, A.g.e., XIII, 85.
494. Hac, 22/5.
495. Hûd, 11/6.

zına göre Yüce Allah adeta şöyle demiş olmaktadır: Bazılarınızın dünyada mustekırrı vardır, uzun bir ömür sürer; bazılarınızın ise mustevda'ı vardır, onun dünyada istikrarı yoktur, tam aksine çocukken veya yetişkinlik çağındayken ölüm kendisini alıp götürür. *"Mustekarr"* şeklindeki kıraat tarzını da bu şekilde tefsir etmek mümkündür. Buna göre ibare şöyle olur: Nefislerden "istikrar sahibi/ömrü uzun olan" da vardır, "istida' sahibi/kabre giren" de vardır. Bu hususta müfessirlerin görüşlerini özetledikten sonra *"el-mustekarr"* kelimesinin -müzekker de olabilir, müennes de- "ruh", *"el-mustevda'"* kelimesinin ise "beden" manasına geldiği aklıma geldi. Bu cümle, tefsir ve takdir yapmaya müsait olan bir cümledir. İcaz ise hedeflenen bir husustur.

"Anlayan bir toplum için ayetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık." Yani beşerin yaratılması hususunda geçerli olan kanunlarımızı beyan eden ayetleri, mufassal ve ayrıntılı kıldık. Bu fasıllardan ve çeşitlerden her biri, Yüce Yaratıcının kudretini, iradesini, ilmini, hikmetini, ihsanını ve rahmetini gösterir. Biz, bu ayetleri, kendilerine okunan şeyleri anlayan bir toplum için ayrıntısıyla açıkladık. *"Kavmun yefkahûne" (anlayan topluluk)* ifadesinden maksat, o ayetlerin gayelerini ve hedeflerini anlayan, ifadenin inceliklerini ve arkasında yatan gizlilikleri inceden inceye kavrayan kimselerdir. **"el-Fıkh"** tabiri, her ne kadar bilmek ve anlamak manasında tefsir olunsa da bu iki fiilden daha özel bir bilgiyi ifade eder. Râğıb, bu fiili şöyle açıklar: *"el-Fıkh"*, şâhidin ilmiyle (gözle görülen şeyin bilgisiyle) gaibin bilgisine (gözle görülmeyenin bilgisine) ulaşmak demektir. *"el-Fıkh"* kökü, *"el-ilm/bilmek"* kökünden daha özeldir.[496] İbnü'l-Esir ise eseri *en-Nihâye*'de şöyle der: *el-Fıkh* kökü, "el-feth/açmak" ve "eş-şakk/yarmak"tan gelir. Bu açıklamadan daha güzeli, Hâkim et-Tirmizî'nin şu açıklamasıdır: "*el-Fıkh*" kökü ile "el-fak'u" (göz vb. çıkarmak) kökü birdir. Çünkü bir kelimede "hemze" ile "hâ" harfinin birbiriyle yer değiştiği çok olur. "Fakae'l-besrete", sivilceyi patlattı ve onu derinlemesine inceledi demektir. "el-Fak'u" kökü, maddi şeylerin yarılması manasında kullanılırken, "el-fıkhu" manevi şeylerde kullanılır. Her iki kökün ortak noktası ise bir şeyin derinine ve batınına bakmak demektir. Bir ifadenin sadece zahirini anlayan ve eşyanın sadece zahirini kavrayabilen kimse için "İnnehû fakuhe zâlike" (Bu adam, bunu derinlemesine anladı) denmez. Şeriat ilmine "fıkıh ilmi" denilmesinin sebebi, içinde hüküm istinbatı olmasından dolayıdır. Beşerin yaratılmasından dersler ve hikmetler çıkarma, hikmetlerin ve beyyinelerin inceliklerini çıkarmada kıvrak zekâya bağlı olduğu için bu mesele "fıkıh" kelimesiyle ifade edilmiştir. Yıldızların yerini bilmek ve kara ve denizlerin karanlıklarında onlara bakarak yol bulmak, zahirî şeylerdendir. Zahirî olan hususlar ise ince bir bakış ve derin düşünceye dayanmaz. Astronomi ilminin dışa vuran yüzünden ekserisi de

---

496. Râğıb, *el-Müfredât*, (Fa-ka-he, md.) s. 384.

böyledir. Bundan dolayı Yüce Allah, bundan önceki ayette "ayetlerini kuşatıcı bir ilme sahip olanlara açıklamak" tabiriyle yetindi. Çünkü bu konuda, kara ve denizin karanlığında yıldızlara bakıp yol bulma meselesinde istinbat incelikleri şart değildir. Zahirî hususlarda bu inceliğin bulunması şart değildir, bunun zıddında ise gereklidir. Zemahşerî bu inceliğin farkına vardığından dolayı -Zaten kendisi buna ne kadar da layıktır!- şöyle demiştir: "Yıldızlardan söz edilirken *ya'lemûne* (bilenler) ifadesi kullanılırken, Âdemoğlunun yaratılması konusunda neden *yefkahûne* (derinlemesine anlayanlar) denilmektedir, diye soracak olursan ben bu soruya şöyle cevap veririm: Çünkü insanların bir tek nefisten yaratılması ve onların çeşitli durumlardan geçirilmesi, sanat ve planlama açısından daha latif ve daha incedir. Bundan dolayı kıvrak zekâ ve ince bakış kullanmayı gerektiren "fıkıh" kökünün zikredilmesi, bu konuya uygun düşmüştür."[497] İbnü'l-Münir ise Zemahşerî'yi tenkit etmiş ve bu ifadenin yapay bir ifade olduğunu, eğer iyi incelenecek olursa bu iki fiilin kullanılmasının sadece ifadede çeşitlilik yapma maksadına yönelik olduğunun görüleceğini iddia etmiştir. İbnü'l-Münir, "Fıkıh, bilgi dereceleri içinde en aşağı derecedir. Çünkü fıkıh, sadece anlamaktan ibarettir." Şeklindeki iddiaya bağlı olarak bu iki fiilin (*ya'lemûne-yefkahûne*) açıklaması için bir başka açıklama daha getirmiştir. Fasit bir düşünceye bina olunan düşünce de fasit çıkar. Dilin esrarını anlamada o nerede Zemahşerî nerede! İmam el-Levzağî'den bazı nakillerin zahirlerini taklit eden İbnü'l-Münir nerede Zemaşherî nerede! Bu iki imamın hangisi yapmacık, hangisi doğal?

"Gökten suyu indiren O'dur. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir yeşillik çıkardık, ondan da birbiri üstüne binmiş taneler..." Bu indirilmiş olan ayet, tekvin ayetlerinden başka bir tür ayete delalet etmektedir. İşaret edilen ayet, suyun yaratılması, gökten indirilmesi ve onun bitkilerin bitmesi için sebep kılınması, su sebebiyle biten bitkinin birbirine benzer ve benzemez birçok türde kılınması olayıdır. Böylece bu ifade akışının sonu başıyla buluşmaktadır. Buna göre mana şöyledir: Bulutlardan su indiren O'dur. Biz, bu bir tek çeşit suyla, topraktan çıkan ve büyüyüp gelişmekte olan her çeşit bitkiyi çıkardık. Bitkiden de -yapay olarak değil, yaratılış itibarıyla- taze ve yeşil bitki çıkardık. Bu bitki, -otun sapı ve ağacın dalı gibi- tohumdan çıkan bitki özünden çıkan dallardan birisidir. İşte biz, bitki aslından dallara ayrılan bu yeşillikten zaman içinde birbiri üstüne binmiş taneler çıkardık ki, "başak" budur. Bu, bitkilerden olan ve onlardan çıkan ve sapı olmayan otun büyüyüp gelişmesine dair olan bir ayrıntıdır. Yüce Allah, ayetin devamında otun benzeri olan ağacın durumunu belirttiği ifadesini, otla ilgili ifade üzerine atfetmekte ve şöyle demektedir: ***"Hurmanın tomurcuğundan sarkan sal-***

---

497. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 39.

kımlar..." Ayette geçen ***"en-nahl"*** kelimesi, hurma ağacı demektir. *"en-Nahl"* kelimesi, tekil ve çoğul manasında kullanılır. Çoğulu "nahil"dir. *"Min tal'ihâ"* ifadesi, bir önceki *"en-nahl"* kelimesinden -dilbilgisi açısından- bedeldir. "Hurmanın tal'ı" demek, hurma ağacının meyve verdiği çiçeğin üstünde -kapçığı kopmadan önce- ilk zuhur eden tomurcuk demektir. Tomurcuğun kapçığı kopmuşsa, bu çiçeğe "el-ğariz" ve "el-iğriz" denir. ***"el-Kınvân"*** ise "el-kınv" kelimesinin çoğulu olup, üzerinde meyvenin olduğu salkımdır. "es-Sınvu" ve "es-sınvânu", müfret, tesniye ve çoğul olmakta "el-kınvu, el-kınvânu" gibidir. "es-Sınvu", ağacın ana gövdesinden çıkan dallar demektir. Hurma ağacının kınvânı, üzümün salkımı ve buğdayın başağı mesabesindedir. Ayetin manasına gelince; Yüce Allah, hurma ağacının tomurcuğundan yakından koparılabilen ve kolayca hasat edilebilen salkımlar çıkarır. Ya da meyvesi çok olduğu için taneleri birbirine yakın salkımlar çıkarır.

"Üzüm bağları..." Kıraat imamlarının cumhuru, ***"cennât"*** kelimesini mansup olarak *"cennâtin"* şeklinde okumuşlardır. Buna göre ifade, "Biz o yeşillikten üzüm bağları çıkardık." takdirinde olur. Ebû Bekir, Âsım'dan rivayetle merfû olarak "cennâtun" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraat, Ali el-Murtezâ, İbn Mesûd, el-A'meş ve başka imamlardan da rivayet olunmaktadır. Bu kıraat tarzına göre ise ifade "Sizin üzüm bağlarınız vardır." veya "Orada üzüm bağları vardır." ya da "Üzüm asmalarından bağlar vardır." takdirinde olur. Ayetin farklı şekilde okunmasındaki (ihtilâfu'l-i'râb) hikmeti daha sonra açıklayacağız. ***"Zeytin ve nar (bahçeleri) çıkarıyoruz. (Bunların) kimi birbirine benzer kimi benzemez."*** Yani her çeşit bitki arasında özel olarak zeytini ve narı zikrediyorum. Bunlar, bazı vasıflarında birbirine benzerken, başka bazı vasıflarda benzemez. Bazı bilginlere göre bu hâl, sadece narla ilgilidir. Çünkü nar bitkisi, çeşit çeşittir. Yaprak ve meyve, şekli itibarıyla birbirine benzerken, meyvesinin rengi ve tadı açısından farklılık gösterir. Tatlı nar çeşidi olduğu gibi, ekşi ve acı nar da vardır. Bazı bilginlere göre ise hâl, zeytin ve narla ilgilidir. Buna göre ifade, "Zeytin ve nar ağacı yaprak şekli açısından birbirine benzer, meyveleri açısından farklıdır." takdirinde olur. Ya da mana şöyledir: "Zeytin ve nardan her biri, birbirine benzer ve farklıdır." Bu yaklaşım, daha öncekinin zahirinden anlaşılan manadır. Bilginler, bu ayette geçen ***"el-muştebih"*** ve ***"el-muteşâbih"*** kelimelerinin aynı manada olduğunu söylemişlerdir. Çünkü şöyle denilir: "İştebehe'l-emrâni ve teşâbehâ/İki mesele birbirine benzedi." Bu kullanım, "isteveyâ" ve "tesâveyâ" kullanımı gibidir. Şaz bir kıraatte bu ayet, "muteşâbihen ve gayra müteşâbih" şeklinde okunmuştur. Bu kıraat tarzı, *"Çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve*

narları yaratan O'dur."[498] ayetinde kıraat imamlarının üstünde ittifak ettikleri bir şekildir. Bu ayet, ileride gelecektir. Gerçek şu ki, bu iki kip arasında fark vardır. "İştebehâ"nın manası, iki şey -aralarındaki şiddetli benzerlikten dolayı- birbirine karıştı. "Teşâbehâ" ise -bazı yönlerde ve bazı sıfatlarda olsa bile- iki şeyden biri diğerine benzedi şeklindedir. Bu sonuncusu, öncekinden daha genel kapsamlıdır. Hiç kuşkusuz zikredilen meyveler birbirlerine benzemektedir ama birbirleriyle karıştırılacak kadar benzememektedir. Bazıları ise birbirine o kadar benzemektedir ki bu benzerlik, -işinin ehli olan bahçıvan dahil- herkesin onları karıştıracağı dereceye varmaktadır. Nitekim bazı tatlı nar türüyle, ekşi nar türünde hepimiz bunu gözümüzle görmüş ve denemişizdir. İşte ayetteki bu *"muştebih"* ve *"muteşâbih"* tabirleri, gerçek durumu yansıtmakta Kur'ân'ın seçtiği ifade inceliklerindendir.

"Bunlar, meyve verirken meyvelerinin olgunlaşmasına bakın!" Yani bu zikredilen ağaçların, meyveye bürünüp durdukları zaman, meyvelerine ve olgunlaştıklarında da olgunlaşmış hallerine ibret ve düşünce nazarıyla bir bakın! Bu iki durumda ve ikisi arası durumlarda o meyvelerin vasıflarına bir bakın! O zaman Yüce Allah'ın lütfüne, planlamasına, takdirindeki hikmetine dair öyle şeyler zuhur edecek ki bunlar, O'nun tevhidine dair apaçık bir delalette bulunacaklar. ***"Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır."*** Yani kuşkusuz bakmakla ve üzerinde düşünmekle emrolunduğunuz bu şeylerde, bilfiil iman edenlerle iman etmeye müsait olan kimselerden akıl yürütmeye hazır kimseler için büyük veya çok delaletler vardır. Bunların dışındakilere gelince onların düşünce seviyeleri, bir çocuğun düşünce düzeyi kadardır. İsterse bitkiler âleminin esrarını bilsinler ve bu âlemdeki güzelliklere ve nizama dalıp gitsinler! Onlar, bu zahirî durumdan öteye geçemezler, bu kabuk durumunu aşıp da Yaratıcının varlığını gösteren şeylere ulaşamazlar. Yaratıcının içinde tecelli ettiği sıfatlara ve nizamın sonunda varıp dayandığı vahdete eremezler. İstedikleri kadar çeşitli eşya üzerinde hâkim olan nizam birliğinin çeşit çeşit iradeden çıkmasının mümkün olmadığını bilip dursunlar!

Ayetlerdeki belâgat inceliklerine ve birbirine mütenasip olan kelimeler arasındaki tertip ve i'rab farklılıklarına bir göz atacak olursak şunları söylemek mümkündür: Bu bağlamda gelen ayetler, tohumun ve çekirdeğin çatlaması, ölüden diri, diriden ölü çıkarılması ile başladı. Yüce Allah, bunun ardından onlara uygun olan sabahı aydınlatmayı getirdi. Bunun üzerine sabahın aydınlatılmasının tam mukabili olan gecenin gündüzü takip etmesi meselesini atfetti. Sonra bu ikisinin ve gece ile gündüzün alâmeti olan iki gök cisminin (güneş ve ay) faydalarına işaret olundu. "Neyyirey"in

---

498. En'âm, 6/141.

(güneş ve ay) zikrine yıldızların yaratılmasının, onlara bakarak yol bulmakta olduğumuzun ve bunlarda bulunan ilimlerin alâmetlerinin hatırlatılması uygun düştü. Ardından bu tür ayetlerin üzerine bizim bir tek nefisten yaratıldığımız, bunların yeryüzünde belli bir kalma yeri (*mustekarr*) ve emanet olarak konulacak yerin (*mustevda'*) olduğu meselesi atfedildi. Bu ifadeleri, gökten su indirilmesi ve onun bütün bu canlılardan her türlü bitkinin bitmesine sebep kılınması izledi. Bu iki konunun ikisi de Yüce Allah'ın birinci ayette *"Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkarandır."* ifadesinin bir tafsilatıdır. Yüce Allah bitkilerin yaratılması meselesinde hitabını çeşitlendirmiş ve i'rab yollarında çeşitlendirmeye gitmiştir. Maksat bitkilerdeki renk çeşitlerine, onlarda bulunan çeşit çeşit meyvelere ve ağaçlara dikkat çekmektir. Ayet, kendinden önceki ayetlerdeki ifade akışına uyarak müfret-gaib zamirle; üçüncü tekil şahıs kipi olan *"enzele/indirdi"* fiiliyle başladı. Sonra bunun üzerine iltifat yoluyla (gaibden hitaba dönerek) biz zamirini atfetti. Çünkü ayetin devamı "*Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık.*" şeklindedir. Bu ifade, "Gökten su indirdi" şeklindeydi. Gaibden mütekellime geçilmesinin hikmeti, zihinlerin bu ifadeyi izleyen beyana yönelmesi ve bu eşi benzeri olmayan çıkarmanın (*"Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık."*), bu sayısız yaratmanın, tesadüflerin ve gelişigüzelliklerin değil, hakkıyla yaratan ve hikmet sahibi olan bir Yaratıcının fiili olduğunu kavramasıdır. *"el-Mâu"* (*su*) bir, *"en-nebât"* (*bitki*) çok ve sayısız olduğu için, birinci fiilin (*enzele*) müfret/tekil, diğerinin ise (*ahracnâ*) çoğul olması uygun düştü. Bilindiği üzere bir kimse, "Biz yaptık!" dediği zaman, -bir hükümdar veya emirin durumunda olduğu gibi- eğer bulunduğu makam buna uygunsa bununla kendi nefsini tazim etmek ister. Nitekim asrımızda bir hükümdar, nizam veya kanun benzeri bir düzenleme çıkardığı zaman onun en başına "Aşağıdaki hususları emrettik!" diye yazar. *"Ondan da birbiri üstüne binmiş taneler çıkarıyoruz."* ayetinde mazi fiilden muzariye (di-li geçmiş zaman kipinden şimdiki zaman kipine) dönülmesindeki incelik, bunun güzellikte, intizamda ve başaklarının dizilmesinde insanı hayrette bırakan suretini zihinde canlandırma iradesiyle hâsıl olur. Bu ifade üzerine Yüce Allah'ın hurma tomurcuğunu ve -meyvesinin salkımda dizilmesi, terkibi, faydaları ve acayiplikleri açısından- buğday başağına benzeyen salkımını çıkarması atfedildi. Çünkü bu ikisi (hurma ve buğday), insanların gıdalarının en üstünüdür, hayvan ve davarların en iyi yemidir. Yüce Allah, bundan sonra üzüm bağlarından söz etti. Çünkü üzüm, bu konuda hurmaya en çok benzeyen meyvedir. Üzüm salkımları, yapısı, tanelerin terkibi ve meyvelerinin rengi bakımından hurma salkımlarına benzer. Tıpkı, gelişme evreleri bakımından benzedikleri gibi... 'Hısrım' (olgunlaşmamış üzüm) 'büsr'ün (koruk hurma), 'ineb' (yaş üzüm) 'rutab'ın (taze hurma), 'zebib' de (kuru üzüm) 'temr'in (kuru hurma) karşıtıdır. Bu iki grup

yemişten bal, sirke ve şarap çıkarılır. Yüce Allah daha sonra *"her çeşit bitkiyi"* ifadesine atfen veya ihtisas yoluyla mansub olarak, zeytin ve nardan söz etti. Çünkü bu ikisi arasındaki biçimde benzerlik, sadece yapraktadır, yoksa meyve açısından değildir. İnsanlara faydalı olması ve menfaat vermesi açısından mertebelerine gelince, zeytin üçüncü derecededir. Nar ise dördüncü dereceyi işgal eder. Çünkü zeytinin sadece yağı gıdadır. Fakat zeytin yemeğe tabidir, insanı beslemede başlı başına bir gıda değildir. Nar ise sadece bir meyve ve meşrubattır. Fakat zeytinle nar, hurma ve üzüm meyvelerinden mertebe itibarıyla daha aşağıdır. Bunlardan yapılan şerbet ise onlardan yapılandan daha aşağıdır. Onun için zeytin ve narın hurma ve üzümden daha sonra zikredilmesi uygun olmuştur. İ'rab farklılığına yapılan işaret, bu iki grup meyvenin rütbesine işaret etmektedir. Bütün bunlar arasındaki mertebe farklılığı dolayısıyla hepsinden önce *"el-habbu/buğday tohumu"* zikredildi. Çünkü o, insanların çoğunluğu için en yaygın ve en büyük gıdadır. Buğday, aynı zamanda faydasının çokluğu itibarıyla buna dayanan ehli hayvan türlerinin çoğunun da temel gıdasıdır. Kelâmı bu olan Yüce Allah'ı tesbih ederim.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ ﴿100﴾ بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿101﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿102﴾ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿103﴾

100. Cinleri Allah'a ortak koştular. Halbuki onları yaratan O'dur. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Hâşâ! O, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir.

101. O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. O'nun eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir! Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur.

102. İşte Rabbiniz Allah bu! O'ndan başka ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin, O her şeye vekildir.

103. Gözler O'nu göremez, halbuki O, gözleri görür. O, lütuf sahibidir, her şeyden haberdar olandır.

Yüce Allah, bu ayetlerde bazı Arapların inandıkları şirk çeşitlerinden bir kısmını anlatmaktadır ki tarih, Arap olmayan kavimlerden de bu tür bir çok şirk çeşidini kaydetmektedir. Söz konusu şirk çeşidi, gözlerin görmediği cin âleminden Yüce Allah'a ortaklar koşmak ve Yüce Allah'ın kız ve erkek neslinin olduğunu iddia etmektir. Yüce Allah, bunu daha önce geçen çeşit çeşit ayetleri ayrıntısıyla verdikten sonra anlattı. Bundan önce zikredilen o çeşitli ayetler, Yüce Allah'ın yeryüzü ve gökler âleminde yaratma ve planlamasının bir olduğunu göstermektedir. Söz konusu şirk çeşitlerinin verilmesinin ardından Yüce Allah'ın bu anlayışı hoş görmemesi ve eşsiz ve benzersiz şekilde yaratan yaratıcının bu gibi şeylerden tenzih edilmesi gelmektedir. Cinlerin Allah'a ortak koşulduğunu ifade eden ayet şudur:

Cin Melekden midir Şeytandan mıdır?

"Cinleri Allah'a ortak koştular." Yani müşrikler, Allah'a birtakım ortaklar koştular. -Yüce Allah, ***"şurekâe/ortaklar"*** kelimesini, -nahivdeki 'bedel' yolundan giderek- ***"cin"*** kelimesiyle tefsir etmiştir. Ancak Allah Teâlâ "Cinleri Allah'a ortak olarak koştular." dememiştir. Bilakis ifadede takdim ve tehir yapmıştır. Bunun sebebi, garip ve alışılmadık olan şeyin "mutlak olarak ortakların varlığı" meselesi değil, "Allah'ın ortaklarının bulunduğu" sonra da "bu ortakların cinlerden bulunduğu" düşüncesinin olduğunu ifade etmektir. Böylece Yüce Allah, ifadeyi daha önemliden, daha az önemliye doğru sıralayarak kullandı. Yüce Allah, eğer "Cinleri Allah'a ortak olarak koştular." deseydi, bu cümle "kabul edilmeyen hususun, cinlerin cin olmaları dolayısıyla Allah'a ortak olmaları" olduğunu ifade edecekti. Halbuki mesele böyle değildir. Bilakis kabul edilmeyen ve hoş olmayan nokta, -hangi cinsten olursa olsun- "Yüce Allah'ın ortağının olması"dır. Bu ayette geçen ***"cin"*** kelimesinden maksadın ne olduğu hususunda bilginler arasında ihtilaf vardır.

İleri sürülen görüşlerden birisine göre bunlar meleklerdi ve onlara tapmışlardır. Bu görüş, Katâde ve Süddî'den rivayet olunmuştur. İkinci görüşe göre bu *"cin"* kelimesinden maksat, şeytanlardır. İnsanlar, şeytanlara şirk ve masiyetler hususunda itaat ediyorlardı. Bu görüş de el-Hasen'den rivayet olunmuştur. Bu görüşü destekleyen ifadeye bundan yirmi ayet sonra işaret edeceğiz. Ayette geçen *"cin"* kelimesinden maksadın ne olduğuna dair üçüncü yaklaşım ise bunun *"İblis"* olduğu yolundadır. Birçok kavim, İblis'e tapmış ve ona "rab" ismini vermiştir. İblis'e tapanların içinde kendisine "şer ve karanlık ilâhı" diyenler, Yüce Allah'a ise "hayır ve nur ilâhlığını" tahsis edenler vardır. İbn Abbas'ın bu ayet hakkında şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Bu ayet, zındıklar hakkında nazil olmuştur. Onlar, "Yüce Allah, insanların, hayvanların, davarların ve canlıların yaratıcısıdır. İblis ise canavarların, yı-

lanların, akreplerin ve kötülüğün yaratıcısıdır." diyorlardı. Râzî, bu yaklaşımı tercih eder ve kalan görüşlerin zayıf olduğunu söyler. Râzî devamla şöyle der: Zındıklardan maksat, Mecusilerdir. Onlar, "Âlemde olan bütün iyilikler ve hayırlar Yezdân'dan; bütün kötülükler Ehrimen'den, yani İblis'tendir." diyorlardı. İblis ve şeytanların cinlerden olması meselesine gelince, bu kesindir. Ama meleklerin cinlerden olması meselesine gelince bazıları, "Bu, kullanım hakikidir. Çünkü onlar, gizli âlemlerdendir. Onun için meleklere cin denebilir." derlerken, başka bazıları ise "Meleklere cin denmesi hakiki değil, mecazidir." demişlerdir. Müfessirler, *"Allah ile cinler arasında da bir nesep (yakınlık bağı) uydurdular."*[499] ayetindeki *"el-cinne"* kelimesini *"melekler"* şeklinde tefsir etmişlerdir. Bazı Araplar derler ki, "Allah Teâlâ cinlerle evlenmiş ve onların önde gelen büyükleri Allah'ın neslinden melekleri doğurmuştur." Bazen de "*cin*", "melekler" şeklinde tefsir edilir. Yüce Allah'ın müşriklerin cinlere ibadet etmelerini konu aldığı şu ayette durum böyledir: *"O gün Allah, onların hepsini toplayacak; sonra meleklere: 'Size tapanlar bunlar mıydı?' diyecek. (Melekler de:) 'Sen yücesin, bizim dostumuz onlar değil, sensin. Belki onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı' diyecekler."*[500] Bu ayetle, ileride gelecek olan *"Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız, şüphesiz siz de Allah'a ortak koşanlar olursunuz."*[501] ayeti, Râzî'nin şeytanlara itaate ibadet ismi verilmesini doğru bulmamasını reddetmektedir. ***"Halbuki onları yaratan O'dur."*** Yani kendisine ortak koşan o kimseleri yaratan, Yüce Allah'tır. Kendi yaratılmalarında koştukları ortakların herhangi bir fiili ve etkisi yoktur. Bu ayeti "Halbuki âlemlerde başkalarını yarattığı gibi ortak koşulan ortakları yaratan da O'dur." şeklinde anlamak da mümkündür. Herkesin O'na olan nispeti birdir. Bazı yaratıkların sıfatlarında ve özelliklerinde birbirlerinden daha ön planda olmaları ya da kendilerini başkalarından üstün kılan bazı fiilleri yapmaya yetenekli yaratılmaları, o canlıları "yaratılmış" olma sıfatından çıkarmaz ve onları "ilâh" ya da "rab" olmaya elverişli kılmaz.

"Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar." Yani -ileride geleceği üzere- bu hususta hiçbir bilgiye sahip olmadan ahmaklıkları ve cehaletleri yüzünden Yüce Allah'a oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Arap müşrikler, meleklere "Allah'ın kızları" ismini vermişlerdi. *"Yahudiler, 'Uzeyr Allah'ın oğludur.' dediler. Hıristiyanlar da 'Mesih (İsa) Allah'ın oğludur.' dediler. Bu onların kendi*

499. Sâffât, 37/158.
500. Sebe, 34/40-41.
501. En'âm, 6/121.

ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini) Daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar."[502]

Ayete geri dönecek olursak şunları söyleyebiliriz: "el-Hark" (yırtma, delme), "el-hazk" (bir şeyi bir şeye batırma, sokma), "el-hazın" (delme, delik açma), "el-harb/delme" ve "el-harz/delme" kelimelerinin tümünde "vücuda bir şey batırarak onu delmek" manası vardır. Râğıb der ki: "el-Harku, bir şeyi, üzerinde tefekkür etmeden ve düşünüp taşınmadan bozmak için kesmek demektir." Kitab-ı Kerim'de Hz. Musa şu sözü nakledilir: *'Halkını boğmak için mi onu deldin?'*[503] Kelime, 'halk/yaratma' fiilinin tam zıddıdır. Çünkü 'halk', bir şeyi planlayarak, incelikle yapmak demektir. 'el-Hark' ise takdir etmeden yapmak demektir."[504] Râğıb, bundan sonra yaklaşımına delil olarak tefsirini yapmakta olduğumuz ayeti vermektedir. Râğıb'ın "takdir etmeden" yani düzensiz ve mühendislik kurallarına uymaksızın, şeklindeki ifadesi doğrudur. Ancak bundan önceki "üzerinde tefekkür etmeden ve düşünüp taşınmadan" şeklindeki ifadesinde hata olduğu gayet açıktır. ***"el-Hurk"*** kökünün manalarından bazısı, buna uygun gelmektedir. *"el-Hurk"*, ahmaklık manasına olup, "er-rıfk"ın zıddıdır. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*'da der ki, "haraka'l-kezibe", "taharraka'l-kezibe" ve "harraka'l-kezibe" tabirlerinin tümü, "yalan uydurdu" manasına gelir. İbn Manzur, bundan sonra tefsirini yapmakta olduğumuz ayeti zikreder. Kıraat imamlarından Nâfi', şeddeli olarak *"harrakû"* şeklinde, onun dışındaki diğer kurralar ise şeddesiz olarak *"harakû"* şeklinde okumuşlardır. İbn Manzur şöyle devam eder: Bir kimsenin bir sözü yalan yere uydurduğu anlatılmak istendiğinde "haleka'l-kelimete", "ihtilaka'l-kelimete", "haraka'l-kelimete" ve "ihtiraka'l-kelimete" tabirleri kullanılır.

Herhalde daha önce geçen "halk" (yaratma) ve "hark" (bir şeyi bozmak için kesme) fiilleri arasındaki farkın bir benzeri, "sözler" için de geçerli olsa gerektir. Çünkü "el-halk", önceden üzerinde düşünüp taşınılmış ve tanzim edilmiş yalan, "el-hark" ise hakkında düşünüp taşınmanın, düzenin, tefekkürün ve iyice incelemenin söz konusu olmadığı yalandır. İşte tam bu noktada, yalanın "düşünme ve taşınmanın olmadığı" kaydıyla neden kayıtlandığı ortaya çıkmaktadır. *"Bi gayri ilmin/bilgisizce"* ifadesi de bunu desteklemektedir. Zemahşerî, *"bi gayri ilmin"* ifadesi hakkında *el-Keşşâf*'ta şöyle demektedir:

"Doğru veya yanlış, söyledikleri sözlerin gerçek yüzünü bilmeksizin, fakat hiç düşünmeden ve rastgele, cahilâne ve körü körüne O'na oğullar ve

502. Tevbe, 9/30.
503. Kehf, 18/71.
504. Râğıb, *el-Müfredât*, (Ha-ra-ka, md.) s. 146.

kızlar yakıştırırlar."[505] Bu ifade, "harakû" fiilinin manasını hem beyan etmekte ve hem de tekit etmektedir. Kur'ân'ın seçtiği bu tabir (harakû) onun belagatine dair en ince örneklerdendir. Çünkü bu ifade, bir şeyin manasını sahte olduğuna delalet eden bir şeyle birlikte vermektir. Ayette ***"ilm"*** kelimesinin *"bi gayri"* olumsuzundan sonra elif-lâmsız olarak gelmesi, sözü geçen müşriklerin Allah'a oğul ve kızlar yakıştırmalarıyla adına *"ilim"* denebilecek her türlü şeyden sıyrılıp çıkmış olduklarını göstermek içindir. Dolayısıyla onlar, ne ağızlarından çıkanı, ne bu görüşlerini ispat edecek delili, ne söyledikleri sözün ne kadar bozuk ve akıldan uzak olduğunu, ne kadar çirkin ve iğrenç olduğunu ve ulûhiyet ve rubûbiyet makamını ne kadar hor görmek manasına geldiğini biliyorlar. Çünkü bunu bilselerdi, buna razı olmazlardı. Çünkü onların çoğunluğu, kendilerini ve her şeyi yaratan Yaratıcıya inanıyorlar. Ve onlar, Allah'a koştukları eşlerle ve uydurdukları çocukla yaklaşmaya çalışıyorlar.

"Hâşâ! O, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir." Yani O, bu sayılanlardan münezzehtir ve yücedir. Çünkü O'nun çocuk edinmesi; her şeyi yaratma ve planlamada bir başına olması ve O'nun hiçbir benzerinin bulunmadığı ilkesiyle çelişmektedir. Mâide Sûresi'nin son kısımlarında, "subhâne", "tesbih" ve "takdis" kavramlarının ne manaya geldikleri açıklanmıştı. Ayette geçen *"teâlâ"*nın mastarı olan "et-teâli", Yüce Allah'ın kendine layık olmayan hususlardan yüce ve münezzeh olması demektir ki, O'nun bu özelliği, her şeye benzemekten münezzeh ve yüce olduğu şeyler üzerinde düşünen ve kafa yoran kimse için -bir defa değil- her an ve her fırsatta ortaya çıkar. Bu ifade, -geneli itibarıyla- "Topluluk, bölük bölük geldi" (Tevâfede'l-kavmu) kabilindendir.[506] Yüce Allah'ın eğer çocuğu olsaydı, o zaman cinsi olacaktı ki, bu cinsin bütün fertleri -ve özellikle de evlâtları- bu hususta kendisine benzer olacaklardı. Bu ise aklen ve Allah'ın bütün peygamberlerinden, bütün toplumların aklı başında ve bilge kişilerinden naklen bâtıldır. Fakat karanlıkların hâkim olduğu çağlarda ve tevil zamanlarında insanlar için putperestlik inançlarını uyduranlar, bu vehimden ibaret olan yollara saptılar. Allah'ın çocuğu olduğu yakıştırmasını ilk yapanın kim olduğunu ve bu inancın uydurulmasına kaynaklık eden olayı bilmiyoruz. Bunun için başvurulabilecek en yakın kaynak, Nisâ Sûresi'nin son kısımlarının tefsirini yaparken yaptığımız açıklamalardır.

---

505. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 41.

506. Tevâfede fiili, topluluğun bir anda değil, peyderpey, bölük bölük geldiğini ifade eder. Aynı şekilde "teâlâ" fiili de -bu fiil gibi- Yüce Allah'ın kendisine layık olmayan şeylerden münezzeh olmasının sürekli zuhur etmesini ifade eder. (Çev.)

Cinlere ibadet meselesine gelince bu tavır, putperest kavimlerde eskiye dayanır. Yunan ve Roma mitolojilerinde cinleri üç mertebeye ayırdıklarını görüyoruz. Birinci mertebeyi işgal eden cinler, ilâhlardır. Bunların ilki, "Genius"tur. Bu, onlara göre her şeyin yaratıcısıdır. Genius, Zefs veya Jüpiter'in aynısıdır. İkinci mertebede olanlar ise halklara, bölgelere ve beldelere eşlik eden cinlerdir. Onların inançlarına göre bu halkların, bölgelerin ve beldelerin her birinin cinden rabbi vardır. Bu cin rab, eşlik ettiği yeri idare eder ve üzerinde çeşitli hareketlerde bulunur. Rumlar, Rum cinleri için altından heykel yapmışlardı. Üçüncüsü, fertlere eşlik eden cinlerdir. Eski Hintliler, cinleri -iyi ve kötü diye- iki kısma ayırıyorlardı. İyi cinlere, "Diveh" diyorlardı. Eski Hintlilere göre iyi cinler, ilâhlar gibiydiler. Bunların en meşhuru ise "el-Kennâre" idi. Bunların âdeti, Bavelestiyâ'nın övgülerini terennüm etmekten ibaretti. el-Kennâre'yi "el-Yâke" izler. Bu cinler, insanlar arasında serveti ve zenginliği bölüştürürlerdi. Bir diğeri ise "el-Gandûra"dır. Bu cinler, güneş için çalgı çalarlardı. Gökte bu cinlerden oluşan bir koro vardı. el-Kennâre buraya girerdi. Bu cinlerin hepsi, koronun çalgı âletlerini tesbih ettikleri için akıllara kötü söz söylerlerdi. Bu cinlerden birisi de "Apsaralar"dır. Bunlar dişi cinler (su perileri) olup, bütün âlemi doldururlardı. Aralarından seçilmiş olan cinler, Andra göğünde Mandana cennetinde altın ve yakut ağaçları altında güzel bir biçimde dans ederlerdi. Bu cinlerden birisi de "er-Râcîne"dir. Bu cinler, şarkıcı olup, çalgı çalmakla görevliydiler. Bunlar, "Brahma" göğünde oturuyorlardı. Sayıları ise 16.000'di. Bu cinlerin arasında ilâhiyatçı kimseler vardı. Bunlara "el-cidâra" denirdi. İlâhların saraylarını yapan ve dünyada hayret uyandıran bütün binaları yapanlar bunlardı. Eski Hintliler, kötü cinleri de kendi aralarında zümrelere ayırırlardı. Bunların içinde "Alditiyye, Asvire, Eddennâre ve Errakkâse" isminde cinler vardı. Bunların makamlarının karanlıklar içinde olduğunu söylüyorlardı. Yine onların ifadelerine göre bunlar, -arşlarından uzaklaştırmak için- ilâhlara hücum ettikleri zaman, ilâhlar bunlardan es-Sâka beldesine kaçarlar ve onların ellerinden hayat ağacını çekip almak isterlerdi. Farslılardaki hayır ve şer ilâhı inancına dayanan Mano inancı meşhurdur. Farslıların efsanelerinde cinlerin beldesi olan "Cinistan" Batı Afrika'ya düşmektedir. Bu hususta başka şeyler de söylenmiştir. Geçmiş kavimlerin cinler hakkındaki mitolojileri çoktur.

Ehl-i Kitab'a gelince, Dr. George Post, *Kâmûsu'l-Kitabi'l-Mukaddes*'in birinci cildinin sonlarında onların şeytan inançlarını özetlemektedir. Müellif, bu eserde şöyle der: Şeytan, gerçek bir varlıktır. Şeytan, durum itibarıyla insandan daha yücedir ve necis ruhlar arasında başkan rütbesindedir. Kitab-ı Mukaddes, şeytanın tabiatını, sıfatlarını, durumunu, nasıl meşgul olduğunu,

amellerini, maksatlarını, başarısını ve nasibini haber vermektedir. Ruhu'l-Kuds ve meleklerin şahsiyetleri hakkında elimizde bulunan burhanların aynısı, şeytanın şahsiyeti hakkında da bulunmaktadır. Şeytanın tabiatına gelince bu, ruhîdir ve esastır. Şeytan, bu rütbede bulunan canlıların tümünün temayüz ettikleri vasıfla temayüz eder. Daha sonra müellif, şeytanın Allah'ın düşmanı ve O'nun huzurundan kovulmuş bulunduğunu zikrettikten sonra şöyle der: Ancak şeytanın zulmet âlemine kovulması, onun yeryüzünde bu âlemin bir ilâhı, insanın düşmanı ve yaratıcısı gibi davranmasına mâni değildir.

Bu sûrenin tefsirinde daha önce meleklere, cinlere ve şeytanlara dair cahiliye Araplarından nakledilen ifadeler geçmişti. Ayrıca Kitab, Sünnet ve bu hususta âlimlerimizin söyledikleri bazı sözler, bu görüşlerle ruhî ve maddi ilimler arasında yaklaştırıcı ifadeler de geçmişti. Bizce bu hususta öncekilerin ve sonrakilerin mitolojilerine dair bilinen şeylerin kendilerine gönderilen peygamberlere gönderilen vahye dayanan bir aslı vardır. Ancak kendilerinden sonra gelenler, bu haberleri birbirine karıştırmışlar ve hakikati mecaz ya da mecazı hakikat yapmışlardır. Bunu daha önce onların tahriflerine dair yaptığımız açıklamada olduğuna benzer şekilde yapmışlardır. Biz, orada Hıristiyanların Hz. İsa'nın yaratılışının ifade edildiği "*Kelimetullah*" tabirini tahrif ettiklerini anlatmıştık. Gerçekten onlar, bu tabiri almışlar ve bunu yaratıcı ve fail bir zat olarak algılamışlardır. Bazı Hıristiyanlar "*Kelimetullah*"a, "ilâh" derken, bazıları "İbnullah" (Allah'ın oğlu) demişlerdir. Aynı şekilde orada "Ruhu'l-Kuds" tabirinin manasını da tahrif ettiklerinden söz ettik. Yine bunun gibi mecazî "ibn" kelimesini de tahrif etmişlerdi. Nitekim bu hususları, Nisâ Sûresi'nin tefsirinin sonlarında açıklamıştık. Vahyin işaret olunan mitolojilere uymasını, ona karşı bir şüphe olarak almamalıdır. Cinlere ibadet meselesini, ileride başka yerlerde daha fazla açıklayacağız inşallah.

Allah'ın Yaratıcılığı

"O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır." Bu ifade, Yüce Allah'ın müşriklerin kendisini vasfettikleri sıfatlardan münezzeh ve yüce olduğuna dair daha önce geçen ifadenin manasını beyan etmektedir. "***el-Bed'u***", inşa ve ilk defa icat etmek demektir. *"el-Bid'u"* ve *"el-bedi'u"*, -İbn Manzur'un *Lisânu'l-Arab*'da ifade etiği üzere- ilk defa olan şey demektir. Dinde bidat, bu kökten türemedir. Bu kökten türeyen fiiller, "bedea'ş-şey'e, ibdea'hû, ibtedaahû" şeklinde gelirler. Râğıb der ki: "*el-İbdâ'* kökü, herhangi bir kimseyi taklit etmeksizin ve izlemeksizin bir sanatı ortaya koymak demektir. Kelimenin ruhunda bu mana olduğu için yeni açılmış ve henüz bina edilmemiş kuyuya 'rekiyyitun bedi'un' denilir. İbdâ' kökü Yüce Allah hakkında kullanıl-

dığında bu, bir şeyi âletsiz, maddesiz, zamansız ve mekânsız olarak yoktan var etmek demektir. Bu da ancak Allah için söz konusudur."[507] İbn Manzûr ise *Lisânu'l-Arab*'da şöyle der: *el-Bedi'*, insanı hayrette bırakacak şekilde yaratılmış şey demektir. el-Bedi'u ise eşsiz ve benzersiz yaratan (el-mubdiu') demektir. *"Ebda'tu'ş-şey'e"* demek, bir şeyi daha önce misali olmadan icat ettim, demektir. el-Bedi'u, -eşyayı benzersiz olarak yoktan var ettiği için- Yüce Allah'ın esmâ-i hüsnâsındandır. Yüce Allah, her şeyden önce benzersiz yaratan ilk yaratıcıdır. el-Bedi'u kelimesi, el-mubdi'u manasında da olabilir. Ya da "bede'a'l-halka" kökünden de türemiş olabilir. Bu durumda, "yaratmaya başlayan" demek olur. Yüce Allah, kendisinin de ifade ettiği üzere *"Bedi'u's-semâvâti ve'l-arz"*dır. Yani göklerin ve yerin yaratıcısı, eşsiz yaratıcısıdır. Yüce Allah, daha önce geçmiş bir örnek olmaksızın yaratan ve benzersiz yoktan var edendir.

İbn Manzur, *"bedi'u"* kelimesinin "ebdea'"dan değil, "bedea'"dan türediğini söylemektedir. Bu da bilinmektedir. Çünkü "fail" kipinde bilinen husus, bunun sülasiden (üç harfli fiil) yapılmış olmasıdır. Bu kalıbın -şâzz olarak-if'âl kalıbından geldiği de duyulmuştur. "Fail" kalıbı, "kadir" örneğinde olduğu gibi, ism-i fail manasına, -"katil" örneğinde olduğu gibi- ism-i meful manasına da gelir. Kelime burada ism-i fail veya sıfat-ı müşebbehe manasındadır.

Yapılan farklı takdirlerin ışığında ayetin manasına gelince; gökleri ve yeri daha önce örnek denecek hiçbir şey mevcut değilken yoktan var eden Yüce Allah'tır. Ya da O'nun, benzersiz ve herhangi bir örneğe bakmaksızın yarattığı gökleri ve yeri son derece güzeldir. Ya da Allah göklerde ve yerde eşsiz ve benzersiz biçimde yaratandır. Yüce Allah göklerin ve yerin daha önce benzeri olmaksızın yaratıcısı olduğuna göre ve gökler ve yer "O'nun çocuğu" diye vasfedilmediğine göre, melekler de böyledir. Yüce Allah'ın Mesih'i babasız olarak bir anneden dünyaya getirmek suretiyle yaratmış olması, onun "Allah'ın oğlu" olduğuna haydi haydi cevaz vermez. Çünkü onun babasız olarak yaratılması, olsa olsa bir tür ibdâ' yani benzersiz bir yaratmadır. Tam ibdâ' ise herhangi bir şeyi -zatı, sıfatı ve varsa sebebi açısından daha önce hiçbir benzeri olmaksızın- yaratmak demektir. Ve tam ibdâ', bir "vilâde" doğurmak değildir. İşaret edilen bu ibdâ'ın eserine ki, o, el-mubdâ'dır, hiçbir zaman "*veled*/çocuk" denemez. Çünkü "vilâde/doğum", aynı cinsten bir erkekle bir kadının izdivacı neticesinde olur. Yüce Allah'ın cinsi yoktur ki, o cinsin arasında seçtiği bir de "eşi" bulunsun. Bundan dolayı Yüce Allah, şöyle devam etti: ***"O'nun eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir!"*** Yani O her şeyi daha önce benzeri ve örneği olmadan yarattığı halde nasıl olur da çocu-

---

507. Râğıb, *el-Müfredât*, (Be-de-a, md.) s. 38.

ğu olabilir! Halbuki O'nun bir eşi yoktur ki, onunla evlenmesi neticesi bir çocuğu olsun! "*el-Veled*" kelimesinin, bizim verdiğimiz manadan başka hiçbir manası yoktur. Göklerdeki ve yeryüzündeki bütün yaratıkların O'ndan suduru, onların ilk asılları açısından ibdâî (benzersiz) bir icat suduruyla "sebebî icat" sudurudur. Yüce Allah'ın sevme hususunda geçerli kanunlarına göre "üreme", sebebî icada örnektir. Bundan dolayı Yüce Allah, şöyle devam etti: ***"Her şeyi"*** yaratışla ***"O yaratmıştır."*** Yoksa doğurmak suretiyle dünyaya getirmemiştir. Dolayısıyla O'na yakıştırdığınız çocuk, O'ndan "doğmuş" değil, O'nun tarafından "yaratılmış"tır. Eğer dil kuralları dışına çıkar ve yaratıkların O'ndan suduruna "vilâde/doğum" derseniz, o zaman göklerde ve yer de ne varsa tümü O'nun çocuğu olur! Bu takdirde de bazı yaratıkları başkalarına üstün kılmak için özel olarak bu mertebeye çıkarma isteğiniz havada kalır. Bunu da hiçbir kimse söylemez. Bu cümle, isti'nâfiye (yeniden başlangıç) cümlesi olup, "Allah'ın çocuğu olduğu iddiasını hoş görmeme" manasını ifade etmektedir. Bu cümle, daha önce geçen "hâl"in ardından ikinci bir "hâl" cümlesi, bir istidlâlden (delil getirme) sonra bir ikinci istidlâl cümlesi de olabilir. ***"Ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur."*** cümlesi de böyledir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Yüce Allah'ın her şeyi bilmesi, O'nun açısından zatî bir özelliktir. Her şeyi ancak, her şeyi yaratan bilebilir. Yüce Allah, *"Hiç yaratan bilmez mi?"* buyurur.[508] Eğer O'nun bir çocuğu olsaydı, bunu en iyi O bilirdi ve insanların akıllarına vahyedilen ayetler ve ilmî delaletlerle bunu gösterirdi. Fakat O, herhangi bir bilgiye dayanmadan bunu kendisine yakıştıranları, aklî delaletlerle desteklenmiş vahiyle yalanladı. Kadı Beydâvî şöyle der:

"Bu ayet-i kerimeden Yüce Allah'ın çocuğunun olmadığı birkaç yönden anlaşılabilir:

1) Gökler ve yeryüzü, O'nun eşsiz ve benzersiz olarak yoktan var ettiği şeylerdir. Bunlar, 'doğurulmuş olmakla' vasfedilen nesnelerin cinsinden olmakla birlikte, o vasıftan uzaktırlar. Çünkü gökler ve yeryüzü, devamlılığını sürdürmektedir ve yaratılmaları üzerinden uzun zaman geçmiştir. Yüce Allah, bunlardan daha yüce olmaya layıktır.

2) 'Çocuk' dendiği zaman aklen, aynı cinsten bir erkek ve bir kadından türeyen varlık akla gelir. Oysa Yüce Allah, herhangi bir nesneyle aynı cinsten olmaktan münezzehtir.

3) Çocuk, babasına denk olur. Oysa Yüce Allah'ın iki açıdan dengi yoktur. Birincisi, Yüce Allah'tan başka her şey yaratılmıştır, dolayısıyla O'na denk olamaz. İkincisi ise Yüce Allah, zatı itibarıyla bütün malumatı bilir,

---

508. Mülk, 67/14.

oysa O'ndan başkaları böyle değildir."[509] Bu iki ayetin benzeri, daha önce Bakara Sûresi'nde geçmişti.

"İşte Rabbiniz Allah bu! O'ndan başka ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na kulluk edin." Bu ayette hitap, kendilerine hüccet getirilen müşriklere veya bütün mükellefleredir. ***"Zâlikum"*** kelimesi, onların vasfettiklerinden münezzeh ve kendi nefsini kendi vasfettikleriyle niteleyen Yüce Allah'a işaret etmektedir. Benzersiz yaratma; bütün eşyayı yaratmada tek başına olma; gizli ve açık, gözle görülen ve görülmeyen her şeyin bilgisini kuşatma O'nun kendi nefsini vasfettiği bazı niteliklerdir. Yani özelliği bu zikredilenler olan zat, rabbiniz olan Yüce Allah'tır. Yoksa kendisine çocuk yakıştırılan ve eş koşulan değildir. O halde siz, özelliği bu olan Yüce Allah'a kulluk edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın! O'ndan başka ilâh yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. İbadete layık olan ilâh, yaratıcı olan Rabdir. O'ndan başkası mahlûktur ve kendisini yaratana ibadet etmesi gerekir. Bu hususta kendisi gibi olan bir yaratığa nasıl olur da ibadet ve kulluk edebilir! ***"O her şeye vekildir."*** Yani zikredilen bütün bu özellikleriyle birlikte, her şey O'na bırakılmıştır. O, bunlarda tasarruf eder, ilmi ve hikmetine göre her şeyi çekip çevirir ve idare eder. Arapçada "Fulânun vekilun alâ akâri fulânin ve mâlihî" denilir. Bu, filanca kişi filancanın gayr-i menkulü ve malı üzerine vekildir, manasına gelir. Bazı bilginlere göre burada geçen *"vekil"* kelimesinden maksat, *"rakib/gözeten"*dir. Mü'min Süresi'ndeki *"İşte Rabbiniz, her şeyin yaratıcısı olan o Allah'tır. O'ndan başka ilâh yoktur. O halde nasıl olup da döndürülüyorsunuz!"*[510] ayetinde -burada olduğunun aksine- Yüce Allah'ın "yaratma" vasfı, tevhid kelimesinden önce zikredilmiştir. Çünkü buradaki ifade, müşriklere bir reddiye mahiyetindedir. Onun için burada kelime-i tevhidin önce getirilmesi uygun düşmüştür. Mü'min Sûresi'ndeki ayet ise yaratma ve Yüce Allah'ın bu husustaki nimetlerini konu alan ayetler arasında geldiği için orada "yaratma" vasfının, bunun neticesi ve gayesi olan tevhidden önce getirilmesi uygun düşmüştür.

Allah Görülür mü?

"Gözler O'nu göremez" Ayette geçen ***"el-basar"*** kelimesi, *"göz"* manasına gelir. Ancak *"el-basar"* kelimesi müzekkerdir. "Ebsartu'ş-şey'e" demek, bir şeyi gördüm, demektir. *"el-Basar"*ın görme duyusu olduğunu söyleyenler de vardır. İbn Side, bu hususta şöyle der: "*el-Basar*, gözün hissidir. Çoğulu, ebsâr şeklinde gelir." İbn Side'nin bu naklini İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*'da zikreder. Râğıb ise şöyle der: Görme organı olan göze *el-basar* denilir. Yüce

509. Kadı Beydâvî, *Kitabu Mecmâtin Mine't-Tefâsir*, II, 457.
510. Mü'min, 40/62.

Allah'ın, *"ke lemhin bi'l-basar/göz açıp kapama gibi"*[511] *"ve iz zâğati'l-ebsâr/gözler kaydığı zaman"*[512] ayetleri, buna örnek teşkil eder. Aynı ayette geçen *"el-idrak"* ise herhangi bir şeye yetişmek ve ulaşmak manasındadır. "Tebiahû ve etbeahû hattâ edrekehû" denilir ki, bu, onun peşinden gitti ve sonunda ona yetişti, demektir. Firavun, askerleriyle birlikte İsrailoğullarının ardından gitmişti. Yüce Allah, olayın devamını şöyle anlatmaktadır: *"İki topluluk birbirini görünce, Musa'nın adamları, 'Eyvah! Yakalandık!' dediler."*[513] "Edrekehû't-tarfu ve'l-mevtu/Bakış ve ölüm ona yetişti" denilir. *"Nihayet (denizde) boğulma haline gelince..."*[514] ayetindeki *"edrekehu'l-ğarak"* tabiri buna örnektir. Bütün bu kullanımlarda -gerek somut gerekse soyut- peşinden gitme eyleminden sonra *"yetişme"* manası vardır. "ed-Derek", deniz dibinin en derin yeri, demektir. *"Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar."*[515] ayetinde geçen "ed-derk" kelimesi de bu kabildendir. Bu kelime, kıraat imamları tarafından *"ed-derek"* şeklinde de okunmuştur. Râğıb'ın ifadesine göre "ed-derc" kökü, ed-derk kökü gibidir. Ancak ed-derc, yukarı doğru yükselme, ed-derk ise aşağı doğru alçalma ve inme manalarında kullanılır. Bu kökten türeme 'edreke' fiili ise bir şeyin en son ucuna ulaştı ve vardı, demektir. 'Edreke's-sabiyyu' ise çocuk, çocukluğunun en son noktasına ulaştı, demektir ki, bu da çocuk buluğ çağına eriştiğinde gerçekleşir."[516] Bir şey uzak veya latif ve gizli olduğunda "Lâ yudrikuhû't-tarf/Göz ona erişemez" denilir. Çünkü latif ve ince olan bir şeyi idrak etmek için gözün harcadığı çaba, uzakta olan bir nesneyi görmeye çaba harcarken sarf ettiği çaba gibidir. *"el-İdrak"* kökünde yetişme ve bir şeyin son noktasına ulaşma manası vardır. Buradan hareketle cumhur, bu ayette geçen *"idrak"* kelimesini, Yüce Allah'ın mahiyetinin bilinmesine yarayan "kuşatıcı bir görüş" şeklinde tefsir etmiştir. Buna göre ayet, Bakara Sûresi'ndeki *"O, insanların geleceklerini de geçmişlerini de bilir. Onların ilmi ise bunu kapsayamaz."*[517] ayetiyle aynı manada olmuş olur. Bir kimsenin bilgisinin bir şeyi kuşatamayacağını söylemek, o kimsenin esasen bilgisinin olmamasını gerektirmez. Gözün bir şeyi idrak edemeyeceğini söylemek de aynı şekilde, gözün mutlak olarak o şeyi hiç göremeyeceğine hükmetmek demek değildir. Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu ayetle, mü'minlerin ahirette Rablerini göreceklerini ifade eden sahih hadisleri -dil açısından- uzlaştırma noktasında yaptıkları açıklamalardan en güçlüsü budur.

511. Nahl, 16/77.
512. Ahzâb, 33/10.
513. Şuara, 26/61.
514. Yunus, 10/90.
515. Nisâ, 4/145.
516. Râğıb, *el-Müfredât*, (De-re-ke, md.) s. 167-168.
517. Tâhâ, 20/110.

Yüce Allah'ın görüleceğini inkâr eden gerek Mutezile ve gerekse başka bilginlerin "Bu ayette geçen '*idrak*' mutlak olarak 'görmek' manasındadır." şeklindeki yaklaşımlarını kabul eden bilginler diyorlar ki, gözlerin O'nu göremeyeceği meselesi, ayete muhatap olanların bildikleri dünya hayatına özel bir durumdur. Ayete muhatap olanlar, dünyada sadece cisimlerin ve -şekil, renk gibi- onlara mahsus niteliklerin görülmesini biliyorlar. *Ru'yet* (görme) için "yüz yüze gelme (mukabele)" ve "arada herhangi bir engelin olmaması" şeklinde zikrettikleri şartlar, dünyada "*ru'yet*"in şartlarıdır. Bu bilginler derler ki, Hz. Âişe, "*ru'yet*"in ahirette gerçekleşeceğini, dünyada ise Hz. Peygamber de dahil olmak üzere hiçbir kimse için gerçekleşmeyeceğini ifade ediyordu. O peygamber ki, görüşünde basiret sahibiydi. Çünkü şerefli ve latif ruhu, yüksek olan vücuduna baskın geliyordu. Yüce Allah'ın ahirette görülmesi meselesini *el-Menâr* dergisinin XIX. cildinin "Fetvalar Bölümü"nde açıkladık. Yüce Allah'ın *"Sen beni asla göremezsin."*[518] ayetinin tefsirini yaparken bu meseleye inşallah yeniden döneceğiz. Oraya geldiğimizde "Allah'ın idrak edilemeyeceği" ve "O'nu, tecellisi sayesinde görmenin mümkün olduğu" meselesinde tasavvuf erbabının bakış açılarını ele alacağız. Sufîlerin yaklaşımına göre -kudsi hadise dayanarak- Yüce Allah, tecellisiyle kulunun gören gözü olur. Kudsi hadis şöyledir: *"Kulum nafile ibadetlerle bana yaklaşmaya devam eder. Nihayet ben onu severim. Ben, bir kulumu sevdim mi, onun işiten kulağı ve gören gözü olurum."*[519] Bu hadis, Buharî'nin *Sahih*'inde geçmektedir. Tasavvuf erbabının yaklaşımı özetle şöyledir: Kulunun gözünde tecelli etmek suretiyle kendi nefsini gören, Yüce Allah'ın kendisidir. O halde, Allah'ı Allah'tan başka hiçbir kimse göremez. Bu, sufîlerin "Allah'ı, ancak Allah bilir" şeklindeki görüşlerine paralel bir görüştür.

Ayetin devam eden kısmında geçen ***"Halbuki O, gözleri görür."*** ifadesinin manası şudur: Yüce Allah, gören gözleri görür ya da gözlere verilen görme gücünü idrak ve ihata görmesiyle görür. Öylesine görür ki, onun mahiyetinden ve fonksiyonundan zerre kadar bir gerçek kendisine gizli kalmaz. İnsanlık, göz otopsisi sayesinde gözün oluştuğu tabakaları, onun içindeki nemleri, objeler yansıdığında her bir tabakanın fonksiyonlarını öğrenmiştir. Fakat insanlık, görme olayının mahiyetini, görme gücünü ve ışığın gerçek yüzünü öğrenememiştir. *Lisânu'l-Arab*'da Ebû İshak'ın şu görüşüne yer verilmektedir:

"Yüce Allah, burada gözleri idrak ettiğini bildirdi. O'nun bunu bildirmesi, insanların gözü idrak edemeyeceklerine delildir. Bir başka ifadeyle bu ifadede insanların gözün mahiyetini ve insanın hangi özelliğinden dolayı

518. A'raf, 7/143.
519. Buharî, *Rikâk*, 38; Ahmed b. Hanbel, VI, 256.

-başka bir organıyla değil de- gözleriyle gördüğünü idrak edemeyeceklerine delil vardır. Yüce Allah, yine bildirdi ki, yaratıklarından öyle şeyler vardır ki, onların mahiyetini yarattıkları kavrayamaz ve onlara dair bilgiyi ihata edemez. Mahlûku böyle olunca, gözlerin kendisini kuşatamadığı Latif ve Habir olan Yüce Allah nasıl olur, varın siz hesap edin! Yüce Allah'ın görüleceğine dair Hz. Peygamber'den sahih olarak gelen haberler ise reddedilmemiştir. Bu ayette, o haberleri reddetmek gerektiğine dair herhangi bir delil yoktur. Çünkü ayetin manası, Yüce Allah'ın bir şeyi idrak etmesi ve gerçek yüzü neyse ona uygun olarak ihata edip kuşatmasıdır. Bu yaklaşım, Ehl-i Sünnet ve hadis âlimlerinin görüşüdür."[520]

"O, lütuf sahibidir, her şeyden haberdar olandır." Yani O, zatıyla Latif, vücudunun gaipliği içinde batındır. Öylesine gaiptir ki, hakikatini idrak etme çabası önünde gözler bitkin düşer. Buna karşılık O, burhan yoluyla akılların bildiği ayetleriyle de zahirdir. Rabliğinin tezahürleriyle irfan ehline zahirdir. Bu tezahürler, ahirette kemale erecek olan tecellileriyle ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bununla O'nu tanımak, ayan beyan görmüş yerine geçer. Yüce Allah, bütün batınlığı ve zahirliği içinde mahlûkata benzemekten münezzehtir. Gerçek hükümdar olan Allah, yücedir. Eşyanın inceliklerini ve lâtifliklerini bilen O'dur. Bu ayette leff-ü neşr-i müretteb vardır.

Belli bir cismi olan nesneler açısından latif, kesif (yoğun) ve galiz (kalın) olanın zıddı demektir. Maddi bir varlığı olan nesnenin ince ve rakik olanına latif denilir. Huy ve karakter açısından latif ise katı olanın zıddı demektir. *Lisanu'l-Arab*'da denilir ki: "Kelâm ve varlıkların latifi demek, içinde gizlilik olmayan söz ve varlık demektir. 'Cariyetun latifetu'l-hasr', ince belli cariye demektir. Kelâmın latif olanı ise manası kapalı ve gizli olmayan söz demektir. Amelde lütuf, amelde yumuşaklık demektir."[521] Muamelede lütuf da böyledir. Kendisinde hiçbir ağırlığın olmadığı muamele demektir. Bu kökün fiili, hem lâzım (geçişsiz) ve hem de müteaddî (geçişli) olarak kullanılır. Fiilin kalıbı "hasune" babındandır. "Latufe'ş-şey'u" denilir ki, bir şey küçük oldu ve latif hale geldi, demektir. Mateaddî kullanımı ise "Latafe bihî ve lehû" şeklindedir. İbnü'l-Esir, Yüce Allah'ın esmâ-i hüsnâsından el-Latif kelimesinin tefsirini yaparken şöyle der: "Latif, fiilde yumuşaklıkla, maslahatın inceliklerini bilme ve bunları yaratıklarından vermeyi takdir ettiği kimselere ulaştırmayı kendi şahsında toplayan demektir." İbnü'l-Esir, bunu ef'âl sıfatlarına ve maanî sıfatlarından ilim sıfatına irca etmektedir. Bu, birincide ikinciden daha bariz ve daha çoktur. Yüce Allah'ın Hac Sûresi'nde suyla bitkiyi bitirdiğini zikretmesinin ardından gelen şu ifadesi bu kabildendir: *"Gerçekten Allah*

520. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Ba-sa-ra, md.)
521. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (De-re-ke, md.)

çok lütufkârdır, (her şeyden) haberdardır."[522] *"Allah, kullarına lütufkârdır, dilediğini rızıklandırır."*[523] Yani Allah kullarına yumuşaktır, onlara hayrı ve rızkı büyük bir inayet ve yumuşaklıkla ulaştırır. Yusuf Sûresi'nde onun ağzından naklen Yüce Allah'ın *"Şüphesiz ki, Rabbim dilediğine lütfedicidir."*[524] şeklindeki ifadesinde geçen *"latif"* kelimesini planlamak ve -şeytanın aralarını bozmasından sonra kendilerini bir araya getirmek suretiyle- ona, ana-babasına ve kardeşlerine inayet etme lütfü şeklinde tefsir etmişlerdir. Bazı müfessirler, Yüce Allah'ın Lokman Sûresi'nde onun ağzından aktardığı cümlede geçen *"lutf"*u, "ilim lütfü" olarak tefsir etmişlerdir. *"(Lokman, öğütlerine devamla şöyle demişti:) Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük) bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu (senin karşına) getirir. Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır."*[525] *"Latif"* kelimesinin manası olarak bu örnek ayette en ağır basan ihtimal şudur: Hardal tanesini kabuğundan çıkarmak ve bulunduğu yerden haberdar olmak... *Latif* kelimesine bu manayı verenlere biz de şöyle bir eklemede bulunalım: Yüce Allah'ın dininin ahkâmını kolay ve meşakkatsiz kılması O'nun lütfündendir. Bu hükümler, Yüce Allah'ın ilminin tecelligâhı olan kelâm sıfatındandır. Yüce Allah'ın, Ahzâb Sûresi'nde Peygamberimizin hanımlarına hitap ederek verdiği öğüt, hikmet ve ahkâmın son kısmında yer alan şu ifadesi de bu kabildendir: *"Evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah, her şeyin iç yüzünü bilendir ve her şeyden haberi olandır."*[526] Geriye Yüce Allah'ın zatında latif olmasına delil getirmekten başka bir şey kalmadı. O'nun zatındaki bu lütfü, sıfatlarında, fiillerinde ve ahkâmında lütfündeki kemale uygundur. Yüce Allah'ın, zatı ile latif olduğuna delil de tefsirini yapmakta olduğumuz ayettir. Bu ayetten O'nun zatı ile latif olmasından başka bir şey zuhur etmemektedir.

Kelâmcılar, *"el-Latif"* kelimesini, "er-Rahim" ve "el-Halim" gibi zat sıfatlarından kabul etmeye yanaşmamaktadırlar. Nakilciler ve sufîler ise böyle bir şeyden kaçınmamakta, tam aksine bunun varit olduğunu söylemektedirler. Zemahşerî, bu ayetle ilgili olarak öyle bir söz söyler ki, bu söz, esercilerle sufîlerin görüşlerini teyit eder gibidir. Halbuki Zemahşerî, Mutezile mezhebinden olup, Allah'ı tenzih etmekte aşırı giden birisidir. Zemahşerî'ye bu gö-

522. Hac, 22/63.
523. Şûrâ, 42/19.
524. Yusuf, 12/100.
525. Lokman, 31/16.
526. Ahzâb, 33/34.

rüşünde Râzî, Beydâvî, Ebûssuûd ve Âlûsî gibi Eş'arî mezhebinden ve başka mezheplerden müfessirler tabi olmuşlardır. Zemahşerî şöyle der:

"O, gözlerin kendisini idrak edemeyeceği kadar latiftir. O, latif olan her şeyden haberdardır. O, gözleri idrak eder (görür), gözler, O'nun kavrayamayacağı kadar latif olamaz. Bu ifade leff ü neşr kabilindendir."[527]

Müfessirler bu manayı, Zemahşerî'den nakletmişler ve "*latif*" kelimesini, -duyu organları vasıtasıyla algılanamadığı ve onlarla izlenemediği için- "kesif/yoğun" kelimesinin müstear (istiare sanatı yapılmış) mukabili kabul etmişlerdir.

Âlûsî bu hususta şöyle der:

"eş-Şihâb'ın dediği gibi, el-Behâî'nin ifadesinin zahirinden anlaşılan burada istiare olmadığıdır. Çünkü O, Yüce Allah'ın esmâ-i hüsnâsını şerh ederken şöyle der: '*el-Latif*', kullarına lütufla muamele eden demektir. Yüce Allah'ın dünyada ve ahirette lütuflarından açığa çıkanları ve gizli kalanları bitip tükenmez. '*Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız.*'[528] '*el-Latif*'i, mana ve hakikatlerin gizliliklerini ve inceliklerini çok bilen şeklinde tarif edenler de olmuştur. Bundan dolayı sanatında mahir olan bir kimseye 'latif' derler. Bu kelimenin, kesafetin (yoğunluk) mukabili olan 'letafet' kelimesinden türemiş olma ihtimali de vardır. Bu kelime, kullanımın zahirine bakacak olursak cismin sıfatlarından ise de mutlak letafet cisimde bulunmaz. Çünkü cisimlik, onun kesif olmasını gerektirir. Onun için onun letafeti görecelidir. Mutlak letafetle, mutlak nurun vasfedilmesi uzak bir ihtimal değildir. O nur ki, kendisini gözlerin idrak etmesi şöyle dursun, basiretler bile idrak edemez. O nur ki, kendisini fikirlerin algılaması şöyle dursun, esrarın şuuru bile algılayamaz. O, suretlere ve misallere benzemekten uzaktır. Renklerin ve şekillerin kendisine hulûl etmesinden münezzehtir. Çünkü letafetin kemali, özelliği bu olan bir varlık için söz konusudur. Başkası, kâmil bir letafetle mutlak olarak vasfedilemez. Tam aksine letafette ondan daha aşağı mertebede olana kıyasla nitelenebilir. Başkası ona nispeten kesafetle vasfedilir."[529] Âlûsî, bu görüşü şu şekilde tenkit eder: "Tercihe şayan olan görüşe göre; -insan zihnine kolayca geldiği üzere- Yüce Allah için 'el-kesif'in mukabili manada olmak üzere '*el-Latif*' denmesi, asla hakiki manasında değildir. Bunu anlamak öyle zor da değildir."[530]

527. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 41-42.
528. İbrahim, 14/34.
529. Âlûsî, *Ruhu'l-Maânî*, VII, 248.
530. Âlûsî, *a.g.e.*, VII, 248.

Ben de derim ki, bu latif sözde zikredilen şeyler; yani *"lutf"*un hiçbir zata benzemeyen zat için yine aynı zat vasıtası ile ispatı ve *"el-Latif"* kelimesine "incelikleri bilen" şeklinde verilen mananın zayıf kılınması açıklamalarının her ikisi de hakikatlerin özü ve aslını yansıtır. Çünkü burada geçen *"el-Latif"* için yapılan tefsir, *"el-Habir" (her şeyden haberdar)* manasındadır. Âlûsî'nin "Mutlak letafet cisimde bulunmaz vs." şeklindeki sözünün dil açısından bir açıklaması vardır. Fakat kelâmcı ve filozoflardan aklî ilim erbabı bilginlerin kullandıkları terimde "cisim" tabiri, dil ve ondan türeyen kelimelerdeki "cisim" sözcüğünden daha genel ve daha kapsamlıdır. Dilde kullanılan "cisim" kelimesi, "cesamet" yani "irilik" kelimesinden türemiştir. *Lisânu'l-Arab* ve başka eserlerde ifade edildiğine göre "cisim", insanlar, develer, hayvanlar ve bundan başka iri kıyım canlı türlerinin organ veya bedenleri demektir. Buna karşılık âlimlerin terimlerine göre "cisim"; bölmeye elverişli veya uzunluğu, eni ve derinliği olan şey demektir. Maddi varlıklar da bundan daha geniş kapsamlıdır. Bu asırda geniş boyutlar kazanan kâinat ilimlerinde bilindiği üzere, eski çağlarda latif olarak bilinen şeylerden daha latif varlıklar vardır. Çünkü eski çağlarda, latifliğe hava veya meltem örnek verilirdi. Bu latif meltemin iki unsurdan teşekkül ettiği ve bu iki unsurun ikisinin de oluşturdukları meltemden daha latif oldukları sabit olunca, bizim yerküremizi çevreleyen hava tabakasının dünyamıza yakın bir kalınlığı ve kâinatta havadan ve onu oluşturan iki unsurundan ve benzerlerinden daha latif şeyler bulunduğu... Bu başka unsurların da gizli, latif ve basit unsurlardan oluştuğu... Ve gerek atmosferimize ve gerekse dünyamıza akıllara durgunluk verecek derecede farklı uzaklıklarda bulunan güneşlerden ve yıldızlardan ışık ve ısıyı "esîr" adındaki bu tabakanın taşıdığı artık bilinmektedir. Kâinat âlimlerinin düşünerek ve akıl yürüterek var olduğuna kesin karar verdikleri bütün varlıklara sirayet eden ve onları birbirine bağlayan bu unsur, gözlerin idrak edemeyeceği ve kimyacıların üzerinde işlem yapamayacakları kadar latiftir. Bilindiği üzere kimyagerler, havayı, suyu ve başka bileşenleri gözle görülemeyen en küçük elementlerine ayırıp, bunların üzerinde çeşit çeşit işlemler yapabilmekte ve onları birçok zararlı ve faydalı alanlarda kullanabilmektedirler. Beşerî ruhların bağımsızlığına, latif ve kesif birtakım siluetlerin şekillerini alabilme gücü olduğuna inanan bazı kimseler, bunların söz konusu şekle "esîr" yardımıyla girdiği kanaatini taşımaktadırlar. Bunlara göre "esîr" yardımıyla tecelli eden en latif siluet, gözlerin görebileceği kadar kesin hale gelen "esîr"den edinilmiştir. Ancak onun bu kesafeti, -"esîr"in ışıkla camdan ve ışıksız olarak bütün vücutlardan geçtiği gibi- kesif vücutlara nüfuz etmesine mani değildir. Bu latif cisim, -ruh çağıranlarda olduğu gibi- kendisiyle arasında uyum olan bir beşerin kılığına girebilir. Ruh, bu elbiseyi çıkardığı

zaman artık onu görmek mümkün olmaz. Çünkü sonsuz derecede latif hale gelmiştir.

Varlık rütbelerinden her rütbede bulunan bütün varlıklar ve bu rütbede bulunan sıfatlardan her sıfat, varlığını ve sıfatlarını hâkim olan yaratıcıdan almıştır. Büyük farklılıklarına işaret ettiğimiz bu sıfatlardan oluşan latiflik karşısında Yüce Allah'ın latifliği çok daha ince ve çok daha gizlidir. Bunların bazılarının latifliği, onun dil ve örfî yönden cisimliğini gerektirmediğine göre Yüce Allah'ın latifliği buna çok daha layık ve çok daha müstahaktır. Bütün âlimlerimiz ve gerek Frenk ve gerekse başkalarından olmak üzere ruhçu bilginler, -tıpkı tasavvufçular gibi- ölülerin ruhlarının latiflikte muhtelif şekillerde tecelli edebileceğini ve bazı canlıların ruhlarının ise tecerrüt edip başka latif görüntü içinde zuhur edebileceğini söylemektedirler. Ruhçular da dahil olmak üzere bütün bunları inkâr eden bilginler, ruhun mahiyetinin bilinemeyeceği, onun esîrden ve bütün maddi elementlerden daha latif ve daha kapalı olduğu ama bununla birlikte akıllı ve tasarrufta bulunabilen bir mahiyette olduğu noktasında hemfikirdirler. Materyalistler ise bütün unsurların ve birleşimlerin biçimlerinin kendisinde zuhur ettiği ve kâinatın oluştuğu ilk maddenin mahiyetinin bilinemeyeceğini, hiçbir kimsenin onu idrak edemeyeceğini ve onun için hiçbir sınır konamayacağını söylerler. Onlara göre bu ana madde, latifliğin en son sınırındadır. O, ezeli ve ebedidir. Gerek ruhçu ve gerekse materyalist bütün bilginler, ittifakla söylerler ki bir şeyin zatının latifliği, terkib (belli unsurlardan mürekkep olma), hadd (tanım) ve tehayyüzü (belli bir yerde bulunma) gerekli kılmaz. Yaratıcının zatının latifliği ise bunu haydi haydi gerekli kılmaz. Kelâmcılar, bu zorunlu sonuçtan kaçtılar ve Yüce Allah'ın kitaplarında kendi nefsini vasfettiği birçok şeyi bazıları inkâr ederken, bazıları da tevile kalkıştılar. Bu yaptıkları, gaip olanı hazır olana, vacip olanı da caize kıyas etmektir. Oysa Yüce Allah, bütün bunların üstündedir. O, latiftir ve her şeyden haberlidir. Gerçekten işiten ve görendir. Uludur, büyüktür. O, ilktir, sondur, zahirdir ve batındır. O, her şeyi çok iyi bilendir.

قَدْ جَاءَكُم بَصَائِرُ مِن رَّبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا
عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ ﴿104﴾ وَكَذَٰلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ
يَعْلَمُونَ ﴿105﴾ اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ
الْمُشْرِكِينَ ﴿106﴾ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا
أَنتَ عَلَيْهِم بِوَكِيلٍ ﴿107﴾

104. (Doğrusu) size Rabbinizden basiretler gelmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de kōr olursa zararı kendinedir. Ben üzerinize bekçi değilim.

105. Böylece biz ayetleri geniş geniş açıklıyoruz ki, "Sen ders almışsın" desinler de biz de anlayan toplum için onu iyice açıklayalım.

106. Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden yüz çevir.

107. Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin.

Bundan önceki ayetlerin tümü, dinin inanç sistemi olarak ilahiyatla ilgiliydi. Bu ayetler ise onların ilim ve hidayet açısından taşıdığı değere dikkat çekmeyle... Bunları Yüce Allah adına tebliğ eden Hz. Peygamber'le... Müşriklerin onun hakkında söyledikleri sözlerle... Onun bir olan Yüce Allah'ın -bir beşer olarak- onlar hakkındaki kanununu (sünnetullah) tebliğ etmesiyle... Ve bu makamda Hz. Peygamber'e yapması gerekli olan ve olmayanla ilgilidir. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır:

"(Doğrusu) size Rabbinizden basiretler gelmiştir." Bu ayette geçen ***"el-basâir"***, *"basiret"* kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin birçok manası vardır. Bunlar arasında şu manaları sayabiliriz: Kalbin inancı, yakin ile sabit olan marifet ya da bir şeyi bilmedeki yakin, ibret, şahit veya bir meseleyi ispat eden tanık, hüccet veya kıvrak zekâ ya da ilmî gerçeklerin kavranmasına yarayan kuvvet... "Basiret", maddi objeleri görmeye yarayan gözün (basar) karşıtıdır. Muaviye'nin Hâşimoğullarından birisine, o kişinin de kendisine söylediği sözde geçen "basar" ve "basiret" kelimeleri bu kabildendir: Muaviye, "Sizler ey Hâşimoğulları! Sizlerin gözleri (ebsâr) hasta." deyince

Hâşimoğullarına mensup olan kişi de kendisine şöyle cevap verir: "Sizlerin de ey Ümeyyeoğulları! Basiretleriniz sakat! Yani kalpleriniz ve akıllarınız sakat!" Bu ayette geçen *"el-basâir"*den maksat, bu sûrede veya *"Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır."*[531] ile başlayan ifade akışında yer alan ayetler veya bu ayetler ve bu manada dinî gerçekleri ifade eden başka ayetlerdir ya da tümüyle Kur'ân'dır. Ayette *"câekum"* fiilinin müzekker kılınması, belki de bu yaklaşımı güçlendirir. Çünkü belâgatli bir ifadede, böyle bir kullanımın mutlaka bir esprisi olmalıdır. Çünkü böylesi, -caiz olsa bile- asıl kaideden aksi bir durumdur. Fiilin müzekker getirilmesi konusunda nüktelerin en güçlüsü, müennes lâfzın (*basâir*) müzekker manada (Kur'ân manasında) gelmiş olmasıdır. Ayette hitap, -İbn Cerir ve başkalarının dediği gibi- Hz. Peygamber'in lisanı üzere gelmiştir. Ayetin manasına gelince Bu ayet-i celilelerde size aklî ve kevnî hüccetlerden oluşan basiretler gelmiştir. Bunlar, size hakkın -sonsuz mutluluğa erişmenin kendisine bağlı olduğu- yakinî inanç sistemini ispat etmektedir. Bunlar, sizi yaratan, sonra da bir adam biçimine sokan, vücutlarınızı, duyularınızı ve diğer güç ve kuvvetlerinizi yetiştirip eğiten Rabbinizden gelmiştir. Bunu, benzerlerinizi terbiye ettiği şeyin en güzeliyle ruhlarınızı da terbiye etmek için yapmıştır. ***"Artık kim hakkı görürse faydası kendisine"***dir. Yani her kim bu basiretlerle hakkı ve hidayeti görüp de iman eder ve salih amel işler, sonra da doğru yola girerse, kendi nefsi için görmüş ve önden ve arkadan yaptığı hayrı ve iyiliği kendi nefsinin mutluluğu için yapmış olur. ***"Kim de kör olursa zararı kendinedir."*** Yani kim de söz konusu basiretlerden yüz çevirip, onlarla düşünmeyip -inadında sabit kalarak veya baba ve dedelerini taklit ederek- sapıklığında ısrar ederse kendi nefsi aleyhine suç işlemiş ve onu yok etmiş olur. Basiretlerin körlüğü, gözlerin körlüğünden daha beterdir ve hem bu dünyada ve hem de ahirette akıbeti daha da kötüdür. Bu ayet, Yüce Allah'ın *"Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir."*[532] *"Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir."*[533] *"Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz."*[534] ayetleri gibidir. Bu son örnek ayette *"fe lehâ"* ifadesi, burada "fe aleyhâ" manasındadır. "Fe aleyhâ" yerine *"fe lehâ"* kullanılmasının esprisi, "müşâkele" veya "el-izdivac/el-muzâvece"dir.[535] Bundan başka inceliklerden

531. En'âm, 6/95.
532. Fussilet, 41/46.
533. Bakara, 2/286.
534. İsrâ, 17/7.
535. el-Muzâvece bir edebî sanattır: Şart ve cevap cümlesi formunda gelen iki mana arasında bir eşleştirme yapmaktır. Bir başka ifadeyle; şart ve cevap şeklindeki iki cümlede vaki olan iki manayı birbirine eşleştirmektir. Ve bu iki manadan her birine, bir diğerinin sonucuna bağlanan manayı bağlamaktır.

de söz edilmiştir. ***"Ben üzerinize bekçi değilim."*** Ben, karşılığını alasınız diye amellerinizi gözetleyen, hesabınıza bir bir kayda geçiren ve onları muhafaza eden bir bekçi değilim. Ben, sadece bir müjdeci ve uyarıcıyım. Gözetleyen ve muhafaza eden sadece Yüce Allah'tır. O, sizin gizlediklerinizi de açığa vurduğunuzu da bilir. Ve yaptıklarınıza karşılık hak ettiğiniz karşılığı size verir. Hesaba çekmek sadece O'na aittir. Bana düşen ise sadece tebliğ etmektir.

"Böylece biz ayetleri geniş geniş açıklıyoruz." Yani bu sûrede veya bu ifade akışı içinde görmüş olduğun maanî sanatları ve beyan incelikleri içinde şanı yüce ve ulaşılması zor olanı hedefleyen böylesi bir açıklamayla Kur'ân'ın diğer yerlerindeki ayetleri geniş geniş açıklıyoruz. İman esaslarını ispat etmek, adabın ve amellerin en güzelini göstermek için açıklıyoruz. Dolayısıyla onları, -insanların akılları ve anlayış yetenekleri birbirinden farklı, fertlerin ve toplulukların yetenekleri birbirinden ayrı olduğu için- bir türden diğerine, bir halden bir başka hale çeviriyoruz. ***"Sen ders almışsın, desinler de." "Ders"*** kelimesinin genel manası, bir şeyi götürsün veya istediği gayeye erişsin diye bir şeyle ilgilenmeyi tekrar etmek ve bir şey için yapılan fiili art arda yapmak demektir. "Reseme't-dâra ve âsârahâ" kullanımında olduğu gibi, "derese'ş-şey'u-yedrusu" denilir. Manası herhangi bir şey, rüzgârın etkisiyle veya üzerinde yürüye yürüye ya da bunun dışında başka bir sebeple silindi ve zail oldu demektir. İsm-i faili, "dârisun" şeklindedir. "Deresethu'r-rîhu ev gayruhâ/Rüzgâr veya başkası onu sildi." "Derese'l-lâbisu's-sevbe dersen, fe huve derisun/Elbiseyi giyen kişi onu eskitti." "Deresû't-taâme/Buğdayı, tanesiyle samanını birbirinden ayırmak için dövdüler." "Derese'n-nâkate, dersen/Deveyi eğitti ve yetiştirdi." demektir. "Derese'l-kitâbe ve'l-ilme, yedrusu, dersen ve diraseten/Kitabı okudu ve ilim öğrendi." demektir. "Dâresehû-mudâreseten" tabiri de "derese yudrusu" kabilindendir. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*'da bunları naklettikten sonra şöyle der: Sanki ilim, onu öğrenmek isteyene inat etmekte ve sonunda onu bellemesi için boyun eğmektedir. Daha sonra da şöyle der: "Derestu'l-kitâbe, edrusuhû" demek, okuya okuya kitabı zelil hale getirdim ve nihayet onu bellemek bana hafif hale geldi, demektir. Aynı kökten "ed-durse" ise "er-riyâdatu/eğitim" demektir. Zikredilen manaların tümünde, bir işten kastedilen gayeye erişmek için onu tekrarlama ve yapmaya devam etme manası vardır.

Kıraat imamlarının çoğunluğu bu kelimeyi "dereste" şeklinde okumuşlardır. İbn Kesir ve Ebû Amr, işteşlik kipiyle "dâreste" şeklinde okumuştur. Bu kıraat tarzı, İbn Abbas ve Mücâhid'den rivayet olunmuştur. İbn Âmir ve Ya'kûb "dereset/eskidi" şeklinde okumuştur. Bu kıraat, Übeyy, İbn Mesûd, İbnü'z-Zübeyr ve el-Hasen'den rivayet edilmiştir. "Li dereste" kelimesinin

ifade ettiği ta'lil (sebep bildirme) özeldir ve karineden anlaşılan genel bir ta'lil üzerine matuftur.

Buna göre ayetin manası şöyle olur: Farklı akıl ve anlayış düzeyinde olan ve iman etmeye hazır bulunanlar bunlarla doğru yolu bulsunlar ve şu inkârcı, inatçı ve mukallit müşrikler "Ya Muhammed! Sen bundan önce ders görmüş ve öğrenmişsin. Bu senin iddia ettiğin gibi indirilmiş bir vahiy değildir." desinler diye ayetleri çeşitlere ayırarak sana ayrıntısıyla açıklıyoruz. Müşrikler, Peygamberimize (s) iftira atmak için bu iddiayı ileri sürmüşlerdi. Müşrikler, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı Mekke'de kılıç imal eden Rum asıllı bir köleden öğrendiğini iddia etmişlerdi. Peygamberimizin bu kölenin yanına sık sık gittiği söylenmiştir. Nitekim bu hususa Nahl Sûresi'nin şu ayetinde işaret olunmaktadır: *"Şüphesiz Biz onların: 'Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor.' dediklerini biliyoruz. Kendisine nispet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Halbuki bu apaçık bir Arapçadır."*[536] Ya da "Bunu âlimler aralarında birlikte mütalâa ve müzakere ettiler ve sen de onlardan öğrendiklerini bize getirdin." desinler diye ayetleri çeşitlere ayırarak sana ayrıntısıyla açıklıyoruz. Veya "Bu inanç esasları eskimiş ve silinmiştir, şu manada ki, bunlar eski efsanelerdir, eskimiş ve yıpranmıştır." desinler diye ayetleri çeşitlere ayırarak sana ayrıntısıyla açıklıyoruz. Bu iki kıraat tarzı, Furkan Sûresi'ndeki şu ayetle aynı manadadır: *"İnkâr edenler: 'Bu (Kur'ân), olsa olsa onun (Muhammed'in) uydurduğu bir yalandır. Başka bir zümre de bu hususta kendisine yardım etmiştir.' dediler. Yine onlar dediler ki: '(Bu ayetler), onun başkasına yazdırıp da kendisine sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır.' Böylece onlar hiç şüphesiz haksızlığa ve iftiraya başvurmuşlardır."*[537] Son kıraati teyit hususunda bu ayetten daha bariz olanı Yüce Allah'ın Şuara Sûresi'nde Hûd kavminin ağzından naklettiği şu ifadesidir: *"(Onlar) şöyle dediler: 'Sen öğüt versen de vermesen de bizce birdir. Bu, öncekilerin geleneğinden başka bir şey değildir. Biz, azaba uğratılacak da değiliz."*[538] Bu ayet hakkında varit olan üç kıraatin (dereste/öğrendin, dâreset/bilginler aralarında müzakere etti, dereset/eskidi, mitoloji oldu) hikmeti, müşriklerden üç ayrı grubun sözlerini hikâye etme ve aktarma maksadıdır. Bu da Kur'ân'ın kelime ve şekillerde cari olan icazındandır.

Bazı bilginlere göre "*ve li yekûlû dereste*" ifadesinin başındaki "*lâm*" akıbet ve dönüşme (sayruret) lâmıdır. O zaman mana şöyle olur: Ta ki, ayetleri geniş geniş açıklamamızın akıbeti, şirkte kök salan kimselerin kuru inat, böbürlenme, inkâr ve ilhad sebebiyle "Sen ders almışsın!" demek olsun... Bazı bilginlere göre ise bu ayetteki ta'lil sahihtir ve bunu Yüce Allah'ın şu

536. Nahl, 16/103.
537. Furkan, 25/4-5
538. Şuara, 26/136-138.

ifadesi teyit etmektedir: *"Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir."*[539] *"Yudillu bihî kesiren*/Birçoklarını saptırır." ifadesinden maksat, "saptırma"nın hakkında ayet inen hedeflerden biri olduğu değildir. Ya da bunun Kur'ân'ın bizzat kendisinin onun için sebep ve illet teşkil ettiği maksatlardan biri olduğu da değildir. Bunun asıl manası, Yüce Allah'ın verdiği misallerin fıtratı bozuk olanlarda bundan yüz çevirme ve O'nu inkâr etmeleri sebebiyle sapıtma sonucunun ortaya çıkmasıdır. Bu da Kur'ân'ın indirilmesiyle ortaya çıkan akıbet manasındadır. Tıpkı Yüce Allah'ın nefislerde ve dış âlemde insanlar için yaratmış olduğu menfaatlerin tümünden yaptıkları suiistimal sebebiyle ortaya çıkan birçok zarar gibi...

"Biz de anlayan toplum için onu iyice açıklayalım." Yani biz de zikredilen ayetleri geniş geniş açıklamayı ihtiva eden bu Kur'ân'ı iyice açıklayalım diye... Ki, bu Kur'ân hakkında böbürlenen bazı kimseler, "Bu Kur'ân, bir ders ve çalışmanın eseridir." diyorlar. Ya da "Ayetleri geniş geniş açıklamayı bilfiil veya hiçbir taklit ve inadın arız olmadığı istidatla bilistidat (potansiyel olarak) bilen bir kavme açıklayalım ve onların delalet ettiği gerçekleri ve bunlara tabi olmanın doğuracağı mutluluğu beyan edelim diye..." Bu son şıkta açıklama manasına olan "et-tasrif" kelimesi, -açıkça ibarede olmasa da- "nusarrifu" fiilinden anlaşılmaktadır. Bu ifadenin bir öncesine atfından anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber'e "Sen ders aldın veya bilginlerle mütalâa edip bu indirilmiş ayetleri getirdin. Çünkü bunlar, alınan bir dersin veya müzakerenin eseridir." diyenler, Yüce Allah'ın çeşit çeşit ve türlü türlü yollarla açıkladığı bu ayetleri ya da bunların sırlarını ve bunların neden bütün dünya menfaatlerine tercih edilmesi gerektiğini anlamayan cahillerdir. Bu ayetlerin manalarını ve onların yoluna girmenin güzel akıbetini bilenlere gelince, ayetler üzerinde derinden derine düşünmek suretiyle Kur'ân'ın hakikatini veya bu açıklamadaki hüccet ve burhanla teyit edilmiş olan beyan çeşitlerini anlayanlar bunlardır.

Müfessirlerin bu ayet hakkında birbiriyle çelişik olarak ileri sürdükleri başka görüşler de vardır:

1) Bu görüşlerden birisi, bazı müfessirlerin ileri sürdükleri şu görüştür: "Dâreste"den maksat, Yahudilerle birlikte müzakere ettin ve onlardan bu ayetlerin bazı manalarını ezberledin, demektir. Ancak bu görüş, kesin olarak bilinen şu noktalarla çürümektedir: Bu sûre, Mekke'de Hz Peygamber'in peygamberliğinin ilk yıllarında inmiştir ve o (s) Yahudilerden hiçbir kimseyle görüşmemiştir. Çünkü Yahudiler, Mekke'de oturmuyorlardı. Sonra Hz. Peygamber, Yahudilerden kitaplarını müzakere yoluyla almış olsaydı, -müşrikler, Hz. Peygamber'in durumunu kendilerine sormak için heyet gönder-

---

539. Bakara, 2/26.

diklerinde- bunu Mekke müşriklerine ve bunların dışında kendi kavimlerine ve müşriklere açıklarlardı. Çünkü Hz. Peygamber'in getirdiği Kur'ân, onların kitaplarına hâkim) idi (5/48. Kur'ân, onların nezdinde olan kitabın tahrif edilmiş olduğunu, içinde onların peygamberlerinin getirdiği şeye göre fazlalık, unutmaları sebebiyle de noksanlık bulunduğunu beyan etmektedir. Nitekim biz bu hususu daha önce Âl-i İmrân Sûresi'nin baş tarafıyla, Nisâ Sûresi'ni tefsir ederken beyan etmiştik[540]. Dileyenler bu ayetlerin tefsirine bakabilirler. Ayrıca Kur'ân onlara kendi kitaplarında bulunduğu halde gizledikleri şeylerden birçok şeyi beyan etmektedir (5/15). Kur'ân, bir diğer açıdan daha tamam ve daha mükemmeldir. Çünkü Hz. Peygamber, peygamberlerin en sonuncusudur ki, Yüce Allah, dinini onun lisanıyla ikmal etmiştir.

2) Ayet hakkında ileri sürülen çelişik görüşlerden bir diğeri ise birinci görüşü ileri sürenlerden başka müfessirlerin benimsedikleri bir görüştür. Bu görüşe göre, *"ve li yekûlû dereste"* menfi manalıdır. Buna göre mana, *"Böylece Biz ayetleri geniş geniş açıklıyoruz ki, 'Sen ders almışsın!' demesinler diye..."* şeklinde olur. Bu görüşü İbn Cerir dile getirir. Râzî de Mutezile âlimlerinden Kadı'dan nakleder. Râzî, bu yaklaşımı -haklı olarak- şiddetle reddeder. Ancak bu ifadeyi Cebriyye ve Kaderiyye mezheplerini çürüten bir delil olarak alması isabetli değildir.

3) Ayet hakkında ileri sürülen görüşlerden birisi de Râzî'nin ileri sürdüğü görüştür. Buna göre kâfirler, Kur'ân'ın parça parça indirilmesi konusunda şöyle diyorlardı: Muhammed, bu ayetleri birbirine ekliyor. Bunların üzerinde derinden derine düşünüyor ve onları ayet ayet düzeltiyor. Sonra da ortaya çıkarıyor. Eğer bu ayetler bir vahiy olsaydı, -Musa'nın Tevrat'ı bir kerede getirdiği gibi- onu bir defada getirirdi. Dolayısıyla müşrikleri "Kur'ân'ın başkalarıyla müzakere ve mütalâa neticesi indiği" yolunda kuşkuya düşüren husus, Kur'ân ayetlerinin durumlar gerekli kıldıkça geniş geniş açıklanmasıdır.[541]

Biz deriz ki, Râzî'nin bu ifadesi uydurma bir sözdür ve geneli itibarıyla hakkında sahih olan herhangi bir nakil de yoktur. Çünkü ne Araplar ve de Ehl-i Kitab, Hz. Musa'nın Tevrat'ı Yüce Allah'ın katından toptan getirdiğine inanmıyorlardı. Bu, sadece "On Emir" için geçerlidir. Tevrat'ın kalan hükümleri se -tıpkı Kur'ân gibi- çeşitli yerlerde olayların gelişimine göre nazil olmuştu. "On Emir" ise -bu sûrenin tefsirine başlarken ifade ettiğimiz üzere- toptan inen şu En'âm Sûresi'nin yüzde onuna bile erişmiyordu. Hatta yüzde beşinden biraz fazlaydı. Herhalde sûrede usulü'd-din hakkında varit olan apaçık ayetlerin çokluğu, bazı müfessirleri "ve liyekûlû dereste" "ve

540. Nisâ, 4/46, Mâide, 5/14.

541. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XIII, 112.

liellâ yekûlû dereste/sen ders almışsın dememeleri için" manasına gelir demeye sevk etmiştir. İnsaf ehli bir kimsenin, Kur'ân'ın müzakere ve mütalâa yoluyla alındığı yolunda düşünmesine mani olan, değişik hüccet ve burhanı bünyesinde cem eden bu birçok ayetin bir defada gelişi olsa gerektir. Peki, kendileriyle müzakere edilen bu kimseler neredeler? Bu yüce bilgilere ve muciz belâgate dair en ufak bir kırıntı, ne onların herhangi birinden ve ne de Hz. Peygamber'in bizzat kendisinden -daha önce geçen kırk yıl boyunca- neden zuhur etmedi? Hayır! Asla! Müşrikler bu sözü, sırf inat ve dik kafalılık olsun diye söylediler. Belki de içlerinden bazıları, ilk başlarda kendilerince zorunlu olarak bilinen bir hususa muhalefeti içinde bunu hiç düşünmeden söylemiş olabilir. Onların zorunlu olarak bildikleri husus ise Hz. Peygamber'in okuma yazması olmayan bir ümmi olduğu ve onların çoğunluğuna karşı bu hususta şu gibi ayetlerle delil getirmiş olmasıdır: *"De ki: Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım, O da onu size bildirmezdi. Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durdum. Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?"*[542] *"Sen bundan önce ne bir yazı okur ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtıla uyanlar kuşku duyarlardı."*[543] Bu ayetler, onların kuşkuya kapıldıklarını değil, bu sözü sırf inat olsun diye söylediklerini gösteriyor.

"Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka ilâh yoktur. Müşriklerden yüz çevir." Yüce Allah, Peygamberine (s) insanların iki gruptan ibaret bulunduğunu... Bir grubun fıtratının bozuk ve bu "indirilmiş olan basiretlerle" doğru yola girme ve bunların içindeki apaçık ayetleri geniş geniş açıklamayı bilme yeteneğinin kalmadığını... Bu ayetlerden nasiplerinin sadece böbürlenme ve onların indirilmiş olduğunu inkâr olduğunu... Diğer grubun ise bunları bildiğini ve yapılan beyanla doğru yolu bulduğunu beyan ettikten sonra, Peygamberine Rabbinden kendisine vahyolunana -onu beyan ederek ve gereğince amel ederek- uymasını emrediyor. Yüce Allah, bu emri *"Rab"* ismini Hz. Peygamber'in yerine geçen zamire muzaf (tamlanan) kılarak (*Rabbike* diyerek) veriyor. Böylece onun şanını yücelttiğine ve büyüttüğüne, vahyin kendisine indirilmesinin kendisini nefsinde terbiye etmek olduğuna, onu kendi cinsinden bütün insanlığa peygamber olarak görevlendirdiğine, kendisine tabi olmaya muvaffak kılınan kimselerin bununla terbiye olduklarına işaret ediyor. Çünkü *"iktidâ"* (*uymak*), ancak bildiğiyle amel eden, emrettiği şeyi yapan kimseyle tamam olur. Burada verilen "uyma emri", -onun rabbanî tevhidle birbirlerinden ayrılmaz şeyler olduklarını beyan etmek için- ilâhî kelime-i tevhid emriyle yan yana verilmektedir. Nasıl ki, indirdiği rızıkla bedenleri, indirdiği vahiyle de ruhları geliştiren ve terbiye eden

542. Yunus, 10/16.
543. Ankebût, 29/48.

Yaratıcı, yaratmada ve hidayette hiçbir ortağı olmayan bir Allah'tır, o zaman kendisine tapılan ilâhın da bir olması ve amellere -nezdinde- şefaat ederek ve dostluğunu kullanarak karşılığını verme hususunda hiçbir ortağının olmaması gerekir. Burada *"uy"* emrinden maksat, -herhangi bir işle meşgul olan kimseye çalışma emrini veren kimselerin çoğunda olduğu üzere- sırf buna "devam etmek" değildir. Bundan asıl maksat, bunun tebliği tamama erdiren şeylerden olduğunu beyan etmektir. Yüce Allah, daha sonra kelime-i tevhide bitişik olan bu emrin üzerine, müşriklerin şirkte ısrarlarına ve "Ders almışsın!" veya "Bunlar eskimiş şeylerdir!" gibi sözlerine aldırmaksızın onlardan yüz çevirme emrini atfetti. Çünkü hak ne zaman sözle ve ihlâslı bir amelle zuhur ederse yücelir, aslı esası olmayan amellerle ve süslü sözlerle ortaya çıkan bâtıl, ona zarar veremez.

Peygamberine hitaben müşriklerden yüz çevirmeyi emreden Yüce Allah, daha sonra bu meseleyi hafifletti ve ***"Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı."*** dedi. Yani Allah onların şirk koşmamalarını dileseydi, onlar şirk koşmazlardı. Bunu biraz açalım: Yüce Allah, beşeri -tıpkı melekler gibi- fıtraten itaatkâr ve mü'min olarak yaratmamıştır. Yüce Allah insanları sadece iman etmeye, inkâra, tevhide ve şirke, itaate ve fıska hazır halde yaratmıştır. Yüce Allah'ın bu husustaki kanunu (sünnetullah) insanların kendi tercihleriyle hareket eden kimseler olması şeklinde tecelli etmiştir. Beşerin içgüdüleri ve fıtratı tümüyle hayır üzerinedir. Buna karşılık beşer, kendi tasarrufları, bilgileri ve amelleri çerçevesinde iyi ya da kötü olur. Biz, bu meseleyi daha önce geniş geniş açıklamıştık. ***"Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin."*** Sen, ancak bir müjdeleyici ve uyarıcısın. Onların üzerine bekçi ve vekil olan Yüce Allah'tır. Ama Allah bununla birlikte onların ellerinden yeteneklerini almamakta, kudretiyle onları kendisine iman etmeye ve itaate zorlamamaktadır. Çünkü Yüce Allah, bunu yapsa, bu onları beşer cinsinden çıkarıp başka bir cinse katmak olur. Herhalde bu iki cümlede ihtibâk[544] sanatı vardır. Takdiri şöyle olsa gerektir: Biz, seni onların üzerine kendilerini hesaba çekmen ve karşılığını vermen için amellerini muhafaza eden bir bekçi kılmadık. Onların işlerini üstüne alan ve onlar hakkında tasarrufta bulunan bir vekil de kılmadık. Sen, onların üstünde ne vekil ve ne de mülk (hükümdarlık) ve hükümranlıkla bekçi de değilsin. Yani -bazı hükümdarlarda zorla veya karşılıklı rıza ile benzeri olduğu gibi- bizim emrimiz ve hükmümüzle zikredilen bu iki vasıf sende yoktur. *"el-Hafiz"* ve *"el-vekil"* kelimelerinin tefsiri daha önce bu sûrenin 66. ayetinin *"O, hak olduğu halde*

---

544. İhtibâk: İki bölümlü bir cümlede ya da iki cümleli bir sözde, iki karşıt (mukabil, mütekabilin) ya da iki benzerin birleştiği ve birincide anılanın karşıtını yahut benzerini ikinciden, ikincide anılanınkini de birinciden hazfetmektir. Bkz. İsmail Durmuş, DİA, XXI, 553. (Çev.)

kavmin onu yalan saydı. De ki: Ben size vekil değilim." tefsiri yapılırken geçmişti. O ayetin tefsirine bakılabilir. İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre söz konusu o ayet, kılıç ayetiyle mensuhtur. Bu rivayet, yine İbn Abbas'tan bu ayet veya bunun öncesindeki ayet hakkında da rivayet olunmuştur. Cumhur ise -daha önce geçtiği üzere- bu gibi bir durumu mensuhtan saymıyor. Bu ayetin İslâm ümmeti henüz oluşumunu tamamlamadan ve Hz. Peygamber de duruma hâkim olmadan önce inmiş olduğunu biz de kabul ediyoruz. Fakat bu ayetin benzeri, zikredilen durumlar gerçekleştikten sonra da nazil olmuştur. Çünkü yönetici, ümmetin üzerinde -burada kastedilen manada- "*hafiz*" (bekçi) olmadığı gibi vekil de değildir. Medine'de nazil olan Nisâ Sûresi'nde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kim Rasûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse, seni onların başına bekçi göndermedik!"*[545]

Bu ve benzeri ayetlerdeki din ve inanç hürriyeti, hiçbir kanun ve kitapta benzerinin olmadığı derecededir.

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَٰلِكَ زَيَّنَّا
لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿108﴾
وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ
عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿109﴾ وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ
وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿110﴾

108. Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini süslü gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerinedir. Artık O, ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir.

109. Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair kuvvetli bir şekilde Allah'a ant içtiler. De ki: "Mucizeler ancak Allah katındadır." Ama mucizeler geldiğinde de inanmayacaklarını siz nereden bileceksiniz?

110. Yine ona iman etmedikleri ilk durumdaki gibi onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları taşkınlıkları içinde kör ve şaşkın bırakırız.

545. Nisâ, 4/80.

Müşriklerin İlânlarına Sövmek Doğru mu?

Yüce Allah, bu ayetlerden önce Peygamberine vahyini sözle ve uygulamayla tebliğ etmesini, müşriklerin inkârlarına ve vahye dil uzatmalarına mukabil sabırla ve tahammül göstererek onlardan yüz çevirmesini emretti. Buna sebep olarak şunu gösterdi: Yüce Allah'ın yetenekleri farklı, anlayış ve içtihatları birbirine benzemez olan beşere hâkim olan kanununun gereği, onların bir din üzerine ittifak etmemeleridir. Yüce Allah'ın peygamberler gönderme hususundaki hidayetinin gereği ise; peygamberlerin gönderildikleri insanlar üzerinde zorba değil, tebliğci ve hidayet önderi olmalarıdır. Dolayısıyla onların insanların inanç özgürlüklerini daraltmamaları gerekir. Çünkü onlara bu özgürlüğü bahşeden yaratıcılarıdır. Yüce Yaratıcı, -buna kadir olduğu halde- onları iman etmeye zorlamamıştır. Sonra Yüce Allah bu irşad üzerine, onların tanrılarına sövme yasağını ve bazılarının ayet talep etmelerini ve içyüzlerini beyan etme işini atfederek şöyle buyurdu:

"Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler." Yani ey mü'minler! Onların, Allah'ı bir yana bırakıp da yakardıkları tanrılarına sövmeyin! Onlar, Allah katında yapacakları şefaatleri ve aracılıklarıyla kendilerine bir menfaati temin etmek ve bir zararı gidermek için bu tanrılara yakarmaktadırlar. Çünkü bu hareket, sövmede ve küfretmede haddi aşarak onların Allah'a sövmeleri sonucunu doğurur. Onlar bu sövmeleriyle ve başka hareketleriyle mü'minleri öfkelendirirler. Ve bu hareketlerinin Allah'a sövülmesi sonucunu doğuracağını bilmeden yaparlar. Çünkü onlar, -Allah'a iman eden kimseler olarak- ilk başta düşünüp taşınarak ve bilerek kasten Allah'a sövmezler. Bilakis inanmadıkları bir vasıf dolayısıyla O'na söverler. Hz. Peygamber'e tanrılarını aşağılamasını emredene veya tanrılarının şefat edemeyeceğini ve bir fayda da temin edemeyeceğini söyleyene (Allah) sövmeleri buna örnektir.

Ya da öyle bir söz söylerler ki, onu söyleyen Allah'a sövme anlamına geldiğini bilmese bile, onların arasında böyle anlaşıldığı için O'na sövmek anlamı taşır. İşte bu, sebep olmaktan kaçınmak gereken şeylerdendir. Hatta "Mezhebin lâzımı, mezhep değildir; yani bir görüşün zorunlu sonucu olarak ortaya çıkan fikir, görüş sayılmaz" görüşüne göre bile bundan kaçınmak gerektiği anlaşılabilir.

Ya da onlar, kendi tanrılarına söven kişiye sövgüsünün aynısıyla mukabele ederler. Bundan maksatları, sadece misliyle mukabele etmektir. Ancak din ve mezhep farklılığı olan birçok kimsede görüldüğü üzere böyle durumda misliyle mukabele sınırında kalmazlar ve o noktayı da aşarlar. Mesela bir Hıristiyan bir Müslümanın peygamberine söver, o da onun peygamberi Hz.

İsa'ya söver. Bir Sünni ile çekişen ve tartışan bir Şii Hz. Ebû Bekir'e, o da Hz. Ali'ye söver. Verilen bu örnekteki birinci şahıs, Hz. İsa'ya sövmenin, -Hz. Muhammed'e dil uzatmak gibi- küfür olduğunu bilir. İkinci örnekte de, Hz. Ali'ye sövmenin -tıpkı Hz. Ebû Bekir'e sövmek gibi- bir fasıklık olduğunu bilir. Böylesi durumlar, çok vaki olur. Dahası çoğu kere aynı dine mensup iki din kardeşinden birisi diğerinin babasına veya mabuduna söver. Karşı taraf da onun sövmesine aynıyla mukabele eder. "Ben de senin babanın..." diyerek babasına söver, böylece onu iyice öfkelendirir ve kendisini aşağılamış olur, o da "Ben de senin kardeşinin..." diyerek aşağılama bulaştırmak maksadıyla onun kardeşine söver. Bütün bunlar, insanın bencilliğinden ve işlenen bir suça kendisini onun aynısıyla karşılık vermeye sevk eden cehaletinden kaynaklanmaktadır. Çünkü -kendi nefsini korumak ve taassupla ona bağlanmak için- karşısındaki kişinin nezdinde çok değerli olan babasını ve ondan da değerli olan mabudunu aşağılayarak küfür eder. Buharî-Müslim'de Abdullah b. Amr'dan merfû olarak şu rivayet yer almaktadır: *"Bir kimsenin ana-babasına küfür etmesi, büyük günahlardandır."* Orada bulunanlar "Ya Rasûlallah! Bir insan ana-babasına küfür eder mi?" dediler. Peygamberimiz (s) *"O, birisinin babasına söver. Sövdüğü kişi de onun babasına ve anasına söver. Böylece o kişi kendi annesine sövmüş olur."* diye cevap verdi.[546]

Buna göre ayette geçen ***"bi gayri ilm"*** *"bilmeden"* ifadesinden maksat, insanı faaliyete geçmeye sevk eden nefsani ilimdir. Bu, sövdüğü kimseyi aşağılama kastıyla birlikte olan sövme iradesidir. Çünkü burada söven kimsenin maksadı, sadece kendine söven muhatabını aşağılamaktan ibarettir. *"Bilmeden"* kelimesiyle, söven kişinin "sövdüğü kimsenin Allah'a kulluk etmediği, tam aksine başka bir tanrıya ibadet ettiği"ne inanması da kastedilmiş olabilir. Çünkü hasmı, mabudunu -kendi nazarında- Allah'ın vasfedilmesinin doğru olmadığı bir vasıfla vasfetmektedir. Farklı dinlere ve aynı din içinde farklı mezheplere mensup bazı kimselerin kendi rablerini ve ilâhlarını bir çeşit sıfatlarla, hasımlarının rablerini ve ilâhlarını da buna zıt ve tenakuz teşkil edecek başka sıfatlarla niteledikleri sabittir. Tıpkı Allah'ın sıfatlarını kabul edenlerle etmeyenlerin birbirleri hakkında söyledikleri gibi... Bu söylediğimize Eş'arîlerle Mutezilenin "Allah'ın kötülüğü ve küfrü irade edip etmediği meselesi" etrafında yaşadıkları ihtilafı örnek vermek mümkündür. Bu hususta her iki mezhep mensupları da mübalağa etmiş ve kendi ilâhlarının, muhaliflerinin ilâhlarından farklı olduğunu iddia etmiştir. Bu iki mezhebin ileri gelen büyük âlimlerinden ikisi hakkında şöyle bir anekdot nakledilir: Bir gün bir Eş'arî âlimiyle bir Mutezile âlimi birbiriyle karşılaşır. Mutezile âlimi şöyle der: "Çirkin işlerden münezzeh olan Allah'ı tesbih ede-

546. Müslim, *İman*, 146; Tirmizî, *Birr*, 4; Ahmed b. Hanbel, II, 164.

rim" Bunun üzerine Eş'arî âlimi de şöyle der: "Mülkünde ancak dilediğinin vaki olduğu Allah'ı tesbih ederim." Allah'ın dilediği şeylerin içinde "çirkin işler" de vardır. Şimdi sormak gerekir: Bunların arasından muhalifini sapıklık içinde gösterme ve tekfir etme uğrunda çok aşırı giden kimse şöyle dursun, rastgele konuşan bazı kimselerin bu iki manayı kendi mezhebini desteklemek için sövme havasında ifadesi uzak bir ihtimal midir? Herkes, göklerin, yerin, ikisi arasında bulunanların ve her ikisinde bulunan yaratıklarını yaratıcısı olan Yüce Allah'a ibadet ettiğini söylüyor. İçlerinden bazıları -kendine bir ortak edinse veya O'nu layık olmadığı bir sıfatla nitelese ya da kendi nefsini nitelediği sıfatların Yüce Allah'ta olmadığını iddia etse bile- yine de onlar doğru söylemektedirler. Fakat insanın kendi nefsine ve kendisini ortak bir özelliğin bir araya getirdiği kişiye olan taassubu, ihtilaf çatlağını -özellikle de cedel esnasında- böylesi bir şeyle genişletmeye sevk edebilir. Tam da burada Yüce Allah'ın şu ifadesini daha iyi anlayabilirsin: *"İçlerinden zulmedenleri bir yana, Ehl-i Kitab'la ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de iman ettik. Bizim ilâhımız da sizin ilâhımız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur."*[547] Ayetteki yasaklık ve sebebi hakkında bizim düşüncemiz bunlardan ibarettir. Rivayet tefsirinde bu görüşümüzün bir kısmını destekleyen ifadeler varit olmuştur. Bunların bazılarını *ed-Durru'l-Mensûr*'dan nakledelim:

İbn Cerir, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, İbn Merdûye, Yüce Allah'ın *"Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler."* ayeti hakkında İbn Abbas'ın şöyle dediğini naklediyorlar: Müşrikler, Peygamberimize dediler ki: "Ey Muhammed! Ya bizim tanrılarımıza sövmekten vazgeçersin ya biz de senin Rabbini hicvederiz." Bunun üzerine Yüce Allah, onların putlarına sövmeyi yasak etti ki, onlar da bilmeden ve haddi aşarak Allah'a sövmesinler.

İbn Ebî Hâtim, Süddî'den naklediyor: Ebû Tâlib'in vefatı yaklaşınca Kureyşliler "Gidelim, şu adamın huzuruna varalım. Ondan kardeşinin oğlunun bizimle uğraşmasına yasak getirmesini isteyelim. Çünkü onun vefatından sonra yeğenini öldürüp de 'Arapların, amcası yeğenini himaye ediyordu. Ama o ölünce kendisini katlettiler.' demelerinden haya ederiz." dediler. Bunun üzerine Ebû Süfyân, Ebû Cehil, en-Nadr b. el-Hâris, Halef'in iki oğlu Ümeyye ve Übeyy, Ukbe b. Ebî Muayt, Amr b. el-Âs ve el-Esved b. el-Buhturî harekete geçtiler ve aralarından "el-Muttalib" adında bir şahsı Ebû Tâlib'e gönderdiler. Ona, "Git! Ebû Talib'in huzuruna girmemiz için izin iste." dediler. Görevlendirdikleri kişi, Ebû Tâlib'e geldi ve ona "Adı geçen şahıslar, senin kavminin ileri gelenleri olarak huzuruna girmek istiyorlar."

547. Ankebût, 29/46.

dedi. Bunun üzerine, Ebû Tâlib girmelerine izin verdi ve huzuruna girdiler. Ona "Ya Ebâ Tâlib! Sen bizim büyüğümüz ve efendimizsin. Muhammed, bizi ve ilâhlarımızı incitti. Onu çağırmanı ve bizim ilâhlarımızı ağzına almasını yasak etmeni uygun gördük. O, bizim ilâhlarımızı anmasın, biz de onu ilâhıyla baş başa bırakalım." dediler. Ebû Tâlib, Peygamberimizi çağırdı. Ona, "Bu insanlar, senin kavmindendir ve akrabandır." dedi. Peygamberimiz (s), *"Ne istiyorsunuz?"* diye sordu. "Bizi ilâhlarımızla baş başa bırakmanı istiyoruz. Böyle yap ki, biz de seni ilâhınla baş başa bırakalım!" dediler. Peygamberimiz (s) *"Ne dersiniz! Ben bu sözü size versem, siz de bana bir kelimeyi verir misiniz? Eğer bu kelimeyi söylerseniz, Araplara hâkim olacaksınız. Arap olmayanlar ise size boyun eğecek ve haraç verecekler."* dedi. Ebû Cehil, "Babanın başı için biz sana bunun on katını vereceğiz. Nedir o kelime?" dedi. Bu söz üzerine Peygamberimiz, *"Lâ ilâhe illallah deyiniz."* dedi. Bu sözü duyan heyet, kelime-i şehadeti getirmekten yüz çevirdi ve iğrenip tiksindi. Ebû Tâlib, "Başka bir kelime söyle. Kavmin o kelimeden korktu." dedi. Peygamberimiz (s), *"Amca! Ben bu kelimeden başkasını söylemem. Hatta güneşi getirip bir elime koysalar yine söylemem. Güneşi getirip elimin içine koysalar, bu kelimeden başkasını söylemem."* dedi. Peygamberimiz (s) bu cümleyi, onları ümitsizliğe düşürmek için söyledi. Bu sözleri duyunca öfkelendiler. Ve "Ya ilâhlarımıza sövmekten vazgeçersin ya da biz de sana ve sana bunu emredene söveriz." dediler. Bu söz üzerine *"Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler."* ayeti nazil oldu.

Abdurrezzak, Abd b. Humeyd, İbn Cerir, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Ebû'ş-Şeyh Katâde'den rivayet ediyorlar: Müslümanlar kâfirlerin putlarına sövüyorlardı. Bunun üzerine onlar da Allah'a küfretmeye başladılar. İşte *"Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin."* ayeti, bu hadise üzerine nazil oldu.[548] Yani daha önce bezerleri geçtiği üzere bu ayet, sûre zımnında nazil oldu.

Bazı müfessirler, zikrettiğimiz durumlarda insanların takındıkları tavırları anlamaktan gafildirler. İnsanlar, öfkelendiklerinde ya da tartışırlarken karşı tarafın nazarında en değerli şey neyse ona küfrederler. Bu müfessirler, selef bilginlerinden nakledilen şeylerden de habersizdirler. Hatta bazıları, "Burada kâfirlerin Allah'a sövmelerinden maksat, -mecazen- O'nun Peygamberine sövmektir." derler ve *"Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler."*[549] ayetini örnek verirler. Ancak bu yaklaşım, gerçeklerden uzak olup, aynı zamanda zorlamadır da. Râğıb der ki: "Onların Allah'a sövmeleri, açıktan açığa O'na küfür etmeleri şeklinde değildi. Aksine

548. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, III, 38. (Mısır, 1314 Baskısı)
549. Fetih, 48/10.

Yüce Allah'tan söz etmeye başlıyorlar ve O'nu layık olmadığı şeylerle zikrediyorlardı. Ardından bu hususta cedele devam ediyorlar ve Yüce Allah'ın münezzeh olduğu sıfatlarla kendisini daha fazla anıyorlardı."[550] Râğıb'ın bahsettiği hadiseler, vaki olan hadiselerdendir. Fakat ayetten maksat, sadece bundan ibaret değildir.

Bazı bilginler, bu ayette yer alan "sövmeyin" emriyle, Kur'ân'da onların ilâhlarının hiçbir zarar ve fayda veremeyecekleri, kimseyi Allah'a yaklaştıramayıp şefaat edemeyecekleri, onların ve putlarının cehennemin yakıtı olacakları, ilâhlarının "tağut" diye isimlendirilmesi -ki, bu kelime "tuğyân/azgınlık" kelimesinden mübalağa ihtiva eder- ve onlara ibadetin, şeytana ibadet etmek olarak gösterilmesi şeklindeki ifadeler arasında bir anlaşma zorluğu olduğunu söylemişlerdir. Buna şöyle cevap verilebilir: Söz konusu ifadelerin -cedel olduğunu iddia etseler bile- sövme olmadığı açıktır. Çünkü ***"sebb"*** *(sövme)* *"şetm"*dir. *Şetm* ile, aşağılama ve ayıplama kastedilir. Onların tanrılarının söz konusu vasıflarla zikredilmesinden maksat, hakikatleri beyan etmek, hurafelerden ve mefsedetlerden kaçındırmaktır. Söz konusu ifadelerin bir sövme olduğu kabul edildiği takdirde ise "sövmeyin" yasaklamasıyla bu ifadeleri şu şekilde uzlaştırmak mümkündür: Sövmeyi hak etmiş olan şeye sövmek haddi zatında caizdir. Sövme, ondan daha büyük bir mefsedete götürdüğü takdirde yasaktır. Bu ayette durum, işte böyledir. Aslında caiz olduğu halde mefsedetlere götürdüğü için yasak olan başka fiiller de vardır. Mezarlıkta, hamamda namaz kılmak yasak edilmiştir, uygun olmayan mekânlarda Kur'ân okuma yasaklığı da böyledir.

Âlimler bu ayetten "Bir taat kesin masiyete götürüyorsa, onu terk etmek vaciptir." hükmünü çıkarmışlardır. Çünkü kötülüğe götüren şeyin kendisi de kötülüktür. Bilginler, burada zikredilen durumla, savuşturulması imkansız olan bir masiyetin işlendiği bir mekânda ifa edilen itaat arasında fark olduğunu söylerler. Ancak bu mesele, daha fazla açıklama ve genişçe ele alma ister. Çünkü taat vardır vaciptir, taat vardır böyle değildir. Zaman zaman masiyet ve kötülüklerden itaat sonucunu veren fiiller arasında mefsedet yönü ağır basanlar olduğu gibi, böyle olmayanlar vardır. Her iki çeşidin içinde itaat sonucunu verme özelliğinden koparılabilecek olanlar olduğu gibi böyle olmayanlar da vardır. Bunların her birinin kendine göre ahkâmı ve hadis-i şerifte bildirilen tepkinin üç derecesinden birine dahil olma durumu vardır. Nitekim Peygamberimiz (s) şöyle buyurur: *"Sizden herhangi biriniz bir münker gördüğünde bunu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin.*

550. Râğıb, *el-Müfredât*, (Se-be-be, md. si.) s. 220.

Buna da gücü yetmezse kalbiyle (buğz etsin.) Bu, imanın en zayıf derecesidir."[551] Bu hadisi, İmam Ahmed, Müslim ve dört *Sünen* imamı rivayet etmiştir.

Bu meselenin uzantısı olarak şunları sıralamak mümkündür:

1) *el-Menâr* dergisinin yayınlanmaya başlandığı yılın ilk sayısında *"Asrın Yazarlarının Terimi"* hakkında şunları söylemiştik. Buna göre ***"el-kufr"*** kelimesinin manası sözlükte, *"örtmek, gizlemek"* demektir. Kelimenin içindeki bu manadan dolayı geceye ve denize *"kâfir"* denmiştir. Fetih Sûresi'nde çiftçilere *"kuffâr"* denilmiştir. *"Kufr"* kelimesi Kurân'ın, fıkıh ve kelâm bilginlerinin kullandığı terim olarak, "şer'an sahih olan imanın mukabili" manasında kullanılmaktadır. Sonra asrımızın yazarlarının dillerinde daha çok, Allah'ın varlığını inkâr eden ateist inkârcılar manasında kullanılır olmuştur. Dolayısıyla bir dine mensup olan herkese "kâfir" demek, onları aşağılama ve sövme halini almıştır. Buna göre çeşitli dinlere mensup olup incitilmeleri haram olan kimselere "kâfir" denildiğinde bundan incindikleri takdirde söz konusu hitabı yapmak şer'an haram olmuş olur. Bu meseleye Hanefî mezhebinden fetvalar da zikrettik. Söz konusu fetva *Muiun'l-Hukkâm*'da şu şekilde geçer: Bir zimmîye şetmeden (söven) kimse ta'zir olunur. Çünkü o kimse bir masiyet işlemiştir. Aynı eserde, *el-Gunye*'den naklen şu ifade yer alır: Bir kimse bir zimmîye 'Ey Kâfir!' derse ve zimmî bu sözden incinecek olursa, sözü söyleyen kimse günaha girer.

2) *el-Menâr* dergisinde ele alınan konulardan bir diğeri ise Muaviye b. Ebî Süfyan'a lanet okuma konusunda farklı görüşlerde olanları ele alırken zikrettiğimiz hususlardır. Bu açıklamayı ona lanet okumanın Şia ve Ehl-i Sünnet arasındaki karşılıklı düşmanlık doğuracağını beyan ettikten sonra yapmıştık. İlgili kısımda şöyle demiştik: Bundan dolayı rahatlıkla şöyle diyebilirim: Bir kimse, gayba muttali olsa ve "kâfir" dediği kimsenin gayrimüslim olarak öleceğini bile bilse, bu tabiri kullanması yine de caiz değildir. Bu sözü söylerken maksadım şudur: Lanet etme, Müslümanlar arasında tefrika mefsedeti doğurur. Bu da o fiili haram kılar. Müslümanların çoğunluğu, Muaviye'ye lanet etmeyi haram kabul etmiştir. Yüce Allah, şeytana lanet etmiştir. Dünyanın dört bir yanında bulunan kimseler de ona lanet okurlar. Bir kimse ömrü boyu şeytana lanet okusa, Yüce Allah bundan dolayı o kimseyi sorumlu tutmaz. Çünkü -bazı imamların dediği gibi- bunu ona bir vecibe olarak yüklememiştir. Lanet okuma, -kendi özünde caiz olsa bile- Yüce Allah'ın bize emrettiği itaatlerden de değildir.

551. Müslim, *İman*, 78; Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 17; Tirmizî, *Fiten*, 11; Ahmed b. Hanbel, III, 10, 49.

3) Üçüncü olarak işaret edeceğimiz nokta, Ebû Mansur'dan nakledilen şu görüştür: Yüce Allah, müstahak olmayan kimseye sövmesin diye sövmeye layık olan bir kimseye sövmeyi nasıl olur da yasak eder? Halbuki Allah Teâlâ, onlarla savaşmamızı emretmektedir. Biz onlarla savaşınca, onlar da bizimle savaşacaklardır. O halde bir mü'mini haksız yere öldürmek "münker" olmuyor mu? Aynı şekilde Peygamberimiz (s), onlara tebliğ etmemizi ve -yalan saysalar bile- Kur'ân okumamızı emretmektedir. Ebû Mansur, bu soruları sıraladıktan sonra şöyle cevap vermektedir: Tanrılara sövmek, mubahtır ama farz değildir. Buna karşılık onlarla çarpışmak ve tebliğde bulunmak ise farzdır. Mubah olan bir fiilden kaynaklanan ve tevellüt eden münkerden dolayı o fiil yasaklanabilir. Farz olan bir fiilden kaynaklanan münkerden dolayı ise o fiil yasaklanmaz.

Fıkıh bilginleri, -çoğunlukla olduğu üzere- bazı masiyetlerin işleneceği düğün ziyafetine yapılan davete uymanın caiz olup olmadığı konusunda "Davete uyup, gördüğü münkeri -gücü yettiği takdirde- eliyle veya diliyle değiştirmeli mi, yoksa buna kalbiyle tepki gösterip sabretmeli mi? Gücü yetiyorsa değiştirmeli, yetmiyorsa buna kalkışmamalı mı? Yoksa toplumda önder durumunda olanlarla, böyle olmayanlar açısında fark var da önder durumunda olan -yasaklamakla birlikte- münkerin işlendiği yerde bulunamazken böyle olmayan bulunabilir mi?..." şeklinde ihtilaf etmişlerdir. Burası, gerçeğin bu görüşlerden hangisinde olduğunu inceleyecek yer olmadığı gibi, ele aldığımız meselenin uzantısı olarak sözü uzatacak yer de değildir.

"Böylece biz her ümmete kendi işlerini süslü gösterdik." Yani -zikredildiği üzere- müşrikleri Allah'tan başkasına yalvarmaya sevk eden süslemenin aynısıyla, -gerek iman, gerek küfür, gerek hayır ve gerekse şer- her ümmete amellerini süslü gösterdik. Bir başka ifadeyle beşerin ahlâkı ve tutumları hakkında geçerli olan kanunumuz, atalarının alışkanlık haline getirdikleri ve üzerinde yürüdükleri şeyleri güzel bulmaları şeklinde tecelli etmiştir. Ya da -kendilerine isnat ve nispet olunduğu takdirde- kendilerinin ortaya koydukları şeyleri, güzel bulmaları şeklinde tahakkuk etmiştir. Bunu ister taklit ederek, ister bilmeyerek, ister bir beyyineye ve bilgiye dayanarak yapsınlar fark etmez. Birinci durumda "*tezyin/süsleme*"nin sebebi, onların yaptıkları amelle kaynaşmaları ve bunun mensup oldukları ümmetin yaptıkları işlerden olmasıdır. Çünkü bunlar, mensup oldukları ümmetin övgüsünü hem onlar ve hem de kendileri için övgü, kınanmasını da hem onlar ve hem de kendileri için ar ve leke olarak kabul etmektedirler. İkinci durumda (kendilerinin uydurmaları durumunda) ilmin "uydurdukları şeyin haddi zatında doğru ve hayır olduğuna dair verdiği fikri" ekleyebilirsin. Bu da onların bu

hususta ve karşılığı hususunda başkalarından daha üstün oldukları sonucunu verir. Birinci durumda bulunanın şüphelerinin, böyle bir etkisi yoktur.

Böylece ortaya çıkıyor ki, burada işaret olunan "süsleme"nin, zorlamanın söz konusu olmadığı tercihe dayalı amellerde etkisi vardır. Yoksa "Allah'ın yaptıklarını süslü göstermesi"nden maksat, Yüce Allah'ın bazı toplumların -daha ilk başta tercihe dayalı amelleri söz konusu olmaksızın- kalplerinde küfrü ve şerri süslü gösterme, bazılarının kalplerinde ise imanı ve hayrı süslü gösterme gibi bir duyguyu yaratmış olduğu değildir. Çünkü mesele, zikredildiği gibi olsa, iman, küfür, hayır ve şer, yaratılmış duygulardan olur. Bu takdirde zikredilen amellere davet ve teşvik etmek, bu ikisinin karşıtını da yasak edip, kaçındırmak abesle iştigal olur. Ki, Yüce Allah, böyle bir abes iş için peygamberler gönderip, kitaplar indirmekten münezzehtir. Böylesi abes olduğu gibi, insanları eğiterek onlara doğru yolu gösteren peygamberlerin, filozofların ve eğitimcilerin yaptıkları tümüyle bir delilik olur. Bu düşüncenin zorunlu sonucu şudur: İyi ve kötü insanlar arasındaki fark, meleklerle şeytanların arasındaki fark gibidir. Bu da hem naklen ve hem de aklen "bu iki zümrenin iman ve küfür, hayır ve şerre olan yeteneklerinin eşit olduğu" yolundaki kesin yaklaşıma muhaliftir. Mutezile mezhebi, bu yaklaşımı gözden kaçırmıştır. İçlerinden bazıları bu ayeti "Yüce Allah'ın kalplerinde imanı süslü gösterdiği mü'minlere özeldir." şeklinde tevil etmişlerdir. Bazıları ise başka şekilde tevil etmiştir. Zahirî ve batınî olarak Cebriye mezhebine mensup bazı bilginlerle, Cebriye inancına bağlanan, bunun ispatı için delil ikame eden ama "Cebriye" diye anılmaktan ve bu mezhebe mensup olmaktan kaçınan bazı Eş'arîler, bu ayeti görüşlerine delil olarak göstermişlerdir. Her iki grubun ikisi de kendi görüşlerini destekleyen bir nass olduğunu söylemiştir. Râzî, "kulun tercih ve ihtiyarı olmaksızın küfrün süslü gösterilmesi meselesinin Allah'ın yaratması ile olduğuna" delil getirme hususunda filozof gibi davranmakta ve insanın, -küfür ve cehalet olduğunu bile bile- küfrü ve cehaleti ilk başta tercih etmeyeceğini iddia etmektedir. Râzî'nin iddiasına göre insan bunu, tercih ettiği şeyin iman, ilim, doğruluk ve gerçek olduğuna inanarak seçer. Eğer ilk cehalet olmasaydı, insan ikinci cehaleti seçmezdi. Daha önceki söz konusu cehalet, eğer isteğe ve tercihe bağlıysa (ihtiyarî), bunun hakkında, öncekinin hakkında söylenen şeylerin aynısı söylenir. (Yani bundan önce bir ilk cehalet vardır, denir.) Bu da imkansızdır ve insanı imkansız olan teselsüle götürür. "Bu durum bâtıl olduğuna göre söz konusu cehaletlerin Yüce Allah'ın yaratmış olduğu bir 'ilk cehalet'e varıp orada durması gerekir. İşte kişi, bu ilk cehalet sebebiyle küfür hakkında bunun iman, gerçek, ilim ve doğruluk olduğunu zanneder. Dolayısıyla bir kâfirin -Yüce Allah, bu cehaleti kalbinde süslü kılmadıkça- onu kalben tercih etmesi im-

kansız olmuş olur."[552] Râzî'nin "kat'i" diye nitelediği bu delil, selbî bir husus olup, "ilk yaratılmış olan şey" diye vasfedilemez. Bütün küfürler, o kişi açısından -Râzî'nin iddia ettiği gibi- "bunun hak, ilim ve doğruluk olduğuna inandığı için" kalbinde süslü gösterilen bir şey değildir. Tam aksine küfrün en kötüsü ve en beteri, inkâr, inat ve dik kafalılık küfrüdür. Şeytanın insana küfrü süslü göstermesi, nefsin bunu bir onur ve şeref sayması ve -şeref ve mertebede kendisinden daha aşağı olan bir kimseye tabi olmayı- kendisine, baba ve atalarına bir leke olarak gördüğü için gerçeği itiraf etmekten kaçınmasıyla olur. Nitekim rahatlık ve bolluk içinde yaşayan toplumların önder pozisyonunda bulunan inkârcılarının, peygamberlerle ve onların varisleri olan salih âlimlerle olan ilişkileri böyle olmuştur.

Bu incelemeden anlaşılan şudur: Amellerin ümmetlere süslü gösterilmesi, Yüce Allah'ın onların amelleri, âdetleri, sonradan edindikleri ve miras olarak aldıkları ahlâkları hakkında geçerli olan kanunundan ibarettir. Biz bu hususu daha önce *"Nefsanî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı."*[553] ayetinin tefsirini yaparken açıklamıştık. Özelliği bu olan şey, ancak kanunları koyan ve miktarları yazan Yüce Allah'a isnat olunur. Gerek amel ve gerekse inanç olsun çirkinin süslü gösterilmesi ise bazen şeytana, bazen mef'ûle isnat olunur. Şeytana isnat olunduğu örnek ayetler şunlardır: En'âm, 6/43, 137; Enfâl, 8/48; Nahl, 16/63; Neml, 27/24; Ankebût, 29/38; Secde, 41/25. Mef'ûle nispet olunduğu yerler ise En'am, 6/122 ile Tevbe, Yunus, Fâtır, Mü'min, Muhammed ve Fetih sûrelerindeki ilgili ayetlerdir. Bunun Yüce Allah'a isnadı sadece Neml Süresi'nin başındadır[554]. Bunun mukabili olarak imanın süslü gösterilmesi meselesi ise sadece Hucurât Sûresi'ndedir[555]. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayette ise bütün ameller Yüce Allah'a isnat olunmaktadır. Kötü amellerin mef'ûle isnat olunduğu ayetlerin bir benzeri de Âli-i İmrân Sûresi'nde nefsanî arzulara düşkünlüğün ifade edildiği ayettir. Dileyen bu ayetin ve Bakara Sûresi'nin sonlarındaki *"Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir."* ayetinin tefsirine bakabilir. Bu son ayetin tefsirinde Üstad Abduh'un hayır ve şer konusunda yaptığı güzel bir açıklama vardır.

"Sonunda dönüşleri Rablerinedir. Artık O, ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir." Yani ölmelerinin ve yeniden dirilmelerinin ardından o ümmetlerin bütün fertleri, başkasına değil, sahipleri ve işlerinin maliki olan

552. Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XIII, 116.
553. Âl-i İmran, 3/14..
554. Neml, 27/4.
555. Hucurât, 49/7.

Rablerine döneceklerdir. Çünkü O'ndan başka hiçbir rab yoktur. Hesaba çekilmeleri ve amellerinin karşılığını almaları için Rablerine dönüşlerinin ardından O, kendilerine süslü gösterilmiş olan ve olmayan bütün yapıp ettiklerini haber verecek ve yaptıklarının karşılığını iyilikse iyilik, kötülükse kötülük olarak verecektir.

İman Etmemekte Direnenlere Mucize de Kâr Etmez

"Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair kuvvetli bir şekilde Allah'a ant içtiler." Yani Allah'a inatla karşı çıkan o müşrikler, en güçlü yeminleriyle ve kapasitelerinin en son sınırını zorlayarak abartı ile şöyle yemin ederler: Şayet getirmeni teklif ettiğimiz kevnî mucizelerden bir mucize veya mutlak olarak herhangi bir mucize getirecek olursan, bu mucizenin, peygamberinin doğru söylediğine delalet etmesi için Allah katından gelen bir mucize olduğuna iman edeceğiz. Böylece onların gelen mucizeye iman etmeleri, Hz. Peygamber'e iman etmek olur. Ya da şöyle yemin ederler: Az önce ifade edilen türden bir mucize getirecek olursan, bu mucize sebebiyle senin davet ettiğin şeye iman edeceğiz.

"De ki: Mucizeler ancak Allah katındadır." Yani ey Peygamber! De ki: Mucizeler, ancak Allah'ın katındadır. Mucizelere kadir olan ve onları çekip çeviren, hikmeti gereği onları dilediğine verip, dilediğine vermeyen yegâne varlık Yüce Allah'tır. *"Allah'ın izni (ve dilemesi) olmadan hiçbir peygamber için mucize getirme imkanı yoktur."*[556] Yüce Allah'a karşı kemal-i edep, bu konuda işi O'na havale etmektir. Bu konu, daha önce bu sûrenin baş taraflarında enine boyuna incelenmişti.

Ebû'ş-Şeyh, İbn Cüreyc'den rivayet ediyor: Bu ayet, Rasûlullah'tan (s) mucize isteyen alaycılar hakkında nazil olmuştur. Bu rivayetin benzerini İbn Cerir, Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den mufassal olarak tahric etmiştir. Muhammed b. Kâ'b şöyle der: Mucize getirmesini isteyenler, Hz. Peygamber'e Musa'nın asasına, İsa'nın ölüleri diriltmesine, Semud kavminin devesine dair verdiği haberlerden söz ettiler ve kendisinden Safa Tepesini altına çevirmesini talep ettiler ve eğer bunu yapabilirse, tüm olarak kendisine tabi olacaklarına yemin ettiler. Peygamber (s) ayağa kalkarak dua etmeye başladı. Bunun üzerine Cebrail geldi ve kendisini şu iki seçenekle muhayyer bıraktı:

1) Safa Tepesi'nin altına çevrilmesi durumunda eğer iman etmeyecek olurlarsa -bu sûrede daha önce geçtiği üzere- Yüce Allah, bu gibi durum-

556. Ra'd, 13/38.

larda geçerli olan kanunu (sünnetullah) gereğince onlara köklerini kazıma azabıyla azap edecek.

2) Onları, içlerinden tövbe edenleri tövbe etsin diye kendi hallerine bırakacak ve Safa Tepesi'ni altına çevirmeyecek.

Peygamberimiz (s) bu iki seçenekten ikincisini tercih etti[557]. Yüce Allah, o mucize isteyenler hakkında da *"Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair kuvvetli bir şekilde Allah'a ant içtiler."* ayetini 111. ayetin sonuna kadar indirdi. Bir başka ifadeyle; Yüce Allah bu ayetleri bir defada toptan inen bu En'âm Sûresi zımnında indirdi. Bu açıklamanın benzerleri, daha önce defalarca geçmişti.

"Ama mucizeler geldiğinde de inanmayacaklarını siz nereden bileceksiniz?" Yani ancak gizlilikleri hakkıyla bilen Yüce Allah'ın bilebileceği bu gaybi meseleyi, yani mucize getirsen bile iman etmeyeceklerini bilme vesilelerinden sizde hiçbir şey yoktur. Bu ayette hitap, onların iman etmesi için mucize gelmesini temenni eden mü'minlerle beraberlerinde bulunan Hz. Peygamber'edir. Bazı bilginlere göre ise sadece mü'minleredir. Birinci yaklaşımı, mucize bahşetmesi için Hz. Peygamber'in Yüce Allah'a dua ettiğine ve onlardan da bu mucizelere iman edeceklerine dair gelen rivayet desteklemektedir. Bazı müfessirler, ayetin başındaki istifhamın inkârî olduğunu ve Yüce Allah'ın katında gayb ilminde sabit olan bu meseleyi onların bilemeyeceklerini ifade ettiğini gözden kaçırmışlardır. Gözden kaçırınca da ayetteki "nefy/olumsuzluk" durumunu "lâğv/boşuna" olarak kabul etmişlerdir. Bazı bilginler *"ennehâ"* ifadesinin "leallehâ" manasında olduğunu ifade etmişlerdir. Bu görüşü, el-Halil'den nakletmişler ve ona karşı kendi delillerini zikretmişlerdir. Ancak el-Halil'in görüşünü de bu görüşe karşı sunulan delilleri de burada zikretmeye hiç hacet yoktur. İbn Kesir, Ebû Amr, -Âsım'ın aksine- Ebû Bekir ve Yakub, bu ayeti "innehâ" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraat tarzına göre Yüce Allah sanki şöyle buyurmaktadır: "Bu mucizeler geldiği zaman onların ne tavır takınacaklarını siz nereden bileceksiniz?" Sanki şöyle bir soru soruluyor: "Peki, ne gibi bir tavır takınacaklar?" Yüce Allah da şöyle diyerek bu soruya cevap veriyor: "İstedikleri mucizeler geldiği zaman, iman etmezler." İbn Âmir ve Hamza bu ayeti, hitap müşriklere has olmak üzere "lâ tu'minûne" (mucizeler geldiğinde, siz inanmayacaksınız) şeklinde okumuşlar. Bu ifade, -daha önceki ifade gibi- üslubu çeşitlendirme kabilindendir.

---

557. Ebû'ş-Şeyh'in rivayeti gaybi konularda Kur'ani usul bilgisi açısından ve *"Hikmet"* verilen Rasulullah'ın (s) fıkhetme basiretini tahfif edeceği bakımından değerlendirilmelidir. (Yayıncı)

"Yine ona iman etmedikleri ilk durumdaki gibi onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz." Bu ifade, bir önceki ifadenin sonundaki *"lâ yu'minûne"* ifadesi üzerine atıftır. Bir yandan da Yüce Allah'ın mucizeyi görmekle iman etmeyecekleri şeklindeki kanununu beyan etmektedir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Ayetlerin ilk geldiği zamanki durumlarında olduğu gibi mucize geldiği zaman onların kalplerini birtakım düşüncelerle, tevillerle ve ihtimaller çıkarma üzerinde düşünmeyle, gözlerini de birtakım tahayyüller görme vehmiyle ters çevireceğimizi siz nereden bileceksiniz? Bazı bilginlere göre "*bihî*" kelimesindeki "*hî*" zamiri, "Kur'ân" yerine kullanılmıştır. Başka bazı bilginlere göre ise "Hz. Peygamber" yerine kullanılmıştır. Ayette geçen *"nukallibu ebsârahum"* ifadesinin kökü olan *"taklibu'l-ebsâr"* *"Onlara gökten bir kapı açsak da oradan yukarı çıksalar: 'Gözlerimiz perdelendi, daha doğrusu bize büyü yapılmıştır.' derler."*[558] kabilindendir. Çünkü aklî ve ilmî bunca ayeti ihtiva eden Kur'ân'ın ikna edemediği bir kimseyi, iki gözleriyle göreceği maddi mucizeler de ikna edemez. Bilakis gözlerinin bağlandığını veya bir afete uğradığını, dolayısıyla sadece birtakım hayalî suretler gördüğünü iddia ederler. Ya da gördüklerinin yapılmış bir büyü neticesi olduğunu ileri sürerler. Bu, içlerine peygamber olarak gönderilen bir kimsenin getirdiği ayetlere inatla direnme hususunda öncekilerin ahlâklarından başka bir şey midir?

"Ve onları taşkınlıkları içinde kör ve şaşkın bırakırız." Ayette geçen *"ya'mehûn"* fiilinin kökü olan *"el-ameh"*, bir mesele hakkında yaşanılan şaşkınlıktan dolayı tereddüt içinde olmak demektir. Yani onları inkâr ve isyan içinde sınırları aşmış hallerinde bırakırız. Onların bu halleri, tufan esnasında suyun taşkınlığına ve azmasına benzer. Onlar bu taşkınlık içinde kök salmışlardır. Bunun neticesi ise "kalpleri ve gözleri ters çevirme" şeklindeki kanunumuzdur. Mucizeleri işittikleri ve gördükleri zaman onları şaşkınlık ve tereddüt içinde bırakırız. Duyup gördüklerinin apaçık bir hak mı, yoksa görenleri aldatan bir büyü mü, tercihe şayan olanı; apaçık ortaya çıktıktan sonra hakka tabi olmak mı, yoksa ona inatla karşı koymak ve -kendilerinden daha aşağı gördükleri bir zata tabi olmaktansa- kibirle ve büyüklenerek cedel yapmak mı olduğu noktasında şaşkınlık ve tereddüt içindedirler. Bu ifade, onların kalplerinin ve gözlerinin ters çevrilmesinin sebebinin, küfür ve isyanda ileri gitmenin en son zirvesi olan taşkınlıkta kök salmaları olduğu yolunda gayet açık ve nettir. Ancak kalplerin ve gözlerin ters çevrilmesinin bunları yaratan Yüce Allah'a isnat olunmasının sebebi, O'nun bu husustaki hikmetli kanununu beyan etmektir. Tıpkı neticelerin sebeplerine bağlanması meselesinde olduğu gibi... Birçok kimse, bu vakıayı -üzerinde derinden derine düşünmedikleri için- yanlış anlamakta ve Yüce Allah'a isnat olunan

---

558. Hicr, 15/14, 15.

her şeyin, -miktarlar için geçerli olan nizamın değil- başlı başına bir yaratmanın eseri olduğunu zannetmektedir. Bu yaklaşım, kaderci bir yaklaşım olup, onların "Bu, yeni bir meseledir." yani ortada hiçbir nizam ve takdir yoktur şeklindeki sözlerine dahildir. Bu hususta kendilerine -farkına varmadıkları halde- karşıtları tabi olmakta ve hiç farkına varmadıkları halde mezhep taassubu, kendilerini en bariz bir çelişkinin içine düşürmektedir.

Yüce Allah'tan yüreklerimizi ve gözlerimizi hak üzere sabit kılmasını, her meselede bizi taşkınlıktan, kör ve şaşkın olmaktan muhafaza buyurmasını niyaz ederiz... Yine bizleri, kendisine gelen basiretlerle gören kimselerden kılmasını, iç ve dış dünyamızı ıslah edip düzeltmesini dileriz... Âmin Ya Rabbi! [559]

وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿111﴾ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿112﴾ وَلِتَصْغَىٰ إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ ﴿113﴾

111. Biz onlara melekleri de indirmiş olsaydık, ölüler onlarla konuşmuş da olsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirmiş de olsaydık, Allah dilemedikçe yine de inanmazlardı. Fakat onların çoğu (bunu) bilmezler.

112. Biz (sana yaptığımız gibi) aynı şekilde her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar, Rabbin dilemiş olsaydı bunu yapamazlardı. Öyleyse onları, düzmekte oldukları şeylerle başbaşa bırak.

113. Ahirete inanmayanların kalpleri o yaldızlı söze meyletsin, ondan hoşlansınlar ve kazanmakta oldukları günahı kazanadursunlar diye (bunu yaparlar).

559. El-Manar'ın Arapça metninin 7. Cildi'nin sonu.

Allah'ın Dilemesi, Sünnetullah ve Kâfirlerin Mucize İsteği

Yüce Allah, bu ayetlerden önceki iki ayette, Rasûlullah'a (s) kozmik mucizeler getirmesini teklif edenlerin, "Eğer bize bir mucize gelirse mutlaka hem o mucizeye hem de bu mucizenin, peygamberlik iddiasında ve Allah'tan getirdiklerinde peygamberin doğruluğunu gösterdiğine inanacağız." diyerek, olanca güçleriyle vurgulu bir şekilde Allah'a yemin ettiklerini; mü'minlerin de onların yaptığı bu teklifin kabul edilmesini istediklerini ve bu mucizelerin onları imana götüreceğini zannettiklerini açıkladı. Yüce Allah; *"İstedikleri o mucize gelse de inanmayacaklarını siz nerden bileceksiniz? İlkin ona iman etmedikleri gibi, gönüllerini ve gözlerini ters çevirir ve onları, azgınlıkları içerisinde bocalar durumda bırakırız."* buyurarak onların zanlarının doğru olmadığını açıkladı; Allah'ın kendilerine ve benzeri inatçılara uyguladığı yasanın farkında olmadıklarını, inandıkları ve arzu ettikleri şeyin aksini gösteren bir delil gördükleri zamanki durumlarının nasıl olduğunu izah etti. Şöyle ki; Onlar o mucizeye, inkâr etme ve kabul etmeme amacıyla bakıp o yönde düşünürler ve onu büyü aldatmacası ve büyü saçmalıklarına yorarlar; onun, istenilen şeye delalet etmediğini iddia ederler.

Yüce Allah, teklif edilen mucize geldiğinde onlara uyguladığı yasasını beyan ettikten sonra ondan daha beliğ olanını açıklayarak şöyle buyurur:

"Biz, onlara melekleri de indirmiş olsaydık..." ve onlar melekleri defalarca görmüş ve senin peygamberliğine şehadet ettiklerini kulaklarıyla duymuş olsalar da sana inanmazlar. Hatta senin için bir mucize ve ölümün insan için sırf bir yokluk demek olmadığına dair Allah'tan getirdiklerinin doğruluğuna bir delil olsun diye onlardan ölenlere hayat verip karşılarına da çıkarsaydık yine sana inanmazlardı. ***"Ölüler, onlarla konuşmuş da olsaydı ve ve her şeyi toplayıp karşılarına getirmiş de olsaydık..."*** yani melekler ve ölüler dışında bütün ayet ve delilleri toplayıp onların karşısına dikmek veya senin iddianın doğruluğuna kefil olmak üzere veya bölükler halinde sevkedip üzerlerine göndermiş olsaydık ***"yine de inanmazlardı".*** İnanmak ne onların şanındandır ne de yeteneklerinin gerektirdiği bir durumdur. İnanmanın, onların şanından olmadığını belirtmek, inanmadıklarını belirtmekten daha beliğdir. Çünkü onlar mucizelerden hiç birine, delilden hareketle sonuca varma bakışıyla bakmazlar. Onlar, bu mucizelere öyle bir kimsenin bakışıyla bakarlar ki; bir dost, yardım etmek, imdadına koşmak ve başına gelen sıkıntıdan kurtarmak üzere ona doğru gelir. O ise gelen kişiyi, yere yıkıp elindekileri almak üzere kendisine saldıran bir düşman zanneder ve onunla savaşmaya çalışır. Gelen adam; "ben, bir dost ve yardımcıyım; saldırgan bir düşman değilim" dediğinde, bu sözlerle kendisini aldattığını; önce davranıp

onu öldürmezse, onun kendisini öldüreceğini zanneder. Bundan başka bir şey düşünmez.

Yüce Allah'ın ***"kubulen"*** sözünü, Asım, Hamze ve el-Kisâi burada ve Kehf Sûresi'nde *"kaf"*ın ve *"bâ"*nın zammesiyle okumuşlardır. Nafi ve İbn Amir her iki yerde de kaf'ın kesresi ve bâ'nın fethasıyla okumuşlardır. İbn Kesir ve Ebû Amr burada öncekiler gibi, Kehf Sûresi'nde de son iki âlim gibi okumuşlardır.

Bazıları şöyle der: İki kıraatin de manası bir olup birşeyle karşılaşmak ve yüzyüze gelmek demektir. Bunu el-Vâhıdî, Ebû Zeyd'den nakleder. Takdiri şöyledir: "Delil nevilerinden herbir şeyi toplayıp karşılarına ve gözlerinin önüne getirmiş olsaydık..."

Bazıları şöyle der: İlk okunuş şekli, *"kabîl"* kelimesinin çoğuludur. Bu, *"kadîb"* ve *"rağîf"* kelimelerinin çoğulu olan *"kudub"* ve *"ruğuf"* kelimelerine benzer. Bu durumda takdir şöyle olur: "Delil nevilerinden herbir şeyi toplayıp onların üzerine bölük bölük, sınıf sınıf yani her bir sınıf kendi başına olmak üzere toplamış olsaydık..." Yüce Allah'ın, İsrâ Sûresi'nde onların mucize tekliflerini hikaye ederken kullandığı *"...veya Allah'ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin"*[560] mealindeki sözü, bu kelimenin müfredinin böyle bir makamda kullanılış şekillerindendir.

Bazıları şöyle der: Bu kelime, kefil manasındadır. Yani, "Bütün bu anılanları, senin getirdiklerinin doğruluğunu onlara garanti eden kefiller olarak toplayıp onlara getirsek..." demektir. Bu, Ebû Ubeyde, el-Ferra ve ez-Zeccâc'tan rivayet edilmiştir. İki kıraatle ilgili olarak zikredilen bütün manalar, ittifak konusu olup bir kısmı bir kısmını destekler.

Yüce Allah'ın ***"Allah dilemedikçe"*** sözüyle yapılan istisnânın: "Lakin Yüce Allah, onlardan birinin iman etmesini dilerse, o kişi iman eder" manasında munkatı istisnâ olduğunu söylerler. Bazıları da: "Bu, genel durum veya vakitlerden yapılmış bir muttasıl istisnâdır" derler. Bundan maksat şudur: Allah, onların, mucizeler teklif ettikleri zamanda sahip oldukları nitelikleri gidermek isterse bunu yapar. Açık olan şu ki; bu istisnâ, zikredilen inat, kibir ve dik kafalılıkla nitelenen bu insanların iman etmeyeceklerine dair o kesin hükmü destekler. Bu, şu demektir: Yüce Allah'ın onların iman etme yeteneklerini kaybetmiş olmaları hususundaki yasası, bu âlemde cereyan eden her şey gibi, Yüce Allah'ın dilemesine göre cereyan etmektedir. Yüce Allah, başkasını dileseydi, o olurdu. Fakat Allah, onu dilemez. Çünkü bu, onun yasasını bozmak ve bu tür mahlûkatının yani insanın tabiatını değiştirmektir. Öyleyse bu, onların iman etmeyeceklerini daha çok vurgula-

560. İsra, 17/92.

mak demektir. Üstad, Yüce Allah'ın; *"Sana okutacağız da sen unutmayacaksın. Ancak Rabbinin dilediği hariç"*[561] sözünü de bu vurgudan sayar. Maksat, *"sen, kesinlikle unutmayacaksın"* demektir. Âlimlerin içinden çıkılmaz buldukları ve yorumunda ayrı ayrı görüşlere sahip oldukları, *"Gökler ve yer devam ettiği sürece, onlar orada sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği hariç..."*[562] mealindeki Hud Sûresi'nin iki ayeti de bu şekilde yorumlanabilir.

Bu ve benzeri ayetlerde, ***"Allah'ın dilemesi"*** ile istisnâ yapılmasında ne Cebriye'nin sahip olduğu *"cebr"* görüşüne, ne Yüce Allah'ın şerri yarattığı görüşünde olanlara, ne de bunu inkâr edenlere bir delil yoktur. Hayr olsun şer olsun, insanoğlunun dünyada cereyan eden bütün ihtiyarî amelleri bir nizam ve hikmet dolu yasalarla cereyan etmektedir. Bunların hepsi Yüce Allah'ın dilemesiyledir. İnsanların ihtiyari fiilleri içinde, çirkin (kubh) oldukları ve yapıldıkları takdirde onların zarar görmeleri ve cezalandırılmaları sonucunu doğurdukları için şer sayılan fiillerin bulunması, o fırkaların böyle görüşte olmalarını zorunlu kılmaz. Nitekim biz, bunu bu tefsirde ve *el-Menâr* mecmuasının başka bahislerinde defalarca açıkladık.

"Fakat onların çoğu" Yüce Allah'ın kullarına uyguladığı yasalarını ve bu yasaların fertlere ve toplumlara uygulandığını ***"bilmezler."*** Bunu bilmedikleri için bazı mü'minler, mucize getirilmesini teklif edenlerin iman etmelerine sebep olur zanniyle onlara, teklif edildikleri şeyler verilse diye temennide bulunurlar. Oysa mucizeler, genellikle insanoğlunun onlara bakış açılarına göre tercihlerinde değiştirici bir rol oynamazlar. Allah dileseydi, o mucizeleri böyle yapardı. Yine Allah, dilemiş olsaydı; insanlar iman konusunda hiç bir amelde ve tercihte bulunmayacakları bir yaratılışla onların kalplerinde imanı yaratırdı. O zaman insanlar, peygamberlere muhtaç olmazlardı. Hatta insan ismi verilen bu tür bir yaratık da olmazdı.

Bazı tefsircilere göre bu son cümle, mü'minler hakkında inmiştir. Çünkü onların çoğu, mucizeler getirilmesini teklif eden bu inatçıların, iman yeteneğini ve imana ulaştıran delil ve mucizeler üzerinde sağlıklı düşünme kabiliyetini kaybeden kimselerden olduklarını asla bilmezler. Bazılarına göre bu ayet de bundan önceki cümleler gibi iman etmeyen kâfirler hakkındadır. Bu işte ve başkalarında onların cehaletlerinin büyük olduğunda şüphe yoktur. Cehaleti, onların çoğuna isnat eden birinci görüş tercih edilir. Bu, onları içine alacak şekilde genellik ifade eder. Özellikle ***"onlar"*** kelimesiyle yedinci cüzün sonundaki siyakın başında geçtiği gibi, beş istihzacı kişi kastedildiği zaman, bu tercih edilir. O beş kişi; el-Velid b. Muğıre el-Mahzumî,

561. A'la, 87/6, 7.
562. Hud, 11/107, 108.

el-Âs b. Vail es-Sehmî, el-Esved b. Abd-i Yeğûs ez-Zühri, e-Esved b.Muttalib ve el-Hâris b. Hanzala'dır. Onlar, kavmin bu hidayetten en habersiz ve Rasûlullah'a (s) karşı en şiddetli cehalet örneği sergileyen kişileriydi.

Yaldızlı Sözlerle Aldatmak

Önce geçen söz, mucizeler getirilmesini teklif eden o müşriklerin Nebi'ye (s) düşman oldukları ve bu teklifleri, istedikleri şeyin kendilerine verilmeyeceğine ve böylece bunun Hz. Peygamber'in peygamberliğinde bir karalama yolu olacağına inandıkları için yaptıkları manasını içerince Yüce Allah bunun, bütün peygamberleri hakkındaki yasası olduğunu beyan ederek bu konuda Peygamberini teselli etmek isteğiyle şöyle buyurur:

"Biz, aynı şekilde her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık" yani biz, bunları ve bunlar gibilerini sana düşman yaptığımız gibi senden önce gelen her peygamber için de insan ve cin şeytanlarını onların düşmanı yaptık.

"Aduvv", arkadaş ve dost manalarına gelen sadık ve habîb kelimelerinin zıddıdır. Tekil, ikil, çoğul, eril ve dişil için kullanılır. Yüce Allah, bir başka ayette: "Onlar, benim düşmanlarımdır."[563] buyurmuştur. Onun içindir ki burada *"aduvv"* kelimesini insan ve cin şeytanları diye açıklamıştır.

"Şeyâtîn", *"aduvv"* kelimesinin beyanı veya ondan bedeldir. Mananın; "İnsan ve cin şeytanlarını Yüce Allah'ın gönderdiği herbir peygamberin düşmanları yaptık" şeklinde olması da caizdir.

İkrime ve es-Süddi'ye göre, "insan şeytanlarından maksat, vesvese vermek suretiyle insanları saptıran şeytanlar; cin şeytanlarından maksat da aynı şekilde cinleri saptıranlardır. Bu şeytanların hepsi, İblis'in çocuklarındandır. İnsanlar içinde şeytanlar, yoktur." Bu görüş, Yüce Allah'ın *"Şeytanları ile başbaşa kaldıkları zaman, biz sizinle beraberiz, derler"*[564] sözünün delaletiyle bâtıldır. Doğrusu mücahid, Katâde ve el-Hasen'den gelen rivayet olup o da şudur: İnsanlardan da cinlerden de şeytanlar vardır. İbn Cerir de hadisçilerin birçok tarikten rivayet ettikleri Ebû Zerr'den gelen merfû hadise dayanarak bu görüşü tercih eder. Buna göre Hz.Peygambe, bir namazın akabinde Ebû Zerr'e: "Ey Ebû Zerr! İnsan ve cin şeytanlarından Allah'a sığındın mı?" diye sorar. Ebû Zerr der ki: "Ben, 'Ey Allah'ın Rasûlü! İnsanların şeytanları var mı?' dedim. Hz. Peygamber: 'Evet' buyurdu."[565] İbn Abbas der ki: "Cinlerden ve insanlardan her büyüklenen ve dik kafalı olan, şeytandır".

---

563. Şuara, 26/77.
564. Bakara, 2/14.
565. Taberi, 8/5.

İnsan ve cin şeytanlarını, her peygambere düşman kılmak şu demektir: Yüce Allah'ın mahlûkatı hakkındaki yasası (sünnetullah) şöyle uygulanmıştır. Hakka ve iyiliğe karşı isyan edip büyüklenen kötü kişi, yani kibir ve inadından dolayı ve alışkanlıklarından ödün vermemek için hakka ve iyiliğe boyun eğmeyen kişi, bu iki şeye davet eden peygamberlere, onların varislerine ve hidayetlerini yayanlara düşman olur. Birbirlerini sahip oldukları sosyal menfaatlerle ilgili şeylerin hilafını yapmaya çağıran her iki zıddın durumu da böyledir. Eğer bu iki zıt gruptan biri, gerçeği dile getiren hayırlı grup ise düşmanlık, bâtılı söyleyen ve kötü olan diğer gruba nisbet edilir. Çünkü o her ne kadar karşısındakinin kendisi için hayır istediğini bilse de ona muhalif olduğundan elinden gelen her yolu deneyerek muhalifine eziyet etmeye çalışandır. Her bâtılı savunan muhalif, hakkı savunan muhalifine eziyet vermek için gayret harcamaz. Bu yola ancak dik kafalı, kibirli, şöhreti ve bâtılın lideri olmayı seven ve nimetlerinin gitmesinden korkan lüks içinde yaşayanlar yönelir. Peygamberleri her inkâr eden de onlara düşmanlık ve eziyet etmek ve insanları onlardan çevirmek için elinden gelen her şeyi yapar demek değildir. Aksine bunu yapanlar, liderlerden ve lüks içinde yaşayanlardan isyankâr ve gururlu olanlar, işleri güçleri, düşmanlık ve zulüm olan acımasız kimselerdir. İşte yeryüzünde fesat çıkaran şeytanlar, bunlardır. Bunlar, ister görünen insan cinsinden olsun, ister görünmeyen cin cinsinden olsun hep aynıdırlar. Kötülerin iyilere düşman olmasındaki hikmet; sosyal bilimcilerin örfünde, karşı gruplar arasında ölüm-kalım mücadelesi verme yasası diye tabir edilen şeydir. Bu öyle bir yasadır ki; mücadele ve elemeyi, "Tabiî seleksiyon (doğal ayıklama yasası) ismi verilecek duruma getirir. Yani sonunda hak üstün gelecek ve Yüce Allah'ın Ra'd Sûresi'ndeki şu sözünde misal olarak geldiği gibi en mükemmel olan, bâki kalacaktır: *"Allah, gökten bir su indirdi de vadiler, kendi ölçülerince sel olup aktılar. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü taşıdı. Süs veya faydalı eşya elde etmek maksadıyla insanların ateşte erittikleri (altın, gümüş, bakır vb.) şeylerden de bunun gibi cüruf olur. Allah, hak ile bâtıla böyle misal verir. Cüruf ve köpük, dağılıp gider. İnsanlara faydalı olana gelince, o yeryüzünde kalır. Allah, işte insanlara böyle misal verir."*[566] Dünya hayatı, bitmeyen bir cihattır. Onda sadece sabreden mücahitler sebat eder. Dünyada ahiret için çalışmak da böyledir: *"Yoksa siz; Allah, sizden cihad edenleri ortaya çıkartmadan ve sabredenleri diğerlerinden ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz?"*[567]; *"Yoksa siz, sizden önce geçenlerin (başlarına gelenlerin) benzeri sizin başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Onların başına öyle yoksulluk ve sıkıntı gelmiş, onlar öyle sarsıntıya uğramışlardı ki, neticede peygamber ve beraberinde bulunan mü'minler: 'Allah'ın*

566. Ra'd, 13/7.
567. Âl-i İmran, 3/142.

yardımı ne zaman?' demişlerdi. Bilin ki; Allah'ın yardımı yakındır."[568]*;"Akıbet, takva sahiplerinindir."*[569] Fakat insanların çoğu, bırakın başkalarını hatta hak ehli bile, hikmet dolu bu yüce yasaları bilmezler. Bu yüce yasalar, onlara hatırlatıldığında, onları kendilerine ve başkalarına uygulamada şüpheye düşerler. Nitekim Müslümanların çoğu, devletlerinin ve hükümetlerinin, sadece "Müslüman" diye isimlendirilmesinin Allah'ın onlara yardım etmesi için yeterli olduğunu zannederek, devletlerinin başarısızlığı ve hükümetlerinin düşmesi sebebiyle şüpheye kapıldılar. Onlar, her ne kadar bu devlet ve hükümetler, liderlerinin küfrü, fasıklığı, zulmü ve halkın da bu konuda susmak suretiyle onları onaylaması sebebiyle Yüce Allah'ın dininin gösterdiği yola uymasalar ve onun ölüm-kalım mücadelesindeki yasasına ve bu mücadelenin mükemmel şekilde hazırlanmaya bağlı olduğu esasına aykırı hareket etseler de böyle zanna kapılıyorlardı. Yüce Allah: *"Onlara karşı elinizden gelen kuvveti hazırlayın."*[570] ve *"Birbirinizle çekişmeyin, sonra korkuya kapılıp gevşersiniz."*[571] buyuruyor, onlar ise bu emir ve yasaklarla ilgili hiç birşey yapmadıkları gibi zıddını yapıyorlar.

Biz daha önce tefsirde ve tefsir dışında *el-Menâr* mecmuasının bölümlerinde bu bahislerin tahkikini yapmıştık.

Sonra Yüce Allah, bu şeytanların peygamberlere yaptıkları düşmanlık çeşitlerinin en kötüsünü açıklıyor ki bu da onların, peygamberlerin hidayetine karşı koymalarıdır. Allah, şöyle buyurur: ***"Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar."*** Yani birbirlerine, çirkinliğini örteceğini ve bâtıllığını gizleyeceğini zannettikleri şeylerle süslenip kamufle edilmiş sözler söylerler. Bunu herkesin farkına varamayacağı şekilde gizli ve ince yollarla yaparlar ki birbirlerini aldatsınlar.

"Îyha", ima gibi; birşeyi gizli, ince ve hızlı bir yolla bildirmek demektir. Nitekim daha önce geçti.

"Zuhruf", ziynettir. Bu, çiçeklerin yeryüzünü, altının kadınları ve şiirde hayal gücünü kullanmanın da sözü süslemesine benzer. Dinleyiciyi hakikatlerden çevirip vehimlere ve gurura götüren şeyler, bâtılla aldatmanın bir türüdür.

"Gurur", girra ve garara kelimelerinden alınmıştır. Bu iki kelime; gaflet, ahmaklık ve tecrübesizlik manasındadır. *"Şâbbun girrun"* ve *"fetâtün girrun"* sözü bundandır. Bunlar, *"gafil genç"* ve *"gafil genç kız"* manasındadır. Yani

568. Bakara, 2/214.
569. Kasas, 28/83.
570. Enfal, 8/60.
571. Enfal, 8/46.

bunlar; yetişkin erkek ve kadınların durumlarından gafildir, tecrübeleri yoktur. Bu *"Garru's-sevbi"*, *"kumaşın kıvrılması"* sözünden alınmıştır.

"Garr", kumaşın katlanmasından meydana gelen kırıklık ve kıvrım demektir. Araplar; "kumaşı ilk kıvrımı üzerine katladım, onda bir değişiklik yapmadım" manasında "Taveytü's-sevbe alâ garrihi" derler. Sonra bu, önceki hali üzere bırakılan her şey için bir darb-ı mesel olmuştur. Bu manada "Taveytühü alâ garrihi" denir. Tecrübeler sayesinde insanların hile ve saçmalıklarını öğrenen basiretli kişi, ilk yaratıldığı karakter üzerine kalan kimsenin aldandığı gibi aldanmaz. Karakteri değişmeyen kişi, ilk kıvrıldığı şekil üzere kalan kumaşa benzer. Bu kelimenin mâzi, müzâri ve mastarı; garrehu, yegurruhu, garran ve guraran şeklinde söylenir. Bu gururun ilk örneği; ilk şeytanın, ilk insan olan babamız Adem'e ve onun zevcesine fısıldadığı şey olup bu da şeytanın onlara, Allah'ın kendisine yaklaşmaktan nehyetmek suretiyle onları imtihan ettiği ağaçtan yemelerini onlara süslü göstermesidir. Zira şeytan, onlara bir ağacın, *"sonsuzluk ve sonu gelmez bir mülk ağacı olduğunu söyledi"*[572] ve *"'Ben, gerçekten size öğüt verenlerdenim' diye ikisine yemin etti. Böylece onları kandırarak (ağaçtan yemeye) cüret ettirdi."*[573]

İnsan ve cin şeytanlarının, masiyetleri süslü gösterdikleri kimselere verdikleri vesvese de bundandır. Şeytanlar; bu masiyetleri onlarda bulunan lezzet, özgürlüğü engelleyen bağlardan kurtulma ve bu kimseler içerisinden iman edenlere rahmet, mağfiret, keffaret ve şefaatle kurtulacakları ümidini vermek gibi argümanları kullanarak süslü gösterirler. Nitekim insan şeytanlarından biri şöyle der:

تكثر ما استطعت من الخطايا   فإنك واجد ربا غفورا
تعض ندامة كفيك مما   تركت مخافة النار السرورا

"Elinden geldiğince çok hata yapıyorsun
Çünkü sen bağışlayıcı bir Rab buluyorsun
Ateş korkusuyla sevinci terk etmekten
Duyduğun pişmanlıktan avuçlarını ısırıyorsun".

Yaldızlı sözlerle aldatmak; bu zamanda bulunan şeytanlar, özellikle siyaset şeytanları katında şaşılacak derecede revaç bulmuştur. Çünkü onlar, kendi parti ve taraftarlarını, başka halkları aldatıyor; onlara köleliği hürriyet, mutsuzluğu mutluluk olarak gösteriyor. Bunu isimleri değiştirerek ve en çirkin kötülükleri süslü göstererek yapıyorlar. Fertler gibi, halklar içersinde

572. Bkz: Taha, 20/120.
573. A'raf, 7/21, 22.

de ilk halleri üzere kalıp değişmeyen, tecrübe kazanamayanlar vardır. Bir delikten iki kez, hatta defalarca sokulurlar. İbret alın, ey basiret sahipleri!

"Rabbin dilemiş olsaydı, bunu yapamazlardı." Ey peygamber! Eğer Rabbin, onların bu aldatıcı fısıldamayı yapmamalarını dilemiş olsaydı, onlar bunu yapamazlardı. Fakat Allah, onların yaratılışlarını değiştirmek veya onları, heveslerinin kendilerine süslü gösterdiği şeyin aksini yapmaya zorlamak istemedi. Aksine her insan ve cinin; hakka ve bâtıla, hayır ve şerre yetenekli olmasını ve onların iki yoldan herbirine girmede tercih sahibi olmalarını istedi. Nitekim insan hakkında şöyle buyurur: *"Biz, ona iki yolu gösterdik."*[574]

Böyle hikmet dolu bir ayeti cebr manasına yorumlayarak tahrif etmek, o insan şeytanlarının vesvese ve aldatmacalarındandır. Bu şeytanlar, şöyle derler: "Allah'a isyan eden herkes, mazeretli sayılır. Çünkü o kişi, Allah'a ancak onun dilemesiyle isyan etmiştir. O, bu dilemenin dışına çıkamaz." Bu surede, konuyla ilgili olarak Yüce Allah'ın şu mealdeki sözleri gelecek: *"Allah'a ortak koşanlar, diyecekler ki: 'Allah, dileseydi ona ne biz ne de atalarımız ortak koşardı. Ne de herhangi birşeyi haram kılardık. Bunlardan öncekiler de aynı şekilde yalanlamış, sonunda azabımızı tatmışlardı'. De ki: 'Yanınızda bir bilgi var mı ki, onu bize gösteresiniz. Siz sadece zanna uyuyor ve yalan söylemekten başka bir şey yapmıyorsunuz'."*[575] Allah'ın dilemesi, kimseye bir mazaret olmaz. Çünkü Yüce Allah, onların fiillerinin ıztırari olmasını dilememiş, aksine onları, yaptıklarını kendi ihtiyarları ile yapacak halde, dilemesiyle yaratmıştır. Onlar, kendilerini inkâr edenlere, haklı olduklarına dair birçok delil getirirler. Bir hatayı itiraf ettikleri zaman, o hususta nefislerinin bağışlanmasını isterler.

"Öyleyse onları, düzmekte oldukları şeylerle başbaşa bırak." Onları, insanları haktan çevirmek için düzdükleri yalan ve uydurdukları iftiralarla başbaşa bırak, sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Sana düşen, sadece tebliğ etmektir. Hesaba çekmek ve yapılanların karşılığını vermek bize aittir. Akıbet, takva sahiplerinindir. Bir süre sonra onların benzerlerine uyguladığımız yasayı sana göstereceğiz. Nitekim Allah, öyle yapmış ve haklarında bundan önceki ayetlerin indiği söylenen, Kur'an'la alay eden o kişileri helâk etmiş, kuluna yardım etmiş ve onun askerlerini aziz kılmıştır. İşte Allah, kendisine yardım edene böyle yardım eder. Bâtıl uğruna ve dünyanın geçici şerefi için mücadele edenlere gelince, onlar arasında üstünlük; askeri ve sivil hazırlıkları yapmada Yüce Allah'ın yasalarına en sıkı bir şekilde uyanlara ve sabır ve sebat gibi yüce ahlâklarla en iyi şekilde ahlâklananlara ait olur. Nitekim bunu defalarca açıklamıştık.

574. .Beled, 90/10.
575. En'am, 6/148.

"Ahirete inanmayanların kalpleri o yaldızlı söze meyletsin diye" böyle yaparlar. ***"Radiye"*** fiili gibi sağiye ileyhi, yesğâ, sağan ve sağâ ileyhi sağyen, *"meyletti"* manasındadır. Sağa yesğû sağven de bunun gibidir. "Esgâ ilâ hadîsihi" demek, "meyledip onun sözünü dinledi" demektir. "Esğâ'l-inâe", "kabı eğdi" manasındadır. "Sana meyli olduğu halde dinledi, cânû gönülden dinledi" manasında "sağyü fülânin ve sağvuhu meake" denir. Aynı şekilde "ve dal'uhu meake", "sevgisi seninle beraber olduğu halde" de denir.

Mana şudur: Onlar, aldatmak ve yanıltmak maksadıyla birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar, neticede ahirete inanmayanların heveslerine uyduğu için onların kalpleri, bu fısıldanan sözlere meyleder. ***"O sözden hoşlansınlar ve kazanmakta oldukları günahı kazanadursunlar"*** diye bunu yaparlar. Yani, ahirete inanmayanların kalpleri ona meyletsin diye bunu yaptıkları gibi, neticede doğru mu, değil mi diye araştırmadan ondan razı olsunlar ve onu tefsir etmekle, daha önceden aldanmaları ve ondan hoşnut kalmaları sebebiyle kazandıkları masiyet ve günahları kazanmaya devam etsinler diye birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar.

"Ikterafe'l-mâle"; mal kazandı, "ıkterafe'z-zenbe"; günah işledi demektir. Yüce Allah, daha önce geçen *"gurur"* kelimesinde değil de bu bu son üç cümlede *"lâm"*ı sarahaten getirdi. Çünkü gurur, o fısıldamayı yapanların fiillerindendir. Bu fiiller ise öyle değildir. Bu fiiller, aldatmak için söylenen o fısıldamanın sonucunda kendi istidatlariyle ona aldananların fiillerindendir. Onlar, ahirete inanmayan kimselerdir. Çünkü onlar, hayatlarında heveslerine uymak ve şehvetlerini hoşnut etmekten başka gam ve düşüncesi olmayan kimselerdir. Bazı tefsirciler, bir kimseyi bâtıl ve boş şeylere tama ettirerek aldatmak fiili ile bu fiilin sonunda ona aldananların yaptıkları fiiller arasındaki farkı fark edememiş ve sözü bu şekilde tefsir etmenin bir şeyi kendisi üzerine atfetmek kabilinden olacağını zannetmişlerdir. Oysa bu, ancak "Zeyd Amr'ı aldattı o da aldandı" manasındadır. Bu lâm kesinlikle "akibet ve sayruret lâmı" diye isimlendirilen lâmdır.

Yüce Allah'ın bu ayetlerden 112. ayetteki *"Rabbin dilemiş olsaydı, bunu yapamazlardı"* ayeti ile bu sûrede daha önce geçen 107. ayetteki *"Allah dileseydi, başkasını ona ortak koşmazlardı"* ayeti arasındaki farkta bulunan nükte şudur: Meşiet; müşriklerin işleriyle ilgili hakikatleri ve Rasûlullah'ın (s) yapması gereken ve onunla ilgili olmayan şeyleri ortaya koyma makamında Allah lâfzına isnat edilmiştir. Rasûlullah'ı teselli etme ve Allah'ın ondan önceki peygamberlere uyguladığı yasayı beyan etme makamında ise Rasûl kelimesine muzaf olarak Rab ismine isnat edilmiştir. Yüce Allah, sanki şöyle diyor: Bu, en güzel terbiyesi ve inayetiyle sana kefil olan Rabbinin dilemesinin gerektirdiği durumdur. Allah, sana düşmanlarına karşı yardım etmiş, akibeti

sana ve senin peşinden gelen mü'minlere nasip etmiştir. Nitekim az önce cümleyi tefsir ederken geçmişti. Doğruyu ilham eden Allah'a hamd olsun.

أَفَغَيْرَ اللّٰهِ أَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِّن رَّبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿114﴾

وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَّا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿115﴾

114. Size Kitab'ı açıklanmış olarak indiren Allah olduğu halde ben, ondan başka hakem mi ararım? Kendilerine Kitab verdiklerimiz bilirler ki; bu Kitab, tamamiyle hak olarak Rabbin katından indirilmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma.

115. Rabbinin kelimesi, doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun kelimelerini değiştirebilecek hiç bir güç yoktur. Hakkıyle işiten ve bilen O'dur.

Yüce Allah, sözün bundan önceki kısmında açıkladı ki; peygamberden kozmik mucizeler getirmesini isteyen ve kendilerine bu mucizeler geldiğinde ona iman edeceklerine yemin edenler, bu iddia ve yeminlerinde yalancıdırlar. Nitekim bu, Allah'ın yasasında peygamberlerin inatçı düşmanlarından bunlar gibi olanlar hakkında daha önce sabit olmuştu. Bu inatçı peygamber düşmanları, bâtıl sözleriyle cahilleri aldatan insan ve cin şeytanlarıdır. Bunlar, bâtıl sözlerle cahilleri haktan çeviriyor ve onlara bâtılı süslü gösteriyorlar, böylece ahirete inanmayanların kalpleri ona meylediyor ve heveslerine uygun düştüğü için ondan hoşnut oluyorlar. Bu da onları kötülük işlemeye ve hoş olmayan şeyleri yapmaya sevk ediyor.

Yüce Allah, bunu ardından onların getirilmesini teklif ettikleri ve etmedikleri bütün kozmik mucizelerden daha kuvvetli bir şekilde peygamberinin peygamberliğine delil olan Allah'ın en büyük mucizesini açıklayıcı mahiyette bu iki ayeti getirdi. O en büyük mucize Kur'an-ı Kerim'dir. Ayrıca bu iki ayet; o en büyük mucizeyi indirenin, peygamberlik konusunda ve diğer konularda hüküm verilirken kendisine başvurulması ve o konuda, bâtıl yola düşüren ve saptıran insan ve cin şeytanlarının değil de onun hükmüne uyulması gerekenin, Allah olduğunu açıklıyor. Yüce Allah, peygamberine onlara şunları söylemesini emrederek buyuruyor ki:

"Ben, Allah'tan başka hakem mi ararım?"

Hakem, cebel kalıbında bir kelime olup insanların kendi ihtiyarlarıyle hükmüne başvurdukları ve verdiği hükme razı olup uyguladıkları kimsedir.

Yani ben, bu ve başka konularda benimle sizin aranızda hüküm verecek, Allah'ın dışında bir hakem mi ararım? ***"Halbuki o, size Kitab'ı açıklanmış olarak indirendir."*** Yani, halbuki Allah, içinde kendisiyle hüküm verilmesi sahih olan her şey açıklanmış olduğu halde Kitab'ı size indirendir. Bu; Kitab'ın akide, şeriat ve daha başka şeylerin açıklanmasıyla ilgili hükmü kapsayacak şekilde içinizden sizin gibi ümmî bir kimsenin lisanîyle indirilmiş olması onun, başkasının değil de Allah'ın katından gelmiş olduğuna en büyük delil ve en açık işarettir. Nitekim o ümmî kişi, Allah'ın emriyle bir başka ayette şöyle der: *"Ben, bundan önce sizin aranızda bir ömür (boyu) kaldım."*[576] Yani, kırk yıldan fazla kaldım. Bu süre içinde, ne o Kitab'ın ilimleri, ne gayble ilgili haberleri, ne üslûbu ve ne de fesahati ve belağatı konusunda ona benzer bir şey benden sâdır olmadı. *"Hâlâ akıl erdiremiyor musunuz?"*[577] ki böyle bir şey ancak her şeyi bilen ve hikmet sahibi olan bir zâttan gelen vahiyle olur. Sonra insanların tabiatı ve ahlâkı ve yaptıkları amellerin, nefislerinde yerleşen ve bizden önceki toplumların kıssalarıyla açıklanan görüş, fikir, ahlâk ve adetlerle irtibatı konusunda bu kitapta açıklanan Yüce Allah'ın yasası, sizin kozmik mucize istemeniz ve ona inanacağınızı iddia etmeniz hususunda onun vereceği hükmün doğruluğuna ilmî bir delildir. Mucize talebi konusunda son siyakı (bölümü) ve benzerlerini tefsir ederken bunun yorumu geçmişti. Nitekim Kur'an'ın; peygamberliğin sıhhatine ve peygamberin doğruluğuna, peygamberlerin getirdiği bütün mucizelerden daha iyi bir delil olduğu da daha önce beyan edilmişti. Bu beyan, tefsirin ve el-Menâr mecmuasının birçok yerinde vardır. Bu yerlerin en yakınlarından biri, bu tefsirde bu sûrenin 37. ayetinde gelendir. [578]

"Kendilerine Kitab verdiklerimiz bilirler ki; bu Kitab, tamamiyle hak olarak Rabbin katından indirilmiştir."

Bu Kitab'tan önce indirilmiş olan kitapların ilmini verdiğimiz, taklitçiler dışındaki Yahudi ve Hıristiyan âlimleri gibi kişiler bilirler ki; bu Kitab, sana tamamiyle hak olarak Rabbinden indirilmiştir.

Bu iki şekilde açıklanabilir.

576. Yunus, 10/16.
577. Yunus, 10/16.
578. Bkz. *El-Menar*, (Arapçası) Cilt 8, syf.387.

Birincisi; Bir şeyi bilen, ondan olan ile olmayanın arasını ayırır. Mesela; birisi Tıb ilmiyle ilgili bir kitap yazsa, doktorlar onun doktor olduğunu en iyi bilen insanlar olur. Birisi de Nahv konusunda bir kitap yazsa, onun nahivci olduğunu en iyi bilen insanlar nahivciler olur. Aynı şekilde Allah'ın peygamberlerine vahy indirdiğini bilen ve vahye inananlar da bilirler ki; bu Kur'an, o vahy cinsindendir ve aynı zamanda da onun en üst kemal mertebesindedir. Yine onlar bilirler ki; insanoğlunun en geniş ilme sahip olanı onun benzerini getiremez. Hal böyle olunca, daha önce hiç bir şey okuyup yazmamış olan ümmî bir kişi, bunu nasıl yapabilir?: *"Sen, bundan önce ne bir kitap okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtıla uyanlar elbette şüpheye düşerlerdi."*[579] Onun içindir ki Yüce Allah, bir başka ayette şöyle buyurur: *"İsrailoğulları bilginlerinin bunu bilmesi, onlar için bir delil olmadı mı?"*[580]

İkincisi; Tevrat ve İncil gibi son kitaplarda, Rasûlullah'ın (s) geleceğine dair onun zamanındaki Yahudi ve Hıristiyan âlimlerine gizli kalmayan müjdeler vardır. Biz, bunların bir kısmını açıkladık; geniş açıklaması dokuzuncu ciltte gelecek. Yüce Allah, şöyle buyurur: *"Kendilerine Kitab verdiğimiz kimseler, peygamberi kendi oğullarını tanır gibi tanırlar. Böyle iken onlardan bir grup bile bile gerçeği gizlerler."*[581] O âlimlerden insaf sahibi olanlar, bunu itiraf ederek iman etmiş; kimi de yerinde açıklamış olduğumuz gibi azgınlık ve hasetlerinden hakkı gizlemiş ve inkâr etmişlerdir.

Yüce Allah'ın ***"Sakın şüphe edenlerden olma"*** sözünde Nebi'ye (a) hitap edilmekte fakat başkası kastedilmektedir. Bu, Arapların *"kızım sana söylüyorum; gelinim sen işit"* sözü kabilindendir. Bazıları: *"Hitap, bütün muhataplaradır"* der. Yani, asla bunda şüpheye düşenlerden olmayın. Ancak şu var ki; Nebi'nin, Kur'an haber verdiği halde, Ehl-i Kitab'ın bu Kur'an'ın hak ile indirilmiş olduğunu bildiklerinde şüphe etmekten nehyedilmesi, bu haberden sonra onun bu konuda şüphe etmesinin cevazını gerektirmez. Ancak daha önce onların bunu bildiklerinden şüphe ediyor idiyse bir zararı yoktur.

Allah'ın Kelimesi

"Rabbinin kelimesi, doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır."

"Kelime"; hem "cümle", hem de ister uzun ister kısa olsun bir mana veya maksatla söylenmiş "söz grubu" için kullanılır. Kişiler; herhangi bir konuda hutbe okudukları veya makale yazdıklarında, herbir hutbe ve makale hakkında: "Bu, falancanın kelimesidir" denir. Rivayet edildiğine göre

579. Ankebut, 29/48.
580. Şuara, 26/197.
581. Bakara, 2/146.

Araplar, şiir türünden yazılan kasideye *"kelime"* ismini verirlerdi. Çünkü kaside, birçok manayı kapsasa da bir maksat için söylenir. *"Lâ ilâhe illallah"* cümlesi, kelime-i tevhid ismini alır. Buradan hareketle bazı tefsirciler: "Bu ayette geçen *'kelime'*den maksat Kur'an'dır" demişlerdir. Bu, lugat bakımından câiz ama mana bakımından açık değildir. Açık olan ve siyak karinesiyle ilk akla gelen, burada *"kelime"*nin Yüce Allah'ın şu sözleri kabilinden olmasıdır: *"Rabbinin 'andolsun ki, cehennemi bütün insan ve cinlerden dolduracağım' şeklindeki kelimesi tamamlanmıştır."*[582] *"Rabbinin İsrailoğullarına verdiği o güzel kelimesi, sabretmeleri sebebiyle tamamlandı."*[583]

Buna göre cümlenin manası şöyle olur: Ey peygamber! Rabbinin hem sana yardım vaadi ile hem de Kur'an'la alay edip mucizeler isteyen o kimselere ve sana iman etmeyi kibirlerine yediremeyen kavminin inatçılarından onlara benzer kişilere yönelttiği perişan ve helak etme tehdidiyle ilgili kelimesi tamamlandı. Nitekim daha önce senden önceki peygamberler ve onların düşmanlarıyla ilgili kelimesi de tamamlanmıştı. O, Yüce Allah'ın şu sözleridir: *"Andolsun, peygamber kullarımız için daha önce şu kelimemiz geçti: 'Zafere ulaştırılacak olanlar, onlardır. Galip gelecek olanlar da mutlaka bizim ordumuz olacaktır.'"*[584] Bu manada Yüce Allah'ın *"Elbette biz, peygamberlerimize ve iman edenlere hem dünya hayatında hem de şahitlerin şahitliğe duracakları günde yardım ederiz."*[585] mealindeki sözü gibi genel olanlar ve peygamberine (s) söylediği *"O alaycılara karşı biz, sana yeteriz."*[586] mealindeki sözü gibi özel olanlar vardır.

"Kelime"nin doğruluk bakımından tamamlanmasına gelince; bu, haber olması itibariyle içeriğinin meydana gelmesidir. Adalet bakımından tamamlanması ise hakkı inkâr eden kâfirlere, hak ettikleri şeye karşılık; hidayete ermiş mü'minlere de -her ne kadar onlara Allah'ın lütfü gereği daha fazlası verilse de- hak ettikleri şeye karşılık olması itibariyle içeriğinin gerçekleşmesidir.

Bu ayet, Allah'ın Bedir'de ve diğer yerlerde kavminin azgınlarına karşı peygamberine yardımı gerçekleşmeden önce Mekke'de inmiş olunca ayetteki ***"tamamlandı"*** mazi fiili, ***"tamamlanacak"*** manasındadır. Çünkü o, mutlaka meydana geleceği için meydana gelmiş gibidir. Bu, beliğ mübalağa çeşitlerindendir. Bunda başka bir yorum daha var ki; o da burada verilen haberle, o haberin lâzımının kastedilmesidir. Bu yorum; o inatçıların kü-

582. Hud, 11/119.
583. A'raf, 7/137.
584. Saffât, 37/171-173.
585. Mü'min, 40/51.
586. Hicr, 15/95.

für etmeleri ve Hz. Peygamber'e (s) ve ashabına eziyet etmeleri karşısında onu teselli etmek ve istedikleri mucizeler verilmek sûretiyle onların iman edeceklerini uman mü'minlerin bu ümitlerini boşa çıkarmak gibi manaları tekit etmektedir. Yüce Allah, sanki şöyle diyor: Peygamberlerin, insan ve cin şeytanlarından düşmanları olduğuna dair benim sünnetim gerçekleştiği gibi, peygamberlere yardım edeceğime ve o azgın fesatçı düşmanları perişan edeceğime dair benim kelimem de tamamlanmıştır.

"Onun kelimelerini değiştirebilecek hiç bir güç yoktur." Nitekim onun yasaları da değiştirilmez: *"Allah'ın daha önce geçenler hakkında koyduğu yasa budur. Sen, Allah'ın yasasında bir değiştirilme bulamazsın."*[587]

"Tebdil", yerine bir başkasını koyarak değiştirme demektir. Bu cümle, kendinden öncekinin illetini göstermektedir. Mana şudur: Ey peygamber! Allah'ın sana yardım etmek ve düşmanlarını perişan etmek hususundaki kelimesi tamamlanmış ve uygulanması artık dönüşü olmayacak şekilde kesinleşmiştir. Çünkü bu kelimenin de dahil olduğu Allah'ın kelimelerini değiştirecek hiç bir güç yoktur. Zira onun mahlukatından hiç bir kimsenin -ki onun dışındaki her şey, onun mahlukudur- onun kelimelerinden hiç birini ona muhalif bir başka kelimeyle gidermeye veya bu kelimenin onlar hakkında varit olduğu şekilde doğruluğuna engel olmaya mesela; vaadi tehdit, tehdidi vaad haline getirmeye veya vaad ve tehdidi sevap vaad edilenden veya azapla tehdit edilenden bir başkasına çevirmeye veya vaad ve tehdidin gerçekleşmesine engel olmaya elbette gücü yetmez.

Eğer: "Bazı kelâmcılar, vaadden değil ama tehditten vazgeçilebileceğini caiz görmüşlerdir, çünkü bu bir lütuf ve ihsandır" denilirse şöyle deriz: Hak ehli araştırmacılardan hiç kimse, tehditten mutlak olarak vazgeçilmesinin caiz olduğunu söylememiştir. Aksine onlar, kâfirler ve âsi mü'minlerden bir grup hakkında tehdidin uygulanmasının inanç temellerinden biri olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Sadece tehdidin bütün âsileri kapsamasında bir değişme olabileceği söylenebilir ki; bazı nassların mutlaklığı bunu göstermektedir. Şöyle diyebiliriz: Bu, bir vazgeçme değildir ki bunun, Allah'ın kelimelerini değiştirmek ve yalanlamak olduğu söylensin. Çünkü Yüce Allah, o mutlak sözlerle haklarında o nassların varit olduğu kimselerin hepsini içine alan bir genellemeyi kastetmemiştir. Zira Yüce Allah, başka nasslarda bazı günahları affedeceğini ve o günahları işleyenlerden dilediğini bağışlayıp, dilediğine azap edeceğini açıklamıştır. O, bağışlamak istediklerini de azap etmek istediklerini de bilir. Onlardan herhangi biri hakkındaki kelâmı değiştirilmez. Bu husus, bize kapalı bırakılmıştır ki; daima onu umâlim ve

587. Ahzab, 33/62.

salih amel bizi gurura ve onun azabından emin olmaya sevk etmesin, yoksa kusur işleriz. Ayrıca daima ondan korkalım ve günahları işlemek bizi onun rahmetinden ümit kesmeye sevk etmesin, yoksa helâk oluruz. Ebu'l-Hasan eş-Şâzeli, bu makamda ne güzel söylemiştir: "Durumu bize kapalı bıraktın ki; hem ümit hem de korku içinde olalım. Sen, bizi korktuklarımızdan emin kıl; ümitlerimizi de boşa çıkarma."

Eğer: "Şefaatçiler, Yüce Allah'ın iradesini etkiler ve onu şefaatte bulundukları kimseleri affetmeye ve bağışlamaya sevk ederler" denilirse şöyle deriz: Hayır! Mahluk, yaratıcının kâmil ve ezeli sıfatlarında etkili olamaz. Ayetler, şefaatin bütünüyle Allah'a ait olduğunu açık ve net bir dille ifade etmektedir. Hiç kimsenin Allah'tan başka ne bir dostu, ne de şefaatçisi vardır. İzni olmadan hiç kimse onun katında şefaatçi olamaz. O, sadece kendileri için izin verileceğine dair ezelî ilmi ve meşietinin taalluk ettiği kimselere şefaat izni verir: *"Allah'ın hoşnut olduğu kimselerden başkasına şefaat etmezler. Onlar, O'na duydukları saygı ile karışık korkudan dolayı titrerler."*[588] Bu yaptıkları, onların Allah katındaki değer ve mevkilerinin ortaya çıkarılması demektir. Yoksa bu, sonradan yaratılmış olan bir varlığın, ezelî olan zâtın sıfatlarında bir etki meydana getirmesi ve bu sıfatlarda bir baskı hâsıl etmesi demek değildir. Allah, bundan yüce ve uludur. Bu meselenin araştırması, daha önce defalarca geçti.

Eğer Yüce Allah'ın *"O'nun kelimelerini değiştirecek hiç bir güç yoktur"* sözü; ilahî kitaplarda yani o kitapların doğruluk ve geçerliliklerinde değişiklik yapmanın imkansız olduğu gibi lafız ve ibarelerinde de tahrif ve tebdilin imkansız olduğunu göstermez mi? denilirse şöyle deriz: Sözün akışı ve metin, o kelimelerin doğru ve âdil olduğu hususunda varit olmuştur, yoksa o kelimelerin lafızları hususunda varit olmamıştır. Yüce Allah, Kitab'ında bizden önce Ehl-i Kitab'ın Allah kelâmını tahrif ettiklerini ve ondan nasip almayı unuttuklarını göstermiştir. Yüce Allah, hakkında "Kur'an'ı biz indirdik biz. Onu koruyacak olan da elbet biziz."[589] buyurduğu bu yüce Kur'an'dan başka, kitaplarından hiç birini metniyle koruyacağına kefil olmamıştır. Bu Kitab'a verdiği kefaletin doğruluğu da her asırda binlerce kişiyi, onun ezberden korunmasına yine sahâbe (r) zamanından bu asra gelinceye kadar her asırda sayılamayacak kadar nüshalarının yazılmasına memur etmek sûretiyle ortaya çıkmıştır. Matbaanın bulunduğu dönemde son derece dikkatli ve tashihli bir şekilde binlerce Kur'an nüshasının basılmış olması, başka söz söylemeye ihtiyaç bırakmaz. Böylesi ne ilahî ne gayr-i ilahî hiç bir kitaba nasip olmamıştır. Zira Ehl-i Kitab, ne ezberleme ne de yazma yoluyla

588. Enbiya, 21/28.
589. Hicr, 15/9.

peygamberlerinin kitaplarını koruyamamışlardır. Bunun açıklaması, inşaallah yerinde gelecektir.

Bu ayetler, Yüce Allah'ın ***"hakkıyle işiten ve bilen O'dur"*** sözüyle sona erdi. Çünkü bu, sadece bu ayetin değil, son bölümün tamamının sonuna ilave olarak getirilmiştir. O son bölüm, mucize teklif eden inatçı müşriklerin delil ile susturulduğu bölümdür. Orada bu müşriklerin, mucize teklif ettikleri ve yalan yeminler ettikleri zikredildi. Ayrıca orada; peygamberlerin insan ve cin şeytanlarından bunlara benzer diğer düşmanları olduğu, bunların yaldızlı sözlerle insanları aldattığı, öldükten sonra dirilmeyi ve cezayı inkâr edenlerin kalplerinin bu sözlere meylettiği ve o söz sebebiyle saptıkları anlatıldı. Yüce Allah, buyuruyor ki; Allah, onların söylediği bu aldatıcı sözleri işitir; kalplerinde bulunan o meyli ve diğer şeyleri yani maksat ve niyetlerini bilir. Küfürleri ve gururları sebebiyle kazandıkları kötülükleri de bilir.

وَإِن تُطِعْ أَكْثَرَ مَن فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ
وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿116﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَن يَضِلُّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ
أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿117﴾ فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِن كُنتُم بِآيَاتِهِ
مُؤْمِنِينَ ﴿118﴾ وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُم
مَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَّيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِم بِغَيْرِ عِلْمٍ
إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ ﴿119﴾ وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ
يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ ﴿120﴾ وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ
اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ
وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿121﴾

116. Eğer, yerde bulunanların çoğuna uyacak olsan; seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar, sadece zanna uyarlar. Onlar, sadece tahmin yürütürler.

117. Şüphesiz Rabbin, evet O, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir.

118. Allah'ın ayetlerine inanıyorsanız, üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yiyiniz.

119. (Yemeğe) mecbur kaldığınız şeyler dışında, Allah size neyi haram kıldığını ayrıntılı bir şekilde açıklamışken, üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yememenize sebep ne? Doğrusu birçokları, bilgisizce kendi keyifleriyle (halkı) saptırıyorlar. Kuşkusuz Rabbin, evet O, sınırı aşanları çok iyi bilir.

120. Günahın açık olanını da gizli olanını da bırakın. Bilin ki; günah işleyenlere kazanmakta oldukları şeylerin karşılığı verilecektir.

121. Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Halbuki o, bir murdardır. Kuşkusuz şeytanlar, dostlarına sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Onlara itaat ettiğiniz takdirde muhakkak siz de Allah'a ortak koşanlarsınız (demektir).

Bu ayetler; Arap müşriklerinin ve inançlarında onlara benzeyenlerin sapıklıklarının açıklanmasının ve onlara karşı İslamın delillerinin getirilmesinin hemen ardından Hz. Peygamber'in (s) peygamber olarak gönderildiği sırada bütün toplumların sapıklık içinde olduğunu ve onlara şirkin galip geldiğini beyan etmek ve bunun ardından da şirkin en büyük temellerinden biri olan itikadî-amelî bir meseleyi -ki bu, Yüce Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar meselesidir- açıklamak üzere gelen yeni bir siyâktır.

"Eğer, yerde bulunanların çoğuna uyacak olsan; seni, Allah'ın yolundan saptırırlar." Bu, kendisinden öncekine atfedilmiş bir cümle olup, onu tamamlar mahiyettedir. Şöyle ki; Yüce Allah, bundan önceki kısımda insan ve cin şeytanlarının insanları aldatmak için fısıltı icra ettiklerini ve ahirete iman etmeyenlerin kalplerinin bu fısıltıya meylederek onunla fitneye uğradıklarını açıkladı. Buna mukâbil olarak din işlerinde insanların muhtaç olduğu, yapıldığında dünyalarının düzeleceği her şeyi açıklayan Allah vahyinin insanlara hidayet verdiğini beyan etti. Yüce Allah, peygamberine şöyle diyor: "Sen ve beraberindekiler, sana bu Kitab'ı açıklanmış olarak indirenden başka bir hakeme uymayın. Bu Kitab, tam ve kâmil hidayetin ta kendisidir. Bütün insanları, ona çağır. Eğer, yeryüzündekilerin çoğuna uyarsan; Allah'ın sana bu Kur'an'da açıkladığı yolundan seni saptırırlar. Çünkü onlar, yollarını şaşırmışlardır, şeytanların fısıldamalarına uyarlar." ***"Onlar, sadece zanna uyarlar. Onlar, sadece tahmin yürütürler."*** Yani onlar; inanç, töre ve amellerinde hevâ ve heveslerinin kendilerine tercih ettirdiği zandan başkasına uymazlar. Yine onlar; inanç, töre ve amellerinin bir kısmını diğerine tercih ederken

tahminden başka bir şey yapmazlar. Onların bu tahmini; ziraatçilerin üzüm, hurma ve diğer ağaçların vereceği ürünleri tahmin etmesine ve bu ağaçların getireceği hurma ve üzümlere miktar ve kıymet biçmelerine benzer. Onlardan hiç biri; kesin bilgiye götürecek, delillerle sabit ve sahih olan bir ilme dayanmaz.

Yeryüzündekilerin çoğunun sapık olduğuna dair bu kesin hüküm, Yüce Allah'ın, onların zanna ve tahmine uydukları şeklindeki açıklamasıyla ortaya çıkmaktadır. Özellikle o asırda, durum böyleydi. Bütün milletlerin tarihleri, bunu destekliyor. Tarihler, Ehl-i Kitab'ın, peygamberlerinin hidayetini bırakıp büyük bir sapıklığa düştüklerinde ittifak etmiştir. Sadakat ve bağlılık bakımından peygamberlerinin hidayetinden çok uzakta olan putperest toplumlar da böyledir. Bu, Muhammed'in (s) peygamberliğinin alametlerindendir. Halbuki o, halkların halleriyle ilgili çok az şeyden başka birşey bilmeyen ümmî bir kişiydi. Bildikleri de özellikle Araplara komşu olanların durumlarıyla ilgiliydi.

"Şüphesiz Rabbin, evet O, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilir."

Ey peygamber! Seni yetiştiren, Kitab'ı sana açıklanmış olarak indirmekle seni bilgilendiren, hak ve halkın işleriyle ilgili bilmediğin şeyleri sana o Kitab'ta açıklayan Rabbin, doğru yolundan sapanları da doğru yoluna giren hidayet ehlini de senden ve diğer mahlukatından daha iyi bilir. Sapıklık, onun yoluna girmeyi engelleyen ve o yola girenleri oradan uzaklaştıran şey; hidayet de o yola çeken ve ona yaklaştıran şey olunca Allah, nasıl bunu onun nefsinden daha iyi bilmez, nasıl onun hakkında onun duygularından daha doğru hüküm vermez? Bütün bunların üstünde bir de o her şeyi ilmiyle kuşatmıştır.

Lafızla ilgili bahisler:

Basralı ve Kufeli nahivciler, Yüce Allah'ın ***"A'lemü men dalle"*** sözünü i'rab ederken birbirlerine girdiler. Çünkü bu kelime, ism-i tafdilin ma'mulünün "bâ" ile gelmesi şeklinde bilinen ve yaygın olan durumun hilafına gelmiştir. Nitekim Kalem Sûresi'nde buna benzer ayette "bâ" ile gelmiştir: *"Şüphesiz Rabbin, evet O, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir."*[590] Zorlamadan en uzak olarak yaptıkları i'rab, hemen onun ardından ***"A'lemü bi'l mühtedîn"*** şeklinde zikredilen mukabilinde "bâ" bulunmakla yetinildiği için burada "bâ"nın hazfedilmiş olmasıdır.

590. Kalem, 68/7.

Lugat üslublarında bilinene muhalif hareket etmek, lugat ehli belâgatçıların kelâmında hemen hemen hiç bulunmaz. Onlar, ancak kasdettikleri bir nükteden dolayı bunu yaparlar. Belâgatçıların Rabbi ve onlara lugatleri konuşma yeteneği veren Allah'ın kelâmı ise buna daha layıktır. Nüktelerin, ihtisar ve üslupta tefennün gibi lâfzı olanları olduğu gibi manevî olanları da vardır. Manevi olan daha üstündür. Zihni, düşünceye sevketmek için uyanda bulunmak; çok bilinmiş olan birşeye muhalefet etmedeki nüktelerden biri olabilir. Mesela; yola giren bir kimseyi, onun durmakla elde edeceği bir faydadan dolayı yolun bir yerinde durdurmak isteyen kimse gibi. Nitekim Yüce Allah, peygamberi Musa'ya (a) Tur tarafındaki ağaçta ateş göstermiş, o da bildiğimiz hikmetten dolayı ailesinin orada beklemesini istemişti. Biz, bu tür nükteleri daha önce açıkladık ve Yüce Allah'ın "*Muhakkak iman edenler, Yahudiler ve Sâbiiler...*"[591] mealinde geçen merfû kelime (es-Sâbiune)nin mansub kelime üzerine atfını bu türden saymıştık. Yani "ve kezâ es- Sâbiune" veya "es-Sâbiune kezâlike" şeklinde açıklamıştık. Sâbiiler, i'rab bakımından kendilerinden öncekilerin tertibinden çıkarılıp özel olarak zikredildiler. Çünkü insanlar, onların Ehl-i Kitab'ın kalıntıları olduklarını biliyorlardı.

Yüce Allah'ın "*Şüphesiz Rabbin, evet O, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da çok iyi bilir*" mealindeki sözünde "bâ"nın hazfi, Yüce Allah'ın onların hallerini en iyi bilen olduğunu düşünme ve tefekkür etmeye dikkat çekmek için olabilir. Çünkü sözün önce geçen ve sonra gelen kısmının delaletiyle burada bizzat kastedilen onların durumlarıdır. Yüce Allah'ın, doğru yolda olanları da bildiğini zikretmesi, tekmile ve mukabele içindir. Onun için daha önce geçen kısma müfred olarak değil de cümle olarak atıf yapılmıştır. Bunun üzerinde düşünülmeli.

Yüce Allah, peygamberine (s) yerde bulunanların çoğu, esasen kendileri sapık ve yalancı oldukları için kendilerine uyanları saptırdıklarını ve sapanları ve doğruyu bulanları en iyi bilenin kendisi olduğunu beyan ediyor. Daha sonra, ardından bu peygamberin tabilerine, "boğazlanmış hayvanlar" meselesinde; kavimlerinden ve diğer kavimlerden olan sapıklara uymamalarını ve bütün günahları terketmelerini emrederek şöyle buyurur:

Kesilen Hayvanların Helalliği Meselesi

"Allah'ın ayetlerine inanıyorsanız, üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yiyiniz."

---

591. Maide, 5/69.

Yani insanlardan çoğunun durumu; size açıkladığım gibi olunca, siz başkasından değil de- ki bu başkasının ne olduğu, bu bölümde iki ayet sonra açıklananlardır- üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yiyiniz. Eğer O'nun size hidayet ve ilmi getiren ayetlerine inanıyor ve o ayetlere muhalif olan şirk ve küfür sapıklığını ve şirk ve küfür ehlinin cehaletini yalanlıyorsanız böyle yapın.

Bu meseleye önem vermenin ve onu inanç meseleleriyle birlikte zikretmenin hikmeti şudur: Arap müşrikleri ve diğer din mensupları, kesilen hayvanların durumunu ibadet işlerinden saydılar, hatta onları din usûlü ve itikatlar zincirine kattılar; ilahları ve mukaddes saydıkları din adamlarının adına kurban keserek tapınır hale geldiler. İlerde geleceği gibi, hayvanları keserken onların adım anıyorlardı. Bu, Allah'a şirk koşmaktır. Çünkü bu, Allah'tan başkasına yönelme ibadetidir. Bu başkası, ister ilah veya mabut diye isimlendirilsin ister isimlendirilmesin birdir. Büyük tefsircilerden biri[592]; bunun farkına varamamış, zekâ ve ilmiyle ona yol bulamamış, başkasından da rivayet etmemiş, o ve ona tabi olanlar meseleyi içinden çıkılmaz görmüşlerdir. Bunlar derler ki: "Müşrikler, üzerine Allah'ın ismi anılarak kesilenleri haram saymıyor ve onun etinden yemekten çekinmiyorlardı. Fakat aynı zamanda meyteyi de yiyorlardı. Kur'an nasıl ittifak edilen bir konuda onlarla tartışma yapar da ihtilaf edilen konuda susar?" Sonra bu soruya şöyle cevap verirler: "Belki de onlar, besmeleyle kesileni haram kılıyorlardı. Hem sonra 'Allah'ın ismi zikredilenler'den maksadın başkası değil de sadece besmeleyle kesilenler olması câizdir. O zaman bu emir, meyteyi haram kılmak manasına gelir."

Bu iki yorumdan her biri geçersiz olup -bildiğin gibi- ona burada yer yoktur. Biz daha önce açıkladık ki, zeki tefsircilerin bu gibi meselelerden gafil olmasının sebebi, tefsiri sadece me'sur rivayetlerden, lafızların lugat manalarından veya fakihlerin, usulcülerin ve kelâmcıların ıstılahındaki manalardan almalarıdır. Bu manalar, Kur'an'ın inmesinden uzun bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Bunlardan hiç biri, beşerin durumlarıyla ilgili gelen ayetleri anlamada; hak ve bâtıl dinleri, bu din mensuplarının tarihini ve onların Kur'an indiği asırda ne durumda olduklarını öğrenme gibi bilgilerin yardımına muhtaç olmaktan kurtaramaz. Bu gibi ayetlerden maksadın ne olduğunu anlamaya temel teşkil eden en önemli konuda tefsircilerin, akaid ve ahkâm âlimlerinin ellerinden geleni yapmamalarının sonuçlarından biri de Müslümanlardan birçoğunun o Arap ve diğer müşrik sapıkların durumuna düşmeleridir. Neticede salih kişiler adına hayvan kesmişler ve yine onlar adına, Mısır'ın taşra mıntıkalarında durumu şöhret bulan bedevinin buza-

592. Fahreddin er-Razi'yi kastediyor. Bkz: *Mefatih*, 13/165.

ğısı gibi, adak için deve salıvermişlerdir. Bu sapıklık, Müslümanlara sirayet edince, fakihler -ilerde geleceği gibi- bunun hükmünü ve ne zaman küfür olacağını zikretmişlerdir.

Sözün özeti: Kurbanlık hayvanlar meselesi, Allah'a yaklaşmayı sağlayan ibadet meselelerindendir. Sonra putperestlik zamanında, onlarla Allah'tan başkasına yaklaşmaya çalışır oldular. Bu, apaçık bir şirktir. İşte meselenin bu sûrede küfür, iman, şirk ve tevhid meseleleri arasında zikredilmesinin yorumu budur.

"Üzerine Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yememenize sebep ne?"

Araplar, *"böyle yapmamana sebep ne?"* manasında, *"mâ leke en lâ tef ale kezâ"* derler. Bu, hazif ve takdir tekniği kullanılarak söylenmiş kısa ve özlü sözlerdendir. Burada sözün takdiri şöyledir: *"Üzerine Allah'ın adı anılanlardan yemeği terketmede sizin için fayda nevinden ne sabit oldu?"*

"Fî" kelimesi, kıyas yoluyla *"en"* ve *"enne"*den önce hazfedilir.

Bazıları şöyle der: "Cümlenin manası; 'Hangi şey, sizi üzerine Allah'ın adı anılanlardan yemekten men ediyor?' şeklindedir". Bu, Arapların kelâmında bilinen bir şeydir. İlk takdir, daha açık ve zorlamadan daha uzaktır. Buradaki soru, inkâr içindir. Yani, kavminizden müşrik olanların yaptığı gibi Allah'tan başkası adına kesilenleri değil de Allah'ın adı anılarak kesilenlerden yememekte elbette sizin için bir fayda yoktur, demektir.

"Halbu ki Allah size neyi haram kıldığını ayrıntılı bir şekilde açıkladı."

Yani, O size haram kıldığı şeyleri ayrıntılı olarak açıkladı ve bu sûrede gelecek şu sözleriyle onu beyan etti: *"De ki, bana vahy olunanlar arasında, yiyecek olan kimseye haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş veya akıtılmış kan veya domuz eti, ki bunlar pisliğin ta kendisidir, veya Allah'tan başkası adına kesilen bir fısk (murdar bir hayvan) olursa başka*[593]. Yani, kesilirken üzerine putların veya nebilerin ve kendilerini hatırlamak için put ve heykeller vaz edilen salih kişilerin isimleri gibi, Allah'tan başkasının ismi anılanlar olursa başka. **Tafsil** ve **tebyin** aynı şeydir. Bu, bazı şeyleri, kendisine maddî veya manevî bağla bağlanan diğer bazı şeylerden ayırmak ve uzaklaştırmaktır. Mesela, cins bakımından bir tek şeymiş gibi sayılacak kadar bir kısmı bir kısmına benzeyen şeyleri ayırmak gibi. Aralarında benzeşmeye sebep olan şeyi birbirlerinden ayrılmayı sağlayan bir şeyle giderdiğin ve onları nevilere ayırdığın zaman, cinsin herbir nevini diğerinden ayırmış ve ayırt etmiş olursun. İşte bu ayırmayı çok yapmak, tafsildir.

593. En'am, 6/145.

Yüce Allah'ın, *"(yemeğe) mecbur kaldığınız şeyler dışında"* sözü, haram kıldığı şeylerden istisnâdır. Ne zaman şiddetli açlık anında, yenilmesi haram kılınandan başka yiyecek bulunmaması sebebiyle zaruret hâsıl olursa, haramlık ortadan kalkar. Bu, İslam şeriatının kolaylığı hususunda genel bir kuraldır. Zaruret ne kadarsa o miktar ile takdir olunur. Yani mecbur kalan için, zaruret yok olacak ve helaktan kurtulacak kadarı mübah olur. Bu Maide sûresinin başında Tahrim ayetinin geniş tefsirini yaparken geçmişti. Herhalde bu ayetler inmeden önce bazı mü'minler, müşriklerin putlar için ve Allah'tan başkasının adını anarak kestiklerinden yiyorlardı. Hatta böyle bir durum, insanların çoğunun, ancak haramlığı kendilerine açıkça belirtildikten sonra terk ettikleri alışılagelmiş işlerdendir. Ancak basiret ehli seçkin kişiler onun çirkinliğini anlarlar ve kendilerine haram kılınmadan önce de ondan çekinirler. Onun için ben gördüğünüz geniş ve uzun açıklamayı yaptım.

Hafs dışında Kufeliler, fa'nın fethasıyle *"fessale"* ve ha'nın zammmesiyle *"hurrime"* okurlar. Medineliler, Hafs, Yakub ve Sehl ise bu iki fiili ilk harflerinin fethasıyle, geri kalanlar da ilk harflerinin zammesiyle okurlar. Mana bakımından bu kıraatler arasında hiç bir fark yoktur. Bu, lafızda bir genişlikten ibarettir.

"Doğrusu birçokları, bilgisizce kendi keyiflerince (halkı) saptırıyorlar."

Cumhur, ya'nın zammesiyle *"yudıllûne"*, *"saptırıyorlar"* okur. İbn Kesir, Ebû Amr ve Yakub ise ya'nın fethasıyle *"yedıllune"*, *"sapıyorlar"* okurlar. Birincisi daha beliğdir. İki kıraatin faydası, hoş bir icâz ile iki işin de meydana geldiğini beyan etmektir. Yani: Allah'tan başkasının adı anılarak kesilenlerden yeme gibi durumlarda insanlardan çoğunun kendileri saptıkları gibi başkalarını da saptırdıkları kesin olarak sabit olan şeylerdendir. Onlardan çoğu bu kesme işini, Allah'ın dışında bir peygamberin veya salih bir kişinin veya o salih kişiye saygı göstermek ve onu hatırlamak için yapılmış bir putun adını anarak yaparlar. Nitekim onlardan çoğu bu konuda kendi nefislerine uyarak veya başkasının saptırmasıyle saparlar. Halbuki kendisi saptırmaktan aciz olduğu veya saptırma sebebi yok olduğu zaman bu konuda kimseyi saptırmaya girişmez. Bu sapma ve saptırmadan herbiri, sapan ve saptıranların hevaları ile meydana gelir. Yoksa bu ne vahyden alınmış ne de akıl delillerinden çıkarılmış bir ilimle gerçekleşir.

Bu heva ve hevesin kaynağı, putperestliğe sebep ve temel teşkil eden şu olaydır:

Allah'ın, peygamberi Nuh'u (a) kendilerine gönderdiği kavim içersinde, ezeli fıtrat dini üzerine devam eden salih kişiler vardı. Bunlar ölünce ka-

vimleri onları temsil eden putlar yaptılar ki bunlarla onları hatırlasınlar ve onlara uysunlar. Sonra onlar için bu putlara değer verir hale geldiler. Bu putları yapanlardan sonra, onların bu putları yapmalarındaki hikmeti bilmeyen bazı insanlar geldi. Bu sonrakiler öncekilerden sadece o putlara tazim ve hürmeti ve Allah'a boyun eğip yol aramak için onlardan bereket beklemeyi alıp korudular. Bu, o putlara ibadet etme şekline dönüştü ve ondan sonraki milletler içinde kesintiye uğramadan zincirleme devam etti. Buharî'de İbn Abbas'tan rivayet edildiği gibi, insanları saptıranlar, Allah'tan başkasına yaptıkları her tür ibadette şüphelerini, putperestliğin bina edildiği bu temel üzerine kurarlar. Mesela, onunla Allah'a yol aramayı, ona dua etmeyi, ondan şefaat istemeyi, onun adıyla kurbanlar kesmeyi, heykeli veya kabri etrafında dua etmeyi, heykeli ve kabrinin rükünlerine el-yüz sürmeyi bu temele dayandırırlar. Bütün bunlar ibadette şirktir. Bu şirki doğuran şüphe, Allah'a yakın olanlar vasıtasıyle Allah'a yaklaşmak için ona yakın olanlara gösterilen saygı ve daha başka şeylerdir. Putperestliğe dayanan bu şüpheler, cahilce hevesler yüzünden ilahi kitap mensupları arasında da revaç buldu ve bu nedenle kesin nasları tevil ettiler. Onlardan dînî ilmi sahiplenen bazı kişiler ve bunların peşinden gidenler, bu konuda başkaları yaptığında küfür ve şirk saydıkları şeyleri kendileri için caiz gördüler. Bunu ya yaptıkları işe ibadet denilmesini kabul etmeyerek veya Allah'a vasıta ve vesile kılmak maksadıyle Allah'tan başkasına yönelinen ibadetin ona şirk koşmak sayılmayacağı iddiasıyle yaptılar. Oysa ibadette şirk, ancak böyle olur. Eğer ibadet o aracıların kendilerinden fayda talep etmek veya zarar savmak için bizzat onlara yapılmış olsaydı -ki bu da yapılmaktadır- o zaman bu sadece onlara ibadet olurdu, onları Allah'a ortak koşmak olmazdı. *"Onlara sadece, dini yalnız Allah'a has kılarak, onu birleyerek Allah'a ibadet etmeleri emredildi."*[594] Allah için ihlaslı olan; ibadeti, onunla başkasına yönelmekten arınmış kimsedir. Hanif; başkasını bırakıp Allah'a meyleden kişidir. Allah'a iman eden herkes, onun birliğini ikrar edici değildir: *"Onların çoğu Allah'a ancak müşrik olarak iman eder."*[595] bu manaların izahı defalarca geçti.

"Kuşkusuz Rabbin, evet o, sınırı aşanları çok iyi bilir."

Bu ilave, bütün mü'minlere hitaptan sadece Hz. Peygamber'e hitaba dönüştür. Yani, senin lisanınla bu hidayeti açıklayan Rabbin, evet o, Allah'ın kendilerine helal kıldığı sınırı aşıp haram kıldıklarına geçen veya zaruret vaki olduğunda heveslerine uyarak zaruret sınırını aşan o kişileri senden ve yarattığı diğer mahlukundan daha iyi bilir. Yüce Allah'ın Maide Sûresinde geçen: *"Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın*

594. Beyyine, 98/5.
595. Yusuf, 12/106.

ve sınırı aşmayın. Muhakkak Allah sınırı aşanları sevmez"[596] mealindeki sözünü tefsir ederken *"genel ve özel sınır aşma"* konusunda daha önce uzun uzun söz edilmişti. Bu haber veriş; korkutma ve tehdit manasını taşır. Yani, sınırı aşmalarından dolayı Allah onları cezalandırır.

Bazıları bu ayetten, sadece taklit ve mezhep taassubuyle dinde söz söylemenin haram kılındığı hükmünü çıkarırlar. Çünkü bu, bilgisizce heveslere uyma türünden birşeydir. Zira mukallid, taklit ettiği şeyin ne olduğunu bilmez. Bu aklen apaçık bir şey olup naklen de üzerinde ittifak edilmiş bir husustur. Er-Razi şöyle der: Ayet göstermektedir ki dinde mücerret taklitle söylenmiş söz, sırf hevâ ve şehvete dayanarak söylenmiş söz demektir. Ayet, bunun haram olduğunu gösteriyor.[597]

"Günahın açık olanını da gizli olanını da bırakın."

İsm, lugatte, zarar veren çirkin şey demektir. Dinde ise, Allah'ın haram kıldığı her şeydir. Allah, kullara ancak ya nefislerinde veya mallarında veya akıllarında veya namuslarında veya dinlerinde fertlere zarar veren şeyi ya da siyasî veya sosyal maslahatlarında toplumlara zararlı olan şeyi haram kılmıştır. Bunun zâhir olanı açıktan açığa yapılan, bâtın olanı ise gizli yapılandır. Veya zâhir, gizli yapılsa da çirkinliği veya kamuya zararı açık olan; bâtın ise, açıkça yapılsa da çirkinlik ve zararı bazı özel kişilerden başkasına gizli kalan şeydir. Veya zâhir, organların yaptığı amellerle ilgili olan; bâtın ise niyet, kibir, haset, zarar verici tuzaklar ve kötülükler düzenlemeyi düşünmek gibi kalplerin amelleriyle ilgili olanlardır. Bütün bu vecihleri birleştirmek de câizdir. Sözün akışı şunu da gerektiriyor ki; Allah'tan başkası adına kesilenler, bu sayılan vecihlere göre gizli olan günah kapsamına girenlerdendir. Bu, tevhidin hakikatini bilen âlimlerden başkasına gizli kalan şeylerdendir. Mecbur kalan bir kimsenin, mübah kılınan haramı yerken zaruretten fazlasını, bazılarına göre ihtiyaçtan fazlasını yemek sûretiyle haddi aşması da bu kısma girer. Bu, Yüce Allah'ın şu sözünde anlatılmaktadır: *"Kim şiddetli açlık halinde gönülden günaha yönelmeden (bunlardan yemeğe) mecbur kalırsa, muhakkak Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir."*[598]

Bu, günahların haram kılınması hususunda özlü sözlerden ve küllî asıllardandır. Hatta İbnu'l-Enbârî şöyle der: Bu tabirden maksat, her yönüyle yani açık ve gizli bütün nevileriyle günahı terk etmektir. Bazı tefsirciler, zâhirin genelevlerde olan açık zinaya; bâtının ise gizlice metres ve dost edinmeye mahsus olduğunu söylemişlerdir. Araplar, cahiliyye döneminde

---

596. Maide, 5/87.
597. Bkz. *Tefsir-i Kebir*, 13/167.
598. Maide, 5/3.

gizli zinayı mübah sayıyor, açıkça yapılan zinayı çirkin görüyorlardı. Bazıları ise, zâhirin; anneleri, kız kardeşleri ve babaların hanımlarını nikahlamaya; bâtının ise, zinaya mahsus olduğunu söylerler. Oysa tahsis edici olmadan tahsiste bulunmak bâtıldır.

"Bilin ki, günah işleyenlere kazanmakta oldukları şeylerin karşılığı verilecektir."

Bu cüz'deki üçüncü ayeti tefsir ederken ***"İktirâf"*** lâfzının manası geçmişti.

Cümlenin manası şudur: Günah cinsini kazananlar -bu günah, ister açık ister gizli olsun birdir- fıtratlarını bozmada ve bu bozma işinde ısrar etmek ve onu defalarca yapmak suretiyle nefislerini kirletmede gösterdikleri aşırılık miktarına göre günahlarının karşılığını göreceklerdir. Nitekim ***"kâne"*** fiili ve süreklilige delalet eden muzari sigası da bunu göstermektedir. Kötülük işleyip de sonra bile bile yaptıklarına ısrar etmeden en kısa zamanda tevbe edenlere gelince Allah, onların tevbelerini kabul eder ve kalplerinden kötülüğün tesirini, o kötülüğün zıddı olan iyiliklerle siler: *"İyilikler, kötülükleri yok eder."*[599] Böylece nefisleri tekrar temiz ve pak olur ve Rabblerine esenlik içersinde vazifelerini yapmış olarak kavuşurlar.

"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Halbuki o, bir murdardır."

Yüce Allah, Allah'tan başkası adına kesilenleri yemek suretiyle müşriklerin sapıklığa düştüklerini ve başkalarını saptırdıklarını beyan ederken, kendi adına kesilenlerden yenilmesini emrediyor. Sonra bu emirden kastedilen mefhumu açıklığa kavuşturuyor. Şirk amellerinin en açıklarından olan bu duruma verdiği aşırı önemden dolayı, sözün akışının sadece Allah adına kesilenlerden yenilmesine delalet etmesiyle yetinmiyor.

Yani: O, Allah'tan başkası adına kesilmiş bir murdar olduğu halde, kesilirken üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvanlardan yemeyin. Nitekim Yüce Allah, haram kılınanlar ayetinde şöyle buyurur: *"Veya Allah'tan başkası adına kesilen bir murdar olursa başka."*[600]

Ayet; öyle görüşte olanların aksine bırakın diğer yiyecekleri, üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen her hayvanın yenilmesinin haram olduğunu göstermez. Çünkü ayet, daha önce açıklandığı gibi sözün akışından anlaşıldığına göre o dinî kurbanlara ve benzerlerine mahsustur. Bunun bir delili

599. Hud, 11/114.
600. En'am, 6/145.

de Sa'd et-Teftâzâni'nin tahkik ettiği gibi ***"yemeyin"*** emrinin hal cümlesiyle kayıtlanmasıdır. Yüce Allah'ın şu sözü de bunu destekler:

"Kuşkusuz şeytanlar, dostlarına sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Onlara itaat ettiğiniz takdirde muhakkak siz de Allah'a ortak koşanlarsınız (demektir)."

Yani, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldayan insan ve cin şeytanları; vesvese ve aldatıcı gizli telkin yoluyla, dostlarına bu meselede sizinle mücadele edecekleri şüpheleri fısıldarlar. Eğer bu konuda onlara itaat eder ve bâtıl putperestlik ibadetinde onların peşi sıra giderseniz siz de onlar gibi müşrik olursunuz. Çünkü Allah'tan başkası için hayvan keserek ibadet etmek şirktir. Bu, Allah'tan başkasına yapılan dua ve ondan başkasına yönelinen diğer ibadetler gibidir. Bunu, putperestlerin yaptığı gibi Allah'ın dışındaki o varlık vasıtasıyla, Allah'a daha çok yaklaşmak ve onun Allah katında kendisine şefaat etmesi için Allah'a yol aramak amacıyla da yapsa şirktir. Şu bilinmektedir ki; şeytanların dostları, mü'minlerden hiç biri ile üzerine ne Allah'ın ne de başkasının ismi anılmadan ve ibadet maksadı güdülmeden normal kesilen hayvanlarda mücadele etmezler. Yine bilinmektedir ki; kesilen bu hayvanlardan yiyen müşrik olmaz. Aynı şekilde meyte (lâşe) yiyen de müşrik olmaz. Bilakis eğer yemeye mecbur kalmadan yemişse âsi olur. Bu konuda tartışma vâki olsa da durum böyledir.

İbn Cerir şöyle der:

Yorumcular, Yüce Allah'ın, *"Kuşkusuz şeytanlar, dostlarına fısıldarlar"* ayetinin manasında ihtilaf ettiler. Kimi; "bununla Fars şeytanları ve onların dini üzerine olan mecusiler kastedilmiştir. Bunlar, meyte (lâşe) yemek hakkında dostlarına yani inatçı Kureyş müşriklerine bâtıl söz fısıldarlar ki Allah'ın peygamberine ve ashabına ulaşsın" der.

Taberi, meytenin haram olduğu hususunda senet zikrederek rivayet ettiği sözde İkrime'nin şöyle dediğini rivayet eder:

Fars (şeytanları), Kureyşli dostlarına: "Muhammed'le tartışın ve ona deyin ki: Senin kestiğin helal da Allah'ın kestiği (lâşe) haram mı?" diye fısıldarlar. Yine İkrime'den gelen bir rivayet şöyledir: Farslılar, Kureyş müşriklerine şöyle yazdılar; Muhammed ve ashabı, Allah'ın emrine uyduklarını iddia ediyorlar. Allah'ın altın bıçakla kestiğini, Muhammed ve ashabı yemiyorlar. Ama kendi kestiklerine gelince onu yiyorlar. Taberi şöyle devam eder: Bunu duyan Müslümanlardan bazı insanların içlerine bu konuda bir şüphe düştü. Bunun üzerine konuyla ilgili bu ayet indi. Sonra İbn Cerir daha başkalarından, onların bu ayeti cin şeytanlarının Kureyş müşrikleri-

ne verdikleri vesvese şeklinde yorumladıklarını anlatır. Cin şeytanları, İbn Abbas'tan gelen rivayette olduğu gibi diğer bazı rivayetlerde Kureyş müşriklerinin Müslümanlara söyledikleri şeyleri onlara fısıldamışlardır. Müşrikler, Müslümanlara: "Rabbinizin öldürdüğünü (lâşeyi) yemiyorsunuz da kendi öldürdüklerinizi mi yiyorsunuz?" demişlerdi. Bunun üzerine Allah, bu konuda yani bu sûre indiği sırada bu ayeti indirdi.

İbn Cerir; ayetin, şeytanların fısıldaması konusunda iki görüşü de kapsamış olduğunu tercih eder. Çünkü bu, Yüce Allah'ın daha önce geçen *"Biz, (sana yaptığımız gibi) aynı şekilde her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar"*[601] mealindeki sözünün fürûundandır.

İbn Cerir daha sonra bu ayette, Allah'ın adı anılmadan kesilenlerden kastedilen haramın ne olduğunda âlimlerin ihtilaf ettiklerini zikrederek İbn Cüreyc'ten onun şöyle dediğini rivayet eder: Atâ'ya, Allah'ın *"üzerine Allah'ın ismi anılanlardan yiyin"* sözü ne demektir? dedim. Şöyle cevap verdi: *"Allah, üzerine Allah'ın isminin anılmasını emrediyor. Cahiliyye döneminde putlar adına kesilenlerden yemeyi nehyediyor."*

İbn Cerir, bundan sonra daha başka rivayetler de zikreder ve ayetin putlar ve ilahlar için kesilenleri, ölenleri ve Müslümanlar ve Ehl-i kitab dışında müşriklerden, kestiği helal olmayanların kestikleri hayvanları kapsamış olmasını tercih eder. İbn Cerir der ki: Ehl-i kitab'ın kestikleri, üzerine Allah'ın adını ansalar da anmasalar da temizdir. Çünkü onlar, tevhid ehli ve Allah'ın kitaplarına sahip kimselerdir. Bu kitapların hükümlerine boyun eğer, kendi dinlerine göre hayvan keserler. Nitekim Müslüman da kestiği hayvan üzerine Allah'ın adını ansın ya da anmasın, kendi dinine göre hayvan keser. Ancak Allah'ın bütün sıfatlarını inkâr etmeyi kabullenerek veya Allah'tan başka bir şeye ibadet maksadı güderek Allah'ın adını anmayı terk ederse, o zaman kestiği hayvanı yemek haram olur.[602]

Ayetle ilgili meselelerden ilkinde er-Râzi şöyle der: Atâ'nın; "Üzerine Allah'ın adı anılmayan her yiyecek ve içecek bu ayetin umumuna tutunularak haramdır" dediği rivayet edilir. Diğer fakihlere gelince, onlar bu umumun hayvan kesmeye tahsis edildiğinde icma ettiler. Sonra farklı görüşler beyan ettiler. İmam Malik; "Üzerine Allah'ın ismi anılmadan kesilen her hayvan, bu anma ister kasten ister unutularak terkedilmş olsun haramdır" der. Bu, İbn Şirin ve kelâmcılardan bir taifenin görüşüdür. Ebu Hanife, şöyle der; "Eğer kasten terk edilirse hayvan haram; unutularak terk edilirse helal olur."

601. En'am, 6/112.
602. Taberi, 8/12-17.

İmam Şafii da şöyle der; "Hayvanı kesen, kesmeye ehil ise, ister kasten ister hatâen olsun, Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvan helal olur." Biz, bu meseleyi *"Canları çıkmadan yetişip kestikleriniz hariç"*[603] mealindeki ayeti tefsir ederken geniş geniş açıkladık. Tekrarlamanın bir faydası yok.

Şafii, şöyle der: Bu nehy, put ismiyle kesildiği zamandaki durumlara mahsustur. Birçok vecih, buna delalet eder:

Birincisi; Yüce Allah'ın *"o, murdardır"* sözüdür. Müslümanlar, icma etmişlerdir ki; Allah'ın adını anmayı terk eden Müslüman'ın kestiğini yiyen fâsıklık yapmış olmaz.

İkincisi; Yüce Allah'ın *"Şüphesiz şeytanlar, sizinle mücadele etmeleri için dostlarına telkinde bulunurlar"* sözüdür. Bu tartışma, meyte (lâşe) meselesinde olmuştur. Rivayete göre; müşriklerden bazıları, Müslümanlara: "Şahinin ve köpeğin öldürdüğünü yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüğüne gelince onu yemiyorsunuz" dediler. İbn Abbas'tan onların "Kendi öldürdüklerinizi yiyorsunuz da Allah'ın öldürdüklerini yemiyorsunuz" dedikleri rivayet edilmiştir. Dolayısıyla bu münazara, meyte(lâşe) yemeğe mahsustur.

Üçüncüsü; Yüce Allah'ın *"Onlara itaat ettiğiniz takdirde, muhakkak siz de Allah'a ortak koşanlarsınız (demektir)."* sözüdür. Bu, put ismiyle kesilenlere mahsustur. Yani, putların ilahlığı adına kesilen bu hayvandan razı olduğunuz zaman, putların ilahlığına razı olmuşsunuz demektir. Bu ise şirki gerektirir.

Şafii, şöyle der:

Bu ayetin evveli her ne kadar bu siga dolayısıyla genel de olsa, sonunda bu üç kayıt hasıl olunca öğrendik ki; bu umumdan maksat, o kastedilen husustur. Yüce Allah'ın: *"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Halbu ki o, bir murdardır"* buyurmuş olması bu manayı destekleyen durumlardandır. Yani bu nehy, o yeme işinin murdar olduğu zamanki şeylere mahsus olur. Sonra onun ne zaman murdar olacağını Allah'ın Kitab'ında aradığımızda, bu ayetteki fısk(murdarlık)ın bir başka ayette tefsir edildiğini görüyoruz. O da yüce Allah'ın şu mealdeki sözüdür: *"De ki; bana vahy olunanlar arasında, yiyecek olan kimseye haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Ancak leş veya akıtılmış kan veya domuz eti -ki bunlar, pisliğin ta kendisidir veya Allah'tan başkası adına kesilen bir fısk (murdar bir hayvan) olursa başka."*[604] Böylece bu ayetteki fısk, *"Allah'tan başkası adına kesilen şeyler" şeklinde tefsir edilmiş oluyor.* Hal böyle olunca, Yüce Allah'ın *"Üzerine Allah'ın adı anılma-*

---

603. Maide, 5/3.
604. En'am, 6/145.

yanlardan yemeyin. Halbu ki o, bir murdardır" mealindeki sözü de Allah'tan başkası adına kesilenlere mahsus olur.[605]

Daha önce, Allah'tan başkası adına kesilenler, kurbanlıklar ve onların üzerine Allah'ın adını anmayla ilgili araştırma geçmişti. Bazı fıkıhçılar, sultan veya diğer dünya büyükleri geldiğinde ona saygı ve ikram için kesilen hayvanları, kesildiği sırada üzerine o şahsın ismi anılırsa Allah'tan başkası adına kesilenlerden ve tahrim kapsamına girenlerden sayarlar. Bu makamda gerçek söylenecek söz şudur ki; dinî bir sebeple kesilen her şey bir ibadettir. İbadet ise sadece yüce Allah için olur. Dolayısıyla kesilen hayvan üzerine O'ndan başkasının ismi söylenmez. Ziyafette aşırılık maksadıyla ikram için olanlar, bu bâba girmez. Müslüman, hayvan keserken sultanın veya diğer ikram edilen misafirlerin ismini, Allah'ın ismini anıyormuş gibi veya putlar veya peygamberler ve salih kişiler için hayvan kesenlerin kesme anında onların ismini söyledikleri gibi anmaz. Onun ismini söyleyen, ancak kesilen hayvanın ona ziyafet için kesildiğini beyan maksadıyla söyler. Bu meseleyi, "er-Ravdatu'n nediyye bi şerh-i'd-düreri'l-behiyye" yazarı anlatmış ve ondaki ihtilaf yönünü beyan etmiştir. Yazar, sözün akışı içinde bu makamla ilgili birçok faydalı bilgiler vererek şöyle der:

Sultan için hayvan kesme ve bunun Allah'tan başkasının adına kesilenler kapsamına girip girmediği meselesine gelince, yazar[606] yaptığı araştırmada şu sözlerle buna cevap verir:

Kur'an ve hadisteki umumî lafızlar, açıkça gösterdiği gibi asl olan helalliktir. Bu nedenle, o bilinen aslın tertemiz şeriatteki durumunu değiştiren bir delil olmadıkça fertlerden hiç bir ferdin veya nevilerden hiç bir nev'in haramlığına hükmedilemez: Putlar adına kesilenlerin, lâşenin, yukardan düşüp ölenin, boynuzlanarak ölenin, vurularak öldürülenin, Allah'tan başkası adına kesilenin, domuz etinin haram kılınması gibi. Bir de köpekdişi olan her yırtıcı hayvanın ve pençeli kuşun haram kılınması ve ehlî eşeklerin haram kılınması gibi.

İlim ehli bir topluluğa göre, bir şeyin haram olduğunu söylemedeki asıllar şunlardır:

Kitab, Sünnet, icma ve kıyas veya öldürme emrinin veya nehyin bulunması veya habis sayılmak veya geçmiş ümmetlere haram kılındığı halde neshedilmemiş olmak. Bir kimsenin, fertlerden bir ferdin veya nevilerden bir nev'in haram olduğunu söyleyebilmesi için onun bu asıllardan bir aslın altına girmesi gerekir. Eğer onu bu asıllardan bir aslın kapsamına sokamaz-

605. *Tefsir-i Kebir*, 13/168-169.

606. Yani ed-*Dürerul-Behiyye* yazarı, İmam Şevkani.

sa, Allah'ın demediğini O'nun adına demeğe kalkışmaya hakkı yoktur. Zira Allah'ın helal kıldığını haram kılan O'nun haram kıldığını helal kılan gibidir. Bu ikisi arasında hiç bir fark yoktur. Bunda hiç bir ârife gizli kalmayacak bir günah vardır. Şüphe yok ki, sadece berâet-i asliyye dahi haklılığı göstermeye yeterlidir. Bir de buna Yüce Allah'ın şu sözleri gibi genel manalı sözler ilave edildimi mesele daha iyi anlaşılır: *"De ki; bana vahyedilenler arasında, yiyecek olan bir kimseye haram edilmiş bir şey bulamıyorum..."*[607]; *"Bugün, size temiz şeyler helal kılındı."*[608]; *"De ki; Allah'ın kulları için çıkardığı zinneti ve temiz rızıkları kim haram kıldı?"*[609];

"Size rızk olarak verdiğimiz temiz şeyleri yiyin."[610]; *"Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur."*[611] ve *"Onlara temiz şeyleri helal kılar."*[612]

Özetle söylemek gerekirse, vacip olan; haram kılmayı, haramlığına dair nass bulunanlara; helal kılmayı da bunun dışındakilere hasretmektir. Tirmizi'de bulunan Selman hadisi bunu açıklığa kavuşturur: Hz. Peygamber (a): *"Helal, Allah'ın Kitab'ında helal kıldığı; haram da Allah'ın Kitab'ında haram kıldığıdır. O'nun, hakkında bir şey söylemediklerine gelince; bunlar, O'nun bağışladığı şeylerdendir."*[613]

Ebu Davud, İbn Abbas'tan mevkuf olarak şu hadisi tahriç eder: Cahiliyye halkı; bazı şeyleri yiyor, bazı şeyleri de murdar kabul ettikleri için yemiyorlardı. Yüce Allah, peygamberini gönderdi, Kitabını indirdi ve helalini helal, haramını haram kıldı. Allah, neyi helal kılmışsa o helal; neyi haram kılmışsa o haramdır. Hakkında bir şey söylemedikleri ise, O'nun bir lütfudur. İbn Abbas, daha sonra; *"De ki, bana vahyedilenler arasında, yiyecek olan bir kimseye haram kılınmış birşey bulamıyorum"*[614] mealindeki ayeti okudu.[615]

Tirmizi ve Ebu Davud, Kubeysa b. Hülb hadisinden onun şöyle dediğini tahriç ederler: "Rasûlullah'ı (s) duydum. Bir adam ona: "Yemeklerden bir yemek var ki ondan sakınıyorum" dediğinde adama şöyle cevap verdi: Hıristiyanlara benzedin. Asla gönlüne hiç bir şey gelmesin."[616]

---

607. En'am, 6/145.
608. Maide, 5/5.
609. Â'raf, 7/32.
610. Tâhâ, 20/81.
611. Bakara, 2/29.
612. Â'raf, 7/157.
613. *Camiu's-Sahih*'te sahih olarak gösteriliyor. Oysa bu hadis sahih değildir. Tirmizi, *Libas*, 6; İbn Mâce, *Et'ıme*, 60.
614. En'am, 6/145.
615. Ebu Davud.
616. Ebu Davud, *Et'ıme*, 23,Tirmizi.

Durum böyle sabit olunca, soru meselesi, yani sultan geldi diye hayvan kesmek ve Yüce Allah'ın *"Üzerine Allah'tan başkasının adı anılanlar"* mealindeki ayetini bunun haramlığına delil getirmek fasittir. Çünkü ayette geçen **"ihlâl"**, put ve benzerleri için sesi yükseltmek demektir. Bu, cahiliyye halkının, *"Lât ve Uzzâ'nın ismiyle"* demeleridir. Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*'ta böyle der. Oysa sultan geldiğinde hayvan kesen, kesme anında "sultanın ismiyle" demez. Bunun vaki olduğu farzedilse, tartışmasız haram olur. Fakat o, bunu yaparken "Bismillah" der. Sultanın gelmesiyle hayvan kesmenin haramlığına, Ahmed, Müslim ve en-Nesâî'nin rivayet ettiği mü'minlerin emiri Hz. Ali'nin hadisiyle delil getirildi. Bu rivayete göre Hz. Ali, Nebi'nin (a): *"Allah'tan başkasının adıyla hayvan kesene Allah lanet etsin"*[617] dediğini işitmiştir. Ama bu hadisi ona delil getirme hiç sahih olmaz. Çünkü bu hadisi şerheden âlimlerin de açıkladığı gibi Allah'tan başkası için hayvan kesmek; put veya haç veya Musa veya İsa veya Ka'be veya benzeri şeyler için hayvan kesenin yaptığı gibi Allah'tan başkasının ismiyle hayvan kesmektir. Bunların hepsi, haramdır. Şafii ve ashabının belirttiği gibi, hayvan kesen ister Müslüman ister Yahudi veya Hıristiyan olsun, kesilen bu hayvan helal olmaz. En-Nevevî, *Müslim Şerhi*'nde şöyle der: "Eğer hayvan kesen kişi, bu yaptığı işle adına hayvan kesilen şahsa -ki bu şahıs, Allah'tan başka birisidir- saygıyı ve ona ibadeti kastederse[618], bu küfür olur. Eğer hayvan kesen daha önce Müslüman ise, hayvanı kesmekle dinden çıkmış olur."[619]

Bu dinden çıkma olayı, kesme işi o sayılanlardan birinin ismiyle olduğu zamandır. Yoksa Allah için kesilip de onunla, ikram edilmesi câiz olan kimseye ikram kastedilirse dinden çıkılmaz. Çünkü burada, daha önce geçtiği gibi kesilen hayvanın haramlığına hiç bir yol yoktur.

İmam Şafii'nin ashabından eş-Şeyh İbrahim el-Mervezî, şöyle anlatır: Buhâra ehli, sultan karşılanırken ona yaklaşmak amacıyla kesilen hayvanın haram olduğuna fetva verir. Çünkü o, Allah'tan başkası adına kesilenlerdendir.

Er-Rafiî, şöyle der: "Onlar, bunu sultanın gelmesiyle sevindikleri için kesiyorlar. Bu, çocuğun doğmasıyla akika kesilmesine benzer. Böyle bir şey haram kılınmayı gerektirmez." Doğru olan da budur.

İmam Nevevî, *Ravda*'da şöyle der:

Bir kimse; Ka'be, Allah'ın evi olduğundan ona saygı gösterme amacıyla Ka'be için veya Rasûlullah (s), Allah'ın Rasûlü olduğundan Rasûlullah (s)

---

617. Müslim, *el-Edâhî*, 43-45
618. Yaptığı işe ibadet ismini vermese de.
619. En-Nevevî, *Şerhu Müslim*.

için kurban keserse bu, kurbana engel olmaz, aksine kurban helal olur.[620] Nevevî, şöyle devam eder: Sultan geldiğinde duyulan sevinçten dolayı onu karşılarken kesilen kurban da bu kabildendir. Çünkü o da doğum için kesilen kurban gibidir.[621] Nevevî'nin burada söylediği ilk söz şunu gösteriyor ki; bir kimse, İslâm'ın sultanı olduğundan dolayı ona saygı amacıyla sultan için kurban keserse, onun gelişi dolayısıyla duyulan sevinçten dolayı onun için kurban kesmek gibi, bu da câiz olur. Çünkü bununla, Allah'ın evi olduğundan dolayı Ka'be'ye saygı amacıyla onun için kurban kesmek arasında bir fark yoktur.

Ed-Devvâri şöyle anlatır:

"Bir kimse, cinler için kurban keser ve bununla, onların şerrini kendisinden uzaklaştırması için Allah'a yaklaşmayı kastederse, bu helaldir. Ama onlar için kurban kesmeyi kastederse bu, haramdır." Bundan, sultana ikram için kesilen hayvanın öncelikli olarak helal olduğu manası çıkarılır. Doğrusu da budur. Çünkü biz, daha önce açıkladık ki; asi olan helalliktir. Yine açıkladık ki; genel deliller bunu gösterdiği gibi, ne bu aslı kaldırıcı ne de bu genelliği tahsis edici bir durumun olmadığını da göstermektedir.[622] Bundan Allah'tan başkasına yaklaşmak için kesilenlerle, sevinç ve benzeri durumlardan dolayı mesela; akika, düğün yemeği, ziyafet ve benzerleri için kurban kesme arasında fark olduğuna bir delil vardır. Birincisi haram, ikincisi helaldir.

İbn Hacer el-Mekkî, ez-Zevâcir'de şöyle der:

"Bizim ashabımız, eğer hayvan kesen kişi nahvi biliyorsa, göründüğü kadarıyla, bu kişinin hayvan keserken ikinci ismi mecrur yaparak "Bismillahi ve ism-i Muhammedin" veya "Bismillahi ve Muhammedin Rasûlullah'ı (s)" veya "Bismillahi ve Muhammedin" demesini kurbanı haram kılan şeylerden sayarlar. Yine onlar, bir kitabînin kilise veya haç için veya Musa veya İsa için veya bir Müslümanın Ka'be için veya Muhammed (s) için veya sultana ya da başkasına yaklaşmak için veya cinler için kurban kesmesini de böyle sayarlar. Bütün bunlar, kesilen hayvanı haram kılar. Bu, büyük günahtır."[623]

İbn Hâcer, şöyle der:

---

620. Bunun zahiri, onun az önce Sahih-i Müslime yaptığı şerhten nakledilenlere muhaliftir. Bunun oraya reddi mümkün olmazsa tamamen reddedilir. Çünkü açık nasslara uygun olan asi odur. Aynı zamanda o, Şafiilerin dayanak noktasıdır. Nitekim az sonra İbn Hacer'in *ez-Zevâcir*'inde gelecek.

621. Nevevi, er-Ravda.

622. *Eş-Şevkani.*

623. Bu bizdeki nüshada *ez-Zevacir*'den nakledilen ibarenin sonudur. (Müellif)

"Allah'tan başkası adına kesilenler" demek, tağutlar ve putlar için kesilen demektir. Çoğunluk, bu görüştedir. Diğer bazıları da: "Bu, üzerine Allah'tan başkasının ismi anılanlar demektir" derler. Fahr-i Razi, şöyle der: Bu görüş, daha iyidir. Çünkü bu, ayetin lâfzına son derece uymaktadır. Âlimler, der ki; Bir Müslüman, kurban kesse ve onu kesmekten maksadı, yüce Allah'tan başkasına yaklaşmak olsa mürted olur ve kestiği kurban da bir mürtedin kurbanı olur."[624] *Ravz* yazarı: "Müslüman, Peygamber (s) için kurban keserse kâfir olur" der. eş-Şevkâni'de *ed-Dürrü'n-nadîd*'de şöyle der: "Bunu söyleyen, Şafii imamlarındandır. Ona göre peygamberlerin efendisi için kurban kesmek küfür olunca, diğer ölüler için kurban kesmek nasıl olur?"[625]

Necd diyarının müftüsü, faziletli Şeyh Abdurrahman b. Hasen b. Muhammed b. Abdülvehhab b. Süleyman b. Ali, *"Fethu'l-Mecid Şerhu Kitabi't-tevhid"* adlı eserinin "Allah'tan başkası için kurban kesme hakkında söylenenler" bâbında bu konuya değinir. Şeyh Abdurrahmen şöyle der: "Şeyhu'l -islam Takiyyuddin Ahmed b. Teymiyye (r), *'İktidau's-sıratı'l-müstakîm'* adlı kitabında Yüce Allah'ın *"Allah'tan başkası adına kesilenler"* ayetinden söz ederken der ki: Açık olan bunun, bu falanca için kurbandır denilmesi gibi, Allah'tan başkası için kesilenler olmasıdır. Maksat bu olunca, onu telaffuz etmiş ya da etmemiş fark etmez. Bunun haram olması; et için kesip de keserken "Mesih'in ismiyle" veya benzeri sözler söylediklerinin haram olmasından daha açıktır. Nitekim bizim de Allah'a yaklaşmak için kestiklerimiz; et için kesip de keserken üzerine Allah'ın ismini söylediklerimizden daha temiz ve yüce olur. Kesilirken "Mesih'in veya Venüs'ün ismiyle" denilenler haram olunca, "Mesih için" veya "Venüs için" denilenlerin veya (denilmese de) bu maksatla kesilenlerin haram olması daha önceliklidir. Çünkü Allah'tan başkasına ibadet, Allah'tan başkasından yardım dilemekten daha büyük bir küfürdür. Buna göre ona yaklaşmak üzere Allah'tan başkası için kurban kesse, her ne kadar bunu yaparken Allah'ın ismiyle dese de, haram olur. Nitekim kurban kesme, tütsü ve benzeri yollarla yıldızlara yaklaşmaya çalışan bu ümmetin münafıklarından bir grup bunu yapıyor. Bunlar, eğer mürted olurlarsa asla kurbanları mübah olmaz. Çünkü bu kurbanda, iki engel bir araya gelir: Birincisi; o, Allah'tan başkası için kesilenlerdendir. İkincisi; o, bir mürtedin kurbanıdır. Mekke'deki cahillerin yaptığı cinler için kurban kesme işi de bu bâbtandır. Onun içindir ki, Hz. Peygamber'in (s) cinler için kesilen kurbanlardan nehyettiği rivayet edilmiştir."[626]

---

624. İbn Hâcer, *Zevacir.*
625. eş-Şevkani, *ed-Dürrü'n-Nadid.*
626. İbn Teymiyye, *İktidâ.*

Ez-Zemahşerî, şöyle der: "Bu cahiller, bir ev satın aldıkları veya ev yaptıkları veya bir pınar çıkardıkları zaman kendilerine cin isabet etmesinden korktukları için kurban keserlerdi. Bundan dolayı bu kurbanlar, onlara izâfe edildi."[627]

eş-Şevkanî de Şeyhülislam'ın yukarda geçen ibaresini *ed-Dürrü'n-nadîd* isimli risalesinde naklederek bunu, Allah'tan başkası için kesilenlerin, kesen kişi kesim anında lafız olarak söylesin ya da söylemesin, haram olduğuna delil getirir ki, doğrusu da budur.[628]

Bir uyarı: Yemek, kurban ve av üzerine tesmiyede sabit olan sünnet sadece "Bismillah" sözüdür. Buna er-Rahman er-Rahîm'i ilave edenin hiç bir delili yoktur.

أَوَمَن كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿122﴾ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿123﴾

122. Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimsenin durumu, hiç çıkmadan karanlıklar içinde kalan kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kâfirlere yapmakta oldukları şeyler böyle süslü gösterilmiştir.

123. (Mekke'de olduğu gibi) aynı şekilde her beldede, oralarda tuzak kurmaları için günahkârlarını ileri gelen kişiler yaptık. Halbuki onlar, yalnız kendilerini aldatırlar da farkına varmazlar.

Bu iki ayetin önceki ayetlerle bağlantı yönü şudur:

Bunlardan önceki ayetlerde anlatıldığına göre, yeryüzündeki insanların çoğu sapık olup zan ve tahmin peşinde sürükleniyorlardı. Çokları da bilgisizce hevâ ve heveslerine uyarak başkalarını saptırıyordu. Rabblerinin emrinden çıkan azgın şeytanlar; dostlarına, mü'minleri saptırmalarını sağlamak ve onları bu ayetlerin nehyettiği görünen ve görünmeyen günahları

627. Abdurrahman b. Hasen, *Fethu'l-Mecid.*

628. *er-Ravdatu'n Nediyye.*

kazanmaya sevk etmek için mü'minlerle nasıl mücadele edeceklerini fısıldıyorlardı. Hatta mü'minleri de Allah'tan başkası için kurban kesmek ve o başkasıyla Allah'a yol aramak sûretiyle şirke sevk etmek için bunu yapıyorlardı. Bu davranış ise, Allah ile beraber bir başkasına ibadet etmek demektir. İşte Allah, bu anlattıklarını beyan edince buna, hidayete ermiş mü'minlerle sapık kâfirler arasındaki farkın ortaya çıktığı bir misal getirdi ki, mü'minlere uyulsun ve kâfirlere itaatten nefret edilsin. Onların işlediği günahlardan sakınılsın ve bunun sebebinin kâfirlere amelleri süslü gösterilip de onların nur ile karanlıkların arasını ayıramamaları ve kötülükleri işleyenlerin büyüklerinin kurdukları tuzakta Allah'ın yasasının ne olduğu ortaya çıksın.

Nur İçinde Olanlarla Karanlıklar İçinde Kalanların Durumu

Yüce Allah, şöyle buyurur:

"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimsenin durumu, hiç çıkmadan karanlıklar içinde kalan kimsenin durumu gibi olur mu?"

Kurra'nın cumhuru, "yâ'nın sükunuyla" *"meyten"* okur. Nâfı ve Yakub ise yâ'nın şeddesiyle okurlar. Şeddeli okuma, şeddeleme sırasında vav'dan çevrilen ikinci yâ'nın hazfedildiği şeddesiz okumanın aslıdır. Buradaki istifham, inkâr içindir. Soru hemzesi, sözün akışından anlaşıldığı için hazfedilen cümleye dahildir. Bu, icâz latifelerinden biridir. Yüce Allah'ın ***"ve men kâne meyten"*** cümlesi, işte o hazfedilen cümle üzerine atfedilmiş olup takdiri şöyledir:.

Ey mü'minler! Siz, o şeytanlar veya onların dostları gibi misiniz? Bu dostlar, şeytanların kendilerini aldattıkları yaldızlı sözleri onlara fısıldamaları sebebiyle sizinle mücadele eden kimselerdir. Hiç küfür ve cehalet yüzünden ölü hale gelmişken imanla kendisine hayat verdiğimiz ve insanlar arasında yürüyeceği bir nur sağladığımız -ki bu nur, Kur'an nuru ve Kur'an'da bulunan ilahî ilim ve ayetlerle nazarî ilme giden yolu bulmadır- kimse, durumu şu niteliklerle anlatılan kimse gibi olur mu? O kimse ki cehalet karanlıkları, kör taklit ve fıtrat bozukluğu içinde yolunu kaybetmiş, bocalayıp duruyor. Ondan çıkması mümkün değil. Çünkü karanlıklar onu kuşatmış, nefsi karanlıklara alışmış, oradan nura çıkma ihtiyacını duymaz hale gelmiş. Hatta belki de çıkmaktan elem duyuyor. Onun manevi nur karşısındaki durumu, maddi nur karşısındaki yarasaların durumu gibidir.

Mahzuf soru cümlesinin bu şekilde takdiri, Arapça'yı çok iyi inceleyen bazı âlimlerin hoş buldukları bir takdirdir. Ayeti kendisinden önce geçen, *"onlara itaat ettiğiniz taktirde siz de Allah'a ortak koşanlarsınız (demektir)"* me-

alindeki ayete doğrudan bağlayıcı manaya bundan daha yakın bir takdirde bulunmak da mümkündür. Bu durumda kelâmın takdirinin şöyle olduğu söylenir: Şeytanların fısıltılarına uyan o kişilere itaat etmek, Allah'ın vahyine uymak gibi midir? Halbuki Allah'ın vahyi, apaçık bir nurdur. Küfür ve şirk sebebiyle ölü gibi iken imanla hayat verdiğimiz; cehalet, aptallık ve sapıkları taklit karanlıkları içinde el yordamıyla yürürken kendisine hüccet ve delille desteklenmiş Kur'an ayetlerinden bir nur verdiğimiz ve bu nur sayesinde dininde, adâbında ve insanlara muamele ederken yaptığı işlerde basiretli bir şekilde insanlar içinde yürüyen kimse, gerçek durumu, üst üste gelmiş karanlıklar yani gece karanlığı, bulut karanlığı ve yağmur karanlığı, içinde yürüyen kimse şeklinde anlatılan kişiye benzer mi?[629]

Bazıları *"Nur"*u, din ve İslâm şeklinde tefsir ederler. Ölçü ve kıstas aynıdır. Bu meselden alınacak ibret şudur: Müslüman; dininde, amellerinde ve insanlar arasındaki güzel davranışında basiret üzere bilgili ve diri olma, erdemli ve hayırlı işlerde insanlara örnek olma ve dininin bütün dinlere üstünlüğü ve âdabının bütün âdablardan yüceliği konusunda bir hüccet olma yolunu aramalıdır.

Bu mesel; Kur'an'ın indiği dönemde ve diğer zamanlarda, üzerine uygulanabilecek herkesi içine alan genel bir mana ifade eder. Tefsircilerin çoğunluğu bu görüştedir. Bunun, bizzat iki adam hakkında indiği rivayet edilir. Maksat; Allah, daha iyisini bilir, bu meselin, o iki şahsın durumunu doğrulayıcı ve o iki kişide en açık bir şekilde ortaya çıkmış olarak sürede zımnen inmiş olmasıdır. Çünkü süre, daha önce geçtiği gibi bir defada toptan inmiştir. Bundan bazı ayetleri istisnâ edenler, bu ayeti o istisnâ ettiklerinden saymadılar. Yoksa bu meselin kapsamı: "Lâfzın umumîliğinden ibret alınır, sebebin hususiliğinden değil" kuralına girerdi.

Ancak bu meselin, bizzat iki kişi hakkında indiğini söyleyenler de o iki kişinin kim olduğu hususunda ihtilafa düştüler. O iki kişi hakkında ileri sürülen farklı görüşler, bizim "maksat; bu meselin onların durumuna uygun düşmesidir" şeklinde söylediklerimizi tercihli konuma getiriyor. Zira İbn Abbas, Zeyd b. Eşlem ve ed-Dahhak'ten rivayet edildiğine göre nur üzere olan ilk kişi, Ömer b. El-Hattab'dır. İkrime'den gelen bir rivayete göre Ammar b.Yâsir'dir. Nakle dayanan Tefsir kitaplarında böyledir. Er-Râzi, başka iki görüş daha zikreder. Bunlardan birini, İbn Abbas'a dayandırır. Buna göre ilk kişi, Nebi'nin (s) amcası Hamza'dır. İkinci görüşe göre, ilk kişi bizzat Nebi'dir. Er-Râzi, bunu Mukatil'e dayandırır. Bu, en zayıf ve en dayanıksız görüştür. Çünkü Nebi'nin peygamberlikten önce *"ölü"* durumunda

629. Bkz. Nur, 24/40 (Çev.)

olduğu söylenemez. Her ne kadar *Dûha Sûresi*'nde onun yolunu şaşırmış olduğu yani insanların nasıl ıslâh edilip hidayete erdirileceği hususunda içinde bulunduğu şaşkınlıktan çıkış yolunu bilmediği, ne kitabı ne de daha sonra kendisine vahyedilen tafsili imanı tanımadığı anlatılmış olsa da, onun nübüvvetten önce *"ölü"* gibi olduğu söylenemez. İlk kişi hakkında bu görüşleri ileri sürenler, meseldeki ikinci kişinin Ebu Cehil (Allah, ona lanet etsin) olduğunda ittifak ederler. Er-Râzi, ilk rivayette şöyle der: Ebu Cehil, Nebi'nin (a) üzerine deve pisliği attı. O gün Hamza, iman etmiş değildi. Çıktığı bir avdan geldiği sırada, durum ona haber verildi. Yayı elindeydi. Hemen yayı ile Ebu Cehil'e yönelip onu sıkıştırarak başına vurmaya başlar. Ebu Cehil: "Onun ne getirdiğini görmüyor musun? Bizi akılsız saydı, ilahlarımıza sövdü" der. Bunun üzerine Hamza: "Siz, en beyinsiz insanlarsınız. Allah'ı bırakıp taşlara tapıyorsunuz. Ben, şehadet ederim ki, tek Allah'tan başka hiç bir ilah ve O'nun hiç bir ortağı yoktur. Muhammed, O'nun kulu ve Rasûlüdür" der. er-Râzi, ikinci rivayette de şöyle der. Ebu Cehil, "Abd-i Menâf oğulları bizimle şeref yarışına girdi. Neticede başbaşa yarışan iki at gibi aynı hizaya geldiğimizde Abd-i Menâf oğulları: Bizden kendisine vahy gelen bir peygamber var, dediler. Vallahi ona geldiği gibi bize de vahy gelmedikçe biz ona inanmayız" der.[630] Hz. Peygamber (s), secde halindeyken ona deve pisliği atma kıssası meşhurdur. Ebu Cehil'in Abd-i Menâf oğulları hakkında söylediği söz de meşhurdur. Ama bunlardan hiç biri, bu ayetin inmesine sebep olmamıştır.

"İşte kâfirlere yapmakta oldukları şeyler, böyle süslü gösterilmiştir." İşte önceki cümlede geçen meselin ifade ettiği süslü gösterme gibi -ki o, Allah'ın kendisine yüce ve manevî hayatı nasip ettiği kimseye hidayet ve din nurunun, kalpleri ölü olan kimselere de dalâlet ve küfür karanlıklarının süslü gösterilmesidir- kâfirlere de Nebi'ye (a) düşmanlık etmek, Allah'tan başkası için kurban kesmek, Allah'ın haram kılmadığını haram kılmak ve helal kıldığını haram kılmak gibi, işledikleri günahlar süslü gösterildi. Onlar, önceki ayetleri tefsir ederken açıklaması geçen o şüphelere benzer şeylerle bunları yaptılar.

Burada ***"süslü gösterme"*** fiili edilgen yapıldı. Çünkü *"müşebbehün bih"* güzel ve çirkindir. Birincisi; mü'minin amelinin mü'mine süslü gösterilmesi, ikincisi; kâfirin amelinin kâfire süslü gösterilmesidir. "Müşebbeh"te sadece ikinci nevi zikredildi. Çünkü sözün akışı, ona aittir. Teşbihte işaret edilen meselde de sadece ilk nevi zikredildi. Zıddın çirkinliğini, kendi zıddının güzelliğiyle karşılaştırmak sûretiyle açıklamak için böyle yapıldı.

---

630. Er-Râzi, 13/172-173.

Kâfirlere çirkin amellerini süslü gösteren, verdiği vesvese ile bizzat şeytanın kendisidir. Nitekim o, Yüce yaratıcıya hitap ederken: *"Yeryüzünde kötülükleri onlara süslü göstereceğim."*[631] demişti. Bir de çirkin amelleri süslü gösterenler, 111. ayetin tefsirinde geçtiği gibi diğer insan ve cin şeytanlarıdır. Evrende cereyan eden her şey; yaratması, takdir etmesi ve evrenin nizamını sebep-sonuç ilişkileri yasalarıyla ayakta tutması sebebiyle Allah'a isnat edilse de, burada süslü gösteren şeytandır. Amelleri güzel göstermenin şeytana isnat edilmesi bu sûrenin 43. Ayetinde geçmişti. Biz, Yüce Allah'ın: *"Şehvet sevgisi, insanlara süslü gösterildi"*[632] ayetini tefsir ederken süslü gösterme işinden Allah'a ve şeytana isnat edilenleri ve fiili edilgen kiple gelenleri, o konuda varit olan birçok ayetten şahitlerle tahkik etmiştik. Bundan bazı tefsirci ve kelâmcıların bu ayeti, kendi mezheplerine delil getirmelerinin zayıflığı anlaşılır.

"(Mekke'de olduğu gibi) aynı şekilde her beldede, oralarda tuzak kurmaları için günahkarlarını ileri gelen kişiler yaptık."

Buradaki "teşbih yönü"nde ihtilaf edildi. Bazıları bunu, bu sûrenin inmiş olduğu durumun gösterdiği karineden (hâl karinesinden) çıkardılar. O karine de bu sûrede, kibirli büyüklerinin teşvikiyle Mekke halkının küfürde ve Nebi'ye (s) düşmanlıkta içinde bulundukları durumun beyan edilmesidir. Takdiri şöyledir: Mekke'de Mekke'nin günahkarlarını orada tuzak kurmaları için ileri gelen kişiler yaptığımız gibi çeşitli halkarın oturduğu beldelerden her birinde de, oranın büyüklerini belde içinde tuzaklar kursunlar diye ileri gelenler yaptık. Yani bu ileri gelenler, suç işleyen o ileri gelenlerin ilki değildir. Aksine bu, her toplumda refah içinde yaşayan kibirli büyüklerin halidir.

Bazıları da bu teşbih yönünü, bundan önceki ayetin ibaresinden çıkardılar ve karinesini lâfzî yaptılar ve şöyle takdir ettiler: *"Kâfirlere yaptıkları süslü gösterildiği gibi, aynı şekilde her beldede..."*

Bazıları da lâfzî ve manevî hâl karinelerini birleştirirler. Buna göre takdir şöyle olur: Mekkelilerin amelleri kendilerine süslü gösterildiği gibi, her beldede oralarda tuzak kurmaları için günahkarlarını ileri gelen kişiler yaptık ve böylece beşere uyguladığımız yasa gereği, hevâ ve heveslerine uymak ve yeryüzünde büyüklük taslamak amacıyla peygamberlere düşmanlık ve islaha karşı koymak sûretiyle yaptıkları amellerin kötülüğü onlara süslü gösterildi.

"Ekâbir" lâfzı, "ekber" lâfzının çoğuludur. Mücahid ve Katâde bunu, "kebir" kelimesinin çoğulu olduğuna işaret etmek için büyük kişiler yani

631. Hicr, 15/39.
632. Âl-i İmran, 3/14.

başkanlar şeklinde tefsir ederler. İbn Cerir, şöyle der: "Onun 'kebir' kelimesinin çoğulu olduğu söylenmiş de olsa, 'Ekberu' nun 'Ekâbir' şeklinde çoğul gelmesi doğru olur. İbn Cerir, daha sonra Araplardan duyduğu "ekâbire" ve "esâğıre" ile bunların hâ'sız olarak gelen "ekâbir" ve "esağir" sözlerini delil göstererek şöyle der: Araplar, "ef'ale" kalıbında gelen sıfatları, bu manadan çıkarıp isim olarak kullandıkları zaman böyle yaparlar. Mesela; ahmer ve esved kelimelerini ehâmir ve ehâmire, esâvid ve esâvide şeklinde çoğul yaparlar. Şairin şu sözü de bunu gösterir:

إن الأحامرة الثلاثة أهلكت مالي وكنت بهن قديما مولعا

"Üç kırmızı, benim malımı yok etti.
Halbuki ben, onlar için yanıp tutuşuyordum."

İbn Cerir, bundan sonra şairin kırmızıları açıkladığı ikinci beyti zikreder. Bu üç kırmızı; et, şarap ve güzel kokulu zaferandır.[633]

"Mücrimûn"; cürüm sahipleri veya cürüm işleyenlerdir. Cürüm; içinde bozgunculuk ve zarar bulunan amellerdir.

"Karye"; insanları bir araya toplayan belde, demektir. Bu kelime, Kur'an-ı Kerim'de bu çağın örfünde kullanılan "başkent" yani halkı yönetenlerin ve onların işlerine bakanların ikâmet ettiği toplayıcı (büyük) şehir manasında kullanılır. Aynı şekilde halk veya kavim manasında kullanılır. Bu asrın insanları onu "ülke" kelimesiyle ifade ederek, halkın serveti ve maslahatı manasında "ülkenin serveti, ülkenin maslahatı" derler. Yine "iki ülke arasındaki anlaşmalar bunu gerektiriyor" derken, iki halk veya iki devlet arasındaki anlaşmaları kastederler.

"Cealnâ", "kıldık" fiili, bazılarına göre bir mef'ul, çoğunluğa göre iki mef'ul alır. Âlimler, bunun i'rabında ihtilaf ettiler. Beyzavî, şöyle diyerek bu görüşlerin en meşhurunu özetler: Yani Mekke'de Mekke'nin suçlularını orada tuzak kurmaları için ileri gelen kişiler yaptığımız gibi, her beldede de o beldenin suçlularını orada tuzak kurmaları için ileri gelenler yaptık. *"Cealnâ,* bir halden bir başka hale çevirdik" manasındadır. Bunun iki mef'ulü, ikinci mefulü öne almak sûretiyle *"ekâbir"* ve *"mücrimiha"* kelimeleridir. Veya: "Her beldede büyükler kıldık" demektir, "mücrimiha" da o büyüklerden bedel olur. Eğer *"ceale"* fiili, mümkün kılmak şeklinde tefsir edilirse bunun muzafun ileyh olması da câizdir. İsm-i tafdiller, muzaf olduklarında, müfred gelmeleri ve önceki isme uymaları câizdir. Bundan dolayı şâzz kıraatte: *"ekbere mücrimiha"* şeklinde okunmuştur.[634] er-Râzi'nin tercihine göre mana,

633. Bkz. Taberi, 8/19.

634. Beyzavi.

(mücrimiha'yı birinci mef'ul yaparak): *"Her beldede oranın suçlularını ileri gelenler yaptık"* şeklindedir.[635]

"Mekr"; bir tür fiilî hile veya cazip ve çekici sözler söyleyerek bir kimsenin başka bir kimseyi, onun istediğinden başka bir şeye çevirmesidir. Bunda çoğunlukla haktan bâtıla ve hayırdan şerre çevirmek söz konusu olur. Çünkü hakkı ve hayrı, hile ve yaldızlı sözlerle gizlemeye az ihtiyaç duyulur.

Bu asrın durumuna uygun olacak şekilde ayetten alınacak ibreti şöyle söyleyebiliriz:

Sosyal hayatta yüce Allah'ın sünneti şu şekilde uygulanagelmiştir ki, her halkın veya milletin başkentinde veya bir peygamberin gönderildiği her belde ve şehirde veya mutlak olarak her beldede suç işleyen, peygamberlere tuzak kuran önderler ve başkanlar bulunur veya oraların suçlu büyükleri, oralarda, peygamberler döneminde peygamberlere, onlardan sonraki dönemde diğer ıslâh edici kişilere tuzaklar kurarlar. Halkların ileri gelenlerinden çoğunun durumu böyledir. Özellikle hırs ve hayallerin çok olduğu, reislik ve ihtişam sevgisinin büyük olduğu zamanlarda: Kendi toplumlarının fertlerinden olan insanlara tuzaklar kurarlar ki, reisliklerini korusunlar, ihtişamlarını güçlendirsinler ve o konudaki hırs ve hayallerinin meyvesini görsünler. Ayrıca reisler ve başkanlar, kendi halk ve devletlerinden başkalarına da tuzaklar kurarlar ki, kendi toplumlarının umut ve hayallerini hoşnut etsinler ve o devletlerde kendi hükümetlerinin nüfuzunu güçlendirsinler. Bu asırda bu tuzak kurma işi artmış ve devletlerde siyasetlerin ekseni haline gelmiştir. O arttıkça iftira da artmıştır. Çünkü iftira, onun en büyük rüknüdür. Biz, bunu açıklama ve illet ve sebeplerini şerh etme konusunda, "Devletu'l-kelâmi'l-mubtıle ez-zâlime" başlıklı bir makale yazdık. Bu makale, *el-Menâr Dergisi*'nin 21. cildinin 5. cüzünde yayınlandı. İsteyen oraya baksın.

Ayetteki bu genel mana, sahih ve gerçektir. Basiret sahibi olanlar, toplum ve medeniyet işlerini bilenler bunu anlar. Ancak bu umumiliğin sahihliği, bütün beldelerde ve ileri gelenlerde, bütün suçluları bütün beldelerde tuzak kurucu yapmak şeklinde ortaya çıkmaz. Veya oralardaki bütün suçluları, suç işlemek onların bu beldelerin büyükleri olmasının sebebi olacak şekilde, o beldelerin büyükleri yapmak sûretiyle ortaya çıkmaz. Aksine bazen bu durum, büyüklerin ve liderlerin çoğunun suçlu ve tuzak kurucu olmasıyla gerçekleşir. Özellikle bu, Yüce Allah'ın İsrâ Sûresi'ndeki şu sözünde açıklanan, onun toplumlara uyguladığı yasası nedeniyle helaki hak etmiş beldelerde uygulanır: *"Biz, bir beldeyi yok etmek istediğimiz vakit, oranın bolluk ve refahtan şımarmış kişilerine (hakka uymalarını) emrederiz. Ama onlar,*

635. Bkz: Er-Razi, 13/174.

orada Allah'ın emrinden çıkarlar. Artık o beldeye azap hak olur. Biz de orayı yerle bir ederiz."[636] Özellikle bu ayete tercihe şâyan olan şu mana verildiğinde bu durum gerçekleşir: Oranın bolluk ve refahtan şımarmış kişilerine peygamberlerle gönderdiğimiz şeyleri yani Allah'ı birlemelerini ve tek olan Allah'a ibadet etmelerini ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak salih kişiler olmalarını, ıslâh edici hareketlerde bulunmalarını ve âdil davranmalarını emrederiz. Onlar ise, Rablerinin emrinden çıkarlar, zulmederler ve fesat çıkarırlar. Böylece o beldelere, Yüce Allah'ın peygamberlerine vahyettiği helâk sözü hak olur: *"Bunun üzerine Rabbleri onlara: Zâlimleri kesinlikle yok edeceğiz, diye vahyetti"*[637]; *"Orayı yerle bir ederiz."*[638] Ayete şu şekilde mana verilmesine göre de aynı durum gerçekleşir: *"Oranın bolluk ve refahtan şımarmış kişilerine emrederiz"*[639] yani *"onları çoğaltırız"*. Çünkü onların çokluğu ve takvâ sahibi salih kişilerin azlığı, âdet itibariyle ancak ileri gelenlerin çoğu onlardan olduğu zaman gerçekleşir.

Biz, bu geçenleri yazdıktan sonra el-Hâfız İbn Kesir'in tefsirine başvurduk. Onun şu anda tefsirini yaptığımız ayeti tefsir ederken İsrâ ayetini şahit getirdiğini gördük. İbn Kesir diyor ki: Bazılarına göre bunun manası; "Onlara itaat etmelerini emrederiz ama onlar muhalefet eder, biz de onları helak ederiz" şeklindedir. Bazıları ise şöyle der: "Onlara kaderi bir emirle emrederiz." Nitekim Yüce Allah burada, "oralarda tuzak kurmaları için" buyurmuştur. Yüce Allah'ın bu sözü hakkında İbn Ebî Talhâ, İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Onların kötülerini hâkim ve yönetici yaparız. Onlar, bu beldelerde âsi olurlar. Biz de bunları yaptıklarında onları helâk ederiz.[640]

Kaderî emir'den maksat -ki bazıları bunu tekvin emri diye ifade ederler- Yüce Allah'ın yaratma ve tekvin nizamındaki yasasının gerektirdiği şeydir. Nitekim Yüce Allah, mealen: *"Biz, her şeyi bir kaderle yarattık"*[641], yani aceleyle değil takdir edilmiş bir nizamla, rastgele değil tam bir hikmetle yarattık, buyurur.

Sonra ayetin manasındaki umumiliği araştırmaya dönüyor ve diyoruz ki:

Eğer bu ibâre, her beldedeki bütün büyüklerin tuzak kurucu suçlular olması hususunda bir nass dahi olsaydı, onu, "umum söyleyip husus kastetmek babı"ndan saymak gerekirdi. Bu da *"suçlu ileri gelenler"* sözü ile ıslâh da-

636. İsra, 17/16.
637. İbrahim, 14/13.
638. İsra, 17/16.
639. İsra, 17/16.
640. İbn Kesir, 2/172.
641. Kamer, 54/49.

vetine karşı koyanlar ve ıslâhçılara yani peygamberlere ve onların vârislerine düşmanlık edenlerin kastedilmesiyle olur ki gerçeğe uygun düşsün. Yoksa Mekke halkının ileri gelenlerinin hepsi, Peygamber'e (s) ve mü'minlere tuzak kurucu değillerdi. Sadece onların çoğu böyleydi.

Tefsirciler, *"ileri gelenler"*in tahsisine, onların tuzak kurmada ve insanları köle yapıp emir altına almada daha çok güçlü olmalarını illet olarak gösterirler. Onlardan, "bu ayetin manası, 'oranın suçlularını ileri gelenler yaparız' şeklindedir" diyenlerin, Yüce Allah'ın *"liyemkürû", "tuzak kurmaları için"* sözündeki lâmı *"âkıbet lâmı"* yapmaları gerekir. Çünkü suçlular, bir beldenin büyükleri ve ileri gelenleri oldukları zaman, onların o beldedeki yerlerini korumaları ancak tuzak ve hile ile olur. Dolayısıyla sonunda bu ikisini yaparlar.

"Halbuki onlar, yalnız kendilerini aldatırlar da farkına varmazlar."

Bu, toplumsal hayatın doğasında bulunan ve önceki kısmı tamamlayan bir başka gerçeğin beyânı mahiyetindedir. Bu, tuzak kuran Mekke suçlularının ileri gelenleri için bir tehdit, Hz.Peygamber ve mü'minler için ise bir vaad ve teselli manası içermektedir. Bu, zeki kişilerin böyle genel kurallardan çıkardıkları îcâz ile olur. Gelecek ayetlerde bu, açıklığa kavuşturulacaktır.

Yani peygamberler asrında peygamberlere ve onlardan sonra ıslâh davetçisi olan vârislerine düşmanlık yapan o suçlu büyükler, ancak kendi nefislerine tuzak kurarlar. Yapmakta oldukları fâsıklık ve fesadın devam etmesi için hakka, adalete ve salâha düşman kesilen diğer kimseler de böyledir. Çünkü bu kötü tuzağın âkıbeti, dünyada ve ahirette gelir onları bulur. Ahirette onları bulmasına gelince durum ortada ve nasslar açıktır. Dünyada onları bulması ise; peygamberler yardıma mazhar olurken onlara karşı çıkan kâfirlerin helak olması, hakkın bâtıla üstün gelip onun beynini parçalaması ve bozgunculuk çıkaran zâlim beldelerin helak olması gibi, ayetlerde bildirilen şeylerin sabit olmasıyla olur. Ayrıca bunları destekleyen denemeler vardır. Neticede, "varlığını sürdürme savaşının, geride en uygun ve en iyi olanın kalmasıyla sona ermesi" toplum biliminin kaidelerinden biri olmuştur. Bu, Yüce Allah'ın hak ve bâtıl için verdiği şu misale uygun düşer:

"Cüruf ve köpük dağılıp gider. İnsanlara faydalı olana gelince o, yeryüzünde kalır."[642] Yüce Allah'ın Mekke mücrimleri hakkındaki şu sözü, bu ayetin manasıyla ilgili olarak bu konudaki açık naslardan biridir: *"Kendilerine bir uyarıcı gelirse, ümmetlerin (her) birinden daha çok doğru yolda olacaklarına dair yeminlerinin bütün gücüyle Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat kendilerine bir uyarıcı gelince, bu onların sadece (haktan) uzaklaşmalarını artırdı. Yeryüzünde*

642. Ra'd, 13/17.

büyüklük tasladıkları ve kötü tuzak kurdukları için (böyle oldu). Oysa kötü tuzak, ancak sahibini kuşatır. Onlar, öncekilere uygulanan kanundan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın kanununda asla bir başka şekle çevirme bulamazsın."[643] Bu, bu ayetlerin Yüce Allah'ın sosyal hayattaki yasalarını beyan ettiği manasını sadece bizim anladığımızı gösteren bir nastır. Bu ayetin manasıyla ilgili açık nasslardan biri de, Yüce Allah'ın Sâlih'in (a) kavminden bir grup hakkında söylediği sözleridir. Bu sözler, Yüce Allah'ın burada işaret ettiği, *"öncekilere uygulanan yasa"*dan ibarettir: *"Onlar, bir tuzak kurdular, biz de onlar farkına varmadan tuzaklarını alt üst ediverdik. Tuzakların âkıbeti nasıl olmuş bir bak! Biz, onları ve kavimlerini toptan yok ettik."*[644] Kendi reisliklerine, fâsıklıklarına ve fesatlarına tamah ederek peygamberlerin ıslâhına karşı koymak için kötü tuzaklar kuranlar, kurdukları tuzakların sonunda kendilerini kuşatacağının farkına varmıyorlardı. Çünkü Yüce Allah'ın mahlukatına uyguladığı yasaları bilmiyorlardı. Onlar, bu cehalete layıktırlar. Ama bu asırdaki suçluların büyüklerine gelince, bu irşattan sonra artık onlar bilmemekle mazur olmazlar. Fakat onlar, kurdukları tuzakla peygamberlerin ve vârislerinin yaptığı ıslâh hareketi gibi Yüce Allah'ın razı olacağı bir ıslâha az karşı çıkamazlar. Zira böyle bir ıslâh hareketi, hemen hemen hiç bulunmaz ki ona karşı çıksınlar. Osmanlı İttihatçılarının ileri gelenlerinin devletteki şeriat kalıntılarını ve halktaki din kalıntılarını yok etmek için kurdukları tuzak, bu az tuzağın örneklerindendir. Onların kötü âkıbeti, buna delildir. Bu, körü körüne onlara bağlananlar ve işlerinde onlara benzeyenler aleyhine bir hüccettir.[645]

Bugün halkların liderlerinden çoğu; içişlerinde, kendilerine rakip olan kendi benzerlerine; dış siyasette ve yabancılarla ilgili umut ve beklentilerde ise kendi halklarını hasmı olan toplumlardaki liderlere tuzak kurarlar. Genelde onların tuzakları, her ne kadar bir kısmı örfen ve siyaseten "hak" diye isimlendirilse de, bâtıl olarak yankı bulan bir bâtıldır. Eğer bu yankının bir kısmında sahih bir hak bulunup onu destekleyen ve yardım edenler var olursa, âkıbetin ona ait olması kaçınılmazdır.

Hak ve bâtılın manasını tahkik, cidden ince bir meseledir. Biz, bu konuda "Hak, bâtıl ve kuvvet" başlığı altında özel bir makale yazdık. Orada hakkın hakikatini ve nevilerini beyan ettik. Mesela; felsefe ve aklî nazariyelerde hak, var olmada ve kainat yasalarında hak, sosyal yasalarda hak, kanunlarda ve örfî mevzuatta hak, dinde ve ilahî şeriatte hak gibi. Yine orada

643. Fâtır, 35/42-43.

644. Neml, 27/50-51.

645. Kendilerinden önce peygamberlerin dininden dönen diğer mürtetler gibi, kuvvet kullanarak açıktan açığa İslâm'ı geçersiz kılmaya çalışan bu kişilerin haleflerine gelince, onlar böyle tuzak kuranların kategorisinden dışta kaldılar.

sahih hakkın her şeyde bâtıla galip geleceğini, Allah'ın mü'minlere yardım vaadinin manasını ve bunun şartıyla birlikte doğru çıkacağını ve bu asırdaki Müslümanların kendilerine galip gelen toplumlarla beraber durumunun ne olduğunu açıkladık. Bu makaleyi, *Menâr Dergisi*'nin 9.cildinin 52. sayfasında neşrettik.

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ
أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ
شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿124﴾ فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ
لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ
كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿125﴾ وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ
مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿126﴾ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ
وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿127﴾

124. Onlara bir ayet geldiğinde, "Allah'ın elçilerine verilenlerin benzeri bize de verilmedikçe iman etmeyeceğiz" dediler. Allah, peygamberlik görevini kime vereceğini çok iyi bilir. Suç işleyenlere, yapmakta oldukları hileye karşılık, Allah katında bir aşağılanma ve şiddetli bir azap isabet edecektir.

125. Allah, kimi doğru yola iletmek isterse, onun sinesini İslâm'a açar. Kimi de sapıklığa düşürmek isterse, onun sinesini de göğe çıkarıyormuş gibi iyice dar ve sıkıntılı yapar. Allah, böyle yaptığı gibi pisliği, iman etmeyenlerin üzerine çökertir.

126. İşte bu, Rabbinin dosdoğru haldeki yoludur. Biz, öğüt alacak bir toplum için ayetleri ayrıntılı bir biçimde açıkladık.

127. Rableri katındaki esenlik yurdu onlarındır. Yapmakta oldukları işler sebebiyle O, onların dostudur.

Bu ayetlerden ilki ve onun çerçevesinde bulunanlar, onlar gibi olan ve müşriklerin hallerini, akidelerini, amellerini, İslâm'a karşı koyuşlarını, insanları İslam'dan ve ona davet eden Rasûl'den çevirişlerini anlatan ayet

gruplarından sonuncusu üzerine atfedilmiştir. Bu ayet gruplarından ilki, gaip zamiri kullanılarak onlardan hikaye ile başlar. Sonra bazen arada, iltifat yoluyla muhatap zamirinin kullanıldığı bazı ayetler gelir. Bunlardan bazıları; iman, sosyal hayatın yasaları ve milletlerin tabiatlarıyla ilgili gerçekleri içerir. Onların durumları hikaye edilirken, gaip zamiriyle başlayan bu ayet gruplarının en yakını bu sekizinci cüzün başladığı ayettir. O da yüce Allah'ın: *"Biz, onlara melekleri de indirmiş olsaydık, ölüler onlarla konuşmuş da olsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirmiş de olsaydık, Allah dilemedikçe yine de inanmazlardı."*[646] mealindeki sözüdür. Bu ayet de, *"kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair olanca güçleriyle Allah'a yemin ettiler"*[647] sözüyle başlayan ve 7. cüzün bittiği iki ayetin sonuna kadar devam eden sözlerle Yüce Allah'ın onlardan hikaye ettiği şeyi geçersiz kılmaktadır.

Cüz'ün başından buraya kadarki bu ayetler grubu; Kur'an mucizesi ve onun, peygamberliği ispat konusunda peygamberlerin bütün mucizelerinden daha kuvvetli olduğu hususunda müşriklere karşı delil getirilişini, beşerin tabiatı ve bütün toplumlardaki kâfirlerin durumlarıyla ilgili bazı hakikatleri, yeryüzündekilerin çoğunun sapık olduğunun ispatı, en büyüklerinden olduğu için sapıklıklarından dolayı Allah'tan başkası adına kesilen kurban meselesinin özellikle zikredilmesini ve bu meselede mücadele etmeleri hususunda şeytanların dostlarına yaptığı fısıltıları içerir. Bunu mü'minler ve kâfirler hakkında getirilen darb-ı mesel ve suçlu liderlerin tuzakları sebebiyle zarar gören toplumların sosyal hayat kaidesinin beyanı takip eder. Bu kaide, Mekke'nin ekâbir takımına en mükemmel bir şekilde uymaktadır. Bu sebeple bu ayetler ve onlardan öncekiler arasındaki uygunluk ve bağlantı, iki yönlü olur. Birincisi genel yön, ki bu her siyakta bulunan ayetlerden birçok gruptaki üslupla ilgilidir. İkincisi özel yön olup bu da, ilk ayette halleri açıklanmış olan o tuzak kurucu Mekke suçlularının, ondan önceki ayette kendilerinden bahsedilen umumun fertlerinin bir kısmından başka bir şey olmadıklarının beyanı ile ilgilidir. Bu kaideden alınacak ibretten evvelen ve bizzat kastedilen budur. Bunu iman ve hidayete istidatlı olanlarla, nefsinde hak zuhur etmekle birlikte onu kabule hazır olmayanlar hakkında Yüce Allah'ın yasasının beyanı takip eder. Bu, Rabbin yolu ve o yola girenin Allah katında yaptıklarının karşılığını görmesidir.

Yüce Allah, buyuruyor ki;

"Onlara bir ayet geldiğinde, 'Allah'ın elçilerine verilenlerin benzeri bize de verilmedikçe iman etmeyeceğiz.' dediler."

646. En'am, 6/111.
647. En'am, 6/109.

O, *"kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair olanca güçleriyle Allah'a yemin eden"*[648] müşriklere, Rabbinden getirdiği tevhid ve hidayet konusunda Rasûlullah'ın (s) doğruluğunu açıkça gösteren aklî bir hüccet içeren apaçık bir Kur'an ayeti gelince: *"Biz, bizden öncekilere gönderilen Allah'ın peygamberlerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe iman etmeyeceğiz"* dediler. Bunu onların suçlu büyükleri ve tuzak kurucu reisleri dediler. Onlara, bu konuda taklit edici bir yığın insan uydu.

İbn Cerir, bu konuda şöyle der: Musa'ya verilen denizin yarılması ve İsa'ya verilen ölüleri diriltme, doğuştan kör olanı ve alacalıyı iyileştirme gibi mucizeleri, Allah onlara vermedikçe iman etmeyeceklerini söylemek istiyorlar.

İbn Kesir de şöyle der: Yani, melekler peygamberlere getirdikleri gibi bize de peygamberlik getirmedikçe iman etmeyeceğiz, diyorlar. Nitekim Yüce Allah, şöyle buyurur: *"Bize kavuşmayı ummayanlar, bize melekler indirilmeli değil miydi? ya da Rabbimizi görsek ya, dediler."*[649]

Birinci görüşün manası şudur: Onlar, Muhammed'in (s) getirdiklerine, Allah'ın onu desteklediği kozmik mucizelerden diğer peygamberlere verilenin benzeri Muhammed'in eliyle kendilerine de verilmedikçe iman etmezler.

Diğer görüşün manası da şöyledir: Onlar, bizzat kendileri, vahye mazhar peygamberler olmadıkça mutlak olarak peygamberliğe inanmazlar. İki manadan her biri sahih ve vâki olsa da, bu sonuncusu onları red sadedinde Yüce Allah'ın söylediği: ***"Allah, peygamberlik görevini kime vereceğini çok iyi bilir"*** sözüne daha yakındır.

Nafı'den gelen rivayete göre Hafs ve İbn Kesir, müfred olarak "risaletehu" okurlar. Diğerleri ise çoğul olarak "risâlâtihi" okurlar. Yani peygamberlerine vereceği elçilik görevlerini, demektir. Yüce Allah'ın kelâmından olan bu cümle, onları reddetmekte ve cahilliklerini beyan etmektedir. Dinleyici ve okuyucu, onların daha önce geçen sözlerinin hikaye edilmesinin ardından böyle bir cümleyi bekler. Bu sözden önce vakf tamdır. Çünkü bu sözün öncesi, onlardan hikaye edilen sözlerinin sonudur.

el-Hafız İbn Kesir, şöyle der: Yani Allah, peygamberliğini nereye indireceğini ve mahlukatı içinden bu göreve kimin uygun olacağını çok iyi bilir. Nitekim Yüce Allah, şöyle buyurur: *"Bu Kur'an, iki beldeden birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"* dediler. *"Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyor?"*[650] Demek istiyorlar ki, bu Kur'an; iki beldeden yani Mekke ve

---

648. Bkz: En'am, 6/109.
649. Furkan, 25/21.
650. Zuhruf, 43/31.

Taif'ten birinde bulunan, kendi gözlerinde büyük, yüce, ulu ve saygın bir adama indirilmeli değil miydi? Çünkü onlar -Allah, onları rezil etsin-; zulüm, haset, inat ve kibirlerinden dolayı Rasûlullah'ı (s) küçük görüyorlardı. Nitekim Yüce Allah, bunu haber vererek şöyle buyuruyor: *"İnkar edenler, seni gördükleri zaman seninle hep alay ederler. Birbirlerine: 'İlahlarınızı diline dolayan bu mu?' derler. Halbuki onlar, evet onlar, Rahman'ın zikredilmesini kabul etmeyenlerdir."*[651] Yine Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Onlar, seni gördükleri zaman: 'Allah'ın peygamber olarak gönderdiği bu mu?' diye, seni alaya almaktan başka bir şey yapmıyorlar."*[652] İbn Kesir, şunları ilave eder: Bununla beraber onlar, Hz. Peygamber 'in (s) faziletini, şerefini, nesebini, evinin ve yetişip büyüdüğü yerin temizliğini itiraf ediyorlar ve onu *"el-Emîn"* diye isimlendiriyorlardı. İbn Kesir, daha sonra buna, Ebû Süfyan'ın, o ileri gelenlerin Peygambere açıkça düşmanlık yapma ve ona tuzak kurmada en şiddetlilerinden olduğu günde dahi Herakl'e karşı onun doğruluğuna şehadet ettiğini ve onu övdüğünü delil getirir. Sanki demek istiyor ki, Kureyşlilerin onun zâtı, nesebi ve eviyle ilgili bildikleri üstünlükler, onun bütün o kendisini kıskananlardan, peygamberliğe ve hüküm sahibi, âdil, her şeyi bilip haberdâr olan Allah'ın sahih bir ikramına daha layık olduğuna onları ikna edici olması gerekir. Fakat o ileri gelenlerin hasedi ve zulmü ve bir de onların tuzak ve hilelerinin etkisiyle onlardan aşağıda olanların onları taklidi, evet işte bu ikisi Hz. Peygamber hakkında onları bu sözleri söylemeye ve düşmanca ve inadına işler yapmaya sevk eden iki sebep olmuştur.

Yüce Allah'ın, *"Allah, peygamberlik görevini kime vereceğini çok iyi bilir."* sözü, hak ehli için, peygamberliğin Allah'tan bir lütuf olduğuna delildir. Öyle bir lütuf ki, Allah onu kullarından dilediğine tahsis eder. Peygamberliği hiç kimse çalışmakla elde edemez. Hiç kimse, ne bir sebep ne de bir neseple ona yol bulamaz. Bu ayet, şuna da delildir ki, Allah bu büyük rahmeti ve övülmeye layık değerli işi, ancak onun ehil kılmasıyla bu göreve ehil olan kimselere verir. Yani onu, fıtrat selameti, himmet yüceliği, nefs temizliği, kalp temizliği, hayır ve hak sevgisi gibi niteliklerle ehil kıldığı kimselere verir. Cahiliyye döneminde zeki Araplar, Yüce Allah'a şirk koşmakla birlikte hak dostu sadıkların ve hayır ehli faziletli kişilerin Allah'ın inayet ve ikramına ehil olduklarını biliyorlardı. Nitekim bu Ümmül mü'minin Hatice'nin (r), vahyin başlangıcıyla ilgili Ümmül mü'minin Aişe'nin (r) rivayet ettiği hadisteki istinbatından anlaşılır. Hz. Peygamber, Hatice'ye *"Başıma bir iş gelmesinden korktum"* deyince o: *"Hayır! Vallahi Allah, seni asla rezil etmez. Çünkü sen;*

651. Enbiya, 21/36.
652. Furkan, 25/41.

akrabayı ziyaret eder, doğru konuşur, yorgunu taşır, yoksula kazandırır, misafire ikram eder ve hakkın musibetlerine karşı yardımcı olursun" der.[653]

er-Razî, Yüce Allah'ın, *"Allah, peygamberlik görevini kime vereceğini çok iyi bilir"* sözüyle ilgili şunları anlatır: Burada zikre değer bir inceliğe dikkat çekilmektedir ki o da şudur: Nübüvvet ve risâletin olabilmesi için mutlaka bulunması gereken asgarî nitelik; hile, zulüm, hainlik ve hasetten arınmış olmaktır. Halbuki o müşriklerin, *"Allah'ın elçilerine verilenler bize de verilmedikçe iman etmeyeceğiz"* demeleri; hile, zulüm ve hasedin ta kendisidir. Bu sıfatlarla birlikte nübüvvet ve risâletin olacağı nasıl düşünülebilir?[654] er-Razî, bunları yazmadan önce bu ayetin Velid b. Muğire'nin: "Vallahi, eğer nübüvvet gerçek olsaydı, ben onu Muhammed'den daha çok hak ederdim. Çünkü benim malım ve çoluk-çocuğum ondan daha çok" demesi üzerine indiğini söyler. Mala ve güce aldanan bazı kişilerde gururun böyle bir itikada ve onun kendilerine ait olduğunu söyleyecek duruma kadar vardığı bilinen bir husustur. -Bu sözün, bu ayetin inmesine sebep olduğuna dair rivayet sahih olmasa ve başka bir ayetin inmesine sebep olduğu söylense de, bu söylediğimiz bilinen bir durumdur.- Nitekim onların kibir ve inattan böyle sözler söyledikleri görülmüştür. Kibir ve inattan kendilerini büyük görüyorlar, düzenbazlık ve gururları yüzünden de başkalarını aldatıyorlar. Hatice'nin (r) yaptığı gibi duruma bakıp hüküm çıkarmaya insaflı ve erdemli kişilerden başkası yol bulamaz.

Bu sûreyi tefsir ederken birçok yerde müşriklerin kozmik mucize talepleri, kibir, haset ve gururları ve bu sayılanların onların inkâr ve küfürlerinin gerçek illeti olduğuna dair sözün tahkiki geçmişti.

Yüce Allah; o mağrur ve kibirlilere, sözlerinin içerdiği peygamberlik makamına yetenekli oldukları iddiasını reddettikten sonra, okuyucunun aklına onların cezalarının ne olduğu şeklinde kendi kendine soracağı bir soru gelebilir. Yüce Allah, bunu açıklamak üzere şöyle buyurur:

"Suç işleyenlere, yapmakta oldukları hileye karşılık, Allah katında bir aşağılanma ve şiddetli bir azap isabet edecektir."

Bu tehdit, *"Allah'ın elçilerine verilenlerin benzeri bize de verilmedikçe iman etmeyeceğiz"* şeklindeki sözü söyleyenlerin, o tuzak kuran suçlular olduğu hususunda açıktır. Onlar, fesadın yayıldığı ve içinde yaşayanların ıslâha karşı çıktığı her beldede ileri gelenler ve liderler olacaklarına dair haklarında Allah'ın yasası geçmiş olan kimselerdir. Bu tehdit, aynı zamanda bizim, onların tuzakları, Allah'ın azabı şeklinde kendilerine ahirette zorunlu olarak

---

653. Müslim, *İman*, 252-254.

654. er-Razi, 13/176.

geri döneceğine ve dünyada da azap göreceklerine dair görüşlerimiz hususunda da açıktır. Çünkü peygamberlere tuzak kuruyorlar ve onların getirdikleri dinden veya ona yakın ıslâh hareketinden insanları çeviriyorlardı. el-Hafız İbn Kesir, onların sadece ahirette azap göreceklerini zikretmekle kusur etmiştir.

"Sağâr" (küçüklük), sağar gibi manevî işlerde olur. Sığar (ineb vezninde) ise Rağıb'ın dediği gibi maddi şeylerde olur. Tefsirciler, bu kelimeyi kibir ve taşkınlığa karşılık olarak zillet ve horluk şeklinde açıklarlar. Râğıb, "sağîr" kelimesini, "alçak bir makama razı olan" şeklinde açıklar. Bu, doğruya en yakın olandır. *"Zelil ve hakir bir halde kendi elleriyle cizye verinceye kadar"*[655] mealindeki ayetin tefsiri şöyle tahkik edilir: Sağârdan maksat, onların bizim hükümlerimize boyun eğmeleridir. İbn Cerir, bazı rivayet tefsircilerinden şunu nakleder; Onların cizyeyi vermeleri, sağâr (zillet)dır. Çünkü cizye vermek, başkalarına itaat etmek ve boyun eğmektir. Burada tefsircilerin iki görüşü daha vardır. Birincisi; İbn Cerir'in ed-Dahhak'ten rivayet ettiğidir. Buna göre onun manası: Sen oturmuş, o ise ayakta iken cizyeyi almandır. İkincisi; kendi ayaklarıyla gelip onu memura getirmeleridir. Ne bu ne o, sağârın lugat manası değildir. Bu görüşleri söyleyenler, cizye verme işinin bu şekilde gerçekleşeceğini kastettiler. Yoksa onlar, lâfzın lugat manasıyla bunu gösterdiğini kastetmediler.

Allah katında onlara bu aşağılanmanın isabet edecek olması şu demektir ki bu, onlar için ahirette olacaktır. Çünkü ahirette, mahlukattan hiç bir kimsenin ne herhangi bir tasarrufu ne de bir etkisi olmaması itibariyle orada olan her şeye, "O, Allah katındadır" denir. Ahiret, Allah'ın insanlara çeşitli tasarruf yetkileri verdiği dünya gibi değildir. Ya da bunun manası, o aşağılanmanın Yüce Allah'ın hüküm ve adaletinin gerektirdiği ve daha önceden takdir ettiği şeylerden olmasıdır. Çünkü Yüce Allah'ın mahlukatın nizamına yön verdiği kaderî-tekvinî hükmüyle Allah katında sabit olan her şeye ve adaleti ve hakkı ayakta tuttuğu şer'î-teklifî hükmünde sabit olan şeylere, evet bunlardan her birine, "O, Allah katındadır" denir. Yüce Allah, Hz.Aişe'ye iftira edenler hakkında; *"Madem ki şahitleri getiremediler, öyleyse onlar Allah katında yalancıların ta kendileridir"*[656] buyuruyor. Sonra o iftira konusunda: *"Onu önemsiz bir şey zannediyorsunuz. Halbuki o, Allah katında çok büyüktür"*[657] buyuruyor. İkinci görüşe göre, hakka karşı kibirlenmeleri üzerine onlara verilecek aşağılanma cezasının ahiretten önce dünya yurdunda meydana gelmesi sahih olur. İlk görüşe göre, ahirette olacağı anlaşılır. O

655. Tevbe, 9/29.
656. Nur, 24/13.
657. Nur, 24/15.

zaman şiddetli azaptan maksat; dünyada veya hem dünyada hem de ahirette onlara isabet edecek şey olur. Yüce Allah, şöyle buyurur: *"Onlardan öncekiler de yalanlamıştı da farkına varmadıkları yerden azap onlara gelivermişti. Böylece Allah, onlara dünya hayatında rezilliği tattırdı. Oysa ahiret azabı daha büyüktür. Eğer bunu bilselerdi (yalanlamazlardı)."*[658] Yüce Allah, Hud'un kavmi Ad hakkında da onların kibirlenmelerini ve inkârlarını zikrettikten sonra şöyle buyurur: *"Biz de onlara dünya hayatında rezillik azabını tattırmak için, uğursuz bazı günlerde üzerlerine çok gürültülü ve soğuk bir rüzgar gönderdik. Ahiretteki azap, elbette daha rezil edicidir. Onlara yardım da edilmez."*[659]

Günahları sebebiyle halkların dünyada azabı, sabit ve geneldir. Oysa hilekâr ve suçlu da olsalar fertlerin azabı böyle olmaz. Ama Nebi'ye eziyet edip tuzaklar kuran Mekkeli suçluların büyükleri dünyada da azaba uğradılar. Mesela, haklarında Rasûlullah'dan (s) mucizeler talep edilmesi ile ilgili bundan önceki bölümün -ki bu bölüm de onun tabii sayılır- indiği söylenen beş istihzacı gibi. Çünkü onlar, suçluların ileri gelenleridir. Siyer-i Nebide bilindiği gibi onlardan öldürülenler Bedir'de öldürüldü.

Allah'ın Dilemesi ve İnsan İradesi

Yüce Allah, Müslüman olma yeteneğinden mahrum olan hilekar suçluların hallerini beyan etmesinden sonra âkıbetlerini beyan edince ardından, onlarla İslâm'a yetenekli olanlar arasında bir karşılaştırma yaptı. Sonra kitabındaki sünneti gereği hidayetinin zuhurunu, yolunun doğruluğunu ve o yolu bulanların mükafatını beyan ederek şöyle buyurdu:

"Allah, kimi doğru yola iletmek isterse onun sinesini İslâm'a açar." Bu hakkın davetine icabetten çeviren iki huydan yani kibir ve hasedden nefsinin temiz ve fıtratının sâlim olması sayesinde ve nefsi hakka ve doğruluğa götüren *iki şey*, yani baba ve ataları taklitten çeviren *fikir özgürlüğü* ve reislere uymaktan veya Allah'a ortak koşanların peşi sıra gitmekten geri çeviren *irade gücü* sayesinde İslâm hidayetine hazır olanların halini anlatmaktadır. İşte kim böyle olursa, Yüce Allah'ın iradesi ve takdiriyle, fıtrat dini olan ve fıtratı süsleyen İslâm davetini kabule ehil olur. Ona bu davet yapıldığında, kalbinin hissettiği sevinçten dolayı gönlünde onun için bir rahatlama ve genişlik ve daveti kabul nedeni bulur. Şöyle ki, kendisine yapılan çağrı üzerinde sahih bir şekilde düşünmesine bir engel bulamaz, onun üzerinde düşünür, onun delilini görür, o çağrının neye delalet ettiği onun için açıklığa kavuşur ve böylece iradesi ona yönelir, önce kalbi ona boyun eğer, sonra organları

---

658. Zümer, 39/25-26.
659. Fussilet, 41/16.

onu izler. İşte bu, Kur'an'dan ona saçılan veya peşi sıra giderek içinde yürüdüğü nurdur. Bu ayet, Yüce Allah'ın bu söz akışı içinde mü'minlerle kâfirler için getirmiş olduğu mesel ayetinin mukabilidir. Ona dair az yukarda bilgi verildi.

Bu manada bir de Yüce Allah'ın şu sözü vardır: *"Allah'ın göğsünü İslâm'a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzerinde bulunan kimse, (kalbi kör ve İslâm'dan yüz çeviren kimseye benzer) mi? Kalpleri Allah'ın zikrine karşı kaskatı olanların vay haline! Onlar, apaçık bir sapıklık içindedirler."*[660]

"Kimi de sapıklığa düşürmek isterse onun sinesini de göğe çıkarıyormuş gibi iyice dar ve sıkıntılı yapar."

İbn Kesir, yâ'nın sükunu ile *"daykan"* şeklinde, diğerleri ise yâ'yı şeddeleyerek okurlar. Bu kelime (vezin olarak); *"meyyit* ve *"meyt", "heyyin ve heyn", "leyyin ve leyn"* kelimeleri gibidir.

Ebubekir ve Nâfı, Asım tarikiyle sıfat-ı müşebbehe olarak, râ'nın kesresiyle *"haricen"*, diğerleri ise mastarla nitelenmek üzere râ'nın fethasıyla okurlar. Bu da *"denif"* ve *"denef"* gibidir.

İbn Kesir, *"Feriha yefrahu"* gibi, üç harfli *"saide"* fiilinin muzarisi olarak sad harfinin sükünuyle *"yas'adü"* okur. Asım tarikiyle Ebubekir, sad'ın şeddesi ve elif ile *"yessâadü"* okur. Bunun aslı, *"yetesâadü"*dür. Yani defalarca yükselmek için uğraşır, demektir. Diğerleri sad'ın ve ayn'ın şeddesiyle *"yessa'adü"* okurlar. Bunun da aslı, *"yetesa'adü"* olup " kendini yükseltmeye zorlar, elinden gelmeyen şeyi yapmaya çalışır" demektir.

Bu, şirk ve yaptığı amellerle fıtratı bozulduğu ve kibir ve haset âdilikleriyle nefsi kirlendiği için İslâm'ı kabul yeteneğini kaybeden kâfirin niteliğidir. Kibir ve haset, kendileriyle kirlenen kişiyi, davet edildiği şey üzerinde düşünmekten ve o konuda hak ile bâtılı ayırma arzusundan alı koyar ve onu, davetçiyle olan kendi meseleleriyle meşgul ederler. Çünkü kibirlenen ve haset eden kimseye başkasına tabi olmak ağır gelir. O, kendini başkasını rehber edinmekten daha çok önderliğe layık görür. Veya bu, kendisinden fikir hürriyetini ve sağlıklı düşünme niteliğini çekip alan ya da onu tasarruf bağımsızlığından mahrum eden kör ve sağır taklit nedeniyle İslâm yeteneğini yitiren kâfirin niteliğidir. Taklit, cumhura muhalefet konusunda irade zayıflığıdır. İşte böyle bir kişiye davet sunulduğu zaman, gönlünü çok dar ve sıkıntılı veya şiddetli sıkıntı içinde bulur.

"Harec" kelimesi, *"dayyik"* kelimesinin tekididir. Çünkü onunla aynı manadadır. Bazıları: "Bilakis o, darın da darıdır" derler. Rağıb ve başka âlimler,

---

660. Zümer, 39/22.

bu kelimenin "harece" den türemiş olduğunu söylerler. ***"Harece"***; bir kısmı bir kısmına daha fazla genişleyemeyecek kadar iyice girmiş çok ağaçlıklı yerdir. Rivayet edildiğine göre Hz.Ömer(r.a.), Müdlic kabilesinden bir bedeviye "harece" kelimesini sorar. Bedevi: "O, ağaçlar arasında kalan, hiç bir çoban ve vahşi hayvanın ulaşamadığı ağaçtır" diye cevap verir. Bunun üzerine Hz.Ömer (r): "İşte münafığın kalbi de böyledir. Ona hayır namına hiç bir şey ulaşamaz." der. Bunu el-Hafız İbn Kesir anlattı. Lisanu'l-arab'ta el-Ferra'nın şöyle dediği rivayet edilir: İbn Abbas'ın tefsirine göre o, çobanların ulaşamadığı çok ağaçlıklı yerdir. O şöyle der: İşte kâfirin gönlü de böyledir. Ona hikmet ulaşmaz."[661] Bu, daha önce geçen rivayetle uyuşur. Çünkü harec, "harece"nin çoğuludur ki o da adı geçen ağaçlıktır. Bunlardan her biri, çok ve sık ağaçlı yer için kullanılır. Yani kâfir; kalbini ve fikrini kuşatan taklitlerle çelişen yeni bir şeyi kabul edebilecek kadar genişleyemeyecek şekilde gönlünü iyice dar bulur. Veya onu, gururunu sarsacak ve hasediyle çatışacak, kendisini reislik ve liderliğe ondan daha layık gördüğü kimseye uymak ve ona boyun eğmek gibi duyguları kabul edemeyecek derecede dar bulur. Dolayısıyla davete icabeti ağır bulması ve ondan aciz olduğunu hissetmesi; semaya ulaşmak için veya onda derece derece yükselmek için veya ona yükselmeye çalışmak için vücuduyla uzay boşluğuna doğru çıkmaktan aciz olduğunu hissetmesine benzer.

"Göğe yükselmek", yapılması imkansız olan veya sanki yapılamayacakmış gibi nefse meşakkat veren şeylerde darb-ı mesel olarak kullanılır.

Mücahid ve Süddî'den *"dayyikan harecen"* kelimelerinin, *"şek ve şüpheye düşen"* şeklinde de tefsir edildiği rivayet edilir. Ata el-Horasânî'den de *"hayra geçit vermeyen şey"* şeklinde tefsir edildiği rivayet edilir. Said b. Cübeyr'in de şöyle dediği rivayet edilir: Yani *semada bir yol ve yükseleceği bir alet bulamaz.*

"Allah böyle yaptığı gibi, pisliği iman etmeyenlerin üzerine çökertir."

Yani, nasıl göğsü İslâm'la dar ve sıkıntılı yaparsa, aynı şekilde zikrettiğimiz sebeplerle Allah'ın onun hakkındaki sünneti ve takdirine uygun olarak pisliği imandan yüz çevirenlerin üzerine çökertir. Böylece o pislik, özelikle onların davet ehliyle olan amellerinde ve tasarruflarında ortaya çıkar. Bu amellerin çoğu, asıl itibariyle veya ona sevk eden kasıt ve niyet itibariyle kötü ve çirkin olur. Çünkü ***"rics"***, lugatte; kötü olan veya hissen ya da aklen ve örfen pis kabul edilen şeylere denir. Maide Sûresi, 5/93'deki *"hamr ayeti"*ni tefsir ederken bunun manasıyla ilgili geniş açıklamalarda bulunmuştuk. Bu kelime, her sözde bulunduğu makama uygun olarak açıklanır. İbn Abbas'tan burada onun "şeytan" diye; Mücahid'den "içinde hayır bulunmayan her şey"

661. *Lisan'l-Arab*, "Delece" maddesi.

diye; Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den de "azap" diye tefsir edildiği rivayet edilir. Zeccac ise; "O; dünyada lanet, ahirette azaptır" der.Yüce Allah, Yunus sûresinde şöyle buyurur: *"Allah'ın izni olmadan hiç kimse inanamaz. Allah, pisliği, akıllarını kullanmayanların üzerine çökertir."*[662] Sanki iki ayetteki *"ca'l, kılmak"* kelimesi, *"ilka, yükleme"* manası içeriyor. Yani göğsün, İslâm'ın aslıyla dar ve sıkıntılı kılınmasının sebeplerindeki tarza uygun olarak pislik de, Allah'ın takdiriyle inanmayanlardan hiç ayrılmaz olacak ve sorumluluğu üzerlerine yüklenecek şekilde onların üzerinde bulunur. Çünkü gerçek manada pisliğe engel olan ve nefisleri ondan temizleyen unsur, onların kaçındıkları imandır. Böyle olduğu içindir ki Yüce Allah, "Allah, böyle yaptığı gibi pisliği onların veya kâfirlerin üzerine çökertir" demedi de *"inanmayanların üzerine çökertir"* dedi.

Bil ki, ey okuyucu! Bu ayet, Kaderiyye- Cebriyye, Mutezile ve Eş'ariyye kelâmcılarının çatışma alanıdır.

Mahlukatı yaratmanın, Yüce Allah'ın daha önce geçen takdiriyle ve hikmet dolu yasalarla sabit bir nizamla meydana geldiğini inkâr eden Kaderiyyeciler şöyle derler: "Bu ayet, Yüce Allah bir kulun hidayetini istediği zaman onun göğsünde İslâm için bir genişlik yaratacağı hususunda açıktır. Dolayısıyla kişinin İslâm'ı kabulü, Allah'ın yaratmasıyla olur. Bu yaratma; gelişigüzel, o anda, yani daha önce geçen bir takdirle düzenleşmiş olmadan yeni meydana gelir." Bunlardan ve diğerlerinden cebr'e inanan: "Durum böyle olunca kişinin Müslüman olması ne onun ihtiyarı ne de kesbiyle olabilir. Bilakis tek olan Allah'ın fiiliyle olur" der.

Eş'arilerden: "Onda kişiye nisbet edilen bir kesb vardır. Fakat bu, Allah'ın yaratması olup, aslında kulun hiç bir tesiri yoktur" diyenler vardır. İki görüşün sonucu, birdir. Onlar, Allah'ın saptırmak istediği kimse hakkında da böyle söylerler. Derler ki: Allah, onun için küfrü üzerine sabit kalmasını sağlayacak göğüs darlığı ve sıkıntısı yaratır ve o kişi, imanı kabulden kaçınır.

Mutezile'nin de bu ayette yorumları vardır. Onlar, bu ayete getirdikleri yorumlarla onu, "kişinin imanı ve küfrü, kendi müstakil fiilinden olur" şeklindeki kendi mezheplerinin görüşlerine uygulamaya çalışırlar. Bazıları onu, mü'minin ahirette cennet yolunu bulması, kâfirin ise o yoldan sapıtmasına has kılarlar. Bazıları da bunu, "Allah'ın kendi fiili ve kesbiyle hidayete ermesini istediği kimseye lütufta bulunması ve kolay başarı nasip etmesi; bunu istemediği kimseye de bu lütuflarda bulunmaması" şeklinde ifade ettikleri kısma sokarlar. Böylece kul, kendi iradesi ve ihtiyariyle küfrü üzere kalır. Bu, söyledikleri görüşlerin Ehl-i sünnet mezhebine en yakın olanıdır.

---

662. Yunus, 10/100.

Çok usta düşünürler, kendi mezheplerini kusurdan arınmış asıl kabul ettikleri ve mezheplerinin sahih olduğunu ve hasımlarının onlara muhalif mezheplerinin bâtıl olduğunu göstermek amacıyla Yüce Allah'ın Kitabı'nın nasslarını ve Rasûlünün hadislerini kendi mezheplerine göre yorumlamaya çalıştıkları için böyle ihtilafa düştüler. Onlar, bu mezheplerin kaideleriyle ilgili her bir ayeti diğerlerinden ayrı olarak tek başına ele alıp üzerinde düşünürler ve onları aynı konudaki diğer ayetlerle karşılaştırmazlar ki, mü'min olup Kitabı parça parça etmeden onun tamamıyla amel etsinler. Kimin aklı, her akide ve meseleyi tahkik ederken o konuda varit olan şeylerin topunu birden göz önünde canlandırırsa, hak ona tecelli eder ve o zaman Allah'ın Kitabı'nda ihtilafa yer kalmaz: *"O, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, onda birçok çelişki bulurlardı."*[663]

Allah'ın Kitabı'nda, Yüce Allah'ın her şeyi bir kaderle yarattığı; gelişigüzel, daha önce geçen bir nizamla irtibatı olmadan yaratmadığı anlatılır. Yine o Kitabta, her şeyin Allah'ın iradesi ve dilemesiyle meydana geldiği, O'nun dilemesinin de nizamı ve takdiri gerektiren hikmetiyle ilintili olduğu ve bu sayede her şeyin gelişigüzellikten, ölçüsüz ve tartısız olmaktan, düzensizlik ve dengesizlikten uzak olduğu dile getirilir. Ayrıca o Kitabta şunlar da vardır: Mükellef kulun imanı, onun kendi fiili ve ihtiyariyle olur. İrade ve ihtiyar doğrultusunda fiile dökerek onu yaratan Yüce Allah'tır. Böylece kulun fiili ve kesbi, ne yüce Allah'ın yaratma ve dilemesiyle çelişkili olur ne de kul, Yüce Allah'tan bağımsız olarak ve her zaman O'nun yardımı ve tevkifine ihtiyaç duymadan onu meydana getirmiş olur. Böyle bir durum olmaz ki; kul, amelinin yaratıcısı yapılmıştır denilsin. Bu iki fiil arasındaki fark, büyüktür. Vahyin nassları arasını böyle birleştirmekle, Allah'ın yaratmadaki yüce hücceti ortaya çıkar.

"Tevfik"; Yüce Allah'ın özel bir inayeti olup, onu bazı kullarına lütfeder. O, peygamberliğini kime vereceğini nasıl en iyi şekilde bilirse, tevfikini kime vereceğini de çok iyi bilir. O, kendisine tevfikini lütfedeceği kimseye, onun hayrına ve iyiliğine olan şeylerden hem gücü dahilinde olan ve kendi kesbiyle elde edebileceği şeyleri verir hem de böyle olmayan şeyleri verir.

"Hızlân", tevfikin zıddıdır veya tevfikin bulunmamasıdır. Bu selbî (negatif) bir durumdur. Allah, hızlâna uğramış (yardımsız bırakılmış) kula zulmetmiş olmaz. Bazen bir şey selbî (negatif) olarak tefsir edilir ama hakikati icâbî (pozitif) olabilir. Bazen de icâbî olarak tefsir edilir de hakikati selbî olur.

663. Nisa, 4/82.

Araştırmacı İbnu'l-Kayyim, *"Medâricu's-sâlikîn"* adlı kitabında *"Tevfik ve Hızlân"* bölümünü açıklarken şöyle der:

"Allah'ı tanıyanlar fikir birliğine vardılar ki: Tevfik, Allah'ın seni nefsinle baş başa bırakmaması; Hızlân ise seninle nefsinin arasını boşaltmasıdır."[664] Bu, bir resmin tanıtımı mahiyetinde olup, bizim söylediklerimiz konusunda manası gayet açıktır. "Allah'ın seni nefsinle baş başa bırakmaması" demek, gücünün dahilinde bulunan her şeyin üstünde sana lütufta bulunması ve senin için hayırlı olduğunu bildiğin şeylerden iradenin yöneldiği her şeyi, sana lütfetmesidir ki bunlar da başarıya ulaşmak ve hayra isabet için gerekli olan ama gücün dahilinde olmayan ve tek başına sarf ettiğin gayretin ulaşamayacağı şeylerdir. Bunlardan bazıları nefisle ilgili, bazıları hâricidir. Dolayısıyla tevfık, olumlu (icâbî) bir mana ifade eder. Hızlân'ı tefsir ederken "Allah'ın seni nefsinle baş başa bırakmasıdır" demelerinin manası şudur: Yani, ne kesbinin ulaşacağı şeylerde sana özel inayetinden bir şey lütfetmesi ne de kesbinin ulaşamayacağı şeyleri senin emrine vermesidir. O; bunları yapmayınca sen, hayırdan ancak gücünün yettiği kadarıyla, sebeplerini bildiğin ve istediğin şeylere ulaşabilirsin. Oysa senin gücün, içinde senin için hayır olduğunu bildiğin her şeye yetmez. İlmin, içinde böyle bir hayrın bulunduğu şeyleri kuşatamaz. Sen çok cahilsin, sana sadece az bir ilim verildi. Çoğu zaman cehaleti, ilim; şerri, hayır zannedersin.

İbnu'l-Kayyim, bundan sonra icâbî bir yorum getirerek şöyle der:

"Tevfik; Yüce Allah'ın kendi nefsinden, kul için uygun olan şeyi kuluna yaptırmak istemesidir. Bunu da, kendisini hoşnut edecek şeyi yapmaya kulu muktedir kılmak, o fiili yapmak istemesini ve ondan hoşlanmasını sağlamak ve kulu, o fiili diğerlerine tercih edici hale getirmek sûretiyle ve kendisini kızdıran şeyleri, o kula sevdirmemek ve ondan hoşlandırmamak sûretiyle yapar. Bu, O'nun mücerret fiilidir, kul ise bu fiilin mahallidir. Yüce Allah, şöyle buyurur: *"Fakat Allah, size imanı sevdirdi ve onu kalplerinizde süsledi. Size küfrü, fâsıklığı ve isyanı sevdirmedi. İşte doğru yolda olanlar, bunlardır. Bu, Allah'tan bir lütuf ve bir nimettir. Allah; her şeyi bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[665]; *"Yani O, bu lütfa uygun olanı ve olmayanı çok iyi bilendir. O, hikmet sahibidir. Lütfü, layık olduğu yere ve ehil olana verir. Onu ne ehlinden esirger ne de ehli olmayana verir..."*[666]

664. İbnu'l-Kayyim, *Medaricu's-salikin.*

665. Hucurat, 49/7-8.

666. İbnu'l-Kayyim, a.g.e. vd.

Allah'ın Sünnetleri ve Ayetleriyle Cebriyye ve Kaderiyye'ye Cevap

Bu sûrenin 108. ayeti olan *"Biz, her ümmete, yaptıkları işi böyle süslü gösterdik"* ayetini tefsir ederken Yüce Allah'ın yasalarını ispat ederek Cebriyye ve Kaderiyye'ye cevap hususunda az önce söz etmiş ve orada bu mücadelenin önderi ve bu yarışın süvarisi, Fahr-i Razi'ye cevap vermiştik. Sonra onun bu ayeti tefsir ederken, o meseleyle ve Mutezile'ye cevapla ilgili olarak tekrar uzun uzun söz ettiğini gördük. Biz de onun en kuvvetli sözünü nakledip onun izinden gitmeyi uygun bulduk. O, bu konuda veciz bir sözle şöyle der:

Bu ayetin tefsirini Muhammed b. Ka'b el-Kurazi'den gelen rivayetle bitirelim. El-Kurazi der ki: İbn Ömer'in yanında Kaderiyye'nin durumunu müzakere etmiştik. Bunun üzerine İbn Ömer: "Kaderiyye 70 Peygamberin diliyle lanetlenmiştir. Peygamberimiz (s) de onlardan biridir. Kıyamet günü gelince, herkes duyacak şekilde bütün insanlar toplandığı sırada, bir münadi: "Allah'ın hasımları nerede?" diye seslenir. Bunun üzerine Kaderiyye ayağa kalkar. El-Kâdi bu hadisi tefsirine alır ve şöyle der: Bu hadis, kulların fiililerini kaza, kader ve yaratma yönünden Allah'a nisbet edenlerin Kaderiyyeciler olduğunu gösteren en güçlü delillerdendir. Çünkü bu görüşte olanlar Allah'ın hasımlarıdır. Zira onlar Allah'a: "Ne günahımız vardı da bizi cezalandırıyorsun. Oysa o günahı bizde yaratan, onu yapmamızı isteyen, onu bizim üzerimizde kaza haline getiren sensin. Sen bizi sadece onun için yarattın, bize ondan başkasını müyesser kılmadın" derler. Dolayısıyla Allah'a karşı böyle bir delil ileri sürdükleri için mutlaka bunların Allah'ın hasımları olmaları gerekir.

"Allah imkan verdi, illeti kaldırdı ve o fiili kul ancak kendisi yaptı" diyenlere gelince, onların kelâmı, muamele gördükleri azap indirme işine uygundur. Dolayısıyla bunlar Allah'ın hasımları olmazlar. Aksine ona boyun eğen kişiler olurlar. İşte, el-Kadi'nin sözü budur. Bu çok şaşırtıcı bir sözdür. Evet öyledir, zira ona şöyle denir: Sen hasımlarının mezheplerini tanımamış olamazsın. Onlara göre, kulun Allah'a karşı ileri süreceği bir delili olmadığı gibi hiç bir şekilde hak da talep edemez. Rabbin kulda yaptığı her şey bir hikmettir ve doğrudur. Kulun Allah'a karşı itirazda bulunma ve onunla tartışma hakkı yoktur. Dini ve itikadı bu olan insan, nasıl Allah'ın hasmı olur? Allah'ın hasımları olanlara gelince, işte onlar Mutezile'dir. Bu, birkaç yönden açıklanabilir:

Birincisi: Mutezile, sevap ve karşılık vermenin Allah'a vacip olduğunu iddia eder ve: "Eğer bunu bana vermezsen ilahlıktan çıkarsın ve Rablıktan

azledilerek sefihler cümlesinden olursun(!) İşte bu, kimin mezhebi ve itikadı ise, Yüce Allah'ın asıl hasmı odur.

İkincisi: Mutezile'ye göre, bir insan yetmiş yıl hep küfür üzere yaşasa sonra hayatının son zamanında içten gelerek, "lâilahe illallah Muhammedur Rasûlullah" dese sonra ölse sonra âlemlerin Rabbi ona binlerce yıl üstün nimetler ve yüksek dereceler verse sonra bu nimetleri bir an ondan kesmek istese o kul şöyle der: "Ey ilah! Bunu bir an olsun kesmekten sakın ha, sakın. Çünkü sen bir an olsun bunu terkedersen ilahlıktan azledilmiş olursun. "Kısaca diyebiliriz ki o kulun bir an için o imana yönelmesi, sonsuza kadar o nimetleri kula ulaştırmayı İlah'a vacip kılmıştır ve artık onun bu yüklendiği sorumluluktan hiç kurtuluş yolu kalmamıştır. İşte asıl hasımlık budur. Ama, "Melekler ve Nebilerden hiç birinin Allah'tan bir alacağı yoktur. Allah'ın onlara ulaştırdığı her sevap Yüce Allah'tan bir lütuf ve ihsandır" diyene gelince, bu bir hasım olmaz.

Üçüncüsü: Bu hasımlığın açıklanmasının üçüncü yönü de şu anlatılan olaydır:

Şeyh Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, hocası Ebû Ali el-Cûbbâî'nin meclisinden ayrılıp onun mezhebini bırakınca ve onun görüşlerine itirazı artınca aralarındaki soğukluk büyür. Derken günün birinde el-Cûbbâî bir sohbet meclisi kurar. Yanında bir grup insanın hazır bulunduğu bir sırada Şeyh Ebû'l-Hasen de o meclise gidip el-Cûbbâî'den gizlenerek bir köşeye oturur ve orada hazır bulunan yaşlı kadınlardan birine şöyle der: Ben sana bir mesele öğreteceğim. Onu bu Şeyh'e sor. De ki: "Benim üç oğlum vardı. Biri son derece dindar ve zahit idi. İkincisi son derece kâfir ve fâsık idi. Üçüncüsü de henüz bûluğa ermemiş bir sâbi idi. Hepsi bu sıfatlar üzerine öldüler. Ey Şeyh! Bana onların durumunu haber ver." Cûbbâî der ki: Zahit olan, cennetin derecelerindedir. Kâfir olan, cehennemin derekelerindedir. Sabiye gelince, o, selamete erenlerdendir.

Ebû Hasen el-Eş'ârî, kadına şöyle der:

Ona de ki: "Eğer sabi, zahit kardeşinin elde ettiği o yüce derecelere ulaşmak isterse, bunu yapabilir mi?" el-Cûbbâî der ki: Hayır. Çünkü Yüce Allah ona şöyle der: "O, bu yüksek derecelere ancak ilim ve amelde nefsini yorması sebebiyle ulaşmıştır. Oysa senin böyle bir durumun yok."

Bunun üzerine Ebû'l-Hasen kadına şöyle der:

Ona de ki: O zaman sabi, "ey âlemlerin Rabbi! Bu günah benim değil. Çünkü beni bûluğa ermeden sen öldürdün. Eğer bana mühlet verseydin belki de zühd ve takvada zahit kardeşimi aşacaktım" derse, ne olur? El-Cûbbâî

der ki: Yüce Allah ona: "Ben biliyordum ki sen yaşasaydın azacak, kâfir olacak ve ateşe girmeyi hak edecektin. Binaenaleyh sen bu duruma düşmeden ben senin maslahatını gözettim ve seni öldürdüm ki azaptan kurtulasın" der.

Bunun üzerine Ebû'l-Hasen kadına şöyle der:

Ona de ki: Peki o zaman kâfir ve fasık kardeş cehennemin en alt tabakasından başını kaldırıp; "Ey âlemlerin Rabbi! Ey hakimler hakimi! Ey merhametlilerin en merhametlisi! O küçük kardeşin bûluğa erseydi kâfir olacağını bildiğin gibi benim de öyle olacağımı biliyordun. Niçin onun maslahatını gözettin de benim maslahatımı gözetmedin?" derse, ne olacak?

Razi der ki: Söz buraya gelince el-Cûbbâî cevap veremedi. Bakınca Ebû'l-Hasen'i gördü ve bu meselenin ihtiyar kadından değil ondan sadır olduğunu anladı.

Sonra el-Cûbbâî'den dört veya daha çok devir sonra Ebû'l-Hüseyn el-Basrî gelir ve bu soruya cevap ister. Der ki: Biz o üç kardeş hakkında sizin zikrettiğiniz bu cevaba razı değiliz. Aksine burada bizim sizin söyledikleriniz dışında iki cevabımız var. Sonra şöyle devam eder:

Bu, şeyhlerimizin ihtilaf ettikleri bir meseleye dayanmaktadır ki o da; "Kulu mükellef tutmak Allah'a vacip midir, değil midir?" meselesidir. Basralılar: mükellef tutmak, sırf bir lütuf ve ihsandır. Bu, Yüce Allah'a vacip değildir" derler. Bağdatlılar: "Bu, Allah'a vaciptir" derler. Ebû'l-Hüseyin el-Basrî şöyle devam eder: Eğer bunu Basralıların görüşünün bir dalı kabul edersek Allah o sabiye şöyle diyebilir: "Ben zahit kardeşin ömrünü uzattım ve lütuf yoluyla onu mükellef tuttum. Zahit kardeşine bu şekilde lütufta bulunmuş olmamdan, aynı şekilde sana da lütufta bulunmuş olmam gerekmez." Eğer bunu Bağdatlıların görüşünün bir dalı kabul edersek o zaman cevap şöyle olur: Kardeşinin ömrünü uzatmak ve ona yükümlülük vermek onun hakkında bir ihsan olmuştur. Bundan, başkasına bir kötülük gelmesi gerekmez. Onun için bunu yaptım. Ama senin ömrünün uzatılmasına ve sana yükümlülük verilmesine gelince, bundan, başkasına bir kötülük gelmesi gerekirdi. Bu sebepten dolayı senin hakkında aynı şeyi yapmadım. Böylece fark ortaya çıkmış olur.

Bu, Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin sözünün bir özetidir. O bunları, önceki şeyhini el-Eş'ârî'nin sorusundan kurtarmak gayretiyle, daha doğrusu ilahını, kulun sorusundan kurtarma gayretiyle söylemiştir.

Ebu'l-Hüseyin'in sözüne cevap vermeye başlamadan önce ben derim ki: Kul ve Yüce Allah arasındaki bu ince tartışmanın doğruluğu, ancak Mutezile'nin görüşüne göre gerekli olabilir. Bizim âlimlerimizin görüşüne

göre ise (Allah onlara rahmet etsin), kul ile Rab arasında elbette bir münazaraya yer yoktur. Kulun Rabbine, "niçin böyle yaptın?" veya "niçin böyle yapmadın?" deme hakkı yoktur. Binaenaleyh, Allah'ın hasımlarının Ehl-i sünnet değil, Mutezile olduğu sabit olmuştur. Bu da bizim amaçladığımız şeyi güçlendirir ve maksadımızı ortaya koyar.

Sonra biz, diyoruz ki: "Ömrü uzatmak ve yükümlülük vermek bir lütuftur. Dolayısıyla bu lütfü, bir kısmına verip bir kısmına vermemesi câizdir" şeklindeki ilk cevaba gelince biz, deriz ki: Bu söz, kabul edilmez. Çünkü Yüce Allah, iki kuldan birine lütfü ulaştırınca onu ikincisine ulaştırmaktan çekinmesi, Allah'tan çirkin bir davranış olur. Çünkü ikincisine de lütfü ulaştırmak yüce Allah'a meşakkat veren bir fiil değildir. Ayrıca bu, onun mülkünde hiç bir şekilde bir noksanlık meydana gelmesini de gerektirmez. Bu ikinci kişi de o lütfa muhtaçtır. Böyle bir şeyi yapmaktan çekinmek, âlem-i şuhuttaki bir insan için de çirkindir. Baksana, bir kimse umuma ait duvar üzerine konmuş aynasına bakmaktan başkasını men etse, bu ondan sadır olmuş çirkin bir davranış olur. Çünkü böyle yapmakla o, kendisine hiç bir zarar gelmediği ve hiç bir fayda elde etmediği halde, başkasının böyle bir fayda görmesine engel olmuştur. Binaenaleyh, aklın bir şeyin güzelliğine veya çirkinliğine dair hüküm vermesi kabul edilebilir bir şeyse, burada da kabul edilsin. Eğer bu, kabul edilebilir bir şey değilse, hiç bir yerde asla kabul edilmez ve mezhebinizin tamamı bâtıl olur. Dolayısıyla bu cevabın fasit olduğu sabit olur.

İkinci cevaba gelince, o da fasittir. Fasittir, çünkü bizim "yükümlülük bir zarar içerir" sözümüzün manası, "Bu yükümlülük bizatihi o kötülüğün meydana gelmesini gerektirir" demek değildir. Aksi halde bu kötülüğün herkes hakkında ebediyyen meydana gelmesi gerekirdi. Oysa bu, bâtıldır. Bilakis bizim sözümüzün manası şudur: Yüce Allah, biliyor ki; O, bu şahsı yükümlü tuttuğunda başka bir insan kendiliğinden kötü bir fiili tercih eder. Eğer bu kadar şey, Allah'ın o kişiyi yükümlü kılmayı terk etmesini gerektirmiş olsaydı, aynı şekilde kâfiri de yükümlü kıldığında, onun bu yükümlülük sırasında küfrü tercih edeceğini bilir, dolayısıyla onu yükümlü kılmayı terk etmesi gerekirdi. Bu ise, Allah'ın kâfir olacağını bildiği bir kimseyi yükümlü kılmasının çirkinliğini gerektirir. Eğer burada gerektirmiyorsa orada da gerektirmez.

"Yüce Allah, birisini yükümlü tuttuğunda bir başkasının kötü bir fiil tercih edeceğini bildiği zaman yükümlü kılmayı terk etmesi gerekir, ama bu yükümlülük sırasında yükümlü kılınan o şahsın kötü bir fili tercih edeceğini bildiği zaman, onu yükümlü kılmayı terk etmesi gerekmez." şeklindeki görüşe gelince bu sırf bir tehakkümdür. Böylece Ebu'l-Hüseyn'in dört devir

sonra ince fikri ve hassas görüşüyle ortaya çıkardığı cevabın zayıf olduğu sâbit oldu ve Allah'ın hasımlarının bizim âlimlerimiz değil de Mutezile olduğu ortaya çıktı. En iyisini Allah, bilir.[667]

Bu Tartışmadan Alınacak Ders

Bu sözden alınacak dersle ilgili yapmak istediğim açıklamaya, onu nakilden dolayı Yüce Allah'ın beni bağışlamasını dileyerek başlıyorum. Çünkü iyi niyetle de olsa bu söylediklerim de kötü anlatım ve Aziz, Hakim ve yüce olan yaratıcıya karşı edepten uzak bir davranış bulunabilir. Ve yine mezhep taassubundan Allah'a sığınarak söze başlıyorum. Mezhep taassubu, sahibini böyle ve bundan daha kötü durumlara düşürebilir. Sonra açıklamak istediklerimi birkaç meseleye ayırıyorum.

1. Bunun gibi bir meselede Mutezile, Cehmiyye ve Eş'ari kelâmcılarının nazariyeleriyle onlardan daha önce kelâmla ilgilenenlerin nazariyeleri; selef-i sâlihin, yani sahâbe, tabiîn ve fakihlerin dört imamı gibi büyük şehirlerde onları izleyen âlimlerin sahip oldukları görüşlere muhaliftir. Bu âlimlere bağlı olanların çoğu, bu nazariyelere mübtela olsalar da onların kendileri ne Cebriyye oldular ne de Kaderiyye oldular. Ne de Yüce Allah'ın kendisini nitelediği şeylerden herhangi birini veya kendisine isnat ettiği sıfat ve fiilleri çeşitli tevillerle inkâr ettiler. Onlardan hiç biri, akidesini ne teselsül ve evveli olmayan olayların imkansızlığı üzerine bina etti ne de eşyanın aslında güzel ve çirkin olduğunu inkâr veya aklen zatında güzellik bulunmayan bir şeyle yükümlü tutmanın imkansızlığını inkâr üzerine bina etti. Onlar, birbirlerine kötü lakaplar takmazlar, mezheplerini ve görüşlerini isbat için tartışma ve cedellere girmezlerdi. Sözden çıkardıkları gerekçelerle muhaliflerini sapık saymazlardı. Muhaliflerinin görüşlerini, onları, edebe aykırı ifadelerle anlatarak çirkin göstermeye çalışmazlardı. Muhalif görüşte olanın naklini nazar-ı itibare almamayı savunan âlimler, güzel bir davranış örneği vermişlerdir. Hal böyle olunca hasmâne bir tutum takınan tartışmacı kişinin, hatta daha ileri giderek muhalifini yaratıcının düşmanı sayan kişinin yaptığı nakil hususunda ne demeli? Yüce Allah, kendisine bir hasım bulunmaktan yücedir.

2. Yüce Allah'a bir şeyin vacip olma meselesi ve Eş'arilerin bundan uzak kalarak Mutezile'nin bu görüşünü savunması.

Bu meselede selef-i sâlih'in mezhebi haktır. Onlar, ne vücûbu inkâr ediyorlar ne de mutlak olarak onu savunuyorlardı. Onların mezhebi sadece şu idi:

667. Er-Razi, *Tefsir-i Kebir*, 13/184-187.

Yüce Allah'a ancak kendisi üzerine yazdığı ve vacip kıldığı şeyler ve sıfatları ve bu sıfatlarla ilgili şeyler neyi gerektiriyorsa onlar vacip olur. Aklın vereceği hükme göre Yüce Allah'a kemal sıfatlarıyla nitelenmek vacip olduğu gibi, bu sıfatların doğal sonucu olarak, onların ilintileri diye isimlendirdikleri adalet, hikmet ve rahmet gibi vasıflar da vacip olur. *"Rabbiniz (şu) rahmeti üzerine yazdı: Sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da sonra onun ardından tevbe edip halini düzeltirse bilsin ki, Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir."*[668] Yüce Allah'a başkasının vereceği hükümle hiç bir şey vacip olmaz. Çünkü O'nun saltanatı üzerinde hiç bir otorite yoktur ki O'na bir şeyi vacip kılsın veya O'nu sorumlu tutsun. Onun bir benzeri de yoktur. Bilakis gökte ve yerde hiç bir şey bulunmaz ki saltanatına boyun eğerek O'na secde etmesin: *"Göklerin ve yerin bucaklarından geç (ip Allah'ın elinden kurtul) meye gücünüz yetiyorsa, haydi geçin gidin. Ama ancak (Allah'ın vereceği) bir güçle geçebilirsiniz."*[669] Lakin Eş'ariler, Mutezile'den "Allah'ın şöyle şöyle yapması vaciptir" görüşünü naklederler ve onlara karşı, Yüce Allah'ın *"Allah'a yaptıkları sorulmaz. Onlar ise sorumlu tutulacaklardır."*[670] sözünü delil getirirler. Eş'arîlerin yaptıkları bu nakil, onların Yüce Allah'a, mükellef ve sorumlu kimseye vacip kılındığı gibi bir vaciplik yüklediklerini gösterir. Halbuki onlar, bu görüşte değillerdir. Sonra bu ayetle Mutezile'ye karşı, *"Allah, salih mü'minlere hatta meleklere ve nebilere azap edebilir, şeytanları ve suçluları nimetlendirebilir"* diye delil getirirler. Oysa ayet, sadece mahlukattan herhangi bir kimsenin Rab üzerinde, O'nu hesaba çekebileceği ve yaptığı bir şeyden sorumlu tutabileceği bir otoritesi olmadığını; diğer mahlukatı gibi, kendi ihtiyariyle iş yapan mükelleflerden her biri üzerinde en yüce otoritenin sadece O'na ait olduğunu gösteriyor. O, bu otoriteyle onları hesaba çeker ve onlara verdiği nimetlerle ne yaptıklarını ve onları yükümlü tuttuğu şeyleri onlara sorar. Ayetin Yüce Allah'ın böyle bir otoritesi olduğunu göstermesinde, O'nun Müslümanları günahkarlar, müttakileri de facirler gibi yapmasının câiz olduğu gibi bir mana yoktur. Bilakis bu, O'nun bağışladığı aklın ve indirdiği Kitab'ın da gösterdiği gibi yüce Allah'a muhaldir: *"Biz, hiç Allah'a teslim olanları günahkarlar gibi yapar mıyız? Size ne oluyor? Nasıl (böyle) hükmediyorsunuz?"*[671] *"Yoksa biz, iman edip iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlarla bir mi tutacağız? Yoksa Allah'a karşı gelmekten sakınanları, doğru yoldan sapanlarla bir mi tutacağız?"*[672]

668. En'am, 6/54.
669. Rahman, 55/33.
670. Enbiya, 21/23.
671. Kalem, 68/35-36.
672. Sâd, 38/28.

Bu vücûb konusunda özel bir âlimin bir ibaresini naklediyoruz ki, muhaliflerine karşı aşırı inkârcı olmasına rağmen, onunla mutaassıpların kelâmı arasındaki fark anlaşılsın.

Şeyh el-Makbilî, *"el-Âlemu'ş-şâmih fi isâri'l-hakkı ale'l-âbâi ve'l-meşâyih"* adlı kitabında şöyle der:

Bil ki, Mutezile kendi aralarında, Allah'a bir şeyin vacip olmasının ne demek olduğu hususunda ihtilafa düştüler. Basriler der ki: Bu, başkası hakkında Allah'a bir şeyin vacip olması demektir. Kendisi hakkında O'na bir şeyin vacip olması ise daha uygun ve iyidir. Eğer, "sevap ve cezalandırma, bir şeyin vacip ve çirkin olmasının gerektirdiği sonuçlardandır. Bu ise Yüce Allah hakkında düşünülemez" denirse şöyle derim: Sevap ve ceza, yükümlü tutmanın zorunlu sonuçlarındandır. Bunlara göre yükümlülük; Yüce Allah'ın, yükümlü tutulana gelecek bir meşakkat ve yükümlü tutanın iradesiyle birlikte, yükümlü tutulan kişiden hükümle nitelenmiş bir fiili talep etmesidir. Bizim "talep etmesidir" sözümüz, onların kendi kullandıkları ibarelerden değildir. Onlar sadece şöyle derler: "Yükümlülük; Yüce Allah'ın, şöyle şöyle hükümle nitelenmiş bir fiilin durumunu, yükümlü tutulana bildirmesidir" derler. Bizim söylediklerimiz daha uygundur. Yükümlülük, Yüce Allah hakkında makul değildir. Yükümlü tutma ancak Allah'tan olur, bu başkasından sahih olmaz. Çünkü yükümlülük, saf bir maslahat yani menfaat celbetme veya zarar savmadır. Onlara göre bunun kaçınılmaz sonuçları devamlı sevap ve devamlı cezadır. Her maslahatı ve her mefsedeti bilen ve istediği gibi yerine getirmeye gücü yeten, yüce Allah'tır. Bu, onların kitaplarında gayet açık olup bu konuda en az bilgisi olan kimse tarafından da bilinmektedir. Ancak rivayete burun kıvırıp vurdumduymazlık göstermek, ihtilafı körüklemiş ve anlaşmayı uzak kılmıştır. "Azlık ve çoklukta farklı da olsalar mutlaka bir mezhepte hasma karşı insafsızlık vardır". el-Makbilî'nin bu sözünde, mezheplerin görüşünü, o mezheptekilere düşman olanların sözlerinden değil de bizzat o mezheplerin kitaplarından alınmasına teşvik vardır.

el-Makbilî, daha sonra şöyle der: Özetle onların mezhebine göre medih ve zem, bir şeyi güzel ve çirkin saymanın zorunlu sonuçlarındandır. Sevap ve ceza vermek ise, yükümlü tutmaya (teklife) bağlı şeylerdendir.

Basralılar; mükafat vermenin vacip, sadece ceza vermenin güzel olduğunu söylerler. Yüce Allah'ın aklen cezayı düşürme hakkı vardır. Mükafatın gerekli ve ceza vermenin güzel olması, evet bu ikisi, daha önce de geçtiği gibi onlara göre yükümlülüğü güzelleştiren şeylerdir. Onlara göre hak etmek (istihkak), güzel olur, vacip olmaz.

Bağdatlılar ise şöyle derler: "Mükafat vermek, cömertliğin vacip olması gibi vaciptir. Şunu demek istiyorlar ki, kemal sıfatları; Hakîm'i onu yapmaya sevkeden sebeplerin bol ve çok olarak bulunmasını gerektirir. Bir işi yapmaya sevkeden şeyin halis olması, Hakîm'in onu yapmasını gerektirir. Buna rağmen onlar mutlak olarak mükafat vermenin bir lütuf olduğunu yani nefsinde vaeiplik yönü olmadığını söylüyorlar. Binaenaleyh onların mezhebini tanı. Bırakın başkalarını, onların Basralı kardeşleri bile onlara nice hata nisbet etmişlerdir. Onlara göre yükümlülüğün (teklifin) güzel olmasında daha önce nimet verilmiş olması yeterlidir. Onlar cezalandırmanın vacip, affetmenin ise aklen caiz olduğunu söylerler. Çünkü affetmek yükümlüler için bir lütuftur. Lütuf ise onlara göre vaciptir. Sevap ve ceza verme hususunda bu iki mezhep birbirine zıttır."[673]

El-Makbilî, "Eşyayı güzel ve çirkin sayma" bölümünde Mutezile mezhebini uzun uzun açıklar ve onlardan Bağdatlı olanların kelâmını Basralıların kelâmına dayandırır. Yine bu bölümde ve alt başlıklarında er-Razi'ye uzun uzun cevap verir. Özellikle cebr görüşünü veya bir tahsis edici olmadan tahsisin gerekliliğini kabul etmeden Kaderiyye mezhebinden kurtulmanın mümkün olamıyacağı şeklindeki iddiasını cevaplandırır. Bu onun tefsirinde tekrar tekrar ele aldığı bir konudur. Sonra buradan *"fiillerin yaratılması"* bölümüne geçer. Burada *"Teklif-i malâ yutak, Güç yetmeyen şeyi yükleme"*yi ve şerî olanlar dahil, eşyanın mutlak manada güzel ve çirkin sayılamayacağını kabul etme hususunda Eşarilere cevap verir. Çünkü onlara göre şeriatın emrettiği bir şeyde, o şeyin zatından kaynaklanan bir güzellik yoktur. Onu ancak, şeriatın emretmesi güzel hale getirmiştir. Eğer şeriat ondan nehyetmiş olsaydı o şey çirkin olurdu. Ayrıca Cebr ve başka konularda da onlara cevap verir.

3. el-Eş'arî ile Şeyhi el-Cübbâî arasındaki tartışma kelâm kitaplarında ve Eş'arilere ait biyografilerde meşhurdur. Onlar bu tartışmanın iki şeyh arasında ağız ağıza olduğunu anlatırlar. Razi'nin anlattığı ikisi arasında bir kadının vasıta olma durumundan söz etmezler. El-Makbilî bunu özetle kitabına alır ve sonra şöyle der:

Bu hikaye bir hayal ürünüdür. Bırakın şeyhlerini, en basit bir Mutezili dahi Allah'ın o küçük kardeşe: "Bu benim lütfumdur, onu dilediğime veririm" diye cevap vereceğini söyler. Nitekim bu ümmetin üstün kılındığı anlatılırken Allah'ın Ehl-i Kitaba cevabı böyle olmuştur. Bu, Mutezile'nin aslına (asıl Mutezile'ye) verilen bir cevaptır. Çünkü Basralılara göre teklif bir lütuftur. Ebû Ali ve diğerleri bunlardandır. Mutezile'den bazıları ki - bunlar

673. El-Makbili, *el-Âlem*.

Bağdatlılardır - teklifin vacip olduğunu söylerler. Onlara göre bu vaciplik, cömertliğin vacip olması gibidir, terkedene itiraz edilmez. Aynı zamanda o teklif, bir maslahattır. Herbir maslahatta mefsedetin bulunmaması şarttır. Onlara göre, bir maslahatta, mükellef kılmandan başkası için de bir mefsedet bulunmamalıdır. Nitekim bütün bunlar onların mezheplerinde meşhurdur. Kısacası Allah'a itiraz icma ile sakıttır.

Onlara göre itiraz sakıttır. Çünkü mutlak manada itiraz, bir şeyin nefsinde bulunması gerekene muhalefetten dolayı olur. Eş'ari'ye göre bunun bir manası yoktur. Bu şu demektir ki, biz itiraz ettiğimizde, kendisine muhalefeti, vereceği cezaya alamet sayan yüce Allah'a muhalefet etmiş oluruz. Yoksa Yüce Allah bunu, emrine uyulmaya layık, nimet veren ve lütfeden olduğu için yapmamıştır. İşte onların yok saydıkları "eşyayı güzel kılma"nın manası budur. Fakat tehdidi kendisine alamet yaptığı zararından korktuğumuz için hepimiz sopa kulu olduk.

Mutezileye göre de itiraz sakıttır. Çünkü Yüce Allah, hikmeti vacip bir Hakîm'dir. Biz gördüğümüz her cüz'îyi külliye katarız. Eğer ilim ve zan yoluyla ondaki hikmeti tanırsak bu, Allah'tan bir lütuf olur. Yok eğer tanıyamazsak, rahatız. Onu hakimler hakiminin hikmetine ve merhamet edenlerin en merhametlisinin ilmine havale ederiz. Bu durumda nasıl itiraz söz konusu olabilir?

Eş'arilere göre de itiraz sakıttır. Çünkü bu itiraz, infaz örtüsü (idam elbisesi) ve kılıçtan başka bir şey tanımayan cebbarlara itiraz gibidir.

Mutezile'ye göre de sâkıttır. Çünkü bu, cahillerin, hakimler hakimine itirazı gibidir.[674]

Bu bölümü, meselenin aslıyla ilgili uzun bir cevabın oluşturduğu söz akışı içersinde el-Eş'arî ve ashabının ayıplanması izler ve el-Makbilî'nin hurafe diye isimlendirdiği bu tartışmayı onların büyük âlimlerinin nakletmesinden duyulan hayret dile getirilir.

Bizim el-Makbilî'nin sözlerini nakletmekteki maksadımız, bu meselelerdeki saf gerçeği, onlarla ilgili mezheplerden bir mezhebin mutaassıbından tanımayı istememeye okuyucuyu ikna etmektir. Ama bu mezhep selef-i salih'in mezhebi olursa başka. Çünkü biz kesin olarak biliyoruz ki onların sahip oldukları ilim ve dinle amel, son peygamberin (s) getirdiği İslam'ın ta kendisidir. Yine biliyoruz ki selefin mezhebi, kendisini destekleyen, sözünü dinde bir asıl kabul eden yani ona uyan Kitap ve sünnet naslarını kabul edip

674. El-Makbili, *el-Âlem.*

uymayanları tevil yoluyla veya bir tevil bulunma ihtimaliyle reddeden bir bağnazlığın birlikte bulunduğu tek bir adamın mezhebi değildir.

4. Kelâm ilmi diye isimlendirilen Cedel ortaya çıkınca Şafii ve Ahmed gibi selef âlimleri onu bir bid'at-ı seyyie sayıp ondan nehyettiler. Sonra onlara mensup olanlardan çoğu, ileri gelen kelâmcılardan oldular. Mutezile ve Mürcie'nin çoğu, Hanefilerden ve Zeydilerden; Eş'arilerin çoğu da Şafiilerden ve Mâlikilerdendir. Ama onlardan ihlaslı olanlar, ömürlerinin sonlarında selef mezhebine dönüyorlardı. Nitekim biz bunu defalarca açıkladık. Orta çağlarda selef mezhebine yardım edenlerin en büyük ve hüccet bakımından en güçlüleri şeyhu'Uslamlar Ahmed Takıyyuddin b. Teymiyye ve Şemsuddin Muhammed b. Kayyim el-Cevziyye'dir. *"Miftahu dâri's-seâde"* ve *"Şifau'l alîl, fi mesaili'l-kaza ve'l-Kader ve'l-hikme ve't-talil"* adlı kitaplar, en zor meselelerine daldığımız bu konuda, bu iki âlimden sonuncusunun yazdığı en geniş kitaplardandır.

5. Kaderiyye ve Cebriyye arasındaki ihtilaf konusunda orta yolu bulacak söz:

Araştırmacı İbnu'l-Kayyim, *Şifau'l-Alîl*'de şöyle der:

Bil ki, Yüce Allah işi yapandır, ona iş yaptırılmaz. Kul ise hem iş yapan hem de kendisine iş yaptırılandır. Kul bir işi yaparken aynı zamanda kendisine hiç bir şey yaptırılmayan failin (Allah'ın) iş yaptırdığı kişi durumundadır. İşte Cebriyye, kulun bu iş yaptırılan yönünü görür ve alet ve mahal konumuyla hükmü bunun üzerinde icra eder. Bunlar, kulun hareketini ağaçların hareketi gibi sayar ve kulu sadece mecaz yoluyla fail kabul ederler. Onlara göre "kalktı, oturdu, yedi, içti, namaz kıldı ve oruç tuttu" fiilleri, "hastalandı, elem duydu, öldü ve bunlara benzer sırf iş yaptırılan konumunda olduğu" fiiller statüsündedir. Kaderiyye ise kulun sadece fail olduğunu, fiilinde başkası tarafından etkilenmediğini savunur. İki gruptan her biri meseleye tek gözle bakar. İlim ve itidal ehli ise her iki makama da hakkını verir ve iki işten birini diğeriyle iptal etmezler. Böylece onların bakışları ve tartışmaları doğru olmuş ve onlara göre şeriat ve kader normal yerlerini bulmuştur. Onlar, sevap ve cezanın en layık olan kişi üzerinde vuku bulduğuna şahit olmuşlardır.[675] Daha sonra İbnu'l-Kayyim, bunun detayına girer ve Kur'an ayetlerinden buna dair şahitler getirir.

İbnu'l-Kayyim'in aşırı gidenlerin hatalarını, onlardan bazılarının bir şeyin iki yüzünden birine veya cüz'üne bakmalarına, diğerlerinin de öbür yüzüne bakmalarına dayandırılmasıyla ilgili anlattığı şeyler, bizim tek bir hakikatte naslardan bir kısmını alıp onda aşırı gitmek ve diğer bazısını terk etmekle ilgili söylediklerimizle aynı kapıya çıkar. Kaderiyye, yaratma ve tekvindeki

675. İbnu'l-Kayyim, *Şifau'l-Alil*.

hikmet, emir ve teşri meselesinde; Cebriyye de meşiet ve irade meselesinde aşırı gider. Bunlar, meşietin hikmetten hali olmasını câiz görür; onlar ise Rabbin meşietini anlayışlarının ulaşabildiği hikmetle kayıtlarlar. İki fırkadan her biri, her iki sıfata inanmış da olsalar yaptıkları budur. Onların eşyanın güzellik ve çirkinliği ve eşyayı güzel ve çirkin sayma meselesindeki uzun ve geniş tartışmaları buna dayanmaktadır.

Bunun var olduğu konusunda aşırı gidenler, şöyle derler:

Fiil veya terk sûretiyle teklifin vaki olduğu her fiilde, akılla bilinen zâtî bir güzellik veya çirkinlik vardır. Şeriat, yapılması istenenin güzelliğini ortaya çıkarıcı olarak onun yapılmasını emreder. Nehyedilenin çirkinliğini göstermek üzere de onun yapılmamasını ister. (Aslında güzel veya çirkin olmayan) bir şey ne sadece emretmekle güzel, ne de sadece nehyetmekle çirkin olur.

Bunun olmadığı konusunda aşırı gidenler de şöyle derler:

Eşyadan hiç bir şeyde, teklife dayanak ve sebep olacak ve yapıldığında sevap veya ceza verilmesine neden olacak ne zâtî bir güzellik ne de zâtî bir çirkinlik vardır. Bu, ancak şeriatle olur. Mesela; adalet, doğruluk, namaz ve oruçta, bunların zâtından kaynaklanan hiç bir güzellik yoktur. Aksine bunların emredilmesi onları güzel yapmıştır. Aynı şekilde zulüm, yalancılık ve sarhoşlukta da bu manada onların zâtıyla ilgili hiç bir çirkinlik yoktur. Aksine bunların çirkinliği, şeriatle bilinir. Yine Rabbin nehyettiği bir şeyi emretmesi ve emrettiği bir şeyi nehyetmesi câizdir. Bunu yapmış olsaydı zulüm ve yalancılık güzel, adalet ve doğruluk çirkin olurdu. Bütün ibadetler de böyledir. Çünkü Rab, ne dilerse yapar ne irade ederse onunla hüküm verir.

İlk görüş, akla ve nakle daha yakındır. Fakat bu görüşe sahip olanlardan çoğu, ifrata ve aşırılığa düşmüşlerdir. Ilımlıların sahip olduğu ve nasların arasını birleştiren orta görüş şudur:

Yüce Allah'ın sıfatları arasında bir çelişki yoktur. Binaenaleyh Yüce Allah'ın meşieti; hikmetiyle, adaletiyle ve rahmetiyle çelişen bir şeye taalluk etmez. Onun hikmeti; meşietinin, bizim ondan "bazı emir ve fiilleri ona vacip kılar, bazılarını yasaklarız" şeklinde anladığımız ve kavradığımız şeylerle kayıtlanmasını gerektirmez. Biz, ancak şuna inanıyoruz ki O'nun emrettiği her şey güzeldir ve O, sadece güzel olanı emreder ve sadece çirkin olan şeyden nehyeder. Nitekim O, meâlen şöyle buyurur: *"Allah; adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emreder. Çirkin işlerin, kötülük ve zulmün yapılmamasını ister."*[676]; *"Bir kötülük yaptıklarında: 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler. De ki, Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı*

676. Nahl, 16/90.

bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"[677] Bu, müşriklere karşı bir delil getirmedir. Buradaki *"fahşâ"* ve *"fahişe"* kelimelerinden maksat, lugat manasıdır ki bu da ***"çirkinliği büyük olan şey"*** demektir. Allah onun için bundan nehy etmiştir. Adalet, ihsan ve akrabaya vermenin güzelliği, akıllılar arasında ittifakla kabul edilen bir durumdur. Onun için Allah bunları emretmiştir. Ama bir şeyi emretmek bazen o şeyin nefsinde bulunan güzellik ve yarardan dolayı, bazen de sırf emre uyup itaat edilsin diye kulun onu yapması için kulu denemek maksadıyla olur. Bu da bir maslahat ve güzel bir menfaattir. Fakat bunun güzelliği, onun zatında değil aksine onun dışında bir şeydedir. İbrahim'e (a) oğlunu boğazlamasını emretmesi ve fakihlerin *"taabbudî"* diye isimlendirdiği bütün fiiller bundandır. Mesela, namazın kılınma emrinin illetini gösterirken Yüce Allah'ın buyurduğu gibi, namaz çirkin ve kötü şeylerden nehy eder. Namazın güzelliği onun zatına aittir. Çünkü o, Allah'a münacat, zikir ve Allah'ı mürakabe olması itibariyle güzelliğin sebebidir. Fakat namazda; rüku, sücud ve rekatların sayısı gibi, zatındaki güzelliği aklın anlayamayacağı şeyler de vardır. Bizim sadece Allah'a tapınmamızın üstünde bunun Allah katında bir hikmeti olduğu caiz görülse de akıl bunu kavrayamaz. Gazali bu hikmeti, doktorun, birçok parçadan meydana getirilmiş ilacın cüzlerini farklı ölçülerde yapmasındaki hikmete benzetir. Hastanın yapması gereken, bilmese de bu konuda doktora teslim olmaktan ibarettir. İçki ve kumarda büyük günah vardır. Bu günahın en büyüğü de bu ikisinin, sarhoşlar ve kumarbazların kendi aralarında ve bunların başkalarıyla aralarında düşmanlık ve kin meydana getirmede Şeytan'ın işini kolaylaştırmaları ve Allah'ı zikirden ve namazdan alıkoymalarıdır. İşte bunlar onların zatında bulunan çirkinliklerdir.

Sözün özeti:

Yüce Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, bir kader, nizam, hikmet ve yasalara göre yaratır; rastgele, gelişigüzel ve boş yere yaratmaz. O, yaratmasında ve emrinde hikmet sahibidir. Kullarını boş yere yaratmadığı gibi onlar için boş hiç bir şeyi meşru kılmamıştır. Allah insanı güçlü, iradesiyle hareket eden ve kendi tercihini kullanarak iş yapan bir varlık olarak yarattı. İnsan kendi nazarî ilmi ve vicdanî şuuru ile bazı amelleri diğer bazılarına tercih eder, nefsine hakim olur ve dolayısıyla kendisine elem veren ve hevâ ve lezzetine uygun düşmeyen şeyleri yapmaya kendini zorlayabilir. İnsan yaptığı fiillerin mahalli olduğu için değil de bu fiiller insanla kaim olduğu ve onun ihtiyarıyla ondan sadır olduğu için bu fiiller insana isnat edilir ve insan onlarla nitelenir. Öte yandan bu fiiller Allah'ın dilemesine de nisbet edilir. Çünkü insan için bu sıfatları yaratan, ona bu tasarruf ve ihtiyarı veren, ona ilahi yasa ve

677. A'raf, 7/28.

sebeplere giden yolu gösteren ve kulun amelinin taalluk ettiği eşyayı yaratan Allah'tır. Fakat bu Allah ihtiyarî amellerle nitelenmez ve bu ameller ona, bir fiilin, o fiili yapan kimseye isnat edildiği gibi, fiilden kendisi için vasıf türetilecek şekilde isnat edilmez. Yani, "Zeyd yedi" o yeyicidir; Amr namaz kıldı, o namaz kılıcıdır; Bekir hırsızlık yaptı, o hırsızdır, denir ama bunlardan hiç biri Yüce Allah hakkında söylenmez.

Yüce Allah ne çirkin bir şey ve ne de şer yaratır. Bilakis o, *"yarattığı her şeyi güzel yapandır."*[678] Bunlar, *"her şeyi sağlam yapan Allah'ın sanatıdır."*[679] Varit olduğu gibi, bütün hayır onun ellerindedir, şer ona ait değildir. Kötü ve çirkin tabirleri ancak mükelleflerden veya onların eliyle vaki olan bazı ameller için kullanılır ve bunlarla mükelleflere zararı ve kötülüğü dokunan bazı şeyler nitelenir. Mesela mükelleflerin yaptıkları işler veya evrende meydana gelen olaylar neticesinde onların elem duydukları ve zarar gördükleri şeylere, bu şeylerin zarar verdiği kimseye nisbetle *"şer"* ismini verirler. Başkasına nisbetle bunlar hayırlı olsa da böyle denir.

Mesela yağmur veya Nil'in taşması bir adamın evini yıksa, bu, sayısız insan için hayırlı da olsa o kimse için şer sayılır. Sonra çoğu zaman insan dar görüşü nedeniyle veya başlangıcına nisbetle bir şeyi kendisi için şer kabul eder halbuki o şey gerçekte veya işin sonunda onun için hayırlı olur. Yüce Allah şöyle buyurur: *"O uydurma haberi getirenler sizden bir gruptur. Siz bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o sizin için bir hayırdır."*[680] Yine O şöyle buyurur: *"Size zor geldiği ve hoşunuza gitmediği halde üzerinize savaş farz kılındı. Bir şey sizin için daha hayırlı olduğu halde (siz bunu bilmeden) o şeyden hoşlanmayabilirsiniz. Bir şey sizin için kötü olduğu halde o şeyi de sevebilirsiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz"*[681] Yine Yüce Allah, hanımlarını sevmeyenler hakkında şöyle buyurur: *"Eğer onlardan hoşlanmazsanız, (şunu unutmayın ki) siz bir şeyden hoşlanmayabilirsiniz ama Allah o şeyde çok hayır takdir etmiş olabilir."*[682] Bu hayrın en büyüğü, onların temiz evlatlar doğurmasıdır. Fakat insanların gerek kendi amellerinden gerekse evrendeki olaylardan "şer" ismini verdikleri her şey Allah'ın kaderiyle, evrenin nizamındaki yasalara uygun olarak ve bunları sebep-sonuç ilgisine bağlamasıyla meydana gelir.

Araştırmacı İbn'ul-Kayyim, eşyada güzellik ve çirkinlik olmadığını söyleyen Cebriye'yi *"Miftahu dar'ıs-seâde"* isimli kitabında 63 yönden reddetmiştir. İsteyen oraya baksın.

---

678. Secde, 32/7.
679. Neml, 27/88.
680. Nur, 24/11.
681. Bakara, 2/216.
682. Nisa, 4/19.

6. Kulların Rablerine, onun fiil ve hükümlerini sorma meselesi.

Yüce Allah Kitab'ında ve Rasûl'ü 'nün (s) diliyle bize isbat etmiştir ki kulları ona kıyamet günü cezayı ve bunun hikmetini soracaklar Allah da onlara cevap verecek. Nitekim kullar dünyada da peygamberlere Yüce Allah'ın fiillerinden ve hükümlerinden birçok şeyi sormuşlar ve cevaplarını almışlardır. Yine Allah bize kâfirlerin ahirette delil ileri süreceklerini ve Allah'ın onlara delil getireceğini isbat etmiştir. Onun dünyada Müslümanlar hakkında hikâye ettiği sözlerinden biri de mealen şudur: *"Kendilerine ellerinizi savaştan çekin (henüz savaş vakti gelmedi), namazı kılın, zekatı verin denilen kimseleri görmedin mi? Daha sonra onlara savaş farz kılınınca içlerinden bir grup, Allah'tan korkar gibi, hatta daha büyük bir korkuyla insanlardan korkarlar. Bunlar dediler ki: Ey Rabbimiz! Niçin bize savaşı farz kıldın? Bize yakın bir zamana kadar mühlet versen olmaz mıydı?"*[683] Yüce Allah, peygamberleri göndermesindeki hikmeti anlatırken de şöyle buyurur: *"Müjdeleyici ve korkutucu olarak peygamberler (gönderdik ki), peygamberler geldikten sonra insanların Allah'a karşı bir tutamakları olmasın. Allah, son derece güçlü ve hikmet sahibidir."*[684]

Bu ümmetin kâfirleri hakkında da şöyle buyurur: *"Eğer biz, onları azap ile daha önce (yani onlara bu peygamberi Kur'an'la göndermeden önce) yok etmiş olsaydık, derlerdi ki: 'Ey Rabbimiz! Bize bir peygamber gönderseydin de alçak ve rezil duruma düşmeden önce ayetlerine uysaydık.'"*[685]

Yüce Allah, kulların Rablerine soru sormaları hakkında da şöyle der: *"Kim benim zikrimden yüz çevirirse, şüphesiz onun için sıkıntılı bir geçim vardır ve biz, onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz. "Rabbim! Niçin beni kör olarak haşrettin? Oysa ben (dünyada) gerçekten görüyordum" der. Allah buyurur: Sen, öyle yaptın (zikrimden yüz çevirdin). Sana ayetlerim gelmiş, fakat sen onları unutmuştun. Aynı şekilde bugün de sen unutulacaksın. İşte haddi aşan ve Rabbinin ayetlerine inanmayanları biz böyle cezalandırırız. Ahiret azabı, elbette daha çetin ve daha süreklidir."*[686]

Rivayet edilen bir hadiste şöyle buyurulur: *"Yüce Allah, kitaplarıyla amel etmelerine karşılık Tevrat ve İncil ehlinden herbirine parmak parmak (kırat kırat) ecir vermiştir. Kur'an ehline ise, onunla amel etmelerine karşılık ikişer parmak ecir vermiştir."* Rasûlullah (s) buna, çok işte belli bir ücretle bazı işçiler ve bundan daha az işte daha fazla ücretle başka işçiler çalıştıran bir adamı misal verir ve iki Kitab Ehli'nden mükâfatlarını alan mü'minlerin ahirette bunu

683. Nisa, 4/77.

684. Nisa, 4/165.

685. Taha, 20/134.

686. Taha, 20/124-127.

Rabblerine soracaklarını anlatarak şöyle der: *"İki Kitab Ehli derler ki: Onlara iki parmak iki parmak, bize parmak parmak verdin. Oysa biz, onlardan daha çok iş yapıyorduk."* *Yüce Allah: "Sizin mükafatınızdan bir şey eksilterek size zulmettim mi?"* buyurur. Onlar: "Hayır" derler. Yüce Allah: *"O, benim lütfumdur, onu dilediğime veririm"* buyurur. Bu hadisi; Buharî, *"Mevakitu's-Salât"* bablarında, *"Kitabu't-Tevhid"*de ve diğerlerinde tahriç etmiştir. Bu mana, Yüce Allah'ın Kitabı'nda Hadid Sûresi'nin sonunda da vardır: *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve O'nun peygamberlerine inanın ki, size rahmetinden iki kat nasip versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nur lütfetsin, sizin günahlarınızı bağışlasın. Allah, günahları bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir. Böylece Kitab Ehli, Allah'ın lütfundan herhangi bir şeye güçlerinin yetmeyeceğini ve lütfün, Allah'ın elinde olduğunu, onu dilediği kimselere vereceğini bilsinler. Allah, büyük lütuf sahibidir."*[687]

Noksanlıklardan uzak olan Rabbin Kitab Ehli'ne vereceği cevap O'nun adalet, lütuf ve zulümden uzak olmakla nitelenmesine binaendir. Hakkı hak edene vermek adalettendir. Kullarından, bir olan Yüce Allah'a ibadet edip, O'na hiç bir şeyi ortak koşmayan kimsenin hakkı; Allah'ın onu cennetle mükafatlandırması ve ona, ortak koşan kimseye cehennemde ettiği azapla azap etmemesidir.

Sahihayn'de ve Sünen-i Nesâî'de sabit olduğuna göre Muaz(r) şöyle anlatır:

Ben, Rasûlullah'ın (s) terkisinde idim. Onunla benim aramda sadece deve semerinin arka kaşı vardı. Bana: "Ya Muaz!" dedi. Ben: "Lebbeyk ya Rasûlallah ve Sa'deyk!" dedim. Sonra biraz daha yürüdü ve yine: "Ya Muaz!" dedi. Ben: "Lebbeyk ya Rasûlallah ve Sa'deyk!" dedim. O zaman: "Allah'ın, kulları üzerindeki hakkının ne olduğunu biliyor musun?" dedi. Ben: "Allah ve Rasûlu daha iyi bilir" dedim. Buyurdu ki: "Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kullarının ona ibadet etmeleri ve hiç bir şeyi ortak koşmamalıdır." Sonra biraz daha yürüdü ve: "Ya Muaz b. Cebel!" dedi. Ben: "Lebbeyk ya Rasûlallah ve Sa'deyk!" dedim. Buyurdu ki: "Kullar bunu yaptıkları zaman onların Allah üzerindeki hakkı nedir biliyor musun?" Ben: "Allah ve Rasûlu daha iyi bilir" dedim. O da: Kulların Allah üzerindeki hakkı, Allah'ın onlara azap etmemesidir" buyurdular.[688] Bu hadisi Buharî, Sahih'inin birkaç kitabında ve Müslim Kitab'ul-İman'da Muaz'dan rivayet etmişlerdir.

Sunduğumuz bu ayet ve hadis metinleri; kulların Rablerine mutlak olarak herhangi bir şey soramayacaklarına ve Yûce Allah ûzerinde herhangi bir

687. Hadid, 57/28-29.

688. Müslim, *İman*, 48-51.

hakkın sabit olamayacağına dair görüş beyan eden er-Razi ve onun görüşündeki Eş'arilerin ve başkalarının aleyhine bir delildir. Aynı zamanda bunlar, Yüce Allah'ın ve Rasûlünün sabit kıldığı her şeyin sabit kılındığını savunan gerçek sünnet ehli olan bu ümmetin selef-i salih'i lehinde bir delildir. Bu, daha önce açıklaması yapılan bir husustur.

7. Hem Eş'ari Şeyh'in nazariyelerini hem de onun şeyhi el-Cûbbâî'nin nazariyelerini başka vecihlerden selefin mezhebine -ki bu mezhep, nasların zahirini almaktır- döndürmek mümkündür. Bu mezhebe göre; sevap, iman ve amele karşılıktır, şer'î hükümler bir hikmete dayanır, bu hükümlerin illeti mefsedetleri savmak ve dünyevî ve uhrevî menfaat ve maslahatları celb etmektir, dünya ahiretin tarlasıdır. Yine bu nazariyeleri, Şeyh Makbili'nin Mutezile'nin kitaplarından naklederek yazdığı şekilde Mutezile mezhebine döndürmek de mümkündür.

Biz bu hususla ilgili olarak hatıra gelen bazı şeyleri zikredeceğiz ki, bu, akidesini hüccet ve delil kaidesi üzerine bina edenlere ve gerçeği başkalarının görüşleriyle değil de bizzat kendisi tanımak isteyenlere bir örnek olsun. Biz diyoruz ki:

Tacu's-Sübki, Şeyh'in hayat hikayesini anlatırken şöyle der: Şeyh, el-Cübbâî'ye: "Üç kişi yani mü'min, kâfir ve sabi hakkındaki görüşün nedir?" diye sorar. El-Cübbâî: Mü'min derece alanlar arasındadır. Kâfir helak olanlardandır. Sabi ise kurtulanlardandır"der. Şeyh: "Sabi, derece alanların makamına yükselmek isterse, bu mümkün olur mu?" diye sorar. El-Cübbâî der ki: "Hayır, olmaz. Sabi'ye: Mü'min, bu dereceyi ancak itaat ederek elde etti. Oysa senin böyle bir itaatin yok, denir." Şeyh: "Peki sabi, bu kusur benden kaynaklanmıyor. Eğer beni yaşatsaydm ben de mü'minin yaptığı gibi itaatler yapardım, derse, ne olacak?" diye sorar, el- Cübbâî, şöyle cevap verir: "Allah, sabiye der ki: Ben, biliyordum ki, sen yaşasaydın isyan edecek ve cezalandırılacaktın. Senin maslahatını gözettim ve mükelleflik yaşına gelmeden önce seni öldürdüm." Şeyh: "Kâfir: Onun halini bildiğin gibi benim hâlimi de biliyordun. Onun gibi benim de maslahatımı gözetmeli değil miydin, derse ne olacak?" diye sorunca el-Cübbâî cevap veremez.[689]

el-Cübbâî'nin itaat eden mü'min ve fâsık kâfirle ilgili ilk cevabına gelince, bu gerçektir. Allah, bunu kitabında kamil mü'minlerin mükafatından söz ederken açıklar: *"İşte gerçek mü'minler onlardır. Onlar için Rabbleri katında dereceler, bir bağışlanma ve ikram ve hürmetle sunulan bir rızık vardır."*[690] Yine her iki fırkaya verilecek karşılıktan özetle söz ederken bunu açıklar: *"Her birinin*

689. Es-Sübki.
690. Enfal, 8/4.

yaptıkları işlere göre dereceleri vardır."[691] Bu ayet, biraz sonra gelecek. Bunun ayrıntılarını söylerken de şöyle buyurur: *"Gerçek şu ki, kim Rabbine suçlu olarak gelirse muhakkak cehennem ona aittir. Orada ne ölür, ne de yaşar. Kim de O'na salih ameller işlemiş bir mü'min olarak gelirse, işte en yüksek dereceler yalnız onlarındır."*[692] İşte bu meseleyle ilgili olarak "derece" lâfzıyla ve verilecek karşılığın yapılan işin niteliğine göre olacağını göstererek gelen bu ve başka ayet metinleri, bunun ona illet oluğuna bir delildir. Nitekim Eş'ari tefsircileri ve daha başkaları da bu görüştedir. Verilecek karşılığın amelle beraber imana ve küfre karşılık olacağına dair metinler cidden çoktur.

Aynı şekilde el-Cübbâî'nin "Sabi" meselesindeki ilk cevabı da gerçektir. Çünkü o, salih ameller işleyen mü'minin, Allah'ın gerçek va'di ve adil karşılık vermesi itibariyle ulaştığı dereceleri hak edemez. Ama mü'minlerin soy ve nesilleri asla katılırlar.

el-Cübbâî'nin ikinci cevabına gelince, bu bir hata olup onun, bizzat sorunun kendisinin yersiz olduğunun farkına varamamasından kaynaklanmıştır. Şöyle ki: Sabinin büluğa erip mü'minin yapacağı amelleri yapacak kadar yaşamamış olması, ademiyet (yokluk) meselesidir. Yaratıcıya böyle bir meselede soru sormanın izah edilecek bir yönü yoktur. Mutezile mezhebindeki "Aslah" meselesi de buraya girmez. Çünkü Mutezile diyor ki: Yüce Allah'ın fiillerinin ve hükümlerinin, hikmet gereği maslahattan hali olmaması ve Yüce Allah'tan sadır olması hasebiyle bunların güzel ve iyi olması gerekir." Onların kaideleri, bunun mevcut olmayan işlerde de uygulanmasını, mesela: "Allah, falancanın sulbünden şu hikmet ve maslahatlardan dolayı yüz adam yaratmadı", "Şundan ve şundan dolayı falancanın ömrünü bin sene yapmadı" denilmek sûretiyle böyle işlere tatbikini gerektirmez.

Meseleye kader ve sünnetullah açısından bakıldığında özetle şöyle denebilir:

Yüce ve hikmeti büyük olan Allah'ın mahlukatın işlerine nizam vermedeki sünneti; uzun ömürlü olmak için bazı sebepler bulunacak şekilde geçmiştir ki, kimde o daha küçük iken onu terbiye eden kimseler tarafından bu sebeplere riayet edilir ve o, ilk yetiştiği andan itibaren müstakil olarak yaptığı işlerde bu sebeplere riayet ederse Yüce Allah'ın takdiriyle ömrü uzar. Nitekim imanı, küfre tercih etmek ve bunun zıddını yapmak için ve itaati isyana tercih etmek ve bunun zıddını yapmak için de sünnetullah ve kader gereği bazı sebepler vardır. Biz, bunu, konuyla ilgili ayetleri tefsir ederken defalarca açıkladık. Bütün bu kaderler ve ilahî sünnetler son derece

691. En'am, 6/132.
692. Taha, 20/74-75.

hikmete, hakka ve adalete dayanmaktadır. Bunun ötesinde, aşırıya kaçan Kaderiyyecilerin basiretlerinin ulaşamadığı cömertlik ve lütuf vardır. Sabi, kıyamet günü Rabbine, yüce dereceleri hak edeceği şeyleri yapma ümidiyle niçin ömrünü uzatmadığını sorsa, akla uygun olan, Yüce Allah'ın bu sabiye ölüm ve hayat sebepleri için var olan, onun bilmediği kader ve sünnetlerini, sünnetlerinin bozulup değişmeyeceğini, Allah'ın falancanın değil de falancanın ömrünü uzatmasının, nefyedici Kaderiyye'nin iddia ettiği gibi yeni bir yaratma olmadığını açıklayacak olmasıdır. Allah'ın sünneti değişmez ve O'nun birinin ömrünü uzun kılıp diğerini kılmaması yeni bir yaratma sayılmaz ki, bu konuda: "Niçin falancaya şunlar verildi de onun gibi olduğu halde bir başkası bundan mahrum edildi?" diye bir sual varit olsun.

Böylece anlaşıldı ki, bir kısım insanların ömrünün uzun kılınıp bir kısmının kılınmama meselesi, Yüce Allah'ın bazı peygamberleri diğerlerine ve bu Muhammed ümmetini de kendilerine iki kat ecir vermek sûretiyle diğer ümmetlere üstün kıldığı gibi, bazı insanları diğerlerine üstün kılmak ve onlara inayet etmek için hassaten kendilerine verdiği özel bir ikram değildir. Bu, tevfik konusundan söz ederken zikrettiklerimize de benzemez ki, ömür uzunluğundan mahrum olan hizlana uğramış olsun. Oysa ömürlerin uzunluğu, kısalığı ve hastalıklar sistematik kaderlere ve genel yasalara (sünnetullah'a) uygun olarak cereyan eder. Onun içindir ki; mü'min, kâfir, iyi ve kötü herkes hakkında geneldir. Bu darlığı ve genişliği konusunda rızık meselesi gibidir. Yüce Allah bu mesele hakkında mealen şöyle buyurur: *"Hepsine, onlara da bunlara da Rabbinin ihsanından birbiri ardınca veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir. Bak nasıl insanların kimini kiminden üstün kıldık. Elbette ahiretin dereceleri daha büyük, lütfü daha çoktur."*[693] Ahiretin derecelerinin daha büyük olmasına gelince, dinde zarurui olarak bilinen şeylerdendir ki, ahirette bulunan her türlü nimet ve ikram dereceleri dünyadakilerden daha büyük ve yücedir. Lütfunun daha çok olmasına gelince, bu da onda bulunan lütfun, dünyada bulunanlardan miktarı takdir edilemeyecek kadar daha büyük bir farklılık arzetmesindendir. Bunun bir başka sebebi de lütfün iki kısım olmasıdır. Biri, amellere karşılık bütün salih mü'minlere on kat fazlasıyla verilen lütufitur. İkincisi, ona mükafat olarak bir amele karşılık verilmeyip haddi ve hesabı olmayan bir lütuftur. Bu açıkladığımız cevaptan sonra artık kâfirin bir şey demeye ve sormaya mecali kalmaz.

Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin, ashabı olan Basra Mutezilesinin kaidesine dayanarak verdiği cevaba gelince, her ne kadar bu konudaki gerçek, bizim anlattıklarımız olsa da bunun bir izah tarzı vardır. er-Râzi'nin ona verdiği cevap ise, bâtıllığı apaçık ortada hileli bir cevaptır. Çünkü o, iddia ediyor

---

693. İsra, 17/20-21.

ki, insanlardan birine lütufta bulunmak herkese lütfü ulaştırmayı gerektirir. Bunu yapmamak kabih olur. Zira bu, Allah'a bir meşakkat vermez ve O'nun mülküne bir noksanlık girmesini gerektirmez. Bu, şehadet âleminde kabihtir. Gayb âleminde de kabih olması gerekir. er-Râzi, bunları söyledikten sonra bunun şehadet âlemindeki çirkinliğine "Ayna" misalini örnek verir.[694] Eğer mezhep taassubu olmasaydı bu büyük, zeki ve usta âlim bu konuda böyle sözler söylemezdi. Oysa insanlar diyorlar ki, lütufta bulunmak vacip değildir. Çünkü vacip olan şeyi yapmaya lütuf denmez. Diyorlar ki: Teklifin vücubu, cömertlik vücubudur. Çünkü bu, bir olgunluktur. Yoksa bu, zorunlu kılma ve mecbur etme vücubu değildir. İşte bu, mezheplerinde onlara uygulanan bir tahakkümdür. er-Râzi buna, bunun Allah'a meşakkat vermeyeceğini ve O'nun mülkünde bir noksanlık gerektirmeyecek olmasını illet olarak gösteriyor. Oysa böyle bir illet gösterme, hem onun hem de hasmının mezhebinde bâtıldır. Gösterdiği "Ayna" misali de uygun değildir. Bu, Halık'ı mahlukla kıyaslamak demektir. Bu nasıl kıyas ki, farklı iki olay arasında yapılmış![695]

Bu görüş, er-Râzi'nin Mutezile'yi Yüce Allah'ın düşmanları olarak gösterdiği vecihlerden birinci ve ikinci vecihlerde zikrettiklerinin yanında basit kalır. Çünkü o, bu ikinci vecihte, "sevap ve karşılık vermenin vücubunu isbat" meselesini öyle çirkin bir şekilde anlatıyor ki, her Mutezili böyle olmaktan uzak olup bunu söyleyeni kâfir sayar. er-Râzi, diyor ki: "Sevap ve karşılık vermenin vacip olduğu görüşünde olan, Rabbine "şöyle şöyle" sözler söyler.[696] er-Râzi, bununla böyle demenin o inancın kaçınılmaz gereklerinden olduğunu kastetmiş ve bir kimsenin Rabbini sorguya çekerek, O'nu tehdit ederek ve ilahlıktan azledip O'na söverek konuşacağını kastetmemiş olsa da bu, bâtıl ve yalan sözdür. Çünkü o, biliyor ki; Mutezile'den bir kısmı bunun cömertlik ve lütuf vücubu olduğunu; bir kısmı da bunun Allah için vacip olan kemal sıfatlarının gereği olduğunu söylüyor. O halde lütuf, ihsan ve müteallakatı hâsıl olmadan manaları düşünülemeyen diğer kemal sıfatlarının isbatından böyle kötü bir eksiklik isnadının ve çirkin iğrenç küfrün istinbat edilmesi câiz olur mu?

Özetle söylemek gerekirse; iki fırkadan herbiri, Yüce Allah'ı O'na layık olmayan şeylerden tenzih etmeyi ve O'nu, kendisi olmadan ilahlık ve Rablık manası düşünülemeyecek kemal sıfatıyla nitelemeyi kastetmiştir. Ama kimi isbatta kimi nefyde aşırı gitmiştir. Orta yol, bunun arasıdır. Bu makamda

694. Bkz: Er-Razi, *Mefatihu'l-gayb.*

695. Farklı iki olay arasında yapılmış, yani makîs ile makisun aleyh arasında kıyasa elverişli bir benzerlik olmayan kıyasa, "Kıyas maa'l-fârik" denir, (Çev.)

696. Yani; "Bana bunu vermezsen ilahlıktan çıkarsın" v.b. sözler söyler. Bkz. *Mefatih*, 13/184.

er-Râzi ve benzeri aşırı giden Eş'ariler doğrudan ve selef mezhebinden çok uzaktırlar. Bu Eş'arilerin görüşlerinin zorunlu kıldığı durumlardan hareketle, onların kendi hasımlarının görüşlerinden istinbat ettikleri aşağılamayı veya daha şiddetlisini istinbat etmek mümkündür. Hatta bunu yapanlar da bulunmuştur. Gerçek şu ki, onların bu yaptıkları, ne onların ne de bunların mezheplerine ait amaçlanan ve mutlaka yapılması gereken şeyler değildir. Cumhura göre; bir mezhebe bağlı olmanın gerektirdiği şey, her ne kadar mutlak olarak bırakıldığında ortaya çıkmasa da, asla mezhep değildir. *"Ey Rabbimiz! Bizim ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizin günahlarını bağışla. İman edenlere karşı kalplerimizde bir kin kılma. Rabbimiz! Sen, çok şefkatli ve engin merhamet sahibisin."*[697]

8. Kadî Abdülcebbar el-Mutezilî'nin Eş'ariyye hakkında söyledikleri ve Eş'ari olan er- Râzi'nin Mutezile hakkında onun sözlerinden daha çirkinini kullanarak ona cevap verdiği bu tartışmaya dayanak olan hadis, birbirlerine kötü lakap takmak için o mutaassıplardan birinin uydurduğu bir hadistir. İbaresi yeni olup, fasih Arapça değildir. Bu hadisin evvelini Dârekutnî, "el-İlel"de Ali hadisinden şu şekilde tahriç etmiştir: "Kaderiyye, yetmiş peygamberin diliyle lanetlenmiştir." Şeyh Muhammed el-Hut el-Kebîr, el-Câmiu's-sağir'in zayıf hadislerini tahriç ettiği kitabında şöyle der: İbnu'l Cevzî: "Bu, sahih olmayan bir hadistir. Bunda yalancılıkla tanınmış el-Hâris vardır" der. İbnu'l-Medînî de şöyle der: "Aynı şekilde bu hadisin senedinde Muhammed b.Osman da vardır." Bunu Taberanî de rivayet etmiştir. Bunda da metruk (hadisi alınmayan) Muhammed b. el-Fadl vardır. ez-Zehebî bunu birkaç tarikten nakleder ve: "Bunlar, tesbit edilemeyen hadislerdir" der. Açık olan İbnu'l-Cevzî'nin "el-Hâris" sözüyle, Hz.Ali'nin arkadaşı olan el-Haris b. Abdullah el-A'ver el-Hemedâni'yi kastetmiş olmasıdır. Eş-Şa'bi bundan rivayette bulunmuş ve: "O, yalancıdır" demiştir. Başkaları da onu yalancılıkla itham etmiş, bir kısmı da onun sika olduğunu söylemiştir. Onun hakkında söylenecek ılımlı söz, onun zayıf olduğudur. Bunları söyleyenlerin çoğu, hadisçi değildir. Aksine bunlar, avam gibi kitaplarda her gördüklerini naklederler.

Bu ara fasılda bu kadarla yetiniyor ve diğer ayetlerin tefsirine dönüyoruz.

"İşte bu, Rabbinin dosdoğru haldeki yoludur."

Yani, Ey Rasül! İşte Allah'ın hidayete ermesini istediği kimsenin sinesini kendisine açtığı bu İslâm; seni peygamber olarak gönderen, sana bu ayetlerde veya bu sûrede asıllarını ve akidelerini parlak delil ve apaçık ayetlerle açıklayan Rabbinin yoludur. Bu haliyle o, sağlam akıl nazarında ve ifrat ve

697. Bkz: Haşir, 59/10.

tefrit bozukluğundan sâlim olan fıtrat gereği dosdoğrudur. Onda hiç bir eğrilik ve çarpıklık yoktur. O, ancak dosdoğru bir yoldur. Onu tanıyan, onun dışında diğer din ve inanç sahiplerinin gittiği yolların eğri olduğunu anlar.

"Biz, öğüt alacak bir toplum için ayetleri ayrıntılı bir biçimde açıkladık."

Yani bu dinin hakikatini, sağlam temellerini ve onun faydalı meyve veren fürûunun güzelliklerini isbat eden ayet ve delilleri, bunlardan kendilerine ulaşanları her ihtiyaç duyulduğunda tezekkür edecek bir kavim için açıkladık. Bu ayetler sayesinde onların kesin inançları ve imanda sağlamlıkları artar. Kendilerine gelen şüphe ve evhamı, bunlar sayesinde savarlar. Aynı şekilde onları salih amel işlemeye sevk eden öğüt alma duyguları ve itaatleri de artar. Onun içindir ki ayette başkaları değil de özellikle bunlar zikredilmiştir. "Bu, Rabbinin yoludur" sözünde işaret edileni "İslam" şeklinde tefsir etmemiz, Arapça kaidelerine uygundur. Çünkü o, kastedilmiş olması sahih olan en yakın zikredilen şeydir. İbn Abbas'tan rivayet edilen de budur. Buna muhalefet eden, külfetli ve doğru olmayan yolu seçmiş olur. Ayetteki "müstakîmen" sözü, hâl olmak üzere mansuptur. Onu nasp eden âmil, ism-i işaretteki veya tenbihteki fiil manasıdır.

"Rabbleri katındaki esenlik yurdu onlarındır."

Yani Rabbleri katındaki esenlik yurdu, tezekkür eden ve Rabblerinin dosdoğru yoluna giren o kişilere aittir, onların dışında kalıp şeytanların yollarına uyanlara değil. Çünkü onlar, Allah'ın esenlik yurduna ulaştıran yoluna girmişlerdir. Bu takip edilen yol da, Yüce Allah'ın bu ayetin sonunda açıkladığı gibi onların yaptıkları amellerdir.

Bu ayet, *"Suç işleyenlere, yapmakta oldukları hileye karşılık Allah katında bir aşağılanma ve şiddetli azap isabet edecektir"*[698] ayetiyle daha önce açıklanmış olan suçluların cezalarına mukabil, salih mü'minlerin alacağı karşılığı beyan etmektedir.

"Dâru's-selam", takva sahibi mü'minlere mükafat yurdu olan Buharîtir. İbn Cerîr'in es- Süddî'den rivayet ettiği gibi burada cennet, Allah'ın "es-Selam" ismine izafe edilmiştir. Bazı tefsirciler, bu yorumu el-Hasen ve İbn Zeyd'e de isnat ederler. Bazıları: "Selam, selamet kelimesi gibi (selime) fiilinin mastarıdır" der. İlk tefsire göre izâfet, şereflendirme içindir. Aynı şekilde, o yurdun ayıplardan sâlim ve orada bulunanların her türlü can sıkıcı ve keder verici şeylerden uzak olduğunu düşündürmek içindir. Bu, "bu şekilde mana vermek, selam kelimesinin selâmet kelimesi gibi mastar kılınmasına hastır" iddiasında bulunanların hilâfına yapılmış bir yorumdur. Yüce Allah'ın,

---

698. Bkz: Bu sûre, ayet 124.

"İnde Rabbihim" sözünün manası; bunun az önce zikredilen mukabili tefsir edilirken geçmişti.

"Yapmakta oldukları işler sebebiyle O, onların dostudur."

"O" zamiri; "Rabbihim" lâfzına veya *"es-Selam"*dan maksadın Allah olduğu görüşüne göre, es-Selam lâfzına racidir.

"Veliyyûhum" demek, "onların işlerini üzerine alan ve onları meşgul eden her işte onlara yeten" demektir. Allah, kendisine iman etmelerinin etkisiyle yaptıkları ameller sebebiyle ve Peygamberinin getirdiklerini yani onların nefislerini temizleyen salih amelleri ve onlarla beraber yaşayan herkes için faydalı olan İslah edici amelleri yerine getirmeleri sebebiyle onların dostudur.

Salih mü'minlerden zikir ehline olan bu ilahî dostluk, dünya ve ahiret dostluğunu içine alır. Bu ayet, Cebr görüşünü nefyetmekte ve kaderi inkâr görüşünü de geçersiz kılmaktadır. Çünkü verilen karşılığın, amele bağlı olduğunu açık bir şekilde ifade ediyor. Dolayısıyla amelin onlara isnat edilmesi Cebr'i nefyeder, verilen karşılığın amele bağlanması da kaderin varlığını isbat eder ki esasen kader de bir şeyi başka bir şeye dayandırmak ve o şeye göre onu kıyaslamaktır. Bu, oldu bittiye getirilen ve rasgele yapılan bir iş değildir. En iyi bilen ve hüküm veren Allah'tır.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُم مِّنَ الإِنسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُم مِّنَ الإِنسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَاكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلاَّ مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿128﴾

128. Allah, onların hepsini bir araya toplayacağı gün (şöyle diyecek): "Ey cinler topluluğu! Siz, insanlardan çoğunu ele geçirdiniz." Cinlerin insan dostları der ki: "Ey Rabbimiz! Biz, birbirimizden faydalandık ve bize vermiş olduğun süremize ulaştık." Allah, buyurur ki: "Allah'ın dilediği süre hariç, içinde ebediyyen kalmak üzere yurdunuz cehennemdir. Kuşkusuz Rabbin, hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.

Bunlardan önceki ayetlerin siyâkı, Allah'ın suçlulara hazırladığı azap tehdidini ve mü'minlere hazırladığı selam yurdundaki nimet vaadini içeriyordu. Allah, bu tehdit ve vaadi, bu iki gruptan her birinin cezayı hak etmele-

rine sebep olan amellerini ve durumlarını açıklamasının ardından yapmıştı. Onun ardından bu ayetlerde de o cezadan önce olacak haşri ve haşir günü olacak bazı hesabı zikrediyor. Kâfirlere karşı delil getiriyor ve Allah'ın toplumyarı helâk etmede ve cezanın derecelerini amellere göre yapmadaki sünnetini anlatıyor. Buyuruyor ki:

"Allah, onların hepsini bir araya toplayacağı gün (şöyle diyecek): Ey cinler topluluğu! Siz, insanlardan çoğunu ele geçirdiniz"

Hafs, Asım'dan ve Ravh da Yakub'dan "yâ" ile "yahşüruhum"; diğerleri de azamet ifade eden "nun" ile "nahşüruhum" okurlar.

Ma'şer; "bazısı bazısıyla ünsiyet peyda edip hoşça geçinen topluluk" demektir. Müellifi, Lisanu'l-Arab'da şöyle der: Kişinin ma'şeri onun ehlidir. Ma'şer, ister karışık halde ister başka şekilde olsun, topluluk demektir. Zu'l-Isba' el-Advanî şöyle der:

وأنتم معشر زيد على مائة فأجمعوا أمركم طرأ فكيدوني

"Siz, Zeyd'in yüz üzerinde (yüz kişilik) ma'şerisiniz.
Haydi hepiniz bir olun da bana tuzak kurun."

"Ma'şer"; Nefer, Kavim ve Raht, cemi manalı kelimelerdir. Onların bu lafızlardan tekili yoktur. Bunlar erkekler için kullanılır. Müellif der ki: "Aşiret" kelimesi de aynı şekilde erkekler içindir. "Âlem" kelimesi de kadınlar için değil erkekler için kullanılır. Leys şöyle der: Ma'şer; işleri bir olan her topluluktur. Müslümanların ma'şeri, müşriklerin ma'şeri gibi. Ma'şer, insan topluluklarıdır."[699]

Müellif daha sonra ma'şer kelimesinin mutlak olarak insanlar ve cinler için kullanıldığını zikreder ve "Ya ma'şera'l insi ve'l-cinni"[700] ayetini delil getirir.

İnsan ve cinlerden her birinin *"ma'şer"* diye isimlendirilmesi, bunlar, akıllı yaratıklardan oluşan topluluklar olduğu içindir. Bu demek değildir ki, Ma'şer lâfzı, ins ve cin lafızlarıyla eşanlamlıdır. Bu kelime sadece izafet-i beyaniyye ile onlara muzaf olur. Açık olan, bunun "muaşeret" kökünden türetilmiş olmasıdır. Âlusî, Tabersî'den şunu nakleder:

"Ma'şer: Taife sınıflarını (çeşitli taifeleri) içine alan kavimden oluşan tam bir topluluktur. "Aşere (on)" kelimesi de bundandır. Çünkü bu kelime, onluğun tamamlandığını ifade eder"

699. Bkz. İbn Manzur, Lisanu'l-Arab.
700. Bkz. Bu sure 130, Rahman, 55/33.

Bu, bildiğim kadarıyla hiç bir delile ve isbat edici bir nakle dayanmayan bir görüştür.

Böyle tabirler Kur'an-ı Kerim'de Kıyamet günü hatırlatılırken ve o günde olacak korkunç durumlarla hesap ve ceza haber verilirken tekrar tekrar geçer. Yüce Allah'ın şu sözleri gibi: *"Onların hepsini bir araya toplayacağımız, sonra da Allah'a ortak koşanlara: "Siz de ortaklarınız da durun yerinizde, diyeceğimiz günü (hatırla)."*[701] *"Onları ve Allah'tan başka topluluklarını toplayacağı gün..."*[702] *"O gün gök, bulutlarla yarılacak."*[703] *"Hatırla o günü ki, o gün Allah onlara seslenecek."*[704]

Müfessirlerin cumhuru, ***"yevm"*** kelimesini bu gibi ayetlerde *"uzkur"*, *"anlat"* takdirinde mahzuf bir fiilin tümleci yaparlar. Bu, peygamber'e (s) bir hitaptır. Yani: "Okuduğun ayetlerde onlara "şöyle şöyle olan gün"ü anlat" demektir. Çünkü bu, onlar tarafından bilinen ve tanınan bir şeydir. *"Kitab'ta İbrahim'i anlat"*[705] ayeti ve ondan sonraki benzerleri bunu gösterir. Bazı tefsirciler ise bu kelimeyi, kendisinden sonra onda âmil olabilecek mezkur veya mukadder bir kelime bulunmazsa, mukadder bir fiilin zarfı yaparlar. Burada nidadan önce mukadder bir "kavl, söylemek" fiilinin bulunması bu kabildendir. Mesela burada şöyle denir: Allah, onların hepsini bir araya toplayacağı gün, onlardan cin topluluğuna: "Ey cin topluluğu! Siz, insanlardan çoğunu ele geçirdiniz" der.

"Yahşuruhum" deki zamir, bu sûrenin 100. ayeti olan *"...cinleri Allah'a ortak yaptılar."* ve 112.ayeti olan *"insan ve cin şeytanları"* ayetlerinde zikri geçen cinler ve insanlara aittir. En yakın olan budur. Şeytanlar, bu iki fırkadan şerli olanlardır. Burada kastedilenler, onlardır. Çünkü hitap, bütün cinlere değil onlaradır. Yine kastedilen, bütün insanlar değil insanlardan cinler sebebiyle sapıklığa düşenlerdir.

Hafız İbn Kesîr, şöyle der:

Yüce Allah, burada cinleri ve insanlar içersinden dünyada onlara tapan, sığınan, itaat eden ve aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldayan dostlarını kastediyor. İbn Kesîr, şöyle devam eder: *"Kad isteksertum mine'l-ins"* demek, *"onları çok azdırdınız ve saptırdınız"* demektir. Bu, Yüce Allah'ın şu sözlerine benzer: *"Ey Ademoğulları! Ben, size şeytana tapmayın, o sizin için apaçık bir düşmandır, diye emretmedim mi? Bana ibadet edin, işte dosdoğru yol*

701. Yunus, 10/28.
702. Furkan, 25/17.
703. Furkan, 25/25.
704. Kasas, 28/62, 65, 74.
705. Meryem, 19/41.

budur (demedim mi?) Şeytan, sizden birçok nesli yoldan saptırdı. Hiç düşünmüyor musunuz?"[706] Ali b. Ebî Talha, İbn Abbas'tan naklen şöyle der: "Ya ma'şera'l cinni kadis teksertüm mine'l-ins" demek, "Ey cin topluluğu! İnsanlardan çoğunu saptırdınız" demektir. Mücâhid, el-Hasen ve Katâde de böyle der. Burada "istiksar", bir şeyin çoğunu almak demek olup, bir şeyi talep etmek manasında değildir. Bu, Arapların "isteksera'l-emîru mine'l-cünûdi" sözüne benzer. Yani bu, "Emir, askerlerin çoğunu aldı" demektir. Yine "isteksera fûlanün mine't-taâmi" demek, "falanca, yemeği çok yedi" demektir. Maksat, şudur: Cinler, insanları saptırmaları sebebiyle, onların kendilerine tabi olmasını istediler ve böylece onlarla beraber haşrolundular. Çünkü mükellefler kıyamet günü, hak ve hayırda ya da bâtıl ve şerde kendilerine tabi oldukları kişilerle beraber haşrolunurlar.

"Cinlerin insan dostları der ki: 'Ey Rabbimiz! Biz, birbirimizden faydalandık'"

Cinlerin dostları, onları veli edinip bağlananlar, yani kendilerine verdikleri vesveselerde ve fısıldadıkları aldatıcı sözlerde onlara itaat edenlerdir.

"İstimta", Meta yapmak için bir şeyi istemek ve bir şeyi bilfiil meta yapmak, demektir.

"Meta" ise, kendisi az miktarda da olsa, uzun süre faydalanılan şey, demektir. Çünkü bu kelimenin asıl manası, uzunluk ve yüksekliktir.

Yani, insanlardan cinleri dost edinenler, Yüce Allah'a cevap verirken şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizden her birimiz diğerinden faydalandı." Yani cinler; bâtıl sözler, nefse uygun davranışlar ve şehvetlerle bizi azdırmaları sebebiyle lezzet aldılar; biz de hevâ ve heveslerimize uyup lezzetlere dalmak sûretiyle onların verdikleri vesveselerin peşinden giderek zevk aldık.

el-Hasen, şöyle der: "Onların birbirlerinden faydalanmaları, ancak cinlerin emretmeleri ve insanların da bu emredilenleri yapmalarıyla olmuştur." İbn Cüreyc, şöyle der: Cahiliyye döneminde kişi bir araziye indiğinde; "Bu vâdinin büyüğüne sığınırım" derdi. İşte onların faydalanmaları budur. Kıyamet günü, bunun için özür dilerler. İbn Kesîr, bunu İbn Cerîr'den şu lafızla nakleder: Cinlerin insanlardan faydalanmasına gelince, zikredildiğine göre bu, insanlar cinlere sığınırken cinlerin insanlardan gördükleri saygıdır. O zaman bu saygıyı gören cinler: "Biz, insanlara ve cinlere efendi olduk" derler. Bunu kabul etmenin zorunlu neticesi, şu olur: "Cahiliyye ehli olan müşrikler, dünyada inandıkları hurafelere kıyamet günü de devam ederler. Çünkü yaptıkları seferlerde cinlerden korkuyor ve avâm tabakasındaki

---

706. .Yasin, 36/60-62.

cinlerin eziyetinden onların ulularına sığınıyorlardı." Bu, çok uzak bir ihtimaldir. Bundan daha uzağı ise, onların Yüce Allah'a özür beyan etmeleridir. Bu ikisinden daha uzağı da bu ayetten maksadın sadece bu olduğunu söylemektir. Oysa bu ayet; iki fırkadan birbirlerinden faydalanan, yani Cahiliyye Arapları gibi, vâdilerde cinlerin kötülerinden yine onların ulularına ve efendilerine sığınan kimselerden herkes için geneldir. Cinlerden korkmasa ve halk tabakasından olanlara karşı efendi taifesine sığınmasa da cinlerin varlığını tasdik edenlerden bu konuyu bilmeyenler vardır. Yine insanlardan onların varlığını yalanlayan veya ne tasdik edip ne de yalanlayanlar vardır. Şüphesiz her insana cin şeytanları, bâtılı ve şerri güzel göstererek ve onu fısk ve fücura teşvik ederek vesvese verirler. Nitekim bu konu, daha önce ayrıntılı bir şekilde anlatıldı.[707]

Şüphesiz beşerî ruhlar cinsinden olan bu gizli yaratıklar, o ruhların bâtıla ve şerre istidadına göre beşerî ruhlara girip onlarla ilişki kurarlar ve orada bâtıl ve şerrin etkilerini güçlendirirler. Bu, gözle görünmeyen gizli canlıların (mikropların) hayvanî bedenlere girip de onların mizacını bozarak, onları hastalık ve dertlere düşürmesine benzer. İnsanlar, bu canlı varlıkların, kendi bedenlerine nasıl girdiklerini ve onlardaki hastalık ve derde yakalanma istidadını nasıl güçlendirdiklerini hatta veba türü hastalıkları ve diğerlerini bilfiil nasıl meydana getirdiklerini bilmeden binlerce yıl yaşadılar. Neticede bu asırda doktorlar, onları keşfetti ve küçük bir nesneyi büyülten hatta onu olduğundan binlerce defa büyük gösteren mikroskoplar yaparak bunların bedenlere girdikleri gizli yer ve yolları öğrendiler. Eski Mısır veya Hind veya Yunan veya Arap doktorların en büyüklerine: "Yeryüzünde türlü türlü görünmeyen gizli varlıklar var. Bunlar, sivrisinek veya pire veya bit ısırmasıyla ve hava, su ve yemek yoluyla bedenlere girer ve oralarda hayret verici bir hızla gelişerek binlerce olurlar ve onların çoğalmasıyla hastalıklar ve veba ve kolera gibi öldürücü salgın hastalıklar meydana gelir" denilseydi: "Bu söz, delilerin hayal ürünü sözlerindendir" derlerdi. Artık bedenlerde böyle bir durumun keşfedilmesinden sonra, bunun bir benzerinin ruhlarda da olabileceğini inkâr edene şaşmak gerekir. Zira ruhların durumu daha gizlidir. Dolayısıyla insanların, ruhlara girip de onları etki altına alan şeylere binlerce yıl vâkıf olamaması daha akla yakındır. Bedenlerde böyle gizli varlıkların olduğunu gösteren "eser"ler rivayet edilmiştir. Eğer bunlar, onları gösteren mikroskoplar bulunmadan açık açık söylenilmiş olsaydı bu, birçok insan için fitne sebebi olurdu. Zira bu, onların peygamberlerin getirdiği cinlerle ilgili haberleri, olması daha uzak bir şey gibi görmelerine neden olurdu.

---

707. Bu birçok yerde geçti. Buradaki duruma en çok benzeyen, 7. Cildin 508-515. Sayfalarında anlatılanlardır.

Hadiste şöyle buyurulur: "Tozdan kaçının. Çünkü ondan canlı meydana gelir." Hadiste geçen "neşeme" kelimesi, lugatte, kendisinde ruh olan her şey demektir. İbnu'l-Esir onu hadiste "nefes" diye tefsir eder. Kâmus şârihi ve diğerleri de ona uyar. Oysa bu, öyle bir yorumdur ki tıp, onun delalet ettiği bu hasrı desteklemez. Amr b. el-As'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Mısır'ın tozundan sakının. Çünkü o, göğüs içinde bir canlıya dönüşür." Amr'ın bu rivayeti onların yaptığı yorumdan uzak olup bu husus bugün doktorların dedikleriyle de açıkça anlaşılmaktadır. Onların bu görüşü yorumladıkları hadisten alınmıştır. Oysa Amr b. el-As, Kureyş'in fasihlerinden ve bu dilin âriflerindendir.

"Ve bize vermiş olduğun süremize ulaştık." Yani, birbirimizden faydalandıktan sonra bizim için sınırladığın süreye ulaştık. Ki bu süre, öldükten sonra dirilme ve ceza günüdür. Suçlarımızı itiraf ettik. Bize istediğini yapmak senin elindedir.

Burada süreye ulaşmanın zikredilmesinden maksat onun lazımı olup bu da dünyadaki kusurlarından dolayı duydukları hasret ve pişmanlığı izhar etmeleri ve işi yüce Allah'a havale etmeye mecbur kalmalarıdır. Yüce Allah burada kendilerine uyulan şeytanların sözlerini zikretmiyor. Bazıları buna illet olarak şunu gösteriyorlar: "Saptıranları zikretmeden sadece sadece sapanların sözünü hikaye etmek, saptıranların susturulduğunu ve bu nedenle konuşmadıklarını bildirir." Oysa bunun doğrusu şudur: Yüce Allah bize birçok sûrenin değişik ayetlerinde kıyamet günü olacak bazı şeyleri anlatır. Çünkü maksat öğüt ve ibret almak olup bunun da bu tefsirin birçok yerinde açıkladığımız hikmetinden dolayı dağınık olması gerekir. Yüce Allah iki fırka hakkında şöyle buyurur: *"Kıyamet günü birbirinizi tanımayacak ve birbirinize lanet okuyacaksınız."*[708] Bakara Sûresinde de birbirlerinden nasıl uzaklaştıklarını açıkladıktan sonra şöyle buyurur: *"Böylece Allah onlara amellerini, onların şiddetli hasret ve pişmanlıkları olarak gösterir."*[709] İbrahim Sûresi'nde de, tabi durumda olan insanlardan her birinin sözlerini, kendilerine uyulan kibirli insanların sözlerini ve şeytanın bu iki gruba söylediklerini, kendisinin kınanmaya layık olmadığını ve onu Allah'a ortak koşanları nasıl inkâr ettiğini hikaye eder.[710]

Bu anlatılanlardan sonra dinleyici ve okuyucu, Yüce Allah'ın onlara vereceği cevabı bekler. Yüce Allah bu cevabı şu sözüyle açıklar:

708. Ankebut, 29/25.
709. Bakara, 2/167.
710. Bkz. İbrahim 14/21-22.

Allah buyurur ki: "Allah'ın dilediği süre hariç, içinde ebediyyen kalmak üzere yurdunuz Cehennemdir."

"Nâr", müşrik ve mücrimler için hazırlanmış ceza yurdunun bir ismidir. ***"Mesvâ"***, kalma yeri demektir. Bizzat "***sevâ***" ise, kalmak ve bir yeri mesken edinmek demektir. ***"Hulûd"***, ne zaman sona ereceği belirlenmeden uzun süre bir yerde kalmak anlamındadır. Vatandaşların, vatanlarında kendilerine mülk olarak verilmiş olan evlerinde kalmaları gibi.

Yani: Orada, ne zaman sona ereceği belli olmayan uzun bir süre kalmak üzere veya nefislerinizi buna alıştırmış olarak böyle uzun bir süre kalmaları takdir edilmiş kişiler olmak üzere yurdunuz Cehennemdir. Ancak Allah'ın, buna muhalif dilediği süre hariç. Çünkü her şey onun dilemesiyle olur. Bu ceza onun ihtiyarı ile vaki olur. Dolayısıyla ceza, onun dilemesiyle mukayyettir. Eğer o, sizden cezanın hepsini veya bir kısmını kaldırmak veya sizin bir kısmınızdan cezayı kaldırmak isterse bunu yapar. Çünkü onun dilemesi, kâmil gücünün ve yüce otoritesinin taalluk ettiği her şeyde geçerlidir. Ama o, böyle bir şey diler mi yoksa dilemez mi? Bu sadece Yüce Allah'ın gerçek ilimle bileceği şeylerdendir. O bildirmedikçe başkası bunu bilemez. İrade, ancak ilim ve hikmetin gerektirdiği şeye taalluk eder. Yüce Allah, bunu şu sözleriyle açıklar:

Kuşkusuz Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyi bilendir. Yani iki fırkadan her birinin müstehak olduğu şeyi bilir. Ayrıca dilemesinin taalluk ettiği şeylerde yani kitabında onlara vereceği belirtilen cezada hikmet sahibidir. Yine bu istisnâyı ve onun medlulünü, tevilini ve gayesini çok iyi bilen ve bunu bir hikmete göre yapan odur. Oysa beşer, Allah'ın dilediğinden başka O'nun ilminden hiç bir şeyi kavrayamaz.

Buradaki ve Hud Sûresindeki istisnâ üzerinde konuşanlar ceza konusunda gelen ayetleri tevil ve bunların arasını birleştirme yolunu tutarlar. Çünkü Allah'ın Kitabı'nda ihtilaf ve zıtlığın muhal olduğu kesindir. Aynı şekilde Yüce Allah'ın indirdiklerini açıklayan hadislerde vârit olanları da tevil ederler. Rahmetin her şeyden önce geldiğini, onun öfkeyi yendiğini ve her şeyi içine alıp kapsadığını açıklayan hadisler, bunlardandır.

Me'sur tefsirde buradaki istisnâ hakkında varid olanlara gelince, orada yazılanlar, bizim bu konuda işin Allah'a havale edilmesi ve böyle bir gaybî işte Allah'ın dilemesi üzerine hüküm verilmemesine dair görüşlerimizi destekler. Orada yazılanlar, İbn Cerîr, İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh'in İbn Abbas'tan yaptıkları şu rivayettir; İbn Abbas der ki: Bu ayet, öyle bir ayettir ki, hiç kimsenin Allah'ın mahlukatını cennete veya cehenneme sokmayacak şekilde, O'nun mahlukatı ile ilgili verdiği hükme karşı hüküm

vermesi gerekmez.[711] Hud Sûresi'ndeki istisnâya gelince[712], tefsirciler bunu tefsir ederken birçok rivayet zikrederler. Katâde'nin sözü de bunlardan biridir. Allah, neyi istisnâ ettiğini en iyi bilendir. Lugati tefsir edenlerin ve nakil ile aklı birleştirenlerin bu konuda birçok görüşleri vardır.

Biz, kelâmcıların anladığı manada Cehennemin ebediliği -ki bu cehennemin sonsuzluğu görüşüdür- meselesinde seleften gelenleri ve konudaki mezhep ve görüşleri izah etmek için bir bölüm açacağız. Çünkü bu meselede çok ince görüşler, selef ve haleften bazı garip rivayetler ve birçok insan için tehlike derecesinde şüpheler vardır. Dolayısıyla konuyu derinlemesine ele almak gerekir.

Cehenemin Ebediliği ve Cehenem Azabı Konusundaki İhtilaf

Bu bölümde önce, Suyuti'nin *"ed-Dürru'l-mensûr fi't-tefsir'il-mensur"* adlı eserinde, Hud ayeti ile ilgili olarak gelen rivayetleri özetliyoruz. Bu ayet Yüce Allah'ın insanları kıyamet günü şaki ve said diye ikiye ayırıp şakilerin cehennemde olduğunu belirtmesinden sonra buyurduğu: *"Gökler ve yer devam ettiği sürece onlar orada sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği hariç. Rabbin ne dilerse onu hakkıyla yapandır"*[713] mealindeki ayetidir.

Bu rivayetlere, İbn Merduveyh'in Câbir'den tek olarak rivayet ettiği merfû hadisle başlıyoruz. Bu rivayete göre Nebi (a) bu ayeti ***"İllâ mâşâe Rabbüke"*** sözüne kadar okur ve: "Allah, şakilerden bazı insanları cehennemden çıkarıp cennete sokmak isterse, bunu yapar" der.

Bunun zorunlu neticesi şudur: Cehennem ehli hakkındaki bu tehdit, cennetin hilafına, nasıl olduğu açıkça belirtilmeyen bir dilemeyle kayıtlanmıştır. Nitekim bu, ilerde gelecek. İnsanların cehennemden çıkartılmasıyla ilgili olarak anlatılan "bu herkes için caiz midir değil midir, ayette şaki olduğu söylenenler kâfirler midir, yoksa cehenneme giren herkes midir veya onlar mü'minlerin asileri midir?" şeklindeki sözlerden ilk akla gelen sonuncusudur. Nitekim bazı araştırmacı âlimler böyle demişlerdir. Bunun açıklaması ilerde gelecek.

Bu konuda İbn Abbas'tan gelen rivayete göre ayet, şefaat sayesinde cehennemden çıkan büyük günah sahipleri hakkındadır. Yine onun istisnâ hakkında şöyle dediği rivayet edilir: "Allah, şunların cehennemde bunların cennette ebedi kalmalarını istemiştir."

711. Bkz. Suyuti, *ed-Dürru'l-Mensur,* 3/357.
712. Bkz. Hud, 11/107-108.
713. Hud, 11/107.

Halid b. Ma'dan'ın istisnâ hakkında; "bu, ehl-i kıbleden tevhid ehli hakkındadır" dediği rivayet edilir. Dahhâk'ten de buna benzer bir rivayet vardır.

Katâde şöyle der: "Bazı insanlar cehennemden çıkar. Biz, Ehl-i Harûrâ'nın dediği gibi demeyiz. (Bunlar, büyük günah sahiplerinin cehennemde ebedi kalacağını söyleyen Hâricilerdendir.)

İbn Abbas'tan şu rivayet vardır: Allah'ın istisnâ etmesi, ateşe onları yemesini emretmesidir.

Süddi'den gelen rivayete göre, ayet, ebedi kalışa delalet eden Medenî ayetlerle mensuhtur.

Ebu Nadra, Câbir b. Abdullah el-Ensari'den veya Ebu Said el-Hudri'den veya Rasûlullah'ın (s) ashabının birinden *"İlla mâ şâe Rabbüke. İnne Rabbeke fa'âlün lima ytirid"* ayeti hakkında şöyle denildiğini rivayet eder: Bu ayet, bütün Kur'an'a hakimdir. Yani diyor ki: Kur'an'da nerede *"Halidine fiha"* geçerse orada geçerlidir. Ebu Nadra'mn: "Bütün Kur'an neticede, Yüce Allah'ın *'Rabbin ne dilerse onu hakkıyla yapandır'*[714] ayetine varır" dediği rivayet edilir.

Ömer b. el-Hattab'dan gelen rivayete göre o şöyle der: "Cehennem ehli, kum yığınındaki kum mikdarı cehennemde kalmış olsalar, oradan çıkacakları bir günleri olur."

Rivayet edildiğine göre Ebu Hureyre: "Öyle bir gün gelecek ki, cehennemde hiç kimse kalmayacak" demiş ve: *"Fe emmel lezine şeku..."* ayetini okumuştur.

İbrahim en-Nehaî'den rivayet edilmiştir: Kur'an-ı Kerim'de cehennem ehline, *"Halidine fihâ mâdâmeti's-semavatü ve'l-ard. İlla mâ şâe Rabbüke"* ayetinden daha çok ümit veren bir ayet yoktur. En-Nehaî, daha sonra İbn Mesud'un: "Öyle bir zaman gelecek ki, cehennemin kapıları yıkılacak" dediğini nakl eder. İbn Cerîr, ilave olarak ondan şunu nakleder: Orada kimse kalmayacak. Bu, onlar asırlarca orada kaldıktan sonra olacak.

Şa'bi'nin şöyle dediği nakledilir: Cehennem, hem imar hem de harap olma bakımından iki yurdun en hızlısıdır.[715]

El-Âlûsi, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın şöyle dediğini nakleder: Öyle birgün gelecek ki, cehennemde hiç bir Âdemoğlu kalmayacak. Cehennemin kapıları sanki tevhid ehlinin kapılarıymış gibi kapatılacak.

İbn Cerîr, ayetle ilgili görüşleri ve her görüşle ilgili rivayetleri naklettikten sonra şöyle der: "Diğerleri de şöyle der: Yüce Allah, bize cennet ehli için

714. .Hud, 11/107.

715. Es-Süyuti, *ed-Dürrü'l-Mensur;* 4/475-478 (Özetle).

olan dilemesinin ne olduğunu haber verdi. Orada yapılan istisnânın ne olduğunu, *"Bu, kesintisiz bir lütuftur"*[716] sözüyle anlıyoruz ki, bu istisnâ "gökler ve yerler devam ettiği sürece" kaydına bir ilavedir. Ama Allah, cehennem halkı hakkında dilemesinin ne olduğunu bize haber vermedi. Bu dilemenin fazlalıkta olması da caizdir, noksanlıkta olması da caizdir.[717]

Cilâu'l-ayneyn yazarı, cehennem azabının sona ermesiyle ilgili ed-Dürru'l-mensûr'da nakledilen rivayetleri özetledikten sonra şöyle der:

"İmam et-Tahâvî'nin Akidesinin şerhinde uzun bir sözden sonra şu metinlere yer verilir: **Yedincisi:** Sünnette vârit olduğu gibi Yüce Allah dilediğini oradan çıkarır, sonra dilediğini orada bırakır, sonra da cehennemi yok eder. Çünkü Allah, cehenneme sona ereceği bir süre tayin etmiştir. **Sekizincisi:** Sünnette vârit olduğu gibi Allah dilediğini cehennemden çıkarır, kâfirleri ise sona ermek üzere değil de devamlı kalmak üzere orada bırakır. Nitekim eş-Şeyh, yani et-Tahâvî böyle der. Yukarıda geçen görüşlerden bu ikisi dışındakilerin bâtıl olduğu apaçık ortadadır. Bu iki görüş, ehl-i sünnete aittir. Bunların delili üzerinde düşünülmeli. Cilâu'l-ayneyn yazarı daha sonra, şimdi tefsir etmekte olduğumuz En'am ayetini sonra da yukarıda konuyla ilgili olarak gelenleri hulasa ettiğimiz Hud ayetini ve daha başkalarını yazar.

Ben derim ki: Cehennemin ebediliği ve sonsuzluğu ile bunun zıttı konusundaki görüş ve mezhepler bu rivayetlere dayanır. Cehmiyye'nin dediği gibi cehennemin fani olması ve azabının sona ermesi veya Sofıyye'den Şeyh Muhyiddin İbni'l-Ârâbî ve Abdulkerim el-Cillî'nin dediği gibi azabın nimete dönüşmesi meselesi de buna girer.

İbnu'l Kayyum'un Bu Meseleyi Açıklaması

Araştırmacı İbnu'l -Kayyim, *Hâdi'l-Ervâh* adlı kitabında bu konuyu derinlemesine ele alarak şöyle der:

Cehennemin ebediliği ve sürekliliği meselesine gelince, bu konuda Şeyhülislam şöyle der:

Bu konuda Selef ve Haleften belli iki görüş vardır. Tabiilerin bu konuda tartışmaları da bilinen bir şeydir. Ben, derim ki: Burada yedi görüş vardır.

Birincisi: Oraya giren ebediyyen oradan çıkamaz. Hatta oraya girenlerin hiç biri oradan çıkamaz. Hatta oraya giren herkes, Allah'ın izniyle ebediyyen orada bırakılır. Bu, Haricilerin ve Mutezilenin görüşüdür.

716. Hud, 11/108.
717. Taberi.

İkincisi: Cehennem ehli, orada bir süre azap görürler. Daha sonra cehennem onlara değişik gelir ve onlara ait ateşten bir tabiat olarak kalır, artık kendi tabiatlarına uyduğu için ondan lezzet alırlar. Bu, İttihadiyye'nin imamı İbn Arabî et-Tâî'nin görüşüdür. İbn Arabî, el-Füsûs'unda şöyle der:

Vadinde doğru olmak övülen bir şeydir, yoksa tehditte doğruluk övülmez. İlahlık yüceliği, bizzat hamd edilen övgünün olmasını ister. Dolayısıyla o, "Vadinde doğrudur" diye övülür, yoksa "Tehdidinde doğrudur" diye değil. Hatta o, tehdidinden vazgeçmesiyle övülür. Yüce Allah: *"Sakın Allah, peygamberlerine verdiği sözden cayacaktır, zannetme"*[718] buyurmuş, "Tehdidinden vazgeçecektir zannetme" dememiştir. Aksine tehdid etmesine rağmen, *"Günahlarından vazgeçeriz"*[719] buyurmuştur. Yine Yüce Allah, İsmail'i (a) verdiği sözde durduğu için övmüştür.

فلم يبق إلا صادق الوعد وحده   وما لوعيد الحق عين تعاين
وإن دخلوا دار الشقاء فإنهم   على لذة فيها نعيم مباين
نعيم جنان الخلد والأمر واحد   وبينهما عند التجلي تباين
يسمى عذابا من عذوبة طعمه   وذاك له كالقشر والقشر صاين

"Sadece sözünde doğru olan kaldı
Hakk'ın tehdidini gören bir göz yoktur.
Onlar, bedbahtlık yurduna da girmiş olsalar
Lezzet alırlar. Orada farklı bir nimet vardır;
Ebedîlik cennetlerindeki nimet gibi.
Tecellide aralarında fark da olsa, ikisi de aynıdır.
Ona, tadı tatlı olduğu için "Azap" denir.
Azap, onun için kabuk gibidir, kabuk ise koruyucudur."

Meselenin bir yanı bu. Bir yanda da, "Allah'ın yaptığı tehdidi yerine getirmemesi câiz olmaz. Aksine azap edeceğim diye tehdid ettiklerine azap etmesi gerekir" diyen Mutezile var. Onlara göre, cehenneme giren bir daha asla ondan kurtulamaz. Bu görüşü savunanlara göre ise, Allah ateşle asla kimseye azap etmez. Her iki fırka da Rasûlullah'ın (a) getirmesi ve Allah'ın haber vermesi ile zarurî olarak bilinenlere muhaliftir.

Üçüncüsü: Bu görüş: "Cehennem ehli, orada belli bir süreye kadar azap görür. Sonra bunlar, oradan çıkar; onların yerine başka bir kavim gelir" diyenlerin görüşüdür. Bu görüşü Yahudiler, Nebi'ye anlatmışlar, o bunları

718. İbrahim, 14/47.
719. Ahkaf, 46/16.

yalanlamıştır. Yüce Allah da bu konuda onları Kur'an-ı Kerim'inde yalanlayarak şöyle buyurur: *"Dediler ki: 'Sayılı birkaç gün dışında bize ateş asla dokunmayacaktır.' De ki: 'Allah'tan bir söz mü aldınız. Eğer öyleyse Allah, asla sözünden dönmez. Yoksa bilmediğiniz şeyleri Allah adına uyduruyor musunuz?' Hayır, iş öyle değil! Kim bir günah kazanır da kötülüğü çepeçevre onu kuşatırsa, işte onlar cehennem halkıdır. Orada sürekli kalacaklardır."*[720] Yine Yüce Allah, şöyle buyurur: *"Kendilerine Kitab'tan bir pay verilenleri görmüyor musun? Aralarında hüküm vermesi için Allah'ın Kitabına çağrılıyorlar da sonra içlerinden bir grup yüz çevirerek dönüp gidiyor. Bu, onların, 'Bize ateş sadece sayılı birkaç gün dokunacaktır' demelerindendir. Uydurmakta oldukları şeyler onları dinleri hakkında yanıltmıştır."*[721]

Bu görüş, Allah düşmanı Yahudilerin görüşüdür. Onlar, bu görüş erbâbının ve onu savunanların şeyhleridir. Oysa Kur'an, Sünnet ve Sahâbe, tabiîn ve İslam imamlarının icmaı bunun fasit olduğunu göstermektedir. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Onlar asla ateşten çıkacak değillerdir"*[722]; *"Onlar asla oradan çıkarılacak değillerdir"*[723]; *"Ne zaman çektikleri bir ızdıraptan dolayı oradan çıkmak isteseler, oraya geri döndürülürler"*[724]; *"Ne zaman oradan çıkmak isteseler oraya geri çevrilirler"*[725]; *"Öldürülmezler ki ölsünler. Onun azabından onlara bir hafifletme de yapılmaz"*[726]; *"Deve iğne deliğine girmedikçe onlar cennete giremeyecekler."*[727] Onların cennete girmelerinin mümkün olmadığını en güzel şekilde haber verenler bu ayetlerdir.

Dördüncüsü: "Cehennemdekiler oradan çıkar ve cehennem, içinde azap edilen hiç kimse olmadığı halde eski hâli üzere kalır" diyenlerin görüşüdür. Bunu, Şeyhülislam hikaye eder. Aynı şekilde Kur'an ve Sünnet, daha önce geçtiği gibi bu görüşü de reddeder.

Beşincisi: "Cehennemin kendisi fani olduğu için yok olur. Çünkü cehennem, hiç bir şey değilken sonradan meydana gelmiştir. Sonradan meydana geldiği sabit olan şeyin, baki ve ebedi olması imkansızdır" diyenlerin görüşüdür. Cehm b. Safvan ve grubu bu görüştedir. Bu konuda ona göre cennet ve cehennem arasında fark yoktur.

---

720. Bakara, 2/80-81. Yahudilerin bunu söyleyenler, onu genel değil, kendilerine has kılarlar.
721. Âl-i İmran, 3/23-24.
722. Bakara, 2/167.
723. Hicr, 15/48.
724. Hacc, 22/22.
725. Secde, 32/20.
726. Fâtır, 35/36.
727. A'raf, 7/40.

Altıncısı: "Cehennemdekilerin hayat ve hareketleri sona erer ve hareket etmeyen, bir elem hissetmeyen cansız varlıklar haline dönüşürler" diyenlerin görüşüdür. Bu, Mutezile imamı Ebu'l-Huzeyl el-Allâf'ın görüşüdür. O bu görüşü, sonsuz olaylar olamayacağı fikrini reddetmek için dile getirir. Ona göre cennet ve cehennem, bu hükümde birdir.

Yedincisi: "Bilakis Rabbi ve yaratıcısı, cehennemi yok eder. Çünkü O, cehennem için onun sona ereceği bir süre belirlemiştir. Sonra cehennem fani ve azabı da yok olur" diyenlerin görüşüdür.

Şeyhülislam şöyle der: Bu görüş; Ömer, İbn Mesud, Ebu Hureyre, Ebu Saîd ve daha başkalarından nakledilmiştir. Abd b. Humeyd -ki o, Hadis imamlarının en ulularındandır, meşhur tefsirinde şöyle der:

Bize Süleyman b. Harb anlattı. Ona Hammad b. Seleme, Sabit'ten o da el-Hasen'den nakl ederek şöyle dedi: Ömer dedi ki: "Cehennem ehli, kum yığınındaki kumlar kadar cehennemde kalmış da olsalar, bundan sonra oradan çıkacakları bir günleri olur." Abd b. Umeyd dedi ki: Bize Haccac b. Minhâl, Hammâd b. Seleme'den nakl etti. O da Humeyd'den, Humeyd de el-Hasen'den Ömer b. el-Hattâb'ın şöyle dediğini nakl etti: *"Cehennem ehli, kum yığınındaki kumlar kadar cehennemde kalmış da olsalar oradan çıkacakları bir günleri olur." O bunu; "İçinde asırlarca kalmak üzere"*[728] ayetini tefsir ederken zikreder. Bunu hafız imamlardan ve hadis âlimlerinden biri olan Abd b. Humeyd şu ulu iki âlimden yani Süleyman b. Harb ve Haccâc b. Minhal'den rivayet etmiştir. Bunların ikisi de Hammâd b. Seleme'den rivayet etmiştir. Bu sana yeter. Hammâd da bunu Sâbit ve Humeyd'den rivayet ediyor. Bu son ikisi de onu el-Hasen'den rivayet ediyor. Ululuk olarak bu isnat sana yeter. El-Hasen, bunu Ömer'den işitmemiş de olsa onu bazı tabillerden rivayet ediyor. Ona göre bu rivayetin Ömer'den geldiği sahih olmamış olmasaydı, kesin bir ifade kullanmaz ve: "Ömer b. el-Hattâb dedi" demezdi. Onun bunu Ömer'den hızfetmediği takdir edilse bile, bütün o imamlar sünnete muhalefet edenleri yadırgamalarına rağmen ona ret ve inkâr şeklinde karşılık vermeden bu rivayeti elden ele dolaştırmışlar, ona karşı öyle bir tutum sergilememişlerdir. Eğer o imamlara göre bu söz, Allah'ın Kitabı'na, Rasûlü'nün sünnetine ve imamların icmâına muhalif bidatlerden olsaydı bunu ilk inkâr eden onlar olurdu.

Dedi ki: Şüphe yok ki Ömer'in böyle dediğini söyleyen ve bunu ondan nakledenler, Cehennem ehli olan cehennemliklerin cinsini kastetmiştir. Günahları sebebiyle cezalandırılanlara gelince, onlar da başkaları da biliyor-

---

728. Nebe, 78/23.

lar ki bu kişiler cehennemden çıkacak ve orada ne kum yığınındaki kumlar kadar ne de ona yakın bir süre kalacaklar.

"Cehennem ehli" lâfzı, Allah'ı birleyenlere mahsus kılınmamış aksine onların dışındakilere tahsis edilmiştir. Nitekim Nebi(a), şöyle buyurur: *"Cehennem ehli olan cehennemliklere gelince, onlar Cehennemde ne ölür ne de yaşarlar."* Bu, Yüce Allah'ın: *"Orada ebedî kaldıkları halde"*[729] ve *"onlar, oradan asla çıkarılacak değillerdir"*[730] sözleriyle çelişmez. Bilakis Allah'ın haber verdiği, hilafı vâki olmayan hak ve doğrudur. Ama süresi dolup da dünyanın fani olduğu gibi cehennem de fani olunca, ne kendisi ateş olarak kalır ne de onda bir azap kalır.

Bu görüşün sahipleri şöyle der: Ali b. Ebî Talha el-Vâlibi'nin İbn Abbas'tan naklettiği tefsirde Yüce Allah'ın: *"Allah'ın dilediği süre hâriç, içinde ebediyyen kalmak üzere yurdunuz cehennemdir. Kuşkusuz Rabbin, hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyi bilendir"*[731] sözünü tefsir ederken İbn Abbas şöyle der: Kimsenin Allah'a karşı mahlukatı hakkında hüküm vermesi ve onları ne cennete ne de cehenneme sokması yakışık olmaz.

Dediler ki: Bu ayetteki tehdit kıble ehline mahsus değildir. Zira Yüce Allah şöyle buyurur: *"Allah onların hepsini bir araya toplayacağı gün (şöyle diyecek): 'Ey cinler topluluğu! Siz insanlardan birçoğunu ele geçirdiniz.' Cinlerin insan dostları der ki: 'Ey Rabbimiz! Biz birbirimizden faydalandık ve bize vermiş olduğun süremize ulaştık.' Allah buyurur ki: Allah'ın dilediği süre hariç, içinde ebediyyen kalmak üzere yurdunuz cehennemdir. Kuşkusuz Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyi bilendir. (İnsanlarla cinleri) böyle (birbirinden faydalanır) yaptığımız gibi, kazanmakta oldukları günahlar sebebiyle zâlimlerin bir kısmını diğer bir kısmının başına bela ederiz."*[732]

Cinlerin insanlardan olan dostları kapsamına kesinlikle kâfirler de girer. Çünkü onlar cinlerin dostluğuna âsi Müslümanlardan daha layıktırlar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *"Biz şeytanları, inanmayanların dostları yaptık"*[733]; *"Gerçek şu ki, iman edip yalnızca Rablerine güvenen kimseler üzerinde Şeytanın hiç bir otoritesi yoktur. Onun otoritesi ancak kendisini dost edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlaradır"*[734]; *"Takvalı kişiler var ya, işte onlara Şeytandan bir vesvese gelse, (Allah'ın azap ve sevabını) hatırlarlar ve hemen kalp gözlerini*

729. En'am, 6/128.
730. Hicr, 15/48.
731. Bu sûre, ayet 128.
732. Bu sûre, ayet 128-129.
733. A'raf, 7/27.
734. Nahl, 16/99-100.

açarlar. Şeytanların (kâfir) dostlarına gelince, şeytanlar onları taşkınlığa sürükler, sonra da (bundan) hiç geri durmazlar"[735]; *"Şimdi siz, İblis ve onun soyu sizin için düşman olduğu halde, beni bırakıp onları mı dost ediniyorsunuz?"*[736]; *"Şeytanın dostlarıyla savaşın"*[737]; *"İşte onlar, şeytanın tarafını tutanlardır. İyi bilin ki, hüsrana uğrayacak olanlar şeytanın partisinde olanlardır"*[738]; *"Kuşkusuz şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Onlara itaat ettiğiniz takdirde muhakkak siz de Allah'a ortak koşanlarsınız (demektir.)"*[739] İstisna, şeytanların dostlarının ateşe gireceklerini haber veren ayette vâki olmuştur. Buradan hareketle İbn Abbas: "Kimsenin Allah'a karşı hüküm vermesi uygun olmaz" der.

Derler ki: "Buradaki "illâ", "sivâ" manasındadır. Yani bu, "Allah'ın onlara artırmak istediği azap nevileri ve zamanından başka" demektir" diyenlerin görüşünün, müstesnâ ve müstesnâ minh ile uyuşmadığı açıktır. İstisnadan muhatabın anladığı, "illâ"dan sonra gelen kısmın önce geçen kısma muhalif olmasıdır.

Derler ki: "Bu istisnâ, Berzah zamanı, durma zamanı ve dünya müddeti gibi, onların cehenneme girmeden önceki zamanı hükmün dışında bırakmak içindir" diyenlerin görüşüne de kelâmın durumu yardımcı olmaz. Çünkü bu, "haber cümlesi"nden istisnâ olup, cümlenin içeriği şudur: *"Onlar, cehenneme girdikleri zaman orada gökler ve yer devam ettiği sürece kalırlar. Ancak Allah'ın dilemesi hariç."* Yoksa maksat, girmeden önce istisnâ etmek değildir. Muhatap, istisnâdan bunu anlamaz. Görmüyor musun Yüce Allah, onlar ateşte: "Ey Rabbimiz! Biz, birbirimizden faydalandık ve bize vermiş olduğun süremize ulaştık" derlerken onlara böyle hitap ediyor ve o zaman: "Allah'ın dilediği süre hariç, içinde ebediyyen kalmak üzere yurdunuz cehennemdir" diyor.

Öte yandan: *"Ey Rabbimiz! Biz, birbirimizden faydalandık ve bize vermiş olduğun süremize ulaştık"* sözünde bir nevi itiraf, teslimiyet ve hasret duyma vardır. Yani: "Cinler bizden, biz de onlardan faydalandık. Dolayısıyla şirkte ve şirkin sebep ve nedenlerinde ortak olduk. Birbirimizden faydalanmayı sana ve Rasûllerine itaate tercih ettik. Ecellerimiz sona erdi ve hayatta senin rızanı kazanmadan ömürlerimiz böylece yok oldu gitti. Ömrümüz süresince işimizin gayesi hep birbirimizden faydalanmak oldu." Bu sözdeki itirafı bir düşün. Gerçek hayatlarını nasıl itiraf ediyorlar ve bu gerçek, o gün onlara

735. Â'raf, 7/201-202.
736. Kehf, 18/50.
737. Nisa, 4/76.
738. Mücadele, 58/19.
739. En'am, 6/121.

nasıl görünüyor, hayatları boyunca birbirlerinden faydalanarak nasiplendiklerini, Rablerine ibadet ederek, O'nu tanıyarak ve O'nu sevip rızasını tercih ederek istifade yoluna gitmediklerini nasıl anlıyorlar! Bu, onların şu sözleri tarzındadır: *"Eğer dinliyor ve aklımızı kullanıyor olsaydık, şu çılgın ateşe atılanlar içinde bulunmazdık."*[740] Yine bu, Yüce Allah'ın şu sözleri ve benzerleri tarzındadır: *"Günahlarını itiraf ettiler."*[741]; *"Gerçeğin Allah'a ait olduğunu bildiler."*[742] Maksat şu ki, Yüce Allah'ın "illâ mâşâallah" sözü, bu zikredilen kişilere mahsus olmak veya hem onları hem de Allah'ı birleyenlerden âsi olanları kapsamak üzere adı geçenlere aittir. Bu sözün onlara değil de âsi Müslümanlara mahsus olmasına gelince, bunun izah edilebilir bir yönü yoktur.

Bir grup, bu sözün zayıflığını görünce: "İstisna; Berzah ve durma müddetine râcidir" dediler. Bu sözün zayıflığı daha önce ortaya çıkmıştı.

Bir gruba göre de istisnâ, ateşin dışında bir başka azaba râcidir. Bunlar derler ki: Mana şudur: Siz, ebediyyen ateştesiniz. Ancak Allah, size ateşin dışında bir şeyle azap etmek isterse, başka...

Yüce Allah, şöyle buyurur: *"Cehennem, bir pusu yeri olmuştur. Azgınlar için son varılacak yerdir. İçinde asırlarca kalmak üzere."*[743] Derler ki: Ebed, "ahkab", "asırlarca" kelimesiyle takdir edilmez. İbn Mesud, bu ayeti tefsir ederken şöyle der: "Öyle bir zaman gelecek ki, Cehennemde hiç kimse kalmayacak. Bu, cehennemlikler orada asırlarca kaldıktan sonra olacak." Bunun bir benzeri de Ebû Hureyre'den rivayet edilmiştir. el-Bagavi, bu rivayeti o ikisinden naklettikten sonra şöyle der: Eğer bu sabitse, Ehl-i sünnete göre bunun manası, "iman ehlinden orada hiç kimse kalmayacak" demektir.

Derler ki: Bu rivayet; Ebû Hureyre, İbn Mesud ve Abdullah b. Amr'dan sabit olmuştur. Harb, İshak b. Raheveyh'e bu ayeti sorduğunu söyleyerek şöyle der: İshak'a sordum, dedim ki: "Yüce Allah'ın "Gökler ve yer devam ettiği sürece orada ebediyyen kalmak üzere yurdunuz Cehennemdir. Allah'ın dilediği süre hariç" ayeti hakkında ne dersin?" İshak, şöyle cevap verdi: "Bu ayet, Kur'an'daki her tehdit için geçerlidir."

Bize Ubeydullah b.Muaz anlattı. Dedi ki: Bize Mu'temir b. Süleyman anlatarak şöyle dedi: "Babam dedi ki: "Bize Ebu Nadra, Cabir'den veya Ebu Saîd'den veya Nebi'nin (a) bir ashabından naklederek şöyle dedi: Bu, "Rabbinin dilemesi hariç. Şüphesiz Rabbin istediği şeyi yapandır" ayeti,

740. Mülk, 67/10.
741. Mülk, 67/11.
742. Kasas, 28/75.
743. Nebe, 78/21-23.

Kur'an'ın tamamı için geçerlidir." Mu'temir der ki: "Yani Kur'an'daki her tehdit için geçerlidir" demek istiyor.

Bize Ubeydullah b. Muaz anlattı. Dedi ki: Babam bize, Şu'be'nin Ebû Belc'den naklen şöyle dediğini anlattı: "Ebû Bele; Amr b. Meymun'un Abdullah b. Amr'dan naklen şöyle dediğini işitmiş: "Birgün gelecek, cehennemin kapıları kapanacak, orada hiç kimse kalmayacak. Bu, cehennemlikler orada asırlarca kaldıktan sonra olacak."

Bize Ubeydullah anlattı, dedi ki: Bize babam, Şu'be'den nakletti. O da Yahya b. Eyyub'dan; Yahya, Ebû Zur'a'dan, o da Ebû Hureyre'den onun şöyle dediğini nakletti: "Ben, "Bir gün gelecek cehennemde kimse kalmayacak" demiyor değilim." Ebû Hureyre, bunu dedikten sonra: "Şaki olanlara gelince, onlar ateştedirler. Orada onların eşek anırması gibi nefes alıp vermeleri vardır"[744] mealindeki ayeti okudu. Ubeydullah, der ki: "Ashabımız, onun böyle derken tevhid ehlini kastettiğini söylüyorlardı."

Bize Ebû Ma'n anlattı. Dedi ki: Bize Vehb b. Cerîr anlattı. Ona da Süleyman b. et- Teymî'den naklen Şu'be anlatmış. Süleyman, Ebû Nadra'dan o da Cabir b. Abdullah'tan veya onun bir arkadaşından, "Gökler ve yer devam ettiği sürece orada sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği hariç"[745] ayeti hakkında: "Bu ayet, bütün Kur'an için geçerlidir" dediğini nakleder.

İbn Cerîr, bu görüşü tefsirinde Seleften bir cemaatten hikâye ederek şöyle der:

Diğerleri de bununla, cehennem ehlinin ve oraya giren herkesin kastedildiğini söylerler. "Bunu diyenler anlattı." İbn Cerîr, daha sonra bizim zikretmekte olduğumuz eserleri zikreder. Abdurrezzak dedi ki: Bize İbnu't-Teymî babasından, babası da Ebû Nadra'dan, o da Câbir'den veya Ebû Saîd'den veya Rasûlullah'ın (s) bir ashabından naklen onun, "Rabbinin dilemesi hariç. Şüphesiz Rabbin, istediği şeyi yapandır" ayeti hakkında şöyle dediğini haber verdi: Bu ayet, bütün Kur'an için geçerlidir. Yani diyor ki: Kur'an'da *"Hâlidîne fiha"* denilen yerlerde geçerlidir. Dedi ki: Ebû Miclez'in şöyle dediğini işittim: Bu, onun cezasıdır. Allah dilerse, ona azap etmekten vazgeçer.

İbn Cerîr: "Bize el-Hasen b. Yahya anlattı. Dedi ki: Bize Abdurrezzak haber verdi ki..." diyerek bu rivayeti zikreder. İbn Cerîr, der ki: Bana el-Müseyyeb'den nakledildi. O da zikrettiği kişiden o da İbn Abbas'tan nakletti ki, İbn Abbas: "Gökler ve yer devam ettiği sürece orada sürekli kalacaklar. Ancak Rabbinin dilediği hariç" ayeti hakkında şöyle demiştir: "Gökler ve

744. Hud, 11/106.
745. Hud, 11/107.

yer devam ettiği sürece ölmezler ve oradan çıkarılmazlar. Ancak Rabbinin dilediği süre hariç." İbn Abbas, şöyle devam eder: "Allah, istisnâ yapmıştır. Yani ateşe onları yemesini emretmiştir." İbn Cerîr, İbn Mesud'un şöyle dediğini nakleder: Öyle bir zaman gelecek ki, cehennemin kapıları kapanacak ve asırlarca orada bulunmalarının ardından cehennemde hiç kimse kalmayacak.

Bize İbn Humeyd anlattı. Dedi ki: Bize Cerîr, Beyan'dan, o da Şa'bi'den naklederek dedi ki: "Cehennem, iki yurdun en çabuk mamur olanı ve en hızlı harap edilenidir." İbn Cerîr, bu konuda bir başka görüş naklederek şöyle der: Başkaları da der ki: Yüce Allah, bize Cennet ehli için ne dilediğini haber verdi. Böylece O'nun "Allah'ın dilediği hariç" derken neyi istisnâ ettiğini *"Bu, kesintisiz bir lütuftur"*[746] sözünden öğrendik. Anladık ki bu dileme, gökler ve yerin devam ettiği sürenin miktarına bir ziyadedir. Bunlar derler ki: Ama Yüce Allah bize cehennem ehli için ne dilediğini haber vermedi. Dolayısıyla O'nun dilemesinin fazlalıkta olması câiz olduğu gibi eksiklikte olması da câizdir.

Bana Yunus anlattı, dedi ki; Bize İbn Vehb haber vererek şöyle dedi: "İbn Zeyd, "Gökler ve yer devam ettiği sürece orada sürekli kalırlar. Ancak Rabbinin dilediği süre hariç" mealindeki ayeti, "bu, kesintisiz bir lütuftur" ayetine kadar okudu. Sonra şöyle dedi: Allah bize, cennet ehli için dilenen şeyin ne olduğunu haber vererek: "Bu, kesintisiz bir lütuftur" dedi. Ama bize cehennem ehli için dilenen şeyin ne olduğunu haber vermedi."

İbn Merduveyh, tefsirinde şöyle der:

Bize Süleyman b. Ahmed anlattı. Ona Cübeyr b. Arefe, ona da Yezid b. Mervan el-Hilâl anlatmış. Yezid'e Ebû Huleyd, ona da Süfyan es-Sevrî, Amr b. Dinar'dan, Amr da Câbir'den naklen anlatmış. Buna göre Câbir der ki: Rasûlullah (s): *"Şakîlere gelince, onlar ateştedirler. Orada onların eşek anırması gibi nefes alıp vermeleri vardır. Gökler ve yer devam ettiği sürece orada sürekli kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği hariç"*[747] mealindeki ayeti okuyarak şöyle buyurdu: "Allah, Şakilerden bazı insanları ateşten çıkarıp cennete sokmak isterse, bunu yapar." Bu hadis gösteriyor ki; istisnâ, bunun, cehenneme girmeden önceki (kabir hayatı v.b.) durumlar için olduğunu iddia edenlerin aksine, ateşe girdikten sonra oradan çıkmak içindir. Ancak şu var ki bu hadis, sadece onların bir kısmının ateşten çıkarılacağını gösteriyor. Bu, şüphesiz bir gerçektir. Ama bu; ateşin kesilme, azabın sona erme ve onun içindekileri

---

746. Hud, 11/108.
747. Hud, 11/106-107.

yemesi gibi bir durumun varlığıyla ve onların orada, cehennem devam ettiği sürece azap görecekleri ve oradan çıkarılmayacakları durumuyla çelişmez.

Netice olarak hadis, iki şeyi gösteriyor. Birincisi; Allah bazı şakileri cehennem ateş halindeyken oradan çıkarmak isterse, bunu yapar. İkincisi; buradaki istisnâ, cehenneme girildikten sonraki şeyler hakkındadır, yoksa oraya girmeden önceki durumlar hakkında değildir. Buna göre, istisnânın manası: "Rabbinin dilediği şakiler hariç" şeklinde olur. Çünkü onlar, sürekli ateşte bırakılmazlar. Şakiler, iki nevi olur: Bir nevi, ateşten çıkarılacak olanlar; bir nevi de orada sürekli kalacak olanlardır. Böylece önce şakilerden olurlar, sonra da saîdlerden olurlar ve neticede iki ayrı vakitte onlar için şakilik ve saîdlik birleşmiş olur.[748]

Derler ki: Yüce Allah, şöyle buyurur: *"Cehennem, bir pusu yeri olmuştur. Azgınlar için son verilecek yerdir. İçinde asırlarca kalmak üzere. Orada ne bir serinlik tadarlar, ne de içilecek bir şey. Ancak son derece kaynar bir su ve irin tadarlar. Uygun bir karşılık olarak. Onlar, hiç bir hesap ummuyorlardı. Ayetlerimizi şiddetle yalanladılar."*[749] Bu, Yüce Allah'ın ayetlerini yalanlayan kâfirleri tehdit hususunda gayet açıktır. "Kadim" olan bir şey için, "asırlarca" kelimesiyle bir miktar belirlenemediği gibi, ne "ebedî olan"ın ne de bir başkasının bu kelimeyle miktarı tayin edilemez. Bunun içindir ki Abdullah b. Amr, Şu'be'nin Ebû Belh'ten rivayet ettiği tarikte -ki bu rivayeti Ebû Belh; Amr b. Meymun, Abdullah b. Amr'dan naklederken duymuştur- şöyle der: "Öyle bir gün gelecek ki, cehennemin kapıları kapanacak ve orada hiç kimse kalmayacak. Bu, cehennemlikler orada asırlarca kaldıktan sonra olacak."

Cehennemin kesinlikle yok olmayıp devam edeceğini söyleyenlerin altı delili (tariki) vardır.

Birincisi: İcma'a inanmak.

İnsanlardan çoğu inanıyorlar ki, bu konuda sahâbe ve tabiîn arasında ihtilafsız bir icma vardır. Yine onlar inanıyorlar ki, bu konudaki ihtilaf sonradan çıkmış olup bu, bid'at ehlinin görüşlerindendir.

İkincisi: Kur'an buna kesin bir delille delalet eder. Çünkü Yüce Allah, onun daimi bir azap olduğunu[750], azabın onlardan hafifletilmeyeceğini[751], onların azaptan başka birşeylerinin artırılmayacağını, orada devamlı kala-

748. Açık olan, bunların ilk nev'i teşkil etmeleridir, İyi düşün.
749. Nebe, 78/21-28.
750. Bkz. Maide, 5/37.
751. Bkz. Zuhruf, 43/75.

caklarını, ateşten çıkmayacaklarını[752], oradan çıkarılmayacaklarını, Allah'ın cenneti kâfirlere haram kıldığını[753], deve iğne deliğinden geçmedikçe cennete giremeyeceklerini[754], öldürülmelerine hükmedilmeyeceği, dolayısıyla onların ölmeyeceklerini ve c ehennem azabının onlardan hafifletilmeyeceğini[755] ve onun azabının devamlı olduğunu[756] haber veriyor. Bunlar derler ki: Bu deliller, o azabın devamlı ve sürekli olduğunu ifade eder. **Üçüncüsü:** Yaygın sünnet, kâfirlerin değil de, kalbinde zerre miktarı iman olanların cehennemden çıkacaklarını haber veriyor. Baştan sona şefaat hadisleri tevhid ehlinden olan âsilerin cehennemden çıkacaklarını ve bunun onlara mahsus bir hüküm olduğunu açıkça gösteriyor. Kâfirler de cehennemden çıkacak olsalardı onlar da tevhid ehli menzilesinde olur ve bu çıkma işi iman ehline mahsus olmazdı.

Dördüncüsü: Rasûl (a) bize bu bilgiyi verdi ve belli bir nakle ihtiyaç duymadan bunu bize dininden zaruri bilgi olarak öğretti. Nitekim cennetin daimî ve sonsuz olduğunu da dininden bir bilgi olarak bize öğretmişti.

Beşincisi: Selef ve ehl-i sünnet akideleri açıkça gösteriyor ki, cennet ve cehennem mahlukturlar. Onlar, fâni değil daimdirler. Onların fâniliğini söyleyenler bunu, bid'at ehlinden naklen söylüyorlar.

Altıncısı: Akıl, kâfirlerin cehennemde devamlı kalmalarını gerektirir. Bu, şöyle bir kaideye dayanır: "Ahiret hayatı ve itaatkar nefislerin mükafatlandırılması ile fâcir nefislerin cezalandırılması akılla bilinen şeylerden midir, yoksa ancak işitme yoluyla bilinenlerden midir?" Burada Müslüman düşünürler için iki yol vardır. Onlardan çoğuna göre bu işitmeyle birlikte akılla bilinir. Nitekim Kur'an birçok yerde buna delalet eder.

Mesela; Yüce Allah'ın iyileri ve fâcirleri hayat ve ölümde eşit yaptığını iddia edenleri; O'nun, mahlukatını boş yere yarattığını, mahlukatın O'na dönmeyeceğini ve onları başıboş bırakacağını yani onlara sevap ve ceza vermeyeceğini ileri sürenleri Allah'ın reddetmesi gibi. Bu gibi iddialar O'nun hikmet ve kemalini kötüleyip yaralayıcı mahiyettedir. Bu, O'na layık olmayan birşeyi nisbet etmek demektir. Müslüman düşünürler muhtemelen bunu şöyle açıklarlar: Beşerî nefisler, bâkidir. Aynı zamanda onların inanç ve sıfatları da hep onlarla birliktedir. Azabı gördükleri zaman pişman da olsalar, bu inanç ve sıfatlar onlardan ayrılmaz. Çünkü bu kişiler, o sıfat ve inanç-

752. Bkz. Bakara, 2/167; Maide, 5/37.
753. Bkz. Maide, 5/72.
754. Bkz. Araf, 7/40.
755. Bkz. Fatır, 35/36.
756. Bkz. Furkan, 25/65.

lar çirkin olduğu veya Rabbleri onları sevmediği için onlara pişman olmamışlardır. Aksine azap onlardan ayrılmış olsa ilk durumlarına geri dönerler. Yüce Allah, şöyle buyurur: *"Onların, ateşin karşısına tutulup da, Ah! Keşke geri gönderilsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamayıp mü'minlerden olsak dedikleri zamanı bir görsen... Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler kendilerine göründü de (ondan böyle temenni ettiler.) Geri gönderilseler, men edildikleri şeyleri yine yaparlardı. Onlar, gerçekten yalancıdırlar."*[757] Onlar azap ile bizzat yüzyüze gelip onu tattılar. Ama azabın sebebi ve onu gerektiren şey nefislerinden yok olup gitmedi. Aksine nefislerinde bulunan bu habislik, ayrılmayacak şekilde onlarla birlikte varlığını sürdürmektedir. Şöyle ki, geri gönderilmiş olsalar, tekrar daha önce oldukları gibi kâfir olurlar. Bu da gösteriyor ki, işitme yoluyla geldiği gibi, akıl da onlara azabın devamlı olmasını gerektirir.

Azabın yok olacağına inananlar, bu deliller üzerine konuşmanın, bu meseledeki doğruyu ortaya çıkaracağını söylerler.

Birinci delile gelince, sizin iddia ettiğiniz icma bilinmemektedir. Sadece tartışmayı tanımayan kimseler bu meselede icma olduğunu zannederler. Oysa bu meselede eski ve yeni birçok tartışma olduğu biliniyor. Hatta bu meselede icma olduğunu iddia eden kimseden, on ve bire ininceye kadar ondan daha az sahâbeden, onun "ateş asla fani olmaz" dediğine dair bir nakilde bulunması istense, asla buna bir yol bulamaz. Oysa biz onlardan bunun hilafına açıklamalar naklettik. Onların hiç birinden faniliğin hilafına bir şey bulamadık. Aksine tabiîler, onlardan şöyle ya da böyle görüşler hikaye ettiler.

Derler ki: Nazar-ı itibara alınabilecek icma iki nevi olup bunlar müttefekun aleyhtir. Üçüncü bir nevi daha vardır ki onda ihtilaf edilmiştir. Bu meselede o üç icmadan hiç biri yoktur. Birinci nevi: İslam rükünlerinin vacip ve açık muherrematın haram kılınması gibi, din zarureti ile bilinendir. İkincisi: Hükmünün ne olduğu içtihat ehli tarafından nakledilenlerdir. Üçüncüsü: İçtihat ehlinden bazılarının bir görüş belirtmesi ve hiçkimse inkâr etmeden bunun ümmet arasında yayılması. Hani, sizin yanınızda bu nevilerden biri var mı? Bir kimse bu yoldan icma olduğunu iddia etse ve bunun sahâbeden sahih olduğunu, onlardan hiç birinin bunu inkâr etmediğini delil getirse, bu icma ile sizden daha mutlu olurdu.

Derler ki: İkinci delile gelince -ki bu, Kur'anın, ateşin bakiliğine ve sonsuzluğuna delalet etmesidir- nerde Kur'an'da buna delalet eden bir tek delil? Evet, Kur'an'ın delalet ettiği şu ki, kâfirler ebediyyen ateşte kalacaklar, oradan çıkmayacaklar, onlardan ateşin azabı hiç hafifletilmeyecek, orada öl-

757. En'am, 6/27-28.

meyecekler, orada görecekleri azap sürekli olacak ve azap onların yakasını hiç bırakmayacak. Bütün bunlar; sahâbe, tabiîn ve Müslümanların imamları arasında hiç tartışılmayan şeylerdendir. Bu, tartışma konusu değildir. Tartışma bir başka konudadır ki o da, "cehennem ebedi midir yoksa kitapta faniliği sabit olan şeylerden midir?" konusudur. Kâfirlerin cehennemden çıkamayacakları, onlardan cehennem azabının hafifletilmeyeceği, onların yok edilip ölmeyecekleri ve deve iğne deliğine girmedikçe cennete giremeyecekleri konularına gelince, bu konuda ne sahâbe, ne tabiîn ne de Ehl-i sünnet ihtilaf etmiştir. Bu konuda ancak sözlerini hikaye ettiğimiz Yahudiler, İttihâdiye[758] ve bazı bidat ehli ihtilaf etmiştir. Bu ve benzeri nasslar, azap yurdu var olduğu sürece onların orada devamlı kalmalarını gerektirir. Elbette bunlar, tevhid ehli, cehennem baki olmakla birlikte oradan çıktıkları gibi çıkamazlar. Bu ikisi arasındaki fark, hapishane var olduğu halde hapisten çıkanla, hapishanenin harap olup yıkılmasıyla hapisliği ortadan kalkan kimse arasındaki fark gibidir.

Derler ki: Üçüncü delile gelince -ki bu, yaygın sünnetin, şirk koşanların değil de büyük günah işleyenlerin ateşten çıkacaklarını bildirmesidir- bu da şüphe götürmez bir gerçektir. Bu, bizim dediklerimize bir delildir. Yani, tevhid ehli, cehennem henüz yok olmayıp azap yurdu olmaya devam ederken oradan çıkar. Fakat orası baki olduğu sürece müşrikler orada kalır. Nasslar, hem buna hem ona delalet eder.

Derler ki: Dördüncü delile gelince -ki bu, Rasûlullah'ın (s) bize bunu zaruri olarak bildirmesidir- kâfirlerin, cehennem baki oldukça orada baki olacakları, onun dininden zaruri olarak bilinen şeylerden olduğunda şüphe yoktur. Evet bu, zaruri olarak onun dininden bilinmektedir. Onun cennet gibi, fani olmayacağına, ebedi ve sonsuz olacağına gelince, buna delalet eden bir tek delil Kur'an'ın ve sünnetin neresinde var?

---

758. İbn Kayyim el-Cevziyye, "İttihadiyye" sözüyle, Şeyh Muhyiddin b. el-Arabî gibi vahdet-i vücud görüşünde olanları kastediyor. Onun ilk sözünü hikaye ederken şunu anlatmayı unuttum: Onun tarikatında olup da keşfe ve nebilerin ve velilerin ruhlarının münacatma itimat eden Sofiyyeye mensup büyük askerî adamlardan birini görmüştüm. Bu adam kıyamet günü sona erecek bu güneş sistemi gibi, cennet ve cehennemin de binlerce yıl ile ifade edilen bir ömrü olduğunu iddia ediyordu. Bu sistem yok olduğu gibi, onun sona ermesiyle cennet ve cehennem de yok olur. Sonra bu yıldızlar gibi, başka yıldızlardan bir başka sistem oluşur. Beşerin orada, daha önce bu güneş sistemindeki yıldızların hayatında olduğu ve daha sonra cennet ve cehennemde olacakları sistemde olduğu gibi, bir başka uzun hayatı olur. Bu sistemin de bir ömrü vardır. İşte böylece iş, sonsuza kadar yinelene yinelene devam eder. Beşerin durumu, yeni yeni elde ettikleri ilim ve niteliklere göre her sistemde bir öncekinden değişik olur. Bu, garip bir hayaldir. O bunun heyet ve aritmetik ilmi kaidelerine dayandırıyordu.

Beşinci delile gelince -ki bu, "Ehl-i sünnet akaidinde bulunan cennet ve cehennemin mahlûk olduğu ve ebediyyen yok olmayacakları, dolayısıyle onların faniliğini savunan görüşün, Cehmiyye ve Mutezile'den bidat ehlinin görüşü olduğunda şüphe yoktur" şeklindeki görüştür- bunu ne sahâbeden ne de tabiînden biri ve ne de Müslümanların imamlarından herhangi biri söylemiştir. Ama sadece cehennemin fani olması meselesine gelince, biz size bunu sahâbeden kimlerin söylediğini ve onların cennet ve cehennemi birbirinden ayırdıklarını gösterdik. Bid'at ehlinden hiç birinin bu iki yurdu birbirinden ayırdığı bilinmediği halde, bunu söylemek nasıl bid'at ehlinin sözlerinden olur? Sizin, "bu, bid'at ehlinin sözlerindendir" demeniz, Adem oğullarının sözlerinden, görüşlerinden ve ihtilaflarından hiç haberi olmayan bir kimsenin sözüdür.

Derler ki: Bid'at ehlinin sözlerinden sayılan söz; Allah'ın kitabına, Rasûlünün sünnetine, ister sahâbe ister onlardan sonra gelenler olsun ümmetin icmaına muhalif olandır. Kitab'a, sünnete ve sahâbenin sözlerine uygun olan söze gelince bu, bid'at ehli onu din edinip inansalar da onların sözlerinden sayılmaz. Hakkı kim söylerse ondan kabul etmek; bâtılı da kim söylerse ona geri çevirmek gerekir. Muaz b. Cebel şöyle derdi: "Allah, âdil bir hakemdir. Şüpheye düşenler helak oldu. Sizden sonra öyle fitneler olacak ki; o zaman mal çoğalacak, Kur'an açılıp onu mü'min, münafık, kadın, çocuk, siyah, kırmızı herkes okuyacak. Sizden birinin: "Kur'an'ı okudum. Ben, bid'at olarak insanlara onun dışında bir şey çıkarmadıkça bana uyacaklarını zannetmiyorum." demesi yakındır. Ondan ve ortaya çıkardığı bid'atten sakının. Çünkü; her bid'at sapıklıktır. Hikmetli konuşan kimsenin haktan meyletmesinden sakının. Çünkü; bazen şeytan sapıklık kelimesini hikmetli konuşan kimsenin lisanıyla konuşabilir. Münafık da bazen hak kelimeyi söyleyebilir. Siz, kim getiriyorsa hakkı ondan alın. Çünkü; hak üzerinde bir nur vardır. "Hikmetli konuşan kimsenin haktan meyli nasıl olur?" dediler. Muaz şöyle cevap verdi: O öyle bir sözdür ki, çok hoşunuza gider ve onu garip bularak "bu nedir?" dersiniz. Siz onun haktan meylinden sakının. Ama bu sizi ondan uzaklaştırmasın. Çünkü onun dönüp hakka başvurması yakındır. İlim ve iman, kıyamet gününe kadar var olacaktır.

Ehl-i sünnetin, akidelerinde haber verdikleri şey; Kitap ve sünnetin delalet ettiği ve Selefin de icma ettiği şu husustur: cennet ve cehennem mahluktur. Cehennem ehli, cehennemden çıkmazlar, cehennem azabı onlardan hafifletilmez ve eksiltilmez ve orada sürekli kalırlar. Onlardan cehennemin ebediyyen fani olmayacağını söyleyen, bunu ancak bid'at ehlinden bazılarının, anlatılan bu eserler kendisine ulaşmamış olduğu halde cehennemin fani olduğunu söylediklerini zannettiği için söylemiştir.

Derler ki: Aklın, cehennem ehlinin orada ebedi bırakılacağı hükmünü vermesine gelince, bu, akılla ilgili olmayan şeyden aklı kullanarak, haber vermek demektir. Çünkü bu mesele ancak doğru sözlü kimsenin haberiyle bilinen meselelerdendir. Ama "sevap ve cezanın aslı nedir? Bu, işitmeyle birlikte akılla mı bilinir, yoksa sadece işitme yoluyla mı bilinir?" Meselesine gelince, bu konuda dört imamın tabilerinden ve diğer Müslüman düşünürlerden iki görüş vardır. Sahih olan şudur ki, akıl, kıyamete, sevap ve cezaya icmâlen delalet eder. Bunun ayrıntısına gelince o da ancak işitme yoluyla bilinir. Sevap ve cezanın devamlı olması, aklın mücerret olarak delalet etmediği şeylerdendir. Oysa nakil, itaat edenlere verilecek sevabın devamlı olduğuna kesin bir delille delalet eder. Asilerin cezalandırılmasına gelince, nakil, bunun da tevhid ehli hakkında sona ereceğini kesin bir delille gösterir. Kâfirler hakkında cezalandırma işleminin devam etmesi ve sona ermesi meselesine gelince, işte bu, tartışma alanıdır. Nakil kimin tarafından bulunursa, o, doğruyu bulmaya daha muvaffak olur. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Şimdi cennet ve cehennemin şer'an ve aklen devamlılığı arasındaki farkı anlatalım.

Bu fark birçok yönden ortaya çıkar.

1. Yüce Allah cennet ehlinin nimetlerinin bâki ve devamlı olduğunu, sona erip tükenmeyeceğini ve kesintisiz olacağını haber veriyor. Cehenneme gelince; cehennem ehlinin orada devamlı kalacakları, oradan çıkamayacakları, orada ne ölüp ne de yaşayacakları, cehennemin onların üzerine kapaklanacağı, oradan her çıkmak istediklerinde geri çevrilecekleri, azabının onlardan hiç ayrılmayacağı, devamlı olacağı ve onlardan eksiltilmeyeceğinden daha fazlasını haber vermiyor. İki haber arasındaki fark açıktır.

2. Yüce Allah üç ayette, cehennemin ebedi olmadığını gösterecek şekilde ondan haber veriyor. Birincisi; Yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Allah'ın dilediği süre hariç, içinde ebediyyen kalmak üzere yurdunuz Cehennemdir. Kuşkusuz Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyi bilendir."*[759] İkincisi; *"Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yerler devam ettiği sürece onlar, orada sürekli kalacaklardır. Rabbin ne dilerse onu hakkıyle yapandır"*[760] ayetidir. Üçüncüsü de, *"İçinde asırlarca kalmak üzere..."*[761] ayetidir. Eğer cennetin ebedi ve devamlı olduğunu gösteren kesin deliller olmasaydı, bu iki yerde geçen istisnânın hükmü aynı olurdu. Bu iki ayetin siyakında böyle iki istisnâ arasındaki farkı gösteren bir durum varken bu nasıl olacak? Çünkü Yüce Allah cehennem ehli hakkın-

759. En'am, 6/128.
760. Hud, 11/107.
761. Nebe, 78/23.

da: *"Rabbin ne dilerse onu hakkıyle yapandır"* buyuruyor. Burdan anlıyoruz ki Yüce Allah bize haber vermediği bir fiili yapmak istiyor. Cennet ehli hakkında ise, istisnâ olarak dilediği şeyin, "kesintisiz bir lütuf' olduğunu söylüyor. Burdan anlıyoruz ki lütuf ve nimetler ebediyyen onlardan kesilmeyecektir. Netice olarak azap, bir müddetle sınırlı ve belli bir şeyle ilintili kılınmış ama nimet ne belli bir vakitle sınırlanmış ne de belirli bir şeyle ilintili kılınmıştır.

3. Şu sabit oldu ki, Allah'ın cehennemden çıkardığı azap gören kişilerden hiç bir hayır işlememiş olanlar cennete girecektir. Cehenneme gelince, Allah oraya hiç bir kötülük işlememiş olanı sokmaz ve kendisine âsi olandan başkasına azap etmez.

4. Sabit oldu ki Yüce Allah kıyamet günü cennet için bir başka halk yaratır ve cenneti onlara mesken yapar. Oysa bunu cehennem için yapmaz. Sahih-i Buharî'de geçen: "Cehenneme gelince, Allah onun için bir başka halk yaratır" sözüne gelince, bu, hadisi karıştıran bazı ravilerden vaki olmuş bir galattır. Hadisin doğrusu, aynı bâbda Buharî'nin naklettiği: "Cennete gelince, Allah onun için bir başka halk yaratır" sözüdür. Buharî bunu: "Hadisin lâfzı, şunların hilafına, onu rivayet edenler tarafından karıştırılmıştır" açıklamasını yaparak zikreder. Maksat şu ki, bu farklarla birlikte ebedilik konusunda cehennem cennetle kıyaslanamaz.

5. Cennet; Allah'ın rahmetinin ve rızasının gereğidir. Cehennem ise onun gazap ve öfkesindendir. Yüce Allah'ın rahmeti gazabını yener ve ondan önce gelir. Nitekim Ebu Hureyre'nin Rasûlullah'tan (s) rivayet ettiği sahih hadiste böyle gelmiştir. Rasûlullah şöyle buyurur: Allah mahlukatı yarattığı zaman bir kitapta -ki bu Kitap onun yanında Arş üzerine konulmuştur- şöyle yazdı: *"Rahmetim gazabımı yener."* Yüce Allah'ın rızası gazabını yenerek ondan önce geldiğine göre, onun rızasının gereği olanla gazabının gereği olanı bir tutmak imkansızdır.

6. Rahmet sebebiyle ve rahmet için olan şeyler, amaç itibariyle bizzat kastedilen şeylerdir. Gazap ve öfkenin gereği olan şeyler ise, bizzat değil de vesile (araç) olarak kastedilen şeylerdir. Yani bunlar, bir başkası için kastedilmiş olup mağlup ve yenik durumdadır. Rahmetle olanlar ise, bizzat kastedilmiş olup galip ve önde gelir.

7. Yüce Allah cennete: "Sen benim rahmetimsin, ben seninle, dilediğime merhamet ederim" buyurmuş; cehenneme de: "Sen benim azabımsın, seninle dilediğime azap ederim" buyurmuştur. Yüce Allah'ın azabı, ayrıca yapılan bir iş olup onun öfkesinden kaynaklanmıştır. Buradaki rahmeti ise, cennettir. Bu, Rahman'ın sıfatı olan rahmetten kaynağını alarak yaratılmış bir rahmettir. Burada dört durum söz konusudur: **Rahmet:** Bu, Yüce Allah'ın

vasfıdır. Asıldan ayrılan **sevap.** Bu, Yüce Allah'ın rahmetinden kaynaklanır. **Gazap,** bunu yüce Allah yapar. Asıldan ayrılan **cezalandırma.** Bu da kaynağını gazaptan alır. Rahmet sıfatı gazap sıfatına galip geldiğine göre, rahmetle olan şeylerin gazapla olan şeylere galip gelmesi daha uygun ve elverişlidir. Dolayısıyle kaynağını gazaptan alan cehennem, kaynağını rahmetten alan cennete karşı duramaz.

8. Cehennem, mü'minleri korkutmak ve kusur ve suç işleyenleri temizlemek için yaratılmıştır. Yani o, nefsin bu âlemde kazandığı pislikten bir temizlenme vesilesidir. Eğer nefis bu âlemde çok samimi tevbe, kötülükleri yok eden iyilikler ve kötülüklere keffâret olan musibetlerle temizlenirse, orada tekrar bir temizliğe tabi tutulma ihtiyacını duymaz. Temiz olanlarla birlikte ona da: *"Selam size! Tertemiz oldunuz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya!"*[762] denir. Nefis eğer bu dünyada temizlenmez ve kiri, necaseti ve pisliğiyle öbür dünyaya göç ederse, temizlenmesine vesile olsun diye cehenneme sokulur ve orada kalışı, suyun temizleyemediği bu kir, pislik ve necasetin yok olacağı zaman kadar olur. Tamamen temizlenince cehennemden çıkarılır. Yüce Allah kullarını bir Allah inancına sahip olacak şekilde yaratmıştır. Bu, Allah'ın insanları yarattığı fıtratıdır. Fıtratlarıyla başbaşa kalsalar ancak tevhid üzere büyürlerdi. Ama fıtratların çoğuna, onları değiştirecek şeyler ârız olur. Bundan dolayıdır ki, cehennemin nasibi cennetin nasibinden daha çok olur. Fıtratlara ârız olan bu değişiklik, Allah'tan başkasının sayıp dökemeyeceği kadar birçok mertebede olur. Bundan dolayı Allah, kullarına yaratıldıkları fıtratı hatırlatmak üzere peygamberlerini gönderip kitaplarını indirdi. Böylece, Allah tarafından kendilerine o en güzel mükafat (cennet) takdir edilmiş muvaffak kişiler, peygamberlerin getirdiği ve kitapların indirdiği o ilk fıtratın doğruluğunu öğrendiler. Neticede onlar nazarında Allah'ın şeriatı ve peygamberlerini gönderdiği dini ile onları yaratmış olduğu fıtratı uyuştu. Böylece indirilmiş şeriat ve olgunlaştırılmış fıtrat; onların nefislerini, kendilerine yapışıp ayrılmayacak şekilde pislik, necaset ve kir kazanmaktan menetti. Aksine bunlardan bir şey ne zaman onlara elem verir ve ne zaman Şeytandan onlara bir vesvese gelirse şeriat ve fıtratla ona saldırır ve onun doğuracağı sonuç ve eseri yok ederler. Yüce Allah, onları olgunlaştırın. Bu, sevdikleri veya sevmedikleri şeylerden onlar için vereceği hükümlerle olur. Böylece fıtrata bulaşıp kirleten o eserler onlardan uzaklaştırılır. Neticede rahmetin eseri gelerek, rahmeti kabul etmeye hazır ve içinde kendisine karşı koyacak hiç bir şeyin bulunmadığı bir yeri bulur ve "İşte buraya gelmem emredildi" der.

762. Zümer, 39/73.

Yüce Allah'ın, kullarına gereksiz yere azap etme arzu ve maksadı yoktur. Nitekim O, şöyle buyurur: *"Siz, şükreder ve inanırsanız, Allah size azap edip de ne yapacak? Allah, şükrün karşılığını veren ve her şeyi bilendir."*[763] Şakiler ise fıtratı değiştirmeye ve onu, yaratılmış olduğu durumdan zıddına nakletmeye devam ederler. Neticede fesat iyice yerleşir ve değiştirme işlemi tamamlanır. Sonunda bunu gidermede bir başka değişiklik yapmaya ve onları sıhhate nakledecek bir temizleme işine muhtaç olurlar. Çünkü Allah'ın okunan ve kainatta yaratılmış olan ayetleri ve onun sevilen ve sevilmeyen kaderleri onları bu dünyada temizlenmeye sevk etmemişti. Dolayısıyla Yüce Allah, onlara bu dünyadakilerin üstünde, ateşten başkasıyla yok olmayan o pislik ve necaseti çıkaran başka ayetler, hükümler ve cezalar gösterdi. Azabı gerektiren ve ona sebep olan şey yok olunca azap da yok olur ve hiç bir karşı koyanı olmadan rahmetin gereği bâki kalır.

Eğer denilirse ki: "Bu doğrudur. Ama azap etmenin sebebi ancak, sebep, tevhid ehlinin masiyetleri gibi ârizî bir sebep olursa yok olur. Küfür ve şirk gibi devamlı olduğu zaman, sebebi yok olmadığı gibi eseri de yok olmaz. Yüce Allah, bizzat bu manaya Kitabının birçok yerinde işaret etmiştir. Bunlardan biri de O'nun: *"Geri gönderilseler, menedildikleri şeyleri yine yaparlardı"*[764] sözüdür. Bu, onların nefis ve tabiatlarının küfür ve şirkten başkasını gerektirmediğini ve onların asla imanı kabul etmeyeceklerini haber veriyor. Yine bunlardan biri de yüce Allah'ın: *"Bu dünyada kör olan ahirette de kördür. Üstelik yolunu da iyice şaşırmıştır"*[765] sözüdür. Yüce Allah, haber veriyor ki, onların hidayetten sapmaları ve onu görmemeleri daimidir, yok olmaz. Hatta peygamberlerin haber verdikleri gerçekleri bizzat gördüklerinde bile yok olmaz. Körlük ve sapıklık onlardan ayrılmayınca; bunun gereği, eseri ve zorunlu olarak doğuracağı sonuç da onlardan ayrılmaz. Bunlardan bir diğeri de yüce Allah'ın: *"Eğer Allah onlarda bir hayır olduğunu bilseydi, elbette onlara işitme kabiliyeti verirdi. (Onlarda hayır olmadığını bildiği halde) onlara işitme kabiliyeti verseydi, yine yüz çevirip dönerlerdi"*[766] sözüdür. Bu, onlarda rahmeti gerektirecek bir hayır olmadığını gösteriyor. Eğer onlarda bir hayır olsaydı, bunun eseri onlardan zayi edilmezdi. Aynı şekilde Yüce Allah'ın: *"Kalbinde zerre ağırlığından daha az hayır bulunan kimseleri cehennemden çıkarın"* sözü de, bu kişilerde orada da bir hayır bulunmadığını gösterir. Eğer bunlarda zerre ağırlığından daha az bir hayır bulunsaydı, çıkanlarla beraber onlar da cehennemden çıkarlardı."

---

763. Nisa, 4/147.
764. En'am, 6/28.
765. İsra, 17/72.
766. Enfal, 8/23.

Buna şöyle cevap verilir: Allah'a yemin olsun ki bu, bu meselede tutunulan şeylerin en kuvvetlilerindendir. Durum, sizin dediğiniz gibidir. Azabı gerektiren ve ona sebep olan şeyler, devam ettikçe azap devam eder. Dünyada oldukları gibi ahirette de körlük ve sapıklık içinde olduklarında hiç şüphe yoktur. Dünyada olduğu gibi içleri pistir. Onlar böyle devam ettikçe azap da onlara devam eder. Ama bu küfür, yalanlama ve pislik, onlar için yok olması imkansız zâtî bir iş midir yoksa fıtrata sonradan ârız olmuş yok olabilecek bir durum mudur? Bu, meselenin önemli tarafıdır. Elinizde, azabın yok olmasının imkansız ve onun zâtî bir iş olduğunu gösteren bir delil yoktur. Oysa Yüce Allah haber veriyor ki, O, kullarını hanif dini üzere yaratmıştır. Onları bu fıtrattan şeytanlar uzaklaştırmışlardır. Yoksa Allah hayvanı, tabiatı üzere yarattığı gibi onları küfür ve yalanlama fıtratıyla yaratmamıştır. Onları yaratıcılarının varlığını ikrar edecek ve O'nu sevip birleyecek kabiliyette yaratmıştır. Yaratıldıkları ve fıtratlarına yerleştirilmiş olan bu gerçeğin küfür ve bâtıl şirkle yok olması mümkün olunca, küfrün ve bâtıl şirkin, bunların zıddı olan hak ile yok olma imkanı daha uygun ve layıktır. Evet, onlar daha önce üzerinde bulundukları duruma geri çevrilseler yine nehyedildikleri şeyleri yaparlar. Ama ateş onlara yapacağını yapınca ve onlara azap etmekten beklenen hikmet hâsıl olunca o durumun yok olmayacağını ve Yüce Allah'ın onları yaratacağı bir başka yaratılışla bu durumun değişmeyeceğini nerden biliyorsunuz? Çünkü azap gelişigüzel yapılmaz. Azap ancak beklenen bir hikmet için yapılır. Dolayısıyla bu hikmet hâsıl olunca, artık azap etmede istenilen bir durum ve beklenen bir amaç kalmaz. Yüce Allah, mazlumun, kendisine zulmeden kişiye bir başkasının zulmetmesiyle içinin rahatladığı gibi, kuluna azap etmekten zevk duymaz.

O, kuluna bu maksatla azap etmez. O, kulunu temizlemek için ve ona rahmet olsun diye azap eder. Onun azabı, kul her ne kadar bundan son derece elem duysa da, kul için bir maslahattır. Nitekim O'nun dünyada "had"lerle azap etmesi de, bu hadlere çarptırılanlar için bir maslahattır. Yüce Allah "had" cezasını "azap" diye isimlendirmiştir.[767] Yüce Allah'ın hikmeti, her dert için ona uygun bir devânın olmasını gerektirir. Müzmin hastalığın devâsı, en zor devâlardandır. Şefkatli doktor, sağlıklı tabiata ârız olan maddeyi hastadan çıkarmak için onu ateşle defalarca dağlar. Eğer hastalıklı kimse için uzvun kesilmesini daha uygun görürse onu keser ve hastaya şiddetli bir elem tattırır. İşte kulun ihtiyarı olmadan sağlıklı tabiata ârız olan garip (yabancı) bir maddenin giderilmesinde Rabbin kaza ve kaderi budur. Peki,

767. Yüce Allah, zina yapan erkek ve kadının haddi konusunda, "Onların azabına mü'minlerden bir grup şahit olsun" buyurur. Bkz: Nur, 24/2.

kulun irade ve ihtiyariyle selim fıtrata fâsit maddeler ârız olunca durum nasıl olur?

Akılı kimse, Yüce Rabbin bu dünyadaki şeriatı ve kaderi ile ahiretteki sevap ve cezasını düşününce bunu son derece uygun ve muvafık bulur ve bunun bir kısmının diğer bir kısmıyla irtibatlı olduğunu anlar. Çünkü hepsi kaynağını tam bir ilim, üstün bir hikmet ve engin rahmetten alır. O, apaçık hak olan Melik'tir. O'nun mülkü; rahmet, ihsan ve adalet mülküdür.

9. O'nun kulu cezalandırması ne onu cezalandırmaya duyduğu ihtiyaç ne kendisine gelecek bir menfaat ne de cezalandırma ile kendisinden gidecek bir zarar ve elemi savmak içindir. Aksine Yüce Allah, diğer ayıp ve noksanlıklardan uzak olduğu gibi bundan da uzak ve münezzehtir. Bu cezalandırma, bir hikmet ve övülen bir amaç taşımayan sırf abes olarak yapılacak bir şey de değildir. O, bundan da münezzeh ve yücedir. Azap; ya Yüce Allah'ın veli kullarına ve dostlarına verdiği nimetlerin tamamlanması ya şakilerin maslahatı ve hastalıklarının tedavi edilmesi veya şu ya da bu sebepten olur. Üç takdire göre de azap, gaye amacıyla değil vesile amacıyla (maksudun ligayrihi) yapılan bir iştir. Vesileyle amaçlanan şey istenilen şekilde elde edilince vesilenin hükmü yok olur. Allah'ın veli kullarına verilen nimetler ise, ne aslında ne de kemalinde, Allah'ın düşmanlarına verilen azabın devamına bağlı değildir. Azap etmenin aslında her ne kadar şakiler için bir maslahat varsa da, onların maslahatı bu azabın devamlı ve sürekli olmasında değildir.

10. Şüphesiz Rabbin rızası ve rahmeti onun iki zâti sıfatıdır. Onun rızasının sonu yoktur. Hatta durum, onu en iyi bilen insanın dediği gibidir: "Mahlukatının adedince, nefsinin rızasınca, Arş'ının ağırlığınca ve kelimelerinin mürekkebi kadar bir hamd ile ona hamd ve teşbih ederim." Madem ki onun rahmeti gazabına galiptir, öyleyse onun nefsinin rızası da daha yüce ve uludur. Onun rızası, cennetlerden. Cennet nimetlerinden ve oralarda bulunan her şeyden büyüktür. O, cennet ehline rızasının helal olduğunu ve onlara asla kızmayacağını haber veriyor.

Yüce Allah'ın gazabına ve öfkesine gelince, bu, Allah ezelden ebede öfkeli olacak şekilde ondan ayrılmayan zâtı sıfatlardan değildir. İnsanların gazap sıfatı hakkında iki görüşü vardır.

Birincisi: Bu, Allah'ın diğer fiilleri gibi onunla kaim fiilî sıfatlarındandır. İkincisi: Onunla kaim olmayan, ondan ayrılan fiili sıfatıdır. İki görüşe göre de bu sıfat, Allah'tan ayrı düşünülmesi imkansız olan hayat, ilim ve kudret gibi değildir. Azap ancak onun öfke sıfatından kaynaklanır. Cehennem ancak onun öfkesiyle alevlenir. Merfû bir hadiste şöyle gelmiştir: *"Allah, gaza-*

bından bir halk yarattı ve onları Maşrık'a yerleştirdi. Kendisine isyan edenlerden onlarla intikam alır."[768]

Yüce Allah'ın mahlukatı iki nevidir. Bir nevi, rahmetten ve rahmetle yaratılmıştır. Bir nevi de gazaptan ve gazap ile yaratılmıştır. Noksan sıfatlardan münezzeh olan Allah'ın her yönden mutlak kemâli vardır. O, bunun hilafının takdir edilmesinden münezzehtir. Onun razı olması ve öfkelenmesi, mükâfatlandırması ve cezalandırması, vermesi ve menetmesi, aziz ve zelil kılması, intikam alması ve affetmesi bundandır. Hatta bu O'nun hak mülkünün gereğidir. Bu; hikmet, rahmet ve hamd ile birlikte bulunan bir mülkün hakikatidir. Allah'ın gazabı yok olup yerini rızası aldığı zaman, cezası da yok olup yerini rahmeti alır. Böylece ceza rahmete dönüşmüş olur. Hatta sıfatı ve şekli çeşitli nevilerde tezahür etse de, ceza hep rahmet olarak kalır. Nitekim âsilerin cezalandırılması bir rahmet, cehennemden çıkarılmaları da bir rahmettir. Böylece dünyada da O'nun rahmeti içinde dolaşırlar, ahirette de yine onun rahmeti içinde dolaşırlar. Fakat bu rahmeti severler ve bu onların tabiatlarına uygun düşer. O rahmeti ise sevmezler ve o bunlara meşakkat verir. O rahmet, hastanın etini kesen ve ondan bozuk ve kötü maddeleri çıkarmak için üzerine etini dağlayıcı maddeler koyan doktorun rahmetine benzer.

Eğer: "Bu, sahih olmayan bir değerlendirmedir. Çünkü doktor bunu hastaya onu sevdiği ve ondan razı olduğu halde yapar. Onun hastaya bu yaptığı, ona olan öfkesinden kaynaklanmaz. Dolayısıyle bu "cezalandırma" diye isimlendirilemez. Ama o kişilere yapılan azap, Allah'ın onlara olan gazabından hasıl olmuştur. Bu ise sırf cezadır" denirse şöyle cevap veririz:

Bu doğrudur. Ama bu, her ne kadar onlar için bir ceza da olsa onlara bir rahmet olmasıyle çelişmez. Bu, dünyada onlara had'lerin uygulanmasına benzer. Hadlerin uygulanması onlar için bir ceza, rahmet, hafifletme ve temizlik vesilesidir. Had'ler uygulandıkları kimseleri hem temizler hem de onlar için birer ceza olurlar. Onlar Yüce Allah'ı kızdırdıkları, ona onun layık olmadığı şekilde mukabele ettikleri, ona en çirkin muameleyi reva gördükleri, hem onu hem peygamberlerini yalanladıkları, mahlukatının en basit, en habis ve en buğz edilenlerini ona ortak ve onunla birlikte ilahlar yaptıkları ve onlara nimet veren, yaratan, rızık veren ve gerçek mevlaları Allah olduğu halde o taptıkları ilahların rızasını onun rızasına, onlara itaati de ona itaate tercih ettikleri zaman Allah'ın onlara kin ve öfkesi şiddetlenir. Bu, Allah'ın, hilafının takdir edilmesi imkansız olan ve eserlerinin ve gereklerinin gecikmesi mümkün olmayan isim ve sıfatlarının kemâlini gerektirir. Bilakis bu, o isim ve sıfatların hükümlerini yok saymaktır. Öte yandan bunların Yüce

768. Tirmizi, *Deavat*, 103; Müslim, *Zikir*, 79.

Allah'ta olmadığını söylemek de onların hakikatlerini yok saymak demektir ki bunların her ikisi de yüce Allah için muhaldir. İnkarcılar iki nevidir. Biri Yüce Allah'ın sıfatlarını, ikincisi de ahkâmını ve bunların gerektirdiği şeyleri inkâr eder. Bu azap bu yönden onlar için bir ceza, gazaptan önce gelen rahmet cihetinden ise bir devâ olur. Dolayısıyle burada iki durum birleşir. Sebebi yok olmakla gazap yok olup bozuk madde, o maddeyi gerektiren tabiatın cehennemde asırlarca kalmak sûretiyle değiştirilmesiyle gidince ve böylece cezayı gerektiren hikmet hasıl olunca, Rahmet yapacağını yapar ve hiç karşı çıkan bulunmaksızın eserini talep eder.

11. Afvetmek Yüce Allah'a, intikam almaktan daha hoş; rahmet etmek ceza vermekten daha sevimli, hoşnut olmak öfkelenmekten, fazladan lutüfta bulunmak da adaletten daha güzel gelir. Onun içindir ki bu sevgi ve muhabbetin eserleri, O'nun şeriat ve kaderinde ortaya çıkmıştır. Bu, sevap ve cezasında kulları için tamamen ortaya çıkar. İki işin Allah'a en sevimli geleni bu olunca, mahlukatı onun için yaratmış, kitaplar indirmiş ve şeriatler ortaya koymuştur. O'nun kudreti her şeye uygundur. O'nda hiç bir şekilde asla kusur yoktur. O bozuk ve kötü maddeler hastalıklardan bir hastalıktır. Yüce Allah'ın elinde herbir hastalığa uygun ilaçlar ve tam şifa vardır. O'nun tam kudreti, engin rahmeti ve mutlak zenginliği vardır. Kulun, kendisine son derece zarar ve meşakkat verecek duruma gelmiş olan hastalığını tedavi edecek birine çok büyük ihtiyacı vardır. Artık kul anlamıştır ki o bir hastadır. Çaresi, zengin ve övgüye layık olan Allah'ın elindedir. Hal böyle olunca hemen O'na yalvarır, huzuruna çıkar, kalbi yumuşar ve O'nun izzeti karşısında zelil olur. Anlar ki bütün hamd O'na aittir, bütün mahlukat O'nundur. Oysa kendisi son derece zâlim ve cahildir. Yüce Rabbi ona adaletinin bir kısmıyla değil, bütün adaletiyle muamele etmiştir. Yaptığı şeylerde O son derece hamde layıktır. Onu bu makama getiren ve ulaştıran O'nun hamdidir. Yine anlar ki onda kendi nefsinden kaynaklanan hiç bir hayır yoktur. Bilakis bu tamamen yüce Allah'ın lütfü ve ona verdiği sözü yerine getirmesidir. Mücerret af ve hakkının bağışlanmasından başka, içinde bulunduğu durumdan onun için hiç bir kurtuluş yoktur. Netice olarak nefsi her türlü zem, ayıp ve noksanlığa layıktır. Yüce Rabbi ise her hamd, kemal ve medhe layıktır.

Eğer cehennem ehli, Yüce Allah'ın bunu kendilerine gerekli kılan nimetini, rahmetini, kemâlini ve hamdini görüp -aynı halde devam etmiş de olsalar- yine o haldeyken Allah'ın rızasını talep ederek: "Eğer içinde bulunduğumuz durum senin rızanın eseri ise, bizim istediğimiz senin rızandır. Bizi bu duruma senin hoşnut olmadığın şeyleri talep etmemizden başka bir şey getirmedi. Bu durum, senin bizden razı olmanı sağlıyorsa, senin rızan bizim nihaî amacımızdır. (Eğer seni razı ediyorsa, hiç bir yara asla elem vermez.)

Sen bize, bizim nefislerimizden daha merhametlisin. Bizim yararımıza olan şeyleri en iyi sen biliyorsun. Cezalandırsan da afvetsen de bütün hamd sana aittir" demiş olsalardı cehennem onlar için serinlik ve esenliğe dönüşürdü.

İmam Ahmed Müsned'inde el-Esved b. Serî' hadisinden şu rivayeti yapar: Nebi (a) buyurdular ki: "Kıyamet günü şu dört kişi gelir: Hiç bir şey duymayan sağır bir adam, ahmak bir adam, bunak bir adam ve fetret döneminde ölmüş bir adam. Sağır: "Ben hiç bir şey duymadığım halde İslam geldi" der. Ahmak: "Çocuklar bana davar vb. hayvanların pisliklerini atarken İslam geldi" der. Bunak: "Ben hiç bir şey akıl edemediğim bir sırada İslam geldi" der. Fetret döneminde ölen ise: "Bana hiç bir peygamber gelmedi" der. Bunun üzerine Yüce Allah, kendisine itaat etmeleri için onların sözlerini alır ve "cehenneme girin" diye onlara elçi gönderir." Daha sonra Hz. Peygamber şöyle der: *"Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin olsun ki, oraya girmiş olsalar orası onlar için serinlik ve esenlik olurdu."* Yine Müsned'de Katade'nin el-Hasen'den, onun Ebu Rafi'den, onun da Ebu Hureyre'den rivayet ettiği buna benzer bir hadis vardır. Hz. Peygamber ona da şöyle buyurur: *"Kim cehenneme girerse cehennem onun için serinlik ve esenlik olur. Kim oraya girmezse, oraya sürüklenir."* Onlar kendilerine azap edilmesinden razı olup bunda Rablerinin rızası ve onun emir ve sevgisine muvafakat bulunduğunu öğrenerek azaba koştukları zaman, azap onlar için nimete dönüşür.

Bunun bir benzeri de Abdullah b. Mübarek'in şu rivayetidir. Bana Rişdeyn rivayet etti, dedi ki: Bana İbn En'um Ebu Osman'dan rivayet etti. O da Ebu Hureyre'den rivayet etti. Ebu Hureyre de Rasûlullah'tan (s) onun şöyle buyurduğunu rivayet eder: Cehenneme giren iki adamın feryatları şiddetlenir. Yüce Rab, "onları cehennemden çıkarın" der. Çıkarıldıkları zaman Allah onlara, "niçin feryatlarınız yükseldi?" diye sorar. Onlar da: "Bunu bize merhamet edesin diye yaptık" derler. Yüce Allah: "Benim size rahmetim, gidip daha önce bulunduğunuz ateşe kendinizi atmanızdır" buyurur. Bunun üzerine ikisi de gider ve biri kendini ateşe atar. Bunun üzerine yüce Allah ateşi ona serinlik ve esenlik yapar. Diğeri ayakta durur, kendini atmaz. Rab ona: "Arkadaşın attığı gibi senin de kendini atmana ne engel oldu?" der. Adam: "Rabbim, der, beni oradan çıkardıktan sonra tekrar oraya göndermemeni umarım." Bunun üzerine Yüce Rab: "Umduğunu sana vereceğim" der ve böylece hep birlikte Allah'ın rahmetiyle cennete girerler.

el-Evzâî, Bilâl b. Sa'd'in şöyle dediğini anlatır: "İki adamın cehennemden çıkarılması emredilir. Ateşten çıkarılıp beklediklerinde Allah onlara: "Varıp kaldığınız kötü yeri nasıl buldunuz?" der. Onlar da: "En kötü istirahat yeri ve kulların vardıkları en fena yer" diye cevap verirler. Allah onlara: "Bu, sizin kendi ellerinizin takdim ettiği şeyler sebebiyledir. Ben, kullara asla

zulmetmem" buyurur. Bilâl der ki: Bunun üzerine cehenneme geri çevrilmeleri emredilir. Biri zincir ve bukağıları içinde hiç düşünmeden kendini cehennme atmak üzere koşar. Öbürüne gelince, o oyalanır. Bunun üzerine tekrar getirilmeleri emredilir. Allah, zincir ve bukağıları içinde kendini hiç düşünmeden cehenneme atmak üzere koşana: "Cehennemden çıktığın halde bu yaptığın işe seni sevk eden nedir?" diye sorar. O: "Sana isyan etmenin vebâlinden, ikinci kez gadabına karşı koyamayacağım şeyi gördüm" diye cevap verir. Allah oyalanana da: "Yaptığın işe seni sevk eden nedir?" diye sorar. O da: "Beni oradan çıkardıktan sonra bir daha geri çevirmeyeceğine dair sana olan hüsn-i zannım" diye cevap verir. Bunun üzerine Allah, hepsine merhamet eder ve cennete gönderilmelerini emreder.

12. Nimet ve sevap Allah'ın rahmet, mağfiret, iyilik ve kereminin gereğidir. Onun içindir ki bunları kendi nefsine izafe eder. Azap ve cezaya gelince bunlar Allah'ın yarattığı şeylerdendir. Onun içindir ki Allah "cezalandırıcı", "azap edici" diye isimlendirilmez. Bilakis bunların arası ayrılır ve nimet ve sevap O'nun vasıflarından; azap ve ceza ise, yaptığı işlerden sayılır. Hatta aynı ayet içinde Yüce Allah: "*Kullarıma şunu haber ver: Günahları bağışlayan ve merhamet eden benim,ben. Elem verici azap da benim azabımdır*"[769] buyurur. Yine O, şöyle buyurur: "Biliniz ki, Allah'ın cezalandırması pek yamandır. Yine biliniz ki, Allah son derece bağışlayıcı ve merhamet edicidir."[770] "Doğrusu Rabbinin cezalandırması çok süratlidir. O, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.."[771] En'am Sûresinin son ayeti de bunun gibidir.[772]

Allah'ın isim ve sıfatlarının gereği olanlar, özellikle bunlar Allah'a sevimli gelince, o isim ve sıfatlarla birlikte devam ederler. Bu esasında beklenen gayedir.

Azap dediğimiz kötü işe gelince bu, Allah'ın isim ve sıfatlarına girmez. Her ne kadar bir hikmetten dolayı Allah'ın yaptığı işler arasına girse de, bu hikmet hasıl olunca, hayrın aksine şer yok ve fâni olur. Çünkü Yüce Allah'ın iyiliği daimîdir, asla kesilmez. O ezelden ebede ihsan sahibidir. Daima ihsan edici olmuş ve olmaya da devam edecektir. Oysa Allah'ın devamlı azap edici, devamlı öfkeli ve devamlı intikam alıcı olması O'nun isim ve sıfatlarının gerektirdiği özelliklerden değildir. Bunu bir fakihin, Allah'ın isim ve sıfatları babında düşündüğü gibi iyice düşünüp incele ki, Allah sana O'nu tanımanı ve sevmeni sağlayacak kapılardan bir kapı açsın.

769. Hicr, 15/49-50.
770. Maide, 5/98.
771. Â'raf, 7/167.
772. Bkz. En'am, 6/165.

13. Bu, Allah'ı en iyi bilen ve O'nun isim ve sıfatlarını en iyi tanıyanın: *"Eş-Şerru leyse ileyke", "Şer sana nispet edilemez"*[229] sözüdür. Bunu, *"şer ile sana yakın olunmaz"* şeklinde yorumlayan, kastedilen manayı anlamamış demektir. Bilakis ne zâtında, ne sıfatlarında, ne fiillerinde ve ne de isimlerinde hiç bir şekilde şer Allah'a izafe edilemez. Çünkü O'nun zâtının her yönden mutlak kemali vardır. Sıfatlarının hepsi kemal sıfatları olup, O bunlardan dolayı hamd ve övgüye layık olur. Fiillerinin hepsi hayır, rahmet, adalet ve hikmettir, hiç bir şekilde bunlarda bir şer bulunmaz. Bütün isimleri de güzeldir. Hal böyle olunca nasıl O'na şer izafe edilir? Bilakis şer, O'nun filerinden doğan şeylerde ve yarattığı şeylerde olur. Bunlar ise, Allah'tan ayrıdır. Çünkü O'nun fiili başka, o fiilden doğan sonuç başkadır. O'nun fiili tamamen hayırdır. Ama yaratılan ve yapılan şeye gelince onda hayır da vardır, şer de vardır. Kötülük yaratılmış, Yüce Allah ile kaim olmayan ayrı bir şey olunca, o, Allah'a izafe edilemez. Hz. Peygamber (s.): "Allah, şerri yaratmaz" dememiştir ki, yukardaki sözünün tevili aransın. O böyle demekle ancak vasıf, fiil ve isim olarak kötülüğün Allah'a izafe edilemeyeceğini söylemiştir. Bu anlaşılınca ortaya çıktı ki, şer ancak günahlarda ve günahlardan dolayı gereken şeylerde olur. Hayra gelince o; iman, itaatler ve bunlardan dolayı gereken şeylerdir.[230] İman ve itaatler, Yüce Allah'la ilgilidir. Allah, mahlukatım bunlar için yaratmış; bunlar için peygamberlerini göndermiş ve kitaplarını indirmiştir. İtaatler, Rabbi övmek, ululamak, O'na saygı göstermek ve kulluk etmektir. Bunların da talep ettiği ve gerektirdiği eserler vardır. Alakalı oldukları şey devam ettikçe onların eserleri de devam eder. Kötülüklere gelince, bunlar bizzat kastedilen şeyler olmadığı gibi mahlukatın yaratılmasının gayesi de değillerdir. Bunlar sevilen bir iş için takdir edilen ve sevilen işe vesile kılınan "yapılmış işler"dir. Ne için takdir edilmişlerse, o hâsıl olunca, bunlar da zayıflayıp yok olurlar ve iş, sırf hayra geri döner.

14. Yüce Allah haber veriyor ki, O'nun rahmeti her şeyi içine almıştır. Hiç bir şey yoktur ki, içinde Allah'ın rahmeti bulunmasın. Bu, Allah'ın kula, ona meşakkat ve elem veren ve onun çok kerih gördüğü bir şeyle merhamet etmesiyle çelişmez. Çünkü böyle yapması da, daha önce geçtiği gibi, O'nun rahmetindendir. Az önce Ebû Hureyre hadisini ve yüce Allah'ın o iki adama: "Benim size rahmetim, gidip daha önce bulunduğunuz ateşe kendinizi atmanızdır" dediğini zikretmiştik.

Bir eserde şöyle gelmiştir: "Kul, şiddetli bir bela ile belaya uğramış birisine dua edip "Allah'ım! O'na merhamet et" dediği zaman Yüce Rab şöyle buyurur: "Zaten kendisine merhamet etmekte olduğum bir şeyle ona nasıl merhamet edeyim!"[231] Çünkü bela vermek, Allah'tan kullarına bir rahmettir.

İlahî bir eserde (kudsî hadiste) Yüce Allah, şöyle buyurur: "Benim zikir ehlim, benim meclisimde bulunanlardır. Bana itaat edenler, benim ikramıma nail olanlardır. Bana şükredenler, benden fazlasını alanlardır. Ben, bana isyan edenleri rahmetimden ümit kestirmem. Eğer tevbe ederlerse ben onların sevgilisiyim. Tevbe etmezlerse, onların doktoruyum. İşledikleri ayıplardan temizlemek için onları musibetlerle imtihan ederim." Bela ve ceza, onlarsız yok olmayan hastalıkları yok etmek için takdir edilmiş ilaçlardır. Ateş (cehennem) en büyük ilaçtır. Dünyada tedavi olana bu gördüğü tedavi, ahirette ilaç alma ihtiyacını hissettirmez. Aksi halde mutlaka hastalığa uygun ilacı alması gerekir. Yüce Rabbi celal sıfatlarıyla ve hikmeti, rahmeti, iyiliği, ihsanı, zenginliği, varlığı, kullarını sevmesi, onlara nimet vermek istemesi ve onlara rahmetinin gazabından önce gelmesi gibi kemal vasıflarıyla tanıyan, bunu kabule koşmasa da inkâra da koşmaz.

15. Yüce Allah'ın fiilleri hikmet, rahmet, maslahat ve adâletten hariç olmaz. Dolayısıyla O; ne boş iş yapar, ne zulmeder ne de bâtıl bir şey işler. Aksine O, diğer ayıp ve noksanlıklardan münezzeh olduğu gibi bundan da münezzehtir.

Bu sabit olunca, eğer onlara yapılan azap, neticede o pislik yok olup temizlik tamamlanması için bir rahmet olacaksa, bunun manası açıktır. Eğer bu azap bir hikmetten dolayı ise, o beklenen hikmet hâsıl olduğunda azap yok olur. Yoksa hikmette, Yüce Rabb var oldukça daima var olacak şekilde azabın ebediyyen devam etmesi diye bir şey yoktur. Eğer azap, bir maslahattan dolayı ise bakılır, eğer bu maslahat onlara râci olacaksa, onların maslahatı aynı şekilde azapta kalmalarında değildir. Eğer maslahat, Allah'ın dostlarına râci olacaksa bu, onların sahip oldukları nimette en mükemmel şekliyle vardır. Dolayısıyla bu, azabın ebedî kılınmasını gerektirmez. Allah'ın veli kullarına vereceği nimet ve onun kemali, onların babalarının, oğullarının ve eşlerinin azapta ebedî kalmalarına bağlı değildir.

Eğer siz:

"Bu; rahmet, hikmet ve maslahatın gereğidir derseniz" makul olmayan bir şey söylemiş olursunuz. "Bu, sırf meşiete aittir. Onun için ne bir hikmet ne de bir gaye talep edilir derseniz" bunun cevabı iki şekilde olur:

Birincisi: Hâkimler hâkimi ve âlimler âliminin fiillerinin hikmet, maslahat ve övülen gayeleri gerçekleştiremez olması muhaldir. Kur'an, sünnet, aklî deliller, fıtrat ve görünen ayetler bunun bâtıl olduğuna şahittir.

İkincisi: Eğer durum böyle olsaydı, onları azapta bırakmak ve azabın kesilmesi O'nun dilemesine nisbetle bir olur ve onun eksikliğinde kema-

liyle çelişki teşkil eden bir durum olmazdı. Yüce Allah bize azabın ebedî ve sonsuz olduğunu bildirmedi. Bu takdire göre söylenecek son söz, bunun, hükmü sâdık habere bağlı câiz ve mümkün şeylerden olmasıdır. Eğer sen; hikmet, rahmet ve maslahatla illetlendirme yoluna girersen, bu, devamlılığı gerektirmez. İlletlendirilmeyen sırf meşiet yoluna girersen, bu da azabın devamlılığını gerektirmez. İş, mücerret duymaya bağlı olursa, bunda, azabın devamlılığını gerektiren bir şey yoktur.

16. Yüce Allah'ın azap edilenlere gösterdiği rahmeti onlara olan gazabından önce gelir. Çünkü Allah onları rahmetiyle yaratmış, rahmetiyle yetiştirmiş, rahmetiyle onlara rızık ve afiyet vermiş ve rahmetiyle onlara peygamberler göndermiştir.

Ceza ve azap sebepleri, rahmet sebeplerinden sonra gelir ve onlardan sonra ortaya çıkar. Çünkü Allah'ın onlara rahmeti gazabından önce gelir. Allah onları, rahmeti gazabından ve cezasından onlara daha yakın olacak şekilde yaratmıştır. Onun içindir ki, kâfir çocuklarını, Allah onların üzerine rahmetini atmış olduğu halde görürsün. Bu nedenle onları gören, kendilerine acır. Bundan dolayı Allah, onların öldürülmesini yasaklamıştır. Allah'ın onlara rahmeti, gazabını geçmiştir. Böylece rahmet onlara daha önce gelir. Onlar her durumda yani afiyet içinde olduklarında da, belaya uğradıkları durumlarda da Allah'ın rahmeti içindedirler. Rahmet onlara daha önce geldiğine göre, o rahmete gazap ve öfke eseri ârız olsa da rahmetin eseri tamamen iptal olmaz. Çünkü bu öfke ve gazap, onlardan kaynaklanan bir sebepten dolayıdır. Rahmetin eserine gelince, bunun sebebi Yüce Allah'tandır. Allah'tan olan, onlara rahmeti; kullardan olan ise onların cezalandırılmasını gerektirir. Allah'tan olan, daha önce ve üstündür. Allah'ın rahmeti gazabına üstün gelince, rahmetin eserinin gazabın eserine üstün gelmesi daha uygun olur ve daha yakışık alır.

17. Yüce Allah azaptan, *"kısır bir günün azabı"*[773], *"büyük bir günün azabı"*[774] ve *"elem verici bir günün azabı"*[775] diye haber veriyor. Oysa nimetten, bir tek yerde dahi "bir günün nimetinden" diye haber vermiyor. Sahih hadiste kıyamet gününün 50 bin sene olarak takdir edildiği görülür. Azap görenler, suçlarına göre farklı sürelerde azap içersinde kalırlar. Yüce Allah azabı; dünyalıklar, bunların sebepleri ve kendisiyle Allah murat edilmeyip dünya murat edilen şeylerden dolayı var etmiştir. Yani azap bundan dolayı verilir. Ahiret için yapılanlara ve kendisiyle Allah'ın rızası murat edilenlere gelince, bundan dolayı azap olmaz. Dünya için, onun sona ereceği bir süre yaratılmıştır.

773. Hacc, 22/55.
774. Zumer, 39/13.
775. Hûd, 11/26.

Allah için yapılmayan şeylerden, dünyadan o yurda intikal edenler sebebiyle kul azap görür.

Kendisiyle Allah'ın rızası ve ahiret yurdu murat edilenlere gelince, bunlarla fani ve yok olmayan şeyler murat edilmiş demektir. Dolayısıyle murat edilen şey devam ettikçe o da devam eder. İstenen gaye daimi ve ezeli olunca, azalıp yok olan gayenin aksine, buna taalluk eden şeyler de son bulmaz. Yani, kendisiyle Allah'tan başkası murat edilen şeyler, murat edilen ve istenen şeylerin yok olmasıyla yok olup gider. Kendisiyle Allah'ın rızası murat edilen şeyler ise, murat edilen ve istenen şeyin baki olmasıyla baki olurlar. Dünya yok olup sebepleri kesilince ve orada Allah'tan başkası için olan ameller ve zâtlar öbür âleme göçüp bunlar azaba ve elemlere dönüşünce, nimetlerin aksine, onların devamıyla devam eden bir ilintileri (bağları) kalmaz.

18. Hâkimler hakiminin hikmetinde; ebedi, sonsuz ve kesintisiz bir azapla azap edeceği bir mahlukat yaratmak diye bir şey yoktur. Sem'î, aklî ve fıtrî deliller göstermiştir ki, Yüce Allah hakimdir ve hakimler hakimidir. Dolayısıyle o mahlukatına azap etti mi bir hikmetten dolayı azap eder. Nitekim dünyada onun şeriat ve kaderinde de azap ve ceza bulunur.[776] Çünkü bunda hikmet, maslahat, kulu temizleme ve tedavi etme ve o elemlerle kuldan zararlı ve kötü maddeleri çıkarma gibi sağlıklı akılların görebileceği şeyler vardır. Bunda Allah'tan başkasının bilemeyeceği; nefisleri temizleme ve onları ıslâh etme, hem onlara hem benzerlerine engel olma, onları rablerine karşı fakr u zaruret halinde durdurma ve bundan başka hikmetler ve övülen gayeler vardır.

Şüphe yok ki cennet temizdir, oraya ancak temiz olan girer. Onun içindir ki kullar, cennetle cehennem arasındaki bir köprü üzerinde Sıratı geçtikleri zaman hesaba çekilirler ve dünyada aralarında olan haksızlıklar birbirlerine kısas uygulanarak giderilir. Nihayet aklanıp temizlendiklerinde cennete girmelerine izin verilir. Malumdur ki, azaptan önce dünyaya geri çevrilseler yine kendilerine yasak edilen şeyleri yapacak olan kötü, karanlık ve pis nefislerin selamet yurdunda âlemlerin Rabbinin civarında oturmaları yakışık olmaz. Nefislerini o kir, pas ve pislikten arındıracak şekilde onlara ateşle azap edildiğinde, bu, hakimler hakiminin hikmet ve rahmetinden olur. İçlerinde uzun bela ve ateşle yok olacak bir kötülük bulunan nefisler yaratmak hikmetle çelişmez. Nitekim altın, gümüş ve demirin pası da ateşle yok olur. Bu, hikmet konusunda makul bir şey olup bu sıfat üzerine yaratılan âleme gerekli özelliklerdendir.

776. Şer'i ceza; hadler ve tazirlerdir. Kaderi ceza ise, bedeni hastalıklar ve ruhi elemlerdir.

Kötülüğü ebediyyen devam eden ve azabı sonsuz olan nefisler yaratmaya gelince, hikmet ve rahmette böyle bir şey görülmez. Böyle nev'in, yani her yönden kötü ve içinde hayır namına asla bir şey bulunmayan zâtların varlığı hakkında akıllı kişiler arasında tartışma vardır. Bunların varlık âlemine girdikleri takdir edilmesi durumunda bilinmeli ki yüce olan Rabbin, zâtları değiştirmeye ve zâtları ve sıfatları bir başka hale çevirmeye gücü yeter. Neticede bu nefisleri yaratmaktan beklenen hikmet ile onlara azap etmekten beklenen hikmet bulununca, yüce Allah'ın onları bu yaratılışın dışında bir başka yaratılışla yaratmaya ve onlara bu ikinci yaratılışta bir başka rahmet nev'î ile rahmet etmeye gücü yeter.

19. Sabit oldu ki yüce Allah cennet için, karşılığında kendilerine cennet verilecek bir hayır işlemedikleri halde kendilerini cennette oturtacağı bir başka halk yaratır. Azap bu nefislerden alacağını aldıktan ve ceza ulaşacağı yere ulaştıktan sonra aıtık o nefisler acze düşüp boyun eğer, zillet içersinde Rablerine ve yaratıcılarına hamd ile itirafta bulunur, Allah'ın kendilerine tamamen âdil davrandığını, içinde bulundukları durumun Allah'tan bir hafifletme olduğunu, Allah kendilerine bundan dolayı daha şiddetli azap etmek isterse bunu yapacağını itiraf ederler. Oysa Allah onlara cezanın yazılmasını[777], rıza ve muhabbetine uygun düşmesini talep ederek dilemiş ve azabın o nefisler hakkında daha iyi olacağını, azaptan başkasının onlara uygun düşmeyeceğini ve nefislerin ancak onunla düzeleceğini bilmiştir. Neticede bütün o pislikler eriyerek bu nefislerden yok olup gider ve onların yerini zillet, acziyet ve yüce Rabbe hamd ve övgü alır. Allah'ın hikmetinde bundan sonra o nefislere azabı devam ettirmek yoktur. Çünkü nefislerdeki kötülük gitmiş yerini hayır almış, şirk gitmiş yerine tevhid, kibir gitmiş yerine zillet ve boyun eğme gelmiştir. Bu, Yüce Allah'ın *"geri gönderilseler, men edildikleri şeyleri yine yaparlardı"*[778] sözüyle çelişmez. Çünkü onların bu isteği, o pislikleri gideren azabı bizzat tatmadan önce ve oraya girmeden onu gördükleri zamandır. Zira Yüce Allah şöyle buyurur: *"Onların ateşin karşısında tutulup da, Ah keşke geri gönderilsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamayıp mü'minlerden olsak, dedikleri zamanı bir görsen... Hayır, daha önce gizlemekte oldukları şeyler kendilerine göründü de (ondan böyle temennide bulundular.) Geri gönderilseler, menedildikleri şeyleri yine yaparlardı. Onlar gerçekten yalancıdırlar."*[779] İşte onlar bu sözleri, azap onlardan o kötülükleri çıkarmadan önce söylerler. Ama onlar asırlarca azapta kalınca -ki "hıkb" kelimesi, ellibin seneyi ifade eder. Nitekim Taberanî Mu'cem'inde Ebu Ümâme hadisinden rivayet ettiğine göre

777. *Hâdi'l-Ervah*'ın matbu nüshasında, "ve şâe ketbe'l-ukubeti..." sözü böyle yazılıdır.

778. En'am, 6/28.

779. En'am, 6/27-28.

Nebi (a): "Hıkb, ellibin senedir"[780] buyurmuştur- evet azapta bu kadar uzun süre kaldıktan sonra o kibir, şirk ve pisliğin devam etmesi imkansızdır.

20. Sahihayn'de Ebu Saîd el-Hudrî tarafından rivayet edilen "şefaat hadisi"nde sabit olduğuna göre, Yüce Allah : "Melekler şefaat etti, nebiler şefaat etti, mü'minler şefaat etti, merhametlilerin en merhametlisinden başkası kalmadı" buyurur ve ateşten bir avuç alarak hiç hayır işlememiş ve ateşte kömüre dönmüş bir kavmi oradan çıkarır ve onları "Hayat Nehri" denilen cennetin ağızlarındaki bir nehre atar. Onlar, selin getirdiği çer-çöp içinden bitki tohumunun çıkması gibi çıkarlar. Bunun üzerine cennet ehli: Bunlar, yaptıkları bir amel ve takdim ettikleri bir hayır olmadan Yüce Allah'ın cennete soktuğu azatlı kullarıdır" derler. İşte ateş bunların hepsini yakmış ve hiç birinin bedeninde ateşin değmediği bir yer kalmamıştır. Çünkü ateşte yanmış kömüre dönmüşlerdir. Sözün akışından anlaşılıyor ki, bunların kalplerinde zerre ağırlığınca bir hayır yoktur. Çünkü hadisin lâfzı şöyledir: "Allah buyurur ki: Dönünüz! Kalbinde zerre ağırlığınca hayır olan kimi bulursanız onu çıkarınız." Bunun üzerine birçok halkı çıkarırlar, sonra da: "Ey Rabbimiz! Orada hiç bir hayırlı bırakmadık" derler. Yüce Allah: "Melekler şefaat etti, nebiler şefaat etti, mü'minler şefaat etti. Merhametlilerin en merhametlisinden başkası kalmadı" buyurur ve ateşten bir avuç alarak asla bir hayır işlememiş bir kavmi oradan çıkarır. Sözün bu akışı gösteriyor ki, bu kişilerin kalplerinde zerre ağırlığında bir hayır yoktur. Buna rağmen ilahî rahmet, onları oradan çıkarmıştır. Ailesine kendisini ateşle yakıp karaya ve denize saçmalarını vasiyet eden kişiye Yüce Allah'ın gösterdiği rahmet de bundandır. O kişi Allah'ı atlatabileceğini zannettiği için bu vasiyeti yapmıştı. Çünkü o, ahiret hayatı ve yüce kudretten şüphe etmiş, hiç bir hayır işlememişti. Buna rağmen Yüce Allah ona: "Bu yaptığına seni sevkeden nedir?" diye sorar. O da: "Sen daha iyi biliyorsun ya, senden duyduğum korku" diye cevap verir. Yüce Allah'ın ona merhamet etmesi gecikmedi. Yüce Allah'ın, mahlukatı hakkında beşer aklının ulaşamayacağı bir hükmü vardır.

Enes (r) hadisinde sabit olduğuna göre Rasûlullah (s) şöyle buyurur: *"Yüce Allah, 'Beni bir gün zikredeni veya bir makamda benden korkanı cehennemden çıkarır' buyurur."*[781] Dediler ki: Baştan sona bütün ömrü boyunca bir tek gün olsun Allah'ı zikretmeyen ve bir tek saat O'ndan korkmayan kim vardır? Şüphe yok ki, Yüce Allah'ın rahmeti herhangi bir vakitte kendisini zikredeni veya herhangi bir makamda kendisinden korkanı cehennemden çıkardığına göre, bu rahmetin ateşi yok etmesi, benzeri olmayan bir iş değildir. Ama bu kişiler, cehennem daha ateş halindeyken oradan çıkarlar.

780. Taberani, Mu'cem.

781. Tirmizi, Cehennem, 9.

21. Kulun, gûnahım; kötülük, zulüm ve kınamayı her yönden kendisine; adalet, hamd, rahmet ve mutlak kemâli de her yönden Rabbine nisbeti içeren gerçek bir itirafla itiraf etmesi, Rabbinin ona acımasını sağlar ve merhamet etmesine neden olur. Allah kuluna rahmet etmek istediği zaman bu itiraf duygusunu, rahmet onunla beraber olduğu halde kulun kalbine atar. Özellikle bu itirafla birlikte, kulun, Rabbinin kendisine kızmasına sebep olan şeylere tekrar dönmeyi kesinlikle bırakma azmi bulunduğunda ve Rabbi bu duygunun onun kalbine ve ta içine girdiğini bildiğinde, artık ona rahmetin ulaşması gecikmez.

Taberanî'nin *Mu'cem*'inde Yezid b. Sinan er-Rehâvî'nin Süleyman b. Âmir'den onun da Ümâme'den (r) rivayet ettiği hadiste Rasûlullah (s) şöyle buyurur: Cennete girecek son adam, babasından kaçmaya çalıştığı halde bu çabası kendisini koşmaktan aciz bırakarak babası tarafından dövülen bir çocuk gibi, karnı sırtına geçmiş güçsüz bir halde Sırat üzerinde bulunan adamdır. Bu adam der ki: "Ey Rabbim! Beni cennete ulaştır ve cehennemden kurtar." Allah: "Ey kulum! Seni cehennemden çıkarıp cennete sokarsam bana günahlarını ve hatalarını itiraf eder misin?" diye ona vahyeder. Kul: "Evet, ey Rabbim! İzzetine ve celâline yemin olsun ki, beni cehennemden kurtarırsan sana günahlarımı va hatalarımı itiraf edeceğim" der ve köprüyü geçer. Kendi kendine: "O'na günahlarımı ve hatalarımı itiraf edersem beni mutlaka cehenneme geri çevirir" der. Bunun üzerine Allah ona: "Ey kulum! Bana günahlarını ve hatalarını itiraf et, onları senin için bağışlayayım ve seni cennete sokayım" diye vahyeder. Kul: "Hayır, izzetine ve celâline yemin olsun ki ben asla hiç bir günah işlemedim, hiç bir hata da yapmadım" der. Allah ona: "Kulum! "Benim, senin aleyhinde bir delilim var" diye vahiyde bulunur. Kul sağa sola döner, hiç kimseyi göremez. "Ey Rabbim! Bana delilini göster" der. Bunun üzerine Allah onun derisinden, küçük ve önemsiz görülen şeyleri konuşmasını ister. Kul bunu görünce: "Ey Rabbim! İzzetine yemin olsun, bende büyükleri de var" der. Allah: "Ben onları senden daha iyi biliyorum. Bana onları itiraf et ki, onları senin için bağışlayayım ve seni cennete sokayım" diye vahyeder. Bunun üzerine kul günahlarını itiraf eder ve cennete girer. Rasûlullah (s) bunları anlattıktan sonra, azı dişleri görünene kadar güler ve şöyle der: "Bu, cennet ehlinin en alt mertebede olanıdır. Onun üstündeki nasıl olur?!"

Yüce Rab kulundan itirafta bulunmasını, huzurunda eğilip aczini kabul etmesini, onun için boyun bükmesini ve razı olduğu şeylere azmetmesini istiyor. Cehennem ehli bu ruhu kaybetmeye devam ettikçe rahmet ruhunu da kaybederler. Yüce Allah onlara veya onlardan dilediklerine merhamet etmek istediğinde bunu onların kalbine verir ve ona rahmet ulaşır. Yüce Rabbin

kudreti bunu yapmaktan aciz değildir. Bunda yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının gerektirdiği şeylerle çelişen bir durum yoktur. Çünkü o, ne dilerse yapacağını haber vermiştir.

22. Yüce Allah, büyük günah sayılan masiyetlerden dolayı cehennemde devamlı kalmayı vacip kılmış ve bunu ebedilik kaydıyla kayıtlamıştır. Bu, onun kesilmesi ve sona ermesiyle çelişmez. Yüce Allah'ın: "Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."[782] sözü bunun örneklerindendir. Nebi'nin (a): "Kim kendini bir demirle öldürürse, demiri kendi elindedir. Cehennem ateşi içinde devamlı kalmak ve orada devamlı bırakılmak üzere ona bu demirle vurulur"[783] sözü de bundandır. Bu sahih bir hadistir. Hz. Peygamber'in (s) kendini öldüren kimse hakkında bir başka hadisteki sözü de buna benzer: "Yüce Allah buyurdu; "Kulum benden önce kendini öldürdü. Ona cenneti haram kıldım."[784] Bundan daha beliğ olanı da Yüce Allah'ın şu sözüdür: *"Kim Allah'a ve Rasûlüne karşı çıkarsa, artık onun için, içinde ebedi kalmak üzere cehennem vardır."*[785] Bu, kuldan kaynaklanan bir sebeple yani tevhidle kesin olarak kesilmesine rağmen, devamlılık ve ebedilikle kayıtlı bir tehdittir. Cehennem ehline yapılan genel (kayıtsız) tehdit de böyledir. Onun da rahmeti kendisine vacip kılan ve rahmeti gazabını geçen Allah'tan gelen bir sebeple kesilmesi imkansız olmaz. Kâfir, Allah katında bulunan her rahmeti bilseydi, O'nun rahmetinden ümit kesmezdi. Nitekim Buharî'nin Sahih'indeki bir hadiste Nebi (a): "Allah rahmeti yarattığı gün yüz rahmet olarak yaratmıştır" buyurur ve sonunda şöyle der: "Kâfir, Allah katında bulunan her rahmeti bilseydi cennetten ümidini kesmezdi. Müslüman da Allah katında bulunan bütün azapları bilseydi cehennemden emin olmazdı."[786]

23. Yüce Allah'tan cehennem azabının sonsuz ve hiç kesilmeyecek şekilde ebedi olduğuna dair açıkça bir haber gelmiş olsaydı, bu, Allah'tan bir tehdit olurdu. Allah vadinden dönmez. Ama tehdite gelince, ehl-i sünnet mezhebinin tamamı; O'nun tehdidinden dönmesinin bir kerem, afv ve göz yumma olduğu görüşündedir. Yüce Allah bununla methedilir ve bundan dolayı övülür. Çünkü cezalandırma O'nun hakkıdır, ister vazgeçer ister yerine getirir. Cömert ve değerli kişi hakkını tamamen almaz. Cömertlerin en cömerti nasıl alsın ki? Yüce Allah Kitabında birçok yerde sözünden dönme-

782. Nisa, 4/93.
783. Buharî, Tıb, 56; Müslim, *İman*, 175.
784. Buharî, *Cenaiz*, 83.
785. Cin, 72/23.
786. Buharî, *Rikak*, 19; Müslim, *Tevbe*, 23; Tirmizi, *Deavât*, 99.

yeceğini açıkça belirtmiş ama bir tek yerde dahi "Allah, tehdidinden dönmez" dememiştir.

Ebu Ya'la el-Mevsılî; Hüdbe b. Halid, Süheyl b. Ebî Hazm, Sâbit el-Bennânî, Enes b. Malik (r) tarikiyle Rasûlullah'ın (s) şöyle dediğini rivayet ediyor: *"Allah kime yaptığı bir amelden dolayı sevap vadederse onu yerine getirir. Kime yaptığı bir amelden dolayı cezalandırma tehdidinde bulunursa, onu yapıp yapmamada muhayyerdir."*

Ebu'ş-Şeyh el-İsbehanî der ki: Bize Muhammed b. Hamze anlattı. Ona Ahmed b. el-Halil, el-Asmaî'den naklen anlattı. el-Asmaî der ki: Amr b. Ubeyd, Ebu Amr b. el-Alâ'ya gelerek: "Ey Ebâ Amr! Allah vaadinden döner mi?" der. Ebu Amr b. Alâ: "Hayır" der. Amr b. Ubeyd: "Ne dersin? Allah, yaptığı amelden dolayı cezalandırmayla tehdit ettiği kimseye vaadinden döner mi?" der. Ebu Amr b. el-Alâ: "Arapçada olmayan bir söz söyledin, ey Ebâ Osman, der. Vaad (söz verme), vaid (tehdit)den başka bir şeydir. Arap bir kötülük yapma sözü verir, sonra yapmazsa bunu utanılacak bir şey saymadığı gibi, sözden dönme de saymaz. Bunu bir kerem ve lütuf olarak görür. Sözden dönme ancak bir hayır vaad eder sonra onu yapmazsa olur." Amr b. Ubeyd: "Bana bunu Arap kelâmında bulup göster" der. O da: "Evet, sen, evvelkilerin şu sözünü işitmedin mi?" der:

ولا يرهب ابن العم ما عشت سطوتي ولا أختشي من صولة المتهدد
وأني وإن أوعدته أو وعدته لمخلف إيعادي ومنجز موعدي

"Amcazâdem, ben yaşadıkça benim saldırımdan korkmaz.
Ben de tehdit edenin saldırısından çekinmem.
Ben, eğer tehdit eder veya bir vaadde bulunursam
Mutlaka tehdidimden döner, vaadimi yerine getiririm."

Ebu'ş-Şeyh, Yahya b. Muaz'ın şöyle dediğini söyler: Vaad ve vaid (söz verme ve tehdit etme) haktır. Vaad, kulların Allah üzerinde bir hakkıdır. Allah, "kullar şunu yaparlarsa onlara şunları vereceğim" diye garantide bulunmuştur. Verdiği sözü yerine getirmeye, Allah'tan çok kim layıktır? Vaîd (tehdit) ise, O'nun kullar üzerinde hakkıdır. Allah "şöyle yapmayın yoksa size azap ederim" demiş ama onlar o işi yapmışlardır. Artık dilerse afveder, dilerse sorguya çeker. Çünkü bu O'nun hakkıdır. Bu ikisinden Rabbimize en yakışanı afv ve keremdir. Zira O çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

Bunu gösteren ve destekleyen şeylerden biri de Ka'b b. Züheyr'in haberidir. Ka'b, Rasûlullah (s) kendisini tehdit ettiği zaman şöyle der:

نبئت أن رسول الله أوعدني والعفو عند رسول الله مأمول

"Bana haber verildi ki, Rasûlullah beni tehdit etmiş
Oysa Rasûlullah katında afv, beklenen bir şeydir."

Mutlak tehdit hakkında durum böyle olunca, ardından *"Rabbin ne dilerse onu yapandır"*[787] sözü getirilen bir istisnâyla birlikte yapılan tehdidin durumu nasıl olur? Bu, "Rabbinin dilediği hariç" sözünün ardından, Yüce Allah'ın, dilediği şeyi yapacağına dair verdiği bir haberdir. Bu haber kesinlikle, "Rabbinin dilediği hariç" müstesnasıyla ilgilidir. Sadece "müstesna minh"e raci olması caiz olmaz. Aksine ya sadece müstesnaya ya da ikisine birden raci olur. İstisna'nın, "Rabbinin dilediği hariç" sözüyle ilgili olmasının, *"orada devamlı kalmak üzere"* sözüyle ilgili olmasından daha uygun olduğu gizli değildir. Bu, düşünen bir kimse için apaçık ortadadır. Sahâbenin anladığı da budur. Onlar böyle anlamış ve: "Bu ayet, Kur'an'daki her tehdit için geçerlidir" demişlerdir. Onlar bununla sadece istisnâyı kastetmemişlerdir. Çünkü istisnâ, En'am'da da zikrediliyor. Onlar böyle derken ancak, istisnânın ardından, "Rabbin ne dilerse onu yapandır" sözünün getirilmiş olmasını kastetmişlerdir. İstisnanın ardından bu sözün getirilmesi, yüce Allah'ın En'am Sûresi'ndeki: *"Allah'ın dilediği süre hariç, içinde ebediyyen kalmak üzere yurdunuz Cehennemdir. Kuşkusuz Rabbin hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyi bilir"*[788] sözüne benzer. Yüce Allah haber veriyor ki, onların azabı bütün vakitlerdedir. Allah'ın dilediği bir vakitte azabın onlardan kaldırılması ise, O'nun ilminin ve hikmetinin kemalinden ortaya çıkar. Yoksa hikmet, maslahat, rahmet ve adaletten soyutlanmış bir dileme neticesinde ortaya çıkmaz. Çünkü Allah'ın dilemesinin bunlardan soyutlanması imkansızdır.

24. Kısa zamanda yok olacak olan bu fâni ve değersiz dünyada rahmet yönü, ceza ve gazap yönünden daha üstündür. Öyle olmasaydı bu dünya mamur olmaz ve varlığı ayakta kalamazdı. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *"Eğer Allah insanları zulümleri sebebiyle hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiç bir canlı bırakmazdı."*[789]; *"Eğer Allah yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırsaydı, yer üzerinde hiç bir canlı bırakmazdı."*[790] Eğer Allah'ın rahmet, mağfiret ve afvının genişliği olmasaydı, âlem ayakta duramazdı. Bununla beraber O'nun bu dünyada gösterdiği ve yaratıklar arasına indirdiği rahmet, rahmetin yüz cüzünden bir cüzdür. Bu dünyada rahmet yönü, üstün geldiğine ve cezayı gerektiren şeyleri yapmalarına ve bizzat işlemelerine,

787. Hud, 11/107.
788. En'am, 6/128.
789. Nahl, 16/61.
790. Fatır, 34/45.

Rablerini gazaplandıracak işleri yapma imkanı bulmalarına ve O'nu öfkelendirecek yerlere koşmalarına rağmen kâfire ve mü'mine, facire ve iyiye ulaştığına göre, bu dünyadakinden doksan dokuz kat daha fazla olan bir yurtta rahmet yönü nasıl üstün gelmez? Hem de azap kâfirlerden alacağını almış, o nefisler acizliklerini itiraf etmiş, azap onları yenik düşürmüş ve pislik ve kötülüğü eritip onlardan gidermişken... Bu pislik ve kötülükler, dünyada bile o nefislerle Allah'ın onlara rahmeti arasında engel olmuyor. Aksine bu nefisler, kendilerine ceza verilmesini ve öfke duyulmasını gerektiren şeyleri yapmalarına rağmen Allah onlara merhamet ediyordu. Öfke ve cezayı gerektiren şeyler yok olup o dünyada rahmet yönü kat kat güçlenince ve oradaki pislik ve kötülük yok olarak ateş onları eritip yiyince durum nasıl olur? İşin sırrı şu ki, rahmet ve ihsan isimleri, intikam isimlerinden daha üstün, daha belirgin ve daha çoktur. Rahmet fiili de intikam fiilinden daha çoktur. Rahmet eserlerinin ortaya çıkışı, intikam eserlerinin ortaya çıkışından daha fazladır. Rahmet, Allah'a intikam fiilinden daha sevimlidir. Allah mahlukatını rahmetle yaratmış, onları rahmet için var etmiştir. Rahmet, O'nun gazabını geçen ve ona üstün gelen sıfatıdır. O, rahmeti kendine vacip kılmıştır. O'nun rahmeti her şeyi içine almıştır. Rahmetle yaratılanlar bizzat talep edilen şeylerdir. Gazapla yaratılanlar ise bizzat değil, başkası için kastedilen şeylerdir. Nitekim bunun açıklaması daha önce geçti. Ceza, uslandırma ve temizlemedir. Rahmet ise; iyilik, kerem ve cömertliktir. Ceza, tedavi etmek; rahmet ise lütuf ve bağıştır.

25. Yüce Allah'ın kıyamet günü bütün mahlukatına hem kendisinin hem de peygamberlerinin doğru sözlü olduğunu, düşmanlarının ise yalancı ve iftiracılar olduğunu göstermesi gerekir. Allah onlara, düşmanları hakkında en âdil hüküm olan kendi hükmünü ve bırakın veli kullarını, meleklerini ve peygamberlerini, düşmanlarının bile O'na hamd edecekleri bir hükümle onlar hakkında hüküm verdiğini gösterecektir. Orada bütün kainat, âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdi dile getirir. Onun içindir ki, Yüce Allah şöyle buyurur: *"Aralarında hak ile hüküm verilmiş ve: 'Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun' denilmiştir.*[791] Burada bu sözü söyleyenin zikredilmemesi, mutlaklık kastedildiği ve bu, her konuşanın lisanında ve kalbinde cereyan ettiği içindir. el-Hasen şöyle der: *"Kalpleri Allah'a hamd ile dolu olduğu halde, O'na öfkelenmeye bir yol bulamadan cehenneme girdiler."* *Yüce Allah'ın: "İçinde devamlı kalmak üzere, cehennemin kapılarından girin, denilir"*[792] sözünde de bu sözü söyleyenin zikredilmemesini güzel kılan şey budur. Söyleyen zikredil-

791. Zümer, 39/75.
792. Zümer, 39/72.

meyince sanki bütün kainat bunu söylüyormuş gibi olur. Çünkü bu, Allah'ın onlar hakkındaki âdil hükmü olup hikmetinin ve hamdinin gereğidir.

Cennet ehline gelince, Yüce Allah şöyle buyurur: *"Cennetin bekçileri onlara: 'Selam size! Tertemiz oldunuz. Devamlı kalmak üzere girin oraya.' derler."*[793] Onlar cenneti kendi amelleriyle hak etmediler. Onu ancak Allah'ın afvı, rahmeti ve lütfü ile hak ettiler. Yüce Allah meleklerine ve bütün mahlukatına âdil hükmünü ve engin hikmetini, cezayı akılların, fıtratın ve yaratılışın en uygun ve layık gördüğü yere koyduğunu, bunun Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının gereği olan hamdinin kemalinden olduğunu, bu pis, zâlim ve fâcir nefislere bundan başkasının layık olmadığını, onlara bu muameleden başkasının güzel olmayacağını, onların da bizzat buna ehil ve layık olduklarını itiraf ettiklerini gösterince bu dünyada ve o yurtta şerrin ve onun gerektirdiği şeylerin bulunmasına sebep olan hikmet hâsıl olur. İlahî hikmette, şerler daima bâki kalır, onların sonu yoktur, asla kesilmezler diye birşey yoktur ki bu konuda şerler ve hayırlar aynı seviyede bulunsun. İşte bu, iki fırkanın bu meselede ayaklarının ulaşabileceği son noktadır. Herhalde bunu, bu kitaptan başka yerde elde edemezsin.

Eğer: "Bu dünyadan kat kat büyük olan bu önemli meselede sizin ayağınız nereye vardı?" denilirse şöyle cevap verilir: Yüce Allah'ın; *"Kuşkusuz Rabbin ne dilerse onu hakkıyla yapandır"*[794] sözüne ulaştı. Bu konuda mü'minlerin emîri Ali b. Ebû Talib'in (r) ayağı da buraya ulaştı. Çünkü o, cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin de cehenneme girişini ve onların ve bunların karşılaşacağı şeyleri anlattı ve: "Bundan sonra Allah dilediğini yapar" dedi. Hatta bütün mahlukatın ayakları da bu noktaya ulaşmıştır. Bizim bu meselede hatta bütün kitapta anlattığımız doğrular Yüce Allah'tandır, bunu lütfeden O'dur. Anlattığımız hatalar ise benden ve Şeytandandır. Allah ve Rasûlü böyle hatadan uzaktır. Her söyleyenin lisanında, kalbinde ve kastında bu vardır. En iyisini Allah bilir.[795]

Bu konuda araştırmacı âlim İbnu'l-Kayyim'in yazdıkları bunlardır. Onun bu yazdıklarında Allah'ı tanıma, Kitabını anlama, hükümlerindeki hikmetlerinin ve kaderlerindeki sırlarının incilerini toplamaya dalma, rahmetinin enginliğini, lütfunun gizliliğini ve ihsanının yüceliğini fasih bir şekilde anlatma gibi ince konulardan, bildiğim kadarıyla ondan önce hiç kimsenin yazmadığı, ondan sonra da kimsenin ele almadığı incelikler vardır. Bu çalışmasından dolayı yüce Allah'tan onu, ilmiyle amel eden âlimlere ve olgun

---

793. Zümer, 39/73.

794. Hûd, 11/107.

795. İbn Kayyim, *Hadi'l-Ervah ilâ Bilâdi'l-Efrah*, 329-363, Cidde *(Dâru'l-Medeni)*, ty.

âriflere verdiği mükâfatın en üstünüyle mükâfatlandırmasını ve bizi onunla beraber Allah'a yakın kullar topluluğu içinde haşretmesini istiyoruz. Âmîn!

İbnu'l-Kayyim'in bu araştırmasına birçok müfessir ve akide ile ilgili eser yazan birçok müellif işaret etmiştir. Biz uzunluğuna rağmen onu asıl metniyle aynen aldık. Çünkü o bizim değer verip üzerinde durduğumuz gerçekleri içeriyor. Böyle yapmamıza sebep olan bir başka şey var ki o da şudur:

Biz biliyoruz ki, bütün ümmetlerden insanların din konusunda zihinlerini bulandırmaya sebep olan en kuvvetli şey, meşhur dinlerden herhangi birine mensup olanların, sadece kendilerinin kurtuluşa erdiğini, beşerin çoğunun daimi ve ebediyyen sona ermeyecek şiddetli bir azapla azap göreceğini, hatta asırlardan ve uzun zaman dilimlerinden tekrarlanan binlerce yıl geçeceğini ama bu azabın sadece şiddet, güç ve uzamasının artacağını söylemeleridir. Bu din mensupları, özellikle onlardan Müslüman grup; "Allah, merhametlilerin en merhametlisidir, biricik yavrusunu çok seven şefkatli annenin merhameti, Allah'ın her şeyi içine alan rahmetinin küçük bir parçasından başka bir şey değildir" demelerine rağmen böyle söylüyorlar. Bu araştırma onların şüphelerini gidermeye layıktır. Böylece onlardan iman yeteneği olanlar, Allah'ın emrine ve nehyine boyun eğerek, rahmetini umarak, kaderini bilmedikleri için, hikmetinin gerektirdiği cezasından korkarak O'nun dinine dönerler. Bazı sahâbe ve tabiînden nakledilen bu görüşü şerhederken gösterdiği çabadan dolayı İbnu'l Kayyim'in sevabı ne büyüktür! Kur'an'da lugat manasında kullanılan "hulûd" ve "ebed" kelimelerini kelâmcıların kullandıkları İstılahı manaya -ki bu gerçekte ve realitede sonsuzluktur- yorumlayıp insanların kendi âlemlerindeki örf ve âdetlerine göre yorumlamayan cumhur, sahâbe ve tabiîne muhalefet etse de durum budur. Her lugat ehlinin, kendi lugatini vazederken bir maksadı vardı. Mesela Araplar "hulûd" kelimesini, ne zaman sona ereceği belirlenmemiş bir ikamet için kullanılırlar ve ocak taşlarına "havâlid" ismini verirlerdi. Bu, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, oradan bir başka yere taşınma ve taşımanın imkansızlığı manasını içermez. "Ebed" kelimesini de, Rağıb'ın *"Müfredatu'l-Kur'an"* da açıkça belirttiği gibi, "uzun bir süre devam etmek" şeklinde ifade ederlerdi. Onun, lafızların manalarını sınırlamada ve esasın hakikatindeki tetkiki sana yeter. Mesela sen, "Allah sana ebedler uzunluğunda, sona ermesi çok uzak bir ömür versin" manasında, "Razekakellâhu ömren tavile'l-âbâd beîde'l-âmâd" dersin. Bu, "sona ermeyecek bir ömür" mü demektir? Zamanımızda hakimler ve diğerleri, "Falanca müebbed hapse mahkum oldu" veya "ebediyyen meşakkatli meşguliyetler yapmasına hükmedildi" derler. Ama onlara göre, Sultan'ın affetmesiyle bunların sona ermesi çelişkili bir durum teşkil etmez.

Bu tafsilat, bizim zikrettiğimiz dinden çıkan kişilere fayda verebilir. Ama ister delile dayanarak olsun ister taklit ederek olsun cumhurun görüşüne inananlara zarar vermez. Hûd Sûresi'ndeki iki ayeti tefsir ederken inşaallah bu konuya tekrar dönecek ve tercih edilen ve edilmeyenleri beyan ederek bütün yorumları ve cumhurun delililerini özetleyeceğiz.

وَكَذَٰلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿129﴾ يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَىٰ أَنفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿130﴾ ذَٰلِكَ أَن لَّمْ يَكُن رَّبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ ﴿131﴾ وَلِكُلٍّ دَرَجَاتٌ مِّمَّا عَمِلُوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿132﴾

129. (İnsanlarla cinleri) böyle (birbirlerinden faydalanır) yaptığımız gibi, kazanmakta oldukları günahlar sebebiyle zâlimlerin bir kısmını diğer bir kısmına dost ederiz.

130. Ey cin ve insan topluluğu! Sizden ayetlerimi size anlatan ve sizi bu gününüzle karşılaşacağınıza dair uyaran elçiler gelmedi mi? Onlar da (itiraf ederek): "Kendi aleyhimize şahitlik ederiz" derler. Dünya hayatı onları aldattı ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerinde şahitlik ettiler.

131. Bu, halkı habersizken Rabbin haksız yere ülkeleri yok edici olmadığı içindir.

132. Herbirinin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. Rabbin, onların yaptıklarından asla habersiz değildir.

"*Velâ*" kelimesinin genel anlamı, iki veya daha çok şeyin arasının, ayırma niteliği olan olay veya beden veya zaman gibi bir şeyle ayrılmak sûretiyle o iki veya daha çok şey arasında "meydana gelme" veya "iş yapma"da bir nevi bağ olmasıdır.

"Veliye'r-racülü'l-amele ev'il-emre", "Kişi bir ameli veya işi bizzat yaptı" demektir. "Vilayetü'l-ahkâm" yani "hükümleri yerine getirme" sözü bun-

dandır. Bu işi yapana "vâli" denir. "Velayetü'l-karabe", "Akrabalık sevgisi", "Velayetü'n-nusra", "yardım sevgisi" demektir. Bu sevgi sahiplerine de "veli" denir. Abdestte uzuvları ardarda yıkamak manasında kullanılan "muvâlât" kelimesi de bu köktendir. "Veliye vechehu'l-Ka'bete" demek, "Ka'be tarafına döndü" demektir. *"Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir"*[796] ayeti de bundandır. "Vellâhü'ş- şey'e ev'il-amele ev'il-kadâe" demek, "Bir şeyi veya ameli veya hüküm verme işini bizzat yerine getirsin diye ona yükledi" demektir. "Tevellâ", "verilen görevi üzerine aldı" anlamındadır. "Tevellâ Zeydun Amran", "Zeyd Amr'a yardım etti" demektir. Yüce Allah'ın: *"Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir kavme yardım etmeyin"*[797] ayetinde olduğu gibi bu yardım topluluk için de olur.

Allah'ın insanların bir kısmını bir kısmına *"tevliye"* etmesi ise; ya hem şeriattaki emrinin gereği hem de sünnet ve kaderinin birlikte gereği olarak ya da sadece sünnet ve kaderinin gereği olarak onları birbirlerine dost ve yardımcı yapmasıdır. Birincisi, mü'minlerin hak, hayır ve iyilikte birbirlerine dost olmasıdır. Allah şeriatında onlara bunu emretmiş, zıddını yapmalarını yasaklamıştır. Bu, sadık imanın gereği ve onun bir eseri olup bu eser, Allah'ın mahlukatına öteden beri uygulana gelen takdiri itibariyle ondan hiç ayrılmaz. İkincisi, suçlı kâfir ve münafıkların birbirleriyle dostluğudur. Bu, Allah'ın beşerî hayat nizamındaki sünnet ve kaderi itibariyle, bu kişiler arasındaki ortak menfaat, ahlâk ve itikada dayalı bir eserdir. Oysa Allah; bâtılda, şerde ve kötülükte yardımlaşacakları hiç bir şeyi onlara emretmemiş, aksine onlara bunu yasak etmiştir. Biz defalarca açıkladık ki, "kader" ve hakka, bâtıla, hayra ve şerre şâmil "takdir" diye ifade edilen bu nizam, Kaderiyye'nin iddialarını nefyetmekten ibarettir. Kaderiyye der ki:

Allah, kainatta meydana gelen her şeyi gelişigüzel bir yaratılışla yani içinde sebep-sonuç ilişkisi bulunan bir nizama göre cereyan etmeden, yaratacağı o şeyden başlayarak yaratır. Cebr de aynı şekide kaderin olmamasını gerektirir. Allah'ın insanları birbirine dost yapması, ne Allah'tan başlayan bir yaratılış, ne insanlardan zorla ve mecburi olarak meydana gelen, ne de ilahî yasa ve kaderlere boyun eğmekle çelişen bir bağımsızlıktan meydana gelen bir olaydır.

Allah'ın beşere uyguladığı yasa şöyle cereyan eder. İnsanlardan meydana gelen ruhî ve bedenî amellerden herbirinin, onların nefislerinde, tekrarlana tekrarlana önce bir âdet daha sonra da huy ve meleke haline dönüşecek şekilde bir etkisi olur. Fertler ve topluluklardan herbiri, bu konuda kendisi-

796. Bakara, 2/144.

797. Mümtehine, 60/13.

ne benzeyenlere meyleder. Ortak oldukları şeylerde, kendilerine muhalefet edenlere karşı birbirlerine yardım edip kollamada bir kısmı bir kısmını dost edinir. Kaderin olmadığını söyleyen bütün Kaderiyye ve Cebriyye, kaderin hakikatini bilememişler, ayetler arasında ihtilaf ve çelişki varmış gibi ayetleri kendi görüşlerine göre yorumlar hale gelmişlerdir. Oysa ayetler de bu iki fırkadan herbirine muhaliftir, aralarında ne bir ihtilaf ne de bir çelişki vardır.

Bu anlatılanlara göre ayetin manası şöyledir: Daha önce geçen yani bundan önceki ayette anlatılan, insan ve cin dostlarının aralarındaki uyum ve benzerlik nedeniyle dünyada birbirlerinden faydalandıkları gibi, kendi ihtiyarlariyle kazandıkları ve aralarını birleştiren zulüm amelleri sebebiyle kendilerine ve insanlara zulmeden kişileri de birbirleriyle dost yaparız. Yani onlar bunu bizim yasamız ve kaderimizle yaparlar ki onu, bizim yaratışımızdaki genel nizam gerçekleştirir. Bizim yaratışımız ne Kaderiyye'nin iddia ettiği gibi gelişigüzeldir ne de Cebriyye'nin iddia ettiği gibi yapılması zarurî fiillerdir. et-Tefsiru'l-Me'sur'daki rivayetler de bunu destekler.

Katâde'nin bu ayeti tefsir ederken şöyle dediği rivayet edilir: "Allah insanlar arasında ancak onların amelleri sebebiyle bir dostluk meydana getirir. Mü'min nereden gelirse gelsin ve nerede olursa olsun, mü'minin dostudur. Kâfir de nereden gelirse gelsin ve nerede olursa olsun, kâfirin dostudur. İman ne temenni ile olur ne de kendinde olmayanla övünmekle olur. Ömrüme yemin olsun, sen Allah'a itaat edenleri tanımadan Allah'a itaati sağlayan bir iş yapsan, onları tanımamanın sana bir zararı olmaz. Allah'a itaat edenlerle dost olduğun halde Allah'a isyan gerektiren bir iş yapsan, onlara dost olmanın sana hiç bir yararı olmaz." Yani kişinin mü'minlere katılıp onların topluluğuna girerek onlara yardımda bulunması, gerçek anlamda onu mü'minlerden kılmaz. Ancak sadece ırka dayalı bir akrabalık ve dünyevî menfaat için değil de bu konuda onlarla aynı özelliği taşıdığı için onlara yardım eder ve onlar gibi amel ederse bu durum onu mü'minlerden kılar. Ama dinlerinin gösterdiği şekilde amel etmeye gelince bu, onları dost edinmese de ona fayda verir. Şu şartla ki, onları dost edinmemesi henüz onları tanımamış olmasından kaynaklanmalıdır. Bu, ancak böyle durumda olur. Onları tanıdığında, Allah'ın kader ve şeriatine göre, ortak hareket etmeyi gerektiren itikadî-amelî ittifakta onlarla uyuştuğu zaman onlarla dost olmaktan başka yolu kalmaz. Yüce Allah şöyle buyurur: *"İman edip hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihat edenler ve bir de (bunları) barındırıp yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin dostlarıdırlar... İnkar edenlerin de bir kısmı bir kısmının dostudur. Eğer siz bunu yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir kargaşa olur."*[798] Yani, ey mü'minler! Aranızda yardımlaşmak

798. Enfal, 8/72-73.

ve birbirinize destek olmak sûretiyle siz bu dostluğu gerçekleştirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir kargaşa meydana gelir. Bunu İbn Cerîr, İbn Cüreyc'den rivayet etmiş ve tercihe değer bulmuştur. Çünkü "bu irsiyet dostluğuna hastır" diye başka bir söz söylemeden lafız buna delalet etmektedir. Müslümanların, aralarındaki bu dostluğu terketmeleri, yardımlaşmayı kesmeleri ve bazı Müslümanların, Allah'ın dostluklarından nehyettiği kimseleri dost edinmeleri sebebiyle, sözü edilen o fitne ve büyük kargaşa gerçekleşmiştir. İşte bunu yapanlar, zâlimlerin ta kendileridir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Münafık erkek ve münafık kadınlar, birbirlerindendir. Kötülüğü emreder, iyiliği yasaklar ve cimrilik ederler...."*[799] Dört ayet sonra da şöyle buyurur: *"Mü'min erkek ve mü'min kadınlar, birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülüğü yasaklarlar. Namazı kılar ve zekatı verirler. Allah'a ve Rasûlüne itaat ederler."*[800] Bütün ayetler, herbir fırka arasındaki dostluğu, ihtiyarî amelle birlikte karşılaştırmalı olarak getiriyor. Son ayette sosyal işlerle ilgili amel -ki o, iyiliği emir, kötülüğü yasaklamadır- şahsi amele- ki bu da namaz kılmak ve zekat vermektir- takdim ediliyor. Çünkü yardımlaşma ve destek olma makamına uygun olan birincisidir.

Ebu'ş-Şeyh, Mansur b. Ebu'l-Esved'den, onun şöyle dediğini rivayet ediyor:

A'meş'e, *"İşte böyle, zâlimlerin bir kısmını bir kısmına dost ederiz"* ayetini sordum. Bu konuda ne dediklerini işittin? Dedim. Dedi ki: "İnsanlar bozuldukları zaman, kötüleri onlara emir olur" dediklerini işittim. A'meş tabiîdir. Ona ancak sahâbenin ve tabiînin ileri gelen âlimlerinin görüşleri sorulur. Onun söylediği bu mana, Katade'nin sözünün umumuna dahil olur. Çünkü salih ümmet, fasit ve zâlim olan emir ve yöneticileri kabul etmez. Aksine ümmetin menfaatlerine saldırdıkları zaman onları düşürür ve hayırlıları işbaşına getirirler. Özellikle ümmetin düzelmesi, "insanların yaptıkları iş, birbirlerine danışmaktır"[801] ilkesini ortaya koyan İslamın kaideleriyle olunca bunu yaparlar. En büyük önderi işbaşına getirecek, hakkı ve adaleti yerine getirmede onun davranışlarını kontrol edecek ve maslahat gerektirdiğinde onu görevden alacak olanlar, ümmetin liderlerinden oluşan bilirkişilerdir.

Es-Süyutî, *ed-Dürrüt-mensur*'da A'meş rivayetinin ardından, Allah'ın münafıktan münafıkla sonra da hepsinden birden intikam alacağına dair Zebur'dan bir eseri naklederek şöyle der: el-Hâkim, et-Tarih'te; el-Beyhaki de Şuabu'l-iman'da Yahya b. Ebi Hâşim'in Yunus b. İshak'tan onun da ba-

---

799. Tevbe, 9/67.
800. Tevbe, 9/71.
801. Bkz: Şura, 42/38.

basından rivayet ettiği bir tarikle Rasûlullah'ın (s): *"Siz nasıl iseniz, başınıza o şekilde idareci getirilir"* dediğini tahriç etmişlerdir. El-Beykaki: "Bu, munkatı hadistir ve Yahya, zayıf bir ravidir" der.[802] Süyûti, daha sonra Beyhaki'den bu hadisin manasıyla ilgili İsrailî haberler nakleder. Bunların ilki, Ka'bu'l-Ahbâr'ın şu sözüdür: Her zamanın bir meliki vardır. Allah onu o zamandaki insanların kalbine göre gönderir. Allah onların düzelmesini isterse onlara ıslâh edici bir melik gönderir. Helak olmalarını isterse, azgınlarını melik olarak gönderir. Bu, melikler, cahil ve sapık ümmetlerde, çobanların sağmal hayvanlar üzerinde tasarrufta bulundukları gibi tasarrufta bulunmaları sebebiyledir. Mesela azgın ve şımarık melik -ki o, en büyük düşüncesi, bedeni lezzetlerden ve ululuk ve saltanat görüntülerinden faydalanmak olan kişidir- kendisine, yine kendisi gibi şımarık ve azgın kişilerden vezirler, komutanlar, sırdaşlar ve yakınlar edinir, bütün insanlar da yaptıkları kötü işlerde onları taklit eder. Çünkü - denildiği gibi- insanlar, meliklerinin dini üzerinedir.[803] Bundan dolayı fesat, salahtan daha galip; kuvvet ve nizam hususunda Allah'ın yasasından ve emrinden dışarı çıkmak bunlara uymaktan daha yaygın olur. Bu sebeple, ehlinin çöküntüye uğramasıyle veya güçlü ümmetler onlar üzerinde otorite kurması sebebiyle ümmetlerden helak olanlar helak oldu. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *"Biz bir beldeyi yok etmek istediğimiz vakit, oranın bolluk ve refahtan şımarmış kişilerine (hakka uymalarını) emrederiz. Ama onlar orada Allah'ın emrinden çıkarlar. Artık o beldeye azap hak olur. Biz de orayı yerle bir ederiz."*[804] *Nitekim biz bunu daha önce açıklamıştık.*[805] Ka'bu'l-Ahbâr' ın sözü bu ayeti tefsir edici niteliktedir.

Azgın melik, helâkine sebep olacak kadar ümmeti bozunca salih melik de hak ve adalet terazisi kuran salih ve ıslâh edici kişilerden kendine vezirler, komutanlar, sırdaşlar ve yakınlar edinmek sûretiyle bozuk ümmeti düzeltir. Salih melik ve adamları iffet, itidal ve orta yolu tutmada insanlara örnek olur ve fuhşiyata, kötülüğe ve azgınlığa dalanlara engel olurlar. Böyle olunca daha çok insan onları taklit eder. Kötüler ve bozguncular onların bu yönünden korkar böylece devletleri güçlü, milletleri aziz olur. Neticede Allah onlara yeryüzünde imkan verir ve onları varislerden yapar: *"Andolsun biz*

---

802. Bu hadis, "Kemâ tekûnû yüvellâ aleyküm" lafzıyla dillerde meşhur olan hadislerdendir. Ed-Deyba', *"Temyizu't-tayyib mine'l-habis"* adlı eserinde, "ev yüemmeru aleyküm" ziyadesiyle bu lafızlarla, Ebu Bekre hadisinden merfu olarak rivayet eder. Sonra bunu, "yüemmeru aleyküm" lafzıyla fakat Ebu Bekre'yi hazfederek el-Beyhaki'ye isnat eder ve ondan naklen Yahya b. Ebi Hâşim'in hadis uyduranlar arasında sayıldığını söyler.

803. "İnsanlar, meliklerinin dini üzerinedir" sözü, dillerde hadis diye meşhur olmuştur. Es-Sehâvi bunu el- Mekâsıdü'l-hasene'de öğrencisi ed-Deyba' da muhtasarında zikreder ve: "Şeyhimiz bunu hadis olarak bilmediğini söyledi" der.

804. İsra, 17/16.

805. Bkz: Özellikle 7. Cilt, s.493- 501'de (Arapça) "Umem" lafzına bakınız.

Zikir'den sonra Zebur'da, yeryüzüne salih kullarım varis olacak, diye yazmıştık."[806] Yani, bu konuda onlardan salahiyet bakımından daha aşağıda bulunan kimselerden kendilerine muarız olanlara nisbetle de olsa, yeryüzünün idaresini ele almaya ve işlerini yürütmeye selahiyetli kişiler oraya varis olur. Salah kelimesi de takva kelimesi gibi olup bulunduğu makama göre tefsir edilir.

Bilirkişilikte kendilerine güvendikleri liderlerin temsil ettiği görüş sahibi, sosyal yasaları bilen halklara gelince, melikler bunlar üzerinde, az önce de söylediğimiz gibi, diledikleri şekilde tasarrufta bulunamazlar. Aksine onlardan "Ululemr"in kontrolü altında olurlar. Ümmetin işini, adı geçen bilirkişiler arasında şûraya dayandırmakla İslam, ıslâh için gerekli olan bu sağlam esası ortaya koymuştur. Ayrıca, "istişare yap" diye bizzat Rasûle de bu esası uygulamasını emretmiştir. Rasûlullah (s) bunu uygulamış, hatta kendi görüşünden ümmetin görüşüne dönmüştür. İslam bunu genel yönetim tarzı yapmıştır ki o da imametin veya hilafetin seçimle olmasıdır. İlk halife Ebu Bekir (r) bunu, insanların kendisine biat etmesinin ardından onlara okuduğu ilk hutbesinde şu sözleriyle fasih bir şekilde ifade eder: "Gelelim konuya. Ben, en hayırlınız olmadığım halde sizin başınıza getirildim. Doğru hareket edersem bana yardımcı olun; eğer haktan meyledersem beni doğrultun." İkinci halife Ömer b. el-Hattab'ın (r) da minberde: "Sizden kim bende bir eğrilik görürse onu doğrultsun..." dediği meşhurdur. Üçüncü halife Osman(r)'ın da fitne günlerinde minberde: "Benim işim sizin işinize tabidir" dediği rivayet edilir.

Ali ve el-Hasen'den (r) sonra, *"benden sonra ümmetim içinde hilafet otuz yıldır, ondan sonra meliklik olacak"*[807] hadisini doğrularcasına, İslam'ın işi, peygamberlik hilafetinden melikliğe döndü. Bunu Ebû Davud, Ahmed, Tirmizi ve diğerleri *Sefine* hadisinden rivayet etmişlerdir. Emeviler, meliklerini ırkçılığa dayandırdılar. İçlerinde fasıklık ortaya çıkınca bunun onlara bir faydası olmadı. Ümmetin çoğu, kendilerinde salihlik yönü üstün geldiği için onlardan nefret etti. Böylece melikliğin hızla onlardan alınması kolaylaştı. Bu meseleyi uzun uzun anlatmak bizim buradaki konumuza girmez. et-Tefsiru'l-Me'sur'da ayet hakkında Seleften gelenleri izah etmek ve Müslümanların kendi dinlerinin gösterdiği yolu terkettikleri böyle bir konuda diğer ümmetlerin İslâm'ın gösterdiği bu yoldan istifade ettiklerini hatırlatmak bize yeter. Daha sonra onların düzelmeleri ve bozulmaları sadece meliklerinin ve hükümet başkanlarının elleriyle olmamış, aksine hükümeti

---

806. Enbiya, 21/105.

807. Bu hadisi "Hilafet otuz yıldır, sonra bunun ardından meliklik gelecek" şeklindeki lafızlarla Ahmed, Müsned'inde tahriç etmiştir. Bkz. *Müsned*, 5/220, 221. Bu hadisi; Ebû Davud, *Sünnet*, 8; Tirmizi, *Fiten*, 48 ve Ahmed, *Müsned*, 4/273, 5/44, 50, 404'de: *"Peygamberlik hilafeti otuz yıldır"* şeklinde tahriç etmişlerdir.

gözetim ve denetim için seçtikleri vekillerinin elleriyle olmuştur. Ancak şu var ki çoğu zaman bakanlar, bütün milletvekillerini aldatır ve birbirlerinden yardım isterler.

Ayetteki *"zâlimler"* lâfzı, meliklere ve emirlere ve yaptıkları işlerde kendi memurlarıyla yardımlaşmalarına has değildir. Aksine hâkim durumda olanlardan ve diğerlerinden nefislerine ve insanlara zulmedenleri içine alacak şekilde geneldir. Bunlardan ve onlardan her biri, ahlâkında ve amellerinde kendine benzeyenlerle dost olur ve bu konuda kendilerine benzemeyenlere karşı birbirlerine yardım ederler. Bu konuda kendilerine benzemeyenler, başka konularda mesela, diğer birleştirici unsur ve bağlarda, hatta din ve ırk bağında onlarla uyuşsalar bile yine onlara karşı yardımlaşırlar. Çünkü insanlar arasında olan fakat amelin desteklemediği her birleştirici unsur, zayıflar ve neticede tasavvurda (surî) veya sözde kalır. Onun için görüyoruz ki güçlü âlimlerden zayıf cahilleri yönetmeyi arzu edenler, her şeyden önce onları birbirine bağlayan bütün genel bağları zayıflatmak veya çözmek ve yok etmek sûretiyle, ciddi bir şekilde onların eğitim ve öğretimlerini bozmaya çalışıyorlar. Böyle olunca fert fert onların kendi şahıslarını düşünmekten ve onları lezzet ve şehvetlerle faydalandırmaktan başka bir düşünceleri kalmaz. O zaman kendilerini bunlara ulaştıracak kişiyi, milletlerine karşı ona yardım etmek sûretiyle de olsa, başa getirirler. Çünkü başa getirdikleri kişi, o milletin elinden çekip aldığı bazı şeyleri, yardımlarına karşılık onlara bol bol vermektedir. Onlara karşı milleti desteklemiş olsalardı onlar için daha iyi olurdu.

İnsanlar arasında yönetimin ekseni, çalışma ve amelin tayin ve tahdit ettiği nefsî benzerlik etrafında döner, yoksa çalışma ve amel tarafından manası tayin ve tahdit edilmeyen surî veya lâfzı bir benzerlik etrafında dönmez. Onun içindir ki Yüce Allah, *"kazanmakta oldukları şeyler sebebiyle"* dedi de, *"adlandırdıkları şeyler sebebiyle"* demedi. Biz bir başka münasebetle, halkların zulme ve fesada karşı yardımlaşmada kaderleriyle başbaşa kalmalarındaki gariplikleri anlatacağız. Bu, birçok ülkede görülen şeylerdendir. Bu görülen şeylerin ve en garibi, şehvetlerinin kulu olan kimselerin, halklarını yabancıların kölesi yapmada ve ülkelerine hâkim olmada yardım etmeleridir. Bunu, toplumları hür ve bağımsızken benzerine tamah edemeyecekleri şeyleri, yabancı idarenin gölgesi altında elde edebilmek için yaparlar. Sonra böyle yapmakla halklarına hizmet ettiklerini iddia ederler. Çünkü onların iddiasına göre yabancı sulta (otorite) kaçınılmazdır. Onların yabancılarla birlik olup yardım etmeleri, onların halka baskısını hafifletir, halkın bazı hak ve menfaatlerini korur ve sayesinde hürriyet ve bağımsızlığa yürümesi umulan terakkiye giden yola onu hazırlar. Bu iddialar, yabancı yöneticilerden

öğrendikleri hilelerden başka bir şey değildir. Onlar kendileri de farkına varmadan bu hilelere aldanıyorlar. Onlar sebebiyle halklarının başına gelen en büyük musibetlerden biri de, onların inanarak veya inanmadan, "yabancıların hakimiyetinden kurtuluş yoktur" veya "yabancıların hakimiyeti mutlaka gereklidir" demeleri ve halktan çoğunun onlara aldanarak, onların, "halkın sırtından yabancı baskıyı hafifleterek halka hizmet ettikleri"ne dair sözlerini tasdik etmeleridir. Halk, sosyal yasalardan ve Kur'an'ın irşat ettiği şeylerden habersizken emirlerinin, komutanlarının, efendilerinin ve büyüklerinin sözlerine nasıl aldanmaz? Kur'an'da ibret alınacak ve bütün beşerin ıslâhına yetecek şeyler vardır. Fakat insanların çoğu ibret almaktan gafildirler. Ancak basiret sahipleri ibret alır. Yüce Allah'tan halkımız içinde böyle kişileri çoğaltmasını istiyoruz. Çünkü halk ancak bu şekilde yaşayabilir. Yoksa kesinlikle helak olur. Bu, dünyada Allah'ın yasaları ile sabit ve düzenli hale gelmiş bir cezadır. Ahiretteki ceza ise daha şiddetli ve ezicidir. Yüce Allah şu sözüyle buna işaret eder:

"Ey cin ve insan topluluğu! Size, sizden peygamberler gelmedi mi?"

Bu, bundan önce anlatılanları okuyan veya duyan kimsenin aklına gelebilecek şeyleri beyan etmektedir. Çünkü o kişi kendi kendine şöyle der: *"Kazandıkları günahlar sebebiyle dünyada birbirlerini dost edinen o zâlimler, kıyamet günü Allah'a takdim edildikleri zaman hallerinin nasıl olacağını bilmek isterdim."* Cevap bu ayette geliyor ki, onlara seslenilecek ve peygamberlerin daveti sorulacak. Bu, o davete muhalefete verilmesi gereken ceza hususunda onlar aleyhine delil getirmek için yapılacak. Biz 127. ayetin tefsirini yaparken *"ma'şer"* kelimesinin manasını araştırmıştık. Geçtiği yer çok uzak değil.

Buradaki istifham kınama ifade etmekte olup aynı zamanda muhatabı "evet" demeye sevk eder niteliktedir. *"Sizden peygamberler"* sözünün zahirinden anlaşılan, iki fırkadan her birinin içinden Allah'ın kendi kavimlerine peygamberler göndermiş olmasıdır. Cumhura göre bütün peygamberler insanlardan gönderilmiştir. Nitekim peygamberlerin sadece erkeklerden olduğunu ve peygamberliğin Nuh ve İbrahim'in zürriyetine verildiğini anlatan ayetlerin zahiri de bunu gösterir. Bundan dolayı cumhur, bu ayetin nazmını zahiri manadan başka yöne çevirerek şöyle der: "Sizden" sözünden maksat, herbirinizden değil "cümlenizden" demektir. Bu, insanlara ve cinlere peygamber olarak gönderildikleri sabit olan "insanların peygamberleri" ifadesiyle doğrulanır. Cumhur, bu görüşlerine şahit olarak Kur'an'dan Yüce Allah'ın, *"iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıverdi"*[808] sözünden sonra gelen; *"O iki*

808. Rahman, 55/19.

denizden inci ve mercan çıkar"[809] sözünü getirirler. İki denizden maksat, tuzlu ve tatlı denizlerdir. Bunlar, göller ve büyük nehirlerdir. Cumhurun bu görüşü, tatlı denizlerden inci ve mercan çıkmayacağı şeklindeki iddialarına dayanır. Doğrusu şu ki, bazı Hint nehirlerinde olduğu gibi, bunların bir kısmından inci çıkar. Bu kesinlikle sabit olmuş ve Kur'an'ı İngilizce'ye çeviren Sayil bunu Beyzavi'ye istidrak olarak yazmıştır. Bu, medeniyete kavuştukları ve ülkeleri sömürdükleri günlerde bile Araplar tarafından bilinmeyen, yüce Allah'ın haber verdiği kainat gerçeklerindendir. Bu şahidi İbn Cerîr zikretmiş, ondan sonra gelenler de bu konuda ona uymuştur. İbn Cerîr, bu ayet hakkında İbn Cureyc'in şöyle dediğini rivayet eder: Yüce Allah, *"Herbir denizden taze et yer, takınacağınız süs eşyası çıkarırsınız"*[810] sözünde yaptığı gibi, burada insanlar ve cinleri bir arada zikretmiştir. Oysa nehirlerden süs eşyası çıkmaz. Bunun bir hata olduğunu öğrendin. Bu ayetin lâfzı, böyle bir yorumdan, Rahman ayetinden daha uzaktır. Hatta onu iptal eder. Bazıları bu yorumu, Arapların "hurma ve süt yedim" sözünde olduğu gibi, tağlib yoluyla çıkarmışlardır.[811] İbn Cüreyc şöyle der: İbn Abbas bunların, kavimlerine elçi oldukları halde kavimleriyle karşılaşan cinler olduğunu söyler. Yani cinlerden olan elçiler, cin taifesinden olup da insanlara gönderilen peygamberlerden daveti alan ve onu cinden olan kavimlerine ulaştıranlardır. Bunlara misal, Yüce Allah'ın haklarında şu sözünü indirdiği kimselerdir: "*Hani bir grup cinni, Kur'an dinlemek üzere sana doğru çevirmiştik. Ona geldiklerinde, 'susun' dediler. Okuma bitirilince, uyarıcılar olarak kavimlerine döndüler."*[812] Bu, elçinin elçisine de elçi denilmesinin caiz olmasına dayanır. Yâsin Sûresi'nin başlarında anlatılan "köy halkının elçileri" ifadesinin de bundan olduğunu söylerler.[813]

İbn Cerîr, meselenin ihtilaflı olduğunu söyler ve şu rivayeti yapar: Dahhâk'e cinler soruldu: Nebi (a) gönderilmeden önce cinler içinde bir peygamber var mıydı? Dahhâk, soru sorana: Yüce Allah'ın "*Ey cin ve insan topluluğu! Sizden, ayetlerimi size anlatan ve sizi bu gününüzle karşılaşacağınıza dair uyaran elçiler gelmedi mi?"* sözünü duymadın mı, dedi. Oradakiler, "evet" duyduk, dediler. İbn Cerîr der ki: Dahhâk'in görüşünü kabul edenler, daha önce geçen yorumu, "O, lafızdan ilk akla gelenin hilafıdır. Cinlerin peygamberleri hakkında doğru olsa, arada bir fark olmadığı için, insanların peygamberleri hakkında da doğru olurdu" diyerek reddederler. Başkaları da

809. Rahman, 55/22.
810. Fatır, 35/12.
811. Burada süt yenilmeyip içildiği halde, tağlib yoluyla hurma üstüne tutularak ikisi için de "yemek" fiili kullanılmıştır. (çev.)
812. Ahkaf, 46/29.
813. Bkz: Yasin, 36/13-20.

şunu söyler: Dahhâk buna Yüce Allah'ın; *"Hiç bir ümmet yoktur ki, daha önce onun içinde bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın."*[814] ayetini delil getirmiştir. *"Her ümmetin bir peygamberi vardır"*[815] ve *"Andolsun biz her ümmete, 'Allah'a ibadet edin, Tağut'tan sakının' diye bir peygamber gönderdik"*[816] ayetleri de bunun gibidir. Dahhâk bunlara ilave olarak "ümmet" lâfzının bütün canlı nevileri için kullanılmış olmasını delil getirir. Çünkü Yüce Allah: *"Yeryüzünde hareket eden hayvan ve iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa, onlar da sizin gibi topluluklar (ümmet)dan başka bir şey değildir"*[817] buyuruyor. Onun tefsirinde geçti ki bazı sofiler, hayvanların da mükellef olduğunu söylemiş ve buna Fâtır, 35/24 ayetini delil getirmişlerdir. eş-Şa'rânî de el-Cevâhir'de, onlara gönderilen uyarıcıların onların kendilerinden ve başkalarından olmasının caiz olduğunu yazar.[818] Aynı şekilde buna delil olarak, *"Eğer peygamberi bir melek yapsaydık, mutlaka onu bir adam şekline sokardık"*[819] ayetini getirir. Yani cinsin cinse aşinalık duyması ve onu anlamasından dolayı böyle yapardık. Buna, "Kur'an'da cinlerin, insanlara gönderilen peygamberleri anladıkları sabit olmuştur" diye cevap verilebilir.

Bu ihtilaf konusunda özetle şunu söyleyebiliriz ki, bu meselede kesin bir nass yoktur. Cumhurun delil olarak ileri sürdüğü zâhiri anlamların, insan peygamberlerine has olma ihtimali vardır. Çünkü bu ayetlerin zahiri anlamları, peygamberlerin her iki fırkadan olduğuna dair delil getirilen ayetlerin zahirinden daha kuvvetli olmadığı halde, bunlarda insanlardan söz edilmektedir. Cinler, gayb âlemidir, onlar hakkında nasslarda bildirilenlerden başkasını bilemeyiz. Kur'an -ki sahih sünnet de böyledir- peygamberimiz'in (s) onlara da peygamber olarak gönderildiğini göstermektedir. Yüce Allah, Kur'an dinleyen cinlerin: *"Biz, Musa'dan sonra indirilen bir kitap dinledik"*[820] dediklerini hikaye eder. Bunun zahirinden anlaşılan, Musa 'nın (a) onlara da peygamber olarak gönderilmiş olmasıdır. Biz, bize gelenlere inanır, bunların dışındakilerde işi Allah'a havale ederiz.

Bundan sonra Yüce Allah, onlardan her iki fırkaya gönderdiği peygamberlerini şöyle diyerek niteler:

"Ayetlerimi size anlatırlar ve sizi bu gününüzle karşılaşacağınıza dair uyarırlar."

---

814. Fatır, 35/24.
815. Yunus, 10/47.
816. Nahl, 16/36.
817. En'am, 6/38.
818. Bkz. Bu tefsir, 7/399.
819. En'am, 6/9.
820. Ahkaf, 46/30.

Yani, size indirdiğim, imanın esaslarını, yapıldığında durumların düzelip iyi sonuçların ortaya çıkacağı gûzel amelleri ve iyi ahlâkı açıklayan ayetlerimi size okurlar. Sizi, içinde vuku bulacak hesabı ve umursamazlık eseri ya da şüphe sonucu doğan inkâra verilecek cezayı haber vermek sûretiyle bu gününüzle karşılaşacağınıza dair uyarırlar.

"'Kendi aleyhimize şahitlik ederiz' dediler."

Bu, kıyametin bazı sahnelerinde kendilerine konuşma izni verildiğinde sorulan bir soruya verdikleri cevabı Yüce Allah'ın anlatmasıdır. Orada başka öyle sahneler vardır ki oralarda ne konuşurlar ve ne de kendilerine izin verilir ki özür beyan etsinler. Yine öyle sahneler vardır ki küfürlerini ve yaptıkları amelleri inkâr etmek sûretiyle kendilerini yalanlarlar. Bu konuda daha önce biraz bilgi verilmişti. Onların bu cevabı kısa ve özlü bir cevap olup küfürlerini itiraf edeceklerini, peygamberlerin geldiğini ve davetlerinin ya bizzat peygamberlerden veya onlardan nakilde bulunanlardan kendilerine ulaştığını ama yalanlayıp heva ve heveslerinin ardına düştüklerini ikrar edeceklerini gösterir. Onun içindir ki Yüce Allah şöyle buyurur:

"Dünya hayatı onları aldattı."

Yani şehvetler, mal, mevki ve insanlara karşı saltanat kurma ve reis olma sevdası gibi dünya hayatının geçici menfaati onları aldattı. Kendi asırlarındaki peygamberlerin davetinden şu fikre vardılar ki, peygamberlere uymaları, onlardan üst makamda olanı ast makamda yapar ve bütün hak ve muamelelerde zayıf mü'minlerle eşit hale getirir. Cesaretleri, servetleri veya kavmiyetçilikleri sebebiyle başkan ve liderlere yakın durumda olanların hali de böyledir. İşte bu kişiler, kibir ve inada dayalı bir küfürle peygamberleri inkâr ediyorlar ve bu hususta onlara tabi olanlardan çoğu da körükörüne onları taklit ediyorlar. Neticede onlardan herbiri, diğerinden gördüğü yardımla kendini güçlü hissederek gururlanıyordu. Bu eşitlikte Raşit halifelerin asrı da Rasûlullah'ın (s) asrına benziyordu. Ama bu asır, İslam'ın mülk, servet ve kuvvetten elde ettiği yenilikler sebebiyle ondan farklı oldu. Bu durum, Cebele b. el-Eyhem'in, Hz. Ömer halktan birisi lehine kendisine kısas uguladığını öğrenince İslamdan dönmesine engel olamamıştı.

Bu asırlardaki insanların, peygamberlere tabi olmalarına engel olacak şekilde dünyaya aldanmalarına gelince, bu, onları hâkimiyeti altına alan ve her dinde yerilen haram edilmiş şehvetlere ve bâtıl makama aşırı düşkünlüktür. Birçok ülkede dindarların kendilerini güçlü kuvvetli hissetmelerini sağlayan dini hükümetler gidip yerlerini maddeci hükümetler aldı. Peygamberlerin yolundan gidenler, bu hükümetlerde ne ilerleyebiliyor ne de onlar nazarında bir değer ve itibarları bulunuyordu. Aksine bu peygamberlerin yolundan

gitme olayı, meşru dünya nimet ve reisliğinin sebeblerinden bir sebep sayılmıyordu. Meşru olmayanlara ne demeli? Dinin aslı bu değildir. Çünkü din, dünya ve ahiret mutluluğuna sebep olmak için meşru kılınmıştır. Fakat insanlar onu tersyüz ettiler. O kadar ki dinin hakikatinden habersiz kaldılar. Özellikle ruh ve beden ihtiyaçlarını birlikte ele alan ve toplumun bütün maslahatlarını ve hak ile yöneticiliği bütünüyle tamamlayan mükemmel ve kâmil İslam dininin hakikatini bilemediler. İslam'ın bu asırda güçlü bir mülkü olmuş olsaydı, İslam elbisesini giyenlerde -bırak küfrü ve sapıklığı- nifak ve fasıklık az olur ve diğer milletlerden bölük bölük insanlar ona girerlerdi.

"Ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerinde şahitlik ettiler."

Yani, o günün sahnelerinden bu sahnede, aleyhlerine delil getirilince, dünyada iken o ayetleri ve peygamberlerin getirdiği uyarıları inkâr ettiklerine dair şahitlik ettiler. Çünkü orada ne yalana ne kibire ve ne de bir tevile yol ve imkan bulamazlar. Peygamberlerin getirdiklerini inkâr etmek, onların sadece sözle yalanlamalarına münhasır değildir. Aksine ardından, Yüce Allah'ın tabiat, ahlâk ve bunların sonucu yapılması gereken ameller konusundaki yasasına göre amelin geldiği ruhi bir boyun eğişin bulunmaması da küfürdendir. Yani küfür iki nevidir: Peygamberin getirdiklerine inanmamak ve itaat ve amel ederek ona teslimiyet arzetmemek. Defalarca açıklandığı gibi, ârizi nitelikteki günah İslâm ile (teslimiyetle) çelişmez.

"Bu, halkı habersizken Rabbin haksız yere ülkeleri yok edici olmadığı içindir."

Yani, "Ey, geride kalan bütün ümmetleri en mükemmel şekilde ıslâh etmek üzere gönderilen Peygamber!" Peygamberlerin ümmetlere, Allah'ın ruhi ve sosyal ıslâh konusundaki ayetlerini anlatmak ve onları haşir ve ceza günüyle korkutmak üzere geldiklerine dair bu zikredilenlerin sebebi şudur: Haksız yere ne beldeleri, yani ümmetleri,[821] peygamberleri yalanlayanları tehdit ettiği köklerini kazıma azabıyla helak etmek, ne de peygamberlerin gösterdiği yolu kabul ettikten sonra onları muhalefet edenleri tehdit ettiği istiklallerini kaybetme azabıyla onları yoketmek ne Allah'ın şanındandır ne de O'nun, mahlûkatını terbiye etmede uyguladığı yasalardandır. Ümmetler, bu helakten korunmalarını sağlayan şeylerden gafil oldukları halde Allah onları kendisinden bir haksızlıkla veya onların kendi haksız davranışlarından dolayı helak etmez. Aksine her ümmet helak edilmeden önce bir peygamber gönderilir ve bu peygamber uygulamaları gereken salâh, hak, adalet ve faziletleri, kendi asrında vahyle gelen ayetleri onlara anlatarak veya peygamberden sonra onun davetini ümmetlere ulaştıranların nakletmesi yoluyla onlara

---

821. Bunun tahkiki az önce geçti. Bkz, bu tefsir, 8/33, 122. ayetin tefsiri.

tebliğ eder. Gafil kişileri uyaran bir davetle ibret alınır, dolayısıyle onlar gafil avlanmamış olurlar.

Yüce Allah'ın ümmetlere uyguladığı hikmetlerden biri de onlara indirilen her azabı, onu hakettikleri bir amele karşılık yapmasıdır. Böylece onlara verilen ceza, hem onlardan teslim olanlar (Müslüman olanlar) hem de bu konuda Allah'ın yasasını bilen herkes için bir terbiye olur. Onun içindir ki Yüce Allah burada *"Rab, Terbiye eden"* lâfzını kullandı. Buradan anlaşılıyor ki, Yüce Allah'ın, mahlûkatına, onlara hiç bir şekilde zulmetmeyeceğine dair engin bir hücceti vardır. Onlar kendi kendilerine zulmedenlerdendir. Helak ve azap etmek, Yüce Allah'ın, mükellefler günah işlesin veya işlemesin aynı olacak şekilde, ilgili olduğu şey mutlaka vuku bulması gereken nefsî sıfatlarından bir sıfat değildir. Aksine bunlar, Yüce Allah'ın, kullarını terbiye ettiği fiillerindendir.

İşaret ettik ki Yüce Allah'ın ***"haksız yere"*** sözünde, tefsirciler için iki vecih vardır. Gördüğün gibi biz bu iki vechi açıkladık. Bunu ilk söyleyen, tefsircilerin şeyhi İbni Cerir et-Taberi'dir. Hafız İbn kesir onun bu görüşünü özetler ve bu konuda ondan yana tavır koyarak şöyle der:

"Ebu Cafer İbn Cerir der ki: Yüce Allah'ın *"haksız yere"* sözünün iki veçhe ihtimali vardır. **Biri:** Rabbin, beldelerin halkı gaflet içinde iken, şirk ve benzeri davranışlar sergileyerek halkının zulmetmesi sebebiyle o beldeleri helak edici olmadığı içindir. Yani diyor ki, Allah onlara, kendilerine göstereceği delillere karşı uyanda bulunan ve döndükleri gün Allah'ın yapacağı azapla onları korkutan birisini göndermedikçe onları cezalandırmada acele etmez ve onları ansızın yakalayıcı olmaz. Aksi halde, *"bize ne bir müjdeci geldi, ne de bir uyarıcı"* derler. **İkinci Vecih:** Rabbin, beldeleri haksız yere helak edici değildir. Yani diyor ki: *"Allah onları peygamberler, ayetler ve ibret alınacak şeylerle uyarıp hatırlatmada bulunmadan helak etmez ki, böyle yapmakla onlara zulmetmiş olsun. Allah kullara asla zulmedici değildir. Sonra ilk vechi tercih eder nitelikte söze başlar. Şüphe yok ki o en kuvvetli olandır. En iyisini Allah bilir."*[822]

Biz deriz ki, her iki manada aslında sahihtir. Bizim görüşümüze göre, Yüce Allah'ın, Kitabının nazmının ihtimali olan her sahih manayı kastetmiş olmasına bir engel yoktur. Bu konuda birçok ayet gelmiştir. Bunlardan bazıları, zulümleri sebebiyle beldelerin helak edileceğine dair nastır. Bazıları da bu ayette olduğu gibi, Yüce Allah'ın sünnetini beyan etmektedir. İlk gruba giren ayetlerden biri Yüce Allah'ın Hud Sûresi'ndeki şu sözüdür: "*İşte ahalisi zulmeder halde bulunan o beldeleri yakaladığı zaman, Rabbinin yakalayışı böyle*

822. İbn Kesir.

olur. Onun yakalaması son derece elem verici ve pek yamandır."[823] Yüce Allah'ın aynı sûredeki şu sözü de ikincisine misal olur: *"Rabbin o beldeleri, ahalisi ıslâh edici kişiler olduğu halde zulümle helak edecek değildir."*[824]

Bazıları kesin olarak ifade etti ki bu ayetteki **"zulüm"**den maksat şirktir. Buna delil olarak da, Yüce Allah'ın: *"İmanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmadan iman edenler..."*[825] ayetinin manasının, merfû olarak rivayet edilen sahih hadiste bu şekilde tefsir edilmesini gösterirler. Hadisin buna şahit olarak getirilmesi Lokman'ın (a) sözüne dayanmaktadır ki yüce Allah onun ağzından *"Allah'a ortak koşmak, büyük bir zulümdür"*[826] demiştir. Biz o ayeti tefsir ederken açıkladık ki, zulmün en büyük zulüm olan şirk ile tefsiri ancak o ayette sahih olur. Orada zulüm kelimesi, olumsuzluk ifade eden bir fiilden sonra gelmiş bir nekradır. Orada bu şekilde tefsir edilebilir. Çünkü o, imana bulaştırılan zulmün içinde varit olmuştur. Dolayısıyla onun, kendisinin de içinde bulunduğu mukayyed umumilik ifade etmesi sahih olur. Çünkü şirkin azı da çoğu gibi imanı ifsat eder. Ama şu anda tefsir ettiğimiz ayetteki ve onun bir benzeri olan Hûd ayetindeki zulm'e gelince, o, beldelerin helak edilme sebebinin beyan edildiği makamda, olumsuz bir fiilin ardından nekra olarak gelmiştir. Dolayısıyla ondaki umumiliğin mutlak olması gerekir. Çünkü tarihi vakalarla desteklenen diğer ayetlerde, ümmetlerin amel ve hükümlerde zulüm etmeleri sebebiyle helak olduğu ve zulüm ve şirki ıslâh edici olduklarında şirkle beraber uzun zaman devam ettikleri sabit olmuştur. Bravo el-Hafız İbn Kesir'e! Çünkü o, İmam İbn Cerir'in ibaresini mana ile naklederek ilk vecihte şöyle der: *"Allah beldeleri zulümle, yani şirk ve benzerleriyle helak edici değildir. Yani ona benzeyen, amel ve hükümlerdeki zulümle helak edici değildir."* O böyle diyerek umuma işaret eder. İbn Cerir'in ibaresi ise şöyledir: Yani oranın ahalisinden şirk koşanın şirk koşması, küfr edenin de küfretmesiyle beldeleri helak edici değildir. Nitekim Lokman (a): *"Allah'a ortak koşmak büyük bir zulümdür"*[827] demiştir.[828] Bu izah, umum sigasiyle çelişir. Hiç hata yapmayan ve hiç bir şey ilminden uzakta kalmayan Allah, noksan sıfatlardan uzaktır.

Biz, Allah'ın kavimlere vereceği cezanın -ki dünya ve ahirette fertlere vereceği ceza da böyledir- çeşit çeşit olduğuna dair az önce kısaca anlattığımız şeyleri daha önce geniş geniş açıklamıştık. Yine bu azaptan bir çeşidinin

823. Hud, 11/102.
824. Hud, 11/117.
825. En'am, 6/82.
826. Lokman, 31/13.
827. Lokman, 31/13.
828. Taberi, 8/28.

de Ad, Semud ve Lut kavmi gibi, peygamberler kendilerine istedikleri kozmik mucizeleri getirdikten ve Allah'ın, bu mucizelerle peygamberleri desteklemesinin ardından, iman etmedikleri takdirde helak olacaklarına dair kendilerine uyarıda bulunduktan sonra peygamberlere karşı inatçı bir tutum sergileyenlere uygulanan "kökünü kazıma azabı" ismi verilen bir azap olduğunu açıklamıştık. Allah'ın bu konudaki yasası özel olup peygamber gönderme işi kesildikten sonra o da kesilmiştir. Çünkü bu yasa, diğer sosyal yasalara göre cereyan etmez.

Azap çeşitlerinden biri de zulüm veya ahlâkı bozan, sosyal bağları koparan ve toplumların kendi arasında zarar ve ziyanı şiddetlendiren fısk ve fücur gibi olayların halka galip gelmesi sebebiyle toplumların helakidir. Sosyal yasa gereği toplumların mülkü yok olup gitmesi ve istiklalleri ellerinden alınması sebebiyle bu, sosyal bir sebep olur. Daha önce açıkladığımız gibi Allah, Kitabında ve Rasûlü'nün diliyle buna karşı bizi uyarmıştır. Tefsirin bundan önceki bölümlerinde bunun ayrıntılarına bakılabilir.

Sonra bu ayet ve -Hud ayeti gibi- aynı manayı taşıyan ayetler, hala kuruluş ve derlenme aşamasında olan Sosyoloji ilminin kaidelerindendir. Bu ilim; halkların güçlü- zayıf, aziz- zelil, zengin- fakir ve bedevî - medenî olmalarında, yaptıkları işlerde ve bunlara benzer şeylerde Yüce Allah'ın yasasının ne olduğunu bilmektir. Toplumlarda bu ilmin faydası, lugati korumada nahiv ve beyan ilminin faydası gibidir. Kur'an-ı Kerîm'de bu ilmin en önemli kaide ve asılları vardır. Bazı Müslüman hakîmler bunların bazılarını herkesten önce beyan etmişlerdir. Önce İbn Haldun, diğer ilim ve fenler gibi bu ilmi de derece derece yükselen tedvin edilmiş bir ilim yaptı. Ama onun bu konuda yazdıklarından gayr-i müslimler istifade ettiler ve onun yazdıkları üzerine bina edip onu genişlettiler. Böylece bu ilim, İbn Haldun onu Müslümanların çökme ve gerileme döneminde yazdığı için ondan gerektiği gibi istifade etmeyen Müslümanlar üzerinde gayr-i müslimlerin ağırlıklarını hissettirdikleri ilimlerden oldu. Hatta Müslümanlar, mülk ve medeniyetlerini Kur'an'ın kendilerine gösterdiği kaidelere ve Allah'ın onlardan öncekilere uyguladığı yasalara göre kurmada Kur'an'ın yüce hidayetinden de istifade etmediler. Hala da bu asırda toplumlar arasında hayatta kalma mücadelesinin ulaştığı durumdan dolayı şiddetle ihtiyaç duymalarına rağmen bu irşat ve hidayetten yüz çeviriyorlar. Bazı Müslümanların, toplumlarının zayıflığından dolayı kendi nefislerini teselli ettiklerini ve cebir anlayışıyla tersyüz edilmiş olarak anladıkları kadere dayanarak toplumunun görevini yapamadığını mazeret olarak gösterdiğini veya "bu, kıyamet alametlerindendir" diye kendi kendilerini avuttuklarını görüyoruz. Bazıları İslam'ı bilmeme bataklığında yozlaşmış hatta kendilerini zayıf düşüren ve mülklerini kaybettiren şeyin, İslam'ın

prensipleri olduğunu iddia ederek gizli yada açık bir şekilde İslamdan dönmüşler ve dünyalarını kurabilmek için onun hidayetinden başka bir hidayet bulmaya çalışmışlar neticede hem dünyayı hem de ahireti kaybetmişlerdir. İşte apaçık hüsran budur.

"Herbirinin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır."

Yani, kendilerine peygamberlerin daveti ulaşan cin ve insan topluluklarından herbiri için amellerinin karşılığı olarak derece ve makamlar vardır. Bu derece ve makamlar, onların amellerdeki farklılığına göre farklı olurlar.

"Rabbin onların yaptıklarından asla habersiz değildir."

Aksine yaptıklarını bilir ve onlara, yaptıkları işlerin bir istatistiğini çıkarır. Bir kötülüğün karşılığı onun gibi bir kötülüktür. Allah kötülükleri değil de iyilikleri kat kat verir. Çünkü lütuf, adaletin üstünde olan bir iştir. Eğer iki fırkadan "herbiri" ile, onlardan son olarak zikredilmiş olan kâfirler kastedilmişse -ki daha çok kullanılan budur- o zaman "dereceler" lâfzı, derek ve derec kelimelerinde olduğu gibi, "derekeler, alt seviyeler" manasına gelir. Birincisinde asıl olan hayırda ve hayrın karşılığında kullanılmasıdır. İkincisi ise onun mukabili manada kullanılır. Yüce Allah'ın: "*Şüphesiz münafıklar Cehennemin en alt tabakasındadır*"[829] sözü bundandır. Er-Rağıb, bu ikisi arasında şöyle bir fark olduğu görüşündedir: Yükselme nazar-ı itibara alındığında "dere", alçalma ve inişte ise "derk" kullanılır. Tefsircilerin çoğunluğu burada "küll" kelimesini, kâfir ve mü'min fırkalarını içine alacak şekilde genel kabul ederler. Buna göre ***"derecât"*** kelimesinin kullanılması, mü'minlerin üstün tutulması (tağlib) babından olur. "Cinlerin Müslümanları cennete girmez. Çünkü onların hiç bir sevabı yoktur" diyenler genel kabul görmeyerek yalnız kaldılar. Bunlardan daha şiddetli bir şekilde kabul görmeyenler ise, cinlerin ne cennete ne de cehenneme gireceklerini iddia edenlerdir. Es-Süyuti bunu, Leys b. Ebu Süleym'den nakleder. Bu, Kur'an nasslarına muhaliftir. Bu Leys, her ne kadar Müslim ondan rivayette bulunsa da, rivayet ettiği hadisler muztarib[830] olan bir ravidir. Ömrünün sonunda aklı karışmıştır. Belki o bunu ve kınandığı diğer sözleri aklı karıştıktan sonra söylemiştir.

Biz bu ayetin, şeriatleri ve dini yıkan bâtıl cebr görüşünü -ki onlar bu görüşlerine, Kur'an'la desteklenmiş bir ilimle sabit olan kader elbisesini giydir-

829. Nisa, 4/145.

830. Muztarib hadis: Bir, iki veya daha fazla raviden farklı şekillerde rivayet edilen fakat ne ravilerden birinin hafıza yönünden üstünlüğü, ne kendisinden rivayet ettiği şeyhine yakınlık derecesi ve ne de diğer tercih sebeplerinden birinin bulunmaması nedeniyle, rivayetleri arasında tercih yapılamıyan hadistir, (Çev.)

mişlerdir- iptal ettiğini daha önce açıklamış da olsak şu açıklamayı yapmayı uygun görüyoruz: Fahr-i Razi -Allah onu affetsin- bu ayeti tefsir ederken onun cebre delalet ettiğini açıklar. Her ne kadar daha önce bunun dışındaki yerlerde benzeri şeyleri yapmış da olsak onun ibaresini buraya aynen almak ve geçersizliğini açıklamak istiyoruz. Ta ki onun lakabına ve şöhretinin büyüklüğüne aldananlar ona kanmasınlar. Razi diyor ki:

"Bil ki bu ayet de cebr ve kader meselesinde bizim görüşümüzün doğruluğuna delalet eder. Bu şunun içindir ki Yüce Allah herbir insan için; belli bir vakitte belli bir işe göre belli bir derece olacağına hükmetmiştir. O dereceyi aynen bilmiş, o muayyen dereceyi Levh-i mahfuz'da sabitlemiş ve kendisine yakın melekler zümresini buna şahit tutmuştur. Dolayısıyle o derece o insan için meydana gelmemiş olsa Allah'ın verdiği o hüküm bâtıl olur, sahip olduğu o ilim cehle dönüşür ve o şahit tutma işi yalan olurdu. Bunların hepsi, olması imkansız şeylerdir. Binaenaleyh sabit oldu ki herbirinin, yaptıkları işlere göre dereceleri vardır. *'Rabbin, onların yapmakta olduklarından asla gafil değildir.'* Durum böyle olunca, kıyamet gününe kadar olacak şeyleri yazmaktan artık kalem kurumuştur. Said, annesinin karnında mutluluğu belli olan, şaki de annesinin karnında iken bedbaht olduğu yazılı olandır."[831]

Biz deriz ki, Yüce Allah'ın kaderî hükmünün şer'î hükmünü nakzetmesi, onu geçersiz kılması ve vahyini yalanlaması imkansızdır. Yüce Allah, mükelleflerin derecelerinin onların amellerine göre olduğunu söylüyor. Razi, Yüce Allah'ın, "herbir insan için; belli bir vakitte belli bir işe göre belli bir derece olacağına hükmettiğini..." açıklıyor ama Allah'ın, kulu o fiili yapmaya mecbur ettiğini nerden biliyor. Halbuki o, kulun kendi nefsinde muhtar olduğuna inanıyor. Kur'an, insan için dileme ve irade isbat etmekle vicdanı doğrulamış ve onun dilemesini Allah'ın dilemesine bağlamıştır. Bu şu demektir ki Yüce Allah, kulun kendi irade ve ihtiyariyle fail olmasını dilemiştir. Allah dilemeseydi bu olmazdı. Ama O, bunu dilemiş ve o da olmuştur. Allah bunu bilmiş, Kitab'a yazmış, dinini ve şeriatını buna dayandırmıştır.

831. Fahr-i Razi, *Tefsir-i Kebir.*

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِن يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِن بَعْدِكُم مَّا يَشَاءُ كَمَا أَنشَأَكُم مِّن ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ ﴿133﴾ إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ﴿134﴾ قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿135﴾

133. Rabbin zengindir, rahmet sahibidir. Dilerse sizi yok eder ve yerinize başkasını getirir.

134. Size vaad edilen mutlaka gelecektir; siz onun önüne geçemezsiniz.

135. De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Yurdun (dünyanın) sonunun kimin lehine olduğunu yakında bileceksiniz. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmazlar.

Bu üç ayet, bundan önce geçen üç ayeti teyit etmekte ve onlardan maksadın ne olduğunu beyan etmek için tamamlayıcı olarak gelmektedir. Önceki üç ayet, kendilerine peygamberlerin davetleri ulaşan ve onu inkâr eden mükelleflere karşı Yüce Allah'ın hüccetini beyan etmekte ve onların kıyamet günü kendi aleyhlerine "kâfir oldukları" şeklinde şahitlik edeceklerini ve orada uğrayacakları azabın haklı yere ve adilâne olduğunu ikrar edeceklerini ifade etmektedir. Yine aynı ayetler, Yüce Allah'ın dünya hayatında kavimlerine -kendilerine- yazık ettikleri için- helâk etmesi hususundaki kanununu (sünnetullah) beyan etmektedir. Bunun sebebi, Yüce Allah'ın onlara zulmetmesinden değil, tam aksine onların -hiç de mazur olmadıkları bir zulümle- kendi nefislerine zulmetmeleridir. Bir de -gerek grup, gerekse fert fert- bütün mükelleflerin, yaptıklarının karşılığını alırlarken dereceleri olduğu açıklanmaktadır. Üç ayetin özeti şudur: Dünyada ve ahirette alınacak olan karşılık, ruhî ve bedenî amellerin sonucudur.

Bir önceki üç ayetin ardından getirilen bu üç ayet de kavimlerin dünyada maddî ve manevi olarak helak edilmelerine, ahiret tehdidinin gerçek olduğuna, dünya ve ahiret helâkinin -Yüce Allah'ın zulmü neticesi değil- mükelleflerin amellerinin sonucu olduğuna, Allah Teâlâ'nın bu hususta ihtiyaç içinde bulunmadığına, çünkü O'nun âlemlere muhtaç olmadığına, tam aksine bunun rahmeti ve lütfüyle birlikte hakkaniyet ve adaletin gereği olduğuna dairdir. Şimdi bu özet bilgiyi açalım.

Rabbin Zenginliği ve Ehl-i Sünnet Anlayışında İtidal

Yüce Allah, bundan önceki ayetleri, *"Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir."* cümlesiyle bitirdi. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir, tam tersine onların yaptıklarını kuşatıcı ve karşılığını vericidir. Bundan sonra sözüne ***"Rabbin zengindir, rahmet sahibidir."*** ayetiyle başladı. Bu ifadesiyle, Yüce Allah'ın onların yaptıkları amellere ve onları işleyenlere ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını, mükellefiyeti, cezayı ve başka şeyleri getirirken merhamet sahibi olduğunu ortaya koymak istedi. Bilginlerin ifade ettikleri üzere *"Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir."* cümlesi, hasr (münhasırlık) veya kasr (sadecelik) ifade eder. Yani senin Rabbin, bu amellerden habersiz değildir. O, zenginliği mükemmel olan bir zengin, rahmeti her şeyi kuşatan kâmil bir merhamet sahibidir. Birinciden başlayacak olursak; zenginlik manasına gelen ***"el-ğınâ"***, *"ihtiyacı olmamak"* demektir. Allah açısından zenginlik, kelimenin mutlak ve kâmil manasıyla söz konusudur. Dahası kelime asıl manası itibarıyla vâcibü'l-vücûd ve zatında kemal sıfatlarını toplamış olan yaratıcı Rab için söz konusudur. Zira O'ndan başka herkes, yoktan var olmak ve hayatiyetini sürdürmek için O'na muhtaçtır. Buna tabi olarak da Yüce Allah'ın varlığının dayanağı kıldığı bir takım vesilelere muhtaçtır. İnsanlar, ancak söz konusu sebeplerin en önemlilerine sahip oldukları zaman "Şu kişi zengindir." deriz. Şu halde insanların zenginliği hakiki ve mutlak değil, geleneksel ve izafidir.

"Zengin" denilen ve çok mala sahip olan bir kişi, -kendisini ve her şeyi yaratan Yüce Allah'a muhtaç olması şöyle dursun- eş, hizmetçi, işçi, doktor, hâkim gibi birçok hizmet erbabına çokça muhtaçtır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz. Zengin ve övülmeye layık olan ancak O'dur."*[832] Yüce Allah, ezelde mevcuttu ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu. O, hiçbir şeye muhtaç değildi. O, şu anda da ezelde nasılsa aynen öyledir. Zatına fayda versin diye kendisine itaat edenlerin amellerine muhtaç değildir. Tam aksine, itaatkârlara fayda veren bizzat O'dur. Kendisine zarar vermesin diye isyankârların emellerini savuşturmaya da muhtaç değildir. Tam aksine onların yaptıkları ancak kendilerine zarar verir. Sorumluluk ve onun karşılığını vermek, Yüce Allah'tan kullarına bir rahmettir. O, bununla kemale ermeye hazır olan kulunun eksikliğini tamamlar.

İmam Ahmed, Müslim, Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Zerr'den rivayet ediyorlar ki Peygamberimiz (s) şöyle demiştir:

"Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kılmışımdır. Onu sizin aranızda da haram kıldım. O halde birbirinize zulmetmeyiniz! Ey kullarım! Hepiniz

---

832. Fâtır, 35/15.

dalâlettesiniz, yalnız benim hidayete erdirdiğim müstesna! Şimdi benden hidayet dileyin ki, sizi hidayete erdireyim. Ey kullarım! Hepiniz açsınız! Yalnız benim doyurduğum müstesna! Şimdi benden yiyecek isteyin ki, sizi doyurayım. Ey kullarım! Hepiniz çıplaksınız, yalnız benim giydirdiğim müstesna! Şu halde benden giyecek isteyin ki, sizi giydireyim. Ey kullarım! Siz, gece-gündüz günah işliyorsunuz. Bütün günahları affeden de benim. Şu halde benden af dileyin ki, sizi affedeyim! Ey kullarım! Sizin bana zarar vermeye elbet gücünüz yetmez ki zarar veresiniz. -Bana fayda vermeye de gücünüz yetmez ki, fayda veresiniz.- Ey kullarım! Sizin evveliniz, âhiriniz, insiniz-cininiz, sizden en takva sahibi bir adamın kalbi üzere olsalar, bu benim mülkümde bir şey ziyade etmez. Ey kullarım! Sizin evveliniz-âhiriniz, insiniz-cininiz sizden en takva sahibi bir adamın kalbi üzere olsalar, bu benim mülkümde bir şey ziyade etmez. Ey kullarım! Sizin evveliniz-âhiriniz, insiniz-cininiz en sapık bir adamın kalbi üzere olsalar bu, benim mülkümden bir şey eksiltemez. Ey kullarım! Sizin evveliniz-âhiriniz, insiniz-cininiz bir toprağın üzerinde ayağa kalkarak benden isteseler, ben de her insana[833] dilediğini versem bu, bende olandan ancak iğnenin denize[834] batırıldığı vakit azalttığı kadar azaltır. Ey kullarım! Bunlar ancak sizin amellerinizdir. Onları size sayıyorum. Sonra onların karşılığını size tastamam veriyorum. Şimdi (verileni) kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin! Hayırdan başka bulan ancak kendini sorgulasın."[835]

Yüce Allah'ın yarattıklarını yedirmesi ve giydirmesi demek, yiyeceklerini ve elbiselerini yapacakları şeyleri onlar için yaratması demektir. Kulun ondan yemek ve giyecek istemesi demek, çalışarak bunu O'ndan talep etmesi demektir. Kulun çalışması ise, Yüce Allah'ın kendisine gösterdiği geçim vesileleri hakkında geçerli olan kanunlarına (sünnetullah) göre olacaktır. Yukarıda zikredilen hadis, tıpkı ayetler gibi, Cebriyye mezhebi aleyhine delil teşkil etmektedir.

Yüce Allah'ın kâmil rahmet sahibi olması ise, aklen, fiilen ve naklen açık olan bir husustur. Hepimiz kendi nefsimizden biliyoruz ki, içimizde zaman zaman kendi nefsine ve başkalarına zulmetmeyen ve katı davranmayan kimse yoktur. Hatta buna insanın eşi, çocuğu ve babası gibi en çok sevdiği ve en yakını olanlar bile dahildir. İnsan, en çok sevdiğine ve en yakınına böyle davranırsa, onların dışındakilere neler yapmaz! Üstelik merhametli olan

---

833. *"Her insana"* denilmesi, yaratılmışların en şereflisi olan insanı diğerlerine üstün kılmak içindir.

834. Yani, ancak denize batırılan iğnenin ondan çıkardığı kadar eksiltebilir. Söylenmek istenen, Yüce Allah'ın mülkünden asla bir şey eksiltemeyeceğidir. Çünkü, denize batırılan iğne, -küçük ve parlak bir yüzeye sahip olduğu için- ondan bir şey eksiltemeden dışarı çıkar, ya da kayda değer bir şey çıkaramaz.

835. Müslim, *Birr*, 55. (Gaybi konularla ve kudsi hadis konusuyla ilgili hatırlatmalarımız için *Menar Tefsiri*'nin I. Cildi'ndeki 101., 202. ve 229. dipnotlara bakınız. -Yayıncı-)

herkesin merhameti, canlıları yaratan, onlara içgüdülerini ve özelliklerini bahşeden Yüce Allah'ın rahmetinin feyzinden çıkmadır. Buhârî-Müslim, *Sahîh*'lerinde Hz. Ömer'den rivayet ediyorlar:

"Hz. Peygamber'in huzuruna (Hevâzin kabîlesinden) birtakım esirler gelmişti. Bunların içinde (emzikli) bir kadın vardı, (çocuğunu kaybetmişti.) O, göğsüne biriken sütü sağıyor (çocuklara) veriyor, emziriyordu. Bu kadın esirler arasında çocuğu(nu) bulunca hemen alıp bağrına bastı ve (derin bir şefkatle) çocuğunu emzirmeğe başladı. -Bir rivayete göre, çocuğunu karnına yapıştırdı.- Peygamberimiz (s) bu yüksek şefkat manzarasını görünce bize: *'Şu kadının çocuğunu ateşe atacağını düşünür müsünüz?'* diye sordu. Biz de: *'Hayır, atmamaya muktedir oldukça atmaz.'* dedik. Peygamberimiz (s), *'İşte Allah kullarına bu kadının çocuğuna şefkatinden daha merhametlidir.'* buyurdu."[836]

Buhârî-Müslim, bir başka hadisi de Ebû Hüreyre'den rivayet ediyorlar: Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'den şöyle işittiğini belirtiyor: *"Yüce Allah, rahmetini yüz parçaya ayırdı da, doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu, bir parçasını yeryüzüne indirdi. İşte bu bir parça rahmet sebebiyle bütün mahlûklar karşılıklı olarak birbirlerine merhamet ederler. Hatta kısrak, (yavrusunu emzirirken) dokunur korkusuyla bir ayağının tırnağını yukarı kaldırır."*[837]

Buhârî-Müslim, birçok yoldan şu hadisi rivayet ediyorlar.

"Yüce Allah, rahmeti yarattığı gün yüz parça olarak yarattı. Bunun doksan dokuz parçasını kendi yanında tuttu, bütün mahlûkata ise bir tek rahmet gönderdi. Eğer bir kâfir, Yüce Allah'ın yanında olan rahmetin tümünü bilseydi, cennette girmekten ümitsizliğe düşmezdi; bir mü'min de Yüce Allah'ın nezdinde olan azabın tümünü bilseydi, cehennem azabından güven içinde olmazdı."[838] Âlimlerden birisi bu hadisi açıklarken rahmetin iki çeşit olup, birincisinin Yüce Allah'ın zatıyla kaim olan bir sıfat olduğunu ve bu çeşit rahmetin birden çok olmayacağını, ikinci çeşidin ise fiil sıfatı olup, Yüce Allah'ın yüz kısma ayırdığı rahmetin bu olduğunu ifade ediyor. Hadisi okuyunca akla gelen, hadisin Yüce Allah'ın merhametinin ne kadar büyük olduğunu belirtmek için O'nun merhametini bütün mahlûkatın merhametine mukayese etmek için sevk edilmiş olduğudur. Yazık Yüce Allah'ın rahmetinin değerini bilmeyene! Yazık rahmetine aldanıp da Rabbinin emrinden çıkana ve amellerin karşılığını vermekteki hikmetini unutana! Hadisteki bu rivayet, bir kulun hem *"havf"* (korku) ve hem de *"recâ"*yı (umut) birlikte bulundurmasının gerekli

---

836. Buhârî, *Edeb*, 18; Müslim, *Tevbe*, 22; Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*, XIII, 125, 126. (Çev.)

837. Müslim, *Tevbe*, 17; Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh*, XII, 126. (Çev.)

838. Buhârî, *Rikâk*, 19; Müslim (Benzer lâfızla) *Tevbe*, 23; Tirmizî, *Daavât*, 100.

olduğunu açıklamaktadır. *Hâdî'l-Ervâh*'tan daha önce yaptığımız nakil, Yüce Allah'ın mükellefiyet getirme, gerek sevap, gerekse ceza olarak amellerin karşılığını vermedeki rahmetine dair açıklamalarla doludur. Orada yapılan açıklamalar, bu konuda sözü bir kez daha tekrarlamaya ihtiyaç bırakmamaktadır.

Râzî, Eş'arîyye ve Mutezile kelâmcılarının metodu üzere Yüce Allah'ın neden sadece kendi zatının *"zenginlik"* ve *"rahmet"*'le nitelenmekte olduğunu açıklamaktadır. Bundan sonra aynen şöyle demektedir:

"Bil ki ey kardeşim! Herkes, ancak kutsamaya ve yüceltmeye çaba harcamaktadır. Şeyh İmam Ziyâuddîn Ömer b. el-Hüseyn'den duydum. Şeyh de Ebu'l-Kasım Süleyman b. Nâsır el-Ensârî'den duymuş. Ebu'l-Kasım şöyle diyormuş: Ehl-i Sünnet, Yüce Allah'ı yüceltme meselesini *'kudret'* ve *'meşîetinin (dilemesi) geçerli olması'* açısından, Mutezile ise, *'adalet'* ve *'gereksiz olan şeyi yapmaktan münezzeh olması açısından'* ele aldı. Fakat bunların içinde hata eden olduğu gibi isabet eden de vardır. Herkesin umudu şu kelimeye bağlıdır: *'Ve Rabbuke'l-ğaniyyu zu'r-rahme'* (*Rabbin zengindir, rahmet sahibidir.*)"

Ben de derim ki, Râzî burada "Ehl-i Sünnet" derken, Eş'ariyye mezhebini kastetmektedir. Çünkü O'nun sözü, ehl-i nazar (Mâtüridiyye-Eş'ariyye âlimleri) hakkındadır. Eş'arîler, nazariyelerini isteklerine odaklamakta çok ileri gidiyor. Böyle düşündükleri için, salih mü'minlere azap edilmesini ve günahkâr kâfirlere ise nimet verilmesini mümkün görüyorlar. Mutezile ise, nazariyesini Yüce Allah'ın adaleti ve hikmetiyle, kemaline layık olmayan her şeyden O'nu tenzih etme düşüncesinde odaklamış ve bu hususta çok ileri gitmiştir. Hatta bu yüzden işi Yüce Allah'ın nassla sabit olan bazı sıfatlarının olmadığını söylemeye kadar vardırmışlar, bazı şeyleri Yüce Allah'a vacip kılmışlardır. Her iki grubun durumu daha önce açıklanmıştı. Selefe tabi olan tahkik ehli nakil âlimleri, ilim ve imanca hem Eş'ariyyeden ve hem de Mutezile'den çok daha mükemmeldirler. Çünkü bir yandan Yüce Allah'ın Kitab ve Sünnet'te zikredilen sıfatlarını kabul etmişler, öte yandan bunların bazılarını, muayyen bir fırkanın benimsediği bir mezhebe bağlayarak tevil etmeye kalkışmamışlardır. Bunlar, en mükemmel şekilde veya -çağımızın yazarlarının deyimiyle- kelimenin tam manasıyla Ehl-i Sünnet'tirler. Yüce Allah, bu beyanı üzerine şu ifadesini getirmektedir:

"Dilerse sizi yok eder ve sizi başka bir kavmin zürriyetinden yarattığı gibi sizden sonra yerinize dilediği bir kavmi yaratır." Yani Yüce Allah'ın Elçisi'ni inkâr eden ve kendisine inatla karşı koyan ey Kâfirler! Allah, sizi yok etmek ve sizden sonra gelen bir kavmi yerinize geçirmek isterse, -daha önce peygamberlerine inatla karşı gelen Âd, Semûd, Lût kavmi gibi ben-

zerlerinizi nasıl helâk etmişse- sizi de azapla yok edip helâk eder. Sonra sizin ardınızdan yerinize dilediği fertleri ve kavimleri geçirir. Çünkü O, size muhtaç değildir; sizi helâk etmeye, sizin zürriyetinizden veya başkalarının zürriyetinden rahmetine sizden daha layık olan bir kavim yaratmaya kadirdir. Tıpkı, sizi başka bir kavmin zürriyetinden yaratmaya kadir olduğu gibi! Fakat yerinize geçecek olanlar, sizden daha hayırlı olur, Allah'a ve O'nun Rasûl'üne iman ederler ve yeryüzünde hakkı ve adaleti ayakta tutarlar.

Yüce Allah, peygamberlerinin sonuncusu olan Hz. Peygamber'e kibirlenerek, inat ederek ve -doğru söylediğine kesin inandıkları halde- getirdiğini inkâr ederek düşmanlık edenleri helâk etmiştir. Yeryüzünde inkârları, cehaletten veya kendilerinden önce geçenleri taklit etmekten kaynaklanan kimseleri onların yerlerine geçirmiştir. Yüce Allah'ın Kitabı'nda, nefislerde ve afakta (dış dünyada) olan ayetleri, çok geçmeden bu insanları irşatlarıyla yakalamış ve onlar, iman, İslâm ve ihsan açısından insanların içinde en mükemmeli olmuşlardır. Bunlar, Muhacirler, Ensar ve onların zürriyetleridir. Çünkü onlar, -savaşlarına ve fetihlerine varıncaya kadar- Yüce Allah'ın İslâm sayesinde insanlığa rahmetinin ortaya çıktığı en büyük örnek olmuşlardır. Nitekim onların bu özelliklerine Frenk tarihçileri arasında insafı elden bırakmayanlar da şahittirler. Hatta bu tarihçilerden birisi şöyle der: "Tarih, Araplardan (Müslümanlardan) daha adil ve daha merhametli başka bir fetihçi toplum tanımamıştır." Bazı müfessirler, cumhurun yaklaşımı dışına çıkmış ve bu *"müstahlefîn"*den (onların yerlerini alacak olanlar) maksadın, cinler olduğunu söylemişlerdir. Bazılarının kanaatine göre ise, bunlar ne ins ne de cindir. Çünkü bu varlık, kudrete delalet etme konusunda çok daha ileridir. Ancak bu yaklaşım, batıl bir tasavvurdur. Çünkü sözün gelişi (makam), Yüce Allah'ın kudretinin eserlerinden hayret verici olan şeyler olmadığı gibi, insanın hayali gidebildiği yere kadar gitsin diye ifadeyi müphem (kapalı) bırakma makamı da değildir. Tam tersine sözün gelişi, tarihin tescili, yok olup gidenlerden geriye kalan kalıntılar ve eserlerce desteklenen ilâhî kanunlar (sünnetullah) ile uyarı üzerinedir. Yüce Allah'ın, *"zenginlik"* ve *"rahmet"* sıfatıyla -başka hiç kimsenin kendisine ortak olamayacağı şekilde mükemmel olarak- nitelenmesinin ardından gelen bu ayet, insanları fakirlikle ve kendi nefsini -hasr kipiyle- zengin ve hamid olarak nitelemesinin ardından gelen şu ayet gibidir: *"İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. İçinizden kiminiz cimrilik ediyor. Ama kim cimrilik ederse, ancak kendisine cimrilik etmiş olur. Allah zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O'ndan yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir toplum getirir, artık onlar sizin gibi de olmazlar."*[839]

839. Muhammed, 47/38.

Daha sonra Yüce Allah, onları dünya azabı ve orada helâk etmekle uyarmasının ardından, şu sözüyle de ahiret azabı ile uyardı:

"Size vaad edilen mutlaka gelecektir!" ve Kur'ân'ın her ikisini birlikte belirtmekteki âdeti üzere ***"Siz onun önüne geçemezsiniz!"*** Yani size öldükten sonra dirilmenin ardından vaad olunan ahiret cezası mutlaka gelecektir, bundan kurtuluş yoktur. Ve sizler, kaçarak ve Allah'ın dilediğinin önüne geçerek O'nu asla aciz bırakamazsınız. O, sizi ilk başta yaratmaya nasıl kadir idiyse, yeniden diriltmeye de kadirdir. Bu yaklaşım, apaçık bir burhan olup, Kur'ân'da defalarca tekrarlanmaktadır. Çağımızda pozitif bilim, öldükten sonra dirilme olgusunu insanların akıllarının alacağı bir şekilde açıklamaya çok yaklaşmıştır. Bugün pozitif ilim, evrende mevcut olan ne kadar madde varsa hiçbirinin aslının yok olmadığını, eşyanın helâk olup, yok olmasının yapı taşlarının çözülüp dağılmasından ibaret olduğunu ifade etmektedir. Pozitif bilim bugün, dağınık halde bulunan elementlerin -canlandırma olmaksızın- tekrar bir araya getirilebileceğini ve ilk terkibine geri döndürülebileceğini ispat etmiştir. Dahası bir Alman bilgini, yapay yoldan ilmî bir metotla insan üretme girişiminde bulunmaktadır. Söz konusu âlimin projesine göre, insan, önce alaka (aşılanmış yumurta), sonra mudğa (bir parçacık et) haline gelen insan sperminin geliştirilmesi ve büyütülmesi yoluyla yapılacaktır. Proje sahibi âlimin ifadesine göre bu, başka yöntemlerle de yapılabilir. Buna göre mudğa halindeki ana unsur, ana rahmi sıcaklığında, sıcak bir ortamda beslenir. Böylece o mudğadan organlar meydana gelir, nihayet aşılanmış olan o yumurta tam bir insan haline gelir. Bu projeyi yürüten bilgin, bu husustaki tecrübesini ve düşündüğü nazariyeleri açıklamıştır. Düşündüğü proje, insan üretmek amacıyla -tavuk yetiştirmek için kurulan kuluçka makinelerine benzer- bir laboratuar ortamı kurmaktır. Bu projenin sahibi olan Alman bilgin, söz konusu projeyi en meşhur doktor ve evren bilginlerinden oluşan bir grubun huzurunda okumuş ve düşündüğü nazariyeler onların çok beğenisini kazanmıştır. O toplantıya katılan bilginlerden hiçbiri bunun mümkün olduğu görüşünü inkâr etmemiştir. Birçoklarının inkâr ettikleri husus, insanlığın bilgi düzeyinin teorik olarak mümkün olan bu projeyi bilfiil mümkün hale getirme seviyesine ulaşıp ulaşmadığıdır. Elektrik sahasında buluş sahibi meşhur bilgin Edison, insanların ölülerin ruhlarıyla iletişim kurabilmeleri ve - öldükten sonra ruhlar da isterse- onlardan istifade edebilmeleri amacıyla bir cihaz icat etmeye çalışmaktadır. İşte bu durum, spritüalistlerin (ruhçular) "aracı ruhlar" dedikleri bir takım şeyleri gördükleri ve kendilerinden bilgi aldıkları yolundaki iddialarını açıklamaktadır. "Aracı ruhlar", -ruhçuların dedikleri gibi- gerçek midir, yoksa -kendilerine

karşı koyanların ifade ettikleri gibi- bir aldatmacadan mı ibarettir?[840] Bunu zikretmekten maksadımız; bu gibi buluş sahibi büyük bir bilginin, -kendi yanında bilfiil gerçekleşmese de- bu tasarının mümkün olduğunu söylüyor olmasıdır. Bu gibi âlimlerin söz konusu dirilmeyi gerçekleşmesi imkansız bir şey saydıklarını zannettikleri için onları taklit ederek öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenler nerede, o âlimler nerede! Bu durum mümkün olduğuna ve maddeyi inceleyen âlimlerin en büyüğü, fiilen bu noktaya ulaşmalarının mümkün olduğunu ifade ettiğine göre, insanlığı ve her şeyi yaratan Yüce Allah, bundan hiç aciz olur mu? *"Biz onlara hem ufuklarda ve hem kendi nefislerinde delillerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'ân'ın) hak olduğu açıkça belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi? Dikkat edin; onlar, Rablerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler. Bilesiniz ki O, he şeyi (ilmiyle) kuşatmıştır."*[841]

Diğer taraftan *"tû'adûne"* kelimesi üzerinde de duralım. Bu kelime, fiil-i muzari olup, meçhuldür. Aslı üç harfli olan *"va-a-de"* olup, bu kök daha çok iyiyi ve faydalı olanı vaad etme manasında kullanılır. Kelime, -dildeki aslı ve Kur'ân'daki kullanımı itibarıyla- her iki manaya şamil olduğu gibi, kullanımı kötüyü veya zararlıyı vaad etmeye mahsus olan dört harfli *"ev'ade"*ye de şamildir. Ayette ikincisi tercih olunmuştur. Çünkü hitap, kâfirleri uyarma ve onları tehdit için Allah'ı bundan aciz bırakamayacaklarını ifade etme amaçlıdır. Müfessirlerin cumhurunun kanaati budur. Râzî'nin ifadesine göre burada başka bir ihtimal daha söz konusudur. Buna göre *"va'd"*, sevabı haber vermeye mahsustur. *"Va'îd"* ise, cezayı, ikabı haber vermek içindir. Yüce Allah'ın ***"innemâ tû'adûne le âtin"*** ifadesi, vaad ve sevapla ilgili her şey demektir. O'nun vaadi mutlaka gelecektir. *"Va'd"* kelimesi için böylesi kesin bir ifadenin kullanılması, *"va'îd"* tarafının bu özellikte olmadığını gösterir. Bu yaklaşımı, ayetin son kısmındaki ibare de güçlendirmektedir. Çünkü sonunda ***"Ve mâ entum bi mu'cizîne"***, ***"Siz onun önüne geçemezsiniz."*** denilmektedir. Yani sizler, bizim kudretimiz ve hükmümüz dışına çıkamazsınız. Kısacası Yüce Allah, va'di zikredince onun geleceğini kesin bir dille vurguladı. Ama tehdidi (va'îd) zikredince, *"ve mâ entum bi mu'cizîne"* cümlesi üzerine hiçbir şey eklemedi. Bu da, Yüce Allah'ın rahmet ve lütuf tarafının daha baskın olduğunu gösterir.

Biz de deriz ki bu açıklama, Allâme İbn Kayyim'in cehennemin fani olduğu yolundaki tercihini güçlendirmek için ileri sürdüğü delillerden birisi olabilir. Fakat biz, -dünyada ve ahirette Yüce Allah'ın fiilleri meselesinde rahmet ve lütuf yönünün daha önde olduğunu söylesek de- bunu zayıf gö-

840. Bu konuda Edison'dan rivayet olunanlara dair bir makale yayınladık. Dileyenler, *el-Menâr*'ın 21. mücellet IV. cüzüne bakabilirler.

841. Fussilet, 41/53, 54.

rüyoruz. Yaklaşımın zaafı şuradan kaynaklanmaktadır: Ayette ifade akışı, kâfirleri tehdit amaçlıdır. "Va'd" kökünün, -daha önce geçtiği üzere- "sevab"a mahsus olmaması gibi, burada kullanılan fiil, va'îd hususunda nass değildir. Vaad kelimesinin "ikab" hakkında kullanılmasına bir örnek Yüce Allah'ın şu ifadesidir:

"De ki: Size bundan (bu öfke ve huzursuzluğunuzdan) daha kötüsünü bildireyim mi? Cehennem! Allah, onu kâfirlere (ceza olarak) bildirdi."[842]; *"(Rasûlüm!) Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah, vaadinden asla dönmez."*[843]

Yüce Allah, bu tehdidi ve va'îdi şu sözüyle bitiriyor:

"De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Yurdun (dünyanın) sonunun kimin lehine olduğunu yakında bileceksiniz. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmazlar." Bu çağrıda öncelikle davet için kendilerine hitap olunan kâfirlerin bir tür sempatisini kazanma vardır. Bu nedenle kendilerine kendilerini seven, fıtrat, terbiye (yetişme) ve ortak menfaatlerin sâikiyle onların menfaatlerine ve iyiliklerine çok düşkün olan Peygamber'in (s) kavmi oldukları hatırlatılmaktadır. O zamanlar Araplardaki kavmiyetçilik naraları, bugün diğer toplumlarda görülenden çok daha güçlüydü. Onun için ayette kendilerine *"yâ kavmî"*, *"ey kavmim"* diye seslenilmesi, onların kalplerindeki bu duyguyu harekete geçirmeye çok müsait bir üsluptu. Bu duygu, o anda mevcut olanları, Hz. Peygamber'in söylediklerine kulak vermeye ve üzerinde düşünmeye sevk edebilirdi. Yüce Allah, Peygamber'ine (s) bunun bir benzerini Hûd Sûresi'nin sonlarıyla, Zümer Sûresi'nin ortalarında emretmektedir. Yüce Allah, bu çağrının aynısını Şuayb'dan (a) nakletmektedir.

Ayette geçen ***"el-mekâne"*** kelimesi, sözlükte maddi bir şey olarak insanın yerleştiği mekân demektir. Manevî olarak da, insanın psikolojik veya sosyal durumu demektir. Buna göre ayetin manasına gelecek olursak; Ey kavmim! Şu anda bulunduğunuz konum, yol ve yönteme göre elinizden geleni yapınız. Ben de Rabbimin bana gösterdiği ve beni ikame ettiği kendi konumuma ve yöntemime göre yapacağım. Bir süre sonra bu dünyada amellerinin tesiriyle güzel akıbetin kimin olacağını bileceksiniz. Böylece Yüce Allah, onların dikkatlerini toplumların durumlarının, inançlarından ve ruhî niteliklerinden kaynaklanan amellerinin sonucu olduğu noktasında- sosyal ve ilmî bir akıl yürütme yapmaya çekmektedir ki onlar da akıl yürüterek bu kuralı çıkarabilsinler. Sonra Yüce Allah, -biraz sonra ayrıntısıyla açıklayacağımız üzere- onlara kendilerine bu akıbeti gösterecek şeyi açıklayacaktır.

Zemahşerî *el-Keşşâf*'ta şöyle der:

842. Hac, 22/72.
843. Hac, 22/47.

"el-Mekânetu", kelimesi mastar olur. Kelime, *"mekkene mekâneten"* şeklinde kullanılır ki, manası *"Bir şeyi en iyi bir şekilde yaptı."* demektir. Kelime mastar olabileceği gibi, "mekân" manasına da olabilir. *"Mekânun ve mekânetun"* denilir ki *"makamun ve mekametun"* gibidir. Yüce Allah'ın *"İ'melû alâ mekânetikum"* ifadesi, *"Gücünüzün ve imkanınızın yettiği en son sınıra kadar ve becerebildiğiniz kadar yapın."* ya da *"Üzerinde bulunduğunuz hal ve yön üzere yapacağınızı yapınız."* demek olur. Bir kimseye bulunduğu hal üzere kalması emredildiği zaman *"Alâ mekânetik yâ fulân!"*, *"Ey adam! Bulunduğun mekân üzere kal!"* denilir. ***"İnnî âmilun"*** yani, *"Ben de kendi bulunduğum hale göre yapacağımı yapacağım."* Bu açıklamalara göre ayetin manasına gelince; Ey kavmim! Küfrünüz ve düşmanlığınız üzere kalın, ben de İslâm ve size karşı sabır ve tahammül üzere kalacağım. ***"Fe sevfe ta'lemûne"***, ***"İyi akıbetin hangimiz için söz konusu olacağını ileride bileceksiniz."*** Ayette verilen bu emir, *"İ'melû mâ şi'tum/Ayetlerimiz hakkında doğruluktan ayrılıp eğriliğe sapanlar bize gizli kalmaz. O halde ateşin içine atılan mı daha iyidir, yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi? Dilediğinizi yapın! Kuşkusuz O, yaptıklarınızı görmektedir."*[844] ifadesi tarzındadır. Tefsirini yapmakta olduğumuz ayet, emredilen kimseyi serbest bırakma ve kendisinden kötülükten başka bir şey gelmeyeceğine dair hükmü aleyhine tescil etmedir. Onun böyle davranması, adeta üzerine vaciptir ve kötülükten yakasını sıyırıp da aksini yapması mümkün değildir.[845]

Zemehşerî orada, *"İki gruptan hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık."*[846] ayetinde olduğu gibi "istifham" (soru) olduğuna işaret etti. Sonra onu beyan etti ve orada başka bir yönden daha söz etti. O da, *"men"* kelimesinin *"istifham/soru edatı"* değil, *"ellezî"* manasına ism-i mevsul olduğudur. Buna göre mana, Yüce Allah'ın bu dârı (dünyayı) kendisi için yarattığı güzel akıbetin sahibi olacak olan zümreyi yakında bileceksiniz, demek olur. Zemahşerî daha sonra şöyle devam etti:

"Bu, üslûbu hoş olan bir uyarı metodudur. Bu ibarede, sözde insaf ve güzel bir edep vardır. Ama bunun yanında, ifade şiddetli bir tehdidi, münzirin (uyarıcının) haklı, uyarılanların ise batıl yolda olduklarına kani olmayı ifade etmektedir."[847]

Ben de derim ki bu uyarının gayesi ve özü, Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s) vaadinin doğruluğu ve O'nun düşmanlarını bu dünyada kahredip yeneceği yolundaki tehdidinin gerçek olduğu yolunda muhatabı geleceğe havale etmektir. Çünkü vaad edilen şey, öyle bir durumdur ki ayete muha-

844. Fussilet, 41/40.
845. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 52.
846. Kehf, 18/12.
847. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 52.

tap olan insanlar, bunu kendi gözleriyle mutlaka göreceklerdir. Bu da Hz. Peygamber'in ahirete dair vaadinin ve tehdidinin doğru olduğuna bir hüccet teşkil eder. Çünkü bu iki haberin "gaybden verilen iki haber olması"... Hz. Peygamber ve kendisine uyanların akıbetlerinin dünya ve ahirette güzel, O'nu inkâr edenlerin ve kendisine karşı çıkanların akıbetlerinin ise kötü olduğu noktasında aralarında hiçbir fark yoktur. Yüce Allah, bu sebebe ayetin fasılasıyla (son kısmıyla) şöyle işaret etti: ***"İnnehû lâ yuflihu'z-zâlimûn!"*** Yani ***"Kendi nefislerine zulmeden zalimler iflah olmazlar!"*** Allah'ın verdiği nimetleri inkâr ederek ve kendisine ortak koşarak nefislerine zulmedenler iflah olmazlar. Çünkü onlar, sadece Yüce Allah'a yaklaşmak ya da sadece O'ndan istemek gerekirken ortaklara yönelerek ulûhiyetinde Allah'a ortak koşmaktadırlar. Kişi, istediği şeyi sebeplerine yapışarak elde edemiyorsa ya da bunların ne olduğunu bilmiyorsa, o zaman istediğini sadece Yüce Allah'tan talep edecektir. Ama talep ettiği şeyi elde etme vesilelerini biliyorsa, onu o sebeplere yapışarak talep edecektir, ancak sebepleri yaratan ve kendi emrine verenin her şeyi yaratan Yüce Allah olduğunu aklından çıkarmayacaktır. *"Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür."*[848] Şirk, zulümlerin en kötüsü, akılları, adabı ve amelleri ifsat etme açısından en beter olanıdır. Şirk gibi bir zulme sapmış olan kimse, zulmün hakikî ve izafi diğer çeşitlerini de mutlaka işleyecektir. Bu mana, daha önce bu sûrenin *"İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar... İşte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır."*[849] ayetini tefsir ederken geçmişti. Nefislerine -ve insanlara haydi haydi- zulmedenlerin kurtuluşa ermeleri, Yüce Allah'ın şeriatı ve O'nun adil kanunu (sünnetullah) gereği mümkün olmadığına göre, felâha ve kurtuluşa ermek sadece hak üzere olup, adaletten ayrılmayan kimselere mahsus olur. Çünkü onlar, hem Yüce Allah'ın, hem de kendi nefislerinin ve dünya hayatında kendileriyle ilişki içinde olan herkesin haklarını yerine getirirler. Bu nitelik, ancak Hz. Peygamber'de ve onun salih mü'minlerin arasından harekete geçirdiği kimselerde mükemmel olur. Görmez misin Yüce Allah, önce -Mekke'nin Hz. Peygamberle alay eden ve kendi kavmi içinden çıkan günahkâr kodamanları gibi- zalimlere karşı Peygamber'ine (s) nasıl yardım etti? Sonra da Mekke müşriklerine karşı yardım etti. Daha sonra -Romalılar ve Persler gibi- yeryüzünün en büyük, askerce en güçlü, hükümranlığı en muazzam ve sistemi en ileri olan toplumlarına karşı O'nun sahabelerine yardım etti. Bundan sonra sahabelerin ardından gelen her toplumdan ve her halktan Müslümanlara, kendilerine karşı çıkan ve savaşan düşmanlarına karşı yardım etti. Haçlı seferlerinde, Osmanlı fetihlerinde ve başka savaş-

848. Lokman, 31/13.

849. En'âm, 6/82.

larda gerek Doğu ve gerekse Batılı düşmanlara karşı Müslümanlara yardım etti. Ancak bu yardım, onların Hz. Peygamber'in getirdiği hak ve adalete tabi olmaktaki nasipleri oranında oldu. Onlar kendi nefislerine ve insanlara zulmedince dinlerinin hidayetinden olan nasipleri, kendilerinden önce Ehl-i Kitab'ın kendi peygamberlerinin hidayetinden olan nasipleri gibi veya daha az oldu. Onların zaferin ve felâhın bu manevî sebebi hususunda artık hiçbir meziyetleri kalmadı. Halbuki tam aksine; kurtuluş sadece maddî ve teknik sebeplerle, -sabır, sebat, adalet ve nizâm gibi- diğer manevî sebeplerle kısıtlıdır. İslâm'ı bilmeyen birçok kimsenin, "Yüce Allah, Müslümanlara yardım edeceğini vaad ederken, Müslümanlar neden hükümranlıklarını kaybettiler?" diye sorduklarını görmekteyiz. Bu sorunun cevabı şudur: Yüce Allah, adına "Müslüman" denen kimselere -ne durumda olursa olsunlar- yardım edeceği sözünü asla vermiş değildir. Yüce Allah, sadece kendisine yardım edene, getirdiği hakkı ve adaleti tatbik edene yardım etme, buna karşılık -isimleri ve lakapları ne olursa olsun- zalimleri de helâk etmeyi vaad etmiştir. Ancak Müslümanlarla ölüm-kalım mücadelesi veren zalimleri, hakka, adalete ya da nizama kendilerinden daha yakın olan kimseler yenecektir:

"Kâfir olanlar peygamberlerine dediler ki: 'Elbette sizi ya yurdumuzdan çıkaracağız, ya da mutlaka dinimize döneceksiniz!' Rableri de onlara: 'Zalimleri mutlaka helâk edeceğiz!' diye vahyetti. Ve (ey inananlar!) Onlardan sonra sizi mutlaka o yerde yerleştireceğiz. İşte bu, makamımdan korkan ve tehdidimden sakınan kimselere mahsustur."[850]

Kıraat imamlarından Ebû Bekir, Âsım'dan rivayetle *"mekânetikum"* kelimesini Kur'ân'da geçtiği bütün yerlerde -çoğul olarak- *"mekânâtikum"* şeklinde okumuştur. Kalan kıraat imamları ise tekil olarak okumuşlardır. *"el-Mekânetu"* kelimesinde kural, onu çoğul yapmamaktır. Çünkü kelime mastardır. Ebû Bekr'in kıraatinde kelimenin çoğul olmasındaki incelik, -batılın birden çok ve hakkın bir tane olması sebebiyle- kâfirlerin birbirinden farklı birçok konumlarının olduğunu ifade etmektir. Hamza, el-Kisâî, *"men yekûnu âkibitu't-dâr"* şeklinde okurken, kalan kıraat imamları, *"tekûnu"* şeklinde okumuşlardır. Çünkü *"el-âkibetu"* kelimesinin müennesliği, hakiki değil, lâfzîdir. Sonra (âkibetu) kelimesiyle amilinin (tekûnu) arasına başka bir kelime girmiştir. Onun için fiilin müzekker olması -müennes olması gibi- güzel olmuştur. Amil (tekûnu) ile etki ettiği kelime (âkibetu) arasına başka bir kelime girer ve bu yüzden araları açılırsa, -ma'mûl (âkibetu), hakikî müennes bile olsa- amilin (yekûnu) müzekker olması caizdir.

---

850. İbrahim, 14/13, 14.

Belâgat inceliklerinden söz edelim: Burada ve Zümer Sûresi'nde *"sevfe"* kelimesinin başına *"fâ"* harfinin gelmesi, kelimenin ifadenin gelişinin gerekli kıldığı bir şartın cevabı (hükmü) olmasından dolayıdır. Hûd Sûresi'nde (11/93) ise *"fâ"* gelmemiştir. Çünkü cümle, *"Mâ nefkahu kesîran mimmâ tekûlu/Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz!"*[851] diyen Şuayb'in (a) kavmine verdiği bir cevaptır. Şuayb'in ifadesi, söylediklerinin çoğunu anlamadıklarını söyleyen kavmine bunun akıbetini yakında öğreneceklerini haber vermedir.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَٰذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَٰذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَىٰ شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿136﴾ وَكَذَٰلِكَ زَيَّنَ لِكَثِيرٍ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ ﴿137﴾ وَقَالُوا هَٰذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَّا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَن نَّشَاءُ بِزَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَّا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِم بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿138﴾ وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا وَإِن يَكُن مَّيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيَجْزِيهِمْ وَصْفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿139﴾ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿140﴾

136. Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar!

137. Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler, hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile baş başa bırak!

851. Hûd, 11/91.

138. Onlar saçma düşüncelerine göre dediler ki: 'Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır.' Birtakım hayvanlar da vardır ki, O'na iftira ederek üzerlerine Allah'ın adını anmazlar. Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden (Allah) onları cezalandıracaktır.

139. Dediler ki: 'Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza ise haram kılınmıştır. Şayet ölü doğarlarsa, o zaman hepsi onda ortaktır.' Bu nitelemelerinden dolayı (Allah) onların cezasını verecektir. Şüphesiz ki O hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.

140. Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek haram kılanlar, muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar doğru yoldan sapmışlardır ve hidayete erecek de değillerdir.

Yüce Allah, bundan önceki ayetlerde Mekke müşrikleri ve diğer Araplarla dinin esasları ve bunların en sonuncusu olan *"ba's"* (öldükten sonra dirilme) ve *"ceza"* hususunda tartıştıktan sonra şimdi burada onların ekinler ve hayvanlar hakkında bazı şirk özellikli ibadetlerinden, nefsani arzular ve putperestçe hurafelerin sâikiyle çocuklarını öldürmelerinden, bazı şeyleri helâl ve bazılarını haram kılmalarından söz ederek şöyle buyurdu:

Allah'a Pay Ayırmak

"Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp..." Yani Yüce Allah'ın kendileri için yarattığı ekinlerden ve hurma, tahıl gibi ürününden ve hayvanların yavrularından Allah'a bir pay ve O'na ortak koştukları putlara bir pay ayırmaları, onların amelleri hususundaki sapıklıkları cümlesindendi. ***"Nasîb" (pay)*** kelimesinin putlar için zikredilmemesi, -daha sonra gelen kelimenin buna delalet etmesinden dolayı- ifadede icaz olsun diyedir. İkinci *"nasîb"*e delalet eden ibare ise, ***"Zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza dediler."*** ayetidir. Yani birinci hakkında *"Bu Allah içindir."* dediler. Bir başka ifadeyle, bununla Allah'a yaklaşırız, dediler. İkinci hakkında da, *"Bu, ortaklarımız içindir."* dediler. Bununla o putlara yaklaştıkları payı kastediyorlardı. Birinci pay için kullanılan ***"bi za'mihim", "zanlarınca"*** ifadesinin manası, uydurmaları, bilgisizce ve Yüce Allah'tan herhangi bir hidayet olmaksızın kendilerinin ortaya atmaları sebebiyle, demektir. Çünkü o payın Allah'a yaklaştıracak bir şey kılınması, onun gibi bir şeyi Allah'a

ortak koşmamayı ve bunun Allah'ın izniyle olmasını gerekli kılar. Çünkü bu, dindir ve din, sadece Yüce Allah'a aittir ve sadece O'ndan alınır. O payın, yaratılma ve mülk olma açısından Allah'ın olması meselesi ise, bu taksimde kastedilen bir husus değildir. Çünkü her şey, Yüce Allah'ındır. Çünkü O, her şeyin yaratıcısıdır. Yaratmada O'nun hiçbir ortağı yoktur. Bu hususta onlarla, mü'minler arasında hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Asıl ihtilâf, Yüce Allah'a yaklaşma vesileleri olan dua etmek, sadaka vermek ve kurban kesmek gibi fiillerle O'ndan başkasına yaklaşmaya kalkışmakta, helâl ve haram kılmada O'nun izni olmadan başkasına itaat nitelikli boyun eğmeyle boyun eğmekte ve başka şeylerdedir. Bu da, apaçık bir şirktir. Yüce Allah'la ortak koştukları şeyler arasındaki şu taksim de bu açık şirk kavramına dahildir.:

Rivayete göre Allah'ın payını, misafir ağırlamak, çocuklara ikram etmek ve fakirlere tasadduk etmek maksadıyla ayırıyorlardı. Tanrılarının payını ise, onlara bekçilik etmek, huzurlarında kurbanlar kesmek ve bulundukları yerlere harcamak için tahsis ediyorlardı.

Burada şöyle bir soru gündeme gelebilir:

"Birinci durum için (Allah'a pay ayırma) -içinde itaat ve iyilik olduğu halde- yalan ve aslı esası olmayan söz manasına gelen *"za'm", "zan"* kelimesi kullanılırken, sırf kötülük ve katıksız bâtıl olan ikinci durum (ortaklarına pay ayırma) için neden bu kelime kullanılmadı? Bu "zan"la birlikte mal bölmede birinci durum şirk olurken, kelime neden iki durum için birden kullanılmadı?"

Bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür: Bir mü'minin veya -mü'min olmasa bile- aklı başında bir kimsenin güzel bulduğu şık, sadece birinci durumdur. Dolayısıyla bu yapılanın -Yüce Allah tarafından konulan bir din değil- bir "zan" ve onlar tarafından uydurulan bir "şey" olduğunun vurgulanmasına ihtiyaç duyuldu. Böylece yapılan hareket, şirke bitişik olmasının ötesinde kendi başına batıl bir şey olmuş oldu. Çünkü onun aynısını -bu hususta haklarında başka hükümler olmakla birlikte- Allah'a koştukları ortaklar için de yaptılar. Yüce Allah sözünü devamla şöyle açıklıyor: ***"Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor."*** Yani Allah'a koştukları ortaklarına yakınlaşmak için ayırdıkları şeyler, Allah için tahsis ettikleri yerlere ulaşmaz. Ne tasadduk ederek, ne misafir ağırlayarak ve ne de başka bir hareketle asla Allah'a ulaşmaz. Tam aksine onları sadece ortakları için muhafaza etmeyi isterler. O putların bekçiliğini yapmak, onların yanlarında kurban kesmek vb. maksatlarla harcarlar. ***"Fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor!"*** Yani Allah için ayırdıkları mallar, az önce zikredilen yerlerde ve ileride zikredilecek olan başka yerlerde zaman zaman o putlara yaklaşma aracına dö-

nüşüyor. *"Ne kötü hüküm veriyorlar!"* Yani onların bu hükmetmeleri, ya da verdikleri hükümler ne kadar çirkindir! Yüce Allah, bu hükmü birçok yönden çirkin olarak niteledi:

1) Bu hareket, hüküm koymak suretiyle Yüce Allah'a karşı haddi aşmaktır.

2) Bu hareket, Allah'a ibadet ederken O'na şirk koşmak demektir. Allah'tan başkasının Allah'a yaklaşılan araçların hiçbirinden hiçbir payı olamaz.

3) Az önce açıklanan yerlerde ortaklarına ayırdıklarını, onların da, kendilerinin de yaratıcısı olan Allah için tahsis ettiklerine tercih etmeleri ve ona öncelik tanımalarıdır. Bu, malı bölmede muhtemel olan üç yönün içinden en aşağı olan mertebedir. İkincisi, ortaklarına tahsis ettikleriyle Allah için olan arasında eşitlik görmektir. Üçüncüsü ise, Allah için olanı tercih etmektir.

4) Verdikleri bu hükmün aklî hiçbir dayanağı yoktur. Ayrıca bu hususta şeriattan da hiçbir hidayet yoktur. Bu ayetten şöyle bir sonuç da çıkarılabilir: İnsan aklı, ahkâmın güzel veya çirkin olduğunu kavrayabilir. Ve bu hususta akla dayanarak sonuç çıkarılabilir. Müşriklerin bu hareketlerinin kaynağı "rivayet" olduğu için ve onlardan bu zalimce taksim hakkında daha başka saçma sapan şeyler de rivayet edildiği için bu ayetin tefsirinde Hâfız İbn Kesîr'in naklettiği rivayetleri buraya almayı tercih ettik:

Ali b. Ebî Talha ve el-Avfî'nin nakillerine göre İbn Abbas, bu ayetin tefsirini yaparken şöyle demiştir: Allah düşmanları, ekin ektikleri zaman ya da meyveleri topladıklarında bundan Allah için bir kısım, put için de bir kısım tahsis ederlerdi. Putların payına düşen ekin veya meyve ya da başka bir şeyi muhafaza ederler ve korurlardı. Allah'a ayırdıklarından herhangi bir şey yere düşerse, onu puta tahsis ederlerdi. Put için ayırdıkları su, onların haberi olmadan akar ve bir şeyi sularsa, onu Allah'a, bunu da puta tahsis ederlerdi. Allah için ayırdıkları ekin ve meyveden bir şey yere düşer de put için ayırdıklarıyla birbirine karışırsa "Bu, fakirdir." derler ve onu Allah'a ayırdıkları kısmın içine geri iade etmezlerdi. Allah için ayırdıkları su, onların haberi olmadan akar, put için ayırdıkları ekini veya ağacı sularsa onu puta bırakırlardı. Mallarından adına *"bahîra"*, *"sâibe"*, *"vasîle"* ve *"hâmî"* diyerek bazılarını haram kılarlar, onları putlara tahsis eder ve bunları Allah'a yakınlaşmak için haram kıldıklarını iddia ederlerdi. İşte bunun üzerine Yüce Allah *"Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza dediler."* ayetini indirdi. Mücâhid, Katâde, Süddî ve birçok müfessir böyle dediler. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem bu ayet hakkında şöyle dedi: Allah içindir diye ayırıp da kestikleri hayvanların etlerini keserken Allah'ın yanında tanrılarının ismini de anmadıkça yemezlerdi. Ama tanrı-

lar için ayırdıkları hayvanları keserken yanında Allah'ın adını zikretmezlerdi. Abdurrahman daha sonra bu ayeti, ***"Sâe mâ yahkumûn/Ne kötü hüküm veriyorlar!"***a kadar okudu. Çünkü onlar öncelikle taksimde hata ettiler. Zira Yüce Allah, her şeyin Rabbidir, mâlikidir, yaratıcısıdır. Mülk O'nundur. Her şey O'nundur, O'nun tasarrufu altındadır, kudreti ve dilemesi altındadır. O'ndan başka hiçbir ilâh ve Rab yoktur. Sonra -zanlarına göre- o fasit taksim uyarınca bölme yapınca, ona da uymadılar. Tam aksine bu taksimi yaparken de haksızlık ettiler. Nitekim bu hususta Yüce Allah, şöyle der:

"Onlar kızların Allah'a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah, bundan münezzehtir. Beğendikleri de (erkek çocuklar) kendilerinin oluyor."[852]

"Ama onlar, kullarından bir kısmını, O'nun bir cüzü kıldılar. Gerçekten insan apaçık bir nankördür."[853]

"Demek erkek size, dişi O'na öyle mi?! O zaman bu, insafsızca bir taksimdir!"[854], [855]

Müşrik Arapların Kız Çocuğuna Bakışı

"Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi." Bu, onların yapageldikleri şirk amellerinden bir başkasıdır ki bunu ne sağlam akıl güzel görür ve ne de dosdoğru ilâhî bir şeriata dayanmaktadır. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Ekin ve davarlardan olmak üzere Allah'a yaklaşma vesilesi olan şeyleri, O'nunla tanrıları arasında bölüştürmelerini hoş gösterdiği gibi ortakları, birçok müşrike, çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi. Burada sözü edilen ***"ortaklar"***dan maksat, bazılarına göre tanrılara hizmetçilik eden kimselerdir. Bazı bilginlere göre, bunları ruhlarında hoş göstererek kendilerine vesvese veren şeytanlardır. Bunların ikisine de *"ortak"* denilmesi, ancak Allah'a itaat edilecek hususlarda kendilerine itaat olunmasındandır. Bu *"tezyîn"*in (hoş gösterme) birçok şekilleri vardır:

1) Bilfiil başa gelmiş olan fakirlik halinden veya ileride başa geleceği tahmin edilen fakirlikten kaçınmayı hoş göstermektir. Bunlardan birincisini *"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını biz veririz."*[856] ayetiyle, ikincisini ise *"Geçim endişesiyle çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz."*[857] ayetiyle açıklamaktadır. Birinci ayette ana-babanın rızkı, çocukların rızkından önce zikredilmiştir.

---

852. Nahl, 16/57.
853. Zuhruf, 43/15.
854. Necm, 53/21, 22.
855. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 179.
856. En'âm, 6/151.
857. İsrâ, 17/31.

Çünkü küçük çocuk, şu anda tüketilen rızık açısından babasına tabidir. İkinci ayette ise, çocukların rızkı, ana-babanın rızkından önce zikredilmiştir, çünkü onların rızıkları geleceğe yöneliktir. Gelecekte ana-babalar rızık kazanmaktan çoğunlukla âciz ve çocuklarının bakımlarına muhtaç olurlar.

2) Arlanmaktan kaçınmayı hoş göstermektir. Bu, kız çocuklarını -ileride büyüdüklerinde utanç sebebi olurlar korkusuyla- diri diri toprağa gömme durumuna mahsustur. Araplar, kız çocuğunu, zorba ve azılı babalarına ait bir kişilik olarak tasavvur ederlerdi. Onların düşüncelerine göre kız çocuğu, utanılacak şeyler yapar veya şeref ve onur itibarıyla babasından daha aşağı düzeyde bir kocaya varır ve böylece babasını değersiz ve bayağı bir kimse haline getirirdi. Ya da onlar savaşlarda düşmanlar tarafından esir olarak alınırlardı.

Müşriklerin Literatüründe Şirk ve Tevessül!

3) Çocukları boğazlayarak tanrılara boyun eğme gösterisinde bulunmaktır. Adak adayarak veya adamaksızın onlara yakınlaşmak maksadıyla çocuklarını boğazlarlardı. Câhiliye döneminde Araplar, -Peygamber'in (s) dedesi Abdülmuttalib'in yaptığı gibi- "Eğer şu kadar çocuğum olursa, bunlardan birini kurban kesmek üzerime nezr olsun!" diye adak adarlardı. Abdülmuttalibin yaptığı adak meşhurdur ve Peygamber'in doğumu kıssasında zikredilmektedir. Akılları bozan şirk olmasaydı, bu vesveseler Araplar nezdinde revaç kazanmazdı. Bundan dolayı Yüce Allah, onları -daha önceki ifade kendilerinden söz ettiği için zamir getirecek yerde- açıkça *"müşrikîn"* nitelemesiyle ifade etmektedir. Yüce Allah, -putların hizmetçileri gibi- insan şeytanlarından veya cinlerden onlara bu amelleri süslü gösterenleri, *"şürekâ" (ortaklar)* diye isimlendirmektedir. Onların bizzat kendileri bunlara *"Tanrılar"* veya *"şürekâ" (ortaklar)* ismini vermeseler bile Yüce Allah, *"şürekâ/ ortaklar"* demektedir, çünkü onlara helâl kılma ve haram kılma hususunda dinî boyun eğme tarzında itaat etmektedirler. Halbuki böylesi bir itaat, -*"(Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hıristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu İsâ'yı rabler edindiler."*[858] ayetinin tefsirinde merfû olarak nakledilen bir hadiste olduğu üzere- Ma'bûd olan Rabb'e mahsustur. Çünkü fiilî boyun eğmenin gerektirdiği mana, dille ifade edilen sözün manasından çok daha güçlüdür. Zira ağızdan çıkan sözlerde yalan çok olurken, fiilen gerçekleştirilende böyle bir şey, söz konusu değildir. Tevhid ehli olduğunu iddia eden birçok kimsenin, Yüce Allah'ın dışında ölülere -aşikâr ve gizli gizli yalvararak- kabirlerinin yanında ağlayarak, yakararak, sadakalar vererek, adaklar adayarak veya adamaksızın, kurbanlar keserek huşû' içinde

858. Tevbe, 9/31.

durup dua ettiklerini görmekteyiz. Fakat bu kimseler, dua ettikleri ölüler için *"Allah'ın ortakları"* deyimini kullanmamakta ve bu ibadetlerine de *"şirk"* ve *"ibadet"* ismini vermemektedirler. Yaptıklarına *"tevessül"* demektedirler. Verilen isimler, yapılan işi ve onun özünü değiştirmezler. Bu fiillerin arasında -dua gibi- sözlü olanlar da vardır. Bu gibi sözler, hakikatlere terim isimlendirmesinden ve cedelî tevilden çok daha fazla delalet ederler. Bu fiiller, -mecazen değil- hakikaten ve şer'an Allah'tan başkasına ibadet etmek demektir.

Kıraat imamlarından İbn Âmir, *"zeyyene"* fiilini meçhul olarak *"zuyyine"* şeklinde okumuştur. Buna göre *"katl"* kelimesi merfû olarak *"katlu"*, *"evlâd"* kelimesi ise *"katlu"*nün mef'ûlü olarak mansuptur. *"Şerakâ"* kelimesi ise, *"katl"* kelimesinin muzafun ileyhi (tamlayanı) olarak mecrurdur. Halbuki muzafla (tamlanan) muzafun ileyh (tamlayan) arasına muzafın mef'ûlü (tümleç) girmiştir. Böyle bir ifade, nahiv bilginlerinin yerleşik kurallarına göre -şiir dışı metinlerde bile cevaz verseler dahi- fasih değildir. Bundan dolayı Zemahşerî, İbn Âmir'in bu kıraatine karşı gelmiş ve onun hata ettiğini ifade etmiştir. Çünkü o, İbn Âmir'in bu kıraati, bazı mushaflarda kelimenin yazılış şeklinden çıkardığını zannetmiştir. İbn Mâlik ise *Elfiyye*'de bu kıraati desteklemiştir. Zemahşerî, söz konusu kıraate karşı çıktı diye kendisine kara çalmışlar ve neredeyse onu tekfir etmeye kalkmışlardır. Halbuki bu kıraate Zemahşerî'den önce müfessirlerin önderi İbn Cerîr et-Taberî karşı çıkmıştır. Kur'ân, mütevatir olarak sabit olan bütün rivayetleri bakımından herkesi bağlayan bir hüccettir. Bir kıraat tarzı, -Nahivcilerin cumhurunun dil kaidesini koyarken lehçelerini esas aldıkları kabilelere göre fasih olmasa bile- yaptıkları fiili beyan etmek için geldiği kabilenin lehçesine göre fasih olabilir. Bazen de kıraat, yaygın olarak kullanılan bir şekilde gelmez. Nahiv bilginlerinin adına şaz dedikleri işte budur. Ancak şaz kıraat, kendisine belâgat ilminde yer tahsis eden bir incelik sebebiyle gerçekleşmiş olabilir. Mesela icazın zirvesine çıkmakla birlikte, -bu şaz kıraatle birçok kıraatlerin manasının delalet ettiği üzere- yeni bir mananın ifade edilmesi söz konusu olmuş olabilir. Söz konusu şaz kıraatin manası şöyledir: Birçok müşrike ortaklarının çocuklarını öldürmeleri hoş gösterildi. Bir başka ifadeyle onlar, putlara hizmet eden insan şeytanlarla, cin şeytanların kendilerine çocuklarını öldürmeleri şeklinde verdikleri vesveseleri hoş gördüler. Bu kıraate göre, sanki onların çocuklarını öldürenler, işaret edilen bu ortaklardır. O halde bu şaz kıraatin faydası, o akılsız ve ahmaklara, cinayetlerin ve cürümlerin en fecisi olan "çocuklarını öldürme" konusunda adı geçen ortaklara itaatlerinin ne kadar çirkin olduğunu vurgulamaktır.

Yüce Allah, bundan sonra söz konusu "hoş gösterme"nin sebebini açıklamakta ve şöyle demektedir: ***"Ki hem kendilerini mahvetsinler, hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar!"*** Yani onlara bu münkerleri süslü gösterdiler ki yaptıkları kışkırtmayla (iğvâ) onları helâk etsinler... Onların iğvâsı, fıtratı bozmaktır. Bunun neticesinde ana-babanın kalplerindeki merhamet ve şefkat yok olup gider. Dahası o duyguyu, tam bir vahşet ve katılığa dönüştürür. Nihayet baba kendi gönlünün çiçeğini (ciğerparesini) kendi elleriyle boğazlar, zayıf ve korumasız olan kızını, elleriyle canlı canlı toprağa gömer. İşte bu, katletmek ve nesli azaltmak şeklindeki maddî helâkin ötesinde ruhî bir helâk etmeyi ifade eder.

"Dinlerini karıştırıp bozma" meselesine gelince; burada ***"din"***den maksat, mensup olduklarını iddia ettikleri İsmail'in (a) dini ve İbrahim'in (a) dinidir. Gerçekten uydurdukları bu şirk karakterli gelenekler sebebiyle dinleri karışmış ve anlaşılmaz olmuştur. Nihayet kişi, uydurulmaya devam eden bu şirk karakterli eklenti sebebiyle dininin aslını ve esasını artık bilmez hale gelmiştir. Ayette geçen ***"el-lebs"*** kelimesi, birbirine benzeyen iki şeyi veya birçok şeyi birbirine karıştırmak demektir. Bazı müfessirlere göre *"din"*den maksat, uymaları gereken dindir. Bazı müfessirlere göre ayetin manası şöyledir: Ki hem onları mahvetsinler ve hem de içinde hiçbir hakikatin ortaya çıkmadığı ve hiçbir hidayetin elde edilemediği karmakarışık ve anlaşılmaz olan bir dine inandırsınlar. Bu açıklama, "ortaklar" cin-şeytanlardır, onların "tezyini" (süslü göstermesi), verdikleri vesveselerdir, şeklinde anlaşıldığı takdirde doğru olur. Ama "ortaklar" tanrıların hizmetinde olanlardır diye anlaşıldığı takdirde ise *"li yelbisû"* kelimesinin başındaki *"lâm"* harfi, lâm-ı âkibet ve sayrûret olur. Çünkü "sedene" (hizmetkârlar), onları helâk etmeyi kastetmediği gibi, onların dinlerini karıştırıp bozmayı da hedeflemez. Bu hususta böyle söylenmiştir. Bu mana, *"irdâ"* (helak etmek) hususunda doğrudur. *"Dini karıştırıp bozma"* hususunda ise *"Böyle bir maksatları yoktur."* sözü, -mutlak olarak alınırsa- doğru değildir. Çünkü birçok put hizmetkârı ve kâhin, kendilerine uyanların itaatlerinden zevk aldıkları ve aralarında yönetimi ele geçirip onları hâkimiyetleri altına almayı istedikleri için onların dinleriyle oynamak ister.

Yüce Allah, devamla şöyle der: ***"Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile baş başa bırak!"*** Yani Allah, ortakların hoş göstermemelerini veya müşriklerin bu öldürmeyi yapmamalarını dileseydi, onlar bunu yapamazlardı. Yüce Allah, bunu onların yaratılışlarını ve kendilerine hâkim olan kanunlarını (sünnetullah) değiştirerek yapardı. Fakat O, bize yaratmasında ve kanununda (sünnetullah) hiçbir değişme olmadığını haber verdi. Bir de Yüce Allah, insanları ilk başta kendine ibadet etme kalıbına

sokarak yapardı. İnsanlara öyle bir karakter verirdi ki, tıpkı melekler gibi ibadet etmekten başka bir şey yapamazlardı. Nasıl ki meleklere, herhangi bir kışkırtma etki etmiyor, dahası -kabul etme yetenekleri olmadığı için- başka bir alternatifi zaten kabul edemiyorlarsa, insanları da böyle yaratabilirdi. Fakat Yüce Allah, insanları ruhlarına gelen maddî ve fikrî malumattan ve kendi nefislerinde mukabili karşısında daha hayırlı olduğu ağır basan şıktan etkilenmeye müsait bir karakterde yaratmıştır. Bundan dolayı her insana aldığı eğitim, yaptığı istinbat (akıl yürütme), başkalarının arasına karışma ve onlarla haşir neşir olma neticesi kendi nefsinde kök salan düşünce baskın gelmiştir. Dolayısıyla bu temel düşünce, insanın bir ameli bir diğerine tercih ederken dayandığı bir dayanak olur. İnsanlar, bu hususta gerek yetenek ve gerekse istifade açısından birbirlerinden farklıdırlar. Dolayısıyla insanların bir tek din veya bir tek görüş üzere olmaları mümkün değildir. Bundan dolayı Ey Peygamber! Yüce Allah'ın getirmediği düşünceleri benimsemek suretiyle O'na iftira atan şu kimseleri, iftira ettikleri inanç sistemi ve ona dayanan amelleriyle baş başa bırak! Senin yapman gereken, sana emredilen tebliğ görevidir. Yüce Allah'ın bir kimsenin doğru yolu bulması konusunda hiç değişmeyen ve tebdile uğramayan kanunları (sünnetullah) vardır. Onların durumları seni üzmesin! Çünkü senin üzerinde olduğun hakkın, onların batıllarına galip gelmesi, O'nun kanunlarındandır (Sünetullah).

Bu, ayetin Allah'ın Kitabı'na uygun olan manasıdır. Bu mana, O'nun sıfatlarının ve üzerinde hiçbir değişikliğin ve tebdilin asla söz konusu olmadığını haber verdiği yaratmasına dair kanunlarının gerekli kıldığı manadır. Ayetin manası, *"Yüce Allah'ın meşîeti (dilemesinin) bu kimselerin çocuklarını daha ilk başta öldürmelerine taalluk etmiştir, bundan dolayı çocuklarını öldürmeleri, -vücuttaki kan dolaşımı gibi- yaratılışa ait gayr-i iradî bir husus olmuştur, kendilerinin bu hususta hiçbir tercihleri söz konusu değildir ve bunu yapmamaya asla çare bulamazlar."* demek değildir. Yüce Allah, gelecek ayette onları bilgisizlikleri yüzünden çocuklarını beyinsizce öldürdükleri şeklinde nitelerken ayetin manası böyle olabilir mi? Sonra onlar bu beyinsizliği ve cehaleti İslâm'ın hidayeti sayesinde ileride terk etmişlerdir. Bu ayette, Cebriyye mezhebini destekleyen hiçbir taraf yoktur. Gerek seçkinleri (havas) ve gerekse sıradan sade mensupları (avam), bilmeden ve anlamadan onu istedikleri kadar dillerinden düşürmesinler! Hiç fark etmez.

"Onlar saçma düşüncelerine göre dediler ki: 'Bunlar, dokunulmaz hayvanlar ve ekinlerdir. Bunları bizim dilediğimizden başkası yiyemez. Bunlar da binilmesi yasaklanmış hayvanlardır.' Birtakım hayvanlar da vardır ki (O'na iftira ederek) üzerlerine Allah'ın adını anmazlar."

Bunlar, şirklerinin kendilerini kışkırtmasından kaynaklanan uydurma hükümleri cinsinden başka üç çeşit hükümdür.

1) Bazı hayvanlarını, -gerek tahıldan ve gerekse başka maddeden olan- bazı yiyecek maddelerini ayırırlar ve bunlar üzerinde tasarrufta bulunmayı yasak ederlerdi. Bu mallar, sadece ibadet için kullanılırdı. Ayırdıkları bu mallar için *"hiye hicrun"* derlerdi. Arapçada *"hicrun"* demek *"mahcûrun"* yani üzerinde tasarrufta bulunmak yasaktır, demektir. Kelime, *"zibh"* kelimesinin *"mezbûh" (boğazlanmış), "tıhn"* kelimesinin *"mathûn" (öğütülmüş)* manasına gelmesi gibidir. Bu kalıptaki kelimeler, müzekker-müennes, tekil-ikil-çoğul bütün kelimeler için sıfat olarak kullanılabilir. Çünkü kelime, sıfat hükmünde değil, isim hükmündedir. "Hicr" kelimesi, esasen etrafı taşla çevrilmiş olan alan, demektir. "Hicrü'l-Kâbe" deyimi, Kâbe'nin o kısmına etrafının taş duvarla çevrilmiş olmasından dolayı verilen bir isimdir. Sonra insan aklına "hicr" denilmiştir çünkü akıl, insanı zararlı ve çirkin amelleri işlemekten korur. İbn Abbas, Mücâhid, Dahhâk ve Süddî derler ki: "el-Hicr", gerek "vasîle" ve gerekse diğer haram kıldıkları nesnelerden olmak üzere haram olan şey demektir. Zeyd b. Eslem'in ifadesine göre bunlara "hicr" denilmesi, onları tanrıları için tahsis etmelerinden dolayıdır. Katâde der ki: Bu mallar, onlara -Allah tarafından değil- şeytanları tarafından yasak edilmiş mallardır. İfadede şiddet ve ağır bir vurgu vardır. Bu yasaklık, Yüce Allah tarafından olmadığı için ayette *"bi za'mihim/saçma düşüncelerine göre"* denilmektedir. Bilginlerin ifadesine göre, bu malları kadınlara yasaklayıp erkeklere tahsis ediyorlardı. Şöyle diyorlardı: Eğer dilersek, kızlar için bir pay ayırırız, dilersek de ayırmayız. İşte bu yaptıkları, Yüce Allah'a atmış oldukları bir iftiradır.

2) ***"En'âmun hurrimet zuhûruhâ"*** demek, sırtları (yani sırtlarına binilmesi) yasaklanmış hayvanlar, demektir. Süddî'nin görüşüne göre bu hayvanlar, bahîra, sâibe ve hâmî'dir. Bu hayvanlar, Mâide Sûresi'nde şöyle geçmişti: *"Allah, bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz."*[859]

3) Şirkten kaynaklanan üçüncü fiilleri, birtakım hayvanları boğazlarlarken üzerlerine Allah'ın ismini anmamaları, tam aksine sadece tanrılarının ismini zikretmeleridir. Ebû Vâil'den rivayet edildiğine göre o hayvanlara binip üzerlerinde hacca gitmezler ve "Lebbeyk Allahümme!" demezlerdi. Mücâhid'in ifadesine göre bir grup develeri vardı ki, onların üzerine Allah'ın ismini anmadıkları gibi, onlarla ilgili hiçbir şeyin üstüne de anmazlardı. Bu hayvanlara ne binerken, ne sütlerini sağarken, ne yük yüklerken, ne yular-

---

859. Mâide, 5/103.

larından çekerken ve ne de herhangi bir şey yaparken Allah'ın ismini zikretmezlerdi.

Kısaca söylemek gerekirse; onlar, hayvanlarını burada anlatıldığı üzere taksim ettiler. Bu bölmenin dinin ahkâmından olduğunu söylediler ve onu gerek hüküm ve gerekse diyaneten Yüce Allah'a nispet ettiler. ***"O'na iftira ederek"*** Yani o sözü Allah'a iftira atarak söylediler veya o fiili yaptılar. Öyle bir iftira attılar ve öyle bir uydurdular ki Yüce Allah, ondan berîdir ve onlara böyle bir hüküm getirmemiştir. Yüce Allah izin vermedikçe O'nun dışında hiçbir kimse kullara helâl veya haram hükmü koyamaz. Nitekim Yüce Allah bir başka ayette bu hususu şu şekilde dile getirmektedir: *"De ki: Allah'ın size indirdiği rızıktan bir kısmını helâl, bir kısmını da haram bulmanıza ne dersiniz? De ki: Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"*[860] Yani Allah size izin vermedi, tam aksine siz O'na iftira ediyorsunuz. Bazı insanlar, hem kendi nefislerine ve hem de başka insanlara kendi keyiflerine göre veya dostlarından ve mezheplerine mensup olanlardan eser yazan bazılarını taklit ederek bazı şeyleri haram ve bazı şeyleri helâl kılmaya devam ediyorlar. Bunu, ya bir yemin veya nezir (adak) söz konusu olduğu için veya bir züht hayatı yaşamak istediğinden dolayı gelip geçici olarak bir süreliğine yapmaktadır. Ya da mutlak ve devamlı olarak yapmaktadır. Oysa -ilim sahibi ve dindar olduklarını iddia etmelerine rağmen- bu hareketleriyle ayetlerin kötü hallerini açıkladığı bu müşriklere tabi olduklarından habersizdirler. Bu ayetin son kısmı, onların kötü hallerini beyan etmektedir: ***"Yapmakta oldukları iftiraları yüzünden (Allah) onları cezalandıracaktır."*** Yani bu çirkin iftiraların sebebiyle böylesi elemli ve şiddetli bir ceza ile cezalandırılacaklardır.

"Dediler ki: 'Şu hayvanların karınlarında olanlar yalnız erkeklerimize aittir, kadınlarımıza ise haram kılınmıştır. Şayet ölü doğarsa, o zaman hepsi onda ortaktır.'"

Bu da onların haram ve helâl kılma hususunda saçma sapan hükümlerinden bir başka çeşidini ifade etmektedir. Bu haramlık, bazı hayvanların karınlarındaki yavru ve memelerindeki sütle ilgilidir. Rivayete göre bu ayette geçen ***"en'âm"*** kelimesinden maksat, sadece "bahîra"lardır. (Beş kere doğuran ve beşinci yavrusu dişi olan deve). Ya da, "sâibe"lerdir. (Put namına serbest bırakılan ve sütünden sadece misafirlerin istifade ettiği deve). Araplar bu develerin sütlerini erkeklere tahsis eder, kadınlara yasak ederlerdi. Deve, canlı ve erkek bir yavru doğuracak olursa, bunu sadece erkeklere tahsis ederler ve etinden kadınlara yedirmezlerdi. Eğer yavru ölü doğarsa, erkekler ve kadınlar onun etinde ortak olurdu. Eğer dişi doğurursa, o yav-

860. Yunus, 10/59.

ruyu dôl almak için bırakırlardı. Selef müfessirlerinden bazıları, burada zikri geçen *"en'âm"*ı, "bahîra" ve "sâibe"yle kayıtlı kılmamıştır. Böylece "mutlak" ifade, "mukayyet" ifadeyle açıklanmamıştır. Arapların bunu başka hayvanlar hakkında da söylemeleri muhtemeldir. Bu hayvanları, "bahîra" yani kulağı yarık ve "sâibe" yani putlar için salıverilen ve hiçbir kimsenin el sürmediği deve diye vasfetmeksizin belirlemekteydiler. Şa'bî, İkrime, Katâde ve başka bilginlerin ifadelerine göre "bahîra"nın sütünden sadece erkekler yiyebilirlerdi. Eğer "bahîra"dan bir yavru doğar da ölürse, onu erkekler ve kadınlar yerlerdi. Eğer, "Ayet, bu hayvanların karınlarındaki şeyler hakkındadır, kendileri hakkında değildir. Dolayısıyla bu kimselerin sözlerini ayetin tefsirine sokmak doğru değildir." denecek olursa, biz de "Aksine, doğrudur. Dahası, bazı kıraatlerden ilk anda akla gelen mana da budur." deriz.

Kıraat imamlarından İbn Âmir, ***"ve in yekun"*** *fiilini "ve in tekun"*, ***"meyteten"*** kelimesini de *"meytetun"* şeklinde okumuştur. İbn Kesîr, *"yekun"* ve *"meytutun"* şeklinde, Ebû Bekir ise Âsım'dan rivayetle *"yekun"* kelimesini yine *"yekun"*, *"meyteten"* kelimesini de yine *"meyteten"* şeklinde okumuştur. Birinci kıraat tarzına gelince; onun kıraatinde haberi müennes olduğu için fiilin *"tekun"* şeklinde müennes olmasından başka bir değişiklik yoktur. İbn Kesîr'in kıraatine gelince; denildiğine göre onun kıraatinde haber hazfedilmiştir. Takdiri, *"Ve in yukun lehum meyteten"* veya *"Ve in yukun hunâke meyteten"* şeklindedir. Fiilin müzekker olması, *"meyteten"* kelimesinin müzekker olan *"meyyit"* manasına olmasındandır. Bu durum, hem zikri geçen hayvanlar ve hem de karınlarındaki yavrular açısından doğrudur. *"Yekun"* fiili tam fiil olarak *"yûcedu"* manasına alındığı takdirde de durum aynen böyle olur. Bilginler, Âsım'ın kıraatini takdir ederken *"Ve in tekuni'l-mezkûretu meyteten/zikredilen hayvan ölü ise..."* demişlerdir. Bu da aynı şekilde o hayvanlara ve karınlarında bulunan yavrulara şamildir. Hatta bazı bilginler, bu açıklamanın aynısını diğer kıraat imamlarının kıraat tarzları hakkında da söylemişlerdir. Fakat *"ve in yekun meyteten"* ayetini okuyan ve fasih konuşan bir Arabın zihnine gelen mana, *"Ve in yukun mâ fî butûni tilke'l-en'âm meyteten/ Bu hayvanların karınlarındaki yavrular eğer ölüyse"* şeklindedir. Kıraat farklılıklarından mana açısından ortaya çıkan fayda, bizim zikrettiğimiz şeylerdir. Bunun dışındaki hususlar, kıraat ilminde vücûh ihtilafıdır ve dil açısından öyle söylenmesi câizdir.

Ayete bir de seçilen lafız açısından bakacak olursak, ***"hâlisatun"*** kelimesi için birçok açıklamadan söz edildiğini görürüz:

1) Kelimenin sonundaki *"tâ"* harfi, -râviye, dâhiye ve tağiye kelimelerinde olduğu gibi- vasıfta mübalağa manası ifade eder. Kelimenin "haber" olduğunun söylenmesi durumunda mübtedâya uygun olmadığı söylenemez.

2) Müptedâ olan *"mâ fî butûni hâzihî'l-en'âm"*, lafzen müzekker, mana itibarıyla müennestir.

3) Bu kelime mastardır. Bu durumda ibare, *"Atâuke âfiyetun/hediyen âfiyet, dinçlik,"; "el-mataru rahmetun/yağmur rahmettir."; "er-ruhsatu ni'metun/ruhsat nimettir."* cümleleri kabilinden olur.

4) Bu kelime, tekit manası veren mastar ya da zarf-ı müstekarr hâldir. Müptedânın haberi ise, *"li zukûrinâ"*dır.

"Bu nitelemelerinden dolayı (Allah) onların cezasını verecektir. Şüphesiz ki O hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir." Ayette geçen *"seyeczîhim"* fiili, Arapçada *"cezâhu bi kezâ ve bi kezâ"* şeklinde kullanılır. Yani bir kimse, bir şeyi yaptığı amele karşılık birine verdi, demektir. Yüce Allah, bu kelimeyi çeşitli ayetlerde şöyle kullanmaktadır:

"İşte onlara sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamı verilecek, orada hürmet ve selâmla karşılanacaklardır."[861]

"Biz onu cehennemle cezalandırırız."[862]
"Kazanmakta olduğunuzdan başkasının karşılığını mı bulacaksınız?"[863]
"Artık yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz! (denir)"[864]

"Cezâ" (*karşılık*) amelin aynısı kılınmıştır. Bu durum başka sûrelerde de tekrar etmektedir. Amel, kendi vasıtasıyla karşılık verilen değil, karşılığında mükâfat veya ceza verilen bir kavram olduğu için müfessirler amel için *"cezâ"*, veya *"sevâb ve ikâb"* kelimeslerini takdir etmişlerdir. Fakat Kur'ân'daki ifade, mutlaka belâgat açısından yüksek bir incelik gözetildiği için seçilmiştir. Bu nükte ve incelik, bize göre şuradadır: Ceza -amelin insan nefsinde meydana getirdiği arınma veya onu karanlığa gömmenin sonucu olduğu için- onun âdeta amelin aynısı olduğuna işaret olunmaktadır. Çünkü insan nefsi, amellerin nefiste oluşturduğu sıfattan dolayı rahata erer veya azap görür. Bu açıklamayla burada teşri hususunda Yüce Allah'a iftira atanların cezalarının neden "vasıfları" kılındığını anlarsın. Özellikle de burada geçen ***"vasıf"*** kelimesi, nefsin durumu ve sureti manasında olursa... Biz bu manayı tefsirimizde defalarca açıklamış bulunmaktayız. Ayetin ta'lîliyle birlikte manasına gelince; yaratmadaki hikmetinin ve onların durumlarını, amellerini ve onların sıfatlarından olan menşeini bilmesinin gereği olarak Yüce Allah onları cezalandıracaktır. Cezalarını, vasıflarının ve ruhi niteliklerinin gerek-

861. Furkan, 25/75.
862. Enbiyâ, 21/29.
863. Yunus, 10/52.
864. Neml, 27/90.

tirdiğinin aynısı kılarak cezalandıracaktır. Çünkü her nefsin ahirette sıfatları olacaktır. Yüce Allah, o nitelikleri ya illiyyînde muayyen bir mekâna ya da esfel-i sâfilîndeki siccîne koyacaktır. Tıpkı hafif ve sıvı bir cismin niteliğinin, Yüce Allah'ın kanunu (sünnetullah) gereği ağır olan cismin üzerinde olmasını gerektirmesi gibi... Bunu suyla birlikte aynı kaba konulan sıvı yağ örneğinde görmek mümkündür. İnsanların termometrelerde ölçtüğü sıcaklık dereceleri, ne demek istediğimizi açıklayan bir örnektir. İnsana verilecek olan cezanın kaynağı, insanın amellerine şekil ve nitelik veren nefsî inancı ve nefsin diğer sıfatlarıdır. Ayette geçen *"vasıf"* kelimesi, mastar olarak kabul edildiğinde mutlaka ma'mulünü takdir etmek gerekir: Bu takdir; Yüce Allah, onları Rablerini -ibadette ve teşride kendisine ortaklar koşarak- nitelemelerinden dolayı cezalandıracaktır, şeklinde olabilir. Ya da Yüce Allah, onları -ibadette ve teşride Allah'a iftira atarak- dilleri yalan söylediği için cezalandıracaktır.

"Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak 'Bu helâldir, şu haramdır.' demeyin, çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş oluyorsunuz. Kuşkusuz Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler."[865]

Zemahşerî *"va-sa-fa"* maddesini açıklarken şöyle der: *"Vechuhâ yasifu'l-husne/Yüzü güzelliği yansıtıyor."*, *"Lisânuhü yasifu'l-kezibe/Onun dili, yalan yansıtıyor."* kullanımları, mecazi kullanımdır. Zemahşerî, bundan sonra da *"Hâzihî nâkatun tasifu'l-idlâce/Bu deve bütün gece gitmeyi ifade ediyor."* cümlesini örnek vermektedir.

Şemmâh der ki:

إذا ما أدلجت وصفت يداها　　　لها الإدلاج ليلة لا هجوعِ

"Gece yürüdüğünde deve, haber verir ona el ve ayakları,
Uykusuz bir gecede yol alacak kervanları!"

Rûhu'l-Maânî'de şöyle denilmektedir:

"Bu cümle, -bazı tahkik âlimlerinin dediği gibi- Arap kelâmının beliğ ve bedii örneklerindendir. Araplar şöyle der: *"Vasafa kelâmuhû'l-kezibe/O, yalan söyledi."*, *"Aynuhû tasifu's-sihra/Onun gözü büyülüdür."*, *"Ve kadduhu yasifu'r-raşâkate/Onun boyu posu şıklığı ifade eder."* Yani o, "raşîk"tir (yakışıklıdır) manasına olup, mübalağa ifade eder. Son cümlenin manası şudur: Onu duyan veya gören sanki onun açıkladığı şeyi anlatır. el-Maarrî bu kelimeyi bir beytinde şöyle kullanmaktadır:

865. Nahl, 16/116.

سرى برق المعرة بعد وهن   فبات برامة يصف الملالا

"Yürüdü gece el-Maarra'nın şimşeği bulutlar üzere,
Râme'de sabahladı sıkıntılarımı anlatmak üzere!"[866]

"Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek haram kılanlar, muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar doğru yoldan sapmışlardır ve hidayete erecek de değillerdir."

Yüce Allah'ın bu bağlamda Arap müşriklerde kınadığı ve reddettiği özellik, kısaca son derece çirkin iki özelliğe dayanmaktadır. Yüce Allah, söz konusu iki özelliği bu ayette onlara anlatmakta ve bundan dolayı onların hakkında hakkaniyetle ve âdilane olarak hüküm vermektedir. Yüce Allah'ın reddettiği bu özellik, -biraz sonra açıklanacağı üzere- müşriklerin çocuklarını öldürmek ve kızlarını diri diri toprağa gömmek suretiyle büyük bir hüsrana uğramalarıdır. Hüsranın büyüklüğünü cümle içinde ***"Hasirû/ziyana uğradılar."*** filinin mef'ûlünün (tümleç) zikredilmemesi göstermektedir. Çünkü kurala göre cümlede mef'ûlün zikredilmemesi, genellik ifade eder. Maksat, ifadeyi duyan kimsenin bu mef'ûlün ne olabileceği üzerinde kafa yormasını ve derinden derine düşünmesini sağlamaktır. Çünkü bir insanın evlatlarını kaybetmesi, onlardan kazanması umulan şeref, destek, bağ, övünme, süs ve gıpta gibi faydaları kaybetmesi sonucunu doğurur. Ayrıca katil babanın babalık şefkatini, merhametini kaybetmesine ve buna bağlı olarak katılık, kabalık, kötülük ve bunların dışında başka kötü ahlâklar kazanmasına yol açar. Kötü ahlâk ise, dünyada hayatı dar eder, ahirette ise cezaya çarpılmaya neden olur. Bundan dolayı Yüce Allah sebep olarak "nefsin sefehi"ni gösterdi. Nefsin sefehi, onun huzursuzluğu ve ahmaklığı demektir. "Sefeh"in yanında bir de "cehalet"i gösterdi. Cehalet ise, insanın kendine zararlı ve faydalı olan şeylerle güzel ve çirkin olanları bilmemesi demektir.

Yüce Allah, bundan sonra onların kendilerine rızık olarak verdiği hoş şeyleri haram kıldıklarını açıkladı. Bu da aynı şekilde "sefeh" ve "cehalet"tir. Ancak bu son fiil, bu açıdan öncekisinden daha hafiftir. Bundan dolayı "haram kılma"nın sebebini açıklarken bu hareketin ihtiva ettiği çirkinliği gösterdi. O da, "haram kılmayı" kendisiyle Allah'a yaklaşılan bir din hükmü kılmak suretiyle Allah'a iftira atmaktır. Yüce Allah, ayetin devamında bu iki davranışın neticesini açıkladı. Bu netice, onların bu iki hususta yollarını sapıtmış olmaları ve gerek akıl ve gerekse şeriat vasıtasıyla gerçek ve doğru adına hiçbir şeye ulaşamadıkları gibi dünya menfaati ve ahiret mutluluğu-

---

866. Âlûsî, *Ruhu'l-Maânî*, VIII, 36.

na da erememeleridir. Bu fiiller, şirkin azgınlığı olarak Arapların yaşadıkları şeylerin en çirkinidir. Bu gelenekten Müslümanlara da bir parça bulaşmıştır. Çünkü Müslümanlar, hiç farkına varmadan Yüce Allah'ın haram kılmadığını haram kılıp, onu din haline getiriyorlar.

Buhârî ve başka muhaddisler İbn Abbas'ın şu ifadesini naklederler: Arapların cehaletlerini öğrenmek seni sevindirecekse En'âm Sûresi'nde 130. ncu ayetten sonrasını oku. *"Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek haram kılanlar, muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar doğru yoldan sapmışlardır ve hidayete erecek de değillerdir."*

İbnu'l-Münzir ve Ebu'ş-Şeyh, bu ayet hakkında İkrime'nin şu tefsirini nakletmektedirler: Bu ayet, Mudar ve Rabîa kabilesine mensup müşriklerden kızlarını diri diri toprağa gömen kimseler hakkında nazil olmuştur. Mudarlı erkek karısına şöyle şart koşardı: Bir kızı gömeceksin bir diğerini ise hayatta bırakacaksın. Toprağa gömülecek olan kız, ailesinin yanından gider veya ayrılırsa adam karısına *"Bu kız sana döner de onu gömmezsen bana anam gibi ol (yani anam gibi haram ol)."* derdi. Kızın annesi, kabilenin kadınlarına haber gönderir, kadınlar bu kız için bir çukur kazarlar ve onu aralarında elden ele alıp verirlerdi. Kızın babasının geldiğini gördüklerinde onu diri diri toprağa yatırırlar ve üzerini toprakla örterlerdi. İşte kız çocuğunu toprağa gömmek böyle olurdu.

Abd b. Humeyd, İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh bu ayet hakkında Katâde'nin şu tefsirini naklediyorlar: Kız çocuğunu toprağa gömmek, câhiliye dönemi insanlarının âdetiydi. Câhiliye insanı, esir alınır ve fakir düşerim diye kız çocuğunu öldürüyor, köpeğini de besliyordu.

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا
أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِن ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا
حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿141﴾ وَمِنَ الْأَنْعَامِ
حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ
عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿142﴾ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِّنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ
آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِن
كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿143﴾ وَمِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ
أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ
بِهَٰذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِّيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ
لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿144﴾

141. **Çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.**

142. **Hayvanlardan da yük taşıyanı ve tüyünden döşek yapılanları (yaratan O'dur.) Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin, şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır.**

143. **(Dişi ve erkek olarak) sekiz çift yarattı: Koyundan iki, keçiden iki... De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti. Eğer doğru iseniz bana ilimle söyleyin.**

144. **Deveden de iki, sığırdan da iki (yarattı.) De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz? Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir! Şüphesiz Allah o zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.**

Bu ayetler, 141. ayetten itibaren on ayet dahil olmak üzere müşriklerin Yüce Allah'ın -davarlar ve bunların dışında gıda maddeleri ve bunlarla ilgili başka şeyler olmak üzere- haram kılmadığını haram kılmaları meselesi bağlamındadır. Biz daha önce dedik ki: Bunlar, dinin esasları ve buna karşılık şirkin ve küfrün dayanakları hakkında nazil olan şu sûrede zikredilmektedir. Çünkü bunlar, işaret ettiğimiz esaslardandır; yoksa sırf onların cehaletlerinden ve amelî olarak sapıklıklarından değildir. Biraz daha açarsak; dinin en büyük esası, tevhid ilkesidir. Tevhid, ulûhiyetin ve rubûbiyetin Yüce Allah'a ait olduğuna inanmak, ibadeti sadece O'na yapmak ve teşri hakkını sadece O'na tanımaktır. Bu da O'ndan başka hiçbir rabbin ve yaratıcının olmadığına iman ederek gerçekleşir. Ayrıca Yüce Allah'la birlikte veya O'nu bir tarafa bırakarak kendisine ibadet olunan bir başka ilâh olmadığına, ibadet etmek, helâl ve haram kılmak için ondan başka bir şâri'in olmadığına inanmakla olur. Bu inanç, insanı şerefin zirvesine çıkarır. Bütün bunları, şu apaçık ayetlerde düşün!

"Çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri..." yaratan O'dur. Ayette geçen ***"el-inşâ"***, canlıları yoktan var etmek ve yetiştirmek, demektir. Aşamalı (tedricen) olarak mükemmel olan bütün şeyler de böyledir. Söz gelimi, *"inşâu's-sehâb" (bulutları yaratmak)*, ilim ve şiir kitapları inşa etmek (yapmak) ve evler inşa etmek (kurmak) böyledir.

"Cennât" ise, bahçeler ve toprağı örtecek ve gizleyecek derecede ağaçlarının dalları birbirine girmiş olan üzüm asmaları, demektir.

"el-Ma'rûşât" ise, çardaklara tutunmuş olan bitkiler demektir. ***"Arâiş"***, direklerle yükseltilen ve üzerine tahta parçalarından ve çubuklardan tavan yapılan şey (çardak), demektir. Arapçada *"A-ra-şe"* kalıbı, yukarı yükseltme anlamına gelir. *"Arşu'l-melik/hükümdarın tahtı"* bu kalıptan türemedir. Ma'rüşat, avam (sıradan insanlar) ve havas (seçkinler) dahil herkesçe bilenen bir şeydir. *"Areşe devâli'l-ineb"*, *"arşen ve urûşen"* ve *"arreşe ta'rîşen"*, *"Asmaları çardağa yükseltti."* demektir. *"Araşeti't-devâlî"* ve *"ta'rişu"* ise; *"Asma kendiliğinden çardağa yükseldi."* demektir. İbn Abbas'ın bu konudaki açıklaması ise şöyledir: Ayette geçen *"el-ma'rûşât"*, asma ve başka bitkilerden çardağa sarılan, *"gayru'l-ma'rûşât"* ise, bunların çardağa sarılmayanlarıdır. İbn Abbas'a ait olan bir başka görüşe göre ise, *"ma'rûşât"*, köylerde ve şehirlerde insanların yaptıkları bahçeler, *"gayru'l-ma'rûşât"* ise dağlarda ve çöllerde çıkan meyveler demektir. Bilindiği üzere üzümün çardağa sarılan türü olduğu gibi, yere doğru yayılmaya bırakılan türü de vardır. Bunların hepsi, Yüce Allah'ın, herhangi bir nesneye tırmanma ve sarılma özelliği bahşettiği *"ma'rûşât"* türündendir. Bu tür bitkiler, gerek insan yapımı çardak, gerek ağaç, gerek duvar vb. şeyler olsun, her türlü nesneye tırmanır ve sarılırlar.

Her iki türden söz edilirken (ma'rûşât ve gayru'l-ma'rûşât) çoğul kipinin kullanılmasından ilk anda akla gelen şey, *"ma'rûşât"*tan maksadın asma gibi -bilfiil sarılacağı bir nesne bulunmasa bile- bil kuvve (potansiyel olarak) sarılma ve tırmanma özelliği olan bitki türleri, *"gayru'l-ma'rûşat"*tan maksadın ise; gövdesi üzere duran ve bir başka şeye sarılıp tırmanma özelliği olmayan ağaçlar olduğudur. Bazıları, bu iki kelimeyi (ma'rûşat ve gayru'l-ma'rûşât) sadece üzüm asmasına mahsus kılmışlardır. Bu durumda ***"en-nahl"*** (*hurma*) kelimesinin bunun üzerine atfı ve onunla birlikte ifade edilmesi, hurma ve asmanın meyvesinin temel gıdalardan olma noktasındaki ortaklığıdır. Ayrıca ileride açıklanacağı üzere hurmanın, faydaları ve benzerliği açısından asmanın eşi olmasındandır. Hurmanın bahçelerdeki meyve çeşitlerinden çardağa sarılmayan türden olduğu görüşüne gelince, bu takdirde ibarede *"hurma"*nın zikredilmesi, içinde birçok fayda olduğu ve özellikle de Araplara birçok faydaları olduğu için meyvelerin genelinin içinden onu özel olarak ayırmak içindir. Çünkü hurmanın hamı ve tazesi, hem meyvedir, hem de gıdadır. Kuru hurma ise stok yapılan azıkların en üstünüdür. Gerek yolculuk halinde ve gerekse ikamet halinde en kolay şekilde ulaşılan bir meyve türüdür. Kuru hurmanın hiçbir masrafı yoktur. Ne pişirmeye ve ne de yemeye hazırlamak için başka bir işlem yapmaya ihtiyaç vardır. Hurmanın çekirdeği binek hayvanları için yemdir. Hurma kısa bir süre suya batırıldığında lezzetli ve helâl bir şerbet meydana gelir. Adına "nebîz" yani "nakû'" dedikleri içecek işte budur. Arapların içkilerinin geneli, hurma ve hurmanın hamından yapılmıştı. (Bunların pisliğini hesaba katmayalım!) Hurmanın çubuğunda ve liflerinde de ayrıca birçok fayda ve menfaat vardır. Hurma, bütün bu özellikleriyle şekları ve renk itibarıyla kendisine en yakın olan üzümden çok daha üstündür. Üzüm, -yaş ve kuru- şekil itibarıyla hurmaya benzediği gibi, meyve olarak yenmesi, gıda kaynağı oluşu, tatlı olması ve içilmesi itibarıyla da hurmaya en çok benzeyen bir yemiştir.

Daha sonra Yüce Allah bunun üzerine ***"ez-zer'u/ekin"*** kelimesini atfetti. *"ez-Zer'u"* kelimesi, toprağa ekmek suretiyle yetişen bitkinin adıdır. Daha öncesi genel mana ifade etmektedir görüşüne göre toprağa ekilen her şeye *"ez-zer'u"* denilir. Buna karşılık *"cennât"* kelimesini *"asma"* manasına tahsis edersek, *"ez-zer'u"* kelimesinin buğday ve arpa gibi azık yapılma özelliği olan bitkilere mahsus olması gerekir. Bu durumda birbirine atfedilen kelimelerin sıralanması, gıda verme bakımından ve insanların azık olarak depolamaları açısından en aşağı mertebeden en üstün ve en genele doğru kademeli bir yükselme kabilinden olmuş olur. Çünkü hububat (tahıl), insanların azıklarını teminde temel unsurdur. Bu sıralama, Yüce Allah'ın şu ifadesindeki sıralamanın tam aksi yöndedir:

"Gökten suyu indiren O'dur. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir yeşillik çıkardık, ondan da birbiri üst üste binmiş taneler; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; zeytin ve nar (bahçeleri) çıkarıyoruz. (Bunların) kimi birbirine benzer kimi benzemez. Bunlar, meyve verirken meyvelerinin olgunlaşmasına bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır."[867] Bu ayette azıkların sıralanması, azık olarak alma açısından en üstünden en aşağı mertebede olana doğru bir sıralamaya göredir. İkisi arasındaki farka gelince; bundan önceki 99. ayet, Yüce Allah'ın vahdaniyetine, kudretine, hikmetine ve kullarına olan rahmetine dair kevnî alâmetleri sıralama sadedinde geldi. Bu ayetten önce Yüce Allah'ın ulvî âlem ve insanın yaratılışına dair alâmetleri hakkında ayetler yer almaktaydı. Ulvî âlem ve insanın yaratılışı meselesi, -önem olarak- Allah'ın vahdaniyetinden daha aşağıdır. Bitkiler âlemi ise, bunların ikisinden de aşağı mertebededir. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayetle onu izleyen ayetlerde ifadenin bağlamı, besin maddelerinin zikredilmesi bağlamıdır. Besin maddelerinin zikredilmesi, onları yoktan var eden Yüce Allah'ın bu maddelerin mubahlığına dair getirdiği hükmü açıklamak içindir. Söz konusu açıklama, bu ayetten önceki ayette müşriklerin şirkin heveslerine kapılarak helâl kılma ve haram kılma şeklinde zikredilen sapıklığına mukabildir. Söz konusu ifade, *"Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?"*[868] ayetidir. Bu örnek ayette *"el-hars/ekin"* kelimesi, *"en'âm/hayvanlar"* kelimesinden daha önce zikredilmektedir. Çünkü onların ekinler hakkındaki sapıklıkları hayvanlar hakkındaki sapıklıklarından daha azdır. Burada da aynı sıralama yapıldı ve önce aynı sebepten dolayı *"el-hars"* zikredildi, sonra haklarında çok sapıklığa düştükleri ve bu hususta ayrıntılı açıklama yapmak gerektiği için bir derece yükselerek *"en'âm"* zikredildi. Bu da, kastedilen manada mühimden (önemli olan) ehemme (daha önemli olan) geçmek ve -kurala uygun olarak- durumu, sözün uzatılmasını gerekli kıldığı şeyi, sona bırakmaktır. Bitkisel azık çeşitlerinin ayrıntısıyla zikredilmesi hususunda terakki (aşağı mertebeden yukarı doğru yükselme) güzel düşmüştür. Tıpkı geneli itibarıyla bitkisel azıklarla, hayvanî azıklar arasında terakkinin güzel düşmesi gibi... Zikrettiğimiz üzere her iki ayette bağlamın birbirinden farklı olması dolayısıyla 99. ayette *"unzurû ilâ semerihî/Bunlar, meyve verirken meyvelerinin olgunlaşmasına bakın!"* buyurulurken, burada *"Kulû min semerihî/Meyvesinden yiyin."* buyurulmaktadır. Burada bu nüktelere temas eden hiçbir müfessir görmedim.

867. En'âm, 6/99.
868. En'âm, 6/136.

Yüce Allah, bundan önce zikredilenleri ***"muhtelifen ukuluhû/ürünleri çeşit çeşit"*** olarak yarattı. Ayette geçen ***"ukul"***, yenilen şey, demektir. Bu kelime iki şekilde okunur. Birisi, hem hemzenin ve hem de kâfın zammesiyle *"ukul"* şeklindedir ki kıraat imamlarının cumhuru, kelimeyi bu şekilde okumuşlardır. Bir diğer okunuş şekli, hemzenin zammesi ve kâfın sükûnuyla birlikte *"ukl"* şeklindeki okunuştur. Kıraat imamlarından Nâfi' ve İbn Kesir, kelimeyi böyle okumuşlardır. *"Ukul"* kelimesine bitişik olan zamir, bazı müfessirlere göre *"ez-zer'u/ekin"* kelimesi yerine gelmiştir. Kelimenin bundan öncesinin hükmü, bundan bilinir. Bazı müfessirlere göre ise durum tam bunun aksi yöndedir. En ağır basan ihtimal, bu zamirin *"ukul"* kelimesinden önce geçenlerin tümü yerine kullanılmış olmasıdır. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Yüce Allah, zikredilen bahçelerin, hurmaların ve ekinlerin yenilen meyvelerini çeşit çeşit yarattı. Bu meyvelerin yaratılışındaki farklılık oranında şekli, rengi, tadı ve kokusu çeşit çeşittir. Bu ifade, Yüce Allah'ın Yâsîn Sûresi'nde danelerin, hurma ve üzüm bahçelerinin zikrinden sonraki *"li ye'kulû min semerihî/Ta ki onların meyvelerinden yesinler"*[869] ifadesine benzemektedir. Çünkü bu ayetteki *"semerihî"* kelimesindeki zamir de "daha önce zikredilen şeyler" yerine kullanılmıştır. Bu görüşü Zemahşerî ifade etmiş ve bunun ağır bastığını belirtmiştir. Zemahşerî bu ayet ve benzeri diğer ayetler için Ru'be b. el-Accâc'ın şu beytini delil olarak getirmiştir.

فيها خطوط من سواد وبلق   كأنه في الجلد توليع البهق

"Çizgiler var onda siyah ve benekli,
Sanki deride cüzzam yanığı gibi"

Zemahşerî şöyle der: Bu beytin şairine "keennehû" kelimesi hakkında şöyle bir soru sorulmuştur: "Hutût" kelimesi çoğul olup müennes hükmünde olduğu halde, neden "kennehâ" demedin de, müzekker olarak "keennehû" dedin? Şair, bu soruya "Ben 'keenne zalike' demek istedim." diye cevap vermiştir. Bu konuda şaire müracaat eden ravi Ebû Ubeyde'dir.

"Birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur." Yani görünüş itibarıyla benzer, tadı itibarıyla benzemez yaratan O'dur. Bu tefsir, İbn Cüreyc'e aittir. Bazı bilginlere göre zeytinle nar arasındaki benzerlik, verdikleri meyvede değil, yapraklarındadır. Bazılarına göre maksat, nar türleri arasında meyvesinin tadında ve renginde farklılık olmakla birlikte ağaç ve meyvede benzerliktir. Nar çeşitlerinin arasında tatlı, ekşi ve acı olanı vardır. Tanesinin rengi itibarıyla da kıpkırmızı veya parlak sarı ve bembeyaz ya da kırmızıya çalan parlak beyaz renkte olanları vardır. Bu hususta ve

869. Yâsîn, 36/35.

bundan önce zikredilen zeytin ve narın mekânı hususunda bu sûrenin 99. ayetinin tefsirine bakılabilir. Oradaki açıklamalardan neden bu iki tür meyvenin zikredildiğinin sebebi de anlaşılır.

"Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin." Yani *"muhtelifen ukuluhû"* ayetinin manası hususunda tercih ettiğimiz üzere ayetin baş tarafında zikredilen şeylerin meyvelerinden yiyiniz. ***"Meyve verdiği zaman"*** şeklindeki şart ifadesinin manası ileride gelecektir. Bilginler, buradaki ***"Yiyiniz."*** emrinin "mubahlık" ifade ettiğini söylemişlerdir. Yani Yüce Allah kullarına besinlerini elde ettikleri ağaçları ve bitkileri yeryüzünde yaratanın kendisi olduğunu bildirdikten sonra, bunların tümünü onlara mubah kıldığını bildirmektedir. Allah'tan başka hiçbir kimse, onlara bu zikredilenlerden hiçbir şeyi haram kılamaz. Çünkü "haram kılma", kulları ve yedikleri besinleri yaratan Yüce Rabbin hakkıdır. Her kim söz konusu "haram kılma" hakkını kendi nefsine tanıyacak olursa, onu Yüce Allah'a ortak kılmış olur. Allah'tan başkasının "haram kılma"sına boyun eğen ve bu hususta ona itaat eden kimse, o kimseyi Yüce Allah'a ortak kılmış demektir. Nitekim bu husus, bu ayetten önce geçen ayetlerin tefsirinden anlaşılmaktadır. Bu ayetten sonraki ayetler de bu görüşü teyit etmektedir. Tabi biz, -açık olarak görüldüğü üzere- dinî manada haram kılmaktan söz ediyoruz. Dinî hüküm koyma sebebi dışında başka bir nedenle bazı kimselerin bu meyvelerden bazılarını men etmesine gelince, bu şirk sayılmaz. Bu yasaklık, bazı şer'î delillere de uyar. Bu takdirde söz konusu yasaklık, şer'î bir yasaklık, yani haramlık niteliğini de kazanır. Bir doktorun kimi hastalarına zararlı olduğu için ekmek veya meyve yemesini yasak etmesini bu duruma örnek olarak vermek mümkündür. Güvenilir bir doktorun tavsiyesine binaen -mesela- hurmanın kendisine zararlı olduğunu öğrenen kimseye, hurma yemek haram olur. Bu haramlık, doktorun hüküm koyması (teşri) demek değildir. Tam tersine zararlı olan bütün nesneleri haram kılan Yüce Allah'tır. Doktorun bütün yaptığı, hurmanın kendisine zararlı olduğunu bildirmekten ibarettir. Bu doktorla, bir kimsenin önündeki yemeğin domuz etiyle veya Allah'tan başkasının adının zikredilerek kesilen koç etiyle pişirildiğini haber veren kimse arasında hiçbir fark yoktur. Söz konusu haberi verene inanan herkese, -zorda kalmış değilse- bu yemekten yemek haram olur. Kamu menfaati dolayısıyla bazı durumlarda bazı kuş türlerini avlamayı devlet başkanının yasak etmesi de bu kabildendir. Bazı ekin türlerini korumak için onların çoğalmasına ihtiyaç olması, böyle bir kamu menfaatine örnektir. Çünkü bu tür kuşlar, -mesela- ekini telef eden böcekleri yerler. Fakat bu iki örnekteki haramlık, -daha önce zikredildiği üzere- zatî olup yasaklığı, o durum devam ettiği müddetçe devam eden bir haramlık değildir. Tam aksine geçici olup, haramlık sebebinin devam etmesine bağlıdır. Bu haramlık, devlet başkanının sırf kendi

iradesiyle herhangi bir şeyi haram kılma hakkı olmasına da dayalı değildir. Devlet başkanı, sadece şer'an maslahatları korumak ve mefsedetleri savuşturmakla yükümlüdür. Devlet başkanı yükümlülüğüne giren hususlardan birisinde hata edecek olursa, ümmetin (toplumun) ona tepki göstermesi, onun da hakka ve gerçeğe dönmesi gerekir.

Yüce Allah'ın *"izâ esmera/meyve verdiği zaman"* şeklindeki ifadesi ise, yeme mubahlığının ilk vaktinin ağacın meyve ve ekinin de tane verdiği zaman olduğunu ifade etmek içindir. Böylece söz konusu meyvelerin ve ekinlerin olgunlaşmadan ve sertleşmeden önce yenmesinin mubah olmadığı gibi bir zan doğmasın. Başka bir ayette Yüce Allah, *"Bunlar, meyve verirken meyvelerinin olgunlaşmasına bakın!"*[870] buyurmaktadır. Asmanın üzümünden çeşitli şekillerde yararlanılır. Üzüm, "hisrim" (ham üzüm, koruk), sonra "ineb" (yaş üzüm), sonra "zebîb" (kuru üzüm) şeklindeyken kendisinden yararlanıldığı gibi, hurmanın meyvesinden de önce "busr" (ham hurma), sonra "rutab" (taze hurma) ve sonra da "temr" (kuru hurma) halindeyken yararlanılır. Buğdayın tanesi de "ferîk" (kurumadan önceki ilk olgunluk hali) iken yenildiği gibi, pişirilmiş buğday veya öğütülüp ekmek yapılarak da yenir.

Bazı bilginlere ayetten maksat, ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin."*** ayetinde verilmesi emredilen hakkın henüz verilmesinden önce bunlardan yemenin mubahlığıdır. *"Hakkını verin."* ifadesinde kastedilen, zikredilen ekin ve başka şeyler üzerindeki bilinen hakkı, örfe göre hasat zaman geldiğinde akraba, yetimler ve fakirlerden olan hak sahiplerine verin manasıdır. Bu hak, söz konusu gıda maddelerinin ayıklanmasından sonra değil -genelde örf ve âdete göre- hasat zamanı ödenir. Ama bu hüküm, her biri için geçerli değildir. Bu ibarede esasen ekine özel olan hasadın tağlibi, yani diğer meyve türlerine de şamil olması durumu vardır. "Hasat" kelimesine "bağ bozumu" ve "hurmanın kesilmesi" de dahildir. Tıpkı daha önce "semer" (meyve) kelimesinin tağlib yoluyla zikredilenlerin tümünü ifade edecek şekilde genişletilmesi gibi. Orada yapılan tağlibin sebebi ise "ekin tanesi"nin, "semer" kavramı içine girmesini sağlamaktır. Bu ifadedeki tağlib, "ihtibak"a[871] benzeyen bir mukabele olup bedii çeşitlerinden özel bir tür sayılmaya değer bir ifade türüdür.

İbnu'l-Münzir, en-Nehhâs, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdûye, Ebû Saîd el-Hudrî vasıtasıyla Hz. Peygamber'den rivayet ediyorlar. Peygamberimiz (s),

870. En'âm, 6/99.

871. İhtibâk: İki bölümlü bir cümlede ya da iki cümleli bir sözde, iki karşıt (mukabil, mütekabil)in, ya da iki benzer (nazîr)in birleştiği ve -anılanın atılana delaleti sebebiyle- birincide anılanın karşıtını, yahat benzerini ikinciden, ikincide anılanınkini de birinciden hazfetmektir. Bkz: İsmail Durmuş, *DİA*, XXI, 553. (Çev.)

"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin." ayeti hakkında *"Başaktan düştüğü yani hasat vakti geldiği zaman hakkını verin."* buyurmuştur.[872] Bu ayet hakkında Mücahid de şöyle söyler: Ekini ve meyveleri devşirip topladığın zaman yanına fakirler uğrayacak olurlarsa onlara başaktan ver, bunları dövende döverken ve savururken yanına fakirler geldiğinde bu kez de dövdüğünden ve savurduğundan ver. Samanını ayırdığın, bir araya yığın ettiğin ve miktarını ölçerken geldiğinde zekâtını içinden ayır.

Meymun b. Mehrân ve Yezid b. el-Asamın şöyle diyorlar: Medine halkı hurma hasadı mevsiminde hurma salkımını getirip Mescid'e bırakırdı. Dilenci de gelir ve elindeki değneğiyle salkıma vurur ve ondan hurma düşürürdü. *"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin."* ayetinin manası budur.

Saîd b. Cübeyr'in ise şöyle dediği rivayet olunuyor: Bu uygulama, zekât ayeti inmeden önceydi. Ekin sahibi ekininden veriyordu. Hayvanlara yem veriyor, fakir ve miskinlere de deste halinde ekin veriyordu. Yani bu hüküm, muayyen ve belli bir miktarla sınırlı olmayan mutlak sadaka hakkındadır. Bu sûrenin Mekkî oluşu, miktarı belli olan farz zekâtın ise Medine'de hicretin ikinci yılında farz oluşu, Saîd b. Cübeyr'in görüşünü teyit etmektedir. Bazı bilginlere göre bu ayet, miktarı yüzde on (öşür) ve yüzde iki buçuk (kırkta bir) olan farz zekât hakkındadır. Enes b. Mâlik'in bu sûrenin Mekkî olduğunu ve bu ayetin bu hükümden (Mekkî olmaktan) müstesna olmasının doğru olmadığını söylediği rivayet olunuyor. Bu görüş, İbn Abbas'tan gelen iki rivayetten birisidir. Bu yaklaşım aynı zamanda el-Hasen'in, Yezîd b. Eslem'in ve başkalarının da görüşüdür. Ancak bu görüşe, yapılan icma ters gelmektedir. Ancak "Onların maksatları, bu ayetteki mutlaklık, hicretten sonra zekâtı açıklayan miktarlarla kayıtlanmıştır. Tıpkı buna benzer olup, içinde zekât emrinin yer aldığı diğer Mekkî ayetler gibi..." denirse durum değişebilir. Bazı bilginler, bilinen belli miktarlarla kayıtlı olan zekâtın mutlak zekât farizasını neshettiğini açıkça ifade ederler. Selef bilginleri nezdinde nesih, usûlcülerin kullandıkları nesih kavramından çok daha geniştir. Âmm (genel manalı) bir ifadenin tahsisi (manasının daraltılması), Selef bilginlerine göre nesih kavramına dahildir.

Saîd b. Mansur, İbn Ebî Şeybe, İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, en-Nehhâs ve *Sünen*'inde Beyhakî, İbn Abbas'ın *"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin."* ayeti hakkında şöyle dediğini rivayet ederler. "Bu ayeti, öşür (yüzde on) ve nisfu'l-öşr (yüzde beş) hükmü neshetmiştir."

İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, *Nâsih*'inde Ebû Dâvûd ve İbnu'l-Münzir Süfyan'ın şöyle dediğini naklediyorlar: Süddî'ye bu ayeti sordum. Bana dedi

872. en-Nahhâs, Ebû Ca'fer, *en-Nâsih ve'l-mensûh*, II, 428. (Kuveyt, 1408).

ki: "Bu ayet, Mekkîdir, onu öşür (yüzde on) ve nisfu'l-öşür (yüzde beş) verileceği hükmü neshetmiştir." Ona sordum, "Bunu kimden rivayet ediyorsun?" Bana, "Bilginlerden." dedi. Yani sahabe ve tabiûn âlimlerinden demek istedi. Doğru olan budur. Süddî'nin ifadesinin manası, öşür ve nisfu'l-öşr hükmü, bu ayetin mutlak farzlığını neshetmiştir, demektir. Farz olan ve miktarı belli olan zekâttan sonra gönüllü olarak verilen sadakadan başka bir şey kalmamıştır. Nitekim bu husus, Peygamberimizin (s) bir bedevîye verdiği cevapta da gayet açık olarak görülmektedir. Peygamberimiz bu bedevîye farz olan zekâtı haber verince "Üzerimde zekât dışında başka bir farz var mıdır?" diye sormuş, Peygamberimiz (s) *"Hayır, ancak gönüllü olarak vermen bundan müstesnadır."* buyurmuştur.[873] Üstelik muayyen ve miktarı belli olan zekâtın, ürünlerin hasat edildiği gün verilmesi mümkün değildir. Bilginlerin bu hususta yaptıkları tevil, zorlamadır.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: "Darda kalmış bir fakirin o durumunu bilen kimseye onu yedirmek vacip değil midir?" Biz, bu soruya şöyle cevap veririz: Biz, bilinen şartları dahilinde mallar üzerinde verilmesi vacip olan haktan söz ediyoruz. Darda kalan fakire yardım etmek, sabit ve aynî değil, gelip-geçici olan kifâî vaciplerdendir.

"Hâ" harfinin fethası ve kesresi ile *"hasâd"* veye *"hısâd"*, *-el-Esâs*'ta ifade edildiği üzere- *"hasade"z-zer'a"* ifadesinden mastardır. Manası ise ekini biçti demektir. Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi' ve Hamza, bu kelimeyi *"hısâd"*, kalan imamlar ise *"hasâd"* şeklinde okumuşlardır.

Râzî, bu ayetin miktarı belli olan farz zekâtı verme manasına olması daha doğrudur iddiasını ileri sürerken görüşünü şu düşünceye dayandırmaktadır: Yüce Allah'ın *"Hakkını verin."* ifadesi, ancak bu *"hakk"*ın ne olduğu önceden bilindiği takdirde yerli yerinde olur. Aksi takdirde ayet mücmel olarak kalır. Râzî, görüşünü bu mantıki düşünceye dayandırması yanında, bir de Peygamberimizin (s) *"Bir mal üzerinde, zekâttan başka hiçbir hak yoktur."*[874] hadisine de dayandırmaktadır. Dolayısıyla bu ayette geçen *"hak"* kelimesinden maksadın *"zekât hakkı"* olması gerekir.[875]

Biz de deriz ki ayette ifade edilen *"hak"*, Araplarca biliniyordu. Bu hak, verilmesi âdet haline gelmiş olan mutlak sadaka idi. Nitekim söz konusu sadaka hakkında, Selef bilginlerinden bazı rivayetler zikrettik. Râzî'nin zikrettiği hadisi, İbn Mâce, Fatıma bnt. Kays'tan zayıf bir senetle rivayet etmiştir ki böyle bir senedi olan hadis, delil olarak kullanılamaz. Üstelik bu hadis,

---

873. Buhârî, *İman*, 34; Müslim, *İman*, 2; Ebû Dâvûd, *Salât*, 1.
874. İbn Mâce, *Zekât*, 3; Beyhakî, *Sünen*, IV, 84.
875. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*, XIII, 175.

Medine'de zekâtın farz kılınmasından sonra varid olduğu noktasında gayet açıktır. Dolayısıyla böyle bir hadisin zikredilen zekâtın farz kılınmasından önce Mekke'de inen bir ayetin tefsirinde hükmüne başvurulması mümkün değildir.

Râzî daha sonra şöyle demektedir:

Yüce Allah'ın üzüm, hurma, ekin, zeytin ve nar olmak üzere beş tür yiyecek ve meyveyi zikrettikten sonra *"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin."* ifadesi, bunların tümünde zekâtın vacip olduğunu göstermektedir. Bu da -Ebû Hanîfe'nin de ifade ettiği gibi- meyvelerde zekâtın farz olduğunu göstermektedir. Eğer *"hasad"* kelimesi, sadece *"ekin"*e mahsustur denilecek olursa, biz de şöyle cevap veririz: *"Hasad"* kelimesi sözlükte esasen sadece *"ekin"*e mahsus değildir. Bunun delili şudur: Sözlükte *"hasad"*, *"kesmek"*ten ibarettir. *"Kesmek"* ise, sayılan beş şeyi devşirmeyi ve hasat etmeyi ifade eder. Öte yandan *"yevme hasâdihî"* ifadesindeki *"hî"* zamirinin zikredilen yiyecek maddelerinden en yakın olanının yerine kullanılması gerekir. Bu da zeytin ve nardır. Dolayısıyla zamirin zeytin ve nar yerine kullanılmış olması gerekir.[876]

Râzî'nin ifadesini, kendi sakat ibaresiyle yukarıya almış bulunuyoruz. İbarenin manası ise, ibare hatasından çok daha çirkindir. Ayet, zekât hakkında değildir. *"Hasat"* kelimesi sözlükte mutlak olarak *"kesmek"* manasına değil, ekini kesmek ve hasat etmek manasınadır. *"Hasat"* kelimesinin *"ekin"*den başka bir şeyin hasadı için kullanılması mecazî veya tağlib yoluyladır. Zeytini toplamak, *"hasat"* olmadığı gibi, *"kesmek"* de değildir. Zamirin ise ayette zikredilen en son kelimeye rücu etmesi (onun yerine kullanılması) gerekli değildir. İbarede en son zikredilen kelime, nâr kelimesidir. Zamir sadece ***"nar"*** kelimesine rücu edemez. Çünkü *"hakk"*ın sadece *"nar"* üzerinde sabit olması imkansızdır. Bu imkansız olduğuna göre zamirin -yakında geçtiği üzere ism-i işaret takdir etmek suretiyle- "zikri geçenlerin tümüne" rücu etmesi ağır basmaktadır. Ya da zamir, tağlib yoluyla değil de zikri geçenlerden gerçekten hasat edilen *"ekin"*e de rücu edebilir. Rivayet tefsirinin desteklediği, bu iki yaklaşımdan birincisidir. Sonra Râzî'nin zamirin rücuunun en son kelimeye olmasını gerekli görmesi, kendi iddiasını da çürütmektedir. Çünkü onun iddiasına göre ayet, zikri geçen beş maddede zekâtın farz olduğunu göstermektedir. Çünkü bu beş maddeden sonra *"hak"*tan söz edilmektedir. Bu meşhur imamın öne sürdüğü deliller ne kadar da zayıf! Özellikle de *"el-Kebîr"* lakaplı şu tefsirde!

---

876. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb),* XIII, 175.

İleride *"Onların mallarından sadaka al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin."*[877] ayetinin tefsirini yaparken inşallah zekâtın farz kılındığı malları, bu husustaki Sünnet hükmünü beyan ederek açıklayacağız. "Ekin ve meyvelerin zekâtı"nı buğday, arpa, hurma ve kuru üzümle sınırlayan hadisler de zekât hükmünü beyan eden hadisler arasındadır. Merfû bir hadisin hükmüne binaen mısır da bu maddeler gibidir. Ancak bu hadisin ravileri arasında metruk[878] bir ravi vardır. Fakat hadisin hükmünü, Mücahid ve el-Hasen'in mürselleri[879] desteklemektedir. Zikri geçen maddelerin zekâta tabi olmasının hikmeti, genellikle besin olma özelliğini taşımalarındandır. Eğer bu maddelere başka maddelerin kıyas edilmesi mümkün olursa, insanların genelde veya mutlak olarak besin maddesi kabul edip ürettikleri ve depolarda stokladıkları mallar kıyas edilir. Bazı Araplar ve Japonlar nezdinde pirinç, genelde besin maddesi olarak kabul edilir. Mutlak olarak besin maddesi kabul edilen malların zekâta tabi olduğu görüşü ise, İmam Şâfiî'nin görüşüdür.

"Fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez." Bu ifade üç şekilde anlaşılabilir.

1) Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden yiyiniz, fakat yerken israf etmeyiniz. Bu durumda ifade, Yüce Allah'ın A'raf Sûresi'ndeki şu ifadesi gibi olur: *"Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin; yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez."*[880] Bu ayet, Mâide Sûresi'nde daha önce geçen şu ayetin manasındadır: *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez."*[881] **İsraf**, sınırı aşmak demektir. ***"İ'tidâ"*** yani birine karşı çizmeyi aşmak da böyledir. Aşılması yasak edilen sınır, ya şer'î, ya da fıtrî olur. Helâl yiyecek ve içeceklerle yetinmeyip harama yeltenmek, şer'î sınırı aşmaya örnektir. Doyma sınırını aşıp yemeyi sağlığa zararlı olan oburluk derecesine vardırmak da fıtrî sınırı aşmaya örnektir.

---

877. Tevbe, 9/103.

878. Metrûk: Hz. Peygamber'in hadislerinde kizb (yalancılık) ile itham olunan, yahut hadiste yalanı görülmese bile, sair konuşmalarında kezzâb (yalancı) olarak bilinen kimselerin, malum kaidelere aykırı olarak rivayet ettikleri ve bu rivayetlerinde münferid kaldıkları hadislere denilir.

    Metruku'l-hadis ise; hadisi terk edilen ravilere delalet etmek üzere kullanılan bir tabirdir. (Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 221. -Çev.-)

879. Mürsel: Hz. Peygamber'e yakın bir devirde yaşamış olmaları dolayısıyla sahabenin çoğunu gören ve onlarla sohbette bulunan tabi'îlerin, işittikleri sahabîleri atlayıp doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e isnadla "Qale Rasûlullah (s)" diyerek rivayet ettikleri hadislere mürsel hadis denilir. (Talât Koyçiğit, *Hadis Istılahları*, s. 291. -Çev.-)

880. A'raf, 7/31.

881. Mâide, 5/87.

2) Ayetin ikinci açıklaması, sadaka hususunda israf etmeyin, demektir. Süddî, bu ayeti tefsir ederken şöyle der: Mallarınızı tümüyle verip de fakir duruma düşmeyin.

İbn Cüreyc'den rivayet olunuyor: Bu ayet, hurma kesen Sabit b. Kays b. Şemmas hakkında nazil olmuştur. Sabit, 'Bugün bana kim gelirse onu yedireceğim.' dedi. Böylece gelen herkese akşama kadar kestiği hurmalardan yedirdi. Akşama yanında hiç hurma kalmadı. Bu olay üzerine Yüce Allah, *"Fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez."* ayetini indirdi. Fakat Sabit, Ensardandı. Bu rivayeti şöyle anlamak gerekir: Ayet, -benzerleri daha önce defalarca geçtiği üzere- Sabit'in yaptığı hareketin aynısını Mekke'de yapanlar hakkında nazil olmuştur. Bunun bir benzeri ise Ebu'l-Âliye'nin şu sözüdür: Onlar zekât dışında başka şeyler de veriyorlardı. Sonra saçıp savurmaya ve israf etmeye başladılar. Bunun üzerine Yüce Allah, *"Lâ tusrifû/israf etmeyiniz."* ayetini indirdi. Bazı bilginler, sadaka meselesinde israfı, onu vermemek şeklinde anlamışlardır. Saîd b. el-Müseyyeb'in, *"Ve lâ tusrifû/israf etmeyiniz."* ayeti hakkında şöyle dediği rivayet olunmaktadır: *"Zekâtı vermemezlik edip de isyan etmiş duruma düşmeyiniz."* Bazı bilginler ise, buradaki israf yasağını zekâtları alan yöneticilere özel kılmışlardır. Zeyd b. Eslem'in *"Ve âtû hakkahû/Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin."* ayetini, "Öşürünü verin." şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. Zeyd'e göre Yüce Allah, idarecilere ise *"Ve lâ tusrifû/israf etmeyiniz."* yani hakkınız olmayan şeyi almayınız, buyurmaktadır. Yüce Allah, üreticilere hakkını vermelerini, yöneticilere ise ancak hakları olanı almalarını emretmektedir.

3) İsraf etmeyiniz ayetinin açıklanmasında üçüncü yaklaşım, yasaklığın genel olduğudur. Buna göre yasaklık, insanın kendi malından yerken israfa kaçmasına şamil olduğu gibi, başkasına yaptığı zekât ve başka harcamaları da kapsamaktadır. İsraf, hangi hususta yapılırsa yapılsın kınanmıştır. Atâ'nın tercihi de bu yöndedir. İbn Cerîr de bu görüşü tercih etmiş, İbn Kesîr bunu kendisinden nakletmiştir. İbn Kesîr şöyle der: Bu yaklaşım, ayetin ibaresi açısından değil, kendi bütünlüğü içinde doğrudur. Çünkü İbn Kesîr, ayetin tefsiri hakkında zikredilen üç yaklaşımdan birincisinin daha ağır bastığı kanaatindedir. Bu yaklaşım, -İbn Kesîr'in de ifade ettiği gibi- ayetin gelişine ve bağlamına (siyak) uygundur. Bundan dolayı onu en başa aldık ve A'raf ve Mâide ayetleriyle destekledik. Ancak bu, ifadenin -yasaklık karşısındaki durumunu göz önüne almaksızın- her türlü israfı yasak etmesine mani değildir. Zaten yasaklığın sebebinin "Yüce Allah'ın israf edenleri sevmediği" şeklinde belirtilmesi de yeterli bir delildir. Yüce Allah, salih kullarını şu şekilde nitelemektedir:

"(O kullar) harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar."[882]

"Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma."[883]

"Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun."[884]

"Hayvanlardan da yük taşıyanı ve tüyünden döşek yapılanları (yaratan O'dur)." Yani hayvanlardan da ***"hamûle"*** yarattık. Hamûle, -deve ve sığır gibi- insanların üzerinde yüklerini taşıdıkları hayvanlardır. Ancak *"hamûle"* bunların büyükleridir. *"Hamûle"* kelimesi, *"rukûbe"* kelimesi gibidir. Rukûbe, üzerine binilen hayvanlar demektir. Bu kelimenin kendi lafzından tekili yoktur. Hayvanlardan bir de ***"ferş"*** yarattık. *"Ferş"*, kesmek için yere yatırılan koyun, keçi gibi hayvanlardır. Devenin ve sığırın küçükleri de böyledir. Ya da "ferş", yününden, tüyünden ve kılından döşek yapılan hayvanlar demektir. Bunun bir benzeri, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den rivayet olunmuştur. Abdullah b. Mesûd'a nispet edilerek rivayet olunan bir görüşü göre "hamûle" develerin üzerine yük vurulanı, "ferş" ise küçüğüdür. Bu görüş İbn Abbas ve öğrencisi Mücâhid'den de rivayet olunmaktadır. İbn Abbas'a nispet edilerek rivayet olunan diğer görüşe göre ise "hamûle", deve, at, katır, merkep ve üzerinde yük taşınan her türlü hayvandır. "Ferş" ise, koyundur. Hamûle kelimesinin bu tefsiri, Arap diline dayanılarak yapılan bir tefsirdir. Çünkü at, katır ve merkep "en'âm" cinsi değillerdir. Ebu'l-Âliye'ye göre "hamûle", deve ve sığır, "ferş" ise, koyun ve keçi demektir. Suyûtî Ebu'l-Âliye'nin görüşünü *ed-Durru'l-Mensûr*'da Abd b. Humeyd'den rivayet etmektedir. Bazı bilginlere göre bu yaklaşım, koyun ve keçiye "ferş" denilmesi, bunların küçükbaş ve yere yakın olmalarındandır görüşüne göre doğrudur. Râgıb *el-Müfredât*'ında şöyle der: Ferş, üzerine binilen hayvanlar, demektir. Karı ve kocadan her birine kinaye yoluyla "firaş" denilir. Nitekim Peygamberimiz (s) kelimeyi bu manada kullanarak *"el-Veledu li'l-firâşi/Çocuk kimin döşeğinde dünyaya geldiyse, ona aittir."* buyurmuştur.[885] *"Fulânun kerîmu'l-mefârişi"*, yani *"Filancanın kadınları cömerttir."* denilir."[886] Bu ayetle aynı manada başka ayetler de vardır. Yüce Allah'ın Mü'min Sûresi'ndeki *"Allah, kimine binesiniz, kimini yiyesiniz diye sizin için hayvanları yaratandır. Onlarda sizin için daha nice faydalar vardır. Gönüllerinizdeki bir arzuya, onlara binerek ulaşırsınız. Onların ve gemilerin*

882. Furkan, 25/67.
883. İsrâ, 17/26.
884. İsrâ, 17/29.
885. Buhârî, *Buyû'*, 3, 100, *Feraiz*, 18; İbn Mâce, *Nikâh*, 59; Ebû Dâvûd, *Talâk*, 34.
886. Râgıb, *el-Müfredât*, (Fe-re-şe, mad.) s. 376.

üstünde taşınırsınız."[887] ayeti buna bir örnektir. Yâsin ve Nahl sûrelerinde de bu iki ayete benzer ayetler vardır.

"Allah'ın" bu hayvanlardan ve başkalarından olmak üzere ***"size verdiği rızıktan yiyin."*** ve onlardan diğer yararlanma çeşitleriyle yararlanın. Yüce Allah'ın size haram kılmadığı şeyi haram kılarak ve bunun dışında başka kışkırtmasına kapılarak ***"Şeytanın ardına düşmeyin."*** Çünkü bunları yoktan var eden ve bunlara gerçek manada malik olan Yüce Allah'tır. O, Rabbiniz olarak bunları size mubah kılmıştır. O halde Allah'tan başkası, yaratmadığı, yoktan var etmediği ve malik olmadığı bir şeyi nasıl olur da size haram kılabilir? O, sizin rabbiniz de değildir ki, sizi kendine ibadete davet etsin!

Ayette geçen ***"hutuvât"*** kelimesi, *"hutva"* kelimesinin çoğulu olup, iki ayak arasındaki mesafe demektir. Yürüyen birisine tabi olmada aşırı giden bir kimse, onun adımlarına tabi olur. Uyduğu kimse bir yerden bir başka yere intikal ettikçe onun etkisi altında kalır ve adımını tam olarak onun adımının izi üstüne koyar. Yüce Allah'ın helal kıldığı bir şeyi haram kılmak, şeytanın kışkırtmasına tabi olmakta ileri gitmenin en çirkinidir. Çünkü bu, bir sapıklıktır. Ancak şeytanın kışkırtmalarının çoğunda olduğu gibi şehvetlerden yararlanarak değil, hoş olan şeylerden mahrum olarak düşülen sapıklıktır.

"Şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır." Bu ifade, az önceki yasaklığın sebebini bildirmektedir. Buna göre mana, şeytanın ardına düşmeyin, çünkü o yaratıklar içinde -başkalarına değil- sadece size düşmandır ve düşmanlığını açığa vurandır. Ya da o, çok çirkin olan ve yapılması kötü olan şeyleri veya sonucu -şimdi veya gelecekte- kötü olan şeyleri ve bilmeden Allah'a sırf körü körüne iftira atmayı emretmek suretiyle düşmanlığı açık ve zahir olandır. Nitekim Yüce Allah, *"O, size ancak kötülüğü, çirkini ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."*[888] buyurmaktadır. Bu, nefsini hesaba çeken ve içinden geçenler için bir terazi kuran kimse için apaçık bir hak ve gerçektir. Düşmanına -menfaatlerinden nefsini mahrum kılmaya varacak kadar- adım adım uyan kimseden daha cahil bir kimse var mıdır?

"(Dişi ve erkek olarak) sekiz çift yarattı." Bu ayette ***"semâniye"*** kelimesinin mansup olması, ***"hamûleten ve ferşen"*** kelimelerinden bedel olmasından dolayıdır. Çünkü ***"hamûle"*** ve ***"ferş"***, -tercih edilen görüşe göre- bütün hayvanlar açısından iki cinsi ifade etmektedir. Ayette geçen ***"zevc"*** kelimesi ise, sözlükte birbiriyle eşleşen ve birbirine yakın olan canlılardan erkek ve dişi olarak iki zümreden her birine denilir. Bunun dışında mest ve nalın gibi

887. Mü'min, 40/79, 80.

888. Bakara, 2/169.

nesnelerle, benzer veya zıt olarak bir diğerine yakın olan her şeye "zevc" denilir. Râğıb der ki: "el-İsnâni zevcâni/iki sayısı, iki zevç-eştir." Arapçada *"Lehû zevcâ hamamin/Onun bir çift güvercini var."* denilir. Yüce Allah da bu kelimeyi *"Ve ennehû haleka'z-zevceyni ve'l-unsâ/Şurası muhakkak ki (rahime) atıldığında nutfeden, erkek ve dişiden ibaret olan iki çifti O yarattı."*[889] şeklinde kullanmaktadır.

Yüce Allah'ın ***"Koyundan iki, keçiden iki..."*** ifadesi, bu sekiz çiftin açıklanmasına başlangıç cümlesidir. Ayrıca bu ifade, onları sustururken ve herhangi bir tahsis (genelliği daraltma) unsuru olmaksızın bu hayvanlardan bazılarını haram kılmaları ve bazılarını da kılmamaları dolayısıyla onların cahil olduklarını vurgulamaktadır. Buna göre mana şöyle olur: Allah, koyun cinsinden koç ve koyun olarak iki çift, keçi türünden de teke ve keçi olarak iki çift yarattı. ***"Ma'z"*** (***keçi***) kelimesi için iki telâffuz şekli söz konusudur. Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya'kûb bu kelimeyi ayn harfinin fethasıyla *"ma'az"* şeklinde okurken, diğer imamlar sükûnuyla *"ma'z"* şeklinde okumuşlardır.

Yüce Allah, sekiz çifte dair ayrıntılı açıklamasına -*"furş"* kelimesinin manası hakkında ileri sürülen görüşlerden birine göre- "furş" türlerinden birisini, -"furş" kelimesinin, devenin ve sığırın küçüklerini de kapsadığı görüşüne göre de- bunların içinden sadece eti yenilmeye elverişli olanı zikrederek başladı. Çünkü -"hamûle"yi (yük taşıyan hayvanlar) genel olarak zikrettikten sonra- herhangi bir tahsis (genelliği daraltıcı) unsuru olmaksızın bazılarının etini haram kılıp, bazılarını kılmamaya karşı tepki makamında uygun düşen ifade budur. Çünkü bu hayvanlar, yaratma, yoktan var etme ve nimeti hatırlatma makamında daha önemlidir. Zira bunların cüsseleri daha büyük ve kendilerinden yararlanma alanı daha geniştir. Üzerlerinde yük taşındığı gibi, etleri de yenilir. Zaten verdiği diğer yararlar ve Yüce Allah'ın, bu iki türden en büyüğünün yaratılışına hayret uyandırmak için kullandığı *"Devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?"*[890] ifadesi, bize delil olarak yeter de artar bile!

"De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram etti?" Yani Ey Peygamber! Onlara de ki: Yüce Allah, -mef"lün amilinden önce gelmesinin de delalet ettiği üzere- her iki çiftten sadece erkek olanlarını mı, yoksa sadece dişilerini mi, ya da her iki çiftin dişilerinin rahimlerinde bulunan -ister erkek, ister dişi- yavrularını mı haram etti? Ayetteki istifham, inkârîdir. Buna göre mana, Allah bu üç şeyden (a-sadece erkek, b-sadece dişi ve c-ister erkek, ister dişi ana

889. Necm, 53/45, 46.
890. Ğâşiye, 88/17.

rahminde bulunan yavru) hiçbirini haram kılmamıştır. Bu ayrıntılı sorudan, onların içinden düşünüp, tefekkür eden kimse, söylediği sözün makul bir dayanağının olmadığını anlar. Çünkü haramlık hükmünün "erkeklik" veya "dişilik" ya da "ana karnında yavru olmak" şeklindeki bir vasfa bağlanması, -eğer bu vasıf, sebep bildirmek için değilse- ya lağvdır (saçmadır) ya da yüz kızartıcı bir cehalettir. Haramlık sebebinin bu vasıflarla açıklanmasının ise hiçbir haklı dayanağı yoktur. O zaman müşriklerin bu hükmü vermemeleri gerekir. Söz konusu hüküm için haklı bir gerekçe olmayınca, Allah'ın ahkâmı hakkında delilsiz hüküm verip, en ufak bir bilgiye ve akla sahip olmadan Allah'a iftira atıyorlar, demektir. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Eğer doğru iseniz bana ilimle söyleyin."*** Yani Peygamberlerden birisinden nakledilen bir bilgiyle veya aklın dayandığı bir ilimle desteklenmiş olan beyyine/kanıtla "Yüce Allah'ın bu hayvanları size haram kıldığını" bana haber verin. Aksi takdirde emsalleri arasından haramlığı bazı hayvanlara tahsis etmeniz, iftira ve yalan olduğu gibi, katıksız cehalettir.

"Deveden de iki, sığırdan da iki (yarattı.) De ki: O, bunların erkeklerini mi, dişilerini mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı?" Ayette geçen ***"ibil"*** kelimesi, deve cinsini ifade eden ism-i cemidir. *"İbil"* kelimesi müennestir. Çünkü kendi lafzından müfredi olmayan ism-i cemiler, -gayr-i akıllar içinse- müennes olurlar. İsm-i tasgiri yapılacağı zaman sonuna "yuvarlak tâ" ettirilir. *"Ubeyle"* ve *"ğuneyme"* gibi... İfadenin telâffuzunda kolaylık olsun diye -dil bakımından- *"bâ"* harfi sakin kılınır. "İbil" kelimesinin müfredi, *"ba'îr"* şeklinde gelir. "Ba'ir" kelimesi, dil açısından -"insan" kelimesinin erkek ve dişi cinsi için kullanıldığı gibi- esasen erkek ve dişi için kullanılır. Fakat müvellidînin[891] örfünde kelime devenin erkeği manasında yaygınlık kazanmıştır. ***"Cemel"*** ise, -insanlarda "racul" kelimesinin "erkek" manasına gelmesi gibi- devenin erkeğinin adıdır. ***"Nâka"*** ise, -insanlarda "el-mer'e" kelimesinin "kadın" manasına kullanılması gibi- dişi deve demektir.

Aynı ayette geçen ***"el-bakar"*** kelimesi de ism-i cinstir. *"el-Bakar"* kelimesi, el-Cevherî'nin ifade ettiği üzere; -koyun cinsinde "eş-şât" kelimesinin "koyun" manasına kullanılması gibi- erkek ve dişi olarak sığır cinsine verilen isimdir. "el-Bakar" kelimesinin sonundaki *"tâ"* ise "vahde" (birlik) tâsıdır. ***"es-Sevr"***, sığır cinsinin erkeğine verilen isimdir. Bunun dişisine *"sevretun"* denilir. Çoğulu ise *"sîranun, esviretun ve siyeretun"* şeklinde gelir. Ehlî sığır, iki sınıftır. ***"İrâb/inek"*** ve ***"cevâmîs/manda"***, bakar cinsinin mukabili, *"bakaru'l-vahş"*tır (*Yaban sığırı*). Her ne kadar eti yeniliyorsa da sığır cinsi, "en'âm"dan değildir. Ayette geçen ***"ez-zekereyn"*** (***erkekler***), ***"el-unseyeyn"*** (***dişiler***) ve

891. Bunlar, Arap dilinin rivayet asrından sonra gelenlerdir. (Çev.)

"meştemelet erhâmu'l-unseyeyn" (*dişilerin rahimlerinde olan yavru*) tabirleriyle, koyun ve keçi hakkında geçen tabirlerin manasının aynısı kastedilmektedir. Çünkü istifhamdan kastedilen "inkâr" manası açısından bunların arasında hiçbir fark yoktur. İmam Âlûsî, eseri *Rûhu'l-Meânî*'de müfessirlerin bu ayet hakkındaki görüşlerini en güzel bir şekilde özetlemektedir.

Ayet, -birçok büyük âlimin ifade ettiği üzere- Yüce Allah'ın zikri geçen dört hayvan türünden herhangi birini onlara haram kıldığını inkâr etmekte ve onların bu hususta yalan söylediklerini ortaya koymaktadır. Bir de onları ret hususunda mübalağa etmek için tenkidi bu dört tür üzerine yani "erkek", "dişi" ve "dişilerin rahimlerinde bulunan yavrular"a odaklamaktadır. Çünkü Araplar, hayvanların bazen erkeklerini haram kılarken, bazen dişilerini, bazen de -gerek dişi, gerek erkek- yavrularını haram kılıyor ve bunu Yüce Allah'a isnat ediyorlardı. Ayette haramlık kelimesi, hemzeye bitişik olarak ifade edilmedi. Halbuki kullanımda cari olan, inkâr edilen kavramın hemzeden sonra gelmesi şeklindedir. Çünkü Kur'ân'ın nazmında olan şekil, en beliğ olandır. Sekkâkî'nin ifadesine göre bunun açıklaması şöyledir: Haramlık hükmü, haramlığın mahallinin kesin olarak ortaya konulmasını gerekli kılar. Haramlığın mahalli olan üç nokta mevcut olmadığına göre burhanî bir şekilde haramlık hükmünün yok olması gerekir. Sanki Yüce Allah ifadeyi, bunun mevcut olduğunu kabul eden sonra da mahallinin açıklanmasını isteyen bir kimsenin ifadesinin yerine koymuştur. Böylece adamın yalanı ve iddialaşma esnasında ayıbı ve kusuru ortaya çıksın... Yüce Allah, dört tür hayvanın ayrıntısıyla zikri ardından emrini *"De ki, Allah erkekleri mi haram kıldı, yoksa dişileri mi? Ya da dişilerin rahimlerindeki yavruları mı?"* diyerek vermemiştir. Çünkü tekrarlamada karşı tarafı susturmak ve ilzam etmek açısından mübalâğa özelliği vardır. Râzî, müfessirlerin câhiliye dönemindeki müşriklerin bazı hayvanları haram kıldıklarını söylediklerini rivayet ediyor. Yüce Allah da bu anlayışı yıkmak için koyunun, keçinin, devenin ve sığırın erkek ve dişisinin olduğunu ifade ederek delil getiriyor. Eğer Yüce Allah, bu hayvanlardan erkekleri haram kılacak olursa, bunların bütün erkeklerinin haram olması gerekir. Buna karşılık Yüce Allah, dişileri haram kılacak olsa o zaman da bütün dişilerin haram olması gerekir. Allah Teâlâ, dişilerin rahimlerindeki yavruları haram kılacak olsa bu takdirde de bütün yavruların haram olması gerekir. Çünkü rahimler, erkek ve dişi yavruları barındırır. Ancak Râzî, daha sonra bu görüşü çok uzak bir ihtimal diyerek tenkit etmektedir. Çünkü bir kimse bu anlayışa şöyle itiraz edebilir: Farz edelim ki bu dört sınıf hayvan erkek ve dişilerle sınırlıdır. Ancak haramlığına hüküm verdikleri şeyin haramlık sebebinin erkeklerle ve dişilerle sınırlı olması gerekmez. Tam tersine bunların haramlık sebebi, "bahîra" veya "sâibe" ya

da "vasîle" oluşları veya bunların dışında başka sebepler olabilir. Nitekim biz daha önce dedik ki Yüce Allah, bazı hayvanların etinin yenilmesi için kesilmesini haram kılmıştır. Eğer biz, bu hayvan erkek olduğu için haram kılınmıştır dersek, her erkek hayvanın haram olması gerekir. Eğer dişi olduğu için haram kılınmıştır dersek, bu takdirde de her dişi hayvanın haram kılınması gerekir. Bu ifade, Yüce Allah'ı bağlayıcı olmayınca müfessirlerin zikrettikleri açıklama tarzı da aynı şekilde bağlayıcı olmaz. Râzî, daha sonra bu ayet hakkında kendi yanından iki açıklama zikretti, ancak bizim zikrettiğimiz görüş, o iki görüşü nakletmeye ihtiyaç bırakmamaktadır. "Koyun, keçi ve sığırın iki dişisinden maksat, ehlî ve vahşî türlerine ait iki dişidir, devenin iki dişisi ise, Arabî ve Buhtî (Horasan devesi) develerin dişisidir." diyenler çıkabilir. Ancak bu görüş, üzerinde durmaya değer bir görüş değildir. Leys b. Süleym'den rivayet olunan görüş, buna delalet etmez. Tabersî'nin bu görüşün Ebû Abdullah'tan rivayet olunduğuna dair ifadesi ise, aslı esası olmayan bir yalandır. Bu bir huydur ve bunu kimin uydurduğunu biliyorum.[892]

Ben de derim ki, Râzî'nin Arapların haram kıldıkları hayvanların haramlık sebebi (illet), onların "bahîra" veya "sâibe", ya da "vasîle" olmasıdır, yoksa "erkek", veya "dişi" ya da "ana karnında yavru" olması değildir şeklindeki görüşüne gelince; bu görüş, -Mâide ayetinde açıkça ifade edildiği üzere (Mâide, 5/103)- haramlık sebebini o hayvanların erkek ve dişi olduğunu gösteren bilginleri tenkit etmektedir. Sebebi hayvanların erkeklikleri ve dişilikleri olarak göstermek bir cehalettir ve bu özelliğin haramlık sebebi olması makul ve mantıklı değildir. Bu açıdan haram hayvanla helâl olan arasında hiçbir fark yoktur. Râzî'nin haramlığın sebebini o hayvanların erkek ve dişi olmaları olarak gösteren bilginleri tenkit hususunda ayrıntıya girerek zikrettiği şeyler, bağımsız düşünen bir müfekkire Arapların söylediklerinin cehaletin ta kendisi olduğunu hatırlatmaktadır. Zaten az önce bizim de beyan ettiğimiz buydu.

Yüce Allah'ın onların haram olduğunu iddia ettikleri hayvanların haramlığına dair peygamberlerden herhangi birisinden nakledilen bir bilgi getirmekten aciz olduklarını vurgulamasının ardından ***"Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz?"*** şeklindeki ifadesi, burada onları bir iddiayı ileri sürmeye zorlamakta ve mecbur etmektedir. Bu iddia, söz konusu haramlığı kendilerine Allah'ın kıldığı ve bunu kendisinden duydukları bir emre bağlamalarıdır. Çünkü kaynağı Allah olan bir bilgi, ya O'nun Elçisi'nin bu hususta bir emri olduğunu rivayet eden peygamberine dayanır, ya da arada peygamber olmadan doğrudan doğruya Yüce Allah'tan alınır. Ayette geçen ***"şuhedâ"*** kelimesi, herhangi bir şeyi izleyen ve orada bulunan

892. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VIII, 41, 42.

kimseler demektir. Kelime, *"şehîd"* kelimesinin çoğuludur. Bu açıklamaların ışığında manaya gelecek olursak mana şöyle olur: Sizin yanınızda Allah'ın peygamberlerinden herhangi birinden rivayet edilen bir bilgi mi var? Varsa bize haber verin, yoksa Rabbinizi gördünüz de, arada bir vasıta olmaksızın yüz yüze olarak size bu haramlığı O mu tavsiye etti? Onlar ne birinci şıkkı, ne de ikinci şıkkı iddia etmiyorlar. Onlar haramlık iddiasıyla Yüce Allah'a her türlü bilgiden yoksun olarak kuru bir iftirayla iftira atıyorlar. Ve onlar, haram kıldıkları şeylerle, yapıp ettiklerini kendilerine Yüce Allah'ın emrettiği iddiasında birbirlerini taklit ediyorlar. Nitekim Yüce Allah, bu hususu şöyle dile getirmektedir: *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti.' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"*[893] Burada tefsirini yaptığımız ayetteki istifham-ı inkârî, onlarla alay ve istihza manası ihtiva etmektedir. Çünkü onlar, Yüce Allah'ın peygamberlerinden herhangi birisine tabi olmamakla, -risaleti inkârlarına karşılık- Allah'ı gördüklerini ve helallik ve haramlık hükümlerini O'ndan aldıklarını iddia etmiş gibi olmaktadırlar. Onların sakat düşüncelerinin uzak bulduğu vahiy olayı, *"Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi."*[894] gibi sözlerle vahyi inkâr ederek düştükleri şu durumdan akla daha yakındır. Aksi takdirde kullarını doğru yoldan saptırmak için Yüce Allah'a iftira atmış olurlar. Bu da, bir insanın kendi nefsine ve başkasına karşı yapabileceği zulmün en kötüsüdür. Bundan dolayı Yüce Allah, önceki ifadeleri takiben şöyle buyurdu:

"Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir!" Yani durum böyle olduğuna ve bu durum da sizin aleyhinize hüccet teşkil ettiğine göre haram kılmadığını haram kılarak ve getirmediği hükmü getirdi diyerek Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir? Yüce Allah'a söz konusu iftirayı atan kimsenin gayesi, insanları ardına düşmeye teşvik ederek saptırmaktır. Teşvik eden kimse, iddiasını kendisini destekleyen herhangi bir delil olmaksızın bilgisizce Allah'a nispet etmektedir. Ayetin başındaki istifham, inkârîdir. Buna göre ayetin manası, sizden daha zalim hiçbir kimse yoktur, çünkü siz, zerre kadar bir bilgiye sahip olmadan insanları saptırmak gayesiyle Allah'a iftira atanlardansınız, demektir. Ayette olmadığı ifade edilen bilgi, nakil yoluyla elde edilen bilgiyi kapsadığı gibi, akıl yürütme yoluyla elde edileni de kapsar. Aklî düşünce, ilmî deneyler, mefsedetlerin, kötülüklerin ve zararlı olan şeylerin giderilme yöntemleri, maslahat ve menfaatlerin takdiri, iyilik ve hayır işleme yolları gibi metotlar, akıl yürüterek bilgi elde etme yollarıdır. Ayrıca, "gayr" keli-

893. A'raf, 7/28.
894. En'âm, 6/91.

mesinin ifade ettiği "olumsuzluk"tan sonra "ilim" kelimesinin nekire olarak gelmesi de bu bilginin genelliğini ve her türlü yöntemle elde edilen bilginin kastedildiğini ifade etmektedir.

Burada "Allah'ın vahyinden ve peygamberlerinin beyanından başka hiçbir kaynağı olmayan dinî teşri (hüküm koyma) meselesinde ilim türlerinin hiçbirinin olmadığını ifade etmenin hikmeti nedir?" diye sorulsa, bizim bu soruya cevabımız şöyle olur: Bunun hikmeti, -genel olarak- onların tümüne mutlak cehalet damgası vurmak, -özel olarak ise- bu iftirayı atanların -ilimden zerre kadar bir paya sahip olmaksızın ve doğruya veya hayra ulaşmak için herhangi bir arzuları da bulunmaksızın- kötü niyetli olarak tescil edilmeleri, bir de -akıllarını çalıştırmaksızın ve hidayete tabi olmaksızın- sırf taklit ederek onların ardından gidenlerin de basiretsizlik körlüğü içinde olduklarını tescil etmektir.

İnsanların içinde bir başka zümre daha vardır. Bunlar tefekkür eder, ilâhî bilgiyi ve Allah'a kulluğunu sunmak için O'na nasıl şükretmek gerektiğini araştırır. Allah'a ibadet, hakka ve adalete uymak, aklın gösterdiği iyi şeyleri işlemektir. Bu zümre, ayrıca kaçınmak gereken ve bedene veya akla zararlı olan yiyecek ve içecekleri de araştırır. Bunlar, filozoflardır. Filozoflar, akıllarının ve tecrübelerinin kendilerine gösterdiği hususlardan bazılarında isabet etmişler, bazılarında ise hata etmişlerdir. Vahiy hidayetinin bulunmadığı fetret dönemlerinde hem kendi nefisleri ve hem de insanlar için insanların en hayırlıları olmuşlardır. *"Allah'ın ayetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adaleti emreden insanları öldürenler (yok mu), onlara acı bir azabı haber ver!"*[895] ayetinde işaret olunan kimseler işte bunlardır. Ayetin deyimiyle *"kıst"*ı ve nimeti verene şükretmeyi emredenler, insanların içinde filozoflar ve akıllı olanlarıdır. *"Kıst"*, adalet, ahlâkta, düşüncede ve amellerde dengeli ve mutedil olmak demektir. Peygamberimizin dedelerinden Kusay, güzel âdetler geliştirmiştir. "Sikâye" (hacılara su taşıma), "rifâde" (fakir hacılara yiyecek ve içecek satın almak için verilen yardım ve onları yedirme), bir problemin çıktığı durumlarda "şûra" (danışmada bulunma) bunların arasındadır.

Kureyş'in yaptığı güzel işlerden birisi de, toplum içinde zulmü önlemek için kurulan Hılfu'l-Fudûl ismindeki oluşumdur. Peygamberimiz (s), daha sonraları İslâm'ı tebliğ etmeye başlayınca bu eski âdeti övmüştür. Çünkü bu, aklın sâiki ve fıtratın bozulmamışlığıyla "kıst"ı emretmek demektir. Câhiliye dönemi insanları arasında zararlı olduğu için içki içmeyen ve bunu kendisine yasak eden kimseler vardı. Bu kayıt, İslâm'ın ilmin şanını ne kadar

895. Âl-i İmrân, 3/21.

yüceltttiğini gösterir. Aziz Kur'ân'da bunun benzerleri vardır. *Sahîh*'te yer aldığına göre câhiliye Arapları için ilk kez sâibe[896] ve bahîre[897] salıveren ve İsmail'in dinini değiştiren ve Arapların önder kabul ettiği kişi, Amr. b. Luhay el-Huzâî'ydi. Mâide ayetinin tefsirini yaparken verdiğimiz söze uyarak bu konu için ileride özel bir bölüm açacağız.

"Şüphesiz Allah, o zalimler topluluğunu" ne vahiy yoluyla ve ne de ilim yoluyla ***"doğru yola"*** hakka ve adalete ***"iletmez."*** Çünkü onlar, zulüm sıfatıyla bezenmiş oldukları ve zulümde yardımlaştıkları sürece Yüce Allah, akıllarını kullanmalarına engel olur ve dolayısıyla akılları, isabetli olanı kendilerine göstermez. Zulümde hangi derecede olurlarsa olsunlar onların durumları bu olduğuna göre, insanların -mutlak olarak- en zalimlerinin hali acaba nice olur! Bunlar, Yüce Allah'ın, zulümlerini "kullarını saptırmak için O'na iftira atmak" şeklinde nitelediği kimselerdir.

İsmailî Arapların Putperestlik Tarihleri ve Bu İnançtan Kaynaklanan Sapıklıkları

Buhârî, Müslim ve İmam Ahmed merfû olarak Ebû Hüreyre'den şu hadisi rivayet ediyorlar: *"Amr b. Âmir el-Huzâî'yi cehennemde bağırsaklarını sürürken gördüm. Bu adam, ilk sâibe bırakan adamdır."*[898] Müslim'in rivayetinde *"Bu adam, ilk sâibe bırakan, bâhira salan ve İsmail'in dinini değiştiren adamdır."* şeklinde bir fazlalık vardır. Aynı hadisi Buhârî, Hz. Âişe'den başka yerde de rivayet etmektedir. Buhârî, Menâkıb kitabının Huzâa kıssası bölümünde yukarıda zikredilen hadisinden önce şöyle Ebû Hüreyre'den şöyle bir rivayette buluyor: Peygamberimiz (s) bu zatı "Amr b. Luhayy b. Kam'a b. Handef Ebû Huzâa" şeklinde tanıtmıştır. Hâfız İbn Hacer, birinci hadisin şerhini yaparken şöyle der:

"Bu hadisi İbn İshak, *es-Sîretu'l-Kubrâ*'sında Muhammed b. İbrahim et-Teymî vasıtasıyla Ebû Sâlih'ten rivayet etmiştir. İbn İshak'ın rivayeti daha tam olup lafzı şöyledir: Peygamberimizin (s) Eksem b. el-Cevn'e şöyle dediğini duydum: *"Amr b. Luhayy'i cehennemde bağırsaklarını sürürken gördüm. Çünkü İsmail'in dinini ilk değiştiren oydu. Amr, birçok put dikmiş, sâibe ve bahîra, vasîle[899] ve hâmî[900] salmıştır."*[901]

---

896. Sâibe: Put namına serbest bırakılan ve sütünden yalnızca misafirlerin faydalandığı develere, denilir. (Çev.)
897. Bahîra: Beş kere doğuran ve beşinci yavrusu dişi olan deveye denilir. (Çev.)
898. Buhârî, *Menâkıb*, 10, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 285; Müslim, *Cenne*, 50, 51; *Küsûf*, 9
899. Vasîle: Biri erkek, diğeri dişi olmak üzere ikiz doğuran koyun veya deveye denilir.
900. Hâmî: On nesli dölleyen erkek deveye denilir. (Çev.)
901. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 549.

Hâfız İbn Hacer daha sonra şöyle devam ediyor:

"İbn İshâk, Luhayy'in putlara tapmasının sebebini şöyle açıklıyor: Luhayy, Şam'a gider. O gün Şam'da Amâlikler vardır. Amâlikler, putlara tapıyorlardı. Luhay, onlardan bu putlardan birisini kendisine vermelerini istedi, aldığı bu putu Mekke'ye getirdi ve Kâbe'ye dikti. Bu put, Hübel idi. Bundan önce Cürhümler zamanında İsâf adındaki bir erkek, Kâbe'de Nâile adında bir kadınla zina etti. Yüce Allah, bu erkekle kadını taşa çevirdi. Amr b. Luhayy onları aldı ve Kâbe'nin etrafına dikti. Artık Kâbe'yi tavaf edenler, bu iki taşa el sürerek tavaf etmeye başladılar. Tavaf eden kimse tavafına İsâf'la başlıyor, Nâile'yle bitiriyordu."[902]

Buhârî'nin *Sahîh*'inde Nûh Sûresi'nin tefsirinin yapıldığı kısımda Nûh kavminin taptığı putların neler olduğu hakkında İbn Cüreyc ve Atâ kanalıyla İbn Abbas'tan şu açıklama yer almaktadır. Nûh kavminin taptığı Ved, Suvâ, Yağûs, Yaûk ve Nesr adındaki put isimleri, aslında bu kavmin salih insanlarının isimleriydi. Bunlar ölünce şeytan bu salih insanların kavimlerine onların oturdukları yerlere putlar dikmelerini ve bu putlara onların isimlerini vermelerini ilham etti. Onlar da bunu yaptılar, fakat bu putlara tapılmadı. Daha sonra o kavmin insanları ölüp de ilim ortadan kalkınca tapılmaya başlandı.

Abd b. Humeyd, o salih insanlar hakkında Muhammed b. Kâ'b'dan şu haberi rivayet ediyor: Âdem'den (a) Nûh'a (a) kadar bazı kimseler salih insanlardı. Onlardan sonra ibadette onlar gibi hareket eden bir kavim ortaya çıktı. İblis, bunları taklit edenlere "O salih kimselerin sûretlerini yaparsanız, onlara bakmış gibi olursunuz." dedi. Bunun üzerine onların sûretlerini yaptılar, bir süre sonra da öldüler. Bunların ardından bir başka kavim daha türedi. İblis bu kavme de şöyle dedi: "Sizden öncekiler bunlara tapıyorlardı." Bunun üzerine onlar da bu putlara tapmaya başladılar. İblis'in "deme"sinden maksat, "ilham etmesi" ve "kalplerine vesvese vermesi" demektir. Onlara yapılan ibadet, kendilerine tevessül etmek, şefaatlerini dilemek, kendilerini vasıta kılarak Allah'a yaklaşmak, onlar için -gerek adak ve gerekse adak olmaksızın- kurbanlar kesmek, heykelleri etrafında tavaf etmek ve günümüzde birçok Ehl-i Kitab'ın ve -müttefekun aleyh bir hadisi doğru çıkarırcasına-karış karış onların gittikleri yoldan giden Müslümanların yaptıkları buna benzer başka hareketlerdi. Oysa bu yol Müslümanların yolu değildi. Çünkü Müslümanlar, peygamberlerin ve salih insanların sûretlerini ve heykellerini yapıp da onlara tazimde bulunmazlar, etrafında tavaf etmezler ve onların yanında kurban kesmezler. Ancak Müslümanlar bu ilkeyi değiştirerek kabirlerin üzerine bina yaptılar ve bir takım timsaller koydular. Taklitçi bazı

902. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 549.

fıkıh bilginleri de gevşek davranıp yapılan bu fiillere tepki koymadılar. Tam aksine insanları bu bidatleri hoş görmeye cesaretlendirecek sözler söylediler. Bunların içinden kimileri, "Salih insanların kabirleri, teberrük için ziyaret edilir." dediler. Bazıları ise, kabirlerinin üzerine bina yapılarak, sandukanın üzerinin Kâbe gibi örtülerek onların şereflendirilebileceğine ve oranın mescit olarak kullanılabileceğine cevaz verdiler. Oysa bunlar sahih hadislere aykırı hareketlerdi ve şirki üstün kılmak için yapılmış olan şirk karakterli teşri (hüküm koyma) idi. es-Süheylî *et-Ta'rîf*'te der ki: Vedd, Suvâ, Yağûs, Yaûk ve Nesr adındaki kimselerin dualarıyla teberrük ediyorlardı. Başka birisi de şöyle diyor: İnsanlar, Allah'a yaptıkları ibadetleri hatırlamak ve kendilerine uymak için onların sûretlerini ve heykellerini yaptılar. Hıristiyanlar da peygamberlerin ve salih insanların suretlerine aynı şeyi yaptılar. Günümüzde bazı Hıristiyanlar, hâlâ kiliselerine koydukları bu resimlere tapmadıklarını, tam aksine bu resimlerdeki insanları hatırlamak için koyduklarını söylüyor, maksatlarının onlara uymak ve bu hatırayla teberrük ederek onları tazim etmek olduğunu ifade ediyorlar.

Cebel-i Lübnan'da Deyru'l-Belmend kilisesinde karşılaştığım bir rahibin bana söyledikleri hâlâ kulaklarımda çınlamaktadır. Bu kilise, görmek ve denemede bulunmak için girdiğim ilk kiliseydi. O zamanlar genç bir delikanlıydım. Sözünü ettiğim bu rahip, bana ve benimle birlikte bulunan ziyaretçilere kilisede bulunan nesnelerin ve duvardaki resimlerin kimlere ait olduğunu açıklıyordu. Bu resimlere ibadet etmediklerini ve bunların birer "hatıra" olduğunu defalarca tekrarladı durdu. Rahip, "tizkâr" (hatıra) kelimesini tekrarlıyordu. Herhalde -birçok Müslüman gibi- "ibadet"in ne manaya geldiğini bilmiyor ve bu resimlere tazim etmeye, bunları kiliselere koymaya, onlara dua ve niyazda bulunmaya, onlar için adak adamaya, onlar vasıtasıyla Allah'a tevessül etmeye ve şefaat dilemeye, o resimlere ve resimdeki kişilere ibadet etmek denmeyeceğini zannediyordu. Peygamberimizin (s) zamanındaki Arap müşriklere gelince; onlar da bütün bunlara ibadet deneceğini bilmiyor değillerdi. Çünkü dil, onların diliydi. Dil bakımından ibadetin genelliğini daraltacak dinî bir örfleri yoktu. Dil bakımından ibadet kelimesini tevil veya tahrif etmeye götürecek hiçbir sâik yoktu. Araplar, putlarına ibadet ettiklerini ve onlara ilâh ismini verdiklerini açıkça söylüyorlardı. Çünkü ilâh, -her şeyi yaratan rab olmasa da- ma'bud demektir. Yüce Allah'ın onlar hakkında haber verdiği gibi, *"Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir."*[903] diyorlardı. Ve *"O'nu bırakıp kendilerine bir takım dostlar edinenler: 'Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz.'*

903. Yunus, 10/18.

derler."[904] ayetinde haber verildiği üzere bunlara *"evliyâ"* (*dostlar*) diyorlardı. Ehl-i Kitab ve onların yolundan giden Müslümanlar da aynen böyle yaptılar. Fakat yaptıklarına *"tevessül"* dediler ve *"ibadet"* denmesini kabul etmediler. Oysa isimlendirme, hakikatleri değiştirmez. Gerek insanlardan ve gerekse meleklerden "ma'bud"lara başka isim verilmesi de böyledir. Bu ma'budları hatırlatan resim ve heykel, kabir veya -bazı Hintlilerin Şeyh Abdulkadir el-Geylânî için edindikleri sanduka gibi- sanduka... Bütün bunlar, zikri geçen eşya veya şahıslara, zikredilen hareketlerle veya başka şekilde dinî tazimde bulunmak demektir. Oysa bunlara ibadet etmek gibi bir hüküm gelmemiştir. Ayrıca bu hareket, Yüce Allah'a -hem yapısı ve hem de Yüce Allah'ın izin vermediği bir şekilde hüküm koymak olması bakımından- ortak ve şirk koşmaktır.

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿145﴾ وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَٰلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿146﴾ فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿147﴾

145. De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim (bunlardan) yemek zorunda kalırsa bilsin ki Rabbin bağışlayan ve esirgeyendir.

146. Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık. Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezadır. Biz elbette doğru söyleyeniz.

---

904. Zümer, 39/3.

147. Eğer seni yalanlarlarsa de ki: Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir. Bununla beraber O'nun azabı, suçlular topluluğundan uzaklaştırılamaz.

Bundan önceki ayetlerde ifade edildi ki Yüce Allah'ın -peygamberlerine vahyetmek suretiyle izni olmadan- hiçbir kimsenin hiç kimseye yiyecek maddelerini ve başka şeyleri haram kılma yetkisi yoktur, böyle yapan kimse Allah'a iftira atmaktadır ve rubûbiyet makamına karşı tecavüzde bulunmaktadır. Çünkü kullara haramlığı ancak Rableri getirebilir. Bu konuda haramlık hükmü koyana itaat eden kimse, rubûbiyeti hususunda Allah'a ortak koşuyor demektir. Bu manada birçok ayet vardır. Bu ayetten önceki ayetlerde açıklandığı üzere câhiliye Araplarının haram kıldıkları hayvanlar ve ekinler böylesi bir şirk ve Allah'a iftiradır. Yüce Allah, bu ifade akışını -peygamberlerinin sonuncusunun dili ve ondan önceki peygamberlerin şeriatıyla- kullarına haram kıldığı şeyi açıklayarak sona erdirmektedir.

Kur'an Beyanının Dışında Kalan Hayvanların Yenmesinin Hükmü

"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum." Yani Ey Peygamber! Kendilerine zararlı olan konuda Allah'a iftira atanlara... -Çünkü onlar, Yüce Allah'ın kendilerine haram kılmadığını haram kılıyorlar.- Söz konusu iftiracılara ve bunların dışında diğer insanlara de ki: Yüce Allah'ın bana vahyettiği şeylerin arasında yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Yenilme özelliği olan bütün maddelerde asıl olan, onların zatı itibarıyla mubah olmasıdır. Ancak ***"meyte"*** yani kendi kendine ölmüş hayvan - etini yemek kastıyla kesme dışında başka bir sebeple öldürülen hayvan da böyledir- veya -boğazlanmış hayvandan çıkan kan örneğinde olduğu gibi- ***"akan kan"*** ya da ***"domuz eti"***, bu hükümden müstesnadır. Çünkü bunlar sağlam bir mizacın tiksindiği pis şeylerdir ve sağlıklı vücutlara zararlıdır.[905] Ya da, ***"Allah'tan başkası adına kesilmiş olan hayvan"*** müstesnadır. Ayetin deyimiyle ***"fısk"***, ibadet etmek için kendisiyle Allah'tan başkasına yaklaşılan hayvan demektir. Bu hayvan boğazlanırken o başkasının adı üzerine anılıyordu.[906] Bazı müfessirler, ***"rics"*** (***pislik***) vasfını

905. Mâide Sûresinin 3 ncü ayetinin tefsirini yaparken haramlığın sebebini ve hikmetini haram kılınanlardaki zararları da ele alarak enine boyuna açıkladık.

906. Üzerine Allah'ın adının anılmadan kesilen hayvan konusunu, tefsirini yapmakta olduğumuz bu sûresinin *"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu, büyük günahtır."* (6/121) ayetini tefsir ederken enine boyuna ele aldık. Diğerini ise Mâide ayetini tefsir ederken ve aynı manada Bakara ayetini tefsir ederken geniş geniş açıkladık.

sadece domuz eti için bir niteleme olarak kabul etmişlerdir. Delil olarak da domuzun *"necisu'l-ayn"* (*bizatihi pis*) olduğunu göstermişlerdir. Hatta bazı bilginler, domuzun kılının da necis olduğu kanaatini benimsemişlerdir. Zikredilen üç türün (leş, kan ve domuz eti) hepsinin *"necis"* olduğu yolunda bizim yaptığımız tercih, ibareden ilk anda anlaşılan manadır. Bu nitelik, leşte ve akan kanda domuz etinden daha barizdir. Özellikle de *"rics"* kelimesinden, maddî pislik kastedilirse daha da bariz olur. Çünkü insanların çoğunluğunun mizacı, onları pis kabul eder ve iğrenir. Domuz eti ise, görüntü itibarıyla etlerin en güzelidir. Domuz etinden ancak onun haram olduğuna inanan kimse tiksinir. Bu tiksinti, maddî bir tiksinti değil, manevî bir tiksintidir. Domuz, canlı iken pislik içinde yaşadığı ve pisliği yediği için iğrenç bulunur. Ağır basan ihtimale göre domuzun etinin haram kılınması, iğrenç görünmesinden değil, içinde taşıdığı zarardan dolayıdır. Bu husus, daha önce Mâide ayeti tefsir edilirken açıklanmıştı.

Kıraat imamlarından İbn Kesîr ve Hamza *"meyte"* kelimesi müennes olduğu için *"tâ"* harfiyle *"tekûne meyteten"* şeklinde okurken, İbn Âmir *"meyte"* kelimesi *"illâ en tûcede meytetun/ölü olarak bulunması müstesna"* manasına ve merfû olarak *"tekûne meytetun"* şeklinde okumuştur. Bunların dışındaki imamlar ise, *"meyte"* kelimesini mansup olarak ve *"yâ"* harfiyle *"yekûne meyteten"* şeklinde okumuşlardır. Bütün bu kıraat tarzları, Arapçada vecihlerdir ve tümü câiz ve fasihtir.

"Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim (bunlardan) yemek zorunda kalırsa bilsin ki Rabbin bağışlayan ve esirgeyendir." Yani aç kalmaktan ve helâl yiyecek bulamamaktan kaynaklanan zaruret, -haram kılınan şeyleri istemeden, onlara yönelmeden ve zaruret miktarını da aşmadan- bunlardan herhangi birini yemeye kimi mecbur bırakırsa, zikredilen şeyleri ancak zararlı olduğu için haram kılan Rabbin, bağışlayan ve esirgeyendir. Dolayısıyla ölmeyecek kadar yiyen ve kendini helâk olmaktan kurtaran kimseyi bundan dolayı sorumlu tutmaz. Bazı müfessirler, ayette geçen ***"bâğî"*** kelimesinden maksadın, kendisi gibi darda kalmış birisine -kendi nefsini tercih ettiği için- saldıran ve yemek zorunda kaldığı şeyi elinden çekip alan kimsedir, demişlerdir. Bu husus, yasaklığı başka delillerden anlaşılan başka bir konudur. Başka bazı bilginlere göre ayette geçen *"bâğî"*den maksat, meşru olan devlet başkanına (imam) haksızlık ve isyan eden kimsedir. Meşru olan devlet başkanına karşı gelmek, bir masiyettir ve bu masiyetin, yiyecek maddesinin helallik ve haramlığında hiçbir rolü yoktur.

İsrailoğullarına haram kılınan şeylerin üzerine atfedilmesiyle birlikte ayetin zahiri gösteriyor ki, yiyecek maddelerinden haram olanların dört çeşitle sınırlandırılması, Yüce Allah'ın bütün peygamberlerinin getirdiği şeriatların

esaslarından birisidir. Ayetin manasına gelince; Peygamberlerin haberlerine ve şeriatlarına dair bana vahyolunan şeylerle benim lisanımda getirdiği vahiylerde Yüce Allah'ın yiyecek maddesi tüketecek kimseye bu dört sınıftan başka haram kıldığı herhangi bir şey bulamıyorum. Yüce Allah'ın Yahudilere geçici olarak haram kıldığı şeyler ise onlara ceza olarak haram kılınmıştır. Bunların tümü veya en önemlileri bundan sonraki ayette zikredilen şeylerdir. Yahudilere getirilen bu haramların geçici olduğuna delil ise, Yüce Allah'ın Âl-i İmran Sûresi'nde İsâ'nın (a) ağzından naklettiği şu ifadedir:

"Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri de helâl kılmam için gönderildim."[907] Bir diğer delil, A'raf Sûresi'nde peygamberlerin sonuncusuna tabi olacaklar hakkında gelecek olan şu ifadedir: *"Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir."*[908] Zikredilen şeylerin haramlıklarının kendilerinden kaynaklanan bir özellikten değil de, Yahudilere ceza olsun diye haram kılınmasının delili ise, ileride gelecek olan ayetle, *"Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrail'in (Yakub'un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlüsü İsrailoğullarına helâl idi."*[909] ayet-i kerîmesidir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz ayet, kesinlik ifade eden münhasırlık (sadecelik) kipiyle geldi. Ayet, haramlığın sınırlandırıldığı dört tür yiyecek maddesinden başkasının helâl olduğuna kesin bir nas teşkil eder. Mâide ayetini (5/3) tefsir ederken munhanika (boğulmuş), mevküze (taş, ağaç vb. ile vurulup öldürülmüş), mütereddiye (yukarıdan yuvarlanıp ölmüş) ve yırtıcı hayvanların ısırdığı ve yetişip kesilmeden önce ölen hayvanların "meyte" çeşidinden olduklarını söylemiştik. ***"Habâis"***in haram kılınması, yiyecek maddeleri arasında haram kılınan başka şeyler daha olduğunu göstermez ve böylece ifade ayetteki "hasr"ı (sınırlama) nesheden bir ifade olarak alınamaz. Çünkü *"habâis"* kelimesi, yiyecek maddesi olmayan -pislik gibi- şeylerle, insanların mallarını batıl yollarla yemeye ve aşağılık olan her şeye şamildir. Yüce Allah *"ve lâ teyemmemû'l-habîse minhu tunfikûne/Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın."*[910] buyurmaktadır. Kur'ân'da bu ayeti ve bu manada gelip kendisini destekleyen başka ayetleri nesheden hiçbir ayet olmadığı gibi, genelliklerini tahsis eden (daraltan) bir ayet de yoktur. Yüce Allah, nesh veya tahsis etmeyi istediği ayeti, ifadeye -biraz sonra açıklayacağımız üzere- bu derece tekit manası katan bir hasır kipiyle indirmez. Fakat hadislerde ehlî eşek eti, köpek dişi olan

907. Âl-i İmrân, 3/50.
908. A'raf, 7/157.
909. Âl-i İmrân, 3/93.
910. Bakara, 2/267.

bütün yırtıcı hayvanlarla, pençeli olan yırtıcı kuşların eti ve daha başka şeylerin haram olduğu ifade edilmektedir. Aynı şekilde bu ayet hakkında Selef ve Halef müfessirleri ihtilaf etmişlerdir. Suyûtî'nin *ed-Durru'l-Mensûr*'undan naklen bu konudaki haber ve nakilleri buraya aktarıyoruz:

Abd b. Humeyd, Tâvus'tan rivayet ediyor: Câhiliye Arapları, bazı şeyleri haram kılıyor, bazılarını da helâl kılıyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah, *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini indirdi.

Abd b. Humeyd, Ebû Dâvûd, İbn Ebî Hâtim, Ebu'ş-Şeyh, İbn Merdûye ve -sahihtir değerlendirmesinde bulunarak- Hâkim, İbn Abbas'tan rivayet ediyorlar: Câhiliye Arapları bazı şeyleri yiyorlar, bazı şeyleri de tiksindikleri için yemiyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah, Peygamber'ini (s) gönderdi, Kitab'ını indirdi, helalını helâl, haramını da haram kıldı. Yüce Allah'ın helâl kıldığı helâl, haram kıldığı ise haramdır, hakkında hüküm beyan etmediği ise bağışlanmıştır. İbn Abbas, bundan sonra *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini okudu.

Abdurrezzek ve Abd b. Humeyd, İbn Abbas'tan rivayet ediyorlar: İbn Abbas, *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini okudu ve bu zikredilenlerin dışındakiler helâldir, dedi.

Buhârî, Ebû Dâvûd, İbnu'l-Münzir, en-Nehhâs ve Ebu'ş-Şeyh, Amr b. Dînar'dan rivayet ediyorlar: Câbir b. Zeyd'e "Onlar Rasûlullah'ın (s) Hayber günü ehlî eşek etini yasak ettiğini mi iddia ediyorlar?" diye sordum. Câbir şöyle cevap verdi: Bunu Basra'da el-Hakem b. Amr el-Gıfârî Peygamber'den rivayet ediyordu. Fakat ilimde derya olan İbn Abbas bu rivayeti kabul etmedi ve *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini okudu.

İbn Ebî Hâtim İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ediyor: Üzerine binilen hayvanlardan Yüce Allah'ın Kitabı'nda yani *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram*

kılınmış bir şey bulamıyorum." ayetinde haram kıldığı herhangi bir hayvan yoktur.

Saîd b. Mansur, Ebû Dâvûd, İbn Ebî Hâtim ve İbn Merdûye rivayet ediyorlar: İbn Ömer'e kirpi etinin haram olup olmadığı soruldu. İbn Ömer cevap olarak *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini okudu. Bunun üzerine yanında bulunan yaşlı bir kişi dedi ki: Ben, Ebû Hüreyre'den duydum. Peygamberimizin yanında kirpiden söz edilmiş ve Peygamberimiz de *"İğrenç (habis) şeylerden birisidir."* buyurmuş. Bu söz üzerine İbn Ömer, eğer bu sözü Hz. Peygamber söylemişse, kirpi onun söylediği gibidir, demiştir.

İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, en-Nahhâs, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdûye rivayet ediyorlar: Köpek dişi olan yırtıcı hayvanlarla, pençesi olan kuşların etinin hükmü sorulduğunda Hz. Âişe *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini okurdu.

İmam Ahmed, Buhârî, Nesâî, İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, Taberânî ve İbn Merdûye İbn Abbas'tan rivayet ediyorlar: Sevde Bnt. Zem'a'nın bir koyunu öldü. Hz. Sevde, Peygamberimize koyununun öldüğünü haber verdi. Bunun üzerine Peygamberimiz (s) *"Keşke postunu alsaydınız."* buyurdu. Bu cevabı alan Hz. Sevde, "Yâ Rasûlullah! Ölmüş bir koyunun postunu alabilir miyiz?" diye sordu. Bu soru üzerine Peygamberimiz, *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini okurdu. Sonra da, *"Sizler o deriyi yemiyorsunuz, faydalanmanız için tabaklama işleminde bulunuyorsunuz."* dedi. Bu cevabı alan Hz. Sevde haber gönderdi ve koyunun derisi yüzüldü. Hz. Sevde bu deriden su tulumu (kırba) yaptı ve yanında parçalanana kadar onu kullandı.

İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, İbn Abbas'ın *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini sonuna kadar okuduğunu ve sonra da "Yüce Allah, Ölmüş hayvanın yenilen kısmını yani etini haram kıldı, derisine, cildine, dişine, kemiğine, tüyüne ve yününe gelince, bunlar helâldir." dediğini rivayet ediyorlar.

İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ediyorlar: Câhiliye dönemi Arapları, hayvanı kesmek istedikleri zaman şah damarını keserler, kanını alırlar, yerler ve "Bu kan, akıtılmış kandır." derlerdi.

Abdurrezzek, Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Hâtim, Katâde'nin şöyle söylediğini rivayet ediyorlar: Kanın akıtılmış olanı haram kılındı. Etin içinde kalan kana gelince, bunda herhangi bir sakınca yoktur.

İbnu'l-Münzir *"veya akıtılmış kan"* ayeti hakkında İbn Cüreyc'in şöyle dediğini rivayet ediyor: "Ayette geçen ***'el-mesfûh'***, akan kan demektir. Damarlarda kalan kanda herhangi bir sakınca yoktur."

İbn Ebî Şeybe, İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh İkrime'nin şöyle dediğini rivayet ediyorlar: İbn Abbas'a bir adam geldi ve "Dalağı yiyebilir miyim?" diye sordu. İbn Abbas, "Evet." diye cevap verdi. Soruyu soran kişi "Ama dalağın çoğu kısmı kandır." dedi. İbn Abbas, "Yüce Allah sadece akıtılmış olan kanı haram kıldı." dedi.

Abd b. Humeyd ve Ebu'ş-Şeyh, Ebû Miclez'in koyunun boğazının kesildiği kısmındaki veya tencerenin üstündeki kan hakkında "Bunda herhangi bir sakınca yoktur, sadece akıtılmış olan kan yasak edilmiştir." dediğini rivayet ediyorlar.

Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdûye, İbn Ömer'le Hz. Âişe'nin şöyle dediklerini rivayet ediyorlar: Yüce Allah'ın *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetinde zikrettikleri dışındaki şeyleri yemekte herhangi bir sakınca yoktur.

Ebu'ş-Şeyh'in rivayetine göre Şa'bî'ye fil ve aslan etinin hükmü soruldu, O da *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini okudu.

İbn Ebî Şeybe ve Ebu'ş-Şeyh rivayet ediyorlar: İbnu'l-Hanefiyye'ye yılan balığının yenilip yenilemeyeceği soruldu. O da cevap olarak *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini okudu.

İbn Merdûye rivayet ediyor: İbn Abbas'a köpek, kurt, kedi vb. hayvanların satışından elde edilen paraların hükmü soruldu. İbn Abbas, *"Ey iman*

edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın."[911] ayetini okudu. Sonra şöyle devam etti: Peygamberimizin (s) sahâbîlerinden bazı kimseler, bir takım şeylerden hoşlanmıyorlar, fakat onların haram olduğunu da söylemiyorlardı. Yüce Allah bir Kitab indirdi ve o Kitab'da bazı şeyleri helâl, bazı şeyleri de haram kıldı. Yüce Allah, Kitab'ında *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini indirdi.

İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Müslim ve Nesâî İbn Ömer'den rivayet ediyorlar: Peygamberimiz Hayber günü ehlî eşek etini yasak etti.

İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Müslim ve Nesâî, Ebû Sa'lebe'den rivayet ediyorlar: Peygamberimiz ehlî eşek etini haram kıldı.

İbn Ebî Şeybe, Buhârî ve Müslim Enes'ten rivayet ediyorlar: Bir gün Peygamberimize (s) bir adam geldi ve "Eşekleri yedim.", dedi. Daha sonra bir başkası geldi ve "Eşekleri bitirdim." dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz bir kişiye emretti de o kimse insanların arasında şu duyuruyu yaptı: "Allah ve Peygamber'i ehlî eşek etini sizlere yasak ediyorlar. Çünkü bu etler, pistir." Bu ilân üzerine tencereler ters çevrildi. Çünkü içlerinde et kaynıyordu.

İmam Mâlik, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Ebû Sa'lebe el-Huşenî'den rivayet ediyorlar: Peygamberimiz (s), köpek dişi olan bütün yırtıcı hayvanların ve pençeli kuşların etlerini yasak etti.

İbn Ebî Şeybe ve -"hasendir" değerlendirmesini yaparak- Tirmizî, Câbir'den rivayet ediyorlar: Peygamberimiz (s), Hayber günü ehlî eşek, katır, köpek dişi olan yırtıcı hayvanlar, pençeli kuşlar ve mücesseme'nin [912] etlerini haram kıldı.

İbn Ebî Şeybe ve -"hasendir" değerlendirmesini yaparak- Tirmizî, Ebû Hüreyre'den rivayet ediyorlar. Peygamberimiz (s) Hayber günü bütün köpek dişi olan yırtıcı hayvanları, mücessemeyi, hulseyi[913] ve nühbeyi[914] haram kıldı.

Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce Câbir b. Abdullah'dan rivayet ediyorlar: Peygamberimiz (s) kedi etini ve kedi satışından elde edilen parayı yasakladı.

---

911. Mâide, 5/101.

912. Mücesseme: Belli bir hedefe konulan ve üzerine atış yapılarak öldürülen hayvan, demektir. Bu hareket hayvana işkence mahiyetinde olduğu için yasak edilmiştir.

913. Hulse veya halîse, kurt veya başka hayvanın elinden alınan ve alan kişinin elinde henüz kesmeye fırsat bulamadan ölen hayvan demektir.

914. Nühbe: Ganimetlerden yağma edilerek alınan kısım demektir.

Ebû Dâvûd Abdullah b. Şibl'den rivayet ediyor: Peygamberimiz (s), keler etini yemeyi yasak etti.

İmam Mâlik, Şâfiî, İbn Ebî Şeybe, Buhârî, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, İbn Ömer'den rivayet ediyorlar: Peygamberimize (s) keler etinin hükmü soruldu. Peygamberimiz *"Ben onu yemem de haram da kılmam."* buyurdu.

İmam Mâlik, Buhârî, Müslim, Nesâî ve İbn Mâce, Halid b. Velid'den rivayet ediyorlar: Halid b. Velid, teyzesi Meymûne'nin evine girer. Sofraya kızgın taş üzerinde kızartılmış keler eti getirilir. Peygamberimiz (s) tam elini ete uzatacakken hanımlarından birisi, Rasûlullah'a yemek istediği etin ne eti olduğunu haber verin der. Hemen kendisine "Yâ Rasûlallah! Bu keler etidir." derler. Bunun üzerine Peygamberimiz elini etten geri çeker. Ben bunu görünce Peygamberimize "Bu haram mıdır yâ Rasûlallah!" diye sordum. Peygamberimiz *"Hayır. Fakat keler benim kavmimin (Kureyş) topraklarında bulunmaz. O'ndan tiksinti duyuyorum."* dedi. Halid şöyle devam etti: Kızarmış keler etini önüme çektim ve Peygamberimizin gözleri önünde yedim.[915]

Bunlar, Suyûtî'nin bu ayetin tefsirini yaparken zikrettiği hadis ve nakiller olup, kimi ayetteki münhasırlığı (sadecelik) teyit ederden, kimi desteklememektedir. Bu rivayetlerin içinde mükerrer olanlarının en zayıf olanını, -içinde fazladan hüküm olmasına rağmen- buraya almadım. Buraya aktarmadığım zayıf hadislerden birisi Halid b. Velid'in Hayber günü haram kılınan hayvanlar hakkında rivayet ettiği hadistir. Bu rivayette, atların ve katırların haram kılındığından söz edilmektedir. Bu hadis, zayıftır. Çünkü Halid b. Velid, Hayber'in fethinden sonra Müslüman olmuştur. Bu rivayetlerin en sahih olanında ifade edildiğine göre İbn Abbas, bu ayeti yiyecek maddelerinin nassın haram kıldığıyla sınırlı olduğuna, bunların dışındakilerin mubah olduğuna delil olarak gösteriyordu. İbn Abbas, Peygamber'den (s) ehlî eşek etiyle başka hayvanların etlerinin yasak edildiği yolundaki rivayetin, ayeti neshettiği ve genelliğini tahsis ettiği (daralttığı) kanaatinde değildi. Üstelik Selef bilginleri, "tahsis"e "nesh" diyorlardı. İbn Ömer ve Hz. Âişe de aynı kanaatteydi. Adı geçen bu sahâbîler, sahâbîlerin son nesli içinde en âlim olanlarıydı. Bu konuda kesin ve üzerinde ittifak edilmiş olan kaide budur. Bunun dışındakiler, ihtilaflıdır.

Ehlî eşeklere gelince; (Ehlî eşeklerin karşıtı, yaban eşeği olup, onların etlerinin helâl olduğunda ittifak vardır.) onların etlerinin yasaklığını ifade eden rivayetler içinde "nehiy" (yasaklama) lafzıyla gelenlerin -onların haram olmadığını söyleyenlerin ifade ettikleri gibi- "mekruhluk" ifade etme

---

915. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, III, 372, 373, 374, 375, 376. (Beyrut 1414 baskısı. 8 cüz.)

ihtimali vardır. Bu rivayetlerin en güçlüsünde -onların "rics" (pislik) olduğu sebep gösterilerek- "tahrim" (haram kılma) lafzı kullanılmaktadır. Bazı bilginler, bu ifadenin ehlî eşek etinin necis olması dolayısıyla haram olduğunu göstermektedir, demektedirler. Bunlara göre "necislik" -tıpkı domuzda olduğu gibi- ehlî eşek etlerinden hiç ayrılmayan bir niteliktir. Bu rivayetteki sakatlığı ileride göreceğiz. Söz konusu rivayet, -"yasaklığı" "tahrim" (haram kılma) manasında anlayan kimse tarafından- mana itibarıyla aktarılmış da olabilir. İleride onların yasaklığın anlamı ve sebebi üzerinde ihtilaf ettikleri gelecektir. Keler eti yemenin yasaklığı da aynen bu rivayet gibidir. Bazı bilginler, -hadis keler etinin helâlliğini ifade ettiği halde- bu yasaklığı "haramlık" olarak anlamışlardır. Oysa hadisin ifadesi, *"Ben onu yemem de, haram da kılmam."* şeklindedir. Sonra ravi de keler etini, Hz. Peygamber'in evinde ve onun huzurunda yemiştir. Hadiste ehlî eşek etinin haramlık sebebi, bir sahâbînin eşekleri yedim, bir başkasının da eşekleri bitirdim, diye devam etmesidir. Şimdi de, bu konuda âlimlerin neler söylediklerinin özetini aktarmak ve üzerine de kendi kanaatimizi bina etmek istiyoruz.

Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de deniyor ki: "İbn Abbas, ehlî eşek etlerinin yasaklığı özel ve geçici bir nedene dayalı olarak mı, yoksa ebediyen mi haram kılındı meselesinde tevakkuf etmiş, görüş bildirmemiştir."[916]

İbn Hacer, bu iddiasına Şa'bî'nin ondan naklettiği şu sözü delil göstermektedir:

"'Rasûlullah (s) ehlî eşeklerin etini, insanların yük taşıma aracı oldukları ve taşıma araçlarının yok olmasını hoş görmediği için mi haram kıldı, yoksa -böyle bir sebebe dayalı olmaksızın- Hayber günü ebediyen mi haram kıldı, bunu bilmiyorum.' İbn Abbas'ın bu tereddüdü, yukarıda zikri geçen illetle kendisinden kesinlik ifade eden bir ifadeyle gelen haberden daha sahihtir. Ayrıca Taberânî ve İbn Mâce'nin Şakîk b. Seleme kanalıyla İbn Abbas'tan yaptığı rivayet de böyledir: 'Rasûlullah (s) ehlî eşek etini, yük taşıyacak hayvan azalacak korkusuyla haram kıldı.' Ancak bu rivayetin senedi zayıftır. İbn Ebî Evfâ hadisinde daha önce şu ifade geçmişti: Biz dedik ki, Rasûlullah ehlî eşek etini, ganimetlerin beşe bölünmesi gibi[917] beşe bölünmediği için yasak etti. Bazıları ise, eşekler pislik yedikleri için yasak edildi, dediler. Ancak bu ihtimalleri, eşeklerin beşe bölünen ganimetler arasında olmaması ortadan kaldırmaktadır. Ya da eşek eti, cellâle olması (yani hayvan ve insan dışkısı yemesi) yüzünden yasak edilmiştir. Bir başka ihtimal de, Enes hadisinin hükmü gereği yasak edilmiştir. Çünkü bu hadiste, *'Çünkü onlar pisliktir.'* de-

916. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 655.

917. Savaşta elde edilen ganimetler beşe bölünür. Beşte biri Enfâl Sûresi (8/41)ayetinde sayılanlara tahsis edilir. Kalan da savaşa katılan gazilere taksim edilir. (Çev.)

nilmektedir. Seleme hadisinde kabın yıkanması emri de böyledir. Kurtubî der ki: *'Çünkü onlar pisliktir.'* ifadesi, *'onlar'* zamirinin *'eşekler'* yerine kullanıldığı noktasında açık ve nettir. Çünkü söz konusu olan eşeklerdir, tencerelerden dökülmesi emredilen eşek etidir ve kapların yıkanması bu yüzden emredilmektedir. Bütün bu işlemler, necis olan bir kabın hükmüdür. Emredilen bu işlemlerden, ehlî eşek etinin haram olduğu hükmü anlaşılır. Ayrıca bu emir, ehlî eşek etinin, haricî bir sebepten değil (haram li gayrihi), bizzat haram (haram li aynihi) olduğunu da gösterir. İbn Dakîk el-Îyd der ki: Tencerelerin dökülmesi emri, eşek etinin haramlık sebebini açıkça göstermektedir. Bu hususta başka illetler (sebepler) de varid olmuştur. Eğer bunların içinde sahih bir rivayet varsa, onu esas almak gerekir. Fakat bir hüküm için birden çok sebep (illet) göstermekte herhangi bir sakınca yoktur. Ebû Sa'lebe hadisi, ehlî eşek etinin haramlığını ifade etme hususunda gayet açıktır. Dolayısıyla ondan dönülemez."

"Ehlî eşek etinin haramlık sebebinin yük taşıyacak hayvan sayısının azalması olarak gösterilmesine gelince; Tahâvî, buna at etinin hükmünü hatırlatarak karşı çıkmaktadır. Çünkü Câbir hadisinde eşek etleri yasak edilirken, atlara izin verilmektedir. Dolayısıyla yasaklığın sebebi 'yük taşıma' olsaydı, at eti haydi haydi yasak olurdu. Çünkü o zamanlar Arapların atları azdı ve onlara şiddetle ihtiyaç duyuyorlardı."

"En'âm ayetine cevabımıza gelince; bu ayet Mekkîdir. Haramlık haberi ondan çok daha sonradır. En'âm ayetinin hükmü daha öncedir. Öte yandan ayetin ifadesi, ayetin indiği esnada mevcut olanların hükmünü haber vermektedir. Çünkü o sırada, yiyecek maddelerinin haramlığı hakkında ayette zikredilenler dışında bir şey inmemişti. Ayette, bu sayılanlar dışında ileride daha başka şeylerin de haram kılınmasını engelleyen herhangi bir kayıt mevcut değildir. Nitekim daha sonra Medine'de -Mâide ayetinde içkinin haramlığında olduğu gibi- ayette zikredilenler dışında başka şeylerin haramlığına dair hükümler nazil olmuştur. Mâide ayetinde ayrıca üzerine Allah'tan başkasının adının anılarak kesilen hayvanlarla, boğularak öldürülmüş hayvanların haramlık hükmü vardır. Yırtıcı hayvanlarla, böceklerin etlerinin haramlık hükmü de daha sonra nazil olan hükümlere bir başka örnektir. Nevevî der ki: Sahâbî ve daha sonraki nesilden birçok âlim, ehlî eşek etinin haram olduğu kanaatindedir. İbn Abbas hariç, sahâbilerden bu konuda farklı görüş beyan eden hiçbir kimseyi görmedik. Mâlikî mezhebinde bu konuda üç rivayet vardır, bu rivayetlerden üçüncüsü ehlî eşek eti yemenin mekruh olduğunu ifade etmektedir."

"Ebû Dâvûd'un Galib b. Ebcer'den rivayet ettiği hadise gelecek olursak; ravi şöyle demektedir: 'Bir kıtlık yılına çattık. Malımın arasında aile-

me yedirecek semiz eşeklerden başka hiçbir şeyim yoktu. Bunun üzerine Rasûlullah'a (s) geldim ve 'Yâ Rasûlullah! Siz, ehlî eşek etini haram kıldınız. Bizim başımıza kıtlık geldi.' dedim. Peygamberimiz (s), *'Ailene semiz eşeklerinin etinden yedir. Ben, ehlî eşek etini, köyde (Hayber'de) cevvâl olanlar (insan ve hayvan dışkısı yiyenler) yüzünden haram kıldım.'* dedi.[918] Ancak bu hadisin isnadı zayıf, metni şazdır. Sonra sahih hadislere de muhaliftir. Bu konuda esas alınacak olan hadisler, sahih hadislerdir. Taberânî'nin Ümmü Nasr el-Muharibiyye'den rivayet ettiği hadisi ele alalım. Bu rivayete göre adamın birisi Rasûlullah'a ehlî eşeklerin etinin hükmünü sordu. Peygamberimiz (s) soruyu soran kişiye *'Ehlî eşekler otlakta yayılıp ağaç (yaprağı) yemiyor mu?'* diye sordu. Adam, 'Evet.' deyince, Peygamberimiz, *'Onların etinden yiyebilirsin.'* dedi. İbn Şeybe, bu rivayeti Mürre oğullarından bir kişi vasıtasıyla rivayet etmiştir. Bu ravi, hadisine 'Ben sordum....' diye başlar ve hadisi benzer lafızlarla rivayet eder. Bu iki hadisin senetleri tenkide uğramıştır. Senetler sabit olsa bile, Peygamberimizin (s) bu ifadesinin, haramlıktan önce olma ihtimali vardır. Tahâvî der ki: Ehlî eşeklerin etlerinin haramlığına dair Rasûlullah'dan gelen hadis mütevatir olsa bile, insan aklı helâl olmasını gerektiriyor. Çünkü -domuz örneğinde olduğu gibi- ehlî olan hayvanlardan haram kılınanların tümünün vahşilerinin de haramlığı hususunda icma vaki olmuştur. Âlimler vahşî eşeklerin etinin helâl olduğu hususunda icma etmişlerdir. Bu durumda akıl, ehlî eşeklerin etlerinin de helâl olmasını gerektiriyor."[919] (Hâfız İbn Hacer, icma iddiasını ve icmanın senedini, -kedi örneğinde olduğu gibi- bazı ehlî hayvanların vahşilerinin hükmü ihtilaflıdır, diyerek reddetmektedir.)

Ben de derim ki: Buraya aktardığımız ifadeler, Hâfız İbn Hacer'in Buhârî'yi şerh ederken eşek eti hususunda âlimlerin görüşlerini özetlediği ifadelerdir. İbn Hacer'in özetinden anlaşıldığına göre ehlî eşek etinin haramlığını söyleyenlerin dayanakları, bu hayvanların pislik olduğunu ifade eden Enes hadisidir. Bizce bu ta'lîl ağır basmaktadır ve tercih ettiğimiz görüştür. Fakat az önce zikredilen Galib b. Ebcer hadisi manasında tercihimizdir, yoksa bilginlerin reddettikleri ve muhalefetinden dolayı şaz kabul ettikleri manada değil... Çünkü bilginler, ehlî eşek etinin "rics" (pislik) olarak nitelenmesini, - tıpkı domuz gibi- eşek etini necasetin fıkhî manasıyla necisu'l-ayn[920] olarak tefsir etmişlerdir. Necis, fıkhî manasıyla şer'an yıkanması gerekli olan ve namaz kılan kimsenin bedeninde veya elbisesinde bulunduğu takdirde namazın sıhhatine engel olan şey, demektir. Galib b. Ebcer hadisi ise ehlî

918. Ebû Dâvûd, *Et'ıme*, 33.

919. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 655, 656.

920. Necisü'l-ayn: Özü itibarıyla pis olup, temizlenme imkanı bulunmayan pislik, sidik, dışkı, kan, lâşe, domuz gibi şeylerdir. Bkz: Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 364. (Çev.)

eşek etinin "rics" olmasını, bunların Hayber'de insan dışkısı ve bunların dışında başka necaset yemeleri olarak açıklamaktadır. Beydâvî gibi bazı tahkik âlimleri, domuzun "rics" olmasını da böyle tefsir etmişlerdir. Fakat domuz, pislikten hiç ayrılmaz ve sürekli pislik yiyerek beslenir. Eşeklere gelince; pislik yemek -kümes hayvanlarından tavukta olduğu gibi- onlar için arızî bir durumdur. Ebû Dâvûd hadisinde geçen *"Ben, ehlî eşek etini, köyde (Hayber'de) cevvâl olanlar yüzünden haram kıldım."* ifadesinde geçen *"cevvâl"* kelimesi, *"câlle"* kelimesinin çoğuludur. Tıpkı "hâmme"nin "hevâmm" ve "dâbbe"nin "devâbb" şeklinde gelmesi gibi... "Cevvâl" insan dışkısı yiyen ve bu yüzden eti pis olan hayvan demektir. Celâllenin etinin yasak edildiği sahihtir. Şâfiîler ve başkaları ise cellâle olan hayvanın etinin geçici olarak, bir başka ifadeyle; eti ve sütü necasetten dolayı bozuk, kokuşmuş ve kokusu değişmiş bulunduğu sürece haram olduğu kanaatindedirler. Bu konuda esas olan budur. Nitekim Nevevî *er-Ravda*'da Râfiî'ye tabi olarak bu görüşü ifade etmiştir. Denildi ki: Cellâle, yediği yemin geneli necis olan hayvandır. Enes hadisi Galib b. Ebcer hadisini takviye etmektedir. Çünkü ona muhalif değil, onunla aynı manadadır. Dolayısıyla onunla çatışmadığı için şaz olarak kabul edilmez. Netice olarak -ricali cerh edilmediği sürece- senedindeki düzensizlik hadise zarar vermez. Ümmü Nasr el-Muharibiyye hadisi ise; içindeki ta'lil ile bizim zikrettiğimiz görüşü desteklemektedir. Çünkü bu hadiste, ehlî eşeklerin -necaset değil- ot ve ağaç yaprağı yedikleri için etlerinin helâl olduğu ifade edilmektedir. Bu iki hadis (Galib b. Ebcer hadisiyle, Ümmü Nasr hadisi), ehlî eşek etinin haram olduğunu söyleyenlerin dayandıkları Enes hadisiyle mana itibarıyla uyumludur. Bu hadislerle ayet-i kerîmeyi, hatta lafzı ve delaleti "mubahlık" hususunda kesin olan ayetleri birleştiren ortak hüküm, ehlî eşek etinin haramlığının geçici olduğu, bu hükmün her zaman ve mekânda illetin varlığıyla sınırlı olduğu, diğer durumlarda ise esas hükme ve kesin nassın gereğine uygun olarak mubah olduğudur. Bu durum, bazı sahâbîlerin haramlığı yük taşıyacak hayvan sayısında azalma olacağı şeklinde açıklamalarına mani değildir. Çünkü Enes hadisinde yasaklık sebebi budur. Zira Enes hadisinde yasaklıktan sonra *"Çünkü onlar pisliktir."* cümlesi geçmektedir. Bu hükmün at etinin helâl olması hükmüyle çeliştiği yolundaki görüş, geçersizdir. Çünkü yük taşımaya olan ihtiyaçtan maksat, ganimet mallarıyla, başka malların taşınmasına olan ihtiyaçtır. Atlar, bu gayeyle kullanılmıyorlardı ve bu amaca hizmet etmiyorlardı. Bilginler, o vakit atların çok olduğunu açıkça ifade etmektedirler. Eğer eşekler şer'an necisu'l-ayn olsalardı bu hüküm, İslâm'ın daha ilk günlerinden itibaren açıkça ifade edilirdi. Sonra böylesi bir hükmün nakledilmesi için birçok sâik vardı ve bu hüküm gereğince amel edildiği, mütevatir olarak rivayet edilirdi. Tencerelerin içindeki eşek etlerinin dökülmesi ve yıkanması, onların -insan dışkısı yedikleri için arızî bir

pislikten dolayı değilse- o zaman geriye bunun sırf temizlik için emredildiği ihtimali kalır. Tıpkı bütün insanların, içinde davar eti ve başka helâl yiyecek maddesi pişirdikleri tencereleri temizledikleri gibi... Çünkü insanlar, bu çeşit kapları boşalttıktan sonra yıkarlar.

Ayetin Mekkî olduğu ve nazil olduğu esnada haram olan şeyleri beyan ettiği, ancak içinde -içkinin, boğulmuş ve (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş hayvanların haramlığı gibi- daha sonra getirilen başka haramlıklara mani bir ifadenin bulunmadığı yolundaki cevaplarına gelince bu, bir gaflettir. Birçok hâfız, müfessir ve fıkıh bilgini, böyle bir gaflete düşmüştür. Unutmayan ve hata etmeyen Yüce Allah, azîz ve celîldir.

Bu ayeti, daha sonra Nahl Sûresi'nde gelen bir başka Mekkî ayet desteklediği gibi, Bakara Sûresi'ndeki Medenî bir ayet de desteklemektedir. Nitekim bunu daha önce zikretmiştik ve ileride açıklaması gelecektir. İçkinin haram kılınması, bu ayetin manası üzerine bir ilave değildir. Çünkü bu ayet, yiyecek ve gıda maddeleri hakkındadır. Bu açıklamayla ayetteki münhasırlığa (sınırlama) karşı necaset ve zehir yemenin hükmüyle itiraz eden kimsenin bu iddiası da çürümüş olmaktadır. Çünkü necaset ve zehir de "yiyecek maddesi" değildir ki ayetin genelliğine dahil olsun. İçki hakkında da aynı şeyi söylemek mümkündür. Biz daha önce dedik ki, Mâide ayetinde geçen "munhanika" (boğulmuş hayvan) ve ona atfedilen diğerleri, "ölü" hükmüne dahildir. "Yırtıcı hayvanlar"la "böcekler"in haramlığına gelince; bu, Kur'ân'da mevcut değildir. Bunlardan sünnette varid olan ise, -ehlî eşeklerde olduğu gibi- bizim konu edindiğimiz husustur. Bu hususta tercihe şayan ve güçlü olanın ne olduğunu ifade etmiştik. Bunlar, ayete karşı verilen cevapların çürüklüğünün kısaca ve toptan açıklamasıdır. Bu cevabın ayrıntısı yakında gelecektir. Hâfız İbn Hacer'in, üzerine Allah'ın isminin anılmadığı hayvanların bu ayetin nüzulünden daha sonra haram kılındığını söylemesi, hayret verici bir yanılmadır. Çünkü söz konusu hüküm, bu ayette zaten mevcuttur.

Köpek dişi olan bütün yırtıcı hayvanlarla, pençeli kuşların etlerinin yasaklığının "nehiy" (yasaklama) lafzıyla gelmesine gelince; bu ifade -mekruhluğa da ihtimali olduğu için- haramlıkta kesinlik ifade eden bir nass değildir. Bu hükmü ifade eden hadisle, üç ayetteki münhasırlık (sınırlama) arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmak suretiyle "mekruhluk" ihtimalini tercih etmek, yapılacak biricik işlemdir. Üstelik bu hadis-i şerife Hicaz âlimleri nezdinde bilinen bir hadis değildir diye itiraz da edilebilir. Eğer hadis, meşhur bir savaşta bu hayvanların etlerini kesin olarak haram kılsaydı, o zaman mütevatir olarak nakledilirdi. Buhârî-Müslim'de İbn Şihâb ez-Zührî'nin bu yasaklığı Hicaz'dayken duymadığı, Şam'a gelince Ebû İdris el-Havlânî'den işittiği nakledilmektedir. Hadisin senet zincirlerinden birisinde İmam Mâlik

vardır. İmam Mâlik, yırtıcı hayvanların etlerinin haram olduğunu değil, mekruh olduğunu söylerdi. Doğrusu, İmam Mâlik'in yasaklığı "mekruhluk" şeklinde yorumlamasının sebebi ayetler ve Medine halkının yırtıcı hayvanların etini yemeyi mubah saymalarıdır. İmam Mâlik ise, bu gibi durumlarda Medinelilerin amellerini (uygulamalarını) delil kabul ederdi. Sadece Müslim'in rivayet ettiği ve *"Bütün köpek dişi olan yırtıcı hayvanların (etini) yemek haramdır."*[921] şeklindeki Ebû Hüreyre hadisine gelince; bunun mana itibarıyla rivayet edilmiş olma ihtimali vardır. Yani Ebû Hüreyre yasaklıktan haramlık manasını çıkarmış ve onun için yasaklığı haramlık kelimesiyle ifade etmiş olabilir. Bu durum, -mürsellerinin çokluğu gibi- Ebû Hüreyre hadislerinde çokça görülen bir husustur. Bazı fıkıh bilginleri, bir hadisi "ravisinin fakih olması ve mezhebinin de yaptığı rivayete muhalif olması dolayısıyla" illetli sayarlar. Hanefîler, ravi hadisin herhangi bir hükme dayanak olamayacağı düşüncesinde olmasaydı, kendi rivayetine muhalif davranmazdı, derler. Zaten bunu yapanın hadis ve fıkıh ilminden İmam Malik gibi bir şahsiyet olması, başka bir delile ihtiyaç bırakmaz. İmam Malik ise, yukarıdaki hadisin ravilerinden birisidir. Haramlığı açıkça ifade eden Câbir ve Irbâz hadisi ise sahih değildir. Bu iki hadis, Buhârî-Müslim hadislerine ve özellikle de Ebû Hüreyre hadisine uygun olduğu için hasen hadis olmaktadır. Üstelik Câbir ve Irbâz "Rasûlullah (s) şöyle ve şöyle olan şeyi haram kıldı." demektedirler. Doğrusu bu, iki ravinin "yasaklığı" "haramlık" olarak anladıklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu rivayette merfû hadis gücü yoktur. Rasûlullah'ın Hayber'de yasak ettiği hususlarda varid olan diğer rivayetlerden anlaşılan, sahâbîlerin bu hususta ihtilaf içinde olduklarıdır. Çünkü bazı sahâbîler, bunun geçici bir haramlık olduğu kanaatine varırken, başka bazıları ise bunun kesin olduğunu ifade etmektedirler. Kısacası bu mesele ihtilaflıdır.

Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de Ebû Sa'lebe hadisini şerh ederken şöyle demektedir: Tirmizî der ki, ilim adamları nezdinde uygulama buna göredir. Bazı bilginlerden söz konusu hayvanların etlerinin haram olmadığı rivayet olunmaktadır. İbn Vehb ve İbn Abdi'l-Hakem, İmam Mâlik'e nispet edilen görüşlerden birisinin cumhurun görüşü gibi olduğunu rivayet etmektedirler. İbnu'l-Arabî, İmam Mâlik'ten meşhur olarak gelen rivayet, bu hayvanların etlerinin mekruh olduğu yönündedir, der. İbn Abdi'l-Berr der ki: Bu hususta, Ali, İbn Abbas ve Âişe ihtilaf etmişlerdir. İbn Ömer'den zayıf bir senetle bu hayvanların haram olmadığına dair bir rivayet gelmiştir. Bu rivayet, Şa'bî ve Saîd b. Cübeyr'in görüşüdür. Bu görüşü savunan bilginler, delil olarak *"De ki: Bana vahyolunanda... başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetinin genelliğini göstermişlerdir. Buna cevap olarak,

921. Müslim, *Zayd ve'z-Zebâih*, 15.

ayetin Mekkî olduğu, haramlık hadisinin ise hicretten sonra varid olduğu şeklinde cevap verilmiştir. İbn Abdi'l-Berr, daha sonra bundan önce geçen ifadelere benzer bir ifade kullanmaktadır. Ayetin, o sırada zikredilenler dışında kalan şeylerin haram olmadığı ve ileride daha başka haramlık gelmeyeceğine dair herhangi bir ifade taşımadığını belirtmektedir. Bazı bilginlere göre, En'âm ayeti *"behîmetu'l-en'âm"*a (koyun, keçi, deve, sığır) mahsustur. Çünkü ondan önce câhiliye Araplarının sekiz çift hayvandan bazılarını kendi görüşlerine dayanarak haram kıldıkları anlatıldı ve bunun üzerine *"De ki: Bana vahyolunanda... başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayeti nazil oldu. Buna göre mana, zikrolunan hayvanlar arasında -ölü ve akıtılmış kandan başka- yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum, demek olur. Ayette domuz etinin bunlarla birlikte zikredilmiş olması, bizim görüşümüzü çürütecek bir delil olarak varit olamaz. Çünkü ayet, domuz etinin haramlık hükmü yanına onun necis olduğu için haram kılındığını belirterek sebebini de eklemektedir. İmamu'l-Harameyn, İmam Şafii'nin böylesi bir kıssa varid olduğu takdirde sebebin özel olduğu kanaatinde olduğunu nakletmektedir. Çünkü Şafii, -ayette genellik ifade eden bir kip bulunmasına rağmen- ayeti yiyecek maddelerinden haram kılınanları sınırlıyor şeklinde değerlendirmemektedir. Çünkü ayet, ölü, kan, domuz eti ve Allah'tan başkasının adı anılarak kesilen hayvanları helâl ve şeriatın mubah kıldığı birçok şeyi de haram kılan kâfirler hakkında gelmiştir. Şu halde ayetten maksat onların durumlarını açığa çıkarmak ve onların hakka karşı geldiklerini vurgulamaktır. Sanki cevapta mübalağa etmiş olmak için onlara şöyle denilmektedir: Sizin helâl saydıklarınızdan başka haram yoktur. İmam Kurtubî bir grup bilginden şöyle bir görüş aktarmaktadır: Zikri geçen En'âm ayeti, Veda Haccı esnasında inmiştir. Dolayısıyla bu ayet, nâsih olmuş olur. Bu görüş, ayetin Mekkî olduğu ifade edilerek reddedilmiştir. Nitekim bu görüşü birçok bilgin açıkça söylemektedir. Bu görüşü, bu ayetten önce geçen ayetler teyit etmektedir. Çünkü bundan önceki ayetler, Arap müşriklerine cevap vermektedir. Onların bazı hayvanları haram kılmalarına ve bazılarını ilâhlarına tahsis etmelerine ve bunun dışında cevap vermek için zikredilen başka hareketlerine cevap verilmektedir. Bütün bunlar Medine'ye hicretten önce olmuştur.

Ben de derim ki: Bu, bilginlerin ayete verdikleri cevapların içinde en güçlü ve en geniş olanıdır. Bu görüşü, hâfızların en hâfızı ve bilgisi en geniş olanı özetlemektedir. Bütün bu görüşler, söyleyenlerin büyük âlimler olmalarına rağmen, çürük görüşlerdir. Bunların çürük olması, Allah'ın Kitabı'nı ve Peygamber'inin sünnetini bağımsız olarak ve insafla öğrenmeyi bir yana bırakan mukallitlere karşı en büyük bir hüccettir. Çünkü bu mukallitler,

şeyhlerinin ve imamlarının -kendileri gibi müçtehit olan diğer âlimlerin ve kendi seviyeleri üzerinde sahâbî ve tabiûn âlimlerinin ihtilaflarına varıncaya kadar- her şeyi bildiklerini iddia ediyorlar. Biz bütün bu görüşlerin çürük olduğunu söylerken kendi kafamızdan hareket etmiyoruz. Bunu, kendi mezheplerini desteklemek ve ona delil getirmek için Allah'ın Kitabı'nı araştırırken düştükleri gaflet yüzünden söylüyoruz. -Bu nokta ibret alınacak yerler içinde en bariz olan noktadır.- Söz konusu gaflete daha önce işaret etmiş ve En'âm ayetindeki münhasırlığı (sadecelik), Mekkî olan Nahl ayetiyle (16/115), Medenî olan Bakara Sûresi'ndeki ayetin ittifakla teyit ettiğini ifade etmiştik. Bu ayetlerde hitap, kesin olarak mü'minleredir. Dolayısıyla Hâfız İbn Hacer'in bu ayet hakkında az önce naklettiği tevillerin hiçbirisi, -sakatlıklarına ilaveten- doğru da değildir. Herhalde, mezhebini destekleme isteği olmasaydı Hâfız İbn Hacer, çeşitli görüşleri naklederken bunu da unutmazdı. Yine ayette münhasırlık olduğunu ifade eden Râzî'yi destekleme ve cumhuru ret arzusu olmasaydı yine bunu unutmazdı. Buraya, Bakara Sûresi'ndeki ayetle ondan önceki ayeti aktarıyoruz. Bu ayet, mü'minlere hitap etmektedir: *"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin. Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur. Şüphe yok ki Allah çokça bağışlayan ve çokça esirgeyendir."*[922] Ayette geçen *"innemâ"* edatı, münhasırlık (sadecelik) ifade eder. Bu hususta tefsirini yapmakta olduğumuz En'âm ayeti hakkında bazı bilginlerin yaptıkları zorlama tevillere asla yer yoktur. O kadar zorlamaya gidilmiş ki, -meşhur usul kaidesinin tam aksine olarak- lafzın genelliği değil, nüzul sebebinin özelliğine itibar edilmiştir. Oysa sahâbî âlimlerinden İbn Abbas ve başkalarının yaptıkları tefsir, bu usul kaidesinin burada da cereyan ettiğini teyit etmektedir.

Bu üç ayette seçilen ifadelerde çok ince bir nükte vardır. Mâide ayetinde münhasırlık, genel manalı nefiy (olumsuzluk)tan sonra müspet bir kip kullanılarak ifade edilirken, Nahl ve Bakara sûrelerinde bu *"innemâ"* edatı ile sağlanmıştır. Bu inceliğe daha önce değinen hiçbir müfessir görmüş değilim. Bense bu nükteyi, bütün belâgat ilminin imamı olan Abdulkahir el-Cürcânî'nin *Delâilü'l-İ'câz*'ından aldım. Daha fazla açıklama yapmış olmak ve Kur'ân'ın ifade inceliklerini ortaya çıkarmak için onun bu husustaki görüşünü buraya aktarmak istiyorum:

Ebû İshâk ez-Zeccâc der ki: *"İnnemâ harrame aleykumu'l-meytete ve'd-deme/Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adı-*

922. Bakara, 172, 173.

na kesileni haram kıldı." okunuşu, bir kıraat çeşididir. Ayeti *"İnnemâ haruma aleykum.../Size sadece ölü, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen haram kılınmıştır."* diye okumak da mümkündür. Benim tercih ettiğim ise *"mâ"* harfinin *"inne"*yi amelden alıkoyan *"mâ"* olduğudur. Buna göre mana; *"Allah, size ölüden, leşten, kandan, domuz etinden ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başka bir şeyi haram kılmamıştır."* şeklinde olur. Çünkü *"innemâ"* edatı, kendisinden sonra zikredileni geçerli kılarken (ispat), ondan başkasının geçerli olmadığını (nefy) ifade eder.

Bundan sonra Şeyh Abdulkahir, iki "hasr" (münhasırlık) kipi arasında fark olduğunu ifade etmektedir. Zeccâc ve başka dil bilginlerinin her iki kipin de "hasr" manası ifade etmek için kullanıldığı yolundaki görüşleri, O'nun bu yaklaşımıyla çelişmez. Şeyh Abdulkahir, bu hususta örnekler verir. Verilen örneklerden anlaşılan, iki hasr üslubundan birisinin diğeri yerine kullanılmasının doğru olmadığıdır. Şeyh Abdulkahir, daha sonra şöyle der:

Bil ki *"innemâ"*, öyle bir şeyi haber vermek için gelir ki ifadeye muhatap olan kimse, o hususta bilgisiz ve verilen haberin doğruluğunu reddediyor değildir. Ya da *"innemâ"*, bu dereceye indirilmiş haberler için kullanılır. Şimdi ne demek istediğimizi açıklayalım: *"İnnemâ huve ahûke/O, senin ancak kardeşindir."*; *"İnnemâ huve sahibuke'l-kadîm/O, senin ancak eski bir arkadaşındır."* ifadesini, böyle olduğunu bilmeyen ve haberin doğruluğunu reddeden bir kimseye karşı kullanamazsın, sadece bunu bilen ve kabul eden kimseye karşı söyleyebilirsin. Bu ifadeyi kullanırken maksadın, karşındaki şahsı üzerindeki kardeşlik hakkı ve arkadaşlık hürmeti konusunda uyarmaktır. Kur'ân'dan örnek verelim: *"İnnemâ yestecîbu'llezîne yesmaûn/Ancak dinleyenler (daveti) kabul ederler."*[923]; *"İnnemâ tunziru menittebea'z-zikra ve haşiye'r-rahmâne bi'l-gaybi/Sen ancak zikre (Kur'ân'a) uyan ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseyi uyarabilirsin."*[924]; *"İnnemâ ente munziru men yaxşâhâ/Sen ancak ondan korkanları uyarırsın."*[925] Bu üç ayetin üçünde de muhataplarca bilinen bir husus hatırlatılmaktadır. Şöylesine ki, aklı başında olan herkes, ancak dinleyen ve kendisine söyleneni ve davet olunduğu şeyi akleden kimsenin kabul edeceğini, kulak vermeyen ve aklını çalıştırmayan kimsenin ise kabul etmeyeceğini bilir. Aynı şekilde yapılan uyarının uyarı niteliğini kazanabilmesi ve etkisinin olabilmesi için buna muhatap olan kimsenin Allah'a iman eden, O'ndan korkan, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti tasdik eden bir kimse olmasının gerekli olduğu da malumdur. Cahil olan kâfire gelin-

---

923. En'âm, 6/36.
924. Yâsîn, 36/11.
925. Nâziât, 79/45.

ce; ona uyanda bulunmakla bulunmamak arasında hiçbir fark yoktur. Şeyh Abdulkahir, başka örnekler daha verdikten sonra şöyle devam ediyor:

"Mâ hâzâ illâ kezâ/Şu, şundan başka bir şey değildir."; *"İn huve illâ kezâ/O, şundan başka bir şey değildir."* örneklerinde olduğu gibi önce "nefy" (olumsuz), sonra "ispat" (olumlu) kipiyle verilen habere gelince; bu, muhatabın inkâr ettiği ve hakkında kuşku duyduğu hususlar için söz konusu olur. *"Mâ huve illâ musîbun/O, ancak doğru olanı yapıyor."* ya da *"mâ huve illâ muhtiun/O, ancak yanılmaktadır."* dediğimizde bunu, meselenin bizim dediğimiz gibi olduğunu kabul etmeyen bir kimseye söylemiş olmaktayız, demektir. Uzaktan bir şahsı görsen ve *"mâ huve illâ zeydun/Bu gelen, Zeyd'den başkası değildir."* desen, bunu ancak yanındaki arkadaşın o kişinin Zeyd olmadığı, aksine başka bir kişi olduğu kanaatini taşıdığında ve onun Zeyd olduğunu inkârında ciddi olduğunda söylersin.

Şeyh Abdulkahir, bu kaide hakkında açık örnekler verdikten sonra şu açıklamayı yapıyor: Yüce Allah'ın, kâfirlerin peygamberlerine söylediklerini naklettiği *"in entum illâ beşerun mislukum/Siz de bizim gibi bir insandan başka bir şey değilsiniz."*[926] ifadesinde cümle -Peygamber'in bir beşer olduğu her iki tarafça da bilinmesine rağmen- *"innemâ"* ile değil, önce "nefy" (olumsuz), sonra da "ispat" (olumlu) kalıbında gelmiştir. Çünkü kâfirler, peygamberleri, -peygamberlik iddiaları sebebiyle- sanki kendileri gibi bir beşer olmaktan çıkarmışlardır. Onlara göre peygamberler, öyle bir iddiada bulunmaktadırlar ki, beşer olan bir kimsenin böyle bir iddiada bulunması mümkün değildir. Durum bu olunca, lâfız kendi kalıbı dışına çıkarılmıştır. Çünkü bu lâfızla artık, muhatabın kabul etmediği ve aksini iddia ettiği bir husus kastedilmektedir. Sonra peygamberlerden kâfirlere şu cevap gelmektedir: *"Peygamberleri onlara dediler ki: '(Evet), biz sizin gibi bir insandan başkası değiliz.'"*[927] Aynı şekilde cevap cümlesinde de *"innemâ"* değil, *"in... illâ"* kalıbı kullanılmıştır. Çünkü her hangi bir konuda farklı düşünmeyen bir kimseye karşı muarızı farklı bir iddia ileri sürüyorsa bu durumda kural, muarızın sözünü tekrarlamak ve yüzüne aynen aktarmaktır. Bunları eserinin birinci bölümünde ifade eden Abdulkahir el-Cürcânî, ikinci bölümünde ise *"innemâ"* edatının, cümle içinde kendisinden sonra gelen kısımda bir şeyi yapmayı gerekli kılarken, başkasının yapılamayacağını ifade ettiğini belirtmekte ve âdeti olduğu üzere uzun uzun örnekler verip açıklamaktadır.

Şeyh Abdulkahir'in yaptığı bu açıklama, haram olan yiyecek maddelerini dört türle sınırlayan söz konusu üç ayete tam olarak uymaktadır. Tefsirini

---

926. İbrahim, 14/10.
927. İbrahim, 14/11.

yapmakta olduğumuz En'âm ayeti, müşriklere cevap bağlamında gelmiştir. Çünkü onlar, -Yüce Allah'ın ifade ettiği üzere- O'nun haram kılmadığını 'haram kıldı' demek suretiyle O'na iftira atmaktadırlar. Nitekim bu husus, daha önce açıklanmıştı. Zikredilen hususta haramlığın hasrı (haramlığın kısıtlanması), önce "nefy" (olumsuz), sonra da "ispat" (olumlu) kalıbıyla ifade edilmiştir. Çûnkü onlar, bunu bilmiyor ve inkâr ediyorlardı. Üstelik bu haramlığı Müslümanlar da bilmiyorlardı. Çûnkü bu ayet, bu konuda inen ilk ayetti. Bundan dolayı Yüce Allah'ın bu sûrede bu ayetten önce yer alan şu ifadesi, bu hususu tefsir etmektedir: *"Üzerine Allah'ın adı anılıp kesilenden yememenize sebep ne? Oysa Allah, -çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır."*[928] Söz konusu haramlık, -Mekkî olmasına rağmen- Nahl ayetiyle tefsir olunmamıştır. Çünkü rivayete göre En'âm Sûresi, Nahl Sûresi'nden önce nazil olmuştur. Daha sonra Nahl ayeti -ileride geleceği üzere- kaidesine uygun olarak *"innemâ"* ile gelmiştir. Doğru olanı; bu ayetteki hitabın, -hitap, müşriklerden söz edilmesi bağlamında gelse bile- gerek mü'min ve gerekse kâfir bütün insanlara yönelik olmasıdır. Aksi takdirde ayeti iltifat sanatıyla mü'minlere yönelik kılmak, sırf müşriklere yönelik kılmaktan daha ağır basar. Çûnkû bu ayet, öncesindeki ayetle birlikte, Bakara Sûresi'nin 114 ve 115. ayeti gibidir. Benzerlik yönü ise, her iki sûredeki haram kılınan nesnelerin helâl ve hoş olan yiyecekleri yeme ve -ibadetin sadece kendisine yapılması ilkesinin gerekli kıldığı- Allah'a şükretme emrinden sonra gelmesidir. Yüce Allah, Bakara Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: *"Artık Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve temiz olarak yiyin, eğer (gerçekten) yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız, O'nun nimetine şükredin. (Allah) size sadece ölü hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanı haram kıldı. Ancak kim mecbur kalırsa (başkalarının haklarına) saldırmaksızın, sınırı da aşmadan (bunlarda yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayan ve pek esirgeyendir."*[929] Ayetteki hitabın bûtün insanlara yönelik olduğu görüşünü tercih etmemizin sebebi, ifadenin akışıdır. Çünkü Bakara Sûresi'nden aktardığımız iki ayet, hitabın bütün insanlara yöneltildiği ayetten sonra gelmiştir. Bu ayet de *"Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanları helâl ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır."*[930] ayetidir. Dolayısıyla Nahl Sûresi'ndeki iki ayetin, -ifadenin bağlamının da yardımıyla- Bakara Sûresi'ndeki üç ayetin manasında olduğu anlaşılmış olur. Mekkî sûrelerdeki icaz, Medenî sûrelerdeki ıtnâb[931] gibidir. Bu iki sanatın

928. En'âm, 6/119.
929. Nahl, 16/ 114, 115.
930. Bakara, 2/168.
931. İcâz: Bir me'ânî terimi olarak; maksadı açık ve net bir şekilde ifade etmek suretiyle, az kelimelerle çok mânaları anlatmaya "îcâz" denilir.

ikisi de bilinmektedir ve sebebini daha önce beyan edip açıklamıştık. Buna göre üç ayetten birincisi, yenilecek şeylerden haram kılınanların haram kılınmasıyla ilgilidir. Haramlık hükmünün içeriğini inkâr eden müşriklere karşı çıkma bağlamında Yüce Allah'ın hükmünü açıklamak için indirilmiştir. Çünkü müşrikler, -daha önce ifade edildiği üzere- kendi hevâ ve heveslerine göre helâl ve haram kılıyor, Yüce Allah'a iftira atıyorlardı. Bu konuda vahiy yoluyla bu ayetten önce herhangi bir açıklama yapılmamıştı. Onun için ayet, -kaideye uygun olarak- önce "nefy" (olumsuz), sonra da "ispat" (olumlu) kalıbıyla yapılan "hasr" (münhasırlık) şeklinde gelmiştir. Bundan sonra bütün insanlara hitap eden En'âm ayetinin manasını pekiştirerek Nahl Sûresi'ndeki ayet inmiştir. Bütün insanlar, Yüce Allah'ın kendilerine nimetlerini hatırlatması ve onlardan bunlara şükretmelerini talep etmesi bağlamında "davet ümmeti"dirler. Çünkü Nahl Sûresi, özel olarak Yüce Allah'ın nimetlerini kullarına sayıp dökmesine uygun bir üslupta indirilmiştir. Bunun ardından da Nahl ayetinin manasını teyit etmek üzere hicretten sonra sırf mü'minlere hitap olunarak Bakara ayeti indirilmiştir. Gerek Nahl ve gerekse Bakara ayetinde -kaideye uygun olarak- "hasr" (münhasırlık) *"innemâ"* edatıyla gelmiştir. Çünkü hasra konu olan husus, artık biliniyordu ve En'âm ayetiyle beyan edilmişti.

Bu husus kesinlik kazandığına göre, "hasr"ın (münhasırlık) iki şekliyle tekrar tekrar yapılan tekitlerden sonra -ve ileride de geleceği üzere- bu hükmün nesih ve değiştirmeye müsait olduğunu söylemek artık mümkün değildir. Söz konusu kesinlik, bu hususta artık delil teşkil eder. Tam tersine işaret olunan hususun, nesih ve tahsisi kabul etmeyen genel ve değişmez esaslardan birisi olması gerekir. Söz konusu esasın bizzat kendisi, yeryüzündeki bütün menfaatlerin bütün insanlara mubah kılındığını gösteren ayetleri tahsis (genelliğini daraltma) etmektedir. Bütün eşyadan yararlanmada esas olan ibahadır. Bu hususta ne Allah'ın Kitabı'nda ve ne de O'nun Peygamberi'nden mütevatir olarak rivayet edilen haberlerde bir başka tahsis daha yoktur. Bu konuda -daha önce gördüğümüz üzere- nassının ve delaletinin haramlığa delaletinin kesin olmadığı âhâd haberler vardır. Bu haberlerin en meşhuru ve en güçlüsü ehlî eşek etlerinin haramlığını ifade eden hadistir. Bu hadisin önde gelen ravilerinden birisi olup, sünnetin ana vatanı olan Hicaz'da sünneti en iyi bilen tabiûn âlimlerinden olan Zührî, bu hadisi Hicaz'da duymadığını, Şam'a gelince oranın fakihlerinden birisinden işittiğini söylemiştir. Nasıl olur da ehil eşek eti Hicaz'da haram kılınır ve bu haramlık, orada büyük bir ordunun saflarındaki askerlerin kulaklarına kadar varır, ancak daha

---

İtnâb: Herhangi yeni bir fayda için maksadı, alışılagelmiş ibâreden fazla ibâre ile ifade etmeğe "itnâb" denilir. Bkz. Nusreddin Bolelli, *Belâğat*, 279, 286. (Çev.)

sonra rivayet ve tedvin asrına kadar Zührî gibi ilmi geniş ve hadis rivayetine özen gösteren bir âlim gelinceye kadar gizli kalır. Selef ve halef bilginlerinin çoğunun görüşü, esas olanın nesih olmadığı ve haber-i vahidin Kur'ân'ı neshedemeyeceğidir. Çünkü nâsihin kuvvet açısından mensuha eşit veya ondan çok daha güçlü olması gerekir. el-Keyâ el-Herâsî der ki: İnsan aklı da bunu gerektiriyor. Dahası icma da bunu gösteriyor. Çünkü sahâbîler, haber-i vahidle[932] Kur'ân'ı neshetmemişlerdir. Bir grup bilgin, bunun vaki olmadığında icma olduğunu nakletmişlerdir. Bunların arasında İbnu's-Sem'ânî, *et-Takrîb* sahibi, *el-Lüma'*da Ebû İshâk eş-Şîrâzî ve *el-Kifâye*'de Kadı Ebu't-Tayyib de vardır. Fakat İbn Hazm, haber-i vahidle nesih vuku bulduğunu nakleder. Bu, İmam Ahmed'den de rivayet edilmiştir.

Bazı bilginler, ehil eşeklerle yırtıcı hayvanların haramlığına dair varid olan âhâd haberleri, haramlığı nassla bildirilen dört çeşit madde dışındaki helâlliğin genelliğini tahsis edici olarak kabul etmişlerdir. Cumhuru oluşturan bilginler, haber-i vâhidin Kitab'ı (Kur'ân'ı) tahsis edeceği kanaatindedirler. Bazı Hanbelîler ise bunun kesin olarak mümkün olmadığını söylemişlerdir. Başka bilginler ise, tahsis meselesini bir takım kayıtlarla kabul etmektedirler ki bu kayıtların neler olduğu ilgili yerlerde açıklanmaktadır. Bunun tahsis değil, nesh olduğu söylenerek, Kur'ân'ın haber-i vâhidle tahsisi reddolunmuştur. Râzî, bu görüşü kesin olarak ifade etmektedir. Tahsisle nesih arasındaki farklara dair zikrettiği görüşlerin bazıları, bu görüşünü teyit etmektedir. Râzî'nin tahsisle nesih arasındaki farklara dair zikrettikleri arasında şunlar vardır: Tahsisin derhal olması gerekir. Bundan dolayı, tahsisin tahsis edilen nassla amel vaktinden daha sonraya kalması caiz değildir. Nesih ise bunun tam aksidir. Çünkü nesih, nasstaki "umûm"la (genellik) neyin kastedildiğini beyan etmekten ibarettir. Bundan dolayı nesih, hitap esnasında nasstaki "genellik"ten, ondan başkasının kastedildiğini ifade eder. Bizim konumuzda bu niteliklerden hiçbirini tasavvur etmek doğru değildir. Çünkü dört çeşit madde dışındaki şeylerin mubahlığındaki genellik, Mekke'de İslâm'ın ilk dönemlerindeydi. Ehlî eşek ve yırtıcı hayvanların etlerinin haramlığı, hicret yıllarının sonlarına doğru, yani hicretin yedinci yılı Hayber'de gelmiştir. Yüce Allah, Mâide ayetini indirdiği sırada söz konusu genelliği tahsis etmek isteseydi, onu hasr (sadecelik) kipiyle ifade etmediği gibi, daha sonra da defalarca tekit etmezdi.

Râzî, ayetin hasra delalet ettiğini, muhkem olduğunu ve genelliği üzere kalmaya devam ettiğini açıklamak ve ayete karşı ileri sürülen görüşlere cevap vermek için sözü oldukça uzatmıştır. Bizim "Haramlık, ancak vahiyle

---

932. Âhâd: Mütevâtir olmayan haberlere denilir. Haber-i âhâd ise; birer kişi tarafından rivayet edilmiş haberdir. Bkz. Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 22. (Çev.)

bilinebilir, vahiy ise bu hasrı getirmiştir; bu husustaki En'âm ayeti, Nahl ve Bakara ayetleriyle teyit edilmiştir." şeklindeki açıklamalarımıza, Mâide Süresi'nin başındaki *"Uhillet lekum behîmetu'l-en'âmi illâ mâ yutlâ aleykum/ (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı."*[933] ayeti hakkında yaptığı açıklamayı teyit eden bir ifade olduğunu söyleyerek ilavede bulunmuştur. Halbuki bu ayetteki istisnadan maksadın, üçüncü ayetteki *"Hurrimet aleykumu'l-meytetu, ve'd-demu ve lahmu'l-hınzîri/Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı."*[934] ayeti olduğu noktasında müfessirlerin icmaı vardır. Râzî bundan sonra şöyle der: Buradan ortaya çıkıyor ki şeriat, başından sonuna kadar bu hüküm ve bu hasr üzere sabit ve kararlıydı.

Ben de derim ki: Biz, Mâide ayetini Râzî'nin açıklamalarına bakmadan önce unuttuğumuz için zikretmemiş değiliz. Tam aksine o esnada *"behîmetu'l-en'âm"* ifadesinin tefsiri hususunda meşhur olan tefsirden başkası aklımıza gelmediği için bu ayete değinmedik. Çünkü *"behîmetu'l-en'âm"* ifadesinin meşhur tefsirine göre, manası *"en'âm"* demektir. Çünkü bu deyimdeki izafet (isim tamlaması) *"şeceru'l-erâk/erak ağacı"* kabilindendir.[935] Ya da bu tabir, en'âm'a benzeyen behîme manasınadır. Bu hayvanların en'âm'a benzemesi, -ceylanlarda ve yaban sığırlarında olduğu gibi- geviş getirmeleri ve köpek dişine sahip olmamaları açısındandır. Bu durumda Râzî, izafetin (isim tamlaması) tefsirinde buna bir şey eklemiş değildir. Râzî'nin açıklamasına göz attıktan sonra hatırladık ki biz, *"behîmetu'l-en'âm"* deyiminin tefsirinde benzetmeden maksadın, bu hayvanların "tayyibât"tan olduğu yolundaki açıklamayı tercih etmişiz. Bu yaklaşıma göre -bazı fertlerin veya zümrelerin içi almasa da- insanların çoğunluğu onları hoş kabul etmektedirler. Nitekim müttefekun aleyh olan Halid b. Velid hadisi ve başka hadislerle sabit olduğu üzere Rasülullah (s), keler etini yemekten iğrenmiş, ancak onu haram kılmamıştır. Böylece Mâide ayeti, üç ayetteki "hasr" (münhasırlık) manasını teyit etmiş olmaktadır. Hiçbir ihtilafa mahal olmayacak derecede malumdur ki Mâide Süresi, en son nazil olan sûrelerdendir ve içinde mensuh olan hiçbir ayet yoktur. Mâide Süresi'ndeki hükümlerden herhangi birine muhalif olan bütün hükümler, Mâide Süresi'ndeki hükümle mensuhtur. Çünkü bu sûre,

933. Mâide, 5/1.

934. Mâide, 5/3.

935. Bu isim tamlamasında nasıl ki tamlayan (erak) kelimesi, tamlananın (yani ağacın) cinsinden ise, *"behîmetu'l-en'âm"* tabirinde de, tamlayan (en'âm), tamlananın (behîme)nin cinsindendir. (Çev.)

Veda Haccı'nda hicretin onuncu yılında nazil olmuştur. Ehil eşek etleriyle yırtıcı hayvanların etlerinin yasaklığı -daha önce geçtiği üzere- hicretin yedinci yılında Hayber'de gelmiştir. Bu hadisin -Bakara ayetinden sonra varid olduğu görüşünün doğru olması şartıyla- eğer onun genelliğini tahsis etmesi (daraltması) mümkünse, o zaman Mâide ayeti de bu hadisi neshetmiş olur. Çünkü Mâide ayeti, kesin olarak bu hadisten daha sonra nazil olmuştur.

Bizce bu konuda daha ağır basan ve tercihe daha uygun olan görüş şudur: Yiyecek maddelerinden haram olanları sınırlayan ayetlerin zikrettiği dört çeşit yiyecek maddesinin dışında başka bir şeyi yasak eden ve sahih olan hadisler, ya "mekruhluk" ifade etmektedir, ya da -daha önce ehlî eşek eti konusunda geçtiği üzere- arızî bir sebepten dolayı "geçici bir yasaklık" söz konusudur. Bu hadislerin içinde "haram kılma" ifadesiyle gelen hadisler ise, Peygamberimizin (s) kendi ifadesiyle değil, mana itibarıyla rivayet edilen hadislerdir. Bu hadisleri En'âm ayeti sebebiyle reddeden sahâbî ve başka bilginlerin maksatları, Kur'ân'da nassla sabit olmadığı sürece, Hz. Peygamber'in getirdiği haramlığın kabul edilemeyeceğini söylemek değil, tam tersine Kur'ân nassının pekiştirmeli bir ifadeyle helâl olduğunu söylediği bir şeyi, Hz. Peygamber'in haram kılmasının mümkün olmadığını ifade etmektir. Bu kuralı, İmam Ahmed ve Ebû Dâvûd'un İsâ b. Nemîle el-Ferâzî vasıtasıyla babasından rivayet ettiği şu hadisle mukayese edebilirsin: İbn Ömer'in yanında bulunduğu bir sırada kendisine kirpi etinin yenilip yenilmeyeceği soruldu. O da *"De ki: Bana vahyolunanda... dışında haram kılınmış bir şey bulamıyorum."* ayetini okudu. Bu cevap üzerine yanında bulunan yaşlı bir kişi, ben Ebû Hüreyre'den işittim şöyle diyordu dedi ve şu hadisi rivayet etti: Kirpi, Peygamberimizin (s) huzurunda anıldı da, Peygamberimiz, *"O, pis olan şeylerden birisidir."* buyurdu. Bu rivayeti duyan İbn Ömer, "Eğer bu sözü Rasûlullah (s) söylemişse, kirpi onun söylediği gibidir." dedi.[936] Bu hadiste İbn Ömer'in "Eğer söylemişse" şeklindeki ifadesi, kendisinin bu hadis konusunda şüphe içinde olduğunu, söylediği farz edilirse o zaman da bunun kabul edilmesi gerektiğini gösterir. Çünkü Yüce Allah, Hz. Peygamber'e uymayı emretmiştir. Fakat hadiste geçen "habis", -soğan ve sarımsakta olduğu gibi- habis, fakat haram değil manasınadır. Üstelik bu hadis, Hâfız İbn Hacer'in *Bulûğu'l-Merâm*'da ifade ettiği üzere zayıftır. Ebû Hüreyre hadisleri içinde mürsel ve mana itibarıyla rivayet edilen çok hadis vardır. Mürsel hadis çoktur, çünkü Ebû Hüreyre rivayet ettiği hadislerin birçoğunu Hz. Peygamber'den değil, sahâbîlerden ve bazı tabiûndan duymuştur. Bundan dolayı Ebû Hüreyre hadislerinde anane[937] çok olur.

---

936. Ebû Dâvûd, *Et'ime*, 30; Ahmed b. Hanbel, II, 381.

937. Mu'an'an hadis: Râvinin, hadisi tahdis, ihbar ve sem'â yollarından hangisiyle aldığını

Bazı fıkıh imamları, hadislerde zararlı oldukları için öldürülmeleri emredilen ve adına *"el-fevâsiku'l-hams"* (beş zararlı) denilen yılan, akrep, leş kargası, fare ve ısıran köpek gibi hayvanların etlerinin haramlığına hükmetmişlerdir. Ancak doğru olanı, cumhurun yaklaşımıdır. Cumhura göre bu konudaki emir ve yasaklama, etini yemenin haramlığına delalet etmez. Çünkü zararından korunmak için zararlı olan bir hayvanı öldürme emri, etini yemek veya başka bir şekilde kendisinden yararlanmak maksadıyla öldürülmesinin caizliğiyle çelişmez. Kesinlik ifade eden genel manalı delaletler bu hayvanların etlerinin mubahlığına delalet etmiyorsa, nasıl olup da haramlığına delalet ediyor? Bu hayvanları boş yere veya şer'î olmayan bir maksat için öldürme yasağı da aynı şekilde, etlerini yemek amacıyla veya başka bir şekilde yararlanmak maksadıyla öldürülmelerinin caizliğiyle de çelişmez. Şeriatta kesin ve üzerinde icma olan esaslardan birisi, hayvanlara işkence ederek ve onları parçalayarak öldürmenin (müsle yapmak) yasak olduğudur. Buhârî-Müslim ve başka hadis kitaplarında yer alan bir rivayete göre İbn Ömer, bir kuşu veya tavuğu hedefe koyan ve üzerine ateş eden Kureyşli iki gence rastlar. Gençler, hedefe isabet etmeyen her oku, kuş sahibine vermeyi kararlaştırmışlardır. Ancak İbn Ömer'i görünce dağılıp kaçarlar. İbn Ömer "Kim yaptı bunu? Bunu yapana Allah lânet etsin! Rasûlullah (s) ruh taşıyan bir canlıyı hedefe koyanlara lânet etmiştir." der. Hadiste hedef manasına "garaz" kelimesi geçmektedir. "Garaz", nişancıların ok, kurşun vb. şeylerin atış eğitimini yapmak amacıyla hedefe diktikleri şeye denir. Müslim'in *Sahîh*'inde Câbir'den rivayet edilen bir hadiste ifade edildiğine göre Rasûlullah (s) yüze vurulmasını ve dağlanarak damga vurulmasını yasak etmiştir. Bu hadiste rivayet edildiğine göre bir gün Peygamberimizin (s) yanından yüzüne kızgın demirle damga vurulmuş bir merkep geçti de *"Bunun yüzüne damga vurana Allah lânet etsin!"* dedi.[938] Nesâî'nin *Sünen*'iyle İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde yer alan bir hadise göre Peygamberimiz (s) şöyle demiştir: *"Her kim boş yere bir serçeyi öldürürse kıyamet günü 'Yâ Rabbi! Filanca beni boş yere öldürdü, bir menfaat için öldürmedi.' diye yüksek sesle Yüce Allah'a yakarır."*[939] Nesâî, ve -sahihtir değerlendirmesinde bulunarak- Hâkim merfû olarak şu hadisi rivayet ediyorlar: Peygamberimiz (s), *"Bir serçe ve ondan daha büyük bir hayvanı hakkına riayet etmeden öldüren hiçbir kimse yoktur ki, Yüce Allah kıyamet günü bunun hesabını ona sormasın!"* dedi. Peygamberimize (s) "Onun hakkı nedir Yâ Rasûlullah?" diye sordular. Peygamberimiz (s) bu

belirtmeksizin (yani haddesenâ, ahberenâ ve semi'tu gibi tabirler kullanmayıp) yalnız an lafzıyle (an fülânin, an fülânin, an fülânin diyerek) rivayet ettiği hadislerdir. Bkz. Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 240.

938. Müslim, *Libâs*, 107.

939. Nesâî, *Dahâyâ*, 42; Ahmed b. Hanbel, IV, 389.

soruya şöyle cevap verdi: *"Onu keser ve etini yer. Başını koparıp da (gövdesini bir yana) atmaz."*[940] *Sahîh*'lerde ve *Sünen*'lerde -hayvanlara eziyet edilmesi şöyle dursun-, verilen eziyeti kaldırmayı ve onlara yumuşak davranmayı emreden birçok hadis vardır. Bu hadislerden birisi Buhârî-Müslim'de yer alan ve iki kadını konu alan bir hadistir. Hadise göre bu kadınlardan birincisine Yüce Allah, bir kediyi ölene kadar hapsettiği için cehennemde azap edecektir. Diğeri ise Yüce Allah'ın bağışlamasına eren fahişe bir kadındır. Bu kadın da, susuz kalmış bir köpeğe acımış ve nalınıyla kuyudan su çıkararak ona içirmiştir.[941] Muayyen bir hayvanın öldürülmemesi için gelen özel bir yasağın mutlaka özel veya genel bir sebebinin olması gerekir. İnsanların hakir gördükleri için bazı böcekleri en ufak bir sebeple öldürmeyi âdet haline getirmeleri, genel sebebe örnek olarak verilebilir. Balın veya şekerin üzerine konan arının ve karıncanın[942] öldürülmesi böyledir. Özel sebebe gelince, buna Ebû Bekir b. el-Arabî ve başka bilginlerin, göçken[943] kuşunun öldürülmesi yasağının sebebi hakkında yaptıkları açıklamayı örnek verebiliriz. Araplar bu kuşu uğursuz sayarlardı. Kalplerindeki bu uğursuzluk inancını yok etmek için bu kuşun öldürülmesi yasak edilmiştir.

Ben de derim ki, meşhur hüthüt kuşu, ekinlere ve ağaçlara zararlı olan böcekleri yer. Bu kuşun öldürülmesi yasağının sebebinin onun bu özelliği olması, daha ağır basmaktadır. Nitekim Mısır hükümeti de bu kuşun öldürülmesini ve avlanmasını bu yüzden yasaklamıştır. İlaç yapıldığı için kurbağanın öldürülmesini yasaklayan hadis, faydalı olan şeylerin mubah olduğunu ifade eden kesin ve genel kuralla çeliştiği gibi, serçenin boş yere öldürülmesi konusundaki Câbir hadisiyle de çelişmektedir. Kaldı ki Câbir hadisi, bu hadisten daha sahihtir.

Bir hayvanın öldürülmesi emri veya yasağıyla, Arapların o hayvanı iğrenç bulmalarını etinin haramlığına delil olarak almak, Şafiilerin ve Zeydilerin mezhebidir. Zeydî imamlardan el-Mehdî, eserî *el-Bahr*'da der ki: Haramlık hükmünün temel dayanağı, Kitab veya Sünnet'in nassıdır, ya da o hayvanın

940. Nesâî, *Sayd*, 34.
941. Müslim, *Birr*, 135; Ahmed b. Hanbel, II, 317.
942. Bu özel bir karınca türü olup, bacakları uzundur ve sadece eziyet vermekle kalmaz.
943. Bu kuşun Arapçadaki ismi, "surad"dır. Başı ve pençesi iri, yarısı siyah, diğer yarısı beyaz bir kuş türü olup, sesi şiddetli çıkar ve tiz bir sesle ötmesinden dolayı kuşları kendine çeker, avlar ve yer. Rengi farklı olduğu için kendisine "ahtab" denilir. Dağların zirvelerinde ve ağaçların tepelerinde bulunur. İnsanlar bu kuşu uğursuz sayarlar. Bu kuş, yırtıcı kuşlardandır. *Akrabu'l-Mevârid*'de karnının beyaz, sırtının yeşil renkte olduğu ifade edilmektedir. Adına bu nedenle "ahtab", rengi farklı olduğu için de "ahyel" denilir. İki türünün olduğunu söyleyenler de vardır. (Müellif).

Âsım Efendi'nin Kamûs tercümesindeki ifadesine göre, Türkçesi, göçmen kuşudur. (Çev.)

-beş hayvan hakkında olduğu gibi- öldürülmesi emridir. (Bir başka ifadeyle; gerek Hıll ve gerekse Harem bölgesinde öldürülmesi hakkında mubahlık hükmü varid olan ve el-fevâsıku'l-hams denilen yılan, akrep, fare, yırtıcı köpek ve çaylak böyledir.)[944] Ya da haramlığın temeli, -hüthüt, kırlangıç, arı, karınca ve göçken kuşu örneklerinde olduğu gibi- öldürülmesinin yasak edilmesi veya pislik böceği ve kurbağa gibi Arapların iğrenç bulmalarıdır. Çünkü Yüce Allah, *"Yuharrimu aleyhimu'l-habâis/Onlara, pis şeyleri haram kılar."*[945] buyurmaktadır. Bu ayetin Arapçasında geçen *"el-habâis"* Araplarca iğrenç bulunan şey demektir. Kur'ân, Arapların diliyle indi. Dolayısıyla onların bir şeyi iğrenç bulmaları, o şeyin haramlığı hükmünün çıkarılacağı yollardan birisidir. Bir şeyi, -Arapların tümü değil de- sadece bir kısmı iğrenç buluyorsa o zaman çoğunluk esas alınır. Fakir ve yoksul kesimin değil, zengin ve eli geniş olan kesimin hoş görmesi esas alınır.

Nevevî'nin *el-Minhâc*'daki yaklaşımı da el-Mehdî'nin yaklaşımı gibidir. Çünkü Nevevî orada şöyle der: Hakkında nass olmayan yiyecek maddelerinde helâllik ve haramlıkta şöyle hareket edilir: Hali vakti iyi ve mizacı bozulmamış olan Arapların refah halindeyken hoş buldukları şeyler helâl, habis buldukları ise böyle değildir. *el-Minhâc*'ı şerh edenler, zevklerine itibar edilecek Arapların bedevî değil, şehirli olmalarını şart koşmuşlardır.

Biz de deriz ki, öldürme emri ve yasaklığı meselesinde meselenin iç yüzünü öğrenmiş olduk. Arapların iğrenç bulmaları meselesine gelince; ona muhalif olan Hanefîler ve bazı Şafiiler bu yaklaşımı reddederler. Ebû Bekir Râzî *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da özetle şöyle der: Peygamberimiz (s) köpek dişi olan yırtıcı hayvanlarla, pençeli kuşları haram kılarken Arapların iğrenç bulup bulmamalarını değil, tam aksine bu hayvanların bizatihi böyle olmalarını esas almıştır. Çünkü "habâis" (pis) olan şeyleri haram kılan ayette hitap, sadece Araplara mahsus değildir. Netice olarak, herhangi bir şeyin haramlığı meselesinde Arapların iğrenç bulmalarını esas almanın hiçbir dayanağı yoktur. Sonra bütün Arapların iğrenç bulmalarına itibar olunacaksa bu mümkün değildir. Çünkü Arapların tümü yılan, akrep, aslan, kurt ve farelerden tiksinmemektedir. Tam aksine bedevî Araplar, bu saydıklarımızı hoş bulmaktadırlar. Eğer Arapların bir kısmının tiksinmesi esas alınacaksa o zaman da iki soru gündeme gelir: 1) Ayette hitap, bütün Araplara yönelik iken nasıl olur da onların sadece bir kısmına itibar edilir? 2) Niçin iğrenç bulan kesimin tercihi, hoş bulanlara tercih ediliyor?

944. Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 40.

945. A'raf, 7/157.

Fahreddin Râzî, "Ayetteki hasr (münhasırlık), ilk dönemden son dönemine kadar şeriatta yerleşik olan hükümdür." yolundaki kanaatini açıklarken şöyle diyor:

Zayıf sorulardan birisi şudur: Birçok fıkıh bilgini, bu ayetin genelliğini Rasûlullah'dan (s) rivayet olunan *"Arapların iğrenç buldukları şeyler, haramdır."*[946] hadisiyle tahsis etmişlerdir (Genelliği daraltmışlardır.) Bilindiği üzere "Arapların iğrenç bulmaları" meselesi, düzenli bir kural değildir. Arapların, dahası bütün âlemlerin Peygamberi (s) Arapları keler yerken görünce *"Mizaç olarak ondan iğreniyorum."*[947] demiştir. Ancak Peygamberimizin (s) tiksinmesi, keler etinin haramlığına sebep olmamıştır. Diğer Araplara gelince; onların aralarında hiçbir şeyden iğrenmeyen kimseler vardı. Bazı şeylerde ise farklı düşünüyorlar, kimi tiksinirken, kimileri tiksinmiyordu. Buradan anlıyoruz ki "tiksinme" konusu, düzenli ve herkes hakkında geçerli bir kural değil, tam aksine kişiden kişiye ve durumdan duruma farklılık gösteren bir meseledir. O halde böylesi kesin hüküm ifade eden bir nass, belli bir kuralı ve bilinen bir kaidesi olmayan bu gibi bir durumla nasıl olur da neshedilir?[948]

Ben de derim ki: Râzî'nin Arapların iğrenç buldukları şeylerin haramlığına dair naklettikleri hadisin aslı esası yoktur. O zaman bu görüşü ileri sürenlerin hoş olan şeyleri yemeyi emreden ve onları helâl kılan ayetin mefhumundan[949] başka hiçbir dayanakları kalmamaktadır. Bir diğer dayanakları ise Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e iman eden Yahudiler hakkındaki şu ifadesidir: *"Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar."*[950] Bu iki dayanaktan;

1) Birincisi, mefhûmu'l-muhâlefedir.[951] Hanefîlerle bazı Şafiiler, mefhûmu'l-muhalefeye mutlak olarak hüküm bina etmezler. Buradaki "et-Tayyibât" kelimesinde olduğu üzere mefhûmu'l-muhâlefe çeşitlerinden mefhûmu's-sıfa[952] ya da Hanefîlere ilaveten diğer müçtehitler yani Maliki ve

946. CD. den yaptığımız tarama neticesinde bu lafızda bir hadis bulamadık. (Çev.)

947. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, III, 376. (Beyrut 1414 baskısı. 8 cüz.)

948. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*, XIII, 182.

949. Burada mefhûmdan kasıt, usûlü'l-fıkhtaki delaletü'l-mefhûmdur ki şöyle tarif olunmaktadır: Lâfzın, sözde zikri geçmeyen ve ifade edilmeyen bir şeyin hükmüne delalet etmesidir. Bkz: Zekiyyüddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkh*, s.344. Türkçesi: İ. Kâfi Dönmez. (Çev.)

950. A'raf, 7/157.

951. Mefhûmü'l-muhâlefe: Sözün, mantukûn (lâfzın sözde zikri geçen ve ifade edilen bir şeyin hükmüne delaleti) hükmünün, hükümde dikkate alınan kayıtlardan birini taşımaması sebebiyle meskût anh hakkında geçerli olmadığına delalet etmesidir. Zekiyyüddin Şabân, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 345. Türkçesi: İ. Kâfi Dönmez. (Çev.)

952. Mefhûmü's-sıfa: Hükmü bir vasıfla kayıtlanmış nassın, bu vasfı taşımayan durumlar hakkında o hükmün geçerli olmadığına delalet etmesidir. Zekiyyüddin Şabân, *Usûlü'l-*

bazı Şafiilerle, Ahfeş, İbn Fâris ve İbn Cinnî gibi bazı dil imamları hüküm bina etmezler. Mefhûmu's-sıfa'ya hüküm bina etmeyi kabul edenler ise bunun için bazı şartlar ileri sürerler. Ancak burada o şartlar gerçekleşmemektedir. İleri sürülen şartların en güçlüsü, mefhûmu's-sıfa'nın karşısına ondan daha güçlü mantûk[953] veya mefhûmun[954] çıkmamasıdır. Burada mefhûmu's-sıfa'nın karşısına "Şeriatın mubah kıldığı her şeyin, temiz olan şeylerden olması gerekir." manasında kesinlik ifade eden nass çıkmaktadır.

2) Ayetteki genelliği daraltanların dayandıkları ikinci delil ise Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e iman eden Yahudiler hakkındaki ifadesiydi. Ancak bu ayetin manası, zulümlerine ceza olarak kendilerine haram kılınan temiz şeyleri, onlara helâl kılar ve sadece "habâis"i (pis şeyleri) haram kılar, demektir. Habâis, başkalarına ait olup faize ve başka yöntemlere başvurarak batıl yollarla helâl sayarak yedikleri mallarla, -daha önce geçtiği üzere- domuz eti gibi pis olan yiyecek maddeleridir. Ayetin tefsiri hususunda İbn Abbas'tan rivayet olunan budur. Haram olan bir şeye habis denildiği gibi, çirkin ve kalitesiz şeye de denilir. Nitekim Yüce Allah'ın *"Size verilse, gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın."*[955] ayetinde geçen *"habîs"* kelimesi, bu şekilde tefsir olunmuştur. Her haram kılınan şey habistir, ancak her habis olan şey haram kılınmış değildir. Hadis-i şerifte, soğan ve sarımsak için *"eş-şecereteyn el-habîseyn"* (*habis iki ağaç*) tabiri kullanılmaktadır.[956] Halbuki soğan ve sarımsak yemek nassla ve bilginlerin icmaıyla mubahtır. Hadislerde zulmen alınan mehir, köpek satışından elde edilen para ve haccâmın (hacamat yapan kimse)nin kazancı için "habis" kelimesi kullanılmaktadır. Oysa haccâmın aldığı para, haram değil, mekruhtur.

Kitab ve Sünnet'ten verdiğimiz bu deliller, haramlığın esasına dair müçtehitlerin getirdikleri içtihada dayanan esası yerle bir etmekte ve yıkmaktadır. Müçtehitlerin tespit ettikleri haramlık kaidesine göre haram; Yüce Allah'ın terk etmeyi kesin ve bağlayıcı bir biçimde gerekli kılan hükmüdür. Halbuki müçtehitler bu tarifi, içtihatlarına dayanarak haramlığını iddia ettikleri her şeye tatbik etmemektedirler. İçtihat, bir müçtehidin şer'î-amelî bir meselenin hükmü hakkında zannî bir bilgi elde etmek için olanca gücünü harcamasıdır. İnsanoğlunun ahlâkı ve mizacı hakkında bilinen bir husus da şudur: İnsanların içtihatlarında ve anlayışlarının şekillenmesinde içinde yaşadıkları

Fıkh, s. 345. Türkçesi: İ. Kâfi Dönmez. (Çev.)

953. Mantûk: Lâfzın, sözde zikri geçen ve ifade edilen bir şeyin hükmüne delalet etmesi demektir. Zekiyyüddin Şabân, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 344. Türkçesi: İ. Kâfi Dönmez. (Çev.)

954. Mefhûm: Lâfzın, sözde zikri geçmeyen ve ifade edilmeyen bir şeyin hükmüne delalet etmesi demektir. Zekiyyüddin Şabân, *A.g.e.* (Çev.)

955. Bakara, 2/267.

956. Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, I, 223.

çevrenin etkisi vardır. Yüce Allah'ın kullarına onların yararı için yarattığı ve *"O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı."*[957] ayeti gibi ayetlerde nimet olarak hatırlattığı sayısız şeyleri haram kılanlar, öyle bir medeniyetin içinde yaşıyorlardı ki o medeniyetin mensubu olan insanlar, şehirlerde Kisra ve Kayser gibi hükümdarların zenginlikleri içinde yaşıyorlardı. Bu zenginlikler Bağdat, Mısır ve başka beldelerdeki örneklerde olduğu gibi, naîm cennetlerine benziyordu. Sözünü ettiğimiz bu nimetlerin öyle bir etkisi oldu ki, Kisra ve Kayserlerin medeniyetlerinde bolluk ve refah içinde yaşayan Arapların tiksindikleri yiyecek maddelerini, yoksulluk içinde yaşayan bedevîlere ve Yüce Allah'ın bütün kullarına haram kıldılar. Eğer bu içinde yaşadıkları medeniyetin etkisi olmasaydı, içtihatlarında şeriatın "kolaylık" ve "genellik" ifade etmede kesin olan esaslarını göz önüne alacaklardı. Yüce Allah'ın bütün toplumları, Arapların bolluk ve refah içinde yaşayan kesiminin zevkine uymakla yükümlü kılması makul ve mantıklı değildir. Sonra haramlık hususunda bu derece sıkı ve katı davranmanın insanların çoğunluğunu teşkil eden fakir ve fukaranın hayatlarını sıkıntıya sokacağını hatırdan çıkarmamak gerekir. Mubahlık konusunda geniş davranmak, fakir ve fukaraya fayda verirken, onların dışında bolluk ve refah içinde yaşayanlara ise zarar vermez. Nitekim Müslim'in *Sahîh*'inde Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiği bir haberde Hz. Ömer'in bu prensibe göre hareket ettiğini görmekteyiz: Ebu'z-Zübeyr anlatıyor: Câbir'e keler etinin hükmünü sordum. "Onu yemeyiniz." dedi ve iğrendi. Sonra da Hz. Ömer'in şöyle dediğini nakletti: Keler etini Peygamberimiz (s) haram kılmadı, Yüce Allah keler etiyle birçok kimseyi yararlandırdı. Çobanların çoğunun yediği keler etidir. Yanımda olsaydı ben de yerdim." Sonra bunlara ilaveten Yüce Allah'ın, haramlık hükmünü büyüttüğünü de akıldan çıkarmamak gerekir. Bizler, haramlık konusunda sıkı ve katı davranan bu müçtehitlerin görüşlerini bizim damak zevkimize ve yaşantımıza uygun düştüğü için kabul ediyor ve üzerinde araştırma yapmaya gerek duymuyorduk. Çünkü öyle bir evde yetişmiştik ki, ev halkı neredeyse koyun etinden başka bir et yemiyor, sığır etinden (bile) tiksiniyordu. Sığır etini yemeyi sadece yolculuk halinde âdet etmiştik. Müçtehitler, hata ettikleri içtihatlarında bile sevap elde ederler. Çünkü içtihatlarında iyi niyetlidirler. Fakat müçtehitleri taklit eden kimselerin, söyledikleri her şeyde onları taklit etmekte, Allah'ın Kitabı'yla, Peygamber'inin sünnetine bakmayı bir yana bırakmakta ve bu iki kaynağa davet olundukları zaman onlara göre amel etmemekte ve kendilerini davet eden kimselerden yüz çevirmekte ve dahası onlara dil uzatmakta hiçbir mazeretleri yoktur. Müçtehit imamlardan hiçbirisi bu taklide cevaz vermiyor, helâl ve haram kılmakta ve diğer teşri çeşitlerinde Allah'a ortak koşulmasına rıza göstermiyorlardı.

---

957. Bakara, 2/29.

Bu ayetin tefsirini yaparken yaptığımız bu uzun açıklama, konu dışı bir açıklama olmadığı gibi, ana konunun dışına çıkış da değildir. Fıkıh bilginlerinin bu ayete aykırı olarak haramlık için söyledikleri şeyleri tümüyle incelesek ve getirdikleri delillerin geçersizliğini açıklasak, ayetin tefsiri sınırı dışına çıkmış olmayız. Fakat zikretmediğimiz şeyler, -kedi ve at eti yemenin yasaklığı örneğinde olduğu gibi- delil olarak zikrettiklerimizden daha zayıftır. Çünkü bu iki yasaklık, rivayet olarak sahih değildir ve ondan daha sahih olan rivayetle çelişmektedir.

Buraya kadar söylediklerimizi özetleyecek olursak; yukarıda zikrettiğimiz şekilde tefsir ettiğimiz En'âm ayeti, helâl ve haram olan yiyecek maddeleri hususunda şeriatın muhkem bir aslıdır. Nitekim bu ayeti, ümmetin âlimi ve müfessirlerin imam-ı a'zamı Abdullah b. Abbas ve başka sahâbî âlimleriyle, dirayet tefsiri müfessirlerinden Fahreddin Râzî ve Nîsâbûrî gibi ona tabi olan müfessirler de böyle anlamışlardır. Yüce Allah -allâmu'l ğuyûb olarak- bu ayeti indirirken, ileride neshedeceğini veya genelliğini daraltacağını (tahsis) bilseydi, -ki O, her şeyi biliyor- ayeti hasr kipiyle indirmezdi ve hicretten önce ve sonra onu tekit etmez, daha önce işaret olunan müekkid (tekit eden) ve müeyyidle (teyit eden) teyit etmezdi. İşaret olunan bu sağlamlaştırma ve doğrulama çeşit çeşittir:

1) Tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayetten sonraki ayet (6/146), sonra Nahl Sûresi'ndeki ayet (16/114-115), ardından Bakara ayeti (2/173), sonra da beyan ettiğimiz şekliyle Mâide Sûresi'nin baş tarafındaki ayet (5/3)... Bu dört ayet, özel olarak yiyecek maddeleri hakkındadır.

2) Ehl-i Kitab'ın ve onların içinden Hıristiyanların yemeklerinin helâl kılınması. Hıristiyanlar, yeryüzünde gezen hayvanlarla, havada uçan kuşlardan hiçbir türü hemen hemen haram kılmıyorlardı.

3) Dünyanın bütün fayda ve yararlarının mubah olduğunu ifade eden ayetler:

"O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı."[958]

"Görmedin mi Allah, yerdeki eşyayı ve emri uyarınca denizde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi."[959]

"O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfü olmak üzere) size boyun eğdirmiştir."[960]

---

958. Bakara, 2/29.
959. Hac, 22/65.
960. Câsiye, 45/13.

"İçinden taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur."[961] ayetleri buna örnek olan ayetlerdir.

4) Helâl ve haram olan yiyecekler hususunda bu temel kaideyi teyit eden ayetler. Yüce Allah'ın kullarına haram kıldığı şeyler dışında onlara herhangi bir şeyi haram kılmayı şiddetle yasak eden ayetler böyledir. En'âm ayetinden önceki ayetler -tefsirini yaparken beyan ettiğimiz üzere-buna örnektir. Bir diğeri, Nahl Sûresi'nde "hasr" (münhasırlık) ifade eden ayetten hemen sonraki ayettir: *"Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak 'Bu helâldir, şu da haramdır.' demeyin, çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş oluyorsunuz."*[962] Yüce Allah, bu ayetten bir ayet sonra da şöyle buyurmaktadır: *"Sana anlattıklarımızı, daha önce, Yahudi olanlara da haram kılmıştık. Biz onlara zulmetmedik, fakat onlar kendilerine haksızlık ediyorlardı."*[963] Nahl ayetleri, -geneli itibarıyla- En'âm ayetleriyle aynı manayadır. Yüce Allah'ın *"Sana anlattıklarımızı, daha önce..."* ifadesi, -rivayet bilginlerinin dedikleri gibi- Nahl Sûresi'nin En'âm Sûresi'nden daha sonra indiğini açıkça göstermektedir. Yüce Allah'ın *"(Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hıristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu İsâ'yı rabler edindiler."*[964] ifadesi de bu türdendir. Peygamberimiz (s), bu ayeti tefsir ederken şöyle dedi: *"Onlar bilginlerine tapmıyorlardı. Fakat bilginleri herhangi bir şeyi helâl kıldığı zaman onlar bunu helâl sayıyor, haram kıldıkları zaman da, haram sayıyorlardı."* Bu hadisi Tirmizî, -hasendir- değerlendirmesiyle Taberânî, *Sünen*'inde Beyhakî, ayrıca rivayet tefsiri ravilerinin çoğunluğu cömertliğiyle meşhur olan Adiy b. Hâtem et-Tâî'den da rivayet etmişlerdir. Adiy b. Hâtim, câhiliye döneminde hıristiyanlığı seçmişti. Davetin ulaşmasından sonra Şam'a kaçtı. Kızkardeşi esir edildi. Peygamberimiz, ona karşılıksız olarak özgürlüğünü bağışladı ve serbest bıraktı. Kız kardeşi Adiy'yin bulunduğu Şam'a gitti ve onu Müslüman olmaya teşvik etti. Adiy, Peygamberimize (s) geldi, boynunda gümüşten yapılmış bir haç vardı. Peygamberimiz o sırada Tevbe Sûresi'nin 31. ayetini okuyordu. Adiy, olayın devamını şöyle aktarıyor: Peygamberimize (s) "Onlar, bilginlerine tapmıyorlardı." dedim. Peygamberimiz, bu sözüm üzerine *"Evet! Bilginleri onlara helâl olan bir şeyi haram, haram olanı da helâl kılıyorlardı. Ve onlar da bu hususta bilginlerine tabi oluyorlardı. İşte bu, onların bilginlerine tapmaları demektir."* buyurdu.[965] Peygamberimiz (s) daha sonra Adiyy'i İslâm'a davet etti ve Adiyy Müslüman oldu. Muhaddisler, bu haberin

961. Nahl, 16/14.
962. Nahl, 16/116.
963. Nahl, 16/118.
964. Tevbe, 9/31.
965. Tirmizî, *Tefsir Sûre Tevbe*, 1. Hadis no: 3095.

benzerini Huzeyfe hadisi olarak da rivayet etmişlerdir. "Onlara tapmıyorlardı." cümlesi onlar, bilginlerini ilâh edinmemişlerdi, anlamına gelir. Çünkü "İlâh", "mabud" yani kendisine tapılan demektir. Fakat onlar, bilginlerini "şâri'" manasında "rabler" edinmişlerdi. Bu ise "ulûhiyet" manasında değil, "rubûbiyyet" manasında ibadet etmektir. Şer' (hüküm koymak) sadece ve sadece Rabbe aittir. Peygamberler O'ndan gelen hükümleri tebliğ eden kimselerdir. Onlar, tebliğlerini ve beyanlarını yaparken masumdurlar. Âlimler ise tebliğde peygamberlerin varisleridirler. Fakat peygamberler gibi masum değillerdir. Allah'a iman eden bir kimsenin "Şu haramdır." diyen bir bilgine tabi olması câiz değildir. Ancak o hükmü getirirken Yüce Allah'tan ve O'nun Peygamberi'nden bir beyyine getirir ve o kişi de söz konusu beyyineyi anlar ve sıhhatine inanırsa o zaman sözüne uyar. er-Rabî' der ki: Ebu'l-Âliye'ye sordum: "İsrailoğulları, âlimlerini nasıl rab ediniyorlardı?" Bana şöyle cevap verdi: "İsrailoğulları, Allah'ın Kitabı'nda âlimlerinin sözlerine muhalif hükümler buluyorlar, buna rağmen onların sözlerini alıyor, Allah'ın Kitabı'nın hükmünü kabul etmiyorlardı."

Fahreddin Râzî, ilgili ayetin tefsirini yaparken Adiyy'in hadisini naklettikten sonra şöyle diyor: "Tahkik âlimlerinin ve müçtehitlerin son halkası Şeyhimiz ve Efendimiz dedi ki: Fıkıh bilginlerini taklit edenlerden bir zümre gördüm. Onlara bazı meseleler hakkında Yüce Allah'ın Kitabı'ndan birçok ayet okudum. Taklit ettikleri mezhepleri, okuduğum ayetlerin aksineydi. Ancak bu ayetleri kabul etmediler, onlara dönüp bakmadılar ve hayrete kapılan kimselerin bakışlarıyla bana bakmaya devam ettiler. Gözlerinden 'Bizim Selefimizden aksi rivayet edildiği halde, biz bu ayetlerin zahirine göre nasıl amel edebiliriz?' ifadesi okunuyordu. Eğer hakkıyla düşünecek olursan, bu hastalığın dünyadaki insanların çoğuna bulaşmış olduğunu görürsün."

Ben de derim ki, Râzî'nin Şeyhi gerçekten müçtehiddi. Râzî'ye gelince; istidlâl (hüküm çıkarma) sanatında bunca kapasitesine rağmen bazen tevil ve cedelle mezhebini teyit ederken, bazen bağımsız istidlâlde buluyor. Râzî'nin Şeyhi'nden sonra kendisi gibi birçok müçtehit geldi. Fakat mukallitlerin çokluğu ve idarecilerin onları desteklemesi, onların "bâtıl"larının o imamların "hakk"ına galip gelmesi sonucunu doğurdu. Câhil idareciler ve mezhepleri derinlemesine anlamak kurulan vakıflar olmasaydı, Müslümanlar dinleri hususunda fırkalara ayırlmaz ve kendilerinden önce geçen Ehl-i Kitab hakkında varid olan hüküm, onlar hakkında da gerçek olmazdı. Bu hükümden sadece Yüce Allah'ın kendilerine hidayet ettiği ve Allah'ın Kitabı'nı ve Peygamber'inin sünnetini her şeye tercih etmeye muvaffak kıldığı kimseler müstesnadırlar.

Sonra En'âm ayetinde getirilen ve Yüce Allah'ın bu tür ayetlerden olan ifadelerinin teyit ettiği bu temel kuralı, sahîh sünnet ve teşrinin ağır basan hikmeti teyid etmektedir. Sünnete örnek olarak Bezzâr'da Ebu'd-Derdâ'dan merfu olarak rivayet olunan şu hadisini verebiliriz. Bezzâr, bu hadisin senedinin salih olduğunu söyler. Hadisi ayrıca Hâkim rivayet etmiş ve sahih olduğunu söylemiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: *"Yüce Allah'ın Kitabı'nda helâl kıldığı helâl, haram kıldığı da haramdır. Hüküm belirtmediği ise bir lütuftur. Yüce Allah'tan lütfünü kabul ediniz. Çünkü Yüce Allah hiçbir şeyi unutmaz."*[966] Peygamberimiz (s) bu ifadesinden sonra *"Senin Rabbin unutkan değildir."*[967] ayetini okudu. Bir diğer örnek hadis, Dârakutnî'de merfû olarak rivayet olunan Ebû Sa'lebe el-Huşenî hadisidir. *"Allah bir takım farzlar getirmiştir. Bunları sakın zayi etmeyin. Bir takım hadler koymuştur. Sakın bunları çiğnemeyin. Bir takım şeyleri haram kılmıştır. Sakın bunları çiğnemeyin. Bazı şeyler hakkında -unuttuğundan değil- size rahmet olsun diye susmuştur. Sakın onları araştırmayın."*[968] Hâfız Ebû Bekr es-Sem'ânî *Emâlî*'sinde ve Nevevî *el-Erbâîn*'inde bu hadisin hasen olduğunu ifade etmişlerdir. Bu iki hadisin manasında daha başka hadisler de vardır.

Bütün insanlığa gelmiş, yeryüzünün dört bir yanında herkesten kendi yoluna girmesini talep eden bu dinin teşrii hikmetine gelince; bu hikmet onun şeriatının kolaylığından ve insanlığı sıkıntıya sokmamasından alınmıştır. Bu hikmet, geneli itibarıyla insan türünün rüşte erme derecesine dayalıdır. Çünkü insanoğlu, hayatını sürdürürken ve normal yaşantısına devam ederken bu rüştü bağımsız olarak kullanır. İnsan yaşantısını sürdürürken şeriat, onu sadece salahını, takvasını ve nefsini tezkiyesini artıracak şeylerle kısıtlar. Ayette onların zikredilen dört türün dışında haram kıldıkları şeylerde bu özellikten hiçbiri yoktur.

Bundan sonra Yüce Allah, sırf İsrailoğllarına haram kıldığı şeyleri açıkladı. Bu haramlık, Yüce Allah'ın İsrailoğullarından önce veya sonra peygamberlerinin dillerinde gelen şeriatının esaslarından bir esas olarak değil, sırf onlara ceza olarak getirilmiştir. Dolayısıyla bu cümle, ayetteki istisna hükmüne atıfla katılan bir cümle olmuş olur. Çünkü ifade, yiyecek kimseye herhangi bir haramlık olmadığı ifadesinden sonra gelmektedir. Sonra bu genellik hükmünden Yüce Allah'ın -darda kalanlardan başkalarına- ebediyen haram kıldıklarıyla, bunun ardından da muayyen bir topluluğa özel bir sebeple geçici olarak haram kıldığı şeyler istisna edildi. Arızî haramlık, bir

966. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 2666.
967. Meryem, 19/64.
968. Nevevî, *Erbaîn*, 30.

başka peygamber gelinceye kadar sürecek ve ona uyduklarında bunu onlara mubah kılacaktır. Geçici haramlığı bildiren ifade Yüce Allah'ın şu sözüdür:

Yahudilere Haram Kılınan Tırnaklı Hayvanlar

"Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık." Ayette geçen **"ellezîne hâdû"**dan maksat Yahudilerdir. Bu deyim, onların ileride A'raf Sûresi'nde gelecek olan *"innâ hudnâ ileyke/Şüphesiz biz sana döndük."*[969] sözlerinden alınmadır. Hudnâ, döndük ve tövbe ettik demektir. *"Hûd"* kelimesinin asıl manası, -Râgıb'ın da ifade ettiği üzere-, yumuşak olarak dönmek demektir. Buna göre ayetin manasına gelince; peygamberlere tabi olanlar içinde başkalarına değil, sadece Yahudilere zikredilen dört çeşit yiyecek maddesine ilaveten bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık, demek olur. Ayeti tefsir ederken kullandığımız "başkalarına değil" şeklindeki ifade, cümlede ma'mûlün âmilinden önce gelmesinden çıkarılarak söylenmiş bir cümledir.[970] Parmaklardaki "ez-zufr"[971] yani tırnak bellidir. İnsan ve onun dışında kuşların ve başka yaratılmışların tırnakları vardı. Bundan dolayı **"el-mihleb"** *(pençe)* kelimesini yırtıcı hayvanlarla, kuşların tırnağı şeklinde tefsir etmişlerdir. **"ez-Zufr"** geneldir, *"el-mihleb"* ise tırnağın avda kullanılanı manasında daha özeldir. Tıpkı yırtıcı hayvanların tırnağı demek olan *"el-bürsün" (pençe)* kelimesinde olduğu gibi... Arapların istiare sanatıyla söyledikleri şu cümle de bu kabildendir: *"Enşebeti'l-meniyyetu ezfârahâ fi fulânin/Ölüm filancaya tırnaklarını geçirdi." Lisânul'l-Arab*'da el-Leys'den nakalediliyor: Arapçada *"ez-Zufur"*, *"zufuru'l-isbai" (parmak tırnakları)* ve *"zufuru't-tâiri" (kuşun tırnakları, pençe)* deyimleri vardır. Yine *Lisânu'l-Arab*'da şöyle denilmektedir: Bilginler derler ki: Avcı olmayan kuşların tırnaklarına *"ez-zufur"*, avcı olanlarınkine ise *"el-mihleb"* denilir. Yani *"el-mihleb"*, özel olarak avcı kuşların tırnaklarına denilir. el-Leys, daha sonra ayeti zikretti ve dedi ki: *"Zî'z-zufur" (tırnaklı)* kavramına, deve ve diğer tabanlı (menâsim) hayvanlar da dahildir. Çünkü tabanlar, bu hayvanlar açısından tıpkı tırnak mesabesindedir. Bu açıklama dil açısından bir açıklama olup, İbn Abbas'tan rivayet olunmuştur. Çünkü o, *"zî'z-zufur"* kelimesini, *"deve"* ve *"deve kuşu"* şeklinde tefsir etmiştir. Zahire göre bu, mecazdır. Mücâhid der ki: *"Zî'z-zufur"*, ayak tırnağı çatal olmayan bütün hayvanlardır. Tırnakları çatal olanları Yahudiler yerlerdi. Bu ifadenin aynısı İbn

---

969. A'raf, 7/156.
970. Bu cümlede "ve ale'llezîne hâdû/Yahudilere" kısmı ma'mûl, "harramnâ" (Haram kıldık.) kısmı ise âmildir. (Çev.)
971. Kelime, "zufur" şeklinde okunduğu gibi, "zufr" şeklinde de okunur." Zıfr " ise şâzz olup, alışılmış bir şekil değildir. el-Hasen kelimeyi, "zıfr" şeklinde okumuştur. Kelimenin çoğulu, "azfâr" şeklinde gelir. O da "usfûr" gibi "uzfûr"dur. Bazı bilginler, "ezâfîr"in "ezâfir" kelimesinin çoğulu olduğunu söylemişlerdir.

Cüreyc'den de nakledilir.: Bu hayvanlar arasında, deve, deve kuşu, varan, kaz, ördek ve yaban eşeklerini sayarlar. Râzî, Abdullah b. Müslim'in şu açıklamasını nakleder:

Ayette geçen *"zî'z-zufur"*, bütün pençeli kuşlarla, tırnaklı olan hayvanlardır. Abdullah daha sonra şöyle der: Müfessirler, kelimeyi böyle açıklamışlardır. *"Hâfir"* kelimesine *"zufur"* denilmesi istiare yoluyladır.[972] Râzi, bundan sonra *"hâfir"* kelimesine *"zufur"* denilemeyeceğini söyleyerek, Abdullah b. Müslim'i tenkit etmekte ve Yüce Allah *"hâfir"* kelimesini kastetseydi bunu zikrederdi, demektedir. Bundan sonra da *"zufur"* kelimesinin *"mehâlib"* (*pençeler*) ve *"berasin"* (*yırtıcı hayvanların pençeleri*) şeklinde yorumlanması gerektiğini kesin bir dille ifade eder. Râzî sözlerine şöyle devam etmektedir:

Bu takdire göre *"zî'z-zufur"* kavramına yırtıcı hayvan çeşitleri, köpekler, kediler girer. Ayrıca avcı kuşlar da buna dahil olur. Çünkü bu özellik, işaret olunan hayvan cinslerinin tümünde geneldir. Bu kural sabit olduğuna göre şöyle deriz: Yüce Allah'ın *"Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık."* ifadesi, bu haramlığı iki açıdan sırf onlara tahsis etmektedir. Birincisi; ayet bu ifade kalıbıyla dil açısından "hasr" (münhasırlık) ifade eder. İkincisi; eğer bu haramlık herkes hakkında söz konusu olsaydı, *"Yahudilere haram kıldık."* ifadesinin herhangi bir manası kalmazdı. Sabittir ki yırtıcı hayvanlarla, pençeli kuşların haramlığı Yahudilere mahsustur. O halde bunların Müslümanlara haram olmaması gerekir. Böylece bu ayet, söz konusu hayvanların Müslümanlara haram olmadığını gösteren bir ayet olmuş olur. Bu takdirde şunu söyleriz: Hz. Peygamber'den köpek dişi olan bütün yırtıcı hayvanlarla, pençeli kuşları haram kıldığı yolunda rivayet olunan hadis, zayıftır. Çünkü bu hadis, haber-i vâhid olup, Allah'ın Kitabı'na aykırıdır. Dolayısıyla makbul olmaması gerekir. Bu takdire göre, İmam Malik'in bu konudaki görüşü güç kazanmış olmaktadır.[973]

Ben de derim ki, hadisin Buhârî-Müslim ve başka hadis kitaplarında sahih olarak rivayet edilmesine rağmen Râzî'nin onun zayıf olduğunu söylemesi, rivayet değil metin yönündendir. Bilginler derler ki, bir hadisin Kur'ân'a ve kesin olan şeye aykırı olması, o sözün hadis diye uydurulmuş sözlerden olmasının alâmetidir. Bu yaklaşım, zannî olan hadisle, kesin olan Kur'ân ayeti arasında herhangi bir uzlaşma sağlanamadığında geçerlidir. Oysa biz, bu hadisle Kur'ân'ı zaruret hali dışında "yasaklık"ı "mekruhluk"a yorumlayarak uzlaştırmış bulunmaktayız. Daha önce ayrıntısı geçtiği üzere bu yaklaşım, İmam Malik'in mezhebidir.

---

972. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*, XIII, 183.
973. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtîhu'l-Gayb)*, XIII, 183.

Yüce Allah'ın *"Yahudilerin zulmü sebebiyle bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri, menedildikleri halde faizi almaları ve haksız (yollar) ile insanların mallarını yemeleri yüzünden kendilerine (daha önce) helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık; ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık."*[974] ayetini bu ayetle tefsir etmişlerdir. Buna göre, köpek dişi olan yırtıcı hayvanlarla, pençeli kuşlar, nassın hükmüyle "tayyibât"tan (temiz ve iyi şeyler) olmuş olurlar. Nisâ Sûresi'nde bu örnek ayeti tefsir ederken açıkladık ki, ayeti incelediğimizde ortaya çıkan sonuç, *"bi zulmin"* ve *"tayyibâtin"* kelimelerini, nekirelikleri ve müphemlikleri üzere bırakmak en uygunudur. Ve *"Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrail'in (Yakub'un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlüsü İsrailoğullarına helâl idi."*[975] ayetinin manası, her türlü yiyeceğin onlara, -İbrahim (a) ve zürriyeti gibi- onlardan önceki bütün peygamberlere ve onlara tabi olanlara helâl olduğudur. Haram olan yiyecek, sadece işledikleri zulüm yüzünden kendi nefislerine haram kıldıklarıydı. Onların işledikleri zulüm, Tevrat hükümlerinin haklarında katı ve şiddetli olarak gelmesine sebep oldu. Bu ve benzeri ayetlerin tefsirine dair selef müfessirlerinden rivayet olunan tefsir, Yahudilerin Müslümanlara anlattıkları İsraliyyattan alınmadır. Ancak İsraliyat haberlerinin içinde kuvvetlisi olduğu gibi zayıfı da vardır. Yahudiler arasında kitaplarında olanı açıklarken doğru söyleyenler olduğu gibi, yalan söyleyenler de vardır. Yahudilere haram kılınan yiyecek maddeleri çoktur ve *Levililer* kitabında ayrıntısıyla açıklanmaktadır. *Levililer* kitabının 11. babında onlara helâl kılınan hayvanların açıklaması vardır. Bu açıklamaya göre, Yahudilere sadece çatal ve yarık tırnaklı ve geviş getiren hayvanlar helâldi. Deve, aktavşan (ada tavşanı) ve tavşan helâl değildi. Çünkü bu hayvanlar, geviş getirmekle birlikte çatal tırnaklı olmadıkları için necisti ve helâl değildi. Domuz çatal tırnaklı olsa da geviş getirmediği için aynı şekilde helâl değildi. Haramlığa yırtıcı hayvanların bütün çeşitleri dahildi. Nitekim hükmün böyle olduğu gayet açıktır. Tevrat'ın *Levililer* kitabının 11. babında daha sonra suda yaşayan hayvanlardan hangilerinin helâl olduğu açıklanmaktadır. Bu hususta genel kaide, kanatlı (yüzgeç) ve pullu olan deniz hayvanlarının helâl olduğudur. Bunun ardından kuşlardan haram olanlar açıklanmaktadır.

"Ve kuşlardan şunları mekruh sayacaksınız: Kartal ve tavşancıl ve kara kuş ve çaylak ve cinsine göre şahin, cinsine göre her karga ve deve kuşu ve buhu ve kukuma ve cinsine göre atmaca ve küçük baykuş ve karabatak ve büyük baykuş ve kuğu kuşu ve saka kuşu ve akbaba ve leylek ve cinsine göre balıkçın ve hüthüt ve yarasa

974. Nisâ, 4/160, 161.
975. Âl-i İmrân, 3/93.

yenilmeyecek, bunlar mekruhtur."[976] Bütün bu hayvan türleri, tırnaklıdır ve çoğunluğunun tırnağına *"mıhleb" (pençe)* denilir. Bu hayvanlar, avcı hayvanlar olup, et yerler. Yahudilere haram kılınan şeylerin tümü necistir. Nitekim bu husus defalarca açıklanmıştır. Bilindiği üzere ayet-i kerîme Yahudilere haram kılınanların tümünü bir bir saymamaktadır. Ayetlerin tümü gösteriyor ki, Müslümanlara haram kılınan dört sınıfın dışında Yahudilere haram kılınanlar "tayyibât"tır (temiz ve iyi şeyler). Her cüzi meseleyi başlı başına ve ayrı ayrı değerlendiren fıkıh bilginlerinin ekserisi, ayetleri ve tümünün delaletlerini, -zikrettiğimiz şekilde- bir arada değerlendirmekten gafil olmuşlardır.

"Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere sığır ve koyunun iç yağlarını da onlara haram kıldık." İbn Sîde der ki: Ayette geçen *"**eş-şahm**"*, semizliğin ana cevheridir. Bir başka ifadeyle; *"eş-şahm"* yağ tabakasıdır ki, hayvan bu tabakayla semiz olur. Arap dili kamuslarında şöyle denilmektedir: Araplar devenin hörgücüyle, karnının beyaz kısmına *"şahm"* derler. *"Şahume, şehâmeten"* demek, şişman ve çok yağlı oldu demektir. Sıfat-ı müşebbehesi *"şahîmun" (şişman)* demektir. Bizim örfümüzde "şahm" daha çok, beyaz yağ tabakasına denilir ki, hayvanın işkembesi, iki böbreği, bağırsakları üzerinde, iç kısmında diğer yerlerde olur. Örfte hayvanın buduna ve et üzerindeki beyaz tabakaya "şahm" denilmez. Bu isimlendirme dilde sonradan meydana gelen bir tahsistir (kapsam daraltma) ve biz bunun ne zaman yapıldığını bilmiyoruz.

Ayette geçen ***"hevâyâ"***, *"hâviye"* kelimesinin çoğuludur. Tıpkı zâviye kelimesinin zevâyâ şeklinde çoğul olduğu gibi. Ya da bu kelime, -kadiyyenin kadâyâ şeklinde çoğul olması gibi- "haviyye"nin çoğuludur. *"Havâyâ"*, "mebâir", "merâbız", "masârîn" ve "em'â" kelimeleriyle açıklanmıştır. "Merabız", karında bağırsakların toplandığı yer demektir. İbn Cüreyc der ki: Yahudilere, "serb", böbrek yağı ve kemik üzerinde olmayan yağlar haram kılınmıştı. "Serb" işkembe ve bağırsaklardaki ince yağ tabakasının adıdır. İbn Abbas, ***"illâ mâ hamelet zuhûruhumâ"*** ifadesini, hayvanların sırtlarındaki yağlardır, "el-Havâyâ"yı ise "el-"mebâir"dir (bağırsak), şeklinde tefsir etmiştir. İbn Abbas devamla şöyle der: ***"Ev mahtelata bi azmin/kemiğe karışan yağlar"*** cümlesi ise, hayvanın bududur. But yağı, kuyruk sokumu ve belin yanıyla karıştığında bu helâldir. Yine ayaklardaki, yan kısımdaki, baş, göz ve kulaktaki yağlar da helâldir. Yahudiler derler ki: Bu sayılanlar kemiğe karıştığı için onlara helâldi. Haram olan, işkembe ve bargırsak yağlarıyla, böbrek yağları ve aynı şekilde kemiğe karışmamış olan bütün yağlardı.

---

976. Tevrat, *Levililer* XI, 13-19.

Burada "Ayet-i kerîme, Yahudilere haram kılınan yağlarla, helâl kılınanları en beliğ bir şekilde icaz etmiştir, bu icazın bir gereği olarak niçin *'Vellezîne hâdû harramnâ kulle zî zufur ve şuhûmu'l-bakar ve'l-ğanem illâ kezâ ve kezâ'* denilmedi? Bu hususta kullanılan özel ifadenin esprisi nedir?" diye sorulabilir. Biz bu soruya şöyle cevap veriyoruz: *el-Keşşâf* müellifi Zemahşerî, bu hususu bir örnekle şöyle açıklamaktadır:

Bu cümle, *"min zeydin ahaztu mâlehû/Zeyd'den malını aldım."* kabilindendir. Çünkü bu cümlede izafet vasıtasıyla (isim tamlamasıyla) Zeyd'le malı arasında daha fazla bağ kurulmak istenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Bütün tırnaklı hayvanlar, bunların yağları ve her parçası Yahudilere haram kılınmıştır. Sığır ve koyun ise helâllik üzere bırakılmıştır. Bu iki hayvandan sadece halis (kemiksiz) yağları haram kılınmıştır ki bu yağlar işkembe, bağırsak ve böbrek yağlarıdır.

Ben de derim ki, nüktenin de ortaya çıktığı akla ilk anda gelen mana şudur: Yahudilere, kara ve deniz hayvanlarından kendilerine helâl olanlar içinden sadece sığır ve koyunun kolayca çıkarılan zâid yağlarını haram kıldık. Çünkü bu yağlar, herhangi bir ete ve kemiğe karışmamış olduğu için kolayca çıkarılmaktadır. Bu hayvanların sırtlarında veya bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar ise, haram kılınmamıştı. Ayette ***"bakar"*** (*sığır*) ve ***"ğanem"*** (*koyun*) kelimelerinin öne alınması, "hasr" (münhasırlık) olduğunu açıklamak içindir. Bu ayetteki istisnanın hangi çeşit istisna olduğu, munkatı mı yoksa "şuhûm" kelimesinden dolayı muttasıl mı olduğu hususunda bilginler ihtilaf etmişlerdir. Hatta "Yağ (şahm) yemeyeceğine yemin eden bir kimse, ayette istisna olunan şeylerden yese, yemininde hânis olur mu, olmaz mı?" diye bu ihtilaf üzerine hüküm bina etmişlerdir.[977] Doğru olanı, yeminlerde esas alınacak olanın, kelimenin sözlükteki manası değil, halkın örfüdür. Bunun her ikisi de ilgili kimselerce bilinen hususlardandır. Ayette hükmün sığır ve koyuna tahsis edilmesinin sebebi, Yahudilerde kurbanın sadece bu iki hayvandan yapılmasıdır. Bu iki hayvan türünün zikredilen yağlarından -*Levililer*'in III. babında ayrıntısıyla açıklandığı üzere- Rab için yakıt yapılırdı. *Levililer*'de bu yağın, bağırsakları, iki böbreği ve -kuyruk sokumu kemiğindeki yağlar değil- belin yanını saran yağlar olduğu bitirtilmektedir. Sığır, koyun ve keçiden selâmet takdimeleri kurbanını ayrıntısıyla

---

977. Arap gramerinde istisna, istisnâ edilen şeyin (müstesnânın), kendisinden istisnâ edilen şeyle (müstesnâ minh) aynı cinsten olup olmamasına göre iki kısma ayrılmaktadır. Müstasnâ minhle müstesnâ aynı cinsten olursa buna muttasıl istisna, ayrı cinsten olursa buna muntakı istisna denilir. Bu ayette istisnâyı muttasıl kabul edersek, yemin eden kimse istisnâ edilen şeyleri yerse -yemeyeceğine yemin ettiği şeyleri yediği için- yeminini bozmuş olur, munkatı kabul edersek -yemeyeceğine yemin ettiği şeyden başka bir şey yediği için- bozmamış olur. (Çev.)

açıkladıktan sonra şöyle denilmektedir: *"Ve kâhin onları mezbahada yakacak; hoş koku olarak ateşle yapılan takdime yiyeceğidir; bütün yağ Rabbindir. Nesillerinizce bütün meskenlerinizde ebedî kanun olacak; iç yağı ve kan hiç yemeyeceksiniz."*[978]

"Bu, zulümleri yüzünden onlara verdiğimiz cezadır." Ayette geçen ***"zâlike"*** (*bu*) kelimesi, *"tahrim"* (haramlık) veya *"cezeynâ"* fiilinden elde edilen ***"cezâ"*** kelimesine işaret etmektedir. Katâde bu cümleyi tefsir ederken şöyle demektedir: Yüce Allah, yağı onlara -pis olduğu için değil- zulümleri yüzünden haram kılmış ve bu hususta hükmünü katılaştırmıştır. Bu hususta IV. cüzün baş tarafında *"Kullu't-taâmi"* ayetini[979] ve VI. cüzün baş taraflarında ve Nisâ Sûresi'nin sonlarında *"fe bi zulmin menillezîne hâdû"* ayetini[980] tefsir ederken daha önce geniş açıklamalarda bulunmuştuk.

Yahudilerin şeriatına dair verilen bu haberler, -ümmî olmaları sebebiyle- Peygamberimizin (s) ve kavminin hiç bilmedikleri hususlardan olması... Vahye inanmadıkları için müşriklerin yalanlama ihtimali bulunan şeylerden olması... Müşriklerin, Yahudilerin şeriatını Hz. Peygamber'den daha iyi bildiklerine kesin olarak inanmaları... Yahudilerin başka ayetlerde beyan edilen zulümleri yüzünden Yüce Allah'ın bunları kendilerine ceza olarak haram kılmış olduğunu inkâr etme ihtimallerinin bulunması dolayısıyla daha sonra Yüce Allah şöyle devam etti: ***"Biz elbette doğru söyleyeniz."*** Yüce Allah, haberin gerçek olduğunu tekit etti ve verilen haberi *"inne"*, iki parçası da (özne-yüklem) marife olan isim cümlesiyle ve kasem lâmıyla doğruladı. Yani biz haramlığa ve sebebine dair bu haberde doğru söyleyeniz. Çünkü bizim haberlerimiz, her şeyi kuşatan bir bilgiden kaynaklanmaktadır ve bizim yalan söylememiz imkansızdır, çünkü her türlü noksanlık, yaratıcı açısından imkansızdır.

"Eğer seni yalanlarlarsa de ki: Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir. Bununla beraber O'nun azabı, suçlular topluluğundan uzaklaştırılamaz." Yani eğer bu hususta kavminin kâfirleri veya Yahudiler seni yalanlarlarsa... Yahudiler yalanlarlarsa şeklindeki tefsir, Mücâhid ve Süddî'den rivayet olunmuştur. Ayetin zahirinin gerekli kıldığı mana da budur. Çünkü ayette, "yalanlama" fiiline en yakın olarak zikredilenler "Yahudiler"dir. Oysa ifadenin bağlamı bakımından doğru olanı, bunun ayetin zahirine aykırı olduğudur. Çünkü ifade, cahil müşriklerle tartışma sadedinde inmiştir. Ayetteki hitapla bizzat kastedilenler, müşriklerdir. Ancak bu ihtimalin, cevapla güçlenmesi mümkündür. Şöylesine ki Yahudilerin şeriatlarının bazı hükümlerinin -ye-

978. Tevrat, Levililer, 3/16, 17.
979. Âl-i İmrân, 3/93.
980. Nisâ, 4/160.

tiştirilmelerini sıkı ve sağlam yapmak için- kendilerine ceza olması zorlarına gittiği için... Çünkü Yahudiler insanlara karşı azgınlık ettikleri, onlara ve kendi nefislerine zulmettikleri ve peygamberlerine karşı geldikleri için terbiye edilmeleri amacıyla şiddetli ve sıkı hükümler getirildi. İşte bazı hükümlerin kendilerine ceza olarak getirilmesi ağırlarına gittiği için bu haberin sebebinin zikredilen şekilde açıklanmasını yalan saymaları ve onun ceza olmasını inkârlarına "Şeriatın Allah'tan bir rahmet olmasını" delil olarak göstermeleri beklenebilir. Bundan dolayı Yüce Allah, Peygamber'ine (s) kendilerine böylesi bir şüpheyi çürütecek şeyle cevap vermesini emretti. Söz konusu çürütme, Yahudilere "Allah'ın rahmetinin gerçekten geniş olduğunu, fakat genişliğinin O'nun azabının suçlular topluluğundan savuşturulmasını ve cezasının uzaklaştırılmasını gerektirmediğini ispat ederek" yapılacaktır. Ayette geçen ***"el-be's"*** kelimesi, şiddet ve istenmeyen durum demektir. İnsanların işledikleri suçlara ceza olarak başlarına gelen sıkıntılar ve istenmeyen durumlar, onlara rahmet, başkalarına öğüt ve ders olabilir. Maksat, o dersi almaları ve böylesi bir günahtan vazgeçmeleri veya lüks ve refah içinde yaşamayı bir yana bırakmaları, bunun sonucu olarak da kararlılıklarının güçlenmesi ve hedeflerinin yücelmesidir. Böylece cürümleri ve çirkin fiilleri, kendilerine yakıştıramayacak seviyeye çıkmalarıdır. Bu ceza, Yüce Allah'ın kavimler hakkında geçerli olan ve şaşmayan kanunlarından birisidir. Ömürleri kısa olduğu için fertler hakkında düzenli olmasa da kavimler hakkında hiç şaşmaz kanunudur. Biz bu hususu, tefsirde defalarca açıkladık. Bundan dolayı Yüce Allah, *"ani'l-mücrimîn"* değil de, ***"ani'l-kavmi'l-mücrimîn/suçlular topluluğundan"*** dedi. Bazı müfessirler, Yahudilerin bu haberi yalan saymaları, deveyi kendi nefsine haram kılan Yakub'un kendisidir iddialarına dayanmaktadır kanaatine varmışlardır. Ayette geçen *"el-be's"* kelimesinin, *"şiddet"* ve *"istenmeyen durum"* manası yanında -müfessirlerin Âl-i İmrân Sûresi'nin *"İllâ mâ harrame isrâîlu"* (3/93) ayetini tefsir ederken söyledikleri gibi- bir diğer manası da *"ırku'n-nesâ/but ağrısı"*[981]dır. Ancak bu iddia, Yahudilerin Müslümanlarla birlikte yaşamaya ve aynı mekânlarda bulunmaya başladıkları sırada onları kandırmak için ileri sürdükleri İsraliyyattandır. Nitekim bu hususu, ilgili ayeti tefsir ederken açıkladık. Burada haramlık ayetini tefsir ederken de aynı anlayış üzere hareket ettik.

Ayette verilen cevabı, Mekke müşriklerini yalanlama şeklinde yorumlamak da mümkündür. Bu durumda ayet, inkârlarında ısrarlı oldukları ve kendi nefislerine haram kıldıkları şeyleri haram kılarak Allah'a iftira atmaya

---

981. Irku'n-nesâ: Eklem ağrısıdır. Kalça ekleminden başlar, uyluğun arkasına ve dize kadar hatta topuklara kadar iner. Bkz: et-Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, II, 1011. Kalkuta, 1862 Baskısı. Âsım Efendi'nin Kamus Tercümesine göre, deyimin manası "but ağrısı" demektir. (Çev.)

devam ettikleri bir tehdittir, cürümlerinden döndükleri ve peygamberlerinin getirdiği şeylere iman ettikleri takdirde de Allah'ın geniş rahmeti hususunda onlara ümit vermedir, deriz. Çünkü onlar, iyi ve hoş şeylerin dünyada helâl kılınmasıyla ve İslâm'ın ardından gelen mutluluk ve hükümranlıkla dünyada mutlu olurlarken, cehennemden kurtularak ve itaatkârlarla birlikte cennete girerek ahirette mutluluğu yakalayacaklardır. Yüce Allah, bizleri de tam olarak tabi olmak suretiyle onlardan eylesin. Başarılı kıldığı için ve her durumumuzda Allah'a hamdolsun.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن شَيْءٍ
كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِندَكُم مِّنْ عِلْمٍ
فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿148﴾ قُلْ فَلِلَّهِ
الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿149﴾ قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ
يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَٰذَا فَإِن شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ
الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُم بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿150﴾

148. Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: 'Yanınızda bize çıkarabileceğiniz bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.'

149. De ki: 'Kesin delil, ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.'

150. De ki: 'Allah şunu yasakladı, diye şehadet edecek şahitlerinizi getirin!' Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme; ayetlerimizi yalanlayanların ve ahiret gününe inanmayanların arzularına uyma. Onlar, Rablerine eş tutuyorlar.

Bu sürede daha önce tevhid, nübüvvet ve ahiret hususunda İslâm'ın inanç sistemi hakkında ayrıntılı açıklama geçti ve müşriklerin ortaya attıkları şüpheler çürütüldü. Çünkü müşrikler, bu şüpheleri şirklerine, peygam-

berleri yalanlamalarına ve öldükten sonra dirilmeyi inkârlarına delil olarak gösteriyorlardı. Ayrıca şirklerinin dışa vuran görüntüsü mahiyetindeki amellerine destekleyici delil olarak sunuyorlardı. Haram ve helâl kılma, hurafe ve saptırma, vehim ve gerçeğe uymayan saçmalıklar, şirklerinin dışa yansıyan görüntüleriydi. Bu ayetlerde ise, ortaya attıkları şüphelerin en büyüğü zikredilmektedir. Bu şüphe, kendilerinden önce birçok kâfirin sapıtmasına yol açan bir şüphedir. Müşrikler, bu şüpheleri Hz. Peygamber'e karşı sunmadılar. Fakat Yüce Allah, bu sûreyi inanç sistemini anlatma ve onu destekleyici delillerle ispat etme, bu sisteme karşı şu ana kadar ileri sürülen ve sûrenin inişinden sonra Hz. Peygamber'e karşı sürülecek olan karşı delilleri iptal edecek her şeyi bir araya getiren bir sûre kıldı. Yüce Allah bu sûrede bu delilleri zikretti ve sonra da çürütecek delillerle onları reddetti. İşte bu, Yüce Allah'ın daha vuku bulmadan önce gayba dair verdiği haberlerden olmuş oldu. Bu haber Yüce Allah'ın ***"Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.'"*** şeklindeki ifadesidir. Ayetin manası şudur: Şu müşrikler diyecekler ki eğer Allah, meleklerden ve insanlardan dostlar ve şefaatçiler edinerek kendisine şirk koşmamamızı dileseydi... O dostların ve şefaatçilerin heykellerini ve sûretlerini veya kabirlerini ve kendilerini hatırlatan başka şeyleri tazim etmememizi dileseydi... Aynı şekilde bizden önce babalarımızın da şirk koşmamalarını dileseydi, ne biz şirk koşardık ve ne de babalarımız. Eğer Allah, bizim hayvanlar, ekinler ve başka şeylerden haram kıldıklarımızı haram kılmamamızı dileseydi bizler haram kılmazdık. Fakat O, bizim şu dostları ve şefaatçileri kendisine şirk koşmamızı diledi. Onlar, bizleri Allah'a yaklaştırıyor. Allah, bizim haram kıldığımız bahîra, sâibe ve başka hayvanları haram kılmamızı diledi, biz de onları haram kıldık. Bizim zikredilen şeyleri yapmamız, Allah'ın onları dilediğine, dahası rızasına ve emrettiğine de delildir. Nitekim Yüce Allah, onların bu düşüncelerini başka ayetlerde şöyle anlatmaktadır: *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti.' derler. De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"*[982] Denildi ki: Müşrikler demek istiyorlar ki, Allah'ın dilemesi insanı bağlayıcıdır, icbar edicidir ve insan bu hususta hür ve özgür değildir. Müşrikler bilfiil bu sözü söyleyince, Yüce Allah Nahl Sûresi'nde onların bu sözlerini kendi ağızlarından şu şekilde aktarmaktadır: *"Ortak koşanlar dediler ki: 'Allah dileseydi ne biz, ne de babalarımız O'ndan başkasına tapardık. O'nun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık.' Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Peygamberlerin üzerine açık seçik tebliğden başka bir şey düşer mi!"*[983] Yüce Allah'ın Zuhruf Sûresi'ndeki

982. A'raf, 7/28.
983. Nahl, 16/35.

şu ifadesi de aynı manayadır: *"Ve dediler ki: Rahman dileseydi biz onlara tapmazdık. Onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar."*[984]

Allah Teâlâ, onların bu husustaki şüphelerini şöyle reddetmektedir: ***"Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar."*** Yani Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'i şirki iptal etme ve ulûhiyet ve rubûbiyette Allah'ın tevhidi ilkesini ispat etme hususunda getirdiklerini yalanladıkları gibi, onlardan öncekiler de kendi peygamberlerini yalanladılar. Teşri (hüküm koyma), helâl ve haram kılma hakkı da ulûhiyet ve rubûbiyettendir. Yani öncekilerin yalanlaması, ilmî herhangi bir esasa dayanmaması ve cahilâne bir yalanlama olması bakımından Mekke müşriklerinin yalanlaması gibidir. Peygamberler ve özellikle de onların en sonuncusu olan Hz. Peygamber, tevhid ve başka esaslar için ilmî ve aklî deliller getirdiler. Yüce Allah da onları apaçık mucizelerle destekledi. Ancak yalanlayıcılar, bu mucizelere hakkın ortaya çıkması için insaf gözüyle bakmadılar. Tam tersine onlardan yüz çevirdiler, inkârlarında ve inatlarında ısrar ettiler ve sonunda Yüce Allah'ın azabını tattılar. Bu azap, inatçılara köklerinin kazınması şeklinde verilen azaptır. Çünkü bu inatçılar, peygamberlerine belli mucizeleri getirmeleri teklifinde bulundular. Peygamberler de o mucizeleri, onlar için köklerinin kazınması uyarısı, başkaları için daha hafif bir uyarı kıldılar. Ancak onlar, bu tehditleri kuşkuyla karşıladılar. Eğer Allah'ın onların şirk içinde yaşamaları ve masiyet işlemeleri şeklindeki dilemesi, bir icbar ve yapılan ameli onların ameli olmaktan çıkarma şeklinde olsaydı, Allah onlara cezalandırmazdı. Yüce Allah, onları günahları sebebiyle yakaladığını ve zulümleri ve inkârları yüzünden helâk ettiğini ifade etmektedir. Allah'ın bunu "meşîeti" (dilemesi), -peygamberlerin söylediklerinin aksine- onu yapan kimseden "razı olduğu" ve "bunu ona emrettiği" manasına gelseydi, Yüce Allah peygamberleri doğrulayarak onları cezalandırmazdı. Yüce Allah'ın ***"Hattâ zâkû be'senâ/sonunda azabımızı tattılar."*** şeklindeki ifadesi, vaki olan fiilî burhanı beyan cümlesidir. Bu burhan, peygamberlerin iddialarında doğru olduklarını ve kendilerini yalanlayan müşriklerin şüphelerinin çürüklüğünü göstermektedir. Ayrıca müşrikler gibi peygamberlerin şeriatlarını iptal eden Cebriye mezhebi mensuplarının şüphelerinin dayanaktan yoksunluğunu da göstermektedir. Halbuki Cebriyeciler, şeriatlara ve peygamberlere kâmil manada iman ettiklerini iddia etmektedirler.

İşaret ettiğimiz bu burhanın hatırlatılmasından sonra Yüce Allah, Peygamber'ine müşriklerden iddialarına ilmî bir delil getirmelerini istemesini emrediyor ve şöyle buyuruyor: ***"De ki: 'Yanınızda bize çıkarabileceğiniz bir bilgi mi var?'"*** Yani yanınızda söylediklerinizi desteklemek için dayana-

984. Zuhruf, 43/20.

bileceğiniz ve delil olarak kullanabileceğiniz ve bize çıkarabileceğiniz bir bilgi mi var? Varsa çıkarın da onu birlikte araştıralım ve size getirmiş olduğumuz aklî ayetlerle sizden önceki toplumların yaşadıkları olaylara dair anlatılan alametlerle karşılaştıralım ve hangisinin daha ağır bastığı ortaya çıksın diye ikisi arasında adil bir terazi koyalım. Burada *"Bir bilgi mi var?"* şeklindeki istifham (soru), buna muhatap olan kişiyi aciz bırakmak ve onu azarlamak içindir. Bundan dolayı Yüce Allah, ifadenin devamında onların durumlarının içyüzünden bahsetmekte ve şöyle demektedir: ***"Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz."*** Yani sizler, bilgi namına hiçbir şeye malik değilsiniz. Tam tersine bulunduğunuz inanç üzere kalmaya devam ederken, din hakkında konuşurken ve amel ederken sadece ve sadece zanna uymaktasınız. ***"Zann"*** kelimesi sözlükte hissin kavradığı ve aklın zorunlu olarak ortaya çıkardığının dışında olan şeydir. Kalbin kani olduğu ve aklın tercih ettiği nazariyelerden alınan bazı şeyler, bazen *"zann"* kavramına dahil olabilir. Ancak onlar, bu çeşit bir zanna bile sahip değillerdi. Gerçi bu çeşit bir zan, dinin iki esası olan akaid (inanç sistemi) ve kesin olarak inanmanın gerekli olduğu teşri kaidelerini ispat için yeterli de değildir. Müşrikler, zannın en aşağı ve en zayıf derecesine uyuyor ve bu dereceyi asla yukarı doğru aşmıyorlardı. Bu derece, hükmün kesin olmasının mümkün olmadığı zan ve tahmin derecesidir. Bu, hurma ve üzüm rekoltesinin tahminine benzer. Ayette geçen ve "zan" manasına gelen "hars" kelimesi, çoğunlukla onun lâzımı (ayrılmaz bir parçası) manasında kullanılır. Tahmin bulunduğunda genellikle "yalan" bulunur ve ondan nadiren ayrılır. Bundan dolayı kelime burada "yalan" manasında tefsir edilmiştir.

Yüce Allah, kendisine ilim denilebilecek en düşük bir bilgi kırıntısının bile onlarda bulunmadığını bildirdikten ve uyarınca hareket ettikleri dinin zan mertebeleri içinde en düşük bir derece olduğunu vurguladıktan sonra -kaldı ki, bunun en yüksek derecesi bile haktan hiçbir şeyin yerini tutmamaktadır- bunun karşılığında hiçbir hüccetin daha üstün olmadığı en üstün hüccetin kendi Yüce Şanına ait olduğunu ifade etti ve şöyle buyurdu:

"De ki: 'Kesin delil, ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.'" Ayette geçen ***"el-hüccet"*** kelimesi, -Râgıb'ın da ifade ettiği üzere[985]- sözlükte doğru maksadı beyan eden delalet, demektir. Kelime, "kastetmek" manasına gelen "ha-ce-ce" kökündendir. Ayetin manasına gelince; Ey Peygamber! Dinlerinin kaidelerini zannın en zayıfı olan "hars" (tahmin) esasına dayandıran o cahillere -kendilerini bilginin en aşağı derecesine yükselebilecek en ufak bir delil getirmekten veya görüş belirtmekten aciz bıraktıktan sonra- de ki dininiz hususunda herhangi bir bilginiz yoksa (biliniz

985. Râgıb, *el-Müfredât*, (Ha-ce-ce, md. si.) s. 107.

ki) bilgi derecelerinin en yükseği sadece ve sadece Yüce Allah'ındır. Çünkü O beni dosdoğru dininin ve sırat-ı müstakiminin yolu üzere gönderdi. Bu, kesin delil olup, Yüce Allah bununla hakkı yerleştirmek ve batılı yok etmek istemektedir. Bu hüccet, Yüce Allah'ın bu sûrede ve başka sûrelerde akaid (inanç sistemi) esaslarına ve şeriatların temellerine, bunların sağlam akıl ve kâmil fıtratların hükümlerine uygun olduğuna dair beyan ettiği apaçık ayetlerdir. İnsan toplulukları hakkında Yüce Allah'ın koyduğu kanunlardır ve bunların genel nizamı tamamlamasıdır ki insanoğlu kemal basamaklarını tırmanırken onun üzerinde yükselir. Fakat kâinata serpilmiş ve Yüce Allah'ın en büyük alâmeti olan Kur'ân'da beyan edilen bu ayetlerle doğru yolu ancak hidayete hazır olan kimseler bulabilir. Çünkü sözü dinleyen, en güzeline tabi olan, hakkı seven ve onu hırsla talep eden kimseler ancak bunlardır. Yoksa hevesine uyarak fıtratının ışığını (nur) söndüren, ya da -aklını, gururu ve şehveti için kullanan, böbürlendiği veya onu getiren tebliğciyi kıskandığı ya da atalarını taklit ve önderlere tabi olma fikrinde donup kaldığı için- ayetler üzerinde düşünmekten yüz çeviren kimseler, bu doğru yolu bulamazlar. Hüccet, ilimdir ve beyandır, yoksa başkasını ezmek ve herhangi bir şeyle yükümlü kılmak değildir. Elçiye düşen sadece tebliğ etmektir. Aksi takdirde Yüce Allah, insanlığın durumunu üzerine bina ettiği bu yöntemden başka bir yolla size hidayet etmek isteseydi... Bu yöntem, düşünce ve istidlâl (akıl yürütme) yoluyla öğretmek ve irşad etmektir... Evet, bu yoldan başka bir yolla hidayet etmek isteseydi o zaman ortada "yaratma" ve "tekvin" (yoktan var etme) veya "kahr" (zorlama) ve "ilzâm"dan (yükümlü kılma) başka bir yol kalmayacaktı. Eğer Allah size düşünce ve istidlâl yolundan başka bir yolla hidayet etmek isteseydi bu takdirde hepinizi fıtraten o şekilde kılarak hidayet ederdi. Tıpkı melekleri, hak, hayır ve Rabb'e itaat üzere yaratmış olduğu gibi... *"Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler..."*[986] Ya da sizde "itaat"i -kanlarınızın bedenlerinizde akıp gitmesi ve midenizin yediklerinizi hazmetmesi gibi- sizin duygunuz ve iradeniz olmadan yaratarak size hidayet ederdi. Ya da yaptığınız itaati, sizin fiillerinizden olmadığı duygusuyla birlikte yaratarak size hidayet ederdi. Ama o zaman da Yüce Allah'ın hikmetine ve ezelde tahakkuk eden ilmine uygun "insan türü"nden olmazdınız. Çünkü Yüce Allah'ın hikmeti ve ezelî ilmi, hakkın ve batılın yolunu tutmaya hazır, iyi ve kötü fiiller işlemeye müsait, hazır olduğu şeyin bazısını bazısına tercih edebilen ve dilemesiyle iki yoldan birini diğerine tercih edebilen bir insan türü yaratmayı gerekli kıldı. İnsanın dilemesi, Allah'ın dilemesini ortadan kaldırmadığı gibi, onunla çelişmez de... Çünkü insanı kendi isteğiyle fail kılmayı dileyen, Yüce Allah'ın bizzat kendisidir. Nitekim biz bu hususu daha önce birçok yerde açıkladık.

986. Tahrim, 66/6.

Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin bir benzeri de Yüce Allah'ın bu sûrede ve başka sûrelerde geçen şu ayetleridir:

"Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı."[987]; *"Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı."*[988]; *"Allah kimi dilerse onu şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir."*[989]; *"Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı"*[990]; *"Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı. (Fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler."*[991]; *"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?"*[992]

Bu manada gelen ayetlerin tümü, Yüce Allah'ın insanın yaratılışına dair kanununu (sünnetullah) beyan etmektedir. Nitekim bu hususu bundan önceki ayetin tefsirini yaparken ve başka yerlerde açıklamıştık. Bu ayet, Cebriye ve Kaderiye mezheplerini destekleyen değil, çürüten bir delildir.

Mutezile ile Eş'ariye mezhebi arasında bu ayetlerin kendi mezheplerine uygun olduğunu savunma hususunda tartışma çıkmıştır. Tartışma, iki noktada kendini göstermektedir: Mutezile mezhebi açısından -şirk ve masiyetler gibi- "kabîh"e (çirkin olan şey) Allah'ın "meşîeti" (dilemesi) taalluk etmez ve "cebir inancı" diye bir şey yoktur. Eş'ariye mezhebi açısından ise hem bu "meşîet" ve hem de "cebir inancı" vardır. Biz, az önceki âdetimize uygun olarak her iki şüphenin reddini birleştirdik. Çünkü bu iki şüpheye kendini kaptırmış olanlar bu gün de çoktur ve onlar, hakkında bilgi sahibi olmadıkları mezheplere mensupturlar.

Biz bu ayetler hakkında selef ve halef müfessirlerinin görüşlerini özetlemeyi uygun gördük. Maksadımız, kelâmcıların birbiriyle çelişen mezheplerinin zayıflığının görülmesidir. Zemahşerî *"Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar."* ayetinin tefsirini yaparken, "Onların görüşlerine delil olarak bu ayeti getirmeleri, aynen Cebriye mezhebinin yaptığı gibidir." dedikten sonra şöyle devam etmektedir:

Yani onlar mutlak yalanlamayı yaptılar. Çünkü Yüce Allah, çirkin olan şeyleri dilemekten ve irade etmekten müstağni ve münezzeh olduğunu gösteren delilleri, hem akıllara yerleştirdi ve hem de kitaplarda bu hususta ayetler indirdi. Peygamberler bu gerçeği haber verdiler. Küfür ve masiyet demek olan "kabâih"in (çirkin şeyler) varlığını, Yüce Allah'ın meşîetine ve iradesine

987. En'âm, 6/107.
988. En'âm, 6/35.
989. En'âm, 6/39.
990. Mâide, 5/48.
991. Hûd, 11/118.
992. Yûnus, 10/99

bağlayan kimse adamakıllı yalanlamış olur. Bu yalanlama, Allah'ı, O'nun kitaplarını ve peygamberlerini yalanlamak, aklın, ve naklin delillerini kulak ardı etmek demektir.[993]

Mutezile mezhebinin hasmı olan Eş'arîler, Zemahşerî'ye peygamberlerin söz konusu "meşîet"i ve "irâde"yi reddetmediklerini, tam aksine -fiili yapan fail açısından kabîh bile olsa- her şeyin O'nun meşîeti takdiriyle olduğunu söylediklerini ifade ederek cevap verirler. Eş'arîlere göre yapılan fiil, fail açısından çirkin olduğu için Yüce Allah'ın cezası tahakkuk eder. Çünkü kul, küfür ve masiyet gibi fiili kendi ihtiyarı ile yapmıştır. Yüce Allah'ın "meşîet"i ve "irade"si, o fiilden "razı" olduğu anlamına gelmediği gibi, "rıza"sını da gerektirmez. Eş'arîlerin cumhuruna göre müşriklerin ortaya attıkları bu şüpheyle maksatları, Allah'ın, şirklerinden ve -haram kıldıkları zaman daharam kılmalarından "razı olduğunu" ifade etmektir. Çünkü Yüce Allah, o fiilin başkasından değil, onlardan çıkmasını dilemiştir. Yoksa Allah, onları bu fiili yapmaya zorluyor değildir. Selef bilginleri bu ayeti, -Mutezile ve Eş'ariye mezhepleri doğmadan önce- kaderi inkâr edenlere karşı delil olarak göstermekteydiler. Rivayet tefsiri bilginlerinin çoğunluğu, Ebu'ş-Şeyh, -sahihtir- değerlendirmesiyle el-Hâkim ve *el-Esmâ ve's-Sıfât*'da Beyhakî, İbn Abbas'tan rivayet ediyorlar: İbn Abbas'a "Bazı kimseler, kötülük kader değildir, diyorlar." derler. Bunun üzerine İbn Abbas, bizimle Kaderciler arasında *"Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.'..."* ayeti var, der ve 149. ayetin sonuna kadar okur. Ebu'ş-Şeyh, Ali b. Zeyd'in "Kadercilerin hücceti, bu son ayetle hüccetliğini kaybetmiştir." dediğini rivayet ediyor.

Hâfız İbn Kesîr, ayetin onların şüphesini reddetme hususunda Yüce Allah'ın ifadesini açıklarken şöyle diyor:

"Müşriklerden önce yolunu sapıtanlar, bu şüpheyle sapıttılar. Bu şüphe, çürük ve batıl bir delildir. Çünkü eğer geçerli bir delil olsaydı, Yüce Allah onlara azabını tattırmaz, onları yerle bir etmez, şerefli peygamberlerini muzaffer kılmaz ve müşriklere elem verici intikamını tattırmazdı."[994]

İbn Cerîr de Yüce Allah'ın burada putlara tapmalarından ve ekini ve hayvanları haram kılmalarından razı olduğunu iddia eden müşrikleri yalanladığını kesin bir dille ifade etmektedir. İbn Cerîr'in görüşüne göre Yüce Allah, müşriklerin bu iddialarını yalanlamaktadır, yoksa *"Allah dileseydi ne biz ortak koşardık."* ifadelerini değil. Çünkü bu cümle, doğrudur ancak onlar bu doğru cümleyle bir batılı kastetmektedirler. İbn Cerîr, buna delil olarak

993. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 59.

994. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 186.

Yüce Allah'ın onların yalanlamasını kendilerinden önceki müşriklerin yalanlamalarına benzetmesini göstermektedir. O müşrikler, Allah'ın kendilerine göndermiş olduğu peygamberleri, onların getirdikleri tevhid inancını, şirki, Allah Teâlâ'nın izin vermediği haram ve helâl kılmayı ve ibadeti inkâr esasını ve başka şeyleri yalan saymışlardı. Ancak İbn Cerîr'in buradaki ibaresi, tutarsız olup, başka ibareleri gibi açık ve net değildir. İbn Cerîr, açıklamasının sonunda kendisinin bu ayet için başka sebeplerinin bulunduğunu, ancak bunları zikrederse kitabın uzayacağını belirtmekte ve şöyle demektedir: "Anlayış nasip edilen kimse için bu zikrettiklerimiz yeterlidir." İbn Cerîr, ibaresinin zayıf olduğunu ve neredeyse kolay kolay anlaşılmayacak derecede kapalı olduğunu bildiği için böyle söylemektedir.

Ahmed b. el-Münîr, müşriklerin ortaya attıkları şüphenin Cebriye mezhebinin şüphesiyle aynı olduğunu söylemekte ve *el-Keşşâf* müellifi Zemahşerî ile aynı paralelde gitmekte ve sonra da iki ayetin Mutezile ve Cebriye mezhebini çürüttüğünü ifade etmektedir. Ahmed b. el-Münîr, eseri *el-İntisâf*'ta şöyle der:

Bu ayet hakkında daha önce söz edilmişti.[995] Ve biz, bundan önce açıkladık ki onlara verilen cevap, "ihtiyar" ve "kudret"lerinin ellerinden alındığına ve şirk koşmalarının mecburiyetten kaynaklandığına inanmaları ve böylece Allah'a ve O'nun peygamberlerine karşı (mazeret) delili getireceklerini iddia etmeleri sebebiyledir. Yüce Allah da onların sözlerine cevap verdi ve herhangi bir "ihtiyar"larının olmadığı yolundaki iddialarını yalanladı. Onları böylesi bir hayalle kendilerini kandıran, peygamberleri yalanlayan, Allah'a ortak koşan, bütün bunları Allah'ın dilemesiyle yaptığını iddia eden ve böylesi bir şüpheyle peygamberleri susturmak isteyen kimselere benzetti. Bunun ardından Yüce Allah, *"Kesin delil, ancak Allah'ındır."* ifadesiyle onların bu hususta hiçbir delilinin olmadığını, kesin delilin -onların değil- ancak kendisinin olduğunu açıkladı. Sonra *"Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi."* ifadesiyle her şeyin kendi "meşîet"iyle meydana geldiğini, kendisinin onlardan sadece sadır olanı dilediğini, "hidayet"lerini dileseydi tümünün doğru yolu seçeceğini beyan etti. Bundan maksat, kendilerine verilen cevabın net olarak ortaya çıkması ve verilen cevaptan "meşîet"in her varlık için geçerli olduğu ve herkese taalluk ettiği inancının iyice açığa çıkmasıdır. Bir de verilen cevabın nefislerinin ihtiyarı olmadığı yolundaki iddialarına yönelik olması ve bu hususta kendilerine karşı delil getirmeye odaklanmasıdır. Bu ayet üzerinde derinden derine düşündüğünde, onun kıble ehli (Müslümanlar) arasında 'kulun hiçbir ihtiyarının ve kudretinin olmadığını, fiillerini yaparken buna mecbur ve zorunlu olduğunu' iddia edenlere cevap vermek için kâfi

---

995. Herhalde ifadenin aslı, "bu gibi ayetler hakkında" olsa gerektir.

ve yeterli olduğunu görürsün. Bunlar Cebriye mezhebi diye meşhur olmuş olan fırkadır. Müellif, gerçekleri yansıtırken insanı yanıltmaya çalışmakta ve Ehl-i Sünnet'e -kulun ihtiyarı ve kudreti olduğunu söyleseler bile- "cebriye" adını vermektedir. Çünkü Ehl-i Sünnet, kulun kudretinin tesiri olmadığını söylemekte ve onu, kulun ihtiyarî fiillerine nispeten, bu fiillerle istek dışı yaptığı fiilleri arasında ayırıcı bir faktör olarak göstermektedirler. Müellif, bu açıdan Ehl-i Sünnet'le Cebriye mezhebini bir tutmakta ve tümüne "Ehl-i Sünnet" lakabını vermektedir.[996] Ehl-i Sünnet gibi olmadığını ifade ettiğimiz Cebriye mezhebine verilecek cevabın ana ekseninde bu 148. ayetle, 149. ayet vardır. Ayetin son kısmı Mutezile mezhebine açıkça cevap teşkil etmektedir. Mutezile'nin görüşüne göre Yüce Allah, insanların tümü için hidayeti dilemiştir, fakat onların çoğu hidayet yolunu seçmemiştir. Ayette Mutezile mezhebine şöyle cevap verilmektedir: *"Lev"* edatı müspet bir fiilin başına geldiğinde onun manasını olumsuz kılar, bu kural şu manayı gerekli kılar: Yüce Allah *"lev şâe/dileseydi..."* dediğinde, vaki olan "Allah'ın onların hidayetlerini dilemesi" değildir. Allah hidayeti dileseydi, mutlaka vaki olurdu. Bu, Mutezile mezhebinin iddiasını açıkça çürütmekte ve düğümlerini çözmektedir. Ayet-i kerime, her iki zümrenin inancını reddettiğine, baş tarafıyla Cebriye ve son kısmıyla da Mutezile mezhebine cevap verdiğine göre bilmelisin ki ayet, Ehl-i Sünnet'in akidesini (inanç sistemi) tam da onların savunduklarına uygun olarak ihtiva etmektedir. Çünkü ayetin baş tarafı, -daha önce açıkladığımız üzere- emre muhalefet ve isyan etmesi halinde ileri sürebileceği her türlü delili ve mazereti ortadan kaldıracak şekilde kula "ihtiyar" ve "kudret" vermektedir. Ayetin son kısmı ise Allah'ın "meşîet"nin kula geçerli olduğunu, kulun bütün fiillerinin -ister hayır, ister şer olsun- ilâhî meşîete uygun olarak gerçekleştiğini ifade etmektedir. Bu da Ehl-i Sünnet'in akidesinin (inanç sisteminin) tıpa tıp aynısıdır. Çünkü Ehl-i Sünnet, kulun "meşîet"i ve "kudret"i olduğunu söylerken, bunların etkisinin olmadığını söylüyor ve kulun "meşîet" ve "kudret" inin olmasının ileri süreceği (mazeret) delilini yok edeceğine ve kendisini ihtiyarına uygun olarak itaate zorlayacağına inanıyor. Bir de kullarının fiilleri üzerinde Allah'ın "meşîet"inin ve "kudret"inin geçerli olduğunu kabul ediyor. Görüldüğü üzere Ehl-i Sünnet, Azîz Kitab'a tabi olmakta, Kitab'ın var dediğini var, yok dediğini de yok kabul etmektedirler. Ehl-i Sünnet, akıl ve nakille de desteklenmektedir. Başarı Allah'tandır.

996. İbnu'l-Münzîr, Eş'arîlerin anladıkları "kesb" ve "ihtiyar"ın kendilerini Cebriye fırkasından ayırmadığını inkâr edemez. Bundan dolayı bazıları Eş'arîlerin Cebriye fırkasından olduklarını ve en başında da imamları Râzî'nin geldiğini açıkça söylemektedirler. Bazı bilginler ise sadece lafzı inkâr etmektedir.

Biz de deriz ki, Ahmed el-Münîr gerçekten meseleyi güzel açıklamaktadır. Ancak Ehl-i Sünnet mezhebinin kulun kudretinin herhangi bir tesiri olmadığını söylediği iddiasına katılmak mümkün değildir. İşte Eş'ariye mezhebi veya çoğunluğu, sünnet imamları olan eser ehlinin mezhebi ve İmamu'l-Haremeyn gibi Eş'arîlerin tahkik ehli bilginlerinden bazıları... Bütün bu mezhep ve imamlara göre kulun kudreti amelinde etkilidir. Diğer sebeplerin müsebbebâta (neticelere) onları birbirine bağlayan Allah'ın meşîetiyle etki etmesi gibi... Nitekim bu husus, his, duyu ve Kur'ân'la sabittir. İbn Kayyim, eseri *Şifâu'l-Alîl*'de ve başka eserlerinde bu hususu ispat etmek için uzun uzun açıklamalarda bulunmaktadır.

Bundan sonra Yüce Allah, Peygamber'ine (s) kavminin müşriklerinden -haram olduğunu iddia ettikleri şeyleri Yüce Allah'ın haram kıldığını ispat ederken dayanacakları- şahitler getirmelerini talep etmesini emretmektedir. Bundan önce ise, bilgilerinin olmadığını, tahmin ve zanna tabi olduklarını tescil etmektedir. Yüce Allah, böylece onların geçerli bir bilgiye sahip olmadıklarının ortaya çıkmasını hedeflemekte, ne istidlâlî (akıl yürütmeye dayalı) bir bilgiye, ne kendi nefislerinde şühûdî bir bilgiye ve ne de şühûdî bilgiye sahip olandan aktırılan naklî bir bilgiye sahip olmadıklarının belli olmasını amaçlamaktadır. Bunun için Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"De ki: 'Allah şunu yasakladı, diye şehadet edecek şahitlerinizi getirin!'"*** Yani şühûdî bir bilgiye dayanarak haram kılındığını iddia ettiğiniz bu şeyi Yüce Allah'ın haram kıldığını haber verecek şahitler getirin. Bu talep, bir ta'cîz (aciz bırakma) talebidir. Çünkü ortada şahitlik edecek şahitler yoktur. Bu soru, daha önce geçen ve bu hususta herhangi bir bilgileri olup olmadığını soran soru gibidir. Bu soruya bir başka örnek de Yüce Allah'ın *"Yoksa Allah'ın size böyle vasiyet ettiğine şahit mi oldunuz?"*[997] ayetidir. Bu ayetin tefsirine bakılsın! Yüce Allah, burada *"hâtû şuhedâe li yahdurû/Burada hazır bulunmaları için şahitler getirin."* demedi. Yani herhangi bir kimse getirin ve dilediğini söylesin, demedi. Ayette *"şühedâ"* kelimesinin *"onlara"* izafe edilmesi ve *"şahitlerinizi"* denilmesi ve bu şahitlerin ifadede geçen niteliklerle vasfedilmesi, getirmeleri istenen kişinin ilim ehli bir topluluk olmasını gerektirmektedir ki kavimler, dinî hükümleri ve başka ahkâmı sahih delillerle onlardan alırlar. Çünkü sahih deliller, nazariyatı duyu organlarıyla görülen meşhudat veya peygamberler gibi kılar. Peygamberler de dini, ilâhî vahiyden alırlar. Bu ilim, insanlar nezdinde zaruri ilimlerin en güçlüsüdür. Bu ayette Yüce Allah adeta şöyle demektedir: İddianızın doğruluğu için delil ikame edeceğiniz bir bilgiye sahip değilseniz ve yanınızda bunun bilgisini kendilerinden aldığınız şahitler varsa... Ve o şahitler de sizin kadir olamadığınız şahitliği yapmaya

---

997. En'âm, 6/144.

kadir iseler, o zaman o kimseleri bize getirin! Yanlarında bulunan ve sizin de bu yüzden kendilerini taklit ettiğiniz o delili bize göstersinler. Bundan sonra Yüce Allah, Peygamber'ine (s) şöyle emrediyor: ***"Eğer onlar şahitlik ederlerse, sen onlarla beraber şahitlik etme."*** Yani onların şahitlik edecek şahitler getirmeleri farz edilse bile sen onlarla birlikte şahitlik etme! Bir başka ifadeyle; onların şehadetlerini kabul etme, yapacakları şahitliğe sükût ederek onu kabul ve teslim etme! Çünkü böylesi yerlerde batıl karşısında sessiz kalmak, o batıla şehadet etmek gibidir. Tam aksine adına "şehadet" dedikleri o iddialarının çürüklüğünü kendilerine açıkla! Bu gibi faraziyeler, -hevâ ve heveslerinin ardından gidenlerin iddiaları örneğinde olduğu gibi- vaki olduğu takdirde ne gibi sonuçlar doğuracağı hatırlatılmak için zikredilir. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"ayetlerimizi yalanlayanların"*** arzularına uyma! Yani indirilmiş ayetlerimizi ve onların gösterdiği nefislerde ve dış dünyada bulunan ayetlerimizi yalanlayanların arzularına uyma! İfadede açık isim, zamir yerine getirilmiştir. Çünkü Yüce Allah, *"Ve lâ tettebi' ehvâehum/ Onların arzularına uyma!"* demedi. Cümleyi ayetteki gibi kurmasından maksat, aslı ve esası olmayan taklitlerinde ısrar ederek bu ayetleri ve apaçık hüccetleri yalanlayan kimsenin -ilim ve hüccete dayanan bir kimse değil- sadece ve sadece heves ve zanna dayanan bir kimse olduğunu açıklamaktır.

"Ve ahiret gününe inanmayanların arzularına uyma. Onlar, Rablerine eş tutuyorlar." Yani onlar cehaletlerine ve heveslerinin ardından gitmelerine rağmen ahiret gününe inanmıyorlar ki bu iman kendilerini -hatırlatıldığında- delili dinlemeye sevk etsin! Bunun yanında onlar, Rablerine ortak koşmakta ve hayrı ve faydayı sağlamakta, zararı savuşturmakta kendisine denk ve ortak olan benzer ve denkler ediniyorlar. Edindikleri bu denkler ve ortaklar, onların zanlarına göre -tek başlarına ve sadece kendi kudretleriyle hayrı temin edip zararlı olanı savuşturamıyorlarsa da- Rabbi buna sevk etmekte ve O'nun ilmine ve iradesine etki etmektedirler.

Ayete bir de lâfız yönünden yaklaşım: ***"Helumme"*** kelimesi, isim olup, emir fiili manası taşımaktadır. Hicaz ve Necid bölgesinin yukarı kesimleri nezdinde müzekker, müennes, tesniye ve çoğul olarak sadece *"helumme"* kullanılır. Basralılara göre kelimenin aslı, tembih "hâ"sı ile "kasıt" manasına gelen "lumme" fiilidir. Bu fiil, Temîmoğulları lehçesine göre müennes, tesniye ve çoğul olur. Buna göre "helummî", "helummâ" ve "helummû" denilir.

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا
تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ
مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿151﴾ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ
أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ
فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ
﴿152﴾ وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ
عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿153﴾

151. De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin -sizin de onların da rızkını biz veririz;- kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın! İşte bunlar, Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız.

152. Rüşt çağına erişinceye kadar yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz, herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun, Allah'ın ahdini yerine getirin. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti.

153. Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.

Yüce Allah, bundan önceki ayetlerde haram kılmadığı şeyleri kendi nefislerine haram kılan müşriklere karşı kesin delilini (el-hüccetu'l-bâliga) açıkladı ve kendisine şirklerine ve iftiralarına delil olarak gösterdikleri şüphelerini çürüttü. Bundan önce ise kullarına haram kıldığı yiyecek maddelerinin tümünü açıklamıştı. Şimdi bu ayetlerde gerek sözlerde ve gerek amellerde haramlık esaslarını, bunların odak noktalarını ve bunların karşıtı olarak da faziletlerin ve iyiliğin esaslarını açıkladı. Yüce Allah, şöyle buyurdu:

Kur'ân Temelli On Ahlaki Emir

"De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım.:" Yani Ey Peygamber! Dinleri hususunda tahmin ve zanna uyan, kendi nefislerine ve başka insanlara haram ve helâl kılarken kendi heveslerinin ardından giden kimselere sana verilen evrensel risaletle de ki: Bana gelin ve bana yönelin! Rabbinizin bana vahyettiği doğru bilgi ve hakka'l-yakîn içinde size haram kıldığı şeyleri okuyayım. Çünkü haram kılma ve hüküm koyma hakkı sadece ve sadece Rabbe aittir. Bense O'nun izniyle, O'nun adına tebliğ yapan bir kimseyim. Rabbim beni bunun için gönderdi ve -ümmî olmama rağmen- bana bilmediğim şeyi öğretti ve beni apaçık ayetlerle destekledi. Tilavetin (okumanın) açıkladığı vasiyetler daha geniş ve daha genel olduğu halde özel olarak "haram kılma"dan söz edilmesi, daha önce geçen Allah'tan başkasının haram kılmasını inkâr (tepki) münasebetinden dolayıdır. Bir de haram kılınan bütün şeylerin esaslarının açıklanmasının, bunların dışındakilerin helâl olmasını gerektirmesindendir. Çünkü haramlıkta esas olan, o zikredilendir. Yüce Allah, bu genel helâllik içinden vaciplerin (farzların) esaslarını da açıkladı.

"Teâlev" ve *"teâle"* kelimeleri esasen, yüksek bir mekânda olan kimsenin kendisinden daha aşağıda olan kimseye kendisine doğru yükselmesini ve yukarı çıkmasını emretmesi anlamını ifade eder. Emir ilkin böyleyken sonra Araplar kullanımda genişleme yapmışlar ve kelimeyi -mutlak olarak- gelme emri manasında kullanmaya başlamışlardır. Mukayyet bir kelimenin mutlak manada kullanılması (teâle fiilinin yukarı yükselme emriyken, mutlak gelme manasında kullanılması) mecaz-ı mürsel çeşitlerindendir. Ancak kullanım yaygın bir hal almış ve artık karineye ihtiyaç kalmamışsa ve -bu kelimede olduğu gibi- artık (mecaziyet) alâkasının ne olduğuna bakılmıyorsa, özellikle de buradan başka yerlerde durum böyleyse, o zaman ifadenin içinde ilim ve hidayet bakımından daha yüksek mekânda bulunan bir kimsenin, cehalet, dalâlet, putlara tapma, zan ve vehimlerin ardından gitme vb. en aşağı derekeye düşmüş kimselere ve bunların dışında emreden kimsenin makamına yükselmeleri söz konusu olmayan başkalarına hitabı söz konusu demektir. İsterse o başkaları, cehalet ve günah işlemekte bunlardan daha aşağı olsunlar!..

1) Yüce Allah'ın *"O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın."* şeklindeki ifadesi, O'nun haram kıldığı şeyleri ve emrettiği iyiliği açıklamaya başlama manasındadır. Yüce Allah, -ileride geleceği üzere- bunların bazılarını, belagatin gerektirdiği duruma göre yasak etme kipiyle verirken, bazılarını ise zıddını emir kipiyle vermektedir. Ayette geçen *"en"* kelimesi, *tefsiriye en*idir. Nahiv bilginlerini, "en"den sonra gelen yasaklama (nehiy) ve emri, kendi kaidele-

rine tatbik ederlerken aralarında çıkan ihtilaflarıyla ve uzlaşmamalarıyla baş başa bırakıyoruz. Bizi ilgilendiren, sadece ifadeden çıkan manaları herhangi bir zorlamaya kaçmaksızın anlamaktır. Nahivcilerin Kur'ân'a uyan kaideleri, doğrudur ve tutarlıdır, uymayan ise doğru veya tutarlı değildir. Ayet hakkında öyle bir açıklama yapacağız ki, Sa'd'ın tahkikine ve Ebû Hayyân'ın ortaya attığı problemleri çözmeye ihtiyaç bırakmayacaktır.

Yüce Allah, bu emirlere haram kılınan şeylerin en büyüğü, en feci olanı, aklı ve fıtratı bozmakta en beter olanıyla başladı. Söz konusu haramlık, Allah'a ortak koşmaktır. Koşulan şirk, ister Allah'a ortak koşmak şeklinde olsun, ister O'nun iradesine etki eden ve amel konusunda o iradeyi yönlendiren kimselerin şefaatlerini tanımak şeklinde olsun, ister onları hatırlatan suret, timsal, put ve kabirlerle olsun, ister hüküm koyan, helâllik ve haramlıkta hükmüne başvurulan rabler edinerek olsun hiç fark etmez. Sebepler âleminin ötesinden kendisine gizli tasarruf yapma isnat olunan kimse de aynı şekilde rab ediniliyor demektir. Bütün bunlar, önceki ayetten ve tefsirinden açıkça anlaşılmaktadır. Ayetin ifadesini şöyle takdir edebiliriz: "Haram kılınan şeylerle, onların mukabili farz kılınan şeylerin beyanı sadedinde size ilk okuyacağım şey, ...dir." Ya da -ifadenin devamının delalet ettiği üzere- Yüce Allah'ın size farz kıldığı ilk şey, hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmamanızdır. Bunlar ister güneş, ay, yıldız gibi yapı itibarıyla; isterse melekler, peygamberler ve salih kimseler gibi mertebe itibarıyla büyük olsunlar hiç fark etmez. Gerek akıllı ve gerekse akılsız eşyanın büyüklüğü, birbirine nispetledir. Eşyanın büyük olması, onları Allah'ın yaratığı olmaktan, O'nun iradesi ve kudretine boyun eğmekten çıkarmadığı gibi, akıllı olanlarını da Allah'ın kulları olmaktan çıkarmaz. *"Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahman'a gelecektir."*[998] ayetini "hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmamak" şeklinde anlamak mümkün olduğu gibi, gerek küçük, gerek büyük şirkten hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmayın diye anlamak da mümkündür. Bunun mukabili ise Peygamber'inin lisanı üzere size getirdiği şeylerle kendisine ibadet etmeniz, ne kendi heveslerinize ve ne de sizin gibi başka insanların heveslerine uymamaktır. Bütün peygamberlerin davet ettiği şeylerden, her şeyden önce ve bizzat kast olunan işte budur. Burada ifade olunan şirkin yasak olunmasının lâzımı (gerekli kıldığı) işte budur. Çünkü hitap, her şeyden önce ve bizzat müşriklere yöneliktir.

2) ***"Ana-babaya iyilik edin."*** Yani size okuyacağım veya Rabbinizin size emrettiği şeyin ikincisi, ana-babaya tam ve kâmil bir iyilikle iyilik etmektir. Kâmil iyilik, uğrunda olanca gücünüzü harcadığınız ve olanca çabanızı harcamakta kusur etmediğiniz iyiliktir. Tam ve kâmil bir iyilik, -küçük

998. Meryem, 19/93.

bile olsa- kötülük yapmayı bırakmayı gerektirir. Bir de bu kötülük, iyiliğin en son zirvesinin zıddı olan ana-babaya karşı gelmek olursa durum nice olur! Varın siz hesap edin. Halbuki bu, haram kılınan şeylerin içinde büyüklerin en büyüğüdür. Kur'ân'da tevhid ilkesiyle, şirkin yasaklığı, ana-babaya iyilik etmekle birlikte tekrarlanmaktadır. Bu emirlerin bazıları Bakara ve Nisâ sûrelerinde daha önce geçmişti. Bunun en geniş ayrıntısı ise, bu sûredeki emirlerle aynı manada olan İsrâ Sûresi'ndeki emirlerde gelecektir. İsrâ Sûresi'nde verilen emirde ana-babaya *"öf"* bile deme yasaklığı yer almaktadır. Bu ve benzeri ayetlerde ana-babaya iyilik etmenin mukabili olan mutlak kötülüğün yasaklığı yerine, iyilik etme farziyetini emretme şekli tercih edilmiştir. Böylece ana-babaya kötülük etmenin, yapılacak bir eylem olmadığına, olmadığı için de söz konusu fiilin -icaz makamında- açıkça yasak edilmesine ihtiyaç duyulmadığına işaret edilmiştir! Çünkü ana-babaya kötülük etmek, sağlam fıtratın ve bütün kavimlerin nezdinde geçerli olan adabın gerektirdiğine ters bir iştir. Daha önce bu cümleye benzer bir cümleyi tefsir ederken geçti ki, ***"ihsân"*** kökü, *"bâ"* ve *"ilâ"* harf-i cerriyle geçişli olmaktadır. Dolayısıyla *"ahsene bihî"* denilebileceği gibi, *"ahsene ileyhi"* de denilir. Ancak birinci kullanım, daha beliğdir. Bu kullanım, ana-baba ve akrabalara iyilik etme manasını ifade etmeye daha uygundur. Çünkü *"bâ"* harf-i cerrini kullanarak iyilik yaptığını söylediğin kimse, yaptığın iyiliğin ve güzel muamelenin kendisine direkt olarak ulaştığı kimsedir. Bu çeşit iyilikte, iyilik ettiğin kimse sana yakın olur ve senden ayrılmaz. Buna karşılık *"ilâ"* harf-i cerrini kullanarak iyilik ettiğini söylediğin kimse ise, böyle değildir. Bu çeşit anlatımda iyilik yaptığın kimse, senden uzakta olabilir veya söz konusu iyilik kendisine vasıta ile ulaşabilir. Çünkü bu tür iyilikte, *"iyilik"*, sevk edilen bir kavramdır. Bu fiilin *"bâ"* harf-i cerriyle geçişli olması, Kur'ân'da sadece iki ifade biçimi içinde ve iki yerde söz konusudur:

1) *"İhsân"* kökünün fiili kullanılarak *"bâ"* harf-i cerriyle yapılan geçişlilik, Yusuf Sûresi'nde onun kendi ağzından yapılan şu nakilde görülür. Hz. Yusuf, ilgili ayette babasına ve kardeşlerine şöyle der: *"(Yusuf) Dedi ki: 'Ey babacığım! İşte bu, daha önce (gördüğüm) rüyanın yorumudur. Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana (çok şey) lütfetti. Çünkü beni zindandan çıkardı ve şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra sizi çölden getirdi.'"*[999]

2) Ana-babaya iyilik etme makamında tekit ve mübalâğa ifade eden "ihsân" mastarının kullanımıyla yapılan geçişliliktir. Bu da Kur'ân'da dört sûrede görülür. Bunlardan ikisi, Bakara ve Nisâ sûreleridir. Bu iki sürede, akrabalar ana-babaya tabi olarak atfedilmişlerdir. Diğer iki sûre de En'âm

999. Yusuf, 12/100.

ve İsrâ sûreleridir. Bu kullanım, bir de -yedi kıraat imamından Kûfîlerin[1000] kıraatlerine uygun olarak- Ahkâf Sûresi'nde görülür. *"Ve vassaynâ'l-insâne bi valideyhi ihsânâ/Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini tavsiye ettik."*[1001] Ahkâf ayetini, Kûfîlerin dışındaki kıraat imamları ise, *"husnen"* şeklinde okumuşlardır. Bu kıraat şekli, içinde *"ihsânen"* kelimesinin şaz olarak rivayet olunduğu Ankebût Sûresi'ndeki ayet gibidir. Ancak doğru olanı, her iki sûredeki "bâ" harf-i cerrinin *"vassaynâ"* fiiline bağlı olduğudur.

Kur'ân'da *"bi'l-vâlideyni ihsânâ"* cümlesinden başka bir ifade yer almasaydı, bu cümle de mükerrer olmadan sadece bir kez yer alsaydı, -kullanılan kipin ve geçişliliğin delaletiyle- şeriatın, ana-babanın durumuna verdiği önemin ne kadar büyük olduğu yine de ifade edilmiş olurdu. Nasıl olmasın ki! Yüce Allah, ana-babaya iyilik etmeyi, kendisine ibadet etme emriyle yan yana getirmiş ve yaptığı tavsiyede ikinci sıraya koymuştur. İsrâ Sûresi'nde ise bunu kullandığı tekitle tekit etmiştir. Lokman Sûresi'ndeki tavsiyede ise, ana-babaya teşekkür etme olayını kendine şükürle birlikte zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: *"(İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur."*[1002] Kur'ân ayetleriyle aynı manada birçok hadis varid olmuştur. Biz, bu hadislerin arasından Buhârî-Müslim, Tirmizî ve Nesâî'de yer alan Abdullah b. Mes'ûd hadisiyle yetineceğiz. Abdullah b. Mes'ûd anlatıyor: Rasûlullah'a (s) "Hangi amel daha faziletlidir?" diye sordum. Peygamberimiz (s) bana, *"Vaktinde kılınan namaz."* buyurdu. Bir başka rivayette *"âlâ vaktihâ"* yerine *"li vaktihâ"* tabiri geçmektedir. Peygamberimize "Sonra hangisidir?" diye sordum. Peygamberimiz *"Ana-babaya iyilik etmek."* buyurdu. "Sonra hangisidir?" dedim. *"Allah yolunda cihattır."* buyurdu. Hadisin devamında İbn Mes'ûd şöyle diyor: Daha fazlasını sırf ona acıdığım için sormadım.[1003] Peygamberimiz (s) bu hadisinde ana-babaya iyilik etmeyi, Allah yolunda cihaddan önce zikretmiştir. Halbuki cihad, bir insan üzerindeki kamu haklarının en büyüklerindendir. Böyle olmasının olanca sebebi şudur: Ana-babanın çocuk üzerindeki hakkı, bütün insanların onun üzerindeki haklarından daha büyüktür. Çocuğun ana-babasına olan şefkati ve bu şefkatin sesi, fıtratın duyguları içinde en güçlü olanıdır. Ana-babasına iyilik etmekte kusur eden ve onlara iyilik etmekte eksik davranan kimse, fıtratı bozuk ve bütün hakları zayi eden bir kimse olur. Böyle bir kimseden hiç kimseye hayır gelmesi beklenemez. Bazı bilginler, ana-babaya iyilik etmekten söz ederlerken bunu çok abartmışlar ve çocuğun ana-babası

1000. Kûfî lakabıyla anılan kıraat imamları, el-Kisâî, Âsım, Hamza ve Ebû Amr'dır. (Çev.)
1001. Ahkâf, 46/15.
1002. Lokman, 31/14.
1003. Buhârî, *Cihad ve Siyer*, 1, Zebîdî, Müslim, *İman*, 137; Tirmizî, *Salât*, 13, Nesâî, *Sıyâm*, 43.

karşısındaki konumun, zalim ve acımasız efendi karşısında zelil bir köle gibi olmasının ana-babaya itaatin tavsiye edilmesinin bir gereği olduğunu belirtmişlerdir. Ahlâken hasta olan cahil ana-babaları, bunu istemeye teşvik etmişler ve sonunda dindar olan ebeveynleri, -çocuklarına karşı katı olmak, onlara değer vermemek ve onları hor ve hakir görmek hususunda- dini zayıf olan kimselerin cüret edemeyeceklerinden çok daha fazlasını yapmaya yüreklendirmişlerdir. Bu davranış, küçük yaşlarda çocuğu terbiye hususunda büyük bir fesat meydana getirmekte ve büyüdüklerinde de onları anababalarına karşı gelmeye sevk etmektedir. Böyle bir davranış, ayrıca onları -babaları kendilerine nasıl zulmettilerse- o şekilde çocuklarına karşı zulme sürüklemek anlamına da gelir. İşte o zaman çocuklar, insanlara zulmedenlerin içinde en zalimi olurlar. Ana-babaların çocuklarına zulmü ve işlerini görürken çocuklarına tahakküm ve baskıları, özellikle de sevmedikleri kimselerle kendilerini evlendirmeleri konusunu Nisâ Sûresi'nin ilgili ayetini tefsir ederken ayrıntısıyla açıklamıştık. Anneler, kızlarını eşlerine karşı ne kadar çok bozup ifsat etmiştir! Bu hususta doğru olan hareket tarzı şudur: Ana-babalar çocuklarını sevgiyle terbiye etmelidirler. Onları terbiye ederken korku ve heybetten kaynaklanan saygıyla değil, sevgi ve değer vermekten kaynaklanan saygıyla terbiye edip yetiştirmelidirler. Eğer Yüce Allah bize ömür verir de tefsirine muvaffak olursak bu meseleyi İsrâ Sûresi'ni tefsir ederken ayrıntısıyla ele alacağız.

3) ***"Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin -sizin de onların da rızkını biz veririz-."*** Yani Rabbinizin emrettiği şeylerden size okuyacağım üçüncü husus, bilfiil yaşadığınız fakirlik sebebiyle kucaklarınızda açlıktan kıvranırlarken görmemek için küçük çocuklarınızı öldürmemenizdir. Çünkü sizi ve onları rızıklandıran Yüce Allah'tır. Bir başka ifadeyle; onları size tabi olarak rızıklandıran O'dur. Bu cümle, çocukları öldürme yasağının sebebini açıklamaktadır. Bu husus ileride İsrâ Sûresi'nde *"Geçim endişesiyle çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz."*[1004] ayetinin tefsiri yapılırken gelecektir. İsrâ ayetinde, -tefsirini yapmakta olduğumuz bu En'âm ayetinin aksine- çocukların rızkı, ana-babanın rızkından önce zikredilmiştir. Çünkü o ayette rızık, ileride başa gelecek olan bir fakirlikle ilgilidir. Gelecekte gerçekleşecek bu fakirlik durumunda, çocuklar artık büyümüş, para kazanır hale gelmiş olur. Ana-baba ise, yaşlanmaları dolayısıyla çalışıp kazanmaktan aciz hale gelecekleri için çocuklarına muhtaç bir duruma düşerler. Dolayısıyla her iki ayetteki yasaklığın sebebi arasında fark gözetilmiş bilfiil yaşanan fakirlikle, ileride başa gelecek olan fakirlik birbirinden ayrılmıştır. Buna bağlı olarak her iki ayette de kazanç temin eden

1004. İsrâ, 17/31.

kimsenin rızkının garanti olduğu hususuna öncelik verilerek Yüce Allah'ın, kulların çalışıp kazanmalarını rızka sebep kıldığına işaret olunmuştur. Bu durum, Yüce Allah'ın rızıklarına kefil olduğu şüphesine dayanarak çalışıp kazanma hususunda insanlardan uzaklaşıp züht içinde olan kimselerin anlayışlarına aykırı olan bir husustur. Kur'ân'ın belâgatine dair bu inceliği, *"Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler, hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar!"*[1005] ayetini tefsir ederken zikretmiştik.

4) ***"Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın."*** Yani Rabbinizin emirlerinden olmak üzere size okuyacağım dördüncü husus; -zina, homoseksüellik, iffetli kadınlara iftira atmak, babalarınızın eşlerini nikâhlamak gibi- çok çirkin fiillere yaklaşmamanız ve hasletleri taşımamanızdır. Bütün bu fiillere Kur'ân'da *"fâhişe"* ismi verilmiştir. Söz konusu fiiller, şer'an ve aklen çok çirkin fiillerdir. Bundan dolayı kötülüğün iki çeşidini işleyen kimseler, bunları gizlice işlerlerdi. Bu fiilleri açıktan açığa ancak hiçbir ar ve kınamaya aldırmayan fasık kimseler işlerlerdi. Onlar da, kendileri gibi kimselerin bulunduğu yerlerde işlerlerdi. Faziletli ve iyi insanların huzurundaysa böylesi bir fiili işlemekten kaçınırlardı. Câhiliye Arapları, zinayı çirkin bir fiil olarak kabul ediyor ve onu insanı lekeleyen şeylerin en büyüğü sayıyorlardı. Özellikle de zina fiili işleyen kimse, hür olan kadınlardan birisi ise... Hür olan kadınların zina işlemeleri nadiren görülen bir durumdu. Zinayı açıktan açığa işleyen sadece meyhanelerde ve genelevlerde çalışan cariyelerdi. Bu gibi yerlerin başkalarından fark edilmesi için üzerine kırmızı bez parçaları asılırdı. Câhiliye Araplarının ayak takımları buralara gidip gelirlerdi. O dönemin eşraf tabakası ise -*"Öyle ise iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartı ve sahiplerinin izni ile onları nikâhlayıp alın, mehirlerini de normal miktarda verin."*[1006] ayetinin tefsiri yapılırken açıklandığı üzere- edindikleri metreslerle gizliden gizliye zina ederlerdi. Ayette geçen *"el-hıdn"* -gerek erkek, gerek kadın- *"dost"* demektir. Mısır'da bu çirkin fiiller için tutulan dosta, *"rafîka"* derler. Erkek dosta da *"rafîk"* denilir. Karşılıklı dost tutunmaya ise *"murafaka"* denilir. Bu âdet, halkın fasıkları arasında -özellikle de zenginler arasında- yaygın bir durumdur. Bu ayetin tefsiri sadedinde İbn Abbas'tan şu ifadeler nakledilir: Araplar câhiliye döneminde gizliden gizliye zina etmekte herhangi bir sakınca görmezlerdi. Ancak bu fiilin açıktan açığı yapılmasını hoş görmezlerdi. İşte bu anlayış üzerine Yüce Allah, bu ve bu manada başka ayetlerle zinanın açıktan açığa ve gizliden gizliye yapılmasını haram kıldı. İbn Abbas'ın maksadı, -bazı müfessirlerin zannettikleri gibi-

1005. En'âm, 6/137.

1006. Nisâ, 4/25.

fuhşiyât denilen kötülükleri tahsis etmek (genelliğini daraltmak) değildir, tam tersine O'nun söylemek istediği, ayetin bu filin haramlığına genelliğiyle delalet ettiğidir. Atâ vasıtasıyla gelen bir başka rivayette ise İbn Abbas'ın şöyle söylediği nakledilmektedir: Kötülüklerin açığına yani alenen yapılanına ve gizlisine yani gizliden gizliye yapılanına yaklaşmayın. Yine İbn Abbas'tan nakledilen bir başka tefsire göre ise, kötülüklerin açıktan açığa yapılanı, annelerin ve kızların nikâhlanmaları, gizliden gizliye yapılanı ise zinadır. İbn Ebî Hâtim İmrân b. Husayn'dan rivayet ediyor: Peygamberimiz (s) bir gün sahâbîlere sordu: *"Zina eden, hırsızlık yapan ve içki içen hakkında ne düşünüyorsunuz?"* Sahâbîler, "Allah ve Elçisi daha iyi bilir." dediler. Peygamberimiz (s) şöyle cevap verdi: *"Bu fiiller, fevâhiştir. Bunları yapmak ukûbeti (cezayı) gerektirir."*[1007]

İbn Ebî Hâtim Ebû Hâzim er-Rahâvî'den rivayet ediyor. Ebû Hâzim mevlâsından şöyle derken işitmiş: Rasûlullah (s) derdi ki; *"İnsanlar fevâhiş (kötülüklerden) sorguya çekileceklerdir."*[1008]

İbn Ebî Hâtim Yahyâ b. Câbir'den rivayet ediyor: Bana ulaşan habere göre, bir erkeğin bir kadınla evlenmesi, kadın çocuğunu dünyaya getirdikten sonra ortada herhangi bir şüphe olmadığı halde onu boşaması, Yüce Allah'ın Kitabı'nda yasakladığı fevâhişten (kötülüklerden)dir.

İbn Ebî Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh İkrime'den tahric ediyorlar: *"Mâ zahara minhâ/kötülüklerin açığı"*, insanların zulmüdür *"ve mâ batane/kötülüklerin gizlisi"* ise, zina ve hırsızlıktır. Çünkü insanlar, bu iki fiili gizlice yapıyorlar. Bütün bu rivayetler, Suyûtî'nin *ed-Durru'l-Mensûr*'unda zikredilmektedir. Zikredilen rivayetler, geneli itibarıyla Selef müfessirlerinin ayette geçen "*el-fevâhiş*" kelimesini genelliği üzere yorumladıklarını, fevâhişten olmak üzere zikrettikleri örneklerin bu genelliği tahsis etmek gibi bir özelliğinin olmadığını göstermektedir. *"Günahın açığını da gizlisini de bırakın!"*[1009] ayetinin tefsiri yapılırken, *"açığı"* ve *"gizlisi"* ifadelerinin manalarına dair zikredilen açıklamaların aynısı burada da geçerlidir. Bunun için, bu sûrenin 119. ayetinin tefsirine bakmak gerekir. Ancak 120. ayette geçen *"el-ism"* kelimesi, burada geçen *"el-fâhişe"* kelimesinden daha geneldir. Çünkü "el-ism", ister küçük, ister büyük, ister çok çirkin, isterse böyle olmayan bütün zararlı olan şeyleri içine alır. Bundan dolayı Yüce Allah, Necm Sûresi'nde *"muhsinîn"*'in (iyi kullar) sıfatları hakkında şöyle der: *"Ufak tefek kusurları dışında, büyük*

1007. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 103; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XVIII, 140; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, I, 402.

1008. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, III, 383.

1009. En'âm, 6/120.

günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlar..."[1010] Yüce Allah, A'raf ayetinde ise şöyle der: *"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi, Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."*[1011] Denilmiştir ki bu ayet, haram kılınan şeylerin küllî (tümel) esaslarını bir araya getirmiştir. İleride ayetin tefsirinde geleceği üzere haram kılınan şeyler, çirkinlik bakımından küçükten büyüğe doğru bir sıralama esası içinde yer almaktadır. Abdullah b. Mes'ûd'un merfû olarak zikrettiği bir hadis-i şerifte de kötülüklerin açığı ve gizlisi tabiri şöyle yer almaktadır: *"Allah'tan daha kıskanç hiçbir kimse yoktur. Bundan dolayı kötülüklerin açığını da, gizlisini de haram kılmıştır."*[1012]

5) ***"Ve Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın!"*** Yani Rabbinizin size olan emirlerinden okuyacak olduğum beşinci şey, Yüce Allah'ın -İslâm veya zimmet akdi ya da ahd veya isti'mân (eman halinde olması) sebebiyle- katledilmesini haram kıldığı bir cana kıymamanızdır. Ayetin genelliğine -harbî [1013] olanlar hariç- herkes dahildir.

Zimmî, muâhid ve müste'men "ahd" kelimesiyle ifade olunabilir. Muâhidin öldürülmesi ve kendisine eziyet edilmesi yasağı hususunda varid olan ifade "ahd" kavramına girer. Söz konusu yasağı ifade eden hadislerden birisi şöyledir: *"Kim bir muâhidi öldürürse, cennetin kokusunu alamaz. Oysa onun kokusu, kırk yıllık mesafeden alınır."*[1014] Bir başka hadis ise şöyledir: *"Dikkat edin! Her kim, Allah'ın ve Peygamber'inin zimmetini*[1015] *almış olan bir muâhidi öldürürse, Allah'ın zimmetini bozmuş demektir. Böyle bir kimse, cennetin kokusunu alamaz. Oysa cennetin kokusu elli yıllık mesafeden alınır."*[1016] Hadisi, Tirmizî rivayet etmiş ve hasen-sahih olduğunu söylemiştir. İbn Mâce ise Ebû Hüreyre hadisi olarak rivayet etmiştir.

Ayette geçen *"illâ bi'l-hakki"* ifadesi, -gerekli şartlara riayet etmek suretiyle kasten adam öldüren kimsenin (kısasen) öldürülmesi gibi- şer'an katle izin vermektedir.

"İşte bunlar, Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız." ***"Zâlikum"*** (*işte bunlar*) ifadesi, ayette şu ana kadar okunan beş vasiyete işa-

1010. Necm, 53/32.

1011. A'raf, 7/33.

1012. Buhârî, *Tefsir Sûre En'âm*, 7; A'râf, 2; *Tevhid*, 15; Müslim, *Tevbe*, 32, 33, 34, 35.

1013. Harbî: Müslümanlarla aralarında mütareke ve müsalaha bulunmayan gayr-i müslimlere ait ülke ahalisinden herbiri. Bkz: Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 140. (Çev.)

1014. Buhârî, *Cizye*, 5.

1015. Zimmet, ahd, eman, garanti, dokunulmazlık ve hak manalarına gelmektedir. (Çev.)

1016. Tirmizî, *Diyât*, 11; İbn Mâce, *Diyât*, 32, Mübarekfôrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, IV, 548.

ret etmektedir. Kelimenin içindeki *"lâm"*, işaret olunan emirlerin ne kadar ileri derecede hikmetlere, ahkâma, dünyevî ve uhrevî maslahatlara delalet ettiğini göstermek için gelmiştir. Ya da bunların cehalet ve cahiliyetin -özellikle de ümmîlikle birlikte olan cehaletin- düzenleyemeyeceği kadar ileri hikmetlere delalet ettiğini göstermek için gelmiştir.

"Vasiyyet", -etkisi umulan bir üslupla- insana bir iyiliği yapması veya kötülükten vazgeçmesi için emretmek, demektir. Bu kökten türeyen fiil, *"Evsâhu ve vassâhu"* şeklinde kullanılır. Râgıb'a göre *"vasiyyet"*, öğütle birlikte bir fiilin yapılmasının istenilmesinden ibarettir. Sülâsî kalıbından *"va-sa-ya"* fiilinin manası, *"va-sa-la"* demektir. *"Muvâsâtu'ş-şey'i"* demek, *"muvâsalatu'ş-şey'i"* demektir. *"Muvâsât"* kökü ise, -yağmur ve bitki gibi- faydalı olan şeye mahsustur. Arapçada *"vasâ'n-nebtu"* denilir ki manası bitkiler birbirine bitişti ve çok oldu, demektir. Yine bu kökten türeme olarak *"arzun vâsiyetu'n-nebâti"* tabiri vardır ki, bitkisi çok toprak demektir. İbn Dureyd, "va-sa-ya" kökünü bardaktan boşanırcasına yağan yağmuru anlatırken bir beytinde şöyle kullanmaktadır.

جون أعارته الجنوب جانباً   منها وواصت صوبه يد الصبا

"Bir yanına ödünç verdi güney rüzgârı zifiri karanlığı,
Çoğaldı tarafına saba rüzgârının eli verdi karanlığı."

Buna göre ayetin manası, işte bunlar size Allah'ın emrettikleridir. Çünkü bu emirler, yasak edileni terk etmekte ve emredileni yapmakta hayır ve menfaat olduğunu akletmeniz için sizleri hazırlamakta ve nefislerinize umut vermektedir. Çünkü verilen bu emirler, sağlıklı akılların en ufak bir düşünceyle anlayıp kavrayabileceği şeylerdendir, şeklinde olur. Ayette, bazı şeylerin zatı itibariyla güzel olduğuna ve insan akılının düşünmekle bunu kavrayabileceğine delil vardır. İnsan aklı bu güzelliği akledip kavradığında, o aklı bağlar ve kendisine muhalefet etmekten alıkoyar. Ayet, câhiliye Araplarının şirklerinin ve gerek sâibe ve gerekse başka şeyleri haram kılmalarının aklen hiç faydası olmayan şeyler olduğunu ve sağlıklı bakışların bunlarda hiçbir maslahat görmediğini üstü kapalı olarak anlatmaktadır.

6) *"Rüşd çağına erişinceye kadar yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın."* Yani Rabbinizin size haram ve vacip kıldığı hususlardaki emirlerinden olmak üzere okuyacak olduğum altıncı husus, işini üstlendiğinizde veya - vasisi ya da velisi vasıtasıyla bile olsa- kendisiyle muamele yaptığınızda yetimin malına sadece en iyi tutumla yaklaşmanızdır. En iyi tutum, yetimin malını korumak, parasını gelir getirici alanlara yatırmak, artırmak, onun çıkarına öncelik vermek, yetiştirilmesi ve eğitimi için geçimine ve is-

tikbaline uygun olacak şekilde malından harcama yapmaktır. Bir şeye yaklaşmayı yasak etmek, onu yasak etmekten daha beliğ ve daha vurguludur. Çünkü yaklaşmayı yasak etmek, o şeye götüren, ona ulaştıran sebepleri ve vesileleri ve o hususta tevile ihtimali olan şüpheleri yasak etmek demektir. Takva sahibi olan bir kimse, şüpheli durumlarda yetimin malına yaklaşmaktan kaçınır. Çünkü bunları yetimin hakkını yemek kabul eder, tamahkâr ve aç gözlü ise onun malına saldırır. Çünkü şüpheli şeyleri tevil ederek kendisine helâl olan şeylerden görür. Çünkü -onun teviline göre- bunun yetime hiçbir zararı yoktur ya da faydası zararından daha ağır basmaktadır. Yetimin malından bir vesileye dayanarak bir şey yemek, bu söylediğimize örnektir. Seçilen vesilede bir başka açıdan yetimin kârı söz konusudur. Yapılan iş öyle bir iştir ki, yetimin malını yiyen kimse olmasaydı yetim ne kâr ve ne de zarar edecekti! Nisâ Sûresi'nin baş tarafındaki mufassal ayetlerle, Bakara Sûresi'ndeki *"Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüz üstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız, (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir."*[1017] ayetini tefsir ederken yetimin malı ve bu malın onların geçimleri temin edilirken ve kendileriyle muamelede bulunulurken velinin malına karıştırılması meselesini incelediğimiz sırada söylediklerimiz, sözü daha fazla uzatmaya gerek bırakmamaktadır.[1018]

Yüce Allah'ın ***"Rüşt çağına erişinceye kadar"*** ifadesi, yetimin malına yaklaşma yasağının ve o yasaklıkta yetimin malı hakkında muamelede bulunmaktan mübalâğalı kaçındırmanın son sınırını ifade etmektedir. Ya da bu ifade, istisnanın ihtiva ettiği mananın son sınırını ifade etmektedir. Söz konusu istisna, yetimin malını -hatta kendisinden bile- koruma şeklindeki yasaklığın mukabilidir. Çünkü veli veya vasinin bir yetime malından herhangi bir kısmını saçıp savurmasına, döküp saçmasına ve israf etmesine izin verme hakkı yoktur. Ayette geçen *"bulûgu'l-eşudd"*, yetimin erginlik yaşına gelmesinden ve kendisini yetim veya sefih ya da zayıf olmaktan çıkaran kuvvete erişmesinden ibarettir. Dil bilimciler, *"uşudd"* kelimesi hakkında ihtilaf etmişler, kimi müfret (tekil) olduğunu söylerken, kimisi tekili olmayan veya olan çoğul bir kelime olduğunu söylemiştir. *Lisanu'l-Arab*'da denir ki; el-eşudd, bir kimsenin tecrübeyle elde edilmiş bilgiye ve marifete ermesi, demektir. Bu açıklama, bizim yaptığımız tefsire uygundur ya da bizim tefsirimizi destekleyen bir delildir. İbn Sîde'den rivayet olunuyor: Bir kimse, orta yaşlarına geldiğinde -ayetin deyimiyle- *"eşuddune ermiş"* demektir. Bu kelimenin lafzı ve manası hakkında dil ve şeriat âlimlerinden birçok görüş nakledilmiştir. Bu görüşler, eserin bir sayfasının üçte ikisine ulaşmaktadır.

1017. Bakara, 2/220.

1018. Daha fazla bilgi için bu ayetin tefsiriyle ilgili 2. ciltteki açıklamasına bakılabilir.

Özet olarak manayı vermek gerekirse; "uşudd"ün iki sınırı vardır. En aşağı mertebesi, kuvvet ve rüşt yaşının başlangıç noktasını oluşturan buluğ çağına ermedir. Sonu ise, kırk yaştır. Kırk yaş, "kuhûlet" denilen çağdır ki bu çağda insan hem tecrübe sahibi olur, hem de aklı tam olgun olur. Şa'bî der ki: Seleften İmam Mâlik ve başka âlimler, ayeti "ihtilâm oluncaya kadar...", şeklinde anlamışlardır. İhtilâm, genellikle onbeş yaşla onsekiz yaş arasında olur. Süddî der ki: el-Eşudd, otuz yaş demektir. Kırk ve altmış yaş diyenler de olmuştur. Altmış yaş diyen görüş, batıldır. Kırk yaş diyen görüş, Yüce Allah'ın *"Hattâ izâ beleğa erba'îne sene/Nihayet insan, güçlü çağına erip kırk yaşına varınca..."*[1019] ifadesinden alınmıştır. Fakat müfessirler, kırk yaş diyen görüşün burada isabetli olmadığını söylemişlerdir.

Ben de derim ki yetimin malına yaklaşma yasaklığından maksat, -hitabı velilere ve vasilere özel kılanların aksine- gerek vasiler ve gerekse başka insanların onun malına karşı her türlü tecavüzünü ve yemesini yasaklamadır. ***"Hattâ"*** kelimesinin yasaklığın son sınırı olarak ve *"eşudd"* kelimesinin de lugat manası olan bedenî ve tecrübelerle kazanılmış "aklî güç" yaşı olarak yorumlanmasının esprisi, asıl işte o zaman ortaya çıkar. Buluğ çağına yeni ermiş bir kimsenin görüşü zayıf ve tecrübesi az olur. Dolayısıyla böyle bir kimse çok aldanır. Bu asırda olduğu gibi câhiliye döneminde insanlar, materyalist fikir sahibi kimseler olup, kuvvetten başka bir şeye hürmet etmiyor ve hakkı sadece güçlülere tanıyorlardı. Bundan dolayı şeriat, iki zayıfın, yani "kadın"la "yetim"in haklarına riayet edilmesi hususunda mübalâğa etmiştir. O zamanlar insanın malını muhafaza ettiği kuvvet, aklî olgunlukla birlikte beden gücüydü. Aklî rüşt, sırf buluğ çağına ermiş olmakla nadiren hâsıl olur. Bu zamanda ise, malını ancak ahlâkı, aklı ve tecrübelerinde reşit olan kimseler muhafaza edebilir. Çünkü bu devirde, aldatma ve hile çoktur. Mısır'da mala varis olan gençlerin sefeh durumları darb-ı mesel haline gelmiştir. Zengin tabakanın çocuklarının çoğunluğu, aşırı şekilde şehvetlere dalmış bir haldedirler. Varisleri öldüğü zaman fasıklık dostları, onların simsarları ve kumar düşkünleri bu gençlere sokulmak üzere faaliyete geçmekte ve kaderine terk edilmiş birer fakir haline gelene kadara yakalarını bırakmamaktadırlar. Bu gençler düştükleri gaflet uykusundan kolay kolay uyanmamaktadırlar. Ancak aklın kemale erdiği ve hayatın birçok yükümlülüğünün tanındığı orta yaşa eriştiklerinde akılları başlarına gelmektedir. Genç, ancak bu yaşa geldiğinde çoluk-çocuk yapmayı düşünmeye başlamaktadır. Şeriat, yetimlerin mallarının kendilerine verilmesi için onların "hulm (ergenlik) çağı" ve "rüşt" yaşına ermelerini ve rüştlerinin malî muamelât alanında denenerek ortaya çıkmasını şart koşmaktadır. Çünkü Yüce Allah, *"Evlilik çağı-*

1019. Ahkâf, 46/15.

na gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılca bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin."[1020] buyurmaktadır. Bu hitap, yetimlerin velilerine ve vasilerinedir.

7) "Ölçü ve tartıyı adaletle yapın." Yani Rabbinizin emirlerine dair size okuyacağım yedinci husus, insanlardan ölçerek bir şey satın aldığınızda veya ölçerek onlara bir şey sattığınızda ölçeği, onlardan tartarak bir şey satın aldığınızda veya tartarak onlara bir şey sattığınızda tartıyı, adaletle yapmanızdır. Bütün bunlar, eksiksiz ve adaletle olsun. *"İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan yapan hilekârlar...* "dan olmayın.[1021] Yüce Allah, bu hilekârları (mutaffifûn), kendi isimleriyle başlayan sûrenin en başında "veyl" ve "helâk"le tehdit etmektedir. Bu, *"ölçüyü ve tartıyı adaletle yapma"* emrinin karşıtı olan yasaklıktır. Dolayısıyla bu yasaklık, o emrin ayrılmaz bir parçasıdır. Ayeti oluşturan cümle kısaca söylenmiş (mûcez) bir cümledir. Satarken ve satın alırken satıcı ve müşteri tarafından adalete riayet edilmesi gerektiğini ifade eden kelime, *"el-kıst"* kelimesidir. Buna göre ayetin manası, âdil kimseler olarak veya adalete riayet ederek ve onu tercih ederek ölçü ve tartıyı yapın! demek olur. *"el-kıst"* kelimesi, iki taraf olmasını ve kendisinin bu ikisinin arasını eşit bir şekilde bölmesini gerekli kılmaktadır. Bu kelime, insanın kendi nefsi için istediği şeyi, başkaları için de istemesinin gerektiğini göstermektedir. Günümüzde insanları Kur'ân'a uymaya davet edenler nerede, Kur'ân'ın bu emri nerede! Bizim ülkemiz gibi ülkelerde müşterinin ölçü ve tartı işlemini satıcıya bıraktığı ve kendisine güvendiği satıcı... Müşterisine satış yaparken malı tam olarak ölçen veya tartan ve böylece adalete riayet eden tüccar, neredeyse yüzde biri bile geçmez.

"Biz, herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz." Bu cümle, isti'nâfiye cümlesidir. Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapma emri dolayısıyla dindar ve muttaki olan kimselerin maruz kalacakları durumu açıklamak için getirilmiştir. Çünkü adaleti yerine getirmek çok çok hassas bir iştir ve her ölçülen ve tartılan malda tahakkuk edecek bir şey değildir. Ancak kuyumcu terazisi gibi dengenin bir tek tane veya daha küçüğüyle sağlandığı terazilerde mümkün olur. Tahıl, sebze ve meyve satışlarında buna riayet etmek büyük bir meşakkate yol açar ki takva sahibi bir kimsenin aklına bunun hikmetinin ne olduğu şeklinde bir soru gelebilir. İşte bu sorunun cevabı, Yüce Allah'ın hiçbir kimseye gücünün yettiğinden daha fazlasını yüklemeyeceği, herkese yüklenenin ancak sıkıntıya ve meşakkate düşmeden yapabileceği şey olduğudur. Yüce Allah, zikredilen yiyecek maddeleri ve benzeri şeyleri satın alan

1020. Nisâ, 4/6.
1021. Mutaffifîn, 83/1, 2, 3.

veya satan kimseleri bir tane veya bir miskal bile fazla olmayacak şekilde tartmakla yükümlü kılmamaktadır. Tam tersine satın alırken veya satarken ölçeği veya tartıyı örfe göre eşit olarak tutmakla yükümlü kılmaktadır. Şöylesine ki satanın veya satın alanın örfen geçerli bir fazlalık veya eksiklik yaparak karşı tarafa haksızlık yapmadığına inanması yeterlidir. Kolaylık, yükümlülüğün mükellefin gücüyle sınırlı olması, bunun mukabili olarak meşakkatin kaldırılmış olması ve güçlüğün olmaması, en güçlü esas olan hak ve adalet esasına dayalı olan bu şeriatın en büyük kaidelerindendir. Bu hususta insanların yaptıkları kanunların hiçbirisi şeriata eşit olamaz. Müslümanlar bu emre göre hareket etmiş olsalardı, muamelât işleri dosdoğru olur, aralarında güven ve emanet (güvenirlik) gelişip büyürdü. Ve Müslümanlar, kendileri dışındaki hilekârlara ve bozguncular karşı gösterilen bir örnek (hüccet) olurlardı. Müslümanların işleri bozulmuş, kendi nefislerine olan güvenleri azalmış, bunun yerini kendilerine göz diken yabancılara olan güven almışsa, bunun sebebi onların bu ve benzeri emirlere uymamalarıdır. Sonra da aralarından çıkan bazı cahiller, hezeyan içinde "Bizi geri bırakan ve başkalarının bizi geçmesine sebep olan dinimizdir." diyebiliyorlar!

Kur'ân, ibret ve ders alalım diye geçmiş kavimlerin başlarına gelenlerin haberlerine dair naklettiği kıssalarda Yüce Allah'ın, Şuayb'in (a) kavmini zulümleri ve bozgunculukları yüzünden -özellikle de ölçü ve tartıda hile yapmaları sebebiyle- helâk etiğini anlatmaktadır. Peygamberimiz (s) ölçü ve tartı âleti kullanan kimselere şöyle demektedir: *"Siz öyle bir işin başına getirildiniz ki, sizden önceki ümmetler bu yüzen helâk oldular."*[1022] Bu hadisi, Tirmizî İbn Abbas'tan merfû olarak tahric etmiştir. Hadisin senedinde zayıf bir ravi vardır. Tirmizî'nin ifadesine göre bu hadis, sahih bir senetle mevkuf olarak da rivayet olunmuştur. Başka muhaddisler ise, bunu teyit eden rivayetlerde bulunmuşlardır.

8) ***"Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun."*** Yani Rabbinizin emri olarak size okuyacağım sekizinci şey, bir şahitliği eda ederken ya da birisi hakkında hüküm verirken söz söylediğinizde o sözünüzde adaletli olmanızdır. Hakkında bu sözün söylendiği kişi, isterse size yakın birisi olsun!.. Adaletli olmak, ölçü ve tartı gibi fiillerde nasıl vacipse, aynı şekilde söylenen sözde de vaciptir. Çünkü insanların işleri ancak adaletli olarak söylenen sözlerle düzene girer. Adaletli olmak, medeniyetin belkemiği, mülkün temeli ve bütün toplumsal işlerinde beşer nizamının ana eksenidir. Bir mü'minin kendi akrabası diye veya başka bir düşünceyle hiçbir kimseyi kayırması caiz değildir. Yüce Allah, bu mücez emri Medenî iki ayetle ayrın-

1022. Tirmizî, *Buyû'*, 9; Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, VI, 32; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 36; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XI, 214.

tılı bir şekilde açıklamıştır. Bu ayetlerden birincisi, *"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun..."*[1023] ayeti, ikincisi ise *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun."*[1024] ayetidir. Dileyen, bu iki ayetin tefsirlerine bakabilir.

9) ***"Allah'ın ahdini yerine getirin."*** Yani, Rabbinizin size verdiği emirlerden okuyacak olduğum dokuzuncu emir, Allah'ın -ahdine aykırı olanı değil- O'nun ahdini yerine getirmenizdir. Burada geçen ***"ahd"*** kelimesi, Yüce Allah'ın peygamberlerinin diliyle insanlara emrettiklerine şamil olduğu gibi, akıl, duygu ve sağlam fıtrat vasıtasıyla onlara verdiklerine... İnsanların söz verdikleri şeylere ve şeriata uygun olarak hak hususunda birbirleriyle yaptıkları anlaşmalara da şamildir. Yüce Allah şöyle der *"Andolsun biz daha önce de Âdem'e ahit (emir ve nehiy) vermiştik."*[1025] Bir başka ayette ise şöyle der: *"Ey Âdemoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır demedim mi?"*[1026] İkinci örnek ayetin manasında olmak üzere bir başka ayette ise şöyle buyurur: *"Anlaşma yaptığınız zaman, Allah'ın ahdini yerine getirin."*[1027] Bir diğer ayette ise şöyle der: *"Ne zaman onlar bir anlaşma yaptılarsa, yine kendilerinden bir grup onu bozmadı mı?"*[1028] Yüce Allah, mü'minlerin sıfatları hakkında ise *"Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirirler."*[1029] der. Yüce Allah'ın emrettiği ve insanlara getirdiği ne varsa bunların hepsi, O'nun kullarına olan ahdidir. Yüce Allah'ın peygamberlerinden herhangi bir peygambere iman eden kimse, o peygambere iman etmekle, O'nun emrine ve yasağına sarılacağına ahdetmiş ve söz vermiş demektir. İnsanın nezir veya yemin ederek herhangi bir iyiliği yapmayı üstlenmesi, -Yüce Allah'ın münafıklar hakkında *"Onlardan kimi de, eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz sâlihlerden olacağız! diye Allah'a and içti. Fakat Allah lütfünden onlara (zenginlik) verince, onda cimrilik edip (Allah'ın emrinden) yüz çevirerek sözlerinden döndüler."*[1030] şeklinde ifade ettiği gibi- Rabbine verdiği bir ahit ve söz demektir. İnsanın devlet başkanına söz verip marufa uygun olarak itaat etmek üzere biat etmesi veya meşru bir işi yapmak üzere başkasına söz vermesi de böyledir. Sultan da başka devletlerle muahede (anlaşma) yapar. Bütün bunlar -masiyet olmadığı müddetçe- yerine getirilmesi

1023. Nisâ, 4/135.
1024. Mâide, 5/8.
1025. Tâ-Hâ, 20/115.
1026. Yâsîn, 36/60.
1027. Nahl, 16/91.
1028. Bakara, 2/100.
1029. Bakara, 2/177.
1030. Tevbe, 9/75.

gereken şeylerdir. Fakat bütün bunlar -Allah'ın adıyla yapılmadıkça veya Allah'ın adına yemin edilmedikçe- Allah'ın ahdinden sayılmaz. Allah'ın şeriatını uygulamak da O'nun ahdidir.

Ayette ***"evfû"*** fiilinin ma'mûlünün (tümlecinin) kendisinden önce gelmesi, belâgat inceliklerinden birisidir. Söz konusu takdim, burada hasr (sadecelik) manası ifade eder. Bazı müfessirler, bu "hasr"ı fark edemedikleri için söz konusu "takdim"i, sırf özel bir önem atfetmeden ibaret kılmışlardır ki dilde bir başka kelimeden önce zikredilen her kelimede temel kural zaten budur. Ancak bu, o müfessirler için bir acizlik anlamına gelir. Onları bu acizliğe "ahd" kelimesini vasâyâ (emirler), ya da -bu vasiyetlere öncelikle dahil olmak üzere- Yüce Allah'ın insanlara emrettiği her şey olarak tefsir etmeleri sevk etmiştir. Bu iki yaklaşımdan birincisi çürüktür, ikincisi ise kasırdır (eksiktir). Birincinin batıllığı şuradan kaynaklanmaktadır: Ahde vefa, verilmesi hedeflenen ve bir bir sayılan vasiyetlerdendir. "Ahde vefâ"nın özel bir manası vardır. Onun için bunu, bir önceki emrin aynısı kabul etmek doğru olmaz. İkinci yaklaşımın eksikliği ise, -diğer emirler için Kur'ân'dan zikrettiğimiz örnek ayetlerden dolayı- gayet açıktır. O halde "ahd" Yüce Allah'ın insanlar için getirdiği her şeye ve insanların O'nu razı edecek ve şeriatına uygun olacak şeylerden yapmayı üstlendikleri her şeye şamildir. Bunun karşıtı ise, Yüce Allah'ı razı etmeyen ahittir. Haram olan bir şeyi nezretmek... Haram olan bir şeyi yapmaya yemin etmek... Harbîlerle ve başkalarıyla ümmete zarar verecek, onların çıkarlarını yok edecek şeyleri yapmak veya bunun dışında başka masiyetleri işlemek üzere muahede yapmak, bu çeşit ahde örnektir. Yüce Allah'ın emrini sadece kendini razı edecek olan ahde vefa ile sınırlandırması, kendini gazaplandıracak olan bu son ahd çeşidini hüküm dışına çıkarmak içindir. Bu vasiyetin şanını yüceltmek için Buhârî-Müslim'de merfû olarak rivayet olunan Abdullah b. Amr hadisini vermekle yetineceğiz: *"Dört haslet vardır ki, her kimde bulunursa o kimse halis münafık olur. Her kimde de bunlardan bir haslet bulunursa, -o huydan vazgeçinceye kadar- o kimsede nifaktan bir özellik bulunur. (Bu özellikler şunlardır) Koşununca yalan söyler, söz verince sözünde durmaz, ahdettiğinde hıyanet eder ve birisiyle dava görünce haktan sapar."*[1031]

"İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti." Kıraat imamlarından Hamza, el-Kisâî ve Âsım'dan rivayeten Hafs, ***"tezekkerûn"*** kelimesini, *"zikr"* kökünde olmak üzere şeddesiz olarak *"tezekkerûn"* şeklinde okumuşlardır. Bunların dışındaki kıraat imamları ise *"tezekkür"* kökünden olmak üzere şeddeli olarak *"tezzekkerûn"* şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin aslı *"tetezekkerûn"* şeklindedir. Her iki fiilin manası, -bazılarının

1031. Buhârî, *İman*, 24; *Cizye*, 17; *Mezâlim*, 17; Müslim, *İman*, 106.

söyledikleri gibi- bir değildir. Çünkü aynı kökten türeyen kipler (sıygalar) özel manalar ifade ederler. Bunların bazılarında caiz görülmeyen şey, başka bazılarında doğru olabilir. Esasen *"zikir"*, bir şeyin manasının zihinde canlanmasına veya hatırlatılmasına denilir. Buna *"zikru'l-kalb/kalbin zikri"* denilir. Bunun yanında o manaya delalet eden lafza da "zikir" denilir. Buna da *"zikru'l-lisan"* (*lisanın zikri*) denilir. Zikir mecazen "ün" ve "şeref" manasına da kullanılır. Yüce Allah'ın *"Ve innehû zikrun leke ve li kavmike/Doğrusu Kur'ân, sana ve kavmine bir öğütür."*[1032] ifadesinde geçen "zikr" kelimesi bu manada (ün ve şeref) tefsir edilmiştir. "Zikr" kelimesi, "ilim" manasına da kullanılır. Kur'ân ve diğer ilâhî kitaplara bu manada olmak üzere "zikir" ismi verilmiştir. *"Fes'elû ehle'z-zikri in kuntum lâ ta'lemûne/Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorun."*[1033] "Tezekkür"e gelince; bunun manası, bir şeyi kalpte zorlamayla zikretmek veya o zikri defalarca yaparak o hususta derece derece yükselmek, demektir. Öğüt almaya da *"tezekkür"* denilir. Yüce Allah'ın *"Ve mâ yetezekkeru illâ men yunîb/Allah'a yönelenden başkası ibret almaz."*[1034] ayetiyle, *"Se yezzekkeru men yahşâ/Korkan öğüt alacaktır."*[1035] ayetinde geçen "tezekkür" bu manayadır. Kelimenin bu manada kullanımına dair Kur'ân'da örnek ayet çoktur. ***"İddikâr"*** kelimesi de bunun gibidir. Yüce Allah *"Fe hel min muddekir/Düşünüp ibret alan yok mu?"*[1036] buyurmaktadır. *"İddikâr"* kelimesi, "zikr" kökünden olup, "iftiâl" kalıbındandır. "İftiâl" kalıbı, "tefe'ul" kalıbına yakındır. "Tezekkerûn" ve "tezzekkerûn" şeklinde iki kıraatin var olmasının hikmeti, beliğ icaz kabilinden olmak üzere her iki kalıbın delalet ettiği manaları ifade etmektir.

Ayetin manasına gelince -tatbik edecek olan kimse için- bu ayette okunan, fayda ve menfaat boyutu çok uzak olan bu emirleri ve yasakları Yüce Allah, Kitabı'nda size emretmektedir. Umulur ki bunların içinde sizin yararınıza olan şeyleri kendi nefsinizde hatırlarsınız da (nefsî zikir) bu sizi o emirler ve yasaklar gereğince amel etmeye sevk eder. Ya da umulur ki bunları kiminiz kiminize öğreterek ve Yüce Allah'ın -*"Ve tevâsav bi'l-hakki ve tevâsav bi's-sabri/Birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler"*[1037] ayeti ve benzerlerinde emrettiği üzere- karşılıklı tavsiye ederek (lisânî zikir) hatırlatır. Burada nefiste zikir ve dil ile zikir çeşitlerinden her birinin bir açıklama yönü vardır. Şafii mezhebine ve İbn Cerîr'in bizce tercihe şayan olan görüşüne göre her iki manayı bir arada düşünmekte de hiçbir sakınca

1032. Zuhruf, 43/44.
1033. Nahl, 16/43.
1034. Mü'min, 40/13.
1035. A'lâ, 87/10.
1036. Kamer, 54/51.
1037. Asr, 103/ 3.

yoktur. Aynı şekilde bu ikisiyle, diğer kıraate göre "tezekkür"ün manalarının bir arada düşünülmesinde de herhangi bir sakınca yoktur. Bu kıraate göre mana şöyle olur: İşte Allah bunları sizlere emretti, umulur ki çok unutkan ve çok gafil olan ya da çok dünya meşgalesi olan kimseler, bu emirleri ve içlerinde bulunan maslahat ve menfaatleri, hatırlamak için kendilerini zorlarlar. Ya da umulur ki bu emirleri onlardan yararlanmak isteyen kimseler, ilgili ayetleri namazda ve namaz dışında okuyarak ve başka bir şekilde tekrar tekrar hatırlarlar. Veya umulur ki bunları duyan ve okuyan veya hatırlayan ya da kendilerine hatırlatılan kimseler bunlardan öğüt alırlar. Bu açıklama çeşitlerinden bazıları genel olup, her Müslümandan talep edilecekken, bazıları genel değil, özeldir.

10) ***"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır."*** Yani, Rabbinizin size emirlerinden olmak üzere okuyacak olduğum onuncu husus şudur: Sizi davet ettiğim bu dosdoğru din, kaynağı tatlı, içmesi kolay hanif şeriat... Bir parça aklı olan hiçbir kimsenin güzelliğine ve faziletine itiraz edemeyeceği bu emirleri ihtiva eden şu sûreden size okumak suretiyle davet ettiğim bu din ve şeriat... Ya da sizi kendisine davet ettiğim ve kendisi vasıtasıyla da size hayat verecek şeylere davet ettiğim şu Kur'ân... Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak, dünya ve ahiret mutluluğuna ermek için tuttuğum yolum ve rotamdır. Dosdoğru giden birisi olarak o yola işaret ediyorum, bu yolu tutan sapıtmaz, terk eden de doğru yolu bulamaz. O halde siz, sadece bu yolu tutun, bu yola aykırı ve birden çok olan başka yollara sapmayın. Çünkü o yollar, sizi Allah'ın yolundan ayırır. Çünkü bunun sonucunda her biriniz ayrı bir sapıklık yolu tutar ve tuttuğu o yol, kendisini helâke götürür. Çünkü haktan ayrıldıktan sonra sapıklıktan baka bir şey kalmaz. Nuru terk eden kimsenin önünde karanlıklardan başka bir şey olmaz. Ayette bu manadaki ***"sırat"*** kelimesi, Allah'a izafe edilmiştir. Çünkü o yolu koyan O'dur. Fâtiha Sûresi'nde ise aynı *"sırat"* kelimesi, bu yola davet eden ve onu tutan peygamberlere ve başkalarına izafe edilmiştir. Ancak doğru olanı, bu ayette "sırat" kelimesinin Hz. Peygamber'e izafe edilmiş olduğudur. Çünkü bu emirlerle insanlara hitap eden O'dur. *"Vasiyyet"* kökünün fiili ise Yüce Allah'a gaip zamiriyle isnat olunmuştur.

Bu toplayıcı emirde hakkı emirle onun mukabili olan batılı nehiy, bir araya getirilmiştir. Kıraat imamlarından Hamza ve el-Kisâî *"Ve enne hâzâ sırâtî"* ifadesindeki *"enne"*yi *"inne"* şeklinde okumuştur. Bunların dışında kalan diğer kıraat imamları ise *"enne"* okumuşlardır. Hemzenin kesreli okunması, cümlenin daha önce geçen bütün emirleri ve başkalarını kendisinde toplayan ana emri açıklayan isti'nâfiye cümlesi olması yaklaşımına dayanmakta-

dır. Hemzenin fethalı okunması ise cümle başında lâmu't-ta'lîl bulunduğu yaklaşımına dayanmaktadır. Bu takdirde şöyle denilmiş oluyor: Benim bu yolum doğru olduğu ve içinde hiçbir eğrilik bulunmadığı için, -eğer doğruluğu eğriliğe tercih ediyor ve hidayeti dalâletten üstün tutuyorsanız- bu yola uymalısınız.

İmam Ahmed, Nesâî, el-Bezzâr, Ebu'ş-Şeyh, -Sahihtir- değerlendirmesiyle Hâkim ve rivayet tefsiri yazan müfessirlerin çoğunluğu Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayet ediyorlar: Rasûlullah (s) eliyle yere bir çizgi çizdi ve *"Bu, Allah'ın dosdoğru olan yoludur."* dedi. Sonra bu çizginin sağına ve soluna birçok çizgi daha çizdi ve *"Bu yolların arasında, içinde şeytanın kendisine davet etmediği hiçbir yol yoktur."* dedi. Peygamberimiz (s) daha sonra *"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır."* ayetini okudu.[1038]

Abdurrezzâk, İbn Cerîr ve İbn Merdûye İbn Mes'ûd'dan rivayet ediyorlar: Bir adam İbn Mes'ûd'a gelerek "Doğru yol nedir?" diye sordu. İbn Mes'ûd şöyle cevap verdi: Muhammed (s) bizi onun en aşağı tarafında bıraktı. Bu yolun diğer ucu, cennettedir. Söz konusu yolun sağında yollar, solunda yollar vardır. Ve o yollarda kendilerine rastlayan kimseleri davet eden insanlar vardır. Her kim bu yolları tutacak olursa, o yol kendisini cehenneme götürür. Her kim de doğru yolu tutacak olursa, bu yol da kendisini cennete götürür.[1039]

İmam Ahmed, Tirmizî ve Nesâî, Nuvâs b. Sem'ân'dan merfû olarak rivayet ediyorlar: "Allah, doğru yolu bir meselle açıkladı. Sıratın (yolun) iki tarafında iki sûr vardır. Sûrlarda açık kapılar vardır. Kapılarda indirilmiş perdeler vardır. Yolun kapısı üzerinde bir davetçi vardır ve şöyle demektedir: Ey insanlar! Gelin! Tümünüz birden doğru yola girin. Dağılmayın ve doğru yoldan ayrılmayın. Bir davetçi de yolun içinden davet eder. İnsan, bu kapılardan herhangi birisini açmak istediği zaman davetçi ona, 'Yazık sana! Onu açma! Eğer onu açarsan içine girersin!'der. Bu misalde geçen "sırat" İslâm'dır. Yolun iki tarafındaki sûrlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Açık kapılar, Allah'ın koyduğu haramlardır. Yolun başındaki davetçi, Allah'ın kitabı'dır. Yolun üstündeki davetçi ise; Allah'ın her Müslümanın kalbine koyduğu nasihatçisidir."[1040]

Ayette Allah'ın yolu olan *"sırât-ı müstakîm"* tekil olarak, buna aykırı olan yollar da çoğul olarak *"subul"* şeklinde zikredilmiştir. Çünkü hak birdir, batıl

1038. Ahmed b. Hanbel, I, 465; Nesâî, *Vasâyâ*, 11.
1039. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, VIII, 89.
1040. Ahmed b. Hanbel, IV, 182; Tirmizî, *Edeb*, 76.

ise hakka muhalif olan olarak çoktur. Batıl olan yollar, gerek uydurulmuş, gerekse semavi olup tahrif ve neshedilmiş bütün batıl dinleri, bidatleri ve şüpheleri kapsamaktadır. Buradaki "subul" kelimesini, Mücâhid bu şekilde tefsir etmiştir. Ayrıca batıl yollar, -Nüvâs b. Sem'ân hadisinde ifade edildiği üzere- masiyetleri de ihtiva eder. Yüce Allah, hak olan yolda tefrikaya düşmeyi yasak etmektedir. Çünkü bir tek din açısından ayrılma ve dağılma, o dini mezheplere ve hiziplere bölme demektir. Her mezhebin taraftarının kendi mezhebinin ve her hizbin gönüllüsünün kendi hizbinin tarafını tutması ve ona destek çıkması, kendi hizbine muhalif olanı hatalı kabul etmesi, diğer hizbin taraftarlarını cehâlet ve dalâletle veya küfür ya da bidatle itham etmesi demektir. Dinin zayi ediliş sebebi işte budur. Çünkü din hakkında inmiş olan hakkı talep etme ilkesi bir yana bırakılmıştır. Zira her hizip ve grup, bizatihi hakka, onu ortaya çıkarmak için yardım almaya, -taassup ve taraftarlığa kaymaksızın- herhangi bir âlimin araştırmasından yararlanarak onun nasslarını anlamaya bakmıyor da, kendi mezhebini teyit etmeye ve onu, muhaliflerine üstün kılmaya bakıyor. Hakkın Yüce Allah tarafından sadece muayyen bir âlime ve ona tabi olanlara verilmiş olması mümkün değildir. Her bir araştırmacı âlim, hata edebileceği gibi isabet de edebilir. Bu husus, akıl, nakil ve icma ile sabit olan kesin bir husustur. Mezhep taassubu içinde olan ve mezheplere taassupla bağlı olan herkes, bu gerçeği kabul etmemektedir. Böyle olan bir kimse de tek hak olan Allah'ın yoluna tabi olmuyor demektir. Bu durum, onlarda gayet açık ve zahirdir. Çünkü böyleleri, Allah'ın Kitabı'na ve Peygamber'inin sahih sünnetine davet olundukları zaman bu iki kaynaktan yüz çevirir ve mezheplerine mensup olan herhangi bir kitap müellifinin sözünü bu iki kaynağa tercih ederler.

Sırat-ı müstakime tabi olmak ve o yolda tefrikaya düşmemek, hak ehlini birleştiren ve görüşlerini bir araya getiren bir unsur olduğu... Onları bir araya getirip, görüşlerini birleştirmek, hakkı muhafaza eden ve onu teyit edip hak taraftarlarını yücelten bir unsur olduğu için... Zikredilen şeylerle bu yolda tefrikaya düşmek, tefrikaya düşenlerin zaaf ve zillet içine düşmelerine ve haklarının zayi olmasına yol açtı. İşte bu tefrika sebebiyle geçmiş peygamberlerin tabilerinin başlarına takatsizlik, karşılıklı çatışma, zaaf ve hakkın zayi olması gibi şeyler geldi. Müslümanlar da onların yollarına karış karış ve kulaç kulaç uydular ve sonunda aynı zaaf ve güçsüzlük onların da başlarına geldi. Şimdi onlar, bundan acı duymakta ve kıvranıp durmaktadırlar. Yüce Allah'ın Kitabı'nda, Peygamberinin (s) hadislerinde, sahâbî ve tabiûnun haberlerinde yer alan uyarılar, onları bu duruma düşmekten caydırmadığı gibi, apaçık belânın başlarına gelmesine de mani olmamıştır. Müslümanlarla, daha önce geçen ümmetler arasında sadece iki noktada fark kalmıştır.

1) Kur'ân'ın en küçük bir değiştirmeden (tağyir) ve en ufak bir tahriften korunması ve daha önce hiçbir ümmette görülmedik biçimde nebevî sünnetin tespit edilmesi.

2) Peygamberimizin (s) müjdelediği üzere her zaman diliminde bir olan Allah'ın yoluna davet eden, hak üzere olan, amel ve hüccetle O'na tabi olan bir zümrenin var oluşu. Fakat bu zümre son asırlarda azalmıştır. İslâm açısından bütün salâh ve ıslah bunların çoğalmalarına bağlıdır. Yüce Allah'tan bu zamanda onların sayılarının artırmasını ve bize önder kılmasını niyaz ederiz. Çünkü ateş bacayı sarmıştır.

İbn Cerîr, tefsirinde Kur'ân'da yer alan *"Buna uyun. (Başka) yollara uymayın."* ayetiyle, *"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin."*[1041] ayeti ve benzeri ayetleri tefsir ederken şöyle demektedir: Yüce Allah, mü'minlere cemaate sarılmayı emretmekte, ihtilafa ve tefrikaya düşmelerini yasak etmekte ve kendilerinden önce geçen ümmetlerin birbirleriyle tartışma ve mücadele etmeleri neticesi helâk olduklarını haber vermektedir.[1042]

Bu meselenin denizinde daha önce uzun bir yüzmemiz oldu. Dileyen, ilgili yerlere bakıp açıklamalarımıza göz atabilir. Örnek olarak; "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; parçalanmayın."[1043] ayetinin ve sonrasının, *"Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Rasûl'e götürün."*[1044] ayetinin, *"Müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik."*[1045] ayetinin, *"Bugün size dininizi ikmal ettim."*[1046] ayetinin ve *"De ki: 'O'nun üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi fırkalara ayırıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter.'"*[1047] ayetinin tefsirine bakmak mümkündür. Bu ayetin tefsirinde bu ümmetin azabı, başka ümmetlerin bu ümmete karşı birbirlerini düşmanlığa çağırmaları ve dinde tefrikaya düşerek zaafa uğrayacakları hususunda uzun bir açıklama vardır.

6) Bu ayetlerin dışında başka ayetlerin tefsirine de bakılabilir. Söz konusu ayetler, bulundukları yerlerden ve bu tefsirin cüzlerinin fihristlerinden bulunabilir. Bu konu birkaç ayet sonra gelecek olan *"Dinlerini parça parça*

1041. Şûra, 42/13.
1042. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, V, 330, VIII, 88.
1043. Âl-i İmrân, 3/103.
1044. Nisâ, 4/59.
1045. Nisâ, 4/165.
1046. Mâide, 5/3.
1047. En'âm, 6/65.

edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur."[1048] ayetinin tefsiri yapılırken yeniden ele alınacaktır.

"İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti." Yani işte doğru olan hak yola uyma emri ve sapıklıklara ve eğri büğrü olan saçma sapan yollara sapma yasağı... Bu emir ve yasaklama, faydalı ve uzak hedefli olup anlatılamayacak büyük mutluluğa eriştiren şeyleri bünyesinde toplayan bir şeydir. Yüce Allah, bunları sizleri hazırlamak ve hazır hale getirmek için emrediyor. Çünkü bu emir ve yasaklara uyan herkesin, kendisini bedbaht edecek, dünya ve ahiret hayatında derecesini düşürecek şeylerden kaçınması umulur. Ebû Hayyân da şöyle der: Sırat-ı müstakim, bütün mükellefiyetleri bünyesinde bulunduran bir unsur olduğu için, Yüce Allah bu yola tabi olmayı emretti ve onun dışındaki yolları uymayı da yasak etti. Bu emri de cehennemden korunmak demek olan takva ile bitirdi. Çünkü Yüce Allah'ın yoluna tabi olan kimse, ebediyen kurtulur ve hiç bitip tükenmez olan mutluluğu elde eder.

Ben de derim ki, ayette geçen ***"takvâ"*** kelimesi, -türü ne olursa olsun- kaçınılan bütün genel ve özel zararları kapsar. Kur'ân'da ibadetler, muamelât, adap, savaş, sosyoloji kanunları, yemek ve içmek, birlikte yaşamak ve evlilik ve bunların dışında başka hususlarla ilgili çeşitli emirlerin ve yasakların bağlamında bu "takva" kelimesi zikredilir. Bu kelime, -daha önce açıkladığımız üzere- her geçtiği yerde o yerin durumuna göre tefsir edilir. Takva kelimesi burada, az önce sayılan bütün çeşitleri ihtiva eder. Çünkü kelime, şahsî ve toplumsal hidayet türlerinin tümünü ihtiva eden Yüce Allah'ın sırat-ı müstakimine tabi olma bağlamından gelmektedir.

Bu ayetten önceki ayetin "zikr" ve "tezekkür" kelimesiyle sona ermesiyle, bir öncesindeki ayetin "akl" kelimesiyle bitmesine işaret etmiştim. Söz konusu ayetleri tefsir ettikten sonra elimde bulunan tefsir kitaplarına bir göz attım. Gördüm ki Seyyid Şerif Cürcânî, bu üç ayetin son kısımlarının taşıdığı inceliklere (nükte) dair belâgat âlimlerinin söyledikleri şeylerden olmak üzere başka hiçbir âlimin söylemediği şeyleri söylemiş. İşte onun söyledikleri:

Birinci ayet (151. ayet), Yüce Allah'ın *"leallekûum ta'kilûn/Umulur ki düşünüp anlarsınız."* ifadesiyle sona ermektedir. Bu ayet ise (152. ayet), *"leallekum tezekkerûn/iyice düşünesiniz diye..."* ifadesiyle son bulmaktadır. Çünkü insanlar, şirke, çocuklarını öldürmeye, zinaya yaklaşmaya, dokunulması haram olan cana haksız yere kıymaya devam ediyorlardı. Sayılan bu fiillerden vazgeçmiyor ve çirkinliğini akl etmiyorlardı. İşte bunun üzerine Yüce Allah belki bu fiillerin çirkinliğini anlarlar da vazgeçerler diye onlara yasak getirdi.

1048. En'âm, 6/159.

Yetimlerin mallarının korunması, ölçü ve tartının düzgün tutulması, konuşurken adalete riayet edilmesi ve ahde vefaya gelince, bütün bunları yapıyorlar ve bu vasıfları taşıdıkları için övünüyorlardı. Bundan dolayı Yüce Allah, -unuturlarsa belki hatırlarlar diye- bunları emretti. Bu açıklamayı Şeyh er-Râzî yapmıştır. Râzî daha sonra şöyle der: "Ana-babaya iyilik etmek de ikinci olarak sayılan fiiller kabilindendir. Neden birinci grupta zikredildi?" diye soracak olursan ben bu soruya şöyle cevap veririm. İnsana verilen nimetler içinde en büyük nimet, Allah'ın verdiği nimettir. Bundan sonra ana-babanın nimeti gelir. Çünkü zahiren müessir olanlar onlardır. Terbiye nimetiyle küçükken helâk olmaktan korunma nimeti de ana-babadan kaynaklanır. Yüce Allah, kendisini inkârı yasak edince, bunun ardından ana-babanın nimetine nankörlük etmeyi de yasak etti. Böylece onların ana-babalarına karşı nankörlük etmediklerine göre, küfrü haydi haydi işlemeyeceklerine dikkat çekilmek istendi.

İmam Râzî der ki: Her bir ayetin Kur'ân'da yazıldığı şekilde bitmesinin sebebi şundandır: Birinci ayette (151. ayet) zikredilen beş mükellefiyet açık ve nettir. Onun için bunların akledilmesi ve anlaşılması gerekli olmuştur. Bu ayette zikredilen dört mükellefiyet ise gizli ve kapalı şeylerdir. Bunlar hakkında insanın mutedil bir konuma gelebilmesi için anlama gayreti sarf etmesi (içtihat) ve çok çok düşünmesi gerekir ki bu da tezekkürdür.

Âlûsî der ki: Denilebilir ki ilk mükellefiyetler (151. ayette zikredilen mükellefiyetler) "nehiy" (yasaklama) kipiyle ifade edilmiştir. Nehiy, menetmek manasındadır. İnsanoğlu yasaklara karşı aşırı istekli olur. Dolayısıyla bu kiple verilen emrin sebebinin içinde men ve engelleme iması olan bir ifadeyle açıklanması uygun düşmüştür. Bu, diğer mükellefiyetlerin (152. ve 153. ayette zikredilen mükellefiyetler) aksine bir durumdur. Çünkü onların çoğunluğu, emir kipiyle verilmiştir. Emir kiplerinde men etme, -nehiy kiplerinde olduğu gibi- açık ve net değildir. Bundan dolayı emir kipinde talebi pekiştirecek unsurlar gelmiş ve ifadeye mübalağa katılmıştır. Böylece insanın söz konusu emirleri işlemeye devam etmesi ve -eğer unutmuşsa- hatırlaması amaçlanmıştır. Bu incelik üzerine düşünmek gerekir.

Şanı yüce olan Allah'ın bu vasiyetlerini (emirleri), Suyûtî'nin *ed-Durru'l-Mensûr*'undan naklen bu konuda varit olan hadislerle bitirmek istiyoruz.

-Hasendir- değerlendirmesiyle Tirmizî, İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, Taberânî, Ebu'ş-Şeyh, İbn Merdûye ve *Şuabu'l-İmân*'da Beyhakî, İbn Mes'ûd'dan rivayet ediyorlar: Muhammed'in üzeri mühürlü vasiyetine bakmaktan memnun olan kimse şu ayetleri okusun: *"De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım... Umulur ki düşünüp anlarsınız."*

Abd b. Humeyd, İbn Ebî Hâtim, Ebû'ş-Şeyh, İbn Merdûye ve -sahihtir- değerlendirmesiyle el-Hâkim, Ubâde b. es-Sâmit'ten rivayet ediyorlar: Peygamberimiz (s) *"Bu üç ayet üzerine bana hanginiz biat eder?"* diye sordu ve 151. ayetten 153. ayetin sonuna kadar okudu. Sonra şöyle devam etti: *"Her kim bu ayetlerdeki emir ve yasakları yerine getirirse, onun ecri Allah'a aittir. Her kim bunlardan herhangi birisini eksiltir de Allah onu dünyada yakalarsa bu onun cezası olur. Kimi de ahirete ertelerse, onun işi Allah'a kalmıştır. Dilerse cezalandırır, dilerse affeder."*

Abd b. Humeyd, Ebû Ubeyd ve İbnu'l-Münzir, Münzir es-Sevrî'den rivayet ediyorlar: er-Rabî' b. Haysem bana dedi ki: "Muhammed'den (s) gelen mühürlü bir sayfa alman seni sevindirir mi?" Ben "Evet." dedim. Bu cevabım üzerine En'âm Sûresi'nin son kısmından *"De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım... Umulur ki düşünüp anlarsınız."* ayetlerini sonuna kadar okudu.

Ebû Nuaym ve el-Beyhakî rivayet ediyorlar. Her ikisi de *ed-Delâil*'de Ali b. Ebî Tâlib'den naklediyorlar: Yüce Allah, Peygamber'ine (s) kendisini Arap kabilelerine takdim etmesini emredince, Peygamberimiz (s) Mina'ya çıktı. Beraberinde Ebû Bekir'le ben de vardım. Ebû Bekir nesep âlimiydi. Peygamberimiz (s) Mina'da halkın kaldıkları yerlerin ve çadırlarının önünde durup, onlara selam verdi, onlar da selâmını aldılar. Aralarında Mefrûk b. Amr, Hâni b. Kubaysa, el-Musennâ b. Hârise, en-Nu'mân b. Şureyk gibi kimseler vardı. Onların içinde Ebû Bekre en yakın olanı Mefrûk'tu. Mefrûk, dile vâkıf olma ve meramını açıklama itibarıyla orada bulunanlardan daha üstündü. Mefruk, Peygamberimize (s) dönerek sordu: "Ey Kureyşli! Neye davet ediyorsun?" Peygamberimiz (s) şöyle cevap verdi:

"Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına, bir olan Allah'ın hiçbir ortağının bulunmadığına, benim Allah'ın elçisi olduğuma şehadet etmeye, beni barındırmaya, bana destek olmaya ve beni korumaya davet ediyorum. Bunları yapın ki Yüce Allah'ın bana emrettiği hakkını ifa edeyim. Kureyş Allah'ın emrine karşı aralarında birleşti, O'nun Peygamberini yalanladı, batıla saparak hakka ihtiyaç duymadı, övgüye layık ve hiçbir kimseye muhtaç olmayan Yüce Allah'tır." Mefrûk tekrar sordu: "Başka neye davet ediyorsun, ey Kureyşli?" Peygamberimiz En'âm Sûresi'nin 151. ayetinden başlayarak 153. ayetin sonuna kadar okudu. Mefrûk dedi ki: "Başka neye davet ediyorsun ey Kureyşli? Vallahi, bunlar yeryüzü sakinlerinin kelamı değildir. Onların kelâmlarından olsaydı biz onu anlardık." Bunun üzerine Peygamberimiz (s) *"Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.*

O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."[1049] ayetini okudu. Bunun üzerine Mefrûk şöyle dedi: Ey Kureyşli! Vallahi sen en yüksek ahlâka ve güzel amellere davet ediyorsun. Seni yalanlayan ve sana karşı aralarında birleşen kavim iftira atmıştır. Hâni b. Kubaysa da, "Ey Kureyşli! Dediklerini duydum. Sözlerini güzel buldum. Söylediklerin hoşuma gidiyor." dedi. Daha sonra Peygamberimiz (s) şöyle dedi: *"Çok geçmeden Allah size onların ülkelerini ve mallarını bahşedecektir."* -Peygamberimiz (s) bu sözüyle Pers topraklarını ve Kisrâ'nın nehirlerini kastediyordu- *"Kızlarını size cariye yapacak. Allah'ı tespih edip, yüceliğini ve eksiklikten münezzeh olduğunu ikrar (takdis) edecek misiniz?"* Bu soru üzerine Nu'mân b. Şureyk şöyle dedi: "Allah için istediklerin senindir ey Kureyşli!" Bunun üzerine Peygamberimiz (s) *"Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Allah'ın izniyle, bir davetçi ve nur saçan bir kandil olarak (gönderdik)."*[1050] ayetini okudu.[1051]

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُم بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ ﴿154﴾ وَهَٰذَا كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿155﴾ أَن تَقُولُوا إِنَّمَا أُنزِلَ الْكِتَابُ عَلَىٰ طَائِفَتَيْنِ مِن قَبْلِنَا وَإِن كُنَّا عَن دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ ﴿156﴾ أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ ﴿157﴾

154. Sonra iyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayete erdirmek ve rahmet etmek maksadıyla Musa'ya da kitabı (Tevrat'ı) verdik. Umulur ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına iman ederler.

155. İşte bu (Kur'ân), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona uyun ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin.

156. "Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere ve Hıristiyanlara) indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik." demeyesiniz diye,

---

1049. Nahl, 16/90.

1050. Ahzâb, 33/45, 46.

1051. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr,* III, 381-383. (Beyrut, 1414 Baskısı).

157. Yahut, "Bize de kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk!" demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik). İşte size de Rabbinizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi. Allah'ın ayetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir? Ayetlerimizden alıkoyanları, alıkoymalarından ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.

Bu ayetlerden önceki üç ayette (151, 152, 153) yer alan on emir, Yüce Allah'ın dosdoğru dininin gerçekliğine, sırat-ı müstakimine uymanın gerekliliğine edebî hüccetlerindendir. Yüce Allah, bu hüccetleri, bundan önce zikredilen ve dinin esaslarını desteklemek, inatçı ve şüphecilerin ortaya attıkları şüpheleri çürütmek için getirilen aklî hüccetlerin ardından getirdi. Sûrenin hüccetleri ve açıklaması, bunlarla tamama erince, burada ihtiva ettiği hidayet çerçevesi içinde Kur'ân'ın mertebesine, ona tabi olmanın gerekliliğine ve müşriklerin bildikleri şeyle mazeretlerinin ellerinden alındığına dikkat çekmek güzel ve isabetli oldu. Çünkü müşrikler, -eğer ona tabi olmazlarsa- bilmedikleri ve kendilerine peygamber göndermediği için sapıklığa düştükleri şeklinde Allah katında hiçbir mazeret ileri süremeyeceklerdir. Söz konusu uyarıya, hatırlatmaya ve onları mazeretsiz bırakmaya, Arap müşrikleri nezdinde meşhur olan kitaplardan ihtiva ettiği şeriat ve yol itibarıyla Kur'ân'a benzeyen bir kitabın zikriyle giriş yapıldı. Bu kitap, Musa'nın (a) kitabıdır. Yüce Allah, şöyle dedi:

"Sonra iyilik edenlere (nimetimizi) tamamlamak, her şeyi açıklamak, hidayete erdirmek ve rahmet etmek maksadıyla Musa'ya da kitabı (Tevrat'ı) verdik. Umulur ki, Rablerinin huzuruna varacaklarına iman ederler." Bu ve başka sûrelerde daha önce -aralarındaki benzerliğin hatırlatılması için- Tevrat ve Kur'ân bir arada zikredildi. Çünkü Araplar, kendilerine mücavir olan Yahudilerin Tevrat isminde bir kitaba sahip olduklarını, Musa adında bir peygamberlerinin olduğunu ve onların ilim ve şeriat sahibi kimseler olduklarını biliyorlardı. Aralarında aklı başında olan bazıları, Yahudilere verildiği gibi Araplara da verilmesini temenni ediyorlar ve "Kendilerine onların kitabı gibi bir kitap gelecek olsa, onlardan daha çok doğru yolda olacaklarını ve daha fazla yararlanacaklarını" söylüyorlardı. Sebebi, kendilerinin zekâ, akıl ve âlicenaplık açısından onlardan daha üstün olduklarına inanmalarıydı.

Fakat müfessirler, bu ayetin neden -ma'tûfun bihle (atfedilen) ma'tûfun aleyh (üzerine atıf yapılan) arasında zaman bakımından sonralığa delalet eden- ***"summe"*** edatıyla başladığını açıklarlarken ihtilafa düşmüşlerdir. İbn Cerîr, bu cümlenin ***"qul/de ki"*** kelimesinin hazfiyle *"Qul teâlev etlu mâ*

harrame rabbukum aleykum/De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım... Umulur ki düşünüp anlarsınız." ayeti üzerine atfedilmiş olduğu kanaatine varmıştır. Buna göre ifadenin takdiri şöyledir: Ey Peygamber! Şu insanlara de ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını ve neleri emrettiğini okuyayım. Bunlar şu şu emir ve yasaklardır. Sonra da onlara bizim Musa'ya kitap verdiğimizi söyle ve bildir... Zemahşerî ise bu cümlenin iltifat sanatıyla *"vassâkum"* fiili üzerine atıf olduğu kanaatine varmıştır. Zemahşerî, bu kanaatini ayette yer alan emirlerin (vasâyâ) eski olduğu ve Yüce Allah'ın bunları bütün peygamberlerin diliyle bütün ümmetlere emrettiği düşüncesine dayandırmıştır. Bu yaklaşıma göre ifadenin takdiri şöyle olur: *"Zâlikum vassâkum bihî/Bunlar, peygamberlerin diliyle size emrettiği şeylerdir." "Summe âteynâ Mûse'l-Kitâbe/Sonra Musa'ya kitabı verdik."* Bu takdir, ifadenin dizilişi açısından bir önceki takdirden daha uzaktır. Bu yaklaşımı, Musa'ya ayette geçen manada on emrin verilmesinden sonra kitabın verildiği şeklinde açıklamak da mümkündür: Musa'ya verilen kitapta ibadet ve şer'î muamelat ahkâmı vardır. Tevrat'ın bu durumu, Kur'ân'ın tafsilî hükümlerinin bu emirlerden sonra Medenî sûrelerde gelmesi durumuna benzer. Hâfız İbn Kesîr, İbn Cerîr'in görüşünü aktardıktan sonra "Bu görüş, üzerinde tartışmaya müsaittir." diyerek eleştirel yoruma tabi tutar ve sonra da şöyle der: Buradaki "summe" edatı, tertip (sıralama) ifade etmek için değil, bir ihbârî cümleyi bir diğer ihbârî cümle üzerine atfetmek içindir. İbn Kesîr, bundan sonra görüşünü desteklemek için şairin şu beytini delil olarak gösterir:

قل لمن ساد ثم ساد أبوه   ثم قد ساد قبل ذلك جدُّه

"De ki; bey olana, sonra da babası bey olana
Sonra da -bundan önce- dedesi bey olana!"
İbn Kesîr sonra şöyle devam eder:

Burada Yüce Allah, Kur'ân hakkında *"Ve enne hâzâ sırâtî mustakîmen fettebiûhu/Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun."*[1052] deyince, bu emir üzerine Tevrat'ın methini atfetti. Yüce Allah, çoğunlukla bu iki kitabı bir arada zikreder. Birkaç örnek verelim:

"Ondan önce de rahmet ve rehber olarak Musa'nın kitabı vardır. Bu (Kur'ân) da, zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap lisanıyla indirilmiş, doğrulayıcı bir kitaptır."[1053]

1052. En'âm, 6/153.
1053. Hûd, 11/17.

Bir diğer örnek şu sûrenin başında yer alan[1054], *"De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?"*[1055] ayetiyle,. devamında yer alan *"Bu (Kur'ân) Ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır."*[1056] ayetidir.[1057]

İbn Kesîr, iki kitabın bir arada zikredilmesine dair başka örnek ayetler de zikretmektedir.

Söz konusu atıf ve bunun "summe" edatıyla yapılması hususunda getirilen açıklamaların en güzeli, budur. Biz, bunu en anlaşılabilecek şekilde özetledik. Adı geçen bu müfessirlerden sonraki dönem müfessirleri, onların görüşlerini kısaltarak nakletmişler ve son derece zorlama ifadelerle takdim etmişlerdir. Nitekim İbn Kesîr, İbn Cerîr'in görüşünü öyle bir icaz içinde nakletmiştir ki, İbn Cerîr'in ne demek istediği koyb olup gitmiştir. Sonra da "Bu görüş, üzerinde tartışılmaya müsaittir." demiş, ancak hangi yönden tartışılır olduğunu açıklamamıştır. İbn Kesîr, "summe" edatının, ihbârî cümlenin ihbârî cümle üzerine atfı için kullanılan bir edat olduğu görüşünü tercih etmiştir. Bir başka ifadeyle, -İbn Cerîr'in kabul ettiği gibi- "summe"nin inşâî cümlenin[1058] inşâî cümle üzerine atfı için kullanılan bir edat olmadığını söylemiştir. Fakat ihbârî cümle bir başka ihbârî cümle üzerine atfedilirken "summe" edatıyla atfedilirken, -inşâî cümleyle, müfredin atfında olduğu gibi- tertibe (sıralamaya) riayet edilir. Ancak tertip, bazen zaman itibarıyla, bazen de cümle içinde zikredilme ve bir şeyden bir başkasına intikal itibarıyla olur. Nitekim *"Allah sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yarattı, sonra ondan da eşini yarattık."*[1059] ayetinde yer alan "summe"nin böyle bir tertibi ifade ettiği söylenmiştir. Aynı şekilde İbn Kesîr'in yukarıda örnek olarak verdiği beyitte de tertip (sıralama) vardır. Beyitte, övülen kimsenin ailesinde beyliğin dededen toruna doğru yükselerek (terakki) sırayla geçtiği ifade edilmektedir. Çünkü şairin ifadesinden beyliğin, övülen kişiden önce babasında, sonra -babadan önce de- dedesinde olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer nokta da şudur: *"Âteynâ Mûse'l-Kitâbe"* cümlesi, fiil cümlesidir. *"Ve enne hâzâ sırâtî mustakîmen"* cümlesi hakkında ise iki kıraat söz konusudur. Bu iki kıraatin birine göre cümle, isim cümlesidir. Bu yaklaşım, "elif-nûn"u "inne" şeklinde

---

1054. İşaret edilen iki ayet, sûrenin başında değil, ortasındadır.

1055. En'âm, 6/91.

1056. En'âm, 6/92.

1057. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 191.

1058. Sözü söyleyene; o, bu sözünde doğrudur veya yalancıdır diyemeyeceğimiz cümlelere inşâî cümle denir. Bkz: Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, s. 193.(Çev.)

1059. Zümer, 39/6

okuyanların kıraatine uygundur. Diğer kıraate göre ise cümle, inşâî cümledir. Bu da -daha önce geçtiği üzere- "elif-nûn"u "enne" şeklinde okuyanların kıraatine uygundur. O halde İbn Kesîr, nasıl olur da fiil cümlesinin inşâî cümle üzerine atfını, doğruluğunda ve Kur'ân'a layık fesahatinde hiçbir tartışmaya mahal olmayan bir doğru olarak kabul edebilir? Sonra da inşâî cümlenin yine inşâî olan bir başka cümle üzerine atfının tartışılabileceğini, bunun açıklama ve tevile hiçbir ihtiyacı olmadığını kesin bir dille söyleyebilir? İnsafla söylemek gerekirse, İbn Cerîr'in ifadesinde -"qul" kelimesinin takdirinden başka- zevk-i selim sahibi bir kimsenin dikkatini çekecek herhangi bir incelik yoktur. Fakat İbn Cerîr'in karinesi açıktır. İbn Kesîr'in söyledikleri içinde en güzeli, aralarındaki benzerlikten dolayı Kur'ân'la Tevrat'ın tekrar tekrar bir arada zikredildiğinin hatırlatılmasıdır. Kur'ân'la Tevrat arasındaki benzerlik ise, her iki kitabın kâmil bir şeriatı ihtiva etmeleridir. İncil'le Zebur ise böyle değildir. Bilakis, İncil'in büyük bir kısmı öğüt ve darb-ı mesel, Zebur'unki ise, övgü ve Allah'a münacattır.

Kur'ân'la Tevrat arasındaki benzerlikten birisi de bundan önceki üç ayette (151, 152, 153) geçen dokuz veya on emir ve bunların İsrâ Sûresi'nde geçen benzerlerinin Mekke'de inen ilk hükümler olmasıdır. Daha sonra Medenî sûrelerde ise ibadet ve muamelat hükümlerine dair her şey ayrıntısıyla verilmiştir. Tıpkı meşhur on emrin, diğer medenî hükümlerin ayrıntısıyla verilmesinden önce dinin esaslarına dair Hz. Musa'ya ilk inen esaslar olması gibi... Kur'ân'ın emirleri, manaları daha çok toplayıcıdır. Bu emirler, ayrıntısıyla ele alındığında 10'a ulaşmaktadır. Ka'bu'l-Ahbâr'dan rivayet olunduğuna göre, En'âm Sûresi'nin burada zikredilen emirleri, Tevrat'taki emirlerin aynısıdır. Ancak doğru olanı, az önce söylediklerimizdir. Şimdi buraya Tevrat'ta yer alan on emri, Çıkış Bölümü 20. baptan aktaralım ki söylediklerimizin doğru olduğu ve Kâ'b'ın Müslümanları nasıl aldattığı anlaşılsın.

"Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkaran Allah'ın Yehova benim.

1) *Karşımda başka ilâhların olmayacaktır.*
2) *Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın. Onlara eğilmeyeceksin; ve onlara ibadet etmeyeceksin; çünkü ben, senin Allah'ın Rab, benden nefret edenlerden babalar günahını çocuklar üzerinde, üçüncü nesil üzerinde ve dördüncü nesil üzerinde arayan, ve beni seven ve emirlerimi tutanların binlercesine inayet eden, kıskanç bir Allah'ım.*
3) *Allah'ın Rabbin ismini boş yere ağza almayacaksın; çünkü Rab kendi ismini boş yere ağza alanı suçsuz tutmayacaktır.*

4) *Sebt gününü takdis etmek için onu hatırında tut. Altı gün işleyeceksin, ve bütün işini yapacaksın; fakat yedinci gün Allah'ın Rabbe Sebttir; sen ve oğlun ve kızın, kölen ve cariyen ve hayvanların ve kapılarında olan garibin, hiç bir iş yapmayacaksın; çünkü Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı, ve yedinci günde istirahat etti, bunun için Rab Sebt gününü mübarek kıldı, ve onu takdis etti.*
5) *Babana ve anana hürmet et, ta ki, Allah'ın Rabbin sana vermekte olduğu toprakta ömrün uzun olsun.*
6) *Katletmeyeceksin.*
7) *Zina etmeyeceksin.*
8) *Çalmayacaksın.*
9) *Komşuna karşı yalan şehadet etmeyeceksin.*
10) *Komşunun evine tama etmeyeceksin; komşunun karısına, yahut kölesine, yahut cariyesine, yahut öküzüne, yahut eşeğine, yahut komşunun hiçbir şeyine tama etmeyeceksin."*[1060]

Kur'ân ve Tevrat'taki emirlerin tümü Yüce Allah'ın bütün peygamberlerinin dillerinde dininin esasları olduğu için, *Keşşâf*'ın ayetin bu ifadesinin "vassâkum" fili üzerine atıf olduğu yolundaki ifadesinin, - ayete sadece lâfız yönünden bakan kimse, zorlama kabul etse bile- mana açısından daha doğru olduğuna hükmettik. Zemahşerî'nin görüşünü Yüce Allah'ın Şûrâ Sûresi'nde geçen şu ifadesi de teyit etmektedir: "*...diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı.*"[1061] Yüce Allah'ın bu ayette zikri geçen peygamberlere ve başkalarına emrederek ortak din kıldığı hususlar, tevhid, faziletlerin esasları ve zikri geçen çirkin fiillerle, münker fiillerden başkası değildir.

Yüce Allah bu Şûra ayetinde daha sonra "*Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin.*" buyurmaktadır. Tıpkı En'âm Sûresi'ndeki verdiği emirlerin son kısmında "*(Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.*"[1062] buyurduğu gibi... İşte bu benzerlik sayesinde verilen emirlerin muhatabının kendilerine peygamberlerin en sonuncusunun gönderildiği tüm insanlık olduğu ve bundan maksadın da Şûra ayetinde işaret olan husus olduğu görüşü güç kazanmaktadır.

Yüce Allah'ın "*...temâmen ale'llezî ahsene*" ifadesinin manası, -en son inen Kur'ân ayetlerinden birisinde "*Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize ni-*

1060. Eski Ahid, Çıkış, 20/2-17.
1061. Şûra, 42/13.
1062. En'âm, 6/153.

metimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."[1063] dediği üzere- Musa'ya güzelce tabi olan ve onun yolundan gidenlere nimeti ve ikramı tamamlamak için kitabı (Tevrat'ı) verdik, demektir. Ayete şöyle mana verenler de olmuştur: Biz, Musa'ya kitabı (Tevrat'ı), iyiliğine ve itaatine karşılık olarak veya ona yapılan ihsanı tamamlamak üzere - *"Nasihat ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini onun için levhalarda yazdık."*[1064] ayetinde olduğu gibi- tam, kâmil ve ihtiyaç duyduğu şeriatı içinde toplayan bir kitap olarak verdik.[1065]

Bu iki takdirden birincisi İbn Kesîr'e aittir. İbn Kesîr bu ayeti, *"Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince; Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti."*[1066] ayetiyle birlikte, *"Sabrettikleri ve ayetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten rehberler tayin etmiştik."*[1067] ayeti kabilinden saymaktadır. İbn Kesîr, ikinci takdirin İbn Cerîr'e ait olduğunu söylemektedir. Bu yaklaşıma göre ayetin başındaki *"Ellezî huddum kellezî hâdû/(batıla) dalanlar gibi siz de daldınız."* [1068] ayetinde olduğu gibi, mastariyedir. Abdullah b. Revâha'nın şu beyti de bu kabildendir.

وثبت الله ما آتاك من حسن   في المرسلين ونصراً كالذي نصروا

"Sana verdi tüm güzellikleri peygamberler içinde Allah,
Zafer bahşetti, muzaffer oldun onlar gibi sen de billâh!"[1069]

Çünkü örnek beyitteki *"kellezî nasarû"* ifadesindeki *"ellezî"*de mastariyet manası ifade eder. Ancak bizim ilk başta yaptığımız takdir, tekellüf ve zorlamadan daha uzaktır.

Yüce Allah'ın ***"...tafsîlen likulli şey'in/herşeyi açıklamak"*** ifadesi ise, kendi alanında genellik ifade eder. Buna göre mana, ibadetler, sosyal muamelat, ukûbât (cezalar) ve savaş gibi şeriat ahkâmına dair her şeyi ayrıntısıyla açıklayıcı olarak, demek olur. ***"...huden ve rahmeten"*** ise, hidayet alâmetlerinden bir alâmet ve yoluna giren kimselere rahmet sebeplerinden bir sebep olarak, demektir. ***"...leallehum bi likâi rabbihim yûkinûn"*** Yani Yüce Allah kitabı Musa'ya zikredilen özellikleri taşıyan bir kitap olarak verdi. Ta ki Musa, bu

---

1063. Mâide, 5/3.
1064. A'raf, 7/145.
1065. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 191.
1066. Bakara, 2/124.
1067. Secde, 32/24.
1068. Tevbe, 9/69.
1069. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 192.

kitapla kavmini keramet yurdunda Allah'a kavuşmaya iman etmeye hazır hale getirsin ve onları bu imanı umma makamına getirmiş olsun. Çünkü Yüce Allah, o keramet yurdunu vahyine uyan mü'min kulları için hazırlamıştır.

"İşte bu (Kur'ân), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır." Yani size okunan bu Kur'ân, değeri yüksek bir kitaptır. ***"Kitabun"*** kelimesinin nekire kılınması, şanını yüceltmek içindir. Onu, Tevrat'ı Musa'ya indirdiğimiz gibi indirdik. Bu Kitab, bütün hidayet vesilelerini bünyesinde taşıyan bir kitaptır. Bu vesileler, değişmez, sürekli, artan ve Musa'nın kitabından daha fazla olan vesilelerdir. ***"Mubârekun"*** kelimesi, *"bereket"* kelimesinden türemedir. Bereket, hayırda ziyadelik ve nema demektir. Bazı bilginlere göre kelime *"birketu'l-mâi/su birikintisi"* tabirinden türemedir. Başka bazı bilginlere göre ise *"bereke'l-ba'îru/deve yere çöktü."* tabirinden türemedir. Biz daha önce Kur'ân'ın diğer ilâhî kitaplara göre meziyetlerini açıklamıştık. ***"Ona uyun ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin."*** Yani Kitab'ın size hidayet ettiğine uyun, yasak ettiğinden ve uyardığından kaçının ki Yüce Allah'ın rahmeti sizin için dünya ve ahirette umulan bir şey olsun. Çünkü Kitab, -biraz sonra neden indirildiğinin sebebi açıklanırken açıkça ifade edildiği üzere- hidayet ve rahmet kaynağıdır.

"'Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere ve Hıristiyanlara) indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik!' demeyesiniz diye..." Manası özür dileyip mazeret beyan etme yolunu kesmek olan böylesi ta'lîl, daha önce geçmişti. -Ayetin başındaki "en" kelimesinin bağlı olduğu kelimenin takdiri ihtilaflı olmak kaydıyla- manası şöyledir: Hesap ve ceza günü şirkinizden ve suçunuzdan dolayı özür dileyerek, Allah'ın tevhidini, marifetini, kendisine itaat ve nefislerin şirkin ve ahlâksızlıkların kirinden arındırılması yolunu gösteren Kitap bizden önceki iki topluluğa, Yahudi ve Hıristiyanlara indirildi, bizim gerçek durumumuz ve özelliğimiz şudur: Bizler, onların dillerini bilmediğimiz ve çoğunlukla ümmî olduğumuz için onların eğitimlerinden ve öğrenimlerinden habersizdik demeyesiniz diye... Veya demenizden hoşlanmadığımız için... ya da demenizi engellemek için... Kur'ân'ı indirdik. Ayette yer alan "hasr" (münhasırlık) ancak onlara nispeten yerli yerinde olur, ya da müşriklere mücavir olan iki topluluk olan Yahudi ve Hıristiyanların durumlarına dair bilgilerine nazarandır. ***"Yahut, 'Bize de kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk!"*** Çünkü bizler, daha kıvrak zekâlı, daha âlicenap ve daha keskin azim sahibi kimseleriz ***"demeyesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik)."*** Yüce Allah'ın Fâtır Sûresi'nin sonunda bizlere aktardığı üzere bu sözü dünyadayken söylediler. *"Kendilerine bir uyarıcı (peygamber) gelirse, herhangi bir kavimden daha çok doğru yolda ola-*

caklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat onlara uyarıcı (Muhammed) gelince; bu, onların haktan uzaklaşmalarından başka bir şeyi artırmadı. Çünkü onlar, yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötü tuzaklar kuruyorlardı. Halbuki kişi, kazdığı kuyuya kendi düşer. Onlar öncekilerin kanunundan (onlara uygulanandan) başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamazsın, Allah'ın kanununda kesinlikle bir sapma da bulamazsın."[1070] Yeminle yapılan bu tekit, onların -fıtrat itibarıyla beşerin en mükemmeli ve her türlü faziletleri elde etmede en yüksek yeteneğe sahip kimseler oldukları yolundaki- inançlarına dayanmaktadır. Bu inanç, onların akıllarına kök salmış ve vicdanlarında yer tutmuştu. Bunun delillerinden birisi, tarihin bize bazı Araplarla Farslıların birbirlerine karşı övünmeleri yolunda aktardığı haberdir. Arap kabilelerinden her biri, kendilerinin başka herkesten daha arınmış fıtratlı, daha keskin zekâlı, daha âlicenap, daha kâmil akıllı ve anlayışlı, daha fasih lisan ve beyana sahip ve daha beliğ olduğuna inandığına göre, Arapların boyun eğdiği ve aralarında başkalarından daha üstün olduğunu itiraf ettiği Kureyş hakkında ne dersin? Fakat Kureyş'in beyleri ve büyükleri, bu hususta kibre kapıldılar ve azgınlıkta ileri gittiler. Sonunda Yüce Allah'ın kendisi sebebiyle nesillerini ve kavimlerini bütün nesillere ve kavimlere hak ile üstün kıldığı şeyi, yani Kur'ân'ı yalanladılar, ondan yüz çevirdiler ve ayetlerinden uzaklaştılar. Kendilerine bir uyarıcı gelirse kendilerine mücavir olan bütün toplumlardan daha çok doğru yolda olacaklarına dair ettikleri yemin, onların aleyhine hüccetti. Gerek Kureyş'ten ve gerekse diğer Araplardan Kitab'ın yoluna girip de Kur'ân sayesinde bütün toplumlara efendi olanlar açısından doğru olsa bile, bu yemin onlar açısından kendilerini bağlayan bir hüccet oldu. Kur'ân'ın hidayet yolunu tutanlar, onun hidayet yolunda oldukları ve ipine yapıştıkları müddetçe, dini ve dünyası açısından diğer toplumların önderi olmuşlardır. Bu yemin, eğer kök salmış bir inançtan kaynaklanıyorsa, hiç kuşkusuz bu aydınlatıcı Kitapla onlara uyarıcı gelmezse, ahirette böylesi bir özürle mazur olurlar. Üstelik aralarında inatçı olanlar, o Kitab'ı kendilerine getiren nezirden (uyarcı) kendisinden önceki nezirlerin getirdiği kevnî mucizelerin aynısını getirmesini istediler. Halbuki o Kitab, onun peygamber olduğuna söz konusu kevnî mucizelerden daha çok delalet etmekteydi. Çünkü Kur'ân'ın delaleti, ilmî ve aklîdir. Kevnî mucizelerin delaleti ise, görünen, akla dayanan veya alışılageldik bir delalettir. Üstelik büyüye, göz bağcılığa ve başka yapay acayip şeylere benzer. Kur'ân mucizesiyle kevnî mucizeler arasındaki farkı, En'âm Sûresi'nin tefsirini yaparken birçok yerde açıkladık. Burada, Tâ-Hâ Sûresi'nin sonunda Yüce Allah'ın *"Onlar, (Muhammed) bize Rabbinden bir mucize getirmeli değil miydi? dediler. Önce gelen kitaplardakinin apaçık delili (Kur'ân) onlara gelmedi*

1070. Fâtır, 35/42, 43.

mi? Eğer biz, bundan (Kur'ân'dan) önce onları bir azapla helâk etseydik, muhakkak ki şöyle diyeceklerdi: Ya Rabbi! Bize bir elçi gönderseydin de, şu aşağılığa ve rüsvalığa düşmeden önce ayetlerine uysaydık!"[1071] şeklindeki ifadesinden ibret ve ders almak gerekir.

"İşte size de Rabbinizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi." Her türlü, mazereti ve özrü kökünden kesecek olan kesin cevap işte budur. Çünkü Kur'ân, birçok yönden tam ve büyük bir beyyinedir. Ayette ***"beyyine"*** kelimesiyle ondan sonra gelen ***"huden"*** ve ***"rahmetun"*** kelimelerinin nekire gelmesi, tazim ifade etmek içindir. Çünkü "beyyine" demek, hakkın ortaya çıkmasına vesile olan şey, demektir. Kur'ân, akaid (inanç esasları) konusunda hakkı ve gerçeği hüccet ve delillerle beyan eder. Kur'ân, fazilet, adap, şeriatın esasları ve temel hükümleri konularında gerçeği, insanların ve toplumun durumunu ıslah eden şeylerle beyan eder. Kur'ân, üzerinde derinden derine düşünen ve hakkını vererek okuyan kimse için tam ve kâmil bir hidayettir. Çünkü Kur'ân, kendisini okuyan kimseyi -beyanı ve belâgatiyle- getirdiği hakka, faydalarını ve menfaatlerini açıkladığı salâhı ve hayrı işlemeye çeker. Kur'ân, aralarında hidayetinin yayıldığı ve şeriatının uygulandığı insanlar için genel bir hidayet kaynağıdır. Hatta kendisine inanmaksızın şeriatının hükümlerine boyun eğen kimseler için bile böyledir. Çünkü onlar, Kur'ân'ın şeriatının ahkâmının gölgesinde kendi canları, malları ve ırzları bakımından güven içindedirler. İnançlarında ve ibadetlerinde hürdürler, hakları ve muameleleri bakımından bu hükümler sayesinde mü'minlerle eşittirler. Ahlâkı bozan ve hastalık doğuran çirkin fiiller ve münkerlerden uzak bir ortamda yaşarlar. Kur'ân'a inananlara gelince, Kur'ân onlar için hem dünyada ve hem de ahirette rahmettir. Geçmişte böyleydi, gelecekte de böyle olacaktır. Bu sûreden tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayet indiği sıralarda, mü'minlerin sayıları azdı ve onlar baskı altındaydılar. Halkın büyük çoğunluğu, Kur'ân'ı yalanlamaktaydı. Toplumun önde gelenleri ise Kitab'tan yüz çevirmiş ve ondan uzaklaşmış bir durumdaydı.

"Allah'ın ayetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir?" Bu ayetin başındaki istifham, inkârîdir. Buna göre mana şöyledir: Allah'ın ayetleri, zikredilen kâmil beyyineyi, kapsayıcı hidayeti, özel ve genel rahmeti ihtiva ettiğine göre, onları inkâr eden, onlardan yüz çeviren... Uzak kalmakla ve nefsini mahrum etmekle yetinmeyip, tam tersine insanları da çeviren ve geri durduran kimselerden daha zalim olan hiçbir kimse yoktur. Nitekim bu sûrenin indiği sırada Mekke'de Kureyş'in önde gelen mücrimlerinin (suçlularının) yaptıkları, bundan ibaretti. Onlar, Arapları Peygamberimiz'den (s) çeviriyorlar, -Yüce Allah'ın *"Onlar, hem insanları*

1071. Tâhâ, 20/133, 134.

O'ndan men ederler, hem de kendileri O'ndan uzaklaşırlar. Oysa onlar, farkında olmadan ancak kendilerini helâk ederler."[1072] dediği gibi- Kur'ân'ı duyup da imana yönelmesinler diye O'nunla Arapların arasına girip, engel oluyorlardı. Nitekim bu örnek ayet, bu sûrenin baş tarafında daha önce geçmişti. Ayette geçen ***"sadefe"*** fiili, *"Sadde/yüz çevirdi."* manasınadır. Bu fiil, tıpkı *"sadde"* gibi, hem lâzım (geçişsiz) ve hem de müteaddî (geçişli) olarak kullanılır. "Sarafe" ve "sadde" filleri de "sadefe" ve "sadde" manasındadır. Bence "sadefe" fiilinin burada lâzim ve müteaddî manasında kullanılmasında hiçbir sakınca yoktur. Fiilin müteaddî manasında kullanılması, Kureyş'in önde gelen kodaman takımı ve onlara uyan diğer Arap kabilelerinin durumuna uygun düşmektedir. Çünkü onlar, insanların Kur'ân'ı dinlemelerine ve Rasûlullah'ın (s) daveti tebliğ etmesine engel oluyorlardı. Böyle söylemek, -ibare muhtemel olmak şartıyla- müşterek manalı bir kelimenin manalarından ikisi ve daha çoğunda kullanılabilir demekten daha iyidir. Kelime, müşterek değilse o zaman da aynı şartla bir lâfız hakiki ve mecazi manalarında aynı anda kullanılır demekten da daha iyidir. İbn Cerîr ve Şafii usûlcüler, bu iki görüşü benimsemişlerdir. Üstelik lâzımla müteaddî arasında bu makamda telâzüm (birbirini gerektirme) durumu da vardır. Çünkü hoşlanmadığı şeyden başkalarını men eden ve ona davet edene ve uygulayana düşmanlık eden bir kimse, aynı zamanda o şeyden en çok uzak duran ve yüz çeviren bir kimsedir. Bir kimse herhangi bir fiili seviyor ve yapıyor, sonra da aynı fiili başkalarına yasak ediyor ve yapmalarını engelliyorsa, o kişi riyakârdır veya yasak ettiği ve engellediği kimseleri aldatmaktadır. Gösteriş yapan vaizler ve başkalarını aldatan tüccarlar, böyledirler."Sadde" fiilinin, lâzimî (geçişsiz) manada kullanılmasına *"Onlara: Allah'ın indirdiğine ve Rasûl'e gelin denildiği zaman, münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün."*[1073] ayetini örnek vermek mümkündür. Müteaddî (geçişli) kullanımına da *"İnkâr edenlerin ve Allah yolundan alıkoyanların_işlerini Allah boşa çıkarmıştır."*[1074] ayetini örnek verebiliriz.

"Ayetlerimizden alıkoyanları, alıkoymalarından ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız." Yani insanları ayetlerimizden alıkoyan ve onlarla doğru yola görmekten engelleyen kimseleri, onlardan alıkoymaları ve bu yolda devam edip gitmeleri sebebiyle azabın en kötüsüyle cezalandıracağız. Çünkü onlar bu hareketleriyle, hak yoldan alıkoydukları, onlarla hidayet sebebi arasına girip engel oldukları için azabın en kötüsüyle cezalandıracağız. Ayet metninde ism-i mevsûl (ellezî) zamir yerine konulmuş, *"se neczîhim"*

1072. En'âm, 6/26.
1073. Nisâ, 4/61.
1074. Muhammed, 47/1.

denilecek yerde *"se neczî'llezîne yasdifûne"* denilmiştir. Böylece, söz konusu tehdidin, -yalanlamak suretiyle sırf kendi nefislerine zulümlerine karşı değil- hak yolun, ona tabi olmaya müsait olan kimselere karşı kapatılması ve kesilmesi manasında "sadef" fiiline yönelik olduğu vurgulanmak istenmiştir. Çünkü onlar, -ayetin başındaki istifhâm-ı inkârînin de delalet ettiği üzere-insanların en zalimi olmuşlardır. Yüce Allah, bu hususu, sebebini açıkça belirterek vurgulamış, ism-i mevsûlün sılasının (manasını açıklayan cümle) buna delaletiyle yetinmemiştir. Ayet, Yüce Allah'ın Nahl Sûresi'ndeki şu ifadesiyle aynı manayadır: *"İnkâr edip de (insanları) Allah yolundan alıkoyanlar var ya, işte onlara, yapmakta oldukları bozgunculuklar sebebiyle, azaplarını kat kat artıracağız."*[1075] Yani onların azaplarını insanları Allah'ın yolundan alıkoydukları için inkârlarına karşı vereceğimiz azabın üstünde daha şiddetli olarak artıracağız. Çünkü onlar, bu haktan alıkoyma fiilleri sebebiyle yeryüzünde bozgunculuk çıkarmışlardır. Yüce Allah, bu örnek ayetten bir ayet sonra da şöyle demektedir: *"Ayrıca bu Kitab'ı da sana, her şey için bir açıklama, bir hidayet ve rahmet kaynağı ve Müslümanlar için bir müjde olarak indirdik."*[1076] Nahl Sûresi'nden aktardığımız bu iki ayet, En'âm Sûresi'ndeki ayetle aynı manayadır.

هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا أَن تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انتَظِرُوا إِنَّا مُنتَظِرُونَ ﴿158﴾

158. Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabbinin bazı alâmetlerinin gelmesini bekliyorlar. Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz!

Yüce Allah, -bu sûrede tüm akaid (inanç) esaslarını ayrıntısıyla açıkladıktan sonra- sûrenin bu son siyâkı (ifade akışı) içinde dinin âdâb ve fazîletler konusundaki esaslarını beyan etmektedir. Sûrenin baş taraflarında inanç esasları verildikten sonra bunun ardından Mekke kâfirleriyle onlara uyan

1075. Nahl, 16/88.
1076. Nahl, 16/89.

Arapların ileri sürecekleri mazeret belirtildi. Çünkü onlar, kendilerine bir uyarıcı gelecek olursa, civarlarında oturan Ehl-i Kitab'dan daha çok doğru yolda olacaklarına var güçleriyle yemin ettiler. Kendilerine uyarıcı gelince böbürlendiler ve iman etmekten daha çok kaçtılar. Onların bu mazeretlerine, bir önceki ayette ve bu ayette şiddetli bir uyarı ve kötü azaba çarpılma tehdidiyle karşılık verildi. Çünkü bu ayette onların ve onların dışında başka kavimlerin önünde, gelecekte kendilerini bekleyen şeyin içyüzünü tanıtacak şey belirlendi. Onları bekleyen akıbet, Hz. Peygamber'in ölümü ve onun ölmesiyle de İslâm'ın nurunun söneceği yolundaki beklentilerinden başka bir şeydir. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle dedi:

Olağanüstülük Bekleyenlerin Durumu

"Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabbinin bazı alâmetlerinin gelmesini bekliyorlar." Yani onlar, bu üç seçenekten birisini bekliyorlar. Şu manada ki, onların önünde gerçekte veya Yüce Allah'ın mahlûkata hâkim olan kanunlarına (sünnetullah) göre, Ey Peygamber! Onlar ancak kendilerine meleklerin yani tek tek ruhlarını almak için ölüm meleklerinin veya köklerini kazımak için azap meleklerinin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabbinin bazı alâmetlerinin gelmesini bekliyorlar. Köklerinin kazınması için azap meleklerinin gelmesi, getirmelerini teklif ettikleri mucizeleri getirdikten sonra büyük çoğunluğu peygamberlere hâlâ inatla karşı koyan ve inanmayan toplumlara has bir azaptır. Kıraat imamlarından Hamza ve el-Kisâî, ***"te'tiyehum"*** fiilini, *"ye'tiyehum"* şeklinde okumuşlardır. Bazı müfessirlere göre *"Yüce Allah'ın gelmesi"*nden maksat, Hz. Peygamber'in vaad ettiği zaferin veya Allah düşmanlarına dünyada azabının geleceği yolundaki tehdidinin gerçekleşmesi demektir. Nitekim Yüce Allah, yaptıkları kalelerin kendilerini Allah'tan koruyacağını zanneden kimseler için *"Ama Allah(ın azabı), onlara beklemedikleri yerden geliverdi."*[1077] demektedir. Başka bazı müfessirlere göre "Allah'ın gelmesi" demek, mutlak olarak azap veya ceza emrinin gelmesi, demektir. Bu ayette, mukadder (ifadede olmayan, fakat var kabul edilen) bir kelime vardır. Bu kelimenin ne olduğuna -ele aldığı çoğu konular itibarıyla bu sûreye benzeyen- Nahl Sûresi'ndeki şu ayet delalet etmektedir: *"(Kâfirler) kendilerine meleklerin gelmesinden veya Rablerinin emrinin gelmesinden başka bir şey mi bekliyorlar? Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Allah, onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı."*[1078] Şöyle diyenler de ol-

1077. Haşr, 59/2.
1078. Nahl, 16/33.

muştur: Bilakis "Allah'ın gelmesi"nden maksat, keyfiyetsiz, benzersiz olarak ahirette Yüce Allah'ın bizzat gelmesi, kullarına kendini tanıtması ve sahih imana sahip olanların O'nu marifet etmesidir. İbn Mes'ûd'un bu ayeti şöyle tefsir ettiği rivayet olunmaktadır: *"Onlar ancak kendilerine"* öldüklerinde *"meleklerin gelmesini veya"* kıyamet günü *"Rabbinin gelmesini... gelmesini bekliyorlar."* Katâde'den de bu tefsirin aynısı rivayet olunmuştur. Mukâtil'in, *"Ev ye'tiye Rabbuke/yahut Rabbinin gelmesini"* ifadesini tefsir ederken, "kıyamet günü buluttan gölgeler içinde" dediği rivayet olunmaktadır.

Biz bu yaklaşımı, *"Onlar ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler?"*[1079] ayetini tefsir ederken açıklamış, orada Üstad Muhammed Abduh'tan nefis bir açıklama nakletmiştik. Fakat bu ayette Allah'ın gelmesinin ikinci sırada zikredilmesi, bu yaklaşımı zaafa düşürmektedir. Eğer maksat, "Yüce Allah'ın bizzat gelmesi" olsaydı, onu -beklenen en son seçenek olması hasebiyle- en sona veya -şanı yüce olduğu için- en başa koyardı.

Bazı müfessirler, ayette sözü edilen ***"intizâr"***'ın (*bekleme*) -vakıaya göre değil- onların zihinlerinde olana göre olmasının mümkün olduğunu söylemişlerdir. Çünkü onlar, meleklerin üzerlerine inmesi ve Rablerini görme teklifinde bulunmuşlardır. Bu yaklaşıma göre Rabbin bazı alâmetlerinin gelmesi, -gökten okuyacakları bir kitabın inmesi, Mekke'de yerden bir kaynağın fışkırtılması gibi- bu ikisi dışında yapılmasını teklif ettikleri şeyler olur. Bu takdirde ayetin başındaki istifham (soru), onlarla alay etmek için olur. Çünkü onların teklifleri, (Hz. Peygamber'i istedikleri mucizeleri göstermekten) aciz bırakmak içindir. Cumhura uyarak bizim tercih ettiğimiz görüşe göre -bir başka ifadeyle- bu üç şey, onların -başkaları gibi- bizzat bekledikleri şeylerdir. Buna göre ayette geçen "bazı" kelimesiyle, onların yapılmasını teklif ettikleri şeyin bir kısmı kastedilmiş olamaz. Çünkü peygamberlere teklif edilen mucizelerin onlara verilmesi, -Yüce Allah'ın kanununa göre- bunu isteyen insan topluluğunun (ümmetin) -o peygambere inanmadıkları takdirde- köklerinin kazınması azabının verilmesini gerektirir. Nitekim Yüce Allah, bu gerçeği şöyle ifade eder: *"Fakat azabımızı gördükleri zaman imanları kendilerine bir fayda vermeyecektir. Allah'ın kulları hakkında süregelen âdeti budur."*[1080] Yüce Allah, Rahmet Peygamberinin ümmetini helâk etmeyecektir. Tam tersine ayette geçen *"bazı"* kelimesi, Hz. Peygamber'in doğruluğuna delalet eden her türlü alâmet veya gören kimsenin gördüğünde artık hayatta kalmaktan ümidini kestiği alâmet ya da kulun kesbinin ve tercihinin

1079. Bakara, 2/210.

1080. Mü'min, 40/85.

herhangi bir rolünün olmadığı mecburî imanı doğuran bütün alâmetler için uygun bir isimdir. Bundan dolayı Yüce Allah, söz konusu "bazı"yı doğurduğu sonuçla açıklarken şöyle dedi:

"Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz." Yani Rabbinin zorunlu imanı gerekli kılan bazı alametleri geldiği gün, onların gelmesinden önce iman etmemiş nefse, o gün edeceği iman hiçbir fayda sağlamayacaktır. Aynı şekilde imanı varken hayır ve salih amel kazanmamış, o alâmetler olmasa hayır kazanmayacak olan nefis de o gün edeceği imandan hiçbir fayda görmeyecektir. Çünkü imanın ve salih amelin sevabını doğuran mükellefiyet, artık sona ermiştir. Çünkü mükellefiyet, iman veya inkâr edebilmesi, hayır ve şer işleyebilmesi için Yüce Allah'ın mükellefe bahşettiği irade ve ihtiyara bağlıdır. Sevap ve ceza sadece ve sadece bu mükellefiyete dayalıdır. Burada sözü edilen alâmetlerden bazılarını insanlar, ruhun cesetten çıkmasından biraz önce can çekişirken görebilir. Bu an, kulun yaşadığı küçük kıyamettir. Toplumlar topyekun olarak bu alâmetleri, ancak büyük kıyametin meydana gelmesinden biraz önce görürler. Kıyametin ölümün alâmetleri gibi alâmetleri vardır. Bunların bir kısmı zanni, bir kısmı ise katidir. İnsan bu alâmetleri görünce, zorunlu iman meydana gelir. Görüldüğü üzere ayette, beliğ bir icaz vardır. Çünkü -olumsuzluk ifadesinden sonra nekire olarak geldiği için- genellik ifade eden "nefis" kelimesiyle, bunun cümle halindeki sıfatı olan ***"lem tekun âmenet/iman etmemiş olan"*** cümlesinin faille (îmânuhâ) ayrılmış olması ve *"ev kesebet fî imanihâ hayran"* cümlesinin de bunun üzerine atfedilmiş olması, az önce geniş geniş yaptığımız açıklamaya ihtiyaç bırakmamıştır.

Kiminin senedi sahih, kimi de tek başına ihticac edilmeyecek derecede zayıf hadislerde ayette müphem bırakılan ve şanını yüceltmek ve ifadeye korku unsuru katmak için Rabbe izafe edilen bu alâmet, kıyametin kopmasından hemen önce gerçekleşecek olan güneşin batıdan doğması alâmetidir. Güneş katlanıp dürüldüğü, yıldızlar (kararıp) döküldüğü ve şu güneş sistemi darmadağın olduğu an, o kulakları sağır eden ses (sâhha) ve Karia (Kapıyı çalacak şiddetli ses) yeri şiddetle sarsacak, dağları parçalayacak ve dağılıp toz duman haline gelmesine sebep olacaktır. İşte güneş bu olaydan biraz önce batıdan doğacaktır. Güneşin batıdan doğması, alışılagelmiş ve aklen kavranandan uzak bir alâmettir. Özellikle de felekler ve akıl konusunda Yunan filozoflarının söylediklerini söyleyen kimselerin akıllarına uygun olana uzaktır. Ama bu asırdaki astronomi âlimlerine gelince, meydana geldiğinde yerkürenin günlük hareketinin değişeceği ve doğunun batı, batının da

doğu haline geleceği bir olayın meydana gelmesini tasavvur etmek onların akılları bakımından imkansız değildir. Bunun güneş sisteminde bir başka değişikliğe yol açıp açmayacağını bilmiyoruz. Rivayetlerde bu açıklamayı teyid eden ifadeler yer almaktadır. Tarihinde Buhârî, *el-Azama*'sında Ebu'ş-Şeyh ve İbn Asâkir Kâ'b'dan rivayet ediyorlar. Bu habere göre Kâ'b şöyle der: Yüce Allah, güneşin batıdan doğmasını istediğinde, onu ekseninden çevirir. Doğuşunu batısı, batısını da doğusu kılar. Bu, Kâ'b'dan rivayet olunan akla dayanan ilmin en güzellerindendir. Allah, her şeye kadirdir.

Güneşin batısından doğacağı hakkında varit olan hadislerin içinde en güçlü olanı, Buhârî'nin Rikâk Bölümünde Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği şu hadistir: Peygamberimiz (s) şöyle dedi: *"Güneş batıdan doğmadıkça kıyamet kopmaz. Doğduğunda ve insanlar onu gördüklerinde topyekun iman ederler. Ancak bu gün, 'önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı(nın) bir fayda sağlamayacağı gündür."*[1081] Bu hadisin bir benzeri, Buhârî'nin *Sahîh*'inde Tefsir Bölümü ve başka bölümlerdedir. Buhârî bu hadisi, Fiten bölümünde daha uzun olarak rivayet etmiştir. Bu rivayette kıyamet alâmetleri olarak başka alâmetler de zikredilir. Ayrıca hadisi, İmam Ahmed, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve başkaları da rivayet etmişlerdir.

İmam Ahmed, Tirmizî ve başkaları yine merfû olarak Ebû Hüreyre'den şu haberi tahric etmişlerdir: *"Üç alâmet vardır ki, bunlar ortaya çıktığında daha önce iman etmemiş olan bir nefse imanı fayda vermez. Bunlar, Güneşin batıdan doğması, deccal ve dâbbetu'l-arzdır."*[1082] Bu rivayet müşkil olup, Deccal'dan sonra Mesih İsa'nın ineceği ve insanların ona iman edecekleri yolundaki hadislere aykırıdır. Kıyamet alâmetleri hakkında varit olan hadisler hakkındaki müşkiller, çoktur. İsnatları sahih, metinleri düzgün olmayıp çelişkili olan ve bir çok yönden işkâlin söz konusu olduğu bu rivayetlerdeki işkâlin en önemli sebebi, söz konusu hadislerin mana itibarıyla rivayet edilmiş olması ve bütün ravilerinin onlardan ne kastedildiğini anlamamış olmalarıdır. Çünkü bu haberler, gaybî hadiselere dair haberlerdir. Dolayısıyla herkesin ifadesi, kendi anlayışına göre farklı olmuştur. Üstelik raviler bir de söz konusu alâmetlerin sıralamasında da ihtilaf içindedirler. Bilginlerin müşkil gördükleri hususlardan birisi, güneşin batıdan doğmasından sonra imanın kabul edilmeyiş sebebi, ancak bunu bizzat gören veya mütevatir olarak kendisine rivayet olunan kimse açısından uygun düşmesidir. Rivayete göre gü-

1081. Buhârî, *Rikâk*, 40; *Tefsîr sûre* (6), 9,
1082. Müslim, *İman*, 249; Ahmed b. Hanbel, II, 445.

neş ve ay, karardıktan ve karanlık hale geldikten sonra tekrar ışığa bürünecek ve yeniden doğudan doğmaya başlayacaktır.

Abd b. Humeyd merfû ve mevkûf olarak İbn Ömer'den rivayet ediyor: *"İnsanlar, güneşin batıdan doğmasından sonra 120 sene daha (dünyada) kalacaklardır."*[1083] Ancak bu rivayetin merfû olduğu doğru değildir. Çünkü bu rivayet, yine onun merfû olarak rivayet ettiği şu hadisle çelişmektedir. *"Alametler, bir tek ipe dizilmiş inci taneleridir. İp koptuğu zaman, inciler birbirini izler."*[1084] Bu rivayeti Hâfız İbn Hacer nakleder. İtimat olunmaya layık olan rivayet budur. Taberânî ve Hâkim'in Abdullah b. Ömer'den rivayet ettikleri bir hadiste güneşin batıdan doğmasından söz edilir ve Peygamberimiz (s) devamında şöyle der: *"O günden kıyamet gününe kadar, bu alâmetin zuhurundan önce iman etmemiş olan hiçbir nefse yapacağı iman artık fayda vermez."*[1085]

Diğer taraftan Ebû Hüreyre bu hadisleri rivayet ederken bu sözleri bizzat Peygamberimiz'den duyduğunu açıkça ifade etmemektedir. Dolayısıyla bu rivayetlerin bir kısmını Kâ'bu'l-Ahbâr ve benzeri kimselerden rivayet ediyor olmasından korkulur. Bu takdirde de rivayet ettiği hadis, mürsel hadis olmuş olur. Fakat Ebû Hüreyre ve başka ravilerden rivayet edilen hadisler, tümü itibarıyla değerlendirildiğinde bu alâmetlerin geneli itibarıyla meydana geleceğini ifade etmektedir. Biz bu haberleri müteşâbih haberler kategorisinde değerlendiriyor ve rivayetler arasındaki çelişkiyi ve bazılarında görülen kesin delile muhalif olma durumunu, -İsrailî haberleri rivayet edenlerden birisi olan Kâ'bu'l-Ahbâr benzeri bir şahıstan rivayet olunması gibi- işaret ettiğimiz sebeplere bağlıyoruz. Gerçeği en iyi Yüce Allah bilir.[1086]

1083. Naîm b. Hammâd el-Mervezî, *Kitabu'l-Fiten*, II, 656, 702. (Kahire 1412 Baskısı.)

1084. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 354.

1085. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 355, XIII, 88.

1086. İsrailî haber rivayet eden ravilerden birisi de Vehb b. Münebbih ve kardeşi Hemmâm b. Münebbihtir. Vehb'i bazı bilginler cerhetmişlerdir. Kardeşi Hemmâm'ı ise cumhur sika olarak göstermiştir. Bu iki kardeş, -tıpkı Kâ'b gibi- İsraliyyât haberleri rivayet eden ravilerdendir. Bu rivayetlerin içinde en güçlü olanı Ebû Hüreyre hadisini Buhârî Tefsîr bölümünde -nispet etmeden- İshâk, Abdurrezzâk, Ma'mer ve Hemmâm b. Münebbih kanalıyla rivayet eder. Abdurrezzek bu rivayet sanatında önder olmasına rağmen, bu sanatın imamlarından bazıları kendisini yalancılığa varıncaya kadar cerhetmişlerdir. Aynı hadisi Müslim, el-Hurka'nın azadlı kölesi Alâ b. Abdirrahman el-Medenî, babası ve Ebû Hüreyre kanalıyla rivayet eder. Alâ, Müslimin ricalinin cerhettiği bir kimsedir. Yahyâ b. Ma'în Alâ'nın zayıf olduğunu söyler. İbn Adiyy ise onun güçlü olmadığını ifade eder. Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Alâ'nın salihu'l-hadîs olduğunu, rivayet ettiği hadislerden bazılarının münker görüldüğünü söyler.

Bu konudaki hadislerden birisi de Ebû Zer Cündüb b. Cünâde hadisidir. Ebû Zerrin rivayet ettği hadis metni, en büyük işkâli ifade eden hadistir. Ebû Zerr diyor ki; Peygamberimiz (s) kendisine sorar: *"Güneş battığı zaman nereye gider, bilir misin?"* Ebû Zerr,

Eş'ariyye, Mutezile vb. diğer kelâmcılar arasında bu ayet hakkında tartışma yaşanmıştır. Mutezile, bu ayeti hayır işlemedikten sonra imanın fayda vermeyeceğine delil olarak göstermektedir. Başka kelâmcılar ise bu görüşü reddetmektedirler. Kur'ân'ı mezhepler üstü olarak kabul eden bağımsız düşünen kimselere göre ayet üzerinde münakaşaya mahal yoktur. Çünkü ayetin manası, daha önce açıklanan manadan öteye geçmez. O mana da şudur: Bütün insanlar bakımından kıyamet kopmadan önce Rabbin bazı alâmetlerini müşahede etmek, fert fert insanların ruhlarını teslim etmelerinden az önce ahireti müşahede etmelerine benzer. İşte o zaman bir kâfirin küfürden imana dönmesi kendisine fayda vermez. İsyankâr bir kimsenin masiyetinden tövbe etmesi ve itaate geri dönmesi de aynı şekilde kendisine fayda vermez. İmanın sahih olması için amelin şart koşulması meselesini şöyle açıklamak mümkündür: Hz. Peygamber'in getirdiğine sahih iman, izan (boyun eğme) ve kabul imanıdır. Böyle bir iman, Hz. Peygamber'in getirdiklerine -tafsilî ve şümullü değil- icmalî bir imanla iman etmeyi gerektirir. Bu durumda bir mü'minin -karşısına çıkan bazı sebepler nedeniyle- bazı farzları terk etmesi veya bazı haramları işlemesi aklen mümkündür. Fakat böyle bir mü'min -Yüce Allah'ın *"Sonra tez elden tevbe edenlerin..."*[1087], *"Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler."*[1088] dediği gibi- kendi

"Bilmiyorum." diye cevap verir. Peygamberimiz (s) *"Güneş, Arş'ın önüne varır, secdeye kapanır, sonra kalkar ve kendisine 'dön' denilir. Ey Ebû Zerr! Güneşe, girdiğin yerden geri dön denilecek zaman yakındır. Bu zaman, daha önce iman etmemiş olan hiçbir nefse imanının fayda vermeyeceği zamandır."* der. Bu hadisi, Buhârî-Müslim, biri vasıtasıyla İbrahim b. Yezid b. fiüreyk et-Teymî vasıtasıyla babasından, babası da Ebû Zerr'den rivayet etmiştir. İbrahim'in babası Yezîd, cemaatin sikadır demesine rağmen müdellistir. İmam Ahmed, -Dârakutnî'nin de ifade ettiği üzere- Yezid'in Ebû Zerr'le karşılaşmadığını söyler. Yezid, Hafsa ve Âişe'den hadis almadığı gibi, onların zamanlarında yaşamamıştır. İbnu'l-Medînî'nin ifade ettiği üzere, ne Hz. Ali ve ne de İbn Abbas'tan hadis almıştır. Bunlar *Tehzîbu't-Tehzîb*'de zikredilir. Yezid, adı geçenlerden bu hadisin dışında "an, an" diyerek hadis rivayet etmiştir. Muhtemeldir ki kendilerinden rivayet ettiği kimseler, sika değillerdir. *Buhârî-Müslimle Sünen*'nin bazı rivayetlerinde, israiliyyâtın girmesi ihtimalinin ötesinde böylesi sakatlıklar ve manasıyla nakil hatası olduğuna göre, *Buhârî-Müslim*'in ve *Sünen* imamlarının almadıkları hakkında ne dersin? Vehb b. Münebbih'in İbn Merdûye'nin tefsirinde İbn Abbas'tan merfû olarak rivayet ettiği hadis buna örnektir. Söz konusu tefsirde bazı garip haberler yer alır. O gün güneşle ayın birbirine bitişik olarak doğacağı, göğün ortasına geldiklerinde geri dönüp eski hallerine gelecekleri gibi... Hâfız İbn Kesîr, bu hadis için -eğer merfû olduğunu iddia ediyorsa- cidden gariptir hatta münkerdir, dahası uydurmadır, der. Hadisin İbn Abbas'ta veya Vehb b. Münebbih'te mevkûf olması ise daha uygundur ve uydurma değildir.

Ben de derim ki, büyük bir ihtimalle Vehb'in bu hadisi bazı Yahudilerden nakletmiş olmasıdır. Yahudiler, bazı ravilere böylesi haberler verirlerdi. Ancak bu haberler, -Yahudilerin kanaatine göre- Müslümanların kafalarına nüfuz etmelerine imkan veren haberlerdi.

1087. Nisâ, 4/17.

1088. Âl-i İmrân, 3/135.

nefsini hesaba çeker ve tövbe eder. İnsan bazen iman eder ve henüz amel etmeye fırsat bulamadan da ölebilir. Böyle bir kimsenin sırf iman etmiş olmakla kurtuluşa ereceği hususunda farklı düşünen aklı başında bir kimsenin bulunabileceğini zannetmiyorum. Fakat bir mü'minin aklen ve şer'ân emir ve yasaklara aldırmaması mümkün değildir. Bir başka ifadeyle bir mü'minin, -gelip-geçici bir cehalet olmaksızın- Allah'tan korkmadan ve hayâ etmeden, sevap ve cezaya aldırmadan emir ve yasaklara dikkat etmemesi ve -Allah'ın o husustaki hükmünü bile bile- bu hareketinde ısrar etmesi mümkün değildir. Zikredilen şeyleri helâl saymanın bundan başka bir manası yoktur. Bu gibi şeyleri helâl sayan kimse, -Mutezile nezdinde olduğu gibi- Ehl-i Sünnet nezdinde de kâfirdir.

Yüce Allah, Rasûl'üne (s) şöyle diyor: ***"De ki: Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz!"*** Yani Ey inatçı kâfirler! Gerçekleşmesini, başımıza gelmesini tahmin ettiğiniz ve İslâm'ın akıbetinin bununla sınırlı olacağı yolunda beklediğiniz şeyi bekleyin. Bizler de Rabbimizin -*"Onlar, kendilerinden önce gelip geçmiş toplumların (acıklı) günlerinin benzerlerinden başkasını mı bekliyorlar? De ki: haydi bekleyin! Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim."*[1089] ayetinde ifade ettiği üzere- bize olan vaadini ve size yönelttiği tehdidini beklemekteyiz. Ya da önünüzde olanı bekleyin. Gerçekte ve aslında önünüzde - siz bilmeseniz de, aklınıza hiç getirmeseniz de - ondan başka hiçbir şey yoktur. Biz, bilerek ve iman ederek bu üç şeyi bekliyoruz. Bunlar, fertlerin ruhlarını kabzetmek için meleklerin gelmesidir veya Rabbin yani bize vaad ettiği zafer emrinin ve size tehditle ifade ettiği rüsvalıkla hüsranın gelmesidir. Ya da Rab Teâlâ'nın insanların hesabını görmek için gelmesi veya kıyamet kopmadan az önce Rasûl'ünü tasdik etmek (doğrulamak) üzere bazı alâmetlerinin gelmesidir. Bu bekleme emri, -Yüce Allah'ın *"İman etmeyenlere de ki: Elinizden geleni yapın! Biz de (gerekeni) yapmaktayız. Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz."*[1090] ayetinde olduğu gibi- tehdit içermektedir. Tefsir olunan ayet, Yüce Allah'ın *"De ki: Fetih (ve hüküm) gününde inkârcılara (o gün ettikleri) imanları fayda vermeyecek ve kendilerine mühlet de tanınmayacaktır! Artık sen onları bırak ve bekle. Zaten onlar da beklemektedirler."*[1091] ayetiyle aynı manadadır.

1089. Yûnus, 10/102.
1090. Hûd, 11/121, 122.
1091. Secde, 32/29, 30.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿159﴾

159. Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah, onlara yaptıklarını haber verecektir.

Yüce Allah'ın, Hâtemü'l-Enbiyâ'nın (Hz. Muhammed) lisanıyla az önce bu ümmete yaptığı tavsiyeler (emirler), sırât-ı müstakîme uymayı emir ve onun dışındaki yollara girmeyi yasaklama şeklinde sona eriyordu. Bu emirlerden sonra Kur'ân'ın şeriatına benzer olan Tevrat'ın şeriatından ve emirlerinden söz edildi. Bununla Kur'ân'ın şeriatının daha mükemmel olduğu anlaşıldı. Çünkü her şey sonuyla kemâle eder. Yüce Allah, bundan sonra Ehl-i Kitab'la, Kur'ân ehli olan kimselerin önderleri olan Arapların mukayesesine yer verdi. Böylece onlara hidayete erme yeteneği bakımından Ehl-i Kitab'tan daha güçlü oldukları yolundaki inançlarını hatırlattı ve bu şekilde onlara karşı delil getirmiş oldu. Bunun sebebi, iman etmeye müsait olanların akıllarının başlarına gelmesi ve inatçıların da inatlarının âkibeti üstüne düşünmeleridir. Bunu Yüce Allah'ın hem Araplara ve hem de Kur'ân'a muhatap olan başkalarına, âhir zamanda bütün ümmetleri ve fertleri bekleyen âkibeti hatırlatma izledi. Böylece hüccet tamama erip, yol apaçık olarak ortaya çıkınca Yüce Allah bu ümmete sosyoloji kanunlarına göre maruz kalacakları tehlikeden söz etti. Ümmetin karşısına çıkacak bu tehlike, -kendilerinden önceki ümmetlerin başlarına geldiği gibi- yoluna girdikten sonra dini zayi etmektir. Dini zayi etmek, dinde mezheplere ve çeşitli görüşlere ayrılıp bid'atlere dalarak ihtilafa ve tefrikaya düşmektir. İşaret edilen mezhepler, görüşler ve bid'atler, Müslümanları çeşitli hizib ve gruplara böler ve her hizib ve grup, kendi mezhebinin veya imamının yanında yer alır ve böylece ilim zayi olur, ümmetin vahdet kulpu kopar, iman kardeşliğiyle vahdet içinde olan ümmet, birbirlerine düşman olan gruplara ve ümmetlere bölünür, üzerinde ittifak ettikleri ve görüşlerini bir araya toplayan bir kaynağı olmaz.

Dolayısıyla bu ümmetin başına, daha önce tefrikaya düşmüş kavimlerin başına gelenlerin aynısı gelir. Yüce Allah şöyle diyor: ***"Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur."*** Cumhur kıraat imamları, ***"fe-ra-ka"*** kelimesini, *"tefrîk"* kökünden olmak üzere *"farrakû dînehum"* şeklinde okumuşlardır. ***"Tefrîk"*** bir bütünü oluş-

turan parçaları birbirinden ayırmak, onları fırkalara ve kısımlara ayırmak demektir. Hamza ve el-Kisâî ise *"mufâraka"* kökünden olmak üzere *"fârakû"* şeklinde okumuştur. "Mufâraka", bir şeyi terketmek ve ondan ayrılmak, demektir. Bu kıraat şekli, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'dan rivayet olunmuştur. Söz konusu kıraat şekli, dinde tefrikaya düşmenin ondan ayrılma sonucunu getirceğini ifade etmektedir. Çünkü din, birdir ve bölünme kabul etmez. Te'ville ve amel etmeyi terkederek bile olsa Kitab'ın bir kısmına iman edip, bir kısmına etmemek, *"tefrik"* kapsamına girer. Kitab'ın tamamını inkâr etmekte olduğu gibi bir kısmını inâr etmek, bölünme kabul etmeyen dinden ayrılmak demektir. "*Yoksa siz, Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz.*"[1092] Peygamberlerin bir kısmına iman edip, bir kısmına etmemek de aynen böyledir. Diğer taraftan "mufâraka" (ayrılmak) bazen -inkâr ederek ve küfre düşerek, ya da te'vil ederek ve hidayetini terk ederek dinin aslında değil- onu tatbik eden topluluk açısından da söz konusu olabilir. Bu hususta ileride ayrıntılı açıklama yapılacaktır.

Selef müfessirlerinden bazıları, bu ayetin Ehl-i Kitab hakkında nazil olduğu kanaatine varmışlardır. Çünkü onlar, İbrahim, Mûsâ ve Îsâ'ların (a) dinlerinde tefrikaya düşmüşler ve bu dini çeşitli dinler haline getirmişlerdir. Böylece parçalardan herbiri mezhepler haline gelmiş ve her bir mezhebin çeşitli fırkaları olmuştur. Her bir fırka, bir diğerine düşman kesilmiş ve karşılıklı olarak birbirleriyle çatışmaya girmişlerdir. Başka bazı müfessirlerin kanaati ise, bu ayetin bid'atçılar ve İslâm fırkaları hakkında nazil olmuş olduğudur. Çünkü bu İslâmî fırkalar ve bid'at ehli kimseler, ortaya attıkları mezhepler ve akîdelerle İsâm'ın vahdetini paramparça etmişlerdir. Bu iki yaklaşımın ikisi de doğrudur. İsabetli olanı ise bu iki görüşü birleştirmektir. Çünkü Yüce Allah, bu sûrete İslâm'ın hüccetlerini ikame ettikten ve şirkin ortaya attığı şüpheleri iptal ettikten sonra Ehl-i Kitab'tan ve onların şeriatlarından söz etti. Sonra İslâmın davetine uyanlara vahdet içinde olmaları ve -kendilerinden öncekilerin düştüğü gibi- tefrikaya düşmemeleri emrini verdi. Yüce Allah, Âl-i İmrân sûresinde İslâm'a sımsıkı yapışma emrini verdikten ve tefrikaya düşme yasağını getirdikten sonra bu hususu şöyle açıkladı: "*Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır.*"[1093] Bundan sonra da Rasûlullah (s) -Ehl-i Kitab'ın yaptığı gibi- dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlardan berî ve uzak olduğunu beyan etti. Yüce Allah, burada Ehl-i Kitab'ın yaptıkları konusunda onları uyarmaktadır. Dolayısıyla bu açıklama ve uya-

1092. Bakara, 2/85.
1093. Âl-i İmrân, 3/105.

rının ardından tefrika hususunda Ehl-i Kitab'ın yolundan giden kimse, Hz. Peygamber'in (s) kendisinden berî olmasına adamakıllı layık olmuş olur.

İbn Ebî Hatîm'in İbn Abbas'tan tahric ettiği bir rivayette İbn Abbas şöyle der: Yahudiler ve hıristiyanlar, Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderilmeden önce aralarında ihtilafa düştüler. Muhammed (s) gönderilince Yüce Allah, kendisine *"Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya,..."* ayetini indirdi.

Rivayet tefsiri müfessirlerinin ekserisinin yer verdikleri bir rivayete göre Hz. Ebû Hüreyre, *"Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya,..."* ayetini tefsir ederken, "Onlar, bu ümmetin içindedirler." diyor.

Dahası Hakîm et-Tirmizî, İbn Cerîr, Tabarânî ve başkalarının yaptıkları bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle diyor: *"Onlar, bu ümmetin bid'at ve hevâ ehlidir."*[1094]

Hakîm et-Tirmizî, İbn Ebî Hâtim, Ebü'ş-şeyh, Tabarânî, *şuabu'l-İmân*'de Beyhakî ve başkaları, Hz.Ömer'den rivayet ediyorlar. Hz. Peygamber, Hz. Âişe'ye dedi ki: "Ey Âişe! *'Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar', bu ümmetin içinden bid'atlara sapanlar, hevâ ve heveslerine kapılanlar ve sapıklığa düşenlerdir. Onların tevbeleri yoktur. Ey Âişe! Günah işleyen herkesin tevbesi vardır. Ancak bid'at ve hevâ sahiplerinin tevbeleri yoktur. Ben onlardan uzağım, onlar da benden uzaktırlar."*[1095] Bu hadisin manası, sözü geçen bid'atçılar, bid'atlarını öğrendiklerinde ve hatalarının farkına vardıklarında, bundan dönüp de Rablerine tövbe ettiklerinde tövbeleri kabul olunmak, demek değildir. Tam tersine hadisin manası şudur: Onlar tövbe etmezler. Çünkü onlar, kendilerinin doğru düşündükleri iddiasındadırlar. Bazı Selef bilginlerinden bu kimselerin mutlak olarak Hârûriyye veya Hâricîler oldukları şeklinde rivayetler vardır. Bu görüşü ileri sürenlerin dayanakları, ayetin sadece onlar hakkında olduğu değil, zikri geçen fırkaların onlardan olduklarıdır. Bu ayet hakkında İmam Ebû İshâk eş-Şâtibî'nin *el-İ'tisâm*'ında şu ifadeler yer almaktadır:

"İbn Atıyye der ki: 'Bu ayet, hevâ ve hevesini esas alanları, bid'atçıları, fürû'da şâz görüşleri benimseyenleri ve bunların dışında cidalde derinleşenleri ve kelâma dalanları kapsar. Bunların tümü, ayakları kayabilecek kimselerdir ve burası kötü inancın bulanacağı bir yerdir.' Şâtibî İbn Atıyye'nin bu görüşü hakkında şöyle der: Allah daha iyi bilir ki, İbn Atıyye 'ehlü't-taammuk

1094. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 23; Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-Vustâ*, I, 207.
1095. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 22.

fi'l-fürû' derken kastettiği Ebû Ömer b. Abdi'l-Berr'in *Kitabu'l-İlm*'inde 'Reyin Kınanması Bölümü'nde söyledikleri olsa gerektir. Yüce Allah izin verirse ileride zikri gelecektir. İbn Battâl *Şerhu'l-Buhârî*'de Ebû Hanîfe'den naklen şöyle der: Mekke'de Atâ b. Ebî Rabâh'la karşılaştım. O'na bir mesele sordum. Bana, 'Sen, nerelisin?' diye sordu. Ben de 'Kûfe'liyim.' dedim. Bana, 'Desene, dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanların memleketindensin.' dedi. Ben de 'Evet' dedim. Tekrar sordu: 'Sen hangi gruptansın?' O'na 'Selef hakkında kötü söylemeyen, kadere iman eden ve günah işledi diye bir kimseyi tekfir etmeyen gruptanım.' dedim. Atâ, 'Anlamışsın. O gruptan olmaya devam et.' dedi. el-Hasen'in şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Bir gün Hz. Osman bize hitap etmek üzere yanımıza geldi. Ancak konuşurken sözünü kestiler. Bathâ'da kavga etmeye başladılar. Nihayet kavga öyle bir durum aldı ki, gök yüzünü göremez oldum. el-Hasen şöyle devam etti. Birden Hz. Peygamber'in eşlerinin odalarından birisinden bir ses işittik. 'Bu ses, ümmü'l-müminîn'in sesidir.' denildi. Ümmü'l-mü'minîn, 'Dikkat edin! Sizin Peygamberiniz (s) dinini parça parça edenlerle, grup oluşturanlardan uzak olmuştur.' dedi ve sonra da *'Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya...'* ayetini okudu. Kadı İsmail şöyle der: el-Hasen 'Ümmü'l-mü'minîn' derken, zannediyorum Ümmü Seleme'yi kastediyordu. Bazı hadislerde kendisi şöyle demektedir: O sırada Hz. Âişe, hacdaydı. Ebû Hüreyre'den rivayet olunduğuna göre, tefsirini yapmakta olduğumuz ayet, bu ümmet hakkında nâzil olmuştur. Ebû Ümâme'den rivayet olunduğuna göre dinlerini parça paraç edenler, Hâricîlerdir. el-Kâdî der ki: Kur'ân'ın zahirine bakılacak olursa, gerek Hâricî olsun, gerekse bunların dışında başkaları olsun dinde bid'at yapan herkes bu ayetin kapsamına dahildir. Çünkü insanlar dinda bid'at sahibi oldukları zaman karşılıklı olarak cedel yaparlar, birbirlerine hasım olurlar sonra parça parça olup gruplara ayrılırlar."[1096]

Şâtibî'nin bid'atlerin naklî delillerle kınanması konusunda naklettikleri burada bitmektedir. Şatibî aynı konuyu "Ümmetin Tefrikaya Düşmesi" bahsinde yeniden ele almaktadır. Şatibî, orada der ki ayette geçen "din" kelimesi akaid ve diğer hususları ihtiva eder.

Ben de derim ki Şatibî'nin el-Kâdî'den ayetin genel olduğu yolunda naklettiği görüş doğrudur. Ayet, O'nun dediğinden daha geneldir. Bu ayetin tefsiri hakkında varid olan bütün haber ve nakiller, onun dinin esaslarına, fürûuna, hakem kılınmasına ve bu dine mensup olan insanların birbirlerini dost edinmeleri konularının tümüne şâmil olduğuna delalet etmekte-

1096. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, I, 61, 62. Kahire, 1295.

dir. Kelâm ve fıkıh mezhepleri taassubu, bu hususa dahildir. Tıpkı hilâfet, hükümdarlık taassubuyla, Türk'ü, Arab'ı, Acem'i, Hindistanlıyı ve Malay'ı birbirinden ayıran ırk taassubunun buna dahil olması gibi... Müslümanları birbirlerine düşmanlık ettirecek ve birbirleriyle çatıştıracak derecedeki bir ırk taassubu, ayetin hükmüne dahildir. Nitekim Ümmü'l-mü'minîn, Hz. Osman'a karşı gelindiği zaman aynı şeyi söylemiştir. Bazı bilginler, bu hadisenin Hz. Osman'ın katledildiği gün meydana geldiğini nakletmektedir. Nitekim Abd b. Humeyd, tefsirinde el-Hasen'den bu hususta şöyle bir söz nakleder: Hz. Osman'ın katledildiği gün, Rasûlullah'ın (s) eşlerinden birisinin kolunu evin duvarıyla perde arasından çıkardığını gördüm. şöyle diyordu: Dikkat edin! Yüce Allah ve Peygamber'i (s) dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlardan uzaktırlar. Doğru olanı, rivayetin iki değil, bir olduğudur.

Öte yandan sadece *"farrakû"* şeklindeki kıraat, dinde hertürlü fırkaya bölünmenin -*"fârakû"* şeklindeki kıraatın delalet ettiği gibi- ondan ayrılma ve irtidad etmek manasına gelmediğini göstermektedir. Doğru olan şudur: *"Tefrik"* ve *"mufaraka"* arasında bir yönden umum ve husus ilişkisi vardır.[1097] Fakat Yüce Allah, Rûm Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: *"Müşriklerden olmayın. Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın. Bunlardan) her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir."*[1098]

Bu cümlenin tefsirinde kısaca söylemek gereken husus şudur: *"Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar..."* Ehl-i Kitab'tır. "Rasûlullah'ın (s) onlardan berî (uzak) kılınması"ndan maksat ise, ümmetini Ehl-i Kitab'ın yaptıkları şeylerden kaçındırmaktır. Böylece Hz. Peygamber'in ümmetinden olup da Ehl-i Kitab'ın yaptıklarını yapanlardan Hz. Peygamber'in haydi haydi uzak olduğunun bilinmesi istenmiştir. Yoksa maksat, insanları saptıran bazı cahillerin iddia ettikleri gibi değildir. Çünkü onların iddialarına göre, kâfirlerin sıfatlarına ve fiillerine dair Kitab ve Sünnet'te yer alan ifadeler, sırf kâfirlere mahsustur. Yine onların anlayışlarına göre Müslümanlar, -sanki Yüce Allah, onlara şirki, küfrü, nifakı, bid'at ve sapıklıkları mubah kılmış da, İslâm'a veya kelâm âlimlerinden -mesela- Zeydin veya Amr'ın mezhebine sırf mensup olmakla cennetini ve rızasını onlara garanti etmiş gibi- bu fiillere bulaştıkları takdirde hükümleri kendilerinden öncekilerin hükmü gibi değildir. Bu anlayış, Yüce Allah'ın Kitab'ını, Peygamber'inin Sünneti'ni ve saadet asrında bu iki kaynağın yolundan gidenlerin sîretlerini yerle bir edip, yıkmak demektir.

1097. Yani her tefrik, mufaraka değildir, fakat her mufaraka tefriktir. (Çev.)
1098. Rûm, 30/ 31, 32.

Bundan sonra Yüce Allah, dinlerini parça parça eden bu kimselerin âkibetlerini açıklamak için şöyle demektedir:

"Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah, onlara yaptıklarını haber verecektir." Yani dinlerinden ayrılmalarının ve dünyada iken onu parça parça etmelerinin cezasını tek başına verecek olan Yüce Allah'tır. Söz konusu ceza, Yüce Allah'ın insan toplulukları hakkındaki kanununa (sünnetullah) göre verilir. Buna göre tefrikaya düşenler zaafa uğrarlar, çekişme içinde olanlar güçlerini kaybederler ve güçlü olanlar kendilerine hükümran olurlar, Yüce Allah onları fırkalara böler ve bazılarının hıncını bazılaına tattırır. Bunun için aralarında tefrika düşmanlığının körüklediği karşılıklı çatışma ve savaşlar çıkarır. Nitekim Yüce Allah, bu gerçeği başka ayetlerde şu şekilde açıklamaktadır:

"Allah dileseydi o peygamberlerden sonra gelen toplumlar, kendilerine açık deliller geldikten sonra birbirleriyle savaşmazlardı. Fakat onlar ihtilafa düştüler..."[1099]

"Bu sebeple kıyamete kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık. Yakında Allah onlara yaptıkların haber verecektir."[1100]

"O'nun üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi fırkalara ayırıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter."[1101] Yüce Allah, onlara kendilerinin ve düşmanlarının elleriyle dünyada azab ettikten sonra, âhirette onları diriltecek ve hesab ânında dünyada düştükleri ihtilafı ve gruplara ayrılmalarını haber verecektir. Gruplara ayrılmaları, hevâ ve heveslerine uyarak ve bu sonucu doğuran başka faaliyetlerde bulunarak dini parça parça ayırmaları ya da ondan ayrılmaları şeklinde olmuştur. Yüce Allah bunu kendilerine bildirecek ve yaptıklarının karşılığını kendilerine cehennemde verecektir.

Müslümanların Ayrılığa Düşme Sebepleri Ve Sonuçları Üstüne Bir Uygulama

Bu ümmetin dini hakkında gruplara ayrılması ve bunun neticesi olarak dünyada zaafa uğramasının dört genel sebebi vardır.

1) Siyaset ve iktidar mücadelesi,
2) Irk ve nesep taassubu,
3) Usûl ve fürû' hükümlerinde mezhep taassubu,

1099. Bakara, 2/253.
1100. Mâide, 5/14.
1101. En'âm, 6/65.

4) Allah'ın dini hususunda kendi kişisel görüşüyle fikir beyan etmek.

Bir beşinci sebep daha vardır ki, bu sebebin yukarıda zikredilen dört sebepten herbirine dahil olması mümkündür. Bu da din düşmanlarının din aleyhine çevirdikleri entrikalar ve ortaya attıkları tuzaklardır. Dinde kendi görüşüne göre hüküm vermek, daha önce zikredilen şeylerden dolayı bir gerçektir ve bunun riayet edilmesi gereken bir sınırı da yoktur. İnsanların görüşleri, zaman, mekân, geçim durumu ve sosyal durumlara göre değişir. İnanç sistemi (akaid), ibadetleri, fazîletleri, helâlları ve haramlarıyla din, Yüce Allah tarafından vahyedilmiş ilâhî bir kurumdur. Fertlerin ve birçok kavimlerin kalplerini bağların en güçlüsü ve değişmez kulpların en sağlamıyla birbirine bağlaması, dinin sosyal faydalarından birisidir. Rey (görüş) ise, kalpleri böler ve parçalar. Çünkü birbirinden bağımsız olan iki kişinin aynı görüş etrafında bir araya gelmesi çok nadir olarak görülen bir husustur. İki kişi aynı görüş etrafında birleşemezse, çeşitli toplumlara mensup binlerce kişi, değişik zaman dilimlerinde nasıl olur da aynı görüşü paylaşabilir? Birçok kimsenin taklit ederek bir araya gelmesi, öyle bir tefrika meydana getirir ki bu, belli bir düşünce hakkında bir delile dayanarak re'yle hüküm vermekten çok daha beterdir. Çünkü bu, cehâlete dayalı bir tefrikadır ve zararı ancak başa geldiğinde görülür.

Kelâm âlimleri, mezheplere bölünme konusunu değerlendirmişler ve bu yasaklığın fürû'da değil, usûlde gruplara ayrılmayla ilgili olduğunu söylemişlerdir. Sebep olarak da, usûlde mezheplere ayrılanların birbirlerini tekfir ederken, fürû'da bölünenlerin böyle olmadığını göstermişlerdir. Ancak bu yaklaşım, bizce tartışmalıdır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere doğrusu, yasaklığın genel olduğudur. Çünkü fürû'da gruplara ayrılanlar için de pek âlâ "Dinlerini parça parça ettiler, gruplara ayrıldılar ve her bir grup, kendi nezdinde bulunanla sevinip böbürlenmektedir." demek mümkündür. Yine bunlar için -dine verdikleri zarar, usûlde gruplara ayrılanların zararları kadar değilse de- din uğrunda birbirlerine düşmanlık ettiler, dinin ve mensuplarının zaafa uğramasının ve düşmanlarının kendilerinden daha güçlü hale gelmesinin sebebi budur, demek mümkündür. Diğer taraftan bu grubun bazı mutaassıpları, usûldeki ihtilâfı fürû'a sokmuşlardır. Bu cümleden olarak bazı Hanefîler, şâfiî mezhebinden bir kadınla evlenmeyi -o kadın, imanında şüphe ettiği için- üzerinde düşünülmesi gereken bir husus olarak görmüşler, câizlik görüşünün, şâfiî mezhebine mensup olan kadının zimmî kadına kıyas edilmesine dayandığını ifade etmişlerdir. Hanefîlerin, Şâfiîlerin veya bütün Eş'arîlerin ve Ehlü'l-Eser'in imanlarında şüphe içinde olduklarını söylerken kastettikleri, onların Selef'e tabi olarak "İnşallah müminiz" şek-

lindeki ifadeleridir. Son dönemin insanları (Halef), din hususunda Selef'in yolundan gitselerdi, onlar gibi Kitab ve Sünnet'e tabi olup, bu iki kaynağın anlaşılmasında -taassupla belli bir âlime sarılmak yerine- güvenilir olan bütün âlimlerin yardımlarına başvursalardı, böylesi bir ihtilafa, tefrikaya, kin ve gareze düşmezler, Kitab ve Sünnet hakkında cehalet içinde olmazlar ve onları terketmiş duruma düşmezlerdi. Kazâî (yargısal) ve siyâsî hükümlerden olup, zamanın değişmesiyle değişen hükümleri, hâkimin hükmü ortadan kaldırır ve bu, gruplara ayrılmak demek değildir.

Kelâmla ilgili makaleleri toplayan kitapların müellifleri, dini parçalama ve gruplara ayırma konusuna İmam Ahmed, Sünen imamları ve başka muhaddislerin birçok yoldan rivayet ettikleri şu merfû hadisle başlarlar. Bu hadis şudur: *"Yahudiler, yetmiş bir veya yetmiş iki fıraya ayrıldılar. Hıristiyanlar, yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılcaktır."*[1102] Hadisin bu lafzı, Ebû Dâvûd'un Ebû Hüreyre'den yaptığı rivayete dayanmaktadır. Ebû Dâvûd, aynı hadisi Muâviye'den şu lafızla rivayet etmektedir: "Dikkat edin! Peygamber Efendimiz (s) bir gün aramızda durup bize şöyle dedi: *Sizden önceki Ehl-i Kitab, yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Bu ümmet de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunların yetmiş ikisi cehenneme, birisi cennete gidecektir. Onlar da cemaattir.*"[1103] Ebû Dâvûd, bir başka rivayetinde hadise şu ibareyi de eklemektedir: *"Ümmetimin içinden öyle bir topluluk çıkacaktır ki bu hevâ ve hevesler onların içine, kuduz hastalığının isabet ettiği kimsenin içine nüfuz edip, girmedik hiçbir damar ve mafsal bırakmadığı gibi nüfuz edecektir."*[1104] Hadiste geçen *"keleb"* kelimesi, köpeklere ve ısırdığı canlılara bulaşan kuduz hastalığı demektir. Tirmizî'nin Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiği bir hadisin baş tarafı şöyledir: *"Ümmetimin başına İsrailoğullarının başına gelenin tıpa tıp aynısı gelecektir...İsrailoğulları, yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bir fırka hariç, bunların kalanı cehennemdedir."* Orada bulunanlar "Kim bunlar ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordular. Peygamberimiz (s) *"Benim ve ashabımın gittiğimiz yol üzere olanlardır."* buyurdu.[1105] Bu hadisi, İbn Mâce Huzeyfe b. el-Yemân'dan zayıf bir senedle, Enes b. Mâlik'ten de ricali sika olan râvi senediyle rivayet etmiştir. Hz. Peygamber, her iki hadiste de kurtulaşa erecek olan fırkayı "cemaat" kelimesiyle ifade etmiştir. Aynı hadisi İbn Abdi'l-Berr, Avf b. Mâlik el-Eşca'î'den şu lafızla rivayet etmiştir: *"Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Bu fırkaların fitnesi en büyük olanı,*

1102. Ebû Dâvûd, *Sünne*; Tirmizî, *İman*, 18; İbn Mâce, *Fiten*, 17, Ahmed b. Hanbel, III, 145.
1103. Ebû Dâvûd, *Sünne*, 1.
1104. Ebû Dâvûd, *Sünne*, 1.
1105. Tirmizî, *İman*, 18.

dini kendi re'yleriyle ölçen ve Yüce Allah'ın helâl kıldığını haram, haram kıldığını da helâl kılanlardır."[1106] Hâfız İbn Abdi'l-Berr, *Kitabu'l-İlim*'de bu hadisin ardından dört halife, Abdullahlar ve başkaları gibi sahâbîlerin âlimlerinden re'yin kınanması hususunda rivayet ettiği haberleri zikretmektedir. Biz re'y ve kıyas konusunu, Mâide Sûresi'nin son kısmında açıklanırsa hoşa gitmeyecek şeyleri sormanın yasaklığını konu alan ayetin tefsirini yaparken enine boyuna incelemiştik.[1107] Şâtibî, Kitab'a ve Sünnet'e dayanmayan re'yin kınanması hususunda gelen haberleri, bid'atlerin kınanması konusunda varid olan haberlerden oluşan beşinci yön olarak göstermiştir. Çünkü bid'atlerin tümünün hükmü böyledir. Nitekim Şâtibî, tefsirini yapmakta olduğumuz ayetten söz ederken böyle bir vaadde bulunmuştu ve biz de onu az önce nakletmiştik. Şâtibî, Avf b. Mâlik hadisini ve bu manada birçok hadisi zikreder ve bunun -ayetin tefsirini yaparken Kâdî İsmail'den naklettiği üzere- usûl ve fürû' alanında meydana gelen bütün ayrılıkların tümüne şamil olduğunu ifade eder. Şâtibî, İbn Adi'l-Berr'in bu hususta Selef'ten naklettiği haberlerin bir kısmını nakleder. Ancak hadisçilerin Ebû Hanîfe'ye yüklenmelerinden söz etmez. Bu hususta söylenmiş en güzel sözlerden birisi, İmam Mâlik'in şu ifadeleridir:

"Peygamberimiz'in (s) ruhu kabzedildiğinde (vefat ettiğinde) bu konu tamamlanmış ve kemale ermişti. Artık bizim, re'ye değil Rasûlullah'dan (s) gelen haberlere uymamız gerekir. Çünkü eğer re'ye uymayı esas alırsan, re'y itibarıyla senden daha güçlü olan bir başka kişi çıktığında ona uyacaksın demektir. Bu takdirde sen, re'y itibarıyla sana galip olan herkese uymaya devam edeceksin. Ben, bu işin sonunun gelmeyeceği kanaatindeyim."

İmam Mâlik, "re'y" derken din alanındaki akaid (inanç sistemi), ibadetler, helâl ve haramlıklar konusundaki re'yi kastetmektedir. Yoksa, dünya ve dünyanın sosyal, siyasal ve yargı alanlarındaki çıkarları değildir. Çünkü İmam Mâlik'in mezhebinin esaslarından birisi, -Şâtibî'nin *el-İ'tisâm*'ın da en güzel şekilde açıkladığı üzere- "maslahatları gözetmek" ilkesidir.[1108] Şâtibî, orada der ki: Buraya kadar geçen rivayetler, İmam Mâlik nezdinde itikad alanındaki re'ye mahsus değildir.[1109]

Ben de derim ki bu, defalarca açıkladığımız üzere bizim de benimsediğimiz görüştür. Şâtibî *el-İ'tisâm*'ın III.ncü cildinin IX ncu bâbında inceleyip

1106. Ebû Ahmed *el-Cürcânî, el-Kâmil Fî Duafâi'r-Ricâl*, VII, 17. (Beyrut, 1409/1988 baskısı).
1107. Bkz: Mâide, 5/101, 102 nci ayetlerin tefsiri.
1108. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, I, 130.
1109. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, II, 311; III ncü ciltteki Mesâlih-i mürsele konusu.

ifade ettiğine göre ictihadî meselelerde müctehidler, *"(Fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır."*[1110] ayetinin şumûlü altına girmezler. İctihadî meseleler, hakkında herhangi bir nassın ve icmanın olmadığı meselelerdir. Fakat müctehidlere taassupla bağlı olup, grup ve fırkalara ayrılanlar, bu hususta fırkalara bölünüyor ve birbirlerine düşmanlık ediyorlar. Bunlar, ihtilafa düşenlerdendir. Bunların, kendilerine zuhur eden şeyi söyleyen ve buna göre amel eden müctehidlerin mazereti gibi herhangi bir mazeretleri yoktur. Müctehidler, -delillerinin sıhhati zuhur edip de hüküm açısından bir beyyine üzere olmadıkça- hiçbir kimseye kendilerini taklid etme cevazı vermemişlerdir. Buna cevaz vermeyen müctehidler, herhangi bir fırkaya veya hizibe zannî görüşlerini desteklemek için kendilerine taassupla bağlanma, karşı tarafa düşmanlık etme ve Müslümanların birliğini darmadağın etme cevazı verirlermiş Halbuki onlar, söz konusu zanlarında hataları ortaya çıktığında ondan dönüyorlardı.

İmam Şâtibî, eserinin IX.'ncu bölümünde Tirmizî Ebû Dâvûd ve başka muhaddislerin rivayet ettikleri ve -az önce geçen- ümmetin fırkalara ayrılması hadisine yer vermektedir. Şâtibî, bu rivayete İbn Vehb'in *Câmi'*inde gördüğü bir başka rivayet daha ilave eder. İbn Vehb'in rivayetinde -eğer nakil yapılırken yazım hatası yapılmamışsa- ayrılacak fırka sayısının 82 olduğu belirtilmekte ve bunların -birisi hariç- kalan tümünün cehennemde olduğu ifade edilmektedir. Rivayetin devamında Peygamberimiz'e (s) kurtulaşa erecek olan fırkanın hangisi olduğu sorulunca Efendimiz (s) *"el-cemaatu"* diye cevap vermiştir. Şatibî, daha sonra fırkalara bölünmenin gerçek mahiyetinden, sebeplerinden ve birisi hariç geri kalanının kâfir olmasındaki anlaşılma probleminden (işkâl) söz eder. Sonra şöyle der: Ehl-i Sünnet, bütün bid'atçıları tekfir etmez. Tam tersine, fırka diye tefsir ettikleri zümrelerin çoğunluğunun mümin olduklarını söyler. Şatibî, âlimlerin bu hadis hakkındaki görüşlerini zikreder ve onu teyid eden ayet ve hadislere yer verir. Özellikle de tefsirini yapmakta olduğumuz bu En'âm ayetiyle, ondan birkaç ayet önceki *"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın."*[1111] ayetini zikreder. Sonra da bizim en başta tercih ettiğimiz görüşü tercih eder. Peygamberimiz (s) ve ashâbının yolundan gidenler hariç, kalan fırkaların cehennemde olacaklarına dair verilen bu hüküm, bunların kâfirlerde olduğu gibi ebediyyen cehennemde kalmalarını gerektirmez. Tam tersine onların cehennemde kalışları mutlaktır. Bunların arasından küfür ve inkâr içinde amelinden dolayı azab edilecek olanların çıkması mümkündür. Çünkü bu tip bir azaba uğrayacak kimse, bid'ati içinde

1110. Hûd, 11/ 118, 119.

1111. En'âm, 6/153.

inkâr etmiştir. Yine bunların içinden sadece bid'atı ve masiyeti dolayısıyla azab edilecek olanlar da çıkabilir. Bunlar, müşrik kâfirlerin veya dinden olduğu zorunlu olarak bilinen şeylerin bir kısmını kabul etmeyen kimselerin ebedî kalışları gibi cehennemde ebedî olarak kalmayacaklardır. Şatibî, daha sonra bu konuda önemli bahisler formunda bir takım konuları ele alır. Söz konusu konular, bu fırkalar ümmetten sayılır mı sayılmaz mı, sayıları kaçtır ve bunlar hangi fırkalardır... gibi konularla, bunların dışında bu konuda derinlemesine çalışmak isteyen kimselerin göz atmalarının uygun olduğu daha başka konulardır.

Bu konulara ve hadisteki anlaşılma problemine, şeyhimiz Üstad İmam Şeyh Muhammed Abduh, Celâl ed-Devvânî'nin (Muhammed b. Es'ad es-Sadîkî) Adudiyye Akaidi üstüne yazdığı *şerh* için kaleme aldığı *Hâşiye*'sinde değinmektedir. Muhammed Abduh, Celâl ed-Devvânî'nin uzun uzadıya zikrettiklerini bu konunun genişliğine nispetle kısa saymaktadır. Üstad, *Hâşiye*'sinin baş tarafında aynen şöyle demektedir:

"Öncelikle kısaca bu hadis hakkında bir kaç söz söylememiz gerekir. Şimdi kulak ver ve bil ki, bu hadis bize ümmet içinden çeşitli fırkalar çıkacağını ve bunların içinde kurtuluşa erecek olan fırkanın bir tane olduğunu ifade ediyor. Peygamberimiz (s) kurtuluşa erecek olan fırkanın, kendisinin ve ashabının gittiği yol üzere yürüyen kimseler olacaklarını beyan ediyor. Ümmetin içinden zikredilen sayıya ulaşsın veya ulaşmasın çeşitli fırkaların çıkacağı hususu, sabittir ve hiç kuşkusuz gerçekleşmiştir. Bu husus haktır ve gerçektir, bu konuda herhangi bir itiraza asla yer yoktur. Çünkü hak ve gerçek, birdir ve o da Hz. Peygamber'in ve ashabının üzerinde oldukları yoldur. Peygamberimiz'in (s) yürüdüğü yola aykırı olan şey, reddolunur. Kurtuluşa erecek olan fırkanın hangi fırka olduğunun belirlenmesine gelince, bir başka ifadeyle Peygamberimiz'in (s) ve ashabının gittiği yol üzere olan fırkaya gelince, bu fırkanın kim olduğu şu ana kadar benim için belirli hale gelmemiştir. Çünkü Peygamberimiz'in (s) risaletine boyun eğen herkes, kendisinin O'nun ve ashabının gittiği yol üzere olduğunu iddia etmektedir. Hatta Mîrbâkır ed-Dâmâd hadiste zikri geçen bütün fırkaların Şîa fırkası olduğuna ve kurtuluşa erecek olan fırkanın da İmamiyye fırkası olduğuna delil getirmektedir.[1112] Ehl-i Sünnet, Mu'tezile ve bunların dışında diğer

1112. Celâl ed-Devvânî, İbnü'l-Mutahhir el-Mahallî'den naklettiğini göre, kendisi bu hadis hakkında Üstad Nusayruddin et-Tûsî'ile müzakerede bulunmuş. Sonunda kurtulaşa erecek olan fırkanın, diğer fırkalara büyük ölçüde muhalif olması gerektiği ve bunun da şiî İmamiyye mezhebinden başkası olmadığı yolunda karara varmışlar. Celâl ed-Devvânî, İmamiyye mezhebinin Usûlün ekserisinde Mu'tezile mezhebiyle aynı kanaatte olduğunu, çoğunluğu "imamet"le ilgili olmak üzere çok az meselelede onlardan farklı düşündüğünü

fırkalar ise O'na göre davet ümmetidir.[1113] Herkes, bunu iddia etmekte ve böyle olduğuna deliller getirmektedir."

Daha sonra Üstad Abduh, Müslüman filozofların, sûfîlerin ve en meşhur fırkalarının başkalarına muhalefet edip görüşlerine delil getirirken söyledikle-rinden örnekler zikretmektedir. Söyledikleri arasında hadis diye uydurulmuş sözler vardır. Onlar, -çoğunluğunun nakilleri bilmemesi ve adına "ma'kûl' de-dikleri nazariyyeleri ve görüşleri esas almaları dolayısıyla- bu sözlerin uydur-ma hadis olduğunu bilmemektedirler. Üstad, daha sonra şöyle der:

"Herkes, Hz. Peygamber'in ve ashabının yürüdüğü yol üzere yürüyen fırka-i nâciye (kurtulaşa eren fırka) olduğuna delil getirmektedir. Bunların her biri, kendi inancına aykırı bir nassla karşılaştığında, taraftarları onu te-vil ile ve kendi görüşlerine şehâdet eden diğer nasların kapsamına katmaya başlar. Herkes, kendisinin hadiste zikredilen fırka-i nâciye olduğuna delil getirmektedir ve herkes kendi yanında olana gönülden kanidir. Herkes, kendi gittiği yolu tahkik edip inceleyen kimse gibi çağrıda bulunmaktadır. Bu hususta gerçeğe vakıf olmak Yüce Allah'ın ihsanı ve tevfiki sayesinde olur. Çünkü düşünen bir kimse diyebilir ki: 'Hz. Peygamber'in ve ashabının gittiği yol üzere giden fırka-i nâciye bir zamanlar geldi ve yok olup gitti. Şu anda geri kalanlar, fırka-i nâciyeden başka bir zümredir.' Ya da 'Şeriat sahibinin kastettiği fırkalar şu ana kadar o sayıya ulaşmamıştır.' Veya 'Fırka-i nâciye, şu ana kadar henüz yeryüzüne gelmiş değildir, ileride gelecektir.' Ya da 'Bu fırkaların hepsi nâciyedir. Çünkü bunların hepsi, Peygamberimiz (s) ve ashâbının gittikleri yol üzeredirler. Çünkü Ülûhiyyet (ilâhlık), nübüvvet (peygamberlik) ve meâd (âhiret) gibi esaslar bakımından onların Efendimiz

---

söyleyerek onlara cevap verir. Seyyid Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*'de bu ayetin tefsirini yaparken kendi zamanında İmamiyye mezhebine mensup Hamd adında mutassıp birisinin hadis-teki "illâ vâhideten" ibaresini "fırkaten" şeklinde rivayet ettiğini söyler. (Âlûsû, VIII, 68) Bu kişi, fırka kelimesinin kurtuluşa erecek olan zümrenin şia olduğuna işaret ettiğini, çünkü cümmel hesabına göre "fırka" kelimesinin harf değerlerinin şia kelimesinin harfle-riyle aynı olduğunu, dolayısıyla şia'nın İmamiyye olduğunu söyler. Âlûsî devamla, şöyle der: Ben de ifadesindeki tezyifleri saydıktan sonra dedim ki: Bu tür bir işareti esas alacak olursak, hadisteki işaretin köpek olması gerekir. Çünkü "kelb" (köpek) kelimesinin harf değeriyle "hamd" kelimesinin sayısı aynıdır. Adam, susup kaldı.

Biz de deriz ki keşke Âlûsî en son cümleyi söylemeseydi. Çünkü böylesi bir ifade, ihtilaf ve tefrika ateşini büsbütün körükler. Âlûsî, bu cümleyi edebî ve lafzî nükteyi ilmî mü-nazaraya tercih ettiği için söylemiştir.

1113. Yani onlar, icabet ümmetinden değildirler. Onun değerlendirmesine göre Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile, İslâm'a girmemişlerdir. Hadis âlimleri ve eser ehli âlimleri de onlara dahil-dir. Çünkü bu bilginler, nassları ezberlemişler ve herhangi bir fırka taassubuyla hiçbir kimsenin görüşünü ve arzusunu bunlara tercih etmemişlerdir. Bir başka ifadeyle, onlar Hz. Peygamber'in gittiği yol üzeredirler.

(s) ve ashâbıyla aynı yolda olduklarını biliyoruz. Bu hususta aralarında meydana gelen farklı görüşleri ise yakînî bir bilgiyle bilmiyoruz. Aksi takdirde o hususta ihtilaf meydana gelmezdi. Kalan fırkalar daha sonra geleceklerdir. Ya da bazıları gelmiştir, ama bilinmemektedir ya da --Nusayrîler gibi Hz. Ali'nin ilâh olduğunu iddia eden fırkalar örneğinde olduğu üzere- bilinmektedir.' Bu tereddüdün doğmasının sebebi şudur: Hangi fırka olursa olsun, bunlara yakından bakan kimse, Kitab'tan, Sünnet'ten, icmadan ve benzeri kaynaklardan kendilerini destekleyen bir delil bulmaktadır. Bu husustaki nasslar, birbiriyle çelişkilidir. Beni sevindiren şey; bunların arasından helâk olacak olanın başka hadiste bir olarak gösterilmesidir."

Biz de deriz ki, Üstad Abduh'un Ezher'de Kelâm ilmiyle meşgul olduğu günlerde kaleme aldığı söz konusu Hâşiye'yi yazarken yaptığı bu açıklamalar, -Müslümanları birleştirme isteğiyle birlikte- kendisinin bağımsız düşünce, kimseyi taklid etmeme ve taassuptan uzak olmakla temayüz ettiğini göstermektedir. Fakat o zamanlarda hadis kitaplarına etraflı bir biçimde elden geçirememişti. Çünkü bunu yapmış olsaydı, Hz. Peygamber ve ashâbının gittiği yol üzere yürüyenlerin, Selef'in yolundan giden ehl-i hadis ve eser (nakil) âlimleri olduğunu, bunların çoğunun öncekilerden, birazının da sonrakilerden olduklarını, hadiste yer aldığı üzere kıyamet kopuncaya kadar bir fırkanın hak üzere olmaya devam edeceğini, bunların -ister zararlı, ister faydalı olsun- bid'atçı kelâm âlimlerinden herhangi birisine tabi olan kimselerle, fürû'da mukallidlerin olmalarının imkansız olduğunu, tam aksine kurtulaşa erecek olanların, Allah'ın ve Rasûlü'nün kelâmını her şeye tercih edenlerle herhangi bir mezhebe uygun düşsün veya -kim olursa olsun- herhangi bir âlimi desteklesin diye bu kaynaklardan herhangi bir nassı tevil etmeyenler olduklarını ve bu mezheplere mensup olanların çoğunun, kendi ictihadı ile hakka ulaşmış ve onlardan olmuş kimseler olduklarını kesin bir dille ifade ederdi. Bu durumda söz konusu fırkaların arasından helâk olacak olan zümrenin bir olması da kendisini sevindirmezdi. Çünkü bu hadisin rivayeti sahih değildir. Üstad -rahmetli- kelâm, felsefe ve tasavvuf ilimlerinin tümüne birden dalmıştı. Yüce Allah, önce mücmel, sonra da mufassal olarak- Selef-i salihin mezhebine ihlasla bağlı olduğu ve ona muhalif olan kelâm ve tasavvuftan tedricen döndüğü için kendisine hidayet etti[1114].

1114. Muhammed Reşid Rıza, üstadı Muhammed Abduh'u burada metodolojik bir eleştiriye tabi tutuyor. Bu yaklaşımı Selef-i Salihin'e verdiği değerin Abduh'tan daha farklı olmasına dayanıyor. M. Abduh selefin dil bilgisine ve nassı kavramada ve yaşamlaştırmada dirayet boyutuna önem verirken, M. R. Rıza'nın Selef-i Salihin'e verdiği önem daha ziyade rivayetlerindeki nakli tercihlerini tartışıp-tahkik etmemek noktasında odaklanıyor. Ama bu yaklaşım Muhammed Abduh'un vazettiği tefsiri Reşid Rıza'nın kaydedip kendi mütalaa-

Biz, burada Üstad'ın fırka-i nâciyeyi incelerken ortaya bir takım anlaşılma problemleri (işkâl) ileri sürdüğünü görmekteyiz. Bu problemlerin beşincisi, tahkik ehli âlimlerin, taklidin bâtıllığı ve bunun bütün fırka imamlarının kendi aralarında üzerinde anlaştıkları ve gerçeğin bu olduğunu iddia ettikleri o "nazarî kaziyye"lere itimad etmenin batıllığını gerektirdiğine dair fikir birliği içinde olmalarıdır. Üstad, bu hareketi her bir imama tabi olanlar tarafından yapılan bir taassup ve baskı araçlarına yapışma olarak kabul etmektedir. Üstad Abduh devamla aynen şöyle der:

"Şeriatın ve insan aklının gösterdiği husus, mütedeyyin olan ve düşünen kimsenin vâcibü'l-vücûd bir yaratcının varlığına doğru ve gerçek deliller getirmeye çalışmaktır. Daha sonra bu yaratıcından yola çıkarak peygamberlik müesseselerini ispata yönelmelidir. Bundan sonra lafızların gizlediği manaları -amellerle ilgili olanlar hariç- araştırmaksızın peygamberlerin getirdiklerini tasdik etmeli ve gücü nispetinde onlara teslim olmalıdır. Daha sonra bütün inanç sistemini (akaid) doğru burhanlarla -bu burhanlar kendisini hangi kanaate götürürse götürsün- kurma hususunda inceleme yolunu tutmalıdır. Fakat, meseleyi son derece incelemeli ve olanca çabasını harcamalıdır. Daha sonra kanaatinden Rabbinin katından gelene dönüp de onu zahiri itibarıyla kendi incelemesine uygun bulacak olursa, bunun için Rabbine hamdetsin. Aksi takdirde, te'vil yapmasın ve *'Ona inandık; hepsi Rabbizim tarafındandır.'*[1115] desin. Çünkü O, Allah'ın ve O'nun Peygamberinin maksadını bilemez, bunu ancak Allah ve Peygamberi bilir. O da bu şekilde davranır ve Allah'ın rızasına erer, çünkü inanç sistemini (akaid) doğru burhanlar üzerine tesis etmiş, ilâhî haberleri kabul ve teslimiyetle karşılamış ve onları sağlam bir kalple almıştır. Bir inatçıyı susturma veya bir inkârcıyı ikna etmek gibi bir maksatla tevil yapmak isterse, ileri sürdüğü burhan taklit ve teşvişten salim olduğu sürece bunda herhangi bir sakınca yoktur. Şeyh Eş'arî, Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve benzerleri gibi şeyhlerimizin âdetleri ve usulleri budur. Çünkü onlar, takatleri nispetinde güçlü burhanlarıyla doğrulamadıkça hiçbir görüşü almazlardı. Üstadın sünnî, sûfî ve hakîm ismiyle kastettiği budur. Belli bir fırkaya taraf olan herkes mücadele eder. Böyle bir kimse mücadelesiyle zorlama ve baskı yapmak ve birliği dağıtmak istemektedir, onun için de cehennemdedir. Kim de ihmal ederse, âr ve leke onadır ve o, utanç verici bir durumdadır. Onun için sen, Selef'in yolunu tut, dikkatli ol, çünkü onların ardından bir takım kötü kimseler geldi. Kurtuluşun kemale ermesi ve ebedî

larıyla birlikte tekrar üstadı Abduh'a sunduğu süreçte var olan ve oldukça etki uyandıran akidevi ve fıkhi metodolojik derinliğin zaman zaman unutulduğunu gösteriyor. (Yayıncı)

1115. Âl-i İmrân, 3/7.

mutluluğa erişmek için, ahlâksızlıklardan uzaklaşmak ve kâmil ahlâk ve faziletli amellerle bezenmek gibi hasletlerin eklenmesi şarttır. Düşünme gücünü kemâle erdirmek ve her hususta adalet yolunu tutmak da işaret olunan ahlâk ve ameller cümlesindendir. Çünkü Hz. Peygamber'in ve sahâbîlerinin gittikleri yola aykırı hareket eden, yani onlar gibi gayret etmeyen, akl-ı selim yolunu tutmayan, adalet ve insaf sahibi olmayan ve bütün ahlâk ve amellerinde doğru yolu tutmayan, aldığı ve verdiği hususlarda basîretin nurunun yoluna girmeyen herkes, cehennemdedir veya temizlenir. Onların gittiği yol üzere olanlar ise, cennetlerin en yüksek odalarındadır. Bu yolun tutan kimsenin yolu tutuşu, ya Kitab'a, Sünnet'e ve eski ve yeni râşid olan fazilet sahibi kimselerin sözlerine dönme şeklinde olur. Bu, yüce ve hikmet sahibi ve orta halli mümindir. Ya da bu yolu tutan kimse, bununla birlikte, kendi nefsiyle nurların yollarına girer ve orada bulunan ince sırlara vakıf olur ve sonunda şu hayatında geçlü ve Yüce Allah'ın huzurunda hak meclisinde oturur. İşte bu da sûfîdir. O, en yüce hedefte en yüksek arzulanan yerdedir. Burada sayılamayacak kadar mertebeler ve sayıp bitirilemeyecek derecede yükselme dereceleri vardır. Bunu ve bundan öncekisini "sâdık mümin" ismi kapsamaktadır. Her kim bu nûru elde ederse, -kim olursa olsun- kurtuluş, haz ve neşe sahibi olur. Çünkü Hz. Peygamber ve sahâbîlerinin -kesinlikle- üzerinde yürüdükleri yol budur. Şimdi kalemimizi tutalım, çünkü maksadımız, îcâz ve kısa konuşmaktır. Gerçeği en iyi ancak Allah bilir. Dönüş ve varış sadece O'nadır. Sen kendin doğru yola gir ve bu hususta olacaklara akıl ve feraset gözüyle bir bak!"

Ümmetin Tefrikaya Düşmesinin İlk Başlangıcı

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in döneminde bir tek toplum halinde tek bir ümmet idi. Müslümanlar arasında başgösteren ilk ihtilaf, iktidar üzerine olmuştur. Bundan dolayı bazı ensâr liderleri muhacirlere, bizden bir emîr (idareci) ve sizden bir emîr (idareci) olsun dediler. Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'inden bazıları ise, bu emîrliğe kendilerinin başkalarından daha layık olduklarını düşünmekteydiler. Hz. Ömer, uzak görüşlülüğü ve basîretiyle Rasûllah'ın (s) toprağa verilmesinden önce ümmetin bünyesinde bir çatlak meydana geleceğinden korktu ve hemen Hz. Ebû Bekr'e bîat etti. Çünkü hiçbir kimse, O'nun -herkesten önce Müslüman olması, bilgisi, anlayışı, Allah'a ve Rasûlü'ne yardım etmesi dolayısıyla- İslâm'daki mertebesini inkâr etmiyordu. Bundan dolayı muhacir ve ensardan büyük bir kütle O'na tabi oldu. Bunu, Hz. Ali ve bîat etmekte gecikmiş başkaları izledi. Böylece bir görüş birliği (icma) meydana geldi. Hz.Ali'nin bu göreve Hz. Ebû Bekir'den

daha layık olduğunu düşünen gerek Ehl-i Beyt'in arasından ve gerekse onlar gibi düşünen diğerlerinin içinden O'na bîat edenlerin bîatlarının sebebi, birliği sağlamak istemeleri ve tefrikaya düşmekten korkmalarıydı. Çünkü Yüce Allah, Peygamber'ini (s) tefrikaya düşen kimselerden olmaktan berî kılmıştı. Çünkü bir arada ve ittifak içinde olmak, dinin kalkanı ve muhafaza eden koruyucusudur. Dolayısıyla bu, karşısına çıkan bütün diğer maslahatlara tercih olunur. Aynı şekilde Müslümanların, Hz. Ebû Bekir'den sonra Hz. Ömer ve Osman'a da bîat etmeleri, Hz. Hasan'ın hilâfetten Hz. Muaviye lehine çekilmesi de hep bu birliği sağlama maslahatının diğer bütün maslahatlara tercih edilmesi sebebine dayanmaktadır.

Ehl-i Beyt'ten bazı imamların ve başkalarının Emevîlere karşı direnmelerine gelince bunun sebebi, onların zulümleri, hilâfet makamını kendileri için bir ganimet ve kendi nesillerine babadan oğula geçen bir makam olarak görmeleri, hevâ ve heveslerine uymayanlara işkence aracı haline getirmeleriydi. Böylece Emevîler, Kur'ân'ın şûra (danışma) kuralını yerle bir ettiler ve dinin imamlık ve Hz. Peygamber'in hilâfetini *-Delâilü'n-nübüvve* hadislerinin haber verdiği üzere- hiç bırakmamak için ısırılan (veya başkalarını ısıran) bir ikdidar aracı haline getirdiler. İmam Zeyd b. Ali, bu gerçeği kendisine sorulan bir soruya cevap verirken şöyle açıklar. İmam Zeyd b. Ali'ye, en büyük dedesi Hz. Ali'nin hilafete Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den daha layık olduğuna inandığı halde neden onlara dost olduğu ve Emevî halifesi Hişâm'a karşı geldiği sorulur. Zeyd b. Ali, bu soruyu soran kimseye -meâlen- Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i sahâbîlerin çoğunluğunun, ağır basan bir maslahata dayanarak hilâfet görevine getirdiği şeklinde cevap verir. İmam Zeyd, -devamla- Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hakkı ve adaleti yerine getirdiklerini ve büyük dedesi Hz. Ali'nin de onlara yardım ettiğini, dedesinin bu iki halifenin kadısı ve müşaviri olduğunu, kendisinin de -tıpkı dedesi gibi- bu iki halifenin taraftarı olduğunu, Hişâm'ın ise böyle olmadığını ifade eder. İmam Zeyd ve kendisine tabi olanlar, çağımızda kendilerine "fedailer" lakabı verilen ıslahatçılardandır. Bu insanlar, zalim sultanlara, onları tahtlarından devirinceye ve insanları zulümlerinden rahata kavuşturuncaya dek çıkardıkları isyanlarla direnen insanlardır. Ehl-i Sünnet'in çoğunluğu (cumhur), bu meselede der'ü'l-mefâsid (mefsedetleri giderme) ilkesiyle celbü'l-mesâlih (maslahatları temin etme) ilkesinin birbiriyle çatışması kâidesiyle, zulme ve zalime direnme hususunda "iki zarardan daha hafif olanı alınır" kâidesini esas almaktadır. Cumhur bu tercihi yaparken, direnmenin tefrika ve ayrılığa düşme fitnesine yol açmamasını göz önüne almaktadır. Fakat onlar, bu kâidelerin ortaya koyduğu şüpheden dolayı, zalimleri desteklemişler ve onlara itaat

etmişlerdir. Sonunda da İslâm ve onun şeriatı zayi olmuş, böylece iktidarlar, sahiplerinin elinden çıkıp gitmiştir. Çünkü iktidar sahipleri, şeriatın hükmüyle hükmetmemişler ve onu tatbik etmemişlerdir.

Gulâtu'ş-Şîa (aşırı Şiîler), İmam Zeyd'i reddetti. Çünkü O, kendisine tabi olmak için Şia'nın ileri sürdüğü şartı kabul etmemiştir. Zira Şia, Ebû Bekir ve Ömer'den berî (uzak) olduğunu söylemesini şart koşuyordu. Bundan dolayı kendilerine "Râfıza" ismi verilmiştir. Râfızîler, İmam Zeyd'in -Hz. Osman, hatta Hz. Muaviye ve Yezid'den değil de- neden Hz. Ebû Bekir ve Ömer'den berî olmasını şart koşmuşlardır? Gerek ilk dönem (mütekaddimûn) ve gerekse son dönemden (müteahhirûn) sadık Şîa'nın ekserisi, bunu bilmiyordu. Bunun sebebi üzerinde düşünseler, gizli cemiyet kuran Mecûsîlerin komplo ve entrikalarından doğan akımın onları buna sürüklediğini bilir ve anlarlardı. Çünkü mecûsîler, İslâm'dan intikam almak istiyorlardı. Zira İslâm, mecûsîlerin ateşini söndürmüş ve Hz.Peygamber'in Ehl-i Beytini kendi ehillerine tercih eden Hz. Ebû Bekir ve Ömer eliyle hükümdarlarının tahtını yerle bir etmişti. Bu Mecûsî teşkilatları, Müslümanların arasında tefrika çıkarmak ve İslâm'ın şeref ve onurunun üzerine kurulu olduğu bu birliği -onların hissedemeycekleri şekilde- ortadan kaldırmak için entrikalarını şîa içinde yaydı.

Dünyada İslâm dinini fesada uğratmak ve O'nun Arap davetçilerinin iktidarını yok etmek maksadıyla yahudi Abdullah b. Sebe'nin kurduğu Batınîyye teşkilâtıyla, Fars mecûsîlerinin kurdukları teşkilatlar kadar teşkilat sistemi alabildiğine ince ve attığı ok son derece delici olan bir başka teşkilat daha olmamıştır. Bunların ortaya attıkları plan ve tertip, İslâm iktidarına kendilerini daha layık gören Ehl-i Beyt taraftarları (Şia) arasında revaç bulmuştur. Hatta bazı tertipleri, diğer Müslümanlar arasında da revaç bulmuştur. Fakat İslâm kendi bünyesi itibarıyla daha güçlüydü. Söz konusu bu komplolar Hicaz'da, Batı Arap âleminde (Mağrib) ve bunların dışında Arap âleminin başka diyarlarında ve Berberîler arasında etkisini gösterirken İslâm, Asil Fars kavmi arasında yayılmaktaydı. Sünnet, tefsir ve Arap sanatlarına dair kitaplar bu esnada Fars çocuklarıyla, bu diyarları vatan edinen Arapların kalemleriyle yazılıyor ve bu dosdoğru dini ve onun dilini desteklemek üzere yeryüzünün doğusuna ve batısına kadar ulaşıyordu. Yakarıda zikri geçen Batınîlerin Mısır'da bir Arap devletleri oldu, ancak Fars diyarlarında ise olmadı. Batınîlerin Mısır'da kurdukları devlet, İslâm'ı yok edemediği gibi, Mecûsîliği de yeniden hortlatıp, ona bir iktidar temin edemedi. Çünkü mecûsîliğin siyasî bir mezhep olan Şia mezhebine uygun "İslâm" şeklinde bir zahiri olunca ve bu özelliği sebebiyle de dinî bir mezhep şeklini

alınca, bir de gizli bir batınî tarafı olup bu tarafını da mezhebin lider tabakasından başka hiç kimse bilmeyince...Gerek Arap ve gerekse Berberilerden bu mezhebi benimseyenler de mezhebin aslından ve ne maksatla kurulduğundan habersiz olunca, mezheb içinde dinî karekter siyasî karektere baskın hale geldi. Batınîliğin en son durumu, Şia'dan bazı kimselerin batınî olarak İslâm'dan çıkması ve batınî öğretileri, uydukları bir din olarak almaları şeklinde tecelli etti. Bunlar, Ehl-i Beyt'ten bazılarının ilâh olduğunu söylerler ve onlara çeşitli şekillerde ibadet ederler. Kur'ân ayetlerini tevil ederek söz konusu öğretileri bunlara dayarlar. Ehl-i Beyt'ten bazılarının masum olduğunu sonra bazılarının da ilâh olduğunu söylerken bu sözden güdülen ilk amacın dedelerinin dininin yok edilmesi ve iktidarının O'nun âlinden ve kavmine mensup diğer kimselerden alınması olduğunu bilmezler. Tuhaf olan şudur ki, Batınîlik, bu asırda kendisi için yeni bir din geliştirmiştir. Bu din, Ehl-i Beyt dışında bir kişinin ilâh olduğu kanaatine dayalıdır. Bu kişi, Abbas Abdülbehâ'nın babası İranlı Bahâ'dır. Şia'nın bunların dışındaki kısmı Allah'a iman eden, Muhammed'in (s) peygamberlerin en sonucusu olduğuna inanan Müslümanlar olarak kaldılar. Bunlar, namaz kılar, oruç tutar, mallarının zekâtlarını verir, içlerinden gücü yetenler hacca gider. Şia içinde Ehl-i Beyt hakkında aşırı gidenler de vardır. Bu hususta şeriatın hükmü farklıdır. Bunlar, Ehl-i beytin yanında yer aldığını zennederek Hz. Ebû Bekir, Ömer ve sahâbîlerin cumhuruna dil uzatırlar. Oysa bilmezler ki Ehl-i Beyt imamları, Hz. Ali ve çocukları Ebû Bekir ve Ömer'in yanında yer almışlardı. Eğer bu hareketlerinin İslâm'ın maslahatı için bir takiyye olduğu doğruysa, o zaman İslâm'ın maslahatı uğruna Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e dil uzatarak Müslümanlar arasında tefrika ve ayrılık tohumları ekmekten neden vazgeçmezlerş

İşte bu tefrikayla İslâm'ı zaafa uğrattılar. Oysa Kur'ân, onu yasak etmiş ve Rasûlullah'ı (s) tefrikaya düşenlerden berî kılmıştı. Her Şia ve fırka, bu tefrika ve ihtilaf sayesinde İslâm'ın yanında yer aldığını ve onu desteklediğini zannetmektedir. Bunun neticesinde Müslümanların âkibetleri, farklı mezheplere bölünmek suretiyle hükümranlıklarının zaafa uğraması, Frenklerin bütün İslâm devletlerini ve emirliklerini neredeyse köle edinecek hale gelmesidir. Bunların arasında sünnî kabul edilen fırka olduğu gibi, şiî-imâmî ve şiî-Zeydî olan fırka da vardır. Allah'a hamdolsun ki onların çoğunluğu, bu tehlike sayesinde defalarca açıkladığımız hususun gerçek olduğunu öğrenmiştir. Söz konusu gerçek şuydu: Tefrika, siyasetin fesada uğramasından kaynaklanmaktaydı. Siyaset onları nasıl bölmüşse, -câhiliye döneminin kav-

miyet taassubuyla dininden dönenler hariç- onların geri kalanlarını ileride bir araya getircektir.

Mezheblerin ve Dinin Zaafa Uğraması Ecnebilerin Müslümanlarla İlgili Entrikaları

Bu asırda mezhep taassubu -özellikle fürû'da- zaafa uğramıştır. Şu açıdan ki mezheb taassubu, artık rızkı genişleten vesilelerinden birisi olmadığı gibi, makam ve mertebe metaı ve iktidar koltuklarında oturma aracı da olmaktan çıkmıştır. Oysa taassub, bu amaçlara ermek için yapılıyordu. Mezheb taassubunun zaafa uğraması, dinin zaafa uğramasından dolayıdır. Çünkü dinin hakikatinden habersiz oluş, genel bir olgu haline gelmiştir. Âlimler zümresini, taklid hastalığı ümmetin maslahatları üzerine düşünmekten, kazayı (yargı), idareyi ve siyaseti ümmetin yeni yeni ortaya çıkan maslahatlarına ve onu hedef alan felâket ve mefsedetlere göre yürütmekten alakoydu. Sonunda birçok ülkeden ümmetin cahil idarecilerinde, İslâm şeriatının bu hususta artık kendisine dayanılmaya kâfi gelmeyeceği kanaati oluştu. Bunun neticesi olarak kendi nefisleri için yaptıkları kanunlarda frenkleri taklid etmeye başladılar. İdareciler, yaptıkları bu kanunları -Müslümanlara hiçbir yönden uygun olmasa bile- kendi âdetlerine, âdâblarına, akaidlerine ve geleneklerine uygun görmekteydiler. Kanunları yaparlarken giriştikleri bu frenk taklitçiliği bünyesindeki ümmeti dini ve dünyası bakımından zaafa uğratacak olan siyasî ve sosyal fesadı kavrayamadılar. Tam aksine cehaletleri ve kendilerine göz dikenlerin akıllarını çelmesi sebebiyle; böyle hareket ederlerse şeriatın ayak bağından kurtulacaklarını ve belli bir mezheb üzerinde donmuş kalmış olan din adamlarının hâkimiyetinden yakalarını sıyıracaklarını ve böylece hükümet işlerinin kendi ellerine geçeceğini ve iktidarı diledikleri gibi yürüteceklerini zannettiler. Buna bağlı olarak da Avrupa ülkeleri gibi güçlü ve zengin olacaklarını düşündüler. Ancak bu yanlış yola yönlendirmenin akibeti, akıllarını çelenlerin hükümranlıklarını ellerinden çekip almaları ve kendilerini -yönettikleri toplumları ve halkları zelil kılmak ve bir kısmını diğerleri vasıtasıyla vurmak üzere- ellerinde tuttukları silah ve alet haline getirmek şeklinde tecelli etti. Bu idarecileri tahrik edenler, hiçbir İslâm diyarının bağımsızlığını -ülke halkından bazılarının veya o ülkeye bitişik komşu ülkenin insanlarından bazılarının yardımı olmadan- yok edememişlerdir. Tıpkı Müslim'in *Sahih*'inde ve *Sünen* kitaplarında yer alan Sevbân hadisinde Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e vaad ettiği gibi... *"Ben, sana ümmetinin lehine olanları umumî bir kıtlık ile helâk etmemeyi, onlar üzerine nefislerinden başka bir düşman musallat etmemeyi ve dolayısıyla yer yüzünün bütün etrafında bu-*

lunanlar -yahut etrafları arasında bulunanlar demiştir- toplansa bile köklerini ve cemiyetlerini kazıyıp helâk etmemeyi teminat verdim. Nihayet senin ümmetin birbirlerini helâk eder ve birbirini esir alır olmakta devam edecektir.'"[1116] İslâm diyarlarını sömüren ecnebi sömürge tarihine ilk başlangıcından günümüze kadar gelen bir perspektif içinde bir göz atan kimse, Peygamberimiz'in (s) verdiği haberin İslâm diyarının doğusunda da batısında da aynen çıktığını görecektir.

İşaret ettiğimiz bu aç gözlü tahrikçiler, İslâm toplumlarının fikirlerini ve kalplerini ifsat etmeye çalıştılar. Aynı şekilde, başlarındaki sultan ve emirleri ifsat etmek için de bir takım entrikaları gizlice yaymaya da çaba harcadılar. Maksatları, Müslümanların Kur'ân'ın hidayetine dönüp de birlik içinde olmamaları ve idarelerinin düzgün hale gelmemesidir. Çünkü böyle olursa, köle edinilmesi imkansız güçlü toplumlar haline gelirler. Maksatlarını gerçekleştirmek için ümmetin arasına din propagandacıları saldılar. Hedef, insanları Kur'ân ve peygamberlik hakkında kuşkuya düşürmek ve kendi dinlerine meylettirmekti. Halbuki yönetici ve âlim sınıfı içinden kendi dinlerine güven duyanlar çok azdı. Davetçi olarak salınan kimseler arasında halkı dinin esası, bir başka ifadeyle; bir İlâh'ın var olup olmadığı ve peygamberler gönderip göndermediği noktasında kuşkuya düşürenler de vardı. Emperyalistler bununla da kalmadılar, ayrıca halkın arasına siyaset propagandacıları saldılar. Bunlar halkı, insanları birbirine bağlayan din bağını koparmaya ve bunun yerine ırk veya milliyet bağını getirmeye teşvik ettiler. Bunun neticesi, Türkler ve Farslar, sonra Türkler, Arnavutlar ve Araplar arasında düşmanlık ve kin doğması şeklinde tecelli etti. Dahası din, dil, örf-âdet ve başka bağların birbirine bağladığı aynı ırktan insanlar bile milliyetçilik adına birbirlerine düşman hale geldi. Bunun neticesi olarak bir Mısır'lı, Suriye'li ve Hicaz'lı kardeşini, kendi ülkesinde dışarıdan gelen bir ecnebi olarak kabul etti.

Bu çeşit bir tefrika, ayetin iki kıraat tarzından birisine göre dinde tefrika değilse, diğer kıraata göre dinden "mufâraka" (ayrılma)dır. Bu da iki fiilden en kötü olanıdır. Çünkü bu hareket, dinin ümmetin birliği, din kardeşliği, şeriatı hayata geçirme ve muhafaza şeklindeki hidayetini terketmek demektir. Bu Müslümanlar liderlerinin ve emirlerinin bozulması sebebiyle kendi nefislerinde olan özelliği değiştirince, Yüce Allah da onlar da bulunanı değiştirdi. Kuvvetlerini ve hükümranlıklarını ellerinden aldı, Allah bununla onlara zulmetmedi, fakat onlar kendi nefislerine zulmettiler. Halbuki daha

1116. Müslim, *Fiten*, 19, Ebû Dâvûd, *Fiten*, 1; Tirmizî, *Fiten*, 13.

önce Yüce Allah, onları uyarmış ve dikkatlerini çekmişti. Böylece onlar, en çok ziyana uğrayan kimseler oldular. Çünkü *"(Bunlar) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden."*[1117] kimselerdir.

Yüce Allah, Kitab'ında onlara toplumlar hakında geçerli olan kanunlarını (sünnetullah) açıkladı. Yüce Allah'ın bu husustaki kanunlarından birisi de, tefrikaya düşen kavimlerin helâk olmasıdır. Yüce Allah'ın beyanına göre, O'nun toplumlar hakkında geçerli olan kanunları değişmez, tebdil olunmaz. Fakat müslümalar, Kitab'ı terkettiler. Hatta aralarındaki din adamları, idarecileri ve halkı irşad etmeyi bir yana bıraktılar. Tam tersine, onlar şeyhlerini taklid etmek suretiyle Kitab'ın hidayetine ihtiyaç duymadılar. Ulema, idarecileri destekledi ve onların ellerinde bulunan rızık artıklarına, makam ve mertebe ihtişamına ermek için sapıklıklarına ses çıkarmadılar.

Islah ve Birliğe Davet

Fakat Yüce Allah, ümmeti peygamberlerin hidayetlerini yenileyecek olan uyarıcıdan mahrum etmedi. Yüce Allah, bu hicrî yüzyılın başında ümmeti birliğe ve imtihan edildiği tefrikadan dönmeye davet ederek dinini tecdid etmek üzere Hz.Peygamber'in ailesinden hikmet sahibi bir zâtı gönderdi. (Cemaleddin Afgani) Söz konusu hakîm kişiyi bu hususta müridi destekledi. Bu mürid, lisân yönünden daha fasih ve beyan açısından daha açık ve netti. Ümmet, bu iki hakîm zâtın (Afgani ve Abduh) ve onların izinden giden kimselerin ıslahından istifade etti. Çünkü bunlar, ümmet içinde birlik yeteneğini canlandırdılar. Fakat toplumlar, musibetler ve sıkıntılar nefisleri irşada hazır hale getirmedikçe onunla yetişmezler. Özellikle cehl-i mürekkeb içinde olup, hükümranlık tortusu ve azametin çürük ihtişam kalıntılarına aldanan kimseler böyledir. Tuhaftır ki İslâm toplumlarının çoğunluğu, -en güçlü İslâm devletidir diyerek- Osmanlı Devleti'yle aldanmıştır ve bu Devlet'e güvenmektedir. Oysa onlar, -tıpkı Osmanlı Devleti tebaası gibi- Devlet'in başına gelen zaaf ve bitkinlikten habersizdiler. Hatta durum öyle bir hal almıştı ki, ıslaha ihtiyacımız var diyenlere düşman kesilmektedirler. Bu konuda ilk uyarıyı yapan Seyid Cemalüddin el-Afgânî şöyle der: Müslümanları, kendilerini kuşatan tehlikeyi kavramaya ve ıslaha olan ihtiyacı idrak etmeye hazır hale getiren şey, en son Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devletinin yenilmesidir. Osmanlı Devleti'nin kafası çalışanlarından birisi şöyle der: Sultan Abdülhamid'in devletin başına geçmesi, umduğumuz ıslahı senelerce geri itmiştir. Biz de deriz ki: Osmanlı Devleti tebaasından ve

---

1117. Kehf, 18/104.

başkalarından olmak üzere büyük bir kütle, kendi aldanışları içinde şaşkın olarak kalmaya ve sapıklığı içinde inatla kalmaya devam etmiştir. Bu durum, Devlet bu asırda feci şekilde yenilgiyi tadana ve galip gelen ecnebiler gururunun dışa vuran en büyük görüntüsü olan başkentini işgal edinceye kadar sürüp gitmiştir. (Hatta biz, Başkentin hayatın önünde en büyük engel olduğuna inanıyorduk. Bu yüzden bundan tam yirmi sene önce Başkentin Devlete bağlı Asya'da bir başka Başkentle değiştirilmesini teklif etmiştik.) Ecnebiler, Osmanlı devletini nihaî olarak yok ettiklerini açıkça ifade ettiler. Özellikle barış kongresinde Osmanlı Devleti adına o anlaşma metnine imza konulduktan sonra... Çünkü söz konusu anlaşma metninde bütün Arap diyarlarının ve adına Ermenistan ve Yunanistan denilen bazı beldelerin Osmanlıların ellerinden alınması hükme bağlanıyordu. Aynı anlaşma bunların dışında kalan toprakları, yani Türk Eyaletlerini Devletin Başkenti dahil olmak üzere maliyesi ve idaresiyle birlikte galip devletlerin kontrolüne bırakıyordu.

Rabbimizin Ayetleri ve Yeisten/Ümitsizlikten Sonra Ümit

Devletlerarası gelenek açısından alışılagelen ve bilinen kurala göre bundan sonra gururun sığınacağı bir dayanak ve sığınak kalmadığı gibi, ümidin girebileceği hiçbir menfez de kalmamıştı. Tam bu noktada zayıflar ümitsizliğe kapıldılar ve düşmanlara teslim oldular. Fakat Yüce Allah, Müslümanlara inayetinin alâmetlerine dair bazı alâmetlerini göstermek istedi. Bu alâmetler, O'nun rahmetinden (ravh) ümidini kesenlerin kâfir olduklarını ve rahmetinden kopanların sapıklık içinde olduklarını gösteriyordu. Yüce Allah, Devlet'in Anadoludaki bazı komutanlarına yaşamayı isteyenlerin ölümü hiçe saymaları gerektiğini;... her türlü ölümün teslimiyetten ve düşmana teslim olmak suretiyle zillete düşmekten daha şerefli olduğunu; Yüce Allah'ın batıl ve azgınlıkla haddi aşan çok sayıda topluluğa karşı hakka ve sabra sarılan az bir topluluğa yardım ettiğini ilham etti. Böylece o az sayıdaki zümre, millî bir cemiyet kurdu ve onun için bir mîsak hazırladı. Orada bütün Türk beldelerini ecnebi işgalinden temizleyip de Ülke sadece Ülke halkı için bağımsız oluncaya kadar bu uğurda savaşacaklarına dair söz verdiler. Ülkelerindeki işgal güçleri, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan askerlerinden oluşmaktaydı. Bu muzaffer devletlere sadece Anadolu askerlerinden oluşan az bir toplulukla direnmeye koyuldular. Aralıksız on küsur sene devam eden savaş, Anadolu insanını adamakıllı bitkin düşürmüştü. Onların görüşlerine göre Rumeli diyarından elde kalan kısımla kendi aralarında, silahtan arındırılmış ve gerek karadan ve gerekse denizden bu devletlerin işgali altında bulanan

Âsitane (İstanbul) vardı. Osmanlı ordusunun kalıntılarından oluşan bu az sayıdaki insana zafer ve ferahlık nasip olması ve bir çıkış yolu gösterilmesi, Yüce Allah'ın umitsizliğe düşenlere karşı alâmetlerinden ve hüccetlerindendi. Osmanlı ordusu, Osmanlı'yı oluşturan bütün kavimlerden meydana gelmişti. Halbuki Osmanlı ordusu, silah ve düzen bakımından yeryüzünde bulunan ve gücünün zirvesinde olan en büyük orduyla -yani Alman ordusuyla- birlikte girdiği savaşta yenik düşmüştü.

Bunun sebebi, Büyük Osmanlı Ordusu'na, İttihat ve Terakki'nin mutaassıp Turancı kanadının komuta etmesiydi. İttihatçılar, emperyalist politikanın ortaya attığı entrikalara ve mosonların tertip ve komplolarına kanmışlardı. İttihatçılar, İslâm'ın kuvvetinden, gücünden, hakikatinden ve haklılığından habersizdiler. Netice olarak küfrün davasını yaydılar ve büyük günahların açıktan açığa işlenmesine izin verdiler. İslâm birliğini darmadağın ettiler, Arap kavmini kırıp geçirdiler. Halbuki daha önce, Araplardan beşyüz bin askeri kendi saflarında savaşmak üzere silâh altına almışlardı. Netice olarak Arapları katlettiler, gençlerini ve olgunluk yaşına gelmiş olan erkeklerini astılar. Çoluk çocukları, kadınları ve âciz yaşlıları da sürdüler. Böylece Hicaz isyanına zemin hazırladılar. Birliğe son derece ihtiyaç olduğu bir sırada Arap kavminde bulunan askerî ve manevî gücü yok ettiler. O halde nasıl galip gelecekler! Ya da onlarla ittifak içinde olanlar, onların desteğiyle nasıl galip gelecek!

Az olmalarına rağmen Yüce Allah'ın desteklediği Anadolu ordusuna gelecek olursak, onlar hakkı ve hakikati savunmaktadırlar. Anadolu ordusunun lideri Mustafa Kemal Paşa, o aşırı fikirli liderlerden hiçbirisinin -Ülkede bozgunculuk çıkarmasınlar diye- o sırada Anadoluya girmesine müsade etmeyerek isabetli bir hareket yapmıştır. Diğer taraftan onlar da siyasî ve sosyal yönden kendi hatalarını, sapıklıklarını ve İslâm bağının değerini anlamışlardı. Dolayısıyla Müslümanlar arasında birliği sağlamaya ve Bolşevik Ruslarla uzlaşmaya koyuldular. Maksat, emperyalistlere karşı koymak, doğu toplumlarını ve özellikle de doğu İslâm toplumlarını hür ve bağımsız kılmak için kendilerinden yardım almaktı. Söz konusu halkların bağımsızlık ümitleri güçlendi. Bundan dolayı Mustafa Kemal hükümetiyle aralarında muahedeler yapmaya başladılar. İşaret ettiğimiz bu doğu birliği düşüncesinden İslâm toplumlarından -biri hariç- hiçbiri ayrı kalmadı. Halbuki bu kavim, birliği talep edenlerin ve bir araya gelmeye çağıranların en başında gelmekteydi. Ancak başlarındaki liderleri, efendileri ve büyükleri -sapıklık ve saptırma bakımından farklı olmakla birlikte- kendilerini aldattılar ve saptırdılar. Bunların en kötüsü, kavmini aldatan ve -herşeye zıddının adını

vermek suretiyle- "bağımsızlık" kelimesinin gerçek manasından onları başka yöne çeviren Mustafa Kemal olmuştur. "Köleleştirme" kelimesiyle eş anlamlı olan "emperyalizm"e, "yardım" ismini vermek söz konusu saptırmaya örnektir. Bu fiili işleyen kimseye göre yabancı iktidarıyla işbirliği zorunludur, ona karşı düşmanca tavır almak, bir çeşit delililiktir, dostça davranmak ise gerekli olan tavırdır. Onların aldatmasına kendilerini kaptıranlar, bizim mi, yoksa onların mı daha doğru söylediğini, bizim mi yoksa onların mı daha iyi bir âkibete ereceğimizi yakında öğreneceklerdir. Onlar, zamanı gelince şöyle diyeceklerdir: *"Ey Rabbimiz! Biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan saptırdılar, derler. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lânetle rahmetinden kov."*[1118]

Allah'ın rahmetinden ümit kesenlere ve hasta kalplilere O'nun alâmetlerinden ve hüccetlerinden birisi de Anadolu, İstanbul ve Rumeli diyarını işgal geden devletlerin arasına siyâsî başarısızlık tohumu atmasıdır. Bundan dolayı zikri geçen yerlerde İtalyanlar Müslümanlarla, sonra Fransızlar Kemalistlerle barış yaptılar. Yüce Allah, kavimleri birbirine kırdırmak şeklindeki eski siyasetinden dönmeyen İngilizlerin yardımına güvenerek düşmanlığını açığa vuran ve savaşmakta tek başına kalan Yunanlıları yardımsız bıraktı. Yüce Allah, İngiliz devletinin başına öyle siyasî problemler çıkardı ki bu problemler, İslâm'ın hükümranlığını yok etmek ve "Haç'ın Hilâl'den aldığı, Hilâl'e geri dönmez."[1119] kaidesi üzere yürümek şeklindeki arzusuna engel oldu. Ve nihayet dehasına, kararlılığına, bütün Avrupa'da siyasî, malî ve savaşa dair yüksek nüfuzuna rağmen, bu problemlerden bir tekini bile çözmekten âciz kaldı.

ولو كان رمحاً واحداً لأتقيته ولكنه رمح وثانٍ وثالث

"Atılan bir mızrak olsaydı, -kolaydı- sakınırdım ondan,
Fakat, bir mızrak, bir ikincisi ve bir üçüncüsü atılan"

Yüce Allah'ın kudreti, bir kavim güç ve kudretin zirvesine ulaştığı bir sırada -İngiliz toplumu örneğinde olduğu üzere- âcizliğin zirvesine nasıl çıkarmış onu bize gösterdi. İrlanda, Mısır, Filistin, Irak ve Hindistan,

1118. Ahzâb, 33/67, 68.

1119. Son zamanlarda duyduğumuza göre bu kâideyi formüle eden liberal partiden İngilizlerin en meşhur bakanlarından Mister Gladson'dur. Mister Gladson, İslâm'a karşı büyük bir kin güdüyordu. Daha önce duymuştuk ki, bu formül eski başbakanlardan muhafazakâr Salsbori'dir. Bu tekerlemenin başka bir şekli daha vardır: "Hilâlin haçtan aldığının haça geri dönmesi gerekir."

İngilizlere dış görünümü farklı, maksadı aynı olan ayaklanmalarla isyan etti. Bu ayaklanmaların zahiren en zayıfı, belki de içten içe en güçlüsüydü. Ekonomik boykot suretiyle Hintlilerin yaptıkları pasif ayaklanma böyle bir ayaklanmaydı. Hintlilerin en büyük lideri Gandi, ülkeyi zorbaca yöneten ve halkın duygularına aldırış etmeyen sömürgeci İngiliz hükümetine, ticaret ambargosu uygulayarak ve bundan böyle İngiliz kumaşlarını giymeyerek ceza verilmesi çağrısında bulundu. Gandi'nin bu çağrısı, bütün Müslüman ve budist liderler nezdinde eşit biçimde yankı buldu. Herkes, -özellikle de yapılan konuşmaların ardından -üstünden çıkardıktan sonra eline aldığı bu elbiseleri meydanlarda halkın gözü önünde ateşe verdi. Eğer Mısır'lılar da aynen Hintliler gibi yapıp -eskisi kalsa bile- yeni demir satın almaktan vazgeçselerdi, bu hareket bağımsızlığı ve hürriyeti kazanma açısından Mısır'lı lider Sa'd Paşa'nın belâgatli hitaplarıyla, Bakan Adli Paşa'nın resmî müzakerelerinden çok daha etkili olurdu.

Yüce Allah'ın alâmet ve hüccetlerinden birisi de O'nun yeni Rus Devleti'nin Türklerin yanında yer almasını ve onlara destek çıkmasını sağlamasıydı. Oysa aynı Rus Devleti, Çarlık Rusyası döneminde Osmanlı İktidarının -birçok savaşta kendilerine galip gelmek suretiyle- en büyük düşmanıydı. Dahası yeni Sovyet-Rus hükümeti, bütün İslâm âleminde ve ecnebilerce özgürlüğü ellerinden alınan doğu toplumları nezdinde hürriyetlerini ve bağımsızlıklarını talep etmeleri çağrısında bulundu. Hindistan'da meydana gelen ayaklanmanın, Hindistan'da yerleşen İngilizlerle Ruslar arasında mağlup bîçare olan Afgan Emirliklerin, Avrupa Ülkeleri ve başka memleketler nezdinde Büyükelçilikleri olan bağımsız bir devlet haline gelmesinin, İran Devleti'nin savaş esnasında İngiltereyle imzaladığı o muahedenin kötü sonuçlarından kurtulmasının en önemli sebeplerinden birisi buydu. Çünkü söz konusu anlaşma, İran'ın kalpleri hasta olan devlet adamlarının kötü tercihleri sonucu bağımsızlığını yok etmişti. Dahası Sovyetler Birliği bundan daha fazlasını da yaptı. Üç İslâm ülkesiyle, Türkiye, İran ve Afganistanla anlaşmalar yaptı. Söz konusu anlaşmada, bu üç devletin bağımsızlığını tanıdı ve daha önce Çarlık Rusyası'nın ellerinden aldıklarını geri verdi. Bu devletlerden Rusya'ya borcu olanların borcunu sildi, İran'a kendi ülkesi içindeki demir yollarını kullanma müsadesi verdi. Bu sebeplerden dolayı İslâm âlemi bütün doğu toplumlarıyla birlikte yeni Rus Hükümeti'nden memnun olarak teşekkür edip onu övdü. Ancak komünist-sosyalist nazariyeleri uygulamaktan dolayı Rusya'nın kendi içindeki beldelerde yaşayan insanların başlarına gelen musibet ve belâlardan dolayı onu övmediler. İngiliz Devleti'nin bütün dünyada bu hükümeti kınamak, kötülemek ve kaçındırmak için yaydığı propaganda-

lar da fayda vermedi. Tam aksine bu, Rus Devleti'ne daha fazla ilgi duyma ve teşekkür etmenin sebeplerinden birisi oldu. Her ne kadar Müslümanlar, toplumların arasından Bolşevizm'den ve onun ekollerinden en uzak kesim olsa da...

Zikri geçen bu halklar, Rablerinin ayetleri sayesinde doğru yola girdiğini ve düşmanlığı kendilerinden savuşturmak için mümkün olan işbirliği ve her birisi için -daha sonra başkalarıyla ittifak yapma ve karşılıklı dayanışma içinde olma politikası güdebilmek şartıyla- mutlak bağımsızlık ve özgürlük talebi hususunda O'nun kanunlarına (sünnetullah) uyduğunu ispat ettiğine göre, Allah'ın tevfikini elde etmiş, umduğunun ve beklediğinin zirvesine varmış demektir. Rüsvaylık ve kötü âkibet, Allah'ın düşmanının kışkırtmasına kendilerini kaptıranlar, Allah'ın rahmetinden ümidini kesen ve O'nun ayetlerinden yüz çevirenler içindir.[1120] *"Kendisine Rabbinin ayetleri hatırlatılıp da ona sırt çevirenden, kendi elleriyle yaptığını unutandan daha zalim kim vardır!"*[1121]

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿160﴾

160. Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar, haksızlığa uğratılmazlar.

Bu ayet, iman ve salih ameller demek olan ***"hasenâta"*** ve küfür ve bozuk ameller demek olan ***"seyyiâta"*** ahirette verilecek cezayı ve karşılığı açıklamak için getirilmiş yeni bir başlangıç cümlesidir. Ayet, akaidin (inanç sistemi) dayanaklarını ve Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve

1120. Buraya kadar olan değerlendirmeleri yazdıktan sonra Türklerin, her zaferin ardından yaptıkları gibi kendilerine bahşedilen zafer ve bağımsızlığa aldandıkları ve kendi güçleri ve kuvvetleri sayesinde muzaffer olduklarını düşündükleri ortaya çıktı. Gelen haberlere göre Türkler, İslâm'a arkalarını dönmüşler, İslâm şeriatının yerine Frenk kanunlarını almışlar. İslâm'ın temel unsurları ve karekteristik özelliğini oluşturan her şeyi Arap harflerine varıncaya kadar terketmişler. Yaptıkları inkılâb, Afgan diyarına kadar sirayet etmiş ve belirtileri İran Şah'ı üzerinde zuhur etmiş. İslâm, Hz. Peygamber'in işaret ettiği Arap yarımadasında Hicaz diyarına ve korunmuş alanına sığınmaya başladı. (İkinci baskının hâşiyesi).

1121. Kehf, 18/57.

ahiret gününe iman esaslarını açıklayan ve söz konusu dayanak ve esaslar için burhanlar getiren ve kâfirlerin bunlara karşı ileri sürdükleri şüpheleri çürüten bir sûrenin son kısmında gelmiştir. Ayrıca bu sûre, burhanlar ileri sürerek şirkin dayanaklarının ve küfrün esaslarının çürüklüğünü açıklamakta ve kâfirlerin ileri sürdükleri şüpheleri iptal etmektedir. Daha sonra da on emir içinde İslâm'ın emrettiği âdâbın ve faziletlerin esaslarını, bunlara karşılık olarak yasaklamış olduğu ahlâksızlığın ve çirkin fiillerin dayanaklarını beyan etmektedir. Bütün bunlardan sonra her iki hareketin ahiretteki karşılığını beyan edip açıklamak uygun düşmüştür. Bundan önce emrin ve nehyin faydalarına, bunlardaki dünyevî maslahatlara on emir ayetlerinden hemen sonra işaret etmişti. Sûre içinde daha önce zikredilen ceza, bu ayete olan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Çünkü o ceza, bu ayetin genelliği gibi genellik ifade etmemekte ve hasenâtla siyyiât arasındaki farkı bu ayet gibi beyan etmemektedir.

Yüce Allah'ın ***"Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır."*** ifadesinin manası şudur: Kim, kıyamet günü imanın gücünün ve salih amelin kendi nefsinde şekillendirdiği güzel bir sıfatla bezenmiş olarak gelirse, ona Yüce Allah'ın katında iyiliğinin on katı güzel bağış vardır. İyiliğin (hasene) o kişinin nefsindeki etkisi, onu işleyenin durumunun -Yüce Allah'ın kanunları (sünnetullah) uyarınca- muayyen bir miktarda güzel olması şeklinde olduğundan- Çünkü Allah Teâlânın bu husustaki kanunu, nefisleri arındırmada güzel amellerin sonuçlarına mükâfat vermek şeklindedir.- Bundan dolayı Yüce Allah, mükellef kullarına merhamet ettiğinden, hak ve hayır tarafını, bâtıl ve şer tarafına üstün tuttuğundan mükâfatını on katı olarak verecektir.

Kıraat imamlarından Ya'kub, ***"aşra"*** kelimesini tenvinli olarak *"aşrun"* ve ***"emsâl"*** kelimesini de sıfat olmak üzere merfû olarak *"emsâlühâ"* şeklinde okumuştur. Doğru olanı, bu "on kat"ın Yüce Allah'ın -kendi yolunda harcamada bulunmak gibi- bazı ameller için dilediği kimselere vereceğini vaad ettiği "kat kat" kavramına dahil olmadığıdır. Yüce Allah kendi yolunda harcamaya kat kat vereceğini Tegâbün Sûresi'nde yer alan ifadesinde mutlak olarak vaad etmektedir: *"Eğer Allah'a ödünç verirseniz Allah onu sizin için kat kat artırır ve sizi bağışlar. Allah çok mükâfat verendir, ceza vermekte acele etmeyendir."*[1122] Bakara Sûresi'nde ise çoklukla nitelenmiş olarak vaad etmektedir. *"Verdiğinin birçok katlarını kendisine ödemesi için Allah'a güzel bir borç verecek yokmu?"*[1123] Sonra yine Bakara'da yediyüz kat olarak zikredilmektedir: *"Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir*

1122. Tegâbün, 64/17.
1123. Bakara, 2/245.

ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfu geniştir, O herşeyi bilir."[1124] Allah'ın kullarından dilediğine vereceği "kat kat fazlası" ndan maksat, bizatihi bu yediyüz kattır, diyenler olmuştur. Bazıları ise, bununla söylenmek istenen daha başkadır veya yediyüzden de fazladır, demişlerdir. Başka bazıları ise, bütün kat katlar, Allah yolunda harcamaya mahsustur, demişlerdir. Tercihe daha uygun olanı, zikredilen kat katın genel olduğu ve cümlenin mutlaklığı üzere bulunduğudur. Dolayısıyla cümle, yediyüzden fazlasını da, daha eksiğini de ihtiva eder. Ayet, harcama yapanların ve onların dışında başka iyilik edenlerin (muhsinûn) -niyyetin halis olması, sevabını sırf Allah'tan beklemek ve cömertlik gibi- nefsî sıfatlar yönünden vereni gizlemek için gizlice vermek, desinlerden uzak durmak, güzel örnek olmak için açıktan açığa vermek, menfaat ve maslahatları araştırmak gibi nefsî sıfatları izleyen hareketler bakımından`zenginlik, fakirlik, sağlıklı ve hasta olmak gibi malî ve sosyal yönden gösteriş, boş şöhret düşkünlüğü, başa kakma ve eziyetle verme gibi yukarıda zikredilen sıfat ve amellerin zıddı olan sıfatlar bakımından birbirlerinden farklı olduklarına işaret etmektedir. İyilik eden herkese on katı bol bol verilecektir. On kattan daha fazla olan *"kat kat"*a gelince bu, Yüce Allah'ın dilemesine göre farklılık gösterecektir. Söz konusu farklılık, iyilik edenlerin farklı durumlarına dair Yüce Allah'ın ilmine göre tahakkuk edecektir. Hz. Ebû Bekir, ihtiyaç anında bütün mülkünü Allah yolunda vermiştir. Hz.Ömer ise mal varlığının yarısını vermiştir. Bu haberi, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve başka muhaddisler rivayet etmiştir. Bazı bilginler, Hz. Peygamber'in bu iki sahâbî arasındaki oranı, verdikleri bağış arasındaki orana göre tespit ettiği haberini eklemişlerdir. Bir fakir ve miskinin vereceği bir dirhem, büyük bir servete sahip olan zenginin vereceği dinardan daha büyüktür. Bir dirhem verirken gönlü verdiği paraya bağlı ve elden çıktığına üzgün olan kimse, gönül hoşluğuyla veren ve ahiret savabını dünya metaına tercih etmek nasip olduğu için sevinç duyan kimseyle bir değildir. *"Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcayıp savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel olanı vaad etmiştir."*[1125] Söz konusu derece farklılığının ayrıntısına girecek olursak, söz uzar gider. Bizim sunduğumuz şeylerde düşünen ve kafa yoran kimseler için başka şeyleri gösterecek işaretler vardır. Ayet, Bakara sûresindeki "kat kat" ifadesine uygun düşsün diye burada geçen "on kat" tabirinin -dereceyi sınırlandırma amaçlı değil- bir örnek olduğunu ve bununla "çokluk" kaste-

1124. Bakara, 2/261.
1125. Hadîd, 57/10.

dildiğini söyleyen müfessirler, işaret ettiğimiz bu gerçeği görememişler ve gözden kaçırmışlardır. Peygamber hadislerinde bizim tercih ettiğimiz görüşü destekleyen ifadeler vardır. Biz, rivayetlerin bazılarını ileride zikredeceğiz.

"Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır." Yani kim de kıyamet günü Rabbine küfrün, çirkin fiillerin ve münkerlerin nefsinde şekillendirdiği kötü sıfatla gelecek olursa, Yüce Allah'ın kanununa (sünnetullah) göre ancak onun dengi kadar bir kötü cezayla cezalandırılır. Çünkü Yüce Allah'ın kanununa göre kötü ameller, nefsi karanlıklara gömme ve onu ifsat etme etkisi yapar. Yüce Allah da bu amele adaletle ceza takdir eder. Ayeti tefsir ederken -"güzel fiil" ve "kötü fiil" demeyip de- "güzel sıfat" ve "kötü sıfat" dememizin sebebi, fiillerin gelip geçici birer araz olmalarına karşın etkilerinin nefiste kalıcı olmasından dolayıdır. Amellere verilecek karşılık, onların nefiste meydana getireceği tesire göre olacaktır. İşte bu etki, nefislerin vasfı olup, -Yüce Allah'ın bu sûrede *"Bu nitelemelerinden dolayı (Allah) onların cezasını verecektir."*[1126] şeklinde ifade ettiği üzere- ölmekle nefisten ayrılmayacaktır. Daha fazla bilgi almak isteyenler, bu ayetin tefsirine bakabilirler.

Yüce Allah'ın ***"Onlar, haksızlığa uğratılmazlar."*** ifadesinin kötülük işleyen kimseler hakkında olması muhtemeldir. Çünkü aleyhlerinde zulüm yapılmayacağının belirtilmesine ihtiyaç duyanlar onlardır. Özellikle de -uğrayacakları azap anlatılırken şiddet ifadesinin kullanılmasına rağmen- şirk ve küfür içinde olanlar, buna muhtaçtırlar. Ayetin manasına gelince; Yüce Allah, onlara ceza verirken zulmetmeyecektir. Çünkü O'nun zulümden uzak olduğu, hem aklen ve hem de naklen sabittir. Yüce Allah'ın zulümden uzak olduğuna dair ayetler çoktur. Müslim, Ebû Zerr vasıtasıyla Hz. Peygamber'den rivayet ediyor. Bu rivayette Hz. Peygamber de Rabbinden şu ifadeleri aktarıyor: *"(Allah) buyurdu ki: Ben zulmü kendime haram kılmışımdır. Onu sizin aranızda da haram kıldım. O halde birbirinize zulmetmeyiniz.!"*[1127] Bilginlerin açıkça ifadelerine göre Yüce Allah'ın zulmetmemesi, iyilik ve kötülük yapanlar olmak üzere her iki zümre hakkındadır. Çünkü zulmün Arap dilindeki esas manası, -Yüce Allah'ın *"İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş, hiçbirini eksik bırakmamıştı."*[1128] ifadesinde olduğu üzere- herhangi bir şeyde eksikliktir. Daha sonra kelimenin manasında genişleme yapılmış ve haksız yere yapılan her türlü eziyete ve sınırı aşmaya "zulüm" denilir olmuş-

1126. En'âm, 6/139.

1127. Müslim, *Birr*, 55. ("Kutsi Hadis" konusundaki hatırlatmalarımız için bkz: *Menar Tefsiri*, I. cilt, 101., 202. ve 229. dipnotlar. -Yayıncı-)

1128. Kehf, 18/33.

tur. Ayetin manasına gelince, onlar ceza günü ne -zikredilen sebeplerden dolayı- Yüce Allah'tan ve ne de bir başkasından zulme uğramayacaklardır. Başkasından zulüm görmezler çünkü o gün, Yüce Allah'ın yaratıklarından hiçbir kimsenin -kötü ve güçlü kimselerin dünyada zayıflara yaptığı gibi- zulmedebileceği herhangi bir otoritesi ve fonksiyonu olmayacaktır. İlâhî kudretin zulme tealluk edip etmeyeceği meselesi, Eş'arîlerle Mu'tezile mezhepleri arasında tartışmaya yol açmıştır. Her iki mezheb de bu konuda kendi mezhebini doğru çıkarmak için ayetleri tevil etmektedir. Bu hususta gerçek olan nokta, birçok kereler açıklandı. Dileyen o açıklamalara bakabilir. Güzel amellere kat kat sevap verileceği meselesi için de Yüce Allah'ın *"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. İyilik olursa onu katlar. (kat kat arttırır), kendinden de büyük mükâfat verir."*[1129] şeklindeki ifadesinin tefsirine bakabilir. Çünkü Nisâ Sûresi'nde geçen bu ifade, bu ayetin manasını açıklığa kavuşturmaktadır. Böylece Eş'arîlerle Mu'tezile mezhepleri arasında Yüce Allah'a zulüm isnat edilip edilemeyceği meselesinde çıkan ihtilafın ne kadar zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere her iki mezheb arasındaki tartışma, aklen Yüce Allah'a zulüm isnad olunabilir mi, olunamaz mı, 'Yüce Allah zulmetmeye kadirdir' denebilecek derecede zulmetmesi mümkün müdür, yoksa değil midirş noktasındadır.

İmam Ahmed, Buhârî ve Müslim'in İbn Abbas'tan rivayet ettikleri bir kudsî hadiste Peygamberimiz (s) Rabbinden şöyle rivayet ediyor: *"Yüce Allah, iyi amelleri (hasenât) ve kötü amelleri (seyyiât) yazdı. Sonra şöyle açıkladı: Her kim bir hasene işlemeye niyet eder de onu yapmazsa, Yüce Allah ona kendi katında tam bir hasene yazar. Eğer niyet eder ve yaparsa Yüce Allah onun için kendi nezdinde on kattan yediyüz kata kadar ve daha çok katlara kadar hasene yazar. Her kim de bir kötülük işlemeye niyet eder, fakat yazmazsa Yüce Allah onu kendi nezdinde tam bir hasene olarak yazar. Eğer niyet eder ve işlerse Yüce Allah, onu bir kötülük olarak yazar."*[1130] Bu ifade, Buhârî'de yer alan ifadedir. Bilginler derler ki, "Yüce Allah'ın onun için yazması" demek, bunu meleklere emretmesi demektir. Bilginler bu manayı, Buhârî'nin Tevhid bölümünde yer alan ve Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivayet edilen şu hadisten çıkarmaktadırlar. *"Yüce Allah şöyle der: Kulum, bir kötülük işlemek istediği zaman, onu işlemedikçe kulumun aleyhine yazmayın. Eğer işlerse, o zaman da sadece dengiyle yazın. Eğer benim için o kötülüğü terkederse, onu kendisi için bir hasene olarak yazın. Eğer bir hasene işlemek ister de yapmazsa, onu kendisi için*

1129. Nisâ, 4/40.

1130. Buhârî, *Rikâk*, 31; Müslim, *İman*, 206, 207. (Kutsi hadis hakkındaki hatırlatmamız için *Menar Tefsiri'nin* I. Cildi'ndeki 101., 202. ve 229. dipnotlara bakınız. -Yayıncı-)

bir hasene olarak yazın. Eğer işlerse, onu on kattan yediyüz kata kadar yazın."[1131] Bu hadis, kötülük işlemeyi terketmeyi hasene olarak yazma meselesini de açıklamaktadır. Buna göre yazmak, sırf yapmama şeklindeki (selbî) bir tavır yüzünden değil, tam tersine nefsî bir amel yüzündendir. Söz konusu nefsî amel, Allah'ın rızasını elde etmek, O'nun gazabından ve azabından kaçınmak için nefsi kötü amelden alıkoymak suretiyle nefse muhalefet etmektir. İmam Ahmed, Buhârî, Müslim, Nesâî ve İbn Hibbân, Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan rivayet ediyorlar: Benim 'Vallahi! Yaşadığım müddetçe gündüzleri oruç tutacağım ve geceleri de namaz kılacağım.' dediğim Rasûlullah'ın (s) kulağına gitmişti. Rasûlullah bunun doğru olup olmadığını sorunca, "Evet. Öyle söyledim Yâ Rasûlallah!" diye cevap verdim. Bana şöyle buyurdu: *"Sen, buna güç yetiremezsin! Bazı günler oruç tut, bazı günler de tutma! Geceleyin biraz uyu, biraz namaz kıl! Her aydan üç gün oruç tut. Çünkü haseneler on katıyla mükâfatlandırılır. Bu da bütün bir seneyi oruçla geçirmek gibidir."*[1132]

Müslim ve dört *Sünen* imamı Ebû Eyyûb el-Ensârî'den rivayet ediyorlar: Ben Peygamber'den (s) işittim şöyle diyordu: *"Her kim ramazan orucunu tutar, ardından da şevval ayından altı gün oruç tutarsa, bütün bir yılı oruçla geçirmiş gibi olur."*[1133] Bu ifade, hadisin *Müslim*'de geçen ifadesidir. Hadisin ifade etmek istediği şudur: Ramazan orucu, on aylık oruca bedeldir. Altı gün de, altmış güne karşılıktır.

Ayeti kelâm ilmi açısından değerlendirecek olursak, Eş'arîler şöyle der: Kulun elde ettiği bütün sevaplar, Yüce Allah'ın ihsanı sayesindedir. İyi amel işleyenlerden hiçbir kimse, (sırf) bu ameliyle hiçbir şeyi hak edemez. Mu'tezile ise şu görüştedir: Sevap, kulun amelinden dolayı hak ettiği menefaattir. Allah'ın ihsanı ise, hak edilmeyen menfaattir. Sevabın çokluk ve şeref bakımından ihsandan daha büyük olması gerekir. Çünkü bunun aksi mümkün olsaydı veya sevapla ihsanın birbirine eşitliği söz konusu olsaydı, mükellefiyetin hiçbir faydası olmaz, buna bağlı olarak da mükellefiyet abes ve çirkin bir şey olurdu. Buradan hareketle el-Cübbâî ve başkaları şöyle derler: Güzel karşılık meselesinde on katın daha üstün olması gerekir. Sevap ise bundan başka bir şeydir ve o, güzel karşılıktan daha büyüktür. Başka bilginler ise şöyle derler: "Bir kat"ın şânının, "dokuz kat"tan daha büyük ve daha yüce olması şartıyla on kattan bir katın "sevap", dokuz katın da Yüce Allahtan "ihsan" olması mümkündür.

1131. Buhârî, *Tevhid*, 35.

1132. Buhârî, *Savm*, 56, *Enbiyâ*, 37, Müslim, *Sıyâm*, 181.

1133. Müslim, *Sıyâm*, 204; Ebû Dâvûd, *Savm*, 52.

Biz de deriz ki bu nazariyyelerin tümü, zayıftır ve hiçbir faydası da yoktur. Yüce Allah'ın "ihsan"ı, -O'nun vaadi, hikmeti ve adaleti gereği- hak edilen "sevab"ın aslı (gövdesi) üzerine bir uzantı (dal) olduğuna göre, fer'in (dal) asıldan (gövde) daha uzun olmasına mani olan nedir. Çünkü fer'(dal), asla (gövdeye) tabidir ve ona dayanmaktadır. Eğer ihsan, sevap olmadan da kazanılabilir dersek, o zaman sevap, abes olur ve -gayet açıktır ki- ihsandan dolayı sevaba ihtiyaç duyulmayabilir.

Râzî, bu ayetin tefsirini yaparken şer'î yönden bir takım anlaşılma problemleri (işkâl) zikreder ve bu problemlere güçlü olmayan cevaplar verir:

Râzî ileri sürdüğü problemlerden birincisinde şöyle der:

"Bir anlık bir küfür, nasıl olur da -en ağır bir ceza olarak- ebedî bir cezayı gerektirir. Bu sorunun cevabı şudur: Bir anlık küfür içinde olan kâfir, ebediyyen yaşasaydı, sonsuza kadar bu inanç içinde kalmak azmindeydi. Kâfirin söz konusu azmi ebedî olunca, ebediyyen sürecek bir cezayla cezalandırıldı. Oysa günahkâr mü'min böyle değildir. Çünkü o, bu günahtan vazgeçmek azminde olur. O halde onun cezası kaçınılmaz olarak ebedî değil, belli bir süreliğinedir."[1134]

Râzî'ye cevap olarak biz de şöyle deriz:

1) Biz her kâfirin böyle bir azim içinde olduğunu veya böyle bir azmin aklında olduğunu kabul etmiyoruz. Özellikle de bir anlığına onların küfür saydığı bir inancın veya fiilin kendisine gelmesi ve o inanç üzerine ölmesi durumunda böyle bir azmin olduğunu kabul etmiyoruz. Kelâmcılar ve fukaha nezdinde küfür, sadece inatla yapılmış olan inkâr durumuyla kısıtlı değildir. Belki de kâfirlerin çoğunluğu, kendilerinin inanmış kimseler olduklarına ve Allah nezdinde kurtuluşa erecek insanlar olduklarına inanmaktadırlar.

2) Ebedî cezanın zikredilen azim karşılığında olması, bu hususta bir nassın olmasını gerektirir. İnsan aklı, bunu gerekli görmemektedir. Dahası, insan aklı -Eş'arîlere göre- şeriat ahkâmına dair herhangi bir hüküm hakkında karar veremez. İleri sürülen bu problem (işkâl) bizim burada üzerinde yürüdüğümüz yaklaşıma göre cevaplanamaz. Çünkü biz burada, daha önce açıkladığımız "ceza, inancın ve amelin nefiste yaptığı etkiye uygun olur" prensibine göre hareket ediyoruz.

3) Bazı âlimler, söz konusu problemden (işkâl) yakalarını *"Allah'ın dilediği hariç, içinde ebedî kalacağınız yer ateştir. şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir,*

1134. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (*Mefâtîhu'l-Gayb*), XIV, 9.

bilendir."[1135] ayetinin tefsirini yaparken naklettiğimiz gibi bir yaklaşımla sıyırmaktadırlar. Bu da iki görüşe dayanmaktadır: Birincisi, azabın nihayetsiz olarak ebedî olmadığı, ikincisi ise, bu hususta işi Yüce Allah'ın hikmetine ve ilmine havale etmektir.

Râzî devamla şöyle der:

"İkinci problem (işkâl) şudur: Bazen bir tek köle azadı, altmış gün oruç yerine bedel kılınmıştır. Zıhar keffaretinde durum böyledir. Bazen de birkaç günlük oruç yerine bedel kılınmıştır. Bu da bize, şeriatta eşitlik diye bir şeyin olmadığını göstermektedir. Bu problemin (işkâl) cevabı şudur: Eşitlik, şeriatın getirmesi ve hükmü neticesinde olur."[1136]

Biz de şöyle deriz: şeriatın köle azadını çeşitli günahların keffareti kılması, köle azadına önem vermesinden dolayıdır. Keffâretin böyle olması, her bir günahın ahirette kendi miktarınca cezası olmasıyla çelişmez. Zaten söz konusu günahların oruç cinsinden tayin edilen keffareti buna işaret etmektedir.

Râzî daha sonra şöyle devam eder:

"Üçüncü problem (işkâl) şudur: Bir câni, bir insanın kafasında iki mûdıha[1137] meydana getirse, buna iki adet erş[1138] gerekir. Bu iki yara arasındaki engel kaldırılıp birbirine bitiştirilirse, verilmesi gereken diyet bir tek mûdıha erşidir. Bu durumda cinayet daha da artarken, ceza azalmaktadır. şu halde eşitlik şeriatta aranan bir husus değildir. Bu problemin (işkâl) cevabı şudur: Tespit edilen bu erş, şeriatın koyduğu illeti bilinmeyen taabbudî hükümlerdendir. "[1139]

Biz de şöyle deriz: Râzî'nin baş yaralarından mûdıha şeklindeki bir veya iki yara için zikrettiği kısas, hakkında Kitab'tan ve sünnetten nass gelip de bizim de taabbudî bir konu olarak kabul ettiğimiz hususlardan değildir. Mûdıha hakkında hadiste beş deve zikredilmektedir. Bir adam, bir diğerinin başında iki mûdıha yarası açsa, sonra o cani veya bir başkası bu iki yara arasındaki engeli ortadan kaldırıp yaraları birleştirse ve yaralar bir tek mûdıha

---

1135. En'âm, 6/128.

1136. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (*Mefâtîhu'l-Gayb*), XIV, 9.

1137. Mûdıha: Başta açılan bir yaradır ki, et ile baş kemiği arasındaki zar gibi olan deri yırtılıp kemik meydana çıkmış olur. Bkz: Ö. Nasuhi Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, 32. (Çev.)

1138. Erş: Yaralanan ve kesilen organlardan dolayı verilmesi lazım gelen diyettir. Bkz: Ö. Nasuhi Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, 13. (Çev.)

1139. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (*Mefâtîhu'l-Gayb*), XIV, 9

halini alsa, bu takdirde -O'nun dediği gibi- hükmün değişeceğini ve erşin ikiden bire ineceğini kabul etmiyoruz. İsterse kendisiyle birlikte kendisi gibi yüz fakih daha aynı hükmü versin!

Râzî devamla şöyle diyor:

"Dördüncü problem (işkâl) şudur: Kaybedilen her bir organ karşılığında tam bir diyet vermek gerekir. Daha sonra cani o kişiyi öldürse ve her organını yok etse, bir diyet gerekir. Bu da şeriatta eşitlik ilkesinin geçerli olduğunu söylememe engel oluyor. Bu problemin (işkâl) cevabı şudur: Bu da şeriatın koyduğu illeti bilinmeyen taabbudî hükümlerdendir."[1140]

Bizse bu hususta şöyle diyoruz: Bu ve bundan önceki hüküm, Râzî'nin üzerinde düşünmeden hemen ilk başta söylediği gibi şeriatın tek taraflı olarak verdiği hükümlerden değildir. Şöylesine ki, kasten adam öldürmenin hükmü diyet değil kısastır. Ancak ölünün velisi (veliyyü'd-dem) katili affeder de diyete razı olursa, diyet o zaman gündeme gelir. Diyet gerektiren yanlışlıkla öldürmenin sebep olduğu fesat, kasten el veya ayak koparmanın ya da göz çıkarmanın fesadından daha aşağıdır. Üstelik dünyada belirlenen cezaların ahirette verilecek cezalara mihenk olması da gerekmez. Çünkü dünyada ceza belirlenirken kulların maslahatları göz önüne alınır, halbuki ahirette böylesi bir yaklaşıma mahal yoktur. Mesela şartları gerçekleştiği takdirde hırsıza el kesme cezası verilirken, suçluların caydırılması ve böylesi bir cürmü işlemekten korkutulmaları göz önüne alınır. Çünkü hırsızlık, insanların mallarını güvende hissetmelerini yok eder ve onların rahat ve huzurlarını kaçırır. Öte yandan mallarını muhafazaları, kendilerine büyük malî külfetlere mal olur ve bu uğurda çok büyük önlemler almaları gerekir. Bu manada bir dinarı çalanla yarım dinarı çalan, binlerce dinarı çalanla, mücevher çalan aynıdır. Şimdilik bu kadar bir uyarıyla yetiniyoruz.

1140. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (*Mefâtîhu'l-Gayb*), XIV, 9

Menâr Tefsiri

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM

TEFSİRU'L MENÂR

ŞEYH MUHAMMED ABDUH
MUHAMMED REŞÎD RIZÂ

VI/161-165, VII/1-145

9

DOKUZUNCU CİLT

ekin

بسم الله الرحمن الرحيم

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM TEFSÎRU'L-MENÂR
Şeyh Muhammed Abduh
Muhammed Reşîd Rızâ

IX. CİLT

Arapça Baskı:
Dâru'l-fikr li't-tıbâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî'

ISBN
978-975-8507-84-9

Çevirenler:
İbrahim Tüfekçi (VII/161-165)
Rahmi Yaran (VIII/1-145)

Yayına Hazırlama ve Koordinasyon:
Hamza Türkmen, Fikret Başer

IX. Cildin Redaksiyonu:
Zehra Ç. Türkmen, Murat Kayacan

Son Okuma:
Murat Ayar, Fatma Turan

Basım Tarihi:
Şubat 2012

Kapak / İç Düzen
Necmettin Asma

Baskı / Cilt
İstanbul Matbaacılık
Gümüşsuyu Cd. Işık San. Sit.
No: 21 B Blok Topkapı - Zeytinburnu - İstanbul
Tel: 0212 482 51 66

EKİN YAYINLARI
Fevzi Paşa Cd. Kınalızade Sk. 13/2 Fatih/İstanbul
Tel.: (0 212) 524 10 28 - 534 58 08
Faks: (0 212) 631 55 27
menartefsiri@gmail.com

MENAR TEFSİRİ HAKKINDA

Bu tefsir, sahih nakil ile apaçık aklı bir araya getiren yegâne tefsirdir; hikmet-i teşrîi (ilahi yasamanın hikmetini) açıklamakta, Allah'ın insanların hayatına egemen olan yasalarını (sünnetullah) sergilemekte, Kur'ân'ın her zaman ve mekandaki bütün insanlar için hidayet, yol gösterici olduğunu ortaya koymakta, Kur'anın yol göstericiliği ile bu asırda ona sırt çevirmiş Müslümanların durumunu, buna karşın onun ipine sımsıkı sarılan selefin (ilk kuşak Müslümanların) durumunu karşılaştırmakta ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bütün bunları yaparken kolay bir dil ve üslup kullanmış, tefsiri ilmi ve edebi kavramlara boğmaktan kaçınmış, herkesin anlayabileceği fakat aydınların da kendilerini müstağnî göre cmeyeceği bir düzey tutturmuştur. Bu tefsirin mahiyetini ve İslâm'ın bilge âlimi **Üstad İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh**'un (r) Ezher'de verdiği derslerde izlediği yöntemi kısaca bu şekilde özetleyebiliriz.

Seyyid Muhammed Reşîd Rızâ

İÇİNDEKİLER

EN'ÂM SÛRESİ ... 11

161.-165. ayetler ... 11
Hiçbir Günahkar Başkasının Günahını Çekmez ... 35
Günahkarın Başkasının Günahını Çekmesi Konusunda Alimlerin İhtilâfı ... 45
En'âm Süresi'nin Özeti ... 58
Kur'ân'ın İlâhî Akaid Hususunda Kullandığı Üsluplar ... 59
Vahiy ve Peygamberler Akîdesi Konusundaki Üslûplar ... 63
Risaletin Konusu ve Peygamberin Görevi ... 63
Peygamber ve Vazifeleri ... 66
Kâfirlerin Vahiy ve Risalet Hakkındaki Şüpheleri ... 68
Hz. Peygamber'i Mucizeler İsteyerek Aciz Bırakmaya Kalkışmaları ... 71
Kur'ân'ı Karalamaları ... 72
Öldükten Sonra Dirilme ve Ceza ... 74
Gayb Âlemi ... 77
Sürede Dinî ve Sosyal Olmak Üzere İlmî ve Amelî Esaslar ... 77

A'RAF SÛRESİ ... 91

Sürenin Öncesiyle Bağlantısı ... 92

1.-3. ayetler ... 95
Hurûf-u Mukâtaa Harflerinin Anlamı ... 95
İndirilen Ayetlerin Ağırlığı ve Rasûlullah'ın Sabrı ... 104
İnzâr ve Zikr ... 106
Kur'ân'a Uymanın Genelliği ve Kıyas ... 109

4.-5. ayetler ... 114
Azap ve Sünnetullah ... 115

6.-9. ayetler ... 121
Sorguya Çekilecek Rasül ve Muhatapları Kimdir? ... 121
Hesap Günü Tartıları Ağır ve Hafif Gelenler ... 127

10. ayet ... 136

11.-18. ayetler ... 140
Allah Teâlâ'nın Muhlukatı Yaratmasının ve Şeytanla İnsanın Kötülük İşlemeye Müsait Bir Yetenekte Yaratılmalarının Hikmeti ... 158
İnsin ve Cinnin Fıtratı ... 160

19.-25. ayetler 165
Âdem ve Eşi - Cennet ve Şeytan Bahsi 166
Âdem'le Havvâ Kıssasının Gayesi ve Alınacak Dersler 176
Âdem'le Havvâ Kıssasında Anlaşılması Problemli Görülen Hususlar 179
Âdem Kıssası ve Başka Hususlarda Varid Olan İsrailiyyata Dair Bir Açıklama 180
26.-27. ayetler 183
Öğretilen Elbise ve Takva Elbisesi 184
28.-30. ayetler 203
Taklidçilik Hastalığı 204
31.-32. ayetler 212
Mescidlerde Edep ve Erkan 212
Yaşamda İsraf ve Denge 218
Süsün ve Temiz Rızkın Dünya ve Ahirette Müslümanlara Ait Olması Meselesi 226
33. ayet 232
Sınırı Aşmak, Allah Hakkında Bilmeden Konuşmak 232
34. ayet 243
Ümmetlerin Eceli Meselesi 243
35.-36. ayetler 253
"Kendi İçimizden Çıkan" Peygamberlerin Çağrısı 253
37.-39. ayetler 256
Allah'ı İnkâr Edenin ve Ayetlerini Yalanlayanlarının Durumu 256
40.-41. ayetler 264
42.-43. ayetler 268
Allah'ın Gönderdiği Vahye Tabii Olanların Durumu 268
44.-47. ayetler 273
Cennet ve Cehenem Ehlinin Diyalogları 273
Allah Yolundan Alıkoyan Zalimler 278
"A'râf" 283
48.-49. ayetler 290
Büyüklük Taslayanların Durumu ve Ashâbu'l A'râf 290
50.-51. ayetler 294
Cehennem Ehlinin Cennetliklerden Yardım Dilemesi 294
52.-53. ayetler 298
Yol Gösterici ve Rahmet Olarak İndirilmiş Kitab'tan Yüz Çevirenler 298
54. ayet 302
Rabb, İlâh, Allah 302
Evrenin Yaratılışı 304

Arş'ın Üzerine İstivâ Etme Meselesi 310
Âlemlerin Rabbi Olan Allah 316
55.-56. ayetler 318
Dua Adabı 318
Islah Edildikten Sonra Yeryüzünü Bozmak 323
Rahmetullah'ın Şartı Olarak İhsan 326
57.-58. ayetler 330
Yeniden Dirilişin Nasıllığı Üzerine Mülahazalar 337
Hava ve Rüzgâr Nimetiyle İlgili Açıklama 353
59.-64. ayetler 362
Nuh Kıssası 363
65.-72. ayetler 369
73.-79. ayetler 377
Salih Kıssası 378
80.-84. ayetler 389
Lût Kıssası 389
Homoseksüellik Yasağı, Cezası ve Zararları 400
Medeniyetin Sefihlerinin Homoseksüellikle İmtihanı 403
85.-87. ayetler 408
Şuayb Kıssası 408
88.-89. ayetler 423
Hz. Şuayb'ın Toplumunun İleri Gelenleriyle İlişkileri 423
90.-93. ayetler 434
Hz. Şuayb'ın Kavminin ileri Gelenlerinin Tehdidi ve Akıbetleri 434
94.-95. ayetler 440
Kıssaların Hikmet ve Amaçları 440
96. ayet 452
Nimetlere Kavuşma Konusundaki İlahi Yasa 452
97.-100. ayetler 456
Ahiret Bilincinden Uzak Hayat Algısının Sonuçları 456
101.-102. ayetler 464
Kalplerin Mühürlenmesine Yol Açan Faktörler 464
103.-112. ayetler 470
Hz. Musa'nın Hayatı 471
Sihrin Hakikati ve Çeşitleri 482
113.-116. ayetler 502
Sihirbazların Firavun'dan Talepleri ve Hz. Musa ile Mücadeleleri 502
117.-122. ayetler 508

Sihirbazların Yenilmeleri ve İman Etmeleri ... 509
123.-126. ayetler ... 514
Firavun'un Tehditleri ve Sihirbazların Örnek Tavrı ... 514
Beyanla İlgili Dil Bahisleri ... 517
Hz. Musa kıssasının değişik Sûrelerde farklı ifadelerle anlatılması ... 517
Ayetlerin tefsirinin devamı ... 521
127.-129. ayetler ... 525
Firavun ve Avenesinin Terörüne Karşı Hz. Musa'nın Metanetli Tavrı ... 526
130.-131. ayetler ... 532
Firavun ve Avenesinin Nankör Tavrı ... 533
132.-133. ayetler ... 538
134.-136. ayetler ... 544
Kaypaklığın Sonu ... 544
137. ayet ... 550
Sabrın Sonu ... 550
138.-141. ayetler ... 559
Hz. Musa'nın İsrailoğullarıyla Mücadelesi ... 560
142.-145. ayetler ... 578
Rü'yet (Allah'ın Görülmesi) ve
Allah'ın Kelamı (Allah'ın Konuşması) Konusunda Yaklaşımlar ... 590
Rü'yet Meselesinde "Birleştirici" Yaklaşımlar ... 603
Menâr'daki (Daha Önce İşaret Edilen) Fetva
Allah'ın Görülmesi Hakkında İnceleme ... 619
1. Rü'yet, İmanın Kesin Esaslarından Biri Değildir. ... 628
2. Uyku Halindeki İş Esnasında Görme ... 632
3. Rüya Ve Uykuda Görülenler (Ahlâm) ... 633
4. Hipnotik Uykuda Görme ... 633
5. Meleklerin Ve Cinlerin Şekil Almaları ve Bu Halde İken Görülmeleri ... 635
6. Keşif ve İdrakin Nefse Ait Olması ... 636
7. Müdrikelerin Çeşitleri, Evrenin Unsurları ve Bunların Halleri ... 637
8. Rü'yet Konusunda Sûfiyyenin Görüşleri ... 638

﴿ EN'ÂM SÛRESİ ﴾

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿161﴾ قُلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿162﴾ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ ﴿163﴾ قُلْ أَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغِي رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿164﴾ وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿165﴾

161. De ki: şüphesiz Rabbim beni doğru yola iletti. Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine. O, ortak koşanlardan değildi.

162. De ki: şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir.

163. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim.

164. De ki: Allah her şeyin Rabbi iken ben O'ndan başka Rab mı arayacağımş Herkesin kazanacağı yalnız kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir. Ve O, uyuşmazlığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir.

165. Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan merhamet edendir.

Yüce Allah, sûreyi bu (Sûrenin başından buraya kadar geçenleri) özetleyen ayetlerle sona erdirdi. Gerçekten bu ayetler, berâetü'l-makta'[1] açısından bitirişlerin en güzeli oldu. şöylesine ki biz, sûrenin tefsirini yaparken çeşitli yerlerde bu sûrenin, dinin esaslarını (usûlü'd-din) bir araya getirmede, onları delillerle desekleme ve ileri sürülebilecek şüpheleri çürütme noktasında, şirk inancını, geleneklerini ve müşriklerin ileri sürdükleri hurafaleri çürütmede Sûrelerin içinde en ileri noktada olan bir süre olduğunu beyan ettik. Bu bitiriş, üslûbu ve manaları geneliyle sûrenin genel havasına uygun bir bitiriştir. şöylesine ki bu sûrenin diğer sûrelerden ayrıldığı nokta, Hz. Peygamber'e *"kul/de ki"* cümlesiyle hitap eden ayetlerin çokluğudur. Çünkü bu kelime, daveti tebliğ içindir. Ayrıca bu sûrede, müşriklerin ve kâfirlerin sözleri de *"ve kâlû/dediler ki"* kelimesiyle başlayarak sık sık nakledilmekte ve ortaya attıkları şüpheler giderilerek ve delil getirilerek tenkit edilmektedir. Sûrenin ilk on ayetinin sonunda ve ikinci on ayetinin başında her iki ifadeyi gördükten sonra bu bitiş ayetleri gelmektedir. Bu ayetlerde Hz. Peygamber'e buraya kadar söylenenlerin tümünü içinde özetleyen sözü söylemesi emredilmektedir. O söz, sûrede uzun uzun anlatılan Allah'ın dosdoğru yolu ve -müşrik Araplarla tahrifçi Ehl-i Kitabın iddia ettikleri değil- İbrahim'in dini olan dosdoğru dinidir. Hz. Peygamber, ancak bu dine davet etmektedir. O, sözle, amel ederek, iman ederek ve en güzel biçimde teslim olarak bu dine sarılmaktadır. O, Müslüman olanların ilki, tevhid ehlinin en ihlaslısı ve ibadet edenlerin en huşû duyanıdır. O, din tahrif edildikten ve bütün kaviimler O'nun yolundan saptıktan sonra getirdiği dini tecdid (yenileme) ve ikmal hareketiyle Müslüman olanların ilkidir. Müşriklerin hakkında bizim gibi düşünmediği ulûhiyyet tevhidi ilkesi, onların inandıkları rubûbiyyet tevhidi ilkesine dayalıdır. "*Onların çoğu, şirk koşmadan Allah'a iman etmezler.*"[2] Yüce Allah katında amellere verilecek karşılık, hiçbir kimsenin bir başkasının amelinden yararlanmama ya da sorumlu tutulmama ilkesine dayalıdır. Dönüş sadece Allah'adır. Yüce Allah'ın bir ümmetin yerine bir başkasını getirmede, onları nimetlerle ve felaketlerle imtihan etmede kanunları (sünnetullah) vardır. Kötülük işleyenleri cezalandıracak ve iyilik edenlere rahmet edecek olan O'dur. Bütün bu ilkeler, şirkin esaslarını yerle bir eden ilkelerdir. şirkin ilkesi, insanların günahlarının bağışlanmasında ve ihtiyaçlarının giderilmesinde onlarla Allah arasında aracılara güvenmek şeklindedir.

1. Berâetü'l-makta': Konuşan kimsenin sözünü, kulağa hoş gelen, güzel tetip edilmiş ve mânâsı açık olan tatlı sözler ve deyimlerle bitirmesine "Hüsnü'l-intihâ" denilir. Eğer konuşmanın sonunda; sözün bittiğine dair ince bir işaret bulunursa buna *"Berâetü'l-makta"* denilir. Bkz: Nusreddin Bolelli, *Belâgat*, s. 405. (Çev.)
2. Yusuf, 12/106.

"De ki: şüphesiz Rabbim beni doğru yola iletti." Ey peygamberlerin en sonuncusu olan Peygamber! Kavmine ve diğer davet ümmetine -ki onlar bütün bir insanlıktır- de ki: Rabbim bu Sûrede ve başka Sûrelerde lütfuyla ve ihsanıyla bana vahyederek bana doğru yolu gösterdi ve beni o yola iletti. Bu yola giren, herhangi bir engelle karşılaşmaksızın ve geciktirilmeksizin dünya ve ahiret mutlululğuna erişir. Çünkü bu yolda -Yüce Allah'ın *"ve seni doğru yola iletir."*[3] ayetinde ifade ettiği üzere- hiçbir eğrilik ve karışıklık yoktur. Rabbinize yakarırken sizi talep etmeye çağırdığım yol, bu yoldur. *"Bize doğru yolu göster"*[4] ***"Dosdoğru dine"*** Yani bu doğru yol, insanları ıslah eden, gerek dünya ve gerek ahiret itibarıyla durumlarını düzelten bir dindir. *"Dînen"* kelimesi, "sırâtın müstakîm"den mahalli itibarıyla bedeldir. *"Kıyemen"* kelimesi ise, "dînen" kelimesinin sıfatıdır. Kıraat imamlarından İbn Âmir, Âsım, Hamza ve el-Kisâî, bu kelimeyi mastar ve mübalâga manası ifade etmek için sıfat olarak "kıyemen" şeklinde okumuşlardır. Aslında kâideye göre "ivaz" kelimesi gibi "kıvamen" şeklinde okunması gerekirdi. Ancak türediği fiile uygun olarak i'lâl kuralı uygulanmıştır. Çünkü bu kelimenin türediği "kâme" fiilinin mastarı da "kıvâm" olacakken "kıyâm" şeklinde gelmiştir. Nisâ Sûresi'nin baş taraflarının tefsiriyle Mâide Sûresi'nin son kısımlarında geçti ki "kıyamen" kelimesi, her hangi bir şeyi ayakta tutan ve sabit kılan şey, demektir. Yukarıda zikri geçen kıraat imamlarının dışında kalan imamlar bu kelimeyi "seyyid" vezninde "kayyim" şeklinde okumuşlardır. Bilginler derler ki "kıyem" kelimesi, vezni ve biçimi itibarıyla "müstakîm" kelimesinden daha beliğdir. Bu "kayyim" kelimesi de kipi (sıyga) ve harf çokluğu itibarıyla daha beliğdir. Bazıları ise, kipindeki (sıyga) talep manasıyla daha beliğdir, derler. Netice olarak "müstakîm" kelimesi, bir şeyin kayyim olmasını gerektirmekte veya onu kolay kılmaktadır. Yüce Allah'ın *"Allah, Kâ'be'yi o saygıya lâyık evi, haram ayı, hac kurbanını ve boyunlarına gerdanlık takılmış kurbanlıkları, insanların belini doğrultmaya sebep kıldı."*[5] ifadesi tefisir edilirken *"ed-dînü'l-kayyim/doğru din"* kavramını açıklarken okuyucuya faydalı olacak ayrıntılara yer vermiştik. ***"Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine"*** Yani, hanîf olan İbrahim'in dinine...Veya, yapışın hanîf olan İbrahim'in dinine! Hanîf, doğru yolun dışında bütün şirk, bâtıl, eğrilik ve sapıklıktan meyleden ve o yol üzerinde dosdoğru olan kişi demektir. ***"O, ortak koşanlardan değildi."*** Çünkü hanîflik, şirkle bağdaşmaz. Hanîflik, onların İbrahim'in dini üzere oldukları iddialarında kendilerini yalanlamak demektir. Yüce Allah, İbrahim'i Bakara Sûresi'nde "hanîf" olarak niteler. Bakara, (2/135), Âl-i İmrân, (3/67, 95), Nahl (16/120, 123), En'âm (6/79) ve tefsirini yapmakta olduğumuz bu 161.

3. Fetih, 48/2.
4. Fâtiha, 1/6.
5. Mâide, 5/97.

ayet... Bütün bu ayetlerde Yüce Allah, O'nu müşriklerden olmamakla nitelemektedir. Nisâ Sûresi'nde ise şöyle denilmektedir: *"İşlerinde doğru olarak kendini Allah'a veren ve İbrahim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden dince daha güzel kim vardırş Allah İbrahim'i dost edinmiştir."*[6] Fakat bazı müfessirler, bu örnek ayette geçen *"hanîfen"* kelimesinin *"kendini Allah'a veren kimse"*den hâl olduğunu söylerken, başka bazıları ise *"İbrahim"*den hâldir demişlerdir.

Tevhid, istikamet (dosdoğru olma) ve ibadette sadece Yüce Allah'a ihlasla bağlı olma dini olan bu din, Yüce Allah'ın bütün peygamberlerini gönderdiği ve bütün kitaplarında anlattığı dindir. Bu dinin "İbrahim'in dini" olarak ifade edilmesi, O'nun faziletini, dinin doğruluğunu ve gittiği yolun güzelliğini, Arapların ve civarlarında bulunan yahudi ve Hıristiyan Ehl-i Kitab'ın ittifakla kabul ettikleri bir peygamber olmasından ve herkesin O'nun yolundan gittiğini iddia etmesindendir. Kureyş ve onun yanında yer alan Araplar, İbrahim'in dini üzere olduklarını iddia ederek kendilerine *"hanîf"* ismini verirlerdi. Bundan dolayı, O'nun *"hanîflik"* vasfına "müşrik olmadığı" sıfatı da eklenmiştir. Ehl-i Kitab da O'na, Mûsâ ve Îsâlara (a) tabi olduklarını iddia ederek aynı hareketi yaptılar. İslâm'a mensup olup, ancak şirk karekterli bid'at yoluna sapan kimseler de aynen böyle yapmaktadırlar. Çünkü şirk ve küfür, insanların çoğuna yaptıklarının şirk ve küfür olduğunu hiç fark etmedikleri bir noktadan sirayet eder. Biz, bu uyarıyı daha önce *"İbrahim ne Yahudi, ne de Hıristiyan idi; fakat O, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden değildi."*[7] ayetini tefsir ederken yapmıştık.

Yüce Allah, bu ümmeti irşad ederken şöyle buyurmaktadır:

"O halde, pis putlardan kaçının, yalan sözden sakının. Kendisine ortak koşmaksızın Allah'ın hanîfleri (olun)."[8] Bu ifadenin bir benzeri Yunus Sûresi'nin sonlarındadır: *"Ve (bana) hanîf olarak yüzünü dine çevir, sakın müşriklerden olma, diye (emredildi)."*[9] Rûm Sûresi'nde de aynı ifadenin benzeri vardır: *"(Rasûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler. Hepiniz O'na yönelerek O'na karşı gelmekten sakının, namazı kılın; müşriklerden olmayın. Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın. Bunlardan) her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir."*[10] Bu ifade, geneli ve bağlamı itibarıyla -dinde tefrika konusundan söz ederken dikkat

6. Nisâ, 4/125.
7. Âl-i İmrân, 3/67.
8. Hac, 22/30, 31.
9. Yûnus, 10/105.
10. Rûm, 30/30, 31, 32.

çektiğimiz üzere- tefsirini yapmakta olduğumuz ayetle aynı manadadır. Ve uyarıyı yaptığımız o kısım, buraya çok uzakta değildir.

Yüce Allah'ın peygamberlerin en sonuncusuna kendisini ilettiği dosdoğru dinin, İbrahim'in dini olduğunu haber vermesini emretmesi, Nahl Sûresi'nde İbrahim'in (a) dinine tabi olmasını emretmesi manasındadır. Yüce Allah, orada şöyle demektedir:

"İbrahim gerçekten Hakk'a yönelen, Allah'a itaat eden bir önder idi; Allah'a ortak koşanlardan değildi. Allah'ın nimetlerine şükrediciydi. Çünkü Allah, O'nu seçmiş ve doğru yola iletmişti. O'na dünyada güzellik verdik. Muhakkak ki O, ahirette de sâlihlerdendir. Sonra da sana: "Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy! O müşriklerden değildi." diye vahyettik." [11] Bütün bu haberlerin ve emrin hikmeti, Arapların, sonra da Ehl-i Kitab'ın gönlünü -bu dinin esasının, inanç sisteminin temellerinin ve faziletlerinin dayanaklarının, hidayet üzere olduğunu ve büyük bir peygamber olduğu ittifakla kabul edilen İbrahim'in (a) gittiği yolun aynısı olduğunu beyan ederek- İslâm'a ısındırmaktır. Bu noktada diğer peygamberler de aynıdır. Farklı olan, sadece ibadetler, sosyal ve siyasî muamelâttan ibaret olan amelî ahkâmdır. Nitekim bu husus, daha önce Mâide Sûresi'nde Yüce Allah'ın Tevrat ve İncil'den söz ettikten sonra gelen şu ifadesi tefsir edilirken geçmişti: *"Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. Her birinize bir şerîat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde sizi denemek için (böyle yaptı.) Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri O haber verecektir."*[12] Bu örnek ayeti olanca uzunluğuna ranmen zikretmemizin sebebi, son kısmının tıvâl Sûrelerin arasından nâzil olan ilk Sûre olan bu Sûrenin son kısmına uygun düşmesidir. Mâide Sûresi ise, yine tıvâl Sûrelerin içinde en son nâzil olanıdır. Çünkü biz, ayetin Hz. İbrahim'i haber vermesinin ve O'nun dinine tabi olmanın emredilmesinin hikmetini öğrenmiş olduk. Artık bundan sonra İbrahim'in (a) daha efdal ve dininin daha kâmil olduğu şeklinde bir vehme kapılmaya mahal yoktur. Çünkü bu ifade, bütün yaratıklara rahmet olarak gönderilen peygamberlerin en sonuncusunun dilinden dinin ikmal edildiği ve nimetin âlemlere tamamlandığı yolundaki ayetin ifadesine aykırı ve onunla çelişir hiçbir yanı yoktur.

"De ki: şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir." Bu ifade, tevhidin mücerred aslının "iman"la

11. Nahl, 16/ 120, 121, 122, 123.
12. Mâide, 5/48.

olduğunun beyan edilmesinin ardından ilâhlık tevhidinin "amel"le olduğunun icmâlî olarak açıklamasıdır. Ayette geçen "salât" tan maksat, -gerek farz, gerek müstehab- namaz cinsidir. Yine ayette geçen "nüsük" kelimesi esasen "ibadet" veya "ibadetin gayesi" demektir. Bu kökten türeme "nâsik", "âbid" (ibadet eden) demektir. Bu kelime, Kur'ân'da ve hadiste, hac ve kurban ibadeti manasında veya mutlak olarak çokça kullanılır. İbrahim ve İsmail'in (a) duâsının nakledildiği *"Ve erinâ menâsikenâ" "Bize ibadet usullerimizi göster."*[13] ayetinde ***"nüsûk"*** kelimesi iki manada tefsir edilmiştir. Buna karşılık *"Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın."*[14] ayetinde geçen *"nüsük"* kelimesinden maksadın, tüm hac ibadetleri olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur. Öte yandan

"Sizden her kim, hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir."[15] ayetinde geçen *"nüsük"* kelimesinin de kesilen bazı kurbanlar manasında olduğunda da hiçbir ihtilaf yoktur. Bu örnek ayette zikredilen "fidye"den olan "nüsük", bir koyun kesmektir. Yüce Allah'ın Hac Sûresi'nde geçen *"Biz her ümmete -(Kurban kesmeye uygun) hayvan cinsinden kendilerine rızık olarak verdiklerimiz üzerine Allah'ın adını ansınlar diye- kurban kesmeyi gerekli kıldık."* [16] ifadesindeki ta'lil (sebep bildirme) ve siyâk (ifade akışı) *"nüsük"* kelimesinden maksadın ne olduğunu belirlemektedir. Bu ayette geçen "mensek" kelimesi, mimli mastardır veya Yüce Allah'a yaklaşmak maksadıyla kurbanların kesildiği yer manasına ism-i mekândır. Bu ayetlerdan başka özellikle bu manaya daha birçok ayetler vardır. Aynı Sûrede bu örnek ayetten otuz küsur ayet sonra gelen *"Biz, her ümmete, uygulamakta oldukları bir ibadet tarzı gösterdik. Öyle ise onlar (Ehl-i Kitab), bu işte seninle çekişmesinler. Sen, Rabbine davet et. Zira sen, hakikaten dosdoğru yoldasın."*[17] ayetinde siyâk, Kur'ân'da bu kökten türeyen kelimelerin içinde manası en geniş olanın bu olduğunu gösteriyor. İfadenin akışından anlaşıldığına göre burada geçen *"mensek"* kelimesi, "din" veya "şeriat" manasınadır. Bazılarının tercihi bu yöndedir. Fakat, rivayet tefsirinde bu kelimenin tefsiri, "kurban" olarak rivayet olunmaktadır. Bazı müfessirler ise kelimeyi "bayram" şeklinde tefsir etmişlerdir. İbn Cerîr'in araştırmasına göre, *"mensek"* esasen iyilik veya kötülük maksadıyla insanların gelip gittikleri mekâna denir. Bu anlayıştan hareketle, hac ibadetinin yerine getirildiği ve hacı adaylarının bu ibadeti edâ etmek maksadıyla toplandık-

13. Bakara, 2/128.
14. Bakara, 2/200.
15. Bakara, 2/196.
16. Hac, 22/34.
17. Hac, 22/67.

ları mekânlara ve bir de -dikili taşlar gibi- putlara kurban kestikleri yerlere "mensek" denilmiştir.

Ayette geçen "**nüsükî**" kelimesinin tefsiri sadedinde nakledilen rivayetlere gelince, Saîd b. Cübeyr'in bu kelimeyi "zebîhatî" (kurbanım) şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. Katâde'nin ise, "haccım ve kurban kesme mekânım", bir başka rivayette ise, "kurbanım" şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. Mücâhid'in ise "Hac ve umredeki kurbanım", Mukatil'in " haccım" şeklinde tefsir ettikleri rivayet olunmaktadır. Peygamberimizin (s) kurban keserken okuduğu şu duâ, bu kelimenin -ister fidye, ister hacda kesilen kurban, isterse başka bir şey olsun- mutlak olara dinî kurban şeklinde tefsir edilmesiyle çelişmez. *"Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben müşriklerden değilim."*[18] *"De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim."*[19] Peygamberimizin (s) kurban keserken bu ayetleri okuduğunu, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce, Câbir'den rivayet etmişlerdir.[20] Bu rivayetin aynısı, Hâkim'de yer alan İmran b. Husayn hadisidir. İbn Merdûye bu hadisin sahih olduğun söylerken, Beyhakî de rivayet etmiştir. Bu rivayete göre Peygamberimiz (s) kızı Hz. Fâtıma'ya *"Kalk, kurbanın kesilirken başında bulun. Çünkü onun kanının ilk damlası akarken işlediğin bütün günahlar bağışlanır. Kurbanın kesilirken şöyle de: De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim."* buyurur. Dedim ki, Yâ Rasûlallah! Bu, sırf sana ve ehl-i beytine mahsustur da buna sadece sizler mi layıksınız, yoksa genel olarak bütün Müslümanlara mı mahsusturş Peygamberimiz (s), *'Hayır! Bütün Müslümanların geneline mahsustur.'* buyurdu."[21]

"Nüsük" kelimesinin bu tefsirine göre "namaz"la "kurban kesme" nin bir arada zikredilmesi, bu iki ibadetin -*"şimdi sen, Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"*[22] ayetinde olduğu üzere- emredilmesi gibidir. *"Nüsük"* kelimesi "mutlak ibadet" olarak tefsir olunduğu takdirde, onun "salât" (namaz) kelimesi üzerine atfı, âmm'ın (genel manalı kelimenin) hâas (özel manalı kelime) üzerine atfı kabilinden olur. Çünkü "namaz", "ibadet"in bir parçasıdır. Aksi takdirde sade-

18. En'âm, 6/79.
19. En'âm, 6/162, 163.
20. Ebû Dâvûd, *Dahâyâ*, 3.
21. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 238; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 17; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, II, 309.
22. Kevser, 108/2.

ce bu iki veya üç çeşit ibadetin zikredilmesinin sebebi, şirkin yaygın olduğu ibadet konusunda bunların ibadetin dışa yansıyan en büyük görüntüye sahip ibadetler olmasındandır. Namaza gelince, onun ruhu duâ, ta'zim, kalben Yaratıcıya yönelmek, O'ndan korkmak ve O'nun hakkında ümit beslemektir. Bütün bunlar, hakkında şirkin tahakkuk ettiği şeylerdir. Salih insanlara ve -onların kabirleri veya resimleri ve heykelleri gibi- kendilerini hatırlatan şeylere ta'zim etmekte aşırı gidenler, böyle bir şirke düşebilirler. Hac ve kurbana gelince, bu iki ibadette meydana gelecek şirk, çok daha barizdir. Oruçta ise şirk, çok az vaki olur. Çünkü oruç, gizli ve selbî (eylemsizlik karekterli) bir ibadettir. Fakat bazı Hıristiyanlar, oruçlar uydurmuşlar ve "Tüm Azizler Bayramı" (Savmu's-seyyide)[23] orucu örneğinde olduğu gibi onu bazı azizlerine izafe etmişlerdir. Herhangi bir Müslümanın bu hususta Hıristiyanlara uyduklarını ben bilmiyorum. Tabi Müslümanların bu husustaki durumları, onların Hıristiyanların yoluna karış karış ve kulaç kulaç uyacaklarını ifade eden hadisle çelişmemektedir. Çünkü hadis, Müslümanların tek tek hükümlerde değil, geneli itibarıyla Hıristiyanlara uyacaklarını haber vermektedir.

Putperestler nezdinde kurban kesmek, onların ibadetlerindendi. Kurbanlarını ilâhlarına takdim ederler ve onlara sunarlardı. Sonra bu âdet, Ehl-i Kitab'tan bazı kimselere de sirayet etti ve bu kurbanlarıyla, kurbanın amacı dışına çıktılar. Çünkü kurban, esasen Yüce Allah'a yaklaşılan bir keffaret olarak getirilmişti. Böylece kurbanlarını peygamberlerine ve salih kimselere sunmaya başladılar. Kurbanları, artık o azizlerinin isimlerine adar oldular. Bütün bunlar şirk ibadetiydi. Müslümanlardan her kim bu hareketin aynısını yapacak olursa, onun hükmü müşriklerden bu hareketi yapanların hükmüyle aynıdır. Nitekim bu konu ayrıntısıyla daha önce bu Sürede *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günâh işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış birşey bulamıyorum."*[24] ayetinin tefsiri yapılırken geçtiği gibi, Bakara ve Mâide Sürelerinde de geçmişti. Bazı sarıklıların onlar için yaptıkları te'vil, onlardan önceki ruhban ve papazların yaptıkları te'vilin benzerinden başka bir şey değildir.

وهل أفسد الدين إلا الملوك   وأحبار سوء ورهبانها

"Bozdu dini hükümdarlar, gerçektir burası,
Kötü kötü alimleri ve ruhbanları değil başkası!"

23. Hıristiyanlıkta ve özellikle de Ortodoks Kilisesi'nde Azizleri yâdetmek için oruç tutulması yaygın bir âdettir. Tefsir metninde geçen "Savmu's-Seyyide" bu tür bir oruçtur. Türkçe'de bu orçulara "Tüm Azizler Bayramı" (Toussaints) denilmektedir. (Çev.)
24. En'âm, 6/145.

İbadetler, ancak ma'buda yaklaşmak, O'nu ta'zim etmek, O'nun sevabını ve rızasını talep etmek maksadıyla kendisine yönelmek açısından âdetlerden ayrılır. Namaz kılan veya kurban kesen kimsenin yöneldiği ve ta'zim etmek istediği varlık, O'nun için ma'buddur. Bunu yapan kişi, yaptığını ister sözle ifade etsin, isterse de etmesin hiç fark etmez. İbadeti, sadece kulların Rabbi ve yaratıcısı olan Yüce Allah için yapmak gerekir. Bir kimse, O'na ve O'nun dışında salih kullarına veya insanların saygı gösterdiği kimselerden bir başkasına yöneldiği takdirde, müşrik olur. Yüce Allah, ibadetin sadece kendi Vech-i Kerîmi (Zatı) için yapılmış olanını kabul eder.

Namazın ve nüsükün, hak olan bir dinde ancak Yüce Allah'a halisane olarak takdim edileceği gerçeği, gayet açıktır ve dinden olduğu bilinmesi gerekli olan (ez-zarûrâtu'd-dîniyye) zorunlu hususlardandır. *"Mahyâ"* ve *"memât"* kelimelerine gelince; bunlar *"hayat"* ve *"ölüm"* manasında mimli mastardır. Râzî, bu iki kelimenin "salât" (namaz) ve "nüsük"le (kurban) birlikte zikredilmesinin manasının, bu ikisini Yüce Allah'ın yarattığı şeklinde olduğunu iddia etmiştir. Râzî'ye göre bu ayet, mensubu olduğu Eş'arîlerin "kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olduğu ve onların bu hususta hiçbir etkisinin olmadığı" şeklindeki görüşlerinin doğruluğuna delildir. Râzî'nin bu yaklaşımı, mezheb taassubunun etkisiyle saçmalamakta tek başına kaldığı noktaların en garip ve tuhaf olanıdır. Râzî, aynı zamanda ileri sürdüğü görüşün *"Bana sadece bu emrolundu..."* ayetini ve bu hususta bir tevhid ehli mü'minle, bir müşrikin farklı düşünmedikleri konulardan olduğunu gözden kaçırmaktadır. Dolayısıyla tevhid ilkesinin gerçek yüzü açıklanırken, maksadın Râzî'nin söylediği husus olması doğru değildir. Hz. Peygamber'in hayatının ve ölümünün -O'nu örnek alanlar da aynı şekildedir- bir olan Yüce Allah'a ait olması demek, O'nun hayattayken yüzünü O'na çevirdiği, niyetini ve azmini O'na itaate ve O'nu hoşnut etmeye odakladığı ve nasıl bu ikrarla yaşamışsa, aynı şekilde ölmek için hayatını O'nun yolunda harcadığı şeklindedir.

Keşşâf'ta ayetin manasının şöyle olduğu ifade edilmektedir: "Hayatımda sunduğum, ölürken ikrarında olduğum iman ve salih amelin tümü, âlemlerin Rabbi Allah içindir."[25] Beydâvî, Zemahşerî'nin verdiği manaya şu cümleyi eklemiştir: Ya da hayatta yaptığım taatlar, -vasiyyet ve tedbîr[26] gibi- ölümümden sonraya izafe ettiğim hayırlar, veya hayatımın ve ölümümün bizzat kendisi, âlemlerin Rabbi olan Allah içindir, demektir. Ölüme izafe edilen amellere, sevabı ölümle başlayan bütün ameller ilâve olunur. Ölümden son-

25. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 94.

26. Tedbir, bir efendinin kölesine, "Ben ölünce sen hür ol." diyerek, onun azadını kendi ölümünden sonraya bağlamasıdır, ki böylesi bir köleye müdebber köle denilir. (Çev.)

raya bağlanan sadaka-i câriye (devam eden sadaka) ve -ölümden önce var olsa da- ölümden sonra devam edecek olan sadaka-i câriyeler buna örnektir. İnsan sağ iken yapılan ve öldükten sonra yaşayan sadaka-i câriyeler ve insanların yararlandığı eserler, insanın sağlığında var olup, öldükten sonra da yaşayan sadakalardır. Böylece ayet, tevhid ehli bir mü'minin hayatından gayesi ve sırf âlemlerin Rabbi olan Allah'a takdim ederek ölümü için azığı olan bütün salih amellerini ihtiva etmiş olmaktadır. "Allah" lafza-i celâliyle "Rabbu'l-âlemîn" kelimesi, müşriklerin Yaratıcı olan Yüce Allah'a ortak koştukları kendi ma'budlarına ve başkalarının tanrı edindikleri ma'budlarına vermedikleri isimlerdi. Kıraat imamlarından Nâfi' *"mahyâye"* kelimesini vasıl yapmak için vakıf işlemi yaparak *"mahyâ"* şeklinde okumuştur. Bu şekil, bazı Arapların dillerinde cereyan eden bir kıraat tarzıdır. şiirde Iraklıların dillerinde de hâlâ cârî olan bir durumdur.

Ey mü'min! Hayatının ve ölümünün Allah için olmasına karar veren bir kimsenin, yaptığı her amelde salâhı ve ıslahı araştıracağını ve bu hususta kendi nefsi için kemâli isteyeceğini sakın aklından çıkarma! Mü'minin bunu araştırırken güttüğü amaç, dünyada hak ve hayır hususunda örnek olmak, ahirette de Rabbinin en büyük hoşnutluğuna layık olmaktır. Mü'min olan kimse bundan sonra da Allah Teâlâ'nın razı olduğu bir ölümle ölmenin yollarını araştırır. Hayatın bizatahi kendisine hırsla düşkün olmadığı gibi ölümden de korkmaz. Korkmadığı için de ölüm korkusu, hakkı hak sahibine vermek, bâtılı ortadan kaldırmak, adalet terazisini dikmek, zalimlerin ellerinden tutup zulümlerine engel olmak, marufu emretmek ve münkeri yasak etmek için Allah yolunda yapacağı cihaddan alakoymaz. Bu sayılanlar, dinin gerekli kıldığı şeylerdendir. Bu ilkeleri kuvvetle tutan kimse, dini ayakta tutar, bunları ırk bağları ve sosyal gelenekler kabilinden şeyler olarak değerlendirmekle yetinen kimseler onların üzerinde düşünmezler. Dini Yüce Allah'ın emrettiği gibi yaşadıkları takdirde dine mensup olanlar nerede, materyalist medeniyetin mensupları nerede olurlar, bir düşün! Hayatlarında hayvanî şehvetlerin tadına varmaktan ve vahşî saldırılardan yararlanmaktan başka hiçbir gayesi olmayan materyalist medeniyet mensupları hiç dindarlarla bir olurlar mış Aralarındaki güçlüler, zayıfları kul köle edinmek, kendi şehvetleri ve menfaatlerinde kullanmak için onlara saldırırlar. Fakat bu son asırlarda dine mensup olan kimseler, dinin hidayetini bir yana bıraktılar ve hen dünyayı ve hem de ahireti kaybettiler. İşte bu, apaçık bir hüsrandır. Halbuki onlar, dinin sağlam ipine yapışsalar ve onun dosdoğru yoluna dönselerdi dünya hükümranlığını ve ahiret mutluluğunu elde ederlerdi. İşte bu büyük kurtuluştur. İnşallah zaman, onları daldıkları uykudan uyandırır ve

dedelerinin yolunda gitme yolunu kendilerini gösterir. Bu, Yüce Allah için zor bir şey değildir.

"O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim."

Yani Yüce Allah'ın rablığı konusunda hiçbir ortağı yoktur ki O'na yapılan ibadette kendisine ortak olmaya layık olsun. O'nun iradesine etki etmek için kendisine yönelinmeye veya O'nun katında şefaat etmesi için kendisine kurban kesilmeye layık olsun..."*İzni olmadan O'nun katında kim şefaat edebilir?*"[27]; "*Allah'ın hoşnud olduğu kimseden başkasına şefaat etmezler. Onlar, Allah korkusundan titrerler.*"[28] Tevhidde bu tecridi (O'ndan başkasını, kendisinden dışlamayı) açık ve gizli şirkin her türlüsünden uzak olmayı Rabbim bana emretti. Rabb'a, -nefislerin hevâ ve hevesleriyle, akılların ürettiği nazariyyelerle ve insanların gelenekleriyle değil- ancak O'nun emrettiğiyle ibadet olunabilir. Ben Müslümanların ilkiyim, yani derece ve rütbenin yüceliği hususunda mutlak olarak Müslümanların ilkiyim ve bu ümmete oranla zaman açısından Müslümanların ilkiyim. Bunu biraz açalım: Hz. Peygamber, Rabbinin kendisine bahşettiği derecelerden dolayı O'nun emrine ve yasağına boyun eğenlerin içinde en mükemmelidir. Çünkü söz konusu dereceler, O'nu Rabbinin bütün peygamberlerine üstün kılmıştır. Ayrıca O, Rabbinin kendisine İslâm'ı telkin ettiği ilk kişidir. Davası bütün insanlığı kuşatan, davete uyduktan sonra insanlara çıkarılmış en hayırlı ümmet olmakla nitelenen bu ümmetin içinde İslâm'ın ilk telkin edildiği kişidir. Hz. Peygamber'in peygamberliğinin genelliği ve ümmetinin en hayırlı bir ümmet oluşu, O'nun ilk olmasını ve kendisinden önce gönderilen peygamberlere bu öncelik sayesinde üstün olmasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla O, özel meziyyetleriyle ve herkese şâmil olan genel risaletiyle ilk olmuş olur. Ayette geçen "evvel"e (ilk oluş) dair yaptığım bu tefsir, Yüce Allah'ın bana şu anda açıp nasip ettiği bir tefsirdir. O, fettâh (çok açan) ve alimdir. (çok bilendir).

Yüce Allah, ülûhiyyet tevhidini beyan ettikten sonra, en yüce burhanı olan rübûbiyyet tevhidine intikal etti. Bunu Hz. Peygamber'e verdiği şu emriyle yaptı: ***"De ki: Allah her şeyin Rabbi iken ben O'ndan başka Rab mı arayacağım."*** Ayetin başındaki istifhâm, inkâr ve hayret ifade etmek için getirilmiştir. Buna göre manası şöyle olur: Mahlukatı yaratan, onların efendisi ve hak ile yetiştiricisi olan Allah'tan başka Rab mı arayacağımş İbadetimde başkasına duâ ederek, O'na yönelerek veya kurbanlar keserek, ya da kendisine kurbanlar adayarak O'na ortak mı koşacağımş Sizin ilâhlarınız ara-

27. Bakara, 2/255.
28. Enbiyâ, 21/28.

cılığıyla yaptığınız gibi O başkası, -bana fayda versin veya benden zararı savsın ya da beni Rabbima yaklaştırsın ve O'nun katında bana şefaat etsin diye- Allah'tan başka Rab mı arayacağımş Oysa Yüce Allah, ister tapılsın, isterse tapılmasın her şeyin Rabbidir. Melekleri, Mesîh Îsâ gibi insanların seçkinlerini yaratan O'dur. Güneşi, ayı, yıldızları ve bazı salih kimseleri hatırlatan putları ve onları yapanları yaratan hep O'dur. *"Oysa ki sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı."*[29] Yüce Allah, takdir eden yaratıcı, seyyid, mâlik ve müdebbir (plânlayan), her şeye varlık ve özelliğini veren, sonra da doğru yolu gösteren, yarattıklarından bazılarını bazılarına üstün, ama kendi açısından birbirine eşit kılan bir yaratıcı olunca, nasıl olur da benim gibi yaratılmış ve bir rabba boyun eğer birisini kendime rab edinerek kendimi sefihliğe sevk eder ve Rabbimi inkâr ederim! Bu mesele, hem bu ve hem mde başka Sûrelerin tefsiri yapılırken defalarca ele alınıp işlendi. Bütün müşriklerin taptıkları mabudlarının birer yaratık olduğunu ve bütün yaratıkları yaratanın âlemlerin rabbi olan Yüce Allah olduğunu ikrar etmeleri de aynı tavırdandır. Ancak Hıristiyanlar, -ilâh olan Mesîh'in değil- insan olan Mesîh'in yaratık olduğunu söylerler. Çünkü onlara göre ilâh, cesetlere hulûl etmekten ve kulların Sûretlerine girmekten münezzeh olan Yüce Allah'tır.

"Herkesin kazanacağı yalnız kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez." Bu cümle, daha önce geçen hâl cümlesi üzerine matuftur. Çünkü cümle başındaki inkârın sebebini bildirmekte ve o cümle gibi tevhid ilkesini ifade etmektedir. Bu cümle, Yüce Allah'ın bütün peygamberlerini kendisiyle gönderdiği dininin usûlüne ait bir kaidedir. Nitekim aynı kâide, Necm Sûresi'nde şöyle ifade edilmektedir: *"Yoksa Mûsâ'nın ve ahdine vefa gösteren İbrahim'in sahifelerinde yazılı olanlar kendisine haber verilmedi miş Gerçekten hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenemez. Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."*[30] Bu kâide, gerek fert ve gerekse toplum olarak insanlığı ıslah rükünlerinin en büyüklerindendir. Çünkü putperstliği temelinden yıkmakta ve insanlığa dünyevî ve uhrevî mutluluğunun dayandığı esası göstermektedir. Bu esas, onların amelleridir. Biz defalarca beyan ettik ki putperestliğin esası, zararın giderilmesini ve faydanın temin edilmesini' gaybın ötesindeki kuvvetten talep etmektir. Putperestlik, bir takım özellikler ve meziyetlerle ayrıcalıklı olan bazı büyük yaratıkları insanlarla Rableri arasına aracı olarak koymaktan ibarettir. Aracılığın sebebi, Rablerinin insanlara dünyada telep ettiklerini, kendilerinin hiçbir kesbi ve çabası olmaksızın vermesini sağlamaktır. Halbuki kulun kesbi ve çalışması, sebeplerden birisidir ve Yüce Allah'ın yaratıkları hakkında geçerli olan ka-

29. Sâffât, 37/96.
30. Necm, 53/37-39.

nunu (sünnetullah) bunlarla cereyan eder. Yüce Allah'la insanlar arasında aracı koymanın bir diğer gayesi ise, Yüce Allah kendilerini cezalandırmasın diye araya aracı koyanların günahlarını onlar adına üstlenmeleri, ya da Allah Teâlâ'yı o günahları kendilerinden kaldırmaya, kendilerine ceza vermemeye, ahiret nimetini vermeye ve kendilerini ahiretin azabından kurtarmaya sevk etmeleridir. Bir başka ifadeyle, -Yüce Allah, Kitab'ında her ne kadar *"Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamazsın, Allah'ın kanununda kesinlikle bir sapma da bulamazsın."*[31] dese de- kanununu (sünnetullah) iptal etmeye ve onlar gibiler hakkında değiştirmeye ve günahlarını kendilerinden kaldırıp, başkalarının üstüne yüklemeye sevk etmektir.

İki cümlenin manasına gelince, amel eden mükellef her nefis, herhangi bir günah kazandığı zaman, -cezası, başkasına değil- bizzat o nefsin kendisinedir. Dahası her nefis, -bir başkasının kazandığını değil- ancak kendi günahını yüklenir. (*Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir.*)[32] Ayette geçen "el-vizru" kelimesi, ağır yük, demektir. "Vezerahû-yeziruhû=yükü taşıdı", "hamelû-yahmiluhû" ise "taşıdı, götürdü" demektir. İbn Abbas, bu iki cümleyi tefsir ederken meâlen şöyle der: Hiçbir kimse, bir başkasının günahını yüklenmez. Din, bize fıtratın koyduğu ilkelere göre hareket etmemizi öğretmiştir. Fıtratın söz konusu ilkeleri şunlardır: İnsanların dünyada mutluluğu ve bedbahtlığı, yaptıkları amellere göredir. İnsanın yaptığı amel, güzelse nefsine güzel bir etki bırakır, eğer bozuksa o zaman da nefsi karanlıklara gömen ve bozan kötü bir etki bırakır. Ahiretteki ceza, işte bu etkiye dayalıdır. Hiç kimse, bir başkasının amelinden -başkasının ameli olarak- ne fayda görür, ne de zarar. Herhangi bir amelde güzel örnek olan veya güzel bir ameli öğreten kimseye gelince, o kişi sözüyle ve fiiliyle irşad ettiği kişinin amelinden yararlanır. Bu yararlanması, o sözün veya fiilin aslından yararlanması üzerine fazladan bir yararlanmadır. Her kim de herhangi bir amelde kötü örnek olursa veya kötü fiili gösterir ve teşvik ederse, aynı şekilde ifsat ettiği kimselerin günahları kadar bir günahı yüklenir. Bu ve diğeri, doğru yol gösteren ve insanları saptıran kimselerin amellerinden sayılır. Peygamberimiz (s) bir hadisinde şöyle der: *"Her kim, İslâm'da güzel bir çığır açarsa, hem o çığırın ve hem de ona göre amel edenlerin sevabını - onların sevaplarından hiçbir şey eksilmeksizin - alır. Her kim de İslâm'da kötü bir çığır açarsa, hem o çığırın ve hem de ona göre amel edenlerin günahını -onların günahlarından hiçbir şey eksilmeksizin- yüklenir."*[33] Bu hadisi, Cerîr b. Abdilmelik el-Becelî'den rivayet etmiştir. Tirmizî'nin rivayetinde ise "men senne sünneten

31. Fâtır, 35/43.
32. Bakara, 2/286.
33. Müslim, *İlim*, 15, Zekât, 69.

haseneten" yerine, "men senne sünnete hayrin/Kim bir hayır çığırı açarsa" ve "men senne sünnete şerrin/kim bir kötülük çığırı açarsa" şeklindedir. [34] Böylece, bu ve bu manadaki başka ayetlerle, Yüce Allah'ın yolunu sapıtmış olan insanlar hakkındaki *"Kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak taşımaları ve bilgisizce saptırmakta oldukları kimselerin günahlarından da bir kısmını yüklenmeleri için (öyle derler)."* [35] ve *"elbette kendi yüklerini (veballerini) kendi yükleriyle birlikte nice yükleri taşıyacaklar "*[36] şeklindeki ifadesi arasında herhangi bir çelişki olmadığı anlaşılmış olmaktadır.

Fakat bu konuda *"Ölü, aile fertlerinin üzerine ağlamasıyla azap görür."*[37] hadisi bir problem (işkâl) olarak ortaya çıkmıştır. Bu hadisi, Buhârî-Müslim ve başka muhaddisler, birçok yoldan merfû olarak Abdullah b. Ömer'den rivayet etmişlerdir. Yukarıya alınan lafız, Buhârî'ye ait rivayet yollarından birisidir. Hadisin diğer tariklerinde "bi ba'di" ibaresi yoktur. Hadiste geçen "bükâ"dan (ağlamak) maksat, "dövünüp, feryad ü figan ederek ağlamak" tır. Nitekim İbn Ömer ve babası, Hz. Ömer'den gelen bazı rivayetlerde "bükâ" yerine "niyâha" (dövünerek ağlama) tabiri açıkça geçmektedir. Yine bu rivayetlerde, sadece ağlamakla herhangi bir sorumluk doğmayacağı da açıkça ifade edilmektedir. Bazı bilginler, hadisi ölen kişi, arkasından ağlanmasını vasiyet etmiş ve bundan hoşnut olan kimselerden ise ve bundan dolayı arkasından feryad ü figan edilerek ağlanıyorsa, azap görür, diye tevil etmişlerdir. Hayatta olan bir kimsenin ölünün ardından feryad ü figan ederek ağlaması dolayısıyla onun azap görmesinin manası, ölünün onun feryadını duyması ve bunun kendisini üzmesi şeklinde de olabilir.

34. Bkz. Tirmizî, *İlim*, 15.
35. Nahl, 16/25.
36. Ankebût, 29/13.
37. Buhârî, *Cenâiz*, 33, *Megâzî*, 8, Müslim, *Cenâiz*, 16, 18, 19, 22, 23.

    Nevevî der ki: Bu rivayetler, Hz. Ömer ve oğlu Abdullahtan gelmektedir. Hz. Âişe, bu rivayetleri kabul etmez ve Hz. Ömer'le oğlunu unutkanlıkla, karıştırmakla itham eder ve Hz. Peygamber'in böyle söylemiş olabileceğini kabul etmez. Görüşüne "*Gerçcekten hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenemez.*" (Necm, 53/38) ayetini delil olarak gösterir. Devamla, "Peygamberimiz bu sözü, Yahudi bir kadın hakkında söyledi. Onlar kendisine ağlarken, kadın azap görüyor dedi." dedi. Yani, ailesi kendisine ağlarken kadın kâfir olduğu için azap görüyor, yoksa onlar ağladıkları için değil.

    Alimler bu hadisler hakkında farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır: Cumhura göre bu hadis, öldükten sonra arkasından ağlanmasını vasiyet eden ve vasiyeti yerine getirilen kimseyle ilgilidir. Böyle bir kimse, ailesinin arkasından ağlamasıyla azap görür. Çünkü, buna sebep olan kendisidir. Cumhur şöyle der: Ortada herhangi bir vasiyet olmaksızın ailesinin kendisine ağladığı kimse ise, bundan dolayı azap görmez. Çünkü Yüce Allah, "*Gerçcekten hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenemez.*" (Necm, 53/38) buyurmaktadır. Arapların ise, arkalarından ağlanmasını vasiyet etmek gibi bir âdetleri vardı. (Bkz: M. Fuat Abdülbâkî, Müslim'in Sahîh'i üzerine yaptığı açıklamalar. *Sahîh-i Müslim*, II, 638. -Çev.-)

İbn Ebî Hâtim, İbn Ebî Müleyke'den rivayet ediyor: Ebân b. Osman'ın kızı Ümmü Amr vefat etti. Cenaze hazırlandı. İbn Ömer, bir ağlama işitti ve " şunlar ağlamayı kessinler! Çünkü Peygamberimiz (s) şöyle buyurdu: *"Bir ölü, hayatta olanların kendine ağlaması yüzünden azap görür."*[38] Bunun üzerine ben Hz. Âişe'ye geldim ve kendisine duyduğum hadisten söz ettim. Dedi ki: Vallahi sen bana yalan söylemeyen ve yalancılıkla suçlanmayan bir kimseden haber veriyorsun. Fakat kulak yanlış duyabilir. Kur'ân'daki ifade size yeter. Yüce Allah, *"Gerçekten hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenemez."*[39] demektedir. Hz. Âişe, Kur'ân'a muhalif olarak rivayet olunan her şeyi reddediyor ve sözünde doğru olan İbn Ömer'in rivayetini "yanlış duyma" veya "yanlış anlama" olarak yorumluyordu. Fakat alimler, -anlayışlarına göre âhât haberlerin Kur'ân gibi kat'î bir delile aykırı olmasının o hadisin uydurulma alâmetlerinden birisi olduğu halde- hadisleri böylesi kriterlerle sakatlamakta ihmalkâr davrandılar.

Bir kimsenin çocuklarının kendisine duâ etmeleri, veya kendi adına haccetmeleri, tasaddukta bulunmaları ve orucunu kaza etmeleri, -sahih hadislerde sabit olduğu üzere- insanın bir başkasının amelinden yararlandığı amellerdendir. Çünkü bu ameller, insanın kendisinin buna sebep olması hasebiyle kendi ameli gibi sayılır. Bu ameller, *"İnsan ölünce ameli kesilir. Bundan üç sebep hariçtir: Bunlar, sadaka-i câriye veya kendisinden yararlanılan bir ilim, ya da kendisine duâ eden salih bir çocuktur."*[40] hadisine dahildir. Hadisi, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî, Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir. Yüce Allah, mü'minlerin zürriyetlerini Kur'ân'ın nassıyla kendilerine ilhak etmiş, katmıştır. Bir hadiste bir kimsenin çocuğunun, kendi kazancından olduğu ifade edilmektedir.[41] Her kim, -amel eden kendi çocuğu olmasa bile- bir başkasının yaptığı amelden yararlanır derse, Kur'ân'a aykırı hareket etmiş olur. Onun bu görüşünü destekleyecek sahih hadiste ve sahih kıyasta delili yoktur. Hadise gelince, bu hususta Buhârî-Müslim ve *Sünen*'lerde ana-baba yerine sadaka vermeye izin veren sahih hadis vardır.

38. Tabarânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XII, 344; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, IV, 155; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XVII, 277.
39. Necm, 53/39.
40. Müslim, *Vasiyye*, 14; Ebû Dâvûd, *Vasâyâ*, 14. (Çünkü, kişi o amellerin sebebidir. Zira çocuk, kişinin kendi kesbinin neticesidir. Öğreterek veya eser bırakarak geride bıraktığı ilim de aynen böyledir. Sadaka-i câriye de zaten kişinin kendi kesbitir. Bkz: M. Fuat Abdülbâkî, *Sahîh-i Müslim*, II, 1255. dipnot. -Çev.-)
41. Ebû Dâvûd, *Büyû'*, 77; Nesâî, *Büyû'*, 1. Nesâî'de bu rivayetin tamamı şu şekildedir: Bir insanın yediği en hoş şey, kendi kazancındandır. Ve insanın çocuğu, kendi kazancındandır." Bir başka rivayet ise şöyledir:
"Çocuklarınız, sizin kazancınızın en hoşundandır. O halde çocuklarınızın kazancından yiyebilirsiniz."

Yine Buhârî-Müslim'de ve başka eserlerde İbn Abbas'tan gelen ve ana-baba tarafından nezredilen veya farz olan orucu tutup, haccı edâ etmeye izin veren hadisler vardır. Buhârî-Müslim'de geçen ve Hz. Âişe'nin rivayet ettiği bir hadiste Peygamberimiz (s) şöyle der: *"Bir kimse, üzerinde oruç borcu bulunduğu halde vefat ederse, velisi onun adına oruç tutsun."*[42] Peygamberimiz (s) farz olan orucu ve haccı, ana-baba adına ödenen kul borcuna benzetmekte ve Allah'a olan borcun ödenmeye daha layık olduğunu ifade etmektedir. Bu hadis, *Buhârî-Müslim*'de ve başka eserlerde soruyu soran kimsenin kimliği açısından farklı lafızlarla yer almaktadır. Soruyu soran kimsenin erkek olduğu söylendiği gibi, Cüheyne kabilesinden bir kadın olduğu da söylenmiştir. Sahih olanı, soruyu soran kişinin kadın olduğudur. Soruya konu olan kişinin kimliği hakkında da rivayetlerde farklılıklar vardır. Bazı bilglinler bu kişinin "baba" olduğunu söylerken, bazıları "kızkardeş", başka bazıları ise "anne" olduğunu söylemişlerdir ki doğru olanı "anne" olduğudur. Soruya konu olan ibadet hakkında da "oruç" veya " hac" şeklinde farklılıklar görülmektedir. Ancak bu iki rivayet arasında çelişki yoktur, çünkü oruçla haccın birlikte sorulmuş olması mümkündür. Müslim'in rivayeti, her iki ibadetin birlikte sorulmuş olduğunu göstermektedir. Hadisin ravisi İbn Abbas, bu rivayette ifadenin gelişi öyle gerektirdiği için bu iki ibadetten her birini bir vakitte zikretmiştir. İşte bu ihtilaftan dolayı bazı bilginler, bu hadis muztariptir[43] ve ihticac edilmez, demişlerdir. Fakat Hz. Âişe'nin rivayet ettiği hadiste herhangi bir ıztırab yoktur. Bilginler, yukarıda Hz. Âişe hadisinde zikredilen "veli" nin kim olduğu noktasında da ihtilaf etmişlerdir. Bazı bilginler, "her türlü akrabadır" derken, bazıları "varistir", başka bazıları ise "asabe"[44]dir, derler. Tercihe layık ve ağır basan ihtimal, bunun "ölen kimsenin çocuğu" olduğu yönündedir. Çünkü "veli" böyle yorumlanırsa, hadis hem ayetlere ve hem de başka hadislere uygun hale gelmektedir. Bilginlerin usûllerine göre, bedenî ibadetlerde kişi hayatta iken de öldükten sonra da "niyâbet" (onun yerine edâ) sahih değildir. Fıkıh imamlarının en meşhurlarının mezhebine göre bir ölü adına mutlak olarak oruç tutulamaz. Bu imamlar arasında İmam Ebû Hanîfe, Mâlik, şâfiî, Ehl-i beytten İmam Zeyd b. Ali, Hâdevîler ve el-

42. Buhârî, *Savm*, 42; Ebû Dâvûd, *Savm*, 42.
43. Muztarib hadis: Bazan bir, bazan da iki veya daha fazla raviden muhtelif şekillerde rivayet edilen, fakat ne ravilerden birinin hâfıza yönünden üstünlüğü, ne kendisinden rivayet ettiği şeyhine yakınlık derecesi ve ne de sair tercih sebeplerinden birinin bulunmaması dolayısıyla rivayetleri arasında tercih yapılamayan hadistir. bkz. Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 357. (Çev.)
44. Asabe: İslâm miras hukuku terimi olarak mûrisin, kendisine erkek vasıtasıyla bağlanan erkek hısımlarını ifade eder. Oğul, oğlun oğlu, baba, babanın babası , amca, amca oğlu gibi. bkz. Zekiyyûddin şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 116. Türkçesi İ. Kâfi Dönmez. Dipnot: 193. (Çev.)

Kasım vardır. İmam Ahmed ve başka fukaha, câizliği -İbn Abbas hadisiyle amel ederek- nezir oruçlarıyla sınırlı kılmışlardır. Bu durumda, ölünün adına çocuğunun onun orucunu tutması gerekir. Çünkü rivayet, böyle gelmiştir. Hadisin bazı tariklerinde "kızkardeş" ten söz edilmesinin, -hadisin sahih tarikine muhalif olduğu için- yanlış olduğu gayet açıktır. Ayrıca bu rivayet, ayetlere ve hadislere ve İbn Abbas'tan mevkuf olarak rivayet edilen hadise ve Nesâî'nin sahih bir senedle rivayet ettiği fetvasına da muhaliftir. Söz konusu fetva şöyledir: "Hiç kimse bir başkasın adına namaz kılamaz ve hiçbir kimse bir başkası adına oruç tutamaz." Bu fetvanın aynısı Hz. Âişe'den de rivayet olunmaktadır. Hanefîler, -bu husustaki mezheplerine uygun olarak- İbn Abbas'ın fetvasını rivayet ettiği hadisle amel etmeye mani bir unsur olarak değerlendirmektedirler. Çünkü onlar, alim bir sahâbînin yaptığı rivayetle amel etmeyi engelleyen -o rivayetin mensuh olması gibi- bir sebep olmadıkça kendi rivayetine aykırı amel edemeyeceğini söylerler. Usûlcü ve hadisçi başka alimlerin görüşleri ise böyle değildir. Onlara göre hüccet olan bir sahâbînin -reyi değil- rivayetidir. Çünkü sahâbî yanılarak veya unutarak ya da te'vil ederek kendi rivayetiyle amel etmeyi bir yana bırakmış olabilir. Üstelik sahâbî, kasten terketmeyecek kadar masum da değildir. Bize göre İbn Abbas'la Hz. Âişe'nin, fetvalarıyla rivayetleri arasından herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü bu iki sahâbînin görüşü veya fetvası, hiç kimsenin kimse adına namaz kılamayıp, oruç tutamayacağı yolundadır. Bu, şeriatın istisna ettikleri dışında bütün insanlar hakkında genel kâidesidir. Nassla bu kâideden istisna edilen ise, bir çocuğun ana-babası adına oruç tutması veya haccetmesi ya da sadaka vermesidir. Özellikle de bu, şeriatın esası olarak sabit bir hak veya nezirden ya da vasiyet iradesinden kaynaklanan bir hak olduğu takdirde... Nitekim Peygamberimizi'in (s) o çocuklara verdiği fetvaya konu olan vakalarda durum böyledir. O halde bu meselede ne Hanefîlerin ve ne de cumhurun tahriçlerine mahal yoktur. Allah'ın Kitab'ı, her şeyin üstündedir.

Ölen kimsenin çocuğundan başkasının yaptığı amelin, çocuğunun ameline kıyas edilmesi ise bâtıldır. Çünkü kesinlik ifade eden nassa aykırıdır ve kıyas maalfârıktır.[45] Bu gerçeği, bizi öncekilerin hatalarını düzeltmeye alıştıran şüyhülislâm İbn Teymiye ve İbn Kayyim ve şevkânî gibi bilginler gözden kaçırmışlardır.[46]

45. Kıyas maalfârık: Bir olay, hükümle ilgisi olan olaya (asl'a) denk ve benzer değilse, bu kıyasa "farklı iki olay arasındta yapılmış kıyas" anlamına gelmek üzere kıyas maalfârık denilir. bkz. Zekûyyüddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 127. Türkçesi: İ. Kâfi Dönmez. (Çev.)

46. Şevkânî, bir yerde cumhur gibi hareket etmektedir. Sonra bir başka yerde bizim yaptığımız açıklama gibi bir fikre dönmüştür. Nitekim ileride yazacağımız istidrakte bu husus gelecektir.

Yaptığımız bu açıklamadan anlaşılıyor ki âdet haline getirilen Kur'ân ve zikir okumak ve sevabını ölülere bağışlamak, bunun için kıraatta bulunacak kimseler tutmak ve bu maksatlara yönelik vakıflarda bulunmak, bid'attir ve meşrû değildir. İskât-ı salât dedikleri uygulama da böyledir. Bunların dinde aslı esası olsaydı, Selef bundan habersiz olmazdı. Selef bunları bilseydi, gereğince amel etmeyi ihmal etmezdi. Bu mesele, -Yüce Allah'ın dinin hikmetlerine, esrarına ve Kitab'ını anlamaya dair daha öncekilerden nakledilmeyen şeyleri bazı kimselere açması ve nasip etmesi gibi- her zaman vuku bulmasında ve meydana gelmesinde hiç kuşku olmayan şeyler kabilinden de değildir. Tıpkı Emîrülmü'minîn Hz. Ali'nin dediği gibi: Ancak Yüce Allah, bir kuluna Kur'ân'ı anlayış yeteneği bahşederse bu müstesnadır. Ancak bizim yukarıda zikrettiğimiz meseleler, bu kabilden değil, tam aksine insanların her zaman önem verdiği amelî ibadetlerdendir. Sahâbîler, bu amelleri yapsalardı bunun mütevatir veya meşhur olarak nakledilmesi için birçok sabep olurdu.

"Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir. Ve O, uyuşmazlığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir." Yani bu dünya hayatından sonra ahiret hayatında sizin dönüşünüz -sizi Allah'a yaklaştırdığını iddia ederek taptığınız başkasına değil- bir olan Rabbinizedir. Ve O, size dinleriniz hakkında uyuşmazlığa düştüğünüz şeyi haber verecektir. Çünkü bazılarınız, sadece O'na ibadet ederken, bazılarınız yarattıklarından kendisine eşler edinmektesiniz. Size verilecek karşılığı, ezelî ilmi ve iradesine uygun olarak üstlenecek olan sadece O'dur. O'nu bırakıp da ilâh olduğunu iddia ettikleriniz sizden kaybolacaktır. O halde nasıl olur da O'nunla birlikte bir başkasına ibadet edersinizş Bu ifadenin bir benzeri daha önce Mâide Sûresi'nde şeriatların birbirinden farklılığı konusunda geçmişti. -Orada söylenenleri az önce zikretmiştik.- Aynı ifade Âl-i İmrân Sûresi'nde Îsâ (a) kıssasında da geçmişti. Yüce Allah, orada *"Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim."*[47] diyordu. Bu ifadenin bir başka benzeri ise Bakara Sûresi'nde Yahudi ve Hıristiyanların birbirlerine dil uzatmaları zikredildikten sonra yer almaktadır. (Bakara, 2/113) Buna benzer başka ifadeler de vardır. Söz konusu ifadelerin bir kısmı, ihtilafı haber verirken veya o hususta hüküm verirken, bazıları amel haberi verirken geçmektedir. Bu Sûrede daha önce geçen (19. ve 108. ayetler de) aynı kategoridendir. Bütün bu ayetler, ceza uyarısında bulunmakta ve onun Yüce Allah'ın elinde olduğunu beyan etmektedir.

"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur." Bu ayet, insanlığın hal

47. Âl-i İmrân, 3/55.

ve durumundan birisini açıklamaktadır ki biz buna çağımızda "Sosyoloji Kanunları" diyoruz. Bu cümle, bir önceki cümleye atfedilmiştir. Çünkü bu cümle, -ileride açıklayacağımız üzere- tevhid ilkesini anlatma ve şirk hurafelerini çürütme bağlamında gelmiştir. Ayette geçen "el-hilâf" kelimesi, "halîfe" kelimesinin çoğuludur. Halîfe, kendisinden öncekinin yerine veya işine, ya da hükümranlığına geçen kimse demektir. Ayetin bu hitabı iki şekilde yorumlanabilir.

Birincisi, bu hitap bütün bir insanlığa yönelik olabilir. Buna göre mana Yüce Allah, insanlığı -daha önce Bakara Sûresi'nde geçtiği üzere- babaları Âdem'e (a) tabi olarak yeryüzünde halife kılmış, ya da insanlık hakkında geçerli kanununu (sünnetullah), bir ümmetin gitmesi ve bir başka ümmetin onların yerini alması şeklinde tespit etmiştir, demek olur.

İkincisi, bu hitap Muhammed ümmetinedir. Buna göre Yüce Allah, onları daha önce geçen ümmetlerin yerlerine geçirmiş ve onlar hükümranlıkta ve yeryüzünün zenginliklerini almada onların yerini almışlardır, demek olur. Ağır basan ve tercihe değer olan görüş de budur. Yüce Allah'ın geçmiş nesilleri helâk ettiğini ifade ettikten sonra dile getirdiği şu ifade, bu görüşü desteklemektedir: *"Sonra da nasıl davranacağınızı görmemiz için onların ardından sizi yeryüzünde halifeler kıldık. (Onların yerine sizi getirdik)."*[48] Bu manada daha başka ayetler de vardır. Yüce Allah, şöyle der: *"Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vaad etti."* [49] Bu örnek ayetteki halife kılma özel, diğeri ise geneldir.

Ayetin manasına gelecek olursak; sizleri daha önce geçen ümmetlerin ardından yeryüzüne halifeler kılan, her şeyi Rabbi olan sizin Rabbinizdir. O geçmiş ümmetlerde sizin için ibretler vardır. Yaratılış, ahlâk, zenginlik, fakirlik, ilim, bilgisizlik, akıl ve cehil[50], izzet ve zillet açısından kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan da O'dur. Bir kısmınızı diğer kısmınızdan üstün kılmasının sebebi, size verdiği şeylerde sizi denemek, bir başka ifadeyle; size bu hususta bir şeyi deneyen kimsenin yaptığı muameleyi yapmak ve takdir edeceği karşılığı amele göre takdir etmektir. Şu manada ki herkesin yeteneğini ortaya çıkaran, nimetler ve musibetler esnasındaki davranışlarının ne derece dinin emirleri, şeriatın sınırları ve kalpte huzur bulma hududları

48. Yunus, 10/14.
49. Nûr, 24/55.
50. Cehil kelimesi, bilginin zıddı olarak cehalet manasına geldiği gibi, hafiflik, tutarsızlık gibi aklın ve ağırbaşlılığın karşıtı olarak da kullanılır.

içinde kaldığını belli eden, zikrettiğimiz vehbî sıfatlar ve kesbî amellerde insanların birbirinden farklı olmalarında Yüce Allah'ın geçerli kanunlarıdır (sünnetullah). Haklar ve yükümlülükler, insanların bu dereceler bakımından durumlarının farklılığına göre farklılık gösterir. Gerek fert, gerek aile ve gerekse kavim olarak insanların dünya ve ahirette mutlulukları ve mutsuzlukları, yetenekleri, meziyetleri ve Yüce Allah'ın kendilerini gerek nimet ve gerese musibet vererek yaptığı imtihana göre işledikleri amellerine ve davranışlarına bağlıdır. İnsanların dünya mutluluğu ve nimetleri ya da dünyanın musibetlerinin üzerlerinden kaldırılması veya ahiret sevabı ve onun azabından kurtuluş adına istedikleri hiçbir şey yoktur ki, onların amellerine bağlı olmasın. Çünkü Yüce Allah, insanları katıksız tevhidi ilkesine dayalı olan şeriatının ifadesine uygun olarak bu amelleriyle imtihan eder. Yüce Allah'ın sebepler ve neticeleri sisteminde geçerli olan kanunları (sünnetullah) da böyle tecelli etmiştir. Dolayısyla onların mutluluktan elde edecekleri pay, şeriatı bilip ona göre amel etmeleri ve Yüce Allah'ın kâinata ve insan topluluklarına hakim olan kanunlarını (sünnetullah) bilmelerine göre olacaktır.

İşaret ettiğimiz bu sosyal hidayet, tevhid inancını yerleştirmekte ve şirkin temellerini yerle bir etmektedir. Çünkü şirk, insanların kendileriyle Rableri arasında edindikleri aracılara güvenip dayanmalarından ibarettir. Rableriyle aralarına aracı koyanlar, -daha önce açıklandığı üzere- aracılar kendilerini O'na yaklaştırsınlar ve katında istedikleri faydayı temin edip, zararı savuştursunlar diye edinmektedirler. Bundan dolayı -ister farkına varsınlar, isterse varmasınlar- işaret ettiğimiz müşriklerin insanların en bedbahtı ve arzularını ulaşmaktan en uzak kimseler olduklarını görürsün. Ve yine -bu şirk türü hariç kendilerinden daha kötü oldukları halde- onların hasımlarının, kendilerini yendiklerini görürsün. Allah'a ve O'nun peygamberlerinin tümüne veya bir kısmına iman ettiğini iddia eden, ama buna rağmen hastalıktan kurtulmak, bol rızka ermek, düşmanına galip gelmek ve bunun dışında başka ihtiyaçlarını gidermek için bazı peygamberlere ve salih kimselere tevessül eden, onlara adak kurbanı kesen, duâ edip, kabirlerini tavaf eden ve oralara yüz süren insanlar görürsün. Bir başka kesimin ise onlar gibi inanmadıklarını, amel etmediklerini ama buna rağmen onlardan daha sağlıklı, rızıkları daha geniş ve hükümranlıklarının daha güçlü olduğunu müşahede edersin. Bu ikinci kesim, inançlı olan birincilerle savaşsalar onları yenerler ve onlara hakim olurlar. Bunun sebebi, ikincilerin Yüce Allah'ın sebepler ve neticeleri hakkındaki kanunlarını (sünnetullah) bilmeleri, isteklerine -bu kanunlara riayet etmek şartıyla- ancak amellerle ulaşılacağınından haberdar olmalarıdır. Bunun yanında bütün yaratıkların Rabbi olan Yüce Allah'ın yaratıcı ve yaratıklarının nizamını bu kanunlarla koyan bir ilâh olduğunu...

Yaratmasında hiçbir değişiklik olmadığı gibi, kanunlarında da hiçbir değişikliğin olmadığını ister bilsinler, isterse bilmesinler hiç fark etmez.

İki toplum düşünelim. Bunlar, insan topluluğu için konulmuş olan bu ilâhî kanunlara göre hareket etmede, kuvvet ve zaaf, izzet ve zillet, özgürlüğün varlığı ve yokluğu açısından birbirlerine eşit olsunlar. Ancak birbirine eşit olan bu iki toplumun, birisi Yüce Allah'a iman edip, O'nun emirlerine ve dininin hidayetine sımsıkı sarılsın, diğeri ise O'nu inkâr edip, emirlerine uymasın. Hiç kuşku yoktur ki bu durumda doğru yol üzere olan mü'min topluluk, dünyada diğerinden daha güçlü ve daha mutlu olur. Ahirette ise azaptan kurtulup, sevap kazanır. Geçmiş ümmetlerin tarihleri yazılı olmadığı için o tarihlerde mevcut olan bu gerçeği bilmeyen kimsenin önünde İslâm ümmetinin tarihi apaçık ve net olarak durmaktadır. Fakat bu çağda İslâm'a mensup olan kimselerin çoğunluğu, -dinlerin gerçek yüzünü bilmedikleri gibi- kendi tarihlerini de bilmemektedirler. Hatta ümmetin içinden başı sarıklı kimselerin bir çoğu bile, bu Sûrenin ayrıntısıyla açıklamasının ardından bu ayetlerin icmalen beyan ettiği tevhid ilkesinin gerçek yüzünü de bilmemektedirler. Bunların içinden bazıları, tevhid ilkesine davet eden kimseyi kâfir veya bid'atçi bile sayabilir. Bunlar bu konuda sade insanlardan saptırdıkları taraftarlarına güvenmektedirler. Oysa bu başı sarıklılar, Yüce Allah'ın kendilerine vereceği cezadan, insanlar için fitne ve İslâm'a karşı hüccet haline geldiklerinden habersizdirler. İslâm düşmanları, onların cehaletlerini ve kötü durumlarını İslâm adındaki dinlerinin bozukluğuna delil olarak göstermektedirler. Halbuki bunların mensup olduklarını iddia ettikleri İslâm, Kur'ân'ın İslâm'ı değil, tam tersine O'nun tam aksidir. İslâmın cahil taraftarları ise, -öğrenciler gibi- tek tek ve gruplar halinde İslâmdan çıkıyorlar. Bu dinden çıkışları, varlıklara hâkim olan kanunların (sünnetullah) bilgisini ve sosyoloji ilmini iktibas edenlere zahir olan şeyle oluyor. (Bunların üzerinden) Onlara gözüken ise, İslâmın bu kanunlara muhalif olduğudur. Oysa asıl muhalif olan, onların bid'atları ve hurafaye dayanan gelenekleridir. Yüce Allah'ın Kitab'ı Kur'ân'daki dini ise, söz konusu kanunları (sünnetullah) gösteren en büyük mürşittir. Kur'ân'ı anlasalar ve ona göre amel etselerdi, o kanunları herkesten önce alırlardı.

Onlara Merakeş'lileri örnek verebilirim: Biz, *el-Menâr* dergisini kurduk kuralı Merakeş'lilere Yüce Allah'ın ayetlerini, kanunlarını (sünnetullah) hatırlatıyor ve bütün ilgi ve gayretlerini çağın gerek askerî ve gerekse başka alanlardaki eğitim ve öğretimine yönetmedikleri takdirde, bağımsızlıklarını kaybetmek suretiyle yok olup gidecekleri ve helâk olacakları uyarısında bulunup duruyoruz. Onlara, bu hususta Osmanlı Devleti'nin başına gelenlere bakmaları tavsiyesinde bulunduk. Ama kulağımıza geldiğine göre, başlarına

bir musibet geldiğinde ve yabancıların saldırılarına uğradıklarında Fes kentinde Mevlâye İdris'in kabri etrafında toplanmakta ve kendisinden imdat dilemekle başlarına gelen bu sıkıntının giderileceğini ümit etmekteymişler. Halbuki biz onları, Kitab'ının gösterdiği yolu terkeder ve O'nun kanunlarından (sünnetullah) saparlarsa Yüce Allah'ın şiddetli cezasına uğrayacakları yolunda uyardık. Ancak onlar bu uyarıları, şüpheyle karşıladılar ve ne kendisi ve ne de onlar için hiçbir şeye, ne fayda temin etmeye ve ne de zararı gidermeye malik olmayan bir ölüye dayandılar. Halbuki bu ibret dersi daha önce ne kadar çok geçti! *"Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. (O'dan) öğüt alan yok mu?"*[51]

Bu manada birçok ayet nâzil olmuştur. Bu ayetler, Yüce Alah'ın nefislerde ve dış dünyada olan nimetlerinin kullarını sınayıp denediği şeylerden olduğunu, bir başka ifadeyle; yetiştirip, imtihana tabi tuttuğu şeylerden olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu imtihandan maksat ise, kullarından hangisinin daha güzel amel ettiğinin ortaya çıkması ve her iki dünyada o amele karşılığının verilmesidir. Yüce Allah, İsrailoğulları hakkında şöyle der: *"Sonunda belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik."*[52] Yüce Allah, bütün insanlığa yaptığı bir hitabında ise şöyle der: *"Her canlı ölümü tadar. Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz. Ve siz, ancak bize döndürüleceksiniz."*[53] Göklerin, yerin yaratılmasını, ölümün ve hayatın yoktan var edilmesini zikrettikten sonra ise *"Hanginizin amelenini daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için..."*[54] demektedir. Yüce Allah, *"Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi dünyanın kendine mahsus bir zinet yaptık."*[55] demetedir. Mü'minleri kâfirlerle imtihan etme hususunda ise *"(Ey insanlar! Sizin bir kısmınızı diğer bir kısmınıza imtihan (vesilesi) kıldık; (bakalım) sabredecek misiniz?"*[56] demektedir. Yüce Allah, mü'minlere hitap ederken de şöyle der: *"Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzüzü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takvâ gösterirseniz, muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir."*[57] Bir diğer ayet şöyledir: *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri*

51. Kamer, 54/17.
52. A'raf, 7/168.
53. Enbiyâ, 21/35.
54. Hûd, 11/7; Mülk, 67/2.
55. Kehf, 18/7.
56. Furkân, 25/20.
57. Âl-i İmrân, 3/186.

müjdele!" [58] *"Andolsun ki içinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz."*[59] *"Elif. Lâm. Mîm. İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece "iman ettik" demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılarş Andolsun ki biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmişizdir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır."*[60] Yüce Allah, Peygamberi Hz. Süleyman'ın söylediği sözü O'nun ağzından şöyle aktarmaktadır: *"Bu, dedi, şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır. şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki, Rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, çok kerem sahibidir."*[61] Bu konuda daha başka ayetler de vardır.

Yüce Allah, bu ve benzeri ayetlerde -darlık sıkıntı anlarında sabredelim, rahatlık zamanlarında ise şükredelim diye- bizlere "bizi yeryüzünün halifeleri kılması ve kimimizi kimimiz üzerine derecelerle üstün kılması hususunda geçerli olan kanunlarından istifade etme yolunu" göstermektedir.

Şükür, nimetleri veriliş gayesi olan yerlere harcamaktan ibarettir. Nimeti veren Yüce Allah'ı hoşnud eden hareket budur, ve O'nun hikmeti ancak böylesi bir davranışla ortaya çıkar ve rahmeti her yanı kaplar. Malın fazlasını insanlara fayda veren çeşitli hayır ve hasenâtlara harcamak, hakkı desteklemek ve adaleti ayakta tutmak için gücü yettiği kadar kuvvet hazırlamak, şükre örnek davranışlardır. Gerek bedenî, gerek aklî, gerek ilmî, gerek malî ve gerekse hikmetle ilgili olsun her türlü nimetin kendine özel bir şükrü vardır. Nimetlerden ve musibetlerden istifade etme hususunda bu rabbânî hidayete ermeyen kimse, her iki durumda da kötü hareket etmiş olur. Hem kendi nefsine ve hem de insanlara zulmetmiş demektir. Sağlıklı akıl ve bozulmamış fıtrat, insana sabrı ve şükrü gösteren unsurlardandır. Fakat hidayet, ancak vahyin rehberliğinde kemale erer. Çünkü İslâm, Yüce Allah'ın fıtrata bahşettiklerini muhafaza etmek, hevâ ve hevesin fıtratı bozmasını ve kemaline ulaşmasına mani olmasını önlemek için getirilmiştir. Bundan dolayı İslâm'a "dinü'l-fıtrat" (fıtrat dini) denilmiştir.

Müslümanlar, insanların içinde sabretmeye en layık olan kimselerdir. -Sabır, cihad edip mücadele verirken insana yardımcı olur. Sabır, bütün sıkıntı ve korkunç durumlardan kurtuluş vesilesidir.- Müslümanlar, şükretmeye de en layık kimselerdir. şükür, daha fazla nimete ermeye sebeptir. Müslümanlar, şükretmeye gereken önemi verselerdi, insanların içinde hü-

58. Bakara, 2/155.
59. Muhammed, 47/31.
60. Ankebût, 29/1, 2, 3.
61. Neml, 27/40.

kümranlığı en muazzam, yönetimi en adil, bilgisi en geniş, gücü ve zenginliği en üst düzeyde insanlar olurlardı. Onların selefleri, şükürleri sayesinde böyle oldular. Yüce Allah, onlara bir -kavim- kendisinde olan özellikleri değiştirmedikçe, Allah'ın onlarda bulunanı değiştirmeyeceğini haber verdi. Fakat taklid hastalığı, onları saptırdı da Kur'ân üzerinde derinden derine düşünmediler. İki ölüye dayanıp güvenmeleri, Yüce Allah'ın insan hakkındaki kanunlarını (sünnetullah) anlamalarına engel oldu. *"Dedi ki: Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan (cennetten) inin! Artık benden size hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz. Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz."*[62]; *"şayet doğru yola gitselerdi, bu hususta kendilerini denememiz için onlara bol su verirdik. Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse, (Rabbin) onu gitgide artan çetin bir azaba uğratır."*[63] Ahiret azabı, daha şiddetli ve daha süreklidir, nimeti ise daha devamlı ve daha yücedir. Nitekim Yüce Allah, yaptığı amelle sadece dünyanın nasiplerini arzu eden kimselerle, ahireti isteyen ve onun için çaba sarfeden kimselerin durumlarını açıkladıktan sonra şöyle der: *"Hepsine, onlara da, bunlara da (dünyayı isteyenlere de ahireti isteyenlere de) Rabbinin ihsanından (istediklerini) veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir. Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır! Elbette ki ahiret, derece ve üstünlük farkları bakımından daha büyüktür."*[64] Dünyanın, mü'min, kâfir, itaatkâr ve günahkâr herkesin emrine verildi ki, dünya nimetinin tümünün veya büyük bir kısmının sadece kâfirlere verilmesi sebebiyle fitne büyümesin ve zaaflarından dolayı insanlar, tümüyle kâfir olmasınlar. Yüce Allah, şöyle der: *"Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır. şayet insanların küfürde birleşmiş bir tek ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık. Evlerinin kapılarını ve üzerine yaslanacakları koltukları da (hep gümüşten yapardık). Ve onları zinetlere boğardık. Bütün bunlar, sadece dünya hayatının geçimliğidir. Ahiret ise, Rabbinin katında, Allah'ın azabından sakınıp rahmetine sığınanlara mahsustur."*[65]

"Şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan merhamet edendir." Yani senin Rabbin kendini veya nimetlerini inkâr edip, şeriatına karşı gelene ve kanunlarından (sünnetullah) sapana cezası çabuk

62. Tâhâ, 20/123, 124.
63. Cin, 72/16, 17.
64. İsrâ, 17/20, 21.
65. Zuhruf, 43/32, 33, 34, 35.

olandır. "Ceza çabukluğu", hem dünya ve hem de ahiret cezası için yerinde bir ifadedir. Çünkü herkese verilen genel ceza, günah işleme sonucu ortaya çıkan kötü tesirden ibarettir. Bu ceza, dünyada nefse, akla, ırza, mala veya bunun dışında sosyal bir meseleye zarar verdiği için haram kılınmıştır. Çükü günahlar, sırf zararından dolayı haram kılınmıştır. Bu ceza, dünyada toplumların işledikleri günah açısından şaşmaz bir kural olarak başlarına gelir. Fertlerin işledikleri günah açısından ise söz konusu ceza düzenli değil, çoğunlukla vuku bulur. Fakat ahirette ise "çoğunluk" değil, "düzenli ve kurallı" olarak verilir. Çünkü -defalarca açıkladığımız üzere- günahlar, nefsi kirletir ve kötülüklere gömer. Bazen insanlar, ceza henüz başa gelmeden, onun geciktiğini söylerler. Çünkü gayb âleminde olanlar, onlarca meçhuldür. Onun için insanlar, cezayı uzak görürler. Halbuki Allah katında malum ve müşahede edilendir ve uzak da değildir. *"Doğrusu onlar, o azabı (ihtimalden) uzak görüyorlar. Biz ise onu yakın görmekteyiz."*[66]

Yüce Allah, müşriklere ve kâfirlere azabının çabukluğu ve şiddetine rağmen, tövbe edenlere ve kendisine dönenlere karşı bağışlayandır, mü'minlere ve iyilik edenlere çok merhamet edendir. Hatta, O'nun rahmeti gazabını geçmiş ve her şeyi kuşatmıştır. Bundan dolayı Yüce Allah, bir iyiliğin karşılığına on katı sevap verdi, bunu verdikten sonra o iyilik karşılığında kat kat daha fazlasını da verebilir. Kötülüğün cezası ise, ona denk bir kötülüktür. Yüce Allah, kötülük işleyeni -buna tövbe ettiği taktirde- bağışlayabilir. *"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder."*[67] Yüce Allah, burada bağışlamasını ve rahmetini tekid ederken, cezasını etmemektedir. Tekid için kullandığı harf, "lâm" harfidir. Yüce Allah'tan günahlarımızı bağışlamasını ve kötülüklerimizi örtmesini, bizi geniş rahmetine gark etmesini, özel rahmetinden büyük bir pay ayırmasını niyaz ederiz, ki Kitab'ını, sevdiği ve hoşnut olduğu şekilde, yani ümmete yol gösteren ve karanlığı aydınlatan bir biçimde tefsir etmeye muvaffak olalım. Böylece de hidayete eren ve erdirilmiş kimseler olalım. Kur'ân'ın dörtte birinin tefsiri, Yüce Allah'ın ihsanı ve başarılı kılması sayesinde tamam oldu. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır.

Hiçbir Günahkar Başkasının Günahını Çekmez

Dinine büyük bir istekle bağlı olan ey Müslüman! Bil ki ümmetin selefinden hak üzere olan kimselerin "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat" olarak isimlendirilmeleri, İslâmın rehberliğinde giderken Sünnet'e göre hareket etmelerinden dolayıdır. Sünnet, Yüce Allah'ın *"Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler).*

66. Meâric, 70/6, 7.
67. Şurâ, 42/30.

İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."[68] şeklindeki emri uyarınca Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı açıklarken uyduğu ve sahâbî topluluğunun da uygulayarak kendisinden aldığı amelî metot, demektir. İmam Ahmed b. Hanbel, hüküm kaynağı olarak dinî icmaı sahâbîlerin icmaı olarak sınırlamakla isabet etmiştir. İmam Ahmed'e göre bir kaç kişinin, sahâbîlerin çoğunluğunun (cumhur) ameliyle sabit olan uygulamadan farklı hareketlerine itibar olunmaz. Cumhurun ameli, sünnettir ve cumhur cemaattir. Ne kadar açık ve net olursa olsun sadece sözlerle, bir nasstan maksadın ne olduğu -fiilen uygulamada olduğu gibi- te'vile muhtemel olmayan bir kesinlikte açığa çıkamaz. Bundan dolayı Hz. Ali, İbn Abbas'ı Hâricîlerle tartışmaya gönderdiği zaman kendisine şöyle demiştir: Onları Sünnet'e havale et. Çünkü Kur'ân'da birçok vecih (açıklama tarzı) söz konusudur.[69] Hz. Ali'nin "Sünnet" derken kastettiği, onun manasına dair bizim zikrettiğimiz sözlük manasıdır. Yoksa muhaddislerin ve sair şeriat alimlerinin kastettikleri terim manası değildir. Çünkü Sünnet'in terim manası, sözlü haberleri ve başkalarını ihtiva eder. Zira bu haberler de birçok vecihlidir. Belki de te'vilcilerin yöneldikleri vecihler, Kur'ân'daki vecihlerden daha fazla olabilir. Çünkü Sünnet, fesâhat, belâgat ve beyan açısından Kur'ân'dan daha geridir. Bundan dolayı Kur'ân, dinin amelî ahkâmını kısaca beyan etmiş (îcâz) ve onların açıklamalarını Hz. Peygamber'in uygulamasına bırakmıştır. Hz. Peygamber de gerekli açıklamayı yaparken işi uygulamaya havale etmiş ve *"Benim nasıl namaz kılar olduğumu gördünüzse, öyle namaz kılınız."*[70] buyurmuştur.

Bunları, fakihlik taslayan kimselerle, tefsir dalında eser yazan bazı kişilerin Necm Sûresi *"Gerçekten hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenemez. Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."*[71] ayetini yorumlarken ileri sürdükleri açıklama tarzlarına aldanmaman için sana uyarıda bulunmaya bir giriş yapmak için söylüyorum. Söz konusu yorum şekillerini belki gördün, belki de göreceksin. Bu yorumları yapan kimseler, bazen saçma sapan tevillerle, bazen aslı esası olmayan nesih iddiasıyla, bazen bu iki ayetin -bizim şeriatımızdan değil- İbrahim ve Mûsaların (a) şeriatından olduğunu iddia ederek, bazen de bu iki ayetin Müslümanlara mahsus değil, kâfirlere mahsus olduğunu ileri sürerek kelimeleri yerlerinden değiştirmektedirler.

68. Nahl, 16/44.
69. Yani, onlara Kur'ân'dan delil getirme, sünnetten getir. Çünkü senin kendi lehine kullandığın ayeti, onlar kendi lehlerine çevirebilirler. Mehmet Erdoğan, *İslâm Düşüncesinde Yeni Arayışlar*, I, 30. (Çev.)
70. Buhârî, *Ezan*,18, *Edeb*, 27, Darimî, *Salat*, 42, Ahmed. b. Hanbel, V,53.
71. Necm, 53/38, 39.

Bu tevili yapanlar, bu iki ayetin dinin temel dayanaklarına ve İslâm'ın esaslarına dair ihtiva ettiği manayı gözden kaçırıyorlar. Oysa bu dayanaklar ve esaslar, bütün peygamberlerin dillerinde sabit esaslardır ve lafzı ve manası itibarıyla birçok ayetle teyid edilmiştir. Bu ayetlerden birisi, tefsirine tamamlama mahiyetinde şu satırları yazdığımız En'âm ayetidir. Bu hususta bir başka örnek ayet, Fâtır Sûresi'ndeki şu ayettir: *"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Yükü (günahı) ağır gelen kimse onu taşımak için (başkasını) çağırsa, bu çağırdığı akrabası da olsa, onun yükünden bir şey yüklenmez. Sen ancak görmeden Rablerinden korkanları ve namazı kılanları uyarabilirsin. Kim temizlenirse o, kendi menfaatine temizlenmiş olur. Dönüş Allah'adır."*[72] Ayrıca, ameller sebebiyle kurtuluşa ermeye, hüsrana uğramaya, cennete ve cehenneme girmeye dair daha bir çok ayet, insanların ancak amellerinin karşılığını alacaklarını ve ancak amelleri sebebiyle karşılık alacaklarını ifade eden ayetler, işaret ettiğimiz esası ve temeli ifade etmektedir. Maksadı açıklama hususundaki delâleti, delâlet çeşitleri içinde en güçlüsü kabul edilen hasr (münhasırlık) kipiyle gelen iki ayet de aynı şekilde işaret olunan esası teyid etmektedir. Bundan dolayı, dinin rükünlerinin esası olan tevhid ilkesi bu ayetle ifade olunmuştur. Ceza ve karşılık konusundaki bu kâide, dinin esaslarındandır. Bu da -tefsirini yaparken ayrıntısıyla açıkladığımız ve orada bu ayetlerin bazılarına işaret ettiğimiz üzere- tevhid ilkesini ifade etmektedir.

Müteahhirûndan bu mukallidlere gelince; onların gafletlerinin ve tevillerinin sebebi, kendi topluluklarına ve mezheplerine mensup olan kimseler arasında yayılan bi'atlerini doğru çıkarmaya uğraşmaktır. Onlar, delile dayanarak hüküm veren kimselerden değildirler ve te'vilin sapıklığını bırakmamaktadırlar. Onların arasından mezheplerin delilleri üzerinde düşünen kimselerin Kitap ve sünnete bakarken yaptıkları, kendi mezheplerini teyid ettiğini düşündükleri nasları almaktan ve onun dışındakini -herhangi bir delile dayanmaksızın- te'vil çeşitlerinden birisine başvurarak veya nesih iddiasında bulunarak ya da bunun ihtimal dahilinde olduğunu ileri sürerek almamaktan başka bir şey değildir.

Keşke insanlara ibadetlerini ölülere bağışlamaları için cevaz verenler sadece bu kör taklitçiler olsalardı!.. Fakat nakil ve re'y ehli Ehl-i Sünnet alimlerinden bazıları da bu hususta onlar gibi düşünmektedirler. Çünkü onlar, ölülere duâ etmeye ve çocuklara, ana-babalarının oruç veya sadaka ya da kurban borçlarını ödemelerine izin vermeye dair işaret ettiğimiz hadislerin, hayatta olanların ibadetlerinden ölülerin mutlak olarak istifade ettiklerini gösterdiğini zannetmektedirler. Halbuki bu hususta sahih hadiste gelen ifadenin sadece ölen kimsenin çocuklarına mahsus olduğunu gözden ka-

72. Fâtır, 35/18.

çırmaktadırlar. Çünkü şâri', mü'minleri hükmü sorulan hadisler bağlamında bunu yapmaya teşvik etmiştir. *"Velisi onun adına oruç tutar."* hadisinde, *"veli"*den maksadın *"ölen kimsenin çocuğu"* olduğu kesindir. Çünkü hadisler, *"veli"*ye ancak böyle mana verildiği takdirde diğer ayetlerle uyumlu olmaktadır. Zira -açık ve net esaslardan olan- ayetlerin tümünün "ölen kimsenin velilerinin tümü" şeklinde tevil edilmesi mümkün değildir. Çünkü bu kesin değildir. Üstelik, hadisi rivayet eden Hz. Âişe, -daha önce ifade edildiği üzere- genel nasslara göre amel ederek hiçbir kimsenin bir başkası yerine oruç tutmasının câiz olmadığını açıkça ifade etmekteydi. Nakil alimlerinden Tahâvî, bu hükmün mensuh olduğunu söyler. Ancak bizim görüşümüz daha uygundur. Çünkü hem bütün rivayetleri uzlaştırmakta, hem ayetlere ve hem de İmam Malik'in hüküm kaynağı olan "Medîne'lilerin ameli"ne uygun düşmektedir. Bu yaklaşım, burada genel ve özel olarak sahâbîlerin amelleriyle teyid olunmaktadır, yoksa müstakil bir hüccet değildir. Bu uzlaştırma sayesinde bir kimsenin bir başkası yerine ibadet etmesinin mutlak olarak câizliğine dair söylenenler temelsiz kalmakta ve yerle bir olmaktadır.

Müslümanların ölülerine ve hayatta olanlarına duâ meselesine gelince; bu bir ibadettir ve sevabı duâ eden kimseden duâ edilene geçmemektedir. Yapılan duânın sevabının bir başkasına bağışlanabileceğine dair hiçbir haber gelmemiştir. Yapılan duânın sevabı -Yüce Allah ister kabul etsin, isterse etmesin- sadece o duâyı yapana aittir. Kendisine duâ edilen kimse, ancak duânın kabul olunmasıyla istifade eder. Ölülere ve canlılara yapılan duânın kabulünün, şeriatın esaslarını yerle bir eden şeylerle, Yüce Allah'ın kâinata hâkim olan kanunlarını (sünnetullah) iptal eden şeylerle olması mümkün değildir. Bunun niteliği hususunda işi Yüce Allah'a havale eder ve bizden önce gelip geçmiş kardeşlerimizle başkalarına yapacağımız duânın faydasına dair bilgimizle yetiniriz. Buna göre *"duâ"*, mü'minlerin birbirlerini karşılıklı olarak sevmelerini, birbirleriyle dayanışmalarını, dünya ve ahiret mutluluklar konusuna özen göstermelerini ihtiva eden bir ibadettir. Duâ dışındaki ibadetlere gelecek olursak; bu hususta izin sadece ölen kimsenin çocuklarına verilmiştir. İnsanın çocuğu, kendi amelinin eseridir. İnsanın kendi amelinden istifade etmesi, söz konusu kâideye girer, yoksa o kâideyle çelişmez. Eğer bu izin genel olsaydı, sahâbîler bunu çok yaparlardı ve bu amel meşhur veya mütevatir olarak bizlere kadar nakledilirdi. Çünkü böyle bir haberin nakledilmesi için birçok sebep vardır. Zira insanların ölüleriyle ilgili olan her hususa özen göstermeleri, âdetlerinden ve ruhlarına kök salmış olan hususlardandır. Tâbiûna mensup raviler, sahâbîlerin amellerine dair gördükleri her şeyi nakletmişler ve ona göre amel etmişlerdir.

Bu satırları yazmamın nedeni, ayetin tefsirine dair daha önce ifade ettiğim hususları kaleme aldıktan ve bunlar basıldıktan sonra tahkik ehli Allâme İbn Kayyim'in *Kitabu'r-Rûh*'ta bu meseleye dair yazdıklarına bir göz atmamdır. Gördüm ki İbn Kayyim, bu konuda âdeti olduğu üzere orada başka hiçbir konuda uzatmadığı kadar uzun konuşmakta ve açıklamalarda bulunmaktadır. Hatta başka konulardaki açıklamaları, bu kadar uzun olmadığı gibi, buna yakın bile değildir. İbn Kayyim, hayatta olanların yaptıkları amellerin sevabının ölülere mutlak olarak ulaştığının veya mutlak olarak ulaşmadığının ya da dar bir çerçevede (mukayyet) ulaştığınının ispatı sadedinde söylenen ve söylenebilecek olduğunu tasavvur ettiği her şeyi zikretmektedir. Ölünün sağlığında iken sebep olduğu amellerle, -Kur'ân okumak ve namaz kılmak gibi ibadetler değil- sadaka ve hac gibi vekâletin geçerli olduğu ibadetler, sevabın sınırlı çerçevede ulaştığı ibadetlerdir. İbn Kayyim, bunun yanında bu meselenin fürû'u olarak hakkında bilginler arasında ihtilaf çıkan meseleleri de vermektedir. İbn Kayyim, her grubun dayandığı delilleri ve kendilerine muhalif olan grupların da o gruba verdiği cevabı zikretmektedir. Ancak ileri sürülen delil ve cevapların çoğu, aslı esası olmayan nazariyyelerdir. Ancak İbn Kayyim, -bilgisinin genişliğine ve anlayış yeteneğinin inceliğine rağmen- Müslümanların ölülerinin sağ olanların sevabını kendilerine bağışladıkları amellerinden -bağışlanan amel ne çeşit olursa olsun- istifade edebileceklerini ileri sürenlerin biricik delilleri olarak gösterdiği hadislerin özel amellerle ilgili olduğunu, sadece ölenin çocuklarına ana-babaları adına o amelleri yapabilmeleri ruhsatı verildiğini gözden kaçırmıştır. Ancak İbn Kayyim, Kur'ân okuma ve benzeri amellerin sevabının ölüye ulaşmadığını söyleylenlerin delillerini zikrederken, bu hususta selef'ten herhangi bir haberin nakledilmediğini söylemeyi unutmamıştır. Fakat O, -selef'e uyma taraftarlarının en büyüklerinden birisi olarak- bu delile gerçekten çok çok zayıf bir cevap vermekte ve şöyle demektedir:

Eğer, "Bu husus, selef'te bilinen bir uygulama değildir. Hayır işlemeye aşırı düşkünlüklerine rağmen onlardan hiçbirinden böyle bir haberi nakletmek mümkün olmadığı gibi, Peygamberimiz (s) de kendilerine, duâ etme, istiğfarda bulunma, sadaka verme, haccetme ve oruç tutma tavsiyesinde bulunmamıştır. Kur'an okumanın sevabı ölüye ulaşsaydı, Peygamberimiz bunu kendilerine söyler ve onlar da bunu yapar olurlardı." denecek olursa bu mülâhazaya şöyle cevap veririz:

Bu soruyu soran kimse hac, oruç, duâ ve istiğfarın ölüye ulaşacağını kabul ediyorsa, kendisine Kur'ân'ın sevabının uluşmasına engel olan ve bu amellerin sevaplarının ulaşmasını gerekli kılan bu özellik nedir? Bu tutum, "Birbirine benzer şeyler arasında ayırımda bulunmak değil midir?" diye so-

rulur. Eğer bu ibadetlerin hiçbirinin ölüye ulaşmadığını söylüyorsa bu takdirde bilsin ki, Kitab, Sünnet, icma ve şeriatın kâideleri kendisini desteklememektedir.

Bu hareketin selef içinde görülmemesine sebep olan unsura gelince, bunun birden çok sebebi vardı. Bir kere selef'in Kur'ân okumayı ve sevabını ölülere bağışlamayı amaçlayan bir vakıf müesseseleri yoktu. Sonra böyle bir müessese kurmayı kesinlikle bilmiyorlardı. Ve -günümüz insanlarının yaptıkları gibi- Kur'ân okumak için bir kabrin başına gitmezlerdi. Bir diğer sebep de, onların içinden herhangi bir ferdin, bu kıraatın sevabını filanca ölüye, ve şu sadaka ve orucun sevabını filanca ölüye bağışlamak için yanlarında bulunan hiçbir kimseyi şahit kılmamalarıydı. Selef içinde böyle sevap bağışlayıp da, "Selef'ten bir kimseden 'Yarabbi! bu orucumun sevabını filancaya bağışlıyorum.' dediğine dair bir haber getir desem, bunu yapamazsın." itirazına maruz kaldığı da vaki değildir. Çünkü selef, yaptıkları iyilikleri gizlemeye çok düşkün insanlardı. Onun için yaptıkları amellerin sevaplarının ölülerine ulaşması için Yüce Allah'ı şahit kılmazlardı.

Eğer, "Rasûlullah (s), onlara -Kur'ân okumak değilse de- oruç tutma ve sadaka verme tasiyesinde bulunmuştur." denilecek olursa, buna şöyle cevap verilir: Peygamberimizin (s) bu harekete ilk olarak kendisi başlamamıştır, tam aksine bu ifade Efendimizin (s) ağzından bir soruya cevap sadedinde çıkmıştır. Bir sahâbî gelmiş ve ölüsü adına haccedip edemeyeceğini sormuş, Peygamberimiz de kendisine izin vermiştir. Bir başka sahâbî, sadakanın hükmünü sormuş, Peygamberimiz de ona ölüsü adına sadaka vermesi izni vermiştir. Peygamberimiz, onları bunların dışında da engellememiştir. Sırf niyyet ve imsâktan[73] ibaret olan orucun sevabının ulaşmasıyla, Kur'ân okuma ve zikirde bulunmanın sevabının ulaşması arasında ne fark vardır? Selef'ten hiçbir kimse böyle yapmadı diyen kimse, hakkında bilgisi olmayan bir şeyi söyleyen kimsedir. Çünkü bu söz, o kimsenin bilmediği şeyi inkâr ettiğinin belgesidir. Ne biliyor Belki de selef, bunu yapıyor ancak yanlarında bulunan insanları buna şâhit tutmuyorlardı. Tam aksine gizlilikleri hakkıyla bilen Yüce Allah'ın onların niyetlerini ve amaçlarını bilmesi yeterli oluyordu. Özellikle, -daha önce geçtiği üzere- bağışlama niyetini sözle söylemek şart değildir.

"Bu işin püf noktası şudur: Sevap, onu işleyen kimsenin mülküdür. Kişi işlediği sevabı Müslüman kardeşine hediye edip bağışladığı zaman, Yüce Allah bunu o bağışladığı kimseye ulaştırır. Kur'ân okumanın sevabını bu kuralın dışına çıkarıp, insanın kardeşine onu ulaştırmasına engel olan kimdir? İnsanların yapageldikleri budur. Başka çağlarda ve şehirlerde herkesin

73. İmsâk, tan yerinin ağarmasından güneş batıncaya kadar insanın kendisini yemeden, içmeden ve cinsel arzularını tatmin etmekten alıkoyması demektir. (Çev.)

-inkârcılarına varıncaya kadar ve alimlerin tepkisi olmaksızın- uyguladıkları budur. "

Ben de derim ki, -başarı ve hidayet Yüce Allah'tandır- tahkik ehli üstadımızı ve şeyhimizi Yüce Allah affetsin. Bu apaçık mesele hakkında gafleti olmasaydı, böylesi hatalara düşmezdi. Biz bu hatalara, O'nun bu durumların dışında verdiği cevaplarla cevap vereceğiz. Gaflete düşmeyen ve hiçbir şey ilminden uzak olmayan Allah'ı tesbih ederim.

Üstad'ın soruyu soran kimseye "Eğer haccın ve orucun sevabının ölüye gittiğini kabul ediyorsan, Kur'ân'ın sevabının ölüye ulaşmasına engel olan özellik nedir?" şeklindeki ifadesinden başlayalım ve biz kendi metodumuza göre bu soruya cevap verelim: Buna mani olan, her amel edenin amelinin başkasına değil, sadece kendisine ait olduğunu ifade eden ve daha önce geçen Kur'ân nasslarıdır. Soruyu soran sadece Hz. Peygamber'in ana-babasından birisinin oruç ve hac borcunu kaza edip edemeyeceğini soran kimseye izin verdiğini itiraf etmektedir. Bir de sadaka verip veremeyeceğini -özellikle ana-baba tarafından vasiyet edilmemiş olanı- soran kimseye de izin verdiğini itiraf etmektedir. Bu soruyu Hz. Peygamber'e soranlar bu ibadetleri, ana-babaları adına yapıp yapamayacaklarını soruyorlardı. Peygamberimiz (s) onlara, ana-babaları adına insanlara olan borçlarını ödedikleri gibi, Allah'a olan borçlarını da ödeme ve onların adına sadaka verme izni verdi. Bunlar, ana-baba üzerinde borç olarak tahakkuk eden haklardır veya sadakadır, ana-babadan beklenen söz konusu borçları veya sadakayı vasiyet etmektir. Vasiyet edince de çocukları o hususta kendi yerlerine geçer ya da onlar adına kendileri bağışta bulunurlar. Bu ibadetler, Kur'ân okumak gibi değildir. Çünkü Kur'ân okumak, namaz dışında hac ve oruçta olduğu gibi farz-ı ayn değildir. Ayrıca -ölünün mülkü olup da ölünce çocuğuna intikal etme özelliği olan mallar örneğinde olduğu gibi- mülkiyete konu olan mallardan birisi de değildir. Bunun yanında Kur'ân okumak, sahih hadiste babanın kazancı sayılan çocuğun kazancından birisi de değildir. Nitekim bu husus, biraz sonra gelecektir. Yüce Allah, *"İman eden ve soylarından gelenlerde, imanda kendilerine tabi olanlar (var ya!) İşte biz, onların nesillerini de kendilerine kattık. Onların amellerinden de bir şey eksiltmedik."*[74] ayetinde çocukları babalarına kattığını ifade etmektedir. Bu açıdan sayılan ibadetler, zikri geçen ayetlerle çelişmemektedir. Buna bağlı olarak da İbn Kayyim'in "Bu hareket birbirine benzer şeyler arasında bir ayırım yapmak değil midir?" şeklindeki ifadesi de geçerliliğini kaybetmektedir. Çünkü yapılan amel birbirinden farklıdır. Yapılmasına izin verilen ibadetin başkasında olmayan bir özelliği vardır. Dolayısıyla iki ibadet arasında benzerlik yoktur.

74. Tûr, 52/21.

İbn Kayyim'in itibar ettiği ve "yaptıkları iyi amelleri gizlerlerdi." diyerek desteklediği selef'ten, bu amelleri işlendiklerine dair herhangi bir haberin nakledilmediği yolundaki açıklamasına gelince bunun cevabı şudur: Meşru olan iyilik türlerinden hiçbir çeşidi yoktur ki, selef'ten o hususta çok çok işledikleri hoş ameller nakledilmemiş olsun. Hatta Kur'ân'ın gizliden verilmesini açıktan vermeye üstün tuttuğunu açıkça belirttiği sadakalar bile buna dahildir. Çünkü Kur'ân, fakirlerin onurlarını korumak için, sadaka alanları gizli tutmak ve sadakayı da sadakalığını ortadan kaldıran başa kakma, eziyet ve gösteriş gibi şeylere maruz kalmaması için onun gizli verilmesini açıktan verilmesine tercih etmiştir. Ölülere Kur'ân okumak böyle değildir. Hatta Kur'ân okumada gösteriş yapmak hemen hemen yok gibidir. Çünkü başkası için Kur'ân okuyan kimse, başkalarına gösteriş yapan kimselerden sayılmaz, ki riya korkusuyla onu gizlesin. Öte yandan eğer ölülere Kur'ân okumak meşru ise soralım: Kendilerini insanları irşad etmeye, onlara örnek olmaya ve hayra çağırmaya adayan sahâbîler ve tâbiûn nerededeler? Niçin onlardan asırların en hayırlısından sonra bütün İslâm âlemine yayılan bu tür bir iyiliğe dair bir söz ve bir fiil nakledilmedi? Cedel olsun diye "onlar sadece bu tür bir iyiliği gizlerlerdi" ifadesinde olduğu üzere sahâbe ve tâbiûn, bu çeşit bir iyiliği emretmezlerdi, demek mümkün müdür? Asla! Çünkü onlar sözleriyle ve amelleriyle birer hidayet önderiydiler. Amellerin hidayet hususundaki etkisi, çok daha güçlüdür.

İbn Kayyim'in, hadislerde verilen iznin -Kur'ân okumaya değil de- sadece oruç tutmaya, sadaka vermeye ve hacca verilmesinin sebebini, "Hz. Peygamber sözüne bunlarla başlamadı, tam aksine Peygamberimizin (s) ifadesi, sorulan bir soruya cevap sadedinde geldi, Peygamber Efendimiz, hadiste izin verilen ibadetlerin dışındaki amelleri engellemedi." şeklindeki açıklamasına gelince, buna cevabımız şudur: Hz. Peygamber'in onlara mutlak olarak bu amelleri zikrederek söze başlamaması, bunların onun dininden olmadığına delildir. Aksi takdirde Rasûlullah (s), kendisine indirileni -yine kendisine emredildiği şekilde- beyan etmemiş olur. Bu da imkânsızdır. Hadiste zikri geçen şahısların Hz. Peygamber'e o soruyu sormaları, sordukları meselenin meşru olduğunu gösteren şeyi dinin nasslarından ve amelî sünnetten çıkarıp öğrenemediklerine delildir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'den o hususta fetva isterken, ana-babadan başkası adına ibadet hakkında istemediler. Çünkü Kur'ân nassı, buna engeldi.

Orucun sevabının ulaşmasıyla, zikrin sevabının ulaşmaması arasındaki farka gelince, az önce beyan ettik ki ölü adına oruç tutan herkesten oruç sevabının mutlak olarak ölüye ulaştığını gösteren hiçbir delil yoktur, ki başkası ona mukayese edilsin. Çünkü zikredilen oruç hadisleri, çocuğun babası

adına orucunu kaza etmesine dairdir. Hadiste -daha önce geçtiği üzere- kişi orucu kendi nefsi için tuttu ve sevabını başkasına bağışladı diye bir ifade yoktur. Üstelik bu hüküm, kıyasa (dinde yerleşik temel kurala) aykırı olarak gelen bir hükümdür ve bir başka hüküm buna kıyas edilemez.

İbn Kayyim'in "Selef bunu yapmadı diyen, hakkında bilgisi olmayan bir şeyi söylemektedir." şeklindeki ifadesine gelecek olursak, onun cevabı da şudur: Asıl bilmediği bir şeyi söyleyen, selef'in zikredilen şeyi yaptığını ileri süren kimsedir. Zaten o, bunun Selef'ten hiçbir kimseden nakledilmediğini itiraf ediyorsa, bu delil olarak yeter bile! Bir şeyin olmadığını söylemek (nefy) asıldır. Olmadığını söyleyen kimseye böyle söylemesi yeter. Çünkü Selef'ten öyle bir meselede nakil yapmaktadır, ki açık ayetler ve akıl o meselenin meşru olmadığını göstermektedir. Selef'in yaşantısından zorunlu olarak anlaşılan da şudur: Eğer böyle bir şey meşru olsaydı, bu haber onlardan mütevatir veya meşhur olarak nakledilirdi.

İbn Kayyim'in, "Meselenin püf noktası şudur: Sevap, amel eden kimsenin mülküdür." şeklindeki ifadesine gelelim. Üstadımızdan ve mürşidimizden dinî meselelerde nazariyyelere ve görüşlere değil, nakle tabi olmasını beklerdik. Öte yandan bu nazarî kâide, bizce kabul edilen bir kâide de değildir. Çünkü sevap, -ahirete dair her şeyde olduğu gibi- bilinmeyen bir mesele olup, sadece Yüce Allah'ın elindedir. Çünkü ahirete dair hususlar, insan aklının kavrama alanına girmeyen gayb âlemine dair hususlardandır. Yüce Allah'ın salihlere ve dini yalnız O'na has kılanlara, imanlarına ve şartlarına uygun olarak yapacakları amellere karşı vaad ettiği sevabın mahiyetini ve hak ettiği karşılığı, onlar kesin olarak bilemezler. Bundan dolayı, korkuyla ümit arasında olmaları emredildi.

Ayetlerde ve sahih haberlerde, amel eden kimsenin dünyada iken amelinin sevabına altın, gümüş veya buğday ve hurmaya malik olduğu gibi malik olduğunu gösteren ve zikredilen mallar üzerinde onları başkalarına bağışlamak ve satmak gibi tasarrufta bulunabileceğini ifade eden bir işaret yoktur. Tam tersine bu Yüce Allah'ın elinde bulunan bir karşılıktır ve Allah Teâlâ onu iman eden ve salih amel işleyen kulları için hazırlamıştır. Ancak bu, imanın ve amelin onların nefislerini arındırmaya ve Yüce Allah'ın yanına ve hoşutluğuna layık kılmaya olan etkisine göredir. Nitekim Yüce Allah, bu hususta şöyle der: *"Kim de iyi davranışlarda bulunmuş bir mü'min olarak O'na varırsa, üstün dereceler işte sırf bunlar içindir. İçinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan Adn cennetleri! İşte arınanların mükâfatı budur."*[75] *"Temizlenen,*

75. Tâhâ, 20/75, 76.

Rabbinin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir."[76] *"Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir."*[77] *"Onların mallarından sadaka al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin."*[78] *"Bu nitelemelerinden dolayı (Allah) onların cezasını verecektir."*[79] Yüce Allah, En'âm Sûresi'nden verdiğimiz örnek ayette "vasıf" kelimesini mutlak olarak zikretmektedir. Bu kelimenin tefsiri daha önce geçmişti. Başka ayetlerde ise, bütün amellerin kaynağı olan genel sıfatları zikretmektedir. Söz konusu sıfatlar, sabır, şükür, doğruluktur. Bunların içinde hasr (münhasırlık) kipiyle zikredilenler vardır.

Manaları açık, hikmeti anlaşılabilir bu ayetlerle, diğer ceza ayetleri ve ahirette hiç kimsenin bir başkası adına ödemede bulunamayıp, fidye veremeyeceğini, hiçbir şahsın bir başkası için hiçbir şey yapamayacağını ifade eden ayetler... Bütün bu ayetler, tefsirini yapmakta olduğumuz bu En'âm ayetiyle, Necm Sûresi'ndeki ayet ve başka ayetlerin manalarını teyid etmekte ve bir insanın yaptığı ibadetin sevabına malik olduğu ve üzerinde tasarruf edebileceği iddiasını çürütmektedir. Eğer sevap, mal gibi bağışlanan bir şey olsaydı, alınır satılırdı. Eğer alınıp satılsaydı bir çok fakir, yaptığı amelin büyük bir kısmının sevabını zenginlere satardı. Yüce Allah ve O'nun dininin hikmeti, bundan münezzehtir. Böylesi taabbudî bir meselede sadece halef'in amelinin hiçbir hüccet değeri yoktur, üstelik onlar bu hususta ittifak etmiş de değillerdir.

Eğer "Bir ölünün, çocuklarının amelinden yararlanması da, senin ceza hususunda zikrettiğin kâideye aykırıdır. Çünkü dünyada nefsini iman ederek, salih amel işleyerek ve bu amellerin nefiste meydana getirdiği sıfatları ve güzel ahlâkı kazanarak arındırmayan kimsenin nefsini, kendisinden sonra çocuklarının ameli de arındırmaz." denecek olursa biz bu mülâhazaya şöyle cevap verebiliriz: Evet! Gerçekten aslolan budur. Ancak sevap ve ceza verme yetkisi sadece kendi elinde bulunan Yüce Allah, bunu söz konusu kâidenin genelliğinden istisna etmiştir. Hatta buna ona öyle bir şey eklemiştir ki bu şey, genel kâideyi çürütmez ve hikmetini yok etmez. Söz konusu eklenti, bazı mü'min ana-babaların çocuklarının bazı amellerinden istifade etmeleri veya çocuklarının dünyaya gelişine sebebep olmaları ve onlara tabi olmaları sebebiyle ana-babaların onlardan kılınmasıdır. Bu, ilme hizmet ederek veya amel ederek iyi bir çığır açan kimsenin, açtığı çığırdan giden ve ilmiyle amel eden veya yaptığı amelin aynısını yapan kimsenin amelinden -zikri geçenlerin sevaplarından hiçbir şey eksilmeksizin- istifade etmesinin bu kâidenin ge-

76. A'lâ, 87/14, 15.
77. Şems, 91/9.
78. Tevbe, 9/103.
79. En'âm, 6/139.

nelliğine girmesine benzer. Nitekim bu husus, *Buhârî-Müslim* hadisinde ifade edilmektedir. *Sünen* imamlarının ve başka muhaddislerin, ihticac edilmeye elverişli isnatlarla rivayet ettikleri bir hadiste Peygamberimiz (s) şöyle der:

"Bir kimsenin yediği şeyin en hoşu, kendi kazancından olanıdır. Ve bir kimsenin çocuğu, kendi kazancındandır."[80]; *"Çocuklarınız, kazancınızın en hoşundandır. O halde çocuklarınızın kazancını yiyebilirsiniz."*[81] Peygamberimiz (s), babasının kendi malına muhtaç olduğunu söyleyen bir kimseye *"Sen ve malın babana aitsiniz."* Buyurmuştur. Bu hadisi, İbn Mâce sahih bir senedle rivayet etmiştir.

Kısacası amellerin sevabı amel eden kimselerin üzerinde diledikleri gibi tasarruf edebilecekleri bir mal değildir. Tam aksine o, Yüce Allah'ın ihsanından verdiği bir karşılıktır. Amellerin sevabı iki çeşittir:

Birincisi, amellerin nefsin tezkiyesine (arındırılmasına) direkt olarak etkisinin sonucu olan sevaptır. Az önce açıkladığımız sevap çeşidi, budur.

İkincisi, amel edenin amelinin yararının başkasına geçtiği amellerinin sonucu olan sevaptır. Güzel bir çığır açmak, sadaka-i câriye, kendisinden yararlanılan ilim, ana-babasına duâ eden veya Allah, ya da kul borcunu onların adına ödeyen ya da onlar adına sadaka veren salih çocuk, bu amel çeşidine örnektir. Bu konuda daha önce sahih hadisler geçmişti. Bu amel çeşidinde sevap, insanların söz konusu amellerden yararlanması ölçüsünde olur, yoksa amel eden kimsenin -sebebe sarıldığı sırada- o amele sebep olmaya olan etkisine göre değildir. Kitap yazmak ve çocuk yetiştirmek, buna örnektir. Bütün bunların üstünde ise Yüce Allah'ın dilediği kullarına kendi ihsanından kat kat vermesi vardır.

Günahkarın Başkasının Günahını Çekmesi Konusunda Alimlerin İhtilâfı

Alimlerin bu meseledeki ihtilafları meşhurdur. İbn Kayyim, 16.ncı meselenin başında bu ihtilaftan söz eder. İbn Kayyim, 16.ncı meseleyi, "Ölülerin ruhları, dirilerin amelinden istifade eder mi etmez mi?" şeklinde ortaya koyar. Bu soruya ölülerin ruhları hayatta olanların amellerinden Ehl-i Sünnet nezdinde ittifakla kabul edilen iki hususta istifade eder, şeklinde cevap verir. Bunlardan birincisi, kişinin kendi sağlığında sebep olduğu ameller, ikincisi ise Müslümanların kendisine duâları ve kendisi için istiğfarda bulunmalarıdır. İbn Kayyim şöyle der: Ölü adına sadaka vermek ve hacca gitmek ise ihtilaflıdır. İhtilaf, "Bu iki amelin sevabı olarak ölüye ulaşan nedirş Ulaşan,

80. Nesâî, *Büyû'*, 1.
81. Nesâî, *Büyû*, 1; Ebû Dâvûd, Büyû', 77.

harcama sevabı mıdır, yoksa amel sevabı mıdır?" noktasındadır. Cumhura göre bizzat amelin sevabı ulaşır. Bazı Hanefîlere göre ise ulaşan, harcamanın sevabıdır. İbn Kayyim, daha sonra bilginlerin oruç tutmak, namaz kılmak, Kur'ân okuyup zikretmek gibi bedenî ibadetler konusundaki ihtilaflarını zikreder. İbn Kayyim, İmam Ahmed ve selef'in cumhurunun bu ibadetlerin sevabının ulaştığını söylediklerini iddia eder. İmam Ahmed mezhebine göre sevabın ulaşmasını O'nun kendisine sorulan şu soruya verdiği cevaptan çıkarır. İmam Ahmed'e, "Bir kimse namaz kılarak, sadaka vererek veya bunun dışında başka bir amelde bulunarak bir hayır işlese ve bunun yarı sevabını babasına veya annesine bağışlasa, sevabı onların ruhlarına gider mi?" diye sorulmuş ve O da "umarım" diye cevap vermiştir. Görüldüğü üzere İmam Ahmed, cevap verirken kesin bir dil kullanmamaktadır. Sorunun konusu ana-babanın özellikle çocuğun amelinden istifade etip edemeyeceğidir. İmam Ahmed'in *"Umma"*sında -namaz meselesi hariç- nassın dışına çıkma gibi bir durum yoktur. İbn Kayyim, devamla Şâfiî ve Mâlikî mezheplerinde meşhur olan görüşün, bu savabın ulaşmayacağı yönünde olduğunu belirtir ve kelâmcılardan bazılarının, -gerek duâ ve gerekse başkası- hiçbir şeyin ölüye uluşmayacağı kanaatinde olduklarını ifade eder.

Ben de derim ki, buraya kadar geçen açıklamaları yazdıktan sonra Hanbelî kitaplarından *Kitabu'l-Fürü*'a baktım ve bu hususTahanbelî alimleri ve başka alimler arasında birçok ihtilaf olduğunu gördüm. Sevabı bağışlama hususunda ileri sürülen görüşler arasında en güzeli ve sünnete uymaya en elverişli olanı, şeyhülislâm'ın görüşüdür. Şeyhülislâm, bundan önce iyilik etme açısından ana-babadan birini diğerine tercih etmeme konusundan söz etmektedir. Bazılarının, ana-baba henüz hayattayken -babayı ön safa geçirmek örneğinde olduğu gibi- ana-babadan birini diğerine tercih etmenin câiz olduğunu söylediklerinden...Bir de henüz sevap kazanmaya başlamadan önce (namazda) babasını (ilk safa) tercih etmesiyle, kazandıktan sonra tercihi arasındaki farktan söz eder. Bundan sonra şöyle der: "Şeyhimizin ifadesine göre Selef'in bunu Müslümanların ölülerine bağışlamak gibi bir âdetleri yoktur. Bilakis Selef, ölülerine duâ ediyordu. Selef'in âdeti dışına çıkmak uygun değildir. Bundan dolayı şeyhimiz, -hayrın öğreticisi Peygamberimiz (s) gibi- sevap bağışlanan kimseyi, kendi amelinin sevabını alan kimse gibi görmemiştir. Ama baba böyle değildir. Baba, çocuğunun sevabı gibi sevap alır. Çünkü alim bağışlamasından dolayı sevap alır ve onun da o amelin dengi sevabı olur. Bağışlaması câiz olursa gerisini sen getir. Amel eden bir kişinin sevabı, zincirleme uzar gider. Eğer câiz değilse, o zaman bir amelle diğer amel arasındaki fark nedir? Eğer, amelin sevabı, ruhuna bağışlanan kimseye iki kat olarak gider, amel edene hiçbir sevap kalmaz. Yüce Allah

bir kimsenin bir başkasına ahirette fayda verirken, dünya-ahirette vermemesi diye bir kural getirmemiştir. Böyle olursa o kişi zarar görür. Aynı şekilde kişinin ona ve benzerine yaptığı duâ bağlayıcı da değildir. Çünkü bu, -başkasına mükâfatı gibi- o kişiye verilmiş bir mükâfattır. Duâ edilen kimse bundan istifade eder. Amel eden kimsenin mükâfat sevabı vardır. Kendisine duâ edilen kimseye ise onun dengi vardır. Dolayısıyla zarar görmez. Sevap da teselsül etmez. Ve o, sevabını sadece Yüce Allah'tan bekler."

Yine Şeyhülislâm'ın ifadesine göre Hz. Peygamber'e duâ bağışında bulanan ilk kişi, İmam Ahmed'in tabakasından meşhur şeyhlerden ve Cüneyd'in şeyhlerinden birisi olan Ali b. el-Muvaffaktır. Şeyhülislâm daha sonra *el-Fürû'* müellifi, *Tarihu'l-Hâkim*'e dayanarak Ebü'l-Abbas Muhammed b. İshâk es-Sirac en-Nîsâbürî'den bu haberin aynısını nakleder. Biz, daha önce beyan ettik ki bir sahâbî herhangi bir söz veya amelde tek başına kalmışsa, Müslümanlardan hiçbir kimse onun sözünü veya amelini hüccet olarak kabul etmez veya o hususta kendisini örnek almaz. Peki sahâbîye böyle davranan bir kimse, etbâu't-tabiîn döneminden sonra gelen bir kimseyi nasıl olur da kendine örnek alır ve amelini hüccet kabul ederş Böyle bir kimsenin ameli, Kitap ve sünnetteki sarih naslara aykırı ise bunu nasıl yapar.

Hanefîlerin bakış açılarını kaleme alan İbn Abidîn *Tenkîhu'l-Fetâvâ'l-Hâmidiyye*'nin sonlarında bu meseleye değinmektedir. İbn Abidîn bu eserde duânın fayda vereceği hususunda bilginler arasında ittifak, Kur'ân okumanın sevabının gidip gitmeyeceği konusunda ise ihtilaf olduğundan söz eder. Kendisi bu sevabın ulaşacağı görüşünü tercih eder ve tercih ettiği görüşe delil olarak *"İnsan ölünce ameli kesilir. Bundan üç sebep hariçtir: Bunlar, sadaka-i câriye veya kendisinden yararlanılan bir ilim, ya da kendisine duâ eden salih bir çocuktur."*[82] hadisini zikreder. Ancak bu hadis, mutlak olarak buna delâlet etmez. Daha önce ifade ettiğimiz üzere tam tersini gösterir. İbn Abidîn, daha sonra Hâfız İbn Hacer'e şöyle bir soru sorulduğundan söz eder: "Bir kimse, biraz Kur'ân okusa ve sonunda 'Ya Rabbi! Okuduğum Kur'ân'ın sevabını veya okuduğum Kur'ân'nın sevabının bir o kadarını Peygamberimizin (s) şerefine ziyade olarak nasip et.' diye duâ etse, Hz. Peygamber'in kemâli karşısında bu 'ziyadelik'in manası nedir?" İbn Âbidin, İbn Hacer'in bu soruya şöyle cevap verdiğini söyler: Bu, son dönem kıraat alimlerinin uydurmasıdır. İlk dönem kıraatçıları arasında böyle söyleyen olmuş mudur ben bilmiyorum. Fakat bu, -soruyu soran kimsenin tahayyül ettiği gibi- imkânsız değildir. Kâ'be görüldüğü zaman şöyle duâ edilir: Ya Rabbi! Bu Beyt'in şereflendirilmesini ve ta'zimini arttır. Zikri geçen duâyı uyduran kimse, herhalde duâsını bu duâya kıyas etmiş olsa gerektir. Sanki o, fazlalık talebinin

82. Müslim, *Vasiyye*, 14; Ebû Dâvûd, *Vasâyâ*, 14,

manasını Kur'ân okumasının kabul edilmesi ve buna sevap verilmesi olarak değerlendirdi. Ümmetin bir ferdi, taatlardan herhangi birisi için sevap elde edince, onu kendisine öğretene ve bütün bu konularda ilk öğretmen olan şâri Peygamberimiz'e (s) de onu yapanın aldığı sevabının aynısı vardır. Hz. Peygamber'in şerefinin ziyadeliğinin -her ne kadar mevcut ve zaten varsa da- manası budur.

Hâfız İbn Hacerin -Allah ecir ve sevap versin- "Bu, son dönem bazı kurrânın uydurmasıdır, ümmetin selefinden hiçbir kimseden böyle bir şey nakledilmemiştir." demesi bize yeter. Hâfız İbn Hacer, hiç tartışmasız nakil imamı ve Sünnet hâfızıdır. Bu duânın, Beytullah'ın şerefinin ziyadeliği duâsına kıyas edilmesine gelince, bu kıyas taabbudî bir meselede yapılmış bir kıyastır ve böyle bir kıyas yapmaya hiçbir mahal yoktur. Bu iki mesele birbirinden farklıdır. Çünkü Beytullah'ın şerefinin ve ta'ziminin ziyadeliğinin manası, Beyt'i haccedenlerin ve orada Allah'a ibadet edenlerin çokluğu dolayısıyla vaki olan bir hakikattir. Mürşid olan muallimin, ilminden ve hidayetinden istifade edenlerin amelleriyle sevabının artmasına ise dil açısından -bir tür mecaza giderek yapılması hariç- "şeref" denemez. Üstelik bu husus da bizim şu anda üzerinde durduğumuz konu değildir.

Daha sonra İbn Abidîn şöyle devam eder: Sübkî ve Barizî gibi bazı müteahhirûn bilginleriyle, Hanbelîlerden -İbn Akîl gibi - mütekaddimûn içinden bazıları, Cüneyd'in tabakasından Ali b. el-Muvaffakk'a, mütekaddimûndan Ebü'l-Abbas Muhammed b. İshâk es-Sirâc en-Nîsâbûrî'ye uyarak Peygamberimiz'e (s) Kur'ân sevabını bağışlamanın câiz olduğunu söylemişlerdir. Oysa bu, tahsîlu'l-hâsıldır.[83] el-İzz b. Abdüsselâm, buna cevaz veren bilginlerdendir. İbn Teymiye bu hususta şöyle der: Bu, müstehap değil bilakis bid'attir. İbn Kâdî şühbe, böyle yapmak yasaktır derken, İbnü'l-Attâr, bunun yasak edilmesi gerekir, der. İbnü'l-Cezerî ise şöyle der: Selef'ten böyle bir amel rivayet olunmamıştır. Biz, Selef'e uyarız. Daha sonra bazıları, bunun câiz olduğunu, dahası müstehab olduğunu söylemişlerdir. Câizliği ve müstehaplığı, Peygamberimiz'e (s) dünyada hayatta iken verilen hediyelere kıyas ederek çıkarmışlardır. Bir diğer delilleri ise Hz. Ömer'den duâ talep etmesi ve ümmetini ezan bitince vesîle duâsı[84] yapmaya teşvik

83. Elde olanı bir kez daha elde etmeye çalışmaktır, ki boşuna, faydasız bir uğraşıdır. (Çev.)

84. Bu dua, Câbir b. Abdullah'ın rivayetine göre Peygamberimizin (s) öğrettiği şu duadır: "Her kim, ezanı işittiği zaman 'Ey bu tam ve kâmil olan çağrının ve kılınmak üzere olan namazın Rabbi olan Allah'ım! Muhammed'e vesîleyi ve fazîleti ihsan eyle. O'nu vaad ettiğin makam-ı mahmûda eriştir. Hiç şüphe yok ki Sen, vaadinden dönmezsin.' derse, kıyamet gününde benim şefaatim ona nasib olur." Bkz: Zebîdî, *Tecrîdü's-Sarîh*, II, 572, 573. Türkçesi: Ahmed Naim. (Çev.)

etmesidir. Daha sonra İbnü'l-Cezerî şöyle der. Eğer bunu yapmazsan selef'e uymuş olursun. Eğer yaparsan, câizdir diyenler olmuştur.

el-Kemâl b. Hamza el-Hüseynî, en uygun olanı bunu yapmamaktır, der. Bu açıklamalar, Burhan et-Tâcî'nin *Kenzü'r-râgibîn*'inden özetlenerek aktarılmıştır. İbn Abidîn'in ifadelerinin özeti budur. Bu alimlerin içinde selef'e uymayı tercih edenleri Yüce Allah ihya etsin. Yukarıda zikri geçen hareketi terketmek sadece "en uygun" olan değil, tam aksine kesin olandır. Buna aykırı olan ne varsa onların tümü reddolunur ve buna muhalif olanların kıyaslarına hiç önem verilmez. Bunlar, sırf Selef'in gittiği yola aykırı olduğu için değil, tam aksine çürük olduğu ve naslarla çatıştığı için de hiç dikkate alınmaz. Çünkü ibadetlerin veya sevaplarının ahirette bağışlanmasının dünya malının bağışlanmasına kıyas edilmesi, kıyas maal fârıktır (farklı şeyleri birbirine kıyas etmektir.). Bu ikisi arasındaki fark, âdetle ibadet, dünya ile ahiret arasındaki fark gibidir. Nasıl fark olmaz ki, sevap bağışlama, nasla çatışan bir husustur. Kur'ân'ı anlama ve ona göre amel etme meselesinde Selef'e uymak bizim için yeterlidir.

فكل خير في اتباع من سلف　　وكل شر في ابتداع من خلف

"Ulaşırsın her hayra -bil ki- uyarsan yoluna Selef'in,

Kötülük tümüyle karşında, bid'atine uyarsan Halef'in"

Ben de derim ki: Fıkhu'l-hadis imamlarından İmam şevkânî'nin birçok yerde bu meseleye dair geçen hadisler üzerine yaptığı açıklama, düzenli ve tutarlı değildir. şevkânî, ifadelerdeki mutlaklığa aldanmaktadır. Fakat, akrabaların ölülere bağışlamaları konusunda *el-Müntekâ* hadisleri üzerine yazdıklarında isabetli olanı yakalamıştır. Bu hadislerin tümü, -oruç ve hac konusunda daha önce geçtiği üzere- çocukların ana-babaları adına tasaddukta bulunmaları konusunda varid olmuştur. şevkânî bu hususta şöyle der:

"Bu bölümdeki hadisler, çocuğun verdiği sadakanın ana-babanın ölümünden sonra -vasiyetleri olmasa da- onlara ulaşacağını, verdiği sadakanın sevabının da aynı şekilde ulaşacağını göstermektedir. Bu hadislerle, Yüce Allah'ın *"Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."*[85] ayetinin genelliği tahsis edilir (daraltılır). Fakat bu bölümdeki hadislerde sadece çocuğun ana-babası adına verdiği sadakanın sevabının ulaşması söz konusu edilmektedir. İnsanın çocuğunun kendi sa'yi ve çabasının ürünü olduğu sabit olmuş bir husustur. Dolayısıyla 'ayette tahsis vardır' demeye gerek yoktur. İnsanın çocuğunun dışındakilerin bağışlamalarına gelince, Kur'ân

85. Necm, 53/39.

ifadelerinin genelliğinden anlaşılan, o kimsenin sevabının ölüye ulaşmadığıdır. Bu hususta, Kur'ân'ın genelliğini tahsis etmeyi gerektirecek bir delil gelinceye kadar hüküm verilmez, tavakkuf edilir." şevkânî, bu ifadesinin ardından alimlerin bu husustaki ihtilaflarını zikreder.

Buraya kadar söylediklerimize ilâveten bu konuyu ölülerin kendileri için yapılan bütün amellerden veya kendilerine bağışlanan sevaplardan yararlandıklarını söyleyen bazı kimseleri yanıltan hadisleri vererek bitirelim.

1- Söz konusu hadislerden birisi, Peygamberimizin (s) iki ayrı kabre iki hurma çubuğu diktiğini ifade eden hadistir. Peygamberimiz (s) bu iki kişinin azap gördüğünü Yüce Allah kendisine olan vahyi ile bildirmişti. Bilginlerden birisi, bu hadis dolayısıyla ölülerin dirilerin amellerinden yararlanması kabul edilebilir, demiş ancak hadis buna delâlet ediyor, dememiştir. Biz de deriz ki, bu hadis söz konusu meselede ne delil olur ve ne de kalbe bir tatmin olma duygusu verir. Çünkü bu mesele, niteliği aklen kavranamayan gaybî bir konudaki durumu ifade etmektedir. Bu hususta doğru olanı, hurma çubuğunun kabre dikilmesinin ve ölünün bundan istifade etmesinin Hz. Peygamber'e mahsus hususlardan birisi olmasıdır.

2- Bir diğer hadis, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'de geçen İbn Abbas hadisidir. Bu hadise göre Peygamberimiz (s), bir kişinin "Şübrüme'nin yerine lebbeyk." dediğini (hacca niyet ettiğini) duydu ve *"Şübrüme kim?"* diye sordu. Adam, "Kardeşimdir" veya "Bir yakınımdır." dedi. Peygamberimiz adama *"Sen kendi yerine haccettin mi?"* diye sordu. Adam, "Hayır" deyince Peygamberimiz, *"Önce kendi adına haccet, sonra Şübrüme adına haccet."* buyurdu.[86] Hâfız İbn Hacer, *Bülûğu'l-Merâm*' da der ki: İbn Hibbân, bu hadisin sahih olduğunu söylemiştir. İmam Ahmed nezdinde tercihe şayan olanı, hadisin sıhhati hakkında fikir beyan etmemek, vakfedip durmaktır. *Avnu'l-Ma'bûd*'da ise şöyle denir: Tahâvî, bu hadis hakkında fikir beyan etmeyip, vakfedilmesini tercih etmiştir. İmam Ahmed, bu hadisin merfû olduğunu söylemek hatadır, der. İbnü'l-Münzir, hadisin merfû olduğu sabit değildir, der.

Ben de derim ki: Hadisin senedinde Katâde, Azre'den rivayet etmektedir. Ancak Katâde, Azre'nin babasını ve mensup olduğu beldeyi belirtmemektedir. Nesâî'nin ifadesine göre Katâde'nin kendisinden hadis rivayet ettiği Azre, kuvvetli değildir.[87] Bu açıklamayla söz konusu kişinin Azre b. Temîm olduğu ağır basmaktadır. Çünkü Katâde, -el-Hatîb'in dediği gibi- Azre'den

86. Ebû Dâvûd, Menâsik, 26.

87. Leyse bi kaviyyin: Tecrîhte kullanılan ve "kuvvetli değildir" manasına gelen bir tabirdir. Leyse bi hüccetin ve benzeri tabirlerin delâlet ettikleri mertebenin aaşağısında bir mertebeye delâlet eder. Bu vasıfta râvi diğerlerinden daha zayıftır; bununla beraber hadisi itibar (ibret almak) için yazılır. Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 204. (Çev.)

rivayette tek başına kalmıştır. Hatîb, bunu *et-Tehzîb*'de zikreder. Hâfız İbn Hacer de *Tehzîbu't-Tehzîb*'de Azre b. Abdurrahman'ı tanıtırken şöyle der: Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin Abde b. Süleyman, Saîd b. Ebû Urve, Katâde, Azre ve Sa'îd b. Cübeyr kanalıyla şübrüme kıssası hakkında rivayet ettiği hadise gelince, Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'de Azre nesebi belirtilmeden zikredilmektedir. Beyhakî, bu zâtın Azre b. Yahyâ olduğunu kesin bir dille ifade etmekte ve Ebû Ali en-Nisâbûrî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Katâde, Azre b. Sâbit, Azre b. Abdirrahman ve bu Azre'den rivayet etmiştir. Demek ki Katâde, adı Azre olan üç kişiden rivayette bulunmaktadır. Nesâî'nin *et-Temyîz*'de yer alan "Katâde'nin kendisinden rivayette bulunduğu Azre, bu kavî (güçlü) olan Azre değildir." şeklindeki ifadesi, -müellifin bu konda söylediği üzere- Azre b. Temîm hakkında kesin değildir. O'nun için bu hususa dikkat etmek gerekir. Ben de derim ki, Azre b. Yahyâ isminin *Tarîhu'l-Buhârî*'de zikredildiğini ben görmedim.

Biz deriz ki: Hâfız'ın zikrettiğini kavradık ve gördük ki, Nesâî'nin O'nu cerhetmesi için bir çıkış yolu bulduk. Şöylesine ki, Azre b. Sâbit ve Azre b. Abdirrahman'ın sika oldukları söylenmiştir. Nesâî, birinciyi sika diyenlerdendir. Dolayısıyla cerhedilen Azre'nin bu iki Azre'den başkası olması tek ihtimal olarak ortaya çıkmaktadır. Bu Azre, ya Azre b. Temîm'dir, ya da nesebi meçhul olan Azre b. Yahyâ'dır. O zaman Kur'ân'ın birçok nassına aykırı olan bir meselede bu gibi ravilerin tek kaldıkları bir hadisi nasıl olur da alırızş

3- Üçüncü hadis, Ma'kıl b. Yesâr'ın rivayet ettiği *"Ölülerinize Yâsîn okuyunuz."*[88] hadisidir. *el-Müntekâ*'da bu hadis hakkında şöyle denilmektedir: Bu hadisi, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve İmam Ahmed rivayet etmişlerdir. Hadisin lafzı şöyledir: *"Yâsîn, Kur'ân'ın kalbidir. Bir kimse -Allah'ı ve ahiret gününü isteyerek- bu Sûreyi okur okumaz bağışlanır, onu ölülerinize okuyunuz."*[89] şevkânî bu hadisi açıklarken şöyle der: Bu hadisi, Nesâî ve -sahihtir değerlendirmesiylel- İbn Hibbân rivayet etmişlerdir. İbnü'l-Kattân, hadisin bir kaç sebeple illetli olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu hadis, muztarip, mevkuf ve senedindeki -Ebû Osman'la babasının durumu meçhul olduğu için- illetlidir. Dârakutnî, bu hadisin isnadının zayıf, metninin meçhul olduğunu ve bu konuda sahih olan hiçbir hadis olmadığını ifade etmiştir.

Ben de derim ki: Bu hadis için zikredilen ilk lafzın Ebû Dâvûd'a, son metnin ise İmam Ahmed'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İbn Mâce'de yer alan lafız, "*Ölmek üzere olanlarınızın yanında okuyun.*" yani Yâsîn okuyun

88. İbn Mâce, *Cenâiz*, 4.
89. Ahmed b. Hanbel, V, 26.

şeklindedir. Nesâî ise bu hadisi *Sünen*'inde değil, *Amelü'l-yevmi ve'l-leyle*'de tahric etmiştir. İbn Hibbân, kuralları dikkate almayıp müsamahakâr davranarak hadisi sahih kılmakta ve -hadis tenkitçilerinin hadise karşı gelmede açık ifadeleri mevcut olmadığı halde- bunun için yollar aramaktadır. Peki! Hadis tenkidinde uzman olan alimler, bu hadise karşı gelirlerken durum nice olur varın siz hesap edin. Hadis tenkidinde kural, cerh'in ta'dilden [90] daha önce geldiğidir. Sahih olmadığını söyledikleri hadis, sarih ayetlere ve bu manadaki sahih hadislere aykırı olursa durum nice olur? Fakat amellerin faziletlerine dair varid olan zayıf hadislere göre amel edilebileceğini söyleyen bazı alimlerin sözlerini alanlar, genel nasların kapsamına giren amellerin faziletleriyle, bu nasların, câiz olmadığına, hatta yasaklığına ve şeriatın esaslarına aykırı olarak bid'at olduğuna delâlet ettiği amellerin faziletlerini birbirinden ayırmamaktadırlar. Bundan dolayı İslâm diyarlarının doğusunuda ve batısında -nefislerin hevâ ve hevesi dolayısıyla- kabir üzerlerine Yâsîn okunmanın yaygın olduğunu ve takibedilen sahih sünnetler gibi bir hal aldığını görürsün.

Öte yandan hadisin gerek metin ve gerekse sened açısından ifade ettiği mana, -hadisin ravileri İbn Hibbân ve başkalarının da açıkça ifade ettikleri üzere- Yâsîn'in ölmek üzere olan kimsenin başucunda okunacağı şeklindedir. Bilginler, ölmek üzere olan kimsenin başucunda Yâsîn okunmasının hikmetinin, Sûredeki öldükten sonra dirilme ve Allah'a kavuşma ifadelerini duymasını ve ruhunun en son meşgul olduğu konuların bu konular olmasını sağlamaktır, derler. Ebû Dâvûd, bu hadisi "Ölmek Üzere Olan Kimsenin Başucunda Kur'ân Okuma Bölümü"nde tahric etmiştir. İbn Mâce ise, "Can Çekişmekte Olan Hastanın Başucunda Ne Söyleneceği Bölümü"nde zikreder. *Avnu'l-Ma'bûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd* müellifi Azimâbâdî, hadiste geçen "alâ mevtâkum" ifadesini açıklarken, "ölmek üzere olanlarınız" şeklinde açıklamaktadır. Devamla, "Yâsîn okunmasının hikmeti, ölmek üzere olan kimsenin Yâsîn'de Allah'ın zikri, kıyamet ve öldükten sonra dirilme ahvaline dair ifadelerle ruhen kaynaşmasını sağlamaktır." der. İmam Râzî *et-Tefsîru'l-Kebîr*'de şöyle der: *"Her şeyin bir kalbi vardır, Kur'ân'ın kalbi de Yâsîn'dir."* hadisiyle birlikte ölmek üzere olan bir kimsenin başucunda Yâsîn okunmasının emredilmesi, o esnada insanın dilinin kuvvetinin zayıf ve güçsüz, fakat kalbinin bütünüyle Allah'a yöneldiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla ona kalbinin kuvvetini artıran ve iman esaslarını tasdikini güçlendiren bir şey okunur. şu halde o, kişinin ameli ve görevidir. Bunu el-Kâri söylemiştir.

90. *Cerh:* Hadis ravisinin, rivayet ettiği hadisin doğruluğuna şehadetini redde müncer olabilecek adl, zabt vs. yönlerden sahip olduğu kusurlu vasıfları dolayısıyla reddedilmesi, demektir. Bkz:Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 71.; *Ta'dîl*: Bir kimsenin adaletinin açıklanması manasına gelir. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 412. (Çev.)

Ben de derim ki İbn Kayyim, bu hadisi *Kitabu'r-rûh*'un baş taraflarında zikreder. İbn Kayyim, nakil ve akıl alimlerinin ifade ettikleri bu manayı her iki zümreye arttıracak şekilde tahkik edip inceler. İbn Kayyim, -Yüce Allah bizi ilimlerinden yararlandırsın- şöyle der:

"Nesâî ve başka hadis kitaplarında Ma'kıl b. Yesâr el-Müzenî'nin rivayetiyle Peygamberimizin (s) şöyle dediği rivayet olunmaktadır: *"Ölülerinizin yanında Yâsîn okuyunuz."* Bu emirden maksat, iki ihtimalden birisi olabilir. Birincisi; -*"Ölülerinize Lâ ilâhe illallah'ı telkin ediniz."*[91] hadisinde olduğu gibi- ölmek üzere olanlarınızın yanında Yâsîn okuyunuz, demektir. İkinci ihtimal, mezar başlarında Yâsîn okumaktır. Bu iki ihtimalden birincisi, birkaç sebepten dolayı daha doğrudur. Bu sebepleri şöyle sıralamak mümkündür:

1) Hadisin bu ifadesi, *"Ölülerinize Lâ ilâhe illallah'ı telkin ediniz."* ifadesi kabilindendir.

2) Ölmek üzere olan kimsenin, -içinde tevhid, ahiret, tevhid üzere olanlara cennet müjdesi, tevhid üzere ölen kimselere gıbta etmek gibi hususlar olduğu için- bu Sûreden yararlanmasıdır. Çünkü Yüce Allah, tevhid ilkesi üzere ölen kimsenin gıpta edilecek bir ölümle öldüğünü şöyle açıklamaktadır: *"Gir cennete! denildi. Keşke, dedi, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikrama mazhar olanlardan kıldığını kavmim bilseydi"*[92] Ruh, bu müjdeye sevinir ve Allah'a kavuşmayı ister, Allah da onunla karşılaşmaktan hoşlanır. Çünkü bu Sûre, Kur'ân'ın kalbidir ve ölmek üzere olan bir kimsenin başucunda okunması durumunda insana hayret veren bir özelliği vardır. Ebü'l-Ferec b. el-Cevzî, bu konuda şöyle bir anısını nakleder: şeyhimiz Ebü'l-Vakt Abdülevvel'in yanında bulunuyorduk. Kendisi son nefeslerini vermek üzereydi. Onunla ilgili olarak en son gördüğümüz manzara, bakışlarını göğe doğru çevirmesi, sonra gülmesi ve sonra da *"Keşke, dedi, Rabbimin beni bağışladığını ve beni ikrama mazhar olanlardan kıldığını kavmim bilseydi!"* ayetini okuyup göçüp gitmesi olmuştur.

3) Ölmek üzere olanların başuçlarında Yâsîn okumak, öteden beri insanların âdetleri ve yapa geldikleri bir şeydir.

4) Sahâbîler, "*Ölülerinizin yanında Yâsîn okuyunuz.*" hadisini kabirlerde Yâsîn okuyunuz şeklinde anlamış olsalardı, bunu bırakmazlardı ve bu uygulama, onların arasında meşhur ve alışılagelmiş hususlardan olurdu.

91. Müslim, *Cenâiz*, 1, 2; Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 20; Tirmizî, *Cenâiz*, 7; Nesâî, *Cenâiz*, 4; İbn Mâce, *Cenâiz*, 3.
92. Yâsîn, 36/26, 27.

5) Ölmek üzere olan kimsenin Yâsîn dinleyerek istifade etmesi ve dünyadaki son anlarında kalbinin ve zihninin bu Sûrenin kıraatıyla birlikte olması asıl hedeftir. Yâsîn'in insanın kabri üzerinde okunmasına gelince, bundan dolayı kişi sevap elde etmez. Çünkü sevap, Yâsîn'i ya okumakla veya dinlemekle elde edilir. Okumak da dinlemek de bir "amel" dir. Amel ise ölünce sona erer.

Ben de derim ki: İbn Kayyim'in yaptığı bu inceleme, bu konuda yeterlidir ve O'nun bundan önce ölü defnedilirken baş ucunda Bakara Sûresi'nin baş tarafıyla son kısmının okunmasına dair zikrettiği rivayetle çelişmemektedir. Bakara Sûresi'nin baş ve son kısmının okunmasını, İbn Ömer'in tavsiye ettiği rivayet olunmaktadır. Çünkü bu, kişin ölmeden önce ona tevhid telkin etme niteliğindedir. Bu da doğru bir harekettir. Ölünün defnedilmesinden sonra telkin verilmesi hakkındaki hadis, zayıftır. Zayıf değilse, bâtıldır. Bu hadisin rivayetinde Mübeşşir el-Halebî, Abdurrahman b. el-Alâ el-Leclâc'dan rivayetinde tek kalmaktadır. Abdurrahman'dan Mübeşşir'den başka rivayette bulunan hiçbir kimse yoktur. Hadis tenkitçilerinin O'nun hakkında olanca söyledikleri kendisinin makbul olduğudur. Kendisinin Sünnet kitaplarında Tirmizî'de yer alan bir tek hadisten başka hiçbir hadisi yoktur. Doğrusu bu hadis, İmam Ahmed'in "Kabir başında Kur'ân okumak bid'attir." şeklindeki ifadesiyle çelişmemektedir. Hadis, sadece bu ifadenin genelliğini tahsis etmektedir (daraltma). Söz konusu tahsis, -şazz olmasına rağmen- bazılarından sadece ölü defnedilirken Kur'ân okunacağına dair gelen rivayettir.

Buraya kadar zikrettiklerimizden bu meselede Hanbelîlerin neden ihtilaf ettikleri ortaya çıkmaktadır.

İbnü'l-Müflih, *Kitabu'l-Fürû*'da der ki:

Mezar üzerine Kur'ân okumak mekruh olmadığı gibi ve mezarlıkta okumak da mekruh değildir. Bu, kesindir. Ebû Bekir, Kâdî ve bir topluluk, bu görüşü tercih etmiştir. Şâfiîlerin görüşüne aykırı olarak mezhebin görüşü budur. Hanefî imamları nezdinde amel, bu görüşe göredir. Bazıları bunun mubah olduğunu söylerken, başka bazıları ise müstehap olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbn Temîm ise der ki: Bu görüş, selâm, zikir, duâ ve istiğfar gibi kesindir. O'ndan gelen bir rivayete göre, ölü defnedilirken Kur'ân okumak mekruh değildir. Bir başka rivayete göre ise mekruhtur. Abdülvehhâb el-Varrâk ve Ebû Hafs, Ebû Hanîfe ve Mâlik'in görüşüne uygun olarak bu görüşü tercih etmişlerdir. Şeyhimiz ise şöyle der: Bu görüşü, bir topluluk nakletmiştir. Bu görüş, Selef'in cumhurunun görüşüdür. İmam Ahmed'in eski arkadaşları da bu görüştedir. İbn Akîl ise şöyle der: Ebû Hafs, mezar başında Kur'ân okuma hususunda yasaklığın (yani haramlığın) daha ağır bastığını

söyler. Sonra İbn Ömer'in defnedilirken baş ucunda Bakara Sûresi'nin baş kısmıyla, son kısmının okunmasını vasiyet etmesini zikreder. Zaten İmam Ahmed'in mezar başında Kur'ân okunmasının mutlak olarak yasaklığı görüşünden dönmesinin sebebi de bu vasiyettir. İhtilaf, bu ihtilafa binaen Kur'ân okunmasını nezretmek noktasındadır. Yasaklığa binaen babasının mezarı başında Kur'ân okumayı nezreden bir kimse hakkında Mervezî şöyle der: Böyle bir nezirde bulunan kimse, yemininden dolayı keffaret verir ve Kur'ân okumaz. İbn Akîl, daha sonra şöyle der: İmam Ahmed'den gelen bir görüşe göre bunu yapmak bid'attir. Çünkü ne Peygamberimiz (s) ve ne de sahâbîleri böyle yapmamışlardır. Buradan ortaya çıkıyor ki söz konusu hareket, sonraları yapılmaya başlanan bir harekettir. İmam Ahmed'e oğlu Abdullah şöyle bir soru sorar: Bir kimse, mezarlığa mashaf götürse ve orada ölünün mezarı üzerine Kur'ân okusa ne dersinş İmam Ahmed, bu bid'attır, der.

Şeyhimiz der ki: Muteber alimlerden hiçbirisi mezarın başucunda Kur'ân okumanın daha efdal olduğunu söylemediği gibi, hiçbir bilgin, bunun -ölünün başucunda belli vakitte Kur'ân okumanın veya zikir yapmanın ya da oruç tutmanın âdet haline getirilmesi gibi- âdet haline getirilmesine ruhsat vermemiştir. Şeyhimiz der ki, -yüzünden okumak amacıyla bile olsa- kabirlere mushaf alıp götürmek bid'attir. Bunun ölüye herhangi bir faydası olsaydı, Selef bunu yapardı. Bu büyük alimlerin, mezarları yanında Kur'ân okunması için vakıf yapmanın bâtıl olduğuna dair açık ifadeleri vardır. Bu bâtıllık, şeriatın yasak ettiği kabirleri yaptırma, bina etme ve üzerlerinde kandiller yakma vb. halk yığınlarının nezdinde sünnetlerin arasında yer alan daha başka bid'atlerin bâtıllığı gibidir. HatTahalk yığınları, -bu hususta atalarından miras aldıkları bir hevâ ve heves gereği - bu âdetlere farzlara göstermedikleri özeni göstermektedirler.

Zira gördük ki, ölülere Yâsîn okunmasını tavsiye eden hadis, sahih değildir. Bununla ölen değil, ölmek üzere olan kimseler katsedilse bile sahih değildir. Ve yine gördük ki, bu hususta -tahkik ehli bilgin Darâkutnî'nin de ifade ettiği üzere- sahih olan hiçbir hadis asla yoktur. Bilmek gerekir ki, bedevîler ve şehirliler nezdinde yaygın ve meşhur olan, ölülere Fâtiha okumak şeklindeki âdet hakkında ne sahih ve ne de zayıf hiçbir hadis varid olmamıştır. Bu âdet, daha önce geçen kesin naslara muhalif olan bid'atlerdendir. Fakat bu âdet, alim kisvesine bürûnen kimselerin sessiz kalmaları, onu kabul etmeleri ve sonra da halkın keyfine göre hareket etmeleri sebebiyle müekked sünnetler veya kesin farzlar şeklini kazandı.

Kısacası bu mesele, Kitab'ın ve Sünnet'in nasslarıyla Selef-i salihten ilk dönem insanların amelleri neyse o noktada kalmak gereken taabbüdî meselelerdendir. Biz öğrendik ki Kur'ân'ın sarih naslarıyla, sahih hadislerin ifa-

delerinde açıklanan kâide, insanların ahirette ancak amellerinin karşılığını alacaklarını hükme bağlamaktadır. *"O gün hiçbir kimse başkası için bir şey yapamaz."*[93] *"Ne babanın evlâdı, ne evlâdın babası nâmına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin."*[94] Peygamberimiz (s) kendisine en yakın aşiretine Rabbinin emrini tebliğ etti ve *"Amel ediniz. Ben, Yüce Allah'ın huzurunda sizler için hiç bir fayda sağlayamam."*[95] demiştir. Peygamberimiz (s) bu sözü, amcası, halası ve bütün hanımların efendisi olan kendi kızı Hz. Fatıma'ya hitaben söylemiştir. Ahirette kurtuluşun ana odağı, nefsi imanla ve salih amelle tezkiye etmektir. Sevap, -daha önce bu konudaki bir çok ayet ve hadisin hatırlatılmasıyla birlikte açıklandığı üzere- amel eden kimseye amelinin etkisinden geri dönen şey, demektir. Bütün bu haberlere ve akaid kâidelerine nesih arız olmaz.

Bununla birlikte, cenaze namazında ve namaz dışında başka yerlerde mü'minlerin hayatta olanlarına ve ölülerine duâ edilmesi emredilmiştir. O halde duâ, bir ibadet olup, sevabı -ister kabul olunsun, isterse olunmasın- onu yapana aittir. şer'an ve aklen her duânın kabul edilmesi imkânsızdır. Çünkü yapılan duâlar çelişiktir. Yapılan her duânın kabul olunması, hiçbir fasık ve günahkârın cezalandırılmamasını gerektirir. Ancak namazda ve namaz dışında kendisine rahmet ve bağışlanma duâsı yapan hiçbir kimse olmazsa ceza görmesi söz konusu olur. Bu anlayış, birçok nassın iptal edilmesi veya doğrulanmaması sonucunu doğurur.

Haberlerde çocukların ana-babaları adına sadaka vermelerinin, onlara duâ etmelerinin ve oruç veya sadaka ya da kurban borçlarını ödemelerinin câiz olduğu ifade edilmektedir. Biz bu husustaki nasları vererek hikmetini daha önce açıklamıştık. Buradan anlaşılan, ana-babaların çocuklarının bazı amellerinden yararlandıklarıdır. Çünkü şâri', çocukları, ana-babalarına ilhak etmiştir. Dolayısıyla çocukların ana-babalarının Allah'a olan borçlarını -tıpkı kul borcu gibi- onlar adına ödemeleri durumunda bu borçları düşer. Yine çocukların ana-babalarına yaptıkları duâlarından onlara bir hayır erişir. Ancak bu, duâ sevabının bizzat kendisi değildir. Fakat, -nasları uzlaştırmak için- bir kimsenin cezalandırılmasının ve kurtuluşunun odağı, çocuklarının ameli değil, kişinin kendi nefsi için yaptığı amelidir.

Hidayete uymak ve dini kendi hevâ ve hevesine uydurmaktan kaçınmak isteyen kimse, sahih naslar ne söylüyorsa o noktada dursun ve bu hususta Selef-i salihin gittiği yola uysun, Halef'in bid'atleri yayan bazı kıyaslarından yüz çevirsin. Eğer şeytan seni kandırıp da dine göre amel etme açısından

93. İnfitâr, 82/19.

94. Lokman, 31/33.

95. Buhârî, *Vasâyâ*, 11; Nesâî, *Vasâyâ*, 6.

sahâbîlerden ve tâbiûndan daha çok hidayet üzere olduğunu söylüyorsa, nefsini üzerinde ittifak edilen ve ihtilafın zayıf kaldığı sahih farzların ve faziletlerin ölçüsüne vur! Söz konusu farîzalar ve faziletler karşısında hangi noktadasın, ona bak! Kendini beğenmişlik ve gurur gözüyle onlardan birisinin ulaştığı kemal derecesine veya yarısına ulaştığını görürsen, o zaman o derecenin üstüne çıkmak imkânsız olur. Heyhât! Heyhât! Çılgın cahillerle, kendilerine delilik bulaşmış kimselerden başkası böyle bir iddiada bulunamaz. Bid'atlere göre ibadet edenlerin çoğu, farzları eda etmekte veya sünnetlere devam etmekte kusur etmektedirler. Bunların içinde çirkin fiilleri ve münkerleri ısrarla yapanlar vardır. Tıpkı mezarlıklarda vazgeçmedikleri âdetleri yapmakta ısrar ettikleri gibi. Mezarlıkları yolculuğa çıkılan panayır yerine çevirmeleri, kadın, erkek ve çoluk-çocuk orada bir araya gelme âdetleri böyle bir âdettir. Özellikle ramazan ve kurban bayram geceleri, recebin ilk cuma gecesi yapılan mezar ziyaretleri özel olarak anılmaya değer âdetlerdendir. Bu gecelerde mezarlıklarda kurbanlar kesilir, çeşit çeşit yemekler yapılır ve hep birlikte yerler, içerler, idrar yapıp, büyük abdeste çıkarlar, boş laf konuşurlar, bağırıp çağırırlar ve bu iş için kiraladıkları âmâlar Kur'ân okurlar. Onların bundan öte başka işleri daha vardır ki, bunları yapar dururlar. Orada yaptıkları kıraat ve zikir, münker bid'atlerden olduğuna, bazı mubah fiiller ise mekruh veya haram fiillerden olduğuna göre, gerek açık ve gerekse gizli yapmakta oldukları başka fiillerine ne demeliş

Mezarlıklarda yapılan bu toplantıların yasaklığına dair sahih bir senedle ve merfû olarak İbn Abbas'tan üç *Sünen* kitabında rivayet olunan hadisten başka hiçbir hadis olmasaydı, sadece bu hadis yeterdi. Peygamberimiz (s) bu hadiste şöyle duâ ediyor: *"Allah, mezarları ziyaret eden kadınlara, üzerlerinde mescitler edinip kandiller yakanlara lânet etsin."*[96] Fakat bütün bunlar, dinin sembolleri ve kesin ayetleri kabilinden semboller haline geldi. Mezarlar için vakıflar yapıldı ve câhil kadılar bu vakıfları tescil edip, sahih olduğuna hükmettiler. Kendileri sapık ve başkalarını saptıran ilim ve irfan davetçileri, bu vakıflardan yerler. Bazı sahâbîler ve onların dışında Selef'ten alimler, zaman zaman bazı sünnetleri -sıradan sade insanlar, devamlı yapmak farzdır zannetmesinler diye- terketmektedirler. Bunu, Peygamberimizin (s) farz olur korkusuyla bazı faziletli amelleri terketme tavrına uymak için yapıyorlardı. Sonra bu neslin ardından bir başka nesil geldi ve onlar, farzlar konusunda kusurlu davrandılar, sünnetleri ve dinin sembol amellerini (şeâir) terkettiler ve bu bid'atlere devam ettiler. Hatta onlar, bu bid'atler uğruna bayramları ve cumaları terketmektedirler. Yüce ve Azîm olan Allah'tan başka hiçbir kimsenin gücü ve kuvveti yoktur.

96. Ebû Dâvûd, *Cenâiz*, 82; Nesâî, *Cenâiz*, 104.

En'âm Sûresi'nin Özeti

Bu Sûreye Kur'ân'ın tüm Sûrelerinin veya en önemlilerinin manalarını ihtiva etmesi dolayısıyla "Kur'ân Sûresi" denilebileceği gibi, "İslâm Akaidi Sûresi" veya alimlerin akaid ilmini tevhid kelimesiyle karşılamalarına binaen "Tevhid Sûresi" de denebilir. Çünkü tevhid ilkesi, akaidin temeli ve en büyük rüknüdür. Bu Sûre, delilleriyle birlikte tevhid ilkesini, Allah'ın sıfatlarına ve ayetlerine dair bilinmesi gerekenleri açıklamakta, kâfirlerin tevhid ilkesine karşı ileri sürdükleri şüphelere cevap vermektedir. Buna bağlı olarak da şirkin belkemiğini kırmakta, dayanaklarını yerle bir etmektedir. Sûre, risaleti ve tevhidi ispat etmekte, kâfirlerin Hz. Peygamber'e karşı ileri sürdükleri şüpheleri çürütmekte ve onları Yüce Allah'ın en büyük mucizesiyle susturmaktadır. Bu mucize, aklî ve ilmî birçok ayetleri ihtiva eden Kur'ân-ı Kerimdir. Sûre, Hz. Peygamber'in vazifelerini, davetini ve farklı tabaka ve durumda olan insanların arasındaki hidayetini beyan etmektedir. Bunun yanında öldükten sonra dirilmeyi, cezayı, vaadi ve tehdidi, mü'minlerin ve kâfirlerin durumlarını, dinin esaslarını, faziletleri ve âdâbı kendisinde toplayan öğütlerini ihtiva etmektedir. Olanca uzunluğuna rağmen bu Sûrede peygamber kıssaları yoktur. Peygamberlerin kıssaları, tıvâlden[97] A'râf, miûndan Yunus ve Hûd, mesânîden Tâ Sîn'le başlayan Sûrelerde açıklanmaktadır. Ama bu Sûrenin bütün ayetleri, ülûhiyyet, rübûbiyyet, risalet, ceza, iyilik esasları, mü'minlerin ve kâfirlerin ahvali ve Yüce Allah'ın bütün âlemlere ayetlerine ve hüccetlerine dairdir. Peygamber kıssalarından olmak üzere bu Sûrede Hz. İbrahim'in tevhid konusunda babası ve kavmiyle tartışması ve -hikmetini daha önce açıkladığımız üzere- Yüce Allah'ın kendisine onlara karşı verdiği hüccet yer almaktadır. Sûrede Hz. Mûsâ ve Tevrat'tan söz edilmektedir. Yerinde açıkladığımız üzere bunun sebebi, Hz. Mûsâ'nın, risaletiyle Hz. Muhammed'in risaletine ve Kitab'ıyla da O'nun Kitab'ına benzemesidir. Kur'ân'ın on emriyle Tevrat'ın on emri de aynı benzerliktendir. Yine bu Sûrede peygamberlerin müşrik olan kavimleriyle olan durumları ibret ve ders alınması ve Hz. Peygamber'i teselli etmek için zikrerilmektedir. Sûreye bu kısa bakıştan sonra okuyuculara birçok kimsenin tamamını ve bir arada değerlendirmenin faydalarını gözden kaçırdığı bir takım esaslardan söz edeceğiz.

97. Fâtiha Sûresi'nden sonra gelen 7 uzun Sûreye "es-seb'u't-tıvâl" denir. Ayetleri yüzden fazla veya buna yakın olan Sûrelere "el-Miûn", ayetleri yüzden az olan Sûrelere "el-Mesânî", daha sonra kısa ve besmeleli fasılalar çok olan Sûreler vardır ki bunlara da "el-mufassal" denir. el-Mufassal da et-Tıvâl (uzun), el-Avsat (orta), el-Kısâr (kısa) diye üç bölüme ayrılır. Bkz: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 56. (Çev.)

Kur'ân'ın İlâhî Akaid Hususunda Kullandığı Üsluplar

İlâhiyyat konusunda akaid problemleri, Kur'ân'ın hem ikna ve hem de etkili yüksek üslûplarıyla en beliğ bir şekilde açıklanmaktadır. Tıpkı Yüce Allah'ın sıfatlarının, fiilleri, yaratması, tekvini, takdiri ve tedbiri hususundaki kanunlarının (sünnetullah) beyanı gibi...Yüce Allah'ın varlığına delâlet eden nefislerde ve dış dünyadaki alâmetler, toplumların yapısı, ahlâkların doğuştan gelen temayülleri, inançların amellere olan etkisi ve bu etkinin iki dünyada sebep olacağı ceza ve karşılık bağlamında açıklanması gibi... Akaid problemlerinin ikna edici etkili bir üslup içinde açıklanması yanında hakikatin münazara ve tartışma üslûbu içinde verilmesi veya sorulan bir soruya cevap olarak getirilmesi ya da vâkıalar ve darb-ı meseller kisvesi altında tecellisi ise zaten söz konusudur. Kur'ân'ın bir yandan akılları ikna eden, diğer yandan kalpleri etki altına alan bu üslubu, üslupların en yücesi ve en mükemmelidir. Böylece imandaki yakîn, ta'zîm sevgisi ve havf ve recâ huşûsuyla birbiriyle buluşmaktadır. Bu esnada müşriklerin ve kâfirlerin ileri sürdükleri kuşkular zikredilmektedir. Zikredilen bu kuşkular, suları bir kaya parçasından inci gibi çakıl taşları üzerine fışkırarak dökülen berrak bir çaya atılan bozuk bir çamur parçası gibi olmaktadır. İşte bu bu bozuk çamur, çok geçmeden suyun içinde eriye eriye kaybolup gider ve suyun berraklığını bulandıramaz. Nihayet o şüpheleri sadece beyan etmek, çirkinliğini anlatmaya ve bâtıllığına delil getirmeye ihtiyaç bırakmaz bile. Nasıl bıraksın ki, ortaya atılan şüpheler çoğunlukla öyle bir nitelemeyle birlikte sunulur ki, bu vasıf onun üstünü örten kafa karıştırma özelliğini ortaya çıkarar ya da onun ardından içindeki bâtılları ezip yok edecek burhanlar getirir. Sakın muhatapların fıtratlarına ve iç duygularına bahşedilen duyguya havale olunmaları şeklindeki üslubu unutma! Bir de onlara alıştıkları geleneklerine ve bozuk düşüncelerine karşı gelmeyi hatırlattığı üsluptan gafil olma! Dünyada kötü âkibete uğrama uyarısı yapan üslupla, ahirette kötü âkibete düşme uyarısı üslubundan da sakın gafil olma!

Yunan felsefesi kelâm alimlerini şaşırttı ve bu yüce üslupları yakalayamadılar. Sonuç olarak Kur'ân'ın üslubuna eremediler ve bu üsluptan hiçbir parçaya uyamadılar. Tam aksine Müslüman gencine Yüce Allah'ın sıfatlarını tek tek sayarak telkin etmeye başladılar. Bunların telkinlerinde sıfatlar, eksik tariflerle ve modası geçmiş tanımlarla tarif edilmekte veya nazarî deliller ve kuşku uyandırıcı cedelî tartışmalarla birlikte sıfatları yok eden tariflerle tanımlanmaktadır. Ama bunlar, boyun eğme imanı sağlamadığı gibi, Yüce Allah'tan korku ve Rahman sevgisi temin etmez. Tam aksine durgun ve hareketsiz olan kuşkuları uyandırır ve sıfatları ispat ederken nazariyyelerin delilleriyle çatışır.

Bir düşün! Sûre, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Yüce Allah'a hamdetmekle başlıyor. Sonra insanların yaratılması ve ölüm zamanlarının takdir edildiği hatırlatılıyor. Birinci vurgu üzerine kâfirlerin Rablerinin yarattıklarından bazılarını kendine denk tutarak O'na şirk koşmaları meselesini nasıl da atfediliyor bir bak! Oysa apaçık olan gerçek, yaratıcı olan Rabb'a yarattıklarından hiçbirinin denk olmamasını gerektirmektedir. İkinciye ise hakka delâlet eden ayetlerden yüz çevirmeleri uyarısı atfedilmektedir. Zaten onların bilgi sahibi olmalarına mani olan da budur. Böylece anlamaya yeteneği olan kimseye anlamasına engel olan şey hatırlatılmaktadır ki ondan kaçınsın, anlamasına yardımcı olan unsur da zikredilmektedir, ki ona da uysun. Böylece aklı başında olan bir kimseye İslâm akaidinin hüccet ve burhanla teyid olunmuş olduğuna işaret olunmaktadır.

Dinin özü ve ruhu olan tevhid, -rubûbiyyet ve ulûhiyyet tevhidi olmak üzere- iki çeşit olduğundan, Yüce Allah bu iki çeşidi ayetlerle ve burhanlarla açıkladı. Rubûbiyyet konusundaki şirk, az olduğu ve ulûhiyyet konusunda ki şirk ise -rubûbiyyet konusundakinin aksine- daha çok ve daha yaygın olduğu ve câhiliye Araplarının çoğunluğu da ulûhiyyet şirki üzere bulundukları için Yüce Allah, bunun bâtıllığını diğerinin bâtıllığına bina etti, tıpkı bunlardan birisini ispat eden hüccetlerin diğerinin ispatı olarak kabul edilene bina olunması gibi... Tefsirdeki tevhid, şirk, şefaat, rab, ilâh ve ceza kavramlarına dikkat edilmelidir. Sûrenin tefsirinin sonunda insanların amelleri sebebiyle kurtuluşları, mutlulukları veya bedbaht oluşları konusu işlenmektedir.

Bu hatırlatmanın ardından İbrahim'in (a) babası ve kavmiyle, putları ilâh yani ma'bud, yıldızları rabler yani -yaratıcı olmasalar bile- âlemi çekip çeviren rabler edinmelerinden dolayı onları kınamasının anlatıldığı kıssaya geçebiliriz. Bu konu, bir tek kıssada münazara üslûbu içinde gelen bir konudur. Söz konusu kıssada ülûhiyyet ve rubûbiyyet tevhidine birçok hüccet getirilmektedir. Dolayısıyla bu konu, kavranılıp ezberlenmeye, akledilip kabul edilmeye layık bir konudur. Biz bu meselenin tefsirinde konuyu, meşhur müfessirlerden hiçbirinin yapmadığı kadar uzun ve detaylı olarak ele aldık. Böylece bu konuda yaptığımız tefsir elli sayfayı buldu veya aştı bile...

Yüce Allah'ın *"Ayetlerimizi yalanlayanlar karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir."*[98] şeklindeki ifadesi, bu Sûrede temsil üslûbu içinde tevhid inancının yerleştirilmesi ve müşriklerin bu inancı kaybetmiş ve ona delâlet eden ayetlerden yüz çevirmiş haldeki kötü durumlarının anlatılması noktasında en beliğ ayetlerdendir. Daha fazla bilgi için ilgili ayetin tefsirine bakmak

98. En'âm, 6/39.

gerekir. Bu hususta bir diğer ayet de *"De ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi yalvaralımş Allah bizi doğru yola ilettikten sonra ardımıza mı dönelimş Arkadaşları,'Bize gel!' diye doğru yola çağırdıkları halde yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp, şeytanların ayartarak uçuruma çektikleri kimse gibi mi olalım."*[99] ayetidir. Daha fazla bilgi için bu ayetin tefsirine bakmak gerekir.

Sûrede tevhid inancının soru cevap tarzında beyan edildiği yerler için örnek ayet vermeye gerek yoktur. Çünkü hem örnek ayetler çoktur, hem de Kur'ân'ı okuyan herkes, özel ifade kalıbıyla birlikte bu tür ayetleri gayet açık ve net olarak görebilir.

Herhalde ikna üslupları içinde en ince olanı ve iman esaslarına boyun eğme vesilelerinin en beliğ olanı, ayete muhatap olanları doğuştan gelen eğilimlerine (içgüdü) ve fıtratlarına havale etmek...Onlara geleneksel terbiyenin nefislerine etki ettiğini ve zihinlerinde şüphe uyanmasının sebeplerinden birisi olduğunu hatırlatmak...Ve, -zamanların ve durumların farklı olması, geleneklerin ve ön kabullerin içgüdülere ve melekelere uymaması sebebiyle- fikirlerin çatışması ve sözlerin çelişmesine karşı akıllarının nefislerini hesaba çekmesini sağlayarak onları tartışmada delille yenmek olsa gerektir. Bu üslûbu, ayete muhatap olanları başkaları üzerinde de aynı şeye havale etme, yani kendilerine çağdaş olan insanların durumları üzerinde düşünmeye ve eski dönemlerde yaşamış olan insanların gidişatlarından ibret almaya davet etme üslubu izlemektedir. Yüce Allah'ın nefislerde olup, varlığına delâlet eden alâmetleri (ayetleri), nefsin dışında dış dünyada olan alâmetlerinden daha güçlüdür. *"Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ayetler vardır. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz."*[100]

Sûrenin dördüncü ayetinden dokuzuncu ayetinin sonuna kadar olan ayetlerde inatçı Mekke müşriklerinin Rablerinden gelen bütün alâmetlerden yüz çevirmekle, kendilerine gelen hakkı yalanlamakla, duyularına karşı diretmekle, dokunma konusunda karıştırmakla ve kafa karışıklığı okyanusundan çıkamamakla nitelenmeleri üzerinde bir düşün! Ve bunu Yüce Allah'ın *"Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair kuvvetli bir şekilde Allah'a andiçtiler. De ki: "Mucizeler ancak Allah katındadır." Ama mucizeler geldiğinde de inanmayacaklarını siz nereden bileceksiniz. Yine O'na iman etmedikleri ilk durumdaki gibi onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları taşkınlıkları içinde kör ve şaşkın bırakırız. Eğer Biz onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah*

99. En'âm, 6/71.
100. Zâriyât, 51/20, 21.

dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler."[101] ayetiyle mukayese et! Yüce Allah daha sonra da onlara uygun bir hüccetle karşılık verdi. Buna göre Yüce Allah'ın Kitab'ı indirmesi, onların kıyamet günü şirkleri ve sapıklıkları için mazeret uydurmalarına engel olacaktır. Çünkü -eğer Kitap indirmeseydi- kitabın kendilerinden önceki iki zümreye (Yahudilere ve Hıristiyanlara) indiğini ileri sürecekler, kendilerinin o kitabı incelemekten gafil olduklarını, hidayetinden habersiz olduklarını, zeki ve âlicenab oldukları için onlardan daha çok doğru yolda olacaklarını iddia edeceklerdi. Bu konuda daha fazla bilgi almak isteyenler, Sûrenin 145-157.nci ayetlerinin tefsirine bakabilirler.

Bundan sonra Yüce Allah'ın onların inkârlarına karşı Hz. Peygamber'i teselli ettikten sonra o yüz çevirenler hakkındaki ifadesi üzerine düşün! *"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise..."*[102] Bu ayetler üzerinde düşününce Yüce Allah'ın onlar üzerine nasıl cehalet ve ilimden nasipsizlik damgası vurduğunu ve kendilerini nasıl da sağırlara ve dilsizlere benzettiğini göreceksin. Sonra Hz. Peygamber'e hitaptan, onlara hitaba geçmesi üzerinde de düşün! Yüce Allah, onlara hitap ederken akıllarına ve vicdanlarına başvurmalarını ve kendilerine Allah'ın azabı veya kıyamet geldiği zaman onların durumlarının nasıl olacağını haber vermelerini istemekte ve bu durumda Allah'tan başkasına mı duâ edeceklerini sormaktadırş Sonra onlar adına kendi nefislerinde kesin olarak bildikleri şeyle cevap vermektedir. Bu cevaba göre onlar, böylesi son derece şiddetli bir sıkıntı durumunda -başkasına değil- bir olan Allah'a duâ edecekler ve akıllarına Allah'tan başka hiçbir kimse gelmeyecektir. İşte bu, vicdanî imandır ki Yüce Allah, insanları bu iman üzere yaratmıştır. Ancak vehmî vesveseler ve atalarından miras aldıkları gelenekler bu imanı kaybetmelerine sebep olmuştur. (Daha fazla bilgi almak isteyenler, bu ayetlerin tefsirine bakabilirler.)

Bu üslup içindeki zikri geçen ayetlere göz attığın zaman, bu üslûba uygun, fakat bir başka üslûpta olan ve onlara karışan veya bitişen ayetlerden de gafil olma! Bu ikinci üslûp, küfür ve inatları içinde geçmiş ümmetlerin durumları ve peygamberlerin onlara hüccetler getirmelerini hatırlatma üslûbudur. Bizim buradaki gayemiz uyarı ve hatırlatmadır. Yüce Allah, bize ömür verir de Kur'ân fıkhı ve hidayetine dair -akaid, âdâb, dinî ve sosyal ameller şeklinde bâblara ayrılmış olarak- yazacağımızı söz verdiğimiz kitabı yazmaya muvaffak olursak, orada akaidi (inanç sistemi) ispat ederken bu üslûpları tüm Kur'ân'dan vereceğimiz örnek ayetlerle tam olarak açıklayacağız.

101. En'âm, 6/109-111.
102. En'âm, 6/35-39.

Âkibete ve dünyâ ve ahirette kötü bir sona dair uyarı üslûpları üstüne hiçbir örnek ayet vermeyeceğiz. Çünkü, bu açık ve nettir.

Vahiy ve Peygamberler Akîdesi Konusundaki Üslûplar

İtikadın rükünlerinden ikinci rükne, yani vahye ve peygamberlere imana dair meselelere gelecek olursak, bu husustaki ispat ve ikna üslûplarını hatırlatmaya, daha önce zikretmiş olduğumuz tevhid inancına, tevhide dair ayetlerle, Allah'ın sıfatları, fiilleri ve bunlarla ilgili olarak şirkin bâtıllığı ve bütün kâfirlere hüccet getirilmesine dair ayetlerden dolayı ihtiyaç duymuyoruz. Üstelik bu konuda zikrettiğimiz örnek ayetlerle, inatçıların ayetlere ve hüccetlere karşı direnmelerine dair zikretmediğimiz başka ayetlerde vahiy ve risalet hüccetleriyle tevhid hüccetleri ortaktır. Bunların bir kısmına burada işaret edeceğiz. Önemli olan, okuyucuya -kendi nefsinde doğru yolu bulması ve başkasına da göstermesini istediğimiz için- vahiy, risalet, peygamberlerin sıfatlarını ve görevlerini tanıtan ayetleri, davalarını ispat etmek için kendilerini destekleyen mucizeleri, kâfirlerin onlara karşı ileri sürdükleri şüpheleri ve onların bâtılığını hatırlatmaktır.

Tefsirin birçok yerinde, insanların çoğunluğunun âlemin her şeyi plânlayan (mukaddir) bir Yaratıcısı ve işleri çekip çeviren (müdebbir) bir Rabbi olduğuna inandığını ve bu yaratıcı Rabbin çok bilen (alim), her şeyi yerli yerinde yapan (hakîm) ve her şeye kâdir bir Rab olduğuna ve kendisine ibadet edilip şükredilmesi gerektiğine iman ettiğini açıkladık. Yine beyan ettik ki, kâfirlerin çoğunluğunun inkârı, -kendisini O'na yaklaştırsın ve katında şefaat etsin diye tevessül kastıyla bile olsa- o yaratcıyla birlikte bir başkasına ibadet etmek şeklindedir. Gerek müşrik olsun, gerekse olmasın kâfirlerin çoğu, -ister Allah'ın varlığına iman etsinler ki bunlar çoğunluktadır, isterse inanmasınlar ki bunlar da azınlıktadır- peygamberleri inkâr etmektedirler. Bunun sebebi, vahyin vuku bulmuş olmasını uzak görmeleri ve vahiy konusunda taşıdıkları başka kuşkulardır. Bu Sûre, risaletin manasını, vahyin konusunu, delilini ve peygamberlerin vazifelerini açıklamıştır. Sûre, onların vahiy ve risalete karşı ileri sürdükleri şüpheleri açığa çıkarmıştır. Biz, önce risaletin manası, konusu ve peygamberlerin vazifelerine dair Sûrede yer alan ayetleri özetleyecek, sonra da Yüce Allah'ın peygamberliği ispat etmek ve ona yöneltilen şüphelere cevap vermek için indirdiği ayetleri zikredeceğiz.

Risaletin Konusu ve Peygamberin Görevi

Peygamber bir beşerdir ve Yüce Allah, peygambere kendi çabasıyla elde etmediği zorunlu bir bilgi verir. Söz konusu bilginin bahşedilmesinden mak-

sat, insanlara nefislerini arındıracakları, ahlâklarını süsleyecekleri, şahsî ve sosyal durumlarını düzeltecekleri şeyi -kendilerini frenleyecek olan engel, kendi nefislerinden olacak şekilde- göstermektir. Söz konusu engel, -zorlama ve otoriteyle değil- peygamberin getirdiği hidayet ve öğretimle sağlanan yakînî iman ve boyun eğme nitelikli teslimiyettir. İnsanlar, dünyada ne kadar mutluluk varsa bununla o kadar mutlu olurlar ve ahirette de yüksek ebedî hayatı yaşarlar.

Yüce Allah, peygamberlerinin sonuncusuyla birlikte gönderdiği şeyi "hak", "basâiru linnâs" (insanlara basîretler), "hidayet ve rahmet", "sıdk ve adl", "sıratun müstakîm" ve "dinün kıyemün" olarak nitelemektedir. Yüce Allah, Peygamber'in kendisinin bu hususta Rabbinden gelen bir beyyine üzere olduğunu vurgulamakta ve O'nun buna teslim olanların ve o yola girenlerin ilki olduğunu belirtmektedir. Yüce Allah, *"Gerçekten onlar, kendilerine Hak geldiğinde onu yalanlamışlardı."*[103] (demektedir. Bir diğer ayette de *"O, hak olduğu halde kavmin onu yalan saydı."*[104] demektedir. Bir başka ayet ise şöyledir: *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur'ân'ın gerçekten Rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler."*[105]. Bir başka ayet ise *"Hüküm ancak Allah'ındır. O hakkı anlatır ve O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır."*[106]. Hak, değişmez ve kendi başına tahakkuk eden şeyin adıdır. Dolayısıyla onun çürütülmesi ve iptal edilmesi mümkün değildir. Kur'ân, hakkın bu niteliğiyle aklı başında olan kimseleri kendisinin hak oluşunu bağımsız düşünceyle ve kendisine delâlet eden alâmetlerle araştırmaları için uyarıyor. Maksat, onların kendi kendilerine Kur'ân'ın hak olduğu gerçeğine ulaşsınlar. Bu, bir hedeftir ve insaflı, düşünce üretirken hevâ ve hevesini işe karıştırmayan, hakkı talep ederken taklidin kayıtlarından uzak olan araştırıcının mutlaka bu hedefe ulaşması gerekir. Nitekim Yüce Allah, Fussilet Sûresi'nin sonunda aynen böyle söyler: *"Biz onlara hem ufuklarda ve hem kendi nefislerinde delillerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'ân'ın) hak olduğu, açıkça belli olsun."*[107] Geçmişte böyle olmuştu ve gelecekte de böyle olacaktır.

Yüce Allah, *"(Doğrusu) size Rabbinizden basiretler gelmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de kör olursa zararı kendinedir. Ben üzerinize bekçi değilim."*[108] demektedir. "Basâir" kelimesi, "basîret" kelimesinin çoğuludur. Görme duyusu için "göz" neyse, aklın idraki için "basîret" de odur.

103. En'âm, 6/5.
104. En'âm, 6/66.
105. En'âm, 6/114.
106. En'âm, 6/57.
107. Fussilet, 41/53.
108. En'âm, 6/104.

Dolayısıyla yakinî bilgiye basiret denildiği gibi, aklî ve ilmî hüccete de denilir. A'raf Sûresi'nin sonunda vahiy bu manada nitelenmiştir. *"Onlara bir mucize getirmediğin zaman, (ötekiler gibi) onu da derleyip getirseydin ya! derler. De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana uyarım. Bu (Kur'ân) Rabbinizden gelen basîretlerdir, inanan bir kavim için rahmet ve hidayettir."*[109] Bu ifadenin bir benzeri Câsiye Sûresi'ndedir. Yüce Allah, Yûsuf Sûresi'nin sonlarında Peygamber'ine *"(Rasûlüm!) De ki: "İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz."*[110] demesini emretmektedir. Kur'ân'da alâmetlere ve burhanlara dayanmaya dair gelen ayetlerle, akla hitap eden bütün ayetler, bunu teyid etmektedir. Tahrif edilmiş dinlerle uydurulmuş dinlerin mensupları, akıldan ve ilimden uzaklaşmışlar, davet ederken ve dini telkin ederken teslimiyete ve kör taklide dayanmışlardır.

Yüce Allah, 155. ayette Kur'ân'ı "mübarek" yani hidayetin sürekli ve günden güne artan sebeplerini kendisinde toplayan olarak nitelemektedir. Bundan sonra 157. ayette ise *"İşte size de Rabbinizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi."* derken, 161. ayette *"De ki: şüphesiz Rabbim beni doğru yola iletti. Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine."* demektedir. Sırat-ı müstakîm (doğru yol), dinin kendisine ulaşmak gayesiyle getirildiği mutluluğa -arada herhangi bir engel ve geciktirme olmaksızın- ulaştıran yolların en kısasıdır. Örnek ayette geçen "kıyem" istenen şeyin, sayesinde sabit ve var olduğu bir unsurdur ki, onu talep eden kimse, o sayede istediğine erişir. Yüce Allah, 115.ayette ise *"Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır."* demektedir. Yani, verdiği haberlerde "doğruluk" ve hükümlerde "adalet" bakımından tamamlanmıştır.

Verdiğimiz bu örnek ayetler, Hz. Peygamber'in getirdiği şeylerin niteliklerini açıklama hususunda ana ayetlerdir. Bunlar, insanların ilim ve hidayetle nefislerini kamâle erdirmek ve arındırmak için muhtaç oldukları şeyin en mükemmeli ve en üstünüdür. Bu ifadeler, delilsiz olarak ortaya atılmış bir iddia kabilinden değildir. Tam aksine bu, bir uyarı ve güzelliği ve mükemmelliği sırf bakmakla kavranan eşsiz yaratılışa sahip güzelliğin ve cemalin doruğuna çıkmış bir şeye bakmak kabilindendir. Yemin ederim ki, aklı sağlıklı ve fikri bağımsız olan bir kimse, Kur'ân'ın hidayetinin gerçek, doğru, adil ve doğru yol olduğunu ispat eden bir delile asla muhtaç değildir. Vâkıalar göstermiştir ki, Kur'ân davetinin konusunun gerçekliğini ve kendisinin hayırlı bir kitap olduğunu kavramaya davet olunur olunmaz bu Kitab'a iman eden kimseler, akıl, düşünce, anlayış ve fazilet bakımından isnanların

109. A'râf, 7/203.
110. Yûsuf, 12/108.

en mükemmeliydiler, tıpkı önceki nesillerden muhacirler ve ensar gibi... Üstelik Kur'ân bu hususta apaçık ayetlere, açık ve net hüccetlere dayanmayı teklif etmiştir. Bu ayetlerle Hz. Peygamber'in getirdiği şeyin haklılığı, güzelliği ve faydası sabit olduğuna göre, -bizim gibi bir beşer olduğu veya Yüce Allah'ın kendisine bahşettiği özellikle bizden ayrıcalıklı olduğu için- ona uymamak ahmaklık olur.

Peygamber ve Vazifeleri

Yüce Allah 57. ayette Peygamberine insanlara *"Şüphesiz ben -siz onu yalanlaraken- Rabbimden gelen apaçık bir delile dayanıyorum."* diye hitap etmesini emretmektedir. "Beyyine", hakkı ortaya çıkaran şey demektir. Bu ayette geçen "beyyine"den maksat ise, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e vahyettiği "ilim"dir. Yüce Allah bu ilimle hakkı beyan etmiş ve onu delillerle, ilmî ve fıtrî hüccetlerle desteklemiştir. Bu, Yüce Allah'ın *"Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz."*[111] ifadesinin manasıdır. Yüce Allah'ın dininde zorbalık ve zorlama yoktur. Çünkü O, Peygamberine (s) *"De ki: Ben size vekil değilim."*[112] demesini emretmektedir. Yani sizin hidayetiniz ve işlerinizde tasarruf etme noktasında yetki, Yüce Allah tarafından -insanların işlerini görmeye vekil olanlarda olduğu gibi- sizi kontrolüm altına alacak ve zorlayıcı olacak şekilde bana havale edilmiş değildir. Yüce Allah, Sûrenin 104-107. ayetlerinde, Peygamberimiz'in (s) getirdiği şeylerin insanlara "basîretler" olduğunu, her kim söz konusu basiretle hakkı görür ve ona tabi olursa bunun kendi lehine olduğunu ve bununla mutlu olacak olanın kendisi olduğunu, kim de kör olursa günahının kendi aleyhine olduğunu beyan etti. Bundan sonra da *"Ben üzerinize bekçi"* yani onları karşılığını vermek için tek tek sayıp dökmeye ve muhafaza etmeye vekil kılınmış *"değilim."* dedi. Daha sonra Yüce Allah, bunun bilmeyen bir kavim için delilleri açıklaması, çeşitlendirmesi ve beyan etmesi kabilinden olduğunu ifade etti. Bunun ardından da Peygamberine kendisine vahyolunana tabi olmasını ve müşriklerden yüz çevirmesini emretti. Ve nihayet *"Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin."* dedi.

Bu ve buna benzer ayetlerin tümü, bütün peygamberlerin vazifelerini "tebliğ" ve "talim" olarak sınırlamaktadır ki bu da "müjdeleme" ve "uyarı" olarak ikiye ayrılır. Söz konusu ayet, *"Biz, peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz."*[113] ayetidir. "Hasr" hakkınndaki bu kâide, "nefy" den (olumsuz) sonra "ispat" (olumlu) kipiyle yapılmaktadır.

111. Yûsuf, 12/108.
112. En'âm, 6/66.
113. En'âm, 6/48.

Zaten, bilmeyen veya o konuda zihni tamamen boş olan bir kimseye yapılacak hitapta uyulacak esas kural budur. Çünkü bu ayet, kâfirlerin ve onlara uyanların içinde önde gelenlerin peygamberler hakkındaki inançlarını yerle bir eden ilk ayettir. Söz konusu inançlarının arasında onların yeryüzünde Allah'ın vekili oldukları, hidayetin ve ondan mahrumiyetin, mutlu ve bedbaht kılmanın, rahmet ve bağışlamanın, ceza ve başka şeylerin onların ellerinde olduğuna inanmaktır. Birçok Sûrede bunun gibi daha başka ayetler yer almaktadır. Bu ayetlerin bir kısmı genel manalı olup, bütün peygamberler hakkında, bir kısmı da özel olup, sadece Hz. Peygamber hakkındadır. Aynı manada daha başka ayetler de varid olmuştur ki onlardaki "hasr" (münhasırlık) "innemâ" edatıyla zikredilmiştir. "İnnemâ" ile zikredilen ayet, birinci ayetin tümünden veya bır kısmından daha sonradır. "İnnemâ" kipiyle daha önce *"De ki: Bana vahyolunanda başka yiyecek kimseye haram kılınmış birşey bulamıyorum."*[114] ayetinin tefsirini yaparken belirttiğimiz üzere, -gözetilen bir incelikten dolayı- herhangi bir hususta bilgisi olan kimseye hitap edilir.

Peygamberler ve onların dışında salih kimseler hakkında sapıklığa düşenler, -mağfiret, rahmet ve ikâb'da olduğu gibi- hidayet ve ceza hususunda onları Yüce Allah'ın vekili kılarak nasıl aşırı gitmişlerse, onların gaybı bildiklerini, yeryüzünde cereyan eden olaylarda tasarruf ettiklerini iddia ederek de onlar hakkında aşırı gitmektedirler. Bunların iddialarına göre peygamberler ve salih kimseler, insanların rızıklarını genişletmekte, -Yüce Allah'ın insanlar hakkında geçerli olan kanunlarına (sünnetullah) aykırı olarak- kendilerinde bulunan gaybî ve ilâhî bir kuvvete dayanarak veya -kendileri olmasaydı Yüce Allah yapmayacakmış gibi- O'nu buna sevk etmek suretiyle onların ihtiyaçlarını gidermektedirler. Yine bunların iddialarına göre, peygamberler ve salih kimseler, bu ve benzeri hususlarda diğer insanlardan üstün oldukları için melekler gibidirler veya etki itibarıyla meleklerden daha büyüktürler. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in lisanıyla bu aşırılığın bozukluğunu ve bu inancın bâtıllığını açıkladı ve peygamberlerin de -Yüce Allah'ın beşer hakkında geçerli olan kanunları (sünnetullah) açısından- diğer insanlar gibi olduklarını beyan etti. Ancak Yüce Allah, onları kendilerine vahyederek, tebliğini emrettiği şeyleri gerek sözle ve gerekse uygulayarak tebliğ ederken yanılmaktan ve kendilerine tabi olmanın önüne engel olacak şeylerden korumak suretiyle insanlardan ayrıcalıklı kıldı. *"Biz, peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz."*[115] ayetinin ardından gelen *"De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum.*

114. En'âm, 6/145.
115. En'âm, 6/48.

De ki: Kör ile gören hiç bir olur muş Hiç düşünmez misiniz."[116] ayeti bu hususta gereken fikri vermektedir. Bu ayeti tefsir ederken putperestlerden ve tahrif edilmiş kitaplardan Müslümanlara sirayet eden peygamberler ve salih kimseler hakkındaki aşırı fikirlerin bâtıllığını açıklamıştık. Sirayet eden fikir, onların gaybı bildikleri, Yüce Allah'ın mülkünün hazineleri hakkında vermek ve vermemek suretiyle tasarrufta bulundukları, zarar ve fayda verebildikleri şeklindeki iddialarıyla, onları gayb âlemindeki melekler zümresine ilhak etmeleri ve ancak Yüce Allah'tan istenecek şeyleri onlardan ister hale gelmeleridir. Bu da "ulûhiyyet" ile vasıflanan kimselere karşı ibadetin ta kendisidir.

Kâfirlerin Vahiy ve Risalet Hakkındaki Şüpheleri

Bazı insanların peygamberler ve nebîler hakkındaki bu aşırılıklarına karşılık, başka bazı insanların da onların peygamberliklerini ve Yüce Allah'ın özel olarak onlara vahiy vermesini inkâr ederek düştükleri bir başka aşırılık daha vardır. Birinci grup, peygamberlerin özelliklerini nitelerken ifrata düşüp, buna vehimlerini ve heveslerini katarken, ikinci grup aynı konuda tefrite düşmüş ve peygamberlerde onları başka insanlardan ayrıcalıklı kılan hiçbir ayrıcılak ve meziyet görmemişlerdir. Birinciler peygamberlerin gerçek kimliklerine öyle bir ayrıcalık eklemişlerdir ki, bununla onları insan türününün dışına çıkarmışlardır. İkinciler ise, peygamberlerin beşer oluşlarını, diğer insanlardan üstün olmalarına engel olarak görmüşlerdir. Çünkü onları bir beşer olarak değerlendirmişler ve "vahy"in onları beşerlikten çıkardığını ve -aşırıların iddia ettikleri üzere- melek gibi olduklarını zannetmişlerdir. Yüce Allah bu Sûrede şöyle der: *"Onlar, Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü 'Allah hiçbir beşere bir şey indirmedi.' dediler."*[117] Yani onlar, Yüce Allah'ın bazı insanların kalplerine ilimden bir şeyler indirmeye kudreti olduğunu inkâr etmek suretiyle Allah'ı hakkıyla tanımayıp, gereği gibi ta'zim etmediler. Halbuki O'nun ilmi ve hikmeti, bazı insanların diğer insanlara içinde hidayetleri olan şeyi öğretmeleri için birer öğretmen olmalarını gerekli kılmaktadır. Ayrıca aşırı gidenler de Allah'ı hakkıyla tanımadılar. Çünkü Yüce Allah'ın bazı insanları gaybın bilgisi ve vermek ve vermemek suretiyle mülkünde tasarruf etme hususunda kendisine ortak ettiğini iddia ettiler.

Biz bu ayeti tefsir ederken vahyin gerçek mahiyetini, insanların ona hangi yönden muhtaç olduklarını ve Allah'ın hikmetinin ve ihsanının insanlara vahiy vasıtasıyla in'am etmesini gerekli kıldığını açıkladık. Bu şüphe, onların birer beşer olmaları şüphesidir. Bu şüphe, A'raf, İbrahim, Nahl, Kehf, Enbiyâ, Şuarâ, Yâsîn ve Tağâbün Sûreleri gibi birçok Sûrede peygamber-

116. En'âm, 6/50.
117. En'âm, 6/91.

lerin risaleti konusundan söz edilirken zikredilmektedir. Aynı şüphe, bazı Sûrelerde ise "beşer" kelimesi yerine "racül" kelimesi zikredilerek dile getirilmektedir. Yüce Allah'ın Yûnus Sûresi'ndeki *"Elif. Lâm. Râ. İşte bunlar hikmet dolu Kitâb'ın ayetleridir. İçlerinden bir adama: İnsanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında onlar için yüksek bir doğruluk makamı olduğunu müjdele, diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki, o kâfirler: Bu elbette apaçık bir sihirbazdır, dedilerş"*[118] ifadesi buna örnektir. Bu ayet, bizim Peygamberimiz (s) hakkındadır. Bu ifadenin benzeri, peygamberleri yalanlayan ilk kavim olan Nûh kavmi hakkında geçmektedir. Yüce Allah, A'raf Sûresi'nde Nûh'un (a) kavmine yaptığı konuşmayı kendi ağzından bizlere şöyle aktarmaktadır. *"(Allah'ın azabından) sakınıp da rahmete nâil olmanız ümidiyle, içinizden sizi uyaracak bir adam vasıtasıyla size bir zikir (kitap) gelmesine şaştınız mı?"*[119] Bunu Hûd'un (a) kavmine olan hitabında aynı ifadenin benzeri izlemektedir. *"Ey kavmim! dedi, ben beyinsiz değilim; fakat ben âlemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim."*[120]

Yüce Allah'ın, *"O'nun kavminden, kâfir olup ahirete ulaşmayı inkâr eden ve dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz varlıklı kişiler: 'Bu, dediler, sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediğinizden yer, sizin içtiğinizden içer.' Gerçekten sizin gibi bir beşere itaat ederseniz, herhalde ziyan edersiniz.'"*[121]; ayetinde bizlere aktardığı üzere beşerden bir kimseye vahiy indirilmesini uzak bir ihtimal olarak gördükleri ve - *"Onlar (bir de) şöyle dediler: Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor! Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı!"*[122] ayetinde ifade edildiği üzere- Allah'ın gönderdiği elçinin melek olması veya yanında bulunan bir melekle desteklenmiş olması gerektiğini iddia ettikleri için, ileri sürdükleri bu şüpheler Sûrenin 8. ve 9. ayetlerinde cevaplandırıldı. Bu cevap, Yüce Allah'ın melekleri indirmede geçerli olan kanunu (sünnetullah) gereği insanların dünyada onları görme ve kendilerinden bilgi alma yeteneklerinin olmadığı... Yüce Allah'ın sadece bazı fertleri onlarla konuşmaya yetenekli kıldığı, dolayısıyla melek indirdiğinde onu bir adam kılığında indirmekten başka seçenek olmadığı, o zaman da onların kafalarının yine karışacağı ve bu konudaki şüphelerinin hâlâ geçerliliğini koruyacağı beyan edilerek verildi.

Peygamberlik müessesesine karşı ileri sürülen bu şüphe, yani peygamberin gönderildiği insanlar gibi bir beşer oldukları şüphesi, bir hüccetle

118. Yûnus, 10/1, 2.
119. A'raf, 7/63.
120. A'raf, 7/67.
121. Mü'minûn, 23/33, 34.
122. Furkân, 25/7.

desteklenmiş olmadığı gibi, bir burhanla da teyid edilmiş değildir. Tam aksine bu şüphe kendiliğinden çürüktür. Çünkü bu düşünce o peygamberi gönderen Yüce Allah'ın dilemesini ve kudretini sınırlamaktır. O, dilediğini yapandır ve O, -ayetin deyimiyle- *"Rahmetini dilediğine verir."* [123] Bu hususta zan ve şüphesi olan kimseler, Yüce Allah'ın tam kudretine ve genel meşîetine (dilemesine) inanıyorlardı. Dahası; beşere gelen elçinin onlar gibi bir beşer olması, söylediklerini anlayıp, yaptığını yapmaları, fıtratın ve toplumun yapısının gerekli kıldığı mantıklı bir hususdu. Fakat cehalete dayanan vehimler, gerçekleri alt-üst eder ve meseleleri tam aksine çevirir. (şöyle bir hadise anlatılır.) Zamanımızda köylülerden birisi bir keresinde bir şehre gelir, insanların Dâr-ı Saltanat'tan yeni gelen valinin etrafında tören yaptıklarını görür ve Sultanın kendilerine gönderdiği valiyi iki gözüyle görmek ister. Vali önünden geçerken kendisine "Bu, O" dedikleri zaman valinin bir insan olması tuhafına gider. O esnada öyle bir şey söyler, ki bu cümle daha sonra dilden dile dolaşan bir darb- mesel haline gelir. Söylediği cümle şudur: "Valiyi vali zannetmiştik. Bir de ne göreyim, O, da bizim gibi bir insan veya bir adammış!"

Damad Muhmut Paşa'nın anlattığına göre bazı Anadolu çiftçileri, kafalarında Sultanın şeklinin ve şemailinin diğer insanlarınkinden farklı ve sakalının yeşil renkte olduğunu hayal ederlermiş. Birçok insanda var olan bu zaaftan dolayı bazı din adamları insanları etkileyecek özel elbiseler giymekte ve onların heybete kapılmalarını sağlamak için bu duygularını artırmaktadırlar. Yüce Allah'ın *"Eğer peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu insan Sûretine sokar ve onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük."*[124] ayeti, bu vehim bulutunu dağıtmakta, fıtratın kanunlarına uygun olan bilgiyi göstermekte, düzenbazların önündeki cibt (Allah'ın haram kıldığı her şey) ve hurafe yollarını kesmektedir. Çünkü onlar, bununla vehim ve hayallere kapılanları aldatmakta, onlara evliyaların ve mübarek kimselerin beşer mertebesinin üstünde oldukları, başka insanların yapamadıklarını yapmaya kadir oldukları, Yüce Allah'ın katında -dilediklerini hükümdara yaklaştırırken, dilediklerini yaklaştırmayan, O'nu diledikleri şekilde vermeye veya vermemeye, zarar vermeye veya fayda temin etmeye sevk eden- zorba hükümdarların maiyyetinde bulunan vezirler, muhafız başkanları ve protokol görevlileri gibi oldukları, izlenimini vermektedirler.

Kısaca söylemek gerekirse Yüce Allah, söz konusu şüpheyi, Sûrenin 7, 8 ve 9. ayetlerinde çürütmüş ve en mükemmel bir şekilde cevaplandırmıştır. Daha fazla bilgi almak isteyenler, ilgili ayetlerin tefsirine bakabilirler. Yüce

123. Bakara, 2/105.
124. En'âm, 6/9.

Allah, daha sonra 111. ayette, onlara melekleri indirmiş ve huzurlarında peygamberlere bütün mucizeleri vermiş veya onlar için her şeyi toplayıp bir araya getirmiş olsaydı, Allah dilemedikçe yine de inanmayacaklarını beyan etti. Sebep olarak, onların, gerçeği arayan ve Peygamber'i tanıyacakları delilin peşinde koşan kimseler değil, inatçı kimseler olduklarını gösterdi. Daha fazla bilgi için bu ayetin tefsirine bakılabilir.

Hz. Peygamber'i Mucizeler İsteyerek Aciz Bırakmaya Kalkışmaları

Mekke kâfirlerinden inatçı cahiller, Peygamberimiz'den (s) peygamber olduğuna dair mucizeler getirmesini istiyorlardı. Peygamberimiz de Yüce Allah'ın emriyle peygamberliğine O'nun kendisine olan şehadetini delil olarak gösteriyordu. Yüce Allah'ın bu husustaki şehadeti ise çeşit çeşitti. Peygamberimizin gösterdiği bir başka delil ise, ilmî ve aklî isdidlâl yollarının en güçlülerini bünyesinde barındıran Kur'ândır. Üstelik Kur'ân kendi özü itibarıyla da birçok yönden mucize olduğu gibi, kalbine indirilen ve lisanında zuhur eden Peygamber (s) açısından da mucizedir. Çünkü Hz. Peygamber, Kur'ân'ın ihtiva ettiği ilâhî, şer'î, sosyal ve tarihî ilimlerden hiçbirini tahsil etmemiş bir ümmî idi. Bu Sûreyi tefsir ederken birçok yerde Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in O'nun risaletine delâlet yönlerini beyan ettik. Bu hususta ayrıntıları öğrenmek isteyenler Sûrenin 19, 25 ve 37. ayetlerine bakabilirler. Zikredilen yerlerde Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in peygamberliğine delâletinin Hz. Mûsâ, Îsâ, ve başka peygamberlere verilen kevnî mucizelerin onların peygamberliklerine delâletinden daha fazla delâlet ettiği ifade edilmektedir. Kurân'ın Hz. Peygamber'in risaletine delâlet ettiğini ifade eden bir diğer ayet ise, Sûrenin 50. ayetiyle, 114. ayetidir.

Evet. Kur'ân ayeti, hüccetlerin en güçlüsü ve delâletlerin en açık olanıdır. Kur'ân ayeti, birçok alâmeti ve beyyineyi ihtiva etmekte ve onlara işaret etmektedir. Fakat, doğru sözlü birisi olmasına rağmen Hz. Peygamber'den mucizeler getirmesini isteyenler, ayetler üzerinde düşünmüyorlar ve istidlâl meselesine kendilerini vermiyorlardı. Tam aksine, bütün ayetlerden yüz çeviriyorlardı. Çünkü onlar iki gruptu. Birinci zümre, önderler ve ileri gelen kodaman takımıydı. Kibirleri, Hz. Peygamber'i kıskanmaları ve O'na düşmanlıkları, O'nun getirdiği hidayet ve onun için getirdiği delil üzerinde düşünmekten kendilerini alakoyuyordu. İkinci grup ise, babalarından ve dedelerinden miras olarak aldıkları şeylere alışıp da buna muhalif ne varsa tümünden yüz çeviren mukallidlerdi. Özellikle de muhalif olan görüş, bunların miras olarak aldıkları görüşü tenkit edip, benimseyenleri sapık ilân ettiğinde bundan yüz çeviriyorlardı. Bundan dolayı Yüce Allah, bu Sûreyi

kendine hamd ve hamde layık olduğunu ispat eden sıfatlarla nitelemeyle açtıktan ve kendi sıfatıyla, kâfirlerin O'na koştukları ortak ve denklerin sıfatlarını birbirine mukayese ettikten sonra şöyle dedi: *"Onlara Rablerinin ayetlerinden bir ayet gelmeyedursun, o ayetlerden ille de yüz çevirirler."* [125] Herhangi bir şeyden yüz çeviren ve onun üzerinde düşünmeyen kimse, nasıl olur da onu derinliğine anlar!

Peygamberimiz (s) onların yüz çevirmelerinden üzüntü duyuyor ve Yüce Allah'ın kendisine onların getirmesini teklif ettiklerini muczilerden birisini vermesini istiyordu. Bu, -melek indirmek veya gökten bir kitap indirmek gibi- semavî veya -Mekke'de bir pınar fışkırtmak veya kendisine içinde nehirler fışkıran bir bahçe vermesi gibi- yer küreye ait bir mucize olabilirdi. Yüce Allah, Peygamberimizin (s) tasasını giderdi ve kendisine bu inatçıların karekterlerine dair bilmediği şeyleri bildirdi. Onların iman etme yeteneğinde olmadıklarını, -benzerlerinin, kendisinden önce geçen peygamberleri yalanladıkları gibi- kendilerine verilecek her türlü ayeti yalanlama karakteri taşıdıklarını bildirdi ve teklif ettikleri mucizeleri verdikten sonra hâlâ yalanlayanlara köklerini kesme cezası vermek, onları yardımsız bırakmak ve onlara karşı peygamberlere yardım etmek gibi bir kanununun (sünnetullah) olduğunu beyan etti. Bundan sonra da Peygamberine, -kendisinden önce geçen peygamberlerin kavimlerine tahammül etmeleri gibi- kendi kavmine tahammül etmesini, onlar kavimlerinden gelen eziyetlere nasıl katlanmışlarsa, kendlisinin de katlanmasını ve onlara, mucizelerin kendi yanında değil, Allah'ın katında olduğunu bildirmesini emretti. Bu konular için 7, 9, 25, 26, 33-37, 50, 57, 58, 65-67, 108, 109, 110, 123 ve 125. ayetlerin tefsirine bakmak gerekir.

Kur'ân'ı Karalamaları

25. ayette zikredildiği üzere; Kur'ân hakkında *"öncekelerin masalları"* ve -105. ayette ifade edildiği üzere- Hz. Peygamber'e *"sen ders almışsın."* demeleri, içlerinden bazılarının Kur'ân'ın kıssaları hakkında söyledikleri sözlerdir. Her iki ayetin tefsirini yaparken ifade ettiğimiz üzere, bu sözler bir bilgiye veya malumata dayanarak söylenmiş sözler değil, kendi tutumları için bir bahane olarak seslendirilen görüşlerdi. Bu düşünceler, onların akıllarınca üretilmiş ve inatçının kafasında canlanmış olan düşüncelerdir. Onların bu husustaki durumu, çölde yaşayan bir kimsenin yazı yazan bir yazarı veya şiir yazan bir şairi gözünde büyüten ve onu meşhurlardan birisine nispet etmesine benzer. Özellikle de bu yazarın veya şairin, o meşhurlardan birisiyle arasında bir bağ varsa...Bu mesele, bazı kimselerin baştan sona *el-Menâr*'ı

125. En'âm, 6/4.

veya *Tefsir*'i, *el-Fetâvâ*'yı (Fetvalar) ve *el-Makâlâtü'l-Islâhıyye*'yi (Islahat makaleleri) Üstad İmam Abduh'un yazdığını zannetmesine benzer. İnkârcılar, -bütün ömrünü kendileriyle birlikte geçiren- Hz. Peygamber'in herhangi bir kimseden bir şey öğrendiğine dair hiçbir kuşkulu durumla karşılaşmış değillerdi. Ne Hz. Peygamber'in ve ne de onların yanında peygamberlerin kavimleriyle yaşadıklarına dair haberleri bilen bir kimse mevcut değildi. Peygamberimiz (s) bu hususu Yüce Allah'ın emriyle onlara delil olarak gösterdi. Sonunda bu diretme, onların içinden bazılarını söz konusu *"ders alma"* iddiasını demirci bir rum köleye nispet etmeye kadar vardırdı. Bu köle, kılıç imal işleriyle meşgul olmak üzere Mekke'ye gelmişti. Peygamberimiz de, adamın başında durur, sanatını izlerdi.

Yüce Allah, onların ileri sürdükleri şüpheyi şu sözüyle cevaplandırdı: *"Şüphesiz Biz onların: 'Kur'ân'ı ona ancak bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Halbu ki bu apaçık bir Arapçadır."*[126] Çünkü bu Rum köle, Arapça bilmiyordu. Halbuki Kur'ân, Arapça'daki beyanıyla i'caz derecesine ulaşmıştı. Bu hususta tamamlayıcı sözü, bu konu için giriş yaptığımız iki ayetten ikincisinin tefsirinde görebilirsin.

Buraya kadar yaptığımız açıklamadan anlaşıldı ki, peygamberler insanların arasından seçilmiş kimselerdir ve beşeri ilgilendiren fıtrî ve beşerî bütün hususlar için gönderilmişlerdir, her biri birer Rab olmadıkları gibi, gaybı bilme açısından kulların Rabbinin ortakları da değillerdir. Ayrıca mahlukatın işlerini çekip çevirirken yaptığı tasarrufunda da O'nun ortağı değillerdir. Onlar, ne kendi nefislerine ve ne de başkalarına hiçbir fayda ve zarar vermeye malik olmadıkları gibi, iman sağlamaya ve rüşde (aklî olgunluk) erdirmeye de malik değillerdir. Tam tersine, bütün peygamberler, Yüce Allah'ın -diğer kulları gibi- birer kuludurlar. Fakat Yüce Allah, peygamberlere fıtrat sağlamlığı bahşederek ikram etmiş, vahyettiği bilgiyi sadece onlara vermiş ve onu, kavimlerine tebliğ etmelerini emretmiştir. Maksat, hidayete ermeye yetenekli olanlar o bilgiyle hidayete ersin ve Yüce Allah'ın hükmü inkârcı ve inatçılar için hak olsun. *"Fakat Allah, gerekli olan emri yerine getirmesi, helâk olanın açık bir delille (gözüyle gördükten sonra) helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için (böyle yaptı)."*[127]

Yüce Allah, insanlara açıkladı ki peygamberlerin peygamberliklerini teyid eden mucizeler, onların gücü ve kudreti dahilinde değildir. Çünkü onların kudreti hakkında Yüce Allah'ın geçerli olan kanunu (sünnetullah), diğer

126. Nahl, 16/103.
127. Enfâl, 8/42.

insanlar hakkındaki kanunun gibidir. Ayrıca onların bilgisi hakkında geçerli olan kanunu da, aynı şekildedir. Ne onlara özel olarak verdiği vahyi onların kazançlarıdır ve akıllarının ürettiği bir şeydir ve ne de onu ispat eden mucizeler, onların amellerinin eseridir. Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e hitaben söylediği şu söz üzerinde bir düşün: *"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise, gücün yetiyorsa yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çakabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı. O halde sakın cahillerden olma!"*[128] Daha fazla bilgi almak isteyenler, bu ayetin tefsirine bakabilirler.

Yüce Allah'ın Peygamberine insanlara kendi yanında ne Allah'ın hazinelerinin ve ne de gaybın bilgisinin bulunmadığını ve kendisinin bir melek olmadığını açıklamasını emretmesi ve özelliğini, Rabbinin vahyine tabi olmak şeklinde sınırlaması üzerinde de düşün! Bu emir, az önce işaret ettiğimiz 50. ayettedir. Bunun yanında 50. ayetten bir sonraki ayette ise uyarı yapması emri üzerinde de düşün. Bu iki emrin ardından 51-55. ayetlerde ilk dönem mü'minlerin fakirleriyle, diğer mü'minlere karşı davranışlarda getirdiği yasak ve emir üzerinde de iyice düşün! Söz konusu davranış konusunda 35. ayette geçen *"O halde sakın cahillerden olma!"* ifadesiyle, 52. ayetteki *"Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup ta zalimlerden olasın!"* ifadesini bir birine mukayese et. Böylece rubûbiyyet makamı ile, peygamberlik müessesesinin kulluk makamı arasındaki farkı öğrenmiş olursun. Kendini beğenmiş zenginlerin tekliflerine uymuş olmak için fakir mü'minleri kovma yasaklığının tam karşısında Yüce Allah'ın sözü geçen müşriklere davranış konusundaki şu ifadesi yer almaktadır: *"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak."*[129] İleride Sûrede mahlukat hakkında genel ilâhî kanunların beyan edilmesine işaret olunurken, Yüce Allah'ın peygamberler ve kavimleri hakkında geçerli olan kanunlarına (sünnetullah) da bir parça açıklama getirilecektir.

Öldükten Sonra Dirilme ve Ceza

Bu Sûrede öldükten sonra dirilme ve ceza ayetleri, bazen te'kid edilmiş mücerred haber şeklinde gelmektedir. *"... elbette sizi kıyamet günü toplayacaktır, bunda asla şüphe yoktur."* [130] ayetiyle, *"Size vaad edilen mutlaka gelecektir; siz onun önüne geçemezsiniz."*[131] ayeti buna örnektir. Bazen de ifadenin akışın-

128. En'âm, 6/35.
129. En'âm, 6/70.
130. Nisâ, 4/87.
131. En'âm, 6/134.

da te'kid etmeye ihtiyaç olmadığı için te'kid edilmemiş olarak gelmektedir. *"Ölülere gelince, Allah onları diriltir..."*[132] ayeti de buna örnektir. Te'kide ihtiyaç olmaması açısından isnadın her şeye kadir olan Yüce Allah'a yapılmış olması, yeterlidir. Nitekim Sûrenin son ayetinde durum böyledir: *"Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir."*[133] Bu akîdenin beyan edilmesinde kullanılan yaygın üslup, amellere karşılığının verilmesi, müjdeleme, uyarı, vaad, tehdid bağlamında getirilmesidir. Bu hususta ayetlerin içinde en beliğ olanı, o gün olacakların hatırlatılması şeklindekidir. *"O gün hepsini mahşere toplayacağız."*[134] diye başlayıp, 24. ayetin sonuna kadar olan ifadelerle, *"Onların ateşin karşısında durdurulup 'Ah, keşke dünyaya geri gönderilsek de bir daha Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak' dediklerini bir görsen!"*[135] ayetiyle başlayıp, 32. ayetin sonuna kadar olan ifadeler, buna örnektir. Bu ifade, onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettiklerinin ve hayatı sadece dünya hayatıyla sınırlandırdıklarının anlatılmasından sonra geldi. Yüce Allah da onlara inkâr ettikleri ahirette -nefislerini arındırarak ona hazırlanmadıkları için- kötü âkibetlerini açıkladı. İfade akışı, dünya hayatının metaını çocuklara mahsus olan oyun ve eğlenceyle sınırlayarak ve ahireti dünyaya üstün tutarak sona ermektedir. Yüce Allah'ın *"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak. Kazandıkları sebebiyle hiçbir nefsin felâkete dûçar olmaması için onunla nasihat et. O nefis için Allah'tan başka ne dost vardır, ne de şefaatçi."*[136] ifadesi, bu manaya uygun düşmektedir. Bütün bu ayetler, VII. cüzdedir. İnsanların ve cinlerin tümünün bir araya toplanacağı, o gün bunlardan her birinin diğeri hakkında söyleyeceği şeyin beyan edilmesi, Yüce Allah'ın onlara kendi aralarından seçilmiş peygamberlerin gelip Rablerinin ayetlerini okuyup okumadığını ve kendilerini, böyle bir günle karşılaşıp karşılaşmayacakları yolunda uyarıp uyarmadığını soracağı ve kendi aleyhlarine şâhitlik edeceklerini ifade eden üslup, yukarıdaki üsluba yakın bir üsluptur. Bunun için Sûrenin 128-130. ayetlerine bakmak gerekir. Sûrenin 132-134. ayetlerinde, onların hem dünya ve hem de ahirette kötü âkibete uğrayacakları tehdidi birlikte yer almaktadır.

Okuyucu, bu Sûrede geçen öldükten sonra dirilme ayetlerininin tümünü sonuna kadar inceleyecek olsa görecektir ki bu ayetler değişmez ve sabit bir şeyi haber vermektedir. Haber verilen şey, haber verenin doğru sözlü olması nedeniyle müsellem (doğruluğu önden kabul edilmiş) gibidir. O gün

132. En'âm, 6/36.
133. En'âm, 6/164.
134. En'âm, 6/22.
135. En'âm, 6/27.
136. En'âm, 6/70.

günahkârlara azab verileceği uyarısından dolayı, umulur ki ayeti okuyan kaçınır, o gün müttakiler için hazırlanan kurtuluş ve nimet dolayısıyla umulur ki, iman ve hidayetle onun için çaba harcar. Akaidi cedelî nazariyyeler yoluyla öğrenmeyi âdet haline getirenler, bunların birer burhânî olmayan iddialar ve hitapla ilgili üsluplar olduğunu zannetmektedirler. Oysa doğru olanı, bunların birer haber olduğu ve haber verenin, doğruluğu ve güvenirliliği hususunda gerek mü'minler ve gerekse kâfirler arasında hiçbir ihtilafın olmadığı ve peygamber olduğuna delil bulunan bir kimse olduğudur. Bu haberleri inkâr edenler, söz konusu inkârı desteklemek için hiçbir delil veya şüphe ortaya koyamamaktadırlar, ki onu çürütmek için hüccete ihtiyaç duyulsun. İnkârın sebebi, bu dünya hayatında bilinmeyen ve alışılmadık olan bir şeyi garip ve tuhaf görmektir. Oysa bu, ilk baştan yaratanın ve gökleri ve yeri yoktan var edenin Yüce Allah olduğuna ve O'nun her şeye kâdir olduğuna iman eden bir kavimde görülen bir cehalet ve gaflettir. Bundan dolayı Sûrede bu mesele, sabit oluşu açısından doğruluğu baştan kabul edilmiş meseleler gibi kılınmakla yetinilmiştir. Bunun yanında bazı ayetlerde, Yüce Allah'ın güçlü dilemesi, kâmil kudreti ve mükellef kılmadaki ve amellerin karşılığını vermedeki hikmeti, bunun Allah Teâlâdan bir rahmet olduğu ve kendisinin kulların ibadetine muhtaç olmadığı hatırlatılmaktadır. Sûrenin 132-134. ayetlerinde durum budur.

İşaret ettiğimiz sıfatlar burada istidlâl üslûbuyla zikredilmemiştir. Çünkü inkârcılardan hiçbir karşı delil aktarılmamıştır. Burada herhangi bir delil sunma olmadığı gibi, bu Sûre dışında onlardan herhangi bir hayret ve tuhaf görme de aktarılmamıştır. Ayetlerin işaret ettiğimiz üsluplarda zikredilmesinden maksat, ruhu etki altına almasıdır. Çünkü insanların ruhlarının ve akıllarının, doğru sözlü ve kesin iman eden kimselerin sözlerinden- özellikle de bunlar, hidayet önderleri ve hidayete ermiş kimseler olduklarında- kulaklarına tekrar tekrar söylenen sözlerdenden etkilenmeleri, onların mizaçlarının ve fıtratlarının gereğidir. Bu Sûreden önce nâzil olan Sûrede, onların öldükten sonra dirilmeye hayret etmeleri anlatılmakta ve delil getirme ve şüpheyi çürütme üslubu içinde bu hayretleri geçersiz kılınmaktaydı. Bu Sûredelerden birisi Yâsîn Sûresidir. Bu Sûrede haşr, öldükten sonra dirilme ve amellerin karşılığının verilmesi (cezâ) tekrar tekrar zikredilmekte ve Sûre münazara ve istidlâl üslubuyla son bulmaktadır. Dileyen Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb*'ından bu Sûresi'nin tefsirine bakabilir. Bunun aynısı, Yâsîn Sûresi'nden sonra gelen Sâffât Sûresiyle, Kâf Sûresi'nin baş kısımlarında da zikredilmektedir. Kâf Sûresi'nde onlara şöyle bir cevap verilmektedir: *"İlk yaratmada acizlik mi gösterdikş Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe*

içindedirler."[137] Bu (En'âm) ve başka Sûrelerde öldükten sonra dirilme ve cezâ ayetlerinin tefsirinde açıklanması gereken şeyleri açıkladık ve orada başka Sûrelerde varid olan bazı şeyleri de zikrettik. Okuyucu, bu husustaki ayetleri topluca görmek istiyorsa bunlara bir göz atmalıdır.

Gayb Âlemi

Öldükten sonra dirilme ve amellere karşılığının verilmesi (cezâ) inancı, gayb âlemine dair hususlardandır. Melekler, cinler, şeytanlar, cennet ve cehennem de aynı şekilde gayb âlemine ait şeylerdir. Araplar, -tıpkı diğer ümmetler gibi- meleklerin varlığına inanıyorlardı, nitekim onlara ibadet etmişlerdir. Bunun yanında cinlerin de varlığına inanmaktaydılar. Araplar, cinlerin zaman zaman kendilerine gûl yabanî [138] şeklinde göründüğünü ve onların seslerini ve çalgılarını duyduklarını, şairlerin kafalarına şiir ilham ettiklerini iddia ederlerdi. Okuyucu, bu ve daha önceki cüzlerin fihristinden melekler, şeytanlar, ğıylân (ğûl kelimesinin çoğulu), ruh, ervah, cennet ve cehennem kelimelerinin geçtiği yerlere baktığı ve aynı şekilde Yüce Allah'ın el-Latîf isminin tefsirine dair yazdıklarımıza göz attığı takdirde bu hususta En'âm Sûresi'nde geçen ayetleri zikretmeye ihtiyacı kalmaz. Bütün bunlardan anlaşılan şudur: Çağımızda kevnî ilimler -özellikle de kimya ve elektrik ilmi- öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, artık bu derece bilgi varken gayb âlemine dair hiçbir haber asla tuhaf karşılanmaz. Fakat, insanların bir çoğunun peygamberlerin verdikleri haberlerden alışık olmadıkları haberleri inkâr etmeleri, bunların içinden sadece kendi bildiklerini maruf (bilinen) olarak kabul etmeleri, insanoğulunun farklı anlayış yeteneğinin acaib bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta veya buna benzer bir başka hususta kendilerine -meselâ- bunu herr filan, şunu yapmıştır, falan bulmuştur dense, boyun eğip kabul ederler ve bu apaçık bir gerçektir, derler. Bu taklidin yol açtığı bir kötülüktür.

Sûrede Dinî ve Sosyal Olmak Üzere İlmî ve Amelî Esaslar

Bu Sûrede akaidi, âdâbı, faziletleri ve ahlâksızlıkları yasak etmeyi bir araya toplayan küllî esaslara dair gelen en kapsamlı ayetler, 151-153. ayetlerde yer alan on emirdir. Bu ayetlerin tefsiri eserde anlatılmıştır. Bir diğer esas da 120. ayette günahın açığının da gizlisinin de terk edilmesi emridir. Bundan önceki ve sonraki ayetlerde dağınık olarak yer alan esaslar ve kâidelerden en önemlilerini madde madde sıralayalım:

137. Kaf, 50/15.
138. Gûl: İnsanların önüne çıkıp çeşitli şekillere girebildiğine inanılan bir cin (gul yabani) dir. (Çev.)

Birinci Esas: Yüce Allah'ın dini, tevhid ve ittifak dinidir. Dolayısıyla onu çeşitli mezheplere ve dağınık heveslere ayırmak, mensuplarını birbirine düşman ve birbirinden ayrı zümreler haline getirmek, Hz. Peygamber'in getirdiği hidayetin dışına çıkmaktır. Bu tutum, Hz. Peygamber'in onu yapanlardan berî olmasını gerektirir. Bu konu için *"Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur."*[139] ayetinin tefsirine bakınız. Bu esas, dinin siyasetinin ve dine mensup olan insanların sosyal hayatlarının oturduğu temeldir. Bu esas hakkındaki sert ve katı ifade, itikadî temel olan tevhidin asası hakkındaki sert ve tavizsiz ifadeye benzemektedir.

İkinci Esas: İnsanların mutlulukları ve mutsuzlukları, nefsî ve bedenî amellerine bağlıdır. İnsanların amellerinin karşılığı, yaptıkları amellerin nefislerine olan etkisine göre olacaktır. Bu mana, birçok ayetin nassından veya fahvâsından anlnaşılmaktadır. Bu hususta Sûrenin en açık ve net ayeti *"Bu nitelemelerinden dolayı (Allah) onların cezasını verecektir."*[140] ayetidir. Ayrıca, bu konuda diğer ayetlere bakmak için 7 ve 8. ciltlerin fihristinden "ceza" kelimesini tarayıp, onun geçtiği yerlere bakmak gerekir. Bu ayetlerin içinde en önemlilerinden birisi, *"Herkesin kazanacağı yalnız kendisine aittir."*[141] ayetidir.

Üçüncü Esas: Ahirette amellere karşılık (cezâ) verilirken, kötülüğe tam dengi, iyliliğe ise -Yüce Allah'tan bir ihsan ve lütuf olmak üzere- on katı verilecektir. Kötülükleri, kat kat verilen iyiliklerini aşanlara yazıklar olsun! Onlar hüsrana uğrayanların ta kendileridir. (Sûrenin 160. ayetinin tefsirine bakınız.)

Bir uyarı: Amellere, -kötülükleri değil de- iyilikleri kat kat kılarak karşılığını verme meselesi... -Kötülük konusunda onu işleyen kimse, Yüce Allah'ın affından ve bağışlamasından herhangi bir şeye uğramamışsa sadece dengi kadar bir kötülük görecektir.- Bir de ilâhî rahmetin her şeyi kuşatması ve ilâhî gazabı geçmesi meselesi, cumhurun kâfirlerin cehennemde ebediyyen kalmasını, sonsuza kadar nihayetsiz bir şekilde kalacakları şeklinde tefsir etmeleri karşısında anlaşılması zor bir problem (işkâl) olarak kabul edilmiştir. Yüce Allah'ın *"Allah da buyurur ki: Allah'ın dilediği hariç, içinde ebedî kalacağınız yer ateştir. şüphesiz Rabbin hikmet sahibidir, bilendir."*[142] ayetini tefsir ederken, bu konuda meydana gelen ihtilafı enine boyuna ele almıştık. Orada Yüce Allah'ın rahmetine ve bunun hikmetine dair nefis açıklamalar vardır.

---

139. En'âm, 6/159.
140. En'âm, 6/139.
141. En'âm, 6/164.
142. En'âm, 6/128.

Dördüncü Esas: Herkesin işlediği kötülüğün cezası sadece kendisine, iyiliklerinin karşılığı da yine sadece kendisinedir. Hiç kimse, bir başkasının günahını yüklenmediği gibi, bir başkasının iyilikleriyle de kurtuluşa eremez. Bu hususta 164. ayete ve içinde mevcut olan bu esasın tefsirine, bir de konu dışı açıklamaya (istidrak) bakmak gerekir.

Beşinci Esas: Ceza ve karşılık, bedenî ve rûhî amellerin her ikisinin karşılığıdır. Bundan dolayı Yüce Allah, günahın açığını da gizlisini de yasak etti. Dahası, açıktan işlenen amelden maksat, bâtını ıslah edip, düzeltmektir.

Altıncı Esas: İnsanlar, kendi irade ve ihtiyarlarıyla amel ederler, fakat amellerini yaparlarken Yüce Allah'ın kanunlarına (sünnetullah) ve takdirlere boyun eğerler. şu halde, ortada icbar ve zorlama diye bir şey yoktur. İnsanların kendi irade ve ihtiyarlarıyla yaptıkları amellerle, Yüce Allah'ın dilemesi arasında hiçbir çelişki yoktur. İnsanlar söz konusu irade ve ihtiyarlarıyla, irade ve kudretinde Yüce Allah'a ortak sayılmazlar. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatları, zâtîdir, vâcibü'l-vücuddur ve kâmildir, kulların iradeleri ve kudretleri ise Yüce Allah'ın dilemesine uygun olarak bahşetmesi ve yaratmasından kaynaklanmaktadır. Bir tür varlık yaratıp, onu sınırlı bir kudret ve dileme sahibi kılmayı ve ihtiyârî amellerinin buna dayanmasını dileyen Yüce Allah'ın kendisidir. Yüce Allah'ın her şeyi belli bir ölçüyle yaratması ve her şeyi takdir etmesi demek, onları belli bir sisteme göre yaratması ve ilim ve hikmete dayalı olarak eşya hakkında sonuçları sebeblere uygun kılması ve hiçbir şeyi -kaderi inkâr edenlerin iddia ettikleri gibi- rastgele ve gelişigüzel (ünüfen) yaratmaması demektir. Arapça'da "ünüf" öyle bir durumdur ki, hakkında geçerli herhangi bir takdir ve sistem olmaksızın ve üzerinde düşünülmeden meydana gelir. Kaderde, insanı amel etmeye zorlama ve icbar etme niteliğinden zerre kadar bir özellik yoktur. Bu konu için tefsirde cebir, kader, varlıklar hakkında sünnetullah veya sünenullah, kavramlarının geçtiği yerlere bakmak gerekir. Bunun yanında *"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de..."*[143] ayetinin tefsiriyle, *"İşte böylece işledikleri günahlardan ötürü zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmının peşine takarız."*[144] ayetinin, bir de *"Allah'a ortak koşanlar diyecekler ki:..."*[145] ayetinin tefsirine de bakmak gerekir.

Yüce Allah'ın iman yeteneğinin kaybedilmesi konusundaki kanunu (sünnetullah) ve kaderi de bu konuya girer. Söz konusu yetenek kaybı Kur'ân'da "saptırılmalarının istenmesi", "kalpleri üzerinde ekinne" (perdelerin olması), "hatm" (mühür vurma), "pas" bulunması gibi tabirlerle ifade edilir. Bu

---

143. En'âm, 6/125.
144. En'âm, 6/129.
145. En'âm, 6/148, 149.

duruma düşenler de "summun" (sağırlar), "bukmun" (dilsizler) ve "umyun" (körler) şeklinde nitelenirler. Söz konusu kanunun (sünnetullah) manası, Yüce Allah'ın bu kimseleri kudretiyle ilk başta kâfir olarak yarattı ve rastgele öyle yarattı demek değildir, ki onları mükellef kılmak abes ve insanı gücünün yetmediği bir şeyle mükellef kılma olsun. Tam tersine bu kanun, herşeyin bir ölçüye göre yaratılması sistemine ve sebeplerin neticelerle olan bağı esasına dahildir. Bilakis bu, insanın amellerinin kendi nefsine etkisiyle, yetişme ve birlikte yaşamanın etkisinden ibarettir. şu halde bu, -az önce işaret ettiğimiz örnek ayetlerden de anlaşılacağı üzere- insanın kesbinin eseridir. Biz, bunu tefsirimizde işaret ettiğimiz meseleleri açıklamak için sık sık zikrediyoruz. Çünkü birçok kelâmcı ve sûfî bu konuda yolunu şaşırmış ve insanları şaşkına çevirmişlerdir. Hatta ümmeti kazancı, mülkü ve ahlâkı hususunda ifsat edip bozmuşlardır. Sûrenin 7-9. ayetlerinin tefsiriyle, 110-112, 121-122, 123-125 ve 144. ayetlerinin tefsirine bakmak gerekir.

Yüce Allah'ın insanların bazılarını bazılarıyla -cinler de böyledir- imtihan etmesinde[146] ; onları fırkalara ayırıp, kiminin hıncını kimine tattırmasında[147]; zalimlerin bir kısmını, diğer kısmının peşine takmasında[148]; her ümmete işlerinin süslü gösterilmesinde[149]; her kasabada o beldenin günahkârlarının liderler yapılmasında[150]; geçerli olan kanunları da (sünnetullah) aynen böyledir. İnsan topluluğu hakkında geçerli olan bütün bu genel kanunlar (sünnetullah), bundan önceki esasta açıkladığımız niteliktedir. Yüce Allah, söz konusu kanunları (sünnetullah) Peygamberine ve mü'minlere öğretmiştir, ki insanla ilgili hususlarda ve İslâm davetinin -başkaları üstünde değil- buna hazır olanlar üzerinde etkili olması hususunda basîret üzere olsunlar. Olsunlar da, üzülmesinler ve umut edilmeyecek şeyi umut etmesinler! Bu ayetlerden hiçbiri, ihtiyarı yok etmeyi ve onun zorlama ve icbar ile vuku bulmasını gerektirmez.

Yedinci Esas: Ümmetlerin hayatlarında, ölümlerinde, mutluluk ve mutsuzluklarında, peygamberlere inatla karşı koydukları ve yeryüzünde zulüm ve bozgunculuk yaptıkları için helâk edilmelerinde ve sıkıntılarlar, nimet ve musibetlerle terbiye edilmelerinde geçerli olan sosyal kanunların açıklaması sadedinde gelenlerdir.

Sekizinci Esas: Dinin inanç sistemine (akaid) dair meseleler, doğru bir ilim olup, bunda yakîn şarttır. Zaten bundan dolayı, -daha önce ilâhî akaid

146. En'âm, 6/53.
147. En'âm, 6/65.
148. En'âm, 6/129.
149. En'âm, 6/108, 122, 137.
150. En'âm, 6/123.

ve risalet konusunda geçtiği üzere- insanlar için basîretler olmakta ve beyyinelerle desteklenmektedir. "Yakîn", kesin karardır ki insan ruhu bununla kani olur ve insanı hiçbir kuşku ve şüphe sarsamaz.

Dokuzuncu Esas: Dinde taklid, bâtıldır. Çünkü taklid, yakînî bilgiyle çelişir. Çünkü dinde mukallid olan kimse, dininde kendi ailesinden, kavminden güvendiği kimselere veya öğretmenine dayanan kimsedir. Böyle bir kimse dininde herhangi bir ilim ve basîret üzere olmaz. Mukallid, Hz. Peygamber'in tâbileri arasına giremez. Çünkü Yüce Allah, O'nun tâbîleri hakkında şöyle demektedir: *"(Rasûlüm!) De ki: "İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz."*[151] Kur'ân'ın bu ve başka Sûrelerinde veya sünnette bu dinin hüccetle destekli bir ilim, insanlar için basîretler ve açık seçik ayetler olduğunu ifade eden naslar, taklidi geçersiz kılmaktadır. Yine kâfirleri yeren, cehelatle, bilmemekle ayıplayan ve sağır, dilsiz, kör ve akıllarını çalıştırmamakla niteleyen ayetler de aynı şekilde taklidi çürütmektedir. İddiaları için delil, ilim ve akıl isteyen ayetler de aynı şekilde taklidi yok etmektedir. Sûrenin bu meselelere dair olan bazı ayetlerini tefsir ederken taklidin aslının ve asasının olmadığına dikkat çekmiştik. Bu ayetlerden birisi Yüce Allah'ın *"Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir!"*[152] ifadesidir. Burada alınacak ders; ifadenin, onların babalarını taklid ederek ekini ve hayvanları haram kılmalarına karşılık azarlanıp paylanmaları ardından gelmiş olmasındadır. İşte bütün bu ayetlerin taklidi yerle bir etmesi, bu açıdandır. Bundan sonra yiyeceklerden haram kılınanların zikredilmesi de bu ayeti teyid etmektedir. Bu ayeti tefsir ederken, mukallidlerin cehaletlerine ve şeyhlerinin sözünü Yüce Allah'ın ve Peygamberinin sözüne tercih etmelerine dair güzel bir söz nakletmiştik. Bu sözü Râzî, tahkikçilerin ve müctehidlerin sonuncusu diye nitelediği şeyhinden nakleder. Bu konu için Tefsirimizin Arapça nüshası 169. sayfayla, VII. ciltten 238. sayfaya bakmak gerekir.

Onuncu Esas: Taabbudî manada helal ve haram kılma, ibadetin diğer hükümleri ve sembolleri, Yüce Allah'ın kulları üzerindeki haklarındandır. Bunlara dair insanlara kim hüküm koyacak olur ve koyduğu hükümlerde Yüce Allah'ın Peygamberine (s) vahyettiği hükmüne dayanmazsa, Allah'a iftira atmış, kendi nefsini rübûbiyyetinde O'na ortak koşmuş ve bilgisizce insanları saptırmış olur. Böyle bir kimsenin hem kendisi sapıktır ve hem de başkalarını saptırmaktadır. O'nun getirdiği bid'attir ve sapıklıktır. Bu konu için 136-140. ayetlerin tefsirine bakmak gerekir.

151. Yûsuf, 12/108.
152 En'âm, 6/144.

Onbirinci Esas: Yüce Allah, insanlara yedikleri yiyeceklerden 145 nci ayette hasr kipiyle zikredilenler dışında hiçbir yiyeceği haram kılmamıştır. Bunlar, ölü, akan kan, domuz eti ve üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanlardır. Gerçek olanı araştırmak için bu ayetin tefsirine bakmak gerekir.

Onikinci Esas: Haram kılınan bu yiyecek maddeleri, darda kalıp onları yemek zorunda kalanlara mubahtır. Ancak, yerken isteyerek zorunluluk sınırını aşıp (bâğî), tadına varmaya ve zevkini almaya kalkışmaması (âdî) şarttır. Çünkü darda kalmak, mubahlığın şartlarına uymak kaydıyla sebebidir. İnsanın ölmemek için darda kalıp da almak zorunda kaldığı diğer haram şeyler de aynı hükümdedir. Meselâ insan, -bilginlerin açıkladıkları üzere- zaman zaman ölmemek için içki içmek zorunda kalabilir. Zina etmek bu kabilden değildir. Çünkü zina, hiçbir kimsenin ölmemek için mecbur kalıp yaptığı bir fiil olamaz.

Onüçüncü Esas: Yeryüzünde gezmek ve yürümektir. *"De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!"*[153] ayetini tefsir ederken, ayetin -geneli itibarıyla- yeryüzünde seyahat etmenin -Beydâvî ve Zemahşerî, her ne kadar mubahlığa yorumlasalar da- vacipliğini gösterdiğini söylemeyi unuttuk. Ancak bu seyahat vücûbiyyetinde, -ayrıntısı bundan sonra gelecek 14. esasta belirtildiği üzere- ayetlerde belirtilen maksadın bulunması şarttır. Bu ayette hitabın yalanlayan müşriklere yönelik olduğunu ve bundan maksadın ondan önceki ayetin doğruluğuna delâlet etmek olduğunu biz de kabul ediyoruz. Çünkü bir önceki ayet, daha önceki nesillerden peygamberleri alaya alan ve onlarla dalga geçenlerin başına Yüce Allah'ın cezasının geldiğini ifade etmektedir. Bütün bunlar kabul...Fakat, itibar ayetin inmesine ve delil olarak sunulmasına sebep olan özel hadiseye değil, lafzın genel manasınadır. Kur'ân-ı Kerim'de yeryüzünde yürüme emri ve buna teşvik tekrar tekrar vurgulanmaktadır. Bunlardan kimisinde hitap, -En'âm ayetinde olduğu gibi- müşrikleredir. Nahl, Neml, Ankebût, Yûsuf, Fâtır ve Mü'min Sûrelerinde bu ayetin benzerleri vardır. Bazı ayetlerde ise hitap, -Âl-i İmrân'ın 137. ayetinde olduğu gibi- mü'minleredir. Rûm Sûresi'ninin 42. ayeti de böyledir. Bu konudaki bazı ayetler ise, genellik ve mutlaklığa muhtemeldir. Mü'min erkek ve kadınların Kur'ân'da Tevbe ve Tahrim Sûrelerinde *"sâihîn"* ve *"sâihât"* şeklinde nitelenmeleri de bunu desteklemektedir. Bazıları bu iki Süredeki *"sâihîn"* ve *"sâihât"*ı *"oruç tutanlar"* şeklinde tefsir etseler de bu, uzak bir tevildir. Yolculara (ebnâu's-sebîl/yolun oğullurı) zekât malından hisse ayrılması da bu görüşü teyid etmektedir. "Ebnâu's-sebîl", yolculuklara çıkarak vatanlarından ve çalışıp kazanç elde ettikleri diyarlardan kopan kimselerdir ki sanki yol (sebîl), bunların her birinin babası ve annesi olmuş

153. En'âm, 6/11.

gibidir. Çünkü böyleleri, hemen hemen yoldan ayrılmazlar. Bundan sonra gelecek "Esas" ta sefer hükümlerine ve bunun faydalarına bakmak gerekir.

Ondördüncü Esas: Peygamberleri yalanlayan kimselerin yaşadıkları yerlerde gezip dolaşmak suretiyle onların durumarı ve âkibetleri üzerinde düşünmek, onlardan geriye kalan izlerini görmek ve haberlerini dinlemektir. Nitekim bu hususu, bir önceki "Esas"a delil olarak gösterdiğimiz ayeti tefsir ederken açıklamıştık. Bu ayet, *"De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!"*[154] ayetiydi.

İşaret ettiğimiz "bakma ve ibret alma"nın şer'an vâcib ve zâtı itibarıyla istenen ve yeryüzünde seyahat ve yürümekten amaçlanan bir şey olduğu hakkında bilginler arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Bilginlerin yolculuk hakkında ihtilaf ettikleri nokta, sefere çıkanın kastının bakmak ve ibret almak olmadığı durumlar içindir. Bu durumda bazı bilginler, -az önce geçtiği üzere- yolculuğun mubah olduğu, bazıları da vâcipliği kanaatine varmışlardır. Gerçek şu ki Kur'ân, yolculuk için başka faydalardan söz etmektedir ki yolculuğa çıkma emri ve buna teşvik söz konusu bu faydalara dayandırılmıştır. Yolculukta esas olan, bunun mubahlığıdır. Ancak yolculuk, bazen vâcib bir hususu gerçekleştirmek için vâcib olabilir. Hac, şer'î cihad ve En'âm Sûresi'nin faydalarına dair esaslardan bu son esasın konusunu teşkil eden "bakmak ve ibret almak" gibi hususlar, yapılması vâcib olan hususlardır. Bilgiyi artırmak maksadıyla çıkıldığında yolculuk, mendub olur. Farz-ı ayn bir bilgiyi tahsil etmeye gelince, -bu bilginin yolculuğa çıkmaksızın elde edilmesinin imkânsız olduğu durumlarda- yolculuğa çıkmak farz-ı ayn olur. Farz-ı kifâye olan bir bilgiyi tahsil etmek için yolculuğa çıkmak ise farz-ı kifâyedir. Ülkenin muhafazasının, geçim ve sağlığın kendisine dayandığı çeşitli sanat ve meslekleri tahsil etmek farz-ı kifâyedir. Ancak ülkenin ve toplumun adına bu sanat ve meslekleri hiç bir kimse tahsil etmezse, bütün bir toplum günahkâr olur. Fısk ve günah işlemek için Avrupa'ya yolculuğa çıkan kimseler örneğinde olduğu gibi insan haram veya mekruh bir fiili işlemeyi amaçladığı takdirde yolculuğa çıkmak da haram ve mekruh olur.

Nefsi yolculukla kemâle erdirme açısından en toplayıcı ayet, Yüce Allah'ın şu ayetidir: *"(Sana karşı çıkanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mış Zira dolaşsalardı elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur."*[155] Söz konusu kemâl, bakma, keşfetme ve ibret almadan istifade edilen "dirayet", "rivayet" ve alimlerden, basîretli ve tecrübeli kimselerden "öğrenmek" yoluyla kazanılır.

154. En'âm, 6/11.
155. Hac, 22/46.

Âl-i İmrân ayeti, -yeryüzünde gezip dolaşmaktan ve kavimlerin durumlarını incelemekten elde edilen- en büyük ilim esaslarından birisine dikkati çekmektedir. Bu, Yüce Allah'ın insanların durumlarına dair genel kanunlarını (sünnetullah) bilmektir ki asrımızda adına "Sosyoloji ilmi" denilmektedir. Bu ayet, *"Sizden önce nice (-kavim-ler hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir. Onun için yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah'ın ayetlerini) yalan sayanların âkibeti ne olmuş, görün!"*[156] ayetidir. Ankebût ayeti ise bir başka esasa işaret etmektedir. Bu, ilk baştan yaratmaya dair eserleri ve izleri araştırmaktır. Maksat, faydalarından birisi olan ahiret hayatının, dünya hayatına kıyas edilmesi faydasını elde etmektir. Bu ayet de, Yüce Allah'ın *"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah her şeye kadirdir."*[157] ayetidir. Rûm Sûresi'ndeki iki ayetten birisi, kavimlerin durumları ve geriye bıraktıkları izler üzerinde düşünmeye dikkatleri çekmektedir. Söz konusu izler, onların savaş kuvvetlerine, tarımsal servet kaynaklarına ve diğer imar işlerine dairdir. Ayet, onların geriye bıraktıkları izlere ve kalıntılara bakarak, bunun âkibetinin nasıl olduğuna, ve sebeplerine dikkatleri çekmektedir. Bundan amaç ise, -zulmettiği ve nimete nankörlük ettiği için- bir kavim helâk olmayı hak etmişse, kuvvet ve servetin o kavmin helâk olmasını önleyemeyeceğinin bilinmesidir. Söz konusu ayet, *"Onlar yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin âkibetlerinin nice olduğuna bakmadılar mış Ki onlar, kendilerinden daha güçlü idiler; yeryüzünü kazıp alt-üst etmişler, onu bunların imar ettiklerinden daha çok imar etmişlerdi. Peygamberleri, onlara da nice açık deliller getirmişlerdi. Zaten Allah onlara zulmedecek değildi; fakat onlar kendi kendilerine zulmetmekteydiler."*[158] ayetidir. Aynı manada Fâtır ayeti vardır[159]. Bu ayet de *"kuvvet"* konusundadır. Fakat söz konusu ayet, Yüce Allah'ın öncekiler hakkındaki kanununu (sünnetullah) açıklama ardından gelmiştir. Yine bir önceki ayette Allah'ın kanunlarında hiçbir değişikliğin ve sapmanın olmadığı açıklanmaktadır. Ayet, konumu itibarıyla işte o kanunların araştırılmasına işaret etmektedir. Mü'min Sûresi'nin 21 ve 82. ayetleri de aynı manadadır. Bu iki ayet, kavimlerin kuvvetinden ve yeryüzünde bıraktıkları izlerden ders almaya dikkat çekmektedir. Rûm Sûresi'nden örnek olarak verilen ayet, önceki ayetten fazla olarak öncekilerin yaptıklarından, kazanç yollarından istifadeye ve bunların -savaş güçleri olduğu halde- kendilerini -günahları ve inkârları sebebiyle- Yüce Allah'ın azabından korumadığına dikkati çekmektedir.

156. Âl-i İmrân, 3/137.
157. Ankebût, 29/20.
158. Rûm, 30/9.
159. Fâtır, 35/44.

Bu sosyoloji ve bayındırlık ilimlerine dair ana esasları, kısaca konu dışı olarak zikrettik. Bu açıklama, asrımızın Müslümanlarına Kur'ân'ın insanlığa fert ve toplumların dünyada ve ahirette mutluluk vesilelerini gösterdiğini hatırlatmaya yeterlidir.

Onbeşinci Esas: Yüce Allah'ın toplumların helâki ve kavimlerin yok edilmesine *"zulmü"* sebep kılmasıdır. Bu nedenle Yüce Allah, *"Böylece zulmeden toplumun kökü kesildi."*[160] ve *"zalim toplumdan başkası mı helâk olur"*[161] *"İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar...İşte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır."*[162] ve *"Yurdun (dünyanın) sonunun kimin lehine olduğunu yakında bileceksiniz. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmazlar."*[163] demektedir. Zulüm, çeşit çeşit olup, bu Sûrede bir kısmı açıklanmıştır. Gerçek şu ki bu gibi ayetlerde kastedilen zulüm, genel zulümdür. (Bunun için 135. ayetin tefsirine bakmak gerekir.)

Onaltıncı Esas: Varlıkların ilmini öğrenmeye teşvik ve Yüce Allah'ın bu husustaki kanunlarını (sünnetullah), hikmetlerini ve bunlarda bulunan birçok alâmetlerini öğrenmek için bu konuda araştırma yapmaya dikkat çekmektir. Söz konusu alâmetler, Yüce Allah'ın ilmini, hikmetini, meşîetini (dilemesini), kudretini, ihsanını ve rahmetini göstermektedir. Söz konusu irşadın bir diğer amacı ise, bunlardan en mükemmel bir şekilde istifade etmektir. Çünkü bir -kavim-, hayatı ve egemenliği açısından ancak bunlarla ilerler ve Yüce Allah'ın kendisine olan ihsanına şükreder. Sûrenin bu hidayetini tek bir esas olarak kıldık. Oysa bu, "el-mevâlîdü's-selâse"ye (bitki, maden ve hayvan)[164] dair birçok ilimle ilgisi olan esaslardır. Bu esasları zikretmekten amacımız, hatırlatma ve irşaddır. Okuyucunun bu esasa bakarak Kur'ân'ın bütün nebatî, hayvanî ve insanî ilimlere dikkatleri çektiğini anlamak mümkündür. Söz konusu ilimler, bedensel, ruhî, astronomik, atmosfere dair ve matematiğe ait olsun hiç fark etmez.

Bu Sûrede başka hiçbir ayete olmasa da sadece *"şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır."*[165] ayetinden itibaren ard arda gelen dört ayet olsaydı, yine de yeterli olurdu. (Daha fazla bilgi için bu ayetlerin tefsirlerine bakmak gerekir.) Bitkiler hakkındaki *"Çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve*

160. En'âm, 6/45.
161. En'âm, 6/47.
162. En'âm, 6/82.
163. En'âm, 6/135.
164. Tehânnevî, Keşşâefu Istalâhâti'l-Fûnûn, "Ve-le-de" maddesi.
165. En'âm, 6/95.

narları yaratan O'dur."[166] ayeti de aynı manayadır. Bu "esas"tan sonra zikredilecek olan ve özel olarak hayvanlar hakkındaki 38. ayet de bunun gibidir.

Onyedinci Esas: Hayvan türlerini korumaya ve bunların arasından Yüce Allah'ın insanın emrine verdiklerine ve diğerlerine yumuşaklıkla muamele etmeye özen göstermektir. Bu kural, Yüce Allah'ın *"Yeryüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi bir topluluk olmasınlar."*[167] ayetinden anlaşılmaktadır. Peygamberimiz (s) bu ayetten köpeklerin öldürülmesi yasağını çıkarmış ve *"Köpekler topluluklardan bir topluluk olmasaydı, ben onları öldürmeyi emrederdim."*[168] buyurmuştur. Bu hadisi, Ebû Dâvûd ve Tirmizî, sahih bir senedle Abdullah b. Muğaffel'den rivayet etmişlerdir.

Sâhâbî hanımlardan birisi bu ayetten hayvanlara yumuşak davranmanın vâcip olduğu ve onlara işkence yapmanın haramlığı hükmünü çıkarmıştır. Nitekim bu hususu, ilgili ayeti tefsir ederken zikretmiş ve aynı manada merfû olan bazı hadisler de vermiştik. Bu konuda bunlardan daha beliğ olup mahallinde bilinen başka hadisler de vardır. Bunun için ilgili ayetin tefsirine bakmak gerekir.

Onsekizinci Esas: Dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunun, ahiretin ise bundan daha hayırlı olduğunun ispatıdır. Ancak ahiret hayatı, Yüce Allah'ın insanlara emrettiği şeylerden sakınan kimseler içindir. Yüce Allah da şirkten, nimetlere nankörlüken, zulümden, çirkin fiillerden ve münkerlerden kaçınmayı emretmektedir. 32. ayet bu konuda apaçık bir ifadedir. Bu ayeti tefsir ederken, aynı manada gelen ayetleri de zikretmiştik.

Bu gerçeğin açıklanmasından maksat, aklı başında olan bir kimseyi, hayattan olanca gayesini veya en büyük gayesini dünya şehvetlerinin zevkine varmak kılmaması için uyrmaktır. İsterse dünyanın süsü ve hoş rızıklar açısından mubahlık sınırında durmuş, Allah'ın ve kullarının kendi üzerindeki haklarını zayi etmemiş olsun... Üstelik, en büyük yönelimi dünya şehvetlerinin tadına varmak olan kimse, hemen hemen mubahlık sınırında da duramaz. Çünkü dünya hayatının metaı azdır, insanın eceli ise kısa olup, hayatı zehir eden olumsuzluklar söz konusudur ve insanın hayatı bir takım âfetlerle her zaman yüz yüze olmak durumundadır. Bundan daha öteye düşüncesi olmayan kimse, hayatta aşırı gider ve netice olarak hem kendi nefsine ve hem de başkalarına zulmeder. Bu çağda materyalist bir medeniyet kuranların aklî, edebî ve sosyal ilimler açısından yüksek bir dereceye

166. En'âm, 6/141.
167. En'âm, 6/38.
168. Ebû Dâvûd, *Sayd*, 1; Tirmizî, *Ahkâm*, 4; Nesâî, *Sayd*, 10, İbn Mâce, *Sayd*, 2.

ulaştıklarını görmekteyiz. Ancak bu medeniyet, güçlü olanlarının zayıflarını ezip paramparça etmelerine engel olmamıştır. Üstelik, kendilerinden medeniyetçe daha geri olan zayıfları veya kendi ırklarından başkalarını da aynı şekilde ezip paramparça etmektedirler. Materyalist medeniyet, iğrençlikte, kötülükte, zulümde ve yok etmede öyle bir noktaya varmıştır ki insanlık tarihi, cehalet açısından en vahşilerin içinde bile böyle bir vahşeti görmüş değildir.

Ondokuzuncu Esas: İslâm'ın kesin olan edeblerinden birisi Müslümanların -gerek taş, gerek ağaç, gerek hayvan ve gerekse insan olsun- müşriklerin taptıklarına sövmekten sakınmalarıdır. Çünkü aksini yapacak olurlarsa bu, çok daha kötü sonuçlara yol açacaktır. Bu da söz konusu müşriklerin -Allah'a iman ettikleri halde- bilmeden ve sınırı aşarak O'na sövmeleri, Müslümanlarla müşrikler arasında düşmanlığa sebep olup, kin doğurması ve kendilerini Müslüman olmaktan alıkoyan perdelerin daha da kesif ve yoğun olması sonucunu doğurur. Üstelik sövme, kendi başına zaten çirkin bir fiil olup, Müslümana uygun bir hareket değil ve onun özelliklerinden birisi de değildir. Nitekim bir hadiste, *"Müslüman, ne çok söven ve ne de lânet eden değildir."*[169] denilmiştir. İnsanlarla olan genel ilişkilerde geçerli olan bu yüce edeb ve buna götüren başka edeblerde ana dayanak, Yüce Allah'ın *"Onların Allah'tan başka yalvardıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek sınırı aşıp Allah'a sövmesinler..."*[170] ayetidir. (Daha fazla bilgi almak için bu ayetin tefsirine bakmak gerekir.) Orada yer alan açıklamalarda mezheb ve din taassubuna ve bunun yol açtığı fesat ve azgınlığa dair bir açıklama, bu konuyla ilgili başka şeyler ve ortaya atılan şüpheler vardır.

Yirminci Esas: İnsanların birbiriyle imtihanlarıdır. Bir başka ifadeyle; insanların aralarına vehbî ve kesbî sıfatlarında ve meziyyetlerinde farklılık ve benzemezlik getirilmesidir. İşte fertlerin ve toplulukların yetenekleri bu farklılık sayesinde denenir. Söz konusu deneme, gerek fert ve gerekse topluluk, onları birbirlerinden üstün kılan dereceye ulaşmak için yaptıkları yarış ve rekabette görülür. İnsanların içinde hakkın ve hayrın yoluna giren olduğu gibi, bâtılın ve kötülüğün yolunu tutanlar da vardır. Bundan dolayı söz konusu imtihan bazen bütün yarışçıların faydalı ilim ve amellerde yükselmeleriyle, bazen de her iki grubun ahlâksızlık ve cezaya varmasıyla sonuçlanır. Bazen de bir grubun en yüksek derecelere, diğerinin ise en aşağı derekelere yuvarlanmasıyla son bulur. Müslümanlara gerekli olan, başkalarıyla yarışırken ve başkalarının da aynı şekilde kendileriyle yarışırken bu ilâhî irşadı ilk tutan kimseler olmalarıdır. Bu, Sûrenin sonunda Yüce Allah'ın şu ayetiyle

169. Tirmizî, *Birr*, 48; Ahmed b. Hanbel, I, 405.
170. En'âm, 6/108.

ifadesini bulmaktadır: *"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan merhamet edendir."*[171] Umulur ki tövbe ederler, Yüce Allah da onların tövbelerini kabul eder ve özel rahmetiyle onlara döner. Böylece onların başına gelen felaket ve musibeti kaldırır ve ellerinden çekip aldığı nimetleri onlara geri verir. O, çok bağışlayan ve merhamet edendir, O, büyük bir ihsan sahibidir.

Yirmibirinci Esas: Gerekli olan salih amelle birlikte gerçek bir tövbe etmektir. Böyle bir tövbe günahların bağışlanmasını ve çok bağışlayıcı Rabbin rahmetini gerektirir. Ancak bu bağışlanma ve rahmet, Yüce Allah'ın yaratıklarına hâkim olan kanunları (sünnetullah) ve Kitab'ındaki vaadi gereğidir. Yoksa bu hususta ne herhangi bir kimsenin etkisi, ne birisinin baskısı ve ne de bir şefaatçının kayırması söz konusu değildir. Sûrenin 54. ayeti, şer'î îcâbı açıkça hükme bağlamaktadır: Çünkü Yüce Allah bu ayette şöyle der: *"Rabbiniz merhamet etmeyi kendi zatına farz kıldı. Sizden kim, bilmeyerek bir kütülük yapar sonra ardından tevbe edip de kendini ıslah ederse, muhakkak ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*[172] Yüce Allah'ın kanunları gereği merhamet etmenin gerekliliğine gelince tövbede prensip, insanın yaptıklarından üzüntü duyması, işlediği günahtan dolayı can sıkıntısı çekmesi, Yüce Allah'tan utanması, O'nun gazabından ve cezasından korkması ve bazılarının adına "vicdan azabı" dedikleri nefsini kınama duygusunu yaşamasıdır. İşte bunlar, -insan fıtratının kanunu gereği- günahı terketmeyi, onun tam aksi olan ameli yapmayı ve izlerini nefisten silip yok etmeyi gerektirir. İmam Gazzâlî tövbeyi, "bilgi", "hâl" ve "amel"den oluşan bir oluşum olarak tamımlar. Masiyetin çirkin bir fiil, Yüce Allah'ın gazabını ve azabını doğuran bir hareket olduğunu "bilmek", "hâl"i doğurur. Hâl, az önce zikrettiğimiz üzere nefsin duyduğu acıdır. (Vicdan azabı). Bu hâl de, "amel etme"yi gerektirir. Bu amelin içinde günahı bırakmak ve -özellikle de günahın tam aksi olduğu durumlarda- onu salih amelle örtmek (keffâret) vardır. Daha fazla bilgi için bu ayetin, sonra da bu meselenin detayları açıklanırken işaret edilen başka ayetlerin tefsirine bakmak gerekir.

Bu 21. esası en sona bırakmamızın sebebi, Yüce Allah'ın bu Kitab'ı önderi kıldığı bu ümmetin fertlerine ve topluluklarına Yüce Allah'ın dosdoğru dinine ve müstakîm yoluna aykırı hareket etmekten ve kendilerine göstermiş olduğu yaratıklarına hâkim olan kanununa (sünnetullah) muhalefet etmekten dolayı üzerlerine gerekli olan tövbeyi hatırlatmaktır.

171. En'âm, 6/165.
172. En'âm, 6/54.

Bu Sürede din ve dünya ilimlerinin esaslarına dair hatırlatabildiklerimiz, -onları yazdığımız zaman hatırlatabildiğimiz kadarıyla- bunlardan ibarettir. Fikrimiz huzursuz, kalbimiz ise acılar içindedir. Zamana gelince; zaman bunları tek tek sayıp dökmeye müsait değildir. Üstelik Kur'ân'ın ihtiva ettiği ilimleri tam olarak bilip ihata etmek insanın gücü dahilinde de değildir. Çünkü Kur'ânın ilimleri, her zaman yenilenip durmaktadır. Yüce Allah söz konusu ilimlere dair öncekilere vermediğini sonrakilere vermekte, güçlülere bahşetmediğini bazı zayıflara bahşetmektedir. Burada sıraladığımız "esas"ların ve ondan önce zikrettiğimiz akaidin üç temel esası üzerine yaptığımız açıklamanın arasına daha bir çok esasları kattık. Eğer bunları da uzun uzun ele alsaydık, söz uzar giderdi. Yüce Allah'ın, Peygamberine (s) doğru söylediğine dair şehadeti, Kur'ân'ın 113 ve 114. ayetlerde işaret olunan mucizeleri ve ilimleri, bu ayetlerden önceki iki ayette zikredildiği üzere Peygamberlerin düşmanları, onların aldatmaları ve aldatmalarına kanma ve üzerinde daha yakından durduğumuz başka hususlar sözü uzatmamak için üzerinde uzun uzadıya durmadığımız konulardır. Bu ifadelerle bu Sürenin tefsirini bitiriyoruz. Yüce Allah'tan bize doğruyu ilham etmesini, bizi tövbe eden ve kendisine dönenlerden eylemesini, Kitab'ın tefsiri tamamlamaya muvaffak kılmasını, bize bu hususta hikmeti ve güzel konuşmayı nasip etmesini niyaz ederiz.

Amin.

EN'ÂM SÛRESİ'NİN SONU

﴾ A'RAF SÛRESİ ﴿

Bu Sûre, Kur'ân'daki sıralamaya göre yedinci ve yedi tuvelin[173] altıncısıdır. Ayetleri, Basralıların ve Şamlıların sayımına göre -iki ayet birleştirilerek- 205, Medenî ve Kûfîlerin[174] sayımlarına göre 206 dır.

A'raf Sûresi ittifakla Mekkî'dir. İbn Abbas ve İbnü'z-Zübeyr'in mutlak olarak Sûrenin Mekke döneminde indiğini söyledikleri rivayet olunmaktadır. Katâde ise *"Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor."*[175] ayetini bu hükümden istisna etmiştir. Bu haberi, Katâde'den Ebû'ş-Şeyh ve İbn Hibbân rivayet etmişlerdir. Süyûtî, eseri *el-İtkân*'da şöyle der: Bir başkası da şöyle demiştir: Bu ayetten, *"Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı."*[176] ayetine kadar olan kısım, Medîne döneminde inmiştir. Bu görüşü ifade eden kimse, sanki bu ayetlerin mana itibarıyla birbirlerine bitişik olduğunu, dolayısıyla bunların bazılarının Mekke, bazılarının da Medine döneminde inmesinin doğru olmadığını düşünmektedir. Bu yaklaşıma dayanarak biz de diyoruz ki:

Bu ayetlerden öncesi ve sonrası aynı bağlamda olup, İsrailoğulları kıssası hakkındadır. Üstelik gaye, -ki *"...Rabbin çıkardı"* ifadesidir- muğayya'ya dahil değildir.[177] Muğayya ise, genel ve yeni bir bağlamdır. Bu yaklaşımın zorunlu sonucu ise Sûre'nin tümüyle Mekke döneminde inmiş olduğudur. Doğru ve tercihe şayan olan görüş de budur.

---

173. Kur'ân Sûreleri, ihtivâ ettikleri ayet sayısı bakımından bir tasnife tâbi tutulmuştur. Buna göre ayet sayısı yüzden fazla olanlara "tuvel", ayetleri yüz dolayında olanlara yahut biraz geçenlere "miûn", sayı bakımından ayetleri yüzün altında bulunanlara "mesânî", ayetleri kısa ve besmeleli fâsılaları çok olan Sûrelere "mufassal" denilmiştir. (Bkz. Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 44. -Çev.-)

174. Kıraat imamlarından Ebû Amr ile Ya'kûb'un lâkabı "Basrî", Nâfi' ve Ebû Ca'fer'in lakabı "Medenî", Kisâî, Âsım, Hamza ve Ebû Amr'ın lakabı "Kûfî" ve Abdullah b. Âmir'in lakabı ise şâmî'dir. (Çev.)

175. A'raf, 7/163.

176. A'raf, 7/172.

177. Muğayya: Kendisi için bir gaye (sınır) belirlenmiş olan şey, demektir. Meselâ, abdestte kolları yıkamak muğayya, dirsekler ise yıkamının gayesi yani (son) sınırıdır. bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 319. (Çev.)

Sûrenin Öncesiyle Bağlantısı

A'raf Sûresi, En'âm Sûresi'nden daha uzundur. "Yedi tuvel" Kur'ân'da sıralanırken mutlak olarak en uzundan daha kısaya doğru bir sıralama göz önüne alınsaydı, A'raf Sûresi'nin En'âm Sûresi'nden daha önceye alınırdı. Üstelik, A'raf Sûresi'nin En'âm'dan daha önce indiği de rivayet olunmuştur. Doğru olanı A'raf Sûresi'nin -tıpkı En'âm gibi- bir defada toptan nâzil olduğudur. Netice olarak En'âm'ın Kur'ân'da A'raf'tan daha önce yer almasının herhangi bir gerekçesi kalmamaktadır. Ancak En'âm Sûresi'nin her iki Sûrenin ortak mesajını daha çok topluyor olması, A'raf'tan önce yer almasının gerekçesini oluşturmaktadır. İki Sûrenin ortak olarak ele aldıkları konu ise, inanç sisteminin esasları (usûlü'l-akaid) ve dinin küllî esaslarıdır ki bunların çoğunu En'âm Sûresi'nin tefsirini bitirirken kısaca belirttik.

En'âm'a A'raf'tan önce yer verilmesinin bir diğer sebebi ise, A'raf'ta uzun uzun verilen şeylerin, En'âm'da kısaca verilen mesajların bir açıklaması mahiyetinde ya da icmâlden sonra tafsîl niteliğinde olmasıdır. Özellikle Hz. Peygamber'in peygamberliğinin bütün insanlığa genel (evrensel) olduğu, O'ndan önce geçen peygamberlerin kıssaları ve kavimlerinin durumları, bu özellik ve mahiyettedir. Bu iki Sûrenin bir önceki Sûreyle (Mâide) arasında bulunan tenasübü, birincinin tefsirinin baş taraflarında beyan edip açıkladık. Eğer Yüce Allah bize ömür verirse bu konuyu -En'âm Sûresi'nin sonunda küllî esasları zikrettiğimiz gibi- A'raf Sûresi'ni bitirirken daha fazla açıklayacağız. En'âm Sûresi'nin A'raftan daha sonra inmesinin sebebine gelince bu, dini telkin hususunda bilinen tedrîcilik ilkesiyle, muhatapların bu husustaki yeteneklerini gözetme ilkesine dayalı olmasıdır. En'âm, küllî esasları daha toplayıcı ve müşriklerin şüphelerine daha etkin cevap vermektedir. İnsanları davet ederken gözetilen sıralama ile, mü'minler Kur'ân'ı okurken gözetilen sıralama arasındaki fark ise gayet açıktır.

Süyûtî -Âlûsî'nin nakline göre- iki Sûre arasındaki münasebet hakkında şunları söyler:

"En'âm Sûresi yaratmanın beyanı hakkında olup içinde *"Sizi bir çamurdan yaratan...ancak O'dur."* [178] ayeti yer alır. Yüce Allah, nesilleri beyan konusunda ise *"onlardan önce...nice nesilleri helâk ettik."*[179] ifadesini kullanır. Peygamberlerin zikrine işaret olunup, birçokları isim isim sayılınca ve zikredilenler de icmalen zikredilir. Ondan sonra bu A'raf Sûresi, -icmalen zikredilenlerin açıklamasını ve ayrıntısını ihtiva etmek üzere- getirildi. Bu Sûrede Adem kıssası, uzun uzun anlatıldı. Peygamberlerin kıssaları, onların üm-

---

178. En'âm, 6/2.
179. En'âm, 6/6

metleri ve helâk ediliş biçimleri en mükemmel bir biçimde ayrıntısıyla ele alındı. Bunun *"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur."*[180] ayetinin ayrıntılı açıklaması olması uygundur. Bundan dolayı, Sûrenin başında yeryüzünde halife olan Âdem'in yaratılışı konusuna yer verildi. Yüce Allah, Âd kıssası hakkında *"Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi."*[181] derken, Semûd kıssası hakkında ise *"Düşünün ki, (Allah) Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi."*[182] dedi. Yine Allah Teâlâ daha önce *"Rabbiniz merhamet etmeyi kendi zatına farz kıldı."*[183] dedi. Bu ifade îcazlı bir ifadedir. Kısaca söylenen bu cümleyi Yüce Allah, bu Sûrede açmakta ve *"Rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara... yazacağım."*[184] demektedir.

Bu Sûrenin baş tarafının En'âm Sûresi'nin son kısmıyla olan bağlantı yönüne gelince, bunu şöyle açıklamak mümkündür: Daha önce *"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun."*[185]; *"İşte bu (Kur'ân), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona uyun."*[186] denildi. Bu Sûre ise Kitab'a uyma emriyle açıldı. Öte yandan Allah Teâlâ, daha önce *"Sonra Allah, onlara yaptıklarını haber verecektir."*[187]; *"Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir. Ve O, uyuşmazlığa düştüğünüz gerçeği size haber verecektir."*[188] derken, bu Sûrenin açılışında *"Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz!"*[189] dedi. Bu, En'âm ayetinde zikri geçen "haber verme" nin açıklaması mahiyetindedir. Öte yandan Yüce Allah, En'âm'da *"Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır."*[190] deyince ve bu da ancak, teraziyle ortaya çıktığından, bu Sûre tartının zikriyle açıldı ve Yüce Allah, *"O gün tartı haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*[191] dedi. Sonra, tartısı ağır olan kimse, hasenâtı (iyilikleri) kötülüklerinden daha fazla olan kimse olurken, daha hafif olan da tam aksine kötülükleri iyiliklerinden daha fazla olandır. Daha sonra bu Sûrede A'rafta bulunanlardan söz edilmektedir. A'raf'ta bulunacak olanlar, -bu hususta ileri sürülen görüş-

180. En'âm, 6/165.
181. A'raf, 7/69.
182. A'raf, 7/74.
183. En'âm, 6/54.
184. A'raf, 7/156.
185. En'âm, 6/153.
186. En'âm, 6/155.
187. En'âm, 6/159.
188. En'âm, 6/164.
189. A'raf, 7/6.
190. En'âm, 6/160.
191. A'raf, 7/8.

lerden birisine göre- hasenatları ile kötülükleri birbirine eşit olan kimseler olacaklardır.[192]

Bu açıklamayı bu ibareden daha açık bir ifadeyle ve daha fazlasıyla açıklamak kolay olsa da, burada daha önce işaret ettiklerimizle birlikte bu kadarıyla yetiniyoruz. Yüce Allah'tan ilham ve anlayış yeteneği vermesini dileyerek Sûrenin tefsirine başlıyoruz.

192. Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, VIII, 74.

﴾ A'RAF SÛRESİ ﴿

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

المص ﴿1﴾ كِتَابٌ أُنزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُن فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِّنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿2﴾ اتَّبِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ ﴿3﴾

1- Elif. Lâm. Mîm. Sâd.

2- (Bu), kendisiyle (insanları) uyarman, inananlara öğüt vermen için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta göğsünde bir sıkıntı olmasın.

3- Rabbinizden size indirilene (Kur'ân'a) uyun. O'nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz.

Hurûf-u Mukâtaa Harflerinin Anlamı

"Elif. Lâm. Mîm. Sâd." Bunlar, yazılış itibarıyla dört harfli bir kelime şeklinde oluşturulmuş haflerdir. Fakat, *"Elif. Lâm. Mîm. Sâd."* şeklinde harf harf okunurlar. Bizce tercihe şayan olanı, bu ve benzeri Sûrelerin -ifadeyi oluşturan harflerin isimlerinden başka manaları olmayan- böylesi harflerle başlamasının hikmeti, Kur'ân'ı dinleyen kimsenin bu sesten sonra kendisine söylenecek olan sözlere dikkatini çekmektir ki onlardan hiçbirini kaçırmasın. Bu harfler, iftitah edatı olan "elâ" ve tenbih harfi olan "hâ" gibidir. Tuvel, miûn, mesânî ve mufassal Sûreler gibi belli Sûrelerin [193] bu şekilde başlamasının sebebi, Peygamberimiz'in (s) bu Sûreleri Mekke'de müşrikleri İslâm'a davet edip, vahiy ve nübüvveti ispat etmek için okumasıdır. ez-Zehrâvân, yani Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri hariç kalan Sûrelerin tümü Mekke döneminde inmiştir. Bu iki Sûrede yer alan davet, Ehl-i Kitab'a yöneliktir. Meryem, Ankebût, Rûm ve Nûn Sûreleri hariç kalan Sûrelerin tümü Kitab'ın zikriyle başlamaktadır. Bu iki Sûreden her birinde zikri geçen Sûrelerdeki nübûvvet ve Kitab'ın ispatına dair manalardan manalar vardır.

193. Bu harflerle başlayan Sûrelerin sayısı 29'dur. Bu rakam, med harfi olan elifi de katacak olursak Arap alfabesinin harf sayısını ifade etmektedir. Sûre başındaki harfler, med harfi olan elifi katmazsak, müstakil harflerin sayısının yarısı kadardır. Elifi katmamamız, onun tek başına okunamamasıdır. Hayret verici olanı, bu 14 harfin bütün harflerin mahreçlerini kendi içinde ihtiva etmesidir.

Meryem Sûresine gelince, bu Sûrede Yahya ve Zekeriyya'ların (a) Hz. Meryem'in kıssasına benzeyen kıssalarının ardından Hz. Meryem'in kıssası, ayrıntısıyla açıklanmaktadır. Bu iki kıssayı, İbrahim, Mûsâ, İsmail, İdris'lerin (a) risaletlerinin zikri izlemektedir. Bu kıssaların tümü *"Vezkür fi'l-Kitabi" "Kitap'ta ....an"* diye başlamaktadır. Burada geçen *"Kitab"*tan maksat, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Sanki Yüce Allah, Zekeriyya, Yahya, Meryem ve Îsâ'ların (a) kıssalarında da *"Vezkür fi'l-Kitabi"* demektedir. Bu kıssaların Kur'ân'da zikredilişi, Kur'ân'ın Yüce Allah'ın katından olduğunun alâmetlerindendir. Çünkü bu kıssaları, ne Peygamberimiz (s) ve ne de kavmi biliyordu. Nitekim, Hûd Sûresi'nde Nûh'un (a) kavmiyle yaşadıkları ayrıntısıyla zikredildikten sonra Yüce Allah bu gerçeği açıkça şöyle vurgulamaktadır: *"(Rasûlüm!) İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin. O halde sabret. Çünkü iyi sonuç (sabredip) sakınanlarındır."*[194] Yüce Allah, Yusuf Sûresi'nin sonunda O'nun kardeşleriyle yaşadığı olayları aktardıktan sonra da buna benzer ifadeler kullanmaktadır: *"İşte bu (Yusuf kıssası) gayb haberlerindendir. Onu sana vahyediyoruz. Onlar hile yaparak işlerine karar verdikleri zaman sen onların yanında değildin (ki bunları bilesin)."* [195] Meryem Sûresi, şirkin çürütülmesi, tevhidin, öldükten sonra dirilmenin, peygamberlerin sonuncusunun risaletinin ve hikmetli Kitab'ının doğruluğunun ispatıyla sona ermektedir.

Ankebût ve Rûm Sûrelerine gelecek olursak, bu iki Sürenin her biri, *"Elif. Lâm. Mîm."*le açıldıktan sonra davetle ilgili hususların en önemlilerinden birisini zikrederek başlamaktadır. Birincisi *"dinde fitne"* konusudur. Dinde fitne, güçlü olanların zayıflara eziyet etmeleri ve direnmek mümkün olmayan bir güç kullanarak dinlerinden döndürmek için kendilerine zalimce baskı uygulamalarıdır. Kureyş müşrikleri, İslâm'a önceden girenlere eziyet ve işkence uygulayarak O'nun nûrunu söndüreceklerini ve davetini geçersiz kılacaklarını zannediyorlardı. İslâm'a ilk girenlerin çoğunluğu ise zayıflardan olup, güçlü olanlardan nesep taassubuna veya dostluğa (velâ) dayanan hiçbir yardımcıları yoktu. Mü'minlerden baskı altında olanlar, düşmanlarının kendilerine galip gelmekte Yüce Allah'ın güttüğü hikmeti bilmiyorlardı. Yüce Allah, bu Sûrenin açılışında dinde fitnenin O'nun sosyal nizama hakim olan kanunlarından olduğunu açıkladı ki bununla doğru sözlüler, yalancılardan ayrılsınlar. Böylece Yüce Allah, iman edenleri günahlarından temize çıkarsın, kâfirleri de helâk etsin ve âkibet, sabreden takva sahiplerinin olsun. Bundan dolayı Sûre, kendisinden sonraki kısma dikkat çeken harflerle açılmaya layık bir Süre oldu. İkinci husus, Rûm Sûresi'nin açılışının yapıldığı husustur. Bu da, Peygamber

194. Hûd, 11/49.
195. Yusuf, 12/102.

Efendimiz (s) zamanında meydana gelen bir olayı haber vermeyle ilgilidir. Bu olayın haberi henüz O'nun kavmine ulaşmamıştı. Bir de gâib zamirinde bu olayı takib edecek ikinci olay haber verildi. Şöylesine ki İran devleti, (Sasaniler) savaşta Bizanslıları yenmişti. Bu savaş, iki devlet arasında uzayıp gitmişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Peygamber'ine (s) bunu, bu galibiyetin karşı tarafa geçeceğini, birkaç sene zarfında Bizanslıların İranlılara galip geleceğini ve Yüce Allah'ın o günkü müşriklere karşı mü'minlere böylece yardım edeceğini haber verdi. Verilen bu haber doğru çıktı ve Allah Teâlânın vaadi gerçekleşti. Bu iki haberin her ikisi de Kur'ân'ın en bariz mucizelerinden ve Muhammed'in (s) peygamberliğini ispat eden alâmetlerden birisiydi. Peygamberimiz'in (s) bu ayeti kendilerine okuduğu kimseler, ayetin başından bir tek kelimeyi kaçırsalardı ondan sonrasından hiçbir şey anlamazlardı. Dolayısıyla ayet, kulakları cezbeden ve zihinleri uyandıran bu harflerle başlamaya layık bir ayet olmuş oldu. Bu olay, İslâm'ın bir parça yayılmasından, Kureyş'in ileri gelenlerinin Hz. Peygamber'in davetini engellemelerinden ve Kur'ân'ın insanlara -özellikle de hac mevsiminde- okunmasından sonra meydana gelmişti. Peygamberimiz (s) Kur'ân okumaya başladığı zaman, ayak takımları gürültü yapıyor ve bağırıp çağırıyorlardı. *"İnkâr edenler, bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Umulur ki, bastırırsınız, dediler."*[196]

Nûn (Kalem) Sûresi'ne gelince, bu Sûrenin baş tarafı ve son kısmı, davet sahibi Hz. Peygamber'in şanının ta'zimini beyan ve mecnunluk şüphesini[197] ondan savuşturma hakkındadır. Bu Sûre, Alâk Sûresi'nden sonra nâzil olan ilk Sûredir. Hz. Peygamber'e atılan mecnun olduğu töhmeti, -Allah korusun ve O'nu şerefli kılsın- herhangi bir düşmanlık ve diretme olmaksızın zihinlere hemencecik gelen bir husustu. Çünkü ümmî, fakir, halim-selim, herhangi bir kavmin başkanı ve birliğin komutanı olmayan, yaptığı herhangi bir hitabet veya şiirle halk içinde hiçbir etkiye sahip olmayan bir kimse, ortaya çıkıyor ve bütün insanlığın küfür ve fısk sapıklığı içinde olduğunu, kendisinin bu insanlara doğru yolu göstermek için Allah tarafından gönderildiğini ve dininin Araplara ve Arap olmayanlara doğru yolu göstereceğini, şeriatının yapacağı ıslahın bütün kavimleri kuşatacağını iddia ediyor... Ümmî olan ve Allah Teâlânın toplumlara hâkim olan kanunlarından (sünnetullah) ve peygamberleri desteklemek için onlara verdiği mucizelerden habersiz olan o müşriklerin mantıkları bakımından -böyle bir iddia sahibi kimsenin söz konusu mucizeler ve ilimler henüz ortaya çıkmadan önce- *"Hiç şüphe yok o bir delidir."*[198] Demeleri ; bunlar üzerinde zuhur ettikten sonra *"Sihirbaz,*

196. Fussilet, 41/26.

197. Arapların Hz. Peygamber'e *"mecnun"* derken, kastettikleri mana, *"deli"* değil, cinin emrine girmiş ve onun telkin ettiklerini söyleyen kimse, manasınaydı. (Çev.)

198. Kalem, 68/51.

kâhin veya deli."[199]; ilim ve irfanı ortaya çıkınca da *"Öğretilmiş bir deli."*[200] demeleri tuhaf karşılanacak bir husus değildir. *"İşte böylece, onlardan öncekilere herhangi bir peygamber geldiğinde hemen: O bir büyücüdür veya delidir, dediler."*[201]

Burada "Nûn" divit manasınadır, dolayısıyla bu dinin ilim ve yazmaya dayalı bir din olduğunu beyan etmek için kalem kelimesiyle birlikte zikredilmiştir. Nitekim bundan önce nâzil olan Alâk Sûresi'nin başında da aynı şekilde *"Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir."*[202] ayetinde aynı duruma işaret edilmiştir. Bunun yanında *"Nûn"* kelimesinin *"balık"* manasına geldiğini, çünkü Sûrede balığın yuttuğu Yunus'tan (a) söz edilmektedir, denildiğini biz de biliyoruz. Ancak *"Nûn"* kelimesinin *"divit"* veya *"balık"* manasına geldiği doğru olsaydı, tek başına yazılıp da sakin olarak okunmazdı. Tam aksine; *"Ve ze'n-nûni iz zehebe muğâdıben" (Zünnûn'u da -Yunus'u da zikret-. O öfkeli bir halde geçip gitmişti.)*[203] ayetinde olduğu gibi tamlamaya girmiş (mürekkep) ve (sonu sakin değil) mu'rab olurdu. Doğru olanı *"Nûn"* kelimesinih bu Sûrede zikredilen şeylere işaret olduğudur. Nitekim diğer hurûf-u mukâtaalarda da bazılarının gördüğü, ama bazılarının göremediği bir takım muayyen manalara işaretler vardır. Söz konusu işaretler bazen de muayyen olmayabilir. Bu durumda herkes bunlardan farklı işaretler çıkarıp, ilim veya ibret olsun diye ifade edebilir. Ancak çıkarılan işaretlerin Kur'ân'ın hidayetiyle uyumlu olması şarttır. Ancak, "Arapça kelimelerin manalarına delâletlerine göre Yüce Allah'ın muradı budur." demek doğru değildir.

Bu son türden olmak üzere bazı Selef müfessirleri bu harflerin, Yüce Allah'ın isimlerinden ya da O'nun isimlerini ihtiva eden cümlelerden alındığını ifade etmişlerdir. Rivayet tefsiri ravilerinin çoğunluğu ve *el-Esmâ ve's-Sıfât*'da Beyhakî İbn Abbas'ın *"Elif. Lâm. Mîm. Sâd."*'ın manasının "Ben Allah'ım. (Ayetleri) Açıklıyorum." demek olduğunu söylediğini naklederler. Bu haberi, İbn Cerîr, Saîd b. Cübeyr'den rivayet etmiştir. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim, Sûddî'nin bu harflerin manasına dair olmak üzere "O, musavvir (şekil veren)dir." dediğini naklederler. İbn Ebî Hâtim ve Ebû'ş-şeyh Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'nin bu harfleri şöyle açıkladığını naklederler: "Elif, Allah lafza-i celâlinden alınmadır. Mîm, Rahman'dan, Sâd ise

Bu cümle, Kalem Sûresi'nin sonlarında ve Hicr Sûresi'nin baş taraflarında (Hicr, 15/6) müşriklerin ağızlarından aktarılmaktadır. Bundan önce ise Kalem Sûresi'nin baş taraflarında kendilerine cevap verilmişti.

199. Bu ithamlara ise Tûr Sûresi'nde işaret edilmektedir. (Tûr, 52/29).
200. Bu ifadeye de Duhân Sûresi'nde onların ağızlarından nakledilmektedir. (Duhân, 44/14).
201. Zariyât, 51/52.
202. Alak, 96/3, 4, 5.
203. Enbiyâ, 21/87.

Samed'den alınmadır." Ebü'ş-şeyh, Dahhâk'ın bu harflerin manasının "Ben doğru sözlü Allah'ım." şeklinde olduğunu söylediğini nakleder. İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, Ali b. Talha kanalıyla İbn Abbas'ın *"Elif. Lâm. Mîm. Sâd. Tâ. Hâ. Tâ. Sîn. Mîm. Hâ. Mîm. Ayn. Sîn. Kâf. Kâf. ve Nûn."* ve benzerlerinin birer kasem olup, Yüce Allah'ın bu harfler üzerine yemin ettiğini ve bunların Yüce Allah'ın isimlerinden olduğunu söylediğini naklederler.

Bu açıklamalardan akla daha yakın olanı, söz konusu harflerin Sûrelerin isimleri olduğudur. Mürtecel ismin neden konulduğunun sebebini açıklamak gerekmez. Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinin başındaki *"Elif. Lâm. Mîm"*leri tefsir ederken tercih ettiğimiz açıklama tarzı buydu. Müfessirlerin çoğunluğunun kanaati de budur. Bu yaklaşım, az önce açıkladığımız hikmetle de çelişiyor değildir. Bu hikmet, Dâru'd-Da've ve'l-İrşâd Medresesinde verdiğimiz tefsir dersinde Yüce Allah'ın yardımı sayesinde ulaştığım bir ufuk oldu. Biz, orada bu meseleyi en ayrıntılı bir şekilde açıkladık ve ispat ettik ki, konuşma yapan bir kimsenin karşısındaki muhatabının ifadesinin önemli noktalarına ve bunlardan hedeflediği en önemli amaçlara dikkatini çekmesi; bunlardan istediği hususlarda onu bilgilendirmesi ve bu hususları muhatabının gönlünde en iyi yere yerleştirmeye çaba harcaması beyanın güzelliklerinden ve ifadenin belâgatindendir. Söz söyleyenin bu önemli noktalara değinmeden önce onlara karşı -muhatabı hiçbir noktayı dikkatinden kaçırmasın diye- dikkat çekmesi de aynı güzel beyan ve ifade belâgatine dahildir. Araplar tenbih "hâ" sıyla istiftah edatını da uyarı edatlarından birisi kılmışlardır. Belâgatte ve güzel beyanda i'câz sınırına ulaşan Kur'ân'ın bu noktayı da öteye geçmesine, toplumu ıslah etme ve yol göstermede önder olduğu gibi, bu hususta da lider olmasının gerekliliğinde ne gibi bir tuhaflık vardır? Hitabet esnasında sesi yükseltip durumun gerekli kıldığı muhatabın kalbine korku salma ve azarlama haykırışı yapma ya da istirham ve şefkatle karışık âhenkli hoş bir hitapta bulunma, veya ölüm haberi ve hüzün uyandırma çığlığı ya da teşvik ve üzüntü nağmesi veya korku esnasında yardım için bağıranın korkulu sesi veya tartışma anında tahrik haykırışı gibi dururlar, sesin durumun gerektirdiği atmosfere göre ayarlanmasına girer. İşaretlerden yardım alma ve manaları hareketlerle anlatma da buna dahildir.[204] (Bazı kelimelerin veya cümlelerin büyük harflerle yazılması

204. İşaret ettiğimiz derste açıkladığımız hususlardan birisi de şuydu: Arap hatipleri ve şairleriyle müvelled (rivayet asrından sonra gelen) edipler konuşma yapıp şiir söylerken sesin manayla olan ilişkini ve sözün ruha etkisini göz önüne alıyorlardı.
Hatta rivayet ederler ki, Alyan Almamro'ya (Almosıs), Araplar'ın söyledikleri beyitten hangisi daha etkilidirş diye sorulur. O da " Kalpten gizlenemez olan beyittir." der. "Hangi beyit gibi? Bir örnek verebilir misin?"diye sorarlar. O da, "Cemil'in şu beyti gibi." der ve şu beyti okur:
ألا أيها النوام ويحكم هبوا   أسائلكم هل يقتل الرجل الحب
"Yazık size ey uyuyanlar, sorum var size hazır olun !
Aşk öldürür mü insanı? Bana cevabını bulun!"

Benim aklımda kaldığına göre, O birinci mısrada sesini yükseltir, ikinci mısrada alaçaltır ve inceltirmiş. Buna sebep olarak da, şairin birinci mısrada gafillere seslendiğini, onlara "nüvvâm" (uyuyanlar) dediğini ve onları uyarmak ve dikkatlerini çekmek istediğini, ikinci mısrada ise uyumayanlara seslendiğini ve onlara kalbi incelten ve sesi huşulandıran bir meseleyi sorduğunu gösterirmiş. Fakat *Ikdu'l-Ferîd*'e bakınca, onun sesini benim anlattığımın tam tersi olarak çıkardığını, sebebini şöyle açıkladığını gördüm: Görmüyor musun, şair birinci mırsada kalbinden nasıl izin istiyor ve kalbi de vermiyor. İkinci mısrada ise, kalbinden izin istiyor ve kalbi de ona izin veriyor.

Kur'ân'nın bizzat kendisinde de onun tertil ile (tane tane) ve dura dura okunması emrinin ve Kur'ân okurken huşû' duyulmasının ve kıraatından etkilenilmesinin yer alması da bu kabildendir. *Müsned*'de ve *Sünen*'lerde Berâ b. Âzib'den rivayet olunan bir hadiste Peygalberimiz (s) *"Kur'ân'ı seslerinizle zînetlendiriniz."* (Buhârî, *Tevhid*, 52; Dârimî, *Fadâilü'l-Kur'ân*, 34) buyururken, bir başka rivayette ise *"Kur'ân'ı seslerinizle güzelleştiriniz. Çünkü güzel ses, Kur'ân'ın güzelliğini arttırır."* (Dârimî, *Fadâilü'l-Kur'ân*, 34.) buyurmaktadır. İlim, amel ve güzel ahlâkı kendilerine bir araya getiren basîret ehli kimseler, Kur'ân okurken onun manasına ve kalbe tesir eden şeye dikkat ederlerdi.

İmam Gazzâlî, Kur'ân okumanın bâtınî âdâbından sekizincisi olan "Teessür" den (etkilenme) söz ederken şöyle der:

"Teessür (etkilenme), Kur'ân okuyan kimsenin kalbinin ayetlerin durumuna göre çeşitli etkilerle etkilenmesi, demektir. Dolayısıyla onun her anlayışa göre ayrı bir hâli ve vecdi olur. Ki kalbi, bu sebeple hüzün, korku, umut ve başka şeylerle bezenir. Gazzâlî daha sonra şöyle der: Kulun Kur'ân okumaktan etkilenmesi, okunan ayetin niteliğine bürünmesi demektir. Tehdid ve bağışlanmayı bir takım şartlara bağlayan ayetleri okuduğunda, -yani Yüce Allah'ın *"Şu da muhakkak ki Ben, tövbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra (böylece) doğru yolda giden kimseyi bağışlarım."* (Tâhâ, 20/82) ayeti gibi bir ayeti okuduğunda- korkusundan büzülüp büzülüp neredeyse ölecek hale gelir. Genişlik ve bağışlanma vaadinin geçtiği bir ayet okuduğunda, sevinir ve sanki sevincinden uçacakmış gibi olur. Yüce Allah'ın, sıfatlarının ve isimlerinin zikredildiği yerlerde, Yüce Allah'ın celâlini ve azametini hissettiği için boyun eğerek başını öne eğer. Kâfirlerin - çocuğu ve eşi olduğunu söylemeleri gibi- Yüce Allah açısından imkânsız olan yakıştırmalarından söz eden ayetleri okuduğu zaman sesini alçaltır ve onların sözlerinin çirkinliğinden dolayı iç âleminde kırıklık hisseder. Cennetin anlatıldığı ayetleri okuduğu zaman, oraya olan özleminden dolayı içinden ona yönelir. Cehennemin anlatıldığı ayetleri okuduğu zaman, ondan duyduğu korkudan tir tir titrer."

Gazzâlî, bir başka yerde de, birisinin Kur'ân okurken Yüce Allah'ın Firavun'un ağzından naklettiği *"Derhal (adamlarını) topladı ve (onlara) bağırdı: Ben sizin en yüce rabbinizim dedi."* (Nâzi'ât, 79/23, 24.) ayetine gelince, Yüce Allah'tan utanan bir kimse gibi sesini alçalttığından söz eder.

Ben de derim ki, Gazzâlî'nin zikrettiği gibi durumlarda gerekli olan, yapmacıklıktan ve zorlamadan uzak olmaktır. Çünkü böylesi yapmacıklıkla -mürâîlerin yaptıkları gibi- insanların gönüllerini kazanmak için onların kalplerini etkilemek amaçlanır. Fakat bazı müslümanlar, bu hususta kendilerinden önce geçen Ehl-i Kitabın ve başkalarının yaptıkları gibi yapmaktadırlar. Sözü geçenler, insanları kendilerine çekmek için ibadetlerini bir takım şarkılar, insanı coşturan veya hüzünlendiren şarkılar haline getirmişlerdir.

Hadis-i şerifte şu ifade yer almıştır: *"Kur'ân'ı Arapların terennümleri ve sesleriyle okuyunuz. Ehl-i Kitabın (Beyhakî'de ehl-i kebâirin)ve ehl-i fıskın terennümlerinden kaçınınız. Çünkü benden sonra Kur'ân şarkı namesi, ruhbanların terennümü ve feryâd ü figân edenlerin terennümleri gibi nameli okuyan kimseler gelecektir. Bunların okuyuşları boğazlarını öteye geçmez. Bunların ve kendilerini beğenenlerin kalpleri fitnelidir."* (Heysemî, *Mecmaû'z-*

veya harflerin üstüne veya altına çizgi çekilmesi de ifadede önemli noktalara dikkat çekmek için yapılan işlemlerdendir.)

Öte yandan, bazı özel Sûrelerin bu harflerle başlamasındaki hikmeti keşfettikten sonra, bunu benden önce bulan olmuş mu diye araştırmaya başladım. Bu maksatla, Râzî'nin *et-Tefsîru'l-Kebîr*'ine baktım. Çünkü O'nun bilgisi geniştir ve muttali olduğu her şeyi geniş geniş açıklama gibi bir özelliği var-

Zevâid, VII, 169; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, II, 540)

Sehâvî eseri *Cemâlü'l-Kurrâ*'da der ki: İnsanlar Kur'ân okuma hususunda şarkı sesleri uydurdular. Bid'at olarak uydurdukları şeyden birisine "Ter'îd" dediler. Ter'îd, sesi sanki soğuktan veya üzüntüden titrer gibi titretmektir. Bir başka bid'at daha uydurdular ve onun adına da "terkîs" dediler. Terkîs, sâkin harf üzerinde vakıf yapmak sonunda da harekeyle sanki koşuyormuş gibi kaçmak demektir. Bir diğer bid'atlarına ise "tatrîb" derler. Tatrîb, Kur'ân'la terennüm etmek, med yapılmayacak yerde nağme yapmak, gerekmeyen yerde de meddi uzatmaktır. Bir diğer bid'atlarının adı, "tahzîn"dir. Bu da üzüntülü bir şekle girmek, huşû ve huzû ile neredeyse ağlayacak gibi yapmaktır.

Sehâvî'nin son olarak söylediği "tahzîn", eğer Yüce Allah'a yöneltilen huşû' ve huzû' şeklinde olursa, bu güzeldir. Biraz sonra gelecek hadiste ifade edildiği üzere nefsi buna alıştırmak için yapılırsa yine güzeldir. Fakat çirkin olanı, gösteriş ve isim yapmak için zorlama ile yapılanıdır. Yüce Allah, kendilerine Kur'ân okunan alimler hakkında şöyle der: *"Ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar. (Kur'ân okumak) onların saygısını artırır."* (İsrâ, 17/109). Peygamberimiz (s), sahâbîler ve Selef'ten diğerleri Kur'ân okudukları ve duydukları zaman ağlarlardı. Huşû duyan müminler hâlâ böyledirler. Merfû olan Sa'd b. Mâlik hadisinde Peygamber Efendimiz (s) şöyle der: *"Bu Kur'ân keder ve üzüntüyle nâzil olmuştur. Onu okuduğunuz zaman ağlayınız. Eğer ağlayamazsanız, ağlamaya çalışınız."* Hadisi Beyhakî *Şuab*'da rivayet etmiştir. (el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVII, 128.)Hadiste geçen "tebâkî"den maksat, nefsi alıştırmak ve yetiştirme kabilinden ağlamaya zorlamak demektir. Bu tıpkı "Yumuşak huylu olmak, buna zorlamakla olur." kabilindendir, yoksa gösteriş yapanların zorlaması ve yapmacıklığı değildir.

Hiç şüphe yok ki, her mümin, hakikatleri ve inasanlığın tavırlarına etkili olan hadiselere öğrenmek isteyen herkes, şuna inanır: Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı okuyuşu, ilmini ve hidayetini bunları almaya hazır olanların kalplerine ve düşünen akıllara ulaştırmada etkili araçların en büyüğü idi. Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşu, günümüzde mevcut olan ve sesleri kaydedip sonra tekrar veren bir âlete kaydedilmiş olsaydı, O'na iman edenler ve etmeyenler, Efendimizin (s) tilavetini duymak için binlerce dinarı harcamaktan kaçınmazlardı. Fransız filozoflarından birisi Hz. Peygamber'in Kur'ân okuması meselesini kafasında canlandırmış ve "Hz. Muhammed davetini yaparken Hz. Mûsâ ve Îsâ'yı destekleyen bir şeyle desteklenmemiştir." diyenlere şöyle cevap vermiştir: "Muhammed (s) Kur'ân'ı insanlara okurken hem kendisi etkileniyor ve hem de onlara etki ediyordu. Dolayısıyla O'nun okuyuşunda, okumasını dinleyenleri kendisine iman etmeye çeken bir özellik vardı. Bu özellik, kendisinden önceki peygamberlerin gösterdikleri mucizelerin insanları kendilerine çekmekteki etkisinden çok daha büyüktü."

Allahü ekber!... Rasûlullah'ın (s) Kâf Sûresi'ni okuyuşunu minberde kendi başıma canlandırmaya çalışıyorum. Sûreyi, gücüm yettiği kadar O'nun gibi okumaya çalışıyorum. Sûrenin içindeki dersler, beni boğacak ve neredeyse öldürecek gibi oluyor. Sonra yine Sûreden aldığım ders, beni canlandırıyor: *"Şüphesiz ki bunda aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır."* (Kâf, 50/37). *"Görmediği halde Rahman'dan korkan ve Allah'a yönelmiş bir kalp ile gelen kimseler."* (Kâf, 50/33) bunu denesinler!

dır. Ancak Râzî'den bu anlattığım gibi bir açıklamayı okumadım. Râzî'nin bu harfler konusunda bilginlerden iki görüş naklettiğini gördüm:

1) Bunlardan birincisine göre söz konusu harfler, kapalı bir bilgi ve üzeri örtülü bir sırdan ibarettir. Bu bilgiyi ve sırrı Yüce Allah, kendinde saklamayı tercih etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in şöyle dediği rivayet olunmuştur: Her kitapta bir sır vardır. Kur'ân'ın sırrı ise, Sûrelerin başlangıç kısmındaki harflerdir. Hz. Ali'nin de şöyle söylediği rivayet olunmaktadır: Her Kitab'ın bir özü vardır. Bu Kitab'ın özü de hicâ harfleridir. (Biz de deriz ki: Rivayet alimleri, dört halife ve İbn Mes'ud'an bu harflerin, bilgisini Yüce Allah'ın kendisine sakladığı şeylerden olduğunu söylediklerini nakletmektedirler.) Râzî, bunların naklettikten sonra Kelâmcıların bu görüşü kabul etmediklerini ve ayetlerle, hadislerle ve aklî delillerle bunu çürütmek için karşı deliller getirdiklerini ifade etmekte, sonra da bu konuyu uzun uzun anlatmaktadır.

2) İkinci yaklaşıma göre bu harflerin manaları bellidir. Râzî bu hususta bilginlerden tam 21 görüş nakleder. Bu 21 görüşten 12.si İbn Ravk ve Kutrub'un görüşüdür.[205] Kâfirler, *"İnkâr edenler, bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Umulur ki, bastırırsınız, dediler."*[206] deyip de birbirlerine Kur'ân'dan yüz çevirmeyi tavsiye edince Allah Teâlâ, -onların iyiliğini ve faydasını istediği için- kendilerine bilmedikleri bir şeyi getirmeyi diledi. Maksat, getireceği şeyin Kur'ân'dan kendilerine gelen karşısında susmalarına ve onu dinlemelerine sebep olmasıydı. İşte bu maksatla Yüce Allah, onlara Sûrelerin başlarındaki bu harfleri indirdi. Bu harfleri dinledikleri zaman hayrete düşmüş kimseler gibi şöyle dediler: Muhammed'in (s) getirdiği şeye kulak verin. Kulak verdikleri zaman, Kur'ân onlara hücuma geçiyordu. Bu da onların Kur'ân'ı dinlemelerine sebep ve faydalanmalarına bir vesile oluyordu.

Râzî, başka yerlerde buna "hikmet" demektedir. Bu, bizim dediğimiz gibidir. Daha sonra şeyh Muhyiddin İbn Arabî'nin bu hususta -sûfîlerin metodunda değil, müfessirlerin metodunda- muhtasar bir tefsiri olduğunu ve O'nun da sadece bu manada kısıtlı kaldığını öğrendim.

İhyâ şerhinde bu harflerin uyarı harfleri olduğu zikredildikten sonra şöyle denilmektedir: el-Harbî der ki: Bu harflerin uyarı harfi olduğu yolundaki ifade, güzeldir. Çünkü Kur'ân, aziz bir kelâmdır. Kur'ân'ın faydaları da aziz-

205. İbn Ravk'ın açık künyesi, Muhammed b. el-Hasen b. Abdillah b. Ravk er-Râsî er-Ravkî'dir. İbn Ravk, Hadis bilgini olup, hicrî 168 de vefat etmiştir. Kutrub ise, meşhur bir nahiv bilginidir. *"el-Müsellesât"* adında bir eseri vardır. Künyesi, Ebû Ali Muhammed b. el-Müstenîr'tir. Hicrî 206 da vefat etmiştir. İbn Cerîr, buna işaret etmiş ancak bunu muayyen bir kimseye isnat etmemiştir.

206. Fussilet, 41/26.

dir. Dolayısıyla Kur'ân'ın uyanık bir kulağa gelmesi gerekir. Yüce Allah'ın, beşer âlemindeki Peygamberimiz'in (s) bazı zamanlar meşgul olduğunu bildiği için Cebrail'e -kendisine indiğinde- "Elif. Lâm. Mîm" ve "Hâ. Mîm" demesini emretmiş olması mümkündür. Ta ki Peygamberimiz (s), Cebrail'in sesini işitsin de ona yönelsin ve kulak versin. İhyâ'yı şerheden bilgin daha sonra şöyle devam ediyor: "Elâ" ve "emmâ" gibi uyarıda meşhur olan kelimelerin kullanılmaması, bunların insanların kendi ifadelerinde uyarı için kullanmayı öteden beri âdet haline getirdikleri kelimelerden olmasındandır. Oysa Kur'ân, bir kelâmdır, ama başka kelâmlara benzemez. Dolayısıyla bu hususta -kulağa geldiğinde doğuracağı vurgu açısından daha beliğ olması için- bundan önce bilinmeyen "tenbih" (uyarı) lafızlarının getirilmesi uygun düşmüştür. Denildi ki Arap'lar Kur'ân'ı işittikleri zaman, gürültü ve patırtı çıkarırlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu eşsiz nazmı indirdi ki bunun karşısında hayrete düşsünler ve bu hayretleri Kur'ân'a kulak vermelerine sebep olsun. Dinlemeleri de, bu harflerden sonrasını dinlemelerine vesile olsun ve böylece kalpler incelsin ve gönüller yumuşasın.

Ben de derim ki: "Uyarı" nın Hz. Peygamber'e muhsus kılınması, uzak bir ihtimaldir. Vahyin inişi hakkında sahih hadislerde yer alan haberlerden bilindiği üzere Rasûlullah (s), *er-Rûhu'l-emîn* (*Cebrail*) kendisine iner inmez ve yaklaşır yaklaşmaz dikkat kesilir ve ruhaniyet tarafı, şerefli mizacına baskın gelirdi. Bu açıklamada, uyarı için neden bazı Sûrelerin tahsis edildiği açık ve net olarak ortaya çıkmaz. Bu harflerle yapılan "tenbih" (uyarı), -az önce geçtiği üzere- öncelikle ve bizzat Mekke'de müşriklere, daha sonra Medine'de de Ehl-i Kitabaydı. Çünkü mü'minler, olanca güçleriyle Hz. Peygamber'in kendilerine okuduğu şeylere yöneliyorlardı. Onların nazarında Kur'ân'ın her tarafı aynı derecede dikkat kesilmeye değerdi. Mü'minler, bu uyarının ikinci derecede hedefiydiler.

Yaptığımız derin araştırmalardan ortaya çıkan sonuç, -Hamdolsun Allah'a- bu hikmeti bizim açıkladığımız şekilde hiçbir kimsenin açıklamamış olduğudur. İbn Kesîr böyle bir açıklama görseydi, bu açıklama yönünün zayıf olduğunu söylemezdi. Çünkü İbn Kesîr, bu görüşü İbn Cerîr'den kısaca ve özet olarak nakletmektedir. İbn Kesîr, birçok bilginin nezdinde ağırbasan görüşü tercih etmiştir. Bu görüşe göre, mukâtaa harflerinin zikredilmesinin hikmeti, Kur'ân'ın başkalarını benzerini getirmekten âciz bırakmasını açıklamaktır. Kur'ân'ın bu yönü, O'nun bütün Arap kelâmının oluştuğu bu alfabe harflerinden mürekkep olduğuna işaret edilerek açıklanmaktadır. Belâgat alimi müfessirlerden Zemahşerî bu hususu uzun uzun açıklamıştır. O'nu Beydâvî izlemiştir. Rivayet ve dirayet alimlerinden İbn Teymiye de bu gö-

rüşü tercih etmiştir. Öğrencisi Hâfız el-Mizzî de kendisine uymuştur. Daha fazla bilgi almak isteyenler, ilgili yerlere bakabilirler.

İndirilen Ayetlerin Ağırlığı ve Rasûlullah'ın Sabrı

"(Bu)" kendisiyle insanları uyarman ve inananlara öğüt vermen için ***"Sana indirilen bir kitaptır."*** Eğer *"Elif. Lâm. Mîm. Sâd."* Sûrenin ismidir denilirse, bu harfler müpteda (özne), haberi (yüklemi) ise "Kitab" kelimesi olur. Aksi takdirde bu "Kitabun" kelimesi, mahzuf bir müptedanın haberi olur. Takdiri *"Bu, Kitab'tır."* şeklindedir. Tıpkı, *"Elif. Lâm. Mîm. Zâlike'l-Kitabu."* ifadesinde olduğu gibi...Burada "Kitab" kelimesinin nekire olarak gelmesi, Kitab'ı ta'zim ve kadrini yüceltmek içindir. İkinci yaklaşıma göre "Kitab"tan maksat, Kur'ân'ın tamamıdır ki onun fiilen inmiş olan bir kısmına işaret olunmaktadır. *"Sana indirilen"* cümlesi, *"Kitab"* kelimesinin sıfatı olup, bu sıfat onun ve indirildiği Peygamber'in (s.a.v.) kadrinin yüceliğine işaret etmektedir. Bundan dolayı Kitab'ın inmeye başladığı geceye *"Leyletü'l-kadr"* (*Kadir gecesi*) denilmiştir. Ayette *"Enzelehüllahu/Onu Allah indirdi."* veya *"Enzelnâ/Biz indirdik."* denilmeyip de, kısaca ***"Ünzile/indirildi"*** denilmesinin sebebi, O'nu indirenin (Yüce Allah'ın) tarife ihtiyacı olmadığı gibi, bir zamire veya açık isme isnad edilmeye de ihtiyacının olmadığına işaret etmek içindir. Çünkü bu eşsiz Kitab'ın bu Yüce Arş'ın üzerinden başka bir yerden gelmesi mümkün değildir. ***"Artık bu hususta göğsünde bir sıkıntı olmasın."*** Ayette geçen ***"haracü's-sadr"***, kalpte duyulan sıkıntı, gam ve kederdir. Bu kelime *"el-harece"* kökünden türemedir. *"el-Harece"*, içine girenin çıkmak için açık bir yol bulamadığı dalları birbirine geçmiş ağaçları sık orman, veya -Râgıb'ın ifade ettiği üzere- ziyadeliği kabul etmeyen şey demektir. *"Harec"* kelimesi, burada sözlük manasında tefsir edilmiştir. Bu tefsir, Dahhâk'tan rivayet olunmuştur. İbn Abbas ve Mücahid'in ise, -Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda nakledildiği üzere- bu kelimeyi "şüphe" şeklinde tefsir ettikleri rivayet olunmuştur. İbn Kesîr, bu tefsiri Mücahid ve Katâde'ye nispet etmiştir. "Harec" kelimesinin "şüphe" manasına tefsir edilmesini, onun bir çeşit göğüs darlığı ve kalp sıkıntısı olduğu şeklinde açıklamışlardır. Böyle bir tefsir, En'âm Sûresi'nin 125. ayeti tefsir edilirken de geçmişti. Râgıb, bu cümle hakkında şöyle der: Bazıları bu cümlenin bir *"nehiy"* (yasaklama), bazıları "dua", başka bazıları da *"Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?"*[207] cümlesinde olduğu gibi, "hüküm" cümlesi olduğunu söylemişlerdir.

İleride gerçekleşecek bir olay için "nehiy" veya "dua", o olayın karekteri itibarıyla Yüce Allah'ın kanunlarına (sünnetullah) ve yaratıkları hakkında geçerli olan sebepler nizamına göre vuku bulacağına delildir. Burada du-

207. İnşirâh, 94/1.

rum aynen böyledir. Ancak Allah Teâlânın inayeti ve desteği gibi bir gelişme olur da, o olayın meydana gelmesini engellerse, bu müstesnadır. Çünkü bu Kur'ân, büyük bir olaydır. Dahası O, Allah Teâlâ ile kulları arasındaki en büyük hadisedir. İlk inen ayetlerden birinde Allah Teâlâ şöyle diyordu: *"Doğrusu Biz sana, (taşıması) ağır bir söz vahyedeceğiz."*[208] Sonra bu ifadenin tefsiri sadedinde *"Eğer Biz, bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz."*[209] ayeti nâzil oldu. Bazen Kur'ân ayetleri Peygamberimiz'e (s) çok soğuk bir günde inerdi de vahiy sona erdiği zaman Rasûlullah'ın (s) alnından damla damla ter boşanırdı. Peygamberimiz (s) vahyin şiddetinden ve etkisinin büyüklüğünden kendinden geçecek gibi olurdu. Hatta bir seferinde öyle oldu ki, az kalsın kendisini bir dağın tepesinden aşağı atacaktı. Kur'ân'ı Rasûlullah'ın (s) kalbine *"er-Rûhu'l-emîn" (Cebrail)* indirirken, -Yüce Allah, ihsanıyla göğsünü açıp genişletmeseydi ve taşıması için yardım etmeseydi- O'nun Yüce kelâmına hangi kalp tahammül edebilir ve hangi göğüs onu içine alabilirdi? Allah Teâlânın *"Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Belini büken yükünü senden alıp atmadık mı?"*[210] ifadesiyle Peygamber'ine (s) hatırlattığı nimet işte budur. Peygamberimiz (s) açısından sözlük manasıyla "harec"in hangi açıdan gerçekleşeceği ve Yüce Allah'ın göğsünü açıp genişletmek suretiyle ondan bunu nasıl gidereceği, bu ayette ifadesini bulmaktadır. Buradaki "nehy"in tekvînî olması da mümkündür.

Söz konusu "harec"in Peygamberimiz'in (s) Kur'ân'ı tebliğ etmesi açısından bir başka çeşidi daha vardır. Çünkü Rasûlullah (s) bu Kur'ânla ins ve cinne yol göstermek ve dünyanın doğusu ve batısındakileri ıslah etmekle yükümlü kılınmıştı. Gayet açık olarak bilinen ve beklenen, böyle bir göreve soyunmuş olan bir kimsenin eziyetlerin en şiddetlisi ve direnişlerin en çetiniyle, Allah'ın Kitab'ına dil uzatılması ve O'nun ayetlerinden yüz çevirilmesiyle karşılaşması kaçınılmazdır. Bunlar da göğüs daralmasının sebeplerindendir. Nitekim Yüce Allah, Hicr Sûresi'nin son kısmında *"Onların söyledikleri şeyler yüzünden senin canının sıkıldığını andolsun biliyoruz."*[211] demektedir. Bu Sûreden sonra gelen Nahl Sûresi'nin sonlarında ise *"Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma."*[212] diye emretmektedir. Bu ifadenin aynısı Neml

208. Müzzemmil, 73/5.
209. Haşr, 59/21.
210. İnşirah, 94/1, 2, 3.
211. Hicr, 15/97.
212. Nahl, 16/127.

Sûresi'nde de vardır. Allah Teâlâ, Hûd Sûresi'nin baş taraflarında şöyle der: *"Belki de sen (müşriklerin:) 'O'na (gökten) bir hazine indirilseydi veya onunla beraber bir melek gelseydi!' demelerinden ötürü sana vahyolunan ayetlerin bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bu yüzden ruhun daralacaktır. (İyi bil ki) sen ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekîldir."*[213] Bunun gibi doğal bir meselenin (göğsünde sıkıntı duyma) yasak edilmesinden maksat, buna direnmeye çalışmak, Yüce Allah'ın vaadi sebebiyle teselli bulmak ve O'nun daha önce geçen peygamberlerinin yaptığı gibi yapmaktır.

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri olan bu tercihe değer iki açıklama şekli, "harec" kelimesinin "şüphe" şeklindeki tefsiriyle çelişmekte ve müfessirlerin kurnazlık ederek imkânsıza benzeyen bir teville yaptıkları açıklamaya da ihtiyaç bırakmamaktadır. Tefsirde (İbn Kesîr) rivayet olunan görüşlerin çoğu doğru değildir. Hatta İmam Ahmed bu hususta ileri gitmiş ve hiçbiri doğru değildir, doğru olanların hepsi de makbul değildir, ancak masum olan Peygamber'e (s) kadar sahih olarak ulaşıyorsa bu müstesnadır, demiştir. Yüce Allah'ın Yûnus Sûresi'ndeki *"(Rasûlüm!) Eğer sana indirdiğimizden (bu anlattığımız olaylardan) kuşkuda isen, senden önce Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyanlara sor! Andolsun ki, Rabbinden sana hak gelmiştir. Sakın şüphecilerden olma!"*[214] ifadesine gelince bu ifade, bu gibi yerlerde ve mahallerde alışılmış olan farz-ı muhal kabilindendir. *"İn"* edatının başına geldiği şart cümlesinin hiçbir şekilde vuku bulması mümkün değildir. Bu ifadenin bir benzeri, Yûnus Sûresi'nde Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e Allah'tan başkasına dua etmesini yasak ettikten sonra söylediği şu cümledir: *"Fe in fealte... "* (*Eğer bunu yaparsan, o takdirde sen mutlaka zalimlerden olursun.*)[215] Bir diğer benzer ayet ise, *"Kul, in kâne li'r-rahmâni... "* (*De ki: Eğer Rahmân'ın bir çocuğu olsaydı, elbette ben (O'na) kulluk edenlerin ilki olurdum.*)[216] ayetidir. İbn Cerîr ve başka tefsirlerde rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (s), Yûnus (10/94) ayeti hakkında *"Şüphe duymuyorum ve sormuyorum."*[217] demiştir.

İnzâr ve Zikr

Yüce Allah'ın ***"Kendisiyle (insanları) uyarman, inananlara öğüt vermen için"*** ifadesi, Kitab'ın indirilmesinin sebebini açıklamaktadır. Bundan önceki cümle, illetle (sebep bildiren bu cümleyle) ma'lûl (sebebi bildirilen şey, yani Kur'ân'ın indirilmesi) arasına girmiş mu'teriza (parantez arası) cümle-

213. Hûd, 11/ 12.
214. Yûnus, 10/94.
215. Yûnus, 10/106.
216. Zuhruf, 43/81.
217. Abdurrezzak, *Musannef*, VI, 125.

sidir. Kur'ân'la uyarı, bu hitâbla, -göğüste hiçbir sıkıntı olmaksızın ve bu davanın yüklerini üstlenmek için göğsün açılıp genişletilmesiyle birlikte- mutlak veya mükemmel bir biçimde olmasını ifade etmek için getirilmiştir. Bazı müfessirlere göre, ayet Kitab'ın indirilmesinin sebebini değil, "sıkıntı duyma yasaklığı"nın sebebini açıklamaktadır. Bu durumda cümle başındaki *"lâm" -"Onlar ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar."*[218] ayetinde olduğu gibi- mastar manası bildiren "lâm" olmuş olur. Buna göre mana, insanlar seni yalanlamasınlar diye onları bu Kitab'la uyarman için göğsünde bir sıkıntı olmasın, demek olur. Arapça'da ***"el-inzâr"***, karşı gelmenin kötü âkibetinden korkutmayla birlikte yapılan bir öğretme manasına gelir. *"İnzâr"* kökü, iki mef'ûl (tümleç) alır. Bu tümleçlerden birisi, "münzer" (uyarılan kişi), ikincisi ise onun uyarı yaptığı, bir başka ifadeyle başına gelecek diye korkuttuğu "ikâb"dır (ceza). Yüce Allah'ın *"Biz, yakın bir azap ile sizi uyardık."*[219] ayeti de böyledir. Bir diğer örnek ayet ise, *"Bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran..."*[220] ayetidir. Bazen bu iki mef'ûlün ikisi de zikredilirken, bazen -çeşitli münasebetlere göre- biri diğerinden sonra zikredilir. Burada ise, -kâideye uygun olarak- "genellik" ifade etmesi için ikisi de hazfedilmiştir. Hazfedilen mef'ûlleri göz önüne alarak manayı şöyle takdir edebiliriz: Kendisiyle bütün insanları uyarman için... Çünkü Allah'ın dinini ve Kitap'ta sana okunan her şeyi onlara tebliğ edeceksin. Kitap'ta okunan ise, Allah'ın elçilerine karşı gelenlere Allah Teâlâ'nın dünyada ve ahirette ceza vereceği gerçeğidir. Bu ifade, beliğ bir îcâz olup, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin "evrensellik"ine delâlet etmektedir. Tıpkı Yüce Allah'ın En'âm Sûresi'nde yer alan şu ifadesi gibi: *"Bu (Kur'ân) Ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için"*[221] *"İnzâr"*ın bütün bi'set (nübüvvet) ümmetine "genel" olduğu Yüce Allah'ın *"Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e Furkân'ı indiren... Allah yüceler yücesidir."*[222] ayetinde açıkça ifade edilmektedir. "İnzâr" çoğunlukla, kâfirlere ve zalimlere yöneltilmektedir. Çünkü kesin olarak cezalanacak olanlar, onlardır. Bazen de "inzâr" -bundan kesin olarak mü'minlerin yararlanacak olmaları açısından- özel olarak müttakî mü'minlere yöneltilir. *"Sen ancak görmeden Rablerinden korkanları ve namazı kılanları uyarabilirsin."*[223]; *"Sen, ancak zikre (Kur'ân'a) uyan ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseyi uyarabilirsin."*[224]; *"Rablerinin huzurunda toplana-*

---

218. Saff, 61/8.
219. Nebe', 78/40.
220. En'âm, 6/130.
221. En'âm, 6/92.
222. Furkân, 25/1.
223. Fâtır, 35/18.
224. Yâsîn, 36/11.

caklarından korkanları onunla uyar."[225] ayetleri, müttaki mü'minlere "inzâr"a örnek olan ayetlerdir.

*"ez-Zikrâ"*ya gelecek olursak, bu kelime *"zikr"* kelimesinin mastarıdır. *Zikr*, bir şeyi kalbiyle ve diliyle zikretmek, anmak demektir. Bu kökten türeme isim ise, "zükr" ve "zikr"dir. *el-Mısbâh*'ta şöyle denilmektedir: Ebû Ubeyde ve İbn Kuteybe de dahil olmak üzere bir grup bilgin, böyle söylemişlerdir. Ferrâ ise, *"zikr"* kelimesinin kalben zikir manasına kullanılmasını kabul etmemiştir. Bundan dolayı çoğunluk, bu kökten gelen ismi, "zükr" kelimesiyle kısıtlamışlardır. Râgıb der ki, "ez-Zikrâ, çok zikretmek demektir. Bu, zikr kökünden daha beliğdir."[226] Herhalde Râgıb bu manayı kelimenin Kur'ân'da faydalı öğüt alma ve etkili öğüt verme manalarında çok çok kullanılmasından çıkarmış olsa gerektir. Bu kelimenin -*"Sana kıyameti sorarlar. Gelip çatması ne zamandırş (Derler) Sen onu nereden bilip, bildireceksin.* (anlatacaksın)"[227] ayeti hariç- Kur'ân'da "dille zikir" manasında kullanıldığı bir yer olduğunu hatırlamıyorum. "Zikrâ" kelimesi bu örnek ayette bir tefsire göre "dille zikir" şeklinde açıklanmıştır. Bu kelime "ilim, bilgi" şeklinde de tefsir edilmiştir. Yine *"Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma."*[228] ayeti hariç, "ez-zikrâ" kelimesinin mutlak "tezekkür" (hatırlama) manasında kullanıldığını da hatırlamıyorum. "ez-Zikrâ" kelimesi burada "hatırlama" manasına gelmektedir, çünkü "insâ" (unutturma) kelimesinin mukabili olarak kullanılmaktadır. Burada "ez-Zikrâ" nın sırf mü'minlere özel kılınması, -Zâriyât Sûresi'nde *"Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir."*[229] şeklinde ifade ettiği gibi- öğütlerden yararlananların sadece onlar olmasındandır. Ankebût Sûresi'ndeki şu ayet de böyledir: *"Elbette iman eden bir kavim için onda rahmet ve ibret vardır."*[230] Enbiyâ Sûresi'nde *"kulluk edenler için bir hatıra olmak üzere"*[231] denilirken, Sâd Sûresi'nde *"Olgun akıl sahipleri için de bir ibret olmak üzere ."*[232]; denilmektedir. Kâf Sûresi'nde ise, *"Allah'a yönelen her kula gönül gözünü açmak ve ibret vermek için."*[233] ifadesi kullanılmaktadır.

225. En'âm, 6/51.
226. Râgıb, *el-Müfredât*, (*Ze-ke-ra* maddesi) s. 180.
227. Nâzi'ât, 79/42, 43.
228. En'âm, 6/68.
229. Zâriyât, 51/55.
230. Ankebût, 29/51.
231. Enbiyâ, 21/84.
232. Sâd, 38/43.
233. Kaf, 50/8.

Bu ayetteki *"mü'minîn"*den maksat, -ister bu Sûrenin indiği sırada iman etmiş olsunlar, isterse olmasınlar- Yüce Allah'ın alim özelliğiyle iman edeceklerini (ezelde) bildiği kimselerdir. Ayetin öncesiyle birlikte takdiri şöyledir: Allah, -kendisi vasıtasıyla kavmini ve diğer bütün insanları uyarasın, iman edenlere onun aracılığıyla hatırlatıp, etkili ve faydalı öğütle öğüt veresin diye- sana Kitab'ı indirdi. Çünkü bu Kitab'la doğru yolu bulmaya hazır olanlar, mü'minlerdir. Ya da Allah, bu Kitab'ı genel bir uyarı ve özel öğüt vermek için indirmiştir. Veya bilfiil iman edenlere ve Yüce Allah'ın ilminde ileride iman edecekleri belli olan kimselere- bir öğüt -veya öğüt olduğu halde- bu Kitab'ı indirdi.

Kur'ân'a Uymanın Genelliği ve Kıyas

"Rabbinizden size indirilene (Kur'ân'a) uyun." Bu ifade Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e bütün canlılara tebliğ etmesini emrettiği "genel uyarı" dır. Cümlenin başında gizli bir "kul" (söyle) fiili vardır, ki böylesi cümlelerde çoğunlukla o fiil hazfedilir. Çünkü gerek ifadenin üslûbu ve gerekse ifade akışı (siyâk) bu fiile delâlet etmektedir. Buna göre ifadenin takdiri şöyledir: "De ki: Ey İnsanlar! Yaratıcınız, mürebbîniz ve işlerinizi çekip-çeviren Rabbinizden size indirilene uyun." Çünkü size din getirme, ibadetleri farz kılma, yararınıza olanları helâl, zararınıza olanları haram kılma hakkı sadece ve sadece O'na aittir. Zira O, sizin maslahatınızı sizden çok daha iyi bilir.

"O'nu bırakıp da" kendi nefislerinizden ve size vesvese veren şeytanlardan edindiğiniz ***"başka dostların peşlerinden gitmeyin."*** Çünkü o dostlar, geleneklerinizde yer etmiş sapıklıkları ve dininizdeki bid'atleri size süslü göstererek, vesvese verirler. Böylece siz işlerinizi onlara havale eder, sizden talep ettikleri hüküm koyma, helâl ve haram kılma hususunda onlara itaat edersiniz. Onlar, -sizden daha iyi bildikleri gerekçesiyle- bu teleplerini yaparken kendilerini, ya da babalarınızın gittiği yolu taklit etmenizin gerekli olduğunu iddia ederler. Allah'ın dinini bilen alimin görevi, -din hususunda kendi görüşlerini açıklamak değil- dini tebliğ etmek ve öğrenmek isteyen kimseye açıklamaktır. Allah'ı bırakıp da, nefislerinizden ve şeytanlardan dost edinmeyeceğiniz gibi, bir de günahlarınıza verilecek cezadan sizi kurtarmaları, size fayda temin etmeleri ya da sizden bir zararı kaldırmaları için edindiğiniz evliyaların peşinden de gitmeyin. Giderken salih oldukları için sizi O'na yaklaştırdıklarını veya ahirette ya da dünyada O'nun katında size şefaat edeceklerini iddia etmeyin. Çünkü veli olan, Rabbiniz Allah'tır. Yani hüküm koyarak ve idare ederek, yaratıp takdir ederek kulların işlerini üstlenen O'dur. Yaratma ve emir verme sadece ve sadece O'nun hakkıdır.

"Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz." Yani ifadenin takdiri, *"Tezekküren kalîlen tezekkerûne"* (*Az bir öğüt alışla öğüt alıyorsunuz.*), veya *"Zemenen kalîlen tezekkerûne"* (*Az bir zaman öğüt alıyorsunuz.*) Rabbin hakkı olan ve kendisine başkasını ortak koşmanın yasak olduğu hükümlerden öğrenip de bir daha bilgisiz olmamak, belleyip de bir daha unutmamak gereken şeyleri ne kadar da az hatırlıyorsunuz!" Ya da, "Size verilen öğütlerden öğüt almayıp da geleneklerinizden, heva ve heveslerinizden Rabbinizin size indirdiğine ne kadar da az dönüyorsunuz!"

Kıraat imamlarından Hamza, el-Kisâî ve Âsım'dan rivayeten Hafs, fiilin başındaki iki "tâ"dan birini hazfedip, "zâl" harfini şeddesiz ve "kâf"ı şeddeleyerek "tezekkerûne" şeklinde okumuşlardır. İbn Âmir ise "yetezekkerûne" şeklinde okumuştur. Bu durumda hitap, -iltilfat yoluyla- Peygamberimiz'e (s) olmuş olur. Adı geçen kıraat imamlarının dışındakiler ise "tâ" harfiyle, "zâl"in şeddesiyle ve birinci "tâ"nın ikinciye idgamıyla "tezzekkerûne" şeklinde okumuşlardır.

*"Velayet"*in sözlük manasını ve Kur'ân'da kullanılma biçimlerini defalarca ele alıp inceledik. Buraya en yakın incelediğimiz yer, En'âm Sûresi'ndeki şu ayettir: "İşte Biz böylece, kazandıkları günahlardan dolayı zalimlerin bir kısmını, diğer bir kısmına dost yaparız."[234] Mü'minlerin velisinin neden sadece Yüce Allah olduğunu da *"De ki: 'Gökleri ve yeri yoktan var eden, yedirdiği halde yedirilmeyen Allah'tan başkasını mı dost edineceğim!'"*[235] ayetini tefsir ederken açıkladık. *"Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost, ne de bir aracı vardır; belki sakınırlar."*[236] ayetini tefsir ederken daha fazla açıklama yaptık. Aynı şeyler, *"Kazandıkları sebebiyle hiçbir nefsin felâkete dûçar olmaması için onunla nasihat et. O nefis için Allah'tan başka ne dost vardır, ne de şefaatçi."*[237] ayetinin tefsiri yapılırken de geçti. Ayrıca En'âm Sûresi'nden önce başka ayetlerin tefsirinde de bu hususu açıkladık. Bu açıklamaların en genişi ve en kapsamlısı *"Allah inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâguttur, onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür. İşte bunlar cehennemliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar."*[238] ayetinin tefsiri yapılırken geçmişti. Orada Allah'ın, mü'minlerin velisi olmasının, mü'minlerin birbirlerinin ve tağutun da kâfirlerin velisi olmasının ne demek olduğu ayrıntısıyla açıklanmıştı. Burada şu kadarını söylemekle yetiniyoruz. "İşi üstlenmek"ten

234. En'âm, 6/129.
235. En'âm, 6/14.
236. En'âm, 6/51.
237. En'âm, 6/70.
238. Bakara, 2/257.

ibaret olan velayetin kulların Rabbine ve onların hak olan ilâhlarına mahsus olanı vardır. Bu da iki çeşittir.

Birincisi, akaidi, ibadetleri, helâlı ve haramıyla bir din getirmektir.

İkincisi ise, Yüce Allah'ın dünyada bütün insanlara verdiği genel sebepler alanında insanların gücünü aşan "yaratma" ve "idare etme" (tedbir) dir. Bilfiil hidayet etmek, kalpleri çekip çevirmek, düşmanlara karşı yardım etmek ve benzerleridir. Ahiretle ilgili, mağfiretin, rahmetin, sevap ve ikâbın tümü de buna başka bir örnektir. Velayetin sadece Yüce Allah'a ait olduğunun ifade edildiği her yerde maksat, -Bakara ayetinde ve başka yerlerde açıkladığımız üzere- kulların kesbinin söz konusu olmadığı hususlarda onların işlerini üstlenmektir.

Burada "Allah'ı bırakıp da başka dostların peşlerinden gitme" yasaklığında akla ilk gelen mana, din hususunda Yüce Allah'ın indirdiği vahiyden başkasına uyarak yaratıklardan herhangi bir kimseye itaat etmenin yasaklığıdır. Tıpkı Ehl-i Kitab'ın alimlerine ve rahiplerine itaat ederken yaptıkları gibi. Çünkü onlar, bunların kendilerine helâl kıldığı şeyleri helâl kabul ediyor, vahyin bildirdiği ibadetlerin üzerine çıkıp fazladan buna başka ibadetler ekliyorlardı. Bir de bilginlerinin haram kıldıkları mubahları onlara uyarak haram kabul ediyorlardı. Nitekim Ehl-i Kitab'ın bu uygulaması, *"(Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (Hıristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i (Îsâ'yı) rabler edindiler."*[239] ayetinin tefsiri yapılırken zikredilen merfû hadiste ifade edilmektedir. Rabbinin indirmediği şer'î bir hüküm hakkında herhangi bir kimseye dinî itaatle itaat eden herkes, o kimseyi rab edinmiş demektir. Ayet-i kerîme, akaid, ibadetler, helâl ve haram hususlarında alimlerin ve idarecilerin yaptıkları ictihatta onlara itaat taatıyla taatın câiz olmadığı hususunda kesin hüküm ifade etmektedir. Alimlerin görevi, Yüce Allah'ın indirdiğini açıklayıp tebliğ etmek, insanların onu anlamalarını sağlayıp bunun yolunu göstermek, ameli nassa uygulama meselesinde anlamama ihtimalleri olan noktaları anlatmak ve -çeşitli diyarlarda kıblenin yönünün açıklanması örneğinde olduğu gibi- dinin ahkâm hususundaki hikmetini açıklamaktan başkası değildir. Müslümanlar bu hususlarda alimlerin şahıslarına uymuş olmuyorlar. Bilakis uyulan, -onların nassı rivayetlerine ve manasını tefsirlerine göre- Yüce Allah'ın -nassıyla veya anlamıyla- indirdiğidir. İdarecilerinden ve ehlü'l-hall ve'l-akd'den oluşan ülü'l-emre sadece Yüce Allah'ın indirdiği ahkâmı uygulamada ve hüküm çıkarma yetkisini kendilerine verdiği hususlarda itaat olunur. Hüküm çıkarma yetkisi, ümmetin yönetilmesi ve masla-

239. Tevbe, 9/31.

hatların zamandan zamana ve mekândan mekâna değiştiği yargı alanında verilmiştir.

Bu ayet, sırf dinî olan hususlarda kıyas yapmanın ve görüş beyan etmenin bâtıllığına kesin delildir. Bu hususu, usûl ve fürûa dair meseleleri, *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulülemre de itaat edin."*[240] ayetiyle, *"Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın."*[241] ayetini tefsir ederken geniş geniş açıklamıştık.

Dinin açıklanmasına dair Hz. Peygamber'den sahih olarak rivayet olunan şeylerde O'na uymak, O'nun lisanıyla bize indirilen şeyin genelliğine dahildir. Hz. Peygamber'in kendi ictihadına dayanarak verdiği hükümlerde de kendisine uymanın hükmü böyledir. Çünkü Yüce Allah, O'na uymamızı ve itaat etmemizi emretmiş ve O'nun kendisi adına tebliğ ettiğini bize haber vermiştir. Yüce Allah Rasûlü'ne (s) şöyle der: *"İnsanlara kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."*[242] Cumhurun kanaatine göre Sünnet'te yer alan şer'î ahkâm, Hz. Peygamber'e vahiyle bildirilmiştir ve İmam Şâfiî'nin yaklaşımına göre Sünnet, Kur'ân'dan çıkarılmıştır. Peygamber Efendimiz (s), *"Ben, sizlere dininizden herhangi bir şey emrettiğimiz zaman onu derhal alıp kabul ediniz. Sizlere (teşrî' olmak üzere değil de dünya işleriyle ilgili olarak) re'y nev'inden herhangi bir şeyi emredersem şüphesiz ben de ancak bir beşerim."*[243] buyurmuştur. Bu hadisi Müslim, Râfi' b. Hadic'ten hurmaların aşılanması konusunda rivayet etmiştir. Müslim, babası kanalıyla Mûsâ b. Talha'dan şu hadisi rivayet etmiştir. *"Eğer bu iş onlara fayda veriyor idiyse kendileri bu işlerine devam edip yapsınlar. Çünkü ben ancak bir zan söyledim. Dolayısıyla zannımdan dolayı beni muaheze etmeyiniz. Fakat ben size Allah'tan gelme bir şey söylediğim zaman onu hemen alıp kabul ediniz. Zira ben Aziz ve Celil olan Allah üzerine asla zan ile yalan konuşmam."*[244] Peygamber Efendimiz (s.a.v.) dünya işlerine dair zannında -Müslim'de Âişe ve Sabit b. Enes hadisinde yer aldığı üzere- *"Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz."*[245] diyerek kendisini sorumlu tutmamamız gerektiğini bildirdiğine göre, başkasının zannı hakkında ne demeli ? Az önce zikrettiğimiz üzere alimlerin ictihadı da bu çerçevededir.

Râzî şöyle der:

---

240. Nisâ, 4/59.
241. Mâide, 5/101.
242. Nahl, 16/44.
243. Müslim, Fadail, 140.
244. Müslim, Fadail, 139.
245. Müslim, Fadâil, 141.

"Bu ayet, Kur'ân'ın genelliğinin (umûm) kıyasla daraltılmasının (tahsîs) câiz olmadığını göstermektedir. Çünkü Kur'ân'ın genelliği, Yüce Allah'ın katından indirilmedir. Yüce Allah, Kur'ân'a uymayı gerekli kılmıştır. O halde Kur'ân'ın genelliğine göre amel etmek gerekir. Kur'ân'ın genelliğine göre amel etmek gerekli olduğuna göre, o zaman kıyasa göre amel etmek imkânsız hale gelir. Aksi takdirde çelişki kaçınılmaz olur. Eğer Kur'ân'da *'Ey akıl sahipleri! İbret alın.'*[246] denilerek kıyas yapmak emredildiğine göre, kıyasa göre amel etmek, Yüce Allah'ın indirdiğiyle amel etmek olur denilecek olursa, biz de şöyle deriz: Farz edelim ki durum hakikaten böyledir. Ancak biz diyoruz ki, kıyasla amelin gerekli olduğunu gösteren ayet, ilk başta konulan hükme değil, bilakis vasıtayla konulan yani kıyasla ortaya konulan hükme delâlet etmektedir. Kur'ân'ın umumu ise o hükmün sabitliğine vasıta ile değil, ilk baştan doğrudan doğruya delâlet etmektedir. İki hüküm birbiriyle çelişince Yüce Allah'ın ilk başta indirdiğinin delâlet ettiği mana, O'nun indirdiğinden bir başka vasıta ile anlaşılan manadan daha çok rivayet edilmeye lâyıktır. Netice olarak tercih edilen görüş, bizim görüşümüz olur. Allah daha iyi bilir."[247]

Kıyas bahsinde Râzî'nin eseri *el-Mahsûl*'de Yüce Allah'ın *"Görecek gözleri olanlar düşünün..."*[248] ayetinin usûldeki kıyasa delil olmasını reddettiğini nakletmiştik. Gerçekten Râzî bu yaklaşımıyla isabetli bir görüş ileri sürmektedir. Daha sonra Râzî, aynı ayetle kıyası kabul etmeyenler için bir başka istidlâl daha getirmekte, sonra da kıyas taraftarlarının bu husustaki münakaşalarına yer vermektedir. Biz ise, az önce işaret ettiğimiz Mâide ayetinin tefsirini yaparken bu konuda gerçeği inceleyip ortaya çıkardığımız için bunlara hiç ihtiyaç duymuyoruz.

Râzî, daha sonra aklî düşünceyi ve aklî burhanı kabul etmeyen Haşvîlerin[249] delil olarak bu ayete sarıldıklarından söz etmektedir. Râzî, ancak bu yaklaşımın uzak bir ihtimal olduğunu, çünkü Kur'ân'ın hüccet oluşunu bilmenin aklî delillere yapışmaya bağlı olduğunu ifade etmektedir. Râzî şöyle devam eder. "Eğer biz aklî delillerin sağlıklı delil olmalarına dil uzatacak olursak, tenakuza düşeriz ki, bu da bâtıldır."[250] Aslında Râzî'nin onlara şöyle cevap vermesi gerekirdi: Kur'ân, akla dayanan istidlâliyle, akıl sahiplerine hitap

246. Haşr, 59/2.
247. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (*Mefâtihu'l-Gayb*), XIV, 16.
248. Haşr, 59/2.
249. Haşviyye: Dinî konularda akıl yürütmeyi reddetip sadece nakle itibar eden ve özellikle ulûhiyyet meselelerinde nasslar arasında bağlantı kuramayak teşbih ve tecsime kadar varan telâkkileri benimseyen kimselerdir. bkz. Metin Yurdagül, *"Haşviyye"* DİA., XVI, 426. (Çev.)
250. Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* (*Mefâtihu'l-Gayb*), XIV, 16.

ederek aklî delilleri göstermektedir. Üstelik biz, aklî düşünceyi ve aklî burhanları mutlak olarak kabul etmeyen hiçbir kimsenin var olduğunu bilmiyoruz. Bazı akıllı kimselerle kelâmcılardan onların benzeri basîret sahibi kimselerin kabul etmedikleri, akaidi, ilâhî sıfatları ve gayb âlemine dair haberleri felsefî nazariyyelerin konusu haline getirmek ve bunların ispatını -Yüce Allah'ın hakkında hiçbir delil indirmediği- cedelî terimlere dayandırmaktır. Oysa bu terimleri benimseyen ve kullanan kimseler, dinde tefrika meydana getirmekten, Müslümanların arasında ihtilaf ve "hakka'l-yakîn"den uzaklaşmaktan başka hiçbir şey elde etmemişlerdir. Bunların düşüncesine göre, Kur'ân'ın Yüce Allah'ın katından gelen bir Kitab olduğu, birçok yönden aklî bir delille sabittir. Dolayısıyla akaid ve ahkâmı kendisinden alarak ona uymak gerekir. Bununla birlikte, ilâhî sıfatları ve gaybî meseleleri selef-i salihinin yaptığı gibi kelâmî nazariyyelerle tevil etmekten kaçınmak lazımdır. Biz bu konuyu başka yerlerde açıklamıştık.

وَكَم مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ ﴿4﴾ فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُم بَأْسُنَا إِلَّا أَن قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿5﴾

4- **Nice memleketler var ki Biz onları helâk ettik. Azabımız onlara gece yatarlarken yahut gündüz istirahat ederlerken geldi.**

5- **Azabımız onlara geldiğinde sözleri, "Biz gerçekten zalim kişilermişiz" demelerinden başka bir şey olmadı.**

Sûrenin birinci ayeti, bütün insanları kendisiyle uyarsın ve inananlara öğüt ve hatırlatma olsun diye Kitab'ın Hz. Peygamber'e indirilmesine dairdi. İkinci ayet ise, O'nun bu Kitap'la tebliğe nasıl başladığını açıklayan bir isti'nâf-ı beyânî[251] cümlesidir. Söz konusu tebliğ, Hz. Peygamber'in insanlara Rablerinden kendilerine indirilene uymalarını ve O'nu bırakıp da Rabbe mahsus olan teşri' meselesinde dost edindikleri hiçbir kimseye tabi olmamalarını emretmektir. Bu uyarı (inzâr) ona aykırı davranmanın kötü âkibetinden korkutmayla birlikte bir öğretme (ta'lîm) olunca, dinin esaslarına (usûlüddînin) dair kâideler içinde ana kâide olan bu birinci kâidenin

251. İsti'nâf-ı beyânî: İbarede mukadder olan bir soruya cevap teşkil eden cümle demektir. (Çev.)

ardından, buna ve onu izleyen dinin esasları ve fürûuna aykırı davranmanın kötü âkibetinden korkutma ifadesi getirdi ve bu iki ayetle dünya azabından korkutmaya başladı.

Azap ve Sünnetullah

"Nice memleketler var ki Biz onları helâk ettik. Azabımız onlara gece yatarlarken yahut gündüz istirahat ederlerken geldi." Bu ayette yer alan ***"kem"*** edatı, kem-i haberiyye olup, çokluk ifade eder. Ümmete (insan topluluğu) ***"el-karye"*** denilir. Râgıb, bu kelimeyi açıklarken şöyle der:

"İnsanların toplandıkları yere ve bütün insanlara "el-karye" denildiği gibi, bu iki mananın her biri için de denilir. Yüce Allah, *'içinde bulunduğumuz şehire...sor'*[252] buyurmaktadır. Birçok müfessir, bunun manasının *"ehlü'l-karye"* (*şehir halkı*) olduğunu söylemiştir. Başka bazı müfessirler ise bilakis buradaki "el-karye" den maksat, kavmin bizzat kendisidir, demişlerdir." [253] Yani, -birinci açıklamanın aksine- kelimenin başına "muzaf/tamlanan" takdir etmeksizin doğrudan doğruya "halk topluluğu" manasına geldiğini söylemişlerdir. İbarede takdir olduğu kanaatinde olanlar, burada ona ihtiyaç olmadığını söylüyorlar. Çünkü "şehir halkı" nasıl helâk oluyorsa, "şehir" de öyle helâk olur, diyorlar. Fakat onlar, burada *"fe câehâ be'sünâ"* (*Ona azabımız geldi.*) ifadesinde "muzaf/tamlanan" takdir edip, ifadenin *"Câe ehlehâ be'sünâ"* (*Şehir halkına azabımız geldi.*) şeklinde olduğunu söylüyorlar. Buna delil olarak da şehir halkının *"beyât"* (*gece yatarlarken*) ve *"kaylûle"* (*gündüz istirahat ederlerken*) kelimeleriyle vasfedilmelerini gösteriyor ve "gece ve gündüz yatıp istirahat etme" özelliğinin şehre ait bir özellik olmadığını ifade ediyorlar. "Beyât", düşmana geceleyin baskın yapmak ve hiç beklemediği bir anda saldırmak demektir. Beyât kelimesi "tebyît" manasına isimdir. "Tebyît", kişinin geceleyin kafasından kurup niyet ettiği şeyleri ihtiva eder.

Aynı ayette geçen ***"be's"*** kelimesi, şiddet, kuvvet ve şiddetli azap, demektir.[254] Burada *"be's"* kelimesinden maksat, şiddetli azap demektir. Ayette geçen ***"kâilûne"***den maksat, gün ortasında dinlenmek için uyuyanlar demektir. Bazı müfessirler, -uyumasalar bile- istirahat edenler, demektir demişlerdir. Kelimenin kökü, *"kâle -yakîlü- kaylen ve kaylûleten"* şeklindedir.

Bütün bu açıklamalardan sonra ayetin manasına gelirsek; Biz birçok memleketi, peygamberlerinin Rableri katından getirdiklerine karşı geldik-

252. Yûsuf, 12/82.

253. Râgıb, *el-Müfredât*, (*Ka-re-ye*, maddesi.) s. 402.

254. Be's, bu's ve be'sâ kelimelerinin incelemesini görmek için tefsirin Arapça nüshası, VII / 412.nci sayfaya bakınız.

leri için helâk ettik. Onların helâk oluşları iki şekilde oluyordu: Bazılarına azabımız -Lût kavminde olduğu gibi- onlar gece yatarlarken veya geceye erdikleri zaman geldi. Bazılarına ise -şuayb kavminde olduğu gibi- gündüz güvenli bir şekilde öğlen vakti dinlenirlerken geldi. Bu iki vakit, sükûnet ve dinlenme vaktidir. Bu ifadede şöyle ince bir işaret vardır. Aklı başında olan bir kimsenin gecelerin hep böyle dupduru ve gündüzlerin hep memnunluk verici bir şekilde geçeceğinden güven içinde olmaması ; rahatlık anlarına bakıp da kendini aldatmaması ve bu durumu -sürekliliğin muhtemelen bulunduğu yer olan- rahatlığı hak etmiş olmasına bir alâmet saymaması gerekir. İnsan, uyarıcı (nezîr) gelmeden önce içine düştüğü gafletten mazur olabilir. Ama o geldikten sonra, artık ne mazeret vardır ve ne de mazur gören! Bu ifadede, kuvvetlerine, servetlerine, kabilecilik güçlerine bakan ve bunların Yüce Allah'ın kendilerinden hoşnut bulunduğuna alâmet olduğunu iddia ederek kendilerini aldatan Kureyş kâfirlerine üstü kapalı bir dokunma vardır. *"Ve dediler ki: Biz malca ve evlâtça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak da değiliz."*[255] Bunların durumu, Kur'ân'ın hidayetini veya Yüce Allah'ın insan türüne hâkim olan kanunlarını (sünnetullah) öğrenip, sonra da -helâklarına delil olsa da- bulundukları duruma bakıp kendini aldatan ve kendilerine azap gelinceye kadar sapıklığından dönmeyen kimselerin durumlarından daha tuhaf değildir.

Bazı müfessirler, ayette hiç de anlaşılması problemli (işkâl) olmayan bir şeyi problem (işkâl) olarak görmüşlerdir. Çünkü onlar, *"câehum"* fiilinin *"fâ"* harfiyle *"ehleknâ"* üzerine atfedilmiş olduğunu zannetmişlerdir. Çünkü *"fâ"* harfi, azabın gelmesinin helâk etmekten sonra geldiğini ifade eder. Oysa bu imkânsızdır. Çünkü helâk etmek, azabın sebebidir. Böylece onlar, *"helâk etme"*nin -az önce açıkladığımız üzere- biri geceye, diğeri gündüze ait olmak üzere iki çeşit azabın sebebi olduğundan habersizdirler. Zemahşerî gibi bazı müfessirler bu problemden (işkâl) şöyle diyerek kendilerini sıyırıp çıkarmaktadırlar: "Helâk etmek"ten maksat, helâk etme iradesidir. Tıpkı, *"Namaz kılmaya kalktığınız zaman"*[256] ayetinde olduğu gibi... Çünkü burada da ifade, "namaz kılmaya kalktığınız zaman" demektir.

Ayette dil ve belâgat açısından var olan inceliklere gelecek olursak Yüce Allah'ın *"ev hum kâilûne"* ifadesi, hâl cümlesi olup başından vâv-ı hâliye hazfedilmiştir. Çünkü vâv-ı hâliye ile atıf vavının bir cümlede yan yana bulunması dile ağır gelir. İfadenin aslı, "Ev ve hüm kâilûne" şeklindedir. Burada müfret (tek kelime) hâl ile, cümle hâlindeki hâlin yan yana gelmesindeki inceliği ele alıp inceleyen hiçbir müfessir görmüş değilim. Zâhi olanı, burada

255. Sebe', 34/35.
256. Mâide, 5/6.

hâlin tek kelime olarak ifade edilmesidir. Çünkü ifade akışı, *"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de- yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın."*[257] ayeti gibi değildir. Çünkü Nisâ Sûresi'nde bu ayeti tefsir ederken -ibarenin manasının gerekli kıldığı- iki hâl çeşidi arasındaki geçerli olan farkı, -İmam Abdülkâhir'in bu husustaki yaptığı açıklamaya uygun olarak- sadece bizim açıkladığımızı ifade etmiştik. Ancak burada, orada zikredilen durum yoktur. İki hâl arasındaki fark, hâlin fâille mef'ûlün niteliği olması durumundan kaynaklanmaktadır. Nisâ ayetinde olduğu gibi hâl, bazen işi yapan failin vasfı olur. Bir örnek verelim: Bir kimse "Oruçlu olarak itikâfta bulunmaya adadım/nezrettim." veya "Oruçlu olduğum halde itikâfta bulunmaya adadım/nezrettim." demiş olsun. (Bu iki örnek cümlede hâl, failin niteliğidir.) Halbuki tefsirini yaptığımız bu ayette hâl, -fâilin değil- mef'ûlün sıfatını teşkil etmektedir. Bu incelik üzerinde düşünmek gerekir.

İ'raba önem veren müfessirler, fiil cümlesindeki "vâv" konusunu atıf vâvı mıdır yoksa başka bir vâv mıdır, hâl cümlesinde vâvla zamirin birlikte bulunması hangi durumlarda vâciptir ve hangi durumlarda da ikisinden birisinin bulunması vâciptir diye araştırmışlardır. Ancak bu konular lafza dair araştırmalardandır ve biz bunun üzerinde durmuyoruz. Çünkü bu tip çalışmalar, manaya ve belâgat inceliklerine dair kayda değer çok az bir katkı sağlar.

"Azabımız onlara geldiğinde sözleri, 'Biz gerçekten zalim kişilermişiz' demelerinden başka bir şey olmadı." Bu ayette geçen ***"ed-da'vâ"***, sözlükte bir insanın iddia ettiği şey, iddianın bizzat kendisi, çeşitli manalarıyla birlikte dua ve mutlak olarak söz, demektir. *el-Misbâh*'da şöyle denilmektedir: *"Da'vâ fülânin kezâ"* demek, *filancanın sözü şöyledir*, demektir. Bu açıklamalara göre ayetin manası şöyle olur: Onların sözleri..., -bir öncesine göre takdir edersek: İddia ettikleri dinin ve o hususTahak üzere olduklarını ileri sürmelerinin sonu...-, ya da peygamberlere karşı iddia ettikleri yalanlama ve onlara üstün ve hâkim olma iradesinin neticesi, yaptıklarıyla kendi nefislerini zulmeden kimseler olduklarını itiraf etmekten ve onların batıl olduğuna şehâdet etmekten başkası olmadı. Ayetin manasına dair yaptığımız birinci takdirde, bir tür söylemeyle söyleme cinsinden haber vermek vardır. Bu, bir şeyle o şeyden haber vermekten başka bir şeydir. Yaptığımız takdirden birincisi, *"Onların sözleri, sadece şöyle demekten ibaretti"*[258] ayetinde olduğu gibi -aynı kökten olduğunda bile-, doğrudur ve fasihtir. Kullanılan iki fiil, -burada olduğu gibi- farklı kökten geldiğinden nasıl olmaz?

257. Nisâ, 4/43.
258. Âl-i İmrân, 3/147.

Ayetten alınacak olan ders şudur: Dünya hayatında işlediği günahın azabına uğrayan her günahkâr, cezanın sebebinin işlediği günah olduğunu öğrendiğinde pişman olur, üzülür, zulmünü ve günahını itiraf eder. Ancak her ceza gören bunu bilmez. Çünkü öyle günahlar vardır ki, insanların çoğu, onun çektikleri cezanın sebebi olduğunu bilmezler. Yüce Allah'ın kanununun (sünnetullah) dünyada verilen cezanın, işlenilen günahın ayrılmaz bir parçası olması şeklinde tecellî ettiği günahlara gelince, bunlar toplumlar açısından şaşmaz bir kural olarak cezaya sebep olduğu gibi- fertler açısından da aynı kesinlikte olmaz. Fert açısından başa gelen ceza, işlenilen günahın hemen ardından başa gelmez. Tam aksine, çoğunlukla daha sonra gerçekleşir. Dolayısıyla günahı işleyen kimse, başına gelen cezanın işlediği günahın sonucu olduğunun farkına varmaz. Buna içkiden bir örnek verelim: İçki içmekten kaynaklanan hastalıklarla çekilen acılara dair olmak üzere sarhoşların çoğunluğu içki içmekten hemen sonra gelen baş ağrısı ve kusmaktan başka bir şey bilmezler. Bu da, o arazlara katlanmalarını ve sarhoşluk neşesinin lezzetini tercih etmelerini kolaylaştıran bir unsurdur. Sarhoşluğun yol açtığı, kalp, kara ciğer, üreme organları hastalıkları ve bunun sonucu meydana gelen neslin zaafa uğraması, hastalıklara yatkın olması ve zaman zaman da neslin kesilmesi ve bunların dışında vücut ve sinir hastalıklarıdır. Bütün bunlar, yavaş yavaş meydana gelir. Doktorların dışında pek az kimse bu hastalıkların içkinin etkisiyle meydana geldiğini bilir. Öte yandan içkinin etkisi bu dereceye ulaştıktan sonra böyle bir bilgi, içkiye müptela olan ayyaşı çok nadir olarak tövbe etmeye sevk eder. Çünkü içki sonrası mahmurluk belası müzminleşir ve iradeyi zaafa uğratır.[259] Zinanın vücuda verdiği tahribat, içki ve kumarın verdiği zararlardan daha gizlidir. Zinanın sosyal yönden yol açtığı zararlar, vücuda verdiği zararlardan daha gizlidir. Herkes bu zararların farkına varamaz. Keşke herkes, işlediği günahın zararını öğrendikten sonra ondan dönse, günahı terketse ve ondan dolayı Yüce Allah'a tövbe etse! Sadece zulmünü itiraf etmekle ve günahını kabul etmekle yetinmese! Çünkü itiraf ve kabüllenmenin kişinin ne dünyasına ve ne de dinine hiçbir faydası yoktur. Boğazına kadar fıska batmış olan bir kimse, zararını gördüğü ve bildiği bir günahtan tövbe etmezse, hiçbir zarar görmediği veya hiç farkına varmadığı bir yönden zarar gördüğü bir günahtan nasıl olur da tövbe eder? Tövbe etmek, bilmeden bir kötülük edip de sonra tez elden hemen tövbe eden mü'minlere kolaydır. Aksi takdirde bu tövbe, güçlü irade sahiplerine mahsustur ki, onların iradeleri şehvetlerine galip gelmiştir. Böyleleri ise azınlıktadır.[260]

259. Bu konuyu ayrıntısıyla öğrenmek isteyenler, Bakara Sûresi'nde içki ve kumarla ilgili ayetin tefsirine bakabilirler.

260. Bu konu için *"Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden*

Halkların işledikleri günahlara gelince, bunların dünyadaki cezaları şaşmaz bir kuraldır. Fakat bu cezalar için fertlerin günahlarına göre daha uzun süreler ve vakitler söz konusudur. Sonra söz konusu cezalar, -tıpkı fertlerde olduğu gibi- halkların kuvvet ve zaaf açısından durumlarındaki farklılığa göre farklılık gösterir. Dahası, kavimlerin işledikleri günahların cezası fertlere göre çok daha şiddetli olur. Bir toplumda zulüm ve nizamın bozulması illeti baş gösterir ve lüks ve onun yol açtığı fısk ve günah yayılırsa, o kavimin ahlâkı sakatlanır, yaptığı işler kötü olur ve kuvvetleri çözülür. Buna bağlı olarak halkın durumu bozulur, direnci zaafa uğrar ve birliğinin dokusu paramparça olur. Dışarıdan görenler onları birlik zanneder ama o toplum artık darmadağınıktır. İşte bu sayılanlar, bazı güçlü toplumları bu kavme karşı kışkırtır, gelip onları işgal ederler ve ne kadar zenginlik kaynağı varsa ele geçirir, ülkenin ulularını alçaltır, zelil hale getirir. Bu söylediğimiz, farklı mizaç ve güce sahip toplumlarda düzenli ve şaşmaz bir kanundur. Bir toplum, cezası başına gelmeden günahının âkibetini çok nadiren fark eder. Ceza başa geldikten sonra âriflerin "Yazık bize! Bizler zalimlerden idik." demeleri artık hiçbir fayda vermez. Bazen cehalet bir toplumu tamamen sardığı için o toplum, başına gelen cezanın sadece kendi elleriyle kazandığının ve buna bağlı olarak yabancının kendisini alçaltmasına razı olmasından ileri geldiğinin farkına bile varmaz. Tıpkı daha önce kendisine ülke çapında zulüm yapılmasına sebep olan şeye razı olup da kafiyesi maksura elifi olan şu beyitlerde dile getirdiğimiz ifadelere uygun hale gelmeleri gibi!...

من ساسه الظلم بسوط بأسه　　هان عليه الذل من حيث أتى
ومن يهن هان عليه قومه　　وعرضه ودينه الذي ارتضى

"Kimi yönetirse zulüm şiddet kamçısıyla,
Nereden gelirse gelsin umursamaz asla!
Alçalırsa kim, umursamaz kavmini asla,
Irzı ve hoşnut olduğu dini, olmaz umurunda!"

Bazen kavim, fısk ve zilletin ardından gelen nesildeki azalma sebebiyle -özellikle de zina ve içkinin yaygınlık kazanması durumlarında- yıkılıp gidebilir, ya da o kavimden geriye hâkim çoğunluğun karışmış bir kalıntısı kalır ki bunun kavim sayılacak bir ağırlığı söz konusu değildir. Bazen bir kavmin başına cezalar, peş peşe gelir ve kavmin içi daralır. Bu yüzden o cezaların sebeplerini araştırmaya başlar. Uzun araştırmaların neticesinde kendinden başka bir sebep bulamaz ve Yüce Allah'ın *"Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir."*[261] ifadesinin doğruluğunu anlar. Sonra der-

tevbe edenlerin tevbesidir." (Nisâ, 4/17.) ayetinin tefsirindeki açıklamalara bakınız.

261. Şûrâ, 42/30.

dinin devasını aramaya başlar ve çareyi Yüce Allah'ın *"Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez."*[262] ayetinde bulur. Ayette işaret olunan değiştirme, ancak içten yapılan bir tövbeyle, kalpleri ıslah eden amelle olur ve böylece o kavmin işleri düzene girer. Nitekim Hz. Muhammed'in amcası Hz. Abbas da aynı şeyleri söylemiştir. Bir gün Hz. Ömer ve sahâbîler, yağmur duası namazı için onu vesile kılmak gayesiyle kendilerinden önceki saffa geçirmek istediklerinde şöyle der: "Ya Rabbi! Başa gelen her belâ, bir günahtandır. Başa gelen belâ, ancak tövbeyle zâil olur, gider." Hz. Abbas'ın bu sözü, Haşvîlerin[263] görüşlerinin tam aksinedir. Çünkü onlar Hz. Abbas'ın bu sözünü, "belâlar ancak bozgunculuk çıkaran günahkârların tevessül ettikleri salih kimselerin kerametleriyle kalkar" şeklindeki görüşlerine delil olarak kullanmaktadırlar. Ümmet, hastalığını ve çaresini öğrendiği zaman, bunun vesilesini mutlaka bulur.

Okuyucu, İslâm toplumlarının bu ibret dersi ve işlenen cürmün cezası, tövbeye olan ihtiyaç şuuru açısından kendi konumu nedir bir baksın! İslâm toplumlarının bugün tahtları yerle bir olmuş ve azamet sarayları tamamen viran bir hale gelmiştir. Bugün İslâm toplumları, diğer toplumlar içinde Yüce Allah'ın kavimleri helâk etme ve koruma, devletlerin muhafazası ve bekası sebepleri hususundaki kanunlarını (sünnetullah) bilmeyi ve onlardan korunmayı herkesten önce bilmesi gereken bir duruma gelmiştir. Kur'ân, bunları onlara göstermiştir. Fakat Kur'ân'ın hidayeti nerede, İslâm toplumları nerede! Bugün alimler o hidayeti hatırlatma görevini bırakmışlardır. Halk yığınları ise Kur'ân'la bağlarını koparmış, krallar ve idareciler de O'nun ahkâmını ve hikmetlerini bilmez olmuşlardır. Sonra aralarından öyle bir nesil yetişmiştir ki, bunlar Kitab nedir, iman nedir bilmemektedir. Onları İslâm düşmanı olan hocaları, çöküşlerinin ve geriye gidişlerinin Kur'ân'a uymaktan başka sebebi olmadığı yolunda ikna etmişlerdir. Böylece onların yollarını şaşırtmışlar ve delile bakmaktan uzaklaştırmışlardır. Bunların günahı, Kur'ân'ı bilmemek, ötekilerin günahı ise Kur'ân'a göre amel etmemektir. Berikiler hilekâr ve gözü topraklarımızda olan ecnebileri taklit ederken, ötekiler donup kalmış Haşvî şeyhlerini taklit etmektedirler. Bağımsız olan salih kimselerin davetleri, acaba ne zaman yayılacak da Müslümanlar, çok büyük ve Yüce Allah'ın sözü üzere kendilerine verilen hikmet ve itidalle bir araya gelecekler? *"Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez. Allah bir topluma kötülük diledi mi artık onun için geri çevrilme diye birşey yoktur. Onların Allah'tan başka yardımcıları da yoktur."*[264]

---

262. Ra'd, 13/11.

263. Haşviyye: Dinî konularda akıl yürütmeyi reddeden, nassların zâhirine bağlı kalmak suretiyle teşbih ve tecsîme kadar varan telâklileri benimseyenlere verilen addır.

264. Ra'd, 13/11.

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ ﴿6﴾ فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ ﴿7﴾ وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿8﴾ وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ ﴿9﴾

6- Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz!

7- Ve onlara (olup bitenleri) tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız. Biz, onlardan uzak değiliz.

8- O gün tartı haktır. Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.

9- Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar, ayetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır.

Sorguya Çekilecek Rasûl ve Muhatapları Kimdir?

Bu ayetlerden önce geçen iki ayeti tefsir ederken onların, İslâm'a davetin esasından sonra uyarıya başlangıç olduğunu açıklamıştık. Bu uyarı, peygamberlere karşı gelenlerin dünyada uğrayacakları azap hatırlatılmak suretiyle yapılmıştı. Bu ayetler ise, onların ahirette uğrayacakları azabı hatırlatmaktadır. Hz. Peygamber'in kaviminin böylesi dünya azabıyla korkutulmasının ardından, onların ahiret azabıyla korkutularak uyarılmaları geldi. İleride görülecek olan söz konusu azap, hesaba çekilme ve ahirette amellerin karşılığının verilmesidir.

"Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz!" Allah Teâlâ bu cümleyi öncesine ***"fâ"*** harfiyle atfetti, çünkü bu cümle onu takibetmekte ve ondan sonra gelmektedir. Zira ***"el-be's"*** kelimesiyle ifade edilen azap, onların dünyada en son durumlarıdır. Bazıları, buradaki *"fâ"*nın *"fâ-i fasîha"*[265] olduğunu söylemişlerdir. Ayette verilen haber kasem lâmı ve te'kid nûnuyle pekiştirilmiştir. Çünkü davetin başlarında bu ayete muhatap olanlar, öldükten sonra dirilmeyi ve cezayı inkâr ediyorlardı. Haberin te'kid edilmesinin ruhlara verdiği

265. Cümlede şart fiili mahzuf olduğunda, cevabın başına gelen "fâ" harfine fâ-i fasîha denir. (Çev.)

bir etki vardır. Özellikle bu haber, Hz. Peygamber gibi güvenirliliğiyle ve doğru sözlülüğüyle meşhur olmuş bir kimsenin verdiği haberse... Araplar, peygamber olmadan önce Hz. Peygamber'e "el-emîn" lakabını vermişlerdi.

Ayette *"Peygamber gönderilen kimseler"*den maksat, peygamberlerin davetlerinin ulaştığı bütün kavimlerdir. Yüce Allah, ahirette onlardan her bir kişiye gönderdiği peygamberi, ayetlerini tebliğ edip etmediğini, o peygamber'e ne cevap verdiklerini, iman mı yoksa inkâr mı ettiklerini, iyilik mi yoksa kötülük mü işlediklerini sorarken, peygamberlere de onlara tebliğ edip etmediklerini ve kavimlerinin kendilerine ne cevap verdiklerini soracaktır.

Yüce Allah burada kısaca işaret ettiği bu soru cevap meselesini başka ayetlerde açıklamaktadır. Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

"Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi!"[266]

"O gün Allah onları çağırarak: Peygamberlere ne cevap verdiniz? diyecektir."[267] Ankebût Sûresi'nde ise şöyle denilmektedir: *"...Ve uydurup durdukları şeylerden kıyamet günü mutlaka sorguya çekileceklerdir."*[268] Bu ifadenin benzeri Nahl Sûresi'nde de vardır: *"Bir de kendilerine rızık olarak verdiklerimizden mahiyetini bilmedikleri şeylere (putlara) pay ayırıyorlar. Allah'a andolsun ki, iftira etmekte olduğunuz şeylerden mutlaka sorguya çekileceksiniz."*[269] *"İftira etmekte oldukları şey"* dinde uydurdukları şeylerdir. Kendilerine rızık olarak verilen ekin ve davarlardan kendi mabudlarına pay ayırmak buna bir örnektir. Ayırdıkları bu paylarla nezir yaparak veya başka yollarla onlara yaklaşıyorlardı. Putlarıyla da Allah'a yaklaşıyorlardı. Nitekim bu konu, En'âm Sûresi'nde daha önce geçmişti. Kabircilerin[270] evliyalarına nezrettikleri şeyler de bu kabil şeylerdendir. Bundan daha genel olan ifade ise; Yüce Allah'ın yine Nahl Sûresi'nde yer alan şu ifadesidir: *"Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız."*[271] Bu ifade, bütün insanlara hitap etmektedir. Hem tekid ve hem de genellik bakımından bu ayetin bir benzeri de Hicr Sûresi'ndedir: *"Rabbin hakkı için, mutlaka onların hepsini yaptıklarından dolayı sorguya çekeceğiz."*[272] Zahirî ve batınî duygulardan sorguya çekileceğini ifade eden ayet de bu kabildendir:

266. En'âm, 6/130.
267. Kasas, 28/65.
268. Ankebût, 29/13.
269. Nahl, 16/56.
270. Müfessir *"kabirciler"* derken kabirlerde yatanlardan fayda uman kimseleri kastetmektedir. (Çev.)
271. Nahl, 16/93.
272. Hicr, 15/92, 93.

"Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."[273] Allah Teâlâ, peygamberlere soru sorma hususunda şöyle der: *"Allah'ın peygamberleri toplayıp da 'Size ne cevap verildi' dediği gün..."*[274]

İbn Abbas, bu *"Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz!"* ayetini tefsir ederken şöyle der: İnsanlara "Peygamberlere ne cevap verdiklerini", peygamberlere de "Neyi tebliğ ettiklerini" soracağız. Bu tefsirin bir benzeri Süfyân es-Sevrî'den de nakledilmiştir. Bazı müfessirler der ki, *"Kendilerine gönderilenler"*, peygamber olarak gönderilenlerdir, ***"merselûn"*** dan maksat ise, o peygamberlere vahyi indiren meleklerdir. Bir rivayete göre de bu kelimeden maksat özel olarak "Cebrail"dir. Ancak bu yaklaşım, ayetin zahirinin aksinedir. Çünkü peygamberlere soru sorulması, -Yüce Allah'ın *"Her bir ümmetten bir şâhit getirdiğimiz ve seni de onlara şâhit olarak gösterdiğimiz zaman halleri nice olacak!"* [275] ayetinde ifade ettiği üzere- kavimlerine şâhitler olmaları içindir. Meleklerin, peygamberliği inkâr etmemeleri için peygamberler aleyhine şâhitlik yapmalarına ise ihtiyaç yoktur. Peygamberler bu hususta masum olmasalardı, onların inkâr etmeleri beklenen günahları hangi günah olurdu? Genel soru ve insanlara sorulacak şeyler hakkında bir takım hadisler varid olmuştur ki bunların bir kısmı ileride gelecektir.

Bu ayetler, kulların (amellerinin) tamamından kıyamet günü sorguya çekileceklerini ispat etmektedir. Her amelden sorguya çekilme, akaid, içinde -iyilikler ve kötülükler olmak üzere- bütün amelleri de ihtiva etmektedir. O zaman Yüce Allah'ın Kasas Sûresi'ndeki *"Günahkârlardan günahları sorulmaz."*[276] ifadesiyle, Rahman Sûresi'ndeki *"İşte o gün insana da cine de günahı sorulmaz."*[277] ifadesinin manası nedir? Denilecektir.

Biz, bu soruya şöyle cevap veririz: Müfessirler bu soruya birçok cevap vermişlerdir. Biz, bunların bir kısmına En'âm Sûresi 129. ayetinin tefsirini yaparken işaret etmiştik. Verdiğimiz cevap şuydu: Kıyametin bir-çok merhaleleri vardır ki bunlar, *"yevm"* *(gün)* *"süâl"* *(soru)*, "cevap" kelimeleriyle ifade edilmektedir. Özür dileme olayı, bu aşamaların bazılarında olurken, bazılarında olmamaktadır. Doğrusu, Rahman Sûresi'ndeki ayette günakârlardan günahlarının sorulmamasında herhangi bir problemli yön (işkâl) yoktur. Çünkü bu ayetin devamı, kendisini tefsir etmektedir. Buna göre söylenmek istenen, hiçbir günahkâra günahı sorulmayacak demek, onu itiraf etmesi

---

273. İsrâ, 17/36.
274. Mâide, 5/109.
275. Nisâ, 4/41.
276. Kasas, 28/78.
277. Rahman, 55/39.

ve başkasından ayrılması için sorulmayacak, demektir. Çünkü bu ayetten sonra Allah Teâlâ şöyle demektedir: *"Suçlular, simalarından tanınır,"*[278] Bu cümle, isti'nâf-ı beyânîdir.[279] Âdetâ şöyle denilmektedir: Günahkârlara günahları niçin sorulmaz, onların içinden suçlular hangi özellikleriyle tanınacaklar ve Müslümanlardan ayrılacaklar? İşte bu mukadder soruya Yüce Allah, *"Suçlular, simalarından tanınır,"* diye cevap vermektedir. Kasas ayetini bu manaya yorumlamak da zorunludur. Bu yorum, birincisi gibi İbn Abbas'tan rivayet olunmaktadır. Yine İbn Abbas'a dayanan bir diğer rivayete göre ise, günahkâra "Sen günah işledin mi", veya "şu günahı işledin miş " diye sorulmayacaktır. Çünkü Yüce Allah, onun günahlarını ondan daha iyi bilmektedir. İşlediği günahları kendi hesabına öyle bir kitapta saymıştır ki, bu kitap küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın hepsini sayıp dökmüştür. Dolayısıyla kişi, işlediklerini Kitab'ında hazır, ruhunda canlanmış ve organlarının ve âzâlarının kendi aleyhine şâhitliğiyle birlikte nefsine sunulmuş olarak bulacaktır.[280] Allah Teâlâ sadece, bu günahı niçin işlediğini soracaktır. Yani kendisine günahını bildirdikten sonra niçin işlediğini soracaktır. Bu yaklaşım, Yüce Allah'ın burada ***"Ve onlara (olup bitenleri) tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız."*** ayetinin tefsiriyle de uyumludur. İbn Abbas şöyle der: Kıyamet günü amel defteri (kitap) ortaya konacak ve onların işlediklerini bir bir anlatacaktır.

"Ka-sa-sa" kökü, esasen bir izi takip etmek, demektir. Bu, Allah Teâlâ'nın Mûsâ'nın (a) annesinin ağzından aktardığı üzere *"Annesi Mûsâ'nın ablasına: 'Onun izini takip et.' dedi."*[281] fiilen olabileceği gibi, sözle de olur. *"Biz, sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle geçmiş kavimlerin haberlerini sana en güzel bir şekilde anlatıyoruz."*[282] ayetinde durum böyledir. Bu örnek ayette geçen ***"kasas"***, -Râgıb'ın da inceleyip ifade ettiği üzere- izi takip edilen haberlerdir. Dolayısıyla her türlü haber *"kasas"* değildir. Bu açıklamaların ışığında ayetin manasına dönecek olursak; Peygamberlere ve gönderildikleri kavimlere her iki zümrenin (peygamberlerin ve kavimlerinin) yaptıklarını ilmimizle mutlaka anlatacağız. Bizim ilmimiz, onların yaptığı her şeyi kuşatır ve ondan zerre miktarı bir şey bile gizli kalmaz. Ya da yaptıkları ve kiramen kâtibîn'in onlarla ilgili olarak yazdığı her şeyi bildiğimiz halde onlara mutlaka anlatacağız.

"Biz," her hâlükârda ve her zaman ***"onlardan uzak değiliz."*** Bilakis onlarla beraberiz, söylediklerini işitmekte, yapıp ettiklerini görmekteyiz, giz-

278. Rahman, 55/41.
279. İsti'nâf-ı beyânî: İbarete mukadder bir soruya cevap teşkil eden cümledir. (Çev.)
280. Daha fazla bilgi için En'âm Sûresi 28. ayetin tefsirine bakmak gerekir.
281. Kasas, 28/11.
282. Yûsuf, 12/3.

liden gizliye ve açıktan açığa işlediklerini tamamen bilmekteyiz. *"Halbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düzüp kurarken O, onlarla beraber idi. Allah yaptıklarını kuşatıcıdır."*[283] Yüce Allah'ın peygamberlere ve kavimlerine soracağı soru, açıklama ve bildirme amaçlıdır, yoksa açıklama ve beyan isteme maksatlı değildir. Buradaki *"kasas"*, kendisiyle hesabın başlayacağı kasastır. Bunu ceza izleyecektir. Bunun açıklanması konusunda birçok ayet ve hadis vardır.

Ayetlere gelecek olursak, onlar yeri gelince gelecektir. Hadisleri ele alalım:

Bu hadislerden birisi müttefekun aleyh olan İbn Ömer hadisidir: *"Rasûlullah'dan (s) işittim, şöyle buyurdu: Her biriniz çobansınız ve her biriniz elinin altındakilerden sorumludur. Devlet başkanı bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek, aile ocağında bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Kadın, kocasının evinin çobanıdır. Hizmetçi, efendisinin malının çobanıdır, ve elinin altındakinden sorumludur."*[284] Bu hadis başka lafızlarla da gelmiştir.

Tabarânî'nin *el-Evsat*'ta sahih bir senedle Enes'ten rivayet ettiği şu hadis de bu manadadır: Peygamberimiz (s), *"Her biriniz çobandır. Ve herbiriniz güttüğü sürüden sorumludur. Sorulara cevap hazırlayınız."* Bunun üzerine "Soruların cevabı nedir?" diye sorulunca, Peygamber Efendimiz (s), *"İyi amellerdir."* dedi.[285]

Abdullah b. Mes'ûd'un rivayet ettiği şu hadis de bu manadadır: *"Yüce Allah, her çobana gütmesini istediği sürü hakkında aralarında Allah'ın emrini yerine getirdi mi yoksa zayi mi etti diye soracaktır. Hatta bir erkek, aile fertlerinden sorguya çekilecektir."*[286]

Tabarânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de Mikdâm'dan rivayet ettiği hadis ise şöyledir: Mikdâm, ben Rasûlullah'ın (s) şöyle dediğini işittim diyor: *"Bir topluluğun başına getirilen hiçbir kimse yoktur ki, kıyamet günü onların önünde iki elinde bir bayrak ve onlar da arkasında olmak üzere gelmiş olmasın. Onlar bundan, bu da onlardan sorguya çekilecektir."*[287]

Tabarânî'nin *el-Evsat*'ta Enes'ten rivayet ettiği şu hadis de aynı kategoridedir: *"Kıyamet günü kulun ilk hesaba çekileceği şey, namazıdır. Namazına bakılır. Namazı sahih ise kurtuluşa ermiş demektir. Eğer fasit ise, kaybetmiş ve hüsrana uğramıştır."*[288]

---

283. Nisâ, 4/108.
284. Buhârî, *Cuma*, 11.
285. Heysemî, *Mecmaû'z-Zevâid*, V, 207.
286. Ma'mer b. Râşid el-Ezdî, *Kitabu'l-Câmi'*, II, 319.
287. Tabarânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XX, 275.
288. Heysemî, *Mecmaû'z-Zevâid*, I, 292.

Bir diğer hadis ise, Tabarânî, el-Bezzâr ve Hâkim'in merfû olarak Ebû Hüreyre'den rivayet ettikleri şu hadistir: *"Üç haslet vardır ki, kimde bulursa Yüce Allah onu kolayca hesaba çeker ve rahmetiyle cennete koyar."* Orada bulananlar, "Nedir onlar yâ Rasûlallah?" diye sorunca Efendimiz (s) şöyle cevap verdi: *"Sana vermeyene vermen, seninle ilişkisini kesenle ilişkini kesmemen ve sana zulmedeni affetmendir."*[289]

İmam Ahmed, Müslim ve Nesâî'nin Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivayet ettikleri şu hadis de aynı manadadır: *"Kıyamet günü hakkında hüküm verilecek ilk kişi şehid düşen bir adam olacaktır. Bu kişi getirilir. Yüce Allah, ona nimetlerini tanıtır ve o da tanır. Yüce Allah sorar: 'Bu nimetlerle ne yaptın?' Adam cevap verir: 'Senin yolunda şehit düşünceye kadar çarpıştım.' Yüce Allah, 'Yalan söylüyorsun. Sana cesur desinler diye çarpıştın. Nitekim, (hakkında) öyle denildi.' der. Sonra emreder ve adam yüz üstü sürüklenir ve cehenneme atılır. (İkinci olarak) ilim öğrenen, öğreten ve Kur'ân okuyan bir kimse getirilir. Yüce Allah ona da nimetlerini tanıtır ve o da tanır. Allah Teâlâ sorar: 'Bu nimetlerle ne yaptın?' Adam, 'İlim öğrendim ve öğrettim. Senin rızan için Kur'ân okudum.' der. Allah Teâlâ, 'Yalan söylüyorsun. Fakat sen, sana alim desinler diye ilim öğrendin. Sana kâri desinler diye Kur'ân okudun. Nitekim (hakkında) öyle denildi.' der ve sonra emreder ve o kişi yüz üstü sürüklenir ve cehenneme atılır. Sonra Yüce Allah'ın rızkını geniş kıldığı ve her çeşit maldan verdiği bir kimse getirilir. Allah Teâlâ, ona nimetlerini tanıtır ve o da tanır. Yüce Allah, 'Bu nimetler içinde ne yaptın? diye sorar. Adam, 'Harcama yapılmasını sevdiğin ne kadar yol varsa, senin rızan için oralara harcama yaptım.' der. Yüce Allah, 'Yalan söylüyorsun, bunları sana cömert desinler diye yaptın. Nitekim senin için cömert denildi.' der, sonra emreder ve adam yüz üstü sürüklenir ve cehenneme atılır."*[290]

Tirmizî, -hasendir ve sahihtir değerlendirmesiyle- Ebû Berze el-Eslemî'den merfû olarak şu hadisi rivayet ediyor: *"Kulun iki ayağı, ömrünü nerede geçirdiği, ilmiyle hangi ameli işlediği, malını nereden kazanıp nerelerde harcadığı ve bedenini nerede yıprattığı sorulmadan sorgu sual halinden kaymayacaktır."*

Tirmizî bu hadisin bir benzerini İbn Mes'ûd'dan şu lafızla rivayet etmiştir: "*Kıyamet günü kulun ayağı Rabbinin huzurundan (şu) beş şeyden sorguya çekilmedikçe kaymayacaktır: Ömrünü nerede geçirdiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından ve bildiği hususta ne*

289. Müslim, *İmare*, 102.

290. Müslim, *İmare*, 152. (Ahad yolla gelen bu hadis aktarımları Ahiret'le ilgili yeni bir gaybi haber aktarımında bulunmaktan ziyade, Ahiret'le ilgili ayetlerin genelinden çıkartılan sembolik bir canlandırma mahiyeti arzetmektedir. -Yayıncı-)

gibi amel işlediğinden."[291] Tirmizî, bu hadisin garib olduğunu söylemiştir. İbn Mes'ûd'un bu hadisi Peygamberimiz'den (s) sadece Hüseyin b. Kays kanalıyla rivayet ettiğini biliyoruz. Hüseyin ise, hadiste zayıftır. Bu rivayet, bazı cuma hutbelerinde zikredilir. Sefârînî akaid şerhinde Bezzâr ve Tabarânî'nin bu hadisi Muâz'dan sahih bir senedle şu lafızla rivayet ettiğini söyler. *"Dört haletten sorguya çekilmedikçe kıyamet günü kulun ayağı sabit kalır."*

İmam Ahmed, Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim, Şeddâd b. Evs'ten merfû olarak şu hadisi rivayet ediyorlar: *"Akıllı, nefsini hesaba çeken, öldükten sonrası için amel edendir. Âciz ise, nefsi arzularının peşinden giden ve Allah'tan bazı emelleri temenni edendir."*[292] Süyûtî, *el-Câmiu's-sagîr*'de bu hadis için "sahihtir" değerlendirmesinde bulunmaktadır. Tirmizî, bu hadisi rivayet ettikten sonra- O'nun rivayetinde hadisin son kısmı "Temennâ ale'llahi" şeklindedir.- bu hadis hesendir, der. Hadiste geçen *"Dâne nefsehû"* demek, kıyamet günü haseba çekilmeden önce dünyada nefsini hesaba çekti demektir. Hz. Ömer'in şöyle dediği rivayet olunmaktadır: "Hesaba çekilmeden önce nefsinizi hesaba çekiniz. En büyük tören için süsleniniz. Kıyamet günü hesap, ancak dünyada iken nefsini hesaba çekenler için hafif geçecektir."

Ceza, amellere göre olduğundan ve ameller de birbirinden farklı bulunduğundan, tartıyla ve terazi kurularak takdir edilir ve belirlenir. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle dedi:

Hesap Günü Tartıları Ağır ve Hafif Gelenler

"O gün tartı haktır." Râgıb, **"vezin"** (*tartı*) hakkında şöyle der: "*Vezn*, bir şeyin miktarını bilmek, demektir. Bu kök, "Vezentühû - veznen ve zineten" şeklinde kullanılır. Halkın örf ve âdetine göre vezn, terazi ve kantarla ölçülen şey demektir."[293] "Vezn" kelimesinin, "bilmek" kelimesiyle tefsir edilmesi titizlik göstermeden yapılmış bir açıklamadır. "Vezin" öyle bir işlemdir ki bununla bir şeyin miktarını öğrenmek amaçlanır. Bu maksatla -aynı kökten türeme- *"mîzân"* ve *"kıstas"* (*terazi*) adındaki âletler kullanılır. *"Kıstâs"* *"kıst"* kökünden türemedir. Manası ise, -Râgıb'ın ifade ettiği üzere- adil pay veya adaletle yapılmış pay, demektir. Adalete de mecazen *"kıstâs"* denilir. *"Mîzân"* da böyledir. Yüce Allah'ın *"Kitab'ı ve mizanı hak olarak indiren Allah'tır."*[294] ayetiyle bütün peygamberler hakkındaki *"...ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik."*[295] ifadesi de

291. Tirmizî, *Kıyame*, 1.
292. Tirmizî, *Kıyame*, 25; İbn Mâce, *Zühd*, 31.
293. Râgıb, *el-Müfredât*, (*Ve-ze-ne*, maddesi.) s. 522.
294. Şûrâ, 42/17.
295. Hadîd, 57/25.

bu kabildendir. Gün ortası olunca Araplar bunu ifade etmek için *"İstekâme mîzânu'n-nehâr"* (*Günün terazisi doğruldu.*), *"Leyse li fülânin veznün"* (*Filanca kişinin aşağılık bir kişi olmasından dolayı hiçbir ağırlığı ve değeri yoktur.*) derler. Allah Teâlâ'nın *"Biz onlar için kıyamet günü hiçbir ölçü tutmayacağız. (yani onlara hiçbir değer vermeyeceğiz)"*[296] ifadesi de bu kabildendir. Râğıb der ki, *"O gün tartı haktır."* insanlar hesaba çekilirken adaletli davranılacağına işaret etmektedir. Ayrıca Yüce Allah şöyle der: *"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız."*[297] Bundan dolayı Yüce Allah, ayetin devamında *"Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş,) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz: Hesap göre olarak Biz (herkese) yeteriz."*[298] Arap şiirinde "vezin" ve "mîzân" kelimelerinin mecazî kullanımı çoktur.

Yukarıda okuduğumuz ayetin manasına gelince; Allah Teâlâ'nın peygamberleri ve toplulukları sorguya çekeceği ve işledikleri her şeyi kendilerine anlatacağı o günde tartı haktır ki bütün işler bununla gerçekleşir, herkesin gerçek yüzü, hak ettiği sevap ve ceza bununla bilinir. İ'rab alimlerinin çoğunluğu, ayetin manasının, *"O gün tartı haktır."* şeklinde değil de, *"O gün hak terazi var olacaktır."* şeklinde olduğu kanaatine varmışlardır. Bu alimlere göre *"el-hak"* kelimesi, "el-vezn" kelimesinin sıfatıdır. *"Yevmeizin"* ise *"haber"*dir (yüklem). Ya da mana şöyledir: *"Tartı o gün var olacaktır, ve bu haktır."* Ancak birinci takdir, daha doğrudur.

"Kimin tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir." Denildi ki: Bu ayette geçen ***"mevâzîn"*** (*tartılar*), *"mîzân"* (*tartı*) kelimesinin çoğuludur. Tartılar birden çok olup, her bir fert için tartı olacaktır. Bazı bilginlere göre ise her bir fert için değil, her bir amel için tartı olacaktır. Cumhurun kanaatine göre, mîzan bir tane olacaktır. Ayette "mîzân" kelimesinin çoğul olarak gelmesi, hesaba çekilecek olan insanlar itibarıyladır. Ya da çoğulluk, Arapların bir tek katıra binerek yolculuğa çıkan kimseyi anlatırlarken "Filanca kişi katırlar üzerinde yolculuğa çıktı." demeleri kabilindendir. Bazı müfessirlere göre *"mevâzîn"*, *"mevzûn"* kelimesinin çoğuludur. Ayetin manasına dönecek olursak; kimin amellerinin tartıları -iman etmesi ve hasenâtının çok olması sebebiyle- ağır gelirse, işte onlar azaptan kurtuluşu ve sevap yurdunda nimeti kazananlardır.

"Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar, ayetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır." Yani kimin amellerinin tartıları, inkâr etmesi ve kötülüklerin çok olması sebebiyle hafif gelirse işte onlar kendilerini ziyana sokanlardır. Çünkü nefislerini hazır oldukları mut-

---

296. Kehf, 18/105.
297. Enbiyâ, 21/47.
298. Enbiyâ, 21/47.

luluktan mahrum etmişlerdir. Nefislerinin fıtratını küfür ve günahlarla bozmamış olsalardı nefisleri buna o mutluluğa hazır olurdu. Ama onlar, Allah'ın ayetlerini inkâr ederek nefislerine zulmettikleri, ömürlerinin sonuna kadar buna devam ettikleri ve bunda ısrarlı oldukları için onun fıtratını bozdular. Nitekim ayet metninde ifadenin fiil-i muzâri olarak gelmesi de bunu göstermektedir. *"Zulüm"* kelimesinin *"bâ"* harf-i cerriyle geçişli yapılması, kelimenin *"inkâr"* manasını ihtiva etmesinden dolayıdır. Bu ayetin bir benzeri yine bu Sûrede 103. ayette ve başka yerlerde gelecektir.

Ayette yapılan taksimin zahirine göre tartı, kurtuluş dereceleri birbirinden farklı olan mü'minlerle, hüsran derekeleri farklı olan kâfirler zümresi içindir. Çünkü mü'min olarak ölen bir kimse, -bazı günahları sebebiyle o miktarda azabı haketmiş olsa bile- kurtuluşa ermiştir. Burada sözü edilen tartı, icmalî olup, bununla cennete gideceklerle cehennemlik olanlar birbirinden ayrılacaktır. Bir de üçüncü bir zümre daha vardır ki bunların iyilikleriyle kötülükleri biribirine eşit olur. Bu son zümre "A'raf"ta bulunanlardır. Bu Sûrede ileride onlardan söz edilecektir. "İcmâlî tartı" dan sonra bir de her iki zümre için "tafsîlî tartı" vardır. Fakat bazı alimler derler ki, *"vezn"* (*tartı*) özel olarak mü'minler için söz konusudur. Çünkü Yüce Allah, kâfirler için *"Biz onlar için kıyamet günü hiçbir ölçü tutmayacağız."*[299] demektedir. Karşı taraf ise buna şöyle cevap vermektedir: Ayetin manası -daha önce *"vezin"* kelimesinin sözlük manası incelenirken geçtiği üzere- "Onlara hiçbir değer ve kıymet vermeyeceğiz." şeklindedir. Bu, onların amellerinin tartılmayacağı ve tartılarının hafif gelmeyeceği ve hüsrana uğramayacakları manasına gelmez. Bunlar görüşlerini Yüce Allah'ın Mü'minûn Sûresi'ndeki şu ayetine dayandırmaktadırlar: *"Artık kimlerin (sevap) tartıları ağır basarsa, işte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif gelirse, artık bunlar da kendilerine yazık etmişlerdir, (çünkü onlar) ebedî cehennemdedirler. Ateş yüzlerini yakar, orada suratları çirkin ve gülünç bir halde bulunurlar. Size ayetlerim okunurdu da, siz onları yalanlardınız değil mi?"*[300] Şeyhülislâm İbn Teymiye'nin, Mü'minûn Sûresi'nde tartıların ağırlık ve hafifliğinden bahseden ayetten sonra yaptığı şu açıklama tuhaf olmuştur: Kâfirler, iyilikleri ve kötülükleri tartılan kimselerin hesaba çekildikleri gibi hesaba çekilmeyeceklerdir. Çünkü onların hiçbir hesenâtı yoktur. Fakat onların amelleri sayılacak, birbir tespit olunacak ve kendilerine bildirilecek, anlatılacak ve karşılığı verilecektir. Ancak İbn Teymiye'nin bu görüşü bir yanılgıdır. Sebebi ise -Allah daha iyi bilir- bu görüşten zihninde kalanlardır. Hasenâtı olmayan kâfir yoktur. Fakat küfür, o hasenâtı boşa çıkarır ve o iyiliklerin tümü saçılmış zerreler haline gelir.

---

299. Kehf, 18/105.

300. Mü'minûn, 23/ 102-105,

Kâfirin yaptığı iyilikler kötülükleriyle birlikte sayılır ve tartıyla tespit olunur. Çünkü kâfirlere verilecek cezanın miktarı ve onların bu husustaki farklılığı, bu tartıyla ortaya çıkacaktır. Bilginler, salih ameli sebebiyle kâfirden azabın hafifletileceği hükmünü, sahih hadiste Hz. Peygamber'i himaye etmiş olması ve O'nu sevmesinden dolayı Ebû Tâlib'in cezasının hafifletileceği yolundaki habere dayandırmışlardır. Bazıları ise bunun sadece Ebû Tâlib'e mahsus olduğunu iddia etmişlerdir. Bu özel hükmün, hafifliğin türü ve miktarında olması doğrudur. Çünkü bilginler arasında ittifak ve icma edilmiş görüşe göre kâfirlerin azabı birbirinden farklı olacaktır. Ebû Cehilin azabının, -söz konusu özelliği olmasa bile- Ebû Tâlib'in azabıyla aynı olması makul ve mantıklı değildir. Yüce Allah, *"Şüphe yok ki, Allah zerre kadar haksızlık etmez."*[301] demektedir. Her zaman görülen bir olgudur ki kâfirlerin arasında Allah'ı seven, O'na ibadet eden ve kendisine hiçbir şeyi ortak koşmayan kimseler vardır. Kâfirlerin şirk koşanları ise, -koştukları denkler hakkında Allah Teâlâ'nın *"Onları Allah'a sever gibi severler."*[302] dediği gibi- başkasını O'na sevgide ve ibadette ortak etmektedirler. Bu ayet, onların Allah'ı sevdiklerini göstermektedir. Kâfirlerin arasında sadaka veren, akrabalarını ziyaret edip gözeten ve bunun dışında başka iyi amelleri işleyen ve Allah korkusuyla çirkin fiillerden kaçınan kimseler vardır. şimdi adil bir hüküm bunlarla, çirkin fiilleri, münkerleri ve cinayetleri işleyen, -özellikle de inkâr eden, hiçbir şeyi kabul etmeyen ve peygamberleri yalanlayan kâfirleri bir tutar mı? Allah'ı böyle yapmaktan tenzih ederiz. Evet Müslim'de onların yaptıkları iyiliklerin dünyada karşılığını göreceklerine dair sahih bir hadis yer almaktadır. Bu hadis, onların iyiliklerinin ahirette tartılmayacağı ve bunların, -küfür ve kötü amellerle birlikte- tartılarının ağır basmasında bir rolünün olmayacağı anlamına gelmez.

Kısaca söylemek gerekirse; Müslümanlar söz konusu tartı ve teraziler hakkında, "Bunlar, cezanın kendisine göre takdir edildiği amellerin takdiri ve nefisleri ıslah ve arındırmadaki etkisi konusunda tam bir adaletten mi ibarettir?" yoksa, "Ortada gerçekten bir tartı âleti vardır ve hikmeti; Yüce Allah'ın kulların amellerini bildiğini ve bunların karşılığını vermedeki adaletini ortaya çıkarmaktan mı ibarettirş" diye ihtilaf etmişlerdir. Selef müfessirlerinden Mücahid, -Râzî'nin kendilerinden naklinden anlaşıldığına göre A'meş ve Dahhâk da böyledir- Cehmiyye ve Mu'tezile birinci görüşü benimsemişlerdir. Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda yer aldığı üzere Mücâhid, *"O gün tartı haktır."* ayetini tefsir ederken, tartı kelimesini "adalet" şeklinde tefsir etmiş, *"Kimin tartıları ağır gelirse"* ayetini tefsir ederken *"hasenât"* (*iyi amel-*

301. Nisâ, 4/40.
302. Bakara, 2/165.

ler), "Kimin de tartıları hafif gelirse" ayetini tefsir ederken de *"seyyiât" (kötü ameller)* şeklinde tefsir etmiştir. İbn Cerîr de kendisinden buna benzer bir nakilde bulunmuştur. İleride Hâfız İbn Hacer'in yaptığı özette de gelecektir:

Cumhur ise yukarıda tartı hakkında zikredilen ihtilafta, ikinci görüşü benimsemiştir. Hâfız İbn Hacer'in kendisinden naklettiği üzere Ebû İshâk ez-Zeccâc şöyle der: Ehl-i Sünnet, "mîzân"a (terazi) iman etme, kıyamet günü kulların amellerinin tartılacağı, bu terazinin bir dili, iki kefesi olduğu ve bir kefesinin amellerle diğerine ağır basacağı hususunda görüş birliği etmiştir. Mu'tezile mezhebi ise teraziyi inkâr etmiş ve bunun Yüce Allah'ın adaletinden ibaret olduğunu söylemiştir. Böylece Mu'tezile, Kitab ve Sünnet'e ters düşmüştür. Allah Teâlâ, amelleri tartmak için teraziler kuracağını, bundan maksadının kulların amellerini temsîlî olarak görmeleri ve kendi nefisleri aleyhine şâhitler olmaları olduğunu haber vermiştir. İbn Fûrek der ki: Mu'tezile, arazları tartmak imkânsızdır, çünkü arazlar kendi başlarına kâim olamazlar yaklaşımına binaen teraziyi inkâr etmiştir. İbn Fûrek'in ifadesine göre bazı kelâmcılar, İbn Abbas'ın Yüce Allah, arazları cisimlere çevirir ve tartar dediğini rivayet ederler.

İbn Hacer, zikredilenleri Buhârî'nin bölümlerinden birinin son kısmını açıklarken nakleder. Bu bölümün adı, "Yüce Allah'ın *'Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız.'* [303] ifadesi Bâbı"dır. İbn Hacer'in orada naklettiğine göre Âdem oğlunun amelleri ve sözleri tartılır. İbn Hacer, daha sonra şöyle devam eder:

"Bazı Selef bilginleri, *'mîzan'*ın adalet ve kaza (yargı) olduğu kanaatine varmışlardır. Taberî, İbn Ebî Nüceyh kanalıyla Mücâhid'in *'Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız.'* ayeti hakkında bu bir temsildir, dediğini nakleder. Amelleri tartmak nasıl câiz ise, onu indirmek de öyle câizdir. İbn Hacer, Leys b. Ebî Selîm vasıtasıyla yine Mücâhid'in mevâzîn, adalettir, dediğini nakleder. Ancak doğru olanı, Cumhurun kanaatidir. Ebü'l-Kâsım, *el-Lâlekâî Sünnet*'te Selmân'dan naklen şu ifadeyi rivayet eder: Terazi konur. Onun iki kefesi vardır. Bu kefelerden birine gökler, yeryüzü ve bu ikisi arasındakiler konsa, onları içine alır."[304]

Ayrıca Abdülmelik b. Ebî Süleyman kanalıyla da şu haberi nakleder: "el-Hasen'in yanında mîzandan söz edildi de şöyle dedi: O'nun bir dili ve iki kefesi vardır. et-Taybî (ö.743/1340) ise şöyle der: Denildi ki, ancak amel defterleri tartılır. Ameller ise arazdırlar. Arazlar, ağırlık ve hafiflikle nitelen-

---

303. Buhârî, Enbiyâ, 21/47.

304. Gaybi alanla ilgili yapılan tartışmalarda bu ve benzeri görüşler aşırı yorum örneklerini oluşturmaktadır. (Yayıncı)

mezler. Ehl-i Sünnet nezdinde doğru olanı ise, amellerin tartılma esnasında cisme bürüneceği veya cisimlere konacağıdır. Böylece itaatkârların amelleri güzel bir biçim alırken, kötülük edenlerin amelleri ise çirkin bir şekil alacak ve sonra tartılacaktır. Kurtubî'nin tercihine göre tartılacak olan, amellerin içine yazıldığı sahifelerdir. İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilmektedir: Amellerin yazılı olduğu sahifeler tartılacaktır. İbn Ömer şöyle devam eder: Bu sabit olduğuna göre sahifeler birer cisimdir. Böylece ortaya atılan anlaşılma problemi de (işkâl) ortadan kalkmaktadır. Bu yaklaşımı, -hasendir- değerlendirmesiyle Tirmizînin, -sahihtir- değerlendirmesiyle Hâkim'in rivayet ettikleri bıtâka[305] hadisi güçlendirmektedir: *'Sicilleri bir kefeye, kağıt parçası da (bıtâka) diğer kefeye konur.'*[306] Doğru olanı, tartılacak olanın amellerin bizzat kendisinin olduğudur. Ebû Dâvûd, -sahihtir- değerlendirmesiyle Tirmizî ve İbn Hibbân Ebü'd-Derdâ kanalıyla Hz. Peygamber'den şu hadisi rivayet ediyorlar: *'Kıyamet günü teraziye güzel ahlâktan daha ağır bir şey konulmaz.'*[307] Câbir'in Hz. Peygamber'e nispet ettiği merfû bir hadiste şöyle denilmektedir: *'Kıyamet günü teraziler kurulur ve güzel ameller (hasenât) ve seyyiât (kötü ameller) tartılır. Kimin hasenâtı seyyiâtına bir habbe*[308] *ağırlığı ağır basarsa cennete girer. Kimin de seyyiâtı hasenâtınaa bir habbe ağırlığı ağır basarsa, cehenneme girer.'* O sırada 'Peki, hasenâtıyla seyyiâtı birbirine eşit olanlar ne olacak?' diye soruldu. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) *'Onlar A'rafta bulunacak olanlardır.'* dedi. Bu hadisi, Hayseme *Fevâid*'ınde tahric etmiştir. İbnü'l-Mübârek'in *ez-Zühd*'ünde İbn Mes'ûd'dan bu hadisin bir benzeri mevkûf olarak yer almaktadır. Ebü'l-Kâsım el-Lâlekâî'inin *es-Sünne*'de mevkuf olarak Huzeyfe'den rivayetine göre, kıyamet günü mîzânın sahibi Cebrail (a) olacaktır."[309]

Ben de derim ki: Süyûtî, eseri *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da bu ayeti tefsir ederken, *"mîzân"* veya "vezin" hakkında varid olan bütün sahih ve sakat rivayetleri veya büyük kısmını bir bir zikretmektedir. Bu hadislerin içinde Buhârî ve Müslim'de sadece Buhârî'nin *Sahîh*'ini sona erdirdiği hadis yer almaktadır. Bu hadis, Ebû Hüreyre'nin merfû olarak rivayet ettiği şu hadistir: *"İki kelime*

---

305. Bıtâka: *en-Nihâye*'de deniyor ki: Bıtâka, küçük bir (kâğıt) parçasıdır ki, değeri ölçülen şey bir malsa ağırlığı veya sayısı, metâ ise fiyatı bunun üzerine yazılır. Buna bıtâka denilmesinin sebebi, kumaşın bir kısmına bağlanmasından dolayıdır. Bu takdirde "bâ" harfi zâid olur. *el-Kâmus*'ta ifade edildiğine göre, "bıtâka", bir kumaşa iliştirilen küçük bir (kâgıt) parçasıdır, ki üzerinde o kumaşın bedeli yazılıdır. Çünkü bıtâka, bu kumaşın bir parçasına iliştirilir. Bkz. Mübârekfôrî, *Tuhfetü'l-Ahfezî*, VII, 330. Beyrut, ty.

306. Tirmizî, *İman*, 17.

307. Tirmizî, *Birr*, 62.

308. Şer'î ağırlık ölçü birimi olarak bir habbe, 0,0589 gr.dır. Bkz. Necmüddin el-Kürdî, *Şer'î Ölçüler ve Fıkıh Hükümleri*, s. 279. Türkçesi: İbrahim Tüfekçi. Ancak burada *"habbe"*den maksat, çok az bir miktar olsa gerektir. (Çev.)

309. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 538, 539.

(iki cümle) vardır ki, onlar Rahmân (olan Allah'a) sevgili, dile hafif, mîzanda (terazide) ağırdır. (Bu mübarek cümleler): 'Sübhanellah ve bihamdihî sübhâna'llahi'l-azîm'dir ki, Allah'a tesbih ve Allah'a hamd ederim, Yine büyük olan Allah'ı tekrar tesbih ederim.' demektir."[310] Buhârî -Müslim'de ve itimat edilen Hadis kitaplarında terazinin niteliği, iki kefesi ve bir dili olduğu yolunda bir tek merfû sahih hadis bulunmadığına göre, Zeccâc'ın, "Bu, Ehl-i Sünnetin üzerinde icma ettiği görüştür." şeklindeki ifadesine aldanmamak gerekir. Çünkü bir çok müellif, -özellikle de işini sağlam yapan hafızların dışındakiler- titizlik göstermeden "icma" (görüş birliği) ifadesini kolayca kullanmaktadır. Zeccâc ise bu itkan sahibi hafızlardan birisi değildir. Bunlar, -o iddianın Selef'ten gelen bir aslı esası olduğu bilinmese ve onların Halef'i üzerinde ittifak etmese de- Ehl-i Sünnet kitaplarında bulunan ifadeleri kolaylıkla onların cemaatına isnat edebilmektedirler. Oysa bu konu, -daha önce gördüğümüz üzere- Selef ve Halef'in üzerinde ihtilaf ettikleri konulardandır. *"Vezn"* kelimesinin *"mîzân"* (*terazi*) manasında olduğunu söyleyen Ehl-i Sünnet alimleri, bu bir tek terazi midir, yoksa her bir şahıs veya her bir amel için ayrı bir terazi mi vardır diye ihtilaf etmişlerdir. İhtilaf, bir de bu teraziyle neyin tartılacağı hususunda meydana gelmiştir. Hatta denilmiştir ki, tartılacak olan, ameller değil, şahıslardır. Bir diğer ihtilaf da tartılacak olan şeyin niteliği ve tartma işleninin kimler için yapılacağı, sadece mü'minler için mi, yoksa hem mü'minler ve hem de kâfirler için mi yapılacağı konusunda cereyan etmiştir. Hafifliğin ve ağırlığın niteliği konusunda üç görüş söz konusudur.

Bu ihtilafın üç sebebi vardır.

Birincisi: Seleften gelen haberlerin ve rivayetlerin birbirinden farklı olup, çoğunun sahih olmaması ve -itikâdî meseleler şöyle dursun- amelî hükümlerde bile delil olarak kullanılacak bir nitelikte bulunmaması.

İkincisi: Söz konusu haberlerin ve rivayetlerin anlaşılmasında meydana gelen ihtilaflar.

Üçüncüsü: Rey, tahayyül (zihninde canlandırma) ve farklı şeyleri birbirine kıyas etme (kıyas maa'l-fârık)tır. Çünkü Ehl-i Sünnet mezhebine mensup olan Halef, başkalarının yaptığı gibi yapıp, gaybî meselelerde kendi görüşüne başvurmuştur. Mu'tezile mezhebi, gayb âlemini şehâde âlemine (dünyaya) kıyas ederek ve amellerin -tartmak söz konusu olmayan araz olmaları ve Yüce Allah'ın onları bilmesinin tartılmalarına ihtiyaç bırakmadığı gerekçesiyle- tartılmasını kabul etmeyerek hata etmiştir. Ehl-i Sünnet'e mensup olan bazıları ise Mu'tezile'ye gayb âlemini şehâde âlemine kıyas etme ve ahiret haberlerini dünyada bilinen ve alışılagelen esaslara tatbik etme esasına dayalı

310. Buhârî, Tevhid, 58, Zebîdî, *Tecrîdü's-sarîh*, XII, 429.

olan mezheplerine göre cevap vermişlerdir. Bunlar cevaplarında amellerin cisimleşeceğini veya cisme bürünmüş bir şekle konacağını ve tartılacağını ya da tartılacak olanın, -dünya sahifeleri gibi ya, deri (rakk) ya da kağıttan olmasına binaen- amellerin içine yazıldığı sahîfeler olduğunu iddia etmişlerdir.

Ümmetin Selefinin gayb âlemine iman konusunda benimsediği esas, bu âleme dair Kitab ve Sünnet'te sabit olan haberlerin hakkında hiçbir kuşkunun olmadığı hak ve gerçek olduğudur. Selef'e göre bu haberlere inanır, niteliği ve niceliği hakkında görüşümüze dayanarak hüküm vermeyiz. Dolayısıyla ahirette amellerin kesin olarak tartılacağına inanırız. Bunun o âleme uygun imanın, ahlâkın ve amellerin tartıldığı bir teraziyle olduğunu tercih ederiz. Ancak o terazinin biçimini ve nasıllığını araştırmadığımız gibi, iki kefesini de -eğer bu husustaki hadis sahih ise- şa'rânî'nin *Mîzan*'ında anlattığı gibi araştırmayız. Birçok ayetten anlaşıldığına göre bu tartı, amellerin nefse olan -arındırma veya onu karanlığa gömme- şeklindeki tesirine göre olacaktır. Daha önce açıklaması geçtiği üzere verilecek bütün karşılık, işte bu etkiye göre olacaktır. İnsanoğlu, sıcaklığı ve soğukluğu ölçmek gibi çeşitli maksatlarla ölçüm âletleri icad ettiğine göre, yaratıcı, yoktan var eden ve her şeye kâdir olan Yüce Allah, rûhî ve bedenî amelleri öçlmek için bir terazi yapmaktan âciz olur mu? Söz konusu rûhî ve bedenî ameller, ruhlarda ahlâk ve bir takım niteliklere sebep olduğu için hasenât ve seyyiât adıyla anılmaktadır. Akıl ve nakil, amellere verilen karşılığın (cezâ), -bunlara sebep olan hareketlere ve gelip geçici arazlara değil - ruhtaki sabit ve değişmez sıfatlara verildiği noktasında hem fikirdir. Yüce Allah şöyle der: *"Bu vasıflarından dolayı (Allah) onların cezasını verecektir."*[311] Allah Teâlâ, şems Sûresi'nde ise şöyle der: *"Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir."*[312] A'lâ Sûresi'nde ise *"Temizlenen, Rabbinin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir."*[313] demektedir. Biz bu konuyu tefsirin birçok yerinde inceledik. En son ele aldığımız yer, En'âm Sûresi'nin son kısmının tefsiridir.

Daha önce geçti ki hesaptan sonra amellerin tartılması, Allah Teâlâ'nın adaletinin ortaya çıktığı en büyük bir tablodur. Yani o büyük günde O'nun ilminin, hikmetinin ve azametinin ortaya çıktığı en büyük tablodur. Çünkü

---

311. En'âm, 6/139 (Bu ayetin tefsirini tercüme ederken gördük ki, müfessir iki yaklaşımdan söz etmektedir. Birincisi, "Bu nitelemelerinden dolayı (Allah) onların cezasını verecektir." şeklindeydi. Biz, meâlde bu manayı tercih ettik. (Çev.)
312. Şems, 91/7, 8, 9, 10.
313. A'lâ, 87/14, 15.

o gün bütün kulları -fert fert, halk halk ve topluluk topluluk bunu kendi gözleriyle görecekler ve O'nu nefislerinde idrak ve vicdan marifetiyle tanıyacaklardır. Zira o gün amelleri öncelikle nefislerinde, sonra da hem nefislerinde ve hem de onun haricinde tecelli edecektir. Ne heybetli bir manzara! Ne korkunç bir tablo! Allah'ın ilmi ihtiyaç bırakmadığı için buna hiç gerek yoktur diyenin gafleti ne büyüktür!

Gayba dair meselelerde insanlar kendi hayallerine ve görüşlerine başvurmasalar ve öncekilerden rivayet olunan her şeyle ilgilenmeselerdi biz de lâfı bu kadar uzatmaz, söz konusu ihtilafları Kur'ân'da, sonra da Sünnet'in meşhur divanlarında tahriç edilmiş olan sahih hadislerde yer alan inanç konularını özetleyerek açıklar, garip ve şazz olanlarına hiç yer vermezdik. Bu konuda garip olan hadislerden birisi az önce yukarıda işaret ettiğimiz *"Bıtaka hadisi"*dir. Bu hadisi, Tirmizî, Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan merfû olarak rivayet eder. Hadisin lafzı şöyledir: *"Allah ümmetimden bir kişiyi kıyamet gününde herkesin önünde ayıracak, onun aleyhinde 99 sicil (dosya) açacak her bir dosyanın boyu gözün uzanabildiği mesafe kadar olacak, sonra 'Bunlardan bir şey reddediyor musun? Amel muhafızları kâtiplerim sana haksızlık yapmışlar mı?' buyuracaktır. Adam, 'Hayır yâ Rabbi!' diye cevap verecektir. Sonra 'Herhangi bir özrün var mı?' buyuracak ve o kimse 'Hayır yâ Rabbi!' diye cevap verecektir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk, 'Evet' buyuracak, 'Yanımızda senin bir hasenen (makbul olan amelin) vardır ve bugün sana haksızlık yapılmayacaktır!' Sonra içinde 'Allah'tan başka tanrı olmadığına şehadet ederim ve Muhammed'in O'nun kulu ve peygamberi olduğuna da şehadet ederim!' yazılı bir kâğıt parçası çıkarılacaktır. Sonra Cenâb-ı Hak, 'Kendi tartında hazır bulun!' buyuracaktır. 'Yâ Rabbi' diyecek, 'Bu (ufacık) kâğıt parçası ne, (kocaman) dosyalar nedir?' Allah, "Sana asla haksızlık yapılmayacaktır." diyecektir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) dedi ki: Daha sonra siciller bir kefeye, kâğıt parçası da bir kefeye koyulacaktır. Siciller, havaya kalkacak ve kâğıt parçası ağır çekecektir. Hiçbir şey Allah'ın isminin yanında ağır basamaz."*[314]

Tirmizî, bu hadis hasen-gariptir der. Hadisi, Hâkim rivayet eder ve sahihtir der. Ancak Hâkim'in "sahihtir" demesine itimat olunmaz. Hâkimin rivayet ettiği hadisin senedinde haklarında konuşulan kimselerden -Cevzcânî'nin hakkında mübalâga edip yalancılıkla nitelediği Abdullah b. Şüreyk'in dışında bir başka kişi daha bulunmasaydı bile-, bu sakatlık yeterli olurdu. Bu hadisi, İbn Hibbân rivayet etmiştir. Onun rivayetinin senedinde Abdullah b. Ömer el-Horasânî vardır. Hadis tenkitçileri, Abdullah'ın münker hadisleri vardır, demişlerdir. Bütün muhaddislerin rivayet yolları, birdir. Bu hadisi, terazinin iki kefesi ve bir dili olduğuna kesin delil olarak göstermek mümkün

314. Tirmizî, *İman*, 17.

değildir. Çünkü ifadeyi istiare-i mekniyye, kefeyi de bunun için süslemek mümkündür.[315] Akılların, görüşlerin, kavillerin ve şahısların birbirine tercih edilmesinde mecaz kapısı gerçekten çok geniştir. Bunun "vezin" ve "mîzan" kelimeleriyle ifade edilmesi, -daha önce de ifade ettiğimiz gibi- çok rastlanan bir husustur. Söylemek istediğimiz şudur: Bu hadis, ne senediyle ve ne de delâletiyle, kesin veya ağır basan bir akîdeye karşı hüccet olamaz. Hâfız İbn Hacer'in Kurtubî'nin sahifelerin tartılacağı görüşünü tercih ettiğini, İbn Ömer'in görüşünü takviye etmek için hadisle o görüşe delil getirdikten sonra ne dediğini gördün: Doğru olanı, tartılacak olanın ameller olduğudur. İbn Hacer, bu görüşüne delil olarak ahlâkın tartılacağını ifade eden hadisi göstermektedir. Bu hadis sahih olup, İbn Hacer onu, sahihlikte kendi derecesine ulaşamayan "Bıtaka Hadisi"yle çelişik kabul etmiştir.

Alimler bu hadisin metnini problemli görmüşlerdir. Çünkü hadis, Allah'ı zikre dair bir kelimenin, sayılamaycak kadar günahtan daha ağır çekeceğini ifade etmektedir. Bu da günahları mubah kılmaya, onları teşvik etmeye ve vâcipleri terketmeye götürür. Bu yaklaşım, kesinlik ifade eden birçok nassa aykırıdır. Mürcie fırkası bu hadisi, "İman bulunduktan sonra günah zarar vermez." şeklindeki görüşlerine delil kılmışlardır. Cumhur ise buna birçok cevap vermiştir. Herhalde bu cevapların en güçlüsü, Tirmizî'nin işaret ettiği olsa gerektir. Buna göre "Bıtaka" sahibinin iki şehadetle kurtulmasının sebebi, iman üzere ölmüş olmasıdır. Doğru olanı, o kişinin kâfir olması, sonra iman etmesi ve salih amel işlemeye fırsat bulamadan ölmüş olmasıdır. Bu gibi kimselerin kurtuluşa ereceklerinde ise hiçbir ihtilaf yoktur.

وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿10﴾

10- Doğrusu Biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!

Yüce Allah'ın bu Sûreye peygamberlerin en sonuncusu olan Hz. Muhammed'e Kur'ân'ı indirdiğini zikrederek başladığı, daha önce ifade edilmişti. Kur'ân'ın indirilmesinden maksat, Hz. Peygamber'in onunla bütün bir insanlığı davet ettiği dini hususunda uyarmaktır. Sûre bir de ilâhî dinin esasını

315. İstiare-i mekniyye: Müşebbeh bihin lafzı hazfedilen ve kendisiyle ilgili bir hususla ona işaret edilen istiaredir. Türkçemizde buna kapalı istiare denilir. Bkz. Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, s. 84. (Çev.)

Terşih: İçinde müşebbeh bih ile ilgili unsurlardan biri zikredilen istiareye müreşşeh istiare, veya terşih de denilir. bkz. Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, s. 107. (Çev.)

beyan ederek söze başladı. Buna göre ilâhî dinin esası, dini Rabbi olan Yüce Allah olduğudur. Şu halde bu hususta gerekli olan, Yüce Allah'ın onlara indirdiklerine tabi olmak, Allah'ı bırakıp da başka dostlar edinmemek ve onların emrettikleri ibadet, helâl ve harama göre amel etmemektir. Bundan sonra da o dostlara tabi olanları uyarmış olduğu iki çeşit azabı, yani dünya ve ahiret azabını beyan etti. İşte bunlar, önceki ayetlerin konu edindiği hususlardı.

Yüce Allah'ın -Hz. Peygamber'in Sünneti'nin O'nun emriyle kendisine indirileni açıkladığı kısmı hariç- başkasına değil, bu Kitab'ta indirilene tabi olmayı emrettiği din, fıtratı kemaline ulaştıran, her şeyi açıklayan ve ona bu kemâlle kendisi arasında giren her şeyi yasak eden bir din olunca; insanların geçimlerini temin etme meselesine kendilerini kaptırmaları, aşırı biçimde şehvetlere dalmak suretiyle fıtratı bozan sebeplerden olunca; şöylesine ki, Yüce Allah'ın geçimlerini temin etme konusunda muhtaç oldukları şeyleri kendilerine vererek bahşettiği nimetler, fıtratın daha çok nimetin gelmesine yol açan Allah'a şükürle düzeltilmesine sebep olunca; evet aynen böyle olunca, Yüce Allah, bu ayette insanlara onları yeryüzüne yerleştirmekten ve orada çeşit çeşit geçim vasıtaları yaratmak suretiyle onlara bahşettiği nimetlerinden söz etti. Bu, uzunca bir siyâkın (ifade akışının) başlangıcıdır. Söz konusu siyâkın içinde onların insan türü olarak kemale hazır olarak yaratılmalarının...Bu türe, kendisini kemalden alıkoyacak şeytanın vesvesesinin... İnsan türünün fertlerine bu vesvesenin fitnesinden kaçınması gerektiğinin ve -Rablerinden kendilerine indirilene değil de- bu vesveseyi veren şeytanları dost edinmemelerinin açıklaması ve beyanı vardır. Çünkü insanları -şükredecekleri yerde- nimetlere karşı nankörlük etmeye, Allah'ın helâl kıldığını haram kılmaya ve haram kıldığını da helâl kılmaya sevk edenler işte bunlardır. Bunu Yüce Allah'ın insanlara verdiği zînetler ve hoş şeylerle, bu iki husus Taharam kıldıkları izlemektedir.

Bu istitrat (konu dışı ara söz) nitelikli veya istitrata benzeyen siyâk, onuncu ayetten başlayıp otuz üçüncü ayete kadar devam etmektedir. Sonra ifade tekrar peygamberlerin ümmetleri davet etmesi, onlara iman edip tabi olanların mükâfatlarıyla, onları inkâr edip karşı gelenlerin cezası konusuna geri dönmektedir. Orada, bu ayetten önceki iki ayette icmalen ifade edilen ahiretin cezasına dair ayrıntılı açıklama vardır. Kur'ân ayetleri arasındaki âhenk ve belâgatindeki incelik üzerinde bir düşün! Çünkü bu yön, Kur'ân'ın birçok i'câz yönlerinden özel bir türdür. Yüce Allah şöyle diyor:

"Doğrusu Biz sizi yeryüzüne yerleştirdik." Yani sizlere yeryüzünde yerleşeceğiniz ve orada ikamet ederek rahat edebileceğiniz vatanlar verdik. Ayet metninde haberin *"kad"* ve *"lâm"* harfiyle tekid edilmesi, *"yeryüzünde yerleştirme"* yle onun üzerine atfen ifade ettiği "geçim vasıtaları verme" nin Yüce

Allah'ın nimetlerinden olduğundan gafil olanlara bunu hatırlatmak içindir. ***"Ve orada size geçim vasıtaları verdik."*** Ayet metninde geçen ***"meâyiş"*** kelimesi, *"ma'îşet"* kelimesinin çoğuludur. *"Ma'îşet"*, yaşamanın, hayvanî ve cismanî hayatın kendisiyle kâim olduğu yiyecek, içecek maddeleri ve bunların dışında başka şeylerdir. Buna göre ayetin manası şöyledir: Yeryüzünde size rahat bir hayat süreceğiniz çeşit çeşit geçim vasıtaları verdik. Bir fiile bağlı olan çeşitli kelimeler arasında temel kural, "mef'ûlün bihe" öncelik vermek şeklinde olmasına rağmen, "meâyiş" kelimesinden önce "leküm fîhâ" ibaresinin gelmesi, "meâyiş"in (geçim vasıtaları) yaratılmasından söz edilmesinden maksadın, -onların mahluk ve yaratılmış olmalarını vurgulamak değil- Yüce Allah tarafından insanlara bahşedilmiş nimetler olmasını, Yüce Allah'ın insanları bunlara malik kılmasını ve onlardan yararlanma imkânını bahşetmiş olmasını vurgulamaktır. Bir cümlede bazı ifadelerin bazılarından önce getirilmesinde takibedilen kâide, -şeyh Abdülkâhir'in *Delâilü'l-İ'câz*'da dediği gibi- asıl vurgulanmak istenene öncelik vermek ve sonra da daha önemliden az önemli olana doğru sıralama yapmaktır. şüphe yok ki "meâyiş"in (geçim vasıtaları) onlara verilmiş olması, onların insanları yerleştirdiği yeryüzünde bulunmalarından çok daha önemlidir. Bu cümlede üç şey vurgulanmaktadır: Geçim vasıtaları, bunların insanın hayatını sürdürdüğü yeryüzünde olması ve kişinin bunlara malik ve mutasarrıf olmasıdır. Her insanın nazarında en önemli olan şeyin, hayatını sürdüreceği nesneye malik olması olduğunda hiçbir kuşku yoktur. Bunu, geçim vasıtasının kendi vatanında olması takibeder. Bunun ardından da geçim vasıtalarının çeşitleri ve bunların çok olması gelir. İşte ayette kelimelerin dizilişinin ifade ettiği de budur. Öne almak gerekli olana öncelik vermek ve sona bırakmak gerekli olanı da sona bırakmak şeklindeki bu inceliğe hiç şaşmadan uyulduğunu Allah'ın Kitab'ından başka hiçbir yerde görmek mümkün değildir.

Söz konusu geçim vasıtaları, çeşitli bitkiler, davarlar, kuşlar, balıklar, temiz su, çeşitli tatlarda ve kokularda içecek maddeleri ve başka şeyler olmak üzere çok çeşitli olduğu ve bu özellikleriyle de çok çok şükretmeyi gerektirdiği, kullar arasında şükreden kimselerin ise az olduğu için... *-Kullarımdan şükreden azdır.*[316]- bu nimetleri hatırlattıktan sonra Yüce Allah, ***"Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"*** dedi. Yani bu nimetlere çokluğuna, güzelliğine ve kendilerinden yararlanmanın çokluğuna uygun olan bir çoklukla değil, az bir şükürle şükrediyorsunuz. Nimeti verene şükretmek, öncelikle nimetin O'nun nimeti olduğunu bilmekle ve onu bahşedip verenin O olduğunu itiraf etmekle olur. İkinci olarak nimeti verene hamdedip, O'nu övmekle, üçüncü olarak da o nimeti, bahşedenin sevdiği ve kendisini hoşnut edecek yerlerde harcamakla

316. Sebe', 34/13.

olur. Onun sevdiği ve kendisini razı edecek yer, bir hikmet ve rahmet gereği uğruna o nimeti bahşettiği gayedir. Burada o gaye, gerek özel olarak fert ve gerekse genel olarak toplum halinde bedenî hayatımızı sürdürmemiz ve ruhî hayatımızı korumada bundan destek almamızdır. Çünkü fıtrat, nefisleri arındırmakla ve ebedî ahiret hayatına layık hale getirmekle, ancak bununla kemale erer. İleride bu ifade akışı içinde *"Ey Âdem oğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin."*[317] ayetine geldiğimizde bunun usulü açıklanacaktır.

Ayetteki lafzî inceliklere gelecek olursak şunu söyleyebiliriz: Kıraat imamlarından Nâfi', kendisinden gelen bir rivayette *"meâyiş"* kelimesini, hemzeyle *"meâiş"* şeklinde okumuştur. Sîbeveyh ve O'na tabi olanlar, Nâfi'in bu kıraatının yanlış olduğunu söylemişlerdir. Çünkü onların nezdinde kâide, çoğul elifinden sonra ancak müfretteki zâid yâ harfi hemzeye döner. Sahîfe kelimesindeki yâ harfinin -kelime çoğul olunca- hemzeye dönerek "sahâif" şeklini alması örneğinde olduğu gibi... Oysa *"mâîşe"* kelimesinin *"yâ"* sı, zâid değil, aslîdir. Dolayısıyla onlara göre kelime çoğula geçtiğinde -mütevâtir olan yedi kıraatın ittifak ettiği üzere- bu *"yâ"* harfinin korunması gerekir. Doğru olanı şudur: Nâfi', bu kelimeyi hiç kimseden duymaksızın kafasından uydurmayacak kadar büyük bir kıraat imamıdır. *el-Mısbâh*'da ifade edildiğine göre bu kelime, *"âşe"* kökünden değil, *"meaşe"* kökünden türemedir. Bu durumda *"yâ"* harfi zâid olmuş olur ve çoğulu, *"meâiş"* şeklinde gelir. *el-Misbâh*'ta şöyle denilmektedir: Ebû Ca'fer el-Medenî ve el-A'rac, kelimeyi bu şekilde -yani şaz olarak- okumuşlardır. Müfessirler ve bazı dilbilimciler, bu kelimenin benzeri olarak Araplardan duyulan *"masâib"* ve *"meâib"* kelimelerini de buna katmışlar ve *"mefâil"* kalıbının *"feâil"* kalıbına benzetilmesi kabilindendir, demişlerdir. Biz de deriz ki Araplar, başkalarının -eksik tüme varım metoduna dayanarak- ifadeleri için koydukları kâidelerle kısıtlanamazlar. Kur'ân ise her türlü kelâmdan daha üstündür. Kur'ân'da hiçbir kelime, -Kur'ân olması, ancak mütevatir olarak rivayet edilmesine bağlı ise de- rivayet eden bilgin nezdinde sahih bir rivayetle rivayet edildikten sonra dil açısından haydi haydi yadsınamaz.

317. A'raf, 7/31.

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ ﴿11﴾ قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ ﴿12﴾ قَالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَن تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿13﴾ قَالَ أَنظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿14﴾ قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ ﴿15﴾ قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿16﴾ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُم مِّن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَن شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ ﴿17﴾ قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَّدْحُورًا لَّمَن تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿18﴾

11- Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere, Âdem'e secde edin! diye emrettik. İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı.

12- (Allah) buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi.

13- (Allah) Öyle ise, "İn oradan!" Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın! buyurdu.

14- (İblis:) Bana (insanların) tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver, dedi.

15- (Allah:) Haydi, sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu.

16- (İblis:) dedi ki: Öyleyse beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.

17- "Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından sollarından sokulacağım ve Sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!" dedi.

18- (Allah) buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!

Bu ayetler, Âdem oğlunun aslının yaratılmasına, beşerî fıtratın yeteneğine, bu fıtratın melekî ve şeytanî ruhlarla olan ilişkisine, insanlığın düşmanı şeytanın, insan oğlunun aklını çelmesi sebebiyle fıtratın karşısına dikilen ve kemale engel olan şeylere ve bunun ardından o engelin sonucu olarak insanı söz konusu kandırma ve fesattan koruyacak olan hidayet ve irşada dair işaret ettiğimiz şeylerin açıklanmasına başlangıçtır. Yüce Allah şöyle diyor:

"Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik." Bu ayette hitap, Âdem oğullarınadır. Ayetin manasına gelince şöyledir: Biz, sizin cinsinizi yarattık. Bir başka ifadeyle; insanın aslını, pişmiş kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık. Bu da su ve değişmiş olan yapışkan çamurdur ki ilk insan, bu maddeden yaratılmıştır. Sonra size -yaratıldığınız ana maddeden tastamam ve canlı kalmaya müsait bir beşer sureti yaparak- şekil verdik. Ya da sizin yoktan var edilmenizi tastamam takdir ettik, sonra da yaratıldığınız ana maddeye tam olarak şekil verdik.

"Halk" kökünün dildeki esas manası, *"takdir etmek"*tir. Daha sonra özel bir vasıfta takdir edilmiş olan bir şeyi yoktan var etmeye *"halk"* denilmeye başlamıştır. *Esâsü'l-Belâga*'da bu kelimenin kök manası incelenirken şöyle denilmektedir: "Haleka'l-harrâzü'l-edîme" (Ayakkabı dikicisi deriyi halk etti.), "Haleka'l-hayyâtü's-sevbe" (Terzi kumaşı halk etti.) Yani, ayakkabı dikicisi deriyi, terzi de kumaşı kesmeden önce "takdir etti." "Bu kumaşı benim için takdir et." Zemahşerî, daha sonra şöyle der: Yüce Allah'ın mahlukatı halk etmesi tabirinin, -hikmetinin gerekli kılması takdirine binaen- yoktan var etmesi manasına kullanılması, mecazdır.

Fakat bu mecâz-ı lügavî[318], şer'î bir hakîkat haline gelmiştir. Bu açıklama, dil açısından daha barizdir. Çünkü Hz. Âdem'in ve bütün insanların yaratılmasına uymaktadır. Çünkü teker teker her kişinin yaratılışını Yüce Allah takdir etmekte ve sonra da kendisinden yarattığı temel maddeye annesinin karnında şekil vermektedir.

Bu iki cümlenin ne anlama geldiği hakkında Selef müfessirlerinden farklı rivayetler gelmiştir. Söz konusu rivayetlerden birincisinin ravileri çoktur. Bazıları bu rivayetin Buhârî-Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemiştir. Söz konusu açıklamaya göre iki cümlenin manası şöyledir: Onlar Âdem'in sırtından yaratılmışlar, sonra kendilerine rahimlerde şekil verilmiştir. Bu rivayeti, el-Firyâbî tahric etmiştir. İkincisine göre ise, *"Sizi yarattık "* cümlesinin manası Âdem'i yarattık, *"Sonra size şekil verdik "* cümlesinin

318. Mecâz-ı lügavî: Hakikî ve mecâzî mana arasında bir münasebet olduğu ve hakikî manayı kastetmeye engel olan bir karine (maksadı gösteren delil) bulunduğu için vazedildiği manadan ayrı bir manaya kullanılan kelimeye denir. Bkz. Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, s. 76. (Çev.)

manası ise, onun zürriyetine şekil verdik, demektir. Bu rivayeti, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim tahric etmişlerdir. Katâde'den de bunun aynısı rivayet olunmuştur. Katâde şöyle demiştir: Yüce Allah Âdem'i çamurdan yarattı. Sonra sizi annelerinizin karnında çeşitli safhalardan geçirerek, kan pıhtısı, bir çiğnem et şeklinde yarattı. Daha sonra kemiği yarattı ve ardından kemiğe et giydirdi. Mücâhid'in ise bu ayeti şöyle tefsir ettiği rivayet olunmaktadır: Sizi yani Âdem'i yarattık. Size şekil verdik, yani Âdemin sırtında bulunduğunuz zaman size şekil verdik. Kelbî'nin ise şöyle bir tefsir yaptığı rivayet olunmaktadır: Allah, insanı rahimlerde yarattı sonra ona şekil verdi. Kulağını, gözünü ve parmaklarını yarattığı o et parçasından çıkarıp şekillendirdi.

Bizim ilk zikrettiğimiz takdir, cumhurun görüşüne uygun olan görüştür. Bize, Ehl-i Kitab'a ve Hindulara göre ilk insan, Hz. Âdemdir. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle dedi:

"Sonra da meleklere, Âdem'e secde edin! diye emrettik." Yani bu sözü -ayrıntısı daha önce Bakara Sûresi'nde geçtiği üzere- insana şekil verdikten, ruhumuzdan kendisini yeryüzünde halife kılacak şeyi üfledikten ve bütün isimleri öğrettikten sonra söyledik. ***"İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı."*** Yani İblis secde edenlerin içinden birisi olmadı. Çünkü o, yüz çevirdi, büyüklük tasladı ve Rabbinin emrinden dışarı çıktı. İblis, meleklerden değil, cinlerdendir. Her ne kadar cinler, meleklerin cinsinden bir tür olsa da. Ya da İblis, "cinnet" tendir. Cinnet, meleklerin ve cinlerin azgınları ve eşkıyası olan şeytanların cinsindendir. Buradaki "secde emri" ibadet secdesi değil, Yüce Allah'tan Âdem'e yapılmış bir onurlandırmadır. Çünkü Kur'ân'ın kesin olan nassı, ancak bir olan Allah'a ibadet edileceğini tekrar tekrar ifade etmektedir. Ya da bu emir, Hz. Âdem'in ve zürriyetinin yeteneğini, Yüce Allah'ın onlara vermiş olduğu ve meleklerin idare ettiği yeryüzü güçlerini hikaye üslubuyla beyan etmek için getirilmiştir. Burada ve bundan sonraki kısımda yer alan emir, teklifi ve şer'î değil, tekvînî ve kaderîdir. Bu emir, Yüce Allah'ın göklerin ve yeryüzünün yaratılması hususunda vermiş olduğu şu emre benzer: *"Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: 'İsteyerek veya istemeyerek gelin.' dedi. Her ikisi de: 'İsteyerek geldik' dediler."*[319] Bu emrin açıklaması ileride kıssa esnasında ve sonunda -inşallah- gelecektir.

İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, burada geçen "secde emri" Yüce Allah'ın Hz. Âdem'e verdiği bir onurlandırmadır. İbn Abbas şöyle der: Secde Âdem'e, itaat Allah'a idi. Bu açıklamanın aynısı, Katâde'den de rivayet olunmuştur. Katâde buna şu açıklamayı da ekler: İblis, bu onurlandırmadan do-

---

319. Fussilet, 41/11.

layı Âdem'i kıskandı. *"Secde edin"* emrinin bir onurlandırma olduğunun... Yüce Allah'ın onunla bu gayb âleminin kendisine itaat edip etmeyeceğini imtihan ettiğinin, bu imtihan sonunda da Allah'ın emrettiği hususta kendisine karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapanların masum olduklarının ve İblis'in de Rabbinin emrinden çıkmış olduğunun delili, Yüce Allah'ın İsrâ Sûresi'nde İblis'in ağzından bize naklettiği şu ifadedir: *"Dedi ki: Şu benden üstün kıldığına da bir bak! Yemin ederim ki, eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, pek azı dışında onun neslini kendime bağlayacağım."*[320] İşte İblis, Âdem'i bu onurlandırma sebebiyle kıskandı ve kıskançlığı kendisini böbürlenmeye ve Yüce Allah'ın emrinden çıkmaya sürükledi. Nitekim bu hususu, Bakara, Kehf ve başka Sûrelerde yer alan ayetler açıkça ifade etmektedir. Aşağıda gelecek olan sorunun cevabı da buna delâlet etmektedir.

"(Allah) buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?" Yani Yüce Allah İblis'e sordu: Verdiğim emri yerine getirmekten seni alıkoyan ve secde emri verdiğim zaman da secde edenlerle birlikte Âdem'e secde etmemeye sevk eden nedir? Usûl alimleri "Verilen emrin derhal vücûb ifade ettiğini" bu ayete dayandırmışlardır. ***"(İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi."*** Beni bundan alıkoyan, benim ondan daha hayırlı olmamdır. Çünkü beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın. Ateş, çamurdan daha hayırlı ve daha şereflidir. Daha şerefli olan bir varlığın, kendisinden daha aşağı olan bir varlığı şereflendirmesi ve ona ta'zim etmesi gerekmez. Yani bunu Rabbi de emretse böyledir. İblis'in verdiği bu cevap, küçük düşürücü cehalet çeşitlerinden birçoğunu içinde barındırmaktadır. O kahrolası şeytanı buna kıskançlığından ve kibrinden başkası düşürmemiştir. Çünkü bu iki haslet, gözleri kör eder. Söz konusu cehaletler şunlardır:

1) Cevabından da anlaşılacağı üzere Rabbine ve Yaratıcısına karşı itiraz etmiş olmasıdır. Hevâ ve hevsine uymayan hususlarda Allah'ın kelâmına itiraz eden herkes bu konuda tıpkı İblis gibidir. Bu hareket bir küfürdür. Allah'a ve Kitab'ına iman eden bir kimse böylesi bir küfre düşmez. Çünkü bir mü'min, Yüce Allah'ın kelâmından bir parçada onun hakikatini veya Allah'ın hikmetini anlamayazsa, tefekkür ederek, araştırarak ve alimlere sorarak onu araştırır ve kalbini yatıştıracak şeyi bulana kadar sabreder. Bundan önce ise Yüce Allah'ın yaratmasının gerçeklerine, şeriatının hikmetlerine, emrinin ve yasaklamasının faydalarına dair kendisinin bilmediği şeyleri bildiği gerçeğiyle yetinir.

---

320. İsrâ, 17/62.

2) İtirazıyla Rabbini protesto etmesidir. Halbuki itaatkâr bir mü'min, Rabbini portesto etmez. Tam aksine, kesin delilin Yüce Allah'a ait olduğunu bilir.

3) Rabbin verdiği emre sarılmayı, kulun o emri güzel görmesi ve onun kendi görüşüne ve hevesine uygun olması şartına bağlaması. Bu tavır, Rabbe itaatı reddetmek, kendisini kulluk mertebesinden yukarıda görmek ve nefsini Yaratıcısına eş konumuna yükseltmek demektir. Bu tavır da dinin hükmüne göre küfür, akla göre ahmaklık ve cehalettir. Herhangi bir hükümetin veya ordunun ya da cemiyet veşa şirketin başkanı olan bir kimseye yönetimi altında bulunanlar ancak kendi hevâ ve heveslerine uygun olan hususlarda itaat ederlerse, çok geçmeden durumları zora girer ve o hükümette denge bozulur ve yıkılır, ordu yenilir ve helâk olur, şirket çözülür ve iflas eder. Zırhlı savaş gemileri, ticaret gemileri ve zanaat atölyeleri gibi idaresini bir çok kimsenin yürüttüğü ve nizam ve intizamı bir tek cihete bağlı olan her kurum hakkında da aynı şeyleri söylemek mümkündür. Her şeyde nizam ve intizam, bir başkana itaata bağlılığlıkla kurulmaktadır. O başkan da kendi zatı ve verdiği nimetler dolayısıyla itaat olunması gerekli olan birisi olmadığı gibi, emrettiği hususlarda hata etmekten masum da olmadığı halde söz konusu nizam ve intizam ona itaata bağlı olabiliyor. Böyle zaafli kişilerin otoritesi söz konusu olurken, âlemlerin Rabbine itaat etmenin kullarına vâcip oluşuna ne demeli! Bu ve bundan önce zikredilen cehalette kendilerine mü'min diyen birçok kimse İblis'e ortak olmaktadırlar. Bunlar, Yüce Allah'ın emrettikleri arasında kendi hevâ ve heveslerine uymayan hususlarda O'na itaatı terketmektedirler. Meselâ oruç tutmamalarını aç ve susuz kalmakta hiçbir fayda yoktur gerekçesine veya Allah'ın onların oruçlarına ihtiyacı olmadığı düşüncesine dayandırmaktadırlar. Oysa orucun hikmetleri çoktur ve açıktır. Nitekim bunları bu tefsirde ve *el-Menâr* dergisinde defalarca açıkladık.

el-Hilye'de Ebû Nuaym ve Deylemî, Ca'fer Sâdık kanalıyla babasından ve dedesinden rivayet ettiklerine göre Peygamberimiz (s) şöyle demiştir: *"Dinde kendi görüşüne dayanarak ilk kıyas yapan kimse İblistir. Yüce Allah kendisine 'Âdem'e Secde et!' dedi de, 'Ben ondan daha hayırlıyım.' diye cevap verdi."*[321] Ca'fer Sâdık şöyle dedi: Kim, din hususunda kendi görüşüne dayanarak kıyas yaparsa, kıyamet günü Yüce Allah onu İblis'e arkadaş eder. İbn Cerîr, el-Hasen'in "İlk kıyas yapan İblis'tir." dediğini rivayet eder.

321. Ebû Nuaym, *Hıyletü'l-Evliyâ*, III, 197. (Beyrut, 1405 Baskısı.)

4) İblis'in dördüncü cehaleti, Âdem'den daha hayırlı olmasını, yaratılışın gerçekleştirildiği maddeye dayandırmasıdır. Bu tavır, birçok yönden apaçık bir cehalettir.

a) Bazı maddelerin bazılarından daha hayırlı olması, burhanla ispat edilmesi mümkün olan gerçeklerden biri değildir. Bu, sadece izâfî bir mesele olup, kişiden kişiye ve zevkten zevke farklılık gösterir. Yapısı farklı olan yaratıkların asılları, az ve basit unsurlardır ki -kimya ilminden bilindiği üzere- tercih edilen görüşe göre bunlar bir tek unsurdan dönüşmüştür.

b) Bazı değerli şeylerin aslı değersiz bir unsurdur. Meselâ miskin asıl maddesi kan, elmas mücevherinin ana maddesi kömürün ana unsuru olan karbon, iğrenç bulunan pisliklerin aslı, iştahla yenen ve sevilen yiyecek maddeleridir.

c) Melekler nûrdan yaratılmışlardır. İblis, mâricten yaratılmıştır. Mâric, dumanla karışık alev demektir. Böyle bir ateşin üstünde duman, altında saf alev olur. Çünkü "me-re-ce" kökü, karışma ve düzensizlik demektir. Hiç kuşkusuz, nûr, "nâr"dan (ateş) daha hayırlıdır. Saf ateş, dumanla karışık alevli ateşten daha hayırlıdır. Nûrdan yaratılmış olan melekler, Yüce Allah'ın emrine uymak için Âdem'e secde etmişlerdir. Bu daha uygun olanıdır. Dahası, İblis kendisine "Evlâ leke fe evlâ"[322] denilmesini fazlasıyla hak etmiştir.

5) Bir an için -tartışma kabilinden olmak üzere- kabul edelim ki bir şeyin hayırlı olması, zâtında ve türünü oluşturan unsurlar ve özünün karekteristik özellikleri gibi onu başkalarından ayıran özel sıfatlarında ve kendisini başkalarından ayrıcalıklı yapan niteliklerinde değildir. Bu düşünceden hareket etsek bile, ateşin çamurdan daha hayırlı olduğunu yine kabul edemeyiz. Çünkü şu yeryüzünde bulunan gerek bitki, gerek hayvan bütün canlılar bizzat veya bilvasıta çamurdan yaratılmadır. Dolayısıyla çamur, akılların tanıdığı ölçü türlerinden hangi ölçüyü esas alırsak alalım yer yüzünde bulunan nesnelerin en hayırlısıdır. Ateşin veya dumanlı ateşin böylesi bir meziyeti olmadığı gibi, buna yakın bir meziyeti de yoktur.

6) Mel'ûn İblis, Yüce Allah'ın Âdem'i kendi eliyle yaratması; ona ruhundan üfürmesi; ilmî ve amelî yeteneğini başka mahluklarının üstünde kılması; meleklere kendisine secde etmeleri emrini vererek O'nu onurlandırması ve bu meziyetlerle onu meleklerden daha üstün kılması gibi unsurlarla ona bir takım meziyetler vermiş olmasını gözden kaçırmıştır. Halbuki melekler, yaratılma unsuru ve itaat açısından İblis'ten daha üstündür.

322. Bu ifade, bir tehdid ve helâk olma duasıdır. (Ayrıca Meleklerin "nur"dan yaratılmışlığı ile ilgili Kur'ani bir haber bilmiyoruz. -Yayıncı-)

İşte İblis'in Âdem'i kıskanmasının ve ona secde ederek Allah'a itaat etmekten böbürlenerek yüz çevirmesinin kendisini düşürdüğü cehaletin ve aptallığın esasları bunlardan ibarettir. Görüyorsun ki İblis'in insan şeytanlardan olan dostları ve benzerleri, -Allah korusun- bu cehalet ve aptallığa düşmektedirler. Katâde şöyle der: Allah düşmanı İblis, Âdem'i kendisine bahşettiği onur sebebiyle kıskandı ve "Benim aslım ateştir. Bunun aslı ise çamurdur." dedi. İblis'in ilk işlediği günah kibir oldu. Allah düşmanı Âdem'e secde etmekten böbürlenip kaçındı. Yüce Allah da kibri ve kıskançlığı yüzünden onu helak etti. *"Kibir"* ve *"tekebbür"* kelimelerinin tefsiri ileride gelecektir.

Bu yapılan açıklama, "secde etme emri"nin "teklîfî" değil, "tekvînî" olduğu ve bu hususta Yüce Allah'la İblis arasında karşılıklı bir konuşa geçtiği yaklaşımına göredir. Biraz sonra İbn Kesîr'den nakledeceğimiz üzere, "secde etme emri" nin tekvînî olmasına göre ise bu kıssa insanoğlunun, meleklerin ve şeytanların iç âlemlerini yansıtmaktadır. Buna göre mana şöyledir: Yüce Allah, yeryüzünün nizamının üzerine kurulu olduğu kanunlarına göre *-İş düzenleyenlere andolsun.-*[323] ayetinde dediği gibi- kendi emri ve izniyle işi düzenleyen yeryüzü meleklerini Âdem ve zürriyetinin emrine vermiştir. Çünkü Yüce Allah, insan türünü, Allah'ın yeryüzünde geçerli olan kanunlarını öğrenmeyle; suyun, havanın, elektriğin, ışığın özellikleri, yeryüzünün madenleri, bitkileri ve hayvanlarının uyduğu kevni ayetlere göre hareket etmeye ve Yüce Allah'ın bunlarda bulunan hikmetlerini ve ayetlerini ortaya çıkarmak suretiyle orada bulunan herşeyden yararlanmaya hazır kılmıştır. Yine Allah Teâlâ, insan türünün aralarından bazı fertleri seçmeye, onlara vahyini ve risaletini vermeye, onlara uyanları dinini yaşamaya ve şeriatının terazini tutmaya yetenekli kılmıştır. Bu gerçeğe, Bakara Sûresi'nde *"Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti."*[324] ayetiyle işaret olunmuştur. Ancak Yüce Allah, şeytanı azgın ve insana karşı çıkan, dahası ona düşmanlık eden birisi olarak yaratmıştır. Şu açıdan ki insan ruhuyla birlikte, meleklerin ruhuyla cinlerin ruhu arasında orta yerde bulunmaktadır. Melekler, Allah'a itaat etmek ve O'nun kanunlarını mahlukların iyiliği için uygulamak maksadıyla yaratılmışlardır. Cinlerin en kötülerinde ise -ki bunlar şeytanlardır- baş kaldırma ve isyan hâkimdir. İnsan oğluna Rabbi tarafından irade ve tercih verilmiştir. İnsan bununla kendisini meleklerin ufkuna yükseltecek şeyle, şeytanların ufkuna indirecek şeyi tercih edebilir. Bu konunun daha fazla ayrıntısı ileride bu bağlamda gelecektir.

323. Nâziât, 79/5.
324. Bakara, 2/31.

Ayette dil açısından yer alan inceliklere gelince; *"Mâ meneake ellâ tescüde"* cümlesindeki *"lâ"* fazladandır. Çünkü Sâd Sûresi'nde *"Mâ menaake en tescüde"* (*Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir?*)[325] denilmektedir. Fasîh Arap kelamında *"lâ"* harfinin sarih ve sarih olmayan olumsuzdan sonra manasını güçlendirmek ve te'kid etmek için getirilmesi, bilinen kurallardandır. Olumsuz dışında da aynı şey söz konusudur. Bu söylediğim şey, çeşit çeşittir. Bu ayetteki *"ellâ tescüde"* o çeşitlerden birisidir. Bununla aynı manada olmak üzere Tâhâ Sûresi'nde Mûsâ ile Hârun arasında geçen karşılıklı konuşmanın anlatıldığı "*(Mûsâ döndüğünde kardeşine şöyle) dedi: Ey Hârun! Bunların sapıklığa düştüğünü gördüğün vakit, seni engelleyen ne olduş "(Neden) benim yolumu takip etmedin, benim emrime karşı mı geldin?"*[326] ayetindeki *"ellâ tettebiani"* ifadesi de söz konusu çeşitlerin içindedir. Bilginler, şu iki ayeti de bu kabilden saymışlardır: "*Ama mucizeler geldiğinde de inanmayacaklarını siz nereden bileceksiniz.* "[327]; *"Lâ yü'minûne."*. *"De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın,"*[328]; *"ellâ tüşrikû"*. Bu iki ayetin ikisinde de "nefy" (olumsuzluk) manası vardır. Bunların tefsiri daha önce geçmişti.

Bazı bilginler, bu ve benzeri ayetleri *"lâ"*nın zâid olmamasına delil olarak göstermektedirler. Bu, şeyhimiz merhum Muhammed Abduh'un da takibettiği yoldur. En'âm Süresi'nden seçtiğimiz iki ayette daha önce geçti ve az önce bu ayette *"me-ne-a"* kökünün burada *"ha-me-le"* (*sevk etti*) manasını içerdiğine (tazmin) işaret ettik. Tazmin,[329] Kur'ân'da ve Arapların ifadelerinde çok rastlanan bir husustur. Fakat nahivciler, bunu kıyasî kabul etmemişlerdir. *"Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin."*[330] ayetinin tefsirinde işaret ettiğimiz üzere, buna çoğunlukla ta'diye ile delil getirilir. Çünkü bu örnek ayette, *"e-ke-le"* köküne *"damm"* (katmak) manası tazmin edilmiş ve bu yüzden fiil, *"ilâ"* harf-i cerriyle geçişli kılınmıştır (ta'diye). Hicr Sûresi'ndeki *"Mâ leke en lâ tekûne mea's-sâcidîn"* (*(Allah:) Ey İblis! Secde edenlerle beraber olmayışının sebebi nedir? dedi.*)[331] ifadesi de buna yakındır. İfadenin takdiri şöyledir: Hangi şey sana arız oldu da seni onlarla birlikte olmamaya itti. İbn Cerîr, burada "men'" kelimesine "ilzâm" ve "ıdtırâr" ma-

325. Sâd, 38/75.
326. Tâ Hâ, 20/92, 93.
327. En'âm, 6/109.
328. En'âm, 6/151.
329. Tazmin: Bir lafzı, manasını ihtiva ettiği ve kapsadığı için bir başka lafzın yerine koymak ve onun gibi işlem yapmaktır. Bkz: *el-Mu'cemü'l-Vasît*, (*da-ma-ne*) maddesi. (Çev.)
330. Nisâ, 4/2.
331. Hicr, 15/32.

nasının tazmin edilmesini (yüklenmesini) tercih etmiştir. Buna göre ifadenin takdiri, "Seni secde etmemeye icbar edip zorlayan nedir?" şeklinde olur.

Ayetteki belâgat inceliklerine yaklaşacak olursak, soru ve cevabın hikâye edildiği cümlelerin tümünde ifadenin "kâle ve kâle" şeklinde gelmesi, isti'nâf-i beyânî[332] metodu üzere gelmesindendir. Çünkü soruyu duyan kimse, hemen onun cevabını öğrenmeye koyulur, kişi kendisine soru sorulan kimse mesabesine indirilir ve cevab verilir.

"(Allah) Öyle ise, 'İn oradan!' buyurdu." Ayette geçen *"el-hübût"*, bir mekândan daha aşağıya veya bir mertebeden ve makamdan ondan daha aşağısına inmek ve düşmek manasınadır. "Hübût" un maddî olanı olduğu gibi, manevî olanı da vardır. Ayette geçen *"fâ"*, bu cezanın daha önce zikri geçen günahın neticesi olduğunu ifade etmektedir. *"Minhâ"* kelimesindeki zamir, Yüce Allah'ın içinde Âdem'i yaratmış olduğu *"cennet"* yerine kullanılmıştır. Bu cennet, yeryüzünün yüksek bir yerindeydi. Kara parçalarının, uçsuz bucaksız okyanusların içinde ortaya çıkma zamanı yakındı. İnsanoğlunun yerleşmesi için en uygun olan yerler, kara parçalarının tepeleri ve yüksek yerleriydi. Ya da bu zamir, kendisini yarattıktan sonra yerleştirdiği yerdir ki bu, bir görüşe göre mükâfât cennetidir. Bakara ve Tâhâ Sûrelerinde Âdem'in (a) cennette iskân edilmesi zikredildikten sonra İblis'e, Âdem'e ve eşine inme emrinin verilmesi de bu yaklaşıma delâlet etmektedir. Zamirin, *"menzil"* (*mertebe*) kelimesi yerinde kullanılmış olduğunu söyleyenler de olmuştur. Çünkü Âdem (a), yeryüzünün seçkin meleklerine katılmış olarak o mertebede bulunmaktaydı. O sırada henüz Yüce Allah, Âdem'e secde etmelerini emrederek "cinne" cinsinin arasından murdar olanla, temiz olanı birbirinden ayırmamıştı. Bu emrin ardından "cinne", melekler ve şeytanlar olarak iki zümreye ayrıldı. Nitekim Âdem'in cenneti hakkında da, bunun insan türünün ilk "na'îm" (mutluluk) hayatından ibaret olduğu söylenmiştir ki bu türün fertlerinin çocukluk "na'îm"ine benzer. Bunun açıklaması Bakara Sûresi'nin ayetlerinin tefsiri yapılırken geçmişti. ***"Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir."*** Yani orada büyüklük taslaman gerekmez, şeref ve onur için hazırlanmış olan bu mekânda büyüklük taslamak, yapman için izin verilmiş bir davranış değildir. Ya da meleklerin mertebesi olan bu mertebede büyüklük taslamak, yapman için izin verilmiş bir davranış değildir.

Arapça'da "el-kibr", "tekebbür" kökünden isimdir. "Tekebbür", "tekebbere" fiilinin mastarıdır. "Tekebbere", nefsini olduğundan daha büyük kılmak için kendini zorlamak demektir. Ya da nefsini aslında daha küçük olduğu bir kişiden daha büyük kılmaya çalışmak demektir. Bir sahih hadiste

332. İsti'nâf-ı beyânî: İbarede mukadder olan bir soruya cevap teşkil eden cümledir. (Çev.)

"kibir" kelimesi *"Hakkı def ve inkâr etmek, insanları hor görmek"*[333] şeklinde açıklanmıştır. Bu hadisi Müslim ve başka muhaddisler tahriç etmişlerdir. Bu açıklama, kibri dışa yansıyan amelî görünümüyle tefsir etmektir ki ceza, kibrin dışa yansıyan bu görünümüne verilir. Söz konusu açıklamaya göre kibir, kişinin karşısında apaçık ortaya çıktığında hakka boyun eğmemesi, bilakis onu defetmesi veya kendisini büyük gördüğü için onu inkâr etmesi veya başkasının meziyetini ve üstünlüğünü kabul etmediğini gösteren söz veya hareketle onu küçük görmesi, ya da o meziyetten daha aşağı olanın ondan üstün olduğunu iddia ederek kişinin mezeyetini eksiltmesi, demektir. Meziyetin ister kendi nefsinde olduğunu iddia edip, nefsini -haksız yere- başkasına üstün kılsın, isterse aşağı gösterdiği kimseyi (mufaddal aleyh) küçük düşürüp değerini eksiltmek suretiyle insanların bazılarını bazılarına üstün kılarak yapsın hiç fark etmez...

"Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın! buyurdu." Bu cümle, inme emrini pekiştirmekte olup, onun bir uzantısı mahiyetindedir. Buna göre mana, bu mekândan veya mertebeden çık, çünkü sen aşağılıklardansın!, demek olur. Yüce Allah bu emrin sebebini isti'nâf-ı beyânî yoluyla *"Çünkü sen aşağılıklardansın."* yani zelil ve aşağılık olanlardansın, cümlesiyle ifade etti. Sen aşağılıklardansın, çünkü iyilerle kötüleri birbirinden ayıran imtihan, nefsinde gizli olarak var olan isyan ve böbürlenmeyi açığa çıkararak senin iç yüzünü ortaya koydu. *"Allah, mü'minleri (şu) bulunduğunuz durumda bırakacak değildir, sonunda murdarı temizden ayıracaktır."*[334] Bazı müfessirler derler ki: Yüce Allah, İblis'i kendisine istediğinin tam zıddını vermek suretiyle cezalandırdı. Çünkü İblis, nefsini bulunduğu mertebeden daha yukarı çıkarmak istedi, ancak bulunduğu mertebeden daha aşağı düşürülmek suretiyle cezalandırıldı. Nitekim bazı haberlerde yer aldığına göre Yüce Allah, kıyamet günü böbürlenenleri hakir bir biçimde diriltecek ve insanlar ayaklarıyla onların üzerine basacaklardır. Tıpkı dünya hayatında insanların öfkesini onlara yönelttiği ve onların -içlerinden bile olsa- kendilerini hakir görmelerini sağladığı gibi... Bu açıklama, *"in"* emrini teklîfî kabul edenlerin görüşlerinden daha uygundur. Fakat Hâfız İbn Kesîr, -emrin tekvînî olduğunu kesin bir dille ifade edip, bu yaklaşım üzere sınırlı kaldıktan sonra- açıklamalarını emrin teklîfî olması yaklaşımına göre yapmıştır:

"Yüce Allah, İblis'e kaderî ve kevnî bir emirle, 'Emrime karşı gelmen ve bana itaattan çıkman sebebiyle in oradan! Senin orada büyüklük taslaman haddin değildir.' demektedir. Birçok müfessir, ayetteki zamirin 'cennet' kelimesi yerine kullanıldığını ifade etmiştir. Ancak bu zamirin 'el- melekûtu'l-

333. Müslim, İman, 147.
334. Âl-i İmrân, 3/179.

a'lâ'da (en yüce melekût âlemi) bulunan 'menzile' (mertebe) kelimesi yerine kullanılmış olması da muhtemeldir. *'Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın!'* yani, zelil ve hakir olanlardansın. Yüce Allah, bu emri kendisine kastının tam zıddıyla muamele etmek ve muradına tam aksiyle mukâfat vermek için yaptı. İşte o zaman mel'ûn İblis önceden tedbir aldı ve kendisine din gününe kadar mühlet verilmesini istedi."[335]

"(İblis:) Bana (insanların) tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver, dedi." Yani İblis, -birinci açıklamaya göre- lisan-ı kâliyle (sözle), -ikinci açıklamaya göre ise- lisân-ı hâliyle, Yâ Rabbi! Âdem'in ve zürriyetinin diriltileceği güne kadar beni ertele ve bana mühlet ver, ben ve zürriyetim, onlar sağ kaldıkları sürece sağ kalalım, onların yok olup gitmelerine ve tekrar dirilmelerine şâhit olayım, dedi.

"(Allah:) Haydi, sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu." Yani, Yüce Allah haber vererek veya bir şeye *"kün feyükûnü"* (*Ol, der ve hemen oluverir*) demesi gibi irade ve inşâ ederek, sen mühlet verilenlerdensin, dedi. İbn Kesîr, "Yüce Allah, İblis'in isteğini kabul etti. Çünkü hikmeti, iradesi ve karşı gelinemez, engel olunamaz ve eleştirilemez meşîeti böyle tecelli etti, der. "[336] İbn Kesîr, bu açıklamasıyla ayette geçen karşılıklı konuşmanın manası hakkında "Bunun kelâm sıfatına tealluk eden karşılıklı konuşma değil, iradenin tealluk ettiği yaratmanın gereğini beyan" yolunda tercih etmiş olduğu görüşü teyit etmektedir.

Ayetin ifadesinin zâhirinden anlaşılan, -sorudan anlaşıldığı için îcâz olsun diye açıkça ifade edilmese de, İblis'in Âdem ve zürriyetinin diriltileceği güne kadar mühlet verilenlerden kılındığıdır. İbn Kesîr, "Yüce Allah, onun istediğini kabul etti." demektedir. Fakat bu istek, Hicr Sûresi'nde de yer almakta, ancak cevap başka bir lafızla verilmektedir: *"(İblis:) Rabbim! Öyle ise, (varlıkların) tekrar dirileceği güne kadar bana mühlet ver, dedi. Allah: Sen bilinen bir vakte kadar kendilerine mühlet verilenlerdensin, buyurdu."*[337] İbn Ebî Hâtim ve İbn Merdûye, İbn Abbas'ın bu ayetlerin tefsiri hakkında şöyle dediğini naklediyorlar: İblis, ölümü tatmak istemedi, ancak kendisine *"Sen bilinen bir vakte kadar kendilerine mühlet verilenlerdensin."* denildi. İbn Abbas, "bilinen vaktin" sûra ilk üfürüş olduğunu ve bir üfürüşle, bir diğeri arasında kırk yıllık bir süre olduğunu söyledi. Birinci görüş ise Süddî'den rivayet olunmuştur. Süddî şöyle der: Yüce Allah, İblis'e Âdem ve zürriyetinin diriltileceği vakte kadar mühlet vermedi, fakat "bilinen vakte kadar" mühlet verdi. Sûr'a birinci üfürüşte yeryüzünde bulunan bütün canlılar bir anda

335. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, II, 203, 204.
336. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, II, 203, 204.
337. Hicr, 15/36, 37, 38.

ölecektir. İkinci üfürüşte ise dirileceklerdir. Bundan sonra artık bir daha ölüm yoktur. Bundan dolayı İbn Abbas, İblis ölümü tatmayı istemedi, dedi. Bu üfürüşe nefhatü'l-feza' (ölüm üfürüşü) denilir. Çünkü Yüce Allah, Neml Sûresi'nde buna şöyle işaret eder: *"Sûr'a üfürüldüğü gün, -Allah'ın diledikleri müstesna- göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır."*[338] Ayrıca buna "nefhatü's-sa'k" da denilir. Buna da Zümer Sûresi'nde işaret olunmaktadır: *"Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir. Sonra ona bir daha üflenince, bir de ne göresin, onlar ayağa kalkmış bakıyorlar!"*[339] İki nitelemenin birbirinden farklı olmasından dolayı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ve başka bilginler, sûr'a üç kez üfürüleceğini söylemişlerdir. Başka bazı bilginler ise bunun dört kez olacağını ifade etmişlerdir. Fakat Kur'ân'ın zâhirinden ise bunun iki kez olacağı anlaşılmaktadır. *"Birinci üflemenin (kâinatı) sarstığı, onu ikinci üflemenin takip ettiği gün..."*[340] Sûr'a üfürüldüğü zaman, canlılar korkup sarsılacaklardır. Bir başka ifadeyle; birinci üfürüşte öleceklerdir. Bu "râcife"dir. İkinci üfürüşte ise dirileceklerdir ki bu râcifenin ardından olacak ve onu izleyecektir. ***"Sa'k"*** kökü esasen, yıldırımın çarptığı kimsede meydana gelen bayılma, kendinden geçme veya ölüm gibi etki demektir ki çoğunlukla bunun ardından meydana gelen hadise, ölümdür. Daha sonra -el-Feyyûmî'nin *el-Misbâh*'ta açıkladığı üzere- her türlü şiddetli sesin neticesi olarak bayılma ve kendinden geçmeye ve ölüme "sa'k" denilmeye başlanmıştır.

Yüce Allah'ın *"feza'"* ve *"sa'k"*tan istisna ettiğinin kimler olduklarına dair -Hâfız İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de tek tek sıraladığına göre- tam on görüş zikredilmiştir. Ancak bu zikredilen kişiler arasında mel'ûn İblis'in adı yoktur. Zikredilen bu on görüşün içinde birçok yönden üzerinde tartışma yapılması gerekmeyen bir tane bile görüş yoktur. Bu mesele gayba dair bir mesele olup, ancak bildirilmekle bilinebilir. Bilginlerin ifadelerinden anlaşıldığına göre söz konusu görüşlerin hiçbiri hakkında merfû ve isnadı muttasıl olan bir tek hadis bile yoktur. Fakat bir Ebû Hüreyre hadisinde ifade edildiğine göre Ebû Hüreyre bu ayet hakkında Peygamberimiz ve "Yüce Allah'ın öldürmek istemediği kimseler kimlerdir?" diye sormuş ve kendisinden *"Onlar Yüce Allah'ın şâhitleridir."* cevabını almıştır. Hâfız İbn Hacer, Hâkim'in bu hadisin sahih olduğunu söylediğini, ricalinin sika olduğunu ve Taberî'nin bunu tercih ettiğini söylemiştir. Fakat Hâfız İbn Hacer, bunu müstakil bir görüş olarak zikretmemiş, tam tersine müstesna olunanların "peygamberler" olduklarını söyleyenlerin görüşlerini zikrederken rivayet etmiştir. Bir baş-

338. Neml, 27/87.
339. Zümer, 39/68.
340. Nazi'ât, 79/6, 7.

ka ifadeyle; Hâfız İbn Hacer, "Allah'ın şâhitleri" rivayetini, dünyada düzgün yaşantıları ve doğru gidişatları sebebiyle Yüce Allah'ın yaratıklarına karşı O'nun hüccetleri olacaklarına binaen peygamberler arasında zikretmiştir. Çünkü onlar, ahirette kendi hidayet yollarına ve Allah'ın dinine tabi olmadaki sünnetlerine aykırı hareket edenlerin sapıklıklarına şehâdet edeceklerdir. Peygamberler ise bu şâhitlerin kesin olarak en başında bulunacak olan kimselerdir. Dolayısıyla her peygamber, -Yüce Allah'ın *"Her bir ümmetten bir şâhit getirdiğimiz ve seni de onlara şâhit olarak gösterdiğimiz zaman halleri nice olacak!"*[341] şeklindeki ifadesinde yer aldığı üzere- kendi kavmine şâhitlik edecektir. Yeryüzü hiçbir zaman bu şâhitlerden hali olmaz. Bunlar zaman zaman azalır, zaman zaman da çoğalırlar. Fakat, bu görüşün müstakil bir görüş olarak kılınması gerekir. Çünkü şâhitler, peygamberlerden ve sıddîklerden daha geniş bir kavramdır. Her peygamber şâhittir, her sıddîk şâhittir, şâhitler arasında peygamber ve sıddîk olmayan kimseler vardır. Fakat her şâhit, salih kimsedir, ancak her salih kimse şâhid değildir. Yüce Allah'ın *"Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehidler ve salih kişiler!"*[342] ifadesinde geçen tabakalar arasında umum-husus mutlak vardır.[343]

"Sa'k" kelimesinden maksat *"ölüm"* olduğu taktirde, Sûr'a üfürüldüğünde ölmekten müstesna olanların "peygamberler" olduğu görüşünü açıklamaya imkân kalmaz. Bu kelimeden maksadın -Neml Sûresi'nde *"el-feza'"* kelimesiyle ifade edilen- *"ğışyân" (kendinden geçme, bayılma)* olması durumunda da aynı şey söz konusudur. Kendinden geçme ve bayılmayı meydana getiren Sûr'a birinci üfürüştür. Çünkü bunu -ifadeden ilk anda anlaşıldığı üzere- bütün yaratıkların ölümü ve dünyanın harap olması izleyecektir. Bazı hadislerin zâhirine göre söz konusu bayılma ve kendinden geçme, dirilme günü olacaktır. Ancak bu da bütün ayetlerden ilk anda anlaşılan manaya aykırı olan bir husustur.

Zikrettiklerimizden anlaşılan; İblis'e öldükten sonra dirilme gününe kadar mühlet verilmeyeceği, tam aksine ardından dünyanın harab olmasının geleceği ilk üfürüşten sonra onun da öleceğidir. Nitekim Yüce Allah, Hâkka Sûresi'nde şöyle der: *"Artık Sûr'a bir defa üflendiği, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine tek çarpışla çarpılıp darmadağın edildiği zaman."*[344] Ancak *"yevmü'l-kıyâme" (kıyamet günü)* ve *"yevmü'l-ba's" (dirilme günü)*, -bazen sadece bu

341. Nisâ, 4/41.
342. Nisâ, 4/69.
343. Umum-husus mutlak kavramını insan ve hayvan kelimeleriyle açıklamak mümkündür. "Hayvan" kavramı daha geniştir (umum), insan ise onun içindedir. (husus). Buna göre her insan hayvandır, fakat her hayvan insan değildir. İşte iki kavram arasındaki ilişki böyleyse aralarında umum-husus mutlak vardır denir. (Çev.)
344. Hâkka, 69/13, 14.

günlerden önceki günlere, bazen de sadece son güne denildiği gibi- bazen bu günlerden önceki zamanı da içine alan zaman dilimine denir ve bütün bunlara "yevm" (gün) denilirse o zaman durum değişir. Çünkü "gün" kelimesinin sözlük manası, -meşhur "eyyâmu'l-Arab" (Arapların savaşları ve önemli olayları) deyiminde olduğu üzere- içinde belli bir olayın cereyan etmesiyle başkalarından ayrılan zaman dilimi manasınadır. Bu görüşe az önce Hâkka Sûresi'nde yukarıda zikredilen iki ayetin ardından gelen şu ayet delil olarak gösterilebilir: *"İşte o gün olacak olur (kıyamet kopar)."*[345] Bu konuda Buhârî-Müslim ve başka hadis kitaplarında yer alan Ebû Hüreyre hadisi vardır. Bu hadisin ifadesine göre, insanlar kıyamet günü düşüp bayılacaklar, Peygamber Efendimiz (s.a.v.) başını ilk kaldıran kişi olacaktır. Efendimiz (s) Hz. Mûsâ'yı Arş'ın bir tarafına sıkıca tutunmuş olarak bulacak. Hadisin devamında Peygamberimiz (s) şöyle der: *"Bilmiyorum, Mûsâ da bayılanların içinde idi de benden evvel mi ayıldı, yahut Allah'ın bayılmaktan istisna ettiği (bahtiyar) kimselerden mi bulundu?"*[346] Bu ifadenin zâhirinden anlaşılan, bunun orada dirildikten sonra meydana gelen bir bayılma ve kendinden geçme olduğudur. İlk üfürüş bayılmasının -istisna olunanlar hariç- bütün canlı ve ölüleri içine alma ihtimali de vardır. Aksi takdirde ortaya anlaşılma problemi (işkâl) çıkar ki bununla, -bir kısmını gördüğümüz şeylerden kaynaklanan- buna zıt olan yaklaşımların arasını uzlaştırmak gerekir. Burası bu meseleyi derinlemesine ele alıp inceleyecek yer değildir.

Müfessirler, -özellikle de aralarındaki Kelâm alimleri- kötülüğe ve aldatmaya yol açtığı için söz konusu mühlet vermeyi anlaşılması zor olan bir problem (işkâl) kabul etmişlerdir. Bunun hikmeti, ileride bu ayetlerin tefsiri bitirildikten sonra ele alınacaktır.

"(İblis:) dedi ki: Öyleyse beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım." "el-İğvâ", insanı *"reşâd"*ın zıddı olan *"ğavâye"* ye düşürmek demektir. ***"Ğavâye"***, *"doğru yoldan sapmak"* manasındadır. Çünkü bu kelime sözlükte esas olarak, insanın mertebesini aşağı düşüren fesat, manasına gelir. Kelimenin kullanımı, "ğavâ'l-fasîlü" ve "ğaviye'l-fasîlü" şeklindedir. Manası, çok süt emmekten deve yavrusunun bağırsakları bozuldu, zayıfladı ve neredeyse ölecek hale geldi, demektir.

345. Hâkka, 69/15.

346. Müslim, *Fadâil*, 160. (Ebu Hureyre'nin Kıyamet'in gaybi boyutuyla ilgili aktardığı "Kıyamette bayılan veya bayılmaktan istisna olanlarla" ilgili haberi subut açısından zannidir. Müfessirimiz M. Reşid Rıza bu haberle ilgili tartışmayı burada kesmekle beraber, zanni bilgiyle yürütülen ve yakinilik, yani subut-u ve delalet-i kati nassa dayanmayan bu aktarımlar dolayısıyla da konuyu başında kesebilirdi. -Yayıncı-)

Ayette geçen *"Yüce Allah'ın doğru yolu"*, içine gireni mutluluğa götüren yol demektir ki bu mutluluğu Yüce Allah, dinin hak olan hidayetine yapışıp, kendi fıtratını kemale erdirerek nefsini arındıran kimselere hazırlamıştır. *"Fe bimâ"* kelimesinin başındaki *"fâ"* harfi, başına geldiği cümlenin manasıyla kendisinden önce geçen cümlenin manası arasında sıralama ifade eder. *"Bâ"* harfi ise, sebep bildirir ya da kasem (yemin) ifade eder. Bu açıklamaların ışığında ayetin manasına gelecek olursak, Âdem ve zürriyeti için beni azdırman sebebiyle and içerim ki, onlar için senin doğru yolunun üstüne veya içine mutlaka oturacağım veya o yola yapışacağım[347] ve onları doğru yoldan çevireceğim ve başka yollara sapmayı süslü göstererek onların yollarını keseceğim, doğru yolun her yanından yollarını şaşırsınlar diye başka yollar açacağım. Allah Teâlâ'nın ***"Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından sollarından sokulacağım."*** ifadesiyle tefsir olunan işte bu manadır. Yani dört taraftan kendilerine hücum etmeyecek hiçbir taraf bırakmayacağım. Burada zikri geçen yönler, -tıpkı İblis'in insanları saptırmak istediği yolun manevî olması gibi- manevî yönlerdir. *"Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın."*[348] ayetinin tefsirinde buradaki ifadeyi açıklığa kavuşturan açıklamalar geçmişti. *"Yol"* kelimesi, haberlerde *"İslâm"* ve İblis insanları çevirdiği için *"hicret"* ve *"cihad"* yolu olarak tefsir edilmiştir. ***"'Sen, onların çoklarını"*** akılları, duyguları, organları, geçim vasıtaları ve fıtratlarını kemale erdirme yollarını gösteren peygamberlerinin öğretileri açısından verdiğin nimetlerine ***"'Şükredenlerden bulmayacaksın!' dedi."*** Bir başka ifadeyle tam ve mümkün olan şükür, onların çoğu için ayrılmaz bir vasıf olmayacak, tam aksine az bir kısmı için söz konusu olacak. Bazıları, İblis'in bu sözünün bir zan olduğunu ancak bu zannının doğru çıktığını söylemişlerdir. Bunu söyleyenler görüşlerini *"Andolsun İblis, onlar hakkındaki tahminini doğruya çıkardı. İnanan bir zümrenin dışında hepsi ona uydular."*[349] ayetine dayandırmaktadırlar. Bazılarına göre İblis'in bu sözü, gaybı bilmek değil, alâmetleri bilmektir. Kesin olmayan nazarî delâletler, birer zandır. "Şükür" kelimesinin tarifi, daha önce *"Andolsun sizi yarattık."*[350] ayetinin tefsirinide geçmişti. Bu ifade, bu bağlamın en başında yer almaktaydı.

Ayette zikri geçen dört yönün tefsiri hakkında İbn Abbas'tan şu ifade rivayet olunmuştur: *"Sonra elbette onlara önlerinden sokulacağım."* Onları ahi-

347. Bu tefsir seçenekleriyle *"sıratake"* kelimesinin başından harf-i cerrin alınmasıyla mansup olduğuna veya zarfiyet manasına geldiğine ya da "ak'udenne" kelimesine "elzemenne" fiilinin manasının tazmin edilmiş olduğuna işaret etmekteyiz.

348. En'âm, 6/153.

349. Sebe', 34/20.

350. A'raf, 7/11..

retleri hakkında şüpheye düşüreceğim. *"Arkalarından sokulacağım."* Onları dünyaları hakkında teşvik edeceğim. *"Sağlarından"* dinleriyle ilgili hususları belirsiz hale getirip başka şeylerle karıştırmalarına sebep olacağım, *"sollarından"* onları için günahları bir yol olarak izleyeceğim. *"Sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!"* yani onların çoğunu tevhid ehli kimseler olarak bulmayacaksın. İbn Abbas, burada "şükür" kelimesini asıllarının aslıyla ve bütün dallarının çıkış yeriyle tefsir etmiş görünmektedir. Bu asıl ve kaynak, Yüce Allah'ın marifeti meselesinde kemâlin zirvesi olan rubûbiyyet ve ulûhiyyet tevhididir. Bu hususta İbn Abbas'tan gelen bir başka rivayet ise şöyledir:

"Önlerinden" dünya tarafından, *"arkalarından"* ahiret tarafından, *"sağlarından"* iyilikleri tarafından, *"sollarından"* yani kötülükleri cihetinden sokulacağım. Bu ikinci rivayet, *"ön"* ve *"arka"* kelimelerinin tefsiri bakımından birinciden farklıdır. Bu fark, iki lafız arasındaki çelişkiye benzemektedir. Ancak maksat, aynıdır. **"Half"**'den (arka) maksat, kişinin geri bıraktığı ve arkasında kalan dünya hayatı mıdır, yoksa şu andaki hayatının gerisinde olan ahiret hayatı mıdır? Kelime iki tevile de müsait ve muhtemeldir. İbn Abbas'tan gelen bir başka rivayete göre İblis, "men fevkihim" (onlara yukarılarından sokulacağım) diyememiştir. Çünkü Allah'ın onların üstünde olduğunu bilmektedir. Bir başka lafızda İbn Abbas, bunun sebebini "Çünkü rahmet onların üstünden inmektedir." diyerek açıklamıştır. Mücâhid ve Katâde'den *-ed-Dürrü'l-Mensûr*'da zikredildiği üzere- zikredilen manada fakat daha ayrıntılı bir rivayet zikredilmektedir. Bu iki alim, İbn Abbas'ın öğrencilerindendir. "Fevkıyyet" (üstünde olmak) manevi olarak diğer yönler gibidir. Allah için "uluvv" (yücelik) ve "fevkıyyet", ayetlerin ve sahih hadislerin zikrettikleri kavramlardır. Yüce Allah'ın sıfatlarından birisi de "el-aliyy"dir. Biz, Yüce Allah'ın tüm yarattıklarının sıfatları arasında kendisine layık olmayanlardan münezzeh olduğunu söylemekle birlikte buna iman ederiz. Bu hususta Selef mezhebini açıklamak suretiyle bu konuyu daha önce açıklamıştık. Mücâhid'e dayanan bir rivayete göre *"önlerinden ve sağlarından sokulacağım"* yani görecekleri yerden sokulacağım, *"arkalarından ve sollarından sokulacağım"* yani görmeyecekleri yerden sokulacağım, demektir. İbn Cerîr'in de dediği gibi kısacası mana şudur: Bütün iyilik ve kötülük yollarından onlara sokulacağım. İyilik yollarından alıkoyacak ve kötülükleri ise onlara süslü gösterecektir. İmam Ahmed, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, İbn Hibbân ve el-Hâkim İbn Ömer'den şu hadisi rivayet ediyorlar: Rasûlullah (s) şu duaları bırakmazdı: *"Ya Rabbi! Beni önümden, arkamdan, sağımdan, so-*

lumdan, üstümden (gelecek belâlardan) koru. Altımdan (yere batırılarak) helâk edilmemden sana sığınırım."[351]

"(Allah) buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık!" ***"Mez'ûmen"*** kelimesine bakacak olursak bu kelime "zeeme'l-metâu" ve "zâme - yezîmuhü - zeymen ve zâmen" kökünden türeme olup, *"birisini ayıpladı ve kınadı"*, demektir. ***"Medhûrân"*** kelimesi ise *"dahara'l-cünüdü'l-adüvve"* şeklinde kullanılan fiilden türemedir. Manası, askerler düşmanı kovdu ve uzaklaştırdı, demektir. Kelime, "la'n" (lanet etmek) manasınadır. Bu iki kelimenin açıklaması, rivayet tefsirlerinde bu şekilde yer almaktadır. Birinci olarak verilen *"çık"* emri, bunun sebebini beyan etmek için zikredilmiştir. Bu ikinci *"çık"* emri ise, çıkmanın niteliğini açıklamak için zikredilmiştir. Ayetin manasına gelecek olursak, ayet bulunduğun cennetten veya makamdan Allah ve melekleri tarafından ayıplanmış, kınanmış ve cennetinden kovulmuş olduğun halde çık, anlamına gelir. Buradaki "çık" kelimesi, başka ayetlerde zikredilen lanetlenmiş ve racîm kılınmış olması manasınadır. ***"Andolsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!"*** ***"Cehennem"*** kelimesi, küfür, fısk ve isyana karşılığının verildiği yerin isimlerinden bir isimdir. Yüce Allah, kasemle pekiştirilmiş bir ifadeyle haber verdi ki Âdem'in zürriyetinden süslü gösterdiği küfür, şirk, fücûr ve fısk hususunda İblis'e uyan kimselerin cezası -içini hep birlikte doldurmak üzere- onunla birlikte dâru'l-cezâda (cehennem) bulunmaktır. Sâd Süresi'nin sonunda ise Yüce Allah, şöyle buyurur: *"Doğrusu -ki ben hep doğruyu söylerim- mutlaka sen ve sana uyanların hepsiyle cehennemi elbette dolduracağım!"*[352] Allah Teâlâ'nın bu hitabına insanları aldatmasında Âdem'in zürriyetinden İblis'e yardımcı olan kimseler de dahildir. Onlar hakkında gelen nasslar çoktur. Sâd Süresi'nden verdiğimiz örnek ayetin metnindeki *"minhüm"* kelimesi, cehennemin doldurulmasının onların bir kısmıyla olacağını göstermektedir. Aksi takdirde *"le emleenne cehenneme biküm"* derdi. şöylesine ki tevhid ehli mü'minlerin içinden bazı masiyetler bakımından İblis'e uyanları Yüce Allah bağışlayacak ve affedecektir.

Hicr ve Sâd Sürelerinde İblis'ten söz edilirken o lânetlinin aldatmasından istisna olunan Yüce Allah'ın ihlaslı kulları, burada çoğunluğun mukabilidir. Yüce Allah, bunu Hicr Süresi'nde şu ifadesiyle teyid etmektedir: *"Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyan-*

---

351. Ebû Dâvûd, *Edeb*, 101, (Hadis no: 5074) 102; Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, XX, 12.; İbn Mâce, *Dua*, 14.

352. Sâd, 38/85.

lar müstesna."[353] Bu ayetin bir benzeri de İsrâ Sûresi'ndedir.[354] İbrahim Sûresi'nde İblis'in hiçbir kimse üzerinde hâkimiyetinin olmadığı, onun sadece bir kötülük davetçisi olduğu, ona uyan kimsenin sadece kendi isteğiyle uyduğu ve batılı hakka, kötülüğü iyiliğe üstün tuttuğu için ona uyduğu ifade edilmektedir. İblis, kıyamet günü cehennemliklerin arasından başkalarını saptıran kibirlilerle, sapıklıklarında onlara uyan zayıflar arasında geçen karşılıklı konuşma bağlamında şöyle der: *"(Hesapları görülüp) iş bitirilince, şeytan diyecek ki: Şüphesiz Allah size gerçek olanı vâdetti, ve ben de size vâdettim ama, size yalancı çıktım. Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben, sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de benim davetime hemen koştunuz."*[355] Bu gerçeği hatırlatmanın ne faydası olduğu, ileride gelecek ayetler tefsir edilirken Âdem oğullarına nasihat ve onları şeytana itaat etmekten kaçındırma konusu işlenirken açıklanacaktır.

Bazı müfessirler, -özellikle de kelâmcı olanlar- Yüce Allah'ın bu uzun diyalog içinde şeytana hitab etmesini anlaşılması zor bir problem (işkâl) olarak görmüşler ve bunun -beşer olan peygamberlere vahiy olayında olduğu gibi- melekler vasıtasıyla yapılmış bir hitap mı, yoksa vasıtasız olarak yapılmış bir hitap mı olduğu yolunda ihtilaf etmişlerdir. Yüce Allah'ın birisine hitap etmesi, onu onurlandırma anlamına geldiğine göre burada neden problem (işkâl) olmasın ki demişlerdir. Sonra da bu probleme (işkâl) cevap verirlerken bağımsız hareket etmişler, herhangi bir delil aramamışlardır. Hatta bunlardan birisi söz konusu probleme (işkâl) "Şeytan, levh-i mahfuz'a bakabiliyor ve sorduğu soruların cevabını verirken Yüce Allah'ın muradını biliyordu." diye cevap vermiştir. Yine bu bilginler, Yüce Allah'ın *"Allah, kötülüğü emretmez."*[356] ifadesine karşılık, İsrâ Sûresi'nde *"Onlardan gücünün yettiği kimseleri dâvetinle şaşırt; süvarilerinle, yayalarınla onları yaygaraya boğ; mallarına, evlâtlarına ortak ol, kendilerine vaadlerde bulun. şeytan, insanlara, aldatmadan başka bir şey vâdetmez."*[357] diyerek şeytana insanoğlunu kandırması ve saptırması emrini vermesini de bir problem (işkâl) olarak görmüşlerdir. Bütün bunların bir anlaşılma problemi (işkâl) olarak karşımıza çıkması, hitabı "teklîfî" olarak almalarından kaynaklanmaktadır. Buna karşılık, -İbn Kesîr'in de açıkça belirttiği gibi- hitap "tekvînî" olarak alındığında, ortada hiçbir problem (işkâl) kalmamaktadır. Çünkü bu durumda hitap, şeytanın karekteriyle, insanoğlunun karekterine, her ikisinin yeteneklerine ve isteğe bağlı hareketlerine dair vâkıayı

353. Hicr, 15/42.
354. İsrâ, 17/65.
355. İbrahim, 14/22.
356. A'raf, 7/28.
357. İsrâ, 17/64.

beyan etmekten ibaret olmuş olur. Bu hususta Eş'ariyye ile Mu'tezile mezhepleri arasında uzun cedeller söz konusudur. Eş'arîler, aldatma ve saptırmayı Allah'a nispet edip, Rabbin gerek dinî ve gerekse dünyevî hususlarda kulların maslahatlarını gözetmediğini ifade etmekte ve insanın "muhtâr" (iradesi elinde) kılığında "mecbûr" olduğunu söylemektedirler. Mu'tezile ise onlar gibi düşünmemektedir. Böylesi cedelli konuları, Râzî ve Zemahşerî'ye bırakıyoruz. Bu ayetlerin tefsirini Yüce Allah'ın İblis ve zürriyeti olan şeytanları yaratmaktaki hikmetini açıklayarak, İblis'in yaratılmasında ve insanın onu aldatmasını kabule müsait olarak yaratılmasında problem (işkâl) görenlerin şüphelerini çürüterek, bitiriyoruz. Çünkü bu şüphenin giderilmesi, burada gerekli olan bir husustur. Hatta ifadenin bütün bağlamı (siyâk) tekvinin gerçek mahiyetini açıklamak içindir görüşüne göre bile buna ihtiyaç vardır.

Allah Teâlâ'nın Muhlukatı Yaratmasının ve Şeytanla İnsanın Kötülük İşlemeye Müsait Bir Yetenekte Yaratılmalarının Hikmeti

Bilmek gerekir ki, bütün mahukatın yaratılmasındaki en yüce hikmet, onları yaratan Rabbin vasıflandırıldığı kemâl sıfatlarıyla birlikte kendilerine tecelli etmesidir ki böylece bilinsin, kendisine ibadet olunsun, şükredilsin, hamdolunsun, kendisi hükmetsin, ceza ve karşılık versin ve adil olsun, bağışlasın, affetsin, merhamet etsin vd... Bütün bunlar O'nun isimlerinin ve sıfatlarının zuhur edip ortaya çıktığı, kanunlarının (sünnetullah) ve ayetlerinin tecelli ettiği yer, hamdini ve şükrünü beyan eden şeylerdir. *"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder."*[358] Bundan dolayı kâinat son derece sağlam ve büyük bir nizam içinde yaratılmıştır. Bu da Yüce Allah'ın ilmini, hikmetini, dilemesini, ihtiyarını, zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde birliğini gösterir. *"(Bu,) her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır. "*[359], *" O (Allah) ki, yarattığı her şeyi güzel yapmış..."*[360] Kur'ân'ın ifade ettiği gibi, bütün hayır Yüce Allah'ın elindedir, kötülük ise -hadiste ifade edildiği gibi- O'nda değildir. Dahası yaratıklarının bizzat nefislerinde bile mutlak kötülük yoktur. Kötülük, izâfî (itibarî) bir durum olup ana ekseni, başkalarına verdiği acı veya bir kimsenin maslahatına veya menfaatine verdiği zarardır. Dolayısıyla daha büyük bir "menfaatı" temin etmiyor ya da daha büyük bir mefsedeti gidermiyorsa yapılan hareket, o kişi için bir kötülüktür. Çünkü insan, hastalığını gideren ilacı içmekten acı duyabilir. Halbuki hastalık, o ilaçtan daha çok veya daha kalıcı bir acı verir. Bazen insan, küçük bir menfaati kaçırır fakat bunun kaçırılması ondan daha büyük bir menfaatin elde

358. İsrâ, 17/44.
359. Neml, 27/88.
360. Secde, 32/7.

edilmesine sebep olabilir. Malını toplumu ve vatanı için kamu menfaati uğruna harcayan kimse böyledir. Böyle bir kimse, şereflendirilir ve hayırda başkalarına örnek olur. Toplumun onurundan ve vatanın kalkınmasından elde edeceği pay, harcadığı maldan çok daha büyük olur. Allah'ın rızasını aramak ve O'nun katında kendisine yakın olmak için yolunda canı ve malıyla cihad eden kimse ise bu kimseden daha üstün mertebededir. Allah yolu, hak, hayır ve iki dünya mutluluğunun yoludur.

Allah Teâlâ'nın bildiğimiz ve bilmediğimiz çeşit çeşit yaratıkları yaratması ve bunların bazıları arasındaki mukayese ve nispetlerin -tevâfuk (uygunluk), tebâyün (farklılık) ve tezât (birbirine zıtlık) şeklinde- birbirinden farklı olması, esmâ-i hüsnâsının ve yüce sıfatlarının manalarının tahakkukunun bir gereği olmuştur. Bunun yaratıkların nizamındaki sonucu şöyle olmuştur: Birbirine zıd olan iki şeyden birisinin güzelliğini, ona zıt olan şey ortaya çıkarır. Bir kavmin musibetleri, bir başka kavim açısından faydalar sağlar. Bazı yaratıklar, kendi nefislerine veya başkasına kötülük ederler...Bazıları, Rabbine itaat etmek için yaratılmış olup, O'na ibadete ve düzenli olarak hamdetmeye ve şürketmeye müsait yaratılmışlardır.

Bazıları da, yaptıkları amelde ihtiyar sahibi, meylinde ve karekterinde zıtları yapmaya uygun olarak yaratılmıştır. Küfür ve şükür faktörlerinden herbirisi, bu tip yaratıkları kendisine çeker, tevhidle şirkin gerçek mahiyeti bunlara müphem ve kapalı kalır, günah ve iyilik faktörlerinden her biri, onu kendisine çeker. Dolayısıyla böyle bir kimsenin -engellere karşı koyarak- Rabbine şükredip, itaat etmesi ve taatta bulunması dolayısıyla bunları yaratılışları itibarıyla yapanlarda olmayan büyük bir meziyeti olur. Bu tip yaratılışa sahip olan kimse, isyan edebilir ve bu isyanı kendisine korku ve heybet verir ve tövbeye sevk eder. Böylece *"el-afûvv"* ve *"el-ğafûr"* isimlerinden en bol nasibi alan kimse olur. Bazen de itaat ve iman etmekten böbürlenir, fısk ve isyanda ısrar eder ve böylece adil hükmün cezasının tahakkuk mahalli ve Yüce Allah'ın zulüm ve haksızlıktan münezzeh olduğuna alâmet olur.

Yaratıklar içinde batıl ve şer üzere yaratılmış, fısk ve küfür işlemeye mecbur bir yaratık türü olduğunu bilmiyoruz. Böyle bir tür mevcut değildir. Böyle bir türün bulunması halinde de kulun Ma'bud olan Allah'a bu yüzden itiraz etmesi doğru olmaz. İblis'in -ki o adına cin denen türün fertleri içinde en kötüsüdür- günahını açıklayan bu ayetler, onun isyan ederken tercihinin kendi elinde (muhtâr) olduğunu ve isyanının Yüce Allah'a karşı delil olarak kullandığı bir şüpheye dayandırdığını göstermektedir. Yüce Allah, onun türünü de aynı şekilde yaratmış, böylece cin türü, -kendi isimleriyle anılan Cin Sûresi'nden öğrenildiği üzere- içinde mü'mini, kâfiri, itaatkârı ve günahkârı olan insanoğlu gibi olmuştur. *"Hani Biz meleklere: Âdem'e secde*

edin, demiştik; İblis hariç olmak üzere, onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi; Rabbinin emrinden dışarı çıktı."[361]

"el-Fısk", herhangi bir şeyden çıkmak, manasına gelir. Örnek ayette yer alan *"Rabbinin emrinden dışarı çıktı"* cümlesi, İblis'in bundan önce Rabbine itaat ve ibadet ettiğini göstermektedir. Ayrıca, onun meleklerin arasında bulunması da bunu göstermektedir. İblis'in meleklerin arasından çıkarılmak suretiyle cezalandırılması, günah işlemesinden sonradır. Âdem Rabbine İblis'in isyanından sonra isyan etmişti. Âdem'le İblis arasındaki fark şudur: Âdem, Rabbine tövbe etmiş, Rabbi de tövbesini kabul etmiş, kendisine hidayet edip, onu seçmiş ve kendisini mağfireti ve rahmetine mazhar kılmıştı. İblis ise, isyanında ısrar etmiş, Rabbini protesto etmiş, Rabbi de ona lânet edip, rezil rüsvay etmiştir. Böylece onu cezasında adaletinin gerçekleştiği bir mahal olarak kılmıştı. Yüce Allah, Âdem'le İblis'in kıssalarını her ikisinin zürriyetlerinden gelen mükelleflere bu iki türün gerçek karekterini ve her iki hareketin âkibetini ortaya çıkaran bir üslupla nakletmiştir. Bundan maksat, ibret alanlara bir ders, müttakilere bir öğüt ve âlemleri imtihandır. Ta ki iyilerle kötüleri ve hoş olanlarla habisleri birbirinden ayırsın. Çünkü hayatın, Yüce Allah'ın ruhlara bahşettiği yeteneği ortaya çıkaran bir cihad olması ve beşerin bu hususta birbirinden farklı olmasının bir gereğinin aralarından alim-câhil, hakîm-hâkim, idare olunan-idare eden, komutan-asker, hizmet alan-hizmet veren, çiftçi-sanatkâr, tüccar-işçi gibi kimseler çıkması, Yüce Allah'ın bu hususta geçerli olan kanunlarıdır (sünnetullah). Söz gelimi işçiler olmasaydı, çalışma hayatıyla ilgili problemler bu derece gelişmez, alimlerin tabiatın esrarına ve yaratıkların özelliklerine dair keşfettikleri şeylerden yararlanmak mümkün olmazdı. Bütün bunlar olmasaydı, Yaratıcı'nın nimetleri, kanunları, ilminin incelikleri ve eşyada var olan hikmeti, bunların dışında sıfatlarının manaları ve isimlerinin zuhur ettiği yerler, hamd, şükür ve övgüyü gerekli kılan şeyler bilinmezdi.

Kısacası Yüce Allah'ın yarattığı her şey, kendi yapısı itibariyla güzeldir, yaratılışı sağlamdır ve O'nun yaratmasında var olan hikmetlerinden bir veya birçok hikmeti ortaya çıkarmaktadır. Yüce Allah'ın yarattığı şeylerden hiçbiri ne batıldır ve ne de sırf kötüdür. *"Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri ancak hak ile yarattık."*[362]; *"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri Biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır."*[363]

İnsin ve Cinnin Fıtratı

361. Kehf, 18/50.
362. Hicr, 15/85.
363. Sâd, 38/27.

İnsin ve cinnin babalarının zikredilen günahlarında onların yeteneklerinin ortaya çıkması...Yüce Allah'ın günahlardan tövbe ve ısrar durumlarında onlara ceza vermekteki hükmünün ortaya çıkarılması... Güzel öğüt, güzel ve kötü örnek, imtihan, cihad ve beyan ettiğimiz başka şeyler, Yüce Allah'ın hikmetinden olunca... Ve insanın masiyeti de, İblis'in vesvesesi sebebiyye olunca, bu durumun ins ve cinnin zürriyetlerinde devam edip gideceği kimsenin bilemeyeceği bir husus değildir. Çünkü bu, her iki türün fıtratının gereğidir. Bu fıtrat, Yüce Allah'ın bütün isimlerinin ve sıfatlarının iki türde tezahür ettiği yerdir. Gaybî ve ruhanî olan "cin" veya "cinne" cinsi, iki tür veya sınıftır. Bir grup, melekîdir ve bazısı beşerin hakka ve hayra eğilimli olan ruhlarıyla yakın ilişkiye girer ve bu ruhlarda hakkın ve hayrın sesi güçlenir. Bir diğer grup ise şeytânî olup beşerin batıl ve kötülüğe eğilimli olan ruhlarıyla yakın ilişkiye girer ve bu ruhlarda da batılın ve kötülüğün sesi güçlenir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s) bu gerçeği şöyle açıklar: *"Şeytan'ın Ademoğluna bir ilhamı vardır. Meleğin de ilhamı vardır. Şeytan'ın ilhamı; kötülüğü vaad etme ve hakkı yalanlama şeklindedir. Meleğin ilhamı ise; hayrı vaad etme ve hakkı tasdik etme biçimindedir. Kim, bunu kendisinde bulursa bilsin ki o Allah'tandır ve bu ilhama karşılık Allah'a hamdetsin ve her kim kendi nefsinde diğerini bulacak olursa şeytan'dan Allah'a sığınsın."* Peygamberimiz (s) bu ifadesinin ardından, *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder."*[364] ayet-i kerîme'sini okudu. Bu hadisi Tirmizî rivayet etmiş ve hadisin hasen-garib.[365] olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu hadisi, Nesâî, İbn Hibbân, *Şuabu'l-İman*'da Beyhakî ve rivayet tefsiri ravileri İbn Mes'ud'dan rivayet etmişlerdir.[366] Ruhî karekterli "cinne"nin iki türünün insan ruhuyla -her biri kendi yapısına uygun olanla- ilişkiye girmesi; maddî yapıdaki "cinne"nin insanın vücuduyla yakın ilişkiye girmesine ve kendi yapısına uygun olarak insan bünyesine etki etmesine benzer. Bu, doktorların "mikrop" diye isimlendirdikleri şeydir. Bazı edipler ise buna "en-nukâ'ıyyât" derler. Çünkü bunların içinde hastalık ve veba "cinne"leri (mikrop) vardır. Söz konusu hastalıklar ve vebalar, -zayıf düştüğü için- kendilerini kabul eden insan bünyesine etki ederler. Bir de -daha önce açıkladığımız üzere- sağlığı takviye eden mikroplar vardır.

Râgıb *el-Müfredât*'ında şöyle der:

364. Bakara, 2/268.
365. Bu tabir, Tirmizî'nin bir hadisi tavsif etmek için sık sık kullandığı tabirlerden biridir. Zerkeşî'ye göre, bu tabir hadisin metin yönünden hasen, isnad yönünden de garîb olmasıdır. İbn Teymiye'ye göre ise, hadisin, isnadının bir merhalesine kadar garîb, bu merhaleden itibaren de hasen olmasıdır. Buna ilaveten, hadisin bir isnadına göre hasen, diğer bir isnadına göre de garîb olabileceğini ileri sürenler de olmuştur. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 130, 131. (Çev.)
366. Tirmizî, *Tefsir Sûre Âl-i imrân*, Hadis no: 2988

"İki sınıf varlığa 'cin' denilir. Birincisi, rûhânî varlıklara cin denilir ki, bunlar insanın duyu organlarının algılama alanı dışında kalırlar. Buna göre 'melekler', 'şeytanlar"' bu 'cin' deyimine dahil olurlar. Bazı bilginler ise, tam aksine 'cin' rûhânî varlıkların bir kısmına verilen isimdir, demişlerdir. Onların yaklaşımına göre rûhânî varlıklar üçtür. İyileri melekler, kötüleri şeytanlardır. Bir de bu ikisi arasında bulunan orta tabaka vardır ki, onların içinde iyileri de vardır, kötüleri de. Bunlar da cinlerdir. Allah Teâlâ'nın *'(Rasûlüm!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur'ân'ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur.'*[367] ayetinden *"İçimizde (Allah'a) teslimiyet gösterenler de var, hak yoldan sapanlar da var.'*[368] ayetine kadar olan ifadeleri, bunu göstermektedir."[369]

Râgıb'ın bu açıklaması, bunların aynı cinsten olduklarına dair zikrettikleriyle çelişmemektedir. Çünkü bu cinsten iki kısma birbirlerine zıt olmaları sebebiyle birini diğerinden ayıran iki ayrı isim verilmiştir. ***"Cinne"*** kelimesi, *"Allah ile cinler arasında da bir neseb (yakınlık bağı) uydurdular. Andolsun cinler de kendilerinin hesap yerine götürüleceklerini bilirler."*[370] ayetinde "melekler" şeklinde tefsir edilmiştir. Ayrıca Yüce Allah'ın bu ayetten önce Kureyş kâfirleri hakkındaki şu ifadesi de bu tefsire delâlet etmektedir. *"Putperestlere sor: Kızlar Rabbinin de erkekler onların mı?"*[371] Mücâhid, İkrime, Ebû Salih, Ebû Mâlik ve Katâde'ye göre, ayetlerde geçen *"cinne"* kelimesi, *"melekler"* demektir. Yine bunlara göre; "nesep"ten (yakınlık bağı) maksat, onların "melekler Allah'ın kızlarıdır." şeklindeki sözleridir. *"Andolsun cinler de"* yani melekler de *"kendilerinin"* cehenneme *"götürüleceklerini"* ve küfür azabına atılacaklarını *"bilirler."* Bu alıntı, mana itibarıyla özetlenerek yapılmıştır.

Burada bu kadar açıklamayla yetiniyor ve daha fazla açıklama ve tafsilat için okuyucuyu, Yüce Allah'ın yetenekleri birbirinden farklı, amellerinde irade ve ihtiyarları ellerinde olan insan türünü yaratmaktaki hikmetinin sık sık açıklandığı yerlere havale ediyoruz.[372] Aynı şekilde, Bakara ayetleriyle ve başka Sûrelerin ayetlerini tefsir ederken geçen cinnin ve şeytanların yaratılması, insanlara vesvese vermeleri ve bunların etki derecelerini açıkladığımız yerlerle hayır ve şer meselesini incelediğimiz yerlere havale ediyoruz.[373] İbn

367. Cin, 72/1.
368. Cin, 72/14.
369. Râgıb, *el-Müfredât*, (*Ce-ne-ne*, maddesi) s. 98, 99.
370. Sâffât, 37/158.
371. Sâffât, 37/149.
372. Bunun için Bakara Sûresi'nin baş taraflarında Âdem kıssasının tefsiriyle, fihristten "insan" ve "beşer" kelimeriyle "hikmet" kelimelerinin geçtiği yerlere bakmak gerekir.
373. Fihristten "şeytan" kelimesinin geçtiği yerlere bakmak gerekir.

Kayyim el-Cevziyye'nin Yüce Allah'ın İblis'i yaratmaktaki hikmetleri konusunda uzun bir araştırması vardır. Oraya da bakılabilir.

İblis kıssasındaki lafzî incelikleri ele alacak olursak şunları söylemek mümkündür: Buradaki ifadeler, Hicr Sûresi'ndeki ifadelerle mukayese edildiğinde, her iki ifade, -daha önce ifade ettiğimiz üzere fasıllardan her birinin isti'nâf-ı beyânî[374] olarak "kâle" (dedi) şeklinde başlaması açısından aynı olmakla birlikte- makûlu'l-kavl (kâle fiilinin mef'ûlü) formundaki bazı sorular ve cevaplarda fasl ve vasl[375] yapılması açısından farklılık vardır. Burada Yüce Allah'ın İblis'e "in" emri ve ilk emri olan "çık" emri, bir öncesine "fâ" harfiyle atfedilmektedir. İblis'in "fe bimâ ağveytenî" ifadesindeki sözü de aynı şekilde "fâ" harfiyle atfedilmektedir. Çünkü onun bu sözüyle, daha öncesi arasında -yerinde işaret ettiğimiz üzere- "tertip" (sıralama) söz konusudur ve bu söz öncesinin bir uzantısıdır. Buna karşılık, İblis'in mühlet istemesi, Rabbin ona cevabı ve ikinci "çık" emri fasledilmiştir. (Atıfsız ifade edilmiştir). Hicr Sûresi'ne gelecek olursak, mühlet talebi ve Yüce Allah'ın ona olan cevabı "fâ" harfiyle vasledilmiştir (atıflı ifade edilmiştir). Sâd Sûresi'nde de durum aynıdır. Hicr Sûresi'nde İblis, insanı azdırmasına sebep olarak Rabbin kendisini azdırmasını göstermiş ve *"Rabbim beni azdırmana karşılık"*[376] demiştir. Bu ifade, Â'raf Sûresi'nde olan ifadeden farklı olmuştur. Fakat her iki Sûre, "çık" emrinin "fâ" ile atfedilmiş olması bakımından birbirine uymaktadır.

Burada şöyle denebilir: Kur'ân'ın tekrar tekrar zikrettiği kıssalarda izlediği prensipten öğrendik ki bir kıssa ibret, öğüt, akıllara ve kalplere etki etmek için indirilmişse, o kıssanın üslûbu kiminde "îcâz", kiminde "ıtnâb" yapılarak (tafsilatlı anlatım) birbirinden farklı kılınmaktadır. Bazı kıssalarda, diğerlerinde olmayan manalar ve faydalardan söz edilmektedir ki kalpler ne lafzı ve ne de manaları karşısında usanmasın. Daha önce öğrendik ki kıssalarda hikaye edilen sözler, -sözleri aktarılan kişilerin bizzat ağızlarından çıkan sözler değil- manaları ifade eden ve gerçekleri açıklayan sözlerdir. Çünkü -bırakalım 'Bu kıssa burada kendi yapısı içinde değişmez hakikatleri temsil üslubu içinde beyan etmektedir, ortada ne Arapça ve ne de başka bir dille söylenmiş söz yoktur, şeklindeki açıklamaları'- sözleri aktarılan kimselerin bazıları, Arap değillerdi, içlerinden Arap olanların Arapçası ise, fesâhatı ve belâgatıyla Kur'ân'ın Arapçası gibi değildi. Biz bunu da, onu da öğrendik.

374. İsti'nâf-ı beyânî: İbarede mukadder olan bir soruya cevap teşkil eden cümledir. (Çev.)

375. Fasl: Bir cümleyi, diğer bir cümleye atfetmeyip onları ayrı ayrı zikretmektir. Bir başka ifadeyle, arada bağlaç veya bağ-fiil bulunmaksızın kelime ve cümlelerin bir araya getirilmelerine fasl denilir.

Vasl: Sözü oluşturan cümleleri vâv harfiyle birbirine atfetmek (bağlamak) demektir. bkz. Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, s. 259. (Çev.)

376. Hicr, 15/39.

Fakat kesin olarak söyleyebileceğimiz husus, Allah'ın Kitab'ında -çelişki derecesinde olmasa bile- mana itibarıyla farklılık olmasının imkânsızlığıdır. Üslupların ve aynı mananın ifade yollarının farklılığı, ancak bir takım nüktelerin gözetilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu nüktelerin anlaşılması lafzî ve manevî faydalar sağlamaktadır. O zaman şu soruyu sormanın zamanıdır: A'raf ve Hicr Sûrelerinde zikredilen fasl ve vasl farklılığının faydası acaba nedir?

Bu soruya cevabımız şudur: **"Fâ"** harfiyle -buna uygun yerde- atıf yapılarak sağlanan "vasl", isti'nâfla sağlanan fasılla yapılan benzeri ifadeye göre daha fazla bir mana ifade eder. Daha fazla bir fayda için bir başka nükteye daha ihtiyaç yoktur. Bununla birlikte her iki yerde ifadenin akışı üzerinde düşünecek olursan, İblis'in Hicr Sûresi'nde yer alan telebinin "çık" emrinden sonra öncesine *"fâ"* harfiyle atfedilmiş olduğunu görürsün. Çünkü bu talep, daha önce zikri geçen gelişmelerin neticesi olarak zikredilmiştir. Bu talepten önce İblis, başında *"fâ-i sebebiyye"* olan *"racîm"* (*kovulmuş*) kelimesiyle ve kıyamet gününe kadar lânetli olmakla nitelenmektedir. O halde İblis'in mühlet talebinin öncesine bitişik ve onun bir uzantısı olmasında şaşılacak hiçbir taraf yoktur. İblis, âdeta şöyle demektedir: Ya Rabbi! Beni rahmetinden kovduğuna göre bu dünyadaki hayatımı, hikmetini tamamlamak için dirilme gönüne kadar uzat. Yüce Allah ta İblis'e talebine atfedilmiş olan bir cevap veriyor. Ancak bu cevap, onun ölümden kurtulma konusundaki kurtuluşunu tahakkuk ettirecek süreye kadar değil, hikmeti tamama erdirecek bir süreye kadar veriliyor. İblis'in daha önceki ibadetine bir karşılık olmak üzere dünyadan yararlanması, herhalde Yüce Allah'ın ona mühlet vermedeki hikmetlerinden birisi olsa gerektir. Çünkü onun ahirette hiçbir nasibi yoktur. İblis'in mühlet isterken bunu kastetmiş olması ihtimal dahilindedir.

A'raf Sûresi'nde yer alan *"bimâ ağveytenî"* ifadesinin başında -öncesiyle bağlantılı olduğu için- *"fâ"* harfi bulunduğu halde, Hicr Sûresi'ndekinin başından bu harfin hazfedilmesindeki inceliğe gelince, bunun sebebini Hatîb el-İskâfî'nin açıkladığı gibi açıklamak mümkündür: İfade başında dua olduğunda ondan sonraki ifade yeni bir başlangıçtır (isti'nâfiyye). Burada zikri geçen kıssa, *"Rabbî fe enzırnî"* ifadesinin gerekli kıldığı gibi öncesini gerektirmemektedir. *"Fâ"* harfi, kendisinden sonrasının öncesine bağlanmasını gerektirir. Nidâ ise -öncelikle- ifadenin öncesiyle bu bağın kesilmesini ve ifadenin -özellikle de öncesinin zikrini gerekli kılmayan bir kıssada- isti'nâfiyye olmasını gerektirir. Bundan dolayı *"Rabbi bimâ ağveytenî"* ifadesinin başına *"fâ"* harfinin gelmesi uygun düşmemiştir. Diğer iki yerde, kendisinden sonra gelen kısmın isti'nâfiyye olmasını gerekli kılan bir nidâ gelmemiştir. Bundan dolayı her iki yerde de kasem, öncesine *"fâ"* harfiyle vasledilmiştir.

وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿19﴾ فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِن سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَٰذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ﴿20﴾ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ ﴿21﴾ فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِن وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَن تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَأَقُل لَّكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿22﴾ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿23﴾ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿24﴾ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ ﴿25﴾

19- Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz yerden yeyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.

20- Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi.

21- Ve onlara: Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim, diye yemin etti.

22- Böylece onları aldatarak aşağı düşürdü. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara: Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nidâ etti.

23- (Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.

24- (Allah) Birbirinize düşman olarak inin! Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve geçim kaynağı vardır, buyurdu.

25- "Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve orada (diriltilip) çıkarılacaksınız." dedi.

Bu ayetler, beşer ve cin şeytanların ilk yaratılışı hakkında gelen ifade akışını tamama erdiren ayetlerdir. Bunlar, insanlara hidayete ön hazırlık olarak indirilmiştir. Söz konusu hidayet, -daha önce geçen ayetler arasındaki âhenk ve uyum konusunda açıkladığımız üzere- Âdem oğullarına öğüt ve onlara fıtratlarını kemâle erdirecek şeyleri göstermeyi konu alan bundan sonraki ayetlerle yapılacaktır.

Âdem ve Eşi - Cennet ve Şeytan Bahsi

"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip," Yani -Bakara Sûresi'ndeki ayetin metninde geçtiği üzere- *"Biz dedik ki: Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin!"* Bu cümle, ifade akışının başında geçen *"Sonra da meleklere, Âdem'e secde edin! diye emrettik."*[377] ayeti üzerine ma'tuftur. Bu yaklaşım, ifadeyi bu ayetten bir öncesi olan *"Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık!"*[378] ayeti üzerine atfedilmiş kabul etmekten daha doğrudur. Çünkü -cumhurun görüşüne göre- İblis'in cennetten çıkarılması, bu ayetlerde beyan edildiği üzere onun Âdem'e vesvese vermesinden sonradır. Ayetteki nidâ, kendisinden sonra gelen emre önem verildiğini ifade eder. "Yerleşme emri" -teklîfî olduğu görüşüne binaen- bazı bilginlere göre "ibâha", bazılarına göre ise "vücûb" ifade eder. Bunun mukabili ise, emri tekvînî ve mecbûrî emir kabul etmektir. Nitekim bu açıklamanın bir benzeri daha önce İblis'e verilen emirde geçmişti. ***"el-Cenne"*** kelimesinin başındaki *"el"* takısı, ahd-i hâricî içindir.[379] Bu cennet, içinde veya yanında Âdem'in yaratıldığı cennettir. Bu ifadenin bir benzeri de Yüce Allah'ın Kalem Sûresi'nde geçen şu ifadesidir: *"Biz, vaktiyle 'bahçe sahipleri'ne belâ verdiğimiz gibi, onlara da belâ verdik. Hani onlar (bahçe sahipleri), sabah olurken (kimse görmeden) onu (mahsûllerini) devşireceklerine yemin etmişlerdi."*[380] Çünkü Âdem, toprakta ve topraktan yaratılmıştı. Âdem'in birçok Sûrede tekrar tekrar verilen kıssalarından hiçbirinde Yüce Allah'ın kendisini amellere karşılığının verildiği yurt olan (dârü'l-cezâ)

377. A'raf, 7/11.
378. A'raf, 7/18.
379. Arapça'da ma'rife (belirli) olan isimlerden birisi, başına "el" takısı olan isimlerdir. Bu takılar eğer bir cinsi belirli hale getiriyorsa "cinsiyye", ondan bilinen bir kısmı belirli hale getiriyorsa buna da "ahdiyye" denilir. "Ahdiyye" olan da;) ahd-i zikrî, b) ahd-i huzûrî ve c) ahd-i zihnî diye üçe ayrılır.

    a) Başına geldiği ismin daha önce zikri geçmişse buna zikrî denilir.

    b) Başına geldiği kelime şu anda mevcutsa, buna huzurî denir. "Ci'tü'l-yevme" (Bugün geldim.) ifadesinde "el-yevm" kelimesinin başındaki "el" takısı böyledir.

    c) Başına geldiği isim zihnen biliniyorsa, buna da "zihnî" denir. Bunların içinde zihnî olmayan çeşide "ahd-i haricî" de denilir. Bkz. Mustafa el-Galâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, I, 150. (Çev.)
380. Kalem, 68/17.

cennete yükselttiğini gösteren ifade yer almamaktadır. Bakara Sûresi'nde yer alan kıssada geçen cennetin hangisi olduğu konusunda meydana gelen ihtilâfın açıklaması daha önce geçmişti. Cumhura göre bu cennet, ahiret cennetidir.

Ayet gösteriyor ki, Âdem'in bir eşi vardı. Tevrat'ta yer alan "Allah Âdem'e bir uyku verdi ve o esnada kaburga kemiklerinden birisini çekip aldı ve bu kemikten eşi Havva'yı yarattı" denilir. O'na "imraa" denilmesi bir şahıstan çekilip alınmasındandır. Kur'an'da bu şeklide bir ifade yoktur. Bu manada rivayet edilen haberler, İsrailiyyâttan alınmadır. Buhârî-Müslim'de yer alan *"Çünkü o, bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır."*[381] şeklindeki Ebû Hüreyre hadisi, Enbiyâ Sûresi'ndeki *"İnsan, aceleci (bir tabiatta) yaratılmıştır."*[382] ayeti kabilindendir. Bunun delili ise hadisin devamındaki şu ifadedir: "*Eğer sen eğri kemiği doğrultmaya uğraşırsan onu kırarsın. Kendi hâline bırakırsan dâima eğri kalır, bu cihetle size kadınlar hakkında hayırlı olmanızı tavsiye ederim.*"[383] Hadisin manası, kadınları şiddet kullanarak doğrultmaya kalkışmayın, demektir.

Hint putperestleri Âdem'in annesi olduğunu iddia etmektedirler. Onların kutsal şehirleri Nars'da Âdem'in annesinin üzeri kubbeli bir kabri vardır. Bu kubbe, Âdem'in kabrinin kubbesinin yanındadır. Bazıları, Hint'lilere göre Âdem'in annesinden maksat, tabiata işarettir, derler.

"Dilediğiniz yerden yeyin." Yani cennet meyvelerini dilediğiniz yerden yiyin. Bakara Sûresi'nde ise *"Ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin."*[384] denilmektedir. Kıssaların tekrarının bir takım faydalar ihtiva etmesi, Kur'ân'ın takip ettiği metotlardandır. Dolayısıyla her bir kıssada -tümü açısından aralarında çelişki olmamak kaydıyla- bir diğerinde olmayan faydalar vardır.

"***Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz.***" Bir şeye yaklaşmayı yasaklamak, o şeyi yasaklamaktan daha beliğ bir ifadedir. Nitekim bunu *"Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın."*[385] ayetini tefsir ederken açıklamıştık. Bu ifade, insanı kışkırtan ve kendisine düşüren şüpheli yerlerden hem ihtiyat ve hem de takva olarak uzak durmayı gerektirir. Tıpkı hadiste "*Her kim şüpheli şeylere dalarsa (içine girmek yasak*

381. Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdü's-Sarîh Terceme ve Şerhi*, XI, 304. (Çev.)
382. Enbiyâ, 21/37.
383. Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdü's-Sarîh Terceme ve Şerhi*, XI, 304. (Çev.)
384. Bakara, 2/35.
385. Bakara, 2/187.

olan beylik) koru etrafında (davarlarını) otlatan bir çoban gibi çok sürmez içeriye dalabilir."[386] denildiği gibi...

"eş-Şecere" kelimesinin marifeliği, "el-cenne" kelimesinin marifeliği (ahd-i haricî) gibidir. Ayette *"bu ağaca"* kendisini belirleyen bir işaretle işaret olunmaktadır. Kur'ân'da bu ağacın türü ve -bu ayeti izleyen ayette İblis'in ağzından nakledilen sözler hariç- niteliği açıklanmamaktadır. Bu ifadenin aynısı Tâ Hâ Sûresi'nde de yer almaktadır. Tevratın Bölümlerinden ilki olan Tekvin'in ikinci bâbında aynen şöyle denilmektedir:

"8- *Ve Rab Allah şarka doğru Aden'de bir bahçe dikti; ve yarattığı Âdem'i oraya koydu.*

9-*Ve Rab Allah görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı, ve bahçenin ortasında hayat ağacını ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi."*

Bundan sonra şöyle denilmektedir:

"15- *Ve Rab Allah Âdem'i aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu*

16- *Ve Rab Allah adama emredip dedi: Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye,*

17- *Fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin, çünkü ondan yediğin günde mutlaka ölürsün."*[387]

Âdem bu ağaçtan yedi ve yediği gün de ölmedi.[388]

Kur'ân, ağaca yaklaşma yasaklığına sebep olarak, emre karşı gelinmesi durumunda Âdem'in ve eşinin nefislerine zulmedenlerden olacaklarını göstermektedir. Bir başka ifadeyle; yasaklığın sebebi, emre aykırı hareket etmeleri halinde kendi fiilleriyle -bolluk içindeki rahat hayattan mahrum olup bunun ardından gelecek olan geçimini temin etmekte sıkıntı çekme şeklinde bile olsa- ceza görecekleri bir iş yapmış olacak olmalarıdır.

"Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese Verdi."

Râgıb der ki: ***"Vesvese"*** aşağılık düşünce, demektir. Kelime, *"vesvâs"*tan türemedir. "Vesvâs" zînet eşyalarının çıkardığı ses, demektir. Vesvâs, gizli fısıltı demektir. Yüce Allah, "Fe vesvese ileyhi'ş-şeytânü" (*Şeytan ona ves-*

386. Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdü's-Sarîh Terceme ve Şerhi*, I, 60. (Türkçesi: Ahmed Naim).
387. Eski Ahid, *Tekvin*, 2/8, 9, 15, 16, 17.
388. Tevrat'ta geçen "ölüm" kelimesinin mecâzî olması doğru değildir. Çünkü mecazlığı gösteren karîne bulunmamasının yanında kelime mastarla tekit edilmektedir.

vese verdi.)[389] ve "Min şerri'l-vesvâsi" (*Çok vesvese verenin şerrinden*)[390] der. Avcının alçak sesle çıkardığı sese vesvâs denilir.[391]

Şeytanın insanoğluna vesvesesi, onların içlerinde buldukları kötü düşüncelerdir. Bu düşünceler, insanlara vücutlarına, ruhlarına ve insanî ilişkilerine (muamelât) zararlı olan şeyleri süslü gösterir. Bu konuyu defalarca açıkladık. Burada doğru olan şudur: Şeytan, Âdem ve eşinin karşısına dikilmiş, onlarla konuşmuş ve karşılarında yemin etmiştir. Cumhurun yaklaşımına göre böyle değerlendirme yapmanın hiçbir sakıncası yoktur. Bu kıssayı insanoğlunun geçtiği aşamalardan birindeki halini beyan etmek için bir "temsil" olarak kabul eden bilginler, vesveseyi az önce geçen manasında tefsir etmektedirler. Çünkü insanoğlu, hiçbir keder ve yorgunluğu tanımadığı çocukluk çağından eksik temyiz merhalesine geçtiği zaman şeytanın vesvesesine ve ona uymaya çok çok maruz kalır. Bu vesvesenin sebebi "Gayesi veya ondan maksat, Âdem'e ve eşine birbirlerine kapalı olan ayıp yerlerini göstermektir." şeklinde açıklanmaktadır. Ayette geçen ***"vûriye"*** kelimesi *"vârâ'ş-şey'e"* şeklinde kullanılır ki manası, bir şeyi örttü ve gizledi, demektir. *"Verrâ'ş-şey'e"* ise, bir şeyi gizledi ve örttü, demektir. ***"es-Sev'tü"*** kelimesine gelecek olursak, insanı üzen çirkin bir durum ve kötü bir iş, demektir. *"es-Sev'etü ve es-sev'â"* çirkin huy ve kocasına itaat etmeyen kadın demektir. *Hakîkatü'l-Esâs*'da şöyle denilir: "Sev'etün leke", "vaka'tu fi's-sev'eti's-sev'â" (Belâ bir kadının eline düştüm.) Ebû Zeyd, bir beytinde şöyle der:

لم يَهَبْ حرمة النديم وحقّت   يا لقومي للسوأة السوآءِ

"Dost saygınlığı vermedi Allah, hak etti bu sıfatı,
Yetiş kavmim imdadıma, yetiş bu belâlı kadına!"

"es-Sev'e" kelimesi, "insan" kelimesine izafe olunup isim tamlaması yapıldığında bununla insanın ayıp yerleri (avret yeri) anlaşılır. Çünkü buraların açılması, insandaki fıtrî utanma duygusunun bir gereği olarak onu üzer. Tabii insan buraları başkasına açmaya alışarak utanma yeteneğini sakatlamamışsa... Çünkü bu durumda artık aralarındaki utanma duygusu ortadan kalkar. *"Sev'e"* kelimesi burada tesniye/ikil kelimenin zamirine muzaf (tamlanan) olması kâidesi gereğince çoğul yapılmıştır. Çünkü Araplar, iki tesniye kelimenin bir tek kelime gibi olduğu yerlerde (izafet terkibi) onları birlikte söylemeyi dile ağır bulmaktadırlar. Bundan dolayı muzaf olan kelimeyi (burada sev'ât kelimesini) çoğul yapmaktadırlar. Yüce Allah'ın *"İn tetûbâ fekad sağat kulûbukümâ"* (*Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz (yerin-*

389. Tâhâ, 20/120.
390. Nâs, 114/4.
391. Râgıb, *el-Müfredât* (*Ves-ve-se*, maddesi)

de olur). Çünkü kalpleriniz sapmıştı. -Kulûb kelimesi tamlanan olarak çoğul, kümâ ise tesniyedir.-)[392] ; *"Fe bedet lehümâ sev'âtühümâ" (ayıp yerleri kendilerine göründü.)*[393] (sev'ât kelimesi tamlanan olarak çoğul, hüma kelimesi ise tesniyedir.) ifadesi de buna bir başka örnektir. Bu ikinci örnek ayet, biraz sonra gelecektir.

"Ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi." Yani İblis Âdemle eşine vesvese verirken şunları söyledi: Rabbiniz, bu ağaçtan yemenizi ancak iki sebepten birinden dolayı yasak etti. Bu ağaçtan yemek suretiyle birer melek olmayasınız diye... Bir başka ifadeyle; güç, uzun yaşama, kâinatın acı veren ve yoran etkilerinden etkilenmeme ve başka şeyler gibi meleklere verilmiş olan özellikler bakımından onlar gibi olmayasınız diye... İbn Abbas ve İbn Kesîr ***"melekeyni"*** kelimesini *"melikeyni"* şeklinde okumuşlardır. Zeccâc bunun için Yüce Allah'ın Tâhâ Sûresi'nde şeytanın ağzından naklettiği şu ifadeyi delil olarak göstermiştir: *"Derken şeytan onun aklını karıştırıp 'Ey Âdem!' dedi, sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?"*[394] Ancak bu yaklaşım zayıf olup, kıraat şazdır. Şeytanın iddiasına göre ağaçtan yemenin yasaklığının bir diğer sebebi; cennette ebedî olarak kalan kimselerden olmayasınız veya asla ölmeyesiniz diyedir. şeytan Âdem'le eşine bu ağaçtan yemenin onu yiyen kimseye meleklerin vasfını ve duygularını vereceği ve hayatta ebedîlik kazandıracağı vehmini verdi. Bilginler bu ifadeden meleklerin Âdem'den üstün olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Bazı bilginler, bu hükmün -yeryüzünü çekip çevirmekle görevli olan meleklere değil- sadece yücelerden ve yakınlaştırılmışlardan olan göklerin, Kürsünün ve Arş'ın meleklerine mahsus olduğunu söylemişlerdir. Yeryüzü meleklerinin Âdem'e secde etmesinin manası, Yüce Allah'ın yeryüzünün bütün güçlerini ve âlemlerini onun emrine vermesi, demektir. Râzî, bu ayeti tefsir ederken ayetin Âdem'e secde eden meleklerin sadece yeryüzü melekleri olduğunu gösteren delillerden birisi olduğunu söyler. Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî ise meleklerin tümünün birden Âdem'e secde etmediklerini Hicr Sûresi'ndeki şu ayete dayandırmıştır: *"Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin? dedi."*[395] İbnü'l-Arabî, bu görüşünü *"el-âlîn"*'in meleklerin seçkinleri olduğu görüşüne binaen söylemektedir.

"Ve onlara: Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim, diye yemin etti." Mel'ûn şeytan, o ağaçtan yemelerini teşvik ederken kendilerine öğüt verdiğini iddia etti. İblis, Âdemle eşine öğüt verme noktasında şüpheli bir durumda

392. Tahrim, 66/4.
393. A'raf, 7/22.
394. Tâ Hâ, 20/120.
395. Sâd, 38/75.

olunca -Çünkü Yüce Allah, onlara şeytanın kendilerine düşman olduğunu haber vermişti.- iddiasını pekiştirme unsurlarının en şiddetlisi ve en güçlüsüyle pekiştirdi. Birincisine göre; "fâale" kipi, sülâsi müfred manasında çok sık kullanılır. Bu ayet de bu kategoridedir. Çünkü ayetin manası, "İblis onlara yemin etti." demektir. İbn Cerîr, bu yaklaşım için Halid b. Züheyr'in şu beytini delil olarak gösterir:

لم يَهَبْ حرمةَ النديم وحقَّت يا لقومي للسوأة السوآءِ

"Yemin etti Allah'a üstüne basa basa, sizler daha,
Tatlısınız sizler teselliden, verdiğinde Allah insanlara!"

İkinci yaklaşım ise şudur: Bu fiil, bulunduğu müfâale bâbı manasındadır. (Yani müşâreket ifade etmektedir). Bilginler bu yaklaşımı da birçok yönden açıklamışlardır, fakat hiçbiri için destekleyici bir delil yoktur. Meselâ şöyle demişlerdir: Âdem'le eşi, İblis sözünde öğütçü olduğuna yemin ettiği takdirde, öğüdünü kabul edeceklerine dair yemin ettiler. Bir başka açıklama da şöyledir: Âdem'le eşi, İblis'ten yemin etmesini istediler. Dolayısıyla onların yemin talepleri, yemin gibi kılındı. Bu gibi durumlar, Kur'an beyanından hata etmez ma'sumdan (Peygamberden) gelen nakille bilinir. Eğer, "Âdem'le eşine yemin etmeyi teklif eden ve onlardan kendisine yemin etmelerini talep eden İblis'tir ve o, yeminini buna bina etmiştir." denilseydi, alışılmış olana daha yakın olurdu.

"Böylece onları aldatarak aşağı düşürdü." *"Dellâ'ş-şey'e-tedliyeten"*, birisini yavaş yavaş aşağıya sarkıtmak, demektir. Çünkü bu kipte, tedrîc (derece derece alçalma veya yükselme) veya teksîr (çokluk) manası vardır. Buna göre ayetin manası şöyledir: İblis, o ağaçtan yemeye teşvik ve böylece öğütçü olduğuna yemin ederek onları aldatmaya devam etti ve sonunda onları aldatmak suretiyle içinde bulundukları fıtrat sağlamlığı ve Yaratıcıya itaatta bulunma mertebesinden aşağıya düşürdü. ***"el-Ğurûr"***, bir kimseyi hileli yoldan aldatmak, demektir. Kelime, *"el-ğırra"* ve *"el-ğarâra"* kökünden alınmadır. Bu iki kelimenin ikisi de -*"(Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar."*[396] ayetini tefsir ederken ayrıntısıyla incelediğimiz üzere- "gaflet" ve "tecrübesizlik" manasınadır. Ve bu manaya delil olarak şeytanın Âdem ve Havvâ'yı üzerinde durduğumuz bu konuda aldatmasını gösterdik.[397] Bazıları, ayeti "şeytan onları aldanmış oldukları halde aşağı düşürdü" şeklinde tefsir etmişlerdir, ancak birinci yaklaşım, daha doğrudur. Ağır basan ihtimal odur ki Âdem'le Havvâ, İblis'in yeminine kandılar ve aldandılar. Hiç kimse

396. En'âm, 6/111.

397. Bu konu için bu cildin Arapça nüshasının 7. sayfasına bakılabilir.

yalandan yere Allah'ın adına yemin etmez diye inandıkları için onun sözüne inandılar. Bir müfessir, Âdem'le Havvâ'nın İblis'in sözüne inanmış olmasını kabul etmemiş, onlardan böyle bir hareketin gelmesini ağır bulmuş ve İblis'i tasdik etmenin küfür olduğunu iddia etmiştir. Bu müfessirler, aldanmanın şehvetin süslü gösterilmesinden kaynaklandığı görüşünü tercih etmişlerdir. Bunların tercihine göre insanoğlunun bilmediği bir şeyi deneme, onun mahiyetini açığa çıkarma ve yasağa karşı istek duyma, ruhuna işlemiş olan bir özelliktir. İşte şeytan, insanın iç âleminde yanan bu şehvet ateşini insana süslü göstermiş, ruhu, o ateşi kullanarak yasağa karşı gelmeye kışkırtmış ve böylece söz konusu ateşin üstüne körükle gitmiştir. Nihayet Âdem, Rabbine verdiği sözü unutmuştur. Âdem'de kendisini karısına uymaktan alıkoyacak ve şeytanının etkisinden koruyacak bir azim ve kararlılık yoktu. Nitekim Yüce Allah, Tâhâ Sûresi'nde bu gerçeği şu şekilde ifade eder: *"Andolsun Biz, daha önce de Âdem'e ahit (emir ve vahiy) vermiştik. Ne var ki O, (ahdi) unuttu. Onda azim de bulmadık."* [398] *Sahîh*'te Hz. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste Peygamberimiz (s) şöyle buyurmaktadır: *"Havvâ (anamız) olmasaydı, kadın cinsi hiçbir zaman kocasına hıyanet etmezdi."*[399] Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu sözü, yasak olan ağaçtan yemeyi Âdem'e süslü gösterinin Havvâ olmasına binaen söylemiştir. Hadiste söylenmek istenen; kadının -erkeğe hıyanet yoluyla bile olsa- istediği şeyi ona süslü gösterme gibi bir yetenekte yaratılmış olduğudur. Bazıları, kadının bu özelliğinin damar çekmesi, yani kalıtımla geldiğini söylemişlerdir.

"Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar." Yani ağacın meyvesini tattıklarında herbirine hem kendi ve hem de karşıtının ayıp yerleri göründü. Halbuki daha önce oralarını görmüyorlardı. Bazı bilginler demişlerdir ki, Âdem'le Havvâ, bu olaydan önce tırnaktan yapılmış bir elbise giymekteydiler ve bu elbise onları örtmekteydi, yasak ağacın meyvesinden yiyince elbiseleri üzerlerinden düştü ve parmak uçlarında bir parçası kaldı. Başka bazı bilginlere göre bu olaydan önce Yüce Allah'ın giydirdiği meçhul bir elbise giymekteydiler. Bir başka bilgine göre ise, üzerlerini örten nurdan bir elbise giymekteydiler. Ancak bu görüşlerin hiçbiri destekleyecek herhangi bir delil olmadığı gibi, Hz. Peygamber'den nakledilip gelen sahih bir rivayet

398. Tâhâ, 20/115.

399. Buhârî, *Enbiyâ*, 25, Müslim, *Radâ'*, 62. (Müfessirimiz M. Reşid Rıza yukarıda Kur'an'ın beyanında Rasulullah'ı (s) ma'sum görmesi Rabbimizin onu usvetu'n hasene olarak göstermesi ve hikmet vermesiyle de ilgilidir. Ancak vahye şahitliğinde ve beyanında ma'sum olan Rasulullah'tan aktarılan bir söz bize korunmuş-mütevatir bir yolla değil, mana ile yapılan bir aktarımla gelmektedir. İçinde zan taşıyan ahad haberler ise yakinilik/kesinlik ifade etmemektedir. Dolayısıyla M. Reşid Rıza'nın bu konuyla ilgili devam eden yorumlarının dayanağı da zannidir. -Yayıncı-)

de yoktur. Bence doğruya en yakın ihtimal, Âdem'le Havvâ'nın ayıp yerlerinin kendilerine görünmesi demek, yasak ağaçtan yemenin etkisiyle bedenlerinde cinsel isteklerinin harekete geçmesi ve daha önce bilmedikleri bu özelliklerine dikkatlerini çekip onları uyarmasıdır. İşte Âdem'le Havvâ söz konusu şehvet duygusunun ortaya çıkmasından utanmışlar ve ayıp yerlerini örtme ihtiyacı duymuşlardır. Bundan sonra eni geniş olan cennet yapraklarından bedenlerine yapıştırmaya veya koymaya ve bağlamaya başlamışlardır. "Yahsifâni" fiili, "Hasafe'l-iskâfî'n-na'le" tabirinden türemedir ki manası; ayakkabıcı ayakkabı üstüne onun gibisini koyarak onu deriyle kapladı, demektir. Dolayısıyla Âdem'le eşinin örtünmesi manevî olmuş olur. Eğer maddi manada bir örtünmeyse, o zaman ortada yaratılıştan örtme özelliği olan kıldan başka bir şey olamaz. Kıl yasak ağaçtan yemenin etkisiyle dökülmemiş olsa bile onun örttüğünü şehvet ortaya çıkarabilir. Bu iki açıklamanın her ikisine insanın fıtratı delâlet etmektedir ki ayetler, bu fıtratın içyüzünü ve derinliklerinde yatan duyguları açıklamak için inmiştir. Maksadının ne olduğunu en iyi Yüce Allah bilir. Yüce Allah, insanı Kitab için en sadık şâhit olarak yaratmış ve takdir etmiştir.

"Rableri onlara: 'Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi ?' diye nidâ etti." Ayetteki soru, azarlama ve kınama ifade etmek içindir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Kendilerini itaat ve boyun eğme durumunda yetiştirdiği gibi, karşı gelme ve isyan etme merhalesinde de yetiştiren Rableri onlara dedi ki: Sizi bu ağaca yaklaşmaktan men etmedim mi ? Ve şeytan sizin dışınızda başkalarını değil, sadece size apaçık ve ayan beyan bir düşmandır demedim mi ? Ona itaat etmeyin yoksa sizi yaşantının rahat olduğu cennetten çıkarır ve hayat mücadelesinde geçim sıkıntısının ve yorgunluğun olduğu bir hayata götürür. Tâhâ Sûresi'nde *"Bunun üzerine: Ey Âdem! dedik, bu, hem senin için hem de eşin için büyük bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra yorulur, sıkıntı çekersin."*[400] şeklinde yer alan ifade, işte bu ifadedir. Nüzûlü ister daha önce, ister daha sonra olsun Kur'ân'ın bazı ayetleri, bazılarını tefsir eder.

"(Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz." Bu ifade, Âdem'le Havvâ'nın o ağaçtan yeme yasağını hatırladıktan sonraki durumlarını açıklayan yeni bir cümle (isti'nâfiyye)dir. Çünkü o ağaçtan yemek demek, nefislerine zulmetmek demektir. Onun için her ikisi birden şöyle dediler: Ey Rabbimiz! Bizler, şeytana itaat ederek ve sana isyan ederek -bizleri uyardığın gibi- nefislerimize zulmettik. Bizler, zaafımızı ve farz olan taatları yerine getirmekteki aczimizi öğrendik. Nefislerimize zulmümüzden

400. Tâhâ, 20/117.

dolayı bizleri bağışlamaz, bize hidayet ederek ve bizleri zulmü terke ve ilim ve hilmle cehilden ve cehaletten korunmaya muvaffak kılarak merhamet etmezsen ; sana tövbe ettiğimizde onu kabul ederek ve adaletin sayesinde hak ettiğimizin üzerine ihsanından bahşederek bizlere merhamet etmezsen ne yaparız ? O zaman andolsun bizler, nefislerimize yazık edip, onu arındırmak suretiyle mutluluğu ve kurtuluşu ziyan edenlerden oluruz! Kurtuluşa ve felaha ancak senin bağışlamanla ve sana tövbe edene ve yoluna tabi olana merhametinle erişilir. Yoksa sen, günahında ısrar edip, yüz çevirip böbürlenen, günahı için kendi lehine destekleyici delil getiren ve günahta ısrar eden kovulmuş şeytan gibi Rabbini protesto edene merhamet etmezsin.

Âdem'in Rabbinden aldığı ilhamların manasına dair sözün gelişinin delâlet ettiği ve durumun gerekli kıldığı mana budur. Bakara Sûresi'nde *"Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah, tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır."*[401] diye işaret olun ilhamlar, işte bu ilhamlardır. Âdem, Rabbinden aldığı bu kelimeleri, huşû' içinde ve O'na yakararak söyledi. Eşi de kendisine tabi olup aynı şeyleri söyledi. Ayet metninde ***"in lem tağfir"*** (*eğer bağışlamazsan*) ifadesindeki fiilin mef'ûlünün hazfedilmesi, -çünkü Âdem'le Havvâ, "Bizim bu günahımızı veya zulmümüzü bağışlamazsan" dememişlerdir- bize gösteriyor ki, onlar hüsrana uğramaktan kurtuluşu, bu günahı ve başka günahları kapsayan mutlak ve genel bağışlanmaya bağlamışlardır. Genel ve mutlak tövbe, insanın her türlü günahtan tövbe ettiği ve döndüğü günahtır. Ahzâb ve Meâric ayetleri gibi başka ayetlerde de beyan edilen beşerî fıtratın açıklanması konusunun gerekli kıldığı da budur. Ahzâb ayetinde insanın emaneti yüklendiği ve bu yüzden *"zalûm"* (*çok zalim*) ve *"cehûl"* (*çok cahil*) olduğu ifade olunmaktadır.[402] Meâric ayetinde ise şöyle denilmektedir: *"Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir. Ancak şunlar öyle değildir: Namaz kılanlar, ki onlar namazlarında devamlıdırlar (ihmal göstermezler.)"*[403] "Âdem'le Havvâ, cennetten çıkarılmak ve -Yüce Allah'ın zürriyetlerine bildirmesiyle- devamlı teşhir olunmak suretiyle zikri geçen bu günahın karşılığı olarak cezalandırıldılar." görüşü de bu yaklaşımı teyid etmektedir. İşte Yüce Allah'ın onlara verdiği cevap. Çünkü ifadenin geldiği nokta, bu cevabın ne olduğu noktasıdır.

"(Allah) Birbirinize düşman olarak inin!" buyurdu. Burada hitap, -üzerlerine selâm olsun- Âdem ve Havvâ ile -lânet ve kınanma üzerine olsun-

401. Bakara, 2/37.
402. Ahzâb, 33/72.
403. Meâric, 70/19, 20, 21, 22, 23.

şeytan'adır. Buna göre mana, -benzeri daha önce İblis kıssasında geçtiği üzere- bu cennetten veya bu mertebeden bir kısmınız - bu şeytandır- bir kısmınıza düşman olarak -bu da insandır- inin! İnsana gelince insan, şeytanı kandırma ve ona eziyet verme şevk ve gayreti içinde değildir. İnsana gerekli olan, şeytanın düşmanlığından gafil olmaması, kendisini onun vesvesesinden ve saptırmasından güvende hissetmemesi için onu düşman bilmektir. Nitekim Yüce Allah *"Çünkü şeytan, sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın. O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinden olmaya çağırır."*[404] buyurmaktadır. Denilmiştir ki hitap, direkt olarak Âdem'le Havvâ'ya, onlara tabi olarak da zürriyetlerinedir. Bu ayette, şu anda mevcut olmayan nesillere de hitap vardır. Bazı müfessirler de, bu hitap sadece Âdem'le Havvâ'ya yöneliktir, bunun delili ise Yüce Allah'ın *"Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan (cennetten) inin!"*[405] ifadesidir, demişlerdir. **"İnin"** emrinin (tesniye/ikil) bir kipte geliş sebebi hakkında müfessirlerin iki ayrı açıklamaları söz konusudur. Bunlardan birincisine göre hitap, Âdem ve Havvâ'yadır. İkincisine göre ise Âdem ve İblis'edir. Bu durumda Hâvvâ Âdem'e tabidir. Bu ikinci yaklaşım daha güçlüdür. Çünkü Yüce Allah, emrine muhatap olanların bir kısmını diğer kısmına düşman kılmıştır. Düşmanlık, -kişiyle eşi arasında değil- sadece insanla şeytan arasındadır. Çünkü eş, erkek yanında huzur bulsun ve aralarında sevgi ve merhamet olsun diye yaratılmıştır. Bu gerçekten gafil olanlara hayret doğrusu! Ayetteki tesniyenin (ikil kipin), iki zümre, yani insan ve şeytan zümresi göz önüne alınarak yapılmış olması da muhtemeldir. İbare okunduğunda akla ilk gelen mana, bu cennetten çıkarılmanın sözü geçen masiyete verilen bir ceza ve onların kendi nefislerine ne yönden zulmettiklerinin açıklamasıdır. Verilen bu ceza, öyle bir çeşit cezadır ki Yüce Allah'ın yaratıkların karekterine hâkim olan kanunu (sünnetullah), bunun kötü amelin doğal bir sonucu olmasını gerekli kılmıştır. Bu ceza, tıpkı neticenin sebebe bağlı olması gibidir. Cezanın diğer çeşidine gelince, yani yapılan hareketin Yüce Allah'a isyan olması bakımından ahirette verilen çeşidine gelince, Yüce Allah onların tövbe etmelerinden dolayı onu bağışlamıştır. Çünkü tövbe, işlenen günahın etkisini nefisten siler ve o nefsi, Allah Teâlâ'nın seçimine aday yapar. Nitekim Yüce Allah, Tâhâ Sûresi'nde bu gerçeği şu şekilde dile getirmektedir: *"(Bu suretle) Âdem Rabbine âsi olup yolunu şaşırdı. Sonra Rabbi onu seçkin kıldı; tevbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti."*[406]

"Sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yerleşme ve geçim kaynağı vardır, buyurdu." Yani sizin için yeryüzünde bir süreye kadar yani Yüce Allah'ın

404. Fâtır, 35/6.
405. Tâhâ, 20/123.
406. Tâ Hâ, 20/121, 122.

ilminde takdir edilmiş bir süreye kadar yerleşme veya yerleşeceğiniz bir mekân ve hayatınızı sürdürürken kendisinden yararlanacağınız bir geçim kaynağı vardır. Allah Teâlâ'nın ilminde takdir edilmiş olan süre, eceldir ki o zaman gelince ömürleriniz biter ve kıyametiniz kopar. Ayette geçen ***"el-müstakarr"***, istikrar manasına mastar olarak kullanıldığı gibi, ism-i mekân olarak da kullanılır. ***"el-metâ'"*** kelimesi ise, kendisinden yararlanılan nesne, demektir. Burada geçen *"el-müstekarr"* ve *"el-metâ'"*, Yüce Allah'ın bu ifade akışının başında geçen *"Doğrusu Biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik."*[407] ifadesiyle aynı manadadır. Allah Teâlâ, bizim sonradan gelenlerimize peygamberlerinin en soncuncusunun diliyle hitap ederken önceden gelenlerimize söylediği şeyi hatırlatmaktadır.

Bundan sonra Yüce Allah bu mücmel sözü, üzerinde düşünmeye ve ne olduğu sorulmaya değer bir üslupla açıklamaktadır. Bundan dolayı -önceki ifadesinde olduğu gibi- yeni bir başlangıç cümlesi (isti'nâfiyye) kurarak şöyle demektedir: ***"'Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve orada (diriltilip) çıkarılacaksınız.' dedi."*** Yani kendisinden yaratıldığınız bu yeryüzünde her biriniz ve bütünüyle türünüz -ya da İblis de hitaba dahil olduğundan her ikinizin türü- için takdir olunmuş ömür kadar yaşacaksınız. Bu ayet, İblis'in öldükten sonra dirilme gününe kadar yaşamayacağına delildir. Yeryüzünde eceliniz sona erdiğinde öleceksiniz. Herkes öldükten ve Yüce Yaratıcı kıyamet günü ahiret hayatı için sizi diriltmek istediğinde yeryüzünden (diriltilip) çıkartılacaksınız. Nitkim Allah Teâlâ, Tâhâ Sûresi'nde şöyle der: *"Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız."*[408] ; Bu, ilk yaratışa benzemektedir. Çünkü Yüce Allah, şöyle der: *"İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz."*[409] Allah Teâlâ, bunu hatırlatarak şöyle dedi: *"Aranızda ölümü takdir eden Biziz. Ve Biz, önüne geçilebileceklerden değiliz. Böylece sizin yerinize benzerlerinizi getirilem ve sizi bilmediğiniz bir âlemde tekrar var edelim diye (ölümü takdir ettik.) Andolsun, ilk yaratılışı bildiniz. Düşünüp ibret almanız gerekmez mi?"*[410]

Âdem'le Havvâ Kıssasının Gayesi ve Alınacak Dersler

Allah Teâlâ'nın ilk yaratılışımıza dair vermiş olduğu haberi, bize fıtratımızla ilgili kanununu (sünnetullah) beyan eden, fıtratımızı arındırdığı ve iç duygularını süslediği için kendisine şükredip itaat etmemiz gerektiğini belirten bir üslupla açıkladığını bundan önce belirtmiştik. Bu husustaki ayet-

407. A'raf, 7/10.
408. Tâhâ, 20/55.
409. A'raf, 7/29.
410. Vâkıa, 56/60, 61, 62.

lerin -başka Sûrelerden onları tefsir eden ve açıklayan ayetlerle birlikte- özü şudur:

Yüce Allah, insanoğlunu yeryüzünde halife olsun diye yaratmıştır. Allah Teâlâ, insanı her şeyi bilmeye yetenekli olarak yaratmıştır. O, yeryüzündeki bütün gücü ve maddeyi insanın yararları için yaratmıştır. Bundan güdülen amaç, insanın Yüce Allah'ın esmâ-i hüsnâsına ve yüce sıfatlarına mazhar olması ve bunların yaratıklarını idare etme ve dünyada ve ahirette kendilerine yapacağı muameleye nasıl muhabbet ettiğinin farkında olmasıdır. Söz konusu ayetlerde özet olarak temas edilen bir diğer husus da şudur:

İnsanoğlu, ilk yaratıldığında nimet ve tasasızlık cennetindeydi. İnsanoğlu, birbirine zıt olan şeyleri yapmaya yetenekli yaratıldığı ve bu zıtlar da -zarar veren-fayda veren, intikam alan-bağışlayan gibi...-birbirine karşıt sıfatlara mazhar olmaya sebep olduğu için, insan ruhu kendisini hakka ve hayra çeken melekî ruhlardan etkilenmeye müsait olduğu gibi, kendisini batıla ve kötülüğe sürükleyen şeytanî ruhlardan da etkilenmeye müsait yaratılmıştır. Birinciden etkilenmenin âkibeti, her iki dünyada -bunların yapılarına uygun olarak- mutluluğu elde etmektir. İkincinin âkibeti ise her iki dünyada da -içlerinde bulunan bedbahtlık vesilelerine göre- bedbaht olmaktır. Bu hususta insanoğlu, ilâhî vahyin hidayetine muhtaçtır. Bu vahiy, kendisine birinciye nasıl sarılacağını ve ikinciden nasıl kaçınacağını gösterir. Yüce Allah'ın Tâhâ Sûresi'nde açıkladığı, işte budur: *"Dedi ki: Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan (cennetten) inin! Artık benden size hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz. Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve Biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz. O: Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben, hakikaten görür idim!, der. (Allah) buyurur ki: İşte böyle. Çünkü sana ayetlerimiz geldi; ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!"*[411] Bu ifadenin bir benzeri Bakara Sûresi'nde de geçmişti. Dünyada bedbahtlıktan ve ahirette helâk olmaktan muhafaza etme konusunda dinin fonksiyonu budur. Allah'ın Kitab'ı, durumlarına bakıldığında bu gerçeğin üzerlerinde görülmediği kimselerle, onu sözleriyle buna muhalif olarak tefsir edenler için de hüccettir.

Bakara Sûresi'nde bu kıssa tefsir edilirken bazı müfessirlerin kıssayı, insanoğlunun ve şeytanların fıtratlarında bulunan bu kanunları ve kuralları açıklamak için temsîlî bir ifade kabul ettiklerini belirtmiştik. Bu yaklaşıma göre Âdem'den maksat, insan türüdür ki Âdem bu türün aslıdır. Bu, tıpkı Arapların herhangi bir kabileye onun aslının ve ilk dedesinin ismini ver-

411. Tâhâ, 20/123- 126.

melerine benzer. Buna göre "Faalet Kureyşun kezâ ve kezâ" (Kureyş şöyle şöyle yaptı.) "Kâlet Temîmun keyte ve keyte" (Temîm kabilesi şöyle şöyle dedi.) denilmektedir. Yine bu yaklaşıma göre "cennet"ten maksat, hayat nimeti, *"şecere" (ağaç)* ise masiyet ve emre karşı gelme tutumunu doğuran huy ve mizaçtan ibaret olmuş olur. Ayrıca *"küfür"* ve *"iman"* kelimeleri ise, "eş-şeceretü'l-habîse" (kötü ağaç) ve "eş-şeceretü't-tayyibe" (hoş ağaç) kelimeleriyle temsil olunmaktadır. Buna göre "cennetten çıkma emri", -teşrî' ve mükellef kılma emri değil- bir kader ve tekvin emri olmuş olur. Üstad Abduh bu te'vili çok beliğ bir uslupla açıklamıştı. Bu açıklamayı görmek isteyenler birinci cilde bakabilirler. Bundan maksadın ne olduğu tam olarak bilinemez. Bu açıklama, ancak nassların zâhirleriyle ikna edilmeleri zor ve kalpleri sadece böylesi bir açıklamayla tatmin olan kimselere bu konuyu kavratmak içindir.

Âdem'le Havvâ kıssasının muhtevası veya kalan kısmının özeti bundan ibarettir. Bu kıssadan -özet olarak- alacak olduğumuz ders şudur: Nefislerimize eğilimlerini, kemale olan yeteneklerini ve onların önüne çıkan ve kendilerini kemalden alıkoyup, eksikliklere sevk eden engelleri tanıtmamız gerekir. Nefislerimizi terbiye ederken bize yardımcı olacak en faydalı unsur, Allah'ın bize verdiği emri hatırlamamızdır. Bu emir, sadece O'na ibadet etmemiz, O'nunla birlikte ne şeytana ve ne de bir başkasına ibadet etmememiz, O'nu anmamız ve unutmamamızdır. Aksi takdirde bize kendi nefsimizi unutur, -şeytanın onu kirleten vesvesesine her maruz kaldığında- nefsimizi arındırmaktan ve tövbenin cilasıyla cilalamaktan gafil oluruz. Çünkü insan bunu yapmazsa nefsi kir ve pas tutar ve onu ifsat edip bozar. İnsanoğulunun nefsini, aklının ve basiretinin bu gerçekten gafil olmasından ve onu şehvetlerin arzularının ve şeytanların saptırıcı vesveselerinin rüzgârının önüne bir tüy gibi bırakmaktan başkası ifsat edip karanlığa gömmez.

O halde aklı başında olan bir kimseye düşen, bu öğüdün kıymetini bilmek ve -malik olması ihtimal dahilinde olan değerli mücevherlere ve kıymetli hazinelere olan düşkünlüğünden daha çok- bu öğüde sımsıkı sarılmaktır. Çünkü bu gibi bir şeye olan hırsı, sadece kendi nefsi içindir. İnsan darda kaldığında ve nefsi için vazgeçilmez olan en basit bir ihiyaç ortaya çıktığında bunları bol bol verebilir. Nefsi eğitmek ise insanın nefsi için azminin ulaşabileceği en yüksek kemâl derecesini talep ederek ve günde en az bir kez veya daha çok bu gaye uğruna ne kadar çaba harcadığı hususunda onu hesaba çekerek olur. Söz konusu hesaba çekmenin konusu, nefsin bu hususta ne kadar çaba harcadığı ve kendisini gayesinden alıkoyan heves ve vesveseyle ne kadar mücadele ettiği hususudur. Ayrıca bir de anlayamadığı görüş ve düşünceler için adalet terazini dikerek olur. Bunu hakkın ve hayrın

mahiyetini öğrenip onlara sarılmak, onların zıddı olan batılın ve kötülüğün mahiyetini öğrenip, onlardan da kaçınmak için yapar. Bir de Aziz Kitab'ın bu kıssanın ardından ileride gelecek ayetlerde zikrettiği emir ve tavsiyeler üzerinde derinden derine düşünmek için yapar.

Âdem'le Havvâ Kıssasında Anlaşılması Problemli Görülen Hususlar

Kelâmcı müfessirler bu kıssadan birçok anlaşılması problemli nokta (işkâl) çıkarmışlardır ve bunlara çeşit çeşit hileli yollarla cevap vermişlerdir. Bütün bunlar, onların şu yaklaşımlarına dayanmaktadır: Âdem nebi ve Rasûldü. Rasûller Allah'a karşı isyan etmekten masumdurlar. O zaman şeytan Âdem'e nasıl vesvese verdi? Ve onu nasıl kışkırttı? O'na nasıl yemin etti? Ve Âdem, Allah'ın verdiği habere muhalif olan bir konuda İblis'i nasıl tasdik etti? İblis Âdem'i melek veya ebedî kalanlardan olmaya nasıl tamah ettirdi? Ebedî kalmaya tamah etmek, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmek demek olduğuna göre Âdem buna nasıl tamah etti? Âdem İblis'i söylediği sözde doğrulamadı ise, ona nasıl itaat etti? Cennetten yeme emri, vücûb mu ifade eder, yoksa ibaha mı? Ağaçtan yeme yasaklığı, haramlık mı ifade eder, yoksa mekruhluk mu? Vs. vs... Hatta bunlardan birisi, Âdem'in masiyetinin göstermelik (sûrî) olduğunu bile iddia etmiştir. Bazı sûfîler, bu meselenin gerçek mahiyetinin ancak keşifle öğrenilebileceğini aksi takdirde ancak ahirette öğrenileceğini iddia etmiştir. Bunca sözün içinde bizim söylediklerimizi çürütecek hiçbir nokta mevcut değildir.

Açıklamayı, bu kıssanın temsîlî bir ifade kabilinden olduğu şeklinde kabul edip, emir ve yasaklamayı teklîfî değil, tekvînî kabul etme durumunda mesele gayet açıktır. Birinci yaklaşıma gelecek olursak, o konuda yaptığımız açıklama bu yaklaşımı diğer yaklaşıma yaklaştırmaktadır. Bilginlerin ittifakla kabul ettiklerine göre Âdem (a), ilk yaratıldığı sırada Rasûl ve nebi olmadığı gibi, o merhalede risalet görevinin verileceği bir aday da değildi. Peygamberler hakkında gelen ayetlerden ve bazı sahih hadislerden anlaşıldığına göre Âdem (a) mutlak olarak Rasûl değildi ve Rasûllerin ilki, Nûh (a) idi.[412] Peygamberlerin nübüvvetten önce ve sonra her türlü masiyeti işlemekten masum oldukları, sadece bazı Râfızîlerin ileri sürdükleri bir iddiadır. Âdem'in ilk yaratılış merhalesinde ismet (günah işlemekten masumluk) delili ve onun hikmeti zuhur etmez. Çünkü o merhalede kötü örnek olacağından korkulan hiçbir kimse yoktu.

412. Biz bu konuyu En'âm Sûresi'ni tefsir ederken ayrıntısıyla ele almıştık. Dileyen oraya bakabilir.

Bu zikrettiklerimiz, Yüce Allah'ın bu ayetlerin manalarına dair -Arap dilinin üslûbunun delâleti sayesinde- bana ilham ettiği şeylerdir. Bunun yanında Yüce Allah'ın yaratıklar hakkında geçerli olan kanunlarıyla (sünnetullah), bu kıssa hakkında başka ayetlerin gösterdikleri ve bunlara münasip olanlar da göz önüne alınmıştır. Bunların arasına hakkında Yüce Allah'ın ve Rasûlü'nün sözüyle, Yüce Allah'ın mahlukatı hakkındaki kanunlarından destekleyici hiçbir delil olmayan, menkul rivayetlerden ve meşhur görüşlerden hiçbirini katmadık. Çünkü bu hususta varid olan bütün haberler veya bunların çoğu, hiç güvenilmez olan İsrailiyyat haberleridir. Birçok müfessir, -yılan kıssası, İblis'in yılanın içine girmesi ve onunla Havvâ arasında geçen karşılıklı konuşma gibi...- bu İsrailiyyat kaynaklı haberlerin nakline meftun olmuştur.

Âdem Kıssası ve Başka Hususlarda Varid Olan İsrailiyyata Dair Bir Açıklama

İsrailiyyatı öğrenmek isteyen kimse, -bizimle onlar arasındaki farkı öğrenmek için- Ehl-i Kitab nezdinde ittifakla kabul edilen haberlere baksın. Burada üzerinde durduğumuz kıssa hakkında bizim açıkladıklarımız dışındaki diğer rivayetleri, -onlar nezdinde aslı bilinmeyen başka yerlere değil- Tevrat'ın Tekvin bölümüne (III. bâb) bakarak öğrenebilir.

Tevrat'a göre kıssanın özeti şudur: Yılan bütün kara hayvanlarının en hilekârı idi. Yılan Havvâ'ya dedi ki: Eğer bu ağaçtan yerseniz, Rabbin size dediği gibi ölmeyeceksiniz. Tam aksine iyiliği ve kötülüğü bilerek ilâhlar gibi olacaksınız. Havvâ, ağacın yemek için iyi, gözlere hoş ve arzu olunur bir ağaç olduğunu gördü. O ağaçtan yedi ve kocasına da yedirdi, kocası da yedi. İkisinin de gözleri açıldı ve kendilerinin çıplak olduklarını fark ettiler. Bunun üzerine incir yaprakları dikip kendilerine önlükler yaptılar. "Ve bahçede gezmekte olan Rab Allah'ın sesini işittiler." ve ağaçlar arasında ondan gizlendiler. Rab Âdem'e seslendi. Âdem, -çıplak olması dolayısıyla- ondan gizlendiği için özür diledi. Rab, çıplak olduğunu kendisine kimin bildirdiğini ve o ağaçtan yiyip yemediğini sordu. Âdem, karısının yedirdiğini söyleyerek özür diledi. Rab, kadına sordu. Kadın kendisini yılanın azdırdığını söyledi:

"14- *Ve Rab Allah yılana dedi: Bunu yaptığın için hayvanlardan ve karada yaşayan yırtıcı hayvanlardan*[413] *daha lânetlisin, karnın üzerinde yürüyeceksin ve ömrünün bütün günlerinde toprak yiyeceksin.*

413. Elimizdeki Türkçe nüshada, bu ibare, "Bütün sığırlardan ve kır hayvanlarından daha lânetlisin." şeklindedir. (Çev.)

15-*Ve seninle kadın arasına ve senin zürriyetinle onun zürriyeti arasına düşmanlık koyacağım; o senin başını ezecek ve sen onun topuğunu gözeteceksin.*[414]

16- *Kadına dedi: Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; ağrı ile evlât doğuracaksın; ve arzun kocana olacak, o da sana hâkim olacaktır.*

17- *Ve Âdem'e dedi: Karının sözünü dinlediğin ve ondan yemeyeceksin diye sana emrettiğim ağaçtan yediğin için, toprak senin yüzünden lânetli oldu, ömrünün bütün günlerinde zahmetle ondan yiyeceksin;*

18- *Ve sana diken ve çalı bitirecek ve kır otunu yiyeceksin.*

19- *Toprağa dönünceye kadar alnının teriyle ekmek yiyeceksin, çünkü ondan alındın, çünkü topraksın ve toprağa döneceksin.*

20- *Ve adam karısının adını Havvâ koydu, çünkü bütün yaşıyanların anası oldu.*

21- *Ve Rab Allah Âdem için ve karısı için deriden kaftan yaptı ve onlara giydirdi.*

22- *Ve Rab Allah dedi: İşte adam iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu, ve şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacından almasın ve yemesin ve ebediyyen yaşamasın diye,*

23- *Böylece Rab Allah onu Aden bahçesinden kendisinin içinden alındığı toprağı işlemek için çıkardı.*"[415]

Görüldüğü üzere bu kıssada birçok anlaşılması problemli (işkâl) noktalar vardır. Kur'ân'da yer alan kıssada ise hiçbir müşkil taraf yoktur. Ehl-i Kitab'tan Hıristiyanlar İblis'in yılanın içine girdiğini ve Havvâ'yı onun vasıtasıyla kışkırttığını açıkça söylerler. Müslümanlar da bu hususta onlardan bilinen nakilleri yapmışlardır. Biz, Kur'ân'da ve sahih sünnette yer alan ifadelere aykırı olan haberlere itibar etmeyiz.

Buraya kadar anlatılanları gördükten sonra, bu kıssanın ayrıntısına dair rivayet tefsirinde yer alan ifadeler, insanı asla yanıltmamalıdır. Çünkü bu haberlerin çoğu, doğru değildir. Öte yandan bu haberler, Yahudi zındıklarından alınmış israiliyyât haberleridir. Bu haberleri, İslâm'a komplo kurmak için Müslüman olmuş ve olmamış Yahudiler uydurmuştur. Raviler, sahâbî veya tâbiûndan kaynağı bu israiliyyât olan haberleri -kaynağını belirtmeksizin- naklediyorlardı. Bunları duyan bazı kimseler de, aldanıyor ve o haberin -re'yle bilinen bir haber olmaması nedeniyle- Hz. Peygamber'e kadar ulaşan merfû bir isnadının olduğunu zannediyorlardı. Dolayısıyla böyle bir haberi, merfû hükmü olan mevkuf bir haber kabul ediyorlardı. Hatta ri-

414. Elimizdeki Türkçe nüshada bu ibare, "O senin başına saldıracak ve sen onun topuğuna saldıracaksın." şeklindedir. (Çev.)

415. Tevrat, *Tekvin*, 3/14-23.

vayet olunur ki İbn Abbas, bazı Yahudi alimlerine Kur'ân'da yer alan bazı haberler hakkında kendilerinin bilgisini öğrenmek için mektup yazmıştır. Bazı Müslümanlar, Allah'ın ve Rasûlünün ifadelerine aykırı olmayan hususlarda o alimleri tasdik eder ve -muhalif olsa bile- rivayetlerini nakledelerdi. Böylece Kitab ve Sünnet'e muhalif olan haberle, uygun haberi birbirinden ayırmak zor hale geldi. Bu ayırımı, sadece Sünnet'e geniş bir biçimde muttali olan, Kur'ân'ı ve Sünnet' hakkıyla anlayan önde gelen alimler yapabiliyorlardı. Böylesi alimler ümmetin içinde azaldıkça, tefsir, tarih ve vaaz kitaplarında yer alan İsrailiyyatı kabul edip alanlar çoğalmaya başladı. Halbuki Hz. Muhammed *"Onları ne doğrulayın, ne de yalanlayın."*[416] buyurmaktadır. Çünkü onlar, bazı haberleri tahrif etmiş, bazılarına ilâvelerde bulunmuş ve bazılarını ise eksiltmişlerdir. Nitekim Yüce Allah, onlar hakkında kendilerine Kitab'tan bir pay verildiğini ancak onların kendilerine öğretilen ahkâmın önemli bir bölümünü unuttuklarını haber vermektedir. Bundan dolayı onların rivayetlerini doğrulamayız, çünkü o rivayet tahrif ettikleri veya ilâvede bulundukları rivayetlerden olabilir. Aynı şekilde rivayetlerini yalanlamayız, çünkü o rivayet kendilerine verilen ve onların da ezberleyip muhafaza ettikleri bir rivayet olabilir. Ancak bu rivayet bizim nezdimizde sahih olan bir rivayete aykırı ise o zaman yalanlarız. Tâbiûn ve ondan sonraki bilginler, Ehl-i Kitab'ın zındıklarından çok rivayette bulunmaya başlamışlardır. Sahâbîlerden yapılan sahih rivayetlerde İsrailiyyat haberleri azdır. Ancak hadislerinin çoğu "mu'an'an"[417] dır. Hz. Ebû Hüreyre gibi bazı sahâbîler, pek azı açıkça duyma ifadesiyle rivayet olunan Kâ'bu'l-Ahbâr'dan rivayette bulunmaktadırlar. İbn Abbas da böyledir.

Şeyhülislâm İbn Teymiye'nin tefsir ilmine dair bir kitabı vardır. Süyûtî, eseri *el-İtkân*'da "Müfessirler ve onların tefsirdeki ihtilafları" konusunda bu eserden uzun bir alıntı yapar ve bunun gerçekten çok nefis olduğunu söyler. Orada, ancak nakil yoluyla bilinenlere dair bir bölüm vardır. Nakil yoluyla bilinen haberler de kendi içinde iki kısma ayrılır. Bunlar, sahih olanla olmayanı birbirinden ayırmanın mümkün olduğu ve olmadığı yerlerdir. İsrailiyyat, işte sahih olanla olmayanı birbirinden ayırmanın mümkün olmadığı haberlere girmektedir. İbn Teymiye, orada kendi ifadeleriyle aynen şöyle söyler:

"Bu haberlerden Hz. Peygamber'den sahih bir nakille nakledilenleri kabul olunur. Böyle olmayanı, yani Kâ'b ve Vehb gibi (yani Kâ'bu'l-Ahbâr ve

416. İbn Ebî şeybe, *Musannef*, V, 313; Abdurrezzak, *Musannef*, VI, 111, X, 312.

417. Râvînin hadisi tahdis, ihbar ve semâ yollarından hangisiyle aldığını belirtmeksizin (yani haddesenâ, ahberenâ ve semi'tu gibi tabirler kullanmayıp) yalnız "'an" lafzıyla ('an fülânin, 'an fülânin 'an fülânin diyerek) rivayet ettiği hadislere mu'an'an hadis denilmiştir. Bkz. Talât Koçiğit, *Hadis Istılahları*, sh. 240. (Çev.)

Vehb b. Münebbih, ki bunlar raviler nezdinde Ehl-i Kitab'ın en seçkinleriydiler. Ve hurafelerin ve yalanların büyük bir kısmı, bu iki raviden nakledilmektedir.) Ehl-i Kitab'tan nakledilenleri ise, ne tasdik edilir ve ne de yalanlanır. Çünkü Peygamberimiz (s) şöyle buyurmuştur: *"Ehl-i Kitab, sizinle konuştuğunda onları ne doğrulayın ne de yalanlayın!"*[418] Ehl-i Kitab'tan aldıklarını söylemeseler bile bazı tâbiûndan nakledilen haberler de böyledir. Tâbiûn birbiriyle ihtilaf ettiği zaman, bazı ifadeleri diğer bazıları aleyhine hüccet olamaz. Bu hususta sahih bir nakille sahâbîlerden nakledilen haberlerde ise insanın gönlü, bunlar karşısında tâbiûndan nakledilenlere oranla daha fazla kani olmaktadır. Çünkü bu haberin Hz. Peygamber'den veya O'ndan duyanlardan birisinden duyulmuş olması daha güçlü bir ihtimaldir. Bir diğer sebep de şudur: Sahâbîler, -tâbiûna nazaran- Ehl-i Kitab'tan daha az nakil yapmışlardır. Bir sahâbî, -Ehl-i Kitab'ı tasdik etmekten men olunmuşken- kesin bir dille rivayette bulunuyorsa, nasıl olur da bu haberi Ehl-I Kitab'tan almıştır, denilir?[419] Sahih olanla olmayanın bilinmesinin mümkün olduğu haberlerde ise, -Allah'a hamdolsun- bu vardır ve çoktur. İmam Ahmed, bunun üç olduğunu söylese de, onun sözünün herhangi bir dayanğı yoktur. Bunlar, Tefsir, Melâhim ve Megâzî bölümleridir. Bu bölümlerdeki haberlerin çoğunluğu, mürsel haberlerdir."

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿26﴾ يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿27﴾

26- Ey Âdem oğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik. Takvâ elbisesi... İşte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın ayetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar.

418. İbn Ebî şeybe, *Musannef*, V, 313; Abdurrezzak, *Musannef*, VI, 111, X, 312.
419. Burada sahâbînin kesin bir dille yaptığı rivayeti incelemek gerekir. Sahâbîler hadisi mana itibarıyla naklederken bunu nasıl bilebiliriz? Ehl-i Kitab'ı tasdik etme yasağı, her sahâbîye ulaşmış mıdır? Tefsirin giriş kısmında ve başka yerlerde bu hususta bir açıklamamız olmuştu.

27- **Ey Âdem oğulları! şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. şüphesiz Biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık.**

Allah Teâlâ, Âdem oğullarına ilk yaratılış kıssalarını, mutluluk ve cennet nimetine hazır olarak yaratılmalarını ve kendilerini bundan alıkoyan şeytanın vesvesesi ve azdırmasını anlattıktan sonra, onun ardından kendilerine nefislerini terbiye etmeleri için en doğru yolu gösteren şu nasihatları verdi. Nitekim, bu ifade akışının ilk başında ayetler arasındaki âhengi açıklarken de buna temas etmiştik.

Öğretilen Elbise ve Takva Elbisesi

"Ey Âdem oğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik." Ayette geçen ***"er-rîyş"*** ihtiyaç ve süs elbisesi demektir. Kelime, *"rîyşü't-tâir"* (*kuşun tüyü*) tabirinden istiare olarak kullanılmıştır. Hayvan türleri arasında, tüy çeşitlerinin fazlalığı, bunların manzarasının güzelliği ve renklerinin birden çokluğu açısından kuşlar gibi olanı yoktur. Kuşların tüyleri, bütün faydaları ve süsü kendinde toplamıştır. Tüyler arasında tabiatta bulunan her şeyden daha güzel olanları vardır. Kıraat imamlarından Ebû Zeyd el-Mufaddal'an *"rîyşen"* kelimesini "riyâşen" şeklinde okumuştur. Bu kıraat tarzı, Zirr b. Hubeyş ve el-Hasen el-Basrî'den de nakledilmektedir. Bu hususta bir de merfû bir hadis vardır. İbn Cerîr, bu hadisin isnadı hakkında "fîhi nazar"[420] der. *"Riyâş"* kelimesinin *"rîyş"* kelimesinin çoğulu olduğu söylenmiştir. Tıpkı "şiâb" kelimesinin *"şa'b"*'ın, *"ziâb"* kelimesinin *"zi'b"*'in çoğulu olması gibi... el-Cevherî ise, *"rîyş"* ve *"riyâş"* kelimelerinin *"el-lebs"* ve *"el-libâs"* manasında olup, lüks elbise manasına geldiğini söylemiştir. İbnü's-Sikkît bu konuda şöyle der: *"er-Riyâş"*, elbise ve ev eşyasına mahsustur. "er-rîyş" ise, bunların dışında başka mallara da denebilir. İbn Cerîr ise şöyle der: Yüce Allah'ın bu kelimeyle mastar manası kastetmiş olması da muhtemeldir. *"er-Riyâş"* kelimesi, Arap dilinde ev eşyası, dünya metâı olarak gözüken dış elbise veya içi doldurulan yatak veya örtü manalarına gelir. "er-Rîyş" ise,

420. Lâ be'se bih: Ravinin tadilinde bazı tabirlerin kullanılması hadisçiler arasında âdet haline gelmiş, aynı zamanda bu tabirlerden herhangi birisi bir ravi hakkında kullanıldığı zaman, o ravinin güvenilir olma sıfatının hangi mertebede bulunduğunu anlamak da mümkün olabilmiştir. İbn Ebî Hâtim'e göre ta'dilde kullanılan tabirler dört gruba ayrılır. Lâ be'se bih deyimi, dördüncü mertebede yer alan deyimlerdendir. Talât Koçyiğit, Hadis Istılahları, s. 414. (Çev.)

Arapça'da metâ ve mal-mülk demektir. Belki de bu kelimeyi, -diğer mallar değil- sadece elbise ve örtü manasında kullanmışlardır. Araplar şöyle derler: "A'tâhu sercen bi rîyşihî" yani ona elbisesini ve çehizini verdi. Yine "İnnehû le hüsni rîyşi's-siyâbi" (O güzel elbiselidir.) derler. "er-Riyâş" kelimesi, bolluk ve refah içinde bir yaşantı manasına da gelir. İbn Cerîr, daha sonra bazı selef müfessirlerinden bu görüşleri teyid eden nakiller yapar. İbn Abbas, Mücâhid, es-Süddî ve Urve b. ez-Zübeyr'den nakledildiğine göre "er-rîyş" "mal" demektir. Başka bilginlerden nakledildiğine göre, "maâş" veye "cemâl/ güzellik" demektir. Bu görüşler içinden tercihimize göre, ***"rîyş"***, hem ihtiyaç ve hem de süslenecek elbise demektir. Delilimiz, bu kelimenin aynı ayet içinde, avret yerlerini örten elbiseyle, takvâ elbisesiyle birlikte zikredilmiş olmasıdır.

Bu ve benzeri ayetlerde Yüce Allah, uzakta olana hitab edilen nidâ edatıyla hitap etmektedir. Çünkü bu Sûrenin indiği sırada Mekke'de -Arabı ve Arap olmayanıyla- herkes sağlam fıtrattan uzaktı. Bundan dolayı Yüce Allah, kulaklara vurgu yapan bir uslûpla zihinleri uyarmak için uzakta olana mahsus nidâ edatıyla seslendi. Yüce Allah, ilk seleflerinin çıplak olduğunu haber verdikten sonra onlara verdiği elbise nimetini hatırlatmaktadır. Söz konusu elbiseler, insanların ayıp yerlerini başkalarının gözlerinden saklayan en aşağı derecedeki elbiseden tutun da, bütün bedeni örtmek suretiyle onu sıcaktan ve soğuktan koruma açısından kuşların tüylerine benzeyenine kadar çeşit çeşit ve derece derecedir. Bunlara, insanoğlunun yaşına ve durumuna göre kadın erkek herkesin durumuna uygun çeşit çeşit süs ve güzellikteki elbiseler de dahildir. Allah Teâlâ, şöyle diyor: Ey Âdem oğulları! Kudretimiz, nimetimiz ve rahmetimizle Arş'ımızın üstünden işlerinizi çekip çevirmemizle sizlere yüce semâmızdan ayıp yerlerinizi örtecek elbiseler indirdik. Bu elbise, elbeselerin içinde en basit ve en aşağı derecesidir ki buna sahip olamayanlar zelîl ve değersiz olur. Bir de size mescitlerinizde, meclislerinizde ve toplantı yerlerinizde süsleneceğiniz süslenecek elbise indirdik. Bu elbise de elbiselerin içinde en üstün ve en lüks olanıdır. Bu iki elbise çeşidi arasında ise insanı soğuktan ve sıcaktan koruyan ihtiyaç elbisesi vardır. Bu elbesenin nimet olarak hatırlatılması, -üsluptan anlaşılma metoduyla- ondan daha üstün olan elbisenin hatırlatılmasından anlaşılmaktadır. Ya da ihtiyaç elbisesi, -az önce yaptığımız tercihe binâen- mantûk yoluyla süs elbisesine dahildir.

Zikredilen elbiselerin "indirilmesi"nden maksat, Yüce Allah'ın bunların ham maddeleri olan pamuğu, yünü, deve ve kuş tüyünü, ipeği ve başkalarını Âdem oğlu için *"yaratmış olması"* ve onlara kendilerinde yaratmış olduğu eğilimleri, güçleri, organları ve -tarım yapma, yün eğirme, kumaş dokuma ve terzilik gibi- elbise yapma araçlarını *"öğretmesi"* demektir.

Yüce Allah'ın asrımızın insanlarına bu sanatlar vasıtasıyla vermiş olduğu nimetler, Âdem oğullarının ilk dönem nesillerine olan nimetlerinden kat kat fazladır. Onun için çağımızın insanlarının Rablerine daha çok şükretmeleri gerekir. Asrımızda elbise sanayi o kadar ileri gitti ki, bunun için şöyle bir anekdot anlatılır: Alman İmparatoru bir keresinde bu sektörün ne kadar ilerlemiş olduğunu görmek için bir elbise fabrikasına gider. Fabrikaya girerken gözlerinin önünde bir kaç tane koçun yününü kırparlar. Fabrikadaki gezintisini ve orada yapılan çalışmalara dair incelemesini tamamlayıp da tam çıkmaya davrandığında kendisine bu ziyaretinin anısına giymesi için bir palto takdim ederler. Ve, bu paltonun fabrikaya girereken yünleri kırpılan koçların yününden yapılmış olduğunu haber verirler. Temizlik makinelerinde kırptıkları yünleri temizlemişler, eğerme makinelerinde eğermişler, dokuma makinelerinde dokumuş, dokunan kumaşı biçmiş ve o kısa süre içinde palto olarak dikmişlerdir. Böylece kırpılan yünler, bir, iki saat içinde koçların sırtından Alman İmparatorunun sırtına intikal etmiştir.

Yüce Allah'ın Âdem oğluna süs elbisesi verdiğini hatırlatması, onu giymenin müstehap olduğunu gösterir. Bu ayet, Kehf Sûresi'nin baş taraflarındaki şu ayetle çelişmez: *"Biz insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi dünyanın kendine mahsus bir zinet yaptık."*[421] Hasan-ı Basrî, "güzel amel"i "dünyayı terk etmek", Süfyân-ı Sevrî ise "dünyadan zühd" olarak tefsir etseler de çelişmez. Çelişmemesinin sebebi şudur: İslâm dini, fıtrat dinidir, bu dinde fıtratın gerektirdiğine uymayan ve onun eğilimiyle çelişen hiçbir taraf yoktur. Tam aksine, İslâm fıtratı süsler ve kemâle erdirir. Süs düşkünlüğü, beşerin içindeki duyguların en güçlüsüdür. Bu duygu, onları Allah'ın yaratıklara hâkim olan kanunlarını ve kullarına olan nimet çeşitlerini ortaya çıkarmaya sevk eder. Nitekim bu hususu bu ifade akışı içinde ileride gelecek olan *"De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü... kim haram kıldı?"*[422] ayetini tefsir ederken geniş bir biçimde ele alacağız. Söz konusu zîynetlerin imtihan vesilesi olması demek, Yüce Allah'ın bunlar vasıtasıyla onları talep eden kimselerin bu talepleriyle neyi kastettiklerini; elde edenlerin onları kullandıklarında o nimeti bahşedene şükredip etmediklerini; bu konuda meşru olan sınırda durup durmadıklarını; söz konusu zîynetlerden terkettiklerini hangi maksat ve niyetle terkettiklerini; bunları bulamayanların sabredip sabretmediklerini; Rablerine öfkelenip öfkelenmediklerini ve elde edenleri kıskanıp kıskanmadıklarını, denemesi demektir.

---

421. Kehf, 18/7.

422. A'raf, 7/32.

Yüce Allah'ın ***"Takvâ elbisesi... İşte o daha hayırlıdır."*** ayetine gelecek olursak, Selef müfessirlerinin cumhuru, bunun manevî ve mecâzî bir elbise olduğu kanaatindedirler. İbn Zeyd'e göre, ***"takvâ elbisesi"***, takvânın bizzat kendisidir. Buna göre ayetin manası, "Takvâdan ibaret olan elbise, daha hayırlıdır." demek olur. İbn Zeyd, bu ayetin manasına dair ifadenin akışına uygun bir manadan söz eder ve şöyle der: Kul, Allah'tan korkar ve Allah da onun avretini örter. Zeyd b. Ali'nin "takvâ elbisesi"ni "İslâm" şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. İbn Abbas'a dayanan bir rivayete göre "takvâ elbisesi", "iman ve salih amel" demektir. İbn Abbas, iman ve salih amel süslenecek elbiseden ve normal giysiden daha hayırlıdır, der. Ma'bed el-Cühenî'den nakledildiğine göre, *"takvâ elbisesi"*, "hayâ" demektir. İbn Abbas'tan bizlere ulaşan bir rivayete göre *"takvâ elbisesi"*, insanın yüzündeki güzel sîmâ demektir. İbn Abbas'ın söylemek istediği, "takvâ elbisesi"nin, insanın ruhundaki iyi duygulardan yüzüne yansıyanlar şeklinde olduğudur. Böylece bu deyim, öncesiyle aynı manada olmuş olur.

Bilginler, bu görüşü destekleyen merfû hadis rivayet ederler. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim Hasan-ı Basrî'den nakletiyorlar: Bir gün Hz. Osman'ı minberde gördüm. şöyle diyordu: Ey insanlar! Bu içinizden geçen gizli düşünceler hakkında Allah'tan korkun! Çünkü ben Peygamberimiz'in (s) şöyle buyurduğunu işittim: *"Muhammedin canı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, hiçbir kimse yoktur ki, gizli bir iş yapsın da Allah ona alenîlik elbisesi giydirmesin! Hayırsa hayır, kötülükse kötülük!"*[423] Hz. Osman daha sonra bu ayeti okudu. Bu rivayette Osman'ın *"rîyşen"* değil, *"riyâşen"* dediği yer almaktadır. İkrime ve Atâ, *"takvâ elbisesi"*ni, müttakîlerin kıyamet günü giyecekleri elbise olarak tefsir etmişler ve onun dünya halkının giydiği elbiselerden daha hayırlı olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, bilginlerin Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'undan özetlenmiş görüşleridir.[424] Bazı bilginler, *"takvâ elbisesi"*nin maddî ve hakikî olduğunu söylemişlerdir. Bazı tefsir kitaplarından Hz. Hüseyin'in oğlu Zeyd b. Ali'nin *"takvâ elbisesi"*nin "savaş elbisesi" olduğunu, bir başka ifadeyle; zırh, miğfer ve düşmandan korunma sağlayan araçlar olduğunu söylediği nakledilmektedir. Ebû Müslim el-Isfehânî de bu görüşü tercih etmiştir. Bu görüş, Yüce Allah'ın Nahl Sûresi'ndeki *"Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar yarattı. İşte böylece Allah, Müslüman olmanız için üzerinize nimetini tamamlıyor."* [425] ayetiyle, Enbiyâ Sûresi'ndeki *"Ona, sa-*

423. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, III, 435. Bu ifadeyi, Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'undan başka hiçbir yerde bulamadık. (Çev.)
424. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, III, 435.
425. Nahl, 16/81.

vaş sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapmayı öğrettik. Artık şükredecek misiniz?"[426] ifadesinden alınmadır.

Bizce buradaki "takvâ" kelimesinin hem önceki ve hem de bu manayı kapsamasında hiçbir sakınca yoktur. Yani "takvâ"nın, iman ve amelle Allah'tan sakınma (takvâ) ve zırh, miğfer ve benzerini kuşanarak düşmanın öldürmesinden korunma (takvâ) sağlayan elbise manasına gelmesinde hiçbir sakınca yoktur. Bunu daha önce "müştereklik", "hakîkat" ve "mecâz" konusunda manaları birbiriyle çelişmeyen bu gibi kelimeler hakkında ifade ettiğimiz prensibimize dayanarak söylemekteyiz. Burada mesele, adına "mecazın genelliği" dedikleri hususdan çok daha geniştir. *"Takvâ elbisesi"* konusunda ileri sürülen görüşler içinde en zayıf olanı, bunun -bazı kulların ve mutasavvıfların uydurdukları yünden yapılmış yelekler ve eski püskü elbiseler gibi- zühd ve tevazu elbisesi olduğunu söyleyen görüştür. Oysa bu hayır değil, şerdir. Çünkü bu elbise, şehvet ve kınanmış şöhret elbisesidir. *"Takvâ elbisesi"*nin "güzel elbise" olduğunu söyleyen görüş de aynı şekilde en zayıf görüşlerdendir. Çünkü, "güzel elbise" *"rîyş"*tir.

"Bunlar Allah'ın ayetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar." Yani maddî ve manevî çeşit çeşit elbiseler indirmek suretiyle Yüce Allah'ın vermiş olduğu nimetlerine dair bu zikredilenler, O'nun ayetlerinden ve Âdem oğullarına ihsanının delillerinden ve onlara verdiği bol bol nimetlerdendir. Bu nimetler, onları Yüce Allah'ın kendilerine olan ihsanını ve bağışlarını hatırlamaya ve bundan dolayı üzerlerine gerekli olan şükre hazırlar ve ehil hale getirir. Ayrıca bunlar bazen avret yerlerini açarak, bazen de süste ileri giderek şeytanın kendilerini düşüreceği fitneden de sakındırır. İleride bu ifade akışı içinde Selef müfessirlerinin, müşriklerin Beyt-i Harâm'ı çırıl çıplak tavaf ettiklerine dair ifadeleri ve onların bu hususta taşıdıkları şüphe gelecektir.

Ayetteki lafzî incelikleri ele alacak olursak, *"Ve libâsü't-takvâ zâlike hayr"* ayetinde geçen "zâlike" ism-i işâreti, râbıt zamiri yerine kullanılmıştır. *"Zâlike hayr"* cümlesi, *"libâsü't-takvâ"* ifadesinin haberi kılınmıştır. Haberde isnad tekrar edilerek cümlenin içeriğinde sağlamlaştırma yapıldığına işaret olunmaktadır. Bazı müfessirler, "zâlike" kelimesinin "libâs" kelimesinin sıfatı olduğunu söylemişlerdir. Bunlardan birisi Zeccâc'dır. Bazı müfessirler ise, "zâlike"yi, bedel veya atf-ı beyân yapmışlardır.

"Ey Âdem oğulları! şeytan, ana-babanızı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın." Bu ayette geçen ***"nidâ"*** hakkında bundan önceki hakkında söylenenlerin aynısı geçerlidir. Öğüt ve hatırlatma makamında nidanın tekrarlanması, uyarı

---

426. Enbiyâ, 21/80.

ve etkileme usluplarının en güçlülerindendir. İnsan bu uyarı ve etkiyi kendi nefsinde bilir ve kalbinde hisseder. Bunun Kur'ân'daki bir benzeri, Ahkâf Sûresi'ndeki cin kıssasıdır. Çünkü orada da öğüt ve uyarı, *"Yâ kavmenâ! Yâ kavmenâ!"* nidalarının tekrarıyla gelmektedir. Mü'min Sûresi'nde Firavun âilesinden mü'min olan kimsenin öğüdü de *"Yâ kavmi! Yâ kavmi!"* şeklinde yer almaktadır. Birinci ayette yer alan nidâyı tefsir ederken şu hususu vurgulamayı unuttuk: Bir insanın atalarından birine nispet olunması konusunda Arapların üsluplarından anlaşılan, bu nispetin kabilenin veya büyük aşiretin başkanı olan kimseye mahsus olmasıdır ki o kabile veya aşiretin nispeti o şahısta toplanır. Kureyş, Abdülkâdir el-Geylânî, Osmanlı Saltanının kurucu Osman, Mısır'ın yeni devletinin kurucusu Muhammed Ali el-Kebîr gibi; ya da bu nispet, bariz bir sıfatı olan dedeye yapılır, ki ifadenin gelişi, ona nispet edilen çocuğuna bu özelliğin hatırlatılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü torun, dedesiyle aynı vasıfları taşımaktadır veya hiç taşımadığı için bunun üstü kapalı olarak ifade edilmesi gerekmektedir. Bu, cömertlik ve bol bol verme konumunda -olumlu veya olumsuz- Hidiv Tevfik'in torunlarından birisine "Ey İsmail'in oğlu!" veya "Bu, İsmail'in oğludur." demene benzer. Övme konumunda "Ey Tevfik'in oğlu!" desen, bu söz yanlış olur. Çünkü Tevfik, cömertlik ve bol bol bağış vasıflarıyla meşhur olmamıştı. İnsanlara "Âdem'in oğulları" denmesi, birinci türdendir. Her ikisinde de karine, çocuğun nispet olunduğu şahsın baba değil, dedelerden birisi olduğunu göstermektedir. Çocuklara yapılan vakıf muamelesinde çocukların çocuklarının çocuklara dahil oldukları hükmünü, dilin delâleti yardımıyla bu ayetlerdeki nidaya dayandıranlar, hata etmektedirler.

"Fitne" esasen deneme ve sınama demektir. Kelimenin aslı, *"Fetene's-sâiğu'z-zehebe ve'l-fiddate"* tabirinden türemedir ve bu tabir, kuyumcunun *"altın veya gümüş cevherini eriterek cürufundan ayırmak için ateşe sokması"*nı ifade eder. Kuyumcunun altın ve gümüşü kalp mı değil mi diye vurduğu mihenk taşına bu kökten türeme olarak *"fettâne"* denilir. Fitne, genellikle belâ ve musibetlerle birlikte olur. Bazen de şehvetlere meyletmekle olur. şehvetlere sabretmek, belâ ve musibetlere sabretmekten çok daha zor olabilir.

Ayetin tabiriyle *"Lâ yeftinennekümü'ş-şeytanü"* (*Şeytan size de belâya uğratmasın*) tabirinin manası, kendi nefislerinizden ve onun size olan vesvesesinden gafil olmayınız, böylece sizi aldatmasının ve günahlara sokmasının önüne geçebilirsiniz. Nitekim o, ebeveyniniz Âdem ve Havvâ'ya vesvese vermiş ve onlara Rablerine karşı işleyecekleri günahı süslü göstermişti. Onlara fitne vermiş ve sonunda Rablerinin yemelerini yasa ettiği ağaçtan yiyerek O'na isyan etmişlerdi. İşte bu, nimetinden istifade ettikleri cenneten çıkmalarına ve başka bir hayat tarzına girmelerine sebep olmuştu. Bu yeni hayatlarında

geçimin bedbahtlığını ve sıkıntılarını sîneye çekmek zorunda kalmışlardı. Fitneye düşen kimseyi cennete girmekten mahrum eden fitne, cennetten çıkaran fitneden daha hafiftir. Özellikle de her iki cennetin nimeti ve orada kalma süresi birbirinden farklı olduğunda...

"Ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak" yani şeytan, elbiselerini soyarak kendilerini cennetten çıkardı. *"Soyarak"* tan maksat, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için veya bunun âkibeti, daima kendilerine ayıp yerlerini göstermek olduğu için cennet yapraklarından edinmiş oldukları elbesilerinin soyulmasına sebep olarak, demektir. Bu ifadeden aklen anlaşılan şudur: Âdem'le Havvâ, cennetten çıktıktan sonra çırıl çıplak yaşamaktaydılar. Çünkü yeryüzünde imal edilmiş bir elbise yoktu. Orada sadece -ağaçların bulunduğu yerlerde- ağaç yaprakları vardı. Yeryüzünde onların çıkarıldıkları cennetten başka bir yerde geniş yapraklı bir ağaç olup olmadığını bilmiyoruz. Toplumun yapısı, beşer toplulukları ve onların geriye bıraktıkları izler üzerine araştırma yapanlar, insanların elbise yapma tekniğini bulmadan önce çıplak yaşadıklarını, ilk giydikleri şeyin ağaç yaprakları ve avladıkları hayvanların derileri olduğunu kesin bir dille ifade ediyorlar. Vahşi hayat yaşayan insanlar, hâlâ böyle yaşamaktadırlar. Bilginlerin *"elbiselerini soyarak"* ifadesini *"yuhricu"*nun failinden "hâl" yapmaları, bizim bu tespitimizin doğruluğunu göstermektedir. Aynı ifadeyi, *"yuhricu"*nun mef'ûlü olan "ebeveyküm"den hâl yapmak da böyledir. Fakat görüşlerine muttali olduğumuz müfessirlerin tümü, burada olan ifadeyi, öncekinin aynısı kabul etmektedirler. Buna göre; Âdem'le Havvâ'nın ayıp yerlerinin kendilerine görünmesi, cennetten çıkarılmadan önce yasak ağaçtan yemelerinin ardından olmuştur. Cennetten çıkarılmadan önce cennet yapraklarından diktikleri elbiseyle ayıp yerlerini örtmüşlerdi. Ancak ifadeden ilk anda akla gelen, bunun böyle olmadığıdır. Çünkü orada, üzerlerinde elbise vardı ve çıkarıldı, demedi. Söylenen şuydu: Vücutlarından gizlenmiş bir nokta vardı, (yasak ağaçtan yediklerinde) ortaya çıktı ve her biri hem kendi ve hem de karşı tarafın vücudunda daha önce görmedikleri ayıp yerleri görür hale geldi.

Bazıları, bu "elbise"nin maddî bir elbise olduğunu söylerken, bazıları manevî olduğunu söylemiştir. İbn Abbas ve İkrime'den rivayet olunduğuna göre Âdem'le Havvâ'nın giydikleri elbise, tırnaktandı, yasak ağaçtan yemeleri sebebiyle bu elbise üzerlerinden çıkarıldı ve tırnaklar, o günün anısı ve zîynet olarak sadece parmak uçlarında kaldı. Vehb b. Münebbih'ten rivayet olunduğuna göre, Âdem'le Havvâ'nın üzerinde ayıp yerlerinin görülmesine engel olan bir nûr vardı. Onların elbiselerinden maksat, budur. Biz orada bu ve diğer görüşün, hakkında hiçbir delil olmayan İsrailiyyât haberlerinden olduğunu açıklamıştık. Mücâhid'in *"yenzau anhumâ libâsehümâ"* ifadesinde-

ki *"libas"* kelimesini *"takvâ"* şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. İbn Cerîr, bütün bu görüşleri nakletmekte, fakat bunlardan hiçbirine itibar etmemektedir. İbn Cerîr, burada geçen "libas"ın yukarıda zikredilendan başka bir şey olmasının mümkün olduğunu söylemektedir. Buna sebep olarak, bu konuda hüccet değeri olan bir haber olmamasını göstermektedir. Bundan dolayı İbn Cerîr, işi Allah'a havele etmekte ve bu "elbise"nin ne çeşit bir elbise olduğunu bir yana bırakmaktadır. Yukarıda rivayetleri değerledirirken bizim de esas aldığımız yaklaşım, budur. Çünkü bu *"libas"* (*elbise*) örneği gibi yerlerde zikri geçen şeyin mahiyeti ancak ma'sûmdan (Hz. Peygamber) gelen sahih bir rivayetle mümkün olur. Bizim tercih ettiğimiz görüş de, -kesin olarak bundan ibarettir demeksizin- yapılmış olan bir terichtir. Biz, bu görüşü Yüce Allah'ın tekvîn (yaratma) ve bed'ül'l-halk (yaratmanın başlangıcı) konusundaki kanunundan aldık.

Bazıları, bu kıssadan karı kocadan her birinin -cinsel birleşme yapmak için başbaşa kaldıkları ana varıncaya kadar- diğerinin avret yerini soyunukken bile görmesinin mekruh olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Halbuki bu kıssa, fıtrat durumunu açıklamaktadır, kıssada bu meseleyle ilgili olarak -karı kocanın birbirlerinin ayıp yerlerine bakmaları mekruh mudur, yoksa mubah mıdır? diye- şer'î bir mükellefiyet hükmü yoktur. Bazıları, zikredilen şeyin mekruh olduğunu söylemede çok büyük bir sıkıntı ve fıtrat hakkında delilsiz hüküm verme olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre söz konusu fiile mekruhtur demek, şer'ân matlub olan helâlden yararlanmanın niteliği hususunda fıtratı hiçbir hikmetin gözükmediği bir hükümle kısıtlamak demektir. Tercihe şayan olanı, bunun mubah olduğu ve bu hususta herhangi bir kısıtlamanın ve sıkıntının söz konusu olmadığıdır. Bu konuda Sünnet'te yer alan haberler, seçkinler için irşâd nitelikli âdâblardır ki her bir fert bunlardan kendi fıtratının sağlamlığı, edebinin ve faziletinin derecesi oranında istifade eder. Böylesi irşâd nitelikli bir hadis, Hz. Âişe'nin Rasûlullan'la (s) karşılıklı olarak birbirlerinin avret yerlerini görmediklerine dair verdiği haberdir. Fakat biz, avret mahallini görmenin, -özellikle de onun içini görmenin- tenzîhen mekruh olduğunu, dolayısıyla buna devam etmenin hoş olmadığını kabul etmiyoruz. Çünkü böylesi bir hükümde (yani mekruh olduğunu söylemede) fıtrat dinine uygun bir hikmet mevcut değildir. Bu konuda sünnette yer alan haberler, seçkinler için irşâd nitelikli âdâblardır, dedik. Zira bütün mubah olan şeylerde insanları serbest bırakmak, onları zararlı olan aşırılıklara götürür. Söz konusu aşırılığa dalan kimse, bu hareketiyle daha fazla lezzet almayı ister. Ancak bu haliyle tam da şu atasözlerine konu olur: "Fazlasını isteyen, noksanlığa düşer.", "Nice yeme vardır ki yiyeni yer.", "Onu yiyecekler mahrum etti.", "Haddini aşan şey, zıddına

komşu olur.". Fakat, bunlar yüce hikmetler olup, bunları ancak tecrübeli ve hikmet sahibi kimse derinlemesine anlayabilir. Böyle bir kimse bilir ki, -mubah bile olsa- nefsine verebildiği kadar çok lezzet verip de, şer'î, fıtrî ve tıbbî bir âdâbın sınırında durmayan kimsenin âkibeti, bu lezzeti kat kat artırmaktır. Söz konusu lezzeti tahrik sürecinin sonunda tedaviye ve ilâçlara ihtiyaç duyması kaçınılmaz olur. Artık bundan sonra sadece az olan bir lezzetten söz edilebilir. Etkiye tepki kanunu gereğince lezzeti tahrik etmenin ardından onu kat kat artırma tekrar eder ve nihayet hastalık oluşur. Böylece o lezzeti tadan kimse ya tahrik olur ya da helâk olmuş kimselerden olur. Bundan dolayı lüks içinde yaşayanların ekserisinin hazımsızlık, şiddetli iştahsızlık çektiklerini veya vücutlarının yağ bağladığını görüyoruz. Bunlar, gençlik çağlarından itibaren iştah açıcı ilâçlar ve cinsel gücü arttırıcı zehirli macun ve haplar almaktadırlar. Bunun neticesi olarak yakalarına çeşitli hastalıklar ve dertler yapışmakta, çabucak banyo yapmazlarsa hızla ihtiyarlayıp köhnemektedirler.

"Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler." Bu cümle, şeytana istediği fitneyi çıkırma fırsatı verme yasaklığının sebebini bildirmekte, ondan kaçınma emrini kuvvetlendirmekte, onun düşman olduğunu ve zarar vermekten başka bir şey düşünmediğini hatırlatmaktadır. şöylesine ki, o ve cin şeytanlardan olan askerleri ve zürriyeti bizleri görmekte, bizlerse onları görmemekteyiz. Ayet metninde geçen ***"el-kabîl"*** esasen, -kabîle kelimesinde olduğu gibi- cemaat demektir. Bazıları, *"kabîle"*nin aynı babadan çoğalıp gelen insan topluluklarına mahsus olduğunu, "kabîl" kelimesinin ise daha geniş kapsamlı olduğunu söylemişlerdir. Aynı ayette geçen ***"haysü"*** kelimesi mekân zarfıdır. Buna göre ayetin manası, İblis ve yandaşları, sizler tarafından görülmedikleri bir yerden sizleri görmektedir, şeklindedir. Bir zarar görülmedik bir yerden geldiğinde tehlikesi çok daha büyük, ondan korunmanın gerekliliği çok daha fazla olur. Bu, günümüzde bazı hastalıkların ve vebaların mikroskopla görülen mikroplarından sakınmaya benzer. Bu hastalıklardan her birinin mikrop ve virüslerden (dîydân ve hevâmm) bir mikrobu (cinne) vardır. Bunlar, sinek veya sivrisinek ya da bit veya pire, ya da yiyecek ve içecek maddeleriyle veya hava yoluyla insanın vücudan girerler. Vücutta ürerler ve akıl almaz bir hızla çoğalırlar. Sonunda verem hastalığında akciğeri tahrip eder, kolerada bağırsakları, veba ve sıtma hastalıklarında kanı bozup tahrip ederler. Bir hadis-i şerifte vebanın sebebine "vahzü'l-cinn" cinnin sokması, verem hastalığının sebebine ise tozların göğüste "nesemeye (mirko organizma) dönüşmesi deyimleriyle işaret olunmaktadır.

Cin şeytanlar, insanların ruhlarında doktorların adına "mikrop" dedikleri bu cinlerin onların ve başka canlıların vücutlarında yaptıkları tahribatın aynısı yaparlar. Bu mikroplar göze hiç görülmedikleri bir yerden vücutlara etki ederler ve görülmedikleri için de bunlardan sakınmak zordur. Aklı başında olan kimselere düşen, bu mikropların zararlarından -özellikle de vebanın baş gösterdiği yerlerde- doktorların tavsiyelerine uyarak korunmaktır. Tıbbî antiseptikler kullanmak, kolera veya tifo mikrobu bulaşmış olan suları kullanmaktan kaçınmak gibi önlemlere baş vurmaktır. Ancak içilecek su kaynatılır ve temiz bir kapta muhafaza edilirse içilebilir. Bunun dışında başka önlemlere de baş vurmak gerekir. İnsanlar bu mikropları, doktorların mikroskop altında gördükleri gibi çıplak gözle görselerdi, güçleri kuvvetleri nispetinde doktor tavsiyesi olmadan da onlardan kaçınırlardı. Korunma iki türlü olur: Birincisi, mikrobun dışarıdan gelmesine engel olan gerekli araçlara baş vurmaktır. Hükümetlerin bütün bir ülkeyi veya bir kısmını kamu sağlığını korumak için o ülkenin sınırlarda, giriş kapılarında veya -deniz ortalarında adalarda olduğu gibi- uzak mıntıkalarda kurdukları sahhî karantina merkezleri böyledir. Ev halkının evlerini hastalıklardan korumak için edindikleri sağlık tedbirleri de böyledir. İkinci çeşit tedbir ise, dengeli beslenerek ve temizlik kurallarına harfiyyen uyarak vücudu güçlendirmektir. Bundan maksat, bu mikropların (cinne) vücuda sirayet etmeleri halinde vücudu tahrip etmemesi için onu güçlendirmektir. Tıpkı, tahıllar üzerinde böcek oluşmaması için onu kurutmak ve üzerine bazı koruyucu ilâçlar uygulamak gibi; yün elbiselerin tozlanmasını önleyerek veya üzerlerine naftalin koyarak onlara güve gelmesini önlemek gibi; çünkü naftalin, kokusuyla güveyi öldürür.

Nefisleri ve ruhları, şeytan cinlerinin -zararları çok şiddetli olduğu için- onlara vesvese vererek tahrip etmesinden korumak gayesiyle ruh ve nefis tıbbının tavsiyelerine uymak da aynen böyledir. Çünkü şeytanlar, insanlara vesvese vererek haram olan batılları ve kötülükleri onlara süslü gösterir. -Din insanlara bir şeyi ancak zararı ve fesadı sebebiyle haram kılar.- şeytanın vesvesesinin giriş kapıları insanların nefislerindedir ve yapacağı etkiye ise kalpleri ve düşünceleri muhataptır. Tıpkı mikropların vücutlarına girmesi ve görmedikleri yerden organlarına etki etmesi gibi.

Şeytanların vereceği vesveseden korunmak da iki türlüdür: Birincisi, ruhları takviye edip güçlendirmekle olur. Bu da, Allah'a, sıfatlarına ve O'nun gözettiğine iman ederek, O'na yakararak, ibadeti sırf O'na yaparak, güzel ahlâkla ve fazîletlerle ahlâklanarak, açık ve gizli kötülüklerden, günahtan ve haksız yere sınırı aşmaktan kaçınarak gerçekleşir. İnsanda iyilik yetenekleri, hak sevgisi, batıldan ve kötülükten hoşlanmama duygusu ancak böy-

lece kök salar. İşte o zaman insan ruhuyla, onu batıla ve kötülüğe davet eden şeytanî ruhlar arasındaki ilişki birbirinden uzak olur. İşte o zaman, şeytanî ruhlar insan ruhundan uzaklaşır ve ona yaklaşma gücünü kendinde bulamaz. Tıpkı, naftalin kokusuna bulanmış olan elbiseye güvenin, gül veya yasemin esansına pislik böceğinin yaklaşamadığı gibi. İşte bu sakınan kimseler, Yüce Allah'ın şeytanın üzerlerinde hiçbir hakimiyetinin olmadığı ihlaslı kullarıdır. Nitekim Yüce Allah, Hicr Sûresi'nde bu fıtrî gerçekleri şeytanla Rabbi arasında geçen hitap üslubu içinde şöyle açıklamaktadır: *"(İblis) dedi ki: Rabbim! Beni azdırmana karşılık ben de yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım! Ancak onlardan ihlaslı kulların müstesna. (Allah) şöyle buyurdu: 'İşte bana varan dosdoğru yol budur.' şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar müstesna."*[427] Bu ve benzeri ifadeler, kıssanın tefsiri yapılırken daha önce geçmişti. Ayette geçen ***"es-sırâtu'l-müstakîm"***, Yüce Allah'ın yaratıkları hakkındaki manevî kanunudur. Bu kanuna göre takvâ ve ihlasla bezenmiş olan kamil bir ruha şeytanın vesvesesi etki eder fakat onu ele geçiremez. şeytanın hakimiyetinin olmamasının manası budur. Tıpkı, mikropların ve virüslerin (hevâmm) temiz ve güçlü olan bedenlerde barınacak bir yer bulamaması gibi...

Söz konusu takvânın ikinci çeşidi ise; vesvese geldikten sonra onu tedavi eden türdür. Tıpkı o gözle görülmeyen mikropların ve virüslerin vücuda girdikten sonra yaptıkları etkiyle gelen hastalıkların, bunlara sebep olan mikrop veya virüsleri yok eden ve zararının sürüp gitmesine engel olan ilaçlarla tedavi edilmesi gibi. Vesvese sebebiyle masiyet işleme ve vâcibi terk etme şeklinde meydana gelen neticenin farkına varılmasından sonra yapılacak ilk iş, masiyeti terk etmek, vâcibi yapmak ve isyan eden kişinin babamız Âdem ve eşi Havvâ'nın tövbeleri gibi tövbe etmektir. Ebeveynimiz Âdem'le Havvâ'nın *"Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."* diyerek yaptıkları gibi diliyle Allah'a yakararak ve O'nu kalbiyle zikrederek bu hususta Yüce Allah'tan yardım dilemektir. Tıpkı vücuda gelen hastalıkların tedavisinde olduğu gibi. İleride *"Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir. Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler."*[428] ayetlerinin tefsiri yapılırken, şeytanın vesvesesinin sebep olduğu akıldan geçen kötü düşünceleri ve batıl fikirleri tedavi etme hususunda Allah'ı zikrin etkisini daha geniş olarak ele alacağız. Hz. Ömer'in faziletine dair sahih

427. Hicr, 15/39-42.
428. A'raf, 7/200, 201.

bir hadiste *"Bir yolda giderken şeytanın kendisine asla yaklaşamadığı ve O'nun yolundan başka bir yola yönelip gittiği"*[429] şeklindeki ifade de bu kabildendir.

Vücutlarda ve ruhlarda gizlenmiş olan canlıların yaptıkları etki arasındaki benzerliği daha önce yine açıklamıştık. Ancak burada güçlü bir münasebet doğduğu için ve cinlerle şeytanların varlığını inkâr eden bazı materyalistlerin ortaya attıkları şüpheleri savuşturacak en güçlü açıklamayla mü'minlere öğüt vermek maksadıyla bu konuyu bir kez daha tekrarlamış olduk. Materyalistler, cinleri ve şeytanları görmedikleri ya da mevcudiyetleri onların nazariyyelerine ve alışageldikleri şeylere uzak olduğu için onların varlıklarını inkâr etmektedirler. Halbuki onların varlığını inkâr ettikleri habis ruhları da onlar için birer barınak yeridir. Bir şeyi görmemenin onun yokluğunun delili olması, doğru bir akıl yürütme veya aklı başında olan kimselerin buna itibar etmeleri gereken bir prensip olsaydı, dünyada aklı başında olan hiçbiri kimse varlık âleminde bilinmeyen madde ve gücü aramaya kalkışmaz ve şu mikropların hiçbir keşfedilmezdi. Halbuki onların keşfiyle genel tıp ve cerrahi tıp ilmi bugün ulaştığı seviyeye ulaşmıştır. Ve bu ilimlerin, benzeri şeyleri keşfetmek suretiyle daha da ilerlemesi mümkündür. Yine yukarıdaki prensip ve düşünce geçerli olsaydı, keşfi medeniyette bildiğimiz etkiyi yapan elektrik enerjisi de bilinmezdi. Bu mikroplar keşfedilmeseydi ve geçmiş asırlarda onları bulan bilginlerin benzerleri böyle bir şey olduğunu haber verseydi, adamı deli kabul ederler ve o mikrobun bulaştığı bir damla suda milyonlarca mikrop bulunmasının ve bir sivrisineğin veya pirenin hortumundan insan vücuduna girmesinin imkânsız olduğunu söylerlerdi. Elektrik bilginlerinin, elektriğin âlemin oluşumundaki rolüne dair söyledikleri... Günümüzde birçok toplumun bildiği üzere insanların elektrik enerjisi sayesinde uzak beldelerden telsiz telefon ve telgraf vasıtasıyla birbirleriyle konuşmaları gibi bütün bunlar, insan aklının önceden tasavvur etmediği gelişmelerdir, ama bilfiil hayata geçmişlerdir.

Eğer materyalistler, "Mikropları doktorların gördükleri gibi görüp, zararları da onların nezdinde sabit olduğu gibi sabit olmadıkça insan aklı, hiçbir kimsenin doktorların mikroplardan ve vebalardan sakınmak gerektiği yolundaki tavsiyelerini ve bu hastalıkların tadavisi konusunda söylediklerini kabul etmemeyi gerektiriyor." diyorlarsa, bu takdirde onları "Akıl, ruh doktorları olan peygamberlerin ve onların varisleri olan hidayet önderi ve mürşidi olan alimlerin, şeytanın vesvesesinin etkisinden, masiyet ve kötülük işlemek suretiyle o vesvesenin yaptığı etkiden tövbe ederek sakınmak gerektiği" yolundaki ifadelerini kabul etmemekte mazur sayabiliriz. İşte o zaman

429. Buhârî, *Fadâilü'l-Ashâb*, 6, *Edeb*, 68.

bu materyalist ve ahmak akıl, vücutlarını ve ruhlarını ifsat etmek suretiyle zavallı duruma düşen arkadaşları hakkında hüküm verebilir.

Eğer, "Doktorların doktorluklarının ve ilaçlarının faydası, tecrübeyle sabittir, dolayısıyla insanların onların dediklerini yapmaları ve söylediklerini kabul etmeleri gerekir." denilecek olursa, biz buna şöyle karşılık veririz: Peygamberlerin ve varisleri olan alimlerin doktorluklarının insanlara yol göstermek, ahlâklarını güzelleştirmek ve amellerini düzeltmek açısından faydası çok daha fazla sabittir. Fakat, -akıllarının zayfılığına rağmen- bu materyalistler, doktorların dedikleri her şeye inanıyorlar. İsterse o söylenenler, gerek gözleriyle görerek ve gerekse de düşünce ürünü nazariyyeye dayanarak kendi yanlarında sabit olmasın. Onlar, bedenlerini maddî açıdan muhafaza etmeye çalışıyorlar. Fakat rûhî-dînî tıbbı inkâr etmelerinin ruhlarında ve bedenlerinde meydana getirdiği tahribattan habersizler. Çünkü bu inkâr, -bırakalım ahlâklarını ve ruhlarını ifsat etmesini ve bırakalım hem kendilerine, hem toplumlara ve hem de bütün insanlığa sebep olduğu kötülükleri- onların bütün düşüncelerini dünyevî lezzetlere odaklamakta, dolayısıyla o lezzetlere -ne kadar iyi bakarlarsa baksınlar- vücutlarını zaafa düşürecek şekilde dalmaktadırlar. İçkiyi, zinayı ve kumarı helal saymaları ve bu uğurda topluma hıyanet etmeyi mubah kabul etmeleri de cabası! Yabancıların ümmetlerini köle edinmek için -aç gözlülükleri, haksız yere liderlik sevdaları ve bunun dışında Yüce Allah'ın haram kıldığı başka faktörler sebebiyle- kendilerini işbirlikçi edindiği hainler, Allah'tan takvâya, O'nun kitaplarına ve peygamberlerine sarılmış mü'min kimseler olsalardı, şehvetlerine uydukları, zenginleşmek ve çocukları için mal bırakmak istedikleri için Allah'a, ümmetlerinin ve vatanlarının emanetine hıyanet etmezlerdi. *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emanetlerinize hainlik etmiş olursunuz. Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır."*[430]

Dahası materyalistlerin aklına ve bilgisine değer verdikleri en büyük filozof şöyle der: Avrupa'da fazîletlere baskın gelen bu materyalist düşünceler, insanların akıllarından hak kavramını silip süpürmüştür. Artık insanlar, hak adına kuvvete başvurmaktan başka bir şey anlamamaktadırlar. Bu düşünce sebebiyle ileride toplumların içinde fitneler çıkacak ve kimin en güçlü olduğunun ortaya çıkması ve onun âleme hükümran olması için çatışmalar meydana gelecektir. Bu tespiti Üstad Abduh, 10 Ağustos 1903 tarihinde filozof Herber Spencer'in ağzından dinlemiş ve kendisinden naklen yazmıştır. Üstad, Spencer'in sözünü bize naklederken kendisinin bu vahşî I. Dünya Savaşı'nı beklediğini gösteren ifadeler kullanmıştır. Üstad, bu savaşı mater-

---

430. Enfâl, 8/27, 28.

yalist kötü düşüncelerden ve fazilet zaafından kabul etmektedir. Biz bunu, Üstadın kendi ağzından Avrupa yolculuğumuzdaki başka faydalarla birlikte de meâlen naklettik.[431]

İnsanoğulunun başına gelen musibetlerden birisi de bu son asırlarda dinin manevî tıbbına inanan kimselerin çoğunluğunun Allah'ın Rasûlü'ne (s) indirdikleriyle, bunları nakleden Selef bilginlerinin indirilenleri anladıkları sınırlarda durmamaları, tam aksine dine hurafe, bid'at ve sapıklıklar katmaları ve katmaya da devam etmeleridir. Kattıkları bu hurafeleri, bid'atları ve sapıklıkları, dinlerine karşı bir hüccet ve inkârcılara dinden kaçacakları bir fitne kılmaktadırlar. Görüldüğü gibi onlar, kafalarında doğan zararlı vesveselerden gerektiği şekilde sakınmamaktadırlar. Bunlar, cin ve şeytan konularında yalancı erkek ve kadınların saptırmalarına uymaktadırlar. Bu cümleden olarak şeytanların insanları hasta ettiklerini ve çocukları kaçırdıklarını iddia etmektedirler. Bir başka iddiaları da, bu yalancıların cinlerle ve şeytanlarla ilişkilerinin olduğu ve onları başkalarına zarar vermemeye ve bir takım fayadalı şeylerde kendilerine yardımcı olmaya sevk edebildikleridir. Bundan dolayı cinleri, hastalara şifa vermeye, kaybolan mallarını bulmaya, karı-koca ve aşıklar arasında sevgi ve nefret sağlamaya sevk edebildiklerini iddia etmektedirler. İddialarına göre bazı kimselerin vücutlarından şeytanları çıkarmak için düzenledikleri danslı tören (zâr) da bu kabildendir. Bu hurafelerin bedenlere, ruhlara, mallara va ırzlara birçok zararı ve ciddî hasarı olmuştur. Söz konusu hurafeler, cahilleri ve yalancıları taklid eden mütedeyyin kimselere karşı materyalistler lehine büyük bir kuşku kaynağı olmuşur. Halbuki din, şeytanlara o yalancıların iddia ettikleri yetenekleri vermemiştir. Ne onlara ve ne de başkalarına insanlar üzerinde iddia ettikleri o tasarruf gücünü de vermemiştir. Allah'ın Kitab'ı şeytanlara sadece vesvese verme gücü verildiğinden bahseder. Vesvese de, buna hazır olan kalplere etki etmek için normal sebeplerden birisidir. Bu tıpkı mikropların (cinnetü'l-hevâmm) buna hazır olan vücutlara etki etmesıne benzer. Ancak bunların her ikisine (vesvese ve mikroplar) direnmek insanın gücü dahilindedir. Kur'ân, insana bunu nasıl yapacağını göstermiştir. Yüce Allah, bu ayette şeytanların insanları onların kendilerini görmedikleri bir yerden gördüğünü açıkça belirtmektedir. Bu yalancılar ise, Allah'ın Kitab'ının var dediğini inkâr etmekte, olmadığını söylediğini de var kabul etmektedirler ve bilmeden konuşmaktadırlar.

İbn Abbas'ın, Yüce Allah'ın *"(Rasûlüm!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur'ân'ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur."*[432] ayetine dayanarak Hz. Peygamber'in kendisinden Kur'ân dinleyen cinleri

431. *el-Menâ Dergisi*, III, 23.
432. Cin, 72/1.

görmediğini söylediği rivayet olunmuştur. Fakat İbn Mes'ud'dan rivayet olunduğuna göre Peygamberimiz (s) cinleri görmüştür. Başka hadislerde ise Peygamberimiz'in (s) şeytanları gördüğü yer almaktadır. İmam Şâfiî'ye göre cinlerin ve şeytanların görülmesi, peygamberlere mahsus harikulâde şeylerdendir. Beyhakî *Menâkıb*'ında arkadaşı er-Rebî'in şöyle dediğini nakleder: Cinni gördüğünü iddia eden kimsenin -peygamber olmadıkça- şâhitliğini kabul etmeyiz. Bazıları ise cinlerin görülmesinin imkânsızlığının, yaratıldıkları aslî Sûrete mahsus olduğunu söylemişlerdir. İslâm fırkaları, cinlerin çeşitli kılıklara girmeleri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhur, bunun mümkün olduğunu söylerken içlerinden bazıları, bunun gerçek değil, bir hayal ettirme olduğunu söylemişlerdir. Bu yaklaşım, Hz. Ömer'den rivayet olunmuştur.

Hz. Ömer, meâlen şöyle der: Hiçbir kimse, Yüce Allah'ın kendisini yarattığı şekli değiştiremez. Fakat yaptığı, büyücü insanların yaptığı gibi hayal oyunundan ibarettir. Bu rivayetin metni ve içinde ne gibi anlam taşıdığı En'âm Sûresi'nde[433] şeytanların insanları saptırıp şaşkın şaşkın çöllere düşürmesi konusunda geçmişti. Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*'de İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ediyor: "Herhangi birinize bir şey, şeytan gibi gözükürse, ondan kaçınmasın yürümesine devam etsin. Çünkü -sizin onlardan korktuğunuzdan daha çok- onlar sizden korkarlar." Bu ifade, şeytanların ve diğer akıllı cinlerin Yüce Allah'ın kendilerinden daha üstün yarattığı insandan korkmaları açısından doğrudur. Meselâ haşerâtın cinni böyledir. Hadiste belirtildiğine göre bunların uçanları, yılan ve akrep olanları vardır. Biz cin konusunda varid olan haberler ve onlar hakkında söylenenler konusunu, tefsirin birçok yerinde ve *el-Menâr* dergisinde geniş geniş ele aldık. Bu haberlerde, câhil olan sade insanların mallarını batıl yollarla yiyen o yalancıların "şeytanlarla, şeytanların da kendileriyle dost oldukları" yolundaki iddialarını destekleyecek hiçbir nokta yoktur. Bunlar, insanları şeytanlarla korkutmuşlar, nihayet kalplerine korku salmışlar ve onları bir çok sapıklığın içine düşürmüşlerdir.

Hastaların vücutlarından şeytan çıkartma töreninin (zâr) doğurduğu zararlar, çoktur ve bu diyarlarda meşhurdur. Biz bu zararları daha önce *el-Menâr*'da anlatmıştık. Bunların sebebi, normal bir hastalıkla hastalanmış özellikle de sinir hastalığına yakalanmış birçok kadın hastanın vücutlarına şeytanların girdiğine inanmalarıdır. Bunların inancına göre şeytan çıkaran kadınlar, şeytanları hoşnut ederek ve onlara kurbanlar kesip başka şeyler yaparak onlara yaklaşmakta ve böylece hastaların vücutlarından şeytanları çıkarmaktadırlar. Bu da cinne ibadetin bir çeşididir ki, câhiliye döneminde yapılmaktaydı, daha sonra İslâm geldi ve onu ıslahıyla birlikte ortadan kaldır-

433. En'âm, 6/71.

dı. Birçok diyarda ve bedevî kabilelerinde İslâm bilinmediği için söz konusu âdet geri geldi. İslâm'ın müceddidi Şeyh Muhammed b. Abdülvehhâb'ın Necd'de cinlere ve başka şeylere ibadeti ortadan kaldırması, bıraktığı etkinin iyi neticelerindendir. Dolayısıyla Necd'de tevhid ve ihlası sadece Yüce Allah'a takdim eden kimselerden başkaları kalmamıştır. Fakat burada el-Ezher alimleri, bu bid'atlere, hurafelere ve benzerlerine karşı koymak için en küçük bir direniş göstermedikleri gibi bu diyarlarda yayılıp gitmiş olan masiyetlere de karşı koymuyorlar.

Bu konuyla ilgili olarak bir hâdiseden söz edeceğiz. Biz bu olayı her sabah el-Cîyze'nin kırlarından bize süt getirmekte olan bir kadından duyduk. Bu kadının çocuğu Nil nehrinde boğulmuş, kadın o yalancılardan birisine giderek oğlunu sormuş. O da cinlerin ifritlerinden birisinin oğlunu kurtardığını ve yanında alıkoyduğunu, çocuğunun sıkıntı ve şiddet içinde yaşadığını haber vermiş. Sonra da çocuğun annesinin yapacağı ikramları ona ulaştırabileceğini söylemiş. Kadıncağız, gücünün yettiği kadarıyla ona yemek, tavuk ve kızarmış güvercin getiriyor ve bunların yanında nakil ücreti olarak da biraz para (dirhem) veriyormuş. Kadıncağız, bütün bunların söz konusu maddeleri alan ifritin yanında bulunan çocuğuna ulaştığına, bunun çocuğuna iyi muamele etmesine sebep olduğuna ve belki de onu sarbest bırakacağına inanmaktaydı. Bizim ev halkı, o kadına hilekâr ve iftiracı olan o yalancıyı bırakması yolunda nasihat etti durdu, sonunda o adamın yalan söylediğine kendisini ikna ettiler. Tabi bundan önce o kadın, süt satmaktan elde ettiği kârların tümünü o yalancının uğrunda kaybedip bitirdi.

Eğer, "İnciller, şeytanların insanların vücutlarına girdiğini ve onları yere çarptığını ifade ediyor. Mesîh Îsâ (a) Allah'ın izniyle bu şeytanları çıkarırdı. Kur'ân'da da *'Faiz yiyenler (kabirlerinden) şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar.'*[434] ayetiyle buna işaret olunmaktadır. 'Eğer, Kur'ân'ın ifadesi, Araplar'ın alışageldikleri şekilde anlatılmış temsilî bir ifadedir.' denilecek olursa, hurafeci olmayan tahkik ehli bazı bilginlerden İncil'de anlatılan vâkıalar gibi vâkıalar aktarılmaktadır. Allâme İbnü'l-Kayyim'in Üstadı İbn Teymiye'den naklen aktardığı, bu kabildendir. Bütün bunları inkâr mı edeceksin? Etmiyorsan, o zaman bu soruya cevabın nedir?" denilecek olursa, cevabımız şudur.

Bizler, -Kitab'ımızda lehinde veya aleyhinde delil olmayan hususlarda Ehl-i Kitab'ı doğrulamamak ve yalanlamamakla emrolunmuş kimseler olarak her ne kadar bu İncillerin sahih ve Îsâ'ya kadar muttasıl bir senedi olduğunu bilmiyorsak da... İki şeyhülislâm İbn Teymiye ve İbn Kayyim, bi-

434. Bakara, 2/275.

zim nazarımızda gerek kendi nefislerinden ve gerekse başkalarından kesin bir dille anlattıkları hususlarda sika olan kimselerin en büyükleri olsalar da...- şöyle deriz: Bu konuda anlatılan vâkıalarda icmal vardır. Dolayısıyla bu olaylar, söz konusu icmal sebebiyle birçok manaya muhtemeldir. Üstelik bunların arasından zahiri üzere alınanlarda bile yalancıların yaptıklarını destekleyecek hiçbir hüccet yoktur. Çünkü onların yaptıklarını ne şeriat kabul eder ve ne de akıl? Bu hilekâr ve fâsıkların yalanları nerede, Yüce Allah'ın bir peygamberi şereflendirdiği mucize, bir salih veliyi onurlandırdığı keramet nerede? Bu mucize veya keramet sayesinde -ister şeytan dokunsun isterse dokunmasın- saralı bir kimsenin peygamberin veya salih velinin elinde şifa bulması, hilekâr fâsığın yaptığına benzer mi? Şeytanın bazı kimselere dokunması aklen imkânsız değildir ki gerek Ehl-i Kitab ve gerekse bizim, hatTahatta bütün -toplumların nezdinde bu gibi nadir olan rivayetlerin ne manaya geldiği hakkında ne diyeceğimizi bilmez bir duruma düşelim! Yakalananları saralı gibi yere yıkan bazı sinir hastalıkları, -kendilerine şeytan ister dokunsun, isterse dokunmasın- inancın etkisiyle şifa bulduğu gibi, güçlü ruhların iradesinin etkisiyle de -o hastalığın şifasını dileyerek Allah'a yöneldikleri takdirde- şifasına kavuşmaktadır. Bizler, duyu organlarının hissetmediği her şeyi inkâr eden materyalistlerin keyfine göre konuşan kimseler olmadığımız gibi, onların ne dediklerine de önem vermemekteyiz. Bilakis bizim düşüncemize göre, peygamberlerden ve alimlerden rivayet olunan haberler ve her kavim nezdinde meşhur olanlar genel olarak değerlendirildiğinde, bunların toplamı bu meselenin aslı olduğu noktasında manevî tevatür değeri taşımaktadır.

Burada bu kabilden sayılacak yaşadığımız bir olayı anlatmakta fayda vardır. Birçok kimse, anlatacağım hâdiseyi büyük bir hâdise sayar ve nadiren görülen tasadüflerden birisi olabileceğine ihtimal vermez. Olay şöyle oldu: Suriye'de bizim Kalemon beldemizde adı Ömer Kesen olan bir avcı vardı. Bu zât, bir gece ağını denize atar, biraz sonra alışık olmadığı bir ses işitir. Bundan sonra çok geçmeden sara tutmuş bir hale gelir. Bir grup cinnin -içlerinden bir genç kıza dokunduğu gerekçesiyle- üzerine hücum edip kendisine vurdukları hissine kapılır. Kendinden geçmiş bir halde beni özel bir odada elimde üzerine dayandığım abanostan yapılmış kısa bastonumla birlikte ibadet ve Allah'ı zikir için kendimle başbaşa kaldığım halimle görmüş. -Halbuki beni asla o halimle görmüş değildi.- Benim bastonumla cinni kendisinden kovduğumu görmüş. Ailesi gelip durumunu bana anlattılar, sonra da beni kendisini görmem, muska (rukye) yapmam ve dua etmem için davet ettiler. Gittim, kendisi baygın bir haldeydi etrafındaki hiçbir şeyi duymuyor ve görmüyordu. Fakat "şeyh Reşid geldi." diyordu. Onu bu halde görün-

ce, ihlas ve huşû içinde Yüce Allah'a yöneldim. Elimi başına koydum ve *"Bismillahirrahmanirrahim! Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir."*[435] diye dua ettim. Bu duadan sonra gözlerini açtı ve sanki bir bağdan kurtulmuş gibi ayağa kalktı. Ne kadar olduğunu hatırlamadığım bir süre sonra bu rahatsızlık yine tekrarladı. Allah Teâlâ, benim ilk seferinde yaptığımın benzeri bir tedaviyle ona şifa verdi ve korkusu ikinci kez gitti. Fakat ben, onun kendileriyle mücadele ettiğimi ve kendisini savunduğumu gördüğü o cinleri görmedim. Bu hadise bence tevil olunmaya müsaittir. Ben, bu hadiseyi o kimsenin cinlerden dolayı saralı olduğuna kesin bir delil olarak kabul etmiyorum. Ayrıca bu saranın onlardan kaynaklanmış olabileceğine de herhangi bir engel görmüyorum. Bu hâdiseyi, bizim bu diyarlarda meşhur olduğu ve görenlerin de çok olduğu için zikrettim.

Garip bir tasadüf olarak ben bu saralının bazı arkadaşlarıyla haşir neşir oldum. Fakat onlarla birlikteyken onlara böyle hal gelmedi. Bunlardan birisi Üstad Abduh'un kardeşi Hamûde Bey'dir. İnsanların içinde bu insanlarla en çok düşüp kalkan bendim. Bunları sık sık ziyaret edip de Hamûda Bey'i sara tutmuş olarak görmeyen hiçbir kimse yoktur. Özellikle şeyhin hastalığı esnasında ve daha sonra sara nöbetlerinin şiddetlenmesinden sonra kendisini o halde görmeyen hiçbir kimse kalmadı. Hatta öyle oldu ki sara nöbetleri bir günde bir kaç kez gelmeye başladı. Fakat ben İskenderiye'de onların yanında geceli gündüzlü günlerce kaldım. Benim yanımda bir kerecik olsun o sara nöbetlerinden biri meydana gelmedi. Dostumuz Muhammed Şerif el-Fârûkî de böyle bir şeye şahit olmadı. Bazı ruhların Allah'ın izniyle tesirinin olabileceğini uzak bir ihtimal olarak görmüyorum. Ayrıca kesin olarak bunun nadir görülür tesadüflerden olabileceğini de inkâr etmiyorum. Bizim buradaki yaşlı kimseler, bu konuda üçüncü dedemden bir takım garip olaylar naklederler.

Ben bu gibi şeyleri sadece iki sebepten dolayı zikrettim. Bunlardan birincisi, hiç kimse, -yalancıların hilelerini ortaya çıkarma konusunda olanca katılığıma rağmen- materyalistlerin görüşlerine eğilim duyuyorum zannetmesin. İkincisi, şeyhülislâm gibi birisinden saralı hastaya içinden şeytanı çıkarmak için elçi gönderdiği yolundaki nakledilen haberi, şeytanlara ibadet eden veya onlara ibadete davet eden bu sapıkların yalanlarını inkâr edenlere karşı bir delil olarak almasın. Şeytanlara ibadete davet ise, insanları korkulmayacak şeylerden korkutmakla veya şeytanlara ibadet sayılan hareketlerle onlara yaklaşmaya çalışarak yapılmaktadır. Nitekim Yezîdîler, -Allah korusun- şerrinden korunmak iddiasıyla İblis'e açıktan açığa tapmaktadırlar. Bu yalanıcılar ve onların ardından gidenler gibiler hakkında Yüce Allah şöyle demektedir:

435. Bakara, 2/137.

"Şüphesiz Biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık." Yani birbirine benzer ve uyumlu olan yaratıkları arasındaki âhenk hakkındaki kanunumuz, cinlerin en kötüleri olan şeytanları insanların kötülerine dostlar kılmak şeklinde tecelli etmiştir. İnsanların kötüleri, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine boyun eğme imanı ile inanmamaktadırlar. Bunlar, şeytanlarla aralarındaki uyum ve âhenk uzak olsun diye Allah'ın vahyini rehber edinerek, O'na ibadet ederek ve O'nun âdâbıyla nefislerini arındırarak kendisine boyun eğme imanı ile inanmamaktadırlar. Bu ayetteki "ca'l/kılma", Cebriyye mezhebinin iddia ettiği görüşün doğru olduğunu göstermemektedir. Bu fiilin Yüce Allah'a isnadı, O'nun "kılma"sının sebep-müsebbeb ve amellerin neticesi sistemi dışında olduğunu göstermez. İsteğe bağlı amellerin neticeleri, onu yapan kimselerden kaynaklanması itibarıyla iktisap edene (insana) isnat olunurken, yaratması ve takdir etmesi itibarıyla da Yaratıcı'ya isnat olunur. Ayette sözü edilen "Velayet" (dostluk), yakında gelecek olan *"Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler. Böyle iken kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar."*[436] ayetinde sebeplerine sarıldıkları için onu iktisap edenlere nispet olunmuştur. Kâfirlerin şeytanların dostluğunu kazanmaları, onların vesveselerini ve azdırmalarını kabule yatkınlıkları ve onların ilhamları neticesi batıl veya kötü düşüncelerden kaçınmamaları yüzündendir. Bu tıpkı, zayıf bünyeli kimselerin hastalıklara yatkınlıkları ve hastalık yapıcı sebeplerden kaçınmamaları yüzünden hastalanmalarına benzer. Hastalık yapıcı sebepler ise, -az önce açıkladığımız gibi- o hastalıkların mikropları dahil olmak üzere pislik, bozuk veya bozulmaya müsait olan yiyecek ve içecekleri yemek ve içmektir. Ayette sözü edilen "şeytanın dostları" vesvese ve vehimlere kapılanlar, hurafeye inananlar, azgınlık, küfür, fısk ve isyan içinde olanlardır. Bir de birçok ayetten anlaşılacağı üzere; tâğûta inanan, yalan ve nifak ehli olan şeytanın arkadaşlarıdır.

Araplar, câhiliye döneminde cinlere ve şeytanlara -sadece vesveselerine itaat ederek- ibadet etmiyorlardı. Aksine, mü'minlerin Allah'a sığındıkları gibi onlara sığınanlar vardı. Nitekim Yüce Allah bu hususta şöyle der: *"Şu da gerçek ki, insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere sığınırlardı da, onların taşkınlıklarını arttırırlardı."*[437] Cinler ve şeytanlar kendilerine merhamet eder zannıyla onlara yaklaşıyorlar, böylece onların zararlarını önleyebileceklerine veya onları kendilerine fayda vermeye sevk edebileceklerine inanıyorlardı. Tıpkı günümüzde dolandırıcıların buhur ve muska yapıp, imdat dileyerek onlara yaklaşmaya çalıştıkları gibi...Bütün bu yapılanlar ibadet olup Yüce Allah'ın *"'Ey Âdem oğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin*

436. A'raf, 7/30.
437. Cin, 72/6.

apaçık bir düşmanınızdır ' demedim mi? 'Ve bana kulluk ediniz, doğru yol budur' demedim mi?"[438] ayetindeki ifadesine girer. Bazı dolandırıcıların Kur'ân'dan bazı ayetler yazıp bunu bir avret yerine bağlayarak şeytanlara yaklaştıkları meşhur olmuştur. Bu hareket, küfür çeşitleri içinde en çirkini ve en sefil olanıdır. Allah'ı ve Rasûlü'nü dost edinen bir mü'minin, çıkarları uğruna -bir faydayı temin edeceğini veya bir zararı gidereceğini umarak- bu gibi dolandırıcılara sığınması yakışık alırmış.

Kısacası Yüce Allah, insanoğlunu cinlerden üstün yaratmış ve onları cinlerden daha üstün kılmıştır. İnsanlar -tıpkı şeytanlar gibi- onların mükelleflerini görselerdi, hastalık mikroplarına ve mikroplara (cinnetü'l-hevama) nasıl davranıyorlarsa onlara da aynı muameleyi yaparlardı. Bu tutum, büyük alim İbn Abbas'ın "Onlar, bizden bizim kendilerinden korktuğumuzdan daha fazla korkuyorlar." şeklindeki ifadesine uygun düşer. Şeytanların vereceği vesvese, onu kabul yeteneğimize göredir. Bunun günahı da bize aittir. İnsanların onların zarar verdiklerine ve onları çarptıklarına dair zikrettikleri şeylerin çoğu, yalan ve dolandır. Nadir olana hüküm verilmez.

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿28﴾ قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ ﴿29﴾ فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿30﴾

28- Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: "Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti." derler. De ki: Allah, kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz.

29- De ki: Rabbim adaleti emretti. Her mescitte yüzlerinizi O'na çevirin ve dini yalnız Allah'a mahsus kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz.

30- O, bir grubu doğru yola iletti, bir gruba da sapıklık müstehak oldu. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler. Böyle iken kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.

438. Yâsîn, 36/60, 61.

Taklidçilik Hastalığı

Bu ifadeler, şeytanların inanmayanlara dostluğunun bazı sonuçlarını açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle; o inanmayanlar en çirkin işlerde -onların çirkin olduğunu bilmeden- şeytanların azdırmalarına itaat ediyorlar.

"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti.' derler." İbn Cerîr, bu ayetin tefsirinde der ki, Allah'ın şeytanların kendilerine dost kıldığı o Allah'a inanmayanlar çirkin bir fiil işledikleri zaman ***"fâhişe"*** kelimesinden maksat budur. *"Fâhişe"*, Beytullah'ı çırılçıplak tavaf etmek ve elbiselerini çıkarıp çırıl çıplak kalmaktır. İşte bu fiili işledikleri zaman yaptıkları çirkin fiilden dolayı azarlandılar ve paylandılar. Onlar da şöyle dediler: Biz, babalarımızı bizim yaptığımız fiili yaparken bulduk. Biz de onların yaptıkları gibi yapıyoruz, onlara uyuyoruz ve onların gittiği yoldan gidiyoruz. Allah bize bunu emretti ve bizler de bu konuda O'nun emrine tabi oluyoruz.

Aşırı çirkin olan her şeye *"el-fâhişe"* denilir. İbn Cerîr ve başka müfessirler *"el-fâhişe"* kelimesini burada câhiliye halkının çırıl çıplak K'âbe'yi tavaf etmeleri manasında tefsir etmişlerdir. Çünkü Müslümanlar onları paylayıp yaptıklarının çirkin olduğunu söyledikleri zaman, onlar bu cevabı vermekteydiler. İbn Cerîr'in bu konuda yaptığı rivayetlerden birisi Mücâhid'in şu ifadesidir: Câhiliye Arapları Beytullah'ı çırıl çıplak tavaf ediyorlar ve 'Biz onu annelerimizin bizi doğurduğu şeklimizle (çıplak) tavaf ediyoruz.' diyorlardı. Ancak kadınlar önlerine deriden yapılmış kayış parçası veya herhangi bir şey bağlıyorlar ve tavaf ederlerken şu beyti okuyorlardı:

اليوم يبدو بعضه أو كله   وما بدا منه فلا أحله

"Açılıyor bugün bir kısmı, yahut tamamı,
Helal kılmam ben asla, ondan açılanı!"

Bu çirkin fiilden ve onların bu fiil hakkındaki şeytanî şüphelerinden daha önce söz edilmişti. Ortaya attıkları şüpheye göre Rablerine isyan ettikleri bir elbise içinde O'nun Beyt'ini tavaf etmek istemiyorlardı. Biz bu görüşün ne kadar çürük olduğunu açıklamıştık.

Babalarını taklid ettikleri yolundaki mazeretlerine gelince bu anlayışı Aziz Kitap, birçok yerde reddetmektedir. Bunların bir kısmı Bakara ve Mâide Sûrelerinde daha önce geçmişti. Zemahşerî, Beydâvî ve Râzî gibi kelâmcı müfessirler, ileri sürdükleri bu hüccetlerine Yüce Allah'ın cevap vermediğini ifade etmektedirler. Onların bu yaklaşımları, kuru bir taklittir ve bunun fasit bir yol olduğu, aklın kabul ettiği bir husustur. Çünkü taklid, birbiriyle

çelişik olan dinlerde olur. Eğer taklid doğru bir yol olsaydı, çelişik olan dinlerin gerçek din olduklarını söylemek gerekirdi. Halbuki bunu söylemek imkânsızdır. Bu yolun çürük bir yol olduğu belli olduğu için Yüce Allah, ona cevap vermemiştir. Bu, Râzî'nin açıklamasıdır. Râzî'nin taklidin çürük ve sağlam aklın nazarında geçersiz bir hüccet olduğu yolundaki ifadesi, isabetlidir. Fakat, ileri sürdükleri hüccetin bu durumunun ona cevap verilmemesine sebep olduğu yolundaki yaklaşımı ise, isabetli değildir. Çünkü Yüce Allah onlara *"Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar 'Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız.' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler."*[439] ayeti gibi ifadelerle cevap vermiştir. Doğrusu Yüce Allah, burada onların ileri sürdükleri hüccetlerine doğru cevap verme ihtiyacı hissetmedi. Çünkü onlara öyle bir cevap verdi ki, onun içinde hüccetlerine cevap ve onun çürüklüğünün açıklaması vardır. Onların batıl olan düşünceleri, babalarını yapar buldukları bu çirkin fiili kendilerine Allah'ın emrettiği yolundaki geçersiz iddialarıdır. Yüce Allah, Peygamber'ine (s) onlara ***"De ki: Allah, kötülüğü emretmez. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz."*** diyerek hüccetlerini çürütmesini emretti. Bu ifade, hem aklen ve hem de naklen onları yalanlamadır. Meseleyi aklen ele alacak olursak şöyle açıklamak mümkündür: Bu fiilin çirkin fiillerden olduğunda, bir başka ifadeyle; çirkinlerin en çirkini olduğunda ve Yüce Allah'ın içinde hiçbir eksikliğin söz konusu olmadığı mutlak kemaliyle çirkin fiili emretmeyeceği noktasında bizimle sizin aranızda hiçbir görüş ayrılığı yoktur. Bu çirkin fiili emreden, eksikliklerin odak noktası olan şeytandır. Nitekim Yüce Allah bir başka ayette bu gerçeği şöyle dile getirir: *"Şeytan sizi fakirlikle korkutup çirkin çirkin şeyleri telkin eder."*[440] Bu ayet, şer'î hükümlerde bir şeyin güzelliğinin ve çirkinliğinin aklen bilenebileceğini inkâr edenlerin aleyhine delildir. Aklın şer'î hükümler konusunda güzeli ve çirkini bilemeyeceğini söyleyenler, bu konuda aklın fonksiyonunu geniş tutanlara muhalefet olsun diye böyle söylemektedirler. Bu meseleyi bir de naklen ele alacak olursak şöyle deriz: Allah Teâlâ'ya isnat olunan emir ve nehiy, sırf var olduğu iddiayla sabit olamaz. Tam aksine Yüce Allah'ın kendi katından gönderdiği ve peygamberliği apaçık mucizelerle O'nun tarafından teyid edilen Rasûlü'ne (s) vahyi yoluyla bilinir. ***"Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"*** ifadesindeki soru, inkârî olup, mukallidleri azarlama ve onlara cevap verme manası içermektedir. Çünkü onlar, babalarının, dedelerinin ve şeyhlerinin ilâhî vahye dayanmayan dinî görüşlerine ve uygulamalarına uymakla, Allah'a karşı O'nun kullarına hüküm olarak getirdiğini bilmedikleri şeyleri söylemektedirler.

439. Bakara, 2/270.
440. Bakara, 2/268.

Yüce Allah, onların söz konusu naklî yoldan bilgi sahibi olduklarını inkâr ettikten sonra -ki bu, selb ve nefy kabilindendir- ruhlar, güzel ameller, üstün ahlâk ve özellikler adına Yüce Allah'ın emrettiği şeyleri öğrenmeye yöneldi. Yüce Allah da bunları isti'nâf yoluyla Peygamber'ine (s) ***"De ki: Rabbim adaleti emretti."*** diyerek açıkladı. Yani de ki, Rabbim bütün durumlarda adaleti ve dengeli olmayı emretti. ***"Adalet"***, her durumda ifratla (aşırılık) tefrit (ihmalkârlık) arası bir durumda olmak demektir. Adalet kelimesinin lafzen ve mana itibarıyla tefsiri, Nisâ ve Mâide Sûrelerinde daha önce geçmişti. İçinde Yüce Allah'a ibadet olunan elbise konusunda ***"vasat"*** elbise, temiz, helâl ve onu giyinen kimsenin insanların içindeki konumuna uygun olan elbisedir. Yoksa tefrite düşüp yırtık pırtık olarak giyilen şöhret elbisesi ve ne de ifrata gidip son derece şık olarak giyilen elbise değildir. Bu ifade akışı içinde ileride mescide giderken güzel elbise giyme emri gelecektir. Burada ise onların cehaletlerini gösteren ibadetin anlamı ve elbisesine öncelik verildi. Bu ayet, Yüce Allah'ın ***"Her mescitte yüzlerinizi O'na çevirin ve dini yalnız Allah'a mahsus kılarak O'na yalvarın."*** ayetidir. Yani Ey Peygamber! Onlara de ki: Rabbim adaleti emretti. Adil olunuz ve yüzlerinizi her mescitte O'na çeviriniz. Ya da Onlara de ki: Her mescitte yüzlerinizi O'na çeviriniz.

Arapça'da ***"ikametü'ş-şey'i"*** demek, bir şeye hakkını verdi ve şartlarını tamamen yerine getirdi, demektir. *"İkametü's-salâ, namazı dosdoğru kılmak."* ve *"İkametü'l-vezni bi'l-kıst, Teraziyi adil olarak tutmak."* tabirleri buna örnektir. Ayette geçen ***"el-vech"*** maddî olabildiği gibi, manevî de olabilir. Yüce Allah'ın *"Fe velli vecheke şatra'l-mescidi'l-Harâm, Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir."*[441] ayetinde geçen *"el-vech"*, maddî manada yüz demektir. *"Fe ekım vecheke li'd-dîyni hanîfâ, (Rasûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir."*[442] ayetinde ise ikinci manadadır. ***"Yüzün dine çevrilmesi"*** nden maksat, kalbin yönelmesi ve niyetin doğru olmasıdır. Çünkü insanın zâtına ***"vech"*** denilir. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayette geçen *"vech"* kelimesi -bazı müfessirler tarafından birinci manada tefsir edildiği nakledilse de- ikinci manadadır. Bazıları, burada geçen ***"yüzleri çevirme"***yi, insan nerede bulunursa bulunsun her mescitte ve her namazda yüzü Kâ'be'ye çevirme manasında tefsir etmişlerdir. Bu açıklamalardan sonra ayetin manasına gelecek olursak; içinde ibadet ettiğimiz her mescitte Allah'a yönelmenizin hakkını veriniz. O'na yönelmenin hakkı, doğru niyet, kalben kendini ibadete vermek ve bütün meşgalelerden kendini çekip almakla verilir. Yaptığınız ibadet, ister tavaf, ister namaz, ister zikir ve isterse de fikir olsun, hiç fark etmez. Dini yalnız Allah'a mahsus kılarak

441. Bakara, 2/144.
442. Rûm, 30/30.

O'na yalvarın. O'na yaptığınız duanıza ve bunun dışında başka ibadetlerinize büyük şirkten en ufak bir parçayı bile bulaştırmayınız. Büyük şirk, -melekler, peygamberler ve salih kimseler gibi- O'ndan başkasına, O'nun değerli kullarına yönelmektir. Onlara yönelmediğiniz gibi onları hatırlatmak üzere yapılan putlara, kabirlere ve başka şeylere de yönelmeyiniz. Duanıza ve ibadetlerinize küçük şirkten de hiçbir şey bulaştırmayın. Gösteriş, insanların yaptığınız ibadeti bilmelerini istemeniz, bundan dolayı sizleri övmelerini arzulamanız ve ibadetlerinizle sizi övmelerinizi temenni etmeniz küçük şirktir. Câhiliye insanları, Allah'ın yanında başkalarına da yönelmekteydiler. Bir günahkârın sadece bir olan Allah'a yönelmesi ve yüzünü hanîf olarak O'na çevirmesi uygun olmaz, aksine O'nun katında kendilerine şefaat etmesi ve kendilerini O'na yaklaştırması için temiz ve değerli kullarından birisini aracı kılmak gerekir, iddiasındaydılar. Bu, şeytanın vesvesesindendir. Onların bu husustaki şüphesi, Allah'a isyan ettikleri elbise içinde tavaf etmemek şeklindeki şüphelerine, bunu ve diğerini dinden kılmalarına, Allah'a iftira ederek yaptıklarını O'na nispet etmelerine, Allah'ın resullerine vahyettiklerinden öğrenmeden Allah hakkında söz uydurmalarına benzer. Allah'ın onlara vahyettiği şeyler, bu ve tevhidi her türlü şâibeden temizleme ve ibadette ihlası emreden benzeri ayetlerin dile getirdiği hususlardır. Ayrıca bu ayetler, her mescitte güzel elbise giymeyi, insanın dışı yüzünü, -gösterişsiz ve yapmacıktan uzak olarak- iç âleminin temizliğine ve güzelliğine bir numûne kılmayı da emretmektedir. Her konuda adaleti ve orta yolu araştırmanın gereği budur.

"İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz. O, bir grubu doğru yola iletti, bir gruba da sapıklık müstehak oldu." Bu ifade, öldükten sonra dirilmeyi, amellere karşılığının verileceğini hatırlatmakta ve dinin aslının, dinde emir ve yasağın dayanağının açıklanması ardından ona imana davet etmektedir. Dinin aslı, dinde emir ve yasaklığın esası, insanoğlunun temel karekterinin iman etmeye ve inkâra, hayır ve şer işlemeye yetenekli olduğu, bu hususta şeytanın kendisini dost edinen kâfirleri azdırması, Allah ve Peygamber'ini (s) dost edinen mü'minler üstünde ise herhangi bir hâkimiyetinin olmadığı bağlamında verildi. Bu cümle, insanı benzerini getirmekten âciz bırakan (mu'ciz) ve mûcez (kısa ifadeli) ifadelerin en beliğ olanıdır. Çünkü yeniden dirilmeyi ilk yaratılışa benzetmek suretiyle delili içinde olan bir iddia cümlesidir. Yüce Allah şöyle diyor: Rabbiniz sizi kudretiyle nasıl yaratmış ve yoktan var etmişse, kıyamet günü O'na böyle döneceksiniz. Dönerken iki grup halinde olacaksınız. Bir grubunuza dünyada iken peygamberler göndererek doğru yolu göstermiş, onlar da peygamberlere iman ederek, ibadet ve dua ederken yüzlerini sadece ona dönerek ve

-hiçbir kimseyi ve hiçbir şeyi kendisine ortak koşmaksızın- dini yalnız ona muhsus kılarak o yola girmişlerdir. Diğer gruba ise, şeytanın azdırmasına uydukları ve Rahman'a itaattan yüz çevirdikleri için sapıklık müstehak olmuştur. Her bir grup, yaşadığı hal üzere ölecek ve öldüğü durum üzere dirilecektir. ***"Hakkat aleyhimü'd-dalâle"***nin manası, onun kesbî sebeplerinin sabit olması dolayısıyla sabit oldu, demektir. Yoksa bu özellik, onların içinde bir duygu olarak yaratıldı ve bundan dolayı bunu yapmaya mecbur olduklar, demek değildir. Mananın bu olduğunu cümlenin sebebini isti'nâf-i beyânî[443] yoluyla açıklayan şu ifade göstermektedir:

"Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler. Böyle iken kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar." Yüce Allah, Hz. Peygamber'e müşriklerin arasından delil getirenlere onların ağızlarından naklettiği hüccetlerini çürütecek bir delille hitap etmesini emrettikten sonra, burada gâib zamiriyle tekrar müşriklerden söz etmeye başladı. Müşriklerin şeytanları dost edinmeleri demek, şeytanların kendilerine süslü gösterdiği çirkin fiiller ve münkerler konusunda onlara uymaları demektir. Onlar bu hareketleriyle sanki işlerini adaleti ve iyiliği emreden, çirkin fiilleri, münkeri, zulmü ve düşmanlığı yasak eden Yüce Allah'ı bırakıp da onlara havale ediyorlar. Ve zannediyorlar ki şeytanların kendilerine telkin ettiği hususlarda doğru yoldadırlar. Allah'tan başkasına yönelmek... Duada ve başka ibadetlerde başkasına tevessülü kendilerini O'na yaklaştıran unsurlardan kabul etmek... Yüce Allah'ı cahil ve zalim hükümdarlar gibi ganahkâr kulunun ibadetini ancak nezdinde kendine yakın maiyyeti vasıtasıyla kabul eden birisi olarak tasavvur etmek... Yine O'nu vezirleri, muhafızları ve yardımcılarıyla birlikte cahil bir hükümdar gibi düşünmek... Ve bunların dışında az önce zikredilen şüphelerinden olmak üzere Kâ'beyi çırıl çıplak tavaf etmek...En'âm Sûresi'nde geçtiği üzere ekinden ve davarlardan bazılarını haram kılmak... Bütün bunlar, şeytanın telkin ettiği şüphelerdendir.

İnsanlardan itikadî ve amelî konularda yolunu sapıtanların çoğu, doğru yolda olduklarını zannetmektedirler. Kâfirlerin az bir kısmı, hakkı kibir ve inat olsun diye inkâr etmektedirler. Yaşadıkları çağlarda peygamberlere düşman kesilenler, Allah'ın kendi ihsanından bahşederek kendileri üzerine onurlandırdırdığı bu elçileri kıskananlar kibir ve inatla inkâr edenlere örnektirler. Bu, tıpkı İblis'in Âdem'i kıskanmasına ve ona karşı kendini büyük görmesine benzer. Firavun ve kavminin ileri gelenlerine mensup olan kodamanlar da bunlardandır. Yüce Allah onlar hakkında şöyle der: *"Kendileri de bunlara yakînen inandıkları halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr*

443. İsti'nâf-ı beyânî: İbarede mukadder bir soruya cevap teşkil eden cümledir. (Çev.).

ettiler."[444] Ebû Cehil, Velid b. el-Muğira, en-Nadr b. el-Hâris, el-Ahnes b. eş-Şureyk gibi Kureyş'in büyük tâğûtları da bunlardandır. Yüce Allah, bunlar hakkında da şöyle der: *"Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar."*[445] Diğer insanlara gelince, onlar taklid ve şeytanî şüpheler ya da nazariyyeler veya batıl görüşler sebebiyle yollarını şaşırmış kimselerdir. Bunlar hakkında da Yüce Allah şöyle der: *"De ki: Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim: (Bunlar;) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir."*[446] Eğer taklid, geçerli bir mazeret olsaydı, bütün zaman ve mekânlarda yeryüzünün bütün kâfirleri, mazur ve -tıpkı mü'minler gibi-gibi kurtuluşa eren kimseler olurlardı.

Görmez misin ki, taklid binlerce Müslümanın yolunu saptırmıştır. Bunlar, hadis-i şerifin *"Sizler, kendinizden önce geçen kavimlerin yoluna karışı karışına, arşını arşınına tıpatıp muhakkak uyacaksınız."*[447] şeklindeki hükmüne layık olmuşlardır. Yolunu şaşıran bu Müslümanlar, Kitab'ın, Sünnetin ve Selef-i salihin yolunu terk etmişler ve sonradan uydurulmuş olan bid'atlere tabi olmuşlardır. Allah'a ve Rasûlüne davet olundukları zaman, "Filanca şeyh şöyle dedi.", "Filanca salih veli şöyle yaptı. Bunlar, sünneti ve Kur'ân'ı bizlerden daha iyi bilmekte ve bize nazaran bu iki kaynağın yolundan daha iyi gitmektedirler." demişlerdir. Halbuki Allah, -bu Sûrenin baş tarafında geçtiği üzere- kendilerine indirdiğine tabi olmalarını emretmiş ve kendisini bırakıp da başkalarını dost edinmelerini yasak etmiştir. Bir mukallidin yanında burhana ne kadar da yazık oluyor![448]

---

444. Neml, 27/14.
445. En'âm, 6/33.
446. Kehf, 18/103, 104.
447. Buhârî, *Enbiyâ*, 50, *İ'tisam*, 14; Müslim, *İlim*, 6.
448. Hoş tesadüflerden birisi olarak; ben bu ayeti tefsir ederken bana iki mektup geldi. Bu mektuplardan birincisi, uzak doğudan Bankok-Siyam'dan geliyordu. Diğer mektup ise, Yemen yörelerinden birinden geliyordu. Her iki mektupta da bazı mukallitlerin *el-Menâr*'a olan düşmanlığından söz edilmekteydi. Mektuptaki ifadeye göre, *el-Menâr*, babaların ve dedelerin yaptıklarına muhalefet etmeye çağırmakta ve onları küçük görüp aşağılamaktadır.

    Siyam halkının yaşantısına gelince, bunların içinde kadınlar, sokaklara ve pazarlara vücutları tamamen çıplak, sadece ayıp yerleri örtülü olarak çıkmaktadırlar. Budistler gibi eğlenceye dalmakta, kumar oynamakta ve onların heykellerine ibadet törenlerine katılmaktadırlar. Bazıları ise, *el-Menâr*'ın fetvalarında zikredildiği üzere böyle değildir. İşte bu, baba ve dedelerin yaşantılarından bir takım kesitlerdir. *el-Menâr* sayesinde Yüce Allah'ın Kitabı, Rasûlü'nün (s) sünneti ve Salih Selef'in sîyreti üzere olanlar ise böyle değildirler.

    Yemen'e gelecek olursak, Hadâramevt'ten bazı alevîler, son senelerde faaliyete geçmişler ve aşırı şia' taraftarı olmaya davet etmeye başlamışlar, herkesin Alevî sülâlesinden birisine tabi olmasının gerekli olduğunu iddia etmeye başlamışlardır. Bu davetin esasına

Düşünen kesimlere gelince, bunların içinde Hz. Peygamber'in daveti-nin kendilerine aslî şekliyle ulaştığı kimseler olduğu gibi, ulaşmayanlar da vardır. Bu iki grubun arasında tabi olmak için hakkı araştıran olduğu gibi, araştırmayan da vardır.

Bazı kelâmcıların kanaati şudur: Hakka ulaşmak uğruna bütün gücünü harcayarak düşünen, araştıran, akıl yürüten ve gücünün ulaştığı ölçüde kendisine hak olarak zuhur edene tabi olan kimse, -ulaştığı hak, peygamberlerin getirdiklerine bir yönüyle aykırı bile olsa- bu ve benzeri ayetlerin manası içine girmez. Tam aksine Yüce Allah'ın *"Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar."*[449] ifadesi gereği mazur olur. Davetin ulaşmasının hüccet oluşu konusunda onun sahih bir biçimde ulaşmasını ve hüccetin o davete doğru düşünceyi harekete geçirir özellikte olmasını şart koşmuşlardır. Aksi takdirde hiçbir kimsenin din adına kendisine ulaşan haberi araştırması, gücü dahilinde değildir. Özellikle de o davet kendisine insanı ondan yüz çevirmeye ve üzerinde düşünerek zaman kaybetmekten kaçınmaya davet eden tahrif edilmiş bir şekilde ulaşmışsa! Birçok Müslüman, bu asrın insanlarının tümüne İslâm davetinin aslî şekliyle ulaştığını iddia eder. Onlar -asırlardan beri onu terkettikleri halde- bu asrın ve insanlarının durumlarıyla, davetin durumu ve delilleri hususunda ne kadar da cahiller! Zaten böyle olmasalardı davanın cahili olmazlardı.

Seyyid Âlûsî, ***"Ve yahsebûne ennehüm mühtedûn; Kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar."*** ayetini tefsir ederken şunları söyler:

Bu cümle, bir önceki cümleye matuftur ve onunla birlikte sebep bildirme (ta'lîl) ve te'kit alanına dahildir. Herhalde bu cümle, "filanca oğulları, filanca kişiyi katletti." cümlesi kabilindendir.[450] Birinci cümle, Yüce Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimse mukabili olması hasebiyle, inatçıya ve hata edene şâmildir. İkincisi ise, sadece hata edene mahsustur. Bu cümle, düşünme konusunda ihmalkâr olanla, bu konuda olanca gücünü harcayan kimseye uygun düşmektedir. Bilginler, hata eden kimsenin kınanıp kınanmayaca-

göre, Hz. Peygamber'in ağzından asrında yaşayan Ehl-i Beyti hakkında varid olan hasletlerde bütün zürriyeti, kıyamete kadar onlar gibidir. İsterse o Ehl-i Beyt üyesi, Allah'ın dinini bilme hususunda insanların en cahili ve ona uymakta en uzağı olsun! Bunlar, Zeydiyye ve İmamiyye gibi tedvin edilmiş bir mezhebe davet etmemekte, aksine dinde haddi hesabı olmayan bir kaosa davet etmektedirler. Cava, Singapur ve bu câhilâne daveti yaydıkları başka beldelerde halk onların aleyhine ayaklanmıştır. Bütün bu zikredilen kesimler, tabii ki *el-Menâr*'dan hoşlanmayacaklar ve halkın onu okumasına engel olacaklardır! İşte bunlar taklidin yol açtığı sapıklığın kötü neticeleridir.

449. Bakara, 2/286.

450. Nasıl ki maktülü filanca oğulların tümü değil, içlerinden biri öldürmüş, fakat katil fiili tümüne nispet olunmuşsa, ayette de böyledir. (Çev.).

ğı ve cehennemde ebedî kalıp kalmayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre hata eden mazurdur. Bunlar, esasen hiç aklı olmayanla, aklı olan, ancak -maksadına ulaşmak için sepetindeki bütün okları attıktan sonra- onunla hakkı idrak etmeyen kimse arasında herhangi bir fark görmemektedirler. Birincisi, hüccetin kendisini bağlamaması, ikincisi ise bu sebepten dolayı mazurdur. Bunlar, mücerret malik oluşu ve tasarruf serbestisini hüccet olarak görmemektedirler. Kesin delil Allah'a aittir. Bunların yalaşımına göre her kâfir, Hz. Peygamber'in gönderilmesinden ve hakkın apaçık ortaya çıkmasından sonra inatçı durumuna düşmüştür. -Bugün yeryüzünün doğusunda ve batısında akıl yürütüp de inkâr eden hiçbir kâfir yoktur.- Buna ancak inatçı Müslüman veya örümcek evinden daha zayıf bir delille delil getiren Müslüman girişebilir. Örümcek evi de evlerin en zayıfıdır. Bazıları ise, ma'tûfun aleyhten (birinci cümle) maksadın inatçı, ma'tûftan (ikinci cümle) maksadın hata eden olduğunu iddia etmişlerir. Ancak doğru olanı, bizim söylediğimizdir.[451]

Öte yandan hata konusunda mazur olan kimse, Yüce Allah katında isabet eden kimse gibi olmaz. Allah katında makbul olan ve ahirette de kurtuluşa vesile olan hakkı araştıran kimse, düşünme konusundaki ihlâsı ve onu talep etme hususundaki çalışması sayesinde birçok hakka ve hayra kesinlikle mutali olur. Onun marifeti, kendi aleyhine hüccettir. Özelliği bu olan kimse, peygamberlerin davetini kabule en öncelikli kimse olur. Çünkü davet kendisine aslî şekliyle bozulmadan ulaşmıştır. Ve çünkü o, bu davete ve ona uyanlara daha yakındır. Bu kişi, eğer daveti kabul etmezse, hevâ ve hevesine göre düşünüyor demektir. Sözünü ettiğimiz kafa yoran ve hata eden kimseler, hakkı ve ona tabi olanları bilmekteki, hayrı ve ona göre amel etmeyi ve zıddından kaçınmayı bilmekteki nasiplerinin farklılığına göre farklılık göstermektedirler. Çünkü nefisler bununla arınır ve ahiretteki âkibet de nefsi arındırmaya göredir. Biz bu konuyu, tefsirimizde başka bir yerde buradakinden daha geniş bir biçimde açıkladık. Doğruyu en iyi Yüce Allah bilir ve dönüş ve varış sadece O'nadır.

451. Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, VIII, 109.

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ ﴿31﴾ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿32﴾

31- Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin, yiyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.

32- De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: "Onlar, bu dünya hayatında inananlar içindir, kıyamet gününde de yalnız onlara mahsusutur." İşte bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz.

Mescidlerde Edep ve Erkan

Sahîh'inde Müslim, *Sünen*'lerinde Nesâî ve Beyhakî ve rivayet tefsiri tahrici yapanlar İbn Abbas'tan rivayet ediyorlar: Kadınlar, (câhiliye döneminde) Beytullah'ı çırılçıplak tavaf ediyorlardı. Sadece ön ayıp yerlerini bir bez parçası ile örtüyorlardı. Tavaf ederken şöyle diyorlardı:

اليوم يبدو كله أو بعضه وما بدا منه فلا أحله

"Açılıyor bugün bir kısmı yahut tamamı,
Helal kılmam ben asla, ondan açılanı!"

Abd b. Humeyd, Saîd b. Cübeyr'den şu haberi rivayet ediyor: (Câhiliye döneminde) insanlar Beytullah'ı çırıl çıplak tavaf ediyorlar ve şöyle diyorlardı: İçinde günah işlediğimiz elbiseyle Beytullah'ı tavaf etmeyiz. Derken bir kadın geldi, elbisesini üzerinden çıkardı, tavafa başladı ve eliyle ön ayıp yerini kapatıyordu. Sonra da yukarıdaki beyti okudu. Bunun üzerine "*Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin.*" diye başlayan ayetler, "*...temiz rızıkları kim haram kıldı.*" ayetine kadar nâzil oldu. Bu manada İbn Abbas, öğrencileri ve Selef müfessirlerinden başkalarından gelen birçok rivayet vardır. İbn Abbas'tan gelen bu rivayetlerin bazılarında, Araplar Beytullah'ı gece çırıl çıplak tavaf ediyorlardı. Buna karşılık rivayetlerin çoğunda "gece" diye bir kayıt olmayıp, ifade mutlaktır. İbn Abbas'tan

gelen rivayetlerden birine göre ise, Araplar hacca başladıkları zaman, el-Hıll bölgesinin en yakın yerine konaklıyorlar, elbiselerini çıkarıyorlar, ridalarını üstlerinden bırakıyorlardı. Böylece Mekke'ye ridasız olarak giriyorlardı. Ancak bir kimsenin Humus'tan[452] arkadaşı olması bundan müstesnaydı. Çünkü o zaman elbisesini ona ödünç veriyor ve kendi yediğinden yediriyordu. İşte bu hadise üzerine *"Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin."* ayeti nâzil oldu. Tâvûs'tan gelen bir rivayete göre, Araplar elbiselerini mescid (Mescid-i Harâm) dışında bırakıyorlar ve içeri giriyorlardı. Bir kişi üzerinde elbise olduğu halde içeri girdiğinde, dövülüyor ve elbisesi üzerinde çıkarılıyordu. İşte bu olay üzerine bu ayet indi. Katâde'den bu olay Yemen'den bir mahalleden naklen rivayet olunmaktadır. Doğrusu, bu olay geneldir ve Araplardan hiçbir kimse, -Kureyş'ten Humus olmadıkça- tavaf esnasında elbisesini giymezdi. Çünkü Kureyşliler, kendilerini diğer insanlardan ayırıyorlar ve elbiseleriyle birlikte tavaf ediyorlardı. -Bu hareket münferid olma açısından değil- fiil olarak bizatahi güzeldir. Kureyşliler, ihramlı oldukları zaman eve kapısından girmiyorlar, arka tarafından gelip giriyorlardı. Ancak Yüce Allah'ın Kitab'ı bu âdeti şu ifadesiyle iptal etmiştir: *"İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışıdır. Evlere kapılarından girin, Allah'tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz."*[453] Sonra Araplar, Arafat'ta değil, Müzdelife'deki Meş'ar-i Haram'da (Cebel-i Kuzah) vakfe yapıyorlardı. Buna sebep olarak kendilerinin Harem bölgesi sakinleri olduklarını ve oradan dışarı çıkmayacaklarını gösteriyorlardı. Arafat ise dikilmiş iki direkle ayrılan Harem sınırı dışındaydı. Hacılar, Arafat'tan Müzdelife'ye giderken bu iki direğin arasından geçerler. Bundan dolayı, Hz. Peygamber veda haccı esnasında vakfeye çıkmak istediğinde Kureyş, O'nun (s) beraberinde bulunan Kureyşlilerle birlikte Meş'ar-i Haram'da vakfe yapacağı noktasında asla şüphe etmiyorlardı. Halbuki Hz. Muhammed Arafat'a gitmelerini ve orada vakfe yapmalarını emretti. Böylece Kureyş'in zannı ve tahmini boşa çıktı. Peygamber (s) Kureyş'in ayrıcalığını ortadan kaldırdı ve hem onlara ve hem de başkalarına eşitlik ilkesini getirdi. Rasûllullah (s), eşitlik ilkesine bizzat kendisinden başladı, hatta kendisi için Minâ'da güneşten korunacağı gölgelik yapmak istedikleri zaman bunun yapılmasını kabul etmedi. Ve *"Minâ önce varan kimselerin konaklama yeridir."* (Yani; herkese aittir, kimsenin teke-

452. *"Humus"* kelimesi, *"ahmes"* kelimesinin çoğuludur. Tıpkı, *"Humur"*un *"ahmer"*in çoğulu olduğu gibi... Bu kelime, Kureyşoğullarının vasfıdır. Kureyşliler, hamâsetleri veya tahammüsleri, yani din konusunda sıkı, katı ve cesur olmaları veya *"Hamsâ"*ya yani Kâ'be'ye mensup olmaları sebebiyle bu sıfatı alıyorlardı.

453. Bakara, 2/189.

linde değildir.) buyurdu.[454] Bu hadisi, Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim sahih bir senedle Hz. Âişe'den rivayet etmişlerdir.

Kısacası bu iki ayetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak nakledilen rivayetlerin aynısı, -daha önce kısaca geçtiği üzere- bundan önceki ***"libâs, elbise"*** ayetlerinin nüzûlü için de rivayet olunmuştur. Demek oluyor ki bütün bu ayetler, o çirkin câhiliye âdetlerini ortadan kaldırmak, tesettür ve güzelleşme zîyneti ve Allah'ın kulları üzerindeki nimetini ortaya koymak için elbise giymenin gerekliliğini ifade etmek üzere inmiştir. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır:

"Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin." Bu nida hakkında söylenecek olanlar, bundan önce bunun benzeri olan nida hakkında söylenecek olanlarla aynıdır. Burada öncekine ilâve olarak bu ayetin -dil açısından değil, şer'an- erkeklere tabi olarak kadınları da kapsadığını söyleriz. Ayet aynı zamanda Peygamberimiz'in (s) bütün bir insanlığa peygamber olarak gönderildiğini de göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu tavsiyeler, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'den önce gönderdiği peygamberlere de yaptığı tavsiyelerdendir. Bu konuya, ayetin son kısmının tefsirine başladığımızda yeniden döneceğiz.

Ayette geçen ***"zîyne"***, herhangi bir şeyi veya şahsı süsleyen nesne demektir. Kelime, "zânehû-yezînuhû-zeynen" kökünden türeme bir isimdir. Kelime, ayıpladı manasına olan şânehû, yeşînuhû- şeynen kalıbının -anlamca- zıddıdır. Ayetin deyimiyle "zîynetin alınması", "süslenmek"ten ibarettir. Çünkü bu, insanın kendisini süsleyen şeyi alması ve kullanmasıyla olur. Burada ise söz konusu tabirle kastedilen ise -karîne, izafet (isim tamlaması) ve ayetin nüzûlü yardımıyla- giyilmesi âdetten olan güzel elbisedir. Aksi takdirde, dünyada zîynet çeşitleri birden çoktur. Mal, çoluk-çocuk da zîynettendir. Kadınlara mahsus olan zîynet eşyası, kocalarına sevimli görünmek için giydikleri elbiseler bu kavrama dahil değildir. Bu elbiseler, insanı ibadetten alıkoyabilir. Burada sözü edilen zîynetin en aşağı mertebesi, insanı başkaları yanında utandıran şeyi ondan uzak kılan miktardır. Bu da insanın avret yerlerini örten miktardır. Bazıları, emri vücûb için kılmak gayesiyle bununla yatinmişlerdir. Bir namazın ve tavafın sahih olması için sadece avret yerlerinin örtülmesi gereklidir. Avret yerinin neresi olduğu noktasında aralarında ihtilaf olmasına karşılık cumhurun anlayışı ve yaklaşımı budur. Cumhur şöyle der: Namazda -özellikle cuma, cemaatle kılınan vakit namazlarında- ve iki bayram namazlarında namaza layık elbise zîynetiyle bu miktardan daha fazla güzelleşme, vâcip değil, sünnettir. Fakat emrin kayıtsız-şartsız mutlak gelmesi, her mescitte ibadet için zîynetin vâcipliğine

454. Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 89; Tirmizî, *Hac*, 51, İbn Mâce, *Menâsik*, 52

delildir. Söz konusu zîynet, insanların toplantı yaptıkları ve biraraya geldikleri yerlerde ortalama olarak süslenme konusundaki örf ve âdetlerine göre olacaktır. Maksat, bir mü'minin Yüce Allah'ın mü'min kullarıyla birlikte ibadet ederken -yapmacık olmadan ve aşırıya kaçmadan- O'na layık olan en güzel bir durumda olmasıdır. Herhangi bir yapmacıklık olmaksızın bir sarık, izâr (peştemal) ve ridâ (dış elbise) giymeye gücü yeten kimse, ya da bu nitelikte olan miğfer, cübbe ve kaftan giymeye gücü yeten kimse, sadece avret yerini örten izâr giymekle, zîynet emrine uymuş olmaz. (Erkekler için avret yeri bazı imamlara göre sadece ön ve arka ayıp yerlerdir, cumhura göre ise göbekle diz kapak arasıdır.) Kadınlar için ise, yüz ve eller hariç vücudun tamamıdır. Yukarıdaki elbiseleri giymeye gücü yeten kimse, sadece izâr giyerek namaz kıldığı takdirde namazı sahih olsa bile, bu ayete göre hareket etmiş sayılmaz. Çünkü ifadenin bağlamı, namazın sıhhat şartlarını açıklamak değildir. Aksine mesele bundan çok daha geniştir. Alimler arasında şöyle diyenler vardır: Namazda setrü'l-avret, namazın sıhhatinin şartı değil, vâciptir. Bu konuda gelen haber ve nakiller arasında bizim dediğimizi destekleyen şeyler vardır. Hatta ayakkabılar bile zîynetten kabul edilmiştir. Bütün Müslümanlar, -hasırlarla, halılarla ve yaygılarla evlerini döşedikleri gibi- mescitleri döşedikleri gerekçesiyle oralarda zîyneti terketseler bile yine de hüküm böyledir!

Tabarânî ve *Sünen*'inde Beyhakî İbn Ömer vasıtasıyla Rasûlullah'dan (s) şu hadisi rivayet ediyorlar: *"Herhangi biriniz namaz kılmak istediğinde iki sevbini (kumaş elbisesini) giysin. Çünkü Yüce Allah, kendisi için süslenilecek varlıklar içinde buna en layık olanıdır. İki elbisesi yoksa namaz kılarken izâr bağlasın. Sizler namazlarınızda Yahudilerin yaptığı gibi sarınarak örtünmeyiniz."*[455]

İmam Şâfiî, Ahmed, Buhârî-Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Beyhakî Ebû Hüreyre'den rivayet ediyorlar: Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: *"Hiçbiriniz üzerinde bir tek kumaş varken onun bir miktarını boynunun kökü ile omuz başları arasına dolamaksızın namaz kılmasın."*[456]

Ebû Dâvûd ve Beyhakî Büreyde'den rivayet ediyorlar: Rasûlullah (s) bir kimsenin bir parçasını omzuna almadan sadece sarınıp büründüğü bir tek elbise içinde namaz kılmasını yasak etti. Yine bir kimsenin üzerinde ridâ olmadan sırf sirvâl (don) içinde namaz kılmasını da yasak etti. [457]

455. Tabaranî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, IX, 145.
456. Buhârî, *Salât*, 5, Müslim, *Salât*, 277.
457. Ebû Dâvûd, *Salât*, 82 (Hadis no: 636). Hadiste zikredilen teveşşuh: Bir kimsenin üzerine aldığı bir kumaş parçasının sağ omuzuna attığı kısmın ucunu sol kolunun altından alması, sol omuz üzerine attığı kısmın ucunu da sağ kolunun altından alması ve bu iki ucu göğsü üzerinde bağlamasıdır.

İbn Adiyy, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdûye Ebû Hüreyre'den rivayet ediyorlar: Rasûlulah (s) şöyle buyurdu: *"Namaz zîynetini alınız."* Orada bulunanlar sordular: "Namazın zîyneti nedir, Yâ Rasûlallah?" Hz. Muhammed (s) cevap verdi: *"Ayakkabılarınızı giyininiz ve onların içinde namaz kılınız!"*[458]

Ukaylî, Ebu'ş-Şeyh, İbn Merdûye ve İbn Asâkir Enes'ten rivayet ediyorlar: Rasûlullah (s) *"Huzû zîyneteküm ınde küllü mecidin"* ayeti hakkında dedi ki: *"Nalınlarınızla namaz kılınız."*[459] Bu iki hadisin manasında daha birçok zayıf hadis vardır. Ancak bu hadisleri, İmam Ahmed, Buhârî-Müslim, Tirmizî ve Nesâî'nin Enes'ten rivayet ettikleri şu hadis teyid etmektedir. Enes'e "Rasûlullah (s) ayakkabısını giymiş olarak namaz kılar mıydı?" diye soruldu. Enes "Evet." diye cevap verdi. [460]

İmam Ahmed, Buhârî-Müslim ve Tirmizî dışında *Sünen* imamları Ebû Hüreyre'den rivayet ediyorlar: Birisi gelip Rasûlullah'a (s) bir tek elbise içinde namaz kılmanın hükmünü sordu: Peygamber (s) *"Her birinizin ikişer parça elbisesi var mı ki?"* diye cevap verdi. Buhârî bir rivayette şu ilâveyi yapmaktadır: Sonra bir kişi Hz. Ömer'e bu meseleyi sordu da O şöyle cevap verdi: "Allah genişlik verdiğinde (maddî imkân verdiğinde) siz de elbisenizi geniş tutunuz. Bir kimsenin birden fazla elbisesi olursa giysin. İzâr ile ridâ içinde de, izâr ile kamîs içinde de, izâr ile kabâ içinde de, sirvâl ile ridâ içinde de, sirvâl ile kamîs içinde de, sirvâl ile kabâ içinde de, tubbân ile kabâ içinde de, tubbân (don) ile kamîs içinde de kılabilir." Ravi der ki, zannıma göre tubbân ile ridâ içinde de dedi. [461]

Bu soru hakkında sebeb olarak Abdurrezzak'ın yaptığı şu rivayeti zikrederler: Übeyy b. Kâ'b'la Abdullah b. Mes'ûd birbiriyle görüş ayrılığına düştüler. Übey dedi ki: Bir parça elbise içinde namaz kılmak mekruh değildir. İbn Mes'ûd ise, bu senin dediğin kişinin elbisesinin az olması durumuna mahsustur, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer minbere çıktı ve şöyle dedi: "Bu hususta söylenecek söz Übeyy'in dediğidir. Ancak İbn Mes'ûd da ihmalkâr davranmamıştır."[462]

458. el-Cürcânî, *el-Kâmil Fî Duafâi'r-Ricâl*, VI, 162 (Beyrut, 1409-1988 Baskısı. VII cilt.); *Ebû Nuaym, Hılyetü'l-Evliyâ*, V, 83 (Beyrut, 1405 Baskısı); İdris b. Mihran er-Râzî Ebû Muhammed, *İlelü'l-Hadis*, I, 155 (Beyrut, 1405 Baskısı).

459. Tabarânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VII, 290; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, II, 132, 133 (Beyrut 1973 Baskısı).

460. Buhârî, *Salât*, 24; Müslim, *Mesâcid*, 60.

461. Buhârî, *Salât*, 9; Müslim, *Salât*, 275, 276. İzâr, futa ve ridâ: İhram gibi giyilen elbisedir. Kamîs: Bizim gömlek dediğimiz elbisedir. Kabâ, kaftan, sirval: Bizim don dediğimiz elbisedir. (Çev.)

462. Abdurrezzak, *Musannef, I*, 356.

Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan'dan rivayet olunuyor: Hz. Hasan, namaza durduğu zaman, en kaliteli elbisesini giyerdi. Bunun sebebi sorulunca, şöyle cevap verirdi: "Allah güzeldir, güzelliği sever. Ben de Rabbim için güzelleşiyorum. Çünkü O, *"Huzû zîyneteküm ınde külli mescidin."* buyuruyor.

Bu ve başka rivayetlerin tümünden anlaşılan, Hz. Ömer'in açıkladığı ve incelediği şeydir. Buna göre ayette sözü edilen durum, insanın zenginlik ve fakirliğine göre farklılık gösterir. Bu durum, tıpkı nafakaya benzer. Yüce Allah, şöyle buyurur: *"İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah, hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz."*[463] Her kimin yanında bütün bedenini örten bir tek parçadan ibaret bir elbisesi varsa, bununla bütün bedenini örtsün ve namazını kılsın! Her kimin de çeşidi ne olursa olsun iki parça ve daha çok parçadan ibaret bir elbisesi varsa, o da o elbiseler içinde namazını kılsın. Kısacası, insandan gücünün yettiği güzel halin ortalaması istenmektedir. Fıkıh bilginleri, -bir alimin sarık bulamamasına varıncaya kadar- bir kimsenin, kendi emsalleri arasında kendisine layık bir elbiseden yoksun olmasını, cumayı ve cemaatı terk etme sebeplerinden kabul etmişlerdir.

Sadece Mescid-i Haram'da değil, her mescide gidiş için söz konusu olan bu emir, dinî ve sosyal esaslardan birisidir. Bunun kıymetinin bir kısmı, bu ayetlerin nüzûl sebepleri hakkında rivayet olunan hadislerden anlaşılmaktadır. Ancak bu esasları, kavimlerin ve ümmetlerin tarihlerini okuyanlar ve balta girmemiş ormanlarda, dağların tepelerinde mağralara ve kovuklara sığınarak tek tek ve topluluklar halinde yaşayan vahşilerle, bazı adalarda ve kuzey Afrika'da yaşayan putperest kabilelerin tümünün kadın-erkek çırıl çıplak hayat sürdüklerini bilen kimseler anlar. İslâm, bu sayılan topluluklardan herhangi birisine ulaşır ulaşmaz onlara tesettürü ve zîyneti şer'î bir yükümlülükle gerekli kılarak elbise giymeyi öğretmiştir. Bazı Hıristiyan misyonerler, Müslümanları bu dinden soğutmak, kendi dinlerine teşvik etmek ve Avrupa'yı onların aleyhlerine kışkırtmak için İslâm'a dil uzatmakta ileri gitmiş ve içlerinden insaf sahibi birisi de bunlara cevap vermiştir. Bu zât cevabında İslâm'ın Afrika da yayılmasının Avrupalılar üzerinde bir minnet borcu doğurduğunu, çünkü bunun Avrupalılar arasında medeniyetin yayılmasına sebep olduğunu ifade etmiştir. Zira İslâm, onları çıplaklığı terketmeye teşvik etmiş ve elbise giymeyi gerekli kılmıştır. Bu da onların arasında Avrupa dokuma ticaretinin gelişmesine sebep olmuştur. Ben daha da ileri giderek diyorum ki: Medeniyet, ilim ve sanat erbabı bazı putperest toplum-

463. Talâk, 65/7.

larda yaşantısını çıplak olarak sürdürme ağır basmaktaydı. Nihayet bunların bazıları İslâm'a girerek hidayete erdiler, bundan sonra elbise giymeye ve güzelleşmeye başladırlar. Sonra da elbise imal eder hale geldiler. Putperest komşuları da bir paça onları taklit etti. İşte Hint diyarı... Eski ve yeni putperestlerin burada ileri bir medeniyet kurmalarına rağmen milyonlarca kadın ve erkek hâlâ çıplaktır veya nüfsun yarısı ya da dörtte biri giyinik değildir. Hindistan'a giden bir kimse, bazı kimselerin ticarethanelerinde ve zanaat yerlerinde ön ve arka ayıp yerleri hariç çıplak olduklarını görür. -Ön ve arka ayıp yerlerine "sebîleyn" denilir. Bu Arapça kelimeyi fıkıh bilginleri, abdesti bozan şeyler bölümünde kullanırlar.- Ya da, vücutlarının sadece alt kısmını örttüklerini görür. Yine karnı ve uylukları veya vücudunun üst kısmı tamamen veya kısmen açık kadınlar görür. Bazı insaf ehli Hint alimleri, elbise giymeyi ve kablardan yemek yemeyi kendilerine öğretenlerin Müslümanlar olduklarını itiraf ederler. Hindistan fakirlerinin çoğunluğu, hâlâ yemeklerini ağaç yapraklarına koymakta ve oradan yemektedir. Fakat onlar, gerek tesettür ve gerekse zîynet bakımından başka birçok putperestlerden daha iyidirler. Çünkü onları Müslümanlar yönetiyordu. Ve Hint Müslümanları, gerek ilim, gerek amel ve gerekse ülkelerindeki putperestlere etki etmek bakımından yeryüzündeki Müslümanların en ileri seviyede olanlarıydı ve hâlâ da öyledirler. Cehaletin hâkim olduğu doğu diyarlarındaki Müslümanlara gelince, onlar gerek giydikleri elbise ve gerekse birçok dinî amelleri bakımından İslâm'dan daha çok putperestliğe yakındırlar. Siyâm Müslümanlarının kadınları da bunlardandır. Çünkü bu kadınlar, -daha önce de temas ettiğimiz üzere ön ve arka ayıp yerleri hariç vücutlarında herhangi bir avret yeri olduğuna inanmazlar. İslâm nerede güç kazanırsa, orada insanlığın onuruna ve ilerlemesine uygun bir örtü ve zîynet olur.

Yaşamda İsraf ve Denge

Bu gibi gelişmeleri öğrenen kimse, İslâm'daki ıslah esasının değerini de anlar. Bu yüce ve sosyal din, güzel elbise giymeyi (ahzü'z-zîyne) Allah'ın bütün kullarına gerekli kıldığı şeriat hükmü olarak almasaydı, birçok kavim ve toplumu korkunç vahşetten alıp, ileri medeniyet seviyesine ulaştırmazdı. Müslüman bile olsa tarihi bilmeyen bir kimse, mensup olduğu dininin bu üstünlüğünü kavrayamaz. Dahası, Frenkleşmiş Müslümanların bilgiçlik tasladıkarı yerlerden uzakta da duramaz. Bu batılılaşmış Müslümanlardan bazıları, kahvehanede veya eğlence yerinde ya da barda, sırtını bir şeye dayamış ve başındaki fesini öne eğmiş şöyle derken görürsün İnsanların güzel elbise giymelerinin (ahzü'z-zîyne) dinî konulardan birisi olmasının manası nedir? Oysu bu, beşerî ihtiyaçlardan birisidir. İnsanlar bu hususta ne ilâhî

bir vahye ve ne de dinî bir hükme muhtaç değillerdir. Böyle düşünen bir kimse Yüce Allah'ın

"Yiyin, için.." ayeti hakkında da aynı şeyleri söyler. Üzerine atfedilen *"israf etmeyin"* yasaklamasıyla kayıtlı olan bu emir de yüksek değerde bir irşad ve yol göstermedir. Bu emirde insanoğulunun dini, dünya hayatındaki geçimi ve ahiretiyle ilgili olarak ıslahı vardır. İnsanlar, hiçbir zaman, hiçbir asırda bu irşada ihtiyaç duymamazlık edemez. İnsanoğlu tıp ve başka ilim dallarında ne kadar ileri giderse gitsin, ulaştığı bilgiler asla Kur'ân'ın bu irşadının yerini alamaz. Tam tersine Kur'ân, gösterdiği hidayet yolunu seçen kimseyi verdiği emir ve getirdiği yasaklarla, tıp ilminin sağlığı koruma tavsiyerinin büyük kısmına muhtaç bırakmaz. Bu açıklamalardan sonra ayetin manasına gelecek olursak; mescitlerde ve ibadetleri edâ ederken güzel elbiselerinizi giyiniz, hoş olan şeylerden yiyiniz, su ve onun dışında lezzetli ve yararlı olan diğer meşrubatlardan içiniz *"fakat"* bunlarda *"israf etmeyin"* ve haddi aşmayın. Tam aksine, normal ve vasat olan neyse ondan ayrılmayın. *"Çünkü Allah israf edenleri sevmez."* Yani menfeaatiniz için sizlere bu nimetleri bahşeden Rabbiniz, işlerinde israf edenleri sevmez, tam aksine israf ettikleri için onları cezalandırır. Bu ceza, o israfın doğurduğu fesat va zarar miktarınca olur. *"İsraf etmeyin!"* yasaklığı, -bu husustaki rivayetlerin çoğundan anlaşılacağı üzere- her üç fiil (giyme-yeme-içme) için de geçerlidir. Dahası, *"israf etmeyin"* fiilinin mef'ûlünün (tümleç) ibareden hazfedilmiş olması, genellik ifade eder. Buna göre mana, hem bu üç fiilde ve hem de bunların dışında her şeyde israf etmeyin, demek olur. Yasaklığın sebebi olan "Allah Teâlâ'nın israf edenleri sevmemesi" de bu yaklaşımı teyit etmektedir. Çünkü israf edenler, nefislerine zarar vererek Yüce Allah'ın insanların fıtratları hakkındaki kanunlarına (sünnetullah) ve kendilerine doğru yolu göstermek için getirdiği şeriatına muhalefet etmektedirler. Çünkü onlar, bedenlerine zarar vermek, mallarını zayi etmek ve bunun dışında gerek şahsen, gerek evlerinde ve gerekse toplumsal bakımdan israf ederek kendilerine yazık etmektedirler. Abd b. Humeyd, Nesâî, İbn Mâce, İbn Merdûye ve *Şuabu'l-İman*'dan Beykahî, Amr b. Şuayb kanalıyla dedesinden O da Rasûlullah'dan (s) rivayet ediyor: *"İsraf etmeksizin ve kibirlenmeksizin yiyiniz, içiniz, giyiniz, sadaka veriniz. Çünkü Allah, nimetinin eserini kulunun üzerinde görmeyi sever."*[464] Aynı manada İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet olunmaktadır: İsraf edip kibirlenmemek kaydıyla dilediğini ye, dilediğini iç ve dilediğini giy. Yukarıda okuduğumuz hadiste geçen *"el-mahîyle"*, kibir, kendini beğenmişlik ve böbürlenme, demektir. İkrime'nin *"İsraf etmeyiniz."* ayetini elbisede, yemekte ve içmekte is-

464. Bu hadisin *"sadaka veriniz"* ibaresi dahil ilk kısmı için bkz. Buhârî, *Libâs*, 1; Nesâî, *Zekât*, 66, İbn Mâce, *Libâs*, 23. Hadisin tamamı için bkz. Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, III, 136, IV, 136.

raf etmeyiniz şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. Vehb b. Münebbih der ki: Bir insanın kendi yanında bulunmayan bir şeyi giymesi, yemesi ve içmesi israftır. İbn Abbas'ın "*O, israf edenleri sevmez*" ayetini, yiyecekte ve içecekte israf edenleri sevmez şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. Bir başka rivayete göre İbn Abbas şöyle der: İsraf ve kibir olmadıkça Yüce Allah yemeyi ve içmeyi helâl kılmıştır. İbn Abbas, elbiseyi zikretmemiştir. Kibir elbisede zuhur eder, ama yeme ve içmenin bizzat kendisinde gözükmez. İleride geleceği üzere yeme ve içmede kibir bunların konuldukları kaplarda gözükür.

İsrafta aslolan, her şeyde -o şeyin özelliğine göre- sınırı aşmak, demektir. Sınırların açlık, tokluk, susuzluk ve suya kanmak gibi doğal olanı olduğu gibi, ekonomik olanı da vardır. Bir insan ancak açlık hissettiği zaman yer ve -daha fazla yemekten zevk alsa bile- doyunca yemeği bırakırsa; Ancak susuzluk hissettiği zaman içer ve susuzluğunu giderecek miktarda bırakır ve içtiği şeyin soğukluğu veya tadından daha fazla zevk almak için bu miktarın üstüne çıkmazsa, yemesinde ve içmesinde israf etmiş olmaz. Bu durumda yediği ve içtiği de kendisine yararlı olur. Ekonomik sınıra gelince; üç şeyin harcaması (giyme, yeme ve içme) insanın gelirine göre belli bir oranda olmalı ve bu hususta yapacağı harcamalar bütün gelirini aşmamalıdır. Yemesinde ve içmesinde doğal israf yapmadığını söylediğimiz bir kimse, yediği yemeğin, içtiği içeceğin ve giydiği elbisenin türü, gelirini aşacak kadar lüks olduğu takdirde- malında israf yapan bir kimse durumana düşebilir. İsraf sınırının aklî veya ilmî olanı olduğu gibi, örfî ve şer'î olanı da vardır. Yiyecek, içecek ve elbisede şeriatın koyduğu sınır, ölü hayvan etini, kanı, domuz etini ve üzerine Allah'ın ismi anılmadan kesilen hayvanların etini haram kılması şeklindedir. İçecek maddelerinde ise, içki ve her türlü sarhoşluk verici maddeleri haram kılmasıdır. Ayrıca şeriatın, gerek yiyeceklerden ve gerekse içeceklerden zararlı olanları haram kılmış olmasıdır. Giyecek maddelerinde ise, sadece erkeklere mahsus olmak üzere saf ipekten dokunmuş veya dokumasının çoğu ipekten olan kumaşları giymeyi haram kılmış olmasıdır. Bu sayılan nesneler bizatihî haram nesnelerdir. Bunlar ancak zaruret varsa mubah olurlar ve bu mubahlık da zaruret miktarı kadar olur. Şeriat, ipek elbiselere benzer olarak altın ve gümüş kaplardan yemeği ve içmeyi de haram kılmıştır. Bu ve bundan önceki hüküm, sahih hadislerde vardır. Öyle anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber (s), altın ve gümüş kaplardan yemeyi ve içmeyi "yeme, içme ve giyme" konularındaki israfın genelliğine dahil saymıştır. Hz. Muhammed (s), ayrıca şöhret elbesesi giymeyi ve Müslümanların başkalarına benzemelerini de yasak etmiştir.

Şeriat alimleri, insanın elinin dar ve geniş olmasına göre farklılık gösteren yakın akrabalara yapılması gerekli harcama konusunda insanların gelişen örflerini *"İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin."*[465] ayetine binaen geçerli kabul etmişlerdir. Dolayısıyla, zengin bir kocanın zengin karısına yapacağı gıda ve elbise harcaması, fakir kocaya gerekli olan gibi olmaz. Fakat zenginlik ve fakirlik dereceleri birbirinden farklı olup, bunların herbirini belirlemek ve sınırlamak mükmün değildir. Her tabakada esas alınacak olan miktar, o tabakayı teşkil eden insanların normal ve vasat olanlarının güçlerine dahil olan örfleridir. Her kim, serveti kendisi kadar, fakat müsrif olan bir kimseyle veya kendisinden daha zengin ve eli daha geniş bir kimseyle yarışacağım diye kendi maddi gücünü aşarsa, müsrif olur. Bu yarış ve bu rekabet, mamur olan nice aileleri harap etmiştir! Özellikle de, zîynet, elbise, mehir, gelin donatma, düğün ve matem törenleri yapma ve bunlar için verilen ziyafetler ve matem yemeklerinde yaşanan rekabette kadınların isteklerine uyulduğunda... Öyle kadınlar vardır ki, kendi akranları olan kadınları ziyaret etmek maksadıyla aynı şeffaf elbise veya giysiyi iki kez giymeyi bir âr ve utanılacak durum kabul etmektedirler. Bunların anlayışına göre her ziyaret için yeni bir elbise giymek gerekir. Oysa bu, büyük bir israftır ve topluma olan zararı, fertlere verdiği zarardan çok daha fazladır. Özellikle de bu gibi ülkelerde... Çünkü bu ülkeler, her türlü zîynet eşyasını yabancı ülkelerden getirmekte ve düşmanları, bunları almak için verdikleri serveti, kendilerini boyun eğdirme ve bağımsızlıklarını ellerinden alma uğrunda kullanmaktadır.

Buraya kadar söylediklerimiz, Raşid Halifeler ve onların dışında Selef'in zühd içinde yaşadıklarına dair hayat hikâyeleriyle ve varid olan diğer haberlerle çelişmemektedir. Çünkü Kur'ânî hidayet, şeriatın esasıdır. Buna aykırı olan her şeyin bir sebebi vardır ki onların tüm yaşantılarına vakıf olan kimseler, o sebebin ne olduğunu öğrenirler. Bu sebep, İslâm'ın ilk döneminde yaşadıkları fakirlik ve geçim darlığı, Acem, Bizans hükümdarlarıyla başkalarının diyarlarını ele geçirmek suretiyle bu darlıktan sınırsız bir zenginliğe ulaştıklarında ise lüks ve israf sebebiyle ümmete fesat vermekten korkmaları olabilir.

Gerçi zühde, zor şartlar altında yaşamaya meyletme ve dindar olmak maksadıyla bu hususta aşırı gitme, -tıpkı bunun zıddı gibi- insanoğlunun yapısında var olan bir duygudur. Normal ve ortalama gitme, şeriatın bütün insanlara çağrıda bulunduğu bir durumdur. Bu da insanın elinin geniş veya dar olmasına, zamana ve mekâna göre farklılık gösterir. İbn Merdûye ve

465. Talâk, 65/7.

Beyhakî'de yer alan ve bir kimsenin günde iki kez yemesinin israf olduğunu ifade eden Hz. Âişe hadisi zayıftır ve sahih hadislerle çelişmektedir. İbn Mâce'de *"Her canının çektiğini yemen, israftır."*[466] şeklindeki Enes hadisi de zayıftır. Fakat hadisin manası doğrudur ve bir başka açıdan hikmettir. Şöyle ki, bir insan, nefsî arzularının peşine takılır ve irade gücüyle bazı şehvetlerden nefsini dizginlemezse, o nefis insanı israfa ve başka kötülüklere sürükler. Bundan dolayı Yüce Allah, bize ve bizden öncekilere oruç ibadetini farz kılmıştır. Bazı sahâbîler, aşırılığa kaymış ve buna et yemeyi ve kadınlarla cinsel birleşmeyi terkederek başlamışlardır. Hattı bazıları, Hz. Muhammed'den (s) kendisini hadım etme izni istemiştir. Bunun üzerine Yüce Allah, ayetlerde Hz. Muhammed de hadislerde yer alan ifadelerle onlara İslâm'ın edeb ve terbiyesini öğretmiştir. Biz bu konuyu Mâide *Sûresi"nde "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez."*[467] ayetini tefsir ederken bütün ayrıntısıyla ele almıştık.[468] Orada -İmam Gazzâlî'nin *"İki Şehveti Kırmak Bölümü"*nde yaptığı gibi- bazı sûfîlerin yemekte zühd haberlerine dair yaptıkları nakillerin çoğunun aslının ve esasının olmadığını, kiminin uydurma, kiminin ise zayıf ve pek az bir kısmının sahih olduğunu açıklamıştık. Yine orada Rasûlullah'ın (s) yemek konusunda yaşantısı tümüyle değerlendirildiğinde -(kuru ekmek gibi) lüks olmayan ancak lezzetli olan- ne bulursa onu yediğini, açıklamıştık. Böylece o (s), kendi döneminde sahâbîlerin çoğunluğunu teşkil eden fakirlere ve azınlığı oluşturan zenginlere örnek olmak istiyordu. Sahâbîler, Hz. Muhammed'den sonra zengin oldular. Gerçi Hz. Muhammed'in en sevdiği yiyeceğin ne olduğuna dair haberler varid olmuştur. Fakat o (s), yemeğe düşkün değildi. Suya ve içecek maddelerine daha çok düşkündü. Temiz ve tatlı olmayan şeyleri içmiyordu. Soğuk ve tatlı olan şeyleri içmeyi seviyordu. Hatta bu nedenle bir veya iki günlük mesafeden kendisine tatlı su getiriliyordu. Elbiseye gelecek olursak, Hz. Muhammed, çoğunlukla kavmi neyi giyiyorsa, onları giyiyordu. Fakirlere ve zenginlere örnek olmak için sert ve kaba elbise giydiği gibi, en kaliteli kumaştan yapılmış elbise de giyiyordu.

Kısaca söylemek gerekirse, yemek ve içmek bir insan için beşerî ve hayatî bir zorunluluktur. Fakat her toplumda iki grup insan bu konuda yolunu şaşırmıştır.

466. İbn Mâce, Et'ıme, 51.
467. Mâide, 5/87.
468. Bu konu için El-Menar Tefsiri'nin VII. cildinde konuyla ilgili açıklamalara bakılabilir. (Yayıncı)

a) Cimriler ve dinde aşırı gidenler. Bunlar, -cimri oldukları için - hoş, lezzetli ve faydalı olan şeyleri terk etmektedirler veya vücudu zayıflatarak ve nefse işkence ederek Allah'a yaklaşmak gayesiyle sürekli olarak veya belli gün ya da aylarda yemeyi ve içmeyi kendilerine haram kılmaktadırlar.

b) Bedenî lezzetlerde aşırı giden ve lüks içinde yaşayanlar. Bunlar da hayatta bütün düşüncelerini lezzetlerden yararlanmaya sarf edenlerdir. Bu zümre, hayvanların yiyip içtikleri gibi yer içer ve bunların tadına varırlar. Hatta bunlar, yararlanmaları açısından hayvanlardan da sapıktırlar. Çünkü hayvanlar, fıtrî ihtiyaçlarını giderdiklerinde dururlar, bunlarsa durmazlar. Hayvanlar, dünya lezzetlerinden yararlanma konusunda fert ve tür olarak varlıklarını sürdürecek içgüdülerinin çağrısından öteye geçmezler. Ama lüks içinde yaşayan insanlar, bu konuda aşırı giderler ve acıkmadan yer, susamadan içerler. Yerken ve içerken ihtiyaç miktarını aşarlar, tıpkı başka hususlarda ileri gittikleri gibi... Bunun için baharat ve şehveti gıcıklayan şeylerin yardımına başvururlar. Böyle yaptıkları için mide genişlemesi, sindirim güçlüğü ve tıka basa yemek yüzünden bağırsak bozulması gibi rahatsızlıklara yakalanırlar, vücutlarında damar sertliğine sebep olan artık maddeler birikir ve daha birçok hastalıklara yakalanırlar. Damar sertliği ise erken yaşlanmanın nedenlerinden birisidir. Nitekim onların neslin artması için sebep kılınan şehvet konusunda da yaptıkları aynı şeydir. Şehvete aşırı dalmanın ve bu konuda israfa kaçmanın zararlarını, birkaç sayfa önce ve başka yerlerde ön ve arka ayıp yerlerin karı-koca arasında bile örtülmesi meselesini ele alırken açıklamıştık. Bundan dolayı Yüce Allah, -güzel elbise giyme konusunda olduğu gibi- hoş olan şeyleri yeme ve içme emrini, israfa kaçmamakla kayıtladı

Öte yandan, geçimini sağlarken ortalama ve normal olma konusunda bir takım kâideler ve esaslar konulmuştur ki bunlardan da birçok meseleler ve dallar çıkmıştır. Bu kâidelerden ve ev idaresi ilminden şeriatın yasak ettiği israftan, saçıp savurmadan, cimrilik ve eli sıkılıktan kaçınıp, teşvik ettiği harcamalarda ve sadakalarda normal ve ortalama olma emrine uyma konusunda yararlanmalıdır. Nisâ Sûresi"nde *"Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezler (reşit olmayanlara) vermeyin..."*[469] ayetini tefsir ederken bu hususta bazı ayetleri ve hadisleri zikretmiştik.

"De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?" Araplar, câhiliye döneminde Allah'a ibadet etmek ve O'na yakın olmak için süslü elbise giymeyi haram kılmışlardı. Bazı Araplar, aynı şekilde hac ihramındayken yağ sürmek ve başka şeyler gibi bazı hoş olan şeyleri ha-

469. Nisâ, 4/5.

ram kılmışlardı. Yüce Allah'ın En'âm Sûresi"nde açıkladığı üzere ekini ve davarları da haram kılmışlardı. Câhiliye Arapları dışında putperestler ve Ehl-i Kitab da hoş olan şeyleri ve zîyneti kendilerine haram kılmışlardı. Bunun üzerine insanoğlunun gerek bu dünyada ve gerekse ahirette maslahatlarını gerçekleştiren, ruhlarını ve vücutlarını arındırıp terbiye eden fıtrat dini geldi ve bu zorbalığa ve nefse zulme tepki gösterdi. Okuduğumuz ayette ***"Kul men harrame, kim haram kıldı?"*** ayetindeki soru, inkârî sorudur ve söz konusu haramlığın -Yüce Allah'ın geçmiş peygamberlere yaptığı vahiyden değil- şeytanların verdiği vesveselerden kaynaklandığını gösterir. Buna göre ayetin manası, geçmiş peygamberlerden hiçbiri, bunları haram kılmadığı gibi, Yüce Allah da başkalarına kendi adına tebliğ hakkını da vermedi, demek olur. Ayette *"zîyne"* kelimesinin *"Allah"* kelimesine izâfe edilerek ***"zîynetullah, Allah'ın süsü"*** denilmesi, bunun güzel olduğuna ve bir nimet olarak hatırlatıldığına (minne) işaret etmektedir. ***"Süsün insanlar için çıkarılması"*** insanlar için süs malzemelerinin yaratılması ve bu malzemelerden süs yapma yollarının öğretilmesi, demektir. Öğretilme ise, fıtratlarına süsü sevme özelliğinin verilmesi ve akıllarına ise süs konusunda yaratıcı olma yeteneğinin bahşedilmesi, demektir. Hedef, insanların içinden kimin daha güzel amel edeceğini, nimeti verene kimin en çok şükredeceğini ve O'nun kanunlarını ve ayetlerini kimin en geniş bir şekilde bildiğini sınamaktır. ***"Temiz rızıklar"*** dan maksat ise, yiyecek ve içeceklerden lezzetli olanlardır. Bunların helâlliğinin şart olduğu, burada yiyecek ve içecek maddelerinde israfa kaçmanın yasaklığından anlaşılmaktadır. Yüce Allah, söz konusu helâlliği -Bakara 168. ve Mâide 87, 88. ayetlerinde geçen ayetlerde olduğu gibi- açıkça da ifade etmektedir.

Yüce Allah, insanları içinde yaşadıkları bu dünyada kendileri için yarattığı her şey hakkında geçerli olan kanunlarını ve ayetlerini keşfedip ortaya çıkarmaya hazır yaratmıştır. Şöylesine ki Allah Teâlâ, insanların duygularına haddi hesabı olmayan bir bilme, araştırma, bilinmeyenleri keşfetme, gizlilikleri öğrenme merakı bahşetmiştir. Bunlara ilâveten hadsiz ve hesapsız maddî ve aklî bütün şehvetleri, maddî ve manevî zîynetleri sevme özelliği vermiştir. Başka hiçbir canlıya, bu özellik verilmemiştir. Ne insanlarla organik hayatı yaşamak bakımından ortak olan hayvan türlerine ve ne de ruhî hayatalarında kendilerine benzeyen melekler ve cinlere böyle bir özellik bahşedilmemiştir. İnsanlar bu özellikleriyle ortaya atılmışlar ve duygularıyla tanıdıkları ne kadar eşya varsa onları, akıllılarıyla kavradıkları ne kadar şey varsa tümünü araştırmaya başlamışlardır. İnsanların söz konusu araştırmaları bir yoldan ve bir sadece bir maksatla yapılmamıştır. Tam aksine birçok metotla ve sonsuz maksatlarla yapılmıştır ki ebedî olmayan şu dünya hayatında bunlar

asla bitip tükenecek değildir. İnsanlar, sonsuz ve sınırsız bir hayat sürmek için yaratılmışlardır. Nitekim hiçbir sınırı olmayan duyguları ve yetenekleri de bunu göstermektedir.

Zîynete ve temiz rızıklara olan düşkünlük, insanların çiftçilik ve tarım faaliyetlerini geliştirmelerine sebep olmuştur. Ayrıca bu, o faaliyetleri geliştiren sanayi tekniklerinin ve diğer toprağı imar vesilelerinin de ilerlemesine, Yüce Allah'ın ilminin, hikmetinin, dünyadaki kudretinin, rahmetinin ve yaratıklarına olan ihsanının hayret verici yanlarının ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Eğer insan, -diğer canlı türlerinde olduğu gibi- fert fert şahsî hayatının muhafazası ve tür olarak hayatiyetinin yok olmaması için topraktan çıkan gıda maddesiyle yetinip bu sınırda kalsaydı, işaret ettiğimiz ilimlerin, sanatların ve amellerin hiçbiri var olamazdı. İnsanın ilk yaratılışı beyan edilirken Âdem ve Havvâ'yı kendilerine yasak edilen ağaçtan yemeye sevk eden, bilinmeyeni keşfetme merakından ve yasak olana ulaşma hırsından başka bir şey değildi. Aynı şekilde hiçbir amel yapmadan bolluk içinde yaşadıkları cennetin nimetinden tattıkları rahattan mahrum kaldıklarının zikredilmesinin de Yüce Allah'ın insan türünü alim ve sanatkâr olarak yaratma şeklindeki kanununu (sünnetullah) açıklamaktan başka bir amacı yoktu. Yüce Allah'ın koyduğu bu kanuna göre, ihtiyaç durumu insanı çalışmaya, çalışma bilgiye sevk eder. Yine rahat etme isteği yorgunluk verirken, yorgunluk da rahat sağlar.

İnsanoğlunun oluşturduğu kabileleri ve halk topluluklarını bedevîlik ve şehirlilik durumlarında inceleme sonucunda ortaya çıkan gerçek şudur: İnsanoğlunun süsü uğruna yaptığı harcama, zorunlu geçim harcamalarından çok daha fazladır. Bu iki harcama kalemi birbiriyle karşı karşıya geldiğinde çoğu defa, süse yapılan harcamalar, geçim harcamalarını aşmaktadır. Bu nedenle insan, bayramlarda ve özel toplantılarda şık olmak amacıyla lüks bir elbise almak için yiyeceğinden ve içeceğinden kısar. Fakirlerin zenginlerin mallarından istifade yollarını genişleten bir husus da, zenginlerin onlara rekabet yaparak kullandıkları çeşitli zîynetleri satın alma uğruna yaptıkları geniş harcamalardır. Denizlerin diplerinden inci çıkaran dalgıçlar, kuyumculuk, dokumacılık, nakış işleme, bina yapma, nakış yapma, tasvir ve diğer zîynet çeşitleri sahasında çalışanların tümü veya büyük bir kısmı, fakir tabakadan insanlar olup, yaptıkları şeylerle zenginler süslenmektedirler. Hâlbuki fakirlerin kendileri bundan mahrumdurlar. Fakat onların, kendi durumlarına uygun olan asgari geçim ve zîynet miktarına ulaşmalarının sebebi, o konuda zenginlerin kendileriyle rekabet etmeleridir.

Netice olarak diyebiliriz ki insanın süse olan düşkünlüğü, bir memleketi bayındır etme faktörlerinin en büyüklerinden olup, insanın Yüce Allah'ın

kâinattaki ayetlerini ve kanunlarını bilme yeteneğini ortaya çıkaran sebeplerin en başında gelmektedir. Süs, bizatihî kınanmış bir şey değildir. Asıl kınanan süste aşırı gitmek ve onu bahşeden Yaratıcıya şükretmekten gafil olmaktır. Süsü, insanı Allah'a ibadetten ve diğer diğer şerefli şeylerden ve insanî olgunluklardan -bunlar, ister ilmî veya amelî ya da sosyal, isterse dünyevî ve uhrevî olsunlar hiç farketmez- alıkoyacak dereceye vardırmak, süste israfa girer. Bazı kadınların ve gençlerin yaptıkları gibi olanca vaktini süslenmede, şık olmada ve ölçülü hareket etmekte harcamak da süslenmede aşırı gitmektir. Hoş yiyeceklerde aşırıya kaçmak da aynıdır. Kınanmış olan bu şeyler, zîynetin (süs) ve temiz rızıkların ayrılmaz parçaları değildir. Zîynet ve temiz rızıklar bunlar olursa olur, olmazsa olmaz diye bir kural yoktur. Dinî ve dünyevî ve şerefli şeyleri yapmak için zîynetten ve temiz rızıklardan mahrum olmak, sebep ve gaye nitelikli bir illet değildir. Bu mahrumiyet, Allah'a şükrün ve O'ndan razı olmanın da aynı şekilde illeti olmadığı gibi, buna yardımcı da değildir. Deneme ve imtihan, hem bunların (zînet ve temiz olan rızıklar) elde edilmesiyle ve hem de bunlardan mahrum kalmakla olur. Zînete ve temiz olan rızıklara malik olan bir kimse, Allah'a itaate ve O'na şükretmeye, nefsini arındırmaya ve başkasına yararlı olmaya bunlara sahip olmayan kimseden daha kadirdir. O halde dinin bunları haram kılmasına ve -Yüce Allah'a ancak bunlar terkolunursa ibadet olunur ve yaklaşılır denecek şekilde- kemal derecesine ulaşmaya engel kabul etmesine hiçbir sebep yoktur. Nitekim putperest Brahmanlar ve başkaları, bu yaklaşım üzere hareket etmişlerdir. Bu taklit mikrobu onlardan Ehl-i Kitab'a sirayet etmiş ve onların dinde aşırı gitmelerine sebep olmuştur. Putperestlerin ve Ehl-i Kitab'ın hastalığı da birçok Müslümana bulaşmıştır. Böylece onlar, ümmetin arasında dinin aslının, ruhunun ve sırrının nefse işkence etmek ve onu süsten ve temiz rızıklardan mahrum bırakmak olduğunu yaymaya başlamışlardır. Yüce Allah, bunların tümünü şu okuyacak olduğumuz ifadesiyle yalanlamıştır:

Süsün ve Temiz Rızkın Dünya ve Ahirette Müslümanlara Ait Olması Meselesi

"De ki: 'Onlar, bu dünya hayatında inananlar içindir, kıyamet gününde de yalnız onlara mahsusutur.'" Yani Ey Peygamber! Ümmetine de ki: Süs ve temiz rızıklar, dünya hayatında haddi zatında ve hak etme açısından iman edenlere aittir. Fakat başkaları, -Müslümanlar gibi hak etmemekle birlikte- onlara tabi olarak bunlara ortak olurlar. Ancak süs ve temiz rızıklar, kıyamet günü sadece mü'minlere aittir. Ayeti şöyle yorumlamak da mümkündür: Süs ve temiz rızıklar, -kıyamet günü sadece inananlara mahsus olmak üzere- mü'minler içindir. (Kıraat imamlarından Nâfi' ***"hâlisaten"*** kelimesi-

ni haber olmak üzere merfû, kalan imamlar ise hâl olmak üzere mansup okumuşlardır.) Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: Süs ve temiz rızıklar, dünya hayatında hayatı zehir eden bir takım şâibelerden uzak olmaksızın mü'minlerindir. Fakat kıyamet günü bu gibi can sıkıcı unsurlardan uzak olarak onların olacaktır. Bu mana, kendi bütünlüğü içinde doğrudur. Fakat ibare okunduğunda akla ilk gelen mana, birincisidir. Ayrıca Allah'ın hak olan dininin inananlara dünya ve ahiret mutluluğu verdiğini ifade eden ayetler de mananın birinci şıktaki gibi olduğunu göstermektedir: *"Artık benden size hidayet geldiğinde, kim benim hidayetime uyarsa o sapmaz ve bedbaht olmaz. Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak ve Biz onu, kıyamet günü kör olarak haşredeceğiz."*[470]; *"Şayet doğru yolda gitselerdi, bu hususta kendilerini denememiz için onlara bol su verirdik. Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse, (Rabbin) onu gitgide artan çetin bir azaba uğratır."* [471] Biz bu manayı defalarca tekrarladık.

Meseleyi açmak gerekirse şöyle deriz: Mü'minler, bu nimetlere kâfirlerden daha layıktırlar çünkü onlar, bu nimetlerin geliştirilmesi için İslâm'ın kendilerine göstermiş olduğu gerekli ilimleri, fenleri ve sanayii öğrenmeye kâfirlerden daha layıktırlar. İslâm, bu irşadını Allah'ın yaratıkları hakkında geçerli olan kanunlarını (sünnetullah) öğrenmeye teşvik ederek yapmıştır. Teşvik bununla kalmamıştır. Bunun yanında mahlûkatına koymuş olduğu hikmetleri, menfaatları ve kudretini, ilmini ve onları sağlam yapmadaki hikmetini, bu nimetleri kullarının emrine vererek onlara olan rahmetini, cömertliğini ve ihsanını gösteren apaçık ayetleri öğrenmelerini de teşvik etmiştir. Çünkü mü'minler, dilleriyle, organlarıyla ve kalpleriyle bu nimetlere karşı Rablerine şükretmeye en layık kimselerdir. Bir mü'min, Yüce Allah'ın kanunlarına, kendi nefsinde veya başka varlıklarda O'nun varlığını gösteren ayetlere dair bir parça hakikat öğrendiğinde ilmi de, Rabbine olan imanı da artır. Mü'minin bu nimetleri bilmesi ve bilgisinin neticelerini elde etmesiyle Rabbinin kendisine olan nimetleri her arttıkça, o da Rabbine daha fazla şükreder. Bundan dolayı Yüce Allah, bu girişin baş tarafında bize bizleri yeryüzünde yerleştirmiş olduğunu, orada bize geçim vasıtaları verdiğini ve bunlara şükretmemiz gerektiğini hatırlattı. Biz daha önce açıkladık ki şükrün esaslarından birisi, nimeti kabul etmek ve onu, verenin verdiği amaç için kullanmaktır. Bu, organların şükrüdür. Nimetin Allah'ın ihsanından olduğuna inanma şeklindeki *"inanç şükrü"*, onu vereni övme şeklindeki *"dilin şükrü"* ancak organların *"amelî şükr"*üyle tamam olur ki bu da o nimeti veriliş gayesine uygun olarak kullanmaktır İmam Ahmed, Tirmizî, Nesâî,

470. Tâhâ, 20/123, 124.
471. Cin, 72/16, 17.

ve Hâkim'de yer alan Ebû Hüreyre hadisinde Hz. Muhammed (s) şöyle der: *"Yemek hususunda hoş hal ve (verdiği nimetlere karşı Rabbine) şükredici olan kimse sevapta, açlığa oruçlu gibidir."*[472] Bu hadis, sahih bir hadistir. Hadiste, yiyip şükredenin aç olan ve sabredenle değil de yiyen ve şükredenle mukayese edilmesinden bizim anladığımız şudur: Aç kalmak selbî bir durumdur. Fakat oruç, nefsî bir amel olup, niyet etmek şarttır. Dolayısıyla oruç, şükür niyetiyle yemek gibi bir itaattır.

İsrafa kaçmaksızın temiz şeylerden yiyip içmek, hayatın ve sağlığın esasıdır. Gerek aklî ve gerekse bedenî bütün dinî ve dünyevî faaliyetler, sağlığın iyi olmasına bağlıdır. Bir toplumun çoğalması için gerekli olan neslin kaliteli bir nesil olması noktasında temiz şeylerden yeme ve içmenin büyük bir etkisi vardır. Doktorlar, birçok hastayla evlenmeyi yasaklamakta ve onlarla evlenmeyi hem onların sağlıklarına bir tehlike ve hem de nesillerine ve mensup oldukları topluluğa karşı işlenmiş bir cinayet saymaktadırlar. Çünkü böylesi bir evlilik, o toplumun neslinin kötüleşmesine sebep olmaktadır. Özelliği iyi bir niyetle amel işlemek olan kâmil bir mü'min, vücudunu temiz şeylerle beslemekle bunların aklen bilinen faydalarını amaçlar ve Yüce Allah'ın bu husustaki israfa kaçma yasağından ve haram yemekten kaçınır. Bütün bu yaptıklarında Yüce Allah'a ibadet eden bir kul olmuş olur. Dolayısıyla bu hususta iyi amelleri çoğalmış olur. Bunun için yemek yerken sevap alma açısından oruç tutan bir kimse gibi olmasında şaşılacak hiçbir taraf yoktur. Hz. Muhammed bir gün sahâbîlerine *"Hanımınızla cinsel ilişkide bulunmakla sadaka sevabı elde edersiniz."* dedi. Bunu duyan sahabîlerden birisi; "Ya Rasûlallah! Biz hem şehvetimizi giderip, hem de bundan sevab mı elde ediyoruz?" diye sordu. Hz. Muhammed ona şöyle cevab verdi: *"Söyler misiniz bu kimse şehvetini haram yoldan giderseydi, günahta girmez miydiş?"* Sahabîler bu soruya hep bir ağızdan "Evet" diye cevab verdiler. Hz. Muhammed sözünü şöyle tamamladı: *"İşte aynen bunun gibi, kişi şehvetini helâl yoldan giderirse, bu da onun için sevab vesilesi olur."*[473] Bu hadisi, Müslim Ebû Zerr'den rivayet etmiştir. Kâfir ise böyle değildir. Onun genellikle şehvetin tadına varmaktan başka bir amacı yoktur. Bunu gerçekleştirirken helâli araştırmadığı gibi, iyi niyyet de taşımaz. Bundan dolayı bir Buhârî-Müslim hadisinde Hz. Muhammed'in şu ifadesi yer almıştır: "*Mü'min, bir bağırsağına, kâfir yedi bağırsağı doldurmak için yer.*"[474]

Temiz ve keliteli bir elbise giymenin sağlığı korumadaki faydaları bilinmektedir. Güzel elbisenin onu giyerek süslenen kimsenin insanların nezdin-

472. Buhârî, *Et'ıme*, 56.
473. Müslim, *Zekat*,52, Ahmed b. Hanbel, V, 167,168.
474. Buhârî, *Et'ime*, 12.

de onurunu korumasında büyük bir etkisi vardır. Çünkü insanların kalplerine giden yol, gözlerinden geçer. Güzel elbise giymek, Yüce Allah'ın o kimseye olan nimetini ve kendisine verdiği rızık genişliğini ortaya koyan bir alâmettir. Dolayısıyla güzel elbise insanların kalplerinde, böyle giyinmeyen kimsenin bıraktığı intibadan başka bir intiba uyandırır. Mü'min de, bu saydığımız şeylerden övülmüş olanların tümüne niyet ve şükretmekle sevap elde eder. Ebû Dâvûd, Ebü'l-Ahvas vasıtasıyla babasından şu hadisi rivayet eder: Bir gün kötü bir elbiseyle Rasûlullah'ın (s) yanına geldim. Bana, *"Senin malın var mı?"* diye sordu. Ben de "Evet" dedim. *"Hangi maldan?"* dedi. "Allah bana deve, koyun, at ve köle verdi." dedim. Hz. Muhammed, *"Allah sana verdiğine göre O'nun sana verdiği nimetin ve ikramının eseri görülsün!"* buyurdu.[475] Tirmizî'nin "hasendir" değerendirmesiyle Amr b. Şuayb'ın dedesinde yaptığı bir başka rivayet şöyledir: Hz. Muhammed şöyle buyurdu: *"Allah, kuluna verdiği nimetin eserini onun üzerinde görmeyi sever."*[476]

Ebû Dâvûd İbn Abbas'tan şu hadisi tahric eder: Harûriyye'ye çıkınca Hz. Ali'nin yanına geldim. Bana, "Sen şu kavme git" dedi. Yemen elbiselerinin en güzelini giydim ve onların yanına gittim. Bana, "Merhaba ey İbn Abbas! (Giydiğin) bu elbise nedir?" dediler. "Beni neden ayıplıyorsunuz? Ben Rasûlullah'ın (s) üzerinde en güzel elbiselerden gördüm."[477] dedim.

İbn Merdûye, İbn Abbas'tan rivayet ediyor: Ali b. Ebî Talib, beni İbnü'l-Kivâ ve arkadaşlarına gönderdi. Üzerimde ince bir kamîs (gömlek) ve elbise vardı. Bana, "Sen İbn Abbas olarak böyle elbiseler giyiyorsun demek?" dediler. Ben de, "Size getirecek olduğum ilk delilim şu ayetlerdir dedim. Ve *"De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?"*; *"Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin."*[478] ayetlerini okudum. "Rasûlullah (s) Ramazan ve Kurban bayramlarında Yemen hırkası giyerdi." [479]

İmam Gazzâlî, *İhyâ*'nın *İlim Bölümü*'nde anlatır: Yahyâ b. Yezid en-Nevfelî, Mâlik b. Enes'e (r) şöyle bir mektup yazar: Rahman ve Rahîm olan Allah'ın ismiyle! Yüce Allah, öncekilerin ve sonrakilerin içinde Rasûlü Muhammed'e salât ü selâm etsin! Yahyâ b. Yezid'den Mâlik b. Enes'e! İşitiyorum ki sen, dokuması yumuşak (veya ince) elbiseler giyiyor ve elenmiş undan yapılmış buğday ekmeği yiyormuşsun. Yumşak minderlere oturup, kapında nöbetçiler bekletiyormuşsun. Hâlbuki sen, ilim kürsüsüne oturmuş olan bir kişisin,

475. Ebû Dâvûd, *Libâs*, 15.
476. T irmizî, *Edeb*, 54.
477. Ebû Dâvûd, *Libâs*, 7, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 425.
478. A'raf, 7/ 31, 32.
479. Rasûlullah'ın Ramazan ve Kurban bayramlarında Yemen hırkası giymesi sadece İbn Abdilberr'in et-Temhîd'inde geçmektedir. Bkz: İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXIV, 36.

tâ uzak diyarlardan develerin göğüsleri dövüle dövüle sana geliniyor. Halk sana gelmiş, seni imam bellemiş ve senin sözlerine kulak vermektedir. O halde ey Mâlik! Allah'tan kork ve tevazudan ayrılma. Benden sana bir nasihat olmak üzere bu mektubu yazıyorum. Mektubumun içindekileri Allah'tan başka kimse bilmiyor. Allah'ın selâmı üzerine olsun!" İmam Mâlik Yahyâ'ya şu cevabı yazar: "Rahman ve Rahîm olan Allah'ın ismiyle! Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'e, onun âline ve ashâbına salât ve selâm etsin. Mâlik b. Enes'ten Yahyâ b. Yezid'e! Allah'ın selâmı senin üzerine olsun. İmdi! Mektubun elime geçti. Nasihat, şefkat ve edeb olarak kalbimde yerleşti. Allah Teâlâ seni takvâ ile bezesin. Nasihatından dolayı sana hayırlar ihsan etsin. Ben Allah'tan tevfikini isterim. Yüce ve Azîm olan Allah'tan başka hiçbir kimsenin gücü ve kuvveti yoktur. Benim elenmiş unlardan yapılmış ekmekler yemem, ince elbiseler giymem, kapımda nöbetçiler bekletmem ve yumşak minderler üzerinde oturmam konusuna gelince, bunların hepsini yapar ve Allah'tan af dileriz. Zira Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *"Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı?"* Hiç şüphe yok ki ben, bunları yapmamanın, yapmaktan daha hayırlı olduğunu çok iyi biliyorum. Mektubunu bizden esirgeme! Biz de size daima mektup göndermeye devam edeceğiz. Allah'ın selâmı üzerine olsun.

Eğer bu hikâye doğruysa, İmam Mâlik şunu demek istemiştir: Bütün bunları yapmamak, kendisi gibi herkesin örnek aldığı bir alim için daha iyidir. Ya da tevazusundan böyle söylemiş de olabilir. Bunun için de yaptıklarını bırakmamıştır. Yahyâ b. Yezid en-Nevfelî, ilim ve amelde İmam Mâlik'in tabakasından değildi. Tam aksine İmam Ahmed ve başkaları O'nun hadiste zayıf birisi olduğunu söylemişlerdir. Selef'ten bazıları yokluktan zühd hayatı yaşarken, bazıları başkalarına örnek olmak için böyle bir hayatı sürdürüyorlardı. Asıl zühd, kalpte olur. Süste ve temiz şeyleri yeme ve içmede normal olmanın zühdle çelişir bir tarafı olmadığı gibi, fazla malın da yoktur. Yeterki mal sahibi onu ümmetin maslahatı ve çoluk-çocuk yetiştirmek için harcamış olsun. Aralarında ilimde tahkikin temel direklerinden birisi olan Seyyid Abdülkadir el-Cîylî gibiler olmak üzere sûfîlerin çoğu, bu gerçeği bilmezler. Rivayete göre Abdülkadir el-Cîylî'nin müritlerinden birisi, dünyanın üzerlerine geldiğinden (talihlerinin yaver gittiğinden) şikayet eder. Abdülkâdir şöyle cevap verir: Onu (dünyalığı) kalplerinizden çıkarıp ellerinize alınız. Çünkü elinizdeki dünyalık, size zarar vermez.

Bütün bunlardan öğreniyoruz ki süs ve temiz rızık dünyada mü'minlerin hakkıdır. Bunlar bizzat ve layık olma açısından mü'minlerindir. Bu yaklaşım, iman ve İslâm'ın gereği olarak bu nimetlere ulaştıracak olan ilimleri, fenleri ve sanayii onların kâfirlerden daha iyi bilmelerini ve bu nimetlere

karşılık şükreden kimseler olmalarını gerektirdiği düşüncesine binaendir. Çünkü mü'minin şükrü, hem o nimetlerin ellerinde kalmasını sağlar ve hem de Yüce Allah'ın vaadi ve yaratıkları hakkındaki kanunları (sünnetullah) na göre daha fazla artmasına sebep olur. Ayetin sonunun neden ***"İşte bilen bir topluluk için ayetleri böyle açıklıyoruz."*** şeklinde geldiği bu açıklamadan anlaşılmaktadır. Yani bu gibi hükümleri ve onların hikmetlerini -isterse kendilerine yapılan hitaptan sonra olsun- bilmek özelliği olan kimseler için ayetleri açıklıyoruz. Böyle bir ifade daha önce de geçmişti. Ayetin manasına gelecek olursak, süsün ve temiz şeylerin hükmüne dair yapılan bu ayrıntılı açıklamayı -Çünkü bu hususta birçok kişi ve toplum ya ifrata ya da tefrite düşerek yolunu şaşırdı- ancak sosyoloji kanunlarını, beşerin karekterini, çıkarlarını ve aralarında medeniyetin şerefli yollarını bilen kimseler akledip anlayabilir. Yüce Allah söz konusu hükümleri, insanlara -ümmî peygamberinin diliyle- gösterdiği hidayet yolu insanın yaratılış fıtratına uygun olan bu ayetlerle geniş geniş açıklamıştır. O Peygamber ki, kendisine vahiy inmeden önce insanlık tarihinin bedevîlik ve medenîlik aşamalarıyla, ifratları ve tefritlerine dair hiçbir şey bilmiyordu. Daha sonra Yüce Allah, insanların mutlulukları için muhtaç oldukları her şeyi açıklamak üzere hikmetli olan Kitab'ını indirdi. İşte bu ilmî ayetlerden oluşan ayrıntılı açıklama, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin alâmetlerinden oldu. Çünkü bu ayetler, faydalı olanla zararlı olanı birbirinden ayıran birçok ilmin özüdür ki Hz. Peygamber gibi birisinin kendi zekâsıyla bunları bilmesi mümkün değildir. Bunlar sadece ve sadece Allah'ın vahyinin ürünüdür. Müfessirler, bu gerçekleri açıklamada yetersiz kalmışlardır. Bununla birlikte, bazı tahkik ehli alimler, bizim dediğimizi destekler mahiyette bazı şeylerden söz etmişlerdir. Gerçi bizim söylediklerimiz, çok açık ve net olduğu için onların teyidine muhtaç da değildir. Şeyhülislâm İbn Teymiye, Müslümanların bütün beşerî ilimlerde tüm kâfirlerden ve Ehl-i Sünnet'in de bid'atçılardan daha bilgili olduklarını ifade eder.

Evet, aynen böyle oldu. Kur'ân olmasaydı Araplar yaşadıkları câhiliyenin, bedevîliklerinin ve putperestliklerinin karanlıklarından o nûra çıkamazlardı. O nûr ki sayesinde ıslah olmuşlar ve birçok topluluk da dinle, ilimlerle, fenlerle ve âdabla ıslah edip düzeltmişlerdir. Yaptıkları bu ıslah neticesi, öncekilerin ilimlerini ve fenlerini diriltmişler ve bozuk olanlarını düzeltmişlerdir. Böylece tam da dinin o meşhur tanımına layık insanlar olmuşlardır: Din, aklı başında olan kimseleri, kendi özgür iradeleriyle dünyada başarıya ve ahirette kurtulaşa götüren veya dünya ve ahiret mutluluğuna götüren ilâhi bir kanundur. Birçoklarının İslâmın kurduğu bu medeniyetin asıl sebebinden veya bu sebebin Kur'ân olduğundan gafil olmaları, hayret verici

bir durumdur. Hatta İslâm medeniyetinin sebebini bilmemek, Kur'ân'ın ve meydana getirdiği medeniyetinin kaybedilmesine sebep olmuştur. Bunun neticesi olarak Müslümanlar, insanlık ailesinin en cahil, en fakir, en zayıf ve dinlerine en az hizmet eden üyeleri haline gelmişlerdir. Dinlerinin gayesi, dünya süsünün, temiz şeylerin, egemenliğinin ve mülkünün onların olmasıdır. Müslümanların dünyada bu nimetlerden dolayı Yüce Allah'a şükreden kimseler olmaları, O'nun rızasını kazandıran hakkı, adaleti, hayrı, iyiliği ve yeryüzünde halifeliğinin gerektirdiği her şeyi ayakta tutan kimseler olmalarıdır. Müslümanlar, ancak böyle olurlarsa dünya ve ahiret mutluluğuna layık insanlar olurlar. Dinlerinde bilge olan alimlerinden birisinin dediği gibi, dünya ahiretin tarlasıdır. Öte yandan bu cehalet, çağımızda yaşayan birçok Müslüman ve gayri müslimin Müslümanların zaaflarının, cehaletlerinin ve hükümranlıklarının ellerinden çıkmasının sebebinin İslâm dini olduğunu zannetmeleriyle sonuçlandı. Biz gerçeği ters yüz eden bu cehaletin ne kadar çürük olduğunu daha önce açıklamıştık. Dayandığımız delil, Allah'ın Kitab'ı, Rasûlünün sünneti ve bu ümmetin yaşadığı tarihtir. Fakat okuyanlar azdır, okuyanların içinden okuduğunu anlayanlar, onlardan da azdır. Anladığından ibret alan kimseler ise azın' da azıdır. Eninde sonunda emir Allah'ındır.

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَن تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَن تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿33﴾

33- **De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.**

Sınırı Aşmak, Allah Hakkında Bilmeden Konuşmak

Kur'ân, bundan önceki ayetlerde müşriklere ve onların dışında başka dinlere mensup kimselere Allah'ın kulları için yarattğı süsü ve temiz rızıkları haram kılmalarına tepki gösterdikten sonra, arkasından genel olarak haram kılınan nesnelerin esaslarını açıkladı. Haram kılınan bu nesneler, gelip geçici bir sebepten değil, devamlı olarak zararlı olduğu için haram kılınmıştır. Bütün haram kılınan şeyler, kulların kesbî amellerinden kaynaklanmaktadır,

yoksa Yüce Allah'ın bahşettiği şeylerden ve yarattığı nimetlerden değildir. Sözünü ettiğimiz haramlıklar beyan edildi ki, Yüce Allah'ın -O'na hamd ve şükür olsun- insanlara faydalı olan şeyleri değil, zararlı olanları haram kıldığı anlaşılmış olsun. Bundan dolayı şöyle buyurdu:

"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır." Bu cümle, yeni bir başlangıç cümlesidir. Süsü ve temiz şeyleri haram kıldığı iddiasına tepki gösterdikten sonra Yüce Allah'ın haram kıldığı şeyleri açıklamak için getirilmiştir. Çünkü ifadenin akışı tam bu noktada haram kılınan şeylerin ne olduğunu sormayı gerekli kılmaktadır. Buna göre ayetin manası şöyledir: Ey Peygamber! O müşriklere ve onların dışında nefislerine zulmedip, 'Allah, yaratmış olduğu süsü ve temiz rızıkları kullarına haram kıldı' diye iddia ederek O'na iftira atan başka dinlere mensup olan insanlara ve sana uyan mü'minlere de ki: Rabbim, kitaplarında peygamberlerinin diliyle bu beş veya altı şeyi haram kılmıştır. Bunlar, kulların kendi nefislerine yazık ettikleri zararlı amellerinden oluşmaktadır. Ayet metnindeki ***"innemâ"*** edatından anlaşıldığı üzere bu fiillerin haramlığı devamlı olup hiçbir şekilde mubah olması mümkün değildir. Şimdi bu fiilleri sıralayalım:

1, 2) Açık ve Gizli Kötülükler (Fevâhiş): ***"Fevâhiş"*** kelimesi, *"fâhişe"* kelimesin çoğulu olup manası, sağlam fıtrat ve güzelle çirkini, zararlıyla yararlıyı birbirinden ayıran sağlıklı aklın nazarında çok çirkin olan fiil ve niteliktir. Araplar, zinaya, homoseksüelliğe, aşırı cimriliğe, başkalarına iftira atmaya ve son derece çirkin olan müstehçenliğe *"fahşâ"* derlerdi. Kötülüklerin açığı ve gizlisinin ne demek olduğu, En'âm Sûresi 151. ayetin tefsirinde geçmişti. Bu ayet, En'âm Sûresi'nin sonlarında olup, on emri ihtiva eden ayetlerden birisidir. Orada, kötülüklerin açığı ve gizlisinin tefsiri için okuyucu aynı Sûrenin 120. ayeti olan *"Günahın açığını da gizlisini de bırakın!"* ayetine havale edilmekteydi.

3, 4) Günah ve Haksız Yere Sınırı Aşmak (el-İsm ve'l-Bağy): Daha önce ifade ettik ki ***"el-ism"***, sözlükte, çirkin ve zararlı olan şey, demektir ve bütün günahları kapsamaktadır. Kötülükler ve içki içmek gibi büyük günahlar, eşinden başka bir kadına bakmak ve dokunmak gibi küçük günahlar -ki bunun adı, ***"lemem"***dir- buna dahildir. Yüce Allah'ın *"Ufak tefek kusurları (lemem) dışında, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınanlara gelince..."*[480] ifadesi bu kabildendir. Bu örnek ayette *"fevâhiş"* kelimesinin, sadece *"el-ism"* kelimesine değil de ***"kebâirü'l-ism"*** kelimesine atfedilmesi, hâssın (kapsa-

480. Necm, 53/32.

mı dar) âmma (kapsamı daha geniş) atfı kabilindendir. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayette de *"el-ism"* kelimesinin *"bağy"* kelimesi üzerine atfı, aynı şekilde hâssın âmma atfı kabilindendir. ***"el-Bağy"*** kelimesi, sözlükte bir insanın hakkı olmayan şeyi veya kolay olmayan bir şeyi talep etmesi ya da sınırı aşan şey, demektir. Yara, çürümeye başladığında ya da çürümede sınırı aştığında "bağâ'l-curhu, yara azdı" denilir. Birçok ayette ifadesini bulan ***"el-bağyu fi'l-arz"*** tabiri de kelimenin sözlük manasındadır. *"Fakat Allah onları kurtarınca bir de bakarsın ki onlar, yine haksız yere taşkınlık ediyorlar."*[481] Bazı ayetlerde *"el-bağy"* kelimesi açıkça "fesat, bozgunculuk" kelimesiyle ifade edilmektedir. *"Ve lâ tebği'l-fesâde fi'l-arz, Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama."*[482] *"el-bağy"* kelimesi, "alâ" harf-i cerriyle geçişli kılındığında haddi aşmak, insanların canlarına veya mallarına ya da ırzlarına tecavüz etmek manasına gelir. şu ayetlerde durum böyledir: *"Karun, Mûsa'nın kavminden idi de, onlara karşı azgınlık emişti."*[483]; *"Korkma! Biz, birbirine hasım iki davacıyız"*[484]; *"...şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın."*[485] Dahası Râğıb, *"el-bağy"* kökünün esasen -kişi, bu sınırı bilfiil aşmış veya aşmamış olsun- bir şeyin miktarında veya vasfında normal sınırı aşmak manasına olduğu kanaatine varmıştır. Râğıb'ın ifadesine göre söz konusu sınırın aşılması, bazen övülmüş fiillerde de söz konusu olur. Meselâ adalet sınırından ihsana, farzdan nafileye doğru sınırı aşmak böyledir. Kur'ân'ın bu kelimeyi az önce zikrettiğimiz iki manada ve başka manalarda zikretmesi, bizim yaptığımız tarifi teyid etmektedir. Bizim tarifimiz, bu tariften daha geneldir. Yüce Allah'ın iki deniz hakkındaki *"Beynehümâ berzehun lâ yebğıyân/Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar."*[486]; cennetlikler hakkındaki *"Lâ yebğûne anhâ hıvelâ/Oradan hiç ayrılmak istemezler."*[487]; ifadesiyle *"E fe ğayra dîynillahi yebğûn/Onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"*[488]; *"E fe hükme'l-câhiliyyeti yebğûn/Yoksa onlar, câhiliye idaresini mi arıyorlar?"*[489]; *"Kul e ğayrallahi ebğî rabbâ/O'ndan başka Rab mi arayacağımş?"*[490]; *"Yebğûnekümü'l-fitne/Mutlaka fitne çıkarmak isteyerek..."*[491];

481. Yûnus, 10/23.
482. Kasas, 28/77.
483. Kasas, 28/76.
484. Sâd, 38/21, 22.
485. Hucurât, 49/9.
486. Rahman, 55/20.
487. Kehf, 18/108.
488. Âl-i İmrân, 3/83.
489. Mâide, 5/50.
490. En'âm, 6/164.
491. Tevbe, 9/47.

"Ve yebğûnehâ ıvecâ, onu eğip bükmek isteyen ..."[492] ifadeleri buna örnektir. ***"el-Biğâ"*** kelimesi de bu kökten türeme olup, fuhuş manasına gelir. *"Bağâ"* fiili, bazen iki mef'ûl (tümleç) alır. *"E ğayrallahi ebğîkum ilâhen/Ben size Allah'tan başka bir tanrı mı arayayım?"*[493]; *"Kul e ğayrallahi ebğî rabbâ/De ki: Allah her şeyin Rabbi iken ben O'ndan başka Rab mi arayacağım?"*[494] ayetleri kelimenin iki mef'ûl aldığı örneklerdendir. *el-Esâs*'ta şöyle denilmektedir: Bu fiilin "Vebğınî dâlletî, Yitiğimi benim için ara", "ebğınî dâlletî, onu aramama yardım et" şeklinde kullanımı vardır. şâir Ru'be bir beytinde şöyle der:

فاذكر بخير وابغني ما يبتغي

"Hayır zikret! Yap bana yapılması gerekeni!"

"Haracû buğyânen li davâllihim, Yitiklerini aramak üzere yola çıktılar." tabiri de bu kategoridedir. Bütün bunlar, bizim *"bağy"* tarifimize girer. Çünkü mal sahibinin zilyedliğinden çıkmış olan yitik malı aramak zor olan bir şeyi aramak, demektir. Dahası şair bilfiil kendisinin olmayan bir şeyi talep etmesi için ona çağrıda bulunmaktadır. şâir Ru'be, kendi hakkı olayan bir ihsan ve iyilik istemektedir.

Buraya kadar yaptığımız açıklamadan anlaşılan şudur: Haram olan *"el-bağy"*, günahtır ki günah (el-ism) demek, hakkın sınırlarını aşmak ya da gerek fert, gerek topluluk ve gerekse halk olarak insanların haklarına tecavüz etmek demektir. Bundan dolayı *"el-ism"* kelimesi, *"el-udvân"* kelimesiyle birlikte kullanılır. *"Tezâharûne aleyhim bi'l-ismi ve'l-udvân/Kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı birleşiyorsunuz."*[495]; *"Ve lâ teâvenû ale'l-ismi ve'l-udvân/Günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın."*[496]; *"Terâ kesîran minhüm yüsâriûne fi'l-ismi ve'l-udvân/Onlardan birçoğunun günah, düşmanlık ve haram yemede yarıştıklarını görürsün."*[497] ayetleri buna örnek ayetlerdendir. *"Fe menetturra gayra bâğin ve lâ âdin/Her kim, bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan..."* [498] ayeti de aynı kategoridedir. Yani her kim, darda kalır da haram olan yiyeceklerden yemek zorunda kalırsa, bunları bizzat kendilerini istediği için istemeyerek yerse... Çünkü doğrudan doğruya o maddeler oldukları için yemeye kalkışmak, haddi aşmak demektir. Bu

492. A'raf, 7/45.
493. A'raf, 7/140.
494. En'âm, 6/164.
495. Bakara, 2/85.
496. Mâide, 5/2.
497. Mâide, 5/62.
498. Bakara, 2/173.

maddelerden yemek zorunda kaldığını ise zaruret sınırını aşmadan yerse, bir miktar yemesinde hiçbir günah yoktur.

Okuduğumuz ayette *"el-bağy"* kelimesi, bilinen veya alışılagelen sınırları aşmayı kapsayan sözlük manasında kullanıldığı için ***"bi gayri'l-hakk, haksız yere"*** kelimesiyle kayıtlanmıştır. Bilinen sınırların içinde zulüm, fesat olmadığı gibi, fertlerin ve toplumun haklarını yeme de yoktur. Bilinen ve alışılagelen sınırlar içinde fertlerin ve toplumların hakları söz konusu olmaz veya bazı haklarından gönül hoşluğuyla vazgeçerler. Bu gibi durumlarda, insanlar vermekle temin edeceklerini umdukları belli bir menfaat veya maslahat uğruna gönül hoşluğuyla ve rızasıyla haklarından vazgeçerler. Ayetteki kaydın te'kit için olduğu da söylenmiştir.

İbn Kayyim der ki: ***"el-İsm"***, cinsi itabarıyla haram olandır. ***"el-Udvân"*** ise, miktar ve fazlalık itibarıyla haram olandır. *"Udvân"*, mubah olan miktarda kalmayıp haram olan miktara geçmek demektir. Birisinden hakkını alırken hakkından daha fazlasını almak, malına zarar veren kimsenin malına kat kat fazlasıyla zarar vermek ya da hakkında söylenenin kat kat fazlasını söylemek gibi... Bütün bunlar, adalet sınırını aşmaktır. İbn Kayyim şöyle devam ediyor: Muayyen miktarda mubah kılınan bir şeyi kullanırken o sınırda durmayıp daha fazlasını kullanmak da böyledir. Boğaza dikilen lokmayı yutmak için bir yudum içki içmesine izin verilen kimsenin, kadehin tümünü içmesi veya evlenmek, alış-verişte pazarlık etmek, alış-veriş etmek ve tadavi etmek için bakmasına izin verilen kimsenin bu sınırda kalmayıp, gözlerini karşı tarafın bütün güzel yerlerine salıvermesi ve gözünü o bahçede ve çiçeklerin arasında sağa sola çevirmesi ve böylece mubahlık sınırından yasak olan miktara aşması vs. vs....Burada İbn Kayyim, şehvet bakışlarını ve bunların zararlarını uzun uzun anlatmaktadır.

İbn Kayyim şöyle devam ediyor: ***"el-Bağy"*** kelimesi genellikle kulların hakları ve onlara haksızlık yapılması konusunda kullanılır. Kelime *"el-udvân"* kelimesiyle birlikte kullanıldığında *"el-bağy"*, türü haram kılınmış bir fiille onlara zulmetmek demek olur. Hırsızlık yapma, yalan söyleme, bühtan etme ve karşı tarafı incitmeye ilk başlayan olma gibi... *"el-Udvân"*, hakkını alırken hak sınırını aşıp ondan daha fazlasını almaktır. Dolayısıyla insanlar hakkında *"el-bağy"* ve *"el-udvân"*, Allah'ın koyduğu sınırlar açısından *"el-ism"* ve *"el-udvân"* gibi olur. İbn Kayyim daha sonra şöyle der: Bu konuda altı çizilmesi gereken dört husus vardır: 1) Allah hakkı. Onun bir sınırı vardır. 2) Kul hakkı. Onun da bir sınırı vardır. 3) *"el-bağy"*, *"el-udvân"* ve *"zulüm"*, bir ve ikinci maddede zikredilen iki hakkın sınırını aşıp onların ötesine geçmek veya 4) onlarda ihmalkâr davranıp, sınırlarına kadar varmamaktır.

5) Allah'a Şirk Koşmak: Bunun ne demek olduğu bellidir. Bu tefsirin birçok yerinde şirkin çeşitlerini açıkladık. Zorunlu olarak bilinir ki, şirk batılın en batılıdır. Buna aklî bir hüccet getirmek mümkün olmadığı gibi, vahiyden de ***"sultan"*** (delil) getirmek mümkün değildir. Sultan, apaçık olan hüccettir. Çünkü böyle bir hüccetin akıl ve kalp üzerinde hükümranlığı vardır. Yüce Allah'ın *"hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi"* ifadesi, onların koştukları şirki açıklamakta ve "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık, ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık."[499] şeklindeki sözlerinden dolayı kendilerini yalanlamakta ve iman esaslarının burhanla destekli olarak Allah'ın vahyine dayanması gerektiğini hükme bağlamaktadır. Bu ifade, Yüce Allah'ın *"Her kim Allah ile birlikte diğer bir tanrıya taparsa -ki bu hususla ilgili hiçbir delili yoktur-..."*[500] ayeti gibidir. Burada sözü edilen ***"dâî"*** (dua eden, tapan) ancak böyle olur. Fakat Yüce Allah, dininde delil ve burhanın şanını yüceltti. İddia eden kişinin davasının tasdikini ve reddini -dava konusuna bakmaksızın- delile dayandırdı. O derece dayandırdı ki, akıl yürütmenin üstünlüğü konusunda mübalağa etmek için -farz-ı muhal- şirke delil getiren kimse sanki tasdik edilecek gibi bir ifade kullanıldı. Yüce Allah, -onların yalanlarına delil getirirken yanlarında hiçbir delil ve burhan olmadığını açıkça ifade etmesine rağmen- tevhidine delil getirme bağlamında şöyle dedi: *"Allah'tan başka bir tanrı mı var! De ki: Eğer doğru söylüyorsanız siz kesin delilinizi getirin!"*[501] Haddi zatında imkânsız olan bir şeyin onların yanında bulunması mümkün müdür? Tıpkı Yüce Allah'ın şu ifadesinde olduğu gibi: *"(Müşrikler) 'Allah çocuk edindi.' dediler. Hâşâ! O bundan müzzehtir. O'nun (çocuğa) ihtiyacı yoktur. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Bu hususta yanınızda herhangi bir delil yoktur. Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"* [502] Bu örnek ayette geçen "in" kelimesi, nâfiyedir yani olumsuzluk bildirmek içindir. Ayette söylenmek istenen şudur: Yanınızda söylediğiniz bu iğrenç sözü destekleyecek en ufak bir delil yoktur. Üstelik onun gibi apaçık burhan ve delilleri iptal edeceğini iddia eden kimse, burhanların ve hüccetlerin en güçlüsüne ve akıllara hâkim olmak bakımından en büyüğüne muhtaçtır. Müşriklerin içinden ileri sürdükleri iddiayı destekleyecek aklî bir delil olmadığını kabul eden, hatta aklın böyle bir delilin varlığını tasavvur bile edemeyeceğini itiraf eden çıkabilir. İddiasına aklî delil olmadığını iddia etmekle birlikte, bu haberin geçmiş peygamberlerden nakledildiğini ve Îsâ Mesîh'in kendi nefsi için "Allah'ın oğlu" olduğunu iddia ettiğini ileri sürebilir. Bundan dolayı Yüce Allah, örnek verdiğimiz ayetin sonunda *"Allah hakkında bilme-*

---

499. En'âm, 6/148.
500. Mü'minûn, 23/117.
501. Neml, 27/64.
502. Yûnus, 10/68.

diğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?" [503] buyurdu. Bu ayet, tefsirini yapmakta olduğumuz ayete benzemektedir.

6) Allah Hakkında Bilmediği Birşeyi Söylemek: Bu, bizatihî haram kılınan temel haramlar içinde en büyük olanıdır ki Yüce Allah, bütün peygamberlerinin diliyle getirmiş olduğu dininde bu unsurları haram kılmıştır. Allah hakkında bilmediği bir şeyi söylemek, bütün batıl dinlerin esası, tahrif edilmiş dinlerin ve hak dinde bid'at şüphesinin kaynağıdır. O hak din ki masum olan Kitab'ı, değiştirilmiş olan dinleri neshetmiştir, tahrife uğramış kitaplara hâkimdir, Peygamberinin sünneti ise, muttasıl isnatlarla yazılmış, ravilerinin hayat hikâyeleri ise tedvin edilmiş kitaplarda bir bir yazıya geçirilmiştir. Bütün bunlardan sonra bu dinin mensupları arasında bid'atın yayılması, mezheplerin birbiriyle çatışması ve şeyhlerin birbirlerine düşman kesilmesi hayret verici bir durumdur. Hâlbuki bu dinin Kitab'ı tefrikaya düşmeyi ve bid'at çıkarmayı yasak etmiş, tefrikaya düşenleri dünya ve cehennem azabıyla tehdid etmiştir. Bunun yanında dinde çekişme fitnesinden çıkış yolunu göstermiş, Müslümanların birbirlerine sırtlarını dönmeleri ve ilişkilerini kesmeleri hastalığının çaresini açıklamıştır. Fakat Müslümanlar, ilaç ve devada bile hevâ ve heveslerini hakem kılmışlar ve -Hz. Peygamber'in bize haber verdiği gibi- kendilerinden öncekilerin yollarına harfi harfine uymuşlardır. Nitekim Yüce Allah bu konuda *"Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler."* [504] demektedir.

Müslümanların çoğunun bunun farkında olmaması, cehâletin yoğun karanlığının eseridir. Hatta şu hadisi bizlere rivayet eden alimleri de bu hükme dahildir: "*Sizler, kendinizden önce geçen kavimlerin yoluna karışı karışına, arşını arşınına tıpatıp muhakkak uyacaksınız. O dereceye kadar ki, şayet onlar (daracık) iğne deliğine girmiş olsalar, siz de muhakkak (onlara uyarak) oraya gireceksiniz.*" (Ravi Ebû Saîd dedi ki:) Biz, "Yâ Rasûlallah! Bu ümmetler, Yahudilerle Hıristiyanlar mı?" diye sorduk. Rasûlullah (s) "*Onlardan başka kim olacak?*" buyurdu.[505] Bu hadisi, Buhârî-Müslim ve başka muhaddisler rivayet etmişlerdir. Bir başka rivayette, "şibren bi şibrin, karışı karışına" yerine "şibren şibren, karış, karış" ve "zirâan bi zirâin, arşını arşınına" yerine "zirâan, zirâan, arşı, arşın" ibaresi yer almaktadır. Müslümanlar, Peygamber doğru söyledi, Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah, diyorlar, fakat bu bid'atın sebeplerini araştırmadıkları gibi, kendilerinden önce bu sebepleri araştıran imamların söyledikleri üzerinde de kafa yormuyorlar. *Kitabu'l-İlim*'de Hâfız

503. Yûnus, 10/68.
504. Bakara, 2/213.
505. Buhârî, *Enbiyâ*, 50, *İ'tisam*, 14; Müslim, *İlim*, 6.

İbn Abdilberr ve başka hadis hafızları bazı sahâbî ve tâbiûn alimlerinden şu ifadeyi naklederler: Bu bid'at meselesinde problemin ana kaynağı, dinde reyine dayanarak görüş beyan etmektir. Bu tespit doğrudur. Dinin usûl ve fürûunda bid'at uyduran veya bir bid'atçının arkasından giden hiç kimse yoktur ki, bid'atını re'yle desteklemiş olmasın. Bu bid'atların, görüşlerin ve hevâ ve heveslerin ilk filizleri, ilk asırlarda, ilim, sünnet, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker asırlarında görülmüştü. Bütün bunlar, söz konusu bid'atlere ve görüşlere engel olmadı. Çünkü sakatlık, İslâm Halifeliği makamı olan kuvvet ve nizamın kaynağından değil, fertlerden kaynaklanıyordu. İlim hemen hemen yok olduktan veya olmaya yüz tuttuktan sonra durum nasıl olacaktı! Çünkü bağımsız ve ictihada dayalı ilimden başka ilim yoktur. Bu vasıftaki bir ilim de sadece bazı kişilerde vardı ki avam (halk tabakası) o kimselerin değerini bilmiyor, yönetciler de onların ardından gitmiyorlar. Sonra toplumda, nifak ve yağcılık aldı yürüdü. Böylece din ilmini öğrenmek, tembellerin ve sıradan kimselerin işi haline geldi. İbn Ebî Heyseme, Enes'ten rivayet ediyor: Enes, Hz. Muhammed'e (s) sordu: "Yâ Rasûlallah! Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker ne zaman bırakılacak?" Hz. Muhammed (s), bu soruya şöyle cevap verdi: *"İsrailoğulları arasında ortaya çıkan hareketler sizlerin de arasında görüldüğü zaman... Seçkinleriniz arasında yağcılık, kötüleriniz arasında çirkin fiiller zuhur ettiğinde, yönetim küçük insanların ellerine geçip, fıkıh sıradan kimselerin meşgul olduğu bir ilim haline geldiğinde..."*[506] Hâfız İbn Hacer, bu hadise yer verir ve kabul eder. Sonra da şöyle der: Kâsım b. Asbağ'ın Musannef'inde sahih bir senedle Hz. Ömer'den şu sözü nakledilir: Küçük insanlar ilim yaparken bu iş büyüklere güç geldiğinde din fesada uğrar. Büyük insanlar ilim öğrendiklerinde ve küçükler de kendilerine tabi olduklarında insanların durumu düzelir. Hâfız İbn Hacer dedi ki: Ebû Ubeyd, burada geçen "küçük"ten maksat, yaş küçüklüğü değil, değer düşüklüğü olduğunu söyledi.[507]

Değeri düşük kimse, aşağılık ve bayağı bir kimse demektir ki, böyle bir kimsenin saygı duyulmasını ve örnek alınmasını sağlaycak aklı, fazileti ve onuru yoktur. şer'î ilimleri öğrenmek için burslu olarak gönderilen öğrencilerin durumu böyledir. Bu açıklamadan anlaşılır ki büyük insan, nesebi ve malıyla büyük olan değil, aklı ve faziletiyle büyük olandır. [508]

---

506. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 301, 302.

507. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 301, 302.

508. Üstat Abduh buna örnektir. Üstat, alçak gönüllü ve lütufkâr bir kimse olmasına rağmen, heybetli bir kişiydi. Hatta Mısır Emiri kendisinden korkardı. Bir keresinde şöyle demişti: Huzuruma girerken sanki Firavunmuş gibime geliyor. Onun bu sözünü Üstad'a aktardıkarında şöyle dedi: Firavun, Mısır mülkünün sahibiydi. O da O'dur. Ben sadece O'nun yönettiği kimselerden birisiyim.

Yüce Allah, kullarının kendi hakkında bilmeden birşeyler söylemelerini haram kıldı. Re'y (görüş) ve zan, ilim değildir. Yüce Allah, inanmayanlar hakkında şöyle der : *"Hâlbuki onların bu hususta hiç bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Zan ise hiç şüphesiz hakikat bakımından bir şey ifade etmez."*[509] Muaz'ın ve başkalarının rivayet ettikleri hadiste sözü edilen re'y ictihadı, yargılamaya mahsustur. Çünkü bu hadis, yargı hususunda nasstır ve o noktada durulur. Siyasî ve idarî diğer dünyevî hükümler de böyledir. Ama dinin esasları, ibadetler ve Yüce Allah'ın kullarına dinî bir haramlıkla haram kıldıkları böyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ, dinini tamamlamış ve onda Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir başkasının kendi zanına ve görüşüne dayanarak tamamlayacak olduğu hiçbir eksiklik bırakmamıştır. Hiçbir hakimin ve müftünün ictahada dayanan görüşünü Allah'a isnat etmeye ve "Bu, Allah'ın hükmüdür ve bu, O'nun dinidir." demeye hakkı yoktur. Tam aksine -bazı Selef-i Salihîn imamlarından rivayet olunduğu üzere- diyecek olduğu şudur: Benim ictihadımla vardığım hüküm budur. Eğer doğruysa kaynağı, Yüce Allah'ın nasibettiği başarı ve ilhamdır. Eğer yanlışsa, bana aittir ve şeytandandır.

Bu ayet üzerinde hakkıyla düşünen bir kimse, Allahtan ve Peygamberinden açık bir nass olmadan dinleri hususunda Allah'ın kullarına herhangi bir şeyi haram veya vacip kılmaktan kaçınır. Dahası nasslardan alınmış açık bir delil olmadıkça, dinî bir mesele hakkında bu menduptur veya mekruhtur demekten de kaçınır. Bu gerçekten gafil, hüküm koymaya cür'etli ne kadar çok insan var! Bu tefsirde defalarca açıkladık ki hüküm koymak, sadece Yüce Allah'ın hakkıdır. Her kim hüküm koymaya kalkışırsa, kendi nefsini Allah'a ortak koşmuş olur. Her kim de bu hususta o kimeye uyacak olursa, o kişiyi kendisine Rab edinmiş olur. Sahâbî ve tâbiûn alimleri, dinde kendi görüşlerine göre hüküm vermekten kaçınırlar, ictihadî bir konuda bile fetva vermekten uzak kalırlardı. Kûfe, Basra gibi büyük beldelerin imamları, "istinbatta genişleme" tabiriyle iftira edilerek kendilerine nispet olunan "teşrî'"yi (hüküm koyma) değil, anlayış kapılarının açılmasını kastediyorlardı. Hatta bu imamlardan birisi, takva ve ihtiyat kabilinden olmak üzere "ekrehu kezâ, bunu hoş görmüyorum." dediğinde, ona tabi olanlar kendisinden sonra bu sözü şer'î manada mekruh olarak anlamışlardır ki bunların bazılarını haramlık manasında tahrimen mekruh kabul etmişler ve söz konusu keraheti şöyle tefsir etmişlerdir: şer'î mekruhluk (tahrimen mekruh) Yüce Allah'ın kesin olarak terketmeyi gerektiren hitabıdır. Bu kerahetlerin bir kısmını da tenzihî mekruh olarak kabul etmişler, tenzihî mekruhlukta hitabı kesin kabul etmemişlerdir. Diğerlerini de buna kıyas edebilirsin. Tahkik alimi İbn Kayyim'in

509. Necm, 53/28.

eseri *Medâricü's-Sâlikîn*'de bu mesele hakkında çok güzel ayrıntılı bir açıklaması ve bu ayeti tefsiri yer almaktadır. İbn Kayyim eserinde aynen şöyle der:

Allah Teâlâ hakkında bilmeden bir şey söylemek, bu haramlıkların içinde haramlığı en ağır ve günahı en büyük olanıdır. Bundan dolayı haram olanlar arasında dördüncü sırada zikredildi. Çünkü bütün şeriatler ve dinler, bunların haram olduğu noktasında müttefiktir ve bunlar hiçbir şekilde mubah olmazlar, tam aksine hep haram olurlar. Burada sıralanan haramlar, ölü (leş), kan ve bazı durumlarda mubah olan domuz eti gibi değildir. Çünkü haram olan şeyler iki kısımdır: ***Haram lizatihî***: Bu çeşit haram, hiçbir şekilde mubah olmaz. ***Haram ligayriî***: Sadece bazı zamanlarda haram olan gelip geçici haramdır. Yüce Allah, haram lizatihî hakkında şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri... haram kılmıştır."* Daha sonra Yüce Allah, bundan daha büyük bir harama geçti ve *"günahı ve haksız yere sınırı aşmayı..."* buyurdu. Sonra bundan da büyük olanına intikal etti ve *"hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı..."* buyurdu. Sonra bundan da büyük olanına intikal etti ve *"...ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."* buyurdu. Bu, Allah katında haramların en büyüğü ve günahı en şiddetli olanıdır. Çünkü bu günah, Allah'a iftira atmak... Kendisine layık olmayan bir şeyi O'na nispet etmek... Dinini tebdil ve değiştirmek... Var dediğine yok, yok dediğine var demek... İptal ettiğini hayata geçirmek, hayata geçirdiğini de iptal etmek... Dost edindiğine düşman kesilmek, düşman edindiğine dost olmak... Buğz ettiğini sevmek, sevdiğine buğz etmek... Zâtı, sıfatları, sözleri ve fiilleri açısından kendisini layık olmayan sıfatlarla nitelemek, demektir. Haram olan şeyler arasında, Allah katında bundan daha büyüğü ve günahı, bundan daha beter olanı yoktur. Bu hareket, şirkin ve küfrün temelidir. Bid'atler ve sapıklıklar bu temel üzerine kuruludur. Dinde insanı saptıran bütün bid'atlerin esası, Allah hakkında bilmediği şeyleri söylemektir.

Bundan dolayı, Selef ve imamlar bu günahı şiddetle kınamışlar, yeryüzünün dört bir yanından bunu işleyenlere haykırmışlar ve fitneleri konusunda onları çok şiddetli bir biçimde uyarmışlardır. Bu konuda çirkin fiileri, zulmü ve düşmanlığı kınamadıkları ölçüde tepki göstermişlerdir. Çünkü bid'atların zararı çok çok fazla, dini tahrip etme özelliği felâket ve dine aykırılığı çok çok şiddetlidir. Yüce Allah, kendisinden bir burhan olmadıkça herhangi bir şeyin helâl veya haram oluşunu dinine nispet eden kimseye tepki göstermekte ve şöyle demektedir: *"Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak 'Bu helâldir, şu da haramdır.' demeyin, çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş oluyorsunuz. Kuşkusuz Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler."*[510] Dinine

510. Nahl, 16/116.

bir şey nispet edenin durumu böyle olursa, nefsini vasfetmediği bir şeyi vasıfları arasına katan veya nefsini vasfettiği nitelikleri kendisine nispet etmeyen kimsenin hali nice olurş Selef alimlerinden birisi şöyle dedi: Allah şunu helâl kıldı, şunu da haram kıldı demekten kaçınınız. Çünkü Allah 'Yalan söylüyorsun, ben bunu helâl kılmadım, şunu da haram kılmadım.' der. Yani Allah'tan ve Peygamber'inden burhan gelmeden sırf reyine dayanarak helâl ve haram kılma durumunda Yüce Allah, az önceki cümleyi söyler.

Şirkin ve küfrün esası, Allah hakkında bilmeden konuşmaktır. Çünkü müşrik, Allah'ı bırakıp da ilâh edindiği kişinin -tıpkı kralların nezdindeki aracılar gibi- kendisini Allah'a yaklaştırdığını, O'nun katında kendisine şefaat ettiğini ve onun vasıtasıyla ihtiyacını giderdiğini iddia eder. Bütün müşrikler, Allah hakkında -bildiği değil- bilmediği şeyi söyleyen kimselerdir. Çünkü Allah hakkında bilmeden konuşmak, bazen Allah'ın dinini ta'tîl (yok etme) ve bid'at ihdas etme özelliği taşıyabilir. Allah hakkında bilmediği bir şeyi konuşmak, şirkten daha geneldir. Şirk, bu kavramın içinde onun dallarından birisidir. Bundan dolayı Rasûlullah'ın (s) söylemediği bir şeyi söylediğini iddia etmek, cehenneme girmeye ve orada bir yeri kendine oturacak yer olarak tahsis etmeye sebep olur. Hadisin tabiriyle *"mübevve"*, kişinin cehennemde asla ayrılamayacağı bir mekândır. Çünkü Hz. Peygamber'in söylemediği bir şeyi söyledi diye iddia etmek, -Allah'a açıkça iftira atmak gibi- hakkında bilmeden konuşmak anlamına gelir. Zira Hz. Peygamber'e izafe edilen söz, onu peygamber olarak gönderene izafe olunur. Allah hakkında açık ve net bilgiye sahip olmadan konuşmak, O'na yalan iftirasında bulunmak demektir. *"Yalan sözlerle Allah'a iftira edenden veya ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir!"*[511] Bid'atçıların işledikleri günahların tümü, Allah'a iftira etme ve ayetlerini yalanlama niteliğindedir. Dolayısıyla bir bid'atçı, bid'atlarına tövbe etmedikçe tövbe etmiş olmaz. Yaptıklarının bid'at olduğunu bilmeyen veya bunun sünnet olduğunu zanneden kimse, insanları bid'atlerine davet ve teşvik edip dururken nasıl tövbe eder? Böyle bir kimse, tövbe etmesi gereken günahları olduğunu ancak sünnet alanında bilgili olduğu, onu çok çok öğrendiği, araştırmaya devam ettiği ve içinde neler var diye incelediği takdirde fark edebilir. Bid'ata dalmış bir kimsenin böyle hareket ettiğini asla göremezsin. Çünkü sünnet, bid'atı yok eder ve geliştirmez. Sünnet güneşi kulun kalbinde doğuduğu zaman, bid'atlerinin kalbinde meydana getirdiği sisi dağıtır ve her türlü sapıklığın karanlığını yok eder. Çünkü bir yere güneş ışığı girdi mi orada karanlıktan eser kalmaz. Kul, bütün benliğini sünnete vermedikçe ve her zaman kalben Allah'a yönelmedikçe sünnetle bid'at arasındaki farkı göremez. Kalben Allah'a yönelmek,

511. En'âm, 6/21.

Allah'tan yardım dileme, O'na ihlâsla bağlı kalma, sıdk ile O'na sığınmakla ve Rasûlullah'a (s) hicret etmekle olur. Rasûlullah'a (s) hicret ise, onun sözlerine ve amellerine ulaşmayı, hidayetine ve sünnetine varmayı hırsla istemekle olur. *"Her kimin hicreti, Allah'a ve Rasûlüne yönelmiş ise onun hicreti Allah'a ve Rasûlünedir."* [512] Her kim de bu hedeften başka bir şeye hicret ederse, dünyada ve ahirette nasibi ve kısmeti odur. Allah'tan başka yardımcı yoktur.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿34﴾

34- Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.

Ümmetlerin Eceli Meselesi

Bu üçüncü ayet, Âdemoğluna yapılan üçüncü seslenişin (nidâ) ardından getirilen ayettir. Bu ayetin öncesiyle olan bağlantı yönüne gelecek olursak, Yüce Allah, ikinci ayette Âdemoğluna haram olan şeylerin ortaklaşa kesişme noktalarını açıkladı. Bu ortak nokta, kişisel ve sosyal zarar ve mefsedetlerin ana kaynağıdır. Bundan önce ise, -aynı ikinci ayette- gerek süs ve gerekse insanlara faydalı olan temiz şeylerden yararlı olanların asıllarının mubah olduğu veya israf etmemek şartıyla vacib olduğu açıklanmıştı. Bu ve diğerinden önce, -yapılan ikinci nidanın ardından- Yüce Allah'ın peygamberlerinin diliyle emrettiği asılların aslı beyan edildi. Bu asıl, âdâb ve amellerde adalet, dini Allah'a halis kılarak ve öldükten sonra dirilme inancıyla birlikte O'na ibadet etmektir. Orada bu açıklamanın ardından insanların hidayete erenler ve dalâlette kalanlar diye iki kısma ayrıldıkları açıklaması getirilirken, burada halkların bu esasları kabul veya reddetmeleri açısından... O esasları kabulün ardından o yolda yürümeleri veya yürümeyip sapmaları bakımından âkibetlerinin ne olacağı açıklaması getirildi. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle dedi:

"Her ümmetin bir eceli vardır." Bu ifade, önceki ayette yer alan *"kâle"* nin mef'ûlü (makûlü'l-kavl) üzerine matuftur. Buna göre ibarenin takdiri şöyledir: Ey Peygamber! De ki: Rabbim, -sizin keyfinize ve cehaletinize göre haram kıldığınız davarları ve menfaatleri değil- ancak açık ve gizli kötülükleri... haram kılmıştır. Ve de ki: *"Her ümmetin bir eceli vardır."* Yani her ümmetin hayatı için belirlenmiş ve takdir edilmiş bir süre vardır. Bu süre Yüce

512. Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 1; *İmân*, 41, Müslim, 155; (Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdü's-Sarîh*, Terceme ve şerh: Ahmed Naim, I, 1. -Çev.-)

Yaratıcının o ümmetin hayatı için koyduğu kanunlar (sünnetullah) gereği takdir ettiği bir hayat için belirlenmiştir. Bu süre iki çeşittir:

1) Yüce Allah'ın hidayetleri için aralarına peygamberler gönderdiği kavimlerin ecelidir. Ancak bu birinci gruptaki insanlar, kibir ve inkârdaki inatları yüzünden o peygamberlerin davetlerini reddetmişler ve bir takım mucizeler getirmeleri teklifinde bulunmuşlardır. İstedikleri mucizeler, -onları gördüklerinde inanmazlarsa helâk olacakları uyarısıyla birlikte- o peygamberlere verilmiştir. Ancak onlar gördükleri mucizelerin ardından peygamberleri yalanlamışlar ve bunun neticesi olarak da helâk olmuşlardır. Nuh, Âd, Semûd, Firavun, Lût'un kardeşleri ve başkaları böyle helâk olmuşlardır. Bu tür helâk, özel olarak belli bir kavme gönderilmiş olan peygamberlerin kavimlerine mahsustu. Bu uygulama, "Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn, *(Rasûlüm!)Biz seni ancak âlemlere rahmete olarak gönderdik.*"[513] hitabına muhatap olan Peygamberlerin en sonuncusu olan Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle sona ermiştir. Fakat bu uygulamanın Allah katında sona ermesi, -inatları tatmin edilsin diye getirmesini teklif ettikleri mucizeler kendilerine verildiği takdirde- özel olarak Hz. Peygamber'in kavmine helâk olacakları uyarısına engel değildir. Ta ki basîretli olan kimseler, bundan sonra teklif ettikleri mucizelerin Hz. Peygambere verilmemesinin, hem onlara ve hem de başkalarına rahmetin eseri olduğunu anlasınlar.

Allah Teâlâ'nın kavimler hakkındaki kanunları (sünnetullah), mucize isteyen inkârcıların bunlara inanmayacakları şeklinde cereyan etmiştir. Bundan dolayı Yüce Allah, Hz. Peygamber'e -daha önce En'âm Sûresi"nde ve tefsirinde geçtiği üzere- onların getirmesini teklif ettikleri hiçbir mucizeyi vermemiştir. Burada zikri geçen ***"ecel"***, Yüce Allah peygamberlerin diliyle beyan etmeden önce hiç kimsenin belmediği bir *"süre"* dir.

2) İkinci tür ecel, halkların bağımsızlıkla onurlu ve mutlu hayatları için takdir edlimiş olan eceldir. Ancak bu onurlu ve mutlu hayat, -fanilikle ve zevalle sona ermese bile- bedbahtlık, değersizlik veya köleleştirilmek ve aşağılanmakla sona erer. Bu çeşit ecel, Yüce Allah'ın insan topluluğu ve bayındırlık konusunda geçerli olan kanunlarına (sünnetullah) bağlıdır. Sebepleri, bu ayetten önceki ayetlerin irşatlarına aykırı hareket etmekle sınırlıdır. Söz konusu aykırılık, süste aşırı gitmekle ve temiz olan şeylerden aşırı biçimde yararlanmakla, çirkin fiiler yapmakla, günah işlemekle ve insanlara karşı haksız yere sınırı aşmakla, Yüce Allah'ın hakkında hiçbir delil indirmediği şirkin ve putperestliğin hurafeleriyle, din önderlerinin gerek -taklide ve gerekse ictihada dayanarak- keyiflerine göre hareket etmek suretiyle Yüce

513. Enbiyâ, 21/107.

Allah'ın koymadığı hükümlerle halka zulmetmeleriyle olur. Bütün bunlar, Yüce Allah'ın şu ifadesinde özetlenmiştir: *"Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez."*[514]

Onurlu ve mutlu olarak yaşayan hiçbir toplum yoktur ki, bu helâk edici sapıklıkları ve fesatları işlesin de Allah Teâlâ, o halkın mutluluğunu ve kudretini elinden çekip almasın ve kendisini aşağılayan ve hükümranlığını elinden alacak olan düşmanları başına musallat etmesin. *"Rabbin, haksızlık eden memleketleri (onların halkını) yakaladığında, O'nun yakalayışı işte böyle (şiddetlidir). Şüphesiz O'nun yakalaması pek elem vericidir, pek çetindir!"*[515] İşte önümüzde Yahudilerin, Romalıların, Farslıların, Arapların, Türklerin ve başkalarının tarihleri durmaktadır. Bu toplulukların hükümranlıkları kiminin elinden tamamen, kimininkinden kısmen veya çoğunlukla çekilip alındı. Aklını başına almayanların elinden de geriye kalanı çekilip alıncaktır.

Sebepleri ve hakkında câri olan kanunları bilinse de halkların ecellerinin bu çeşidini -Yüce Allah'ın ilminde saati ve dakikasıyla belirlenmiş olduğu halde- seneler ve günlerle sınırlamak mümkün değildir. Bundan dolayı Yüce Allah ***"Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler."*** dedi. ***"Saat"***, sözlükte zamanın en kısa süresinden ibarettir. Astronomik manada saat, bir terim olup, gündüz ve gecenin yirmidörtte biridir. Ayette denilen şudur: Her ümmetin cezalanacağı süre geldiğinde bir an bile geri kalmazlar. Tıpkı henüz gelmediğinde bir an ileri gidemedikleri gibi... Ya da onlar, bu sürenin geri bırakılmasını isteyemezler. Tıpkı ileri alınmasını istemeyedikleri gibi... Bilginler derler ki ***"istakdeme"*** fiili, "kadime" "akdeme" ve "tekaddeme" manalarına kullanılır. Tıpkı "istecâbe" fiilinin "ecâbe" manasına kullanıldığı gibi..."İste'hare" fiili de böyledir. Bu iki fiilin zikredilen fiillerin manasında kullanılması, kullanıldığı kalıptaki "sîn" ve "tâ" harflerinin -kural olarak- talep veya talep yeri manasında kullanılmasına engel değildir. Talep, bazen sözle olabileceği gibi, bazen de fiille olur. Her hangi bir şeyin sebebine sarılan kimse, -bu sebebin, arkasından o neticeyi getireceğinden habersiz bile olsa- fiilen onu istemiş demektir. Dolayısıyla helâk sebeplerini işleyen bir kavmin, lisân-ı hâliyle veya temayül ve eğilimiyle helâkı talep ediyor demektir. Böyle bir kavme helâkın gelmesi kaçınılmazdır. Çünkü reddedilmeyen talep, bu taleptir. Okuduğumuz ayette şart kipinden anlaşıyan mana şudur: Bir toplum eceli gelmeden önce, bir başka ifadeyle; helâkın sebepleri nefsine ve iradesine hâkim olmadan önce helâkın ertelenmesini talep edebilir. Bunun yolu, o toplumun çirkin fiilleri, günahları, zulmü, haksız yere sınırı aşmayı, yeryüzünde bozgunculuğu, ahlâkı bozan bolluk ve lüks

---

514. Ra'd, 13/11.
515. Hûd, 11/102.

içinde alabildiğine yaşamayı, akılları ve amelleri bozan şirkin hurafelerini terketmesidir. Allah'ın kullarından istemediği, fakat onların sonradan uydurarak çoğalttıkları ibadetler ve haramlarla taklide dayanan mükellifiyetler de bu hükümdedir. Söylenmek istenen şudur: Bir toplumun hayatında -bütün fertlerin ıslah olması için- yaygın olan özelliğin salah olması gerektiğidir.

Eğer, "Bu ayetin manası Hicr Sûresi 4 .ve 5. ayette burada zikredilen şarta bağlanmadan kesin bir dille '*Helâk ettiğimiz hiçbir belde yoktur ki hakkında (Bizce) bilinen bir yazgı olmasın. Hiçbir toplum ecelinin önüne geçemez, ve onu geciktiremez.*'[516] şeklinde ifade edilmektedir." denilecek olursa

Biz bu mülahazaya şöyle cevap veririz:

Burada zikredilen, geri kalmanın veya ileri gitmenin imkânsızlığı veya bunun talep edilmesi ve bu uğurda çaba harcanmasının mümkün olmaması, Yüce Allah'ın ilmi ve âlemin kader kitabında tespitine göredir. Çünkü Allah'ın ilmi değişmez, kanunları tebdil ve değişikliğe uğramaz. Bundan dolayı, bir kavmin fiilen eceli geldiyse, bunun ertelenmesi veya sebeplerine sarılarak erteleme talebi imkânsızdır. Bunun insanın hissinde birçok örnekleri vardır. Bunların bir kısmı tam olarak belirlenebilirken, bir kısmı yaklaşık olarak bilinir. Meselâ ısının gücü ve cisimler üzerindeki etkisi, basınç yapan maddelerin gücü ve doğurdukları patlama, belli bir hesapla tam olarak hesap edilebilmektedir. (Mısır'da Nil üzerinde kurulan) Asvan Barajı gibi barajlarda tutulan suyun miktarının hesap edilmesi de bu kategoridedir. Barajların gücü, içlerindeki suyun miktarı ve basınç kuvveti hesab edilebilen şeylerdendir. Su, kara ve deniz araçlarının hareket etmesi için yakılan yakıt, havada balonları ve zeplinleri hareket ettiren gazın miktarı da böylece hesap edilir. Bu araçların her mesafe için ne kadar yakıta ihtiyacı olduğunu hesap etmek ve belirlenen vakitte yakıtı bittiği zaman duracağını kesin olarak söylemek mümkündür. Doğru bir bilgiyle sistemleştirilmiş olan her çalışmada böylesi bir takdiri yapmak mümkündür ve o kununun bilinmesi derecesine göre bu takdiri yapmak ve tespit etmek mümkündür. Isı ve nem dereceleri, basınç ve çekim kanunları gibi... Meselâ ağırlığın çekim gücünün dört buuda nispetine göre olması gibi... Bazı durumlarda ise hesap yaklaşık olarak yapılır ve hesabı yapan doğru hesap edebileceği gibi, yanlış da yapabilir. Verem diye bilinen akciğer hastalığının seyrini tahmin etmek de böyledir. Çünkü bu hastalağın bir takım dereceleri vardır. Hastalık, kişinin bağışıklık derecesine, vücudunun direncine, tedavi yöntemlerine, hastanın beslenmesine, spor yapıp yapmadığına, bununla ilgili olarak soluduğu havanın ve güneş ışınlarının kalitesine göre hızlı veya yavaş seyreder. Nice hastalıklar

516. Hicr, 15/4, 5.

vardır ki tadavisine hastalık, tedavi edilemez dereceye varmadan- başlandığında ondan kurtulmanın mümkün olduğu, doktorlarca ittifakla ifade edilen bir husustur. Meselâ kanser hastalığınde, erken dönemde tümörün ameliyatla alınmasıyla tedavi mümkün iken, tedavide gecikilmesi durumunda hastalıktan kurtulma şansı sıfırdır.

Ümmetlerin durumu da aynen böyledir. Bazen fesat öyle bir dereceye varır ki, sosyoloji doktorlarının artık o dereceye varmış olan fesadı tedavi etmeleri imkânsız hale gelir. Fakat fesat, henüz yayılmadan ve gerek lider, gerek sade tabakadan herkesi rahatsız edecek dereceye ulaşmadan farkına varılacak olursa, o toplumun içinde ıslahçı fertlerden veya topluluklardan toplumu bu hastalıktan kurtaracak kimseler çıkabilir. Bu ıslahçılar, kendi nefislerindeki fesadı nasıl değiştireceklerini gösterir, onlar kendilerinde olan özelliği değiştirince, Allah da onlarda olanı değiştirir. İşte bu, toplumun eceli gelmeden önce helâkı ertelemek veya engellemek demektir.

Arap asıllı filozofumuz İbn Haldun, toplumların ecelleri ve devletlerin ömürleri konusunu herkesten önce ele almış ve toplumların maruz kaldığı iyice yaşlanıp elden ayaktan kesilme halini, bu illetin topluma bir geldi mi bir daha da gitmediğini herkesten önce tespit etmiştir. İbn Haldun, bazı görüşlerinde isabet ederken, bazılarında yanılmıştır. Yanıldığı noktalardan birisi, bir devletin ömrünün üç nesil olduğunu söylemesidir. Bir başka ifadeyle; bazı ilk dönem doktorlarının takdirine göre insanların doğal ömrü kadar, yani 120 yıl olduğudur. İbn Haldun, bir devletin ömrü Allah'ın günleriyle üç gündür: Bunlar, çocukluk, rüşd çağı ve ihtiyarlayıp elden ayaktan kesilme çağıdır deseydi ve bunu senelerle takdir etmeseydi, doğru ve isabetli söylemiş olurdu.

Eğer, "Kavimlerin helâk sebebi olarak zikrettiğin, zulüm, fesat, ahlâksızlık ve fısk bataklığına saplanma Avrupa ülkelerinde ileri derecelere varmıştır. Peki, bu devletler nasıl oluyor da her gün daha fazla güçlenip, kuvvetleniyor? Hatta o kadar ki, elinden hiçbir şey gelmeyen çaresiz ülkeler, özellikle de diz çöktürülmüş ülkeler, bu devletleri kurdukları maddî medeniyet ve -başkasının özgürlüğüne dokunmak hariç- her türlü kısıtlamadan uzak fısk özgürlüğü noktasında taklit etmenin kendilerini de o ülkeler gibi güçlü ve mutlu edeceğine inanacak hale gelmişlerdir." denecek olursa, biz bu düşünceye şöyle cevap veririz:

Kavimlerin arasında başgösteren fısk ve fesadın etkisi, onların fertlere olan etkisine benzer. Bu mesele, az önce zikrettiğimiz hastalıklara tahammül açısından bedenlerle karekterlerin, geçim ve tedavi araçlarının farklılığına benzer. Tıp doktorları, ayyaşlığın zararlı olduğu ve insanı ölüme götüren

birçok bedenî ve aklî hastalıkların sebebi olduğu noktasında müttefiktirler. Ama biz biliyoruz ki, içkinin güçlü olan bünyeye etkisi, zayıf bünyeye olan etkisinden daha azdır. Az miktarda içkinin etkisi, çok içkinin etkisine göre daha yavaş seyreder. Sonra bazı içkiler, diğerlerinden daha zararlıdır. Sosyoloji doktorları da fısk ve lüks hayatta aşırı gitmenin toplumları çürüttüğü noktasında görüş birliği içindedirler. Zulüm, haksız yere haddi aşmak, isteklerde aşırı gitmek ve yeryüzünde büyüklük taslamak, sömürüde çekişmek... Bütün bunlar, bir kavmin helâk ve yok oluş sebepleridir. Fakat bu ülkelerin elinde birçok maddî ve manevî araçlar vardır ki bunlarla işaret ettiğimiz bu hastalıkların etkisini hızla göstermesine mukavemet etmektedirler. Tıpkı bünyeye gelen hastalıkların hızla yayılmasına karşı kullanılan ilaçlar ve korunma yöntemlerinde olduğu gibi... Ve tıpkı lüks yaşamanın bünyelere vereceği zaafa karşılık spor yapmak gibi toplumları koruyan bu koruyucu ilâçların en büyüğü, düzen ve sosyoloji kanunlarına riayet etmektir. Bizzat zulmün kendisinde... Kendi toplumarından bile olsa, zalimlere zarar verecek kimselere bunun duyurulmaması... Zulümlerine adalet kisvesi giydirmede sağlam sebepler ve araçlar kullanma... Batıllarını hakkın kendisi gibi kılma... Fesatlarını, ıslah suretinde gösterme... Fesatlarını icra etme konusunda mazlumlardan kendilerine yardımcılar edinme... Hatta onların birçoğunu kendi kendilerini yönetmektense onların yönetmelerinin daha hayırlı olduğu yolunda ikna etme... Ve burada açıklamak uygun olmayan daha birçok şeyler... Mısır'lı şair Muhammed Hâfız İbrahim Bey, Mısır'da ve benzeri ülkelerde yerli zulümle ecnebî zulmü birbirinden ayırırken ne güzel söyler:

لقد كان هذا الظلم فوضى فهذبت حواشيه حتى صار ظلماً منظما

"Düzensizdi ilk zamanlar yaşanan bu zulüm,
Düzeltti taraftarları ve oldu düzenli zulüm!"

Bir seferinde Üstad Abduh'a şu soruyu sordum: Şu Frenklerin siyasî ve dinî gidişatlarındaki sakatlık nasıl bir sakatlık ki günden güne gelişmekte, olduğu gibi kalmakta ve Hak da batıllarının işini bitirmemekte? -Ya da meâlen böyle söyledim- Üstad şöyle cevap verdi: Frenklerin sakat durumları olduğu gibi varlığını korumaya devam etmektedir, çünkü hakkın en güçlüsü olan "sistem"e tabidir de ondan. Eğer kendisi gibi veya kendisinden daha hayırlı bir "sistem"le destekli hak ateşiyle üzerine ateş edilecek olursa zâil olup gidecektir. Şark dünyasında onlara kul ve köle olanların -lükse ve fıska kaçmadan ilim ve fende onlarla yarışmak kaydıyla- yapmaları gereken budur.

Fakat bütün bunlar, Yüce Allah'ın onlardan intikam almayacağı anlamına gelmez. Ancak bu intikam, Yüce Allah'ın onlardan bunu ertelemek şeklinde tecelli eden kanunlarına (sünnetullah) göre cereyan eder. Bu da eceli geri bırakan sebepler yüzünden azabın -engellenmesine değil- gecikmesine dair misallerden birisidir. Çünkü azabın tamamen engellenmesi, yeniden hakka, adalete, itidale, kendi durumunu düzeltmeye ve başkalarını ıslaha geri dönmeye bağlıdır. Frenklerin idarecileri ve alimleri bunu yapmaktadırlar. Biz, *el-Menâr Dergisi*'nde onların bazı sözlerini aktarmıştık. Bu nakillerden birisi, onlardan birisinin bize Cenevre'de söyledikleridir: Kafası çalışan birçok kimse, Avrupa'nın yakın bir gelecekte I. Dünya Savaşından daha beter bir savaşta helak olacağı tahmininde bulunmaktadır. Son savaşta (I.Dünya Savaşı) Avrupa, milyonlarca insanını savaşlarda yitirdi, bir o kadarı da hastalıktan veya açlıktan öldü, aynı sayıya yakın kısmı da sakat kaldı ve ülkenin sırtına yük olarak yaşamaktadırlar. Söz konusu tahmini yürütenler, Avrupa'nın helakinin bu nesilde olmayacağını söylüyorlar. *el-Menâr*'da naklettiğimiz bir diğer görüş, savaşta subaylık yapmış bir İngiliz'e aittir. İngiliz subaylar kendi aralarında Biritanya İmparatorluğunun ne kadar ömrü kaldığı konusunda tahminde bulunmuşlar. Subaylardan birisi, İmparatorluğa Roma İmparatorluğunu yok eden fesadın sirayat ettiğini söylemiş. Buna göre Biritanya İmparatorluğunun seksen yıl daha yaşayacağı tahmininde bulunmuşlar. Bir süre önce zeki bir Yahudiyle Fransızların yaşadıkları fesatlar ve nesillerindeki azalmayı konuşuyorduk. Ona dedim ki Fransızların ecelinin bu nesli öteye geçeceğini zannetmiyorum. Bana Fransızların kendileri, kendileri için iki nesil kadar bir süre takdir ediyorlar, dedi. Bütün bu takdir ve tahminler, bilinmeyen bir şey hakkında yapılmış tahminlerdir. Ne Doğu'da ve ne de Batı'da hiçbir ilim adamının veya sosyoloji ilmi ve ülkelerin harap olmamasıyla ilgili kanunlarla meşgul olan hiçbir bilginin ihtilaf etmediği husus şudur: Avrupalıların alabildiğine günaha dalmaları, hükümetlerinin açgözlülük, hile, tuzak, yeryüzünü sömürme ve oraya hâkim olma, işçi sınıfına karşı sermaye kesimini destekleme politikası gütmedeki ısrarı, ülkelerini helâka götüren fesat kurdudur. Dileyen Avrupa seyahatım esnasında o İsviçre'li politikacıyla bu konuda aramızda geçen konuşma için *el-Menâr*'a bakabilir[517].

Öte yandan son savaş (I. Dünya savaşı) Rus Çarlarının ve Avusturya İmparatorlarının tahtını yerle bir etti, ülkelerini paramparça etti ve Osmanoğulları'nın saltanatını darmadağın edip, tarih kitaplarında zikredilen bir hatıra haline getirdi. Bu savaş Alman kralının tahtını devirdi ve devletleri cumhuriyet haline geldi. Savaş diğer hükümdarların tahtlarını da

517. *el-Menâr,* VIII, 23.

yerle bir etti. Avrupa'da öğüt almayan ve günahlarından vaz geçmeyen hiçbir devlet ve toplum hayatta kalamadı. Her ümmetin bir eceli vardır.

Burada şöyle bir soru gündeme gelebilir:

Bu kavimlere mensup sosyolji, ahlâk ve tarih felsefesi bilginleri, daha önceki kavimleri yok eden hastalığın kendi bünyelerine de sirayet ettiğini bildiklerine ve onları uyardıklarına göre, nasıl oluyor de ögüt almıyorlar, günahlarından tövbe etmiyorlar ve akıllarını başlarına toplamıyorlarş

Biz bu soruya şöyle cevap veriyoruz: Bizim bu husustaki durumumuz, onların durumlarından daha çok hayret vericidir. Rabbimiz Kitab'ında bizi dinimiz ve ahiretimiz hususunda uyarıyor. Allah'ın kelâmının mü'minlerin kalplerinde, materyalistlerin nezdinde bilginlerin ifadelerinin yaptığı etkiden çok daha fazla etkisi vardır. Bizden de onlardan da uyarılara kulak vermeyen kimseler vardır. Duyduğunda da anlamayanlar vardır. *"Allah, onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi."*[518] Yine aralarında bu uyarıları kuşkuyla karşılayan veya onları tevil edenler vardır. Nefislerinin vesvesesine kapılıp da o uyarılardan korunacakları veya tehditlerin kendilerine uğrayamacağı veya kendilerinin onu aşacakları duygusuna kapılanlar vardır. Bazıları da hastalığın tedavisini bilmemektedir veya bilse de bunu yapmaktan acizdir. Hastalık bir kere yerleşmeye görsün artık ilacın etkisi kalmaz. Hevâ ve hevesler nefislerde kök salıp da nefsin melekeleri haline geldi mi artık nefse hâkim olur ve onun tercihine yön verir. Bu durum, fertlerde görülen bir gerçektir. Kavimlerde ise haydi haydi görülür. İçkinin zararına kesin olarak inandıkları halde hâlâ içen doktorlar görürüz. Bu gibilerin ruhunda içkinin sesi, aklın ve düşüncenin sesinden daha baskındır. Bir gün bir doktora içki içmemesi için nasihat ediyor ve kendisinin de pek âlâ bildiği zararları hatırlatıyordum. Bana dedi ki: Lezzet alarak yaşayacağın on sene, bundan mahrum olarak geçireceğim yirmi yıldan bence daha makbuldür. Ona dedim ki: Eğer bu dediğin garanti olsa, kabul edilebilir. Fakat sizin tıp ilmi bunun aksini söylüyor. İçkinin bazı hastalıklara yol açıp da yirmi seneyi acıların en şiddetlisini çekerek yaşamayacağını nereden biliyorsun? Doktor susup kaldı. Daha sonra sara ve başka hastalıklara yakalanmış, fakat tövbe de etmemişti.[519]

İşte bizler, bir zamanlar dinimizin rehberliğinde onurlu, güçlü ve birliği bozulmamış bir topluluktuk. Hevâ ve heveslerimiz bizleri paramparça etti ve bunun neticesi olarak zaafa düştük. Sonra içimizden bazı kavimlerin

518. Enfâl, 8/23.

519. Bu cildin yeniden basımından önce duyduğuma göre daha sonra tövbe etmiş, bir zamanlar ölümle burun buruna gelmişken, sağlığı düzelmiş.

şansı yaver gitti ve onlar güçlenip yüceldi. Ama bir süre sonra tekrar düşüşe geçti ve zaafa uğradı. Aramızdan bizleri uyaran, Rabbimizin ayetlerini hatırlatan ve o ayetlerle tekrar canlanmamızı sağlayacak prensiplere davet eden kimseler çıktı. Ancak yöneticilerimiz, alimlerimiz ve bunların ardından da sade tabaka insanlarımız bu öğütlerden yüz çevirdi. *"Andolsun onlara, kötülükten önleyecek nice önemli haberler gelmiştir. Bu büyük bir hikmettir. Fakat (yüz çevirene) uyarılar ne fayda verir!"*[520]; *"Fakat inanmayan bir topluma deliller ve uyarılar fayda sağlamaz."*[521]

Diğer taraftan burada müfessirler fertlerin ecellerinden ve bununla ilgili şeylerden söz etmişlerdir. Her ferdin Yüce Allah'ın ilminde ve takdirinde bir ecelinin olduğu kuşkusuzdur. *"Sonra ölüm zamanını takdir eden ancak O'dur. Bir de, O'nun katında muayyen bir ecel vardır."*[522] Ecelin Yüce Allah'ın ilminde olanı asla değişmez. Bu, sebeplerin ve neticelerinin geçersiz olduğunu söylemeyi gerektirmediği gibi, insanların hayat ve ölümle ilgili hususlarda mecbur oldukları ve hiçbir tercih ve ihtiyarlarının bulunmadığı anlamına da gelmez. Bu iki gerçek, hem aklen, hem zorulu olarak ve vahiyle sabittir. Ecel konusunda bilfiil yaşanan gerçek, Allah'ın ilminin bir misalidir ve onu doğrulamaktadır. Allah'ın ilmi, fail değil, sadece onu ortaya çıkaran bir unsurdur.

Yaratma nizamı gereği takdir edilmiş olan ecele gelecek olursak, pozitif ilmin adına "insanın doğal ömrü" dediği şey budur. Çağımızın tıp adamlarının ortalama takdirlerine göre bu süre 120 yıldır. Doktorlar, insan vücudunun gücünü, hayatî organlarını ve bunların vazifelerini inceledikten sonra her bir fert için bir ömür takdir ediyorlar. Değerlendirmenin sağlıklı olması için insanın düzenli, normal ve takvâlı yaşaması gerekir. Bu şartlardan birisi sakatlanırsa, yapılan değerlendirme sakatlanır ve Yüce Allah'ın ilminde sabit olan hakikatten uzak olur. Şartlara uyulduğu takdirde ise yapılan değerlendirme -Yüce Allah'ın bilinen kanunları (sünnetullah) uyarınca- O'nun nezdinde sabit olan ecele yakın olur. Bir kimse kendisi için takdir edilmiş ömrünü tamamlamadan meselâ katledilecek veya suda boğulacak olursa, o kişi için doğal veya takdirî ömrünü tamamladan öldü denilir. Fakat yine de o kişi, Allah Teâlâ katında gerçek eceliyle ölmüş olur. Ömrün kısalacağına ve uzatılacağına, -sıla-i rahim ve dua gibi amelî ve ruhî sebeplerle- ecelin geri bırakılacağına dair gelen haberlerin tümü, takdîrî veya tabiî ecel açısındandır. Takdîrî veya tabiî ecel ise, Yüce Allah'ın sebepler ve neticeleri hakkında geçerli olan kanunlarının (sünnetullah) tecelli ettiği nokta olmaktan ibaret-

520. Kamer, 54/4, 5.
521. Yûnus, 10/101.
522. En'âm, 6/2.

tir. Çünkü sıla-i rahim, esenlik içinde bir hayatın en önemli sebeplerindendir. Esenlik içinde geçen bir ömür de, uzun ömrün en önemli faktörlerinden birisidir. Dua da böyledir. Duanın kaynağı, Allah'a iman gücü, bir mü'minin sebeplerine sarılmakta zayıf veya aciz kaldığı hususlarda O'nun yardımını ve başarılı kılmasını ummasıdır. Düzenli olarak yapılmış deneylerle sabittir ki, endişeler, kaygılar ve kederler, -özellikle de akrabalarla ilişkiyi kesme örneğinde olduğu gibi bunların dahili olanları- sebeplerin bittiği anlarda her şeye kadir olan Yüce Allah'ın rahmetinden ümidini kesme, ruhu canlı tutan güçleri zaafa uğratır ve yaşlılık çağı gelmeden vücudu köhnetip ihtiyarlatır. Nitekim şair şöyle der:

والهم يخترم الجسيم نحافة   ويشيب ناصية الصبي ويهرم

"Şişmanı ipince yapar yer bitirir kaygılar,
Ağartır saçını çocuğun, onu ihtiyar yapar!"

Kaygı ve tasaların bu konuyla ilgili birçok sebepleri vardır. Doğal ömrün kısalmasında vücudun ihtiyaç duyduğu gıdanın azlığı, aşırı yemek ve her lezzette aşırıya kaçmak, aynı şekilde aşırı rahatlık ve aşırı yorgunluk, pislikle kucak kucağa yaşamak, rutubeti çekecek ve hastalık yapan mikropları öldürecek derecede güneş vurmayan ve temiz hava girmeyen pis mekânlarda barınmak da kaygı ve tasalar gibi doğal ömrü kısaltan sebeplerdendir. Sağlık, hastalık, kuvvet ve zayıflık konularında Yüce Allah'ın kanunlarını (sünnetullah) bilen toplumlar, sürekli olarak hastalık ve ölüm oranları konusunda istatistikler yapmaktadırlar. Böylece her halk bu verilerden hareketle kendi ülkesinde ortalama insan ömrünü hesap etmektedir. Yapılan bu çalışmalardan kesin olarak ortaya çıkmıştır ki, geçim vasıtalarını iyileştirme, bu hususta normalden ayrılmama, hastalığa yakalanmadan önce bilinen hastalık sebeplerinden kaçınmak suretiyle hastalığa yakalanmaktan mümkün mertebe korunma ve yakalandıktan sonra da tedavi olma, vefat sebeplerini azaltan faktörlerdendir. Yapılan çalışmalar neticesi ortaya çıkan ve gerçekleşen şeyler, İlâhî ilmin o çalışmaları geçtiğine delildir. Yapılan çalışmalar neticesi ortaya çıkan ilmî gerçeklerden hiçbirisi, Rabbimizin Kitab'ıyla, sahih sünnette yer alan ifadelerle çelişmemekte, tam aksine bunlara uygun düşmektedir. Bu da bu dinin Allah katından geldiğine dair delillerden birisidir. Çünkü hiçbir kimsenin çeşitli ilim dallarında birçok meseleyi doğru biçimde ortaya koyması mümkün değildir. Gerçekten bu konular o kadar doğru biçimde ifade ediliyor ki, insanoğlunun ilmî düzeyinin ve tecrübelerinin artması, bu gerçeğin teyid edilmesinden başka bir işe yaramıyor. Bir de bu gerçekler, ümmî bir topluluk içinde yaşayan ümmî bir kimsenin dilinde geliyor. Böylesi konulara başka münasebetlerle ileride -inşallah- yine döneceğiz.

Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetteki lafzî incelikleri gelecek olursak; ***"Ve lâ yestakdimûne"*** ifadesindeki vâv, -ayetten alıncak ibreti tamamlayan unsunu açıklamak için- isti'nâfiye (başlangıç) vâvıdır. Oysa bunun cezâ (hüküm) cümlesine değil, şart cümlesine atafedilmesi gerekirdi. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Her ümmetin bir eceli vardır. O ecel geldiğinde bir an ondan geri kalamazlar. Bu süre henüz gelmeden helâk edilmek suretiyle onun önüne de geçemezler. *"Ve lâ yestakdimûne"* ibaresinin, *"Fe izâ câe ecelühüm"* şartının cevabı olan *"lâ yesta'hirûne"* üzerine atfedilmesi durumunda zorlama olmadıkça hiçbir mana çıkmaz. Zorlamaya göre verilen mana ise, *"Hiçbir ümmet, ecelinin önüne geçemez, ve onu geciktiremez."*[523] ayetine uygun düşer. Tefsirini yapmakta olduğunuz bu ayette doğal tertipten dünülmesinin hikmeti, bir ümmetin/halkın/kavmin eceli gelmeden onu ertelemesinin veya helakını ertelemesinin elinde olduğunu ifade etmektir. Ancak bu, helâk sebeplerini bilen ve -zulmü, haksız yere haddi aşmayı ve günahları bırakıp bunların aksini yapmak gibi- gereğince amel eden kavimler için söz konusudur. Bu gerçek, az önce verdiğimiz örnekte açıkça ortaya çıkmaktadır.

يَا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنِ اتَّقَىٰ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿35﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿36﴾

35- Ey Âdem oğuları! Size kendi içinizden ayetlerimi anlatacak peygamberler gelir de kim sakınır ve kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

36- Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlar ateş ehlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.

"Kendi İçimizden Çıkan" Peygamberlerin Çağrısı

Bu çağrı, Âdemoğullarının tümüne Yüce Allah'ın peygamberler göndermesinden itibaren yaptığı dördüncü çağrıdır. Bu ifade, kendisinin ve daha öncesinin Yüce Alah'ın her ümmete kendi peygamberinin diliyle yaptığı hitabı ve onlara dininin esaslarını beyanını anlattığına işaret etmektedir. O din

523. Hicr, 15/5.

ki fıtratlarını kemâle erdirmeleri için zorunlu olan şeyleri insanlara göstermek için getirilmiştir. İkinci ve üçüncü nidâya Hz. Peygamber'in ümmetine uygun olan bazı hususlar girmiştir. Çünkü bu iki nidâ ayetinde yapılan hitaba başka ümmetlerin dahil olduklarını gösteren herhangi bir alâmet yoktur. Bu son nidâya gelecek olursak, burada bütün peygamberler açıkça zikredilmektedir. Ve bu çağrı, ümmetlerin ecelleri açıklandıktan sonra yapılmıştır. Bundan dolayı, bu son nidânın ardından her kavimden peygamberlere tabi olanların ve onları yalanlayanların cezaları ve mükâfatları zikredilmiştir. Bizim anladığımız kadarıyla bu ayetin öncesiyle bağlantısı bu açıdandır. Doğruyu en iyi Yüce Allah bilir. Yüce Allah şöyle diyor:

"Ey Âdem oğuları! Size kendi içinizden ayetlerimi anlatacak peygamberler gelir de kim sakınır ve kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." Ayette geçen "immâ" kelimesi, şart edatı olan "in" ve şartın manasını tekid -bir görüşe göre genellik- ifade eden "mâ"dan oluşmaktadır. Ayetin manası şöyledir: Ey Âdemoğulları! Farz kıldığım iman, salih ve muslih (düzeltici) ameli beyan etmek, haram kıldığım şirki, ahlâksızlığı ve ifsat edici şeyleri açıklamak için size indirdiğim ayetlerimi okuyan kendi cinsinizden peygamberler gelecek olursa... Kim benim yasakladığım şeylerden kaçınır ve kendisine vacip kıldığım şeyleri yaparak nefsini ıslah ederse, onlar için yalanlama ve isyanın sonucu olan dünya ve ahiret azabı korkusu yoktur ve onlar, kıyamet günü amellerinin karşılığını alırken üzülmeyecekleri gibi, dünyada da -başkaları misali- mahzun olmayacaklardır. Ayetin bu ifadesi gibi ifadenin tefsiri, daha önce buna benzer ayetlerle, devamlarındaki ayetlerin tefsini yapılırken geçmişti.

"Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlar ateş ehlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır." Ayette geçen ***"el-istikbâr ani'l-âyât"***, -ayetleri getiren Hz. Peygamber'in böbürlenenlere önder ve metbû (tabi olunan) bir kimse olmasına karşı kibir ve inat olsun diye onları kabul etmemek, demektir. Çünkü onlar kendilerini O'ndan veya kavimlerini O'nun kavminden daha üstün görüyorlar ya da insanlara böyle gösteriyorlar veya bu izlenimi veriyorlardı. Kureyş'in böbürlenen başkanları içinde Hz. Peygamber'in başkanlığı altına girmeyi kendileri için düşüklük ve hakirlik olarak görenler vardı. Çünkü kendileri servetçe ondan daha zengin, insan sayısı bakımından daha güçlü veya yaşça daha büyüktüler. Böyle oldukları için de kendilerini başkanlığa daha layık görüyorlardı. Bunların bazıları, Hz. Peygamber'in aşireti olan Hâşim oğullarındandı. Bunların içinde -Ebû Cehil ve Ebû Süyfan gibi- bazıları, Hâşim oğullarından birisine tabi olmayı kendi nefsine yediremiyordu. Başka bazıları ise küfür üzere ölmüşlerdi. Bazıları ise İslâm geldikten sonra Müslüman oldu. Araplardan -Kureyş

kabilesi dışında- aralarından çıkan bir adama tabi olmaktan böbürlenerek yüz çeviren hiç kimse yoktu. Yüz çevirenler de, ancak Kureyş yüz çevirdiği için bunu yapıyorlardı. Fakat Yahudi alimleri, Hz. Peygamber'e Arap olduğu için böbürlenerek tabi olmadılar. Çünkü onlar, peygamberliğin sırf kendi kavimlerine münhasır olması gerektiği kanaatindeydiler. Nitekim bu husus, daha önce Bakara Sûresi'nde geçmişti. Mecûsîlerin yöneticileri ve din önderleri de aynı şekilde düşünüyorlardı. Çünkü bu iki zümreden Yüce Allah'ın hidyet nasip ettiği kimseler hariç bütün Arapları hakir görüyorlardı. Hâlâ bazı kavimlerin içinde Müslümanlara tabi olmayı kendilerine yediremedikleri için İslâm'a girmeyen kimseler vardır. Aşırı ırk taassubu içinde ve İslâm'dan irtidat etmiş bazı Türklerin de aynı tutum içinde olduklarını görmekteyiz. Hatta gazeteler bunlardan birisinin şu sözüne yer vermektedir: Türk halkı, Hulefâ-yı Râşidîne tabi olarak daha da kötüye gitmek istemiyor. Dahası bu iddiayı ileri süren kişi, bundan daha beter bir günahı bile söylemiştir.

Ayetin manasına dönecek olursak; Peygamberlerimizden herhangi birisine indirilmiş olan ayetlerimizi yalanlayanlar ve O'nun getirdiğine uymaktan, -başkanlığını kıskandıkları ve kendi nefislerini o peygamberden veya kendi kavimlerini O'nun kavminden daha üstün gördükleri için- böbürlenerek yüz çevirenler var ya, işte onlar cehennemliktirler ve orada ebedî olarak kalacaklardır. Yoksa işledikleri günahtan dolayı belli bir süre azab edilecek olanlar gibi olmayacaklardır.

Bu iki ayet hakkında sözü özü şudur: Bütün peygamberler, ümmetlerine şunu tebliğ etmişlerdir: Fıtratlarını bozma özelliği olan şirk, şirk hurafeleri, ahlâksızlıklar ve masiyetlerden kaçınma ve itaatlarla amellerini düzeltme noktasında kendilerine uymaları, beklenen her korkudan ve başa gelecek her türlü hüzünden güven sağlayacaktır. Bu güven, ya mutlak olacak ya da müttaki olmayan ve iman etmeyen diğer insanlara nispeten olacaktır. Peygamberlerin Yüce Allah'ın ayetlerinden olmak üzere getirdiği şeyleri yalanlamak ve onlara uymaktan yüz çevirmek, bunu yapan kimseye -başka ayetlerde beyan edilen dünyada kötü bir duruma düşmeye ilâveten- cehennemde ebediyyen kalma sonucunu getirecektir. Yüce Allah, bu ayette dünyevî cezadan söz etmemektedir, çünkü birinci ayet, bu cezaya delâlet etmektedir. İkinci olarak da bu ceza, her zaman insanlara gözükmemektedir.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ أُولَٰئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُم مِّنَ الْكِتَابِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنتُمْ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَشَهِدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ ﴿37﴾ قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِكُم مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَّعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّىٰ إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَٰؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِّنَ النَّارِ قَالَ لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَٰكِن لَّا تَعْلَمُونَ ﴿38﴾ وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِن فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿39﴾

37- **Allah'a karşı yalan uyduran ya da O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir! Onların kitaptaki nasipleri kendilerine erişecektir. Sonunda elçilerimiz gelip canlarını alırken "Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz (tanrılar) nerede?" derler. (Onlar da) "Bizden sıvışıp gittiler" derler. Ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ederler.**

38- **(Allah) buyuracak ki: "Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!" Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecekler. Hepsi birbiri ardından orada toplanınca, tâbi olanlar uydukları kimseler için "Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha fazla azap ver!" diyecekler. (Allah da:) 'Zaten herkes için bir kat daha fazla azap vardır, fakat siz bilmezsiniz.' diyecektir.**

39- **Önderler kendilerine tabi olanlara derler ki: Sizin bize üstünlüğünüz yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!**

Allah'ı İnkâr Edenin ve Ayetlerini Yalanlayanlarının Durumu

Bu ifadeler, Allah'ı inkâr edenlerin ve O'nun peygamberlerinin getirdiklerine inanmayanların vasfı ve bunlara inanan kimselerin alacakları karşılığı konu olan uzun bir siyakı (bağlam) oluşturmaktadır. Uzun ve ayrıntılı olan bu bağlam, bundan önceki ifade akışı -özellikle de onun son kısmı- üzerine

kuruludur. Bu son kısım, -kısaca ve mücmel olarak- Âdemoğluna, peygamberlere uymanın mükâfatı ve uymamanın cezası konusunda yapılmış bir hitaptı. Yüce Allah şöyle devam ediyor:

"Allah'a karşı yalan uyduran ya da O'nun ayetlerini yalanlayandan daha zalim kim olabilir!" Yani eğer durum önceki ayetlerde zikredildiği gibiyse -ki aynen öyledir- Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim hiç kimse yoktur! Bu iftira, Allah'ın vacip kılmadığını kullarına vacip kılarak, dinde kendilerine haram kılmadığını onlara haram kılarak, peygamberlerine indirmediği her hangi bir hükmü dininde vardır diye dinine yamayarak, indirilmiş olan ayetlerini sözle yalanlayarak veya yalanladığını ondan daha açık ve net olarak gösteren ayetlerinden yüz çevirerek veya onlarla alay ederek, ya da ameliyle başkalarını ondan daha üstün tutarak gerçekleşir.

"Onların kitaptaki nasipleri kendilerine erişecektir." Bu ayette geçen *"el-Kitab"* kelimesinden neyin kastedildiği noktasında iki görüş söz konusudur: Birinci yaklaşıma göre bu Yüce Allah'ın peygamberlerine indirmiş olduğu vahiy kitabıdır. Kelimenin başındaki *"el"* takısı, cins manası ifade eder. Mücâhid'in onların kitaptaki nasiplerini açıklarken *"İçinde kendilerine vaad olunan iyilik ve kötülüktür."* yolundaki ifadesinin zahirinden anlaşılan mana da budur. Çünkü amellere vaadi ve -*"iyilik ve kötülük"* şeklindeki ifadesinin delâletiyle- tehdidi ihtiva eden, ilâhî kitaptır. Bu ifade genel olup, dünya ve ahiret cezasına şâmildir. İkincisi ise, bu kitap Yüce Allah'ın bütün âlemin nizamını içine yazmış olduğu kader kitabıdır. Canlıların isteğe bağlı olarak (ihtiyârî) yaptıkları amelleri, bu amellere sevk eden sebepler ve yapılan amellerin mutluluk, bedbhatlık, sağlık ve hastalık gibi neticeleri bu kitabın içine yazılmış olan kaderlere dâhildir. Bu hususta yapılmış olan ayrıntılı açıklama En'âm Sûresi"ndeki *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır."*[524] ayetinin tefsiri yapılırken geçmişti. İbn Abbas'ın kanaati de böyledir. Çünkü O, ayette geçen *"nasîb"* kelimesini tefsir ederken şöyle der: Nasip, kullar için takdir olunan iyilik ve kötülüktür. İbn Abbas, bir başka rivayete göre şöyle der: Nasip, kullar için yazılmış olan bedbahtlık ve mutluluktur. Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî, *nasib* kelimesini *"rızık"*, *"ecel"* ve *"amel"* olarak tefsir etmiştir. er-Rabî' b. Enes, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den de buna benzer bir tefsir rivayet edilmiştir. Ebû Salih ve el-Hasen ise *"nasîb"* kelimesini *"azab"* olarak tefsir etmişlerdir. Aslında iki yaklaşım arasında fark yoktur. Çünkü din kitabında onlara vaad olunan, kader kitabında sabit olandır. Fark, onların elde edecekleri nasibin -sadece dünyaya mı mahsustur, yoksa sadece ahirete mi mahsustur ya da her ikisine mi mahsustur diye- bizzat kendisi üzerindedir. Bunların içinden birinci yaklaşım daha ağır basar. Çünkü bu,

524. En'âm, 6/59.

"Hepsine, onlara da bunlara da (dünyayı isteyenlere de ahireti isteyenlere de) Rabbinin ihsanından (istediklerini) veririz."[525] ayetine, *"Onları biraz faydalandırır, sonra kendilerini ağır bir azaba sürükleriz."*[526] ayetine ve Yüce Allah'ın, ***"Sonunda elçilerimiz gelip canlarını alırken..."*** ifadesindeki gayeye uygundur. Yani hayatları boyunca yazılmış olan nasipleri kendilerine erişir, ecellerinin son bulmasıyla ve elçilerimizin canlarını almak üzere kendilerine gelmesiyle nasipleri sona erer. Elçilerimiz, canlarını almakla, bir başka ifadeyle; cesetlerinden ruhlarını almakla görevlendirilmiş olan meleklerdir. Bu melekler, ***"'Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz (tanrılar) nerede?' derler."*** Yani ölüm melekleri canlarını alırken kendilerine "Hayattayken ihtiyaçlarınızı gidermek ve zararları savuşturmak için Allah'ı bırakıp da tapmakta olduklarınız nerere?" diye sorup, "Şimdi onlara dua edin de sizi içinde bulunduğunuz sıkıntıdan kurtarsınlar!" derler. ***"(Onlar da) 'Bizden sıvışıp gittiler.' derler. Ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ederler."*** Yani bizden kaybolup gittiler, onlardan herhangi bir menfaat geleceğini ummuyoruz, derler. Onlara dua etmekle ve onların Allah katında emirlerin, sultanların yardımcıları, vezirleri ve muhafızları mesabesinde olduklarını iddia etmekle kâfir olduklarını itiraf ederler. Oysa bilmezler ki Yüce Allah, ilminin her şeyi kuşatması, kudretinin kâmil oluşu sebebiyle bu gibi yardımcılar ve muhafızlar tutmaya muhtaç değildir, hükümdarlar ve emirler ise yardımcı ve muhafız tutmadan edemezler. Çünkü insanların ne yapıp ettiklerini bilemezler, onların durumlarını bilmekten ve kendi başlarına problemlerini çözmekten acizdirler. Bu ayetin bir benzeri En'âm Sûresi'nde daha önce geçmişti.[527] Bu iki ayetten her biri, *"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir?"* ibaresiyle başlamaktadır. Daha fazla bilgi için bu ayetlerin tefsirine bakmak gerekir. Bu iki ayetten her birinin tefsirinde diğerinde ve bu burada olmayan açıklamalar vardır. Bu ayetteki inkârî istifhamın aynısı, En'âm Sûresi 144. ayette de geçmişti. Orada ***"Allah'a iftira"*** yı, bağlamları aynı olduğu için burada tefsir ettiğimiz gibi tefsir ettik. Kâfirlerin kendi aleyhlerine şehâdetlerinin aynısı En'âm Sûresi 130. ayetin sonunda da geçmişti.

"(Allah) buyuracak ki: 'Sizden önce geçmiş cin ve insan toplulukları arasında siz de ateşe girin!'" Yani kıyamet günü Allah veya O'nun emriyle meleklerinden birisi bu kâfirlere diyecek ki: Sizden önce geçmiş cin ve insan topluluklarıyla birlikte siz de ateşe girin, ya da sizden önce geçmiş ve azap yurdunda bulunmakta olan sizin gibi topluluklar arasında siz de ateşe girin! Ayette ***"cin"*** e öncelik verilmesi, -daha önce geçtiği üzere- hem kendi

525. İsrâ, 17/20.
526. Lokman, 31/24.
527. En'âm, 6/21-24, 93, 94.

cinslerini ve hem de insanları saptırma ve onları azdırmaya ilk başlayanların onların şeytanları olmasındandır.

"Her ümmet girdikçe yoldaşlarına lânet edecekler." Bu ifade, cehenneme girerken alacakları tavırlarından bir tanesini vermektedir ki Yüce Allah emrettikten sonra zaten cehenneme girmekten geri kalmak mümkün değildir. Yani onlardan her bir topluluk, cehenneme girerken ve oradaki rüsvaylık ve ceza ile yüzyüze kaldığında din ve topluluk kardeşine lanet edecektir. Çünkü onlara uyarak ve küfürlerinde arkalarından giderek sapıtmıştır. Tıpkı Yüce Allah'ın dostu İbrahim'in (a) ağzından naklettiği gibi: *"(İbrahim onlara) dedi ki: Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp bir takım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü (gelip çattığında ise) birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve birbininize lânet okuyacaksınız. Varacağınız yer cehennemdir ve hiç yardımcınız da yoktur."*[528]

"Hepsi birbiri ardından orada toplanınca, tâbi olanlar uydukları kimseler için 'Ey Rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar! Onun için onlara ateşten bir kat daha fazla azap ver!' diyecekler." Yani herbiri birbiri ardı sıra girip, her biri diğerine kavuşup tümü birden orada toplandıklarında, her birinin sonradan geleni rütbe ve başkanlıkta önce geleni veya zaman açısından öncekisi için veya önceki hakkında diyecek ki... Ancak hitap, Yüce Allah'a olacak. Ey Rabbimiz! Bunlar, bizi hak yoldan saptırdılar. Çünkü biz, bunlara tabi olarak veya din hususunda ve diğer hareketlerinde bunların yürüdükleri yolu taklid ederek hak yoldan saptık. Bunlara, cehennem azabını bir kat fazla ver. Çünkü bunlar kendilerinin sapıtmış olmalarına ilâveten bizleri de saptırdılar. Bir kat daha fazla ver ki, azapları iki kat olsun. Bir katı kendi sapmaları, bir katı da bizleri saptırdıkları için...

"(Allah da:) 'Zaten herkes için bir kat daha fazla azap vardır, fakat siz bilmezsiniz.' diyecektir." Yani Allah Telâlâ onlara şöyle diyecek: Her birinize, kendi sapmasının azabına ilâveten başkasını saptırdığı için bir kat daha azap vardır. Tıpkı Yüce Allah'ın *"Kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak taşımaları ve bilgisizce saptırmakta oldukları kimselerin günahlarından da bir kısmını yüklenmeleri için (öyle derler.)"*[529] ayetinde dediği gibi... Fakat sizler, O'nun azabının mahiyetini bilmezsiniz. Şöylesine ki azabın zahirî, batınî, cesedî ve ruhî olanı vardır. Yüce Allah, Hümeze Sûresi'nde ateşi *"kalplerin içine işleyen"* şeklinde nitelemektedir. Tâbi olanlar, arkalarından gittikleri kimseleri ceza yurdunda kendileriyle birlikte görünce kendi azaplarının onların azabı gibi olduğunu, yani onlar gibi zakkum ve darî' (kuru diken) yediklerini, kaynar

528. Ankebût, 29/25.
529. Nahl, 16/25.

su içtiklerini, içlerine işleyen rüzgârıyla ateşin yüzlerini yaktığını, bu ateşten onun kapkara dumanına sığındıklarını zannederler. Bunların taklit ettikleri önderlerle olan durumları, dünyada iki kesimden hapse düşmüş kimselerin durumlarına benzer. Bazı suçlular, ayak takımından ve eşkıya tabakasından olup sabıkası kabarık olan kimselerdir, bazıları ise toplumun içinde önder ve lider pozisyonunda, vatanında aziz ve onurlu kimselerdir. Şimdi bu ikinci tip mahkûmun hapishanede çektiği ruh azabını ve zilletin kahrını birinci mahkûm çekmez. Tam aksine, -dıştan görüldüğü gibi- her ikisinin çektiği elem ve ceza aynıdır zanneder.

Ayette geçen **"el-ûlâ"** nın, arkalarından gidilen başkanlar ve insanları saptıran önderler, **"el-uhrâ"** nın ise, kendilerine tabi olan ve onları taklid eden kimseler olarak yorumlanması, mana bakımından -zaman veya cehenneme girme açısından- *"öncekiler"* ve *"sonrakiler"* diye yorumlanmasına nazaran daha ağır basmaktadır. Diğer taraftan ifade etmek gerekir ki dalâlet bid'atı çıkaran kimsenin özelliği, zaman açısından kendisini taklid eden kimseden -kendi asrında bile olsa- bir şekilde önce olmasıdır. Başka ayetlerin ifadesine uygun olan da budur. Meselâ Yüce Allah, bir ayette şöyle der: *"Sen o zalimleri, Rab'lannın huzurunda tutuklanmış, birbirlerine söz atarlarken bir görsen! Zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara: Siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk, derler."*[530] Bunun bir benzeri, Bakara Sûresi'nde Allah'ı bırakıp da O'na denkler tanıyan ve onları Allah katında aracılar yapan veya Allah'tan bir vahiy olmadan din hususunda onlara itaat eden kimselerin ele alındığı ve kendilerine uyulup arkalarından gidilenlerin kendilerine uyanlardan[531] uzaklaşacaklarının anlatıldığı ayetlerde geçmişti[532]. Bu ayetin tefsirinde bu ayetleri delil olarak göstermiştik. Dileyen oraya bakabilir. Bu açıklamadan ayrıntılı olarak anlaşılır ki, kör taklide davet eden herkes, azapları iki kat olarak verilecek saptırıcılar zümresindendirler. Ve Selef alimleri, bunlardan değildir. Çünkü onlar, Kitab ve sünneti anlamaları ve derinlemesine bilmeleri için hükümleri Kitab ve sünnetten çıkarıyorlardı. Bunun yanında da insanların kendilerini taklid etmelerini yasak ediyor ve söylediklerini Kitab ve sünnete vurup bu iki kaynağa uygun olanını almalarını ve bunun dışındakileri reddetmelerini istiyorlardı. Ehl-i Sünnet mensuplarının kendilerine mensup oldukları dört mezhep imamı bu imamlardandır. Şia'nın mensup olduğu Ca'fer Sadık ve Zeyd b. Ali gibi Ehl-i Beyt imamları da aynı tavrı

530. Sebe', 34/31.

531. İşaret edilen ayette, kendilerine uyulup arkalarından gidilenlerin kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşacakları anlatılmaktadır. Bu yüzden Tefsir metninde matba hatası olduğunu düşünerek, metni olduğu gibi tercüme etmedik. Çünkü metinde uzaklaşacak onların tabi olanlar olduğu ifade edilmektedir. (Çev.).

532. El-Menâr, II. Cilt: Bakara, 2/165-167.

sergileyen imamlardandır. Bu imamlardan hiçbirisi taklidin mubah olduğunu söylememiştir. -Zaten Yüce Allah, taklidi Kitab'ında haram kılmıştır.- Bu imamlar, -işaret ettiğimiz ayetlerin tefsirini yaparken ve başka yerlerde açıkladığımız üzere- Allah'ın dini konusunda kendilerini ve başkalarını taklid eden kimselerden berî ve uzaktırlar. Bu manada İbrahim, Kasas, Ahzâb, Sâffât, Sâd Sûrelerinde ve başka Sûrelerde başka ayetler de vardır.

Ayette geçen *"el-ûlâ"* ve *"el-uhrâ"* kelimelerinin zaman açısından *"öncekiler"* ve *"sonrakiler"* şeklindeki yorumu, Süddî'den rivayet olunmaktadır. İbn Cerîr de bu hususta O'na uymuştur. Buna göre *"Zaten herkes için bir kat daha fazla azap vardır"* ifadesi, sizden ve onlardan herbiriniz icin bir kat daha fazla azap vardır, şeklinde tefsir edildi. Bu mana, -ayetin lafzından böyle anlaşılıyorsa da- bu konuya dair başka ayetlere ve kötülüklere verilecek ceza hakkındaki kesin kâideye uygun değildir. Çünkü bu husustaki kâide, yapılan kötülüğe ancak dengiyle ceza vermektir. Evet, sonrakiler geneli itibarıyla kendilerinden öncekileri tıpatıp taklit etmektedirler. Arkalarından gidilen ve insanları saptıranlar, sapıklığı icad eden veya buna davet eden ya da bu hususta örnek olan kimselerdir. Bu kimse, saptırdığı kimsenin günahının aynısını -böyle olduğunu bilsin veya bilmesin- yüklenecektir. Bir hadis-i şerifte Hz. Muhammed (s) şöyle buyurmuştur: *"Her kim İsâm içinde güzel bir çığır açar ve bu güzel çığır kendisinden sonra da tatbik edilip sürdürülürse kendi sevaplarından hiçbir şey eksilmeksizin onu sürdürenlerin sevaplarının benzeri kendi lehine yazılır. Ve her kim de İslâm içinde kötü bir âdet çıkarır ve bu kötü âdet kendisinden sonra da sürdürülürse, kendi günahlarından hiçbir şey eksilmeksizin onu sürdürenlerin günahlarının benzeri de o kimse üzerine yazılır."*[533] Nitekim bu hususu birçok yerde açıklamıştık. Meşhur tefsir sahiplerinin çoğunluğunun kanaatine göre, tabi olanlara verilecek olan diğer kat, taklidin karşılığı verilecek olan cezadır. Bazıları, bu görüşü el-Kerhî'ye nispet etmişlerdir. Âlûsî, bu yaklaşımı zikrettikten ve bunun "daha evlâ" olduğunu ifade ettikten sonra şöyle der: "Hidayet konusunda taklid eden kimsenin, azabı hak ettiğinde hiç şüphe yoktur."[534] Hidayette böyle olursa, küfür ve sapıklık konusundaki taklitte durum nice olur! Çünkü bu konuda taklid edenler hakkında şair şöyle der:

عمي القلوب عموا عن كل فائدة لأنهم كفروا بالله تقليدا

"Kör oldu kalpler, görmez artık hiçbir faydayı,
İnkâr ettiler Allah'ı taklid ederek başkasını!"

533. Müslim, *İlim*, 15.
534. Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, VIII, 117.

Fakat bu yaklaşım burada yerinde değildir. Çünkü taklidin taklid edilerek yapılan amelden dolayı iki kat azabı gerektirdiğine hiçbir delil yoktur. Ancak taklid, bizatihî günahtır. Çünkü akıl nimetini ve Yüce Allah'ın Kitab'ta ve fıtratta gerekli kıldığı şeyi inkâr etmek anlamına gelir. Zira O, bu iki yerde düşünerek ve araştırarak ilim yapma ve hakkı ortaya çıkarmak için ictihad etme emri vermektedir. "Başkalarına tabi olanlara iki kat ceza verilmesinin sebebi, onların, liderleri arkalarından gidilen kimseler kabul etmeleri ve bunun da azgınlıklarını artırması veya bunun hevâ ve hevesine uyup isyan ederek dünyanın gelip geçici metaını talep etmek gayesiyle yapılmasındandır." şeklinde yapılan açıklama hakkında da bundan önce söylenen şeyler söylenir. Daha önce şöyle denilmişti: Bunlar, müstakil günahlardır ve cezaları için -bir çeşit mecaz kabilinden olması müstesna- iki kat cezadır denemez.

Şöylesine ki burada sözü geçen ***"dı'f, iki kat"***, günahın kendi cezası üzerine, -ona eşlik eden bir sebepten dolayı- fazladan verilen ceza demekir. Bu, Sâd Sûresi'nde taklid edenlerle taklid ettikleri önderler arasında geçen karşılıklı konuşma gibidir: *"Rabbimiz! Bunu bizim önümüze kim getirdiyse onun ateşteki azabını iki kat artır! derler."*[535] Bu ayette *"iki kat"* ifadesi açık olarak yer almaktadır. Bir diğer örnek, Ahzâb Sûresi'nde cehennemde tabi olanların ağızlarından aktarılan şu ifadedir: *"Ey Rabbimiz! Biz reislerimize ve büyüklerimize uyduk da onlar bizi yoldan saptırdılar, derler. Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lânetle rahmetinden kov."*[536]

Yüce Allah'ın -kötülüklerin değil- iyiliklerin karşılığını kat kat vereceğini vaad etmesi, rahmetinin gazabından ve intikamından önce gelmesinin ve ihsanının adaletinden üstün olmasının bir neticesidir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *"Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır."*[537] Bir diğer örnek ayet ise şudur: *"Şüphe yok ki, Allah zerre kadar haksızlık etmez. İyilik olursa onu katlar, kendinden de büyük mükâfat verir."*[538] Yüce Allah'ın Kitab'ında azabın kat kat verileceğine dair gelen bütün ifadeler, -Furkân ayeti hariç- başkalarını azdırma, saptırma ve onlara kötü örnek olmanın karşılığıdır. Yüce Allah, Furkân ayetinde şirki ve günahların en büyüğünü zikrettikten sonra şöyle diyor: *"Bunları yapan, günahı(nın cezasını) bulur; Kıyamet günü azıb kat kat arttırılır ve onda (azapta) alçaltılmış olarak devamlı kalır."*[539] Eğer bu ayet, kat kat ceza verileceğini ifade eden diğer ayetler arasında onlarla çelişmeyen yeni bir hü-

535. Sâd, 38/61.
536. Ahzâb, 33/67, 68.
537. En'âm, 6/60.
538. Nisâ, 4/40.
539. Furkân, 25/68, 69.

küm getirmiş olsaydı, bir problem olmayacaktı. Fakat bu ayet, o ayetlerle ve kötülüğe ancak dengiyle ceza verileceği konusundaki kâidelerle çelişmektedir. Kâideye göre başkasını azdıran, gerek sözle ve gerekse fiille onu saptıran ve böylece ona örnek olan kimseye kat kat ceza verilir. Ortada bir çelişme olduğuna göre, bu ayetle diğer ayetleri ve az önce zikrettiğimiz kâideyi getiren sahih haberleri birbiriyle uzlaştırmak gerekir. Bunun için şöyle denebilir: Bu ayette zikredilen ceza, şirkin toplamına ve büyük günahlaradır. Verilen ceza bu iki günaha bölünmüştür. Söz konusu iki günahtan her birinin bir parçası veya türü vardır. Dolayısıyla verilen ceza, bu büyük günahları işlememiş olan müşriğin veya bunların tümünü veya bir kısmını işleyen ama müşrik olmayanın cezasına nispetle iki kat olmuş olur. Kâideye göre imkânsız olan şey, başkalarını saptırma ve kötü örneklik durumu olmaksızın bu iki günahtan her birini işleyene cezasını kat kat artırmaktır. Şöyle de denebilir: Kâfirlerden bu günahları işleyen kimse, sapıklığıyla sadece ve sadece açıktan günah işleyen birisi olmuş olur. Bunun sonucu kötü örnek olması sebebiyle başkasını saptırmaktır. Günahı açıktan işleyen herkes için aynı şey söylenmiştir. Bu husus, gayet açık ve nettir.

Ayetteki lafzî inceliklere gelecek olursak şunları söylemek mümkündür: Bu ayetle *"Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver."*[540] ayeti arasında mana bakımından hiçbir fark yoktur. Çünkü "dı'f" lafzı, -"zevc" kelimesi gibi- biri diğerinin var olmasını gerektiren iki kata delâlet eden kelimelerdendir. Zevc, birbirine eşit iki miktarın bir birlik oluşturması demektir. "Dı'f" kelimesi sayılarda da kullanılar. "Dı'fu'ş-şey'i" demek, bir şeyi iki yapan demektir. "Dı'f" kelimesi, bir sayıya muzaf (tamlanan) olduğunda, bu sayıyı ve onun aynısını (mislini) gerektirir. Buna göre "dı'fu'l-vâhid, birin iki katı" iki, "dı'fu'-aşara, onun iki katı" yirmidir. Bir kimseye, "âtihî dı'feyni min kezâ" denildiğinde manası, ona şundan iki veya iki hisse ver, demek olur. Ama isim tamlaması yaparak (izafet) "âtihî dı'fey vâhidin" denildiğinde manası, ona bir ve onun iki katını, yani üç ver demek olur. Kelimenin başka kullanımlarını bu örneklere mukayese edebilirsin. Bu açıklama Râğıb'ın el-Müfredâtın'dan özetlenmiştir.

"Önderler kendilerine tabi olanlara derler ki: Sizin bize üstünlüğünüz yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!" Bu cevap, tabi olanların bundan önceki ifadeleri veya Yüce Allah'ın onlara cevabı üzerine bina edilmiştir. Birinciye göre mana şöyledir: Durum sizin söylediğiniz gibiyse, yani sizleri bizler saptırmışsak, sizin bizim üzerimizde hiçbir üstünlüğünüz yoktur ki, ona dayanarak azabınızın bizim azabımızdan daha hafif olmasını talep edesiniz! Günah, aynı günahtır. O azabı gerektiren sapıklığı işlediğinizi itiraf ettiniz. Sebebi ne olursa olsun, azabı kazanmanız sebebiyle onu tadın

540. Ahzâb, 33/67, 68.

bakalım! Sâffât Sûresi'nde bu konuda şöyle denilmektedir: "*(İşte bu duruma düştükleri vakit) onlardan bir kısmı, diğerlerine yönelir, birbirlerini sorumlu tutmaya çalışırlar. (Uyanlar, uydukları adamlara:) Siz bize sağdan gelirdiniz. (Sûreti haktan görünürdünüz) derler. (Ötekiler de:) 'Bilâkis, derler, siz inanan kimseler değildiniz. Bizim sizi zorlayacak bir gücümüz yok. Fakat siz kendiniz azgın bir toplum idiniz. Onun için Rabbimizin hükmü bize hak oldu. Biz (hak ettiğimiz cezayı) mutlaka tadacağız. Biz sizi azdırdık. Çünkü kendimiz de azmıştık.' şüphesiz o gün azapta ortaktırlar.*"[541]

İkinci yaklaşıma göre mana ise şöyledir: Allah, bizim her birimize veya bizden ve sizden herbirimize iki kat azap takdir etmişse, sizin bizim üzerimizde Allah'ın size gerekli kıldığı azabı hafifletecek hiçbir üstünlüğünüz yoktur. O halde kazandığınız küfür ve masiyetler yüzünden azabı bizim gibi tadın! Biz, sizleri buna zorlamış değildik. Tam aksine siz onları kendi isteğiniz sebebiyle yaptınız. Sizler, eğer peygamberlere uymuş ve sapıklığımız ve doğru yoldan çıkmamız konusunda bizleri terketmiş olsaydınız o zaman bizlere bir üstünlüğünüz olurdu. Sizin azabınız hafifletilmezse bize kat kat azap verilmesi sizlere fayda vermez. Çünkü bizim her birimiz sadece kendi azabını hissetmektedir. Nitekim Yüce Allah, bu konuda Zuhruf Sûresi'nde şöyle der: "*Zulmettiğiniz için bugün (nedâmet) size hiçbir fayda vermeyecektir. Çünkü siz, azapta ortaksınız.*"[542]

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ ﴿40﴾ لَهُم مِّن جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِن فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿41﴾

40- Bizim ayetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız.

41- Onlar için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de örtüler vardır. İşte zalimleri böyle cezalandırırız!

541. Sâffât, 37/27-33.
542. Zuhruf, 43/39.

Bu ifadeler, -başka bir üslup içinde- Kur'ân'ı yalanlayanların ve böbürlenerek ona iman etmekten yüz çevirenlerin cezalarının bir başka çeşidini beyan etmektedir. Yüce Allah şöyle demektedir:

"Bizim ayetlerimizi yalanlayıp da onlara karşı kibirlenenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak." Selef müfessirlerinin ***"göklerin kapılarının açılması"*** konusunda iki değişik görüşleri söz konusudur ve bu iki görüş birbiriyle çelişmemektedir.

1) Onların amelleri, kabul olunmayacak ve salih kimselerin amelleri gibi Yüce Allah'ın katına yükseltilmeyecektir. Nitekim Yüce Allah, şöyle der: *"Onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır."*[543] İbn Abbas, bu ayeti şöyle tefsir eder: Onların amellerinden hihçbiri, Allah' Teâlâ'ya yükselmez. İbn Abbas'tan nakledilen bir başka görûş ise şöyledir: Göklerin kapıları ne duaları ve ne de amelleri için onlara açılmayacak. Bu görüşün aynısı, Mücâhid ve Said b. Cübeyr'den nakledilmiştir.

2) Onların ruhları öldükten sonra göğe ulaşmayacaktır. İbn Abbas, Süddî ve başkalarından rivayet olunuyor. İbn Abbas şöyle dedi: Yüce Allah, bu ifadeyle kâfirlerin yaptıklarının çirkin olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü göğün onların ruhları için açılmayacağını, mü'minlerin ruhları için açılacağını belirtti. Gök için bu gibi ifaleder, Ehl-i Kitab nezedinde meşhurdur. Mü'minin ruhunun kabulü ve kâfirin ruhunun reddi hususunda merfû haberler rivayet olunmuştur. İbn Cerîr, İbn Cüreyc'den bu iki görüşü bir araya toplayan şöyle bir açıklama nakleder: Ne onların ruhlarına ve ne de amellerine gök kapıları açılmayacak.

"...ve onlar, deve iğne deliğine girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir!" Kıraat alimlerinin çoğunluğu, "cemel" kelimesini "cemel" şeklinde okumuşlardır. ***"Cemel"***, azı dişini henüz yarmış deve demektir. Ayetin manası şudur: Onlar, büyük deve gibi iri kıyım bir varlık, iğne deliği gibi dar olan bir yere girinceye kadar cennete giremeyeceklerdir. -İğneye hıyât ve mıhyet denilir- Bu da mümkün değildir. O zaman bu ibareden maksat, olumsuzluk manasını pekiştirmek veya edebîleştirmektir. İlk dönemde bazı insanlar, deveyle iğne deliği arasındaki ahenksizlik sebebiyle bu iki kelimenin birbirine bağlanmasının arkasında yatan inceliği kavrayamadılar. Onun için bunun manasını soruyorlar ve kendilerine ayetin manasını teyid edecek cevap veriliyordu. Cemel kelimesinin manası İbn Mes'ûd'a soruldu da şöyle cevap verdi: O, dişi devenin eşidir. Hasanı Basrî ise, bu devenin oğludur ki, develerin hapsedildiği yerde dört ayak üzere durur, dedi. Hasanı Basrî'nin ifadesinde geçen el-mirbed, develeri ve koyunları hapsettikleri yer, demek-

543. Fâtır, 35/10.

tir. Mirbed, ayrıca Basra'da bir yerin adı olup, meşhurdur. Develer orada hapsediliyordu veya burası deve pazarıdır.

Bu soruyu soranlar, burada geçen ***"el-cemel"*** kelimesinin halat şeklinde tefsir edilmesinin uygun olduğu kanaatindeydiler. Çünkü kalın ip manasına gelen "kals" gemilerde kullanılır ve ipe benzer. Cemel kelimesinin okunuşu konusunda daha başka şekiller de vardır. *Kâmûs* müellifi bunları vezinleriyle şöylece tespit etmiştir: Sükker, surad, gufl, unuk, habl. *Kâmûs* müellifi kelimenin bu vezinlerden okunduğunu söyler. [544]

"Suçluları işte böyle cezalandırırız." Yani suç işlemek kendilerinden ayrılmaz bir vasıf haline gelen suçlular cinsini işte böylesi bir ceza ile cezalındırırz. ***"İcram"*** kelimesinin sözlük manası meyveyi henüz olgunlaşmadan dalından koparmak, demektir. Sonra bu kullanımda genişliğe gidilmiş ve her türlü bozgunculuğa özellikle de küfürle ve onun sebep olduğu hurafelerle ve masiyetlerle fıtratı bozmaya *"icram"* denilir olmuştur. Burada ***"mücrim"***'den kasıt da işte bu manadır. Her cürüm işleyen tabii ki böyle değildir. Çünkü bir mü'min, öfkesine kapılarak veye şehevî duyguların sürüklemesiyle herhangi bir suç işlediği zaman çok geçmeden pişman olur ve tövbe eder. Nitekim Yüce Allah, mü'minleri vasfederken bu gerçeği şöyle ifade eder: *"Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tövbe edenlerin tövbesidir."*[545] Bir başka ayette ise şöyle der: *"İşledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler."*[546] Bu iki ayetin tefsiri, Nisâ ve Âl-i İmrân Sûrelerinde geçmişti. Bu ayette sözü edilenlere *"mücrim"* denilmez.

"Onlar için cehennem ateşinden döşekler üstlerine de örtüler vardır." "Cehennem", azap ve bedbahtlık yurdunun adıdır. Bazıları, bu kelimenin Arapça değil, başka bir dilden olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise cehen-

---

544. *Kâmûs*'u şerheden ez-Zebîdî der ki: Birinci şekliyle (cümmel) kelimeyi Ali, İbn Abbas, Mücâhid, Sa'îd b. Cübeyr, eş-şa'bî, Ebû Recâ, Yezîd Abdullah b. eş-şahîr'den ve Ebân da Âsım'dan rivayet etmişlerdir. Bir başka rivayete göre bu kelime mîm harfinin tahfifiyle (cümel) İbn Abbas'tan rivayet olunmuştur. Bu kıraat tarzı, ikinciyi oluşturmaktadır. Ebû Amr ve el-Hasen de böyle okumuştur. Bu kıraat aynı zamanda İbn Mes'ûd'un da kıraatıdır. Bu kıraat yine Übeyy b. Kâ'b'dan da rivayet olunmuştur. İbn Abbas'ın ise bu kelimeyi mîm harfinin sükûnuyla (cüml) şeklinde okuduğu rivayet olunmuştur. Bu da üçüncü rivayettir. "Cüml", "cümle"nin çoğuludur. Tıpkı, "büsr"ün "büsre"nin çoğulu olduğu gibi... "el-cümle", kalın halatın güçlerinden bir güçtür. İbn Cinnî der ki: "Cüml", "cemel"in çoğuludur. Tıpkı "Üsd"ün "esed"in çoğulu olması gibi... el-Kevâşî der ki: Bütün bunlar, deve manasında çeşitli lehçelerdir. Bunun bir tek istisnası vardır o da "sükker" veznindeki "cümmel"dir... Ancak bu, itibar edilecek bir görüş değildir. Bunun üzerinde düşün. Bunu şeyhimiz söylemiştir.

545. Nisâ, 4/17.

546. Âl-i İmrân, 3/135.

nem kelimesinin Arapların "rekiyye cihinnâm"[547] şeklindeki ifadelerinden alınmış olduğunu söylemişlerdir: Bu tabir, dipsiz kuyu demektir. Çünkü kelime, dipsiz kuyu manasına gelen "hâviye" manasındadır. Cehennem kelimesinin Arapça olduğunu söyleyenler, kelimenin özel isim ve müennes ismi olması sebebiyle gayr-i munsarıf olduğunu söylemişlerdir. Ayette geçen ***"el-mihâd"*** ise döşek, demektir. ***"el-gavâşî"*** ise, "ğâşiye" kelimesinin çoğuludur. "/âşiye" herhangi bir şeyi örten ve kaplayan örtü demektir. "/âşiye" den döşeğe uygun düşen yorgandır. Burada İbn Abbas'ın kanaati de bu yöndedir. "el-gışâ", örtü demektir. "İstağşev siyâbehüm" cümlesindeki fiil de bu köktendir. Bir de "el-feresü'l-ağşâ" tabiri vardır ki, manası ğurrası (alnındaki beyazlık) alnını örten at demektir. Ayette söylenmek istenen ise, cehennemin onların üzerlerine kapaklanacağı ve dört bir taraftan kendilerini kuşatacak olduğudur. Tıpkı Hümeze Sûresi'ndeki "innehâ aleyhim mü'sade, *Ve o vaziyette o (ateş) üzerlerine kapatılmıştır.*"[548] ayeti ve "Ve inne cehennem le muhîtatun bi'l-kâfirîn, *Cehennem, kâfirleri mutlaka kuşatacaktır.*"[549] ayeti gibi... ***"İşte zalimleri böyle cezalandırırız!"*** Yani kendi nefislerine ve insanlara zulmeden zalimler güruhunu böylesi bir ceza ile cezalandırırız. Ancak burada da az önce *"mücrim"*ler hakkında zikrettiğimiz şartlar geçerlidir. Bu iki ayet, icram ve zulüm sıfatları kendilerinde iyice kök salmış mücrimlerle zalimlerin kâfir olduklarını, mü'minlerin ise böyle olmadıklarını ifade etmektedir. Nitekim Yüce Allah, bu gerçeği bir ayette şöyle ifade eder: *"Gerçekleri inkâr edenler elbette zalimlerdir."*[550] Kur'ân'ın gerçek yüzü budur, ama insanlar, bu gerçeklerden gafildirler, bundan dolayı da Kur'ân'a göre hareket etmiyorlar.

547. Rekiyye, dipsiz su kuyusu, demektir. Cihinnâm kelimesinin başındaki cim harif ise, zammeli olarak cühinnâm, fethalı olarak cehinnâm ve kesreli olarak da cihinnâm şeklinde okunur.

548. Hümeze, 104/8.

549. Tevbe, 9/49.

550. Bakara, 2/254.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿42﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِم مِّنْ غِلٍّ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَن تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿43﴾

42- İnanıp da iyi işler yapanlara gelince -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar, cennet ehlidir. Orada onlar ebedî kalacaklar.

43- (Cennette) onların altlarından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız. Ve onlar derler ki: "Bizi buna erdiren Allah'a hamd olsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik. Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler." Onlara: İşte size cennet, yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık ona varis kılındınız diye seslenilir.

Allah'ın Gönderdiği Vahye Tabii Olanların Durumu

Vaadle tehdidi, sevapla cezayı bir arada zikretmek Kur'ân'ın takip ettiği bir yoldur. Daha önceki ifade akışı ile ilgisi olduğu için bunların birisiyle başlar, sonra da arkasından diğerini getirir. Bundan dolayı mutluluğa ermiş olanların mükâfatlarını, bedbahtlığa düşmüş olanların cezaları üzerine atfetti ve dedi ki:

"İnanıp da iyi işler yapanlara gelince ki..." Yani Allah'a ve ahiret gününe iman edip, peygamberlerin kendilerini davet ettiği şekilde iyi işler yapanlara gelince... Bunda ise hiçbir zorluk ve meşakket yoktur. Çünkü ***"hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz"*** Yani bir mükellefe ancak gücü dâhilinde olan şeyleri farz kılarız. Bu da onun tahammül edemeyeceği ve edası meşakkat vermeyen bir miktardır. Bu cümle, ayetin bütünlüğü içinde mu'teriza (parantez arası) cümledir. Bu cümlenin bir benzeri Bakara Sûresi'nin sonunda geçmişti. Ancak orada ***"Biz yüklemeyiz"*** yerine *"Allah yüklemez"* şeklinde geçmişti. Bakara Sûresi'nde oruç ayetinde Yüce Allah'ın

zorluk değil, kolaylık dilediğini ifade eden ayet de bu manadadır. Ayrıca Mâide Sûresi'ndeki abdest ayetinde Yüce Allah'ın meşakkat dilemediğini ifade eden ayet de aynı manadadır. Bu ayetler, dinin kolay ve hafif olduğunu ifade eden kesin manalı nasslardır Bunlar, ibadetler konusunda hüküm çıkarma ve ictihad etme hususunda genişlik yapanların yaptıklarına karşı kesin delillerdir. Çünkü bunlar, yaptıkları ictihad ve istinbatlarla ibadet hükümlerini öğrenilmesi çok zor ağır bir yük haline getirmişlerdir. Bunların çıkardıkları hükümlere göre amel etmek, -güç beğenen ve titiz olanlar hariç- artık hiç kimsenin gücü dahilinde değildir. Hatta sadece taharet ahkâmı konusunda bunların yazdıklarını birkaç aydan daha kısa sürede öğrenmek mümkün değildir.

"İşte onlar, cennet ehlidir. Orada onlar ebedî kalacaklar." Yani iman edip, insan nefsini ıslah eden ve arındıran salih amelleri yapanlar ve böylece nimete ve Allah'ın hoşnutluğuna layık olanlar var ya, işte onlar cennet ehlidirler. Ve onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır. Bu ayetin benzeri daha önce tekerrür etmişti.

"(Cennette) onların altlarından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız." Yani dünyada düşmanlıktan veya kıskançlıktan kaynaklanan kini ve hıncı onların kalplerinden çekip atarız. Dolayısıyla oraya kalplerinde cennete ve cennetliklere yakışmayan en ufak bir kin kırıntısıyla birlikte girmezler. Bu kin kalplerinden sökülüp atılır ki cennetteki nimeti zehir eden ve boğazda düğümlenmesine sebep olan unsurlardan birisi olmasın. Onların altlarından ırmaklar akar, kendileri de köşklerinin odalarından ırmakların bahçelerinde ve bostanlarında fışkırdığını görürler. Böylece daha da keyiflenirler ve neşelerini kaçıracak en küçük bir olumsuzluk olmaz. İbn Ebî Hâtim Hasanı Basrî'den rivayet ediyor: Hasanı Basrî şöyle dedi: Hz. Muhammed'in şöyle dediği haberi bana ulaştı: *"Cennet ehli, -dünya hayatındayken birbirlerine yaptıkları haksızlıkların haksızlık yapanlardan alınması için- Sıratı geçtikten sonra bir yerde tutulurlar. Sonra kalplerinde birbirlerine karşı herhangi kin ve garez bulunmaksızın cennete girerler."*[551] İbn Ebî Hâtim, İbn Cerîr ve Ebu'ş-şeyh Süddî'den rivayet ediyorlar: Süddî şöyle dedi: Cennetlik olanlar cennete sevk edildikleri zaman, oranın kapısında bir ağaç görürler. Ağacın gövdesine iki pınar vardır. Bu pınarların birisinden içerler ve böylece kalplerindeki kin ve garez çıkırılıp atılır. İçtikleri bu içecek temiz bir içecektir. Diğer pınardan da yıkanırlar. Böylece cennetin parlaklığına kavuşurlar. Bundan sonra artık asla saçları başları darmadağın olmaz ve benizleri sararmış olmaz. Katâde'den rivayet olunduğuna göre Hz. Ali şöyle dedi: Ben, Osman, Talha ve Zübeyr'in Yüce Allah'ın haklarında *"Kalplerinde*

551. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 399.

kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız" dediği kimselerden olacağımızı umarım. Katâdeye nispet olunan bir başka rivayete göre bu ayet, -manası her ne kadar mutlak ve genel ise de- Bedir savaşına katılanlar hakkında nâzil olmuştur.

"Ve onlar derler ki: 'Bizi buna erdiren Allah'a hamd olsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik.'" Kıraat imamlarından İbn Âmir, ***"Ve mâ künnâ"*** ayetini öncesinin beyanı olmak üzere vâvsız olarak "mâ künnâ" şeklinde okumuştur. Ancak bu yaklaşım, Ana Mushaf'ın yazılışına uymamaktadır. Gıptalarını ve sevinçlerini ifade eden dilleriyle Allah'a şükrederek derler ki: Dünyada iken bizleri -mükâfatı bu olan- sahih imana ve salih amele erdiren Allah'a hamd olsun. Ayette lâm harfi, sebeb bilindiği için müsebbebin (neticenin) başına gelmiştir. Yani Allah'ın bize hidayeti olmasaydı, bizim kendiliğimizden doğru yola ulaşmamız özelliğimizden olmadığı gibi ilham ve sezgimizin veya düşüncemizin gerekli kıldığı bir şey de değildi. Oysa Yüce Allah, bizleri peygamberlerine uymaya muvaffak kılarak ve bu hususta yardım ederek özel rahmetiyle bizlere doğru yolu göstermiştir. Bu, bizlere bahşetmiş olduğu fıtratının yol göstermesine ve bizlerde yaratmış olduğu duyguların ve aklın hidayetine ilâveten yapılmış bir yardımdır.

Vallahi ***"Hakikaten Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler."*** Bu ifade, Yüce Allah'ın bizlere tevhid ve salih amel karşılığında vaad ettiği şeyi doğrulama cümlesidir. ***"Onlara: İşte size cennet, yapmış olduğunuz iyi amellere karşılık ona varis kılındınız diye seslenilir."*** Yani onlara şöyle denilerek Rab Teâlâ tarafından seslenilir: İşte bu, -Yüce Allah'ın ihsanı olmasa- elde edilmez olan ve müttakilere, varis olacakları vaad edilen cennettir. Ve sizler, dünyada işlediğiniz salih amellere karşılık ona ona varis kılındınız. Ayette ism-i işâretteki uzaklık alâmeti (tilkum), az önce açıkladığımız manevî uzaklıktır. Çünkü ifadenin akışı, yapılan seslenişin cennete girdikten ve köşklerinin odalarına yerleştikten sonra olduğunu göstermektedir. Bazı müfessirler ise bu uzaklığın manevî değil, maddî olduğunu söylemişlerdir. Böyle söyleyenler, söz konusu seslenişin, mahşer yerinden cennete doğru yola çıktıkları sırada onu gördüklerinde gerçekleşeceği görüşüne dayandırmışlardır. Başka bazı müfessirlere göre ise, söz konusu uzaklık zaman açısından uzaklıktır ve bununla dünyada iken peygamberlerin dilinde anlatılan cennet kastedilmektedir. Dolayısıyla bu sesleniş gerçekleştiğinde, o cennetin zikredildiği zaman ve vaad edilişi artık çok gerilerde kalmıştır. Bu son açıklama da doğru ve isabetlidir.

Kur'ân'da cennet ehlinin cennete erişmesinin *"irs"* kelimesiyle ifadesi tekrarlanır durur. ***"el-İrs"*** kelimesi, esasen bir şeyin birinden diğerine intikal

etmesini ifade eder. Ölünün malının varisine, bir ülkenin topraklarının bir kavmin diğerine geçmesi gibi... İlmin ve kitabın irsi (intikali) de böyledir. Allah Teâlâ, *"Süleyman Dâvûd'a varis oldu"*[552]; *"Derken kitabı miras alan bozuk bir nesil bunların yerini aldı."*[553]; *"Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik."*[554] ayetlerindeki *"irs"* kökünü bu manada kullanmaktadır. Cennet konusunda bu kullanımların hiçbiri geçerli değildir. Burada ve bu manada başka ayetlerde geçen cennete mirasçı kılınma ve cennetin *"İşte, asıl bunlar varis olacaklardır. (Evet) Fidevs'e vâris olan bu kimseler, orada ebedî kalıcıdırlar."*[555] ayetinde miras olarak intikali iki manada kullanılmıştır.

1) Araplar, *"irs"* kelimesiyle hakkında hiçbir tartışma ve çekişmenin olmadığı mülkiyeti ifade ederler.

2) Bir haberde varid olduğu manada kullanılmıştır. Bu habere göre Yüce Allah, her mükellef için cennette iki mekân hazırlamıştır. Eğer mükellef, sebebine sarılarak ve onun sırat-ı müstakîminde çalışarak söz konusu mekânı talep ederse, bu mekan onun hakkıdır. Bu sebep, iman ve âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah'a teslimiyettir. Bu, Yüce Allah'ın davet ümmetinin tümüne peygamberlerin ve -onların davetlerini ilim ve amelle yayan- varislerinin dilinde vaad ettiği bir şeydir. Her kim inkâr ederse, cennetteki yerini kaybeder ve burası iman ve takva ehli olanlara verilir. Onların arasında bu mirastan payı ve nasibi olmayan hiçbir kimse yoktur. Bu her iki *"irs"* kullanımı da mecazîdir ve birbirlerine zıt değil, birbirleriyle uyumludur.

İbn Cerîr ve Süddî bu ayetin tefsirinde şu haberi tahric ederler: Ne kadar mü'min ve kâfir varsa, bunların tümünün cennette apaçık bir yeri vardır. Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme girip de herkes kendi mekanına dahil olduğunda cennet, cehennemliklerin görebileceği kadar kaldırılır ve oradaki yerlerine bakarlar. Kendilerine, "Eğer Allah'a itaat ederek amel etmiş olsaydınız, buraları sizin yeriniz olacaktı." denilir. Sonra cennetliklere şöyle denilir: Ey cennet ehli! Yaptığınız amel sebebiyle onlara varis olunuz! Ve böylece cennet ehli onların mekânlarına varis olurlar. Bu haberin bir benzeri İbn şevzeb'ten "Kullarımızdan takvâ sahibi kimselere verdiğimiz cennet işte budur."[556] ayetinin tefsiri yapılırken rivayet olunur. Bunun aynısı mevkûf ve merfû olarak *"İşte, asıl bunlar varis olacaklardır. (Evet) Fidevs'e vâris olan bu kimseler, orada ebedî kalıcıdırlar."*[557] ayetinin tef-

552. Neml, 27/16.
553. A'raf, 7/169.
554. Fâtır, 35/32.
555. Mü'minûn, 23/10, 11.
556. Meryem, 19/63.
557. Mü'minûn, 23/10, 11.

sirinde de rivayet olunmaktadır. Sa'îd b. Mansûr, İbn Mâce ve dört rivayet tefsiri ravisi -İbn Cerîr, İbn Münzir, İbn Ebî Hâtim ve İbn Merdûye- ve *el-Ba's*'te Beyhakî Ebû Hüreyre'den rivayet ediyorlar: Hz. Muhammed (s) şöyle dedi: "*İçinizde iki makamı olmayan hiçbir kimse yoktur. Bu makamlardan birisi cennette, diğeri de cehennemdedir. Kişi, ölüp de cehenneme girince, cennet ehli onun makamına varis olur.*" Hz. Muhammed'in (s) bu ifadesi, *"İşte, asıl bunlar varis olacaklardır."*ayetindeki ifadenin aynısıdır.[558]

Ayet-i kerîme, amelle cennete erişileceği konusunda gayet açık ve nettir. İçinde bâ-i sebebiyye (sebep bildiren bâ harfi) olan ve bu manayı ifade eden daha birçok ayet vardır. Bu ayetlerin bazılarında *"irs"* kelimesi geçerken, bazılarında "duhûl" (girme) kelimesi yer almaktadır. Buhârî-Müslim'de yer alan Ebû Hüreyre hadisine gelince... Hz. Muhammed (s) şöyle dedi: *"Hiç kimseyi ameli cennete asla sokamaz."* Orada bulunan sahâbîler sordular: "Sizi de mi Yâ Rasûlallah!" Rasûlullah (s), "*Beni de! Ancak Yüce Allah'ın beni ihsanına ve rahmetine gark etmesi bundan müstesnadır.*" dedi.[559] Bu hadisin, sonunda bir cümle daha vardır. Ve bu hadis, başka bir lafızla da rivayet olunmuştur. Buraya aldığımız bu hadisin manası şudur: Bir insanın ameli, ne kadar büyük olursa olsun, Yüce Allah'ın rahmeti ve ihsanı olmadıkça, insan bu ameli sayesinde cenneti hak edemez. Çünkü bu büyük mükâfat, bu kadarcık bir amele bağlanmaktadır. O halde amelle cennete girmek, Allah'ın ihsanı va rahmeti sayesinde girmek demektir. Bundan dolayı hadisin devamında Hz. Muhammed *"Doğru yolu tutun ve aşırılıktan kaçının."* buyurmaktadır. Yani dininizde aşarılığa kaçmayın, mübalağa etmeyin, amel ederken kendinizi zorlayıp da altından kalkamayacağınız şeyleri yapmaya kalkışmayın. Denildi ki Allah'ın ihsanı sayesinde cennete girecekler ve amelleri sayesinde de onu taksim edecekler.

558. İbn Mâce, *Zühd*, 39.
559. Buhârî, *Mardâ*, 19, *Rikâk*, 18.

وَنَادٰى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿44﴾ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ كَافِرُونَ ﴿45﴾ وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَوْا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ ﴿46﴾ وَإِذَا صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تِلْقَاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿47﴾

44- **Cennet ehli cehennem ehline: Biz Rabbimizin bize vadetiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin vaad ettiğini gerçek buldunuz mu? diye seslenir. "Evet" derler. Ve aralarından bir çağırıcı, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun! diye bağırır.**

45- **Onlar, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğip bükmek isteyen zalimlerdir. Onlar ahireti de inkâr edenlerdir.**

46- **İki taraf arasında bir perde ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz cennete giremedikleri halde (girmeyi) umarak cennet ehline: "Selâm size" diye seslenirler.**

47- **Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de: Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma! derler.**

Cennet ve Cehenem Ehlinin Diyalogları

Yüce Allah, cehennemden ve cehennemliklerden, cennetten ve cennet ehlinden söz ettikten sonra bu ayetlerde bizlere bu iki zümreden -cennetlikler ve cehennemlikler- her biri kendi yurdunda yerini aldıktan ve kalacağı yere yerleştikten sonra aralarında geçen karşılıklı konuşmayı açıklamaktadır. Ayet, her iki yurdun (dâreyn) aynı âlemde veya aynı dünyada (arz) bulunduğunu ve aralarını bir hicâbın (duvar) ayırdığını gösteriyor. Ancak bu duvar, illiyyînde bulunan cennet ehlinin cehennem kuyusu olan siccîndeki cehennemlikleri görmesine engel olmamaktadır. Ve orada bu

iki zümre birbirine seslenir. Karşılıklı yapılan bu konuşma, cennet ehlinin Allah'ın kendilerine bahşettiği nimetin kıymetini daha fazla anlamalarını sağlarken, cehennemliklerin de ihmallerine karşı iç yangılarını artırır ve bedbahtlıklarına bedbahtlık katar. İki zümre arasındaki bu tür bir iletişim, karşılıklı konuşanlar arasında bizim dünyada alışageldiğimiz türden bir yakınlığın olmasını gerektirmez. Bir başka ifadeyle, aralarındaki mesafe arşın veya kulaçla ölçülecek bir uzaklık değildir. Tam aksine bu mesafenin bizim bildiğimiz ay veya günlerle belirlenen bir mesafe olması mümkündür. Çünkü ahiretin özelliği, ruhaniyetin orada cesedî karekterli maddeye baskın gelecek olmasıdır. Dolayısıyla insanın uzak mesafesedeki birisini duyması ve görmesi mümkündür. Bu mana, bizim ilk atalarımız zamanında garip ve alışılagelmiş olandan çok uzaktı. Bugün artık bu durumu, uzak görecek birisi hemen hemen yok gibidir. Çünkü medenî âlemde insanlık, binlerce mil mesafeden birbirleriyle konuşmayı sağladıkları âletler icad etmişlerdir. Bugün artık insanlar, -telli ve telsiz telgrafta olduğu gibi- ya yazılı işaretlerle veya -telli ve telsiz telefonlarda olduğu gibi- doğrudan konuşarak birbirleriyle iletişim kurmaktadırlar. Kuzeyden icatlara dair gelen haberler, resimle sesi birleştiren bir cihaz yapıldığını ifade etmektedir. Eğer bu cihaz henüz yapılmamışsa, yapılıp bitirilmesi artık yakındır. Yüce Allah şöyle diyor:

"Cennet ehli cehennem ehline: Biz Rabbimizin bize vadetiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin vaad ettiğini gerçek buldunuz mu? diye seslenir." Gelecek zamanı geçmiş zaman kipiyle ifade etmek, belâgatli Arap üsluplarında bilinen bir gerçektir. Bu kullanımın en meşhur inceliği ise, gelecek zaman kipiyle ifade edilen hususu -gerçekleşmesi açısından- fiilen gerçekleşmiş gibi kılmaktır. Ayetin manasına gelecek olursak; cennet ehli, cehennem ehline seslenecek ve gözlerini onlara çevirdikleri zaman iyi halleriyle övünme ve iftihar etme sorusuyla soracaklardır. Bu soru, aynı zamanda cehennemliklerle alay etme manası taşıyacak ve onlara peygamberleri yalanlamak suretiyle kendi nefislerine yazık ettiklerini de hatırlatacak, Rablerinin iman eden ve durumunu düzeltenlere cennet nimetini vaad ettiğine dair kendilerine ulaşan haberin doğru çıktığını ifade edecektir. Soracakları soru şudur: Biz Rabbimizin bizlere vaad ettiğini gerçek bulduk, işte bizler şimdi bu vaad edilen yerdeyiz. Sizler de Rabbinizin kendine ve peygamberlerinin getirdiğine imana edenlere olan vaadini gerçek bulunuduz muş

Cennet ehli, ***"Vaadenâ Rabbunâ/Rabbizimizin bize vaadini"*** derken cehennem ehline *"vaadaküm Rabbükü/Rabbinizin size olan vaadini"* demediler. Tam aksine mef'ûlü hazfederek ***"Rabbinizin vaadini"*** dediler. Çünkü mef'ûlü hazfetmemiş olsalardı cennet ehlinin bu cennet vaadine layık oldukları, cehennemliklerin ise layık olmadıkları manası çıkacaktı. Dolayısıyla

onlara mutlak vaadi sordular. Tıpkı bu vaadin dünyada peygamberlerin diliyle imana, takvâya ve salih amele bağlanarak herkese yöneltilmesi gibi... Şu ayetler vaadin böyle yapıldığına örnektir: *"Takvâ sahiplerine vaad olunan cennetin özelliği (şudur): Onun zemininden ırmaklar akar."*[560]; *"Müttakîlere vâad olunan cennetin durumu şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır."*[561] Bir başka örnek, Yüce Allah'ın tevbe eden ve kendi yoluna uyanlara meleklerin dualarını aktardığı *"Rabbimiz! Onları da, onların atalarından, zevcelerinden, nesillerinden iyi olanları da kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine koy."*[562] ayetiyle, *"Bunlar, hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete, çok merhametli olan Allah'ın kullarına gıyaben vaad ettiği Adn cennetlerine girecekler."*[563] ayetidir. Bu durum, vaad, hayır olan şeylere mahsustur görüşüne göre gayet açıktır. Vaadin hayır ve şerre şamil olduğu görüşüne göre de böyledir ve doğru olan da budur. Fakat **"va'îd"**, şerre veya kötülüğe mahsustur. Buna göre mana şöyle olur: Rabbinizin kendine iman edip korkan (takvâ sahibi olan) kimselere ve kendini inkâr edip kendisine karşı gelenlere olan vaadini bizim cennete girmemiz, sizlerin de cehenneme girmenizle gerçek olarak buldunuz mu? Bu mana, genellik ifade etmesi için mef'ûl hazfedilir kâidesine uygundur. Cumhurun kanaati, **"vaad"** kelimesi kötülüğün vaadi manasında vaad olunan şeye açık ve zımnen bağlanmadan mutlak olarak hemen hemen kullanılmaz şeklindedir. Cumhura göre *"vaad"* kelimesi mutlak olarak kullanıldı mı, hayır vaadi olarak anlaşılır. Ama kötülükle kayıtlanıp kötülük vaad edildiği zaman buna vaad ismini vermek mümkündür. Bu durumda

a) Karşıdaki muhatapla alay veya
b) Hayır vaadine karşılık olarak geldiğinde müşâkele[564] ya da
c) tağlib (üstün kılmak) amaçlanır.

a) Alay için kullanıma şu ayeti örmek vermek mümkündür: *"De ki: Size bundan (bu öfke ve huzursuzluğunuzdan) daha kötüsünü bildireyim mi?*

---

560. Ra'd, 13/35.
561. Muhammed, 47/15.
562. Mü'min, 40/8.
563. Meryem, 19/61.
564. Müşâkele edebî bir sanattır: Bir şeyi, bir başka kavrama ait lafızla -onun zikredildiği cümlede bulunduğu için- zikretmek demektir. *"Ve mekerû ve mekerellah/(Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onlara tuzak kurdu."* (Âl-i İmrân, 3/54) Allah tuzak kurmaz, manası Allah onların tuzaklarını bozdu demektir. Ancak müşâkele sanatıyla bu onların fiilleri kullanılarak yaptıklarının boşa çıkarıldığı ifade edilmiştir. (Çev.).

Cehennem! Allah, onu kâfirlere (ceza olarak) (vaad etti)bildirdi. O, ne kötü sonndur!"[565]

b) Müşâkeleye örnek olarak da şu ayeti göstermek mümkündür: *"Şeytan sizi fakirlikle korkutup (vaad edip) çirkin çirkin şeyleri telkin eder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lütuf vaadeder."*[566] Diğer taraftan burada ***"şeytanın vaadi"*** ifadesinde bir başka incelik daha vardır: şeytanın vaadi, insanları aldatma uğruna hayır şeklinde kötülükten ibarettir. Onun vaadi, kişiye fakir kalacağı korkusuyla sadakayı ve iyilik etmeyi terketmesi için verdiği bir vesveseden ibarettir. Yüce Allah'ın Tevbe Sûresi ayetlerinde[567] münafıklarla mü'minlere olan vaadinde müşkâlenin mukayesesini yapmak mümkündür.

c) Tağlibe de *"(İşte o zaman:) Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahmân'ın vaadettiğidir."* ayetini örnek verebiliriz.[568] Buradaki vaad, öldükten sonraya işaret etmektedir.

Fakat Kur'ân'da bu üç kullanımın üçünün de ön plâna çıkmadığı ayetler de vardır. Söz gelimi, Salih'in (a) kavmine yapılan tehdid ayeti böyledir."Bu söz yalanlanamayan bir tehdid idi."[569] Bu ifadenin benzeri daha başka ifadeler de vardır. Öte yandan kelâmcılar, vaadin gecikmesinin câiz olmamasına karşılık, tehdidin gecikmesinin mümkün olduğunu söylemişlerdir. Bu yaklaşım, Arapların bununla övünmelerine ve aklı başında olanların bunu bir ihsan kabul etmelerine binaendir. Yüce Allah'ın tehdid hakkındaki *"(Rasûlüm!) Onlar senden azabın çabuk gelmesini istiyorlar. Allah, vâdinden asla dönmez."*[570] ifadesi ve bu manada daha başka ayetler orta yerde dururken bu yaklaşım nasıl olur da kabul edilmez! Evet, onların mukayyet tehdid hakkında ileri sürdükleri görüşler, isabetli olabilir. Başka naslarda -bazı masiyetlerde olduğu gibi- söz konusu tehdidden affın mümkün olduğunu gösteren ifadeler olsa bile... Ancak müekket (pekiştirilmiş) veya hiçbir şeyle kayıtlanmayan tehdid ise böyle değildir.

Bazı müfessirler ise tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayetteki *"vaad"*in -müşâkele için bile olsa- *"va'îd"* (tehdid) manasında olduğunu söylemişlerdir. Bu müfessirlerin kanaatine göre mef'ûl, îcâz olsun diye veya daha önceki ifadelerden bilindiği için hazfedilmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Rabbinizin sizi tehdid ettiği rüsvaylığı, değersizliği ve azabı gerçek olarak

565. Hac, 22/72.
566. Bakara, 2/268.
567. Tevbe, 9/68 ve 72.
568. Yâsîn, 36/52.
569. Hûd, 11/65.
570. Hac, 22/47.

buldunuz mu? Denildi ki: Tam tersine mana şöyledir: Rabbimizin bize olan vaadini gerçek olarak buldunuz mu? Ancak bu yaklaşım, son derece zayıftır. Bundan önceki yaklaşımı ise İbn Cerîr ve başkaları İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir. "En kad vecednâ" ayetindeki "en" tefsir "en" idir.

"'Evet' derler." Yani cehennem ehli evet, Rabbimizin vaad ettiğini gerçek bulduk, derler. Kıraat imamlarından el-Kisâî, ***"neam"*** kelimesini, "ne'im" şeklinde okumuştur. Bu okuyuş tarzı fasih olup, Kinâne ve Hüzeyl kabilesine nispet olunmuştur. ***"Ve aralarından bir çağırıcı, Allah'ın lâneti zalimlerin üzerine olsun! diye bağırır."*** Ayette geçen ***"ezzene"***'nin mastarı olan "et-te'zîn", bir şeyi bildirmek için sesi yükseltmek, demektir. ***"el-Lâ'ne"*** ise, rüsvay ederek ve değersiz kılarak bir kimseyi kovmak ve uzaklaştırmak, demektir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Kâfirlere karşı hüccet haline gelen bu soru ve cevabın neticesinde bir çağırıcı şöyle diyerek bağırır: Allah'ın lâneti nefislerine zulmeden ve onlara yazık eden cânilerin üzerine olsun! Çünkü onlar, nefislerini ebedî nimetten mahrum etme ve cehennem azabına düşme sonucunu doğuran hareketlerde bulunmuşlardır. Bir de Allah'ın lâneti, bir sonraki ayette vasfedilen şeyleri yaparak insanlara zulmedenlerin üzerine olsun, derler. Ayet metninde ***"müezzin"*** kelimesi nekire olarak getirilmiştir, çünkü hedef onun marife olması değildir. Tam aksine hedef, çağırıcının orada (cehennemde) söyleyeceği sözü bildirerek, burada (dünyada) ayete muhatap olanların korkmalarını sağlamaktır. Bu konuda Hz. Muhammed'den (s) herhangi bir haber rivayet edilmemiştir. Bu, gayba dair şeylerdendir. Gaybî hususlar, ancak vahye dayanan bir bildirmeyle doğru olarak bilinebilir. Fakat gayb âlemiyle -özellikle de ahiretle ilgili- hususlarda bilinen, bu gibi işleri Allah'ın meleklerinin üstlendiğidir.

Âlûsî der ki: "İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre bu bağırıcı, Sûr'a üfüren melektir. Bazıları, bu bağırıcı cehennemin bekçisi olan melektir, demişlerdir. Başka bazıları, az önce zikri geçen iki melekten başka meleklerden bir melektir, kendisine seslenme emrini Yüce Allah verecektir, demişlerdir. İmâmiyye mezhebinin er-Rıdâ ve İbn Abbas'tan rivayetlerine göre bu bağırıcı, Hz. Ali olacaktır. Ancak bu rivayet, Ehl-i Sünnetin hadis rivayet yolundan rivayet olunmuş değildir. Öte yandan bu imamın o gün bağıran kimse olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü kendisi o zaman cennette olacaktır."[571]

Ben de diyorum ki, hadis ravileri için cerh ve ta'dîl kitaplarını yazanlar, bunları mezheplerin kâidelerine göre yazmamışlardır. Cerh ve ta'dîl ilminin imamları arasında Abdürrezzak ve el-Hâkim gibi Hz. Ali taraftarı sayılan alimler vardı. Cerh ve ta'dîl alimleri arasında hadis rivayetinde Şia'nın birço-

571. Âlûsî, Ruhu'l-Maânî, VII, 123.

ğunu ta'dîl etmeyen yoktur. Eğer bu rivayet, sahih bir senedle sabit olursa, onu kabul ederiz. Hz. Ali'nin o esnada cennette olmasını buna engel olarak görmeyiz. Eğer bu bağırmanın Hz. Ali'ye isnadında kendisine fazilet katacak veya Allah katında sevap sayılacak bir nitelik görürsek, o rivayeti sahih senedle olmasa bile kabul ederiz. Yeter ki söz konusu rivayet, mevzû (uydurma) veya senedçe daha güçlü veya metince daha sahih bir başka rivayetle çelişik olmasın...

İbn Kesîr, İbn Âmir, Hamza ve el-Kisâî, ***"en lâ'netullahi"*** ifadesini "enne lâ'netallahi" şeklinde okumuşlardır. el-A'meş ise hemzenin kesriyle başında "kavl" (dedi) takdiriyle "inne lâ'netalli" şeklinde okumuştur. Bunların dışında kalan kıraat imamları ise, hemzenin fethi ve nûnun tahfifiyle "en lâ'netullahi" şeklinde okumuşlardır. Bu durumda "en" tefsir harfi veya sakîleden (şeddeli) muhaffefe (şeddesiz) olmuş olur.

Allah Yolundan Alıkoyan Zalimler

Bundan sonra Yüce Allah, bu zalimleri şöyle nitelemektedir: ***"Onlar, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğip bükmek isteyen zalimlerdir."*** Daha önce geçti ki, ***"sadde-yasuddu"*** kelimesi, *"yüz çevirmek ve bir şeyden kaçınmak"* manasına olmak üzere lazım (geçişsiz) olarak gelebilir. Bir de "Başkasını bir şeyden çevirmek ve alıkoymak" manasına müteaddî (geçişli) olarak da kullanılabilir. Bu gibi kelimelerdeki îcâz, her iki mananın birlikte kastedilmesini gerekli kılmaktadır. Buna göre ayeti şöyle anlamak gerekir: Allah'ın rızasına, ikramına ve sevabına eriştiren yolundan yüz çeviren ve insanları da o yoldan saptıran ve o yola girmelerine mani olan, onun eğik bükük (mu'vecce) olmasını isteyen veya eğri olmasını (zâtu ıvec) isteyen zalimlerdir. Bir başka ifadeyle, o yolun dümdüz ve dosdoğru olmasını istemezler ki, kimse o yola girmesin! *Lisânu'l-Arab*'ta şöyle denilir:

"el-Avec" "avice'ş-şey'ü"nün mastarıdır. Sıfat-ı müşebbehesi, "a'vec" şeklinde gelir. Bu kökten yapılan isim ise "ıvec"tir. "Avece-ya'vicu" ise, meyletti, demektir. Yeryüzünden tesviye edilmeyen toprak parçasına ise "avec" denilir. Kur'ân'da "lâ terâ fîhâ ıvecen ve lâ emtâ, *Orada ne bir iniş, ne de bir yokuş görebileceksin* "[572] kullanımı bu manadadır. İbnü'l-Esîr der ki: "Ivec" kökü hadiste isim, fiil, masdar, fâil ve mef'ûl olarak tekrar tekrar geçer. "Avec" cisimler gibi gözle görülen her şekildeki eğriliği ifade etmeye mahsustur. "Ivec" ise, söz ve görüş gibi gözle görülmeyen şeylerde eğriliği ifade etmeye mahsustur. Bazılarına göre "ıvec" her iki gruptaki eğriliği ifade etmek için kullanılır. Ancak birinci ayırım daha çok görülür.

---

572. Tâ Hâ, 20/107.

Lisânu'l-Arab daha sonra şöyle devam eder:

"Ivecu't-tarîk ve avecuhu", yolun eğriliği, "ıvecu't-dîn ve ıvecu'l-huluk", dinde ve ahlâkta fesat ve ideal olana meyletmek, demektir. [573]

Râğıb ise şöyle der: "Avec" gözle görülen şeylerde eğrilik, "ıvec" ise, din ve hayat gibi fikir ve basîretle idrak edilen şeylerde eğrilik, demektir.

Zalimlerin Allah'ın dininin dosdoğru değil de eğri olması yolundaki taleplerine gelecek olursak bu, birçok biçimlerde olur. En büyük zulüm olan şirki koşanlar, tevhid ilkesini putperestliğe ait birçok şeyle bulandırıyorlar. Bunun en yaygını, ibadette ve onun özü olan duada şirk koşmaktır. Onun için şirk koşanlar, bir olan Yüce Allah'a yönelmezler, tam aksine Allah'a yönelme ve dua etme hususunda başkasını -katında şefaatçi, nezdinde aracı veya ona vesîle kılarak- kendisine ortak koşarlar. *"Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu."*[574]; "Kendisine ortak koşmaksızın Allah'ın hanifleri (O'nun birliğini tanıyan mü'minler olun)."[575]; *"Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine..."*[576]; *"'Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben müşriklerden değilim.'"*[577] Hatta bunların arasında doğrudan doğruya başkasına yönelen ve O'nu bırakıp bu yöneldiğine dua eden, özellikle de sıkıntı ve şiddet esnasında yönelen kimseler vardır. Bunların Rableri akıllarına gelmez ve O'nu hatırlamazlar. Fakat birisi çıkıp da yaptıklarının yanlış olduğunu söylediğinde yaptıklarını tevile kalkarlar ve sıradan sade olanları, "el-mahsûb ke'l-mensûb"[578], "el-vâsıta lâ tünker, Aracı inkâr olunamaz." der. Başı sarıklı ve ilim davetçisi, "Bu, ibadet ve dua değil, tevessül ve şefaat dilemedir. Evliyânın kerameti -Mu'tezile mezhebi hilafına- haktır. Evliyâlar, -tıpkı şehitler gibi- kabirlerinde diridirler." derler.

Bid'at çıkarmak suretiyle zulmedenler ise, dine ilâve ettikleri bid'at ve sonradan uydurulan şeylerle Allah'ın yolununu eğip bükmek isterler. Hâlbuki uydurdukları şeyler ve bid'atler, Allah'ın Kitab'ında, Peygamber'inin (s) sünnetinde, Hulefâyı Râşidîn ve sahâbîlerin yolunda yer almış değildir. Onların bu bid'atler konusundaki dayanakları, fikrî nazariyyeler, cedelî te-

573. el-Münzirî, *Lisânu'l-Arab*, (a-ve ce) maddesi. (Çev.).
574. Beyyine, 98/5.
575. Hac, 22/31.
576. En'âm, 6/161.
577. En'âm, 6/79.
578. Bu deyim esasen, "Şayılan paranın üzerinde yazılı değer, temsil ettiği değer gibidir." demektir. Burada sade insanın söylemek istediği, "Bizim değer verdiğimiz o şeyh değil, Allah'tır." şeklindedir. (Çev.).

viller, dinle aklî felsefeyi uzlaştırma girişimidir. Bu dediğimiz, ortaya atılan bid'atın inanç meselelerinde olması durumundadır. Varid olan ibadetlere ve dinen getirilmiş sembollerde ilâve yaparak ortaya atılan bid'ata gelince, bunların içinde mevlüt törenleri, cenâze okuyuşları ve -ezanda ziyadelik gibi- minarelerde okunan zikirler vardır. Yüce Allah'ın haram kılmadığı süs ve temiz rızıkları haram kılmak, ya da kabirlerin üzerine mescit yapmak, oraları ziyaret yeri edinmek, teşrif etmek, üzerlerinde mumdan veya başka şeylerden yapılmış kandiller ve lambalar yakmak da böyledir. Bid'atçıların seçkinleri, yaptıklarını sakat görüşlere ve sonuç vermez öncüllerden oluşan kıyaslamalara ve asıllarını kabul etmedikleri ama fürûunu aldıkları bir takım istihsanlara dayandırmaktadırlar. Bunların sıradan sade olanları şöyle diyorlar: "Müelliflerden filanca şöyle dedi, salih sôfîlerden filanca zât şöyle yaptı, bizler Allah'ın ve Rasûlünün (s) kelâmını anlamayız, biz sadece bu büyük alimlerin sözlerini anlarız." Dahası, sarıklı ve müderris olanların arasında derslerinde şöyle diyenler vardı ve hâlâ da vardır: Bu zamanda bir Müslümanın Allah'ın Kitab'ına, Rasûlünün (s) sünnetine ve ümmetin selef-i salihinden olan muhaddislerin naklettiklerine göre amel etmesi câiz değildir. Tam aksine her Müslümanın, meşhur mezheplerden birisine mensup herhangi bir alimin kendisine telkin ettiği görüşleri alması gerekir. İsterse bu alim, telkin ettiği görüşü mezheb imamından nakletmesin, isterse o görüşü, mezhebi mezhep yapan usûle dayanan bir delille desteklemesin... İmam Mâlik nezdinde -şartlarına uygun olarak- Medîneliler'in ameli... Dâvûd u Zâhirî'nin görüşü üzere kaynak değeri olan icma, sahâbîlerin icmaıdır, yoksa onlardan sonraki neslin icmaına itibar edilmez... şeklindeki kurallarda olduğu gibi... İmam Ahmed'den meşhur olarak bize kadar gelen görüşe göre de kaynak değeri olan icma, sadece sahâbîlerin icmaıdır. Böyle bir yaklaşım İmam Ebû Hanîfe'den de rivayet olunmuştur. Bir diğer örnek de alimlerin mürsel hadis delil olur mu, olmaz mı konusundaki ihtilafıdır.

Zındıklık ve nifakla zulmedenler ise, birçok tevillerle insanları kuşkuya düşürerek Allah'ın yolunu eğip bükmek istiyorlar. Çünkü bu tevillerle, Allah'ın yoluna olan güveni sarsmayı ve insanları çevirmeyi hedefliyorlar. Şîa ve tasavvuf menfezlerinden İslâm'a sokulan Bâtınıyye mezhepleri ise bilinmektedir. Farslılardan bu tevilleri ileri sürenlerin Müslümanları ifsat ederken ve aralarında tefrika meydana getirirken siyâsi bir maksatları vardı. Bu maksat, Arapları zaafa uğratmak ve hükümranlıklarını yok etmekti. Böylece mecûsî Fars kavminin hükümranlığını ve otoritesini yeniden kurmayı hedefliyorlardı. Daha sonraları bu fesat, taklid sayasinde -Araplar da dahil olmak üzere- çeşitli ırk ve kavimlerde kök saldı. Artık onlar bu fesadın aslının nereye dayandığını bilmiyorlardı. Fertler arasında, kavminin dinini -kendileri

gibi olmaları ve kendisinin de onların arasında küçük görülmemesi amacıyla- bozup ifsat etmeye çalışan kimseler vardır. Asrımızın zındıkları arasında da mensup olduğu kavmin dinini bozmaya çalışan kimseler vardır. Çünkü bunlar, kavimleri dinlerini terketmedikçe materyalist ve şehvete dayalı medeniyetlerinde Frenkler gibi olmalarının mümkün olmadığını zannetmektedirler. Hâlbuki Frenklerin dinlerine bağlı olduklarını ve onu yaymak uğruna milyonları harcadıklarını da görmektedirler.

Hükümlerde zalim olanları ise, Allah'ın yolunu O'nun emrettiğini araştırmayarak eğip bükmek istemektedirler. Bu zalimler, hakka uymak, adalet terazisini kurmak, hak ve adalet açısından insanlar arasında âdil davranarak eşitlik sağlamak istemezler. Hiç kimseyi inancı veya meşrebi, zenginliği veya gücü sebebiyle kayırmamak, hiçbir kimsenin zayıf veya fakir, fâsık veya kâfir olması nedeniyle hakkını yememek suretiyle eşitlik sağlamak istemezler. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır."*[579] Hatta bunların arasında bu adil ve normal şeriatın nizamının esasını ve ahkâmının usullerini de eğip bükmek isteyen kimseler vardır. Böyle istediği için de onun hükümetini diktatörlük hükümranlığı olan şahsî hükümetler kabilinden kılar.

Şeriatta aşırı gitmek suretiyle zalim olanlar, şeriatın kolaylığını zor, genişliğini dar ve meşakkatli kılarlar. Buradan hareketle Yüce Allah'ın getirdiği ibadet ahkâmlarını, yasakları ve mubahları O'nun Kitabında indirdiği ve Peygamberinin (s) sahih sünnetinde yer alan hükümlerden kat kat daha fazla hale getirirler. Öyle ki bu hükümler, ciltler dolusu kitaplara bile sığmaz ve tahsiline ömürler yetmez. Bunların arasında şeriatın yoluna girmekten maksadın -Kur'ân'ın, mü'minlerin azîz oldukları, dünyanın süsüne ve hoş yiyeceklerine kâfirlerden daha layık oldukaları yolundaki ifadesinin aksinefakirlik, değersizlik, zillet ve aşağılanmak olarak kabul edenler vardır.

Buraya kadar verilen örnekler, şeriata mensup ve onun hidayeti üzere olduğunu iddia eden kimseler arasında onu eğip bükmek isteyen kimseler için verilmiş örneklerdir. Buna karşılık şeriatın açık ve net düşmanlarına gelecek olursak, onlar Allah'ın Kitab'ına ve en son Peygamber'inin sünnetine bir sürü iftira uydurarak, kelimeleri tahrif ederek, ortaya kuşkular atarak ve insanı şüpheye düşüren bazı şeyleri süslü göstererek dil uzatmaktadırlar. Bunların yaptıkları bellidir. İftiraya, yalana ve gerçekleri ters yüz etmeye en cüretkâr olanları iki gruptur. Bunlardan birincisi, Hıristiyanlık propagandası yapanlardır. Bunlar Müslümanları Hıristiyan yapmak istemektedir-

579. Mâide, 5/8.

ler. Bu zümre, propagandayı geçimlerini temin ettikleri bir meslek haline getirmişlerdir. İkinci grup ise emperyalist siyaset adamlarıdır. Bunlar da Müslümanları köleleştirmeyi ve ülkelerini sömürmeyi hedeflemektedirler. Bu iki zümreden her biri diğerinin yardımcısıdır. Durum bu olduğu için İngiliz Sudan Hükümeti, -Hıristiyanlık misyonerlerinin çabaları ve iftiraları sonucu- *el-Menâr* dergisinin Sudan Müslümanlarına dağıtılmasını yasaklamıştır. Çünkü *el-Menâr* okuyan bir toplulukta onların propagandaları revaç bulmaz.[580]

Yüce Allah'ın ***"Onlar ahireti de inkâr edenlerdir."*** ifadesi, Allah'ın yolundan alıkoyan ve onu eğip bükmek isteyen o zalimlerin içinden öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere mahsustur. Bunlar, bütün fırkaların içinde en beter olanlarıdır. Bir başka ifadeyle, onlar sapıklıklarına ve insanları saptırmalarına karşılık kök salmış bir küfürle ahireti inkâr etmektedirler. Küfür, bunların sıfatlarından birisi haline gelmiştir. Dolayısıyla cürümlerinin cezasından korkmazlar ki ondan tövbe etsinler! Ayette ***"bi'l-ahireti"*** kelimesinin müteallakından önce gelmesi, kendisine önem verilmiş olmasından dolayıdır. Çünkü onların küfürlerinin aslı, daha önceki ifadelerden öğrenilmiş bulunmaktadır. Bu tür bir üslûbun, kendilerine isnad olunan fiilde ısrarları konusunda özel bir etkisi vardır. Ayette *"bi'l-ahireti"* kelimesinin önce getirilmesi, ayet sonlarındaki fâsılaların tutturulması içindir diyenler bu gerçekten gafildirler.

Ahirette üzerlerine lânet olsun diye bağıranlar, onları zulümle nitelemekte ve kendilerine Allah yolundan alıkoyma ve o yolu eğip bükmeyi isteme fiilini -muzari kipiyle- isnad etmektedirler. Ve onları ahirette ahireti inkâr etmekle nitelemektedirler. Ancak bu niteleme, ahireti inkâr ayne'l-yakîn ile zail olduktan, Allah yolundan alıkoyma ve yolu eğip bükme zamanı geçtikten sonra yapılmaktadır. Buradaki incelik, onların dünyadaki hallerini anlatmak ve ahiretteki âkibetlerinin bu hallerinin sonucu olduğunu vurgulamaktır. Ta ki dünyadaki durumlarını hem kendileri ve hem de bu çağrıyı işiten herkes hatırlasın! Böylece Yüce Allah'ın o durumları sebebiyle kendilerine verdiği cezada adil olduğunu bilsinler ve bu dünya hayatında onların durumlarını kafalarında canlandıranlar da bundan ibret alsınlar. Aslında belâgat kâidesi, burada ifadenin mâzîden şimdiki zamana geçmesini gerektirir ki ifade mutlak olarak kullanıldığında gerçekleşen şeyin bu olduğu kafada canlandırılsın. Ayrıca cennet ehliyle cehennem ehli arasında geçen konuşmada da belâgat, -kesinliği ispat etmek ve meydana geleceğinin tahakkuk edeceğini vurgulamak için- gelecek zaman kipinden geçmiş zaman ki-

580. İnsafı elden bırakmamak için hemen söyleyelim: şu andaki mevcut hükümet, bu cüzü yeniden basmadan önce *el-Menâr*'ı Sudan'a göndermemize izin vermiştir.

pine dönmektedir. Zalimlerin bu şekilde vasfedildikleri ifadenin, çağırıcının kelâmından değil, Yüce Allah'ın kelâmından olmak üzere yeni bir başlangıç cümlesi olması da mümkündür.

"İki taraf arasında bir perde" vardır. Yani iki grup arasında onların her birini diğerinden ayıran ve ona ulaşmasına engel olan bir perde vardır. ***"el-Hicâb"*** kelimesi "hacb"dan türeme olup, men etmek, engellemek demektir. "el-Kifâf" kelimesinin "el-keff" ten ve "es-sıvân" kelimesinin de "es-savn"dan türemesi gibi... Perdenin maddî (somut) olanı olduğu gibi, manevî (soyut) olanı da vardır. Maddî olanı, -cam gibi- görmeyi değil, ulaşmayı engeller. Perdeler gibi sadece görmeye mani olanlarıyla, bahçe duvarları ve oda duvarları gibi hem görmeyi ve hem de ulaşmayı engelleyen perdeler vardır. Manevî hacb ise, mirasa engel bir durumdan veya hisselerin yetmemesi durumunda mirası engellemektir. Cennetle cehennem arasındaki bu perde, Yüce Allah'ın Hadîd Sûresi'nde adından *"sûr"* diye söz ettiği şeydir. *"Münafık erkeklerle münafık kadınların, mü'minlere: Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım, diyeceği günde kendilerine: Arkanıza dönün de bir ışık arayın! denilir. Nihayet onların arasına, içinde rahmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir."*[581] Çünkü cennet, onun iç kısmında, cehennem ise dış kısmındadır. Bir başka ifadeyle, insanların hesaba çekildikleri yerdeki durumları açısından böyledir. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*'da *"Nihayet onların arasına, içinde rahmet, dışında azap bulunan kapılı bir sur çekilir"* ayeti hakkında Mukâtil'den şunu naklediyor: *"Sûr"* kelimesiyle kastedilen, cennet ehliyle cehennem ehli arasındaki duvardır. Bu duvarın bir kapısı vardır. Duvarın cennet tarafından içinde rahmet, dışında ise azap yani cehennem vardır. Cennet ehliyle cehennem ehli arasına çekilecek olan perde işte budur. Beyhakî ve ondan önceki rivayet tefsiri ravileri Hadîd Sûresi'ndeki ayet hakkında Mücâhid'den şu ifadeyi rivayet ederler: Münafıklar, dünyada mü'minlerle birlikte hayat sürüyorlar, onlarla evleniyor ve onlarla birlikte yaşıyorlardı. Ve onlarla birlikte de öldüler. Kıyamet günü bu iki zümreden her birine bir nur verilecek, münafıkların nurları o duvara ulaştıkları zaman söndürülecek ve o gün araları birbirinden ayrılacak. Sûr, A'raf Sûresi'nde zikri geçen *"hicâb"* gibidir. Bunun üzerine münafıklar, *"Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım, diyecekler kendilerine: Arkanıza dönün de bir ışık arayın! denilecek."*

"A'râf"

"Ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır" Ayette geçen ***"el-A'râf"*** çoğul kipiyle bir çeşit hurma ağacı demektir. Bu kelime, *"A'râf"* ve "uruf" kelimelerinin çoğuludur. Her şeyin en yüksek noktası-

581. Hadîd, 57/13.

na, ilk başlarına ve gerek yer yüzü ve gerekse başka şeyden olsun her yüksek ve tümsek yere *"A'râf"* denilir. "Urfu'd-dîk, Horozun ibiği" ve "Urfu'l-feres, atın yelesi" tabirleri bu kökten türemedir. Huzeyfe'nin (r) bu konuda *"el-A'râf"* cennetle cehennem arasında bir duvardır, dediği rivayet olunuyor. İbn Abbas'tan ise bir kaç rivayet gelmektedir: 1) *"el-A'râf"* yukarıdan bakan şey demektir. 2) *"el-A'râf"* bir duvardır ki, horozun ibiği gibi zirvesi vardır. 3) *"el-A'râf"*, cennetle cehennem arasında bir tepedir. Günahları bakımından cennetle cehennem arasında olanlar bu tepe üzerine otururlar. 4) *"el-A'râf"* Yüce Allah'ın Kur'ân'da cennetle cehennem arasında diye zikrettiği bir duvardır. Doğru olanı, *"el-A'râf"* ın cennetle cehennem ve cennetliklerle cehennemlikler arasında bulunan duvar ve perde, ya da bunların tepeleri olduğudur. Cennetliklerle cehennemlikleri, -anlaşıldığı kadarıyla- daha henüz oraya girmeden önce gören kimseler, bu tepe üzerine otururlar. Onları görürler ve her birini Yüce Allah'ın anlattığı sîmalarıyla tanırlar. Yüce Allah'ın, bunları vasfedip anlattığı ayetleden birisi şöyledir: *"O gün bir takım yüzler parlak, güleç ve sevinçlidir. Yine o gün bir takım yüzleri de keder bürümüş, hüzünden kapkara kesilmiştir. İşte bunlar kâfirlerdir, günahkârlardır."*[582] Oraya girdikten sonra yapılacak ayırım, tahsilü'l-hâsıl kabilinden olur. Bunu dile getirmek abesle iştigal etmektir ve Kur'ân abesle iştigal etmekten münezzehtir. Ancak bazı muayyen şahısların bilinmesi istenmişse o zaman zikredilebilir. Ancak bu mana burada ağır basmamaktadır. Bu mana, *"A'râf ehli simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: 'Ne çokluğunuz ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size hiçbir yarar sağlamadı.'"*[583] ifadesinde ağır basmaktadır. Ancak bunlar özel sîmalardır. Çünkü bunlar, muayyen şahıslara ait sîmalardır. Diğeri ise genel sîmadır. Çünkü bu sîmalar, her iki zümreden sayılara sığmayacak kadar çok kişilerin sîmalarıdır.

Bunların kim oldukları konusunda müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Kurtubî bu konuda ileri sürülen görüşleri tam oniki görüş olarak vermektedir. Söz konusu görüşler üç mertebe üzeredir.

1) Bunlar, bazı seçkin yaratıkların ileri gelenleridir.

2) Bunlar, yaptıkları iyilikleri ağır basan iyi kimselerden değillerdir ki cenneti hak etsinler. Yine bunlar, kötülükleri ağır basan kötülerden de değillerdir ki cehennemi hak etsinler. Tam aksine bunların iyilikleriyle kötülükleri birbirine eşittir. Bazı zayıf hadislerde bunların babalarından izin almadan Allah yolunda cihada çıkan ve sonra da şehit düşen kimseler olup, Allah yolunda öldürülmeleri cehenneme girmelerine, babalarına karşı gelmeleri de

582. Abese, 80/38-42.

583. A'râf, 7/48.

cennete girmelerine engel olduğu ifade edilen kimselerdir. Bu açıklama, hâs (dar kapsamlı) olup, bundan önceki âm (geniş kapsamlı) ifadeye dahildir.

3) Bunlar bir takım özel sıfatlara sahip kimseler olup, ne cennetliktirler ve ne de cehennemliktirler. Tam aksine cennetle cehennem arasında bir makam sahibidirler ki bu da A'râftır. Bunların kim oldukları hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bu kimseler,

1) Fetret döneminde yaşayanlardır.

2) Cinlerin mü'minleridir. İbn Asâkir bu hususta el-Velîd b. Mûsâ ed-Dımeşkî kanalıyla Enes b. Mâlik'ten merfû bir hadis rivayet etmiştir. Ancak el-Velîd, en hafif tabirle hadisi münker olan bir ravidir. Bazıları daha ileri giderek, onun hadis uydurduğunu bile söylerler.

3) Müşriklerin yani kâfirlerin henüz mükellefiyet çağına gelmeden önce ölen çocuklarıdır.

4) Zina neticesi dünyaya gelen çocuklardır.

5) Kendi nefislerini beğenen kimselerdir. Ancak bu son iki görüşü (4 ve 5. madde) kesinlikle desteklemek ve doğrulamak mümkün değildir.

6) Yüce Allah'ın haklarında hükmünü verdiği en son kimselerdir ki bunlar, cehennemden azad ettiği kimselerdir. Bu hususta isnadı hasen olan mürsel bir hadis vardır. Bazılarına göre bunlar iyilikleriyle kötülükleri birbirine eşit olan kimselerdir. Fakat sahih hadislerde yer aldığına göre cennete en son girecek olanlar, *"Cehennem ateşinde kavrulup kapkara olacak bir topluluktur. Bunlar hiçbir hayır işlememişlerdir ki Yüce Allah kendilerini orada çıkarıp cennete koysun. Cennet ehli bunlar hakkında şöyle der: Bunlar, rahmanın azadlılarıdır. Rahman bunları hiçbir amel işlemedikleri ve hiçbir hayrı önden göndermedikleri halde cennete koyar."*[584] Bu -Ebû Saîd el-Hudrî'nin Buhârî-Müslim'de yer alan hadisinde belirtildiği üzere- kalbinde zerre kadar iman olan kimselerin cehennemden çıkarılmalarından sonra olacaktır.

A'râftakilerin kimler olduğu hakkında birinci mertebede zikredilen görüşü benimseyenlerin de bu hususta kendi yaklaşımları söz konusudur. Son yaklaşıma göre A'raf'takiler,

1) Cennet ve cehennem ehlini tanıyan meleklerdir. Bu görüşü İbn Cerîr, Ebü'l-Miclez'den rivayet etmiştir. Hâfız İbn Hacer, İbn Miclez'den bu rivayeti naklettikten sonra söz konusu rivayetin, tâbiûndan biri olan Lâhık b. Humeyd Ebü'l-Miclez'e sahih olarak ulaştığını ifade eder. Ancak bu rivayet, onun görüşü olarak garibtir ve ifadenin akışının zâhire terstir. Hâfız İbn

584. Buhârî, *Tevhid*, 24.

Hacer'in Ebü'l-Miclez'den gelen bu rivayeti garib sayması, cumhurun görüşüne uymamasından ve meleklere ***"rical"*** (*adamlar*) isminin verilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa melekler, erkeklik ve dişilikle vasfedilmezler. Ancak onlar bu yaklaşımı "adam suretine girmiş melekler" diye tevil etmişlerdir. Bu görüşü Ebû Müslim el-Isfehânî tercih etmiştir.

2) Bunlar -salât ü selâm üzerlerine olsun- peygamberlerdir. Yüce Allah, onları insanlardan ayırmak için cennetle cehennemi ayıran duvarın zirvesine koyacaktır. Ve çünkü onlar, Allah'ın ümmetlere karşı şâhitleridir. Râzî bu görüşü tercih etmiştir.

3) Bunlar, ümmetlerin adil kimseleri olup her ümmetten insanlara şâhit olacaklardır. Bu yaklaşımı Râzî nakleder. Her peygamberin kendi ümmetine şâhitlik edeceği, Muhammed ümmetinin de O'ndan sonra gelen bütün ümmetlere şâhit olacağı nasıl sabit olmuşsa, aynı şekilde her ümmetin içinde peygamberler dışında şâhitlerin olacağı da sabittir. Yüce Allah şöyle der: *"Her bir ümmetten bir şâhit getirdiğimiz ve seni de onlara şâhit olarak gösterdiğimiz zaman halleri nice olacak!"*[585] Yüce Allah, bu ümmete hitab ederken de şöyle dedi: *"İşte böylece sizin insanlığa şâhitler olmanız, Rasûl'ün de size şâhit olması için sizi mutedil bir ümmet kıldık."* [586] Yüce Allah, kıyamet gününü anlatırken de şöyle dedi: *"Yeryüzü, Rabinin nûru ile aydınlanır, kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla zulmedilmez."*[587] Bu şâhitler, Yüce Allah'ın her zaman diliminde insanlara karşı şâhitleridir. Çünkü faziletli kimselerdir, hak yolda dosdoğru ilerlemektedirler, hayır ve iyilik işlemekten vazgeçmemektedirler.

4) Bunlar, Abbas, Hamza, Ali ve Zü'l-Cenâheyn olan Ca'fer-i Tayyâr'dır. Bunlar, sıratın bir noktasına otururlar. Kendilerini sevenleri, yüzlerinin aklığından, kin besleyenleri de karalığından tanırlar. Bu görüşü Âlûsî zikreder. Onun ifadesine göre bunu Dahhâk İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ancak biz, rivayet tefsirlerinden hiçbirinde böyle bir rivayet görmedik. Öyle anlaşılıyor ki Âlûsî, bu yaklaşımı Şia tefsir kitaplarından nakletmiştir. Bu rivayete göre, A'râfta bulunanlar, cennet ve cehennem ehlinden her birini sîmalarından tanırlar. Yani onları birbirlerinden ayırırlar ya da onların üzerine şâhitlik ederler. Bu muhterem zevâtın Emevîlerden kendilerine kin besleyenleri ve özellikle de münafıklardan ve navâsıbtan[588] Hz. Ali'ye kin besleyenleri sırat

585. Nisâ, 4//41.
586. Bakara, 2/143.
587. Zümer, 39/69.
588. Navâsıb: Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı halife seçenlerdir. Çünkü navâsıb, tayin edenler demektir. Ancak Şia'ya göre halife tayinle ve seçimle olmaz. Kimin halife olacağı vahiyle bildirilmiştir. (Çev.).

üzerinde ayırdetmelerinde ne gibi bir fayda olacaktır? Sonra A'râf, sıratın neresindedir? Bu yaklaşım, ifadenin yapısına ve bağlamına son derece uzaktır.

5) Beşinci görüş Mücâhid'e aittir. Mücâhid'e göre bunlar, salih fakih ve alimler topluluğudur. Bu görüşün hikmeti ancak üçüncü görüşe ilhak edildiği takdirde anlaşılabilir. Bundan dolayı İbn Kesîr, bunda gariplik vardır, demiştir.

Cumhur, bu kadar rivayetin içinde A'râfta bulunacak olanların, iyilikleriyle kötülükleri birbirine eşit olan kimseler oldukları görüşünü tercih etmiştir. Bu rivayete göre A'rafta bulunacaklar, sadece erkekler de olmayacaklardır. Ancak ayette *"ricâl"* (erkekler) kelimesinin geçmesi, aralarında kadınların olacağı görüşünü çürütmektedir. İfadede *"tağlib"* var desek, o da burada açık ve net değildir. Ayrıca *"ricâl"* kelimesi, -Ebü'l-Miclez'in görüşünün aksine- bunların meleklerden olmalarına da manidir. Çünkü bu ve diğer görüş ifade edilmek istenseydi, bu manayı ifade etmeye elverişli bir lafız kullanılırdı. Meselâ, "A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan kullar vardır." denilirdi. Bunların melekler olmasına bu ayetin son kısmı da -ayetteki zamir A'râfta bulunanların yerinedir dersek- bir başka engeldir. Ayrıca bu takdirde onların peygamberler veya şehitler olmalarına da engeldir. Bu ayetten sonra gelen ayet de böyledir. Yüce Allah şöyle dedi:

"...Ki, bunlar henüz cennete giremedikleri halde (girmeyi) umarak cennet ehline: 'Selâm size' diye seslenirler." Yani "selâmün aleyküm" diye seslenirler. Bazıları dediler ki: Buradaki ***"selâm"***dan maksat, -eğer cennete girmeden önce ise- azaptan selâmete çıkacaklarının ihbarı ve kurtulacaklarının müjdesidir. Nitekim cennet ve cehennem ehlini sîmalarından tanımalarından anlaşılan da budur. Çünkü sîmadan ayırmak, ancak her iki zümrenin gidecek olduğu cennet veya cehenneme gitmelerinden önce olur. Ebü'l-Miclez'den rivayet olunan da budur. Bu takdirde A'râf'ta bulunanların peygamberler veya gerek kendilerinden ve gerekse başkalarından insanlara şahitler olacakları görüşü ağırlık kazanır. Buna karşılık söz konusu selâm, onların cennete girmelerinden sonra olacaksa bu takdirde bu genel bir selâm olur ve Yüce Allah'ın *"Orada boş bir söz ve günaha sokan bir lâf işitmezler. Söylenen, yalnızca "selâm, selâm" dır."*[589] ayetinin genelliğine dahil olur. Ne bu yaklaşım ve ne de diğeri, bunların meleklerden olmalarına mani değildir. Tam tersine hem Kur'ân'da ve hem de sahih hadiste meleklerin cennet ehline selâm vereceğini gösteren ifadeler vardır: *"(O yurt) Adn cennetleridir, oraya babalarından, eşlerinden ve çocuklarından sâlih onlanlarla beraber girecekler,*

589. Vâkıa, 56/25, 26.

melekler de her kapıdan onların yanına varacaklardır. (Melekler:) Sabrettiğinize karşılık size selâm olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir! (derler)"[590]

Yüce Allah'ın *"henüz cennete giremedikleri halde (girmeyi) umanlar"* ın kimler oldukları hakkında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre bu ifade, A'râf'ta bulunanlar hakkındadır. Bu hususta yapılan rivayet ileride gelecektir. İkinci yaklaşıma göre bu ifade, cennet ehli hakkındadır. Her iki durumda da **"ve hüm yatma'ûn, umarlar"** cümlesi hâl cümlesidir. Buna göre mana şöyle olur: A'râfta bulunanlar, cennet ehliyle birlikte cennete girmedikleri ama girmeyi de umdukları halde onlara **"Selâm size"** diye seslenirler. Ya da cennet ehli henüz cennete girmeden, ancak gireceklerini de umarak onlara *"Selâm size"* diye seslenirler. Cennet ehli oraya girmeyi umar, çünkü hesabın kolay geçmesi dolayısıyla -özellikle de Sırat'tan geçtikten sonra- oraya gireceklerini anlarlar. Haberlerde ifade edildiğine göre insanlar mahşer yerinde korku ve ümit arasında bulunurlar. Cennet ehlinin kalbi, oraya girene kadar bir türlü huzur bulmaz. Bu hususta Ebû Nuaym, *Hılyetü'l-Evliyâ*'da Hz. Ömer'in şu sözünü nakleder: "Bir çağırıcı, Ey mahşer halkı! Bir tekiniz hariç tümünüz cehenneme gireceksiniz! diye seslense, o bir tek kişinin ben olacağımı umarım. Eğer bir tekiniz hariç tümünüz cennete gireceksiniz diye seslense, o bir tek kişinin yine ben olacağımdan korkarım." Hz. Ömerin bu sözünü mealen aktardım. Cehennem ve cennetten hangisini daha önce söylediğini hatırlamıyorum. İfadenin dizilişinden ilk anda akla gelen de bu yaklaşımdır.

"Gözleri cehennem ehli tarafına döndürülünce de: Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma! derler." Gözlerinin cehennem ehli tarafına döndürülmesinin meçhul fiille ifade edilmesi şunu ifade ediyor: Onlar, gözlerini cennet ehline isteyerek ve arzu ederek çevirecekler ve onlara selâm verecekler. Ve yine onlar, cehennem ehlini görmek isteyemecekler. Gözleri onların tarafına çevrildiğinde, yani onlarla karşılaşacakları ve kendilerini görecekleri tarafa çevirildiğinde... Ancak bu çevriliş, istemeye istemeye ve niyetsiz olacaktır. Tam aksine gözlerini o tarafa bir çeviren çevirecektir, ya da gözlerini bir yönden diğer yöne hızla çevirirlerken onları göreceklerdir. O esnada, Ey Rabbimiz! Bizleri zalimler topluluğunun bulunduğu ve bulunacakları yerde bulundurma! diyeceklerdir. Bu duanın -tevil edilmedikçe- meleklerin ağızlarından çıkması mümkün değildir. Eğer bundan maksat, gerçekten dua değildir, zalimlerin durumlarının çok kötü ve âkibetlerinin çok feci olacağının vurgulanmasıdır, dersek o zaman maleklerin duası olabilir. A'râfta bulunanların peygamberler olmasını hoş görmeyenlere bu son teville cevap verilir.

---

590. Ra'd, 13/23, 24.

İnsaflı olmak gerekirse bu dua, iyilikleri kötülüklerine eşit olanların durumuna daha uygundur. Çünkü onlar, âkibetlerinin ne olacağı belli olmadan orada durmaktadırlar. İbn Cerîr, Şu'be'den rivayet ediyor: Huzeyfe (r), A'râf'ta bulunacak olanlardan söz etti ve dedi ki: Bunlar, yaptıkları iyilikler kendilerini cehennemden kurtaran, yaptıkları kötülükler de cennete girmelerine engel olanlardır. Gözleri, cehennem ehli tarafına döndürülünce de Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma! derler. Onlar bu durumdayken birden senin Rabbin karşılarına çıkar ve "Gidin, cennete girin. Ben, sizi bağışladım." der. Said b. Cübeyr, İbn Mes'ûd'un şöyle dediğini rivayet ediyor: Allah Teâlâ, kıyamet günü insanları hesaba çeker. İyilikleri kötülüklerinden bir fazla olan, cennete girer. Kimin de kötülükleri iyiliklerinden bir fazla olursa, cehenneme girer. İbn Mes'ûd bundan sonra Yüce Allah'ın *O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Ameli yeğni olana gelince işte onun anası (yer, yurdu) Hâviye'dir!"*[591] ayetini okudu. İbn Mes'ûd sonra şöyle devam etti: Terazi, bir miskal ağırlığındaki tanenin eksikliği yüzünden hafif, fazlalığı yüzünden ağır gelir. Bundan sonra şöyle devam etti: İyilikleri ve kötülükleri birbirine eşit olanlar A'râf'ta bulunacak olanlardandır. Bunlar Sıratın üzerinde dururlar, sonra cennet ve cehennem ehli arz olunur. Cennet ehline baktıkları zaman, *"selâm size!"* derler. Gözleri sol taraflarına çevrildiğinde cehennem ehlini görürler ve *"Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu ile beraber bulundurma!"* derler. Onların bulundukları yerlerde olmaktan Yüce Allah'a sığınırlar. İbn Mes'ûd sözüne şöyle devam etti: İyilik işleyenlere bir nûr verilir ve bu nûr önlerini ve sağ taraflarını aydınlattığı halde yürürler. O gün her kula ve her ümmete bir nûr verilir. Sırat'a vardıklarında Yüce Allah her münafık erkeğin ve kadının nûrunu çekip alır. Cennet ehli, münafıkların karşılaştıkları şeyleri görünce *"Ey Rabbimiz! Nûrumuzu bizim için tamamla."*[592] derler. A'râftakilere gelince, nûr onların ellerindedir ve ellerinden çekilip alınmaz. Tam o noktada Yüce Allah, *"Bunlar henüz cennete giremedikleri halde (girmeyi) umaralar."* demektedir. Dolayısıyla *"ummak"*, *"girmek"* oldu. Said ded ki: İbn Mes'ûd devamla şöyle dedi: Kul, bir iyilik işlediğinde bunun karşılığında kendisine on sevap yazılır, bir kötülük işlediğinde ise sadece bir günah yazılır. Sonra da şöyle dedi: Birleri (günahları) onlarına (sevaplarına) galip gelen helâk olsun!

Cumhurun esas aldığı görüşün en ayrıntılı ve en geniş açıklaması budur. Bu konudaki iki mevkuf rivayetin merfû hadis gücü vardır. Bu rivayetin zahirine göre, bütün bunlar, mahşerden sonra ve iyilikleri kötülükleriyle eşit olanlar A'râf'a konulmadan önce olacaktır. A'râfın, kendisiyle veya yüksek

591. Kâria, 101, 6, 7, 8, 9.

592. Tahrîm, 66/8.

kısımlarıyla açıklandığı duvar, onların mahşer yerinden ayrılıp nûrlarının ışığında cennete doğru gitmelerinin ardından dikilecektir. Nitekim Hadîd Sûresi'ndeki ayetin zahirinden de anlaşılan budur. Biz bunu A'râf kelimesini tefsir ederken zikretmiştik. Bir de şunu ekleyelim: Yüce Allah onların sîmalarından cennet ve cehennem ehlini tanıyacaklarından ve cennet ehline selâm vereceklerinden bahsediyor ve onlara *"ashâbu'l-A'râf, A'râftakiler"* ünvanını veriyor. Onların A'râfta yerlerini almadan önce bu unvanı almaları doğru değildir. Ancak kendilerine bundan önce de "Ashâbu'l-A'râf" denildiği sabit olursa veya bu tabir "a'sıru hamrâ, *Ben, (rüyada) şarap sıktığımı gördüm.*"[593] ifadesinde olduğu gibi mecaz-ı mürsel kabilinden bir mecaz kılınırsa o zaman doğru olabilir. A'râfta *"ricâl"* (*adamlar*) vardır diye sadece onların zikredilmesine, çünkü cennet ve cehennem ehline hitab edecek olanlar onlardır, yanlarında kadınların da bulunduğu A'râf ehli değildir, diye cevap verilmiştir.

وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُم بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿48﴾ أَهَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنتُمْ تَحْزَنُونَ ﴿49﴾

48- A'râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: "Çokluğunuz ve taslamakta olduğunuz büyüklük size ne yarar sağladı?"

49- Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? (ve cennet ehline): "Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz." (denilir).

Büyüklük Taslayanların Durumu ve Ashâbu'l A'râf

Bu çağrı, peygamberlerin veya onların dışında şâhitlerin ağızlarından çıkmaya uygun bir çağrıdır. İyilikleri kötülüklerine eşit olan kimselerin ağızlarından çıkmış olmasına da herhangi bir engel yoktur. Nitekim bunu ***"A'râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: 'Çokluğunuz ve taslamakta olduğunuz büyüklük size ne yarar sağladı?'"*** ayetinin tefsirini yaparken zikredeceğiz. İbarede ***"Ashâbu'l-A'râf"*** tan (*A'râftakiler*) biraz önce söz edildiği halde isimleri bir kez daha tekrar edil-

593. Yûsuf, 12/36.

di. Yüce Allah, burada özne yerine zamir getirerek "nâdav" demedi. Bunu ifadeye güç katmak amacıyla ve bu çağrı, özel bir konuda özel bir çağrı olduğu için yaptı. Dolayısıyla söz konusu çağrı, -tüm cennet ehline yönelik olan önceki çağrıdan başka- başlı başına ayrı bir çağrı olmuş oldu. Öyle anlaşılıyor ki bu çağrı, A'râftakilerin bir kısmı tarafından dünyada zenginlikleri ve kuvvetleriyle böbürlendiklerini, fakir ve aşîretleri zayıf oldukları ya da kendilerini savunan ve koruyan bir aşîretten yoksun oldukları için hakir gördüklerini bildikleri kimselere yöneliktir. Bunlar, Yüce Allah'ın dünyada servet verdiği ve güçlü kıldığı kimselerin ahiret nimetini -tabii eğer ahiret varsa[594]- vereceği kimseler olacaklarını iddia ediyorlardı. *"Biz, hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri: Biz, size gönderilmiş olan şeyi inkâr ediyoruz, demişlerdir. Ve dediler ki: Biz malca ve evlâtça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak da değiliz."*[595] Mekkede İslâm'a karşı direnen ve Müslümanları ezen Ebû Cehil, Velid b. el-Muğîra ve el-Âs b. Vâil gibi Kureyş'in azgınları bunlardandı. Müfessirlerin ifadelerine göre onlar, bu kâfir zorbaları cehennem ehlinin genel sıfatları olan kapkara yüzlerinden ve gömgök gözlerinden tanıyacaklardır. Anlaşılan odur ki A'râf'takiler bunları dünyadaki özel sîmalarından veya böbürlenenlere mahsus sîmalarından tanıyacaklardır. Çünkü haberlerde varid olduğuna göre kendilerine özel bir ahlâksızlığın (rezîle) galip geldiği herkesin kendilerini belli eden özel bir sıfatı ve alâmeti olacaktır. Sahih bir hadiste şöyle denilmektedir: "İbrahim kıyamet günü babası Âzer'le karşılaşır. Âzer'in yüzü toz-toprak içindedir."[596] İbrahim babasını tanır ve ona şefaat eder. Sonra Yüce Allah İbrahim'in üzüntüsünü gidermek için babasını kana bulanmış ve pek tüylü bir erkek sırtlana çevirir. Alimler derler ki: İbrahim'in babasının bir sırtlana cevirilmesi, onun ahmaklığına ve şirkin kokuşmuşluğuna uygun bir durumdur. Burada ayetin başındaki istifham (soru), azarlama ve paylama manası ifade eder. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Mal toplamanız, aynı şekilde savaşlarda adamları bir araya getirmeniz, imanlı olan mazlumlara ve fakirlere karşı büyüklük taslamanız size ne fayda sağladı? Bu durumunuz sizden azabı savuşturamadığı gibi, size hiçbir sevap da kazandırmadı.

"Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?" Bu cümleyle, onların dünyada iken zulüm ve işkence ettikleri Yâsir ailesi, Suheyb er-Rûmî ve Bilâl-i Habeşî gibi kimselere işaret etmektedirler. Onların rezil duruma düşmeleri ve hakir gördükleri kimselerin ise kurtulaşa ermeleri sebebiyle onları alaya alarak şöyle derler:

---

594. İbaredeki bu kuşku, müfessirin değil, Yüce Allah'ın dünyada servet verdiği ve güçlü kıldığı kimselerin düşüncesidir. (Çev.).

595. Sebe', 34/34, 35.

596. Buâharî, *Enbiyâ*, 8.

Dünyada iken, Allah'ın rahmete erdirmeyeceğine yemin ettiğiniz ve sebep olarak da sizlere verdiğini onlara vermediğini gösterdiğiniz kimseler bunlar mı? ***"...(ve cennet ehline): 'Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz.' (denilir)."*** Yani Yüce Allah tarafından onlara şöyle denilir: Girin cennete! Bundan böyle size hiçbir korku yoktur. Şu andaki durumunuzu berbat edecek her hangi bir şeyden dolayı üzelecek de değilsiniz! İfadedeki karînelerden bilindiği için Kur'ân'da ve katıksız saf Arapça konuşan Arapların sözlerinde "denildi" ifadesinin hazfedildiği çok görülür. Fakat müvellidlerin (rivayet asrından sonraki Araplar) ifadelerinde bu durum azdır. Hatta bu üslubu, sadece sonradan yetişme bazı beliğ konuşan kimselerin ifadelerinde görmekteyiz. Denildi ki bunlara cennete girin diye söyleyecek olanlar A'râftakilerdir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir, hatta "A'râftakiler iyilikleri kötülüklerine eşit olanlardır." görüşüne göre mutlak olarak doğru değildir. Çünkü kendilerinden daha yüksek mertebede olanlara -ister cennete girmeden önce, isterse girdikten sonra- bu emri vermeleri, durumlarına uygun düşmez. Bu hitap, meleklerin veya peygamberlerin ağızlarına yakışsa bile akla ilk gelen ihtimal, cümlenin "denildi" takdiriyle anlatım (hikâye) kabilinden olduğudur. Bu yaklaşım, İkrime'den rivayet olunmuştur. Bazılarına göre cennete girme emri, A'râfta bulunanlara verilen bir emirdir. Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak Rabi' b. Enes'ten şu ifade rivayet olundu: Cehennemde bulunan erkekler, A'râfta bulunanlara Allah'tan hiçbir rahmetin gelmeyeceğine dair yemin ettiler, bunun üzerine Yüce Allah da onları yalanladı ve Hz. Peygamber'in sahâbîlerinden işittiğimize göre cennete en son giren zümre oldular. Ancak bu yaklaşım, zayıftır ve cennete en son kimlerin gireceğini açıklayan sahih hadisteki ifadeyle çelişmektedir. Bu hadis az önce geçmişti.

A'râfta bulunancak kimseler hakkında sözün özü şudur: Yüce Allah'ın A'râfta bulunacaklara dair bize aktardıklarına göre onlar,

1) Eğer o esnada A'râf diye bir yerin bulunacağı doğru ise Sırat'tan geçtikten sonra,
2) Cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin de cehenneme girmelerinden önce,
3) Ve bundan sonra orada bulunması muhtemel olan kimselerdir.

Birinci ihtimale göre; -daha önce geçen ve bununla çelişen ifadeyi bir yana bırakacak olursak- bunların sadece peygamberler veya onlarla birlikte bütün mahlakata şahitlik edecek kimseler olmaları daha ağır basmaktadır. Çünkü bunların orada bulunmaları onları ayrıcalıklı kılmak ve bütün mahşer halkına üstün tutmak anlamına gelir. Ancak bu özellik, bu iki zümreden başkaları için doğru olmaz. Melekler için geçerli olabilir ancak ayet metnin-

deki *"ricâl"* (adamlar) kelimesi -her ne kadar Ebû Müslim, adam suretinde melekler diye tevil etse de- böylesi bir yaklaşıma engel olmaktadır.

İkinci ve üçüncü yaklaşım -bu husustaki birçok rivayetin de yardımıyla- bunların, iyilikleriyle kötülükleri birbirine eşit olan kimseler oldukları görüşünü teyid etmektedir. Bunlar bir süre A'râf'ta durdurulacaklar ve orada Yüce Allah'ın adaleti ortaya çıkacaktır. Çünkü O'nun adeleti, kendilerini iyilikleri kötülüklerinden daha çok olanlarla birlikte cennete sokarak cennetliklere ve kötülükleri iyiliklerinden daha çok olanlarla birlikte de cehenneme sokarak cehennemliklere eşit kılmamayı gerektirmektedir. Eğer onlar bu iki makam arasında kalırlarsa bu adeletin gereği olur. Fakat haberlerde varid oldu ki Yüce Allah bu adaletten sonra onlara ihsanıyla muamele edecek ve kendilerini cennete koyacaktır. Bunun, kötülükleri iyiliklerine ağır basan mü'minlerden cehennemde azap görenlerin oradan çıkarılmalarından sonra olması gerekir. Hiç kimsenin cennetle cehennem arasında bir yerde kalmayacağına delil, bu hususta ikili taksimden söz eden birçok ayettir. *"(İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir."*[597]

Bu iki görüş arasında yapılan tercihin üzerine bina edildiği bütün bu ihtimallerin her birini, -yaptığımız tefsirlerinden anlaşılacağı üzere- destekleyen ve çürüten birçok ayet vardır. Yukarıda zikrettiğimiz II. veya III. şıkkı destekleyen unsurlardan birisi de; tefsirini yaptığımız bu ayetlerin, cennet ehlinin cehennem ehline *"...Biz Rabbimizin bize vadetiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin vaad ettiğini gerçek buldunuz mu?"*[598] şeklinde sesleneceklerini haber veren ayetle, aşağıda gelen ve cehennem ehlinin cennet ehline sularından veya yararlandıkları yiyecek maddelerinden biraz vermelerini isteyeceklerini haber veren ayetin arasına konulmuş olmasıdır.

597. Şûrâ, 42/7.
598. A'râf, 7/44.

وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿50﴾ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَٰذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ ﴿51﴾

50- Cehennem ehli, cennet ehline: Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin! diye seslenirler. Onlar da: Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır, derler.

51- O kâfirler ki, dinlerini bir eğelence ve oyun edindiler de dünya hayatı onları aldattı. Onlar, bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttukları ve ayetlerimizi bile bile inkâr ettikleri için biz de bugün onları unuturuz.

Cehennem Ehlinin Cennetliklerden Yardım Dilemesi

Yüce Allah'ın ***"Cehennem ehli, cennet ehline: Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin! diye seslenirler."*** ifadesi, ahiretteki durumun cennet ehlinin -iki mekân arasında bunca yükseklik ve alçaklık farkı olmasına rağmen- cehennem ehline su ve başka şeyler vermelerinin mümkün olmasını gerektiriyor. Bu bağlamın tefsirini yaparken giriş kısmında bunun aklî açıklamasını yapmıştık. Ayette geçen ***"ifâdatu'l-mâ"*** suyu dökmek demektir. *"Fe-ye-za"* kökünde "çokluk" manası vardır. ***"Allah'ın onlara rızık olarak verdiği şey"*** ifadesi, yiyecek maddesine ve su dışında başka içeceklere de şâmildir. ***"Ev mimmâ razekakumullah"*** ifadesindeki ***"ev"*** kelimesi, iki şey arasında muhayyerlik ifade eder. Ancak bu kelime, suyla yiyecek maddelerinin birlikte verilmesine mani değildir. Bazı müfessirler, ibarede

علفتها تبنا وماء باردا

"O hayvana saman verdim ve soğuk su (içirdim.)"

Cümlesinde olduğu gibi- ***"rızık"*** kelimesi için uygun bir fiil takdir etmişlerdir. Doğrusu "fe-ye-za" ve "ifâda" kökleri, su ve gözyaşı dışında başka şeyler için de kullanılır. Dolayısıyla "fâda'r-rızku ve'l-hayru, rızık ve hayır doldu taştı, ve efâda aleyhi'n-niame, Onların üzerine nimetler akıttı." denilir. Bir Arap atasözünde bu kök şöyle geçer: "A'tâhu ğayzan min faydin, Ona çoktan az verdi." Zemahşerî, ibarede geçen ***"ifâda"*** kökünü -Râğıb'ın aksi-

ne- hakîkat olarak kabul eder. Râgıb ise bunu istiâre olarak kabul etmiştir. Ayetin manasına gelecek olursak; cehennem ehli, cennet ehlinden yiyecek ve içecek maddeleri olarak yararlandıkları birçok nimetlerden kendilerine de vermelerini isterler. İsteklerinde önce suyu talep etmektedirler. Çünkü "semûm" (içe işleyen bir ateş) ve hamîm" (kaynar su) içmekte olan bir kimsenin soğuk suya ihtiyaç duyması, temiz ve hoş yiyeceklere ihtiyaç duymasından daha çok olur.

İbn Abbas'ın cehennem ehlinin bu yardım dilemesini tefsir ederken şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Bir kimse kardeşine seslenir ve "Kardeşim, bana imdat et! Çünkü yandım, kavruldum. Üzerime sudan biraz dök." der. Kardeşine "Ona cevap ver! " denilir. O da, "Allah bunları kâfirlere haram kıldı." der. Ayette geçen bu talep konusunda İbn Zeyd'in şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Cehennem ehli onlardan su ve yemek ister. ***"Harramehumâ"*** kelimesini tefsir ederken de, cennet yemeğini ve içeceğini haram etti diye tefsir eder. Abduhlah b. Ahmed'in, *Zevâidü'z-Zühd*'de ve Beyhakî'nin *Şuabu'l-iman*'da rivayet ettiklerine göre, bir gün Abdullah b. Ömer, soğuk bir su içer ve ağlamaya başlar. Kendisine neden ağladığı sorulunca, "Allah'ın Kitabında bir ayet hatırladım" der ve *"Kendileriyle arzu ettikleri şey arasına perde çekilmiştir."* ayetini okur.[599] Anladım ki cehennem ehli, sadece soğuk su arzu edeceklerdir. Yüce Allah, onların şöyle diyeceklerini ifade eder: *"Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!"* Orada İbn Ömer'in ayette herhangi bir münhasırlığın olmadığını ifade ettiği de belirtilmektedir. *Şuabu'l-iman*'da ve rivayet tefsirinde yine İbn Ömer'den şöyle bir rivayet vardır. Kendisine hangi sadaka daha efdaldir? diye sorulur. İbn Ömer şöyle cevap verir: Rasûlullah (s) buyurdu ki *"Sadakanın en efdali, suvarmaktır. (canlı ve bitkiye su vermek) Cehennem ehli cennet ehlinden yardım talep ettiklerinde 'Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!' diye seslendiklerini duymadınız mı?"*[600] İmam Ahmed, Sa'd b. Ubâde'den rivayet ediyor: Sa'd'in annesi vefat edince Hz. Muhammed'e (s) "Yâ Rasûlallah! O'nun namına sadaka verebilir miyim?" diye sordu. Hz. Muhammed (s) "*Evet* " deyince, "Hangi sadaka daha efdaldir?" diye sordu. Hz. Muhammed (s), "*Su içirmektir.*" dedi.

"Onlar da: Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır, derler. O kâfirler ki, dinlerini bir eğelence ve oyun edindiler de dünya hayatı onları aldattı." "el-Harâm" kökü sözlükte, yasak olan şey, demektir. ***"et-Tahrim"*** ise, menetmek, engellemek demektir. Tahrim iki kısımdır:

599. Sebe', 34/54.
600. İbn Mâce, *Edeb*, 8.

a) Hüküm verip mükellef kılarak yasak etmek. Yüce Allah'ın çirkin fiilleri, münkerleri haram kılması buna örnektir. "Arzu'l-harem", avının avlamasının veya ağacının kesilmesinin ve otunun koparılmasının yasak ve haram olduğu yerlerdir.

b) Fiilen ve güç kullanarak yasak etmektir. Bu ayette ve *"Kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar; artık onun yeri ateştir."*[601] ayetinde cennetin ve içinde bulunan nimetlerin kâfirlere yasak edilmesi buna örnektir. Yani bu yardım talebine cevaben cennet ehli şöyle der: Allah, -kâfirlerin cennete girmelerini haram kıldığı gibi- suyunu ve rızkını da onlara haram kılmıştır. Dolayısıyla cennetin gerek suyundan ve gerek rızkından hiçbirini onlara vermeleri mümkün değildir. Onlara verilecek olan cehennemin kaynar suyudur, kuru dikenden ve zakkumdan oluşan yemeğidir.

Cennet ehli, kâfirlerin vasıflarını sıralarken bu mahrumiyetin sebebinin bizzat kendileri olduğunu vurguluyor. Sebeb olarak onların dinlerini nefisleri arındırmayan bir takım faaliyetlerden ibaret kılmış olmalarını gösteriyorlar. Oysa nefislerini arındırmış olsalardı, kerâmet yurduna (cennete) ehil hale geleceklerdi. Ama onların yaptıkları, dinlerini bir ***"Lehv"*** (*eğlence*) veya ***"La'b"*** (*oyun*) haline getirmiş olmaktır. *"Lehv"*, nefsin isteklerini yerine getirerek lezzet almak gayesiyle ciddi hareket etmekten ve faydalı işler yapmaktan insanı alıkoyan şeylerdir. *"La'b"*a gelince, -çocukların oyunlarında olduğu gibi- geçerli bir fayda elde etmenin kastedilmediği hareketlerdir.Dünya hayatı onları aldattı, bütün düşünceleri -ister haram, ister helâl- dünyanın şehvetlerinden ve lezzetlerinden yararlanmaktan ibarettir. Çünkü bu şehvetler ve lezzetler, sırf şehvet ve lezzet olduğu için onlarca istenmektedir. Cennet ehline gelince onlar, kaynağı iman olan amelleri yaparak oraya ulaşmak için çalışıp çaba harcayan kimselerdir. İmandan kaynaklanan ameller, nefsi arındırır ve yüceltir, cennet ehli dünya hayatına bakıp da aldanan kimseler değillerdir. Tam tersine dünya, onların nazarında ahiretin tarlasıdır ve bizzat hedeflenen bir şey değildir. Bundan dolayı onların dünyada Allah'ın verdiği nimetlerden istifade etmeye çalışmalarının sebebi, Allah'ı hoşnud edecek olan hakkı ayakta tutma, hayır işleme ve ebedî hayaTahazırlanmadır.

Bu konuda daha fazla ayrıntılı bilgi almak isteyenler, *"Onlar, 'hayat ancak bu dünyadaki hayatımızdan ibarettir; biz, bir daha da diriltilecek değiliz', demişlerdi."*[602] ayetinden *"Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Ahiret yurdu ise müttaki olanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınızı kullanmaz mısınız?"*[603] ayetine kadar olan ayetlerin tefsirine bakabilirler. Orada

601. Mâide, 5/72.
602. En'âm, 6/29.
603. En'âm, 6/32.

"La'b" ve *"Lehv"* konusunda uzun bir bahis vardır. Orada ve bazı başka ayetlerde *"La'b"* kelimesinin *"Lehv"*'den önce, tefsirini yapmakta olduğumuz A'râf Sûresi'nin bu ayetinde ise bunun tam aksine *"Lehv"*'in *"La'b"*'dan önce zikredilmesindeki incelikten de söz edilmektedir. Yine daha fazla bilgi almak isteyenler *"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri bırak."*[604] ayetinin tefsirine de bakabilirler. Orada dinin oyun ve eğlence edinilmesinin tefsiri konusunda beş yönden söz edilmektedir.

"Onlar, bu günleri ile karşılaşacaklarını unuttukları ve ayetlerimizi bile bile inkâr ettikleri için biz de bugün onları unuturuz." Bu ifade, Yüce Allah'ın ifadesi olup, bir önceki ifade üzerine getirilmiştir. Tıpkı müsebbebin (neticenin) sebebin üzerine bina edilmesi gibi... ***"el-Yevm"*** kelimesinden maksat, ceza günüdür. Bu gün, -miktarı bilinmese bile- ceza olan amel için belirlenmiş bir gündür. ***"Biz de onları unuturuz"*** dan maksat, onlara unutulmuş ve hiçbir kimsenin arayıp sormadığı bir kimseye yapılan muamelenin aynısını yaparız, demektir. Tıpkı onların bu ceza gününü unutulmuş bir gün veya -ona hiçbir hazırlık ve azık hazırlamayarak- unutulmuş gün kabilinden yaptıkları gibi... Öyle anlaşılıyor ki buradaki "kâf" harfi, *"vezkürûhu kemâ hedâküm/O'nu size hidayet etmesi için anın."*[605] ayetinde olduğu gibi, ta'lîl (sebep bildirmek) içindir. Bu örnek ayette de "kâf" harfi teşbih (benzetme) manasında değil, sebep bildirme manasındadır. Öte yandan tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayet hakkında ceza, yapılan suçun cinsinden olur, (Onlar, bugünleriyle karşılaşacaklarını unutunca, Allah da ceza olarak onları unuttu.) demek de mümkündür. Fakat bu cümle üzerine atfedilen *"...ve ayetlerimizi bile bile inkâr ettikleri için..."* ayetinde böyle bir açıklama yapmak uygun düşmez. Tam tersine burada ta'lil (sebep bildirme) tek seçenek olarak ortaya çıkar. Onların cennet nimetinden mahrum kalmaları manasına gelen Allah'ın onları unutmasının sebebi, onların ceza günüyle karşılaşacaklarını unutmalarıdır. Çünkü ceza günüyle karşılaşacağını unutmalarından maksat, o gün için amel etmemeleri, Allah'ın ayetlerini inkârları ise, O'nun dinine inanmamaları ve peygamberlerin getirdiklerini zulüm ve böbürlenme sebebiyle reddetmeleridir. Ayeti böyle tefsir edersek yaptığımız açıklama, "Her iki dünyada ceza, inanç ve amelin ikisinin birden karşılığıdır." prensibini dile getiren diğer ayetlerle uygun hale gelir.

604. En'âm, 6/70.
605. Bakara, 2/198.

وَلَقَدْ جِئْنَاهُم بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿52﴾ هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِن قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَل لَّنَا مِن شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿53﴾

52- Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap getirdik.

53- (Fakat onlar) Onun tevilinden başka birşey beklemiyorlar. Tevili geldiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler. Şimdi bizim şefaatçilerımız var mı ki bize şefaat etsinler veya (dünyaya) geri döndürülmemiz mümkün mü ki, yapmış olduğumuz amellerden başkasını yapalım? Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de kendilerinden kaybolup gitti.

Daha önce cezanın açıklamasına, cennet ve cehennem ehlinin durumlarına dair geçen ifadeler, genel bir uyarı olup konusu da geneldir. Ancak bu hitap, ilk başta Mekke halkına ve onların arkasından herkese yapıldı. Bundan dolayı müfessirler yukarıdaki iki ayette geçen zamirlerin genel olup, bütün geçmiş ümmetlere şâmil olabileceğini, buna bağlı olarak birinici ayetteki ***"el-kitab"*** kelimesinin -cins ismi olmak üzere- her iki zümreye ait olabileceğini söylemişlerdir. Bunun yanında zamirlerin özel olarak sadece bu ümmete ait olabileceğini de ifade etmişlerdir. Bu ayetlerin önceki ayetlerle olan konumu her iki yaklaşım açısından da aynıdır. Çünkü bu iki ayet, Yüce Allah'ın bütün insanlığa karşı ileri sürdüğü hücceti beyan etmekte, kâfirlerin ileri sürecekleri bahaneleri gidermekte ve bu kitapların indirilmesi ve peygamberlerin gönderilmesinden sonra bu cezaya hazır olmazlarsa ileri sürecekleri mazeretleri çürütmektedir. Bizce tercihe şayan olan ikinci şıktır. Yüce Allah şöyle diyor:

Yol Gösterici ve Rahmet Olarak İndirilmiş Kitab'tan Yüz Çevirenler

"Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap getirdik." Yani bu insanlara şanı büyük

ve beyanı mükemmel bir kitap getirdik. Bu kitap Kur'ân'dır. Söz konusu Kitab'ın ayetlerini ilmimizle açıkladık. Mükelleflerin nefislerini arındırmaları, fıtratlarını mükemmel kılmaları, dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmeleri için ihtiyaç duyacakları şeyleri ilmimizle beyan ettik. Söz konusu Kitabı, genel hidayet ışığı ve boyun eğme imanıyla inanan bir topluluk için özel rahmet sebebi olduğu halde veya olması için açıkladık. Boyun eğme imanı, insanı emrolunduğu şeyi yapmaya ve yasak edilenden de vazgeçmeye sevk eder. Kitap, bu ilmî açıklamayla, kendisine iman etmeyenlere karşı hüccettir. Eğer onlar, bu Kitabın yoluna girmezler, nefislerinin O'nun rahmetine ehil olmasından hoşnut olmazlarsa bu Kitap, onlara karşı hüccettir.

Ayette sözü edilen ***"et-Tafsîl"***, hakikatleri ve beyan edilmesi arzulanan meseleleri, kapalılığı giderecek ve kafalarda birbirlerine karışmalarına mani olacak şekilde- ayırmak demektir. Yoksa bunun manası, meselelerden her bir türü, başlı başına zikretmek olmadığı gibi, bütün dallarını beyan ederek lafı uzatmak da değildir. Kur'ân'da dinimizle ilgili olarak muhtaç olduğumuz her şeyin tafsilatı vardır. Uzun uzun anlatılması gereken yerlerde uzun uzun anlatılmış, kısa açıklamanın yeterli olduğu yerde de kısa zikredilmiştir.

Bunun akaidden örneği şudur: İnsanlığın başına şirk belası gelmiş ve birçoğu, bu meseleyi karıştırmış, rablık tevhidiyle ilahlık tevhidini birbirinden ayırmışlardır. Çünkü zannetmişlerdir ki, vâcip olan Rabbin birliğine, mahlûkatın yaratıcısı olduğuna ve işlerini çekip çeviren olduğuna iman etmektir ve bu hususta O'nun ortağının olmasının imkânsız olduğunu kabul etmektir. İlâhlık tevhidi olan sadece kendisine ibadet etmenin böyle olmadığını, katında kendisine yakın olanlara yönelmenin zarar vermeyeceğini zannetmişlerdir. Bunların zannına göre, O'na yakın olanlara -dua ederken yönelmekte olduğu üzere- tevessül etmek zarar vermediği gibi, kişinin sebepler yoluyla ulaşmaktan aciz kaldığı şeyleri bunlardan istemesi de zarar vermez. Oysa dua ve talep, ibadetin özü ve cevheridir. Böylesi bir dua ile dua eden herkes, o kişiyi kendisine mabud ve ilah edinmiş demektir. İnsanlığın geçmişte ve hali hazırdaki şüpheleri, Allah'a yaklaşmak O'na tevessül etmek ve katında şefaatçi olmak için O'nunla birlikte bir veli edinmek, Allah'ı hoşnut eder, yasak olan şey, o veliye dayanarak Allah'a ihtiyaç duymamaktır, şeklindedir. Bu düşüncenin kaynağı, zalim hükümdarlarda gördükleri uygulamalardır. Çünkü çaresiz ve zavallı insanlar onların vezirlerine yaklaşmakta, muhafızlarına ve maiyyetlerine tevessül etmektedirler. İşte akaid sahasında gelişen bu şüphelerden dolayı, Kur'ân bu şirki çürütmeye karar verdi ve uzun uzadıya bunun açıklamasını yaptı.

Bu konunun amelî ibadetler sahasındaki örneği ise şudur: Namazların nasıl ve kaç rekat kılınacağı konusunda Kur'ân'ı açıklamakla görevli Hz.

Peygamber'in uygulamalarında örnek alınmaya ve uyulmaya yetecek kadar açıklık vardır. Bundan dolayı Kur'ân bu ibadetleri eda edilecek biçimde açıklamamıştır. Fakat kılınması emrini tekrar tekrar vermiştir. Bir başka ifadeyle, en doğru ve en mükemmel biçimde yerine getirme emrini tekrar tekrar vermiş, namazın hikmetlerini ve faydalarını birçok ayette açıklamıştır. Çünkü namazın dosdoğru kılınmasının ne demek olduğu ve farziyetinin hikmeti, insanların çoğunun bilmediği bir husustur.

Aynı konunun sahih imanın ve din ve dünyada yükselmenin esası olan ilimden örneğine gelince, insanların çoğunluğu bu konuda başkalarını taklid etmeye ve gerek babalarından ve gerekse din ve dünya işlerinde önderlerinden görüşlerine güvendikleri kimselerin görüşlerini almaya alışmışlardır. Bundan dolayı Kur'ân, taklidin geçersiz olduğunu, taklid edenlerin sapıklık içinde bulunduklarını, zan ve şüphe içinde olanların bilmediklerini tekrarlar durur. Tekrar tekrar düşünmeye, akıl yürütmeye ve burhana dayanmaya teşvik ederken, göklerde, yerde ve bu ikisinde bulunan cansız, bitki, hayvanlarda bulunan ayetlerden yüz çevirenleri ve insanın yaratılışındaki özel hikmetlere dönüp bakmayanları teşhir ve ifşa eder. Böylesi bir açıklamayla İslâm, ilim ve akıl dini olmuş ve Kur'ân da hidayet, hikmet ve rahmet kaynağı haline gelmiştir. O'nun rahmetinden mahrum olanlara ne kadar yazık! Hidayetine dil uzatanlar ne kadar da bedbaht!

"(Fakat onlar) Onun tevilinden başka birşey beklemiyorlar." Yani Kur'ân hakkında onların önlerinde tevilinin gerçekleşmesinden başka bekledikleri hiçbir şey yoktur. Kur'ân'ın tevili, gayba dair haber verdiği şeylerin âkibetidir ki bunlar gelecekte dünyada, sonra da ahirette ortaya çıkacaktır. Bu ayette geçen ***"en-nazar"*** kelimesi, "el-intizâr" (*beklemek*) manasınadır. Sözün tevili, -rüyanın tevili gibi- onların âkibeti ve onlardan kastedilen mananın gerçeleştiği âkibet demektir. Âl-i İmrân Sûresi'nin başında bu konuda ayrıntılı açıklama yapılmıştı. Katâde'nin *"(Fakat onlar) Onun tevilinden başka birşey beklemiyorlar."* ayetini tefsir ederken ***"tevil"*** i "âkibet" şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. Süddî'nin ise, Bedir savaşında olduğu gibi "sonuçları", "kıyamet günü" ve o günde vaad olunan "belli bir zaman" şeklide tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. Rabi' b. Enes'in şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Kur'ân'ın teviline dair her an birşeyler ortaya çıkmaktadır. Kur'ân'ın tevili, kıyamet günü cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme girene kadar devam edecek ve o gün sona erecektir. Rabi' b. Enes'in bu açıklaması, Kur'ân'ın doğru haberlerinden olmak üzere beklenen her âkibeti bir araya getirmiştir. Kur'ân'ın mü'minlere vaad ettiği yardım ve sevap, kâfirlere tehdid olarak bildirdiği yardımsız bırakma ve ceza ve bunların dışında başka gayb haberleri, onun doğru çıkan haberlerindendir.

"Tevili geldiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) gün, önceden onu unutmuş olanlar..." Yani Kur'ân'ın bütün tevili geldiği -Kur'ân'ın tevili, kıyamet günü sona erecektir- ve her şüphe zâil olup ortadan kalktığı gün onu dünyada unutanlar, bir başka ifadeyle; onu unutulmuş gibi terkedip yoluna girmeyenler *"...derler ki: Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler."* Yani değişmez ve kesin şeyi getirmişler, fakat biz onun hakkında şüpheye düştük ve ondan yüz çevirdik. Nihayet yaptığımıza karşılık ceza zamanı geldi, çattı. *"...şimdi bizim şefaatçilerımız var mı ki bize şefaat etsinler veya (dünyaya) geri döndürülmemiz mümkün mü ki, yapmış olduğumuz amellerden başkasını yapalım?"* Yani onlar bu iki şeyden birisini temenni ederler. Bu ayetteki istifhâm (soru), temenni manası ifade eder. Sorunun temenni yerine kendi aslî manası üzere gelmesi ve cehenneme girmeden önce ve orada şefaatçiler olacağından ümitlerini kesmelerinin ardından sorulmuş olması da muhtemeldir. Çünkü orada Şuarâ Sûresi'nde ifade edildiği üzere şöyle diyeceklerdir: *"Şimdi artık bizim ne şefaatçilerimiz var, ne de yakın bir dostumuz. Ah keşke bizim için (dünyaya) bir dönüş daha olsa da, mü'minlerden olsak!"*[606] Daha önce En'âm Sûresi'nde geçtiği üzere onlara *"Gerçekten (Allah'ın) ortakları olduğunu boş yere iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi de şimdi yanınızda görmüyoruz. Andolsun, aranızdaki bütün bağlar artık kesilmiş ve haklarında kuru zan beslediğiniz şeyler sizden kaybolup gitmiştir."*[607] denecektir. Kâfirlerin her şeyden önce şefaatçileri olmasını temenni etmelerinin veya nerede olduklarını sormalarının sebebi, şirkin temel kâidesinin Allah katında kurtuluşa ermenin ve O'ndan talep edilen her şeyin O'nun katında şefaatçiler vasıtası ile gerçekleştiği inancına dayanmasından dolayıdır. Peygamberlerin getirdiği gerçek ortaya çıkınca... -Bu gerçek, kurtuluş ve mutluluğun ancak sahih bir iman ve salih amelle olduğudur.- Ve orada şefaatın yalnız Yüce Allah'a ait olduğunu ve dolayısıyla O'nun katında kendi izni olmadan hiçbir kimsenin şefaat edemeyeceğini anladıklarında...*"Onlar, Allah'ın hoşnud olduğu kimseden başkasına şefaat etmezler. Onlar, Allah korkusundan titrerler."*[608] Evet, gerçek ortaya çıktığında ve Allah'ın izni olmadan kimsenin şefaat edemeyeceğini anladıklarında dünya hayatına yeniden dönmeyi temenni ederler. Böylece orada Allah'ın hoşnutluğuna layık insanlar haline gelebilmek için ilk hayatlarında yaptıkları amellerinden başkasını yapma fırsatı elde etmek isterler! Allah'ın hoşnutluğuna layık olmak O'nun peygamberlerinin emrettikleri şeyleri yapmaktan geçer. Daha önce En'âm Sûresi 27 ve 28. ayetlerde onların yeniden dünyaya döndürülmeyi ve mü'min kimseler olmayı temenni edecekleri geçmişti. Yine

---

606. Şuarâ, 26/100, 101, 102.
607. En'âm, 6/94.
608. Enbiyâ, 21/28.

o ayetlerde, dünyaya yeniden döndürülseler yine kendilerine yasak edilen şeylere dönecekleri ve yalan söyledikleri de ifade edilmektedir.

"Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de kendilerinden kaybolup gitti." Bu ifade Yüce Allah tarafından onların durumlarının ve temennilerinin âkibetinin açıklamasıdır. Allah Teâlâ diyor ki şirkle ve masiyetlerle nefislerini karanlıklara gömerek ve kirleterek, tevhid, faziletler ve salih amellerle arındırmayarak dünyada onlara yazık ettiler. Dolayısıyla nefislerinin ahirette herhangi bir nasibi ve payı kalmadı. O gün, -*"Bunlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir."*[609] ifadelerinde olduğu üzere- şefaatçiler olacağına dair uydurdukları iftira haberler kendilerinden kaybolup gidecektir. Dolayısıyla nefisleri için herhangi bir bedel ve karşılık olmayacaktır. ***"Hüsranu'n-nefs"*** *(kendine yazık etmek)* tabirinin tefsiri daha önce En'âm, 12 ve 20.nci ayetlerin tefsirinde geçmişti. Bir de bu açıklama, *"..uydurdukları şeyler de kendilerinden nasıl kaybolup gitti!"*[610] ayetinin ve benzeri olan *"Gerçekten (Allah'ın) ortakları olduğunu boş yere iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi de şimdi yanınızda görmüyoruz. Andolsun, aranızdaki bütün bağlar artık kesilmiş ve haklarında kuru zan beslediğiniz şeyler sizden kaybolup gitmiştir."*[611] ayetlerinin tefsirinde geçmişti.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿54﴾

54- Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!

Rabb, İlâh, Allah

Yüce Allah, bu ayetten önceki, ceza ve meâd (ahiret) ayetlerinden sonraki iki ayette, kâfirlerin helâk olma ve kendilerine yazık etme sebeplerini açıkladı. Kâfirlerin O'nun ilâhlığına şirk koşmalarından, izni olmadan O'nun

609. Yunus, 10/18.
610. En'âm, 6/24.
611. En'âm, 6/94.

katında şefaatçiler edindikleri şeylere ibadet etmelerinden ve kendilerine getirdikleri hükümlerle sadece bir olan Allah'a ibadete davet eden peygamberlere uymamalarından söz etti. Oysa onlar, kendilerinin veya kendilerinden öncekilerin sonradan uydurduklarına tabi oldular. Yüce Allah bundan sonra peygamberlerin din adına getirdiklerinin tamamını beliğ bir îcâzla bir araya getiren beş ayet getirdi. Bunlara dinin aslına dair bir burhan olmak üzere rabblık ve ilâhlığın gerçek mahiyetini gösteren, yaratma ve tekvini konu alan yukarıda okuduğumuz ayetle başladı. Yüce Allah, şöyle dedi:

*"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan..."*dır. Ayet metninde geçen *"er-Rab"* kelimesi, efendi, malik, müdebbir (idare eden) ve mürebbî (yetiştiren) demektir. *"İlâh"* ise, insanın kendisine yöneldiği mabuddur. İnsan bir şeyi sebeplerine sarılarak elde etmekten aciz kaldığında ve sebepler bu hususta işine yaramadığında işte bu İlâh'a yönelir. Dolayısıyla herhangi bir zararı gidermesi veya menfaati temin etmesi için o ilâh'a dua eder ve kendisini hoşnud edeceği umulan sözlerle, amellerle, adak adayak ve onun adıyla veya onun için kurban keserek O'na yaklaşmaya çalışır. O husustaki umut, ister sırf ona muhsus olsun, isterse onunla birlikte ondan daha üstün veya daha aşağı bir başka mabudla ortak olsun fark etmez... Buna karşılık *"Allah"* lafza-i celâli, bütün mahlûkatı yaratan âlemlerin rabbinin adıdır. O öyle bir Rabdir ki, hanîf olan tevhid ehli kimseler O'ndan başkasının rablığını ve ilâhlığını reddederler. Bazı müşrikler, Allah Rabların en büyüğüdür veya onların reisidir, ilâhların en büyüğüdür veya onların katında şefaat ettikleri mercileridir, derler. Arap müşrikleri ve benzerleri, O'ndan başka Rab olduğunu kabul etmiyorlardı, müşrikler, sadece kendilerini O'na yaklaştırcak rablara ibadet ediyorlardı.

Bu gibi yerlerde *"semâvât"* ve *"arz"* kelimeleri yaratılmış her mevcuda veya -haklarındaki ulviyet ve süfliyet izâfî şeylerden olsa da- bazı insanların, adına ulvî ve süflî âlem dedikleri şeye denir. Bütün kavimlerler, âlemi bütünüyle yaratanın bir olduğu ve bunun da âlemlerin Rabbi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Allah'ı bırakıp da rabler edinenler, onların rablıklarını -yönetimi kendilerine bırakılmış olan- bir takım muayyen meselelerle sınırlıyorlardı. Ve bu ilâhlara, görevlerine delâlet eden bir takım isimler veriyorlardı. Nitekim bu husus, En'âm Sûresi'nde İbrahim kıssasının tefsirinde geçmişti. Her şeyi yaratan İlâh'a ise -Arapça'daki Allah lafzı gibi- özel bir isim veriyorlardı. Ancak, iki ayrı Rab olduğunu iddia eden ve bunlardan birinin nuru yaratıp iyiliğin faili olduğunu, diğerinin karanlığı yaratıp kötülüğün kaynağı olduğunu söyleyen Seneviyye (Manoizm) doğal olarak bundan müstesna idi.

Yüce Allah bu ayette bütün insanlara diyor ki: Sizin Rabbiniz birdir, O, gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah'tır. Göklerin ve yerin işlerini çekip çeviren O'dur. Dolayısıyla sizin sadece O'na ibadet etmeniz gerekir, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Bazen ulvî âlemden olmak üzere Arş'ın altına da, -özellikle de 'yedi' kelimesiyle vasfedildiğinde- **"semâvât"** denilir.

Evrenin Yaratılışı

Ayette sözü edilen ***"altı gün"*** e gelecek olursak; altı gün Allah'ın günlerindendir ki bu altı günden her biri, içinde gerçekleştirilen amelle diğerinden ayrılır. Çünkü sözlükte "gün", içinde gerçekleşen olay sebebiyle bir başkasından ayrılan zaman dilimi demektir. Bizim bu günlerimizin kendilerini belirleyen nur ve karanlıkla başkasından ayrılması gibi..."Eyyâmu'l-Arab", içinde cereyan eden savaş ve çekişmelerle, Yüce Allah'ın Mûsâ'ya kavmine öğüt vermesini emrettiği "Eyyûmullah" ise onlara nimetlerini verdiği zamanlar olması sebebiyle başka günlerden ayrılmaktadırlar. Allah Teâlâ, *"Muhakkak ki, Rabbinin nezdinde birgün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir."*[612] der. Kıyamet gününü ise *"Melekler ve Rûh (Cebrail) oraya, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkarlar."*[613] ifadesiyle anlatır. Dolayısıyla bu altı günün bizim bu dünyada yaşadığımız ve gecesiyle gündüzünü bildiğimiz saatlerle yirmi dört saat sürdüğü günlerden olması mümkün değildir. Çünkü bizim dünya günlerimiz, bu yer kürenin yaratılmasından sonra meydana geldi. O halde böyle bir "gün", nasıl olur da yer kürenin yaratılışında birim olabilir? Yüce Allah, yer kürenin ve göklerin yaratılışını Fussilet Sûresi'nde bu günlere delâlet eden şu ifadelerle anlattı: *"De ki: Gerçekten siz, yeri iki günde yaratanı inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir. O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti. Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: 'İsteyerek veya istemeyerek gelin.' dedi. Her ikisi de: 'İsteyerek geldik' dediler. Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti. Ve Biz, yakın semâyı kandillerle donattık, bozulmaktan da koruduk. İşte bu, azîz, alîm Allah'ın takdiridir."*[614] Allah Teâlâ, göklerin ve yerkürenin oluşmasının esasını ve ana maddesinin durumunu Enbiyâ Sûresi'nde şöyle anlattı: *"İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken Bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı gö-*

612. Hac, 22/47.
613. Meâric, 70/4.
614. Fussilet, 41/9-12.

rüp düşünmediler mi? [615] *Yine de inanmazlar mı?"* [616] Biz bu ayetlerden aşağıdaki sonuçları çıkarmaktayız:

1) Göklerin ve yerkürenin yaratıldığı esas madde "duhân"dı (duman), yani ana medde duman gibiydi. Nitekim Râgıb *el-Müfredât*'nda böyle söyler. Celâleyn tefsiri, bu kelimeyi yukarı doğru yükselen duman şeklinde tefsir eder. Beydâvî ise, bunun zulmânî (karanlık) bir cevher olduğu kanaatine varmıştır. O şöyle der: "Herhalde o bununla ana maddesini veya bünyesini oluşturan küçücük parçaları kastediyordu."

2) Söz konusu bu duman halindeki madde, bir bütündü. Daha sonra Yüce Allah bitişik olan bu maddeyi birbirinden kopardı, yani onları birbirinden ayırdı ve böylece duman halindeki maddeden bu yerküreyi ve yedi yüce gökleri yarattı.

3) Yerkürenin yaratılması iki günde oldu. Karalar ve sabit dağlar bu iki günde oluştu. Yiyecek kaynakları olan bitkiler ve hayvanlar ise başka iki günü aldı ve böylece toplam dört gün tamamlandı.

4) Bitkiler ve hayvanlar dünyası olarak bütün canlılar sudan yaratıldı.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılan şudur: Yerkürenin yaratılışının gerçekleştiği günlerden ilk gün, yerkürenin duman gibi olduğu zaman dilimidir. İşte o gün yerküre, her şeyin direkt veya endirekt olarak kendisinden yaratıldığı ana maddeden kopup ayrılmıştı. İkinci gün ise, yerkürenin -buhar veya duman halinde olmasının ardından- su halinde olduğu zaman dilimidir. Üçüncü gün ise, karaların oluştuğu ve sabit dağların kara üzerinde çıkıntı halini aldığı ve karaya kenetlenip tutunduğu zaman dilimidir. Dördüncü gün ise, bitkiler ve hayvanlar olmak üzere canlı türlerinin sudan oluşup ortaya çıktığı zaman dilimidir. Bunlar, yaratılış merhalelerinin zamanları olarak birbiriyle içiçe de olabilir. Genel semâya gelecek olursak; semâ, yeryüzünde bulunanlara nispeten ulvî alemdir. Yüce Allah, gök cisimlerini göğün duman halindeki maddesinden iki günde yani -yerküreyi yarattığı iki zaman gibi- iki zamanda yarattı. Bu *"semâvât"* (gökler) konusundan ileride yeri geldiğinde söz edilecektir.

Ayetlerin toplamından alınan bu ayrıntılı bilgi, çağımızda astrononi alimlerinin tercih ettikleri yaklaşımla uyum göstermektedir. Astronomi bilginlerine göre de gök cisimlerinin ve bu yerkürenin yaratıldığı ana madde duman halindeydi. Bilginler, buna "sedîm" (nebüla) derler. Bu nebüla bir tek madde

615. Buradaki "rü'ye", gözle görme değil, basarîdir. Ayetin manasına gelince; onların göklerin ve yerin bitişik olduğunu bilmeleri gerekir.

616. Enbiyâ, 21/30.

olarak bitişik haldeydi. Sonra bu unsurlar birbirinden ayrıldılar. Asrtronomi bilginleri, bunu yaratmayla ilgili kanunlardan çıkararak anlatmaktadırlar. Eğer bu anlatım doğruysa, ayetlerde mücmel olan ifadelerin açıklaması olur. Eğer tamamen veya kısmen doğru değilse, ayetlerde anlatılanların zerresini çürütmüş olmaz. Astronomi bilginleri diyorlar ki bu nebüla özellikli madde, hareket eden çok ince parçalardan oluşmaktaydı. Bu parçacıkların bir kısmı, genel çekim kanunu gereğince birbiriyle birleşti ve birbirini çekti. Böylece kendi ekseni etrafında dönen büyük bir küre meydana geldi. Ve kürenin hareket şiddeti kendisinde bir tutuşma meydana getirdi ve böylece o küre, bir ışık topu yani ısıveren bir ışık topu halini aldı. Bizim âlemimizdeki bu ilk top, adına güneş dediğimiz küredir.

Yine astronomi bilginleri diyorlar ki: "İçinde yaşadığımız bu âlemimizde gördüğümüz sistem olarak güneş sistemindeki yıldızlar, güneşle bitişik haldeydeyken ondan kopup ayrılmıştır ve böylece onlar da -tıpkı güneş gibi- kendi eksenleri etrafında dönmeye başlamışlardır. Güneş sistemine tabi olan yıldızlardan birisi de bizim bu yerküremizdir ve o da -tıpkı güneş gibi- ateş topu halindeydi. Daha sonra tutuşmuş gaz halinden -takdir edilmiş bir sisteme göre- uzun bir zaman içinde su aşamasına geçmiştir. Çünkü içinde su buharının oluştuğu iki unsur çok fazlaydı. Bu iki unsur, yerkürenin üstünden havaya yükselmeye başladı. Yukarı yükselen unsurlar yukarılarda soğumaya başladı ve önce buhar, sonra da su haline geldi. Bu su tekrar yer küreye düştü, ardından tekrar onun üstünden buharlaşıp yurarı yükseldi. Böylece su özelliği üzerine baskın geldi. Daha sonra bu suyun içinde ana unsurları tabaka tabaka birleşerek karalar oluştu. Bu maddeyi oluşturan parçaların hareketleriyle ve belli oranlarda ve özel miktarlarda bir araya gelmesiyle madenler, hayvanlar ve bitkilerden oluşan canlılar oluştu. Araştırma ve kazılarla ortaya çıktı ki yerkürenin bazı tabakalarında hayvanlardan ve bitkilerden eser yoktur. Buradan anlaşılıyor ki bu tabaka, hayvan ve bitkilerin yeryüzünde oluşmasından önce teşekkül etmiştir."

Bilginlerin ileri sürdükleri bu görüşlere ve müşahedelerine dayanarak yaptıkları açıklamalar, kâinatın kanunlarına ve onun basit unsurlarının ve hereketinin niteliklerine dair nazariyyelerin en akla yakın olanıdır. Yerkürede madenlerin ve proteinli maddelerin oluşması...-Canlı âlemin adına protoplazma denilen beslenme, bölünme ve üreme gibi aslı bu proteinli maddelerden oluşmaktadır.- Sonra organik cisimleri oluşturan hücrelerin nitelikleri... Bütün bunlar, âlemlerin değişmez kanunlara ve düzenli bir takdire göre merhale merhale yaratılma ayrıntılarıdır ve bunların yaratılması safhasında hiçbir şey rastgele meydana gelmemiştir. Hikmetli Kitap, bu genel gerçeklere işaret eder. Bunlar, -bilginlerin detaylarına ve meselelerine

dair söylediklerinin tümü sabit değilse de- kendi bütünlüğü içinde sabittir. Kur'ân bu gerçeklere şu ayetler ve benzerlerinde işaret eder: *"Biz herşeyi bir ölçüye göre yarattık."*[617]; *"...Herşeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mukadderatını tayin eden Allah, yüceler yücesidir."*[618]; Bir başka örnek, Yüce Allah'ın peygamberi Nûh'un (a) kavmine yaptığı şu çağrının onun ağzından aktarılması olan şu ayettir: *"Size ne oluyor ki, Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz? Oysa sizi türlü merhalelerden geçirerek O yaratmıştır. Görmediniz mi, Allah yedi göğü birbiriyle ahenktar olarak nasıl yaratmış! Onların içinde aynı bir nûr kılmış, güneşi de bir çerağ yapmıştır. Allah, sizi de yerden ot (bitirir) gibi bitirmiştir."*[619] Kur'ân'ın i'cazının alâmetlerinden birisi de hakikatleri beyan etme uslûbudur. Bu gerçekler onun indirildiği zamanda bunlara muhatap olanlardan hiçbir kimsenin bilmediği hakikatlerdi. Kur'ân bu hakikatleri öyle bir ifade kullanarak verir ki buna muhatap olanlar, -her ne kadar Allah'ın bildiği ve onların bilmedikleri bu gerçeklerin detayını anlamak, insanlığın o konuya ait ilimlerde ve fenlerde ilerlemesine bağlı ise de- onları anlama ve onlardan mücmel olarak istifade etme noktasında şaşkınlığa düşmezler. İslâm alimleri, günümüzde Frenk bilginlerinin yaratılış nizamı konusunda biricik oldukları zannedilen birçok meselede, onlardan önce fikir belirtmişlerdir. Fahreddin Râzî'nin şu ifadesi bu kabildendir: *"Bu hususta en uygun yaklaşım şudur: Bu dünya geçmişte sulara gömülü haldeydi. Suyun içinde yapışkan büyük bir çamur kütlesi oluştu ve suyun çekilmesinin ardından taşlaştı, sellerin ve rüzgârların yeri oyup çukur haline getirmesi neticesinde tepeler oluştu. Bu sebeple orada birçok dağ meydana geldi. Bu zannı güçlendiren unsurlardan birisi birçok taşı kırdığımızda içlerinde sedef ve balık gibi suda yaşayan canlıların parçalarını bulmamızdır."*

Bazı kısa görüşlü ve zayıf düşünceli kimseler, hiçbir takdir ve tedriciliğe dayanmayan rastgele yaratılışın, yaratıcının varlığını ve kudretinin büyüklüğünü daha çok gösterdiğini zannediyorlar. Bazı kimselerin nezdinde bu zannı, bazı araştırıcıların yaratma, yoktan var etme nizamı konusunda yaratıcıyı inkâr etmeleri -inkârları, dikkatten kaçırma, sanatın inceliğine bakıp yaratıcıdan gafil olma ve bu noktadaki nizamın tesadüfen ve rastgele meydana gelmesini mümkün görmeye dayansa bile- güçlendirmektedir. Oysa mantıklı ve doğru olanı, iradeye, ihtiyara, ilme, kudretin eserleri hususundaki hikmete ve yaratıcının birliğine en çok delâlet eden şeyin, nizam olduğudur. Çünkü âlemde nizam birliği Rabbin birliğine dair burhanların en bariz olanıdır. Herhangi bir şeyin varlığının tasadüfî veya kör zorunlulukların eseri

617. Kamer, 54/49.
618. Furkan, 25/2.
619. Nuh, 71/13-17.

ya da birden çok failin eseri olduğu düşüncesini akla getiren, o şeydeki nizamsızlıktır. Çölde gördüğü çakıl yığınıyla, lükse alışmış zenginlerin ihtiyaçlarına odaları, banyo ve mutfak gibi müştemilatıyla cevap veren görkemli bir sarayı hangi akıl birbirinden farklı görmez? Kâinattaki genel nizamın ve onun dayandığı kanunların birliğinin tesadüfen meydana geldiğini veya birden çok iradelerin eseri olduğunu akıl kabul eder mi? Asla!

Eğer, "Haberlerde ve rivayetlerde ayette sözü edilen 'altı gün', bizim dünyada alıştığımız günlerimizdendir. Bazı müfessirlerimiz, 'altı gün'den maksadın sadece bu olduğunu söylemişlerdir. İmam Ahmed'in Müsned'inde rivayet ettiği bir hadiste Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: *'Allah, yeryüzünü cumartesi günü yaratmıştır. İçindeki dağları pazar günü, ağaçları pazartesi, mekruhu (sevilmeyen şeyleri) salı, nûru çarşamba günü yaratmış ve hayvanları da yeryüzüne perşembe günü yaymıştır. Âdem'i ise en son mahluk olarak cuma günü ikindiden sonra yaratmıştır. Bu saat, cuma gününün saatlerinden ikindiden geceye kadar en son saatleridir.'*[620] Bu hadis, yaratmanın rastlgele ve her bir tür için bizim kısa günlerimizden olmak üzere ayrı bir günde ve bir defada olduğunu göstermektedir." denirse, biz bu düşünceye şöyle cevap veririz:

Bu meselede rivayet olunan bütün haberler ve nakiller İsrailiyyâttan alınmadır. Bu konuda hiçbir merfu hadis yoktur. Bu konudaki rivayetlerin en güçlüsü olan bu Ebû Hüreyre hadisi Allah'ın Kitab'ının metnine aykırı olduğu için kabul edilemez. Hadisin senedine gelince, Müslim'in bu hadisi bu senedle rivayet etmiş olması sakın seni aldatmasın. Müslim, -başkası gibi- bu hadisi Haccâc b. Muhammed, el-A'ver el-Masîs vasıtasıyla İbn Cüreyc'ten rivayet etmektedir. İbn Cüreyc'in sağlık durumu, hayatının son senelerinde bozulmuştur. *Tehzîbu't-Tehzîb* ve başka eserlerde ifade edildiği üzere O'nun, hafızasının zayıflaması sebebiyle rivayet ettiği hadisleri karıştırmaya (ihtilat) başladıktan sonra da hadis rivayetine devam ettiği sabittir. Öyle anlaşılıyor ki bu hadis, O'nun ihtilata düştükten sonra rivayet ettiği hadislerdendir. Hâfız İbn Kesîr eserinde bu ayeti tefsir ettikten sonra şöyle der: "Bu ifade, yedi günü ihtiva etmektedir. Çünkü Yüce Allah *"altı gün"* diyor. Bundan dolayı Buhârî ve birçok hâfız bu hadis hakkında konuşmuşlar ve onu Ebû Hüreyre'nin -merfû değil- Kâ'bu'l-Ahbâr'dan yaptığı rivayetlerden saymışlardır. Doğrusunu en iyi Allah bilir."[621] Muhaddislerin demek istedikleri, Ebû Hüreyre'nin bu hadisi Haccâc b. el-A'ver'in zihnî ihtilata düşmesi sebebiyle merfû kılmış olduğudur. Yüce Allah, bundan önce bize Ebû Hüreyre'nin mu'an'an[622] hadislerindeki bazı müşkillerin sebebi-

620. Müslim, *Münafikûn*, 27.

621. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 220.

622. Ravinin hadisi tahdis, ihbar ve semâ yollarından hangisiyle aldığını belirtmeksizin (yani

ni, Kâ'bu'l-Ahbâr'dan rivayet etmiş olmasına bağlama fikrini bahşetmiştir. Kâ'bu'l-Ahbâr, Müslümanlara birçok bâtıl İsrâilî ve uydurma haberleri nakleden kişidir. İbadet ettiği için birçok muhaddis, onun Müslümanlara yalan söylediğinin ve onları oyuna gitirdiğinin farkına varamadı. Bizim bu konudaki hüccetimiz, hadıs hâfızlarının en büyüğünün Ebû Hüreyre'nin Kâ'bu'l-Ahbâr'a nispet ettiği ve açıkça ondan duyduğunu belirttiği merfû hadisi tenkit etmesiyle güç kazanmıştır. Diğer yandan rivayet tefsiri ravileri, Kâ'bu'l-Ahbâr'dan bu rivayete aykırı başka rivayet naklederler. Söz gelimi İbn Ebî şeybe, Kâ'bu'l-Ahbâr'dan şöyle bir ifade nakleder: "Yüce Allah gökleri ve yeryüzünü pazar, pazartesi, salı, çarşamba, perşembe ve cuma günü yaratmaya başladı. Ve her günü bin yıl kıldı." Bu günlerden her birinin bin yıl olarak takdiri konusunda Selef müfessirlerinden gelen başka haberler de vardır. Bu rivayetlerden birisi Dahhâk'ın İbn Abbas'tan yaptığı rivayettir. Bunun aynısı, Mücâhid ve Ahmed b. Hanbel'den de yapılmıştır. Bu da söz konusu bilginlerin, -bu günlere her ne kadar bizim verdiğimiz isimleri verseler de- bununla o günlerin bizim günlerimizden olduğunu kastetmediklerine delildir. Üstelik gün isimlerinden ilk beşi, birden beşe kadar sayıların isimlerinden alınmadır.

İmam Ahmed, Müslim ve başka muhaddislerin eserlerinde yer alan Ebû Hüreyre hadisinde Âdem'in cuma günü yaratıldığı ifadesi yer almaktadır. Eğer bu rivayet, Ebû Hüreyre'nin Kâ'bu'l-Ahbâr'dan yaptığı israiliyyattan olan rivayetlerden değilse, o zaman Âdem'in yaratılışının yeryüzünün yaratılması tamam olduktan sonra olduğu noktasında hiçbir ihtilaf yoktur demektir. O zaman yeryüzünün günleri, bizim bildiğimiz günler gibi olur. Dolayısıyla şöyle deriz: Allah Peygamber'ine bildirdi ki bu "gün", bundan sonra adına "cuma" denilen gündür. Anlaşılan odur ki, söz konusu "gün", -Fussilet Sûresi'nin 10. ayetinde belirtildiği üzere- yeryüzünün yaratıldığı dört günden birisi değildir.

Tevrat'ın *Tekvin* bölümünde göklerin ve yeryüzünün yaratılmasından söz eden ayetler, verdikleri ayrıntıyla astronomi bilginlerinin açıklamalarına apaçık ve -tevile imkân vermeyecek derecede- aykırıdır. Ehl-i Kitab'tan olup dine hizmet eden bilginler bunu itiraf etmişler ve birçok detayıyla bu aykırılığı Tekvin'nin -Tevrat'ın diğer kitapları gibi- vahyedilmiş olmasını zedeleyici bir unsur olarak kabul etmemişlerdir. Bilginler, "yevm" (gün) kelimesinin tefsirine -her bir gün "*Ve akşam oldu ve sabah oldu, bir gün.*"[623] diye anlatılsa

haddesenâ, ahberenâ ve semi'tu... gibi tabirler kullanmayıp) yalnız 'an lafzıyla ('an fülânin, 'an fülânin...diyerek) rivayet ettiği hadislere mu'an'an hadis denilir. Bkz. Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 240. (Çev.).

623. Tevrat, *Tekvin*, I, 5.

da- "uzun zaman dilimi" olarak kesin biçimde karar vermişlerdir. Ehl-i Kitab nezdinde bu problem için en uygun çözüm şudur:

Dr. Post, *Kâmûsu'l-Kütübi'l-Mukaddes*'te Tekvin kitabının birinci ve ikinci faslını özetledikten sonra şöyle der: "Birisi çıkar da, 'Tevrat'ın bu iki kitabında yaratılış kıssası, astronomi, jeoloji, botanik ve biyoloji ilminin tespitlerine uymuyor.' derse, buna şöyle cevap veririz:

"1) Bu ayette yaratılışla ilgili anlatılan şeyler ilmî bir anlatım değildir.

2) Söz konusu iki kitapta anlatılanlar, ilmin temel kâidelerine alışılmadık bir biçimde uymaktadır. Ancak bu meseleyi burada enine boyuna inceleyemeyiz. Bilginler, maddenin nûrdan önce yaratılmış olduğu ve onun nûrun ortaya çıkması için gerekli olduğunda görüş birliği içindedirler. Yine onların ittifakla belirttiklerine göre yayılan nûr, güneşler ve gezegenler sistemi olmak üzere bütün maddeden daha öncedir ve gök cisimleri yeryüzünde duran kimseye, buharların yeryüzünden ayrılmasından ve buzul tabakasının oluşmasından önce gözükmedi. Bütün bunlar, bitkisel, hayvansal hayatın başlamasından önce oldu. Ve insanoğlu da hayvanlar âleminden yaratılanların en sonucusudur."

Biz de diyoruz ki Dr. Post'un iddia ettiği bu görüş birliği konusunda söylenecek çok şey vardır, ancak burada onlara girmeye gerek yoktur. Yaratılışa dair bu detayı bütün tafsilatıyla veren Kur'ân olmasaydı Dr. Post, kendine ve Tevrat'a tepki gösterenlere böylesi bir tevile razı olmazdı. Açık ve net olarak görülmektedir ki Tevrat'ın *Tekvin* bölümünün, yaratılış olayının ayrıntısını verdiği kısmı tamamen uydurmadır. Eğer bu kısım Allah'tan vahyedilmiş olsaydı, vakıaya asla ters düşmezdi. Kur'ân'a gelince, -az önce belirttiğimiz üzere- Kur'ân bu olayı Allah'ın bir olduğu ve sadece O'nun ibadete layık bulunduğu gerçeğine ulaşılması için zikretmektedir.

Arş'ın Üzerine İstivâ Etme Meselesi

"...Sonra Arş'a istivâ eden..." Yani Yüce Allah, bu varlık âlemini yarattıktan sonra onu idare etmek ve hikmetinin gerektirdiği takdirine göre onun nizamını işletmek üzere kendine layık bir şekilde Arş'ına istivâ etti. Nitekim Yüce Allah, bu gerçeği Yunus Sûresi'nde *"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da işleri yerli yerince idare ederek Arş'a istivâ eden Allah'dır. O'nun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz..."*[624]; Ra'd Sûresi'nde "*Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş'a istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır. (Bunların) her biri muayyen bir vakte kadar akıp gitmektedir. O, Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız*

624. Yûnus, 10/3.

için her işi düzenleyip ayetleri açıklamaktadır. Yeri döşeyen, onda oturaklı dağlar ve ırmaklar yaratan ve orada bütün meyvelerden çifter çifter yaratan O'dur. Geceyi de gündüzün üzerine O örtüyor. Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için ibretler vardır."[625] diyerek anlatmaktadır.

"Arş" -Râgıb'ın da dediği gibi- esasen tavan olarak yapılmış şey, demektir. Bu kelimenin hangi kökten türediğini En'âm Sûresi'nde *"el-cennât el-ma'rûşât"* kelimesini tefsir ederken açıklamıştık.[626] Asmaların çardaklarına benzer şekilde kadınların deve üzerinde bindikleri tahtırevana, kralların tahtlarına, hüküm ve idare meclislerinde üzerine oturdukları resmî kürsülerine *"Arş"* denilir.

"İstivâ" kelimesi ise sözlükte, eşitlik, bir şeyin dosdoğru ve mutedil olması demektir. *el-Esâs*'ta ifade edildiği üzere bu kelime mecazen şöyle kullanılır: "İstevâ ale'd-dâbbeti, hayvana sağlam bir şekilde bindi, ale's-serîri ve'l-firâşi, yatağın üzerine kuruldu, ve'ntehâ şebâbuhû ve'steva ale'l-beledi, gençliği sona erdi ve memlekete yerleşti." el-Esâs müellifi "a-re-şe" kökünü incelerken şöyle der: Bir kimse hükümdar olduğunda "istevâ alâ arşihi, tahtına oturdu." denilir. Öldüğünde de "sülle arşuhû, tahtı devrildi." denilir. *el-Mısbâh*'ta bu hususta şöyle bir açıklama yer almaktadır: "İstevâ alâ serîri'l-mülk, iktidar koltuğuna kuruldu" demek, kinaye yoluyla iktidarı ele geçirdi demektir. İsterse fiilen tahta oturmuş olmasın. Bu anlatım, bir kimsenin cömert olduğunu anlatmak için "mebsûtu'l-yed, eli açık", cimri olduğunu anlatmak için de "makbûdu'l-yed, eli sıkı" denilmesine benzer.

Sahâbîlerden hiçbiri, -Yüce Allah'ın beşer ve başka mahlûkatın sıfatlarından münezzeh olduğunu bilmelerine rağmen- Rabbin Arş'ın üzerine istivâ etmesinin ne manaya geldiği noktasında kafa karışıklığına düşmedi. Çünkü onlar, Yüce Allah'ın istivâsının göklerin ve yerin mülkiyeti meselesinin doğrudan doğruya kendisine ait olmasından ve bunları idare etmede tek başına bulunmasından ibaret olduğu manasına geldiğini anlıyorlardı. Buna iman etmenin söz konusu idarenin mahiyetini, niteliğini ve nasıl olduğunu bilmeye bağlı olmadığını, hatta Arş'ın varlığına bile bağlı olmadığını biliyorlardı. Ne var ki Kitab ve sünnette Allah'ın Arş'ı olduğu, gökleri ve yeryüzünü yaratmadan önce onu yarattığı ve Arş'ta görevli bir grup melek olduğu ifade edilmektedir. Arş, -dilin de delâlet ettiği üzere- bütün âlemin idare merkezidir. Yüce Allah Hûd Sûresi'nde şöyle der: "*O, ...Arş'ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır.*".[627] Ne var ki, nakil ve akılla sabit olan Allah'ı kesin olarak mahlûkata benzemekten tenzih inancı, sahâbîlerin her

---

625. Ra'd, 13/2, 3.
626. En'âm, 6/141.
627. Hûd, 11/7.

birinin *"Arş üzerine istivâ"* deyiminin yaratıcıyı yaratılana benzetme şüphesi taşıdığını düşünmelerine engel oldu. Nasıl olmaz ki! Gerek lafzî ve gerekse manevî bazı zayıf karîneler, onların dilinde bir lafzı beşerî manada yorumlamaya engel olurken, mahiyeti aklen anlaşılmayan bir şeyi beşerî manada yorumlamaya neden engel olmasın! Nasıl mani olmaz ki! Bir şeyin üzerine istivâ, -daha önce geçtiği üzere- beşer açısından mecâzî ve kinâî manada kullanılmaktadır. Yüce Allah'ın kendi nefsine isnad ettiği ve dilde yaratıklar hakkında kullanılan bütün sıfatlar ve fiillerde konusunda onların esas aldıkları temel kâide, -Rabbi yaratıklarına benzetmekten tenzih ederek- bu sıfat ve fiillerin manasının O'nun açısından kâmil olduğuna ve bunlarla tasarruf ettiğine inanmaktır. Dolayısıyla sahâbîler şöyle derler: Allah, rahmet ve muhabbet sıfatıyla niteliklidir, Arş'ı üzerine istivâ etmiştir, ama O'nun rahmeti, kendi nefsimizde gördüğümüz sevgi ve merhamet gibi sonradan olma nefsî bir etkilenme manasında değil, kendisine layık olan bir manadadır. İstivâsı da bizim hükümdarlarımızdan bildiğimiz manada bir tahta oturma ve idare etme manasında değil, yine kendisine layık olan bir manadadır. Dolayısıyla Yüce Allah'ın "rahmet" ve "muhabbet" sıfatıyla nitelikli olmasından yararlanmak istiyorsak, bu iki sıfatın mahlûkatı üzerindeki etkisinden yararlanmalı, rahmetini dileyip, muhabbetini kazandıracak ameller işlemeli ve bunun sonucu olarak vereceği sevap ve ihsanından yararlanmakla yetinmeliyiz. Arş'ı üzerine istivâsından mülkün ve idarenin sadece O'na ait olduğunu anlamalı ve O'ndan başkasına ibadet etmemeliyiz. Bundan dolayı Yüce Allah, Yûnus Sûresi'ndeki ayetin sonunda *"O'nun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olamaz."*[628]; Secde Sûresi'nde de *"Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden Allah'tır. O'ndan başka ne bir dost ne de şefaatçiniz vardır. Artık düşünüp öğüt almaz mısınız?"* dedi.[629] Bu ayet, ayetin tefsirini yaparken en başta yaptığımız açıklamayı teyid etmektedir. Biz, orada bu ayetin benzeri diğer ayetler gibi Allah'ın Rabliğinin birliğini ifade ettiğini, öte yandan da O'nun ilâhî vahdaniyetini destekleyen bir hüccet olduğunu ve -iddia ettikleri şefaat manasında- O'nunla birlikte O'ndan başkasına ibadet etmeyi de çürüttüğünü söylemiştik.

İbn Merdûye ve *Sünne*'sinde el-Lâlekâî'nin tahric ettikleri bir rivayete göre Hz. Muhammed'in eşi Ümmü Seleme (r) bu cümle hakkında şöyle dedi: "Allah'ın Arş'a istivâsının nasıl olduğu aklen bilinemez, meçhul değildir, bunu kabul etmek iman, inkâr etmek de küfürdür." Eğer bu rivayet sahih ise, sebebi Tâbiûn neslinden bazılarının bu konuda şüphe içinde olduklarını duymuş olmasıdır. Çünkü bazıları, bu gibi nassları anlamada kafa

628. Yûnus, 10/3.
629. Secde, 32/4.

karışıklığı içine düşmüşlerdir. Tıpkı Müslümanların içinde dili hakkıyla anlamayan ve dini de ilim önderlerinden öğrenmeyen bir çok kimsenin olması gibi... Kafası karışan kimse önde gelen büyük alimlere soruyordu. Onlar da nassları varid oldukları şekliyle yürütme ve kabul etme, Rabbi tenzih etme, O'nun sıfatlarının nasıllığı konusunda gelen sorulara tepki gösterme şeklinde sahâbî ve tâbiûn alimlerinden öğrendikleriyle cevap veriyorlardı.

Sünne'sinde el-Lâlekâî'nin ve *el-Esmâ ve's-Sıfât*'ında Beyhakî'nin tahriç ettikleri bir rivayete göre İmam Mâlik'in hocası Rabîa'ya *"İstevâ ale'l-Arşi"* ayeti hatırlatılarak Allah'ın Arş'ına nasıl istivâ ettiği soruldu. Rabîa, bu soruya şöyle cevap verdi: İstivâ meçhul değil, nasıllık aklen bilinemez, risâlet Allah'tandır. Tebliğ, Rasûlünedir. Bize düşen de tasdik etmektir. Yine bu iki muhaddisin tahricine göre aynı soru İmam Mâlik'e de soruldu. İmam Mâlik şiddetli bir vecde kapıldı, yüzünü ter bastı ve kendine gelince soruya sorana şu cevabı verdi: "İstivânın nasıl olduğu aklen bilinemez, O'nun istivâsı meçhul değildir, buna iman etmek gereklidir, böyle bir soruyu sormak bid'attir. Senin sapık olmandan korkuyorum." Sonra o kişinin huzurundan çıkarılmasını emretti ve adam dışarı çıkarıldı. Bir başka rivayette İmam Mâlik'in bu soruya şöyle cevap verdiği ifade edilmektedir: "Nefsini vasfettiği şekliyle Rahman Arş'ı üzerine istivâ etmiştir. O'na "nasıl" diye sorulamaz. "Nasıl" sorusu ondan kaldırılmıştır. Sana gelince sen, kötü bir adamsın ve bid'atçısın." Sanki İmam Mâlik, adamın hâl ve tavrından öğrenmek için soran biri değil de şüpheye düşürmeye çalışan birisi olduğunu öğrenmiş gibidir.

Hâfız İbn Kesîr, bu konuda bilginlerin birçok görüşleri olduğundan söz eder ve şöyle söyler:

"Biz bu konuda Selef-i salih'in yani eskiden ve yeniden Müslümanların imamları olan İmam Mâlik, Evzâî, Sevrî, Leys b. Sa'd, Şâfi'î, İmam Ahmed, İshâk b. Râhûye ve başkalarının yolunu takip ediyoruz. Onların yaklaşımı, nasıl olduğunu irdelemeksizin, teşbihe ve ta'tile (yok olduğunu söylemeye) kaçmaksızın varid olan nassları nasıl gelmişse o şekilde kabul etmektir. Teşbih ehlinin aklına gelen mana, Yüce Allah bakımından mümkün değildir. Çünkü O, yarattıklarından hiçbirine benzemez. Ve *'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir.'*[630] Tam aksine mesele, aralarında Buhârî'nin şeyhi Naîm b. Hammâd el-Huzâî'nin de bulunduğu imamların dedikleri gibidir: Kim Allah'ı yaratıklarına benzetirse, kâfir olur. Kim Allah'ın kendisini vasfettiği sıfatlarını inkâr ederse kâfir olur. Allah'ın ve Rasûlünün Allah'ın nefsini vasıflarında teşbih yoktur. Her kim, sarih rivayetlerde ve sahih haberlerde

630. Şûrâ, 42/11.

Allah'ın celâline layık şeklide gelen haberleri kabul eder ve Allah'ı noksan sıfatlardan münezzeh görürse, hidayet yoluna girmiş demektir."[631]

"Geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten.." Bu cümle, Allah'ın idaresini açıklama maksatlı yeni bir başlangıç cümlesidir. Kıraat imamlarından Hamza, el-Kisâî, Ya'kûb, -Âsım'dan rivayeten- Ebû Bekr, "yuğşî" fiilini şeddeli olarak "tağşiye" kökünden "yuğaşşî" şeklinde okumuşlardır. Bunların dışındaki imamlar ise, "iğşâ" kalıbından "yuğşî" şeklinde okumuşlardır. Kur'ân'ı Kerîm'deki "ğışyânü'l-mevc" (dalgaların kuşatması), "ğışyânü'l-yemm" (denizin kuşatması, sulara gömmesi), "ğışyânü'l-duhân" (dumanın bürümesi), "ğışyânü'l-azâb" (azabın sarması) ve "ğışyânü'r-racüli'l-mer'ete" (erkeğin kadını kucaklayıp sarması) şeklindeki tabirler bu kabil kullanımlardır. ***"Ağşâhu"*** ve ***"ğaşşâhu"*** demek, bir şeyi bir şeye bürüdü yani onu yakalattı ve galip getirtti veya onu onun üzerine bürüdü ve örttü, demektir. Kelimenin şeddeli kullanımında mübalağa ve çokluk manası vardır. İğşâu'l-leyli'n-nehâr, geceyi gündüze bürüyüp örtmek; tağşiyetü'l-leyli'n-nehâr ve ğışyânuhû ileyhi tabirleri de bu kabilden tabirlerdir. Yüce Allah, Leyl Sûresi'nde şöyle der: "*(Karanlığı ile etrafı) bürüyüp örttüğü zaman geceye.*" [632] yani gündüzü karanlığı ile bürüyüp örten geceye... andolsun. Yüce Allah bir başka ayette ise *"Velleyli izâ yağşâhâ, Onu örttüğünde geceye..."*[633] der. *"Yağşâhâ"* fiiline bitişen "hâ" zamiri "güneş" yerinedir. Yani güneşin ışığını izleyen ve ışığının bulunduğu mekana baskın gelen geceye andolsun... Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetin manası ise şudur: Yüce Allah, karanlık demek olan geceyi gündüzün üzerine bürüyüp örter. Gündüz manasına gelen ***"nehâr"***, güneşin yer küre üzerindeki ışığıdır. ***"Gündüzü bürür"*** demek, durmadan kendisini kovalayarak onu izler ve onun bulunduğu mekana baskın gelir ve orayı örtüp bürür demektir. ***"Hasîsen"*** kelimesi, *-el-Esâs* ve başka eserlerde ifade edildiği üzere- "feresün hasîsü's-seyr, hızlı yürüyen at", "madâ hasîsen, hızlı yürüdü" gibi ifadeler kabilindendir. Ayetin manasına gelince, -bilginlerin ifade ettikleri üzere- gece, -birini yakalamak isteyen gibi- hızla gündüzü takip eder ve onların arasını hiçbir şey ayıramaz, demektir. Söz konusu hızlı talep, en mükemmel bir biçimiyle dünyanın küre şeklinde olması ve güneş ışığı altında kendi ekseni etrafnda dönmesiyle ortaya çıkar. Dünya yuvarlak olduğu için yarısı güneş ışığıyla sürekli aydınlanırken, diğer yarısı daima karanlık olur. Gece ve gündüzün nasıl meydana geldiği artk çağımızda malumdur. Artık bugün dünyanın her noktasında gecenin ve gündüzün kaç saat olduğunu belirlemek mümkündür. Gecenin bir yarısında insanın

631. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 220.
632. Leyl, 92, 1.
633. Şems, 91/4.

dünyanın başka bir yerindeki şahsa telgrafla vakti sorması ve -meselâ- orada şu an günün tam ortası olduğunu öğrenmesi mümkündür. Dahası, telgraflar dünyanın doğusundan batısına bütün şehirleri dolaşır ve vaktin gece mi gündüz mü olduğunu bildirir.

Müslüman alimlerden Gazzâlî ve Râzî gibi aklî ilimlerde ve İbn Teymiye ve İbn Kayyim gibi naklî ilimlerde tahkik ehli olmuş bilginler, dünyanın yuvarlak olduğunu görüş birliği halinde ifade etmektedirler. Nassların zahirleri, -bu ayette olduğu gibi- dünyanın yuvarlak olduğuna olmadığından daha çok delâlet etmektedirler. İslâm bilginleri, dünyanın kendi ekseni etrafında döndüğü görüşünü nakletmekte ve bu yaklaşıma karşılık *-el-Mevâkıf*, el-*Makâsıd* ve başka eserlerde olduğu üzere- bunun kesinliği noktasında şüphe uyandıracak ama onu çürütemeyecek nazariyyeler nakletmektedirler. Yüce Allah'ın "*...Geceyi gündüzün üzerine örtüyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor...*"[634] ifadesi dünyanın yuvarlak olduğunu ve döndüğünü bu tefsirini yapmakta olduğumuz ayette daha çok göstermektedir. Çünkü sözlükte ***"tekvir"***, -sarık sarmak gibi- yuvarlak bir nesne üzerine bir şeyi dürüp bükmek demektir. Tekvir, ya güneşin uçsuz bucaksız yörüngesiyle birlikte dünyanın etrafında ya da dünyanın güneş etrafında dönmesi demektir. Astronomi ilminde birçok delilin desteklediği yaklaşım, bu ikinci yaklaşımdır.

"Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır." Bu ayette geçen ***"emir"***, "tekvînî manada emir"dir. Ya da bu emir, tasarruf ve tedbirden ibarettir. Nitekim "Ulu'l-Emr" (tasarruf ve tedbir sahipleri) deyimi, bu kabildendir. *"Emir"* kelimesi, esasen "yasaklama" karşılığı olarak "emretmek" manasınadır, fakat bu manada genişliğe gidilmiştir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Allah, güneşi, ayı ve yıldızları insanların tasarruflarına âmâde ve kendi dilemesine boyun eğmiş oldukları halde yarattı. Cumhur bu kelimeleri mansup olarak okumuştur. İbn Âmir ise -***"şems"*** kelimesi üzerine atfedilenler itibarıyla müpteda (özne) ve ***"müsehharât"*** kelimesi ise haberi olmak üzere- merfû okumuştur. Allah'ın emrine boyun eğdirmeden kastedilen mana açısından iki kıraat arasında hiçbir fark yoktur. Ancak cumhurun kıraatinin zahirinden çıkan mana, güneş, ay ve yıldızların, göklerden ve yeryüzünden başka olduğudur. Çünkü atıf, muğayeret (başka olmak) gerektirir. İleride "yedi gök" konusu geldiğinde bu konu yeniden ele alınacaktır.

"Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur." Bu ayetteki ***"elâ"*** kelimesiyle önem verilen bir söze giriş yapılır. Sebep, muhatabı o sözün içeriğine karşı uyarmak ve üzerinde düşünmeye sevk etmektir. ***"Halk"*** kelimesi sözlükte esasen takdir etmek manasınadır. Yaratma, ancak takdi-

634. Zümer, 39/5.

rin vaki olduğu şeyde olur. *"Halk"* kelimesi, belli bir miktara göre yoktan var etmek manasına kullanılır. Buna göre okuduğumuz ayetin manası şöyle olur: Dikkat edin! Yaratmak Allah'a mahsustur. Mahlukatın yaratıcısı ve mâliki O'dur. Yaratıklar hakkında emir, yani ***"teşri'"*** (hüküm koyma), ***"tekvin"*** (yoktan var etme), tasarruf ve idare etme O'na mahsustur. O, mâlik ve meliktir. Mülkünde ve hükümranlığında eşi ve ortağı yoktur. Az önce Yüce Allah'ın Arş'ı üzerine istivâsının ardından işi nasıl çekip çevirdiğini ifade eden bazı ayetler zikretmiştik. Bu manada İbn Cerîr'de merfû hadis de vardır. Yüce Allah'ın *"İş düzenleyenlere andolsun."*[635] ifadesiyle işaret ettiği ve âlemin nizamı ve kanunlarına dair işleri çekip çeviren melekleri bu işte çalıştırması da tedbir ve idareye dahildir. Meleklerin peygamberlere vahiy indirmeleri de aynı şekildedir. Yüce Allah'ın *"Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasında inip durmaktadır."*[636] ifadesi bu iki manayı bir araya getirmektedir. Süyfan b. Uyeyne'nin şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Yaratma (halk) Arş'tan aşağısı için geçerli iken, *"emr"* onun üstündedir. Yine Süfyân'ın "emir" demek, "kelam" demektir dediği rivayet olunmaktadır. Bizim nezdimizde bu ayet hakkında Selef içinde Uyeyne'den başka tefsir ve açıklama yapan birisi daha yoktur.

Tasavvuf erbabına göre, "âlemü'l-halk" (yaratılmış olan âlem) Allah Teâlâ'nın bitkileri, hayvanları ve madenleri (el-mevâlîdü's-selâs) yaratılışları konusunda bilinen sebeplere dayanarak bir benzere göre yoktan var ettiği âlemdir. "Emr" ise Yüce Allah'ın -ruhun yaratılışında olduğu gibi- ilk başta "kün" (ol) emrini vererek yoktan var etmesi, maddenin aslını ve onun ilk unsurunu vücuda getirmesi etmesi, demektir. Sûfîlerin içinde şehâde ve his âlemine "âlemü'l-halk ve âlemü'l-mülk", gayb âlemine de "âlemü'l-emr ve'l-melekût" ismini verenler vardır. *"Allah nezdinde Îsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona 'ol!' dedi ve oluverdi."*[637] Yani Âdem'e ruh üflerken "ol" dedi ve o da oluverdi. Âdem'in vücudu, süzülüp çıkarılmış yapışkan bir çamurdan yaratılmıştır, ruhu ise Allah'ın emridir.

Âlemlerin Rabbi Olan Allah

"Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!" Yani bütün âlemlerin Rabbi, işlerinin idarecisi ve onların ibadetlerine biricik layık olan Allah'ın bereketleri ne büyüktür ve ne yücedir! ***"Tebâreke"*** kelimesi, "bereket" kökündendir. Bereket, sabit ve çok hayır demektir. *"Tebâreke"* kelimesi burada bu âlemdeki hayırlara ve nimetlere dikkat çekmek için getirilmiştir. Bu hayır ve nimetler

635. Nâziât, 79/5.
636. Talâk, 65/12.
637. Âl-i İmrân, 3/59.

de kulları üzerine -yanı sıra ibadet ettikleri başkalarına değil- Allah'a şükrü ve ibadet etmeyi gerekli kılar. Çünkü O'nun yanında ibadet ettiklerinin ne yaratma güçleri vardır ve ne de "emir"le ilgili herhangi bir yetkileri vardır. "Bereke" kökü hakkında *"...Bu (Kur'ân) Ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır..."*[638] ayetini tefsir ederken açıklamalarda bulunmuştuk.

Bir uyarı: Bazı erken dönem kelamcıları, zorlamaya giderek *"yedi gök"*, *"kürsü"* ve *"Arş"*ın konu edildiği ayetleri, Yunan Astronomi Sistemindeki "dokuz felek"le uzlaştırmaya çalışmıştır. Buradan hareketle *"yedi gök"*ün içinde satürn, mars, güneş, venüs ve merkürün yerleşmiş bulunduğu sistem olduğunu iddia etmişlerdir. Bunların iddialarına göre Bakara Sûresi'nde zikri geçen *"kürsî"*, içinde bütün sabit yıldızların yer aldığı sekizinci felek, atlas diye niteledikeri Arş da dokuzunu felektir. Arş'ı atlas diye nitelemeleri, içinde yıldız namına hiçbir şeyin bulunmamasındandır. Ancak bunlar, asrımızda astronomi bilginleri nezdinde çürüklüğü ortaya çıkmış nazariyyelerdir. Dolayısıyla bunlara bina edilen o zorlama uzlaştırma çabaları da yerle bir olmuştur. Bu sebeple artık söz konusu yaklaşımlara cevap vermek gayesiyle bu konuya dalmaya gerek kalmamıştır. Ayrıca ayetlerden hiçbir kısmını, ilim ve fenlerin günümüzde geçerli olan nazariyeleriyle uzlaştırmaya da gerek yoktur. Çünkü Kur'ân, insanlığa evrendeki ayetlerini hatırlatmak suretiyle ilim yapmalarını tavsiye etmiş ve bu hususları onların araştırma ve çalışmalarına bırakmıştır. Dinin bu husustaki tutumu şudur: Evreni ve evrendeki kanunları bilmek, imana vesile olup, insanın fıtratını tamamlayan bir unsurdur. Frenk ülkeleri, Kur'ân'ın bu rehberliğine ermiş olsalardı, ilmi insanları katletmeye, ülkeleri yakıp yıkmaya ve güçlünün zayıfı ezmesine vesilesi kılmazlardı.[639]

638. En'âm, 6/92.

639. El-Menâr'ın Arapça VIII. Cildin sonu.

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿55﴾ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿56﴾

55- Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez.

56- Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. O'na korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki Allah'ın rahmeti, (yaptıklarını) iyi yapanlara, muhsinlere çok yakındır.

Dua Adabı

Yüce Allah, davet ümmetine rububiyet tevhidini açıkladıktan ve buna ait ayetleri ve delâletleri hatırlattıktan sonra, onlara kendilerine gerekli olan ulûhiyet tevhidini emretti. Ulûhiyet tevhidi, ibadeti sadece ve sadece Yüce Allah'a yapmaktır ki bunun özü ve ruhu da duadır. Yüce Allah, şöyle buyuruyor:

"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin." Ayette geçen ***"et-tadarru'"***, *"ed-darâa"* kökünden olup tefe'ul kalıbındandır. *"ed-Darâa"*nın manası, zaaf ve zillette kendini zorlama veya bunda mübalâğada bulunma ya da zaaf ve zilleti izhar etmek demektir ki Râğıb'ın tercih ettiği mana, bu sonuncusudur. *"ed-Darâa"* kelimesi, -haşea' gibi- *"daraa"* kökünden mastardır. Manası zayıf ve zelil olmak, eğilip bükülmek, yerinde duramamak ve kıvranmak demektir. Kelime, *"dara'a'l-behmu"* ifadesinden alınmadır. Manası, *"Kuzu, annesinin memesini ağzına aldı."* demektir. Hayvan veya insan yavrusunun annesinden süt emme ihtiyacı içinde olması, içinden gelen bir duyguyla bir tek varlığa muhtaç olduğunun en şiddetli bir göstergesidir ki, yavru annesiyle birlikte bir başkasına daha yönelmez. Bu nedenle *"et-tadarru'"* kelimesi Kur'ân'da özel olarak şiddet ifadelerinin geçtiği yerlerde kullanılmıştır. Nitekim En'âm 42, 43 ve 63. ayetlerde şiddet ifadeleriyle birlikte kullanılmış olduğunu görmüştük. Aynı durum Mü'minûn Sûresi'nin şu ayetinde de söz konusudur: *"Andolsun, Biz onları sıkıntıya düşürdük de yine Rablerine boyun eğmediler, tazarru ve niyazda da bulunmuyorlar."*[640] Çünkü ihtiyaç anında -ve özellikle de şiddet esnasında- Allah'a dua etmek, ibadetin özü ve ruhudur. Duanın dışa yansıyan iki görüntüsü vardır: Yalvarıp yakar-

640. Mü'minûn, 23/76.

mak ve gizlilik ve aleniyete dökmemek. Buna göre mana şöyle olur: Bazen açıktan açığa yalvarıp yakararak, bazen de bunu gizleyerek Rabbiniz olan ve işlerinizi idare eden Allah'a dua ediniz. Ya da yakarma, alçak gönüllü olma ve yalvarma duasıyla ve gizlice seslenme, yakarma ve vakar duasıyla dua ediniz. Her iki çeşit duanın ayrı bir vakti ve nefisten gelen bir sesi vardır. Aşırıya kaçmayan normal bir sesle yakarmak, kimsenin olmadığı ve insanların dua edeni görmelerinden ve sesini duymalarından emin olunan yerlerde güzel olur. Ne onun açıktan dua etmesi onları rahatsız eder, ne onları düşünmek bir olan Rabbine yönelmekten kendisini alıkoyar ve ne de gösteriş ve desinler arzusuyla yaptığı dua fesada uğrar. Gizliden gizliye dua ise, insanların mescitlerde, hac ibadetinin yerine getirildiği yerlerde ve başka mekânlarda toplanmış bulundukları durumlarda güzel olur. Ancak hacda telbiye getirmek, bayramlarda tekbir almak gibi herkesin sesini yükseltmesinin istendiği yerler bundan müstesnadır. Buralarda dua ortak olduğu için gösteriş ve riya olmaz. Gece, bir örtü ve elbise olduğu için bu vakitlerde kılınan namazlardaki kıraat cehrî kılınmıştır. Kendi başına teheccüd namazı kılan bir kimse için sesli (cehrî) kıraat, vesveseyi kovar ve kişi böylece uykunun verdiği gevşekliğe direnme gücü elde eder. Cehrî kıraat, Kur'ân'ın manası üzerinde derinden derine düşünmeye ve Rahman'ın huzurunda huşu ile ağlamaya yardım eder.

Ayette seçilen kelimeden bizim aklımıza gelen mana budur. Selef müfessirleri içinde *"tadarrû'"* ve *"hufye"* kelimelerini, -*"tadarrû'"* kelimesini huşu duyma ve boyun eğme manasında kabul ederek- birbiriyle karşıt değil de aynı manada kabul eden müfessirler vardır. -Buhârî ve Müslim'de yer alan Ebû Mûsâ el-Eş'arî hadisine göre Peygamberimiz (s) şöyle buyurdu: *"Ey insanlar! Nefsinize acıyınız! (Yavaş tekbir getiriniz! Çünkü) Siz, ne sağırı çağırıyorsunuz, ne de gâibe sesleniyorsunuz. Muhakkak ki siz, iyi işiten ve size çok yakın olan Allah'a dua ediyorsunuz. O, her zaman sizinle beraberdir."*[641] Burada yer alan metin, hadisin Müslim'deki metnidir. Hadisin ibaresinden anlaşılan Peygamberimizin (s) tepkisi, duanın cehrî yapılmasındaki aşırılığadır. Kalabalık bir grubun içinde yapılıyor olması da cabası... Belki de bazı sahâbîler, duayı böylesine açıktan yapmak Rabbi daha çok razı eder ve kabulü daha çok umulur zannediyorlardı. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut."*[642]

---

641. Buhârî, *Cihâd*, 130, *Daavât*, 50; Müslim, *Zikir*, 44, 45; Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Terceme ve şerhi*, X, 264. (Türkçesi, *Kâmil Miras*).

642. İsrâ, 17/110.

Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediği rivayet olunmaktadır: "Eskiden öyle insanlar vardı ki Kur'ân'ı ezberlerdi de başkaları farkına varmazdı. Çok şeyi derinlemesine anlardı da insanlar bilmezlerdi. Evinde uzun uzun namaz kılardı da yanındaki misafirleri hissetmezlerdi bile. Biz öyle kimseler gördük ki, gizliden gizliye yapabilecekleri bir ameli asla açıktan işlemezlerdi. Müslümanlar çok dua ederlerdi. Ancak bunu yaparlarken kendileriyle Rableri arasında küçük bir fısıltıdan başka hiçbir ses işitilmezdi. Çünkü Yüce Allah, *'Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin.'* buyuruyor. Ve çünkü Yüce Allah, yaptığından hoşnut olduğu bir kulundan söz ederken şöyle diyor: *'Hani O, gizli bir sesle Rabbine niyaz etmişti.'"*[643]

İbn Cüreyc der ki: Dua ederken sesi yükseltmek, nida etmek ve bağırıp çağırmak mekruhtur. Sessizce yakarmak ve boyun eğmek emredilmiştir.

"Çünkü O," dua ederken ***"haddi aşanları sevmez."*** Nitekim başka şeyleri yaparken de haddi aşmayı sevmez. Ayette geçen **"el-i'tidâ"**, her hususta sınırları aşmak demektir. Mutlak ve mukayyet olarak sınırı aşmak yasaklanmıştır. Ancak zulmünün dengiyle zalim bir tecavüzcüden hakkını geri alma durumu böyle değildir. Fakat affetmek daha efdaldir. Her şeyde haddi aşma, kendine göre olur. Çünkü her şeyin bir sınırı vardır. Kim bu sınırı aşarsa haddi aşmış olur. *"Bu söylenenler Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir."*[644]

Duada sınırı aşma çeşitlerinden birisi de -Allah'ın katında kendisine şefaatçi olması gayesiyle bile olsa- dua ederken O'ndan başkasına yönelmektir. Çünkü hanîf olan bir kimse, sadece bir olan Allah'a dua eden, O'nunla birlikte bir başkasına daha dua etmeyen kimsedir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *"Mescitler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın. (kulluk etmeyin)."*[645] Yani Allah ile birlikte ne hükümdar, ne peygamber ve ne de veli hiçbir kimseye yalvarmayın ve kulluk etmeyin. Her kim, -tedavi olmadan hastalıktan kurtulmak, düşmanların kalplerini kendi lehine çevirmek, cehennemden kurtulmak, cennete girmek ve buna benzer daha birçok faydalı ve zararlı şeyleri temin etmek gibi- kendisinin ve kendisi gibilerin sebeplere sarılarak elde etmekten aciz olduğu hususlarda Allah'tan başkasına yakarırsa o kimseyi ilâh edinmiş olur. Çünkü ilâh demek, mabud demektir. Nitekim İmam Ahmed, İbn Ebî Şeybe, dört *Sünen* imamları, *Sahih*'inde İbn Hibbân ve *Müstedrek*'inde Hâkim'in Nu'man b. Beşîr ve Ebû Ya'lâ'nın Berâ'dan (r) rivayet ettikleri bir hadiste Rasûlullah (s) *"Dua*

643. Meryem, 19/3.
644. Bakara, 2/229.
645. Cin, 72/18.

ibadettir."[646] demiştir. Peygamberimizin (s) yapmak istediği, -*"Hac, Arafat'ta vakfeden ibarettir."*[647] hadisinde olduğu gibi- duanın ibadette en büyük rükün olduğunu vurgulamaktır. Yaptığımız bu açıklamayla aynı manada olmak üzere Tirmizî'de Enes'ten merfû olarak rivayet edilen *"Dua, ibadetin özüdür."*[648] hadisi vardır. Bu hadisin isnadı zayıftır, ancak sahih olarak tefsiri bu rivayeti güçlendirmektedir. Bilginler bu hadiste geçen *"ibadet"* kelimesini tek tek ibadet şeklinde değil de, genel olarak ibadet şeklinde tefsir ediyorlar.

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"De ki: 'Allah'ı bırakıp da (ilâh olduğunu) ileri sürdüklerinize yalvarın. Ne var ki onlar, sizin sıkıntınızı ne uzaklaştırabilir, ne de değiştirebilirler.' Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı, sakınılacak bir azaptır."*[649] İbn Abbas'ın rivayetlerinde ifade edildiğine göre bu ayet, meleklere, İsa Mesih'e, annesi Meryem'e, Üzeyr'e, güneşe ve aya ibadet eden kimseler hakkında nazil olmuştur. Bu demektir ki, sayılanların tümü, size gelecek herhangi bir zararı gidermekten ve sizden başka tarafa çevirmekten acizdirler. Örnek verilen ikinci ayetin manası ise şöyledir: O dua edip yakardıkları varlıklar da Allah'ın kullarıdır; onlar da -meleklerde olduğu gibi- Rablerine hangisi daha yakın ve daha üstün olacak diye vesile ararlar. İsa Allah'a ibadet eder ve O'nun katında vesile aradığı için O'na yalvarıp yakarır. Bütün varlıklar, Allah'ın rahmetini umar ve azabından korkarlar. O halde nasıl olur da Allah'ın yanında veya Allah bir tarafa bırakılarak bunlara yalvarılıp yakarılır? Tirmizî ve İbn Merdûye -ki hadisin lafzı İbn Merdûye'ye aittir- Ebû Hüreyre'den rivayet ediyorlar: Peygamberimiz buyurdu ki, *"Benim için Allah'tan vesile isteyin."* Sahâbîler sordular: "Vesile nedir ya Rasûlallah?" Peygamberimiz şöyle cevap verdi: *"Vesile, Allah'a yakın olmaktır."* Peygamberimiz bundan sonra *"Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine -hangisi daha yakın olacak diye- vesile ararlar."*[650] ayetini okudu.[651] Vesile istemek, Allah'a -başkasıyla değil- Peygamberinin diliyle emrettiği şeylerle dua ve ibadet etmekle olur. Allah'tan başkasına yalvarıp yakardıkları için müşrikleri kınayan ve bunun onlara ibadet ve Allah'a şirk koşmak olduğunu ifade eden ayetler çoktur. Fakat Müslümanların içinden

646. İbn Mâce, *Dua*, 1.
647. Ebû Davûd, *Menâsik*, 69; Tirmizî, *Hac*, 57; *Tefsir Sure*, 3, 22; İbn Mâce, *Menâsik*, 57; Nesâî, *Menâsik*, 211; Ahmed b. Hanbel, IV, 309, 310, 335.
648. Tirmizî, *Dua*, 1. (Hadis no: 3371).
649. İsrâ, 17/56, 57.
650. İsrâ, 17/57.
651. Tirmizî, *Menâkıb*, 1. (Hadis no: 3612). Bu hadisin *"Vesile, Allah'a yakın olmaktır."* yerine, *"Cennette en yüce derecedir. Bu dereceye bir tek kişi erecektir, o kişi olacağımı umarım."* ibaresi vardır. (Çev.)

sade insanları saptıranlar onlara diyorlar ki; kabirlerine gidip salih velilere dua etmenizde, onların yanında yalvarıp yakarmanızda ve huşu duymanızda hiçbir sakınca yoktur. Çünkü bu, onları Allah'a vesile kılmaktır. Bu, onlara ibadet değil, Allah katında sizlere şefaat ederek sizleri O'na yaklaştırmaları için bir tevessüldür.

Ancak bu yaptıkları, dilde delilsiz ve mesnetsiz bir yorumlama ve dili bilmemektir. Çünkü dil bilginleri, buna "ibadet" diyorlardı. Dinde vesile, ibadetin gayesidir. Çünkü vesilenin manası Allah Teâlâ'ya yaklaşmak demektir. Tevessül, bunu talep etmektir. Tevessül, Allah'ı hoşnut edecek hareketlerle O'na yaklaşmak demektir. Bu da ancak O'nun emrettiği şekilde -başkasına değil- sadece kendisine ibadet etmenle olur. *"Bilinsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."*[652] Meleklere, peygamberlere ve evliyaya yalvarıp yakaranlar, bu dualarıyla onların kendilerini Allah'a yaklaştırmalarını, O'nun katında kendilerine şefaat etmelerini hedefliyorlardı. Bu saydıklarımızın kendilerine fayda veremeyeceklerine ve kendilerinden herhangi bir zararı gideremeyeceklerine, tam tersine bunu ancak kendisi her şeyi koruyup kollayan, fakat kendisi korunmaya muhtaç olmayan Allah'ın yapabileceğine inanıyorlardı. Kur'ân ayetleri bu hususta açık ve nettir. Mü'minlerin ölülerinden değil, hayatta olanlarından dua talep etmenin dinde yeri olduğunu biz de kabul ediyoruz. Buna dil açısından Allah'a tevessül denir. Çünkü bunu emreden Yüce Allah'tır. Hz. Ömer'in ve sahâbîlerin Hz. Peygamber'in yerine Abbas'a tevessül etmeleri bu kabil bir harekettir. Bu olay, yağmur duası namazı (istiskâ) ve namazdan sonra meşru kılınan dua esnasında olmuştu. Bu husus kendilerine söylendiğinde diyorlar ki, Allah'tan başkasına dua etmenin ve bununla O'na yaklaşmanın kınanmasına dair gelen nasslar, müşriklere mahsustur. Müşrikler için kınanan hareketler, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman edenler için kınanmaz. Sizler müşrikler hakkında inen ayetleri mü'minlere yorumluyorsunuz! Ancak bu ifade onlar açısından büyük bir cehalettir. Yüce Allah, şirki ancak şirk olduğu için kınadı. Müşrikleri ise ancak şirke bulaştıkları için kınamaktadır. Ehl-i Kitab'dan Allah'a şirk koşanlar, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman edenlerden başkası değillerdi. Fakat sonradan kendilerine arız olan şirk, imanlarını boşa çıkardı. Müslümanlardan da Allah'tan başkasına yalvarıp yakararak ya da O'ndan başkasına ibadet ederek O'na şirk koşanların imanını da aynı şekilde boşa çıkaracaktır. İsterse o Müslüman, -Allah'ın yaratıcı ve kulların işlerini tek başına idare eden olduğuna inanarak- Allah'ın rububiyetine şirk koşmasın... Böylesi bir iman yaygındır ve bu hususta şirk koşan çok azdır.

652. Necm, 53/39.

Ulûhiyet tevhidi, ibadeti sırf Allah'a yapmak ve ibadetinde -O'nun emrine boyun eğen evliyaya ve şefaatçilere değil- sadece O'na yönelmektir. *"Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri emrolunmuştu..."*[653]

Duada sınırı aşmanın bir çeşidi de seçilen dua sözcükleriyle ilgilidir. Dua ederken yapmacık olmak, kafiyeli dua etmek ve sesini yükseltmede mübalâğa etmek böyledir. Bunu yasak eden sahih hadis vardır. Duada sınırı aşmanın mana yönüyle olanı da vardır. Masiyet vesileleri ve hedefleri olarak gayrimeşru olan şeyleri talep etmek böyledir. Kulların zararını istemek, fesat sebeplerini talep etmek buna örnektir. Sonra şer'an ve aklen imkânsız olan bir şeyi talep etmek de böyledir. Allah'ın mahlûkat hakkında geçerli olan kanunlarının (sünnetullah) iptal edilmesini, değiştirilmesini ve onda sapma olmasını talep etmek buna örnektir. Çeşitli silahlar edinmek ve disiplinli olmak gibi vesileleri bir yana bırakarak düşmanlarına galip gelmeyi talep etmek, çalışıp kazanmadan zengin olmayı istemek ve günahlarda ısrar ederek bağışlanmayı dilemek de aynı şekilde imkânsızı istemek demektir. Yüce Allah şöyle der: *"Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamazsın, Allah'ın kanununda kesinlikle bir sapma da bulamazsın."*[654]

İbn Abbas'ın ***"Çünkü O, haddi aşanları sevmez."*** ayeti hakkında "Çünkü O, duada ve başka hususlarda haddi aşanları sevmez." şeklinde açıklama yaptığı rivayet olunmaktadır. Ebû Miclez der ki: Peygamberlerin mertebeleri sorulmaz. İmam Ahmed ve Ebû Dâvûd, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın oğullarından birisini şöyle derken işittiğini rivayet ederler: Ya Rabbi! Senden cenneti, nimetini ve istebrakını (yeşil ipek elbiselerini) dilerim. -Buna benzer başka dualar da eder.- Ya Rabbi! Cehennemden, zincirlerinden ve bukağılarından sana sığınırım. Sa'd, oğluna dedi ki: Sen Allah'tan çok hayır diledin ve çok kötülükten de O'na sığındın. Ben Peygamberimizi (s) şöyle derken işittim: *"İleride duada haddi aşanlar gelecektir."* Bir başka lafızda *"İleride temizlenmede ve duada haddi aşanlar gelecektir."* dedi ve tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayeti okudu.[655]

Islah Edildikten Sonra Yeryüzünü Bozmak

"Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın." Yani hasar verici amel edip, haksız hüküm vererek yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Bunlar, insanların akılları, inançları, şahsî ve sosyal adapları gibi nefisleri açısından iyiliklerine veya tarıma, zanaata, ticarete, ulaşım yollarına,

653. Beyyine, 98/5.
654. Fâtır, 35/43.
655. Ebû Dâvûd, *Tahara*, 45, İbn Mâce, 12. (Hadis no: 3864).

işbirliği vesilelerinden oluşan geçim vasıtalarına ve onu destekleyen şeylere aykırıdır. Yüce Allah yeryüzünü ıslah ettikten sonra orada bozgunculuk yapmayın. Çünkü O, yeryüzünde yararlı olan şeyleri yaratarak ve onlardan nasıl istifade edeceklerini ve yararlanacaklarını insanlara göstererek orayı ıslah etmiştir. Söz konusu yol gösterme ve rehberlik de bunları insanların emrine vermek ve *"O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı."*[656]; *"O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütuf olmak üzere) size boyun eğdirmiştir. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır."*[657] ayetlerinde olduğu gibi kendilerine nimet olarak hatırlatmak suretiyle yapılmıştır. Söz konusu ıslah bir de yeryüzünde hakkı, adaleti ve fazileti yerleştirmek suretiyle yapılmıştır. En büyük ıslah, Yüce Allah'ın dinin rehberliğiyle, peygamberler göndererek, dini peygamberlerin ve resullerin sonuncusu ve bütün âlemlere rahmet olan Hz. Muhammed'i göndermek suretiyle ikmal ederek insanlığın durumunu ıslah etmesidir. Allah Teâlâ, bununla beşerin inanç sistemini burhan üzerine bina ederek ıslah edip düzeltti. İnsanlık için yeryüzünde ruhlarının ve vücutlarının ihtiyaçlarını birlikte karşılayan ilkeler getirerek ve onlara karşılıklı yardımlaşma ve birbirlerine merhamet etme duygularını getirerek ahlâklarını ve adaplarını ıslah etti. Mefsedetleri giderme, maslahatları muhafaza etme, adalet ve eşitlik ilkeleriyle kayıtlı şûrâ hükümeti kurmalarını emrederek siyasetlerini ve yönetim biçimlerini ıslah edip düzeltti. İnsanlık, bu yeryüzünün efendisidir. İnsanların yeryüzü karşısındaki durumları, kalbin vücut, aklın da nefis karşısında olan durumu gibidir. Dolayısıyla eğer insanlar salih ve düzgün olurlarsa, her şey salih ve düzgün olur. Eğer bozuk olurlarsa, her şey fasit ve bozuk olur. Fesadın en beteri, zulme ve kendini büyük görmeye götüren kibir ve böbürlenmektir. Şu Frenklerin durumunu görmez misin? Yeryüzünde olan madeni, bitkiyi ve hayvanı ıslah ederken, dinlerin en mükemmeline düşman kesilerek insan nefsini ıslahtan nasıl da aciz kalıyorlar? Frenk ülkeleri, alimlerinin buldukları uygarlık vesilelerini nasıl da insan türünü ifsat edecek şeylere çevirmişler! Aynı şekilde ülkelerindeki insanları hükümranlık ve iktidar çekişmesiyle birbirine düşman ederek, küfrü, fıskı ve isyanı serbest kılarak, halkın içinden çalışanların servetlerini kendilerine muhalif olanları tepeleme uğrunda harcayarak ve düşmanlarına karşı -kendilerine yazık etmek pahasına bile olsa- cinayet işleyerek insan nefsini ıslahtan aciz kalıyorlar.

Ebu'ş-Şeyh, Ebû Bekir b. Ayyâş'tan rivayet ediyor. Ebû Bekr'e *"Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın."* ayetinin manası sorulmuş da o şöyle cevap vermiş: Yüce Allah, Muhammed'i yeryüzü sakinlerine -fesat

656. Bakara, 2/29.
657. Câsiye, 45/13.

içinde bulundukları bir sırada- gönderdi. Allah Teâlâ, onları Muhammed vasıtasıyla ıslah etti. Her kim, Muhammed'in getirdiğinin aksini yapmaya davet ederse, o kişi yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlardandır. Islahtan sonra bozgunculuk yapmaktaki çirkinlik, bozgunculuktan sonra bozgunculuktaki çirkinlikten daha fazladır. Çünkü ıslahın varlığı, -eğer ıslahı korumadığı ve kendi yolu üzere gittiği takdirde- bir bozguncunun varlığına en büyük delildir. Peki, o, bozgunculuk yapar ve ıslahı bulunduğu durumdan çıkaracak olursa çirkinlik nereye varır bir hesap et! Bundan dolayı ayette özellikle *"ıslahtan sonra bozgunculuk çıkarmak"* zikredildi. Yoksa bozgunculuk çıkarmak, her hâlükârda kınanmıştır ve yasaktır. Dolayısıyla Yüce Allah'ın selef-i salihinin ıslahını bozan Müslümanlardan geride kalan kadınlara ve erkeklere karşı hücceti, kâfirlere karşı olan hüccetinden daha açıktır. Çünkü o kâfirlerin durumları, kendi seleflerinden daha iyidir.

"O'na korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin." Yüce Allah, dua emrini -iki dua emri arasına bozgunculuk çıkarma yasaklığı koyduktan sonra- bir başka kayıtla daha kayıtlayarak tekrar etti. Bununla nefsinin, zengin (ğaniyy) ve her şeye kadir olan Rabbinin rahmetine, ihsanına ve lütfuna muhtaç olduğunun bilincinde olmayan, yalvarıp yakararak ve gizlice O'na dua etmeyen, cezasından korkmayan ve bağışlamasını istemeyen bir kimsenin ıslahtan çok -aciz olmadıkça- bozgunculuk çıkarmaya daha yakın olduğuna işaret etmek istedi. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Rabbinizin nefislerinizi ve aranızı düzeltici olan şeriatına muhalefetinize ve bedenlerinizin sağlığı ve geçiminizi teminle ilgili işlerinizde düzenli çalışan kanunlarına karşı gelmeye vereceği cezadan korkarak... -Bu cezanın bir kısmı dünyada, kalanı da ahirettedir.- Bu yüzden dünyada ve ahirette ihsanını ve rahmetini umarak O'na dua edin.

Nefsin dua anındaki durumuna dair özetleyici söz şudur: Nefis, o anda acizlik duygusuna ve kadir, rahîm, her şeyin mülkü elinde, sebepleri çekip çeviren, belli bir hesaba göre ve hesapsız veren Rabbe ihtiyacı olduğu duygusuna gark olur. Çünkü bu duyguyla kerîm olan Rabbe yapılacak dua, nefsin emelini takviye eder, -sebeplerin sona erdiği ve başarı vesilelerinin bilinmediği anda- ümitsizliğin nefse sirayet etmesine engel olur. Duanın bundan başka hiçbir faydası olmasaydı bu bile yeterdi. Nasıl yetmesin ki; dua, ibadetin özü ve cevheridir. Duanın şartları yerine geldikten ve adabına riayet edildikten sonra kabulü umulur. Bu şartların ve adabın başı, duada sınırı aşmamaktır. Duanın kabulü, dua eden kimseye istediğinin verilmesi şeklinde tecelli etmezse, bunun manası Allah'ın bildiğinin onun istediğinden daha hayırlı olduğu şeklindedir. Mahrumların tepkilerine aldırmaksızın şöyle söylemekte hiçbir sakınca görmüyorum: "Ben, gizli ve şer'î bir duayla

isteyerek ve korkarak Allah'a her dua ettiğimde mutlaka duamı kabul etmiştir veya duamın kabul olunmayışının kabulünden daha hayırlı olduğu -bir süre sonra bile olsa- bana zahir olmuştur."

Rahmetullah'ın Şartı Olarak İhsan

*"**Muhakkak ki Allah'ın rahmeti, (yaptıklarını) iyi yapanlara, muhsinlere çok yakındır.**"* Yani Yüce Allah'ın ***"ihsan"*** şeklinde ifade edilen fiilî rahmeti, amellerini iyi ve sağlam yapan kimselere çok yakındır. Çünkü ceza, yapılan amelin cinsinden olur. Her kim, ibadetini güzel yaparsa, güzel sevaba erer. Her kim, dünya işlerini iyi yaparsa, güzel başarıya imza atar. Kim duayı güzel yaparsa, duası kabul olunur veya kendisine talep ettiğinden daha hayırlısı verilir. Bu cümle, daha önce dua emrinin sebebini bildirmekte ve -daha önce ifade ettiğimiz üzere- duanın genel faydasını açıklamaktadır. Bu ayet, *"Bana dua edin, kabul edeyim."*[658] ayetinden daha geneldir.

"İhsan", dünya ve ahiret iyiliğine davet eden fıtrat dininin rehberliğiyle her şeyde aranan bir husustur. İyiliğin karşılığı, her şeyde kendi durumuna göre iyiliktir. Yüce Allah, şöyle buyurur: *"İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?"*[659] Bunun gibi kötülük de her şeyden mahrumiyete sebeptir ve cezası kendi cinsinden olur. Yüce Allah, *"Bu, Allah'ın kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, güzel davrananları da daha güzeliyle mükâfatlandırması içindir."*[660] der. Peygamberimiz (s) de şöyle buyurur: *"Yüce Allah her şey hakkında*[661] *güzel davranmayı emretmiştir. Öldüreceğiniz zaman, öldürmede en iyi tarzı seçiniz. Hayvanı boğazlayacağınız zaman, kesimi güzel yapınız. Kesim yapacak kişi bıçağını keskinleştirsin ve keseceği hayvanı rahatlatsın."*[662] Bu hadisi Müslim, Şeddâd b. Evs'ten rivayet etmiştir. Şu halde güzel yapmak (ihsân), -dinde düşmanla çarpışmaya varıncaya kadar- her durumda gerekli olan bir husustur. Çünkü savaş, dinin hükmüne göre zaruri olan şeylerdendir. Zorunlu olan şeyler ise, kendi miktarınca takdir olunur ve kötülüğünden kaçınmak için mümkün olduğu kadarıyla ona muhtaç olunmamaya çalışılır. Allah Teâlâ'nın şu ifadesi bu hususu açıklamaktadır: *"(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya*

---

658. Mü'min, 40/60.
659. Rahman, 55/60.
660. Necm, 53/31.
661. Hadisteki "alâ" harf-i cerrinin zarfiyet manasında olduğu söylenmiştir. Buna göre mana, "her şeyde" demek olur. Bazılarına göre ise hadisin manası, "herkese her şey hakkında" demektir. Çünkü Müslim'in dışında bazı rivayetlerde "ya da her mahlûka" denilmektedir.
662. Müslim, *Sayd*, 57.

fidye karşılığı salıverin."[663] Yani savaşta kâfir düşmanlarınızla karşılaştığınız zaman boyunlarını vurarak onlarla çarpışın. Çünkü boynu vurmak, hem daha çabuk öldürür ve hem de -yaraların acılarını hafifletecek cerrahların bulunmadığı Kur'ân'ın indiği asırda düşmanın kafasını parçalamak ve organları paramparça etmeyi söylemiyorum- mesela başına vurarak öldürmek örneğinde olduğu gibi ona azap vermekten daha uzaktır. Düşmanın belini kırıp onları sindirerek onlara galip gelindiği ortaya çıktığı zaman, savaşı bırakın ve esir almaya yönelin. Sonra savaş esirlerini ya karşılıksız salıverin, ya da sizden alınan esirler karşılığında fidye olarak verin.

Hayvana iyi ve dostça davranmak da böyledir. Etini yemek maksadıyla hayvanları boğazlamak da aynı kategoriye girer. Hayvanı boğazlarken mümkün mertebe ona iyi davranmak gerekir ki hayvan işkence çekmesin. Bundan dolayı Yüce Allah, *"mevkûze"* olan hayvanın etini haram kılmıştır. "Mevkûze", kuvveti çözülsün ve ölsün diye keskin olmayan bir şeyle kendisine vurularak öldürülen hayvan demektir.

Ayetten alınacak bir ders de şudur: Materyalistler "rahmet"i eğitim-öğretimle karşı konulması gereken bir zaaf olarak değerlendirmektedirler. Hâlbuki ilâhî fıtrata rahmet duygusunu Rahîm olan Rab, kendi rahmetinin yüzde birinden ayırarak bahşetmiştir. O'nun bütün mahlûkatı işte rahmet sayesinde birbirlerine acımakta ve şefkat göstermektedirler. Maddî terbiyenin dayandığı esas şudur: Hayattaki bütün faaliyetlerden gaye, peşinen ele geçecek kârdır. Bir erkeği veya kadını ya da bir çocuğu veya aşireti ya da kavmi, acılara ve helaka maruz gördüğünde, onlardan bu helakı savuşturup uzaklaştırmakta senin özel bir menfaatin ve çıkarın yoksa kendini bu iş için hiç sıkıntıya sokma! Herhangi bir ferde veya kavime zulmetmekte, onları bedbaht etmekte, ahlâkı bozmakta ve vücutlara ağır yük vurmakta senin veya mensup olduğun kavmin bir çıkarı varsa bunu yap ve ilmin sana gösterdiği ve kuvvetin sana imkân verdiği her türlü vesileye başvur. Dahası var; onlar çocuklarını karşılığında bir şey yapmadıkça kendilerinden herhangi bir şey almama esasına göre yetiştirmektedirler. Hedefleri, yaptıkları her işten bir kâr talep etme melekesini çocukların ruhlarına yerleştirmektir. Bu, -fıtratı terk ederek ve bozarak- içinden merhamet duyguları ve iyilik etme sevgisi çekilip alınmadığı takdirde güzeldir.

Frenk emperyalizminin binası bütün dünyada bu kaide üzerine kurulmuştur. Herhangi bir toplumu işgal eden her Avrupa ülkesi, o toplumun ahlâkını bozmaya, kişiliğini aşağılamaya ve servetini elinden çekip almaya büyük bir önem vermektedir. İşgal ettiği ülkede yol yapmak ve toprağı su-

663. Muhammed, 47/4.

lama sistemini ıslah gibi yaptığı her türlü bayındırlık faaliyeti, o topraktan kârını çoğaltma ve sayesinde halkını köle haline getirdiği askerlerini sevk etme imkânını elde etme amacına yöneliktir. Bu yıl, bir Amerikalı bayan gezginin yazdığı makaleleri okuduk. Bu Bayan, Uzak Doğu'da birçok Avrupa sömürgelerini gidip görmüş ve gezmişti. Emperyalistlerin ülke halkını hor ve hakir görmelerini anlatırken, onları (hayvanlar gibi) arabalarına koşuklarını, boyunlarını ve sırtlarını ayakları altında çiğnediklerini, ülkede uyuşturucu ve alkol içmeyi serbest bırakarak ruhlarını ve vücutlarını bozduklarını ve servetlerini sistemli bir şekilde yağmaladıklarını anlatmaktadır. Bu bayan gezgin, öyle şeylerden bahsediyor ki, bunları duyunca insanın tüyleri diken diken oluyor ve edepli, merhametli kimselerin ruhları bundan tiksinti duyuyor! Bunların kendi ülke topraklarında birbirleriyle yaptıkları savaşta sergiledikleri acımasızlığı, tahribi ve yıkımı öğrendikten sonra bütün bu yaptıklarını kim tuhaf ve garip olarak karşılar! Söz konusu savaşta ölülerin on milyonlarca gence ve aldıkları yaradan dolayı savaşa katılamayacak olan çürüklerin de otuz milyona ulaştığını kendileri söylemekteler. Yine kendi ifadelerine göre savaşta verilen yıkımın maliyeti, beş yüz milyar İngiliz sterlini olarak tahmin edilmektedir. Bu para, dünyanın bütün ülkelerini ıslaha harcansa yeter de artar bile! Silahlı ve galip ülkeler, ellerinde hiçbir silâh olmayan insanlara hâlâ zulmetmekte ve onları yok etmeye çalışmaktadır. Bunların yaptıkları nerede, İslâm'ın -savaşın bir zorunluluk olduğu ve bu zorunluluğun kendi miktarınca takdir olunduğu... Bu esnada imkân nispetinde ihsan ve merhametin farz olduğu ilkesine dayalı- savaşları ve fetihleri nerede?! Peygamberimiz (s) Yahudilerden iki kadını ölüleri üzerinden geçiren bir adama şöyle demiştir: *"Kalbinden rahmet çekilip alındı mı ki, bu iki kadını ölüleri üzerinden geçirdin?"*[664] İnsafı elden bırakmayan Frenk tarihçileri de buna şahadet ederler. Hatta bunların içinden birisi şöyle der: "Tarih, Araplardan- yani Müslüman Araplardan- daha adil ve daha merhametli hiçbir fatih tanımamıştır." Ya Rabbi! Bize merhamet et ve bizi merhamet edenlerden eyle! Bizleri, zalim, acımasız bozguncuların şerlerinden kurtar!

Ayetteki lâfzî incelikleri ele alacak olursak, öncelikle şunu söyleyebiliriz: ***"Qarîb"*** kelimesi, ***"rahmet"*** kelimesinin haberi (yüklemi)dir. Arap dilbilgisi kaidesine göre haberin müzekkerlik ve müenneslikte müptedâya (özneye) uygun olması gerekir. Bu kaideye göre burada *"qarîb"* değil de, *"qarîbetun"* demek gerekir. Burada haberin müzekker gelmesinin sebebi ve açıklaması sadedinde lâfzî ve manevî olmak üzere on küsur açıklama yapılmıştır. Bu açıklamaların bir kısmı dil zevkine yakın iken, bazılarında açık bir zorlama olduğu bellidir. Bu yaklaşımlardan birisine göre, buradaki müzekkerlik

664. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 739.

ve müenneslik hakiki değil, lâfzîdir. Dolayısıyla haberin müptedaya uyması gerekmez. Bu konuda temel kural uygunluktur, fasih bir ifadede bu kural ancak bir incelik sebebiyle terk edilir. Bir diğer açıklama tarzını lâfzî ve manevî açıklamayı bünyesinde birleştiren bir nükte olarak kabul edebilirsin. Bu açıklamaya göre buradaki *"rahmet"* kelimesinin manası müzekkerdir. Rahmetin manasının yağmur olduğunu söyleyenler olmuştur, ancak bu zayıftır. Doğrusu, rahmetin manasının yaygın ihsan olduğudur. Çünkü rahmet bu makamda, zât sıfatı değil, fiil sıfatıdır. Zira ilâhî-zâtî sıfatların mahlûkata yakın olması tabiri manasızdır. Netice olarak mana, Allah'ın ihsanının iyilik edenlere yakın olduğudur. Zaten -cümleyi tefsir ederken de söylediğimiz üzere- ifadede zikredilen ceza ile amel arasındaki ahenk de bunu teyit etmektedir. Bir diğer teyit de şu hadis-i şeriftir: *"Merhamet edenlere, Rahman merhamet eder. Yeryüzünde olanlara merhamet ediniz ki, gökte olanlar da size merhamet etsinler!"*[665] Bu hadisi, imam Ahmed, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Hâkim Abdullah b. Ömer'den rivayet etmişlerdir. Şeyhimiz Kâvukcî'den zincirleme olarak bize ulaştığına göre "qarîb" kelimesi, müennes müptedanın haberi olarak Kur'ân'da da yer almaktadır: *"Lealle's-sâate qarîb/Belki de kıyamet saati yakındır!"*[666]; *"Lealle's-sâate tekûnu qarîbâ/Ne bilirsin, belki de zamanı yakındır."*[667] Bu kaideyi kabul edenler -yani cumhur- bu iki ayette, "qarîb" kelimesinin müzekker gelmesini, ayet sonlarındaki fâsılaları riayet etmek olarak açıklıyorlar. Bir başka açıklama tarzı ise şöyledir: Bu ayetlerdeki "qarîb" kelimesi, ism-i mef'ûl manasındadır. Dolayısıyla fail kalıbı ism-i mef'ûl manasına olduğunda, onda müzekkerlik ve müenneslik eşit olmaktadır. Şöyle de denilebilir: Maksat Yüce Allah'ın -dua edenlere ilmiyle ve dualarını kabulle yakın olduğu gibi- iyilik edenlere de rahmetiyle yakın olduğudur. Muzafa muzafın ileyhin sıfatının ve zamirinin verildiği çok olur. Ne denirse densin, bu kullanım Arap kelâmının en fasihi ve en yücesinde yer almaktadır. Koydukları kaidelerini bertaraf etmek için onların yaptıkları açıklamalarından herhangi birisini beğenen varsa onu alsın; bunlardan hiçbirini beğenmeyen ise, bu sem'îdir (işitmeye bağlıdır) desin. Böylesi (kural dışılık) bu dilde ve başkasında ilk defa oluyor değildir.

665. Ebû Dâvûd, *Edeb*, 66; Tirmizî, *Birr*, 16.
666. Şûrâ, 42/17.
667. Ahzâb, 33/63.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقَلَّتْ سَحَابًا ثِقَالاً سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَنزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿57﴾ وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لاَ يَخْرُجُ إِلاَّ نَكِدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ ﴿58﴾

57- Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur. Sonunda onlar (o rüzgârlar), ağır bulutları kaldırıp yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Onunla suyu indirir ve türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Her halde bundan ibret alırsınız.

58- Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte Biz, şükreden bir kavim için ayetleri böyle açıklıyoruz.

Yüce Allah, genel rahmetinin ibadetlerini ve sair amellerini güzel yapanlara yakın olduğunu beyan ettikten sonra, bu rahmetin çeşitleri içinde en belirgin olanı üzerinde düşünmekten ve kafa yormaktan çok çok gafil olduğumuz bir türünü bize hatırlattı. Gafil olduğumuz şey, Allah'ın rüzgârları göndermesi... Onlarda mahlûkata olan yararlar... Rızkın kaynağı ve şu yeryüzündeki her türlü canlının hayat sebebi olan yağmuru yağdırması... Yağmurun O'nun diriltmeye olan kudretini göstermesi... Ve nihayet buna karşılık layık olduğu hamd ve şükürdür. Yüce Allah şöyle dedi:

"Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O'dur." Bu cümle, Yüce Allah'ın âlemi idare ettiğini beyan ettiği cümle üzerine matuftur. Bundan önce Yüce Allah, *"şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'a istivâ eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten..."* ayetiyle gökleri ve yeri yarattığını ve Arş'ı üzerine istivâ ettiğini ifade etmişti. Bu iki cümle arasında da bu ayetlerle hatırlatılmak istenen ve parantez arası cümle (mu'teriza) kabilinden olan, fakat özellikle vurgulanmak istenen şeyler zikredilmişti. Bunlar, *"yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı yasaklama"* olarak ifade edilen ibadeti amel ve terk olarak sırf O'na

has kılmaktır. *"Yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayı yasaklama"*, İslâm'ın haram kıldığı her şeyi kuşatmaktadır.

Ayette geçen ***"er-rîyh"***, hareket eden hava demektir. Kelime çoğunlukla müennes olarak kullanılmaktadır. Bazen "hava" manasında müzekker olarak da kullanılmaktadır. Aslı, *"rivh"*tir. Ancak "vâv" harfi bir önceki harf esre olduğu için "yâ"ya çevrilmiş ve *"rîyh"* halini almıştır. (Yapılan işlem, mizan kelimesinde yapılana benzer. Çünkü o kelimenin de aslı *"mivzân"*dır. Keza aslı *"vezn"*dir.) Rîyh kelimesinin çoğulu, riyâh ve ervahtır. Aynı şekilde şaz olarak eryâh da gelir. Hava, Yüce Allah'ın canlılara bahşettiği nimetlerin en büyüklerindendir. Çünkü havanın varlığı, her bitki ve hayvanın hayatta kalmasının şartıdır. Yüce Allah, dünyadan havayı kaldırsa, bütün canlılar ve insanlar göz açıp kapayıncaya kadar ölürler. Havanın faydaları, ancak hareket etmesiyle mükemmel olur ki böylece hava, rüzgâr haline gelir. Bu iki ayetin tefsirini yaptıktan sonra havanın gerçek mahiyeti ve genel olarak en önemli faydalarına dair bir parça ilmî açıklama yapacağız. Rüzgârın en önemli faydalarından birisi, bu ayetin konusunu teşkil eden yağmuru meydana getirmesidir.

Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Hamza ve el-Kisâî kelimeyi *"er-rîyh"* şeklinde müfret, kalan imamlar ise çoğul olarak *"riyâh"* şeklinde okumuşlardır. Kelime Ana Mushaf'ta (el-Mushafu'l-İmâm) her iki kıraate de muhtemel olsun diye elifsiz olarak yazılmıştır. Bunun daha birçok örnekleri vardır. Araplar nezdinde estiği dört yöne göre rüzgârlar, dört çeşittir: *"Şimâl/kuzey"* ve *"cenûb/güney"* Bu iki rüzgâr, estikleri yöne göre bu ismi almışlardır. Üçüncüsü *"Sabâ"* ve *"Kabûl"*dür ki doğudan eser. Dördüncüsü ise *"ed-debûr"*dur ki, batıdan eser. Hicazlılar, sabâ rüzgârını Necd'e, Cenûb'u Yemen'e, Şimâl'i de Şam'a nispet ederler. Bu aslî esinti yönlerinden sapan ve iki yönün arasından esen rüzgâra *"enkeb"* kelimesinin müennesi olarak *"nekbâ"* (*eğri yel*) denir. Nekbâ, *"nekebe ani'ş-şey'i"* veya *"nekebe ani't-tarîki, nekben ve nukûben"* deyiminden türemedir. Manası, *"Yoldan ve bir şeyden saptı, döndü."* demektir. *"Ve innellezîne lâ yu'minûne bi'l-âhirati ani's-sırâti lenâkibûn/Ahirete inanmayanlar ise, ısrarla yoldan çıkmaktadırlar."*[668] ayetindeki *"nâkibûn"* kelimesi, bundan türemedir. Rüzgârın çeşitli yönlerden ve cihetlerden esenine Araplar *"el-mutenâviha"* derler. Araplardan rivayet edildiğine göre rüzgârlar, yağmur bulutlarını ortaklaşa harekete geçirirler. Araplar şöyle der: Sabâ rüzgârı yağmur bulutunu harekete geçirir, şimâl rüzgârı bir araya toplar, cenûb (güney) rüzgârı yağmur söktürür, debûr ise dağıtıp parçalar. İbn Düreyd, kendi beldesine gelmesi için dua eden yağmur bulutunu anlatırken şöyle der:

668. Mü'minûn, 23/74.

جون إعارته الجنوب جانباً منها وواصت صوبه يد الصبا

"Bir yanına ödünç verdi güney rüzgârı zifiri karanlığı,
Çoğaldı tarafına sabâ rüzgârının eli verdi karanlığı."

Sonra da şöyle der:

إذا خبت بروقه عنت له ريح الصبا تثير منه ما خبا
وإن ونت رعوده حدا بها حادي الجنوب فحدت كما حدا

"Şimşekleri gizlenince güney bulutlarının, çıkıyor sabâ rüzgârı,
Sevk ediyor bulutları, ortaya çıkarıyor gizlediklerini,

Azalınca gök gürültüsü, sevk ediyor bulutları,
Yürüyor bulutlar onun yürüdüğü gibi..."

Rüzgârların bölgelere olan etkisi, oralara olan konumlarına göre farklılık gösterir. "Sabâ" ve "Cenûb" Mısır diyarına yağmur getirmez. Çünkü Mısır'da bu iki rüzgâr, içinde hiçbir suyun ve bitkinin olmadığı çölden eser. Mısır'da yağmuru şimâl ve debûr getirir. Zira bu iki rüzgâr orada Akdeniz tarafından eser, esintiyle de denizden ve tarım arazilerinden su buharı getirirler. Tarım yapılan toprakların çoğunluğu ise deniz tarafındadır. Şam diyarı da bu özelliğiyle Mısır'a yakındır. Çünkü orada yağmur bulutunu batı rüzgârı olan debûr getirir. Doğu rüzgârı sabâ estiğinde ve esintisi baskın olduğunda bulutlar dağılır ve havanın rutubeti hafifler. Kur'ân'da "rîyh" ve "riyâh" şeklinde iki kıraatin hikmeti şu olsa gerektir: Bir rüzgâr bazen yağmuru müjdeler ya da bazı bölgelerde müjdeler. Başka bölgelerde ise bu müjdeyi iki rüzgâr yapar. Ya da şöyle söyleyelim: Bütün çeşitleriyle rüzgârlar, çeşitli bölgelerde yağmuru müjdeler. Bu durumda "riyâh" kelimesi mutlak olarak kullanıldığında bununla bulut cinsi kastedilir, deriz.

Râgıb -başka bilginler gibi- Yüce Allah'ın Kur'ân'da rüzgârları gönderdiğinden söz ettiği yerlerin genelinde kelime tekil olarak gelmişse, bu azaptan ibarettir. Kelimenin çoğul olarak zikredildiği bütün yerlerde ise rüzgâr rahmetten ibarettir, der. Râgıb bu tespitinden sonra verdiği hükme Kur'ân'dan bazı örnekler getirir. Bu hususta ayetleri tümevarım metoduyla inceleyen kimse çoğul olan "riyâh" kelimesinin ancak Allah'ın ayetlerinin veya rahmetinin -ve özellikle de yağmur rahmetinin- beyan edildiği yerlerde zikredildiğini görür. Buna karşılık tekil "rîyh" kelimesi ise birçok Sûrede Âd kavminin azabı anlatılıp, azaba örnek verilirken zikredilmektedir. Şu ayetler bu konuya örnektir: *"Onların, bu dünya hayatında yapmakta oldukları harcamaların durumu, kendilerine zulmetmiş olan bir kavmin ekinlerini vurup da mahveden*

kavurucu bir rüzgârın durumu gibidir."[669]; *"Onların amelleri fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi elde edemezler."*[670]; *"Yahut rüzgâr onu uzak bir yere sürüklemiş (bir nesne) gibidir."*[671]

Şu ayetlerdeki tehdit de böyledir:

"Yahut O'nun, sizi bir kez daha oraya (denize) gönderip üzerinize bir kasırga yollayarak, inkâr etmiş olmanız sebebiyle sizi boğmayacağından emin misiniz?"[672] Fakat "rîyh" kelimesi *"Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri ılık bir rüzgârla (rîyhun tayyibetün) alıp götürdükleri ve (yolcular) bu yüzden neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına (rîyhun âsıfun) gelip çatar."*[673] ayetinde kelime, birbirine karşıt iki iki mesele hakkında gelmiştir. Enbiyâ, Sebe ve Sâd Sûrelerinde ise Süleyman'ın (a) emrine verilmek suretiyle rahmet ve ihsan makamında gelmiştir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz ayette geçen ***"buşran"*** kelimesini Âsım *"buşur"* kelimesinin muhaffefi olarak *"buşran"* şeklinde okumuştur. *"Buşur"*, *"beşîr"* kelimesinin çoğuludur. Tıpkı *"nuzur"* kelimesinin *"nezîr"* kelimesinin çoğulu olduğu gibi... Âsım'dan gelen bir başka rivayete göre kendisi bu kelime aslî şekliyle "buşur" şeklinde okumuştur. İbn Âmir ise bu kelimeyi Kur'ân'da geçtiği her yerde *"nuşran"* şeklinde okumuştur. Hamza ve el-Kisâî ise, hal olarak mastar olmak üzere *"nâşirâtin"* (*yayanlar*) manasına olmak üzere veya mef'ûlün mutlak olarak gelmesi açısından nûn harfinin fethasıyla *"neşran"* şeklinde okumuştur. Çünkü *"irsâl"* (*göndermek*) ve *"neşr"* (*yaymak*) birbirine yakın iki fiildir.

"***Sonunda onlar (o rüzgârlar), ağır bulutları kaldırıp yüklenince...***" Zemahşerî *el-Esâs*'ta der ki: *"Ekallehû vestetalle bihî"* demek, *"Yukarı kaldırdı."* demektir. el-Misbâh'ta ise şöyle denilir: Taşıdığın herşeyi yukarı kaldırıyorsun; bu, *"eklaltehû"* demektir. *"Akleltuhû ani'l-arzi"* demek, *"Onu yerden yukarı kaldırdım."* demektir. Denildi ki bu kelime, *"el-kılle"*den türemiştir. Çünkü *"ekallehû ve's-tekallehû"* demek, *"Onu az buldu."* demektir. Ancak doğru olanı kelimenin *"ekalle'l-kulle"* tabirinden türemiş olduğudur. *"el-Kulle"*, *"testi"* demektir. Testiye "kulle" denilmesi, insanın onu taşımasından veya yerden iki eliyle yukarı kaldırmasındandır.

"es-Sehâb" kelimesi, *"ğaym"* (*bulut*) demektir. Kelime cins ismidir. Tekili ile çoğulu birbirinden sonuna gelen *"tâ"* harfiyle ayrılır. Dolayısıyla tekiline

669. Âl-i İmrân, 3/117.
670. İbrahim, 14/18.
671. Hac, 22/31.
672. İsrâ, 17/69.
673. Yûnus, 10/22.

"sehâbe" (*bulut*) denilir. Kelime, müzekker ve müennes olabilir, sıfatı ise tekil olabildiği gibi, çoğul da gelebilir. Bulutun **"siqal"** olanından maksat, su buharıyla doymuş halde olanı demektir.

Ayetin manasına gelecek olursak; bulutları kullarına rahmetinin önünde yağmurla gönderen, mahlûkatın işini idare eden Yüce Allah'tır. Bir başka ifadeyle; rahmetinin önünde onun müjdecisi ve sebeplerini yayıcısı olarak rüzgârları gönderen Yüce Allah'tır. Sonunda rüzgârlar ağır bulutları yüklenip de havaya yukarı kaldırdıkları zaman ***"Onu ölü bir memlekete sevkederiz."*** Yani onu ölü bir beldeye, bir başka ifadeyle içinde hiçbir bitkinin olmadığı bir araziye yürütür ve sevk ederiz. Toprağın hayatı, içindeki canlı bitkiyledir. ***"Li beledin"*** kelimesinin başındaki "lâm" harfi "ilâ" manasındadır. Tıpkı Fâtır Sûresi'ndeki şu ayette olduğu gibi: *"Rüzgârları gönderip de bulutu harekete geçiren Allah'tır. Biz onu ölü bir bölgeye göndeririz de ölümünden sonra toprağa onunla hayat veririz. Ölülerin yeniden dirilmesi de böyle olacaktır."*[674]

el-Misbâh'ta -başka eserlerde olduğu gibi - şöyle denilmektedir:

İster işlenmiş, isterse bomboş olsun her türlü toprak parçasına *"el-beled"* ve *"el-belde"* denilir. Kur'ân'da *"ilâ beledin meyyitin"* denilmektedir ki manası, içinde hiçbir bitki ve otlağın olmadığı toprak parçası demektir. Bitkiyi ve otu yağmurla çıkarırız ve hayvanlar onları otlar. Bitki ve otlağın olmamasına *"mevt"* denilmiştir. Bunların bulunmasına da *"hayat"* denilmiştir.

Ben de derim ki; *"beled"* kelimesinin bu sözlük manasında kullanımından sonra insanların örfünde daha çok halkın binalarda oturduğu mekân manasında kullanılır olmuştur.

"Onunla suyu indirir"iz. Yani bulut vasıtasıyla suyu indiririz. Ayetteki "bâ" harfi, âlet veya sebep bildirme manasındadır. Ya da mana *"O beldede suyu indiririz."* şeklindedir. Buna göre "bâ" harfi zarfiyet ifade eder ki "bihî", "fîhi" demek olur. Ya da mana *"bi'r-riyâhi"* (*rüzgârlar*) şeklinde de olabilir. Tercihe şayan olan, "bâ" harfinin burada sebep bildirme manasında olduğudur. Çünkü bulutları gerek deniz ve gerekse deniz dışı başka su yüzeyinden ya da rutubetli yerlerden harekete geçirip, havaya kaldıran rüzgârdır. Su buharını soğutarak suya çeviren de rüzgârdır. Böylece buhar, havadan daha ağır olarak suya dönüşmekte ve bu su -Yüce Allah'ın ağır nesnelerin yer çekimi hakkındaki kanunu gereğince- bulutların arasından yere düşmektedir. Nitekim Yüce Allah, bu gerçeği Rûm Sûresi'nde şöyle açıklamaktadır: *"Allah O'dur ki, rüzgârları gönderir, bunlar da bulutu kaldırır. Derken, Allah onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; nihayet arasından yağmurun*

---

674. Fâtır, 35/9.

çıktığını görürsün."[675] Nûr Sûresi'nde ise şöyle der: *"Görmez misin ki Allah bir takım bulutları (çıkarıp) sürüyor; sonra onları bir araya getirip üst üste yığıyor. İşte görüyorsun ki bunlar arasından yağmur çıkıyor."*[676] Bu örnek ayette geçen *"el-vedk"* kelimesi, yağmur demektir. Buna göre mana, bulutun arasından ve içinden yağmurun çıktığını görürsün demek olur. Kur'ân'dan "Semâdan su indirildiğini" ifade eden bütün ayetlerde "semâ" kelimesinden maksat, "bulut"tur. Çünkü bu ayrıntı bu hususta gayet açık ve nettir. Arapçada insanın üstüne doğru yükselen her şeye "semâ" denilir. Kelime karnelere bakılarak tefsir edilir. Suyun meleklerin kaldıkları yer olan manevî semâdan bulutların üstüne indiğini, bulutun semânın eleği mesabesinde olduğunu zannetmek hatadır. Bazı müellifler bu görüşü savunsalar da bu yaklaşım hatalıdır. Çünkü bunun aksinin doğru olduğu hususunda Kur'ân gayet açık ve nettir. Kur'ân'ın açıkça dile getirdiği husus, ilmin ve deneylerin de ortaya koyduğu husustur. Yüksek dağlarda oturan insanlar, yukarılara tırmanarak yağmur bulutlarına erişmekte sonra da daha yukarı çıkarak yağmur bulutlarına yukarıdan bakabilmektedirler. Araplar, "sehâb" (bulut) kelimesine hakiki bir isimlendirmeyle "semâ" derler. Daha sonra bizzat bulutun kendisine de "semâ" denildi. Araplar, *"Câe mekâne kezâ fî isri semâin/Filanca kişi, filan yere semânın (yağmurun) ardından geldi."* diyorlardı. Şair de şöyle der:

إذا نزل السماء بأرض قوم   رعيناه وإن كانوا غضابا

"Yağdığında yağmur bir kavmin toprağına,
Otlatırız hayvanlarımızı, bize kızsalar da!"

Allah Teâlâ'nın az önce baş tarafını zikrettiğimiz Nûr Sûresi'ndeki ayetin son kısmındaki ifadesine gelecek olursak; burada *"...O, gökten, oradaki dağlardan (dağlar büyüklüğünde bulutlardan) dolu indirir. Artık onu dilediğine isabet ettirir; dilediğinden de onu uzak tutar; (bu bulutların) şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alır!"*[677] denilmektedir. Bu ayette, *"semâ"* kelimesini "bulut"un bizzat kendisi olarak kabul etmekte herhangi bir sakınca yoktur. Herhalde daha ağır basan ihtimal, bu kelimeyle bulutun bulunduğu yukarısının kastedilmiş olmasıdır. Nitekim şu ayette de "semâ" kelimesi, yukarısı manasındadır: *"Derken, Allah onu gökte dilediği gibi yayar..."*[678] Az önceki ayetteki *"min cibâlin"* kelimesi, öncesindeki kelimeden bedeldir. *"el-Cibâl"*den maksat, büyüklükleri, yükseklikleri, tepeleri ve zirveleriyle tamı tamına dağlara benzeyen bulut kütleleridir. Bulutlarla dağlar arasındaki benzerliğin aynısı, başka

675. Rûm, 30/48.
676. Nûr, 24/43.
677. Nûr, 24/43.
678. Rûm, 30/48.

mahlûklar arasında çok nadiren bulunur. Ayetin manasına gelecek olursak; Allah, gökten oradaki dağlar gibi bulutlardan şekli, kuvveti ve başına düşen kimseye etkisi açısından şanı büyük dolu indirir. Ayetteki "min" kelimesi "sıladır" [679] veya "teb'îziyyedir" [680] ya da "tenvî'"dir.[681] Bu anlattıklarımıza aykırı olarak rivayet edilenler, -inşallah yeri gelince açıklayacağımız üzere- Kâ'bu'l-Ahbâr'ın İsrailiyat haberlerindendir.

"Ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız." Bu cümle, bulutların sevk edilmesi üzerine su indirilmesi, ta'kib (sıralama) ifade eden fâ harfiyle su indirmenin neticesi olarak yerden bitki çıkarma üzerine matuftur. Söz konusu "ta'kîb" (sıralama), olayların farklılığına göre farklılık gösterir. Dolayısıyla su indirmek, ağır bulutların sevkinden ve onların parça parça dağıtılmasından veya sayılı kütleler halinde üst üste yığılmasından sonra olur. Bu olayın birkaç saati öteye geçmesi nadiren görülen bir durumdur. Burada yağmur yağma hızının sebebi, rüzgârın esme şiddetidir. Rüzgârın hafif esmesi ise yağmurun geç gelmesinin sebebidir. Bu su sebebiyle bitkinin çıkarılması meselesinde "ta'kîb" (sıralama) süresi daha geniştir. Çünkü bitki, günlerce sonra çıkar. Bu günler de sıcaklık ve soğukluk farklılıklarına göre bölgeden bölgeye değişir. Ta'kîbin (sıralama) birkaç ay sonra olanı olduğu gibi, birkaç sene süreni de vardır. Birinciye örnek olarak Arapların *"Tezevvece fe vulede lehû/Evlendi ve bir çocuğu oldu."* cümlesini vermek mümkündür. Bu cümle, yaklaşık dokuz ay süren hamilelik süresinin dolmasından sonra çocuğu dünyaya gelen bir kimse için yerinde ve doğrudur. Burada sürenin bir veya iki ya da üç ay uzaması bu konudaki "ta'kîb"e aykırı değildir.

Ayet metninde geçen ***"es-semerât"*** kelimesi, *"semera"* kelimesinin çoğuludur. "Semera" ise, "es-semer" kelimesinin tekilidir. "Semer" -cebel, cibâl gibi- "simâr" şeklinde çoğul yapılır. "Simâr"ın çoğulu ise -kitâb, kutub gibi- "sumur" şeklindedir. Sumur ise, -unuk, a'nâk gibi- "esmâr" şeklinde çoğul olur. *el-Misbâh*'ta bu kelime şöyle açıklanmaktadır: "es-Semer", -ister yensin, isterse yenmesin- ağacın çıkardığı yüke (meyveye) denir. Dolayısıyla *"semeru'l-erâk/erak (misvak) ağacının meyvesi"*, *"semeru'l-avsec/tekedikeni meyvesi"*, demektir. Bir de *"semeru'd-dûm"*[682] vardır ki, meyvesine "el-mukl" denilir. Ayrıca *"semeru'n-nahl" (hurma meyvesi)* ve *"semeru'l-ıneb" (üzüm meyvesi)* de denilir. *el-Misbâh*'ın bu açıklaması, Râgıb'ın ifadesinden daha açık ve daha nettir. Çünkü Râgıb'ın ifadesine göre "semer", ağaçların ürettiği ve

679. Bu takdirde mana, *"bulutlardan indirir"*, demek olur. (Çev.)

680. Bu takdirde mana, *"doludan bir kısmını indirir"* demek olur. (Çev.)

681. Bu takdirde de mana, *"buluttan inen yağmur, kar, dolu çeşitlerinden dolu indirir."* (Çev.)

682. Yemende bir ağaç türüdür. Meyvesi zamk şeklinde olup adına *"mukl"* derler. Bkz: Âsım Efendi, *Kamûs Tercümesi*. (Çev.)

tadına bakılan şeylere denilir. Râgıb'ın söylemek istediği, "semer"in farklı tat, renk ve kokularda bütün meyve çeşitlerinin ismi olduğudur. Ayette söylenmek istenen, Allah'ın her ölü memlekete su indirdiği ve o suyla toprakta yarattığı bütün meyveleri çıkardığı değildir. Bundan sonra gelen ayetten, Yüce Allah'ın yeryüzünde cari olan kanunundan ve yapılan gözlemden malumdur ki her memleketin toprağı, çıkardığı bitki ve verimliliği açısından birbirinden farklıdır. Allah'ın yerden her türlü meyveyi çıkarması manasındaki istiğrak (bütün toprakları kapsama) Allah'ın bütün yerküresi açısından doğru ve yerinde olabilir. Her toprağın, Allah'ın kudretini, ilmini, rahmetini, lütfunu ve ihsanını gösteren çeşit çeşit meyve çıkarması ibret olarak yeter. Yüce Allah şöyle der: *"Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır. (Böyle iken) yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır."*[683] Allah Teâlâ, bu alâmetleri hatırlatmasının ardından onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmelerinin şaşılacak bir şey olduğunu ifade etti. Nitekim burada da buna benzer olarak şöyle dedi:

Yeniden Dirilişin Nasıllığı Üzerine Mülahazalar

"İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Her halde bundan ibret alırsınız." Yani ölü topraktan onu suyla canlandırarak çeşit çeşit bitkileri nasıl çıkarmışsak, gerek beşer ve gerekse başka türden ölüleri de aynen böyle çıkaracağız. Buna kadir olan, ona da kadir olur. Herhalde bu benzerlikten ibret alırsınız da *"Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek!.."*[684]; *"Sahi biz, ölüp de bir toprak ve kemik yığını haline gelmişken, mutlaka yeniden diriltileceğiz öyle mi?"*[685]; *"Bu, akla uzak bir dönüş iddiasıdır."*[686] gibi sözlerle öldükten sonra dirilmeyi uzak bir ihtimal olarak görme illetiniz zail olup gider. İnkârınızı gösteren bu gibi sözlerin sizin ilk başta ölüden diri çıkmasının imkânsız olduğuna dair kafanızda taşıdığınız yargıdır. Hâlbuki bunu söylerken canlı bir bitkinin ölü topraktan çıktığını gözden kaçırıyor ve bitkinin hayatıyla hayvanın hayatı arasında hiçbir fark olmadığına dikkat edemiyorsunuz. Oysa bitki de hayvan da her şeyi yaratan Rabbin kudretine boyun eğerler. Ayette -topraktan bitki çıkmasıyla insanın dirilmesi arasındaki- benzerlik yönü, ölüden diri çıkarılmasıdır. Arapların örfüne göre bir şeyin canlı olduğu, bitkilerde olduğu

683. Ra'd, 13/4.
684. Yâsîn, 36/78.
685. Mü'minûn, 23/82.
686. Kaf, 50/3.

gibi beslenip büyümesiyle ve hayvanlarda olduğu gibi duygusu ve iradesiyle hareket etmesiyle bilinir.

Eğer, "İlim bir canlının ancak başka bir canlıdan doğduğunu ispat etmiştir. Bu konuda bütün türleriyle bitkiler ve en küçük böceğinden en büyüğüne kadar bütün hayvanlar eşittir. Fakirlerin toprağı suladıktan sonra oradan çıkardıkları bitkinin mutlaka bir tohumu veya kökü vardır. O bitkinin tohum ve kökünde bir hayat gizlidir ve bu hayat, ancak gizli olduğu yerden suyla çıkar. Ayrıca hayvanların ürediği yumurtalar da böyledir. En küçüğüne bit ve böcek yumurtasını örnek vermek mümkün iken, ortasına kuş ve yılan yumurtalarını, en büyüğüne de rahimlerdeki yumurtaları örnek vermek mümkündür. Bütün bunlarda hayat vardır, söz konusu hayat, ancak erkeğin sperminin yumurtayı döllemesiyle ortaya çıkar." denecek olursa, biz bu yaklaşıma şöyle cevap veririz:

Sözü edilen hayat, Arap dilini ortaya koyanlarca bilinmiyordu. Dolayısıyla bu yeni bir terimdir. Dili konuşanlara hayat ve ölüm konusunda kendi örfleriyle hitap olunmuştur. Tohumlar ve kökler ölü topraktaki maddelerle beslenmemiş olsalardı yerden bitmezlerdi. Diğer taraftan bazı kelamcı ve müfessirler derler ki, insanın kuyruk sokumu kemiği hariç vücudunun kalan kısmı tamamen çürüyecektir. Kuyruk sokumu kemiğinde, -tıpkı hurma çekirdeğinde olduğu gibi- insanın vücudu çürüyüp yok olduktan sonra hayat gizli olarak kalacaktır. Dolayısıyla Yüce Allah, gökten su indirecek ve insanlar -tıpkı bitkinin yerden bitmesi gibi- kuyruk sokumundan biteceklerdir. Bu bilginlere göre yağacak olan bu yağmur, dünyamızda yağan yağmurun tohum ve çekirdeğe yaptığı etkiyi yapacaktır. Bu sözün manası aklen bilinmeyen itikadî bir meselede kesin bir hüccet sayılacak açık ve net bir dayanağı yoktur.[687] Buhârî-Müslim'de ve başka hadis kitaplarında Ebû Hüreyre'den gelen bir hadiste kuyruk sokumu kemiğinin çürümeden kalacağını gösteren ifadeler vardır. Peygamberimiz (s) şöyle der: *"İki nefha (üfürüş) arasında kırk vardır... Kuyruk sokumu kemiği hariç, insanın her tarafı çürür. İkinci yaratma, o parça içinde terkip edilir."*[688] Hadisin bu lafzı merfû olup, Buhârî'nin lafzıdır. Müslim ise *"erbaûn/kırk"* kelimesinden sonra *"Sonra Allah gökten su indirir de bitkinin yerden bittiği gibi bitersiniz."* ifadesini zikretmektedir. Peygamberimiz sözüne şöyle devam etti: *"İnsanın vücudunda bir kemik hariç çürümeyecek hiçbir yer yoktur. Bu kemik ise, kuyruk sokumu kemiğidir. Kıyamet günü insanlar, bu kemikten terkip edilirler."* Ancak bu hadis, daha önce geçen hususta sarih

687. Tefsirin I. baskısında "Kitab'tan ve sünnetten dayanağı yoktur." demiştik. Ancak bu bizden kaynaklanan tuhaf bir yanılma ve defalarca okuyup durduğumuz Buhârî-Müslim hadisini unutmaktır. Bundan dolayı, parçadan bundan sonra gelecek ifadelerle, kapalılığı giderdik. (Müellif).

688. Buhârî, *Tefsir Sûre*, 39/3; Müslim, *Fiten*, 141, 143.

ve net değildir. Fakat Sa'lebî ve İbn Atıyye tefsirlerinde Ebû Hüreyre'den iki üfürüş arasının kırk yıl olduğu, bu süre zarfında Yüce Allah'ın ölüler üzerine Arş'ın altından -tıpkı erkeklerin spermi gibi- yağmur göndereceği, buna "ab-ı hayat" deneceği, bundan sonra bu yağmur sayesinde ölülerin kabirlerinde tıpkı ekinin sudan bittiği gibi bitecekleri, sonra ikinci üfürüşte kendilerine ruh üfleneceği ifade edilmektedir. Bu ayrıntıda ne Ebû Hüreyre'den ve ne de başkasından merfû ve sahih hiçbir şey yoktur. Yakında geleceği üzere yeryüzünün birinci üfürüşle birlikte toz duman haline geleceği haberi de bu haberle çelişmektedir. Yerin toz duman haline geleceği kesindir; söz konusu ayrıntı, merfû haberle de çelişmektedir. İki haberi birbiriyle uzlaştırmak mümkün olmadığında, bu durum hadisin sıhhati hakkında soru işaretleri doğurur.

Alimler, Buhârî-Müslim hadisi hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Cumhur, hadisi mutlaklığı ve icmali üzere alırken, bazıları ise kuyruk sokumu kemiğinin mutlak olarak çürümeyeceği şeklinde değil, uzun zaman çürümeden kalacağı şeklinde tevil etmişlerdir. Hâfız İbn Hacer, eseri *Fethu'l-Bârî*'de bu hadisi şerh ederken buna temas eder.[689] Bazıları ise bu hadisin manasını ve sırrını Yüce Allah'a havale eder. Şâfiî alimlerinden İmam el-Müzenî ise bu görüşe karşı çıkar ve kuyruk sokumu kemiğinin de çürüyeceğini ifade eder. Nitekim *el-Cevhere* müellifi bir beytinde şöyle der:

عجب الذنب كالروح لكن صححا   المزني للبلى ورجحا

"Ruh gibidir kuyruk sokumu kemiği fakat
Çürür görüşünde Müzenî, budur tercihi."

Botanik alimlerine ve bitkisel ve hayvansal hayatın ilmini yapmış olanlara şöyle denebilir: Sizler, yerkürenin alevli ateş topu halinde olduğunu söylüyorsunuz. Sizin ifadenize göre ilk canlılar orada zatî üremeyle var oldular. Bu üreme çeşidi, ilk varoluştan sonra artık canlıların zincirleme var olmaları dolayısıyla kesildi. Çünkü yerkürenin yapısı artık eskiden olduğu gibi buna uygun değildir. Uygun olduğu zamanlar ise yeryüzünün yoktan var edilmesine yakın zamanlardır. Kur'ân-ı Hakîm, kendisini oluşturan maddelerin dağılıp parçalanmasıyla yok olacağını ve Yüce Allah'ın onu ilk yarattığı gibi yeniden iade edeceğini söylemektedir. Yüce Allah şöyle der: *"Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar parçalandığı, dağılıp toz duman haline geldiği zaman."*[690] Bu *"recce"* (*sarsılma*) Kur'ân'ın başka Sûrelerde adına *"el-karia"* ve *"es-sâhha"* dediği sarsılmadır. Akla uygun olanı, bir gezegenin gelip dünyaya çarpacağı, bu

689. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 553.
690. Vâkıa, 56/4, 5, 6.

çarpmanın etkisiyle dağların dağılacağı ve havaya saçılmış toz zerrecikleri haline geleceğidir. Bu da adına *"sedîm"* (*sis, pus, nebula*) dedikleri şeydir. Yüce Allah şöyle der: *"Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar o hale getiririz."*[691]; *"İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz."*[692] En uygun olanı, tekrar iadenin ilk baştan yaratılışa benzetilmesi, ayrıntıda değil, icmaldedir. Yüce Allah, ilk insanın vücudunu zâti ve ilk baştan bir yaratışla nasıl yaratmış ve sonra ona nasıl ruhtan üfürmüşse, bütün insanların vücutlarını da aynı şekilde zâtî ve yeniden iade karakterli bir yaratışla yaratacak, sonra da bu cesetlere dünya hayatındayken sayesinde insan oldukları ruhlarını üfürecektir. Yoksa onları ilk yaratışta olduğu gibi erkekten ve dişiden zincirleme bir üremeyle yaratmayacaktır. Çünkü cesetler, ruhların elbiseleri veya meskenleri gibiydi. İnsanoğlu, kimya ilminde birçok elementten mürekkep olan bazı maddeleri çözüp sonra yeniden terkip etme düzeyine yükselmişse, bütün âlemi yaratan Yaratıcı, milyonlarca, milyarlarca cesedi bir anda yaratmaktan aciz midir veya bunun kudreti dâhilinde olduğu uzak görülebilir mi? O, her şeye kadir iken, O'nun nezdinde azla çok arasında ne gibi bir fark olabilir?

Öte yandan asrımızda ve bir önceki yüzyılda ruhçu evren bilimciler nezdinde sabittir ki Allah Teâlâ, herhangi bir cesede bağlı olmayan mücerret ruhlara evrendeki maddeler üzerinde onları elementlerine ayırma ve terkip etme açısından tasarruf gücü vermiştir. Bu bilginlere göre ruhlar, söz konusu elementlerden kendilerine latif veya kesif cisimler yaparlar ve bunların içine girerler. Bu, bizim alimlerimizin adına "teşekkül" dedikleri olgudur. Söz konusu tabir, Cebrail'in Peygamberimize (s) bazen bir bedevî, bazen sahâbîlerden Dıhyetu'l-Kelbî şeklinde gelmesi ve Hz. Meryem karşısında tastamam bir insan şekline gözükmesi tefsir edilirken kullanılmaktadır. Materyalistler, bu konuda ruhçuları tasdik etmezlerse de bu, kendi içinde imkânsızdır da diyemezler. İnkâr adına çok çok şöyle diyebilirler: Bu, bizim nezdimizde sabit bir şey değildir. Bu olayın Yüce Allah'ın bir mahlûka bahşettiği yetenekten olması mümkün ve imkânsız olmadığına göre, Allah Teâlâ'nın bunu -bu konuda ruhlara fonksiyon tanımadan- kendisinin yapması imkânsız olur mu?

Öldükten sonra dirilmenin aslının olup olmadığı konusunda kâfirlerin güçlü bir şüpheleri yoktur. İlk dönem insanlarının gayb âlemine dair uzak gördükleri şeyleri günümüzde tabiat ilimleri insan aklına yaklaştırmış ve sokabilmiştir. Hatta Batı'da bazı önde gelen bilginler, âlemde imkânsız diye bir şey yoktur demişlerdir. Fakat gerek erken dönem (mütekaddimün) ve

691. Enbiyâ, 21/104.
692. A'raf, 7/29.

gerekse son dönem (müteahhirûn) insanlarının cesetlerin haşredilmesi konusunda şüpheleri vardır. Bu şüphe, Müslümanların genelinin söyledikleri sözlerin zahirinden kaynaklanmaktadır: "Herkes, dünyadaki veya öldüğü sıradaki cesediyle haşrolacaktır ki yaptıklarının karşılığı, amelleri işlediği bedenine verilsin."

Ortaya atılan şüphe şu düşünceden kaynaklanmaktadır:

Bu cesetlerimiz, bir araya getirilmiş elementlerden terkip edilmiştir. Bunların içinde bütün bir kâinatın maddesi vardır. Bu madde müşterektir ve kimyasal olarak çözülebilir ve terkip edilebilir. Bu maddelerden bazıları, peş peşe sayısız bedene girer. Bazı insanları ve hayvanları balıklar veya vahşî hayvanlar yer. Bazı insanlar ise yanar ve vücudundan bazı parçalar havaya karışır. Yanan vücuttan çıkan buhar veya gaz özellikli maddeler, su buharı, onun iki elementi ve karbon gibi kendi cinsiyle birleşir. Toprağa gömülen ceset, toprakta çürüyüp çözülür, sonra bunların her ikisini bitkiler gıda olarak kullanır. Bu bitkilerin bazısını insanlar, bazılarını da hayvanlar yer. Dolayısıyla onların cesetlerin bir parçası olur. İnsanlar, bizzat veya bi'l-vasıta insanların cesetleriyle geçinen balıkların ve hayvanların etini yer. Netice olarak muayyen bir şahsın kendine özel bir cesedi kalmaz. Dahası, sabittir ki canlı cesetler, çözülür ve tedricen silinip yok olur. Vücudun bazı kısımları buharlaşarak ve bazı küçük canlı parçaların ölümüyle her çözüldüğünde onun yerini -vücutta dolaşan kan oranında- başka bir gıda maddesi alır. Ve bu olay, her şeyin yaratılışını güzel yapan Yüce Allah'ın kanunlarına göre düzenli olarak cereyan eder. Bir vücut üzerinden birkaç sene geçmez ki vücutta bazı hücreler yok olup yenilenmesin. O zaman sormak gerekir: Nasıl olur da her insan ve hayvan dünyadaki cesediyle haşrolacaktır denebilir?

Bazı alimler, bu mülahazaya şöyle cevap vermişlerdir: Bedenin aslî ve aslî olmayan parçaları vardır. Olduğu gibi yeniden iade edilecek olan kısım -aslî olmayan kısım değil- aslî olandır. Bazıları, aslî olan parçanın, -haberde hardal tanesi kadar olduğu ifade edilen- kuyruk sokumu kemiği gibi küçücük zerrelerden ibaret olduğunu söylemişlerdir. Dahası Yüce Allah'ın insanlığın babası Âdem'in sulbüne zerre şeklide koyduğu şeyin kuyruk sokumu kemiği olması mümkündür denilmiştir. Nitekim Yüce Allah'ın *"'Kıyamet gününde biz bundan habersizdik' demeyesiniz diye Rabbin Âdemoğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu (ve dedik ki): 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' (Onlar da) 'Evet, (buna) şahit olduk.' dediler."*[693] ifadesinin tefsirinde bu haber rivayet olunmuştur. Bu ayetin manası ve bu Sûrenin tefsirinde bu ayet hakkında gelen rivayetler ileride incelenecektir.

693. A'raf, 7/172.

Şeyhimiz Şeyh Hüseyin el-Cisr, eseri *er-Risâletu'l-Hamîdiyye*'sinde, bu zerrenin ancak mikroskopla görülebilen mikroorganizmalar gibi çok küçük olduğu için gözle görülemeyen bir şey olmasının mümkün olduğunu söylemiştir.

Biz, tefsirimizin birçok yerinde adaletin gerçekleşmesi adına ahirette cezanın verilmesi için her canlının vücudunun dünyadakinin aynısı olarak diriltileceği görüşünü esas almanın gerekli olmadığını söyledik durduk. Asrımızda dünyanın medenî hukuk hâkimlerinin tümü, insanların bedenlerinin birkaç senede bir yenilendiğine inanıyorlar. Ne onlardan ve ne de aklı başında olan başkalarından hiçbir kimse, bir caninin cinayetini işlediği bedeninin çözülüp bir başka bedenle değişmesi durumunda kendisinden cezanın düşeceğini söylemiyorlar. Kur'ân'da veya mütevatir sünnette bizzat bu cesetlerin dirileceğini ifade eden açık bir nass olmadığına göre biz yukarıdaki itirazı ve ona verilen zorlama cevabı kabul etmek zorunda değiliz. Çünkü bedenin değişmesiyle insanın hakikati değişmez. Bizim bedenlerimiz defalarca değişip yenilendiği halde, hakikatimiz, idrakimiz ve değişmeden önce bu bedenle işlediğimiz amellerimizin ruhlarımıza olan etkisi, değişmemiştir. Dahası bu değişme, -daha önce de beyan ettiğimiz üzere- elbiselerin değişmesi gibi bir şeydir. Kelâm ilminin önde gelen bazı imamları da buna benzer açıklamalar yapmıştır. Hâlbuki bu son mesele, onların yaşadıkları asırda bilinmiyordu. Saduddin Taftazânî, kelâm ilminin en meşhur kitaplarından olan eseri *Şerhu'l-Mekasıd*'da Gazzâlî'nin haşrin ve yeniden dirilmenin ceset ve ruh birlikte olacağını ispat sadedinde söylediklerini açıkladıktan sonra aynı konuyu incelerken aynen şöyle diyor:

Evet, belki de O'nun ve her iki iadenin (ruhun ve bedenin birlikte dirilmesi) gerçekleşeceğini söyleyen birçok bilginin ifadesi bunun manasının Allah, bu bedenin dağılmış parçalarını yaratacak ve ona bedenin harap olmasından sonra ölmemiş ve bedensiz kalmış ruhunu yeniden iade edecektir yaklaşımına meyletmektedir. Bu bedenin, o şahsın dünyadaki bedeninden başka bir beden olması bizim yaklaşımımıza zarar vermediği gibi, yok olanın bizzat kendisinin yeniden iadesinin imkânsız oluşu da zarar vermez. Ayrıca nassların cennet ehlinin bıyıkları yeni terlemiş ve sakalsız olacakları yolundaki ifadeleriyle, kâfirin azı dişinin Uhud dağı kadar olacağı ve bu dişiyle ısıracağı yolundaki ifadeler de zarar vermez. Yüce Allah'ın *"Onların derileri piştikçe, onları başka derilerle değiştiririz."*[694] ifadesi de aynen böyledir. Yüce Allah'ın *"Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmaya kadir değil midir?"*[695] şeklindeki ifadesinin buna işaret ediyor olması uzak bir ihtimal değildir.

694. Nisâ, 4/56.
695. Yâsîn, 36/81.

"Eğer 'Buna göre lezzetlerle sevaba eren ve cismânî elemlerle ceza gören kimse, itaati ve masiyeti işleyenden başkası oluyor.' denecek olursa, ona şöyle cevap veririz: Bu hususta itibar edilecek olan idraktir, idrak da -organlarının yardımıyla bile olsa- ruha aittir. Ruh ise olduğu gibi baki kalır. Bedenin aslî cüzleri de tıpkı ruh gibi baki kalır. Bundan dolayı bir kişinin çocukluğundan ihtiyarlığına kadar -vücudunun biçimi ve şekli hatta birçok azası ve organı değişikliğe uğrasa da- bu kişi, aynı kişidir denilir. Gençliğinde bir suç işleyen ve ihtiyarlık döneminde cezalandırılan bir kimsenin aldığı ceza için de bu ceza, suçludan başkasına verilmiş cezadır denilemez."

Taftazânî şöyle devam ediyor:

Bedenlerin haşredilmesinin ispatı konusunda bizim esas aldığımız delil, naklî (sem'î) delildir. Bu konuyu dinlerin içinde en güzel şekilde açan bizim dinimiz İslâm'dır, kitapların içinde Kur'ân, peygamberler arasında da Hz. Muhammed'dir. Mutezile mezhebi ise bu meselenin ispatını, dahası vücubunu aklî delille yaptığını iddia ediyor. Onların bu konudaki yaklaşımları şöyledir: İtaatkârlara sevap, isyankârlara ceza ve hak edenlere hak ettiklerinin karşılığını vermek, Allah üzerine vâciptir. Bu da ancak onların aynı bedenleriyle yeniden iade edilmeleriyle mümkün olur, o halde bu da vaciptir. Çünkü bir vacibin gerçekleşmesi için gerekli olan şey, onun gibi vaciptir. Mutezile, belki de aynı bedenle iadenin vacipliği konusundaki bu akıl yürütmeyi "fenâ" (fanilik) konusundaki yaklaşımlarına dayandırmaktadır. "Fenâ" (fanilik) konusu ise, hak edene hak ettiğinin karşılığını vermenin Allah'a vâcip olduğu, cezanın verilmemesinin zulüm olacağı ve -vâcibi temin eden şeyin vâcip hükmünü alacağı meselesi tartışmalı olmakla birlikte- zulmün Allah'tan sadır olmayacağı ve sadece ruhânî haşrin yetmeyeceği yolunda bozuk akıl yürütmelerine dayanmaktadır. Mutezile, sadece ruhânî haşri, itaatkâr ve asi olanın -sadece ruh değil- ruh ve bedenin tümü ya da ruh ve bedenin aslî parçalarıdır, o halde cezanın hak edene ulaşması ancak bedenin de iade edilmesiyle mümkündür diyerek reddetmektedir.

Bu yaklaşıma verilecek cevap şudur: Haşr ve yeniden iade olunma mümkün olan bir husus olup, bunu sözünde doğru olan Hz. Peygamber haber vermiştir. Dolayısıyla bu vaki olacaktır. Mümkünlüğüne gelecek olursak; söz var olduktan sonra yok olmak veya vücut bir bütün halinde varken, dağılıp yok olması ya da hayat sürdükten sonra ölmek konusu üzerindedir. Netice olarak beden bunu kabul eder. Fail ise, her türlü mümküne kadir, bütün küllî ve cüzîleri bilen Yüce Allah'tır. Bu konudaki haberlere gelince; peygamberlerden ve özellikle de bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed'den mütevatir olarak nakledilmektedir ki, onlar haşrin böyle olacağını söylüyorlardı. Ayrıca Kur'ân'ın çoğunluğu tevile muhtemel olmayan birçok ayeti

de bunu göstermektedir. Birkaç örnek verelim: "*'Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?!' diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek.*"[696]; "*Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler.*"[697]; "*Diyecekler ki: 'Bizi tekrar (hayata) kim döndürecek?' De ki: 'Sizi ilk kez yaratan.'*"[698]; "*İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımız mı sanır? Evet, Bizim onun parmak uçlarını bile aynen eski haline getirmeye gücümüz yeter.*"[699]; "*Derilerine: Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz? derler. Onlar da: Her şeyi konuşturan Allah, bizi de konuşturdu. derler.*"[700]; "*Onların derileri piştikçe, onları başka derilerle değiştiririz.*"[701]; "*O gün yer yarılır, onların üzerinden süratle yarılıp açılır. Bu, Bize göre kolay olan bir haşirdir.*"[702]; "*Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zaman insan (halinin ne olacağını düşünmez mi?)*"[703] Bu konuda daha birçok ayet ve hadis vardır. Kısaca söylemek gerekirse, haşr dinde varlığı zorunlu olarak bilinen hususlardandır ve bunu inkâr etmek kesin olarak kâfir olmayı gerektirir.

Eğer, "Bedenle dirilme olacağına işaret eden ayetler, teşbih, cebir, kader vb. işaret eden ayetlerden daha açık ve daha çok değildir. Dolayısıyla bedenen dirilmeyi ifade eden ayetlerin tevil edilmesi gerekir. Bir de bu ayetleri, sade insanların anlayacakları biçimde ruhun bedenden ayrılmasından sonra ruhânî dirilmenin ve ruhların mutlu ve mutsuz olma durumlarının açıklaması şeklinde yorumlamalıyız. Çünkü peygamberler, bütün insanlara gönderilmişlerdir. Gayeleri, onlara hak yolu göstermek, nefislerini nazarî ve ilmî kuvvete göre kemâle erdirmek ve herkesi ıslah etmeye yarayan nizamı korumaktır. Bu da teşvik etme, korkutma, vaad etme, tehdid yöneltme, lezzet ve kemâl olduğuna inandıkları şeyleri müjdeleme, elem ve noksanlık olduğuna inandıkları şeylere karşı uyarı ile olur. İnsanların çoğunluğu, sade insanlar olup, akılları gerçek kemâlâtı ve aklî lezzetleri anlamaktan acizdir. İnsanların akılları, sadece alıştıkları lezzetleri ve hissettikleri elemleri, tanıdıkları kemâlâtı ve bedenî noksanlıkları kavrayabilir. Bundan dolayı peygamberlerin sade insanlara -onları teşvik etmek, korkutmak ve nizamı tamamlamak için- hakiki dirilişe örnek ifadelerle hitap etmeleri gerekmiştir. İşte Ebu'n-Nasr el-Fârâbî'nin söylediği: Söz felsefede mesel ve hayallerden ibarettir." denecek olursa, bu uzun mülâhazaya şöyle cevap veririz:

696. Yâsîn, 36/78, 79.
697. Yâsîn, 36/51.
698. İsrâ, 17/51.
699. Kıyame, 75/3, 4.
700. Fussilet, 41/21.
701. Nisâ, 4/56.
702. Kaf, 50/44.
703. Âdiyat, 100/9.

Tevil, bir sözün zahirî manasında anlaşılması ve yorumlanması imkânsız olduğunda yapılır. Burada -özellikle de iade edilecek beden, öncekinin aynısı değil, misli olacaktır denildiği takdirde- imkânsız diye bir şey yoktur. Peygamberlerin sözlerini ve vahyin nasslarını ruhun iade edilmesine misal olduğu ve genel maslahatı korumaya işaret olduğu şeklinde yorumlamak, tebliğ konusunda peygamberlere yalan isnadında bulunmak ve insanların çoğunluğunu saptırmaya, hayatları boyunca batılı revaçta kılmaya ve -sizin nazarınızda hakikati olmayan bu zâhirlerden başkasını anlamadıkları gerekçesiyle- hakkı gizlemeye yönelmekle suçlamak, demektir. Evet! Eğer bu zâhirler, ifadeden kastedilen manaları ve ruhta yerleşen anlamlarıyla ruhânî dirilmeye, aklî lezzetlere ve elemlere misaldir, tahkik ehl-i İslâm alimlerinin zikrettiklerine göre Kur'ân'ın zâhirlerinin çoğu da böyledir, denecek olursa bu söz, hakkında hiçbir kuşku olmayan bir gerçektir, bunu kabul etmeyene itibar olunmaz.[704]

Asrımızda Taftazânî'nin bu ifadeleri üzerinde derinden derine düşünen kimse, şüpheyi çağımızda kimya ilminde ve başka ilim dallarında uzman olan bilginlerin kabul ettikleri en son yaklaşımdan alınmışçasına tasvir eden ve buna başka bir cevaba ihtiyaç bırakmayacak bir ifadeyle cevap veren bu kelamcıların anlayışlarındaki inceliği görür. Fârâbî ve benzerlerinin söyledikleri, -metafizik konusundaki felsefelerinin çoğunda olduğu üzere- insanın mahiyetini bilmemekten ve dinlerin tevili konusunda sapıklıktan ibarettir. İnsan ruh ve bedendir. İnsanın kemâli, ruhî ve bedenî lezzetleri birlikte almakla hâsıl olur. Bu iki lezzet arasında herhangi bir tenakuz ve çelişme yoktur. Eğer bu lezzet, sırf ruhî olsaydı insan, insan olmaz, melek veya şeytan olurdu. Bu gerçeği bundan önce defalarca ifade ettik.

Bedenîn aslî ve aslî olmayan parçalarına gelecek olursak; bu, var olan şüpheyi gidermediği gibi hüccet de olamaz. Aslî parçaların Yüce Allah'ın Âdem'in sulbüne yerleştirdiği ve ondan söz aldığı zerrecikler veya benzeri bir şeyler şeklinde tefsir edilmesi, bu makamda güçlü bir tefsir değildir. Çünkü bedenin parçalarından zerreciklere benzetilen bu mikro organizmaların, bedenlerin -aslî şekliyle haşredileceğini söyleyenlerin kastettikleri- zahirî parçaları olması doğru değildir.

Fakat bu meselenin ilmî açıdan bir başka yönü daha vardır. O da şudur: Yüce Allah, insanoğlunu ilk yarattığında üremeyle çoğalan soyunda bir öncekinden bir sonrasına zincirleme intikal eden mikro organizmalar yaratmış mıdır? Bütün canlıların yaratıldıkları ana unsurlar, yaratma konularının en bilinmez meselelerindendir. Tecrübelere ve birçok araştırmaya dayanan

---

704. Taftazânî, *Şerhu'l-Mekasıd*, V, 90, 91. Beyrut, 1404/1989 Baskısı. Tahkik: Abdurrahman Amira.

kâide şudur: Dünyanın bugünkü son haliyle üzerinde bulunan bütün canlılar, -daha önce ifade edildiği üzere- canlı bir asıldan türemiştir. Hayvansal ve bitkisel tüm canlı organizmaların ana maddesinde (DNA) o canlıyı oluşturan unsurların ve karakteristik özelliklerinin tümü mevcuttur. Eğer o organizmanın doğması, gelişmesi ve yaratılışını tamamlaması takdir edilmişse, artık kendini oluşturan unsurlarla ve karakteristik özellikleriyle dünyaya gelir. Bir hurma çekirdeğinde, kendisinden biten hurma ağacının -ham meyvesinin rengi, şekli, önce yaş (rutab) sonra kurusunun (temr) tatlılık derecesine varıncaya kadar- bütün karakteristik özellikleri mevcuttur. Hiçbir kimse, ilk yaratılış esnasında bu ana maddenin ve mikro organizmanın (DNA) nasıl var olduğunu bilemez. Bu hükme, türlerin bir anda yaratıldığını söyleyenler de, evrim teorisine göre tedricî olarak yaratıldığını söyleyenler de dâhildir. Ancak birincilerin ilk yaratma hakkında bir nazariyeleri vardır. Buna göre ilk yaratma, çeşitli unsurlardan olan proteinli maddelerden yapılmıştır. Bu proteinli maddelerin besleme, bölünme ve üreme gücü vardır. Bu varoluş, milyarlarca yıl önce dünyanın yapısının bugünkü ve buna benzer zamanlardaki yapısından başka olduğu zamanlarda olmuştur. Fakat nasıl oldu da (vücut itibarıyla) en küçük, orta ve en büyük yapıda sayısız bitki ve hayvandan işaret ettiğimiz özellikleri kapsayan ve ancak o asıldan türeyen mikro organizmalar meydana geldi? Bu nazariye sahipleri, bu ve öncesine dair doğru bir bilgiye sahip değillerdir. *"Ben onları (İblis ve soyunu) ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de bizzat kendilerinin yaratılışına şahit tuttum."*[705]

Şeyhimiz Hüseyin el-Cisr, bu konuyu uzun uzun ele aldı ve milyarlarca canlının Âdem'in sırtına konulmasının imkânsız olmadığını söyleyerek bu meselenin mümkün olan şeylerden olduğunu ispat etti. Çağımız bilginleri nezdinde sabittir ki canlı organizmanın bir damlasında (DNA) yeryüzündeki insan sayısının toplamı kadar organizma mevcuttur. Hüseyin el-Cisr, bu organizmaların Âdem'de bulunduğu yerin onun spermi olduğu ve bunların cinsel birleşme esnasında kendisinden çıktığı kanaatine vardı. Sonra sözüne şöyle devam etti:

"Söz konusu organizma, eşinin yumurtalığından ayrılan yumurtacığa yerleşir. Böylece organizmanın vücut çatısı, spermden yumurtayı aşılayan canlıyla o yumurtacıktan oluşur. Sonra bu yapı, şekilden şekle girer ve sonunda insan biçimini alır. Âdem, çocuklarına ait ilk zerreciği eşinin yumurtalığına bırakırken onunla birlikte de evladı olacak bütün zerrecikleri (DNA) de nakletmiştir. Sonra bu ilk zerreciğin vücudundan çıkan sperm sıvısı içinde daha sonra dünyaya gelecek tüm zerrecileri nakleder. Âdem'in diğer çocuklarında ve onların çocuklarında da durum aynen böyle olmak

705. Kehf, 18/51.

üzere zamanın sonuna kadar zincirleme olarak devam eder gider. Her beden belli bir büyüme sınırına ulaştığı zaman Yüce Allah, ruh gönderir ve ruh onun zerreciklerine işler ve sirayet eder. Böylece o bedende hayat ve hareket başlar. Dolayısıyla her insan, ruh ve zerreciklerin toplamından ibarettir. Bu zerrecik, aslî parçalardan ibarettir ki Muhammed'in (s) tâbileri bunu kabul ederler ve insanın ömrü süresince değişikliğe uğramayıp kalacak olan budur ve ölümle ruhun bedenden ayrılmasından sonra tekrar iade edilmesiyle olduğu gibi iade edilecek olan da budur, derler. Beden, giden, gelen, artan ve eksilen aslî olmayan cüzlerdir. Yüce Allah, bir insanın ölmesini istediği zaman zerreciğinden ruhu ayırır ve böylece hayat hem ondan ve hem de aslî olmayan parçalar demek olan bedeninden ayrılmış olur. Dolayısıyla hem aslî ve hem de aslî olmayan parçaya ölüm gelir. Ölüm gelince, beden çözülür ve üzerinde darmadağın olma ve başka bir şeyin vücut terkibi içine girme gibi olaylar cereyan eder. Zerrecik ise toprak tabakaları arasında korunmaktadır, tıpkı altın zerrelerinin çürümekten ve çözülmekten korunduğu gibi... Eğer insanın vücudu bir başka canlının terkibi içine girerse onun aslî olmayan parçalarına girer, onun için bu zerrecik korunma altında olur ve çözülmez. Bu vücut çatısı, çözüldüğü zaman, o zerrecik toprak tabakaları arasında korunmuş olarak kalır ve o canlının hakikati demek olan aslî parçaları içine çürüme ve çözülme girmez. Ona ölümün arız olması demek, ruhun kendisinden ayrılması ve vücut çatısının çözülmesi demektir. Allah Teâlâ, onun hayatını dilediğinde ona ruhu iade eder. Böylece hayat ve hayatın kalan özellikleri -vücut çatısı çözülmüş bile olsa- ona yeniden geri döner.

Bu açıklamalar sayesinde kabir sorgusunun, nimetinin, azabının ve şer'î nassların sözünü ettiği berzah hayatıyla ilgili benzer olayların dirilmeden önce olduğu şüphesi yok olmaktadır.

Sonra Yüce Allah, mahlûkatını hesaba göndermek istediği zaman asli parçalardan olmayan insânî zerreciklerin çatısını yeniden oluşturur. Bu parçalar ister eski parçalar olsun, isterse başkası olsun hiç fark etmez. Çünkü ana eksen, zerreciklerin değişime uğramayacağı meselesidir. Zerrecikler bu bedenlere yerleşir ve bunlara ruhun bitişmesiyle hem bunlarda ve hem de bedenlerinde hayat meydana gelir. İnsanlık, -bu dünyada nasıl var edildiyse- ikinci yaratılışı da aynı şekilde olacaktır. Buraya kadar anlatılanların tümünün insan dışında başka canlılarda da aynı ayrıntıyla gerçekleşmiş olması mümkündür."

Hüseyin el-Cisr, daha sonra materyalistlerin bu konuyu kavramalarına yardımcı olacak iki örnek verir. Birincisi, gözle görülmez olan mikrop türleri, bunların sayılarının hadsiz hesapsız olmasına rağmen hayret verici bir düzen içinde suda ve başka ortamda sürdürdükleri hayat, hastalık yapanla-

rın hastaların bünyelerine girmesi ve kan dolaşımına sirayet etmesidir. el-Cisr'in verdiği bir diğer örnek de erkeğin testislerinden ayrılan ve dişinin yumurtacığını aşılayan canlı spermlerdir. Hüseyin el-Cisr, spermin niteliği, miktarı ve hareketi hakkında söylenenleri özetledikten sonra şöyle diyor: Yüce Allah'ın bu canlı spermlere Âdemoğullarının en küçük parçası olan zerreciklerini taşıma ve bunları sperm salgısı içinde yürütme ve sonunda annenin yumurtalığından ayrılan yumurtacıkları aşılama özelliği vermesinde ne gibi bir mani vardır? el-Cisr, daha sonra bu açıklamayı -onların, "İnsan annesinin yumurtacığından teşekkül eder, babasının bu yumurtacığı aşılamadan başka fonksiyonu yoktur." şeklindeki yaklaşımlarının aksine- insanın babadan anneye intikal ettiğine delil olarak kullanır.

El-Cisr, daha sonra kalbin çalışmasından ve onun düzenli hareketini açıklamalarından söz eder. Ardından kalbin, insan zerreciğinin merkezi olduğunu ve ona ruhun girmesiyle kalbin kan dolaşımına kaynaklık eden düzenli hareketinin başladığını açıklar. Bundan sonra şöyle devam eder:

"Buraya kadar anlatılanların özeti şudur: Bu açıklamaya göre gerçek insan, kalbe hulûl eden ve içine ruhun girdiği, girmesiyle de ona hayat verdiği bu zerreciktir. Bu zerreciğe giren hayat sonra bedene sirayet eder. Öte yandan beden, bu zerreciğin kâinatta yapacağı amelleri yerine getirme ve onun sebebiyle bilgi kazanma aracıdır. İşte mükellefiyete muhatap olan bu zerreciğiyle birlikte kendisine giren ruhtur. Dirilecek, nimete erip azap görecek olan da odur." el-Cisr, insan hakkında daha birçok bilgi verdi.:

"Bu açıklamaya göre Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği şeriatte, dirilme, kabir sorgusu, nimet ve azap görme, bazı insanların kabirlerinde hayatta olmaları vb. yer alan haberlere yöneltilen şüphelerin tümü temelinden çürümektedir. Nitekim samimi bir düşünceyle de bu gerçek, ortaya çıkmaktadır. En doğruyu ancak Allah bilir."

Hüseyin el-Cisr, bu yaklaşıma karşı şöyle bir itiraz zikreder: Bazı nasslar, insanın bedenen dirileceği veya daha önce Saduddin Taftazânî'den nakledildiği üzere bedeninin -kemikler gibi- bazı parçalarının yeniden iade edileceği hususunda gayet açıktır. el-Cisr, daha sonra buna şöyle cevap verir: Bu nasslar, câhiliye insanın kafasına takılan başka bazı problemleri savuşturmak için gelmiştir. Çünkü "dirilme"den söz edildiği zaman onların kafalarında gözle görülen şu bedenin yeniden iadesinden başka bir şey canlanmıyordu. Onun için, çürümüş kemiklere yeniden nasıl hayat gelir?, diyorlardı. Söz konusu nasslar da onların kafalarına takılan bu problemleri, Allah'ın her şeyi kuşatan kudreti ve ilmiyle ortadan kaldırıyordu. El-Cisr diyor ki bu, zerreciklerden ibaret olan aslî cüzlerin yeniden iadesi hakkında daha önce

geçen yaklaşımla çelişmemektedir. Söz konusu yaklaşım, daha önce geçen problemlerin giderilmesi için geliştirilmişti. Bunun üzerinde iyi düşünmek gerekir. El-Cisr, daha sonra yazdıklarının inanılması gerekli olan şeyler olduğunu söylemek istemediğini, bunları sadece kafasına bir takım problemler takılan kimselerin bu problemlerini gidermek için yazdığını açıkça belirtmektedir.

Burada kadar açıkladığımız rahmetli el-Cisr'in görüşlerinin bir özetinden ibarettir. Son tahlilde bu görüşler, -başkalarının yaptığı gibi- bazı ayetlerin tevillerine dayanmaktadır. el-Cisr'in bütün yaptığı, Âdem'in zürriyetinin yaratılması hakkında gelen haberlerle aslî cüzlerle aslî olmayan cüzler arasında fark olduğunu söyleyenlerin görüşlerini bir araya getirip uzlaştırma girişiminden ibarettir. Ancak insan vücudunda aslî cüzlerle, aslî olmayan cüzler olduğunu söylemek, zorlama bir açıklama olup, buna hiç gerek yoktur. Her ferdin aslî cüzlerinden maksadın, -suda, kanda ve başka bir şeyde ancak mikroskopla görülen mikroplar örneğinde olduğu gibi- canlı bir "zerrecik" olduğu değildir.

Evet! Kadının rahminde yumurtacığını aşılayan sperm canlısının insanın aslını teşkil eden bir "zerrecik"i (DNA) taşıyor olması aklen mümkündür. Tıpkı yumurtacık içinde büyüyen ve insan haline gelen şeyin bu sperm canlısının bizzat kendisinin olmasının ve bunun aslının da -ileride geleceği üzere- erkeğin hücresiyle kadının hücresinin birleşmesinden meydana gelmesinin mümkün olması gibi... İnsanın aslı bunlardan hangisi olursa olsun, insan onun büyümesi ve gelişmesi sebebiyle ancak bu hale gelir. Tıpkı ağaç çekirdeğinin, meyve veren uzun boylu bir ağaç haline gelmesi gibi... Dolayısıyla bir kökten türeyen dal, böylece türediği aslın aynısı olmaktadır. Netice olarak gerek kalp, gerekse sperm olmak üzere bu beden yapısı içinde onun küçültülmüş başka bir şekilde bir aslı daha yoktur. İnsanın bedeninde başka insanlar için asıl ve asıllar olabilir ki dünyaya gelecek o insanlar, -eğer Yüce Allah dilerse- bu bedenden türeyen dallar olur. Tıpkı bir çekirdekten biten hurma ağacının, birçok hurma ağacının bitmesinin mümkün olduğu birçok çekirdeğinin olması gibi...

Bu konuda çağımız bilginleri nezdinde bilinen husus, -hâlâ bilinmezliğini korusa bile- kalbin hareketinin sırrıdır: Testisleri besleyen şeyin kalpten testislere gelen kan olduğudur. Testislerin bu kanla beslenmesiyle hücreleri bölünür ve bu bölünmeden sperm canlıları meydana gelir. İşte bu, Yüce Allah'ın canlılar hakkında geçerli olan kanunudur. Bütün canlılar, bu kanuna göre beslenir ve bünyesini oluşturan hücrelerin bölünmesinden oluşan doğumla da gelişir. Bütün canlı bedenlerde iki küçük çekirdek bulunması ve yeni hücrenin bu iki çekirdeğin birleşmesinden meydana gelmesi, her şeyi

sapasağlam yapan Yüce Allah'ın hayret verici sanatındandır. Allah Teâlâ'nın bütün canlılar ve bunların içinde vücut yapısı çok ince olan tüm canlılar hakkında geçerli olan çiftleşme kanunu, geneldir. Nitekim bu hususu kafiyesi elif-i maksûra olan beyitlerde şiir diliyle şöyle ifade ettik:

وسنة الزواج في النتاج بل ... كل تولد تراه في الدنا
فاجتله في الحيوان ناطقاً ... وأعجماً وفي النبات المجتنى
بل كل ذرة بدت في بنية ... زاد بها الحي امتداداً ونمى
خلية تقرن في غضونها ... نويتان فإذا الفرد زكا

"Çocuk elde etmede çiftleşme kanununda,
Hatta dünyada gördüğün bütün doğumlarda,
Ara bu kanunu! Konuşan ve konuşmayan bütün canlılarda!
Toplanıp devşirilen bitkilerde! Hatta ve hatta,
Bir bünyede gözüken bütün zerreciklerde,
Ki canlı, onunla büyür ve serpilir dünya hayatında!
Taptaze bir hücreye bitişir iki çekirdek,
Bir de ne göresin büyümüştür fert, gelişmiştir aslında!"

Sperm canlıları, kanın kendisini beslemesi sebebiyle içinde testislerin gizli olduğu hücrelerden meydana gelir. Bu kan için -günümüzde mikroskoplarda görülmeyen canlı zerreler gibi- gizli bir başka sebebin bulunmasında da herhangi bir engel yoktur. Bilginler diyorlar ki, elimizde olan mikroskoplardan daha hassas olan ve adına bakteri denilen bu canlı türlerinin görülmesini mümkün kılan başka cihazların icad edilmesi de uzak bir ihtimal değildir.

Bilginler diyorlar ki, sperm canlısının bir tek hücresinin, bir başı, vücudu ve kuyruğu vardır. İşte bu yapı, hücrenin çekirdeğidir. Sperm canlısı, çok hızlı ve hareketlidir. Sperm hücresi insanın bedeninde büluğ öncesi üremez, kişi büluğ çağına erdiğinde üretilmeye başlar. Bu sperm canlıları kendilerini taşıyan sperm salgısıyla birlikte dişinin rahmine ulaşınca doğal yapıları gereği rahimde olan yumurtacığı aramaya başlarlar. Yumurtacığa yapışan sperm canlısının başı, yumurtacığı deler ve içine girer. Yumurtacık da onun gibi çekirdeklidir veya bir tek hücrelidir. İşte bu iki çekirdeğin birbirine bitişmesinden dölleme meydana gelir.

Bilginler diyorlar ki, üremenin esası olan yumurtacıklar kız çocuğunda yaratıldığı andan itibaren bulunur. Kız çocuğu dünyaya geldiğinde sayısı belli binlerce yumurtacıkla birlikte doğar. Yumurtacıkların bu sayısı artmaz. Zannediyorlar ki, bu yumurtacık kız çocuğunda çocukluk döneminde düşer. Sonra bundan büluğ sonrası âdet kanı sebebiyle üreme yumurtacıkları

oluşur. Şöyle ki, rahim içinde adına yumurtalık denilen ve erkeğin iki testisine benzeyen iki adet kapalı organ vardır. Çünkü bu iki organın içinde çok küçük yumurtacıklar vardır. Küçük oldukları için ancak mikroskoplarla görülürler. Bu çok hassas hücreler, kabarcıklar içinde bulunurlar. Bunlar yumurtalık yüzeyinde yavaş yavaş birbirlerine yaklaşırlar. Bu yaklaşma sonucunda patlar, böylece yumurtalıktan yumurtacık dölyatağı borusuna çıkar. Çıkmasıyla birlikte de sperm canlısının kendisini aşılamasına hazır hale gelir. Bu kabarcıkların çoğunluğu, yavaş yavaş zayıflar ve sonunda yok olur ve patlamaz. Bunların içinden patlayanlar ancak âdet kanaması esnasında patlar. Her âdet kanamasında bir tek kabarcığın patladığı bilinmektedir. Bu kabarcıktan genelde bir tek yumurtacık oluşur. Bu da iki yumurtalık arasında nöbetleşe olur. Bir keresinde yumurtalığın sağ tarafından, diğerinde ise sol tarafından patlar. Doktorlardan birisi uzun deneyler neticesi, yumurtalığın sağ tarafındaki yumurtacıktan erkek çocuk meydana geldiğini, yumurtalığın sol tarafındaki yumurtacıktan ise kız çocuğu oluştuğunu keşfetmiştir. Bu doktorun buluşuna göre bir kadının ilk çocuğunun cinsiyeti bilinirse, bundan sonra erkek yumurtacığı ile dişi yumurtacığının sırasının ne zaman geleceği genelde bilinebilir. Böylece Allah Teâlâ, bir çocuk vermeyi takdir etmişse karı-kocanın diledikleri cinsiyette çocuk kazanmaları ve tercihte bulunmaları mümkün olur. Biz bu konuyu, En'âm Sûresi'nde *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır..."*[706] ayetini tefsir ederken enine boyuna açıklamıştık. İkiz çocuklara gelince; bunun sebebi ya -kaide dışı olarak- iki ve daha fazla yumurtacığın patlamasıdır ya da bir tek yumurtacığın iki çekirdek ihtiva etmesi ve bunların aynı zamanda döllenmesidir.

Bizim bu konu dışı açıklamayı yapmamızın sebebi, -bu konuyu hakkıyla araştırdıktan sonra- Yüce Allah'ın kudretinden, ilminin genişliğinden ve ince hikmetlerinden ders alınmasıdır. Uygun olanı, Sûrenin başında Âdem'in (a) yaratılması konusu ele alınırken tekvin konusunu da araştırmaktı.

Yüce Allah, yağmurla yeri canlandırma konusunu insanın dirilmesine örnek verdi. Bundan sonra da ülkelerin farklı ürünlerini insanlardaki sapıklık ve doğru yolu bulmak gibi farklı yeteneklere örnek verdi ve dedi ki:

"Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz." İbn Abbas der ki: Bu bir misaldir ki Yüce Allah bunu mü'mine ve kâfire, bir başka ifadeyle itaatkâra ve günahkâra örnek olarak vermiştir. Ayetin manasına gelecek olursak; yeryüzünün bitkisi kolaylıkla çıkan toprağı hoş olan yerleri vardır, böylesi yerlerde bitkiler hızla büyür, çok ürün veren ve meyvesi hoş bir yer olur. Bir de toprağı taşlık ve

706. En'âm, 6/59.

tuzlu olan yerleri vardır. Bu gibi yerlerin bitkisi, az ve pis olmakla birlikte bitmez. Bittiği takdirde de zorlukla ve meşakkatle biter. Râğıb der ki: Arapçada ***"nekid"*** demek, talep edene zorla çıkan her şey demektir. *"Raculun nekid"* denildiği gibi *"raculun neked"* de denir. Sonra *"nâkatun nekdâ"* denir ki manası, *"Sütü az ve sağması zor deve"* demektir. Râğıb bu açıklamayı yaptıktan sonra tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayeti zikreder. Ayetteki ***"vellezî habuse"*** tabirinde mevsuf hazfedilmiştir. Mevsufuyla birlikte söylemek gerekirse ifade, *"Ve'l-beledullezî habuse"* şeklinde olur. Manası, "hubus"lükte (kötülük) "habîs"ten daha hafif olan belde, demektir. Çünkü "fa'îl" kalıbı, kâmil ve sabit sıfatlara delâlet eden sıfatlardandır. "Nekid" ise, kötülük açısından bundan daha hafif olabilir. Seçilen bu iki kelimedeki belâgat inceliğinden birisi de, kemâl sıfatlarında kök salmaya teşvike ve -aralarında dereceler olmak üzere- en hafif kötülükten ve noksanlıktan bile kaçınmaya delâlet etmesidir.

İmam Ahmed, Buhârî-Müslim ve Nesâî, Ebû Mûsâ'dan rivayet ediyorlar: Peygamberimiz (s) şöyle buyurdu: *"Allah'ın benim (vasıtam)la gönderdiği hidayet ve ilim bol yağmura benzer. (Bu yağmur kâh öyle) bir toprağa düşer ki onun bir kısmı suyu kabul eder de çayır ile bol ot yetiştirir. Bir kısmı da kurak olur, suyu (üstünde) tutar da Allahu Teâlâ, halkı onunla faydalandırır. Ondan (hem kendileri) içerler, (hem hayvanlarını) suvarırlar, ekin ekerler. (Bu yağmur) diğer (bir çeşit) toprağa daha isabet eder ki düz kaypaktır. Ne suyu (üstünde) tutar, ne çayır bitirir. Allah'ın dinini anlayıp da Allah'ın benim (vasıtam)la gönderdiği (hidayet ve ilimden) faydalanan ve bunu bilip (başkasına) bildiren kimse ile (bunu duyduğu vakit kibrinden) başını (bile) kaldırmayan ve Allah'ın benimle gönderilen hidayetini kabul etmeyen kimse böyledir."*[707] Peygamberimiz birinci kısmı, -doğru yola eren ve o yolu gösteren kimseler örneğinde olduğu gibi- faydalanan ve fayda veren şeklinde tefsir etti. Üçüncü kısmı ise, -inkârcılarda olduğu gibi- faydalanmayan ve fayda vermeyen şeklinde tefsir etti. Buna karşılık ikinci kısmı tefsir etmedi. Bu, ilmiyle -kendisi değil- başkasının yararlandığı kimsedir. Başkasına öğreten ve fakat kendi ilminden kendisi yararlanmayan alim buna örnektir. Bu kişi, suyu tutan, fakat bir şey bitirmeyen toprağa benzetilmiştir. Bu gibilerin durumu malumdur. Dahası böyle kimselerin birçok durumu söz konusudur. Bunların arasında münafıklar olduğu gibi, aşırıya kaçanlar da vardır. Bu iki örnek, kalıtımın yeteneklerdeki bu farklılığa sebep olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı müttaki, yüce ahlâklı ve soyu temiz olan bir kadının, alçak bir aileden gelen güzel bir kadına tercih edilmesi isabetli olur. Aynı şekilde böyle bir muttaki kadın, ahlâkı yüce ve soyu temiz olmayan bir kadına da tercih edilmelidir. Peygamberimiz (s) insanları ma-

707. Buhârî, *İlim*, 20; Müslim, *Fadâil*, 15; Zebîdî, (*Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*, I, 81. Türkçesi: Ahmed Naim. -Çev.-)

denlere benzetir. Kötü bir aileden gelen güzel bir kadını da çöplükte biten ota benzetmiştir.

İnsanları tecrübe edip inceleyen kimse görecektir ki, iyilik iyi insanlardan kendiliğinden ve zorlama olmaksızın çıkar. Kötülerden ise iyilik, hayır ve üzerlerine ödenmesi gerekli olan hak, zorla çıkar. Ama bundan önce ısrar etmek veya hakkını istemekten dolayı onu rahatsız etmek ya da mahkemeye başvurmak ve dava görürken epeyce dil dökmek gerekir.

"İşte Biz, şükreden bir kavim için ayetleri böyle açıklıyoruz." Yani Bizim eşsiz örneklerle açıklanan bu açıklamada durumumuz böyledir. İşte Biz, ilmimize, hikmetimize ve rahmetimize delâlet eden ayetleri böyle açıklıyoruz. Bu ayetleri, maksadımızı açıklayan yüce çeşitlerle getirerek nimetlerimize -onları, hikmetimizi gerçekleştirecek yerlerde kullanmak ve böylece daha fazlasına ve mükâfatımıza layık olmak suretiyle- şükreden bir kavim için böyle açıklıyoruz. Yüce Allah, konusu ilimle, amelle ve irşatla doğru yolu bulmak olan ayette ***"şükür"*** kelimesini kullanırken, konusu öğüt almak ve akıl yürütmek olan ayette ise ***"tezekkür"*** *(öğüt almak)* kelimesini kullanmaktadır.

Hava ve Rüzgâr Nimetiyle İlgili Açıklama

Hava, latif bir cisim olup, kimya alimlerince "Rengi, kokusu olmayan ve temel iki unsurun birleşmesinden oluşan bir gazdır." diye tarif edilir. Havayı oluşturan unsurlardan birisi oksijendir. Oksijenin özelliği, yakma ve tutuşturma, madenlerde ise pas oluşturmadır. Bitki, hayvan ve insan tüm canlıların hayatta kalma sebebi havadır. Havayı oluşturan ikinci ana unsur, azot veya nitrojendir. Maddeyi oluşturan unsurlar içinde ağırlık itibarıyla en hafif olanı azottur. Azotun bazı özellikleri ileride gelecektir. Havayı oluşturan unsurlar içinde bir de hidrojen, karbon oksit, helyum, niyon ve kriton gibi maddeler vardır. Hidrojen suyu oluşturan unsurlardan birisidir. Karbon oksit, kömür maddesinin aslı olup, gazı zehirlidir. Helyum, niyon ve kriton ise yakın zamanlarda keşfedilen maddelerdir. Havada yeryüzündeki maddelerden çıkan çeşit çeşit gazlar ve su buharları vardır. Bu maddelerin havadaki oranı, havanın yeryüzüne yakınlık ve uzaklığına göre azalır ve çoğalır. Hava tabakasının, yerküre etrafındaki kalınlığı yaklaşık 300 km.'dir.

Havaya hayat unsuru derler. Eğer hava olmasaydı, yeryüzünde hayvansal ve bitkisel hayat diye bir şey olmazdı. Diğer canlı türleri de hava alıp vererek solunum yaparlar. Havadaki oksijen kanlarındaki zehirli karbonu temizler ve bu gaz, solunumla birlikte atmosfere bırakılır. Havaya karışan bu gazları bitkiler gıda olarak kullanır. Hayvanın kanında otomatik olarak oluşan ze-

hir, göğsünde hapsedilseydi, kendisini zehirleyerek öldürürdü. Tıpkı suda boğulan bir kimsenin ciğerlerine hava gıtmemesi neticesinde ölmesi gibi... İnsanın bu andaki durumu, havadaki oksijenin tutuşmasını sağladığı petrol lambası gibidir. Görmez misin ki bir fanusun içine bir kandil şişesini koysan ve ağzını sıkıca kapatsan, lambanın ışığı derhal söner. Suda yaşayan canlılar da bu kâideden müstesna değillerdir. Çünkü suya karışan hava, onlara yeter.

Bitkiler, zehirli karbonu havadan emerler ve -daha önce geçtiği üzere- bundan beslenirler. Buna karşılık hayvanlar için havaya oksijen verirler. Bitki ve hayvandan her biri, havadan kendi nasibini alırken, karşı tarafın yaşamasına elverişli olan maddeyi de ona verir. Nitekim biz bu hususu kafiyesi elif-i maksûra ile biten beyitlerde şöyle şiirleştirdik:

والباسقات رفعت أكفها   تستنزل الغيث وتطلب الندى
تملتج الكربون من ضرع الهوى   تؤثرنا بالأكسجين المنتقى

"Ellerini kaldırmış uzun ağaçlar, yağmur ve rutubet dilemekte,
Karbon emerken memesinden havanın, tertemiz oksijen vermekte!"

Toprağa giren hava da aynı şekilde bitkilerin köklerinin topraktan gıda emmesine yardımcı olur.

Öte yandan bedende çözülen zehirin büyük bir kısmı vücuttaki gözeneklerden buhar ya da ter olarak dışarı çıkar. Çıkar çıkmaz hava onu emer ve engin atmosfere verir. İnsanın vücudundaki gözenekler tıkanmış olsaydı, akciğerlere giren hava, insanı ve hayvanı zehirlenerek ölmekten korumaya yetmezdi.

Havanın faydalarından birisi de -ki insanların çoğunluğu bunun için Allah'a şükretmekten gafildir- üzerinde yaşadığımız yeryüzünü kirli rutubetlerden ve bunlardan oluşan zararlı mikroplardan temizlemesidir. Hava, bu zararlı maddeleri emer ve bu büyük atmosfere verir, onları darmadağın eder ve böylece onların bir arada bulunmaktan meydana gelen (tesir) gücü zâil olup gider. Söz konusu mikroplar, havadaki güneş ışınları vasıtasıyla yanıp ölürler. Havanın taşıdığı tozlardan sakınmak gerekir. Bir hadis-i şerifinde Peygamberimiz (s) şöyle buyurmuştur: *"Tozdan sakınınız! Çünkü içinde canlı vardır."*[708] Hadisin orjinal metninde *"neseme"* kelimesi geçmektedir. Bunun manası, *nefsi olan canlı varlık* demektir.[709] Dahası hava olmasaydı yıkanan ça-

---

708. İbn Esîr, *en-Nihâye Fî Garîbi'l-Hadîs*, V, 49.

709. Amr b. el-Âs, bu hadisi bir konuşmasında iktibas ederek şöyle demiştir: *"Mısır'ın tozundan sakınınız. Çünkü bu toz, insanın göğsünde canlıya (nesemeye) dönüşür."* Bu hadis-i şerif, adına mikrop denilen hastalık yapıcı organizmaların varlığını ifade etmektedir. Hadis, Peygamberimizin (s) peygamberliğini gösteren alâmetlerden birisidir. (Müellif).

maşırlar kurumazdı. Hatta -suyun havasız olması mümkün olsaydı- yeryüzü suyla kaplı olurdu. Havayla su arasındaki ilişki malumdur. Bunlardan her biri diğerinin eşidir. Hava, sulara girer, toprağın suya bitişik olduğu yerlerde çok su buharı vardır. Toprağın denizlere ve nehirlere uzaklık ve yakınlığına göre su buharı toprakta azalır ve çoğalır. Son dönem tabiat alimlerinin ispat ettikleri bir husus da şudur: Su buharı, -dağların tepeleri ve daha yukarıları gibi- hava tabakasının yükseklerinde az ise de- suyu oluşturan hidrojen maddesi hava küresinin yukarı tabakalarında çoktur. Oksijen ise yukarı tabakalarda az, yeryüzüne yakın tabakalarda -tür olarak ağır olduğundan dolayı- çoktur. Oksijen nitrojenden daha ağırdır. Bu da Yüce Allah'ın lütfünün ve hikmetinin bir eseridir.

Tabiat alimlerince bilinen bir husus da şudur: Hava soğuğun ve basıncın şiddetiyle önce suya, sonra kara dönüşür. Ayrıca su, sıcaklığın etkisiyle buharlaşır ve sonunda havaya dönüşür veya inceliği ve görülmemesi açısından hava gibi olur. Eski bilginler, hava küresini bir tek şey zannediyorlardı. Arap alimleri, su buharıyla hava küresinin birbirinden farklı şeyler olduğunu söylediler. Fakat Arapların dilinde "buhar" kelimesi, göğe yükselen -bu asırda bilginlerin adına "gazlar" dedikleri- gözle görülmeyen bütün latif maddeleri içermektedir. Meşhur olan görüşe göre havada -ağırlığı itibarıyla değil- hacmi itibariyle % 21 oranında oksijen, % 78 oranında nitrojen (azot) ve % 1 oranında argon gazı vardır. Bu oran, çoğunlukla havanın yeryüzüne yakın olan tabakasındaki orandır. Söz konusu oran, canlıların çoğunun normal ve düzgün bir hayat sürmesi için zorunlu olan bir orandır. Dolayısıyla havada bulunan oksijen çok büyük oranda yükselse veya şu andaki oranına göre azalsa, hava canlıların yaşamaları için elverişli olmazdı. Tam tersine oksijen, yakıcı bir ateşe veya ansızın öldüren bir zehire dönüşürdü. Nitrojenin havanın hacminde oksijen oranının dörtte üçünden fazla miktarda olması, havayı dengelemek ve yaşamaya elverişli hale getirmek için zorunludur.

Nitrojen de -hayat için elverişli olmasa da- yaşamak için zorunlu olan bir maddedir. Bir hayvan veya bitki, nitrojen içine konduğu takdirde -zehirli olmamasına rağmen- çok geçmeden ölür. Nitrojenin hayat için zorunluluğu, oksijeni dengelemesinden ve aşırı biçimde artmasını önlemesinden kaynaklanmaktadır. Oksijen haddi zatında hayvanların, -özellikle üstün olanlarının ki bunların en üstünü de insandır- gıdalarını oluşturan maddelerden birisi olmakla birlikte, bu canlıların yiyecekleri nitrojen maddesinden yoksun olduğu takdirde, oksijen onların yaşaması için yeterli olmaz.

Nitrojen hayvanların etlerinde, yumurtalarında ve sütlerinde bulunduğu gibi bitkilerin gövdelerinde de bulunur. Nitrojen bitkide temel maddedir. Bitki bu maddeyi topraktan alır. Hayvanların diğer gıdaları bitkisel madde-

lerdendir. Bunların büyük bir kısmı ise karbondandır. Bitki, nitrojeni topraktan ve havadan karbondioksit gazını emme yoluyla alır. Bu gaz, şiddetli zararına, havayı soluyan kimse açısından zehirinin gücüne rağmen, en büyük hayat olan bitkisel hayat için şarttır.

Karbondioksit gazı, havada çoğaldığı ve % 1 oranına çıktığı takdirde zararlı hale gelir. Bu miktarın üzerine çıkıp % 10'a ulaştığında insanlara ve hayvanlara çok tehlikeli hale gelir. İnsanların kalabalık oldukları binalarda karbondioksit gazı çok olur. Çünkü onların nefeslerinden havaya yayılır. Ayrıca gaz ve yağ lambalarının çok olduğu yerlerde de bu gaz çok olur. Aynı şekilde mum yakılan mekânlarda da karbondioksit gazı çok olur. Çünkü bu kandiller ve lambalar, yanarak karbondioksit gazı meydana getirirler. Eğer odada birbirine karşılık olarak hava cereyanı yapacak iki açık pencere olmazsa, odanın havası bu gazdan dolayı bozulur ve odada bulunanların kanları zehirlenir. Bu konuda ilim yapan bilginler, insanın saatte 16 metreküpten daha fazla havaya ihtiyaç duyduğunu söylerler. İnsan saatte 22 litre zehirli karbondioksit gazı çıkarır. Dolayısıyla insanların, içine hava girmeyen evlerde -özellikle de kandil yakılan evlerde- toplantı yapmaktan veya uyumaktan kaçınmaları gerekir. Yine soğuk günlerde bu mekânlarda kömür yakmaktan da kaçınmaları şarttır. Zira bu, -ilmen ve deneylerle ortaya çıktığı üzere- devamlı boğulmaya sebep olur. Ancak kömür yakıldıktan, gazı havaya dağılıp artık kokusundan ve yanmamış kısımlarından hiçbir eser kalmadıktan sonra eve konulursa boğulma olmaz.

Bütün bunlardan anlıyoruz ki her şeyi hikmetli olarak yaratan Yaratıcı, havayı bütün canlıların yaşaması için zorunlu olan maddelerden oluşmuş olarak yaratmıştır. Havayı oluşturan maddeler arasında -hacim ve ağırlık açısından- her bitki ve hayvan türünün ve cinsinin ihtiyacına uygun bir oran belirlemiştir. Bu canlıların, beslenme ve solunum yaparak havayı kullanması sebebiyle söz konusu maddelerden herhangi birisi -bulunması gerekli olan ideal oranda herhangi bir sakatlık ve farklılık meydana getirecek şekilde- eksildiği takdirde Yüce Allah'ın onu normale döndürecek ve koruyacak olan kanunu devreye girer. Güneş ışınlarının bitkilerin yeşil yapraklarına etki etmesi (fotosentez), oksijen üretmek için denizlerin dalgalanması, rüzgârların bu oksijeni ağaçsız ve sudan uzak çöllere götürmesi bu gibi şeyler Yüce Allah'ın eksilen oranı telafi edici kanunlarındandır.

Bütün bitki ve hayvan türleri, fıtratları sayesinde havadan istifade ederler. Havanın yararlarından istifade etmeyi ve zararlarından kaçınmayı öğrenecekleri kesbî (öğrenilerek elde edilen) bir bilgiye muhtaç olmadıkları gibi, yapay bir faaliyete de muhtaç değillerdir. Bu kaideden bir tek insan müstesnadır. İnsan, bilgi elde etmeye ve sınırsız olarak amellerini sağlam yapmaya

yetenekli yaratılması sayesinde bu varlıkların efendisi olarak geniş bilgiye ve bunun için ilme dayalı amel etmeye muhtaçtır. İnsanın ilmi genişleyip, mahareti inceldikçe ilme ve maharete daha fazla muhtaç hale gelir. Bedevîler, şehirlilere nazaran bunlara daha muhtaçtırlar. Çünkü onlar, fıtrî hayata daha yakındırlar. Ve -şehirlilere nazaran- gerek gıdaları ve gerekse meskenleri itibarıyla fıtrî hayata karşı daha az zarar vermektedirler.

Şehirde yaşayanlar, evler kurarlar ve her eve birçok oda ve (mutfak-banyo vb. gibi) değişik müştemilât yaparlar. Eğer bu evlerde hava ve güneş ışığının girmesi konusuna özen göstermeyecek olurlarsa oraların havası bozulur ve insanları yok eden hastalık mikropları ve hastalıklar çoğalmaya başlar. Öte yandan insanlar, ikamet etmek, her türlü çalışma faaliyetlerini yürütmek, ticaret yapmak, sanayi faaliyetinde bulunmak ve asker eğitmek maksadıyla yaptıkları evlerde, dükkânlarda, fabrikalarda, okul ve kışlalarda da -ki bunların tamamına şehir denilir- her evde riayet edilen sağlık kurallarının aynısına uymak zorundadırlar. Genel caddelerin ve sokakların geniş tutulması ve bu caddelerden ayrılan konutlar arasındaki sokakların da aynı şekilde herkesin havadan ve güneşten yararlanacağı şekilde uygun inşa edilmesi, söz konusu sağlık kurallarına örnektir. Büyük şehirlerde bütün şehir halkının yararlanabileceği parklar ve bahçeler kurulması gerekir. Çünkü -az önce de işaret ettiğimiz üzere- insanlar ve hayvanlar, havanın normal olması için ağaçlara muhtaçtırlar. Sonra insanlar çalışmanın yorgunluğunu üzerlerinden atmak istediklerinde buralara gelebilmelidirler. Buralara ağaçlarının altlarında gölgelenmek, insana zindelik veren temiz havasını içlerine çekmek için gelmeye en çok da çocuklar muhtaçtırlar. Eğer insanlar bu konuda ihmalkâr davranır ve söz konusu önlemleri almazlarsa havanın ve ışığın temizlemediği evlerde oturan kimseler hastalıklara yakalanırlar. Sonra da bu hastalıklar, onlarla haşir neşir olan diğer insanlara bulaşır.

En iyi hava, ne soğuk ne sıcak, ne kuru ve ne de rutubetli olmayan normal havadır. Sıcak havanın faydası deriden ter atılmasına yardımcı olmasıdır. Ter, -banyonun vücudun dış yüzeyini temizlemesi gibi- bedenin içini temizler. Çünkü terle birlikte bir takım ölü atıklar ve toksin maddeler vücuttan dışarı atılır. Sıcak havanın bu faydası yanında, solunum zorluğu, ciğerlere az oksijen gitmesi, zehirli karbondioksit gazının dışarıya az atılması, sindirim güçlüğü ve vücudun gevşeme zorluğu gibi zararları vardır.

Soğuk hava ise sinirleri gerer ve vücuda dinçlik verir. Vücudun içine daha çok oksijen girmesinden dolayı içeride hararet meydana getirir. (Soğuk hava, hararet ve tutuşma kaynağıdır.) Onun için bünye, yakacağı daha çok yakıta yani gıdaya ihtiyaç duyar. Bundan dolayı soğuk havada daha çok yemek yenir ve sindirim olayı güçlenir. Yine soğuk havada vücudun dış kı-

sımlarındaki kan damarlarına -bedeni ısıtmak maksadıyla- kan gitmesi için harekete ve faaliyete olan ihtiyaç artar. Soğuk hava, sağlığı yerinde güçlü bünyelere fayda verirken, zayıflara ve bazı göğüs hastalıklarına ve başka hastalıklara yakalanmış kimselere zararlıdır.

Bu açıklamadan anlaşıldı ki sıcak zamanlarda hafif yemeli ve çok et tüketmekten -özellikle de kırmızı et tüketmekten-, tatlılardan ve yağlı yiyeceklerden kaçınmalı, alınan gıdanın büyük bir kısmını, baklagillerden ve meyvelerden oluşturmalıdır.

Yeryüzünün çeşitli köşelerinin farklı sıcaklık ve soğuklukta olmasının meydana getirdiği rüzgârlar ve onlardaki canlılara ve özellikle de insanlara olan faydalar, Yüce Allah'ın hikmetlerinden ve havayı latif bir şekilde çekip çevirmesindendir.

Yüce Allah'ın kâinatın nizamında geçerli olan kanunlarından birisi de şudur: Sıcaklık, cisimleri genleştirir ve ağırlıklarını hafifletir. Genleşen sıvılar, buharlar ve gazlardan hafifleşenler, ağır olanların üzerine yukarı yükselirler. Bir kabın içine su ve sıvı yağ konulduğunda -önce konulsa bile- sıvı yağ suyun üstüne çıkar. Su ise, kaba sonradan dökülse bile kabın dibinde kalır. Çünkü yağ, sudan daha hafiftir. Sıcak su, kabın üst kısmında kalırken, soğuk su ise dibe çöker. Kabın tümü ısıtıldığında üst kısmı alt kısmından daha sıcak olur. Bu kaideye göre yeryüzüne bitişik olan hava yeryüzünün harareti sebebiyle ısındığında, çok geçmeden bu ısınan hava yukarı yükselir ve yerine -dengenin muhafaza edilmesi için- daha soğuk hava gelir. *"Rahmân olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin."*[710] Rüzgârların oluşmasındaki temel etken budur.

Bilindiği üzere yerkürenin sıcaklığı ekvator çizgisinde ve oraya yakın bölgelerde zirvededir. Ekvator çizgisi, yerkürenin enlemesine ortasıdır. Çünkü buralarda güneş ışınları diktir. Onun için sıcaklığının yeryüzüne olan etkisi, en üst düzeydedir. Sonra güneş ışınlarının etkisi kuzeye ve güneye doğru gidildikçe zayıflar. Çünkü oralarda güneş ışınları yere eğik düşer. Bu eğiklik oranında sıcaklık da normal olur. Sonra (daha kuzeye ve güneye) gidildikçe soğur, kuzey ve güney kutbuna varıldığında sıcaklık, suyun donma derecesine ulaşır ve o derecede durur. Çünkü güneş ışınları ufuk çizgisinde eğik olduğu için oralara az vurur ve böyle bir ışının da yeryüzüne etkisi yoktur. O bölgenin senesi, yarısı gece ve yarısı da gündüz olmak üzere bir günden ibarettir. Her iki kutuptan birinde gece olurken, diğerinde gündüz olur. Bu gibi meseleleri tam olarak anlatmak, belli bir ilim dalının yani kutup coğrafyasının veya matematiğin konusudur. Her bölgede sıcaklık derecelerinin

710. Mülk, 67/3.

farklı oluşunun ekvator çizgisine yakınlık ve uzaklıktan başka sebepleri de vardır. Bunların en önemlileri, dağlar, platolar, çukurluklar ve denizlere yakınlık ve uzaklık durumlarıdır.

Havanın hareketi ve zikrettiğimiz sebeplerle rüzgârların oluşumu olmasaydı sıcak bölgelerin sıcaklığı yıldan yıla artar, sonunda o bölgelerde bulunan her şey yanıp kavrulurdu. Yine soğuk bölgelerin soğukluğu artar ve orada bulunan her canlı kurur buz tutardı. Tıpkı kış mevsiminde buz tutan kuzey bölgelerindeki deniz ve nehirlerdeki balıkların başına geldiği gibi... Söz konusu denizler ve nehirlerin suları yaz mevsimi gelip de akıcılığına yeniden kavuşunca bu balıklar da yumuşar, hareketlerine ve canlılıklarının diğer özelliğine yenide kavuşurlar.

Soğuk ve sıcak beldelerin atmosferi, rüzgârlar vasıtasıyla diğer beldelerin atmosferinden istifade eder. Her iki beldenin atmosferinde önemli olanlarına işaret ettiğimiz bir takım özellikler vardır. Ekvator bölgesinin sıcak havasının yukarı yükselmesi ve iki kutbun havasının da ağırlığından dolayı yere alçalması dolayısıyla yer kürerin iki yarısında yerin ortasıyla iki ucu arasında iki hava akımı meydana gelir. Tıpkı her bölgenin atmosferinde başlı başına böyle bir akım oluştuğu gibi... Çünkü burada bizim Mısır'ımızda sıcaklık, ilkbahar ve yaz mevsiminde kaba kuşluk vaktinden güneşin batma vaktine veya akşama kadar yükselir. Yükselen havanın yerine yine bizim atmosferimizden daha ılıman ve hoş bir hava gelir. Şiddetli sıcaklık günlerce devam edecek olursa onun yerine diğer günlerde soğuk ve ılıman bir hava gelir. Bu da genelde bize komşu olan bölgelerden gelir. Rüzgârın hareketi ne kadar şiddetli olursa, etkilediği alan da o derece büyük olur. Havada meydana gelen en ufak bir hareket, havanın nasıl ılıman olduğunu sana gösterir. Bunun deneyini sen kendi odanda yapabilirsin. Odada bir pencere açıp bir mumu veya fitili yakar sonra da bunu bir kez pencerenin üst kısmına, bir kere de altı kısmına koyarsan, alt taraftayken alevin sana doğru meylettiğini, üst kısmında ise odanın dışına doğru eğilim gösterdiğini görürsün. Çünkü hafif olan, odadaki sıcak havadır. İşte bu hava, odanın üst kısmından dışarı çıkar ve onun yerine çoğunlukla oda sıcaklığından daha serin olan hava içeri girer. Dış hava, ancak sıcak rüzgârların (sam yeli) estiği vakitlerde evlerin havasından daha sıcak olur. Bu kaide sayesinde sıcak beldelerin sahillerinde meltemin ve rüzgârın esintisinin neden -geceleri olduğu gibi- bazen karadan denize doğru, bazen de -çoğunlukla gündüz- denizden karaya doğru olduğu anlaşılmış olur. Bunun sebebi şudur: Su, karaya nazaran -özellikle de kumsal ve taşlık yerlere- güneşin sıcaklığından daha az etkilenir.

Öte yandan rüzgârların ekvator çizgisiyle, güney ve kuzey kutup arasında esmesiyle, kendi arasında doğu ve batı yönünde esmesinin bilinen se-

bepleri vardır. Ayrıca denizlerdeki ve karalardaki rüzgârların kuvvetli estiği vakitler vardır. Bu kuvvet, rüzgârların estiği bölgelerin bulundukları yerlere göre farklılık gösterir. Kuzey denizlerinin bulunduğu Hint Okyanusu'nda yaz mevsiminde şiddetlenerek esen mevsim rüzgârlarıyla, rüzgârın sakinliğine ve mutedilliğine bağlı olarak orta Akdeniz de sakin veya mutedil esen rüzgârlar gibi...

Kısaca söylemek gerekirse hava hareketinin, rüzgârların esmesinin ve bunların düzenli olanının sebebi dörttür. Bunların içinde birbirine paralel ve zıt yönde esen rüzgârlarla aksi ve mevsimsel rüzgârlar vardır.[711] Bütün bu sebepler insanlar tarafından bilinmektedir. Çünkü bu bilgi, Yüce Allah'ın sıcaklık, soğukluk, yerkürenin biçimi, hareketi, mevsimleri konusundaki koyduğu kanunlar hakkındaki bilgilerine tabidir. Fakat bu bilgi, kısa ve toptan (icmâlî) bir bilgidir. Hiçbir kimse, kendi beldesinde rüzgârlar ne zaman eser, ne zaman diner, yaz aylarında diğer günlere nazaran sıcaklık ne zaman şiddetlenir ve kış aylarında soğuk, ne zaman artar bilemez.

Rüzgârların en büyük faydalarından birisi de bitkilerin erkek organlarından dişi organlarına dölleme maddesini nakletmesidir. Hurma ağacında olduğu gibi bazı ağaç türlerinin erkek ve dişi olanı vardır. Erkek ağacın görevi, dişi ağacı döllemektir. Dişi ağaç ancak erkek ağacın kendisini döllemesi sayesinde meyve verir, dölleme olmadan meyve vermez. Dölleme iyi yapılacak olursa kaliteli meyve elde edilir. Aksi takdirde kaliteli meyve alınamaz. Bazı ağaç türlerinde ise her ağaç, dölleme yapan erkeklik organıyla meyve veren dişi organa sahiptir. Erkeklik organı dişisine ulaşamayan ağaçlarda rüzgârlar, dölleme maddesini tam veya eksik olarak naklederler. Yüce Allah, şöyle der: *"Biz rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik..."*[712] Öyle anlaşılıyor ki bu ayet indiği zaman hiç kimse bu gerçeği bilmiyordu. Hatta hurmaları elleriyle dölleyenler bile bilmiyorlardı. Çünkü dölleme yapanlardan hiçbirinden böyle bir haber nakledilmiş değildir. Bundan dolayı bazı müfessirler burada geçen "aşılama"yı, mecâzî olarak kabul etmişler ve rüzgârların bulutlara olan etkisini, yağmurun meydana gelmesine sebep olan etkisini, döllemenin hayvandaki etkisine ve hayvanın hamile kalması ve doğurmasına sebep olmasına benzemesi olarak açıklamışlardır.

Rüzgârların yağmurları oluşturmaktaki faydalarını daha önce -tefsiri için bu konu dışı açıklamayı tamamlayıcı bir unsur kıldığımız ayetin tefsirini yaparken- açıklamıştık. Konu dışı açıklama ise, Yüce Allah'ın mahlûklara

711. Metnin Arapçasında *"er-riyâhu't-ticâriyye"* deyimi geçmektedir. Rüzgârın bu ismi almasının sebebi, eskiden ticârî faaliyetlerin yelkenli gemilerle yapılmasıdır. Onun için tercümede *"ticârî rüzgârlar"* denilmemiştir. (Çev.)

712. Hicr, 15/22.

olan nimetlerini açıklamak için yapıldı. Nehir, kaynak ve kuyu suları için yağmur, Yüce Allah'ın *"Görmedin mi Allah gökten bir su indirdi, onu yerdeki kaynaklara yerleştirdi..."*[713] ifadesinde olduğu üzere ana unsurdur. Su, oksijen ve hidrojenden meydana gelen bir maddedir. Yağmur suyuna -ki suyun en arı olanıdır- havanın taşıdığı bazı unsurlar ve yeryüzünden ve onun bazı yörelerinden ayrılmış maddeler karışır. Yerden çıkan sulara ise topraktaki birçok madde karışır. Bunların bazılarının içimi zararlı, bazılarınınki ise faydalıdır. Bundan dolayı bazı sular, bazılarından daha üstündür. Hatta bazı sular, şişelerle bir beldeden başka yerlere nakledilir ve oralarda içmek için yüksek fiyata satılır. İçimi zararlı olanlar, sulamada ve araziyi verimli kılmada kullanılır. Böylesi sular, içme dışı başka alanlarda faydalı olabilir. Bazı sular maden suları olup, bazı hastalıklara faydalıdır ve şifasını kolaylaştırıcıdır.

Kısaca söylemek gerekirse, hava ve su, bütün canlıların hayatta kalabilmeleri için iki temel unsurdur. Ayrıca bunlar, hayattaki ısı ve ışık için de elzemdirler. Bu iki maddenin hareketi ve intikali konusunda Yüce Allah'ın geçerli olan kanunlarında ne gibi faydalar olduğunu gördük. Hava, su, ışık ve ısı, altından, gümüşten ve bütün değerli mücevherlerden çok daha kıymetlidir. Yüce Allah'ın bu maddeleri karaborsası imkânsız olarak bol ve yaygın bir biçimde yaratması, rahmetinin eseridir. Bu maddelerin faydalarını *el-Menâr*'ı okuyan herkesin kolayca anlayacağı şekilde açıkladık. Yoksa bu maddelerin öyle faydaları vardır ki, bunları ancak kimya ve tabiat ilimlerinde uzmanlaşmış büyük alimler bilebilir. Bu bilginler ise hâlâ bu konuda bilgilerini artırmakla meşguller. Bu da Yüce Allah'ın *"Size ancak az bir bilgi verilmiştir."*[714] ifadesini güçlendirmektedir.

713. Zümer, 39/21.
714. İsrâ, 17/85.

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ
إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿59﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ
فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿60﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَٰكِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ
الْعَالَمِينَ ﴿61﴾ أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا
تَعْلَمُونَ ﴿62﴾ أَوَعَجِبْتُمْ أَن جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَىٰ رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ
وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿63﴾ فَكَذَّبُوهُ فَأَنجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ
وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ ﴿64﴾

59- Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum."

60- Kavminden ileri gelenler dediler ki: "Biz seni gerçekten apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz!"

61- Dedi ki: "Ey kavmim! Bende herhangi bir sapıklık yoktur; fakat ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim."

62- "Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben Allah tarafından sizin bilmediklerinizi biliyorum.

63- Sakınıp da rahmete nâil olmanız ümidiyle, içinizden sizi uyaracak bir adam vasıtasıyla size bir zikir gelmesine şaştınız mı?"

64- Onu yalanladılar, Biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık, ayetlerimizi yalanlayanları boğduk! Çünkü onlar kör bir kavim idiler.

Bu ifadeler, elçi olarak gönderilmiş ve gerek Araplar ve gerekse onlara komşu toplumlarda zikri meşhur olan peygamberlerin kıssalarına dair yeni bir başlangıçtır. Daha önce Yüce Allah'ın 35. ayette Âdemoğullarına *"Ey Âdemoğulları! Size kendi içinizden ayetlerimi anlatacak peygamberler gelir de kim sakınır ve kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* diye başlayan ve 36. ayetin sonuna kadar devam eden çağrısıyla bu konuya

bir giriş yapılmıştı. Ayetler arasındaki âhenk ve ifadenin birbirine bağlantısı bundan anlaşılmaktadır.

Nuh Kıssası

Yüce Allah burada diyor ki: ***"Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik."*** Allah Teâlâ bu kıssaya içindeki haberi, hitabını ilk yönelttiği Mekkelilere ve onların ardından Araplara tekit etmek için yeminle başlıyor. Çünkü onlar, -ümmi olmalarına ve başka kavimlerin bilgilerine ve peygamber kıssalarına dair bir bilgileri olmamasına rağmen- peygamberliği ve vahyi inkâr ediyorlardı. Başka toplumların bilgilerine ve peygamber kıssalarına dair bütün bildikleri, Arap beldelerinde ya da Şam'da karşılaştıklarında rivayet edilen bir şiir beytinde geçen bir kelime veya bazı Ehl-i Kitab'dan gelen eksik bir ibareden ibaretti. Ya da bunları Yahudi veya Hıristiyan olmuş kimselerden duymaktaydılar. Arapların tümü veya büyük bir kısmı ümmî olarak kalmaya devam ettiler. Ayette yapılan yemin mahzuf olup, buna cümlenin başındaki yemin lâmı delâlet etmektedir. Yemin lâmı, hemen hemen "kad"sız gelmez. Çünkü o, beklentinin muhtemel olduğu yerdir. Şefaat hadisi ve başka hadislerde yer aldığı üzere Nûh (a) Yüce Allah'ın müşrik bir kavme -ki kendi kavmidir- gönderdiği ilk peygamberdir. Bu konu, En'âm Sûresi'nde Kur'ân'da zikri geçen peygamberlerin sayılarından ve Âdem (a) bunlardan sayılıp sayılmayacağından söz edilirken incelenmişti.[715] Buhârî'nin *Sahîh*'inde İbn Abbas'tan tahric ettiği bir hadiste ifade edildiğine göre aralarından bazı salih kimselerin resimlerini yapanlar Nûh'un (a) kavminden çıkmıştı. Bunlar söz konusu resimleri ve heykelleri, onların hatıralarını canlı tutmak ve kendilerine uymak için yaptılar. Daha sonra ise onların resimlerine ve heykellerine tapmaya başladılar. Bu konu da En'âm Sûresi tefsir edilirken daha önce geçmişti.[716]

"Dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilahınız yoktur.'" Yani Nuh (a) onlara kavmiyet sıfatıyla ve bunu da kalplerini fethetmek için kendisine izafe ederek seslendi. Ve -ibadetlerinde kendisine yönelecekleri bir başka ilâh olmadığını açıklayarak- onları bir olan Allah'a ibadete davet etti. Kendi kespleriyle ve Yüce Allah'ın, güçleri dâhilinde kıldığı arzu edilen şeylere ulaşmaya vesile olan sebeplerle kadir olamayacakları şeyleri elde etmek için dua ederek yönelecekleri Allah'tan başka bir ilâh olmadığını açıkladı. Çünkü her şeyi yaratan ve her şeyin mülkü elinde olan Rabbe ancak böyle bir şeyle yönelinir. Bu yönelme ve dua, ibadetin özü ve kalbidir. Dolayısıyla Allah'a iman eden bir kimsenin duasında Allah'tan başkasına

715. Bkz: Bu tefsirin Arapça nüshası, VII, 602.
716. Bkz: Bu tefsirin Arapça nüshası, VII, 545.

asla yönelmemesi gerekir. Ne başlı başına ve ne de -Allah'a yönelmek ve O'nun katında aracılık etmesi gayesiyle- dolaylı olarak yönelmemesi gerekir. Çünkü bu, insanların içinde sapıklığa düşenlerin çoğunluğunun sapıtmasına sebep olan şirkin ta kendisidir.

Yüce Allah'ın ***"min ilâhin"*** ifadesi, olumsuzluğu pekiştirmekte ve onun genel olduğunu ifade etmektedir. Bir kimse *"mâ indenâ min taâmin ev ukulin"* dese, bunun manası o kişinin yanında yenilecek ve karın doyurulacak hiçbir şeyin olmadığıdır. Bir kimse de *"mâ indenâ taâmun ev ukulin"* dese, bunun manası da; öğlen veya akşam yemeği isteyen bir kimseye normal olarak verilen ekmek ve katıktan adına "taâm" (yemek) veya "ukul" (yiyecek) denecek şeyin olmadığıdır. Bu sözü söyleyen kimsenin yanında sofradan artan yemek veya az bir meyve olduğu takdirde o kişi bu sözünde yalan söylemiş olmaz. Buradaki her ihtimali içine alan genel olumsuzluk olan "nefy-i âm"dan maksat, kendisine ibadet türlerinden herhangi birini yöneltilmesine layık -Allah'tan başka- hiçbir ilâhlarının olmadığıdır. Ne zâtı itibarıyla o kişiden herhangi bir faydayı ummak veya zararı gidermek için, ne de Allah katında aracılık ve şefaat etmesi için Allah'tan başka bir ilâhın olmadığıdır. Tam tersine kalplerin dua ve başka şeylerle yönelmesine layık olan gerçek ilâh, bir olan Allah'tır.

el-Kisâî, ***"ğayruhû"*** kelimesini, ***"ilâhin"*** kelimesinin sıfatı olmak üzere kesreli olarak *"ğayrihî"* şeklinde okurken, kalan kıraat imamları *"ilâhin"* kelimesinin i'raptan mahallini esas alarak merfû olmak üzere *"ğayruhû"* şeklinde okumuşlardır. Çünkü ifadenin aslı, *"Mâ lekum ilâhun ğayruhû"* şeklindedir.

"Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum." Bu ifade, yeni bir uyarı cümlesi olup, -ibadette şirkin en ufak kırıntısını bile terk etmeyi gerekli kılan- bir olan Allah'a ibadet emrinin sebebini açıklamaktadır. Bu ifade, aynı zamanda dirilme ve ceza inancını beyan etmektedir. Öldükten sonra dirilme ve ceza, peygamberliği (risalet) tasdikten sonra imanın rükünlerinin ikincisini teşkil etmektedir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Size emrettiğim şeylere sarılmazsanız başınıza büyük bir azabın geleceğinden korkarım. ***"Büyük gün"***den maksat, kıyamet günüdür ki Yüce Allah, o gün kullarını diriltecek ve onlara imanlarının, inkârlarının ve bu ikisinin sonucu olan amellerinin karşılığını verecektir. *"Büyük gün"*ün, *"tufan günü"* olduğu söylenmiştir ama bu yaklaşım zayıftır. Çünkü tufan günüyle uyarı, Nuh'un davete başlamasıyla birlikte olmamış, tam aksine uzun süren bir yüz çevirme, reddetme ve onlar hakkında apaçık bir ümitsizlik derecesine varmanın ardından olmuştu. Nitekim Yüce Allah bu uyarıyı, Nuh Sûresi'nde *"(Sonra Nuh:) Rabbim! dedi, doğrusu ben kavmimi gece gündüz (imana) davet ettim; fakat benim davetim, ancak kaçmalarını arttırdı."*[717] şeklinde

717. Nuh, 71/5, 6.

naklederken Hûd Sûresi'nde ise *"Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden iman etmiş olanlardan başkası artık (sana) asla inanmayacak. Öyle ise onların işlemekte olduklarından (günahlardan) dolayı üzülme."*[718] şeklinde belirtmektedir. Ancak *"büyük gün"* deyimiyle mutlak olarak *"dünya azabı"* kastedildiği takdirde bunu *"tufan günü"* olarak tefsir etmek mümkün olur.

"Kavminden ileri gelenler dediler ki: 'Biz seni gerçekten apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz!'" Ayette geçen ***"el-mele'"***, bir toplumun ileri gelenleri (devletlû) demektir. Mele' ismini almalarının sebebi, zarafetleriyle göz doldurmalarıdır. Çünkü genelde kaliteli elbise giyerek ve dış görünüşe dair başka aksesuarlar kullanarak şık görünürler. İşte bu ileri gelenler, Nuh'a dediler ki: Biz, seni gerçekten haktan apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz. Çünkü sen, bizlere Ved, Süvâ, Yeğûs, Yeûk ve Nesr'e ibadet etmeyi yasaklıyorsun. Oysa bunlar, bizim Allah katında vesilemiz ve şefaatçilerimizdir. Allah, onların bereketiyle bize yönelmekte ve onların aracılığıyla istediklerimizi vermektedir. Çünkü onlar, salih ve muttaki kimselerdir. Bizler, nefisimizi Allah'a dua etmeye ve kendi başımıza O'na yönelmeye ehil görmüyoruz. Çünkü bizleri o kutsal makamdan uzaklaştıran günahlar işledik. Onun için O'nun dostlarından ve sevdiklerinden şefaatçi ve aracı olmadan O'na dua etmeye ehil değiliz. Nuh kavminin ileri gelenleri, Nuh'un (a) sapıklık içinde olduğuna karar verdiler. Ve bu hükmü, bilme manasındaki "görme", "inne", "lâm" ve her şeyi kuşatan "zarfiyet"le birlikte pekiştirdiler. Sanki şöyle dediler: Biz, seni her taraftan kuşatmış bir sapıklık tufanı içinde görüyoruz. Artık sen böyle bir tufan varken, doğruya hiçbir yol bulamazsın. Böyle söylemelerinin sebebi, onda davet ettiği şeye karşı bir güven görmüş olmalarındandır.

"Dedi ki: 'Ey kavmim! Bende herhangi bir sapıklık yoktur.'" Nuh (a) onlara kavmiyeti kendine izafe ederek ikinci kez seslendi. Maksadı, onlara kendileriyle ve kendileri için hayırdan başka bir şey dilemediğini hatırlatmak ve bu dileğine adına sapıklık denecek en küçük bir şeyin bulaşmasının mümkün olmadığını vurgulamaktır. Ayrıca ***"sapıklık"*** kelimesinin olumsuzdan sonra gelmesi ve bir kere veya bir fiil şeklinde ifade edilmesi de bunu ifade etmektedir. Kavmin ileri gelenleri, onun sapıklık içinde olduğunu söylerken nasıl mübalâğa etmişlerse, o da olmadığını söylerken aynı şekilde mübalâğa etmektedir. "Bî" zarfının ***"dalâletun"*** kelimesinden önce gelmesi, onların sapıklık içinde olduklarına üstü kapalı bir dokundurmadır. Nuh sapıklık içinde olmadığını ifade etmesinin ardından onun karşıtını getirdi. Ancak bu, hak ve hidayet üzere olmasını gerekli kılan peygamberlik davasını tebliğ esnasında yapıldı. Nuh şöyle dedi:

718. Hûd, 11/36.

"Fakat ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim." Yani ben sadece sizin içinde bulunduğunuz sapıklık halinden uzak değilim, dahası ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Benim gönderiliş gayem, bana uymak suretiyle sizleri doğru yola iletmek ve ebedî helakin elinden kurtarmaktır. Şirk ve onun ayrılmaz bir parçası mahiyetindeki ruhları ifsat eden ve nefisleri kirleten masiyetler, ebedî helak sebebidir. Hidayet yolunda örnek olan bir kimsenin getirdiği hususlarda sapıklık içinde olması mümkün değildir. Yüce Allah'ın sizleri cehaletiniz sebebiyle uydurduğunuz şirkiniz içinde bırakmaması rablik rahmetinin eserlerindendir. Bunun için Yüce Allah, sizlere hakkı batıldan ayırmıştır. Nuh, bundan sonra ifadenin akışının gerekli kıldığı bir isti'nâf (yeni başlangıç) üslubuyla peygamberliğin konusunu açıkladı. Çünkü peygamberliğin konusu, insanların O'nun Allah katından gönderildiği iddiasıyla getirdiğinin ne olduğunu sormaya yöneldikleri şeydir. Nuh şöyle dedi:

"Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum." Kıraat imamlarından Ebû Amr, ***"ubelliğukum"*** ayetini *"iblâ'"* kökünden *"ubliğukum"* şeklinde okurken kalan imamlar, tedrici ve tekrarı ifade etmek üzere şeddeli olarak *"ubelliğukum"* şeklinde okumuşlardır. Bu da ***"risâlet"*** kelimesinin ilgili olduğu ve konusunu teşkil eden şeyler açısından çoğul yapılmasına uygundur. Risâletin ilgi alanına giren şeyler çoktur: Bunlardan birisi akaittir, akaidin en önemlisi ise Nuh sözünün başında ifade ettiği mutlak tevhid ilkesidir. Bunu, ahiret gününe, vahye, risalete, meleklere, cennete, cehenneme ve başka şeylere iman takip eder. Adap, hikmetler, öğütler, ibadet ve muamelâta dair ilmî ahkâmlar da buna dâhildir. Eğer Nuh'a iman ve itaat etselerdi, bütün bunları kabul etmemeleri mümkün değildi.

"Size öğüt veriyorum." Râğıb der ki:

Arapçada ***"en-nush"*** kökü, insanın iyiliğine olan fiil veya sözü araması demektir. Kelime, *"nasahtu lekum'l-vudde/Size olan sevgimi halis ve içten kıldım."* deyiminden türemedir. *"Nâsihu'l-asel"*, halis saf bal demektir. *"en-Nushu"* kelimesi, *"nasahtu'l-cilde/Deriyi diktim."* deyiminden türemiş de olabilir. *"en-Nâsih"* terzi, *"en-nish"* ip demektir.[719] *el-Keşşâf*'ta bu kelime şöyle açıklanmaktadır:

"Nasahtuhû ve nasahtu lehû" denilir. "Lâm" harfinin eklenmesi mübalâğa ve öğüdün halis olmasına delâlet eder. Ayrıca öğüdün öğüt verilen kimseye halis olarak yapıldığını ve bununla -başkasının değil- sadece kendisinin kastedildiğini ifade eder. Nasihat verenin kendisinin istifade ettiği ve bu yüzden

719. Râğıb, *el-Müfredât*, (*na-sa-ha* md.) s. 494.

iki faydayı birden hedeflediği nice öğütler vardır. Allah'ın ve peygamberlerinin öğütlerinden daha halis olan hiçbir öğüt yoktur.[720]

Zemahşerî'nin bu açıklamasından anlaşılan odur ki öğütte asıl olan, bununla öğüt verenin değil, öğüt verilen kimsenin iyiliğini hedeflemektir. Eğer verilen bu öğütte dolaylı olarak kendisine de bir fayda gelmişse bunda herhangi bir sakınca yoktur. Aksi takdirde yapılan öğüt, halis bir öğüt olmaz. Temîm ed-Dârî'nin rivayet ettiği bir hadiste Peygamberimiz (s) *"Din nasihattir."* deyince sahâbîler "Kim için ey Allah'ın Rasûlü?" diye sormuşlardır. Peygamberimiz *"Allah için, Rasûl'ü için, Müslümanların imamları (idarecileri) ve bütün Müslümanlar için..."* diye cevap vermiştir.[721] Bu hadisi, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî rivayet etmişlerdir.

"Ve ben Allah tarafından sizin bilmediklerinizi biliyorum." Denildi ki bu cümle, bir öncesi üzerine matuftur. Bence doğru olanı, bu cümlenin hâl cümlesi olduğudur. Buna göre ayetin manası, Allah'ın benimle gönderdiği ilmi ve hikmetleri sizlere duyuruyorum, sizlere yaptığım teşvik, kaçındırma, vaad ve tehditle öğüt veriyorum ve ben, bunu ve diğerini yaparken Yüce Allah'ın bana vahyettiği ve sizin ondan hiçbir şey bilmediğiniz bir ilim üzereyim. Ya da ben Allah'ın durumu ve işlerine dair sizin bilmediklerinizi biliyorum. Bu bilgi, O'nun sıfatlarına, sıfatların tealluk ettiği şeylere, onların bu âlemdeki mahlûkatı ve kanunları (sünnetullah) hakkındaki eserlerine, âlemin sonuna, ondan sonra ahirete, hesaba ve amellerin karşılığına dairdir. Size öğüt verdiğim şirkinizin âkibeti ve hikmetinin -inkâr ve inat ettiğiniz takdirde- dünyada başınıza azap indirmeyi gerekli kıldığı yolunda sizi uyardığım zaman, sizlere sizin bilmediğiniz kesin bir bilgiye dayanarak öğüt vermekteyim.

"Sakınıp da rahmete nâil olmanız ümidiyle, içinizden sizi uyaracak bir adam vasıtasıyla size bir zikir gelmesine şaştınız mı?" Cümlenin başındaki hemze, istifhâm-ı inkârî manalıdır. Hemzeden sonra gelen "vâv" harfi, hemzeden sonra gelen mukadder ve mahzuf olan bir kelime üzerine atıf yapmak için gelmiştir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Yalanlayıp da, içinizden bir adamın lisanıyla Rabbinizden bir zikir ve öğüt gelmesine şaştınız mı?

1) ***"li yunzirekum"***; inkârınızın âkibeti konusunda sizi uyarmak ve Allah'ın sizin için hazırladığı azabı O'nun dilinden anladığınız şekliyle -çünkü O, sizden biridir- size bildirmek gayesiyle sizi uyarmak için

2) ***"Ve li tetteqû"***; bu uyarıyla Rabbinizi size karşı gazaplandıracak olan ibadetinde şirkten ve O'nun yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaktan sakınmanız için

720. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 86.
721. Buhârî, *İman*, 42; Müslim, *İman*, 95.

3) *"Leallekum turhamûn"*; Ve takvayla davete uyan ve sakınan herkes için Rabbinizin umulan rahmetine sizi hazırlaması için...

Görüldüğü üzere Nuh (a) risalet göreviyle gelmesini, birbirini izleyen üç sebebe bağladı.

"Alâ raculin minkum" ifadesinden anlaşıldığına göre, onların risalete karşı şüpheleri, peygamberin onlar gibi bir beşer olmasından kaynaklanmaktadır. Sanki insanlıkta ve insanlığın genel niteliklerinde ortak olmak, hususiyetlerde ve meziyetlerde de eşit olmayı gerektiriyormuş ve bunlardan herhangi birinde seçkin olmaya maniymiş gibi... Oysa bu düşünce deneylerle ve mizaç, akıl ve kas güçleri, kesbî (çalışarak elde edilen) bilgi ve ameller konusunda gözlemlenenlerle temelsiz ve çürüktür. İnsanlar arasındaki farklılık, gerçekten çok büyüktür. Bu konuda şu müşahede âlemindeki mahlûkat türlerinden hiçbiri insana benzememektedir. Bu konuda aralarında eşitlik olduğunu farz etsek bile Hakîm olan Yaratıcı'nın dilediği bazı kimselere mizaçlar ve öğrenilerek elde edilen şeyler konusunda bilinenin üzerinde bir özellik vermesine herhangi bir mani var mıdır? Asla! Allah Teâlâ buna kadirdir, O'nun hikmeti ve dilemesi bunu gerektirmiştir ve kudreti böyle tecelli etmiştir. Bu şüphe, En'âm Sûresi'nin baş taraflarında reddedilmişti.

"O'nu yalanladılar, Biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık." O'nu yalanladılar ve çoğunluğu bunda ısrarlı oldu. Biz de onu ve gemiye yanına aldığı mü'minleri kurtardık. Yüce Allah'ın Hûd Sûresi'nde onun kıssasını ayrıntısıyla anlattığı üzere *"Zaten onunla beraber pek azı iman etmişti."*[722] Ya da mana şöyle olabilir: Biz de onu ve -gemide kendisiyle birlikte oldukları halde- onları kurtardık. ***"Ayetlerimizi yalanlayanları boğduk! Çünkü onlar kör bir kavim idiler."*** Yani ayetlerimizi yalanlayanları yalanlamaları sebebiyle tufanla boğduk. Niçin yalanladılar? Onlar, ancak basiretlerindeki körlük sebebiyle yalanladılar. Bu körlük, ibret alma yetenekleriyle bu ayetlerin Allah'ın tevhidine, peygamberler göndermek kudretine ve bu husustaki rububiyetine delâlet etmesini anlamalarının önüne engel oldu. ***"Amûn"*** kelimesi, *"âmin"* kelimesinin çoğuludur. Manası kör, demektir. Kelimenin aslı *"amiye"*dir. Bu kelimenin ifade ettiği körlüğün, kalp ve basiret körlüğüne mahsus olduğu söylenmiştir. *"A'mâ"* ise, bunların her ikisini (hem gözünü ve hem de basîretini) kaybetmiş kimseye denir. Şair Züheyr bir beytinde "âmin" kelimesini şöyle kullanır:

وأعلم علم اليوم والأمس قبله ولكنني عن علم ما في غد عم

"Biliyorum bugünü ve bir öncesindeki dünü,
Fakat yarın olacakların bilgisi hakkında körüm."

722. Hûd, 11/40.

وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿65﴾ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿66﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلٰكِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿67﴾ أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ ﴿68﴾ أَوَعَجِبْتُمْ أَن جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِّنكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِن بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللّٰهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿69﴾ قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿70﴾ قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ أَتُجَادِلُونَنِي فِي أَسْمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا نَزَّلَ اللّٰهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ فَانتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُم مِّنَ الْمُنتَظِرِينَ ﴿71﴾ فَأَنجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿72﴾

65- Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik). O dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız?"

66- Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Biz seni kesinlikle bir beyinsizlik içinde görüyoruz ve gerçekten seni yalancılardan sanıyoruz.

67- "Ey kavmim! dedi, ben beyinsiz değilim; fakat ben âlemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim.

68- Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm.

69- Sizi uyarmak için içinizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden size bir zikir (kitap) gelmesine şaştınız mı? Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı. O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz."

70- Dediler ki: Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin? Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğin (azabı) bize getir.

71- (Hûd) dedi ki: "Üzerinize Rabbinizden bir azap ve bir hışım inmiştir. Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hususunda benimle tartışıyor musunuz? Bekleyin öyleyse, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!"

72- Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle kurtardık ve ayetlerimizi yalanlayıp da iman etmeyenlerin kökünü kestik.

Hûd Kıssası

İshâk b. Bişr ve İbn Asâkir, Atâ vasıtasıyla İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ediyor: Arapça konuşan ilk peygamber Hûd (a) idi. Hûd'un dört oğlu dünyaya geldi. Bunlar Kahtân, Mukhat, Kâhıt ve Fâliğ idi. Fâliğ, Mudarların, Kahtan ise Yemenlilerin babasıydı. Hûd'un kalan iki oğlunun nesli devam etmedi. Yine İshâk b. Bişr ve İbn Asâkir Mukâtil ve Dahhâk kanalıyla İbn Abbas'tan, İbn İshâk kanalıyla isimlerini verdiği ravilerden ve Kelbî kanalıyla bütün ravilerden rivayet ediyorlar: Âd kavmi putperest olup, onlara tapıyorlardı. Ved, Süvâ', Yegûs ve Nesr'e benzer putlar yaptılar. Samûd[723] adında bir putla, el-Hettâr [724] adında bir başka put edindiler. Yüce Allah da onlara Hûd'u gönderdi. Hûd, el-Hulûd adında bir kabiledendi ve kendisi nesep itibarıyla bu kavmin orta tabakasındandı ve içlerinde yüzü en parlak olanıydı. Bedenen onlar gibi olup, uzun sakallıydı ve sakalının dudağıyla alt çenesi arasındaki kısmı ağarmıştı. Hûd kavmini Allah'a ibadete davet edip, Allah'ı bir kabul etmelerini ve insanlara zulmetmekten vazgeçmelerini emretti. Ancak kavmi bu talepten yüz çevirdi ve Hûd'u yalanladı. Sonra da ayetin deyimiyle *"Bizden daha kuvvetli kim var?!"*[725] dedi. Âd kavminin evleri, Ahkâf'taydı. Ahkâf, Yemen'de Umman'la Hadramut arasındaki kumluk arazi demektir. Bununla birlikte Âd kavmi, bütün Yemen'de bozgunculuk çıkarmış, Yüce Allah'ın kendilerine vermiş olduğu kuvvet sayesinde halka galebe çalmıştı.

723. Öyle anlaşılıyor ki, Semûd, samed manasındadır. Samed, ihtiyacın giderilmesi için kendisine yönelinen ve dönülen efendi, demektir. Rivayete göre Âd kavminin Samed adında bir başka putları daha vardı.

724. *el-Hettâr*, *el-hetr*'den mübalâğa kipidir. Bu kökten türeme olarak *"Heterehû'l-kibru"* denir ki, manası *"Kibir aklını başından aldı."* demektir.

725. Fussilet, 41/15.

İbn Ebî Hâtim, er-Rabî' b. Haysem'den rivayet ediyor: Âd kavmi Yemen'le Şâm arasında karınca gibi çoktu. *Tarih*'inde Buhârî, İbn Cerîr ve İbn Asâkir Hz. Ali'den naklediyorlar: Hûd'un kabri Hadramut'ta kırmızı kum tepesindedir başının ucunda bir karalık vardır. İleride Hûd Sûresi'nde kendisinin ve kavminin durumuna dair daha fazla açıklama gelecektir.

Yüce Allah'ın ***"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u (gönderdik)."*** ifadesi *"Ve leqed erselnâ nûhan ilâ kavmihî/Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik."*[726] üzerine atfedilmiştir. Manası, Âd kavmine de nesepçe kardeşleri Hûd'u gönderdik, şeklindedir. Nitekim bütün bir ırkın kardeşliği söz konusu olduğunda *"Yâ ahi'l-Arab/Ey Arapların kardeşi"* denilir. Dinin de tıpkı kavmiyet ve ırk kardeşliğinde olduğu gibi "din kardeşliği" vardır. Bu ayet, kâfir olan akrabaya ve vatandaşa "kardeş" demenin câiz olduğuna delildir. Peygamber'in gönderildiği kavimden olmasının hikmeti, onları anlaması ve onlardan tarafından da anlaşılmasıdır. Nihayet insanlık, genel bir ortak payda altında birleşmeye hazır hale gelince Yüce Allah onların tümüne peygamberlerinin sonuncusu Hz. Muhammed'i gönderdi ve onlara dinin birliğini sağlamak için din konusunda dil birliğini farz kıldı. Bundan maksat, bütün bir insanlığı bir araya getirmek ve tümünü barışa dâhil etmektir.

"O dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilahınız yoktur.'" Bu cümlenin manası, az önce geçen Nuh kıssasında geçmişti. Fakat orada bu cümle "fâ" harfiyle atfedilirken, burada ve bundan sonra zikredilecek diğer kıssalarda atıfsız olarak getirildi. Böyle yapılmasını gerektiren fark ise şudur: Bundan önceki kısımda atıf, aslına uygun olarak yapıldı. Söz konusu asıl ise, tebliğin peygamber gönderdikten sonra yapılmış olmasıdır. Çünkü peygamber gönderdikten sonra tebliğin daha sonra gerçekleşmesi caiz değildir. Bu temel kural malum olduktan sonra, bunu izleyen kıssalarda uygun olanı, ifadenin isti'nâf-ı beyânî[727] tarzında gelmesidir ki bir ifadenin tekrar verilmesinde asıl olan böyle yapılmasıdır. Hatta ifade, birçok Sûrede görüleceği üzere terkar tekrar verilse de asıl olan böyle yapmaktır. Bu kıssayı duyan kimse, Nuh kıssasındaki durumu öğrenmiş birisi olarak sanki şöyle söylemektedir: Hûd'un (a.s.) kavmiyle olan durumu nasıldı? Onları davet ederken kendilerine ne söyledi? Hûd'un onlarla durumu, Nuh'un kavmiyle olan durumu gibi miydi, yoksa durumlar birbirinden farklı mıydı?

"Hâlâ sakınmayacak mısınız?" Rabbinizin cezasından kurtulmanız için O'nu gazaplandıracak şirk ve masiyetlerden hâlâ sakınmayacak mısınız? Ayetin başındaki istifham, inkârî olup, Yüce Allah'ın Nuh'un kavmine ver-

726. A'raf, 7/59.

727. İsti'nâf-ı beyânî: İbarede mukadder olan bir soruya cevap teşkil eden cümle demektir. (Çev.)

diği cezadan sonra onların iman etmeyip boyun eğmemelerini uzak görme manası ifade etmektedir. Hûd Sûresi'nde ise *"Hâlâ sakınmayacak mısınız?"* yerine *"Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?"*[728] denilmektedir. Bu da Hûd'un bu iki cümleyi aynı anda veya değişik zamanlarda söylediğine delildir. Kur'ân'ın tekrarlanan kıssaların her birinde bir diğerinde zikretmediğini zikretmesi, takip ettiği metotlardandır. Maksat, kıssalardan elde edilecek faydaları çeşitlendirmek ve okuyucuyu usandırmamaktır. Nitekim İmam Buhârî, eseri *el-Câmiu's-Sahîh*'inde mükerrer olarak yer alan hadislerde Kur'ân'ın bu metodunu uygulamış ve her bapta başka bir faydaya yer vermeye çalışmıştır.

"Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Biz seni kesinlikle bir beyinsizlik içinde görüyoruz." Nuh'un kavminin ileri gelenleri (devletlûlar) "küfür"le vasfedilmezken, Hûd kavminin ileri gelenlerinin böyle nitelenmelerinin sebebi açıklanırken şöyle denilmiştir: Nuh'un kavmi içinde Mersed b. Sa'd gibi iman edenler vardı. Mersed, imanını gizliyordu. Ayette geçen ***"es-sefâhetu"***, *akıl azlığı ve hafifliği*, demektir. Kelimenin ayet metninde nekire olarak *"sefâhatin"* şeklinde gelmesi, türünü beyan etmek veya büyüklüğü hakkında mübalâğa etmek içindir. Buna göre şöyle demiş oluyorlar: Biz seni garip bir beyinsizlik veya her tarafından kuşatan köklü ve tam bir akılsızlık içinde görüyoruz. Çünkü sen, babalarının ve atalarının dini üzere kalmadın, tam aksine yeni bir dine davet etmektesin ve kavminden olan salih evliyaları hakir görmektesin. Oysa toplum, kendisine onların zikirlerini ebedîleştirmek ve şefaatleriyle Allah'a yaklaşmak için suretlerini ve heykellerini yapıyor. İbn Abbas ve başkalarından rivayet olunduğuna göre Âd kavminin putları vardı ve onlara tapıyorlardı. Nuh kavminin putları gibi putlar edindiler. Bu husustaki rivayetin metni ileride gelecektir. Bunun üzerine Yüce Allah onlara Hûd'u gönderdi. Hûd el-Hulûd adında bir kavme mensuptu. Münafıklar ve müşrikler de peygamberlere uyan ıslah davetçilerine bunların dediklerin aynısı söylüyorlar: Sizler, beyinsizsiniz, sabit değilsiniz, evliyalarınızı ve babalarınızı aşağılamaktasınız.

"Ve gerçekten seni yalancılardan sanıyoruz." Yani sana Allah'tan peygamberlik verildiği yolundaki iddianda yalancılardan olduğunu sanıyoruz. Bu günaha sokucu zanlarını, -bundan önce beyinsiz olduğunu söylerken yaptıkları gibi- pekiştirerek söylediler. Bu ifade, bütün peygamberleri yalanlama manası içermektedir, çünkü peygamber olduklarını iddia edenler için ***"kâzibîn"*** (*yalancılar*) ifadesini kullanmakta ve Hûd'u da o yalancılardan birisi yapmaktadırlar. Bu ayette geçen ***"zan"*** kelimesi, sözlük manasınadır. Eğer, "Senin gerçekten yalancılardan olduğunu biliyoruz." deselerdi, İnançlarını anlatırlarken kendi nefislerine yalan iftira atmış olurlardı. Hûd

728. Hûd, 11/51.

hakkında *"beyinsiz"* olduğu yolundaki verdikleri hüküm, batıl inançlarına dayanmaktadır. Bundan dolayı, bu hükmü verirlerken *"inanç"* manasına gelen *"ru'yet"* kelimesini kullandılar.

"'Ey kavmim!' dedi. 'Ben, beyinsiz değilim; fakat ben âlemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim.'" Yani bende akılsızlık çeşitlerinden en ufak bir zerre ve kırıntı yoktur. Fakat ben, âlemlerin Rabbinin elçisiyim. Peygamberliğini kime vereceğini ancak Allah bilir. Peygamberlik, Allah'ın bir emanetidir. Yüce Allah, bu görev için ancak akl-ı selim sahiplerini seçer. Akl-ı selim de akıl çokluğu, engin bir hoşgörü ve tam bir doğrulukla, ondan hedeflenen hikmete yönelmekle olur. Aksi takdirde, akl-ı selimden hedeflenen hikmet kaybolur ve bununla da Allah için hüccet meydana gelmez.

"Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm." Bu cümle, peygamberin görevini ve onu ifa ettiği esnadaki durumu açıklamaktadır. Buna göre mana şöyle olur: Sizlere, tebliğ etmek üzere gönderildiğim yükümlülükleri duyuruyorum. Aynı zamanda ben, sizlere tebliğ ettiğim ve davet ettiğim hususlarda sizler için bir öğütçüyüm. Çünkü bunda sizin mutluluğunuz vardır. Ve ben, Allah adına söylediğim şeylerde güvenilir biriyim. Çünkü ben, sizlere yalan söylemediğime göre Rabbime nasıl söylerim? Hûd'un bu ifadesi, Nûh'un sözünden daha güçlüdür. Çünkü O, *"ensahu lekum"* demişti. Hûd ise *"ene nâsihun"* derken, onlara öğüt vermenin kendisinde mevcut ve onların nazarında sabit bir sıfat olduğu yaklaşımıyla delil getirmektedir. Çünkü onlar, Hûd'u kendileriyle birlikte yaşadığı için tanıyorlardı. Doğruluk ve güvenirlilik de aynı şekilde onda sıfat halini almıştır. Çünkü onlar, kendisine yalancı ve beyinsiz olduğu iftirasını atmışlardı. Nûh kavmi ise kendisine "sapık" olma iftirasını atmıştı.

"Sizi uyarmak için içinizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden size bir zikir (kitap) gelmesine şaştınız mı?" Bu cümlenin aynısı Nuh kavminden naklen daha önce geçmişti. ***"Düşünün ki O sizi, Nuh kavminden sonra onların yerine getirdi ve yaratılışta sizi onlardan üstün kıldı."*** Yani Allah'ın size olan ihsanını ve nimetlerini düşünün! Çünkü Allah, sizleri Nuh kavminden sonra yeryüzünde onların yerine getirdi ve bedenlerinizin yaratılışı itibarıyla sizleri -hükümranlık ve medeniyette genişlik vererek- başkalarına üstün kıldı. Rivayet tefsirlerinde Hûd kavminin boyları, kuvvetleri hakkında İsraliyata dayanan abartılı haberler vardır ama bunların hiçbirine itimat olunmaz ve delil olarak kullanılamaz. Fakat Yüce Allah, onların kuvvetlerini ve zorbalıklarını Hûd, Şuarâ ve Fussilet Sûrelerinde açıklamaktadır. ***"O halde Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz."*** Yani Allah'ın nimetlerini hatırlayın ve bunlara karşılık Rabbinize şükredin ki şükredenlere hazırladığı nimetleri elde edesiniz. Çünkü O, şükredenlere nimetini sürekli kılar

ve fazlasını da verir. Buna, sadece O'na ibadet ettiğiniz ve ibadet ederken de hiçbir kimseyi kendisine ortak koşmadığınız takdirde erersiniz. O'ndan başkasına ne doğrudan doğruya yönelmeniz mümkündür ve ne de ortak koştuğunuzu O'nunla aranıza aracı kabilinden koymanız mümkündür. Çünkü bu, Yüce Allah'ı engelleyen bir perde ve engeldir. Her kim, dünyada sadece Rabbine dönmek suretiyle O'nun onurlandırmasını elde etmeyip, nefsini bundan mahrum ederse, ahirette de O'nunla karşılaşmaktan mahrum kalır. Rablerinden -şükreden mü'minler değil- ancak kâfirler mahrum kalır.

"Dediler ki: Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin?" Bu ayette ***"gelmek"***ten maksat, Hûd'un -kendi içinde doğru ama onların günahkâr zanları açısından yalan olan iddialarına göre- peygamberlikle gelmesidir. Öte yandan Araplar, *"el-meci"* (*gelmek*), *"ez-zehâb"* (*gitmek*), *"el-qu'ûd"* (*oturmak*) ve *"el-kıyam"* (*kalkmak*) kelimelerini, herhangi bir işe başlamak ve onun durumunu beyan etmek manasına kullanmaktadırlar. Şöyle denilir: *"Câe yuallimunnâse keyfe yuhâribûne/O, insanlara nasıl savaşacaklarını öğretmeye başladı."*; *"Zehebe yuqîmu qevâide'l-umrân/O, medeniyetin temellerini atmaya başladı."* Ayette yer alan ***"nezere"*** fiili, *bırakmak ve terk etmek* manasına olup, sadece muzari kipi kullanılmaktadır.

Buna göre ayetin manası şöyle olur: Bu günahkâr halimize rağmen bir olan Allah'a kulluk etmemiz ve babalarımızın O'nunla birlikte ibadet ettikleri evliyaları ve şefaatçileri bırakmamız, onları aşağılamamız için mi geldin? Babalarımıza küfür isnat ederek onları hakir görmemiz, Allah'a yönelirken evliyalarımızı ve Allah katında şefaatçilerimizi -kendilerine yönelmeyerek- hakir görmemiz için mi geldin? Hâlbuki onlar vesiledir. Dua ederken, kendilerinden yardım dilerken, resimlerine, heykellerine ve kabirlerine tazim edip, kendileri için adak adarken ve huzurlarında kurban keserken maksadımız, vesile olmalarıdır. Yüce Allah, -onların aracılığı olmadan ve yüzü suyu için olmaksızın- şu günahkâr halimizle bizim ibadetimizi hiç kabul eder mi? Tevhidi reddettiler, şeriatın ve aklın kabul etmediği şeyle görüşlerini desteklemeye çalıştılar ve Hûd'un tehdidini aceleyle istediler. Şöyle dediler:

"Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğin (azabı) getir!" Yani eğer sen uyarında veya âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğun hususunda doğru sözlülerden isen sana imanı terk ve tevhidinin gereğine göre amel etmemeye karşı tehdit ettiğin azabı bize getir! Burada ***"vaad"***, *"va'îd"* (*tehdid*) manasında kullanılmıştır. Çünkü "va'd" daha geneldir. Bundan maksat, burada ***"e felâ tetteqûn/Hâlâ sakınmayacak mısınız?"*** cümlesiyle işaret edilen şeydir. Burada işaret edilen husus, Şuarâ Sûresi'nde

"Doğrusu sizin hakkınızda muazzam bir günün azabından endişe ediyorum."[729] ifadesiyle açıkça belirtilmektedir.

"(Hûd) dedi ki: 'Üzerinize Rabbinizden bir azap ve bir hışım inmiştir.'" Maddeten ve manen çirkin ve iğrenç bulunan şeye ***"rics"*** denilir. *"Rics"* azap veya kötü azap manasına olan *"ricz"* manasındadır. Zemahşerî bu ayeti, *Esâsu'l-Belâğa*'sının mecaz bölümünde zikreder ve "rics" kelimesini "azap" şeklinde tefsir eder. Zemahşerî der ki: Çünkü o, "rics" isminin istiare olarak kullanıldığı şeyin karşılığıdır. Bundan önce Hakikat Bölümünde "rics" kökü hakkında açıklama yaparken, "er-recs"in gök gürleme sesi olduğunu ve *"receseti's-semâu ve'r-teceset"* denildiğini bunun manasının ise *"Gök gürledi."* demek olduğunu ifade eder. *"en-Nâsu fî mercûsetin"* tabiri, insanların karışıklık içinde olduklarını ifade eder. Yine bu kökten türeme olarak *"İrtecese aleyhim emruhum"* tabiri vardır ki manası, *"Durumları karma karışık oldu."* demektir. "Ricz" kökü için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. *"Lehum azâbun min riczin elîm/Onlara en kötüsünden elem verici bir azap vardır."*[730] ayetindeki "ricz" kelimesi bu manadadır. Hûd kavminin başına gelen azap, çok şiddetli bir sesle gelen şiddetli ve dondurucu bir rüzgârdı. Bu rüzgâr insanları yerden söküp alıyor ve *"sökülmüş hurma kütükleri"*[731] gibi yere seriyordu. Örnek ayette geçen *"munkair"*, *yerden sökülmüş ve bulunduğu yerden ayrılmış* demektir. İşte bu "rics", "irticâs", "ricz" ve "irticâz" köklerinin ifade ettiği manalardandır. Ayette geçen *"vakaa"* kelimesi mecaz olup, mazi kalıbındaki bu fiille gelecek zaman ifade edilmiştir. Çünkü onun gerçekleşme zamanı yakındır. *"Gadab"* kelimesinin "rics" kelimesi üzerine atfedilmesi, "rics" kelimesiyle bazen kesin intikam kastedildiğini -Yüce Allah'ın gazabından O'na sığınırız- ve durumda söz konusu cezanın kaldırılmasının mümkün olmadığını, bazen de -bu ümmetin cezasında olduğu gibi- tövbeyle kaldırılmasının mümkün olduğunu açıklamak içindir. Allah'ım! Ümmetimizin tövbesini kabul eyle, üzerinden aç gözlü ecnebilerin ve münafık avanelerinin ricsini kaldır.

"Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmediği, sadece sizin ve atalarınızın taktığı kuru isimler hususunda benimle tartışıyor musunuz?" Yani sadece sizin ve taklit ettiğiniz atalarınızın taktığı isimler hakkında benimle tartışıyor ve mücadele mi ediyorsunuz? Oysa sizler ve atalarınız bu isimleri herhangi bir bilgiye ve hidayete dayanmaksızın taktınız. Haklarında Yüce Allah'ın iddianızı doğrulayacak herhangi bir hüccet ve delil indirmediği bu nesneleri, sizler ve atalarınız -sizleri Allah'a yaklaştıracak ve O'nun katında sizlere

---

729. Şuarâ, 26/135.
730. Sebe', 34/5; Câsiye, 45/11.
731. Kamer, 54/20.

şefaat edecekler- iddiasıyla ilâh edindiniz. Hâlbuki bunların Yüce Allah'la sizlerin arasında aracı olmasından O'nun hoşnut olduğuna dair herhangi bir delil ve hüccet yoktur. Zaten O, ahad ve samed iken nasıl olabilir ki! Kulları ibadet ederken ve sebeplerine sarılarak elde etmelerinin mümkün olmadığı şeyleri isterken sadece O'na yönelmektedirler. Onlar, kalpleri Rablerine yönelirken yarattıklarından hiçbirini kendisine ortak koşmazlar. *"Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben müşriklerden değilim."*[732] Yüce Allah'a ibadetle ilgili her şeyi -peygamberlerine indirdiklerinden almak hariç- başka bir kaynaktan almak câiz değildir. Çünkü -Allah adına tebliğde bulunanlar hariç- başka hiçbir kimse O'nu hoşnut edecek şeyi ve katında sahih olan ibadeti bilemez. Bu ayet, taklidin geçersizliğine delildir. ***"Bekleyin öyleyse, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim!"*** Yani *"fe'tinâ bimâ ta'idunâ/Eğer doğrulardan isen, bizi tehdit ettiğin (azabı) bize getir!"* sözünüzle talep ettiğiniz azabın inmesini bekleyiniz! Ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim. Fakat ben, kesin olarak inanmaktayım, sizler ise şüphe içindesiniz. Ben ciddiyim, sizler ise şaka yapıyorsunuz.

"Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle kurtardık." Yani Bizim emrimiz gelince Hûd'u ve kendisiyle beraber olan mü'minleri katımızdan gelen büyük bir rahmetle kurtardık. Böyle bir rahmete bizden başka hiçbir kimse kadir olamaz. ***"Ve ayetlerimizi yalanlayıp da iman etmeyenlerin kökünü kestik."*** Yani şiddetli bir rüzgârla köklerini kazıdık. O, öyle bir rüzgârdır ki, *"Rabbinin emriyle her şeyi yıkar, mahveder. Nitekim (o kasırga gelince) onların evlerinden başka bir şey görülmez oldu. İşte Biz, suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız."*[733]

732. En'âm, 6/79.
733. Ahkaf, 46/25.

وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّـهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَـٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ هَـٰذِهِ نَاقَةُ اللَّـهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّـهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿73﴾ وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِن بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِن سُهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّـهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿74﴾ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿75﴾ قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنتُم بِهِ كَافِرُونَ ﴿76﴾ فَعَقَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِن كُنتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿77﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿78﴾ فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَـٰكِن لَّا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ ﴿79﴾

73- Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir mucize olarak Allah'ın şu devesidir. Onu bırakın, Allah'ın arzında yesin, ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar.

74- Düşünün ki, (Allah) Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi. Ve yeryüzünde sizi yerleştirdi: Onun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler yontuyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın.

75- Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf görülen inananlara dediler ki: Siz Salih'in, Rabbi tarafından gönderildiğini mi düşünüyorsunuz? Onlar da şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inananlarız, dediler.

76- Büyüklük taslayanlar dediler ki: "Biz de sizin inandığınızı inkâr edenleriz!"

77- **Derken o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler ve Rablerinin emrinden dışarı çıktılar da: Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerdensen bizi tehdit ettiğin azabı getir, dediler.**

78- **Bunun üzerine onları o (gürültülü) sarsıntı yakaladı da yurtlarında diz üstü çöke kaldılar.**

79- **(Salih) o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.**

Salih Kıssası

"Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka ilahınız yoktur." Yani Semûd'a nesep ve vatan kardeşleri Salih'i gönderdik. İmam Abdullah b. Ebû Leylâ'ya Yahudi ve Hıristiyan için "kardeş" deyimini kullanabilir miyiz? diye soruldu. İmam Abdullah, "Yahudi ve Hıristiyan yurt kardeşidir." dedi ve bu ayeti delil olarak gösterdi. Bu haberi Ebu'ş-Şeyh rivayet etti. Ayet metninde geçen ***"salihan"*** kelimesi, ***"ahâhum"*** kelimesinden bedel veya atf-ı beyandır. Bu deyimin aynısı az önce Hûd kıssasında geçmişti. ***"Semûd"*** Arap kabilelerinden birisidir. Rivayete göre bu ismi dedelerine nispeten almışlardır. Çünkü dedeleri, Nuh ağlu, Sâm oğlu, İrem oğlu Âmir oğlu Semûd'dur. Bir başka rivayete göre, Semûd, Âd oğlu, Avs oğlu, İrem'in oğludur. Amr b. el-Alâ'dan rivayet olunduğuna göre Semûd kavminin bu ismi alması sularının az olmasındandı. Çünkü *"es-semed"*, *az su* demektir. Semûd kelimesi kabile manasında olmak üzere gayr-i munsarıftır. Çünkü kabile manasına olduğu takdirde kelimede gayr-i munsarıf olma sebeplerinden "alemiyet" (özel isimlik) ve müenneslik bir araya gelmektedir. Ancak "el-hayy" (mahalle) manasına veya aslı üzere olduğu takdirde munsarıf olur. Çünkü Semûd kelimesi müzekker bir isimdir. Semûd kavminin evleri, Vâdi'l-Kurâ'ya doğru Hicaz'la Şam arasında olan Hicr'di. el-Hicr eskiden beri bilinmektedir. Hâfız el-Bağavî, Salih'in (a) nesebini Semûd oğlu Hâzir oğlu, Abîd oğlu, Mâşih oğlu, Üseyf oğlu, Abîd oğlu Salih olarak vermektedir. Bu haberin aynısı *Fethu'l-Bârî*'de de vardır. Ancak o, Hâzir'i Hâcir olarak vermektedir. Semûd'dan önceki babalarını Nuh oğlu, Sâm oğlu, Âdem oğlu, Âmir oğlu Semud şeklinde vermektedir.

"Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir." Peygamberlerin kavimleriyle olan kıssaları hakkında Kur'ân'ın takip ettiği metodundan ve üslubundan öğrendik ki bu kıssaların zikredilmesinden güdülen amaç, Allah Teâlâ'nın insanlık hakkındaki kanunlarını (sünnetullah) ve peygamberlerin hida-

yetlerini açıklayarak öğüt ve ders vermektir. Çünkü kavimlerin yaşadıkları olaylar ve tarihin kanunları, zamana veya yapılan faaliyetlerin türlerine göre tertip edilmiştir. Burada Salih'in -davetini tebliğ etmesi zikredildikten sonra- Yüce Allah'ın kendisini desteklemek üzere gönderdiği mucizesinden söz ettiği aktarılmaktadır. Hûd Sûresi'nde yer alan kıssasında ise; kavminin davetini reddetmesi ve doğruluğu hakkında kuşku duyduklarını açıkça belirtmeleri ardından bu mucizeyi zikrettiği ifade edilmektedir. Şuarâ Sûresi'nde ise -fazla olarak- kavminin kendisinden bir mucize istediği ifade edilmektedir. Aslında bunların tümü doğru ve verilmek istenen şeylerdir. Normal ve Kur'ân'ın metoduna uygun olan da budur. Bu ayrıntılı bilgiyle kısa ve toptan bilgi arasında herhangi bir çelişki de yoktur. Rivayete göre bu A'raf Sûresi, Hûd ve Şuarâ Sûrelerinden sonra nâzil olmuştur. O iki Sûrenin bu Sûrenin kısaca verdiği olayı ayrıntılı olarak vermesi, -Kur'ân'da hep uyulan bir metot olmasa da- insanların ifadelerinden alışageldiğimiz prensibe göredir. Öte yandan Sûrelerin Kur'ân'da sıralaması yapılırken onların nüzûl sırasına riayet edilmemiştir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Değeri yüce, size getirmiş olduğum hakka delâleti açık bir mucize gelmiştir. Mucize manasında olan ***"beyyine"*** kelimesinin nekire olarak getirilmesi, onu tazim ve yüceltmek içindir. ***"Mi'r-Rabbikum"*** ifadesi, mucizenin Salih'in kendi fiilinin eseri olmadığı gibi, kendi kesbiyle elde etmesinin de mümkün olmadığı bir şey olduğunu ifade etmek içindir. Allah Teâlâ'nın peygamberleri desteklemek için verdiği diğer olağanüstü (harikulade) olaylar da aynen böyledir. Olağanüstü olayların peygamberlerden mertebe itibarıyla daha aşağı olan salihlerin -özellikle de kâinata tasarruf eden kutup ismini verdikleri kimselerin- kespi ve tasarrufuna dâhil olduğunu zanneden cahiller bundan ibret alsınlar. Eğer bir olay, onların tasarrufları altına giriyorsa, bu olağanüstü bir olay olmadığı gibi, peygamberleri peygamberlik iddialarında doğrulayan ve Allah'tan gelen mucizelerden birisi de olmaz. Böyle bir olay, kendilerinden daha aşağı mertebede olanların onların getirdikleri hidayete uymadaki kemallerini de göstermez. Çünkü kulların kespleri, adale ve organ güçleri, akıl, ruh ve azim güçleri, bilgi ve marifet güçleri arasındaki farklara göre büyük bir farklılık gösterir. Bundan dolayı birçok kimse, mucizelerle büyüyü ve el çabukluğuyla yapılan şeyleri birbirine karıştırdığı gibi, bazı kimselerin iradelerinin güçlü ve emellerinin büyük olması nedeniyle gösterdikleri etkiyle karıştırmışlardır.

"O da, size bir mucize olarak Allah'ın şu devesidir." Bu cümle, az önce zikri geçen mucizeyi açıklayan bir başlangıç cümlesidir. Buna göre mana, bu Allah'ın devesidir, demek olur. Devenin Allah Teâlâ'nın yüce ismine izafe edilmesi, şanını yüceltmek içindir. Bazı bilginlere göre ise bu izafe ediş, Yüce

Allah'ın bu deveyi bildiğimiz develeri ve sıfatlarını yaratmadaki prensibi dışında yaratmış olmasındandır. Başka bazı bilginlere göre ise, devenin sahibi olmamasından dolayı ***"Allah'ın devesi"*** denilmiştir. Ayetin manası şöyledir: Size bir mucize olarak ve size özel olmak üzere ona işaret ediyorum. Salih (a), devenin mucize olmasının ne demek olduğunu şu ifadesiyle beyan etti:

"Onu bırakın, Allah'ın arzında yesin, ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar." Bu ifadenin aynısı Şuarâ ve Hûd Sûrelerinde de geçmektedir. Ancak Şuarâ Sûresi'nde ***"azab"*** kelimesi, *"azîm"* (*büyük*) kelimesiyle, Hûd Sûresi'nde ise *"qarîb"* (*yakın*) kelimesiyle vasfedilmektedir. *"Qarîb"*den maksat, Semûd kavminin deveye kötülük etmesinden üç gün sonra söz konusu azabın kendilerini yakalamasıydı; gerçekten de aynen böyle olmuştur. Kamer Sûresi'nde, *"Onlara suyun aralarında paylaştırıldığını haber ver. Her biri kendi içme sırasında gelsin."*[734] denilmektedir. Bu ifade, Şuarâ Sûresi'nde şöyle tefsir edilmektedir: *"Salih: İşte (mucize) bu dişi devedir; onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir, dedi."*[735] Bu su taksimi, deveye kötülük etme karşılığı tehdit yapılmadan önceydi. ***"eş-şirb"***, *içilen şey* demektir. Şems Sûresi'nde ise bu olay şöyle anlatılmaktadır: *"Semûd kavmi azgınlığı yüzünden (Allah'ın elçisini) yalanladı. Onların en bedbahtı (deveyi kesmek için) atıldığında, Allah'ın Rasûlü onlara: 'Allah'ın devesine ve onun su hakkına dokunmayın!' dedi. Ama onlar, onu yalanladılar ve deveyi kestiler. Bunun üzerine Rableri günahları sebebiyle onlara büyük bir felâket gönderdi de hepsini helâk etti."*[736] Bu konudaki ayetlerin tümü bize gösteriyor ki Allah Teâlâ'nın devedeki mucizesi, Semûd kavminden hiçbir kimsenin ona, yiyeceğine ve içeceğine kötülük etmemesi açısındandır. Yine bu ayetlerden anlıyoruz ki Semûd suyu, kendileriyle deve arasında paylaştırılmıştır, çünkü az bir su vardı. Bir gün Semûd kavmi içerken, bir gün de deve içiyordu. Rivayete göre devenin su içme günü geldiğinde onun sütünü içerek su ihtiyaçlarını telafi ediyorlardı. Bu haber, İbn Abbas ve Katâde'den rivayet olunmuştur. Birinci habere dair rivayet, bilinen muayyen bir su bulunması ve bu suyun özel olarak onların içmelerine mahsus olması durumunda doğru ve yerinde olmaktadır. Çünkü Kamer Sûresi'nde *"su"* kelimesi marife olarak zikredilmektedir. Biraz sonra gelecek merfû hadiste de böyle olduğu sabittir.

İkinci haber hakkındaki rivayete gelince; bu rivayete göre su, Semûd kavminin hayvanlarının ve topraklarının idi. Ancak bu rivayet aklen uzak bir rivayettir. Dahası, Şuarâ Sûresi'nde Semûd kavminin pınarlarının birden çok olduğunu ifade eden ayetle de çelişmektedir. Bu ayet, Salih'in (a)

734. Kamer, 54/28.
735. Şuarâ, 26/155.
736. Şems, 91/11-14.

kavmine yaptığı şu hitaptır: *"Siz burada, bahçelerin, pınarların içinde; ekinlerin, salkımları sarkmış hurmalıkların arasında güven içinde bırakılacak mısınız (sanırsınız)?"*[737] İmam Ahmed'in, merfû olarak Abdullah b. Ömer'den rivayetine göre Semûd kavminin kuyuları vardı. Peygamberimiz (s), Tebuk Gazvesi'nde Salih'in kavminin yaşadığı diyardan geçerken mucize devenin su içtiği kuyuyu göstermiştir. Buhârî'de yer alan ve İbn Ömer'den gelen bir rivayete göre Peygamberimiz, bu kuyudan su çekmelerini ve başka kuyulardan çektikleri suyu dökmelerini emretmiştir. Alimlerin ifadelerine göre Peygamberimiz bu kuyuyu vahiy aracılığıyla öğrendi. Devenin -Ebu't-Tufeyl'den rivayet edildiği üzere- kayadan veya bir tepeden yaratıldığına dair yapılan rivayetler arasında delil olarak kullanılacak sahih bir rivayet yoktur.

"Arz" kelimesinin ***"Allah"***a izafe edilerek ***"Allah'ın arzı"*** deyiminden ilk anda akla gelen; bu toprağın, üzerinde biten otları ve başka şeyleri otlamak üzere hayvanlara serbest, insanların ekip biçmedikleri ve kendileri için himaye etmedikleri bir yer olduğudur. Bu ifadede *"Allah'ın devesi"* tabiriyle, *"Allah'ın arzı"* tabiri arasında benzerliğe riayet edildiği görülmektedir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Allah'ın devesini bırakın ve salıverin ki Allah'ın arzında yesin. Çünkü,bu toprağı Allah yaratmış ve mahlûkatı için mubah kılmıştır. Olumsuzdan sonra ***"sû'"*** (*kötülük*) kelimesinin nekire olarak getirilmesinden maksat, söz konusu tehdidin -daha önce geçtiği üzere- devenin kendisine veya yiyeceğine ya da içeceğine yapılacak herhangi bir incitmenin ve kötülüğün neticesinde devreye gireceğine işaret etmek içindir. Semûd kavmi, bu mucize deveyi kestiğine göre o tehdit nasıl olur da başlarına gelmez!

"Düşünün ki, (Allah) Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi. Ve yeryüzünde sizi yerleştirdi: Onun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler yontuyorsunuz." Yani Yüce Allah'ın sizleri medeniyet, bayındırlık, güç ve kuvvet açısından Âd kavminden sonra getirdiğini ve yeryüzüne yerleştirdiğini hatırlayınız. Allah Teâlâ, sizleri oraya indirdi ve orayı sizler için yerleşme ve konaklama yeri yaptı. Oranın düzlüklerinde görkemli saraylar ve yüksek yüksek evler yapıyorsunuz. Bunları, Yüce Allah'ın sizlere -pişirilmiş tuğla ve kerpiç dökmek, kireç kullanmak, bina mimarisi ve ticaretin incelikleri gibi- ev yapım tekniklerini ilham etmesiyle uzmanlığınıza dayanarak yapıyorsunuz. ***"Dağları yontuyorsunuz."*** -başka bir ayette ifade edildiği üzere- bazı dağları, Yüce Allah'ın sizlere taş oyma sanatını öğretmesi, sabır ve güç bahşetmesi sayesinde evler yontuyorsunuz, demektir. Rivayete göre Semûd kavmi, kışları dağlarda kalıyorlardı. Çünkü dağlarda yontulmuş evlerden yağmurun ve fırtınanın etki edemeyeceği bir kuvvet vardı. Yılın

737. Şuarâ, 26/146-148.

diğer mevsimlerinde ise tarım yapmak ve başka işleri görmek için düzlük yerlerde kalıyorlardı. Düzlük yerlerde yaptıkları saraylar, sağlam olmadığı gibi, yollar da saraylarda oturanların şiddetli yağmur yağdığı günlerde rahat edecekleri derecede taş döşeli değildi.

"Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın." Yani bu konuda Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın da, O'nu birleyerek, ibadeti sadece kendisine yaparak ve verdiği nimetleri sizin yararınıza olan yerlerde kullanarak o nimetlere şükredin ve şükrü bırakıp küfrü alarak yeryüzünde fesatçılar olarak bozgunculuk çıkarmayın. ***"Ta'sev"*** filinin kökü, -peltek se harfiyle- *"asâ-yağsî"* ve *"asiye-ya'sâ"* şeklinde gösterilmektedir. Mastarı, *"usiyyen"* ve *"aseyânen"* gelir. Bir de *"asâ-ya'sû-usuvven"* fiili vardır. Bunların tümünün manası, *"Bozgunculuk çıkardı, inkâr etti, böbürlendi."* demektir. Bu fiilin kalbedilmiş (harflerinin yeri değiştirilmiş) olanı; *"âse-ya'îsu-aysen ve iyâsen"* de aynı manadadır. Kelimenin içinde bozgunculukla birlikte saçıp savurma ve israf etme manası da vardır. Râgıb şöyle der: *"el-Aysu"* ve *"el-isiyyu"*, -*"cezebe"* ve *"cebeze"* gibi- birbirine yakındır. Ancak "el-aysu" kökü, daha çok duyu organıyla kavranan bozgunculuğu, "el-asyu" ise, hükmen kavranan bozgunculuğu ifade etmek için kullanılır.[738] Buna göre ayetin manası, bu nimetler hakkında -bozgunculuk vasfıyla vasıflanmış ve bu vasıfta sabit olduğunuz halde- Allah'ı hoşnut edecek şeye aykırı davranmak suretiyle bozgunculuk ve küfür tasarrufuyla tasarrufta bulunmayın! şeklinde olur. Müfessirler, ayetteki ***"mufsidîne"*** kelimesinin tekit manalı hâl olduğunu söylemişlerdir. Ancak doğrusu, bunun -öğrendiğin üzere- tekitten daha fazla bir mana ifade ettiğidir.

"Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf görülen inananlara dediler ki: Siz Salih'in, Rabbi tarafından mı gönderildiğini düşünüyorsunuz?" Yüce Allah'ın kanunu (sünnetullah), zayıf görülen fakirlerin peygamberlerin ve onlara tabi olanların davetiyle, her türlü ıslah çağrısına herkesten önce koşmaları şeklinde tecelli etmiştir. Çünkü başkalarına uymak onlara ağır gelmez. Yine Yüce Allah'ın kanunu (sünnetullah), kavmin çalım satan kodamanlarının ve lüks içinde yaşayan zenginlerinin peygamberleri ve davetçileri inkâr etmeleri şeklinde tahakkuk etmiştir. Çünkü başkalarının idaresi altına girmek ve kendilerine zararlı israfı yasak eden, şehvetlerini hakkın ve normalin sınırında durduran emirlere ve yasaklamalara boyun eğmek bunlara zor gelir. Salih'in kavminden ileri gelenler, aralarındaki mü'minlere ***"Salih'in Rabbi tarafından mı gönderildiğini düşünüyorsunuz?"*** derken işte bu ilâhî kanuna göre hareket ediyorlardı. Bazılarına göre bu soru, alay ve isihza içindir. Ancak bu sorunun gerçek bir soru olarak

738. Râgıb, *el-Müfredât*, (*A-se-ye* md.) s. 322. (Çev.)

alınmasında herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü -onların Salih'e burhanî bir ilme dayanarak tabi oldukları konusunda şüpheleri olduğu için- Rabbi tarafından gönderilmiş olduğunu bilip bilmediklerini sordular. Bu soruyu sormalarının bir diğer sebebi ise, Salih'i (a) bir şekilde güzel görmelerini, onu kendilerinden üstün tutmalarını ve başkanlığını onların başkanlığına tercih etmelerini mümkün görmeleridir.

"Onlar da şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inananlarız, dediler." Yani biz, onunla gönderilmiş olana inananlardanız, yoksa onun aksi olan şirke ve fesada iman edenlerden değiliz, onun Allah katından getirdiğini tasdik eden ve ona fiilen boyun eğenlerdeniz. Çünkü iman, tasdiktir ki akıl buna kesin karar verir, kalp ona içten kani olur, iradenin önünde boyun eğer ve organlar, onun rehberliğinde amel eder. Verilen cevabın sorulan soruya uygun olması için gerekli olan; "Evet." diye cevap vermeleri veya "Onun Rabbi tarafından gönderilmiş olduğunu biliyoruz." ya da "Biz onun peygamberliğini biliyoruz." demeleriydi. Fakat onlar, bu manayı ve daha fazlasını ihtiva eden bir cümleyle cevap verdiler. Verdikleri cevap, onların bunu yakînî ve boyun eğme ifade eden bir bilgiyle bildikleri, bu bilginin akıllarına ve kalplerine hâkim olduğu şeklindedir. Çünkü ona sadık ve kâmil bir imanla iman etmişler ve bu kendilerinde amellerinin kaynağı olan yerleşmiş sıfatlarından birisi haline gelmiştir. Bir şey bilen herkesin bilgisi bu dereceye ulaşmaz. Tam aksine, insanların içinde bir şeyi burhana dayanarak bilen kimseler vardır. Ancak bunlar duygularıyla bundan kaçarlar, -kesin olarak bildikleri halde- böbürlendikleri veya onu bileni kıskandıkları için inkâr ederler. *"Kendileri de bunlara yakînen inandıkları halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler."*[739]

"Büyüklük taslayanlar dediler ki: 'Biz de sizin inandığınızı inkâr edenleriz!'" Büyüklük taslayanlar, zayıf görülenler gibi *"İnnâ bimâ ursile bihî kâfirûn/Biz, onunla ne gönderilmişse inkâr edenleriz!"* demediler; çünkü böyle bir ifade, peygamberlik kurumunu esas olarak kabul etmek anlamına gelir, eğer bunu demiş olsalardı hakkı sırf böbürlenmek için inkâr ettikleri yolunda kendi nefisleri aleyhine şahitlik etmiş olurlardı.

"Derken o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler." ***"Akr"*** kelimesi esasen *yaralamak* manasına gelir. *"Akru'l-ibil"* demek, *devenin ayaklarını kesmek* demektir. Deveyi boğazlamadan önce -olduğu yerde ölsün ve kaçamasın diye- ayaklarını kesiyorlardı. Daha sonra bu kelime *"deve boğazlamak"* manasında kullanılır oldu. Nahr, deveyi boğazının gövdesine bitişen ve "menhar" diye bilinen yerinden sivri bir aletle boğazlamak demektir. Ayette devenin

739. Neml, 27/14.

boğazlanması, -içlerinden birisi boğazladığı halde- bu kâfir böbürlenenlere isnat olunmaktadır, bazılarına göre ise Semûd kavminin bütün kâfirlerine isnat olunmaktadır. Çünkü onlar da onunla anlaştıkları ve yaptığından hoşnut oldukları için aynı hükmü almaktadırlar. Nitekim Kamer Sûresi'ndeki *"Arkadaşlarını çağırdılar, o da (bundan cüret alarak) kılıcını kaptı ve deveyi kesti."*[740] ayetinde kesenin bir kişi olduğu ifade edilmektedir. Buhârî'de yer alan merfû bir hadiste Peygamberimiz (s) bu olayı şöyle aktarmaktadır: *"Salih'in dişi devesini, kuvvette Ebû Zem'a gibi kavmi arasında izzet ve şevket sahibi birisi öldürme davetine icabet etti."*[741] Toplumların yaptıkları bu gibi işler, o toplumun tamamına isnat olunur. Nitekim yapılan fiilin cezası da yine o toplumun tamamına verilir. Eğer salih kimseler Semûd kavmi içinde kalsalardı onlara da azap gelecekti. *"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepsini perişan eder). Biliniz ki, Allah'ın azabı şiddetlidir."*[742] Katâde'den rivayet olunduğuna göre deveyi kesen dedi ki: Hepiniz onaylamadıkça deveyi kesmem. Bunun üzerine herkesten muvafakat almaya başladılar. Çadırında oturan bir kadına gidiyorlar ve "Muvafakat ediyor musun?" diye soruyorlardı. Kadın da "Evet." diye cevap veriyordu. Çocuklara gidip tek tek muvafakatlarını alıyorlardı. Sonunda Semûd kavminin tümü muvafakat edince deveyi kestiler.

"Ve Rablerinin emrinden dışarı çıktılar da..." Yani böbürlenerek Rablerinin emrine sarılmaktan çıktılar. ***"el-Utuvv"*** kelimesinin içinde *"böbürlenme"* manası da vardır. Sözlükte *"el-utuvv"*, *baş kaldırmak, uzak durmak, kaçınmak* demektir. Bu da zayıflıktan ve acizlikten ileri gelebilir. *"Atâ'ş-şeyhu/ ihtiyar adam kaçındı."* deyimi bu manadadır. *"Beleğa mine'l-kiberi tiyyâ"* tabiri de, *"Yaşlandı ve kendisinden isteneni yerine getirmekten kaçındı."* demektir. "el-Utuvv" bazen de kuvvetten ve inat edip haddi aşmaktan da olabilir. Şiddetli rüzgâra bu kökten türeme olarak *"âtiye"* denmesi böyledir. *"Utuvvu'l-cebbârîn ve'l-mustekbirîn/Zorbaların haddi aşması"* bu manadadır. Uzun olan hurma ağacına meyvesini toplamak isteyen kimseye -üzerine tırmanmadan ve yukarı çıkma zahmeti çekmeden- bunu yapma imkânı vermediği için bu kökten türeme olarak "âtiye" denilir. İmam Ahmed, -hasendir değerlendirmesiyle- Hâkim ve Hâfız İbn Hacer, Câbir'den rivayet ediyorlar: Peygamberimiz (s) Hicr denen yere varınca, *"Mucize istemeyin, Salih'in kavmi istedi. Mucize deve şu dağ yolundan gelir ve şu yoldan da giderdi. Onlar böbürlenerek Rablerinin emrinden dışarı çıktılar. Salih'in devesinin su içme günü gelince onlar da sütünü içerlerdi. Bu deveyi kestiler ve onları korkunç bir çığlık yakaladı. Bu çığlıkla Yüce*

740. Kamer, 54/29.
741. Buhârî, *Enbiyâ*, 17.
742. Enfâl, 8/25.

Allah onlardan göğün altında bulunan herkesi -Allah'ın hareminde bulunan bir kişi hariç helâk etti. Ebû Riğâl adındaki bu zat, haremden çıkınca kavminin başına gelen, onun da başına geldi." dedi.[743]

*"Ey Salih! **Eğer sen gerçekten peygamberlerdensen bizi tehdit ettiğin azabı getir, dediler.**"* Semûd kavmi, Salih'in (a) ağırlığını hafifletmek ve bunu yapmaktan aciz olduğunu ima etmek için kendisine ismiyle seslendiler ve -eğer sen, gerçekten Allah katından gönderilmiş peygamberlerdensen ve tehdidinin O'nun adına yapılmış olduğunu iddia ediyorsan- bizi tehdit ettiğin, ısrarla geleceğini söylemeye devam ettiğin ve başa gelmesini o deveye kötülük etmeye bağladığın azabı bize getir, dediler. Burada ***"va'd"*** kelimesi, *"kötülük"* manasında kullanılmıştır; çünkü *"va'd"* geneldir. (Yani hem tahdidi ve hem de vaadi ifade eder.)

"Bunun üzerine onları o (gürültülü) sarsıntı yakaladı da..." Ayette geçen ***"er-recfetu"***, *"er-recf"* kökünden olup, *hareket ve sarsıntı* demektir. Denizin dalgalarının hareketlendiğini ifade etmek üzere bu kökten olarak *"recefe'l-bahr"* denilir. *"Recefetu'l-arz"* demek, *"Yer sarsıldı, titredi."* demektir. Yine *"recefe'l-qelbu ve'l-fuâdu mine'l-havf"* demek, *"Kalp, korkudan titredi."* demektir. Hûd Sûresi'nde bu hadise *"Fe ahaze'l-lezîne zalemû's-sayhatu/Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı."*[744] şeklinde anlatılmaktadır. Bu ifadenin aynısı Kamer Sûresi'nde de vardır. Müfessirler, *"er-recfe"* ve *"es-sayha/korkunç ses"* kelimelerinin tefsiri ve aralarının uzlaştırılması konusunda ihtilaf etmişlerdir. *"es-Sayha"*dan maksadın Cebrail'in sayhası olduğu, kalplerinin bu sesten dolayı titrediği söylenmiştir. Başka bazı müfessirler, *"er-recfe"*nin zelzele olduğunu ve onları ayaklarının altından, yerden yakaladığını, *"es-sayha"*nın ise yukarıdan geldiğini söylemişlerdir. Zemahşerî ise korkunç sesin (sayha) zelzelenin sebebi olduğunu söylemiştir. Garip olan şudur ki, son dönem müfessirlerinden olup, geniş bilgili birisi olan Âlûsî gibi birisi bu görüşleri nakleder ve her iki kelimeyi zikredilen şekilde uzlaştırır ve olağanüstü o muazzam korkunç sesin "et-tâğiye" kelimesiyle ifade edilmesinin doğru olduğunu ifade eder. Bu tabir, Hâkka Sûresi'nde geçmektedir. Ancak bu sesin -görüşlerini naklettiği kimseler gibi- *"es-sâika"* olduğunu unutur. Hâlbuki bu konuda asıl olan, onun "es-sâika" olduğudur. Nitekim Fussilet ve Zâriyât Sûrelerinde bu kelime şöyle geçer: *"Böylece yapmakta oldukları kötülükler yüzünden alçaltıcı azabın yıldırımı onları çarptı."*[745]; *"Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım çarpıverdi."*[746] Yıldırımın inmesi için çok kuvvetli ve azgın

743. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 381.
744. Hûd, 11/67.
745. Fussilet, 41/17.
746. Zâriyât, 51/44.

bir ses çıkması gerekir. Öyle bir ses ki etkisinden kalpler titrer, bedenin bütün sinirleri sarsılır. Bu sesin şiddetinden belki de yeryüzü de sarsılır ve üzerindeki binalar yerle bir olur. Yıldırımın sebebi, bir tutuşmadır ki onu yeryüzündeki elektrik yüküyle, atmosferde bulutların taşıdığı elektrik yükünün birleşmesi meydana getirir. Bunun neticesinde yıldırımın, bombaların ateşlemesinin ve havada bıraktığı etkisinin meydana getirdiği ses gibi bir sesi olur. İşte -daha önce açıkladığımız üzere- gök gürültüsü denilen ses, budur. "Yıldırım"a gelince; yeryüzüyle ilişkiye geçen ve orada büyüklüğüne göre muazzam bir etki bırakan elektrik kıvılcımıdır. İnsanları ve hayvanları yere çarpmak, öldürmek, binaları yerle bir etmek veya yere yıkmak, ağaçları, eşyayı yakmak ve başka zararlara yol açmak, yıldırımın bıraktığı büyük etkilerdendir. İnsanoğlunun bilgisinin bu çağda ulaştığı nokta budur. Ulaşılan bilginin doğruluğunun alâmetlerinden birisi de insanlığın Allah Teâlâ'nın bu husustaki kanununu öğrenmesi ve bu bilginin onlara yüksek binalara paratoner yerleştirerek yıldırımın zararından korunma yollarını göstermesidir. Böylece insanlık, yani Allah'ın kanunu sayesinde yüksek binalara yıldırım çarpmasından kaçınabilmektedir. Her şeyi Yaratan, Kadir olan ve Takdir eden Yüce Allah'ın Semûd kavminin helâkini, elektrik yüküyle doymuş olan bulutları -normal sebepleriyle birlikte- onların topraklarına sevk ettiği anda takdir etmiş olması da mümkündür. Ayrıca o yıldırımı olağanüstü olarak sırf onları helâk etmek için yaratmış olması da mümkündür. Vakıa her ne şekilde cereyan ederse etsin, ayet gerçekleşmiş, Allah ve Rasûlü'nün kavmini uyarma hususunda doğru söyledikleri ortaya çıkmıştır.

"Yurtlarında diz üstü çökekaldılar." Ayette geçen ***"dârihim"*** ifadesini açacak olursak, *"dâru'r-racul"*, bir *insanın ailesiyle birlikte oturduğu mekân* demektir. Dâr kelimesi müennes olup, içinde birçok oda olur. *"el-Beled"*, *insanın ailesinin yurdu*, demektir. *"Dâru'l-İslâm"*, *içinde İslâm ahkâmının uygulandığı vatan*, demektir. "Dârul'-İslâm", meşru devlet başkanının adaleti uyguladığı *"dâru'l-adl"* demektir. "Dâru'l-İslâm"ın karşıtı, *"dâru'l-küfr"* ve *"dâru'l-harb"*dır. ***"el-cusûm"*** kelimesi, -deve için *"el-burûk"* (*çökme*) ne ise-, insan ve kuş için o manayı ifade eder. *"el-Cusûm"*, *insanın düz üstü yere çökmesi ve yüz üstü yere yıkılması* demektir. "Cusûm" kelimesi kuş için kullanıldığında onun gecenin sessizliğinde veya avlanıp vurulması halinde yere yapışması demektir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: Onları yıldırım çarpmış olarak çok geçmeden yere serildiler ve cansız kaskatı ve sönmüş olarak kalakaldılar. Ayet metninde geçen *"asbahû"* ya *"sârû"* (*oldular*) manasındadır, ya da *"sabaha çıktılar"* demektir ki bu takdirde mana, yere çökmüş oldukları halde sabaha erdiler, demek olur.

"(Salih) o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim; fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz." Hûd Sûresi'nde Sâlih'in -deveyi kesmelerinden sonra- kavmine istifade edecekleri üç gün mühlet verdiği ifade edilmektedir. Verilen mühlet sona erince Yüce Allah, Sâlih'i ve onunla birlikte bulunan mü'minleri -rahmetinin bir eseri olarak- kurtardı ve onu kurtarmasının ardından geride kalan zalimlerin üzerine azabını indirdi. Azgın ve normal sınırı aşan bir yıldırımın gürültüsünden kişiyi kurtarmak, ancak onun düştüğü yerden insanı uzak kılmakla olur. Bu ayette, -atfın fâ harfiyle yapılmasının de delâlet ettiği üzere- Sâlih'in onların helâkinden sonra kendilerinden yüz çevirdiği ifade edilmektedir. Hâlbuki bu gibi yerlerde bilinen usûl, bu ayetin -ifade ettiği olayın, fiilen daha önce cereyan etmiş olması gibi- önceki ifadelerden daha önce zikredilmesiydi. Fakat Arap kelâmında -özellikle de sıralamanın zorunlu olarak bilindiği veya netlikte ona yakın olarak bilindiği ifadelerde- ifadede güdülen mana incelikleri dolayısıyla manalar arasında sıralamaya uyulmaması bilinen bir husustur. Bazı müfessirler, söz konusu iki ayeti burada bu kabilden kabul etmişlerdir. Bu görüşü ileri sürenler, yaklaşımlarını şu anlayışa dayandırmışlardır: Ayetin ihtiva ettiği manalar, yani Salih'in (a) peygamber olduğunu tebliğ etmek ve samimi olarak nasihatte bulunmak suretiyle kavminin elinden mazeretini alması, onları -nasihatçilerden hoşlanmamak ve kendilerinden yararlanmamak suretiyle- aptal ve ahlâkı bozuk olarak tescil etmesi... Bütün bunlar, onlardan yüz çevirmeden ve kendilerine arkasını dönmeden önce veya o esnada -doğal olarak da onlar hayattayken- olur.

Burada şöyle bir mülahazada bulunmak da mümkündür: Bu yaklaşım, daha önce benzeri Nuh ve Hûd kıssalarında geçen esas kural ise de, bu gibi bir ifadenin aynısı ölümden sonra da kullanılmış olabilir. Bu da daha önce uyulmuş bir yol ve bilinen bir üsluptur. Ve ayrıca da rivayet olunan ve nakledilen bir metottur.

Birinci yaklaşıma göre Salih'in bu hitabı, içki ve benzeri maddeleri kullanmak suretiyle hayatına yazık ederek ölen kimseye içi yanan kimsenin söylediği söze benzer. Bu sözü söyleyen kimse, ona gelecek zararı savuşturmakta kusur etmediği için kendi kendini teselli etmekte ve kendisine vermeye çalıştığı öğüdü kabul etmediği için de üzüntü duymaktadır. İşte bu kimse, hayatına yazık edene diyor ki; "Sarhoşluk verici maddeleri içmemen gerektiğini sana söylemedim mi?", "Bu sarhoşluk verici nesneleri[747] sana yasaklamadım mı?", "Bu uyuşturucu maddelerinin kötü âkibetine karşı seni uyarmadım mı? O halde onlarca yıl sürecek normal bir yaşantının esenliğini,

747. Bunlar haşhaş, afyon, kokain vb. maddelerdir.

birkaç saat ve günün lezzetine tercih ettiysen ben ne yapabilirim?" Daha buna benzer çeşitli üzüntü durumlarında ölülere, hatta -Arapların üsluplarından bilindiği üzere- diyarlara, tepelere ve geride bıraktıkları kalıntılara hitaben söylenen sözler...

İkinci yaklaşıma göre ise Sâlih'in (a) bu sözü, Peygamberimiz (s) Bedir'de müşriklerin ölülerini kör bir kuyuya doldurduktan sonra onlara karşı yaptığı şu hitaba benzer: Peygamberimiz, *"Ey filan oğlu filan, ey filan oğlu filan! Siz Allah'a ve Rasûlullah'a itaat etmiş olsaydınız itaatiniz sizi sevindirir miydi? (şüphesiz sevindirirdi). Ey maktuller! Biz, Rabbimizin bize vaadettiği yardım ve zaferi muhakkak gerçek bulduk. Siz de (batıl) Rabbinizin vaadettiği (mevhûm) yardım ve zaferi gerçek buldunuz mu?"* diye sordu. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Yâ Rasûlallah! Kendilerinde hayat eseri bulunmayan şu cesetlere ne söylersin!" dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz *"Muhammed'in hayatı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, benim söylediğim sözleri siz, onlardan daha iyi işitir değilsiniz."* buyurdu.[748] Bu hadisi, Buhârî ve başka muhaddisler, Katâde vasıtasıyla Ebû Talha el-Ensârî'den rivayet etmişlerdir. Buhârî, daha sonra şöyle der: Katâde der ki: Yüce Allah, -onları azarlamak, küçük düşürmek, intikam almak, hasrete düşürmek ve pişman etmek gayesiyle- Peygamberimizin sözünü işitmeleri için kendilerine hayat vermiştir. Alimler derler ki bu gibi durumlar, Allah Teâlâ'nın peygamberlere özel olarak verdiği özelliklerdir. Fakat ihtiyaçlarını gidermek için kabirlerde yatanlara dua etmek suretiyle onlara tapanları mazur görenler, bu hadise ve peygamberlerin ve şahitlerin berzah âleminde canlı oldukları yolundaki haberlere kıyas yaparak, salihlerden herhangi bir ölüye dua eden kimselerin dualarını onların işittiklerini ve ihtiyaçlarını giderdiklerini söylüyorlar. Hâlbuki gayb âlemine dair hususlara kıyas yapılamayacağı bilinmektedir. İsterse o mesele, hakkında kıyas cereyan etmeyen meselelerden olmasın...

748. Buhârî, *Megâzî*, 8; Münzirî.

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ الْعَالَمِينَ ﴿80﴾ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِّن دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ ﴿81﴾ وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَن قَالُوا أَخْرِجُوهُم مِّن قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿82﴾ فَأَنجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿83﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَرًا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿84﴾

80- Lût'u da (peygamber olarak gönderdik). Kavmine dedi ki: "Sizden önce âlemlerden hiçbirinin yapmadığı fuhşu mu yapıyorsunuz?

81- Çünkü siz, şehveti tatmin için kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz taşkın bir topluluksunuz.

82- Kavminin cevabı: "Onu memleketinizden çıkarın; çünkü o, fazla temizlenen insanlardanmış!" demelerinden başka bir şey olmadı.

83- Biz de onu ve karısından başka aile efradını kurtardık; çünkü o, geride kalanlardan oldu.

84- Ve üzerlerine (taş) yağmuru yağdırdık. Bak günahkârların sonu nasıl oldu!

Lût Kıssası

Arapların neseplerine dair kitaplarla, Tevrat'ın Tekvin Bölümünde ifade edildiği üzere Lût (a) hakkında bilinen en isabetli husus, Lût'un İbrahim'in kardeşinin oğlu olduğudur. Tekvin'de annesinin isminin Hârân olduğu ve kendisinin Keldânîlerin Ur şehrinde dünyaya geldiği nakledilir. Ur, Irak'ın güney batısındaki Basra vilayetinin doğu tarafındadır. Basra'nın o kısmına Babil toprakları denirdi. Lüt (a), babasının vefatından sonra amcası İbrahim (a) ile birlikte adına Kûra adası denilen Mezopotamya'ya gider. Bu adaya günümüzde İbn Ömer Adası da denir ki sadece Dicle nehrinin çevrelediği bir yerdir.[749] Asur Diyarı işte oradaydı. Lût (a) buradan da Suriye'deki Kenan topraklarına geçer. Daha sonra İbrahim (a) onu -otlakları kaliteli olduğu düşüncesiyle- Ürdün'ün doğusuna yerleştirmiştir. Adına Lût Gölü de denen

749. Müellifin sözünü ettiği şehir Mardin vilayetimize bağlı olan Cizre kazasıdır. (Çev.)

Ölü Deniz'in yakınında olup adına Umku's-Sedîm denen bu mekânda beş köy veya şehir vardı. Bunlar, Sodom, Amura, Dâme, Sabobim ve küçüklüğünden dolayı daha sonraları Sogar ismini alacak olan Bâlığ şehirleriydi. Bu şehirlerin en büyüğü çirkin işler yapmakta olan Sodom'du. Şu anda hiç kimse bu köylerin Lût Gölü'nün hangi kıyısında olduğunu bilmemektedir. Çünkü bunlara delâlet edecek herhangi bir kalıntı yoktur. Bazı tarihçiler, göl sularının köylerin bulunduğu toprakları kapladığını zannetmektedirler. Ancak bunu ispat edecek herhangi bir delil yoktur. Büyüklük ve fesat itibarıyla Sodom'dan sonra Ammura gelirdi. İnsanların şu ana kadar isimlerini unutmadığı iki şehir, bunlardır.

Lût ismi, -yabancı dilden geçmiş olmakla birlikte- munsarıftır.[750]Çünkü kelime -tıpkı Nûh kelimesinde olduğu gibi- üç harfli olup orTaharfi de harekesizdir. Bazı müfessirler, Lût isminin Arapça olup, yapışmak manasına gelen *"Lâta bi'ş-şey'i levtan"* kökünden türeme olduğunu söylemişlerdir. Fakat Ehl-i Kitab'dan bazıları, Lût kelimesinin İbranice *"sitr"* (*perde*) manasına geldiğini söyler. Bu kelime, Arapça kalıp manasının Arapçanın iki küçük benzeri olan İbranice ve Süryanicedeki kalıp manalarından farklı olan kelimelerdendir. Ancak Arapça manası yine de İbranicedeki manasına yakındır. Çünkü yapışmak bir çeşit perdedir.[751] Yüce Allah burada şöyle diyor:

"Lût'u da (peygamber olarak gönderdik). Kavmine dedi ki: 'Sizden önce âlemlerden hiçbirinin yapmadığı fuhuşu mu yapıyorsunuz?'" İfadenin bundan önceki akışı, mananın şöyle olmasını gerektiriyor: "Lût'u peygamber olarak gönderdik." Fakat burada **"erselnâ"** (*gönderdik*) denirken hangi kavme gönderildiği ve onun ilk rüknü olan *"İbadeti yalnız Allah'a yapma"*, daha önceki ifadelerden ve başka Sûrelerde geçen açıklamalardan bilindiği için hazfedildi. Buna göre mana şöyle olur: Biz, Lût'u peygamberlik davasını tebliğ ederken kavminin çirkin fiilini tenkit ettiği bir vakitte gönderdik. Bazı müfessirlere göre **"Lût"** kelimesi mukadder bir fiil sebebiyle mansuptur. Buna göre takdir, *"Lût'u hatırla! Hani o, kavmini azarlayarak 'Çirkinliğin ve fuhşun zirvesine varmış o fili mi yapıyorsunuz?' demişti."* şeklinde olur. *"Sizden önce âlemlerden hiçbir kimse o fiili işlemedi."* Tam tersine o, fesat konusunda sizin icat ettiğiniz bir şeydir. Sizler bu fuhuşta kötü bir örneksiniz. Bunun günahı da, kıyamete kadar size uyanların günahlarıyla birlikte sizedir. **"Mâ sebekakum bihâ min ehadin mine'l-âlemîn"** cümlesi, isti'nâf-i nahvî veya azarlamayı pekiştiren isti'nâf-i beyanîdir.[752] Pekiştirme, bunun hem fıtrata ve hem de dinin hidayetine aykırı bir fesat olduğu beyan edilerek yapılmakta-

750. Arap dilinde munsarıf isimler okunuş itibarıyla sonlarına tenvin ve kesre alırlar. (Çev.)
751. Bkz: En'âm, 6/75.
752. İsti'nâf-ı beyânî: İbarede mukadder bir soruya cevap teşkil eden cümledir. (Çev.)

dır. *"Bihâ"* kelimesindeki "bâ" harf-i cerri, "ta'diye" (fiili geçişli kılmak) veya mülâbese (birliktelik) ya da zarf manası vermek için getirilmiştir şeklindeki yaklaşımlar, bu hususta ileri sürülmüş bir takım görüşlerdir. ***"Min ehadin"*** ifadesi, olumsuzluk manasını ve olumsuzluğun bütün insanlığı içine alan genelliğini pekiştirmektedir. İfade, her ne kadar Lût kavminin zamanındaki âlemlere uygun düşse de zahirinden ilk anda akla gelen bütün bir insanlıktır. Bu çirkin fiili ilk onlar icad ettikleri için, Araplar buna Lût kelimesinden bir isim çıkarmışlar ve *"Lâta bihî livataten"* demişlerdir.

"Çünkü siz, şehveti tatmin için kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz."[753] Bu cümle, isti'nâf-i beyanî[754] olup, bir önceki ayette ***"E te'tûne'l-fâhişete/fuhuşu mu yapıyorsunuz?"*** ifadesinde mücmel olarak gelen ***"el-ityân"***ı tefsir etmektedir. *"el-İtyân"*, karı-koca arasındaki fıtratın gereği olarak bilinen, şehvetin davet ettiği ve icrasıyla üremenin hedeflendiği *"istimtâ" (sevişme)* kinâî yoldan anlatımıdır. Yapılan fiilin sebebinin burada *"şehvet"* ve *"kadınlardan kaçınma"* ile açıklanması, onların fıtratın gerekli kıldığı yoldan ve bu cinsellik duygusunun taşıdığı hikmetten dışarı çıkmış olduklarını açıklamak içindir. Hâlbuki aklı başında insan da, dilsiz hayvan da cinsellikte o hikmeti hedeflemektedir. Yüce Allah, onların sadece şehveti istemekle dilsiz hayvanlardan daha aşağılık ve yolca daha sapık olduklarını tescil etti. Çünkü hayvanların erkekleri dişilerini şehvet dürtüsüyle üremek için istemektedir. Çünkü her tür, ancak bu yolla varlığını sürdürmektedir. Görmez misin ki kuşlar ve böcekler, çiftleşme hayatlarına nesillerinin rahat edeceği ve gelecek saldırılardan onları koruyacak elverişli bir mesken kurmakla işe başlar. Bu, bir ağacın tepesinde kurulmuş yuva veya bir dağın tepesinde yapılmış barınak ya da yerin altında açılmış bir çukur ya da bir sazlığın veya sık ormanın içinde bulunmuş sık çalılık olabilir. Oysa bu günahkârların şehvetlerini tatmin etmek ve lezzetin isteğini yerine getirmekten başka hiçbir hedefleri yoktur. Her kim, şehveti sırf şehvet olduğu için hedefler, Yüce Allah'ın onu uğrunda vesile olarak yarattığı faydayı düşünmezse, onda aşırı gitme belasıyla nefsine yazık eder ve böylece şehvetin faydası zarara döner. Araç, amaç kılınmak suretiyle ve şehvette aşırı gitmek bir huy halini aldığı için onun hayrı şer haline gelir. Çünkü bu takdirde fiil, gelip geçici bir sebepten değil, sabit bir duygudan kaynaklanır. Dolayısıyla o

753. Kıraat imamlarından Nâfi', Âsım'dan rivayeten Hafs, kelimeyi haber olmak üzere *"innekum"* şeklinde okumuşlardır. Râzî, bu kıraati zikrettikten sonra şöyle der: Âsım'ın metodu, Kur'ân'ın bütününde birinci istifham hemzesiyle yetinip, ikinciyi okumamaktır. İbn Kesîr ise, ikinci hemzeyi elif gibi memdûde şeklinde yazmayıp yumuşatarak *"E innekum"* şeklinde okumuştur. Ebû Amr ise tahfifle birlikte hemze-i memdûde ve ikinci hemzenin yumuşatılmasıyla birlikte okumuştur. Kalan kıraat imamları ise, istifhamda asıl kurala uygun olarak iki hemzeyle okumuşlardır.

754. İsti'nâf-i beyânî mukadder bir soruya cevap teşkil eden cümledir. (Çev.)

fiili yapan kişi, tekrar tekrar yapar ve sonunda bu kendisinde kökleşmiş bir meleke halini alır. Bir şeyi tekrar tekrar yapmak melekeyi oluşturur. Meleke ise o fiili tekrarlamaya ve ısrarla yapmaya davet eder. Bir şeyi tekrar tekrar ve sürekli olarak yapmayı ifade eden muzari fiille o çirkin fiili işlemenin kendilerine isnadından sonra, aşırı gitme vasfının kendilerine isnadına geçilmesi işte buna dayanmaktadır. Şehvette fiilde aşırı gitmeleri Yüce Allah'ın şu ifadesiyle anlatılmaktadır:

"Doğrusu siz taşkın bir topluluksunuz." Yani sizler bu çirkin fiili her defasında bir tövbenin ve pişmanlığın ardından yapıyor değilsiniz; tam aksine sizler, bu fiilde ve başka fiillerinizde taşkın kimselersiniz, hiçbir amelde normal sınırda durmuyorsunuz. Ankebût Sûresi'nde bu ayetin yerine -bir öncesi aynı olmakla birlikte- *"Bu ilâhî ikazdan sonra hâlâ siz, ille de erkeklere yaklaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda edepsizlikler yapacak mısınız!"*[755] denilmektedir. Şuarâ Sûresi'nde ise, buradaki ***"bel entum"*** le başlayan cümle yerine *"bel entum kavmun âdûn/Doğrusu siz sınırı aşmış bir topluluksunuz."* yani fıtratla şeriatın sınırlarını öteye geçmiş *"(sapık) bir kavimsiniz!"*[756] denilmektedir. Bu da taşkın ve ileri giden, manasındadır. Neml Sûresi'nde ise *"Bel entum kavmun techelûn/Doğrusu siz, beyinsizlikte devam edegelen bir kavimsiniz!"*[757] denilmektedir. Bu son örnekteki *"cehl"*, bilginin zıddı olan cehalete şamil olduğu gibi, akılsızlık ve düşüncesizlik manasına da şamildir. Bu ayetlerin toplamı, onların -taşkınlığı, haddi aşmayı ve cehaleti kendi nefislerinde topladıkları için- akıl ve ruh sakatlığı felaketine uğradıklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla onlar, bu çirkin fiilin nesle, sağlığa, fazilet ve genel âdâba olan zararını akledemedikleri gibi, başka kötü fiillerinin de zararlarını kavrayamamaktadırlar. Kavrayamayınca da o fiillerden kaçınmadıkları gibi, onları işlemekte aşırı gitmekten de kaçınmamaktadırlar. Bunları kavrayamadıkları gibi, bu fillerden kendilerini alıkoyacak hiçbir utanma ve güzel ahlâk kırıntısına da sahip değillerdir.

Bir insan faziletlerden ve üstün ahlâktan yoksun ise yaptığı fiilin sadece zararlı olduğunu bilmesi, kendisini kötülükten ve fesattan alıkoyamaz. Tam tersine fıtrat sağlamlığıyla "bahşedilmiş faziletler" kötü örneklik sebebiyle bozulmaya maruz kalır. Ancak "bahşedilmiş faziletler", temelinde dinin verdiği eğitim olan "kazanılmış faziletler" yardımıyla nefiste iyice kök salarsa söz konusu bozulma yaşanmaz. Çünkü bizler biliyoruz ki bu çirkin fiil, bunların kötülüklerini ve bedenlere, nefislere ve toplum düzenine olan zararlarını en iyi bilen kimseler arasında yaygındır. Bunlar, çağdaş ve medenî

755. Ankebût, 29/29.
756. Şuarâ, 26/ 166.
757. Neml, 27/55.

metot üzere eğitim almış kimseler olup, aralarında felsefe dalında araştırma yapanlar da vardır. Bunlardan birisinin dostlarından birisine "Bu fiil, insan nefsinde herhangi bir eksiklik meydana getirmez." dediği kulağıma çalındı. Buna ancak "Ne fasık felsefe bu!" denilir. Bu çirkin fiili işleyenler, kendilerini kusurlu ve aşağılık görmemeleri için -Frenkler gibi bütün şehvetleri mubah görenlere varıncaya kadar- onu insanlardan gizlemiyorlar mı? Böylece de nefislerinin eksik ve kirli olduğunun farkında olmuş olmuyorlar mı? Bu fiili icra eden aktif taraf farkında olmasa bile, onun vücudunda icra edilmesine müsaade eden pasif taraf farkında olmaz mı? Tabii ki olur! Fakat bu çirkin fiille kendilerini aldatan yeni yetme birçok genç, ibnelik hastalığına yakalanacaklarını bilmemektedirler. Bu işe bulaşan kimse, yaşı ilerleyip de vücudundan yararlanacak fasık bulamaz hale gelince bizzat kendisi, gizliden gizliye fakir ve aşağı tabakadan bu fiil için kendisini kiralayacak kimseler aramaya başlar. Böylece söz konusu fiili kendi bünyesinde icra edecek kimseye ücret tahsis eder veya düzenli ödeme yapar. Ancak parayı alan aktif taraf, çok geçmeden bu münkerden tiksinir veya onu tatmin etmekten aciz duruma düşer. Kendi nazarında değersiz, durumunu bilmeyenler nezdinde hürmete layık olan bu ibne, bu iş için bir başkasını aramaya başlar. Kendi keyfi için bu aşağı tabakaya mensup kişilerle pazarlık ederek rezil-rüsva olmaya devam der, sonunda o beldede yapığı rezalet ortaya çıkar ve herkesin diline düşer, hatta sadece aşağı tabaka arasında değil, bütün kesimlerde meşhur olur. Çünkü aşağı tabakaya mensup olup bu fiilin aktif tarafını teşkil edenler, onunla yaşadıklarını açıklamaktan utanmazlar. Çünkü o, çoğu kez kendisini aşağı tabakadan olmayan kimselere de teklif eder, teklifini üstü kapalı ve ima yoluyla yaptığında kendisinden yüz çevirmedikleri zaman bunu açıkça söyleyerek onları ayartır. Fasıklık felsefesine mensup olanlar, bu rezaleti unuttular mı, yoksa bunun insan nefisini kirletmediğini mi düşünüyorlar? Homoseksüelliğin çirkinliği ve kötülüğü, -söylendiği gibi- bunun hayvanî bir lezzet olmasından kaynaklanmamaktadır. Çünkü hayvanî lezzette, lezzet olarak hiçbir çirkinlik yoktur. Zira bu fıtratın gereği olup, neslin sürmesi hikmetinin başlangıcıdır. Tam aksine, homoseksüelliğin çirkinliği, onu fıtratın gereğine ve hikmetine aykırı olarak ve bedenî, sosyal ve edebî olarak birçok zararlara yol açacak şekilde kullanmaktadır.

"Kavminin cevabı: 'Onu memleketinizden çıkarın; çünkü o, fazla temizlenen insanlardanmış!' demelerinden başka bir şey olmadı." Yani kavminin bu tepki ve nasihate karşı cevabı, hüccet ve özür dileme kabilinden bir şey olmadığı gibi, tartışmada alışılagelen bir başkası da olmadı. Onların cevabı, sadece Lût'un (a) ve ona iman edenlerin beldelerinden çıkarılmalarını emretmek şeklinde oldu. Buna sebep olarak da onların yaptıkları pis işte ken-

dilerine katılmaktan kaçınmaları ve temizlenen insanlar olmalarıdır. Arada bu kadar fark olunca onlarla birlikte yaşamaya ve oturmaya hiçbir imkân yoktur. Çünkü eksik olan kimse, kendisini hakir gören mükemmel kimseyle birlikte yaşamaya tahammül edemez. Şuarâ Sûresi'nde, Lût'u (a) onlara olan tepkisinden vazgeçmeyince kendisini beldelerinden çıkarmakla uyardıkları ifade edilmektedir.

Eğer, Lût'la birlikte iman edenler ifadede daha önce zikredilmedi ki *"**ahricûhum**"* (*onları çıkarın*) fiilindeki zamir onlara gitsin, denirse; bu değerlendirmeye şöyle cevap veririz: Zamirin onların yerine kullanılmış olduğu karineyle bilinmektedir. Nitekim Lût'a iman edenler, Neml Sûresi'ndeki ayette açıkça ifade edilmektedir. Çünkü orada *"ahricûhum"* (*onları çıkarın*) yerine *"Ahricû âle lûtin"* (*Lût'u memleketinizden çıkarın!*)[758] denilmektedir. Ayetin kalan kısmı buradaki ayetle aynıdır. Tek fark, farklı cevap içeren Ankebût Sûresi ayeti gibi baş tarafındaki atfın "fâ" harfiyle olmasıdır. Ankebût ayeti şudur: *"Kavminin cevabı ise, şöyle demelerinden ibaret oldu: (Yaptıklarımızın kötülüğü ve azaba uğrayacağımız konusunda) doğru söyleyenlerden isen, Allah'ın azabını bize getir!"*[759] Kur'ân'ın bir kısmı diğer kısmını tefsir eder. İfade, -benzeri daha önce geçtiği üzere nahiv kaidelerinde donup kalmışlara i'rabı problemli görünse bile- eğer anlaşılıyorsa doğru ve fasihtir.

Eğer, önce olumsuz, sonra olumlu ifade kalıbıyla verilen bu iki cevap, mana açısından birbiriyle çelişmektedir. Böyle bir durum Allah'ın Kitabı'nda nasıl olabilir? Bu çelişki nasıl giderilebilir? diye sorulacak olursa, bu soruya cevabımız şöyle olur:

Bir kere bu iki cevap arasında ne çelişki ve ne de çatışma vardır. Zira bu iki cevabı, iki ayrı vakitte meydana gelmiş kabul ederiz. Kuşkusuz ki Lût (a), kavmine sık sık bu çirkin fiili yapmamalarını söylüyordu. Ve her zaman orada bulunanlardan bir şeyler işitiyordu. Biz daha önce Kur'ân kıssalarında güdülen amacın tarihî olayları bir bir sayıp dökmek olmadığını, tam aksine bunların ders ve öğüt için zikredildiğini söylemiştik. Dolayısıyla her Sûrede aynı kıssadan bir başkasında zikredilmeyen dersler ve öğütler zikredilir. Bunların tamamı ise, Yüce Allah'ın bu ümmete öğüt olarak vermek istedikleridir. Bilindiği üzere peygamberler, -sapıklara ve günahkârlara münkeri yasak eden öğütçüler de böyledirler- öğüt verdikleri kimselere bunları birbirine yakın manalarda tekrar eder dururlar. Onlardan da birbirine yakın cevaplar alırlar. Dolayısıyla bazen birisinin söylediği sözü diğeri söylemez. Buna bağlı olarak da öğütçü onları beğenir, onlar da kendisini kabul eder-

758. Neml, 27/56.
759. Ankebût, 29/29.

ler. Böylece yapılan fiil, onların tümüne mal edilir. Tıpkı bir kişinin yaptığı fiil, -eylem gerçekleştikten sonra olsa bile tümü onayladığı ve kabul ettiği takdirde- onların tümüne mal edildiği gibi... Nitekim az önce dişi devenin kesilmesinin -kesen kişi, içlerinden birisi olduğu halde- Salih'in (a) kavminin tümüne mal edildiği geçmişti. Yüce Allah, peygamberi Lût'un (a) kavmine olan hitabından olmak üzere Ankebût Sûresi'nde aktardıklarını, A'raf ve Neml Sûrelerinde nakletmemiştir. Orada *"erkeklere yaklaşma"*ya ilaveten *"yol kesme"*den, *"toplantılarda edepsizlik yapmak"*tan söz etmiştir. Bunun üzerine adeta canları sıkılmış ve isyanlarında ısrar ettikleri takdirde başlarına geleceği yolunda kendilerini uyardığı azabının hemen gelmesini istemişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki bu azabın hemen gelmesini istemeleri, onun memleketlerinden çıkarılması emrini vermelerinden sonra ve memleketten çıkarma tehdidi ise çıkarılmasının emredilmesinden önce olmuştur. Doğruyu en iyi Yüce Allah bilir.

Evet, bu cevap makbuldür.[760] Çünkü böyle yapıldığı bilinmektedir ve bu meşhurdur. Fakat cevap cümlesinin bazen "vav" bazen de "fâ" harfiyle başlamasının sebebi nedir? Bu iki harfin her birinin ilgili yerde bulunmasının sebebi nedir? diye sorulacak olursa, buna şöyle cevap veririz:

Bir cümlenin bir öncesine "vav" ve "fâ" ile atfedilmesi caizdir. Ancak -vâva nispetle- "fâ" harfi, daha fazla mana ifade eder. Çünkü "fâ" harfi, kendisinden sonrasını öncesine -daha sonra gelmesini gerektiren bir şeyle- bağlar. Bu, fâ harfinin ta'kîb, sebebiyet ve şartın cezası olmak üzere bütün manalarını bir araya toplar. Bu bağlantıda genel kural, "fâ"dan sonrasının kendisinden önce geçen bir fiilin sonucu olmasıdır. Neml ve Ankebût Sûrelerinde "fâ" harfi, fiilin kavme isnat edilmesinden sonra gelmektedir. Bu ifade, Neml ayetinde *"bel entum kavmun techelûn"* şeklinde gelirken, Ankebût ayetinde *"innekum le te'tûne'r-ricâle ve takta'ûne's-sebîle ve te'tûne fî nâdîkumu'l-munker"* şeklinde gelmektedir. Bundan dolayı bu iki cümleden sonra gelen cevaplar, "fâ" harfiyle atfedildi. A'raf ayetinde ise "fâ" harfi, isim cümlesinden sonra, yani *"bel entum kavmun musrifûn"* cümlesinden sonra geldi. Bu ayette *"israf"* (*taşkınlık*) niteliği onlara bizzat hedeflenerek isnat olunmuştur. Hâlbuki ondan önce geçen ve tekrarıyla bu niteliğin sebebi olan ***"fâhişe"*** (*çirkin fiil*) ise

760. Ben aslında, bu cevap makul (akla yatkın) ve makbuldür diye yazmak istemiştim. Âdetim, yazdıklarımı okumadan önce matbaaya göndermek, daha sonra yazılmış olanları bir araya toplayıp düzeltmekti. Burası düzeltmem için önüme gelince, "makbul" kelimesini gördüm. Anladım ki, farkına varmadan iki kelimeden bir kelime oluşturmuşum. Kalemin iradem dışı olarak böyle şeyler yazmasının ruhî tarafları vardır ama burası onu açıklayacak yer değildir. "Makbul" kelimesi, Arap Dil Kurumları -bu çağda ihtiyaçtan dolayı- birkaç kelimeden bir kelime oluşturmayı kabul ettiği takdirde kullanılmaya layık bir kelimedir.

böyle değildir. Bu fiilde ısrarlı olmak, o niteliğin neticesidir. ***"Ve mâ kâne cevâbe kavmihî"*** cümlesinin öncesine "vav" harfiyle atfı konusunda bir başka açıklama tarzı daha vardır ki bu, bizim daha önce açıkladığımız yaklaşıma dayalıdır. Bizim söz konusu yaklaşımımıza göre Lût'un onların bir kısmının arasından çıkarılması emri, yine onlardan olmak üzere başkaları tarafından memleketinden çıkarılacağı yolunda uyarılmasından ve bununla tehdit edilmesinden sonradır. Bu durumda *"bel entum kavmun musrifûn"* cümlesi, ma'tûfun aleyh (üzerine atıf yapılan cümle) manasında olmaktadır. Yüce Allah, adeta şöyle demektedir: Lût'un kavminin cevabı, içlerinden bazılarının 'Ey Lût! Bundan vazgeçmezsen, çıkarılanlardan olacaksın.', bazılarının da 'Lût ailesini memleketinizden çıkarın!' demelerinden başka bir şey olmadı. Başkaları ise bu cümleyi 'Onları memleketinizden çıkarın!' diye tekrarlayıp durdular. Bu nüktelerde olduğu gibi, aynı veya benzer yerlerde kullanılan ifadedeki inceliği, -Allah'ın Kitabı hariç- düzenli olarak bir başka yerde bulmak mümkün değildir. Bu incelikler, Kur'ân'ın lâfzî icazlarındandır. Bundan dolayı, müfessirlerin çoğunluğu, bu gibi inceliklerden gafildirler.

Buraya kadar geçen açıklamaları yazdıktan sonra Âlûsî'nin *Ruhu'l-Meânî*'sine göz atınca bir de ne göreyim; o, şöyle diyor:

"'*Ve mâ kâne*'de ifadenin Neml ve Ankebût Sûrelerinde olduğu gibi 'fâ' harfiyle değil de 'vav' harfiyle başlaması, burada fiilden önce isim, o iki yerde ise fiil olmasından dolayıdır. Fiilden sonra fiilin ta'kîbi (fâ-i ta'kîbiyye) güzeldir, ama isimden sonra fiilin ta'kîbi (fâ-i ta'kîbiyye) ise böyle değildir."[761]

Yemin ederim ki bu ifade, önce seçilen lafız, sonra da manası anlaşıldıktan sonra manası üzerinde düşünülmeye değer bir lafızdır. İfade üzerinde düşünen kimse, ta'kîb'de açıkladığımız güzelliği görebilirse, onu kabul etme düşüncesinden kaynaklanan yorgunluk inşallah sona erer ve yaptığı iş, abes olmaz. Aksi takdirde o düşünceden nasibi, zihin yormak ve zaman öldürmekten ileri gidemez. Benim bu inceliği yazmamın sebebi, bunları söylemekten başka bir şey değildir. Ben, -sabredenlerin arasından ilimlerinden istifade eden az olsa bile- icaz-ı muhilli (sakat icaz) yapanları beğenen kimselerdenim. Bunların sayısı, -ömrün değerini anlayan başka toplumlarda azaldığı gibi- bu ümmet içinde de azalacaktır. Dolayısıyla ömrümü, baştan sona Zeyd ve Amr kelimelerinin rumuzlarını çözmekle heder olup gitmekten korumuş oldum.

Eğer, kötü ahlâk sahiplerinin tutumu olarak bilinen, kötü ahlâka tepki göstermeleri veya ona başka bir isim vermeleri ve kendilerini bununla ayıplayan kimselerden üzüntü duymalarıdır. Çünkü Yüce Allah, insanoğlunu

761. Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, VIII, 171.

mükemmelliği sevme, noksanlığı çirkin görme karakteri üzere yaratmıştır. O zaman Lût kavmi, kendisini ve kendisine inananları çıkarmalarının sebebi olarak nasıl olur da onların temizlenen ve çirkin fiillerin kirlerinden kaçınan kimseler olmalarını gösterir? Bu, Lût (a) ve kavminin mükemmel, kendilerinin ise eksik kimseler olduklarına şahitlik etmek değil midir? diye sorulacak olursa, bu soruya Zemahşerî'nin verdiği şu cevabı veririz:

"Lût kavminin böyle söylemesi, onlarla ve onların çirkin fiillerden kaçınmalarıyla alay etmek ve kendilerindeki pislikle övünmek içindir. Bu, fasıklardan kurnaz birinin, salihlerden birisi kendilerine öğüt verirken ona söylediği şu söze benzer: 'Bu zâhidi bizden uzaklaştırın! Bu zâhitlik taslayan adamı bizden uzak kılarak bizi rahatlatın!'"[762]

Fıskı açıktan açığa işleyen kimselerin böylesi tavırlar sergilemeleri bilinen şeylerdendir. Kemâlin ve faziletlerin nasıl dereceleri varsa aynı şekilde noksanlığın ve ahlâksızlığın da derekeleri (aşağı doğru dereceleri) vardır. Bunun ilk derekesi, kişinin -çirkinliğini bile bile ve bundan dolayı nefsini kınadığı halde- ahlâksızlığı işlemesi, sonra da bundan Rabbine tövbe etmesidir. Bu derekeden sonra, çirkin fiili gizli gizli ve kimselere göstermeden tekrar tekrar dönüp işleme derekesi gelir. Bunu kötülükte ısrar derekesi takip eder ki bunun sonunda insanın, yaptığı fiilin çirkinliğini hissetme yeteneği ortadan kalkar. Bu derekeden sonra o fiili açıktan açığa işleme derekesi gelir ki, artık kişi buna hazır olanlara kötü bir örnek teşkil eder. Bu derekenin ardından insanın o fiili işleyenler nezdinde bununla öğünmesi ve ondan kaçınanları da hakir görmesi devresi gelir. İşte bu, derekelerin en aşağısıdır. Bu dereke, Lût kavminin düştüğü derekedir. Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kimse bu derekeye düşmez ve de batmaz. Dahası Yüce Allah mü'minleri, bilmeden bir kötülük işledikleri takdirde, çabucak ondan dönmekle, bilerek yaptıklarında ise ısrar etmemekle nitelemektedir.

"Biz de onu ve karısından başka aile efradını kurtardık; çünkü o, geride kalanlardan oldu." Yani Biz de onu ve aile efradından kendisine inananları kurtardık. Bundan dolayı Yüce Allah, Lût'un (a) karısını onlardan istisna etti. Çünkü karısı, kendisine iman etmemiş, tam aksine kâfir olan ve kendisine itaat etmeyen kavmine dost olarak ona ihanet etmişti. Ve böylece helâk olanlardan veya dünyada üzerlerine azap inen geride kalanlardan olmuştu ki bu dünya azabını ahiret azabı izleyecektir. Ayette geçen ***"ğâbirîn"*** kelimesinin kökü olan *"ğabara"*, *"Geride kaldı, geçti-gitti ve helak."* oldu manasına gelir. Müfessirlerden Lût'a iman edenler, -ister yakın akrabası olsun, isterse olmasın- sadece aile fertleriydi diyenler, Yüce Allah'ın Zâriyât Sûresi'ndeki şu ifa-

---

762. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 92.

desini gözden kaçırmaktadırlar: *"Bunun üzerine orada bulunan mü'minleri çıkardık. Zaten orada Müslümanlardan, bir ev halkından başka kimse bulmadık."*[763]

"Ve üzerlerine (taş) yağmuru yağdırdık." Yani üzerlerine hayret verici bir yağmur gönderdik. Bu yağmur, üzerlerine atılan taşlardı. Zemahşerî *el-Keşşâf*'ta şöyle diyor:

"***'Matara'*** ve ***'emtara'*** fiileri arasındaki fark şudur: *'Matarathumu's-semâu'* demek, *'Yağmura tutuldular.'* demektir. Tıpkı, *'ğâsethumu, vebelethum, câdethum ve rehemethum'* denildiği gibi... Bunların tümünün manası da *'Yağmura tutuldu.'* demektir.[764] Bir de *'umtira aleyhim kezâ'* denilir ki, manası *'Onu, üzerlerine yağmur gibi gönderdi.'* demektir."[765]

Bazı dil bilginleri, -*es-Sıhâh*'ta olduğu üzere- "matara" ile "emtara"nın aynı manada olduğunu söylemişlerdir. Başka dilciler ise, "matara" filinin sadece rahmet hakkında kullanıldığını, "emtara"nın ise sadece azapta kullanıldığını söylemişlerdir. Bu açıklama Ebû Ubeyde'den rivayet olunmuştur. Râğıb ve *Kâmûs*'unda Fîruzâbâdî bu görüşünde Ebû Ubeyd'e uymuşlardır. Bu mesele incelendiğinde söylenecek olun şudur: *"Matarathumu's-semâu"* ve *"emtarathum"*, *"semâun mâtıratun"* ve *"semâmun mumtıratun"* Bunları, *Esâsu'l-Belâğa*'sında Zemahşerî bu kökü incelerken söyler. Zemahşerî daha sonra şöyle der: *"Emtarallahu aleyhim el-hicârete"* mecâzî bir kullanımdır. *"el-emtâr"*, *"yağmur"* manasında hakikat, çokluk bakımından ona benzeyen şey manasında mecazdır. Söz konusu çok olan şey, gerek hayır, gerek şer, gerek somut gerek soyut olsun ve gerek gökten insin, gerekse yerden çıksın hiç fark etmez. "Emtara" fiilinin sadece şer manasında olduğunu söyleyenler, bunu Lût kavminin üzerine taş yağdırılması konusundaki ayetlerin tekrarlanmasından, Yüce Allah'ın Kureyş'in bazı kâfirlerinin ağzından naklettiği şu ayetten çıkarmaktadırlar: *"Hani (o kâfirler) bir zaman da: Ey Allah'ım! Eğer bu Kitab senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir! demişlerdi."*[766] Ancak bunlar, Allah Teâlâ'nın Ahkâf Sûresi'ndeki şu ifadesini gözden kaçırmaktadırlar: *"Nihayet onu, vadilerine doğru yayılan bir bulut şeklinde görünce: Bu bize yağmur yağdıracak yaygın bir buluttur, dediler."*[767]

763. Zâriyât, 51/35, 36.
764. Bu fiillerin kökü olan el-vebl, el-ğays, el-cevd ve er-rihâm ve er-rihme, yağmur manasınadır. Ancak 'el-vebl', şiddetli yağmur, 'er-rihâm', ise hafif, yumuşak ve durmadan yağan yağmur demektir.
765. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 93.
766. Enfâl, 8/32.
767. Ahkaf, 46/24.

Biz bu mucizeye Kur'ân Sûrelerinde yer aldığı biçimiyle iman ediyor, mahiyeti ve niteliği hakkında kesin bir şey söylemiyoruz. Fakat Lût kavmi üzerine taş yağdırılmasının sebebi, aklen üzerlerine şiddetli bir fırtına gönderilmesi olabilir. Bu fırtına taşları havaya kaldırmış ve üzerlerine atmış olabilir. Şiddetli rüzgârlarda bu gibi olayların meydana gelmesi bilinen bir husustur. Deniz sahilinde oturan bazı kimseler, gökten üzerlerine bir keresinde yağmurla birlikte çamur, bir keresinde de balık yağdığını anlattılar. Bunların nereden geldiğini sorduklarında onlara dedik ki: Çamur yağmasının sebebi, şiddetli rüzgârların toprak parçalarını havaya kaldırıp bulutlara taşıması ve onların yağmurla birlikte çamur haline gelip yere inmesidir. Balık yağmasının sebebine gelince; bulutlardan denize doğru inen veya denizden bulutlara doğru bir duman sütunu gibi çıkan fırtınalardır (hortum). Adına "tinnîn" denilen ve ejderhaya benzeyen bu rüzgâr helezonu, suyu denizden alıp bulutlara çıkarır. Denizden havaya kaldırdığı nesneler içinde bazen balık da olabilir. İşte rüzgâr, denize yakın olduğunuz için bu balığı alıp size getirir.

Söz konusu taşların parçalanmış bazı yıldızlardan kopan parçalar olması da muhtemeldir. Gökbilimcilerin adına meteor dedikleri bu parçalar, parçalanmış yıldızlardan geriye kalan kalıntılar olup, dünyaya yaklaştıkları sırada yer çekim sebebiyle atmosfere düşerler. Yer çekiminin hızı ve şiddetinden dolayı yere düşerlerken çoğunlukla da atmosferde alev alıp yanarlar. Geceleri görülen gök taşları bunlardır. Bu taşlardan yanmayanlar dünyaya ulaşıp yere batarlar. Gök taşının yere düşmesi neticesi şiddetli bir ses çıkar. İnsanlar bu taşlardan bazılarını bulup, müzelere kaldırmışlardır. Bunların çok olduğu bilinmemektedir. Mucize, -Allah Teâlâ'nın fiili neticesi kâinatta gizli olan kanunlara uygun olsa da- bilinene aykırı ve alışılagelen dışı olur. Hûd ve Hicr Sûrelerinde bunların *"siccîli'm-musevveme"*den (*işaretlenmiş taşlar*) oldukları ifade edilmektedir. Tefsir ravileri, *"siccîl"*in tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mücâhid'e göre kelime Farsçadır, başı taş, sonu da çamurdur. *"Müsevveme"* kelimesini de *"mualleme"* (*işaretlenmiş*) şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu tefsirin aynısı Mücâhid'in şeyhi İbn Abbas'tan da rivayet olunmuştur. İbn Abbas şöyle der: Siccîl, içinde çamur olan taştır. *"es-Sevm"* kırmızının beyaza çalanıdır. Râğıb da şöyle söyler: "Siccîl, taşla çamur karışımıdır. Söylenildiğine göre kelimenin aslı Farsçadır."[768] Râğıb'ın bu açıklaması birinci görüşü güçlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre söz konusu taşlar, yerden çıkmıştır, şiddetli rüzgârlar yağmurdan veya başka bir sebeple rutubetlenmiş olan yeryüzünden bunların koparıp havaya kaldırmıştır. Meteor taşları ise ancak kuru olurlar. Dahası, yer çekiminin şiddetinden dolayı yeryüzüne alev topu halinde düşerler, sonra soğurlar. Üstad Abduh,

768. Râğıb, *el-Müfredât*, (*se-ce-le* mad.) s. 224.

Fil Sûresi'nin tefsirini yaparken "siccîl"in taşlaşmış çamur olduğunu söyledi. Doğrusu birinci yaklaşımdır ve bu kelime Farsçadan Arapçaya geçmiş bir kelimedir. Hûd Sûresi'nin tefsirini yaparken inşallah bu konuya tekrar döneceğiz. Hûd Sûresi'nde Allah Teâlâ'nın o beldelerin altını üstüne getirdiğinden söz edilmektedir. Hûd Sûresi'nde ilgili ayete geldiğimizde bunun ve diğerinin açık ve gizli ilâhî kanunlara uygun olarak meydana gelmesinin mucize olmasıyla çelişmediğini açıklayacağız.

"Bak günahkârların sonu nasıl oldu!" Burada hitap, düşünen ve ibret alanlardan bu kıssayı duyan veya okuyan herkesedir. Kıssanın anlatılmasından maksat, onu duyan veya okuyanların günahkârlar topluluğunun âkibetinin vebal ve cezadan başka bir şey olmadığını öğrenmeleridir. Çünkü kavimlerin, işledikleri günahların cezasını ahiretten önce dünyada görmeleri şaşmaz bir kuraldır. Daha önce açıkladık ki, kavimlerin cezası;

a) Ya fıska dalmak ve lüks içinde yaşamak gibi işledikleri günahın doğal sonucudur... Böyle bir yaşantı, o kavmin ahlâkını bozar, gücünü kuvvetini yok eder veya fikir bazında tefrikaya düştükleri ve birbirinden farklı gruplara ayrıldıkları ve bunlar da birbirlerine düşman kesildikleri için aralarındaki mücadele şiddetli olur. Bunun sonucu, başka bir kavmin bunlara musallat olması ve bağımsızlıklarını ellerinden alması ve o kavmi kendi menfaatine kullanmasıdır. Kavmin karakteristik özellikleri ve o toplumu toplum yapan unsurlar yok olup gittiği veya galip gelen toplumların içine girip eridiği veya yok olup gittiği için ya hasta olurlar ya da büsbütün helâk olanlardan olurlar.

b) Ya da Allah Teâlâ'nın yeryüzünde geçerli olan kanunları gereği yeryüzünde meydana gelen doğal âfetler veya sosyal devrimlerdir. Deprem, yer çökmesi, ateş yağmuru, yanar dağların yerin dibinden püskürttüğü lavlar ve veba gibi âfetler doğal âfetlerdir. Savaşlar, ihtilâller ve fitneler de sosyal devrimlerdir.

Bir de üçüncü bir çeşit daha vardır. O da peygamberlerin mucizelerindendir. Bu üçüncü çeşidin zamanı peygamberliğin Rahmet Peygamberi'yle sona ermesiyle sona ermiştir. Bu konuda *"De ki: 'O'nun üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi fırkalara ayırıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter.'"*[769] ayetinin tefsirine bakmak gerekir.

Homoseksüellik Yasağı, Cezası ve Zararları

Bilginler, homoseksüelliğin büyük günahlardan olduğu hususunda görüş birliği içindedirler. Çünkü Allah Teâlâ, bu fiile *"fâhişe"* ve *"habîse"* demektedir. Homoseksüellikte aktif tarafa lânet eden birçok hadis vardır. Bu

769. En'âm, 6/65.

hadisler, Nesâî, -sahihtir değerlendirmesiyle- İbn Hibbân, Taberânî, Beyhakî ve -bazılarını sahih kabul ederek- Hâkim tarafından rivayet edilmiştir. Her hâlükârda bu hadislerin tümü sahih olmasa da, nassla kesin ve dinden olduğu zorunlu olarak bilinen bir hususta birbirlerini desteklemektedir. Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim merfû olarak Câbir b. Abdullah'tan rivayet ediyorlar. Peygamberimiz (s), *"Ümmetim için en çok korktuğum şey(lerden birisi) Lût kavminin amel(ini işlemesi)dir."*[770] buyurmuştur. Hâkim, bu hadisin sahih olduğunu söyler. Tirmizî ise hasen-garib olduğunu belirtir. Taberânî'de yer alan Câbir hadisi ise şöyledir: *"Zimmet ehline zulmedildiğinde devlet, düşman devleti olur. Zina çoğaldı mı, esir almak da çoğalır. Homoseksüellik artınca da Allah insanlardan elini çeker ve onların hangi vadide helak olduklarına aldırış etmez."*[771] Bu hadisin isnadı zayıftır. İmam Ahmed, Sünen imamlarından Nesâî dışındakiler, İkrime ve İbn Abbas kanalıyla merfû olarak şu hadisi rivayet ediyorlar: *"Lût kavminin yaptığını yapanı ele geçirecek olursanız, aktif durumda olanı da pasif durumda olanı da katlediniz."*[772] Hâfız İbn Hacer *Telhîs*'inde der ki Nesâî, bu hadisi münker görmüştür. İbn Mâce ve Hâkim ise Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir. Bu hadisin isnadı, birinciye nazaran çok dafa fazla zayıftır. Hâfız İbn Hacer, daha sonra İbnu't-Talâ'ın *Ahkâm*'ında bu hadisin sahih olduğunu söylediğini, Ebû Hüreyre hadisinin ise sahih olmadığını, İbn Mâce'nin onu Âsım b. Ömer el-Ömerî'den *"Aktif olanı da, pasif olanı da recmediniz."* lafzıyla ifade ettiğini nakleder. Devamla, Âsım'ın metrûk olduğunu ve İbn Abbas hadisinin sübûtunun ihtilaflı bulunduğunu belirtir. Fakat Şevkânî, İbn Abbas hadisi hakkında şöyle der: Hâfız İbn Hacer, hadisin ricali sika olduklarını ancak hadis hakkında ihtilaf olduğunu söyler. Şekvânî, Buhârî-Müslim'in Şevkânî'nin zayıf olduğunu söylediği Amr b. Ebî Umeyr'le ihticac ettiklerini ifade eder. Şevkânî, bundan sonra İbnu'l-Talâ'nın ibaresini ve Hâfız'ın o ibareyi tenkidini zikreder. Sonra bu hususta bazı haber ve nakillere yer verir. Ardından da O'nun *Ahkâm*'ı hakkında aynen şunları söyler:

"İlim adamları homoseksüelliğin haramlığı ve büyük günahlardan olduğu hususunda ittifak ettikten sonra aktif ve pasif tarafa verilecek ceza hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu fiilin haramlığı ve yapana lanet edildiği hususunda gelen hadisler manevî mütevatirdir. Sahâbîlerden zikri geçenler, yani bu hususta Ebû Bekr'in kendileriyle istişare ettiği kimseler, Hz. Ali ve İbn Abbas, -ister aktif, ister pasif bu fiili işleyen bekâr bile olsa- cezasının katledilmek olduğu kanaatine varmışlardır. İmam Şâfiî, Nâsır ve Kâsım b. İbrahim bu

770. İbn Mâce, *Hudûd*, 12.

771. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 184; *Musnedu'ş-Şâmiyyîn*, II, 205.

772. İbn Mâce, *Hudûd*, 12; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 29.

kanaattedirler. Bu bilginler, *el-Müntekâ* müellifinin İkrime vasıtasıyla İbn Abbas'tan homoseksüellerin recmedileceklerini ifade eden hadisi delil olarak almışlardır. Biz bu hadisi bu konuda zikrettik. Rivayet, bütünü itibariyle delil olarak kullanılmaya elverişli bir hadistir. Bilginler, homoseksüelin nasıl öldürüleceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hz. Ali'den rivayet olunduğuna göre homoseksüel kılıçla öldürülür -işlediği günah büyük olduğu için- daha sonra da yakılır. Hz. Ebû Bekir de -kendisinden daha önce yapılan rivayete göre- (yani danışma heyetinde Hz. Ali'nin görüşüyle amel ederek) aynı kanaattedir. Hz. Ömer ve Osman'ın kanaatine göre homoseksüel, üzerine duvar yıkılarak öldürülür. İbn Abbas'a göre o beldedeki en yüksek binadan aşağı atılarak öldürülür. (Ben derim ki, iki rivayet zayıftır. İçlerinden en zayıf olanı ikincisidir. Çünkü onların binaları son derece alçaktı.) *Şifâ* müellifi, sahâbîlerin homoseksüellik yapan kimsenin katledileceği hususunda görüş birliği içinde olduklarını nakleder. Begavî, Sa'lebî, Zührî, Mâlik, Ahmed ve İshâk'ın homoseksüellik yapanın recmedileceği görüşünde olduklarını nakleder. Bagavî daha sonra 'Homoseksüellik zina gibidir, bu iki fiilin cezası birdir.' diyenlerin görüşlerini zikreder ve homoseksüel için ayrıca bir cezadan daha söz eder."

Şevkânî, bundan sonra sözüne şöyle devam eder:

"Bu suçu işleyen ve bu kınanmış ahlâksızlığı irtikâp eden kimse, başkalarına ibret olacak ve azgın fasıkların şehvetlerini kıracak bir cezayla cezalandırılmaya ne kadar da layıktır! Dünyada daha önce başka hiçbir kimsenin yapmadığı bir fiili yapan kimse, şiddette ve iğrençlikte onların cezalarına benzer bir cezayla cezalandırılmayı hak etmiş demektir. Yüce Allah, onları yerin dibine geçirmiştir. Bu azapla birlikte onların bekâr ve evli olmak üzere tümünün kökünü kazımıştır. Ebû Hânîfe, -bir kavline göre- Şafiî, Murtazâ ve el-Müeyyedbillâh, homoseksüellik yapanın sadece tazir edileceği kanaatine varmışlardır. Bu mezhepte özelde homoseksüellik ve genelde zina hakkında varid olan delillere aykırı görüş beyan etme, kimsenin bilmediği bir şey değildir."[773]

Ben de derim ki, Hanefîlerin bu tazir konusunda söyledikleri şeyler arasında suçluya sopa vurma, onu en iğrenç bir yerde tutma ve ölünceye veya tövbe edinceye kadar hapiste tutma gibi ceza çeşitleri vardır. Daha önce *"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin."*[774] ayetini tefsir ederken Ebü Müslim el-Horasânî'nin *"ellâî ye'tîne'l-fâhişete"* ibaresini, *"kadınlardan lezbiyenlik yapanlar"*, *"ellezâni ye'tînehâ"* ibaresini de *"erkek-*

773. Şevkanî, *Neylu'l-Evtâr*, VII, 288-290. Beyrut 1973 Baskısı.
774. Nisâ, 4/15.

lerden gerek aktif, gerek pasif homoseksüellik yapanlar" şeklinde tefsir ettiği, *Celâleyn* tefsirinin ise ayeti "zina ve homoseksüellik birlikte" şeklinde anladığı geçmişti. Biz, orada Üstad Abduh'un bu iki ayet hakkında Ebû Müslim el-Horasânî'nin görüşünü tercih ettiğini de kaydetmiştik. Bu yaklaşım, homoseksüelliğin cezasının tazir olduğunu söyleyenlerin görüşlerine uygun düşmektedir. Fakat bu tazir, mutlak değil, içinde eziyet de olan bir tazir cezası olacaktır. Çünkü tazirin, sözle ve fiille olanı olduğu gibi, içinde incitme olanı da vardır, olmayanı da...

Medeniyetin Sefihlerinin Homoseksüellikle İmtihanı

Lût'un (a) kavminin bu çirkin fiille imtihan edilmesinin sebebi hakkında tarihten aktarabileceğimiz bir sebep yoktur. Fakat İbn İshak, İbn Abbas'tan haber rivayet eden bazı ravilerden İblis'in onlar için insanların görüp göreceği en güzel bir erkek çocuk şeklinde giyindiğini nakleder. Erkek çocuk kılığına giren İblis, onları kendine davet eder ve onlar da söz konusu fiile koşa koşa giderler. Ancak bu haberle hiçbir şey sabit olmaz. İshak b. Bişr ve İbn Asakir, İbn Abbas'tan naklediyorlar: Bu habere göre Lût kavminin bir kısmı yol üzerinde olmak üzere meyve ağaçları vardı. Bir yıl kıtlığa uğradılar ve meyveleri de az oldu. Yoldan gözüken meyvelerini yoldan geçenlerin koparmasına engel olmak için meyveden koparan her yabancıya kendisine (cinsel ilişki amacıyla) yaklaşmak ve dört dirhem para cezasına çarptırmak üzere anlaştılar. Ve "Eğer böyle yaparsanız, insanlar sizin memleketinize gelmezler." dediler. Sonra bu cezayı uygulamaya başladılar ve böylece bu fiile alıştılar. Arapların câhiliye döneminde bu çirkin fiilliden kaçındıklarını, İslâm'ın zuhur ettiği ilk dönemlerde ise haydi haydi uzak durduklarını biliyoruz. Sahâbîlerin bu fiile ne ceza verileceği hususunda az önce işaret ettiğimiz danışma faaliyetlerinin sebebi şuydu: Halid b. Velid, Halife Hz. Ebû Bekr'e, Arap diyarlarının Pers sınırına yakın beldelerinden birisinde (davâhi'l-Arab) adamın birisinin -tıpkı kadınlar gibi- erkeklerle pasif ilişki kurduğuna muttali olduğunu yazar. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Peygamberimizin (s) sahâbîlerini toplar ve onların bu husustaki düşüncelerine başvurur. Çünkü daha önce buna benzer bir olay yaşanmamıştır. Hz. Ali, -az önce geçtiği üzere- homoseksüellik yapan kimsenin öldürüldükten sonra ateşte yakılması görüşünde olduğunu ifade eder. Sahâbîler, onun bu görüşüne katılırlar. Halife Hz. Ebû Bekir de Halid'e bu kararı yazıyla bildirir ve o da uygular. Bu haberi, İbn Ebiddünya ve Beykahî ceyyid isnatla kendi tarikiyle rivayet eder. Halid'in "davâhî Arab" derken kastettiği, Pers beldelerine komşu olan Arap beldeleridir. Çünkü olay orada olmuştu. Bu fiili işleyen kimsenin hangi topluma mensup olduğunu bilmiyoruz. Arapların harici bir topluma mensup

olması gerekir. Beyhakî Hz. Âişe'den rivayet ediyor: Homoseksüellikle itham olunan ilk kişi, Hz. Ömer devrinde çıkmıştır. Hz. Ömer Kureyş'e mensup bazı gençlere -sırf bu fiille suçlandığı için- o kişiyle oturmamalarını emretmiştir.

Homoseksüellik, medeniyetin sağladığı sefahatin ortaya çıkardığı kötülüklerdendir. Bu fiil, lüks yaşantıya alabildiğine gömülmüş kimselerin arasında özellikle de -öğrenciler üzerinde dinî ve terbiyevî kontrolün sıkı bir şekilde yapılmadığı askerî kışlalar ve okullar gibi- kadınlardan yararlanmanın zor olduğu mekânlarda yaygındır. Bazı fasık Müslümanların medeniyetlerinin baharında bu fiille imtihan edilmesinin sebebi, kadınların dini eğitimi zayıf kimselere karşı örtünmeleri ve iffetli olmalarıdır. Bir diğer sebep ise, yabancı çocuklarından güzel yüzlü kölelerin çokluğu ve alınıp-satılmalarıdır. Fakih İbn Hacer, eseri *ez-Zevâcir*'de bu büyük günah hakkında yaptığı açıklamanın sonunda aynen şöyle demektedir:

"Kölesine Lût kavminin fiilini (homoseksüellik) yapan kimsenin, günahkâr, fâsık ve mel'un homoseksüellerden olduğu noktasında ümmetin icmaı vardır. Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Bu fiil, tüccarlar ve lüks içinde yaşayanlar arasında yaygındır. Dolayısıyla gerek beyaz, gerek siyah güzel köleleri bu iş için tahsis etmişlerdir. Bu iğrenç, çirkin, berbat ve feci fiili işledikleri sürece açık ve devamlı lanetin en şiddetlisi, rezaletin, helâkin, dünya ve ahiret azabının en büyüğü onların üzerine olur. Çünkü bu fiil, fakirlik getirir, malların elden çıkmasına, bereketlerin yok olmasına, muamelâtta ve emanette hıyanete sebep olur. Bundan dolayı söz konusu fiile bulaşanların çoğunluğunu, işlediği fiilin iğrençliği ve kendisine nimet verene karşı çirkinliği yüzünden fakir düşmüş bulursun. Çünkü kendisini yaratana, yoktan var edene ve rızık verene dönmemiştir. Tam aksine böyle bir meydan okumayla O'na meydan okumuştur. Yaptığı bu meydan okuma, hayâ ve mürüvvet elbisesini çıkarmaya, yiğitliğin ve delikanlılığın diğer sıfatlarından soyutlanmaya ve hayvanların nitelikleriyle, dahası en çirkin ve en iğrenç sıfat olan böylesi bir sıfatla bezenmeye dayalıdır. Çünkü hiçbir erkek hayvanın kendisi gibi bir erkekle çiftleştiğini görmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu fiil öyle bir ahlâksızlıktır ki, bunu işlemekten eşekler bile hayâ eder. O halde bir başkan veya büyük bir şahsiyet suretinde olan bir kimseye böylesi bir fiili işlemek nasıl olur da layık olur? Asla! Bilakis o fiili işleyen, değerinden daha aşağı, haberinden daha uğursuz, leşlerden daha pistir. Kötülüklere ve taşkınlığa daha layıktır. Bu fiile bulaşan kimse, alnına rezalet ve değersizlik damgasını yemiştir. Allah'a verdiği söze hıyanet etmektedir. Onun yanında hiçbir emanet yoktur. Onun cehenneme kadar yolu var, orada yanıp helâk olsun!"

Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*'de bu kıssanın son kısmını tefsir ederken şöyle der: "Bugün bazı fasıklar, -Allah onları helâk etsin- bu fiili basit göstermekte ve yapmayı temenni etmektedirler. Bunu çok yapmakla övünmektedirler. Bazıları ise intikam almak için yapmaktadır. Fakat intikam almak bunun neresinde! Bunların arasında bu fiile karşı Allah'a hamdedenler vardır. Çünkü onlar, arkalarıyla ilk olmaya erişmişlerdir. Allah'tan dünyada ve ahirette bağışlanma ve afiyet dileriz."[775]

Ben de derim ki, bıyıkları yeni terlemiş sakalsız gençlerin sebebiyle meydana gelen bu fitnelerdir ki bazı fıkıh bilginlerini -güzel yüzlü oldukları takdirde- onların yüzlerine bakmanın haram olduğunu söylemeye sevk etmiştir. Bazı fıkıh bilginleri, bunun mutlak olarak haram olduğunu söylerken, bazıları haramlığın o çirkin fiile vesile olan şehvet bakışlarına mahsus olduğunu söylemişlerdir. İbn Ebiddünya ve Beyhakî, Vadîn b. Atâ vasıtasıyla tâbiündan birisinden şu haberi nakleder: Onlar, güzel yüzlü bir gencin yüzüne gözünü dikmeyi çirkin görürlerdi. Hasen b. Zekvân'ın şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Zenginlerin erkek çocuklarıyla birlikte oturmayınız. Çünkü onların biçimleri, kadınlarınki gibidir. Onların fitnesi, bakire kızlarınkinden çok daha beterdir. Necîb b. Süddî'nin şöyle dediği rivayet olunuyor: Bir erkek, bıyıkları yeni terlemiş sakalsız bir gençle aynı odada sabahlamasın, denirdi. İbn Sehl ise şöyle der: Bu ümmetin içinden ileride adına Lütiyyûn (homoseksüeller) denilen bir topluluk gelecek. Bunlar üç grup olacaklar. Bir grup sadece bakar, bir grup el sıkışır, üçüncü grup ise bu fiili bizzat yapar. Mücâhid'in ise şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Lût kavminin fiilini işleyen kimse, son damlasına varıncaya kadar gökten inen yağmurla ve son damlasına varıncaya kadar yerden çıkan sularla yıkansa, pislikten necislikten temizlenemez. Beyhakî Abdullah b. el-Mübarek'in şöyle bir olayı anlattığını rivayet etmektedir: Süfyan es-Sevrî, bir gün yıkanmak üzere hamama gider. Hamama parlak yûzlü bir erkek çocuk girer. Süfyan, onu dışarı çıkarın, ben her kadınla birlikte bir, her erkek çocukla birlikte ise on küsür şeytan görüyorum, der. Süfyan'ın demek istediği, şeytanın güzel yüzlü erkek çocukla verdiği vesvese ve kışkırtmanın, kadınla yaptığı kışkırtmadan on küsur kat daha fazla olduğudur. Çünkü erkek çocuğa ulaşmak daha kolaydır ve yolu daha çoktur. Bir kadının -bu erkek çocuğun ve bazı gayr-i müslim memleketlerde kadınların girdikleri gibi- erkeklerin yıkanmakta oldukları hamama girmesi mümkün müdür? Hatta bu ülkelerde kadınlar, hamamlarda erkekleri temizleme işini bile üstlenmektedirler.

Bıyıkları yeni terlemiş sakalsız gençler yüzünden fitneye düşme vesilelerinden birisi de öğretim faaliyeti ve mutasavvıfların tarikatlarına intisaptır.

775. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VIII, 174.

Böylece hayır, kötülüğe vesile olur. Bunlardan ve diğerlerinden nice üstatlar, müritleri ve öğrencileri yüzünden fitneye düşmüşler, arzularını gizlemişler, durumları kötüleşmiş ve âkibetleri kötü olmuştur. Şeyh Müdrik örneğinde olduğu gibi nice ahlâksızın ahlâksızlığı ortaya çıkmış, gizli sırrı skandala dönüşmüş ve durumu dillere destan olmuştur. Şeyh Müdrik, kendisinden terbiye ilmi alan öğrencilerinden birisi olan Hıristiyan Amr adında bir öğrencisine aşık olmuş, ona olan arzusunu bir süre gizlemiştir. Sonunda bu isteği baskın gelince durumu kendisine açmış, delikanlı da Şeyh'in ilim halkasından ayrılmıştır. Bunun üzerine Şeyh kendisine meşhur müzdeveç (beytin sonları hep aynı harfle biten) kasidesini yazmıştır. Bu kasidenin iki beyti aynen şöyledir:

إن كان ذنبي عنده الإسلام فلقد سعت في نقضه الآثام

واختلت الصلاة والصيام وجاز في الدين له الحرام

"Nazarında İslâm'sa eğer günahım,
Koşmuştur günahlar onu bozmaya,
Bozuldu namaz ve oruç,
Caiz oldu dinde uğruna haram!"

Homoseksüellik için sözün özü şudur:

1) Bu fiil, beşerî fıtrata karşı yapılmış bir cinayettir.

2) Bu fiil, şehveti tatminde aşırıya kaçarak gençleri bozmaktadır. Çünkü böylesi bir şehvete kolayca ulaşılmaktadır.

3) Erkeklerde ibnelik hastalığına sebep olduğu için onları hor ve hakir kılmaktadır. Az önce ibneliğin yol açtığı rezalete ve aşağılığa işaret etmiştik.

4) Bu fiil, kadınlarından bağımsız hareket eden ve onların iffetli kalmaları konusunda üzerlerine düşen görevleri yapmakta kusur eden erkeklerin kadınlarını da ifsat edip bozmaktadır. Bana tüccarın birisi anlattı: Bir keresinde dükkânına harika güzellikte bir kadın girer ve yüzünü açar. Tüccar, kadının hizmetine bizzat kendisi kalkar, işi dükkânda çalışan elemanlara bırakmaz. Kadın, tüccarın eşsiz güzelliği karşısında dehşete düştüğünü görünce ona "Bak bakalım! Herhangi bir kusurum var mı?!" diye sorar. Tüccar, "Senin gibisini asla görmedim!" der. Kadın, "Fakat kocam filanca, önemsiz bir meta imişim gibi çoğu gecelerde beni evin odalarında terk ediyor. Alt katta ayakkabı boyacılarına varıncaya kadar sokak çocuklarıyla meşgul olup, benimle ilgilenmiyor. Benim, ne ahlâkımda, ne yaratılışımda ve ne de işimde de hiçbir kusur bulamıyor. Ayrıca malına ve ırzına hıyanetimi de görmüş değil.

Üstelik benim bunları bildiğimi biliyor ama aldırmıyor. Ve bu hareketinin ne gibi bir sonuca yol açacağını da hesaba katmıyor." der.

Mısır'da olduğu gibi şehirlerinde -gizli ve açık genelevler dâhil olmak üzere- her türlü fısk pazarlarının revaçta olduğu memleketlerde böylesi bir zulme uzun süre sabredecek kadınların az bulunduğu gün gibi aşikârdır. Zinanın ve metres edinmenin zor olduğu şehirlerde ise çoğunlukla Lût kavminin kadınları hakkında nakledildiği üzere -erkeklerin oğlanlarla ilişkiye girmeleri gibi- kadınlar da kadınlarla ilişkiye girerler. Huzeyfe'nin şöyle dediği rivayet olunuyor: "Kadınlar kadınlarla, erkekler de erkeklerle ilişkiye girince Lût kavmi yaptığının cezasını hak etti." Ebû Cafer'in şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Muhammed b. Ali'ye dedim ki: "Allah, Lût kavminin kadınlarına erkeklerinin yaptıklarından dolayı mı azap etti?" Muhammed b. Ali, "Allah, bunu yapmayacak kadar adildir. Kadınlar kadınlarla, erkekler de erkeklerle ilişkiye girmişlerdi." dedi. Burada geçen Ebû Cafer, İmam Muhammed b. el-Bâkır'dır. Muhammed b. Ali ise, İbnu'l-Hanefiyye'dir.

5) Homoseksüelliğin bir diğer zararı ise, yaygın hale geldiğinde nüfusun azalmasına yol açmasıdır. Çünkü bu fiil, evlenmeye olan rağbeti ve eşlere döl yolundan yaklaşmayı azaltır. Kadınlara üreme yolu dışında başka bir yoldan yaklaşmayı yasak eden ve bunu yapana lanet eden çok hadis vardır. Bu fiil, Lût kavminin fiilindendir. Bazı alimler, kadına üreme yolu dışında yaklaşmaya *"el-lûtiyyetu's-suğrâ/küçük homoseksüellik"* ismini vermişlerdir.

6- Homoseksüellik, elle tatmin olmaya ve hayvanlarla cinsel ilişki kurmaya vesile olur. Bu iki fiilin ikisi de çirkin bir masiyet olup bedene ve adaba çok zarar veren fiillerdir. Ve bütün dinlerde homoseksüellik ve zina gibi haram kılınmışlardır. Yüce Allah'ın, peygamberi Lût'un dilinden naklettiği şu söz, bu haramlığa delâlet eden ayetlerdendir. *"Çünkü siz, şehveti tatmin için kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz."* Şehveti şehvet olarak hedeflemek, onu konulmaması gereken yere ait kılmaktadır. Şehvetin konulması gereken yer, üreme maksadıyla edinilmiş olan meşru bir eştir. Meşrû olarak kurulmuş evlilik hayatında, eşlerden her biri diğerini iffetli kılar. Çünkü cinsel yönden yararlanmayı sadece eşine odaklar ve evliliği ana-baba hayatı için bir vesile olarak kılar. Zira bir toplum böylesi bir hayatla gelişir ve insan türü yok olmaktan böylece korunur. Bu konumdan çıkıp da şehvet bir amaç haline getirildiğinde, onun birçok vesilesi olur. Bunları elde etmek daha kolay, külfeti daha azdır. Bu fiil alışkanlık haline getirildiğinde, kişi bunun sayesinde bir başkasına ihtiyaç duymaz. Bunun zararları, anlattığımızdan da fazladır.

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّـهَ مَا لَكُم مِّنْ إِلَـٰهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُم بَيِّنَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿85﴾ وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّـهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا وَاذْكُرُوا إِذْ كُنتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ وَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿86﴾ وَإِن كَانَ طَائِفَةٌ مِّنكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَّمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّـهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿87﴾

85- Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki: 'Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir; artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin. Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.'

86- Tehdit ederek, inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o yolu eğip bükmek isteyerek öyle her yolun başında oturmayın. Düşünün ki siz az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl olmuştur!

87- Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa, Allah aramızda hükmedinceye kadar bekleyin. O, hâkimlerin en iyisidir.

Şuayb Kıssası

Şuayb (a), Arapların peygamberlerinden birisidir. İsmi, alem-i mürtecel-dir. Bazılarına göre *"şa'b"* veya *"şi'b"* kelimesinin ism-i tasğiridir. Peygamber isimlerinin tasğir (küçümseme) yapılamayacağı yolundaki kaide, ismin ilk konulması durumu için geçerli değildir. Tam tersine peygamber isimleri tasğir yapılamaz kuralından maksat, bilinen ismin o peygamberi aşağılamayı ima edecek şekilde yapılmasıdır. Mesela, Şuayb kelimesini esasen tasğir yapılmış kabul etmeyerek *"şua'yîyb"* demek böyledir. O'nun Allah Teâlâ'nın gönderdiği peygamberlerden birisi olduğuna inanan bir mü'minin ismini tasğir yaparak aşağılama gibi bir maksadı olamaz.

İbn Asâkir, İshak b. Bişr kanalıyla rivayet ediyor. İshak, bana Ubeydullah b. Ziyad b. Sem'ân kitapları okuyan birisinden şöyle nakletti diyor: Tevrat'a inananlar, Şuayb'ın isminin Tevrat'ta Mikâil olduğunu iddia ediyorlar. Onun Süryani dilindeki ismi şöyledir: Haberî b. Yeşhar b. Lavi b. Ya'kûb. İbn Asâkir, İshak b. Bişr kanalıyla bir nesep alimi olan ve nesepleri bilen eş-şarkî b. el-Kattâmî'nin şöyle dediğini naklediyor: Adı İbranicede Yetrub idi. Arapçada ise Şuayb b. Ayfân b. Yevheb b. İbrahim idi. Şuayb'ın soy şeceresinde geçen Yeşhar ismi herhalde Yeşcer kelimesinin bozulmuşu olsa gerektir.

Ben de derim ki Yahudiler, kitaplarından yaptıkları rivayetlerde Müslümanları aldatıyorlardı. Onların Tevrat'larında -Çıkış, 2/18'de yer aldığı üzere- Musa'nın kayınpederinin adının Reuil olduğu kaydedilmektedir. Yahudiler derler ki, "reu" dost demektir. Reuil ise Allah dostu yani, Allah'a ibadetinde sadık kimse demektir. Çıkış, 3/1'de ise kaynatasının adının Yesron[776] olduğu kaydedilmektedir. Çünkü Tevratta *"Ve Musa kaynatası Midyan kâhini Yesron'un sürüsünü güdüyordu."* denilmektedir. Bu ifadenin aynısı Çıkış, 4/18'de de vardır. Kayınpederinin ismi Tevrat'ın Amerikalıların tercümesinde "Yisron" şeklinde kayıtlıdır. Cizvit tercümesinde ise "Yesru" şeklindedir. Amerikalı Dr. Post'un *Kâmusu'l-Kutubi'l-Mukaddes*'inde ise "Yesrun" şeklindedir. Yesrun, kâhindi veya Medyen emiriydi. Ve Musa'nın kayınpederiydi. (Çıkış, 3/1) Aynı şekilde ona Rauil ve Yesr de denir. (Çıkış, 2/18). Dr. Post'un tercihine göre Yesron, Musa'nın (a) kayınpederinin vazifesi açısından lakabıydı. Kendisi İbrahim (a) ve karısı Katura (Türkçe nüshada Ketura) neslinden geliyordu. (Tekvin, 25/2) Bundan önce Yesr adı geçmektedir. Dr. Post, onu Fazl şeklinde tefsir etmiştir. Tıpkı Yesrun'u "fazlihi" şeklinde tefsir ettiği gibi. Buna göre "fazl" kelimesi gaib zamire muzaf olmuş olur. Herhalde zamirin mercii Allah Teâlâ'dır. Tıpkı, zamanımızda özel isim olan ve "Abdullah" olarak kısalttıkları "Abdihi" kelimesinde Allah olduğu gibi... Tekvin'in XXV. bölümünde İbrahim'in eşi Katura'nın kendisine aralarında Medan ve Medyen olmak üzere altı çocuk dünyaya getirdiği ifade edilmektedir. Ehl-i Kitab, Medyen derken "mim" harfini esreli olarak "Midyen" şeklinde telaffuz etmektedirler. Bazıları ise Midyan demektedirler. Medyenliler Araptırlar. Araplar ise Medyen derler. Dr. Post'un *Kâmus*'unda Medyen kelimesinin manasının "hısâm" (husûmet, düşmanlık) olduğu zikredilmektedir. Bazı tarihçilerden nakledildiğine göre Medyenlilerin toprakları Akabe körfezinden Muvâb ve Sîna dağına kadar uzanmaktaydı. Başka bazı tarihçilere göre ise Sîna yarımadasından Fırat'a kadardı. Dr. Post'un ifadesine göre İsmaililer, Medyen ahalisindendi. Dr. Post, Medyenlilerin Araplarla ve Muvâblılarla birlikte sayıldığından söz etmektedir.

776. Elimizdeki Türkçe tercümede bu isim *"Yetron"* şeklindedir. (Çev.)

Bizim alimlerimize gelecek olursak; dil bilginlerinden Ebû Ubeyde, muhaddislerden ve tarihçilerden Buhârî gibi bazı alimler, Medyen'in bir belde olduğunu söylemişlerdir. Bu bilginlere göre ***"İlâ Medyene"*** ifadesinde muzaf (tamlanan) mahzuftur. İfade *"ehl-i medyene"* takdirindedir. Ancak bu yanlıştır. Şuayb'a gelince; Nevevî *Tehzîbu'l-Esmâ ve's-Sıfât*'ta der ki: Şuayb'ın nesebi, Mikyil b. Yeşcer b. Medyen b. İbrahim'dir. Bazıları, dedesinin Yeşcer b. Lavi b. Ya'kûb olduğunu söylemiştir. Hâfız İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de der ki:

Şuayb'ın nesebi, Şuayb b. Mikyil b. Yeşcer b. Lavi b. Ya'kûb'dur. İbn İshak da böyle söyler, ancak bu sabit değildir. Bazılarına göre, nesebi Şuayb b. Safur b. Ankâ b. Sabit b. Medyen'dir. Medyen, İbrahim (a) ateşe atıldığı zaman ona iman edenlerdendi. İbn Hibban'ın Ebû Zer'den rivayet ettiği uzunca bir hadiste şöyle denilmektedir: *"Araplardan dört peygamber gelmiştir. Bunlar, Hûd, Salih, Şuayb ve Muhammed'dir."* Bu hadise göre Şuayb (a) halis Araptı. Bazılarının ifadesine göre Şuayb, Atra b. Esed oğullarındandı. Seleme b. Sa'îd el-Atrî[777] hadisinde Seleme'nin Hz. Peygamber'e geldiği ve Atra'ya intisap ettiği, Peygamberimizin de *"Atra ne güzel bir mahalledir. Kendilerine zulmedilmiş ve yardım görmüşlerdir. Şuayb'ın topluluğundandırlar ve Musa'nın damadıdırlar."* dediği rivayet edilmektedir. Bu hadisi Taberanî rivayet etmiştir. Hadisin isnadında meçhuller vardır.[778]

Âlûsî der ki: "Medyen -kelime esasen Medyan diye duyulmuştur- İbrahim'in oğlunun özel ismidir. Özel isim olduğu ve Arapçaya yabancı dilden geçtiği için gayr-i munsarıftır. Daha sonra bu bir kabile ismi olmuştur. Bazılarına göre bu kelime Arapçadır, bir suyun adıdır ve onlar bu suyun başında oturuyorlardı. Bazıları ise Medyen'in bir belde adı olduğunu, özel isimlik ve müenneslik sebebiyle gayr-i munsarıf olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda kelimenin başına mutlaka bir muzaf (tamlanan) takdir etmek gerekir."[779]

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşıldığına göre bu üç görüşten birincisi daha doğrudur. Yüce Allah, şöyle diyor:

"Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka ilâhınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir." Bu ifadenin aynısı, her yönüyle Salih'in kıssasında geçmişti. Tek fark, burada *"câethum beyyinetun mi'r-rabbihim"* denirken, orada *"câethum ayetun"* denilmiştir. Orada ayet olan dişi devenin geldiğinin bildirilmesinden

777. Tefsirin orjinal metninde bu kelime *"Anze"* şeklinde geçmektedir. Hâfız İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'sinde ise *"Atra"* şeklindedir. (Çev.)

778. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 444.

779. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VIII, 175.

sonra ismi belirtilerek "nâka" (dişi deve) belirli hale getirilmişti. Burada ve bir başka Sûrede ise Şuayb (a) için kevnî bir mucizeden söz edilmemiştir. Peygamberimiz (s) şöyle buyurur: *"Her peygambere muhakkak ki iman edilen mucizelerin benzeri yahut insanların o yüzden iman ettiği mucizelerden verilmiştir. Hiç şüphesiz ki bana ihsan olunan (en büyük) mucize, Allah'ın bana vahyettiği Kur'ân'dır. Bu sebeple ben, kıyamet günü bütün peygamberlerin en çok ümmetlisi olacağımı ümit ediyorum."*[780] Bu hadisi Buhârî-Müslim ve başka muhaddisler Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir. Hadisin ifade ettiği mana, Yüce Allah her peygambere doğru söylediklerine ve davalarının doğru olduğuna delâlet eden mucizeler vermiştir. Verilen mucizenin özelliği, insanoğlunun o gibi bir mucizenin delâlet ettiği şeye iman eder olmasıdır. Denebilir ki Şuayb'ın (a) uyarısı, Medyenliler kötülüklerinde ve inatlarında ısrar edecek olurlarsa Nuh veya Hûd ya da Salih'in kavminin başına gelenlerin onların da başlarına geleceği yolundaydı. Bu, Şuayb'in doğruluğuna apaçık bir delildi. Onun yaptığı bu uyarı doğru çıkmıştı. Nitekim bu husus Hûd Sûresi'nde Şuayb kıssası anlatılırken beyan edilmektedir. Fakat Şuayb'ın doğru söylediğine delâlet eden ve kavminin aleyhine hüccet olabilecek başka bir mucizesinin daha olması gerekir. Çünkü bu uyarının doğruluğunun ortaya çıkması, ancak imanın sıhhatine mani olan azabın başa gelmesiyle mümkündür. Azap başa geldikten sonra onunla meydana gelecek hüccetin kendileri için hiçbir faydası yoktur. Üstelik *"beyyine"* demek, hakkın ortaya çıkmasına vesile olan her şey demektir. "Beyyine", kevnî mucizelere ve aklî burhanlara şamildir. Geçmiş ümmetlerin durumlarından bilinen, onların olağanüstü şeylere boyun eğmedikleridir. Yüce Allah'ın Şuayb'ı desteklediği beyyine, hüccet oluşturan, mazeret delilini ve hakka karşı gelmeyi kesen bir özellikte olmasaydı, arkasından bu ayet gelmezdi:

"Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin." Çünkü bu ayette emrin bir öncesine "fâ" harfiyle atfedilmesi, ancak kendisine sebep olan bir ifadeye binaen gelmedikçe doğru olmaz. Bu sebep, onun doğru söylediğine ve kendisine itaat etmenin gerekliliğine delâlet eden "beyyine"dir. Eğer bu cümle, ***"u'budullahe"*** fiili üzerine atfedilmiş olsaydı, "vav" harfiyle atfedilirdi.

Şuayb (a), onlara yaptığı davetine ibadette tevhidi emrederek başladı. Çünkü tevhid, akidenin esası ve dinin en büyük rüknüdür. Bunun ardından bir şey satarken ölçünün ve tartının hakkını tam olarak verme emrini ve bir şey satın alırken de insanların mallarını eksik etme yasağını getirdi. Çünkü bu adet, onların arasında diğer masiyetlerden daha fazla yaygındı. Şuayb'ın

---

780. Buhârî, *İ'tisâm*,10, *Fadâilu'l-Kur'ân*, 1; Müslim, *İman*, 239.

onlarla olan durumu, Lût'un durumu gibiydi. Çünkü sözlerine kavminin arasında yaygın olan çirkin fiili yasaklayarak başlamıştı.

Şuayb'ın (a) kavmi, insanlardan kendileri için ölçülen veya tartılan bir mal satın alırken ölçüp tarttıklarında haklarını tam olarak alırlar veya bunun üzerine çıkarlar, insanlara birşey satarken ölçüp tarttıklarında ise ölçeği ve tartıyı eksik yaparlardı. Böylece insanların alacakları malları eksik verirler ve hakları kısarlardı. Ayette geçen ***"el-bahs"*** kökü, ölçülen ve tartılan şeyleri eksiltmekten daha geniş manalı bir köktür. Çünkü bu kök, ölçü ve tartı dışında -hayvanlar ve sayılarak mübadele edilen mallar gibi- başka şeylere de şamildir. Bu kök, pazarlıkta eksiltmeye, aldatmaya ve hakların eksiltilmesinde başvurulan hilelere de şamildir. Aynı şekilde, ilim ve faziletler gibi manevî hakları eksiltme de bunun içine dâhildir. Bu iki eksiltmenin ikisi de zamanımızda yaygındır. Tüccarların çoğu, satın alırken de satarken de eksilten, hile yapan ve noksan yapan kimselerdir. İlim ve edeple meşgul olanlarla siyaset yazarlarının çoğu, kendi sınıflarının haklarını eksiltmekte, kendi nefisleri için iddia ederken böbürlenmekte, çok yalan söyleyen kimse gibi vermedikleri halde kendilerini tok göstermektedirler. Zulüm, kıskançlık ve gurur sebebiyle başkalarını Allah'ın kendilerine bahşettiği şeyden dolayı kabul edememektedirler.

"***İnsanların eşyalarını eksik vermeyin.***" cümlesi, -fertlerin haklarını birbirinden eksiltmelerine ve topyekûn bir toplumun muamele yaptıkları gariplerin haklarını yemelerine şamil olsa bile- onların yabancının hakkını yeme ve eksiltme noktasında anlaştıklarına işaret etmektedir. Rivayete göre bir garip onların beldelerine girdiği zaman elindeki dirhemlerini alırlar ve bunlar kalp para derlerdi. Sonra o dirhemleri keserler, ardından da düşük fiyata satın alırlardı. Bu eksiltme, asrımızda çeşitli halklar arasında yaygındır. Bundan dolayı toplumların -tıpkı fertler gibi- birbirlerini kınadıklarını ve karşı tarafın üstünlüğünü inkâr ettiklerini görürsün. Avrupa'nın büyük kentlerinde tüccarların kendi ülkelerinin insanlarına ucuz verirken yabancılara fahiş fiyatla mal sattıklarını müşahade edersin. Bazı yabancıların da -kendi vatandaşlarıyla yaptıkları muamelede benzerini mubah görmedikleri biçimde- Mısırlıların mallarını çeşitli hile ve desiselerle ellerinden almayı mubah gördüklerini görürsün. Mısırlılar ve Doğu'da onlar gibi olanlar ise Frenklerle yaptıkları işlemde şairin şu beytinde dediği gibidirler:

لكن قومي وإن كانوا ذوي عدد ليسوا من الشر في شيء وإن هانا
يجزون من ظلم أهل الظلم مغفرة ومن إساءة أهل السوء إحسانا

"Fakat kavmim, çok olsa da nüfusu, şunu bil ki asla,
Alâkası yoktur kötülüğün -en basitinden bile- kırıntısıyla,
Zalime mükâfatı bağışlamaktır kavmimin,
Kötülük ehline karşılığı iyilikte bulunmaktır kavmimin."

Keşke onlar kendi nefislerine ve kendilerini ayakta tutanlara bu davranışın aynısını gösterselerdi. Tam aksine onların aralarında kendi kavmine ve toplumuna mensup olanların hakkını eksilten ve yiyen, yabancıya tazim eden ve hakkından daha fazlasını veren kimseler çoktur. Onları yabancıların karşısında hor ve hakir kılan idarecileridir. Onlar, genel olarak hak yiyen değil, hakları yenen, zalim değil, mazlum olan kimselerdir. Ama onlar buna rağmen övülen kimseler değil, kınanan kimselerdir, teşekkür edilen kimseler değil, nankörlüğe uğrayan kimselerdir.

"Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın." Bu cümlenin aynısı 56. ayette bizim ümmetimize hitaben geçmişti. Biz bu cümleyi, ifadenin bağlamına uygun biçimde tefsir etmiştik. Buraya uygun olmak üzere de diyoruz ki, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak, beşerî toplum düzenini zulümle, insanların mallarını haksız yere yiyerek, onlara haksızlık yaparak, canlara ve ırzlara saldırıda bulunarak bozmaya... Ahlâkı ve adabı günahla, açık ve gizli çirkin fiillerle bozmaya... Cehaletle ve düzensizlikle de bayındırlığı ifsat etmeye şamildir. Yeryüzünün ıslahı ise, dünyanın ve dünya üzerinde yaşayanların durumunu düzelten şeylerdir. Bunlar, şirkin hurafelerine ve adiliklerine aykırı olan doğru bir inanç, ruhları ahlâksızlıkların kirlerinden arındıran salih ameller, bayındırlığı ve güzel yaşantıyı yücelten teknik işlerdir. Yüce Allah, bu Sûrenin baş taraflarında şöyle buyuruyordu: *"Doğrusu Biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!"*[781] Yüce Allah, insanlığın durumunu fıtrat nizamı ve yaratılış mükemmelliği ile düzeltti ve onlara akıl ve organ gücü bahşederek, yeryüzünün yaratılışına da hikmetli kanunlarından yerleştirerek, peygamberlerle de fıtratı tamamlayan şeyleri göndererek yeryüzünü ıslah imkânı verdi. İfsat, iyiliği veya düzeltmeyi ortadan kaldırmak, demektir. Bu ve bundan sonra gelen ayetten anlaşılacağı üzere Şuayb'ın kavmi, dini ve dünyayı bozan kimselerdendi. ***"Islah"***, bir failin fiiliyle olan şeydir. Bu fail ise ya hikmet sahibi olan Yüce Yaratıcı'dır ya da O'nun ıslah için görevlendirdiği peygamberler, alimler, adaleti emreden bilge kişiler, adaleti yerine

781. A'raf, 7/10.

getiren adil idareciler ve bunların dışında insanların dinleri ve dünyaları açısından onlara faydalı olan güvenilir ve dosdoğru olan çiftçi, sanatkâr ve tüccar gibi çalışanlardır. Sözünü ettiğimiz bu işler, asrımızda birçok ilim ve tekniğe dayalıdır. Bu ilim ve teknikleri öğrenmek, bir vacibin gerçekleşmesi için şart olan şey de vaciptir kuralına binaen vaciptir.

"Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır." "Zâlikum" kelimesiyle, daha önce geçen bütün emirlere ve yasaklara işaret olunmaktadır. Yani bu -sizi zora sokmak için getirilmiş yükümlülükler değil - sizin dininiz ve dünyanız bakımından sizin için daha hayırlı olan şeylerdir. Sizin Rabbiniz, ancak size faydalı olan şeyi emreder ve ancak zararlı olanı yasak eder. O, her hâlükârda size muhtaç değildir, dileseydi sizi zora sokardı, fakat O, merhametlidir, onun için de bunu yapmaz. Zikredilen şeylerin hayırlı oluşu, Allah'ın vahdaniyetine, sıfatlarına, Rasûlü'ne, onun Rabbinin katından getirdiği din ve şeriata iman etmeniz halinde tahakkuk eder. Bunun sebebi, bu iman hakkında söylenenler beyan olunduktan sonra ileride gelecektir.

Bazıları, burada geçen ***"iman"***ı, sözlük anlamı olan *"tasdik"* manasında tefsir etmişlerdir. Bir başka ifadeyle; dünyevî emirlerin ve yasakların hayırlı oluşu, Allah'a ibadete ve Peygamber'inin risaletine inanmaya bağlı değildir düşüncesine binaen, Hz. Peygamber'in sözünün doğruluğuna inanma manasında, tefsir etmişlerdir. Çünkü onlar nezdinde Hz. Peygamber, doğruluğu, güvenirliliği ve samimiyetiyle meşhurdu. Bazı müfessirler ise işaretin -daha önce geçen Allah'a ibadeti emre değil- ***"fe evfû'l-keyle"*** ve bundan sonra gelen ifadelere işaret ettiği kanaatine varmışlardır. Taybî'ye göre böylesi bir şart, (***in kuntum mu'minîn***) ancak cümle sonunda pekiştirme için getirilir. Râzî ise, bunun hayırlı oluş için değil, tam aksine onların fiilleri için şart olduğu kanaatindedir. Adeta şöyle denilmektedir: Eğer beni tasdik edenlerden iseniz, bunu yapın. İnsanlıkTahayırlı oluş onların kendisini tasdik etmesine bağlı değildir, denemez. Bilginler bu ayet hakkındaki ihtimalleri uzatıp durmuşlardır, hatTahayaline göre hüküm veren birisi, ***"Zalikum hayrun lekum"*** ifadesinin parantez arası bir cümle olduğunu bile söylemiştir. Bu yaklaşım, onun sadece kendisinin kapıldığı tuhaf hayallerinden birisidir.

Doğru olanı şudur: Kur'ân'daki diğer benzerleri gibi bu bitiriş cümlesi, bizzat hedeflenerek getirilmiştir. Buna göre mana şöyledir: Allah'a ibadet ederken -kendilerinde umduğunuz iyiliği veya korktuğunuz zararı gördünüz diye- yaratıklarından hiçbirini kendisine ortak koşmama, ölçeği ve teraziyi adil biçimde tutma emri... Ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarma yasağı... Dikkat edin! İşte bütün bunlar, dünya ve ahiret hayatınız için size daha hayırlıdır. Bunların size hayırlı oluşu, Allah'a, Peygamber'ine ve onun

size getirdiği bu emirler, yasaklar ve başka şeylere iman ettiğiniz takdirde tahakkuk eder. Çünkü iman, tabi olmayı, emre sarılmayı, Peygamber'in Allah'ın katından getirdiği ne varsa onların tümüne göre amel etmeyi gerektirir. İsterse bunlar, ilk bakışta heva ve hevese uymasın veya faydası ve menfaati ortaya çıkmasın. Dahası, mü'min bunların kendi maslahatına ters olduğunu zannettiği durumlarda bile iman bunu gerektirir. Dolayısıyla iman eden kimse -bu faydaların sebebinin veya illetinin, imanı olduğunu bilmese bile- bunların faydalarını ve menfaatlerini görür. Çünkü Allah'ın hikmeti ve insanlık âleminin nizamını üzerine tesis ettiği kanunları böyle işler... Peki, dinde derinlemesine anlayış sahibi olduğunda... -Tevhid ve şirk temayüllerinden uzaklaşma, insanın değerini yükseltir, aklını ve nefsini hurafelerden ve vehimlerden temizler, iradesini kendisi gibi bir yaratık olup, yaratılmış olma ve Yaratıcı'nın iradesine ve kanunlarına (sünnetullah) boyun eğme bakımından kendisinin benzeri bir kimse karşısında kulluk ve zilletten azat eder... gibi -dinin hikmetlerine ve sırlarına vakıf olduğunda durum nice olur! Var sen hesap et! Karşısında kulluk edip zelil olduğu yaratık, cüsse itibarıyla kendisinden büyük veya -güneş örneğinde olduğu gibi- sağladığı menfaat büyüklüğü açısından... Veya -peygamberler, melekler ve bunların dışında Allah'a değil de kendilerine ibadet olunan başka şeyler gibi- bazı sıfatlarda ve özelliklerde veya hükümranlık ve mülkte kendisinden üstün olun, hiç fark etmez... Çünkü bazı kimseler zorba hükümdarlara ibadet etmişler ve olan rab ve ilâh edinmişlerdir. Bunların içinde -kendilerinden korktukları veya desteklerini umdukları için- hâlâ onlar karşısında zelil olan ve kendilerine -batılda ve zulümde bile olsa- itaat eden kimseler vardır. Bu da tevhid ehli kimselerin özelliklerinden değildir. Allah Teâlâ, *"Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun."*[782] buyurmaktadır. Tevhid ehli bir mü'min, Rabbi ve İlâhı hariç hiçbir kimseye onun zâtı için itaat etmez. Allah'ın Peygamberi'ne itaat etmesi, kendisi adına tebliğci olmasından dolayıdır. Allah Teâlâ, *"Kim Rasûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur."*[783] buyurmaktadır. Allah'ın peygamberlerinin sonuncusu Hz. Muhammed ise şöyle diyor: *"Ben, ancak (sizin gibi) bir beşerim. Ben, sizlere dininizden herhangi bir şey emrettiğim zaman onu derhal alıp kabul ediniz. Sizlere (teşrî' olmak üzere değil de dünya işleriyle ilgili olarak) re'y nevinden herhangi bir şeyi emredersem şüphesiz ben de ancak bir beşerim."*[784] Bu hadisi İmam Ahmed ve Müslim, Râfi' b. Hadic'ten rivayet etmiştir. Peygamberimiz (s) bir başka hadisinde ise şöyle buyurmuştur: *"Ben ancak fani bir beşerim. Zan hata da edebilir, isabet de edebi-*

782. Âl-i İmrân, 3/175.
783. Nisâ, 4/80.
784. Müslim, *Fadâil*, 140.

lir. Fakat ben size 'Allah dedi.' dediğim zaman asla Allah'a iftira atıyor değilim."[785] Bu hadisi de İmam Ahmed ve İbn Mâce, sahih bir senedle Talha'dan rivayet etmişlerdir. Bir başka hadiste ise şöyle der: *"Ben ancak fani bir beşerim. Siz birçok hukukî anlaşmazlıklarınızı çözmek için bana getiriyorsunuz. Sizlerden biri diğer tarafa göre beni ikna etmede daha elverişli ve muktedir davranmış olabilir.*[786] *Ben de ondan işittiğim şeye göre hükmederim. Verdiğim bir hükümle bir kimseye hakikatte din kardeşine ait bir şeyi verecek olsam o onu asla almasın. Zira benim ona bu şekilde vermiş olduğum şey ancak ateşten bir parçadır. İster onu alsın, ister bıraksın."*[787] Bu hadisi birçok muhaddis rivayet etmiştir. Hadisi, muhaddislerin tümü, Ümmü Seleme'den rivayet etmişlerdir. Bir rivayette *"alsın veya bıraksın"* yerine, *"Onu almasın."* ifadesi vardır. Bazılarında ise, *"bi hakki muslimin/bir Müslüman'ın hakkını..."* yerine *"min hakki ahîhi/kardeşinin hakkını..."* ibaresi vardır. Bilginler, *"bir Müslüman'ın hakkı"* şeklindeki ifadenin genellikle böyle olmasına binaen söylendiği, yoksa özel bir manasının olmadığı, zimmîlerin ve muahitlerin de haklarının yenemeyeceği noktasında ittifak etmişlerdir. Bilindiği üzere zimmî, bizim ahkâmımıza tabi olan gayr-i müslim demektir. Muahid ise, bizimle aralarında veya kavimleri arasında barış anlaşması olan gayr-i müslim demektir. Söylenmek istenen şudur: Bir gayr-i müslim harbî değilse, şeriatın bu hususta çıkan ahkâmına göre malının, canının ve ırzının dokunulmazlığı bakımından Müslümanlara eşittir. Hadis-i şeriften bizim çıkardığımız hüküm şudur: Allah'ın şeriatında hak, bizatihi korunması hedeflenen bir olgudur. Bir hâkimin verdiği hüküm -bu hâkim, Allah'ın peygamberlerinden bir peygamber bile olsa- ancak zahiri itibarıyla geçerli olur. Çünkü hâkimin verdiği hüküm, batınî değil, zahirî bir hükümdür. Lehine hüküm verilen kimse, hâkimin aslında hata ettiğini öğrendiğinde, kendi lehine verilen hak diyaneten helâl olmaz. Hadis-i şerif, Peygamberimizin (s) hata ettiğini veya hata etmesinin mümkün olduğunu hükme bağlamamaktadır. Çünkü Peygamberimiz (s) bu ifadeyi, "farz edelim ki" kabilinden söylemiştir ki hiç kimse -haksız yere lehlerinde hüküm vermeleri için- hâkimler nezdinde çekici bir dil kullanarak onları yanıltmaya kalkışmasın. Peygamberlerin içtihatlarında hata yapabileceğini söyleyen bilginler, Allah onların hatalarını düzeltmeden bırakmaz derler. Diğer taraftan burada verilen hüküm, beyyineye göre verilmektedir. Beyyine de -sırf içtiha-

785. Ahmet b. Hanbel, I, 163; İbn Mâce, *Ruhûn*, 15.

786. Hadis metnindeki *"elhanu"* ifadesi *"lahane"*den ism-i tafdildir. Lahanenin manası, *"Hüccetini kavradı, idrak etti."* demektir. Yani, hüccetini daha iyi ifade edip, onu sunmaya daha kadir olabilir, demektir. (Kastallânî). Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ahkâm bölümünde yer alan başka bir rivayete göre, *"eblağu/daha beliğ"* kelimesi geçmektedir ki, bun "elhahu" kelimesinin tefsiridir.

787. Buhârî, *Mezalim*, 16; Müslim, *Akdiye*, 4, 5; Tirmizî, *Ahkâm*, 11; Nesâî, *Âdâbu'l-Kudât*, 13; İbn Mâce, *Ahkâm*, 5.

da göre değil- zahire göre olur. Bu konular, burada ele aldığımız konumuza dâhil değildir.

Bu, ibadette tevhidin insanların maslahatlarına olduğuna ve onları onurlandırıp durumlarını yücelttiğine bir örnektir. Diğer ibadetler, yasaklık ve mubahlık hükümleri, hatta asrımızda adına medenî hükümler dedikleri şeylere varıncaya kadar tüm hükümler, mefsedetleri savuşturmak, kişilerin ve kamunun menfaatini tesis etmek için getirilmiştir. Mütedeyyin bir gayr-i müslimin, her türlü mefsedetten kaçınmayı esas almadığını, tam aksine -ister fert, ister toplum isterse bütün bir topluluğun zararına olsa bile- kendisine faydalı gördüğünü mubah kabul ettiğini görürsün. Çünkü emanetin hıyanetten daha iyi olduğunu, alım-satım ve başka muamelelerde adaletin, aldatmadan hıyanetten ve hakları eksiltmekten daha iyi olduğunu bilmek, ilk olarak insanları buna göre amel etmeye sevk etmeye yeterli değildir. Çünkü bu bilgi icmalî bir bilgi olup, ayrıntısına girildiğinde emanetin, hıyanetin, adaletin ve hakları eksiltmenin belirlenmesi esnasında insanın karşısına birçok problem çıkar. Bunların sınırlarının tatbikinde veya detay sınırlarının çizilmesinde birçok hevâ ve heves çeşidi belirir. Bu hususlarda akraba ile akraba olmayan, dostla düşman, zayıfla güçlü ve fakirle zengin arasında eşitliği sağlarken birçok tevil ve kuşku da karşısına dikilir. Dine gelince din, mü'mine herkesi eşit tutarak adaleti adalet olduğu için uygulamayı gerekli kılar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *"Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışan (bir davranış)tır. Allah'tan korkun."*[788] Bir başka ayette ise, *"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun. Zengin olsunlar, fakir olsunlar Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, büker yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[789] buyurur.

İnsanlık, tarihin hiçbir döneminde toplum içindeki muamelâtında ve adabında bu çağda ulaştığı derecede menfaatleri, zararları ve maslahatları bilme düzeyine ulaşmış değildir. Hatta birçok araştırmacı ve düşünür, gençleri yetiştirmede ilmin dinin yerini alabileceğini iddia etmişlerdir. Doğruluk, güvenirlilik ve adalet gibi faziletlerin faydaları, bunların zıddı gibi ahlâksızlıkların zararları konusunda onları ikna etme açısından ilmin dine ihtiyaç bırakmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunların iddialarına göre ilim, ahiret sevabıyla müjde ve azabıyla uyarıda bulunmaktan çok daha yol gösterici ve çok daha güçlü bir ikna edicidir. Fakat biz, bu ilimlerde en ileri gitmiş

---

788. Mâide, 5/8.
789. Nisâ, 4/135.

toplumların başkanlarının veya bakanlarının -yaptıklarını tevil ederek, onlara başka isimler vererek, gizliden gizliye ve hile ile yaparak- ahlâksızlıkların en iğrencini işlediklerini görmekteyiz. Sözü geçen kimseler, bu hususta hâlâ insanlara iki yüzlülük yapmaktadırlar. Sonunda kendilerinin ve mensup oldukları toplumların kirli çamaşırlarını en son savaş (I. Dünya savaşı) ortaya çıkarmış, bu savaş sayesinde onların insanların en kötüsü ve genel ahlâksızlıkta en ileri gitmiş kesimi olduklarını ortaya çıkarmıştır. Zulümle ve aç gözlülükle yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak ve halkların -onları köleleştirmenin tadına varmak ve çalışmalarının semerelerini kendilerine ayırmak maksadıyla- sağlığını, ahlâkını bozma, onları zelil kılma araçları konusunda yarış içinde olmak, buna örnektir. Üstelik bir de bu yaptıklarını -bununla onları lânet olası medeniyetlerine çektikleri iddiasıyla- o toplumların başına kakıyorlar. Oysa onların medeniyetleri, şehvetleri tatminde gidebildiği kadar aşırıya gitmek, çirkin ve münker fiilleri helâl kabul etmek, bütün bunları, öve öve bitiremedikleri şahsî özgürlüğün bir parçası kabul etmek ve bu serbestîyi medeniyette mükemmelliğe ulaşmanın vesilesi saymak esasına dayanır.

Öte yandan bunların arasında hukuk, adap, faziletler ve sosyoloji kanunları ilimleriyle zühd, iffet, alçakgönüllülük ve başkalarını kendine tercih etmede aşırılık dinini, kendi nefsinde birleştirdiğini iddia edenler vardır. Bunlar, Hıristiyan toplumlar olup, bu vasıfları taşımalarıyla öğünmektedirler. Hâlbuki Allah'ın yarattıkları içinde bu vasıflardan en uzak olan kendileridir. Aklî ve naklî delillerle ve hassas deneylerle sabit olan gerçek, -başka yerlerde açıkladığımız üzere- fazilet melekelerinin insanın ruhuna ancak dinî eğitimle yerleştiğidir. Bundan dolayı -Necd bölgesi ve Yemen beldelerinin çoğu gibi- halkına gerçek dindarlığın hâkim olduğu beldelerde hırsızlık ve hıyanet suçlarına az rastlanmaktadır. Hâlbuki buralarda malları koruma önlemleri de azdır. Başka yerlerde ise söz konusu tedbirler çok olmasına rağmen bu gibi suçlara çok rastlanmaktadır.

Bizim Mısır hükümetinin durumu ise hayret vericidir. Çünkü eğitim-öğretim sisteminde ve şahsî hürriyetin serbest bırakmada Frenkleri taklit etmektedir. Ama öte yandan gerekli olan dinî eğitimi vermekten gaflet içindedir. Hatta Mısır okullarında namaz kılmak isteğe bağlı olup, öğrencilerden namaz kılmaları istenmemekte, kılmadıklarında herhangi bir tepki gösterilmemektedir. Ülkede adam öldürme, yağma, ekini bozma, fısk ve fücur gibi suçlar almış başını gitmiştir. Mısır hükümeti, bu suçları incelemek maksadıyla birçok komite kurduktan sonra onları azaltmak için birçok önlem almıştır. Fakat gençlere dinî eğitim verip, halka da irşat ve vaaz hizmetleri götürerek bu suçlara karşı koyma hususunda kılını kıpırdatmamıştır. Hâlbuki

böylesi, yeryüzünde fesadı önlemenin en kısa yoludur. Çünkü -her ikisini birlikte kullanmak şart ise de- insanın ruhundan kaynayıp gelen engelleyici, dış dünyadan gelen engelleyiciden çok daha kapsamlıdır. Nitekim Yüce Allah, şöyle buyurur:

"Tehdit ederek, inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o yolu eğip bükmek isteyerek öyle her yolun başında oturmayın." Biz dedik ki Şuayb (a), kavmini ibadette tevhide davet ederek işe başladı. Çünkü tevhid, dinin -putperestliğin yerle bir ettiği- en büyük rüknüdür. Allah Teâlâ, bunun ardından onların genelde durumlarıyla ilgili olan emirlerini ve yasaklarını getirdi. Şuayb'ın meclisine gelen, davetini duyan ve kendisine iman eden kimselerin yollarını kesme yasaklığına gelince; bunun sonraya bırakılmasının sebebi, ölçü ve tartıda hile yapma ve hakları yeme suçundan daha hafif olmasından değil, bilakis zaman itibarıyla o yasaklıktan daha sonra olmasındandır. Davet, önce Şuayb'ın (a) beldesinde kendisine en yakın insanlara yöneltildi. Sonra en yakından uzağa doğru ve oradan da topraklarını ziyaret edenlere doğru çevrildi. Şuayb'a (a) yurt itibarıyla en yakın olanlar, davetini kabul etmekte -çoğunlukla- kendisine en uzak olanlar oldular. Bu da, Yüce Allah'ın yaratıklar hakkında geçerli olan kanunu (Sünnetullah)dur. Şuayb'a yakın olanlar, davetine başkalarının yöneldiklerini, onu aklettiklerini ve bununla doğru yolu bulduklarını görünce, insanlar ondan yüz çevirmeye başladılar. İnsanı Şuayb'a (a) ulaştıran hiçbir yola izin vermiyorlar, yolu kesiyorlar ve onu tutacak olanı tehdit etmeye başlıyordu. Gerçekleri çarpıtarak ve saptırarak o yolun doğruluğunu eğri, hidayetini sapıklık haline getirmeyi amaçlayarak insanları Şuayb'ın davet ettiği yoldan çevirdiler. Ayetin bu ifadesinin aynısı, bu Sûrenin 44. ayetinde de geçmişti.

İbn Abbas'ın *"Tehdit ederek, inananları Allah yolundan alıkoyarak ve o yolu eğip bükmek isteyerek öyle her yolun başında oturmayın."* ayeti hakkında şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Onlar yolun üzerinde oturuyor ve yanlarına gelenlere 'Şuayb, yalancının biridir, sakın sizi dininizden çevirmesin.' diyorlardı. Yine İbn Abbas'tan gelen bir başka rivayete göre ***"bi kulli sırâtin"*** demek, *"her yola..."* demektir. ***"Tû'idûne"*** ise, *'İnsanları Şuayb'e gelmekten korkutuyorsunuz.'* demektir. İbn Abbas'ın bu tefsiri, ***"sırât"*** kelimesini gerçek ve maddî yol şeklinde tefsir etmektir. Mücâhid'in bu yolu, mecâzî yol olarak tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. Bundan dolayı Mücâhid, *"bi kulli sırâtin"* kelimesini *"bi kulli sebîli hakkin/her hak yoldan..."* şeklinde tefsir etmiştir. Rivayet'e göre Şuayb'ın kavmi, Şuayb'e iman eden birisini gördüklerinde onu öldürmekle korkutuyorlardı.

Kısacası, Şuayb (a) burada kavmine üç yasak getirmektedir:

1) Kendisine ulaştıran yolların üzerinde oturmaları ve kendisine geleni onu henüz görme ve davetini işitme fırsatı elde edemeden korkutmaları.

2) Kendisine ulaşanı ve iman edeni, imanda, İslâm'da ve Allah'ın dünya-ahiret mutluluğuna götüren yolunda dosdoğru gitmekte sebat etmekten çevirerek alıkoymaları.

3) Allah'ın dosdoğru yolunun, ona dil uzatarak ve hakkında kuşkuya düşürücü veya gerçek mahiyetini bozucu şüpheler ortaya atarak eğri bir yol olmasını istemeleri. Hûd Sûresi'nde kavminin kendisine söylediği ve Yüce Allah'ın da ağızlarından naklettiği şu ifade buna örnektir: *"Bizi babalarımızın taptıklarına tapmaktan engelliyor musun?"*[790] veya *"Ey Şuayb! Atalarımızın taptıklarını veya mallarımız hususunda dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor?!"*[791]

Burada iki sapıklık söz konusudur:

a) Babaları ve ataları taklit ve onlara körü körüne bağlılık sapıklığı. Bu anlayış, dinin aslı, anlaşılması ve yoluna girme hususunda hâlâ çoğu sapıkların dayanaklarıdır.

b) Bireysel özgürlük konusunda aşırı gitme sapıklığı. Bu sapıklığın yol açtığı fitne, hiçbir zaman bu zamandaki kadar beter ve yaygın olmamıştır. Çünkü bunun sesine kendisini kaptıran ve başkalarını da ayartan Frenkler, her toplumun arasına bunu yaymaktadırlar. Hatta Mısır hükümeti gibi bir hükümet, halkının çoğunluğu Müslüman, az bir kısmı Hıristiyan ve Yahudi olan bir toplumun içinde zinayı serbest bırakmıştır. Hâlbuki bu üç dine mensup olanların üçü de zinayı haram kabul etmektedirler. Mısır hükümetinin zinayı serbest bırakması, Frenk efendilerinin ve üstatlarının yanlış yola sürüklemesi neticesidir. Zelil ve zayıf düşürülmüş olan halk da hükümete boyun eğmek zorunda kalmış, din alimleri ve mürşitleri ise seslerini çıkaramamışlardır. Dolayısıyla Mısır halkı, gerek fert, gerekse toplum olarak hükümetin bu tasarrufuna tepki koymamışlar, dinî ve sosyal içerikli hutbelerle ve ülke çapında yayınlanan gazetelerde yapılan yayınlarla bu uygulamayı açıkça protesto etmemişlerdir. Bu ve benzeri uygulamalar karşısında sessiz kalış, münkeri taraftarı ve hoş karşılayanı çok olan maruf haline getirmiştir. İslâm dininden olduğu zorunlu olarak bilinen husus, zinayı helâl saymanın ve serbest bırakmanın küfür ve irtidat olduğudur. Din bilginleri, kendi aralarında bu tip hükümleri kanunlara koyan kanun koyucuların ve onların dışında bunu mubah görenlerin kâfir olduğunu söylemektedirler. Fakat söyledikleri, kendi aralarında fısıldaşma derecesini nadiren öteye geçebil-

790. Hûd, 11/62.

791. Hûd, 11/87.

mektedir. Çünkü -birçok yerde açıkladığımız üzere- ya zayıftırlar, ya da vakıflardan kendilerine tahsis edilen maaşlarla, yargı makamı, bu idarecilerin elindedir. Bu münkere tepki gösterecek yerde sessiz kalışın bir zararı ise bazı Müslümanların, din bilginlerinin sessiz kaldığı her hususun meşru olduğu sonucunu çıkarmalarıdır.[792]

"Düşünün ki siz az idiniz de O sizi çoğalttı." Sayınızın az olduğu o zamanı hatırlayın ki Allah neslinizi bereketli kılarak sizleri çoğalttı. Sadece kendisine ibadet ederek, hakka ve adalete sarılmak ve yeryüzünde bozgunculuğu terk etmek hususundaki emirlerine uyarak buna şükrediniz.

"Bakın," Lût ve Salih'in kavmiyle başkaları gibi sizlere komşu olan halklardan ***"bozguncuların sonu nasıl olmuştur!"*** Ve bakın Allah, bozgunculukları sebebiyle onları nasıl helâk etmiştir! O halde bunlarda size ibret ve dersler olması gerekir.

"Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa, Allah aramızda hükmedinceye kadar bekleyin. O, hâkimlerin en iyisidir." Yani eğer içinizden bazılarınız, Allah'ın benimle birlikte gönderdiği tevhide, ibadete ve fesada engel olan ve ıslahı getiren hükümlere iman eder, bazılarınız da buna inanmaz, tam aksine şirklerinde ve fesatlarında ısrar ederlerse, âkibetiniz sizden öncekilerin âkibeti gibi olacaktır. Allah, bizimle sizin aranızdan fiilen hükmünü verinceye kadar sabrediniz. O, hâkimlerin en iyisidir. Çünkü O, batıldan ve zulümden münezzeh olduğu için hakka ve adalete göre hükmeder. Eğer kâfirleriniz, kendilerinden önce geçenlerin âkibetlerinden ibret almazlarsa, başlarına gelecek olanı göreceklerdir. Ayette sabretme emri, tehdit ve va'îd ifade eder.

Yüce Allah'ın kulları arasındaki hükmü iki çeşittir:

a) Peygamberlerine vahyettiği şer'î hüküm,
b) Adaletine ve kanunlarına göre insanlar arasında hükmettiği fiilî hükümdür.

Mâide Sûresi'ndeki şu ifade birinci tür hükmü örnektir: *"Allah dilediğine hükmeder."*[793] Çünkü bu ifade, sözleşmelere riayet etme emri ve -bu ayetten sonraki ayette istisna ettikleri hariç- hayvanların helâl kılındığının ifade edil-

792. Yeni Türk Hükümeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, heykel dikmenin câizliğini, Mısır'da dikilmiş olarak mevcut olmasına ve Mısır'ın meşhur alimlerinin bunu kabul edişine dayandırmaktadır. Coğrafya bilgini olan bir Müslüman, bir Mısır gazetesinde bir yazı yazdı ve -Türk Hilâfet Devletine uyarak- Mısır hükümetinin dinî esaslara dayanmamasını ve şer'î mahkemelerinin ilga edilmesini teklif etti. Herkes, bir başkasının nezdinde olan kötülüğe uymaktadır.

793. Mâide, 5/1.

mesi ardından geldi. İkinciye örnek ise, Yüce Allah'ın burada nebisi Şuayb'ın (a) ağzından naklettiği sözlerdir. Yûnus Sûresi'nin sonunda Hz. Peygamber'e olan hitabı da buna bir başka örnektir. *"(Rasûlüm!) Sen, sana vahyolunana uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret. O, hâkimlerin en hayırlısıdır."*[794] Enbiyâ Sûresi'ni sona erdiren şu ayetler de aynı manadadır. Sûrenin son kısmının konusu, Peygamberimizin davetinin tebliğidir. *"De ki: Bana sadece, sizin ilâhınızın ancak bir tek Allah olduğu vahyedildi. Hâlâ Müslüman olmayacak mısınız? Eğer yüz çevirirlerse de ki: (Bana emrolunanı) hepinize açıkladım. Artık size vadoulanan şey (mahşerde toplanma zamanınız) yakın mı uzak mı, bilmiyorum. Şüphesiz Allah sözün açığını da bilir, gizli tutuklarınızı da bilir. Bilmiyorum, belki de o (azabın ertelenmesi), sizi denemek ve bir zamana kadar sizi (imkânlardan) faydalandırmak içindir. (Muhammed:) Rabbim! (Onlar hakkında) adaletinle hükmünü ver. Bizim Rabbimiz Rahmân'dır. Sizin anlattıklarınıza karşı yardımı umulandır, dedi."*[795] Yüce Allah'ın ümmetler hakkındaki hükmü, adalete ve yeryüzünü ıslah etmeye en yakın olana yardım etmek şeklindedir. Ve O'nun hükmü haktır ve gerçektir, O'nun hükmünü bozacak hiçbir kimse yoktur. Bundan herkesten önce Müslümanlar ibret alsınlar. Durumlarını ve devletlerinin hallerini Kur'ân'ın ve Allah Teâlâ'nın lehlerinde ve aleyhlerinde verdiği hükümlerin ölçüsüne vursunlar. Belki böylece akılları başlarına gelir, Rablerine tövbe ederler de Rableri de ellerinden aldığı şeyleri onlara geri verir, onlara olan nefretini ve gazabını kaldırır. Ya Rabbi! Tövbemizi kabul et! Bizlere âfiyetler ver, bizleri bağışla! Aleyhimize değil, lehimize hüküm ver! Sen, her şeye kadirsin.[796]

---

794. Yûnus, 10/109.

795. Enbiyâ, 21/108- 112.

796. Yüce Allah'ın ihsanı ve tevfikiyle VIII. cilt tamamlandı. Bu cildin yazılmaya başlanması, 1338 senesi Ramazan'ıydı (1920). Bu cildin ilk kısmı *el-Menâr*'ın XXI. mücellidinin VIII. cildinde, sonu da 1342 yılının Rebîulâhirin'de (1923) çıkan XXIV. mücellidinin X. cildinde yayınlandı.

Yüce Allah'tan bu tefsiri sevdiği ve razı olduğu şekilde tamamlamak için başarı nasip etmesini dileriz. Hamd, Allah'a mahsustur.

Kitabın bu II. baskısı, 1347 yılı Cemâziyelâhirin'in sonunda yapıldı.

قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ ﴿88﴾ قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُم بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَن نَّعُودَ فِيهَا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ ﴿89﴾

88- Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: "Ey Şuayb! Ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız, ya da dinimize dönersiniz!" Dedi ki: "İstemesek de mi? (bizi yurdumuzdan çıkaracak veya dinimizden döndüreceksiniz?)

89- (Andolsun ki), Allah bizi ondan (inkârcılıktan) kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek, Allah'a karşı iftira etmiş oluruz. Rabbimiz Allah'ın dilemesi müstesna geri dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız. Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın."

Hz. Şuayb'ın Toplumunun İleri Gelenleriyle İlişkileri

Bu ayetler ve devamı Hz. Şuayb kıssasının tamamlayıcı kısmıdır. Ayetler, kavminin ona cevabı ile başlıyor. O, kavmine iyiliği emretmiş, kötülükleri ve günahları onlara yasaklamıştı. *"Allah aramızda hükmedene kadar sabredin."*[797] sözüyle onları intikam hususunda uyarmıştı. Buna karşılık onların cevabı -diğer misallerinde de olduğu gibi- isti'nâf-ı beyânî üslubu ile zikredildi. Bu cevabı diğer kavim ve topluluklarda da âdet olduğu üzere içlerinden ileri gelen kişiler, kodamanlar üstlendiler:

"Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: 'Ey Şuayb! Ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız, ya da dinimize dönersiniz!" Yani onun kavminin ona iman etmeyi kendileri için küçüklük sayan, kendi arzularının peşinde oldukları için emrettiği ve yasakladığı hususlara karşı çıkan eşrâfı ve kodamanları onu güçsüz kabul ederek şöyle dediler: Ey Şuayb! Yemin ediyoruz ki seni ve seninle birlikte iman edenleri büyükçe kasabamız-

797. A'râf, 7/87.

dan veya bütün şehirlerimizden (*"karye"* ve *"beled"* kelimeleri zaman zaman bölge veya memleket manasında da kullanılır) çıkaracağız yahut siz bizim dinimize, atalarımızdan bize miras kalan dinî geleneklerimize döneceksiniz ve böylece bizim dinimiz sizin için de din olacak, bizimle birlikte sizi de içine alacak. Ayetteki ***"teûdunne/döneceksiniz"*** fiilinde tazmin yoluyla "zarfiyet" manası da vardır. Bu fiil, mefûlünü "lâm", "ilâ" ve "fî" harf-i cerleri ile alır. *"Yoksa sizi tekrar denize döndürüp de üzerinize kasırgalar göndermeyeceğinden ve böylece ettiğiniz nankörlük sebebiyle sizi boğmayacağından emin misiniz?"*[798] ayetinde "fî" harf-i cerri ile kullanılmıştır ve *"oraya"* kelimesi ile de deniz (bahr) kastedilmektedir. Çünkü o ayetin öncesinde denizde zarara uğrayanlara hitap edilmektedir. Yalnız burada yeryüzü kastedilerek *"Sizi ondan yarattık ve oraya döndüreceğiz."*[799] ayetindeki gibi bir "zarfiyet" manası yoktur. Burada denilmek istenen şudur: Yemin ediyoruz ki şu ikisinden biri olacak: Ya çıkarılacaksınız ya da dinimize geri döneceksiniz; tercihinizi yapın.

Ayetin üzerinde durduğumuz bu kısmıyla ilgili şöyle de denilmektedir: Ayette dönmekten söz edilmesi peygamber ve ona inananların daha önce o kavmin dininde iken ondan çıkmış olmalarını gerektirir. Bu, geneli itibariyle doğrudur ve peygamberlerin, peygamberlik öncesi dönemde bile inkârcılıktan uzak oldukları görüşü ile de çelişmez. Üstelik Hz. Şuayb, peygamber olmadan önce kendi kavminin dini dışında başka bir dinde değildi ki bu, onların onun hakkında *"dönme"*den söz etmelerine mani olsun. Şirk konusunda, ticaret yaparken insanları aldatmada ve haklarını yemede onlara katılmamış olması, selbî (olumsuz, negatif) bir durumdur ve halkın çoğunluğu böyle selbî durumları önemsemez, bundan dolayı o kişiyi kendilerinin dışında saymaz.

Râgıb "Avd, bir şeyden bizzat veya görüş ve karar olarak ayrıldıktan sonra ona geri dönmek, demektir." der. O şeyi kötülemek ve onun dışında bir şeye çağrıda bulunmak da öyle sayılır. Kelimenin bu manası, daha önce o durumda olmayı veya olmamayı gerektirmez. Öyle ise ayette kullanılan ifadeyi *"avd"*i *"masîr"* (*olma*) olarak tefsir etmek suretiyle tashih etmeye gerek yoktur. Bunda, "tağlîb" (ekseriyet hali) şeklindeki açıklamada olduğundan daha çok zorlama söz konusudur. Bilhassa Hz. Şuayb'ın şu cevabında bu zorlama içerikli yorum daha da barizdir:

"Dedi ki: İstemesek de mi?" Yani peygamber şöyle demek istemişti: Her halükârda; batıl ve çirkin olduğuna, buna bağlı olarak da dünyada fesat ve ahirette azap sebebi olduğuna inanmaktan kaynaklanan bir düşünce ile sizin

798. İsra, 17/69.
799. Tâhâ, 20/55.

dininizden hoşlanmasak bile ona mı dönelim? Buradaki soru, inkâr (isteklerinin yersiz oluşunu göstermek) anlamındadır ve ayetin orijinalindeki "lev" (şart edatı) "gaye" içindir.

Yahut da şöyle demek istemişti: "Siz bize dininize dönmemizi emrediyor ve dediğinizi yapmazsak bizi vatanımızdan sürmekle, ülkemizden çıkarmakla mı tehdit ediyorsunuz? İki durumdan da hoşlanmasak bile böyle bir tavır içinde misiniz?" İlgili kısmın belirtilmeyip hazfedildiği durumlardaki genel ilke, o belirtilmeyen kısmın, ona uygun her şeyi kapsayacak genellikte kabul edilmesidir ki bu mana da bu ilkeye uygundur. Buna göre buradaki soru, onların yaptıkları karşısında peygamber ve ona inanalar tarafından hayret edildiği ve isteklerinin hoş karşılanmadığı, dikkate alınmaksızın hemen reddedildiği anlamına gelmektedir. Onlar toplumlarındaki ileri gelen kibirlilerin "dinin ve inancın özü, bunların Allah'a karşı inanç olarak ortaya çıkan bir itikat ve O'na yaklaşma vasıtası olarak kullanılan ameller olduğu" hakkındaki bilgisizliklerinden dolayı hayret etmekte ve isteklerini yersiz bulmaktadırlar. Allah'ın her ne kadar bu amellere ihtiyacı yoksa da insan doğasının bunları yerine getirmeyi benimseyerek kemale ermesi için onları meşru kılmıştır. Yine onlar muhataplarının, vatan sevgisinin ve yaşanılan ortama alışmışlığın bu dereceye varacağı konusundaki bilgisizliklerine hayret etmektedirler. O ileri gelen kibirliler, bu konulardaki cahilliklerinden dolayı Hz. Şuayb ve onunla birlikte iman edenlerin, vatanlarında ikamet edip ve orada yaşayanların inkârcılıklarına ve rezaletlerine katılıp keyfine bakmayı, nefsi hurafe kirlerinden arındıran tevhit inancı ve yine nefsi kemal basamaklarında yükselten faziletler sayesinde Allah'ın rızasını kazanmaya tercih edeceklerini sandılar. Çünkü o sapık kodamanlara göre din, geleneksel bir bağ ve etnik bir bağlılık idi ve dine mensup kişilerin dinle ilişkileri de şairin şu beytindeki gibi idi:

وهل أنا إلا من غزية إن غوت   غويت وإن ترشد غزية أرشد

"Ben Gaziyye'den ayrı mıyım ki! Saparım.
Gaziyye iyi halde olursa ben de öyle olurum."[800]

Hâlbuki peygamberlerin tebliğ ettikleri din böyle değildir. O, nefsi kontrolü altında tutan, akıl ve vicdan üzerinde hâkimiyet kuran bir dindir. Bu din ile Allah'ı tanımak, O'na yaklaşmak suretiyle en üstün insânî kemal derecesine ulaşmak ve bunlara bağlı olarak da dünya huzuru ve ahiret saadeti kazanmak hedeflenir. Böyle bir dine sahip olan kişi eğer kendi vatanında ikamet etmek ve o din sayesinde orada yaşayanları ıslah etmek imkânını

800. Bu Beyt, Dureyd b. Simme'ye (ö. 8/630) aittir bkz: *Lisânu'l-Arab*, *G-z-v* mad.

elde ederse bunu yapar. Çünkü orada yaşayanlar bunu hem başlangıç hem de devam itibariyle öncelikli olarak hak etmişlerdir. Ama böyle bir dinin sahibi olan kişinin orada özgürlüğü engellenirse, dinini yaşamasına mani olunursa o zaman orayı terk etmesi vacip olur.

Hz. Peygamber ve onunla birlikte İslam'a ilk girenlerin ülkelerinden çıkarıldıkları gibi Hz. Şuayb ve onunla birlikte iman edenler istemeye istemeye oradan çıkarılmadılarsa da Hz. İbrahim'in yaptığı gibi hicret etmek suretiyle çıktılar: *"Ve 'Ben Rabbime hicret ediyorum. O, şüphesiz çok güçlü ve hikmetlidir.' dedi."*[801]

Allah, kendi vatan toprağında horlanan ve dinini yerine getirmesi engellenen kişilerin hicret etmelerini vacip kılmıştır. Çağımızda vatanına çok bağlı kişiler eğer din ve vicdan özgürlüğü dışındaki konularda kişisel özgürlükleri engellenirse oradan hicret etmeyi vacip görüyorlar. Hatta vatanlarında fısk ve günah işleme özgürlükleri engellenen bazı kişilere bu durumda bile kendi vatanlarında ikamet etmek ağır geliyor.

Niceleri de var ki vatanını terk etmek ona zor geldiği için dinini yaşaması engellenmesine rağmen orada kalmayı tercih ediyor. Bunlar, can güvenliklerini sağlamak için inkârcı görüntüsü veriyorlar. Diğer taraftan kendileri gizli gizli Müslümanlığı benimsemeye de devam ediyorlar. Ama onu çocuklarına telkin edemiyorlar, onları İslam'a göre eğitemiyorlar. Bu durumda ya hayatlarında ya da onlardan sonra çocukları İslam'dan uzaklaşıyor. Bu hadise sözgelimi, Endülüs Müslümanlarından bir bölümünün başına geldi. İspanyollar oradaki Arap devletlerini yıkıp kendilerini de Hıristiyan olmaya veya ülkeden çıkmaya zorlayınca kimisi orayı terk edip çıktı, diğerleri ise Allah'ın şu tehdidine altında orada kaldı: *"Melekler, kendilerine zulmeden kişilerin canlarını aldıklarında, onlara, 'Ne işte idiniz?' derler. Onlar da: 'Biz yeryüzünde zayıf kimselerdik.' derler. Melekler: 'Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi, siz de orada hicret etseydiniz ya?' derler. İşte bunların varacakları yer cehennemdir. O ne kötü gidiş yeridir. Ancak gerçekten aciz ve zayıf olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar hariç. Umulur ki, Allah bu kimseleri affeder. Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır."*[802]

Bazı müfessirler ayette belirtilmemiş olan fiili ve onların hoşlanmadıkları hususları şu şekilde takdir ederler: Vatanımızdan ayrılmayı istemesek ve orada kalmayı çok çok arzulasak bile, çıkarılmamızı gerektirecek bir suçumuz da olmadığı halde siz bizi buradan çıkaracak mısınız? Bu takdir, manayı gereksiz yere daraltmaktadır. Hâlbuki istenmeyen şeyin ne olduğu be-

801. Ankebut, 29/26.
802. Nisâ, 4/97-99.

lirtilmediği için ayetin lafzı, o belirtilmeyen şeyin, sözü edilen iki husustan her birinin de istenmediği şeklinde takdir edilmesini gerektirir. Ama sözün bağlamı, bu istenmeyen hususun onların dinine dönmek şeklinde takdir edilerek mananın daha özel hale getirilmesini de mümkün kılar. Çünkü peygamberler için bu husus, daha önemlidir ve Hz. Şuayb'ın yanıtının devamına da uygundur:

"(Andolsun ki), Allah bizi ondan (inkârcılıktan) kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek, Allah'a karşı iftira etmiş oluruz." Burada iki konudan hangisinin daha önemli, reddetmeye ve istememeye daha layık olduğunu açıklamak için yeniden söze başlanmaktadır.

Bu cümle "haberî" şekilde düzenlenmişse de mana itibariyle inşâîdir. Bu, yemin ihtiva eden bir tekit ve hayret ifadesidir:

Bu, o ileri gelen kibirlilerin onları kendi dinlerine dönmeye davet etmeleri karşısında bu daveti reddetmek üzere ifade edilen yemin-tekit (pekiştirme) cümlesi olabilir. Yine bu ifade, Arapçadaki "Eğer şunu yaparsam zimmetten veya alacağımdan yahut Allah'ın rahmetinden beri oldum (olayım, olurum)." şeklindeki kullanıma benzer ki bu durumda onların yeminli ifadelerine, tekit bakımından ondan daha etkin bir yeminle karşılık verilmiş olur.

İkinci ihtimal ise bu cümlenin taaccüp (hayret) anlamı ihtiva etmesi ama bunun için normal halin gerektirdiğinden farklı bir üslup kullanılarak ifadenin (pekiştirme edatlarından) *"qed"* ve mazi fiil ile tekit edilmiş olmasıdır. Buna göre kastedilen mana şudur: Allah bize İbrahim'in dini olan "Hanîflik"le doğru yolu göstermiş ve bizi sizin dininizden kurtarmışken tekrar ona dönersek bu, Allah'a karşı ne büyük iftira olur! Sizin dininize uyan birisi vahiy kaynaklı bir hidayete veya aklî bir delile dayanmaksızın Allah hakkında bilmediği şeyler söylediği için O'na karşı iftira etmiş sayılırsa, ya bile bile O'na iftira eden ve O'nun yolundan sapan kişinin hali nasıl olur? Hakkı bile bile inkâr etmeye ve küçümseyip yok saymaya *"cuhûd"* denir ki bu, inkâr türlerinin en kötüsüdür. Bu konuda Allah'a iftira etmek de iftira türlerinin en çirkinidir ve bu hususta en küçük bir mazeret kabul edilemez.

Peygamber'in ve ona inananların önceleri hakikaten kendi toplumlarının dinine göre yaşadıklarına, ayette ***"dönme"*** fiilinin kullanılmasından ziyade kurtarmadan söz edilmesi ***"Allah bizi ondan (inkârcılıktan) kurtardıktan sonra"*** ifadesi delalet etmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi müfessirler Hz. Şuayb'ı bu halden istisna ederek beraberindekilerin hali esas alınmak suretiyle "tağlîb" kuralına göre burada onu da içine alacak şekilde çoğul şahıs ifadesi kullanıldığını kabul ediyorlar. Daha önce, "Onların Hz. Şuayb'ı kendi dinlerine mensup saymaları onun da onların ibadet ettikleri şeylere

ibadet ediyor olmasını ve onların yaptığı gibi alış verişte insanları aldatmasını, onlara haksızlık etmesini gerektirmez." şeklinde bir tespitte bulunmuştuk. Şimdi buna bağlı olarak diyoruz ki: Allah'ın onları bunların dininden kurtarmasının, onu da kapsaması mümkündür. Allah onu, bir dine intisap etmekten kurtarmıştır. Zaten o ne böyle bir dinin inanç esaslarına iman etmişti ne de mensuplarının yaptığı gibi amellerde bulunmuştu. Kendi aklı ve görüşü ile ondan daha iyi bir din de bulmuş değildi. Onun din konusundaki tutumu şaşkınlık halinden ibaretti. Bu mana Allah'ın en büyük son Peygamber'e (s) *"Seni yol bilmez bulup yola iletmedi mi?"*[803] şeklindeki hitabından ve bunun tefsiri mahiyetindeki *"İşte biz böylece sana da emrimizden Kur'ân'ı vahyettik. Yoksa sen kitap nedir, iman nedir, bilmiyordun. Fakat biz onu bir nur kıldık. Onunla kullarımızdan dilediğimizi doğru yola iletiyoruz. Şüphesiz ki sen de insanları doğru bir yola götürüyorsun."*[804] ayetinden de elde edilir.

"Rabbimiz Allah'ın dilemesi müstesna geri dönmemiz bizim için olacak şey değildir." Bu, onların dinlerine dönmenin son derece tekitli (pekiştirilmiş) bir şekilde ve kendisine münasip bir şey üzerine atfedilmiş olarak tekrar reddedilmesidir. Kullanılan ifade, bu durumun olmayacağına delalet etmektedir ki bu, fiilin gerçekleşmeyeceği tarzındaki bir ifadeden daha beliğdir. Çünkü durumun olmayacağına delalet eden bu ifade aynı zaman da o fiilin de olmayacağı demektir ve niçin olmayacağının delili de belirtilmiş olmaktadır ki bu delil de o şeyin insanın gücünün yetmeyeceği, Allah'ın toplumla ilgili sünnetine uygun olmayan bir şey oluşudur. Söylenmek istenen şudur: Hiç bir halde bizim için o dine dönme diye bir durum yoktur. Ancak her türlü durumumuz hakkında tasarrufta bulunan Rabbimiz Allah'ın dilemesi hali bundan müstesnadır. Buna sadece O'nun gücü yeter. O'nun dışında ne sizin ne de bizim buna gücümüz yeter. Çünkü biz kesinlikle inanıyoruz ki sizin dininiz batıldır, zararlıdır ve ifsat edicidir. Bizim dinimiz ise haktır, insanların ıslahı ve yeryüzünün imarı onun sayesinde olur. Bir şeye kesinlikle inananın, o inandığını değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya gücü yetmez. Bu iş, sadece kalpleri değiştiren Yüce Allah'ın elindedir ve O'nun dilemesine bağlıdır.

"Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır." İman, küfür, hidayet, dalalet, salah ve fesat sebepleri hakkında O'nda sizde de hiçbir yaratılmış varlıkta bulunmayan bilgiler vardır. O'nun dilemesi, kendi ilmine ve yarattıkları ile ilgili hikmetine göre cereyan eder. Hz. Peygamber'in, O'nun hikmeti ve yarattıkları ile ilgili sünneti hakkında bilmekte olduğu hususlardan biri de şudur ki O, batılın yanında olanlara karşı hakkın yanında olanları destekler

803. Duhâ, 93/7.
804. Şûra, 42/52.

ve onlar lehinde delil ikame eder. Onlar Kendisini destekledikçe ve onlara gösterdiği gibi doğru hareket ettikçe O da sözü ve fiili ile onları destekler.

Hz. Şuayb onlara sanki şöyle demektedir: Durum böyle olunca bize değer veren Rabbimizin, lütfedip bizi sizin dininizden kurtardıktan ve size karşı bizim lehimizde delil ortaya koyduktan sonra tekrar dininize dönmemizi dilemesini beklemeyin. Allah kendi delilini ortadan kaldırmaz ve sünnetini iptal etmez.

Bu istisna ile Şuayb'ın (a) kavmine mensup o ileri gelen kibirliler, onun ve onunla birlikte iman etmiş kişilerin kendi dinlerine dönmelerinden ümitlerini kesmişlerdir. Çünkü Hz. Şuayb önce onların dinlerine dönme işinin kendi istekleri ile gerçekleşmeyeceğini belirtmiş, böyle bir durumun onların işi olmadığını ve hiçbir şekilde onlar tarafından böyle bir şeyin olmayacağını, ileride olabilecek özendirme veya korkutma yahut menfaat beklentisi veya bir zarardan -ki yurtlarından çıkarılmaları da buna dâhildir- çekinme gibi hallerin de buna etki etmeyeceğini ifade ederek bu görüşü pekiştirmiş sonra da sadece bir hali yani Allah'ın böyle bir şeyi dilemesi halini bundan istisna etmiştir. Bu ifade tarzı, istisna edilen durum dışında menfiliğin (dönme fiilinin gerçekleşmemesinin) umumi olduğuna delalet eder. İstisna sözgelimi *"Sana okutacağız ve -Allah'ın dilemesi (diledikleri) hariç- unutmayacaksın."*[805] ayetinde olduğu gibi bazen o dilemenin ilgili olduğu hususun gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığına bakılmaksızın sırf menfiliği tekit etmek için veya o menfiliğin Allah'ın lütuf ve keremi sayesinde olduğuna dikkat çekmek için kullanılır. Yoksa Üstad Abduh'un A'lâ Sûresi'nde tercih ettiği gibi onu buna mecbur etmez.

Dilemenin, Hz. Şuayb'ın sözündeki menfiliğe taalluk etmesinin mümkün olması, menfiliğin umumiliğinin tekit edilmesini geçersiz kılmaz. Lâfzî ve manevî karineler, o mümkünün vaki olmadığını göstermektedir. Yani Allah, Hz. Şuayb'ın ona iman edenlerle birlikte onların dinlerine dönmelerini dilememektedir. Bu ifadesi ile o, ona Allah'tan başkasının gücünün yetmeyeceğini, O'ndan başkasından böyle bir istekte bulunmanın abes olduğunu ifade etmiş olmaktadır.

Ayette ***"Rab"*** kelimesinin Hz. Şuayb ve beraberindekilere muzâf (tamlanan) olarak ***"Rabbimiz"*** şeklinde kullanılması da bunu tekit etmekte ve iltizâmî veya iktizâî delalet yoluyla Allah'ın onlar için ancak onları alıştırdığı şeyleri dileyeceğini anlatmaktadır. Onları alıştırması da, kendilerini o batıl dinden kurtarırken eğitimlerini iyi yapması, onlara özen göstermesi ve lütufta bulunması şeklinde olmaktadır. Bu aynı zamanda Allah'ın, peygamber-

---

805. A'lâ, 87/6.

lerinin masumluğunu teyit etmesi, peygamberlerine mensup toplulukları o dine dönmekten koruması anlamına gelmektedir.

Bu, bazı kötü kışkırtıcılar tarafından kendisine karşı iyi davranan efendisine hıyanet etmesi, efendisinin bazı mallarını ona zarar verecek ve kendisi için de kötü sonuçlar doğuracak yerlere sarf etmesi için kışkırtılan ve tahrik edilen güvenilir bir kölenin şöyle demesi gibidir: "Bu, bana göre bir tavır değil ve benim yetki alanım içine de girmiyor. Ancak benim halime özen gösteren, iyi ve iyileştirici efendimin dilemesi hariç. O, benim durumumu benden daha iyi bilir."

Bu, Eş'arîlerin Allah'ın onların inkârcılıklarını bilfiil dilemesinin caiz olduğuna dair delillerini veya Mutezile'nin aklen Allah'ın onlar ve başkaları için iyi ve en uygun olanı gözetmesi gerekliliğine dair delillerini onaylamak için kullanılmış bir ifade değildir. Fakat iltizam yoluyla bizim daha önce söylediğimiz şu hususlara delalet etmektedir: Allah, peygamberlerine ve onların dinlerine göre hareket eden doğru yoldaki mensuplarına özen gösterir. Allah'ın sünneti ve vaadi, onları teyit etmek şeklinde olmuştur. Bu husus başka ayetlerde dile getirilmiştir: *"Biz peygamberimize ve inananlara hem dünya hayatında hem de şahitlerin şahitlik edecekleri günde (kıyamette) elbette yardım ederiz."*[806]; *"Andolsun ki peygamberlikle gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmiştir: Onlar var ya, elbette onlar muzaffer olacaklardır ve elbette bizim ordularımız mutlaka galip geleceklerdir."*[807] Allah onların küfürlerini fiilen asla istemez. Aksine hikmeti ve lütfü ile onlar için en uygun olanı tercih eder. Fakat bu da aklî bir gereklilikle olmaz.

İbn Cerir ve başkalarının rivayetine göre Süddî bu ayetin manası hakkında şöyle der: "Allah bizi kurtardıktan sonra tekrar sizin şirkinize dönmememiz gerekir. Ancak Rabbimiz Allah'ın dilemesi hariç. Allah da şirki dilemez. Yalnız o şöyle demektedir: Ancak Allah'ın bir şey biliyor olması hali hariçtir. Onun ilmi her şeyi kuşatır." Muhtemelen onun kastı şöyledir: Allah bunu dilemez. Çünkü bu, O'nun hikmetli sünnetine ve peygamberlerine, peygamberleri ile birlikte iman eden kişilere olan büyük lütfüne aykırıdır. Buna rağmen bedbaht kişilerin kötü tercihleri sonucu meydana gelen şirk olayı yine de O'nun iradesi ile ve sünnetinin gereği olarak meydana gelir. Daha önce de açıkladığımız gibi Allah'ın iki grup ile ilgili sünneti farklıdır.

Bunun gibi bir istisna daha önce En'âm Sûresi'nde geçti. Orada anlatıldığı şekliyle Hz. İbrahim, kavmine şöyle denmişti: *"Ben sizin şirk koştuklarınızdan korkmam. Ancak Rabbimin bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her*

806. Gâfir (Mü'min), 40/51.
807. Sâffât, 37/171-173.

şeyi kuşatır. İbret almaz mısınız?"[808] Orada yaptığımız açıklamada şu tercihte bulunmuştuk: Bu, genel manada vakitlerden yapılmış bir munkatı[809] istisnadır ve manası da şöyledir: Fakat eğer Rabbim vakitlerden her hangi birinde sizin şirk koştuğunuz o şeylerin birinden bana istenmeyen bir şeyin isabet etmesini, mesela üzerime bir putun düşüp de başımı yarmasını dilerse bu, O'nun kudreti ile gerçekleşir. O'nun dilemesi, O'nun kudreti ile uygulamaya geçmiş demektir. Yoksa bu, sizin şirk koştuklarınızın kudreti veya dilemesi ile olmuş değildir. Çünkü onların ne kudretleri vardır ne de dilemeleri. Sonra Hz. İbrahim, burada Hz. Şuayb'ın yaptığı gibi o olayın gerekçesini de şöyle dile. getirmiştir: *"Rabbimin ilmi her şeyi kuşatır."*[810] Yani sizin mabutlarınız hiçbir şey bilmezler.

Burada ise bizim tercihimize göre -her ikisinden birden istisna olması mümkün olmakla birlikte- genel manada bütün vakitlerden değil, hallerden istisna söz konusudur. Çünkü vaktin burası ile bir ilgisi yoktur. Hâlbuki hallerdeki genellik, vakitlerde de genelliği gerektirmektedir.

Daha sonra Hz. Şuayb bütün bunları tekit etmek üzere *"Biz sadece Allah'a güvendik."* diyor. Yani bizim için meşru kıldığı dinin üzerine titremek, bu konuda bizden istediği görevleri yerine getirmekle birlikte işimizi sadece O'na havale ettik, O'na güvendik. Sizin tehditlerinize ve sizinle cihatta bizim gücümüz dâhilinde kılmadığı her şeye karşı bize O yeter.

Allah'ı tanımanın bütün peygamberler bilinen bazı temel ilkeleri vardır ki bunlardan biri de tevekkül eden için Allah'ın yeterli oluşudur. *"Kim Allah'a tevekkül ederse O, ona yeter."*[811] Bir konuda doğru tevekkül etmenin de şartları vardır. Buna göre Allah'ın o konuda vacip kıldığı şer'î hükümlerin tamamı yerine getirilmeli, hikmetinin gerektirdiği sebeplere, kevnî ve sosyal kurallara (sünnetlere) uyulmalıdır. Sebepleri yerine getirme işini terk eden kimse cahil ve aldanmış demektir. Böyle birisi tevekkül etmiş, destek görecek ve sevap kazanacak birisi sayılamaz. Hz. Peygamber, "Devemi başıboş bırakıp Allah'a tevekkül edeyim mi?" diye soran kişiye, *"Onu bağla (ayağını köstekle) ve tevekkül et."* diye cevap vermiştir.[812] Allah da Uhut savaşında Hz. Peygamber'e ashabı ile istişare etmesini emrettikten sonra *"Karar verince Allah'a tevekkül et."*[813] demiştir. Karar vermek (azm), gerekli sebepleri yerine getirdikten sonra olur. Hz. Peygamber'in o gün iki tane zırhı üst üste giymesi

808. En'am, 6/80.
809. Arap dilbilgisinde istisna; muttasıl ve munkatı diye ikiye ayrılmaktadır. (Çev.)
810. En'am, 6/80.
811. Tahrim, 65/3.
812. Tirmizî, *Kıyâme*, 61.
813. Al-i imrân, 3/159.

de bu sebeplerden biridir. Bu konuyu tefsirimizin çeşitli yerlerinde ayrıntılı olarak açıklamış bulunuyoruz.

Konuyu özetleyecek olursak; Hz. Şuayb kavminin ileri gelen kibirlilerine cevap verirken önce onların tehditlerine ve uyarılarına hayret ettiğini ifade etmiş, kendi istekleri ile küfre dönmelerinin imkânsız olduğuna, istediğini yapma gücüne sahip olan Allah'tan başka hiç kimsenin onları buna zorlayamayacağına, Allah'ın da böyle bir muradının olmadığına dair dinî ve aklî deliller ortaya koymuştur. Ardından Allah'a tevekkül ettiklerini beyan etmiştir ki kendi gücü ve tercihini aşan konularda O'na tevekkül eden için Allah yeterlidir. Böylece o kişi kesbî ve vehbî inayete mazhar olur. Üçüncü olarak da duada bulunmuştur ve duanın dinen geçerli olabilmesi ve kabulünün umulabilmesi için mutlaka daha önce insanın kendi gücü dâhilinde olan kesbî amellerin ve kalbî tevekkülün yerine getirilmesi gerekir. İşte dua olarak da şöyle demiştir:

"Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında adaletle hükmet. Çünkü sen hükmedenlerin en hayırlısısın." Râgıb'ın tespitine göre (ayetin orijinalindeki) *fethetmek*, kapalılığı gidermek ve problemli hali sona erdirmek, demektir. Bu da iki türlü olur: a) Gözle algılanan şeylerde olur. Mesela gözü, kilidi, sandığı, çuvalı, heybeyi veya paketi açmaktan (fethetmek) söz edilir. b) Basiretle idrak edilen şeylerde olur. Rızık kapılarını, ilmî meselelerdeki muğlâklığı, yargıyı ilgilendiren konulardaki müphemliği açmak (fethetmek), harplerde yardımcı olmak gibi. Kur'an ayetlerinde iki türlü kullanımı da vardır. Diğer taraftan bu kelime maddî ve manevî fetih olarak veya hakikî ve mecazi fetih olarak başka ikili taksimlere de tabi tutulabilir. Sözlü fetihler maddî kategoriye girer. Sözgelimi hâkimin hüküm vermesi ve "imamın namazda ayeti yanlış okuması yahut devamını okuyamaması" halinde cemaatten birisinin o ayeti doğru okuyarak yahut ayetin devamını getirerek imamın önünü açması maddî fetihtir. *Esâsu'l-Belâğa*'da ***"feth"*** kelimesinin mecazi manaları hakkında şunlar söylenir: Bir kişinin nasibi bol olup dünya nimetleri ona gelince *"Futiha alâ fulân"* denir. *"Fetehallâhu aleyhi"*, *"Allah ona yardım etti."* demektir. *"Feteha'l-hâkimu beynehum ve mâ ahsene utâhatehû"* (*Hâkim aralarındaki meseleyi halletti ve verdiği hüküm de ne kadar güzel*) denir. Şair şöyle der:

ألا أبلغ بني وهب رسولا   بأني عن فُتاحتهم غنيُّ

"Vehb oğullarına elçi gönderiyorum
Ki onların hükmüne (futâha) ihtiyacım yoktur."

"Beynehum futâhâtun", *"Aralarında anlaşmazlıklar var."* demektir. *"Fulânun vulliye'l-fitâhate."* *"Falana yargıçlık yetkisi verildi."*, denir ki buradaki *"fitâha"*

yargıçlık demektir. *"Fatehahû"*, *"Onunla mahkemeleşti, hâkim karşısına çıktı"* demektir. İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: Bintu Zû Yezen'in (Zû Yezen'in kızı), kocasına "Teâle, ufâtihke" dediğini duyana kadar *'Rabbimiz! Bizimle kavmimizin arasını fethet.'* ayetinin ne demek olduğunu bilmiyordum. Bir bedevî Arap kadını kocasına "(*Seninle aramızda Fettah -her şeyi fetheden Allah- var.*" demiştir.[814]

İbn Abbas'ın bu sözünü, erken dönem rivayet tefsircileri, İbnu'l-Enbârî (*el-Vakf ve'l-İbtidâ*'da) ve Beyhakî (*el-Esmâ ve's-Sıfât*'ta) nakletmektedir. Beyhakî oradaki *"mufâteha"*yı da *"mukâdât"* (hakim karşısına çıkma, yargılanma) olarak tefsir eder. Bu durum, kelimenin bu manası ile Kureyş lehçesinde bulunmadığını göstermekte ve Süddî'den rivayet edilen onun Yemen asıllı olduğu görüşünü teyit etmektedir. Bazılarına göre de bu kelime, Himyer asıllıdır ve Zû Yezen de onların kullandığı bir isimdir. Şöyle denebilir: İki grup arasında fetihten söz edilirse bu, söz ve fiil ile veya bunlardan biri ile onların arasını fasletmek, aralarında hüküm vermek anlamındadır. *"Nasr"* (*yardım etmek, destek vermek*) de buna dâhildir. Bu manadaki ayetlerden birisi de şudur: *"De ki: 'Rabbimiz bizi bir araya toplayacak sonra aramızda hak ile fethedecek (hüküm verecek). O, çok fetheden ve çok bilendir.'"*[815] Yine bu manada Kur'an-ı Kerim'de Hz. Nuh'un dilinden şöyle denir: *"Artık benimle onların arasında sen hükmünü ver. Beni ve beraberimdeki müminleri kurtar."*[816] Hz. Şuayb daha önce kavmini *"Allah aramızda hükmedinceye kadar sabredin."* diye uyardığı için onun bu duasındaki maksadı da Hz. Nuh'unkinin aynısıdır.

İfade edilmek istenen mana şudur: Ey Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında hak ile hüküm ver ki peygamberlerle inkârcılar arasında ve ıslahatçı hak taraftarlarıyla yeryüzünde fesat çıkaran batıl yanlıları arasındaki anlaşmazlıklarda senin uygulaman hep hak ile hükmetmek şeklinde olmuştur. Sen, hüküm verenlerin en iyisisin. Çünkü senin ilmin, anlaşmazlık konusunu tamamen kuşatmıştır ve sen, zulmetmekten, hüküm verirken arzulara tâbi olmaktan uzaksın.

814. Zemahşerî, *F-t-h* mad. (s. 332).
815. Sebe', 34/26.
816. Şuarâ, 26/118.

وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعَيْبًا إِنَّكُمْ إِذًا لَّخَاسِرُونَ ﴿90﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿91﴾ الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ ﴿92﴾ فَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿93﴾

90. Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: "Eğer Şuayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka ziyana uğrarsınız."

91. Derken o (müthiş) sarsıntı onları yakalayıverdi, yurtlarında diz üstü çöke kaldılar.

92. Şuayb'ı yalanlayanlar, sanki yurtlarında hiç şenlik tutmamış gibi oldular. Şuayb'ı yalanlayanlar var ya işte ziyana uğrayanlar, onlar oldular.

93. (Şuayb) onlardan öteye döndü de: "Ey kavmim! dedi, ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim, artık kâfir bir kavme nasıl acırım?"

Hz. Şuayb'ın Kavminin ileri Gelenlerinin Tehdidi ve Akıbetleri

Hz. Şuayb'ın kavminin kodamanları onun kendi dinlerine dönmesinden ümitlerini kesince ve onlarla mücadelede sebat edeceğini anlayınca bu sefer kavimlerinden onun hidayetine tâbi olanların sayısının artmasından korktular ve onları bundan sakındırmaya başladılar. Allah onların bu halini şöyle anlatmaktadır:

"Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: 'Eğer Şuayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka ziyana uğrarsınız.'" Bu cümle daha önce geçen ***"Kavminin ileri gelen kibirlileri dediler ki..."*** cümlesi üzerine atfedilmiştir. Yoksa Hz. Şuayb'a cevap olarak söylenmiş bir cümle olmadığı gibi onlarla Hz. Şuayb arasında geçen konuşmalara da dâhil değildir. Eğer öyle olsaydı atıf şeklinde gelmezdi. O önceki ayette geçen, Hz. Şuayb'a söyledikleri sözdür ve oraya münasip olan da onların böbürlenen kişiler olarak nitelenmeleridir. Zaten onlara Hz. Şuayb'ı memleketlerinden çıkarmakla tehdit etme ve uyarma cüreti veren de bu halleridir ve bu hal, orada otoritenin onlarda olduğu-

nu göstermektedir. Bu ayetteki ifade ise onlar tarafından kendi kavimlerine karşı kullanılmaktadır. Amaçları, Hz. Şuayb'a ve tebliğ ettiklerine iman etmelerini engellemek suretiyle o insanları saptırmaktır. Buraya uygun olan da inkârcılıkla nitelenmeleridir. Onları buna sevk eden şeyin sebebi, ister Hz. Şuayb'a tâbi olmayı kibirlerine yedirememek olsun isterse başka bir sebep olsun o inkârcılıklarıdır. Hatta onların kavmine mensup basiretli kişiler eğer ona iman etmelerini engellemelerinin bu kibirlerinden ve taşkınlıklarından kaynaklandığını bilselerdi onlara itaat etmezlerdi. Bunu bildikleri için engelleme sebeplerini onlara açıklarlarken bunun onların menfaatlerine olacağı hissini veren bir ifade kullandılar ve yemin ederek "Eğer Şuayb'a uyarsanız bu durumda siz kesinlikle kaybedersiniz." dediler. Uygun olan her şey anlaşılacak şekilde kapsamlı olsun diye neyi kaybedecekleri belirtilmedi. Yani onlara "Bu durumda Şuayb'ın dinini izzet ve gurur kaynağınız olan babalarınızın ve dedelerinizin dinine tercih etmek, onların sapık inkârcılar olduklarını, Allah katında azap gördüklerini itiraf etmek suretiyle şeref ve haysiyetinizi kaybedersiniz. İnsanlarla alışveriş yaparken ölçü ve tartıda hile yapma, garibanların mallarına el koyma hususunda kazandığınız maharet dolayısıyla elde ettiğiniz kâr ve servetinizi kaybedersiniz. Hangi kayıp şeref ve servet kaybından daha büyük olabilir?" diyorlardı.

Bilindiği gibi ***"le initteba'tum"*** cümlesindeki "lâm", orada yemin ifadesi olduğunu göstermektedir. Bu ifade tarzı ile söz, en güçlü şekilde tekit edilmiş olur. Diğer taraftan isim cümlesi ve bu cümlenin başında "inne"nin bulunuşu, haberinin başında "lâm" oluşu, cümlenin iki öğesi arasında "izen"in -ki o, cevap ve cezadır- yer alışı bütün bunlar da dinleyiciyi şaşırtarak cümlenin muhtevasını tekit eden unsurlardandır. Onlar gibi kişilerin sözlerinde -bilhassa atalarla övünme, ırk ve vatan adına taassup zamanlarında- bu tip unsurlar her zaman revaçta olur. Islahat çağrımız esnasında biz de insanları bizden ve dindaşlarımıza tavsiyelerimizden uzaklaştırmak isteyen kişilerle karşı karşıya geldik. Gerekçeleri, bizim onların memleketinde doğmamış olmamız ve onların atalarından birine mensup olmayışımız idi. Üstelik de biz Allah'ın lütfü ile onların peygamberlerinin ehl-i beytine mensup idik ve buna karşılık onlardan kiminin bilinen bir nesebi yoktu kimi de ne Kıbtî idi ne de Arap.

Hâlbuki biz görüyoruz ki vatana bağlılıkta en aşırı olan halklar bile bu bağlılığı ilme ve fenne, dine ve mezhebe engel çıkarma sebebi saymamaktadırlar. Onların aralarındaki rekabet, -başkalarından iktibas yoluyla da olsa- her birinin kendi vatanını daha üstün, daha güçlü, daha zengin ve daha yeterli görmesinden ibarettir. Alman ve Fransız Katolik din adamları Katolikliğin kendi ülkelerinde ve başka yerlerde muzaffer olması ve yayıl-

ması için bir gayret içindedirler. Aynı durum Alman ve İngiliz Protestan din adamları arasında da görülmektedir. Onları bu durumu ve özelliği ilimde de görülmektedir. Her halkın alimleri diğerlerinde görülen icat ve keşifleri almakta yarışmaktadır. Bu icat ve keşifler bir ilmî hakikat veya bir kevnî kuralın (sünnetin) yahut mahlûkat için bir yararın tespiti olabilmektedir. Her şeyi sahibine nispet etmekte ve "İlmin vatanı yoktur." demektedirler. İnsanlar arasında bu gibi konularda ayrılık ve farklılık; kendileri zayıf ve cehaletin baskısı altında oldukları, kıskançlık ve diğer kötü huyların aralarında yaygınlık kazandığı dönemlerde görülmektedir.

O (olumlu) durum İslam ümmeti arasında ilmi yükselme döneminde (hicrî) beşinci ve altıncı asırlarda görüldü. O dönemde mesela Ebû Hâmid Gazzâlî yeryüzündeki en büyük ilim ve idare merkezi Bağdat'a geldi ve oradaki hatta dünyadaki en büyük medresenin (Nizamiye Medresesi) yöneticisi oldu. Onun İran beldelerinden (Tus kentinden) oluşu buna engel olmadı. Ama daha sonra *Menâr*'ın çeşitli yerlerinde de belirttiğimiz gibi durum değişti.

Allah'a hamdolsun ilim ve bayındırlığın ilerlemesiyle Mısır'da bu şeytani kışkırtma yok olmak üzere. Üstelik bu ilerleme günden güne kuvvetleniyor ve yaygınlaşıyor çağdaş milliyetçilik (vatancılık) temayülüne de üstün gelmekte.

"Derken o (müthiş) sarsıntı onları yakalayıverdi, yurtlarında diz üstü çöke kaldılar." Bu cümle daha önce yine bu Sûrenin 78. ayetinde Hz. Salih'in kavmine isabet eden azap açıklanırken aynen geçmişti. Tefsiri için oraya bakılabilir. Orada şunlar anlatılmıştı: Bunların uğradığı azap Hûd Sûresi'nde *"racfe"* (*sarsıntı, deprem*) yerine *"sayha"* (*gürültü, yüksek ses*) olarak ifade edilmektedir. Aynı durum Hz. Şuayb'ın kavmi için de söz konusudur.

"Racfe", hareket ve düzensiz hareket (ıztırab) anlamındaki "racf" mastarının bir kerelik oluşu ifade eden halidir (mastar binâ-i merre). Yeryüzünün hareketi olan deprem anlamında kullanıldığı gibi kalbin hareketi olarak korkma ve ürperme anlamında da kullanılır. *"Yeryüzünün ve dağların sarsıldığı günde"*[817] ayetinde birinci anlamda Hz. Aişe'nin vahyin başlangıcı ile ilgili olarak söylediği, "Rasulullah kalbi atar bir halde onunla döndü."[818] sözünde de ikinci anlamda kullanılmıştır. Bu ayette birinci manada kullanılmış olması tercih edilir. Buna göre ayetteki ifadenin anlamı şöyledir: Deprem onları yakaladı ve yurtlarında (evlerinde) dizleri üzerine çökmüş veya yüzün koyu kapaklanmış bir halde öldüler. Bu, Medyenlilere gönderilen azaptır ki bura-

817. Müzzemmil, 73/14.

818. Buhârî, *Bed'u'l-Vahy*, 1; *Tefsir*, 96/1; Müslim, *İman*, 252, 254.

da "racfe" olarak, Hûd Sûresi'nde ise "sayha" olarak ifade edilmiştir. Bu iki surede Semud kavminin azabı da aynen bu iki kelime ile ifade edilmiştir. Bu iki kelimenin nasıl cem edileceğini (mana olarak uyumluluğunu) daha önce beyan etmiştik.

Şuarâ Sûresi'nde beyan edildiğine göre Allahu Teâlâ, Hz. Şuayb'ı Eyke ashabına (Eykelilere veya Eyke sahiplerine) göndermiştir ve onlar Medyenlilerden ayrıdırlar. Allahu Teâlâ daha önce geçtiği gibi Hz. Şuayb'ı A'râf Sûresi'nde "Ehû Medyen", Medyen'in -Medyenlilerin- nesep itibariyle kardeşi olarak nitelemiş Şuarâ Sûresi'nde ise böyle bir niteleme yapmamıştır. Hâlbuki ondan önce zikrettiği Hz. Nûh, Hûd, Salih ve Lût hakkında orada bu niteleme mevcuttur.

İshak b. Bişr ve İbn Asâkir Şuarâ Sûresi'ndeki *"Eyke halkı da peygamberleri yalancılıkla itham etti."*[819] ayeti hakkında İbn Abbas'ın "Onlar Medyen'e doğru deniz kenarında sık ağaçlı bir orman sahibiydiler..." dediğini rivayet etmektedirler. Bu ifadeden anlaşılıyor ki Allah, Hz. Şuayb'ı kendi kavmi olan Medyenlilere ve Kızıldeniz sahilinde onlara bitişik bölgede yaşayan insanlara göndermişti. Küfür ve isyan bakımından iki grubun hali de aynı idi. Aynı dönemde aralarında gidip gelerek onları uyarıyordu. Bu durumda o azabın iki gruba da aynı vakitte veya yaklaşık iki ayrı vakitte inmesi uzak bir ihtimal olmaz.

Medyenlilere gelen azap, sarsıntı (deprem) ve onunla beraber bulunan büyük gürültü idi. Eyke ashabına gönderilen azap da sam yeli ve aşırı sıcaklık idi ki bunun neticesinde bulutlardan bir gölgelik geldi ve onlar da gölgesinde serinlemek üzere ona sığındılar. O gölgelik onların üzerine kapatıldı ve hepsi de orada boğuldular.

Bazı müfessirlere göre her iki grubun cezası da aynıdır ki bu konudaki açıklama inşallah Şuarâ Sûresi'nin tefsiri esnasında yapılacaktır.

"Şuayb'ı yalanlayanlar, sanki yurtlarında hiç şenlik tutmamış gibi oldular. Şuayb'ı yalanlayanlar var ya işte ziyana uğrayanlar, onlar oldular." *"Birisi bir yerde şenlik tuttu (ikamet etti, konakladı)."* anlamında *"ğaniye bi'l-mekâni"* denir. Bu fiilin geçmiş ve gelecek kipi *"radiye, yerdâ"* gibi *"ğaniye, yeğnâ"* şeklindedir. Fiil mutlak olarak kullanılırsa da bazıları onun bir veya iki kayıt ile mukayyet olduğunu kabul etmektedirler.

Râğıb şöyle der: Bir kişinin bir yerde ikameti uzun sürerse ve oradan başka bir yere ihtiyaç duymadan orada kalırsa *"ğaniye bi mekâni kezâ"* den-

---

819. Şuarâ, 26/176.

mektedir. Bazıları sadece uzun süreli ikamet, bazıları da bolluk ve rahatlık içinde ikamet kaydının yeterli olduğunu söylemektedir.

Bu ayet Allah tarafından isti'nâf-ı beyânî tarzında Hz. Şuayb'ın kavminden olan kodamanların, kendi kavimlerine *"**Eğer Şuayb'a uyarsanız o takdirde siz mutlaka ziyana uğrarsınız.**"* ve daha önce de Hz. Şuayb'a *"'Ey Şuayb! Ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız!'*"[820] deyişlerini nakzetmek üzere söylenmiş bir sözdür. Sanki birisi onları sormakta ve her iki hal itibariyle durumlarının nasıl sonuçlandığını ve oradakilerin akıbetinin ne olduğunu öğrenmek istemektedir.

Birincisine cevap olarak şöyle denilmektedir: Şuayb'ı yalanlayanlar, ülkelerinden sürgün etme tehdidi ve ikazında bulunanlar helak oldular. Onların ülkesi de yok oldu. Onlar o memlekette sanki ikamet etmemişler ve orada hiç yaşamamışlar veya öyle refah içinde ve uzun süre yaşamamışlar gibi oradan mahrum oldular. Bir şey sona erince de sanki olmamış gibidir.

İkinciye de şöyle cevap verilmektedir: Şuayb'ı yalanlayanlar ve ona tâbi olanların kaybedeceğini iddia edenler, bu iddialarını en güçlü tekit lafızlarıyla destekleyenler işte asıl onlar kaybettiler. O iftihar ettikleri dinî bağnazlıklarını, mallarını ve vatanlarını, iman ettikleri takdirde kendilerine vaat edilen dünya ve ahiret mutluluğunu kaybettiler. Şuayb'a tâbi olanların ise kayıpları olmadı, onlar kazandılar ve kurtuluşa erdiler.

Bu nass, kaybetme işinin onu yalanlayanlarla sınırlı kaldığını ifade etmekte ve bunun gereği olarak da -öncelikle-, ona tâbi olanların böyle bir kayıplarının olmadığı, işlenen suç ile ceza arasında bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu münasebetle vatandan yararlanmada çok hırslı olmak ve orada ehl-i hakka karşı istibdatla hükmetmek, oradan ebediyen mahrum olmanın sebebi sayılmıştır. Yine benzer şekilde batıl yollarla insanların mallarını yiyerek kâr elde etmede hırslı olmak da o kârdan ve başka şeylerden mahrum olmanın nedeni addedilmiştir.

Bazıları bu ayette atıf kullanılmaksızın tekrar yapılmasındaki inceliği şöyle açıklamayı tercih etmektedir: Bu, Allahu Teâlâ tarafından isti'nâf-ı beyânî tarzında, Arapların, vaaz, tevbih (paylama, azarlama) vb. durumlarda etkili olan hitabet üslubu içinde söylenmiş bir sözdür ve onların şu tarz ifadelerine benzemektedir: Bize karşı suç işleyen sensin! Düşmanlarımızı bize musallat eden sensin! Birliğimizi bozan sensin! Aramıza ayrılık sokan sensin!

Zemahşerî *Keşşâf*'ta şöyle demektedir: "Bu isti'nâfta ve ism-i mevsûl ile sılanın tekrar edilmesinde o kodamanların kendi adamlarına söylediklerinin

---

820. A'râf, 7/88.

reddedilmesi hususunda bir mübalağa ve onların görüşlerini sefihçe bulma, kavimlerine yaptıkları nasihati alaya alma ve başlarına geleni büyük bir olay kabul etme anlamları vardır." Bazı zeki alimler bu manaları düşünmedikleri için ibarenin bütün bunlara delalet ettiğinin farkında değiller. Bunun onların sözlerinin reddedilmesi hususunda mübalağa ifade etmesi açıktır. Çünkü herkes biraz yukarıda örneklerini verdiğimiz hitabet üslubu ile o müsnedlerin (yüklemlerin) atıflı olarak zikredilmesi arasındaki farkı idrak eder. Bunun sebebi de şudur: Müsnedün ileyhlerin (öznelerin, mübtedaların), ism-i mevsul ve sıla şeklinde ve cezanın illetini bildirir tarzda tekrarlanması onlardan her birini zihinde yeniden şekillendirir. Böylece tekrarlanan, önceki hükümden sonra gelen yeni bir hüküm olur. Tabii ki iki hükmün insandaki tesiri bir hükmünkinden farklıdır. Bu ifadedeki onların görüşlerini sefihçe bulma ve o nasihati alaya alma anlamı da sözü edilen o tasvirleri ve temsilî şekillenmeleri ihtiva eden bu tesire bağlı bir anlamdır.

"(Şuayb) onlardan öteye döndü de: 'Ey kavmim! dedi, ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim.'" Bunun bir benzerinin tefsiri daha önce Hz. Salih'in kıssasında geçti. Fakat burada o kavimden yüz çevirmenin ve helak olduktan sonra onlara hitap edilmesinin belirtilmesinde bir incelik söz konusudur. İki peygamberin onların hidayeti için onlara bir mazeret kapısı bırakmayacak şekilde ellerinden geleni yapmaları ile bu iki kavmin durumları ve azapları arasında aynîlik vardır. Ne var ki, orada ayetin sonu *"Fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz!"*[821] cümlesi ile burada ise ***"Artık kâfir bir kavme nasıl acırım?"*** sorusu ile bitmektedir. Bence o iki peygamberin bunu da onu da demiş olmaları ve ihtibak[822] üslubu ile bu ikisinden de bahsedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Anlam şöyledir: "Ey kavmim! Ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri (risaleler) yani size benimle birlikte gönderdiği inanç esaslarını, öğütleri, hükümleri ve adabı tebliğ ettim." -Risale kelimesi bu ayetin orijinalinde ilgili olduğu hususlar dikkate alınarak çoğul olarak, Hz. Salih'in kıssasında ise mastar manası dikkate alınarak tekil olarak zikredilmiştir-. Yani Şuayb (a) şöyle demektedir: "Onların anlamlarını açıklayarak ve onlara teşvik ederek, onları inkâr etmenin akıbeti hakkında uyararak size nasihat ettim. Böyle kendilerine karşı bir mazeret bırakmayacak şekilde elimden geleni yaptığım, kurtulmaları ve hidayete ermeleri için bütün gücümü harcadığım ama buna rağmen kendileri için felaket olacak şeyleri tercih eden böyle inkârcı bir kavimden dolayı nasıl çokça üzüleyim? Ancak nasihat ve uyarma görevini eksik yapanlar çok üzülürler."

---

821. A'râf, 7/79.

822. İhtibak, birbirinin nazîri olan iki lafızdan birini zikredip, diğerini zikretmemektir. Bkz: Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, *h-b-k* md. (III, 1056). (Çev.)

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَّرَّعُونَ ﴿94﴾ ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوا وَّقَالُوا قَدْ مَسَّ آبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُم بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿95﴾

94. **Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, onun halkını -yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkmışızdır.**

95. **Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik (bolluk) getirdik, nihayet çoğaldılar ve: "Atalarımıza da böyle darlık ve sevinç dokunmuştu." dediler ve hemen onları, hiç farkında olmadıkları bir sırada ansızın yakaladık.**

Kıssaların Hikmet ve Amaçları

Kur'an-ı Kerim'in sünnetlerinden (âdetlerinden) biri de şudur: O, inanç esaslarını, delilleriyle; hükümleri, hikmetleri ve illetleriyle destekleyerek; kıssaları da onlardan öğüt ve ibret alınabilecek hususlarla, o konudaki sosyal uygulamalarla birlikte açıklamaktadır. Nitekim helak edilmiş kavimlerle ilgili kıssaların peşinden gelen bu dokuz ayette bu durum görülmektedir.

"Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, onun halkını -yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkmışızdır."

Ayetin başındaki "vav" ile bu cümle, başlıklandırdığımız konunun sonuna kadar devamı, bunlardan önce geçen kıssaların tamamı üzerine atfedilmektedir. Bu cümle ve devamı ile, atfedildiği kısım arasında sonuncuların, öncekilerin hikmetlerini ve oralardan çıkarılacak dersleri ihtiva etmesi gibi bir ortak nokta vardır. Genel olarak sözün bağlamında olduğu gibi cümlelerin atıf yoluyla zikredilmesinde de, o hikmet ve derslerin birçoğu işin içine dâhil olmaktadır. Dolayısıyla burada atıf edatı kullanmamanın (fasl) bir manası olamaz.

"el-Qarye", toplumun liderlerinin ve başkanlarının oturduğu büyük kent demektir ki -daha önce de geçtiği gibi- çağımızda bu manada "âsıme" (başkent, merkez) kelimesi kullanılır. Peygamberler böyle şehirlere gönderiliyordu. Çünkü bu şehirlerin halkı eğer iman ederse diğerlerininki de onlara tâbi olarak iman ederler.

"Be'sâu"; *harp, kıtlık ve aşırı fakirlik gibi şiddet ve sıkıntı* anlamında kullanılmaktadır. *"Darrâu"* da *insanın bedenine, nefsine ve yaşayışına zarar veren şey* demektir. Birilerini böyle bir hal ile almak, yakalamak ise onları o hal ile cezalandırmak demektir. Böyle bir ceza onlar için bir tecrübe ve iyi bir eğitime vesile olabilir. Benzer bir açıklama daha önce, *"Şüphesiz ki senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik. Bize yalvarsınlar diye onları darlık ve sıkıntı ile yakalayıp cezalandırdık."*[823] ayetinin tefsirinde geçmişti. En'am Sûresi'ndeki bu ayet de bu Sûredeki ile aynı anlamda ise de konunun bağlamı farklıdır. Bir grup peygamberle ilgili kıssaların peşinden geldiği için buradaki cümle, genel kaide ve peygamberlerin, kendi kavimleri ile olan ilişkileri hakkında süreklilik arz eden bir hal olarak ifade edilmiştir. Gerek Kur'an'ın indiği dönemde gerekse daha sonra onu duyan veya okuyan herkes bundan ibret alsın diye bu üslup tercih edilmiştir. Ama En'am Sûresi'ndeki cümle, Hz. Peygamber'in insanları hakka daveti ve kavminin onunla tartışması bağlamında gelmiştir ve bunun için de bir taraftan onu teselli etmek, kalbini sabit tutmak için, diğer taraftan da Kureyş kâfirlerini korkutmak ve uyarmak için orada haber cümlesi tarzında onun şahsına hitap edilmiştir. Aynı durum burada da varsa da doğrudan asıl maksat olarak değil, genel durumdan ders çıkarmaya bağlı ve ona tâbi olarak vardır.

Burada denilmek istenen şudur: "Peygamberler ile helak olan kavimleri arasındaki durum böyledir. Ne zaman bir kavme bir peygamber göndermişsek onu gönderdikten sonra veya göndermeden biraz önce onları sıkıntılar ve musibetlere uğratmışızdır.[824] Onları hazırlamak ve bunlar vasıtasıyla yalvarıp yakarmaya, boyun eğmeye ve o sıkıntılardan kurtulmak maksadıyla bize samimiyetle dua etmeye uygun hale getirmek için böyle yapmışızdır."

"Lealle", *"bir şey için hazırlık yapmayı ve o şeyin vukuunun da ümit edilmesi hali"*ni ifade eder. Sıkıntıların ve darlıkların insanları eğittiği, kötülüklerden uzaklaştırdığı, tecrübe ile sabit olan, ahlak ve psikoloji alimlerince de tespit edilmiş olan hakikatlerdendir. Refah ve lüks hayat insanı meşgul edebilir ve ona zayıflığını, Rabbine olan ihtiyacını unutturabilir. Bu durumda sıkıntılar onun için hatırlatıcı görevi yaparlar. Nimetlere karşı nankör olan birisi o nimetler elinden gittiği zaman onların kıymetini anlayabilir ve onlara yeniden kavuşunca artık şükreden bir insan olabilir. Hatta sıkıntı ve darlıklar Allah'ı inkâr eden birisinin beynindeki idrak merkezini harekete geçirebilir ve bu sayede o, yaratıkların işlerini düzene koyan Yüce Yaratıcı'nın varlığını hisse-

823. En'am, 6/42.

824. Ayet metnindeki *"Ahaznâ"* cümlesi hal cümlesidir ve *"illâ"*dan sonra geldiği için başında *"vav"* ve *"kad"* bulunmamaktadır. Bu konuda üç tür kullanım mümkündür ve bu da onlardan biridir. Caiz olan kullanımlar: Hal cümlesinin başında sadece "vav" bulunması, "vav" ve "kad"ın ikisinin birden bulunması ve her ikisinin de bulunmaması.

der, O'nun fıtratına yerleştirdiği nizam fikrini hatırlar, evrenin düzenini ve ölçülerini sağlayan bir kaynağın varlığını kavrar. Bu gibi durumlar hayatta sıkça görülür ve bu konuda bir kısmı daha önce zikredilen bir hayli ayet vardır. Büyük harbin, dine en az ilgi duyan Paris halkı üzerinde bile böyle bir etkisinin olduğu rivayet edilir. Anlatıldığına göre harbin şiddetlendiği sıralarda oradaki mabetler ibadet edenlerle tıklım tıklım doluyormuş.

Hal cümlesi olan ***"Ehaznâ ehlehâ"***nın başında "vav" ve "ka" bulunmayışında belagat açısından bir incelik vardır: Başında "vav" ve "qed" bulunan hal cümlesinde esas kural, böyle bir cümlenin muhtevasının, onun amilinden önce bulunmasıdır. Nitekim hal cümlesinin isim cümlesi olması halinde de böyle bir durum vardır. Arapçada *"Mâ feale Zeydun kezâ illâ ve qed eadde lehû uddetehû"* denilince ilk anda akla gelen durum, Zeyd'in söz konusu hazırlığı o iş için ve o işi yapmaya başlamadan önce yapmış olmasıdır. *"Biz, o memleketleri yalnızca halkı zulüm ederken helak etmişizdir."*[825] ayetinde böyle bir durum vardır ki bu ifadede sadece helak anında değil ondan önce de zulme bulaşmış bir kent halkının helak edilmesinden söz edilmektedir. Ama yukarıdaki cümle *"Mâ feale Zeydun kezâ illâ eadde lehû uddetehû"*[826] şeklinde söylenirse bu hazırlığın o şey için ve önceden yani ondan önce geçmiş biz zamanda yapıldığını ve o işe başlarken de yani başlama haline bitişik olarak da yapıldığını ifade eder. Hatta burada ilk anda akla gelen *"Mâ seeltuhû illâ ecâbenî"* (*Ona ne sorduysam bana cevap verdi -yani soru sorma anında cevap verdi.-*) cümlesine benzer. Bu cümlenin *"Mâ seeltuhû illâ ve qed ecâbenî"* şeklinde söylenmesi doğru olmaz. Ama *"Mâ seeltuhû illâ ve qed ezine lî"* (*Ona ne sorduysam bana izin verdi -yani soru sormadan önce izin verdi, ona sadece izin verdiği şeyi sordum.-*) denilebilir.

"Ayette hal, (vav ve kad ile) bitişik olmalıdır." dersek bu, bu ayetten ve devamından anlaşılan, onların önce kötülükle sonra iyilikle ve daha sonra da buna bağlı olarak çoğalma ve nimete karşı nankörlükle müptela olma hallerinin, peygamberlerin gönderilmesinden sonra ve onların zamanında olmasını gerektirir. Böyle bir durum Nuh kavmi hakkında doğru olabilirse de ondan sonrakiler hakkında doğru olmaz. Onun için biz, buradaki halin hem geçmiş hali hem de o ana bitişik hali kapsadığını söyledik. Buna dikkat edilmelidir. Bu konuda her hangi bir kimseye ait bir araştırmaya rastlamadık. Ancak İmam Abdulkahir el-Cürcânî müfret hâlin mukarenet (biti-

825. Kasas, 28/59.

826. Bu cümleler "Zeyd şöyle bir şey yapmışsa mutlaka onun için hazırlık yapmıştır." veya "Zeyd, onun için hazırlık yapmadan şöyle bir şey yapmaz." şeklinde tercüme edilebilir. Yazar cümlenin Arapça kullanımları arasındaki inceliğe dikkat çekmektedir. Bu cümlelerde ve devamında Arap dilbilgisi kuralları arasındaki bazı inceliklere dikkat çekilmektedir. (Çev.)

şiklik), cümle halindeki halin ise muhtevanın daha önceden bulunduğunu ifade ettiği tespitinde bulunmuştur. Bazı İslam hukukçuları da *"Aleyye en a'tekife sâimen"* sözü ile *"Aleyye en a'tekife ve ene sâimun"*[827] sözü arasında ayırım yaparlar. Bu konuyu daha önce *"Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın. Cünüp iken de yolcu olanlar müstesna gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın."*[828] ayetinin tefsirinde açıklamıştık, oraya bakılabilir.

"Sonra kötülüğü değiştirip yerine iyilik (bolluk) getirdik." Yani daha sonra sizi onun zıddı ile imtihan ettik. Nasıl zorluktan sonra kolaylık, fakirlikten sonra zenginlik ve güçsüzlükten sonra yardım gelirse biz de o kötü halin yerine iyi hali koyduk. ***"Nihayet çoğaldılar."*** Çok oldular ve geliştiler. İbn Abbas ***"Afav"*** kelimesini böyle açıklar. *"Afa'n-nebâtu ve'ş-şahmu ve'ş-şa'ru"* ve benzeri şekildeki kullanımlarda *"Afâ" çoğaldı* anlamındadır. Arapların kelimeyi bu anlamda kullanıldıklarına dair belgeler (şahitler) vardır. Onlar halleri düzeldi ve çoğaldılar. Çünkü rahat ve müreffeh bir hayat neslin çoğalmasına sebep olur ve böylece canlılar dünya nimetlerinden tam olarak istifade ederler.

Ardından bu ibretlerin yer aldığı kıssalarda geçen bu imtihan olayını ispatlayan hususlardan biri de Hud, Salih ve Şuayb peygamberlerin, kavimlerine söyledikleridir. Hz. Hud'un kavmine söyledikleri şöyle anlatılır: *"(Allah'ın) Nuh kavminden sonra sizin onların yerini almanızı sağladığı ve yaratılış itibariyle sizi daha iri yaptığı zamanı hatırlayın. Allah'ın nimetlerini hatırlayın. Umulur ki kurtuluşa erersiniz."*[829] Hz. Salih de kavmine şöyle demişti: *"Düşünün ki (Allah) Âd'dan sonra sizi hükümdarlar kıldı. Ve yeryüzünde sizi yerleştirdi: O'nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler yontuyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da yeryüzünde fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın."*[830] Hz. Şuayb de şunları söylemiştir: *"Düşünün ki siz az idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın bozguncuların sonu nasıl olmuştur."*[831]

Onlar kavimlerine böyle söylediler. Fakat bu nimetler o inkârcıların sadece azgınlıklarını, şımarıklıklarını ve yeryüzündeki bozguncu faaliyetlerini artırdı.

"Ve 'Atalarımıza da böyle darlık ve sevinç dokunmuştu.' dediler." Yani onlar buna rağmen karakterlerinin bozukluğuna, basiretlerinin bağlı ol-

---

827. Bu cümleler "Oruçlu olarak itikâfta bulunmak borcum olsun." şeklinde tercüme edilebilir (Çev.)

828. Nisâ, 4/43.

829. A'râf, 7/69.

830. A'râf, 7/74.

831. A'râf, 7/86.

duğuna, dönemin olaylarından, insanların durumlarındaki değişmelerden ve medenî imkânların alt üst olmasından ders çıkarma, ibret alma kabiliyetlerini kaybettiklerine delalet eden bir söz söylediler: "Bizden önce de atalarımızın üzücü, sevindirici halleri oldu, onlara fayda veren, zarar veren dönemler gelip geçti. Biz de onlar gibiyiz. Onların başlarına gelenler bizim başımıza da geliyor. Bu, zamanın âdetidir. Ne zararlı olan şey, işlenen günah ve rezilliklerden dolayı Allah'tan gelen bir cezadır ne de sevindirici olan şey, işlenen iyilik ve faziletlerden dolayı O'nun tarafından verilen bir mükâfattır." Evet, onlar böyle dediler. Yani Allah'ın insanların iyiliği, kötülüğü ve bunlara bağlı olarak gelen mutluluk veya mutsuzlukla ilgili sünnetini bilemediler. Hâlbuki Allahu Teâlâ'nın *"Allah bir kavme verdiğini, o kavim kendisini bozup değiştirmedikçe değiştirmez."*[832] ayetinde ifade ettiği gerçeği anlamadılar. Onlara peygamberleri bu sünneti hatırlatınca ibret almadılar. Aksine onu unuttular, ondan yüz çevirdiler ve inkâr ettiler.

"Bunun üzerine onları, -farkında olmadıkları bir sırada- ansızın yakalayıverdik." Bu durum, onları azap ile yakalamamız şeklinde sonuçlandı. Bu azap geldiğinde onlar başlarına böyle bir şey geleceğine dair sezgilerini kaybetmiş bir halde idiler. Çünkü onlar Allah'ın, toplumlarla ilgili kurallarını (sünnetlerini) bilmiyorlardı. Bu kurallara ne akılları ile ulaşmışlardı ne de peygamberlerin uyarılarına inanıyorlardı. Allah'ın, En'âm Süresi bağlamında yer alan ayeti de bunu ifade etmektedir: *"Kendilerine hatırlatılanları unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açtık. Nihayet kendilerine verilen o nimetlerle sevinip zevke dalınca onları azabımızla ansızın yakalayıverdik. Hemen ümitsizliğe kapılıp şaşkına döndüler."*[833] İşte bu, inkârcıların ve cahillerin halidir. Onlara kötülük dokunursa ümitlerini kaybederler ve kederlenirler. İyilik dokununca da şımarırlar ve azarlar. O iyilik eğer güç ve otorite sahibi olma şeklinde tecelli ederse yeryüzünde taşkınlık yaparlar, ekini ve nesli mahvederler.

Suriye şehirlerinden birinde bir aile, Abdülhamit zamanında sultanla yakınlık kurmuş olanlardan Şeyh Muhammed Ebu'l-Hudâ es-Sayyâdî'nin mevkiinden dolayı güçlü konuma gelmişti. Onun mevkiine güvenerek insanların mallarını yağmaladılar, ırzlarını ayaklar altına aldılar, yeryüzünde fesat çıkarıp azgınlık yaptılar. Bir sefer onların durumunu konuşurken "Bunlar, bunu insanlara iyilik yapmak için fırsat bilselerdi ve vatan için faydalı işler yapsalardı onlar için daha iyi olmaz mıydı? Çünkü Ebu'l-Hudâ'nın mevkisi devamlı değil ki!" türünden sözler sarf ettik. Buna cevap olarak muhterem babam şunları söyledi: "Bu gibiler o hikmetleri anlamazlar ve onlara akıl erdiremezler. Daha önce de -onlardan biri gibi- babaları küçük bir idarî baş-

832. Ra'd, 13/11.
833. En'am, 6/44.

kanlık elde etmişti. O da taşkınlık ve azgınlık yaptı. Böbürlendi, kibirlendi ve insanlara eziyet etti. Benimle de dost olduğu ve bana saygılı davrandığı için ona nasihat ettim, durumların değişebileceğini hatırlattım. Buna karşı bana 'Efendi! Herkesin bir günü vardır, o gün zaman onun için oynar, dans eder. İnsanın o zamanın keyfini çıkarması, eline geçen fırsatı kaçırmaması gerekir.' dedi.

Allah da bu anlamda şunları söyler: *"Biz insana nimet verdiğimiz zaman, Allah'ı anmaktan yüz çevirip uzaklaşır. Ona fenalık dokununca da ümitsizliğe kapılır. De ki: Herkes bulunduğu hal ve niyetine göre iş yapar. Bu durumda kimin en doğru yolda olduğunu Rabbiniz daha iyi bilir."*[834]; *"Gerçekten biz insana tarafımızdan bir rahmet tattırırsak ona sevinir, ama elleriyle yaptıkları yüzünden kendilerine bir kötülük isabet ederse, o zaman görürsün ki insan çok nankördür."*[835] Burada sözü edilen sevinçten (feriha) maksat, şımarıklıktan ve aldanmadan kaynaklanan sevinçtir. *"Sizi karada ve denizde gezdirip dolaştıran O'dur. Hatta gemilerde bulunduğunuz ve o gemiler, içindekilerle beraber hoş bir esinti ile akıp gittikleri ve tam keyiflendikleri sırada o gemilere şiddetli bir fırtına gelir çatar ve her taraftan onlara dalgalar gelmeye başlar. Bütünüyle kuşatılıp artık bittiklerini sanırlar. İşte o vakit tam ihlâs ile Allah'a yalvarır ve dindar olurlar: 'Eğer bizi buradan kurtarırsan, andolsun ki, şükredenlerden olacağız.' derler. Sonra Allah onları oradan kurtarır, kurtulur kurtulmaz yeryüzünde çeşitli taşkınlıklara başlarlar. Ey insanlar taşkınlığınız sırf kendi zararınızadır. Şu değersiz dünya hayatının bir süre tadını çıkarınız, sonra nasıl olsa dönüp bize geleceksiniz. Biz de bütün yaptıklarınızı tek tek size haber vereceğiz."*[836]

Musibetler ve sıkıntılar inkârcılar için bir ceza ve hüzün olurken Allah'a ve O'nun peygamberlerinin getirdiklerine hakkıyla iman edenler için bir eğitim ve arınma vesilesi olur. Allahu Teâlâ bu durumu Kur'an-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde beyan etmektedir. Bu beyanların en açığı da Âl-i İmran Sûresi'nde Uhud savaşı ile ilgili ayrıntılı açıklamalarıdır. Orada bunun hikmeti, Müslümanların harpte zaferi sağlayan sebeplerden birinde kusurlu davranmaları olarak anlatılmaktadır. Bu durumda müşrikler onlara üstün gelirler. Bunun üzerine de harp ve sıkıntı zamanları ile ilgili sosyal kuralları ve hakikatleri açıklayan o ayetler iner: *"Muhakkak ki sizden önce birçok olaylar, şeriatlar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin, dolaşın da yalancıların sonunun nasıl olduğunu bir görün. Bu (Kur'ân) insanlar için bir açıklama, Allah'tan gereğince korkanlar için doğru yolu gösterme ve bir öğüttür. Gevşemeyin, üzülmeyin, eğer hakikaten inanıyorsanız, muhakkak üstün olan sizsinizdir. Eğer size (Uhud*

834. İsra, 17/83-84.
835. Şûra, 42/48.
836. Yunus, 10/22-23.

Savaşı'nda) bir yara değmişse, (Bedir Harbi'nde) o topluma da benzeri bir yara dokunmuştu. O günler ki, biz onları insanlar arasında döndürür dururuz. (Bu da) Allah'ın sizden iman edenleri ayırt etmesi ve sizden şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez. Bir de bu, Allah'ın iman edenleri tertemiz seçip, kâfirleri yok etmesi içindir."[837]

Burada açıklanan hakikatlerden biri de *"O günler ki, biz onları insanlar arasında döndürür dururuz."* ifadesidir. Fakat mü'min bu dönüşümleri, sebep ve hikmetleri ile birlikte bilmek, onlardan ders almak, kendini bunlara göre eğitmek durumundadır. Onlar bunlara inkârcıların ve cahillerin yaptığı gibi sadece dış görünüş ve şekilleri itibariyle bakmazlar. İşaret ettiğimiz ayetlerden bir kısmı bunların tamamlayıcısı ve açıklaması durumundadır. İsteyen bunların tefsirine bakabilir.

Bu manada hadisler de vardır. Mesela Suhayb er-Rûmî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber *"Hayret mü'minin işine! Onun işinin tamamı hayırdır. Mü'minden başka hiç kimse için böyle bir şey yoktur. Sevinçli bir durumla karşılaşırsa şükreder ve bu, onun için hayır olur. Zararlı bir şeyle karşılaşırsa sabreder ve bu da onun için hayır olur."*[838] buyurur.

Denirse ki: "Bu zamanda Kur'an'ın gösterdiği bu sosyal sünnetler hakkında gayrimüslimlerin, Müslümanların bilmediği şeyleri bildiklerini, bunlardan yararlanıp ders çıkardıklarını, doğabilecek zararlardan sakındıklarını, olmadan önce felaketlere hazırlıklı bulunmalarının da bunu gösterdiğini görmekteyiz. Onlar bu felaketlere aniden yakalanmıyorlar ve meydana gelince de onlardan doğan sıkıntıları mümkün mertebe telafi ediyorlar. Diğer taraftan Müslümanların çoğunun bundan habersiz ve gafil olduklarını görüyoruz. Bazı Müslümanlar bu Frenklerden etkileniyorlar ve hayatın tadını çıkarma, sıkıntıları defetmek için hazırlıklı olma, olaylardan ve hadiselerden yararlanma konularında onlar gibi olmak için mutlaka Müslümanlığı bırakmaları, Kur'an'ın hidayetini bir tarafa atmaları gerektiğini sanıyorlar. Bunlar aynı zamanda Müslümanları hakir gördükleri için buna bağlı olarak Müslümanlığı da hakir görüyorlar, Müslümanların zayıf ve zelil olmalarında dinlerinin etkili olduğunu zannederek Müslümanlığı hırpalıyorlar. Şimdi bu iki grubun ona karşı bu zalimane tutumu ve son Dünya Harbinin[839] gayrimüslimlerin Müslümanlara ait büyük toprakları istilası ile sonuçlanması hakkında ne diyorsun? Bu topraklarda yaşayan insanlar içinde zillete en rahat bir şekilde teslim olan ve düşmanın baskısına boyun eğen kimselerin, en doğru imana sahip ve en iyi Müslüman olduklarını iddia eden kişiler olma-

837. Al-i İmrân, 3/137-141.

838. Ahmed, *Müsned*, IV, 332; VI, 15; Müslim, *Zühd*, 64.

839. Yazar birinci dünya harbini kastediyor olmalı. (Çev.)

sına ne diyeceksin? Hatta bu o kadar ileri gitti ki yok olmakla burun buruna geldikten sonra bu durumdan kurtulan halkların liderlerinden bazıları için başka bir fitne konusu oldu. Onlar İslam'a bağlılığı, yok olma ve kendini tehlikeye atma sebebi, ondan sıyrılmayı da kurtuluş ve ülkenin kalkınması sandılar."

Biz de şöyle deriz: "Biz bu gibi itirazlara birçok ayetin tefsirinde ve bunun dışında da ayrıca *Menâr*'da açıklık getirdik. Tekrar tekrar açıkladık ki Müslümanlar gerek merkezi yönetimlerinde ve gerekse diğer genel idari birimlerinde Kur'an'ın hidayetini terk ettiler. İşlerini içlerinde Kur'an'ın tefsiri ve sünnet bilgisi itibariyle basit bilgilere sahip olanların bile nadiren bulanabileceği yöneticilere havale ettiler. Hatta peygamberin halifesi olma makamını teslim ettikleri kişiler bile bu durumda oldu. Diğer taraftan ferdî işlerde de Kitab ve sünnetin hidayetini terk ettiler. Çokları kendi dinleri hakkında beraber yaşadığı insanlardan duydukları ve onlarda gördükleri dışında bir şey bilmiyor. Bu görüp duydukları arasında ise hak olan da var batıl olan da, sünnet olan da var bidat olan da. Az bir miktarı da bazı hocalardan, geçerliliğini kaybetmiş felsefî görüşlere ve mensubu kalmamış bidatlere cevap olarak cedel üslubu ile telif edilmiş bir kısım kelam kitaplarını ve Kur'an ve sünnetin hidayetinden uzak klasik fıkıh kitaplarını okumuşlar. O kitaplarda şu anda tefsirini yapmakta olduğumuz ayetlerin ve tefsir esnasında delil (şahit) olarak işaret ettiğimiz diğer ayetlerin ele aldığı mevzularda her hangi bir şey yok. Müslümanlar, siyasi hayatlarına dair temel konularda bilgisizler. Hâlbuki devletlerinin varlık sebebi, hâkimiyetlerinin bekası veya zevali o konulara bağlı. En büyük imamlık (imamet-i uzmâ, devlet başkanlığı) konusundaki bilgisizlikleri o dereceye varmış ki içlerindeki ilim adamları fert veya cemaat olarak imamlarının ve mezheplerinin tamamına aykırı, tutarsızlığı ve hoş karşılanmayacak ihtilaflar türünden olduğu hususunda selef alimleri arasında ittifak bulunan meselelere ters şeyler yazıyorlar. Sanki o eski alimler bu meselede kusurlu davranmışlar. Hâlbuki ilim onlar için bir sıfat ve meleke halini almıştı. Onların ilmi, -bırakın başkasına diploma vermeyiilim adamı bile sayılamayacak ancak daha önceleri bir şekilde ilim adamı unvanı elde etmiş olan kimselerden aldıkları diplomalara dayanmıyordu. Bu sonrakiler arasında yalan yere şahitlik, yalancılık ve haram yemekle meşhur olanlar bile vardı. Ezher Üniversitesi ilmi çevreleri içinde bulunmuş[840] ve ilim adamlığı (doktora) diploması imtihanı için gelmiş bazı kişiler imtihanda kendilerine yardımcı olması için Üstad'a rüşvet vermek üzere onlardan birini aracı yapmışlardı. Üstad eliyle ona vurdu ve ayağı ile de itekledi. Sonra

840. Yazar bu ifadesi ile onların bir öğrenci gibi çalışmadıklarını, sadece Ezher'e komşu olduklarını, o çevrede bulunduklarını ifade ederek çalışmadan ve öğrenmeden diploma peşinde olan öğrencileri ve akademisyenleri eleştirmektedir. (Çev.)

da şöyle dedi: Ey Allah düşmanı! Şu yaşlılıktan sonra ve Allah'a kavuşmayı beklerken senin ve senin gibi cahiller vasıtasıyla Müslümanları aldatmamı, Allah'ın ayetlerini az bir paha karşılığında satanlardan olmamı mı istiyorsun? Ben eğer mala gönül verenlerden ve -hatta helâlından bile olsa- servet yığanlardan olsaydım şimdi en zengin kişilerden biri olurdum."

Kur'an Müslümanları çeşitli ilimlere yönlendirmiş ve onlara hüküm ve hikmeti vermişken onların Kur'an'ın bu hidayetini terk etmeleri bunları kaybetmelerine sebep oldu ve durum tersine döndü, işler alt üst oldu. Hadiste geçtiği gibi karış karış, arşın arşın kendilerinden öncekilerin uygulamalarına tâbi oldular. Cehalet içindeki büyük çoğunluk Ehl-i Kitab'ın, bilgisizlik dönemindeki en kötü uygulamalarını izlediler; hurafelere uydular, yeni yeni törenler icat ettiler, babalarını ve atalarını taklit ettiler, Allah gibi muamele ettikleri kişiler ve Rabler edindiler, din adamlarına ve bilginlere bir şeyleri helal veya hatam kılma hakkı tanıdılar, canlı deccallardan ve ölülerin kabirlerinden fayda talep ettiler, zararları önlemelerini istediler. Onları etkisi altına alan cehalet karanlıkları bunları da sardı, dini ilme ve akla düşman yaptılar. Frenkleşmiş çağdaş çaylaklar da Ehl-i Kitab'ı, medeniyeti fesada uğratma noktasında geldikleri en kötü noktada takip ettiler, onlardan dinini terk etmişlerin ve yoldan çıkmışların izinden gittiler. Kendi hallerine ve menfaatlerine uymayan konularda bile onları taklit ettiler. Böylece iki grup da Kur'an'ın hidayetinden ayrıldılar, İslam hâkimiyetinden geriye kalanları da kaybettiler.

لا عالم الشرق بدينه ولا مقتبس العلم من الغرب هدى

"Ne dinini bilen Doğulu alim kılavuz oldu
Ne de Batıdan ilim almış olan."

Frenkler ise her ne kadar Allah'ın insanların durumları ve diğer varlık meseleleri ile ilgili kuralları hakkında geniş bilgiye sahip iseler de ve bu sayede yeryüzünde büyük bir hâkimiyet elde etseler de onların da çoğu bu kuralların kaynağından ve Allah'ın bunlarla ilgili hikmetlerinden habersizler. Kötülüklerin ve suçların ardından yeryüzünde fesat çıkacağını gerektiği gibi değerlendirip bundan ders çıkaramıyorlar. Sözü edilen o peygamberlerin kavimleri gibi bunları da nimetler, nimeti veren Allah'a şükre; cezalar, ceza veren Allah'tan sakınmaya sevk etmedi. Allah'ın onlara ilim ve teknik nimeti vermesini, dünyanın güçlerini onlara tahsis etmesini zayıfları köleleştirmek, zenginler arasındaki ahlaksızlıkları ileri boyutlara taşımak, yönetime ve servetlere el koyma uğruna savaşmak için kullandılar. Bunun için de Allah onları birbirlerine musallat etti. Allah'ın onlarla ilgili sözü elbette doğrudur: *"De ki: O'nun üstünüzden ve ayaklarınızın altından azap göndermeye, yahut sizi*

fırkalara ayırıp kiminizin kiminize hıncını tattırmaya gücü yeter. Bak, ayetlerimizi nasıl inceden inceye açıklıyoruz ki, onlar iyice anlasınlar."[841] Bu ayetin tefsiri esnasında konuyu açıklamıştık, oraya bakılabilir.

Bu söylenenlerin de yardımıyla anlaşılıyor ki sosyal hayat ve medeniyetle ilgili kuralları bilmek, dinin doğru yolu göstermesine olan gereksinimi ortadan kaldırmaz. İnsanın arzu ve isteklerinin azgınlaşıp sınır tanımaz kötülüklere doğru açılmasını dinin rehberliği önler. Eğer Avrupalıların bir kısmında -fertleri arasındaki kuvvet derecesi farklı da olsa- o dinî hidayetten azıcık kalıntı bulunmasaydı o istekler ve kinler onları ordular halinde bir araya getirirdi ve onlar medeniyette en ileri seviyeye gelmiş topraklarındaki eserleri yerle bir ederler, oraları dümdüz hale getirirlerdi ve artık oralarda her hangi bir alçaklık yükseklik veya farklılık da görülmezdi. Hatta büyük topların toprağı yaran ve içindekileri toz duman eden mermileriyle oralardaki köşkleri yerle bir ettikten sonra derin çukurlar, toz duman olmuş yarıklar meydana getirirlerdi. Onların usulü bir yeri ya tamamen mahvetmek ya da soymaktır.

Allahu Teâlâ Hud Sûresi'nde şöyle demektedir: *"Sizden önceki devirlerden bakiye sahipleri (Kitab Ehli) yeryüzünde bozgunculuktan vazgeçirmeye çalışsalardı ne iyi olurdu. Fakat onların içinden kurtardığımız pek az kimse bunu yaptı. O zulmedenler ise şımartıldıkları refahın peşine düştüler ve hepsi de suçlu oldular. Senin Rabbin, halkları iyi ve ıslahatçı iken, o memleketleri haksız yere helak edecek değildir."*[842] Bu ayette geçen *"qurûn"* kelimesi, *nesiller ve halklar* anlamına gelmektedir. *"Ulû bakiyyetin"* de *din, takva, akıl ve hikmetten geriye kalmış şeylere sahip olanlar* anlamındadır. İbn Merdûye'nin rivayet ettiğine göre Übey b. Ka'b şöyle demiştir: Rasulullah (s) bana *"Sizden önceki devirlerden bakiye sahipleri (Kitab Ehli) yeryüzünde bozgunculuktan vazgeçirmeye çalışsalardı ne iyi olurdu."* ayetini okuttu. Ahlâm, tercihe şayan akıllar, demektir.[843]

Birinci ayetteki tahdîdden[844] maksat, cümleye menfi anlam yüklemektir. Denmek istenen şudur: İslam, genel iyileştirmelerle ortaya çıkmadan önce, geçen nesillerde Hz. Musa'nın, İsa'nın ve diğer peygamberlerin dinlerinin veya -akıl ve hikmet sahiplerinin- bakiyesine sahip olan kimselerin de ıslahat işleriyle meşgul olması gerekirdi. (*"Allah'ın ayetlerini inkâr edenler ve*

841. En'am, 6/65.

842. Hud, 11/116-117.

843. Âhâd hadislerde yer alan bu gibi hususlarla kıraat sübut bulmaz. Bu, tefsir sayılır. Her ne kadar zahirine bakıldığında kıraat gibi görülse de o, mana tarzında rivayet olarak değerlendirilir.

844. Tahdîd, Arap dilbilgisinde bir anlatım tarzıdır. Türkçeye "...yapsaydı ya" ve benzeri şekillerde çevrilir ki o işin yapılmadığı ve yapılmamasının da yanlış olduğu anlatılmış olur.

haksız yere peygamberleri öldürenler, insanlar içinde adaleti emredenlerin canına kıyanlar yok mu? Bunları acıklı bir azapla müjdele!"[845] ayetinde geçen *"adaleti emredenler"* ifadesi akıl ve hikmet sahipleri olarak tefsir edilmiştir.) Fakat içlerinden kurtardığımız az sayıda kişi hariç bu böyle olmadı. Çokları da kendilerine keyif veren zevklerin ve arzuların peşinden gittiler. Bunlar kendilerine ve insanlara zulmeden kişiler idiler. Yani Allah onların hâkimiyetini; zulümleri, taşkınlıkları ve yeryüzünde iyileştirme işini terk etmeleri sebebiyle ortadan kaldırdı. Mücahit, *"onların keyif aldıkları şeylere tâbi olmaları"*nı, insanlar üzerinde hâkimiyet ve otorite kurmaları ve hakkı terk etmeleri şeklinde açıklamaktadır.

İkinci ayetin manası da şöyledir: Ey ıslahatçı peygamber! Kentlerin ve başkentlerin halkı yönetim ve kararlarında, işlerinde iyi oldukları müddetçe Allah zulmederek veya halkının müşrikliğinden dolayı onları helak etmez; bu O'nun uygulamalarında yoktur ve O'nun böyle bir tutumu görülmez.

Taberânî, Ebû Şeyh, İbn Merdûye ve Deylemî'nin, Cerir'den rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber'e bu ayetin sonundaki *"halkları iyi ve ıslahatçı iken"* kısmının tefsiri sorulmuş ve o da *"Halkları birbirlerine adaletle muamele ettiği halde"* diye cevap vermiştir.[846] Bu tefsir Cerir'in kendi görüşü olarak da rivayet edilmektedir.

Bu bakiyeler, her kavimde bulunur. Bu insanlar Allah'ın toplumlara karşı delilleridirler. Her hangi bir toplumun içinde bunların sayısı azalırsa orada fesat galebe çalar ve Allah'ın intikamı yaklaşır. Kur'an bu tür insanların Ehl-i Kitab arasında varlığına da şahitlik eder. Bunların sayıları Avrupa'da yıldan yıla azalmaktadır. İçlerindeki akıllı insanlardan bir de İngiliz filozof Herbert Spencer idi. Ülkelerini ıslah etmek isteyen Japonların bu konuda onun kendi ulusu olan İngilizlerden yardım almamalarını istiyordu. Onlara "İngilizler oraya girerlerse artık oradan çıkmazlar." demişti. H. 1321 senesi yazında (10 Ağustos 1903) Brighton kentinde bir araya geldiklerinde Üstad Muhammed Abduh'a şu anlamda şeyler söylemişti: "Avrupa aklından hak düşüncesi tamamen atıldı. Oraya materyalist fikirler hâkim oldu ve fazilet gitti. Bu materyalist fikirler önce Latin Amerika'da görüldü ve orada ahlakı bozdu, fazileti zayıflattı. Sonra onlardan İngilizlere bulaştı. Bundan dolayı şimdi onlar geriye gidiyorlar. Göreceksin bu kavimler birbirine düşecekler ve neticede büyük bir savaş olacak, böylece onların hangisinin güçlü olduğu ortaya çıkacak ve o dünyaya hâkim olacak."

---

845. Al-i İmran, 3/21.

846. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr,* Musul, 1404, II, 308.

Üstad Abduh da ona şöyle demişti: "Ben (sizin gibi) hikmet sahiplerinin hak ve adalet ilkelerinin yerleşmesi ve faziletin üstün gelmesi uğruna harcayacağı gayretlerin ve çalışmaların bunu önleyeceğini umuyorum."

Filozof da buna şu cevabı vermişti: "Ben sizin kadar ümitli olmasam da bu materyalist akımın son noktasına ulaştığında bir gün mutlaka sona erecek."

Ben de derim ki: Ben İsviçre'nin Cenevre kentinde Avrupalı bir siyasi ile bu konuyu müzakere ettim. O da Spencer gibi düşünüyor. Hatta onun bana söylediğine göre, Avrupa'da aklı başında birçok kişi Yunan, Romalı, İranlı ve Araplar gibi büyük toplumları mahveden zevk ve lüks kaynaklı ahlak bozukluğunun Avrupa'nın da sonunun gelmek üzere olduğuna, bu son harbi izleyecek harp ile onun da helak olacağına inanıyor. Bana maddeci medeniyeti bakımından Avrupa'yı taklit etmememizi, dinimizin adabına ve faziletlerine sahip çıkmamızı, birlik olmamızı, içimizdeki fazilet ve ileri görüş sahiplerini önder yapmamızı, bize saldıran Avrupalıların başlarına gelecek belaları beklememizi tavsiye etti.[847]

Sözün özü şudur: İnsan bedeni itibariyle vahşî ve insani bir hayvan (canlı); aklı ve ruhu itibariyle de ruhani bir melektir. Akıl ve ruhun mükemmeliyeti ile mükemmel, bu ikisi arasındaki dengeye göre de mutedil bir varlık olur. Bu ancak insanın her türlü ihtiyacını kapsayan İslam hidayeti ile sağlanır. Bundan dolayı ardından gelecek kötülükleri bilmedikleri için Frenklerin maddeci medeniyetine tutulan Türk liderlere İslam'ın hükmünü yerine getirmelerini, onu kendileri için maddî gücü ve medenî imkânları garanti edecek şekilde ıslah etmelerini, kendilerini bu kötülüğün Rus Çarlığı'nın tahtını yıkan Bolşeviklik gibi musibetlerden korumalarını tavsiye ettik. Hilafet (veya imâmet-i uzmâ) konusunda yazdığımız kitabın baş tarafında şöyle dedik:

Ey yaşayan Türk halkı! İslam, yeryüzündeki en büyük manevi güçtür. Doğu medeniyetini yaşatma ve Batı medeniyetini kurtarma imkânına sahip olan odur. Medeniyet ancak faziletle baki olur. Fazilet de ancak din ile gerçekleşir. İlim ve medeniyetle uyumlu İslam'dan başka bir din yoktur. Batı medeniyeti asırlar boyunca ilmî bağımsızlık ile kilise ilkeleri arasındaki çekişmeye rağmen, "içinde Hıristiyanlık kalıntıları arasında var olan denge de bulunduğu için" bu denge sayesinde yaşamıştır. Halklar, içlerindeki bazı bireylerin ve toplulukların zihinlerine dinlerinin inanç esasları hakkında birtakım şüpheler ortaya çıktığı için hemen o dinin faziletlerinden sıyrılmazlar. Bu, bir kaç nesil devam eden tedrici bir süreçte olur. O dengenin kaybolmasıyla bu çekişme sona erdi, din ve medeniyet yok olma tehlikesiyle yüz yüze geldi. İnsanlığın manevî, medenî, esasları sabit bir ıslahata ihtiyacı çok

847. Avrupa seyahatimizin 6. hakkında bkz: *Menar* (dergi) c. XXIII, s. 8.

arttı. Kuvvetlilerin zayıfları köle gibi kullanması, zenginlerin fakirleri ezmesi ve zenginlerin karşı karşıya olduğu Bolşevizm tehlikesi, yapılacak bu ıslahat sayesinde ortadan kalkar. Bu sayede insanlar arasındaki imtiyazlar geçerliliğini kaybeder, insanlar arasında genel manada kardeşlik ortaya çıkar. Bu da ancak bu kitapta özet olarak açıkladığımız İslam yönetimi ile olur. Allah eğer onu hayata geçirmeye muvaffak kılarsa biz o özetin ayrıntılarını ortaya koymaya da hazırız.

Ey kahraman Türk halkı! Bugün insanlığın bu idealini gerçekleştirme hususunda en güçlü Müslüman halk sensin. Kalıcı bir insanlık onurunu tesis etmek için bunu fırsat bil. Bu, senin o harp alanındaki asil onurundan çok daha ileride bir onurdur. Frenkleşmiş kişiler seni o Frenklerin yaşantılarını taklit etmeye sevk etmesin. Sen onların medeniyetinden daha iyi bir medeniyet ile onlara önder olmaya layıksın. Bu bakımdan temelleri sağlam, dinî inanç esasları üzerine kurulu, akla uygun İslam medeniyetinden başka medeniyet yoktur. Uygarlığı elinde oyuncak haline getiren ve insanlar arasındaki sosyal hayatın düzenini bozan teoriler onu yıkmasın.

Biz Türk halkına bu tavsiyelerde bulunduk. Fakat onların daha önceki İttihatçı liderleri gibi bugün de Kemalist liderler o maddeci medeniyete tutuldular. İslam'ın ve İslamî yönetimin özünü anlamadılar. Biz onlara bunları açıkladık ve Allah'ın, bunların ihmal edilmesi sebebiyle gelecek azabını hatırlattık. Onlar uyarıcılarla mücadele ettiler. Yönetimlerinde ve toplumalarında kalmış olan Müslümanlığı da yok etmeye başladılar. Durumlarının ne olacağını göreceğiz. Kötü gidişatlarının bilinmeyen yönleri de açığa çıktı. Allah'tan bizim halimizi de, onların halini de düzeltmesini ve sonumuzu iyi etmesini diliyoruz.

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿96﴾

96. "(O) **ülkelerin halkı inanıp** (Allah'ın azabından) **korunsalardı, elbette üzerlerine gökten ve yerden bolluklar açardık; fakat yalanladılar, biz de onları kazandıklarıyla yakaladık."**

Nimetlere Kavuşma Konusundaki İlahi Yasa

Allah, peygamberleri yalanlayan kentlerin sakinlerini, inkârcılıklarından, kendilerine ve insanlara yaptıkları zulümden dolayı yakaladığını açıkladık-

tan sonra bu sefer de anakent Mekke sakinlerine ve diğer insanlara, şayet onlar peygamberlere iman etmiş ve ilahi sünnetlerden ibret almış olsalardı onlara nasıl bol bol nimet verecek olduğunu açıklamakta ve şöyle demektedir:

"(O) ülkelerin halkı inanıp (Allah'ın azabından) korunsalardı..." Yani "Peygamberlerinin onları davet ettikleri şeylere; Allah'ın şeriat kıldığı dosdoğru yollarla sadece O'na ibadet etmeye iman etselerdi ve onlara yasakladığı şirkten, yeryüzünde zulüm ve isyan ile fesat çıkarmaktan, mesela çirkin fiillerden, haksız yollarla insanların mallarını yemekten sakınsalardı, andolsun ki Biz onların üzerlerine gökten ve yerden bolluklar açardık."

Cumhur buradaki ***"bolluklar açardık"*** anlamındaki ayetin orijinalindeki *"fethederdik"* kelimesini *"fetehnâ"* şeklinde, İbn Âmir ise *"fettehnâ"* şeklinde okur ki ikincisi *"çok çok fethederdik"* anlamındadır. İfade edilen anlam şöyledir: "Biz onların üzerine göğün ve yerin bereketlerinden daha önce bir arada da tek tek de görmedikleri çeşit çeşit bolluklar açardık."

Eğer buradaki ***"gökten bolluklar"*** ifadesinden kastedilen, vahyin aklî bilgileri (marifetleri), imanın ruhani nurları ve ilhamların rabbani nefhaları (esintileri) ise o zaman burada söylenmek istenen şudur: İmanın ve peygamberlere tâbi olmanın faydası, beşerî fıtratı ruhen ve bedenen kemale erdirmek; gayesi de dünya ve ahiret mutluluğu şeklinde olur. Eğer -denildiği gibi- *"gökten bolluklar"* yağmura ve *"yerden bolluklar"* ifadesi de bitkilere işaret ediyorsa o zaman da buradaki ***"bolluklar"***'la kastedilen, nimetlerin kapılarıdır. Bunlar, onlar için nitelikleri, gelişmeleri, kalıcılıkları, kendilerinin o nimetler içindeki durumları ve o nimetlerin onlar üzerindeki etkisi bakımından o zamana kadar görüp alışık olmadıkları bir mahiyette *"bolluklar"* olur, bu itibarlar *"bolluklar"* kabul edilir.

"Bolluklar" ifadesinin ayetteki karşılığı olan ***"berekât"*** kelimesi, *"birketu'l-mâi"* (*su birikintisi, göl*) kelimesinden gelirse genişlik ve temizliğe (zekâ), *"berake'l-beîr"* (*Deve çöktü.*) şeklindeki kullanımdan gelirse sebat ve istikrara delalet etmektedir. Hûd Sûresi'nde *"Ey Nuh! denildi, 'Bizden bir selâm sana ve seninle birlikte olanlardan gelecek ümmetlere, kutluluk dileğiyle (Berekât) gemiden in. İlerde kendilerini birçok nimetten faydalandıracağımız, sonra da bu yüzden kendilerine tarafımızdan acıklı bir azap dokunacak nice ümmetler olacaktır."*[848] denmektedir. Bu ayette Allah, *"berekât"*'ı özellikle mü'minler için zikretmiş, dünya nimetini ise ardından azap gelen geçici bir keyif aracı olarak inkârcılara ayırmıştır. Bu sebepten dolayı bu son kısmı, önceki kısım üzerine atfetmemiştir.

848. Hûd, 11/48.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den rivayet edildiğine göre her mü'min erkek ve mü'min kadın bu bolluklara, her inkârcı erkek ve kadın da bu geçici nimete ve acı azaba dahildir.

Dahhâk'ın şöyle dediği rivayet edilir: *"seninle birlikte olanlardan gelecek ümmetlere"*[849]den maksat o zaman henüz doğmamış olan kimselerdir. Allah, ilminde daha önceden onlarla ilgili bilgi mevcut olduğundan bereketleri onlar için vacip kılmıştır. *"İleride kendilerini birçok nimetten faydalandıracağımız"*[850] ifadesinde kastedilen de dünya hayatının metaıdır. Allah'ın ilminde onların asi olacakları bilgisi mevcut olduğu için *"Sonra da bu yüzden kendilerine tarafımızdan acıklı bir azap dokunacak nice ümmetler olacaktır."*[851] denmiştir.

Kur'an'da tespit edilen kurala göre dünya saadetinin ve nimetinin sebebi aslında sahih iman ve hak dindir. Bu saadet ve nimet onlar sayesinde hak edilir. Bazen inkârcılar da bu saadet ve nimetin maddî kısmına iştirak edip onları elde ederler. Nitekim En'am Sûresi'nde Allahu Teâlâ *"Kendilerine hatırlatılanları unuttuklarında, onlara her şeyin kapısını açtık."*[852] demektedir. Bu açma (feth), onların durumu için bir deneme ve sınamadır. Bunun onlar üzerindeki etkisi, şükretmek yerine şımarmak ve azgınlaşmak şeklinde tezahür etmektedir. Bunun sonucunda da ilahî ceza gelir ve dolayısıyla bu, onlar için nimet değil nikmet (ceza), bereket değil fitne olmaktadır.

Mü'minlerin üzerlerine açılanlar (fethedilenler) ise nimet ve bereket olur. Bunun onlar üzerindeki etkisi de Allah'a şükür, O'nun rızasını kazanma, O'nun ihsanından dolayı memnuniyet ve onu kötü yolda değil iyi yolda, bozma ve fesatçılıkta değil düzeltme uğrunda kullanma şeklinde görülür. Allahu Teâlâ da buna karşılık onlara dünyada daha çok nimet verir, nimetlerini daha da geliştirir, ahirette de sevap ihsan eder. Bu iki açma olayı arasındaki fark, bunun rabbani bereketlerden sayılmasından ve inkârcıların bilip görmedikleri türlere delalet eder şekilde nekre (belirsiz) olarak ifade edilmesinden anlaşılır.

İman hidayetinin gayesinin dünya ve ahiret mutluluğunu bir arada bulundurmak olduğuna delalet eden diğer ayetlerden bazıları şunlardır:

Tâhâ Sûresi'ndeki Hz. Âdem kıssasında insanlığın ebeveyni vasıtasıyla bütün insanlığa hitap edilerek şöyle denmektedir: Allah (onlara) şöyle hitap etmektedir: *"Benden size bir hidayet (kitap) geldiği zaman, kim benim hidayetime uyarsa işte o, sapıklığa düşmez ve (ahirette) zahmet çekmez. Her kim de*

---

849. Hûd, 11/48.
850. Hûd, 11/48.
851. Hûd, 11/48.
852. En'am, 6/44.

benim zikrimden (Kur'ân'dan) yüz çevirirse, (bilsin ki) ona dar bir geçim vardır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz."[853]

Tefsirini yapmakta olduğumuz bu Sûrede de Hz. Âdem kıssası ve onun neslinin özellikleri, Allahu Teâlâ'nın böyle bir tür yaratmasının hikmetleri, onlara doğruyu göstermek üzere gönderdiği peygamberler tarafından tebliğ edilen dinlerin genel prensipleri açıklandıktan sonra insanlara hitap edilerek şöyle denmektedir: *"Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel giysilerinizi giyin ve yiyin, için, fakat israf etmeyin, Çünkü Allah israf edenleri sevmez. De ki: 'Allah'ın kulları için çıkardığı ziynetleri ve tertemiz rızıkları kim haram kılmış?' De ki: 'Bunlar, bu dünya hayatında inananlar içindir, kıyamet gününde de yalnız onlara mahsustur.' İşte böylece biz ayetleri bilen bir topluluğa uzun uzun açıklıyoruz."*[854]

Böylece dinin temelinin ahiretten önce Hz. Âdem zamanındaki ilk yaratılıştan itibaren dünyada mutluluğu gerektirdiği açıklanmış olmaktadır. Yukarıda biraz önce Allah'ın, insanlığın ikinci atası Hz. Nuh'a indirdiklerinden söz edilmişti. Hud Sûresi'nde de Allahu Teâlâ Hz. Hud'un kavmine şöyle seslendiğini anlatmaktadır: *"Ey kavmim! Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin ki, üzerinize gökten bol bol bereket indirsin ve sizi kuvvetinize kuvvet katarak çoğaltsın."*[855]

Bütün bu ayetler, İslam'ın -ve tabii her ilahî dinin- zayıflık ve fakirlik sebebi olduğunu iddia eden İslam düşmanlarına karşı delil durumundadır ki bu İslam düşmanları arasında yine İslam dinine mensup olanlar da başkaları da vardır.

"Fakat yalanladılar, biz de onları kazandıklarıyla yakaladık." Yani şirk içeren hurafeye dayalı amellerinden ve insanlığın toplumsal düzenini bozan isyanlarından dolayı onları yakalayıverdik. Onların ceza için yakalanmaları, varlıkla ilgili (ilahi) sünnetlere göre kendi yaptıklarının değişmez sonucu olduğu gibi benzerleri için de -eğer kafalarını çalıştırırlarsa- bir ibret olur.

853. Tâhâ, 20/123-124.
854. A'râf, 7/31-32.
855. Hud, 11/52.

أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ ﴿97﴾ أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَىٰ أَن يَأْتِيَهُم بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿98﴾ أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ ﴿99﴾ أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِن بَعْدِ أَهْلِهَا أَن لَّوْ نَشَاءُ أَصَبْنَاهُم بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿100﴾

97- **Acaba o ülkelerin halkı, geceleyin uyurlarken kendilerine azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler?**

98- **Yoksa o ülkelerin halkı, kuşluk vakti eğlenirlerken onlara azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler?**

99- **Allah'ın tuzağından (kurtulacaklarına) emin mi oldular? Ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın tuzağından emin olmaz.**

100- **Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı ki: Eğer biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık! Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar (gerçekleri) işitmezler.**

Ahiret Bilincinden Uzak Hayat Algısının Sonuçları

Bu dört ayet, asr-ı saadetten kıyamet gününe kadar Muhammedî davete muhatap olan ümmetin; onlardan Arap olanların da Arap olmayanların da, başka ümmetlerin başına gelenlerden ibret almaları için bir uyarıdır. Bilhassa dördüncü ayet buna işaret etmektedir.

Buradaki ***"ülkelerin halkı"*** *(ehlu'l-qurâ)* ifadesiyle "cins" kastedilir ki bu, *"ümmetler"* anlamındadır.

Diğer yandan bu ifade ile yukarıda durumları anlatılan kişilerin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Bu durumda cümlelerin muhtevasının bizatihi o kişilere özel olmadığına dikkat çekmek için haklarında zamir kullanılarak *"onlar"* denmek yerine açık açık *"ülkelerin halkı"* *(ehlu'l-qurâ)* denmiş olmaktadır. Böylece bunun ümmetlerin durumları ile ilgili genel bir kural olduğu vurgulanmış, açıkça zikredilen *"ülkelerin halkı"* ifadesiyle birey olarak sözü edilen o kişilerin kendileri değil, onları anlatan genel isim kastedilmiş olmaktadır. Eğer *"ülkeler"* yerine zamir veya onu belirgin hale getiren bir işaret

ismi kullanılsaydı bu kullanım, o cezanın o ülkeye özel olduğuna, aynı durumdaki başka bireylerin buna dâhil olmadıklarına delalet ederdi. Zaten cahil ve inkârcı toplulukları, kendilerinden öncekilerin başına gelen cezadan ibret almaktan alıkoyan da budur.

Bu ifade ile Hz. Peygamberin mensubu olduğu toplumun ve yakın aşiretinin, aynı zamanda da peygamber olarak gönderildiği diğer toplulukların yaşadığı beldelerin merkezi olan ana kent (ummul-qurâ) halkının kastedilmesi de muhtemeldir. Zaten onun peygamberliği de umumidir.

"Yoksa o ülkelerin halkı, kuşluk vakti eğlenirlerken onlara azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler?"

Buradaki soru, dikkat çekme ve akıllı bir kişide olmaması gereken bu halin şaşırtıcılığını vurgulama amaçlıdır.

Ayetin orijinalinin başındaki *"fâ"* harfi atıf edatıdır ve ardından gelen cümle, daha önce zikri geçmeyen hazfedilmiş bir cümle üzerine atfedilmektedir. Birinci izah şekline göre bu cümleler şöyle takdir edilir: Peygamberleri yalanlarlarken içinde bulundukları nimet, o ülkelerin halkını aldattı ve onlar azabımızın gelmesinden emin mi oldular? İkinci izah şekline göre de takdir şöyledir: Mekkeliler ve kendilerine davetin ulaştığı diğer ülkelerin halkı -bu davetin daha sonra ulaşacağı ülkelerin halkı da böyledir-, kendilerinden öncekilerin başına gelenleri bilmediler ve kendilerinin içinde bulundukları nimetler onları aldattı da gece vakti azabımızın onlara gelmesinden -veya gece baskınının gelmesinden- emin mi oldular?

"Beyât", *geceleyin düşman üzerine hücum etmek* demektir. Bu şekilde hücum eden anlamında da *"bâit"* denir. Cümlenin, ***"ve hum nâimûn"*** (*uyurlarken, uyudukları sırada*), kısmı onların son derece gaflette olduklarını ve hiç ummadıkları bir sırada yakalandıklarını açıklayan bir "hal cümlesi"dir. Allah daha önce de azaba uğrayanlar hakkında *"Onları, hiç farkında olmadıkları bir sırada ansızın yakaladık."*[856] demişti. Ayrıca bu Sûrenin dördüncü ayetinin tefsir esnasında söylediklerimize bakılabilir.

"Yoksa o ülkelerin halkı, kuşluk vakti eğlenirlerken onlara azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler?"

Nafi, İbn Kesir ve İbn Âmir, ayetin orijinalindeki baş tarafını ***"ev"*** (*veya*) şeklinde okumaktadırlar. Bu durumda anlam, "O gelme işinden veya bundan emin mi oldular?" şeklinde olur. Yine de bu durum, iki *"emin olma"* işinin birden mevcudiyetine mani olmaz.

856. A'râf, 7/95.

Diğer kıraatçiler "eve" (ve... mi?) şeklinde okurlar ki bu durumda soru edatı olan hemze "inkâr" (yadırganacak bir duruma dikkat çekme) amaçlıdır ve "vav" harfi de -az önce de geçtiği gibi- gelen cümleyi, mahzuf bir cümle üzerine atfeden atıf edatıdır. Soru edatıdır ve onunla ilgili kısmın tekrar edilmesinin sebebi de -biraz önce anlatıldığı gibi- zamir kullanmak yerine ilgili kelimenin kendisinin açıkça zikredilmesindeki inceliktir.

Ayetin orijinalindeki ***"ed-Duhâ"***, *güneşin yayılması ve gündüzün yaygınlaşması*dır. Aynı kelime bu yayılma ve yaygınlaşma vakti için de kullanılır. Yahut da bu kelime, gündüzün ilk saatlerindeki güneş ışığı demektir. Üstad Muhammed Abduh bu manayı tercih etmişti.

Ayetin orijinalindeki ***"el-Leib"*** (*oyun-eğlence*), bir menfaat elde etmek veya bir zararı önlemek kastı olmaksızın, zevk alındığı için veya bir rahatlama sağladığı için yapılan şeye denir. Mesela *"leibu'l-etfâl"* (*çocuk oyunu*) böyledir. Aklı başında kişilerin beden eğitimi maksadıyla yaptıkları faaliyetler aslında "leib" (oyun) kelimesinin kapsamı dışında kalabilirler ve bunlara görüntülerinden dolayı mecazen oyun denir. Nice faaliyet vardır ki görüntü itibariyle oyun ve şakadır ama aslında o hikmet ve ciddiyet doludur. Yine nice faaliyet de vardır ki bunun tam tersidir. Mesela faydalı olduğu zannedilen ama aslında zararlı olan yanlış faaliyetler vardır. Bazı davranışlar, aslında boş ve ahmakça olduğu halde hikmet zannedilir. Bu cahil ve gafil kişilerin yaptıklarına "oyun" denmesi de kelimenin bu türden bir kullanımı olabilir. Yani buna göre şöyle denmek istenmiştir: Ülkelerin halkı, kuşluk vaktinde her hangi bir fayda sağlamadığı için veya kendilerini azaptan kurtarmak için yapmaları gereken başka işlere nispetle çocuk oyunları kabilinden sayılan işlerine dalmışlarken azabımızın onlara gelmesinden emin mi oldular?

O ülkelerin geçmiş halkı Allah'ın onlarla ilgili olarak anlattıklarının zahirine bakılırsa gece veya gündüz böyle bir azabın gelmesine karşı kendilerini emniyette görüyorlardı. Dolayısıyla bu azabın onlara gelmesi, telafisi için çaba harcamalarına yeterli olacak bir vakitleri olmaksızın ansızın oldu. Bundan dolayı buradaki soru onlar hakkında ancak tevil yoluyla bir anlam ifade eder ki o ülkelerin mevcut halkları ve daha sonra gelip onlarla aynı hükümde olacak kişiler hakkında böyle bir tevile ihtiyaç yoktur. Burada denilmek istenen, eğer biliyorlarsa onların kendilerini böyle bir azaptan emniyette görmemeleri gerektiği hususudur. Çünkü nimetlerin mevcudiyeti, onların devam edeceğinin delili değildir. Nice nimet vardır ki sahiplerinin nankörlüğü sebebiyle yitip gitmiştir. Bu, ***"Atalarımıza da böyle darlık ve sevinç dokunmuştu."*** diyenlerin habersiz oldukları bir durumdur. Onlar vakıanın görüntüsüne bakmaktadırlar ama sebeplerinden habersizdirler. Hâlbuki günümüzdekiler, Kur'an meselenin iç yüzünü ve Allahu Teâlâ'nın insanlar

hakkındaki sünnetini onlara açıkladıktan sonra artık bilmemek mazeretine sığınamazlar. Buna rağmen kendini Kur'an'a atfeden ne olduğu belirsiz kimseler Kur'an'ın getirdiği hakikatler konusunda insanlığın en bilgisizi durumuna geldiler. Hatta onlardan bazıları Kur'an dinine mensubiyetlerinin, bilgisizliklerinin sebebi olduğunu iddia etmektedirler.

"Allah'ın tuzağından (kurtulacaklarına) emin mi oldular? Ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah'ın tuzağından emin olmaz."

Râğıb ***"mekr"***in, (*tuzak*) hile ile birisini hedeflediği şeyden çevirmek anlamında olduğunu söylemekte ve bunu da iyi (mahmûd) ve kötü (mezmûm) olarak ikiye ayırmaktadır. Bizim Âl-i İmrân Sûresi 54. ayetinin tefsirinde "Aslında mekr, kendisine karşı mekr yapılan kişiyi, hiç hesap etmediği bir sonuca götüren gizli düzenleme (tedbir), demektir." şeklindeki tarifimiz bundan daha doğru ve daha hassas bir tespittir. Orada bu tarifin ardından *"mekr"*in iyi (hasen) ve kötü (seyyi') olabileceğini ama -gizlenilmesine çalışılan başka işlerde olduğu gibi- bunun da çoğunlukla kötü olduğunu açıklamıştık. Orada şunları da söylemiştik: Allah'ın mekri yani kullarına gizli olan düzeni, kendi sünnetlerini (kanunlarını) ikame etmek, hikmetlerini tamamlamak suretiyle olmaktadır ve -her ne kadar çoğu kişi cehaletleri ve kötü tercihleri sebebiyle bunlardan faydalanma konusunda kusurlu olsa bile- bunların hepsi de haddi zatında hayırdır. Buradaki cehaletten maksat, Allah'ın sıfatları ve sünnetleri ile ilgili olarak zahiri durumlara aldanmaktan kaynaklanan cehalettir. Bu, kuvvetli birisinin kuvvetinden, zenginin servetinden, alimin ilminden ve âbidin ibadetinden dolayı aldanmasına ve bunun sonucunda Allah'ın takdirini hatalı değerlendirmesine, elindeki imkânların kalıcı olacağını, bunların sonuçlarının da daima gerçekleşeceğini zannetmesine benzemektedir. Mesela Almanlar kendi kuvvetlerini ve savaş halinde oldukları devletlerin kuvvetini değerlendirmede hataya düştüler ve Amerika Birleşik Devletleri'nin karşı tarafta yer alabileceğini hesap etmediler.

Burada anlatılan mana şudur: Geceleyin veya kuşluk vakti gaflet içinde oldukları sırada azabımızın gelmesinden kendilerini emin saymalarının sebebi, Allah'ın hiç hesap etmedikleri ve beklemedikleri bir taraftan gelmek suretiyle onlara tuzak kuracağından kendilerini emin saymaları mı idi? eğer durum böyle ise şüphesiz onlar kendilerini hüsrana uğrattılar. Çünkü Allah'ın tuzağından (mekrinden) ancak hüsran sahipleri emin olabilir. *"Kendini hüsrana uğratma"*nın ne anlama geldiği daha önce tefsirimizde birçok yerde geçti.

Alim, tedbirli, salih ve kendini ibadete vermiş birisinin Allah'ın mekrinden kendini emin sayması, ardından hüsran getiren bir cehaletse, ya Allah'ın

affına, mağfiret ve rahmetine yaslanarak günaha dalıp kendini O'nun mekrinden emin sayan kişinin hali nice olur? Allah bu konuda şöyle diyor: *"İşte bu, sizin Rabbiniz hakkında beslediğiniz zannınız... Sizi o mahvetti ve siz, hüsrana uğrayanlardan oldunuz."*[857] İnsanlar içinde Allah'ı en fazla bilen, O'na en çok ibadet eden ve O'na en yakın olan kişiler aynı zamanda O'nun mekrinden en fazla emin olanlardır. Çünkü ancak O'nun ilmini ve dilemesini (meşîet) tamamen kuşatan birisi O'nun mekrinden emin olabilir. Hâlbuki böyle bir durum ne yakın melekler için ne de peygamberler için söz konusudur. *"Allah, onların geleceklerini de, geçmişlerini de bilir. Onlar ise O'nu ilmen kavrayamazlar."*[858] Muhterem peygamberler -kendilerini koruma altına aldığı konularda bile- O'nun dilemesini nasıl da istisna ederlerdi. Mesela bu ayetlerden biraz önce Allahu Teâlâ Hz. Şuayb'ın sözlerini şöyle anlatır: *"(Andolsun ki), Allah bizi ondan (inkârcılıktan) kurtardıktan sonra tekrar sizin dininize dönersek, Allah'a karşı iftira etmiş oluruz. Rabbimiz Allah'ın dilemesi hali müstesna geri dönmemiz bizim için olacak şey değildir. Rabbimizin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Biz sadece Allah'a dayanırız."*[859] İnsanlar arasındaki en salih kişi olan Son Peygamber de sahih rivayetlerde belirtildiğine göre *"Ey kalpleri ve bakışları değiştiren! Kalbimi dininde sabit kıl"* duasını çokça tekrarlardı.[860] Allahu Teâlâ da ilimde derinleşenlerin O'na *"Ey Rabbimiz! Bize ihsan ettiğin hidayetten sonra kalplerimizi haktan saptırma, bize kendi katından rahmet ihsan eyle! Şüphesiz ki, Sen bol ihsan sahibisin."*[861] diye dua ettiklerini anlatmaktadır ve *"Kulları içinde Allah'tan ancak alimler korkar."*[862] demektedir.

Allah'ın mekrinden emin olmanın karşıtı, O'nun rahmetinden ümit kesmektir. Bunların her ikisi de kötüdür ve arkalarından birçok kötülük gelir.

"Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı ki: Eğer biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık!"

"Hedâ" (*Gerçek belli oldu.*) fiili çeşitli şekillerde kullanılır: *"Hedâhu's-sebîle"* veya *"Hedâhu'ş-şey'e"* dendiği gibi *"Hedâhu lehû"* ve *"Hedâhu ileyhi"* de denir. Bunlar, birini bir şeye delalet etme ve ona onu açıklama anlamı ifade etmektedir. *Lisânu'l-Arab*'da açıklandığına göre Ğavr'da[863] yaşayan Araplar

857. Fussilet, 41/23.
858. Tâhâ, 20/110.
859. A'râf, 7/89.
860. Tirmizî, *Deavât*, 89 (95), 124 (135).
861. Âl-i İmran, 3/8.
862. Fâtır, 35/28.
863. Ğavr, Tihâme'ye ve Yemen'i izleyen bölgeye verilen addır. Ayrıca kelime "çukur" anlamına da gelir. Bkz: *Muhtâru's-Sıhâh*, *ğ-v-r* md.

"Birine bir şeyi açıkladı." anlamında *"Hedâ lehu'ş-şey'e"* diyorlardı. Orada belirtildiğine göre bu ve benzeri ayetlerde de kelime böyle tefsir edilmiştir. Burada soru ve olumsuzluk edatlarından sonra kullanılmıştır ki aynı durum başka ayetlerde de vardır: *"Onları, yerlerinde gezip durdukları şu kendilerinden önce yok ettiğimiz bunca nesiller(in o korkunç akibeti) doğru yola sevk etmedi mi? Doğrusu bunda ibret alacak aklı olanlar için nice deliller vardır."*[864], *"Kendilerinden önce, yurtlarında gezip dolaşmakta oldukları nice kuşakları helâk etmiş olmamız, daha onları doğru yola iletmedi mi? Şüphesiz bunda nice ibretler vardır. Hâlâ kulak vermeyecekler mi?"*[865] Tefsirini yapmakta olduğumuz bu A'râf Sûresi ayetinin içinde yer aldığı bağlam, Tâhâ ve secde Sûrelerindeki ayetlerin bağlamı ile aynıdır. Onlarda olduğu gibi burada da soru edatı mahzuf bir fiilden önce gelmiş ve daha sonra gelen kısım, bu mahzuf fiil üzerine atfedilmiştir. Bu mahzuf fiil çeşitli şekillerde takdir edilebilir fakat bunların hepsi de ibret alma anlamı ifade eden fiillerdir. Bu konudaki farklı takdirler içinde en uygunu şudur: O ülkelerin halkı ile ilgili olarak az önce söz edilenler ve Allah'ın onlar hakkındaki sünneti bilinmiyor muydu ve bu durum, asırdan asra, nesilden nesle onlara mirasçı olanlara bizim onlarla ilgili tutumumuzun da öncekilerle ilgili tutumumuz gibi olacağını açıklamadı mı? -yahut da, onlar bunu görmediler mi?-. O öncekiler bizim irademize boyun eğmek zorunda kaldılar. Eğer biz günahları sebebiyle onları da musibete uğratmak ve kendilerine azap etmek isteseydik daha önce benzerlerine yaptığımız şekilde onları da aynı musibete uğratırdık.

"Biz onların kalplerini mühürleriz." Bu cümle daha önceki *"esabnâhum"* (*Onları (...) musibetlere uğratırdık!*) cümlesi üzerine atfedilmiştir. Çünkü bu cümle "Onları musibete uğratacağız!" anlamındadır. Zira burada mutlak manada o zamanda veya ileride yeryüzüne mirasçı olan kişilerden söz edilmektedir. Yoksa Zemahşerî ve başkalarının zannettikleri gibi Allah tarafından kalpleri mühürlenmiş belli bir kavimden söz edilmemektedir. Zemahşerî ve diğerleri bu atfa karşı çıkmakta ve burasının "Ve biz onların kalplerini mühürleriz." anlamında olduğunu söylemektedirler.

Ayette kastedilen anlam şöyledir: Allah'ın, yeryüzünde onların yerine getirdiği ve kendilerinden öncekilerin mülklerinin ve hâkimiyetlerinin mirasçısı olan kimselerin Allah'tan sakınmaları, fesatçı zalimlerden veya yoldan çıkmış mutreflerden (refahtan dolayı şımarmışlardan) olmamaları ve ümmetlerin, kötülüklerinden dolayı kesinlikle cezalandırıldıklarını bilmeleri gerekir. Şüphesiz onlardan önce böyle cezalandırmalar olmuştu ve öncekilerin başlarına gelenler tesadüfî olaylardan değil Allah'ın dileme ve tercihine

---

864. Tâhâ, 20/128.
865. Secde, 32/26.

bağlı süreklilik arz eden ilahi sünnetlerdendi. Bunlarda her hangi bir zulüm, kayırma veya iltimas söz konusu değildi.

İnsanlar bu gibi meseleler karşısında iki grupturlar: bir grup günahından dolayı başına gelen musibetten ders alır ve Allah'a tövbe ederken diğer grup günahta ısrar eder ve nihayet kalbinin üzerine tab' edilir (kalbi mühürlenir). ***"Tabea"*** fiilinin buradaki kullanımı, istiare yollu bir kullanımdır ve paranın tab' edilmesinden ve artık başka türlüsünü kabul etmeyecek tarzda bir şekil veya yazı ile nakşedilmesinden yahut da mühürlemek (hatm) manasından alınmıştır. Bir ayette de *"Allah onların kalplerini mühürlemiştir."*[866] denir. *"Tabe'"* ve *"hâtem"* aynı şeydir. Buradaki kullanımın "tabe'" kökünden alındığı da söylenmiştir ki "tabe'", kılıç ve benzeri aletlerde görülen ve onları bozan şiddetli pas demektir. Ayrıca *"Tabea't-tabbâu's-seyfe ve'd-dirheme"* de denir ki *"Baskı ustası para ve kılıç bastı (darp etti)."* demektir. Bir kişinin bir yazıyı tamamlayıp zarfa koyduktan sonra artık içine başka bir şey konmasın diye üzerini mühürlemesini ifade etmek üzere de *"tabea'l-kitâbe"* veya *"tabea ale'l-kitâbi"* denir. Bir şeye veya şahsa ait sabit sıfat hakkında kullanılan *"tabiat"* ve "tab'" kelimeleri de bu köktendir. ***"Seciyye"*** ise *nefsi değişmez, sabit bir şekilde nakşetmek* demektir. Değişen şeye "tabiat" denmez. Bir kitabın matbaa denilen alet ile tab' edilmesi de bu manadan gelmedir. Çünkü o kitap, yazıda olduğu gibi değiştirme ve silme kabul etmez. Şimdi insanlar silinmeyen mürekkepler de yaptılar.

Kalplerin mühürlenmesi (*tabea ale'l-qulûb*), sadece kötü şeyler hakkında kullanılmaktadır. Bununla anlatılmak istenen artık o kalbin, çok bozulduğu ve böyle bir durumda hidayet, iman, faydalı bilgi -ki işlerin özü ve künhüdür- gibi iyi şeyleri kabul etmez bir hal aldığıdır. Bu hal ancak günahları ve kötü fiilleri, onları helal sayarak ve beğenerek ısrarla işleme sonucunda oluşur ki artık böyle bir nefiste başka şeylere yer kalmamıştır. Allah Yahudiler hakkında şöyle demektedir: *"Verdikleri sözden dönmeleri, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberlerini öldürmeleri ve 'Kalplerimiz kılıflıdır.' demelerinden dolayı (başlarına türlü belalar verdik). Doğrusu Allah, inkârları sebebiyle onların kalplerini mühürlemiştir. Pek azı hariç onlar inanmazlar."*[867] Yani içlerinden sadece kalpleri mühürlenmemiş olan az bir kısmı iman ederler, diğerleri iman etmez. Münafıklar hakkında *"Kalplerine mühür vuruldu. Bundan dolayı onlar anlayışsızdırlar."*[868] İfadesi kullanılmaktayken, burada ise *"Onlar işitmezler."* denilmektedir. Yani bu mühürleme sebebiyle artık onlar hikmetleri ve öğütleri anlayacak, inceleyecek ve ders alacak şekilde duymaz-

---

866. Bakara, 2/7.
867. Nisâ, 4/155.
868. Tevbe, 9/87. Benzer ifade Munâfikûn Sûresi'nde de (63/3) geçmektedir.

lar, dinlemezler. *"O uyarmalar ve o ayetler, iman etmeyen bir kavme fayda vermez ki!"*[869] Çünkü onlar bu delil ve uyarıların maksadını anlamazlar. Onların kalpleri, kendilerini bu uyarıları anlamaktan alıkoyan görüş, düşünce ve hazlarla doludur, kalplerinde bunların hâkimiyeti vardır ve bunlar onları başka şeylerden uzaklaştırır, onları *"De ki: Amelleri en çok boşa gidenleri size bildirelim mi? Onların dünya hayatında çalışmaları boşa gitmiştir. Oysa onlar güzel işler yaptıklarını sanıyorlardı."*[870] denilen kimselerden kılar.

Allah katından olan bu Kitab'ın sahibi mü'minlerin; Allah'tan sakınmaları, bunun için de kendilerine anlatılan ve daha önceki ümmetlerin yok edilerek cezalandırılmasına, hâkimiyetlerinin sona ermesine, gücün düşmanlarının eline geçmesine sebep olan günahlardan sakınmaları gerekir. Allahu Teâlâ onlara ümmetlerin günahlarının öyle bazı fertlerin günahlarında olduğu gibi bağışlanmadığını, bu konudaki sünnetinde bir değişim ve dönüşüm olmadığını açıklamakta fakat Müslümanlar önce bu gibi hakikatleri beyan eden ayetleri tefsir etmede sonra da ümmete bu istikamette öğüt vermede ve bunlardan yüz çevirmenin, onlardan ders almamanın akıbeti hususunda onları uyarmada kusurlu davranmaktadırlar. Bu ayetlerin tefsirine dair bir şeyler okuyanlar; ne yazık ki onların i'rabı (dilbilgisi kurallarına uyumu) ile ilgilenmekte, lafızlarını araştırmakta veya bunları mezhep tartışmalarına çekmektedir. Ayrıca bu ayetlerin anlamlarını sırf inkârcılarla ilgili saymakta ve *"kâfir"* lafzını da *"kendilerini Müslüman olarak isimlendirmeyen"* kişi olarak tefsir etmektedirler. İnkârcılar hakkında inmiş ayetlerin maksadını düşünmekten uzak kalmış, bunlarda sözü edilen ilahi sünnetlerden habersiz, ilim ve dine bağlılıkları sadece iddiadan ibaret bazı kişiler, uzun süredir bizim inkârcılar hakkında inmiş bu ayetleri, Müslümanlara ve mü'minlere de şamil kılışımızı yadırgamaktadırlar. Zaten onlardan önce Ehl-i Kitab da böyle söylüyordu. Bunlar gibi onlar da peygamberlerinden dolayı Allah'ın, bazı kavimleri kayıracağını, izinden gittikleri için değil de sırf mevkileri için onlara dünya ve ahiret saadeti vereceğini zannettiler. Bu bozuk inanç Müslümanlar arasında da revaç buldu ve donuk fikirli, taklitçi şeyhler, sapık ve sapıtıcı deccallar için bir ticaret kaynağı oldu. Ama onların *"Ticaretleri kâr etmedi, doğru yolu da bulamadılar."*[871] Hatta bu durum -hem daha önce hem de az önce yine bu bağlamda açıkladığımız gibi- inkârcılar lehine bir fitne ve dinin aleyhine bir delil oldu. Bunlar *"Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?"*[872] Hz. Peygamber"in (s) *"Hûd ve benzerleri saçla-*

869. Yunus, 10/101.
870. Kehf, 18/103-104.
871. Bakara, 2/16.
872. Muhammed, 47/24.

rımı ağarttı."[873] sözünden ders almıyorlar mı? *"Onlar bu sözü (Kur'ân'ı) hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, daha önce geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi? Yoksa peygamberlerini tanımadılar da bu yüzden mi onu inkâr ediyorlar?"*[874]

تِلْكَ الْقُرَىٰ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنبَائِهَا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِن قَبْلُ كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْكَافِرِينَ ﴿101﴾
وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِم مِّنْ عَهْدٍ وَإِن وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ ﴿102﴾

101- İşte o ülkeler ki, sana onların haberlerinden bir kısmını anlatıyoruz Andolsun ki, peygamberleri onlara apaçık deliller (mucizeler) getirmişlerdi. Fakat önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi. İşte o kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler.

102- Onların çoğunda, sözde durma (diye bir şey) bulamadık. Gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk.

Kalplerin Mühürlenmesine Yol Açan Faktörler

Bu iki ayette hitap, Hz. Peygambere çevrilmektedir. Bunun sebebi o peygamberlerle kavimleri arasında geçen olaylardaki ibretler, daha önceki yedi ayette özü ve hikmetleri açıklanan ilahi sünnetler aracılığıyla Hz. Peygamber'i teselli etmek ve onun kalbinin sebatını sağlamaktır.

"İşte o ülkeler ki, sana onların haberlerinden bir kısmını anlatıyoruz." Bu, daha önce geçen peygamberlerle ilgili kıssalardan ve bu kıssaların, onlar üzerine atfedilen hikmetlerine ve özüne dair açıklamalardan sonra gelen yeni bir sözdür. Onların bir özeti durumundadır.

101. ayetin orijinalinde geçen ***"el-qurâ"***, bu kıssalarda geçen ülkelerdir. Özellikle bunların zikredilmesinin hikmeti de Arap ülkelerinde ve onların etrafında yer almaları, Nuh kavminden sonraki Arapların da bunlardan ol-

---

873. Bu hadisi Taberânî *el-Kebîr*'de sahih bir senet ile Ukbe b. Âmir ve Ebû Cuhayfe'den rivayet etmektedir. Taberânî ile birlikte Tirmizî ve Hâkim de başkalarından rivayet etmekte ve o rivayette "benzerleri" de açıkça söylenmektedir. Aynı hadis İbn Asâkir tarafından da "mürsel" olarak ve *"ve benden önceki ümmetlere yapılanlar"* ilavesiyle rivayet edilmektedir ki Yahudilerin durumundan ders alınması kastedilmektedir.

874. Mü'minûn, 23/68-69.

masıdır. Mekkeliler ve İslam davetinin ilk muhatapları olan diğer Araplar bu memleketlerle ilgili haberleri belli belirsiz bir şekilde ve ayrıntıya inmeden naklediyorlardı. Onlar, peygamberleri yalanlama ve onların tebliğ ettikleri uyarılara karşı direnme hususunda aynı karakterde idiler. Derken ibretlik ceza başlarına geldi ve köklerinin kazınması şeklinde bir azaba uğradılar. Bütün bunlardaki ibret aynıdır. Hâlbuki Hz. Musa'nın kavmi böyle değildir. Onlar iman etmişler, Firavun ve adamlarını yalanlamışlardı ve bundan dolayı eziyete maruz kalmışlardı. Bu sebeple onlarla ilgili kıssa sona bırakıldı.

Bu ayetin manası şöyledir: "Ey Peygamber! Sana üzerinden uzun zaman geçmiş, tarihte kalmış ve senin kavminin de gerçek durumlarını bilmediği o ülkelerle ilgili haberlerin ibret ihtiva eden kısmını anlatıyoruz."

Ayette *"anlattık"* değil de ***"anlatıyoruz"*** denilmektedir. Çünkü bu ayet, o kıssalardan sonra değil onlarla birlikte inmiştir.

"Andolsun ki, peygamberleri onlara apaçık deliller (mucizeler) getirmişlerdi. Fakat önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi." Andolsun ki peygamberleri o memleketlerin halkına davetlerinin doğruluğuna delalet eden belgeleri ve delil ikame etmek için kendilerinden istenen mucizeleri (ayetleri) getirdiler. Her bir peygamber kavmine, artık onların inanmaması için hiç bir mazeret bırakmayacak şeyler getirdi. Ama onlar o belgeler geldikten sonra da daha önce bu belgeler gelmeden henüz davetin başlangıç safhasında iken yalanladıkları hususlara yine iman etmediler. Onlar Allah'ın birliği inancına, meşru kıldığı tarzda sadece O'na ibadet etmeye, şirki ve günahları terk etmeye davet edilmişlerdi ve bunları kabul etmemişlerdi.

Ayetin orijinalinde mevcut *"bâ"* harf-i cerrinin *"sebep"* anlamı ifade ettiği de söylenmiştir ki buna göre mana; "Daha önceden hakkı yalanlamaya alıştıkları için Peygamber geldikten sonra ona iman etme durumunda olmadılar." şeklinde olur. Fakat bu çok zayıf bir tevildir. Çünkü ayetin orijinalindeki ***"fe mâ kânû"***, o hal için bir olumsuzluk ifadesidir. Bir şeyi yalanlayan herkes, hatasını gösteren belgeler ortaya çıktıktan sonra da o yalanlamada ısrar etmez. Ama sırf inatçılığından ve taklitçiliğinden dolayı yalanlayan bazı kişiler belge ortaya konduktan sonra da o hallerini devam ettirmektedirler. Çünkü böyleleri için belgenin bir değeri yoktur. Bunlar ya bile bile sapkınlığı tercih eden inatçı inkârcı kimselerdir ya da ilim ve incelemeye kapalı taklitçilerdir. Üstelik bu tevili yapanların ("ba" harfine sebep anlamı verenlerin) söyledikleri, ayetten ancak ilk bakışta akla gelen anlama ters bir zorlama ile anlaşılabilir. Özellikle de ayeti sırf böyle anlayan ve başka türlü anlamayan kişilere hayret etmek gerekir. Bu konu ileride Yunus Sûresi'nde Hz. Nuh

kıssası özet olarak anlatıldıktan sonra tekrar ele alınacaktır. Orada Allahu Teâlâ *"Sonra onun arkasından birçok peygamberi kavimlerine gönderdik. Onlara açık mucizelerle geldiler. Fakat onlar bir defa yalan dediklerine sonuna kadar bir türlü inanmadılar. İşte biz, haddi aşanların kalplerini böyle mühürleriz."*[875] buyurmaktadır. Bu ayette Hz. Nuh'tan sonra gönderildiği ifade edilen bu peygamberler A'râf Sûresi'nde zikri geçen peygamberlerdir. Bundan dolayı her iki surede de *"Sonra onların arkasından Musa'yı (...) gönderdik."* denmiştir. O zaman A'raf Sûresi'ndeki ayet hakkında şöyle denebilir: O ülkelerin halkı geneli itibariyle, sonraki nesillerin de, önceki nesillerin de yalanladıklarına iman edecek bir halde değillerdi. Burada önceki nesilden maksat hepsine nispetle Hz. Nuh'un kavmi, sonra Hz. Salih'e nispetle Hz. Hûd'un kavmi ve bu şekilde devam eden kavimlerdir.

Bu görüşler içinde tercihe şayan olan birinci görüştür ve ondan sonra da bu son görüştür. Yukarıda zikri geçen ikinci görüş kesinlikle batıldır.

"İşte o kâfirlerin kalplerini Allah böyle mühürler." Yani Allah'ın insanlığın huyları ve durumları ile ilgili sünnetine göre küfür; kendileri için ayrılmaz bir sıfat haline gelen kimselerin kalplerinin mühürlenmesi (tab'ı), yukarıda sözü edilenlerle ilgili olarak anlatılan inat, dalalet üzerinde ısrar etme, delil ve belgelerin akıllarında etkili olmaması hali gibi olur. Onlar küfre ve küfür davranışlarına yakınlık duyarlar ve neticede küfür vehimleri onların fikirlerine hâkim olur, küfür hazlarına duyulan sevgi onların kalplerini tamamen doldurur ve küfür onlar için taklide dayalı bir vicdan haline gelir, artık o konuda her hangi bir inceleme kabul etmezler, eleştiri dinlemezler. Onların kalbi, madeni eritilip yumuşatılmış bir halde iken tab' edilen, sonra da o şekilde katılaşan ve artık başka bir nakış ve şekil kabul etmeyen bir para gibidir.

Ayette Hz. Peygamber için teselli vesilesi olan hususlardan biri de inkâr ve inatta veya taklitte ısrar etme hususunda bu dereceye ulaşan, bu kadar fıtrî bozulmaya uğrayan ve aklını kullanmayı bu kadar ihmal eden kişilerin açık ve net de olsa belgelere, istek üzerine yerine getirilmiş de olsa mucizelere inanmayacaklarının bildirilmesidir. Mekkeli inkârcılar Hz. Peygamber'den mucizeler (ayetler) getirmesi talebinde bulunuyorlardı ve o da onların iman etmeleri hususunda çok istekli olduğu için kendisinden istenen şeyleri Allah'ın ona vermesini temenni ediyordu. Nihayet Allah insanların tabiatları ve huyları ile ilgili bu hakikatleri ona açıkladı.

Bu açıklama daha önce En'am Sûresi'nin başlarında ve içinde de geçti. O ayetlerden burası ile münasebeti olanlar şunlardır: *"Müşrikler, kendilerine bir*

875. Yunus, 10/74.

mucize gelirse ona mutlaka iman edeceklerine dair en ağır yeminleriyle Allah'a yemin ettiler. De ki: 'Mucizeler ancak Allah katındadır.' Onlara mucizeler geldiğinde de iman etmeyeceklerini siz nerden bileceksiniz? Biz onların kalplerini ve gözlerini çeviririz de, onlar, ilkin iman etmedikleri gibi, gene de iman etmezler. Biz de onları taşkınlıkları içerisinde kör ve şaşkın bırakırız."[876] En'am Sûresi'ndeki ayette geçen *"ilkin iman etmedikleri gibi"* ifadesi buradaki ***"Fakat önceden yalanladıkları gerçeklere iman edecek değillerdi."*** cümlesi ile aynı anlamdadır.

"Onların çoğunda, sözde durma (diye bir şey) bulamadık."

Sözde durmanın ayetin orijinalindeki karşılığı olan ***"Ahd"***, hem vasiyet etmek hem de vasiyet edilen şey anlamında kullanılan *"vasiyet"* demektir. *"Ahidtu ileyhi bi kezâ", birine bir şeyi yapmasını veya onu korumasını vasiyet etmek (tavsiye etmek, onu ondan istemek)* anlamındadır. İki taraf arasında olabilir ki buna *"muâhede" (sözleşme, ahitleşme)* denir. Bunun gibi tek taraflı yani birine bir şeyi ahdeden (ondan bir şeyi isteyen) ve birisi için bir şeyi iltizam eden tarafından da olur. *"el-Mîsâk"*, tekit şekillerinden biri ile pekiştirilmiş ahd demektir. Allah *"Ahdimi yerine getirin ki ben de sizin ahdinizi yerine getireyim."*[877] der ki "Size ahdettiğim şeyleri yerine getirin ki ben de ona karşılık size vaat ettiğim şeyi yerine getireyim." demektir. Bunların her ikisine de *"Allah'ın ahdi"* denir.

Râgıb "Allah'ın ahdi bazen akıllarımıza yerleştirdiği şeylerle, bazen Kitab'da ve peygamberlerinin dilinden bize emrettikleri ile bazen da dinin aslında gerekli olmayan ama adak ve benzeri şeylerle bizim kendimize yüklediğimiz mükellefiyetlerle olur." demektedir. Bunlardan birinciden maksat, Allah'ın insanları yaratırken onların doğasına yerleştirdiği fıtratın gereği olan ahittir. Bu fıtrat, Allah'ın ahdidir ve bundan dolayı insanları hesaba çeker. Mesela "Hanîflik" bu ahdin kapsamı içindedir ki onun esası, batıl ve şer tarafını bırakıp hak ve hayra yönelmektir. Allah insanların nefislerini âlemdeki bütün kuvvetlerin üstünde bir gaybî otoriteyi hissedecek, mükemmeliyeti sevecek ve eksiklikten hoşlanmayacak şekilde yaratmıştır. Buna rağmen onlar bu manaların sınırlarını tespit ederken hata etmekte ve bunların Allah'ın vahyi ile açıklanmasına ihtiyaç duymaktadırlar. İşte bu da Allah'ın ayrıntılı ahdidir ki onu peygamberleri vasıtasıyla bildirir. Böylece nefsin tezkiyesinde ve nefsin üzerine arız olan bilgisizlik ve kötü tercih kaynaklı bozuklukların izalesinde fıtrata yardımcı olur. Allah'ın, bu Sûrenin başlarında Âdemi ve şeytani varoluş ve bu ikisi arasındaki nefret ve düşmanlıkla ilgili açıklamalardan sonra beyan ettiği hususlar, O'nun umumi ahdinin, peygamberlerin

876. En'am, 6/109-110.

877. Bakara, 2/40.

dilinden bildirdiği genel esaslarıdır. Bundan kastım da Âdemoğullarına hitap eden ve A'râf Sûresi 26-35. ayetler arasında yer alan on ayetteki hususlardır. Şeytanın fitnesinden sakındırma da bunlara dâhildir ki *"Ey Âdemoğulları! Sizden 'Şeytana tapmayın.' diye istekte bulunmadım mı?"*[878] ayeti ile Allah, onlardan böyle bir talepte bulunmuştur. En'am Sûresi 151-153'teki üç ayette yer alan ve dinin esaslarını, ana kurallarını teşkil eden on emir (vasiyet) de yine bunlara dahildir ki bu ayetlerden ikincisinde *"Allah'a verdiğiniz sözü tutun."*[879] cümlesi vardır.

Bazı selef alimleri "ahd"i, bu Sûrenin devamındaki *"Bir de Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak..."*[880] şeklinde başlayan ayetin tefsirinde açıklanacak olan *"genel fıtrî mîsak"* (söz, taahhüt) olarak tefsir etmektedirler. Bu görüşü İbn Ebû Hâtim, Ebu'l-Âliye'den ve İbnu'l-Munzir de Übey b. Ka'b'dan; yine bu ikisi ile birlikte İbn Cerir ve Ebu'ş-Şeyh de Mücahid'den rivayette bulunmaktadırlar. Ayrıca Ebu'ş-Şeyh, Katâde'den rivayet eder: Onları şiddet, meşakkat ve sıkıntı ile imtihan ettikten sonra onlara refah ve rahatlık verince bu durumda Allah onların çoğunu kınadı ve *"Onların çoğunda, sözde durma (diye bir şey) bulamadık. Gerçek şu ki, onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk."*[881] dedi. Burada (ahd ile) daha önce geçtiği gibi fıtratın gereği olarak şiddet anında Allah'a dönme halini ve başlarına gelen sıkıntı ve zararların onları yola getirmemesini kastedilmektedir. Şöyle de denildi: Bununla onların -çeşitli surelerde bazılarından nakledildiği gibi- darlık anında, eğer kendilerini bu halden kurtarırsa Allah'a şükredecekleri hususunda O'na söz vermiş olduklarını anlatılmaktadır.

İbn Mesud'un da "ahd"i, iman ile tefsir ettiği rivayet edilmektedir. O bu görüşü *"Yoksa Allah'ın katında bir ahd mi edindi?"*[882] ayetinden almaktadır. İbn Kesir'in de bu cümlenin tefsirinde dediği gibi bu görüş, birinci görüşle -her ne kadar açıkça onu ifade etmese de- aynıdır. İbn Kesir *"Onların çoğunda, sözde durma (diye bir şey) bulamadık."* ayetinin tefsirinde "yani geçmiş ümmetlerin çoğunda" şeklindeki açıklamasından sonra şöyle demektedir: O'nun aldığı (sözde durma anlamındaki) ahd, yaratışta onların fıtratına yerleştirdiği şeydir; sulplerde onlardan, Kendisinin onların Rabbi ve hâkimi (meliki) olduğuna, O'ndan başka ilah bulunmadığına dair söz alması, onların da bunu ikrar etmeleri ve bu hususta kendi aleyhlerine şahitlik et-

878. Yâsîn, 36/60.
879. En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34.
880. A'râf, 7/172.
881. A'râf, 7/102
882. Meryem, 19/72.

meleridir. Onlar daha sonra buna aykırı davrandılar, bunu arkalarına atıp görmediler ve bir delil veya hüccete, aklî veya dinî bir delile dayanmadan Allah'la birlikte başka şeylere de ibadet ettiler. Hâlbuki bozulmamış fıtratlarda onların yaptıklarının tersi mevcut idi. Buhari ve Müslim'de anlatıldığı gibi baştan sona bütün peygamberler onlara bunu yasaklayan şeyler getirdiler. Müslim'de şöyle denilmektedir: *"Allah diyor ki: Ben kullarımı Hanifler (hakka meyilli kişiler) olarak yarattım. Ama şeytanlar onlara geldiler ve onları dinlerinden çevirdiler; benim helal kıldığım şeyleri onlara haram kıldılar."*[883]. Buhari ve Müslim'de de Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: *"Her doğan, fıtrat üzere doğar ve ebeveyni onu Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır yahut da Mecusileştirir."*[884]

Doğrusu şu ki buradaki *"ahd"*, gerek fıtrî, gerek şer'î ve gerekse insanların birbirleri ile yaptıkları anlaşma ve sözleşmelerde üstlendikleri örfî misak olmak üzere her türlü uygun ahdi içine almaktadır. Çünkü olumsuzluk edatından sonra belirsiz (nekre) olarak gelmiş ve buradaki olumsuzluk ayrıca "min" harf-i cerri ile de tekit edilmiştir. Bir nevi "O kavimlerin ekserisinde yerine getirdikleri her hangi bir ahd bulmadık." denilmiştir.

"Onların çoğunu yoldan çıkmış bulduk." Yani onların çoğunu fasık olabilecek durumda bulduk. ***Fasıklık*** *(fusûk, fısk)*; sözünde durmama, haksızlık etme ve daha başka yollarla her türlü fıtrî ve şer'î ahdin dışına çıkmaktır. Onların çoğunun bu halde olduklarına hükmedilmiştir. Çünkü içlerinden bazıları iman etmiş ve Allah'a verdikleri veya Allah'ın onlardan istediği yahut da insanlarla karşılıklı olarak tespit ettikleri her taahhüdü yerine getirmeyi şart koşmuştur. Onların arasında inkârcı iken bile bunların bir kısmını yerine getiren de vardır. Zira büyük bir toplumun bütün fertleri her konuda kötülük ve batıl üzerinde ittifak etmez. İşte bu durum, Kur'an'ın gerçekleri tespit ederken doğruluktan ayrılmamaya gösterdiği özenin sonucudur. Ona abartı kaynaklı şüpheler karışmaz ve hiç kimsenin hakkını elinden almadığı gibi kimseye hakkı olmayanı da vermez. Bu özene daha önce de dikkat çekmiştik. Ama bazı müfessirler bundan gafil olup burada *"çoğu"*ndan maksadın "her konuda hepsi" olduğunu iddia etmektedirler.

"Fısk" aslında sözünde durmamaktan daha genel bir anlama sahiptir. Fakat "ahd"in umumi oluşu ile ilgili yorumumuz sayesinde her ikisinin mefhumu da eşittir.

Bu ayette, kullanılan lafzın delalet ettiği mana (medlûl) itibariyle söz sanatlarından "tard" ve "aks" vardır. Çünkü birincisi mantûku ile ikincisinin

---

883. Müslim, *Cennet*, 63.

884. Buhari, *Cenaiz*, 93 (91); Müslim, *Kader*, 22; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 235.

mefhumunu onaylamakta ve ikincisi de mefhumu ile birincinin mantûkunu onaylamaktadır. Burada ayrıca *"vecednâ"* (*bulduk*) kelimeleri arasında tam cinas vardır. birinci *"vecednâ"*, *"rastladık"* anlamında ikincisi ise *"bildik"* anlamındadır. Yine buradaki olumluluk ve olumsuzluk arasında mukabele sanatı vardır ki birincisinin mevcut olmadığı ikincisinin ise mevcut olduğu ifade edilmektedir.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِن بَعْدِهِم مُّوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانظُرْ
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ ﴿103﴾ وَقَالَ مُوسَىٰ يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِّن
رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿104﴾ حَقِيقٌ عَلَىٰ أَن لَّا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ قَدْ جِئْتُكُم
بِبَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿105﴾ قَالَ إِن كُنتَ جِئْتَ بِآيَةٍ
فَأْتِ بِهَا إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿106﴾ فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ
﴿107﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿108﴾ قَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِ
فِرْعَوْنَ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ ﴿109﴾ يُرِيدُ أَن يُخْرِجَكُم مِّنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا
تَأْمُرُونَ ﴿110﴾ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿111﴾
يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿112﴾

103- Sonra onların arkasından Musa'yı mucizelerimizle Firavun'a ve topluluğuna gönderdik. Tuttular o mucizeleri inkâr ettiler. Ettiler de bak, o bozguncuların akıbetleri nasıl oldu!

104- Musa: "Ey Firavun! Bil ki ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim." dedi.

105- Allah'a karşı ilk görevim, hak olandan başka bir şey söylemememdir. Gerçekten ben size Rabbinizden bir mucize getirdim, artık İsrailoğullarını benimle gönder.

106- Firavun: "Eğer bir mucize getirdiysen ve eğer doğru söyleyenlerden isen onu göster!" dedi.

107- Bunun üzerine Musa, asasını yere bırakıverdi, o da birdenbire kocaman bir ejderha kesiliverdi.

108- Ve Musa elini koynundan çıkarıverdi, eli bembeyaz olmuş, bakanların gözünü kamaştırıyordu.

109- Firavun'un kavminden ileri gelenler, "Muhakkak ki bu, çok bilgili bir sihirbazdır." dediler.

110- O, sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. (Firavun): "O halde siz ne diyorsunuz?" dedi.

111- Onlar da "Onu ve kardeşini beklet, şehirlere de toplayıcılar gönder." dediler.

112- "Bütün bilgiç sihirbazları sana getirsinler."

Hz. Musa'nın Hayatı

Adı Mûsâ b. İmrân'dır. Ehl-i Kitab babasının ismini Amrâm olarak kabul etmektedir. Aslında eski ve yeni bütün toplumlar başka dildeki isimleri kendi dillerine aktarırlarken bir miktar değiştirirler. ***"Mûsâ"*** kelimesi, *"sudan kurtarılmış"* anlamındadır. Ebu'ş-Şeyh'in rivayetine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Ona Mûsâ dendi. Çünkü o, bir ağaç(tan sandık) ile suya atıldı. Kıbtî dilinde suya "mû" ve ağaca da "sâ" denir. Annesi onu doğurduktan sonra bir sandığa koydu ve sandığı iyice kapattıktan sonra Nil nehrine attı. Firavun ve yönetiminin ondan haberdar olup onu öldürmelerinden korktuğu için böyle yapmıştı. Çünkü onlar İsrailoğullarından doğan erkek çocukları kesiyorlar, sadece kızları bırakıyorlardı. Annesi sandığı nehre bıraktıktan sonra onun sonunda nereye varacağını ve kim tarafından alınacağını bilmek için Musa'nın kız kardeşine de *"Onu izle."* dedi. Onun durumunun kendisine kapalı olmaması için bunu istemişti. Kız kardeşi nehrin kenarından sandığı izlemeye devam etti. Nihayetinde Mısır kralı Firavun, ailesinin onu aldığını gördü. (Kasas Sûresi'nde anlatılanların sonuna kadar bu olayı böyle anlattı).

Hz. Musa olayı bazen uzun uzun bazen özet olarak birçok Mekkî Sûrede yer almaktadır. Bunların ilki de A'râf Sûresi'dir ki mushaf tertibine göre içinde Hz. Musa olayı zikredilen Mekkî Sûrelerin ilkidir. Tâhâ ve Şuarâ Sûreleri de bu kıssaya uzunca yer verme bakımından onun gibidir. Bunları "tâ-sîn" diye başlayan üç Sûreden diğerleri yani Neml ve Kasas takip etmektedir. Hz. Musa kıssasındaki ibretlerden bazıları Yunus, Hûd ve Mü'minûn gibi başka Sûrelerde de zikredilmektedir. Diğer taraftan Hz. Musa ismi (kıssası) bunların dışında birçok Sûrede daha -özellikle Mekkî olanlarda- özet halinde geçmektedir. İsrailoğullarına hitap edilirken Medenî bir Sûre olan Bakara'da da ismi tekrarlanmaktadır. Ayrıca uzun (tıvâl), yüzlü (miûn), kısa (mufassal) birçok Sûrede daha yer alır ki Kur'an'da geçtiği yerlerin toplamı 130'dan fazladır. Kur'an'da hiç bir melek veya peygamberin ismi onunki kadar geçmemektedir. Bunun sebebi peygamber kıssaları içinde onunkinin, Son Peygamber Hz. Muhammed'in kıssasına en çok benzeyeni oluşudur. O

da dinî ve dünyevî bir din getirmiş, Allah onun vasıtasıyla da hâkimiyet ve medeniyet sahibi büyük bir ümmet oluşturmuştur. Gerek bunun ve gerekse başka kıssaların tekrar tekrar ve farklı ifadelerle anlatılmasındaki hikmetleri inşallah ileride yeri geldikçe açıklayacağız.

"Sonra onların arkasından Musa'yı mucizelerimizle Firavun'a ve topluluğuna gönderdik." Bu kıssa, daha önce zikredilen ve ilki *"Andolsun ki Nûh'u elçi olarak kavmine gönderdik."*[885] ayeti ile sonuncusu da *"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı. .. "*[886] ayeti ile anlatılan kıssaların bütünü üzerine atfedilmektedir. Bu kıssa bir tür, onlar da başka bir türdür. İki tür arasındaki fark şudur: O kıssalar birbirlerine benzemektedirler. Onlarda kavimler peygamberlerini yalanlamakta, onlara karşı direnç göstermekte ve onlara eziyet etmektedirler. Sonunda da Allah onları, köklerini kazıyan bir azap ile helak etmektedir. Aralarındaki bu benzerlikten dolayı Allah onlardan her birini, bir önceki üzerine atfetmekte ve bunların aynı tür kıssalar olduğunu vurgulamak için ***"gönderdik"*** (*erselnâ*) fiilini de ilk kıssada zikredip diğerlerinde tekrarlamamaktadır. *"Âd (kavmin)e de kardeşleri Hûd'u..."*[887]; *"Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih'i..."*[888]; *"Lût'u da..."*[889]; *"Ve Medyen'e kardeşleri Şuayb'ı ..."*[890] dedi. Bu kıssalarla arasında fark olduğunu belirtmek için Hz. Musa kıssasında gönderme fiilini tekrar kullanmakta fakat bunu *"erselnâ"* yerine *"beasnâ"* fiili ile ifade etmektedir. *"Beasnâ"*, ona nispetle daha özel anlamlı ve daha beliğdir. Çünkü bu, bir tercih ve önemli bir işle görevlendirme anlamına gelmektedir. Kur'an'da zikredildiği yerler; ölülerin ba's edilmesi (diriltilip mahşer meydanına gönderilmesi), genel risalet yani birçok peygamberin gönderilmesi ve özel olarak da Hz. Muhammed'in ve Hz. Musa'nın gönderilmesi ile sınırlıdır. Ayrıca İsrailoğullarının nakiplerinin (önde gelenlerinin) ve onlar yeryüzünde fesat çıkardıklarında onlardan intikam alan, onlara azap eden, onları esir alan kişilerin gönderilmesinde de bu fiil kullanılmıştır.

Burada "beasnâ" lafzının kullanılması, gönderme işlemini ifade ederken öncekilerin aksine burada yüklemin tekrarlanmasının, "önceki kıssalarda zikredilen peygamberlerin gönderilmesi ile Hz. Musa'nın gönderilmesi arasında fark olduğu anlamına geldiği" şeklindeki açıklamayı desteklemektedir. Yani bu kelimenin özel anlamı, onun genel anlamını tekit etmektedir.

885. A'râf, 7/59.
886. A'râf, 7/85.
887. A'râf, 7/65.
888. A'râf, 7/73.
889. A'râf, 7/80.
890. A'râf, 7/85.

Diğer taraftan bu kıssanın öncekiler üzerine ***"sümme"*** (*sonra*) edatı ile atfedilmesi de bu farklılığı tekit etmektedir. Çünkü *"sümme"*, iki şeyin arasında zaman, tür veya derece (rütbe) itibariyle "terâhî" (uzaklık) ve "fasl" (açıklık) olduğuna delalet eder. Burada da derece itibariyle terâhîye delalet etmektedir. Bunu şöyle açıklayalım: Bu gönderme ve onun Musa kavmi üzerindeki sonuçları, ardından gelen olaylar, daha öncekilerden onların karşıtı denecek derecede ayrıdır. Hz. Musa olayında bir kavim; eziyetli bir dünya hayatından yani Firavun ve adamlarının köleliğinden, onların kendilerine reva gördükleri muhtelif horlama ve cezalandırmalardan kurtulmuş, tek olan Allah'a ibadet etme, O'nun dinini yaşama yoluna girmiştir. Allahu Teâlâ da onlara dünyada büyük bir hâkimiyet vermiş, içlerinden peygamberler ve krallar çıkmasını sağlamış, böylece aralarından doğru istikameti seçenler için kalıcı ahiret mutluluğunu hazırlamıştır. Bunun gönderilmesi ile ardından o peygamberlerin kavimleri için dünyada köklerinin kazınması azabı gelen, ahirette de dünyadaki horlama ve cezalardan daha beteri gelecek olan ötekilerin gönderilmesi birbirinden ne kadar farklıdır!

Burada *"sümme"*nin zaman itibariyle terâhî ifade ettiği de düşünülebilir. Çünkü buradaki atıf Nuh kıssası üzerine yapılmıştır. Arada Nuh kıssası üzerine atfedilen diğer kıssalarda, -daha önce de söylediğimiz gibi- cümlenin yüklemi (amil) tekrarlanmadığı için bunlar, ona tâbi ve onun tamamlayıcısı durumundadır. Eğer olaya böyle bakılmazsa o peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Şuayb, Hz. Musa ile aynı zamanda yaşamıştır ve onun kayınpederidir. Eşi ve çocukları ile birlikte Sina'da onun yanında iken Allah Hz. Musa'ya vahyetmiş ve İsrailoğullarını Firavun'un hakimiyetinden ve zulmünden kurtarması için oradan onu Firavun'a ve adamlarına göndermiştir. Allahu Teâlâ'nın Yunus Sûresi'nde Hz. Nuh'u gönderdiğini belirtmesi ve ardından da önce *"Sonra onun arkasından birçok peygamberleri kavimlerine gönderdik."*[891], ardından da *"Sonra bunların arkasından Musa ile Harun'u ayetlerimizle Firavun'a ve cemaatine gönderdik."*[892] demesi bunları desteklemektedir. Hz. Nuh'un gönderilmesi ile daha sonraki peygamberlerin gönderilmesi arasında zaman aralığı bulunduğu akıl ile bilinebilecek hususlardandır. Çünkü sonrakilerin gönderilmeleri Hz. Nuh ile birlikte gemide bulunup kurtulanlardan yeni nesiller türedikten ve onlar çoğalıp halklar ve kabileler haline geldikten sonradır. Peygamberler hakkında Yunus Sûresi'nde geçen bu özet anlatım, daha önce inen A'râf Sûresi'nde verilen ayrıntılı anlatıma bağlıdır veya ona nispetle daha genel bir anlatımdır. Şüphesiz Hz. Nuh ile Hz. Musa arasında kavimler çoğaldılar. Allahu Teâlâ *"Andolsun ki biz her*

891. Yunus, 10/74.
892. Yunus, 10/75.

ümmete, (...) bir peygamber gönderdik."[893] Buyurmakta son peygamberine de *"Onlardan kimini sana anlatmışız, kimini de anlatmamışızdır."*[894] şeklinde hitap etmektedir. O peygamberlerden bu Sûrede, aynı şekilde En'am Sûresi'nde ve diğer Sûrelerde söz edilenlerin, özel olarak zikredilmelerinin hikmetini daha önce açıkladık.

Bu ayetin anlamı şöyledir: "Sonra o peygamberlerin arkasından bizden Firavun'a ve adamlarına bildirdiklerinde doğru olduğuna delalet eden ayetlerimizle birlikte Musa'yı gönderdik."

"Firavun", eski Mısır krallarının lakabıdır. Rum krallarına Kayser, eski Pers krallarına Kisra ve çağımızda da İranlıların krallarına Şah dendiği gibi eski Mısır krallarına da Firavun deniliyordu. Firavun hakkında Kral (melik) lakabını da kullanıyorlardı. "Firavun" kelimesinin anlamı, nereden türediği, Hz. Musa'nın firavununun ismi ve zamanı ihtilaf konusudur. Mısır eski eserlerinde bunu açıklayan bir bilgi de mevcut değildir.

Firavun'un ***"mele'"***si ise kavminin eşrafı ve onun devlet adamlarıdır. Allahu Teâlâ ayette "Firavun'a ve kavmine" değil bunun yerine *"Firavun'a ve melesine"* demektedir. Çünkü İsrailoğullarını köle yapanlar kral ve onun devlet adamları idi, İsrailoğullarının hâkimiyeti onların elinde idi. Diğer Mısırlılar her hangi bir hâkimiyet alanına sahip değillerdi. Zira onlar da köleleştirilmişlerdi. Ama gariban İsrailoğullarına yapılan zulüm daha çetindi. Allahu Teâlâ Hz. Musa'yı, kavmi İsrailoğullarını Firavun'dan ve onun adamlarından kurtarsın, atalarının yurdunda onlar vasıtasıyla Allah'ın dinini ayağa kaldırsın diye gönderdi. Firavun ve adamları iman etselerdi bunlara tâbi oldukları için kavimlerinin diğer fertleri de iman ederlerdi. Hatta bütün toplumlar ile zalim ve müstebit kralları arasındaki ilişki hep böyledir, onlara tâbidirler. Allah Firavun ve adamlarının Musa'ya iman etmeyeceklerini, diğer fertlerin de ona tâbi olduklarını, kendi tercihlerinin olamayacağını, onların çoğunun taklitçi olduğunu biliyordu. Zaten durum böyle olduğu için Musa'ya iman ettiler diye sihirbazları öldürmüştü. Hâlbuki onlar bağımsız akıl sahibi, kendine ait görüş ve anlayışları olan alim kişilerdi. Sihir de onların eğitimle kazanılan sanatları ve ilimleri arasında yer alıyordu. Yoksa onların sihirbazlığı, Hz. Musa'nın ortaya koyduğu mucizeler gibi değildi. Hz. Musa'nınkiler Allah'tan başkasının gücü yetmeyecek olağanüstü şeylerdendi.

Allahu Teâlâ Hz. Musa'nın mucizeleri ile Firavun ve adamlarına karşı delil ikame etmiş oldu. Onlar ise o mucizelere inanmayıp haksızlık ettiler.

---

893. Nahl, 16/36.

894. Ğâfir (Mü'min), 40/78.

Yani kibir ve inkârcılıklarından dolayı o mucizeleri reddederek kendilerine ve kavimlerine zulmettiler. Bundan dolayı hem kendi günahlarının hem de onlara tâbi olarak imandan mahrum kalan kavimlerinin günahından sorumlu oldular. Kavimleri eğer onlara tâbi olarak iman etselerdi bu sefer de onların sevapları kadar sevap kazanacaklardı. Sözün özü, Hz. Musa kavmi İsrailoğullarına doğrudan, Firavun ve adamlarına da dolaylı olarak peygamber gönderilmişti. İsrailoğullarına gönderilişi gaye, Firavun ve adamlarına gönderilişi vesiledir de denebilir.

Ayetteki bu cümlede ***"zaleme"*** (*Zulmetti, haksızlık yaptı.*) fiili, mefulünü "bâ" harf-i cerri ile almıştır. Bunun sebebi burada "tazmin olması" ve fiilin "kefera" manasını da tazammun etmesidir. Böylece ayetteki "zaleme" hem kendi manasını hem de "kefera" fiilinin manasını içinde bulundurur. Bu iki manadan sadece biri ile tefsir edilmesi doğru değildir. Çünkü eğer bu manalardan birisi kastedilseydi ayet ona göre ifade edilirdi ve tazminin bir faydası olmazdı.

Şöyle de denilmiştir: Buradaki "bâ" harf-i cerri, sebep ifade eder. Yani ayetin anlamı, "Onlar bu mucizeler sebebiyle kendilerine ve kavimlerine yeni bir zulmettiler." şeklindedir. Bu yeni zulüm de -ileride anlatılacağı gibi- inkârlarından dolayı başlarına gelen ve tufan, çekirge, haşere, kurbağa ve kan şeklinde görülen, sonra da boğulmaları ile sonuçlanan azaptır.[895]

Bu iki görüş arasında mana bakımından çelişki yoksa da birincisi daha isabetli ve beliğdir.

"Bak, o bozguncuların akıbetleri nasıl oldu!" Ey Peygamber veya ey dinleyen ve okuyan! Akıl ve fikir gözüyle bir bak, zulmederek ve insanları köleleştirerek yeryüzünde fesat çıkaran Firavun ve adamları bu fesatlarının gereği olarak Allah'ın mucizelerini inkâr ettikleri ve zulmettikleri zaman sonları nasıl oldu!

Bu ifade ile bakışın, Allahu Teâlâ'nın onların sonları hakkında anlatacaklarına çevrilmesi teşvik edilmektedir. Allahu Teâlâ kulu ve peygamberi Musa'ya yardım etmektedir. Musa, o fesatçılarca köleleştirilmiş ezilen halka mensup bir fert, onlarsa güç, kuvvet ve hakimiyet bakımından yeryüzünde yaşayanların en büyükleridir. Allahu Teâlâ onlara karşı Hz. Musa'ya, önce sihirlerini boşa çıkararak ve alimlerinin, sihirbazlarının onun peygamberliğine, mucizelerinin Allah katından olduğuna inanmalarını sağlayarak yardım etmektedir. Sonra da o ülkelere türlü azaplar yollayıp Hz. Musa'nın kavmini kurtararak, Firavun ve ona tâbi olan adamlarını, askerlerini ise boğarak yardımını göndermektedir. İşte bu apaçık bir ibret ve "Üstünlük, hakkın değil

895. A'râf, 7/133-136.

maddî gücündür." diyenlere karşı hep canlı kalacak bir delildir. Bilhassa doğu halklarından zayıf bulduklarına zulmeden Avrupa devletlerinin büyüklüğüne aldanan kişilere ve tabii öncelikle de o azgınlara evet öncelikle ve öncelikle onlara karşı apaçık bir delildir.

Bu teşvik ve dikkat çekmeden sonra Allah bize bu akıbete uğrayan o fesatçıların ilk durumlarını anlatmaktadır: ***"Musa: 'Ey Firavun! Bil ki ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamberim.' dedi."***

Bu ayetin anlamının gereği gibi anlaşılabilmesi için önce ondaki lafzî konuları, kıraatleri ve belagat nüktelerini ele alalım ki ondan sonra kıssanın devamı birbiri ile bağlanmış olsun. Bu ayette iki hassas konu var: Birincisi bu kıssanın atıf edatı ile başlaması ve atıf edatının da "va" olması. İkincisi ise Hz. Musa'nın ***"Allah'a karşı ilk görevim, hak olandan başka bir şey söylemememdir."*** sözü.

Ayetin atıf ile başlayışı hakkında söz eden ve ne üzerine atfedildiğini açıklayan, kıssanın takdim edilişi bakımından bu ayet ile Tâhâ Sûresi'nde benzeri ayet arasındaki farka dikkat çeken birini görmedim. Tâhâ Sûresi'nde Hz. Musa'ya kardeşi Harun ile birlikte Firavun'a gitmesi, ona daveti tebliğ etmesi emredildikten ve onların bu emri yerine getirmedeki durumları açıklandıktan sonra *"Bize kesin olarak vahyolundu ki, azap şüphesiz (gerçeği) inkâr edip ona sırt çevirenleredir."*[896] denilmektedir. Oradaki cümle başında "vav" veya "fâ" ile vasledilerek değil isti'nâf-ı beyânî tarzında fasledilerek söylenmektedir. Allahu Teâlâ'nın bu Sûrede Hz. Musa'nın kıssasından önce yer alan kıssaları anlatılırken kullandığı ifadede de böyle bir fasl hali var: *"Âd (kavmin)e de kardeşleri Hûd'u (gönderdik): Ey kavmim! Allah'a kulluk edin..."*[897]. Devamındaki Salih, Lut ve Şuayb kıssaları da böyle. Bunlarda *"fe qale"* veya *"ve qale"* denmemekte ama daha önce Hz. Nuh'un tebliği anlatılırken atıf edatı "fâ" kullanılmaktadır: *"Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik de dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin."*[898].Buradaki vasl ile daha sonrakilerdeki fasl arasında ne fark olduğunu Hûd (a) kıssasında anlattık.

Özetlersek: Burada Nuh kıssasında "fâ" ile, Musa kıssasında da "vav" ile atıf var ve bu ikisi arasında yer alan kıssalarda ise isti'nâf-ı beyânî üslubu ile fasl mevcuttur. Diğer surelerdeki Musa kıssasında görülen fasl da bu fasla benzemektedir. Bunun çok sayıda benzeri vardır.

Bu kıssaların birincisi olan Nuh kıssasında tebliğ işinin "fâ" edatı ile "irsâl" (gönderme) üzerine atfedilmesinin sebebi, "fâ"nın takip ("fâ"dan son-

896. Tâhâ, 20/48.
897. A'râf, 7/65.
898. A'râf, 7/59.

raki işin önceki işi müteakip hemen yapıldığı) anlamı içermesi ve davetin tebliğinin geciktirilmesinin caiz olmamasıdır. Ondan sonraki kıssalarda atıf edatı bulunmayıp fasl tarzında ifade kullanılmasının sebebi de şudur: Birinci kıssa ile o durum malum hale gelince ve Nuh kavminde olanlar Hud kavmi için de ibret olunca, bu ikisi birlikte daha sonra gelen Salih kavmi -ve aynı şekilde daha sonrakiler için- ibret teşkil edince bu kıssaların her birinde fasl tarzı daha güzel oldu. Burada fasl tarzı ile ifade edilen kısım mukadder bir sorunun cevabıdır ki bir nevi her bir kıssada birisi "O peygamberin kavmi ile ilişkisi nasıl oldu?" sorusunu yöneltmekte ve bu cümle de fasl halinde ona cevap olarak zikredilmektedir. (Bu konu daha önce de açıklanmıştı). Şu anda tefsirini yapmakta olduğumuz son kıssa olan Hz. Musa kıssasında atıf edatı "vav"ın kullanılmasının sebebi şudur: Burada Hz. Musa'nın Firavun'a ve adamlarına gönderilmesi belirtildikten sonra bunu, bu göndermenin neticesini ve sonucunu belirten icmâl (genel ifade) izledi, ***"Tuttular o mucizeleri inkâr ettiler."*** dendi. Daha sonra da kıssa, bu icmâlin tafsili (detaylandırılması) ve o neticenin mukaddimeleri (öncülleri, başlangıç kısmı) ile başladı ve mukaddimeler ile netice, icmâl ile tafsil arasındaki müştereklikten dolayı buraya münasip olan da isti'nâf-ı beyânî üslubu değil de atıf üslubu oldu. Yine münasip olan bu atıfta "fâ"nın değil "vav"ın kullanılmasıydı. Çünkü "fâ" takip ve tertibe işaret etmektedir. Hâlbuki bu mana buraya uygun düşmemektedir. Zira "fâ" gelmesi halinde bu, mukaddimelerin, neticeden sonra olmasını gerektirir ve böyle bir şeyin temelsiz olacağı da açıktır. O zaman tek çözüm, atfın "vav" ile olmasıdır. İşte bu belagat açısından önemli bir inceliktir ve bunu da ancak "beyan" ilminin denizine dalan dalgıçlar anlar. Onlar da bunun eşsiz örneklerini ancak Kur'an'ın üslubunda bulabilirler. Ben, İmam Zemahşerî'nin bunun farkına varamayışına, bu meseleye hiç dokunmayışına hayret ediyorum.

Kıssanın önce neticesi zikredilerek başlamasının hikmeti ve bununla hedeflenen ibret de şudur: Bununla, daha önceki kıssalarda yer alan ve peygamberleri inatla ve böbürlenerek reddedenlerin, onlara karşı direnenlerin helak edilmesi açısından diğer ibret verici olaylar arasında bir ilişki söz konusudur. O ibret, daha önceki kıssaların bütününden sonra zikredilmiştir. Daha önce de geçtiği gibi bu iki ibret arasında hem başlangıç hem de sonuç itibariyle benzerlik vardır. Hz. Musa kıssası uzundur ve peygamberlik görevinin Firavun'a ve adamlarına karşı oluşu sebebiyle sadece bu benzerlik bakımından onlarla aynı durumdadır.

Hz. Musa kıssasında Son Peygamber'in durumu ile aralarındaki benzerlikler bakımından da ibretler vardır. Hz. Musa İsrailoğullarına, Hz. Muhammed de Araplara ve diğer insanlara gönderilmiştir. Allah her ikisini

de iman konusunda ve dinlerini, gönderildikleri kimseler arasında yayma hususunda başarılı kılmıştır. Ayrıca yukarıda bu kıssanın *"sümme"* ile atfedilmesindeki ve burada *"beasnâ"* fiilinin kullanılmasındaki inceliği açıklarken sıraladığımız diğer hususlar da vardır. Aralarındaki bu benzerlik dolayısıyla kıssanın sonlarında Hz. Musa'nın -yine aynı şekilde Hz. İsa'nın- son peygamber Hz. Muhammed'i müjdelemesine yer verilmiştir.

"Haqîqun alâ en lâ eqûle..." (***Allah'a karşı ilk görevim, hak olandan başka bir şey söylemememdir.***). Cumhurun kıraati böyledir. Burada ***"Haqîqun"*** kelimesinin, Araplar arasındaki meşhur kullanımından farklı bir kullanımı vardır. Çünkü onlar tıpkı *"Ente cedîrun bi kezâ"*, *"Ente halîkun bi kezâ"* dedikleri gibi bunu da *"Ente haqîqun bi kezâ"* ve *"Enti haqîqatun bi en tef'alî kezâ"* şeklinde kullanmaktadırlar. Onların bu kelimeyi "alâ" harf-i cerri ile kullandıkları nakledilmemiştir. Fakat Arapçada "alâ" harf-i cerrinin "bâ" harf-i cerri anlamında kullanıldığı da görülür. Mesela *"İrkeb ale'smi'llâh"* (*Allah'ın adıyla bin.*) derler. İbn Hişam da *Muğni'l-Lebîb*'de "alâ" harf-i cerrinin manalarını verirken yedinci mana olarak bunu verir ve bu ayeti de öyle açıklar. Ayrıca bu görüşünü Übey b. Ka'b'ın *"Haqîqun bi en lâ eqûle..."* şeklindeki kıraati ile de teyit eder. Abdullah b. Mesud'un *"Haqîqun en lâ eqûle..."* şeklindeki kıraati de böyledir. Çünkü bu son kıraate göre hazfedilmiş olan harf-i cer olarak akla ilk gelen "bâ"dır. "En" veya "enne"den önce harf-i cerrin hazfedilmesi de dilbilgisi kurallarına uygun bir uygulamadır.

Ondan önce bu görüşü tercih eden bazı müfessirler de vardır. İbn Kesîr, "bazıları"ndan naklederek şöyle der: Bunun manası, *"Haqîqun bi en lâ eqûle ale'llâhi ille'l-hakk"*tır. Yani *"cedîrun bi zâlike"* ve *"hariyyun bihî"* (*...layıktır, yaraşır.*) demektir. "Alâ" ve "bâ" harf-i cerlerinin birbirlerinin yerlerini aldıklarını; "Bazı müfessirler de bunun manasını *"Allah hakkında sadece hakkı söylemede çok arzulu, titiz..."* şeklinde açıklamaktadırlar.[899] Bu ikinci görüşe göre ayetteki "Haqîqun" kelimesinde "tazmin" vardır ve ona *"harîsun"* (*çok istekli, titiz, hırslı*) manası da yüklenmiştir. Bu, meşhur müfessir ve nahiv alimi Ferrâ'dan da nakledilmektedir.

Daha önce tekrar tekrar ifade ettiğimiz gibi "tazmin"de, kelimenin asıl manası ile mef'ulünün başındaki harf-i cerden anlaşılan mananın her ikisi birlikte kastedilmektedir Buna göre ayetin anlamı şöyle olmaktadır: "Ben âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir peygamberim, bana Allah hakkında sadece hakkı söylemek yaraşır ve ben bu hususta çok arzuluyum, titizim ve onu asla ihlal etmem."

899. İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 235.

Bu ayet açıklanırken bunun hakikatten mecaza "kalb" kabilinden veya "iğrâk" (bir nevi mübalağa) kabilinden olduğu da söylenmiştir. Bu ikincisine göre Hz. Musa kendisinin doğruluğunu anlatırken iğrâk üslubunu seçmiş ve hak söze şahsiyet tanımış, bu ifadeyi de sanki o *"haksöz"* kendisi söylemiş, onun başkası tarafından söylenmesine razı olmamıştır. Her ne kadar Zemahşerî bu izah şekillerinden ikincisinin Kur'an'ın inceliklerine daha uygun ve daha yerinde olduğunu söylemişse de bunların ikisinde de zorlama vardır.

Nâfi, ayeti *"Haqîqun aleyye en lâ eqûle ale'llâhi ille'l-haqq"* şeklinde okumaktadır. *"Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü bildiğim için O'nun hakkında sadece hak ve doğru olan şeyleri söylemem gerekir, bu bana ödevdir."* demektir. İbn Kesîr de böyle söylemektedir.[900]

Bunlar bilindikten sonra şimdi ayetlerin tefsirine dönelim: Hz. Musa Firavun'a kendisinin bütün âlemlerin Rabbi yani onların seyyidi (hâkimi), maliki, onların her türlü işlerinin düzenleyicisi tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu ve bu peygamberliğin gereği olarak Allah hakkında doğrudan başka bir şey söylemeyeceğini bildirdi. O sadece doğruyu söyleyecekti. Çünkü Allah'ın, kendisi hakkında yalan uyduracak birisini göndermesi mümkün değildi. Her şeyin hâkimiyeti onun elinde idi ve herkes onun himayesine muhtaç idi, ona karşı kimsenin himayesi olamazdı. Musa da doğru söylemeye, Rabbinden tebligatta bulunurken haktan ayrılmamaya layık, yalandan ve tebligatTahatadan korunmuş, hakkı söyleme hususunda da kendi tercihi ve fiili ile çok titiz birisi idi.

Hz. Musa'nın sözü, tevhid inancını ve peygamberlik inancını kapsıyordu. Bu sözün muhtevasında bütün âlemlerin bir Rabbi olduğu hususu ve Allah tarafından tebliğde masumiyet ve hidayetle desteklenen peygamberlik inancı vardı. Şûra Sûresi'nde de anlatıldığı gibi Firavun, genel anlamdaki Rabliğin bir ve sadece Allah'a ait olduğu konusunda onunla tartıştı. Hz. Musa da Firavun'un ona yönelttiği birtakım sorulara cevap verirken Allahu Teâlâ'yı, O'na layık olacak ve kastedilen anlamı netleştirecek şekilde anlattı. Tâhâ Sûresi'nde anlatıldığına göre Firavun, ona ve Harun'a Rablerini sordu. Orada Allah'ın onlarla ilgili olarak anlattıkları arasında öldükten sonra dirilme (ba's) ve amellerin karşılığı (ceza) konuları da vardır. Eski Mısırlılar gaybî bir tanrı olan Rabbe de öldükten sonra dirilmeye de inanıyorlardı. Fakat onlar bu iki inanca şirk temayülleri ve şirkten kaynaklanan bazı hurafeler karıştırmışlardı.

900. *A.g.y.*

Buradan anlaşılmaktadır ki Hz. Musa, Firavun ve adamlarına imanın üç temel esası olan tevhide, nübüvvete ve ahirete dair tebliğde bulunmuştu. Hz. Musa'nın birçok surede tekrarlanan kıssası esnasında bu konuda ve başka konularda ötekilerde bulunmayan faydalar vardır. Onun kıssasının en geniş olarak anlatıldığı sureler A'râf, Tâhâ, Şuarâ ve Kasas Sûreleridir. Tekrarlanan ise kıssanın detayları değil, genelidir.

Hz. Musa daha sonra Allah'ın, onu davasında ve O'ndan aldığı vahyi tebliğinde doğruluğuna delalet eden bir beyyine (belge, açık delil) ile desteklediğini belirtmekte ve buna bağlı olarak da kendisinin birinci derecedeki gayesini açıklamaktadır. Allahu Teâlâ Hz. Musa'nın söylediklerini şöyle ifade etmektedir: ***"Gerçekten ben size Rabbinizden bir beyyine*** (mucize) ***getirdim, artık İsrailoğullarını benimle gönder."*** Size çok önemli ve hakkı açıklamada açık bir delil teşkil eden bir mucize (***beyyine***) getirdim. "Beyyine" kelimesinin nekre (belirsiz) oluşu, "tefhîm (onun çok değerli ve önemli olduğunu belirtmek) içindir. Muhatapları acze düşüren bu belgenin onların Rabbinden getirildiğinin açıklanmış olması, aynı zamanda onların da Rabbin kontrolü altında bulunduklarını, Firavun'un Rab veya ilah olmadığını ortaya koymaktadır. Yine bu ifade o belgenin, Hz. Musa'nın kendi fiili veya onun tek başına yapabileceği bir şey olmadığını göstermektedir. Hz. Musa bu sözünün ardından ona bağlı olarak "İsrailoğullarının benimle beraber senin ülkenden dışında başka diyarlara gitmeleri ve orada senin ve kendilerinin Rablerine ibadet etmeleri için onları tâbi tuttuğun esaretten vazgeç ve salıver. Onları kölelikten azat etmek suretiyle benimle birlikte gönder." demektedir. Peki, Firavun buna ne cevap vermektedir?

"Eğer bir mucize getirdiysen ve eğer doğru söyleyenlerden isen onu göster!" Yani Firavun Hz. Musa'ya şöyle demektedir: Eğer iddia ettiğin gibi beraberinde bir şey varsa ve seni gönderen katından bir ayet (mucize) ile desteklenmiş olarak geliyorsan -eğer hak sözü iltizam etmiş, doğru kişilerden isen- onu bana getir ve huzurumda göster. Burada şart edatı olarak iki defa "***in***" kullanılmıştır ve bu cümleden Firavun'un sözün muhtevası hakkında şüphesi olduğuna veya kanaatinin de kesinlikle olumsuz olduğuna işaret vardır. Dolayısıyla Firavun'un, Hz. Musa'nın mucize getirdiği hususunda da doğruluğunda da şüphe içinde olduğu görülmektedir.

"***Bunun üzerine Musa, asasını yere bırakıverdi, o da birdenbire kocaman bir ejderha kesiliverdi.***"

Yani Musa hiç beklemeden sağ elindeki asasını Firavun'un önüne attı. Bir de ne görsünler, o apaçık bir ejderha (su'bân/büyük erkek yılan)! Yani gerçek ejderha olduğu hususunda hiçbir müphemlik bulunmayan, ayan be-

yan bir ejderha. Hareket etmekte, oradan oraya geçmekte ve gözler onu her hangi bir sihirbazın etkisinde kalmaksızın görmektedir. İleride Firavun'un sihirbazlarının yaptıkları anlatılırken açıklanacağı gibi bu mucizesin sergilenmesinde "insanlara hareket ediyormuş gibi gösterilme hali" söz konusu değildir.

Ve Hz. Musa elini de gömleğinin yakasından, o asayı attıktan sonra koymuş olduğu yerden çıkardığında, bir de baktılar ki o el bembeyaz, bakanlara yani Firavun ve adamlarına veya bakan herkese parlamakta. Söz konusu "bakan kimseler" de enteresan şeyleri görmek için toplanmış olan kimselerdir. Allah Tâhâ, Neml ve Kasas Sûrelerinde onun elinin beyazlığını anlatırken *"min ğayri sûin"* yani baras (alaca) gibi her hangi bir hastalıktan kaynaklanmayan bir beyazlık diye de belirtmektedir.

Rivayet tefsirlerinde Hz. Musa'nın asasının dönüştüğü bu ejderhanın özellikleri ve onun Firavun üzerindeki tesiri ile ilgili olarak birçok rivayet varsa da bunlar tamamen İsraliyat türündendir, hiç bir sahih senetleri yoktur ve onlara asla güvenilemez.

Bu rivayetlerden birisi de Vehb b. Münebbih'e ait olanıdır ki ona göre o asa ejderha olunca insanlara hücum etti ve insanlar onun karşısında hezimete uğradılar, birbirlerini öldürmek suretiyle içlerinden yirmi beş bin kişi can verdi. Firavun da hezimete uğramış bir halde kalktı. İbn Kesîr "Bunu İbn Cerir, İmam Ahmed ve İbn Ebî Hâtim rivayet eder. Bunun anlatımında garabet (tuhaflık) var. En iyi bilen Allah'tır." demektedir.[901]

Cumhur her ne kadar Vehb'i sika (güvenilir) sayıyorsa da ben Amr b. Amr b. el-Fellâs'ın (ö.309/922) onu zayıf kabul eden görüşünü tercih ediyorum ve bunun için de sadece bu rivayeti yeterli buluyorum. Hatta ben onun çok ibadet ettiğine dair rivayetler karşısında da onun hakkında su-i zan sahibiyim. Benim kanaatime göre onun kendi kavmi olan Farslara temayülü vardı ki onlar da İslam ve Araplara karşı tuzak kuruyorlar, rivayet kanalıyla ve Şiîlik yoluyla onları faka bastırıyorlardı. İmam Ahmed onun babası Münebbih'in Fars olduğunu, Kisra tarafından oradan çıkarıldığını ve Yemen'e geldiğini, Hz. Peygamber zamanında Müslüman olduğunu, kendisinden sonra oğlu Vehb'in, artık fethedilen ülkesine gidip geldiğini söylemektedir. İşte bundan dolayı ondan nakledilen tuhaf rivayetler -ki bunlar çoktur- şüpheye açıktır. Bence İsrail asıllı Ka'b el-Ahbâr da onun gibidir. Bunların ikisi de tâbi'undandır ve bol bol, aklî veya naklî bir esası bilinmeyen garip olaylar rivayet etmektedirler. Bunların kavimleri Fars beldelerini fetheden ve Yahudileri Hicaz'dan süren İslam-Arap ümmetine karşı tuzak

901. İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 236.

kurmaktaydılar. İkinci halifenin katili bir Farstır ve kendi kavmine ait gizli bir cemiyet tarafından gönderilmiştir. Üçüncü halifeyi katledenler de Yahudi Abdullah b. Sebe'nin entrikalarının etkisi altındaydılar. İlk asırdaki bütün siyasi fitneler ve yalan rivayetler neticede Sebe'cilerin cemiyeti ve Fars cemiyetleri ile irtibatlıdır, işin sonu onlara çıkmaktadır.

"Firavun'un kavminden ileri gelenler, 'Muhakkak bu çok bilgili bir sihirbazdır.' dediler. O, sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. (Firavun): 'O halde siz ne diyorsunuz?' dedi."

Sihrin Hakikati ve Çeşitleri

Sihir, eski Mısırlıların bildikleri bir ilim dalı idi. Yüksekokullarında diğer kevnî ilimlerle beraber onu da öğrenmekteydiler. Çağdaşları Japonlar ile Hintliler ve başkaları da aynı durumdaydılar. Hala da onların putperestlerinden ilginç sihir faaliyetleri nakledilmektedir. İngiliz ve diğer batılı bilim adamları bunların bir kısmının sebebini açıklamaya ve hakikatini ortaya çıkarmaya muvaffak oldularsa da bir kısmının nasıl işlediğini hala onlar da bilmemektedir.

Sihir faaliyetlerindeki ortak özellik bunların, sebepleri bilinmediği için gerçek durumu halkın geneli tarafından anlaşılamayan birtakım hilelere ve kandırmalara dayalı fiiller oluşudur. Bu fiillerden her hangi birisinin sebebi anlaşılınca artık o sihir olmaktan çıkmaktadır. Sihrin hakikati yanlış anlaşıldığı için bilgisiz toplumlar peygamberlerin, Allah'ın kendilerini teyit ettiğini gösteren kevnî mucizelerini sihir kabilinden saymaktadırlar ve dolayısıyla onlara göre o mucizeler, peygamberlerin doğruluğuna ve Allah tarafından desteklendiklerine delalet etmemektedir. Çünkü sihir, eğitim ve öğretim yoluyla elde edilen bir sanattır ve eğer kendisine bunu öğretecek birisini bulabilirse herkesin sihirbaz olması mümkündür. Kadim ve modern tarihi dönemlerde bilinmektedir ki sihir ancak cahil kişiler arasında rağbet görmektedir. Medeniyetten en uzak kabileler arasında sihrin korkutucu ve etkin bir yeri vardır. İlim ve irfanın yaygın olduğu ülkelerde ise sihir neredeyse hiç yoktur. Hatta böyle yerlerde sihirle uğraşanlar hakkında göz bağlayıcı (müşa'viz), hileci (muhtâl), deccal (yalancı, üçkâğıtçı) gibi isimler kullanılmaktadır.

Sihrin hakikatini daha önce *Tefsir*'in birinci cildinde Hârût ve Mârût kıssasında ve *Menâr*'ın diğer bazı ciltlerinde anlattık. Özetlersek şöyle deriz: Sihir üç türlüdür.

1. Maddenin sihir yapan tarafından bilinen ama ona muhatap olan kişilerce bilinmeyen özelliklerinden kaynaklanan maddî sebepler vasıtasıyla

yapılan sihir. Mesela civa bunlardandır. İleride geleceği gibi Firavun'un sihirbazlarının, iplerinin ve asalarının içlerine civa koydukları söylenmektedir. Çağımızdaki fizik ve kimya alimleri eğer medeniyetten uzak Afrika ortalarında ve eski sihrin rağbet gördüğü benzeri cehaletin kol gezdiği ülkelerde sihirbazlık yapmak isteselerdi onlara elektrik ve buna benzer şeylerle çok ilginç şeyler gösterebilirler, peygamberlik ve velilik iddiası bir tarafa tanrılık iddiasında bile bulunsalar bu vasıtayla onların kendilerine tapmalarını sağlayabilirlerdi. Bu ülkelerden birinde sihirbazlar Batılı turistleri sihirleri ile korkutmak için onlara karşı anlaştılar. Soğuk bir yerde idiler ve mevsim de kıştı. O turistlerden birisi bir buz parçasını alıp güneş yuvarlağı görülecek şekilde mercek haline getirdi. Sihirbazlara da "Ben sihri sizden daha iyi bilirim. Sihir sayesinde elimin içinde gökyüzündeki güneş gibi bir güneş meydana getirebilirim." dedi ve güneş doğup tam olarak meydana çıktığı sırada merceğini güneşe çevirdi. Güneş ışınlarının ona yansıması ile sanki güneş gibi oldu. Sihirbazlar ona bakamadılar ve o kişi ile beraberindekilere boyun eğdiler. Onlar da kendilerinden korkan bu kişilerin kötülüklerinden kurtuldular.

2. Göz boyamacılık. Bu da bazı şeyleri saklayıp ortaya çıkarma, bunların kimisini olduğundan farklı şekilde gösterme ve benzeri hususlardaki el çabukluğu becerisine dayanmaktadır. Bunlar, gerek ülke vatandaşlarından ve gerekse yabancılardan bu beceriyi elde etmiş kimselerin çokluğundan dolayı bu ülkelerde ve diğer medenî ülkelerde bilinen hususlardır.

3. Kuvvetli irade sahibi kişilerin zamanımızdaki bilim adamlarınca histeri olarak adlandırılan çeşitli vehim ve tepkilere açık, karakter itibariyle sinirli, zayıf iradeli kimseler üzerindeki etkisine dayanan uygulamalar. Yaptıkları faaliyetlerde şeytanların ruhlarından yararlandıkları söylenenler işte bu tür sihirle uğraşanlardır. Bunların kimisi sevgi, nefret vs. için muskalar, tılsımlar yazmaktadırlar. Harflerin zatî tesirleri ve özellikleri olduğunu kabul eden birisi bu muskaların, yayımların ve benzerlerinin etkisini sihrin dışına çıkarmış olur. Çağımızda icat edilen hipnoz, bu türdendir ve bununla ilgili bir hayli anlatı söz konusudur.

"Sihir, peygamberlerin mucizelerini ve velilerin kerametlerini de içine alan olağanüstü olaylardandır." diyen kelamcıları hatalı bulduğumuzu daha önce anlatmıştık. Onlar sihrin, -Kur'an'ın ifadesiyle ve deney yoluyla sübut bulduğu gibi- eğitim yoluyla öğrenilen bir sanat olduğunun farkında değiller. Hâlbuki bu zamanda artık tabiat bilginleri arasında bu konuda hiç bir ihtilaf kalmamıştır.

Bizim ilim adamlarımız sihir hakkında kimi doğru kimi vehimden ibaret çok şey söylemişlerdir. Biz burada tahkik ehli büyük müfessirlerden bazılarının sözlerini nakledeceğiz:

Bu konuda en özlü ve net olanı, İbn Fâris'in sözüdür ki ona göre sihir, "Bâtılı, hak suretinde göstermektir."

Râgıb el-İsfahânî *el-Müredât li Ğarîbi'l-Kur'ân* adlı eserinde şöyle der: Sehr,[902] boğazın ve ciğerin ucudur. *"İnfeteha sehruhû (suhruhû)" (Korku, sinir vs.'den boğazı, gırtlağı şişti.)* denir. *"Beîrun sehrun", boğaz kısmı büyükçe deve* demektir. *"es-Suhârat", kesim esnasında hayvanın boğazından çekilip çıkarılan ve atılan şey* demektir ve bu kelime, *"en-nufayet"*, *"es-sukâtat"* kelimeleri ile aynı kalıptadır. Birine sihir (büyü) yapmak anlamındaki ***"sihr"*** kelimesinin de bundan türediği söylenmektedir.

Sihr, çeşitli manalarda kullanılmaktadır:

1- Aldatma ve aslı olmayan bir şeyleri hayal ettirme. Göz boyamacıların insanların bakışını başka taraflara çevirerek el çabukluğu ile yaptıkları, söz taşıyıcıların işitmeye mani olan süslü bir söz söyleyerek yaptıkları işler gibi. *"İnsanların gözlerini büyülediler ve onları korkuttular."*[903]; ve *"Büyülerinden dolayı onların ipleri ve asaları ona, koşuyor şekilde gösteriliyor."*[904] ayetlerindeki sihir (büyü) bu manadadır. Bu bakış açısıyla onlar Hz. Musa'ya da ***"sâhir"*** *(büyücü, sihirbaz)* dediler: *"Ey büyücü! Bizim için Rabbine dua et."*[905]

2- *"Şeytanların kime ineceğini size haber vereyim mi? Onlar, günaha, iftiraya düşkün olan herkesin üzerine inerler."*[906] ayetinde de ifade edildiği gibi şeytanlarla bir tür yakınlık kurmak suretiyle onların yardımını celbetmek. *"Süleyman kâfir olmadı. Fakat şeytanlar insanlara sihir öğreterek kâfir oldular."*[907] ayetinde bu anlamdadır.

3- Ağtâm'ın görüşüne göre sihir, bir kişinin kendi gücü ile şekilleri ve tabiatları değiştirmesi, insanı eşeğe çevirmesi olayıdır. Onlar böyle iddia etseler de muhassıllar (bu konunun uzmanları) bunun gerçek olmadığını söylemektedirler. Bazen sihrin iyisi olabileceği de kabul edilmiş ve bunun için "Beyanın sihirlisi (büyüleyicisi) vardır."[908] denmiştir. Bazen da bir işin hassaslığını ifade de bu kelime kullanılmıştır. Tabipler *"et-Tabîatu sâhıratun"*

---

902. "Fels" (sehr), "sebeb" (sehar) ve "kufl" (suhr) kalıbında üç türlü söylenir.
903. A'râf, 7/116.
904. Tâhâ, 20/66.
905. Zuhruf, 43/49.
906. Şuarâ, 26/221-222.
907. Bakara, 2/ 102.
908. Buhârî, *Tıb*, 51 (50); Müslim, *Cum'a*, 47.

(*Tabiat büyüleyicidir.*) demekte ve inceliğinden, tesirinin hoşluğundan dolayı besin maddesi için de "sihr" kelimesini kullanmaktadırlar.[909]

Dördüncü asır Hanefî imamlarından Cassâs diye tanınan Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı değerli tefsirinde *"Tuttular da Süleyman mülküne dair şeytanların uydurup izledikleri şeyin ardına düştüler. Hâlbuki Süleyman inkâr edip kâfir olmadı, lakin o şeytanlar kâfirlik ettiler."*[910] ayetini tefsir ederken sihr kelimesinin manasını ve hükmünü açıklamak için bir bölüm ayırmakta ve o bölümün başında şöyle demektedir:

Önce sihirden söz etmemiz gerekir. Çünkü sihir, halk bir tarafa ilim adamlarından birçoğu için bile net olmayan bir konudur. Daha sonra da ayetten anlaşılan anlam ve hükümlerin gereği olarak sihrin hükmünden bahsederiz. Dilciler bunun aslında sebebi gizli olan, aşikâr olmayan şeyler hakkında kullanıldığını söylemektedirler. Onlara göre "sehr" gıda demektir. Geçiş yolları görünmediği, aşikâr olmadığı için gıda hakkında bu isim kullanılmıştır. Lebîd şöyle der:

أرانا موضعين لأمر غيب ونسحر بالطعام وبالشراب

"Bence biz hızla ölüme gidiyoruz.
Ve yiyecekle ve içecekle besleniyoruz (oyalanıyoruz)."[911]

Buradaki *"nusharu"* fiilinin manası iki şekilde açıklanmıştır. Kimine göre o *"Oyalanıyoruz, aldatılıyoruz."*, kimine göre ise *"Besleniyoruz."* anlamındadır. Bunların ikisinde de "gizlilik, kapalılık" (hafa) manası vardır.

Bir başkası da şöyle der:

فإن تسألينا فيم نحن فإننا عصافير من هذا الأنام المسحّرِ

"Eğer bize nerede olduğumuzu sorarsan,
biz, bu oyalanmış (beslenen) canlılardan olan serçeleriz."[912]

Bu beytin manası için de önceki beyitteki ihtimaller söz konusudur ve ayrıca burada *"musahhar"* kelimesi ile *"sihirli"* anlamının kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

Sehr ayrıca akciğer ve boğazla ilgisi olan diğer organlar demektir. Bu da ondaki gizlilik anlamı ile ilgilidir. Hz. Aişe'nin "Rasulullah benim göğsümle ciğerim (sehr) arasında vefat etti." sözündeki kullanım bu manadan alınma-

909. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât li Ğarîbi'l-Kur'ân*.
910. Bakara, 2/102.
911. Bu şiir aslında İmruu'l-Kays'ındır. Bkz: *Lisânu'l-Arab*, *s-h-r* mad.; *Tâcu'l-Arûs*, *s-h-r* mad.
912. Bu beyt, Lebîd'indir. Bkz: *Lisânu'l-Arab*, *s-h-r* mad.

dır. *"Sen dediler, olsa olsa iyice büyülenmiş (musahhar) birisin!"*[913] ayetinde de *"musahhar"* kelimesi *"yiyip içen canlı"* anlamındadır. Allah'ın onlardan naklen ifade ettiği *"Sen de bizim gibi bir beşerden başka nesin?"*[914] sözü de, *"Şöyle dediler: 'Bu ne biçim peygamber ki, yemek yer, sokaklarda gezer?'"*[915] sözü de buna delalet etmektedir. Fakat o "musahhar" kelimesinin "bizim gibi büyülenmiş" anlamında olması da muhtemeldir. Bu gibi yerlerde "sihr"den söz edilmesinin sebebi o cesetlerin zayıflığı, latif ve ince oluşu ve bununla beraber onlarda insan yapısının mevcudiyetidir. Bu özellikte olan kişiler zayıf ve muhtaç kişilerdir.

Sihrin (sehrin) sözlükteki anlamı budur. Daha sonra bu isim, sebebi gizli olan ve aslından farklı olarak gösterilen, bu arada aldatma ve kamufle etme tarzı uygulamalar içeren her şey hakkında kullanılır hale geldi. Bu kelime mutlak olarak, herhangi bir kayıt konmaksızın kullanılırsa bu fiili gerçekleştiren kişi hakkında kötüleme ifade eder. Diğer taraftan *"Beyanın sihirlisi (büyüleyicisi) vardır."*[916] şeklindeki rivayette olduğu gibi kayıtlı olarak övülen ve beğenilen fiiller hakkında da kullanıldığı olmuştur.

(Cassâs burada *Sahîh*'te yer alan bu hadisi rivayet etmekte ve onun üzerinde iki sayfa tutacak kadar uzun uzun değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu arada Hz. Musa'nın sihirbazlarının insanların gözlerini büyülemelerinden, onlara iplerini ve asalarını -aslında yürümedikleri halde- yürür gibi göstermelerinden bahseder. Onların bu konudaki hileleri olarak anlatılanlara; bunların içine civa koyduklarına, hafif ateşin civayı harekete geçirdiğine ve o iplerin, asaların da bundan dolayı hareket ettiklerine yer vermektedir. Onun bu konuda anlattıkları biraz sonra gelecek. O, daha sonra da Babil'de sihrin aslı ile ilgili tarihî bir kıssa anlatmakta ve bunun ardından sihrin çeşitlerini açıklayarak şöyle demektedir:)

Sihrin sözlükteki aslını ve mutlak yahut mukayyet olarak kullanımını açıkladıktan sonra -Allah'ın yardımı ile- onun, örfî manasından ve bu kelimenin muhtevasına dâhil olan çeşitlerinden, onu icra eden her bir grubun bundaki maksadından, bu iddiada olanların hedeflerinden söz edelim.

Bunun çeşitli kısımları vardır:

1. Allah'ın *"Lakin o şeytanlar kâfirlik ettiler; insanlara sihir öğretiyorlar ve Bâbil'de Harut ve Marut'a, bu iki meleğe indirilen şeyleri öğretiyorlardı."*[917] aye-

913. Şuarâ, 26/153, 185.
914. Şuarâ, 26/186.
915. Furkan, 25/7.
916. Buhârî, *Tıb*, 51 (50); Müslim, *Cum'a*, 47.
917. Bakara, 2/102.

tinde sözünü ettiği Babillilerin sihri. Bunlar yedi gezegene (yıldıza) tapan ve onları "ilah" kabul eden bir kavim idiler. Âlemdeki bütün olayların onların fiili olduğuna inanıyorlardı. "Muattıla"dan idiler ve o gezegenlerin de gökteki bütün cisimlerin de tek bir yaratıcısı olduğunu kabul etmiyorlardı.

Allah onlara Hz. İbrahim'i gönderdi ve o da onları Allah'a davet etti, onlarla kendilerini hayrete düşüren deliller ileri sürerek tartıştı, onlara karşı reddedemeyecekleri kanıtlar ortaya koydu. Sonra da onlar Hz. İbrahim'i ateşe attılar ve Allah da o ateşi soğuk ve zararsız hale getirdi. Ona da Şam'a hicret etmesini emretti.

Babil halkı, Irak, Şam, Mısır ve Roma (Rum) bölgesi Araplar arasında Dahhâk olarak bilinen Bevarsp zamanına kadar bu minval üzere idi. Demâvend halkından olan Feridun ülkesinde ona karşı ayaklanma çıkardı ve otoritesini kabul eden diğer kesimlerle de anlaşma yaptı. (Onun uzun hikâyeleri vardır). Neticede hâkimiyetine son verdi ve onu esir aldı.

Bizim halkımızdan cahiller ve kadınlar Feridun'un Bevarsp'ı çevredeki dağlardan daha yüksek olan Dimâvend dağında hapsettiğini ve onun orada bağlı halde yaşadığını, sihirbazların ona gidip ondan sihir öğrendiklerini, onun daha sonra oradan çıkıp yeryüzüne hâkim olacağını, Hz. Peygamber'in bildirdiği ve sakınmamızı istediği Deccal'ın da o olduğunu sanmaktadır. Sanıyorum onlar bunu Mecusilerden aldılar. Babil bölgesinin yönetimi Perslerin eline geçti ve zaman zaman bazı Pers kralları oraya gittiler, oraya yerleştiler. Onlar putperest değillerdi. Tek tanrıya inanıyorlar, sadece Allah'ın varlığını kabul ediyorlardı. Fakat bununla beraber onlar dört unsur olan su, ateş, toprak ve havayı tazim ediyorlardı. Yaratılmışların menfaatleri bunlarda olduğu ve canlıların varlığı bunlara bağlı olduğu için böyle bir tazim duygusu içindeydiler. Onların arasında Mecusiliğin ortaya çıkması daha sonra Biştâsp zamanına, Zerdüşt'ün ona davette bulunduğu ve onun da burada anlatması uzun sürecek şartlarla onun bu davetini kabul ettiği döneme rastlar. (Bizim burada yapmak istediğimiz, Babil sihirbazlarının içinde bulundukları durumu açıklamaktan ibaret olduğu için o şartlardan bahsetmeyeceğiz). Persler bu bölgeye hâkim olduklarında sihirbazları öldürmeyi ve ortadan kaldırmayı dindarlık sayıyorlardı. Onlar Mecusiliğin ortaya çıkışından sonra da ve daha önce de bölgedeki hâkimiyetlerini kaybedene kadar bu durumda idiler, bunu dinlerinin bir parçası sayıyorlardı.

Perslerin hâkimiyeti altına girmeden önce Babillilerin sahip oldukları ilimler; hıyel (hileler), nîranciyât (nîrancât, sihir benzeri bir uygulama) ve astrolojiye dair idi. Yedi gezegenin isimlerini vererek ona göre yaptıkları putlara tapıyorlardı. Her bir gezegen için bir mabet yapmışlar ve içine de onun

putunu koymuşlardı. Düşüncelerine göre bir iyilik veya kötülük yapmasını istedikleri gezegenlere uygun olduğuna inandıkları çeşitli fiillerle onlarla yakınlık kuruyorlardı. Kendi düşüncesince iyilik ve hayır olan bir şey isteyen kişi Jüpiter'e uygun tütsü, muska, düğüm ve düğümlere üfleme gibi şeylerle ona yaklaşırdı. Başkaları için kötülük, harp, ölüm, helak isteyen kişi düşüncesince buna uygun şeylerle Satürn'e yakınlık kesp ederdi. Şimşek, yangın, veba isteyen kişi kendi düşüncesine göre bazı hayvanları kurban etmek gibi buna uygun olan şeylerle Mars'a yaklaşırdı. Nabatça olan bütün bu muskalarda (rukye), istedikleri iyilik veya kötülük, sevgi veya nefretin olması için bu gezegenlerin tazim edilmesi ve istedikleri şeyi onlara vermesi düşüncesi vardı. Onlar bu durumda kendisinden istekte bulundukları gezegene yaklaşmayı sağlayan bu şeyleri takdim etme dışında her hangi bir şey yapmadan, dokunup değmeden başkalarına istedikleri şeyi yapabileceklerine inanırlardı. Hatta bazıları sığındıkları gezegenin; insanı eşeğe veya köpeğe çevirdiğini sonra eski haline getirdiğini, o kimsenin yumurtaya, süpürgeye veya fıçıya binip havada uçtuğunu, Irak'tan Hindistan'a ve istediği başka ülkelere gittiğini ve sonra da aynı gece geri döndüğünü iddia edenler vardı.

Halkın avam tabakası böyle inanıyordu. Çünkü onlar gezegenlere tapıyorlardı, onların tazimini çağrıştıran her şeye inanıyorlardı. Sihirbazlar da bu arada halkın fark edemeyeceği bazı hilelere ve ayrıca yaptıklarının doğruluğuna inanılmasını sağlayacak yollara başvuruyorlardı. Bu maksatla bunun ancak doğru söylediklerine inanan ve söylediklerini tasdik eden kimselere faydalı olacağını, onlar için gerçekleşeceğini, sadece onların, isteklerine erişebileceğini iddia ediyorlardı.

Kralları bu konuda onlara karşı çıkmıyorlar hatta sihirbazlar onların yanında en saygın konumda oluyorlardı. Çünkü sihirbazların halkın gönlündeki yerleri yüksek ve yüce idi. Ayrıca o krallıklar sona ermeden önce sihirbazların gezegenlerle ilgili iddialarına krallar da inanıyorlardı. -Firavun zamanında da insanlar ilim ve sihir ile hile (hıyel) ve mihrâklarla (el çabukluğuna dayalı sihir benzeri gösteri malzemesi veya gösteri) yarışıyorlardı. Bundan dolayı Hz. Musa onlara sihirbazların, "sihirle ilgisi olmadığını ve Allah'tan başkasının yapamayacağını bildikleri" mucizelerle ve asa ile gönderildi.- O krallıklar ortadan kalkınca -ki bundan sonra onların başına geçenler tek tanrı inancına sahip kişiler idi ve o sihirbazları takip ediyorlar, onları öldürerek Allah'a yaklaştıklarına inanıyorlardı- bunlar halkın avam tabakasını ve cahillerini, gizli gizli davet ediyorlardı. Aynı iddiada olan birçok kişi şimdi de bunu kadınlarla ve hayat tecrübesi olmayan gençlerle, işe yaramaz cahillerle yapmaktadır.

Kendisi için sihir yaptıkları kişilerden sözlerinin tasdik edilmesini ve doğruluğunun itiraf edilmesini istiyorlardı. Hâlbuki onların bu halini tasdik eden birkaç sebepten dolayı kâfir olur: 1. Bu, gezegenlerin taziminin ve onlara tanrı denmesinin gerekli olduğuna inanmaktır. 2. O kişi gezegenlerin ona fayda veya zarar verebileceğini itiraf etmiş olur. 3. Sihirbazlar peygamberlerin mucizelerinin benzerlerini yapmaya muktedir olurlar. Hâlbuki Allah insanlara, onların iddialarının gerçek yüzünü ve söylediklerinin asılsız olduğunu açıklamak, kamufle ettikleri halin aslını ortaya çıkarmak, o tılsımların (rukye) manalarını bildirmek, bunların şirk ve küfür olduğunu haber vermek üzere iki melek göndermiştir. Bu iki meleğin görevi onların halkın gözünü bağlamada kullandıkları hileleri onlara bildirmek, bunların gerçek yönünü ortaya koymak, onların bunları kabul etmelerini ve bunlara göre hareket etmelerini yasaklamaktı. Onlar, *"Biz ancak ve ancak sizi denemek için gönderildik, sakın sihir yapıp da kâfir olmayın!"*[918] diyerek bu yasağı bildiriyorlardı. Babil sihrinin aslı budur. Bununla beraber onlar başka sihir şekillerini ve ileride açıklayacağımız hileleri de kullanıyorlar, bunlarla halkın gözünü bağlıyorlar ve kimse araştırmasın, bu iş sadece kendilerinde kalsın diye bunları gezegenlerin fiili olarak takdim ediyorlardı.

Görünüşü ile aslı birbirine ters olan birçok tahayyülat (olmayanı var gibi görme) da sihir çeşitleri arasında yer alır.

1- Bunlardan bazıları vardır ki insanlar onların nasıl meydana geldiklerini bilirler. Bazıları da vardır ki nasıl yapıldıkları fark edilmez ve bunların hakikatini ancak bu konuda bilgi edinmiş olanlar bilirler. Çünkü her ilmin aşikâr ve gizli, açık ve müphem tarafları vardır. Aşikâr olanları onu gören ve duyan aklı başında herkes bilir. Ama müphem olanını ancak onun ehli, o konuda bilgi edinmiş, çaba harcamış, araştırma yapmış kişiler bilirler. Bu mesela bir nehirdeki gemide bulunan yolcuya gemi giderken sahilin, üzerindeki bina ve ağaçlarla birlikte yürüyor gibi gelmesine benzer. Bir başka misal de kuzey rüzgârlarının estiği yerde ayın, güney rüzgârlarının estiği yerdeki buluta doğru gidiyor gibi görünmesidir. Üzerinde benek bulunan bir topaç da dönerken etrafında yuvarlak halka varmış gibi görünür. Aynı durum hızla dönen değirmen taşında da gözlenir. Ucunda ateş bulunan bir sopa hızla döndürüldüğünde o ateş yine bir yuvarlak halka şeklinde görülür. İçinde su bulunan bir kaptaki üzüm tanesi erik veya şeftali büyüklüğünde görülür. Küçük bir şahıs sis içinde iri ve büyük görünür. Yerden çıkan duman doğuş halindeki güneşin çapını büyük gösterir ve güneş ondan ayrılıp yükselince küçülür. Sudaki bir cisim kırık veya eğik görünür. Göze yaklaştırılan yüzük

918. Bakara, 2/102.

bilezik kadar geniş görülür. Asıl halinden farklı görülen ve halkın geneli tarafından bilinen bu gibi haller çoktur.

2- Bunlardan bazıları latif hallerdir ki onları ancak yapıp eden ve inceleyen kişiler bilirler. Bir kere kırmızı, bir kere sarı, başka bir kere de siyah olarak çıkan sihirbaz ipi gibi. Çabuk hareketlerle ve aslında olduğundan farklı olarak ortaya çıkan tahayyülat ile göz boyamacıların (müşa'viz) yaptıkları da bu gruba giren latif ve çok hassas uygulamalardır. Bunlar yanındaki bir serçeyi önce kestiğini sonra da kesildikten ve başı ayrıldıktan sonra onun uçtuğunu gösterirler. Bu, onun çabuk hareket etmesinden kaynaklanır. Aslında kesilen ile uçan aynı değildir. Çünkü onun yanında iki tane serçe vardır ve bunlardan birini saklar, diğerini gösterir. El çabukluğu ile kesileni saklar, ötekini gösterir. Yine bunlar bir insanı kestiklerini, kılıcı yuttuklarını ve karınlarına soktuklarını gösterirler. Bütün bunların gerçekle bir ilgisi yoktur.

Sarı bakırdan veya başka bir şeyden imal edilmiş şekilleri hareket ettiren kişilerin yaptıkları da bunlardandır. Bunlar birbiriyle çarpışan iki atlı gösterirler ve atlılardan biri diğerini öldürür ve çekip gider. Bu işi onun için hazırlanmış iplerle yaparlar. Yine bir at üzerinde elinde boru bulunan bir atlı vardır ve o, hiç kimse kendisine dokunmadan ve yanına gelmeden her saatte bir o boruya vurur.

Kelbî bir olay anlatır: Askerlerden biri avlanmak üzere Şam taraflarında bir yere gider. Yanında bir köpek ve çocuk vardır. Bir tilki görür ve köpeği ona doğru gönderir. Tilki oradaki bir tepecikte bulunan deliğe girer. Arkasından köpek de girer ve çıkmaz. Yanındaki çocuğun oraya girmesini ister ve o da girer. Sahibi onu bekler ama çıkmaz. Kendisi girmeye hazırlanır. O esnada oraya bir adam gelir ve ona tilkinin, köpeğin, çocuğun durumunu, bunlardan hiç birinin geri çıkmadıklarını, şimdi de kendisinin girmek üzere hazırlandığını söyler. Adam onun elinden tutar ve onu oraya girdirir. Uzun bir dehlizde beraberce yürürler ve bu dehliz sonunda onları bir yerden ışık alan bir odaya götürür. Oraya iki basamakla inilmektedir. Oda bir süre aydınlansın diye onu birinci basamakta durdurur ve sonra ona "Bak." der. Bir de bakar ki köpek, çocuk ve tilki ölmüşler. Odanın önünde de demirden maskesi olan ve elinde kılıç bulunan bir adam duruyor. Adam ona "Bunu görüyor musun? Eğer oraya bu girişten bin kişi girse onların hepsini de öldürürdü." der. Bunun üzerine "Nasıl?" diye sorar ve o da şöyle cevap verir: "Çünkü bu öyle bir şekilde yapılmış ve düzenlenmiş ki ne zaman bir insan aşağı inmek için ayağını ikinci basamağa koysa odanın önündeki bu yapma adam öne çıkar ve elindeki kılıcı ona vurur. Sakın oraya inme!" "Bunun çaresi ne?" diye sorar. O da şöyle cevap verir: "Onun arkasından seni oraya götürecek bir dehliz kazman gerekir. Oraya o taraftan varırsan bu yapma adam

hareket etmez." O asker, o tepeciğin arkasından bir dehliz kazmak üzere işçiler ve ustalar tutar ve onlar oraya varırlar. O adam hareket etmez. Bir de bakarlar ki o, sarı bakırdan veya başka bir şeyden imal edilmiş, üzerine silah kuşanmış ve eline de kılıç verilmiş bir adam. O odada başka bir kapı görür ve açar. Bir de bakar ki oradaki bir tahtın üzerinde ölmüş krallardan birinin kabri var. Bu gibi olaylar çoktur.[919]

3- Romalı ve Hintli heykeltıraşların (musavvir) yaptıkları ve ona bakan birisinin insan mı, değil mi anlayamadığı heykeller. Yanına kadar gelmeyen birisi onun insan olduğunda şüphe etmez, onu insan zanneder. O kadar ki onlar bunları güler veya ağlar vaziyette de yapabilirler. Hatta utanmadan, sevinçten kaynaklanan gülme ile birinin başına gelen felakete sevinmeden kaynaklanan gülmeyi bile ayırırlar.

Bunlar, başkalarına hayal ettirme eylemlerinin gizli ve latif olanlarındandır. Daha önce zikrettiğimiz ise bunların apaçık olanlarındandır. Firavun'un sihirbazlarının yaptıkları sihir, bu türdendi ve daha önce anlattığımız şekilde asalarında ve iplerinde yaptıkları hileye dayanıyordu. Babillilerin eskiden sahip oldukları görüşler ile sihirleri ve başvurdukları hilelere gelince bunların bir kısmı o konuda bilgisi olanlardan duyduğumuz şeylerdir. Bunların bir kısmı ise Arapçaya yeni yeni tercüme edilen kitaplarda görmekteyiz. Bunlar arasında onların sihirlerini, bu sihirlerin çeşitlerini ve uygulamalarını anlatan bir kitap da vardır. Bunların hepsi de daha önce açıkladığımız esasa yani gezegenlere kurban takdim edip onlara yaklaşma ve onları tazim etme esasına dayalıdır. Bunlarla birlikte bazı hurafeler de varsa da onlar zikre değmez faydasız şeylerdir.

4- Sihrin başka bir çeşidi de onların iddialarına göre cinler ve şeytanlarla konuşma şeklindedir. Bunlar muska ve tılsımlar sayesinde cin ve şeytanların kendilerine itaat ettiklerini ve önceden bir şeyler yaparak, daha önce bu iş için hazırladıkları bazı kişilerle de anlaşarak (muvâtaa) isteklerine ulaştıklarını iddia etmektedirler. Cahiliye dönemindeki Arap kâhinler de bu iddiadaydı. Hallac'ın mihrâklarından (olağan dışı gibi görülen fiillerinin) çoğu bu şekilde yapılmış anlaşmalı işler (muvâtaa) tarzında idi. Eğer bu kitap onların hepsini içine alabilecek durumda olsaydı onun ve benzerlerinin mihrâklarından birçoğuna muttali olma imkânı verecek hususları anlatırdım.[920]

919. Bu, halkın "rasad" (gözcü, tuzak) dediği şeydir.

920. *"Muvâtaât"*, *"muvâtaa"* kelimesinin çoğuludur. Muvâtaa da iki veya daha fazla kişinin bir konuda anlaşmasıdır.

"Mehârîk", *"mihrâk"* kelimesinin çoğuludur ve "mihrâk" aslında bez, kumaş parçası demektir. Onlar bu parçaları kendileri örüyorlar ve onları hafif hafif ve maharetle döndürmek suretiyle çocuklarla oyun oynuyorlardı.

Muskacıların insanlar üzerindeki zararları ve fitneleri az değildir. Onlar Allah'ın isimleri olan rukyeler sayesinde cinlerin kendilerine itaat ettiklerini söylemekte ve insanların zihinlerini buradan etkilemektedirler. İstediklerine böyle cevap verdiklerini ve istedikleri kimseler için cin çıkardıklarını ifade etmektedirler. Cinlerin, Allah'ın isimleri ile Süleyman b. Davud'a itaat ettikleri gibi kendilerine de itaat ettikleri görüntüsü verdikleri için halk da aldanıp onlara inanmaktadır. Onlar da bunlara gizli şeyleri ve hırsızları bildirmektedirler.

Mu'tedid Billah bile heybetli, akıllı ve zeki birisi olduğu halde bunların sözüne aldanmıştı. Tarihçilerin anlattıklarına göre hanımları ile ve ailesi ile baş başa olduğu konağında çoğunlukla öğle vakti olmak üzere çeşitli vakitlerde elinde kılıç olan bir adam görülüyordu. Bu adam takip edildiğinde bulunamıyordu, kimsenin buna gücü yetmiyordu. Çok araştırılmasına rağmen ona ait bir ize rastlanmıyordu. Kendisi bu adamı defalarca görmüştü. Olayı önemsedi ve büyücüleri çağırdı.

Büyücüler geldiler ve yanlarında da başka erkek ve kadınlar getirdiler. Bunlar arasında delilerin ve sağlıklı kişilerin bulunduğunu iddia ettiler. Reislerinden birine büyü yapmasını emretti. O da sağlıklı olduğunu iddia ettiği bir adama büyü yaptı ve adam delirdi, çarpıldı. O da ona bakıyordu. Ona bu kişinin o sanatta son derece maharetli olduğunu, çünkü sağlıklı bir kişiyi çarpma konusunda cinlerin ona itaat ettiklerini söylediler. Hâlbuki bu, büyücü ile o sağlıklı kişi arasında daha önceden varılmış bir anlaşmaya

---

Hallâc'ın muvâtaaları şöyle idi: Adamlarından bazıları ile anlaşıyordu ve onlar keramet iddiasıyla onu insanlara farklı gösteriyorlardı. Tenûhî'nin *Câmiu't-Tevârîh*'te (*Neşvâru'l-Muhâdara*) açıkladığına göre onun bu durumu daha kendi zamanında anlaşılmıştı. Bu olaylardan birisinde ona bir adam geldi. Aslında onu denemek isteyen bu adam ondan irşat talep eden birisi olarak gelmişti. Hallâc ona "Dilediğini arzula." dedi. O da "Taze balık istiyorum." dedi. Denizden ve nehirlerden uzak dağlık bölgelerden birinde idiler. O evinin boş bir odasına girdi ve odanın kapısını kapattı. Uzun bir süreden sonra dizlerine kadar çamura girmiş bir halde ve elinde sıçrayan bir balık ile döndü. Allah'a dua ettiğini ve Allah'ın da ona Batâih'a (Batîha) gitmesini emrettiğini iddia etti. "Batâih'a gittim ve Ahvaz'a girdim ve bunu aldım. Bu çamur da oradandır." dedi. Adam "Bırak odaya ben de gireyim. Eğer orada bir hile ortaya çıkmazsa o zaman ben de sana inanırım." dedi. O da girmesine izin verdi. Odaya girdi. Bir hayli yorgunluktan ve delme işleminden sonra içinde büyük bir bahçe bulunan bir binaya (dâr) ulaştı. O bahçede çeşit çeşit ürünler, meyveler, çiçekler vardı. Bunların arasında mevsimi olmayanlar da vardı ve yapay çarelere başvurularak korunmuşlardı. Yine bunların arasında içinde çeşit çeşit pişmiş yiyecekler, çabucak hazırlanacak şeyler için lazım olacak ihtiyaç maddeleri bulunan nefis dolaplar vardı. O binanın içinde bir de içi balık dolu bir gölcük gördü. Onlardan bir tane aldı ve çıktı... Hallac onu takip etti. Balığı onun yüzüne ve göğsüne attı, kaçtı. Hallâc eğer bunu birisine -yeryüzünün sınır noktalarında bile olsa- anlatırsa onu öldüreceğine yemin etti. O adam da Hallâc öldürülene kadar bunu kimseye anlatmadı. Çünkü biliyordu ki eğer fitnesine tutulmuşlardan birine onu öldürmesini emretse o bunu yapardı.

dayanıyordu ve buna göre o büyücü ona büyü yapınca o delirmiş ve çarpılmış bir hal alıyordu. Mu'tedid'in başına böyle bir olay geldi. O buna kızdı ve ondan hoşlanmadı. Fakat yine de onlara evinde görülen o şahsın durumunu sordu. Ona karşı birtakım büyü türünden şeyler yaptılar, onun dikkatini bunlara çektiler. Ama kendilerine sorduğu asıl işle ilgili hiçbir şey elde edemediler. O da bunların gitmelerini ve oraya gelenlerin her birine beş dirhem verilmesini emretti.

Daha sonra Mu'tedid elinden geldiğince temkinli davrandı ve konağın duvarlarının tırmanma vs. ile hiç kimsenin aşmasına imkân vermeyecek şekilde sağlamlaştırılmasını emretti. Hırsızların yaptıkları gibi kanca atılarak çıkılmasın diye duvarların üstüne fıçılar dizildi. Sonra bu şahıs hakkında zaman zaman ortaya çıkışı dışında bir habere rastlanmadı. Bu durum Mu'tedid'in vefatına kadar sürdü. O zaman bu dizilmiş fıçılar duvarların üstünde idi. Ben onları Mu'tedid'in yaptırdığı Süreyya'nın duvarları üzerinde gördüm.

Muktedir Billah'a hadımlık yapmış bir arkadaşıma o şahsın durumunu, bunun açığa çıkıp çıkmadığını sordum. Bana o meselenin aslına ancak Muktedir zamanında vâkıf olduğunu söyledi. O şahıs Yakuk adında beyaz bir hizmetçi imiş ve harem binaları dâhilinde bulunan cariyelerden birine meyli varmış. Çeşitli renklerde sakallar edinmiş ve bu sakallardan birini taktığında onu gören birisi bu sakalın onun kendi sakalı olduğu konusunda şüpheye düşmezmiş. İstediği zaman bu sakallardan birini takarmış. Mu'tedid onu göreceği zaman o yerde elinde kılıç veya başka bir silah olduğu halde görünürmüş. Peşine düşüldüğünde bahçedeki ağaçların arasına veya oradaki geçitlere, aralıklara girermiş ve onu arayanların gözünden kaybolunca sakalını çıkarır, elbisesinin kolunun içine veya kuşağına[921] saklarmış. Silah yanında kalırmış ve o, sanki bu şahsın peşine düşen hizmetçilerden birisi gibi olurmuş. Ondan şüphelenmezler ve kendisine "Bu tarafta kimseyi gördün mü? Biz onun buraya doğru geldiğini gördük." derlermiş. O da "Kimseyi görmedim." dermiş. Konakta bu gibi bir endişeli hal olunca cariyeler içeriden o yere çıkarlarmış ve o da o cariyeyi görür, ona istediği şeyleri söylermiş. Onun amacı sırf bu cariyeyi görmek ve onunla konuşmakmış. Sonra bu durum Muktedir zamanına kadar devam etmiş. Sonra oradan ayrılıp beldelere gitmiş ve neticede Tarsus'a varmış, ölene kadar orada ikamet etmiş. Bundan sonra o cariye ondan söz etmiş ve böylece onun bu hilesine vâkıf olunmuş.

---

921. *"el-Huzzetu"*, *"el-Huczetu"* anlamındadır ve o da izar için kullanıldığında onun bağlandığı yer, sirvâl (uzun don, şalvar, pantolon) için kullanıldığında da tokasının olduğu yer demek olur ki orası da sirvalin bağlandığı yerdir. İzarın da sirvalin de bu kısmında para vs. saklamak için bir yer bulunur.

İşte bu bir hizmetçi... Böyle esrarlı bir hile uygulamış ve Mu'tedid'in ileri derecede itinasına rağmen kimse onu anlayamamış. Mu'tedid onu bilmekten ve ona vâkıf olmaktan acze düşmüş. Hâlbuki o kişi, hileyi ve mihrâkı (bir nevi büyü) sanat edinmiş biri de değilmiş. Bir de bunu sanat edinmiş ve geçimi ona bağlı biri olsa ne olurdu?

5- Sihrin başka bir çeşidi daha var ki o da gizli kapaklı yollarla insanlar arasında laf taşımak,[922] duyduklarını başkalarına aktarmak, onları birbirine düşürmek, aralarını bozmak, birbirlerine karşı kışkırtmak şeklinde görülür. Bur insanlardan birçoğunda yaygın olarak görülen bir durumdur. Anlatılır ki bir kadın bir karı-kocanın arasını bozmak istemiş ve kadına gidip "Kocan senden yüz çevirmiş, ona büyü yapılmış ve o senden uzaklaştırılmış. Senin için ona büyü yapacağım ve artık senden başkasını istemeyecek ve senden başkasına bakmayacak. Fakat bunun için uyuduğunda ustura ile boynundaki kıllardan üç kıl alman ve onları bana vermen gerekiyor. İş bununla tamam olacak." demiş. Kadın da onun bu sözünü onaylamış ve ona inanmış. Sonra aynı kadın adama gitmiş ve ona da "Karın bir adama tutulmuş ve seni öldürmeye karar vermiş. Ben onun bu durumuna muttali oldum ve sana acıdım, bunu sana bildirmek zorunda kaldım. Uyanık ol, aldanma. O bunu ustura ile yapmaya karar verdi. Bunu sen de bileceksin. Onun bu halinde şüphe yok." demiş. Adam evinde uyur gibi yapmış. Karısı onun uyuduğunu zannedince keskin bir ustura alıp boynundan üç kıl kazımak için uzatmış. Adam da gözünü açmış ve karısını, usturayı boynuna doğru uzatmış halde görmüş. Bu durumda onun kendisini öldürmek istediğinde şüphesi kalmamış. Kalkıp onu öldürmüş, cinayetin ardından kendisi de öldürülmüş. Bu şekilde sayılamayacak kadar çok olay vardır.

6- Başka bir sihir türü de birisine akıl üzerinde etkili olup insanı aptallaştıran ilaçlar yedirmek veya sarhoş eden, şaşkınlaştıran tütsüler vermek suretiyle yapılanıdır. Mesela eşek beyni yedirirler. Onu yiyenin kafası karışır, olayları kavramasında zayıflık görülür. Bu gibi ilaçlar bir hayli çoktur ve bunlar tıp kitaplarında belirtilmektedir. Birisi yesin de aklı gitsin diye bunları yemeğin içine yerleştiriyorlar. O kişi de bundan sonra eğer aklı başında olsa hiç de kabul etmeyeceği şeyler yapar hale geliyor. İnsanlar böyle birisi için de "O büyülenmiş (meshûr)" diyorlar.[923]

922. Üstad Muhammed Abduh Felak Sûresi'ndeki *"neffâsâti fi'l-uqed"*i böyle tefsir etmiştir.

923. Yazarın yaşadığı çağdan sonra ve özellikle de zamanımızda aklı ifsat eden, zihni bulanıklaştıran bitkiler çok arttı. Meşhur afyon (haşîş) ile ondan ve başka şeylerden yapılan macunlar ve kokain de bunlardandır. Yalnız bunlar artık şöhret buldukları için sihir işleri arasında sayılmıyorlar.

Bütün bunların mihrâk ve hile kapsamına giren fiiller olduğu, bunların iddia edildiği gibi asıllarının bulunmadığı açıktır ve bunun için şu düşünce yeterlidir: Eğer sihirbazlar ve büyücüler iddia ettikleri gibi öyle fayda veya zarar verme gücüne sahip olsalardı, uçabilselerdi, gaybı ve uzak ülkelere ait haberleri, gömüleri, hırsızları bilebilselerdi, anlattığımız yollara başvurmaksızın insanlara zarar verebilselerdi o zaman bunlar krallıkları ortadan kaldırma, hazineleri ortaya çıkarma, kendilerine hiç bir kötülük olmadan kralları öldürerek ülkeleri ele geçirme imkânına sahip olurlardı. Bunlara bir zarar gelmezdi, kendilerine zarar vermek isteyenleri engellerlerdi ve insanların ellerindekine ihtiyaç duymazlar, onları talep etmezlerdi. Durum böyle olmadığına, bu iddiada sahipleri hali en kötü, en tamahkâr ve en hileci, halkın parasını almaya en çok çalışan, en fakir ve yoksul insanlar olduğuna göre buradan anlaşılıyor ki bunların bu söylenenlerinin hiç birine gücü yetmiyor.

Halk arasındaki cahil ve bayağı kişiler, sihirbazların ve büyücülerin iddialarını en kolay ve hızlı tasdik eden, bunlara karşı çıkanları da en şiddetli bir şekilde reddeden insanlar. Onlar bu konuda sahih olduğuna inandıkları ama haddizatında aslı olmayan uydurma haberler anlatıyorlar. Bunlardan biri de rivayet ettikleri şu hadistir: Hz. Âişe'ye bir kadın geldi ve "Ben sihirbazım, benim için tövbe var mı?" dedi. O da "Senin sihrin nedir?" dedi. Şöyle cevap verdi: "Ben sihir ilmini öğrenmek için Babil'de Hârût ve Mârût'un olduğu yere gittim. Onlar bana, 'Ey Allah'ın kulu (emetellah)! Dünya işine karşılık ahiret azabını tercih etme!' dediler. Ben karşı çıktım. Bana 'Git, şu kuma bevlet.' dediler. Oraya bevletmek için gittim. Kendi kendime düşündüm ve 'Yapmayayım.' dedim. Onlara gelip 'Yaptım.' dedim. 'Ne gördün?' diye sordular. 'Hiçbir şey görmedim.' dedim. 'Sen yapmadın. Git, oraya bevlet.' dediler. Gittim ve yaptım. Fercimden demir maskeli bir atlının çıktığını ve gökyüzüne doğru yükseldiğini gördüm. Onlara geldim ve bunu söyledim. 'O senin imindir, senden çıktı. Sihir konusunda maharet kazandın.' dediler. 'O nedir?' diye sordum. 'Ne istesen ve hayalinde tasavvur etsen mutlaka olur.' dediler. İçimden buğday tanesi tasavvur ettim. Bir de baktım ki buğday tanesi. Ona 'Ekil!' dedim. Ekildi ve aynı anda başak olarak çıktı. Ona 'Öğütül ve sonunda ekmek ol!' dedim. Nihayet ekmek oldu. Ben içimden ne tasavvur etsem mutlaka oluyordu. Hz. Âişe ona 'Senin için tövbe yoktur.' dedi."

Kıssacılar ve cahil muhaddisler halka böyle şeyler anlatmaktadırlar. Halk da onlara inanmakta, tekrar dinlemek istemekte ve onlardan İbn Hübeyre'nin sihircisi kadınla ilgili hadisi anlatmalarını talep etmektedir. O da başlar anlatmaya:

İbn Hübeyre bir bayan sihirbaz yakaladı. Kadın sihir yaptığını itiraf etti. O da fakihleri çağırdı ve onlara bu kadınla ilgili hükmü sordu. Onun hükmü

öldürülmektir, dediler. İbn Hübeyre "Ben onu boğarak öldüreceğim!" dedi ve tahıl değirmenini alıp ayaklarına bağladı ve onu Fırat'a attı. Kadın o taşla birlikte suyun üstüne çıktı, suyla birlikte akıp gidiyordu. Ellerinden kurtulmasından korktular ve İbn Hübeyre "Onu kim tutarsa ona şu şu var." dedi. Orada bulunan sihirbaz bir adam verilecek ödüle rağbet ederek "Bana içinde su bulunan bir cam kap verin." dedi. Getirilen kabın üstüne oturdu ve o taşa gitti. O kap ile taşı yardı, taş parça parça oldu, sihirbaz kadın da boğuldu.

Dinleyenler de bunu tasdik ediyorlar. Bunu tasdik eden kişi peygamberlik hakkında bir şey bilmiyor demektir. Böyle birisi peygamberlerin mucizelerinin de bu tür işlerden ve peygamberlerin kendilerinin de sihirbaz olduklarından emin olamaz. Allah ise *"Büyücü ise, her nerede olursa olsun başarıya ulaşamaz."*[924] buyurmaktadır.

Bunlar sihirbazın fiili olarak bundan daha beterini ve büyüğünü de mümkün gördüler. Hz. Peygamber'e sihir yapıldığını ve sihrin onun üzerinde etkili olduğunu iddia ettiler. Bunların iddialarına göre Hz. Peygamber *"Söylemediğim ve yapmadığım şey bana söylüyormuşum ve yapıyormuşum gibi geliyor."* bile demiş, bir Yahudi kadın hurma çanak yaprağı (cüffü tal'a),[925] tarak ve keten parçası içinde onun için sihir yapmış. Sonra Cebrail ona gelmiş ve o kadının, kuyunun başındaki taşın[926] altında bulunan hurma çanak yaprağı içinde onun için sihir yaptığını bildirmiş. O çıkarılmış ve Hz. Peygamber'den bu arızî hal kalkmış.

Yüce Allah inkârcıların Hz. Peygamber hakkındaki bu tür iddialarını yalanlamakta *"Zalimler, inananlara, 'Siz sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz.' dediler."*[927] buyurmaktadır. Bu gibi haberler sapıkların; seviyesi düşük yiyicilerle dalga geçmek ve onları, "peygamberlerin mucizelerinin asılsız olduğunu söyleme, bu konuda ileri geri konuşma, peygamberlerin mucizeleri ile sihirbazların yaptıkları arasında fark olmadığını, hepsinin de aynı tür şeyler olduğunu iddia etme noktasına" çekmek için uydurdukları şeylerdendir. Hem peygamberlere inanan ve onların mucizelerini kabul eden hem de Allah'ın *"Ve sihirbaz nereye gitse iflah olmaz!"*[928] ayetine rağmen sihirbazların buna benzer fiillerine inananlara hayret! Bunlar Allah'ın yalanladığı, davalarının batıl ve

924. Tâhâ, 20/69.
925. *"Cuffu't-tal'"*, hurma tomurcuğunun içinden çıktığı kap, örtü. *"el-Muşâkatu"*, ketendendir ve malumdur. Rivayetlerin ekserisinde *"el-muşâtatu"* kelimesi vardır ki saçın tarakla taranması esnasında düşen saç teli demektir. Yani tarak ve saç teli hurma çanak yaprağının içine konmuş, deniyor. Buhârî (*Bed'u'l-Halk*, 11; *Tıb*, 47, 49, 50) ve Müslim'de (*Selam*, 43) bu hurma tomurcuğunun içinden çıktığı kısım ayrıca *"erkek"* olarak nitelenmektedir.
926. *"Râûatu'l-bi'r"*, kuyudan su almak isteyen kişinin üzerinde durduğu sabit taş demektir.
927. Furkan, 25/8.
928. Tâhâ, 20/69 .

sahte olduğunu bildirdiği kimselere inanmaktadırlar. O Yahudi kadının, cehaletinden dolayı bunun bedenler üzerinde etkili olacağını zannederek böyle bir şey yapması, o işte Hz. Peygamber'e kastetmesi, Allah'ın onun gizlediği yeri peygamberine bildirmesi, onun yapmış olduğu ve zannettiği o işteki cahilliğini ortaya çıkarması da mümkündür. Hz. Peygamber'in peygamberliğine delalet etmesi için böyle bir olay olmuş olabilir. Yoksa o olay ona zarar vermiş, aklını karıştırmış olamaz. Zaten onun aklının karıştığını bütün raviler söylüyor da değil. Bunlar hadise ilave edilmiş sözlerdir ve aslı yoktur.[929]

Peygamberlerin mucizeler ile sözünü ettiğimiz bu çeşitli tahyîlât (hayal ettirmeler, olmayanı var gibi göstermeler) arasındaki fark şudur: Peygamberlerin mucizeleri gerçektir, onların bâtını ile zahiri aynıdır. Onları inceledikçe doğruluklarına olan güven ve basiret artar. Bütün yaratıklar onların benzerlerini yapmak, benzer uygulamalarla onlara mukabelede bulunmak için çaba harcasalar sonuçta acziyetleri ortaya çıkar. Hâlbuki sihirbazların mihrâkları (bez parçası vs. ile yaptıkları) ve tahyîlâtı bir tür hiledir, aslı olmayan şeyleri var göstermek için sinsice yapılan fiillerdir. Bunlardan zahiren görülenlerin hakikati yoktur. Bu durum, inceleme ve araştırma ile bilinir. Bunları öğrenmek isteyenler aynı şeyleri yapacak noktaya gelebilirler ve bunların benzerlerini yapabilirler.[930]

Cassas'ın sihrin mana ve hakikati üzerine söylediklerinin önemli kısmı bunlar. O daha sonra fakihlerin bu konudaki sözleri, onun hükmü hakkında

929. Cassas -ve Üstad (M. Abduh)-, Kur'an'a aykırı olduğu için ve Hz. Peygamber'in ismet sıfatında hatta tebliğ görevinde şüpheye neden olduğu için, Buhârî ve Müslim'de yer almış da olsa bu hadisi kabul etmemektedir. Çünkü bir hadisin gerek Kur'an'dan ve gerek Kur'an dışından kat'î olan bir şeye aykırı olması onun uydurma olduğunun alametidir. Nevevî'nin İbn Mesud'un, Felak ve Nâs Sûrelerinin Kur'an'a dâhil olduğunu kabul etmediğine dair rivayeti, senedi sahih olduğu halde kabul etmemesi de bunun gibidir. Cumhur ise bunu da onu da tevil etmektedir. Taklitçilerin, kendilerine zorlama yollu da olsa her türlü tevil hakkı tanımaları bunları aldatmaktadır. Bunlar gerek İslam düşmanlarının ve gerekse bağımsız düşünceli diğer insanların akla yatkın olmayan zorlama tevilleri kabul etmeyeceklerini unutmaktadırlar.

Öyle görülüyor ki Cassas, Nevevî'nin konu ile ilgili bütün rivayetlere ulaşabildiği gibi Buhârî ve Müslim'in bu mesele ile ilgili rivayetlerine ulaşamamış. Buhari ve Müslim'de rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e sihir yapan kişi kadın değil Yahudi Lebîd b. el-A'sam'dır.

Eş'arî mezhebine göre sihrin gerçek anlamda etkisi söz konusudur ve bütün sihirler hile değildir. O sihir de Hz. Peygamber'in aklına ve ruhuna değil ama cismine ve hayaline tesir etmiştir. Hz. Peygamber hanımlarının yanına gelmediği halde gelmiş gibi bir hal oluyordu. Fakat durum bunun ötesine geçmedi. Üstad (M. Abduh), "Bu, nefis ve onun idrak merkezlerine tesir etmek demektir. Hâlbuki Rasulullah (s), böyle bir durumdan uzak ve yücedir. Onun nefsi en yüce, en temiz ve en güçlü nefistir. Pis, bozuk bir nefsin ona tesir etmesi mümkün değildir." demektedir.

930. Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*.

ayetin ihtiva ettikleri ve sihir iddiasında bulunanlara uygulanacak cezalar için de bir bölüm ayırmaktadır. Bu cezalar arasında aynı zamanda şirk ihtiva eden, peygamberlerin mucizeleri hakkında şüphe doğuran bazı sihir çeşitlerine başvuranların inkârcılıkları dolayısıyla öldürülmeleri de vardır. Cassas'ın, cinlerin tesirini ve bazı insanların onları kullanmalarını reddeden görüşüne karşın alimlerden birçoğu bu gibi hallerin olabileceğini kabul ediyorlar. Ne tuhaftır ki bu zamanda hala küfür olduğu kesin olan bazı sihir işlemleriyle cinlerin yardımına tevessül edenler var. Sevgi, nefret, hamilelik ve başka maksatlarla muska ve tılsım yazarak geçimini sağlayan bu deccalları deneyen bazı kişilerden duyduğuma göre bunların kimisi edep yerlerine Kur'an bile bağlıyorlarmış. Bu konudaki kötülükler gerçekten çok fazladır. Bunların bir kısmını daha önce *"Çünkü o ve kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Biz, şeytanları, inanmayanların dostu yaptık."*[931] ayetini tefsir ederken belirttik. Oraya bakılabilir.

Ayetlerin tesirine dönelim:

Hz. Musa Firavun'un meclisinde Allah'ın mucizesini (ayet) ortaya gösterince ***"Firavun'un kavminden ileri gelenler"*** yani kavminin eşrafı ve devlet erkânı ***"Muhakkak bu, çok bilgili bir sihirbazdır, dediler."*** Yani ilimde derinlik sahibidir. ***"Alîm"*** kelimesi, kalıbı itibariyle buna delalet etmektedir. ***"O, sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor."*** Yani iradesini, "yaptığı sihirle hâkimiyetinizi elinizden almak ve sizi bulunduğunuz yerden çıkarmak için" kullandı. Mısır halkının kendisine eğilim gösterip onun ardından gitmesini sağlamak ve sizin elinizden hâkimiyeti alıp onu sizden ayrı olarak tek başına kullanmak istiyor. Bunun arkasından da hâkimiyeti geri almak için kendisine karşı düşmanca tavırlar içinde olmasınlar diye kralın (Firavun) ve ileri gelen adamlarının ülkeden çıkarılması gelecek. Bu günlerde de Türk mütegallibe Osmanlı devletini yıktıktan sonra böyle bir hareket içinde oldular. Sultan ailesinin bütün fertlerini kendilerine kalan Türk topraklarından çıkardılar. Firavun ve devlet adamlarının Hz. Musa'ya ve kardeşine söylediklerine dair Allahu Teâlâ'nın Yunus Sûresi'nde anlattıkları da bu söz ile aynı anlamdadır: *"Dediler ki: 'Sen bizi, atalarımızdan kalan yoldan çeviresin de yeryüzünde saltanat ikinizin olsun diye mi geldin? Biz ikinize de inanmayız.'"*[932]

Firavunun kavminin ileri gelenleri bu sözü yine Firavun'un sözüne tâbi olarak söylediler ki Allah onu da Şuarâ Sûresi'nde anlatmaktadır: *"Firavun, çevresinde bulunan ileri gelenlere: Bu dedi, herhalde çok bilgili bir sihirbaz! Sizi sihriyle yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şimdi ne buyurursunuz?"*[933] Yani bunlar,

931. A'râf, 7/27.

932. Yunus, 10/78.

933. Şuarâ, 26/34-35.

Firavun'un sözünü tekrarladılar ve birbirlerine karşı aynı şeyleri dile getirdiler. Zaten başkanlarının ve krallarının sözünü nakletmek, onunla aynı fikirde olduklarını göstermek ve onun görüşlerini halka yaymak için aynı şeyleri tekrarlamak insanlar arasında âdet olmuştur. Firavun'un sözü ile diğerlerinin sözü arasında sadece "sihri ile" kelimesi farklıdır. Onlar Firavun'un cümlesindeki bu kelimeyi kullanmadılar. Çünkü onların korku ve kaygıları Firavun'unkinden daha hafif ve Musa'nın davetini sakatlama istekleri onunkinden daha azdı. Fakat sihirbazlar Firavun ile yaptıkları özel görüşmede bu kelimeyi zikrettiler. Bunu zikretmesi en uygun kişi de onlardır. Allah onların bu görüşmelerini ve o görüşmede bu kelimeyi de kullandıklarını şöyle anlatır: *"Sihirbazlar aralarında işlerini tartıştılar ve konuşmalarını gizli tuttular. (Sihirbazlar daha sonra Musa ve Harun'u göstererek şöyle) dediler: 'Bu ikisi muhakkak sihirbazdır; büyüleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve de örnek dininizi yok etmek istiyorlar. Onun için bütün tuzaklarınızı bir araya getirin, sonra hep bir sıra halinde gelin. Bugün üstün gelen muhakkak zafer kazanmıştır.'"*[934]

Firavun'un onlara ve onların birbirine söyledikleri ***"Şimdi ne buyurursunuz?"*** cümlesindeki ***"buyurmak"***, "nehy"in karşıtı olarak kullanılmamıştır. Burada muhataptan, şûrada görüşünü belirtmesi istenmektedir. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*'da şöyle der: *"Teâmere'l-qavmu ve'temer"*, *"Teşâverû ve'ştever"* gibidir. *"Murnî"* (*Bana emret.*), *"eşir aleyye"* (*Bana işaret et.*) demektir. Delişmenlerden biri şöyle der:

ألـم تـر أنـي لا أقـول لـصـاحـب إذا قال مرني : أنت ما شئت فافعلِ
ولـكـنـي أقـري لـه فـأريـحـه بـبزلاء تُـنجيه من الشـك فـيصـلِ

"Görmedin mi ki bir arkadaş bana 'Bana emret.' deyince
Ben ona 'İstediğini yap.' demem.
Fakat ona kesin konuşurum ve onu
Şüpheden kurtaran açık ve kesin görüşle rahatlatırım."[935]

Zemahşerî, *"bezele"* maddesinde de şöyle demektedir: Kelimenin mecaz anlamda kullanımlarından biri de *"bezele'l-emruve'r-ra'y"* şeklindeki kullanımdır ki *"İş ve görüş sağlam oldu."* demektir. *"Emrun bâzilun"* (*sağlam, müstahkem iş*) denir. *"Hatbun bâzilun lâ yekfîhi illâ ra'yun kârihun"* (*Ancak yaralayıcı bir görüşün üstesinden gelebileceği kuvvetli bela*) dersin. Birinin kesin kararlılığını ifade etmek için *"innehû le zû bezlâ'"* denir. Birisinin büyük bir plan içinde olduğunu anlatmak için de *"huve nehhâdun bi bezlâ'"* denir. (Şair) şöyle der:

934. Tâhâ, 20/62-64.
935. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, *e-m-r* mad.

إني إذا شغلت قوماً فروجهم رحب المسالك نهاض ببزلاءِ

"Bir kavmi mübaşeret konusu meşgul ettiğinde
Gidişatı rahat olan büyük bir plan içindedir."[936]

Ben derim ki: O delişmenin beyitlerinde denmek istenen şudur: Arkadaşı onunla istişare edip "Bana emret." yani "Bana yol göster." deyince o, öğüt vermekten kaçınıp veya bundan aciz olup ona "İstediğini yap." demez. Aksine ona kendisini şüphe ve tereddütten kurtaracak sağlam bir plana dayalı güçlü bir görüş belirtir. O doğru ile yanlışı birbirinden ayıran açık ve net bir plan olur. *"Bezlâ'"*, *"buzûlu'l-emr ve'r-ra'y"* şeklindeki kullanımlar, *"buzûlu nâbi'l-beîr"*den alınmıştır ki o da dokuz yaşına giren devenin damağının yarılması ve oradan sivri dişinin (nâb) çıkmasıdır. Dişin bu durumunu belirtmek için *"bâzil"* denir. Sağlam tecrübeleri olan güçlü kuvvetli adam hakkında da bundan dolayı *"bâzil"* lakabı kullanılır.

"Onlar da, 'Onu ve kardeşini beklet, şehirlere de toplayıcılar gönder.' dediler."[937] Yani Firavun, ileri gelir adamlarına *"Şimdi ne buyurursunuz?"* diyerek onlarla

936. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, *b-z-l* mad; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, *b-z-l* mad.

937. *"Ercih"* kelimesi üzerinde farklı kıraatler vardır. Sırf lâfzî farklılıklar olan bu kıraatlerin sebebi hemzenin aynen okunması veya telaffuzda kolaylık sağlamak için hazfedilmesi konusunda Arap lehçelerinde görülen farklılıklardır. Alûsî *Rûhu'l-Beyân*'da bu kıraatleri gerekçeleri ile birlikte açıklar ve şöyle der:

"Ercih" kelimesinin aslı *"erci'hu"*dur. Yani sakin hemze ve sonunda "vav" bulunmayan "hâ" vardır. Sonra hemze hazfedilmiş ve munfasıl (kendisinden önceki harf harekesiz olan hâ), muttasıla (kendisinden önceki harf harekeli olan hâ) benzetilerek "hâ" sakin hale getirilmiştir. Bu durumda "ercih", ortasının sakin yapılması bakımından "ibil" (ibl) gibi yapılmıştır. Ebû Amr, Ebû Bekr ve Yakub böyle okumuşlardır ki buna göre kelimenin aslı *"ercee"* (erce'tu)dür. İbn Kesîr, Hişâm ve İbn Âmir de "hemze sakin ve "hâ"da "işbâ' vavı bitişmiş olarak "Erci'hû" şeklinde okurlar. Buna göre de kelimenin aslı "ercee" (erce'tu)dir. Nâfi (Verş kıraatine göre), İsmail ve Kisâî de "hâ" harfi kesreli ve ardından da "yâ" harfi olduğu halde *"ercihî"* tarzında okurlar. Bu okuyuşa göre kelimenin aslı *"ercâ"* (erceytu)dır. Kalun rivayetine göre "ercihi" olarak okunur ki bu okuyuşta "hâ"nın kesresi ile yetinilerek "yâ" harfi hazfedilmiştir. İbn Âmir, İbn Zekvân rivayetine göre "erci'hi" olarak okur ki hemze mevcuttur ve "hâ"nın harekesi kesredir.

Kimileri "hâ"nın harekesinin zamme veya kesre olması, hemzenin bulunup bulunmaması iki meşhur lehçedir, derler. Bu ikisinin köklerinin iki ayrı kelime mi yoksa *"tevedd'tu"* ve *"teveddaytu"* okunuşlarında olduğu gibi "yâ"nın, hemzeden bedel mi olduğu hususunda da iki görüş vardır.

İbn Zekvân'ın rivayeti ile nakledilen kıraat hakkında ta'n söz konusu olmuştur ki bu kıraatin iyi (ceyyid) olmadığını söyler. Fârisî de hemze ile birlikte okunduğu takdirde "hâ"nın zammeli olacağını, başka türlüsünün caiz olmadığını, kesre ile okuyuşun yanlış (galat) olduğunu söyler ve çünkü "hâ" ancak sakin "yâ"dan ve kesreden sonra kesreli olur, der. Şihâb'ın da dediği gibi ona iki şekilde yanıt verilir: 1. Hemze sakindir ve sakin harf, güçlü olmayan bir engeldir (hâciz ğayru hasîn). Bu durumda hâ, sanki kesreli cimin arkasından gelmiş gibidir. 2. Hemze değişime çok açık bir harftir. Hazf olur, kesreden sonra sakin olduğunda "yâ"ya dönüşür. Bu durumda "hâ" sanki sakin "yâ"dan sonra

ile istişare ettiğinde onlar ona böyle söylediler. Onun işini ve kardeşinin işini ertele, bu konuda hemen kesin karar verme, hâkimiyetin altındaki şehirlerdeki sihirbazları toplayıp getirmek üzere oralara polis ve askerlerden oluşan adamlar veya ekipler gönder. -*"Haşr"*, toplamak ve sevk etmek anlamındadır.- Sihirbazlar ancak ilim ve sanattan söz edilebilecek büyük kentlerde bulunur. Onlara bunları gönder ki, ***"Bütün bilgiç sihirbazları sana getirsinler."*** Sihir tekniklerini iyi bilen, o konuda maharet sahibi kişileri sana getirirler ve Musa'nın yaptıklarının iç yüzünü onlar sana açıklarlar, böylece kimse onun tuzağına düşmez!

Cumhur, sihirbaz kelimesinin Arapça orijinalini "ism-i fâil" sîgası ile "sâhir" şeklinde okumaktadır. Hamza ve Kisâî ise hem burada hem de Yunus Sûresi'nde bu kelimeyi mübalağa sîgası ile "sehhâr" şeklinde okumaktadır. O, imale ile de imalesiz de okunmuştur. Ama Şuarâ Sûresi'ndekini herkes imale ile okur. İmam mushafta ikisi de "shr" şeklinde yazılırlar ki bu yazılışın iki kıraate de ihtimali vardır. Bu iki kıraat şöyle açıklanmaktadır: Firavun ülkenin şehirlerindeki her sihirbazın getirilmesini isterken özellikle bunlar içinde sihirde mesafe almış, maharet kazanmış ve onu çokça yapan kişileri kastetmektedir. Yahut da adamlarından bazıları sadece bunları istemiştir. Çünkü uzman sihirbazlar Musa'nın yaptıklarının benzeri büyük işler yapmaya daha uygundur. Nitekim Allahu Teâlâ Taha Sûresi'nde Firavun'un o esnada şöyle dediğini anlatır: *"(Firavun Musa'ya şöyle) dedi: 'Ey Musa! Sen sihrinle bizi yerimizden çıkarmak için mi geldin bize? O halde biz de senin sihrin*

gelmiş gibidir ve onun için harekesi kesre olmuştur. Ebû Şâme de buna karşılık şunları söyler: Hemze, engeldir (hâciz) ve hemze eğer "yâ" olsaydı o zaman da aslına bakılarak harekenin zamme olması tercih edilirdi. Fakat "Kıraat, mütevatirdir ve zikredilen şekil de Araplardan sübut bulmuş bir lehçedir." dedikten sonra bunların bir önemi yoktur. (Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut 1405/1985, IX, 21-22).

Çevirenin notu: "Ercih" kıraatinin izahında munfasılın muttasıla benzetilmesi ile ilgili olarak İbn Ebû Meryem en-Nahvî (ö.565/1170'den sonra) şunları söylemektedir: *"Ercih ve ehâhu"* kavlindeki *"cih"*, *"ibil"* ve itıl'a benzetilmiştir. "İbil" ve "ibıt" kelimelerinin ortaları sakinleştirilerek "ibl" ve "itl" dedikleri gibi burada da ortada olan "hâ" sakinleştirilmiştir (İbn Ebû Meryem Nasr b. Ali en-Nahvî, *Kitâbu'l-Mûdah fî Vucûhi'l-Qırâât ve İlelihâ*. Nşr: Ömer Hamdân el-Kubeysî, Mekke 1414/1993, II, 544-545). Şeyhzâde de *Beyzâvî Tefsiri*'nin hâşiyesinde şu açıklamayı yapmaktadır: "Ercih"deki "hâ"nın sakin oluşu iki sebeple (illetle) açıklanmıştır: 1. Zamir olan "hâ"yı sakin okuyanlara göre bu ancak kendisinden önceki harf harekeli olduğu yani aralarına sakin bir harf girmediği zaman sakin yapılır. *"Darabtuh"* gibi. Hâlbuki burada kelimenin aslı itibariyle bakıldığında araya sakin bir harf girmiştir. Fakat burada harekeden munfasıl olan "hâ", -kelimenin "lâmu'l-fiil"den sonraki şekline nazaran- harekeye muttasıl olan "hâ"ya benzetilmiştir. 2. Kelimenin aslı sakin yâ ile "ercî"dir. Cezm alameti olarak "yâ" hazfedilmiş sonra da zamir olan "hâ" onun yerine geçirilmiştir. Sakin "yâ"nın yerini aldığı için "hâ" sakin hale getirilmiştir. Şeyhzâde muhammed b. Muslihiddin (ö.951/1544), *Hâşiyetu Şeyhzâde alâ Tefsîri'l-Kâdî Beyzâvî*, İstanbul 1988, II, 360. (Çev.)

gibi bir sihirle sana geleceğiz (karşına çıkacağız).'"[938] Diğerleri ise ilimde derinlik kazanmış bütün sihirbazların toplanmasını talep etmişlerdir. Çünkü az sihir yapan veya bu bakımdan vasat durumda olan kişiler de bazen çok sihir yapanların bilmedikleri şeyler yapabilirler. İşte bu iki kıraat, bu konuşulanların hepsini beliğ ve veciz bir şekilde açıklamaktadır.

وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿113﴾ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿114﴾ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَن تُلْقِيَ وَإِمَّا أَن نَّكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ ﴿115﴾ قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ ﴿116﴾

113- O sihirbazlar Firavun'a geldiler: "Galip gelirsek bize muhakkak mükâfat var değil mi?" dediler.

114- "Evet," dedi (Firavun), "Üstelik o zaman benim yakınlarımdan olacaksınız."

115- Sihirbazlar, Musa'ya: "Ey Musa! Önce sen mi hünerini ortaya koyacaksın, yoksa biz mi?" dediler.

116- Musa, "Siz atın!" dedi. Atacaklarını atınca herkesin gözünü büyülediler ve onları dehşete düşürdüler. Doğrusu büyük bir sihir gösterdiler.

Sihirbazların Firavun'dan Talepleri ve Hz. Musa ile Mücadeleleri

"O sihirbazlar Firavun'a geldiler: 'Galip gelirsek bize muhakkak mükâfat var değil mi?' dediler."

Yani Firavun'un adamlarının ve polis teşkilatının topladığı sihirbazlar ona geldiler. Bu sihirbazların sayısını Kur'an-ı Kerim de, Hz. Peygamber de açıklamamıştır. Çünkü bunun bir faydası yoktur. Bunların on binlerce kişi olduklarına dair rivayetlerin tamamı İsraliyyat türündendir ve bu rivayetlerin bizde de onların ellerindeki Tevrat'ta da aslı esası yoktur.

Sihirbazlar gelince Firavun'a "Eğer biz Musa'ya karşı galip gelirsek bize, bizden istenen bu büyük işe karşılık olacak büyük bir ücret ve mükâfat

938. Tâhâ, 20/57-58.

kesinlikle vardır." dediler. Onların sözü bu ayette isti'naf-ı beyânî üslubu ile zikredildi ki bu cümle sanki "Onlar ne dediler?" şeklinde sorulan bir sorunun cevabı gibidir. Onların sözleri Şuarâ Sûresi'nde ise şart-cevap tarzında ifade edilmiştir: *"Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a 'Şayet biz üstün gelirsek, muhakkak bize bir ücret vardır, değil mi?' dediler."*[939] Bu aynı şeyin farklı ifadelerle dile getirilmesidir.

İbn Kesir, Nâfi ve (Hafs rivayetine göre) Âsım, tek hemze ile ***"inne lenâ le ecran"*** şeklinde okumaktadır. Bu durumda cümlenin mahiyeti için şunlar söylenmiştir: 1. Bu işte mutlaka ücretin olacağına, bunun ücretsiz olmayacağına delalet eden bir bildirim söz konusudur. 2. Arap dilinde çokça görüldüğü gibi soru edatı olan hemze hazfedilmiştir. (Cümle *"...Galip gelirsek bize muhakkak mükâfat var değil mi?"* anlamındadır). İlk anda akla gelen ve tercih edilen de budur. Çünkü bu, cümleyi burada hemzeli olarak okuyan İbn Âmir kıraatine de uygundur. Zaten bu cümle Şuarâ Sûresi'nde [940] ittifakla hemzeli olarak okunmuştur.

"Evet, dedi (Firavun), üstelik o zaman benim yakınlarımdan olacaksınız." Yani Firavun, onların taleplerine karşılık "Evet, sizin için kesinlikle büyük bir ücret vardır ve siz bu mali açıdan veya maddî bir karşılıkla birlikte kesinlikle bizim yüce makamımıza yakınlaştırılacaklardan olacaksınız. Sizın hem malının hem de mevkiiniz olacak." demiştir ki bu, dünya nimet ve şerefinin zirvesidir. Firavun bu işe çok önem verdiği ve işin sonucundan korktuğu için sihirbazlara karşı, onların kendisinden talep ettiklerine ve ayrıca kendisinin bunlara ilave ettiklerine kavuşacaklarını tekit üzerine tekit ile ifade etmektedir. Eğer onlara sadece "Evet." deseydi ve buna başka bir şey eklemeseydi yine onların taleplerini kabul ettiğini anlatmış olurdu. Onları yakınında bulunduracağını anlatmak için de ***"Benim yakınlarımdan olacaksınız."*** demesi yeterliydi. Fakat o, sihirbazlara cevap verirken tekit (pekiştirme) edatı ***"inne"*** ile başlayan, "haber"inde "lâm" bulunan isim cümlesi kullandı ve *"Benim yakınlarımdan olacaksınız."* cümlesini, isteğe olumlu cevap vermede kullanılan ***"Evet."*** (*neam*) kelimesinin delalet ettiği mukadder bir cümle olan "Sizin için kesinlikle ücret vardır." cümlesi üzerine atfetti. Çünkü buradaki atıf esnasında o cümleyi tekrarlamış oldu. Bütün bunlar tekit ifade eden hususlardır.

Şuarâ Sûresi'ndeki cümlede[941] *"izen"* (*o halde, öyle ise*) ilavesi de vardır. Yani oradaki ifadeye göre "Siz o durumda -Musa değil de sizin galip gelmeniz halinde- kesinlikle yakınlardansınız." demiştir. "İzen" kelimesinin bu

939. Şuarâ, 26/41.

940. Şuarâ, 26/41.

941. Şuarâ, 26/42.

surede bulunmayışı Firavun'un bu sözü bir defadan çok söylediğini, onlara verdiği bu cevabı ve vaadi tekrarladığını gösterir. Bu da ayrı bir tekit unsurudur.

"Musa'ya, 'Ey Musa! Önce sen mi hünerini ortaya koyacaksın, yoksa biz mi?' dediler." Benzerleri gibi bu da isti'nâf-ı beyânîdir (mukadder sorunun cevabı). Yani Firavun kendilerine vaadde bulunduktan sonra sihirbazlar Hz. Musa'ya "Ya sen, yanındakileri önce at ya da biz yanımızdakileri senden önce atmış olalım." dediler. Sihirbazların Hz. Musa'ya seçme hakkı vermelerinin sebebi kendilerine güvenmeleri ve sihirlerine önem vermeleri veya onu korkutmak, kendisini önemsemedikleri görüntüsü vermek istemeleridir. Yoksa sonraya kalanın, rakibinin azami gücünü gördükten sonra durumun gereğini daha iyi kavrayacağı bilinmektedir. Onların böyle bir seçim hakkı tanımalarını "edebe riayet" sebebine bağlayanların söyledikleri tutarsızdır. Çünkü kendisinin tanrı ve rab olduğunu iddia eden krallarının huzurunda olmaları, ondan talep ettikleri şeyler ve onun onlara vadettikleri bütün bunlar krallarının karşısında yer alan kişiye karşı edebe riayetkâr olmalarını değil aksine o kişiyi küçüksemelerini gerektirir. Böyle bir durumda bir karşılaşma için bir araya gelen meslektaşlar arasında görülen "edebe riayet" uygulaması beklenmez. Buna rağmen Zemahşerî onların davranışlarının sebebini böyle açıklamıştır. Beyzavi[942] ve benzerlerinin, bu seçme hakkı vermenin sebebi olarak ileri sürdükleri "kuvvetlilik (celâdet) gösterisinde bulunmak" da zayıf bir görüştür. Çünkü onlar Hz. Musa'dan bunu gerektirecek her hangi bir şeyi bizzat kendi gözleriyle görmemişlerdi. Sadece onun Firavun'un huzurunda değneğini attığını ve o değneğin yılan olduğunu duymuşlardı. Bundan dolayı da onunla yarışmak için ona ve bakan herkese koşan yılan şeklinde görünecek çok sayıda ip ve değnek getirmişlerdi. Böylece onun sihrini benzer bir sihirle geçersiz hale getireceklerdi. Nitekim kralları da ona *"O halde biz de senin sihrin gibi bir sihirle sana geleceğiz."*[943] demişti.

Zemahşerî ve takipçilerine göre sihirbazların, "kendi atmaları ile ilgili hususu bu şekilde ifade etmeleri" onların ilk önce atmak istediklerini göstermektedir. Sözün akışını değiştirerek cümlenin haberini marife (belirli) yapmaları, isim ile haberin arasına ***"nahnu"*** fasıl zamirini getirmeleri, bu zamir ile müstetir (gizli) olan zamiri tekit etmeleri buna delalet etmektedir. Tâhâ Sûresi'nde de *"Dediler ki: 'Ey Musa! Ya sen at ya da ilk atan biz olalım.'"*[944] dedikleri ifade edilir ki orada ilk atma isteklerini açıkça ifade etmişlerdir. Bu

942. Beyzâvî, *Tefsir*, II, 611.
943. Tâhâ, 20/58.
944. Tâhâ, 20/65.

durum da onların ilk önce atmak istediklerini gösteren başka bir husustur. Aslında mana bakımından bu iki ayrı ifade arasında fark yoktur.

Öyleyse sihirbazların sözleri anlatılırken bu iki ayette farklı lafızların kullanılmış olmasının sebebini fâsılalara riayet edilmesi,[945] onların göz önünde bulundurulması şeklinde açıklamakta bir sakınca yoktur. Bu konuda farklı görüşler vardır ve aynı zamanda itimada şayan doğru görüş olan üçüncüsüne göre anlamın ifade edilmesine halel getirmeyen yerlerde bu caizdir, vakidir ve yüksek belagat ile de çatışmaz. Zaten çeşitli üslupların kullanılması bazen belagatte i'caz noktası sayılıyorsa bu nasıl ona aykırı kabul edilebilir ki! Çünkü anlamdaki incelikler çeşitli lafızlarla tekrarlanarak ifade edilmesi son derece zordur ve çoğu kere de imkânsızdır.

Eğer burada muttasıl (bitişik) zamir, munfasıl zamir "nahnu" ile tekit edilmeseydi bu anlatım, Tâhâ Sûresi'nde açıkça belirtilen o atışta öncelik durumunda olma isteğini ifade etmezdi. Böylece anlaşılıyor ki bu iki ayette fasılaların dikkate alınması bunlardan her birini, sihirbazların önce atmak istediklerini anlatır hale getirmek suretiyle bunlar arasında bir birlik sağlamaktadır. Hangi hatip veya yazar lafız itibariyle farklı iki üslup ile açık açık belirtmeden bu manayı verebilir! Hangi Türk veya Fransız mütercim bunu anlayabilir ve Kur'an tercümesine yansıtabilir!

Hz. Musa ***"Siz atın dedi!"*** Tâhâ Sûresi'nde bu durum *"Hayır,[946] siz atın, dedi."*[947] şeklinde anlatılmaktadır. Bu ifadenin, Hz. Musa'nın onların kendisinden önce atmalarını arzuladığına delaleti daha fazladır. Belki de o önce içinde "idrâb" ifade eden *"bel"* edatını bulunduran cümleyi telaffuz etti ve *"Ben değil, siz atın."* dedi, daha sonra da bu arzusunun tekit etmek ve onlara aldırış etmediğini göstermek üzere sadece *"Atın."* dedi.

Allah burada ve Tâhâ Sûresi'nde zamirle ifade ettiği halde Yunus ve Şuarâ Sûrelerinde *"Musa onlara: Ortaya ne atacaksanız atın, dedi."*[948] buyurarak Hz. Musa'nın adını açıkça belirtmektedir. Çünkü burada ve Tâhâ Sûresi'nde sihirbazlar Hz. Musa'ya adıyla hitap ederek tercihte bulunmasını istemekte ve o da onlara cevap olarak bunu söylemektedir. Dolayısıyla buralarda uygun olanı, kesinlikle zamir kullanılmasıdır. Yunus ve Şuarâ Sûrelerinde onun isminin açıkça belirtilmesinin sebebi ise oralarda sihirbazların ona sesleníşlerinden ve ondan tercihte bulunmasını isteyişlerinden söz edilmesindendir.

945. Ayet sonlarının benzer seslerle bitirilmesi (Çev.)

946. Burada *"hayır"* diye tercüme ettiğimiz kelime *"bel"*dir. Burada bir nevi *"Ben değil, aksine siz atın."* denmektedir. (Çev.)

947. Tâhâ, 20/66.

948. Yunus, 10/80; Şuarâ, 26/43.

Yunus Sûresi'ndeki ayet *"Sihirbazlar gelince; Musa onlara: Ortaya ne atacaksanız atın, dedi."*[949] şeklindedir. Bundan önce de Firavun'un sihirbazları istediğinden bahsedilmektedir. Eğer Hz. Musa'nın adı orada açıkça belirtilmeseydi zamirin, en yakın yerde zikredilen kelimeye ait olacağı kuralına göre bu ifadeden onlara atmalarını emreden kişinin Firavun olduğu akla gelirdi. Aynı durum Şuarâ Sûresi'nde de vardır. Oradaki ayet de Firavun'un sihirbazları istediği, onların geldikleri ve eğer galip gelirlerse ondan ücret talep ettikleri, onun da bu talebi kabul ettiği anlatıldıktan sonra gelmektedir. Yunus Sûresi'ndeki ayet için zikredilen sebeplerle orada da evleviyetle zamir kullanılmaması gerekirdi. Bu ayetlerdeki *"atacaklarınızı"* ilavesi de önemli ek bir manaya delalet etmektedir ki onların atacakları şey ne kadar büyük olursa olsun Hz. Musa'nın o anda ne olduğunu bilmediği o şeye aldırış etmediğini gösterir. Bu ifadenin A'râf Sûresi'ndeki ayette yer almaması ayetler arasında çelişki teşkil etmez ve dolayısıyla bu iki ayetin birbiriyle bağdaştırılmasına ihtiyaç yoktur.

"Sihirbazların yapacakları dinde hoş karşılanmayan sihir türünden olduğu halde Hz. Musa nasıl oluyor da onlardan yanlarındaki şeyleri atmalarını ister?" şeklinde bir soru ortaya atılmış ve buna karşı da şöyle cevap verilmiştir: Hz. Musa onlardan durup dururken sihir yapmalarını istememiştir. Onun yaptığı, onlardan zaten geliş sebepleri olan ve mutlaka yapacakları o işi yapmalarını istemekten ibarettir. O sihre vücut vermek için değil sihrin batıl olduğunun görülmesine ve onun batıllığı karşısında hakkın vücut bulmasına vesile olsun diye böyle bir istekte bulunmaktadır. O ortamda sihrin batıllığını ortaya koymak için bundan başka bir vesile de yoktur. Allah bu durumu Yunus Sûresi'nde Hz. Musa'nın dilinden şöyle ifade etmektedir: *"Onlar ortaya atınca Musa dedi ki, 'Sizin yaptığınız şey sihirdir. Muhakkak ki, Allah onu iptal edecektir. Şüphe yok ki, Allah fesatçıların işlerini düze çıkarmaz.'"*[950] Hz. İbrahim'in kavmine mensup olup da yıldıza tapanlara tevhit hakikatini göstermek için yıldız, ay ve güneşten her birinin doğuşunu görünce *"Bu, benim Rabbim."* demesi ve bunu o maksada vesile yapması ve arkasından bunların rab olamayacaklarına delalet eden ifadeler kullanması da buna benzemektedir. O bu vesileyle o sayılanların rab olamayacaklarını gösterdikten sonra onlara tevhit hakikatini duyurmuş ve *"Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim."*[951] demiştir.

949. Yunus, 10/80; Şuarâ 26/43.
950. Yunus, 10/81.
951. En'am, 6/79.

"Atacaklarını atınca herkesin gözünü büyülediler ve onları dehşete düşürdüler. Doğrusu büyük bir sihir gösterdiler." Şuarâ ve Tâhâ Sûrelerinde de geçtiği gibi sihirbazlar iplerini ve değneklerini (asalarını) atınca orada bulunan ve aralarında Hz. Musa'nın da bulunduğu insanların gözlerini büyülediler. Tâhâ Sûresi'nde olay *"Hayır, siz atın. Bir de ne görsün! Onların ipleri ve değnekleri, yaptıkları sihirden ötürü kendisine sanki yürüyorlarmış gibi geldi."*[952] sözleriyle anlatılmaktadır.

"Onları dehşete düşürdüler.", onların kalplerine ürperti ve korku düşürdüler, demektir. Nitekim Tâhâ Sûresi'nde de *"Bu yüzden Musa içinde bir korku hissetti. Biz dedik ki: Korkma, çünkü sen muhakkak üstünsün (galip geleceksin)."*[953] denmektedir. ***"İstirhâb"*** kelimesinin asıl manası, korkutmaya çalışmak ve ona sebep olacak şeylerle birine korku düşürmeyi istemektir. Onlar da bunu hedeflemişlerdi ve bekledikleri de oldu. Zahiri itibariyle büyük, insanların gözündeki etkisi muazzam bir sihir ortaya koydular.

İbn Kesîr "Gözlere, yaptıklarının hariçte hakikati olan bir şey olduğu görüntüsünü verdiler. Hâlbuki yaptıkları sırf bir sanat ve hayalden ibaretti." der ve arkasından İbn Abbas'ın şu sözünü rivayet eder: Onlar kalın ipler ve uzun ağaçtan yapılma şeyler attılar. Onların sihirlerinden dolayı bunlar ona koşarak geliyormuş gibi göründü.

İbn Kesir bundan sonra da İbn İshak'ın şu sözlerini nakletmektedir: Sihirbazlar on beş bin kişi idiler ve onların, sihirleri sonucu insanlara hayal ettirip gösterdikleri yılanlar dağlar misali vadiyi doldurmuştu. Yine onun naklettiğine göre Süddî de bu sihirbazların sayısının otuz bin küsur olduğunu söylemektedir. Kasım b. Ebî Bezze'ye göre bunlar yetmiş bin kişidirler.[954]

Başkaları bunlardan da büyük mübalağa ve korkutmaya dayalı şeyler söylemektedirler. Bunlardan hiç birine dair merfû sahih rivayet yoktur. Bunlar, -daha önce de geçtiği gibi- Yahudilerden nakledilen asılsız, İsraliyat kapsamında olan rivayetlerdir. Üstelik onlara gönderilmiş olan Tevrat'ta da böyle şeyler yoktur. Tevrat'ın Çıkış bölümünün yedinci babında söylenenler şundan ibarettir: Firavun hikmetli adamları ve sihirbazları çağırdı. Mısır'ın arrâfları (müneccimleri, sihirbazları) da sihirleriyle öyle yaptılar. Her biri değneğini attı ve değnekler yılan oldu. Fakat Harun'un değneği onların değneklerini yuttu.[955]

---

952. Tâhâ, 20/66.
953. Tâhâ, 20/67-68.
954. İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 237.
955. Tevrat, Çıkış (Hurûc), 7/11-12.

Bazı müfessirler onların bu konudaki sanatlarının sırrına dair bence tarihî bir nakle değil ilmî istinbata dayanan açıklamalar yapmaktadırlar. Cassâs *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da şöyle demektedir: Allahu Teâlâ, *"İnsanların gözlerini büyülediler."* buyurmaktadır. Yani onların gözlerini boyadılar ve onlar da bunların iplerinin, değneklerinin koştuğunu zannettiler. Yine O, *"Onların ipleri ve değnekleri, yaptıkları sihirden ötürü kendisine sanki yürüyorlarmış gibi geldi."*[956] demektedir. Onların koşma zannettikleri şeyin aslında koşma olmadığını, hayal görme olduğunu bildirmektedir. Bu konuda şöyle de denmiştir: Onlar, içi boş olup civa ile doldurulmuş değneklerdi. İpler de öyle olup deriden yapılmışlardı ve içlerine civa doldurulmuştu. Daha önce o yerlerin altına çifter çifter dehlizler kazmışlar ve onların içini de ateşle doldurmuşlardı. Bunlar oraya atılınca ve civa da kızınca civa onları harekete geçirdi. Çünkü civa ateşle karşılaşınca hareket etmektedir. Allah, bunun gerçek bir hareket olmadığını, göz boyama olduğunu bildirmektedir. Araplar bazı ziynet eşyaları için gören kişiyi etkileyen, onu büyüleyen anlamında *"meshûr (büyülü)"* demektedir.[957]

Buna göre onların insanların gözlerini büyülemeleri -eğer söylenenler doğru ise- bu yapay hileden ibarettir. Bunun başka bir hile ile yapılmış olması da muhtemeldir. Mesela oraya gözleri etkileyen buharlar verilmiş ve bunlar onları öyle görmelerini sağlamış olabilir. Yahut değnekleri ve ipleri yılan şekline getirmiş ve bakanların fark edemeyeceği hızlı ve görünmez şeylerle onları hareket ettirmiş olabilirler. Bu gibi işler bir sanat olarak yapılabilen şeyler idi ve bunlara simya deniyordu.

وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ ﴿117﴾ فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿118﴾ فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانقَلَبُوا صَاغِرِينَ ﴿119﴾ وَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿120﴾ قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿121﴾ رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ﴿122﴾

117- Biz de Musa'ya "Sen de asanı bırakıver." diye vahyettik. Birdenbire asa, onların bütün uydurduklarını yakalayıp yutuverdi.

118- Artık hakikat ortaya çıkmış ve onların bütün yaptıkları boşa gitmişti.

956. Tâhâ, 20/66.

957. Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân*.

119- Orada mağlup olmuş ve küçük düşmüşlerdi.

120- Sihirbazlar hep birden secdeye kapandılar.

121- "Âlemlerin Rabbine iman ettik." dediler.

122- "Musa'nın ve Harun'un Rabbine."

Sihirbazların Yenilmeleri ve İman Etmeleri

"Biz de Musa'ya 'Sen de asanı bırakıver.' diye vahyettik. Birdenbire asa, onların bütün uydurduklarını yakalayıp yutuverdi." Yani biz ona, "Değneğini at, onun vakti geldi." diye emrettik ve o da emredildiği gibi attı. Bir de baktılar ki o, onların yaptıkları uydurma şeyleri kapıyor. Burada ve Tâhâ Sûresi'nde Allah'ın, Hz. Musa'ya değneğini atmasını emrettiği belirtilmektedir. Şuarâ Sûresi'nde ise bu emirden söz edilmeden onun emredilen bu atma işini yaptığı anlatılıyor. Bir surede zikredilen hususun mukabili diğer surede hazfediliyor. İşte bu, surelerde ihtibak ve çeşitli manaları en az ibare ile ifade eden mecaz türündendir.

Hafs, sülasî fiil olarak *"telkafu"* şeklinde diğerleri ise şeddeli olarak ***"telekkafu"*** şeklinde okumaktadır. "Telekkafu"nun aslı ise *"tetelekkafu"*dur. Manası da bir şeyleri art arda hızla almaktır.

***"Lekfu'l-asâ li'l-ifk"*in manası:**

"el-İfk", bir şeyden başka bir şeye döndürülen, çevrilen şey demektir ve karışıklık meydana getirme (telbîs), kötülük, gerçekleri ters yüz etme hakkında kullanılmaktadır. *"el-Efk"* ise "darabe" ve "celese" babındaki "efeke" fiilinin mastarıdır. "Teibe" babından "efike" de denmektedir.

Esâsu'l-Belâğa'da şöyle mevcuttur: *"Efekehû an ra'yihî"* ifadesi *"Onu görüşünden çevirdi."* demektir. *"Fulânun me'fûkun ani'l-hayr"* (*Falan, hayırdan çevrilmiştir.*) denir.[958]

Râgıb da şöyle der: "el-İfk", bulunması gereken şekilden çevrilmiş her şey hakkında kullanılmaktadır. Bundan dolayı estiği yönden dönen rüzgârlar hakkında *"mu'tefiketun"* denir. Allahu Teâlâ da *"Firavun, ondan öncekiler ve altı üstüne getirilen beldeler (mu'tefikât yani altı üstüne gelmiş beldeler) de hep o hatayı işleye geldiler."*[959]; *"Altı üstüne getirilmiş şehirleri (mu'tefike/Hz. Lut'un beldesini) devirip yıktı, alçalttı."*[960] buyurmaktadır. *"Allah onları kahretsin, nasıl*

958. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa, e-f-k* mad.
959. Hâkka, 69/9.
960. Necm, 53/53.

da saptırıyorlar!"[961] ayeti de "İnanç alanında haktan bâtıla, sözde doğrudan yalana ve fiilde de güzelden çirkine nasıl da döndürülüyorlar?" anlamındadır. Kelime şu ayetlerde de bu anlamda kullanılmıştır: *"Ondan çevrilen (imana) çevrilir."*[962]; *"Sonra yine bak nasıl yüz çeviriyorlar!"*[963]; *"Bizi ilâhlarımızdan çevirmek için mi geldin?"*[964] Son ayette, bu sözü söyleyenler kendi inançlarına göre onlardan istenen, *"haktan bâtıla dönmek"* olduğu için böyle söylediler. Belirttiğimiz sebeple bu, yalan hakkında kullanılmaktadır.[965]

Bu anlatılanlardan ve bu kelimenin Kur'an'da ve başka yerlerde kullanılışından çıkan sonuç şudur: "İfk", sözlü olur ve yalan söylemek de yalan söylemekle hedeflenen gayeyi gerçekleştiren başka şeyler de mesela dinleyicide veya okuyucuda gerçeğe aykırı intiba doğuran tarizler, kinayeler, mecazi anlatımlar, vehme düşürme ve tedlîs (kusurlu bir şeyi sağlam intibaı uyandıracak şekilde takdim etme vb.) de buna dahildir. Firavun'un sihirbazlarının yaptıkları gibi ifk, fiilî de olur.

"Lekafe'ş-şey'" ve *"telekkafe'ş-şey'"*, *"Bir şeyi maharetle ve çabucak aldı."* demektir. Şair şöyle der:

كرة حذفت بصوالجة فتلقفها رجلٌ رجلُ

"Bir top ki sopalarla atarlar
Ve adam adam onu kaparlar."[966]

Râgıb diyor ki: *"Alime"* bâbından *"lekıftu'ş-şey'e, elkafuhû"* ve *"telekkaftuhû"*, *"Bir şeyi maharetle aldım."* demektir. Onu eli ile veya ağzı ile alması arasında fark yoktur. Allahu Teâlâ da ***"Birdenbire asa, onların bütün uydurduklarını yakalayıp yutuverdi."*** demektedir.[967] İlmi süratle ve ustalıkla aldı, anlamında *"telekkafe'l-ilme"* de bu kelimenin mecazi kullanımıdır.

Ayette ***"mâ ye'fikûn"*** ifadesinde geçen ***"mâ"***, ism-i mevsul de olabilir, mastar "mâ"sı da olabilir. İbn Abbas, Katâde, Hasan ve Süddî'den nakledilen görüş, onun ism-i mevsul oluşuna göredir. Bunların görüşüne göre Hz. Musa'nın asası, sihirbazların asalarını ve iplerini alıp yutmuştur. Lafzın bu manaya da ihtimali vardır. Fakat ağırlıklı görüş o ki bu, Yahudilerden kaynaklanan bir görüştür ve sebebi de biraz önce Çıkış bölümünden nakledilen metindir. Ayetteki "mâ"nın mastar "mâ"sı olması bu görüş ile çelişmektedir.

---

961. .Tevbe, 9/30.
962. Zâriyât, 51/9.
963. Mâide, 5/75; Tevbe, 9/30; Münâfikûn, 63/4.
964. Ahkâf, 46/22.
965. Râgıb, *Müfredât*.
966. *Tâcu'l-Arûs*, *k-r-v* mad.
967. Râgıb, *Müfredât*.

Çünkü bu durumda oradan, Hz. Musa'nın asasının, süratle onların amellerini aldığı ve hem onların bâtıl olduğunu hem de işin doğrusunu ortaya koyan bir şeyler yaptığı anlaşılmaktadır.

Eğer onların uydurdukları şey, sırf gözlerde meydana getirdikleri etkiden ibaret ise asanın onu kapması da (lakf) onu yok etmesinden, geçersiz kılmasından, iplerin ve değneklerin gerçek halleriyle görülmelerini sağlamaktan ibarettir. Eğer bu, onların hızlı ve görünmez şeyler vasıtasıyla hareket ettirilmesi şeklinde ise yine durum aynıdır. Eğer bu, onların içlerinin aslında boş olup civa ile doldurulması ve civanın ısınması sonucu meydana gelen ısının onları harekete geçirmesi sonucunda -ki o ısı bu maksatla hazırlanmış bir ateş ile de sağlansa güneşin ısıtması sonucu da olsa durum değişmez- ortaya çıkmış bir durumsa o zaman da bunun onu kapması (lakf), yılanın civayı iplerin ve değneklerin içinden çıkarma fiili ile olmuş ve bu sayede hileleri açığa çıkmış olabilir.

Muhyiddin Arabî hatırladığım kadarıyla özet olarak veya mealen şöyle der: Onun (asanın), sihirbazların sihirlerini iptal etmesi, onun atılması ve insanların da o ipleri ve değnekleri gerçek halleriyle görmesi sonucunda olmuştur. Eğer o, onları yutsaydı insanlar açısından durum yine karmaşık bir halde kalırdı. Çünkü bu durum olsa olsa en çok o sihirbazların da Hz. Musa'nın da ilginç bir şey gösterdiklerini ve bu ilginç şeylerden birinin diğerine nispetle daha güçlü olduğunu, onu yapan kişinin, anlaşılmayan ve bilinmeyen bir şekilde ne yaptığını insanlardan gizlemiş olduğunu ifade ederdi. Bu durum, yapılan şeylerden ikisinin de aynı tür şeyler oluşu ile çelişmezdi. Hâlbuki hak ile batıl olanı ayıran şey, sihrin perdelemesinin ve insanları hayale daldırmasının ortadan kalkması sonucunda sihirbazların attıkları ipleri ve değnekleri aslî şekilleriyle, koşmayan, hareket etmeyen ipler ve değnekler olarak, buna karşılık Hz. Musa'nın asasını ise hâlâ koşmakta olan bir asa olarak görmeleridir. İlâhî mucize ile yapay hile bu sayede anlaşılmıştır. Meydana gelen olay, Hz. Musa'nın asasının o hayale daldırma işini süratle ortadan kaldırmasından ibarettir. "*Lekf*"in (*kapma*) manası budur. Ama biz o asanın bu tesiri nasıl meydana getirdiğini bilmiyoruz. Çünkü o, gerçek ve ilâhî bir mucizedir. Yapay bir şey değil ki biz onun nasıl yapıldığını ve mahiyetini bilebilelim.

"Artık hakikat ortaya çıkmış ve onların bütün yaptıkları boşa gitmişti." Lafızları hakikî manalarında tefsir edildiği takdirde bu ayet, Hz. Musa'nın asasının o değnekleri ve ipleri yutmasından daha ziyade yukarıda sözü edilen anlama delalet etmektedir. Çünkü -Tâhâ ve Yunus Sûrelerinden de anlaşıldığı gibi- bâtıl olan, onlar tarafından meydana getirilmiş maddî bir şey değil, onların yaptıkları iştir, başvurdukları hiledir. Denmek istenen şudur:

Hak sübut buldu ve onların yaptıkları hileler, hayal ettirmeler bozuldu, onların etkisi kayboldu.

"Orada mağlup olmuş ve küçük düşmüşlerdi." Yani Firavun ve o büyük toplantıdaki adamları yenildiler. Bu toplantı, onların bayramlarında ve belli günlerinden ziynet (süs, bayram) gününde olmuştu. Tâhâ Sûresi'nde açıklandığı gibi onların isteği üzerine Hz. Musa onlarla buluşmak için o günü tespit etmişti. *"Musa: 'Sizinle buluşma zamanı, ziynet (bayramı) günü ve insanların toplanacağı kuşluk vaktidir.' dedi."*[968] Skandalın halkın büyük çoğunluğu tarafından görülmesi ve anlaşılması için o gün tespit edilmişti. Ayette *"Musa onları yendi."* denmemektedir. Çünkü bu olay, onun kendi işi ve kesbi ile olmamıştı. ***"Orada mağlup olmuşlardı."*** Yani başlarına gelen rezillik ve umduğunu elde edememe halinden dolayı o toplantıdan ***"aşağılanmış, küçük düşmüş"*** olarak döndüler. Yahut da onurları sarsıldı. Aslında sihirbazların öncelikle ve asaleten, Firavun'un da buna bağlı olarak o halde olmaları veya hepsinin eşit olarak o halde olması beklenirken bu durum Firavun ve adamlarına özel bir hal olarak ifade edildi. Çünkü Allah sihirbazların sonunun ne olduğunu gelen ayette beyan etmektedir:

"Sihirbazlar hep birden secdeye kapandılar." *Keşşaf*'ta bu ayet şöyle açıklanmaktadır: "Düşmeleri çok şiddetli olduğu için sanki birisi onları atmış gibi secde eder vaziyette yere kapaklandılar. Şöyle de denilmiştir: "Gördükleri karşısında kendilerine hâkim olamadılar, sanki atılmış gibi oldular."[969] Burada anlatılmak istenen şudur: Sihirlerinin geçersizliğinin ortaya çıkması ve birden Hz. Musa'nın mucizesinin gerçek olduğunu anlamaları, onun bir yaratığın işi olmayıp Allah katından yapılmış olduğunu bilmeleri karşısında akılları kesin bilgi ile ve kalpleri de imanla doldu. İşte tam anlamıyla burhânî imandan ve bütün organlara hâkim olan vicdânî imandan kaynaklanan bu kesin bilgi, onları bütün yaratılmışları hâkimiyeti altında bulunduran Yüce Allah'a secde eder vaziyette yüzün koyu yere attı. Gönüllerinde Firavun'a ve onun yok olacak olan dünyevî büyüklüğüne ait en ufak bir yer bırakmadı. Özellikle de bu mucize karşısındaki küçüklüğü görüldükten sonra böyle artık içlerinde onun yeri kalmamıştı. Tâhâ Sûresi'nde de *"Sonunda bütün sihirbazlar secdeye kapandılar, 'Musa ile Harun'un Rabbine iman ettik.' dediler."*[970] şeklinde aktarımda bulunulmaktadır. Bu ayetteki "fâ" harfi, "takip" (peşinden olma, yapma) manasına delalet eder. Bunun bir benzeri de Şuarâ Sûresi'ndedir.

968. Tâhâ, 20/59.
969. Zemahşerî, *Keşşâf*.
970. Tâhâ, 20/70.

Şu soru sorulabilir: Niçin orada olduğu gibi takip manasına delalet etmesi için burada da *"fe ulqıye"* denmedi de ***"ve ulqiye"*** dendi?

Bunun cevabı şudur: Buradaki "ulqiye", ***"fe ğulibû"*** üzerine atfedilmiştir. Dolayısıyla "fe ğulibû"daki "fâ"nın ifade ettiği takip manası her ikisi arasında müşterektir ve onların yenilmeleri gibi bu secdeye kapanma da, sihirbazların sihirlerinin batıllığının ortaya çıkmasının ve Hz. Musa'nın mucizesinin sübut bulmasıyla hakkın gerçekleşmesinin sonucudur. Eğer burada "ve ulqiye" yerine "fe ulqiye" denerek atıf "fâ" ile yapılsaydı bu durum, hakkın ortaya çıkmasının ve sihir tuzağının batıllığının anlaşılmasının sonucu değil yenilmelerinin ve küçük düşmelerinin sonucu secdeye kapandıklarına delalet ederdi. O zaman da bu anlatım, Tâhâ ve Şuarâ Sûrelerindeki anlatım ile çelişirdi.

"'Âlemlerin Rabbine iman ettik.' dediler. 'Musa ve Harun'un Rabbine.'" Bu cümle ya isti'nâf-ı beyânîdir ya da *"es-seharatu (sihirbazlar)"* kelimesinden haldir. İkinci durumda anlam "Âlemlerin Rabbine, Musa ve Harun'un Rabbine iman ettik, diyerek secde eder vaziyette atıldılar." şeklinde olmaktadır. Aynı durum Şuarâ Sûresi'nde de mevcuttur.

Şu soru sorulabilir: Niçin Allah Tâhâ Sûresi'nde *"âlemlerin Rabbine iman"*dan söz etmedi ve orada Musa'nın adını Harun'dan sonra zikretti?

Bu iki sorunun cevabı şöyledir: Bu farklılığın sebebi, başka surelerde zikredilen hususlara aykırı olmadığı takdirde Sûrelerdeki ayet sonlarının dikkate alınmasıdır. Aslında Harun ve Musa'nın Rabbine iman, âlemlerin Rabbine iman ile aynıdır. Çünkü bu ikisi Firavun'a *"Biz, âlemlerin Rabbinin elçisiyiz."*[971] dediler. Tekrar tekrar belirttiğimiz üzere Kur'an çeşitli kıssaların olduğu gibi anlatıldığı, o kıssalarda yer alan bütün sözlerin aynen veya harfî tercüme ile yer aldığı bir tarih kitabı değildir. O, bir hidayet ve öğüt kitabıdır. Kıssaların; imanın sübutunu, vicdanların temizlenmesini sağlayacak, ibret alınmasına ve öğütlerinin etkili olmasına aracılık edecek kısımları anlatmaktadır. Bunun için de üslupta farklılığa, söz diziminde çeşitliliğe, ayet sonlarında ses uyumuna ve yararlılık dağılımına riayet ederek önemli anlamların tekrarlanması gerekmektedir. Çünkü her bir kıssa anlatımında diğerlerinde bulunmayan şeyler bulunmaktadır.

971. Şuarâ, 26/16.

قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنتُم بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَـٰذَا لَمَكْرٌ مَّكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿123﴾ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿124﴾ قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنقَلِبُونَ ﴿125﴾ وَمَا تَنقِمُ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ ﴿126﴾

123- Firavun: "Ben size izin vermeden iman ettiniz ha!" dedi. "Şüphesiz bu bir hiledir, siz bunu şehirde kurmuşsunuz, yerli halkı oradan çıkarmak istiyorsunuz, sonra anlayacaksınız!

124- Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, sonra da bilin ki, sizi astıracağım."

125- Onlar da: "Şüphesiz o takdirde biz Rabbimize döneceğiz." dediler.

126- "Senin bize kızman da sırf Rabbimizin ayetleri gelince onlara iman etmemizden dolayıdır. Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve canımızı Müslüman olarak al." dediler.

Firavun'un Tehditleri ve Sihirbazların Örnek Tavrı

Sihirbazlar iman ettikten sonra akla gelen ilk soru şudur: Firavun ne yaptı ve ne dedi? İşte onun cevabı: ***"Firavun: Ben size izin vermeden iman ettiniz ha!"***

Hafs, *"âmentum (iman ettiniz)"* şeklinde okur ki bu durumda fiilden önce hemze takdir edilip *"e âmentum (iman ettiniz?)"* şeklinde anlaşılması muhtemeldir ve bu, dilbilgisi kurallarına uygun bir anlatımdır. Bu durumda cümleden soru anlamı kastedildiği ses tonundan anlaşılmaktadır. Bu izah şekli ile Hafs da mana itibariyle diğer kurraya uygun okumuş sayılır. Diğer kurraya göre buradaki istifhâm (soru), istifhâm-ı inkârî ve tevbihîdir (Cümle, cevap almak için değil muhatabı paylamak ve hoşnutsuzluğu ifade etmek için soru şeklinde ifade edilmiştir). Burada hemzeyi okuyanlar Hamza, Kisâî, Âsım'ın ravisi Ebû Bekir ve Yakub'un ravisi Rûh'tur. Hemzeli okuyanlar arasında da her iki hemzeyi de telaffuz ederek tahkik ile okuyanlar ve birinciyi tahkik ile ikinciyi de "beyne beyne" (ikisi arası) teshîl ile okuyanlar vardır. Benzer yerlerde de böyle okunmuştur.

Ayetin manası şöyledir: Musa'ya veya Musa ve Harun'un Rabbine ben size izin vermeden ve emretmeden önce iman mı ettiniz? Tâhâ Sûresi'nde *"âmentum lehû...", "Ben size izin vermeden mi ona iman ettiniz?"*[972] denmektedir. Oradaki zamirden maksat kesinlikle Hz. Musa'dır. Çünkü ***"iman"*** fiilinin, mef'ûlünü "lâm" harf-i cerriyle alması "tazmin"dir ve aynı zamanda tâbi olma, boyun eğme manalarını ihtiva eder. O ayetin anlamı şöyledir: Ben size izin vermeden siz ona tâbi olarak, peygamberliğine boyun eğerek iman mı ettiniz? Bu sebeple peygamberlere iman etmekten ve onlara tâbi olmaktan söz edilirken mutlaka bu tazmin şeklindeki kullanıma riayet edilir. Nitekim Allahu Teâlâ, Firavun'un sözünü anlatırken de *"Onun için: Biz, dediler, kavimleri bize kölelik ederken bizim benzerimiz olan bu iki adama inanacak mıyız? (e nu'minu li beşerayni...)"*[973] dediklerini belirtmektedir.

Mearrî de iktibas yoluyla bu istidlali kullanarak şöyle demektedir:

أعبّاد المسيح يخاف صحبي ونحن عبيد من خلق المسيحا

"Biz Mesih'i yaratanın kulları iken
Arkadaşlarım Mesih'in kullarından korkar mı?"

Şuarâ Sûresi'nde Hz. Nuh'un kavminin ona söylediklerini ifade eden *"'Â, dediler, senin ardına hep düşük kimseler düşmüşken, biz sana hiç inanır mıyız?' (e nu'minu leke...) dediler."*[974] ayetinde ve İsra Sûresi'nde Kureyş kâfirlerinin sözlerini ifade eden *"Kâfirler şöyle dediler: Sen, bizim için yerden suyu kesilmeyen bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız!"*[975] ayetinde de aynı durum vardır. Ama Hz. Yusuf'un kardeşlerinin sözlerini anlatan *"Sen bize inanacak değilsin."*[976] ayeti bunlardan farklıdır. Oradaki "lâm", "lâmu't-takviye"dir ve mana da *"Sen bizi tasdik edici değilsin."* şeklindedir.

Firavun kendi zannınca sihirbazların iman etmelerini açıkladı ve kavminin de onlar hakkında öyle düşünmelerini isteyerek tehditkâr bir üsluplar şunları söyledi: ***"Şüphesiz bu bir hiledir, siz bunu şehirde kurmuşsunuz, yerli halkı oradan çıkarmak istiyorsunuz."*** Yani sizin Musa ve Harun ile birlikte anlaşarak, sözleşerek yaptığınız bu iş, şehirde kurduğunuz bir tuzaktan başka bir şey değildir. Siz delilinin ortaya çıkmasının ardından ona tâbi olma hususunda aranızda gizlice anlaştığınız halde başlangıçta kendinizi ona muhalifmiş ve onu yenmek istiyormuş gibi gösterdiniz. -Tâhâ Sûresi'nde ayrıca

972. Tâhâ, 20/71.
973. Mû'minûn, 23/47.
974. Şuarâ, 26/111.
975. İsrâ, 17/90.
976. Yusuf, 12/17.

"O, muhakkak size sihir öğreten büyüğünüzdür."[977] ilavesi de vardır. Yaptığınız sihirle bu şehrin halkı olan Mısırlıları buradan çıkarmak (Daha önce sadece Hz. Musa bununla suçlanmıştı.) ve İsrailoğulları üzerinde şu anda bizim sahip olduğumuz egemenliğe ve üstünlüğe kendiniz sahip olmak için bu şehirde bize karşı anlaşarak tuzak kurdunuz. Allahu Teâlâ Yunus Sûresi'nde Firavun'un ve adamlarının durumunu böyle anlatmaktadır.

"Sonra anlayacaksınız!" Siz bu tuzak ve aldatma karşılığında başınıza gelecek azabı (işkenceyi) bileceksiniz, göreceksiniz. Sonra onları nasıl cezalandıracağını açıkladı: ***"Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, sonra da bilin ki, sizi astıracağım!"*** Yemin ederim ki sizi âleme ibret olacak şekilde cezalandırmak için şöyle şöyle yapacağım. O ceza da el ve ayakların çaprazlama kesilmesidir. Mesela sağ el ile sol ayak kesilecek veya tersi olacak. Sonra da içinden bize karşı tuzak kurmayı veya otoritemizden çıkmayı yahut büyüklüğümüze boyun eğmekten vazgeçip başkaldırmayı geçirenler için ibret olasınız diye her birinizi bu çirkin görünümlü haliyle çarmıha gereceğim. Maide Sûresi'nde bu şekilde cezalandırılmakla tehdit edilen asilerle ilgili ayetlerin tefsiri esnasında bu lafızlar üzerinde söz sarf etmiştik.

Bazı müfessirlerin şu izahları da makul açıklamalardır: Firavun; sihirbazları kendisine ve Mısırlılara karşı tuzak ve düzen kurmakla, İsrailoğullarının onların yerini almaları için Musa ile anlaşmakla suçlarken kendi kavmi olan Mısırlıların da sihirbazlara tâbi olarak iman etmemeleri temennisiyle, "korktuğu ve tedirgin olduğu Musa'yı" da suçladığı halin gerçekleşmemesi için konuyu çarpıtıyordu. O, halk üzerinde despotluk kurmuşken ve yeryüzünde yüksek bir mevki elde etmişken, böyle bir durumda halkın iman etmesinden korkmuştu. Rablik iddiasını devam ettirmek için halka sanki sırf onları sevdiğinden ve onları savunmak, vatanlarında bağımsızlıklarını sürdürmek, inançlarını muhafaza etmek maksadıyla sihirbazlardan intikam alıyormuş havasını vermeye, onların böyle düşünmelerini sağlamaya ihtiyacı vardı. Zaten başka bir liderin dinî veya siyasi içerikli daveti karşısında halkın onun etrafında birleşerek kendisine isyan edip onu yönetimden indirmesinden korkan, halka karşı despot bütün krallar ve başkanlar böyle yaparlar. Kendisini ve haklarını bilen, fertlerinin bir kısmı birbirini tanıyan ve bu hakları koruma uğruna yardımlaşan her hangi bir halk içinde fertlerin despotluk yapmaları mümkün değildir. O fertler zalim krallar bile olsalar bunu yapamazlar.

---

977. Tâhâ, 20/71.

Beyanla İlgili Dil Bahisleri:

Hz. Musa kıssasının değişik Sûrelerde farklı ifadelerle anlatılması

Bu kıssanın bu Sûrede ve diğer Sûrelerdeki anlatımı karşılaştırıldığı zaman şu sonuçlar çıkmaktadır:

Şuarâ Sûresi'nde gelecek zaman ifade eden *"sevfe"*den önce "lâm" ilave edilmiş ve *"felesevfe ta'lemün"*[978] denmiştir. Tâhâ Sûresi'nde[979] ise "sevfe" zikredilmemiştir.

İskâfî bu "lâm"ın, onları korkuttuğu şeyin, sanki o anda mevcut ve hazırmış gibi yakın olduğuna delalet ettiğini söyledikten sonra şöyle demektedir: Lâm, şimdiki zaman içindir. Onunla gelecek zaman için olan "sevfe"nin bir arada bulunması, fiilin gerçekleşeceğini ve gerçekleşmesinin yakın olduğunu göstermektedir. Nitekim bir ayette *"Şüphesiz Rabbin onların ihtilaf edip durdukları şeyler hakkında kıyamet günü, aralarında elbette hükmünü verecektir."*[980] denmiş bu ayette lâm ile kıyamet günü aynı ifadede yer almıştır. Allahu Teâlâ kıyamet günü hakkında başka bir ayette de *"Kıyametin kopuşu yalnız bir göz kırpması veya daha az bir zamandan başkası değildir."*[981] buyurmaktadır.

Daha önce de anlattık ki Şuarâ Sûresi, Hz. Musa ile ilgili olayların, onun peygamberlikle görevlendirilişinin, bu işinin ilk anlarının ve sonunda düşmanı ile ne hale geldiğinin en çok anlatıldığı suredir. Bu Sûrede hem yakın olduğuna, mutlaka gerçekleşeceğine delalet eden lafızlarla birlikte üstü kapalı tehdit lafızları hem de o tehdidin ne anlama geldiğini açıklayan lafızlar vardır. Ama Şuarâ Sûresi'nde zikredilen durumları anlatma maksadı bulunmayan başka bir surede böyle genişçe açıklama yerine belli ölçüde özet ifadeler yer almış ve tehdit belirtilerek ona tariz yollu değinilmiştir.

Tâhâ Sûresi'nde Firavun'un onları ne ile tehdit ettiğinin belirtilmesi ile yetinilmiş *"Siz bileceksiniz!"* cümlesi terk edilmiştir: *"Andolsun ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve sizi hurma kütüğünde çarmığa gereceğim ve hangimizin azabının daha şiddetli ve kalıcı olduğunu bileceksiniz!"*[982] Yalnız orada da bu cümle yerine ona denk ve Hz. Musa ile ilgili olayları başından sonuna anlatma bakımından aynı durumda olan Şuarâ Sûresi'nde belirtilenlere yakın başka bir şey söylenmiştir ki o da *"Böylece hangimizin azabının daha şiddetli ve devamlı olduğunu bileceksiniz!"*[983] cümlesidir. Burada **"leta'le-**

978. Şuarâ, 26/49.
979. Tâhâ, 20/71.
980. Nahl, 16/123.
981. Nahl, 16/77.
982. Tâhâ, 20/71.
983. Tâhâ, 20/71.

munne" ifadesinde yer alan lâm ve nûn, söz konusu fiilin yakın olduğunu belirtmek ve tekit etmek içindir. Bu bakımdan fiilin yakınlığını belirtme hususunda "*felesevfe ta'lemûn*"[984] gibidir. Bu iki Sûrede yer alan hususlarda, bu iki surenin bağlamı aşılıp o iki halin yani hakkın yüceltilmesinin ve batılın yok edilmesinin anlatımına geçilmiştir.[985]

Derim ki: Bilindiği gibi bu lâma lâmu'l-ibtidâ denmektedir ve üzerinde ittifak edilmiş olan birinci yararı, cümlenin muhtevasını tekit etmektir. Onun bu özelliği açık olduğu ve ilgili şâhitlerinde de hiç bir kapalılık olmadığı için İskâfî bundan söz etmemiş, sadece bu lâm için sözü edilen şimdiki zaman (hal) manasını zikretmekle yetinmiştir. Çünkü bu lâmdan söz ederken; onun ikinci yararı, muzarinin (şimdiki ve gelecek zaman kipi) manasını hâle (şimdiki zaman) tahsis etmektir, derler. Bunu İbn Hişâm *Muğni'l-Lebîb*'de nakleder ve şöyle der: İbn Mâlik "*Şüphesiz Rabbin onların ihtilaf edip durdukları şeyler hakkında kıyamet günü, aralarında elbette hükmünü verecektir. (le yehkumu...)*"[986] ayetinden ve Allahu Teâlâ'nın Hz. Yakub'un sözü olarak naklettiği "*Onu götürmeniz beni üzer. (...le yahzununî...)*"[987] ayetinden dolayı buna itiraz etmektedir. Çünkü onun götürülmesi gelecekte olacaktı. Eğer üzüntü o anda mevcut olsaydı fiilin, failinden önce gerçekleşmesi gerekirdi. Hâlbuki fiil, failin eseridir. (İbn Hişam) şöyle demektedir: Birinci ayet konusundaki cevap şudur: O günde hüküm kesinlikle verilecektir, bunda asla şüphe yoktur. Bundan dolayı o gün olacak olan, o anda mevcut ve müşahede edilen şey mertebesinde kabul edilmiştir. İkinci ayette de "götürmeniz" ifadesi "götürmeyi kastetmeniz" şeklinde takdir edilir ki o kasıt, o anda mevcuttur.[988]

Görüldüğü gibi bu lâmın yararı konusunda İskâfî'nin kullandığı ifade İbn Hişam'ın ve benzerlerininkinden daha geniş ve işkalden de daha uzaktır. İskâfî'nin dediğine göre, lâmdaki şimdiki zamanın manası, "fiilin gerçekleşeceğini ve gerçekleşmesinin yakın olduğunu" belirtmekten ibarettir. Bu ise muzâriyi gerçekten şimdiki zaman manasında yapmakla veya ondaki gelecek zaman manasını sanki o anda mevcutmuş gibi çok yakın hale getirmekle aynı anlamdadır. Bu takdirde onların "muzarinin (şimdiki ve gelecek zaman kipi) manasını hâle (şimdiki zaman) tahsis etmektir" şeklindeki sözleri üzerine ileri sürülen itirazlar da ileri sürülemez. O iki ayetten dolayı verdikleri cevaplar da onların ifadelerinde, -zorlama olmaksızın- onunkinde olduğu gibi zahir olmaz.

984. Şuarâ, 26/49.
985. İskâfî.
986. Nahl, 16/124.
987. Yusuf, 12/13.
988. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 254.

Sonra "felesevfe" sözüyle ifade edilen hususun doğru olması için Firavun'un, onlara karşı yönelttiği tehdidinin yakın ve kesin olduğunu, asla reddedilemeyeceğini belirtmiş olması gerekmektedir. Bunu açıklama sadedinde veya istidrak kabilinden yapmış olması fark etmez. Nice uzun cümle veya cümleler vardır ki onlar Kur'an'da kısa bir cümle ile veya bir kelime ile hatta buradaki "lâm"da olduğu gibi bir kelimede yer alan bir harfle anlatılır. İşte bu, Kur'an'ın icaz inceliklerindendir. Bu durum üslup ve nazım (söz dizimi) dışında kalan lafzî icaz türlerinden biridir. Kur'an'ın şer'î ve ilmî hakikatleri beyandaki icazı ise bütün bunların fevkindedir. Öyle ise bir insanın bu incelikleri tercümeye yansıtması nasıl mümkün olabilir? Daha önce geçen ve bu konuların tamamlayıcısı olarak ileride gelecek olan başka konular da bu bakımdan aynı durumdadır.

2- Sûreler arası karşılaştırma ile görülen farklılıklardan biri de burada *"summe leusallibennekum (Sonra sizi çarmıha gereceğim!)"* denmişken Tâhâ ve Şuarâ Sürelerinde *"ve leusallibennekum (ve sizi çarmıha gereceğim!)"* denmesidir. Bu ayetlerde kullanılan *"summe"* ve *"vav (ve)"* atıf edatları arasında çatışma yoktur. "Vav" ile yapılan atıf mutlak atıf olup "fâ" atıf edatının delalet ettiği takip (peşinden olma, gelme) manası ile de "summe"nin delalet ettiği terâhî (zaman veya derece itibariyle gerilik) manası ile de uyumludur, onlarla çatışmaz. Burada her ikisi de caizdir. Önce "felesevfe" ve "feleuqettianne" sözleriyle tehdidin hemen o mecliste eller ve ayaklar çaprazlama kesilmek suretiyle infaz edileceğini ifade ettikten sonra *"summe leusallibennekum"* sözüyle çarmıha germenin, onlar için uygulanacak ibretlik cezanın başka bir türü, ayrı bir derecesi olduğunu ifade etmektedir. Yahut da çarmıha germenin zaman itibariyle kesme cezasından sonra olacağını, onların el ve ayakları kesildikten sonra aşağılanmış bir şekilde yere atılmış olarak bir süre orada kalacaklarını sonra hurma kütüklerine asılacaklarını anlatmaktadır. Her ikisinin birden kastedilmiş olması da mümkündür.

Hurma kütüklerinde haça germenin ayrı bir yararı vardır ki o da Tâhâ Sûresi'nde ilave edilmiştir. Bunun sadece orada belirtilmesi, o Sûrenin akışına uygundur. Bir şiirin bahirleri arasındaki farklılığın algılandığı gibi umulur ki bu da edebî zevk ile algılanır.

Teknik ve ilmî terimlerden genellikle kaçındığımız halde bu kıssa ile ilgili olarak bu ve benzeri teknik konulara yer verişimizin üç sebebi vardır:

1- Bunlar, karışıklığa sebep olan meselelerdendir ve böyle meselelere özel itina göstermekle bilinenler de dâhil olmak üzere el altında bulundurulan tefsirlerde bunlara dair bir açıklamaya rastlamadık.

2- Manaların tayini, veciz anlatımın incelikleri, ihtilaf olduğu zannedilen yerlerde ittifak noktasında var olan titizliği açıklamak. Hâlbuki çeşitli ifadelerle anlatılan uzun konularda ihtilafın varlığına alışılmıştır. *"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı."*[989] Çünkü bir insanın Hz. Musa kıssası gibi bir kıssayı hem manalarının tayininde bu derece hassas hem de tenakuzdan, tearuzdan ve başka ihtilaf çeşitlerinden uzak bir şekilde böyle farklı ibarelerle anlatmaya gücü yetmez. Hatta bunu yazıya dökse, ayıklama ve düzeltme amacıyla yazdıklarını karşılaştırsa bile bunu yapamaz. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı doğaçlama söyler gibi okuduğu düşünülürse farklı zamanlarda doğaçlama söz söyleyen bir insanın böyle bir şey yapması nasıl mümkün olabilir? O, Kur'an'ı alıyor ve nasıl aldıysa öyle okuyordu. Kur'an'da ondan bir şeyi unutmaktan korunduğu kendisine telkin edilmeden önce Kur'an'dan bir şey unutma korkusuyla bunda acele ediyordu. Allahu Teâlâ onun korunmasına kefil olduğunu belirtmek üzere şöyle der: *"Bundan böyle sana Kur'ân'ı okutacağız da unutmayacaksın."*[990]; *"Onu hemen okumak için dilini depreme. Kuşkusuz onu toplamak ve okumak bize aittir."*[991]; *"Kur'ân sana vahyedilirken, vahiy bitmeden önce (unutma korkusu ile) Kur'ân'ı okumada acele etme; 'Rabbim! İlmimi artır!' de."*[992]

Bunlar, Kur'an'ın lafzî icaz türlerinden bazılarıdır. Onun manevî icaz türleri daha da görkemlidir.

3- İnsanların Kur'an'ı, onun bütün anlamlarını ifade edecek şekilde başka bir dile tercüme etmekten âciz olduklarını ispatlamak. Onun manalarını kendi dilinden benzer kelimelerle ifade etmek mümkün olmazsa bir başka dile tercüme edilmesi haydi haydi mümkün olmaz.

Bu günlerde aldatılmışlardan biri onu birçok dilden toplama, fakir bir dil olan Türkçeye tercüme etmeye kalkıştı. O, Türk halkını İslam'dan koparmayı arzulayan sapık yeni Türk liderlerine yardımcı olmak için bu tercümeyi yapıyor. Bu tercüme ile o liderler, Türk halkını birçok ayette belirtildiği gibi Allah katından *"açık bir Arapça ile"* indirilen Kitabullah'a ihtiyacı olmadığı düşüncesine sevk edecek.

Eğer bu Müslüman halk buna aldanırsa o sapıkların bu halk ile yine Arapça olan nebevî sünnet arasına engel koymaları kolay olacak. Çünkü Sünnet, ikinci derecededir. Sonra o halkla sahâbe ve tâbiînden nakledilen görüşler (onların eserleri) arasına engel koyacaklar ki bunlar üçüncü de-

989. Nisâ, 4/82.
990. A'lâ, 87/6.
991. Kıyamet, 75/16-17.
992. Tâhâ, 20/114.

recededir. Daha sonra da büyük ilim adamlarının tefsirde, hadis şerhinde, dinle ilgili konularda bunlardan çıkarılan neticeler; akâid, adap, ibadet ve muamelatla ilgili hükümler hakkında yazdıkları arasına engel koyacaklar. Bundan sonra artık Kur'an'ın o tercümesi üzerinde diledikleri gibi hüküm verecek; kendi tercümelerinden alınma, çarpıtılmış bilgilerle İslam etrafında şüpheler ortaya atacaklar. Zaten tercümeleri de buna elverişli olacak. İşte o zaman Türkleri dini olmayan bir toplum haline getirme niyetleri tamamlanmış olacak. Ama inşallah onların bu niyetleri tamamlanmayacak. Çünkü Türk halkı İslam'da derinleşmiştir. Bu sapık ve saptırıcı kişilerin tuzaklarını öğrendiğinde onları çekirdek kabuğunu atar gibi atacaktır.

Ayetlerin tefsirinin devamı

Burada akla bir soru gelmekte. Bu tehdit ve uyarıyı duydukları zaman sihirbazların tepkisi ne oldu ve o despot zorbaya ne cevap verdiler? İşte bu sorunun cevabı: ***"Şüphesiz o takdirde biz Rabbimize döneceğiz, dediler."*** Onlar bu sözleriyle sadece kendilerini kastetmiş ve Firavun'un kendileri hakkında verdiği karara aldırmadıklarını, çünkü Rablerine döndüklerini, O'nun bağışlamasını ve merhametini ümit ettiklerini anlatmak amacıyla böyle söylemiş olabilirler. O zaman bir an önce öldürülmeleri de onların, Rablerine kavuşmaları ve O'nun güzel mükâfatı ile hoşnut olmaları için bir sebep teşkil etmiş olur. Öte yandan onlar bu sözleriyle kendilerini ve Firavun'u kastetmiş ve ona "Sen de biz de Rabbimize döneceğiz. Eğer bizi öldürürsen bizden sonra sen ebedi yaşayacak değilsin. Sonunda seninle bizim aramızda Allah, adaleti ile hüküm verecek." demek istemiş de olabilirler. Bu durumda Firavun'un rablik iddiasında yalancı olduğu tariz yoluyla, Allah katında mevcut olanların, Firavun'un yanındaki dünyevî hazlara tercih edildiği de sarahaten ifade edilmiş olur. Şuarâ Sûresi'nde *"Zararı yok, dediler. Nasıl olsa biz Rabbimize döneceğiz. Herhalde biz mü'minlerin evveli olduğumuzdan dolayı, Rabbimizin bize mağfiret buyuracağını ümit ederiz."*[993] denmektedir ki bu, birinci anlamı destekler fakat ikinci anlamla da çatışmaz. Çünkü ikinci anlam, birinciyi de kapsamaktadır.

"Senin bize kızman da sırf Rabbimizin ayetleri gelince onlara iman etmemizden dolayıdır."

Râgıb şöyle der: *"Neqimtu'ş-şey'e ve neqamtuh"* (yani *"feriha"* ve *"darabe"* baplarından) bir şeyi nahoş bulduğunu anlatmada kullanılmaktadır ve bu, ya dil ile ya da cezalandırmak suretiyle olmaktadır. Kelime çeşitli ayetlerde geçer: *"Hâlbuki intikam almaları için Allah'ın, Rasulü ile onları lütfundan*

993. Şuarâ, 26/50-51.

zenginleştirmiş olmasından başka bir sebep yoktu."[994]; *"Mü'minlere kızmalarının sebebi de, onların yalnız çok güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'a iman etmeleri idi."*[995]; *"De ki: 'Ey Kitab ehli! Sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz?'"*[996] *"Nikmet"*, ceza (ukubet) demektir. Allah *"Biz de, ayetlerimizi inkâr ettikleri ve onlara kulak vermedikleri için kendilerinden intikam aldık da hepsini denizde boğduk."*[997] buyurmaktadır. Ragıb'ın, "neqame" fiili ile ilgili bu açıklamaları Zemahşerî'nin, *Esâsu'l-Belâğa* adlı eserinde yer alan *"Neqemtu kezâ/enkertuhû ve ibtuhû (Onu kötü buldum, ayıpladım.)"* şeklindeki sözünden daha kapsamlı ve daha titiz bir açıklamadır. Zemahşerî orada "neqame"nin sadece sözlü (ayıplama, kınama, kızma) manasını belirtmiş ve bu manaya şahit olarak da *"Mü'minlere kızmalarının sebebi de, onların yalnız çok güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'a iman etmeleri idi."*[998] ayetini belirtmiştir. Hâlbuki bu ayet "Ashâb-ı Uhdûd" hakkındadır ve onların "nakm"ları (intikamları, kızmaları...) da sözle değil fiil ile olmuştur. -Hiçbir şeyi unutmayan ve gaflete düşmeyen Allah ne yücedir!- Sihirbazların, Firavun'a ***"ve mâ tenqimu minnâ..."*** şeklindeki hitapta kastettikleri ise sözlü "nakm"dır ki o da iman ettikleri için onları kınaması, ayıplaması, bundan dolayı suçlaması ve tehdit etmesidir.

Zahire bakılırsa Firavun o intikam tehdidini de fiilen uygulamıştır. Fakat bazı müfessirler Allahu Teâlâ'nın Hz. Musa ve Harun'a *"Siz ve size tabi olanlar üstün geleceksiniz."*[999] deyişinden Firavun'un onlara karşı bu tehdidini uygulayamadığı sonucunu çıkarmışlardır.

Buna cevap olarak da şöyle denmiştir: Ayetteki üstün gelmekten kastedilen, delil ve burhan itibariyle ve işin sonunda, neticesinde galip olmaktır. Aksi takdirde peygamberler tâbi olanlardan hiç kimse ölmezdi. Bu, daha önce bu kıssanın başlangıcında, kıssanın neticesinin ve ondaki ibret yönünün beyanıdır, söz ettiğimiz ayetin açık ifadesidir: *"Bak, o bozguncuların akıbetleri nasıl oldu!"*[1000] Bu ayette *"bozguncular"*la Firavun ve adamları kastedilmektedir. Aynı anlamdaki çok sayıda ayet de bunu teyit etmektedir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır: Yine bu Sûrede geçen Hz. Şuayb peygamberin kıssasında ondan nakil tarzında Allahu Teâlâ *"Bakın ki bozguncuların*

994. Tevbe, 9/74.
995. Burûc, 85/8.
996. Mâide, 5/59.
997. A'râf, 7/136.
998. Burûc, 85/8.
999. Kasas, 28/35.
1000. A'râf, 7/103.

sonu nasıl olmuştur."[1001] buyurmaktadır. Ondan önce de Hz. Lut kıssasında *"Bak ki günahkârların sonu nasıl oldu!"*[1002] demektedir. Bir başka Sûrede Son Peygamber'in kavminin yalanlamasından söz edildikten sonra genel olarak peygamberleri yalanlayanlar hakkında *"Bunlardan önce gelip geçenler de yine böyle inkâr etmişlerdi ama bak zalimlerin akıbeti nasıl oldu."*[1003] ifadesine yer verilmektedir.

"Siz ve size tabi olanlar üstün geleceksiniz."[1004] ayetinde Musa ve Harun'a tâbi olanlardan maksat, özel olarak onların kavmi de olabilir. Onlar, sihirbazların bildirmelerinin ardından Firavun'un tehdit etmesi üzerine Hz. Musa'nın kendilerine akıbetin lehlerine olacağı müjdesini verdiği kimselerdir. Hz. Musa bu müjdeyi tefsirini yaptığımız bu ayeti izleyen ikinci ayette vermektedir. Allahu Teâlâ o akıbeti Kasas Sûresi'nde de *"Biz de onu ve askerlerini yakalayıp denize atıverdik. Bir bak, zalimlerin sonu nice oldu!"*[1005] diyerek açıklamaktadır.

Allahu Teâlâ sihirbazların sözü olarak burada anlattıklarını şu dua ile bitirmektedir ki biz de onu okuyarak ve aynı şekilde dua ederek O'nu anmaktayız: ***"Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır (boşalt) ve canımızı Müslüman olarak al, dediler."*** Rabbimiz! Bizi iman üzerinde sebat ettirmek ve ruhunla imanda desteklemek suretiyle bize bol sabır ver, suyun tulumlardan akıtılıp boşaltıldığı gibi üzerimize sabır akıt, sabır boşalt ki kalplerimizde senden başkasından en ufak bir korku, senin lütuf ve ihsanından başka bir ümit kalmasın. Bizim canımızı sana teslim olmuş, senin emir ve yasaklarına boyun eğmiş, hükmüne ram olmuş, Firavun'un tehdidinden etkilenmemiş, sözde veya fiilde ona itaat etmemiş bir halde iken al. Onlar bu dualarıyla iman ve teslimiyetin mükemmelliğini bir arada bulundurmuşlardır.

Onların kâmil manada sabır talebinde bulunduklarına dair tespitimizin kaynağı, sabır kelimesinin ayette belirsiz (nekira) olarak kullanılması ve Allah'tan sabır vermesi isteğinin *"boşaltma"* kelimesi ile ifade edilmesidir. Çünkü ***"ifrâğ"*** (*boşaltmak*), kova ve benzeri bir kaptan çok miktarda suyu dökmek demektir.

Bunun iman kuvveti ile gerçekleşeceği şeklindeki tasvirimizin akıl ve tecrübe cihetinden kaynağı, sabrın nefsî sıfatlardan olduğunun sabit olmasıdır. Sabır; hakkı terk etmek, batıla dalmak gibi olumsuzluklara sevk edecek bir

1001. A'râf, 7/86.
1002. A'râf, 7/84.
1003. Yunus, 10/39.
1004. Kasas, 28/35.
1005. Kasas, 28/40.

rahatsızlık ve bıkkınlık duymaksızın acı ve ıstıraplara, katlanma hususunda nefiste bulunan bir kuvvedir. Nefisteki bu sıfatı güçlendirmede Allah'a iman etmek, O'ndan korkmak, O'ndan ümit etmek kadar etkili başka bir şey yoktur.

Bunun nakil cihetinden kaynağını teşkil eden ayetlerden bazıları da şunlardır: Allahu Teâlâ iyi ameller işleyen ve cenneti hak eden mü'minleri açıklarken *"Ki onlar, sabretmiş olup yalnız Rablerine güvenip dayanmaktadırlar."*[1006] demektedir. Yine onlar hakkında *"Birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler."*[1007] buyurmaktadır. *"Onlardan korkmayın, eğer mü'min iseniz benden korkun."*[1008] ayeti de burada zikredilmesi uygun düşecek ayetlerdendir.

Elimizde bunu destekleyen, eski ve yeni tarihe ait nakiller de vardır. Son savaşlara dair haberler yazanlar ve bunların sebeplerini, felsefesini inceleyenler, bütün toplumlar arasında Allah'a ve ahiret gününe inananların başkalarına nispetle daha cesur ve harp sıkıntıları karşısında daha sabırlı olduklarını açıkça belirtmektedirler. Bundan dolayı insan tabiatını en iyi bilen ve savaş sanatına en çok özen gösterenler sözgelimi Almanlar ordularında din konusuna özel bir önem vermektedirler. Almanların birliğini tesis eden ve aynı zamanda onların başbakanı olan hatta zamanında Avrupa'nın en büyük devlet adamı olan Prens Bismarck'ın bu manada bir konuşması vardır ki biz onu *Menâr*'ın birinci cildine almıştık. Bismarck'ın ölümünden sonra sırdaşı Mösyö Bush'un neşrettiği kitabın Üstad (M. Abduh) tarafından yapılan tercümesinden (*Vekâiu Bismarck ve Muzekkirâtuh/Bismarck'ın Olayları ve Hatıraları*) alınarak *Menâr*'ın birinci cildinde yayınlanan bu konuşmadan buraya sadece şunları almakla yetineceğiz:

Prens Bismarck yemek masasına oturdu. Masa örtüsünün üzerinde yağ lekesi gördü ve yanındakilere şöyle dedi: Bu lekenin kumaş üzerinde peyderpey yayıldığı gibi vatanı savunma uğruna gelecek ölümü güzel bulma duygusu da -ortada bir karşılık ve mükâfat (dünyadakini kastediyor) ümidi olmasa bile- halkın kalplerinin derinliklerine nüfuz eder. Bu duygu, gönüllerde yer etmiş iman kalıntılarından kaynaklanır. Çünkü herkes, savaşırken, ölürken -komutanı görmese bile- çok güçlü birinin onu gördüğünü hisseder.

Tereddütleri olan biri ona, "Siz askerlerin, davranışları esnasında bu mülahazaya sahip olduklarını sanıyor musunuz?" diye sordu. Prens ona şöyle cevap verdi: Bu, mülahaza türünden bir şey değildir. Bu, tamamen bir duygudur, hissediştir, düşünceden önce gelen ani duygulardır, gönülde yer

1006. Ankebut, 29/59.
1007. Asr, 103/3
1008. Al-i İmran, 3/175.

etmiş bir temayüldür, orada bulunan bir hevestir, bir nevi içgüdüdür. Eğer onlar bunu mülahaza edecek olsalar o temayülü kaybederler, o duyguyu yakalayamazlar. Bir toplum semavî vahye dayanan bir dine iman etmişse, iyiliği seven bir tanrıya, işlerin sonunda bu hayattan sonraki hayatta kendisi tarafından karara bağlanacağı bir hâkime inanmışsa, benim böyle bir toplumun nasıl yaşayacağını, üstüne düşen ödevleri nasıl yerine getirebileceğini veya başkalarını görevini yapmaya nasıl sevk edeceğini bilmediğimi mi sanıyorsun?"

Bismarck farklı bir üslupla sözüne devam etti ve eğer dinî inancım olmasaydı imparatoruma ve sultanıma bir an bile hizmet etmezdim, dedi. Daha sonra da konuşmasını sürdürdü.[1009]

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَىٰ وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ
وَآلِهَتَكَ قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ ﴿127﴾
قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ
مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿128﴾ قَالُوا أُوذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ
مَا جِئْتَنَا قَالَ عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ
كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿129﴾

127- Firavun kavminin ileri gelenleri dediler ki: "Seni ve ilâhlarını terk etsinler de yeryüzünde fesat çıkarsınlar diye mi Musa'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?" Firavun da dedi ki: "Onların oğullarını öldüreceğiz, kızlarını sağ bırakacağız ve onlar üzerinde kahredici bir üstünlüğe sahibiz."

128- Musa, kavmine dedi ki: "Allah'ın yardımını ve lütfunu isteyin ve sabır gösterin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona mirasçı kılar. Sonunda kurtuluş muttakilerindir."

129- Kavmi de dedi ki: "Sen bize gelmeden önce de eziyet gördük, sen geldikten sonra da." Musa dedi ki: "Umulur ki, Rabbiniz düşmanlarınızı helak edip de sizi yeryüzünde halife kılacaktır ve sizin nasıl işler yaptığınıza bakacaktır."

1009. *Menâr Dergisi*, 2. baskı, I, 846.

Firavun ve Avenesinin Terörüne Karşı Hz. Musa'nın Metanetli Tavrı

"Firavun kavminin ileri gelenleri dediler ki: Seni ve ilâhlarını terk etsinler de yeryüzünde fesat çıkarsınlar diye mi Musa'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?" Ona şöyle dediler: Sonunda Mısır topraklarında senin kavmini kendi dinlerinin mensubu haline getirmek veya onları kendi egemenlikleri ve başkanlıkları altına almak suretiyle sana karşı bozgunculuk yapsınlar diye Musa'yı ve kavmini özgür ve güvenli bir halde terk mi ediyorsun? O da seni kenara atılan bir şey gibi ilahlarınla birlikte terk eder ve böylece Mısırlılar senin ve ilahlarının acizliğini anlar. Sihirbazların iman ettiklerini görmüşken böyle mi yapacaksın? -Çünkü sözün bağlamının zahirine bakılırsa onlar bu sözü sihirbazlar olayından sonra söylemiş olmalılar-. Bu konu ileride gelecek.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre Hz. Musa'nın Firavun'u ve ilahlarını terk etmesinden kastedilen ona ve ilahlarına ibadet etmemesidir. İbn Abbas ayeti ***"...ve âliheteke (ve ilahlarını)"*** yerine *"...ve ilâheteke (ve sana ibadeti)"* şeklinde okumaktadır.

Mısır topraklarından çıkarılan eski eserlerden elde edilen bilgilere dayanan tarih araştırmalarının sonuçlarına göre Mısırlıların birçok tanrısı mevcuttu. Bu tanrılardan biri de güneş idi ve Mısırlıların dilinde onun adı Ra idi. Bu, Firavun unvanları arasında da yer alıyordu. Onlara göre o (Firavun) güneşin oğlu idi. (Firavun'un onlara verdiği cevabın ardından buna delalet eden şeyler nakledeceğiz ve orada bu tanrılardan bazıları daha zikredilecek).

"Firavun da dedi ki: 'Onların oğullarını öldüreceğiz, kızlarını sağ bırakacağız.'" Yani o kodamanlara cevap olarak "Nesilleri tükensin diye o doğmadan önce de yaptığımız gibi üredikleri müddetçe onun kavminin oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız." dediler. " Ayette ***"taqtîl*** *(çok çok öldürmek)"* ifadesinin kullanılması, öldürme işinin çok ve tedricen yapılacağına göstermektedir.

"Ve onlar üzerinde kahredici bir üstünlüğe sahibiz." Biz daha önceden de olduğu gibi galip ve egemen konumumuzla onların üzerindeyiz, onları baskı altında tutarız. Bizim topraklarımızda fesat çıkaramaya da bizim köleleştirme havzamızdan çıkamaya da güçleri yetmez.

Mü'min Sûresi'nde *"Bir de Firavun: 'Bırakın beni, öldüreyim Musa'yı da o Rabbine dua etsin! Çünkü ben onun, dininizi değiştirmesinden veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmasından korkuyorum.' dedi."*[1010] denilmektedir. Bu sözler, onun yanında Musa'ya gizlice iman etmiş kişilerden ve iman etme-

1010. Gâfir (Mü'min), 40/26.

se bile onu sevenlerden onu savunanların bulunduğunu göstermektedir. Allahu Teâlâ başka bir ayette Hz. Musa'ya *"Senin üzerine katımdan bir sevgi bırakmıştım. (Ey Musa!)"*[1011] demektedir. Bu, Mısırlıların gönlünde ona karşı sevgi ve saygı bulunduğunu açıkça ifade etmektedir. Allahu Teâlâ bize ona iman edenlerden birinin onu savunmasını anlatmaktadır: *"Firavun ailesinden imanını saklayan bir adam da şöyle dedi: 'Bir adamı, Rabbim Allah dediği için öldürecek misiniz? Hâlbuki o size Rabbinizden delillerle gelmiştir. Hem o bir yalancı ise çok sürmez, yalanı boynuna geçer. Fakat doğru ise size yaptığı tehditlerin bir kısmı olsun başınıza gelir. Şüphe yok ki Allah aşırı giden bir yalancıyı doğru yola çıkarmaz."*[1012]

Mısır eski eserlerine vâkıf olan son dönem tarihçilerince tercih edilen görüşe göre Hz. Musa'nın dönemindeki Firavun Menephtah'tır. Menephtah, tanrının (Ra'nın) oğlu unvanını taşıyordu. İsrailoğullarından söz edildiği, Mısır'a ait tek tarihî eserin (34025 numara ile kayıtlıdır ve Mısır müzesinde muhafaza edilmektedir.) sonunda belirtildiğine göre Mısır, ilahların mevcudiyetinden itibaren Mabud Ra'nın tek kızıdır ve Menephtah da onun oğludur. Mabud Şu'nun kapısında oturmaktadır. İlah Ra, Mısır'a dönüp bakar ve böylece Mısır kralı Menephtah doğar. Onun Mısır'ı savunan kişi olması istenir. Valiler ona itaat ederler, bedevilerden hiç kimse başını kaldırmaz. Kayrevanlılar, Hititler, Kenanlılar, Askalan, Cüzâl ve Yena'mam ona boyun eğer. Oradan şöyle denir: İsrailliler, nesilleri olmaksızın dağıldılar. Filistin, Mısır'a ait bir kocasız kadın oldu.[1013] Bütün arazi onun korumasına verildi. Güneş gibi her gündüze hayat veren Güneş'in oğlu başkan kral (Menephtah) burnu yukarıda herkesi zayıflattı.[1014]

Zikredilenler, onun daha sonraki tek ilahlık ve en yüce rablik iddiası ile çelişmez. *"Çocukları (tohumları) yoktur."* cümlesi bizim kullandığımız *"Arkası kesildi."* cümlesi ile aynı anlamdadır. Hakiki manada kullanıldığı gibi mübalağa yoluyla veya sonu itibariyle mecaz anlamda da kullanılır.

Gayet açıktır ki İsrailliler bu tehditten korkarlar ve Hz. Musa da onları rahatlatmak ister. Allahu Teâlâ bu durumu şöyle açıklamaktadır: ***"Musa, kavmine dedi ki: Allah'ın yardımını ve lütfunu isteyin ve sabır gösterin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona mirasçı kılar. Sonunda kurtuluş muttakilerindir."***

1011. Tâhâ, 20/39.

1012. Gâfir (Mü'min), 40/26.

1013. *"Haliyye"*, kocasız kadın demektir. Kinaye yoluyla Filistin'in, Mısır'ın himayesinde ve Mısır Firavunu'nun yetkisi altında olduğu anlatılmakta ve devamındaki ifadeler de bunu desteklemektedir.

1014. Bu tarihî eserin tercümesi için bkz: *Menâr*, XVIII, 387-395.

Yani onlara şunları söylemiştir: Duyduğunuz tehdide karşı Allah'ın size yardım etmesini ve sizi desteklemesini isteyiniz ve sabrediniz, tasalanmayınız. Eğer "Niçin ve ne zamana kadar?" diye sorarsanız ben de size derim ki: Yer -ya cins olarak yer (yeryüzü) ya da Rabbinizin size vadettiği yer yani Filistin- her şeyin hâkimiyetini elinde bulunduran Allah'ındır. Ona Firavun'u değil kullarından dilediğini mirasçı yapar. Allah'ın sünnetine göre o, elden ele geçip durur. Kavimler arasındaki çekişmenin neticede varacağı güzel akıbet muttakilerin yani Allah'tan sakınanlarındır. Onlar O'ndan, yeryüzüne birilerini mirasçı kılma sebepleri ile ilgili sünnetine riayet ederek sakınırlar. Bunlar da birlik, aynı söz etrafında toplanmak, hakka sarılmak, adaleti ikame etmek, istenmeyen durumlar karşısında sabretmek, Allah'tan bilhassa çok sıkıntılı zamanlarda yardık istemek vb. Allahu Teâlâ'nın vahyinin yönlendirdiği ve tecrübelerle de desteklenen sebeplerdir.

Hz. Musa bu ifadesiyle şunları söylemek istemektedir: Yeryüzüne mirasçı olmak suretiyle akıbet sizin lehinize olacaktır. Fakat bunun için Allah'ın dinini ikame etmek ve yarattıkları ile ilgili sünnetlerine göre hareket etmek suretiyle O'ndan sakınanlardan olmanız şarttır. Yoksa öyle sizin vehmettiğiniz ve Firavun ile kavminin de vehmettikleri gibi kuvvetli hep kuvvetli kalacak, zayıf da hep zayıf kalacak değil. Batıl tanrılar, Firavun'un o zulmü ile, ceberrutluğuyla, azametiyle hep yönetimde kalmasını garanti etmiş de değiller.

Acaba Hz. Musa'nın, kavmine yaptığı bu tavsiyenin etkisi ne oldu? Onu anladılar ve gereği gibi takdir ettiler mi? Ona nasıl cevap verdiler? ***"Sen bize gelmeden önce de eziyet gördük, sen geldikten sonra da."*** Yani onları Firavun'un zulmünden kurtarmak için gönderilişinden hiç istifade etmediklerini söylemek istemektedirler. O gönderildikten sonra da Firavun onlara daha önce eziyet ettiği gibi veya daha fazla eziyet etmekte ve zulmetmektedir.

Bu eziyet Tevrat'ın Çıkış kısmının beşinci bâbında anlatılmaktadır. Buna göre Musa ve Harun, Rablerine ibadet etmeleri ve çölde O'nun için bayram yapmaları, kurban kesmeleri için Firavun'dan İsrailoğullarını serbest bırakmasını istemektedirler. O da onlara "Halkı niçin işinden ediyorsunuz?" dedi. Firavun o gün halkın baskıcılarına (angaryacılar, müsehhirler) ve kâhyalarına (memurlar, müdebbirler) her gün yapmaları gereken kerpici yapmaları için halka verdikleri samanı vermemelerini ve onları beldelerden saman toplamak zorunda bırakmalarını, yapmaları gereken kerpiç sayısını da azaltmamalarını emretti. Halk saman yerine anız toplamak için Mısır'ın her tarafına dağıldı. Yapmaları gereken kerpiç miktarını tamamlamaktan acze düştüler. Bir taraftan da baskıcılar "Size saman verildiği zamanda olduğu gibi her günün görev olan miktarını tamamlayın." diye onları sıkıştırıyorlardı. Firavun tarafından İsrailoğullarının üzerinde baskıcı olarak görevlendirilen kişile-

rin (angaryacıların) yine İsrailoğulları üzerinde görevlendirdiği kâhyalar (müdebbirler, memurlar) geldiler ve Firavun'un bizzat kendisinden yardımı istediler. Ona şöyle dediler: "15: Kullarına niçin böyle yapıyorsun? 16: Kullarına saman verilmiyor. Onlar da bize 'Kerpiç imal edin.' diyorlar. İşte senin kulların dövülüyor, halkına yalancı muamelesi yapılıyor. 17: Dedi ki: Siz refah içindesiniz. Bundan dolayı da gidelim ve Rab için kesim yapalım, diyorsunuz. 18: Şimdi gidin ve çalışın. Size saman verilmeyecek. Kerpicin miktarını takdim edeceksiniz. 19: 'Kerpicinizden hiç eksiltmeyin. Her günün görevi yine günündedir.' denince İsrailoğullarının kâhyaları kendilerini sıkıntıda gördüler. 20: Firavun'un yanından çıktıklarında onlarla görüşmek üzere durmakta olan Musa ve Harun'a rastladılar. 21: O ikisine 'Firavun ve kulları yanındaki durumumuzu ifsat ettiğiniz gibi ve bizleri öldürmeleri için onların ellerine bir kılıç verdiğiniz gibi Rab da bakacak ve sizin hakkınızda hüküm verecek.'"[1015]

"Musa dedi ki: Umulur ki, Rabbiniz düşmanlarınızı helak edip de sizi yeryüzünde halife kılacaktır ve sizin nasıl işler yaptığınıza bakacaktır." Yani Hz. Musa şöyle dedi: Rabbinizin lütfundan umulan, sizi baskı altında tutan ve zulmü ile size eziyet eden düşmanınızı helak etmesi, size vadettiği yerde sizi halef yapması ve Firavun'un çıkıp oraya gelmesine engel olmasıdır. Sizi orada halef yaptıktan sonra nasıl amel ediyorsunuz, nimete karşı şükür mü ediyorsunuz, nankörlük mü ediyorsunuz, o yerde ihlasla mı hareket ediyorsunuz, fesat mı çıkarıyorsunuz, ona bakmasıdır. Dünyada ve ahirette amellerinizin karşılığını size vermek için buna bakar.

Hz. Musa kesin bir vaat ifadesi yerine ***"'esâ (umulur ki)"*** demeyi tercih etmektedir. Bunun sebebi onların, buna güvenip yapmaları gereken işleri ihmal etmemeleri veya uzun süre aşağılanmış, Firavun ve kavminin boyunduruğu altında kalmış olmalarından dolayı kendileri zayıf oldukları için aynı zamanda da Firavun'un krallığını ve kuvvetini gözlerinde büyüttükleri için onu yalanlamamalarıdır. Tevrat'ta bunu ve bundan önce söylenenleri teyit eden kısımlar vardır.

Çıkış kısmı beşinci faslın sonunda az önce naklettiğimiz kısımlardan sonra şöyle denmektedir: "22: Musa Rabbe döndü ve dedi: Ey Rab! Bu halkı niçin belaya uğrattın? Beni niçin gönderdin? 23: Ben, senin adına konuşmak için Firavun'un yanına girdiğimden beri o, bu halka kötülük etti ve sen halkını kurtarmadın".[1016]

1015. Tevrat, Çıkış, 5/15-21.
1016. Tevrat, Çıkış, 5/22-23.

Çıkış kısmı altıncı faslın başında da şunlar vardır: "1: Rab, Musa'ya dedi: Şimdi Firavun'a ne yapacağımı göreceksin. O muktedir bir el ile onları salıverecek ve muktedir bir el ile onları kendi yerinden kovacak."[1017]

Ona, İbrahim ve İshak'a Kenan diyarını onlara vereceğine dair ahit (söz) verdiğini, Mısırlıların kul-köle yaptıkları İsraillilerin iniltisini duyduğunu ve ahdini hatırladığını bildirdi. Sonra şöyle dedi: "Bunun için İsrailoğullarına de ki: Ben Rab, andolsun ki sizi Mısırlıların ağırlıklarının altından çıkaracağım, onlara kul olmaktan kurtaracağım. Sizi uzanmış bir kolla ve büyük hükümlerle azat edeceğim. 7: Sizi kendim için halk edineceğim ve sizin için ilah olacağım. Bileceksiniz ki ben, ben Rab, sizi Mısırlıların ağırlıklarının altından çıkaran ilahınızım. 8: Sizi 'İbrahim'e, İshak'a ve Yakub'a veriyorum.' diye yemin ederek elimi kaldırdığım yere girdireceğim. Onu miras olarak size veriyorum. Ben, Rabbim. 9: Musa bunu İsrailoğullarına söyledi. Fakat onlar canlarının darlığından ve meşakkatli kul-köleliklerinden dolayı Musa'yı dinlemediler."[1018]

Bundan önceki gibi bu da Hıristiyanların tercümesinden alınmıştır. Bundan sonra da Hz. Musa'nın Firavun'a gidişi, Hz. Musa'nın İsrailoğullarını oradan çıkarmak istediği, onun bunu kabul etmediği, Rabbin onun için peş peşe mucizeler izhar ettiği anlatılmaktadır. Sonraki ayetlerde bunlar özet olarak anlatılacaktır.

Şöyle bir soru sorulabilir: Ayetlerin buradaki sıralanışının zahirine bakılırsa bir taraftan Firavun ve adamları arasında diğer taraftan Hz. Musa ve İsrailoğulları arasında geçen bu konuşma sihirbazlar kıssasından sonra gerçekleşmiştir. Hâlbuki Tevrat'ta anlatılanların bağlamı, bunun sihirbazlar kıssasından önce ve asıl davetten sonra olduğunu açıkça göstermektedir. Bu durumda Tevrat'la da uygun düşsün ve bu bakımdan Peygamberimizin peygamberliği için tam delil teşkil etsin diye "Buradaki bağlamın zahiri kastedilmemektedir. Burası, yani *'Firavun kavminin ileri gelenleri dediler ki: Seni ve ilâhlarını terk etsinler de yeryüzünde fesat çıkarsınlar diye mi Musa'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?'* ayeti sıralamaya delalet etmeyen vav edatı ile atfedilmiştir." dememiz gerekir mi? Bunun Peygamberimiz açısından delil teşkil etmesi şöyle olur: Bizim Peygamberimiz ümmî idi. Ne Tevrat'a ne de gerek Ehl-i Kitab'ın gerekse başkalarının diğer kitaplarına muttali idi. O bunları sadece Allah'ın ona vahyetmesi ile biliyordu. Nitekim Hz. Nuh kıssasından sonra Allahu Teâlâ ona *"Bundan önce bunları ne sen bilirdin, ne de kavmin."*[1019] diye hitap etmektedir. Kasas Sûresi'ndeki Musa kıssası anlatılırken de bu mana söz konusu mudur?

1017. Tevrat, Çıkış, 6/1.
1018. Tevrat, Çıkış, 6/6-9.
1019. Hud, 11/49.

Bu soruya cevap olarak deriz ki: Ne bu şekilde bir cem (bağdaştırma) yapmaya engel vardır ne de bizim peygamberimizle ilgili delil buna bağlıdır. Kur'an; kendisinin Allah'ın vahyi olduğuna, ümmî olan Muhammed'in (s) de, okur-yazar başka kişilerin de onun gibisini yapamayacaklarına dair bu türden ve başka türden çok sayıda delil içermektedir. O, kendi ifadesiyle o kitapların -asılları itibariyle- Allah katından olduklarını tasdik edici olduğu gibi aynı zamanda Tevrat ehline Tevrat'tan bir pay verildiğini ve onların başka bir payı ve hisseyi de unuttuklarını, ondan kendilerinde bulunan kısmı da tahrif ettiklerini, kendisinin (yani Kur'an'ın) onlar üzerinde hâkim durumunda olduğunu da söylemektedir. Tevrat'ta yer alan ve Kur'an tarafından da onaylananlarda hiç bir şüphe yoktur. Kur'an'ın, onların elindeki Tevrat'a aykırı anlatımıyla tashih ettikleri konular da doğrudur. Bunların, Tevrat'takilere bazı açılardan aykırı olarak anlatılmış olması yahut Kur'an'ın metinlerinin veya ortaya koyduğu kuralların Tevrat'taki anlatımın imkânsızlığına delalet etmesi arasında fark yoktur. Birincinin örneği şudur: Atılınca birden yılan olup ötekilerin uydurmalarını yutan asayı atan kişi Tevrat'tan farklı olarak[1020] Hz. Harun değil Hz. Musa'dır. İkincinin misali de şudur: Çıkış kısmı sekizinci faslın[1021] başında Rabbin, Musa'yı Firavun için ilah yaptığı, kardeşi Harun'un da onun peygamberi (nebi) olacağı anlatılmaktadır. Hâlbuki Kur'an ilkeleri -aynı zamanda Tevrat'ınki de- Allah'tan başka bir ilah olmasını reddeder.

Ehl-i Kitab'ın ve başkalarının tarihleri ispat eder ki Hz. Musa'nın yazdığı Tevrat kaybolmuş ve kutsal Sifrler (Kitab-ı Mukaddes'in bölümleri), Babil esaretinden sonra milattan önce beşinci asırda kâtip Azra tarafından yazılmıştır. Harfleri Keldaniceden İbraniceye çeviren de odur. Üstelik Azra'nın yazdığı da kaybolmuştur ama dünyada mevcut olan Tevrat nüshalarının hepsi de Azra'nın yazdıklarından alınmadır. Onlarda aslında bulunması mümkün olmayan tahrifler söz konusudur. Onlar bunlara problemler (müşkülat) adını vermekte bunları çözmek konusunda zorlanmaktadırlar. Daha önce bunların bir örneğinden bahsetmiştik. Bunlardan biri de Tevrat'ın sonu olan Tesniye kısmının son faslında Hz. Musa'nın vefatının zikredilmesi[1022] ve ondan sonra onun gibi bir peygamberin gelmediğinin belirtilmesidir.[1023] Onların tercih ettiği görüşe göre bunu yazan Yeşu'dur. Ama orada Yeşu'dan da söz edilmektedir.

1020. Tevrat, Çıkış, 7/9-10.

1021. Bu anlatım Türkçe *Kitab-ı Mukaddes*'te *Çıkış* kısmı yedinci babın başındadır. (Çev.)

1022. Tevrat, Tesniye, 34/5.

1023. Tevrat, Tesniye, 34/12.

Kur'an'ın, Tevrat'la ilgili haberlerindeki mucizesini ortaya koyan ve tekit eden hususlardan bir de erken dönem ve sonraki dönem müfessirlerinden birçoğunun, onun bazı ayetlerinin tefsirinde ve onlardan ne kastedildiği konusunda hata etmiş olmalarıdır. Çünkü onlar Ehl-i Kitab'ın elinde kalmış Tevrat'ı da onların diğer mukaddes kitaplarını da bilmiyorlardı. Tarih, Eski Mısırlılara, Babillilere ait olup sonradan çıkarılan eski eserler vb. konularda da bilgi sahibi değillerdi. İsrailoğulları hakkındaki bilgileri önce onlardan iken sonradan Müslüman olan kişilerden duyduklarına sonra da belgeye dayanmayan tarihî kitaplardan aldıkları bilgilere dayanıyordu. Hâlbuki onlardan iken Müslüman olan her kişi de çok bilgili, hafızası kuvvetli değildi. Yine bunların hepsi doğru ve güvenilir de değildi. Bu ayetlerin tefsirleri ile ilgili olarak onlardan alarak yazdıklarının çoğu çarpıtılmış ve bizim aleyhimize Ehl-i Kitab için delil teşkil eden şeylerdi.

Bizim alimlerimizin Ehl-i Kitab ile ilgili haberlerindeki durumları İslam döneminde ilimler yaygınlık kazandıktan sonra böyle olunca ya İslam'ın ortaya çıktığı dönemdeki Mekkelilerin hali nice olur? O zaman Mekke'de ne okunan bir kitap vardı ne de okur-yazar birisi. Bunun istisnasının sadece ticaret ehlinden altı kişi olduğu söylenir ki onlar da bugün "Yazıyı söküyor." cümlesi ile anlatılan kişilerdendi. Bu işlerden en fazla uzak olan yani Hz. Muhammed (s); aklın kabul etmediği, peygamberlerin tebliğ ettikleri tevhit inancı ve onların faziletleri ile bağdaşmayan şaibelerden uzak bir şekilde bu ayrıntılı incelikleri nasıl bilebilir? Eğer ona indirilenler ilahî vahiy olmasaydı bunları bilmesi mümkün müydü?

وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِّنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿130﴾ فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَٰذِهِ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَن مَّعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِندَ اللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿131﴾

130- Gerçekten biz, Firavun kavmini, yıllarca kıtlık ve gelir noksanlığı içinde tutup kıvrandırdık ki, düşünüp ibret alsınlar.

131- Fakat kendilerine iyilik geldiği zaman, işte bu bizim hakkımızdır, dediler, başlarına bir kötülük gelince de, işte bu Musa ile yanındakilerin uğursuzluğu yüzünden, dediler. İyi bilin ki, onların uğursuzluğu Allah katındandır. Lâkin çoğu bunu bilmezler.

Firavun ve Avenesinin Nankör Tavrı

Bu ayetlerde daha önce vaat edilen helakin mukaddimeleri detaylandırılmakta ve Allah'ın İsrailoğullarını yeryüzünde halef yapma vaadinin yerine getirildiği açıklanmaktadır:

"Gerçekten biz, Firavun kavmini, yıllarca kıtlık ve gelir noksanlığı içinde tutup kıvrandırdık ki, düşünüp ibret alsınlar." İçeriği tekit edilmek ve O'nun şanının yüceliğine delalet etmek üzere cümle yeminle başlamaktadır. Baştaki yemin lâmı buna da buna delalet etmektedir. Bu, Allah'ın, peygamberlerini desteklediğine ve mazlum, ezilen kimseleri zalim kuvvetlilerin yerine geçirme kudretine sahip olduğuna en açık bir şekilde delalet eden ayetlerindendir.

"Ehaze" fiili çoğunlukla azap hakkında ve o anlama gelen konularda kullanılır: *"İşte Rabbin, zalim memleketleri cezalandırdığı zaman böyle cezalandırır. Çünkü O'nun cezası çok acı, çok çetindir."*[1024]; *"Lakin Biz de onları çok kuvvetli ve kudretli bir yakalayışla yakaladık."*[1025]; *"Firavun o elçiye isyan etmişti. Biz de onu ağır bir yakalayışla yakaladık."*[1026]; *"Hep Rablerinin elçilerine karşı geldiler. O da onları pek şiddetli bir şekilde yakalayıverdi."*[1027]

Müfessirlerin ifadelerine göre ***"Firavun sülalesi"***nden kastedilen, Firavun'un kavmidir. Yahut da onun devlet işlerindeki yardımcıları ve özel adamlarıdır ki bunlar da Hz. Musa kıssalarında çokça söz edilen kavminden olan mele' (kodamanlar, yönetimde etkin olan kişiler)dir. Bunların cezalandırılmaları şöyle izah edilmektedir: Hz Musa'ya muhalefet eden günahkârlar aslında onlardır. Başkalarının da cezalandırılmaları bunlara tâbi olmalarıyla ilgilidir. Zira onlar da bunların zulmünü onaylıyorlar, onlara muvafakat ediyorlardı. Allah bir ayette *"Ve öyle bir fitneden sakının ki, içinizden yalnızca zulüm yapanlara dokunmakla kalmaz. Ve bilin ki, Allah'ın cezası şiddetlidir."*[1028] buyurmaktadır. Bu, sosyal olaylarla ilgili genel kurallardandır. Birinci görüşün gerekçesi ile ilgili açıklama ileride gelecektir.

Sözlük anlamı itibariyle aslında *"âlu'r-racûl"* denince o kişinin ailesi (ehli) ve onun ismine nispet edilen yakınları anlaşılmaktadır. Böyle bir nispet de ancak bir kavmin peygamber, hükümdar, başkan gibi şerefli ve büyük şahsiyetlerinin özel isimlerine yapılmaktadır. Daha sonra bu kelime, böyle kişilerle çok yakından irtibatı olanlar veya onların bütün tâbileri hakkında

---

1024. Hud, 11/102.
1025. Kamer, 54/42.
1026. Müzzemmil, 73/16.
1027. Hâkka, 69/10.
1028. Enfal, 8/25.

kullanılır hale gelmiştir. Teşehhütte ve başka yerlerde Peygamber'in âline salât okunurken de bu son kullanımı kastedilmektedir.

Râgıb şöyle demektedir: Denildi ki; *"âl"* kelimesi, *"ehl"* kelimesinden dönüşmüş (maklûb)dur ve ism-i tasğîri *"uheyl"*dir. Fakat âl kelimesi daha özeldir ve sadece konuşan varlıkların özel isimleri (âlem) ile isim tamlaması halinde ve tamlanan olarak kullanılır. Nekire (belirsiz) kelimelere, zaman veya mekâna muzâf (tamlanan) olarak kullanılmaz. Mesela *"âlu fulân"* denir ama *"âlu racûl"* veya *"âlu zemani kezâ"* yahut *"âlu mevdii kezâ"* denmez. *"Âlu'l-hayyât"* da (*terzinin âli*) denmez. Bu kelime en şereflilere, en faziletlilere muzâf yapılır. Mesela âlu'llâh veya âlu's-sultân denir. Hâlbuki "ehl" kelimesi hepsine de muzâf yapılabilir. Ehlu'llâh da denir ehlu'l-hayyât da denir. Yine *"ehlu zemani kezâ"* (*şu zamanın ehli*) veya *"ehlu beledi kezâ"* (*şu beldenin ehli*) denir.

Yine denildi ki: O aslında şahıs ismidir ve ism-i tasğîri *"uveyl"*dir. Yakın akrabalık veya dostluk (müvâlât) sebebiyle insan ile zatî ihtisası (özel yakınlığı) olan kişiler hakkında kullanılmaktadır. Allahu Teâlâ da *"İbrahim'in âlini ve İmrân'ın âlini..."*[1029]; *"Firavun hanedanını azabın en şiddetlisine tıkın!"*[1030] demektedir. Hz. Peygamber'in âli de akrabalarıdır. Şöyle de denilir: Onun âli, ilim bakımından onunla ihtisası olan kişilerdir. Çünkü ehl-i din iki kısımdır. Bir kısmı çok iyi ilim ve sağlam amel itibariyle özel bir mahiyet kazanmıştır ki bunlara Hz. Peygamber'in âli ve ümmeti denilmektedir. Bir kısmı da taklit tarzındaki ilimle özellik kazanmıştır ki onlara da Hz. Muhammed'in ümmeti denir ama bunlara "onun âli" denmez. Peygamber'in âli olan herkes aynı zamanda onun ümmetidir. Ama ümmeti olan herkes onun âli değildir.

Cafer b. Sadık'a, "Bütün Müslümanlar Peygamber'in âlidir, diyorlar." dendi. O da "Yalan söylemişler ve doğru söylemişler." dedi. "Bunun anlamı ne?" denince de şöyle cevap verdi: "Bütün ümmetinin onun âli olduğunu söyledikleri için yalan söylemiş oldular. Fakat onların hepsi de onun dininin şartlarını yerine getirirlerse aynı zamanda onun âli olurlar ki bu bakımdan da doğru söylemişler." Allah bir ayette *"Firavun ailesinden (âlinden) imanını saklayan bir adam..."*[1031] der ki ona ve dinine ait olanlardan demektir. Allah onu nesep veya mesken itibariyle yahut da kavmi onu kendi dinlerinden saydığı için onlardan kabul etmiştir.[1032]

1029. Al-i İmran, 3/33.
1030. Gâfir (Mü'min), 40/46.
1031. Gâfir (Mü'min), 40/28.
1032. Râgıb, *el-Müfredât*.

Bu açıklamalardan sonra diyoruz ki: *Âlu Fir'avn* tabiri Kur'an'da bir yerde başka bir anlama gelmeyecek şekilde bir yerde de başka anlama gelebilecek şekilde Firavun'un ailesi (ehl-i beyti) hakkında kullanılmaktadır. Birincisi *"Nihayet Firavun ailesi (âl) onu yitik olarak aldı."*[1033] ayeti, ikincisi de *"Firavun ailesinden (âlinden) imanını saklayan bir adam..."*[1034] ayetidir. Bu ifade çoğu kere onun yakın çevresi ve ona tâbi olanlar içinden özel ilgisini elde edenler veya ona tâbi olanların tamamı hakkında kullanılmıştır: *"Firavun'un adamlarını suda boğduk."*[1035]; *"Firavun hanedanını (âlini) azabın en şiddetlisine tıkın!"*[1036]; *"(Hem hatırlayın ki bir zaman) sizi Firavun ailesinden (âlinden, adamlarından, taraftarlarından) de kurtardık."*[1037]; *"Firavun'un adamlarını (âlini) ise, o kötü azap kuşattı."*[1038]; *"Şüphesiz Firavun ailesine (âline) de uyarıcı peygamberler geldi."*[1039] Hz Musa'nın gönderildiği kişilerden ve Firavun'la arasında geçenlerden söz edilirken çokça kullanılan bir ifade de *"Firavun'un melei"*dir. Bunlardan maksat -daha önce de geçtiği gibi- onun kavminin eşrafı, devlet adamlarıdır. Eğer bazı ayetlerde onun kavminden söz edilmemiş olsaydı, tefsirini yapmakta olduğumuz ayet ve benzerlerindeki "âl"i de kavminin diğer fertlerinden ayrı olarak onlar hakkında yorumlardık. Allahu Teâlâ Şuarâ Sûresi'nde anlatılan Hz. Musa kıssasının başında *"Bir vakit de Rabbin, Musa'ya nida edip 'Git o zalim kavme' dedi. Firavun kavmine, hâlâ sakınmayacaklar mı?"*[1040] ve Duhan Sûresi'nde de *"Andolsun ki, biz onlardan önce Firavun kavmini de denemiştik. Onlara çok kıymetli bir peygamber gelmişti."*[1041] demektedir.

"Kıtlık ve ürünlerde eksilme azabından" Firavun'un kavminin genelinin, Firavun ve ailesi ile yakın adamlarının etkilenmediği şekilde de etkilenecekleri malumdur. Burada Firavun'un âlinden maksat onun kavmidir ve onlar da onun zamanındaki Mısırlılardır. Firavun'un zulmünden ve azgınlığından dolayı onlar da cezalandırılmaktadır. Çünkü Firavun'un mali ve askerî gücü onlara dayanıyordu. Allah onları hür kişiler olarak yaratmış, akıl ile şereflendirmiş, zulüm ve onlara azgınlıktan rahatsız olan içgüdüsel bir yapı bahşetmiştir. Firavun'un onları kul-köle edinmesini, azgınlığına, büyüklenmesine, hazlarına rıza gösterilmesine alet etmesini kabul etmemeleri gerekirdi. Özellikle de Hz. Musa gönderildikten ve onun daveti kendilerine ulaştıktan,

1033. Kasas, 28/8.
1034. Gâfir (Mü'min), 40/28.
1035. Bakara, 2/50.
1036. Gâfir (Mü'min), 40/46.
1037. Bakara, 2/49.
1038. Gâfir (Mü'min), 40/45.
1039. Kamer, 54/41.
1040. Şuarâ, 26/10-11.
1041. Duhân, 44/17.

Allah'ın onu destekleyen mucizelerini gördükten sonra bunu yapmamalıydılar.

Ayetteki *"sinîn"* kelimesi yıl anlamındaki *"sene"*'nin çoğuludur. Fakat Râgıb'ın ve diğerlerinin dediği gibi sayıdan söz edilerek kullanılması hariç, daha çok kıtlık yılı hakkında kullanılmaktadır. ***"Ehaze bi's-sinîn"*** tarzındaki kullanımında, kıtlık ve sıkıntı ile cezalandırmak anlamının kastedildiği açıktır. *"Ürünlerde eksilme"* de bunu destekler.

Acaba ***"nasu's-semerât"*** (*ürünlerde eksilme*), "sinîn" (kıtlık yılları) kelimesi ile kastedilen mananın kapsamına dâhil midir yoksa bununla, meyve dışında kalan ve temel gıda maddelerinin esasını oluşturan mahsuller (ğalle) mi kastedilmektedir? Meyvelerden hurma ve üzüm temel gıda maddesi (kût) olsa da geneli itibariyle meyveler temel gıda maddesi sayılmaz. Bu soruya iki türlü de cevap verilmiştir. Ayetteki "ürünlerde eksilme" ifadesi her hâlükârda çok sıkıntı olacağını açıkça göstermektedir. Burada özet olarak söz edilen ceza az sonra *"Onların üzerine tufan, çekirge, ... gönderdik."*[1042] ayeti ile açıklanmaktadır.

Ayetin anlamını özetlersek: Allahu Teâlâ Firavun'un kavmini kıtlıkla ve yaşam sıkıntısı ile cezalandırmıştır. Bunu belki Allah'ın kuvveti karşısındaki zayıflıklarını ve kendini beğenmiş zorba hükümdarlarının acziyetini, ilahlarının zavallılığını hatırlarlar diye ve bunu hatırladıkları takdirde bundan ibret alıp, ders çıkarıp İsrailoğullarına zulmetmekten vazgeçerler, Musa'nın davetini kabul ederler diye yapmıştır. Çünkü sıkıntıların bir özelliği de kalpleri yumuşatması, insanın tabiatını eğitmesi, nefisleri diğer mabutların değil âlemlerin Rabbinin rızasını elde etmeye ve O'na yalvarmaya yönlendirmesidir. O diğer mabutlar aslında Allah'ın rızasını sağlama vasıtaları ve O'nun nezdinde şefaatçi olarak düşünülmüşlerdi. Sonra Allah görülmediği ve gâib olduğu için bolluk ve refah vaktinde unutuldu ve bunlar hatırlanır oldu. Çünkü bunlar görülüyordu ve ibadet edenlerle aynı cinsten idiler. Hâlbuki onlar kafalarını çalıştırsalardı bunlar veya bunların çoğu aslında onlardan daha aşağı mertebede idiler. Eğer insanlar arasındaki şirk, onların sıkıntılı anlarda bile Allah'ı unuttukları bir noktaya varmışsa işte bu büyük sapkınlıktır.

Firavun kavminin Hz. Musa'nın uyarısından sonraki hali de böyle idi. ***"Fakat kendilerine iyilik geldiği zaman, işte bu bizim hakkımızdır, dediler."*** ***"İyilik"***'ten maksat ürün bolluğu ve refah gibi hallerdir ki çoğunlukla da durumları böyle idi. Bu iyilik, başkalarının değil sadece bizim hakkımız, insanlardan üstün olduğumuz için ona biz layığız, diyorlardı. ***"Başlarına bir kötülük gelince de, işte bu Musa ile yanındakilerin uğursuzluğu yüzünden,***

1042. A'râf, 7/133.

***dediler.*"** Kuraklık, kıtlık, afet veya beden sağlıkları yahut gıda maddeleri ile ilgili başka bir musibet gibi durumlarını kötüleştiren bir hal ile karşı karşıya kalırlarsa onu Musa'nın ve onunla beraber bulunan kardeşi Harun gibi destekçilerinin veya bütün kavminin uğursuzluğundan sayıyorlardı. Onun ve beraberindekilerin uğursuzluğundan dolayı bu halin başlarına geldiğini kabul ediyorlar, kendilerine karşı yaptıkları kötülüklerin, Hz. Musa'nın kavmine ettikleri zulmün farkına bile varmıyorlardı. Çünkü Şark toplumlarından zayıf bulduklarına zulmeden Frenkler gibi onlar da bunu hakları sayıyorlardı.

"Yettayyerû" kelimesinin aslı *"yetetayyerû"*dur. Buradaki "tê" harfi, "tâ" harfine idğam edilmiştir. *"Tetayyür"* kelimesinin uğursuzluk manasında kullanılmasının sebebi şudur: Araplar kuşların hareketini izliyorlar ve gördüklerine göre iyilik veya kötülük beklentisine giriyorlardı. Hatta eğer kuş kendiliğinden gitmezse onu kışlıyorlardı. Kuş eğer sağdan uçarsa iyilik, bereket ve güzel şeyler olacağını umuyorlar, soldan uçarsa da bunu uğursuzluk sayıyorlar, kötülük ve musibet bekliyorlardı. Birinci durumdaki kuşa *"sânih"*, diğerine de *"bârih"* diyorlardı. Daha sonra onlar *"tayr"* ve *"tâir"* kelimelerini uğursuzluk, "tetayyür" kelimesini de uğursuzluk sayma anlamında kullandılar.

Bundan dolayı Allah onların bu hurafelerini reddetmek üzere ***"İyi bilin ki, onların uğursuzluğu Allah katındandır. Lâkin çoğu bunu bilmezler."*** demektedir. Allah onları reddederken söze "iftitah" edatı olan "elâ"[1043] ile başlamaktadır. Bu söylenecek söze önem verildiğini göstermektedir. Çünkü iftitah edatı, söyleneceklerden bir şey kaçırmasın diye okuyucunun zihnini, söylenecek söze yönlendirmek maksadıyla kullanılmaktadır. Denmek istenen şudur: Dikkat! Onlar bilsinler ki Musa'ya nispet ettikleri ve onun içlerinde bulunmasının sonuçlarından saydıkları uğursuzluk, Musa'nın ve beraberindekilerin yanında değil, Allah'ın yanındadır. Allah iyi ve kötü her şey için bir kader (zaman, miktar) belirlemiş yani kâinatın düzeni için sünnetler (kurallar) koymuştur ve müsebbepler (sonuçlar), o sebeplerle ilgili kaderlere göre olmaktadır, bunların her birinin de hikmetleri vardır. Onların başlarına gelen bela, bu sünnetlerin ve kaderlerin gereği olarak gerçekleşmektedir. Gelen bu bela da, aslında onlar için bir imtihandır. Tövbe edip İsrailoğullarına zulmetmekten ve saldırmaktan, her türlü işlerinde haddi aşmaktan ve taşkınlıktan vazgeçsinler diye kendilerini kötü duruma düşüren şeylerle denenmektedirler. Fakat içlerinden çoğu Allah'ın, yarattıkları ile ilgili tasarruflarının da iyilik ve kötülüğün şeklî ve manevî sebepleri hakkın-

1043. İftitah edatı, söylenecek söze dikkat çekmek amacıyla kullanılır. Türkçede belki zaman zaman kullanılan "hey!, hişt!" gibi kelimelere benzetilebilir. Biz tercümede onun karşılığı olarak "dikkat!" dedik. (Çev.)

daki tasarruflarının da hikmetini bilmemektedirler, bu evrendeki her şeyin O'nun dilemesi ve düzenlemesi ile olduğunun da farkında değillerdir.

Ayetteki belagat nükteleri:

Ayette ***"el-hasene"*** *(iyilik)* kelimesi marifedir ve bunun gelmesinden bahsedilirken, o olayın oluşunun muhakkak olduğuna delalet eden "izâ" edatı kullanılmaktadır. Çünkü Allah'ın rahmetinin, öfkesinden ve cezalandırmasına baskın oluşu sebebiyle iyilik, üstün ve sabit bir asla sahiptir.

Diğer taraftan başlarına ***"seyyie"***nin *(kötülük)* gelmesinden bahsedilirken, şüpheye delalet eden "in" edatı kullanılmaktadır. -"İn", ya meydana geleceği şüpheli olan şeyler hakkında ya da çok nadir olduğundan veya başka bir sebepten dolayı meydana geleceği şüpheli sayılmış, öyle itibar edilmiş şeyler hakkında kullanılmaktadır.- Ayrıca meydana gelişinin az olduğunu ve genel, asıl durum olmadığını ifade etmek için "seyyie" kelimesi nekre olarak kullanılmıştır.

Bu iki kullanım şekli ile Allahu Teâlâ şunu ifade etmektedir: Kavim, iyiliklerle de kötülüklerle de eğitilmemiştir. İyilik, çok ve büyük olmasına rağmen onların sadece kendi hallerine aldanmalarını, zulümlerini sürdürmelerini, saldırganlıkta ısrar etmelerini artırmıştır. Kötülük onlar için bir öğüt ve ibret vesilesi olmamış ve onların tövbe etmelerini sağlamamıştır.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿132﴾ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿133﴾

132- "Ve sen büyülemek için her ne mucize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz!" dediler.

133- Biz de kudretimizin ayrı ayrı alâmetleri olmak üzere başlarına tufan, çekirge, haşereler, kurbağalar ve kan gönderdik, yine inat edip direndiler ve çok mücrim (suçlu) bir kavim oldular.

Dediğimiz gibi ne iyilikten ibret aldılar ne de kötülükten. Allah'ın, mucizelerle desteklediği Hz. Musa'ya itaat etmediler. Aksine büyük sihirbazlar iman ettikten sonra da Hz. Musa'nın o iki mucizesini sihir saymakta ısrar

ettiler. *"Ve sen büyülemek için her ne mucize getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz!"* dediler.

"Mehmâ", şart edatıdır ve umum (genelleme) ifade eder. Ayetin manası şöyledir: Sen bizi büyülemek yani şu anda yaşamakta olduğumuz dinden nazikçe bir etkileme ile ve dikkatlice çevirmek, kavmini hizmetimize amade kılmaktan, binalarımız için kerpiç yapmaktan vaz geçirmek için davanın hak olduğunu ispatlamak üzere ortaya koyduğun mucize türlerinin hepsini getirsen de biz sana inanmayacağız ve peygamberliğine de tâbi olmayacağız.

"Biz de kudretimizin ayrı ayrı alâmetleri olmak üzere başlarına tufan, çekirge, haşereler, kurbağalar ve kan gönderdik, yine inat edip direndiler ve çok mücrim (suçlu) bir kavim oldular." Kulumuz Musa'nın peygamberliğinin doğruluğuna dair açık belgeler olarak bu musibetleri ve felaketleri gönderdik. Öyle ki bunların her biri meydana gelmeden önce Musa onları bu musibetlerle özet halde değil tafsilatlı bir şekilde tehdit etti. Onun doğruluğuna delaletleri tevile ihtimal bırakmayacak şekilde gayet açık olsun, bunların onun peygamberliğinin müdahalesi olmadan kendi özel sebepleri ile meydana gelmiş olaylar olduğunu düşünmesinler diye böyle yaptı. Ama onlar ona iman etmekten böbürlendiler, büyüklendiler. Onun peygamberliğinin ve davetinin doğru olduğuna içten içe inandıkları halde böyle davrandılar. Onlar günah ve masiyette derinlik kazanmış, bu konuda ısrarlı kişilerdi. Bunları bırakmak onlar için kolay değildi.

İsra Sûresi'nde belirtildiğine göre Allahu Teâlâ Hz. Musa'ya dokuz açık mucize vermiştir.[1044] Burada onlardan beşini saymaktadır. Bunlar Tevrat'ta bu sıralamadan farklı olarak belirtilmektedir. Aslında burada kastedilen de onların sırası değildir. Zaten bunların birbirine atfında kullanılan "vav" edatı da bir sıralamanın böyle olmasını gerektirmez.

"Tufan", sözlükte *sarmak, kaplamak* demektir. Ekseriyetle gökten inmesi veya yerden çıkması fark etmeksizin suyun tufanı (sarması) hakkında kullanılır. Gökyüzünden çokça inip yeri saran, örten şeyler de böyledir.

İbn Kesir şöyle demektedir: Tufanın anlamı hakkında ihtilaf vardır. İbn Abbas'tan bir rivayete göre o, ekinleri ve meyveleri telef eden boğucu yağmurların çokluğu anlamındadır. Dahhâk b. Müzâhim de bu görüştedir. İbn Abbas'tan nakledilen başka bir rivayete göre de o, ölümün çokluğu anlamındadır. Atâ da böyle söylemektedir. Mücâhid'in dediğine göre tufan, su ve her haldeki taundur. İbn Cerir de şöyle demektedir: Hişâm er-Rifâî, Yahya b. Himyân'dan; o, Minhâl b. Halife'den; o, Haccâc'dan; o, Hakem b. Mînâ'dan ve o da Âişe'den (r) rivayet ediyor. Âişe, Rasulullah'ın (s) *"Tufan, ölümdür."*

1044. İsrâ, 17/101.

dediğini söylemiştir. Bunu İbn Merdûye de Yahya b. Himyân'dan rivayet eder ve bu, garib bir hadistir. Başka bir rivayete göre de İbn Abbas, "O, Allah'tan bir emirdir, onları sarmıştır." demiş sonra da *"Fakat onlar uyurken dolaşıcı bir belâ onu sardı da."*[1045] ayetini okumuştur.[1046]

Ben derim ki: Hz. Aişe'den rivayet edilen merfu hadis, zayıftır ve böyle bir hadis ile hemen ilk akla gelen sözlük anlamına aykırı bir anlam sübut bulmaz. Onu (Minhâl b. Halîfe) el-Aclî el-Kûfî'den rivayet eden tek işi olan Yahya b. Yemân, İbâd'dandır.[1047] İmam Ahmet onu zayıf saymaktadır ve "Sevrî'den ilginç şeyler rivayet eder." demektedir. Başkaları da onun sadûk (doğru sözlü) olduğunu, bile bile yalan söylemediğini fakat çok yanıldığını ve unuttuğunu, (yarım) felç olduğunu ve bundan dolayı hafızasının değiştiğini belirtmektedir. Doğrusu da budur. Onun rivayette bulunduğu Minhâl b. Halife el-Aclî el-Kûfî de İbn Meîn ve başkaları tarafından zayıf kabul edilmiştir. Buhari, onun için, "Hadisi münkerdir." demektedir. İbn Hibbân "Meşhurlardan münker kimseler aracılığıyla münferit olarak rivayetlerde bulunurdu, onun nakillerini delil getirmek caiz değildir." demektedir. Bu, sebebi açıklanmış bir tenkittir (ta'n). Dolayısıyla Bezzâr'ın onu sika (güvenilir) bulmasından daha önemlidir. Haccac da aynı durumdadır. Bu kişi Haccac b. Ertât el-Kûfî el-Kadî olup tedlis ehli, zayıf, hadisi delil sayılmaz birisidir. Nakledilen rivayetler içinde kabule en uygun olanı İbn Abbas'ın, aynı zamanda kelimenin ilk akla gelen lügat anlamıyla da uyumlu olan ilk sözü yani yağmur tufanı anlamıdır. Diğerleri İsraliyattandır. Bunların kabule şayan olanı da Tevrat'ın kısımlarında (sifr) yer alıp Kur'an'a aykırı olmayanlarıdır. Şimdi oradan nakledelim:

Çıkış kısmının dokuzuncu faslında şöyle der: "13: Sonra Rab, Musa'ya dedi: Sabahleyin erkenden kalk ve Firavun'un önünde durup ona de: İbranilerin ilahı Rab şöyle dedi: Bana ibadet etmeleri için halkımı serbest bırak. 14: Çünkü bütün dünyada benim gibisinin olmadığını bilesin diye bu defa senin yüreğine ve kullarına ve halkına bütün darbelerimi (belalarımı) indireceğim. 15: Ben şimdi elimi uzatacağım ve seni de halkını da veba ile vuracağım, yeryüzünden kaybolup gideceksin.[1048] 16: Fakat Ben, kuvvetimi

1045. Kalem, 68/19.

1046. İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 240.

1047. İbâd, çeşitli Arap oymaklarına mensup bazı kabileler hakkında kullanılmaktadır. Bunlar Hıristiyan idiler (Çev.)

1048. Şeyh İbrahim Yazıcı'nın ayıklayıp tashih ettiği İsevî tercümenin metni böyle. Bu, anlam açısından Amerikan tercümesinden farklıdır. Amerikan tercümesinde şöyle denmekte: "15: Ben şimdi elimi uzatmış olsaydım ve seni ve halkını veba ile vurmuş olsaydım sen yerden kesilmiş olurdun." İsevî tercüme veba ile vurmayı kesin bir ifade ile belirtmektedir. Amerikan tercümesi ise onu olayın gerçekleşmediğine delalet eden "lev"

sana göstermek için ve bütün yeryüzünde ismim ilan olunsun diye seni ibkâ edeceğim (geri bırakacağım). 17: Sen hala halkıma karşı mukavemet etmektesin. 18: İşte ben yarın bu vakitte, Mısır'da kurulduğu günden beri şimdiye kadar görülmemiş çok büyük dolu yağdıracağım."[1049] Sonra gökyüzünden ateşle birlikte dolu yağdığı belirtilmekte ve onun büyüklüğü, bütün Mısır diyarını kapsadığı, Firavun'un Hz. Musa ve Harun'dan talepte bulunduğu, yanlışını onlara itiraf ettiği, onlardan bu felaketi Mısır'dan durdurması için Rabden şefaatçi olmalarını istediği, onun da onlara İsrailoğullarını serbest bırakmayı vadettiği anlatılmaktadır. Bunlardan sonra da şöyle denilmektedir: "33: Musa şehirden, Firavun'un yanından çıktı ve elini Rabbe uzattı. Gök gürlemeleri ve dolu durdu. Artık yere yağmur yağmadı."[1050] Onları tehdit ederken yağmuzdan söz edilmemişti. Yağmur burada felaketin durması sırasında zikredilmiştir.

"Cerâd" (*çekirge*), bilindiği üzere Tevrat'ta, tufandan sonra zikredilmektedir. Tevrat'ta yukarıda geçenler belirtildikten sonra Firavun'un kalbinin katılaştığı, İsrailoğullarını serbest bırakmadığı anlatılmaktadır. Onuncu fasılda anlatıldığına göre Rab, ayetlerini (mucizelerini, alametlerini) onlara göstermek için ve Mısırlılara yaptıklarını Musa, oğluna ve oğlunun oğluna anlatsın diye Firavun'un ve kullarının kalplerini katılaştırdığını Musa'ya bildirmektedir. Ve yine Allahu Teâlâ Hz. Musa'ya onu, üzerlerine çekirge göndereceği, çekirgenin sağlam kalan ve dolu tarafından telef edilmeyen ağaçları ve bitkileri de yiyeceği, onun, kullarının ve diğer Mısırlıların evlerini dolduracağı hususunda uyarmasını emretti. Hz. Musa böyle de yaptı.

Firavun, İsrailoğullarının erkeklerinin Rablerine ibadet etmek için gitmelerine razı oldu ama kadınların, çocukların ve hayvanların da gitmesine razı olmadı. Musa, Rabbin emri ile asasını Mısır toprağının üzerine uzattı. Rab, çekirgeleri Mısır toprağı üzerine sevk eden bir doğu rüzgârı gönderdi. "15: Yerin üstünü tamamen kapladılar. O kadar ki yer karanlık oldu. Yerdeki bütün otları ve doludan geriye kalan ağaçların meyvelerini yediler. Bütün Mısır toprağında yeşillik olarak ağaçlarda da de çölün otunda hiçbir şey kalmadı."[1051]

(...saydı..) edatı ile şarta bağlamaktadır. İlk anda akla gelen, bunun anlamının doğru olduğudur. Bunu düşün ve Yazıcı'nın tashih ettiği tercümenin -çoklarının zannettiği gibi- dil hatalarından arınmış olduğunu zannetme. Bu bağlamdaki en yakın hata, on sekizinci ayetteki cümlenin baş tarafında geçen ("Hâ ene...)dir. "Hâ" tenbih edatıdır ve işaret ismi ile birlikte kullanılıp mübteda olan merfu zamirin başına gelir ve "Hâ ene zâ", "Hâ entum ulâi" denir. Onda başka yanlışlar gibi bu da tekrarlanmaktadır ve buna dair başka örnekler de mevcuttur.

1049. Tevrat, *Çıkış*, 9/12-18.

1050. Tevrat, *Çıkış*, 9/33.

1051. Tevrat, *Çıkış*, 10/15.

Yine orada anlatıldığına göre Firavun Musa'yı ve Harun'u çağırttı, hatasını onlara itiraf etti ve onlardan kendisini affetmelerini, bu tehlikeyi kendisinden kaldırması için ilahları olan Rab nezdinde şefaatçi olmalarını istedi. Onlar da onun isteğini yerine getirdiler. Allah bir batı rüzgârı gönderdi ve o, bütün çekirgeleri alıp götürdü, Kızıl denize attı.

"Kummel", İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre buğdaydan çıkan kurt demektir. Yine ondan başka bir rivayete göre ise kanatları olmayan küçük çekirgelerdir. Mücahit, İkrime ve Katâde de bu görüştedir. Hasan ve Said b. Cübeyr'den rivayet edildiğine göre onlar, küçük siyah hayvanlardır (dâbbe). İbn Cerir, onun develeri yiyen haşereye benzeyen küçük hayvan (dâbbe) olduğunu rivayet eder. Bazı Basralı dil alimlerinden "kummel"e Arapların *"hamnân"* dedikleri, bu kelimenin tekilinin de "hamnâne" olduğu nakledilmektedir ve hamnâne de küçük kene demektir. Bütün bu görüşleri İbn Kesir belirtmektedir.[1052]

Râgıb kesin bir ifade ile "kummel"in, küçük sinekler olduğunu söylemektedir. Bu, Tevrat'a da uygundur.

Tevrat'ta sivrisineklerin ve sineklerin "Rabbin, İsrailoğullarını Musa ile beraber göndersinler diye Firavun'a ve kavmine vurduğu on darbeden biri" olduğu anlatılmaktadır. Çıkış'ın sekizinci faslında anlatıldığına göre Musa Firavun'u uyarmakta ve ona sineklerin onun, kullarının ve kavminin diğer fertlerinin evlerine gireceğini, onları ifsat edeceğini, Goşen diyarında ikamet eden İsrailoğullarının evlerine ise girmeyeceğini bildirmektedir. Bu olay gerçekleşir ve sineklerin etkisiyle o bölge ifsat olur.

"Dafâdi'" (*kurbağalar*) malumdur ve o konuda ihtilaf yoktur. Çıkış'ın sekizinci faslının başında şöyle der: "1: Rab, Musa'ya dedi: Firavun'un yanına gir ve ona şöyle de: Rab dedi ki: Bana ibadet etmeleri için halkımı serbest bırak. 2: Eğer onları serbest bırakmayı reddedersen işte ben senin bütün sınırlarını kurbağalarla vuracağım. 3: Nehir, kurbağalarla kaynayacak. Onlar yukarı çıkacaklar ve senin evine, yatak odana, karyolanın üzerine, kullarının ve halkının evlerine, senin fırınlarına ve hamur teknelerine yayılacaklar..."[1053] Öyle de oldu. Fakat orada anlatıldığına göre aynı şeyi sihirbazlar da yaptılar ve onlar da kurbağalar (sulardan) çıkardılar. Firavun kurbağaları kaldırsın diye Musa'dan Rabbi nezdinde kendisi için şefaat etmesini istedi. O da buna icabet etti. "13: Rab, Musa'nın dediği gibi yaptı. Kurbağalar evlerde, avlu-

1052. İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 241.
1053. Tevrat, *Çıkış*, 8/1-3.

larda, tarlalarda öldüler. 14: Onları yığın yığın topladılar ve onlardan dolayı memleket koktu."[1054]

"Dem" (*kan*), Zeyd b. Eslem tarafından burun kanaması olarak tefsir edilmektedir. Rivayet tefsircilerinin çoğuna göre o, Mısırlıların sularında olan kandır. Bu, Tevrat'ta anlatılana da uygundur.

Tevrat'ta anlatıldığına göre bu kan, Musa'nın asası yılana dönüştükten sonra Allah tarafından Firavun ve kavmine indirilen on darbenin ilkidir. Çıkış'ın yedinci faslında Allah'ın, Musa'ya Firavun'u bununla uyarmasını emrettiği onun da bunu yerine getirdiği belirtilmektedir. "19: Sonra Rab, Musa'ya dedi: Harun'a de: Asanı (değneğini, bastonunu) al ve elini Mısırlıların suları, nehirleri, kanalları, havuzları ve diğer su toplama mahalleri üzerine uzat da onlar kan olsunlar. Ve bütün Mısır diyarında, ahşaplarda ve taşlarda kan olacak."[1055] Orada anlatıldığına göre Musa ve Harun bunu yaptılar ve nehirdeki balıklar öldü, nehir koktu, Mısırlılar oradan içemediler. Mısır sihirbazları da öyle yaptılar ve o kan yedi gün devam etti.

Allah'ın, kulu ve peygamberi Musa'ya desteğini gösterdiği dokuz mucizeden Kur'an'ın zikrettiklerinin tamamı bu beşidir. Bunlarda Tevrat'ta görülen mübalağalardan her hangi bir şey yoktur. Kur'an onları ne destekler ne de onların olmadığını söyler. Daha önce de geçtiği gibi İslam esaslarının gereği, bu gibi durumlarda onların olmadığına dair Kur'an'dan bir delil olmadıkça tevakkuf etmek, konuşmamaktır.

Tevrat'ta anlatıldığına göre o mucizelerden ve darbelerden biri de sivrisinektir. Harun, Rabbin emriyle o yerin toprağına vurdu ve "İnsanların, hayvanların, üzerinde sivrisinek oldu. Bütün Mısır diyarında yerin toprağının tamamı sivrisinek oldu."[1056] Orada anlatıldığına göre sihirbazlar da bunun benzerini yaptılar.[1057]

Onlardan biri de vebadır. Mısırlıların hayvanları bu hastalığa tutuldular ve hepsi öldü. İsrailoğullarınınkine ise bir şey olmadı. Onların hiç birisi de ölmedi.

1054. Tevrat, *Çıkış*, 8/13-14.

1055. Tevrat, *Çıkış*, 7/19.

1056. Tevrat, *Çıkış*, 8/17.

1057. Tevrat'ın Türkçe ve Arapça tercümelerine göre sihirbazlar da öyle yapmak istediler fakat yapamadılar. Bkz: Çıkış, 8/18 (*Kitab-ı Mukaddes*, İstanbul 1997, s. 63; *el-Kitabu'l-Mukaddes*, Stockholm 1984, s. 98). Fakat bunlar, yazarın zaman zaman bahsettiği Amerikan tercümeler olabilir ve onun esas aldığı İsevî tercüme farklı olabilir (Çev.)

Onlardan bir başkası çıbanlar ve şişkin yaralardır. İnsanlar ve hayvanlarda böyle yaralar çıkmıştır. -Tamamı öldükten sonra hayvanlar nereden geldi?-

Onlardan birisi karanlıktır. Bütün Mısırlıları üç gün karanlık kaplamıştır. O sıralarda sadece İsrailoğulları ışıktan faydalanmışlardır.

Onlardan biri bütün insanların ve hayvanların ilk yavrularının öldürülmesidir. Bu, onuncu darbedir. Tevrat'ta şöyle der: Musa dedi ki: Rab şöyle dedi: Ben gece yarısına doğru Mısır'ın ortasına gideceğim ve Mısır diyarında ilk doğan herkes, tahtında oturan Firavun'un ilk doğanından değirmenin arkasındaki cariyenin ilk doğanına ve bütün hayvanların ilk doğanına kadar herkes ölecek. (Birkaç gün önce öldükten sonra bu hayvanlar nereden geldiler?) Bütün Mısır diyarında misli olmamış ve olmayacak büyük bir feryat olacak."[1058]

وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِندَكَ لَئِن كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿134﴾ فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَىٰ أَجَلٍ هُم بَالِغُوهُ إِذَا هُمْ يَنكُثُونَ ﴿135﴾ فَانتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿136﴾

134- Ne zaman ki, azap üzerlerine çöktü, dediler ki, "Ey Musa! Bizim için Rabbine dua et, sana olan ahdi hürmetine eğer bizden bu azabı kaldırır uzaklaştırırsan, yemin olsun ki, sana kesinlikle iman edeceğiz. Ve İsrailoğullarını seninle birlikte göndereceğiz."

135- Ne zaman ki, belli bir süreye kadar onlardan azabı kaldırdık, derhal yeminlerini bozdular.

136- Biz de, ayetlerimizi inkâr ettikleri ve onlara kulak vermedikleri için kendilerinden intikam aldık da hepsini denizde boğduk.

Kaypaklığın Sonu

Allahu Teâlâ o ayetleri (mucizeleri, belgeleri) açıkladıktan sonra onların tesirlerini ve sonunun neye vardığını belirtmekte ve bunu o ayetlere atfederek yapmaktadır:

1058. Tevrat, *Çıkış*, 11/4-6.

"Ne zaman ki, azap üzerlerine çöktü, dediler ki, ey Musa! Bizim için Rabbine dua et, sana olan ahdi hürmetine eğer bizden bu azabı kaldırır uzaklaştırırsan, yemin olsun ki, sana kesinlikle iman edeceğiz. Ve İsrailoğullarını seninle birlikte göndereceğiz."

Esasu'l-Belâğa'da şunlar kaydedilir: "Gök gürlemesi, urcûze söyleyenin sesi gibi peş peşe geldiğinde *'irteceze'r-ra'd'* denir... Denizin de dalgalarıyla öyle ses çıkardığı *'el-Bahru yertecizu bi âziyyihî'* cümlesiyle anlatılmaktadır."[1059]

R-c-z ise, sözlük anlamı itibariyle Râgıb'ın da dediği gibi düzensiz hareketliliğe (ıdtırâb, istikrarsızlık) delalet etmektedir. Bu (rcz, düzensiz hareketlilik, istikrarsızlık, kargaşa, tedirginlik) cisimlerde olduğu gibi nefislerde de olur. Mesela Allahu Teâlâ, Bedir'de Müslümanlara indirdiği suyu vasfederken *"ricz"* kelimesini bu anlamda kullanmaktadır: *"O sırada size, yine katından bir güven ve esenlik olmak üzere bir uyku sardırıyordu, sizi temizlemek, şeytanın vesvesesini (ricz) sizden gidermek, yüreklerinize kuvvet vermek ve ayaklarınızı sağlam durdurmak için gökten üzerinize yağmur indiriyordu."*[1060] Burada şeytanın "ricz"inden maksat onlara, susuzluk çekecekleri, savaşa dayanamayacakları şeklinde vesvese vermesidir. Bu konuda başka görüşler de vardır.

"Rcz" maddesi ses hakkında da kullanılmaktadır. Şiirde "recez" diye bir tür vardır ki söylenişi esnasında sesin sakin olmayışı (ıdtırab) sebebiyle bu ismi almıştır.

Ankebut Sûresi'nde Lut kavminin azabı da "ricz" kelimesi ile ifade edilmektedir: *"Biz şüphesiz bu memleket halkının üzerine, yoldan çıkmalarına karşılık bir azap (ricz) indireceğiz."*[1061]

Sebe'[1062] ve Câsiye[1063] Sûrelerinde inkârcılar "ricz" türünden acı bir azap ile uyarılmaktadır.

"Ricz" kelimesi burada "azap" olarak tefsir edilmiştir. Bu, Katâde'den rivayet edilmektedir. İbn Merdûye bu konuda Hz. Âişe'den merfû bir hadis rivayet etmektedir.

İbn Abbas ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilen görüşe göre "ricz"den kastedilen, *"tâûn"*dur. Onlar bu görüşü sanki Üsame b. Zeyd'in naklettiği merfu hadisten almış gibidirler. Bu hadise göre Hz. Peygamber (s) *"Tâûn, İsrailoğullarına -veya sizden öncekilere- gönderilmiş bir riczdir. Bir yerde onu*

1059. Zemahşerî, *Esasu'l-Belâğa*, *r-c-z* mad.
1060. Enfâl, 8/11.
1061. Ankebut, 29/34.
1062. Sebe', 34/5.
1063. Câsiye, 45/11.

duyduğunuzda oraya gitmeyiniz. Eğer o, sizin bulunduğunuz yerde olursa da ondan kaçıp oradan çıkmayınız." buyurmaktadır. Müslim hadisi Üsâme'den bu lafızlarla rivayet etmektedir.[1064] Yine Müslim onu aynı anlama gelen başka lafızlarla da nakletmektedir. Bunlardan birisi *"Tâûn, ricz ayetidir (alametidir). Allah kullarından bazı insanları onunla denedi (ona müptela etti)..."*[1065] şeklindedir. Yine ona ait bir rivayete göre de *"O, Allah'ın, İsrailoğullarından bir gruba veya sizden önceki bazı insanlara gönderdiği bir azap veya riczdir..."*[1066] demiştir. Bazı rivayetlerde hadis *"Şüphesiz bu tâûn..."* diye başlamaktadır.[1067]

Bu hadisi Ahmet, Nesâi ve rivayet tefsiri müellifleri de ondan (Üsame'den), Saîd b. Mâlik'ten ve Huzeyme b. Sâbit'ten rivayet etmektedir.[1068]

Bunun dil bakımından açıklaması: Sözlükte "tâûn", kalpleri titreten bulaşıcı hastalıklardandır. Çünkü insanları kırıp geçirmektedir. Müfessirler Bakara Sûresi'ndeki *"Hani bir zamanlar 'Şu şehre girin (...)' dedik. Biz de kötülük yaptıkları için o zalimlere murdar bir azap (ricz) indirdik."*[1069] ayetlerini tefsir ederlerken bu anlatılanları, İsrailoğullarından bir gruba uyduğunu söylemektedirler. Tâûn, başkaları gibi onlara da defalarca inmiştir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetteki "ricz"den kastedilenin "tâûn" olduğuna dair merfû bir hadis yoktur. Fakat Tevrat'ta bahsedilen çıban ve yara "darbe"sinin tâûn olması ve ilk doğanların ölümünün de tâûn sayesinde gerçekleşmesi mümkündür.

Ayetin ifadesinden ilk akla gelen buradaki ***"ricz"***'in, cins olarak ricz olmasıdır ki o zaman "insanların kalplerini titreten veya insanların işlerinde ve yaşayışlarında istikrarsızlığa sebep olan her türlü azap" demek olur. Bu anlamıyla o, Allah'ın Firavun'un kavmine indirdiği her türlü afeti ve cezalandırmayı kapsamaktadır. Bu bağlamda açıklanan beş afet de onlardandır.

Tevrat'ta anlatıldığına göre bu afetlerden her biri geldiğinde Firavun Musa'ya "Bunu bizden kaldırması için Rabbine dua et, O'nun nezdinde bizim için şefaatçi ol." diyordu ve ona Rablerine ibadet etmeleri, O'nun için kurban kesmeleri için İsrailoğullarını onunla beraber göndereceğine dair söz veriyordu. Sonra da sözünde durmuyordu.

1064. Müslim, *Selâm*, 92. Ayrıca bkz: Buhari, *Enbiyâ*; No: 3286, *Tıb*, 29; *Hayl*, 12; Müslim, *Selâm*, 93-95.

1065. Müslim, *Selâm*, 93.

1066. Müslim, *Selâm*, 95.

1067. Müslim, *Selâm*, 94.

1068. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 213 (VIII, 200).

1069. Bakara, 2/58-59.

Eğer "ricz" kelimesi ile onun (cinsi değil de) fertleri kastedilmişse bu da Tevrat'a uygundur. Çünkü Firavun ve adamları bunlardan her biri geldikçe Musa'dan onu üzerlerinden kaldırması için Rabbine dua etmesini istiyorlardı. Bu görüşte olanların belirttikleri gibi ayetteki **"lemmâ"** lafzı, bu anlam tercihine engel değildir. Eğer "ricz" ile onun hepsi ve fertlerinin bütünü veya bu zikri geçenler dışında başka bir ferdi kastedilmişse o zaman akla ilk gelen anlam, bu azabın kaldırılması isteğinin bir kez vaki olduğudur.

Birinci görüş daha güçlüdür ve onların sözlerinde durmadıklarının muzâri (şimdiki, geniş ve gelecek zaman) kipi ile ifade edilmesi bu görüşe ağırlık kazandırmaktadır. Çünkü muzâri, sürekliliği ifade etmektedir.

Ayetin anlamı şöyledir: Daha önceki ayette geçen o azap, Firavun'un ve kavminin başına gelince onlar, derin bir kuyuya salınmış kovanın ipleri gibi sükûnetlerini kaybettiler, düzensiz bir hareket içinde oldular. Eşekler gibi oraya buraya koştular. Sıkıntıya düştüler. Bu azabın "ricz" olarak isimlendirilmesinin anlamı da zaten budur.

Başlarına o azabın her bir türü geldikçe şöyle dediler:

Ya Musa! Bizim için Rabbine dua et ve sadece O'na ibadet etsinler diye kavmini kurtarmak için seni peygamber olarak göndermek suretiyle sana ahdetmiş olduğu şey ile O'ndan bu azabı bizden kaldırmasını iste. (Ayetteki ***...bi mâ ahide indeke***'nin (***sana olan ahdi hürmetine***) anlamı böyle olabilir. Çünkü) Nübüvvet ve risalet, Rabbin bu göreve tahsis ettiği kimselere bir ahdidir. Allah'ın Hz. İbrahim'e hitaben söylediği şu sözler de buna delalet etmektedir: ***"Ben seni bütün insanlara imam yapacağım, buyurdu. İbrahim, 'Zürriyetimden de yap!' dedi. Rabbi ona 'Zalimler benim ahdime nail olamaz!' buyurdu."***[1070]

Yahut da (ayetteki *...bi mâ ahide indeke*'nin manası) şöyledir: "Bizden bu azabı kaldırması için O'na, "sana o mucizeleri vermesi ve duanı kabul etmesi için kendisine ne ile dua etmeni ahdetti (taahhüt etti) ise" onlarla dua et. Biz sana yemin ediyoruz ki eğer onu bizden kaldırırsan sana inanacağız ve İsrailoğullarını seninle beraber göndereceğiz."

Allah da buyurdu ki: ***"Ne zaman ki, belli bir süreye kadar onlardan azabı kaldırdık, derhal yeminlerini bozdular."*** Yani her bir seferinde onların varacakları ve sonunda gelecekleri bir zamana kadar biz onlardan azabı tekrar tekrar kaldırdık. -Kaldırmaktan kastedilen, eski hale dönüştür-. Yahut da "Onların tamamı itibariyle sonunda varacakları zamana kadar yani tamamen helak oldukları o boğulma olayına kadar biz onlardan azabı tekrar tekrar

1070. Bakara, 2/124.

kaldırdık. Azap kalkınca onlar birden sözlerini bozdular, her seferinde yeminlerinden döndüler. Düşünüp taşınmadan beklenmedik bir şekilde caydılar, hemen yeminlerinden vazgeçtiler.

"en-Neks", sözlükte iplikle örülmüş veya dokunmuş bir şeyi söküp önceden olduğu gibi kullanılmış ip yumakları haline getirmek demektir. Örülmüşken tekrar örmek için sökülen şeylere *"enkâs"* denmektedir. Bir ayette şöyle geçer: *"İpliğini sağlamca eğirdikten sonra onu söküp bozmaya çalışan kadın gibi olmayın."*[1071]

"Biz de, ayetlerimizi inkâr ettikleri ve onlara kulak vermedikleri için kendilerinden intikam aldık da hepsini denizde boğduk." Onlar için belirlenen zaman gelince denizde boğmak suretiyle onları cezalandırdık.

"el-Yumm", binlerce kelimesinde Arapçayla muvafık olan Mısır dilinde deniz (*"bahr"/deniz*, bazen *nehir*) anlamındadır.[1072] Nil ve diğerleri için de kullanılmaktadır.

"Fenteqemna"daki *"fâ"*, tefsîriyyedir. *"Ve nâdâ Nûhun Rabbehû fe qâle... (Nuh Rabbine niyaz edip dedi ki...)"*[1073] ayetindeki "fâ" gibidir.

Allahu Teâlâ bu cezalandırmanın sebebini -benzerlerinde de olduğu gibi- onların, Allah'ın ayetlerini yalanlamalarına bağlamaktadır. Bu ifade, bu suredeki peygamber kıssalarında diğer Sûrelerdekinden daha çok tekrarlanmaktadır. Peygamberlerin bir kısmına sadece bir tek ayet (mucize) verilmiş olsa da bir ayetin yalanlanması da çoğunun yalanlanması gibidir. Bu durum arada bir illet birliği olmasını zorunlu kılmaktadır. Nitekim ayeti (mucizesi) görüldükten ve davetine dair delil ortaya çıktıktan sonra peygamberlerden birinin yalanlanması da hepsinin yalanlanması gibidir. Kur'an'da haktan ve delillerinden gafil olmak da inkârcıların sıfatlarından sayılmaktadır ve zaman zaman tekrar tekrar ifade edilmektedir.

"Ayet" kelimesinin burada çoğul olarak *"âyât"* (*mucizeler*) şeklinde gelmesinin sebebi onların birden çok olmasıdır.

"İntikam" (*cezalandırma*) lafzının "fâ" ile atfedilmesi da ayrıca sebep bildirme (ta'lil) anlamı taşımaz. Bu "fâ", intikamın, o mucizelerin tamamının yalanlanmasının takiben gerçekleştiğini ifade etmek içindir.

1071. Nahl, 16/92.

1072. Bu muvafakat, Mısır eski eserleri hakkında çok bilgisi olan (allame) Mısırlı arkeolog Ahmet Kemal Paşa dostumuz (Allah rahmet eylesin) tarafından tespit edilmiştir. Onun Hiyeroglif diline dair büyük bir sözlüğü vardır. Oradan anlaşıldığına göre bu iki dilin aslı birdir ve bu iki milletin aslı da aynıdır.

1073. Hûd, 11/45.

Anlam şöyledir: Onlar bu azap mucizelerinden (ayet) her biri gerçekleşince inandıklarını söylüyor sonra da onları yalanlıyorlardı. Nihayet onlar için belirlenen süre dolunca o mucizelerin hepsini de yalanlamaları ve onların gereklerinden, onlara bağlı olarak gelecek dünya ve ahiret azabından gafil olmaları sebebiyle onları cezalandırdık. Onlara göre bunların çoğu sihir ve sanat türünden şeylerdi. Çünkü onlar bu iki konuda zirveye ulaşmışlardı. Bundan dolayı da her bir ayet geldikçe kendilerini büyük görüyorlar, kendi sihirbazlarının ve bilginlerinin de aynısını yapmaları için çaba gösteriyorlar, yapamadıklarında da olayı, bu konularda Musa'nın onlardan daha üstün olduğuna yoruyorlardı. Hz. Musa'nın her şeyi Rabbine nispet etmesini de kendilerinin geleneksel olarak işleri batıl ilahlarına nispet etmeleri gibi kabul ediyorlardı. Hâlbuki onların alimleri o geleneklere inanmıyorlar, onlara sırf halkın geneli itaat etsinler diye itina gösteriyorlardı. Diğer taraftan Hz. Musa'nın hak yolda olduğunu gösteren mucizelerinin farkında olan, bunları gören kişiler de vardı ve onlardan bir kısmı mesela büyük sihirbazlar açık açık iman etti. Bir kısmı da iman etti fakat imanını gizledi. Mesela Hz. Musa'yı öldürmek istediklerinde Firavun ve adamlarına delil ve burhan ile karşı çıkan kişi böyle idi. Mü'min Sûresi'nde[1074] belirtilen bu kişiden daha önce söz etmiştik. Bunlardan bir kısmı da sırf kibirlerinden ve büyüklük taslamalarından dolayı onları inkâr ediyorlardı. Mesela Firavun ile büyük vezirler ve başkanlar böyle idi.

Firavun yönetiminin halkın hurafelerine bakışı ve bu bakımdan onlarla birlikte hareket etmesinden alınacak derslerden birisi de şudur: Zamanımızdaki yönetimler de dinden olmadığı halde halkın dinden kabul ettiği konularda onlara uymaktadır. Sözgelimi Mısır'daki yöneticiler, İslam'a bidat olarak girmiş mevlit gibi bazı mevsimlik kutlamalarda büyük alimlerinden en cahil kişilerine kadar halkın geneline tâbi olmaktadır. Hâlbuki bu kutlamalar, öyle günahlar ihtiva ediyor ki bunlar üzerinde icma hâsıl olmuştur ve bunlar, zarûrât-ı diniyyeden kabul edilmiş, mezheplerin ittifakı ile bunları helal sayanlar dinden çıkmış addedilmiştir. Halkın çoğunluğu, yapılan kutlamalarla, gerçekleştirilen seyahatlerle, uğruna harcanan yüklü miktarda paralarla İslam'ın sembolleri haline getirilmiş ve aynı zamanda İslam'ın en büyük sembollerinin işlevsiz kalmasına sebep olan bu bidatlerin zararından habersizdirler. Hâlbuki İslam'ın en büyük sembolleri namazdır, camilerde verilen dinî ilimlere dair derslerdir. Tanta'daki Ahmedî ve Düsuk'taki İbrahimî Camii gibi bu ilimlerin okutulması için yapılmış camiler vardır ve o bidatler, bunlardaki derslerin iptal edilmesine sebep olmuştur. Bunların en büyük zararı da bilimsel bağımsızlığa inanmış aklı başında kişilerin gözünde

1074. Gâfir (Mü'min), 40/28.

İslam'ı çirkinleştirmesi, çarpıtmasıdır. Bu kişiler arasında İslam'ı terk edenler çoğalmıştır. Yine bunlar, Müslüman olmayanları da İslam'dan uzaklaştırmaktadır. Çünkü insanlar her kavmin hayatında görülen ibadetleri ve dinî sembolleri o toplumun dini saymaktadırlar. Bu, toplumlar arasında yerleşmiş örfî bir kural halini almıştır. Birçok kere Müslüman olmayan bağımsız düşünceli bazı kişileri İslam dininin Kur'an ve sünnette yer alan gerçekliğine ve onun bu tür bidatlerden uzak olduğuna ikna ettik. Onlar bizim onlara anlattıklarımızın doğru olduğuna ikna oldular fakat bunun, Müslümanların kabul ettikleri İslam dini olduğuna ikna olmadılar. Daha önce de anlattığımız gibi bu tür erdemli İngilizlerden birisi bana "Eğer İslam, senin söylediğin ise ben Müslümanım!" dedi. Suriyeli tarihçi Na'ûm Şakîr bey bana "İnancını yaz ve ben aynısının benim de inancım olduğuna dair altına kendi elimle imza atayım." demişti.

وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَىٰ عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ ﴿137﴾

137- Ve o hırpalanıp ezilmekte olan kavmi de yeryüzünün bereketle donattığımız doğusuna ve batısına mirasçı yaptık. Ve böylece Rabbinin, İsrailoğullarına olan o güzel vaadi, sabırları yüzünden gerçekleşti. Biz de Firavun ile kavminin yapageldikleri sanat eserlerini ve diktikleri binaları yerle bir ettik.

Sabrın Sonu

Allahu Teâlâ, o ayetlerin (mucizelerin) Mısırlılar arasındaki akıbetini ve etkilerini açıkladıktan sonra bu sefer onlara atıfla bu edebî ve kapsamlı ayette onların İsrailoğulları arasındaki akıbetini ve etkilerini açıklamaktadır:

"Ve o hırpalanıp ezilmekte olan kavmi de yeryüzünün, bereketle donattığımız doğusuna ve batısına mirasçı yaptık." Kur'an'da Allahu Teâlâ'nın, bir kavmin topraklarına başka bir kavmi hâkim kıldığına, yani onlara mirasçı yaptığına dair ifadeler birden çok yerde geçmektedir. Burada şöyle denilmektedir: Verimlilikle, bol ürünle bereketlendirdiğimiz yeri (diyarı, memleketi, toprakları), oranın Şam sınırlarından doğu taraflarını ve Mısır sınırından da batı taraflarını Mısır'da daha önce sözü edilen şekillerde horlanmakta

olan kavme verdik. Biz bunu şu ayetteki vaadimizi gerçekleştirmek için yaptık: *"Biz ise istiyorduk ki, o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunalım, onları önderler yapalım, onlara (ötekilerin) yerini aldıralım. Ve o yerde onları hâkim kılalım, Firavun ile Hâmân ve ordularına, onlardan çekinmekte oldukları şeyi gösterelim."*[1075]

Hasan-ı Basrî ve Katâde'nin ***"yeryüzünün, bereketle donattığımız doğusuna ve batısına"*** ifadesini Şam arazisi olarak tefsir ettikleri rivayet edilmektedir. Bu konuda başka rivayetler de vardır: Aynı konuda Zeyd b. Eslem'in "Şam'ın beldeleri", Abdullah b. Şevzeb'in "Filistin" yorumunu yaptıkları söylenir. Ka'bu'l-Ahbâr'ın da "Allah, Fırat'tan Arîş'e kadar Şam'ı bereketlendirdi." dediği nakledilmektedir.

Aşağıdaki ayetler de bu rivayetleri desteklemektedir: Allahu Teâlâ Hz. İbrahim'le ilgili olarak *"Onu da, Lût'u da, âlemler için bereketli ve kutsal kıldığımız yere ulaştırıp kurtardık."*[1076] demektedir. *"Bereketli kıldığımız yere doğru, Süleyman'ın emriyle yürüyen şiddetli rüzgârı, onun buyruğuna verdik."*[1077]; *"Kulu Muhammed'i geceleyin, Mescid-i Haram'dan kendisine bazı ayetlerimizi göstermek için, etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir!"*[1078] buyurmaktadır.

Leys b. Sa'd'a göre orasının İsrailoğullarının o zaman içinde bulunduğu Mısır olduğu rivayet edilmektedir. Bazı Müfessirler de orası için mutlak olarak "Mısır ve Filistin arazisinin hepsi" ifadesini kullanmaktadırlar.

Bu ifade ile Mısır arazisinin kastedilmiş olması ihtimali belki daha kuvvetli görülebilir. Şuarâ ve Duhân Sûrelerinde Firavun'un kavmi hakkındaki şu ayetler de bunu çağrıştırmaktadır. *"Ama (sonunda) biz, onları (Firavun ve kavmini) bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve şerefli makamlardan çıkardık. Ve onlara İsrailoğullarını mirasçı yaptık."*[1079]; *"Onlar neler bırakmışlardı, ne bahçeler, ne pınarlar! Ne ekinler, ne güzel kaynaklar ve içinde eğlenip durdukları nice nimetler ve refah! İşte böylece biz onları başka bir kavme miras bıraktık."*[1080] Çünkü Firavun, beraberindeki adamları ve askerleri ile birlikte Mısır'dan çıktı. Orada içinde yaşadıkları nimetleri terk ettiler ve bu, onları cehenneme götürecek olan boğulma olayıyla sonuçlandı. Fakat bu niteleme, çok sayıda bahçelerin ve akarsu kaynaklarının bulunduğu Şam diyarı hakkında

1075. Kasas, 28/5-6.
1076. Enbiyâ, 21/71.
1077. Enbiyâ, 21/81.
1078. İsra, 17/1.
1079. Şuarâ, 26/57-59.
1080. Duhân, 44/25-28.

daha belirgindir. Mısırlıların oradan çıkarılmalarının anlamı, onların oralardaki egemenliklerinin ve otoritelerinin ortadan kaldırılması, oraların nimetleri ile sefa sürmekten mahrum olmalarıdır. Filistin beldeleri Şam'a kadar Mısır'a tâbi idi ve diğer sömürgeci milletler gibi Mısır Firavunlarının âdeti de istila ettikleri beldelerin başına başkaldırmasınlar diye yöneticiler ve askerler dikmek idi ve bu kişilerden birçoğu oralarda ikamet edip, oraların nimetlerinden yararlanıyordu. Daha önce *"Umulur ki, Rabbiniz düşmanlarınızı helak edip de sizi yeryüzünde halife kılacaktır ve sizin nasıl işler yaptığınıza bakacaktır."*[1081] ayetini tefsir ederken eski Mısır'a ait yegâne eser olup içinde İsrailoğullarından söz edilen ve bu beldelerin Mısır'a tâbi olduğunu dile getiren bir cümle zikretmiştik.

Ayrıca eski tarihlerden bazılarında bizim bir kısım müfessirlerimizin, "Hz. Musa Mısır'a hâkim oldu ve kavmi ile birlikte bir süre orada egemen olma bahtiyarlığını yaşadı." şeklindeki sözlerinin doğru olduğuna delalet eden hususlar da vardır. Her ne kadar ayetlerin doğruluğu sırf bunların muhtevasının doğru olmasına bağlı değilse de biz yine de dikkate alınsın diye onları da belirtelim. Dr. Muhammed Tevfik Sıtkı'nın *Ahd-i Cedid* kitapları ve Hıristiyanlık inançları üzerine yaptığı bir araştırmasının dip notunda bu hususlar şöyle anlatılmaktadır:[1082]

Leyng'in *el-Usûlu'l-Beşeriyye* adlı kitabının 88. sayfasında meşhur Yahudi tarihçi Jozefus'un Manetho'dan eski Mısır'a ait şu rivayeti naklettiği yer alır ki rivayetin özeti şudur: "Musa, Mısır Firavunu'nu yendikten sonra ve Firavun Habeşistan beldelerine kaçtıktan sonra Mısır'da on üç sene hüküm sürdü. Bundan sonra Firavun ve oğlu beraberlerinde büyük bir ordu ile oraya geri döndüler, Musa'yı yendiler ve onu oradan çıkarıp Şam beldelerine yolladılar.

Post'un *Kamûsu'l-Kitabi'l-Mukaddes*'in de (I, 410) M.Ö. 5. asırda yaşamış Yunanlı tarihçi Herodot "Senousret'un oğlu, on sene kör oldu. Çünkü şiddetli bir fırtınada nehrin kabardığı bir zamanda dalgaları anormal derecede yükselmişken mızrağını nehre attı." demektedir. Tarihçiler de Senousret'in oğlunun -ki ikinci Menephetah'tır- Çıkış, Firavun'u olduğunu söylemekte ve bu ifadeyi onun Hz. Musa zamanında boğulduğunun işareti saymaktadır. Fakat bu ifadeyi okuyan görüyor ki eğer bu, boğulmaya işaret olsaydı o zaman boğulma olayı Nil'de olurdu.[1083]

1081. A'râf, 7/129.

1082. Bkz: *Menâr*'ın (dergi) on altıncı cildinin 446-447. sayfaları.

1083. Şu da muhtemeldir: Herodot'un ifadesi "Mızrağını bahre attı." şeklinde iken sonra "Nehre attı." şeklinde tercüme edilmiş olabilir. Çünkü geniş ve yaygın her türlü çok suya "bahr" dendiği gibi büyük nehire de "bahr" denmektedir.

Birinci rivayetten anlaşılıyor ki Musa, Firavun'dan sonra Mısır'da on üç sene hüküm sürdü. Bu iki rivayet Mısırla ilgili en eski ve en sağlam rivayetlerdendir. Bu mesele ile ilgili yegâne rivayetler olmaları da kuvvetle muhtemeldir. Mısırlılar Habeşistan krallığından yardım istemiş, o da onlara bir ordu göndermiş ve bunun üzerine Allah Musa'ya Mısır'dan çıkmasını, orayı Mısır halkına bırakmasını vahyetmiş de olabilir. Bu takdirde Mısırlıların, krallarının boğulma haberini gizlemiş ve onun yerine Habeşistan'a doğru gerilediği iddiasını ortaya atmış olmaları, daha sonra da onun döndüğünü ve Musa'yı kuvvet kullanarak oradan çıkardığını söylemeleri, bir taraftan başkalarına karşı rezil rüsva olmalarının üstünü örtmek, diğer taraftan da krallarını ve onların ailelerini memnun etmek için böyle yapmış olmaları mümkündür. Hatta olay bu kadar büyük ve kendi aralarında bu kadar meşhur olmasaydı belki de onu tamamen inkâr ederlerdi.

Buradan anlaşılıyor ki çıkış, Tevrat'tan anlaşıldığı gibi Mısırlıların boğulmalarının hemen ardından olmamıştır ve sebebi de Firavun ve ordusunun boğulduğu bu olay değildir. Aksine bundan bir kaç sene sonra olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'i mütalaa eden birisi görür ki bu iki rivayet, Firavun'un Nil'de boğulması ve Musa'nın Mısır'da on üç sene hüküm sürmesi noktasında doğrudur. Boğulma olayının Nil'de olduğu mesela Tâhâ Süresi'ndeki şu ayetten anlaşılmaktadır: *"Hani bir vakit ilham edilmesi gereken (ancak ilham ile bilinebilen) şu ilhamı annene verdik: 'Onu (Musa'yı) tabut içine koy da denize bırak. Deniz de onu sahile atsın. Onu hem bana düşman, hem ona düşman olan biri alsın.' Bir de benim gözetimim altında yetiştirilmen için, üzerine katımdan bir sevgi bırakmıştım. (Ey Musa!)"*[1084] Bu kıssanın sonunda da şöyle denir: *"Firavun ordularıyla hemen onları takip etti, denizden kendilerini sarıveren (korkunç boğulma) sarıverdi."*[1085] Burada ilk bakışta akla gelen, Musa'nın atıldığı su (yemm) ile Firavun'un boğulduğu suyun aynı olduğudur ki Musa'nın atıldığı su da Nil'dir. Benzer durum Kasas Süresi'nde de vardır: *"Kendisine zarar geleceğinden kaygılandığında onu denize (Nil nehrine) bırakıver."*[1086] Allahu Teâlâ daha sonra yine bu Sürede *"Biz de onu ve askerlerini yakalayıp denize atıverdik."*[1087] demektedir.

Musa'nın boğulma olayından sonra bir müddet Mısır'da hükmetmesi, kavmi ile birlikte oranın nimetlerinden faydalanması da şu ayetlerde ilk anda akla gelen hususlardandır: *"Derken Firavun, Musa'yı ve İsrailoğullarını Mısır'dan sürmek istedi. Biz de onu ve beraberindekilerin hepsini suda boğduk.*

1084. Tâhâ, 20/38-39.
1085. Tâhâ, 20/78.
1086. Kasas, 28/7.
1087. Kasas, 28/40.

Arkasından İsrailoğullarına şöyle dedik: Firavun'un sizi çıkarmak istediği arazide siz oturun! Sonra ahiret vaadi (kıyamet) geldiği vakit, hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz."[1088]; *"Ama (sonunda) biz, onları (Firavun ve kavmini) bahçelerden, pınarlardan, hazinelerden ve şerefli makamlardan çıkardık. Ve onlara İsrailoğullarını mirasçı yaptık."*[1089] Şeriatın Musa'ya Mısır hâkimiyetini terk etmeden önce Tur'da verilmiş olması da mümkündür.

Allah, Musa zamanında İsrailoğullarına, terk etmelerini emrettiği Mısır'ın yerine -kendi kitaplarında da yer aldığı gibi- Ürdün'ün doğusundaki memleketleri verdi. Yeşu zamanında Kenan topraklarının tamamını -bazı kısımları hariç- onlara verdi.[1090] Onlara verilen bu yerler, dünyanın en verimli ve en iyi topraklarıdır. Onlar daha önce kendilerine vaat edildiği için buralara Arz-ı Mev'ud derler.

Hz. Muhammed (s) o tarihle ilgili olarak anlattığımız bu bilgiye nereden sahip olacak? Hâlbuki bu tarihî bilgi ona da onun kavmine de yabancı, Tevrat'ta anlatılandan değişik, bütün Yahudilerin ve Hristiyanların çok eskiden beri inandıklarından farklı ve buna karşılık sadece geniş mütalaa sahibi araştırmacı tarihçilerin bildikleri en eski ve en sağlıklı Mısır rivayetleri ile uyumlu.

Burada adı geçen ve anlattığı rivayet Kur'an'da anlatılanlara uyan Manetho ise en eski ve en meşhur mabetlerden birinde kâhin idi. Milattan önce üçüncü asırda Batlemus Filadilfos (Ptolemaios Philadelphos)'un emri ile Mısır tarihini yazdı. Eski tarihçilerin en titizlerinden ve en doğrularındandı. Tarihini yazarken en sağlıklı ve güvenilir kaynakları esas almıştı. Fakat İskenderiye Kütüphanesi yangınında kaybolanlarla birlikte bu tarih de kayboldu. Ondan sadece bazı eski Yunan kitaplarında bulunan alıntılar kaldı.

Bu alıntıların çoğu, Mısır'a ait eski eserlerden ve eskiden kalma yazılı metinlerden yeni yeni ortaya çıkan bilgileri teyit etmektedir. Büyük ilim adamı Leng'in *el-Usûlu'l-Beşeriyye* adlı kitabının 11. sayfasında belirttiği gibi, Yusubeyos gibi Hristiyan papalarının, âdetleri olduğu üzere Ahd-i Atik metinlerine uysun diye bunlardan naklettiklerinin çoğunu tahrif etmelerine rağmen böyle bir teyit mevcuttur.[1091]

"Ve böylece Rabbinin, İsrailoğullarına olan o güzel vaadi, sabırları yüzünden gerçekleşti." Bir şeyin tamam olması, son haddine ulaşması demektir. ***"Allah'ın sözü"*** de İsrailoğullarına, düşmanlarını helak etmeyi ve

1088. İsrâ, 17/103-104.
1089. Şuarâ, 26/57-59.
1090. Yeşu, 13/1 vd.
1091. Dr. Muhammed Tevfik Sıtkı

kendilerini o yerde onlara halef yapmayı vaad etmesidir. *Esâsu'l-Belâğa'* da ***"temme"*** fiilinin mecazi manaları verilirken şöyle denir: *"Temme alâ emrin", "bir iş uygulandı, yerine getirildi."* demektir. (Şöyle denir): *"Timme alâ emrike" (İşini yerine getir, tamamla, bitir.)*; *"timme ilâ maksadike" (Maksadına ulaş.)*[1092] Ayetin anlamı şöyledir: Allah'ın sözü yerine geldi, Firavun ve kavminden gördükleri büyük sıkıntılara sabrettikleri için İsrailoğulları hakkında tam ve mükemmel bir şekilde uygulandı. Çünkü Allah onlara bir şeyler vaad ederken bu vaadi ile birlikte onlara sabretmelerini, O'ndan yardım istemelerini ve O'ndan sakınmalarını da emretmişti, Allah'ın vaadi ve bu emri bir arada yer almıştı. Peygamberleri de onlara Allah'tan tebliğde bulunurken böyle emretmişti (Bkz: A'râf, 7/128: ***"Musa, kavmine dedi ki: 'Allah'ın yardımını ve lütfunu isteyin ve sabır gösterin.'"***) Allahu Teâlâ'nın onlara olan bu vaadi tamam oldu ve sonra da kendilerine ve insanlara zulmettikleri için Allah o yerleri onlardan aldı. Dolayısıyla bu vaadin gereği olarak bir daha oraya dönmeleri diye bir şey kalmadı. Çünkü vaat tamamlandı, doğru ve adil bir şekilde yerine getirildi.

"Biz de Firavun ile kavminin yapageldikleri sanat eserlerini ve diktikleri binaları yerle bir ettik."

"Tedmîr", sağlam olan bir şeyi helak ve mamur olan bir şeyi harap etmek, demektir. ***"Arş"***, tırmanıp yükselme özelliği olan bitki ve ağaçlar için bina ve çatı yapmak, yükseltmek, demektir. Mesela *"arâişu'l-ineb" (üzüm çardakları)* denir. Hükümdar tahtı anlamındaki *"arşu'l-melik"* ifadesinde de bu mana vardır. Firavun ve kavminin yaptıklarından maksat her şeyden önce İsrailoğullarına yaptıkları zulüm ve Hz. Musa'ya karşı başvurdukları tuzakla ilgili hususlardır. Onların yaptıkları zulme misal, Mısırlılara bina yaptırmaları, bu binalar için kerpiç imal ettirmeleridir. Hâmân'nın, semaya yükselmek ve Musa'nın tanrısına muttali olmak maksadıyla kendisi için yapılmasını emrettiği kule de bunlardandır. Hz. Musa'ya karşı başvurdukları hileler ise sihirbazların, onun mucizelerini boşa çıkarmak veya o konuda şüphe uyandırmak için yaptıkları sihir türünden hilelerdir. Allah bu konuda şöyle demektedir: *"Çünkü onların yaptıkları ancak bir büyücü tuzağıdır."*[1093]; *"Firavun dedi ki: 'Ey Hâmân! Bana bir kule yap, belki ben o yollara ulaşabilirim. Göklerin yollarına ulaşabilirim de, Musa'nın ilâhının ne olduğunu anlarım. Ben onu mutlaka yalancı sanıyorum.' İşte böylece Firavun'a kötü ameli süslü gösterildi de yoldan çıkarıldı. Çünkü Firavun düzeni hep boşa çıkar."*[1094]

1092. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, *t-m-m* mad.

1093. Tâhâ, 20/69.

1094. Gâfir (Mü'min), 40/36-37.

Onların yaptıklarından ve yükselttiklerinden dolayı bu helakin (tedmîr) gerçekleşmesi şu vasıtalarla olmuştur:

1- Allah'ın Hz. Musa'yı desteklediğini gösteren mucizeler; tufan, çekirge ve diğerleri. Tevrat'ta bu mucizelere "darabât" (darbeler, vurmalar) denir. Orada bunların verdiği zararlar ve yaptığı tahribat konusunda bir miktar mübalağa vardır ki biz bunlara daha önce de işaret etmiş ve onlardan bazılarını zikretmiştik.

2- İsrailoğullarının kurtarılışı, Firavun ve kavminin onları kendi işlerinde köle olarak kullanmaktan mahrum edilmeleri.

3- Firavun kavminden boğulanların helak olmaları, imar faaliyetlerinde o beldelerin ve diğer kavimlerin onların çalışmaları ile doğacak verimden mahrum kalmaları.

Bunlar bilinen şeylerdir. Böyle yapmakla Allah onlara zulmetmemiş, aslında onlar kendi kendilerine zulmetmişlerdir. Çünkü yaptıklarının kötü sonucundan sakınmaları için Hz. Musa onları bütün bunlara karşı uyarmıştır. Ama onlar mucizeleri yalanladılar ve inkârcılıkta, inatçı tavırlarında direttiler.

Bu mucizelerde iki açıdan ibret vardır:

1- Kur'an'ı okuyan kişi, Hz. Musa ve Harun, kavimlerini ezen ve uzun asırlar boyunca onları kendi hizmetinde köle olarak kullanan yeryüzündeki en büyük devletin en büyük hükümdarına karşı çıkarlarken imanın ve vahyin onlar üzerindeki tesirini düşünmektedir. O ikisi Firavun'u zulümden, küfürden, azgınlıktan ve İsrailoğullarını köle yapmaktan vazgeçmeye davet etmişler, onu uyarmışlar ve tehdit etmişler, Allah onlara zafer nasip edene ve İsrailoğullarını onun ve kavminin zulmünden kurtarana kadar ona karşı delillerle, apaçık mucizelerle mücadele etmeye devam etmişlerdi.

Allah'a ve peygamberlerine iman etmiş mü'minlere yakışan, Firavun ve çevresine ait söz konusu inkârcı tutumdan uzaklaşıp, Allah'ın peygamberlere vaad ettiği gibi -Allah'ın, peygamberlerin dilinden onlara emrettiklerini yerine getirdikleri takdirde- müminlere de zafer vaad ettiğini düşünmeye geçmek, bu uğurda kendilerine zulmeden devletlerin gücünü büyük görmemektir. Allahu Teâlâ'nın bir veya iki kişiyi en büyük devletlere karşı desteklediği hak gücü, eğer bizi de desteklerse asla mağlup olmaz. Biz yüz milyonlarız. Allahu Teâlâ *"Eğer siz Allah'ın dinine yardım ederseniz Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar."*[1095]; *"Mü'minlere yardım ise, bizim nezdimizde bir hak oldu."*[1096] buyurmaktadır.

1095. Muhammed, 47/7.

1096. Rum, 30/47.

2- Zamanımızda bu mübarek ve kutsal topraklarla ilgili olarak büyük bir problem yeniden ortaya çıktı. Bu problem, Yahudilerin buraları Arap sahiplerinin elinden almaya çalışması ve iki tarafın, Allah'ın buraları kendilerine vaad etmesi ve her bir taraf için gerçekleştirdikleri arasında bir tercih ve çatışma noktasında anlaşmazlığa düşmeleri, bundan dolayı çekişme içinde olmalarıdır. Acaba bu asırda bu topraklar kimin hakkıdır?

Bu konuda ibret almak isteyen Allahu Teâlâ'nın oraları önce Hz. İbrahim neslinden İsrailoğullarına vadettiğini sonra da Son Peygamber'in (s) dilinden hem oraları hem başka yerleri yine onun neslinden olan Araplara vadettiğini, Mısırlı fasit ve müfsitlere lanet ettiğini, onları rezil ettiğini düşünüp incelesin. Allah, isteklerinin dışına çıkmaktan sakındıkları dönemlerde her iki taraf için vadettiğini de gerçekleştirdi. Her iki taraf da kendi peygamberleri zamanında hata işledi ve Allah onları Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığı şekliyle tedip etti.

Hz. Musa'nın Mısır'dan çıkardığı İsrailoğulları bu toprakların kendi gayret ve çabaları olmaksızın onlara ait olmasını istediler ve oralarda bulunan zorba kişilerle savaşmaktan kaçındılar. Hz. Musa'ya, *"Sen ve Rabbin gidin savaşın. Biz burada oturacağız!"*[1097] dediler. Allah da oraları kırk sene onlara haram kıldı, bu esnada yeryüzünde dolaşıp durdular. Böyle bir aldanma sayı, donanım ve erzaklarının azlığına rağmen Bedir savaşında Allah'ın kendilerine verdiği destekten dolayı bir kısım İsrailoğulları'nın[1098] başına geldi ve onlar kendilerine emredilen hususlarda kusurlu olsalar bile vaad edildiği gibi yardım ve destek göreceklerini zannettiler; ama Uhud Savaşı'nda başlarına gelenleri görünce de şaşırdılar ve soru sormaya başladılar. Allahu Teâlâ da onlara *"Allah: 'Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz.' diye yazmıştır."*[1099] ve *"Mü'minlere yardım ise, bizim nezdimizde bir hak oldu."*[1100] ayetlerindeki mutlak vaadinin *"Eğer siz Allah'ın dinine yardım ederseniz Allah da size yardım eder."*[1101]; *"Birbirinizle didişmeyin. Sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz elden gider."*[1102] ve benzeri diğer ayetlerle mukayyet olduğu şeklinde bildikleri bir cevap verdi. Sorularına cevap olarak *"(Bedir'de düşmanı) iki katına uğrattığınız bir musibet (Uhud'da) size çarpınca mı: 'Bu nereden?!' dediniz? De ki: 'Bu*

1097. Mâide, 5/24.

1098. Müellif, Hz. İbrahim'in soyundan olmaları itibariyle Arapları da İsrailoğullarının bir bölümü saydığı için onlardan bahsederken "bir kısım İsrailoğulları" demiş olmalı. (Çev.)

1099. Mücadele, 58/21.

1100. Rum, 30/47.

1101. Muhammed, 47/7.

1102. Enfal, 8/46.

başınıza gelen kendinizdendir.'"[1103] buyurdu. Konuyu bu ayeti tefsir ederken bağlamı ile birlikte ayrıntılı olarak anlatmıştık.

Allah Hz. İbrahim'e bu toprakları onun nesline vereceği şeklindeki ilk vaadini yerine getirdi ve oraları İshak'ın sülalesinden olan muttakilere verdi. Sonra yeryüzünde zulmettikleri ve tekrar tekrar fesat çıkardıkları için onların elinden aldı. Daha sonra İsmail sülalesinden muttakilere verdi. Sonra kendilerine zulmettikleri için onların buralardaki hâkimiyetlerini ellerinden aldı ve İngilizlerin kışkırtmasıyla bu iki grup yani İsrail ve İsmailoğulları arasında bu toprakların mülkiyeti hakkındaki çekişme yeniden alevlendi. İngilizler buraları istila ettiler ve orada yaşayan bu iki grup arasında ayrılık tohumları ektiler. Onlar halkları birbirine düşürüp vuruşturmada insanların en beceriklileridirler. Sonuç, Allah'ın bütün insanlarla ilgili sünnetine göre muttakilerin olacaktır. Halkımız kuruntulara aldanmasın, toplumlar üzerinden ticaret yapanlara güvenmesin, artık zırva sözlere kanmasın, liderliği ilimden, istikametten ve diğer vasıtalardan yoksun soy sop sahiplerine bağlamasın. Özellikle bu beldelerin düşmanları ile, buraların bağımsızlığını elinden alanlarla, zorla uzaklaştırarak değil ama oralarda yaşamalarını imkansız hale getirmek suretiyle halkını bitirip yok ederek mülkiyetini de ellerinden almak için şeytanca planlar kuranlarla yakın dostlukları sabit olan kimseleri lider yapmasın. Aksi takdirde halkın buradaki durumu Amerika, İngilizler ve diğerler tarafından sömürüllmeden önce orada yaşayanların durumu gibi olacaktır.

Filistin Araplarının, yeryüzündeki toplumların kuvvet, servet, dehâ, hile, bilim, sabır ve tahammül bakımından en ileri seviyesinde bulunan iki toplumldan gelen bu büyük tehlikeden kurtulması ancak ve ancak diğer Arap kabileleri ve halkları ile toplumlarını ve ülkelerini bilfiil savunmak için her şeyi göze alıp kahramanca savaşma konusunda, diğer Müslüman halklarla da mukaddes toprakları ve iki Harem-i Şerif'i manen savunma konusunda birleşmeleri ile mümkündür. Yabancı kuvvetlerin kuşatması altındaki harem-i şeriflerin bağımsızlığından ve güvenliğinden söz edilemez. Kurtuluşları bunlara bağlı olduğu halde Filistinli Araplar Arap birliğinin sağlanması yolunda bir adım bile atmadılar. Tam tersine onlar, Arap yarımadasındaki silahlı emirlikler arasında ayrılık ve tefrika doğması yolunda iki büyük adım attılar. Bu adımlarıyla da Müslüman toplumların en büyüğünü kendilerinden kaçırdılar. Onların bu iki adımları şunlardır:

1- Ülkelerini fethetmesi için İngilizlere yardım eden Hicaz emirine dost oldular. Sonra da o ve evlatları bu beldelerin etrafında ayaklarını sağlamlaş-

1103. Al-i İmrân, 3/165.

tırdılar, onlarla diğer beldeler arasında engel oluşturdular. Onun Arap beldelerinin hükümranlığının kendisine ait olduğu iddiasını ve gaspçı yabancı güçlere yaslanarak o emirlikleri hâkimiyetine boyun eğdirme çabalarını onayladılar. Eğer onun oğullarından biri (Abdullah) Filistin'i gasp eden ve oradaki Arap egemenliğine son veren İngiliz devleti tarafından Ürdün'ün doğusunda bulunduruluyor olmasaydı, oradaki Arapların güçlü Necid Arapları ile orayı kurtarmak üzere birleşmeleri mümkün olurdu. Aynı durum Iraklılar için de geçerlidir. İngilizler yine onun oğluna (Faysal) Irak kralı unvanını verdiler. Hatta eğer Arapların kralı ve Müslümanların halifesi unvanı vermek suretiyle onu etkilememiş ve o da bunun cazibesine kapılmamış olsaydı, sömürgecilerin ayakları Arap beldelerinde sübut bulmazdı.

2- Filistinlilerden büyük bir çoğunluk ona biat edip onu halife tanıdılar. Bu halifelik öyle bir şey ki -eğer onun kendi adına ve başkalarının da onun adına iddia ettikleri gibi sahih ise- bu takdirde o emirliklerin şer'an onun hükümranlığına itaat etmeleri gerekir. İtaat etmezlerse onlarla savaşılması ve güç kullanılarak itaat ettirilmeleri vacip olur. Bundan daha kötü bir ayrılık ve tefrika çabasına girmeye onların gücü yeter miydi? Birlik halinde iken parçalandılar ve birbiri ile çekişen gruplar haline geldiler.

Yüce Allah'tan bu durumu daha iyi bir duruma çevirmesini ve iyi sonuçlar vermesini diliyoruz. Allah Teâlâ'nın gücünden üstün bir güç ve kuvvet yoktur.

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَىٰ قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَىٰ أَصْنَامٍ لَّهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَل لَّنَا إِلَـٰهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿138﴾ إِنَّ هَـٰؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَّا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿139﴾ قَالَ أَغَيْرَ اللَّـهِ أَبْغِيكُمْ إِلَـٰهًا وَهُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿140﴾ وَإِذْ أَنجَيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقَتِّلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَٰلِكُم بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿141﴾

138- Ve İsrailoğullarının denizden geçmelerini sağladık. Derken bir kavme vardılar ki, onlar, kendilerine mahsus bir takım putlara tapıyorlardı. Dediler ki; Ey Musa! Onların tanrıları gibi, sen de bize bir tanrı yap! Musa da onlara dedi ki: Siz gerçekten cahillik eden bir kavimsiniz.

139- Çünkü o gördüklerinizin içinde bulundukları din, yok olmaya mahkûmdur ve bütün yaptıkları batıldır.

140- Sizi âlemlere üstün kılan Allah olduğu halde, ben size O'ndan başka ilâh mı arayayım! dedi.

141- Hani sizi, Firavun sülâlesinin elinden kurtardığımız zaman, hatırlasanıza, size azabın kötüsünü yapıyorlardı; oğullarınızı öldürüyorlar, kızlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda sizin için Rabbiniz tarafından büyük imtihan vardı.

Hz. Musa'nın İsrailoğullarıyla Mücadelesi

Bu ayetler Hz. Musa'nın, kendi kavmi olan İsrailoğulları ile ilgili kıssasına, bu kıssası Firavun ve kavmi ile olan kıssasına atıf yapılarak başlanmaktadır. Hem ibret alma yönleri en mükemmel şekilde ortaya konmakta hem de kıssa ve tarihle ilgili lüzumsuz sözlerden uzak kalınmaktadır.

"Ve İsrailoğullarının denizden geçmelerini sağladık? Derken bir kavme vardılar ki, onlar, kendilerine mahsus bir takım putlara tapıyorlardı. Dediler ki; Ey Musa! Onların tanrıları gibi, sen de bize bir tanrı yap!"

"Câze'ş-şey'e", *"câvezehû"* ve *"tecâvezehû"*, *"Bir şeyi aşıp geçti, ondan intikal etti."* demektir.

"el-Ukûfu ale'ş-şey'i" de bir şeye tazim ederek yönelmek ve ondan ayrılmamak, demektir. *"Mescitte itikâf ve ukûf"* da bu manadadır ki ibadet maksadıyla oradan ayrılmamak, hep orada olmak, demektir. Hamza ve Kisâî "celese, yeclisu" bâbından *"ya'kifûne"*, diğerleri ise "kaade, yek'udu" bâbından *"ya'kufûne"* şeklinde okurlar.

"Esnâm", *"sanem"* kelimesinin çoğuludur. "Sanem" (put), ahşaptan, taştan veya madenden, hakikî veya hayalî bir şeyin modeli olarak yahut hatırlatıcısı olarak ve ibadet şeklinde tazim edilmek üzere yapılan nesnedir. Bazı Araplar cahiliye döneminde hurma ezmesinden put yapıp ona ibadet ediyorlar ve sonra acıkınca da onu yiyorlardı.

"Sanem" ile "timsâl" (heykel) arasındaki fark şudur: Timsâl, mutlaka bir şeyin modeli olarak yapılır. Bazen ibadet maksadıyla bazen da başka maksatlarla yapılır. İbadet maksadıyla yapılanına "sanem" (put) denir. Bazen süsleme amacıyla yapılır. Mesela bazı ihtişamlı köşklerin duvarlarında veya kapılarında yahut bahçelerinde görülenler böyledir. Din dışı tazim ve saygı amacıyla da yapıldığı olur. Mesela bazı kralların, dünyevî alanlarda çalışan büyük bilim adamlarının, komutanların ve liderlerin onların tarihlerini ve

yaptıklarını hatırlatmak amacıyla yapılan heykelleri böyledir. Bunlar, örnek alınsınlar diye yapılır ve Batı ülkelerinde çokça görülür. Mısır gibi bazı Doğu ülkeleri de onları taklit etmekte ve yönetim tarafından mevcut kral ailesine mensup bazı emirlerin ve daha başka adamlarının timsalleri (heykelleri) dikilmektedir.

Bu siyasî veya ilmî tazim ile ibadet tarzındaki tazim arasındaki fark da şudur: Birincisinde iki gaye olabilir: Birincisi devletin şanını yüceltmek ve halkın, kralların ve büyük devlet adamlarının resimlerini ve heykellerini görmesini sağlayarak devlet otoritesini onların gönlüne yerleştirme gayesi. Bu, ehlince doğru kabul edilen siyasi bir gayedir. İkincisi de ilimi sevme ve halklarına faydalı olmuş alimleri, edebiyatçıları, liderleri örnek alma duygusunu harekete geçirmek, mevcutlar arasında belki onlar gibi veya onlardan daha iyisi olacak kişiler vardır diye böyle bir yola başvurmak. Bu da eğitim bilimcilere göre doğru sayılan sosyal bir gayedir. İbadet tarzı tazimdeki gaye bunlardan farklı olup onda ibadet edilene yaklaşma, ondan bir zararı önleme veya bir menfaat sağlama şeklinde bir karşılık isteme amacı vardır. Bu karşılık, çalışma ve onunla ilgili genel vasıtalara başvurup yardımlaşma yoluyla değil gaybî bir yolla beklenir.

Gaybî bir otoritesi olduğuna inanılan şeyi tazim etmek veya onu hatırlatan bir resmi, heykeli, kabri, elbiseyi yahut ona ait başka bir şeyi ona yaklaşmak, genel vasıtalarla erişilemeyen yani ancak Allah'tan istenebilen konularda ondan yararlanmak ya da onun mevkisi ile Allah'a yaklaşmak maksadıyla tazim etmek ise aşikâr bir ibadettir. Böyle bir şeyi veya onu hatırlatan şeyi tazim edenin maksadı, eğer yukarıda zikri geçen dua, yardım talebi gibi sözlü tazim ile veya heykelinin yahut kabrinin etrafında dolaşma, onu öpme, toprağına yüz sürme gibi fiilî tazim ile onun kendisinden yararlanmak ise o zaman bu ibadet Allah'a değil sırf ona yapılmış olur. Ama eğer onun maksadı bu yaptıkları ile Allah'a yaklaşmak ise, o mevkisi ile Allah'ı istediğini ona vermeye sevk etsin diye bunu yapmışsa o zamanda bu, müşterek olarak hem ona hem de Allah'a yapılmış bir ibadet olur. Bu da açık şirk görüntülerindendir ve isminin değiştirilmesi onu küfür veya şirk olmaktan çıkarmaz.

Fıkhî bir değerlendirme

İslam dini heykel (timsâl) dikmeyi yasaklamıştır. Çünkü bu ya şirktir ya şirke vesiledir ya da şirk içinde olanlara benzemedir. Onun hükmü bu sıra ile aşağı doğru iner. En ağırı birincisi, en hafifi de üçüncüsüdür. Yasak olma bakımından "benzeme" derece derecedir. En şiddetlisi din konusundaki benzemedir ki bazen küfür bile olabilir. En aşağısı da âdetlerde ve dünya işlerinde benzemedir. İhtiyacımız olmayan konularda ondan da sakınırız.

Faydalı olan ve bizatihi zararı olmayanları ise sırf benzeme maksadıyla almayız. Çünkü sırf bu maksatla alınırsa o, benzeyenin, dindaşı olmayanları yüceltmesinden başka bir şey olmaz. Bu durum da kendi dinini veya dindaşlarını küçük görme, onlardan daha aşağı durumda hissetme halini tazammun eder veya bunu gerektirir.

Yabancılardan yararından dolayı miktarınca ilim, hikmet, faydalı sanatlar ve fen almak ise onlara benzeme veya onları kendi toplumundan üstün tutma sayılmaz. Çünkü bunlar, dinle ilgili işler değildir ve tazim için değil yararı için alınırlar. Bazen bu yarar, onu alıp ondan yararlanan kişinin dininin ve dindaşlarının iftihar ettiği hususlardan da olabilir. Mesela Hz. Peygamber'in (s) Selman'ın açıklaması üzerine İranlılara ait hendek hazırlama işini alıp uygulaması böyledir. Bazen böyle bir şeyin alınması dinen vacip de olabilir. Mesela Batılılardan harp tekniklerini ve sanatlarını, aletlerini almamız böyledir. Çünkü onlar bizden önce bu işlerde maharet kazandılar. Öyleyse bu, tartışmasız farz-ı kifaye oldu. Canlı toplumlar hayatını besleyen, güç ve kuvvetini artıran, faydalı her şeyi alırlar. Ana unsurlarını ve karakteristik özelliklerini zaafa uğratacak her şeyden de kaçınırlar. Özellikle de karşısında yer alan kişilerin veya başkalarının üstün tutulması söz konusu olacaksa o işten uzak dururlar. Japonlar bu kuralı iyi kavradılar ve Batının ilim ve tekniklerini alırken kendi dinî ve ulusal pozisyonlarını korumaya özen gösterdiler. Üçte bir asırlık bir süre içinde de onlar gibi oldular. Türkler ve Mısırlılar bunun farkına varamadılar ve sahip olduklarının bir kısmını kaybettiler.

Heykel dikmenin başka türlü elde edilemeyecek, Müslümanların putperestleri ve Hıristiyanları taklit etmesini caiz kılacak kayda değer bir yararı yoktur. Dikilecek heykeller, ibadet şüphesinden uzak olmak için din adamı olmayan kişilere ait bile olsa böyledir. Hem velilerin kabirlerine ve ehl-i beytin imamlarına ibadet edilmişken bunu kim garanti edebilir? Mesela aşırı Şiîlerden Bâtıniler o imamlardan ölü veya diri bazı kişilere ibadet ettiler. Dinî olmayan heykel dikilmesini mubah sayan ılımlı Şiîlerden bazılarının -haber gazetelerinin bildirdiği gibi- bugünlerde İran'da Hz. Ali'ye ait bir heykel (timsal) yaptıklarını görüyoruz.

Resim (Sûret) meselesine gelince; onun harpte, güvenliği sağlamada, kelimelerin manalarını tespitte, birçok ilim dalında ve özellikle de tıp ve otopside faydası vardır. İbadet olmayan ve putlara ibadet edenlere benzeme özelliği bulunmayan resim yasaklanmaz. Delili de sahih sünnette yer aldığı gibi Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'nin, odasına astığı örtüyü, ibadet edilen timsaller (heykeller) ve resimler şeklinde iken çekip atmasıdır. Ama Hz. Âişe ondan kırlent yapınca Rasûlullah (s), üzerinde resim olduğu halde onu kullanmış-

tır.[1104] Çünkü ona yaslanmak, üzerinde uyumak onun için tazim değil, hafife alma sayılır. Bu durum putperestlerin tazimine de benzemez. Biz bu konuyu ilgili hadislere, eserlere ve ilim adamlarının görüşlerine yer verip açıklayarak *Menâr*'ın fetvaları arasında tekrar tekrar inceledik.

Tefsire devam

"Ve İsrailoğullarının denizden geçmelerini sağladık." cümlesinin anlamı şöyledir: Onlar Allah'ın denizi yarıp ayırmak ve işi kolaylaştırmak suretiyle onlara yardım etmesi ve desteği ile orayı geçtiler. Öyle ki Allah sanki bizatihi onlarla beraber idi ve O da onlarla birlikte orayı aşıp geçti.

Yahut da bu cümle şu anlamdadır: Biz bazı meleklerimizle onları destekledik ve emrimizle onları denizden geçirdiler. Çünkü kralların ve ordu komutanlarının emri altındaki kişilerin onların emri ile gerçekleştirdikleri ve onların mevki ve makamları, otoritelerinin gücü sayesinde gerçekleşen işlerin o krallara ve komutanlara nispet edilmesi dilde bilinen bir anlatım şeklidir. Bu iki mananın birleştirilmesi de mümkündür.

Denizin yarılması Allah'ın gücü ve yardımı sayesinde oldu. İsrailoğullarının göç olayı *Çıkış*'ın on üçüncü babının sonunda şöyle anlatılmaktadır: "20: Ve gündüz gece yürümeleri için Rab yolu göstermek maksadıyla gündüzün buluttan bir sütun içinde, gece de onlara aydınlık sağlamak üzere ateşten bir sütun içinde önlerinde yürüyordu. 22: Gündüzün bulut sütunu ve geceleyin de ateş sütunu kavmin önünden ayrılmadı." Daha sonra yine *Çıkış*'ın on dördüncü babında Firavun ve beraberindekilerin İsrailoğullarını takip ettikleri anlatıldıktan sonra şöyle deniyor: "19: Ve İsrailoğulları ordusunun önünde yürüyen Allah'ın meleği yerini değiştirip arkalarında oldu. Bulut sütunu da önlerinden ayrılıp arkalarında durdu. 20: Ve Mısırlıların ordusu ile İsrail ordusunun arasına girdi. Buradan itibaren karanlık bir bulut oldu. Oradan gece aydınlatıyordu. Gece boyunca iki gruptan biri yaklaşmadı."

Bunlar Tevrat'ta anlatılanlardan bir bölümdür ve bunların, Kur'an'daki *"Ve İsrailoğullarının denizden geçmelerini sağladık."* cümlesinin tefsiri olmaları da mümkündür. Ayetteki "bâ" harf-i cerri, *"Sâfertu bihî (Onunla beraber yürüdüm)."* ve *"Ci'tu bihî (Onunla beraber gittim)."* cümlelerinde olduğu gibi burada musâhabet (beraberlik) anlamı ifade eder. Bulut sütunundaki yürüyüşün Rabbe isnat edilmesi mecazendir. Bu bakımdan *"Onlar sadece gözetiyorlar ki, Allah, buluttan gölgelikler içinde meleklerle birlikte geliversin de iş bitiriliversin."*[1105] ayetindeki kullanıma benzemektedir.

1104. Buhârî, *Salât*, 15, *Libâs*, 93; Müslim, *Libâs*, 91.
1105. Bakara, 2/210.

Orayı geçmelerinin ve Asya kıtasındaki Arap beldelerine girmelerinin ardından ***"Derken bir kavme vardılar ki onlar, kendilerine mahsus birtakım putlara tapıyorlardı."*** Onların da Allah'ın kendilerini ellerinden kurtardığı ve aralarında iken kendilerine birliğine delalet eden mucizeleri gösterdiği Mısırlılar gibi Allah'tan başkasına ibadet ettiklerini görünce acaba bunu nasıl karşıladılar? Acaba üzerlerine vacip olduğu ve onlar gibi müşriklerin sonunun kötü, muvahhitlerin sonunun ise iyi olduğunu görmüş kişilerden beklenmesi makul olduğu gibi "putlara tapan bu kimselerin şirklerini" çirkin bulup yadırgadılar mı? Hayır. Onların bu hallerini dilleriyle de kalpleriyle de yadırgamadılar, yanlış bulmadılar. Aksine ***"Ey Musa! Onların tanrıları gibi, sen de bize bir tanrı yap!"*** dediler. Mısır'da gördükleri şeyleri; Mısırlıların tanrılarına, onların heykellerine ve anıtlarına, kabirlerine ibadet etmeyi özledikleri için böyle söylediler.

Bu talepleri ile anlaşıldı ki, onlar Hz. Musa'nın getirmiş olduğu tevhit inancına iman eden Mısırlı sihirbazların anladıkları gibi anlamış değillerdi. Sihirbazlar onu anlamışlardı. Çünkü onlar alim kimselerdi ve dolayısıyla Allah'ın, O'ndan başkasının gücünün yetmeyeceği mucizeleri ile insan bilgisine ve sanatına dayanan sihri birbirinden ayırmaları mümkün oluyordu. Hâlbuki bu İsrailliler içinde bulundukları aşağılanmışlığın anlayış kabiliyetlerini zayıflattığı cahil halk kesimindendi. Onlar Hz. Musa'ya tevhide delalet eden mucizelerin hakikatini anladıkları için değil onları Firavun'un zulmünden ve köleliğinden kurtardığı için tâbi olmuşlardı. Bundan dolayı onların inananlarının o kavmin hepsi değil, içlerinden bazıları olduğu söylenmektedir.

Şirk ve putperestlik şâibelerinden arınmış tam tevhit, insan bilgisinin yükseleceği son noktadır. *"Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."*[1106] ayetinde kastedilen de -oradaki "lâm" harf-i cerrinin "gaye" için olduğu kabul eden görüşe göre- işte bu tevhittir. Bu, o işin (tevhidin) onlardan her bir fert hakkında tahakkuk etmesini gerektirmez. Eğer İsrailoğullarının hepsi de tevhidin derinliğini kavramış olsaydı onlar Allah'ın, Kitab'ında bize anlattığı şekilde kendilerine getirilen yükümlülüklerden sıkılmazlar ve Hz. Musa'ya karşı çıkmazlardı. Ellerindeki Tevrat'ta Kur'an'dakine ilavede bulunan ve ayrıntıya giren hayret uyandırıcı bilgiler de vardır. Allah onları denemiş, iyilikler ve kötülükler vasıtasıyla eğitmiş, kutsal toprakları kırk sene onlara haram kılmıştır ve bu süre içinde onlar yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşıp durmuşlardır. Putperestliğin kucağında yetişen ve gençlik, orta yaşlılık veya yaşlılık çağını Firavun'a kulluk-kölelik zilleti altında yaşayan o nesil sona erene kadar bu hal devam etmiştir.

1106. Zâriyât, 51/56.

Bunun bir örneğini kendi toplumumuzdan zulüm beşiğinde doğmuş, gençliğini nifak ve fısk ortamında yaşamış bazı gruplarda da gördük. İçlerinden sosyal ve bayındırlık işlerinde en bilgili olanının eline birçok fırsat geçti. O ortam içinde kendilerini bunların siyasî köleliğinden kurtarmaları ve bağımsız hareket etmeleri beklenirken onlar bunları tek tek kaybettiler. Bu hal, toplumların, ahlakları ve inançları ile kurtulacağını, eksik ilmin mutlak cehaletten daha kötü olduğunu, ahlakı bozuk bir kişideki veya halktaki doğru bilginin delinin elindeki kılıç gibi olduğunu ortaya koyan tarihî ibretlerden biri olarak kaldı. Deli, elindeki kılıç ile belki de arkadaşına veya kendine karşı bir cinayet işler, belki onunla düşmanına yardım eder.

İsrailoğullarının, Mısır'dan çıkıp Arap topraklarına ulaşmalarının ardından yanına geldikleri bu kavimle ilgili olarak ne Allahu Teâlâ'nın Kitabı bir açıklama yapmaktadır ne de Peygamberi. Zahir olan o ki bunlar Mısır sınırlarına yakın yerlerde oturan Araplardan idiler. Katâde'den rivayet edildiğine göre onlar Lahm Araplarından, Ebû İmrân el-Cevnî'den rivayet edildiğine göre ise Lahm ve Cüzam'dan idiler. İbn Cüreyc'ten rivayet edildiğine göre onların putları bakırdan yapılmış sığır (öküz) heykelleri idi. Samirî'nin buzağısı yapılınca onlar bunu o sığırlarla karıştırdılar. O, buzağının ilk hali idi. Allah'ın lehine onlara karşı bir delil olsun da daha sonra onları cezalandırsın diye böyle oldu.

Ben derim ki: İbn Cüreyc, eski Mısırlıların Apis adında bir buzağıya ibadet ettiklerini, İsrailoğullarının onlarla birlikte diğer ibadet edilen şeylere olduğu gibi ona da ibadet ettiklerini, mabetlerinde onun heykellerini gördüklerini bilmiyordu. Sâmirî daha sonra onlar için bu buzağıyı sırf onlar buna ibadet edilmesine alışık oldukları ve irsî olarak genlerinde ona saygı görüntüleri taşıdıkları, bundan etkilendikleri için yapmıştı. Allahu Teâlâ da bundan dolayı onlar hakkında *"Kâfirlikleri yüzünden o danayı yüreklerinde besleyip büyüttüler."*[1107] buyurmaktadır. Burada kastedilen de Sâmirî'nin buzağısıdır. Onların kalplerine onun sokulmasının sebebi eski küfürleri yani uzun zaman ve peş peşe gelen nesiller boyu içlerine işlemiş olan irsî durumları olarak açıklanmaktadır. Bu, nesiller ve kuşaklar üzerindeki tesiri uzun süre devam eden bir durumdur.

Bazı bidatçilerin İslam'da icat ettikleri ve sünnete mensup bazı krallar tarafından da taklit edilen; kabirlere bina yapma, onları sarıklarla ve örtülerle süsleme, üzerlerine kubbe yapma, onları mescit haline getirip yanında veya ona doğru namaz kılınan mekânlar oluşturma, üzerlerinde kandil ve mum yakma gibi hususlar görülmüyor mu? Bu, Müslüman halkın kalplerinde on-

---

1107. Bakara, 2/93.

lara karşı büyük bir dinî mertebe sağlamakta ve hatta onlara göre bunlar dinî semboller halini almaktadır. Kendilerine Allah'ın ve Peygamber'inin bunları yapanları lanetlediğine dair sahih hadisler rivayet edenleri dinde bidatçi veya dinden çıkmış saymakta ve bazı ülkelerde onlara Vahhâbî adını takmaktadırlar. Çünkü Arap ülkelerinde Hanbelî mezhebine mensup olup Vahhâbiler diye adlandırılan bir grup, İslam'a uymayan bu şeyleri elleriyle ortadan kaldırmaya yöneldiler. Onların ortadan kaldırılması için ıslahatçı sünnet alimlerinin Hz. Peygamber'in, *"Sizden kim bir münker (İslam'a uymayan şey) görürse onu eli ile değiştirsin. Eğer gücü yetmezse dili ile, eğer gücü yetmezse kalbi ile. Ve o, imanın en zayıfıdır."*[1108] sözü ile amel ederek bunların yanlışlığına dair dilleriyle ve kalemleri ile yaptıkları açıklamalar etkili olmayınca onlar da böyle yaptılar. Hz. Peygamber bu hadisinde *"o"* derken daha önce sayılanları yapmaktan aciz halinde bile sadece kalp ile onu kötü görmeyi kastetmektedir. Hadisi Ahmet, Müslim ve *Sünen* müellifleri Ebû Said el-Hudrî'den rivayet etmektedirler.

İnsan türünün bu hallerini öğrenince artık yeni Müslüman olmuş bazı sahâbîlerin, putperestlik görüntülerinin kalplerindeki etkisinden arta kalanlardan dolayı İsrailoğullarının Hz. Musa'dan istediklerine benzer isteklerde bulunduklarına dair rivayetlere hayret etmiyoruz. Ahmet, Nesâî ve rivayet tefsircilerinin çoğunluğunun rivayet ettiklerine göre Ebû Vâkid el-Leysî şöyle demektedir: Rasulullah (s) ile birlikte Huneyn'den önce yola çıktık. Bir sedir ağacının yanına geldik. "Ya Rasulallah! Kâfirlerin zât-ı envâtı[1109] olduğu gibi sen de bunu bizim için zât-ı envât yap." dedim. O da *"Allahu ekber! Bu, İsrailoğullarının Musa'ya 'Onların tanrıları olduğu gibi sen de bizim için bir tanrı yap.' demeleri gibi. Siz, sizden öncekilerin yolundan gidiyorsunuz!"* dedi.[1110] Bunun bir benzerini de İbn Ebî Hâtim, İbn Merdûye ve Taberânî; Kesîr b. Abdullah b. Avf'tan rivayet etmektedirler ki Kesîr onu babasından ve o da babasından merfu olarak rivayet eder. Bu rivayette o, bu talepte bulundukları yerin Huneyn ile Taif arasında olduğunu söylemektedir.

Bundan alınacak ibret: Zamanımızda da birçok kentte Müslümanların Mısır'daki Hanefî ağacı, "sittu'l-mandûra" ağacı gibi zât-ı envâtları var. Çeşitli kabirleri, ağaçları, taşları veya kuyuları böyle kabul etmekteler. Oralarda ibadet yapmakta, etrafında dönmekte, onları öpmekte, eşiklerine yüz sürmekte ve dokunmaktadırlar. Huşû içinde yalvarıp yakararak, dua ederek, onların

---

1108. Müslim, *İman*, 78; Tirmizî, *Fiten*, 11; Nesâî, *İman*, 17.

1109. Zât-ı envât, askılıklı ağaç veya madalyaları olan ağaç şeklinde tercüme edilebilir. Onlar kılıç asmak için askılıkları olan belli bir ağaca kılıçlarını asıyorlar ve orada ibadet ediyorlardı. (Çev.)

1110. Ahmed, *Müsned*, V, 218 (VIII, 208-209).

ilaç gibi şifa olmasını, düşmanlardan intikam almasını umarak, zenginlik ve servet bekleyerek, çocuğu olmayanların hamile olmasını, yitiklerin bulunmasını isteyerek ve bir fayda teminini veya zararın ortadan kalkmasını hedefleyen başka dileklerle -Allah'ın Kitabı'ndaki ifadelere aykırı olarak- bunları yapmaktadırlar. Bunlara Arapçada ilah dendiğini, buralarda yaptıklarının adının ibadet olduğunu ve bunun bağışlanmayan açık şirk olduğunu, bunlarla cahiliye Araplarının ve benzerlerinin şirki arasında isim değişikliğinden başka bir fark bulunmadığını bilmemekteler. Onlar dili iyi bildikleri için her şeyi kendi adı ile adlandırıyorlardı. Bunlar ise ilah, mabûd ve ibadet kelimelerini bu makamda kullanmaktan kaçınmakta ve onun yerine veli, şefaatçi, vesile, tevessül gibi kelimeleri kullanmayı uygun görmektedirler. Hâlbuki bunlar müşterektir. Fakat İslam döneminde, cahiliye döneminde kullanıldıkları manalardan farklı kullanılmışlardır. Sanki Allah, insanları manaların hakikati ile değil lafızların kendisi ile itaate ve ibadete davet etmiş gibi davranmaktadırlar. Arapçada -ve diğer dillerde- ibadet kelimesinin ifade ettiği mananın hakikati, faydası umularak veya zararından korkularak tazim edilene yöneltilen her türlü söz ve fiili kapsamaktadır ki bu tazim edilenin tek kabul edilmesidir (tevhit). Yahut da Allah nezdindeki etkisinden dolayı faydası umularak veya zararından korkularak tazim edilene yöneltilen her türlü söz ve fiili ihtiva eder ki bu da şirktir. Ayrıca bu söz veya fiillerin ibadet sayılması için o umma veya korkunun kesbî işlerin ve dünyevî sebeplerin dışında gaybî bir işle olması şarttır. Bunun açıklaması biraz önce geçtiği gibi daha önceden de tekrar tekrar geçti. Fıkıh ve kelam kitaplarını bilen ama putperestlerin dinleri hakkında bilgisi olmayan kişiler onların putlara ve kutsal saydıkları olgulara sırf kendi zatlarından dolayı ibadet ettiklerini, bunların kendi irade ve kudretleri ile zarar veya fayda verdiğine inandıklarını zannediyorlar. Hâlbuki onlar, -Allah'ın da gerek Kureyş müşrikleri gerekse başka müşrikler hakkında anlattığı gibi- bunları yaratıcı ile aralarında vesile ediniyorlardı (bunları aracı edinerek yaratıcıdan istekte bulunuyorlardı). Bunu ben onların Hindistan'daki bazı alimlerinden duydum.

Acaba Hz. Musa'nın cevabı ne oldu? ***"Musa da onlara dedi ki: Siz gerçekten cahillik eden bir kavimsiniz."*** Onları her hangi bir konuda cahillik ile değil mutlak cahillikle nitelemektedir ki bu, bizim metodumuza göre ve aynı zamanda İbn Cerir ve Hassâf'ın metoduna göre bilgisizlik manasındaki cahilliği kapsadığı gibi, düşük karakterlilik ve aklî tutarsızlık anlamındaki cahilliği de içine almaktadır. Buraya uygun düşeni öncelikle, tevhit ve ibadette Rabbin tek kabul edilmesi, araya vasıta konulmaması, O'nunla birlikte kendisine yönelinen başka bir imgeye ve özellikle de putlara, cahillerin daha önce fayda yahut zarar vereceği konusunda aldandıkları bazı yaratıkların

heykellerine yer verilmemesi konusundaki cahillik anlamında olmasıdır. Yıldızlar, Nil ve buzağı (Apis), fayda vereceğini; ya da zarar vereceğini zannettikleri şeylere misaldir. (Buraya uygun düşeni, bu belirtilen cahillikten) sonra aynı zamanda Allah'ın insanlara değer verdiği, onları kendini tanımaya ve O'na -arada kendilerini O'na yaklaştıracak bir vasıta olmaksızın- doğrudan dua etmeye, yalvarmaya ehil saydığı konusundaki cahilliktir. O'na yaklaştıracak bir vasıtaya ihtiyaç yoktur. Çünkü Allah onlara şah damarından daha yakındır. O, tektir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, bütün ihtiyaçlar O'ndan istenir, sadece O'na yönelinir. Bundan dolayı tevhit ehlinin imamları olan Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed *"Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim."*[1111] demişlerdir. Bu tür cahillik, Allah'ın *"İbrahim'in milletinden, kendine kıyan beyinsizden başka kim yüz çevirir?"*[1112] ayetinde ifade ettiği cahilliktir.

Tefsirini yaptığımız ayette cahilliğin çoğul ikinci şahıs zamirine değil de kavme isnat edilmesi daha beliğ bir ifade tarzıdır. Çünkü böylece cahillik, onların toplumu hakkında bu sözlerinin sebebini teşkil eden durumlarından anlaşılan, kesin olarak tahakkuk etmiş bir şey gibi hüküm altına alınmış ve içlerinden bu soruyu soranlar da o hükme öncelikli olarak dâhil edilmiştir.

Allahu Teâlâ onların cahilliklerini ve sefih yapılı olduklarını, bu kötü hallerini belirttikten sonra istedikleri şeyin bizatihi yanlış olduğunu açıklamaktadır. Belki akılları bunu anlamaya, onun çirkinliğini idrake hazır hale gelir ümidiyle, sebep ve delil beyan etme durumunda kullanılan "isti'nâf" üslubuyla ***"Çünkü o gördüklerinizin içinde bulundukları din, yok olmaya mahkûmdur ve bütün yaptıkları batıldır."*** demektedir.

"et-Tebâr" ve *"et-tebr"*, helak olmak; *"et-tetbîr"* ise helak etmek, yerle bir etmek anlamındadır. "Teibe" ve "nasara" baplarından *"tebira'ş-şey'"* ve *"tebera'ş-şey'"* denir. "Tebbera'ş-şey'e", bir şeyi helak etti, yerle bir etti, demektir. Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Bu diyarlarda hak tevhidin ortaya çıkmasıyla putlara ibadet eden bu kavmin içinde bulundukları durum nedeniyle helak olacağına hüküm verilmiştir ve onların yaptıkları şeyler yani putlar ve Allah'tan başkasına ibadet batıldır. Yani bunlar helak olacak ve yok olacaktır, bunlar için kalıcılık da söz konusu değildir. Çünkü batıl, hakkın onun için terk edilmesi veya ondan uzaklaşması halinde kalıcı olur. Hz. Musa'nın bu ifadesi aynı zamanda o topraklarda putperestliğin yok olacağının müjdesini vermektedir ve fiilen öyle de olmuştur.

1111. En'am, 6/79.
1112. Bakara, 2/130.

Beğâvî bu ifadeyi tefsir ederken şöyle demektedir: İsrailoğullarının tanrılar talep etmeleri, Allah'ın birliği hakkındaki şüphelerinden dolayı değildi. Onlar, tazimde bulunacakları ve kendisini tazim ederek Allahu Teâlâ'ya yaklaşacakları bir tanrı istiyorlardı, maksatları bu idi. Bunun dindarlığa zarar vermeyeceğini zannediyorlardı. Ayetlerin bildirdiği "cahillikleri" işte buydu.

Râzî de şöyle demektedir: Bil ki akıllı birisinin Musa'ya *"Onların tanrıları gibi, sen de bize bir tanrı yap!"* derken tanrı (ilah) kelimesini yaratıcı, düzenleyici anlamında kullanması imkânsızdır. Çünkü Musa'nın yapması ve düzenlemesi ile meydana gelecek şeyin âlemi yaratan ve ona düzen veren bir tanrı olması mümkün değildir. Eğer birisi bundan şüphe ediyorsa o tam akıllı değildir. Öyle ise akla yatkın olan durum şudur: Onlar Hz. Musa'dan kendilerine ibadet ederek Allah'a yaklaşacakları putlar ve heykeller belirlemesini, onların da böyle putlarının, heykellerinin olmasını istemişlerdir. Allahu Teâlâ'nın putlara ibadet edenlerden söz ederken anlattığı da budur. O'nun buyurduğuna göre onlar da *"Biz onlara sadece bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz."*[1113] diyorlardı. Bu bilindikten sonra şimdi birisi "Bu söz niye küfür olsun?" derse cevabımız şudur: Bütün peygamberler Allah'tan başkasına ibadet etmenin küfür olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. "Başkası"nın dünyanın tanrısı olduğuna inanmaları ile ona ibadet etmenin kendilerini Allah'a yaklaştıracağına inanmaları arasında fark yoktur. Çünkü ibadet, tazimdeki nihai noktadır. Böyle nihai derecede tazime ise ancak nihai derecede nimet veren ve ikramda bulunan layıktır.

Râzî, Hz. Musa'ya karşı söylenen bu sözün onların hepsine değil içlerinden bazılarına ait olduğunu, içlerinde bundan hoşlanmayanların da bulunduğunu kesin olarak ifade ettikten sonra şöyle devam eder: Allah, Hz. Musa'nın onlara cevap verdiğini ve *"Siz gerçekten cahillik eden bir kavimsiniz."* dediğini anlatmaktadır. Buradaki cahillik, daha önce de zikredildiği gibi şöyle izah edilir: İbadet, tazimin nihai derecesidir ve ancak nihai derecede nimet veren buna layıktır. Nihai derecede nimet vermek de cismi, hayatı, hazzı (şehvet), kudreti ve aklı, kendisinden yararlanılan şeyleri yaratmakla olur. Bunları yaratma kudretine sahip olan da sadece Allah'tır. O zaman ibadet de ancak O'na layık olur.

Eğer onların bu putlara ibadet etmekteki amacı, onlara yaklaşmak suretiyle Allah'ı tazim etmek ise böyle bir ibadetin çirkinliğinin izahı nasıl yapılıyor, derlerse biz de şöyle deriz: Onlar bu durumda o putları aslında tanrı edinmiyorlar, onları sadece kıble gibi kabul ediyorlar. Bu da onların *"Onların tanrıları gibi, sen de bize bir tanrı yap!"* sözleri ile çatışmaktadır.

1113. Zümer, 39/3.

Ben derim ki: Akaid ilmine felsefe ve kelam metodu ile bakıp inceleyenlerin imamının sorularında ve cevaplarında böyle bir hataya, söylediklerinde bu şekilde tenakuza düşmesi hayret edilecek bir durumdur. Bu hatanın kaynağı, Kur'an lafızlarının Arapçada delalet ettiği manalardan ve bu lafızların -mesela ilah kelimesinin- örfî manalarının lâzimeleri ile kullanıldığından gafil olmaktır. İlah (tanrı) kelimesi Arapçada yaratıcı veya âlemin her işini yahut bazı işlerini düzenleyen anlamında değil mutlak manada ibadet edilen anlamındadır. Putlarına veya başka mabutlarına ilah adını veren Araplardan hiç biri Lât'ın veya Uzzâ'nın yahut Hubel'in âlemden herhangi bir şeyi yarattığına veya ona ait işlerden birini düzenleyip idare ettiğine inanmamaktadır. Âlemin işlerinin düzenlenip idare edilmesi ancak "Rab" kelimesinin manasına dâhildir. Kur'an'da buna şahitlik eden ayetler çoktur ve bu ayetler onların, semaların ve yerin yaratıcısının, bunların işlerinin düzenleyicisinin Allah olduğunu, ilahlarının yaratma ve düzenleme alanında hiçbir şeye sahip olmadıklarını dile getirdiklerini, böyle inandıklarını anlatmaktadır. Onların müşriklikleri, Allah'a, bu şeylere ibadet ederek yaklaşmaları ve O'ndan şefaat beklemeleri nedeniyledir. Bundan dolayı onlar tavaf ederlerken "Davetine icabet ettim. Senin, kendisine de, mâlik olduğuna da mâlik olduğun kendine ait ortağından başka ortağın yoktur."[1114] diyorlardı. Bunun için Allahu Teâlâ birçok yerde onlara karşı delil ortaya koyarken, yaratıcı olmayanın, asla ibadet edilen bir ilah olamayacağını, bunun doğru olmadığını söylemektedir. Bazı araştırmacı bilginlerin "O, onların Rablığın tekliği konusundaki kabullerini, ilahlığın tekliğini inkârlarına karşı delil getirir." demelerinin anlamı da budur. Daha önce bu durumu delilleri ile birlikte tekrar tekrar ifade ettiğimiz için şimdi bu hatırlatma ile yetiniyoruz.

Hz. Musa'dan tanrı talebinde bulunan İsrailoğullarının bu talep için kullandıkları kelimeler onların kendi dillerine göre aynen bize aktarılmadığı için bizim o kelimeler üzerinde konuşma, onların doğru mu yanlış mı olduğunu araştırma imkânımız mevcut değil. Bunları bize kendi kitabının dili ile sadece Allahu Teâlâ anlatmaktadır. Bunların anlamı kesinlikle doğrudur. Bu dilde "ilâh", -yapılmış bir şey de olsa- bizzat veya bir aracı sayesinde ibadet edilen, demektir. Hz. Musa ondan yapmasını istedikleri şeyi ilah olarak isimlendirdikleri için değil Allah'la birlikte başka bir şeye ibadet etme talebinde bulundukları için onları cahillikle niteledi. Hz. Musa'nın kendisi de yapma mabudu ilah olarak isimlendirmiştir. Tâhâ Sûresi'nde Allah onun Sâmirî'ye *"Bir de ibadet edip durduğun ilâhına bak; elbette biz onu yakacağız,*

1114. Arapça orijinali: Lebbeyk... Lâ şerîke leke illâ şerîken huve leke temlikuhû ve mâ meleke.

sonra da kül edip muhakkak onu denize savuracağız."[1115] dediğini anlatmaktadır. Samirî'nin buzağısı da onun kendi imalatıydı. Gerek onlardan önce gerekse onlardan sonra putlara tapanların hepsinin de taptıkları o putlar; taş, ahşap, maden gibi yaratılmış şeylerden yapılmıştı. Araştırmacıların imamı ve *Tefsir-i Kebîr* sahibi, Hz. İbrahim'in kavminin, putlarını ilah olarak isimlendirdiklerini anlattığını unuttu mu? Yahut Allah'ın onun, kavmine karşı delil olarak söylediklerini anlatırken dediklerini mi unuttu? *"İbrahim dedi ki: A, siz kendi yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? Hâlbuki sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır."*[1116]; *"Onlara İbrahim'in kıssasını da naklet. Hani o, babasına ve kavmine, 'Neye tapıyorsunuz?' demişti. 'Birtakım putlara taparız da onlar sayesinde toplanırız.' dediler. İbrahim 'Peki, dedi, yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı?' 'Veya size fayda veya zararları olur mu?' Yok, dediler, ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk."*[1117]

Özet olarak, Râzî'nin bu sözü, onun çok sayıdaki yanılgıları içinde batıl olduğu en belirgin olanlarındandır ve bunun sebebi de beyninin kelam nazariyeleri ile, sonradan oluşmuş terimler etrafındaki cedelle dolu olması, ilah kelimesinin dilin aslındaki manasından ve Kur'an'ın bu konu ile ilgili çok sayıdaki ayetlerinden gafil bulunmasıdır. Şimdi ele alacağımız ayet de onlardan biridir:

"Sizi âlemlere üstün kılan Allah olduğu halde, ben size O'ndan başka ilâh mı arayayım! dedi." Yani Hz. Musa onlara şöyle dedi: Allah, İbrahim'in dini ve peygamberlerin sünnetine göre tevhidi ve dinî hidayeti sizin aranızda yenilemek suretiyle sizi âlemlere tercih etmişken ben sizin için âlemlerin Rabbi, semaların, yerin ve her şeyin yaratıcısı Allah'tan başka bir mabut mu isteyeceğim? O'nunla birlikte veya O'nsuz başkasına ibadet etmekle ne istiyorsunuz?

Ayetteki soru, hayretle karışık yadırgama (inkâr) anlamı ifade etmektedir. Yadırganan, onların yapılmış mabudu tanrı diye isimlendirmeleri değil tanrı olarak ibadet edilmeyi hak eden tek varlık olan Allah'tan başkasını istemeleridir.

"Beğâ, yebğî" fiili *"Aranıza fitne sokmak için uğraşacaklardı."*[1118] ayetinde de olduğu gibi doğrudan iki meful alır.

Hz. Musa kavmine cevap vermeye onların Rablerini ve kendilerini bilmediklerini, bu konuda cahil olduklarını ifade ederek başlamakta ve ardından

---

1115. Tâhâ, 20/97.
1116. Sâffât, 37/95-96.
1117. Şuarâ, 26/69-74.
1118. Tevbe, 9/47.

da istedikleri şeyin yanlış, helak ve yok olmaya maruz, ayrıca her hâlükârda batıl olduğunu beyan etmektedir. Ne istekte bulunan, bu isteğinde bir bilgiye veya akla dayanıyordu ne de istenen, istenmesi doğru olan şeylerdendi (*Daufe't-tâlibu ve'l-matlûb*).[1119] İşte önceki ayetin özü budur.

Hz. Musa bu ayette kendileri için tanrı yapması istenen kişiye -ki Hz. Musa'nın o kendisidir- ve bu yapım işinin istenmesine sebep olan kişiye -ki o da Allah'tır- yöneldi. Hz. Musa hak üzeredir ve Allah Teâlâ da hem haktır hem de hakkı gerçekleştirendir. O, bunlara yönelip bu iki hakkı ve o iki batılı gayet açık bir şekilde beyan etti. Bundan dolayı bu söz, müstakil ve öncesinden ayrı, onun üzerine atfedilmemesi, asla onunla beraber sayılmaması gereken bir cevap oldu. Bundan dolayı o -biraz sonra açıklayacağımız gibi- bu ayette ***"Qâle/dedi"*** kelimesini tekrar zikretti, bu iki hak arasından daha önemli, daha üstün ve bizatihi maksut olanı öne alarak ***"e ğayrallâhi/ Allah'tan başkasını mı?"*** dedi. ***"Allah'tan başkası"*** ifadesi, uydurma tanrılara delalet eden lafızların en kapsamlısıdır. Hem yaratılmışların -putlar gibi- en basitine, fayda ve zarar verme gücünden en çok âciz olanına hem de onların -melekler ve peygamberler gibi- en mükemmeline delalet eder. Bu sözüyle o, kadri ve kıymeti ne kadar büyük ve yüce de olsa Allah ile birlikte ibadet edilmeyi hak eden hiçbir yaratılmışın bulunmadığını belirtmiş olmaktadır. İsteklerinden dolayı onları cahillikle nitelemesinin sebebi sadece istenen şeyin put gibi basit ve değersiz, bizatihi batıl, yok olmaya maruz, kimsenin işine yaramayan bir şey oluşu değildir. Bunun da ötesinde Allah'tan başkasına ibadet etmek, -o, Allah katında ne kadar itibarlı, O'nun diğer yaratıklarından ne kadar üstün de olsa- asla doğru olmadığı için onları cahillikle nitelemiştir. Bununla birlikte en değersiz şeye (putlara) ibadet etme talebi, son derece cahillik ve basitliğe de delalet etmektedir. Çünkü putların, sevap verme veya Allah'a yaklaştırma gücüne sahip olduklarına dair kuşku uyandıracak hiçbir şey yoktur. Halbuki Allah katındaki itibarlarından dolayı meleklerin ve bazı peygamberlerin, salih kişilerin; imanları ve amelleri -kötü ve pis işler yapmaya devam ederlerken- kendilerini doğrudan Allah'a yaklaştırmaya yetmeyen kişileri O'na yaklaştıracaklarını düşünerek onlara ibadet edenlerde ise böyle bir kuşku uyanmış olabilir. Ama bunlar da Allah'ın, müşriklere ve fâsıklara o itibarlı kullarından birine değil bizzat kendisine tövbe etmelerini yani dönmelerini, dini sırf O'na tahsis ederek yalnız O'na dua etmelerini, o itibarlı kullar gibi yalnız O'na ibadet etmelerini, O'ndan yardım istemelerini emrettiğini bilmemekte, bunun cahili olarak öyle işler yapmaktadırlar. Hâlbuki Allah *"iyyâke na'budu ve iyyâke nesteîn/Yalnız sana ibadet ederiz ve*

1119. *"İsteyen de istenen de zayıf."*

yalnız senden yardım dileriz"[1120] ifadesiyle namazımızda bize yalnız O'na ibadet etmemizi, yalnız O'ndan yardım istememizi farz kılmaktadır.

Hz. Musa Allah'tan başkasının tanrı yapılmasını yadırgamada bizatihi maksut olanı öncelikle belirttikten sonra (yani *"eğayrallâhi.../O'ndan başka ilâh mı?"* dedikten sonra) onların, cahilliklerinden dolayı talep ettikleri bu yapım işinde vasıta olmasını istedikleri şahsı yani kendisini zikretti ve *"Size O'ndan başka ilâh mı arayayım, dedi?"* dedi. Bu sözüyle o onlara bu berbat işin, pespaye şeyin ve küçültücü çirkinliğin ondan istenmesi, onun kıymetinin, peygamberliğinin anlamının, Firavun ve kavmi ile onların gözü önünde kardeşinin veya kendisinin güç ve kuvvetine dayanarak değil Allah'ın güç ve kuvvetine dayanarak yaptığı mücadelenin bilinmemesi demek olduğunu bildiriyordu. Eğer Hz. Musa bu iki şeyi birden -hem Allah ile birlikte bir tanrı talep etmelerini hem de bu tanrının onun vasıtasıyla yapılmasını- kötü gördüğünü anlatmak istememiş olsaydı *"Onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"*[1121] ayetindekine benzer şekilde *"İlah olarak Allah'tan başkasını mı istiyorsunuz?"* derdi.

Hz. Musa bundan sonra da onların taleplerinin kötülüğünü Allah'ın onların içinde gerçekleşen ve bildikleri ayetlerini (mucizelerini) yani onları kendi çağlarında yaşayanlara tercih etmesini, onlardan üstün tutmasını zikrederek teyit etmektedir. O çağda en ileri insanlar Firavun ve kavmi idi. Kendilerine verilen ilim, kuvvet, uygarlık, zenginlik, bazı toplumları egemenlik altına alma gibi özelliklerinden dolayı ilerlemişlerdi.

Allah, içlerinden Musa ve Harun'u peygamber yapmak, İbrahim'in dinini onların arasında yeniden ortaya çıkarmak, Musa ve Harun'a bundan önceki ayetlerde anlatılan ve tesirinden bahsedilen mucizeleri vermek suretiyle İsrailoğullarını bunlara tercih etti, onlardan üstün yaptı.

Şöyle de denildi: Burada onların âlemlere üstün kılınmalarından maksat, içlerinden çok sayıda nebî ve rasul gönderilmek suretiyle mutlak olarak âlemlere üstün kılınmalarıdır. Fakat önceki görüş daha doğrudur. Çünkü Hz. Musa onlara karşı, bildikleri şeyleri delil olarak sunmaktadır. Bu ifade ile onların, önceki asırlara ve onların peygamberlerinin kavimlerine, onlardan sonra gelecek olanlara üstün kılınmalarının kastedilmiş olması uzak bir ihtimaldir. Zaten bunların durumları hakkında hem Hz. Musa'nın hem de onların bilgisi yoktur. Nitekim Firavun Hz. Musa'ya önceki (ilk) asırları sormuş ve o da *"Onlarla ilgili bilgi Rabbimin katındadır."*[1122] demişti.

1120. Fâtiha, 1/5.
1121. Âl-i İmran, 3/82.
1122. Tâhâ, 20/52.

Bir zengine veya alime "Sen insanların en zenginisin!" veya "Sen insanların en bilginisin!" dense yahut bir krala "Sen kralların en güçlüsüsün!" dense ya da bir halk hakkında "Halkların en ilerlemişi..!" dense hiç kimse böyle bir sözden adı geçenlerin, çağdaşları olmayanlardan ve özellikle de daha sonra gelecek olanlardan daha üstün olduğunu anlamaz. Zamanımızdaki uygarlık uzmanları gelecek nesillerin bu nesilden daha iyi olacağına inanıyorlar.

Hz. Musa dinî hidayetin gelişeceğini ve son peygamberin peygamberliği ile kemale ereceğini biliyordu. Fakat ona bu bilgi Allah'ın Tevrat'ta ona vahyettikleri ile bildirilmişti ve İsrailoğulları ondan bu sözü edilen talepte bulundukları sırada da Tevrat'tan henüz bir şey inmemişti.

Onların âlemlere tercih edilmeleri ile bizim bu anlattıklarımızın kastedildiğinin delili, *"Ve hatırlayın: Size kötü kötü azap eden, oğullarınızı öldüren ve kadınlarınızı sağ bırakan Firavun hanedanından sizi kurtardık. Bunda Rabbinizden büyük bir imtihan vardır."* ayeti ile daha yeni olmuş ve onların üstün tutulduğunu gösteren olayların en büyüğünün, bu ifadenin üzerine atfedilerek zikredilmesidir.

İbn Âmir *"ve iz neccâkum"* diye okur ki bu durumda bu cümle kesinlikle Hz. Musa'nın sözü olarak nakledilmiş olur. Diğerleri ise *"ve iz enceynâkum"* diye okurlar ve bununla ilgili iki ihtimalden söz ederler:

1- Daha isabetli görünen ve ilk anda akla gelen bu anlayışa göre kurtarma işi Allahu Teâlâ'ya nispet edilmektedir ve O, bu ifadeyi "iltifat" üslubu içinde Hz. Musa'nın söylediklerini aktarmayı bırakıp kendisi onun sözünü tamamlamak, ondan ne kastedildiğini açıklamak üzere söylemiştir. Bu tür "iltifat"ların gerek Kur'an'da gerekse söz ustası Araplar arasında misalleri vardır. Mesela Tâhâ Sûresi'nde Hz. Musa kıssasının anlatıldığı şu ayet bunun misallerindendir: *"Yeryüzünü sizin için bir döşek yapan, oradan sizin için yollar açan ve gökten bir su indiren O'dur. İşte biz o su ile türlü türlü bitkilerden çiftler çıkardık."*[1123] Ayetin baş tarafı Hz. Musa'nın Firavun'a verdiği yanıta dâhil iken son tarafındaki *"İşte biz o su ile türlü türlü bitkilerden çiftler çıkardık."* cümlesinde iltifat üslubu ile onun sözünün hikâye edilmesi bırakılmış ve Allah'ın kendi sözüne geçilmiştir. Allah bu sözü ile bu vahyi kendilerine indirdiği yaratıklarına hitap etmekte, üslupta çeşitlilik yoluyla onların dikkatini çekmekte ve onlara doğrudan hitap ederek o nimeti verenin kendisi olduğuna dair özel bir etki meydana getirmektedir.

Bazı müfessirler bu kıraate göre muhatapların sadece Hz. Peygamber zamanında yaşayan İsrailoğulları olduğu kanaatindedir.

1123. Tâhâ, 20/53.

İbn Âmir kıraati bu sözü Hz. Musa'nın o zamanda kendi kavmine söylediğini ifade eder. Diğerlerinin kıraati ise Hz. Muhammed'in (s) bunu kendi zamanındaki Hz. Musa kavmine hatırlattığını ifade eder. (Bu durum daha önce Bakara Sûresi'nde de anlatılmıştı). İşte bu, iki kıraati cem etmekten doğan faydadır ve bu aynı zamanda Kur'an'ın özlü anlatımının icazındandır.

2- "İltifat" tarzındaki bu kıraat, Hz. Musa'nın sözü olarak anlatılan cümleye dâhildir. Hz. Musa bu cümlede kurtarma işini ya Allah'a nispet etmiştir ya da tek başına kendisine veya kardeşi ile birlikte kendisine isnat etmiştir. Allah'a nispet etmişse karine yolu ile bilindiği için hazfedilmiş bir "Allah dedi." cümlesi ile veya böyle bir şey olmadan onu Allah'a nispet etmiştir. Eğer onu tek başına veya kardeşi ile birlikte kendisine nispet etmişse o zaman da bu ifade tarzı ile o, Allah'ın o kurtarma işini onların peygamberliği sebebiyle ve bu mucizelerle onları teyit etmek için yaptığına işaret etmek istemiştir.

Anlam şöyledir: Allahu Teâlâ'nın sizi Firavun kavminden kendi lütfu ile kurtardığı zamanı (veya bu maksatla bizi göndermesi ve bizi teyit ettiği mucizeler sayesinde sizi Firavun kavminden kurtardığımız zamanı) hatırlayın. O zaman onlar sizi köle yapmak, hayvanlar gibi hizmetlerine amade kılmak suretiyle size kötü azap uyguluyorlardı. Sizi kendilerinden saymıyorlardı.

Allahu Teâlâ bu azabın en kötü türünü özel olarak belirtmekte ve şöyle demektedir: Doğan erkek çocuklarınızı öldürüyorlar, içinizde kadınların çok olması ile daha da zayıf düşesiniz diye kadınlarınızı geriye bırakıp yaşatıyorlardı. (Bu ifade gramer açısından "bedel-i ba'd min kul"dür). Bu azapta ve Allah'ın lütfu ile ondan kurtulmanızda, sizi o topraklardaki o âlemlere ve başkalarına -mesela vârisi olacağınız kutsal beldelerde yaşayanlara- üstün kılmasında sizin için büyük bir imtihan vardır. Sizin eğitiminizle ve işlerinizin idaresi ile meşgul olan tek Rabbiniz tarafından denenmektesiniz. Öyle ki bunun ötesinde bir imtihan ve deneme olamaz. İnsanlar içinde zamanın olaylarından yararlanması ve ibret alması en uygun olanlar, sıkıntıdan sonra nimete erenlerdir. Allah'ın birliğini tanımak ve O'na halisane ibadet etmek, insanlar arasında en çok, O'nun bu konuda bir ortağının olamayacağına ikna olmasını sağlayan mucizelerini gerek kendi nefsinde gerekse ufuklarda müşahede etmiş kişilerin hakkıdır. Siz bütün bunlardan sonra bu mucizeleri kendi elinde gördüğünüz ama onlarda en küçük bir tesiri olmayan kişiden nasıl oluyor da size yaratılmışların en değersizinden kendinizle Allah arasında vasıta edineceğiniz bir tanrı yapmasını istiyorsunuz? Hâlbuki O sizi onlardan da onlara ibadet edenlerden de ve onlardan daha ileri seviyede olanlardan da üstün kılmıştır!

Şehâbeddin el-Hafâcî (ö.1069/1659), onların âlemlerden üstün yapılmasının o mucizelerle teyit edilen tevhit daveti sayesinde olduğunun farkında olmayıp bunun burhân-ı aklî tarzında bir delil değil hatâbî bir delil olduğunu iddia etmiş ve Hz. Musa'nın burhân-ı temânu ile ihticac etmeyişinin mazeretini de muhatapların sıradan insanlar (avam) oluşu ile açıklamıştır. Her ne kadar mütekellimler (kelamcılar), delaletlerinin aklî mi, vaz'î mi olduğu hususunda ihtilaf etseler de o, bu mucizelerin burhân-ı kat'îlerden olduğunu inkâr etmiyor. O burhân-ı temânu ile müşriklere karşı sadece ibadet konusunda değil rubûbiyyet konusunda da delil getirileceğinin de farkında değil.

Alûsî bu konuda onun görüşleri üzerine şunları söyler: *"Biz onlara sadece bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz."*[1124] diyen ve *"Gökleri ve yeri kim yarattı?"* sorusuna *"Onları Allah yarattı."* diye cevap veren[1125] putperestlere karşı burhân-ı temânu delilini ortaya koymakta kapalılık vardır. Zahir olan, onun düalistlere karşı ortaya konmasıdır ki bunda bir kapalılık yoktur.[1126]

Bunun izahı şöyledir: Düalistler âlemi yaratmada ve onun yönetiminde müşterek olan iki rabbin, tanrının olduğunu söylemektedirler. Bunlardan birisi ışık ve hayır rabbi, diğeri de karanlık ve şer rabbi. Onlara karşı şöyle delil getirilir: Eğer âlemde iki veya daha çok yaratıcı ve yönetici olsaydı -bunun mevcudiyetinin caiz olduğu farz edilirse- âlemde onun düzgünce işlemesini sağlayan bir sistemin olması imkânsız olurdu. Çünkü bir şeyin durumu hakkında birden çok yöneticinin, düzenleyicinin bulunması, birden çok yaratıcının bulunmasında olduğu gibi yönetmeyi, yaratmayı ve takdiri sağlayan birden çok ilmin, iradenin ve kudretin olmasını gerektirir. Bunların birden çok olması da o konularda değişikliği ve ihtilafı gerektirir. Aksi takdirde çokluk olmaz. Bu ihtilaf, onların taalluk ettiği şeylerde çatışmayı gerektir; onlardan biri, diğerinin taallukundan farklı şekilde taalluk eder, aralarında çatışma veya çelişki meydana gelir. Sistemdeki hangi fesat ve ihtilali gerektiren hangi hal bundan daha şiddetli olabilir?

Biz açıklamamız esnasında "mevcudiyeti caiz olursa" dedik. Çünkü *"Eğer yer ile gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, bunların ikisi de muhakkak fesada uğrar yok olurdu."*[1127] ayetinde işaret edilen burhan, göklerin ve yerin mevcut olduğu, bunlardaki düzenliliğin kafa ve kalp gözüyle müşahede edildiği esasına dayanmaktadır. Birden çok ilimden, iradeden ve birbiriyle çatışan farklı kudretlerden kaynaklanan bir yönetimin iyi işlemesi, böyle bir siste-

---

1124. Zümer, 39/3.
1125. Zuhruf, 43/9.
1126. Alûsî, *a.g.e.*
1127. Enbiyâ, 21/22.

min düzgünce yürümesi imkânsız olduğu gibi evrenin kendisinin bunlardan kaynaklanması da evleviyetle imkânsızdır.

Sondan bir önceki ayette belagat inceliği olarak şöyle bir durum vardır: Bu ayetin başında *"qâle/dedi"* kelimesi tekrarlandı. Bunun sebebi daha önce de işaret ettiğimiz gibi onun, öncesi ile arasında müştereklik bulunmayan müstakil bir yanıt olmasıdır ve bunun için de atıf edatı getirilmemiştir. Yine bu ayet ile öncesi arasında sıfatların veya sayıların serdedilmesi kabilinden bir durum da yoktur. Böyle durumlarda "fasl" istenir ki mesela *"O tevbekâr olanlar, o ibadet edenler, o hamd edenler, o oruçlular, o rükûa varanlar, o secdeye kapananlar..."*[1128] ayetinde ve "Birincisi, ...dır. İkincisi ....dır." tarzındaki sözlerinde böyle bir durum vardır. Bu durumda "qâle/dedi" kelimesinin tekrarlanmasından başka seçenek kalmamaktadır. Çünkü onu tekrarlamadan "fasl" veya "vasl"ın her ikisi de imkânsızdır. Yanıtta müstakilliğe delalet etmesi için "qâle/dedi" kelimesinin atıf edatı olmadan "fasl" üslubu ile getirilmesi de yine tek seçenektir. Çünkü "qâle/dedi" kelimesinin atıf edatı ile söylenmesi ile soru cümlesinin onsuz atfedilmesi arasında bir fark yoktur; Abdulkâhir'in *Delâilu'l-İ'câz*'da tespit ettiği gibi- her ikisi de ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında müştereklik gerektirmektedir.

Arapçanın üslupları hakkında zevk sahibi olan herkes burada "qâle" kelimesi olmadan bu soru edatı ile cümleye başlanmasının tat vermeyeceğini, hoş olmayacağını -bunun sebebini ve nüktesini bilmese de- hisseder. Tefsirdeki belâgat inceliklerini araştıranlar "qâle" kelimesinin burada tekrar belirtilmesinin nüktesini araştırdılar ve onlardan bazıları bizim bu söylediğimiz hususları fark etti ama onu açıkça ifade edecek şekilde net olarak göremedi.

Alûsî şöyle demektedir: "Denildi ki: cevap budur ve bundan önceki onun için bir temhid (hazırlık ifadesi)dir. Belki de 'qâle' kelimesi bunun için tekrar söylendi." O, bu inceliği naklederken söylenenin zayıflığına delalet eden "Denildi ki" ifadesini kullanmaktadır. Çünkü bu incelik onun için "Belki de" diyen ve kesin ifade kullanmayan o kişiye nispetle daha da kapalı idi.

Alûsî daha sonra Ebu's-Suûd'un bu cevap hakkında şöyle dediğini nakletmektedir: Burada ibadetin sadece Allahu Teâlâ'ya tahsis edilmesini gerektiren durumlar açıklanmaya başlanıyor. Bundan önce de onların ibadet etmeyi talep ettikleri şeylerin, helak olmaya müstahak ve tamamen batıl oldukları için asla talep edilmemesi gereken şeyler olduğu açıklanmıştı. İşte bunun için her ikisi de Hz. Musa'nın sözü olduğu halde aralarına "qâle" getirilmiştir.

1128. Tevbe, 9/112.

Alûsî bundan sonra da Şehâbeddin'e ait başka bir ta'lil nakletmektedir: Söyleyenler arasında birlik olduğu halde "qâle" kelimesi tekrarlandı. Çünkü bu, onların âlemlere üstün yapılmalarına bağlanmış bir hatâbî delildir. Burada temânü-i aklî (burhân- temânu) ile istidlal edilmemiştir. Çünkü onlar sıradan insanlardır.

Ben derim ki: Birinci ibare itiraz sadedinde ifade edilen bu iki görüşten de -her ne kadar bu iki görüş, o ibare sahibinin şöyle böyle fark ettiği hususa dayanıyorsa da- daha doğru ve daha sağlamdır. Çünkü bir an için birinci görüşün, ayetin Allah'ın durumlarının açıklanması olduğu şeklinde başlayan tezi ve ikinci görüşün, ayetin burhânî değil hatâbî delil olduğu tezi kabul edilse de bu da o da "qâle" fiilinin lizatihi tekrarlanmasını gerektirmez. Burada dikkate alınan şey, açıkladıklarımızdan anlaşılacağı gibi onun yeri ve "qâle"siz fasledilmesinin de öncesine atfedilerek vasledilmesinin de imkânsız oluşudur. Doğruyu ilham eden Allah'a hamd olsun. Şehâbeddîn'in görüşünün yanlış olduğunu biraz önce açıklamıştık. Ebu's-Suûd'un görüşünün zayıf olduğunu ise açıklamaya da gerek yok.

وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿142﴾ وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَن تَرَانِي وَلَٰكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿143﴾ قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُن مِّنَ الشَّاكِرِينَ ﴿144﴾ وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِن كُلِّ شَيْءٍ مَّوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ ﴿145﴾

142- Ve Musa'ya otuz geceye vaat verdik ve süreye bir on gece daha ekledik ve böylece Rabbinin mikatı (tayin ettiği vakit) tam kırk gece oldu. Musa, kardeşi Harun'a şöyle dedi: Kavmim içinde benim yerime geç, ıslâha çalış ve bozguncuların yolundan gitme!

143- **Ne zaman ki, Musa, mikatımıza geldi, Rabbi ona kelâmıyla ihsanda bulundu. "Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana". dedi. Rabbi ona buyurdu ki; "Beni katiyyen göremezsin ve lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksin". Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da baygın düştü. Ayılıp kendine gelince, "Sen sübhansın.", "Tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim." dedi.**

144- **Allah buyurdu: Ey Musa! Sana verdiğim peygamberlikle ve kelâmımla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Sana verdiğime sıkı sarıl ve şükredenlerden ol!**

145- **Ve onun için o levhalarda her şeyden yazdık, nasihat ve hükümlerin ayrıntılarına ait herşeyi (belirttik). Haydi, bunlara sıkı sarıl, kavmine de emret, onlar da en güzeline sarılsınlar. Size yakında o fasıkların yurdunu göstereceğim.**

Bu ayetler şeriatın Hz. Musa'ya vahyedilmesinin başlangıcını açıklamak üzere indi. Mutlak vahiy ona Medyen'den Mısır'a doğru gelen birine göre Sina'da Tur'un sağ tarafında gelmeye başladı. Burada sözü edilen, Allah onun kavmi İsrail oğullarını kölelikten kurtardıktan ve hür, bağımsız, Allah'ın kendileri için tespit ettiği ibadetleri ve muamelatla ilgili hükümleri yerine getirme gücüne sahip bir ümmet haline getirdikten sonra Tevrat kitabının vahyedilmesinin başlangıcıdır. Yabancılara köle olan bir ümmet bunları yapma gücüne sahip değildir. Nitekim bizim dinimizin dünyevî muâmelatla ilgili hükümlerinin tamamı ve ibadetle ilgili hükümlerin çoğu da hicretten sonra bildirilmemiş midir? Bir bedenî ibadet olan namaz Mekke'de farz kılınınca Hz. Peygamber ve ona iman edenler, Mescid'i Haram'da namaz kılmalarına engel olan müşriklerin eziyetinden çekindikleri için onu gizli gizli evlerde kılıyorlardı. Bir seferinde Hz. Peygamber Mescid-i Haram'da namaz kılarken müşrikler bir deve işkembesi getirerek secde esnasında onun üzerine koymuşlardı ve başını kaldıramamıştı. Nihayet kızı Hz. Fatıma gelmiş ve onu, sırtından atmıştı[1129]. Bir kere de Ebû Cehil, secde esnasında onun üzerine oturmaya kalkışmış ve buna da Allahu Teala engel olmuştu.

"Ve Musa'ya otuz geceye vaat verdik ve süreye bir on gece daha ekledik ve böylece Rabbinin mikatı (tayin ettiği vakit) tam kırk gece oldu." Bu kısım, daha önce geçen ve *"Ve İsrailoğullarının denizden geçmelerini sağladık."*[1130] cümlesiyle başlayan kısım üzerine atfedilmiştir.

1129. Buhârî, *Vudû*, 69; *Sütretü'l-musallî*, 19; *Cihâd*, 47; *Cizye* 20; *Fezâilü's-sahâbe*, 58; Müslim, *Cihâd*, 107-108; Nesâî, *Tahâret*, 191.

1130. A'râf 7/138.

Ebû Amr ve Yakup *"va'd"* mastarından *"veadnā"* şeklinde diğerleri ise "müvâdea" mastarından "vâadnâ" şeklinde okumaktadırlar. ***"Müvâdea"***nın burada va'd anlamında olduğu söylenmiştir. Diğer taraftan Allah'ın Hz. Musa'ya onunla konuşmak ve ona dinin esaslarını içeren levhaları vermek üzere bir vakit tayin etmiş olması ve onun bunu kabul etmesi sonra bu belirlenen vaktin başlangıcında Sina dağına çıkması, sonunda da oradan inmesi itibariyle burada müfâale babının manasının bulunduğu da söylenmiştir.

İki veya daha çok kişinin bir konuda mesela belli bir yerde veya belli bir vakitte buluşmak üzere anlaşmaları ile böyle bir şeyin bir kişi tarafından, -yerine getirmesi için ondan herhangi bir şey talep edilmeksizin- diğerine vaad edilmesi arasında fark vardır. Sözgelimi birisine "Senin için Beyt-i Haram'da dua edeceğim." denmesi sadece bir vaattir. Ötekinde ise -ayetin ibaresinde olduğu gibi- iki itibara göre iki durum da ihtimal dâhilindedir.

"Mîkât"ın manası, "vakt"ten daha özeldir. *"Mîkât"*, içinde bir işin yapılması kararlaştırılan vakittir. Mesela haccın mîkatları böyledir.

Bakara Sûresi'ndeki *"Hani bir zamanlar Musa'ya kırk gecelik vaat verdik."*[1131] ayeti, burada önceden ayrıntısı anlatılan olayın özet olarak zikredilmesidir. Çünkü A'râf Sûresi Mekkîdir ve Bakara ise Medenîdir, dolayısıyla A'râf'tan sonra inmiştir. Ayetteki ***"gece"***den maksat, gündüz ve gecedir. Bu kelime mutlak olarak kullanıldığında Arapların örfünde bu anlamda kullanılmaktadır.

İbn Münzir ve İbn Ebû Hâtim, bu ayetin tefsiri ile ilgili olarak şunları anlatmaktadırlar: Hz. Musa, kavmine "Rabbim bana kendisiyle görüşmem için otuz gece vaat etti. İçinizde Harun'u kendime vekil bırakıyorum" dedi. Musa Rabbine varınca Allah onu on gece daha artırdı. Onların fitnesi de Allah'ın artırdığı bu on gün içinde oldu. (Sonra Sâmirî'nin buzağısı ile ilgili olayı anlatır).

İkincisi (İbn Ebû Hâtim), Ebü'l-Âliye'den bu ayet hakkında şunu rivayet etmektedir: *"Ve Musa'ya otuz geceye vaat verdik ve süreye bir on gece daha ekledik."* Zilkade ayını ve Zilhicce'den de on günü kastedilmektedir. Tur'da kırk gece kaldı. Rab ona levhalarda Tevrat'ı indirdi ve yakından konuşmak üzere onu kendine yaklaştırdı, onunla konuştu, kalemin cızırtısını duydu. Bize ulaşan bilgiye göre o bu kırk gece esnasında Tur'dan inene kadar abdest bozmadı. Bu manada ve o zamanın, Hz. Musa'nın İsrail oğulları ile irtibatı kopmuş bir halde dağda Rabbi ile özel olarak konuşması için tayin edildiğini ifade eden başka rivayetler de vardır. Bu doğrudur ve gerek bu surede gerekse diğerlerinde anlatılan olaylara; Sâmirî'ye ve Hz. Musa yanlarında

---

1131. Bakara 2/51.

değilken buzağıya ibadet etmelerine dair anlatılanlara uygundur. Bu anlatılanlardan biri de Hz. Harun'a *"Musa bize dönene kadar ona ibadet etmeye devam edeceğiz"*[1132] demeleridir.

Deylemî İbn Abbas'tan bunu merfu olarak anlatmaktadır: Musa Rabbine gelince ve gecelerini, gündüzlerini oruçlu geçirdiği otuz günden sonra O'nunla konuşmak isteyince Rabbi ile ağzında oruç tutan kişinin ağız kokusu olduğu halde konuşmak istemedi ve yerdeki bitkiden alıp onu ağzında çiğnedi. Rabbi olanı en iyi bilen olduğu halde ona "Niçin orucunu açtın?" dedi. O da "Ey Rabbim! Seninle ağzım hoş kokulu olmaksızın konuşmak istemedim" dedi. O zaman "Ya Musa! Bilmedin mi ki oruçlunun ağzı benim yanımda misk kokusundan daha hoştur. Git ve on gün oruç tut, sonra bana gel" dedi. Musa da Rabbinin ona emrettiğini yaptı.

Bu hadisin senedi zayıftır ve metni de yukarıda işaret ettiğimiz Sâmirî olayıyla ilgili ayetlerle, o manadaki rivayetlerle çatışmaktadır.

Sûfîler bu rivayeti kırk gününü oruçlu geçirdikleri ve iftar etmeden sürekli oruç tutmayı yasaklayan sahih hadislerden dolayı sadece zeytin taneleri ile iftar ettikleri halvet günleri için delil olarak almaktadırlar. Uygun olanı ise Allah'ı zikretmeye ve namaz ile O'na yönelmeye kırk gün kırk gece ayırmak için sahih rivayetlerin dikkate alınması, bunun vesile değil gaye yapılmasıdır.

Bu konuda mevcut Tevrat'ın *Hurûc* (Çıkış) bölümünde şöyle denilmektedir: "12: Rab, Musa'ya dedi: Dağa, yanıma çık ve orada ol. Onlara öğret diye sana iki taş levhayı, şeriatı ve yazdığım vasiyeti vereceğim. 13: Musa ve hizmetkârı Yeşu kalktılar ve Musa Allah'ın dağına çıktı. 14: İhtiyarlara ise şöyle dedi: Burada oturun. İşte Harun ve Hûr sizinle beraber. Kimin davası olursa onların karşısına gelsin. 15: Musa, dağa çıktı ve bulut dağı sardı. 16: Ve Rabbin izzeti Sina dağına indi ve bulut onu altı gün örttü. Yedinci gün bulutun ortasında Musa'ya çağırıldı. 17: Rabbin izzetinin görünüşü, İsrail oğullarının gözleri önünde dağın başında yiyen bir ateş gibiydi. Musa bulutun ortasına girdi ve dağa çıktı. Musa kırk gün kırk gece dağda idi,"[1133]

Yine *Hurûc*'un otuz dördüncü faslında şöyle denir: "27: Rab, Musa'ya dedi: Şu kelimeleri kendin için yaz. Ben seninle ve İsrail oğulları ile kesin bir ahit yaptım. 28: Kırk gün kırk gece orada Rabbin yanında idi. Ekmek yemedi, su içmedi. Ahdin kelimelerini, on kelimeyi iki levhaya yazdı.[1134]

1132. Tâhâ 20/91.

1133. Tevrat, *Hurûc* (Çıkış), 24/12-17.

1134. Tevrat, *Hurûc* (Çıkış), 23/27-28.

"Musa, kardeşi Harun'a şöyle dedi: Kavmim içinde benim yerime geç, ıslâha çalış ve bozguncuların yolundan gitme!"[1135] Yani Hz. Musa Rabbinin o belirlenen vakti için gitmek isteyince aralarında hüküm vermesi ve içlerinde ıslâhta bulunması için büyük kardeşi Harun'u onların üzerinde halef (yokluğunda onun yerini alan kişi) olarak bıraktı. Çünkü onların içinde başkanlık Hz. Musa'ya aitti ve Harun onun veziri, desteği ve yardımcısı idi. Zaten Rabbinden de öyle istemişti: *"Bir de bana ailemden bir vezir ver. Kardeşim Harun'u (ver). Onunla arkamı kuvvetlendir. (Elçilik) işimde onu bana ortak et."*[1136]

Hz. Musa kardeşine onların arasında ve içinde ıslâhı tavsiye etti ve yeryüzündeki bozguncuların yolundan gitmesini yasakladı. İfsat (bozgunculuk) çeşit çeşittir. Bunlardan kimi açık kimi de kapalıdır. Her bir çeşidin araç olanları vardır amaç olanları vardır. Haramlığı açık olanları vardır farklı değerlendirmelere konu olup net olarak anlaşılamayan vasıta durumundakileri vardır. Muttakî olan kişi bu konuda ihtiyatla hareket eder.

"Bozguncuların yolundan gitmek", yaptıkları işlerde onlara iştirak etmeyi, yardımcı olmayı, onlar bu işleri yaparlarken beraberlerinde bulunmayı ve onlarla iyi ilişkiler içinde olmayı kapsamaktadır. Yine onları bu işlerden vazgeçirmeye çalışıp bundan acze düştükten sonra bile olsa onlarla beraber kalmak buna dahildir.

Bunlardan bir kısmının Peygamberlerden de vâki olması mümkündür ve bir tür içtihat (aklî değerlendirme) ile bu duruma düşmelerini önlemek için onların bundan nehyedildikleri doğrudur. Mesela Sâmirî'nin buzağısı olayında Hz. Musa ile Harun arasında ihtilafa konu olan ve Tâhâ Sûresi'nde anlatılan olay böyledir: *"Dedi ki: Ey Harun! Onları sapıtmış halde gördüğün zaman benim peşimden gelmene ne engel oldu?! Emrime de mi asî oldun? Dedi ki: Ey anamın oğlu! Sakalımı da başımı da bırak. Çünkü ben senin 'İsrail oğulları arasında ayrılık çıkardın, sözümü beklemedin' demenden çekindim"*[1137] Peygamberlik Hz. Musa'ya asaleten Harun'a ise başkan olarak değil "Hz. Musa'nın veziri ve onun tâbii olmak üzere" verilmiştir. Kendisine şeriat (Tevrat) verilen kişi Hz. Musa'dır. Harun, davetin Firavun'a tebliğ edilmesinde ve İsrail oğullarının kurtarılmasında onun yardımcısı olduğu gibi şeriatın İsrail oğulları arasında uygulanmasında da onun yardımcısı idi.

Buhari, Müslim ve başkaları Sa'd b. Ebû Vakkas'tan rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye *"Benim yanımda Musa'nın yanındaki Harun mertebesinde olmaya razı olmuyor musun?"* demiştir. Bu sözü Tebuk Savaşı

1135. Araf 7/142.
1136. Tâhâ 20/29-32.
1137. Tâhâ 20/92-94.

için Medine'den ayrılmadan önce onu kendine halef olarak oraya bırakmak isteyince ve ondan "Yâ Rasûlallah! Beni geride kadınlar ve çocuklar arasında mı bırakıyorsun?" şeklinde bir serzenişle karşılaşınca söylemişti.[1138] Ahmet b. Hanbel'in belirttiği bir rivayete göre, Hz. Ali bundan sonra ona "Razı oldum, razı oldum" demiştir. Hz. Ali "Kadınlar ve çocuklar arasında mı?" diye sormuştur. Çünkü Tebuk Savaşı'na çıkarken Hz. Peygamber'den geriye -izin isteyen münafıkların dışında- kadınlardan, çocuklardan ve onlar gibi korunmaya muhtaç olan hasta ve zayıflardan başka kimse kalmamıştı.

Kadı Iyâz Müslim'in şerhinde "Bu hadis, Rafizîlerin, İmamiye'nin ve diğer Şia fırkalarının "hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğu" Hz. Peygamberi'in öyle vasiyet ettiği görüşünü savunurken tutundukları deliller arasında yer almaktadır." demekte ve şöyle devam etmektedir: Bunlar sonra ihtilaf ettiler. Râfizîler, başkalarını onun önüne geçirdikleri için diğer sahabeyi kâfir saydı. Onlardan bazıları daha da ileri giderek hakkını talep etmedi diye Hz. Ali'yi de kâfir kabul etti. İşte bunlar mezhep itibariyle o kadar basit ve akıl bakımından o kadan bozuklar ki onlara cevap vermeye bile gerek yok. Onun bu sözünü bu iki grubun, söylediklerini bir inançtan dolayı söylemediklerini, aksine bunların İslam'ı geçersiz kılmak ve dînî didişmelerle Arapların hâkimiyetini ortadan kaldırmak için fitne peşinde koşan Sâbiî ve Mecusî cemiyetlerinden olduklarını okuyucuya hatırlatmak için belirttim.

Yerine Hz. Ali'yi bırakma meselesine gelince: Hz. Peygamber ne zaman savaşa gidecek olsa Medine'ye Sahabeden bazılarını halef olarak bırakmaktaydı. Bu iş için onların en faziletlilerini seçiyor da değildi. Hadiste Hz. Ali ile ilgili menkıbe olarak bu yerine bırakma olayının daha üstünde bir şey var, onu kardeşi sayıyor. Ama bu, vefatından sonra yerine onu bıraktığı anlamına gelmez. Çünkü Hz. Harun, Hz. Musa'dan önce ölmüştür.

"Ne zaman ki, Musa, mikatımıza geldi, Rabbi ona kelâmıyla ihsanda bulundu. 'Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana.' dedi." Musa, onunla konuşmak ve ona şeriatı vermek için tayin ettiğimiz vakitte gelince ve Rabbi, melek vasıtası ile değil de bir perde arkasından onunla konuşunca[1139] yüce, temiz nefsi konuşma ve görme faziletinin ikisini de elde etmek arzusuna kapıldı ve şöyle dedi: Rabbim! Bana senin tecelline tahammül etme gücü olarak sana bakmamı, seni görmemi ve mümkün olduğu kadar seni tanımamı sağlayacak güç vererek mukaddes zatını bana göster. O böyle diyordu. *"Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür."*[1140] ayetinde olmayacağı ifade

1138. Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, I, 170, 177, 179, 182, 184, 185; Buhârî, *Fezâilü's-Sahabe* 9; *Meğâzî*, 74; Müslim, *Fezâilü's-Sahabe* 30-32.

1139. Bkz: Bakara 2/253'ün ve Nisa 4/164'ün tefsiri

1140. En'am 6/103. ayetin tefsirine bakınız.

edildiği ölçüde, yaratıkların imkânının üstünde bir idrak ve bir kavrama istemiyordu.

"Rabbi ona buyurdu ki; Beni katiyyen göremezsin ve lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksin." Yani: Sen beni şimdi de ileride gelecek bir zamanda da göremezsin. Allah bu ifadeden sonra görememesinin sebebine delalet eden ve isteğinin kabul edilmemesinin onda doğurduğu ezikliği hafifleten bir ifade ile ve kendi sünnetine dair onun bilmediği bir hususu ona bildirerek ***"lâkin (fakat)"*** kelimesiyle söze devam etti. Allahu Teala'nın, ona bildirdiği sünneti, bu evrendeki hiç bir şeyin O'nu görecek kuvvette olmadığı hususu idi. Hz. Peygamber de Ebû Musa tarafından rivayet edilen ve Müslim'de yer alan hadisinde şöyle demektedir: *"O'nun perdesi (hicab) nurdur. Onu açsaydı eğer yüzünün parlaklığı bakışının uzandığı yaratıklarını yakardı."*[1141]

Allahu Teala şöyle devam etmekte: Fakat dağa bak. Ben ona görüneceğim (tecelli edeceğim). Eğer o görünme anında sabit kalır ve yerinde olduğu gibi durursa sen beni göreceksin. Çünkü bu fani alemin maddesi olma bakımından aranızda müştereklik var. Ama kuvvetli ve yerinde iyice sabit olduğu halde eğer o, maddesi onu ve her şeyi yaratanın tecellisinin kuvvetine istidatlı olmadığı için bu tecelliden dolayı sabit kalamaz ve olduğu gibi duramazsa bil ki sen de beni göremeyeceksin. Sen bu maddeden yaratılmış olman ve bu maddenin kuvveti, istidadının zayıflığı ve faniliği kabulü ile ilgili rabbânî sünnetlere tâbi olman bakımından onunla aranızda müştereklik var. *"İnsan sabır ve tahammül bakımından zayıf yaratılmıştır."*[1142].

Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'in rivayet ettiğine göre Katâde "Konuşmayı duyunca görmeye can attı." demektedir.

Ebü'ş-Şeyh'in rivayetine göre İbn Abbas şöyle söylemektedir: Musa, Rabbine *"Bana göster de sana bakayım."* dediği zaman O da ona, "Ya Musa! Sen beni göremezsin." dedi. Yani şöyle söylüyordu: Beni görecek değilsin. Bu, ebediyen olmayacak. Ya Musa! Kimse beni görüp de yaşayamaz. Musa da dedi ki: Rabbim! Seni görmek ve sonra ölmek, seni görmemekten ve sonra da yaşamaktan daha iyidir. Allah o zaman şöyle dedi: Ya Musa! Şu büyük, yüksek ve sağlam dağa bak. Eğer o, yerinde durabilirse, yani sabit kalırsa, benim büyüklüğümden bir miktar gördüğü için dağılmaz ve çökmezse sen de zayıflığına ve zilletine rağmen beni göreceksin. Fakat dağ, büyük, yüksek ve sağlam olduğu halde dağıldı ve çöktü. Sen daha zayıf ve daha zelilsin.

1141. Müslim, *İman*, 293.

1142. Nisa 4/28.

"Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da baygın düştü."

Bir şey veya iş daha önce zatî olarak veya izâfî olarak kendiliğinden kapalı iken veya ona bakana, onu arayana kapalı iken zahir olmuş, açık hale gelmiş ve netleşmişse bunu ifade etmek için Arapça'da şu şekilde cümleler kullanılmaktadır: Celâ eş-şey'ü ve'l-emru, incelâ, tecellâ bi nefsihî ev bi ğayrihî, celâhü fe tecellâ. Bu tecelli ve açığa çıkma; zat ile de olur, zatsız olarak o kapalılığı ve karmaşıklığı ortadan kaldıran bir sıfat veya fiil ile de olur. ***"Tecellâ"*** kelimesinde "celâ" ve "incelâ" kelimelerinden ayrı olarak tedrîcîlik ve şahsî yahut nev'î çokluk anlamı vardır. Allahu Teala başka bir ayette *"Örttüğü zaman geceye, (tecelli ettiği) açıldığı zaman gündüze and olsun ki."*[1143] demektedir. Gece gündüzü sarmakta ve onu örtmektedir. Sonra da gündüz tedrîcen tecelli eder, açığa çıkıp görünür. İleride geleceği gibi hadislerde belirtildiğine göre Allahu Teala'nın çeşitli tecellileri vardır.

"Dekk" kelimesi Arapça'da yine bu dildeki "dakk" kelimesi ile aynı manadadır veya "dekk", "dakk"ın bir türüdür.

Esâsü'l-Belâğa'da şöyle denir: "Dekektühû", "deqaqtühû" (kırmak, küçük parçalara ayırmak, ufaltmak, ezmek) demektir. "Dekke'r-rakiyyete", "kebesehâ" (kuyuyu taş v.s. ile ördü, içini düzgün hale getirdi) demektir."cemelün edekkü" ve "nâkatün dekkâün", hörgücü olmayan deve demektir. "İndekke's-sinâmü", hörgüç sırta yayıldı, anlamına gelir. "Nezelnâ bi dekdâk" cümlesindeki "dekdâk", yerle aynı seviyede, toprakla karışıp sıkışmış kum, demektir[1144].

Ben diyorum ki: Araplardan miras yoluyla intikal etmiş genel kullanımdan anlaşıldığına göre "dekk " ile "deqq" arasında fark vardır. ***"Deqq"***, bir şeyin dağılması ve ince parçalar haline gelmesi için dövülmesinde kullanılan şey, demektir. Una da bunun için "deqîq" denir. Çünkü ilkel dönemlerde buğday taşla dövülüyordu ve deqîq haline geliyordu. Sonra insanlar buğdayı ezen ve öğüten değirmenleri buldular. *"Dekk"* ise yıkmak ve dövmek demektir ki dövülen şey bu sayede düz ve yapışık hal alır. Arapça'da "arzun medkûketün" (dövülüp, çiğnenip düz hale getirilmiş, toprağı iyice sıkıştırılmış yer) "tarîkun medkûketün" (dövülüp, çiğnenip düz hale getirilmiş, toprağı iyice sıkıştırılmış yol) şeklinde kullanımlar vardır. "Dekke'l-hufrate ve'r-rakiyyete", çukuru veya tesviye işlemi yapılmamış kuyuyu gömdü, kapattı, demektir. O Arapların çocukları bu kelimeyi bu manada kullanmaya

1143. Leyl 92/1-2.

1144. Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, dkk md.

devam ediyorlar. Çukura veya açılıp da tesviye edilmemiş kuyuya, onu tesviye etmek için konan küçük taşlara, çakıllara "ed-dekketü" diyorlar.

Hamza "cealehû dekkâe" şeklinde okuyor ki burada "dekkâe", düzleşmiş arazi, yer, demektir. Bu, kelimenen hörgüçsüz dişi deve hakkındaki kullanımına benzer. Cumhur ise bunu "cealehû dekken" şeklinde okur. Buna göre kelime mastardır ve "medkûk" manasındadır. Aynı durum Kehf Sûresi'ndeki[1145] *"sedden"* kelimesinde de mevcuttur.

"el-Harru" ve "el-hurûru", yüksekten düşmek ve yere kapaklanmak demektir. *"Yüzleri üstü secdeye kapanırlar."*[1146] ayetinde de bu anlamdadır.

"es-Saıku", "es-sa'ku" mastarından sıfattır. ***"es-Sa'ku"*** da yıldırım düşmesinin tesiri ile ölüm veya bayılma olayının meydana gelmesidir. Daha sonra kelimenin bu manası genişlemiş ve benzer olaylar hakkında da kullanılmıştır. Feyyûmî, *el-Mısbâhu'l-münîr*'de şöyle der: "Teıbe" babından "saıka, sa'kan", öldü, demektir. Yine "saıka", duyduğu bir sesten dolayı bayıldı, anlamına gelir. "es-Sa'katü'l-ûlâ", nefha (üfleme) ve "es-sâıkatü", gök gürlemesinden dolayı inen şey (yıldırım) manasında kullanılır. "es-Sâıkatü" kelimesinin çoğulu "savâık" gelir ve sâika (yıldırım) neye isabet etse onu mutlaka paramparça eder ve yakar.[1147]

Bu ayet hakkında rivayet tefsirlerinde sözlük anlamlarına uygun olarak yer alan rivayetlerin en güzeli İbn Cerir, İbn Ebû Hâtim, Ebü'ş-Şeyh ve Beyhakî'nin (*er-Ru'ye*'de) İbn Abbas'tan naklettikleri rivayettir: ***"Rabbi dağa tecelli edince"***: Ondan sadece serçe parmağı kadar bir şey tecelli etti. "*Cealehû dekken*", onu toprak haline getirdi, "... *saıkan*" da bayılmış, demektir.

İbnü'l-Münzir, İkrime'den rivayet ediyor: Dağ, sert taştan idi. Ona tecelli edince düzleşmiş yani yerle bir seviyede toprak yığını haline geldi. Eğer öyle olmasaydı onun toprak haline gelmesi, -her ne kadar onda "dekkâü" (hörgüçsüz deve, düzlenmiş yer) ve "medkûk" (parçalanmış, paramparça edilmiş) manası varsa da- dağın yerinde durması (istikrarlı olması) ile çelişmez, denirdi. Bazı eserlerde ve merfu hadislerde de dağın yere battığı şeklinde anlatımlar vardır. Bu da birinci anlam ile uyumludur. Yani o, tecelli ile adamakıllı sarsılmış, taşları paramparça olmuş, bu esnada onun tamamı veya bir kısmı yere batmış ve nihayetinde -bazılarının dediği gibi- sıkıştırılıp toprakla iyice düzlenmiş kumlar gibi tesviye edilmiş bir tümsek halini almıştır.

Buranın anlamı şöyledir: Rabbi daha asgarî derece tecelli edince onun şiddetinden ve azametinden dağ çöktü, indi ve düzlenmiş yeryüzü gibi veya hörgüçsüz deve gibi oldu. Musa da yıldırım çarpmış kimse gibi baygın du-

---

1145. Kehf 18/94.

1146. İsrâ 17/107.

1147. Feyyûmî, *el-Mısbâhu'l-münîr*, (sâd-ayn-kâf) md.

rumda yüzükoyun yere düştü. Bu tecelli ona değil, dağa oldu. Ya ona tecelli etseydi ne olurdu?

Bu ayetlerin tefsirine dair zayıf ve uydurma eserler, haberler arasında öyle acaip ve garip şeyler anlatılır ki bunların çoğu İsrailiyattandır. Bunlar arasında yer alan merfu rivayetlerden en dikkate değer olanı Hammâd b. Seleme'nin Sâbit'ten ve onun da Enes b. Mâlik'ten naklettiği rivayettir: Rasûlüllah *"felemmâ tecellâ rabbuhû li'l-cebeli cealehû dekken"* diye okudu. Dedi ki: Başparmağını serçe parmağının ucuna koydu ve "*Dağ battı*" dedi. Bir lafızda *"ve harra Mûsâ saıkan"* ziyadesi de vardır. Humeyd et-Tavîl (ö.143/760), Sâbit'e "Bundan neyi kastediyorsun?" dedi. O da onun yani Humeyd'in göğsüne vurdu ve "Sen kimsin Humeyd? Sen nesin Humeyd? Bana Enes b. Malik, Rasûlullah'tan hadis rivayet ediyor ve sen 'Bundan neyi kastediyorsun?' diyorsun. Bunu Ahmet,[1148] Abd b. Humeyd, Tirmizî[1149] (sahih olduğunu da söyler), İbn Cerir, İbnü'l-Münzir, İbn Ebû Hâtim, Adiy (*el-Kâmil*'de), Ebû'ş-Şeyh, Hâkim (sahih olduğunu da söyler), İbn Merdûye ve Beyhakî (*er-Ru'ye*'de) rivayet etmektedir. Bunu sahih sayanlara göre Hammâd b. Seleme, onun münferit ravisidir. Hammâd Müslim'in ravilerindendir. Fakat bilindiği gibi ömrünün sonlarında hafızasında gerileme olmuştur. Davud b. Muhabber (ö.206/821) ve İbn Merdûye'nin rivayetinde bunun iki tariki daha vardır ve İbn Kesir'in[1150] dediği gibi bunların ikisi de sahih değildir. Başparmağını serçe parmağının ucuna koyarken onun; tecellinin en azı, en aşağı mertebesi olduğunu ifade etmek istemiştir. Bunun anlamını teyit eden sahih rivayet ileride gelecektir.

Bu rivayetlerin en nâhoş ve en zayıflarından biri de Enes'ten nakledilen "Allah dağa tecelli edince onun azametinden altı dağ uçtu ve üçü Medine'ye üçü de Mekke'ye düştü..." şeklindeki merfu rivayettir. O bunların isimlerini de belirtmektedir. İbn Kesîr "Bu, garib hatta münker bir hadistir" dermektedir.[1151] Ben de diyorum ki: Bu, ayetin lafızlarından ve anlamından hiç bir şeye uymamaktadır, onlarla bir ilgisi de yoktur.

"Ayılıp kendine gelince, 'Sen sübhansın, tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim,' dedi." Yani Musa baygınlık (kendinden geçme) halinden ayılınca, demektir. Ayette ***"ifâka"*** (*ayılma*) tabirinin kullanılması, İbn Abbas'ın ve cumhurun ayetteki *"saıkan"* kelimesini bayılma olarak tefsir et-

1148. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 209.

1149. Tirmizî, *Tefsir*, 7/1. (Tirmizi onun için hasenün sahîhun ğarîbun ifadesini kullanmaktadır. -Çev.-)

1150. Bkz:. İbn Kesir, *Tefsir*, II, 244.

1151. İbn Kesir, *Tefsir*, II, 245.

melerinin doğru, Katâde'nin onu ölüm olarak tefsirinin ise yanlış olduğuna delalet etmektedir.

Sûfilerden bazı uç şahsiyetler de Katâde ile aynı görüştedirler ve onun Rabbini görüp öldüğünü veya ölüp Rabbini gördüğünü iddia etmektedirler. Hâlbuki o eğer ölseydi Allah, Hz. Musa'nın kavmi arasından seçtiği yetmiş kişi hakkında dediğine benzer şekilde *"felemmâ buıse..."* derdi. Bu yetmiş kişi onunla birlikte dağa gitmiş ve ondan Allah'ı kendilerine açık açık göstermesini istemişlerdi ve yıldırım onları yakalayıvermişti. Allah Bakara Sûresi'nde *"Sonra şükredesiniz diye sizi ölümünüzün ardından yeniden diriltmiştik."*[1152] demektedir.

Hz. Musa ***"sübhâneke"*** dedi. Yani senden istediklerim veya bunların lâzimeleri arasında yer alan ve senin şanına uygun düşmeyen şeylerden seni tenzih ve takdis ederim. Yahut da Allah'ın Hz. Nuh'un dilinden ifade ettiği gibi *"Ey Rabbim! Ben bilmediğim bir şeyi istemiş olmaktan dolayı sana sığınırım."*[1153] Seni tenzih ve takdis ederim. Sen bu gibi şeylerden münezzehsin, uzaksın.

Ehl-i Sünnet müfessirlerinin çoğu, Allah'ı tenzih etmesinin ve tövbe etmesinin (O'na dönmesinin) gerekçesini şöyle açıklamaktadırlar: O, Allah'ı görmeyi, O'nun izni olmaksızın istedi. Onlara göre bilginin olmaması, ancak istediği şeyin bu dünya hayatında imkânsız veya gerçekleşmez oluşu anlamında olursa doğru olur. Yoksa o "Kendi içinde imkânsız ve asla gerçekleşmez veya ahirette olmaz." anlamında değildir.

"Tevbe", dönmek anlamındadır. Buradaki anlamı ise istediğinden vazgeçip edep sınırının zirvesinde olarak Rab ile birlikte durmaya dönmektir.

Mücahid şöyle demektedir: Senden görmeyi istemekten vazgeçip ***"Tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim."***

İbn Abbas ve Mücahid ***"inananların ilki"*** olmasını "yani İsrail oğulları içinde" diye açıklamaktadırlar.

İbn Abbas'tan nakledilen başka bir rivayete göre de o bu ayeti "Ben, seni kimsenin göremeyeceğine inananların ilkiyim" şeklinde anlamaktadır.

İbn Kesir bu iki rivayeti de belirtmekte ve şöyle devam etmektedir: Ebü'l-Âliye de böyle söyler. Ondan önce de inanmışlar vardı. O, "Ben, yaratıklarından hiç birinin kıyamete kadar seni göremeyeceğine inananların ilkiyim" demektedir. Bu, açıklanabilir güzel bir görüştür. Muhammed b. Cerir, Tefsirinde burada Muhammed b. İshak b. Yesar'dan içinde acaiplikler ve

1152. Bakara 2/56.
1153. Hûd 11/47.

gariplikler bulunan uzunca bir nakilde bulunmaktadır. Öyle görülüyor ki o, bunu İsrailiyattan almış. Allah, en iyi bilendir[1154].

Ayetin anlamı özet olarak şöyledir: Allah, Hz. Musa ile arada bir vasıta olmaksızın konuşunca ve o bu fazilete erince, daha önce duymadığı şeyler duyunca -ki bunlar, bu dünyada eşi benzeri olmayan gayb konusuna girmektedir- Allah'tan kendisine O'nu görme şerefini de vermesini istedi. Aslında o zatı itibariyle de kelamının da dahil olduğu sıfatları itibariyle de Allah'ın, bu dünyada hiç bir şeye benzemediğini kesinlikle biliyordu. Fakat Rabbinin özel muamelesi ile hiç bir kelama benzemeyen bir kelamı duyunca -görme isteğinin konuşmayla bağlantılı ifade edilmesinden anlaşıldığı gibi- hiç bir zatın kendisine benzemediği zatı da görmeye can attı. Musa'nın aklı, -aklî ve naklî delillerle insan akıllarına nispetle akılca en yüksek zirvede olduğu halde- onun bu isteğine engel olmadı. Onun dini ve Allah bilgisi de -ki bunlar da zirvededir- onu bundan alıkoymadı. Allah da ona ***"Beni katiyyen göremezsin"*** dedi. İsteğinin reddedilmesinden doğan elemini hafifletmek için -çünkü o, vahiy döneminin başlangıcında kendisine *"Ben, seni kendime (peygamber) seçtim."*[1155] dediği, kendisi ile konuştuğu kişi idi- kendisinden başka kimsenin bilmediği bir şekilde dağa tecelli etmek suretiyle ona gözleriyle ve bütün idraki ile gösterdi ki buna engel olan husus, onun kendisi tarafındandır, yoksa Rabbânî ihsan tarafından değildir. O da Allah'ı tenzih etti, tesbih etti ve bu talebinden O'na döndü, tevbe etti. Allah da ona, kendisini ona görünme ile değil, risaleti ile ve kelamı ile insanlara tercih ettiğini müjdeledi. Ona verdiklerini almasını ve şükredenlerden olmasını emretti.

"Allah buyurdu: Ey Musa! Sana verdiğim peygamberlikle ve kelâmımla seni insanlar üzerine seçkin kıldım."

"el-Istıfâu", bir şeyin özünü, içinde hiç katkı olmayan saf kısmını seçmek, demektir. Devlet başkanının veya en büyük komutanın ganimet mallarıı arasından kendisi için seçtiği şeye "safiyy" denmesi de bundan dolayıdır. Mesela Rasûlullah (s) Bedir savaşı ganimetleri arasından Zülfikâr adıyla bilinen kılıcı böyle seçip almıştır.

Ayette "ıstafâ" fiilinin "alâ" harf-i cerri ile kullanılmasının sebebi, fiilin aynı zamanda "faddale" (üstün tuttu, tercih etti) anlamını içermesidir. Anlam şöyledir: Seni çağının insanlarına tercih edip onlardan üstün tutarak risaletimle seçtim.

İbn Kesir ve Nâfi ***"risâletî"***, diğerleri ise ***"risâlâtî"*** şeklinde okumaktadır. Tekil olarak "risâletî" şeklindeki okuyuşa göre bu "irsâl" kelimesinden

1154. İbn Kesir, *Tefsir*, II, 245.
1155. Tâhâ 20/41.

isimdir. "Risâlâtî" şeklindeki çoğul okuyuş ise onunla gönderilen akidelerin, ibadetlerin; yönetimle (siyaset), savaşla, medeniyetle, şahıs ve aile hukuku ile ilgili hükümlerin birden çok oluşu itibariyledir. Çoğul şekildeki okuyuşu, Tevrat'ın sifrlerinin (ana bölümlerinin) birden çok oluşu ile açıklayanlar olmuşsa da bu zayıf bir görüştür. Çünkü Tevrat, Allah'ın Hz. Musa'ya vahyettiği şeriattır. Dolayısıyla o, onun risaletinin konusudur. Beş sifre Tevrat denmesi daha sonradan oluşmuş bir ıstılâhî kullanımdır. Bazen bu kelimeyi Hz. İsa'dan önceki bütün peygamberlerin kitapları hakkında da kullanmaktadırlar.

"Istafeytüke bi kelâmî", ilham şeklindeki vahiyden sonra -bir hicap arkasından da olsa- bir melek vasıtası olmaksızın seninle konuşmam suretiyle seni seçtim, tercih ettim, demektir. Hicâb, konuşma ile birlikte görme imkânını da elde etmek için kaldırılmasını istediği şeydir.

Allah'ın vahyi üç türlüdür. O, bunları şu ayette açıklamaktadır: *"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur. Yahut da bir elçi gönderir de izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz ki O çok yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[1156] Onun burada ortada belirtilen türü en üstünüdür ve bu, Hz. Musa'ya birinci türden sonra verilmiştir. Bunun tersini söyleyen de vardır. Ona bu hususiyetin tanınmasının açıklamasını daha önce Bakara Sûresi'nde[1157] *"Ve Allah Musa ile de konuştu."*[1158] ayetinin tefsiri sırasında yapmıştık.

"Sana verdiğime sıkı sarıl ve şükredenlerden ol!" Yani sana verdiğimiz şeriatı (Tevrat'ı) al ve bununla sana ve kavmine vermiş olduğum nimetten dolayı şükürde derinleşenlerden ol. Bu da o şeriatı güçlü ve kararlı bir şekilde ayakta tutmak, onu uygulamak suretiyle olmaktadır. Bu, diğer nimetlerim için de söz konusudur. Çünkü neden dolayı şükredileceğinin hazfedilmiş olması, onun genelliğini göstermektedir. Ayrıca **"şâkirîn"** (şükredenler) denerek bunun sıfat halinde ifade edilmesi de onda derinleşmeye ve mütemekkin olmaya delalet eder.

Rü'yet (Allah'ın Görülmesi) ve Allah'ın Kelamı (Allah'ın Konuşması) Konusunda Yaklaşımlar

Sahabe topluluğu bu ve benzeri ayetleri anlıyorlardı ve onlarda bir problem (işkal) görmüyorlardı. Onlar Kur'an'ın dilini ve Allah'ın Kur'an'da

1156. Şura 42/51.

1157. Sözünü ettiği ayet Nisâ Sûresi'ndedir (4/164). Bunu Bakara Sûresi 2/253. ayet ile karıştırmış olabilir. (Çev.)

1158. Nisâ 4/164.

ne demek istediğini en iyi bilen Araplardı. Çünkü onlar bu ayetleri, onların kendisine indirildiği ve onu insanlara açıklamakla görevli olan Hz. Peygamber'in bizzat kendisinden dinleyip öğrenmişlerdi.

Sonra İslam etrafa yayıldı ve daha önce çeşitli dinlere mensup olan yabancılar Müslüman oldular. Bunlar Kur'an'ın dilini önce telkin yoluyla ve saf Araplarla bir arada yaşamak suretiyle elde ediyorlarken daha sonra teknik manada öğretim yoluyla öğrenir oldular. Sonra Arapların kendi nesilleri de öyle oldu.

Sonra hepsinde de kendi kurdukları usulü'l-akâid, fıkıh, hadis gibi dînî ilimlere; nahiv, sarf, beyan gibi dil ilimlerine; eskilerin ilmine dair kitaplardan yaptıkları tercümelere ve matematikte, aklî, vicdânî alanda ve varlığın kuralları ile ilgili diğer alanlarda bunlara yaptıkları ilavelere ait ilmî ve teknik terimler doğdu. Bu terimler ile Kur'an ve hadisin dili içiçe girdi ve bunlar, onların anlaşılması için birer alet ve aynı zamanda onlardan kastetilen anlamlardan bir kısmının belirlenmesinde de hataya düşme sebebi oldu.

Sonraları anlama hatasına daha da çok sebep olan bir durum ortaya çıktı ki o da -ayrılık ve ayırımcılık aleyhinde şiddetli uyarılar olmasına rağmen- Müslümanları parçalayan mezhep ve grup taassubudur. Bir gruba veya hizbe mensup olan herkes, -inceleme ve araştırma ehlinden de olsa, içtihat ve bağımsızlık iddiasında da bulunsa- Kur'an'a ve Sünnete sadece mezhebinin görüşünü dile getiren gözlükle bakar oldu. Hâlbuki mezhep bağlılığı ile onların mutlak içtihat dedikleri gerçek bağımsızlın birbirine karşıt olduğu apaçık bir hakikattir.

Bir başka sebep de Kur'an tefsirlerinin ve Sünnet kitaplarının İsrailiyat ile uydurma ve zayıf rivayetlerle doldurulması, çoğunluğun bunları ayıklamada, aslı olan ile olmayanını ayırmada ihmal göstermesidir. Bu iş o kadar ilerlemiştir ki İbn Kesir'in de aralarında bulunduğu bir kısım hadis hafız ve eleştirmenlerinin belirttikleri gibi bazen İsrailiyattan olan nakiller merfu hadislerle karıştırılmıştır. İbn Kesir, *Tefsir*'inde buna değinmektedir.

Bu sebeplerden dolayı onlar, farkında olmadan kendilerinden önce yaşamış olan toplumların yolundan giderek Allah'ın Kitabı'nın, halkın ve ümmetin hayatını ifsat eden ihtilaf ve ayrılığı ortadan kaldırma özelliğini ve meziyetini işlemez hale getirdiler. Çünkü bizzat Kur'an'ın kendisini de ihtilaf konusu yapmışlardı. Allah onlar hakkında şöyle demektedir: "*İnsanlar tek bir ümmetti. Ayrılmaları üzerine Allah, rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere peygamberler gönderdi ve beraberlerinde hak ile ilgili kitap indirdi ki, insanların, aralarında ihtilaf ettikleri şeyler hakkında hakem olsun. Bunda da sırf o kitap verilenler, kendilerine bunca deliller geldikten sonra tuttular,*

aralarındaki hırs ve kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler."[1159]; *"Kitap Ehli, ancak kendilerine apaçık delil geldikten sonra ayrılığa düştüler."*[1160]; *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin ve sizden olan emir sahiblerine de itaat edin. Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz; Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Rasûlü'ne arz edin. Bu, daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir."*[1161]

Din birliği ile çelişen ayrılık ve ayırımcılıktan kaçınarak anlaşmazlığı ortadan kaldırmak ve ihtilafı kesmek maksadıyla işi Allah'ın Kitabı'na ve Peygamberinin onu açıklayan Sünnet'ine havale etmek, Kitab'ı ve Peygamber'in ona dair açıklamasını, söz konusu anlaşmazlığın, mezhep ve grup ihtilaflarının üstünde tutmaya bağlıdır. Aksi takdirde deva olan şeyin kendisi de dert halini alır.

Şöyle bir görüş ileri sürülebilir: Kur'an, farklı İslam mezheplerine mensup gruplar ve hizipler arasında ihtilaf konusu değildir. Kur'an'dan olan bir şeyi reddedenin -eğer daha önce Müslüman sayılmışlarsa- İslam'dan çıkmış olduğu hususunda onlar arasında görüş birliği vardır. Aralarındaki ihtilaf sadece onu anlama konusundadır. Sünnet meselesine gelince onun bir kısmının rivayetinde, bir kısmının da anlaşılmasında ihtilaf ederler. Bir kişinin dini ilgilendiren ve kendisince sahih kabul edilen bir sünneti esas alması, mensupları Müslüman sayılan her mezhepte vaciptir. Ama onun, delaleti kesin olmayanlarının anlaşılmasında ihtilafa düşülmesi zorunludur ve bu ihtilaf, *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte bunlar için büyük bir azap vardır."*[1162] ve benzeri ayetlerin kapsamına girmez.

Biz buna karşı şöyle cevap veririz:

1. Onlar fitnelerden ve mezhep taasubundan önce bütün bu konularda öyle idiler. Fakat daha sonra Hanefi fakihlerinin ileri gelenlerinden bazısı şunu açık açık söylediler: Onlara göre her hükümde asıl olan, kendi mezhep alimlerinin sözleridir. Eğer kendi alimlerinin sözüne aykırı bir ayet bulurlarsa o ayeti nesheden bir şey ararlar. Bulamazlarsa o ayeti tevil ederler. Yine kendi mezhep görüşlerine aykırı bir hadis görürlerse onun senedini araştırırlar. Eğer senedinde onun değerine halel getirecek bir şey (ta'n) bulurlarsa o hadisi atarlar. Bulamazlarsa Kur'an'dan kurtulmak için yaptıklarını bu sefer hadiste yaparlar. Bazı büyük araştırmacılar hariç tutulursa her mezhep alimi

1159. Bakara 2/213.
1160. Beyyine 98/4.
1161. Nisâ 4/59.
1162. Âl-i İmran 3/105.

bu minval üzere hareket etmiştir. Ancak bazı araştırmacı alimler birtakım kelâm ve usul meselelerinde delile dayanarak mezheplerine muhalefet etmiş ve yine bazı büyük hadisçiler de birtakım sahih ve sarih hadisleri mezheplerine tercih etmişlerdir. İsteyen İbnü'l-Kayyım'ın *İ'lâmü'l-Muvakkiîn*'inde, bunların bu tür itirazlarını gösteren örneklere başvurabilir.

2. Allah onlardan, delalet katî olmayan nassları ayrılık ve düşmanlık için, hizip ve grup kurmak için sebep yapmamalarını istemiştir. Bu hizip ve gruplar, mensuplarına bir kişinin veya kişilerin mezhep dedikleri görüşlerini anlamayı telkin etmekte ve onlar da bu görüş ile birlikte muhaliflerinin görüşlerini reddetmeyi, onları fasıklıkla veya kâfirlikle itham etmeyi öğrenmektedirler. Böylece ihtilaf, Müslümanlar için onlardan önce yaşamış olan diğer din mensupları için zararlı, din ve dünyalarını ifsat edici olmaktadır. İşte Allah onlardan o nassların bu şekilde hizip ve grup kurma sebebi olmamasını istemektedir. Allah'ın, Rasûlullah'a (s) hitap ettiği *"Dinlerini parça parça edip, grup grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi Allah'a kalmıştır, sonra (Allah) onlara yaptıklarını haber verecektir."*[1163] ayetinde kastetilen de budur. Eğer böyle olmasaydı, Mutezile ve Eşari mezhebine mensup o büyük alimler birbirleri hakkında çeşitli lakaplar kullanmazlar, hakaret yarışına girmezler, şiirlerle birbirlerini hicvetmezlerdi. Mesela Mutezile alimlerinden Zemahşerî tefsirini yapmakta olduğumuz A'râf Sûresi'ndeki bu ayeti tefsir ettikten sonra şöyle demektedir: "Üzerlerinde İslam damgası olan ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat denilenlerden bazılarına hayret! Bu büyük şeyi nasıl da mezhep edindiler. Onların 'bi lâ keyf' zırhına bürünmelerine aldanma. Bu, onların üstadlarının hilelerindendir." Buradaki "bi lâ keyf (belkefe)" ile, Ehl-i Sünnet'in, Allah, keyfiyetsiz olarak görülür, yani O'nun görülmesi, dünyadakilerin birbirlerini görmeleri gibi değildir, dünyadaki görmede olduğu gibi görülen şeyin, görme ışınlarının alanına giren yoğun bir cisim olması gerekmez, bu açıdan ikisi birbirinden farklıdır, şeklindeki açıklamalarını kastetmektedir. Zemahşerî daha sonra şöyle demektedir: Söz, *Adalet Ehli*'den (Ehlü'l-adl ve't-Tevhid) birinin onlar hakkında söylediği sözdür:

وجماعة سموا هواهم سنة   لجماعة حمر لعمري موكفه
قد شبهوه بخلقه وتخوفوا   شنع الورى فتستروا بالبلكفه

"Ve bir cemaat ki hevalarına sünnet adını verdiler,
Bir eşekler cemaati ki -andolsun- semerliler.
Onu yarattığına benzettiler de korktular
Halkın kınamasından ve belkefeyle saklandılar."

1163. En'am 6/159.

Zemahşerî burada *Adalet Ehli* kelimesiyle Mutezile'yi kastetmektedir. Çünkü onlar kendilerini *"Ehlü'l-adl ve't-tevhid"* olarak adlandırmaktadırlar. Şimdi onun, sahih oldukları hususunda ittifak bulunan hadislerle sabit olan görme olayını kabul etmeyi, İslam damgası taşımaya ve Ehl-i Sünnet diye isimlendirilmeye aykırı sayışına bakın. Hâlbuki o da biliyor ki onlar, görme olayının bu dünyadaki görme gibi olmasını, -onun da kabul etmediği gibi- kabul etmemekte ve bunu açıkça söylemektedirler. Eğer mezhep taassubu olmasaydı aslında zayıf bir delalet şekli olan "delâlet-i lüzûm" ile onları böyle bir şeyle ilzam etmezdi. Delalet-i lüzum hakkında "Mezhebin lâzımı, mezhep değildir" demektedirler ve kimine göre bu, mutlak olarak böyledir, kimine göre ise mezhep sahibinin onu iltizam ettiğini gösteren bir delil bulunmadığı takdirde böyledir. Ama bir kişi onu kabul etmediğini açıkça ifade ediyorsa artık o görüşün ona nispet edilmesinin hiç bir gerekçesi yoktur. Kim o görüşü ona nispet eder ve ondan dolayı onu kınarsa çok zalim ve cahil birisi olur.

Eğer Zemahşeri ve o Mutezile şâiri Ehl-i Sünnet hakkında böyle yaralayıcı bir söz ve hicviye söylemeselerdi, sözgelimi Zemahşerî, görmeye delalet eden hadisleri tevil etmekle yetinip bu hadislerdeki görmeden maksadın, ayan beyan açık, mükemmel bilgi olduğunu söyleseydi bundan dolayı -Ahmed b. el-Müneyyir el-İskenderî'nin *Keşşâf* hâşiyesi olan *el-İntisâf*'ta söylediği gibi- kendi suçlarına denk veya ondan da şiddetli bir karşılık görmezlerdi:

وجماعة كفروا برؤية ربهم　　حقاً ووعد الله ما لن يخلفه
وتلقبوا عدلية قلنا أجل　　عدلوا بربهم فحسبهم سفه
وتلقبوا الناجين كلا إنهم　　إن لم يكونوا في لظى فعلى شفه

"Ve Rablerinin gerçekten görüleceğini inkâr eden bir cemaat.
Allah'ın vaadi, geri kalmayacak olan bir şeydir.
Ve Adalet Ehli lakabını aldılar. Diyoruz ki:
Evet. Rablerini ta'dil ettiler ve sefeh olarak da kendilerine bu yeter.
Ve kurtulanlar lakabını aldılar. Asla!
Onlar eğer cehennemde (lezâ) olmazlarsa da kenardadırlar."

Cem'u'l-cevâmi' müellifi Tâcüddin es-Sübkî ve başkalarının da bu üzücü şiir gibi şiirleri vardır. Ama kötülüğe başlayan daha zalimdir. Mutezile şairinin Ehl-i Sünnet'in tamamını hicvetmesine benzer şekilde Mutezile'yi hicveden bu şairler, Eşariye mezhebindendirler. Eşariler de onlar gibi tevili benimsemektedirler ve Allah'ın yaratıklardan yüce olması, Arş üzerine istivâsı konularındaki nasslar gibi bazı tefviz meselelerinde Müslüman kardeşleri Hanbelîleri ve Selefiye'ye mensup başkalarını kötülemektedirler. Hâlbuki

onların kötülediği kimseler bu nassları, Allah'ı yaratıklara benzemekten, mekândan, sınırdan ve hulûlden tenzih etmekle birlikte nasıl gelmişlerse öyle kabul etmek suretiyle selefin icmasını ve çok büyük çoğunluğunu takip etmektedirler. Çünkü onların akidesinin esası şudur: Allah Teâlâ, zatı ile de sıfatı ile de yaratıklarından ayrıdır. *"O'nun benzeri olan hiçbir şey yoktur."*[1164] Hatta Ahmed b. Hanbel'in kendisi de *"Nerede olsanız O sizinle beraberdir."*[1165] ve benzeri ayetlerdeki beraberliği (meıyyet) tevil etmiş ve onu ilim (bilme) olarak sınırlandırmıştır.

Doğrusu şu ki nassların anlaşılmasında ihtilafa düşen sadık Müslümanlar o nasslara iman etmekte ve onlara saygı duymaktadırlar. Fakat bazılarında "tenzih" tarafı ağır basmakta ve hatta bunlardan bazıları neticede "ta'til"e kadar gitmekte, çeşitli tevillerle Allah'ın sıfatlarını "selbî" hale getirmektedirler. Bazılarında ise bu konularda zahiri esas alma tarafı ağır basmakta ve hatta bunlardan kimisi fiilen "teşbih"e düşmektedir. Bunlara göre sanki Kitab ve Sünnet'te bu konuda hiç mecaz ve kinaye yok gibidir. Hâlbuki bunlardaki kelimelerin -Allah'ın ismi hariç-, Kur'an inmeden önce yaratıkları ve onların durumunu, işini ifade etmek için konulmuş ve kullanılan kelimeler olduğu bilinmektedir.

Aslında iki grup da Allah'ı ta'zim etme, O'nun zatı ve sıfatları hakkında O'nun rızasına uygun hakikatin dışında bir şey söyleme yolunu kapatma amacındadır. Bunlar nasslarda olan bir şeyi reddetmek veya olanı kendi arzuları doğrultusunda tevil etmek suretiyle "ta'til"den korkmaktadırlar ve ötekiler de Allah'ı yaratıklarına benzetme durumuna düşmekten ve O'nun hakkında eksiklik sayılabilecek bir şeye vesile olmaktan çekinmektedirler. Üstadımız Hüseyin el-Cisr et-Tarablûsî'nin *Senûsiyye* ve *Cevhere* şerhlerini okurken bir derste dediği gibi iki taraf da iyi niyet sahibi.

Fakat tevil ve ta'til ile sapıtanlar da çok. Hatta bazı fırkalar kimi hem zahiren hem bâtınen kimi de zahiren değil ama bâtınen olmak üzere bundan dolayı dinden çıktılar. Mesela Bâtınîler böyledir ki namaz, zekât, hac, oruç gibi İslam esaslarını, bunların Hz. Peygamber'in ve ashabının uyguladıkları, Müslümanların ittifakla benimsedikleri anlamlardan başka manalar taşıdığını iddia ederek terk etmişlerdir. Akıl ve naklin limitini, dildeki üslupları aşan tevillere giden aşırı Sûfîler de böyledir ki onlar da bütün şekillerde Allah'ı alenen gördüklerini, O'ndan peygamberler gibi haber aldıklarını, içlerinde peygamberlerden daha üstün ve Allah'ı daha iyi bilen kimseler bulunduğunu iddia etmektedirler. Hatta bunların bazıları marifet sahasında

1164. Şûrâ 42/11.
1165. Hadid 57/4.

onların makamlarına ulaşanlardan mükellefiyetin kalktığını iddia etmektedirler. Yine bunların içinde vahdet-i vücut alanında insanların, sığırların, taş ve çamurun, dindar bir edibin kaleminin yazmaktan hayâ edeceği şeylerin rabliğini iddia edecek, muvahhid ile müşrik, mü'min ile kâfir, itaatkar ile isyankar, adil ile zalim, iyi ile kötü, faydalı ile zararlı, temiz ile pis arasında fark olmadığını söyleyecek kadar aşırılığa kaçanlar bile var. Bunlar da akidelerine veya iddialarına ayet ve hadislerden, çeşit çeşit tevillerden delil getirmektedirler. Bunlardan biri şöyle demektedir:

عقد الخلائق في الأله عقائداً وأنا اعتقدت جميع ما اعتقدوه

"Çeşitli akideler kurdular insanlar hakkında tanrının
Ve inandım ben hepsine de onların inandıklarının."

Her hangi bir tevil, ta'til, teşbih veya temsile kaçmadan Kitab ve Sünnet nasslarının zahirini alan hiç bir fırkada bunun gibi bir derin sapıklık görülmemiştir. Bu Zahiriler ve onların "Hanbelîlerin aşırıları dedikleri" kimseler imanı en kuvvetli, Müslümanlığı en sağlam kişilerdir. Onlara aklın ve nassın reddettiği teşbih, temsil gibi yakıştırmalar yapmak zulümdür ve bu zulmün sebebi de mezhep taassubudur. Onlar Allah hakkında bizzat O'nun, Kitabı'nda ve peygamberinin de sahih hadislerde belirttiği hususları olduğu gibi kabul ediyorlarsa ve hatta akıllarının bunları tam olarak kavramaktan aciz olduğunu itiraf ederek işin künhünü Allah'a havale ediyorlarsa hiç Allah'ın *"O'nun benzeri olan hiçbir şey yoktur."*[1166] ayetiyle kendisinde bulunmayacağını söylediği, kendisini de zıddını da kavrayamayacakları şeyleri ona nispet ederler mi, bu makul mü? Asla! Mutezile mezhebinden olup çeşitli kelam nazariyelerini benimseyenler ve onlara yakın bir tutum içinde olan Eşariye mezhebi tevilcileri, işte bunlar taassuplarından dolayı onlara karşı haksızlık etmektedirler. Onlar Kitab ve Sünnet'te sabit olan; Allah'ın, yaratıklarından âli olması, arşı üzerinde istiva etmesi, dünya semasına inmesi, sevmesi, öfkelenmesi, gülmesi ve benzeri konulardaki nassların lazimelerini kabul etmediklerini, Allah'ı bunlardan tenzih ettiklerini beyan ettikleri halde bunlar bu lazimeleri onlara atfetmektedirler. Bunlar bu sayılanlarla Allah'ın işitiyor, görüyor, konuşuyor, biliyor, diliyor, istiyor, güç yetiriyor olması arasında fark görmemektedirler. Bütün bunlar yaratıklar hakkında ve arada bir benzerlik kabul etmemek kaydıyla yaratıcı hakkında kullanılan ifadelerdendir. Bunların onlar nezdindeki suçları, hüküm verirken bu nasları tevil ederek onların düşüncelerindeki nazariyeleri kullanmamalarıdır. Hâlbuki Allahu Teala yaratıklarından hiç birini bu felsefî-kelâmî

1166. Şûrâ 42/11.

nazariyelerden mükellef tutmamıştır. Onları mükellef tuttuğu şey, peygamberlerinin getirdiklerinin tamamına ve dinin aslına iman etmekten ibarettir. O yaratıklarına gönderdiği bütün peygamberleri bu asılla görevlendirerek göndermiştir ki o da sadece Allah'a ibadet etmeleri, yaratıklarından hiç bir şeyi ona ortak koşmamaları, O'na onlar için kendisinin yaptığı düzenlemelere göre ibadet etmeleridir. O'na başkalarının yaptığı düzenlemelerle ibadet edemezler. Çünkü başkalarının O'nun izni olmadan din adına bir düzenleme yapma yetkileri yoktur. Allah dini ümmetin bütün fertler için meşru kılmış, düzenlemiştir. Hâlbuki bu kelâmî felsefe, ümmetler arasından ancak mahdut sayıda zeki kişilerin içine dalabilecekleri hassas fikrî nazariyelerdendir. Onlar da o nazariyelerde ihtilafa ve ayrılığa düştüler. Çünkü ayrılık ve ihtilaf, bunların açık lazimelerindendir. Allah dinde ayrılığı ve ihtilafı yasakladığı halde bu duruma düşerek O'na isyan ettiler. Aklı olan bir kimse bütün Müslümanların bunlarla mükellef olduğunu nasıl söyleyebilir? Eğer imanın sahih olması bunlara bağlı ise bütün ümmet içinde kaç Müslüman vardır? Kendilerinin dediği gibi o konularda hak bir tane ise içlerinde ehl-i hak olanların sayısı kaçtır? Bu konularda sadece kendisini haklı bulanlara göre ümmetin büyük çoğunluğuna kendi görüşlerini telkin etmenin yolu nedir? Hâlbuki onun görüşünü ondan başkası kabul etmemektedir. Eğer onunki Allah tarafından başkası kabul edilmeyen dinin aslı ise o zaman dini anlamak ümmetin çoğunluğu açısından imkânsızdır.

Ümmetin ilk yıllarında selef-i salihinin benimsedikleri ise kolay idi. Allah'ın bu din ve ümmetle ilgili nitelemesine uygundu. İlk asırda bütün Müslümanlar Allah'ı, O kitabında kendisini nasıl nitelemişse ve peygamberinin dilinden nasıl nitelenmişse öyle niteliyorlardı. Onu yaratıklarından hiçbirine de benzetmiyorlardı, Allah tarafından ortaya konmamış ve kendisine bir yetki tanınmamış olan bu kelâmî felsefe de yoktu. Bundan dolayı selef imamlarının hepsi de kelam ilmini hoş karşılamamış, onu kötü bir bidat saymıştır. Daha sonra onların tabilerinden olup bu ilme dalanlar, bidatların yok edilmesinin ve dinin aslından kaynaklanmayan ama onda problem olarak görülen şüphelerin ortadan kaldırılmasının bu ilme bağlı olduğunu zannettikleri için ona daldılar ve bu yolla ihtilafı yok etmeyi amaçladılar. Ama bu, onları daha çok ihtilafa ve ayrılığa düşürdü. O kadar ki sonunda onların çoğu doğru akidelerin ancak onunla bilineceğini iddia eder oldu ve her bir grup da o doğru akideleri sadece kendi mezhebinde gördü.

Müslümanların din ve dünyalarının selameti ancak salt din olan konularda selefin benimsediği yola dönmek ve dünya işlerinde de bu asırdaki ilim ve tecrübelerin ortaya koyduğu sonuçlara müracaat etmek, ihtilaf ve ayrılık kaynağı olan bütün kitapları ve sebepleri arkalarına atmak ile mümkündür.

Yine Müslümanların alimlerinden hiç birinin görüşünü ve anlayışını aralarında ayrılık ve düşmanlık sebebi yapmamaları gerekir. Aksine Rablerinin kitabından ve peygamberlerinin sünnetinden kesin olmayan hususları, seleflerinin ittifaklarını, içtihat saymaları gerekir ki içtihat, kendine göre delili mevcut olan kimse ve ona güvenenler için mazeret teşkil eder ama başkalarına karşı da hüccet olmaz. Bu konudaki görüşümüzü Menâr dergisinde defalarca anlattık. Eğer böyle olursa mezheplerin usul ve fürudaki ihtilaflarının zararı ortadan kalkar ve herkes din birliğine, İslam kardeşliğine döner, Allah'ın insanlar için din ortaya koyma sebebi olan mutluluğu, önce dünya sonra ahiret mutluluğuna erer.

Bu girişten sonra diyoruz ki: ***Rü'yet*** meselesi gibi ***ilâhî kelam*** (Allah'ın konuşması) meselesi de hakkında tevil ve tefviz şeklinde ihtilaf bulunan konulardandır. Bir kısmı ta'tilden, bir kısmı da teşbihten kaçınmak için bu yola başvurmaktadır. İki mesele arasındaki fark, Allah'ın kelamının ve konuşmasının Kur'an-ı Kerim'de aralarında çatışma bulunmayan çeşitli ayetlerde açıkça ifade edilmiş olmasıdır. Allah'ın görülmesi meselesinde ise ilk bakışta bunun olmayacağına dair ayetler, olacağına dair ayetlerden daha açıktır. Mesela *"Beni katiyyen göremezsin."*[1167] ve *"Gözler onu göremez."*[1168] ayetlerinin bunun olmayacağına delaleti, *"Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar. Rabbine bakar."*[1169], ayetinin bunun olacağına delaletinden daha açıktır. Çünkü *"nazar"* kelimesinin "intizar" manasında kullanılışı Kur'an-ı Kerim'de de Araplar arasında da yaygındır. Mesela şu ayetlerde böyle kullanılmıştır: *"Onlar sadece bir tek çığlığa bakıyorlar, bir çığlık ki, onlar çekişip dururken kendilerini yakalayıverir."*[1170]; *"İlle onun te'vilini mi gözetiyorlar?"*[1171]; *"Onlar sadece gözetiyorlar ki, Allah, buluttan gölgelikler içinde meleklerle birlikte geliversin de iş bitiriliversin."*[1172] *"Nazara"* fiilinin bu manada "ilâ" harf-i cerri ile kullanıldığı sabittir. Bundan dolayı da bazıları onun diğer anlama yani görme organının, görülmek istenen şeye çevrilmesi manasına delaletinin gerekçesini o ayette yüzlere (vücûh) isnat edilmesi olarak açıklamaktadırlar. Çünkü yüzlerde kendisine "nazar'ın isnat edilmesi sahih olacak şey olarak gören gözlerden başka bir şey yoktur. Görüldüğü gibi burada ince bir ayrıntı vardır. Zaten bu sebeple daha bu mezhepler yokken de alimler onu anlamakta ihtilafa düşmüşlerdir. Abd b. Humeyd, *"nâzıratün"* kelimesini Mücahid'in "tentezıru's-sevâbe" (sevabı bekliyor) diye tefsir ettiğini rivayet etmektedir.

1167. A'râf 7/143.

1168. En'am 6/103.

1169. Kıyamet 75/22-23.

1170. Yâsîn 36/49.

1171. A'râf 7/53.

1172. Bakara 2/203.

Hâfız İbn Hacer, bunun Mücahid'e kadar olan senedinin sahih olduğunu söylemektedir.

Cumhura ise Mücahid'in anlayışını doğru bulmamaktadır. Ama Mutezile, Hariciler ve Şiîler onu doğru kabul etmektedirler. Her iki tarafta da büyük dil alimleri vardır. Dolayısıyla "Yine de bu -diğerinde de olduğu gibi- bütün mükelleflere karşı hüccet sayılacak ve karşı görüştekiler için tevilde bulunmayı mazeret olmaktan çıkaracak derecede sarih ve delaleti kesin bir ifade değildir" denebilir.

Hz. Peygamber de ashabının nassları anlamakta ihtilaf etmelerini mazur görüyordu. Eğer uygun bir gerekçeye dayanıyorsa onların içtihatlarını onaylıyordu. Mesela onları Benî Kureyza'ya göndermişti ve ikindi namazını mutlaka orada kılmalarını istemişti. İçlerinden bir kısmı onun bu isteğinin zahirine göre hareket etti. Diğerleri ise bunu geç kalmama anlamında yorumladı ve namazı yolda kılıp onunla birlikte belirlenen vakitte Benî Kureyza'ya vardı. Ötekiler de ikindiye oraya varmadan kılmadılar, orada kıldılar.

Bir başka misal de sahabeden bazısının Bakara Sûresi'ndeki içki ve kumarla ilgili ayeti anlayışıdır. Onlar içki ve kumarın günahının faydasından çok olduğunu ifade eden bu ayetten sonra bunları terk ettiler. Ama ayeti böyle anlamayan çoğunluk içki ve kumarı ancak onlardan kaçınılmasını kesin olarak isteyen ayetten sonra bıraktılar.

İhtilaf sebeplerini sadece nasslar cihetinden evirip çevirip incelersek rü'yeti kabul edenler için de etmeyenler için de kendilerini diğerleri nezdinde mazur gösteren şeyler buluruz. Bunlar, onların dinde ayrılık çıkarma, inananları birbirine düşman hiziplere ve gruplara ayırma günahı işlemiş olmalarına mani olacak şeylerdir ve onlar ayırımcılık konusundaki -neredeyse ayırımcılığı küfür gibi sayan- ilahî tehditlere aldırış etmeyen kişiler durumunda değillerdir. Taraflardan herbiri diğerinin, Hz. Peygamber'in (s) din olarak takdim ettiği her şeyin hak olduğuna inandığını, ihtilafın anlayış farklılığı ile sınırlı kaldığını kabul ettiği sürece bu böyledir.

Selef alimlerinden bir kısmı rü'yeti inkâr eden bazı kişileri ve gerek Allah'ın sıfatlarını gerekse başka nassları tevilde aşırı gidenleri kâfirlikle itham etmişlerse de bunun sebebi, onların zındık olduklarına inanmalarıdır. Onların düşüncesine göre bunlar, fesat çıkarmak, inançsızlık fikrini yaymak, Kur'an nasslarını ve ilk dönem Müslümanlarının kabul ettikleri sünnetleri reddetmeye veya bunları, onların anladıklarından yahut uygulama yoluyla onlarca sabit olan hususlardan tevil yoluyla koparıp tahrif etmeye başkalarını da cesaretlendirmek için İslam kisvesine bürünmüşlerdir. Çünkü onlar biliyorlardı ki Abdullah b. Sebe, Bişr el-Müreysî gibi bazı Yahudiler ve bazı

Mecusiler -ki Cehm b. Safvân onların neslindendir- Müslümanlar arasında küfür çağrısı yapmışlar veya münafıklığa götüren, ayrılığa sebep olan bidatları yaymışlardı.

İmam Ahmed b. Hanbel bunlardan rü'yeti inkâr edenleri kâfir saydı. Çünkü -bize göre- o, bu görüşün onların zındıklıklarından kaynaklandığına inanıyordu, yoksa bu inkârın kendisinin zındıklık olduğuna inandığı için onları kâfir sayıyor değildi. O'nun, nassların tamamına kalbi, dili ve ameli ile inanmış bir Müslüman ve mü'min kişinin, rü'yetin olmayacağına dair ayetleri, -karşısında rü'yetin varlığına delalet eden ayet ve hadisler bulunabilecek- asıl ve muhkem olarak düşünüp öyle anlayınca o kişinin dinden çıkmış olacağı şeklinde bir düşüncesi yoktu. Çünkü birinci görüş yani tenzih, hem akla hem nakle uygundur. Diğeri ise ona göre böyle değildi, teşbihi gerektiriyordu ve dolayısıyla da ilgili nassları birbiriyle bağdaştırmak için tevil edilmesi gerekiyordu. Yoksa tevil, herhangi bir nassı reddetmek için yapılmıyordu.

Ehl-i Sünnet tevil edeni ve aynı şekilde üzerinde icma hâsıl olmamış, dinden zaruret yoluyla bilinenlere dâhil olmayan şeyleri inkâr edeni mazur görmektedir. Onlar, zahire muhalefet etti diye onu kâfirlikle itham etmemekte ve bu tür bidatı, ravinin adalet vasfını ortadan kaldırıcı bir şey saymamaktadırlar. Yalnız bunu söylerken "Eğer bid'at sahibi, ona davette bulunuyorsa o hariçtir" diye de eklemektedirler. Çünkü ilk dönem Müslümanlarından nakledilmeyen bir dînî işe davet etmek fitne ihdas etmek ve ehl-i tevhit arasına tefrika sokmaktır. Mesela *"halku'l-Kur'an"* (Kur'an mahluk olması) meselesi böyledir. İlk dönemdekilerden nakledilmeyen bir şeye davet böyle olursa ya *"rü'yet"* (Allah'ın görülmesi) gibi onlardan aksi nakledilen bir meseleye davet hakkında ne denir?

Sonra dil ve din açısından tevile ihtimali olmayan kesin nasslara, Müslümanların üzerinde ittifak ettikleri ve dinden zaruret yoluyla bilinen şeylere muhalefet etmeye davet etmek hakkında ne denir? Bâtınîlerin bilinen davetleri işte böyledir. Mensuplarına "Ahmedîler" denen Hintli Mesîhiyyi-Kâdiyâniyye'nin (Mesîhî-Kâdiyânîlerin) davetleri de bunun gibidir ki onlar da fırkalarının reisi Gulam Ahmed el-Kâdiyânî'nin bazı hadislerde dünyaya döneceği bildirilen Mesih olduğunu, ona vahiy geldiğini iddia etmekte ve bunun propagandasını yapmaktadırlar. Cihat farizasının onun dilinden neshedildiğini, dolayısıyla onlara göre Müslümanların, onları köle haline getiren, bağımsızlıklarını ellerinden alan, dinlerini iptal eden yabancılara teslim olmalarının vacip hale geldiğini söylüyorlar. Onlara göre herhangi bir Müslüman halkın savaş yoluyla milletini (dinini) ve vatanını savunması caiz değildir. Kâdiyânî İngilizlere hizmet etmek için bunu, dininin esasla-

rından kabul etmiştir. Onun izinden gidenlere göre bu gibi konularda kapı hala açıktır. Çünkü onlar nübüvvet vahyinin, onun halifelerinde ve izleyenlerinde kesintisiz devam ettiğini ileri sürmektedirler. Bu sözleri kabul etmek, İslam milletinden (dininden) çıkmaktır. Bu inançla birlikte namazın da zekâtın da haccın da orucun da faydası olmaz. Bu gibi açık sapıklıklara götüren şey de tevil konusunda rahat davranmaktan başkası değildir.

Eğer denirse ki: Allahu Teala'nın ahirette görüleceğini söyleyenlerin de görülmeyeceğini söyleyenlerin de içlerinde öyleleri var ki bunlar kendi görüşlerine delalet eden nassların kesin nasslar olduğunu iddia etmektedirler. Hatta görülmeyeceğini söyleyen, görüleceğine dair nassları, görülmeyeceğine delalet ettiriyor; görüleceğini söyleyen de görülmeyeceğine dair nassları görüleceğine delalet ettiriyor. Mesela görülmeyeceğini iddia edenlerden kimisi *"Rabbine bakar."*[1173] ayeti hakkında şöyle diyor: Harf-i cer ile mecrurunun müteallaktan önce zikredilmesi hasr manası (yalnız, sadece gibi manalar) ifade etmektedir. Yani başkasına değil sadece Rabbine nazar eder. Bu bakımdan, *"İyi bilin ki bütün işler sonunda yalnız Allah'a dönecektir."*[1174]; *"Ve şüphesiz en son varış, Rabbinedir"*[1175] ayetlerine benzemektedir. Bu ayetlerde de "Başkasına değil sadece O'na" anlamı vardır. Rabbinden başkasına nazar etmemesi hem aklen hem naklen mümkün olmadığına göre o zaman buradaki "nazar"ı diğer manasına yani "intizar" (beklemek) manasına hamletmek gerekmektedir. Buna göre anlam şöyledir: O yüzler, O'ndan başkasından hayır beklemez.[1176]

Buna karşılık Allah'ın görüleceğini söyleyenlerden kimisi de *"Gözler onu göremez."*[1177] ayetinin Allah'ın görüleceğine delalet ettiğini söylemektedir. Konuyu şöyle açıklamaktadır: Ayetin orijinalindaki "idrak" (görme), "ihâta" (kuşatma, sarma) anlamındadır. "Bakışların idraki", görülen şeyi ihata etmesidir. Ayette idrakin olmayacağının söylenmesi, içinde idrak bulunmayan bir rü'yetin (görmenin) olmasını gerektirir. O zaman ayette sanki şöyle denmektedir: O'nu gören bakışlar O'nu idrak edemez. Ama O, gördüğü bakışları idrak eder ve onları ihata eder. Buna denk olan Allahu Teala'nın şu ayetidir: *"Allah, onların geleceklerini de, geçmişlerini de bilir. Onlar ise O'nu ilmen kavrayamazlar (ihata edemezler)"*[1178] Yani O'nun ilmi onları ihata eder.

1173. Kıyamet 75/23.
1174. Şûra 42/53.
1175. Necm 53/42.
1176. Zemahşerî, *Keşşâf*,
1177. En'am 6/103.
1178. Tâhâ 20/110.

Çünkü O, onların önlerindekini de arkalarındakini de[1179] bilir. *"Oysa Allah onları arkalarından kuşatmıştır (ihata etmiştir)."*[1180] Onların ilmi ise O'nu ihata edemez. Çünkü ihata edilenin, ihata edeni ihata etmesi imkânsızdır. Bu da -bakışların idraki ayetinde olduğu gibi- O'nu bilmenin aslının nefsini değil isbatını gerekli kılmaktadır. Bunların her biri bilinen bir dil kuralına göre olur ki o kural da şudur: Mukayyedin nefyedilmesi halinde bununla o kayıt kastedilir ve umumi bir manaya ait hususi bir vasfın nefyi o umumi olanın ispatını gerekli kılar. Sözgelimi, "Falanca doymuyor." denmişse bu, yemeyi ispat, doymayı ise nefyetmektedir.

Bu çıkarsamanın açıklaması böyledir. Allah bize onu anlamayı nasip etsin. Takiyyüddin İbn Teymiye'ye ait başka bir açıklama gördüm ki özetle şöyledir: Allah bu ayeti medih makamında zikretti. Medih de sadelik yoklukla değil sübuti (sabit) vasıflarla olmaktadır. Allah selbî veya ademî bir şeyle ancak o şey, sübutî bir anlam içeriyorsa metheder. Mesela uyku ve sayıklamanın (sine) olmayışının ifade edilmesi, ki kayyumiyette mükemmelliği içermektedir, ölümün nefyi ki hayatiyette mükemmelliği ihtiva etmektedir, ortağın ve destekçinin olmayışı ki Rablikte ve ilahlıkta mükemmelliği kapsamaktadır, izni olmadan yanında şefaatin nefyi ki teklikte ve yaratıklarına muhtaç olmamakta mükemmelliği tazammun eder, benzerin olumsuzlanması ki zatının ve sıfatlarının mükemmelliğini içerir. [1181] Bakışların idrakinin nefyi de böyledir. O, hiç bir şekilde görülmez, manasında değildir. Çünkü bu manaya mahza yokluk da iştirak eder. Allah ise kendisine mahza yokluğun iştirak ettiği bir şeyle methedilmekten yücedir. Öyleyse anlam şöyledir: O, görülür, idrak edilemez, ihata edilemez. Benzeri olan öteki (ayet)ler de böyledir. *"Gözler onu göremez."*[1182] ayeti, O'nun son derece büyük, her şeyden büyük olduğuna ve azametinden dolayı ihata edilemediğinden idrak edilemediğine delalet etmektedir.[1183] Çünkü idrak bir şeyi ihata etmektir; o, rü'yetten daha fazla bir şeydir. O daha sonra dil bakımından bu anlama dair deliller getirmektedir. Fakat biz bu ayetin tefsiri sırasında En'am Sûresi'nde söylediklerimizle yetinip burada onun ileri sürdüğü delilleri be-

---

1179. Önlerindeki ve arkalarındakinden maksat çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Geçmişlerini, geleceklerini veya yaptıklarını, yapmadıklarını yahut yaptıklarını, yapacaklarını gibi. (Çev.)

1180. Burûc 85/20.

1181. Müffesir bu ifadeleri ile Bakara 2/255, Furkan 25/58, Sebe' 34/22, Şura 42/11 ayetlerini kastetmiş olmalı. (Çev.).

1182. En'am 6/103.

1183. Bizim burada Allah'ın her şeyle ihata edilmek suretiyle idrak edilemeyişinin sebebine dair bu şekildeki açıklamamız, Şeyhülislam İbn Teymiye'nin onun sebebini Allah'ın büyüklüğü ile açıklamasına nispetle daha zahir ve vehme düşürmekten de daha uzaktır. Yine A'râf Sûresi'ndeki ayetin kendisinin onun sebebini Allah'ın lütfu olarak açıklaması da ondan daha zahirdir. Bunların ikisi de sahihtir ve her birinin yeri vardır.

lirtme ihtiyacı duymuyoruz. Biz orada idrak kelimesinin sözlük manasını incelemiş, rü'yet konusundaki ihtilafa da değinmiş ve rü'yet konusundan A'râf Sûresi'nin şu anda tefsirini yapmakta olduğumuz ayetinin tefsiride ayrıntılı olarak bahsetmeyi vaat etmiştik.

Söylenenlere cevabımız: Bu dil incelikleri, dil alimlerinin çoğuna -aynı zamanda selîka sahiplerine de- kapalı olan hususlardandır. Bundan dolayı da onların anlamlarında fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Böyle bir durumda nasıl olur da o ayetlerden birisi hakkında "tevile ihtimali olmayan kesin nass" ifadesi kullanılabilir?

Her grubun delillerini açıklamak suretiyle sözü bu kadar uzatmaktaki amacımız; dinde basiret ve Müslümanların birliğini sağlamada ihlâs sahibi, anlamada bağımsız ve ilimde derinleşmiş, hatta mezhep beşiklerinde doğmuş, hiziplerin ve grupların kucağında büyümüş kişileri, o görüşleri birbirine yaklaştırmaya ve telif etmeye çalışmak için ikna etmektir. Yine hedefimiz bu ve benzeri meselelerin, birbirlerini kâfirlikle, fasıklıkla suçlama sebebi olması bir yana ayrılık sebebi yapılmasına bile engel olmaktır. Bu konuda ve dinin bütün konularında selef-i salihînden nakledilen görüşü tercih etmemizden dolayı kendi anlayışına ve mezhebine muhalif olduğumuzu görenler bizi mazur saysınlar. Sonra selefî kardeşlerimiz de selefin mezhebini, ancak alışılmış istidlal yolları ile ispat edilirse onu kabul etmesi ve ona yol bulması umulan zihinlere yaklaştırma çabamızdan dolayı bizi mazur görsünler. Daha önce *Menâr Dergisi*'nin 19. cildi sayfa 282-288'de neşredilen fetvada bu iki konuyu bir arada incelemiştik. O fetvanın da bu konuya eklenmesi ve mevzunun, onun daha mazbut olmasını sağlayacak, Müslümanların dünya ve ahiretleri için ihtiyaç duydukları şeyleri daha birleştirecek şekilde madde madde sayılan kaziyyeler halinde özetlenmesi iyi olacaktır. Her ne kadar bazı şeyler tekrarlanmış olacaksa da gerçeklerin açıklanması esnasında tekrar kaçınılmazdır.

Biz şimdi önce konu ile ilgili birleştirici önermeleri ve buna dair sahih hadisleri, selef ve halefin o mevzudaki görüşlerini takdim etmekteyiz.

Rü'yet Meselesinde "Birleştirici" Yaklaşımlar

1. Gerek kendi halleri gerekse oradakilerin halleri itibariyle ve yine Allah'ın sünnetlerinin işleyişi itibariyle bu dünyadan farklı olan ahiret hayatında Allah'ın, görüleceğini kabul edenlerin belirttikleri gibi halkına benzeme durumundan münezzeh olmak kaydıyla görülmesi, zaruretle sabit olan aklî imkânsızlardan değildir. Zaten bu manada imkânsızlardan olsaydı üzerinde ihtilaf söz konusu olmazdı. O'nun bu şekilde görülmesi neticede

yine zarurete varan aklî burhanlarla sabit olan imkânsızlardan da değildir. Aksi takdirde burhan bu dereceye varınca işin ehli araştırmacılar arasında söz konusu bu ihtilaf kalmaz, ortadan kalkardı. Hâlbuki ne bu oldu ne de o.

2. Bu konuyla ilgili Kur'an ayetleri, delaleti kesin nasslar değillerdir. Söz konusu ayetler, kesin olarak Allahu Teâlâ'nın ne sadece görüleceğine delalet ederler ne de sadece görülmeyeceğine. Eğer böyle olmasaydı bu meselede hiç ihtilaf olmazdı. Bu ihtilaf seleften az sayıda kişi ile haleften çok sayıda kişi arasında olmuştur. Hz. Âişe'nin En'am Sûresi'ndeki ayeti anlama tarzı ve Mücahid'in Kıyâme Sûresi'ndeki ayeti anlama biçimi Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunun görüşüne aykırıdır. O zaman şu anlaşılıyor ki bunlar sadece bir anlama tarzına uygun olan, delaleti kesin ayetler değildir. Öyleyse bunlar delaleti zannî naslardır ve bunlardan zahiri görüleceğine delalet edenlerle zahiri görülmeyeceğine delalet edenler arasıda tercih yapmak içtihâdî bir meseledir. Görüleceğini kabul edenlerin de görülmeyeceğini kabul edenlerin de nazar ve istidlal sonucu veya ittiba ve taklit sonucu kendi tercihlerinin doğruluğuna inandıklarında şüphe yoktur. Dolayısıyla aralarındaki mesele ilzam açısından müşterektir. Taraflardan hiç birinin diğerini, din zaviyesinden de konuyu bilmesi açısından da itham edemez, böyle bir ithamın gerekçesi yoktur.

3. Sahih hadislerde Allah'ın görüleceğine dair üzerinde tartışılması mümkün olmayan açık ifadeler vardır. Fakat bu görülmeden neyin kastedildiği kesin değildir. Yine bu tür hadislerde görülmeyeceğine delalet edebilecek hususlar da vardır. İşte bunlar üzerinde selef ile halef arasında hatta Eş'arîler gibi onların Ehl-i Sünnet'e mensup olanları arasında ihtilaf vardır. Kimi tefviz kimi tevil taraftarıdır. Çünkü bunlar, onların kendi ıstılahlarına göre teşbihi vehmettiren naslardandır. Eş'arilerden *Cevheretü't-tevhîd* adlı eserin yazarı şöyle demektedir:

وكل نص أوهم التشبيها   أوّله أو فوّض ورُم تنزيها

"Hangi nass ki vehmettiriyor teşbihi,
Onu tevil veya tefviz et ve iste tenzihi"

4. Selef'in çoğunluğu, Hanbeliler ve Ehl-i Hadis'in çoğunluğu Allah'ın sıfatları, halleri ve fiillerine dair nassların genelinde tefvize gitmektedirler. Yani onlar bu nassları, zahirî anlamlarından çıkaracak bir tevil ile kontrol altına almaksızın nasıl gelmişse o şekilde almakta ve o sıfatlar, haller ve fiillere delalet eden lafızlar eğer yaratıklar hakkında da kullanılıyorsa Allah'ı yarattıklarına benzemekten tenzih etmektedirler.

Halefin diğer fırkalardan olan çoğunluğu ise ilim, kudret, irade gibi sıfatları hariç bu konuda tevile gitmektedirler. Hatta Ehl-i Sünnetten Eş'arîler de böyle yapmaktadırlar. İlahî kelam ve Allah'ın görülmesi gibi Mutezile ile ihtilafa düştükleri temel konularda onların selefe daha yakın oldukları görülmektedir. İçlerinden bazıları Hanbelîleri, Mutezile'yi kınadıklarından daha ileri derecede kınamaktadırlar. Fakat Ahmet b. Hanbel'in büyük sünnet imamlarından olduğunda ittifak ettikleri için onu, bundan hariç tutmakta, mensuplarını kınadıkları halde onu mensuplarının asla ve fer'e dair sözlerinden berî saymaktadırlar.

5. Bu genel kaziyyelerde belirttiklerimize belge teşkil edeceklerin en sahihi Buhari ve Müslim'in Mesruk vasıtasıyla Hz. Âişe'den naklettikleri rivayettir.[1184] Bu rivayetin Müslim'deki varyantına göre, Hz. Âişe "Üç şey var ki kim bunlardan birini söylerse Allah'a büyük iftira atmış olur." demiş ve Mesruk da "Onlar neler?" deyince Hz. Âişe "Kim Muhammed'in, Rabbini gördüğünü iddia ederse, Allah'a büyük iftira atmış olur." demiştir. Mesruk diyor ki: "Yaslanmıştım. Oturdum ve 'Ey mü'minlerin annesi! Bana mühlet ver, önüme geçme.' Allah *'Andolsun o, Cebrail'i açık ufukta gördü.'*[1185]; *'Andolsun onu bir kez daha görmüştü.'*[1186] demedi mi, dedim. O da şöyle dedi: 'Ben bu ümmet içinde bunu Rasûlullah'a ilk soran kişiyim. O *'O kesinlikle Cebrail'dir. Ben onu Allah'ın yarattığı şekliyle sadece bu iki kerede gördüm. Onu semadan inerken cisminin büyüklüğü semadan yere kadar olan kısmı kaplamış halde gördüm.'* Sen duymadın mı ki Allahu Teâlâ 'Gözler onu göremez.'[1187] diyor. Duymadın mı ki Allahu Teala *'Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur. Yahut da bir elçi gönderir de izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz ki O çok yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.'*[1188] diyor. O (Hz. Âişe) şöyle dedi: 'Kim Muhammed'in Allah'ın kitabından bir şeyi gizlediğini iddia ederse Allah'a büyük iftira atmış olur. Allah *'Ey şanlı Rasûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun peygamberlik görevini yapmamış olursun.'*[1189] diyor. Kim onun olacak şeyleri haber verdiğini iddia ederse Allah'a büyük iftira atmış olur. Allahu Teâlâ *'Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez.'*[1190] diyor."

1184. Buhârî, *Tefsir*, 53/1; *Tevhid*, 2; Müslim, *İman*, 287.
1185. Tekvîr 81/23.
1186. Necm, 53/13.
1187. En'am 6/103.
1188. Şura 42/51.
1189. Maide 5/67.
1190. Neml 27/64.

Görmek ve idrak arasında fark olduğu bilinmekle birlikte Kureyş'in en fasihi olan Hz. Âişe idrakin olamayacağına dair ayeti, "görmenin olamayacağına" delil kabul etmektedir. Görmenin olamayacağına ayrıca *"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur. Yahut da bir elçi gönderir de izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz ki O çok yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[1191] ayetini de kanıt göstermektedir. Onlar bunu da onu da görmenin bu dünya hayatında olmayacağı şeklinde yorumladılar. Fakat bakışların Allah'ı idrak etmesi, dünya gibi ahirette de imkânsızdır. Görmenin dünyada değil de ahirette olacağını söyleyenlerin bunun sebebine dair doğru açıklamaları -daha önce de geçtiği gibi- şu şekildedir: İnsanın faniliğe göre hazırlanmış olan yaratılışı bu güçte değildir, Allahu Teâlâ'yı görmeye gücü yetmez. Başka deliller de bu görüşe kuvvet kazandırmaktadır. Bu konuda bir araştırma vardır ve biz onu *el-Fetâvâ*'da belirttik.

6. Bu rivayetlerden biri de Müslim'deki Ebû Musa hadisidir.[1192] O şöyle anlatmaktadır: Rasûlullah beş sözle aramızda kalktı ve şöyle dedi: "(1). *Allah uyumaz ve O'nun için uyumak uygun olmaz. (2). Kıstı (mizanı, adaleti) indirir ve çıkarır. (3). O'na gündüzün amelinden önce gecenin ameli ve gecenin amelinden önce gündüzün ameli yükseltilir. (4) O'nun hicabı nurdur (bir rivayete göre: ...nâr -ateş-tir). (5). Eğer onu (hicabını) açsaydı yüzünün parıltıları bakışının vardığı yerdeki yaratıklarını yakardı."*[1193]

Hadiste anlatılan şudur: Büyük nur, Allah ile yaratıkları arasında engel oluşturan hicab (perde, örtü, mani)tır. O, kuvveti ve büyüklüğü ile ateş gibi alevlidir. Hz. Musa bundan dolayı vahyin başlangıcında bir ağaçta ateş gördü ve o, onun bütün dikkatini ona yönlendirdi. Onun arkasından vahiy yoluyla kendisine seslenildi. Tevrat'ta anlatıldığına göre Allahu Teâlâ, Hz. Musa ile konuşurken ve ona levhaları verirken dağ, bulutlarla kaplı idi. "Rabbin izzetinin görünüşü, İsrail oğullarının gözleri önünde, dağın başında yeyip yutan bir ateş gibiydi."[1194]

1191. Şura 42/51.

1192. Müslim, *İman*, 293.

1193. Rasûlullah beş sözle aramızda kalktı cümlesi ile o, Hz. Peygamberin bu beş sözü onlara öğretmek ve anlamlarını açıklamak üzere bir kere veya bir gece kendilerini kaldırdığını anlatmaktadır. İbnu'l-Esîr'in *en-Nihâye* adlı eserinde anlattığına göre kıst, kulların Allah'a yükseltilen amelleri veya O'nun katından inen rızıklarıdır. Yani bazı amel sahiplerinin –ki onlar ıslah edici salih kişilerdir– amellerinin derecelerini yükseltir ve başkalarınınkinin derecelerini de –ki onlar da ötekilerin zıtlarıdır– indirir. Yahut her müşterinin malının miktarını tartan kantarcı gibi rızıklarda artırma ve eksiltme yapar. Burada temsili bir anlatım vardır. Allah'ın yüzünün sübühâtı, onun nuru ve parıltısı, yüceliğidir. Nevevî böyle açıklamıştır.

1194. Tevrat, *Hurûc* (Çıkış), 24/17.

Hz. Peygamber de İsra Gecesi ateşsiz nur (ışık) gördü. Muhtemelen bu daha yüce idi. Fakat o da rü'yet değil hicab idi. Ebû Zer ona "Rabbini gördün mü?" diye sordu ve o da *"Nur. Onu (O'nu) nasıl göreyim?"* dedi.[1195] Başka bir rivayete göre ise *"Nur (ışık) gördüm."* dedi.[1196]

Bu iki rivayetin ortak anlamı "O'nu görmemi engelleyen bir nur (ışık) gördüm." şeklindedir. Yoksa "Allah, nurdur ve onun için de görülmez." demek değildir. Bu anlam onun *"O'nun hicabı nurdur."*[1197] sözüyle de uyumludur ve örtüşmektedir. Bundan dolayı da nur hadislerini konumuza tek şahit yaptık. Bu hadisler, Allah'ın zatının görülemeyeceğine, güneşin, önünde hicab (perde) olduğu bir şeyin görülmesi imkânsız olduğu gibi bunun da imkânsız olduğunu göstermektedir. Kimin gözünün ışınları, güneşin ışığından ve ateşinden, onun arkasındakilere nüfuz edip onları görebilir ki! Astronomi alimlerinin tespitlerine göre bize uzaklığı doksan milyon milden daha fazla olan bu güneş ve onların ancak teleskoplarla görebildikleri ve bir kısmını da göremedikleri çok sayıdaki diğer güneşler Allah'ın yaratıklarına aktardığı nurun ancak bir kısmıdır. O, semaların ve arzın nurudur. Yüzünün nurunun parıltıları daha büyük ve daha kuvvetli, daha yüksek ve daha yücedir. Onun nurunun parıltıları yanında güneşlerin nurlarından ancak darb-ı mesel (misal verme) kabilinden söz edilebilir. *"En yüce sıfatlar ise, Allah'ındır."*[1198]

Hz. Peygamberin bu hadisteki *"Eğer onu (hicabını) açsaydı yüzünün parıltıları bakışının vardığı yerlerdeki yaratıklarını yakardı."*[1199] cümlesi, O'nun zatının idrak derecesinde görülmesinin mele-i a'lâdaki melekler de dahil olmak üzere bütün yaratıklar için sadece bu dünyada değil onun dışında da imkânsız olduğunu göstermektedir. Çünkü "yüz" kelimesi zat yerine kullanılmaktadır. Burada da Allah'ın yüzünü zatı ile tefsir etmişlerdir. Her ne kadar dil açısından yüz (vech), bir kişinin başka birinin karşısında durduğunda görülen ve kendisini tanıtıcı, başkalarından farklı taraflarını ihtiva

---

1195. Müslim, *İman*, 291.

1196. Müslim, *İman*, 292.

1197. Müslim, *İman*, 293.

1198. Nahl 16/60.

1199. Rasûlullah beş sözle aramızda kalktı cümlesi ile o, Hz. Peygamberin bu beş sözü onlara öğretmek ve manalarını açıklamak üzere bir kere veya bir gece kendilerini kaldırdığını anlatıyor. İbn el-Esîr'in *en-Nihâye*'de anlattığına göre kıst, kulların Allah'a yükseltilen amelleri veya O'nun katından inen rızıklarıdır. Yani bazı amel sahiplerinin -ki onlar ıslah edici salih kişilerdir- amellerinin derecelerini yükseltir ve başkalarınınkinin derecelerini de -ki onlar da ötekilerin zıtlarıdır- indirir. Yahut her müşterinin malının miktarını tartan kantarcı gibi rızıklarda artırma ve eksiltme yapar. Burada temsili bir anlatım vardır. Allah'ın yüzünün sübûhâtı, onun nuru ve parıltısı, yüceliğidir. Nevevî böyle açıklamıştır.

eden kısmına deniyorsa da o kişinin zatı anlamında da kullanılmaktadır. Buna göre cümlenin anlamı şöyledir. Allah Teâlâ eğer O'nu tanıma ve bilme derecelerinin en üst noktasına yükselmekte olan beşerin en mükemmelinin ulaşabileceği son nokta olan yaratılmış nur hicabını yüzünden açsaydı ve bütün yaratıklarına onlarla arasında perde teşkil eden bu nur olmaksızın tecelli etseydi O'nun parıltıları, bakışı, o yaratıklarından hangilerine kadar uzanırsa onları yakardı. Yani yaratıklarının hepsini yakardı. Çünkü Allah'ın bakışı (basar), âlemdeki bütün varlıkları, semayı, arzı, hepsini ihata eder. Bu bir darb-ı meseldir (temsilî anlatımdır). Özü de şudur: İlmin ulaşabileceği son nokta yaratıcı ile yaratılanın arasını ayıran son hicabın ortadan kalkmasıdır. O son hicab, yaratmanın (tekvin) başlangıcı, gelişme (tatavvur) ve çeşitlendirmenin (telvin) kaynağı olan nurdur.

Allah-u Teâlâ *"Niçin siz Allah'a bir vakar yakıştıramıyorsunuz? Oysa o sizi aşama aşama yaratmıştır."*[1200] demektedir. Allah insanları ve diğer yaratıkları aşama aşama yaratmıştır ve bunlar tekvin (yaratma) konusundaki sünnetüllahlara dair bilgi verilirken anlatılmıştır. İnsanın bir erkek ve bir kadından yaratılmasında da aşamalar vardır. Daha önce çamurdan bir özden yaratılışında da yine aşamalar söz konusudur. İnsanın, kendisinden yaratıldığı yerin yaratılmasında da (tekvin) aşamalar mevcut olmuştur. Bunlar semaların ve yerin, kendisinden yaratıldığı maddenin uzaklaştırılmasıdır ki şu ayetlerde buna işaret edilmektedir: *"O kâfir olanlar, görmediler mi ki, göklerle yer bitişik bir halde iken biz onları ayırdık. Hayatı olan her şeyi sudan yarattık."*[1201]; *"Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Ona ve yerküreye: 'İsteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin.' dedi. Her ikisi de, 'İsteyerek geldik.' dediler."*[1202] Zahir olan o ki bu ayette *"duhân"* (duman) olarak ifade edilen veya ona benzetilen madde, "Onlar sadece gözetiyorlar ki, Allah, buluttan (ğamâma) gölgelikler içinde meleklerle birlikte geliversin de iş bitiriliversin."[1203] ayetinde ğamâma (bulut) benzetilen -ki ğamâm da duhâna (bulut) benzer- şeydir. Bu ayette kıyamet günü, yeniden yaratmadan söz edilmektedir ki o, *"en-neş'etü'l-uhrâ"*[1204] (diğer diriltme, yaratma)dır. Ötekinde ise yaratmanın başlangıcından söz edilmektedir ve o da *"en-neş'etü'l-ûlâ"* (birinci yaratma)dır. Allahu Teala şöyle demektedir: "*De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah ilk baştan nasıl yaratmış bakın. İşte Allah bundan sonra* (aynı şekilde) *ahiret hayatını da*

1200. Nuh 71/13-14.
1201. Enbiya 21/30.
1202. Fussilet 41/11.
1203. Bakara 2/203.
1204. Necm 53/47.

yaratacaktır."[1205]; *"Yaratmaya ilk başladığımız gibi, katımızdan verilmiş bir söz olarak onu tekrar var edeceğiz (eski haline getiririz)."*[1206]

Bunları hatırladıktan sonra bil ki: İnsanı Allah'ı tanımaktan ve O'nun murakabesinden alıkoyan her şey; yaratma aşamaları ve onun durumları, insan ile O'nun arasında hicab (perde, engel)tır. Kul ile Rab arasındaki perdeler çoktur. Kendisinin Rabbi olduğunu, bu yaratıkların onun önündeki perdeler olduğunu, Rabbin onların üstünde, onlardan uzak olduğunu, onların O'na O'nun da onlara benzemediğini bilenlere ne mutlu! İnsan bunu bilince onlar, Rabbi tanıma ve O'na şükretme, O'nu sevme vesileleri olabilirler. Bunlar onun için sadece O'nun künhünü ve hakikatini idrak etmesinin önünde perde teşkil etmektedirler. Onun için imanın ve tanımanın önünde engel durumunda bazı insanlar da bulunmaktadır. Bu iki grup arasındaki fark ileride başka bir şahitte anlatılacaktır.

Taberânî *el-Evsat*'ta Enes'ten rivayet edilen hadiste merfu olarak şunları rivayet eder: *"Cebrail'e 'Rabbini gördün mü' diye sordum. 'O'nunla benim aramda nurdan yetmiş hicab var. Onların en hafifini görseydim yanardım' dedi."* Semûye bunu ondan "*Nurdan ve nardan (ışıktan ve ateşten) yetmiş bin hicab*" şeklinde rivayet etmektedir. İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'de anlattığına göre Cebrail "Arşın önünde Allah'ın yetmiş hicabı var. Onlardan birine yaklaşsaydık Rabbimizin yüzünün parıltıları bizi yakardı." demektedir. Bu rivayetler her ne kadar senet bakımından zayıf da olsalar anlamları doğrduru. Çünkü bunları destekleyen sahih rivayetler vardır.

Astronomi alimleri icad ettikleri teleskoplarıyla açıkça görüyorlar ki bizim bu gördüğümüz yıldızların çoğu veya bunların kamerler (uydular) ve derârî (parlak yıldızlar) dışında kalanları güneştirler ve içlerinde bizim şu dünya güneşimizden daha büyük, ondan on dakikadan kısa bir sürede yüz milyon mil kadar yol alan ışık hızı yılıyla yıllarca daha uzak olanları vardır. Nasslar da bütün bunların arşın önünde olduğunu göstermektedir.

7. Buhârî ve Müslim'in Ebû Musa el-Eş'arî'den rivayet ettikleri merfu hadis. "*Kapları ve içindekiler gümüşten olan iki cennet, kapları ve içindekiler altından olan iki cennet. Adn cennetinde, topluluk ile onların, Rablerine bakmaları arasında yüzündeki kibriyâ* (büyüklük) *elbisesinden başka bir şey yoktur.*"[1207]

Buradaki elbisenin (ridâ), az önce belirtilen hicab anlamında olduğunu söylemekte ve onu istiâre türünden saymaktadırlar. Böyle ifade edilmesinde

---

1205. Ankebut 29/20.

1206. Enbiya 21/104.

1207. Buhârî, *Tefsir* 55/1,2; *Tevhid*, 24; Müslim, *İman*, 296.

bir problem de yoktur. Hadis, Allah'ın zatının hicabsız olarak görülmeyeceğini açık bir şekilde belirtmektedir.

İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de bu hadisin şerhi sırasında onu müteşabihlerden saymasının ardından Kirmânî'nin "Zahiri, Allah'ı görmenin vaki olmamasını gerektiriyor" dediğini ve ardından (Kirmânî'nin) buna şöyle cevap verdiğini nakletmektedir: Bunun mefhumu, bakmanın yakınlığının açıklanmasıdır. Çünkü kibriya elbisesi rü'yete (görmeye) engel değildir. Bakmaya mani olan şeyin zail olması, elbisenin izalesi şeklinde ifade edildi. Özetle şunu demek istiyor: Kibriya elbisesi görmeye manidir. Sanki bu sözde hazif vardır ve "... *illâ ridâe'l-kibriyâi*" kelimelerinden sonra "O, onu kaldırarak onlara ihsanda bulunacak..." cümlesi takdir edilir...

Bu açıklamada sünnet hafızlarına (İbn Hacer) yakışmayan, dikkate alınmaması gereken bir zorlama (tekellüf) vardır. Onlar bunun gibi ve hatta buna göre daha uygun tevillerinden dolayı Mutezile'yi ve Cehmiye'yi yadırgamaktadırlar.

İbn Hacer hadisin tevilinde, buradaki kibriya elbisesinin, Müslim'in bu Ebû Musa hadisinden sonra sanki onun tefsiri olmasını ister gibi rivayet ettiği Suheyb hadisinde hicabın kendisi halini almasına dayanmaktadır. Tirmizî, Nesâî ve başkaları da rivayet ettikleri bu hadiste Hz. Peygamber şöyle demektedir: "*Cennetlikler cennete girince Allah 'Size bir şeyi artırmamı istiyor musunuz?' der. Onlar da 'Yüzlerimizi ağartmadın mı? Bizi cennete girdirmedin mi, cehennemden kurtarmadın mı?' derler.* (Dedi ki:) *Hicabı kaldırır. Onlara Rablerine bakmaktan daha iyi gelen bir şey verilmemiştir.*"[1208] Bir rivayette "*İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzeli ve daha fazlasıyla karşılık vardır.*"[1209] ayetini okudu. şeklinde bir ilave vardır.[1210]

Orada şunlar da anlatılmaktadır: Cennetlik olan bu kişiler Allah'ın hicabsız görüleceğini bilmiyorlardı. O'nun mevkıfte görülmesi, O'nunla karşılaşılmasıdır. Cennette kendilerine daha fazla nimet istekleri olup olmadığının sorulması esnasında gerçekleşen bu karşılaşma gibi o karşılaşma da hicab ile olacaktır.

Birisi şöyle de diyebilir? Biz bu hicaptan maksadın kesin olarak bundan önceki hadiste belirtilen kibriya elbisesi olduğunu, bakışa engel olanın da o olduğunu söylersek o zaman onun, diğer hadislerde sözü edilen görmeye mani nurun hicabı olduğunu söyleyemeyiz. Bakmak, görmekten ayrı bir şeydir. Buna karşı şöyle denebilir: Bakmaya mani olan kibriya elbisesi kaldırılır ve bakış vaki olur. Bakanlar, Hz. Peygamber'in gördüğü ve zatın

1208. Müslim, *İman*, 297; Tirmizî, *Cennet*, 16; *Tefsir*, 10/1..
1209. Yunus 10/26..
1210. Müslim, *İma.n*, 298.

görülmesine mani olduğunu bildirdiği nuru görürler. Bu konu ileride tekrar ele alınacaktır.

8. Allah'ın çeşitli şekillerde tecelli edeceğine dair rivayetler. Bunların en kuvvetli ve en sahih olanları Buhâri ve Müslim ile diğer eserlerde Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî tarafından rivayet edilen iki uzun hadistir ki konumuzla ilgili kısmı şöyledir: Bazı insanlar "Ya Rasûlallah! Kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz?" dediler. O da "*Dolunay gecesinde ayı görürken birbirinize zarar veriyor musunuz?*" dedi. "Hayır Ya Rasûlallah", dediler. O da şöyle dedi: "*Siz de O'nu öylece göreceksiniz. Allah kıyamet gününde insanları toplar ve 'Kim neye ibadet ediyorsa onun peşinden gitsin' der. Güneşe tapanlar güneşin peşinden giderler. Aya tapanlar ayın peşinden giderler. Tağutlara tapanlar tağutların peşinden giderler. Geride münafıkların da içinde olduğu halde bu ümmet kalır. Allah onlara, onların bildikleri şeklinden ayrı bir şekilde gelir ve 'Ben sizin Rabbinizim' der. Onlar da 'senden Allah'a sığınırız. Rabbimiz bize gelene kadar bizim yerimiz burası. Rabbimiz bize gelince biz onu tanırız' derler. Bunun üzerine Allah onlara, onların bildikleri şekliyle gelir ve 'Ben sizin Rabbinizim' der. Onlar da 'Sen bizim Rabbimizsin'derler, O'nu izlerler.*"[1211] Hadiste bundan sonra sırattan ve üzerinden geçilmesinden, cehennemden, hesaptan v.s. söz edilmektedir. Bu, Müslim'de yer alan ve Ebû Hüreyre tarafından nakledilen rivayettir. Buhârî'deki rivayette önce "*Güneşin önünde bulut yokken siz güneşe bakmak için birbirinize zarar veriyor musunuz?*" cümlesi, daha sonra da ay zikredilmektedir.

Ebû Saîd hadisinde Allah'ın görülmesi öğle vaktinde güneşin ve dolunay gecesinde de ayın görülmesine benzetilmektedir. Benzetme yönü görme esnasında insanların birbirine zarar vermemesi, onu görmek için izdiham meydana gelmemesidir. Yoksa görülenler birbirine benzetiliyor değildir. Yine bu hadiste Üzeyr'e ve Mesih'e ibadet edenlerden, Allah'tan başkasına ibadet edenlerin hepsinin cehenneme girişinden söz edilmekte ve daha sonra şöyle denilmektedir: "*Sonunda günahkarı ile itaatkarı ile Allah'a ibadet edenlerden başka kimse kalmayınca âlemlerin Rabbi, onu gördükleri şekillerden en hafif olanı ile gelir ve 'Ne bekliyorsunuz? Her ümmet, ibadet ettiğini izliyor' der. Onlar da 'Ey Rabbimiz! Biz dünyada insanlardan, onlara en çok muhtaç olduğumuz sırada ayrıldık, onlarla beraber olmadık.' derler. O 'Ben sizin Rabbinizim' der. Onlar iki veya üç kere 'Senden Allah'a sığınırız. Biz hiç bir şeyi Allah'a ortak etmeyiz' derler. Hatta öyle ki içlerinden kimileri devrilmek üzere olur. O, 'O'nunla sizin aranızda bir alamet var mı ki O'nu onun sayesinde tanısanız?' der. 'Evet' derler. Sâkı (baldır) açılır ve Allah'a kendiliğinden secde eden kim varsa Allah onun secde etmesine izin verir, korkudan ve gösteriş için secde eden kim varsa Allah onların da omurgasını tek parça haline getirir. Bunlar ne zaman secde etmek isteseler*

1211. Buhârî, *Tefsir*, 4/8; *Tevhid*, 24; Müslim, *İman*, 302; *Zühd*, 16.

sırt üstü yere kapaklanırlar. Sonra başlarını kaldırırlar ki O, kendisini ilk önce gördükleri şekle dönmüş. 'Ben sizin Rabbinizim' diyor. 'Sen bizim Rabbimizsin' derler." Hadis devam ediyor ve onda şekil konusunda başka kelimeler de var. Konunun sonunda bunlara yer verilecek.[1212]

Bu da Müslim'deki rivayet. Buhârî'deki rivayette kullanılan bazı kelimeler bundan farklı. Bu iki hadisi Buhârî ve Müslim'den başkaları da bunların her biri ile bazen uyuşan bazen farklılık gösteren ifadelerle, bazen bunlara ilave yaparak bazen da bunlardan eksiltme yaparak rivayet etmektedirler.[1213] Ama genelde anlam aynıdır. Lafız farklılıklarından biri "*Sâkını* (baldırını) *açar.*" şeklindeki rivayettir. Bu rivayet, Kur'an'ın lafzına da uygun düşen "*Sâk* (baldır) *açılır*" rivayeti ile zıtlık arz etmez. *"O gün işler zorlaşır ve secdeye davet edilirler. Fakat güç yetiremezler."*[1214] Fakat "sâk" kelimesinin nekre olması ve edilgen kip ile onun açılmasından söz edilmesi, onun Allah'a muzaaf olarak ve açma işi de Allah'a isnat edilerek zikredilmesine göre daha geniş bir tevil alanı sağlamaktadır. Bu ifade, anlam olarak "kolları sıvamak" (et-teşmîr ani's-sâıd) ifadesi gibidir. Araplar arasında bunların ikisi de işin ciddi ve önemli, durumun pek çetin olduğu anlamında kullanılan iki mesel (deyim)dir. Birincinin bu anlam ile ilgisi şöyledir: Korkulu bir şeyden kaçmak isteyen kişi hızlı kaçabilmek, elbisesine takılıp sürçmemek için için baldırını (sâk) açar. İkincinin ilgisi de şöyledir: Bir işi sağlam bir şekilde ve çabucak yapmak için ona engel olmasın diye elbisesinin kollarını sıvar. *Esâsü'l-Belâğa*'da sâk kelimesinin mecazî anlamı hakkında şöyle denilmektedir: "... 'Kameti'l-harbü alâ sâkıhâ' ve 'Keşefe'l-emru an sâkıhî' denir. (Şair) der:

عجبت من نفسي ومن اشفاقها ومن طرادي الطير عن أرزاقها

في سنة قد كشفت عن ساقها

"Hayret ettim nefsime ve onun korkusuna (merhametine?)
Ve kuşları yiyeceklerinden kovuşuma
Baldırını açmış (sıkıntılı) bir senede (fî senetin kad keşefet an sâkıhâ)."[1215]

Diyorum ki:

Bazıları hadisin ibaresini bu kullanıma göre şöyle anladılar: Allah'ın insanları imtihan etmesi ve secde etmeyi mü'minlere kolaylaştırıp münafıklara kolaylaştırmamak suretiyle onların arasını ayırması işi son noktasına varmaktadır.

1212. Müslim, *İman*, 302.
1213. Ebû Davud, *Sünnet*, 19; Tirmizî, *Cennet*, 15.
1214. Kalem 68/42.
1215. Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, svk md.

Bazıları da "Sâk kelimesi burada zât ve nefs anlamındadır." görüşünü benimsediler ve Hz. Ali'nin şerlilerle savaş hakkında "Baldırım (sâk) telef olsa bile onlarla mutlaka savaşmak gerekir." demesini bu görüşlerine delil olarak gösterdiler. Onlar buradaki "baldırım" kelimesini "yani nefsim (kendim)" diye açıkladılar. Buna göre ayetteki ve hadisteki "baldırın açılması" ifadesinin, hicabın açılmasından ibaret olması sahih olur.

Yalnız Abd b. Humeyd'in *"Baldırın (sâk) açıldığı günde..."*[1216] ayetinin tefsiri hakkında Rabî b. Enes'ten "Yani örtünün açıldığı günde. Dünya hayatında O'na iman edenler inip O'na secde ederler. Diğerleri secdeye davet edilirler ama ona güç yetiremezler. Çünkü onlar dünya hayatında O'na iman etmemişler, O'nu görmemişlerdi." şeklinde rivayette bulunması bu anlayışa karşı çıkmaktadır.

Birinci görüş, dildeki üsluplara daha yakın görünmektedir. İbn Abbas ve selef müfessirlerinin çoğunluğu da aynı görüştedir. İbn Abbas, kendisinden çeşitli tariklerle rivayet edildiğine göre *"Baldırın (sâk) açıldığı günde..."*[1217] ayeti hakkında şöyle demektedir: Durumun çetinliğinden ve ciddiyetinden. O, kıyamet gününde olacak olan en çetin saattir. Öyle ki Allah durumu açar ve ameller görülür. O şöyle der: O, kıyamet gününde korkudan kaynaklanan çok kötü ve çetin bir durumdur.

İkrime'ye bu ayet soruldu ve şöyle dedi: Aralarındaki savaş ve harp şiddetlenince, durum iyice kritik bir hal alınca Araplar bunun şiddetini anlatmak için "Kad keşefeti'l-harbü an sâk" derler. Allah da o günün şiddetini onların bildikleri bir şekilde anlattı.

Bu, Usûl'deki manası ile "hafî (kapalı)" tevil kabilinden değil, "celî (açık)" tefsir kabilindendir. Onun dildeki anlamına göre yani nitecede varacağı durum ve ahirette gerçekleşecek şekliyle ise tevil edilmesine gelince insanlar onu ancak oraya varınca bilebilirler.

Beyzâvî sâkın (baldır) açılması hakkında başka bir esası açıklamaktadır ki onunla Abd b. Humeyd'in, onu hicabın açılması anlamında kabul eden rivayeti kuvvet kazanmaktadır. Onun bu görüşünü, cumhurun kabul ettiği mana ile ilgili ibaresiyle birlikte veriyoruz. Çünkü o, onu da iyi açıklıyor. Beyzâvî *"Baldırın (sâk) açıldığı günde..."*[1218] ayetinin tefsirinde şöyle demektedir: İşin şiddetlendiği ve durumun büyüdüğü günde. Sâkın açılması bu konuda bir deyimdir (mesel). Bu kullanım, tesettürlü kadınların kaçma anında eteklerini kaldırıp baldırlarını açmalarından kaynaklanır. Hâtim şöyle der:

1216. Kalem 68/42.
1217. Kalem 68/42.
1218. Kalem 68/42.

أخو الحرب إن عضت به الحرب عضها وإن شمرت عن ساقها الحرب شمرا

"Harp onu iyice bunaltınca harp kardeşidir
Harp her ne kadar paçalarını sıvasa da."

Yahut da şöyle demektir: İşin aslı ve hakikati açılınca, ayan beyan ortaya çıkınca. Bu durumda istiare yoluyla insanın veya ağacın sâkından (insanda baldır, ağaçta gövde) alınan bir kullanım vardır (İşin aslı, insanın veya ağacın sâkına benzetilmiş, müşebbeh hazfedilerek, müşebbehin bih zikredilmiştir). Sâk kelimesinin burada nekre olmasının sebebi de işin korkunçluğunu (tehvîl) veya büyüklüğünü (ta'zim) ifade etmek içindir.[1219]

Bu iki hadiste geçen ve alimler arasında kargaşaya sebebi olan lafızlardan biri de Allah'ın çeşitli şekillerde geldiğine, bu şekillerden bir kısmında mü'minlerin O'nu inkâr ettiklerine, bir kısmında ise tanıdıklarına dair ifadelerdir. Bu lafızların tefsir ve tevili hakkında alimler arasında görüş ayrılığı vardır. Kimisi hedeften çok uzaklarda iken kimisi hedefe yaklaşmaktadır. Onu tevil edenlerden bazısı "Allah'ın gelmesinden maksat, görülmesidir" demektedir. Ben diyorum ki "Ama teşbihi vehmettirmesi açısından O'nun gelmesi de görülmesi gibidir. Niçin o değil de bu tevil edilmektedir?" Bazısı da "Onları imtihan etmek için O'nun emriyle bir melek gelir." demektedir. Ama bazı nasslarda hem Rabbin hem de meleğin gelmesinden söz edilmektedir. O zaman birincinin, ikinci ile tefsir edilmesi imkânsızdır. Mesela şu ayetlerde her ikisinin gelmesi konu ediliyor: *"Onlar (İnanmak için) ille meleklerin gelmesini, yahut Rabbinin gelmesini, ya da Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi bekliyorlar?"*[1220]; *"Rabbin ve melekler gelip sıra sıra dizildiği zaman."*[1221]. Bu durumda Allah'a gelme işini isnat etmekten kaçmak için hadisin zahirine muhalefet etmeye gerek yoktur. En uygunu, cumhurun görüşü: O, O'na yakışan bir gelmedir, yaratıkların gelmesi gibi değildir.

Hadisteki "sûret"in ne anlama geldiği hususunda da ihtilaf ettiler ve onu da tevil ettiler. Daha zahir olan görüşe göre suret, hicaptan tecellinin (açılma, zuhur) kendisiyle gerçekleştiği şeylerdendir. Daha önce sözü edilen kibriya elbisesi de o tecelli suretlerinden biridir. Sûret kelimesi Buhârî ve Müslim'de Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd'den rivayet edilen bir kaç hadiste geçmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1219. Beyzâvî, *Tefsîr*, VI, 333-334.
1220. En'am 6/158.
1221. Fecr 89/22.

1. Daha önce geçen Ebû Saîd hadisindeki *"Âlemlerin Rabbi, onu gördükleri şekillerden en hafif olanı ile gelir."*[1222] cümlesi.
2. *"Allah onlara, onların bildikleri şekilden (suretten) başka surette gelir."*[1223]
3. *"Onu ilk defa gördükleri şeklin (suretin) dışında bir şeklilde."*[1224]
4. *"Sonra Allah bize O'nu ilk defa gördüğümüz şeklinin dışında bir şekilde görülür."*

Hişam b. Sa'd'in rivayetinde şöyle denmektedir: *"Sonra O, kendisini ilk seferinde gördüğümüz şekli ile bize dönmüş halde başlarımızı kaldırız."*

A'meş'in Ebû Salih vasıtasıyla Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği ve İbn Mende'de yer alan hadiste *"Rableri onlara temessül eder."* denilmektedir.

Nevevî Sahih-i Müslim'deki Ebû Hüreyre hadisini açıklarken selefin, bu gibi lafızlar ve sıfatlar konusundaki görüşünü belirtmekte ki bu görüş, -daha önce de geçtiği gibi- onlara iman etmek ve onları tenzih ile birlikte Allah'ın yücceliğine ve azametine layık olana hamletmektir. Nevevi sonra tevil görüşünde olan kelamcıların çoğunluğunun görüşünü zikretmektedir. Onların görüşleri arasında şu vardır: Onlara kendilerini imtihan etmek için bir melek gelir. Yalnız melek öyle bir surette gelir ki onlar hades (sonradan olma) sıfatı taşıdığı ve ilahın sıfatlarına benzemediği için bu sureti yadırgamaktadırlar (inkâr ederler). "Bu melek veya bu sûret onlara 'Ben sizin Rabbinizim' der. Onun üzerinde yaratılmışlara ait onların yadırgadıkları alametler vardır ve onun Rableri olmadığını bilirler, ondan Allah'a sığınırlar." Nevevî "Allah onlara onların bildikleri suretinde (şeklinde) gelir." cümlesini açıklarken şöyle demektedir: Burada sûretten kastedilen, sıfattır ve anlamı da şudur: Allah Teâlâ onlara onların bildikleri ve onun sayesinde O'nu tanıdıkları sıfatı üzere tecelli eder. Her ne kadar daha önce Allah'ı görmemişlerse de O'nu sıfatından dolayı tanırlar. Çünkü O'nu yaratıklarından hiç bir şeye benzemez halde görürler ve O'nun Rableri olduğunu bilip "Sen Rabbimizsin" derler. Birbirlerine benzedikleri için ve sözde uyum için sıfat, sûret olarak ifade edilmiştir. Sûret konusu da daha önce geçmişti.[1225]

İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'adlı eserinde Malikîlerden Kurtubî'den ve Kadı Ebû Bekir b. Arabî'den; Hanbelîlerden de İbnü'l-Cevzî'den Nevevî'nin temel aldıklarına yakın başka teviller de aktarmaktadır.

Bu nakillere yer vermedeki amacımız, rü'yetle ilgili bazı hadisleri, Mutezile, Haricîler ve Şiîler gibi Ehl-i Sünnet'in de tevil ettiklerini, tevilden dolayı karşılıklı düşmanlığı ve dinde ayrılığı gerektirecek bir durumun bu-

1222. Buhârî, *Tefsir* 4/8 (no:4305); Müslim, *İman*, 302.
1223. Müslim, *İman*, 299.
1224. Buhârî, *Tevhid*, 24.
1225. Nevevî.

lunmadığını açıklamaktır. Bu tevillerden bazıları diğerlerine göre daha çok zorlamaya içermektedir. Bazı rivayetlerde caiz olanlar, bazılarında caiz olmaz. Tevilden maksat, nasslarda şüphe doğuracak hususlara genişçe bir alan kalmasın diye anlamları zihinlere yaklaştırmak olunca çağımızın ilim ve tekniklerine vâkıf olanlar, daha önce yaşayanların ihtiyaç duymadıkları şeylere de ihtiyaç duyabilirler. Rü'yet meselesinde çok ihtiyaç duyulan hususları bu araştırmada işaret ettiğimiz *Menâr* dergisinin fetva bölümünde açıkladık. İlâhî kelam (Allah'ın konuşması) meselesinde de bu konuda geçen ayetlerin tefsiri esnasında açıklamalar yaptık. Burada onu daha genişçe açıklayacak ve söz konusu fetvayı da aynen belirteceğiz.

9. Alimler Hz. Peygamber'in Miraç gecesinde[1226] Allah'ı görüp görmediği konusunda da fikir ayrılığına düştüler. Kimi gördüğünü kimi görmediğini söylerken kimi de tevakkuf etti (yorum yapmadı).

Gördüğünü söyleyenler kendi aralarında "Hz. Muhammed'in (s) görme organı olan göz ile mi yoksa kalp ve basiret gözü ile mi gördüğü" konusunda ihtilaf ettiler. Aynı zamanda miracın bizzat kendisi hakkında da ihtilaf ettiler: Acaba mirac, uyanıklık halinde mi yoksa uyku halinde mi ya da uyku uyanıklık arası rûhî müşâhede halinde mi olmuştu? İhtilaflarının sebebi bu konuda sahabeden ve tâbiînden nakledilen rivayetlerin farklı olması, konu ile ilgili olarak hadislerde birbiri ile çelişen genel (âmm) ve özel (hâss) hususların bulunmasıdır. Doğrusu şu ki, gördüğüne dâir değil de görmediğine dair sahih merfu hadisler vardır. Mesela daha önce Hz. Peygamberle ilgili olarak geçen *"Nur. Onu nasıl göreyim?"*[1227] hadisi ve Müslim tarafından rivayet edilen *"Biliniz ki siz ölmedikçe Rabbinizi göremezsiniz"*[1228] hadisi böyledir. Bu hadisi İbn Huzeyme de Ebû Ümâme ve Ubâde b. Sâmit'ten rivayet etmektedir.

Sahabeden İbn Abbas'ın, Hz. Peygamber'in Miraç Gecesi Allah'ı gördüğünü söylediği şöhret bulmuştur. Aynı görüş Enes'ten de rivayet edilmektedir. Tabiînden bazıları da bu görüştedir. Bu, fezâil ve menakıp konusundaki hadisleri incelerken pek titizlik göstermeyen kelamcılar ve bazı muhaddisler tarafından da kabul görmektedir.

Hz. Âişe'nin ise Hz. Peygamber'in O'nu görmediğini söylediği şöhret bulmuştur. Bu konuda ondan gelen rivayet en doğru ve en sarih rivayettir. Buhârî ve Müslim'in Mesrûk vasıtasıyla ondan yaptıkları rivayet daha önce geçmişti. Bazı rivayetlere göre Mesrûk ona "Muhammed Rabbini gördü

1226. Subut-u kati ve delalet-i kati nass açısından konu ele alınacak olursa bu tanımlama "İsra gecesi" olmalı. (Yayıncı)

1227. Müslim, *İman*, 291.

1228. Müslim, *Fiten*, 95; İbn Mâce, *Fiten*, 33.

mü?" diye sorunca Hz. Âişe "Söylediğinden tüylerim diken diken oldu."[1229] demiştir. "Görmediği görüşü" İbn Mesud ve Ebû Hüreyre'nin de aralarında bulunduğu başka sahabilerden de rivayet edilmektedir.

Rivayetleri karşılaştırıp aralarında değerlendirme ve tercihte bulunmaya, onları birlikte ele alıp bağdaştırmaya (cem) özen gösteren muhaddislere gelince bunlardan bazıları onları daha önce inandığı ve gönlünün meylettiği görüşü ispat etmek için inceleyip araştırmaktadır. Mesela Hâfız İbn Huzeyme böyledir ve Nevevî de onu izlemiştir. Bunlar İbn Abbas'ın rivayetini senedi daha sahih ve delil olarak da daha kuvvetli olan Hz. Âişe'nin rivayetine tercih etmekte ve gerekçelerini de şöyle açıklamaktadırlar: Hz. Âişe rü'yetin olmadığını merfu bir hadise dayanarak söylememiştir. Eğer onun yanında öyle bir hadis olsaydı onu söylerdi. O, kendi içtihadına (istinbat) dayanmış, *"Gözler onu göremez."*[1230] ve *"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur. Yahut da bir elçi gönderir de izniyle ona dilediğini vahyeder."*[1231] ayetlerini tevil etmiştir.

Onlar böyle derken Buharî ve Müslim'de Hz. Âişe'den rivayet edilen ve kendilerince de bilinen hadisin, Hz. Âişe'nin, kendine karşı Necm Sûresi'ndeki ayeti Hz. Peygamber'in Rabbini gördüğüne dair delil olarak ileri süren Mesrûk'a kendisinin bu ayeti Hz. Peygamber'e soran ilk kişi olduğunu söylediğinin farkında değiller. (Bu rivayet daha önce geçti).

Bu konuda konuya delaleti daha açık olan başka rivayetler de var. İbn Merdûye'nin Müslim'in senedi ile rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demektedir: Ben bunu Rasûlullah'a soranların ilkiyim. Ona "Ya Rasûlallah! Rabbini gördün mü, dedim. O da *"Hayır. Sadece Cebrail'i inerken gördüm..."* dedi.

İçlerinde Şeyhülislam İbn Teymiye ve Hâfız İbn Hacer gibi rivayetleri ayıklayıp sağlamını ortaya çıkarmak ve hakkı tespit etmek için inceleyenler de vardır. Bu ikisi İbn Abbas'tan gelen rivayetlerin kiminin mutlak kiminin ise görme organı ile değil kalp ile görmekle mukayyet olduğunu söylermektedirler. Bu rivayetler arasında "Mutlak, mukayyede hamledilir." kaidesi ilke kabul edilince o zaman İbn Abbas'tan gelen rivayetlerle Hz. Âişe hadisi ve o manadakiler arasında bir çatışma kalmaz.

Hâfız (İbn Hacer) Buhârî şerhinde şöyle der:

İbn Abbas'tan mutlak rivayetler ve mukayyet rivayetler bize ulaşmaktadır. Bunlardan mutlak olanların mukayyetlere hamledilmeleri gerekir.

1229. Buhârî, *Tefsir*, 53/1; Müslim, *İman*, 289.

1230. En'am 6/103.

1231. Şura 42/51.

Bu rivayetlerden birisi Nesâî'nin sahih senetle naklettiği ve Hâkim'in de İkrime tarikiyle sahih kabul ettiği şu rivayettir: "*Dostluğun* (hulle) *İbrahim'e, konuşmanın Musa'ya ve görmenin* (rü'yetin) *Muhammed'e ait olmasına hayret mi ediyorsunuz*?" Bu rivayeti İbn Huzeyme de "Allah, İbrahim'i dostlukta seçti" şeklinde nakletmektedir. İbn İshak, Abdullah b. Ebû seleme tariki ile şunları nakleder: İbn Ömer, İbn Abbas'a "Muhammed Rabbini gördü mü?" diye haber gönderdi ve o da ona "Evet" diye cevap gönderdi.

BurivayetlerdenbirisideMüslim'in"*Onungördüğünükalb(i)yalanlamadı.*"[1232] ve "*Andolsun onu bir kez daha görmüştü.*"[1233] ayetleri hakkında Ebü'l-Âliye tariki ile İbn Abbas'tan naklettiği "Rabbini, kalbi (fuâd) ile iki defa gördü"[1234] cümlesidir. Ondan Atâ tariki ile de "Onu kalbi (kalb) ile gördü."[1235] dediğini nakletmektedir. Bundan daha sarih olanı ise İbn Merdûye'nin yine Atâ tariki ile ondan naklettiği "Rasûlullah (s) O'nu gözü ile görmedi. O'nu sadece kalbi ile gördü" rivayetidir.[1236]

Tirmizî de Şa'bî'den İbn Abbas'ın, kelam ve rü'yetin Musa ile Muhammed arasında taksim edildiği sözünü Arafat'ta Ka'b el-Ahbâr'dan duyduğunu rivayet etmektedir.[1237]

Bunlardan anlaşılan şudur: Hz. Peygamber'in Allah'ı görmediğini söyleyen Hz. Âişe hakkında (yanlış olarak) söylenen "Bu, onun içtihadıdır" sözü, aslında onun Allah'ı gördüğüne dair İbn Abbas'tan nakledilen rivayetler hakkında doğrudur. İbn Abbas'ın bu konuda merfu bir hadisi yoktur. Ondan yapılan gördüğüne dair rivayetler -ondan yapılan görmeyi kalbî görme olarak takyit ettiğine dair sahih rivayetlere göre-, Hz. Peygamber'in Necm Sûresi'ndeki iki ayetle ilgili tefsirine aykırıdır, onun tefsiri karşısında bu rivayetler tercih edilemez. Hz. Peygamber'in tefsirine göre bu ayetler, onun Cebrail'i, Allah'ın onu yarattığı şekliyle gördüğü hakkındadır. Ayrıca İkrime'nin ondan yaptığı rivayete göre bunların, onun Ka'b el-Ahbar'dan duyduklarından olması da uzak bir ihtimal değildir ve Ka'b da Buhârî'de geçtiğine göre Muaviye'nin, hakkında "Biz onun üzerinde yalanı denerdik."[1238] dediği kimsedir. İbn İshak'ın rivayeti bu konuda dikkate alınamaz. Çünkü o, tedlis sahibidir ve ona hadiste değil meğâzîde güvenilir (sikadır). İbn

1232. Necm 53/11.
1233. Necm 53/13.
1234. Müslim, *İman*, 285.
1235. Müslim, *İman*, 284.
1236. İbn Hacer'den özet olarak yapılan nakil burada bitti.
1237. Tirmizî, *Tefsir* 53/1.
1238. Buhârî, *İ'tisâm*, 25.

Abbas'tan yapılan Hz. Peygamber'in Allah'ı gördüğüne dair mutlak rivayetler dirayet cihetiyle tercih edilmez; rivayet cihetiyle de tercih edilmez.

Şeyhülislam İbn Teymiye şöyle demektedir: İbn Abbas, Hz. Peygamberin Rabbini uyanık halde ve kafa gözleriyle gördüğünü söylememektedir. Kim ondan böyle bir şey anlatmışsa bu onun vehmidir. İşte ona dair sözler mevcuttur ve bunlar arasında öyle bir şey yoktur. İmam Ahmet'ten Hz. Peygamber'in Rabbini gördüğüne dair nakledilen sözde de o, uykudaki görmeyi kastetmektedir. Kendisine bu sorulmuş ve "Evet, O'nu gördü." demiştir. Şüphesiz peygamberlerin rüyası haktır. Yoksa İmam Ahmet, O'nu kafa gözleriyle gördüğünü söylememiştir. (İbn Teymiye, İbn Abbas'tan nakledilen ve daha önce geçen görüşleri belirttikten sonra şöyle demektedir:) İmam Ahmed'in sözü de İbn Abbas'ın sözü gibidir. Ehl-i Sünnet, peygamber olsun olmasın hiç kimsenin Allah'ı dünyada gözleriyle görmeyeceği hususunda görüş birliği içindedir. Sadece özel olarak bizim Peygamberimiz hakkında tartışma olmuş başkaları hakkında böyle bir tartışma da olmamıştır. Bununla beraber merfu hadislerde onun gördüğüne dair de bir şey yoktur. Onun gördüğü ise hadisçilerin ittifakıyla mevzu (asılsız) senetle rivayet edilmiştir.

Menâr'daki (Daha Önce İşaret Edilen) Fetva[1239] Allah'ın Görülmesi Hakkında İnceleme

Zorunlu olarak dinden bilinen kesin temel akait umdelerinden birine göre ahiret nimeti rûhânî ve cismânî diye ikiye ayrılmaktadır. Çünkü ahirette beşerin hakikati değişmez, onlar yine ruh ve cesetten meydana gelen insanlar olarak kalırlar. Ama cennet ehlinde rûhânî taraf daha ağır olur ve onlarda rûhânî nimet, cismânî nimetten daha üstündür. Deney ve tecrübelerle sabittir ki uzmanlaşmış alimler, rabbânî hikmet ehli, materyalist felsefeciler[1240]

1239. el-Menâr (dergi), XIX, 282.

1240. (Burada yazar Arapça metinde "el-felâsifetü'l-mâddiyyûne"den önceki kelimeler mansub iken ve bunun da onlara atfedilerek mansub gelmesi beklenirken merfû halin tercih edilmesinin Arap dilinde ifade ettiği anlamı dipnotta şöyle açıklamaktadır -Çev.-): Bu kullanım, merfû yapılan kısmın bir hususiyeti olduğu zamanlarda beliğ bir ifade tarzı sayılır. Mesela burada materyalistlerin, rûhânîlerden farklı olması beklenmektedir. Böyle bir duruma yani beklenenden farklı bir durum bulunduğuna dikkat çekmek için daha öncekiler gibi mansub değil merfu gelmiştir. Mâide Sûresi'ndeki *"Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Sabiiler..."*(5/69) ayetinde de böyle bir durum vardır. Bu kullanıma karşılık bir de merfû olması beklenen yerde kelimeyi mansub yapmak şeklinde bir kullanım vardır ki orada da kelim ihtisas veya medih, zem sebebiyle mansub okunmaktadır. Bu şekildeki kullanım daha yaygındır. Nisâ Sûresi'ndeki *"Fakat içlerinde ilimde derinliği olanlar ve senden önce indirilenle beraber sana indirilene de iman ederler..."*(4/162). Bu iki ayette ve benzerlerinde sözün normal dizilişini değiştirmeyi gerektiren gaye, Arap dilindeki belâgat hedeflerindendir. Bu ikisinin de kurallı bir kullanım sayılması gerekir. Yine de birinci kullanım ile ilgili nakiller -dil râvileri bunu kavramadıkları için- daha azdır.

ve siyasî liderler, evet bütün bunlar aklî-rûhî lezzetleri ve manevî hayatı, maddî-bedenî lezzetlere tercih ederler. Mesela bunlardan kiminin problemli meseleleri çözme ve evrenin sırlarını keşfetme veya siyaset düğümlerini ve başkanlık sorumluluğunun gerektirdiği konuları karara bağlama lezzetini tatmak için en güzel yemekleri ve içki kadehlerini önemsemediği, eşinin haklarını da ihmal ederek yatağınadn uzak kaldığı görülür.

Bu dünyada aklî ilimlerin ve rûhî bilgilerin en yücesi Allah'ı tanımak ve O'nun isimlerinin, sıfatlarının yaratıkları üzerindeki tezahürünü bilmek, sünnetlerine ve bunlar üzerindeki sırlarına vâkıf olmak, onların içine yerleştirdiği cemal ve celalin, onların devamını sağlayan sistemdeki mükemmellik ayetlerinin (alametlerinin) önündeki perdeleri kaldırmaktır. Bu ayetler onların; cemal, celal ve kemalin zirvesi olan, görüneni ve görünmeyeni bilen, yüce, büyük yaratıcısının sıfatlarının tezahürleridir.

Yüksek gayret sahibi alimler ve hikmet erbabı kişilerin bu sünnetlerden ve ayetlerden görebildikleri kadarı, onlara göre onları orijinal şekilde ortaya koyan, ilk defa yaratan ve yöneten zatın mükemmelliğine delil teşkil etmektedir. Onların akıl gözleri mümkün ve hâdis (sonradan olma) varlığın -ki ulvîsi ile süflîsi ile bu âlemlerin bütünüdür-, vâcip ve ezelî varlıktan nasıl meydana geldiğini keşfetmeye can atar. Sebepler vasıtasıyla yükselerek onlardan mümkün olan ilk varlığın bilgisine ulaşmaya özen gösterirler. Bundan sonra acaba sebepler zinciri nasıl başladı ve bilinen bu bileşikler, gök ve yer var olmadan önce elementlerin dönüşümü, birbirlerinden doğuşu nasıl oldu? Onlar, bu en alt varlıkların en basitinin künhünü idrak etmekten aciz olmalarına rağmen o en yüce varlığın hakikatini tanımak isterler. Beşerî bilginin, ilk ezelî varlığın hakikatine ulaşmasının ve mümkün varlıkların ondan nasıl sâdır olduğunu tespit etmesinin mümkün olup olmadığı filozoflar arasında ihtilaflı bir konudur. İçlerinden bazıları bunun mümkün olduğunu ve günün birinde gerçekleşmesinin beklendiğini söylemektedir. Diğerlerine göre ise bu, canlıların kapasitesini aşan bir konudur.

Bu konuda gerçek olan, Allah'ın hak dininin bize gösterdiğidir ki buna göre yaratıkların bakışının O'nu idrak etmesi, onların ilminin O'nu ihata etmesi imkânsızdır, bu konuda bir beklenti yoktur: *"Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür; O, lütuf sahibidir, her şeyden haberlidir."*[1241]; *"Allah, onların geleceklerini de, geçmişlerini de bilir. Onlar ise O'nu ilmen kavrayamazlar."*[1242] Fakat idrak ve ihatadan âciz olmak, bunların daha altında olan ilimden ve "tecellî" ve "rü'yet" kelimeleri ile ifade edilen dereceye kadar yükselen mari-

1241. En'am 6/103.
1242. Tâhâ 20/110.

fetten de âciz olmayı gerektirmez. Her ne kadar ayetlerin zahirleri bu konuda birbirine ters ise de bunu beyan eden sahih hadisler ve eserler açık ve nettir. Kelamcılar ve felsefecilerle eser (nakil) alimleri arasındaki tartışma "rü'yet" kelimesi üzerindedir. Rivayetleri esas alan alimler Kur'an'ın zahirleri ve hadisler rü'yete delalet ettiği için onu kabul etmekte ve Allah için cisimlere ait özellikler olan mekân, sınır v.s. gerektirdiği iddiasıyla Allah'ın görülmesinin, yaratıkların görülmesine kıyas edilmesine karşı çıkmaktadırlar. Onlar şöyle demektedirler: Biz Allah'ın zatının da sıfatının da keyfiyetini araştırmayız. Biz kesinlikle kabul ederiz ki O'nun ilmi, kudreti, işitmesi (sem') ve görmesi (basar) vardır. Fakat O'nun ilmi, bizim ilmimiz gibi bilinenlerin şekillerinin nefsin yapısında bulunmasından veya bunların duyularla yahut tefekkürle elde edilmesinden kaynaklanmaz. O'nun kudreti ve diğer sıfatları da böyledir. Biz iki şeyi birden kabul ederiz. Biz hem Allah'ın isimlerine, sıfatlarına, fiillerine ve diğer durumlarına dair naslara iman ederiz hem de O'nu kendisine layık olmayan şeylerden; aklî ve naklî delillerle yasaklanmış olan yaratıklarına benzeme gibi bir durumdan tenzih ederiz. *"O'nun benzeri olan hiçbir şey yoktur. O, her şeyi işitir ve görür."*[1243]

Bazı kelamcılar ve felsefeciler ise Yaratan'ı, yaratılana kıyas ederek ve rü'yet'in, akîdenin aslı, en temel esası olan tenzih ile çeliştiğini iddia ederek rü'yeti kabul etmezler. Fakat onlar da Ehl-i Sünnet ve'l-cemaatin, rü'yet dışında lafızlarla ifadelendirerek ortaya koyduğu hakikati inkâr edemezler. Mesela şu tarzdaki söylemleri reddetmezler: Cennet ehlinin en üstün nimeti Allah'a mülâki olmaktır ki bu, O'nun onlara nefislerinin ve ruhlarının en üst kapasitesi ile marifet sağlayacak bir şekilde tecelli etmesiyle olacaktır. Cehennem ehlinin en büyük cezası da Rableriyle mülaki olmaktan alıkonmaları, itibar (keramet) ve rıza yurduna mahsus bu tecelli ve irfandan mahrum bırakılmalarıdır.

Bunlar muttakiler hakkındaki *"O'na kavuşacakları gün mü'minlere esenlik dileği selâmdır."*[1244], inkârcılar hakkındaki *"Hayır hayır, doğrusu onlar o gün Rablerini görmekten mahrumdurlar."*[1245] ve benzeri ayetleri tevil etmeye *"Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar. Rabbine bakar."*[1246] ayetindeki "nazar"ı (bakma), bekleme ve umma manasında kabul ederek tevil etmeye gösterdikleri gibi özen göstermiyorlar.

1243. Şûrâ 42/11.
1244. Ahzab 33/44.
1245. Mutaffifin 83/15
1246. Kıyamet 75/22-23.

Bunları bu ayet üzerinde birbirlerine verdikleri cevaplar *Keşşâf* ve *Beyzâvî* ile bunların hâşiyelerinde ve diğer tefsir ve kelam kitaplarında, hadis şerhlerinde görülebilir.[1247]

وكم بين حذاق الجدال تنازع وما بين عشاق الجمال تنازع

"Ne çok anlaşmazlık vardır cedel ustaları arasında
Ama anlaşmazlık yoktur cemal (güzellik) âşıkları arasında"

Bunların aralarındaki ilginç tartışmalardan birisi de her birinin kendi görüşünün delili olarak Hz. Musa'nın, Rabbini görmek istemesini ve Allah'ın da ona *"Beni göremezsin..."*[1248] demesini ileri sürmeleridir.

Ehl-i Sünnet, Hz. Musa'nın onu istemesini ve Allah'ın da onun bu isteğini yanlış bulmamasını, O'nu görmenin caiz olduğuna delil olarak ileri sürmektedir. Hâlbuki Allah Hz. Nuh, Allah'ın kendisine kurtulacaklarını vaadettiği ailesinden biri olduğu gerekçesiyle kâfir olan oğlunun kurtuluşunu isteyince bunu onun adına yanlış (münker) bir istek olarak kabul etmişti. Yine onlar görmenin mümkün olan bir şeye yani dağın yerinde kalmasına talik edilişi ile de istidlal etmektedirler.

Mutezile ise Hz. Musa'nın isteğinin yerine gelmemesinden ve görmenin olmayacağı Allah tarafından bilinen bir şeye talik edilişinden hareketle aynı ayeti görmenin olmayacağına delil kabul etmektedir.

Taraflardan her birinin istidlal ettiği ayetler onun görüşüne delaleti kesin bir nass durumunda değildir. Müttefakun aleyh olan hadisler arasında rü'yet konusunda ve onun açıklık ve zuhûr, kimsenin birbirine zararı olmadan, izdiham ve sıkışıklık meydana gelmeden vaki olması bakımından dolunayın ve güneşin görülmesine benzetilmesi konusunda tevile ihtimali olmayan, kesin nas durumunda olanlar vardır. Buhârî'nin *"Kitâbü't-tevhid"* bölümünde bu konuya dair on bir hadis mevcuttur. İbnü'l-Kayyım bu konuya dair hadisleri *Hâdî'l-ervâh*'ta toplamış ve sayıları otuza varmıştır. İbn Hacer buna işaret ederken "Çoğu ceyyiddir" der. İbnü'l-Kayyım bu hadislere sahabe ve tâbiîn ile emsar alimlerinin imamlarından bu konuda nakledilen görüşleri ve onların ilgili nassları -Allah'ı yaratıklara benzemekten tenzih ederek- zahirine hamledişlerini de ilave etmektedir. Fakat Ehl-i Sünnetten rü'yeti kabul edenlerin bazıları onun manasında ihtilaf etmektedirler. Bunların söylediklerinden bazıları, rü'yeti inkâr edenlerin tevillerinden daha uzak bir tevildir.

1247. Aralarındaki ihtilafın özünü ve iki tarafın en önemli delillerini biraz önce insafla ele alıp açıklamıştık.

1248. A'râf 7/143.

Hafız, Buhârî'nin *"Kitâbü't-tevhîd"*inin şerhi esnasında *"O gün yüzler vardır parıldayan, Rabbine bakan"*[1249] ayetinin tefsiri hakkında şunları söylemektedir: Rü'yeti kabul edenler, onun anlamı konusunda fikir ayrılığına düştüler. Kimileri şöyle demektedir: Gözün görmesi ile gören için Allah hakkında Allah'tan başka görülenlerde olduğu gibi bilgi hâsıl olur. Bu, onun bu babda yer alan *"Ayı gördüğünüz gibi"* hadisindeki söze uygundur. Fakat O, cihetten ve keyfiyetten münezzehtir. Bu, ilmin üstünde bir şeydir. Kimileri de rü'yetten maksat, ilim (bilmek)dir, demektedir. Bazıları onu şöyle ifade eder: İnsanda öyle bir halin hâsıl olmasıdır ki o hâlin onun hususi zatına nispeti, bakışların görülenlere nispeti gibidir. Bazıları da şöyle der: Mü'minin Allah'ı görmesi, bir tür keşif ve ilimdir fakat bu, ilimden daha net ve tamdır. Bu, doğruya birinciden daha yakındır.[1250]

Sonra "Rü"yetten kastedilen ilimdir." diyenin yorumunu aktarmaktadır. O, son görüş hakkında, tefvîzi içerdiği ve tahdîdi (sınırlandırmayı) içermediği için "Doğruya daha yakındır." demektedir. Bu, Gazzali'nin de *İhyâ*'nın *"Kitâbü'l-mahabbe"* bölümünde söyleyip açıkladığı manadır. *İhyâ*'yı okuyan onun beyanından ve fesadından bunu anlar.

Rü'yetin olacağı veya olmayacağı konusunda istidlal edilen ayet ve hadisler, bunu kabul edenlerin ve etmeyenlerin söyledikleri, bunlardan tercih edilenlere ve edilmeyenlere dair açıklamalar tümden ele alınacak olsa *Menâr*'ın bir kaç cildini doldurur. Böyle bir şey yapmamıza da okuyucularımızın çoğu razı olmaz.[1251] Ama konunun özü şudur: Kur'an ayetleri arasında tevile ihtiyaç duyulan delaleti açık nass yoktur. Bazı sahih ve hasen hadislerde bu konu tevile ihtimal bırakmayacak şekilde açıkça belirtilmiştir. Bunlardan mevkuf veya eser durumunda olanlar bir yana merfu olanları yirmiden fazla sahâbî tarafından rivayet edilmektedir. Bunlarla çatışan durumda Hz. Âişe hadisinden daha net bir şey yoktur. Buhârî ve Müslim'de Mesrûk'tan rivayet edilen bu hadiste Mesrûk şunları anlatıyor: Hz. Âişe'ye "Ey Anacığım! Miraç gecesi Muhammed Rabbini gördü mü?" dedim. O da dedi ki: "Söylediklerinden tüylerim diken diken oldu! Neredesin sen üç şeyden ki onları sana kim söylerse yalan söyler: Kim sana Muhammed Rabbini gördü derse yalan söyler. (Bir rivayete göre: Allah'a büyük iftira atmış olur)." Sonra *"Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür; O, lütuf sahibidir, her şeyden haberlidir."*[1252]; *"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından*

1249. Kıyamet 75/23.

1250. İbn Hacer.

1251. Biraz önce konu ile ilgili açıklamalar esnasında bunların en sahih ve en kuvvetli olanlarını belirtmiştik.

1252. En'am 6/103.

konuşur. Yahut da bir elçi gönderir de izniyle ona dilediğini vahyeder."[1253] ayetlerini okudu. Kim sana onun yarında olacağı bildiğini söylerse yalan söyler. Sonra *"Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilmez."*[1254] ayetini okudu. Kim sana onun dinden bir şeyi sakladığını söylerse yalan söyler. Sonra *"Ey şanlı Rasûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et!"*[1255] ayetini okudu. Fakat o, kendi şekli ile iki defa Cebraili gördü.[1256]

Nevevî *Şerhu Müslim*'de şöyle demektedir: Âişe rü'yetin vâki olmadığını merfu bir hadisle söylemiyor. Eğer onun yanında böyle bir hadis olsaydı onu zikrederdi. O sadece zikrettiği ayetin zahirinden yaptığı istinbata dayanıyor. Başka sahâbîler de ona muhalefet ediyorlar...

Hâfız (İbn Hacer) *Fethu'l-Bârî*'de onun (Nevevî'nin) bunu, şerhini yaptığı *Müslim*'deki hadisten gafil olarak İbn Hüzeyme'ye tebean söylediğini belirtmekte ve şunları da eklemektedir. Mesrûk hadisinin ondaki rivayetinde bizim zikrettiğimiz Buharî'deki lafızlarından fazla olarak şu da vardır: Mesruk dedi: Yaslanmış vaziyette idim. Oturdum ve Allahu Teâlâ *"Andolsun onu bir kez daha görmüştü."*[1257] demedi mi dedim. O da "Ben bu ümmet içinde bunu Rasûlullah'a ilk soranım. O 'O (gördüğüm) *Cebraildir...*' dedi", dedi.[1258]

Bundan şu anlaşılmaktadır: Hz. Âişe, Necm Sûresi'nin Hz. Peygamber'in Rabbini gördüğüne delaletini merfu hadis ile reddetmektedir ve mutlak olarak görmenin veya bu dünyada görmenin mümkün olduğunu da *"Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür; O, lütuf sahibidir, her şeyden haberlidir."*[1259], *"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur. Yahut da bir elçi gönderir de izniyle ona dilediğini vahyeder."*[1260] ayetleri ile istidlal ederek yadsımaktadır. Bu istidlale de bunun, görmenin olmayacağı hakkında kesin nass olmadığı gerekçesiyle karşı çıkılmakta ve dolayısıyla görme hakkındaki sarih hadislere tercih edilemeyeceği söylenmektedir. Sahabe alimlerinden bazıları da Allahu Teâlâ'yı görmenin mümkün olduğunu kabul etmektedirler. Alimlerden bazıları ise "Âişe, bize göre Hz. Peygamberin Miraç gecesi gördüğünü kabul eden İbn Abbas'tan daha alim değildir." demektedirler. Fakat bu sözü araştırmak gerekir. Çünkü İbn Abbas dünyada görmeyi ayetlerden istinbat etmekte ve bu konuda da sahabe arasında tek

---

1253. Şura 42/51.
1254. Lokman 31/34.
1255. Maide 5/67.
1256. Buhârî, *Tefsir*, 53/1; Müslim, *İman*, 287, 289.
1257. Necm 53/13.
1258. Müslim, İman, 287.
1259. En'am 6/103.
1260. Şura 42/51.

kalmaktadır. Ahirette rü'yeti kabul ettikleri rivayet edilen sahabiler arasında ise -eğer babası Ebû Bekir, Ali el-Murtezâ, Zeyd b. Sâbit istisna edilirse- Âişe'den daha alim denecek birisi yoktur. Abdullahlar da (Abâdile) bazen Hz. Âişe'nin tabakasında zikredilmektedir. Fakat bu konuda Hz. Ebû Bekir ve Zeyd b. Sâbit'ten rivayet edilen hadis zayıf, Hz. Ali'den rivayet edileni ise mevzûdur. Hatta bu konuda bizzat Hz. Âişe'nin kendisinden rivayet edilen, senetce daha kuvvetlidir. Rü'yeti kabul etmeyenler şöyle demektedirler: Eğer Hz. Peygamber Miraç gecesi görseydi bununla ilgili haber, ilme karşı isteği ve Necm Sûresi'ndeki âyeti ona sorduğu bilinen Hz. Âişe'nin bilgisi dışında kalmazdı. Rü'yeti kabul etmeyenler bazen şöyle de derler: Eğer ahiretteki rü'yet, Müslümanların iman etmeleri istenen bir akîde olsaydı, Hz. Âişe'nin onu bilmemesi olmazdı. Fakat bu söz, rü'yeti kabul edenlerin sarih hadislerle onu ispat etmeleri karşısında ayakta kalamaz. Nihayetinde olsa olsa bu meselenin, Hz. Peygamber'in, zaman zaman sadece bazı özel şahsiyetlere bahsettiği ahiretle ilgili işlerden olduğuna delil sayılır. Hz. Peygamber, böyle bir meselenin bilinmemesinin avâma bir zararı olmadığından ve onun tevhitle birlikte insanlara anlatılıp propagandası yapılan bir akîde olmasını kasdetmediğinden için onu herkese anlatmamış olabilir.

Hz. Âişe'nin istinbatına karşı rü'yeti kabul edenler tarafından verilebilecek cevapların en güzeli ve en kuvvetlisi şöyledir: O, bununla cumhurun da dediği gibi rü'yetin dünyada olmayacağını kastetmektedir. İnsanların ahiretteki halleri, dünyadaki hallerine kıyas edilemez. Çünkü o dünyanın, bu dünyanın kanunlarına ve sünnetlerine uymayan kanun ve sünnetleri vardır. Hatta yeme, içme, yenilen ve içilen şeyler gibi maddî konularda bile iki dünya birbirinden farklıdır. Cenneti suyu bozulmaz,[1261] dünya suyu gibi içine karışan veya yakın çevresinde gerek bulunduğu yerde gerekse havada olan şeylerle değişikliğe uğramaz. Cennetin içkisinde (hamr, şarap) aklı alıp götüren zihnî bulanıklık (ğavl, sersemleme) yoktur, içenlerin başı ağrımaz ve akılları başlarından gitmez.[1262] Cennetin sütü hiç bozulmaz ve ona hastalık mikropları karışmaz. Onun meyveleri ve ürünleri de böyledir. Dünyadakilerden daha lezzetli ve iyi olmaları yanında aynı zamanda bozulmazlar da.

İbn Abbas şöyle demektedir: Dünyada cennetekilerden isimleri dışında hiç bir şey yoktur. Cennet ehlinin mizacları (vücut yapısını oluşturan maddeler) da böyledir. Onlar dünyadakilerinkinden daha sağlıklı ve sağlamdır. Öyle ki yerler, içerler ve onların sindirmeleri buharlaşma ve ter atma şek-

1261. Muhammed 47/15.
1262. Sâffât 37/47.

linde olur. Sahih hadiste belirtildiğine göre orada misk gibi kokusu olan geğirme ve terleme vardır.[1263]

Bunda hayret edilecek bir şey yoktur. Merih (Mars) gezegeninde insanlar gibi akıllı canlıların bulunduğunu kabul eden çağımız alimleri onların mutlaka vücutça bizden daha büyük, normal hareketlerinde normal atlardan daha süratli olmaları gerektiğini kesin bir dille söylemektedirler. İşte Merih dünyası ki orada yüce rûhânî hayata dair cennet hayatı hakkında nakledilenler gibi bir şey bilinmiyor. Fakat çağdaş alimlerin onun hakkında söyledikleri ahirete ait özellikler hakkında nakledilenlerin tasavvur edilmesini, alışılagelmiş şeylerle bağımlı olarak idrak eden zihinlere yaklaştırmaktadır.

Bazı insanlar alışılagelmiş donuk idraklerine aykırı olduğu için ahiretle ilgili haberleri inkâr etmektedirler. Eğer böylelerine evrenin sırlarına dair çağımızda icad edilen şeyler mesela elektriğin ve radyumun özellikleri, henüz kesinlik kazanmadan ve müşahede edilebilir hale gelmeden önce anlatılsaydı onlar bunu da kabul etmezlerdi.

Allahu Teâlâ iman amellerini tam anlamıyla yerine getiren mü'minlere ahirette verilecek mükâfaatı anlatırken *"Şimdi hiç kimse kendileri için, yaptıklarına karşılık gözler aydınlığı olacak şeylerden neler gizlenmiş olduğunu bilemez."*[1264] demektedir. Hz. Peygamber de bunu Buhârî ve Müslim'de mevcut Ebû Hüreyre'den rivayet edilen kudsî hadiste açıklamaktadır: *"Allah dedi ki: Sâlih kullarım için hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın duymadığı ve insanların hatırına gelmeyen şeyler hazırladım."*[1265] Ehl-i Kitab da bunun benzerini Hz. İsa'dan rivayet etmektedir.

Böylece şu bilgiler kesinlik kazanmaktadır: Ahiret yurdu hakkında söylenenlerin hepsi de dünyadakilerden daha üstün ve daha yücedir. Hatta cisimler, insanların sıfatları ve mizaçları bile öyledir. Bütün bunlar ile dünyadakilerin ortak yönü sadece isimlendirmeden ibarettir ki bu isimler de o gaybî manaların anlaşılmasını zihne yaklaştırmak için zorunlu olarak aynen kullanılmıştır. Şimdi bunlar sübut bulduktan sonra bizim orası hakkında bunlardan daha yüce olan ilâhî-manevî hallere yönelmemiz, onları dünya hayatına benzetmemiz hiç uygun olur mu? Allah'ın, kendilerini terakki ettirdiği, kemale erdirdiği ve kendisini tanıma olgunluğuna ehil hale getirdiği o değerli kullarına tecelli etmesini, mekânlı hale getirmemiz ve bunu yaratıklarınkine benzetmemiz; bu tecelli sonucunda onlarda hasıl olacak en mükemmel bilgiyi, zâhirî ve bâtınî bütün duygularını ve ruhlarını saran en yüce marifeti, Allah'ın künhünü idrak

1263. Müslim, *Cennet*, 18, 19.

1264. Secde 32/17.

1265. Buhârî, *Tefsir*, 32/1; *Tevhid*, 35; Müslim, *Cennet*, 2.

etmek ve O'nu ihata derecesinde bilmek olarak kabul etmemiz; sonra da onun rü'yet ve müşâhede itibariyle kutsal olduğu, oradaki rü'yetin bizim burada alışık olduğumuz rü'yet gibi olmayacağı konusundaki bu bilgisizliğimizden dolayı kendimizi mazur görmemiz hiç yerinde olur mu?

Sübhanallah! Orada olan her şey; yaratıkların kendileri, sıfatları ve halleri burada aynı adla adlandırılan şeylerden farklı oluyor da bundan sadece Yaratıcının hali ile ilgili olanlar mı istisnadır ve O'nun hallerinin, yaratıkların birbiri ile olan hallerine benzemesi gerekmektedir? Mensupları akla tâbi olduklarını iddia eden ve Ehl-i Sünnetin, "menkulattan bazı haber-i vâhitler üzerinde donup kaldıklarını" ileri sürerek alay eden mezhep bu mu? Halbuki onlar bunun da ötesinde Allah'ın sıfatları ve halleri, gayb âlemine dair haberler hakkında kullanılan Arapça lafızlar üzerinde donup kalmışlardır. Onların bunları kendi manalarından başka manalara çevirdikleri, bunların ancak gayb âlemindeki manalarının her bakımdan bu âlemdeki manaları gibi olması halinde sahih olacağını vehmederek kastedilen anlamları ta'til ettikleri (işlevsiz hale getirdikleri) görülmektedir.

Sonra bunlar kendi insiyatifleriyle hareket ederek Allah'ın ilim, kudret, irade gibi bazı sıfatlarını tevilsiz olarak kabul etmektedirler. Bu, teşbihin (benzetme) ta kendisidir. Bununla birlikte O'nun sıfatlarının çoğunu da -mesela kelam (konuşma), rahmet (acıma), muhabbet (sevme), gazap (öfke), rızâ (memnuniyet), ulüv (yücelik, yükseklik), vech (yüz), el (yed) ... gibi- tevil etmektedirler. Bu da ta'tilin (işlevsiz kılmanın) aynısıdır.

Ehl-i Sünnet ise Allah Kitabında ve Peygamberinin dilinden kendisi hakkında neleri var saymışsa onları var saymakta ve aynı zamanda da bütün bu konularda O'nu yaratıklarına benzemekten tenzih etmektedir. İlim, rahmet ve kelam sıfatları arasında fark görmemekte, bunların hepsini de O'nun hakkında tenzihle birlikte sâbit olan kemal sıfatlarından kabul etmektedir. Ama O'nun ilmi, insanların ilmi gibi duyularla veya tefekkürle bilinen şeylerin suretlerinden alınma değildir. O'nun kelamı, ağızdan çıkan sesin etkisiyle havadaki dalgalanmadan hâsıl olan arazî bir keyfiyet değildir. Diğer sıfatları ve halleri de böyledir. Ahirette havâstan olan kullarına tecellisi, onların birbirlerine görünmeleri gibi olmayacaktır. Bunların O'nu görmekten, tanımaktan ve kelamını duymaktan elde edecekleri şeyler, onların birbirleri arasında olanlara benzemez.

Biz şu duyular dünyasında petrol yağı veya zeytin yağı ile aydınlatan lambayı yakmanın elektrikli lambayı yakmaya hiç bir şekilde benzemediğini, ikincisi için şart olanların birincisi için şart olmadığını gözlem yoluyla biliyor ve elektriği hiç tanımamış birisinin bu farkı tasavvur edemeyeceğini

kesinlikle kabul ediyorsak o zaman gayb âlemi ile müşahede âlemi arasında rü'yet gibi aynı hakikate ait keyfiyet değişikliğine dair bundan daha ötede farkların olacağını da garip karşılamamız gerekir. Dünyada Allah'ı tanıma şansına kavuşmuş birisinin misallere (emsâl) ihtiyacı yoktur. Bu tanımadan mahrum olan için de misallerden yararlanmak yeterlidir. *"Biz bu misalleri insanlar için veriyoruz ve onları da ancak bilenler kavrar"*[1266]

(Fetva burada bitti)

Rüyet Konusunda Ek ve Selefin Görüşünü Özet[1267]

1. Rü'yet, İmanın Kesin Esaslarından Biri Değildir.

Yukarıda anlatılanlar sayesinde bilindi ki gözle görme (rü'yet-i basar) hakkında rivayeti ve delaleti kesin, onu dinden zaruret yoluyla bilinen ve üzerinde icma hasıl olmuş akidelerden yapacak mütevatir bir usul nassı veya dil nassı yoktur. Rü'yet, din daveti yapılırken tevhit ve risaletle birlikte davete konu olacak, bilmeyenin veya inkâr edenin kâfir olacağı şeylerden de değildir. O, ancak irfan sahibi büyük kişilerin Kur'an'dan istinbat edeceği yüksek ilme ait ilginç (garib) durumlardan biridir. Belki diğer kişiler için bir fitne de olabilir ki nitekim öyle de olmuştur. Büyük araştırmacılar ve beyan alimleri o konuda En'am, A'râf ve Kıyâmet surelerinde geçen üç ayette de ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları bu ayetleri rü'yetin varlığına delil sayarken bazıları da onları rü'yetin yokluğuna delil kabul etmektedirler. Rahmet dini ve hoşgörü şeriatı olan İslam'da kural şudur: Bir şey bütün mükellefler üzerinde ancak dil açısından delaleti kesin olursa hüccet (delil) teşkil eder. Böyle olmayanları farklı anladıklarından dolayı mazur sayılırlar. Mesela içki ve kumarın haram kılınması olayından böyle bir sonuç çıkarılmaktadır. Bu konuda Bakara Sûresi'ndeki ayet, fakihlerce malum olan kaideye göre onların haram kılındığına delalet etmektedir. Bu kaide, kendisindeki mefsedet maslahattan fazla olan ve zararı faydasından ağır basan şeylerin haram olduğu şeklindedir. Ayette içki ve kumarda bu ağır basma olayının varlığı ifade edilmiştir: *"Fakat günahları, menfaatlerinden daha büyüktür."*[1268] Nitekim sahabe içindeki bazı özel şahsiyetler (havâs) ayeti böyle anlamışlar ve içki ve kumarı terk etmişlerdir. Ama bütün Müslümanlar ancak tevile ihtimali olmayan kesin nass durumundaki Mâide Sûresi ayeti indikten sonra onları terk etmekle mükellef tutulmuşlardır. Çünkü Mâide Sûresi'ndeki ayet onların şeytanın amelinden bir rics (pis) olduğunu söylemiş ve ondan ka-

1266. Ankebut 29/43.

1267. Bu konunun ağırlıklı olarak subut-u ve delalet-i zanni rivayetlere dayanarak kelâmi olarak tartışıldığını hatırlatmak isteriz. (Yayıncı)

1268. Bakara 2/219.

çınılmasını açıkça emretmiştir. İşte bu, doğrudan bir şeyin terk edilmesini emretmekten daha beliğdir.

Her hangi bir mesele Kur'an'da delaleti kesin olmayan bir tarzda belirtilmişse onu öyle kesin bir üslup kullanmadan zikretmede mutlaka Allah'ın bir hikmeti vardır. Hikmet sahibi alimler bunun içki ve kumar hakkındaki hikmetini şöyle açıklarmaktadırlar: İnsanların bu ikisine olan tutkunlukları, onları bir defada terk etmelerinin kendileri için sıkıntılı bir iş olmasını gerektiriyordu. Hata imanı zayıf bazı mü'minler için bu imkânsız, bazıları için de zor olabilir, Müslüman olmayanlar da bu yüzden İslam'dan kaçabilirdi. Allah'ın hikmeti ve rahmeti onları ve özellikle de içkiyi tedrici olarak haram kılması şeklinde tezahür etti. Allah gündüz boyunca ve gecenin de ilk saatlerinde içkinin terk edilmesini gerektiren bir ayet indirdi: *"Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın."*[1269] İlmî hassasiyete ve kuvvetli imana sahip olanların haram kılındığını anlayıp onu bütün gün terk edeceği bir ayet daha indirdi ki o da Bakara Sûresi'ndeki ayettir. Bundan seneler sonra da kesinlikle ondan uzak durulmasını açık açık ifade etti.

Rü'yet konusunda kendisine muhalefet edenin ilmine ve dinine dil uzatan alimler bu hikmetten ve o kaideden gafil olmasalardı, taraflardan her biri diğerini mazur görür ve bu meseledeki ihtilafı bir mezhebî taassup haline getirmezlerdi. İçlerinden rü'yeti kabul edenler bilirlerdi ki, eğer Allah rü'yetin genel bir inanç ve İslamın rükünlerinden biri olmasını isteseydi kendisinin keyfiyet, ihata ve temsil olmaksızın gözlerle açıktan görüleceğini dile getirmek suretiyle tevile ihtimali olmayan açık bir ayet ile bunu beyan ederdi. Hz. Peygamber de Cibril hadisinde imanı tarif ederken *"Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe iman etmendir."*[1270] dedikten sonra "ve mü'minler ahirette Rablerini keyfiyet ve teşbih olmaksızın gözleriyle açıkça görecekler." der, bunun İslam'a giren herkese de telkin edilmesini emrederdi. Onun ve ashabının bu şekilde hareket ettikleri tevatür ile sabit olurdu ve neticede bu, zaruretle dinden bilinen bir şey halini alırdı. İşte o zaman bu mesele üzerinde ihtilaf olmazdı, Hz. Âişe Mesrûk'un ona Hz. Peygamber'in Rabbini görüp görmediğini sormasını yadırgamazdı ve bu soru karşısında tüyleri diken diken olmazdı. Eğer o, rü'yetin ahirette bütün mü'minler için vaki olacağına inansaydı şahsına ait bir ayrıcalık olarak Hz. Peygamber hakkında dünyada iken gerçekleşmesini yadırgamaz ve gözünde büyütmezdi. Çünkü onun ruhu dünyada iken de, diğer mü'minlerin ruhlarının ahiretteki halinden daha kuvvetlidir ve başkalarının hatta Hz. Musa'nın bile tahammül edemediği şeylere tahammül edebilir. Böyle düşünür ve onun insanlardan olan bu ayrıcalığını, onlardan vahiy alma, gayb âleminden me-

1269. Nisâ 4/43.

1270. Buhârî, *İman*, 37; *Tefsir*, 31/2; Müslim, *İman*, 1, 5; *Zühd*, 16.

lekleri ve başkalarını görme konusundaki ayrıcalığına kıyas ederdi. Üstelik de o Miraç gecesi yer âleminde değil o alemde idi.

Rû'yet konusunda Kur'an'da kesin bir nass olmayışının açık hikmeti şudur: Rû'yet, akılların hayrette kalacağı konulardandır. Belki de Müslim'in İbn Mesud'dan ve Buhârî'nin Hz. Ali'den rivayet ettiği sözlerin kapsamına giren konular arasındadır. İbn Mesud şöyle demektedir: "Sen bir kavme akıllarının ermeyeceği bir söz söylersen o, onların bir kısmı için mutlaka fitne olur."[1271] Buhârî'nin rivayetine göre de Hz. Muhammed (s) şöyle demektedir: "*İnsanlarla bildikleri* (akıllarının alacağı) *şeyleri konuşun. Allah'ın ve Peygamberinin yalanlanmasından hoşlanır mısınız*?"[1272] Bu sözler merfu olarak da rivayet edilmekteyse de onların senetleri zayıftır. Hz. Ali'nin sözündeki "marifet"ten (bilmek, tanımak) maksat, cehlin (bilgisizliğin) karşıtı değil münker ve akıl ermez karşıtı olan manadır. Çünkü cehlin karşıtı kastedilmiş olsa onun konuşulması tahsîl-i hâsıl (zaten var olanı var etmek) türünden olur. Âdem b. Ebû İyâs ve Ebû Nuaym, buna *el-Müstahrec*'de "İnkar ettiklerini (tanımadıklarını, akıllarının ermeyeceği şeyleri) bırakın" cümlesini de ilave etmektedirler. Hâfız (İbn Hacer) *Fethu'l-Bârî*'de bu ilaveyi belirtmekte ve az İbn Mesud'un önce geçen sözünü de buna şahit olarak getirmektedir. Buradan hareketle o, müteşâbihin halkın geneli yanında zikredilmesinin uygun olmayacağı ve onların inkâr etmediklerinin de kafaları karışmadan anlayabilecekleri şekilde açıklanması gerektiği sonucunu çıkarmaktadır. Fakat İbn Hacer'in bu sözü mutlak olarak alınırsa doğru olmaz. Kur'an'daki müteşabihlerin bundan istisna edilmesi gerekir. Çünkü onların herhangi bir kişiden gizlenmesi caiz değildir. Üstelik bunların hepsi de rû'yet ayetleri türündendir ve tenzih akidesi ile birlikte düşünülüp benzetmeye gidilmezse ve selefin benimsediği tefviz kaidesi esas alınırsa bu ayetlerde fitneye mahal olacak her hangi bir şey de yoktur. Âl-i İmran Sûresi'nin baş tarafındaki muhkem-müteşabihten söz eden ayette belirtildiği gibi müteşabihlere ancak kalbinde eğrilik olanların tâbi olmasına da bu anlayışla engel olunur, (müteşabih ayetler böyle anlaşıldığı takdirde o ayetin kapsamı dışında kalınmış olur). Bu bizim daha önce ifade ettiğimiz "Ahmet b. Hanbel, rû'yeti inkâr edenleri sırf, onları bu inkâra sevkeden şeyin kalp eğriliği ve zındıklık olduğuna inandığı için tekfir etmiştir." şeklindeki görüşümüzü de destekler.

Hâfız (İbn Hacer) daha sonra şöyle demektedir: Hadislerin kimine söylenip kimine söylenmemesini iyi karşılamayanlardan bazıları şunlardır:

1. Ahmet (b. Hanbel). Zahirinde, sultana karşı çıkma olan hadislerde.
2. Mâlik. Sıfatlarla ilgili hadislerde.
3. Ebû Yusuf. Garâibde (ilginç konularda, garip hadislerde).

1271. Müslim, *Mukaddime*, 5 (bab 3).

1272. Buhârî, *İlim*, 49.

Bunlardan önce de aynı düşüncede olanlardan biri Ebû Hüreyre'dir ki onun cirâbeyn[1273] hakkındaki sözünü daha önce belirtmiştik. (O iki cirâbın) ikincisinden maksat, vâki olacak fitnelerdir. Bunun benzeri Huzeyfe'den da nakledilmektedir. Hasan'ın da Enes'in Haccâc'a Uraniyyîn kıssasını anlatmasını iyi karşılamadığı rivayet edilmektedir. Çünkü Haccâc bu kıssayı vesile edinerek ve onu tutarsız bir şekilde tevil ederek çok kan dökmüştür. Bu konude esas olan, hadisin zahirinin bid'atı kuvvetlendirmesi ve asıl olanı, orada kastedilmeyen bir şekilde desteklemesidir. Böyle bir hadisin, onun zahirini esas almasından korkulan kişilere söylenmemesi arzu edilir. Allah, en çok bilendir (İbn Hacer'den yapılan nakil bitti).[1274]

Ben diyorum ki: Bu, usul ilmindeki teâruz ve tercih konusuna giren büyük bir içtihâdî meseledir. Burada şunu kastediyorum: Bir taraftan Allah,

1273. Bu hadiste Ebû Hûreyre Hz. Peygamberden iki cirâb (kab) ilim aldığını bunlardan birini yaydığını, diğerini ise eğer yayacak olsaydı boğazının kesileceğini ifade etmektedir. (Hadisin cirâbeyn yerine viâeyn lafzı ile rivayeti için bk. Buhârî, *İlim*, 42. Çev.).

1274. Şam alimlerinin, Müslümanların imamına ve cemaatine karşı gelen asilerin cezasına dair kan dökücü Cemal Paşa'ya söyledikleri de bu türdendir. O da çeşitli beldelerin ender şahsiyetlerini haksız yere idam ederken bu söylenenleri halk nezdinde yaptıklarına delil saymıştır. Hâlbuki o, aslında hakkın imamlarından olmayan hatta hiç bir yetkisi bulunmayan sultanının emrini uyguluyor da değildi. Çünkü Cemal Paşa ve cemiyeti o sultana asi olmuşlardı.

Mekke Emiri Hüseyin de kendisine Hicaz meliki (kralı) ünvanı verilmesinin ardından böyle hareket ediyordu. Kendi siyasetine mubalefet edenlerin, sıradan bir suçtan dolayı veya kanuni (şer'î) bir suçu olmadığı halde ellerini ayaklarını kesiyordu. Onun hakkında şunlar anlatılır: Adamın biri onun en çirkin zulûm ve katılık görüntülerine sahne olan hapishanesinden kaçtı ve o, bu adamın el ve ayağının çaprazlama kesilmesini emretti. Başka birisi Medine-i Münevvere'nin hareminde hutbe esnasında hatibin aslında yalan ve uydurma ifadelerle onu aşırı şekilde övmesini doğru bulmadı ve onun hakkında da emir verdi. O da kesilip çarmıha gerildi ve göğsüne üzerinde *"Allah ve Rasûlü ile savaşan ve yeryüzünde fesat faaliyeti içinde olanların cezası; öldürülmek veya çarmıha gerilmek veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesidir."* (Mâide 5/33) yazan bir levha kondu. Bu, onun alenen halifelik iddiasında bulunmasından önce idi. Eğer İslam Dünyası, bazı kör cahillerin ve fanatiklerin o batıl bey'atını onaylamak suretiyle onun bu iddiasını kabul etseydi acaba, Allah'ın Kitabı'nı tahrif etme ve o vasıta ile Müslümanların kanını helal sayma cür'etiyle ne çukurlara yuvarlanır ve ne badirelere düşerdi.

Hâlbuki bu ayet, yol keserek, genel emniyeti tehdit ederek, malları yağmalayarak, can alarak Müslümanların imamına ve cemaatine karşı çıkan asileri (bâğîleri) tehdit etmek için inmiştir. Ayet, isyankâr fertlere karşı çıkanlar –bunlar, adam öldürmek ve hırsızlık gibi en büyük günahları bile işlemiş olsalar– hakkında inmemiştir. Ayrıca Allah ele geçirilmeden önce tevbe ettikleri takdirde asilerin (bâğîlerin) de bu şekilde cezalandırılmalarını yasaklamış, onları kuvvet kullanarak ele geçiren imamı da onlara yapacağı muamelede muhayyer bırakmış, hırsızlık yapan erkek ve kadın hakkında dediği gibi *"Onların ellerini kesin"* (5/38) veya zina eden kadın ve erkek hakkında dediği gibi Onların *"her birine yüz değnek vurun."* (24/2) dememiş Onların cezaları şöyledir, (yani eğer maslahat, öyle olmasında ise öyledir) demiştir.

"Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemiyeceksiniz."[1275] ayeti ile ilmin açıklanmasını, dinin anlatılmasını vacip ve bunların saklanmasını haram kılmışken diğer taraftan da zulmün, bozgunculuğun ve fitnenin haram oluşu, fitneye vesile olacak şeylerin önünün kapatılmasının vacip oluşu, üzerinde icma hasıl olmuş konulardandır. Ben bu ikisi arasındaki teâruzu kastediyorum. Alimlerden hiç birinin bu konuya dair özel araştırmasını görmedim. Ama burası da onun yeri değil.[1276]

2. *Uyku Halindeki İş Esnasında Görme:*

Bazı insanların bütün duyuları işlevsiz bırakan uyku halinde okuma, yazma, ilaç hazırlama gibi dikkat isteyen işler yaptıkları ve bunları uyanık iken aynısını yapamayacakları derecede bir çabukluk ve maharetle becerdikleri tekrarlanan tecrübelerle ve gözle görme suretiyle sabittir.

Böyle birisi gözleri kapalı olarak evinden çıkıyor sonra oraya geri dönüyordu. Bazen da gözlerini açıyor ama iradesinin yöneldeği şeylerden başkasını görmeden bu işi yapıyordu. Mesela durumunu bilen bir doktor tarafından gözlenen bir eczacı vardı. Bu doktor o eczacının, doktorlar tarafından yazılmış reçeteleri okuduğunu, reçetelerdeki ilaçları yaptığını (terkip ettiğini) gördü ve bu durumda iken ona içeni derhal öldürecek zehirli bir ilaç reçetesi attı. Reçeteyi okudu, üzerinde tekrar düşündü ve "Bu, kesinlikle ya yanlış ya da doktorun bir yazı hatası söz konusu. Ben bunu yapmam" dedi ve onu attı.

Birisi de her gece paralarının demir sandığından çalındığını bildiren başka bir adamı gözlemledi. Onun yanında geceledi ve adamın derin uykuya daldıktan sonra yatağından kalkıp sandığı açtığını, içinden biraz para alıp paralarla birlikte evden çıktığını gördü. Onu izledi. Adam harabe halinde bir yere gitti ve o harabenin yıkılmaya yüz tutmuş duvarlarından birine tırmandı, duvarın üzerinde hızlıca yürüdü ve sonra oranın içine indi. Yerde bir çukur kazdı ve getirdiği paraları oraya koydu. Dönüp tekrar duvara tırmandı ve hızlı bir şekilde üzerinden geçti. Onu gözlemleyen bu kişi ona bakıyor ama onun yaptıklarını yapamıyordu. Adam evine dönüp yatağına girdi. Sabahleyin uyanınca paraları saydı ve sandığından para çalanın durumunu açığa çıkarması için yanında geceleyen o kişiye ne kadar parasının eksildiğini söyledi. Adam ona gördüklerini anlatınca şaşırdı ve inkâr etti. Birlikte o yere gittiler. Aynı

1275. Âl-i İmrân 3/187.

1276. Bu konuya Şâtıbî, *el-İ'tisâm*'ın sekizinci babında bid'at ile maslahat-ı mürsele ve istihsan arasındaki farkı anlatırken değinmektedir. Orada konunun fürûuna dair zikrettiği olaylardan biri de şudur: Büyük alimlerden bazıları bazı krallara Ramazanda gündüz cinsî ilişkide bulunmanın kefareti olarak köle azat etmek değil de peşpeşe iki ay oruç tutmak gerektiği şeklinde fetva vermiştir. Çünkü onları köle azat etmek değil, böyle oruç tutmak, oruçlarını bozmaktan menedecektir. Mâlik de Reşîd'e yemin kefareti olarak üç gün oruç tutması şeklinde fetva vermiştir. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz: *Menâr, III*, 548.

adam bu sefer daha önce uykuda iken yaptığı gibi duvara tırmanıp üzerinde hızla yürüyemedi. Buna rağmen kendilerini zorladılar ve yavaş yavaş paraların gömüldüğü yere kadar gittiler. Araştırıp bir kaç yerde para buldular.

Ailemizden bir çocuğun uykudan kalkıp uykuda iken ihtiyacını görmek üzere çıktığı ve geri döndüğü tekrar tekrar görüldü. Bir seferinde uyumakta olduğu halde mutfağa girdi ve oradaki bazı kapları temizledikten sonra yatağına döndü.

Bu durum belki de insanın iki nefsi veya iki ruhu olduğunu, uyurken bunlardan sadece birinin ondan ayrıldığını, ölüm ile birlikte ise her ikisinin de ondan ayrıldığını söyleyen görüşü destekleyici mahiyettedir. Bunun ile *"Allah, o canları öldükleri zaman, ölmeyenleri de uyuduklarında alır. Sonra haklarında ölüm hükmü verdiklerini alıkor, diğerlerini de takdir edilmiş bir süreye kadar salıverir. Şüphesiz ki bunda düşünecek bir kavim için nice ibretler vardır."*[1277] ayeti arasında da yakınlık vardır.

3. Rüya Ve Uykuda Görülenler (Ahlâm):

Rüya ve uykuda görülenlerden bir kısmı havâtırdır (zihni meşgul eden şeylerdir) ki bunlar uyku esnasında bir olay halinde temessül ederler. Bunun sebebi, düşüncenin onunla meşgul olması veya uyuyan kişiye ârız olan başka sebeplerdir. İnsan onların kendisini veya benzerini bir olay olarak hayal eder. Bunlar karmaşık rüyalardır (adğâsü ahlâm).

Uykuda görülenlerin bir kısmı da sâdık (doğru) rüyalardır. Sözgelimi Mısır kralının Hz. Yusuf tarafından yorumlanan rüyası böyledir. Bunun kendi başımıza gelen veya başkalarının başına gelen çok sayıda başka misalleri de vardır. Bunlar, bazı inatçılar kabul etmese de tevile ihtimali olmayan şekilde tevatürle sabit olmuş şeylerdir. Daha önce bu konuyu kesin deneylerle açıklamıştık. Bu tür rüyaların en üstünü ve en mükemmeli peygamberlerin, vahyin başlangıcı olan rüyalarıdır. İbn Abbas ve Enes'ten rivayet edildiği gibi Hz. Peygamber için de uykuda iken Allah'ı görme hali söz konusudur. Bazıları onun bu görmeden maksadının uyanık haldeki görme olduğunu da zannetmiştir. Bu konu biraz önce geçti. Aynı durum ondan başkası için de vaki olmuştur.

4. Hipnotik Uykuda Görme:

Hipnotik uyku meşhur oldu ve çoğaldı. Bu uyku, bazı insanların irade gücünden ve uyuttukları kişi üzerindeki etkilerinden veya burada ayrıntıya girilmesi uygun olmayan bazı işlemlerden faydalanılarak yapılan sun'î uyutma yoluyla gerçekleşmektedir. Bu şekilde uyuyanın, onu uyutan kişinin dışındaki her şeye karşı idraki ve bilinci ortadan kalkmakta, onun nefsi, tamamen o kişinin kontrolü altına girmektedir. Ona bir şey emrederse, kendi-

---

1277. Zümer 39/42.

sinde o şeye karşı mevcut kaabiliyet miktarınca onun iradesine itaat etmektedir. Çok sayıda deneyle sabittir ki uyutan kişi, uyuyana orada olmayan veya üstü örtülü olan şeyler hakkında "nedir", "nerededir" şeklinde sorular sormakta ve bu sorularla karşılaşınca o kişinin nefsi o şeylere yönelmekte ve onunla ilgili doğru bilgiler vermektedir.

Bunlar, bir şeyi gözlerin herhangi bir fiili olmaksızın görmenin üç türü veya çeşidi. Yalnız Araplar uykuda görülene "rü'yâ", uyanık iken görülene de "rü'yet" demektedirler. Fiil bakımından ise ikisi arasında bir fark görmezler. Eğer onlar bizim burada belirttiğimiz birinci ve üçüncü türleri bilselerdi belki ona da "rü'yâ" derlerdi.

Ahmed, Buhârî, Tirmizî, Nesâî ve başkaları İbn Abbas'ın *"Sana gösterdiğimiz görüntüyü (er-rü'ya) sırf insanlar için bir fitne (imtihan vesilesi) olsun diye yaptık"*[1278] ayeti hakkında "O, gözle görmedir (rü'yâ) ki Rasûlullah'a Beyt-i makdis'e götürüldüğü gecede gösterilmiştir, yoksa uykudaki görme (rüya) değildir" demektedir.[1279]

Biz diyoruz ki: Allah onun hakkında "rü'yet" kelimesini değil "rü'yâ" kelimesini kullanmıştır. Tercih edilen araştırmaya dayalı görüşe göre İsrâ ve Miraç, rûhî bir halde oldu. O halde ruhun hâkimiyeti (sultanı) Allah'ın ceset üzerindeki sünnetlerine karşı kuvvet kazandı ve meleklerin peygamberler için temessül ettikleri ve "Ruh"un Hz. Meryem için temessül ettiği cisimler gibi hafif, latif bir hal aldı. Yoksa İsra ve Miraç denildiği gibi sadece ruhla da olmamıştır, Şerîk'in, Buhârî'nin kitâbü't-tevhid'indeki rivayetinde geçtiği gibi uykuda da değildir. Bu, İsra ve Miraç ruh ve cesetledir diyenlerin sözüne de uymaktadırr. Çünkü onların bu mutlak ifadeleri bu kayda aykırı değildir.

Eğer "Hz. Peygamberi'in mübarek ruhunun o gece hulûl ettiği ceset, girdiği âleme münasip olsun diye mûtad cesedinden başka bir cesetti." denirse deriz ki: Ruhun bizzat onun kendisine etki edip onu latif (ince, görülmez) hale getirmesine ve onu latifliği ve kuvveti itibariyle bu dünya âleminde esîr[1280] gibi yapmasına, hâkimiyetin de yine ruhta kalmasına herhangi bir mani yokken bu nasıl olur? Hz. Peygamber'e Dihye suretinde ve Hz. Meryem'e güzel görünümlü bir genç olarak temessül eden Cebrail, Hz. Peygamber'in en yüksek ufku kaplamış olarak gördüğü Cebrail'in aynısıdır. Allah o ikisi hakkında *"(Allah), kuluna verdiği vahyi verdi."*[1281] demektedir.

Bu anlatılanlar, şimdi anlatılacaklar sayesinde açıklığa kavuşacaktır.

1278. İsra 17/60.

1279. Buhârî, *Fezâilü's-Sahâbe*, 71; *Kader*, 9; Tirmizî, *Tefsir* (no: 3133).

1280. Eskiden uzayı doldurduğu, yıldız ve felekleri oluşturduğu sanılan havadan hafif, saydam ve esnek madde. Bkz:. DİA, XI, 390 (Çev.).

1281. Necm 53/10.

5. Meleklerin Ve Cinlerin Şekil Almaları Ve Bu Halde İken Görülmeleri:

Allah en faziletli ve en doğru kulları olan peygamberlerinin ve bazı velilerinin melekleri ve cinleri latîf veya kesîf (yoğun) şekillerde gördükleri sabittir. Bunların onlara temessül ettikleri Kur'an'ın ve vahye dayalı başka kitapların nassı ile kesinleşmiş bulunmaktadır.

Hz. Peygamber'in vahiy meleğini Allah'ın onu yarattığı şekliyle sadece iki defa gördüğü, başka görmediği rivayeti sahihtir. Yine kesinlikle bilinmektedir ki o, onu temessül ettiği şekillerde yüzlerle veya daha çok sayı ile ifade edilecek kadar tekrar tekrar görmüştü. Bu görmeler, Cebrail'in Kur'an ayetlerini ve Sûrelerini indirme sayısıyla da sınırlı değildir. Onun girdiği şekillerden birisi Dihye el-Kelbî'nin şekli idi. Hz. Peygamber'e İslam'ı, imanı vs. sorduğu garip adam şekli de onlar arasında bulunuyordu. O böyle kesîf halde iken gelişi esnasında orada olanlar da onu görüyorlardı. Onun girdiği şekiller arasında latîf olanlar da vardı ki o şekilde iken onu Hz. Peygamber'den başkası göremezdi. Hz. Peygamber'in Buhârî ve Müslim'in rivayet ettikleri vahiy hadisindeki *"Ve zaman zaman da melek bana temessül eder (şekillenir) ve benimle konuşur, ben onun söylediklerini ezberlerim."*[1282] cümlesi temessülün iki türünü de (kesîf ve latîf) kapsamaktadır. Yine rivayete göre cennet ve cehennem de duvarın yüzünde Hz. Peygamber'e temessül etmiş ve onları başkaları görmediği halde o görmüştür.

Hz. Peygamber Cebrail'den başka melekleri ve bazı şeytanları da şekil almış halde görmüştür. O, bundan bahsederken "rü'yet" kelimesini kullanıyordu. Buradan şu sonuç çıkıyor: Bir şeyin görülmesi (rü'yeti), o şeyin vakıadaki ve işin aslındaki hakikatinin görülmesini (rü'yetini) -her ne kadar o şey için, altında sınıfların ve emsal sahibi şahsların (şühûs) yer aldığı neviler bulunan bir cins yaratılmış da olsa- gerektirmemektedir.

Yaratılan, kendisi gibi yaratılmış olan bir şeyi künhünü idrak, hakikatini ihata etmesini sağlamayacak şekilde ve onun gibi iki gözü olan herkesin bu görmede kendisine iştirak etmediği bir rü'yetle görüyorsa -ki bu, başkaları gibi Mutezile'nin, Şia'nın ve İbâziyye'nin inandığı hususlardandır- o zaman kendisi gibi hiç bir şey bulunmayan Allah'ın görülmesinin, keyfiyetsiz ve misalsiz olarak ve birbirimizi görmede alışık olduğumuzdan farklı bir şekilde olması nasıl kınanır? Hâlbuki şairlerinin dilinde şu mısra dökülen o kişiler bunu kınıyorlar:

قد شبهوه بخلقه وتخوفوا   شنع الورى فتستروا بالبلكفة

"Onu yarattığına benzettiler de korktular

1282. Buhârî, *Bed'ül-vahy*, 2; Müslim, *Fezâil*, 87.

Halkın kınamasından ve belkefeyle saklandılar."

Ya da bununla birlikte Ehl-i Sünnet'in, Allah'ın görülmesini bakışlarla ve kafa gözleriyle görmek şeklinde takyid etmede ve onun için rûhî görme ifadesinin kullanılmasını kınamada israr etmesi doğru olur mu? Halbuki idrakin bütün türleriyle ceset için değil nefis için olduğu hususunda onların arasında ittifak var. Bunun açıklaması da şimdi ele alacağımız meselede gelecektir.

6. Keşif ve İdrakin Nefse Ait Olması:

İlim ve idrak aslında ruha aittir. Duyular ve beyin (dimağ), bu dünya hayatının sünnetlerine göre bazı maddi (hissî) şeyleri bilmek için gereken maddî aletlerdir. Daha önce geçen delillerle sabit oldu ki Hz. Peygamber önündekileri gördüğü gibi arkasındakileri de görüyordu. Bu, gözle bakma veya önde olma kaydına bağlı olmaksızın gerçekleşen rûhî (manevî) bir görmedir. Bazı mükâşefe ehli için de buna benzer şeyler, tevatür derecesine ulaşmış rivayetlerle sabittir. Sağlıklı bir halde iken iradenin bir şeye tevcih edilmesinin kuvveti ile veya böyle bir kasıt olmaksızın aniden meydana gelen bazı olaylar da bu mükâşefeden sayılır. Sözgelimi bu tefsirin yazarının başına küçükken böyle bir olay gelmiştir. Anneannesine ait bir bostanda (etrafı duvarla çevrili bahçe) örtünmüş yatarken onun yolda yürüyerek kendisine doğru geldiğini gördü. Umuma ait yoldan bostanın girişine vardığını görünce ona seslendi ve o da cevap verdi. Bunun vakıa ile tesadüfen örtüşen bir hayallenme olması uzak bir ihtimaldir. Kaldı ki bunun başka örnekleri ve benzerleri de vardır. Eğer başka misaller olmasaydı o zaman öyle (hayallenme) demek zorunda kalınırdı. Nitekim insanlarla aramızda böyle bir olay da geçti ve biz düzenbazların dolaplarını ona kıyas etmesinler ve kendimiz de gurura kapılmayalım diye onu tesadüfe yorduk. Ama güvenilir kişilerin bu konuda naklettiklerinin bütünü tevile ihtimali olmayacak şekilde açıktır. Her ne kadar aslında görülebilen şeylerden de olsa görme veya hayal etme olmaksızın nefiste gerçekleşen olaylar da bunlardandır. Fakat şimdi bizim konumuz bunlar değil.

Böyle olaylar bazı hastalık hallerinde de olur. Mesela Mısır'da Dr. Şiblî Şemil'in tedavi ettiği bir hasta vardı ve ona gâib olan şeyleri söyler, daha olmamış olayları olmadan önce haber verirdi. Söyledikleri de aynen çıkardı. Birinci türden bir olay şöyledir: Bir yakınının onu ziyaret etmek için Kahire'ye gelmek üzere İskenderiye'deki evinden çıktığını haber verdi. Sonra onun İskenderiye istasyonuna vardığını ve trene girdiğini gördüğünü söyledi. Üç küsur saat sonra onun Kahire istasyonunda trenden indiğini, oradan çıkıp onun bulunduğu eve gelmek için bir vasıtaya bindiğini bildirdi. Sonra da onun eve geldiğini söyledi ve bir de baktılar ki o, eve giriyor. Dr. Şiblî böyle şeyleri kabul etmezdi

ve müstakil varlığı olan, cesetle beraber olan ve ondan ayrılan, bizatihî idrak sahibi -yani idrak etmesi cesette bulunmasına, onun duyuları ve beyinle irtibatlı sinirleri vasıtasıyla bilgi elde etmesine bağlı olmayan- ruhların varlığını da inkâr ederdi. Kendisinin kaleme aldığı ve bizzat ağzından dinlediğimiz bu olaydan sonra o, insan beynini telsiz telgrafın elektrikli aletine benzetmeye başladı. O alet de havadaki elektrikten, bu telgrafın gönderdiği uzak memleketlere, gemilere dair haberleri alıyordu. Hastasının ona verdiği haberlerden biri de şu oldu: Yarın gündüz şu saatte burnu kanayacaktı ve ondan miktarı şu kadarı bulan kan çıkacaktı. Dediği gibi de oldu.

Bu, bir şeyin olmadan önce haber verilmesidir ve onun zikrettiği benzetmenin de kapsamı dışındadır. Bu izâfî gayba giren bir konudur ki Allah bütün ruhları daha olmadan önce -eğer duyu merkezleri, akıllar ve hayat gâileleri onu meşgul etmese- onu idrak edebilecek kaabiliyette yaratmıştır. Bu, Allah'ın, bilgisini sadece kendisine tahsis ettiği hakîkî gayb konularından değildir. Bu iki gayb arasındaki farktan En'am Sûresi'nin tefsirinde uzunca bahsettik.

7. *Müdrikelerin Çeşitleri, Evrenin Unsurları ve Bunların Halleri:*

İnsanın hissî ve aklî müdrikeleri bu dünya hayatında evrendeki varlık türlerinin hepsine tealluk etmez. Buna delalet eden vahyî, aklî ve ilmi deliller vardır.

Vahiy yoluyla sabittir ki âlem veya evren iki kısımdır: Gayb âlemi ve şehâdet âlemi.

Aklın hükmüne göre de bir şeyi bilmemek, o şeyin var olmamasını gerektirmez. Evrende bizim idrak etmediğimiz, onları idrak etme kabiliyetine hiçten sahip olmadıkları için duyularımız tarafından hissedilmeyen birçok varlığın bulunması mümkündür. Diğer taraftan bunlardan bazılarının idrak edip bazılarının idrak edemediği şeyler sözgelimi durumlar, tatlar ve kokular da vardır. Onların idrak edilmemesi, bizdeki duyunun onların ilgili oldukları şeyi idrak etme gücü bakımından zayıf kalmasından da kaynaklanabilir ve bunun sebebi de onların idrak edilmesi için gerekli olan birtakım şartlara sahip olmaması olabilir. Akıl, genel olarak bildiğimiz mümkün varlığın, bizim duyularımızla idrak edemediğimiz ve aklımızın da künhünü idrak edemediği vacip varlığa delalet ettiğini göstermektedir. Hatta o, mümkinattan başka bir varlığa yani evren alimlerinin (kozmolog) "esîr" dedikleri varlığa delalet etmektedir.

İlim yani varlıkla ilgili amelî araştırma ve tecrübe ilmi de canlıların hayatında büyük etkileri olan çok çeşitli canlı türlerinin varlığını ortaya koyup ispat etmektedir. Bu tesirler fayda verme veya zarar verme şeklinde olmakta

ve mücerret gözle değil ama büyüteçlerle görülmektedir ve yine onda onun unsurlarının esaslarından olan başka latîf maddeler de vardır ki onun oluşumu ancak bunlarla tamamlanmaktadır. Bunlar da ilk anda duyularla da akılla da idrak edilemez. Ancak analiz ve sentez işlemleri ile ve bunlara ait aletlerle bilinmekte ve birçok faydalı ve zararlı işte kullanılmaktadır. Bunlar, suyun ve havanın bileşiminde bulunan unsurlar gibidir.

Amelî tecrübelerle, kesin olarak bilinir hale gelen ve duyular konusuna giren bazı şeyler de kesinlik kazanmıştır. Mesela katı cisimler, ısı ile sıvıya dönüşür. Buz ve kar su haline gelir. Yine sıvı cisimler de ısı ile buhara dönüşür ve onu biz de latîf bir duman halinde gözlemleriz. Isınan sudan ve içinde su bulunan her türlü sıvıdan böyle bir duman çıkar. Bu aslı su veya başka bir şey olan buhar, ısının şiddetiyle hava gibi görülmeyen bir maddeye dönüşür ki ona da gaz diyoruz. Altın ve kalay gibi katı cisimler, su gibi sıvı cisimler ve hava gibi gaz cisimler arasında element (basit) halinde olanlar ve bileşik (mürekkep) halde olanlar vardır. Bileşiklerin oluşumunu sağlayan elementler sınırlı sayıdadır ve bunların sayısı onlarla ifade edilmektedir. Artık kimyevî yollar ve aletlerle bileşikleri analiz etmek ve elementlerini birbirinden ayırmak, katı cisimleri gaz haline getirmek, gazlardan ve sıvılardan katı cisimler yapmak insanların gücü dâhilindedir. Onlar bunlardan gıda maddeleri, ilaçlar ve öldürücü zehirler yapmaktadırlar. Hatta tuzlu deniz suyundan saf altın çıkarmaktadırlar.

İnsanların yaptıkları arasına giren bu işler günahsız peygamberlerden, meleklerin ve cinlerin gözle görülen kesif suretler ve gözle görülmeyen suretler halinde şekillendiklerine dair sahih olarak nakledilen hususları akla ve ilme yaklaştırmaktadır. Yani Allahu Teala onların ruhlarına öyle bir kuvvet vermektedir ki onlar bu kuvvet sayesinde evrenin maddesinde ve kendileri hakkında haddizatında kimya alimlerinin tasarruflarından daha büyük ama onunla aynı cinsten olan tasarrufta bulunmaktadırlar. Allah istediği zaman onlardan birine bu maddeden kendi ruhuna ait bir cisim meydana getirme ve istediği zaman da onu analiz edip parçalama gücü verdi. Biz bu yaklaştırma olayını daha önce de açıklamıştık. Allah'ın suretler halinde veya hicapların arkasından tecelli etmesi meselesini ve O'nun görülür olmasının, -idrak türlerinden ve mahlûk olan müdrikelerden hangilerinin hangilerine benzetilmesi gerektiğinden haberdar olmayanların iddia ettikleri gibi- yaratıklarına benzemesini gerektirmediğini açıklamak için onu burada tekrar hatırlattık. Allah *"Ey Muhammed! Sana ruhtan soruyorlar. De ki: "Ruh Rabbimin bildiği bir iştir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir."*[1283] buyurmaktadır.

8. Rü'yet Konusunda Sûfiyyenin Görüşleri:

1283. İsrâ 17/85.

Sûfiyye Müslümanların usulde farklılık gösteren fırkalarındandır. Onlar fürûda tek bir imamı taklit etmezler. İçlerinde fürûda müçtehit olanlar olduğu gibi meşhur mezhep imamlarından birini taklit edenleri de vardır. Mutezile ve Mürcie'nin ekseriyeti Hanefî olduğu gibi bunların içinde de Şâfiî olanlar çoktur. Onları yetmiş üç fırkadan saymayanlar gaflettedir.

Burada kendilerine hakikat sûfîleri (sûfiyyetü'l-hakâik) denilenlerden söz edilmektedir ve bunlar, Ehl-i Sünnet ve eserden daha çok işrâkî-rûhî felsefecilere ve eskî Şiîlere yakındırlar.

Bunların çoğunluğu sahabeye ve özellikle de râşit halifelere ve selef alimlerine, bunların içinden de bilhassa âbid olanlara çok değer vermektedirler. İçlerinde *Menâzilü's-sâirîn* müellifi Şeyhülislam Ebû İsmail el-Herevî gibi mutedil ve Ehl-i Hadis olanlar da vardır.

Bunların arasında haddi aşanlar (gulât) da vardır ve içlerinden kimi Batınîyye eğilimleriyle ve sapmalarıyla İslam'dan da çıkmıştır. Bunlar da İsmailiye'den Bahâiye'ye kadar Rafiziye'nin gulâtı sayılan kimselerdir. Bunların liderleri Farslılar'dandır.

Bektâşîler de bunlardandır. Onların davetleri de Türk ve Arnavut beldelerinde revaç bulmuştur.

Bunların mukabili ahlak sûfileridir (sûfiyyetü'l-ahlâk). Bunlardan Ehl-i Sünnet olanlar rü'yet konusunda diğer Ehl-i Sünnet mensupları ne diyorsa onlar da aynı şeyi söylemektedirler. Ehl-i hakâik'in mutedilleri de böyledir. Mesela onların alimlerinden Ebû Hâmid el-Gazzâlî rü'yeti, Eş'arî mezhebine uygun şekilde tefsir etmiştir. Onların diğer mukallitlerinin durumu da başka mezheplerin mukallitlerinin durumu gibidir.

Hakikat sûfîlerinin müstakillerine gelince bunlardan vahdetçi olanların çoğunluğu onu (rü'yeti) vahdet konularının içine yerleştirmektedir. Vahdet-i vücutçulardan haddi aşanlara (gulât) göre görüntüleri ve tezahürler olan tek bir vücut (varlık) var. Onlar rü'yeti bu anlayış çerçevesinde kabul etmektedirler. Aksi halde onlara göre görenle görülen aynıdır. Bununla şunu kastetmektedirler: Kul, Rabbin aynısıdır ve Rab de kulun aynısıdır. Allah, içinde tezahür ettiği kullarının veya dilediği yaratıklarının suretleriyle tecelli etmek suretiyle kendini görmektedir. Hâlbuki bu tenakuzdur, batıl olduğu apaçık bir hezeyandır. Bu görüşün geçersizliğini ve tenakuzunu anlatmak için *Menâr* dergisinde İbn Teymiye'den alıp yayınlamakta olduklarımız yeterlidir.

Bunların vahdet-i vücutçularına göre ise Allah, mü'min kuluna dünyada gayr-ı kâmil bir şekilde ve ahirette de kâmil bir şekilde tecelli etmektedir. Kul, bu tecelli ile kendinden ve Rabbi dışında her şeyden fâni olmaktadır.

Artık başkasını göremez. Onu sadece gözleriyle değil idrak edici ruhunun (ruh-i müdrike) tamamı ile görmektedir.

İbnü'l-Fâriz bu konuda

إذا ما بدت ليلى فكلي أعين

"Leylâ görününce benim tamamım gözdür."

demektedir. Görme aleti ile rü'yet (görmek), biraz önce de geçtiği gibi Allah'ın sünnetleri ile mukayyet olan cesetlerin heykellerinde hapsedilmiş olan ruhlar içindir. Bunlar, az sayıda hava delikleri ve pencereleri olan bir hapishaneye hapsedilmiş kişi gibidir ki o kişi ancak kendi hizasında olan bazı şeyleri görebilir, hapishanenin arkasındaki başka şeyleri göremez. Bu grup Allah'ın çeşitli suretlerde tecellisini kabul etmekte, rü'yeti mutlaka tevil edilmesi gereken muhal bir şey saymaktadır. Hatta bunlar bu konudaki hadileri -selefin çoğunluğu gibi- zahirleri üzere bırakmaktadırlar.

Bunların ve onların her birine ait sözler, müşterek şahitler var. Bunlardan dolayı onlar birbirlerine karıştırılmakta ve birbirlerinden ayrılmaları zorlaşmaktadır. Bunlardan birisi de Buhârî'nin, *Sahîh*'inde yer verdiği ve senedindeki bir illetten dolayı da tenkit ettiği kudsî hadis ile istişhad etmeleridir. Onu Nevevî de *Erbaîn*'de belirtmektedir.[1284] Bu hadis'in şahit olarak kullanılan kısmı şurasıdır: *"Kulum nafilelerle bana yaklaşmaya devam eder ve nihayet ben onu severim. Onu sevdiğim zaman da duymasını sağlayan kulağı (sem'), görmesini sağlayan gözü (basar), tutmada kullandığı eli, yürümesini sağlayan ayağı olurum."*[1285] Bu hadisin Arap dilinin üslupları ve dinin kuralları ile uyumlu manası şudur: Ben onun duymasının, görmesinin ve diğer organlarının müteallakı (ilgilendiği, tealluk ettiği yer) olurum. Yani onun iradesi bu organları Rabbini memnun edeceğini bildiği şeylerden başkasına tevcih etmez, o kişi bu organların amelleri esnasında O'nun murakabesini unutmaz. Şimdi vahdet-i vücut taraftarları da vahdet-i şühûd taraftarları da bu hadisi kendi görüşüne delil saymaktadır. Onların bu konudaki şiirlerinden biri de şudur:

أعارته طرفا رآها به فكان البصير بها طرفها

"Ona geçici olarak bir bakış (tarf) verdi, onunla onu gördü.
Onu gören onun bakışı idi."

1284. Onu hocası (şeyh) Halid b. Muhalled el-Kûfî'den rivayet etmekte ve bazıları onu sika saymaktadır. Ahmed, onun münkerleri olduğunu söylemekte, Ebû Hâtim de Hadisini yazılır fakat onunla ihticac edilmez (delil olarak alınmaz). demektedir.

1285. Buhârî, *Rikâk*, 38.

Menâr Tefsiri

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM
TEFSİRU'L MENÂR

ŞEYH MUHAMMED ABDUH
MUHAMMED REŞÎD RIZÂ

VI/54-165, VII/1-157

10

ONUNCU CİLT

ekin

بسم الله الرحمن الرحيم

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM TEFSÎRU'L-MENÂR
Şeyh Muhammed Abduh
Muhammed Reşîd Rızâ

X. CİLT

Arapça Baskı:
Dâru'l-fikr li't-tıbâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî'

ISBN
978-975-8507-95-5

Çevirenler:
İbrahim Tüfekçi (VII/146-187)

Yayına Hazırlama ve Koordinasyon:
Hamza Türkmen, Fikret Başer

X. Cildin Redaksiyonu:
Murat Kayacan, Habil Sağlam

Son Okuma:
Gülsüm P. Alpay, Zehra Ç. Türkmen

Basım Tarihi:
Temmuz 2012

Kapak / İç Düzen
Necmettin Asma

Baskı / Cilt
İstanbul Matbaacılık
Gümüşsuyu Cd. Işık San. Sit.
No: 21 B Blok Topkapı - Zeytinburnu - İstanbul
Tel: 0212 482 51 66

EKİN YAYINLARI
Fevzi Paşa Cd. Kınalızade Sk. 13/2 Fatih/İstanbul
Tel.: (0 212) 524 10 28 - 534 58 08
Faks: (0 212) 631 55 27
menartefsiri@gmail.com

MENAR TEFSİRİ HAKKINDA

Bu tefsir, sahih nakil ile apaçık aklı bir araya getiren yegâne tefsirdir; hikmet-i teşrîi (ilahi yasamanın hikmetini) açıklamakta, Allah'ın insanların hayatına egemen olan yasalarını (sünnetullah) sergilemekte, Kur'ân'ın her zaman ve mekândaki bütün insanlar için hidayet, yol gösterici olduğunu ortaya koymakta, Kur'anın yol göstericiliği ile bu asırda ona sırt çevirmiş Müslümanların durumunu, buna karşın onun ipine sımsıkı sarılan selefin (ilk kuşak Müslümanların) durumunu karşılaştırmakta ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bütün bunları yaparken kolay bir dil ve üslup kullanmış, tefsiri ilmi ve edebi kavramlara boğmaktan kaçınmış, herkesin anlayabileceği fakat aydınların da kendilerini müstağnî göremeyeceği bir düzey tutturmuştur. Bu tefsirin mahiyetini ve İslâm'ın bilge âlimi **Üstad İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh**'un (r) Ezher'de verdiği derslerde izlediği yöntemi kısaca bu şekilde özetleyebiliriz.

Seyyid Muhammed Reşîd Rızâ

İÇİNDEKİLER

Â'RAF SÛRESİ 11

142.-145. ayetler 11

İbn Arabî'nin ve İbn Kayyim'ın
Rü'yet Hakkında Söyledikleri ve Nur Vakası 12
Rü'yet Konusunda Son ve Toparlayıcı Söz 25
Kelâm-ı İlahî Meselesinde Sözün Özü 26
Allah'ın Rü'yet ve Kelâm Sıfatı Konusunda Son Söz 42

146.-147. ayetler 51
Haksız Yere Büyüklük Taslayanlar 52

148.-149. ayetler 58
İsrailoğullarının Buzağıyı Tanrı Edinmeleri Kıssası 58

150.-151. ayetler 67

152.-153. ayetler 76

154. ayet 79

155-157. ayetler 81
Kelîmullah Olan Musa'yı (a) Rabbine Karşı
Cür'etli Olmakla Suçlayanlar 91
Hz. Muhammed'in Vasıfları:
"er-Rasûl", "el-Ümmî" ve "en-Nebiyyü" 98
Tevrat, İncil ve Başka Kitabların
Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi 107
Hz. Peygamber'in Peygamberliğine Delil Getirme Yolları 108
Hz. İsa'nın Geleceğini Vaad Ettiği Faraklit 175

Barnaba İncili'nin Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi...193
Peygamber Hacci'nin (Haggay)
Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi...202

158. ayet...204
Hz. Muhammed'e İtaat Etmek...207
İsâm Davetini ve Hz. Muhammed'in Risaletini
Bütün İnsanlığa Tebliğ Etmenin Gerekliliği...217
Arap Dili İslam'ın Dilidir...220
Kur'ân Tercümesi Konusu ve Türk İnkılâpları...226
Kur'ân'ı Tercüme Etme Düşüncesinin Kaynağı ve Nedeni...234
El-Menâr Mecmuası'nda
Kur'ân'ın Tercüme Edilemeyeceğine Dair Fetva...240
Kur'an'ın Arapça Dışında Bir Dille Tercümesi,
Kıraatı ve Yazılması...249
Zamanımızda Kur'ân Tercümesinin
Mubah Olduğunu Söyleyenlerin Ortaya Attıkları Şüpheler...258
Kur'ân'ın Türkçe Tercümesine Dair Bir Örnek...279
Kur'ân'ın Türkçe Tecümelerinin Niteliği...282
Kur'ân'ın Türkçe'ye Tercüme Edilmesi...283

159. ayet...292

160. ayet...295

161.-162. ayetler...303

163.- 166. ayetler...308

167.-171. ayetler...316

172.-174. ayetler...326
Zürriyetin Mîsâkıyla İlgili Ara Açıklama...340

175.-177. ayetler...352
Dünya'ya Saplananların Durumu ve Bel'am Kıssası...353
Allah'ın Hidayate Erdimesi ve Şaşırtmasının Mahiyeti...369

178.-179. ayetler...369
Cin...372
Kalblerin Kavraması ve Fıkhetmek...372
Esmâ-i Hüsnâ...389

180. ayet...389

181.-186. ayetler...416
Adaleti Hak İle Yerine Getiren Bir Ümmet...418
Allah'ın Mühlet Vermesi...421
Hz. Muhammed'in Deli Olduğu İddiası...423
Fikir, Tefekkür ve Aklî Nazar (Düşünce)...433

187. ayet...436
Kıyamet...436
Kıyamet'in Zamanı ve Dünyanın Ömrü!...449

Kıyamet Alâmetleri ve Emareleri 467
Kıyamet Alâmetlerinin Değerlendirilmesinde Bir Bakış 473
Deccal'e Dair Rivayetler Hakkında Karışıklık 475
Mehdi Hadislerinde Çelişkiler ve Problemler 488
Mehdi Hadislerindeki Tutarsızlıklar ve İhtilaflar 491
Kıyamet Alâmetleri Konusunda Sözün Özü 495

188. ayet 500
Tebliğin Muhatapları 510

189.-193. ayetler 514
İnsanın Yaratılışı ve Çiftleşmesi 515
Çocuk ile Allah'a Şirk Koşmak 518

194.-198. ayetler 530
Dua Kime Edilir Yardım Kimden Beklenir? 531
İnfak ve Örf Yolu 537

199. ayet 537

﴾ Â'RAF SÛRESİ ﴿

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ
أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ
وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿142﴾ وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ
رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَٰكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ
فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا
وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ
الْمُؤْمِنِينَ ﴿143﴾ قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي
وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿144﴾ وَكَتَبْنَا لَهُ فِي
الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ
وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ ﴿145﴾

142- Ve Musa'ya otuz geceye vaat verdik ve süreye bir on gece daha ekledik ve böylece Rabbinin mikatı (tayin ettiği vakit) tam kırk gece oldu. Musa, kardeşi Harun'a şöyle dedi: Kavmim içinde benim yerime geç, ıslâha çalış ve bozguncuların yolundan gitme!

143- Ne zaman ki, Musa, mikatımıza geldi, Rabbi ona kelâmıyla ihsanda bulundu. "Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana". dedi. Rabbi ona buyurdu ki; "Beni katiyyen göremezsin ve lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksin". Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da baygın düştü. Ayılıp kendine gelince, "Sen sübhansın.", "Tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim." dedi.

144- Allah buyurdu: Ey Musa! Sana verdiğim peygamberlikle ve kelâmımla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Sana verdiğime sıkı sarıl ve şükredenlerden ol!

145- Ve onun için o levhalarda her şeyden yazdık, nasihat ve hükümlerin ayrıntılarına ait herşeyi (belirttik). Haydi, bunlara sıkı sarıl, kavmine de emret, onlar da en güzeline sarılsınlar. Size yakında o fasıkların yurdunu göstereceğim.

Bu ayetlerin tefsirinin devamı:

İbn Arabî'nin ve İbn Kayyim'ın Rü'yet Hakkında Söyledikleri ve Nur Vakası

Muhyiddin ibn Arabî'nin de zikri geçen bütün ayet ve hadisler hakkında vahdet konusundaki üsluplarına göre söyledikleri vardır. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinin 401. babında şöyle demektedir:[1]

Allahu Teala *"Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür."*[2] demektedir. Yine Allahu Teâlâ Hz. Musa'ya *"Beni katiyyen göremezsin."*[3] diye hitap etmektedir. Her görülen -gören onu görürken o göreni ancak kendi menzilesi ve rütbesi miktarınca görür- onu görmez. O, kendinden başka bir şey görmez. Eğer öyle olmasaydı rü'yet (görme), görenlerde farklı farklı olmazdı. Çünkü eğer görülen o olsaydı görenler ihtilaf etmezlerdi. Fakat o, onların onun için kendilerini görmelerinin tezahür yeri olunca onu "Tecelli ediyor ve görülüyor." diye vasfettiler. Fakat görenin, hakkın tezahür yerinde kendini görmekle meşgul olması onu hakkı görmekten alıkoydu. Bundan dolayı eğer görene onun sureti veya evrenlerden birinin sureti zahir olmasaydı muhtemelen o onu görürdü. Bizi ondan mahrum eden şey kendimizden başkası değildir. Eğer biz, bizden tükenseydik onu görmezdik. Çünkü bizim zail olmamızla birlikte orada onu gören kalmazdı. Eğer biz tükenmesek de orada kendimizden, suretlerimizden, kadrimizden ve menzilemizden başka birşey görmeyiz. Her halükarda onu görmezdik. Biraz açılım yapıp "Onu gördük." diyebiliriz ve doğru da söyleriz. Nasıl ki "İnsanı gördük" dersek; "İnsanlardan geçmiş olanları, kalanları ve zamanımızda olanları gördük." deyişimizde her bir insanın şahsiyeti bakımından değil de onların insan oluşları bakımından doğru söylemiş olursak bunda da o manada doğru söylemiş oluruz. Âlemin bütünü ve fertleri hak suretinde olunca ve biz de hakkı görünce görmüş ve doğru söylemiş oluruz. Eğer belirli bir şeyin kendisini temyiz edici gözle ona bakarsak o zaman doğru söylememişizdir. Hz. Peygamber (s) bize bizden birinin ölmedikçe Rabbini göremeyeceğini bildirmektedir. Çünkü perde, basardan (bakıştan, gözün görmesinden) ancak ölümle kalkar. Kulun basarı, hakkın hüviyetidir. Senin gözün hakkın basarı üzerinde perdedir. Sen değil,

1. İbnü'l- Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire, IV, 2.
2. En'am, 6/103.
3. A'râf, 7/143.

hakkın basarı hakkı idrak etmekte ve görmektedir. Allahu Teâlâ "*Gözler onu göremez, O ise bütün gözleri görür; O, lütuf sahibidir, her şeyden haberlidir.*"[4] demektedir. Kulun basarının gözü olan hüviyetten daha latif bir şey yoktur. Kulun basarı Allah'u Teâlâ'yı idrak edemez. İki basarı birbirinden ayıracak kuvvette de değildir. Habîr (her şeyden haberdar olan), zevki (tatmayı) bilir. O, hibret (bir şeyin iç yüzünü hakkıyla bilen) olduğu sebebiyle onun, kulun basarındaki basarı olduğunu bilir. Aynı şekilde o, kendi nefsinde emirdir. Eğer canlı ise Hak Teâlâ'nın, onların basarı olması bakımından ölü ile canlı eşittir. İkisinin yanında da bir şey yoktur. Allah hiç bir şeye hulûl etmez ve hiç bir şey de ona hulul etmez. Çünkü "*Onun gibi hiçbir şey yoktur. O, çok iyi işiten, çok iyi görendir*"[5].

Bu ayet üzerine ve konu ile ilgili bütün hadisler hakkında başka yerlerde de konuşur. Onun sözü birbiri ile tearuz halindedir. Bir kısmı zorlama (tekellüf) ile veya zorlama olmadan tevil edilir.

Tahkikçi (araştırma) İbn Kayyim, el-Herevî'nin eseri *Menâzilü's-sâirîn* üzerine yazdığı *Medâricü's-Sâlikîn şerhu Menâzili's-Sâirîn*'de "el-Lahz" mertebesinin ikincisinden söz ederken aynen şöyle der:

Sûfîler nezdinde keşfin nûru, şühûd mertebesinin başlangıcıdır. Bu nûr, esmâ-i hüsnâ'nın manalarının kalbe tecellisinin nûrudur. Bu nûr sayesinde kalbin zulmeti aydınlanır. Yine bu nûr sayesinde keşfin hicabları (perdeleri) kalkar. Sen, bundan ötesine iltifat etme! Yoksa, sebat etmişken ayakların kayar! Bazılarının ifadelerinde "Zâtın tecellisi şöyle şöyle gerektirir, sıfatların tecellisi şöyle şöyle gerektirir, ef'âlin (fiiller) tecellisi şöyle şöyle gerektirir." şeklinde ifadelere rastlarsın. Sûfîler, lafızlara çok önem verirler. Bu sözü duyan kimse de onların bu sözle Zâtın, sıfatların ve fiillerin hakikatinin ayan beyan tecelli ettiğini söylemek istediklerini zanneder. Böylece içlerinden bazıları şatahâta[6] ve felâkete düşer. Sâdık olan ârifler ise, bütün bu gibi durumlara düşmekten berîdirler. Onlar bu sözlerle, marifetin kemâline, gaflet, şekk ve yüz çevirme hicablarının kalkmasına, sivâ şühûdunun bütünüyle silinmesi dolayısıyla marifetin hükümranlığının kalbi istilâ ettiğine işaret et-

4. En'am, 6/103.
5. Şûrâ, 42/11.
6. Görünüş itibarıyla şeriata aykırı olan tasavvufî sözlere, şatahat denir. Bkz: Süleyman Uludağ, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 25.

mektedirler. Dolayısıyla bu durumdaki bir kalb, marifetine erdiği varlıktan başkasını müşahede etmez. Mutasavvıflar bunu, güneşin doğmasına benzetirler. Çünkü güneş doğunca, yıldızın nûru (ışığı) silinir, aslında yıldız yok olmamıştır, ancak güneşin ışığı üzerini örtmüştür, dolayısıyla yıldızlar bulundukları mekânlarda mevcut oldukları halde varlıkları görülmez olmuştur. Kalbi kuşatıp etkisi güçlendiğinde, kalbin önündeki engeller ve perdeler zâil olup gittiğinde marifetin nûru da aynen böyledir. Bunu ancak, ehli olmayan kimseler inkâr ederler. Zât-ı Mukaddes'in (Allah) ve vasıfların kula, -Yüce Allah'ın Tûr dağına ve kıyamet günü insanlara tecelli etmesi gibi- tecelli edip zuhur edeceğine sadece, hata eden ve ilimden nasibi olmayan kimseler inanabilir. Çok defa hata, ibadetlerin riyazetin ve zikrin nûrunu aşıp Zâtın ve sıfatlarının nûruna geçmek yüzünden meydana gelir. Çünkü sahih ibadet, şer'î riyazat, kalbin ve lisanın üzerinde ittifak ettikleri zikir, bunların kuvveti ve zayıflığı ölçüsünde bir nûr doğurur. Belki bu nûr güçlenip de gözle görülebilecek dereceye gelebilir. İlmi zayıf kimseyle rablığın özellikleriyle kulluğun gerekleri arasında temyiz yeteneği zayıf olan kimse de bunu Zât'ın nûru zanneder. Heyhât! Sonra yine heyhât! Zâtın nûru hiçbir şeyle kâim değildir. Yüce Allah, kendisini örten hicabı kaldırsa, bütün âlem -Tûr dağının yerle bir olması gibi- paramparça olup yere yıkılır. Dolayısıyla böyle bir kimseye tecelli namına bir kırıntı bile zuhur etmez.

"Peygamber Efendimiz (s) sahih bir hadiste şöyle buyurur: *"Yüce Allah, uyumaz. Uyuması imkânsızdır. O, teraziyi alçaltır ve yükseltir. Henüz gece olmadan gündüzün ameli, henüz gündüz olmadan da gecenin ameli O'na yükseltilir. O'nun hicabı (görülmesine engel olan şey) nûrdur. Yüce Allah, hicabını açacak olsaydı, O'nun Zâtının heybet ve celâli, bütün mahlukatını yakar, kavururdu."*[7] "İslâm"ın bir nûru vardır. "İman"ın ise ondan daha güçlü bir nûru vardır. "İhsan"ın ise bu ikisinden daha güçlü bir nûru vardır.[8] Bir kimsede İslâm, iman ve ihsan bir araya geldiği zaman, insanı Allah'tan alıkoyan hicablar zâil olur. İnsanın kalbi ve organları, -Rabbın sıfatı olan nûrla değil- bu nûrla dolar. Çünkü Rabbin sıfatları, mahlukatından hiçbir şeye hulûl etmez. Tıpkı mahlukatının da ona hulûl etmediği gibi...Netice olarak Yaratıcı, zâtı ve sıfatlarıyla yaratılanlardan ayrıdır. Dolayısıyla Yaratıcı ile muhlukât arasında

7. Müslim, *İman*, 293; Ahmed b. Hanbel, IV, 395, 405.
8. İhsânın nûru daha güçlüdür. Çünkü o, İslâm ve imanda ihsandan ibarettir. İhsan, amel ve itikatça iman ve İslâmda kemâl mertebesidir.

hiçbir birlik, hulûl, ve kaynaşma söz konusu değildir. Yüce Allah, bütün bunlardan son derece Yüce ve Uludur.

Ben de derim ki: Kitab ve Sünnet'e uygun olan tasavvuf, -İbn Arabî'nin değil- İbn Kayyim'in anladığı tasavvufdur. Bu iki yolun "hulûl"u inkâr etme noktasında aralarındaki fark şudur: İbn Arabî, "Hâlik (Yaratıcı) ve halk bir tek şeyden ibarettir. Dolayısıyla bir şey kendi kendine hulûl etmez" derken, buna karşılık İbn Kayyim, "Yaratıcı ile yaratılanlar arasındaki ilişki (nispet) tam bir benzemezliktir." der. İşte bu tevhid inancı, Selef-i Salihîn'in üzerinde yürüdükleri hakkın ta kendisidir.

İbn Kayyim, hoş sözlerle zikrin faydaları hakkında da şöyle der:

Zikir, zikreden kimse için dünyada nûrdur, kabrinde nûrdur ve meâdında (âhiret hayatında) nûrdur. Bu nûr, kalpleri ve kabirleri aydınlatmada sırat köprüsünde onun önü sıra gider.[9] Bu nûr, Yüce Allah'ın *"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir nûr verdiğimiz kimse, karanlık içinde kalıp ondan hiç çıkmayacak durumdaki kimse gibi olur mu?"*[10] âyetinde zikrettiği nûr gibidir. Bu iki kişiden birincisi, Allah'a iman, O'nu sevme, O'nun marifeti ve zikriyle yolunu aydınlatmak isteyen mümindir. Diğeri ise Allah'tan gafil, O'nun zikrinden ve muhabbetinden yüz çeviren kimsedir. Olanca marifet ve bütün kurtuluş nûrdadır, bütün bedbahtlık da bunun bulunmamasındadır. Bundan dolayı Peygamberimiz (s) Rabbi'nden nûr isterken çok mübalâga eder ve etine, kemiklerine, sinirlerine, saçına, cildine, kulağına, gözüne nûr vermesi için Yüce Allah'a niyâzda bulunurdu. Üstünden, altından, sağından, solundan, arkasından ve önünden nûr vermesi için yakarırdı. Nihayet *"Vec'alnî nûran/Beni nûr kıl."*[11] diye niyâz ederdi. Peygamberimiz (s) Rabbine, görünür ve görünmez bütün zerrelerine nûr vermesi ve kendisini her tarafından nûrla kuşatılmış kılması, Zâtını ve bütününü nûr kılması için yakarırdı. Bundan dolayı Yüce Allah'ın dini nûrdur, Kitab'ı nûrdur, Rasûl'ü (s) bir nûrdur, dostları için hazırladığı dârı (cennet yurdu) pırıl pırıl parlayan bir nûrdur. O (c.c.), göklerin ve yerin nûrudur. O'nun esmâ-i hüsnâsından birisi de "en-Nûr" dur. Karanlıklar O'nun vec-

9. İbare böyledir. Fakat, öyle görünüyor ki, ibarede hazif (atlama) vardır. (Ayrıca bu değerlendirme yapılırken subut-i zanni rivayetlere dayanılmaktadır. -Yayıncı-)

10. En'âm, 6/122.

11. Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn*, 187; Ahmed b. Hanbel, I, 284; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, II, 336. (Beyrut, 1973 Baskısı.)

hinin nûru ile aydınlanmıştır. Tâif günü Peygamberimiz'in (s) duasında şu cümle geçer: *"Gazabının ve hiddetinin üzerime hulûl etmesinden ve inmesinden senin Zâtının nûruna sığınırım. Karanlıklar bu nûrla aydınlanır, dünya ve âhiret işleri bu nûr sayesinde düzelir. Rıza, sen razı oluncaya kadar sana aittir. Senden başka hiçbir güç ve kuvvet yoktur."*[12] İbn Mes'ûd (r) der ki: Sizin Rabbinizin katında gece de, gündüz de yoktur. Göklerin nûru (ışığı) O'nun vechinden kaynaklanır. Bu haberin bir başka yoldan gelen rivayetinde ise *"Göklerin nûru, O'nun vechinin nûrundan kaynaklanır."* cümlesi yer almaktadır. Osman ed-Dârimî şöyle der: Yüce Allah, Kur'ân'da *"Yeryüzü Rabbinin nûru ile aydınlanır."* [13] buyurmaktadır. Yüce Allah, kulları arasında hüküm vermek için kıyamet günü geldiği ve nûru ile yeryüzü aydınlandığı zaman, yeryüzünün aydınlanması ne güneşten ve ne de aydan olmayacaktır. Çünkü güneş katlanıp dürülecek, ay tutulacak (ışıksız kalacak) ve her ikisinin de ışığı gidecektir. Yüce Allah'ın hicabı nûrdur. Ebû Mûsâ ise şöyle der: Peygamberimiz (s) bir gün aramızda ayağa kalktı ve bize şu beş cümleyi söyledi: *"Yüce Allah, uyumaz. Uyuması imkânsızdır. O, teraziyi alçaltır ve yükseltir. Henüz gece olmadan gündüzün ameli, henüz gündüz olmadan da gecenin ameli O'na yükseltilir. O'nun hicabı (görülmesine engel olan şey)nûrdur. Yüce Allah, hicabını açacak olsaydı, O'nun Zâtının heybet ve celâli, bütün mahlukatını yakar, kavururdu."*[14] Daha sonra Ebû Mûsâ, şu âyeti okudu: *"Ateşin bulunduğu yerdeki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır!"*[15] Dolayısıyla bu hicab, ışığını O'nun vechinin nûrundan almaktadır. Eğer söz konusu hicab olmasaydı, Yüce Allah'ın vechinin heybeti ve nuru, mahlukatın gözünün eriştiği her şeyi yakardı. Bundan dolayı Yüce Allah, dağa tecelli edip de hicabından çok az bir kısmını açınca, dağ yere gömüldü, yerle bir oldu ve Rabbi'nin karşısında ayakta duramadı. İbn Abbas'ın *"Lâ tüdrikihû'l-ebsâr/Gözler O'nu göremez"*[16] âyetini tefsir ederken yaptığı açıklamanın manası budur. İbn Abbas, bu âyeti açıklarken şöyle dedi: Yüce Allah, nûru ile tecelli edince, hiçbir şey karşısında duramaz. O'nun bu açıklaması, eşsiz anlayışının ve ince kavrama yeteneğinin bir göstergesidir. Rasûlullah (s), kendisi için Yüce Allah'ın Kur'ân'ın tevilini öğretme duası

---

12. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 268; el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-Muhtâra*, IX, 181 (Mekke 1410 Baskısı)
13. Zümer, 39/69.
14. Müslim, *İman*, 293; Ahmed b. Hanbel, IV, 395, 405.
15. Neml, 27/8.
16. En'âm, 6/103.

yapmışken neden böyle olmasın ki! Yüce Allah gözlerle ayan beyan görülecektir. Fakat gözlerin onu "idrak etmesi" imkânsızdır. Gözler O'nu görse bile "idrak" olayı, "görme" eyleminin ötesinde başka bir olgudur. İşte şu güneşte Yüce Allah'ın en yüce örneği vardır. Güneşi görüyoruz ama tam olduğu gibi veya buna yakın haliyle idrak edemiyoruz. Bundan dolayı İbn Abbas, kendisine Yüce Allah'ın görülmesi meselesini sorup, *"Gözler O'nu göremez"* âyetini okuyan kimseye şöyle cevap verdi: "Göğü görmüyor musun?" Soruya soran kimse, "Evet görüyorum" deyince, İbn Abbas, "Peki! Onu idrak edebiliyor musun? diye sordu. Adam, "Hayır" deyince İbn Abbas, "Yüce Allah, idrak edilmeme açısından en büyük ve en yücedir." dedi.[17]

Tahkik ehli olan İbn Kayyim, bu konudaki uzun ifadesi içinde şu veciz cümleyle "nûr" hakkında Kitab ve Sünnet'te yer alan ifadelere işaret ediyor. Yüce Allah, kendisine "Nûr" ismini vermiştir. "Nûr" ismi, O'nun esmâ-i hüsnası içinde rivayet olunmuştur. Yüce Allah "Nûr" kelimesini, *"Allah, göklerin ve yerin nûrudur."* (Allâhu nûru's-semâvâti ve'l-arz)[18] âyetinde kendi zâtının ismine isnad etmektedir. Hz. Peygamber de şu ifadesinde onu Yüce Allah'ın Zâtına isnad etmektedir: *"Karanlıkların kendisiyle aydınlandığı vechinin nûruna sığınırım."*[19] Başka hadislerde de buna benzer ifade vardır. Cumhur, *"vech"*

17. Yunan felsefesiyle meşgul olan ehl-i nazar, Yüce Allah'ın sıfatları hakkında varid olan bütün âyet ve hadisleri tevil ediyorlardı. Allah'ı tenzih etmekle ve her şeyi O'na havale etmekle birlikte bu nassların zahirlerini aldıkları için nakil âlimlerine tepki gösteriyorlardı. Hatta, Cehmiyye ve başkalarından olan ehl-i nazar ile, Hanbelî'ler gibi Hadis ehli arasında orta bir durumda olmayı isteyen Eş'arîler'in bazıları, te'vilde aşırı gittiler. Hatta o derece ileri gittiler ki, bunlarla ehl-i nazarın aşırıları arasındaki fark, sadece lafzî bir fark haline geldi. Onları bu tutumu takınmaya iten sebep, nassları -kesin olmadıkları halde bir çoğunu kesin kabul ettikleri- fikrî nazariyyelere uydurma girişimidir. Allah'a hamdolsun ki kevnî ilimler, asrımızda bu Yunan felsefesi nazariyyelerinin çoğunu çürütmüş, Kitab ve Sünnet'in nasslarını daha anlaşılır hale getirmiştir. Kevnî ilimler sayesinde son olarak ortaya çıkan husus, insanlığın hayret verici eserlerinden birçoğunu görmüş olduğu şu atomun bütün âlemin ana maddesinin yaratılmasında ve bu maddenin aşamalarında asıl unsur olduğudur. Atom bir nûrdur veya nurun ve hareketin kaynağıdır, ki hareketi bu nûr veya nûru hareket meydana getirir. Yaratıkların eksiklikliğinden münezzeh olan, yaratıcı ve var edici Yüce Allah, ancak nûr ile mahlukatından kendini perdelediğine göre, buradan hereketle anlarsın ki, atom ve Yüce Allah'ın onu maddî âlemin aslı ve esas yapması, kendisinin görülmesine engel olan hicaptır ve hicab ancak cennette kaldırılacaktır, hicabın açılması cennet ehlini Allah'ı marifet derecelerinde en mükemmel ve en yüce derecelere ulaştıracaktır. İşte nasıllığını bilmeden ve idrak etmeden Allah'ı rü'yet/görmek budur. İlim, Halef'in tevillerine karşı Selef'in yaklaşımını desteklemiştir.

18. Nûr, 24/35.

19. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 268; el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-Muhtâra*, IX, 181 (Mekke, 1410 Baskısı)

kelimesini *"zât"* şeklinde tefsir eder. Nûrun bu çeşidi, onun Rabb'e izafe edildiği şu âyetteki kullanıldığı manada değildir. *"Yeryüzü Rabbinin nûru ile aydınlanır."*[20] *"Onlar ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır."*[21] Bu âyette geçen "nûr" kelimesi, Allah'ın Kitabı, vahyi ve sıfatlarından olan kelâmı manasındadır. En ağır basan ihtimale göre bu âyetteki "nûr" kelimesinden maksat, "içinde hidâyet âlâmetleri olan şey", demektir. Yüce Allah'ın *"Biz, içinde doğruya rehberlik ve nûr olduğu halde Tevrat'ı indirdik."*[22] âyeti buna örnektir. "Nûr" isminin -bir açıdan- Hz. Peygamber'e verildiği *"Gerçekten size Allah'tan bir nûr, apaçık bir Kitab geldi."*[23] âyeti de bunun gibidir. Bu ifadenin bir benzeri, Hıristiyanların Yeni Ahid'inde Mesîh'den (a) rivayeten Yuhanna İncili'nde geçen şu ifadedir: *"Ondan işittiğimiz ve size ilân etmekte olduğumuz haber şudur ki Allah nûrdur ve onda hiç karanlık yoktur."*[24] Luka ve Yuhanna İncillerinde Mesîh Îsâ'ya "nûr" isminin verildiği yerler vardır.

Bilindiği üzere "nûr" un maddî (somut) olanı bulunduğu gibi manevî (soyut) olanı da vardır. Bunlardan birincisi çıplak gözle görülür ve göz, bu "nûr" sayesinde objeleri görür. İkincisi ise "basîret" le görülür ve basîret, bu "nûr" sayesinde hakkı, hayrı ve salâhı görür. Âhiret nûru da aynı şekilde iki kısımdır. Âhiret nûrunun da maddî (somut) ve manevî (soyut) olanı vardır. Yüce Allah'ın sıfatlarından birisi olan "nûr"una gelince (nûrullah), O'nun vechine izafe ve zâtına isnad olunmuştur. Allah'ın nûru (nûrullah), âhiret nûrunun maddî olanının da, manevî (soyut) olanının üstündedir. "Allah'ın nûru" nun mahiyetini Allah'tan başka hiç kimse bilemez. "Allah'ın nûru", Zâtının görülmesine ve mahiyetinin idrak edilmesine mani olan "hicâb"ından başka bir şeydir. Ey nefsini beğenen insan! Allah'ın nûrunu idrak etmekten âciz olduğun yolundaki sözlerim zoruna gitmesin! Çünkü iki gözünle gördüğün şu maddî nûrun (ışık) bile gerçek mahiyetini idrak etmekten âcizsin. Senin hemcinslerinden hiçbir kimse de şu ana kadar bunu kavrayabilmiş değildir. Hiçbir kimse, söz konusu nûr için hakîkatini belirleyecek bir tarifte bulunamamıştır. Mütekaddimûn (ilk dönem bilginleri)

20. Zümer, 39/69.
21. Saff, 61/8.
22. Mâide, 5/44.
23. Mâide, 5/15.
24. Yuhanna İncili, Yuhanna'nın Birinci Mektubu, I, 5.

"nûr" nâmına yeryüzünde gördükleri ateş ve gökyüzünde ışık veren gök cisimlerinden başka bir şey bilmiyorlardı. Daha sonraları müteahhirûn (son dönem bilginler) elektiriği ve radyumu tanıdılar. Böylece ilim ve amel yeni bir merhaleye girdi. Eğer "Bu merhale, beşerin bundan önce ulaştığı akıl, felsefe ve ilim merhalesinden daha üstündür." denirse, bu söz abartı olmaz. Mutasavvıflar şöyle derlerdi: Beşerin aklının eriştiği noktanın ötesinde sahîh ve haricî gerçeklere uyan ilimler vardır. Bu ilimler, sırf fikrî nazariyyelerden ibaret değildir. Felsefe ve mantık yaptığı iddiasında bulunanlar, bu görüşlerin hayâlî hurafelerden ibaret olduğunu söylemektedirler. İbnü'l-Fârıd bir beytinde şöyle der:

فثم وراء العقل علم يدق عن مدارك غايات العلوم الصحيحه

"Bir ilim de var aklın ötesinde, kavranılmaz akılla!
Sahih ilimlerin takatinin idrakı dışında!"

Bir tek şahsın bir evde veya büyük bir şehirde sayılara sığmayacak kadar çok lambayı bir anda yakabileceğini ve yine göz açıp kapayıncaya kadar söndürebileceğini, bu lambaların yağ ve ateş kullanılmadan yakılabileceğini, bunlardan uzakta, fakat ince kablolarla kendileriyle irtibatlı küçücük bir düğmenin çevirilmesiyle yakılabileceğini hangi akıl tasavvur edebilirdi?... Peki! Beşerin birbirine hitab edebilme ve birbirinin sözünü binlerce mil uzaklıktan işitme imkânı doğacağını hangi akıl tasavvur edebilirdi?... İşte bunlar, söz konusu elektriğin bazı özelliklerine dair örneklerdir.

Evet. Müslüman âlimler, bu gibi durumların imkânsız şeylerden değil, mümkün olan hususlardan olduğunu ifade etmişlerdir. Bunların benzerinin âhirete dair haberlerde yer alması, dinde sağlam aklın burhana dayanarak reddettiği şeyler bulunduğunu söylemeyi gerektirmez. Fakat peygamberleri inkâr edenlerin akılları bunları tasavvur edemediği gibi tasdik de edememiştir. Dahası; Müslümanlardan aklı zayıf ve ilmi az olan kimselerin bizzat kendileri, az önce Kitab'tan naklettiğimiz nakiller hakkında bunların birer problem olduğunu ve bunların -bir çeşit tevile gidilmedikçe- akıl ve ilimle uyuşmadığını zannetmektedirler. Bundan dolayı, Kitabın basımı esnasında *Mecmûatü'l-Hadîsi'n-Necdiyye*'de veciz bir hâşiye ile bu duruma yorum

getirdik. Maksadımız, bu kimselerin, kâinat âlimlerinin ulaştıkları en son neticenin, bu ve benzeri hususlarda Selef'in yaklaşımını desteklediğini ve tevilcilerin kâidelerini de çürüttüğünü öğrenmeleriydi. Tevilcilerin yaklaşımı, fikrî nazariyyelerini, aklî ürünlerini ve esasen az olan kelâmî mulumatlarının ortaya koyduğu kaziyyeleri (önermeleri) -tevil yoluna saparak da olsa- Kitab ve Sünnetin nasslarına ircâ edip, bağlamaktır. *Mecmûatü'l-Hadîs*'te bu hâşiyeye muttali olan bazı kimselerin, onu anlamadıklarını ve hakkında kafa karışıklığına düştüklerini öğrendik. Aslında onlar mazurdurlar. Çünkü yaptığım hâşiye, ele aldığı konunun alışılmadık bir konu olmasına rağmen veciz bir hâşiyedir. Ve işaret olunan kimselerin emsali kişiler için gerektiği kadar da açık değildir. Fakat daha önce ele alınan Yüce Allah'ın görülmesi konusunda bu hâşiyenin benzerleri vardır. Onlara bir göz atan kimse, bu konuda açıklama ihtiyacı duymaz. Bununla birlikte bu konuda -bazı hususlar bakımından tekrardan hali olmasa da- biraz daha açıklama yapmakta herhangi bir sakınca yoktur.

İnsanlığın, işaret olunan mahlukatın hakikatlarine dair dair hiçbir şeyi bilmediği daha önce ifade edilmiştir. Yine orada insanoğlunun olanca bildiği şeyin, bunların zâhirlerine, bazı özelliklerine dair birtakım hususlarla, bunlar hakkında Yaratıcının geçerli olan kanunu (sünnetullah) olduğu da ifade edilmişti. İnsanlık mahlukatın mahiyetini anlamaktan âciz olduğuna göre, Yaratıcının gerçek mahiyetini, sıfatlarını ve fiillerini anlamaktan haydi haydi âciz olur. İnsanlık, Yüce Allah'ı, O'nun sıfatlarını ve fiillerini ancak yaratıklarına hâkim olan kevnî alâmetleri ve peygamberlerine indirdiği âyetleriyle tanıyabilir. Herşeyde Allah'ın vahdaniyetine, ilmine, dilemesine, kuderetine, hikmetine ve rahmetine delâlet eden âyetler (alâmetler) vardır. Yüce Allah, herşeyde zâhir ve bâtındır. O şeyin kendisine delâlet etmesiyle zâhir, herşeyin kulunun gözünden kendisini perdelemesiyle de bâtındır (gizli).

Kulun yaratmayla ilgili hususlarla meşgul olması, Rabbini bilmesine (marifetullah), O'nun murakabesine, O'na ibadet etmeye ve şükretmeye engel olur. Eğer kul, bu meselelerin bizzat kendisiyle meşgul oluyor ve onlardan peşinen elde edeceği lezzet ve menfaatler dolayısıyla bunlara kendisini veriyorsa, bu hareket az önce işaret edilen sakıncalara sebep olur. Tıpkı yaratmayla ilgili hususların, kul açısından Yüce Allah'ı bilmek için alâmetler ve delâletler olması, Onun murakabesi için vesileler, O'na ibadet etmek, O'nu

zikretmek ve O'na şükretmek için de teşvik edici unsurlar olması gibi... Yeter ki kul, sayılanlar üzerinde böylesi bir niyetle düşünmüş olsun! Yüce Allah'ın âhirette ebrâra (itaatkârlar) tecellisi de bu fiillerin miktarınca olacaktır. Aynı şekilde füccârın (günahkârlar) bu fiillerin daha önce zikredilen mukabili oranında *"(dünyada yaptıklarına) uygun bir karşılık olarak"*[25] bu tecelliden mahrum olacakları da daha önce geçmişti. Kâinata, Yüce Allah'ın kanunlarına (sünnetullah), nizamına dair bilgi genişliği, bazen marifetullah ve Allah'a yaklaştıran kemâlde genişliğin sebeplerinden olabildiği gibi, Allah'ı bilmeme ve O'ndan uzaklaşma sebebi de olabilir. Asrımızda bu âlemin esrarına dair önceki âlimlerden nakledilen şeylerin kat kat fazlasını bilen âlimler, eğer bu âlem üzerinde Allah'ın nûru ile düşünselerdi ve araştırmalarında Yüce Allah'ın vahyinin yoluna girselerdi, yüksek kemâl derecesine ulaşırlardı. Üstelik onların sebepler hakkında yükselmeleri ve âlemin esrarını keşfetme hususunda ardı arkası kesilmez başarıları, onları mutlaka sahih bilgiye (marifet) ve kâmil kulluğa (ubûdiyyet) götürmek zorundadır. Yüce Allah, söz konusu marifeti ve ubûdiyeti insanlığa gönderdiği Kitablarının en sonuncusu olan Kur'ân'da, peygamberlerinin en sonuncusunun lisanıyla beyan etmiştir. Nitekim Yüce Allah, bunu şu âyetinde göstermektedir: *"Biz onlara hem ufuklarda ve hem kendi nefislerinde delillerimizi göstereceğiz ki onun (Kur'ân'ın) hak olduğu, açıkça belli olsun. Rabbinin her şeye şâhit olması yetmez miş? Dikkat edin; onlar, Rablerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler. Bilesiniz ki O, her şeyi (ilmiyle) kuşatmıştır."*[26]

Şöylesine ki bilginlerin, ard arda ve aralıksız yaptıkları araştırmalar sayesinde ulaştıkları ilmî gerçekler içinde Kur'ân'ın gayb âlemine, Allah'a kavuşmaya yetersiz akıllarının ve eksik bilgilerinin ürettiği nazariyyelere bağlanıp kalan bazı kimselerin inkâr ettikleri -ruh, melek, cin ve bunların çeşitli kılıklara girmeleri gibi- hususlara, Yüce Allah'ın kullarına -kendisini örten hicabların gerisinden nefislerindeki istidâda göre ve ruhlarının yücelmesi oranında tecelli edeceğine, evet, bütün bunlara dair verdiği haberleri doğrulayan unsurlar vardır. Bilginlerin bugün ulaştıkları ilmî sonuçlar içinde Kur'ân'ın verdiği haberleri insanın kavramasını kolaylaştırıcı unsurlar vardır. Biz, bu hususa dair bazı örnekleri bu incelemede ve başka yerlerde açıkladık.

25. Nebe', 78/ 23, 24, 25, 26.
26. Fussilet, 41/53, 54.

İşaret ettiğimiz araştırmacıların zihnini bu dünyada meşgul eden en büyük konu, yaratmanın başlangıcı, bunun nasıl başladığı ve hangi unsurdan olduğu meselesidir. Araştırmacı bilginler, daha önce gökler ve yeryüzü olmak üzere Yüce Allah'ın mülkünde yüzen bu cisimlerin, dumana benzeyen nebüloz (bulutumsu) bir tek maddeden meydana geldiği hususunda kesin kanaate ulaşmışlardı. Nebüloz halindeki bu tek madde daha sonra parçalanmış ve parçalara bölünerek birbirinden ayrılmıştır. İşte böylece sayısız cisimler haline gelmişlerdir. Ümmî olan Hz. Muhammed, onlara bu gerçekleri kendileri daha öğrenmeden asırlarca önce ve bir çok nesilden daha evvel haber vermiştir. Nitekim bu hususu, daha önce yerinde beyan etmiştik.

Daha sonra çağımızın bilginleri, zikredildiği üzere parçalandığı hususunda ittifak ettikleri ve on elementten meydana gelen bu ana maddenin kaynağının, söz konusu atom olduğunu buldular. Bu atomda öyle bir özellik vardır ki, insanlığın elde ettiği bilimler ve çalışmalar onun sayesinde hayret verici ve daha önce görülmedik bir merhaleye girmiştir. Atomun insanı hayrette bırakan fonksiyonları, hergün biraz daha artmaya devam etmektedir.

İbn Kayyim'in "Nûr" hakkındaki ibaresi üzerine yazdığımız Hâşiye'de işaret ettiğimiz mesele, bilginlerin en son olarak "Atomun daha küçük parçaları olduğu" bir başka ifadeyle; kendi başına hareket eden müstakil atomları veya atomcukları ya da cevherleri olduğu ve adına "elektronlar" denildiği yolunda zikrettikleri şeydir. Bilginler, ulvî ve süflî âlemin binasını oluşturan maddenin özünün bu elektronlar olduğu görüşünü tercih etmişlerdir. Yine onların tercihlerine göre; ışık spektrumu bu atomların veya çekirdek cevherin titreşiminden kaynaklanmaktadır. Söz konusu spektrumun çeşitli titreşimleri vardır, sonra tabiî ve kimyasal unsurların değişiminin kaynağı bu spektrumdur. Biz daha önce beyan ettik ki bu bilginler, âlemde meydana gelen bütün değişme ve gelişmelerin sebebinin maddenin hareketi olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü ışığı ve katı maddeleri sıvıya, sıvıları gazlara dönüştüren ısının kaynağı bu harekettir. Buraya kadar yapılan açıklamalardan ortaya çıkan husus, atomun -bazı ilmî nazariyyelere göre alanı 150 milyon ışık yılı olarak takdir edilen- bütün varlıkların ana unsuru olduğudur. Atom, en son ve en yeni takdire göre bir saniyede 186330 mil mesafe kat eder. Bir dakikada 11 179 800, bir saatte 670 788 000 mil mesefa kat eder. Bu rakamı yazıya dökecek olursak atom bir saatte altıyüz yetmiş milyon yediyüz

seksen sekiz bin mil mesafe kat eder. Peki bir günde ne kadar ve bir senede de ne kadar mesafe kat eder? Varın siz hesap edin! *"Size ancak az bir bilgi verilmiştir."*[27]

Atom enerjisinin esrarına dair şu ana kadar ortaya çıkan şey, bu gücün Allah'ın iradesi ve hikmetiyle olduğunu aklen kavramayı kolaylaştırmaktadır. Ayrıca bu güç, imkân âleminde hızlı hareket etmesi ve ışığın kaynağı olması sebebiyle "tekvin"in (yaratma) ve "tatavvur"un (gelişme) da kaynağıdır. Âlemi oluşturan cüzlerin atom enerjisiyle olan bağı ve bu bağın Yüce Allah'ın âlemdeki kanunlarına (sünnetullah) dahil olması da aklen anlaşılabilecek bir husustur. Unsurların bu güçten doğması ve bir araya gelip -duman veya bulut ya da su buharı gibi- nebüloz haline gelmesi, ikinci bir merhaledir ve bu durum, maddenin bazı unsurlarının bazılarından meydana gelmesi olayından ve bunun daha önceki sebepler dizisinde bağımsız atom cevherine yükselmesinden daha sonradır. Atomun Yüce Allah'ın madde olarak yarattığı ilk unsur olduğunu farz ettiğimiz takdirde bu madde, dünyada meteryalistlerle Yüce Allah'ın marifeti arasına giren en son "hicab" (perde) olduğu gibi, âhirette de O'nu görmelerine engel olacak hicab olacaktır. Bu hicab açıldığı ve mesele dünyada imanla sona erdiği takdirde, âhirette de marifetin en mükemmeli olan Yüce Allah'ı görmekle sona erecektir.

Ancak, -daha önce ifade edildiği üzere- hicablar çoktur. Atomun Yüce Allah'ın yarattığı ilk madde olması, şu ana kadar henüz kat'î ilim derecesine ulaşmamıştır. Atom, bilginlerin ifadesine göre mürekkep bir şeydir ve pozitif ve negatif iki kutba ayrılır. Atomun hareket sağlaması, ışık üretmesi ve daha başka fonksiyonları, pozitif ve negatif kutupların birbirine temasları neticesinde meydana gelir. Bunun, -başka bir maddî sebepten veya yaratma esnasında ondan daha önce yaratılan manevî (soyut) bir sebepten meydana gelmesi mümkün olduğu gibi- daha ilk başta Yüce Allah'ın emriyle olması da mümkündür. Dolayısıyla bu, en son "hicab" olur. Bu en son hicab (perde) açıldığı takdirde ortada "marifetulluh" ve -arada hiçbir hicab olmaksızın ve yüzyüze olarak- "rü'yetullah"tan (Allah'ı görmek) başka bir şey kalmaz. Yüce Allah'ın hicablar içinde tecellisiyle, hicabların gerisinden tecellisi meselesini birbiriyle uzlaştırmak için söz konusu *Hâşiye*'de işaret ettiğim hususlar bunlardır. Fakat yaptığımız *Hâşiye*'yi *Mecmûatü'l-Hadîsi'n-Necdiyye* içinde

27. İsrâ, 17/85.

icmali ve müphemliği içinde bırakmamız, yanılmaydı. Çünkü *Hâşiye*'nin okuyucularının ekserisi, bu ilimleri okumadıkları gibi kullanılan terimleri de bilmiyorlardı. Onlar, bu meselede iman güçleriyle, Selef'in yoluna sıkı sıkıya bağlılıklarıyla ve bu hususta yaptığımız uyarılar sebebiyle hem o ilimleri ve hem de terimlerini öğrenmeye ihtiyaç duymuyorlardı. Üstelik biz, *el-Menâr*'da ve tefsirinde bu gibi meseleleri, nasların manalarını asrımızın bu ilimlere meftun ve muttali olan insanlarının akıllarına sığdırmak için ele almaktayız. Bu insanlar, Kitab ve Sünnet'te gayb âlemine dair beşerin öteden beri alışageldiği şeylerden en uzak olan ifadelerin, deneylere ve ilmî araştırmalara dayanan ilmin tespit ettiği en son neticelerle uyumlu olduğunu görünce, bunun kendilerini imana en iyi çekecek bir unsur olması umulur. Bu gibi durumlar, günden güne çoğalmaktadır. Deneylerle ve ilmî metotlarla ortaya çıkan gerçeklerden kesinlik kazanmış duruma gelen şeyler olduğu gibi, buna yakın durumda olanlar da vardır. Hatta bu günlerde yaşlılara gençlik kuvvetini ve dinçliğini yeniden veren bir tür elektrik tedavisi bulunduğu haberleri gelmektedir. Bu haber, cennetliklerin hep genç kalacaklarını ve ihtiyarlayıp köhnemeyeceklerini ifade eden haberleri kolayca anlamaya yardımcı olmaktadır. Allah'ı görme meselesini, kelâm-ı ilâhî konusunda en açık bir örnekle anlaşılır hale getireceğiz.

Defalarca açıkladık ki; ilimle dini birbirine yaklaştırma ve uzlaştırmaya, yoldan sapmış olanların şüphelerini gidermek için tefsir veya te'vile dair ifadelerimizin tümüyle, -akaid (inanç sistemi), ibadetler ve fazîletlerden- dinî meselelerin tümünde geçerli olan kâidemizin dışına çıkmıyoruz. İşaret ettiğimiz bu kâide, Sâlih olan Selefimizden ilk dönemi oluşturan neslin üzerinde yürüdüğü yoldur.

Daha önce "*Onlar ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler?*"[28] âyetinin tefsirini yaparken işaret ettiğimiz kâidemize uygun olarak bu açıklamamızın benzeri bir açıklama yapmıştık. Bu tefsirin II. cildinde yapılan bu açıklama, kısmen bize ve kısmen de Üstad M. Abduh'a aitti.

---

28. Bakara, 2/210.

Bir uyarı:

Kâinât ilimlerine dair bir takım araştırmaların tefsire sokulması, tefsirin ve Kur'ân'ın gösterdiği yola göre amel etmenin en önemli unsurlarındandır. Kur'ân, Yüce Allah'ın göklerin ve yerin yaratılmasını, göklerle yer arasında ve içinde bulunan varlıkların yoktan var edilmesini ifade eden âyetleriyle dopdoludur. Selef ve Halef müfessirlerinden oluşan Selefimiz, yaratmanın esrarına dair bildiklerini ifade ediyorlar ve Ehl-i Kitab'tan -ilmine ve rivayetine güvenilmeyen kimselere varıncaya kadar- herkesten öğrendiklerini de aynı şekilde açıklıyorlardı. Nitekim onların, ilmine ve rivayetine güvenilmeyen kimselerin ifadelerini rivayet etmeleri, tenkid edildikleri noktalardan birini teşkil eder.

Rü'yet Konusunda Son ve Toparlayıcı Söz

Özetin de özeti şudur: Kulların âhirette Rablerini görecekleri meselesi, haktır ve gerçektir. Yüce Allah'ı görmek, Kerâmet ve Rıdvân Yurdunda (cennette) beşerin yükseleceği en yüce ve en mükemmel rûhânî nimettir. Rü'yet, Yüce Allah'ın Şerefli Kitabı'nda yer alan şu ifadesiyle; *"Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez."*[29] sabittir ve Peygamberimiz'in (s) Rabbından rivayet ettiği hadis-i kudsîdeki şu ifadesi de bunu göstermektedir: *"Ben salih kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin hatırına gelmeyecek şeyler hazırladım."*[30]

Az önce zikredilen âyet ve bu hadis-i kudsî, Selef'in bu husustaki yaklaşımını gösteren delillerdendir. Selef'in görüşünü, onlara mensup olan bir âlim tümünün üzerinde ittifak ettikleri bir ibareyle şöyle formüle etmektedir: "Allah'ı rü'yet, keyfiyetsiz (nasıllığı olmayan) bir rü'yettir." Rü'yetin vukû bulacağına ve bulmayacağına dair gelen nasslar üzerinde çeşitli branştan âlimlerin kesin bir şey söyleyememeleri de Selef'in bu yaklaşımını destekler mahiyettedir. Bu hususta kesin kanaat belirtemeyen bilginler, dil bilginleri, beyan ustaları, felsefe ve kelâm ilminden cedelciler, hadis ve haber ravileri, sûfîlerden riyâzat yapanlarla keşif ve ilham ehli kimselerdir. Bu bilginler grubundan bir zümre, grubun diğer kesimini ikna edecek kesin ve son nok-

---

29. Secde, 32/17.

30. Buharî, *Tevhid*, 35; *Bed'ü'l-Halk*, 8; *Tefsir (Secde Suresi)* ; Müslim, *İman*, 312; *Cennet*, 3, 4, 5, Tirmizî, *Cennet*, 15; *Tefsir (Sure: Ahzâb)*; *(Vâkıa)*; İbn Mâce, *Zühd*, 39; Dârimî, *Rikak*, 98, 105; Ahmet b. Hanbel, II, 313, 370, 407, 416, 438, 466, 463, 495, 506; V, 334. (Kutsi Hadis formunun hem sübut hem delalet bakımından zanniliğini yeniden hatırlatmak isteriz. -Yayıncı-)

tayı koyucu bir görüş üzerinde ittifak edebilmiş değildir. Dile dayanan veya usûle ait ya da aklî bir delil ileri sürerek veya naklî bir nassı anlamaya ya da keşfî bir ilhama dayanan ikna edici bir delil getirebilmiş değildir. Fakat bunların söylediklerinin tümüne bağımsız bakışla ve insafı elden bırakmadan bakacak olursak, kesin olarak anlaşılacaktır ki Selef'in "Hakkında sahih nakil olan rivayeti kabul etmek ve bunun âhirette ne şekilde olacağına dair te'vilini Yüce Allah'a havale etmek" şeklindeki yaklaşımı, kalbi tatmin eden, ilmin ve aklın desteklediği gerçektir. En sağlam, en güçlü ve ilme en çok dayanan yaklaşım da budur. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Kelâm-ı İlahî Meselesinde Sözün Özü

Kelâmcılar, -nasıl ki Allah Teâlâ'nın görülmesi, Arş'ı üzerine istivâsı ve bu ikisi dışında sıfatları ve özelliklerine dair konularda görüş birliğine varamamışlarsa- aynı şekilde O'nun İlâhî kelâmı üzerinde de ittifak edememişlerdir. İnanç sistemlerinin temelini nassları te'vil ederek Allah'ı tenzih etmek gerektiği esasına bina eden âlimler, Allah'ın "kelâm"ının, "ef'âl" (fiiller), "yaratma" ve -mastar manasıyla- "rızık verme" sıfatlarından olduğu kanaatine varmışlardır. Bundan dolayı "Kur'ân mahluktur (yaratılmıştır)." demişlerdir. Selef-i Sâlihîn'in benimsediği gerçek ise, Allah'ın -ilim sıfatında olduğu gibi- kelâmının da O'nun zâtî sıfatlarından birisi olduğudur. Kelâm sıfatı da -tıpkı ilim sıfatı gibi- Allah'ı mahlukâta benzetme sonucunu doğurmaz. Çünkü naklî ve aklî delille bilinmektedir ki -açıklaması rü'yet meselesinde geçtiği üzere- hâlik (yaratıcı), mahlûka (yaratılmışa) benzemez. Bu meseleye yeniden dönmüyoruz. Çünkü onu daha yakında ele almıştık. Ancak -Kelâm ilminin geleneklerini çürüttükten sonra- bu meseleyi kolayca anlamaya yarayacak birşeyler yazacağız. Çünkü Eş'arî kelâmcıların çoğunluğu, Ehl-i Sünnet âlimlerinin ifadeleriyle aklî nazariyyeleri uzlaştırmaya çalışırken bu meseleyi içinden çıkılmaz derecede girift hale getirmişlerdir. Onların bu hustaki yaklaşımları şöyledir: Kelâm, nefsî ve lafzî olmak üzere iki kısımdır. Nesfî olanı, kadîm bir sıfat olup Yüce Allah'ın Zâtı ile kâimdir. Lafzî olan kelâm ise, Zât ile kâim olan manadan ibarettir. Bu mana, ses ve kalemle yazılan harflerle ifade edilir. Harfler, sesler ve seslerin şekillendirdiği lâfızlar, hâdis (sonradan olma) ve mahluktur. Selef, bunun açıkça söylenmesini yasak etmiş ve "Kur'ân mahluktur" diyenlere karşı tepki göstermiştir. Çünkü -Selef'in yaklaşımına göre- Kur'ân'a "Kelâmullah" (Allah'ın kelâmı) denilir.

Bu isimlendirme, Kur'ân'ın Yüce Allah'ın kadîm sıfatına delâlet etmesi manasındadır. Bu ortaklıktan dolayı, Kur'ân'ın telâffuz olunan ve yazılan kelimelerinin yaratılmış (mahluk) olduğunu söylemenin, insanı Yüce Allah'ın sıfatı olan Kelâmının yaratılmış (mahluk) olduğunu söylemeye götüreceğinden korkulur.

Eş'arî kelâmcıların bu yaklaşımları, -Allah'ın diğer sıfatlarının tevili konusundaki benzerleri gibi- Selef mezhebine aykırı olup, kabul edilemez bir felsefedir. Ayrıca bu yaklaşım, manası anlaşılmaz bir yaklaşımdır. Çünkü Kur'ân'ın cümlelerinin ve kelimelerinin manalarından başka hiçbir manası yoktur. İşaret ettiğimiz bu manalar içinde kadîm olanları vardır. Bunlar, Yüce Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının manalarıdır. Bunun dışındaki manalar, hâdisdir (sonradan olma). Bu manada Kur'ân'da birçok yerde "Kelâmullah" ifadesi geçmektedir. Bu tabirin ise; Eş'arî kelâmcıların lafzî kelâm adını verdikleri şeyden başka hiçbir manası yoktur. *"Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver."*[31] Burada geçen *"kelâmullah"*tan maksat, kesin olarak Kur'ân'dır. Çünkü "Onların, Allah'ın Zâtı ile kâim olan sıfatını dinlediklerini" söylemek mümkün değildir. Bir başka örnek, Yüce Allah'ın Yahudiler hakkındaki şu sözüdür: *"Oysa ki, onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler de iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi."*[32] Burada "Allah'ın kelâmı" deyiminden maksat, "Tevrat" tır. Bir diğer örnek ise, Yüce Allah'ın savaştan geri kalan bedeviler hakkındaki şu ifadesidir: *"Onlar, Allah'ın sözünü değiştirmek isterler."*[33] Bu örnek âyette geçen "Kelâmullah"tan maksat ise, Yüce Allah'ın sûrede daha önce geçen konuda Kur'ân'da yer alan vaadidir. Çünkü yahudilerin ve savaştan geri duranların Allah'ın sıfatını değiştirip tahrif ettiklerini söylemek mümkün değildir.

Birçok insan, -şöhretleri her tarafı tutmuş olan büyük cedelci âlimlerin ağzından çıkıyor diye- bu kelâmî felsefeye baktı ve aldandı. Bunların içinden araştırma yapan bilginler, söz konusu felsefeyi beğenirken, çoğunluk da onları taklid etti. Ancak mezhebin önde gelen bilginleri, bu felsefî görüşü iyice inceledikten ve Selef'in naslarla destekli olan görüşleriyle mukayese ettikten

31. Tevbe, 9/6.
32. Bakara, 2/75.
33. Fetih, 48/15.

sonra bu görüşten döndüler. Bağımsız düşünen ve samimi olan kelâmcıların ekserisi, hayatlarının sonlarına doğru Selef'in mezhebine döndüler. Fakat Eş'arîlerin çoğunluğu, -toplulukların kendilerine mezhep olarak kabul ettikleri görüşe sıkı sıkıya yapışmaları misali- daha önce Kitablarında ifade ettikleri görüşleri üzere kaldılar. Üstelik mezheb görüşünden dönme, genellikle tedrîcen ve "tafviz" ile (işi Allah'a havale etme) "te'vil"i uzlaştırarak olur. Bunu da ancak, delil ehli kimseler hissedebilirler.

Sözünü ettiğimiz cedelci ve görüşünden rücû eden bilginlerin arasından İmâmulharameyn'in babası Muhammed Abdullah el-Cüveynî'nin görüşü hoşuma gitmiştir. El-Cüveynî, bu görüşünü Müslümanlara nasihat etmek için yazdığı risalesinde, bu ve benzeri meselelerde neden Selef mezhebine döndüğünü ifade ederken dile getirmiştir. el-Cüveynî'nin Eş'arîyye mezhebine mensup olan arkadaşları, kelâm-ı ilâhî ve benzeri meseleleri te'vil etmektedirler. Ancak el-Cüveynî, açıkça Selef mezhebine döndüğünü ifade etmekte ve mezhep görüşünü şeyhlerine (üstatlarına) reddetmektedir. El-Cüveynî aynen şöyle demektedir:[34]

"Ben, bir süre üç konuda şaşkındım. Bunlar, Allah'ın sıfatları, O'nun fevkıyyeti (üstündeliği) ve şerefli Kur'ân'daki harf ve ses meselesiydi. Bu üç meselede asrımızın âlimlerinin Kitablarında var olan çeşitli görüşler karşısında şaşkınlık yaşıyordum. Söz konusu Kitablarda, Allah'ın sıfatları te'vil ve tahrif ediliyordu, ya da kabul ediliyor ve o noktada kalınıyordu veya te'vil ve inkâr edilmeksizin, teşbih (benzetme) ve temsilde (misal verme) bulunmaksızın kabul ediliyordu. Allah'ın Kitab'ında ve Rasûlü'nün Sünneti'ndeki nassların söz konusu sıfatların gerçekliğini haber verdiklerini ve varlığını ifade ettiklerini görüyordum. Naslar, "el-uluvv" (yücelik) ve "el-fevkıyye" (üstündelik) meselesinde nasılsa harf ve ses meselesinde de aynıydı. Sonra Eş'arîlerden müteahhirûn kelâmcıların Kitablarında Kur'ân'da geçen "el-istivâ"yı, "kahır" ve "istilâ" şeklinde te'vil edenler olduğunu görüyordum. Bunlar, "nüzûl"ü (inme), "emir", "el-yedeyn"i (iki el), "kudret" veya "nimet" şeklinde te'vil ediyorlardı. "El-Kadem" (ayak) kelimesini de, "Rablerinin katında doğruluk makamı" olarak te'vil ediyorlardı. Buna benzer başka kelimeleri de aynı şe-

---

34. Sözünü ettiğim bu risale, bu günlerde el-Münîriyye risaleleri arasında basılmıştır. Risaleyi okuduğumuzda, ibaresinin sağlam ve rü'yet bahsinde icmalen verdiğimiz delillerle destekli olduğunu gördük. Risaleyi, ifadesinin güzel olması ve halkın el-Üceynî'ye hürmet etmesi nedeniyle buraya almayı uygun gördük.

kilde te'vil ediyorlardı. Bununla birlikte aynı âlimlerin "Allah'ın kelâmı"nı, harfsiz, sessiz olarak Zâtı ile kâim olan bir mana (nitelik) olarak kabul ettiklerini gördüm. Kur'ân'ın yazıldığı harfleri de, o Zât ile kâim manadan ibaret kabul ediyorlardı."

"Bu görüşleri veya bunların bazılarını benimseyen kimseler arasında Eş'arî- Şâfiî fukahası gibi benim nazarımda belli bir mertebe sahibi olan bir topluluk da vardı. Çünkü ben, dinimin farîzalarını ve ahkâmını Şâfiî mezhebine göre öğrendim. İşte bu saygı değer şeyhler (üstatlar) gibi kimselerin böylesi kanaatlere gittiklerini görüyordum. Oysa bu kimseler, benim şeyhlerimdi ve benim onların faziletli ve ilim sahibi kimseler olduklarına tam inancım vardı. Bununla birlikte kalbimde, yapılan bu te'villere karşı bir kin buluyor ve onları gönül huzuruyla kabul edemiyordum. Bu te'viller karşısında bir bulanıklık ve karanlık görüyordum. Onlara karşı göğsümün daraldığını ve gönül rahatlığı içinde olmadığımı düşünüyordum. Dolayısıyla ben, şaşkınlığı içinde kalan huzursuz bir insan gibiydim. Gönlüm alt-üst olurken ve değişime uğrarken kalbinde tedirginlik duyan şaşkın bir kimse gibiydim."

"Hasr (Allah'ı belli bir mekânla sınırlama) ve teşbih'e düşerim diye "uluvv", "istivâ" ve "nüzûl"ün varlığını kabul ettiğimi söylemekten korkuyordum. Bununla birlikte, Allah'ın Kitab'ı ve Peygamber'inin Sünneti'ndeki nassları okuduğumda, bu manaların (vasıfların) hakîkat olduklarına işaret eden nasslar buluyordum. Peygamberimiz'in (s) -Rabbinden haber vererek ve O'nu bu sıfatlarla niteleyerek- bu vasıfların var olduğunu açıkça ifade ettiğini görüyordum. Bu haberleri okuyunca zorunlu olarak, Peygamber Efendimiz'in (s) şerefli meclisine âlim, câhil, zeki, zeki olmayan, mizacı katı bedevî kimselerin geldiklerini öğreniyordum. Sonra Efendimiz'in (s) Rabbini o vasıflarla vasfettiği söz konusu nassların ardından, bunları zâhirî manalarından çeviren ve kelâmcı ve fukaha olan şeyhlerimin -istivâyı istîlâ, nüzûlü emrin nüzûlü şeklinde te'vil ettikleri gibi- te'vil eden herhangi bir ifade bulamıyordum. Böyle bir ifade, ne nassan mevcuttu ve ne de zâhiren vardı. Rasûlullah'dan (s) gelen rivayetlerde O'nun insanları, Rabbini vasfederken kullandığı ifadesinden zâhiren anlaşılan manaya iman etmeye karşı uyarmadığını görüyordum. Allah'ın fevkıyyetini iki elini ve başka hususları açıkladığı ibarelerin zâhirinden anlaşılan manaya iman etmekten yasaklamadığını görüyordum. Peygamberimiz'den (s) bu sıfatların zâhirî manaların-

dan anlaşılandan başka batinî manaları olduğuna dair herhangi bir ifadenin nakledilmemiş olduğunu müşahede ediyordum."

Bundan sonra el-Cüveynî, "Allah Teâlâ'nın Uluvvü" konusunda Azîz Kitabımız Kur'ân'dan ve Sünnet-i Nebevî'den örnek nasslar getirmeye başlamaktadır. Bu nassların neler olduğu bellidir. İbn Kudâme ve ez-Zehebî gibi Sünnet hâfızlarının özel olarak bu hususta kaleme alınmış eserleri vardır. Söz konusu iki imamın iki eseri matbudur ve nezdimizde mevcuttur. El-Cüveynî, ilmî bakış açısından bu mesele hakkında şöyle der: "Her kim âlemin biçimini ve astronomi açısından merkezini öğrenecek olursa, âlemin "uluvv" (yukarılık) ve "süfül" (aşağılık) dışında başka bir ciheti olmadığını da öğrenirse, sonra Yaratıcısının âleme benzemezliğine inanırsa... O zaman bu benzemezliğin, Yaratıcısının kendi "fevk"inde (üstünde) olduğu sonucunu gerekli kıldığını anlayacaktır. Çünkü âlemin bütün cihetleri "fevk"tir (üst), "süfl" (aşağı) değildir. "Süfül" sadece merkezdir, o da "vasat"tır (orta).

El-Cüveynî, bu meseleyi *Risâle*'nin sonunda açıklığa kavuşturmaktadır. Bundan önce ve "Uluvv sıfatı"nı beyan ettikten sonra şöyle demektedir:

"Bunu öğrendiğimizde ve buna inandığımızda, te'vilin şüphelerinden, sıfatları iptal etmenin (ta'til) körlüğünden, teşbih ve temsil ahmaklığından kurtulmuş oluruz ve Rabbimizin "Uluvv"ünü, "fevkiyyet"ini ve "arşı üstüne istivâ" sını O'nun celâline ve azametine uygun biçimde kabul etmiş oluruz. Bu konuda hak olan açık ve nettir. Kalpler de bunu zorlanmadan kabul eder. -"İstivâ"yı "istîlâ" şeklinde tahrif etmek örneğinde ve benzerinde olduğu gibi- tahrifi, sağlam akıllar kabul etmez. Allah Teâlâ, -kendisini tanıyalım diye- nefsini bu sıfatlarla vasfederken, böyle bir tahrifi kabul edip o noktada kalmak, cehâlettir ve bilgisizliktir. Bizim, bu sıfatların varlığını da yokluğunu da kabul etmeden tavakkuf etmemiz, onu tarifimizdeki asıl maksattan dönmek demektir. Yüce Allah, kendi nefsini bize ancak vasfettiği şeyi olduğu gibi kabul etmemiz ve orada tavakkuf etmememiz için vasfetmiştir.[35] Teşbih ve temsil de aynı şekilde ahmaklık ve cehalettir. Yüce Allah, her kimi sıfatları tahrif etmeksizin, nasıllığa kaçmaksızın ve tavakkufta bulunmaksı-

35. el-Cüveynî'nin bu ifadesi, bazı kelâmcıların halka Allah'ın sıfatlarıyla ilgili âyetleri ve hadisleri telkin edip öğretmeyi yasaklama eğilimine en net ve açık çürütmeyi ifade etmektedir. Nitekim, aynı teklifi, -el-Cüveynî'den sonra İbn Teymiye döneminde- Mısır hükümeti nezdindeki itibarlarına dayanarak şeyhlülislâm İbn Teymiye'ye de yapmışlardı. El-Cüveynî ve oğlu İmamulharameyn'i ise şeyhleri ve imamları kabul ediyorlardı.

zın kabul etmeye muvaffak kılarsa, o kimse -inşallah- kendisinden beklenen durumu yakalamıştır.

"İstivâ"yı "istîlâ", "nüzûl"ü, "emrin nüzûlü", "yedeyn'i "iki nimet ve iki kudret" olarak te'vil eden o şeyhlerin durumu hakkında Yüce Allah'ın benim kalbime verdiği ilham, onların "Allah'ın sıfatları konusunda mahlukata layık olan sıfatlardan başkasını anlamadıkları"nı bilmemdir. Onlar Allah açısından "istivâ"dan kendisine layık olan bir "istivâ", "nüzûl"den O'na uygun bir "nüzûl", "yedeyn"den keyfiyetini açıklamaya ve teşbihe kaçmadan azametine uygun bir "yedeyn" (iki el) anlamıyorlar. Bundan dolayı kelimeleri yerlerinden oynatıp, onları tahrif edip Yüce Allah'ın kendi nefsini vasfettiği şeyi iptal ediyorlar. Bunun açıklamasını inşallah ele alacağız.

"Hiç kuşkusuz bizler ve onlar, Yüce Allah'ın "hayat", "sem'" (işitmek), "basar" (görmek), "ilim" (bilmek), "kudret" (kadir olmak), "irade" ve "kelâm" (konuşmak) sıfatları olduğu noktasında hemfikiriz. Bizler, "hayat" denilince cisimlerimizle kâim olan şu "araz"dan başka bir şey anlamıyoruz. Aynı şekilde "sem'" (işitmek) ve "basar" (görmek) denilince de organlarımızla kâim olan "araz"lardan başka bir şey anlamıyoruz. Nasıl ki onlar, "Yüce Allah'ın hayatı araz değildir, aynı şekilde ilmi de araz değildir, basarı da araz değildir, bunlar bize uygun değil, O'na uygun olan sıfatlardır." diyorlarsa, aynı şekilde bizler de "Allah'ın hayatı olduğu -keyfiyetsiz olarak- malumdur, ilmi olduğu -yine keyfiyetsiz olarak- malumdur, işitmesi ve görmesi de aynı şekilde mulumdur. Bütün bu sıfatlar, araz değillerdir, tam aksine kendisine layık olan şekildedir." diyebiliriz.

"Yüce Allah'ın "ayn"ı (göz) "fevkıyyet"i (yukarıda oluşu), "istivâ"sı, "nüzûlü" de aynen böyledir. Yüce Allah'ın "fevkiyyeti" malumdur, yani "sem'" (işitmek) ve "basar"ın (görmek) hakikatinin sabit oluşu gibi sabittir. Çünkü "sem'" (işitmek) ve "basar" (görmek) malumdur, ancak nasıl olduğu söylenemez. "Fevkiyyet"i de aynı şekilde malumdur ve keyfiyetsiz (nasıllığı söylenemez) olarak O'na layık olduğu gibidir. Arşı üzerine "istivâ"sı, -mahlukata uygun bir hareket veya intikal ile keyfiyetli olarak değil- tam aksine; O'nun azamet ve celâline uygun olarak malumdur. Allah'ın sıfatları genel olarak ve sübût (var olmak) açısından malumdur. Ama keyfiyet (nasıllık) ve tahdid (sınırlama) açısından aklen bilinemez. Bunlara iman eden bir kimse, bir açıdan gözü görendir ama bir açıdan da kördür. Sıfatları kabul ve varlığı

açısından gözü gören, keyfiyet ve tahdid (sınırlama) açısından da kördür. Böylece Yüce Allah'ın kendi nefsini vafettiği sıfatları kabul etmekle, tahrifi, teşbihi ve tavakkufu kabul etmeme tavrı birleştirilmiş olur. Yüce Allah'ın, sıfatlarını bize açarken bizden istediği işte budur. Yüce Allah, sıfatlarını kendisini bunlarla tanıyalım ve bunların gerçek olduklarına inanalım, O'nu teşbihten tenzih edelim, sıfatlarını te'vil ve tahrif ederek iptal etmeyelim diye ibraz edip, açığa çıkarmaktadır. "İstivâ" ile "sem'", "nüzûl" ile "basar" arasında hiçbir fark yoktur. Bunların tümü hakkında nas varid olmuştur.

"Eğer istivâ konusunda bize "Siz teşbihte bulundunuz" derlerse, biz de onlara "Siz de 'sem" (işitme) konusunda teşbihte bulundunuz ve Rabbinizi araz ile vasfettiniz." deriz. Eğer "Rabbimizi araz ile vasfetmedik, bilakis O'na layık olan şeyle vasfettik." derlerse, biz de onlara, "İstivâ ve fevkıyyet konusunda hiçbir sınırlama yapmadık, bilakis O'nu layık olduğu şekilde vasfettik." deriz. "İstivâ", "nüzûl", "yed" (el), "vech" (yüz), "kadem" (ayak), "dahk" (gülmek) ve "teaaccüb" (hayret etmek) gibi bizi "teşbihe düşmek"le ilzâm ettikleri (yenmeye kalktıkları) bütün hususlarda, biz de onları "hayat", "sem'" (işitmek), "basar" (görmek), ve "ilim" sıfatlarında aynı şekilde "teşbihe düşmekle"le ilzam edebiliriz. Nasıl ki onlar, bu sıfatları birer "araz" olarak kabul etmiyorlarsa, bizler de onları birer "cevârih" (organ) olarak da, mahlukatın vasfedildiği sıfatlar olarak da kabul etmiyoruz. Onların "istivâ", "nüzûl", "vech" (yüz) ve "yed"i (el), mahlukatın sıfatları olarak anlamaları, sonra da bunları te'vil ve tahrife ihtiyaç duymaları, insafa sığacak bir husus değildir.

"Eğer onlar, bu sıfatlar hakkında dile getirdikleri düşünceleri anlıyorlarsa, o zaman "sem'" (işitme) sıfatlarının[36] da (sübûtî sıfatlar) mahlukatın sıfatları gibi "araz" olduğunu anlamaları gerekir. Bu sıfatlar bakımından "teşbih" ve "Allah'a cismiyet izafe etmek" gibi gerekçelerle bizi ilzâm etmeye (yenmeye) kalkarlarsa, biz de onları "sübûtî sıfatlar"ı "araz" kıldıkları gerekçesiyle ilzam ederiz. Onlar, sübûtî sıfatlar bakımından Rablerini tenzih edip, O'nun nasıl cisim avârızından (engellerinden) uzak olduğunu söylüyorlarsa, biz de bizi "teşbihe" düşmekle suçladıkları sıfatlar bakımından aynı şeyi yaparız. İnsaflı olan herkes, bizim dediğimizi anlar, buna inanır ve bizim nasihatımızı kabul

36. İşitme sıfatlarından maksat, "hayat", "ilim", "irade", "kudret", "sem", "basar" ve "kelâm" sıfatlarıdır. Bu sıfatlara "sıfâtu'l-maânî" adını verirler ve Yüce Allah'ın marifetini bunlara dayandırırlar.

eder. Yüce Allah'a karşı bütün bu sıfatlarını ve onları kabul edip benimseme yükümlülüğü altına girer. Bütün sıfatlardan "teşbih", "ta'til" (sıfatları kabul etmeme), "te'vil" ve "tavakkuf etme"yi uzak kılar. Yüce Allah'ın bu hususta bizden istediği işte budur. Çünkü bu sıfatlar ve ötekiler (sübûtî sıfatlar), aynı kaynaktan gelmektedir. Bu kaynak, Kitab ve Sünnettir. Eğer, herhangi bir te'vile ve tahrife kaçmadan sübûtî sıfatları kabul edip, diğer sıfatları tahrif eder ve te'vil edersek, Kitab'ın bir kısmına iman eden ve bir kısmını da inkâr eden kimseler durumuna düşeriz. Bu söylediklerimiz, -inşallah- hem tebliğ yerine geçer, hem de açıklama olarak yeterlidir.

"Buraya kadar söylediklerimiz, belirgin hale gelip, açığa çıktığı takdirde işaret ettiğimiz "üç mesele" tamamıyla gün gibi açığa çıkar. Bu üç mesele, "nüzûl" (Allah'ın inmesi), "yed" (Allah'ın eli), "vech" (Allah'ın yüzü) vb. sıfatlar meselesiyle, "uluvv" (Allah'ın yüceliği) ve "harf ve ses" meselesidir. Allah'ın "uluvv"u meselesi hakkında O'nun nasip ettiği oranda konuşulmuştur. "Sıfatlar meselesi"ne gelince, bu da "uluvv meselesi"ne katılabilir. Biz, bunlardan mahlukatın sıfatlarından anladığımız şeyleri anlamıyoruz. Tam aksine Yüce Allah, bu sıfatlarla celâline ve azametine uygun biçimde vasfolunmaktadır. Yüce Allah, celâline ve azametine uygun biçinde "nüzûl" eder. O'nun "iki eli", celâline ve azametine uygun şekildedir. "Vech-i kerîmi" (şerefli yüzü), celâline ve azametine uygun bir şekildedir. Peygamber Efendimiz (s) *"Senden vechine bakma lezzetini niyaz ederim"*[37] derken, nasıl olur da O'nun "Vech-i kerîmi"ni inkâr ve tahrif ederiz? Yüce Allah'ın "vech sıfatı" bu hadisle, bunun dışında âyetlerle ve nasslarla sabit olunca, "yedeyn" (iki el), "dahık" (gülmek), "teaccüb" (beğenmek) sıfatarının da aynı olduğu ortaya çıkar. Bütün bu sıfatlar, ancak Yüce Allah'a ve O'nun azametine yaraşır şekilde anlaşılır, yoksa mahlukata yakışır biçimde organlar ve azâlar şeklinde anlaşılmaz. Çünkü Yüce Allah, böyle olmaktan son derece yücedir ve uludur.

"Harf ve ses meselesine gelince; bu mesele de yukarıdaki mesele gibidir. Çünkü Yüce Allah, şerefli Kur'ân'la ve O'nun bütün harfleriyle konuşmuştur. Yüce Allah, "elif-lâm-mîm", "elif-lâm-mîm-sâd", "Kâf ve'l-Kur'âni'l-Mecîd/ Kâf, şerefli Kur'ân'a andolsun"[38] buyurur. Aynı şekilde hadisde de şöyle buyurulur: *"Yüce Allah, (kıyamet günü) kulları bir araya toplar. Onlara öyle bir*

37. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 387; İbn Hibbân, *Sahîh-i İbn Hibbân*, V, 305.
38. Kâf, 50/1.

sesle nidâ eder ki, bu sesi uzakta olan duyacağı gibi, yakındaki de duyar. 'Benim mülk sahibi, benim, yargılayıcı olan.' (diye nidâ eder.) "[39] *"Ben 'elîf-lâm-mîm' bir harftir, demiyorum. Fakat elif, bir harftir. Lâm, harftir, mîm, harftir."*[40] Bunlar, "Allah'ın kelâmı" ndan anladıkları muhlukatın kelâmından anladıklarından başka bir şey değildir. Şöyle diyorlar: Eğer biz, bizim o harflerden harflerimiz vardır dersek, bu bizi Allah'ın organları ve küçük dili var demeye kadar götürür. Aynı şekilde Allah'ın "ses"i vardır dersek, bu da bizi Allah'ın boğazı ve hançeresi olduğunu söylemeye götürür. Onlar bu konuda, daha önce zikredilen sıfatlar konusunda yaptıkları gibi gelişi güzel konuştular.

"Bu meselenin aslı şudur: Yüce Allah, celâline ve azametine yaraşır bir biçimde harflerle konuşmuştur. Çünkü O, kâdirdir. Kâdir olan varlık, organlara muhtaç olmadığı gibi, küçük dile de muhtaç değildir. Aynı şekilde Yüce Allah'ın kendine yaraşır şekilde duyulan sesi vardır. Bu kutsal ses, boğaz ve hançereye muhtaç değildir. Yüce Allah'ın kelâmı, kendine yaraşır bir şekildedir, sesi de kendine yaraşır bir şekildedir. Yüce Allah'ın kelâmında -bizim açımızdan organlar ve küçük dil gerektirdiği için- "harf" ve "ses" olmadığını söylemiyoruz. Çünkü "harf" ve "ses", Yüce Allah açısından organlara ve küçük dil gerektirmez. Bu açıklama, insanın kalbini tatmin eden ve "Bu ses ve harf, şundan ibarettir" diyerek bir takım zorlama ve yapmacıklıklara gitmekten kurtaran bir açıklamadır.

"Eğer bize 'Peki! Kur'ân okuyan kimsenin okuduğu, Yüce Allah'ın kıraatinin ve konuşmasının aynısı mı?' diye sorulacak olursa, biz bu soruya şöyle cevap veririz: 'Hayır! Kur'ân okuyan kimse, Allah'ın kelâmını eda ediyor. Kelâm, ancak onu mübtedi (ilk söylemeye başlayan) olarak söyleyene nispet olunur, yoksa edâ ve tebliğ edene olunmaz. Kur'ân'ı kıraat eden kimsenin Kur'ân dışındaki lafzı, mahluktur. Kur'ân açısından ise edâ eden lafız, adına edâ olunan kelâmdan ayrılamaz. Bundan dolayı Selef bilginleri, -birbirinden ayrılmaz gerekçesiyle- Kur'ân'ın sözlü telâffuzunun mahluk olduğunu söylemeyi yasak etmişlerdir, aynı şekilde O'nun sözlü telâffuzunun mahluk olmadığını söylemeye de izin vermemişlerdir. Çünkü kulun Kur'ân tilâveti dışındaki lafzı, mahluktur. Tilâvet esnasındaki telâffuzu ise, meskûtun anhtır. (Ne olduğu hakkında beyanda bulunulmamıştır). Sükûtun sebebi, bu

39. Buhârî, *Tevhid*, 32.
40. Dârimî, *Fadâilu'l-Kur'ân*, 1; el-Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terğîb*, II, 225, 231.

hususta yapılacak bir beyanın insanı "Kur'ân'ın mahluk" olduğu kanaatine götürmesinin önüne geçmektir. Selef'in sükût ettiği hususta susup beyanda bulunmamak gerekir. Muvaffak kılacak olan yalnız Allah'tır."

Bu tefsirin müellifi der ki: Yüce Allah'ın kelâm sıfatını insana kolayca kavratmak için başka bir açıklama daha yapılabilir. Yüce Allah'ın sıfatlarına ve özelliklerine dair nasslarda yer alan ifadelerin tümü, insanların dilde kendileri için kullanıma koydukları lâfızlardan istiare yoluyla alınmadır. Dolayısıyla biz nassların ifadesinden maksadın ne olduğunu beşerî gücümüz nispetinde kavrarız. Her ikisi arasındaki farkı ve aralarındaki ilişkinin gerçekte "birbirine benzemezlik" olduğunu akıl ve nakil delilleriyle anlarız. İmam Gazzâlî, bu hususu eseri *İhyâ*'nın Şükür Bölümü'nde çok beliğ bir şekilde şöyle ifade eder:

"Yüce Allah'ın celâli ve kibriyası içinde öyle bir sıfatı vardır ki, yaratma ve benzersiz olarak yoktan var etme, bu sıfattan sâdır olur. Bu sıfat, dili vaz' eden kimsenin gözünün fark edemeyeceği kadar yüce ve büyüktür. Bu nedenle dili vaz'eden kimse onun yüceliğine ve hakikatinin özelliğine delâlet eden bir ibareyle bu sıfatı nereden ifade etsin! Bu sıfatın şânı yüce olduğu ve dili vaz'edenlerin mertebelerinin aşağı olması ve anlayış yeteneklerinin onun doğduğu yerin başlangıç noktasına kadar uzanmaktan âciz bulunması dolayısıyla dünyada bu sıfatı anlatacak herhangi bir ibare mevcut değildir. Bundan dolayı insanların gözleri, o sıfatın zirvesine erişip bakmaktan âciz kılınmıştır. Tıpkı yarasaların gözlerinin güneşin ışığına bakamaması gibi... Bu, güneşin ışığının kapalı olmasından değil, yarasanın gözlerinin zaaafındandandır. Dolayısıyla bu sıfatın azametini görmek için gözleri açılan kimseler, bir dil vasıtasıyla konuşan kimselerin âleminden onun hakikatinin doğduğu yere dair gerçekten çok zayıf bir şey anlatan ödünç ibare almak zorunda kalmışlardır. Bundan dolayı o sıfat için "Kudret" ismini ödünç olarak almışlardır. Dolayısıyla biz, onların bunu ifade etmek için ödünç ifade almalarından cesaretle şöyle deriz: "Yüce Allah'ın sıfatı vardır, bu sıfat kudret sıfatıdır, yaratma ve benzersiz olarak yoktan var etme, bu sıfattan kaynaklanır." Gazzâlî, daha sonra "meşîet" (dileme), "mahabbet", "kerâhet", "rızâ" ve "gazab"dan söz eder. Gazzâlî, maânî sıfatları dedikleri sıfatlarla, mezheplerine mensup olduğu Eş'arîlerin herhangi bir delile dayanmaksızın te'vil ettikleri ef'âl sıfatları arasında hiçbir fark gözetmez.

Biz, kendi nefsimizden biliyoruz ki, bizim bir "kelâm"ımız vardır ve bu, bizim sıfatlarımızdan birisi, özelliklerimizin içinden bir özelliktir. Bu sıfat, ilimizin tealluk ettiği şeye tealluk eder. Fakat ilmin tealluku, malumatın (bilinmeye konu olan şeylerin) nefse inkişâfı (açılması)ndan ibarettir. Kelâmın tealluku ise, malumatın keşfi (ortaya dökmek) ve nefiste ona delâlet eden şeyle tasvirinden ibarettir. Ya da ilmin tealluku, malumatı açmak istediğimiz kimseye şöyle demekten ibarettir: "Nefsim bana şöyle dedi.", "Kendi kendime şöyle dedim." Sakîf günü Hz. Ömer şöyle demiştir: "İçimden bir konuşma hazırlamıştım." Yani içimden size hitap etmek için bir konuşma hazırlamıştım. Şair de şöyle söyler:

عندي حديث أريد اليوم أذكره وأنت تعلم دون الناس فحواه

"Söyleyecek sözüm var, bugün istiyorum söylemek,
İnsanlar değil, ama sen biliyorsun manasını ne demek!"

Bildiğimiz bazı şeyleri bildirmek istediğimiz kimseye söz söylemeye gelince, bunun birçok yolu vardır. Bu yolların içinde en yaygın olanı, bunu dille ifade etmektir. Sonra kalemle ifadesi gelir. Bu iki yoldan birincisi, konuşmakta doğuştan gelen (içgüdüsel) bir özellik olup, beşere mahsus bir yoldur. İnsanlık bu özellik gereği, malumatın manalarına delâlet eden lâfızlar üzerinde hemfikir olmuşlardır. İnsanların üzerinde hemfikir olduğu lâfızlar, ilimlerinin genişliği oranında genişlemiştir. İkinci yol (yazı yazma), insanların bildiklerini kendilerinden uzakta olup sözlerini duyamayacak kimselere ulaştırmaya ve kendilerinden sonra gelecek olan nesiller için muhafaza etmeye olan ihtiyaç hissetmeleri dolayısıyla Yüce Allah'ın kendilerine ilham ettiği teknik bir yoldur. Asrımızda insanlar, uzakta olan kimseye sözlü olarak hitap etme cihazı keşfetmişler ve adına telefon demişlerdir. Biz ise buna Arapça'da "miserre" ismini verdik.[41] Bu cihaz, sözü bir evden diğerine, bir beldeden bir başka beldeye ve bir ülkeden bir başka ülkeye -konuşanların cihazlarını birbirine bağlayan- elektrik kablolarıyla iletmektedir. Bazı yerlerde artık konuşmak için bu kablolara da ihtiyaç duyulmamaktadır. İnsanlar,

41. Biz bu kelimeyi *el-Kâmûs*'un ifadesinden aldık. Orada, el-miserre, gizli konuşmaya yarayan -rulo gibi- bir âlettir, denilmektedir. (Ancak "el-miserre" kelimesinin, bugün telefon karşılığı olarak meşhur olmadığı görülmektedir. -Çev.-)

gerek ses, gerekse başka şeyleri kaydedip, ihtiyaç anında -sesin sahininin ölümünden sonra bile- yeniden iade etmeye yarayan cihaz da keşfetmişlerdir. Bu cihaza da fonoğraf adını vermişlerdir. Bundan önce de ifadeyi, aynı beldede ve değişik beldelerde bir mekândan bir başka mekâna nakleden cihaz keşfetmişlerdi. İfadeyi nakleden ve alan cihazları birbirine bağlayan elektrik kabloları ile yapılan bu iletişimde, ifade ses olarak değil, çizgi (Mors alfabesi) olarak aktarılmaktadır. Bu cihaz, hepimizin bildiği telgraf çekme cihazıdır.

Gerek telefon ve gerekse telgraf cihazı, konuşanın veya telgraf çekenin içinden geçen ve başkasına iletmek istediği sözü edâ etme cihazlarıdır. Bu cihazlardan edâ edilen bütün ifadelere, o kimsenin "kelâm"ı denilir. Ve bu isimlendirme mecâzî bir isimlendirme değil, hakîkî bir isimlendirmedir. Nitekim, gerek hâlis Araplar, gerek muhadram (câhiliye ve İslâm dönemini yaşayan) Araplar ve gerekse bu iki nesilden ve onlardan sonra gelenlerden dili alan müvelled (Saf olmayan) Araplar olsun, tümünün kullanımından bilinen de budur. Emevîler zamanında meşhur olan şair el-Ahtal'ın, kelâmcıların dilden dile naklettikleri ve kelâm-ı nefsî ve kelâm-ı lafzîye örnek olarak verdikleri bir beyti vardır. Bu beyitten anlaşılan, kelâm-ı nefsî şaire göre hakîkat ve kelimenin ifade ettiği manadır. İkincisi (kelâm- ı lafzî) ise, mecâz-ı mürseldir. Bu beyit şudur:

إن الكلام لفي الفؤاد وإنما   جعل اللسان على الفؤاد دليلا

"'Kelâm' dediğin kalbe aittir kalbe,
Dil ise, 'delildir' ancak kalbe"

Bu beyit, zikredilen husus için dil açısından bir delil değildir. Şairin beyti, olsa olsa en fazla onun kullanımının (iddiasının) dilde kelimeler ve cümleler bakımından doğru olduğuna delil olabilir. Bu da şairin görüşünün doğru, söylediği her şeyin aslında gerçek ve inancının da -özellikle şair olarak- böyle olmasını gerektirmez. Arapların "kelâm" kelimesini kullanımları bize gösteriyor ki vaz'ı ile manalara delâlet eden mürekkeb bir lafız, gerçekten "kelâm"dır. Zemahşerî *Hakîkatu'l-Esâs*'da "Kelâm" hakkında şöyle diyor: "Semi'tuhû *yetekellemu* bi kezâ/Onu şöyle söylerken işittim.", "*Kellemtühû* ve *kâlemtühû*/Onunla konuştum.", "Ve kânâ mütesârimeyni, fe

sârâ *yetekâlemâni*/Birbirleriyle bozuşmuşlardı, artık konuşmaya başladılar.", "Mûsâ kelîmullahtır/Mûsâ Allah'la konuşandır.", "Ve nataka bi ***kelimetin*** fasîhatin, bi ***kelimâtin*** ve bi ***kelimin***/Fasih bir sözle konuştu, kelimelerle konuştu."

İnsanın kelâmının kendi nefsinde bir sıfatı (belli bir niteliği) veya melekesi vardır. İnsan, kendi nefsine bu sıfat veya melekeyle seslenir, başkasına hitap etmek üzere tanzim ve takdir edip, hazırladığı şeyleri bunların içinde kalıba sokar. İnsan kelâmının, bir de dilinde sıfatı (belli bir niteliği) veya melekesi aynı şekilde kalemiyle kâğıt üzerine yazarken belli bir sıfatı ve sûreti vardır. Bazı beldelerde bazı insanlara hitap ederken de telli veya telsiz telgraf cihazını kullandığı esnada da başka bir sûreti vardır. Aynı şekilde insan kelâmını ifade ederken, onun havada meydana gelen ve -kısa bir süre devam eden- bir başka sûreti daha vardır. Bazı bilginlere göre bu, zannedilenden daha uzundur. İnsan kelâmının bir de, mikrofon fonoğraf cihazına kayıt yaparken aldığı başka bir sûreti daha vardır. Kaydedilen bu ses, cihaz onu yeniden seslendirinceye kadar kaydedilmiş olarak muhafaza edilir. Bu ses, yeniden duyulmak istendiğinde -manalara delâlet eden lafızlardan oluşan ses şeklinde nasıl kayda geçirilmişse- fonoğraf, sesi o şekilde yeniden canlandırır.

Herkesin kelâmı, kendi nefsinde kurduğu ve az önce zikrettiğimiz yollarla başkasına ifade ettiği şeydir. Çok az kimsenin nefislerindeki kurdukları bazı sözleri (düşünceleri), buna hazır olan bazı kimselere "iradeyi yönlendirme gücü"yle ifade ettikleri ve kendilerinin de başkalarının içinden geçen sözlere (düşüncelere) muttali olabildikleri rivayet edilir. Bu kimselere dair nakledilen rivayetlere inanmayan kimse, buna darb-ı mesel olarak yeniden itibar etsin! İçinden belli bir kelâmı (düşünceyi) geçiren kimsenin bilgisinin başkasına ulaştığı vesîle her ne olursa olsun, başkası o sözü içinde tasavvur etmekte ve az önce işaret edilen vesîlelerle tasvir etmekte (anlatmakta) aynen onun gibi olur. Buna, şair Lebîd'in şu beytini örnek olarak verebiliriz:

ألا كل شيء ما خلا الله باطل　　وكل نعيم لا محالة زائل

"Allahtan başka her şey, -dikat et- bâtıl!
Her nimet bir gün -çaresiz- olacaktır zâil!"

Bu beyit, şair Lebîd'in gönlünde şiir sanatı ve -insanın bilgisi dahilinde olan şeyi, kendi nefsine ve başkasına anlatmasına yarayan- içgüdüsüne göre şekil aldı. İnsanlar, bu beyti şair Lebîd'den duyup önce dilleriyle, sonra da kalemleriyle naklettiler. Bazı kimseler bazılarından bu beyti hâlâ nakletmektedirler. Asrımızda da telefon ve telgrafla birbirlerine iletmeleri mümkün hâle gelmiştir. Fakat bu beyit, hangi biçimde zuhur ederse etsin ve hangi vesîle ile nakledilirse edilsin, yine de şair Lebîd'in -bundan tam ondört asır önce söylemiş olduğu- beytidir. Bugün onu diliyle söyleyen veya kalemiyle yazan ya da telgraf veya başka bir cihazla başkasına aktaran kimsenin beyti değildir.

Zayıflığına ve noksanlığına rağmen mahluk olan insanın kelâmı hakkında bütün bunları göz önüne aldığın; bununla birlikte Yaratıcının kemâlini ve Zâtında, sıfatlarında ve ef'âlinde mahlukâtına benzemekten uzak (münezzeh) oluşunu da unutmadığın; ve O'nun varlığına ve kendi nefsini vasfettiği bütün sıfatlarla bezenmiş (muttasıf) olduğuna -herhangi bir teşbih ve inkâra (ta'tîl) kaçmadan- iman etmekle seni mükellef kıldığını da aklından çıkarmadığın takdirde; Yüce Allah'ın "kelâm"ı olduğuna ve bunun ezelî ve ebedî olarak kendisinin sabit bir sıfatı olduğuna iman ettiğin takdirde ne gibi bir engel senin aklını tökezletebilir! Çünkü Yüce Allah'ın "kelâm" sıfatı, O'nun ezelî ve ebedî ilminin aynasıdır. Yüce Allah'ın bazı elçi meleklerine dilediği kelâmını tebliğ ettiğine; bunu onların beşerden olan peygamberlerine vahyetmek için tebliğ ettiğine, meleklerin de rasullerin kendi ümmetlerine tebliğ etmeleri için bunları kendilerine vahyettiklerine iman ettiğin takdirde yine ne gibi bir engel senin aklını tökezletebilir! Nitekim Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya dilediği kelâmla hitap etmiştir. Tebliğ ve muhafaza vesîleleri farklı olmakla birlikte bu kelâm birdir. Bu kelâmın Yüce Allah'ın Zâtı ile kâim olması, Cebrail'in nefsinde temessül etmesinden (canlanmasından) başka olduğu gibi, hicabın gerisinden Hz. Mûsâ ile konuştuğu zaman O'nun nefsinde temessülünden de başka bir şeydir. Cebrail'in Yüce Allah'ın kelâmını edâ etmesi ve Muhammed'in (s) ve O'ndan önce diğer peygamberlerin kalplerine indirmesi, bunu Yüce Allah'ın Cebrail'e vermesinden başka bir şeydir. O'nun kelâmının meleğin nefsinde kâim olması, beşerin nefsinde kâim olmasından başka bir şeydir. Aynı şekilde telâffuz edildiği zaman havada kâim olması da, fonoğraf plâğı üzerinde kâim olmasından (kaydından) başkadır. Havada ve plâkta bulunması ise, sahifelerde kâim olmasından

ve -biçimleri ve edâ yolları farklı olmakla birlikte- Yüce Allah'ın kadîm ve ezelî kelâmı olması bakımından aynı olmasıdan da başka bir şeydir. Nitekim aynı şeyi Lebîd'in şiiri için de söyledik ve dedik ki, bizim Lebîd'in şiirini okumamız ve bugün yazmamız, bu şiirin Lebîd'in -ezelî manasında değil- eski kelâmı olmasıyla çelişmez. Şu halde Yüce Allah'ın kadîm ve ezelî olan "kelâm"ı, hakîkat olmaya daha layıktır. *"En yüce sıfatlar ise Allah'a aittir."*[42] Dolayısıyla, -insanlar Yüce Allah'ın kelâmını dilleriyle, kalemleriyle ve icad ettikleri sair cihazlarla birbirlerinden naklediyorlar diye- insan aklını onun mahluk veya hâdis (sonradan olma) olduğunu söylemeye itecek hiçbir ihtiyaç yoktur. Aynı şekilde, Allah'ın kelâmının tertibe sokulmuş harflerden olduğunu söylemekten kaçınmaya ve Kur'ân'ın telâkkîsinin (alınışının) -Yüce Allah'ın *"Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar..."*[43] ifadesinde olduğu üzere- *"semâ'"* olduğunu söylemekten de kaçınmaya gerek yoktur.

Eğer bu açıklamayı Kitab ve Sünnet'te Yüce Allah'ın "kelâm" sıfatının var olduğu hakkında varid olan ifadeleri -asrımızın ilim ve sanat durumuna uygun olan misallerle kavranmasını kolaylaştırarak- anlamaya vesîle kılarsan ve Selef-i sâlih'in görüşüne uygun olarak -ta'tîl (inkâr) ve teşbihten kaçınarak- Yüce Allah'ın peygamberlerine vahyettiği şeylerin "kelâm"ından olduğunu anlamaya da vesîle kılarsan, bundan sonra "kelâm sıfatı"nı, Yüce Allah'ın çeşitli sûretlerde ve muhtelif hicablarda (perde) -o sûretlere ve hicablara benzemekten münezzeh olmakla birlikte- tecelli etmesinin manasını kavratıcı bir misal olarak kabul edebilirsin.

Artık "kelâm"ın bir "hakîkat"i olduğunu öğrenmiş bulunmaktasın. Karıştırılmasından emin olduğun takdirde, onun bir de "sûret"inin olduğunu söyleyebilirsin. Bu sûret, nefisteki ilmin dışarı vurma yeri ve âlim ve mütekellim olanın ilminden başkalarına izhar etmek istediği şeyi ortaya koymasının başlangıç noktasıdır. Yüce Allah'ın "kelâm"ının, -beşer ve melek olmak gibi farklı nefislerde olmakla birlikte- bundan bir parçacık verdiği kimselerin nefislerinde canlanan başka sûretleri de vardır. Yine Yüce Allah'ın "kelâm"ının havada, kâğıda dökülen yazıda, fonoğraf plâklarına yapılan kaydından başka başka sûretleri vardır. Bu sûretler, -beyan ettiğimiz şekilde aralarında tam bir farklılık söz konusu olmakla birlikte- bir tek hakîkatin

42. Nahl, 16/60.
43. Tevbe, 9/6.

dışa vuran görüntüleridir. Bu hakîkat, âlim ve mütekellim olan Zâtın kelâmı vasıtasıyla kendi ilminden ortaya koymak istediği şeydir. Tıpkı şair Lebî'din sözü ve tıpkı Yüce Allah'ın şu ifadesi gibi...*"De ki: O, Allah birdir. Allah sâmeddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur."*[44]

Her kim, bu sûreyi bir kâriin (Kur'ân okuyan kimse) ağzından veya sûrenin -kûfî veya nesh, ya da fârisî veya başka bir harf sitiliyle yazılmış olan- metninden alacak olursa kâriin ağzından veya yazılı metinden, -Yüce Allah'ın kelâmı olarak- Cebrail'in, Hz. Mûsâ'nın, Hz. Muhammed'in ve başka peygamberlerin Yüce Allah'tan -vasıtasız veya Cebrail vasıtasıyla- aldığı "kelâm"ın aynısını almış olur. Bu yazılı metin veya kıraat olunan ibare, Yüce Allah'ın nefsiyle kâim olan "kelâm"ının aynısıdır. Şu açıdan ki bu metin veya ibare, Yüce Allah'ın ilminden bir parçayı yansıtan şu sûrenin manalarını izhar edip, ortaya çıkaran bir ibaredir. Sûrenin ibaresini te'lif etmede onu tebliğ eden kimselerin hiçbirinin en ufak bir fonksiyonu ve kesbi söz konusu değildir. Bu hususta ne Cebrail'in, ne Hz. Muhammed'in ve ne de onu tebliğ eden sahâbîlerin -gerek söz ve gerekse yazı olarak- hiçbir fonksiyonları yoktur. Yaptığımız bu açıklama, İlâhî Kelâm'ı te'vil etmek anlamına gelmediği gibi, ortadan kaldırmak (ta'tîl), hâdis (sonradan olma) olduğunu söylemek ve insanların sözlerine benzetmek (teşbih) de değildir. Yüce Allah'ın ilmi, yarattığı insanların ilimlerine benzemediği için Yüce Allah, bu sûre vasıtasıyla bize ilmini tebliğ ettiği zaman söz konusu tevil, bizim kavrama yeteneğimizle (fehmimiz) bu sıfatın künhünü (mâhiyetini) kavramamızı nasıl gerektirmiyorsa, Yüce Allah'ın -bir, samed, doğurmamış ve doğurulmamış olması ve hiçbir kimsenin kendisine denk olmaması dolayısıyla- ezelde ve hâlihazırda bildiği şeyleri bize bildirmesi de aynı şekilde, bunları bilmesinin mâhiyetini kavramamızı gerektirmiyorsa, dahası; bizler kendi kelâmımızın nefislerimizde, atmosferde ve bunların dışında zikrettiğimiz daha başka yerlerdeki mâhiyetini bile bilmekten nasıl âciz isek; aynı şekilde diyoruz ki; Yüce Allah'ın çeşitli sûretlerde tecelli edeceğine ve dilediği kimselere kendisini bu sûretlerden -hepsiyle değil- bazılarıyla tanıtacağına dair *Sahîh*'lerde yer alan rivayetler de O'nun hâdis olmasını, sûretlere, hicaba, nûra ve yaratıklarından başka bir şeye benzemesini gerektirmediği gibi, künhünün (mâhiyetinin) kavranabileceği anlamına da gelmez. Müminlerin Yüce Allah'ı

44. İhlâs, 112/ 1, 2, 3, 4.

bu sûretlerin -tümüyle değil- bazılarıyla bilmesi, bazı kimselerin O'nun kelâmını -yazıyla değil- dille veya -dille değil- yazıyla tebliğ edilerek öğrenmesine benzer. Bütün bunlar, Yüce Allah için bir kemâldir. Noksanlık, "rü'yet"i ve "sıfatlar"ı inkâr edenlerin, Yaratıcı'yı selbî bir nitelikte tahayyül etmelerindendir.

Allah'ın Rü'yet ve Kelâm Sıfatı Konusunda Son Söz

Bundan önceki âyetlerde Yüce Allah, Mûsâ'nın kendisini dünyada göremeyeceğini ve O'na verdiği risaletle ve kelâmıyla (kendisiyle konuşmakla) zamanında yaşayan herkesten üstün bir kimse olarak seçtiğini müjdelediğini bize haber vermişti. Sonra orada o gün kendisine verdiği şeyleri icmalen bize haber verdi ve ***"Nasihat ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini O'nun için levhalarda yazdık."*** dedi. Yani Biz, O'na levhalar verdik. Bu levhalarda O'nun için hidayet çeşitlerinin her birinden -teşvik etme ve kaçındırma şeklinde- kalplere etki etme özelliği olan bir ***"nasihat"*** ve teşrî' esaslarına dair her çeşidi *"açıklamayı"* yazdık. Bu esaslar, akaid (inanç esasları), âdâb, helâllık ve haramlık hükümleridir. Bunların -âyetin deyimiyle- tafsîli, bir bir sayılarak ve ayrı ayrı açıklanarak zikredilmesi, demektir. ***"Kitâbet"*** (yazma) fiilinin Yüce Allah'a isnad edilmesi (yazdık denilmesi), ya bunun -hiçbir kimsenin kesbi söz konusu olmaksızın- Yüce Allah'ın kudreti ve eseriyle olduğu manasınadır, ya da bunların -yazan ister Mûsâ olsun, isterse melek- Yüce Allah'ın emri ve vahyi sebebiyle yazılmış olmasındandır. Bazı müfessirlere göre *"elvâh"* (Levhalar) Tevrât'ı ihtiva ediyordu. Başka bazı müfessirlere göre ise, bilakis Levhalar Tevrat'tan önceydi. Ağır basan ihtimal, Levhaların -teşrî'in vahyi olarak- Hz. Mûsâ'ya ilk verilen şey olduğudur. Dolayısıyla Levhalar, Tevrat'ın -icmâlî olarak- aslı olmuş olur. İbadetlere, askerî ve sivil muamelâta ve cezalara dair diğer tafsîlî ahkâm O'na nâzil oluyordu ve Yüce Allah, -tıpkı Kur'ân'da olduğu gibi- ihtiyaç belirdikçe Tevrat'ta Hz. Mûsâ'ya hitap ediyordu. Bilginler, Levhaların sayısı hakkında ihtilaf etmişlerdir. Levhaların sayısının on olduğunu söyleyen olduğu gibi, yedi diyen de vardır, iki diyen de vardır. Zeccâc, -dil açısından- "iki levha"ya "Levhalar" demek mümkündür, der. Bilginlerin Levhalar hakkındaki ihtilaflarına dair zikredilmesi doğru olanlar, bundan ibarettir.

Levhaların özüne, miktarına, uzunluğuna, genişliğine, yazılma biçimine ve içinde nelerin yazılı olduğuna dair rivayetlere gelince, bütün bunlar aslı-

esası olmayan isrâiliyyâttır. Bu haberleri Müslümanların arasında Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi kimseler yaymıştır. Eğer kendilerinden yapılan rivayetler gerçekse bazı sahâbî ve tâbiûn âlimleri de bu haberlere bakıp aldanmışlardır. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da bu haberleri büyük boy tam altı sayfada özetlemiştir. Ancak bu rivayetler içinde adına "dürre" (inci) [45] denebilecek bir tek rivayet yoktur. Her ne kadar Levhaların yâkuttan veya zümrüdden ya da zebercedden (sarı yakut) olduğu rivayeti varsa da, aynı şekilde bunların taştan veya ahşaptan olduğu rivayeti de mevcut ise de, bunların arasında adına "dürre" (inci) denebilecek bir tek rivayet bile yoktur. Bilgisinin genişliğine rağmen bu rivayetlerden hiçbirinden söz etmeyen Hâfız İbn Kesîr'i çok beğenirim. O, bu konuda tefsirde itimad ettiği İbn Cerîr'e tabi olmuştur. Ancak bu rivayetlerin bazılarını, müteahhirûn müfessirlerinden Âlûsî, -Tabarânî ve *Delâil*'de Beyhakî'nin Muhammed b. Yezîd es-Sakafî'den yaptıkları rivayet gibi- başkalarına tabi olarak zikretmiştir. Ravi Muhammed şöyle der: Kays b. Harşebe ve Kâ'bu'l-Ahbâr birlikte Sıffîn'e giderler. Oraya vardıklarında Kâ'b ayakta durur ve bir süre baktıktan sonra şöyle der: Burada, -yeryüzünün bir başka köşesinde olmadık kadar-Müslüman kanı akacaktır. Kays, "Bunu nereden biliyorsun?" diye sorar ve "Verdiğin bu haber, Yüce Allah'ın bilgisini kendi nefsine ayırdığı gayb haberlerindendir." diye devam eder. Kâ'b şöyle der: Yeryüzünde -bir karış bile olsa- hiçbir köşe yoktur ki, kıyamete kadar orada ne olacağı ve ne çıkacağı, Yüce Allah'ın Mûsâ'ya indirdiği Tevrat'ta yazılmış olmasın! Âlûsî, bu görüşü âyetteki "min külli şey'in=her şeyin" ifadesine dayandırmaktadır. Bunu yaparken âyeti, lafzının kaldırabileceği en geniş genellik üzere yorumlamaktadır. Ben, -Kâ'b'ın tâ'dili hususunda cumhura muhalif olmakla birlikte- bu sözün, Kâ'b aleyhine uydurma olduğunu zannediyorum. Âlûsî ise, bâtıl olduğu gayet açık olan bu sözü şöyle te'vil etmektedir: "Herhalde bu, bizim Kur'ân hakkında iddia ettiğimiz gibi, "remz" (sembol) bâbından olsa gerektir."

Bunu, aslı esası olmayan bu rivayetlerin çıkardığı fitnenin hangi dereceye kadar vardığı ve kötü etkisinin hangi zamana kadar ulaştığı hususunda hayret uyandırmak için zikrettim. Hatta bu tenkid ehli âlim bile, böylesi bir rivayet karşısında şaşırmış ve onu böylesine bâtıl bir şekilde te'vil etmiştir.

---

45. Süyûtî'nin eseri *ed-Dürrü'l-Mensûr*'un adı *"Saçılmış İnci Taneleri"* olduğu için müfessir bu kelimeyi kullanmaktadır. (Çev.)

Çünkü Allah'ın Kitab'ı hakkında bilgilerine itimad edilen Müslüman imamlardan "Âlemde ve yeryüzünde -bir karış bile olsa- hiçbir köşe yoktur ki, orada ne olacağı ve ne çıkacağı Kur'ân'da yazılmış olmasın!" diyen hiçbir kimse yoktur. Böylesi şeyleri, sûfîlerden -iddia ettikleri keşfin bir neticesi olarak- bazı rastgele atanlarla, hayalciler söylemiştir. (Daha fazla bilgi için En'âm Sûresi 6/38. âyetin tefsirine bakmak gerekir.)

Bugün elde mevcut Tevrat'ta Levhalar hakkında yer alan ifadelere gelelim. Bu ifadelerden birisi Tevrat'ın *Çıkış Bölümü*'nde yer almaktadır:

"12- *Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Dağa, yanıma çık ve orada bulun; ve taş levhalarını, ve yazdığım şeriat ve emirleri öğretmek için onları sana vereceğim.*"[46] İki levhanın vasfı hakkında Tevrat'ta şöyle denilmektedir:

"15- *Ve Mûsâ döndü ve şehadetin iki levhası elinde olarak dağdan indi; levhaların iki tarafı yazılı idi, bir yüzü ve öbür yüzü yazılı idi.*"

"16-*Ve levhalar Allah'ın işi idiler ve levhalar üzerine oyulmuş yazı, Allah'ın yazısı idi.*"[47]

Bu ifadenin devamında Hz. Mûsâ, Yüce Allah'a münâcât ederken kavminin taptığı buzağıyı görünce elindeki iki levhayı yere attığından söz edilmektedir.[48] *Çıkış Bölümü*'nde 34. babın başında şöyle denilmektedir:

"1- *Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Kendin için evelkiler gibi iki taş levha yont; ve kırdığın evelki levhaların üzerinde olan sözleri bu levhalar üzerine yazacağım.*"

"2- *Ve sabaha hazır ol, ve sabahleyin Sina dağına çık, ve dağın tepesi üzerinde önümde dur.*"

"3- *Ve hiç kimse seninle çıkmayacak ve bütün dağda kimse görülmesin ve o dağın önünde koyun yahut sığır otlamasın.*"

46. *Eski Ahit*, *Çıkış*, Bap 24/12. Tercümede Tevrat'ın Türkçe'si esas alınmıştır. Arapça nüshada, ibare "Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Dağa, yanıma çık ve orada bulun ve taş levhalarını ve yazdığım şeriat ve on kelimeyi onlara öğretmen için onları sana vereceğim." şeklindedir. (Çev.)
47. *Eski Ahit*, *Çıkış*, Bap, 32/15, 16.
48. Tevrat, *Çıkış*, 32/19.

"4- *Ve iki taş levhayı evelkiler gibi yonttu; ve Mûsâ Rabbin kendisine emretmiş olduğu gibi sabahleyin erken kalktı ve Sina dağına çıktı, ve iki taş levhayı elinde götürdü.*"[49]

Bu ifadelerin devamında Rabbın buluta indiğinden ve orada Mûsâ ile birlikte durduğundan, Mûsâ'nın önünden geçtiği, O'na vaad ettiği, tavsiyelerde bulunduğu, bir takım emirler verip, bazı şeyleri yasak ettiğinden söz edilmektedir. Bundan sonra şu ifadeler gelmektedir:

"27- *Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Bu sözleri yaz; çünkü seninle ve İsraille bu sözlere göre ahdettim.*"

"28- *Ve orada Rab ile kırk gün kırk gece kaldı; ekmek yemedi ve su içmedi. Ve ahdin sözlerini, on emri levhalar üzerine yazdı.*"[50]

Bu son cümlede geçen "yazdı" fiilinin öznesi "Rab" olabileceği gibi, Mûsâ da olabilir. Ancak daha önce "*ve levhalar üzerine oyulmuş yazı, Allah'ın yazısı ise.*"[51] ibaresi olmasaydı, fâilin "Mûsâ" olması, tek ihtimal olurdu. Rabbın daha önce O'na "*Ben, sana bu kelâmı yazacağım* " şeklindeki ifadesi de karîne teşkil ederdi. Bunun benzerleri vardır. Hz. Mûsâ'ya verilen on emre gelince, bunun ibaresini daha önce En'âm Sûresi'nin 154. âyetinin tefsirini yaparken - Kur'ân'ın daha toplayıcı ve daha mükemmel emirlerini verdikten sonra- nakletmiştik.

Buraya naklettiklerimizden Süyûtî'nin rivayet tefsirinde yer verdiği şu isrâiliyyât haberlerinde Tevrat'a muhalif noktaların neler olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere, Tevrat'ta noksanlık, ekleme ve hata şeklindeki lafzî tahrif, İslâm'dan önceydi. İslâm'dan sonra ise, sadece manâ yönünden tahrif söz konusudur. Sözünü ettiğimiz İsrâilî rivayetlerde -şu Tevrat'a muhalif olarak- levhaların ana maddesine, enine ve boyuna, yazısının nasıl olduğuna ve Muhammed (s) ümmetinin vasfına dair yer alan ifadelerin tümü, bâtıl olup, aslı esası yoktur. Bu haberleri uyduranlar, Müslümanların Kur'ân tefsirinde ve başka kitaplarında Yahudileri ve başkalarını -O'nun daveti yalan ve iftira üzerine bina olunmuştur diye- İslâm'ı kabul etmekten kaçındıracak şeyleri zikretmelerini hedeflemişlerdir Bu Yahudi hile ve tuzağına dair ne duymuşsa

49. *Eski Ahit*, *Çıkış*, Bap, 34/1, 2, 3, 4.
50. *Eski Ahit*, *Çıkış*, Bap, 34/27, 28.
51. Tevrat, *Çıkış*, 32/16.

yazanlar, bunun farkında değillerdir. Allah'a hamdolsun ki, hadis tenkidi yapan büyük âlimlerin -pek az kısmı müstesna- bu haberlere iltifat etmemişlerdir.

"Bunları kuvvetle tut." ifadesine gelince; bu ifade, ibarede olmayan ama var sayılan (mukadder) bir "dedik" fiilinin mef'ûlüdür. Çünkü ifade, Hz. Mûsâ'ya emirdir. Bundan önceki hitap, Hz. Peygamber'e idi. Âyetin manasına gelince; Biz, levhalarda zikredilen hususları yazdık ve O'na dedik ki: Onları kuvvetle tut. Ya da O'na şöyle söyledik: Bu, bizim risaletimizdir veya tavsiyelerimizdir, şeriatımızın temel kâideleri ve küllî esaslarıdır. Bunları kuvvetle tut. Yani ciddiyetle, azimle ve kararlılıkla tut. Ya da kuvvet ve azim tutuşuyla tut! Bunu biraz açarsak; bu emirden maksat, yeni ve güçlü bir terbiye ile yepyeni bir ümmet meydana getirmekti. Firavun ve kavmine kulluktan ve zilletten kaynaklanan her şeye ve daha önce yaşadıkları şirke, putperestliğe ve bunların doğurduğu mefsedetlere tam manasıyla muhalif olan bir toplum meydana getirmekti. Bu toplumun terbiyesini üstlenen ve onlara mürşidlik edecek olan kimse, eğer güçlü bir azim, kuvvetli bir kişilik ve sarsılmaz bir azim sahibi olmazsa, onları yönetmekten ve eğitmekten âciz olur ve Yüce Allah'ın emrini yerine getirmekte başarısız olur.

"Kavmine de onun en güzelini almalarını emret." Bu âyette geçen *"ahsen"* kelimesinin, herhangi bir nitelikte başkasına nazaran daha üstünlük manasına olan ism-i tafdil manasında değil, "tam ve kâmil bir güzellik sahibi" manasına olduğu söylenmiştir. Bilginler, bu durumu anlatırlarken "İsm-i tafdil, kendi kalıp manasında değildir." derler. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Kavmine, son derece güzel olan levhalarda ayrıntısıyla açıklanmış olan şu ahkâma ve öğütlere sımsıkı yapışmalarını ve onları almalarını emret! Buna karşılık başka bazı âlimlere göre ise ism-i tafdil, kendi aslî manasına, yani muzafun ileyhin (tamlayan) başkasına daha üstün olduğu manasınadır. Bunun da hakîki, i'tibârî ve izâfî olanı vardır. Allah'a iman, O'nu birleme (tevhid) ve O'nu tenzih etme şeklindeki inanç esasları (akaid esasları), amelî hükümlerden daha üstün ve daha şereflidir. Fakat burada söz konusu esasların kastedilmiş olması isabetli değildir. Bazı bilginler, "Bu, âyette geçen 'ye'huzû' fiiliyle 'başlama' manası kastedildiği takdire ancak mümkündür." demişlerdir. Emirler, yasaklardan daha üstündür. Bu emirle, bir olan Allah'a ibadet, yasakla da sûret ve timsallerin yasak edilmesi mümkündür. Çünkü

bu ikisi (Allah'a ibadet emri ve timsal yasağı), levhalarda yazılı olan tavsiyelerdendi. Şöylesine ki ibadette Allah'a ihlâslı olmak, aklı bezeyen ve nefsi arındıran vücûdî (pozitif) bir emirdir. Sûret ve timsal edinmeyi bırakmak, -eğer ibadette ihlâs ve günaha vesîle olan fiilin önünü almanın (seddü'z-zerîanın) bir neticesi değilse- sadece selbî (negatif) bir emirdir. O zaman, bu yasaklığın hiçbir değeri olmaz. Çünkü bu fiil, ancak şirke götüren bir unsur olduğu için yasak edilmiştir. Aksi takdirde kişi, -müşrik bile olsa- bunu işlemeye sevk eden bir sebep bulunmadığı için onu yapmayabilir. Farz, nâfileden daha efdaldir. Fakat on emir içinde nâfile ibadetler yoktu. Bunun aynısı, "azîmet, ruhsattan daha üstündür." şeklindeki ifadeleri hakkında da aynı şeyi söylemek mümkündür Bu âyetin ifadesinin bir benzeri ise Yüce Allah'ın "*Rabbinizden size indirilenin en güzeline (Kur'ân'a) tâbi olun.*"[52] ifadesidir. Bu konuda alan çok geniştir. Kur'ân, Yüce Allah'ın peygamberlerinin dilinde yaratıklarına indirdiği kitapların en güzelidir. Çünkü Yüce Allah, dinini bu Kitapla ikmal etmiştir ve O'nun bundan başka meziyetleri de vardır. Bu örnek âyette hitap, davet ümmetine yani bütün insanlığadır. Çünkü bu ifade "*Size azap gelip çatmadan önce Rabbinize dönün, O'na teslim olun, sonra size yardım edilmez.*"[53] âyeti üzerine matuftur. Öte yandan Yüce Allah'ın Kur'ân'da indirdiği azîmet, ruhsat ve mendupluk hükümleri arasında mukabilinden daha üstün olanı vardır. Meselâ borcunu ödeme zorluğu içine düşmüş borçluya yeni bir mühlet vermek yerine, -ki bu vâciptir-, o borcu kendisine tasadduk etmek, katili kısas ettirmek yerine affetmek böyledir.

"Yakında size, o fasıkların yurdunu göstereceğim." ifadesi, Yüce Allah'ın Mûsâ'nın kavmine O'na tabi olarak hitabını hikâye kabilindendir. Çünkü daha önce Yüce Allah emrini Hz. Mûsâ'ya ve kavmine yönetmişti. Bu ibare, onların kıssaları olarak Peygamberimiz'e (s) yöneltilen (Ve dedik ki) ifadesine (yani kavlin mekûlüne) dahildir. Bu cümle, -mana bakımından değil, dilbilgisi kuralları açısından- isti'nâfiye (yeni bir başlangıç) cümlesi olup, Yüce Allah'ın emrinden çıkan ve Onun âyetlerini inkâr edip bunların en güzelini almayan kimselerin âkibetlerini beyan etmek için sevk edilmiştir. Yüce Allah, âdetâ şöyle demektedir: Size verdiğimiz şeyleri kuvvetle almaz ve en güzeline tâbi olmazsanız, Rabbinizin emrinden çıkanlardan olursunuz. O zaman da -sizi ellerinden kurtardığı ve kendilerine karşı yardım et-

52. Zümer, 39/55.
53. Zümer, 39/54.

tiği- Firavun'un kavminden olan fasıkların başına gelenler, sizin de başınıza gelir. Yüce Allah, suda boğulmalarının ardından başlarına gelecek olanı gösterecektir. Ya da size verdiğimiz şeyleri kuvvetle almaz ve en güzeline tâbi olmazsanız, -size vaad ettiği- kutsal ve mübarek beldelerin sâkinlerinden olan fâsıklardan olursunuz. Yüce Allah, kendisine itaatınız ve mîsakını kuvvetle almanız sebebiyle sizi onlara karşı muzaffer kılacaktır.

Hâfız İbn Kesîr, bu âyetin tefsirini yaparken şöyle diyor:

"Yani emrime aykırı hareket eden ve bana itaattan çıkan kimsenin âkibetinin, nasıl helâke, yok olmaya ve mahvolmaya sürüklendiğini göreceksiniz. İbn Cerîr ise şöyle der: Yüce Allah'ın *"Yakında size, o fasıkların yurdunu göstereceğim "* ifadesi, bir kimsenin karşısındaki kişiye -kendisine karşı gelen ve emrine uymayan kimseye tehdid ve gözdağı verme kabilinden olmak üzere- "Bana karşı gelenin hali nereye varırmış, yarın sana göstereceğim!" şeklindeki ifadesine benzer. İbn Cerîr, bunu ifade ettikten sonra bu manayı Mücâhid ve Hasan-ı Basrî'den nakletmektedir. Bazı müfessirlere göre *"Yakında size, o fasıkların yurdunu göstereceğim "* ifadesinin manası, yakında o Şam'lı olan fasıkların yurdunu sana göstereceğim ve orayı size vereceğim, şeklindedir. Bazı bilginlere göre, "fasıkların yurdu" ndan maksat, Firavun kavminin evleridir. Bence -Allah daha iyisini bilir ya- birinci mana daha evlâdır. Çünkü bu, Mûsâ ve kavminin Mısır diyarından ayrılmasından sonra idi. Dolayısıyla bu ifade, çöle girmeden önce İsrailoğullarına yapılmış bir hitaptır."[54]

el-Mushafu'l-İmam'da (Ana Mushaf) ***"se ürîkum"****"yakında size göstereceğim"* fiili yazılırken bu fiile, -"Se erâkum/yakında sizi göreceğim" fiiliyle karışmasın diye- "râ" harfinden önce "vav" eklenmiştir. Çünkü o zamanlar "ürîkum" fiilini de "erâkum" fiilini de "yâ" harfiyle ve noktalama yapmadan yazıyorlardı. (Böyle olunca da iki fiilin birbirine karışma ihtimali ortaya çıkıyordu.) "Vav" harfini eklemelerinden maksat, kelimeyi -zamme koyar gibi- doğru şekliyle zabt u rabt etmektir. En iyisini Yüce Allah bilir.

Bu âyeti okuyan herkesin öğüt alması ve üzerinde derinden derine düşünmesi gereken birçok ders vardır. Bu dersleri şöylece maddeleştirmek mümkündür:

54. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 246.

1) İlâhî Kitab'ı -gösterdiği ıslahı yapmak ve ümmeti yeni ve uygun bir yapıyla yeniden yapılandırmak için- kuvvetle, iradeyle ve ciddi bir azimle tutmak gerekir. Bu husus, Kitab'ı tebliğ eden, ona davet eden ve -kavmine güzel bir örnek olmak için- onu gerek sözüyle ve gerekse ameliyle uygulayan Hz. Peygamber'in hareketleriyle daha da bir pekişmektedir. Bu, Yüce Allah'ın -isterse dinin hidayetiyle olmasın- Yüce Allah'ın diğer sosyal ve siyasî devrimler ve tecdidler hakkında geçerli olan kanunudur (Sünnetullah). Dinse, kuvvete ve azme daha çok muhtaçtır. Çünkü o, hem zâhirin ve hem de bâtının ıslahıdır. Yüce Allah, -Peygamberlerine emretmek suretiyle- İsrailoğullarına kitabı almalarını veya kitabın mîsakını kuvvetle tutmalarını emretmiştir. Ancak bu emir, Tur dağının üzerlerine düşmekle korkutulmaları ve tehdid edilmeleriyle birlikte verilmiştir.[55] Bu iki âyetin benzeri ileride bu sûrede de gelecektir. Seleflerimiz, Kur'ân'ı kuvvetli tutmuşlar ve onun sayesinde bütün halklara hâkim olmuşlardır. Hâlbuki Müslümanlarda o toplumlarda olan sayısal üstünlük, savaş gücü, düzen, mali ve sınâî güç yoktu. Onlar, kötü niyetli Halef'i taklid edenlerin yaptıkları gibi Kur'ân'ı mahfillerde tegannî ile kıraat ederek ve mushaflarla sadece teberrük ederek değil, -Yüce Allah'ın iradesine uygun şekilde- sadece Kur'ân'ın hidayetine göre amel ederek bu beldelere hâkim oldular. Kur'ân'a kuvvetle yapışan kimse için Kur'ân hüccet olur. Dolayısıyla Kur'ân'a yapışan dünya ve âhirette mutlu olur. Buna karşılık; ona kuvvetle yapışmayan kimsenin de aleyhine hüccet olur. Dolayısıyla böyle bir kimse de O'na sırtını döndüğü ve dünya ve âhirette hidayetinden yüz çevirdiği için bedbaht olur. *"Onlar öyle (fâsıklar) ki, kesin söz verdikten sonra Allah'a verdikleri sözü bozarlar. Allah'ın birleştirmesini emrettiği şeyi keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır."*[56]

2) İlâhî mîsâk kendilerine tebliğ edilirken İsrailoğullarının dağın üzerlerine yıkılacakmış gibi yapılarak korkutulmalarının ve tam o durumdayken onu kuvvetle tutmalarının emredilmesinin sebebi, kuvvetle yapışmaları için kendilerinden mîsâk (söz) alınan Tevrat hükümlerinin meşakkatli ve ağır olmasıdır. Tevrat hükümlerinin şiddetli ve meşakkatli olmasının hikmeti ise; İsrailoğullarının Mısırlıların kendilerini köle edinmeleri sebebiyle nesiller boyu mağdur (mustaz'af) ve zelil bir halde bulunmalarıdır. Beldelerini ele geçirecekleri vaad edilen kavim veya kavimler ise zorba, güçlü ve kuvvetli bir

55. Bakara, 2/63, 93.
56. Bakara, 2/27.

kavimdi. Yüce Allah'ın beşere hâkim olan kanunu ise Yahudilerin fertlerinin ve halklarının şiddet ve sabırla eğitilmelerini gerekli kılıyordu. Bundan dolayı Yüce Allah Mûsâ'ya (a) İsrailoğullarını, -Sînâ yarım adasının kuzeyinden Filistin şehirlerine yakın olan yoldan değil- tam aksine güneyinden çölden yürütmesini emretti. Çünkü İsrailoğullarının o zamanlar zorba Ken'ân'lılarla savaşacak takatleri yoktu. Bundan dolayı Yüce Allah, onlara kırk sene çölde kalma yükümlülüğü getirdi. Bu kırk sene zarfında Mısır'lıların zelil kıldığı kimseler ölüp gittiler. İşte bunların çocuklarından ve yeni doğan yavrularından iklimi kaskatı çölde yeni şeriatın himayesinde büyüyen yepyeni bir nesil yetişti. Nitekim bu hususa daha önce Mâide Sûresi'nin âyetini tefsir ederken değinmiştik.

3) İsrailoğullarının hükümranlığı, şeriatlarını kuvvetle uygulamaları sebebiyle büyüdü. Ama gururları amellerine baskın gelip de neseplerinden ve "şa'bullah" (Allah'ın halkı) lakabını almalarından dolayı Yüce Allah'ın kendilerine yardım edip destekleyeceği zannına kapıldıklarında bozgunculuk yapıp zalim oldular. Bunun üzerine Yüce Allah, üzerlerine belâ yağdırdı ve güçlü ve kuvvetli Bâbil halkını onların başına musallat etti. Bâbilliler onların tahtlarını devirdi ve hükümranlıklarını yerle bir etti. Bu olaydan sonra İsrailoğullarının akılları tekrar başlarına geldi. Yüce Allah da onlara merhamet etti ve hükümranlıklarının ve kuvvetlerinin bir kısmını geri verdi. Sonra yine zulmedip bozgunculuk çıkardılar. Bunun üzerine Yüce Allah başlarına Hıristiyanları musallat etti. Hıristiyanlar onları paramparça ettiler. Bu olaydan sonra asırlarca, hârikulâde şeyler göstererek eski hükümranlıklarını kendilerine iade edecek olan ve gelmesi vaad edilen Mesîh'e güvenerek beklemeye başladılar. Sonra meşakkatler onları yetiştirdi ve çağdaş ilmin nûru kendilerini aydınlattı. Bunun üzerine o hükümranlıklarını elde bulunan bütün vesilelerle yeniden geri almaya hazırlanmaya başladılar. İşaret ettiğimiz vesile ve araçların en başında da -dinî gelenekleri muhafaza etmekle birlikte- para, sistem, hile ve dehâ vardı. Nihayet bu uğurdaki çabaları, Britanya devletini kullanmaya kadar vardı. Nitekim biz bu hususu *"Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de, içini bereketle doldurduğumuz yerin doğu taraflarına ve batı taraflarına mirasçı kıldık."*[57] âyetinden çıkarılacak dersleri ele alırken geniş geniş açıkladık.

57. A'raf, 7/137.

4) Burada başka yerlerde geniş geniş açıkladığımız üzere -faydalı şeylerde değil, zararlı hususlarda- Yahudi ve Hıristiyanlara karış karış ve arşın arşın tabi olan Müslümanlar, tıpkı onlar gibi dinleri hususunda aldanmakta ve "İslâm" ve "Son Peygamber'in Ümmeti" lakabına güvenmektedirler. Fakat henüz akılları başlarına gelmedi. Çünkü hükümranlıklarını ve izzetlerini ellerinden alanlar, onları yetiştirici (akıllarını başlarına getirici) bir şiddette yönetmediler. Tam aksine; akaid ve inançlarını bozmaya uğraştılar ve aralarına tefrika ve ayrılık tohumları serptiler. Hatta hükümranlıklarını henüz ele geçirmedikleri kimseleri de; -Osmanlılarda ve Mısırlılarda olduğu üzere- aralarından -tahtlarını devirme ve yavaş yavaş üzerlerine hâkim olma emellerinde- kendilerine yardımcı olabilecek unsurların eğitim ve öğretimlerini kendileri üstlenmek suretiyle bozdular. Nitekim biz bu hususu başka yerlerde geniş geniş açıklamıştık. [58] Frenkleşmiş bu tahripçiler, ümmetin katli için ellerinden geleni yapıyorlar. Onlar, yenilik yaptıklarını zannediyorlar, oysa toplumu ifsat ediyorlar, ama onları ıslah edip düzelttiklerini zannediyorlar. "*Şunu bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir, lâkin anlamazlar.*"[59]

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ
وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ
لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا
ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ ﴿146﴾
وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ
هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿147﴾

146- Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimi anlamaktan uzak tutacağım. Onlar, bütün âyetleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat sapıklık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar. Bu durum, onların

58. Bu yerlerin en yakını, *el-Menâr* mecmuasının IX. cilt 25. sayısında yer alan "Mâdî'l-Ezher ve Hâdırıhû ve Müstakbeluhû / Ezher'in Geçmişi, Bugünü ve Geleceği" isimli makalemizdir.

59. Bakara, 2/12.

âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.

147- Halbuki âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa gitmiştir. Onlar, yapmakta oldukları amellerden başka bir şey için mi cezalandırılırlar!

Bu iki âyetten önceki âyetlerle, Mûsâ'nın (a) kıssasına ait tablolardan birisi sona erdi. Bu iki âyet ise isti'nâfiye (yeni bir başlangıç cümlesi) olup, kendinden önce geçen ifadelerin tümünün bir sonucudur. Yüce Allah, bu iki âyetten birincisinde peygamberlerinin en sonuncusu Hz. Muhammed'e bütün zamanlarda beyyinelerin gelmesinin ardından insanoğlunun sapıklığı seçmesi durumunda ona uyguladığı kanununu (sünnetullah) beyan etmektedir. Buna Firavun kavmi öncelikle dahildir ve bu hüküm, şu zamanda Hz. Peygamber'e inatla karşı koyan Kureyş'in inatçı kâfirlerine de uymaktadır. İkinci âyette ise, onların yalanlamalarının ve inkârlarının karşılığı belirtilmektedir. Yüce Allah, şöyle demektedir:

Haksız Yere Büyüklük Taslayanlar

"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimi anlamaktan uzak tutacağım." Bu âyet, insanoğlunun hak ve hayrın davetçileri olan peygamberleri ve onların varislerini (bilginleri) yalanlaması durumunda Yüce Allah'ın geçerli olan kanununu (sünnetullah) beyan etmektedir. Bunun birinci sebebi, tekebbür yani büyüklük taslama ve böbürlenmedir. Çünkü kibirin özelliklerinden birisi, buna kapılan kimseyi hakka ve hidayet yoluna ulaşmak -ve ona tabi olmak- için akıl yürütmekten (istidlâl) ve düşünmekten alıkoymaktır. Böbürlenen kimseler, hakka ve hidayete delâlet eden âyetleri daima inkâr eden ve bundan gafil olan kimselerden olurlar. Bu, -Firavun ve ileri gelen kodamanları gibi- yolunu sapıtmış hükümdarların, başkanların ve liderlerin hâlidir.

Âyet-i kerîmede beşerin ahlâkına dair bu genel kanun (sünnetullah), gelecek zaman kipiyle (uzak tutacağım cümlesiyle) ifade edilmiştir. Böylece Peygamberimiz'e (s) kavminin ileri gelenlerinden o azgın ve böbürlenen kimselerin, -dünyada haksız yere böbürlenmeleri dolayısıyla- peygamberlik davasında doğru söylediğine delâlet eden Kur'ân âyetleri üzerinde; aynı

şekilde Yüce Allah'ın birçok burhan ikame ederek bildirdiği vahdaniyetine delâlet eden âyetler üzerinde; ve bunun dışında kendisini desteklediği ve desteklemeye devam ettiği kevnî mucizeler üzerinde asla düşünmeyeceklerini bildirmiş olmaktadır. Bunun bir çok sebepleri vardır ve biz bunları defalarca tekrar ettik. Bu büyüklük taslayan kimselerin bakış açıları, kendi nefislerini, -Kureyş'in ileri gelenleri, büyükleri, zenginleri ve güçlüleri olmaları dolayısıyla- Hz. Peygamber'den üstün görmelerinde düğümlenmektedir. Dolayısıyla -onların bakış açılarına göre- yaşça, kuvvet, servet ve taraftarca kendilerinden daha aşağı mertebede olan bir kimsenin ardından gitmeleri kendilerine yaraşmaz. Âyetin manasına gelince, Ey Peygamber! Senin kavminden ve başka kavimlerden her zaman ve her mekânda yeryüzünde haksız yere böbürlenen kimseleri -Firavunu ve kodamanlarını Peygamberim Mûsâ'ya verdiğim âyetleri anlamaktan uzak tuttuğum gibi- ayetlerimi anlamaktan uzak tutacağım.

Âyette geçen ***"tekebbür"*** kipi, bir işi zorlama ile yapmak veya çok yapmak manasına gelir ve "kibir" kökünden türemedir. Kibir, boyun eğmeyerek ve insanları küçük görerek hakkı küçümsemek, demektir. Bu, hakka boyun eğmeyecek veya nefsini bir şahısla eşit görmeyecek kadar kendini büyük gören bir insanın özelliğidir. Tekebbürde çoğunlukla görülen tavır, bunun haksız yere olduğudur. Bazen insanın kendi nefsini -haklı olarak- başkasından üstün kılmaya zorlaması veya sık sık ondan üstün gelmeye çabalaması da tasavvur olunabilir. Bâtıla dalanlara karşı büyüklenmek, zorbalara değer vermemek ve savaşçıları küçük görmek -haklı olarak- işlenen tekebbüre örnek teşkil eder. Yüce Allah'ın ***"bi gayri'l-hakki"***, *"haksız yere"* ifadesi, bu takdirde tekebbür kelimesiyle ilgili olmuş olur ve ***"büyüklük taslama"***nın, hangi kayıt altında yasak edilmiş olduğunu gösterir. Eğer böyle kabul etmezsek o zaman ifade, vâkıayı beyan etmiş olur. Âyete şöyle mana vermek de mümkündür: *"Yeryüzünde bâtıla dalmış olarak büyüklük taslayanları..."* Bu gibi kimselerin nazarında hakkın hak olarak herhangi bir değeri yoktur. Onlar hakkı istememekte ve araştırmamaktadırlar. Hakkın alâmetleri kendilerine belirir, ancak onlar -bu alâmetlere yakînen inandıkları halde- inkâr ederler. Nitekim Yüce Allah, Firavun hanedanı hakkında şöyle der: *"Kendileri de bunlara yakînen inandıkları halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü*

onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!" [60] Kureyş'in azgınları hakkında ise şöyle denilir: *"Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."*[61]

"Onlar bütün âyetleri görseler de iman etmezler." Bu cümle, ya *"se esrifu" "anlamaktan uzak tutacağım "* cümlesi üzerine matuftur. Bu takdirde cümlenin manası; Onları, indirilmiş ve kevnî âyetlerimizi anlamaktan uzak tutacağım ve onlar da bu âyetlerden yüz çevirecekler ve bütün âyetleri görseler bile onlara iman etmeyecekler, şeklinde olur; ya da *"yetekebberûne" "büyüklük taslarlar"* cümlesi üzerine matuf olur. Bu takdirde; bu ve bundan sonra gelen cümle, böbürlenen kimselerin sıfatlarını ve durumlarını beyan cümlesi olmuş olur. Onların sıfatlarının ilki ise, hakka delâlet eden ve onun varlığını ispat eden bütün âyetleri görseler bile buna inanmamaktır. Çünkü türü ve sayısı birden çok olan âyetler, ancak hakkı arayan kimsenin işine yarar. Fakat bunlar, câhil veya kuşkucu ya da anlayış yetenekleri kötü kimselerdir. Hakkı arayan kimse, bazı âyetlerin delâletini anlamadığı takdirde, başka âyetlerin delâletini anlayabilir. Bu âyette, Peygamberimiz'e (s) kavminin arasından mucize getirmesini teklif edenlerin bu talepleriyle -delile dayanarak hakkı ortaya çıkarmayı değil- sadece kendisini acze düşürmeyi amaçladıklarını bildirilmektedir. Dolayısıyla onların bu istekleri yerine getirilse bile onlar yine de inanmayacaklardır. Bu ifadenin başka benzerleri vardır. Bunların bir kısmı, daha önce En'âm Sûresi'nde geniş geniş açıklandı.

"Doğru yolu görseler onu yol edinmezler." Âyette geçen ***"er-rüşd"***, salâh ve istikamet, demektir. Rüşd'ün zıddı, ***"el-gayyü"***dür. Bu da fesad demektir. Rüşd kelimesi üç türlü okunabilir: Bunlardan birincisi *"rüşd"* şeklinde olup, kıraat imamlarının cumhuru -burada- kelimeyi böyle okumuşlardır. İkincisi *"reşed"* şeklindedir. Kıraat imamlarından Hamza ve el-Kisâî böyle okumuşlardır. Üçüncü şekil ise *"reşâd"* şeklindedir. Kelime, Mü'min Sûresi'nde Firavun'un ağzından hikâye edilirken bu şekilde kullanılmaktadır: *"Ve mâ ehdîkum illâ sebîle'r-reşâd" "ve yine size ancak doğru yolu gösteriyorum."*[62] Bu kelimenin bir benzeri ise "es-sukm, es-sekam ve es-sekâm" kelimesidir. Âyetin manasına gelince, sapıklığa alışan, doğru yoldan sapma ve fesad

60. Neml, 27/14.
61. En'âm, 6/33.
62. Mü'min, 40/29.

mer'âsını leziz bulan bu kimselerin sıfatlarından birisi de, hidayet ve doğru yoldan kaçmaktır. Bu zümreye mensup bir kimse, hakkın yolunun apaçık ve net olarak görse bile, bu yolu -kendi gittiği yola tercih ederek ve ondan daha üstün tutarak- kendisi için yol olarak seçmez. Sapıklığın bu derecesine herkes çıkamaz. Çünkü öyle kimseler vardır ki sapıklık yolunu bilmeden seçmiştir. Bu gibi kimseler, gittikleri yolun kendilerini götüreceği fesadı öğrendiklerinde ve kendileri için o yoldan çıkış yolu gördüklerinde, o yolu bırakır ve doğru yolu kendi yollarına tercih ederler.

"Fakat sapıklık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar." Bu sıfat, bir öncekinden de beterdir. Çünkü bu pozitif, ötekisi ise negatiftir. Bu iki sıfatın arasında bir başka durum daha vardır. O da, -himmetinin zafiyeti sebebiyle- kendisinde basîretin nûru ve ruh arınmışlığı bulunmayan kimsenin durumudur. Hâlbuki insanı -gördüğünde- doğru yola sevk eden, bu nûr ve bu arınmışlıktır. Ancak bu iki değerden yoksun olan bu kimse, fesattan ve sapıklıktan nefret eder. Çünkü bu kimse, fıtrat bozukluğu ve basîret körlüğü noktasında fesat ve sapıklığı doğru yoldan üstün tutma, o yola tercih etme ve onu kendi nefsi için seçme derecesine ulaşmamıştır. Şöylesine ki, bu dereceye erişen bir kimseyi fesattan ancak onun yolunu bilmemesi veya o yola girmekten âciz olması alıkoyar.

Bu durumların veya bu sıfatların birleştiği kimse, Yüce Allah'ın katındaki bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği ve gözünün üstüne de perde çektiği kimsedir. Böyle bir kimse için artık hakkın ve doğru yolun sebepleri olarak girebileceği hiçbir yol kalmamış demektir. Yüce Allah, bunun sebebini şöyle belirtiyor:

"Bu durum, onların âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir." Yani Yüce Allah, onları bu zikredilen hasletler üzerine yaratmış ve bu hasletler üzere olmaya zorla icbar etmiş değildir. Bilakis bu, onların kendi kesbleri, hakka delâlet eden âyetlerini yalanlamayı ve doğru yola eriştiren yolundan yüz çevirmeyi tercih etmeleri sebebiyledir. Hevâ ve heveslerinden değil, o âyetlerden gafildiler. Âyetlerin -üzerinde derinden derine düşünmek, teemmül ve tefekkür etmek ve kafa yormak şeklindeki- hakkını vermezler. Çünkü hevâ ve hevesleriyle, kendi nefislerinin, baba ve dedelerinin taraftarlığı ile meşgul oldukları için âyetlerle ilgilenmezler. İşte böylece kendi nefisleri önünde hidayete giden yolu kesmiş olurlar.

Bu âyette sözü edilen ***"gaflet"***, -herhangi bir gaflet değil- ilmin ve kıvrak zekânın sebepleri önüne engel olarak çıkan ve insanın karekterine işlemiş olan gaflettir. Söz konusu olan gaflet, bu sûrenin sonlarında şu şekilde beyan edilen gaflettir: *"Andolsun, Biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."*[63]

Yüce Allah'ın kendilerini vasfederken haklarında *"İşte onlar (haktan) uzak bir sapıklık içindedirler."*[64] ve *"şüphesiz doğru yoldan çok uzaklaşmışlardır."*[65] dediği kimseler, Yüce Allah'ın âyetlerinden, onların gösterdiği marifetullah ve ebedî olan âhiret hayatına hazırlanmaktan gafil olan o sapıklardır. Çünkü içinde bulundukları duruma kendilerini öyle bir kaptırmakta, bu durumla öyle bir aldanış içine girmekte ve bunun dışındaki durumu öyle bir küçük görmektedirler ki bu durumları, akıllarını bundan başka bir duruma çevirmelerine engel olmaktadır. Bunların arasında - çağımızda- Müslümanlıkla ilişkisi, belli bir coğrafya üzerinde yaşamaktan öteye geçmeyen Frenkleşmiş kimseler de vardır. Bunlar, dinin manevî hidayetini, bu hidayetin nefsi arındırma, onu hayra sevk etme ve kötülüklerden, fuhşiyattan ve münkerlerden alıkoyma hususundaki etkisini hakir görmektedirler. Bunları aldatan ve sapıklığa düşüren nokta, Batılıların sanat ve sanayide çok ilerlemiş oldukları bir asırda yaşamalarıdır. Onlar âdetâ şöyle düşünmektedirler: Bu asırda yaşayan bir kimsenin, Batılılar gibi şehvetlerinin kulu kölesi olması gerekir. Bu düşüncenin insanı götüreceği sonuç şudur: İsrailoğullarının Mûsâ'ya (a) tabi olmamaları gerekirdi. Çünkü O'nun yanında -Firavun ve kavmi yanında olduğu üzere dünyanın süsü, kuvveti, sanayii ve sanatları yoktu. *"Ey akıl sahipleri! İbret alın."*[66]

Daha sonra Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Halbuki âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalanlayanların amelleri boşa gitmiştir. Onlar, yapmakta oldukları amellerden başka bir şey için mi cezalandırılırlar!"*** Bu âyetten önceki âyette geçen ***"âyetler"*** kelimesi, -ister nazarî, ister amelî ve isterse kevnî olsun- aklî burhanlardan olan delâletler ve beyyineler manasınadır. Yüce

63. A'raf, 7/179.
64. İbrahim, 14/3.
65. Nisâ, 4/167.
66. Haşr, 59/2.

Allah'ın insanların nefislerine ve dış dünyaya yerleştirdiği alâmetler buna örnektir. Peygamberlerin gösterdikleri mucizeler de bu *"âyetler"* kavramına dahildir. Söz konusu mucizelerin en bariz ve en güçlü olanı ise, ümmî olan Hz. Peygamber'in peygamber olduğu iddiasında doğru söylediğine, -daha önce geçtiği üzere- birçok açıdan delâlet etmesi bakımından Kur'ân-ı Azîmü'ş-şân'dır. Bu son âyette geçen *"âyetler"* ise, ağır basan ve akla ilk gelen ihtimale göre; -hidayeti ve nefsi şirkin hurafelerinden, ahlâkın fesadından ve amellerin münker olanlarından arındırmak suretiyle ıslahını ihtiva etmesi açısından- indirilmiş olan Kur'ân âyetleridir. Âyette geçen *"likâ"*, "lakiye'ş-şey'e veya lakiye'ş-şahsa, lâkâhu" fiilinin mastarıdır. ***"Likâ"***, mülâkât gibi olup manası tesadüf etti veya biriyle karşılaştı ya da ona erişti, demektir. "Lakiye Zeyden / O, Zeyd'le karşılaştı" ve "Lâkâ Zeyden / O, Zeyd'le karşılaştı." denilir. Aynı şekilde "Lakiye hayran / Hayır gördü" ve "Lakiye şerren / Kötülük gördü, kötülükle karşılaştı." denilir. *"Lekad lakıynâ min seferinâ hâzâ nasabâ / Gerçekten biz bu yolculuğumuzda epey yorulduk "*[67], "Ve men yelka hayran yahmedi'n-nâsü emrehû / Kim bir iyilikle karşılaşırsa, insanlar onun durumunu över.", "Lakiye cezâehû / O, cezasını buldu." denilir. Râgıb ise şöyle der: "Allah'a mülâkî olmak, kıyametten ve Allah'a gitmekten ibarettir."[68] Râgıb, daha sonra kelimenin bu kullanımına şu âyetleri örnek olarak verir: "*Biliniz ki siz O'na kavuşacaksınız. (Yâ Muhammed!)*"![69], "*Allah'ın huzuruna varacaklarına inananlar...*"[70]

Bu açıklamalara göre âyetin manası şöyle olur: Hak ve peygamberlerimize hidayet olarak indirilmiş olan âyetlerimizi yalanlayanlar, peygamberlerimize iman etmeyenler ve âyetlerimizin rehberliğinde yol almayanlar, âhiret hayatıyla orada -iyiliğe sevap, kötülüğe ceza şeklinde- amellere verilecek karşılıkla yüz yüze gelineceğini yalan sayanlar ve dolayısıyla heva ve heveslerine uyanlar, ahirette amellerinin ruhlarına ve nefislerine nefsî ve bedenî veya -vâibleri terk gibi- sadece nefsî etkisini göreceklerdir. Karşılığını görecekleri amel, nefislerini arındırma ve ıslah etme gibi hak ve hayır olabileceği gibi, nefislerini karanlıklara gömme ve ifsat etme gibi bâtıl ve şer de olabilir. Yüce Allah, amellerin karşılığını verirken insanlara zerre kadar zulmetmez.

67. Kehf, 18/62.
68. Râgıb, *el-Müfredât*, (La-kı-ye, mad.) s. 453.
69. Bakara, 2/223.
70. Bakara, 2/249.

O'nun kanunu (sünnetullah), âhirette verilecek karşılığı -sonuçları sebeplere bağlamakta olduğu gibi- amellerin sonucuna bağlamak şeklinde tecelli etmiştir. Sanki bu da, sonuçların sebeplerine bağlanması gibidir. Nitekim biz bu hususu defalarca açıkladık. Dileyen, tefsirimizin fihristinden *"cezâ"* kelimesinin geçtiği yerleri tarayıp, oralara bakabilir.

وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِن بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلاً جَسَداً لَّهُ خُوَارٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لاَ يُكَلِّمُهُمْ وَلاَ يَهْدِيهِمْ سَبِيلاً اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ ﴿148﴾ وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿149﴾

148- Mûsâ'nın arkasından kavmi, zinet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykeli edindiler. Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor? Onu (tanrı) edindiler ve zalimler oldular.

149- Pişman olup da kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını görünce; "Yemin olsun ki; eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa mutlaka ziyana uğrayanlardan olacağız." dediler.

İsrailoğullarının Buzağıyı Tanrı Edinmeleri Kıssası

Mûsâ (a) Tûr dağında Rabbiyle konuşurken kavmi İsrailoğulları, altın ve gümüşten yapılmış bir buzağı heykeli edindi ve Allah'ı bırakıp bu heykele taptı. Mısır'da Firavunî putperestliğin dışa vuran ihtişamlı görüntüsü kalplerinde kök saldığı için bu kıssa burada Mûsâ'nın (a) Rabbine münâcâtı ve şeriatın levhaları haberi üzerine atfedildi. Çünkü her iki ifade akışı arasında hem bir alâka ve hem de zaman açısından ortaklık söz konusudur. Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Mûsâ'nın arkasından kavmi, zinet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykeli edindi." Âyette geçen *"el-huliyyu"* kelimesi, "el-halyü" kelimesinin çoğuludur. Tıpkı "sedy" (meme) kelimesinin "südiyyu" şeklinde çoğul yapılması gibi... Bu sözü edilen zinet takımlarını İsrailoğullarının kadınla-

rı, Mısır'dan çıkmadan önce Mısır'lı kadınlardan ödünç almışlardı. ***"el-İcl"*** (buzağı), inek (el-bakara) yavrusu demektir. *El-Bakara* (İnek) ise, ister sığır, isterse manda cinsinden olsun fark etmez. İnek yavrusuna *"el-icl"* (buzağı) denilmesi, deve yavrusuna *"el-huvâr"*, at yavrusuna *"el-mühr"*, koyunun kuzusuna *"el-hıml"* ve keçinin oğlağına *"el-cedy"* denilmesi gibidir. Âyette geçen ***"el-cesed"***, cüsse demektir. İnsan bedenine *"cesed"* denmesi kelimenin hakikî manada kullanımıdır, başka bedenlere *"cesed"* denmesi ise mecâzî bir kullanımdır. ***"Ahmar"*** da böyledir, altın, zaferan ve kurumuş kan manalarına gelir. *Lisânu'l-Arap*'da "el-cesed" kelimesi şöyle açıklanmaktadır:

"El-Cesed", insanın vücudu demektir. İnsan bedeninden başka gıda ile beslenen hiçbir bedene *"cesed"* denmez. Yeryüzündeki yaratıklardan insan dışında başka hiçbir canlının bedeni için *"cesed"* denmez. *"El-Cesed"* kelimesi, beden demektir. "El-Cism" kelimesinden nasıl "tecesseme" fiili türetilmişse, *"cesed"* kelimesinden de "tecessede" fiili türetilmiştir. İbn Sîde şöyle der: Melekler ve cinler için *"cesed"* denebilir. Bir başka âlim de; melekler ve cinler gibi yiyip içmeyen fakat akledebilen her yaratık için *"cesed"* denebileceği kanaatindedir. İsrailoğullarının taptıkları buzağı ise, böğürüyor fakat yiyip içmiyordu. Cinlerin karekteri de böyledir. Yüce Allah, bu meseleyi bir başka âyette şöyle ele almaktadır: "Fe ahrece lehüm ıclen ceseden lehû huvâr */ Bu adam, onlar için, böğürebilen bir buzağı heykeli icat etti.*"[71] Bu örnek âyette geçen "ceseden" kelimesi, "ıclen" kelimesinden bedeldir. Çünkü burada "ıcl" (buzağı), *"cesed"*'den ibarettir. "Ceseden" kelimesinin başında hazif olduğu da söylenebilir. Buna göre ibarenin takdiri, "zâ cesedin" (cesedi olan bir buzağı) demek olur. "Lehû huvâr / böğürmesi olan" ibaresinde "lehû" zamiri, "ıcl" (buzağı) kelimesi yerine de, *"cesed"* kelimesi yerine de kullanılmış olabilir. Kelimenin çoğulu "ecsâd" şeklinde gelir. Bazı müfessirler "ıclen ceseden" ifadesi hakkında, bunun altından yapılmış kırmızı bir buzağı heykeli olduğunu söylemişlerdir. Ebû İshâk bu âyetin tefsirini yaparken şöyle söyler: *"El-Cesed"* aklı ve temyiz yeteneği olmayan bir şeydir. Cesed kelimesi, sadece "cüsse" manasına gelir. Ebû İshâk, *"Biz onları (peygamberleri) yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık."*[72] âyetini tefsir ederken şöyle der: *"Cesedün vâhidün"* tabiri, cemaat manasına gelir. Sonra şöyle devam eder: Âyetin manası şudur: "Ve mâ cealnâhum zevî ecsâdin illâ li ye'kulû't-taâm /

71. Tâhâ, 20/88.
72. Enbiyâ, 21/8.

Biz onları sadece yiyip içsinler diye cesetli yarattık." Çünkü kâfirler, *"Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor!"*[73] diyorlardı. Böylece onlara, bütün peygamberlerin yemek yedikleri ve bu dünyada ölümlü oldukları bildirilmiş oldu. El-Müberred ve Sa'leb ise şöyle der: Araplar iki cümlede iki inkâr getirdikleri takdirde, ifade ihbarî bir ifade olur. Devamla, buna göre âyetin manası şöyledir derler: Biz, onları yemek yesinler diye ceset olarak yarattık. Sonra şöyle derler: Bu ifadenin benzeri insanların günlük konuşmalarında da geçer: "Mâ semi'tu minke ve mâ akbelu minke" demek, "Seni ancak senden kabul edeyim diye dinledim" demektir. el-Müberred ve Sa'leb ise şöyle devam ederler: İnkâr sadece birinci cümledeyse, ifade hakikî manada inkâr cümlesi olur. Buna örnek olarak şu cümleyi ifade ederler: "Mâ Zeydün bi hâricin / Zeyd dışarı çıkmıyor." El-Ezherî ise şöyle der: Leys, Yüce Allah'ın *"Ve mâ cealnâhum ceseden lâ ye'kulûne't-taâm"* ifadesini, *"ke'l-melâiketi"*, yani "Biz onları (peygamberleri) melekler gibi yemek yemez birer (cansız) ceset olarak yaratmadık." şeklinde tefsir etmiştir. Ancak bu yaklaşım hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü âyet -nahiv bilginlerinin ifade ettiği üzere- ihbârîdir. Buna göre mana, biz onları yemek yesinler diye ceset olarak yarattık, demektir. El-Ezherî devamla şöyle der: "Bu da, bize cesedi olanların yemek yediklerini, meleklerin ise ruhanî varlıklar olup yemek yemediklerini ve cesetlerinin olmadığını gösteriyor. Çünkü cesedi olan varlıklar, yemek yerler."[74]

Müfessirlerin "ihbârî" şeklindeki ifadelerinin manası, isbâtî (öyle olduğunu ifade etmek) demektir.

Âyette geçen ***"el-huvâr"***, inek sesi demektir. Kelime, diğer benzerleri gibi ses isimlerinden birisidir. Meselâ devenin sesine "rugâ", koyunun melemesine "süğâ", keçinin sesine "yuâr", kedinin miyavlamasına "muvâ", köpeğin ulumasına "nübâh" denilir.

Kıssanın Tâhâ Sûresi'ndeki anlatımından anlaşılıyor ki İsrailoğullarının Firavun kavminin taşıdığı zînet eşyalarından bir takım ağırlıkları onların ellerinden alan ve bunlardan kendileri için bir biçimi, bedeni ve sesiyle bir buzağı heykeli yapan kişi Sâmirî'dir. Bu âyette heykelin yapılmasının İsrailoğullarına nispet olunması, Sâmirî'nin bunu onların çoğunluğunun görüşüne binaen yapmış olmasındandır. Çünkü onlar, kendilerinin bir tanrıça-

73. Furkân, 25/7.
74. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Ce-se-de, md. si).

ları olmasını istemişlerdi. Hâfız İbn Kesîr bu hususta şöyle der: Müfessirler, "Buzağı heykeli, eti, kanı ve sesi olan bir buzağı şeklinde miydi, yoksa hâlâ altından yapılmış buzağı heykeli biçmindeydi de içine hava girince ineğin böğürmesi gibi mi böğürüyordu? diye ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta müfessirler arasında iki görüş söz konusudur. En doğruyu Yüce Allah bilir."[75] Bu iki görüşten birincisi Katâde'den rivayet olunmuştur. İbn Ebî Hâtim'in Dahhâk'tan yaptığı tahrice göre, buzağı bir kez böğürdü ve ikinci kez bir daha böğürmedi. Buzağı heykeline hayat verildi görüşünde olan bilginler, bunu şöyle açıklıyorlar: Sâmirî, İsrailoğullarına denizi geçirttiği, -bir başka rivayette ise Mûsâ'ya (a) indiği- zaman Cebraili bir ata binmiş gördü. Bu at, nereye ayak bassa oraya hayat geliyor ve orası bitkilerle yemyeşil oluyordu. Sâmirî, onun atının ayak izinden bir avuç toprak aldı ve bunu buzağı heykelinin içine attı. Böylece heykel böğürebilen bir canlı inek haline geldi. Yüce Allah'ın Tâhâ Sûresi'nde anlattığı olayı da böyle tefsir ettiler. Bunun açıklaması, ilgili sûrenin tefsirine geldiğimizde yapılacaktır. Fakat bu bilginlerden birisi şöyle dedi: Buzağı heykelinin böğürmesi, rüzgârın içine girmesi ve çıkması sebebiyleydi. Bu açıklama, buzağının esasen canlı olmadığını söyleyen başka bilginlerin ifadelerine benzemektedir. Buzağı heykelinin canlı olduğuna dair gelen rivayetlerin hiçbiri sahih rivayetler değildir. Bundan dolayı Hâfız İbn Kesîr bu konuda tevakkuf etmiş, iki görüşten birisini ötekine tercih etmemiştir. Tâhâ Sûresi'ndeki kıssanın tefsiri hakkında İsrailiyyâta dayanan hurafelerden olmak üzere birçok rivayet söz konusudur. Bunların içinde bir tür yalan ve sapıkça ifadeler de yer almaktadır. Yüce Allah diler de hâlâ yaşıyor olursak Tâhâ Sûresi'nin tefsirine geldiğimizde bu rivayetlere yeniden döneceğiz.

Yüce Allah, onların sapıklıklarını beyan ve cehâletlerini paylamak için şöyle devam ediyor. ***"Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor?"*** Yani görmediler mi ki, o buzağı hak olan İlâh için bilinen özelliklerden ve özellikle de, insanlar üzerinde ibadet olunma hakkından yoksundur? Çünkü o, insanlar arasından risaletini tebliğ için seçtiği kimseyle konuşamamakta ve ona kendi sıfatlarına dair insanların neleri bilmeleri gerektiğini, sonra kendisine nasıl ibadet edileceğini öğretememektedir. Oysa âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah, Peygamberi Mûsâ (a) ile konuşmakta

75. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 247.

ve O'na kendisiyle nefislerini arındıracakları şeyleri, ayrıca maslahatlarının üzerine kâim olduğu şeriatının yolunu göstermektedir. Buradan anlaşılıyor ki Hak ve İlâh olan Rabb'ın özelliği, konuşan bir İlâh olması, kullarıyla konuşması, içlerinden dilediği bir kişiyi seçmesi, onu kelâmını işitmeye ve vahyini almaya ve ahkâmını tebliğ etmeye hazırlayarak onlara doğru yolu göstermesidir. Yüce Allah, Tâhâ Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: *"O şeyin, kendilerine hiçbir sözle mukabele edemeyeceğini, kendilerine ne bir zarar, ne de bir fayda vermek gücünde olmadığını görmezler mi?"*[76] Bu örnek âyette geçen *"kavl"*den maksat, vahyin gösterdiği hidayet yolu, demektir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Onun İlâh olan Rabb'in sıfatlarından, kaynağı kelâm sıfatı olan "irşad etme" özelliği olmadığı gibi, kudret ve irade sıfatlarından kaynaklanan "zarar ve fayda verme" özelliği de yoktur. Sonra Yüce Allah şöyle devam ediyor:

"Onu (tanrı) edindiler ve zalimler oldular." Yani onun kendi yararlarına olan şeyler hakkında konuşmadığını, kendilerine doğru yolu göstermediğini, kendilerine gelecek zararı savmadığını ve fayda da vermediğini göre göre onu tanrı edindiler. Bir başka ifadeyle; onlar buzağıyı bir delile veya içinde delil kırıntısı olan bir şeye dayanarak tanrı edinmediler, tam aksine; daha önce Apis heykeline ibadet ettiklerini ve daha sonra da kendilerine mahsus bir takım putlara taptıklarını gördükleri Mısırlıları taklid ettikleri için tanrı edindiler. İşte bu kendilerine zarar veren ve asla fayda vermeyen cehâlete dayanan tanrı edinme dolayısıyla nefislerine zulmeden kimseler oldular.

"Pişman olup da" Arapça'da "sukita fî yedihî ve uskita fî yedihî" diye bir tabir vardır. Aynı şekilde dilde nâdiren ve kıraat vecihleri arasında şâzz olmak üzere "sakata fî yedihî" de denilir. Manası, "pişman oldu" demektir. *El-Esâs*'ta ifade edildiği üzere, "Fülânün meskûtun fî yedihî ve sâkıtun fî yedihî" denilir ki, manası filanca kişi pişman oldu, demektir. Fakat *el-Keşşâf*'ta bu kelime şiddetli pişmanlık ve iç yangısı şeklinde tefsir edilmektedir. Zemahşerî, kelimeyi kinâye yollu bir ifade olarak kabul etmektedir. *Lisânu'l-Arab*'ta ise şöyle denilmektedir:

"Sukita fî yedi'r-racül / Adam, yanıldı ve hata etti." demektir. Bazıları, bu deyimin anlamının "pişman oldu" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Zeccâc şöyle der: Yaptığına pişman olan ve elden kaçırdığı şeyin ardından iç yangı-

---

76. Tâhâ, 20/89.

sına düşen kimseyi anlatmak için "Kad sukita fî yedihî" denilir... Kur'ân'da *"ve lemmâ sukita fî eydîhim"* ifadesi kullanılmaktadır. El-Fârisî şöyle der: Bunun manası, pişmanlıktan ellerini bir birine vurdular, demektir. Eğer bu açıklama doğruysa, o zaman kelime ***"sukût"*** (düşmek) kökünden geliyor demektir. Âyet-i kerîme "sakata fî eydîhim" şeklinde de okunmuştur. Sanki *"nedem"* (pişmanlık) kelimesi yerine zamir getirilmiştir. Buna göre mana, "Pişmanlık ellerine düştü" demek olur. Bu ifade, tıpkı -ele alınma özelliği olmasa da- bir şeyi elde eden kimse için "Bundan dolayı onun eline hoş olmayan bir şey geçti." denilmesine benzer. Dolayısıyla kalpte ve nefiste hasıl olan bir şey, ele geçirilen ve gözle görülen şeye benzetilmiş olur."[77]

Vâhidî, tefsirinde bu açıklamaya şunları eklemiştir: İbarede özel olarak ***"yed"*** (el) kelimesinin zikredilmesi, işlere elle başlanmasından dolayıdır. Bu ifade, Yüce Allah'ın *"İşte bu, önceden yapıp ettiklerin yüzündendir."*[78] şeklindeki ifadesine benzer. Ya da "el" kelimesinin zikredilmesi, "pişmanlık"ın etkisinin kalpte meydana gelmesinden sonra, -eli ısırmak, birbirine vurmak vb. gibi- elde zuhur etmesinden dolayı olabilir. Yüce Allah, pişman olan kimseyi anlatırken şöyle der: *"Fe asbaha yukallibu keffeyhi / ellerini oğuşturup kaldı."*[79] *"..ve yevme yeaddu'z-zâlimu alâ yedeyhi / O gün zalim kimse (pişmanlıktan) ellerini ısırıp..."*[80] *Tâcu'l-Arûs*'ta ise şöyle denilir:

"*El-Ubâb*'da şöyle denilir: Bu tabir, ne Kur'ân'dan önce duyulmuştur ve ne de Araplar böyle bir tabirden haberdardı! Kelimenin esasan manası, herhangi bir şeyin yukarıdan aşağıya doğru inmesi ve yere düşmesidir. Sonra bu manada genişlemeye gidildi ve hatalı söz için ***'sukita'***denildi. Çünkü Araplar, hatalı sözü muhtaç olunmayan ve buna bağlı olarak da düşen şeye benzettiler. İfadede *'yed'* (el) kelimesinin kullanılması, pişmanlığın kalpte meydana gelmesi ve etkisinin ise elde görülmesinden dolayıdır. Nitekim Yüce Allah'ın *'Böylece, bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü ellerini oğuşturup kaldı.'*[81] şeklindeki ifadesi bu kabildendir. Çünkü *"yed"* (*el*), en büyük organdır. Elin bizzat direkt olarak yapmadığı fiil de ona isnad olunabilir. Meselâ, *'zâlike*

77. İbn Manzûr, *Lisâu'l-Arab*, (Sa-ka-ta, md. si).
78. Hac, 22/10.
79. Kehf, 18/42.
80. Furkân, 25/27.
81. Kehf, 18/42.

bimâ kaddemet yedâke / İşte bu, önceden yapıp ettiklerin yüzündendir.'[82] ifadesi böyledir."[83]

Âyetin manasına geri dönelim: Onların yaptıklarından dolayı pişmanlıkları ve iç yangıları şiddetlenip artınca ve ***"Kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını görünce..."*** Yani kendilerinin buzağı heykeline tapmakla gerçekten sapıtmış olduklarını öğrenince veya ona tapmakla sapıklıklığa düştüklerini anlayınca ve Mûsâ'nın dedikleri ve yaptıkları tahakkuk edince ve bunları gözleriyle ayan beyan gördükleri zaman ***"'Yemin olsun ki; eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa'... "*** dediler. Bir başka ifadeyle; yeminle belirttiler ki, Rablerinin herşeyi kuşatan rahmeti bu günâhtan sonra kendilerini kuşatmayacaktır. Sonra Rabbimiz, tevbemizi kabul etmek ve günâhımızın üzerinde durmamak suretiyle bize merhamet etmezse ***"'...mutlaka ziyana uğrayanlardan olacağız.' dediler."*** Yani dünya ve âhiret mutluluğunu kaybedenlerden olacağız dediler. Dünya mutluluğu; arz-ı mev'ûd'da (vaad edilmiş topraklarda) özgürlük ve bağımsızlıktır. Âhiret mutluluğu ise, kerâmet (şeref ve onur) ve rıdvân (Allah'ın hoşnutluğu) yurdudur.

Belâğat nükteleri denizine dalan bazı kimseler, *"sapıklık içine düştükleri"*ni anlamalarından önce neden *"pişman olduklarını"*nın ifade edildiğini araştırmışlardır. Hâlbuki normalde bilinen şudur: İnsan, işlediği günaha muttali olduğunda pişmanlık duyar.

Büyük bilgin Şîrâzî bunu açıklamak üzere meâlen şöyle der: Bir şeyin veya durumun hak ve gerçek olduğunun kesin olarak kabulünden, bunun zıddını veya karşıtını kesin olarak kabul etme durumuna -genelde- bir defada ve bir anda intikal edilmez. Tam aksine genelde görülen şudur: Bir şeyin doğru ve gerçek olduğuna dair kesin kabulden önce o hususta "kuşku" duyma aşamasına geçilir... Sonra o şeyin zıddının ve karşıtının doğruluğu hakkında "zannetme" merhalesine intikal edilir. Daha sonra onu "kesin kabul", bundan sonra onun "gerçek olduğunun ortaya çıkması" ve en son olarak da "rü'yet" (gözle görmek) tabiri ile ifade edilen "yakînî bilgi" merhalesine intikal edilir. İsrailoğulları, yaptıklarının doğru olduğuna kesin olarak inanıyorlardı. Yaptıklarına karşı pişmanlık duymaları, belki de onlara "kuşku

82. Hac, 22/10.

83. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, (Sa-ka-ta, md. si).

duyma" aşamasında gelmiştir. Böylece "sapık olduklarının" ortaya çıkması merhalesi, pişmanlıktan sonra gerçekleşmiş olur.

Ben de derim ki; Tâhâ Sûresi'nde uzun uzun anlatılan İsrailoğullarının buzağıya tapmaları kıssası bağlamında ifade edildiğine göre; Hârun (a) onların buzağıya tapmalarına tepki gösterip, bir olan Yüce Allah'a kulluk tevhidinin gerekli olduğunu gösteren Rablık tevhidini hatırlatınca O'na şöyle dediler: "*Mûsâ aramıza dönünceye kadar buna tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz!*" [84] Mûsâ dönüp de kardeşi Hârun'u (a) azarlayınca, söylediği sözler arasında şu cümle geçti: "*Ey Hârun! Bunların sapıklığa düştüğünü gördüğün vakit, seni engelleyen ne oldu? (Neden) benim yolumu takip etmedin, benim emrime karşı mı geldin?*" [85] Benim emrim, "*Kavmim içinde benim yerime geç, onları ıslah et, bozguncuların yoluna uyma.*"[86] idi. Hz. Mûsâ açık açık onların sapıklığa düştüklerini söyleyince, O'nun öfkelendiğini ve levhaları yere atıp kırıldıklarını ve kardeşi Hârun'un (a) başından ve sakalından tutup kendine doğru çektiğini gördükleri zaman yaptıklarına pişman oldular. Eğer bu pişmanlık, -yaptıkları işin bir sapıklık olduğuna dair yakînî bir bilgiden değil de- taklidden ve Mûsâ'ya (a) itaattan kaynaklanıyorsa, o zaman Yüce Allah'ın "*kendilerinin gerçekten sapmış olduklarını görünce...*" âyetiyle ifade edilen "yakînî bilgi" (kesin bilgi), Mûsâ'nın buzağı heykelini yakmasından ve onu parça parça edip denize atmasından sonra hasıl olmuştur.

"Vâv harfiyle yapılan atıf, birbiri üstüne atfedilen şeyler arasında sıralama ifade etmez." kuralı bir nahiv kuralıysa, buna karşılık "Zaman ve rütbe açısından sıralamanın gerekli olmadığı şeylerde, daha önemli olan öne alınır." hükmü de maânî ilmi kurallarından birisidir. Dolayısıyla burada "nedem" (pişmanlık) kavramının öne alınması şayet zaman açısından önceliğinden kaynaklanmıyorsa, o zaman ağır basan ihtimal; bunun cezayı hak ettiklerini fark etmelerinin mübalagalı yoldan anlatımı içindir. Yüce Allah, âdetâ şöyle demektedir: Onlar, pişman olmalarına, günahın silinmesine, cezanın ertelenmesine vesile olan tevbelerine, buzağıya tapmanın bâtıllığı ve ibadeti sırf Rabbe tahsis etmenin gerekliliğine dair yakînî bilgi elde etmelerine rağmen, -Allah'ın merhameti olmadıktan sonra- her iki hususun (pişman

84. Tâhâ, 20/91.
85. Tâhâ, 29/92, 93.
86. A'raf, 7/142.

olmak ve sapıklık içinde olduğunu görmek) bağışlanmayı hak etmeye yetmeyeceğini ifade eden sözü söylediler. Bilindiği üzere sadece sapıklık içinde olduğunu bilmek, af ve bağışlanmayı gerekli kılmaz. Ancak bu bilgi arkasından gereğince ameli -ki o da tevbe ve amel ederek Yüce Allah'a dönmektir- getirirse o zaman işe yarar. İnsanların içinde en çok cezayı görecek olanlar, bile bile sapıklığı seçenler ve tevbe etmeyenlerdir. Böylece anlaşılmış oluyor ki, âyette önce *"nedem"*e (pişmanlık) yer verilmesi, bile bile sapıklığı seçmekten daha önemlidir. Bu açıklama, Yüce Allah'ın bize bir ihsanı olup, bunu bizden önce tespit edeni görmüş değiliz. Bu açıklamadan, neden *"rahmet"*in "mağfiret" ten önce zikredildiği de anlaşılmış oluyor. Çünkü rahmet, mağfiretin sebebidir. Çünkü "tevbe" ve "hakkı bilmek", "rahmet olmadan" "mağfiret"e ermek için yeterli unsurlar değildir. Bunda da şaşılacak bir taraf yoktur. Çünkü Buhârî-Müslim'de Ebû Hüreyre'den şu rivayet yer almaktadır: Ben, Peygamberimizden duydum, şöyle diyordu: *"Hiç kimseyi ameli cennete asla sokamaz."* Orada bulunan sahâbîler sordular: *"Sizi de mi Yâ Rasûlallah!"* Peygamberimiz (s), *"Beni de! Ancak Yüce Allah'ın beni ihsanına ve rahmetine gark etmesi bundan müstesnadır. Dolayısıyla; doğru yolu tutun ve aşırılıktan kaçının."* buyurdu.[87] Müslim'de Câbir'den rivayet edilen bir hadiste ise Peygamberimiz (s) şöyle der: " *Herhangi birinizi ameli cennete sokamaz. Cehennemden de kurtaramaz. Amelim, -Allah'ın rahmeti olmadıkça- beni de kurtaramaz.*"[88] Bu hadisle, cennete amelle girileceğini açık ve net olarak ifade eden âyetleri uzlaştırmada söylenebilecek en uygun cevap şudur: Amelle cennete gitmek yine Yüce Allah'ın ihsanı ve rahmetiyle olacaktır. Çünkü insan yaptığı amelin bizatihi kendisi dolayısıyla o sürekli ve kâmil olan nimeti hak edemez. Hatta insanın işlediği amel, Yüce Allah'ın kendisine dünyada bahşettiği nimetlerin bir kısmını hak etmeye bile yetmez. "Cennete girmek rahmet sebebiyle, ama cennetin bölünmesi amellere göredir." şeklinde söylenmiş olan söze gelince, bu söz âyetlerle hadis arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmaz. Çünkü bu âyetlerden birisi, *"Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin."*[89] âyetidir.[90]

87. Buhârî, *Mardâ*, 19, *Rikâk*, 18.
88. Müslim, *Sıfatu'l-Münâfıkîn*, 77. (Sayfa:2171.)
89. Nahl, 16/32.
90. Şeyhülislâm İbn Teymiye bu hususta şöyle der: *"Hiç kimseyi ameli asla cennete sokamaz."* hadisi, *"Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin."* âyetiyle çelişmemektedir. Çünkü menfi olan ifade, mukabele ve muâraza "bâ"sı ile menfi kılınmıştır. Bu

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِن بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلاَ تُشْمِتْ بِيَ الأَعْدَاء وَلاَ تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿150﴾ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿151﴾

150- Mûsâ, kızgın ve üzgün bir halde kavmine dönünce: "Bana arkamdan ne kötü bir halef oldunuz! Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?" dedi. (Tevrat) levhalarını yere attı ve kardeşinin (Hârun'un) başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi): "Anam oğlu! Bu kavim beni cidden zayıf gördü ve nerede ise beni öldüreceklerdi. Sen de bana böyle yaparak düşmanları sevindirme ve beni zalim bir kavimle bir tutma!" dedi.

151- (Mûsâ da) "Ey Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetinin içine al. Zira sen merhametlilerin en merhametlisisin!" dedi.

"Mûsâ, kızgın ve üzgün bir halde kavmine dönünce" *Lisânu'l-Arab*'da *"e-se-fe"* kökü açıklanırken, bunun şiddetli hüzün ve öfke manasına geldiği ifade edilmektedir. Ancak çoğunluk, söz konusu hüzün ve öfke'nin "şid-

---

ifade şuna benzer: "Bi'tu hâzâ bi hâzâ" "şunu şunun karşılığında sattım." İspat edilen şey ise sebebiye bâsı ile ispat olunur. Dolayısıyla amel, cezânın -sebebi olsa bile- mukabili olamaz. Bundan dolayı, bir kimse üzerine vâcip olanı yerine getirdiğini ve Rabbın mağfiretine muhtaç olmadığını zannederse, o kimse sapıktır. Nitekim Sahîh'te Peygamberimiz'den (s) şöyle rivayet olunmuştur: *"Hiç kimseyi ameli cennete sokamaz."* Orada bulunan sahâbîler sordular: " *Siz de mi Ya Rasûlallah?* " Peygamber, *"Ben de! dedi. Ancak Yüce Allah'ın beni rahmetine ve ihsanına gark etmesi bundan müstesnadır."* Bazı rivayetlerde "mağfiretine" kelimesi de geçmektedir. Sünenlerde Peygamberimiz'den (s) rivayet edilen şu hadis de böyledir: *"Eğer Allah, sahip olduğu göklerin halkına ve yer (küresi)nin halkına azab etseydi onlara zulüm etmiş olmadan azab vermiş olurdu. Eğer onlara merhamet etseydi Allah'ın rahmeti, onlar için kendilerinin işledikleri amellerinin karşılığından daha hayırlı olurdu.* " (İbn Mâce, *Mukaddime*, 10; Ahmed b. Hanbel, V, 182, 185, 189).

detli" olmasının şart olmadığını ifade ediyor. *el-Mısbâh*'da şöyle deniliyor: "Esife, esefen" kökü, "ta'ibe" fiili gibi IV. bâbdan gelir. Manası hüzünlendi ve bir şeyin hasretini çekti, demektir. Sıfat-ı müşebbehesi "taibun" kelimesinde olduğu gibi "esifun" şeklinde gelir. ***"Esife"*** fiili vezin (ölçü) ve mana itibarıyla tıpkı "gadibe" (öfkelendi) fiili gibidir. Fiil, if'âl bâbına katılarak müteaddî (geçişli) hale getirilir ve "âseftuhû / Onu üzdüm" denilir. Râgıb ise bu kelimeyi şöyle açıklamaktadır: "El-Esef, hem hüzün ve hem de öfkedir. Bunların her birine kendi başına "esef" denebilir. Esefin aslı, kalpteki kanın intikam şehvetini harekete geçirmesidir. Bu, kişinin kendisinden daha aşağı mertebede olana karşı olduğunda, insan saldırganlaşır ve bu duygu "gazab"a (öfkeye) dönüşür. Buna karşılık kendisinden daha üstün mertebede olan birine yönelik olursa o zaman da kişi, kendi kabuğuna çekilir ve bu duygu "hüzün" e dönüşür. Bundan dolayı İbn Abbas'a hüzün ve gazabın mahiyeti soruldu da O şöyle cevap verdi: Bu iki duygunun çıkış yeri birdir. Ancak ifade edildikleri lafız farklıdır. Her kim gücünün yettiği bir kimseyle çekişirse ona izhar edeceği şey; öfke ve hiddettir. Her kim de gücünün yetmediği bir kimseyle çekişirse ona izhar edeceği şey; [91] hüzün ve şikâyettir. Bundan dolayı şair şöyle der":

فحزن كل أخي حزن أخو الغضب

"Hüzünlü olan herkesin hüznü, gazabın kardeşi olan hüzündür."[92]

Râgıb daha sonra âyette geçen "esif" kelimesinin "öfkeli, hiddetli" manasına olduğunu ifade eder. O halde ***"esif"*** kelimesi, "öfkeli ve hiddetli" kelimesiyle eş anlamlı (müteradif) olmuş olur. Ancak Râgıb burada, lafızların manasını tahkik etme özelliğini ıskalamış görünmektedir. O'nun İbn Abbas'tandır diye naklettiği sözün doğru olduğunu zannetmiyorum. Çünkü "gazab" (öfke) ile "hüzün" arasında yaptığı mukayese, ancak "gazab" ile "hıkd" (kin) arasında geçerlidir. Hüzün, nefsin -mal veya aile fertleri ya da çocuk gibi- sevdiği bir şeyi kaybetmesinden dolayı duyduğu elemdir. "Hüzün"de intikam şehveti diye bir şey yoktur. "Esef" kelimesinin "hüzün" manasına geldiğini örnek gösterebileceğimiz bir âyet, Hz. Ya'kûb'un dilinden hikâye edilen *"Ah Yusuf'um ah!"*[93] ifadesidir. Kelimenin "gazab" (öfke)

91. Aslında ifadenin akışına göre, ona karşı gizleyeceği şey, hüzün ve şikâyettir, demeliydi.
92. Râgıb, *el-Müfredât*, (E-se-fe, maddesi) s. 17.
93. Yûsuf, 12/84.

manasına kullunımına da *"Nihayet bizi gazablandırdıkları zaman onlardan intikam aldık."*[94] âyetini örnek verebiliriz. Yüce Allah "hüzün" kelimesiyle vasfedilemeyeceği gibi, bu kelime O'na nispet de edilemez. Yüce Allah'ın gazabı, beşerin gazabı gibi nefiste duyulan bir "elem" olmadığı gibi, kalbin kanının galeyâna gelmesi ve kaynaması da değildir. Yüce Allah bu tür beşerî infiallerden (duygusal reaksiyonlardan) ve elemlerden münezzehtir. "Yüce Allah'ın öfkesi", sadece kendisine yaraşır bir sıfattan ibarettir ki bu da vereceği cezanın sebebidir. Mûsâ (a)'ın vasfında "esif" (hüzünlü) ve "gadbân" (öfkeli) sıfatlarının toplanması, "esif" kelimesinin "hüzünlü" manasına geldiğini göstermektedir.

Bu açıklamalardan sonra âyetin manasına gelelim: Mûsâ, (a) kardeşi Hârun'a (a) öfkeli olarak Tûr dağından kavminin yanına geri dönünce... Çünkü O, kardeşini kavmini yönetmekte zaaf içinde ve kendi yerine halef olarak azim sahibi olmayan bir halde görmüştü... İşte Mûsâ kardeşine öfkeli, kavminin şirk küfrü içine yuvarlanmış ve Allah'ı gazablandıran bir durumda olmasından dolayı hüzünlü olarak dönünce, "**Bana arkamdan ne kötü bir halef oldunuz!**" dedi. Yani ben sizden ayrılıp Rabb'la konuşmaya gittikten sonra ne kötü bir şekilde bana halef oldunuz! dedi. Hâlbuki ben size daha önce tevhid ilkesini telkin etmiş, sizleri şirkten alıkoymuş ve bunun bozukluğunu, bâtıllığını, kötü âkibetini açıklamıştım. Bu açıklamayı size, inek heykellerinden yapılmış putlara tapan bir kavmi gördüğünüz zaman yapmıştım. Dolayısıyla size gerekli olan şey, benim sîretimi (yaşantım) örnek alarak, yerime halef olmanızdı. Fakat sizler, bunun tam zıddıyla bana halef oldunuz. Çünkü sizler de o kavmin putları veya Mısırlıların putlarından birisi gibi kendinize put yaptınız ve içinizden bazı kimseler, bu puta taptı ve diğerleriniz sizi bundan vaz geçirmedi. Bu âyetteki azarlama, geneldir. İfadede, Hârun'a (a) da özel bir ta'rîz (üstü kapalı dokundurma) vardır. Çünkü Hz. Mûsâ, -daha önce geçtiği üzere- O'nu aralarında kendi yerine bırakmıştı.

"'Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?' dedi." *Lisânu'l-Arab*'da deniyor ki; ***"Acelehû"*** demek "sebekahû" (önüne geçti) demektir. "A'celehû" (acele ettirdi) ise "ista'celehû" (acele ettirdi) manasınadır. Kur'ân'da *"E acil-tüm emre Rabbiküm"* denir ki, manası, Rabbinizin emrini beklemeyip, öne mi

94. Zuhruf, 43/55.

geçtiniz? demektir. El-Ferrâ şöyle der: "Aceltü'ş-şey'e" demek, bir şeyi öne geçtim, "a'celtühû" demek ise "onu harekete getirdim." demektir. Keşşâf'ta şöyle denilir:

"Acele ani'l-emri" demek bir işi tam olmadan bıraktı, demektir. Bunun zıddı ise, "temme aleyhi" tabiridir. "A'celehû anhu gayruhû", başkası onu acele ettirdi, demektir. Fiile "sebeka" (öne geçti) manası tazmin edilir (yüklenir) ve onun gibi geçişli yapılır. Böylece "Aceltü'l-emre / Bu işte acele ettim." denilir. Buna göre âyetin manası; "Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz?" demektir. Rabbin emri ise, kendisine verilen ahde (söze) ve size tavsiye ettiği şeylere sadık kalarak Mûsâ'yı (a) beklemekti. Sizler, emri vaktin sona ermesi, benim size dönmemem üzerine bina ettiniz. Kendi aranızda benim öldüğümü konuştunuz ve başka ümmetlerin peygamberlerinin ardından işi değiştirmesi gibi siz de değiştirdiniz. Rivayete göre Sâmirî onlara buzağı heykelini çıkarınca -Kur'ân'ın ifadesiyle- *"Bu, sizin de Mûsâ'nın da tanrısıdır."*[95] Mûsâ (a) asla dönmeyecek, çünkü O, öldü, dedi.[96]

İbn Kesîr ise şöyle der: "E aciltüm emre rabbikum" yani benim size gelmem için acele mi ettiniz? Halbuki o, Yüce Allah'ın takdirine bağlıdır." demektir.

Âlûsî ise *Keşşâf*'ın ibaresini -Bu ümmetin Selef'inden sonra gelen birçok müellefin âdeti olduğu üzere- Zemahşerî'nin adını zikretmeden nakletmektedir. Bunun ardından da şöyle demektedir:

"Ya'kûb, buradaki "sebk"in (acele etme) ifadede tazmin olmaksızın hakîkî manasına olduğu kanaatindedir. "Emr" kelimesi ise, "evâmir/emirler" kelimesinin tekilidir. El-Hasen'in bu âyeti şöyle anladığı rivayet olunmaktadır: Rabbinizin size kırk gece olarak vaad ettiği vaadini beklemeyip acele mi ettiniz? Bu yaklaşıma göre "emr" kelimesi "umûr/işler" kelimesinin tekili olmuş olur." Bu ibarede geçen "erbaîn" (kırk) kelimesinden maksat, -daha önce geçtiği üzere- Rabbinin Hz. Mûsâ'ya (vahyetmek üzere) verdiği kırk gecelik vaaddir.

Sonra Yüce Allah şöyle dedi: ***"(Tevrat) levhalarını yere attı ve kardeşinin (Hârun'un) başını tutup kendine doğru çekmeye başladı."*** Yani Allah için

95. Tâhâ, 20/88.
96. Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 119.

gazabının ve kavminin O'na şirk koşmasına üzüntüsünün şiddetinden dolayı kardeşinin başını tutmak üzere elindeki levhaları yere attı. Kardeşinin kusurlu olduğunu zannettiği için saçlarından tuttu ve perçeminden yakalayarak kendine doğru çekmeye başladı. Çünkü Mûsâ'nın (a) ictihadına (düşüncesine) göre -kendisinin daha önce böyle bir heykeli yakıp denize atması gibi- kardeşinin onları buzağıya tapmaktan vazgeçirmesi ve gücü yettiği takdirde bundan alıkoyması gerekiyordu. Eğer buna gücü yetmeyecek olursa, o zaman -Yüce Allah'ın Tâhâ Sûresi'nde ifade ettiği üzere- kendisini izleyip Tûr dağına doğru arkasından gelmesi gerekiyordu. *"(Mûsâ döndüğünde kardeşine şöyle) dedi: "Ey Hârun! Bunların sapıklığa düştüğünü gördüğün vakit, seni engelleyen ne oldu? (Neden) benim yolumu takip etmedin, benim emrime karşı mı geldin?"*[97] İctihad, müctehidlerin durumlarına göre farklılık gösterir. Mûsâ (a) gibi hak ile ve hak için gazabı çok şiddetli olan güçlü bir kimse, Hârun (a) gibi yumuşak mizacın ve ağırbaşlılığın baskın geldiği bir kimsenin hissettiği şeyleri hissetmez. Bazı müfessirler, levhaların yere atılmasının ve -rivayetlere göre- içlerinden bazılarının kırılmasının Allah'ın kelâmına karşı bir kusur işlemek manasına gelip gelmeyeceği noktasında ihtilaf etmişler ve ma'sûm (günah işlemekten münezzeh) bir peygamber, -şiddetli bir gazap ânında bile olsa- böyle bir fiili nasıl işler demişlerdir. Hatta bunlardan birisi, bu hareketin -kendi içinde- bir tür levhalara değer vermeme anlamı içerdiğini vehmetmiş, onun için bundan çıkış yolunun beyan edilmesi gerekmiştir, demiştir. Bu vehimlere karşı verilecek cevaplar içinde bizce tercihe şâyan olan cevap şudur: Levhaları yere atmak, onlara değer vermemek anlamına gelmez. Tıpkı sihirbazlara hüccet ikame etmek için âsâsını yere atmasının böyle bir manayı içermemesi gibi... Çünkü *"ilkâ"* (*atmak*) fiili, ne dil açısından ve ne de âdete göre kendi başına böyle bir mana ihtiva etmez. "İlkâ"nın böyle bir manaya gelmesi, ancak, kasıt varsa mümkündür. -Her ne kadar gazab hali, böyle bir kasıt için ortam oluştursa da- burada Hz. Mûsâ'nın böyle bir kastı taşıması, kesinlikle imkânsızdır. Buradan anlaşılıyor ki bazılarının lâfı uzatmaları nâfile bir gayrettir ve buna hiç de gerek yoktur.

Peki Hârun'un (a) buna cevabı ne oldu? ***"(Kardeşi): 'Anam oğlu! Bu kavim beni cidden zayıf gördü ve nerede ise beni öldüreceklerdi.'"*** dedi. Kıraat imamlarından İbn Âmir, Hamza, el-Kisâî ve -Âsım'dan rivayetle- Ebû Bekir,

97. Tâhâ, 20/92, 93.

"İbn Ümm" kelimesini burada ve Tâhâ Sûresi'nde, tahfif (hafifletme) için mütekellim "yâ"sının hazfiyle "İbn-i Ümmi" şeklinde okumuşlardır. Mütekellim "yâ"sı, -kâideye göre- muzaf (tamlanan) olduğunda münâdâdan atılır. Bu imamların dışında kalan imamlar, "İbn Ümme" şeklinde okumuşlardır. Buna sebep olarak, böyle okunursa daha fazla tahfif olacağını ve deyimin -feth üzere mebnî olan- "hamsete aşere" tabirini benzetilmesini göstermişlerdir. şâz olarak; -aslı üzere- yâ harfinin yazılıp okunmasıyla "İbni Ümmî" şeklinde de okunmuştur. *Keşşâf*'ta şöyle denilmektedir:

"Hârun, (a) Mûsâ'nın (a) ana-baba bir öz kardeşiydi. Eğer bu doğruysa, o zaman ***'anam oğlu'*** demesi, onların aynı batın ikizleri olmasına işaret etmek içindir. Bu tabir, şefkati ve yumuşaklığı daha çok davet eder ve gerekli hakkı daha çok büyütür. Çünkü anneleri, iman etmiş bir kadındı. Onun için Hârun, annenin nesebine itibar etti. Ve çünkü bu hususta korku ve sıkıntılara katlanan annedir. Onun için, kendisine annenin hakkını hatırlattı."[98] Zemahşerî'nin, "Annenin nesebine itibar etti" şeklindeki ifadesi hariç, bu açıklaması güzeldir. Çünkü nesep, imana dayanmaz. Mûsâ ve Hârun'un annelerinin ismi, -onların ellerindeki Tevrat'a göre- Lavi kızı Yûkâbid'dir.

Buna göre âyetin manası şöyledir: Ey anam oğlu! Beni azarlayıp paylamakta acele etme! Çünkü ben, kavmimize tepki koymakta, onlara nasihat etmekte hiçbir çabadan geri kalmadım. Fakat onlar, beni zayıf gördüler, nasihatımı bellemediler ve emrime sarılmadılar. Hatta az kalsın beni öldüreceklerdi. ***"Sen de bana böyle yaparak düşmanları sevindirme ve beni zalim bir kavimle bir tutma!" dedi."*** Yani bana karşı düşmanları sevindirecek azarlamada ve aşağılamada bulunma! Beni, -belli bir süre bana öfkelenip sorumlu tutmak suretiyle onlardan kılarak- buzağı heykeline taparak nefislerine zulmeden o kimselerle bir tutma! Benim onlarla hiçbir ortak tarafım yoktur.

İbarenin zâhirinden anlaşılan, Hârun (a) düşmanlar (a'dâ) ve ***"zalimler"*** derken bir tek zümreyi kastediyordu. Kastettiği o tek zümre ise, buzağıya tapan o kimselerdi. Hârun (a) onlara karşı tepki koydu, bunun üzerine kendisine sinirlendiler ve onu az kalsın öldürüyorlardı. Bu ibare, Hârun'un (a) irade ve azim gücü açısından Mûsâ'dan daha aşağı olduğunu gösteriyor. Bu husus, âlimlerimizin ve Ehl-i Kitab âlimlerinin üzerinde ittifak ettikleri husustur.

98. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 119.

Peki Hârun'un şefkat dilemesinin Mûsâ'nın (a)ın kalbinde ne gibi bir etkisi oldu/ *"(Mûsâ da) "Ey Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla";* yani gerek söz ve gerekse fiille kardeşime kaba davrandığım için beni, kendisine eziyet edilmesine, hatta katledilmesine sebep olma ihtimali bulunan kavmimi paylama hususunda kusur etmiş olabileceğinden dolayı da kardeşimi bağışla, *"bizi"* o herşeyi kuşatan *"rahmetinin içine al."* yani bizi de kuşatıcı kılarak ve içine gark olanlardan eyleyerek rahmetinin içine al... "Bizi rahmetinin içine al" ifadesi, "bize merhamet eyle" ifadesinden daha beliğdir. *"'Zira sen merhametlilerin en merhametlisisin!' dedi."* Bu son cümle, bir övgü cümlesidir. Bu cümle, umut hususunda daha fazla güven ifade etmektedir. Hz. Mûsâ'nın yaptığı dua, genel haliyle Hârun'un (a) gönlünü alma açısından ondan özür dilemeden daha güçlü ve düşmanı hayal kırıklığına uğratma açısından da daha vurguludur. Çünkü düşmanın beklentisi, Mûsâ'nın kardeşine karşı düşmanı sevindiren bu hareketinin bir kin ve diş bilemeye sebep olacağı idi. Zemahşerî, Hz. Mûsâ'nın kullandığı bu ifadenin sebebini şöyle açıklıyor:

"Mûsâ'nın (a) böyle davranması, kardeşinin gönlünü almak ve kardeşine yaptığından sevinebilecek olan düşmanlara, -heveslerinin kursaklarında kalması için- ondan hoşnut olduğunu göstermektir. Mûsâ, kardeşine karşı haddi aştığı için kendi nefsine, kendi yerine bakarken görevini tam olarak yapamamış olabileceği için de kardeşine mağfiret diledi. Yüce Allah'tan, iki kardeş olarak rahmetinden ayrılmamalarını ve rahmetinin dünya ve âhirette kendilerini kuşatmaya devam etmesini diledi."[99]

Şerefli Kur'ân, Hârun'u (a) buzağıya tapma suçundan ve kavmi arasından buzağıyı tanrı edinen ve tapan kimselere tepki göstermekte kusurlu davranmaktan temize çıkarmaktadır. Bu nokta, Kur'ân'ın Ehl-i Kitab'ın elinde bulunan peygamberlerin kitaplarına hâkim olduğu en önemli noktalardandır. Kur'ân, bu noktada o kitapları tahrif edenlerin hatalarını düzeltmekte ve bu kendisine ve kendisini getiren Hz. Muhammed'e dil uzatan kimselerin ağızlarına toprak saçmaktadır. Yüce Allah, Onu (s) "İsrailoğulları peygamberlerinden Mûsâ (a) ve başka peygamberlerle ilgili haberleri Tevrat'tan aldığı yolundaki asılsız iddialarından" hem Kur'ân'ı ve hem de Hz. Peygamber'i temize çıkardı. Çünkü O, ümmî idi. Bu kitaplardan hiçbir şeyi okumamış

99. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 119.

ve muttali olmamıştı. Bulunduğu beldede, bu kitaplara dair herhangi bir şeyi bilen kimse de yoktu. Kendi kavminden olup en inatçı ve en düşmanca davaranan kişisinin yüzüne karşı şu âyetlere benzer âyetleri okuyordu: *"Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtıla uyanlar kuşku duyarlardı."*[100], *"(Rasûlüm!) İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin."*[101] Eğer Hz. Peygamber veya kavmi, bu kitaplara dair herhangi bir şey biliyor olsaydı, o inkârcılar ve inatçılar kendisini bu hususta yalanlarlardı. Bu gerçek bundan önce delil olarak ifade edildi. Burada ise maksat, başka bir delil daha ikâme etmektir. O delil de şudur: Hz. Peygamber, bu haberleri Tevrat'tan nakletmiş olsaydı naklettiği her şey, Tevrat'a tamı tamına uyardı. Halbuki Kur'ân, birçok yerde ona muhalefet etmektedir. Çünkü Kur'ân'ı indiren Yüce Allah, O'nu Tevrat'a hâkim, gözetleyici ve içinde tahrifin vaki olduğu en önemli yerleri tashih edici kılmıştır. Bu önemli yerlerden birisi de, Hz. Hârun ve diğer peygamberleri günâh işlemekten ve kendilerine nispet edilen cürümlerden temize çıkarmıştır. Çünkü bu tahrif edilmiş Tevrat, -Hârun'u (a) buzağı heykelini yapan kişi olarak göstermesi gibi- o peygamberleri birer kötü örnek olarak sunmaktadır. Nitekim bu durum, tahrif edilmiş Tevrat'ın *Çıkış Bölümü* 32. Bap'ta anlatılmaktadır.

"1) *Ve dağadan inmek için Mûsâ'nın geciktiğini kavm görünce, kavm Hârun'un yanına toplandı ve ona dediler: Kalk, bizim için ilâh yap, önümüzden gitsinler; çünkü Musâ'ya, bizi Mısır'dan çıkaran bu adama, ne oldu bilmiyoruz.*

"2) *Ve Hârun onlara dedi: Karılarınızın, oğullarınızın ve kızlarınızın kulaklarındaki altın küpeleri kırıp çıkarın ve onları bana getirin.*

"3) *Ve bütün kavm kendi kulaklarındaki altın küpeleri kırıp çıkardılar ve onları Hârun'a getirdiler.*

"4) *Ve onu ellerinden aldı ve oymacı âletiyle ona biçim verdi, ve onu dökme bir buzağı yaptı; ve dediler: Ey İsrail, seni Mısır diyarından çıkaran ilâhların bunlardır.*

"5) *Ve Hârun onu gördü ve onun önüne bir mezbah yaptı; ve Hârun ilân edip dedi: Yarın Rabbe bayramdır.*

100. Ankebût, 29/48.
101. Hûd, 11/49.

6) *Ve ertesi gün erken kalktılar ve yakılan takdimeleri arzettiler ve selâmet takdimelerini getirdiler; ve kavm yemek ve içmek için oturdular ve oynamak için kalktılar.*

"7) *Ve Rab Mûsâ'ya dedi: Git, aşağı in; çünkü Mısır diyarından çıkardığın kavmin bozuldu;*

"8) *Onlara emrettiğim yoldan çabuk saptılar; kendileri için dökme bir buzağı yaptılar ve ona secde kıldılar ve ona kurban kestiler ve dediler: Ey İsrail, seni Mısır diyarından çıkaran ilâhların bunlardır."*[102]

Bundan sonra Rabbın Mûsâ'ya (a) bu kavmin sert enseli bir kavim olduğu, onları telef etmek için gazabının alevlendiği, Mûsâ'nın bunu yapmaması ve Mısır'lıları başlarına gelene sevindirmemesi için yalvardığı zikredilmektedir. Sonra Mûsâ, Rabb'a İbrahim'e, İshâk'a ve Ya'kûb'a nesillerini çoğaltma sözü verdiğini hatırlatmaktadır. Bunun ardından Mûsâ'nın kavmine dönmesinden ve yaptıklarından söz edilmektedir. Daha sonra ifade şöyle devam etmektedir:

"19) *Ve vaki oldu ki, ordugâha yaklaşınca buzağıyı ve oyunlarını gördü; ve Mûsâ'nın öfkesi alevlendi, ve elinden levhaları attı ve dağın eteğinde onları kırdı.*

"20) *Ve yaptıkları buzağıyı aldı ve ateşte yaktı ve toz oluncaya kadar ezdi ve suyun yüzüne saçıp İsrailoğullarına içirdi.*

"21) *Ve Mûsâ Hârun'a dedi: Bu kavm sana ne yaptı ki, onun üzerine büyük suç getirdin?*

"22) *Ve Hârun dedi: Efendimin öfkesi alevlenmesin; kavmı sen bilirsin, o kötülüğe âmadedir.*

"23) *Çünkü bana dediler: Bizim için önümüzden gidecek ilâh yap; çünkü Mûsa'ya, Mısır diyarından bizi çıkaran bu adama ne oldu, bilmiyoruz."*[103]

Bundan sonra Mûsâ'nın Rab'dan kavmini bağışlamasını talep ettiği ve Rabbın her bir ferdin kendi kardeşini, kendi arkadaşını ve kendi komşusunu öldürmesini emrettiği, sonra Levi oğullarının bu emri yerine getirdikleri ve İsrailoğullarından o gün üç bin kişiyi katlettikleri anlatılmaktadır. Bu konu, Bakara Sûresi'nde daha önce geçmişti.

---

102. Eski Ahit, *Çıkış*, Bap:32/1-8. (Tercümede Tevrat'ın Türkçesi esas alınmıştır. -Çev.-)
103. Eski Ahit, *Çıkış*, Bap, 32/19-23.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيَنَالُهُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ ﴿152﴾ وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِن بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿153﴾

152- Buzağıyı (tanrı) edinenler var ya, işte onlara mutlaka Rablerinden bir gazap ve dünya hayatında bir alçaklık erişecektir. Biz iftiracıları böyle cezalandırırız.

153- Kötülükler yaptıktan sonra ardından tevbe edip iman edenlere gelince, şüphesiz ki o tevbe ve imandan sonra, Rabbin elbette bağışlayan ve esirgeyendir.

"Buzağıyı (tanrı) edinenler var ya, işte onlara mutlaka Rablerinden bir gazap ve dünya hayatında bir alçaklık erişecektir." Bu âyeti, iki şekilde açıklamak mümkündür:

1) Birinci yaklaşıma göre bu âyet isti'nâfiye (başlangıç) cümlesi olup, İsrailoğullarının buzağıyı tanrı edinmekle hak ettikleri cezayı beyan etmek için sevk edilmiştir. Söz konusu ceza, Mûsâ'nın (a) kavmi hakkında kardeşi Hârun'la yaşadığı tartışmanın ardından getirilmektedir. Çünkü o hadiseyi duyan veya okuyan kimsenin nefsi, bu cezanın ne olduğunu öğrenmek isteyecektir. şu halde bu cümle, Yüce Allah'ın Müsâ'ya o gün vahyettiği cümlelerdendir. İfadede yer alan ilâhî gazabtan maksat, Yüce Allah'ın tevbelerini kabul etmek için "kendilerini öldürmek" şeklinde koştuğu şarttır. Bu, Yüce Allah'ın Mûsâ'yı (a) Tûr dağına kendisiyle konuşmaya davet etmesinden sonra olmuştu. Âyette geçen "zillet" ten maksat ise, İsrailoğullarının insanlar nezdinde değersiz olduklarını hissetmeleri ve karşılaştıkları herkesin kendilerini gördüğünde yaptıklarını hatırladığını ve onları hakir gördüğünü zannetmeleridir. Bilginlerden birisi şöyle der: Âyette ifade edilen "zillet", Sâmirî'ye mahsustur. Buna göre söz konusu zillet, Hz. Mûsâ'nın hakkında "kendisiyle ilişkiyi kesmek ve insanlardan uzak durmak" şeklinde vermiş olduğu hükümdür. *"Mûsâ: Defol! dedi, artık hayatın boyunca sen: "Bana dokun-*

mayın!" diyeceksin."[104] Örnek âyette geçen "lâ misâse/dokunmak yok" deyimi, ben kimseye dokunmayacağım, kimse de bana dokunmayacak, demektir.

"Biz iftiracıları böyle cezalandırırız." Yani peygamberlerin zamanında veya bütün zamanlarda Allah'a iftira atanları, dünyada böylesi bir ceza ile cezalandırırız. Onların iftirası nasıl ortaya çıkarılıp kendileri cezalandırılmışlarsa, aynı şekilde iftiracıların da iftiralarını ortaya çıkarır onları da cezalandırırız. Bazı Selef müfessirleri, bu âyette geçen "iftira" yı özel olarak "Bid'at iftirası" şeklinde açıklıyorlar. Hasan-ı Basrî şöyle der: Bid'at iftirasının zilleti, onların omuzları üzerindedir. İsterse katırlara binmiş güzel güzel yol alsınlar ve beygirlere binip tıkır tıkır gitsinler... Eyyûb, Ebû Kılâbe'nin bu âyeti "Ve kezâlike neczî'l-müfterîn" şeklinde okuduğunu ve "Vallahi! Bu âyet, kıyamete kadar bütün iftiracılar hakkındadır." dediğini rivayet eder. Süyfân b. Uyeyne ise, bid'at çıkaran herkes, zelildir, der. Bu rivayetleri İbn Kesîr, tefsirinde nakleder. Ancak bu, bid'at çıkarma iftirasının zilleti olabilmesi için, -kaydettiğimiz üzere- onun peygamberler zamanında meydana gelmesi şarttır. Çünkü Yüce Allah, peygamberleri için zafere kefil olmuştur veya bu bid'at iftirasının zilleti doğurması için onun sünnetin tatbik edildiği dârülislâm ve dârüladl'de meydana gelmesi şarttır. Küfür veya zulüm, bid'at, fısk ve zülüm yurdundaki bid'ata gelince; bu, dumandan bir gölge veya bulutlarla kaplı kapkaranlık bir gecede zuhur eden bir bulut parçası gibidir. Böyle bir ortamda bid'at ortaya çıkmaz ki bid'atçılar için kayda değer bir zillet meydana gelsin.

2) İkinci yaklaşıma göre bu âyet, anlatılan kıssa içinde mu'teriza (parantez arası) cümledir. Yüce Allah, bununla peygamberlerinin sonuncusu Hz. Muhammed'e hitap ediyor. Medine'de kendisine komşu olan Yahudileri, Allah'a iftiraları ve O'nun Peygamber'ine (s) düşmanlıkları ve kitaplarında O'nun geleceğine dair verilen müjdeyi inkâr etmeleri dolayısıyla ileride başlarına gelecek kötü âkibet hakkında uyarmasını emrediyor. Yüce Allah, bu âyette Medine Yahudilerini buzağıyı tanrı edinmekle vasfediyor. Çünkü onlar, eski atalarına ve dedelerine benzemekte ve Yüce Allah'ın hüccetinin Peygamberinin lisanıyla zuhur ettiği dönemde Allah'a iftira atmaktadırlar. Nitekim Yüce Allah başka âyetlerde de, onları "haksız yere peygaberleri katletmek"le ve Seleflerinin işlediği başka cürümlerle ayıplamaktadır. Bu

104. Tâhâ, 20/97.

ikinci yaklaşım, Atıyye el-Avfî'den rivayet olunmuştur. Atıyye der ki maksat şudur: Buzağıya tapanların evlâtlarına Rablerinden bir gazap erişecektir. Bunlar, Hz. Peygamber döneminde yaşayan Yahudilerdir. Âyette geçen "gazab" (öfke) ve "zillet"(alçaklık) kelimelerinden maksat, Nadir ve Kureyza Yahudilerinin başına gelen katl ve sürgün edilme, ya da bunlarla birlikte getirilen cizye yükümlülüğüdür.

Ancak bizim yaptığımız açıklama daha doğrudur. Zemahşerî bu âyeti tefsir ederken şöyle der: *"dünya hayatında"* ifadesi, sadece "zillet" (alçaklık) kelimesiyle ilgili ve onlara âhirette gazab, dünya hayatında da alçaklık erişecektir, manası kastedilmiş olabilir. *"Üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar."*[105]

Ben de derim ki eğer âyetten kastedilen mana bu değilse, "âhiret azabı" ifadede takdiren vardır ve buna, "dünya hayatında" kısmı delâlet etmektedir. Nitekim uygulamanın hep böyle olduğu, başka naslardan bilinmektedir.

"Kötülükler yaptıktan sonra ardından tevbe edip iman edenlere gelince, şüphesiz ki o tevbe ve imandan sonra, Rabbin elbette bağışlayan ve esirgeyendir." Bu âyet, tevbe edip, tevbesi kabul olunan kimsenin hükmünü ifade etmektedir. Dolayısıyla, bundan önceki âyetin "tevbe etmeyen" veya "tevbesi kabul olunmayan" kimselerin hükmü hakkında olduğuna delâlet etmektedir. Âyetin manası ise şöyledir: Gerek küfür ve gerek masiyet kötülükleri işleyen, bunun ardından Allah'a dönen kimseler... Kâfirse küfründen dönüp, onu terkederek Allah'a ve O'nun Rasûlü'ne (s) iman eden, isyankârsa isyanından dönüp, imanında ihlâslı olan ve onu imanının gereğine göre amel ederek arındıran kimseler var ya! Ey Peygamber! Senin Rabbin bu cürümlerin ardından veya zikredilen tevbe, insanı salih amele sevk eden sahih imanın ardından onları elbette bağışlayandır. Yani onların günahlarını elbette örtendir, işlediklerini silendir, onlara merhamet edendir, yani onlara cennet nimetini verendir. Âyetin manası el-Keşşâf'ta böyle anlatılmatadır.[106] Zemahşerî daha sonra şöyle devam etmektedir:

"Âyette ifade edilen hüküm, geneldir. Bu hükmün altına buzağıyı tanrı edinenler ve bunların dışında -işledikleri cürûm büyük veya küçük olsun- başkaları da girer. Yüce Allah, bu ifadenin ardından rahmetini ta'zim eden

105. Bakara, 2/61, Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 120.

106. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 120.

ifade getirdi. Bunu yaparken maksadı şudur: Günahlar ne kadar büyük ve ne kadar ağır olursa olsun, Yüce Allah'ın aff ve keremi onlardan daha büyük ve daha yücedir. Ancak buna ermek için gerekli olan şartı mutlaka yerine getirmek gerekir: Bu şart, tevbe etmenin ve Allah'a dönmenin gerekliliğidir. Bunun ötesindeki düşünceler, birer boş tamahtır; ve kuru Eş'abiyyettir/ tamahkârlıktır.[107] Azimli ve basiretli bir kimse, böyle bir şeye iltifat etmez."[108]

Ben de derim ki, fasıkların çoğunluğunun bağışlanma yönündeki tamahları, onların kalplerinden emir ve yasaklığın heybetini gidermiştir. Hatta bunların birçoğu, haram olan şeyleri helâl saymışlardır. Bunlar, *"Sayılı birkaç gün müstesna, bize ateş dokunmayacaktır."*[109] diyenlerden daha beter kimselerdir. Onların tamahları, imanın semeresi değildir. Tam aksine ahmakça kuruntular ve dilin ucundan dökülen bir cedeldir. Hz. Muhammed (s) şöyle buyurur: *"Akıllı-şuurlu adam o kimsedir ki nefsini (Allah'a karşı) köleleştirir (veya hesaba çeker) ve ölümden sonraki (hayat) için (iyi) amel işler. (Nefsini yenmekten) âciz adam da o kimsedir ki nefsini arzusuna uydurur. (Yani nefsini haramdan alıkoymaz) Sonra Allah'tan (mağfiret) temenni eder."*[110] Bu hadisi, İmam Ahmed, Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim, Şeddâd b. Evs'ten sahih bir senedle rivayet etmişlerdir.

وَلَمَّا سَكَتَ عَن مُّوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ ﴿154﴾

154- Mûsâ'nın öfkesi dinince levhaları aldı. Onlardaki yazıda ancak Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet (haberi) vardı.

Daha sonra Yüce Allah bize gazabından sonra Mûsâ'nın (a) ne yaptığını anlattı ve:

"Mûsâ'nın öfkesi dinince levhaları aldı. Onlardaki yazıda ancak Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet (haberi) vardı." dedi. ***"Es-Sükût"*** dil açısından esasen "konuşmamak" demektir. Burada ***"öfkenin sus-***

107. Eş'ab, Arap'ların tamahkârlıkta darb-ı mesel haline getirdikeleri bir kimsedir. (Çev.)
108. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 120.
109. Bakara, 2/80.
110. İbn Mâce, *Zühd*, 31; Ahmed b. Hanbel, IV, 124.

ması" tabiri, mecâz-ı teşbîh veya mecâz-ı temsîldir. Bu mecâz, "gazab"ın (öfke), kuvvet ve riyâset (başkanlık) sahibi olup, emir ve yasak getiren ve buna itaat olunan bir şahıs gibi canlandırılması esasına dayanmaktadır. Zemahşerî, bu ifadeyi açıklarken şöyle der: Bu bir mesel (canlandırma) dir. Sanki gazab (öfke), Mûsâ'yı (a) yaptığı fiili yapmaya teşvik ediyor ve O'na 'Kavmine şöyle şöyle söyle, levhaları yere at! Kardeşinin başını kendine doğru çek.' diyordu. Sonra böyle konuşmayı bıraktı ve kendisini kışkırtmayı kesti. Bu ifadeyi, tabiatı sağlam ve sahih bir zevk sahibi kimseler, ancak böyle açıklanırsa güzel görürler. Çünkü bu, belâgatın dallarından birisi kabilindendir. Aksi takdirde şâzz kıraatlardan olan Muaviye b. Karra'nın "Ve lemmâ sekete an Mûsâ'l-gabadu" şeklindeki kıraatta insan nefsi şu ibare karşısında duyduğu sarsıntının hiçbirini duyamadığı gibi, o güzellikten bir zerre bile göremez."[111]

Âyetin manası ise şöyledir: Kardeşinin özür beyan edip de Mûsâ'nın (a) öfkesi dinince ve -Rabbine her ikisini bağışlaması için dua ederek- O'nun rahmeti ve ihsanına sığınınca, yere attığı levhalara döndü ve onları yerden aldı. "Ve fî nüshatihâ/onlardaki yazıda" yani onlara yazılmış olan yazıda... *"Nüsha"* kelimesi, -"hutbe" kelimesinin "hitap"tan gelmesi gibi- "nesh" kökündendir. Evet, levhalarda yazılı olan yazıda, Rablerinden ve vereceği cezadan -ya da Rablerini gazaplandıracak şirk ve masiyetlerden- bilfiil veya bilisti'dâd (potansiyel olarak) korkup huşû duyan kimseler için Yüce Allah'ın katından gelen bir hidayet ve irşâd haberi vardır.

111. Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II, 120.

وَاخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلاً لِّمِيقَاتِنَا فَلَمَّا
أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُم مِّن قَبْلُ
وَإِيَّايَ أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا إِنْ هِيَ إِلاَّ فِتْنَتُكَ
تُضِلُّ بِهَا مَن تَشَاءُ وَتَهْدِي مَن تَشَاءُ أَنتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْ
لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ ﴿155﴾ وَاكْتُبْ لَنَا
فِي هَـٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ
قَالَ عَذَابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءُ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ
شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالَّذِينَ
هُم بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ ﴿156﴾ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ
النَّبِيَّ الأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ
وَالإِنجِيلِ يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنكَرِ
وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ
عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالأَغْلاَلَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ
آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ
مَعَهُ أُولَـٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿157﴾

155- **Mûsâ tayin ettiğimiz bir vakitte kavminden yetmiş adam seçti. Onları o müthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: "Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin. İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helâk mı edeceksin? Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin. Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin!**

156- **Bize bu dünyada iyilik yaz âhirette de. Şüphesiz biz sana döndük. (Allah) buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.**

157- Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygember'e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanıp onu saygı ile himaye eden, O'na yardım eden ve O'nunla birlikte gönderilen nûr'a uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.

"Mûsâ tayin ettiğimiz bir vakitte kavminden yetmiş adam seçti." Âyette geçen "ihtâra" nın mastarı olan "el-ihtiyâr", -kök itibarıyla- bir eylemi "tekellüf"le (zorlama) yapmayı ifade eder ve "hayr" kökünden türemiştir. Tıpkı -"el-intikâ" nın "en-nıkyu" kökünden türemiş olması ve tıpkı "el-ıstıfâ"nın "es-safv" kökünden ve "el-intihâb" ın "en-nehb" kökünden türemesi gibi... Az önce geçen "en-nıkyu", hakîkî manasıyla kemik yağı demektir. Mecâzî manası ise her şeyin özü, demektir. "el-İntihâb"ın aslı, yırtıcı kuşlardan kartal vb.nin (avladığı) kuşun kalbini çekip çıkarması, manasına gelir. Daha sonra her şeyin özünü ve en iyisini çekip alan kimsenin bu eylemini ifade etmek için "nahabehû" ve "intehabehû" denilmeye başlanmıştır. Her şeyin iyi kalite ve tercih edilenine bu kökten olmak üzere "en-nuhbe" (seçilmiş) denilmiştir. Aynı şekilde yüreksiz korkak kimseye ve herhangi bir fikri olmayan adama bu kökten türeme olarak "en-nahb", "en-nahîb" ve "el-müntehıb" isimleri verilmeye başlanmıştır. Korkağa ve ahmağa bu ismin verilmesi, bu kişilerin âdetâ yüreklerinin ve akıllarının bilfiil kendilerinden alınmış gibi olmasındandır. Tefsirini yapmaya başladığımız bu ilk cümle, bir öncesine ma'taftur. Buna göre âyetin manasına gelince şöyle demek mümkündür: Mûsâ, (a) Yüce Allah'ın kendisine tayin ettiği vakit için kavminin iyileri arasından yetmiş kişi seçti. Onları kendisiyle birlikte Tûr dağında Rabbiyle konuşacağı yere gelmeye davet etti. "El-İhtiyâr" seçen fâille, seçilmiş olandan oluşur. Fiil, mef'ûlüne "min" harf-i cerriyle bağlanır.[112] Burada "min" harf-i cerrinin hazfedilmesindeki incelik, seçilen yetmiş adamın,- kavminin içindeki hayırlı kimselerin bir kısmı değil- hayırlı olanların olancasının bu kadar olduğuna işaret etmektir.[113]

112. Aslında "min kavmihî/kavminin içinden" denilecekti. (Çev.)

113. Nahivciler, harf-i cerrin böylesi bir hazfini, fiilin mef'ûlüne direkt bağlanmasını ve onun mansup olmasını -böyle durumlar çok görüldüğü halde- kıyasî (kurallı) değil, semâî (duymaya bağlı) kabul etmektedirler. Bunun bir örneği Ferezdak'ın şu beytidir:

"Onları o mûthiş deprem yakalayınca Mûsâ dedi ki: "Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin." Yani onları dağın sarsıntısı yakalayıp da yere yıkıldıkları zaman Mûsâ (a) dedi ki: Ey Rabbim! Temenni ederdim ki benimle bu mekâna gelmeden önce onları helâk etme meşîetin (dilemen) tahakkuk etseydi de onları da, onlarla birlikte beni de helâk etseydin. Ben de böylece İsrailoğullarıyla çok şiddetli olan sıkıntılı bir duruma düşmeseydim. Çünkü onlar, Mûsâ içimizden en hayırlı olanlarımızı telef etmek için aldı götürdü, derlerdi. Yani bundan önce böyle bir şey yapmadığına göre, rahmetine sığınarak yakarıyorum ki, şu anda da yapma! Âyetteki temenninin açık manası budur ve Mûsâ, bunu istemişti. Hz. Mûsâ'nın dili, -bizim dilimiz Arapça'da olduğu gibi- bu temenniye delâlet etmediği için bunu açıkça ifade etmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu manaya delâlet eden temenniyi zikretmekle yetinmek, Kur'ân'ın îcâz özelliklerinden birisidir. Müfessirler, "Bu temenni, Hz. Mûsâ'nın Rabbini görmeyi dilemesi ardından Rabbinin dağa tecellisi neticesi bayılıp yere yıkılmasının ardından kendine gelmesinden sonra mıydı? Ki bu esnada yanında İsrailoğullarının ileri gelenlerinden bir zümre vardı ve -daha önce geçtiği üzere- Mûsâ'nın (a) Yüce Allah'la konuştuğu mekândan başka bir yerde bekliyorlardı?" Soruyu tekrarlayacak olursak bu temenni, "Hz. Mûsâ'nın kendisine gelmesinden sonra mıydı, yoksa buzağıya tapmalarını takiben kendilerini özür dilemek, tevbelerini pekiştirmek ve rahmet dilemek için onları Tûra götürdüğü sırada mıydı?" diye ihtilaf edilmiştir. Müfessirler, bu hususta ihtilaf ettikleri gibi, "Sarsıntının sebebi, -daha önce Bakara Sûresinde geçtiği üzere- Allah'ı açıktan açığa görmek istemeleri miydi, yoksa başka bir sebep mi söz konusuydu?" diye kendilerini yakalayan sarsıntının sebebi üzerinde de ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta Hâfız İbn Kesîr şöyle der:

ومنا الذي اختير الرجال سماحة وجودا إذا هب الرياح الزعازع

"Estiğinde kışın şiddetli rüzgârlar, seçilir içimizden,
Hizmet için insanlara. El açıklığı ve cömertlikten."

Bir başka beyit de şöyledir:

فقلت له اخترها قلوصاً سمينة ونابا علابا مثل نابك في الحيا

"Dedim ki O'na; seç o uzun bacaklı develerden,
Deven gibi verimli ve orta yaş develerden."

"Ali b. Ebû Talha, bu âyetin tefsiri sadedinde İbn Abbas'ın şunları söylediğini rivayet ediyor: Yüce Allah, Mûsâ'ya (a) kavmi içinden yetmiş adam seçmesini emretti, O da yetmiş kişi seçti ve onları Rablerine dua etmeleri için götürdü.[114] İsrailoğullarının yaptıkları dua arasında şöyle bir cümle yer almaktaydı: Yâ Rabbi! Bizden önce başka hiçbir kimseye vermediğin şeyleri bize ver! Bize vereceğin şeyleri, bizden sonra başka hiçbir kimseye verme! Yüce Allah, dualarında böyle bir ifadenin yer almasını hoş görmedi ve onları bir sarsıntı yakaladı. Mûsâ "*Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin.*" dedi. Süddî ise şöyle der: Yüce Allah, Mûsâ'ya -buzağıya tapmalarından dolayı özür dilemeleri için- İsrailoğullarından bir topluluk içinde kendisine gelmesini emretti ve onlara bir vakit vaad etti. Mûsâ, kavminden onun gözlerinin önünde yetmiş kişi seçti. Sonra onları özür dilemeleri için alıp götürdü. Tûr dağındaki o tayin edilen mekâna geldikleri zaman, "*Ey Mûsâ, biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız*"[115] çünkü sen O'nunla konuştun, o halde O'nu bize göster, dediler. Bunu der demez onları hemen yıldırım çarptı ve öldüler. Bunun üzerine Mûsâ ağlayarak ayağa kalktı ve dua etmeye başladı. şöyle dua ediyordu: Yâ Rabbi! İsrailoğullarının yanına geri döndüğümde onlara ne diyeceğim? Çünkü sen onların en seçkinlerini öldürmüş bulunmaktasın. "*Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin.*" Muhammed b. İshâk ise şöyle dedi: Mûsâ, İsrailoğullarının arasından en iyilerinden başlamak üzere yetmiş adam seçti. Onlara, "Yüce Allah'a gidin ve yaptıklarınızdan dolayı O'na tevbe edin! Kavminizden geride bıraktığınız kimseler için Allah'tan tevbelerinin kabulünü dileyin! Oruç tutun, temizlenin, elbiselerinizi temizleyin." dedi. Mûsâ, seçtiği kimseleri alıp Rabbinin tayin ettiği vakitte orada bulunmak için Sînâ dağına götürdü. Mûsâ, Rabbine ancak O'nun izni ve bilgisi dahilinde geliyordu. Seçilen yetmiş kişi, Mûsâ'nın kendilerinden istediğini yapıp O'nunla birlikte Rabbiyle buluşması için yola çıktıkları zaman "Yâ Mûsâ! Bizim için Rabbin'e yakar da O'nun kelâmını biz de işitelim" dediler. Mûsâ, "Peki, yaparım" dedi. Mûsâ (a) Tûr dağına yaklaşınca, üzerine bir bulut kütlesi geldi. Bulut, bütün dağı kapladı. Mûsâ buluta yaklaştı ve nihayet içine girdi. Kavmine "yaklaşın" dedi. Mûsâ ile Rabbi konuşunca, alnında Âdemoğullarından hiçbir kimsenin bakmaya

114. İbn Kesîr nüshasında "vefede bihim/onları götürdü" yerine, "berrezehüm/onları sefere azmettirdi." ibaresi geçmektedir. Görüldüğü üzere, her iki mana birbirine yakındır. (Çev.)

115. Bakara, 2/55.

dayanamadığı parlak bir nûr beliriyordu. Mûsâ'nın önüne bir hicab (perde) çekildi, sonra kavim de buluta yaklaştı ve nihayet içine girdi, girer girmez hemen secdeye kapandılar. Orada Yüce Allah'ı Mûsâ ile konuşurken duydular. Yüce Allah, Peygamberine emrediyor, yasaklama getiriyor, şunu yap, şunu yapma diyordu. Yüce Allah, Mûsâ'ya verdiği emri bitirip de bulutlar Mûsâ'nın etrafından dağılınca, kavmine yöneldi. Kavmi Mûsâ'ya *"Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız,"*[116] dediler. Bunun üzerine kendilerini müthiş bir deprem yakaladı. Bu, bir yıldırımdı. Yıldırım ruhlarını çarptı ve hepsi birden öldü, bunun üzerine Mûsâ Rabbine yakarmak, dua etmek ve dilekte bulunmak üzere ayağa kalktı ve *"Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de daha önce helâk ederdin."* Bunlar akılsızca davrandılar. İsrailoğullarından benden sona gelecek olan nesli helâk mi edeceksin, dedi." [117]

Ben de derim ki, bu ve benzeri meselelerde rivayet tefsiri müfessirlerinden nakledilen bütün rivayetler, İsrailiyyât haberlerinden alınmadır ve güvenilir değildir. Çünkü bu haberlerin arasında merfû olarak Rasûlullah'a (s) dayanan herhangi bir rivayet yoktur. Ancak daha sonra gelenlerin onların bazı rivayetlerini -âyetlerin nazımlarına, üslûplarına ve âhenklerine diğerlerinden daha yakın olduğu gerekçesiyle- başka bazılarına tercih etmelerinden ibarettir. Ehl-i Kitab'ın elindeki Tevrat'a gelince, -daha önce geçtiği üzere- Tevrat, İsrailoğullarından yetmiş adamın seçilmesi haberini, Mûsâ'nın (a) Rabbine münâcâtı bağlamında zikretmektedir. Biz, bu hususta önemli olan ifadeleri naklettik, ancak Tevrat'ın ifadeleri, -geneli itibarıyla- düzenli değildir. Tevrat'a göre seçilen yetmiş kişi, Mûsâ, Hârun, Nadab ve Abihu ile birlikte gitti.

"9- *Ve Mûsâ ile Hârun, Nadab ve Abihu, ve İsrailin ihtiyarlarından yetmiş kişi çıktılar;*

"10- *Ve İsrailin Allah'ını gördüler; ve onun ayakları altında gök yakuttan tuğla döşeme gibi, aydınlandıkça asıl göke benzer bir şey vardı.*

"11) *Ve İsrailoğullarının asilzadelerine dokunmadı; ve Allah'ı gördüler ve yiyip içtiler.*"[118]

116. Bakara, 2/55.
117. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 249, 250.
118. Eski Ahit, *Çıkış*, 24/9-11.

Yine Tevratta ifade edildiğine göre Mûsâ, Rabbinden izzetini göstermesini niyaz edince, Rabbi O'na şöyle dedi:

"20- *Ve dedi: Yüzümü göremezsin; çünkü insan beni görüp de yaşayamaz.*

"21) *Ve Rab dedi: İşte, yanımda bir yer var, ve kaya üzerinde duracaksın.*

"22) *Ve vaki olacak ki, izzetim geçtiği zaman seni kayanın bir kovuğuna koyacağım, ve ben geçinceye kadar elimle seni örteceğim;*

"23) *Ve elimi kaldıracağım ve arkamı göreceksin; fakat yüzüm görülmeyecek.*"[119]

Tevrat'ın Sayılar Bölümünde bazı vâkıalar zikredilmektedir. Bu olaylar anlatılırken Rabbın İsrailoğullarına gazap ettiğinden söz edilir. Buna sebep olarak onların, Mûsâ (a) ve Hârun'a (a) karşı gelmeleri, inad etmeleri ve aralarından Levi oğullarının Mûsâ ve Hârun'u başkan olma sevdasına kapılmakla ve onlara karşı kendilerini yükseltme isteği içinde olmakla itham etmeleri, sonra İsrailoğullarının tümünün kutsal oldukları ve Rabbın aralarında bulunduğunu iddia etmeleri gösterilmektedir. Mûsâ'nın (a) onlardan helâk kararını kaldırması ve kendilerine merhamet etmesi için dua edip yakardığından söz edilmektedir. Bu rivayetlerin arasında "yetmiş" sayısının geçtiğini hatırlamıyorum. Ancak bazı rivayetlerde, İsrailin beylerinden bazı rivayetlerde ise 250 kişiden söz edilmektedir. Bu, Sayılar Bölümünün 16.ncı babında geçmektedir:

"20- *Ve Rab Mûsâya ve Hâruna söyleyip dedi:*

"21- *Bu cemaatten ayrılın da onları bir anda bitireyim.*

"22-*Ve yüzleri üzerine düşüp dediler: Ey Allah, bütün beşerin ruhlarının Allah'ı, bir adam suç işleyince bütün cemaate karşı mı öfkelenirsin?*

"23- *Ve Rab Mûsâya söyleyip dedi:*

"24- *Cemaate söyleyip de: Korah, Datan ve Abiramın meskeni etrafından çekilin.*

"25- *Ve Mûsâ kalktı ve Datana ve Abirama gitti; ve İsrailin ihtiyarları onun ardınca gittiler.*

---

119 Eski Ahit, Çıkış, 33/20-23.

"26- *Ve cemaate söyeyip dedi: Rica ederim onların bütün suçları ile yok olmayasınız diye bu kötü adamların çadırları yanından ayrılın ve onlara ait olan hiç bir şeye dokunmayın.*

"27- *Ve Korah, Datan, ve Abiramın meskeninin her tarafından çekildiler; ve Datanla Abiram çıktılar ve karıları ile oğulları, ve küçük çocukarı çadırlarının kapısında durdular.*

"28- *Ve Mûsâ dedi: Bütün bu işleri yapmak üzere Rabin beni gönderdiğini bununla bileceksiniz; çünkü onları kendiliğimden yapmadım.*

"29- *Eğer bu adamlar herkesin öldüğü gibi ölürlerse, yahut herkesin yoklanmasına göre yoklanırlarsa, o halde Rab beni göndermemiştir.*

"30- *Fakat Rab yeni bir şey yaparsa ve yer ağzını açar, onları ve onlara ait olan her şeyi yutarsa, ve ölüler diyarına diri iri inerlerse, o zaman bu adamların Rabbi tahkir ettiklerini anlayacaksınız.*

"31- *Ve vaki oldu ki, bütün bu şeyleri söylemeyi bitirince, onların altındaki yer yarıldı;*

"32- *Ve yer ağzını açtı, ve onları, ve evlerinin halkını, ve Karahın bütün adamlarını ve bütün mallarını yuttu.*

"33- *Onlar, ve kendilerine ait olanların hepsi ölüler diyarına diri diri indiler; ve yer üzerlerine kapandı ve cumhurun arasından yok oldular.*

"34- *Ve onların etrafında olan bütün İsrail seslerinden kaçtılar; çünkü: Yer bizi yutmasın, dediler.*

35- *Ve Rabbin yanından ateş çıktı ve buhur takdim eden iki yüz elli kişiyi yiyip bitirdi.*"[120]

Bakara Sûresinde İsrailoğullarının buzağıya tapmalarına, Yüce Allah'ı açıkça görmek istemelerine ve kendilerini yıldırım çarpmasına dair yer alan ifadeler, bu vâkıanın birinci hadiseden başka bir hadise olduğunu gösteriyor. Bakara Sûresinin ilgili âyetini[121] tefsir ederken Üstad Abduh'un, bu hadiselerin her birinin başlı başına birbirinden bağımsız hadiseler olduğu yaklaşımını tercih ettiğini aktarmıştık. "Bu hadisenin onların kitaplarında zikredilmiş

120. Eski Ahit, *Sayılar*, 16/20-35.
121. Bakara, 2/55.

olduğu" yolundaki sözüne gelince, eğer bununla az önce Tevrat'ın Sayılar Bölümünden naklettiğimiz şeyleri veya bu manadaki ifadeleri kastediyorsa, -ki bu ifade, içinde yetmiş lafzının geçmediği ifadelerdendir- herhalde şunu demek istiyordur: Kur'ân'da zikredilenler, -O'nun uyguladığı metoda göre-ibret ve ders alınacak kadardır. Yetmiş kişi ise, -Kitap, sayılarını zikretmese de- İsrailoğullarından ilkin helâk olan kimselerdir. Sonra da diğerleri helâk olmuştur ki, böylece toplam sayı 250'dir.

Eğer âyet, bu kıssaya işaret ediyorsa Mûsâ'nın (a) ***"İçimizden birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helâk mı edeceksin?"*** şeklindeki ifadesi, mağrur ve isyankâr Levi oğullarından Korah ve arkadaşlarına işaret etmektedir. Acaba kendi nefisleriyle gurura kapılarak Yüce Allah'ı açıkça görmeyi talep edenler bunlar mıydı, yoksa bunlardan başkaları mıydı? Eğer âyet, buzağıya tapanlar hakkında ise o zaman İsrailoğullarının aklı başında olanlarının ve doğru düşünenlerinin buzağıya tapmadıklarına, ona sadece çoğunluğu teşkil eden ayak takımının taptıklarına delildir.

"Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin." Bu âyette geçen "in" edatı, "nâfiye" (olumsuzluk) edatıdır. "el-Fitnetü" ise, -ister mutlak olarak olsun, isterse meşakkatli işlerle yükümlü kılarak olsun- "imtihan etmek" ve "denemek" demektir. "Bihâ" daki "bâ" harf-i cerri, sebebiyledir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Onları müthiş depremin yakalamasına sebep olan fiil, senin imtihanından ve denemenden başka bir şey değildir. Çünkü sen imtihanı, insanların yeteneklerinin, içlerinde gizli halde bulunan sapıklığın ve hidayetin, bir de cezayı mı yoksa sevabı mı hak ettiklerinin ortaya çıkması için sebep kıldın. Senin insanlar üzerindeki meşîetinin (dilemenin) cereyan etmesi hususundaki kanunun (sünnetullah), adalete ve hakka uygun ve insanlar hakkındaki hikmetli nizamına göredir. Sen söz konusu kanunun (sünnetullah) gereği, kullarından dilediğin kimseleri saptırırsın, sen bu takdirinle onlara karşı zulmediyor değilsin, dilediğini de doğru yola iletirsin, onları doğru yola iletmekle kayırıyor da değilsin, bilakis senin dilemen adalet ve ihsan arasında dönüp dolaşmaktadır. Yaratma ve emir yalnız sana aittir.

"Sen bizim sahibimizsin, bizi bağışla ve bize acı! Sen bağışlayanların en iyisisin!" Yani işlerimizi üzerine alan, nefislerimizin kazandıkları hususunda bizleri gözetleyen sensin. Hesaba çekilmeyi ve cezaya çarptırılmayı

gerektiren senin kanununa (sünnetullah) muhalefet etme suçumuzdan, ya da üzerimize gerekli olan seni zikretmek, sana şükretmek ve sana ibadet etmek hususlarındaki kusurlarımızdan dolayı -bunları bizim hesabımıza örterek ve affınla sanki bizden hiç sadır olmamış gibi kılarak- bizleri bağışla! Bütün mahlukatı kuşatan genel rahmetinin üzerinde bizlere özel rahmetinle merhamet eyle! Sen, hilmce (yumuşak olma), keremce ve ihsanca bağışlayanların en iyisisin. Hiçbir günah, senin gözünü yıldıramaz. Senin bağışlamana senden başkasının bağışlamasına arız olan âcizlik veya zaaf ya da nefsin hevâ ve hevesi arız olamaz. Allah'ın bağışlaması hakkında zikredilen şeyler, bunların aynısının merhameti hakkında da geçerli olduğunu göstermektedir. Çünkü bunlar, ona delâlet etmektedir. Yani sen rahmetçe merhamet edenlerin en hayırlısı, ihsanı ve lütfu en geniş olanısın. Çünkü senin yaratıklarından merhamet edenlerin tümünün merhameti, onların kalplerine senin rahmetinden üflenmiş bir soluktan ibarettir. Burada *"rahmet"* kelimesi, "mağfiret" kelimesiyle yetinilerek ibareden hazfedilmiştir.[122] Çünkü Yüce Allah'tan "mağfiret" ini (bağışlama) ve *"rahmet"*ini birlikte taleb ettikten (fağfir lenâ verhamnâ denildikten) sonra O'na karşı getirilecek olan övgü cümlesi, bu övgünün her ikisinin (mağfiret ve rahmet) birlikte anılmasını gerekli kılar. Ancak ikinciye (yani rahmete) kesin olarak delâlet ettiği için birinciyle (yani mağfiretle) yetinilmiştir. Kur'ân'ın bu yaptığı, bedî' ilminde adına "iktifâ sanatı" dedikleri îcâz sanatındandır. Müfessirlerden "Mağfiretle yetinilmesi, onun daha önemli olmasındandır." diyenler, bu gerçeği gözden kaçırmaktadırlar. O zaman şöyle sormak gerekir. Madem öyle Yüce Allah, neden *"rahmet"*i zikretmekle yetinmedi. Çünkü o, daha geneldir ve sonra, *"rahmet"*, "mağfiret"i gereketirir, ama "mağfiret", *"rahmet"* i gerektirmez. Çünkü "mağfiret" in manası "selbî"dir. "Mağfiret", günahtan sorumlu tutmamak, demektir. *"rahmet"* ise, bundan da öte günahkâra ihsan ve lütufta bulunmaktır. Oysa günahkâr, bunu ancak "mağfiret"e erdikten sonra hak eder. Bundan dolayı, "mağfiret", *"rahmet"* ten daha önce zikredilmiştir. Çünkü (bilginlerin dedikleri gibi- noktalı hâ ile) yazılan "tahliye" (temizleme, arındırma) noktasız hâ ile yazılan "tahliye"den (bezeme) daha önceliklidir. Dolayısıyla nefis elbiseler, ancak temiz bedenlere lâyıktır. Mûsâ (a) kendisi ve kardeşi için dua ederken şöyle dedi: *"Ey Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla,*

122. Yani, Yüce Allah övülürken *"Ve ente hayru'l-ğâfirîn"* denilmiş, ancak *"ve hayru'r-râhimîn"* denilmemiştir. Müfessir, bunun sebebini açıklamaya çalışmaktadır. (Çev.)

bizi rahmetinin içine al."[123] Nûh (a) kâfir olan oğlunun kurtuluşu için yaptığı duadan tevbe ederken şöyle dedi: *"Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, ben ziyana uğrayanlardan olurum!"*[124] Yüce Allah, Bakara Süresinin sonunda kendisine nasıl dua edeceğimizi şöyle öğretmektedir: *"Bizi affet! Bizi bağışla! Bize acı!"*[125] Yüce Allah'ın "el-ğafûr" ismi, Aziz Kitabında nadiren tek başına yer almaktadır. Çoğunlukla mutlaka yanında "er-rahîm" ismi de yer alır. Çoğunlukla olmamak kaydıyla da "el-ğafûr" ismi, "eş-şekûr", "el-halîm" ve "el-vedûd" isimleriyle bitişik olur. Bu isimlerin manaları ise, "er-rahîm" isminin manasına yakındır. Bu ismin, "el-afuvv" ve "el-azîz" isimleriyle birlikte gelmesi ise, ifade akışının bunu gerektirdiği içindir.

Hz. Mûsâ'nın burada kendisine kavmini de katarak çoğul zamiriyle "fağfir lenâ verhamnâ" diye dua etmesini Yüce Allah'a münâcât makamı ve kâmil bir marifet gerekli kılmıştı. Her kim, Yüce Allah'ın marifeti noktasında daha iyi ve azametini kafasında canlandırma açısından daha mükemmel olursa, O'nun mağfiretine ve rahmetine ihtiyacı olduğunu o derece daha fazla hisseder. İsterse onun bağışlanmasını istediği günahı, gafillerin ve cahillerin günahlarına göre "küçük bir taksir" olsun!... Bir başka ifadeyle isterse bu, itaatkâr kimselerin haseneleri, mukarreb olanlar açısından seyyiât sayılır." kabilinden olsun!... Eğer bu dua, Yüce Allah'ı görme talebinden sonra olmuşsa, Mûsâ'nın (a) mağfireti ve rahmeti kendi nefsi için talep etmiş olması daha ağır basmaktadır. Çünkü O'nun bu talebi (Allah'ı görmek istemesi) kendisi açısından bir "günâh"tır ve bu günahından açıkça tevbe etmektedir. Eğer bu dua, İsrailoğulları arasından seçilen yetmiş kişinin Yüce Allah'ı açıkça görme taleplerinden sonra idiyse, o zaman durum daha netlik ve açıklık kazanır. Çünkü bu durumda günah - dua, her ne kadar buzağıya tapma hadisesi ardından yapılıyorsa da- müşterek bir günah olmuş olur. (Ancak bu ortak günâh, buzağıya tapma günâhı olamaz.) Çünkü o hususta Mûsâ'nın (a), kardeşi Hârun'a (a) ne kadar sert davrandığı, hem kendisi ve hem de kardeşi için mağfireti ayrı ayrı, rahmeti ise müşterek olarak talep ettiği bilinmektedir. Her ne kadar bu, Yüce Allah'ın bazılarını helak ederek cazalandırdığı ve tümünü de köklerini kazımakla tehdit ettiği İsrailoğullarının karşı gelmesini müteakiben meydana gelmiş olsa da böyledir... Dolayısıyla

123. A'râf, 7/151.
124. Hûd, 11/47.
125. Bakara, 2/286.

Mûsâ'nın (a) bağışlanma ve merhamet olunma talep ettiği kimselerin arasına kendini katması, onlara şefkat dileme kabilindendir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın peygamberlerin günâhları sayılan şeylerden herhangi birini işlediğine dair bir haber rivayet olunmuş değildir.

Kelîmullah Olan Musa'yı (a) Rabbine Karşı Cür'etli Olmakla Suçlayanlar

Trablusşam'da ilim öğrenmeye başladığım yıllarda bazı âlim ve ediblerin, bazı sûfîlerden şöyle bir görüş naklettiklerini duyardım: Mûsâ (a) Rabbine *"İn hiye illâ fitnetüke/Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir."* derken bunu "üns" ve "idlâl" (naz) makamında söylemiştir. Üns ve naz makamı ise, insanın dilini çözer ve bu gibi lâfları etmesine neden olur. Bu fiil, Yüce Allah'a karşı büyük bir cür'ettir. Hz. Mûsâ, işte bu cür'etinden dolayı tevbe etmektedir, şeklindeki yaklaşıma verilebilecek en uygun cevap da budur. Âlûsî, bu âyetin tefsirinde şöyle diyor: "Hz. Mûsâ'nın *'İn hiye illâ fitnetüke/ Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir.'* demesinin büyük bir cür'et olduğunu, dolayısıyla Yüce Allah'tan bağışlanmasını ve bu cür'etinin üzerinde durulmamasını dilediğini söylemek, edebî zevk erbabının nazarında ifade akışının kabul etmeyeceği bir husustur. Yüce Allah'ın Hz. Mûsâ'nın bu sözünü, bağışlanmasını dileyeceği bir günâh olarak kabul ettiğini zannetmiyorum. Zaten onun bundan önceki nidâsı da, bizim görüşümüzü teyid etmektedir."

Ben de derim ki, burada "cür'et" ve "naz" gibi ifadeleri kullanmaya imkân yoktur ve böyle bir düşünce, ne saf ve katışıksız bir Arap insanının ve ne de kelimelerin manaları, sözün üslûpları üzerinde inceden inceye duran âlimin aklına gelir. Sebebine gelince; ***"el-fitne"*** kelimesi, çok eski dönemlerden beri meşhur bir kelimedir ve zannımca manası, insanlar arasında kötülüğü körüklemek, demektir. Yüce Allah'ın *"Fitne adam öldürmekten daha kötüdür."*[126] ifadesinde geçen *"el-fitne"* kelimesini birbirlerine bu manada naklettiklerini düşünüyorum. Kelimenin Arapların kullanımlarına dayanan bir aslı da vardır. Çünkü "savaş"a "fitne" denildiği gibi, şeytana "fettân" (fitneye çok düşüren) denilir. Fakat bu ve diğer mana, bu kelimenin aslî değil, talî manalarıdır. Kökün aslî manası ise; "deneme" ve "imtihan etme"dir. Özellikle de herhangi bir şeyin veya şahsın kaliteli olanının düşük kaliteli olanından ay-

126. Bakara, 2/191.

rılmasına yarayan "ağır imtihan" demektir. Bu iki mana, bunların benzerleri ve zıdları, bu aslî manadan türemiş ve çıkmıştır. İçindeki saf olmayan kısmın saf olanından ayıklanması için altını ateşe tutmak, ağır imtihana örnek verilmektedir. Aynı maksatla gümüşün de ateşe tutulması ve kaynatılması da böyle "ağır bir imtihan" çeşididir. Dahası, ateşe sokulan her nesneye bu "fitne" kökünden türeme olarak "meftûn" denilir. Nitekim "meftûn dînâr" veya "meftûn dirhem" denilir. Kuyumcunun kullandığı mihenk taşına "fettâne" denilir. Öldükten sonra insanı imtihan eden iki meleğe "fettâneyi'l-kabr"[127] isminin verildiği rivayetlerde yer almaktadır. Müfessirler, "fitnetü'l-memât/ölümün fitnesi" ile "fitnetü'l-kabr/kabrin fitnesi" deyimlerini, "iki meleğin suali" şeklinde tefsir etmişlerdir. Yüce Allah, *"Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır."*[128] der. Buna göre âyetin manası; doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer imtihandır, bu ikisi sayesinde hakkın ne derece yanında durduğunuz ve helâl kazanca ne derece riayet ettiğiniz ortaya çıkmaktadır. Yüce Allah, şöyle buyurur: *"Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz."*[129]

Kısaca söylemek gerekirse; "el-fetn" ve "el-fütûn" kelimeleri, "fetene" fiilinin mastarlarıdır. Her iki masdarın manası da, denemeye tabi tutulan kimselerin gerçek yüzlerinin ortaya çıkması ve denenmesi için ya da onları "temhîs" (ayıklamak) ve "tasfiye" (arındırmak) için imtihan etmek, demektir. Kelimenin "deneme" ve "imtihan" manasına -bir kavle göre- tefsirini yapmakta olduğumuz şu hâdise için Yüce Allah'ın Hz. Mûsâ'ya söylediği şu sözü örnek vermek mümkündür: *"Allah buyurdu: Senden sonra biz, kavmini imtihan ettik ve Sâmirî onları yoldan çıkardı."*[130] Hz.Mûsâ'nın Rabbine hitaben söylediği *"Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir."* cümlesi, Rabbinin kendisine söylediği *"biz, kavmini imtihan ettik."*[131] ifadesinden alınmadır. Dolayısıyla ortada ne bir "cür'et" ve ne de bir "nazlanma" vardır. Kaldı ki bu iddia "tevbe" ve "istiğfar" makamıyla çeliştiği için zaten tutarlığını kaybetmektedir. Bu kökün ikinci manasına (ayıklama ve arındırma) Yüce Allah'ın

127. Ahmed b. Hanbel, III, 346; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VII, 173, 174
128. Teğâbün, 64/15.
129. Enbiyâ, 21/35.
130. Tâhâ, 20/85.
131. Tâhâ, 20/85.

Tâhâ Sûresi'ndeki *"Seni iyiden iyiye denemeden geçirdik."*[132] âyeti örnek olarak verilebilir. Yani seni şâibelerden (şüphe uyandıran şeylerden) arındırdık da nihayet bizim seni seçmemize ve risaletimize uygun hale geldin. Bu lafız daha önce incelenmişti.

"Bize bu dünyada iyilik yaz âhirette de." Yani rahmetin ve ihsanınla bu dünyada bizim için güzel bir hayat ver. Dünya hayatında âfiyet, rızık bolluğu, bağımsızlık, mülk izzeti ve itaat nasib eyle! Âhirette de cennetine girip, rızana ererek güzel sevab ver. Bu âyet Bakara Sûresi'ndeki *"Onlardan bir kısmı da: 'Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!' derler."*[133] âyeti gibidir. Çünkü Allah'ın dininin semeresi bütün peygamberlerinin dilinde dünya ve âhiret mutluluğudur. ***"Şüphesiz biz sana döndük."*** *Lisânu'l-Arab*'da bu âyette geçen fiil şöyle açıklanıyor:

"Hâde-yehûdu-huden ve tevehhede" demek, tevbe etti ve hakka döndü demektir. İsm-i fâili, "hâidun" şeklinde gelir. Bu kelimeden türeme olarak "kavmun hûd" tabiri vardır. Nasıl ki "hâikun" "hûk" ve "bâzilün" "büzl" şeklinde geliyorsa, "hâidun" kelimesi de "hûd" şeklinde gelir. Bir bedevî bu kelimeyi şöyle kullanmaktadır: "İnnî imruun min medhihî hâidun" Yani ben onun övgüsünden dönen kimseyim. Kur'ân'da ise bu fiil "İnnâ hüdnâ ileyk" şeklinde kullanılır ki, manası; biz sana tevbe ettik, demektir. Bu görüş, Mücâhid, Said b. Cübeyr ve İbrahim'in görüşüdür. İbn Sîde şöyle der: Yüce Allah bu âyette "hüdnâ" fiilini "ilâ" harf-i cerri ile geçişli kılmıştır. Çünkü fiilin manası içinde "Reca'nâ/biz döndük" manası vardır. İbnü'l-A'râbî şöyle der: ***"Hâde"***, -ister iyilikten kötülüğe, isterse kötülükten iyiliğe olsun- "döndü" demektir. "Hâde", akletti demektir. "Yehûd" ise kabile adıdır. şair şöyle der:

أولـئـك أولـي مـن يـهـود بـمـدحـةٍ   إذا أنـت يـومـاً قُـلْـتُـهـا لـم تـؤنَّـبِ

"Övgüye daha lâyık onlar Yahudilerden,

Översen onları, kınanmazsın kimsenin dilinden!"

132. Tâhâ, 20/40.
133. Bakara, 2/201.

Denildi ki bu kabilenin adı "Yehûz" idi. Zâl harfi "dal" harfine çevrilerek Arapçalaştırıldı.[134]

Âyetin manasına gelince; İçimizdeki beyinsizlerin İlâhlar taleb etmek ve buzağıya tapmak gibi kusurlarından, seçkinlerimizin de onlara tepki koymaktaki kusur ve ihmallerinden veya seni görmeyi talep etmelerinden ya da gururlarına kapılanların senin şeriatına karşı gelmeleri ve nimetine nankörlük etmelerinden dolayı biz sana tevbe ettik ve sana döndük.

Hepimiz topyekün bizi bağışlamanı ve bize acımanı dileyerek sana döndük ve sana tevbe ettik. Tıpkı atamız Âdem'in (a) yaptığı gibi... Çünkü O, işlediği masiyetten sana tevbe etmiş ve sen de O'nun tevbesini kabul etmiş ve onu seçmiştin. Bu, senin onun çocukları hakkındaki kanunundur (Sünnetullah). "İnnâ hüdnâ ileyk" ifadesinin önceki ifadeden fasledilmesi (araya atıf harfi getirilmemesi) bu manaya delâlet etmektedir. Çünkü bu ibare, sebep bildirme ve sözle fiille ve inançla tevbe edip Allah'a dönen kimsenin bağışlanmayı hak edeceğine delil getirme makamındadır. Yüce Allah'ın Tâhâ Sûresi'nde Mûsâ'ya vahyinden anlattığı şeylerden birisi de "*Şu anda muhakkak ki ben,* tevbe *eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra (böylece) doğru yolda olan kimseyi bağışlarım.*"[135] ifadesidir. Peki, Yüce Allah kendisine ne cevap verdi?

"(Allah) buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğratırım; rahmetim ise her şeyi kuşatır." Rahmetimin gazabımı geçmesi dolayısıyla azabımı kâfirlerin ve isyankâr günahkârların içinden dilediğime veririm. Rahmetime gelince o, âlemlerdeki herşeyi kuşatmıştır. ***"Rahmet"*** benim kadîm ve ezelî sıfatlarımdan birisidir ki dünyanın nizamı, yarattığım andan itibaren bu sıfata dayalıdır. ***"Azab"***, benim sıfatlarımdan birisi değildir. Bilakis adalet sıfatım üzerine tertip edilmiş fiillerimdendir. Bundan dolayı Yüce Allah, azab etmesini fiil-i muzariyle (şimdiki zaman), rahmetin teallukunu ise fiil-i mâzîyle (di-li geçmiş zaman) ifade etti. Burada söz konusu olan *"rahmet"*, bütün mahlûkat için söz konusu olan genel rahmetti. Bu rahmet olmasaydı, bütün kâfirler ve isyankârlar, inkâr ve günahlarının ardından derhal helâk olurlardı. *"Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırsaydı,*

134. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (He-ve-de, md. si).
135. Tâhâ, 20/82.

yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı."[136] Bir de "özel bir rahmet" vardır ki Yüce Allah, bunu iyilik eden bazı kulları (muhsinûn) için yazar. Dilediği kullarına da -yazmaksızın- bol bol verir. O'nun yazması, kendisinden bir lütuf ve rahmettir. Azaba gelince; ne Kitapta ve ne de Hz. Peygamber'den gelen haberlerde Yüce Allah'ın onu kendi nefsine farz kıldığına (yazdığına) dâir herhangi bir ifade mevcut değildir. Fakat Yüce Allah, azab vereceğini ifade etmekte ve bununla tehdid etmektedir. O halde azabın verilmesi kaçınılmazdır. Çünkü azab, adalet ve hikmet sıfatlarının tealluk ettiği şeylerdendir. İnsanlar, rahmetin genelliğine bakarak aşırı gitmişler, adaletin ve hikmetin gereği üzerinde düşünmeyi inkâra yeltenmişler ve masiyete yöneltilen tehdidi gözden kaçırmışlardır. Bazıları, mü'min olan hiçbir kimseye azab edilmeyeceği kanaatine varmıştır. Başka bazıları da, âlemlerde hiçbir kimseya azab edilmeyeceği kanaatini benimsemiştir. Tasavvufta aşırıya kaçan bazı kimseler, bu zümredendir. Bunların iddiasına göre azab, hakiki değil, sûrîdir. Çünkü o, *"el-uzûbe"* kökünden türemedir ve cehennemde Yüce Allah'a cennet ehlinin birçoğundan daha sevimli kimseler vardır. - Ne diyeyim! Allah, bunları onlardan kılsın! - Başka bazıları da hikmetin gereği hususunda ileri gitmiş ve Yüce Allah'ın -sadece kâfirlere değil- büyük günâhları işleyen âsilere azap etmesinin üzerine vacip olduğunu söylemişlerdir. Bu ve diğer eğilim, mezheb haline gelmiş olmasaydı, her iki zümrenin görüşünü Rahman'ın sıfatları hakkında Kur'ân nasslarının zahirini alma noktasında bir araya getirmek kolay olurdu. Ve beyan ilminin büyük âlimlerinden Zemahşerî gibi birisi "*Kimi dilersem onu azabıma uğratırım.*" âyetini tefsir ederken "Yani hikmet açısından azabımı, azab edilmesi üzerime vacib olan ve affına hiçbir imkân olmayan kimseye uğratırım."[137] diye tefsir etmezdi. Çünkü bu bir mefsedettir. Zemahşerî, "Yüce Allah'ın azab etmeyi dilediği kimse" tabirini "azab etmesi üzerine vacip olan kimse" şeklinde tefsir etmiştir. Zemahşerî'nin grubundaki âlimler şöyle diyorlar: Bu "vâciplik", aklî vâcipliktir. Bunun dışındaki seçenekler imkân dâhiline girmez. Kudret de zaten bunun aksine tealluk etmez. Ancak bu mana, "meşîet" le kesinkes çelişir. Nasıl olur da âyet böyle tefsir olunabilir? Keşke Zemahşerî, herhangi bir mezhebe girmeseydi ve mezheblerin hilafı (ihtilaflar) üzerinde kafa yormasaydı! İşte o zaman *el-Keşşâf*'ı bütün mezhepleri bağlar ve Kitabın ve

---

136. Fâtır, 35/45.
137. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 122.

Sünnetin nasslarıyla, seleften nakledilen görüşlerin manalarını kaydetme hususunda onların hepsine başvuru kaynağı olurdu. Çünkü Zemahşerî, bu dili bilen âlimlerin içinde en ince anlayışlı ve anladığını en güzel şekilde beyan eden bir âlimdi. Allah'a vaciplik problemi, dilden kaynaklanan bir nazariye değil, fikrî bir nazariyedir. Hikmeti ve rahmeti bir araya getirmek (cem' etmek), herhangi bir şeyin sırf kendi zatından dolayı Allah'a vacip olmasını gerekli kılmaz. Yüce Allah'ın kendi meşîetiyle kendine vacip kıldığı hariç, naslarda böylesi bir vacipliği gösteren herhangi bir ifade yoktur. Yüce Allah'ın kendi üzerine vacib kıldığı da, o şeyi yazması ve hükmedilmiş bir mesele kılması demektir.

Yüce Allah'ın dilemesiyle bir şeyi kendi nefsi üzerine vacib kılmasında, yaratıklarının (insanların) akıllarının vacib kıldığı, başkasının O'nun üzerine üstün geldiği (ist'lâ), ya da Yüce Allah'ın bağımsız otoritesine (sultân) aykırı olan bir şeyle muhkûm olduğu izlenimi verecek bir manası yoktur. Çünkü O'nun bağımsız otoritesi her otoritenin üzerindedir. Dahası O'nun otoritesinden başka hiçbir otorite yoktur. Ancak başkasının otoritesi, O'nun sayesindedir ve O'ndan kaynaklanır. Farklı ifadelerde edeb kaidelerine uymaktan başka zorunluluk olmasaydı, yeterdi.

"Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım." Yani durum böyle olduğu için, rahmetimi küfürden, masiyetlerden ve kendilerine gönderilen Rasûllere kaşı gelmekten sakınan, nefislerini arındıran, farz olan zekâtı veren, onun dışında dinin diğer rükünlerini de edâ eden kimselere özel olarak yazacağım ve arada hiçbir engel olmaksızın rahmetimi sırf onlara bahşedeceğim. İbarede namazın ve onun dışında diğer taatların değil de, özel olarak zekâtı zikredilmesi, -aklen düşünüldüğünde ve bilfiil tecrübelerin ışığında- mal sevgisinin doğurduğu fitnenin zekâtını vermeyenlerin diğer farizaları terkedenlerden daha fazla olmasına yol açmasından dolayıdır. Âyette Yahudilerin dünyayı çok sevdiklerine, kendilerini mal biriktirme sevdasına kaptırdıklarına ve onu Allah yolunda harcamadıklarına işaret vardır. Âyetin son kısmındaki ***"ve âyetlerimize inananlara yazacağım."*** ifadesinin manası; rahmetimi, tevhidimize ve peygamberlerimizin doğruluğuna delalet eden bütün âyetlerimize -âbâ ve ecdadı taklid ve kavim taassublarına değil- ilme ve îkâna dayalı iz'ân (boyun eğme) tasdiki ile inanan kimselere özel olarak yazacağım. "Ellezîne" ism-i mevsulunün zamirle

birlikte yeniden getirilmesinin esprisi, ya birinci ism-i mevsûlü takvaya yapışmaya devam eden ve zekâtını verenler için "genel", ikinciyi ise, -âyetin devamından anlaşılacağı üzere- peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'in peygamber olduğu zamana erişen ve O'na tabi olan kimselere "özel" kılmak içindir. Ya da "İslâm" kavramıyla "iman" kavramının birbirinden nasıl ayrılacağını beyan etmek ve Hz. Mûsâ'dan kendilerine ilâhlar edinmesini isteyenlerle, buzağıya tapanların ve *"Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız"*[138] diyenlerin Allah'ın genel âyetleriyle, peygamberlerinin getirdiği özel âyetlere iman etmediklerini üstü kapalı olarak anlatmak içindir. Çünkü onlar bu âyetleri akletmediler. Bilakis Hz. Mûsâ'ya kendilerini Mısır'lıların zulmünden kurtarması için tabi oldular. İsm-i mevsûlün tekrar edilmesinin gerisinde yatan bir başka espiri de; Yüce Allah'ın özel rahmetinin rasûllere bilfiil tabi olmak demek olan İslâm'la, sahih imanı kendilerinde birleştiren kimseler için yazacağını beyan etmek içindir. Sahih iman, yakînî ifade eden ilâhî âyetlere iman etmek demektir. Böyle bir iman, buzağıya tapmak gibi şirke yeniden dönmeye manidir ve Hz. Mûsâ'dan sonra bu gibi âyetlerle gelen peygamberlere iman etmeyi gerektirir. Bu âyet, daha sonra gelecek ibareye bir ön hazırlık mahiyetindedir. Bu ifade, Yüce Allah'ın mutlak olarak kendilerine rahmetini yazdığı kimselerin sıfatlarını beyan etmektedir. Bunların içine Mûsâ (a) ve kavmi arasından zikredilen sıfatları taşıyanlar girer. Bu da Hz. Mûsâ'nın -şartlarına uygun olan- duasının kabulünü ifade eder. Bundan sonra söz konusu rahmete en layık olan ümmetin beyanı gelmektedir. Bu beyan, Kur'ân'ın -peygamberlerin kıssalarından Hz. Peygamber'in ümmetine intikal etmek şeklinde- takibettiği metot üzere bizzat vurgulanmak istenen istitrat (konu dışı açıklama) kabilinden zikredilmiştir. İşaret olunan ifade, "Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye" ***"o ümmî Peygamber'e uyanlar (var ya)"*** ifadesidir. Yüce Allah, bu âyette ism-i mevsûlü fasletti (ifadeye vavsız başladı). Çünkü bu, en son veya önceki iki ism-i mevsûl için başlı başına açıklama ifade eden isti'nâfiye cümlesidir. Bunlar, sakınanlar, zekâtı verenler ve âyetlere iman eden kimselerdir. Eğer fasletmeyip vasletseydi ve (vav harfiyle birlikte) "vellezîne yettebiûne'r-Rasûle'n-nebiyye'l-ümmiyye" deseydi, ibare "mefhûmda" değil, "mâ sadak"ta o iki mevsûle muhalif olacaktı.[139] Çünkü son ism-i mevsûlle

138. Bakara, 2/55.

139. Mefhum (içlem): Bir kavram, içine aldığı fertlerin ortak niteliklerine ve özelliklerine

ümmî Rasûlün peygamberlik zamanına erenler ve hem O'nun zamanında ve hem de daha sonra kendisine uyanlar kastedilecek ve "Onlardan öncekiler" le de Hz. Mûsâ zamanında ve O'ndan sonra Hz. Peygamber'in zamanına kadar yaşayanlar arasından iki ism-i mevsûlü açıklayan cümlenin (sıla) manasına[140] uygun düşen kimseler kastedilmiş olacaktı. Son tercihe göre fasıl, üç ism-i mevsûlün hem mefhumda (manada) ve hem de mâsadakta (küllî lafız) toplanmasını ifade etmektedir.

Hz. Muhammed'in Vasıfları: *"er-Rasûl"*, *"el-Ümmî"* ve "en-Nebiyyü"

Âyetin manasına gelince; rahmetin özel olarak yazılması üç ism-i mevsûlün sılasının delâlet ettiği sıfatlarla bezenmiş olan kimseler için söz konusudur. Ümmî Peygamber olarak vasfedilen Rasûl'e tabi olanlar bunlardır. Bu Peygamber'e ***"ümmî"*** denmesi annesine nispetendir. Maksat, okuma ve yazma bilmeyen demektir. Ehl-i Kitab, Araplara "ümmî" diyorlardı. Herhalde bu lakâp, sadece Yemenlilerin değil, bütün Hicaz ve civarında oturanların lakâbı olsa gerektir. Fakat Yüce Allah'ın Yahudilerden hain olanlar hakkındaki *"Bu da onların 'Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur.' demelerindendir."*[141] ifadesinin zahiri, bu lakâbın genel olduğunu göstermektedir. Yoksa âyet, sadece Hicaz'lılara ümmî deneceği hususunda hüküm koyuyor değildir.

Yüce Allah, *"Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğteren bir peygamber gönderen O'dur."*[142] buyurmaktadır. Yüce Allah'ın -Peygamberimiz hariç- ümmî bir peygamber gönderdiği nakledilmemiştir. Bu vasıf, Peygamberimiz'in (s) özel vasfı olup, bu konuda hiçbir peygamber kendisine ortak değildir. O'nun ümmî oluşu, peygamber oluşunun en büyük alâmetlerindendir. Çünkü O, peygamber olduktan sonra faydalı ilimlerin en yücesini getirdi ve getirdiği ilimler be-

delâlet ederse o nitelikler, o kavramın içlemini teşkil eder. Meselâ, Ali, Ahmet gibi fertleri insan kılan, duygululuk, akıllılık, hareketlilik gibi vasıflar içlemdir.

Mâsadak (kaplam): Bir kavramın kaplamı, onun kendisine ait olan fertlerin bütünüdür. Bunlar da cins ve türler olarak sıralanırlar. Meselâ Ali, Ahmet gibi fertler, insan kavramının kaplamına girerler. Bkz: Necip Taylan, *Mantık*, s. 121, 122. (Çev.)

140. İki ism-i mevsûlde, sakınanlardan, zekâtı verenlerden ve âyetlerimize iman edenlerden söz edildi. (Çev.)
141. Âl-i İmran, 3)75.
142. Cum'a, 62/2.

şerin bozulan inancını, ahlâkını, âdâbını, amel ve ahkâmını ıslah etti. Hz. Peygamber'in kendisi de buna göre amel etti. İşaret ettiğimiz ilimlerin dünyada öyle bir tesiri oldu ki Yüce Allah'ın yaratıkları içinde onun dışında başka hiçbir kimsenin böyle bir etkisi olmadı ve bundan sonra da asla olmayacaktır. Âyette *"Rasûl"* ve "ümmî" kelimelerinin ***"er-Rasûl"*** ve ***"el-ümmî"*** şeklinde marife (belirli) kılınması, ahd içindir.[143] Nitekim daha önce geçen Peygamberlerin, Hz. Muhammed'in (s) geleceğine dair verdikleri müjdelerden bunun ahd için olduğu anlaşılacaktır.

Şer'î bir terim olarak *"Rasûl"* kelimesi, -anlamca- *"nebî"* kelimesinden daha dar kapsamlıdır. Çünkü her *"Rasûl"*, *"nebî"*dir. Ama her *"nebî"*, *"Rasûl"* değildir. Bundan dolayı, bazı müfessirler âyette geçen *"Rasûl"* kelimesinin *"nebî"* kelimesinden önce zikredilmesinin espirisini, onun daha önemli, daha şerefli olmasına bağlamışlardır. Ya da bu iki kelime -burada- *"Gerçekten O, ihlâs sahibi idi ve hem Rasûl, hem de nebî idi."*[144] âyetinde olduğu gibi, sözlük manasında zikredilmiştir. Ancak bizim *"er-Rasûl"* kelimesine neden öncelik verildiği noktasında işaret ettiğimiz espiri, daha doğrudur. Çünkü "en-nebiyyü'l-ümmî" ifadesi, gönderildiğinde herkesin uymasının vacib olduğu *"Rasûl"*ün belirgin vasfıdır. "er-Rasûl" ise, hakkında *"Hani Allah peygamberlerden 'Ben size Kitap ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz' diye söz almış, 'Kabul ettiniz ve ahdimi yüklendiniz mi?' dediğinde, 'Kabul ettik' cevabını vermişler, bunun üzerine Allah, 'O halde şâhit olun; ben de sizinle birlikte şâhitlik edenlerdenim' buyurmuştu."*[145] âyetinin indiği tanınan ve bilinen Hz. Peygamber'dir.

"En-Nebiyyü" kelimesi, sözlükte "en-nebe'" kökünden şânı büyük önemli haber manasına "faîl" kalıbındandır. Ya da yükseklik ve yüce şân manasınadır. Ancak birinci mana daha doğrudur. Arapların çoğunluğu, kelimeyi hemzeli telâffuz etmez. Dahası Mekke'lilerden başkasının kelimeyi hemzeli telâffuz etmedikleri nakledilmiştir. Fakat Hz. Peygamber, kendi-

143. Arap gramerine göre isimlerin başına "el" takısı, ya cins ismi belirli hale getirmek için gelir, ya da cins isminden belli ve bilinen bir kısmı belirli hale getirmek için gelir. Birinciye "cinsiyye", ikinciye de "ahdiyye" denilir. Bkz: Mustafa el-Galâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, I, 150. (Çev.)

144. Meryem, 19/51.

145. Âl-i İmran, 3/81.

sine - telâffuzda hemzeyi zikrederek- "Yâ Nebîallah!" diye hitab eden bir kadına tepki göstermiştir. Nebî kelimesinin terim manasına gelince; nebî, Yüce Allah'ın kendi kesbiyle bilmediği bir haberi veya bir hükmü kendisine vahyettiği ve bildirdiği kimsedir. Nebî, söz konusu vahyin Yüce Allah'tan olduğunu zorunlu bir ilimle bilir. Rasûl ise, Yüce Allah'ın bir şeriatı tebliğ etmeyi, bir dine daveti ve onu ameliyle hayata geçirmeyi emrettiği nebîdir. Nebîye vahiy meselesinde, O'nun okuyacağı ve yayacağı bir kitabının olması şart olmadığı gibi, amel edeceği ve insanlar arasında hüküm vereceği yeni bir şeriatının olması da şart değildir. Bilakis nebî, -İsrailoğullarından bazı Rasûllerde olduğu gibi tamamıyla başka bir Rasûlün şeriatına tabi olabilir. İsrailoğulları, Rasûlleri, amel etmek ve insanlar arasında hükmetmek açısından Tevratın şeriatına tabi idiler. Nitekim Yüce Allah bunu şöyle açıklar: *"Biz, içinde doğruya rehberlik ve nûr olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla Yahudilere hükmederlerdi."*[146]

Nebî ile, tabi olduğu kitabın bazı hükümleri neshedilebilir (yürürlükten kaldırılabilir). Nitekim Hz. Îsâ, Tevratın bazı ahkâmını neshetmiş, çoğunu ise kabul etmiştir. Nitekim Yüce Allah'ın O'nun İsrailoğullarına hitabını hikâye eden şu ifadesi, buna delâlet etmektedir: *"Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri de helâl kılmam için gönderildim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim. O halde Allah'tan korkun, bana da itaat edin."*[147] Sonra O'nun dört Evangelis'ten ve bunların dışında başkalarından nakledilen hayat hikâyesi de bunu göstermektedir. İncil'de Mesih'in Namus'u Tevrat'ı bozmak için değil, onu tamamlamak ve kendilerine haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak için geldiği ifade edilmektedir. Hatta O, cumartesi günü çalışmayı bırakmanın genelliğinin ifade ettiği manayı değiştirmiş, bu yasaklığı salih olmayan dünya işlerine mahsus kılmıştır. Dahası resmî Hıristiyan fırkaları, kilise sisteminin oluşmasından sanra Tevrat şeriatından on emirden başkasını terk ettiler ve on emrin çalışmayı yasak ettiği cumartesi gününü pazar günüyle değiştirdiler. Hıristiyanların çoğunluğu, sûret ve timsal edinme yasaklığına muhalefet ettiler. Fakat bunun meşruluğuna dair Mesih'in sözünden ve fiilinden herhangi bir delil getiremediler.

146. Mâide, 5/44.
147. Âl-i İmrân, 3/50.

Kısaca söylemek gerekirse; *"Rasûl"* kelimesi bizim şeriatımızdaki kullanımımızda "nebî" kelimesinden daha dar kapsamlıdır. Her Rasûl aynı zamanda "nebî"dir, ama her "nebî", *"Rasûl"* değildir. Genel manasıyla meleklerin Rasûllerine *"Rasûl"* denildiğinde *"Rasûl"* kelimesi bu açıdan "nebî" kelimesinden daha genel olur. Çünkü Yüce Allah, meleklerden ve insanlardan Rasûller seçmiştir. Ancak melekler arasından "nebî" ler seçmemiştir. Bizim Peygamberimiz (s) hem nebî ve hem de Rasûldür. Cebrail (a) Rasûldür, fakat nebî değildir. Âdem (a), -İsrailoğullarının peygamberlerinin çoğunluğu gibi- nebîdir fakat Rasûl değildir. Bu tespit, Buhârî-Müslim ve başka hadis kitaplarında yer alan ve Nûh'un (a) Yüce Allah'ın yeryüzüne gönderdiği ilk Rasül olduğunu ifade eden şefaat hadisinin nassı hakkında tahkik ehli âlimlerin görüşlerine dayanmaktadır. En'âm Sûresi'nde Rasüllerin sayısından söz ederken, bazı kelâmcıların kullandığı terime göre Hz. Âdem'e Rasûl demenin mümkün olduğu ve benimsedikleri bu terime göre Hz. Âdem'i risaletlerinin bilinmesinin vâcib olduğu Rasûllerden birisi saydıkları ifade edilmişti. Bu kelâmcılar, şefaat hadisini ise birçok yönden tevil etmişlerdir ki bunları öğrenmek isteyen oraya bakabilir.[148]

Yüce Allah, gerek İsrailoğullarından ve gerekse başkalarından, zamanına yetişen herkese kendisine tabi olma yükümlülüğü getirdiği bu *"Rasûl"*ü bir takım sıfatlar ve niteliklerle vasfetmektedir. Bu sıfatların;

1) Birincisi; O'nun Ümmî Kâmil bir Nebî olmasıdır.

2) İkincisi; Yüce Allah'ın ***"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar (var ya),"*** ifadesidir. Bu âyetin manası şudur: İsrailoğullarından O'na tabi olanlar, O'nun sıfatını, özelliklerini yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buluyorlar. Âyetin ifade akışı, Hz. Mûsâ'nın kavmi hakkında olduğu halde "İncil"in zikredilmesi, İncil'e muhatap olanların bizzat İsrailoğulları olmasından dolayıdır. Nitekim bu husus, söz konusu İncillerde Mesih'ten (Îsâ) rivayet olunmaktadır. *"Ben ancak İsrail'in yolunu sapıtmış olan tahrifçilerine gönderildim"*[149] Mesih'in (Îsâ) bu ifadesi, şakirtlerine verdiği "İncille bütün halîka (insanlara) vaaz vermeleri" emriyle çelişmemektedir. Çünkü bu iki ifade, "'halîka' ile, 'Yahudiler' ismini

148. Bkz: En'âm Sûresi 90. âyetin tefsirinin yapıldığı yerler.

149. Bu cümle, Matta İncili'ndeki şu ifadeye işaret etmektedir: *"Sanmayın ki, ben ş·riati yahut peygamberleri yıkmağa geldim; ben yıkmağa değil, fakat tamam etmeğe geldim."* Matta İncili, 5/17.

verdikleri insanlar kastedilmektedir." denilerek uzlaştırılabilir. Mesîh'in birinci cümlesi, mühasırlık kalıbında gelip ifadenin tevile ihtimalini ortadan kaldıran -usûl-i fıkh terimiyle ifade etmek gerekirse- "nass" bir ifade çeşididir. Ebüssuûd bu âyeti şöyle tefsir eder:

"Tevrat ve İncil'de o olup olmadığı hususunda şüphe etmeyecekleri şekilde adını ve sıfatlarını yazılı buldukları..." Bundan dolayı, "Vasfını veya sıfatını yanlarında yazılı buldukları" denmemiş, bu ifadeden dönülmüştür. Âyette geçen "indehüm" zarfı, "ifadeye güç katmak, daha fazla ifade etmek, bir de Hz. Peygamber'in özelliğinin onların yanında mevcut ve gözlerinin önünden uzak olmadığını belirtmek içindir." Bu mesele, özel bir bölümde ileride ele alıncaktır.

3, 4) Hz. Peygamberin 3 ve 4. vasfı ***"İşte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder,"*** cümlesidir. Bu cümlenin Hz. Peygamber, peygamber olarak gönderildiği zaman onların en çok neye muhtaç olduklarını beyan için getirilen isti'nâfiye cümlesi olması ihtimal dahilinde olduğu gibi, "yazılan şey"in tefsiri olması da muhtemeldir. Âyette geçen ***"el-ma'rûf"***, sağlam ve sağlıklı akılların güzel bildiği, faydalı, fıtrata ve maslahata uygun olduğu için temiz kalplerin gönül huzuruyla kabul ettiği bir şeydir. Öylesine ki şeriat onu getirdiğinde insaf sahibi, fıtratı sağlam ve aklı başında bir kimse, onu reddedemez ya da ona itiraz edemez. ***"Münker"*** ise yine aynı şekilde sağlam akılların kabul etmediği, kalplerin nefret edip yüz çevirdiği bir şeydir. Ma'rûf, şeriatın emrettiği, münker de yasak ettiği şeydir şeklinde tefsir etmek, suyu suyla açıklamak gibi bir şeydir.

Bizim ma'rûf ve münker tarifimizin -Eş'ariyye mezhebine aykırı olarak- Mu'tezile mezhebinin formüle ettiği "Hüsün ve kubuh akılla bilinir" görüşünü desteklediği yolundaki itirazı kabul etmiyoruz. Çünkü biz, bir açıdan bu iki mezhebe katılıyor, ama bir başka açıdan da katılmıyoruz. Çünkü biz, Kitab ve Sünnet'in zahirine uyuyor ve Selef'in bu iki kaynağı anlayışlarını esas alıyoruz. Dolayısıyla biz, akılların eşyayı idrak etmesini mutlak olarak inkâr etmediğimiz gibi, teşrîi akıllarımızla kayıtlayıp Yüce Allah'a kendi kafamızdan hiçbir şeyi vacib kılmıyoruz. Bilakis, "Hiçbir şeyin Yüce Allah üzerinde hiçbir otoritesi ve hâkimiyeti yoktur. Dilediği takdirde -tıpkı merhamet etmeyi kendi zatına farz kıldığı gibi vâcip kılan da O'dur. Şeriatta öyle şeyler vardır ki, şeriat o konuda hüküm getirmeden akıl onun güzel olduğunu

bilemez. Yüce Allah'ın getirdiklerinin tümüne kayıtsız şartsız itaat olunur" diyoruz. Hâfız İbn Kesîr, bu âyette zikri geçen "emir" ve "yasaklama"nın tefsirini yaparken şöyle der:

Bunlar, Rasûlullah'ın (s) önceki kitaplarında geçen sıfatlarıdır. Rasûlullah'ın (s) durumu aynen böyleydi. Hayırdan başkasını emretmez, kötülükten başkasını yasak etmezdi. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd şöyle der: Yüce Allah'ın *"Ey İman edenler!"* dediğini işittiğin zaman bu söze kulak ver. Çünkü söylenecek olan ya hayırdır ve sana emredilmektedir ya da şerdir (kötülük) ve sana yasak getirilmektedir. Bunun en önemlisi ve en büyüğü, Yüce Allah'ın peygamberiyle gönderdiği, şeriki ve ortağı olmayan zâtına ibadet etme emri ve kendisinden başkasına ibadet etme yasağıdır. Zaten Yüce Allah, O'ndan önceki peygamberlerin tümünü de bu görevi ifa etmek için göndermiştir. Nitekim Yüce Allah bu hususu bir âyet-i kerîmede şöyle dile getirmektedir: *"Andolsun ki biz, 'Allah'a kulluk edin ve Tâğut'tan sakının' diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik."*[150] İmam Ahmed, senedini Ebû Humeyd ve Ebû Üseyd'e dayandırarak verdiği bir rivayeti şöyle aktarmaktadır: *"Bana isnad olunan bir söz duyduğunuz zaman kalpleriniz onu tanır, tüyleriniz ve tenleriniz ona yatışır ve onu kendinize yakın görürsünüz. İşte ben o hadise hepinizden yakınım. Buna karşılık, bana isnad olunan bir hadis duyduğunuz zaman kalpleriniz onu yadırgar, tüyleriniz ve tenleriniz ondan ürperir ve onun münker olduğunu görürsünüz. İşte ben, o hadise hepinizden daha uzağım."*[151] Bu hadisi, İmam Ahmed ceyyid[152] bir isnadla rivayet etmiştir. Ancak bunu, kitap sahibi hadis imamlarından hiçbir muhaddis tahric etmemiştir.[153]

5, 6) Rasûlullah'ın (s) beşinci ve altıncı vasfı ise ***"Onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar."*** cümlesinde ifadesini bulan özelliktir.

Bu âyette geçen ***"et-tayyib"*** kelimesi, insan zevkinin hoş bulduğu yiyeceklerle, vücuda yararlı beslenmeyi gerçekleştiren şeyler, mallardan ise hukukî işlemler neticesi haklı olarak ve karşılıklı gönül hoşluğu ile elde edi-

150. Nahl, 16/36.
151. Ahmed b. Hanbel, III, 497; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 150; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 264; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, 387.
152. Ceyyid: Hadis terimi olarak sahîh'e yakın bir manada zikredilmiştir. Bazı âlimlere göre sahîh ile ceyyid arasında hiçbir fark yoktur. Buna karşılık bazı bilginlere göre ceyyid sahîh'in altında, hasen lizâtihî'nin de üstünde olan bir dereceyi gösterir. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 80. (Çev.)
153. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 254.

len nesnelerdir. Yiyecek maddelerinin ***"habîs"***i, sağlam tabiatın reddettiği ve -ölü hayvan eti ve akmış kan gibi- insan mizacının iğrenç bulduğu şeydir. Ya da -yenilmesi tirişin kurtçuğunun bulaşmasına yol açan domuz eti gibi- bedenlere verdiği zarardan veya Allah'tan başkasına yaklaşmak için ibadet nitelikli olarak kesilen hayvan örneğinde olduğu gibi dine verdiği zarardan dolayı sağlam akılların yüz çevirdiği ve kabul etmediği şeydir. Bir başka ifadeyle -ister küçük, ister büyük veya ister emir, ister sultan olsun- misafirlere ikram etmek maksadıyla değil, ibadet yollu olarak Allah'tan başkasına yaklaşmak için kesilen hayvan etidir. Bahîra, sâibe, vasîle ve hâmî gibi Yüce Allah'ın meşru kabul etmediği batıl bir teşrî'e dayandığından dolayı kesilmesi veya yenilmesi haram kabul edilen şeyler de habistir. *"Habîs mal"*, haksız yere alınan maldır. Faiz parası, rüşvet olarak alınan mal, çalıntı ganimet malı, hırsızlık yapılarak ele geçirilen mal, hıyanet ve gasb neticesi elde edilen mal ve haram mal habîs mala örnektir. Yüce Allah, ceza olsun diye İsrailoğullarına bazı hoş olan malları haram kılmıştı: *"Yahudilerin zulmü sebebiyle bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri, menedildikleri halde faizi almaları ve haksız (yollar) ile insanların mallarını yemeleri yüzünden kendilerine (daha önae) helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık; ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık."*[154] Bu âyetin tefsiri, Nisâ Sûresi'nde geçmişti. Yahudiler, Yüce Allah'ın kendilerine haram kılmadığı başka bazı hoş şeyleri de haram kılmışlardı. İsrailoğulları dışındakilerin mallarını bâtıl yolla yemeyi de kendilerine helâl kılmışlardı. Nitekim Yüce Allah, onların bazılarının Arapların kendilerine emanet bıraktığı şeyleri helâl saydıklarını zikrettikten sonra, onlardan şöyle söz eder: *"Bu da onların 'Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur" demelerindendir. Allah adına bile bile yalan söylüyorlar."*[155] Bu âyetin tefsiri de daha önce Âl-i İmrân Sûresi'nde geçmişti.

7) Peygamberimizin (s) yedinci özelliği ***"Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir."*** cümlesinde ifadesini bulan özelliktir. Bu âyette geçen **"el-ısr"**, ağırlığından dolayı insanı hareketten alıkoyan yük demektir. Bu, -tevbelerinin geçerli olması için kendilerini öldürmelerinin şart koşulması gibi- onlara yüklenen ağır ve zor mükellefiyetlerdir. "Zincirler" de böyledir. Onların şeriatlarındaki ağır mükellefiyetler buna örnektir. Bunları Zemahşerî söylemektedir. Zemahşerî, ***"el-eğlâl"*** (zincirler) kelimesi için Tevrat'ın ağır

154. Nisâ, 4/160, 161.
155. Âl-i İmrân, 3/75.

hükümlerinden birçok örnek vermektedir. İbn Kesîr, bu âyetin tesfirini yaparken şöyle der:

"Yani Hz. Peygamber, kolaylık ve hoşgörü getirmiştir. Nitekim birçok rivayet tarikinden bizlere ulaşan bir habere göre Rasûlluh'ın (s) şöyle buyurduğu rivayet olunmaktadır: *"Ben, el-Hanîfiyyetü's-semha ile gönderildim."*[156] Hz. Peygamber, Yemen'e emir tayin ettiği Hz. Muaz ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi oraya gönderirken kendilerine şöyle buyurmuştur: *"Halka kolaylık gösteriniz, güçlük göstermeyiniz, müjde verip sevindiriniz, nefret ettirmeyiniz. Birbirinizi seviniz ve ihtilaf etmeyiniz."*[157] Bu hadisi, Buhârî-Müslim ve başka hadis imamları rivayet etmişlerdir. Buraya kadar geçenlerin özü şudur: İsrailoğulları, Tevrat ahkâmı olarak, ibadetler, şahsî ve medenî muamelât ve ceza hükümleri alanında ağır mükellefiyetlerle yükümlü kılınmakla, inim inim inleyerek ağır bir yük taşıyan, bir de üstüne üstlük boyunlarında, iki ellerinde ve iki ayaklarında zincirler ve bukağılarla bağlanmış kimselere benziyorlardı. Başka yerlerde İsrailoğullarının şiddetli hükümlerle yükümlü tutulmalarının ve Mesîh'in (Îsâ) maddî meselelerde onlara bir parça hafiflik getirmesinin, ama manevî hükümlerde ise sıkı davranmasının hikmetini beyan etmiştik. Çünkü onlar, maddî meselelerde ifrata (aşırıya)kaçmış, manevî hükümlerde ise tefrite (ihmal ve kusur) düşmüşlerdi. Yüce Allah, getirdiği bu uygulamayı ve diğerini, bazı kulları için zamana bağlı bir terbiye metodu kılmıştı. Maksadı onların yeteneklerini âdil, hoşgörülü, merhametli ve orta yolu tutan şeriat için hazırlamaktı. İşte bu şeriat, peygamberlerin en sonuncusu Hz. Muhammed'le gönderildi. Yüce Allah, gerek peygamberlerden ve gerekse kavimlerden O'nun zamanına yetişen herkese kendisine tabi olmayı farz kıldı.

"O Peygamber'e inanıp onu saygı ile himaye eden, O'na yardım eden ve O'nunla birlikte gönderilen nûr'a uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır." Âyette geçen ***"azzerûhu"*** fiilinin kökü olan "ta'zir", sözlükte reddetmek, vurmak, men etmek (korumak ve muhafaza etmek), te'dib etmek (uslandırmak) ve ta'zim etmek manalarına gelir. Râğıb der ki: ***"Ta'zir"***,

156. Ahmed b. Hanbel, V, 26; VI, 116, 233.
(el-Hanîfiyyetü's-semha: Hoşgörü ve kolaylık üzere kurulmuş bir din demektir. Bkz. Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Terceme ve Şerhi*, I, 48. (Çev.)

157. Buhârî, *Edeb*, 80; Buhârî, *Cihâd*, 6; Ahmed b. Hanbel, 4/412; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 254.

ta'zim ile birlikte yardım etmek, demektir.[158] İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre "azzerûhu" demek, "ta'zim ettiler" ve "saygı gösterdiler", demektir. Fakat Fetih Sûresi'nde bu kelime şu şekilde geçer: *"Ta ki, Allah'a ve Rasûlüne iman edesiniz, Rasûlüne yardım edesiniz, O'na saygı gösteresiniz ve sabah akşam Allah'ı tesbih edesiniz."*[159] Dilin inceliklerine en yakın olan açıklama, *el-Keşşâf*'ta Zemahşerî'nin yaptığı şu açıklamadır:

"Azzerûhu demek, düşman kendisine üstün olmasın diye onu korudular ve muhafaza ettiler, demektir."[160] ***"el-Azr"*** kökünün asıl manası, ***"el-men'u"*** "korumak ve muhafaza etmek" demektir. Had cezasından daha hafif olan vurma cezasına verilen "ta'zir" ismi bu kökten türemedir. Çünkü "ta'zîr cezası", işlenen çirkin fiile bir daha geri dönmeyi engellemektedir. Bu cezaya ***"Had"*** ismi verildiğini gözden kaçırmamak gerekir. *"Had"* ise, men etmek, engellemek, demektir. *Lisânu'l-Arab*'da, bu husustaki görüşler nakledildikten sonra ve kelimenin ezdâddan (aynı anda iki zıt anlamı ihtiva eden kelime) olduğu belirtildikten sonra şu açıklama yer almaktadır: ***"el-Azr"***, kılıçla yardım etmek demektir. "Azerehû-azran, azzerehû ta'zîran" Bir kimseye yardım etti, O'nu güçlendirdi ve destekledi, demektir. Yüce Allah, *"Rasûlüne yardım edesiniz, O'na saygı gösteresiniz."* buyurmaktadır. Allah Teâlâ bir başka âyette *"azzertumûhum/onları desteklerseniz."*[161] buyurmaktadır. Bu âyetin tefsirinde şöyle denilmektedir: "O'na kılıçla yardım etmeniz için..." Her kim, Peygamber'e (s) kılıçla yardım ederse Yüce Allah da O'na yardım eder, "azzertumûhum" demek, "O'na ta'zim ettiniz" demektir. Bazıları bu ibareyi "O'na yardım ettiniz" şeklinde tefsir etmişlerdir. İbrahim b. es-Sırrî der ki: Gerçek olan budur. Allah, daha iyi bilir. Çünkü *"el-azr"*, sözlükte reddetmek ve men etmek demektir. "Azzertu fülânen" demek, onu te'dib edip uslandırdım, daha açık bir ifadeyle; O'na kendisini çirkin fiilleri işlemekten caydıracak bir şey yaptım, demektir. Bu tıpkı "nekeltü bihî"ye benzer. Üzerinde durduğumuz filin manası ise; "O'na söz konusu fiili bir daha işlemekten vazgeçirecek bir şey yaptım, demektir. *"Azzertumûhum"* fiilinin manası, onların adına düşmanlarını savmak suretiyle kendilerine yardım ettiniz, demektir. "Ta'zir"in manası "saygı göstermek" olsaydı, dil açısından en

158. Râğıb, *el-Müfredât*, *(A-ze-ra, maddesi)* s. 333.
159. Fetih, 48/9.
160. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 122.
161. Mâide, 5/12.

uygun olanı; ona ihtiyaç duymamak olurdu. Yardım etmek gerekli olunca, ta'zim etmek bunun içine dahildir. Çünkü Peygamber'lere yardım etmek demek, onları savunmak ve dinlerini müdafaa etmek, onlara saygı ve hürmet göstermek, demektir.

Âyetin manası, Mûsâ'nın (a) kavminden ve her kavimden ümmî peygamber gönderildiği zaman ona yetişenlerden kendisine iman edenler... şeklindedir. Âyette "Ona İsrailoğulları içinden iman edenler" denmedi, bilâkis; mutlak olarak söylenip "iman edenler" dendi. O'nu kendisine düşmanca davranan herkese karşı -kendilerini yöneten bazı hükümdarları istemeye istemeye ve tiksinerek savundukları gibi değil- saygı ve ta'zimle himaye edip savununlar... O'na dilleriyle ve mızraklarıyla yardım edenler... O'nun risaletiyle indirilen en büyük Nûr olan Kur'ân'a tabi olanlar var ya... İşte kurtuluşa erenler onlardır. Yani en büyük rahmeti ve hoşnutluğu elde edecek olanlar, her zaman ve mekânda onlardır, yoksa onlardan başkaları değildir. Onların içinde -diğer peygamberlerin tabileri gibi- onların kazandıklarından farklı şeyler kazananlar vardır. Yine bunların arasında kaybeden ve yardımsız bırakılan kimseler vardır. *"İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları hep kayıptadırlar."*[162]

Tevrat, İncil ve Başka Kitabların Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi

Bilindiği üzere daha önce İsrailoğulları'na gönderilen peygameberlerin Hz. Muhammed'in geleceğine dair verdikleri müjdeler bu tefsirimizde geçmişti. Bu müjdelerin bazıları, kısaca ve topluca (icmalen) zikredilmiş, bazıları bir parça tafsilatlı olarak anlatılmıştı. Aynı şekilde *el-Menâr* dergisinde de birçok yerde yine aktarılmıştı. Nitekim bu husus, her iki eserin fihristlerinden anlaşılabilir. Burada ise söyleyeceklerimizi ayrıntısına girerek söylemek istiyoruz. Çünkü burası, bu konuyu ayrıntısıyla ele almak için en uygun yerdir. Bu hususta şunları söylemek mümkündür:

Yahudi ve Hıristiyanlardan olan Ehl-i Kitab, Hz. Peygamber'in geleceğini kendi aralarında ağızdan ağıza naklediyorlar, kitaplarında O'nun geleceğini müjdeleyen ifadeleri zikrediyorlardı. Sonunda Yüce Allah, O'nu hidayet ve hak dinle birlikte gönderince Ehl-i Kitab'tan birçokları O'na

162. Mücâdele, 58/19.

iman etti. Yahudi âlimlerinden Abdullah b. Selâm ve akradaşları, Hıristiyan âlimlerinden Temîm ed-Dârî ve bunların dışında Hz. Muhammed'in asrında İslâm'a giren başka âlimler, böyle bir müjdenin olduğunu açıkça söylüyorlardı. Bu hususta gelen rivayetler çoktur. Bunların içinde insanı en çok hayrete düşüreni, Selmânı Fârisî kıssasıdır. Buna karşılık yüz çeviren ve böbürlenenlere gelince bunlar, kitaplarında Hz. Paygamber'in geleceğine dair müjdeleri gizleyip, geri kalanlarını -onlara muttali olanlar için- tevil etmişler, muttali olmayanlar için de saklamışlardır. Müteahhirün- özellikle de Frenkler- böbürlenme, tevil etme ve insanları saptırmada eskileri geride bırakmışlardır. Bundan dolayı tahkik ehli Allâme şeyh Rahmetullah el-Hindî (ö.1308/1891), bu konuyu kitabı *İzhâru'l-Hak*'da açıklamıştır. Şeyh, açıklamasını yaparken öyle şeylerden bahseder ki, bunları o kitapların Hz. Peygamber'in geleceği müjdesi için birer mukaddime olarak değerlendirir. Biz, şeyh'in açıklamasını buraya olduğu gibi aktarmak istiyoruz. Şeyh, "*Hz. Peygamber'in Peygamberliğine Delil Getirme Yolları*" başlağı altında şunları söyler:

Hz. Peygamber'in Peygamberliğine Delil Getirme Yolları

[Altıncı yol, daha önceki peygamberlerin O'nun peygamberliğine dair verdikleri haberlerdir. Papazlar, bu konuda halkı adamakıllı yanılttıkları için, bu haberleri nakletmeden önce düşünen kimsenin basîretini açacak sekiz meseleden söz etmek istiyorum:

1) Birinci Mesele

İşâya, Ermiyâ, Danyal, Hezkiyal ve Îsâ (a) gibi İsrailoğullarına gönderilen peygamberler, gelecekte Buhtunnasr hadisesi, Koroş (veya Küriş)[163], İskender ve müttefiklerinin olayları, Edom, Mısır, Ninova ve Bâbil olayları gibi olayların meydana geleceğini haber verdiler: Bu peygamberlerden herhangi birinin ileride Hz. Muhammed'in çıkacağını haber vermemesi, çok çok uzak bir ihtimaldir. O Muhammed ki zuhur ettiği zaman en küçük bir tane gibiydi. Sonra gökte uçan kuşların dallarına sığındığı büyük bir ağaç oldu.[164] Ve zorbaları, kisraları dize getirdi. Dini, Doğu'ya ve Batı'ya yayıldı, diğer dinlere galip geldi ve asırlar boyu yaşadı. Öylesine ki zuhur etme-

163. Koroş veya Kûriş, İran hükümdarıdır. (Çev.)
164. Bu benzetme, Matta İncili 13/31, 32.nci âyetten alınmış bir tabirdir.

si üzerinden şu ana kadar (yani bu tefsirin kaleme alındığı zamana kadar) 1280 sene geçti. Ve bu din, -İnşallah- dünyanın sonuna kadar da yaşayacaktır. Muhammed'in (s) ümmeti içinden binlerce din âlimi, becerikli (mutkin) bilge kişiler, mücahede sahibi evliya ve büyük sultanlar zuhur etti. Bu olay, meydana gelen olayların en büyüğü idi ve Edom, Ninova ve başka topraklarda meydana gelen olaylardan daha az önemde bir olay değildir. Akl-ı selim, bu peygamberlerin önemi zayıf bir olayı haber verirlerken, bu büyük olayın haberlerini vermeyeceklerine nasıl cevaz verebilir?

2) İkinci Mesele

Bir önceki peygamber, bir sonraki peygamberin geleceğinden haber verdiği zaman, "Bu peygamber, filân kabileden, filân senede ve filân beldede çıkacaktır. Vasıfları şöyle şöyle olacaktır." diye tam bir tafsilatta haber vermez. Bilâkis söz konusu haber verme, çoğunlukla avam (sade insanlar) nezdinde mücmel olur. Seçkinlere (havâss) gelince, onlar açısından gelecek peygamberin vasfı karineler vasıtasıyla açık ve net olur. Bazen bu, onlara da gizli ve kapalı olabilir. Verilen haberin doğruluğunu, ancak daha sonra gelen peygamberin "Bir önceki peygamber, benim geleceğimi haber verdi." diye iddia etmesinden ve bu iddiasının doğruluğunun gösterdiği mucizelerle ve peygamberlik alâmetleriyle desteklenmesinden sonra anlayabilirler. Peygamberlik iddiasından sonra o şahsın peygamberliği, kendileri nezdinde hiç kuşku duyulmayacak şekilde açık ve net hale gelir. Bundan dolayı onlar, Mesîh'in (Îsâ) Yahudi âlimlerini kınaması gibi kınanmaktadırlar:

"52-*Vay başınıza ey fakihler! Çünkü siz, bilgi anahtarını kaldırdınız; kendiniz girmediniz, girenleri de bırakmadınız.*"[165]

Hıristiyanların anlayışlarınına göre bu durum, -âlimler şöyle dursun-peygamberlere bile gizli kalabilir. Hatta onların -iddialarına göre- geleceği haber verilen peygamberin kendisi bile bunu bilmeyebilir. Yuhanna İncili I. Bâbda şöyle denilir:

"19- *Yahudiler Yahya'ya: "Sen kimsin?" diye kendisinden sormak için Yeruşalim'den kâhinlerle Levililer gönderdikleri zaman Yahyanın şehâdeti şudur:*

165. Luka İncili, 11/52. (Tercüme Arapçasıyla karşılaştırılmış ve aynı olduğu görülünce Türkçe nüshadan aktarılmıtır.) (Çev.)

20- *Ve Yahya ikrar etti. ve inkâr etmedi ve: "Ben, Mesîh değilim", diye ikrar etti.*

21- *Onlar da kendisinden sordular: "Öyle ise ne?" Sen İlya mısın?" Ve Yahya: "Değilim" dedi. "Sen O peygamber misin?" Yahya, "Hayır" diye cevap verdi.*

22- *İmdi onlar kendisine dediler: "Sen kimsin? Bizi gönderenlere cevap verelim diye, kendi hakkında ne diyorsun?"*

23- *Ben, İşaya peyamberin dediği gibi: "Rabbin yolunu düzeltin, diye çölde çağıranın sesiyim." dedi.*

24- Gönderilenler Ferisilerden idiler.[166]

25- *Ve Yahyadan sorup kendisine dediler: "Öyle ise, sen Mesîh İlya ve o Peygamber değilsin de niçin vaftiz ediyorsun?"*[167]

Yukarıda *Yunanna* İncili'nden alıntının 21 ve 25. âyetinin Arapça nüshasında geçen "Nebi" (Peygamber) kelimesinin başındaki "elif-lâm" ahd (belirlilik takısı) elif-lâmıdır. Bundan maksat, Hıristiyan âlimlerinin açıkça belirttikleri üzere; Hz. Mûsâ'nın Tevrat'ın (İstisna)[168] *Tesniye* Kitabının 18. bâbında (âyet 15) ileride geleceğini haber verdiği ve bundan dolayı tanınan ve bilinen peygamberdir. Kâhinler ve Levililer, Yahudi âlimleri olup kitaplarına vâkıftılar. Ve onlar, Yahya'nın (a) peygamber olduğunu biliyorlardı. Fakat O'nun Mesîh veya İlya ya da Hz. Mûsâ'nın ileride geleceğini haber verdiği peygamber olup olmadığından şüphe ediyorlardı. Buradan anlaşılıyor ki bu üç peygamberin alâmetleri, onların kitaplarında -avam (sade insanlar) bir yana-, seçkinler (havâss) için bile herhangi bir karışıklık kalmayacak şekilde- açık ve seçik anlatılmış değildir. Bundan dolayı ilkin "Sen Mesîh misin?" diye sordular. Yahya (a) Mesîh olmadığını söyleylince "Sen İlya mısın?" diye sordular. İlya da olmadığını söyleyince sen (o beklenen) Peygamber misin? diye sordular. Eğer gelecek olan peygamberin alâmetleri açık ve net olsaydı, şüpheye mahal olmayacaktı. Hatta İncilden yaptığımız alıntıdan Yahya'nın (a) kendisinin İlya olup olmadığını bilmediği ortaya çıkıyor. Çünkü İlya ol-

166. Ferisiler, Yahudiler de dinî bir fırkadır. (Bkz:Yuhanna İncili Türkçe nüshasında ilgili âyetlerin geçtiği yerdeki dipnot.) (Çev.)

167. Yuhanna İncili, I / 19-25.

168. İstisna (Tesniye) kitabı, Eski Ahit'in kitaplarından beşinci ve sonuncu kitabıdır. Ancak müellif, (şeyh Rahmetullah el-Hindî) bu kitaba "Tesniye" değil de "İstisna Kitabı" adını vermektedir.

madığını söylüyor ve "Ben İlya değilim" diyor Hâlbuki Îsâ (a), Matta İncili XI bâb'da O'nun İlya olduğuna şehâdet ediyor:

"14- *Ve eğer O'nu kabul etmek isterseniz gelecek olan İlya odur.*"[169]

Matta İncili XVII nci bâbda şöyle denilmektedir:

"10- *Ve şakirtleri ondan sorup dediler: Öyle ise, niçin yazıcılar: Önce İlya gelmelidir, diyorlar?*

11- *Ve Îsâ cevap verip dedi: Gerçi İlya gelir ve herşeyi yerine kor.*

12- *Fakat ben size derim: İlya zaten gelmiştir. Ve onu tanımadılar, fakat O'na her istediklerini yaptılar. Aynı suretle insanoğlu da onlardan elem çekecektir.*

13- *Îsâ'nın kendilerine vaftizci Yahya için söylediğini şakirtler o zaman anladılar.*"[170]

Bu son ibareden ortaya çıkıyor ki Yahudi âlimleri O'nu İlya olarak tanımadılar ve O'na her istediklerini yaptılar. Aynı şekilde havariler de Onu İlya olarak tanımadılar. Hâlbuki Hıristiyanların iddialarına göre havariler birer peygamberdi ve mertebeleri Mûsâ'dan (a) daha yüksekti. Yahya (a) tarafından vaftiz edilmişlerdi ve kendisini defalarca görmüşlerdi. Dolayısıyla onun, onların ilâhları ve Mesihlerinden önce gelmesi zorunlu idi. Yuhanna İncili I. Bâb 33. âyette şöyle denilmektedir:

"33- Ben onu bilmezdim; fakat su ile vaftiz etmek için beni gönderen, bana kendisi dedi: Kimin üzerine Ruhun inip kaldığını görürsen Ruhulküdüs'le vaftiz eden O'dur."[171]

Papazların iddiasına göre "Ben onu bilmezdim" cümlesinin manası ben onu, geleceği vaad olunan Mesîh'tir şeklinde açık ve net bir bilgiyle bilmezdim, demektir. Buradan anlaşılıyor ki Yahya (a), Îsâ'yı (a) "Bu zat, geleceği vaad olunan Mesîh'tir." şeklinde yakînî bir bilgiyle tanımıyordu. Bu durum, Rûhulkudüs ininceye kadar 30 sene böyle devam etti. Herhalde Mesîh'in Bakire Meryem'den dünyaya gelmesi, Mesîh'e mahsus alâmetlerden değildi. Aksi takdirde, Yahya'nın (a) Îsâ'yı (a) tanımadığı rivayeti nasıl doğru olabilir? Fakat ben, bunu bir yana bırakıyor ve diyorum ki, Yahya (a),

169. Matta İncili, 11/14.
170. Matta İncili, 17/10-13.
171. Yuhanna İncili, 1/33.

Îsâ'nın (a) şehâdetiyle İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerin en şereflisidir. Nitekim bu husus, Matta İncili XI. bâbda açıkça ifade edilmekteir.[172] Hıristiyanların iddialarına göre Îsâ (a) O'nun İlâhı ve Rabbidir. O'nun Mesîh'ten önce gelmesi zaruri idi. Ve O'nun İlya oluşu kesindir. Bu peygamber, ömrünün sonuna kadar sadece kendi nefsinin şerefli olduğunu bildiğine göre... Ve yine zikrolunan sü.eye kadar İlâhını ve Rabbini bilmediğine, aynı şekilde Mûsâ ve diğer İsrailoğullarından daha üstün olan havariler de, Yahya'nın (a) yaşadığı sürece İlya olduğunu bilmediklerine göre; bir önceki peygamberin, ileride geleceğini haber verdiği daha soraki Peygamber'i (Hz. Muhammed'i) tanımada -onlara göre- âlimlerin ve avamın (sade insanların) bilgi dereceleri ne olabilir?

Başkâhin Kayafa, Yuhanna'nın şehâdetine göre peygamberdi. Nitekim bu husus, Yuhanna İncili XI. Bâb 52. âyette açıkça ifade edilmektedir. Başkâhin Kayafa, İsâ'nın (a) öldürülmesine fetva verdi. Onu inkâr etti ve kendisini aşağıladı. Bu husus da Matta İncili, 27. Bâb'da[173] açıkça dile getirilmektedir. Mesîh'in alâmetleri onların kitaplarında -hiçkimseye kapalı kalmayacak derecede- açıkça ifade edilseydi, ilâhının katline ve küfrüne fetva veren bu peygamberin, Mesîh'in katline ve küfrüne fetva vermesine hiç mahal kalır mıydı?

Matta ve Luka İncilleri III. bâbda, Markos ve Yuhanna İncillerinde I. Bâbda İşâyâ'nın Yahya (a) hakkında verdiği haber nakledilmektedir.

Ve Yuhanna'nın açıkça belirttiğine göre, Yuhya (a), İşâya'nın kendisi hakkında verdiği haberi ikrar eder. Bu haber, Tevrat'ın İşâya Kitabı 40. Bâb, 3. âyette şöyle geçer:

"3- Çağıranın sesi, çölde Rabbın yolunu hazırlayın, bozkırda Allah'ımız için büyük bir yol düz edin."[174]

Bu âyette Yahya'nın (a) hallerine dair hiçbir şey zikredilmemektedir. Ne sıfatları, ne peygamber olarak zuhur ettiği zaman ve mekân -karışıklığa mahal vermeyecek derecede- açıklığa kavuşturulmamaktadır. Yahya'nın (a) bu haberin kendisi hakkında olduğu iddiası olmasaydı, aynı şekilde

172. Matta İncili, Bâb: XI/11.

173. *İzhâru'l-Hakkı* tahkik eden Melkâvî, doğrusunun Matta İncili 26/57-68. âyetler olduğunu söylemektedir. (Çev.)

174. Tevrat, *İşâya*, 40/3.

Yeni Ahid müelliflerinin de bu yöndeki iddiaları olmasaydı, Hıristiyanların -avam (sade insanlar) tabakası şöyle dursun- âlimlerine ve seçkinlerine bile bu gerçek zahir olmayacaktı. Çünkü çöldeki nidanın vasfı, İşâya'dan (a) sonra gelen bütün İsrailoğulları peygamberlerini içine alır, kapsar. Hatta bu söz, Îsâ'ya (a) bile uygun düşer. Çünkü O da, tıpkı Yahya (a) gibi çağrıda buluyordu: *"Tevbe ediniz. Çünkü göklerin melekûtu yakındır."*[175] İleride VI. Mesele'de Evangelistlerin Îsâ (a) hakkında önceki peygamberlerden naklettikleri haberlerin durumu gelecektir.[176] Biz, Hz. Muhammed'in geleceğini haber veren peygamberlerin herbirinin O'nun vasfına dair verdiği haberin inatçı kimse için tevile mecal kalmayacak derecede mufassal ve ayrıntılı olduğunu iddia etmiyoruz.

İmam Râzî, Bakara Sûresi'ndeki *"Bilerek hakkı batıl ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin."*[177] âyetini tefsir ederken şöyle diyor:

"Bil ki âyette geçen 'bi'l-bâtıli/batıl ile' âyetinin başındaki 'bâ' harf-i cerri, 'Ketebtü bi'l-kalemi/kalem yardımıyla yazdım' cümlesinde olduğu gibi 'istiâne' (bir şeyin yardımıyla) manasındadır. Buna göre mana; dinleyenlerin kafalarına soktuğunuz şüpheler sebebiyle hakkı bâtıl ile karıştırmayın, çünkü Muhammed (s) hakkında Tevrat ve İncil'de varid olan naslar, manası kapalı naslar olup, bilinmesi istidlâli (akıl yürütmeyi) gerektiren naslardır. Sonra onlar, o naslar hakkında mücadele ediyor, ortaya şüpheli şeyler atmak suretiyle üzerinde düşünen kimselere delâlet yönü üzerinde kafa karışklığına sebep oluyorlardı."

Tahkik ehli âlimlerden Abdulhakim es-Siyâlekûtî[178], (ö.1067/1656) Beyzâvî üzerine yazdığı haşiyede şöyle diyor: Bu fasıl, daha fazla açıklamayı gerektirmektedir. Tasavvur etmek gerekir, her peygamber üstü kapalı bir lafız ve başka bir şey içine sokulmuş bir işaret getirmiştir. Her peygamberin kullandığı bu lafzı ve bu işareti, ancak ilimde yüksek payeye erişenler anlayabilir. Bu, ilâhî bir hikmet gereği böyledir. Âlimler derler ki: Semâvî olan bütün kitaplar, Hz. Peygamber'i hep zikretmişlerdir. Fakat bu zikir, işaret-

175. Matta İncili, 3/2; 4/17.
176. Bkz: Bakara, 2/42.
177. Bakara, 2/42.
178. Künyesi Abdulhakîm b. Şemsüddin Muhammed el-Hindî es-Siyalekûtî el-Pencabî'dir. Batı Pencap'a Lohar'a bağlı Siyalekût'ta doğdu ve aynı yerde vefat etti. *el-A'lâm*, III, 283. (Tahkik nüshasından naklen.) (Çev.)

lerle yapılmaktadır. Eğer söz konusu ifadeler, avamın (sade insanlar) anlayacağı derecede açık ve seçik olsaydı âlimleri, O'nu gizlediler diye kınamazlardı. Sonra bu ifade, bir dilden bir başkasına, İbranice'den Süryanice'ye, Süryanice'den Arapça'ya nakledilmekle daha da kapalı ve anlaşılmaz bir hale gelmiştir. Ben, Tevrat ve İncil'in bu husustaki ifadelerinin özünü hatırlattım. Bu ifadeleri, incelediğimde Hz. Peygamber'in peygamberliğinin doğruluğuna delâlet ettiğini gördüm. Ancak bu delâlet, üstü kapalı bir delâlet olup, ilimde yüksek payeye erişenlere açık, avama (sade insananlara) ise gizlidir.

3) Üçüncü Mesele

"Ehl-i Kitab'ın Mesih (Îsâ) ve İlya'dan başka bir peygamber'in geleceğini beklemedikleri yolundaki iddia, çürük olup, aslı esası yoktur. Tam aksine -ikinci meselede ifade edildiğini üzere- onlar, Mesîh ve İlya'dan başka peygamberin gelmesini de bekliyorlardı. İkinci meselede ifade edildi ki, Îsâ'ya (a) çağdaş olan Yahudi âlimleri, Yahya'ya (a) öncelikle "Sen Mesîh misin?" diye sordular. Yahya (a) Mesîh olmadığını söyleyince "İlya mısın?" diye sordular. İlya olmadığını söyleyince "Sen O Peygamber misin?" diye sordular. "Yani Hz. Mûsâ'nın geleceğini haber verdiği o peygamber misin?" diye sordular. Buradan anlaşılıyor ki sordukları o Peygamber, -Mesîh (Îsâ) ve İlya gibi- gelmesi beklenen peygamberdi ve adını zikretmeye ihtiyaç duyulmayacak kadar da meşhurdu. Meşhur olduğu için de ona işaret etmek yeterli oluyordu. Yuhanna İncili 7. Bâbda Îsâ'nın (a) sözü nakledildikten sonra şöyle denilmektedir:

"40- *Halktan bazıları bu sözleri işittikleri zaman "Bu gerçekten o peygamberdir" dediler.*

41- *Başkaları: "Bu, Mesîhtir" dediler.*"[179]

İncil'in bu ifadesinden anlaşılan, onların bekledikleri peygamber'in, Mesîh'ten (Îsâ) başkası olduğuydu. Onun için bu Peygamber'i Mesîh'le mukayese ettiler.

4) Dördüncü Mesele:

Mesîh'in peygamberlerin sonuncusu olduğu ve kendisinden başka hiçbir peygamber gelmeyeceği iddiası, -üçüncü meselede ifade edildiği üzere- çü-

179. Yuhanna İncili, 7/40, 41.

rük bir iddia olup, aslı esası yoktur. Üçüncü meselede onların Mesîh ve İlya'dan (a) başka bir peygamberi bekledikleri ifade edildi.

Bu peygamberin Mesîh'ten (Îsâ) önce gelmesi burhanla sabit olmadığı için, o zaman Mesîh'ten sonra gelecektir. Çünkü onlar, havarilerin ve Pavlus'un peygamberliğini kabul ediyorlar. Hatta onlardan başkalarının peygamberliğini de kabul ediyorlar. İncil'de *Rasûllerin İşleri Kitabı*'nda şöyle denilmektedir:

"27- *O günlerde Yeruşalim'den Antakya'ya bazı peygamberler indiler.*

28- *Bunlardan Agabus adlı biri kalkıp bütün dünya üzerinde büyük bir kıtlık olacağını, Ruh vasıtası ile bildirdi, bu da Klavdius'un günlerinde oldu.*"[180]

Adı geçen bu kimseler, İncillerinin açıkça belirttiğine göre peygamber idiler. Bu peygamberlerden Agabus adında birisi, büyük bir kıtlık olacağını haber verdi. *Rasûllerin İşleri Kitabı*'nın 21. Bâbında şöyle denilmektedir:

"10- *Orada birçok günler geçirmekte iken, Agabus denilen peygamber Yahudiyeden indi.*

11- *Ve bize gelip Pavlus'un kuşağını aldı, kendi ellerini ve ayaklarını bağlayıp*[181] *dedi: Ruhülkudüs şöyle diyor: Yeruşalim'deki Yahudiler bu kuşağın sahibini böyle bağlayıp halkların ellerine vereceklerdir.*"[182]

Bu ibarede de Agabus'un peygamber olduğu açıkça ifade edilmektedir. Hıristiyanlar, bu iddianın doğruluğunu ispat etmek için Mesîh'in Matta İncili 7 Bâb 15. âyette nakledilen şu sözünü delil olarak almaktadırlar.

"15- *Yalancı peygmaberlerden sakının. Onlar size kuzu*[183] *esvabında gelirler, fakat iç yüzden kapıcı kurtlardır.*"[184]

Bu ifadeye delil olarak yapışmak, insanı hayrete düşürmektedir. Çünkü Mesîh (a), yalancı peygamberlerden sakınmayı emretmektedir, yoksa doğru söyleyen peygamberlerden sakınmayı emretmemektedir. Bundan dolayı, sakınmak gereken Peygamberleri "yalancı" diye kayıtlamaktadır. Eğer "Benden

180. İncil, *Rasûllerin İşleri*, 11/27, 28.
181. Elimizdeki Türkçe nüshada bu ibare "ayaklarını ve ellerini" şeklindedir. (Çev.)
182. İncil, *Rasûllerin İşleri*, 21/10, 11.
183. Bu kelime, elimizdeki Türkçe tercümede "koyun" şeklindedir. (Çev.)
184. Matta İncili, 7/15.

sonra gelecek her peygamberden sakının" deseydi, ibarenin zahirine yapışmaya bir gerekçe olurdu. Gerçi bu durumda da onlara göre bu ibareyi tevil etmek gerekli olurdu. Çünkü adı geçen şahısların peygamber oldukları sabit ve gerçektir. Mesîh'in (Îsâ) yükseltilmesinden sonra ilk nesil içinde birçok yalancı peygamber zuhur etmiştir.

Nitekim bu gerçek, Yeni Ahid'de (İncil) *Mektuplar Kitabının* Korintoslulara II. Mektubun 11. Bâbında şöyle ortaya çıkmaktadır:

"12- *Fakat övündükleri şeyde bizim gibi bulunsunlar diye fırsat arayanlardan fırsatı kesmek için yapmakta olduğum şeyi de yapacağım.*

13- *Çünkü bu gibi adamlar sahte Rasûller, hileli işçiler, Mesîh'in Rasûlleri suretine girenlerdir.*"[185]

Onların Azizleri, en yalancı ve aldatıcı Rasûllerin kendi döneminde ortaya çıktığını ve Mesîh'in Rasûlleri suretine girdiklerini en yüksek perdeden haykırmaktadır.

İncil müfessiri Adam Clark, bu kısmı açıklarken şöyle diyor: "Bu şahıslar, yalandan yere Mesîh'in Rasûlleri olduklarını iddia ediyorlardı. Oysa aslında Mesîh'in Rasûlleri değillerdi. Vaaz verip, çalışıyorlardı. Ancak amaçları, menfaat temin etmekten başka bir şey değildi." İncil'de Yuhanna'nın I. mektubunun 4. Bâbında şöyle denilmektedir:

"1- *Ey sevgililer! Her ruha inanmayın, fakat Allah'tan mıdır diye ruhları imtihan edin, çünkü dünyaya çok yalancı peygamberler çıkmışlardır.*"[186]

Bu iki ibareden anlaşılıyor ki, havariler zamanında yalancı peygamberler zuhur etmiştir.

Rasûllerin İşleri Kitabının 8. Bâbında şöyle denilmektedir:

"9- *Fakat şehirde sihirbazlık eden, kendisini büyük bir adam göstererek Sâmirîye ahalisini hayrete düşüren Simun adlı biri vardı.*

10- *Ve Allah'ın büyük denilen kudreti budur diyerek küçükten büyüğe kadar hepsi ona dikkat ederlerdi.*"[187]

185. İncil, *II. Korintoslulara*, 11/12, 13.
186. İncil, *I. Yuhanna*, 4/1.
187. İncil, *Rasûllarin İşleri*, 8/9, 10.

Aynı kitabın 13. Bâbında şöyle denilmektedir:

"6- *Pafos'a kadar bütün adayı dolaştıktan sonra Beryeşu denilen bir sihirbaz Yahudiyi bir yalancı peygamberi buldular.*"[188]

Kendilerinin Mesîh olduğunu iddia eden yalancı ve aldatıcılar, hep böyle zuhur edecektir. Nitekim Îsâ (a), bu hususu şöyle haber vermektedir:

"4- *Îsâ cevap verip onlara dedi: Sakın kimse bizi saptırmasın.*

5- *Çünkü birçokları, Mesîh benim diye benim ismimle gelip birçoklarını saptıracaklar.*"[189]

Mesîh'in (a) maksadı, doğru söyleyen peygamberlere karşı uyarıda bulunmak değil, bu yalancı peygamber ve mesîhlere karşı uyarıda bulunmaktır. Bundan dolayı Mesîh, Matta İncili 7. Bâbda yalancı peygamberlerden sakınma emri verdikten ve onların kuzu postuna bürünmüş birer kurt olduklarını ifade ettikten sonra[190]

"16- *Onları meyvalarından tanıyacaksınız. İnsanlar dikenlerden üzüm yahut deve dikenlerinden incir toplarlar mı?*"[191] demektedir.

Hz. Muhammed, -bundan önceki açıklama yollarından[192] anlaşılacağı üzere- meyvelerinin (dünyaya verdiği faydalar) delâlet ettiği gibi doğru söyleyen peygamberlerdendi. İkinci bölümde görüleceği üzere inkârcıların karalamalarına itibar edilemez. Çünkü herkes biliyor ki Yahudiler, Meryemoğlu Îsâ'ya (a) inkâr edip yalanlamaktadırlar. Onlara göre, dünyanın başlangıcından onun çıktığı zamana kadar kendisinden daha kötü bir kimse yoktur. Aynı şekilde papaz sınıfının çocuklarından olan binlerce âlim ve filozof da ilk zamanlar Hıristiyandı. Sonra Hıristiyanlığı çirkin buldukları için bu dinden çıktılar. Hıristiyanlığı inkâra, bu dinle ve bu dine girenlerle alay etmeye başladılar. Görüşlerini ispat etmek için risaleler yazdılar. Bu risaleler, dünyanın dört bir tarafında meşhur oldu. Bu bilginlere uyan kimseler Avrupa'da günden güne artmaktadır. Yahudilerin, filozofların ve âlimlerin Hz. Îsâ'yı

188. İncil, *Rasûlların İşleri*, 13/6. (Tahkikli nüshada bulanların Barnaba ve Pavlus olduğu ifade edilmektedir.) (Çev.)
189. Matta İncili, 24/4, 5.
190. Matta İncili, 7/15 Matta İncili, 7/15.
191. Matta İncili, 7/16.
192. Daha önce geçen beş açıklama yolu kastedilmektedir. (Çev.)

inkârları onların nezdinde nasıl kabule değer değilse, aynı şekilde teslise inananların da Hz. Muhammed hakkındaki inkârları bizim nazarımızda makbul değildir.

5) Beşinci Mesele

Hıristiyanların Îsâ (a) hakkında naklettikleri haberler -Yahudilerin tefsir ve tevillerine göre- O'na uygun değildir. Bundan dolayı Yahudiler, Hz. Îsâ'yı şiddetle inkâr etmektedirler. Hıristiyan âlimleri, bu hususta onların tefsirlerine ve tevillerine iltifat etmemektedirler. Yahudiler, bu haberleri Îsâ (a) hakındaki kendi iddialarına uygun düşecek şekilde tefsir ve tevil etmektedirler. (Şeyh Rahmetullah el-Hindî, *Mîzanu'l-Hak*'dan bu manada ibare nakletmektedir.) Zikrolunan âyetler hakkında Yahudilerin yaptıkları teviller nasıl kabul edilemez ve gerçek dışı ise ve Hıristiyanlar nezdinde nasıl kabule elverişle değilse, Hıristiyanların da Hz. Peygamber hakkındaki haberleri ve tevilleri de aynı şekilde bizce kabul edilemez ve gerçek dışıdır. İleride Muhammed (s) hakkında nakledeceğimiz haberlerin, Evangelistlerin Îsâ (a) hakkında naklettikleri haberden daha doğru olduğunu göreceğiz. O halde onların bozuk tevillerine iltifat etmememizde herhangi bir sakınca yoktur. Yahudiler, Hıristiyanların Îsâ (a) hakkında olduğunu iddia ettikleri haberlerin onların beklenen Mesîh'leri veya bir başkası hakkında olduğunu ya da hiç bir kimse hakkında olmadığını nasıl iddia ediyorlarsa, Hıristiyanlar da bu haberlerin Îsâ (a) hakkında olduğunu iddia ediyorlar ve Yahudilerin muhalefetine aldırış etmiyorlar. Biz de aynı şekilde, Hz. Muhammed hakkındaki bazı haberler açısından Hıristiyanların muhalefetlerine aldırış etmiyoruz. Onlar istedikleri kadar bu haberler, Îsâ (a) hakkındadır desin dursunlar. Ve yine ileride göreceksiniz ki, bu haberlerin Muhammed'e (s) uygunluğu, Îsâ'ya (a) uygunluğundan daha güçlüdür. Dolayısıyla bizim iddiamız, onların iddialarından daha doğru ve gerçektir.

6) Altıncı Mesele

Hıristiyanların inançlarına göre Yeni Ahid müellifleri ilham sahibi kimselerdir. Bunların Îsâ (a) hakkında naklettikleri haberler, -kendi iddialarına göre- ilham yoluyla elde edilmiş haberlerdir. Okuyucunun söz konusu haberleri, -bu bağlamda- Muhammed (s) hakkında nakledeceğim haberlerle

mukayese etmesini istiyorum. Bu nedenle söz konusu haberlerden birkaçını -örnek kabilinden- zikretmek istiyorum. Papazlardan herhangi birisi, zorlama yolunu seçer ve benim bu bağlamda zikredeceğim haberleri tevil etmeye kalkışırsa, o zaman öncelikle Yeni Ahid müelliflerinin Îsâ (a) hakkındaki naklettikleri haberleri açıklamaları gerekir. Böyle yaparlarsa, aklı başında insaflı bir kimse, her iki tarafın naklettiği haberlerin durumunu görebilir ve -adı geçen müelliflerin Hz. Îsâ hakkındaki naklettikleri haberlerin yorumuna göz yumsalar da- onları kuvvet ve zayıflık yönünden birbiriyle mukayese edebilir. Bu bağlamda benim Hz. Muhammed hakkında nakledeceğim haberlerin ilki, O'nun acziyetine ve taassubuna yorumlanır. Çünkü 2 ve 5. meselede gördük ki, inatçının bu gibi haberlerin tevili hakkında geniş bir hareket alanı vardır.

Ben sadece, Yeni Ahid müelliflerinin naklettiklerini çürütmekle yetindim. Çünkü bu haberlerin bazılarının kesinlikle hatalı, bazılarının tahrif edilmiş, bazılarının Hz. Îsâ'ya -sadece kuru iddia ve sırf tek taraflı görüşleuygun olduğu ortaya çıkarsa, ilham ve vahiy sahibi olmayan Hıristiyanların naklettikleri öteki haberlerin durumunun daha kötü olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla o haberleri nakletmeye ihtiyaç yoktur.

Birinci Haber:

Bu haber, Matta İncili'nin I. Bâbı'nda nakledilen haberdir. III. bölümün, I. Kısmı'nda geçen 50. hatayı beyan ederken gördük ki, bu hatadır.[193]

193. Müellifin işaret ettiği 50. yanlışın metni şudur: Matta İncili:

"22- *İmdi peygamber vasıtası ile Rab tarafından söylenen*

23- "*İşte, kız gebe kalacak ve bir oğul doğuracak. -Ve O'nun adını İmmanuel koyacaklar, -bu da, Allah bizimledir diye tercüme olunur- sözü yerine gelsin diye hep bunlar vaki oldu.*" (Matta İncili, 1/22, 23.)

Onların âlimlerine göre 22. âyetteki "Peygamber"den maksat, İşâyâ'dır (a). Çünkü İşâyâ Kitabı 7/14 de şöyle denilmektedir:

"14- *Bunun için Rab, kendisi size bir alâmet verecek; işte, kız gebe kalacak ve bir oğul doğuracak. Ve onun adını İmmanuel koyacak.*" (Tevrat, *İşâyâ*, 7/14).

Ben derim ki, bu haber birkaç yönden hatalıdır:

1) İncil mütercimiyle İşâyâ Kitabı mütercimінin tercüme ettikleri "el-azrâ" kelimesi, müennes özel bir isimdir. Kelimedeki, "hâ" müenneslik alâmetidir. Kelimenin Yahudi âlimleri nezdindeki manası -ister bâkire olsun, isterse olmasın- "Genç kadın" demektir. Yahudiler diyorlar ki bu sözcük, Süleyman'ın Meseleleri Kitabı 19. âyette geçmektedir. Oradaki manası, evlenmiş olan genç kadın demektir. Aynı lafız, İşâyâ ifadesinde Yunanca tercümelerde "Genç kadın" şeklinde tefsir olunmuştur. Yunanca tercümelerden kastımız, Aquila, Theodos ve Symicchus tercümeleridir. Bu tercümeler, onların

Üstelik Meryem'in hamile iken bakire olması, Yahudilerce ve inkârcılarca

---

nezdinde eskidir. Onların ifadesine göre birincisi 139, ikincisi 175, ücünüsü ise 200 senesinde tercüme edilmiştir. Bu tercümeler, -özellikle Thiduşen tercümesi- onların nezdinde itibar olunan bir tercümeydi. Yahudi âlimlerinin tefsirine ve 3 tercümeye göre Matta İncilinin ifadesinin temelsiz olduğu gayet açıktır.

2) Hiçbir kimse ne babası ve ne de annesi Îsâ'ya (a) Emmanuel ismini vermemiştir. Bilakis ona Yesû' ismini vermişlerdir. Melek, -Matta İncili'nde açıkça ifade edildiği üzere- rüyada babasına ona Yesû' diyeceksin demiştir. Luka İncili'nde ifade edildiği üzere; Cebaril de annesine "Hamile kalacaksın, bir oğul dünaya getirceksin ve adını Yesû' koyacaksın" demiştir. Îsâ (a) hiçbir zaman benim adım Emmanuel diye iddia etmemiştir.

3) Bu sözün geçtiği kıssa, sözün Hz. Îsâ'ya uygun düşmesine müsait değildir. Çünkü kıssa şöyledir: "Aram kralı Rasin, İsrail hükümdarı Fâkuh, Yahuza Kralı Ahaz b. Yunan ile savaşmak için Yaruşalim'e geldi. Ahaz b. Yunan Rasin ile Fâkah'ın ittifaklarından çok korktu. Allah, İşâyâ'ya, Ahaz'ı teselli etmesi için kendisine şöyle demesini vahyetti: Korkma, onlar seni yenemeyecek. Onların hükümranlığı zâil olacak." Sonra onların hükümranlığının harab olma alâmeti olarak genç bir kadını gösterdi. Bu kadın, hamile kalıp bir oğul doğurcak. Ve bu iki hükümdarın toprakları, bu oğul iyiyi kötüden ayırma yaşına gelmeden harab olacak. Sabittir ki, Fâkah toprakları, bu haberden 21 sene sonra harab olmuştur. Şu halde burada sözü edilen oğulun, bu süreden önce dünyaya gelmesi ve o toprakların da temyiz çağına erişmeden harab olması gerekir. Îsâ (a) ise, Fâkah topraklarının harab olmasından 721 sene sonra dünyaya gelmiştir. (Şeyh Rahmetullah el-Hindî, *İzhâru'l-Hak*, s. 107.) O halde, -bu kıssa göz önüne alındığında-İşâyâ'nın müjdesi, İsâ'ya (a) nasıl olur da uygun düşer?

Yukarıda söyenenlerin daha iyi anlaşılması için bu olayın Tevrat'ın *İşâyâ Kitabı*'nda nasıl anlatıldığına bakmak gerekir diye düşünmekteyiz.

"1- *Ve vaki oldu ki, Uzziyanın oğlu, Yotam'ın oğlu, Yahuda kralı Ahaz'ın günlerinde, Suriye kralı Retsin ve Remalya'nın oğlu İsrail kralı Pekah Yeruşalim'e karşı cenk için çıktılar, fakat O'na karşı cenk edemediler.*

2- *Davud evine: Suriye Efraim'le birleşti, diye bildirildi. Ve yelin yüzünden orman ağaçları nasıl titrerse, O'nun yüreği ve kavminin yüreği de öyle titredi.*

3- *Ve Rab İşâyâ'ya dedi: Yukarıdaki havuzun su yolu başında, çırpıcı tarlası caddesinde Ahaz'ı karşılamak için oğlun şear-Yaşub ile beraber şimdi çık;*

4- *Kendisine de: Sakın ve sus; bu iki kuyruktan bu tüten yarı yanmış iki odun parçasından Retsin'in ve Suriye'nin ve Remalya oğlunun kızgın öfkesinden korkma ve yüreğin bayılmasın.*

5- *Mademki Suriye, Efraim ve Remalya'nın oğlu,*

6- *Yahuda'ya karşı çıkalım ve O'nu yıldıralım ve onda kendimize bir gedik açalım ve onun başına bir kral Tabael'in oğlunu kral koyalım, diyerek sana karşı kötülük kurdular.*

7- *Rab Yehova şöyle diyor: Bu iş durmayacak ve vaki olmayacaktır.*

8- *Çünkü Suriye'nin başı Şam, Şam'ın başı da Retsin'dir ve altmış beş yıl içinde Efraim kırılacak bir kavm olmaktan çıkacak.*

9- *Ve Efraim'in başı Samiriye ve Samiriye'nin başı Remalya'nın oğludur. Eğer iman etmezseniz emin olmazsınız.*

10- *Ve Rab yine Ahaz'a söyleyin dedi:*

11- *Allah'ın Rabden kendin için bir alâmet iste enginlerde olsun yahut yukarıda yükseklerde olsun sen iste.*

12- *Fakat Ahaz: İstemem ve Rabbi denemem, dedi.*

kabul edilmemektedir. Ve bu haber, onları bağlayacak bir haber değildir. Çünkü Hz. Meryem, Îsâ'yı (a) doğurmadan önce İncil'in açıkça beyanına göre dülger Yusuf'un nikâhında idi. Îsâ'ya (a) çağdaş olan Yahudiler diyorlar ki, Îsâ (a) dülger Yusuf'un oğludur. Nitekim bu husus, Matta İncili 13/55, Yunanna İncili 1/45 ve yine Yuhanna İncili 6/42.nci âyette ifade edilmektedir. Hıristiyanlar, şu ana kadar bu görüşü savunmaktadırlar. Hatta bundan daha çirkinini söylemektedirler. Îsâ'ya (a) dair diğer alâmet bu haberde zikredilmemektedir.

İkinci Haber

Bu haber, Matta İncili 2/6.nci âyette nakledilen haberdir. Bu habere, Tevarat'ın Mika Kitabı 5/2.nci âyete işaret edilmektedir. Ancak Matta İncili'nin ifadesi, Mika'nın ifadesine uymamaktadır. Bu iki ibareden birisi tahrif edilmiş ibaredir.[194] II.nci bâbda I.nci Maksadın 23.ncü delilinde gördük ki, onların tahkik ehli âlimlerinin tercihine göre Mika'nın ibaresi tahrif edilmiştir. Ancak onlar, bunun sadece İncil'i muhafaza amacına yönelik olduğunu iddia etmektedirler. Ancak bu görüş, muhalif nezdinde çürük ve geçersiz bir görüştür.

Üçüncü Haber:

Matta İncili II.nci Bâb 15.nci âyette zikredilen haberdir.[195]

13- *Ve Peygamber dedi: Ey Davud evi! Şimde dinleyin, insanları bıktırdığınız sizin için az bir şey midir ki Allahımı da bıktırmak istiyorsunuz.*

14- *Bunun için Rab kendisi size bir alâmet verecek. İşte kız gebe kalacak ve bir oğul doğuracak. Ve onun adını İmmanuel koyacak.*

15- *Kötüyü atıp iyiyi seçebildiği zaman tereyağı ve bal yiyecek.*

16- *Çünkü çocuk kötüyü atıp iyiyi seçebilmeden önce kendilerinden ürtktüğün iki kralın toprağı boşalacak."* (Tevrat, *İşâyâ*, 7/1-16.)

194. Matta İncili'nin ibaresi şöyledir:

"6-*Ve sen, ey Beytelehem, Yahuda diyarı, Yahuda reisleri arasında hiç de en küçüğü değilsin. Zira kavmım İsrail'i güdecek olan reis senden çıkacaktır.*" (Matta İncili, 2/6.)

Mika'nın ibaresi şöyledir:

"2-*Ve sen, Yahuda binleri (yahut, aileleri) arasında bulunmak için küçük olan Beyt-lehem Efrat'a, İsrail üzerine hükümdar olacak adam bana senden çıkacak. Ve O'nun çıkışı eski vakitten ezelî günlerdendir."* (Tevrat, *Mika*, 5/2.)

195. Matta İncili II.Bâb 15. âyetin metni şöyledir:

"15- *Ve Hirodes'in ölümüne kadar orada kaldı; ta ki, peygamber vasıtası ile: "Oğlumu Mısır'dan çağırdım." diye Rabbin söylediği söz yerine gelsin.*" (Matta İncili, 2/15.) Bu âyette işaret edilen sözü söyleyen "Peygamber"den maksat, Hoşea (a)'dır. İncil mütercimi, Hoşea Kitabının 11. Bâb 1. âyetine işaret etmektedir. İlgili âyet, Tevrat'ta şöyle

Dördüncü Haber:

Matta İncili II. Bâb 17 ve 18. âyette zikredilen haberdir.[196]

Beşinci Haber:

Matta İncili II. Bâb 23. âyette zikredilen haberdir. Bu üç haberin üçü de I.nci Bölüm 3. kısımda görüldüğü üzere tamamen gerçek dışıdır.[197]

yer almaktadır:

"11- *İsrail çocukken O'nu sevdim. Ve oğlumu Mısır'dan çağırdım.*" (Tevrat, *Hoşea*, 11/1).

Bu âyet, 1870 de basılan *Emir* tercümesinde bu şekildedir. 1811 de basılan Arapça İncil tercümesi -şeyh Rahmetullah'ın da ifada ettiği gibi- şu şekildedir: "*İsraili çocukluğundan beri sevdim ve Mısırdan çocuklarını çağırdım.*" şeyh Rahmetullah, bu kitapların hatalarına dair verdiği 15. örnekte şöyle diyor: Bu âyet, Yüce Allah'ın Mûsâ (a) zamanında İsrail oğullarına yaptığı ihsanın beyanına dairdir. İncil mütercimi çoğul kipi olan "Çocuklarını" kelimesini tahrif etmiş ve "Oğlum" şekline getirmiştir. Gâib zamirini (III. tekil şahıs) değiştirip, "Oğlumu" şekline (I. tekil şahıs haline) sokmuştur.

İncil'in 1844 de basılan Arapça nüshasını çeviren de kendi tabileri için ibareyi tahrif etmiştir. Fakat bu meselede bilgi sahibi olan bir kimse için yaptığı hıyanet gizi değildir. Çünkü bu, bu âyetten sonra davet olunanlar hakkında vaki olmuştur. Onlar her davet olunduklarında yüz çevirmişler Baallara kurban kesmişler ve oyma putlara buhur yakmışlardır. Bütün bunlar, Îsâ (a)a uygun fiiller değildir. Hatta Îsâ (a)ın çağdaşı olan Yahudilere de uygun olmadığı gibi, O'nun doğumundan 500 sene önceki Yahudilere de uygun değildir. Çünkü Yahudiler Bâbil esaretinden kurtulduktan sonra Îsâ'nın (a) doğumundan 536 sene önce putlara tapmaktan güzelce tevbe etmişlerdi. Sonra bu tevbenin ardından, -Tevratta açıkça belirtildiği üzere- artık putlara tapmayı akıllarından geçirmemişlerdir. (Şeyh Rahmetullah, *İzharu'l-Hak*, I, 108).

196. Matta İncili II. Bâb'da şu ifadeler geçmektedir:

"17- *O zaman Yeremya peygamber vasıtası ile söylenen:*

18- *'Ramada bir ses işitildi. Ağlayış ve çok figan çocukları için ağlayan Rahel teselli edilmek istemez. Çünkü onlar yok.' sözü yerine geldi.*" (Matta İncili, 2/17, 18.)

Bu haber de hatalıdır ve İncil mütercimi tarafından tahrif edilmiştir. Çünkü bu mana Eski Ahit, Yeremya 3. Bâb 1. âyette ifadesini bulmaktadır. Bu âyetin öncesi ve sonrasındaki âyetlere bakanlar, bu haberin Hirodes hadisesi hakkında değil, Yeremya döneminde vuku bulan Buhtunnasr hadisesi hakkında olduğunu görecektir. Bu hadisede İsrailoğullarından binlercesi katledilmiş, binlercesi esir alınmış ve Bâbil'e sürülmüştür. Onların arasında Rahel ailesinden birçok kimseler olunca, Rahel'in ruhu berzah âleminde çok üzüldü. Yüce Allah da O'na çocuklarının düşman topraklarından kendi topraklarına döneceğini vaad etti. (Şeyh Rahmetullah, *İzhâru'l-Hak*, I, 109.)

197. Matta İncili II. Bâbdaki 23. âyet şöyledir:

"23- *Ve gelip Nâsıra denilen şehirde oturdu; ta ki; peygamberler vasıtası ile: "Nâsıra'lı çağırılacaktır" diye söylenen söz yerine gelsin.*" (Matta İncili, 2/23). Bu haber de yanlıştır. Peygamberlerin kitaplarından hiçbirinde mevcut değildir. Yahudiler bu haberi şiddetle inkâr etmektedirler. Onlara göre bu haber, uydurma ve bir bühtandır. Dahası, Yahudiler, -Nâsıra şöyle dursun- Galile'den hiçbir peygamber çıkmadığına inanmaktadırlar. Nitekim bu husus, Yuhanna İncili Bâb: 7, 52. âyette açıkça ifade edilmektedir. Hıristiyan âlimlerinin burada zayıf ve üzerinde durmaya değmez mazeretleri vardır. (Şeyh Rahmetullah, *İzhâru'l-Hak*, s. 109, 110)

Altıncı Haber:

Matta İncili 27/9. âyettir.[198] II. Bölüm, II. Maksadın 29. şâhidinde gördük ki Matta İncili'nin verdiği haber yanlıştır. Matta İncili'nde verilen haber, Zakarya Kitabı 11. Bâbındadır ve Matta İncili'nin naklettiği kıssa ile hiçbir alâkası yoktur. Çünkü Zakarya (Zekeriyya) (a), iki asânın adını zikrettikten (Lütuf ve Birlik) ve sürüyü güttüğünü ifade ettikten sonra -Eski Ahid'in 1844 yılında yayınlanan Arapça tercümesine göre- şöyle diyor:

"12- *Ve onlara dedim: Eğer gözlerinizde iyi ise, ücretimi verin. Ve eğer değilse, vazgeçin ve ücretim olarak otuz parça gümüş tarttılar.*

13- *Ve Rab bana dedi: O'nu, onunla bana paha biçtikleri o âlâ pahayı çömlekçiye at. Ve otuz parça gümüşü alı..ı. Ve onları Rabbin evinde çömlekçiye attım."* [199]

Zekeriyya'nın (a) ifadesinin zahiri, bunun ileride meydana gelecek olan bir olayı haber verme değil, bir durumun beyanı olduğunu gösteriyor. Ve yine bu ifadeden anlaşılan dirhemleri alanın Yehuda gibi kâfirlerden biri değil, Zekerriya gibi salihlerden birisi olduğudur.

Yedinci Haber:

Onların Aziz Pavlus'un İbranilere Mektup Kitabının I. Bâb 6. âyetinde naklettiği haberdir.[200] Bunun yanlış olduğunu ve Îsâ'ya (a) uygun bir ifade olmadığını III. bölümde görmüştük.

Sekizinci Haber:

198. Matta İncili 27. Bâbın 9. âyeti şöyledir:

"9- *O vakit Yeremya peygamber vasıtası ile: "İsrail oğullarından bazısının biçtikleri paha ile pahası kesilmiş olanın değeri olarak, onlar otuz gümüş aldılar."* (Matta İncili, 27/9).

Yeremya'nın bu sözü, Matta İncilinde yer alan yanlışlıklardan biridir. Çünkü bu ifade, Ahd-i Atik'in Yeremya Kitabında mevcut olmadığı gibi, bu lafızla başka kitaplarda da mevcut değildir. Evet, Eski Ahit'in Zekarya (Zekeriyya) Kitabı 11. Bâb 1. âyetinde Matta İncilinin ibaresine uygun bir ibare vardır. Fakat iki ibare arasında öyle büyük bir fark vardır ki, Matta İncilinin bu ibareyi Zekarya Kitabından naklettiğine hükmetmek mümkün değildir. Bu farkı göz önüne almasak bile Zekarya Kitabının ibaresinin Matta İncilinin kendisinden naklettiği bu hadise ile hiçbir alâkası yoktur. Bu konuda gerek Selef ve gerek Hıristiyan âlimlerinin tutarsız görüşleri vardır. (Şeyh Rahmetullah, *İzhâru'l-Hak*, s. 185.)

199. Tevrat, *Zakarya*, 11/12, 13).

200. İncil'in *İbranilere Mektup Kitabı*'nın 1. Bâbı 6. âyeti şöyledir:

"Ve ilk oğulu dünyaya getirince, yine diyor: 'Ve Allah'ın bütün melekleri O'na secde kılsınlar.'" (*İbranilere Mektup*, 1/6.) Müellifin bu haberin hatasını açıklayan açıklamasını bulamadık.

Matta İncili 13. Bâbın 35. âyetidir: Âyet şöyledir: "*Ta ki, Peygamber vasıtası ile: 'Ağzımı mesellerle açacağım. Dünya kurulalıdan beri gizli olan şeyleri beyan edeceğim' diye söylenen söz yerine gelsin.*"

Bu âyet, Eski Ahid'in Mezmurlar Kitabının 78. Bâbının 2. âyetine işaret etmektedir. Ancak bu, kuru bir iddia ve tek taraflı bir tercihdir. Çünkü Mezmurlar'ın 78. Bâb 2. âyeti şöyledir:

"2- *Ağzımı meselle açayım; eski zamandan olan sırları beyan edeyim.*

3- *Onları işittik ve bildik ve atalarımız bize anlattılar.*

4- *Onlar bunu son nesle kadar oğullarından gizlemediler. Çünkü Rabbın senasını, kuvetlerini ve ettiği şaşılacak işleri haber veriyorlar.*[201]

5- *Yakub da bir şehadet ikame etti. Ve İsrail de bir şeriat koydu. Atalarımıza emrettik ki, oğullarına onları öğretsinler.*

6- *Ta ki gelecek nesil, doğacak çocuklar bilsinler de kalkıp kendi oğullarına anlatsınlar.*

7- *Ve ümitlerini Allah'a bağlasınlar. Ve Allah'ın işlerini unutmasınlar. Ancak O'nun emirlerini tutsunlar.*

8- *Ve ataları gibi inatçı ve âsî yüreğini pekiştirmemiş ve ruhu Allah'a sadakatsiz bir nesil olmasınlar.*

9- *Silâhlı, okçu Efraim oğulları, cenk gününde geri döndüler.*" [202]

Bu âyetler, Davud'un (a) kendisini kastettiği noktasında gayet açıktır. Bundan dolayı kendisini (I. tekil) kipiyle ifade etmektedir. Sonra babalarından duyduğu durumları, Allah'a verdiği söze göre oğullara tebliğ etmek için rivayet etmektedir. Maksat, yapılan rivayetin tahrif edilmeden sağlam olarak kalmasıdır. Davud (a), 10. âyetten 65. âyete kadar Yüce Allah'ın verdiği nimetleri Musevî mucizeleri, İsrailoğullarının açgözlülüğünü ve bundan dolayı başlarına gelenleri beyan etmektedir. Sonra 66. âyette (Türkçe nüshada 65. âyette) şöyle devam etmektedir:

---

201. Bu âyet, elimizdeki Türkçe nüshada şöyledir: "*Onları oğullarından gizlemeyceğiz. Rabbın senasını, kuvvetini ve ettiği şaşılacak işleri gelecek nesle anlatacağız.*" (Çev.)

202. Eski Ahit, *Mezmurlar Kitabı*, 78/2-9.

Not: Âyet numaralaması, Eski Ahit'in Türkçe nüshasına göredir. Tefsirde alıntısı yapılan Arapça nüshada numaralamanın farklı olduğu görülmektedir. (Çev.)

"66- *O zaman Rab, uyanan adam gibi şaraptan bağıran yiğit gibi uyandı.*

67- Hasımlarını vurup geri attı. Onlara ebedî bir yüz karası verdi.

68- *Ve Yusuf çadırını istemedi, Efraim sıptını da seçmedi.*

69- *Ancak Yahuda sıptını, sevdiği Sion dağını seçti.*

70- *Makdisini yükseklikler gibi ve ebediyyen kurduğu dünya gibi bina etti.*

71- *Ve kulu Davud'u seçti. O'nu koyun ağıllarından aldı.*

72- *Kavmi Yakubu ve mirası İsraili gütmek için O'nu emzikli koyunların ardından getirdi.*

73- *Yüreğinin kemaline göre onlara çoban oldu. Ve ellerinin maharetiyle onları güttü.*" [203]

Bu son âyetler de açıkça bu Zebur'un Davud (a) hakkında olduğunu göstermektedir. Bunun Îsâ (a) ile hiçbir alâkası yoktur.

Dokuzuncu Haber:

Matta İncili IV. Bâbındaki 14, 15 ve 16. âyettir:

"14- *Ta ki İşâyâ peygamber vasıtası ile:*

15- *Zebulun diyarı ve Naftali diyarı Erdenin ötesinde, deniz tarafı ulusların Galilesi*

16- *'Karanlıkta oturan kavm, büyük bir ışık gördü. Ve ölüm diyarında ve gölgesinde oturanlara ışık doğdu' diye söylenmiş olan söz yerine gelsin.*"[204]

Matta İncili'ndeki bu âyetler, Tevrat'ın İşâyâ Kitabı'nın 9. Bâbındaki 1 ve 2. âyetlere işaret etmektedir. Âyetlerin ibaresi şu şekildedir:

"1- *Eski zamanda Zebulun diyarını ve Naftali diyarını düşkün etti. Fakat deniz yolunda, Erdenin öte tarafını, ulusların Galilesini son zamanlarda şenlendirdi.*

2- *Karanlıkta yürüyen kavm, büyük ışık gördü. Ölüm gölgesi diyarında oturanların üzerine ışık parladı.*"[205]

203. Eski Ahit, *Mezmurlar*, 78/66-73.
204. Matta İncili, 4/14, 15, 16.
205. Eski Ahit, *İşâyâ*, 9/1, 2.

Bu iki ibare arasında farklar vardır. İkisinden birisi tahrif edilmiştir. Bunun üzerinde durmaksızın şunu ifade edelim ki İşâyâ'nın ifadesi, herhangi bir şahsın zuhur edeceğini göstermiyor. Tam aksine İşâyâ (a) Zebulun ve Naftali diyarı halkının durumunun eskiden sakat olduğunu ve sonra da iyileştiğini haber veriyor. Nitekim ibaredeki "düşkün etti", "şenlendirdi", "gördü", "parladı" gibi fiil-i mâzî (di-li geçmiş zaman kipi) buna delâlet etmektedir. İbarenin zahirinden dönsek ve onu mecaza yorumlasak yani "fiiller, gelecek zaman manası ifade ediyor" diye değerlendirsek ve "Işık görmesi ve ışığın onların üzerine parlaması, salih insanların diyarlarından geçmesidir." desek bile bu haberin sadece Îsâ (a) hakkında olduğu iddiası tek taraflı kuru bir iddiadan ibarettir.

Çünkü birçok evliya ve salih kişiler bu diyardan geçmiştir. Özellikle de bu topraklardan küfrün ve teslis inancının zelil olmasına sebeb olan... Tevhid akîdesini ve Mesîh'i -gerektiği gibi- tasdik nûrunun ortaya çıkmasına vesîle olan Muhammed (s) ve ümmetinin evliyaları bu diyardan geçmiştir.

Konuyu uzatmak korkusuyla bu kadar açıklama ile yetiniyorum. Bu hususta başka haberleri *İzâletü'l-Evhâm* ve başka eserlerimde nakledip, onların zaaf yönlerini açıkladım.

7) Yedinci Mesele

Halef ve Selef Ehl-i Kitab'ın âdeti, isimleri tercüme edip, onların yerine manalarını getirmek şeklindedir. Bu, büyük bir hata ve fesat kaynağıdır. Bazen de -iddialarına göre- Allah'ın kelâmı olan söze tefsir kabilinden bir şey eklemekte ve hangisi Allah'ın kelâmı, hangisi tefsir, buna işaret etmemektedirler. Bu iki tutum, onların nezdinde normal şeylerdendir. Elden ele dolaşan çeşitli dillerde yapılmış tercümeler üstünde düşünen kimse, bunlara dair birçok örnek görecektir. Ben, yine örnek kabilinden olmak üzere birkaç hususa işaret ediyorum:

1) Tevrat'ın Tekvin Kitabı 16. Bâbı'nın 14. âyeti, 1625, 1831 ve 1844 yıllarında çıkan Arapça baskısında şöyledir:

"14- *Bunun için kuyuya beni gören hay olanın kuyusu denildi.*"[206]

206. Eski Ahit, *Tekvin*, 16/14.
Not:Eski Ahit'in Türkçe tevcümesine göre bu âyet şöyledir: Bunun için kuyuya Beer-Lahay-roi denildi. (Çev.)

Görüldüğü üzere kuyunun İbranice olan ismini, Arapça'ya çevirmişlerdir.

2) Tevratın 1811 yılında yayınlanan matbu Arapça tercümesinin Tekvin Kitabı 22. Bâbının 14. âyeti şöyledir:

"14- *Ve İbrahim o yerin adını 'Ziyaret eden Rab merhamet edecek' koydu."*

Matbu 1844 tercümesinde bu âyet, "*Ve İbrahim o yerin adını 'Rab-yire koydu.*" şeklindedir. Böylece birinci mütercim, İbranice ismi "Ziyaret eden Rab merhamet edecek" şeklinde mekân ismi olarak tercüme ederken, ikinci mütercim, "Rab-yire" şeklinde tercüme etmektedir.[207]

3) 1625 ve 1844 yıllarında çıkan matbu Arapça tercümede Tekvin Kitabı 31. Bâb 20. âyet şöyledir:

"20- *Ve Yakub durumunu kayınpederinden sakladı."*

Tevrat'ın 1825 yılı matbu Urduca tercümesinde "Kayınpeder" yerine özel ismi olan "Laban" kelimesinin konulduğu görülmektedir. Böylece, Tevrat'ı Arapça'ya çevirenler, "Laban" özel ismi yerine tercümesi olan "kayınpeder" kelimesini koymuşlardır.[208]

4) 1625 ve 1844 yılında çıkan matbu Arapça tercümede Tekvin Kitabı 49. Bâb'ın 10. âyeti şöyledir:

"10- *Her şey kendisinin olan gelinceye kadar saltanat âsâsı Yahudadan, hükümdarlık âsâsı da ayaklarının arasından gitmeyecektir. Ve halklar O'nu beklemektedir."*

"Herşey kendisinin olan" şeklindeki ifade, "şilo" kelimesinin tercümesidir. Bu tercüme, Tevrat'ın Yunanca tercümesine uygundur. 1811 tarihli matbu Arapça tercümede bu âyet şöyle tercüme edilmiştir: "*O'na ait olan gelinceye kadar, saltanat âsâsı Yahuda'nın, resm de emrinden gitmeyecektir. Ve halklar O'nun huzuruna dönecektir.*" Bu mütercim, "şilo" sözcüğünü, "O (hüküm),

207. Amerikalıların yaptığı son tercümede, kelimenin İbrahice aslına dönülmüştür: "Yehova-yire" Fakat âyetin sonunda "Nasıl ki bugün Rabbın dağı yire" deniliyor. Her iki tercüme Cizvitlerin Arapça tercümesidir. Eski Ahit'in Türkçe tercümesi şöyledir: "Ve İbrahim o yerin adını Yehove-yire koydu; nasıl ki bugüne kadar: Rabbin dağında tedarik olunacaktır." (Eski Ahit, *Tekvin*, 22/14).

208. Bu âyetin Eski Ahit'in Türkçe tercümesindeki şekli şöyledir: "Ve Yakub kaçtığını bildirmemekle Aramî Labandan gizlice sıvıştı." (Eski Ahit, *Tekvin*, 31/20.) (Çev.)

O'na aittir." şeklinde tercüme etmiştir. Bu tercüme de Tevrat'ın Süryanice tercümesine uygundur. Hıristiyanların meşhur tahkik âlimlerinden Leclerk, bu kelimeyi "âkibeti" şeklinde tercüme etmiştir. Tevratın 1825 yılında çıkan matbu Urduca tercümesinde "şilo" lafzı, orjinal şekliyle yer almaktadır. Tevrat'ın Latince tercümesinde ise, "Weltkit" (gönderilecek olan) şeklinde yer almaktadır. Tevratı tercüme edenler "şilo" kelimesini kendi nazarlarında doğru ve tercihe şayân olan manası ile tercüme etmişlerdir. Bu lafız, gelmesi müjdelenen bir şahsın özel ismi mesabesindedir.[209]

5) Tevratın 1625 ve 1844 yıllarında çıkan matbu Arapça nüshasında Çıkış Kitabının 3. Bâbında yer alan 14. âyetin tercümesi şöyledir:

"14- *Ve Allah, Mûsâ'ya dedi: Ehye, Eşrehye*"

1811 yılında çıkan matbu Arapça tercümede bu âyet "Ve zâil olmayan ezelî O'na dedi." şeklindedir. "Ehye eşrehye" tabiri, Yüce Allah'ın Zâtının ismi mesabesindeydi. İkinci mütercim O'nu, "Zâil olmayan ezelî" şeklinde tercüme etmiştir.[210]

6) Tevrat'ın 1625 ve 1844 yıllarında çıkan matbu Arapça nüshada, *Çıkış Kitabı*'nın 8. Bâbının 11. âyeti şöyledir:

"11- *Ve kurbağalar senden ve evlerinden ve senin kullarından ve kavminden kalkacaklar; yalnız ırmakta kalacaklar.*"[211]

Âyetin son cümlesi; 1811 yılı matbu Arapça nüshasında ise "*yalnız Nil'de kalacaklar.*" şeklindedir.

7) Tevratın 1625 ve 1844 yıllarında çıkan matbu Arapça çevirisinde *Çıkış Kitabı*'nın 17. Bâbının 15. âyeti şu şekildedir:

"15- *Ve Mûsâ bir mezbah yaparak adını Rab azametimdir koydu.*"[212]

1811 yılında çıkan matbu tercümede aynı âyet, "*adını bayrağımdır koydu.*" şeklindedir. Tevrat'ın Urduca tercümesi de bu son tercümeye uygundur.

---

209. Bu âyetin Eski Ahit'in Türkçe tercümesinde yer alan metni şöyledir: "*Şilo gelinceye kadar saltanat âsâsı Yuhuda'dan, hükümdarlık âsâsı da ayaklarının arasından gitmeyecektir. Ve halkların itaati, ona olacaktır.*" (Eski Ahit, *Tekvin*, 49/10) (Çev.)

210. Bu âyet, Türkçe nüshada şöyledir: "*Ve Allah Mûsâ'ya dedi: Ben, BEN OLANIM ve dedi: İsrailoğullarına böyle diyeceksin: Beni size BEN İM gönderdi.* (Eski Ahit, *Çıkış*, 3/14) (Çev.)

211. Eski Ahit, *Çıkış*, 8/11.

212. Eski Ahit, *Çıkış*, 17/15.)

Tercüme farklılığını bir yana bırakarak şunu belirtmeliyim ki, mütercimler her üç tercümede de İbranici ismi tercüme etmişlerdir.[213]

8) Yukarıda işaret edilen iki tercümede Çıkış Kitabının 30. Bâbının 23. âyeti şöyledir:

23-. *Ve sen kendine üstün hoş kokulu baharat... al.*

1811 de çıkan matbu Arapça nüshada "Hoş kokulu baharat" ile "Misk" arasında fark vardır. Mütercimler İbranice ismi, kendi nazarlarında tercihe şayan olan mana ve şekilde tercüme etmişlerdir.[214]

9) Yukarıda zikri geçen iki tercümenin *Tesniye Kitabı*'nın 34. Bâbının 5. âyeti şöyledir:

"5- *Ve Rabbin sözüne göre Rabbin kulu Mûsâ orada Moab diyarında öldü.*"[215]

1811 yılında çıkan matbu Arapça nüshada bu âyet "*Ve Rabbin sözüne göre Allah'ın Rasûlü Mûsâ orada Moab diyarında öldü.*" şeklindedir. Bu mütercimler, Hz. Peygamber'in geleceğinin müjdelendiği âyetlerde "Rasûlullah" kelimesini, başka bir lafızla değiştirdiklerine göre bunu onların açısından uzak bir ihtimal olarak görmemelidir.

10 ve 11.örnekleri konuyu uzatmamak için burada zikretmek istemiyoruz.

12) İncil'in 1811 ve 1844 yıllarında yayınlanan matbu Arapça nüshasında Matta İncili 11. Bâbın 14. âyeti şöyledir:

"14- *Ve eğer onu kabul etmek isterseniz gelecek olan İlya O'dur.*"

1816 yılında çıkan tercümede aynı âyet, "*Ve eğer onu kabul etmek isterseniz gelecek olan O'dur.*" şeklindedir. Son mütercim, "İlya" kelimesini görüldüğü üzere değiştirmiştir. Bu gibi mütercimler, Hz. Peygamber'in geleceğini müjdeleyen âyetlerde O'nun adını değiştirirlerse, ben buna hiç şaşmam.

---

213. Aslında kelimenin İbranicesi, "Yehova-nissi"dir. İngilizce yapılan son tercümede esas alınan da budur. Cizvit tercümesinin aslı ise "Ve Mûsâ bir mezbah yaparak adını Rab bayrağımdır koydu." şeklindedir.

Not: Elimizdeki Türkçe tercümede bu kelime "Yehova-nissi" şeklindedir. (Çev.)

214. Cizvit tercümesinde bu ibare "En hoş kokulu baharatlardan seyyal mür" şeklindedir.

Not: Türkçesi de "Seyyal mür" şeklindedir. (Çev.)

215. Eski Ahit, *Tesniye*, 34/5).

13) İncil'in 1811 ve 1831 ve 1844 yıllarında yayınlanan Arapça nüshasında Yuhanna İncilinin 4. Bâbının 1. âyeti şöyledir:

"1- *İmdi Îsâ, Yahya'dan daha çok şakirtler edinip vaftiz ediyor diye Ferisilerin işittiklerini Îsâ öğrenince.*"

Âyetin son kısma, 1816 ve 1860 yıllarında yapılan tercümede "Rab öğrenince" şeklindedir. Son iki mütercim, Îsâ'nın (a) özel ismi olan "Yesû'" kelimesini ta'zim lafzı olan "Rab" kelimesiyle değiştirmiştir. Bunlar, Hz. Peygaber'in isimlerinden herhangi birini âdetleri ve inatlarına uygun olarak aşağılayıcı lâfızlarla tercüme ederlerse buna şaşmamak gerekir.[216]

Aşağıdaki örnekler, isimlerin tercüme edildiğini ve yerine başka kelimelerin getirildiğini göstermektedir.

1) Matta İncili 27. Bâb'ın 46. âyeti şöyledir:

"46- *Ve dokuzuncu saate doğru Îsâ "Eli, Eli! Li maza şabaktani, yani Allah'ım, Allah'ın beni niçin bıraktın?" diye yüksek sesle bağırdı.*" [217]

Markos İncili 15. Bâb'ın 34. âyeti şöyledir:

"34- *Dokuzuncu saatte Îsâ yüksek sesle bağırdı. Eloi, Eloi! Limaza şabaktaniş Ki tercüme olundukta Allahım, Allahım! Niçin beni bıraktın demektir.*"[218]

Matta İncili'ndeki *"Allahım, Allahım! Beni niçin bıraktın?"* ifadesiyle, Markos İncilindeki *"Allahım Allahım beni niçin bıraktın?"* cümlesi kesin olarak çarmıha gerilen kimsenin sözü değildir. Bilakis, onun ifadesine ilâveten söylenmiştir.

2) Markos İncili 3. Bâb'ının 17. âyetindeki

"17- *Ve Boanerces yani gökgürlemesi oğulları lakabını verdiği* "[219] ifade, Îsâ'nın (a) sözü değil, O'nun sözüne katılmış bir ifadedir.

3) Markos İncili, 5. Bâbının 41. âyeti;

---

216. Bu gibi sebeplerden dolayı dedik ki, Barnaba İncili'nde Peygamber Hz. Muhammed'in isminin "Muhammed" lafzı ile geçmesinde hiçbir gariplik yoktur. Çünkü bu, ileride geleceği üzere "Faraklit" isminin tercümesidir.

217. Matta İncili, 27/46.

218. Markos İncili, 15/34.

219. Markos İncili, 3/17.

"41- *Çocuğun elini tutup O'na: Talita* [220]*kumi, dedi ki tercümesi, Kızcağız! sana kalk diyorum demektir.*"[221] şeklindedir.

Âyette yer alan bu tefsir cümlesi de Îsâ'nın (a) kelâmı değildir, bilakis O'nun sözüne ilâveten söylenmiş bir sözdür.

4) İncilin 1816 yılında çıkan matbu Arapça nüshasında Markos İncili 7. Bâb'ın 34. âyeti şöyledir:

"34- *Gök'e bakarak, ah edip O'na Effata yani açıl dedi.*"[222]

1811 yılı matbu Arapça nüshada aynı âyet "*Gök'e bakarak iç çekti ve Effata yani açıl, dedi.*", şeklindedir.

1844 yılı matbu Arapça nüshada ise,

"*Göke bakarak iç çekti ve açılan açıl dedi*" şeklindedir.

1860 yılı matbu Arapça nüshada âyet,

"*Gözlerini göğe dikti ve ona Effata yani açıl dedi.*"şeklindedir. İbranice ifadenin doğrusunun "Effata" mı, yoksa "açıl" mı olduğu, -tercümelerin farklılığından dolayı- bilmiyorsa da, tercümelerin farklılığı da orjinal lafızların doğru olmamasından kaynaklanmaktadır. Evet, İbranice ifadenin doğrusu, söz konusu sebepten dolayı bilinmiyorsa da, bu ibareden kesin olarak ortaya çıkıyor ki, "açıl" veya "açılan şey" ifadesi, Îsâ'nın (a) orjinal ifadesi değildir. Buraya kadar zikrettiğim dört örnek bize gösteriyor ki, Îsâ (a) Yunanca değil, mensup olduğu kavmin dili olan İbranice konuşuyordu. Kıyasen çıkarılacak sonuç da budur. Çünkü O, İbranî bir anneden dünyaya gelen İbranî bir kişi olup, mensup olduğu kavim olan İbranîlerin arasında yetişmiştir. O'nun Yunanca İncillerde yer alan sözleri, mealen nakledilmektedir. Bu durum, O'nun sözlerinin âhâd rivayetle rivayet edilmesi üzerine başka bir özelliktir.

5) Yuhanna İncili 1. Bâbının 38. âyetine bakalım:

---

220. Talita: Ârâmîce olup, manası kız çocuğu demektir. (İzhâru'l-Hakkı tahkik eden Melkâvî'den naklen.) (Çev.)
221. Markos İncili, 5/41.
222. Markos İncili, 7/34.

"38- *Îsâ dönerek ardınca gelmekte olduklarını görüp onlara: Ne arıyorsunuz? dedi. Onlar da kendisine dediler: Rabbi (ki tercüme olunursa muallim demektir) sen nerede oturuyorsun?*"[223]

Bu âyette "ki tercüme olunursa muallim demektir" kısmı, o iki kişinin ifadesi değil, sonradan ilâvedir.

6) İncilin 1811 ve 1844 yılı çıkan matbu Arapça nüshasında Yuhanna İncili 1. Bâbın 41. âyeti

"41- *Bu, önce kendi kardeşi Simun'u bulup O'na: Biz Mesiyya'yı -ki tercümesi Mesihtir- bulduk dedi.*"[224] şeklindedir.[225]

1816 yılı çıkan matbu Farsça nüshada âyet, "Mâ Mesih râ ki tercümetü ân Kristos mîbâşed yâftim" şeklindedir. 1814 yılı matbu Urduca nüsha, Farsça nüshayla aynıdır. Yukarıda zikri geçen iki Arapça tercümeden anlaşılan, Anderas'ın kardeşi Simun'a söylediği sözün "Misyâ" olduğu ve "Mesîh"in ise bunun tercümesi olduğudur.

Farsça ve Urduca tercümeden anlaşılan ise, asıl sözcüğün "Mesîh", "Hıristos"un ise bunun tercümesi olduğudur. 1839 yılında yayınlanan matbu Urduca nüshada ise asıl sözcüğün "Hıristos", "Mesîh"in de onun tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Netice olarak, onların ifadelerinden asıl sözcüğün hangisi olduğu "Misya" mı, "Mesîh" mi yoksa "Hıristo" mu olduğu anlaşılamamaktadır. Bu kelimelerin manası aynı olsa bile hiç şüphesiz Anderas'ın kardeşi Simun'a söylediği söz, kesinlikle bu üç kelimeden sadece birisidir. Eğer bir kelime ve tefsiri zikrediliyorsa, öncelikle asıl lâfız zikredilmeli sonra tefsiri zikredilmelidir. Fakat ben bunları göz önüne almaksızın şunu söyleyebilirim. -Hangisi olursa olsun- hakkında kuşku olan tefsir, Andreas'ın sözü değildir ve sonradan ilâvedir.

7) 1811 yılında çıkan matbu Arapça tercümede Îsâ'nın (a) havarî Petrus hakkındaki ifadesi Yuhanna İncili 1. Bâb'ının 42. âyetinde şöyle geçmektedir:

223. Yuhanna İncili, 1/38.

224. Bu âyetin Türkçe nüshadaki ifadesi şöyledir: "Bu, önce kendi kardeşi Sumun'u bulup O'na: Biz Mesih'i -ki tercümesi Hıristostur- bulduk, dedi." (Çev.)

225. Yuhanna İncili, 1/41.

"42- *O'nu İsâ'ya götürdü. İsâ O'na bakıp dedi: Sen Yuhanna oğlu Simunsun. Sen Petrus (ki taş, kaya şeklinde tercüme olunur) çağrılacaksın.*"[226]

1816 yılında çıkan matbu Arapça nüshada ifade "*Sen safa diye çağrılacaksın ki, Petrus diye tercüme olunur.*" şeklindedir.

1816 yılı Farsça tercümesinde "Tera Bikifas ki tercüme-i ân senk est nidâ hâhed kerd" şeklindedir.[227]

Allah, bunların tahkik ve tashihlerinin başına taş yağdırsın! İfadelerinde hangi kelime "asıl", hangisi "tefsir" bir birinden ayırmak mümkün değildir. Fakat ben, bütün bunları bir yana bırakıp şunu vurgulamak istiyorum. Âyetteki tefsir, Mesîh'in (a) ifadesinden değildir. Bilâkis sonradan ilâvedir. Bunların ilâhlarının ve O'nun halifesinin lâkabı hakkındaki tahkik ve tercümelerinin durumu böyle olursa, Peygamberimiz (s) "Muhammed" veya "Ahmed" ya da lâkablarından herhangi bir lâkabının sıhhati hakkında kendilerinden ne bekleyebiliriz?[228]

Şeyh Rahmetullah, başka şâhidler getirdikten sonra şunları söylemektedir:

"Din ve diyanet ehlinin haslet ve özelliği böyle olursa bunların dışındakilerin durumu nasıl olur? Varın siz hesab edin. Tam aksine gerçek olan, ilâve yaparak ve eksilterek ibarede tebdile giderek yapılan kastı tahrif, onların tümünün ortak özelliğidir."

"İmam Kurtubî ve başkaları gibi bazı Selef bilginlerinin naklettiği bazı haberleri elimizdeki tercümelerde geçen bazı lâfızlara uygun bulamıyorsan, bunun sebebi çoğunlukla yapılan bu değiştirme işlemidir. Çünkü bu İslâm âlimleri, kendi dönemlerinde revaçta olan Arapça tercümelerden nakil yapıyorlardı. Ancak onların döneminden sonra bu tercümede düzeltme yapılmıştır. Belki de bu farklı nakil, tercüme farklılığına sebep olmuştur. Ancak birinci ihtimal, daha güçlüdür. Çünkü bu âdetin onların yaptıkları tercüme ve risalelerde hâlâ geçerliliğini koruduğunu görüyoruz. Mîzanu'l-Hakk'a baksana!"

---

226. Yuhanna İncili, 1/42.

227. Bu âyetin Türkçe nüshasındaki tercümesi şöyledir:
"42- *O'nu İsâ'ya götürdü. İsâ O'na bakıp dedi: Sen Yunanna oğlu Simunsun. Sen Kifas (ki Petrus tercüme olunur) çağrılacaksın.*"

228. Şeyh Rahmetullah el-Hindî, *İzhâru'l-Hak*, IV, 1078-1106. (Çev.)

8) Sekizinci Mesele

Pavlus, teslis inancına sahip olanların nazarında havarîlerin mertebesinde ise de, bizce bu görüş makbul değildir ve biz, O'nu sadık mü'minlerden saymıyoruz. Bilakis o, -Dördüncü Meselede gördüğümüz üzere- Mesîh'in yükseltilmesinden sonra çok çok görülen yalancı münafıklardan, düzenbaz muallimlerden ve hilebaz Rasûllerdendir.

Pavlus, Mesîh'in dinini tahrib etmiş ve kendine inananlara bütün haramları mubah kılmıştır. İlk başlarda Hıristiyanlardan birinci tabakaya açıktan açığa eziyet ediyordu. Fakat bu cehrî eziyetin kayda değer bir faydası olmadığını görünce, münafıklık ederek bu dine girdi, Mesîh'in Rasûlü olduğunu iddia etti ve zâhiren kendini zâhid gibi gösterdi ve zâhid kisvesi altında yapacaklarını yaptı. Teslis inancını benimseyenler bu zahirî zühdden dolayı ve zimmetlerini bütün şer'î mükellefiyetlerden boşaltmak maksadıyla onu kabul ettiler. Tıpkı birçok Hıristiyanın II. asırda hoş görülen bir zâhid olan Montanus'u kabul etmeleri gibi... Pavlus, kendisinin geleceği vaad olunan Faraklit olduğunu iddia etti. İleride 18. müjdede zikredileceği üzere zühdünden ve riyazatından dolayı onu kabul ettiler. Ancak gerek Selef ve gerekse Halef tahkik ehli İslâm âlimleri onu (Pavlus'u) reddettiler.

İmam Kurtubî, kitabında oruç meselesinde bazı papazlara cevap vermek için bu Pavlus hakkında şöyle der:

"Sizin dinlerinizi basîretlerinizi ve zihninizi ifsad eden bu Pavlus'tur. Çünkü Mesîh'in gerçek dinini değiştiren odur. Bu zât hakkında hiçbir haber duymuş ve hiçbir izine vâkıf olmuş değilsiniz. Sizi kıbleden çeviren odur. Bu dinde haram olan herşeyi size helâl kılan da odur. Bundan dolayı, O'nun sizin nezdinizdeki hükümleri çok olmuştur ve sizler, bu hükümleri kendi aranızda elden ele dolaştırdınız."

Tahcîlu Men Harrafa'l-İncîl isimli eserin müellifi[229], eserinin IX.ncu bölümünde, Hıristiyanların bu Pavlus hakkındaki rezaletlerini beyan ederken şöyle diyor:

229. Bu eser, Ebû'l-Bekâ Salih b. el-Hüseyin el-Ca'fer'indir. Eseri H.942'de bitirmiştir. (*İzhâru'l-Hak*, IV, 1113 teki (5)no.lu dipnottan naklen. (Çev.)

"Bu Pavlus, onları çok ince aldatmasıyla dinden sıyırıp çıkarmıştır. Çünkü Hıristiyanların akıllarını, verilen herşeyi almaya müsait görmüştür. Bu habis, Tevrat hükümlerini silip yok etmiştir."[230]

Bizim başka âlimlerimizin görüşleri de böyledir. Pavlus'un sözleri ve Eski Ahid'deki risalelerinin tümü bizce de kabul edilemez niteliktedir. O'nun sözleri karşılığında bir hardal tanesi bile vermeye değmez. Bu bağlamda O'nun sözlerinden hiçbir şeyi nakletmiyorum, çünkü bizi bağlamaz.

Buraya kadar sıralanan sekiz meseleyi ifade ettikten sonra şunu söyleyebilirim: Bu kitaplarda -tahrifler olmakla birlikte- Hz. Muhammed hakkında çok haber vardır. Önceki peygamberin, daha sonra gelecek peygamberi -İkinci meselede söz ettiğimiz üzere- nasıl haber verdiğini gördükten sonra bu haberlere insaf nazarıyla bakıp, Evangelistlerin Îsâ (a) hakkında naklettikleri haberlerle mukayese ettikten sonra, nitekim altıncı meselede bunlara dair bir parça haber nakletmiştik. Evet, bunları yapan kimse, Muhammed (s) hakkındaki haberlerin son derece güçlü haberler olduğunu anlayacaktır.

Bu konuda, Protestan âlimleri nezdinde muteber olan kitaplardan Hz. Peygamber hakkında 18 müjde nakledeceğiz.

Birinci Müjde:

Tesniye Kitabının 18. Bâbının 17. ve devamı âyetleri şöyledir:

"17- *Ve Rab bana dedi: Söylediklerini iyi dediler.*

18- *Onlar için kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım ve sözlerimi onun ağzına koyacağım ve ona emredeceğim, herşeyi onlara söyleyecek.*

19- *Ve vaki olacak ki, benim ismimle söyleyeceği sözlerini*[231] *dinlemeyecek olan adamdan ben intikam alacağım.*[232]

20- *Ancak bir peygamber kendisine söylemeyi emretmediği bir sözü küstahça benim ismimle söyler yahut başka ilâhların ismiyle söylerse o peygamber ölecektir.*

21- *Ve Rabbin söylemediği sözü nasıl bilelim, diye yüreğimden dersen,*

230. Ebü'l-Fadl el-Mâlikî es-Suûdî, el-Müntehabü'l-Çelîl min Tahcîlu Men Harrafe'l-İncîl s. 129. Âbidîn, 1322. (*İzhâru'l-Hakk*, IV, 1113 teki (6) no. lu dipnottan naklen. (Çev.)

231. Bu ifade, Türkçe nüshada "sözlerimi" şeklindedir. (Çev.)

232. Bu âyet Türkçe nüshada, "*Sözlerimi dinleyecek olan adamdan ben arıyacağım.*" şeklindedir. (Çev.)

22- *Peygamber Rabbin ismiyle söylediği zaman o şey olmaz ve çıkmazsa Rabbin söylemediği şey O'dur; peygamber küstahlıkla söylemiştir, ondan yılmayacaksın.*"[233]

Bu müjde, ne günümüzdeki Yahudi âlimlerinin ileri sürdükleri gibi Yuşâ'ya (a) dair müjdedir ve ne de protestan âlimlerinin iddia ettikleri gibi Îsâ'ya (a) dair müjdedir. Bilakis bu, on açıdan Hz. Muhammed'in geleceğine dair müjdedir:

1) Üçüncü Mesele'de gördük ki, Îsâ'ya (a) çağdaş olan Yahudiler, bu Bâbda geleceği bildirilen başka bir peygamber bekliyorlardı. Onlara göre, geleceği müjdelenen peygamber, Mesîhten başkasıydı. Müjdelenen bu peygamber, Yuşâ' da olamaz, Îsâ (a) da olamaz.

2) Yukarıda verilen müjdede "*Senin gibi* " ifadesi geçmektedir. Yuşâ' ve Îsâ (a) Mûsâ (a) gibi oldukları doğru değildir. Öncelikle bu iki peygamber, İsrailoğullarındandı. Tesniye Kitabının 34. Bâbının 10. âyetinin de gösterdiği üzere İsrailoğullarından Mûsâ (a) gibi bir peygamber çıkması mümkün değildir.

"10- *Ve Rabbin Mısır diyarında Firavuna ve bütün kullarına ve bütün memleketine yapmak için Mûsâ'yı gönderdiği alâmetler ve hârikalarda*

11- *Ve bütün İsrailin gözü önünde Mûsâ'nın gösterdiği bütün kuvvetli elde,*

12- *Ve bütün dehşette Mûsâ gibi Rabbin yüz yüze bildiği bir peygamber daha İsrailde çıkmadı.*"[234]

İkinci olarak Yuşâ' (a) ile Mûsâ (a) arasında herhangi bir benzerlik yoktur. Çünkü Mûsâ (a), bir Kitab ve içinde emirlerin ve yasakların olduğu yepyeni bir şeriatın sahibidir. Yuşâ' (a) ise böyle değildir. Bilakis O, Mûsâ'nın (a) şeriatına tabidir. Aynı şekilde Mûsâ ve Îsâ (a) arasında hiçbir yönden zerre kadar bir benzerlik yoktur. Çünkü Îsâ (a), Hıristiyanların iddialarına göre İlâh ve Rab idi. Mûsâ (a) ise Allah'ın kulu idi. Îsâ (a) onların zanlarına göre, insanlara şefaat etmek için lânetli oldu. Nitekim bu husus, Pavlus'un Galatyalılara yazdığı mektubun 3. Bâbının 14. âyetinde açıkça ifade olunmaktadır. Mûsâ (a) ise insanlara şefaat uğrunda lânetli olmamıştır. Îsâ (a) öldükten sonra cehenneme girmiştir. Nitekim bu husus, teslis ehlinin inanç sisteminde açıkça ifade olunmaktadır. Mûsâ (a) ise cehenneme girmemiştir.

---

233. Eski Ahit, *Tesniye*, 18/17-22.

234 , Eski Ahit, *Tesniye*, 34/10-12.

Îsa (a) Hıristiyanların zanlarına göre ümmetine keffaret olsun diye çarmıha gerilmiştir. Mûsâ (a) ise çarmıha gerilerek ümmetine keffaret olmamıştır. Mûsâ (a) şeriatı, had ve ta'zir cezaları, gusül taharet ahkâmı, yenilecek ve içilecek maddelerden haram kılınanları ihtiva etmektedir. Îsa'nın (a) şeriatı ise böyle değildir. Ellerinde mevcut olan İncil'in delâlet ettiği üzere, O'nun şeriatında bütün bunlar yoktur. Mûsâ (a) kendi kavmi arasında verdiği emirler ve yasaklarda kendisine itaat olunan bir peygamberdi. Îsâ (a) ise böyle değildi.

3) Bu müjdede "kardeşleri arasından" ifadesi geçmektedir. Hiç şüphe yok ki, 12 sıbt Mûsâ (a) ile birlikte bulunuyorlardı ve O'nun yanında idiler. Eğer maksat, müjdelenen peygamberin onlardan olacağı olsaydı "kardeşleri arasından" demez "onların arasından" derdi. Çünkü bu kelimenin gerçek kullanımı, müjdelenen peygamberin İsrailoğullarıyla sulbî (kan birliği) ve bâtnî (aynı batın) bir alâkası olmaması şeklindedir. Nitekim "İhve" (kardeşler) lafzı, bu gerçek kullanımında Yüce Allah'ın Hacer'e İsmail (a) hakkındaki vaadinde geçmektedir. Bu âyet Tekvin Kitabı 16. Bâbının 12. âyetinde geçmektedir. 1844 yılında çıkan matbu Arapça nüshada bu âyet şöyle geçer:

"12- *Ve insanlar arasında yabanî adam olacaktır. O'nun eli herkese karşı ve herkesin eli O'na karşı olacak ve bütün kardeşlerinin karşısında çadırları kuracaktır.*"[235]

1811 de yayınlanan matbu Arapça tercümede "...*Ve bütün kardeşlerinin huzurunda sakin olacaktır*" ifadesi yer almaktadır.[236] Aynı kullanım, 1844 yılında çıkan matbu Arapça nüshanın Tekvin Kitabı, 25. Bâbının 18. âyetinde İsmail (a) hakkında şu şekilde geçmektedir:

"18- *Ve Havilandan şur'a kadar (ki bu Aşura giderken Mısır'ın önündedir) oturdular, o bütün kardeşlerinin en son noktasına oturdu.*"[237]

1811 yılında çıkan Arapça tercümede bu âyet, "*O bütün kardeşlerinin karşısında yerleşti.*" şekindedir. Burada geçen "kardeşler" den maksat, İbrahim (a) oğullarından Esav ve İshak oğullarıyla başkalarıdır.

235. Eski Ahit, *Tekvin*, 16/12.

236. Elimizdeki Türkçe nüshada bu âyet, "Ve bütün kardeşlerinin şarkında sakin olacaktır." şeklindedir. (Çev.)

237. Eski Ahit, *Tekvin*, 25/18.

Sayılar Kitabı'nın 20. Bâbının 14. âyeti şöyledir:

"14- *Ve Mûsâ Kadeş'ten Edom kralına ulaklar gönderdi. Kardeşin İsrail böyle diyor: Çektiğimiz zahmetin hepsini biliyorsun.*"[238]

Aynı kelime Tesniye Kitabı'nın 2. Bâbının şu âyetlerinde geçmektedir:

"2- *Ve Rab bana söyleyip dedi:*

4- *Ve kavma emredip de: Seire'de oturan kardeşleriniz Esav oğullarının sınırını geçeceksiniz ve sizden korkacaklar.*

8- *Ve araba yolundan, Elat ve Etsyon-geber'den Seire'de oturan kardeşlerimiz Esav oğullarının yanından geçtik.*"[239]

"İsrailoğullarının kardeşleri" tabirinden maksat, Esav oğullarıdır. Hiç kuşkusuz onların bazıları hakkında -Tevrat'ın bazı âyetlerinde geçtiği üzere- "İsrailoğullarının kardeşleri" tabiri, mecâzî bir kullanımdır. Bir kelimeyi hakikî manasına almaya güçlü bir engel olmadıkça, hakikî manası bırakılıp da mecazî manasına geçilemez. Netice olarak; Yuşâ' ve Îsâ (a), İsrailoğullarındandı. Dolayısıyla bu müjde onlara uygun düşmez.

4) Üzerinde durduğumuz bu birinci müjdede "çıkaracağım" ifadesi yer almaktadır. Oysa Yuşâ' (a), o zamanlar İsrailoğullarına dahil bir peygamber olarak Mûsâ'nın (a) yanında mevcuttu. Bu durumda "çıkaracağım" ifadesi, onun için nasıl olur da uygun bir ifade olabilir?

5) Yine bu müjdede "Sözlerimi O'nun ağzına koyacağım" ifadesi yer almaktadır. Bu cümle, gelecek olan peygambere kitap indirileceğine ve ümmî olup, kelâmı ezberleyeceğine işaret etmektedir. Bu durum da Yuşâ'ya (a) uygun düşmemektedir. Çünkü bu iki özellik, (kendisine kitap indirilmesi ve ümmî olması) Yuşâ' (a) hakkında varid değildir.

6) Yukarıda geçen müjdede "Benim ismimle söyleyeceği sözlerini dinlemeyecek olan adamdan intikam alacağım" ifadesi geçmektedir.

Bu durum, -daha önce zikredildiği üzere- geleceği müjdelenen bu peygamberi yüceltmek içindir. Şu halde, müjdelenen bu peygamberin böylesi bir durumla başka peygamberlerden ayrıcalıklı olması gerekir. "İnkârcıdan

238. Eski Ahit, *Sayılar*, 20/14.
239. Eski Ahit, *Tesniye*, 2/2, 4, 8.

intikam almak" ifadesiyle cehennemde verilecek uhrevî azabın veya gaybdan inkârcılara gelen dünyevî cezaların ve çilelerin kastedilmesi mümkün değildir. Çünkü bu "intikam", bir peygambere inanıp da bir başkasına inanmamaya mahsus değildir. Bilakis hepsine şâmildir. Bu durumda "intikam"la "teşriî intikam" kastedilmiş olur. Buradan da ortaya çıkıyor ki bu peygamber, Yüce Allah tarafından kendine inanmayanlardan intikam almakla emrolunacaktır. Bundan dolayı, söz konusu müjde, Îsâ'ya (a) uygun düşmez. Çünkü O'nun şeriatında hak cezaları, kısas ve tazir cezalarıyla cihad ahkâmı yoktu.

7) 1844 de yayınlanan matbu Arapça nüshada *Rasûllerin İşleri Kitabı*'nın 3. Bâbında şu âyetleri görüyoruz:

"19- *İmdi günahlarınızın silinmesi için* tevbe *edin ve dönün*

20- *Ta ki, Rabbin önünden rahat vakitleri gelsin. Ve sizin için nida olunan kimseyi göndersin. Bu, Mesîh İsâdır.*

21- *Allah'ın kadimden beri mukaddes peygamberlerinin ağzı ile söylediği bütün şeylerin iadesine kadar gök onu kabul etmek gerekir.*

22- *Mûsâ demiştir ki, "Rab Allah size kardeşleriniz arasında benim gibi bir peygamber çıkaracak bütün şeylerde size her ne söylerse onu dinleyeceksiniz.*

23- *Ve vaki olacaktır ki, kavmdan o peygamberi dinlemeyen her can helâk edilecektir."*[240]

Bu ibare, -özellikle Farsça tercümelerine göre- açıkça gösteriyor ki bu peygamber Mesîh Îsâ'dan başkasıdır ve müjdelenen bu peygamberin ortaya çıkacağı zamana kadar Mesîh Îsâ'yı gök kabul edecektir. Hıristiyanlardan batıl taassubu terkeden ve Petrus'un ifadesi üzerinde düşünen kimse anlayacaktır ki, Petrus'un bu sözü, protestan âlimlerinin "Bu müjde, Îsâ (a) hakkındadır." yolundaki iddialarını çürütmeye yeterlidir. Zikrettiğim bu yedi yaklaşım, Muhammed'e (s) en güzel bir şekilde uymaktadır. Çünkü O, Mesîh'ten başkasıdır. Hz. Peygamber, 20 noktada Hz. Mûsâ gibidir.

1) Allah'ın kulu ve Rasûlü olması,

240. Yeni Ahit, *Rasûllerin İşleri*, 3/19, 20, 21, 22, 23.

Not. Yeni Ahid'in elimizdeki Türkçe nüshasında âyet numaraları, tercümesini yaptığımız Arapça nüsha ile uymamaktadır. 19.ncu âyette "Rabbin önünden rahat vakitleri gelsin" kısmı, "tazelenmek vakitleri gelsin" şeklindedir. (Çev.)

2) Bir ana ve bir babadan dünyaya gelmesi,

3) Kadınlarla nikâhlanması ve evlat sahibi olması,

4) Şeriatının sosyal hayatı düzene koyucu hükümler içermesi,

5) Cihat etmekle emrolunması,

6) Şeriatına göre ibadet ederken taharetin şart koşulması,

7) Şeriatına göre cünüb ve âdetten temizlenen kadının boy abdesti almasının gerekliliği,

8) Şeriatında elbisenin idrar ve dışkıdan temiz olması şartının getirilmesi,

9) Boğazlanmayan hayvanlarla, putlara kurban edilen hayvanların etlerinin haramlığı,

10) Şeriatının bedenî ibadetler ve vücut riyazatları ihtiva etmesi,

11) Zina için ceza verilmesini emretmesi,

12) Suçlara had ve ta'zir cezaları getirilmesi ve kısas ilkesinin kabul edilmesi,

13 Bu hükümleri uygulamaya kadir oluşu,

14) Faizin haram kılınışı,

15) Allah'tan başkasına davet eden kimseye tepki konulmasını emretmesi,

16) Halis tevhidi emretmesi,

17) Ümmete kendisine "Allah'ın kulu ve Rasûlü" demelerini emretmesi, buna karşılık -Allah korusun- "Allah'ın oğlu" veya "Allah" ya da "Allah^oğlu" demelerini istememesi,

18) Yatakta ölmesi,

19) Mûsâ (a) gibi toprağa defnedilmesi,

20) Ümmeti uğruna lânetlenmiş olmamasıdır.

Bu iki peygamberin şeriatları üzerinde bu şekilde derinden derine düşünüldüğünde, daha başka özellikler de ortaya çıkar. Bundan dolayı Yüce

Allah "*Nasıl Firavun'a bir elçi göndermiş idiysek doğrusu size de hakkınızda şahitlik edecek bir peygamber gönderdik.*"[241] buyurmaktadır.

Hz. Peygamber, İsrailoğullarının kardeşlerindendi. Çünkü O, İsmail (a) evlâdındandı, kendisine Kitap indirilmişti ve ümmî idi. Yüce Allah, kelâmını O'nun ağzına vermişti. Ve O, vahiyle konuşuyordu. Nitekim Yüce Allah, "*O, arzusuna göre konuşmaz. O (nun konuşması kendisine) vahyedilenden başkası değildir.*" [242] der. O, Cihad etmekle emrolunan bir peygambedi. Yüce Alllah, O'nun uğruna Kureyş'in ileri gelenlerinden, Kisralardan, Kayserlerden ve başkalarından intikam aldı. Ve O, Mesîh gökten inmeden önce zuhur etti. Gök, o zuhur edinceye kadar Mesîh'i kabul etti. Ta ki Hz. Peygamber, herşeyi aslına döndürsün, şirki, teslis inancını ve putlara ibadeti ortadan kaldırsın. Hiçbir kimse bu son zamanda teslise inananların çokluğuna bakıp da kuşkuya kapılmasın. Çünkü bu doğru sözlü ve doğrulanmış peygamber, en ayrıntılı ve en mükemmel bir şekilde- hiç şüphe edilmeyecek biçimde- Mehdi'nin (a) zuhuruna yakın onların çoğalacağını haber vermiştir. Bu vakit, -inşallah- yakındır çok yakında imam ortaya çıkacak ve hak galip gelecektir. Ve din, bütünüyle Allah'ın olacaktır. Yüce Allah, bizi O'nun taraftarlarından ve hizmetçilerinden eylesin. Âmin!

8) Bu müjde açıkça ifade ediliyor ki Allah'a nisbet olunan bu peygamber, Allah'ın emrini tebliğ etmediği sürece katlonulacaktır. Muhammed (s) gerçek bir peygamber olmasaydı, öldürülürdü. Yüce Allah, şerefli Kur'ân'da şöyle diyor: "*Eğer (Peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kıskıvrak yakalardık. Sonra onun can damarını koparırdık.*"[243] O, katledilmedi. Tam aksine, Yüce Allah O'nun hakkında "*Allah seni insanlardan koruyacaktır.*"[244] buyurmaktadır. Yüce Allah, vaadini yerine getirdi, O'nu Refîk-i A'lâ'ya ulaşıncaya kadar hiçbir kimse öldüremedi. Îsâ (a) Ehl-i Kitab'ın zannına göre katledildi ve çarmıha gerildi. Bu müjde, Îsâ (a) hakkında olsaydı Yahudilerin iddia ettikleri gibi -Allah korusun- yalancı peygamber olması gerekirdi.

9) Yüce Allah, yalancı peygamberin alâmetini beyan edip açıklamıştır. Bu alâmet, geleceğe dair vereceği haberlerin doğru çıkmamasıdır. Muhammed

---

241. Müzzemmil, 73/15.
242. Necm, 53/3, 4.
243. Hâkka, 69/44-46.
244. Mâide, 5//67.

(s) Birinci Yol'da gördüğümüz üzere gelecekte meydana gelecek birçok şeyi haber vermiş ve bunların doğru olduğu ortaya çıkmıştır.[245] Dolayısıyla O, yalancı değil, sözünde doğru bir peygamber olmuş olur.

10) Yahudi âlimleri, Hz. Peygamber'in Tevratta müjdelendiğini kabul ettiler, fakat bazıları Müslüman olurken, bazıları inkâr üzere kaldılar. Yuhanna İncili, 11 ve 18. Bâblarda -Yuhanna'nın açıkça ifade ettiği üzere- kâhinlerin reisi ve -Yuhanna'nın iddiasına göre- peygamber olan Kayafa'nın yaptığı gibi... Kayafa, Îsâ'nın (a) geleceği vaad olunan Mesîh olduğunu anladı, ama O'na iman etmedi, bilakis kâfir olduğuna ve katledilmesi gerektiğine fetva verdi.[246] Nitekim bu husus, Muhayrîk hâdisesinde de ifade edilmektedir.

"Muhayrîk, Rasûlullah'ı (s) (Tervatta okuduğu) sıfatlarından dolayı tanıyordu. Ancak dinine olan alışkanlığı kendisine baskın geldi. Uhud savaşına kadar hep böyle kaldı. Uhud savaşı bir cumartesi günüydü. Muhayrîk Yahudilere seslenerek, "Ey Yahudiler topluluğu! Vallahi sizler biliyorsunuz ki Muhammed'in size galip gelmesi hak ve gerçektir." dedi. Yahudiler, "Bugün Sebt günü olduğu için mi?" diye sordular. "Hayır! Sebt günü olduğu için değil" dedi. Sonra silâhını aldı. Yola çıktı ve Uhud'da Rasûlullah'a (s) ulaştı. Günlerden cumurtesi (sebt) günü idi. Geride bıraktığı kavmine şöyle dedi: "Eğer bugün katledilirsem malım Muhammed'in olsun. Yüce Allah'ın

245. Hz. Muhammed'in verdiği haberlerden bazılarının doğruluğu daha kendi zamanında ortaya çıkmıştır. Müşriklere galip geleceği, müminlerle birlikte başlarını traş etmiş ve saçlarını kısaltılmış olarak korkmadan güven içinde Mescid-i Harâm'a girecekleri, Rûmların (Bizanslıların) Farslara galip geleceği gibi haberler buna örnektir. Bazı haberler ise sahâbîleri hakkında olup, bunların da doğruluğu zuhur etmiştir. Mısır'ın Kisrâ ve Kayserlerin hâkim oldukları toprakların fethi, Ammâr'ı zâlim bir zümrenin öldüreceği (Buhârî, *Salât*, 63, *Cihâd*, 17, Müslim, *Fiten*, 70, 72, 73.) haberleri de buna örnektir. Hz. Muhammed'in (s) verdiği haberlerden birçoğu, asırdan asra hâlâ ortaya çıkmaya devam etmektedir. Bu haberlerin en çok dikkat çekeni şudur: "Cehennem ehlinden iki sınıf insan vardır ki ben onları henüz (dünyada iken) görmüş değilim. Bunlardan birincisi, bir takım erkeklerdir ki, ellerinde sığır kuyrukları gibi bir takım kamçılar olup, bunlarla insanları döverler. İkincisi ise; giyinik fakat çıplak, (kötülüklere) meyleden ve başkalarını da meylettiren kadınlardır. Bunların (saçları) başları Horasan'ın iki hörgüçlü develerinin meyilli hörgüçleri gibidir. Bunlar, cennete giremezler ve onun kokusunu bile alamazlar. Hâlbuki cennetin kokusu şu ve şu kadar mesafeden muhakkak hissedilir." Müslim, *Cennet*, 52; Ahmed b. Hanbel, II, 240.

(Bu çerçevede Rum ve Sasani güçleri arasındaki mücadelede Rabbimizin vahyi bildirimlerinin daha sonra açığa çıkması gibi Kur'ani haberlerle, Rasulullah'ın (s) hikmet ve basiret temelli gelecekle ilgili tavsiye ve tahminleri, genellikle Rasulullah'a subut-u kati olan Kur'an bilgisi dışında subut-u zanni olarak atfedilen gaybi haberlerin değeri ve yakiniliği-katiliği meselesi birbirine karıştırılmıştır. -Yayıncı-)

246. Bkz: Yuhanna İncili, 18/14, 11/50-52.

kendisine gösterdiği şekilde malımı dilediği gibi harcasın" Ardından savaşa başladı ve sonunda katledildi. Rasûlullah (s) şöyle diyordu: "*Muhayrîk, en iyi Yahudidir.*" Rasûlulah, O'nun mallarını aldı. Rasûlullah (s), Medine'de verdiği sadakanın çoğunu bu maldan veriyordu."[247]

Ebû Hüreyre'den rivayet olunuyor:

Rasûlullah (s) "Beytü'l-medâris[248]'e geldi. Yahudilere "*Bana en bilgin olanınızı çıkarın* " dedi. Yahudiler, "En bilgin olanımız İbn Sûriyâ'dır." dediler. Rasûlullah (s) onunla baş başa kaldı ve dini, Yüce Allah'ın Yahudilere verdiği nimet, kendilerini kudret helvası ve bıldırcın etiyle doyurması ve üzerlerinden bulutla gölgelemesi adına doğru söylemesini isteyerek "*Benim Allah'ın Rasûlü olduğumu biliyor musun bilmiyor musun?*" diye sordu. İbn Sûriyâ, "Evet, sen Allah'ın Rasûlüsün, benim bildiğim bu gerçeği Yahudiler de biliyor. Senin sıfatın ve niteliğin Tevrat'ta beyan edilmektedir. Fakat onlar seni kıskandılar." dedi. Rasûlullah (s), "*Sana engel olan nedir?*" diye sordu. İbn Sûriyâ, "Kavmime ters bir hareket yapmak istemiyorum. Umarım onlar sana uyup Müslüman olurlar da ben de Müslüman olurum." dedi.[249]

Safiyye bnt. Huyey'den (r) rivayet olunuyor: Rasûlullah (s) hicret ederek Medine'ye gelip Kubâ'ya konaklayınca, babam Huyey b. Ahtab ve amcam Ebû Yâsir b. Ahtab sabahın alaca karanlığında O'na geldiler. O gün güneş batıncaya kadar geri dönmediler. Geri döndüklerinde bitkin, çok yorgun ve ayakta duramaz bir halde idiler. Sakin ve yavaş yürüyorlardı. Onları görünce içim sevinçle doldu. Ama ne babam ve ne de amcam bana dönüp bakmadılar bile! Çünkü çok üzüntülü görünüyorlardı. Amcam Ebû Yâsir'in babama "O, o değil mi? (Yani Tevratta geleceği müjdelenen peygamber o değil mi?)" diye sorduğunu duydum. Babam, "Evet vallahi O." dedi. Amcam, "O'nu tanıyıp teşhis edebiliyor musun?" diye sordu. Babam, "Evet" diye cevap verdi. Amcam yeniden "Gönlünde O'na karşı ne hissediyorsun?" diye sordu. Babam, "Vallahi O'na karşı beslediğim düşmanlık duygularım yok olup gitti ve hiçbir şey kalmadı." dedi.

247. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 51, 52. Beyrut, 1411 Baskısı.
248. Beytü'l-Medâris, Yahudilerin bir araya gelip kitaplarını okudukların evin adıdır. (Bkz: *İzhâru'l-Hak*, IV, 1126, dipnot (2). (Çev.)
249. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, I, 164. Beyrut, tarihsiz.

Böylece birinci müjdenin baş taraflarında sözünü ettiğimiz "on açı" tamamlanmış olmaktadır.

"İsrailoğullarının kardeşleri" deyimi sadece İsrailoğullarıyla sınırlı değildir. Çünkü Esavoğullarıyla İbrahim'in (a) eşi Katûrâ oğullarının çocukları da onların kardeşlerindendir." diye itiraz edilecek olursa, ben bu itiraza şöyle cevap verebilirim: Evet, bu sayılan kimseler de İsrailoğullarının kardeşlerindendir. Fakat onların içinden zikredilen vasıfları taşıyan hiçbir kimse çıkmadığı gibi, Yüce Allah'ın vaadi de onların haklarında söz konusu değildir. Hâlbuki İsmailoğulları böyle değildir. Çünkü İsmailoğulları hakkında Yüce Allah'ın İbrahim (a) ve eşi Hâcer'e vaadi söz konusudur. Öte yandan, -Tekvin Bölümünün 27. Bâbında açıkça belirtildiği üzere İshâk'ın (a) duasının gereği olmasına rağmen- bu haberi doğruya çıkaranın Esav oğulları olması da doğru değildir.

Protestan âlimlerinin iki itirazı vardır. Söz konusu itirazları, *el-Mîzân* müellifi *Hallü'l-Meşâkil Fî Cevâbi'l-İstifsâr* isimli eserinde nakletmektedir.

1) Eski Ahid'in *Tesniye* Bölümünün 18. Bâb, 15. âyeti şöyledir:

"15- *Allah'ın Rab senin için aranızdan, kardeşlerinden benim gibi bir peygamber çıkaracak; O'nu dinleyeceksin.*"[250] Âyette geçen "min beynike" kelimesi, açık bir şekilde bu peygamberin İsmail oğullarından değil, İsrailoğullarından olduğunu göstermektedir.

2) Îsâ (a) bu müjdeyi kendine nisbet eder ve Yuhanna İncili'nin 5. Bâb 46. âyetine göre şöyle der: "*Zira Mûsâ, benim için yazmıştır.*"[251]

Ben de derim ki Farsça ve Urduca tercümelere göre Tevrat'ın *Tesniye* Bölümündeki ilgili âyet şu şekildedir: "*Allah'ın Rab, kardeşlerinin arasından benim gibi bir peygamber çıkaracak ve onu dinleyeceksin.*"[252] Rahib de âyeti bu şekilde nakletmiştir. Verilen bu cevap, bizim maksadımızla çelişmemektedir. Çünkü Hz. Muhammed Medine'ye hicret edince ve davası orada kemâle erince, Medine etrafında Hayber, Kaynuka' oğulları, Nadir oğulları ve başkaları gibi Yahudi beldeleri vardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber, onların arasından çıkmıştır. Ve çünkü O, onların kardeşlerinden olduğuna göre onların arasın-

250. Eski Ahit, *Tesniye*, 18/15.
251. Yuhanna İncili, 5/46
252. Eski Ahit, *Tesniye*, 18/15.

dan çıkmış demektir. "Min beyni ihtvetike/Kardeşlerinin arasından" ifadesi, İbü'l-Hâcib ve o ekole mensub bilginlere göre "min beynike/senin arandan" ifadesinden bedel-i iştimaldir.[253] Bu bilginlere göre bir kelimenin bir önceki kelimeden bedel olması için, aralarında "külliyet" ve "cüz'iyyet" alâkası olmaksızın herhangi bir bağ olması yeterlidir. Meselâ, "Câenî Zeydun ahûhu/ Bana Zeyd, yani kardeşi geldi." cümlesi veya "Câenî Zeydun ğulâmuhû/Bana Zeyd, yani kölesi geldi."[254] Cümleleri böyledir. Bu ifade, İbn Mâlik'in görüşüne göre ise bedel-i idrâb'dır.[255] Her iki ekolün takdirine göre de yerine bedel getirilen kelime (mübdelün minh) cümlede asıl söylenmek istenen kelime değildir. Yukarıda verilen örnek âyette maksadın o olmadığını Mûsâ (a) ifadesi göstermektedir. Çünkü Mûsâ (a) 18. âyette Yüce Allah'ın ifadesinden bu vaadi tekrarlarken, orada "min beynike" ifadesi yer almamakta-

253. Bedel, Arap gramerinde bir ifade çeşididir. Cümlede önce bir kelime geçer. Ama asıl söylenmek istenen o değil, onun yerine az sonra gelecek olan kelimedir. Bedelin çeşitleri vardır:

1) Bedelü'l-kül **mine'l-Küll**: "İhdinâ's-sırâta'l-müstakîm, sırâta'llezîne en'amde aleyhim" . Bu cümlede altı çizili kısım, "sırâta'l-müstakîm"den bedeldir. Cümlede asıl söylenmek istenen de bu altı çizili kısımdır. Buna göre mana, "Bize, kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu göster." demektir. "Sırâta'l-müstekîm", " kendilerine lütuf ve ikramda bulunulan kimselerin yolu'yla tam tamına aynı olduğu için, buna "bedelü'l-kül mine'l-kül/Bütünün bütünden bedel olması" denilmiştir.

2) Bedelü'l-ba'z mine'l-kül: Burada önce kül (bütün) söylenir, sonra onun yerine cüz(parça) getirilir. Ve asıl söylenmek istenen de bu parçadır. "Câeteti'l-kabîletü rubuuhâ/ Kabile, yani dörtte biri geldi." Bu cümlede önce "kabile" kelimesi ifade edilmiştir. Bu, küldür. Sonra ondan bedel, "dörtte bir" manasına gelen ve altı çizili olan "rubuuhâ" söylenmiştir. Bu da cüzdür. Buna göre söylenmek istenen, "Kabilenin dörtte birinin gelmiş olduğu"dur.

3) Bedelü'l-iştimâl: Bu bedel çeşidinde, bedelle, yerine geldiği kelime arasında külliyet ve cüz'iyet bağı yoktur. O'nun yerine bedel olduğu kelimeyle aralarında başka bir bağ söz konusudur. "Ahbebtü Hâliden şecaatehû/Halid'i, yani cesaretini sevdim." Bu örnekte, "şecaatehû" kelimesi, Halid'den bedeldir, ama Halid'in tam kendisi değildir, ondan bir cüz de değildir. Fakat onunla ilgili bir kavramdır.

Bkz: Mustafa el-Galâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, III, 236 vd. (Çev.)

254. Bu iki örnekte, "Ahûhu/kardeşi" ve "ulâmuhû/kölesi" kelimeleri, "Zeyd" kelimesinden bedeldir ve asıl söylenmek istenen, Zeydin gelmesi değil, kardeşinin veya kölesinin gelmesidir. Onun için cümleyi tercüme ederken, "yani; kardeşi" veya "yani; kölesi" demekteyiz. (Çev.).

255. Bedel'ü-idrâb: Bu çeşit ifadede, bedel olan kelime, bedel olduğu kelimenin tam olarak aynısı olmadığı gibi, onun cüz'ü de değildir ve aralarında başka bir çeşit alâka da yoktur. Bu tür bedel cümlesinde ifadeyi kullanan öncelikle bedelden önceki kelimeyi kastetmiş, sonra o kastından vazgeçip, bedel olan kelimeyi ifade etmiştir. "Huzi'l-kaleme, el-varakate/Kalemi, yok yok kağıdı al." Bu cümleyi söyleyen kimse, muhatabının önce kalemi almasını istemiş, ancak daha sonra bu kararından vaz geçip, kağıdı almasını istemiştir. Bkz: Mustafa el-Galâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, III, 236 vd. (Çev.)

dır. Havarî Butros da bu sözü nakletmektedir, ancak o nakilde de -Yedinci Yönde gördüğümüz üzere- bu kelime mevcut değildir. Bu sözü Stefenos da nakletmiştir ve O'nun naklinde de bu kelime mevcut değildir. Nitekim bu husus *Rasûllerin İşleri* Bölümünün 7. Bâbında açıkça belirtilmektedir. Âyetin ifadesi aynen şöyledir: *"İsrailoğullarına: 'Allah size kardeşlerinizden benim gibi bir peygamber çıkaracaktır ve O'nu dinleyeceksiniz.' diyen o Musa'dır."*[256] Söz konusu *"beynike"* kelimesinin bu gibi yerlerde düşmesi, onun söylenmesi hedeflenen bir kelime olmadığına delildir. Dolayısıyla ibarede bedel olması ihtimali çok güçlüdür.

el-İstifsâr müellifi bu hususta şöyle diyor: İbaredeki "min beynike" kelimesi sonradan eklenme olup, tahrif için ilâve edilmiştir. Bu kelimenin sonradan eklenme olduğuna üç husus delâlet etmektedir:

1) Bu hususta âyete muhatap olanlar, İsrailoğullarının bir kısmı değil, tümüdür. Dolayısıyla "min beynike" ifadesi, bütün İsrailoğullarına hitaptır. Bu durumda "min ihvetike/senin kardeşlerinin arasından" ifadesi, manası olmayan boşuna söylenmiş bir ifade olur. Fakat "min ihvetike" ibaresi, başka bir yerde de gelmektedir. Dolayısıyla bu ifade, sahih olmuş, "min beynike" ise tahrif için sonradan eklenmiş bir ibare olur.

2) Mûsâ'nın (a) Yüce Allah'ın kelâmını naklederken kullandığı ifadede bu kelime mevcut değildir. Mûsâ'nın (a) kullandığı ifadenin, Yüce Allah'ın kendisine söylediği söze aykırı olması mümkün değildir.

3) Havârîlerin bu cümleyi naklettikleri bütün yerlerde "min beynike" ifadesi hiç mevcut değildir. Eğer " Eğer bir tahrif varsa, tahrif eden kimse neden ifadenin tümünü değil de sadece bu kelimeyi tahrif etsin?" derseniz ben bu itiraza şöyle cevap veririm: Adlî mahkemelerde sürekli olarak gördüğümüz şudur: Tahrif edilmiş düzmece belgeler, çoğunlukla o belgelerde tahrif yapıldığının da kanıtı olurlar. Ve yine yalancı şâhitlerin bazı beyanlarından delil olarak yararlanabiliriz. Bu hususta en doğru ve güçlü açıklama şudur: Yüce Allah'ın âdeti (Sünnetullah), hâinlerin hilesini başarıya ulaştırmamak ve rahmeti gereği dine hıyanet eden kimsenin hıyanetini ortaya çıkarmak şeklinde tecelli etmiştir. Yüce Allah'ın bu âdeti gereği hâin kimse, bir hareket yaptı mı, Yüce Allah O'nun hıyanetini ortaya çıkarır. Üstelik bütün fertleri

256. Yeni Ahit, *Rasûllerin İşleri*, 7/37. Elimizdeki Türkçe nüshada "Onu dinleyeceksiniz" kısmı mevcut değildir. (Çev.)

hain olan bir kavim de mevcut değildir. Eski Ahid ve Yeni Ahidi tahrif eden hainleri gözetleyen ve üzerlerinden gözlerini ayırmayan bazı mütedeyyin kimseler vardı. Bundan dolayı bu iki Ahid'in tamamını değiştirme imkânı bulamadılar.

Ben de derim ki bu cevap -Yedinci Meselede gördüğümüz üzere- Ehl-i Kitab'ın âdetine daha uygundur. Yukarıda zikredilen ikinci itiraza cevaben de derim ki, İncilin bu husustaki âyeti aynen şöyledir:

"46- *Çünkü eğer siz, Mûsâ'ya iman etmiş olsaydınız, bana da iman ederdiniz; zira O benim hakkımda yazmıştır.*"[257] Bu âyette Mûsâ'nın (a) Mesîh İsa hakkında herhangi bir yerde yazdığına dair açık bir ifade mevcut değildir. Tam aksine ifadeden anlaşılan, Mûsâ'nın (a) O'nun hakkında -mutlak olarak- yazdığıdır. Bu ifade, Tevrat'ın herhangi bir yerinde buna işaret olduğu takdirde doğrudur. İleride -Üçüncü Müjdenin ekinde görüleceği üzere- biz, bu meseleyi kabul etmekteyiz. Bizim kabul etmediğimiz nokta, -daha önce ifade edilen on yönden (gerekçeden) dolayı- O'nun sözünün bu müjdeye işaret olduğu hususudur. İşaret olunan itirazcı, *el-Mîzân*'ın II. Bölüm 3. Kısmında Tekvin Bölümünün 3. Bâb, 15. âyetinin buna işaret ettiğini ifade etmektedir. Îsâ'nın (a) sözünün doğruluğunu ispat etmek için bu kadar açıklama yeterlidir. Evet! Îsâ (a) "Mûsâ (a) beş Kitabında ben hariç hiçbir peygambere işaret etmemiştir." deseydi bu durumda söz konusu zan ve şüpheye yer olurdu.

İkinci Müjde

Tevrat, *Tesniye* Bölümü Bâb: 32, âyet 21 de şöyle denilmektedir:

"21- *Allah olmayanla beni kıskandırdılar. Batıl ma'budlarıyla beni öfkelendirdiler. Ben de kavm olmayanla onları kıskandıracağım. Cahil bir halkla onları öfkelendireceğim.*"[258] Burada geçen "cahil halk" tan maksat, Araplardır. Çünkü onlar, cehaletin ve sapıklığın zirvesinde bir halktı. Araplar nezdinde ne şer'î ve ne de aklî ilimlerden hiçbir şey yoktu. Putlara ve yontulmuş taş-

---

257. Yuhanna İncili, 5/46.
Not: Elimizdeki Türkçe nüshada, "Benim hakkımda" yerine "Benim için" ifadesi yer almaktadır. (Çev.)

258. Eski Ahit, *Tesniye*, 32/21.
Not: Bu âyetin elimizdeki Türkçe nüshada yer alan şekli şu şekildedir: "*Allah olmayanlar beni kıskandırdılar. Bâtıl şeylerle beni öfkelendirdiler. Ben de kavm olmayanlarla onları kıskandıracağım. Akılsız bir halkla onları öfkelendireceğim.*" (Çev.)

lara (timsal) tapmaktan başka bir şey bilmiyorlardı ve câriye olan Hâcer'den oldukları için Yahudilerin nazarında hakirdiler. Âyette söylenmek istenen şudur: İsrailoğulları, batıl ma'budlara taparak beni kıskandırdılar. Ben de nazarlarında hakir ve cahil olan kimseleri seçmek suretiyle onları kıskandıracağım. Yüce Allah vaad ettiği şeyi yerine getirdi ve Arapların içinden Rasûlullah'ı (s) peygamber olarak gönderdi. Nitekim Yüce Allah, bu hususa Cum'a Sûresi'nin 2. âyetinde şöyle değinmektedir: *"Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler."*[259] Yukarıda işaret olunan Tevrat âyetinde geçen "Cahil halk"tan maksat, -Aziz Pavlus'larının *Romalılara Mektup* Bölümünün 10. Bâb, 12. âyetinde ifade edildiği üzere- Yunanlılar değildir. Çünkü Yunanlılar, Îsâ'nın (a) dünyaya gelmesinden 300 sene önce çeşitli ilim ve sanat dallarında dünya üzerindeki bütün halklardan daha üstündüler. Sokrat, Apokrat, Pisagor, Eflatun, Aristo, Arşimed, Pelinas, Öklid ve Galile gibi meşhur filozoflar ve ilâhiyyât, matematik, tabiat ilimleri ve bu bilimlerin yan bilim dallarında önder pozisyonunda olan diğer bilginler, hep Yunanlılardandı. Yunanlılar Hz. Îsâ zamanında ilim ve sanatın zirvesindeydiler. Yunanlılar, Tevrat ahkâmına, kıssalarına ve Eski Ahidin diğer kitaplarına - Mesîh'ten tam 286 sene önce Yunan diliyle zuhur eden Sibtevacent'e (Yetmişler Tercümesi)- vâkıf olmuşlardı. Fakat onlar Musevî dinine inanmıyorlar, yeni hikmetli şeyler arıyorlardı. Nitekim onların Aziz Pavlus'u, Korintoslulara I. Mektub'unda bu hususu şöyle dile getirmektedir:

"22- *Çünkü Yahudiler alâmetler isterler ve Yunanlılar hikmet ararlar,*

23- *Fakat biz, Yahudilere tökez ve halklara akılsızlık olan haça gerilmiş Mesihi vaaz ederiz."*[260]

Netice olarak, "cahil halk" tan maksat Yunanlılar olamaz. Şu halde, onların Azizlerinin Romalılara yazdığı mektuptaki sözü ya te'vil edilir ya da kabul edilemez. Sekizince Mesele'de ifade edildiği üzere, Pavlus'un Romalılara söylediği söz bizim nazarımızda geçersizdir.

259. Cum'a, 62/2.
260. Pavlusun Korintoslulara I. Mektubu, 1/22, 23.

Üçüncü Müjde:

Tevrat'ın *1844* yılında çıkan Arapça nüshasında *Tesniye* Bölümünün 33. Bâb: 2. âyeti şöyledir:[261]

"2-*Ve dedi: Rab Sina'dan geldi ve bize Seire'de doğdu. Fârân*[262]*dağından parladı ve* binlerce *temiz kimse içinden geldi, onlar için sağında ateşli bir şeriat vardı.*[263]

"Rabbın Sina'dan gelmesi" demek, Mûsâ'ya (a) Tevrat'ı vermesi demektir. "Seire'den doğması" ise, Îsâ'ya (a) İncil'i vermesi demektir. "Fârân dağından parlaması" ise, Kur'ân'ı indirmesi demektir. Çünkü "Fârân" Mekke dağlarından birisinin adıdır. Bu kelime, Tekvin Bölümü'nde İsmail'in (a) hali beyan edilirken şöyle geçmektedir:

"20- *Ve Allah çocukla beraberdi ve o büyüdü ve çölde oturdu ve büyüyerek okçu oldu.*

21- *Ve Fârân çölünde oturdu ve anası ona Mısır diyarından bir kadın aldı."*[264]

Hiç şüphesiz İsmail (a) Mekke'de oturmaktaydı. Bu âyetten "Ateş Sina'dan zuhur edince Seire ve Fârân'dan görüldü, ardından adı geçen bu diyarlara yayıldı." manasının kastedilmiş olması doğru değildir. Çünkü Yüce Allah herhangi bir yerde bir ateş yarattığı zaman, "Allah, bu mekândan geldi" denemez. Ancak bu olayın ardından o yere vahiy veya herhangi bir ukûbet (ceza), ya da buna benzer bir şey inerse o zaman "Allah, bu mekândan geldi." denebilir. Onlar, "Hz. Mûsâ'nın Sina dağında gördüğü ateş"in ardından

261. Bu Bâb, Tesniye Kitabı'nın son Bâbıdır. Bu Bâbın birinci âyetine göre bu müjdeyi Mûsâ (a) İsrailoğullarını tebrik etmek için ölmeden önce vermiştir.

Not: Elimizdeki Türçe nüshada, Tesniye Kitabı'nın 34 Bâb olduğu görülmektedir. (Çev.)

262. İbranicede Mekke'nin adı "Fârân"dır. (*İzhâru'l-Hakk*, IV, 1134 dipnot (4)den naklen). (Çev.)

263. Tevrat, Tesniye, 33/2.

Cizvit tercümesinde bu âyet "Ve sağında onlara şeriat olmak üzere bir meşale vardı." şeklindedir. "Ulûfu'l-athâr/binlerce temiz kimse" yerine "ribevâtu'l-kuds/mukaddeslerin on binleri" ibaresi geçmektedir.

Not: Bu âyetin elimizdeki Türkçe nüshadaki tercümesi biraz farklıdır: "*Ve dedi: Rab Sina'dan geldi ve onlara Seire'den doğdu, Paran dağından parladı ve mukaddeslerin on binleri içinden geldi; onlar için sağında ateşli ferman vardı.*" (Çev.)

264. Tevrat, *Tekvin*, 21/20, 21.

Not: Elimizdeki Türkçe nüshada "Fârân" kelimesi, "Paran" şeklindedir. (Çev.)

vahiy geldiğini itiraf etmektedirler. Şu halde, Seire ve Fârân'da da böyle olması gerekir.

Dördüncü Müjde:

Tevratın 1844 yılında çıkan matbu Arapça nüshasının Tekvin Kitabı, 17. Bâb, 20. âyetinde Yüce Allah'ın İbrahim'e (a) İsmail (a) hakkındaki vaadi yer almaktadır:

"20- *Ve İsmail'e gelince, senin duanı kabul edeceğim. İşte onu mübarek kılacağım ve O'nu semereli edeceğim ve O'nu ziyadesiyle çoğaltacağım; on iki beyin babası olacak ve O'nu büyük bir halkın başına geçireceğim.*[265]

Bu âyette "Ve O'nu büyük bir halkın başına geçireceğim" cümlesi, Muhammed'e (s) işaret etmektedir. Çünkü İsmail (a) evlâdı içinde büyük bir halkın başına reis olan Hz. Peygamber'den başka birisi daha çıkmamıştır. Yüce Allah, Hz. İbrahim ve İsmail'in Hz. Peygamber hakkındaki dualarını Kur'ân'da şöyle hikâye etmektedir: "*Ey Rabbimiz! Onlara içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.*"[266]

İmam Kurtubî, kitabının II. kısım birinci faslında şöyle der: Yahudi dili üzere yetişen ve onların bazı kitaplarını okuyan kimselerden zeki birisi bu müjdenin farkına varmış ve şöyle demiştir: Tevrat'ın zikredilen ibaresinden iki yerde -Yahudilerin kendi aralarında kullandıkları sayı şifresi yardımıyla- "Muhammed" ismi çıkmaktadır.

1) Birincisi: Tekvin Bölümü'nün 17. Bâbının 20. âyetinde geçen "Cidden/ziyadesiyle" kelimesinin İbranice karşılığı olan "Bimâdmâd" kelimesidir. Bu kelimeyi teşkil eden harflerin sayısal değeri, 92 dir. Çünkü "bâ" hafi: 2, "mîm": 40, "elif": 1, "dâl": 4, "ikinci mîm": 40, "elif": 1 ve "dâl" harfi: 4 tür. Aynı şekilde "Muhammed" kelimesinde de "mîm" harfi: 40, "hâ" harfi:8, "mîm" harfi: 40 ve "dâl" harfi: 4 tür.[267]

265. Tevrat, *Tekvin*, 17/20.
  Not: Elimizdeki Türkçe nüshada bu âyet şu şekildedir: " *Ve İsmail'e gelince, seni işittim, işte, O'nu mübarek kıldım ve O'nu semereli edeceğim ve O'nu ziyadesiyle çoğaltacağım ve on iki beyin babası olacak ve O'nu büyük ulus edeceğim.*" (Çev.)
266. Bakara, 2/129.
267. Bu yaklaşımı Hz. Peygamber'in zamanında Medine'ye civar beldelerde yaşayan Yahudi

2) İkincisi: "Büyük halk" tabirinin İbranice karşılığı "Luğâ ğadul"dür. Yahudilere göre "lâm" harfinin sayısal değeri: 30, "ğayn" harfi: 3'tür. Çünkü "ğayn" harfi, onların nezdinde "cîm" makamındadır. Çünkü İbranicede "cim" ve "sâd" harfi yoktur. "Vâv" harfi: 6, "yâ" harfi : 10, "ğayn" harfi de: 3, "dâl" harfi: 4, "vâv": 6, "lâm": 30 dur. Bu harflerin toplam değeri de 92'dir.

Abdusselâm ed-Defterî, Yahudi âlimlerindendi. Daha sonra Merhum Sultan II. Bâyezid Hân zamanında Müslüman oldu. Müslüman olduktan sonra *er-Risâletü'l-Hâdiye* isimli bir eser yazdı. Risalesinin bir yerinde aynen şunları söylemektedir:

"Yahudi âlimlerinin kullandıkları delillerin ekserisi, büyük cümmel harflerine dayanmaktadır ki bu, Ebced harfleridir. Çünkü Yahudi âlimleri, Süleyman (a) Beytü'l-Makdis'i (Mescid-i Aksâ) bina ederken bir araya geldiler ve 'Bu bina, 410 sene ayakta kalacak. Sonra harab olacak.' dediler. Âlimler, bu rakamı "Bez'et" kelimesinden çıkarmışlardı." Abdusselâm şöyle devam ediyor:

"Bu delile 'Bimâdmâd' kelimesindeki 'bâ' harfi, kelimenin aslından değildir, bilakis, edat ve harf olup, sıla/bitiştirmek için getirilmiştir diye itiraz ettiler. Bu harf, kelimeden çıkarılırsa, 'Muhammed' kelimesi zâid bir 'bâ' harfine ve 'Bibimâdmâd' denilmesine ihtiyaç duyar. İbranicede meşhur olan kâideye göre; bir kelimede biri edat ve diğeri kelimenin aslından olan iki 'bâ' harfi yan yana geldiği zaman edat olan harf atılır, kelimenin aslından olan harf kalır. Bu kâide, Yahudilerde sayısız birçok yerde görülen meşhur bir uygulamadır. O'nun için bu yerlerin nereler olduğunu saymaya gerek yoktur."

Ben de derim ki Âlimler, -Kadı İyaz'ın *şifâ*'sında ifade edildiği üzere- Hz. Peygamber'in isimlerinden birisi de Mâdmâd'dır, derler.

Beşinci Müjde:

Tevratın 1722, 1831 ve 1844 yıllarında çıkan Arapça tercümelerinde Tekvin Bölümünün 49. Bâb 10. âyeti şöyledir:

âlimlerinden rivayet olunan değerlendirmeler güçlendirmektedir. Söz konusu rivayete göre; adı geçen âlimler, bazı sûrelerin başlarındaki huruf-u mukattaaların İslâm Ümmetinin ecelini beyan etmek için getirildiğini düşünmekteydiler.

"10- *Her şey elinde olan gelinceye kadar saltanat âsâsı Yahudadan, hükümdarlık âsâsı da ayaklarının arasından gitmeyecektir. Ve halklar O'nu bekleyecektir.*"[268] 1811 yılında yapılan tercümede ise bu âyet, "*O elinde olan gelinceye kadar saltanat âsâsı Yahuda'dan hükümdarlık âsâsı da ayaklarının arasından gitmeyecektir. Ve halklar O'nun etrafında toplanacaktır.*" şeklindedir. Birinci tercümede geçen "Her şey elinde olan" ve ikinci tercümede geçen "O elinde olan" ibaresi, "şilo" kelimesinin karşılığıdır. Yedinci Mesele'de de geçtiği üzere bu kelimenin tercümesi hususunda mütercimler arasında ihtilaf vardı. Abdusselâm *er-Risâletü'l-Hâdiye*'de bu âyeti şöyle tercüme eder: *"Halkların kendisine toplanacağı gelinceye kadar Hâkim ve Râsim Yahudadan ve ayaklarının arasından gitmeyecektir."* Bu âyette, Mûsâ (a) ve Îsâ (a) dönemleri tamamlandıktan sonra Hz. Peygamber'in geleceğine işaret olunmaktadır. Çünkü âyette geçen *"Hâkim"* kelimesinden maksat, Mûsâ (a) dır. Zira Yakub'dan (a) sonra Mûsâ (a) zamanına kadar -Mûsâ'dan (a) başka- şeriat sahibi bir peygamber gelmemiştir. *"Râsim"* kelimesinden maksat ise, Îsâ'dır. (a). Çünkü Mûsâ'dan (a) sonra Îsâ (a) zamanına kadar, -Îsâ'dan (a) başka- şeriat sahibi bir peygamber gelmemiştir. Bu iki peygamberden sonra da -Muhammed'den (s) başka- şeriat sahibi bir peygamber daha gelmiş değildir. Dolayısıyla Yakub'un (a) günlerin sonu hakkındaki ifadesinden maksadın bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed olduğu anlaşılmış olur. Çünkü âhır zamanda "Hâkim/Mûsâ (a)" ve "Râsim/Îsâ (a)" peygamberlerin dönemlerinin sona ermesinden sonra sadece Hz. Muhammed (s) gelmiştir. Yine Yakub'un (a) "Hüküm kendisinin olan gelinceye kadar" cümlesi de Hz. Muhammed'e delâlet etmektedir. Tevrat'ın ifadesindeki "O, O'na aittir" cümlesindeki "O"ndan maksat, "hüküm"dür. Mananın bu olduğuna âyetin ifade akışı ve daha öncesi delâlet etmektedir. *"Halklar onun etrafından toplanacaktır."* cümlesi ise, bundan maksadın Hz. Peygamber olduğuna açık bir alâmet ve net bir delâlettir. Çünkü halklar, sadece O'nun etrafında toplanmışlardır. Yakub'un (a) Zebûr'dan söz etmemesi, içinde ahkâm olmamasından dolayıdır. Peygamber Dâvûd (a), Mûsâ'ya (a) tabidir. Yakub'un haberinden maksat, O'nun ahkâm sahibi olmasıdır.

268. Tevrat, Tekvin, 49/10.
Not: Elimizdeki Türkçe nüshada bu âyet şu şekildedir: "*Şilo gelinceye kadar, Saltanat âsâsı Yahuda'dan, hükümdarlık âsâsı da ayaklarının arasından gitmeyecektir. Ve ulusların itaati de O'na olacaktır.*" (Çev.)

Ben de derim ki Yakub (a), "Hâkim" kelimesiyle Mûsâ'yı (a) kastetmektedir, çünkü O'nun şeriatı, cebrî ve intikamcı (kısasa kısas ilkesini benimseyen) bir şeriattır. "Râsim" kelimesiyle Îsâ'yı (a) kastetmektedir, çünkü O'nun şeriatı da cebir ve intikamcı bir şeriat değildir. Şayet Tekvin âyetinin[269] Arapça çevirisinde geçen *"el-kadîb"* kelimesiyle "dünya saltanatı", *"el-müdebbir"* kelimesiyle de "dünya hâkimi" kastediliyorsa, nitekim protestan gruplarından papazların mektuplarından ve onların bazı tercümelerinden bunu kastettikleri anlaşılmaktadır ki bu takdirde "şilo" kelimesiyle ne -Yahudilerin iddia ettikleri gibi- Yahudilerin Mesîh'i ve ne de -Hıristiyanların iddia ettikleri gibi- Îsâ'nın (a) kastedilmesi uygundur.

Birinciden başlarsak; bundan Yahudilerin Mesîhinin kastedilmediği gayet açık ve nettir. Çünkü "dünya saltanatı" ve "dünya hâkimi" olmak, Yahuza ailesinin elinden Buhtunnasr'dan itibaren 2000 seneyi aşkın bir süre önce çıkıp gitmiştir ve şu ana kadar Yahudilerin Mesîh'inin geldiğine dair en ufak bir ses duyulmamıştır. İkinciye gelince; "dünya saltanatı" ve "dünya hâkimi" olmak, Buhtunnasr döneminden sonra ve Îsâ'nın (a) ortaya çıkmasından 600 yıl önce Yahuza oğullarının elinden çıkıp gitmişir. Buhtunnasr, Yahuza oğullarını Bâbil'e sürmüştü. Bunlar, -bazı protestan âlimlerinin sıradan insanları (avam) kandırmak için ileri sürdükleri gibi 70 sene değil- 63 sene sürgünde kaldılar. Nitekim bu hususa I. Bölümün III. Kısmı'nda işaret etmiştik. Sonra Antiyoks [270] zamanında Yahuza oğullarının başına birçok sıkıntılar geldi. Çünkü O, Yahudi âlimi Oniyas'ı azletti ve makamını kardeşi Yasun'a 360 vezin altın mukabili sattı. Yasun bu parayı, her sene harac olarak verecekti. Antiyoks daha sonra Yasun'u da azletti ve bu makamı kardeşi Minalavus'a 660 vezin altın mukabili sattı. Bir süre sonra O'nun öldüğü haberi yayıldı. Bunun üzerine Yasun hahamlığı kendisi için geri almayı istedi, binlerce askerle birlikte Yeruşalim'e girdi ve kendisine düşman olduğunu düşündüğü herkesi katletti. -Bu haber asılsız bir haberdi- Bunun üzerine Antiyoks Yeruşalim'e hücüm etti ve Mesîh'in doğumundan 170 sene önce orayı yeniden aldı. Yeruşalim halkından tam 40 000 kişiyi katletti. Bir bu kadar kimseyi de köle olarak sattı. *Mürşidü't-Tâlibîn*'in 1852 yılında yayınlanan basılmış nüshasının II. cüzünün 20. Bölümünün 481. sayfasında tarihî

269. Tekvin, 49/10.
270. Antiyoks, M.Ö. 175-163 yıllarından Suriye hükümdarlığı yaptı. (*İzhârü'l-Hak*, IV, 1141 dipnot (1) den naklen.) (Çev.)

çizelge açıklanırken "Antiyoks, Yeruşalim'i yağma etti ve 80 000 kişi katletti" diye kaydedilmektedir. Antiyoks, heykelin üzerinde bulunan 800 vezin altın değerindeki nefis parçaları yağma edip aldı ve sırf onları aşağılamak için mezbah üzerinde domuzunu yakılmak üzere kurban etti. Sonra Antakya'ya geri döndü. Ayak takımından birisi olan Fhilips'i [271] Yahudilerin başına idareci olarak bıraktı. Opolinus, -Mısır'a yaptığı dördüncü seferde, Yeruşalim üzerine 20 000 asker gönderdi ve orayı tahrip etmelerini, yakaladıkları erkekleri katletmelerini, kadınları ve çocukları da esir almalarını emretti. Bu emir üzerine, ordu Yeruşalim'e doğru harekete geçti. Yeruşalim'de halkın, sebt (cumartesi) günü dua etmek için toplandıkları bir sırada ansızın şehir halkına hücuma geçtiler ve yakaladıkları herkesi katlettiler. Ancak dağlara kaçabilenler veya mağarada gizlenmeyi başaranlar, canlarını kurtarabildi. Opolinos'un ordusu ise, şehirde halkın mallarını yağma etti ve şehri ateşe verdi. Şehiri çevreleyen surları yerle bir ettiler ve evleri harabeye çevirdiler. Daha sonra bu enkazdan Akra dağı[272] üzerinde sağlam bir kale yaptılar. Askerler, bu kale üzerinden heykelin dört bir yanını görebilecek durumdaydılar. Yahudilerden bu heykele kim yaklaşırsa onu katlediyorlardı. Daha sonra Antiyoks, -Yunanlılarda putlara tapma esaslarını öğretmesi için- Asaniyos'u Yahudilere gönderdi. Bu emre uymayan kimse, kim olursa olsun öldürülecekti. Asaniyos Yeruşalim'e geldi. O'nun Yeruşalim'e girmesine bazı kâfir Yahudiler de yardım etti. Asaniyos, günlük kurban sunumu âdetini iptal etti ve Yahudi dininin genel ve özel bütün itaatlarını yürürlükten kaldırdı. Yaptığı titiz bir araştırma neticesi Eski Ahid nüshalarından eline ne kadar geçirdiyse tümünü ateşe verdi ve heykeli jüpiter yıldızına tahsis etti. Bunun suretini Yahudilerin mezbahı üzerine dikti ve Antiyoks'un emrine aykırı hareket eden kim varsa hepsini yok etti. Kâhin Metasyas, beş çocuğu ile birlikte bu felâketten kurtuldu ve çocuklarıyla birlikte Dân kabilesindeki vatanları Mudiyn'e kaçtılar. Opolinos, bu kâfirlerden intikam aldı ve Yahudiler -tarih kitaplarında açıkça belirtildiği üzere- kendisini yenemediler. Netice olarak soralım: Nasıl olur da bu haber Îsâ'ya (a) uygun düşer?

Eğer, "Saltanatın ve hükümetin ellerinde kalması" ndan maksat, -bazılarının günümüzde söyledikleri gibi- "o halkın imtiyazının elde kalması de-

---

271. Fhilips, Antiyoks'un kardeşidir.

272. Akra, güneydoğu Kudüste Siyon dağının kuzey kısmıdır. (*İzhârü'l-Hak*, IV, 1142, dipnot (1) den naklen.) (Çev.)

mektir." derlerse, biz de buna "Bu durum, Hz. Muhammed'in peygamber olarak ortaya çıkmasına kadar böyleydi. Yahudilerin, -Hayber Yahudileri ve başkaları örneğinde olduğu gibi- Arap beldelerinde kaleleri vardı, mal mülk sahibiydiler ve hiç kimseye boyun eğmiyorlardı. Nitekim tarih bu gerçeğe tanıklık eder. Ama Hz. Muhammed'in ortaya çıkmasından sonra üzerlerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu. Yahudiler, Hz. Peygamberden sonra her beldede başkalarının boyunduruğu altında yaşamaya başladılar. Bundan dolayı, "şilo" kelimesiyle işaret edilmeye en uygun olan kişi, -ne Yahudilerin Mesîhidir, ne de Îsâ'sıdır. (a)- sadece Hz. Muhammed'dir" deriz.

Altıncı Müjde

Mezmurlar 45. bâb, 1. âyetten itibaren şu ifadeler yer almaktadır:

"1- *Yüreğim iyi bir sözle dolup taştı;*[273] *Kral için yaptıklarımı söylüyorum;*

2- *Dilim usta bir yazıcının kalemi.*

3- *Sen Âdemoğullarından daha güzelsin.*

4-*Dudakların üzerine letafet saçılmış; Bunun için Allah seni ebediyen mübarek kılmış. Ey kudretli, beline kılıcını, Celâletini ve haşmetini kuşan.*

5- *Kılıcını çek, hak, hilm, doğruluk uğruna başar ve malik ol. Ve sağ elin sana acaib şeyler öğretir.*[274]

6- *Ey güçlü adam! Okların sivridir; onlar, kralın düşmanları yüreğindedir. Kavmlar senin altına düşerler.*[275]

7- *Tahtın ebedî ve daimîdir ey Allah; doğruluk âsâsı krallığının âsâsıdır.*

8- *Salahı seversin ve kötülükten nefret edersin. Bunun için Allah, senin Allah'ın, seni arkadaşlarından ziyade meserret yağı ile meshetti.*

9- *Bütün esvabın mür, öd ve tarçın kokar, Fildişi saraylardan seni sevindirir.* [276]

---

273. Türkçe nüshada, "dolup taştı" yerine "coşuyor" ifadesi geçmektedir. (Çev.)
274. Elimizde bulunan Türkçe nüshada bu ibare şöyledir: "Ve hakikat, hilim ve adalet uğruna haşmetinle, muvaffakiyetle bin, ve sağ elin sana korkunç işler öğretir." (Çev.)
275. Elimizdeki Türkçe nüshada, "Ey güçlü adam" ibaresi mevcut değildir. (Çev.)
276. Elimizdeki Türkçe nüshada, "saraylardan seni sevindirir" ibaresi, "sazlar seni sevindirir" şeklindedir. (Çev.)

10- *Kral kızları senin kerametin (yüce gönüllülük) içindedir. Kraliçe altın yaldızlı elbise içinde senin sağında durur.* [277]

11- *Dinle ey kız, bak ve kulak ver; Kavmini ve babanın evini de unut.*

12- *Ve kral senin güzelliğini arzu edecek; çünkü o senin efendindir, onun önünde eğil.*[278]

13- *Ve Sûr* [279] *kızları sana hediyeler getirecektir. Kavmin zenginleri senin için dua edeceklerdir.*[280]

14- *İçeride kral kızı bütün bütün şanlıdır. Elbisesi altınla dokunmuştur.*

15- *İşlemeli esvapla krala götürüleceklerdir. Onların ardından gelen kızlar sana takdim edilecektir.* [281]

16- *Onlar sevinç ve meserretle görülecekler, kral sarayına girecekler.*

17- *Babalarının yerine senin çocukların olacak. Bütün dünyada onları reis edeceksin.*

18- *Nesilden nesle adını andırtacağım; bunun için kavimler ebediyyen ve daima seni tanıyacaklar."*[282]

Yukarıda yer alan mezmurda Dâvûd'un (a) kendi zamanından sonra gelecek bir peygamberi müjdelediği Ehl-i Kitabça kabul edilen hususlardandır. Şu zamana kadar Yahudilerin içinden yukarıdaki Mezmurda zikredilen vasıfları taşıyan herhangi bir peygamber çıkmış değildir. Protestan âlimler ise, söz konusu peygamberin Îsâ (a) olduğunu iddia etmektedirler. Selef ve halef Müslümanlar da bu peygamberin Hz. Muhammed olduğunu ileri sürmektedirler.

277. Elimizdeki Türkçe nüshada bu ibare; "Kral kızları şerefli kadınların arasındadır; kraliçe Ofir altını içinde senin sağında durur." şeklindedir. (Çev.)
278. Elimizdeki Türkçe nüshada son cümle "onun önünde eğileceksin." şeklindedir. (Çev.)
279. Sûr, orta akdenizin doğu sahillerinde ada üzerinde kurulmuş bir şehirdir.
280. Elimizdeki Türkçe nüshada bu ibare şu şekildedir: "Ve Sûr kızı hediye ile orada olacaktır. Kavmin zenginleri senin lütfunu dileyeceklerdir." (Çev.)
281. Elimizdeki Türkçe nüshada bu ibare şu şekildedir: "İşlemeli esvapla krala götürülecektir. Arkadaşları, ardından gelen kızlar, sana getirilecekler." (Çev.)
282. Elimizdeki Türkçe nüshada "Seni tanıyacaklar" yerine "sana şükredecekler " ibaresi vardır.

     Kitaptaki Arapça nüsha ile Türkçe nüsha arasında numaralama farkı vardır. Türkçe nüshada 45. Bâb 17 âyettir. (Çev.)

     Yeni Ahit, *Mezmurlar*, 45/1-18.

Ben de derim ki geleceği müjdelenen bu peygamberin sıfatlarından olmak üzere bu mezmurda şu sıfatlar zikredilmektedir.

1) Güzel bir peygamber olması. 2) İnsanlığın en üstünü olması. 3) Dudaklarından letafet saçılması. 4) Ebediyyen mübarek kılınması. 5) Beline kılıç kuşanması. 6) Güçlü olması. 7) Hak, hilm ve doğruluk üzere olması. 8) Sağ elinin acaib şeyler öğretmesi. 9) Oklarının sivri olması. 10) Kavimlerin O'nun altına düşmesi. 11) Salâhı sevmesi, kötülükten nefret etmesi. 12) Kral kızlarının kendisine hizmet etmesi. 13) Kendisine hediyeler sunulması, 14) Kavmin bütün zenginlerinin O'na boyun eğmesi, 15) Babalarının yerine O'nun çocuklarının yeryüzünün reisleri olması, 16) İsminin nesilden nesle anılacak olması, 17) Kavmin ebediyyen kendisini övmesi.

Bu vasıfların tümü, en kâmil manada Hz. Muhammed'de bulunmaktadır. Şimdi bu özelliklere daha yakından bakalım:

1) Hz. Peygamber'in güzelliğiyle ilgili olarak Ebû Hüreyre şöyle diyor: *"Rasûlullah'tan (s) daha güzel hiçbir kimseyi görmedim. Sanki güneş onun yüzünde akıp gidiyordu. Güldüğü zaman, yüzü duvarda parlıyordu."*[283]

Ümmü Ma'bed'den (r) rivayet olunuyor: "*Rasûlullah (s) uzaktan bakıldığında insanların en güzeli, yakından bakıldığında da en tatlısı ve en güzeliydi.*"[284]

2) Yüce Allah, muhkem kelâmında bu hususta şöyle diyor: *"O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltilmiştir."*[285] Tefsir âlimleri, Yüce Allah *"bazılarını da derece derece yükseltmiştir."* ifadesiyle Hz. Muhammed'i birçok yönden diğer peygamberlere üstün kıldığını ifade etmek istemiştir derler. Bu âyetin tefsirini yaparken İmam Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*'de doyurucu bir açık-

283. Ahmed b. Hanbel, II, 380;

Hadisin tam metni Ahmed b. Hanbel'de şu şekildedir: "Rasûlullah'tan (s) daha güzel hiçbir kimse görmedim. Sanki güneş yüzünde akıp gidiyordu. Yürürken ondan daha hızlı yol alanı görmedim. (O yürürken) sanki yeryüzü ayaklarının altında dürülüp toplanıyordu. Bizler, (Onun arkasından yürürken) kendimizi zorlardık, fakat O, (bizim yürümemize) aldırmazdı. (Ya da, kendini meşakkate sokmak için hızlı yürümezdi. Sanki yavaş yürüyormuş gibiydi." "Güldüğü zaman, yüzü duvarda parlıyordu" ibaresine hadis kitaplarında bulamadık. (Çev.)

el-Vefâ, II, 64; *eş-şifâ*, I, 61; *el-Bidaye ve'n-nihâye*, VI, 17. (*İzhâru'l-Hak*'kın tahkikinden naklen). (Çev.)

284. Bu naklı hiçbir hadis kitaplarında bulamadık. (Çev.)

285. Bakara, 2/253.

lama yapmaktadır. Hz. Muhammed'de şöyle buyurur: *"Ben, kıyamet günü Âdemoğullarının efendisi olacağım. Ama bununla övünmem."*[286] Yani ben bu sözü kendi nefsimi övmek için söylemiyorum. Bilakis Rabbimin bana olan nimetini ifade etmek için söylüyorum.[287]

3) Hz. Muhammed'in üçüncü özelliği açıklamaya gerek olmayan bir özelliktir. O'nun fasahatini, kendisine taraftar olan da olmayan da kabul eder. Raviler O'nun kelâmını anlatırlarken şöyle derler: Hz. Peygamber lehce itibarıyla insanların en doğru sözlüsüydü. O, fasahat yönünden en üstün ve en mükemmel bir konumda idi.

4) Ebediyyen mübarek olmasıyla ilgili olarak Yüce Allah, şöyle der: *"Allah ve melekleri peygambere çok salevât getirirler. Ey mü'minler! Siz de O'na salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selâm verin."*[288] Milyonlarca insan, günlük beş vakit namazlarında ve namaz dışında O'na salât ü selâm getiriyorlar.

5) Hz. Peygamberin kılıç kuşanma özelliği ise gayet açık bir özelliktir. Rasûlullah (s), kendisi hakkında şöyle demiştir: *"Ben, Allah'ın eli kılıçlı peygamberiyim."*[289]

6) Hz. Muhammed'in (s) mükemmel bir beden gücü vardı. Rükâne Müslüman olmadan önce Mekke'nin dar yollarından birisinde Hz. Muhammed'le karşı karşıya geldi. Hz. Muhammed, *"Yâ Rükâne! Allah'tan korkup da seni davet ettiğim şeyi kabul etmez misin?"* diye sordu. Rükâne, "Vallahi söylediğin şeyin hak ve gerçek olduğunu bilsem, sana uyardım." dedi. Hz. Muhammed, *"Ne dersin, güreşsek ve seni yensem, söylediğim şeyin hak ve gerçek olduğuna kanaat getirir misin?"* dedi. Rükâne "Evet getiririm" deyince, güreşe tutuştular. Hz. Muhammed Rükâne'yi yakalayıp, yere serip kıpırdayamaz bir hale getirince, "Yâ Muhammed! Bir kez daha güreşelim." dedi. Hz. Muhammed onu bir kez daha yere serdi. Bunun üzerine Rükâne "Yâ Muhammed! Bu, hayret verici bir durumdur." dedi. Hz. Peygamber, *"Bundan daha hayret verici olanı var. Allahtan korkman ve emrime uyman şar-*

---

286. Müslim, *Fadâil*, 3; Tirmizî, *Menâkıb*, 1.
287. Bu haber Rasulullah'ın bir tahmini ise bir yorumdur; ama gaybi bir bildirim ise "zan" taşır. (Yayıncı).
288. Ahzâb, 33/56.
289. Ahmed b. Hanbel, II, 50. Hadisin tam metni şu şekildedir: " *Allah'a ibadet olunsun diye kıyamete yakın kılıçla gönderildim. Rızkım, mızrağımın gölgesi altına konuldu. Benim davama karşı gelene zillet ve küçüklük (damgası) vuruldu. Kim bir kavme benzerse, onlardan olur.*"

tıyla, istersen onu da gösteririm." dedi. Rükâne "Nedir o?" diye sorunca Hz. Muhammed (s), *"Senin için şu ağacı yanıma çağıracağım."* dedi. Sonra ağacı yanına çağırdı. Ağaç yerinden hareket etti ve Rasûlullah'ın (s) önünde durdu. Hz. Muhammed (s), ağaca *"yerine dön"* dedi. Rükâne kavmine döndü ve onlara "Ey Abdimenâf oğulları! Ben, bundan daha sihirbaz birisini görmedim." dedi ve sonra gördüklerini anlattı. Burada sözü geçen Rükâne, Mekke'nin güçlülerinden ve meşhur güreşçilerindendi.[290]

Hz. Muhammed'in cesaretine geline; bu hususta İbn Ömer'in şu ifadesi bize fikir verebilir: "Hz. Muhammed'den (s) daha cesur, daha yürekli ve daha iyi ve güzel bir kimse görmedim."[291]

Hz. Ali anlatıyor: "Savaş kızıştığı ve gözler kıpkırmızı kesildiği zaman biz Rasûlullah'a (s) sığınırdık. Hiç kimse düşmana ondan daha yakın olmazdı. Bedir Savaşı günü Rasûlullah'ın (s) (arkasın)a sığındığımızı görmüşümdür. Hz. Muhammed, o esnada düşmana en yakın olanımızdı. O gün içimizde en şiddetli olan oydu."[292]

7) Emanet (güvenirlilik) ve doğruluk, Hz. Peygamber'in yüce sıfatlarındandır. Nitekim en- Nadr b. el-Hâris, bu hususu şöyle dile getirmektedir: "Muhammed sizin içinizde toy bir delikanlıydı. O, içinizde en çok sevdiğiniz,

290. Hâfız İbn Hacer, el-İsâbe'de şöyle der: İbn Hibbân, bu hadisin isnadı ve güreş meselesi tartışmalıdır, der. İbn Hibbân bu sözüyle, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin Ebü'l-Hasen el-Askalânî'nin Ca'fer b. Muhammed b. Rükâne'nin babasından yaptığı rivayete işaret etmektedir. Tirmizî, bu hadisin garib olduğunu ve isnadının olmadığını söyler. Ben de derim ki, bu hadisi Beykakî İbn İshâk, babası ve Rükâne tarikiyle rivayet eder. Hadisi, Beyhakî, Ebû Naîm uzun bir metinle Ebû Ümâme'den tahric eder. Bu rivayette, ağacın geldiği ve Rükâne'yi hiç kimsenin yenemediği şeklinde bir ziyadelik vardır.

    İzhâru'l-Hakk'ı tahkik eden Melkâvî hadisi şu şekilde tahric etmektedir:

    İsbehânî, Delâilü'n-nübüvve, II, 598; Beyhakî, Delâilü'n-nübüvve, VI, 250; İbn Hişâm, Sîret, I, 390. (Melkâvî'nin *İzhâru'l-Hak* tahkikinden naklen, IV, 1148, dipnot no: (1) (Çev.)

    (Ayrıca Rasulullah'ın (s) gücünü ispat için Şeyh Rahmetullah el-Hindî, *İzhâru'l-Hak*'kında bu türden ilme'l-yakin olmayan ve eşyanın tabiatına ve kaderine aykırı rivayetlere başvurmaktadır. Alıntıların bu bölümlerine M. Reşid Rıza'nın *Menar Tefsir*'in başında gaybi ve tabiatüstü olaylara yaklaşımda hatırlattıkları Kur'ani ölçüler doğrultusunda açıklamalar yapmaması bir eksiklik olmuş. -Yayıncı-)

291. Dârimî, I, 33, Bâb:10. (Melkâvî'nin *İzhâru'l-Hakk*'ı tahkikinden naklen, IV, 1148, dipnot no: (2). -Çev.-)

292. Yaptığımız CD taramasında bu hadisin sadece el-Müstedrek ale's-Sâhihayn'da yer aldığını gördük. Bkz: Hâkim en-Nîsâbûrî, el-Müstedrek ale's-Sahîhayn, II, 155. Hadisin el-Müstedrekte yer alan şekli şöyledir:

    Hz. Ali'den rivayet olunuyor: Savaş kızışıp da iki topluluk karşı karşıya gelince biz Rasûlullah'a (s) sığınırdık. Düşmana ondan daha yakın olanımız olmazdı. (Çev.)

sözü en doğru olan ve güvenilirlik (emanet) açısından en önde gelendi. İki şakağında ak saçlar belirmiş bir çağa gelince ve size o getirdiklerini getirince O'nun sihirbaz olduğunu söylediniz. Hayır! Vallahi o sihirbaz değildir."[293]

Hirakliyus, Hz. Muhammed hakkında Ebû Süfyan'a "Söylediği şeyleri söylemeden önce O'nu hiç yalan söylemekle itham ettiğiniz oldu mu?" diye sorunca, Ebû Süfyan, "Hayır" diye cevap vermişti.[294]

8) Hz. Muhammed'in sağ elinin acaib şeyler göstermesi meselesine gelince, buna şu örnekleri verebiliriz: Hz. Muhammed, Bedir ve Huneyn günü kâfirlerin yüzlerine bir avuç toprak atmış ve bunun neticesi bütün müşrikler gözlerini ovalamaya başlamışlar ve yenilip gitmişlerdi. Müslümanlar da onları katletme ve esir alma imkânı bulmuşlardır.[295] Bu gibi örnekler, O'nun sağ elinin gösterdiği acaib şeylerdir.

9) İsmail (a) evlâdının geçmişte ok sahibi olması açıklama istemeyen bir husustur. Ok sahibi olmak, istenen bir husustu. Hz. Muhammed şöyle diyordu: *"Rûm diyarı size fetholunacaktır. (Bu hususta) Allah size yetecektir. Hiçbiriniz oklarıyla meşgul olmaktan âciz değildir."*[296] Bir başka hadisinde de şöyle demektedir: *"Ey İsmail oğulları ok atın! Çünkü sizin (o büyük) babanız, usta bir atıcıydı."*[297] Hz. Muhammed bir diğer hadisinde de şöyle demektedir: *" Kim ok atmayı öğrenir de sonra onu terkederse bizden değildir."*[298]

293. Zehebî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, s. 90; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, II, 201. (Melkâvî'nin *İzhâru'l-Hakk* tahkikinden naklen, IV, 1149 dipnot no: (1) (Çev.)

294. *Fethu'l-Bârî*, I, 31 (Bed'ü'l-vahy).

295. *Hadîku'l-Enver*, I, 266; II, 683 (Melkâvî'nin *İzhâru'l-Hak* tahkikinden naklen. IV, 1150, dipnot no: (1). (Çev.) (Bir önceki 289. dipnotundaki açıklamamızı hatırlatmak isteriz. -Yayıncı-)

296. Benzer lafızla bkz: Ahmed b. Hanbel, IV, 157; Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 30.

297. Buhârî, Cihâd, 78, Enbiyâ, 12, Menâkıb, 4; İbn Mâce (Benzer lâfızla), Cihâd, 19; Ahmed b. Hanbel, I, 364.

Hadisin tamamını görmekte fayda vardır diye düşünmekteyiz:

Seleme b. Ekva' anlatıyor: Bir kere Eslemoğullarından bir topluluk ok atma talimi yarışı yaparlarken Peygamber Hz. Muhammed yanlarına uğradı. "Ey İsmail (Peygamber'in) oğulları! Ok atınız. Çünkü sizin (o büyük) babanız usta bir atıcı idi. Siz de atınız. (Bu yarışta) ben de filan oğulları ile beraberim." buyurdu. Ravi Seleme dedi ki, (Peygamber böyle deyince) o iki fırkanın biri (yani karşı tarafı) ellerini atıştan çektiler. (Ok atmadılar.) Bunun üzerine Rasûlullah (s), "Size ne varki atmıyorsunuz?"diye sordu. Onlar, sen onlarla (yani Mihcenoğulları grubu ile) beraberken biz nasıl atarız? diye cevap verdiler. Peygamber Hz. Muhammed, "Haydi atın, ben sizin hepinizle beraberim." buyurdu (da oradakileri atışa teşvik etti.)

298. Nesâî, Hayl, 8, Ebû Dâvûd, *Cihâd*, 24.

10) Kavimlerin O'nun altına düşmesine gelince bu da gerçekleşmiştir. Çünkü insanlar, O'nun sağlığında bölük bölük Allah'ın dinine girmişlerdir.

11) Hz. Peygamber'in salâhı sevip kötülükten nefret etmesi ise II nci Yolda gördüğümüz üzere inatçıların bile kabul ettiğikleri bir özelliğidir.

12) Kralların kızlarının O'na hizmet etmesi meselesine gelecek olursak, kralların ve emirlerin kızları ilk dönem Müslümanları zamanında onlara hizmetçi olmuşlardır. Bunlardan birisi Fars Kisrâsı Yezdcerd'in kızı Şehrbânû'dur. Şehrbânû, Âlicenab İmam Hüseyin'in (r) hizmeti altındaydı.

13, 14) Habeşistan Kralı Necâşî, Bahreyn Kralı Münzir b. Sâvâ ve Uman Kralı, Hz. Peygamber'e boyun eğmişler ve Müslüman olmuşlardır. Bizans Kralı Herakliyus ona hediyye göndermiştir. Kıptîlerin Kralı Mukavkıs ise Hz. Peygamber'e üç cariye, siyahî bir erkek köle, boz bir dişi katır, boz bir merkep, at, elbise ve başka hediyeler göndermişti.

15) Hz. Peygamber'in evlâtlarından İmam Hüseyn hilâfet makamına gelmiştir. Binlerce evlâdı da, Hicaz, Yemen, Mısır, Fas, Şâm, Fars diyarı, Hindistan ve başka bölgelerde saltanata ve yüksek idarî makamlara gelmişlerdir. Günümüzde bile Hicaz, Yemen ve başka beldelerde Hz. Peygamber'in neslinden idareciler ve emirler mevcuttur. İnşallah ileride Mehdî de O'nun neslinden gelecek, yeryüzünde halife olacak ve O'nun şerefli döneminde din, bütünüyle Yüce Allah'ın olacaktır.[299]

16, 17) Milyonlarca insan, nesilden nesle beş vakit namazdan önce dünyanın dört bir yanında yüksek sesle "Eşhedü en lâ ilâhe illâllah, eşhedü enne muhammeden Rasûlullah" diyerek O'nun adını haykırmaktadır. Günde beş kere, sayılarla ifade edilemeyecek kadar Müslüman namazlarında O'na salât u selâm getirmektedir. Kurrâlar, O'nun getirdiği Kitabı ezberlemekle meşgul olmakta, müfessirler O'nun getirdiği Furkân'ın manalarını tefsir etmektedirler. Vâizler, onun vaazını tebliğ etmekte, âlimler ve sultanlar aralıksız O'na hizmet etmekte, kapının gerisinden O'na selâm vermekte, yüzlerinin Ravzasının toprağına sürmekte ve O'nun şefaatını ummaktadırlar.

299. İslami hükümlerin ve Kur'an ümmetinin hakimiyetine duyulan haklı özlem, Kur'ani olmayan ve itikadda zan içeren rivayetlere dayanılarak vakiileşme sünnetinden (Sunnetullah'tan) ve vahiy temelli tutarlı bir stratejiden daha da uzaklaşılmamalıdır. (Yayıncı).

Protestan âlimlerinin asılsız yere iddia ettikleri gibi bu haber, Îsâ (a) hakkında doğru olamaz. Çünkü onlar, Îsâ (a) hakkında İşâyâ Bölümü 53. bâbda yer alan habere işaret ediyorlar.[300] İşâyâ Bölümü'nde aynen şöyle denilmektedir:

"2- *Ne biçimi ve ne de güzelliği vardı; gösterişi de yoktu ki, kendisine bakınca gönlümüz onu çeksin.*

3- *Adamların en sonuncusu, acıları tanımış hastalıklarla imtihan edilmiş, yüzü örtülü bir adam. Ve biz onu saymadık. Biz onu abraşlı gibi saydık, Allah tarafından vurulmuş ve alçaltılmış kabul ettik. Ve Rab onu imha etmek istedi.*"[301]

Bu vasıflar, yukarıda zikri geçen Zebûr (Mezmurlar) da zikredilen vasıfların zıddıdır. Dolayısıyla orada zikri geçen vasıflar Îsâ'ya (a) uymaz. Güzel ve güçlü olması uymadığı gibi, kılıç kuşanması, oklarının sivri olması, zenginlerin kendisine boyun eğmesi ve hediyeler göndermeleri de Hz. Îsâ'ya uyan vasıflar değildir. Tam tersine -Hıristiyanların iddialarına göre- onlar Îsâ'yı (a) yakaladılar, aşağıladılar, kendisiyle alay ettiler, O'nu kamçıladılar ve çarmıha gerdiler. Sonra Îsâ'nın (a) hanımı da, oğlu da yoktu, kralların kızlarının evine girmesi de Îsâ'ya (a) uymadığı gibi, babalarının yerine oğullarının yeryüzünün reisleri olması özelliği de Îsâ'ya (a) uyan özellikler değildir.

Not:

Mezmurlar'dan yukarıya alıntısını yaptığım sekizinci âyetin tercümesi (Mezmur, 45/8), benim elimdeki Zebur'un Farsça tercümesine aynen uygundur. Zebur'un Urduca tercümeleri Aziz Pavlus'un nakline uygundur. Çünkü Pavlus, bu âyeti İbranilere Mektup Bölümü'nün 1. Bâb'ında nakletmektedir. Bu âyet, 1821, 1831 ve 1844 yılında çıkan Arapça tercümede şu şekildedir:

---

300. *İzhâru'l-Hakk*ın tahkikli nüshasında "İşaret ediyorlar" yerine, "iddia ediyorlar" fiili kullanılmaktadır. (Çev.)

301. Amerikalıların yaptıkları son tercümeyle Cizvitlerin tercümesi, bazı kelimeler bakımından yukarıdaki tercümeye uymamaktadır. Nitekim bütün tercümelerde onların hali böyledir. Bundan dolayı Şeyh Rahmetullah el-Hindî, metinde gelecek paragrafta yer alan notu eklemek gereğini duymuştur:

Elimizdeki Türkçe tercüme de, kitaptaki Arapça metne uymamaktadır. Türkçe tercümeye göre ilgili ibare şöyledir:

3- Hor görüldü ve insanlar tarafından bırakıldı; acıları tanımış elemler adamı, ve insanların kendisinden yüzlerini örttükleri bir adam gibi hor görüldü ve biz onu saymadık.

4- Allah tarafından vuruldu ve alçaltıldı. (İşâyâ, 53/2,3,4.) (Çev.)

"9- *Salâhı sevdin ve kötülükten nefret ettin; bunun için ey* [302]*Allah, senin Allah'ın seni arkadaşlarından ziyade sevinç yağı ile meshetti.*"[303]

1816, 1828, 1841 yıllarında çıkan Farsça tercümeler, 1839, 1840, 1841 yıllarında çıkan Urduca tercümeler, Arapça tercümelere uygundur. Naklettiğim ibareye aykırı olan tercüme, sahih ve doğru değildir. Bu tercümeyi reddetmek için onların Azizlerinin ifadesi yeterlidir. Dördüncü Bölüm'ün giriş kısmında ifade ettik ki, "İlâh", "Rab" ve benzeri isimler, -seçkinler şöyle dursun- avam (sade insanlar) hakkında kullanılır. Zebur'un (Mezmurlar) 82. Bâb, 6. âyeti şu şekildedir:

"6- *Ben dedim: Siz ilâhlarsınız ve hepiniz Yüce Olanın oğullarısınız.*[304]

Netice olarak *Miftâhu'l-Esrâr* müellifinin söz konusu kelimemin,

9- *Salâhı sevdin ve kötülükten nefret ettin; bunun için ey Allah, senin Allah'ın seni arkadaşlarından ziyade sevinç yağı ile meshetti.*"[305] âyetinde bu şekilde geçtiği, Mesîh'ten başkası için "Ey Allah, İlâhın Mesîh" denemiyeceği yolundaki ifadesi yerinde değildir. Çünkü biz, öncelikle bu tercümenin doğru bir çeviri olduğunu kabil etmiyoruz. Zira bu tercüme, onların Azizlerinin ifadesine aykırıdır. İkinci olarak; tercümenin doğru olup olmadığını bir yana bıraksak bile görüşümüz şudur: *Miftâhu'l-Esrâr müellifinin* iddiası açıkça çürük bir iddiadır. Çünkü burada geçen "Allah" kelimesi, hakîkî manasında değil, mecazî manadadır. "Senin ilâhın" ifadesi, bunun mecazen kullanıldığını göstermektedir. Çünkü gerçek İlâh öyle bir ilâhtır ki ondan başka hiçbir ilâh yoktur. Kelime mecazî manada olursa onu Îsâ (a) hakkında kullanmak câiz olduğu gibi, Muhammed (s) hakkında da kullanmak câiz olur.

(Sözü fazla uzatmamak için 7. müjdeden 12. müjdeye kadar olan kısmı buraya almıyoruz. *İzhâru'l-Hak*, IV, 1154-1173 arası.)

Onüçüncü Müjde

Matta İncili 3.ncü Bâb'ında şu ifadeler yer almaktadır:

"1- *O günlerde Vaftizci Yuhanna Yahudiye çölünde vaaz ederek meydana çıktı.*

302. Türkçe tercümede bu "ey" kelimesi mevcut değildir. (Çev.)
303. Yeni Ahid, *İbranilere Mektup*, 1/9.
304. Eski Ahid, *Mezmurlar*, 82/6.
305. Yeni Ahid, *İbranilere Mektup*, 1/9.

2- 'Tevbe *edin, çünkü göklerin melekûtu yakındır.' diyordu.*"[306]

Matta İncili, 4. Bâb'da ise şöyle denilmektedir:

"12- *Îsâ, Yuhanna'nın ele verildiğini işitince, el-Celîl'e (Galile'ye) çekildi.*[307]

Aynı bâbın 23. âyeti ise şu şekildedir:

23- *Ve Îsâ, havralarında öğreterek ve melekûtun müjdesini vaaz edip, halk arasındaki her türlü hastalığı ve her türlü zayıflığı iyi ederek, bütün el-Celil'de (Galilede) dolaşıyordu.*"[308]

Matta İncili 6. Bâb, 10. âyette Îsâ'nın (a) şâkirtlerine öğrettiği dua şu şekilde ifade edilmektedir:

"10- *Melekûtun gelsin, Gökte olduğu gibi yerde de senin iraden olsun.*"[309]

Îsâ (a), havârilerini, davet ve vaaz etmek için İsrail beldelerine gönderdiği zaman onlara bazı öğütler verdi. Bu öğütler arasında şu ibare de geçmektedir:

"7- *Ve giderken: Göklerin melekûtu yakındır, diye vaaz edin.*"[310]

Luka İncili, 9. Bâb'da ise şöyle denilmektedir:

"1- *Îsâ oniki şâkirdini çağırıp bütün cinler üzerine ve hastalıkları iyi etmek üzere, onlara kuvvet ve hâkimiyet verdi.*

2- *Allah'ın melekûtu ile vaaz etmek ve hastalara şifa vermek için onları gönderdi.*"[311]

306. Matta İncili, 3/1, 2.

Elimizdeki Türkçe nüshada numaralama farklılığı ile birlikte bu ibare şöyledir:

1- O günlerde Vaftizci Yahya:

2- Tevbe edin, çünkü göklerin melekûtu yakındır, diye Yahudiye çölünde vaaz ederek meydana çıktı." (Çev.)

307. Matta İncili, 4/12.

Elimizdeki Türkçe nüshada bu ibare şu şekildedir: "*12- Îsâ Yahyanın ele verildiğini işitince, Galileye çekildi.*" (Çev.)

308. Matta İncili, 4/23.

309. Matta İncili, 6/10.

310. Matta İncili, 10/7.

311. Luka İncili, 9/1, 2.

Elimizdeki Türkçe nüshada bu iki âyet şu şekilde tercüme edilmiştir:

1- Îsâ, onikileri toplayıp bütün cinler üzerine ve hastalıkları iyi etmek üzere onlara kuvvet ve hâkimiyet verdi.

Luka İncili 10.nunca Bâb'da ise şu ibare yer almaktadır:

"1- *Bu şeylerden sonra Rab, başka yetmiş kişi tayin edip kendisinin gitmek üzere olduğu her şehre ve yere onları ikişer ikişer önü sıra gönderdi. (Onlara dedi ki:)*

8- *Hangi şehre girerseniz ve sizi kabul ederlerse önünüze konulacak şeyleri yiyin;*

9- *Orada olan hastaları iyi edin ve onlara: Allah'ın melekûtu size yaklaştı, diyin.*

10- *Fakat herhangi şehre girerseniz, eğer sizi kabul etmezlerse o şehrin meydanlarına çıkın ve deyin:*

11- *Şehrinizden ayaklarımıza yapışan tozu da size karşı silkiyoruz; fakat bunu bilin ki Allah'ın melekûtu size yaklaştı.*"[312]

Böylece ortaya çıkıyor ki, Yahya, Îsâ (a), havârîler ve yetmiş şâkirdi... Bütün bunlar, göklerin melekûtunun geleceğini müjdelemişlerdir. Îsâ (a) bu melekûtu, Yahya'nın (a) müjdelediği lafızlarla müjdelemiştir. Böylece anlaşılmaktadır ki bu melekût, Yahya (a) zamanında zuhur etmediği gibi, Îsâ (a) zamanında da, havârîlerin ve yetmiş şâkirdin zamanında da ortaya çıkmamıştır. Tam aksine bunların tümü, melekûtun geleceğini müjdelemekte, faziletini haber vermekte ve geleceğini umduğunu ifade etmektedir. Şu halde "Göklerin melekûtu" tabiriyle Îsâ'nın (a) şeriatıyla zuhur eden kurtuluş yolu kastedilmiş olamaz. Eğer bu kastedilmiş olsaydı Îsâ (a), havârîler ve yetmişler "Göklerin melekûtu yaklaştı." demezlerdi. Îsâ da şâkirtlerine dualarında "Senin melekûtun gelsin" diye dua etmeyi öğretmezdi. Çünkü bu yol, Îsâ (a) şeriatıyla peygamber olduğunu iddia ettikten sonra zuhur etti. "*Melekût*", Muhammed'in (s) şeriatıyla ortaya çıkan kurtuluş yolundan ibarettir. Yukarıda adı geçenler, bu yüce yolu müjdeliyorlardı. İbarenin zâhirine göre "göklerin melekûtu" tabiri, bu melekûtun "meskenet" şeklinde değil, "saltanat" biçiminde olacağını ve bu hususta muhaliflerle yapılacak savaş ve mücadelenin bu "saltanat" uğruna olacağını ve bunun kanunlarının dayanağının semâvî bir kitap olacağını göstermektedir. Bütün bu özellikler de şeriat-ı Muhammediyye'ye uygun düşmektedir.

2- Allahın melekûtunu ilân etmek ve hastalara şifa vermek için onları gönderdi. (Çev.)

312. Luka İncili, 10/1, 8, 9, 10, 11.

Hıristiyan âlimleri derler ki, "Bu melekûttan maksat, Îsâ'nın (a) nüzûlünden sonra Hıristiyan halkların dünyanın dört bir yanına yayılması ve bütün dünyayı kuşatmasıdır." Ancak bu yaklaşım, ibarenin zâhirine aykırı zayıf bir tevildir. Sonra Matta İncili, 13. Bâb'da Îsâ'dan (a) nakledilen temsiller bunu reddetmektedir.

"24- *Göklerin melekûtu, tarlasına iyi tohum eken bir adama benzer.*"[313]

Sonra da şöyle der:

"31- *Göklerin melekûtu bir adamın alıp tarlasına ektiği bir hardal tanesine benzer.*"[314]

Bundan sonra da şöyle der:

"33- *Göklerin melekûtu hamur mayasına benzer; bunu bir kadın almış ve üç ölçek un içine hepsi mayalanıncaya kadar gizlemiştir.*"[315]

Böylece Îsâ (a) göklerin melekûtunu, ekinin büyümesine ve hasadına değil, ekin eken adama benzetmektedir. Yine aynı şekilde onu hardal tanesinin büyük bir ağaç haline gelmesine değil, hardal tanesine ve bütün unun mayalanmasına değil, onun içinde bir hamur parçasına benzetmektedir. Aynı şekilde yapılan bu tevili, Îsâ'nın (a) şu ifadesi de çürütmektedir. Îsâ (a) Matta İncili'nde zikredilen temsilden sonra 21.nci Bâb'da şöyle demektedir:

"43- *Bundan dolayı size derim, Allah'ın melekûtu sizden alınacak ve onun meyvalarını yetiştirecek bir topluma verilecektir.*"[316]

Çünkü bu söz, "göklerin melekûtu" tabirinden maksadın "kurtuluş yolu"nun bütün âleme yayılması ve bütün dünyayı kuşatması değil, bizzat kendisi olduğunu göstermektedir. Aksi takdirde yayılmanın (şüyû) ve kuşatmanın (ihâta) bir kavimden çekilip alınması ve başka kavimlere verilmesi tabirinin bir manası olmazdı. Gerçek şu ki bu melekûttan maksat, Danyal (a) Kitabı'nın 2. Bâb'ında haber verdiği krallıktır.[317] Bu melekût ve işaret edilen krallık, Hz. Muhammed'in peygamberliğidir.

313. Matta İncili, 13/24.
314. Matta İncili, 13/31.
315. Matta İncili, 13/33.
316. Matta İncili, 21/ 43.
317. Eski Ahid, Daniel, 2/31-45. (Buhtunnasr'ın rüyası kastediliyor).

Ondördüncü Müjde

Matta İncili 13. Bâb'da şu ibareler geçer:

"31- *İsâ onların önüne başka bir mesel koyup dedi: Göklerin melekûtu, bir adamın alıp tarlasına ektiği bir hardal tanesine benzer.*

32- *O tane ki, bütün tohumların gerçi en küçüğüdür, fakat büyüyünce, sebzelerden daha büyüktür ve ağaç olur; şöyle ki, göğün kuşları gelip onun dallarında yerleşirler.*"[318]

Şu halde "göklerin melekûtu", Muhammed'in (s) şeriatıyla zuhur eden "kurtuluş yolu"dur. Çünkü O (s), bütün dünyanın gözünde hakir görülen bir topluluğun içinde yetişti. Bu topluluk, genelde çölde yaşayan, ilim ve sanatlara vâkıf olmayan, cismânî lezzetlerden ve dinî mükellefiyetlerden mahrum oldukları için hakir görülmekteydiler. Özellikle Yahudiler -Hâcer'in evlâtları oldukları için- onları aşağı görmekteydiler. Yüce Allah bu kavmin arasından Muhammed'i (s) gönderdi. O'nun şeriatı ilk başlarda, hardal tanesi gibiydi. Zahiren bakıldığında şeriatların en küçüğüydü. Fakat -geneli itibarıyla- çok az bir süre içinde gelişti ve şeriatların en büyüğü haline geldi ve gerek şark gerekse garbı kuşattı. Hatta herhangi bir şeriata tabi olmayan kimseler bile O'nun şeriatının eteğine yapıştılar.

Onbeşinci Müjde

Matta İncili 20. Bâb'da şöyle denilmektedir:

"1- *Zira göklerin melekûtu ev sahibi bir adama benzer ki, sabah erken bağına rençber tutmağa çıktı.*

2- *Ve rençberlerle günde bir dinara uyuşup onları bağına gönderdi.*

3- *Ve saat üç sularında çıkıp çarşı meydanında başkalarını işsiz durur gördü.*

4- *Ve onlara dedi: Siz de bağa gidin, ben size hak ne ise onu veririm. Onlar da gittiler.*

5- *Saat altı ve dokuz sularında yine çıktı, yine böyle yaptı.*

318. Matta İncili, 13/31, 32.
Aynı benzetme için bkz: Markos İncili, 4/31, 32, Luka İncili, 13/18, 19. Kur'ân, Fetih 48/29.

6- *Ve saat on bir sularında çıkıp işsiz duran başkalarını buldu ve onlara dedi: Neden burada bütün gün aylak duruyorsunuz?*

7- *Onlar kendisine dediler: Çünkü kimse bizi tutmadı. Onlara dedi: Siz de bağa gidin, hakkınızı alırsınız.*[319]

8- *Ve akşam olunca bağ sahibi kâhyasına dedi: Rençberleri çağır ve sonunculardan başlayarak birincilere kadar ücretlerini ver.*

9- *Saat on bir sularında tutulanlar geldikleri zaman, her biri bir dinar aldı.*

10- *Birinciler geldikleri vakit, daha fazla alacaklarını sandılar; onlar da adam başına bir dinar aldılar.*

11- *Ve aldıkları zaman, ev sahibine karşı mırıldanarak dediler:*

12- *Bu sonuncular bir saat işlediler ve sen onları günün ağırlığını ve sıcağını çeken bizlerle bir tuttun.*

13- *Fakat o cevap verip onlardan birine dedi: Arkadaş, sana haksızlık etmiyorum, sen benimle bir dinara konuşmadın mı?*

14- *Kendininkini al, git; bu sonuncuya sana verdiğim gibi vermek istiyorum.*

15- *Malımla istediğimi yapmak bana câiz değil mi? Yoksa benim iyi olduğumu kötü gözle mi görüyorsun?*

16- *Böylece sonuncular birinciler ve birinciler sonuncular olacaklardır. Çünkü davetliler çok, ama seçilenler azdır, dedi."*[320]

Burada geçen "sonuncular" Muhammed ümmetidir. Onlara ecirleri öncelikle verilecektir. Muhammed ümmeti, sonuncu ve öne geçecek olanlardır. Nitekim Hz. Muhammed şöyle buyurur: *"Bizler, sonra gelenleriz ve (kıyamet günü) öne geçecek olanlarız."*[321]; *"Cennet, ben girinceye kadar bütün peygam-*

319. Bu ibarenin sonundaki "Hakkınızı alırsınız" kısım, elimizdeki Türkçe nüshada mevcut değildir. (Çev.)

320. Matta İncili, 20/1-16.
Elimizdeki Türkçe nüshada, "Çünkü davetliler çok, ama seçilenler azdır, dedi." ibaresi mevcut değildir. Ancak, Yeni Ahdin Arapça nüshasında ve 1885 yılında basılan Türçe nüshasında mevcuttur. (Çev.)

321. Buhârî, *Vudû*, 68; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 345.
Bu hadisi Buhârî-Müslim ve başka muhaddisler rivayet etmişlerdir. Bir rivayette, "Ne var ki, onlara kitap bizden önce verilmiş bize de onlardan sonra verilmiştir." ifadesi mevcuttur.
Peygamber Hz. Muhammed bir başka hadisinde şöyle buyurmutur: "Sizinle iki Ehl-i

berlere haram kılınmıştır. Benim ümmetim girinceye kadar da bütün ümmetlere haram kılınmıştır."[322]

Onaltıncı Müjde

Matta İncili 21. Bâb'da şu ifadeler yer almaktadır:

"33- *Başka meseli dinleyin: Ev sahibi bir adam vardı, bağ dikip etrafına çit çevirdi, içinde bir mâ'sara (meyve sıkacak yer) kazdı, bir kule yaptı ve onu bağcılara kiralayıp başka memlekete gitti.*

34- *Meyve vakti yaklaşınca, meyvelerini almak için hizmetçilerini bağcılara gönderdi.*

35- *Bağcılar onun hizmetçilerini tutup kimini dövdüler, kimini öldürdüler, kimini de taşladılar.*

36- *O tekrar öncekilerden daha çok başka hizmetçiler gönderdi; bağcılar onlara da yine öyle yaptılar.*

37- *Fakat sonradan: Oğlumu sayarlar, diye onlara oğlunu gönderdi.*

38- *Bağcılar, oğlu görünce aralarında: Bu mirasçıdır; gelin, onu öldürüp mirasına konalım, dediler.*

39- *Ve bağcılar onu tutup bağdan dışarı attılar ve öldürüler.*

40- *İmdi, bağın sahibi geldiği zaman, bu bağcılara ne yapacaktır?*

41- *Onlar Îsâ'ya dediler: Bu kötü adamları kötü surette helâk edip meyvesini mevsiminde kendisine verecek olan bağcılara bağı kiralayacaktır.*

Kitab zümresinin durumu işçi tutan kimsenin durumu gibidir. İşçi tutan, "Kim benim için sabahtan gün ortasına kadar bir kırat karşılığı çalışır?" diye sordu ve Yahudiler çalıştı. Sonra "Kim benim için gün ortasından ikindi namazına kadar bir kırat karşılığı çalışır?" diye sordu ve Hıristiyanlar çalıştı. Sonra "Kim benim için ikindi vaktinden güneş batana kadar iki kırat karşılığı çalışır?" dedi. İşte siz, iki kırat karşılığı çalışanlarsınız. Bunun üzerine Yahudiler ve Hıristiyanlar öfkelendiler. "Neden çok çalışıp az karşılık alıyoruz?" dediler. İşveren "Hakkınızdan bir şey kıstım mı? (Bir rivayete göre; hakkınız bakımından size zulmettim mi?" diye sordu.) Çalışanlar, "Hayır" deyince, "Bu, benim ihsanımdır. Onu dilediğime veririm." dedi. Buhârî, *İcâre*, 8, *Enbiyâ*, 50; Ahmed b. Hanbel, II, 6, 111.

322. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 69; İbn Ebî şeybe, *Musannef*, VI, 327; Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 289; İbn Adiy, *el-Kâmil Fî Duafâi'r-Ricâl*, IV, 129. (Gaybi alanda zanni rivayetlerin delil gösterilmesi konusunda Menar Tefsiri'nin I. cildindeki uyarılara bakmanızı hatırlatırız. -Yayıncı-)

42- *Îsâ onlara dedi: Siz kitapta: 'Yapıcıların reddettikleri taşı, köşenin başı oldu; Bu Rab tarafından oldu Ve o, gözlerimizde şaşılacak iştir.' sözünü hiç okumadınız mı?*

43- *Bundan dolayı size derim, Allah'ın melekûtu sizden alınacak ve onun meyvelerini yetiştirecek bir topluma verilecektir.*

44- *Ve bu taşın üzerine düşen parçalanacak, o da kimin üzerine düşerse onu toz gibi dağıtacaktır.*

45- *Başkâhinler ve Ferisiler onun mesellerini işitince, kendileri için söylediğini anladılar.*"[323]

Ben derim ki bu ibare grubunda geçen "ev sahibi" tabiri "Yüce Allah"ın, "bağ" kelimesi "şeriat"ın, "bağın etrafını çitle çevirmesi" tabiri, "Orada bir ma'sara kazması"nın ve "kule yapması" haram ve mubah olan şeylerle emirlerin ve yasakların, "kötü bağcılar" deyimi ise "Yahudiler"in kinaye yoluyla ifade edilmesi demektir. Nitekim başkâhinler ve Ferîsîler bu sözün kendileri için söylendiğini anlamışlardır. "Gönderilen hizmetkârlar" yine kinaye yoluyla "peygamberler", "Oğul" ise Îsâ (a) demektir. Dördüncü bölümde gördük ki Îsâ'ya (a) "oğul" denmesinin herhangi bir sakıncası yoktur. Yahudiler ise O'nu öldürdüklerini iddia etmektedirler. "Yapıcıların reddettikleri taş" kinaye yoluyla Hz. Muhammed demektir. "Onun meyvelerini yetiştirecek bir toplum" ise, Hz. Peygamber'in ümmetinin kinâî yoldan anlatımıdır. Üzerine düşen herkesin parçalancak olduğu ve üzerine düştüğü herkesi toz gibi dağıtacak olan taş işte bu ümmettir.

Hıristiyan âlimlerin, "Bu taş, Îsâ'dır (a)." şeklindeki iddiaları, birçok yönden sahih ve doğru değildir.

1) Dâvûd (a), 118. Mezmurda şöyle demektedir:

"22- *Yapıcıların reddettikleri taş, köşenin başı oldu.*

23- *Bu, Rabden oldu. Ve o, gözlerimizde şaşılacak iştir.*"[324]

Eğer bu "taş", Îsâ'dan (a) ibaretse -ki O, Yahudilerden Dâvûd'un (a) zürriyetinden gelen Yahuzda ailesindendir- Îsâ'nın (a) "köşenin başı" olmasında -genelde Yahudilerin gözünde- ve hele hele -özelde-Dâvûd'un (a) gözün-

323. Matta İncili, 21/33-45.

324. Eski Ahit, *Mezmurlar*, 118/ 22, 23.

de ne gibi şaşılacak bir durum olabilir ki! Çünkü Hıristiyanların iddiası, Dâvûd'un (a) mezmurlarında Îsâ'yı (a) büyük bir yüceltmeyle yücelttiği ve O'nun ilâhlığına inandığı şeklindedir. Oysa İsmail ailesi böyle değildir. Çünkü Yahudiler, İsmail'in (a) evlâdını son derece aşağılıyorlardı. Dolayısıyla İsmail (a) ailesinden birisinin "köşenin başı" olması, onların gözlerinde şaşılacak bir şeydi.

2) Bu taşın nitelikleri anlatılırken, "Üzerine düşen herkes parçalanacak ve üzerine düştüğü herkesi toz gibi dağıtacak" şeklinde bir ifade kullanılmaktadır.[325] Bu vasıf Îsâ'ya (a) uygun düşmemektedir. Çünkü O, Yuhanna İncili 12/47'de olduğu üzere şöyle der:

"47- *Ve bir adam sözlerimi işitip tutmazsa, ona ben hükmetmem; çünkü dünyaya hükmetmeğe gelmedim; ancak dünyayı kurtarmağa geldim.*"[326] Bu vasfın Hz. Muhammed'e uyması ise, açıklamaya ihtiyaç duymayacak kadar açık ve nettir. Çünkü O (s), günahkâr ve kötü kimselere uyarıda bulunmakla emrolunmuştu. [327] Eğer günahkârlar, onun üzerine düşerlerse parçalanırlar, eğer o, onların üzerine düşerse onları toz gibi dağıtır.

3) Hz. Muhammed şöyle buyurdu: *"Benimle diğer peygamberlerin durumu, binası güzel yapılmış ancak bir kerpiçlik yeri boş bırakılmış saraya benzer. Sonra insanlar bu binanın etrafını gezip dolaşmışlar ve o bir tek kerpicin yeri hariç sarayı beğenmişlerdir. İşte o bina benimle tamam olmuş ve peygamberler (zinciri) benimle son bulmuştur."*[328] Hz. Muhammed'in peygamberliği -bu 6. Yoldan önceki Yollar'da bir parça zikrettiğim üzere- başka delillerle de sabit olunca, bu müjdede Hz. Peygamber'in sözünü delil olarak almakta herhangi bir sakınca yoktur.

---

325. Matta İncili, 21/44.
326. Yuhanna İncili, 12/47.
327. Şeyh Rahmetullah el-Hindî, "uyarıda bulunmakla" yerine, günahkârları uslandırmakla veya dizginlemekle ya da onları alıkoymakla emrolunmuştu deseydi daha uygun olurdu.
328. Bu hadisi, Buhârî-Müslim, Câbir ve Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir. Ebû Hüreyre'nin rivayeti ise şöyledir: *"Benimle benden önce geçen peygamberlerin durumu, bir ev kuran (bir başka rivayette bir bina yapan) kimsenin haline benzer. Binayı yapan güzel yapmış ve süslemiştir. Ancak binanın bir köşesinde bir kerpiç yeri eksiktir. Sonra insanlar bu binanın etrafını dolaşmaya başlamışlar, güzelliği karşısında hayretlerini gizleyememişler ve şöyle demişlerdir: 'Keşke bu kerpiç de yerine konsaydı.' İşte o kerpiç benim, ve ben peygamberlerin en sonuncusuyum."* Buhârî, *Menâkıb*, 18; Müslim, *Fadâil*, 20.

4) Mesîh'in ifadesinden anlaşılan, bu "taş"ın "oğul"dan başka birisi olduğudur.

Onyedinci Müjde

Yeni Ahid'de Yuhanna'nın Vahyi Kitabının 2. bâbında şöyle denilmektedir:

"26- *Ve galip olup sona kadar işlerimi tutana, ben ona toplumlar üzerine hâkimiyet vereceğim;*[329]

27- *Çömlekçi kapları parçalandığı gibi ve babamdan nasıl aldımsa*[330] *onları demir çomakla güdecektir.*

28- *Ve ona sabah yıldızını vereceğim.*

29- *Kulağı olan işitsin, Ruh kiliselere ne diyor.*"[331]

Toplumlar üzerine kendisine hâkimiyet verilen bu galip kişi ve onları demir çomakla güden şahıs Hz. Muhammed'dir. Nitekim Yüce Allah O'nun hakkında Kur'ân'da şöyle buyurmaktadır: *"Ve sana şanlı bir zaferle yardım eder."*[332] Kâhin Satîh[333], Hz. Muhammed'e "Sahibu'l-hirave/Çomak sahibi" ismini vermişti. Rivayete göre Hz. Muhammed (s) dünyaya geldiği gece Kisra Enuşirvanın eyvanı (büyük sofa) yarılmış ve 14 şerefesi düşmüştür. Acemlerin bin yıldan beri sönmeyen ateşleri sönmüş, Sava gölünün suyu çekilmiş ve göl kurumuştur. Mecûsîlerin hâkimi ve kâhini rüyasında güçlü kuvvetli develerin Arap atlarını çektiklerini, Dicle nehrinin kesildiğini ve kendi beldesine doğru yayıldığını gördü. Kisrâ, bu gördüklerinin gerçekleşmesinden korktu. Bunun üzerine Abdulmesîh'i[334] Şam'da bulunan Kâhin

329. Elimizdeki Türkçe nüshada bu âyet şu şekildedir: *"Ve galip olup son kadar işlerimi tutana, ben de Babamdan nasıl aldımsa ona toplumlar üzerine hâkimiyet vereceğim."* (Çev.)
330. Elimizdeki Türkçe nüshada *"Babamdan nasıl aldımsa"* ibaresi, 26. âyette yer almaktadır. (Çev.)
331. Yeni Ahit, *Yuhannanın Vahyi*, 2/26-29.
332. Fetih, 48/3.
333. Zi'b Oğulları kabilesindendi. Câhiliye döneminde bir yaşamış bir kâhindir. Başından başka vücudunda asla kemik yoktu. Adı Rebi' idi. Vücudunda asla kemik olmadığı için bir yere götürülürken bohça gibi dürülüp bükerlerdi. Kızdığı zaman şişip kalkardı.

Bkz. Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, (Sa-ta-ha, md. si). (Çev.)

334. Abdülmesîh, Kâhin Satîh'in kızkardeşinin oğludur. *İzhâru'l-Hakk*'ın tahkikli nüshasından naklen. (Çev.)

Satîh'e gönderdi. Abdülmesîh, Kâhin Satîh'e ulaşınca onu ölüm sekerâtında (komaya girmeye yakın bir halde) buldu. Kisrâ'nın rüyasında gördüğü şeyleri ona anlattı. Satîh şöyle cevap verdi: "Tilâvet (okuma) çoğalınca, sahîbu'l-hirâve (çomak sahibi) zuhur edince, Sava gölünün suları çekilince, Acemlerin ateşleri sönünce, Bâbil, atlar için kalma yeri, Şam da Satîh için yatma yeri olmaktan çıkınca, onlardan bazıları sayısız balkonlarda kral ve kraliçe olunca... İşte o zaman olacaklar olacaktır." Satih sözlerini tamamlar tamamlamaz vefat eder. Abdülmesîh Şam'dan geri döner ve Satîh'in verdiği haberleri, Enuşirvan'a haber verir. Kisrâ ise şöyle der: 14 kral hükümdar oluncaya kadar bir takım hadiseler meydana gelir. Onlardan on tanesi, dört sene zarfında hükümdar oldu. Kalanları da Hz. Osman'ın hilâfetine kadar başa geçtiler. Kalanlarını da Yezdcerd Osman'ın halifeliği döneminde helâk etti. "Sahibü'l-hirave" tabirinde geçen "el-Hirave", büyük âsâ demektir. "Sabah yıldızı" ise, Kur'ân'dan ibarettir. Yüce Allah Nisâ Sûresi'nde *"Ve size apaçık bir nur indirdik."*[335], Teğâbün Sûresi'nde ise; *"Onun için Allah'a Peygamberine ve indirdiğimiz o nûra (Kur'ân'a) inanın."*[336] demektedir.

Savletü't-Dayğam'ın müellifi, bu müjdeyi naklettikten sonra şöyle der:

Weyt ve Wilhelm isimli iki papazla tartışırken kendilerine dedim ki bu demir çomağın sahibi, Muhammed'dir (s). Ancak onlar bu meseleyi duymaktan rahatsız oldular ve bana şöyle dediler: "Îsâ (a) bu hükmü Siyatira (Akhisar[337]) da verdi, onun için böyle bir şahsın orada Ahkisar'da zuhur etmesi gerekir. Muhammed (s), Akhisar'a hiç gitmedi." Ben de bu itiraza şöyle cevap verdim: Söz konusu kilise hangi yerdeydi? Bu sorum üzerine dil kitaplarına bakıp, İstanbul'a yakın olup Bizans topraklarındaydı, dediler. Onlara dedim ki, "Muhammedin sahâbîleri Hz. Ömer'in hilâfeti esnasında bu beldelere gittiler ve oraları fethettiler. Sahâbîlerden sonra oralara genellikle Müslümanlar hakim oldular. Sonra da uzun zamandan beri Osmanlı sultanları hükümran bulunmaktadırlar. Allah, hükümranlıklarını daim eylesin. Osmanlılar, şu ana kadar (eserin yazıldığı zaman kadar) bu topraklara

---

335. Nisâ, 4/174.
336. Teğâbün, 64/8
337. *İzhâru'l-Hakk*'ın tahkikini yapan Melkâvî, bu kasabanın İzmir'in kuzeyindeki Ahkisar kasabası olduğunu nakletmektedir. Bkz. *İzhâru'l-Hakk*, IV, 1184, dipnot no: (4). (Çev.)

hükümran olmaya devam etmektedirler. Bu haberin Hz. Muhammed hakkında olduğu gayet açıktır.[338]]

-Ben de derim ki (M. Reşid Rıza): Fâziletli âlim Abbas Ali el-Câcemevî el-Hindî önce teslis inancına sahip olanlara cevap vermek üzere büyük bir eser yazdı. Eserine *Savletü't-Dayğam Alâ A'dâ ibni Meryem* ismini verdi. Sonra -merhum- Abbas Ali el-Câcemevî, Weyt ve Wilhelm isimli iki papazla Hind beldelerinden Kanfor'da tartışmada bulundu. Abbas Ali el-Câcemevî, daha sonra bu eserini ihtisar etti ve adına *Hulâsatü Savleti't-Dayğam* ismini verdi. Abbas Ali'nin tartışmaları, benim Ekberâbad'da *Mîzânu'l-Hak müellifiyle* tartışmamdan 22 sene önce olmuştu.-

Onsekizinci Müjde

Bu müjde, Yuhanna İncilinin son bâbında bulunmaktadır. Ben, bu müjdeyi Londra'da 1821, 1831 ve 1844 yıllarında basılan Arapça nüshadan aktarmak istiyorum. Yuhanna İncili, 14. Bâb'ında şu ifadeler yar almaktadır:

"15- *Eğer beni seviyorsanız emirlerimi tutarsınız,*

16- *Ben de babaya yalvaracağım ve size başka bir faraklit*[339] *, hakikat ruhunu verecektir, ta ki daima sizinle beraber olsun.*

17- *Onu dünya kabul edemez, çünkü onu görmez ve bilmez, siz onu bilirsiniz, çünkü yanınızda duruyor ve içinizde olacaktır.*

26- *Fakat benim ismimle babanın göndereceği Faraklit, Ruhü'l-Kudüs', o size her şeyi öğretecek ve size söylediğim her şeyi hatırınıza getirecektir.*

30- *Ve olduğu zaman iman edesiniz diye olmadan önce size şimdi söyledim.*"[340]

Yuhanna İncili, 15. Bâb'da şu ifadeler yer almaktadır:

"26- *Babadan size göndereceğim Faraklit, Babadan çıkan hakikat Ruhu geldiği zaman, benim için o şehadet edecektir.*

27- *Siz de şehadet edersiniz, çünkü başlangıçtan benimle berabersiniz.*"[341]

338. 289. dipnotundaki açıklamamızı hatırlatmak isteriz. (Yayıncı).
339. Elimizdeki Türkçe nüshada "Faraklit" yerine "tesellici" kelimesi kullanılmaktadır. (Çev.)
340. Elimizdeki Türkçe nüshada 30. âyet, 29. âyete olarak yer almaktadır. Yuhanna İncili, 14/15, 16, 26, 30.
341. Yuhanna İncili, 15/26, 27.

Yuhanna İncili 16. Bâb'da ise şöyle denilmektedir:

"7- *Bununla beraber ben size hakikati söylüyorum. Benim gitmem sizin için hayırlıdır. Çünkü gitmezsem Faraklit size gelmez. Fakat gidersem onu size gönderirim.*

8- *Ve o geldiği zaman, günah için, salâh için ve hüküm için dünyayı azarlayacaktır.*[342]

9- *Günah için, çünkü bana iman etmezler.*

10- *Salâh için, çünkü babaya*[343] *gidiyorum ve artık beni görmezsiniz.*

11- *Ve hüküm için, çünkü bu dünyanın reisi olmam için hükmedilmiştir.*[344]

12- *Size söyleyecek daha çok şeylerim var; fakat şimdi dayanamazsınız.*

13- *Fakat o hakikat ruhu gelince size her hakikate yol gösterecek; zira kendiliğinden söylemeyecektir, fakat her ne işitirse söyleyecek ve gelecek şeyleri size bildirecektir.*

14- *O beni taziz edecektir; çünkü benimkinden alacak ve size bildirecektir.*

15- *Babanın her nesi varsa benimdir; bunun için: Benimkinden alacak ve size bildirecektir dedim.*"[345]

Hz. İsa'nın Geleceğini Vaad Ettiği Faraklit

Bu ibarelerden ne şekilde bir hüküm çıkarılacağını açıklamadan önce iki hususa değinmek istiyorum:

1) *Birinci Husus:*

Yedinci Meselede gördük ki gerek selef ve gerekse halef Ehl-i Kitab'ın âdeti, genellikle özel isimleri tercüme etmek şeklindedir. Ve yine ifade ettik ki Îsâ (a) Yunanca değil, İbranice konuşmaktaydı. O halde hiç kuşku yok ki 4. Evangelist (Yuhanna) geleceği müjdelenen peygamberi -âdetlerine

342. Elimizdeki Türkçe nüshada "azarlayacaktır" yerine "ilzam edecektir" ifadesi yer almaktadır.

Son zamanlarda çıkan tercümelerde "hüküm" yerine "deynâne/yargı, hüküm" kelimesi geçmektedir. (Çev.)

343. Elimizdeki Türkçe nüshada "babaya" yerine "babama" kelimesi geçmektedir. (Çev.)

344. Elimizdeki Türkçe nüshada "bu dünyanın reisi olmam için" tabiri yerine "bu dünyanın reisine hükmedilmiştir" ifadesi geçmektedir. (Çev.)

345. Yuhanna İncili, 16/7-15.

uygun olarak- Yunanca'ya tercüme etmişlerdir. Sonra İncilin Arapça mütercimleri de Yunanca lafzı "Faraklit" şeklinde tercüme etmişlerdir. Bana Hicrî 1328/1910 yılında papazların risalelelerinden küçük bir risale geldi. Bu risaleler Kalküta'da basılmıştı. Risale "Faraklit" sözcüğünün tahkikine dairdi. Risaleyi kaleme alan kimse, maksadının Müslümanların "Faraklit" kelimesi hususunda hataya düşme sebepleri açısından uyarmak olduğunu iddia ediyordu. Risale müellifinin ifadesi özetle şöyleydi:

Paraklit kelimesi, Yunancadan Arapçalaştırılmıştır. Eğer biz, bu Yunanca kelimenin aslının Paraklitos olduğunu söylersek, manası "teselli veren", "yardım eden" ve "vekil" dir. Eğer kelimenin aslının Per-Klotos olduğunu söylersek, o zaman kelime anlam itibarıyla "Muhammed" ve "Ahmed" manasına yakın olur. İslâm âlimlerinden ifadeden bu müjdeyi çıkaran bilginler, kelimenin aslının Per-Klotos ve manasının "Muhammed" ve "Ahmed" manasına yakın olduğunu çıkarmışlardır. Ve böylece Îsâ'nın (a) "Muhammed" veya "Ahmed"in geleceğini haber verdiğini iddia etmişlerdir. Fakat doğrusu, kelimenin aslının Paraklitos olduğudur.][346]

Bu tefsirin müellifi Reşîd Rıza ise şöyle der:

Şeyh Rahmetullah'ın yazdıklarını, Dr. Muhammed Tevfik Sıdkı'nın kaleminden açıklamak istiyorum. Onun bu husustaki açıklamalarını, *Dinullah Fî Kütübi Enbiyâihî isimli* eserinden aktarmak istiyorum. Rahmetli, bu hususta şöyle diyor:

Bu "Faraklit" kelimesi Yunancadır. Kelime İngilizce olarak "Paraclete" şeklinde yazılır. Manası "teselli veren" demektir. Kelime aynı zamanda Post'un Kâmus'unda belirttiği üzere "mücadele eden" manası da içerir. Bu hususta bir başka kelime daha vardır ve "Periclite" şeklinde yazılır. Manası ise makamı yüksek, yüce, celîl, şerefli ve meşhur demektir. Bu kelimelerin tümü, Muhammed, Ahmed ve Mahmud manasına yakındır.

Herkesçe malum olduğu üzere Mesîh İbranice konuşuyordu. Hz. Îsâ'nın kullandığı lafzın hangisi olduğunu bilmiyoruz. Bunu bilmediğimiz gibi, İncil müellifinin kelimeyi "Paraclete" şeklinde tercümesinin de isabetli olup olmadığını da bilmiyoruz. Bunun yanında "Paraclete" kelimesinin daha önce tercüme edilen kelime olup olmadığı hakkında da bilgi sahibi değiliz.

346. Şeyh Rahmetullah el-Hindî, *İzhâru'l-Hak*, IV, 1187.

Çünkü biz -Eski ve Yeni Ahid kitaplarının tümünde yaptıklarını itiraf ettikleri gibi- birçok lafız ve ibarede bilerek veya hata eseri tahrif yapıldığını biliyoruz. Kelimenin aslı "Periclite" ise, - manasını Hz. Peygamber'in isminin manasından uzak kılmak için- kasten veya hata eseri "Paraclete" şeklinde tahrife uğratmış olmaları uzak bir ihtimal değildir. Çünkü kelimenin Yunan dilindeki harflerinin birbirine benzerliği, onlara bu tahrifi kolayca yapma imkânı vermiştir.

Her hâlükârda, -kelimenin aslı ister "Paraclete" olsun, isterse "Periclite"- her ikisinin de manası "Muhammed" kelimesine uymaktadır. Çünkü O, kâfirlerin iman etmemesinden ve bu âlemde kötülüğün bulunmasından dolayı mü'minleri teselli eden ve bunun sadece Yüce Allah'ın bildiği bir hikmete dayalı olarak iradesi gereği olduğunu söylemek suretiyle açıklama yapandır. Yine O, musibete uğrayanları, hastaları, fakirleri ve başkalarını öldükten sonra dirilme (ba's) ve kıyamet inancıyla teselli edendir. Hz. Muhammed -eğer kelimenin manası Post'un da ifade ettiği gibi "mücadele eden" demekse- O, kâfirlerle, müşriklerle ve başkalarıyla mücadele ediyordu. Kelimenin aslı "Periclite" olduğu takdirde ise Hz. Peygamber, meşhurdu, yüceydi ve kadri yüksekti. Yuhanna İncili'nde bu konuyla ilgili olarak yer alan ibareler, sadece Muhammed (s) ismine uygun düşmektedir. Nitekim bu hususu, *İzhâru'l-Hak* müellifi Şeyh Rahmetullah el-Hindî ve *Fethu'l-Mülki'l-A'lâm fî Beşâiri Dîni'l-İslâm* müellifi açıklamışlardır. Ayrıca bu hususa bu kitabın 82. sayfasında da işaret etmiştik." Şimdi şeyh Rahmetullah el-Hindî'nin *İzhâru'l-Hakk*'taki ifadelerine geri dönüyoruz: Merhum şöyle devam ediyor:[347]-

[Ben de derim ki: Bu iki kelime arasındaki fark, son derece önemsizdir. Sonra Yunanca harfler, birbirine benzerdi. Dolayısıyla -akla en yakın ihtimal- "Periclitos" kelimesi bazı nüshalarda kâtip tarafından "Paracletos" şeklinde değiştirilmiş olsa gerektir. Daha sonra inkârcı teslis erbabı bu nüshayı bir diğer nüshaya tercih etmiştir. Bu eserin II. bölümü ve bu VI. Yolun 7. meselesi üzerinde insaflı düşünen kimseler, kesin olarak anlayacaktır ki böylesi bir hareketin, teslis inancına sahip olan bu kimseler tarafından yapılmış olması uzak bir ihtimal değildir ve tam aksine bunun güzel görünen faaliyetlerden kabul edilmesi bile uzak bir ihtimal değildir.

347. Şeyh Rahmetullah el-Hindî, *İzhâru'l-Hak*, IV, 1187 vd.

2) *İkinci Husus:*

Üzerinde durmayı vaad ettiğimiz ikinci husus şudur: Hz. Muhammed'in peygamber olarak gelmesinden önce bazıları "Faraklit" kelimesinin kendilerine uyduğunu iddia etmişlerdir. Meselâ Milâdî II. asırda yaşayan Montanus böyle birisidir. Montanus, çok riyazat yapan birisiydi ve zamanının en müttaki kişisiydi. Milâdî 177 yılına doğru Küçük Asya'da kendisine peygamberlik geldiğini iddia etti, "Ben, Îsâ'nın geleceğini vaad ettiği Faraklit'im." dedi ve -bazı tarih kitaplarında zikredildiği üzere- birçok kimse bu hususta ona uydu. Wilhelm Miyor Tarihinin III. Bölüm, II. Kısmında 1848 m. Urduca baskısında Montanus'un ve arkasından gidenlerin durumlarını şöyle açıklamaktadır:

"Bazıları, Montanus'un Faraklit yani teselli veren Ruhü'l-Kudüs' olduğunu iddia ettiğini söylerler. Montanus, çok müttaki ve çok riyazat yapan bir kimseydi. Bundan dolayı halk onu büyük bir coşkuyla kabul etti."

Buradan anlaşılan, Faraklit'in Hıristiyanlığın ilk asırlarında gelmesi beklenen birisi olduğudur. Bundan dolayı bazı insanlar, Faraklit'in kendileri olduğunu iddia etmişler, Hıristiyanlar da onun davetlerini kabul etmişlerdir. Emîr Yahya b. Abdüllatif el-Kazvînî eş-Şiî (ö.690/12.), *Lübbü't-Tevârîh*'inde şöyle der:

"Hz. Muhammed'in çağdaşı Yahudiler ve Hıristiyanlar bir peygamberin geleceği beklentisi içindeydiler. Bu meselede Muhammed (s) için büyük bir fayda meydana geldi. Çünkü O, beklenen peygamberin kendisi olduğunu iddia etti."

Kazvînî'nin ifadesinden de Ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber'in zamanında bir peygamberin geleceği beklentisi içinde oldukları anlaşılmaktadır. Onun peygamber olduğu, bir gerçektir. Çünkü Habeşistan Kralı Necâşî'ye Hz. Peygamber'in mektubu ulaşınca şöyle dedi: "Allah'a şehadet ederim ki O Ehl-i Kitab'ın beklediği peygamberdir." Necâşî, cevabında şöyle yazdı: "Senin, doğru ve doğrulayan bir peygamber olduğuna şehâdet ederim. Sana ve amcanın oğlu -Ca'fer b. Ebî Tâlib'e- bîat ettim. Âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah'ın huzurunda Müslüman oldum." Burada adı geçen Necâşî, Müslüman olmadan önce Hıristiyandı.

Kıptîllerin hükümdarı Mukavkıs, Hz. Peygamber'e verdiği cevapta şöyle yazdı: "Kıptîlerin Büyüğü Mukavkıs'tan Muhammed b. Abdullah'a! Allah'ın selâmı üzerine olsun. Mektubunu okudum. Orada zikrettiğin şeyleri ve beni davet ettiğin hususu anladım. Geriye bir peygamberin kaldığını biliyordum. Ancak ben bu peygamberin Şam'dan çıkacağını zannediyordum. Senin gönderdiğin elçiye ikram ettim." Burada sözü geçen Mukavkıs, -Müslüman olmasa da- mektubunda İslâm'ı kabul etmektedir. Çünkü "Ben geriye bir peygamberin kaldığını biliyordum." demektedir. Mukavkıs da Hıristiyandı. Bu iki hükümdar, o zamanlar -dünya hükümranlığı olduğu gerekçesiyle- Muhammed'den (s) korku içinde değillerdi.

Cârûd b. Alâ kavmiyle birlikte Muhammed'e (s) geldi ve ona şöyle dedi: Vallahi sen hakkı getirdin ve doğruyu söyledin. Seni hak ile peygamber olarak gönderenin adına (Allah'a) yemin ederim ki, senin vasfını İncil'de buldum. Bettûlun (Meryem) oğlu senin geleceğini müjdeledi. Sana uzun uzun selâm, sana ikram edene de şükürler olsun. Artık senin bu davan yok olup gitmeyecektir. Gözümle gördükten sonra artık şüphe eserine, yakîn geldikten sonra da hiçbir şüpheye mahal yoktur. Uzat elini! Ben, Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına ve senin O'nun Rasûlü olduğuna şehâdet ederim. Bundan sonra kavmi de iman etti. Burada zikri geçen Cârûd, Hıristiyan âlimlerindendi. Hz. Peygamber'i "Seni Bettûl'ün oğlu müjdeledi" yani Îsâ (a) müjdeledi diye ikrar etmiştir. Böylece ortaya çıkıyor ki, Hıristiyanların kendisi bile geleceğini Îsâ'nın (a) müjdelediği bir peygamberin beklentisi içindeydiler.

Bunları gördükten sonra ben derim ki, Îsâ'nın (a) kullandığı İbranice kelime kayıptır ve mevcut olan Yunanca kelime tercümedir. Fakat ben, kelimenin aslını araştırmayı bir yana bırakıp bu Yunanca kelime üzerinde durmak istiyor ve diyorum ki: Eğer kelimenin Yunanca aslı "Pereclitos" ise durum gayet açıktır. Bu takdirde Mesîh'in Hz. Muhammed hakkındaki müjdesi, Muhammed ve Ahmed manasına yakın bir lafızla yapılmış demektir. Bu durum, onların âdetleri açısından akla en yakın ihtimal ise de, ben bu ihtimali bir yana bırakıyorum. Çünkü bu ihtimal, onları bağlamaz. Ben diyorum ki kelimenin Yunanca aslı onların iddialarına uygun olarak "Paraclitos" olduğu takdirde, bu durum da ifadeyi delil olarak kullanmaya engel olmaz. Çünkü kelimenin manası, "teselli eden", "yardım eden" "vekil", "Risale sahibi" ve

"şefaatçı" demektir. Nitekim, 1816 yılında çıkan Arapça nüshada bütün bu manalar mevcuttur. Bu işaret olunan vasıfların tümü, Muhammed'e (s) uygun özelliklerdir.

Ben şu anda öncelikle şunu beyan ediyorum: "Faraklit" kelimesinden maksat, geleceği müjdelenen peygamber yani Muhammed'dir (s). Yoksa Rasûllerin İşleri Bölümü'nün 2. bâbında (2/1-4) zikredilen Pentikost günü[348] Îsâ'nın (a) şâkirdlerine inen Ruhü'l-Kudüs' değildir. İkinci olarak Hıristiyan âlimlerinin şüphelerine yer verecek ve onları bir bir cevaplayacağım. Birinci meseleyi (Faraklit/Muhammed veya Ahmed ve geleceği müjdelenen peygamber) ele alacak olursak, birçok delil bunun doğruluğunu göstermektedir.

1) Îsâ (a) öncelikle "*Eğer beni seviyorsanız emirlerimi tutarsınız.*"[349] dedi, sonra da "Faraklit"ten söz etti. Îsâ'nın (a) gayesi; dinleyenlerin, kendilerine söylenen şeylerin zaruri ve riayet edilmesi vacip bir şey olduğuna inanmalarıydı. Eğer Faraklit, Pentikost günü inen Ruhü'l-Kudüs'ten ibaret olsaydı, bu cümleyi söylemeye hiç ihtiyaç kalmazdı. Çünkü havârîlerin, Ruhü'l-Kudüs'ün üzerlerine bir kez daha inmesini uzak bir ihtimal olarak görmeleri ihtimal dahilinde görülmüyordu. Ve çünkü havariler, daha önce ondan gelen tecellilerle dolup taşıyorlardı. Dahası bunu uzak bir ihtimal olarak görmeye hiç mahal yoktur. Çünkü Ruhü'l-Kudüs bir kimsenin kalbine inip de oraya yerleşti mi, bunun sonucu hiç kuşkusuz apaçık bir şekilde zuhur edecektir. Dolayısıyla bundan etkilenen kimsenin kalkıp da onu inkâr etmesi düşünülemez. Onların nazarında Ruhü'l-Kudüs'ün zuhuru, bunu uzak görmeye uygun bir biçimde değildir.[350] Netice olarak "Faraklit", geleceği müjdelenen peygamberden ibarettir. Gerçek şu ki Mesîh (a), tecrübeyle ve peygamberlik nûruyla ümmetinin birçoğunun, geleceği müjdelenen bu peygamberi -ileride geldiğinde- inkâr edeceklerine muttali olunca, öncelikle yukarıdaki cümleyle diyeceğini pekiştirdi, sonra onun geleceğini haber verdi.

---

348. Grekçede Pentikost sözcüğü "ellinci" demektir. Pentikosta (Ya da öbür adlarıyla Hamsin, Hasat bayramı, Turfanda bayramı), Fısıh bayramından elli gün sonra kutlanır. Îsâ Mesîh'in göğe çıkışından sonraki Pentikost günü Tanrı, Kutsal Ruhunu, Mesîh inanlılarının içinde yaşamak üzere gönderdi. Bkz. The New Testament, (The New King James Version) İncil, Yeni Yaşam Yayınları, İst. 2000 (II Basım), Sözlük Kısmı. (Çev.)

349. Yuhanna İncili, 14/15.

350. Bu ibare yetersizliği ve bozukluğu sebebiyle anlaşılmıyor. Karîne yardımıyla akla en yakın ihtimal şöyle anlaşılmasıdır: Onların nazarında Ruhü'l-Kudüs'ün zuhuru, bunun uzak bir ihtimal olarak görülmesini gerekli kılan bir biçimde değildir.

2) Bu ruh, baba ile mutlak olarak, oğulla da ilâhlığına nazaran gerçek manada bitişiktir. Dolayısıyla onun hakkında "Faraklit" kelimesi uygun bir kelime olamaz. Ama geleceği müjdelenen peygamber böyle değildir. Çünkü O'nun hakkında kelimeyi hiçbir zorlamaya tabi tutmaksızın kullanmak uygun olur.

3) "Vekâlet" ve "şefaat", Allah'la bitişik olan Ruhü'l-Kudüs'ün özelliklerinden değil, nübüvvetin özelliklerindendir. Dolayısıyla bu iki özellik, Ruhü'l-Kudüs için uygun değil, geleceği müjdelenen peygamber için -hiçbir tekellüf ve zorlama söz konusu olmaksızın- uygundur.

4) Îsâ (a), "*ve size söylediğim her şeyi hatırınıza getirecektir.*"[351] demektedir. Yeni Ahid'in Risalelerinden hiçbirinde havârîlerin Îsâ'nın (a) kendilerine söylediği şeyleri unuttukları sabit değildir. Pentikost günü inen şu ruh, bunu onların hatırına getirmiştir.

5) Îsâ (a) "*Ve olduğu (dünyaya geldiği ve peygamber olarak gönderildiği) zaman iman edesiniz diye olmadan (dünyaya gelmeden) önce size şimdi söyledim.*"[352] demektedir. Bu ibare, maksadın Ruhü'l-Kudüs olmadığını göstermektedir. Çünkü "Birinci Mesele"de gördük ki Ruhü'l-Kudüs' ineceği zaman onların iman etmemeleri beklenen bir husus değildir. Tam aksine bunu uzak görmek için hiçbir sebep yoktur. Dolayısıyla (eğer maksat Ruhü'l-Kudüs' olsaydı) bu sözü söylemeye hiçbir gerek olmazdı. Şanı yüce bir peygamber bir yana, aklı başında ve hikmete göre hareket eden bir kimse bile herhangi bir sözü boşuna söylemez. Eğer biz, bu sözle ileride geleceği müjdelenen bir peygamber kastediliyor dersek, -ibareye bir kez daha vurgu katmak için- ifade tam yerli yerinde ve son derece güzel olmuş olur.

6) Îsâ (a) "*benim için o şehadet edecektir.*"[353] diyor. Ruhü'l-Kudüs, Îsâ (a) için hiçbir kimsenin önünde şehadet etmemiştir. Çünkü üzerlerine indiği şâkirtleri, böylesi bir şehadete muhtaç değillerdi. Zira onlar, Mesîh'i de -daha inmeden önce- hakkıyla tanıyorlardı. Şu halde huzurlarında şehadetin hiçbir faydası yoktu. Şehadete muhtaç olanlar, inkârcılardı. Bu ruh, -Hz. Muhammed'in aksine- onların huzurlarında şehadet etmedi. Hz. Muhammed ise Mesîh (a) lehine şehadet etmiş, onu tasdik etmiş ve küfür

351. Yuhanna İncili, 14/26.
352. Yuhanna İncili, 14/30.
353. Yuhanna İncili, 15/26.

ve sapıklık türlerinin en beteri olan ilâhlık iddiasından temize çıkarmıştır. Sonra annesini zina töhmetinden temizlemiştir. Hz.Îsâ ve annesinin bu suçlamalardan temiz oldukları, Kur'ân'da birçok yerde, hadislerde sayısız yerde ifade edilmiştir.

7) Îsâ (a), *"Siz şehadet edersiniz, çünkü başlangıçtan benimle berabersiniz."*[354] demektedir. (Bu ibare, 1816'da çıkan Arapça matbu nüshada aynen böyledir.); *"Siz de şehadet edersiniz, çünkü başlangıçtan benimle berabersiniz."*[355] 1860 da yayınlanan Arapça nüshada ise aynı ibare *"Sizler de şehadet edersiniz. Çünkü başlangıçtan benimle berabersiniz."* şeklini almıştır. Bu üç tercümenin üçünde de 'dahi' manasına gelen 'de' edatı vardır. 1816, 1828, 1841 yıllarında çıkan Farça tercümelerde ve 1814 yılında çıkan Urduca tercümede 'de' sözcüğü mevcuttur.[356] "De" edatı, Yuhanna'nın ibaresini aktardığım tercümelerde ya hata eseri, ya da kasten düşmüştür. Bu ifade gayet açık bir biçimde, havârîlerin şehadetlerinin Faraklit'in şehadetinden başka bir şey olduğunu göstermektedir. Eğer maksat, Pentikost günü inen ruh olsaydı iki şehadet arasında herhangi bir fark olmazdı. Çünkü zikri geçen ruh, havârîlerin şehadetlerinden başka başlı başına bağımsız bir şehadette bulunmamıştır. Tam tersine, havârîlerin şehadeti, ruhun şehadetinin bizzat kendisidir. Çünkü bu ruh, Allah'la hakiki manada birleşik ve cisim ve cismaniyat özelliklerinden olan herhangi bir mekâna inme, hulûl etme (girme), istikrar (bir mekâna yerleşme) ve şekilden münezzeh olmakla, tıpkı fırtına esintisi gibi inmiş, sanki ateş gibi çeşitli şekillere bölünmüş bir biçimde zuhur etmiştir. Ve Pentikost günü onların her birinde ayrı ayrı yerleşmiştir. Onların durumları, üzerinde cin çarpma eseri olan kimsenin hali gibiydi. Nasıl cinin sözü, -hasta bu durumdayken- o kimsenin ağzından çıkan söz gibiyse, ruhun şehadeti de aynen böyle havârîlerin şehadetiydi. Ancak bu söz doğru değildir. Halbuki maksat, geleceği müjdelenen peygamber olursa durum değişir, çünkü O'nun şehadeti, havârîlerin şehadetinden başka bir şeydir.

354. Yuhanna İncili, 15/27.

355. *İzhâru'l-Hakk*'ın tahkiki yanan el- Melkâvî, eserin el yazması nüshasında şu ibarenin olduğunu ve bunun matbu nüshalarda düştünüğü ifade etmektedir: 1825 yılında çıkan basılı Arapça nüshada, *"Sizler de şehadet edeceksiniz. Çünkü başlangıçtan benimle berabersiniz."* şeklindedir. (bkz. *İzhâru'l-Hak*, IV, 1193). (Çev.)

356. Elimizdeki Türkçe nüshada da ibare "de" edatıyla birlikte "Siz de şehadet edersiniz" şeklindedir. (Çev.)

8) Îsâ (a) şöyle diyordu: "*Gitmezsem Faraklit size gelmez. Fakat gidersem onu size gönderirim.*"[357] Îsâ (a) böylece Faraklit'in gelişini, kendisinin gidişine bağlıyordu. Hıristiyanlara göre sözü geçen ruh, Îsâ (a) havârîleri İsrail diyarına gönderdiği zaman onun huzurunda havârîlere indi. Dolayısıyla bu ruhun inişi kendisinin gitmesine bağlı değildi. Şu halde Faraklit kelimesiyle bu ruh kastedilmiş olamaz. Tam aksine kastedilen, Îsâ'nın (a) göğe yükseltilmesinden önce havârîlerden hiçbirinin kendisinden istifade etmediği bir şahıstır ve bu şahsın gelmesi, Îsâ'nın (a) gitmesine bağlıdır. Hz. Peygamber, bu vasfı taşıyan bir kimseydi. Çünkü O (s), Îsâ'nın (a) gitmesinden sonra geldi. Onun gelmesi, Îsâ'nın (a) gitmesine bağlıydı. Çünkü aynı zamanda birbirinden bağımsız şeriatları olan iki peygamberin bulunması, mümkün değildir. Ancak bu iki peygamberden ikincisi, birincisinin şeriatına tabi olur veya her ikisi de aynı şeriata tabi olurlarsa bu mümkündür. Çünkü bu durumda, aynı zaman ve mekânda iki veya daha çok peygamberin bulunması mümkündür. Nitekim Mûsâ (a) ile Îsâ (a) arasında böyle bir durum olmuştur.

9) Îsâ (a) ifadesinde "*dünyayı azarlayacaktır*"[358] demektedir. Bu ifade, "Faraklit" kelimesiyle kastedilenin Hz. Peygamber olduğuna gayet açık bir beyan mesabesindedir. Çünkü Hz. Peygamber, bütün dünyayı özellikle de Yahudileri Îsâ'ya (a) iman etmedikleri için öyle bir azarlamıştır ki artık O'nun peygamberliğinden ancak katı bir inatçı şüphe duyabilir. Ve O'nu oğlu Muhammed el-Mehdî, Îsâ (a) tek gözlü Deccal ve peşinden gidenleri katlederken kendisine eşlik edecektir. Pentikost günü inen ruh ise böyle değildir. Çünkü onun azarlaması, hiçbir usûle göre sahih değildir. O'nun inmesinden sonra da azarlama havârîlere yönelik değildi. Çünkü onlar, teşvik ederek ve vaazlar vererek insanları dine davet ediyorlardı.[359] Rankin'in *Savletü't-dayğam*'ın hülâsasına reddiye gayesiyle Urdu dilinde yazdığı *Dâfiu'l-bühtân* isimli eserde "Azarlama kelimesinin İncilde ve onun hiçbir tercümesinde yer almadığı, bu hükme varan kimsenin söz konusu lafzı sırf Hz. Muhammed'e uygun düşsün diye seçtiği, bunun sebebinin de Hz. Muhammed'in çok azarlayıp tehdid ettiği, ancak böylesi bir yanıltmanın mü'minlerden ve Allah'tan

357. Yuhanna İncili, 15/7.
358. Yuhanna İncili, 16/8.
359. Gaybi alanda zanni rivayetlere dayanılmaması konusunda Menar Tefsiri'nin I. cildindeki uyarılara bakmanızı; ayrıca 289. dipnotundaki açıklamamızı hatırlatmak isteriz. (Yayıncı).

korkan kimselerden sadır olamayacağı" yolundaki ifadeleri bizce isabetli değildir. Bunu söyleyen papaz, ya câhildir, ya da imanı ve Allah korkusu olmayan bir demagogdur. Çünkü bu "tevbih" (azarlama) kelimesi, Yuhanna'ın ibaresini nakletmiş olduğum Arapça İncil tercümelerinde mevcuttur. 1671 yılında Roma'da basılan Arapça nüshayla, 1860 ta Beyrut'ta basılan Arapça nüshanın ibaresi aynen şöyledir: "*Ve o geldiği zaman dünyayı günâhlara karşı dünyayı azarlayacaktır.(yübekkitü)*" 1816 ve 1825 yıllarında çıkan Arapça tercümede, 1816, 1828 ve 1841 yıllarında çıkan Farsça tercümelerde "ilzâm" kelimesi geçmektedir. "Tebkît (yübekkitü)" ve "ilzâm" kelimeleri de anlamca "azarlama" ya yakın manalı kelimelerdir. Fakat bundan yakınacak değiliz. Çünkü bu gibi hareketler, protestan âlimlerinin âdetidir. Bundan dolayı İncili Farsça ve Urduca'ya çevirenler, -Müslümanlar arasında Muhammed'i (s) çağrıştırmakla meşhur olduğu için- "Faraklit" kelimesini kullanmamışlardır. 1839 da çıkan Urduca nüshanın tercümesini yapan kişi, daha da ileri gitmiş ve sade insanların kafalarını karıştırmak için "rûh" kelimesine müennes zamirler göndermiştir. Maksat "Faraklit" kelimesiyle kastedilenin, erkek değil, bir dişi olduğunun zannedilmesidir.

10) Îsâ (a) "*Günah için, çünkü bana iman etmezler.*"[360] diyor. Bu cümle, Faraklit'in Îsâ'yı (a) inkâr edenleri -kendisine iman etmedikleri için- azarlayarak onlara gözükeceğini ifade ediyor. Halbuki Pentikost Günü inen ruh, kendilerini azarlayarak insanlara gözükmemişti.

11) Îsâ (a) devamla şöyle der: "*Size söyleyecek daha çok şeylerim var; fakat şimdi dayanamazsınız.*"[361] Bu cümle, "Faraklit" kelimesinden maksadın Pentikost Günü inecek olan ruh olmasına manidir. Çünkü o ruh, Îsâ'nın (a) getirdiği hükümlerin üzerine herhangi bir hüküm eklememişti. Söz konusu ruh, teslis inancına sahip olanların iddialarına göre, havârîlere teslis inancını ve bütün dünyayı bu inanca davet etmelerini emretmişti. Şimdi sormak gerekir. Hıristiyanlar, Hz. Îsâ'nın göğe yükseldiği ana kadar söz konusu ruhun söylediği bu iki cümleden başka ne gibi bir hüküm aldılar? Şöyle bir gelişme yaşandığı doğrudur: Bu ruhun inmesinden sonra Hıristiyanlar Tevrat'ın bütün hükümlerini terkettiler. Söz konusu hükümler, Çıkış Kitabının 20 nci bâbında zikredilen on emrin dışındaki bütün hükümlerdi. Buna ilâveten

360. Yuhanna İncili, 16/9.
361. Yuhanna İncili, 16/12.

bütün haramları helâl saydılar. Böyle bir durum için "Onlar buna dayanamıyorlardı." denebilir mi? Çünkü onlar, Tevrat'ın en büyük hükmü olan Sebt gününe saygı hükmünün düşmesinin yükünü taşıyabildiler. Sebt gününe saygı öyle bir hüküm ki Yahudiler, bu hükme riayet etmediği için Îsâ'nın (a) geleceği vaad olunan Mesîh olduğunu inkâr ediyorlardı. Bütün hükümlerin düşmesini kabul etmek Hıristiyanların nazarında tahammülü kolay bir husustu. Bazı protestan âlimlerin kabul ettikleri üzere iman zaafı ve kuvvet eksikliği dolayısıyla Hıristiyanların Îsâ'nın (a) göğe yükselme zamanına kadar daha fazla hükmü kabul etmelerinin onların güçleri dışında olduğunu biz de kabul ediyoruz. Böylece ortaya çıkıyor ki "Faraklit"ten maksat, Îsâ'nın (a) şeriatına nispeten şeriatına ahkâm eklenecek ve zayıf mükellefler için taşınması ağır olacak olan bir peygamberdir. İşte bu peygamber, Hz. Muhammed'dir. (s)[362]

12) Îsâ (a) *"Zira kendiliğinden söylemeyecektir, fakat her ne işitirse söyleyecek ve gelecek şeyleri size bildirecektir."*[363] demektedir. Bu cümle, Faraklit'in İsrailoğullarının yalanlayacağı bir kimse olacağını göstermektedir. Bundan dolayı Îsâ (a), Faraklit'in doğruluğunu ifade etmek gereğini hissetti ve bu sözü söyledi. Pentikost günü inen ruh açısından yalanlanma durumu söz konusu değildir. Üstelik Hıristiyanlara göre bu ruh bizatihî Allah'ın kendisidir. Mademki o ruh Allah'tır, o halde "Fakat işittiğini söyleyecek" cümlesinin herhangi bir manası kalmaz. Netice olarak Faraklit'ten maksat, Hz. Muhammed olmuş olur. Çünkü O'nun açısından yalanlanma diye bir durum söz konusudur. Zira O, bizâtihî Allah değildir. Yüce Allah'ın Necm ve Yunus sûrelerinde ifade buyurduğu gibi kendisine vahyolunanı söylüyordu. *"O, arzusuna göre konuşmaz. O (nun konuşması kendisine) vahyedilenden başkası değildir."* [364]; *"Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum."*[365]

362. Bizce ağır basan ihtimal, Îsâ'nın (a) asrındaki Hıristiyanların Hz. Peygamber'in şeriatına tahammül edecek durumda olmadıklarıdır. Çünkü bu şeriatı almaya hazır değillerdi. Zira Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'in gönderildiği zamanda Araplara bahşetmek suretiyle kendilerini kayırmış olduğu düşünce, hüküm ve irade özgürlüğünden yoksundular.
363. Yuhanna İncili, 16/13.
364. Necm, 53/3, 4.
365. En'âm, 6/50.

13) Îsâ (a) sözlerinin devamında şöyle dedi: "*O beni taziz edecektir; çünkü benimkinden alacak ve size bildirecektir.*"[366] Bu cümle de o ruha uymaz. Çünkü O, teslis inancına sahip olanların nazarında- ezelîdir, yaratılmış (mahluk) değildir ve kâdir-i mutlaktır. Onun ileride geleceği beklenen bir kemâli söz konusu değildir. Tam tersine, onun bütün kemâlâtı bilfiil hasıl olmuştur. Şu halde, vaad olunan şeyin, kendisinde beklenen kemâl olan şeyin cinsinden olması gerekir. Bu ifade, gelecek peygamberin Îsâ'nın (a) şeriatına tabi olacağı izlenimi verdiği için bu izlenim, "*Babanın her nesi varsa benimdir; bunun için: Benimkinden alacak ve size bildirecektir dedim.*" [367] cümleleriyle ortadan kaldırıldı. Yani Faraklit Yüce Allah'tan alacağı her şeyi, sanki benden almış gibidir. Tıpkı meşhur "Kim Allah içinse, Allah da onun içindir." tekerlemesinde olduğu gibi... Bundan dolayı dedim ki: O, benimkinden alacaktır.

İkinci hususa, yani protestan âlimlerinin ileri sürdükleri şüphelere gelince bunları da beş başlık altında toplamak mümkündür:

Birinci şüphe

Bu ibarede Faraklit "Ruhü'l-Kudüs'" ve "ruhu'l-hak" olarak tefsir olunmaktadır. Bu iki tabir, üçüncü uknumdan (esas) ibarettir. O halde nasıl olur da Faraklit kelimesiyle Muhammed kastedilebilir?

İleri sürülen bu şüpheye cevap olarak şunları söylemek mümkündür: *Mîzanu'l-hak* müellifi, eserinde "Ruhullah", "Ruhülkudüs", "Ruhulhak", "Ruhussıdk", "ruhufemillah" tabirlerinin tümünün aynı manada olduğunu iddia etmektedir. Müellif, *Miftahu'l-Esrar*'da[368] aynen şunları söylemektedir: "Tevrat ve İncil'de yer alan ruhullah ve ruhülkudüs aynı manayadır." Böylece O, işaret olunan iki lafzın Eski ve Yeni Ahid'de aynı manaya kullanıldığını iddia etmektedir. Müellif, *Hallü'l-İşkâl fî Cevâbi Keşfi'l-Estar*'da şöyle demektedir: "Tevrat ve İncil'e vâkıf olan kimse, ruhülkudüs, ruhulhak, ruhufemillah ve başka tabirlerin ruhulhak manasına olduğunu bilir. Dolayısıyla, bu iddianın ispatını zorunlu görmedim."

Bu iddiayı gördükten sonra, -müellifin iddiasının doğru olup olmamasını ve burada isabetsiz olmasını bir yana bırakıp- onun iddiasına uygun olarak

366. Yuhanna İncili, 16/14.
367. Yuhanna İncili, 16/15.
368. Miftahu'l-Esrar, II. Bölüm, 1. Kısım, sf.53, 1850.

bu tabirlerin eş anlamlı olduğunu kabul edelim. Fakat biz, söz konusu tabirlerin Eski ve Yeni Ahid'lerde geçtikleri her yerde Üçüncü Uknum (esas) manasında olduğunu kabul etmiyor ve O'nun üslûbuna uygun olarak şunu söylüyoruz: Eski ve Yeni Ahid'lerde yazılanlar hususunda şuuru olan bir kimse, bu tabirlerin çoğunluk Üçüncü Uknum (esas) manasında kullanılmadığını bilir. Eski Ahid'in Hezekiel Bölümünün 37. bâb, 14. âyetinde Yüce Allah'ın Hezekiel'in (a) mucizesiyle dirilttiği binlerce insana hitaben kullandığı ifade yer almaktadır:

"14- *Ve içinize ruhumu koydum.*"[369] Bu ifadede "Ruhullah/Allah'ın ruhu", onların iddialarına göre bizâtihî Allah manasına olan Üçüncü Uknum (esas) manasına değil, insanî nefs-i nâtıka manasınadır. Yuhanna'nın I. Mektubu Bölümü'nün 4. bâbının baş tarafındaki âyetler, 1760 yılı çıkan Arapça nüshaya göre aynen şöyledir:

"1- *Ey sevgililer, her ruha inanmayın, fakat Allah'tan mıdır diye ruhları imtihan edin. Çünkü dünyaya çok yalancı peygamberler çıkmışlardır.*

2- *Allah'ın ruhunu şununla bilirsiniz. Îsâ Mesih bedende gelmiştir, diye ikrar eden her ruh Allah'tandır.*

6- *Biz Allah'tanız. Allah'ı bilen bizi dinler, Allah'tan olmayan bizden değildir. Hakkın ruhunu (ruhulhak) ve sapıklı ruhunu bundan biliriz.*"[370]

"Allah'ın ruhunu şununla bilirsiniz." ibaresi, 1821, 1831 ve 1844 yıllarında çıkan Arapça nüshalarda "Allah'ın ruhu şununla bilinir" şeklindedir. 1825 yılında çıkan Arapça tercümede ise, "Çünkü siz Allah'ın ruhunu bununla ayıracaksınız." şeklindedir. 2. âyette geçen "ruhullah" deyimiyle, 6. âyette geçen "ruhulhak" tabiri, Üçüncü Uknum (esas) manasına değil, "Gerçek öğütçü" manasınadır. Bundan dolayı 1844'de çıkan Urduca tercümeyi yapan mütercim, bütün "küllü ruh/her ruh" tabirini, "küllü vaiz/her vaiz" şeklinde, birinci âyette geçen "ervâh/ruhlar" kelimesini, "öğütçüler" ve altıncı âyette yer alan "ruhulhak/hakkın ruhu" tabirini de "sadık öğütçü" ve "ruhuddalâl/sapıklık ruhu"nu da "saptıran öğütçü" şeklinde tercüme et-

369. Elimizdeki Türkçe nüshada bu ibare "Ve içinize ruhumu koyacağım." şeklindedir. Eski Ahid, Hezekiel, 37/14. (Çev.)

370. I. Yuhanna, 4/1, 2, 6.
Elimizdeki Türkçe nüshada 6. âyette geçen "ruhulhak" tabiri "hakikat ruhu" şeklinde tercüme edilmiştir. (Çev.)

miştir. "Ruhullah" ve "ruhulhak" tabiri, iddialarına göre sadece bizzat Allah demek olan Üçüncü Uknum (esas) manasınadır. Bu husus, apaçık bilenen bir husustur. "Faraklit" kelimesini "ruhülkudüs" ve "ruhulhak" şeklinde tefsir etmede bizim açımızdan herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü "ruhülkudüs" ve "ruhulhak", "Gerçek öğütçü" manasınadır. Tıpkı, Yuhanna'nın I. Mektubunda bu manaya kullanıldığı gibi... Netice olarak, Muhammed'e bu iki tabirin kullanılması hiç kuşkusuz doğru bir tabirdir.

İkinci şüphe

"Küm/sizler" zamirinden maksat, Havârîlerdir. Şu halde Faraklit'in Havârîlerin asrında zuhur etmesi gerekir. Muhammed (s) ise, Havârîler asrında zuhur etmemiştir.

Bu ikinci şüpheye cevabımız da şöyledir: Yukarıda ortaya atılan şüphe de hiçbir şey değildir. Çünkü bu şüphenin kaynağı, söz konusu hitabın yapıldığı zaman buna muhatap olanların hitap zamiriyle kastedilen kimseler olmaları gerekir, şeklindeki düşüncedir. Ancak bu yaklaşım, her yerde zorunlu bir yaklaşım değildir. Matta İncili 26. bâbının 64. âyetinde Îsâ'nın (a) başkâhinlere, ihtiyarlara ve halk meclisine yaptığı hitabı görmez misin? Aynen şöyledir:

"64- *Fakat size* [371] *derim: şimdiden sonra insanoğulunun Kudretin sağında oturduğunu ve göğün bulutları üzerinde geldiğini göreceksiniz.*"[372] Bu âyete muhatap olanların hepsi öldüler. Ölümlerinin üzerinden 1800 seneyi aşkın bir zaman geçti ve onu göğün bulutları üzerinden gelirken görmediler. Nasıl ki yukarıdaki âyete muhatap olanlardan maksat, kavimlerinden Îsâ'nın (a) gökten ineceği zamanda hayatta olan kimseler ise, aynı şekilde bizim üzerinde durduğumuz meselede de muhatap olanlar, Faraklit'in zuhur edeceği zamanda mevcut bulunacak kimselerdir.

Üçüncü şüphe

Faraklit hakkında dünyanın kendisini göreceği ve tanımayacağı hükmü gelmiştir. Halbuki siz, onu tanıyorsunuz. Dolayısıyla Faraklit sözcüğü Muhammed açısından doğru olamaz. Çünkü insanlar O'nu gördüler ve tanıdılar.

---

371. Elimizdeki Türkçe nüshada, "size" yerine "sana" ifadesi kullanılmaktadır. (Çev.)
372. Matta İncili, 26/64.

Ben de derim ki: Bu itiraz da hiçbir şey değildir. Bu sözü tevil etmeye, onlar bizden daha çok muhtaçtırlar. Çünkü "ruhülkudüs" onların nazarında Allah'ın bizzat kendisidir. Dünya, Allah'ı Muhammed'den (s) daha fazla tanımaktadır. O halde şunu söylemek zorundayız: "Marifet/tanımak"tan maksat, hakîkî ve kamil marifettir. İfadenin tevil edilmesi durumunda bile, bu ifadenin Hz. Muhammed'e uygun olup olmadığı hususunda en ufak bir şüphe söz konusu değildir. Bu takdirde maksat, siz onu hakîkî ve mükemmel bir şekilde tanıdığınız halde dünya bu şekilde tanımıyor, demek olur. İfadede geçen "rü'yet"ten (görmek) maksat, "marifet" olur. Bundan dolayı, Îsâ (a) "rü'yet" (görmek) kelimesini, "entüm" (siz) kelimesinden sonra tekrar etmemiştir. Tam tersine "Ve entüm ta'rifûnehû=Siz onu tanıyorsunuz" demiştir. Eğer biz, "rü'yet"i (görmek) çıplak gözle görmek olarak tevil edersek, o zaman "görmeme" Matta İncili 13. bâb, 13. âyette geçen manada yorumlanır. İbareyi 1816 ve 1825 yıllarında çıkan matbu Arapça nüshadan nakletmek istiyorum:

"13- *Bundan dolayı onlara mesellerle söylüyorum; çünkü baktıkları halde görmezler, duydukları halde kulak vermezler ve anlamazlar.*

14- *Ve onlar için İşâyâ'nın 'İşittikçe işiteceksiniz de, hiç anlamayacaksınız; ve baktıkça bakacaksınız da hiç seçemeyeceksiniz...' diyen peygamberliği yerine geliyor.*"[373] Bu ibarelerde de bizim açımızdan herhangi bir sakınca yoktur.

Bu iki durumun benzerleri, -her ne kadar mecâzî manalar olsa da- örfî hakîkat mesabesinde olup, Îsâ'nın (a) ifadelerinde sıkça görülen hususlardandır.

Matta İncili, 11. Bâb, 27. âyette şu ifadeler yer almaktadır:

"27- *Babadan başka hiçkimse oğulu bilmez; oğuldan ve oğulun keşfetmeyi dilediği kimseden başkası da Babayı bilmez.*"[374]

Yuhanna İncili 7. Bâb, 28. âyette şöyle denilmektedir:

373. Matta İncili, 13/13.
Bu iki âyetin elimizdeki Türkçe nüshada yer alan karşılığı şöyledir:
13- *Bundan dolayı onlara mesellerle söylüyorum; çünkü gördükleri halde görmezler, işittikleri halde işitmezler ve anlamazlar.*
14- *Ve onlar için İşâyâ'nın 'İşittikçe işiteceksiniz de hiç anlamayacaksınız ve gördükçe göreceksiniz de, hiç seçmiyeceksiniz diyen peygamberliği yerine geliyor.* (Çev.)

374. Matta İncili, 11/27.

"28- *Beni gönderen gerçektir, siz onu bilmiyorsunuz.*"[375]

Yuhanna İncili, 8. bâbda ise şu ifadeler yer almaktadır:

"19- *Siz ne beni, ne de babamı bilirsiniz. Eğer beni bilseydiniz, Babamı da bilmiş olurdunuz...*

55- *Ve O'nu (Allah'ı) bilmezsiniz.*"[376]

Yuhanna İncili 17. Bâb, 25. âyette şu ifadeler yer alır:

"25- *Ey baba, dünya seni bilmedi, ben ise seni bildim.*"[377]

Yuhanna İncili 14. Bâb'da şöyle denilmektedir:

"7- *Eğer beni tanımış olsaydınız, babamı da tanımış olurdunuz; şimdiden onu biliyorsunuz ve gördünüz.*

Filipus ona dedi: Ey Efendi! Babayı bize göster ve bize O yeter...[378]

9- *Îsâ ona dedi: Bu kadar zaman sizinle beraberim de beni tanımadın mı Ey Filipus! Beni görmüş olan, Babayı görmüş olur. Sen nasıl Babayı bize göster diyorsun?*"[379]

Bu ibarelerde geçen "marifet" (tanıma), "kâmil tanıma", "görmek" ten maksat da "marifet" demektir. Aksi takdirde bu sözlerin, yakînî marifet olması doğru değildir. Çünkü -Yahudiler, kâhinler, ihtiyarlar ve havârîler şöyle dursun- sıradan insanlar bile Îsâ'yı (a) tanıyorlardı. Bu dünyada çıplak gözle Allah'ı görmek, teslis akîdesine inananlar nezdinde de imkânsızdır.

Dördüncü şüphe

Faraklit hakkında "*Çünkü yanınızda duruyor ve içinizde olacaktır.*"[380] ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeden anlaşılan, Faraklit'in hitap zamanında havârîlerin yanında kaldığı ve aralarında bulunduğudur. O zaman Faraklit nasıl olur da Muhammed (s) demek olabilir?

---

375. Yuhanna İncili, 7/28.
376. Yuhanna İncili, 8/19, 55.
377. Yuhanna İncili, 17/25. Elimizdeki Türkçe nüshada, "Ey baba" yerine "Ey âdil baba" ifadesi yer almaktadır. (Çev.)
378. Elimizdeki Türkçe nüshada "Ey efendi" yerine "Ya Rab" deyimi yer almaktadır. (Çev.)
379. Yuhanna İncili, 14/7, 8, 9.
380. Yuhanna İncili, 14/17.

Ben de derim ki, bu ibare başka tercümelerde farklı şekildedir: 1816 ve 1825 yıllarında çıkan Arapça nüshada "*Çünkü o sizinle beraberdir ve sizin içinizde olacaktır.*" şeklindedir. 1816, 1828, 1841 yıllarında çıkan Farsça nüshalarla, 1814, 1839 yıllarında çıkan matbu Urduca nüshaların tümündeki ibare birbirine uygundur. 1860 da çıkan matbu Arapça nüsha ise şöyledir: "*Çünkü o, sizinle birlikte durmakta ve sizin içinizde olacaktır.*" Buradan ortaya çıkıyor ki, "içinizde olacaktır" ifadesinden maksat, kesin olarak "gelecekte olmaktır." ve buna hiçbir şekilde itiraz etmek mümkün değildir. Geriye "sizin yanınızda duruyor" ifadesi kalmaktadır.

Bu hususta da şöyle demek mümkündür: Bu ifadeyi, "O, şu anda sizin yanınızda durmaktadır." şeklinde yorumlamak doğru değildir. Çünkü ibare, "*Ben de babaya yalvaracağım ve size başka bir faraklit verecektir.*"[381] ifadesiyle, "*Ve olduğu zaman iman edesiniz diye olmadan önce size şimdi söyledim.*"[382] "*Çünkü gitmezsem Faraklit size gelmez.*"[383] cümleleriyle çelişmemektedir. İbare te'vil edildiği takdirde ise "Bu cümle, gelecek zaman manasındadır, tıpkı ondan sonraki ifadenin gelecek zaman manasında olduğu gibi." deriz. Bu durumda mana "O, gelecekte sizinle birlikte olacaktır." şeklinde olur. Netice olarak Faraklit kelimesinin Hz. Muhammed'e uygun düşmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Olacağı kesin hususlar için şimdiki zaman, hatta geçmiş zaman kipi kullanarak gelecek zamanı ifade etmek, Eski ve Yeni Ahid'lerde çok görülen hususlardandır. Hezekiel'in (a), önce gelecek zaman kipiyle Yecüc ve Mecüc'ün çıkacağını ve İsrail dağlarına vardıklarında helâk edileceklerini haber verdiği, sonra da Hezekiel Bölümünün 39. bâb 8. âyetinde şöyle dediği görülmez mi?

"8- *İşte geldi, ve Rab İlâh 'söylediğim gün bu gündür.'*"[384]

Bu ibarede "Hâ hüve câe/İşte O geldi." ve "Sâra/oldu" tabirlerine bakınız. Bu ibare, 1839 yılında çıkan matbu Farsça nüshada "Eynek resîd ve bukû bivest" şeklindedir. Gelecek zamanda gerçekleşecek bir olay, -meydana geleceği hiç şüphe olmayacak derecede kesin olduğu için- geçmiş zaman kipiyle

---

381. Yuhanna İncili, 14/16.
382. Yuhanna İncili, 14/30.
383. Yuhanna İncili, 16/7.
384. Eski Ahit, Hezekiel, 39/8.

Elimizdeki Türkçe nüshada bu ibare şu şekildedir: "İşte, geliyor ve vaki olacaktır ki, Rab Yehovanın sözü; söylediğim gün bu gündür. (Çev.)

ifade edilmiştir. Aradan 2450 seneden daha fazla bir süre geçmiş, ancak Yecüc ve Mecüc henüz ortaya çıkmamıştır.

Yuhanna İncili, 5. Bâb 25. âyet şöyle denilmektedir:

"25- *Doğrusu ve doğrusu size derim: Allahın'ın oğulunun sesini ölülerin işitecekleri saat geliyor ve şimdidir, ve işitenler yaşayacaklardır.*"[385]

Bu ibarede "Ve hiye'l-ân/O, şu andır." tabirine bakınız. Aradan tam 1800 yıldan daha fazla bir süre geçmiş ve bu sözü edilen "saat" henüz gelmemiştir. Şu ana kadar da bu "saat" meçhuldür ve hiçbir kimse ne zaman geleceğini bilmemektedir.

Beşinci şüphe

Rasûllerin İşleri Bölümü'nün 1. bâbında şu ifadeler yer almaktadır:

"4- *Ve onlarla toplanıp Yeruşalim'den ayrılmasınlar, fakat Babanın vaadini beklesinler, diye kendilerine emretti. O vaadi benden işittiniz;*

5- *Çünkü Yuhanna su ile vaftiz etti, fakat çok gün geçmeden, siz Ruhülkudüsle vaftiz olunacaksınız, dedi.*"[386]

Bu ibare Faraklit'in Pentikost günü inecek olan ruh olduğunu göstermektedir. Çünkü "Babanın vaadi"nden maksat, Faraklittir.

Bu itiraza şöyle cevap vermek mümkündür: "Babanın vaadi"nden maksadın, Faraklit olduğu kuru bir iddiadan ibarettir. Dahası bu iddia, 13 yönden hatalı bir iddiadır. Bunların neler olduğu daha önce geçmişti. Aksine doğru olanı, Faraklit'ten haber vermek başka bir şey, ruhun bir kez daha onların üzerlerine ineceği vaadi ise başka bir şeydir. Yüce Allah, bu iki vaadi de yerine getirmiştir. Yüce Allah, birinci vaadi "Faraklit'in gelmesi" şeklinde ifade ederken, burada "Babanın vaadi" şeklinde ifade etmiştir. Ne varki Yuhanna, Faraklit'in geleceği müjdesini naklederken onun dışındaki Evangelistler bunu nakletmemişlerdir. Luka, Pentikost günü inecek olan ruhun ineceği vakti naklederken, Yuhanna belirtmemiştir. Bunda herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü Evangelistler, bazen -Îsâ'nın (a) Yeruşalim'e giderken bir eşeğe binmesi gibi- değersiz şeyleri ittifakla nakledebiliyorlar. Meselâ

385. Yuhanna İncili, 5/25.

386. Rasullerin İşleri, 1/4, 5. Elimizdeki Türkçe nüshada "Yuhanna " yerine "Yahya" kelimesi geçmektedir. (Çev.)

Evangelistler bu haberi ittifakla vermektedirler. Buna karşılık önemli olayları verirken, aynı ittifakı göstermeyebiliyorlar. Görmez misin ki Luka, Nin'de[387] Dulun Oğlunun ölüleri diriltiğini, Îsâ'nın (a) yetmiş şâkirdini gönderdiğini, on abraşı şifaya kavuşturduğunu zikrederken tek başına kalmaktadır. Buna karşılık Yuhanna, Celile'nin Kana köyündeki düğünü zikrederken tek başına kalmaktadır. Hâlbuki o düğünde Îsâ (a) suyu şaraba çevirme mucizesini göstermiştir. Bu mucize, O'nun mucizelerinin ilki olup şerefinin ortaya çıkma ve şâkirdlerinin kendisine iman etme sebebidir. Yuhanna, Îsâ'nın (a) Yeruşalim'de Sayda'da bir evde hastayı şifaya kavuşturması mucizesini naklederken de yalnız kalmaktadır. Bu da büyük bir mucizedir, çünkü söz konusu hasta 38 senedir hastaydı. Zina ederken yakılan bir kadının kıssası ve en büyük mucizelerinden birisi olan anadan doğma körü iyi etmesi de sadece Yuhanna tarafından rivayet edilmektedir. Bu iki olay, Yuhanna İncili 9. bâbda zikredilmektedir. Ayrıca ölülerin arasından Lazar'ı diriltmesi mucizesi de aynı şekildedir. Bütün bu olayları -her biri büyük bir olay olduğu halde- diğer Evangelistlerden hiçbiri zikretmemiştir. Matta ve Markos'un durum da aynen böyledir. Onlar da bazı mucize ve olayları zikrederken yalnız kalmışlar, diğer iki Evangelist onların zikrettikleri olayları zikretmemişlerdir. Bu hususta yapılacak inceleme bitip tükenmez, onun için Hıristiyanların nezdinde zamanımızda muteber olan kitaplarından zikrettiğim müjdelerden bu kadarını vermekle yetinelim.][388]

Barnaba İncili'nin Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi

Şeyh Rahmetullah el-Hindî, bundan sonra -Barnaba İncilinde yer alan müjdeler hariç- Ehl-i Kitab'ın meşru saymadığı kitaplardan müjdeler aktarmakla ilgilenmediğini ifade etmektedir. Barnaba İncili'nde yer alan müjdeleri ise İngiliz Papaz Georges Sale'ın Kur'ân tercümesi önsüzünde yer alan görüşlerinden aktarmaktadır. Şimdi o önsözün Şeyh Rahmetullah tarafından yapılan tercümesini sunalım:

"Bil ki ey Barnaba! Günah, küçük olsa bile Yüce Allah onun cezasını verecektir. Çünkü Yüce Allah, günaha razı değildir. Annem ve şâkirdlerim beni dünya için sevince, Allah bu yüzden onlara gazap etti. Ve bu salih olmayan

387. Nin, kuzey Filistin'de Nâsıra'nın güneydoğusundadır. Bkz: el-Melkâvî, Şeyh Rahmetullah'ın, *İzhâru'l-Hak Tahkiki*, IV, 1205, Dipnot: (3).

388. Şeyh Rahmetullah el-Hindî, *İzhâru'l-Hak*, IV, 1206.

inançları sebebiyle adaletinin gereği olarak bu dünyada onları cezalandırmak istedi. Ta ki cehennem azabından kurtuluşa ersinler ve orada eziyyete uğramasınlar. Ben, -her ne kadar günahsız isem de, bazı insanlar benim hakkımda 'O, Allah'tır ve Allah'ın oğludur.' deyince Yüce Allah bu sözden hoşlanmadı. Yüce Allah'ın iradesi, kıyamet günü şeytanların bana gülmemelerini ve benimle alay etmemelerini gerekli kıldı. Onun lutfu ve rahmeti, dünyada gülmenin ve alay etmenin Yehuza'nın ölmesi sebebiyle olmasını gerekli kıldı. Herkes, benim çarmıha gerildiğimi sanıyor, fakat bu aşağılama ve alay, Rasûlullah Muhammed (s) gelinceye kadar devam edecektir. O, dünyaya geldiği zaman, her mü'mini bu hataya karşı uyaracak ve bu şüphe insanların kalplerinden zâil olacaktır."

Ben derim ki -Hıristiyanlar, rûhânî konsilimiz bu İncil'i reddetmiştir diye itiraz etseler bile- bu müjde büyük bir müjdedir. Birinci Bölümde zikredildiği üzere, onların redlerinin ve kabullerinin hiçbir değeri yoktur. Barnaba İncili, eski İncillerdendir. Tarihi II ve III. yüzyıllara ulaşan kitaplarda bu İncil'in adı geçmektedir. Buna göre Barnaba İncili, Hz. Peygamber'in peygamber olarak zuhur etmesinden 200 sene önce yazılmıştır.[389] Hiçbir kimse, herhangi bir ilham olmadan böylesi bir durumu (Hz. Peygamber'in geleceğini) tam 200 sene önceden haber veremez. O halde bu sözün mutlaka Îsâ'ya (a) ait olması gerekir.

Eğer Hıristiyanlar, "Bu İncili Muhammed'in gelmesinden sonra Müslümanlar tahrif etti." diyecek olurlarsa ben de bu ihtimalin son derece uzak bir ihtimal olduğunu söylerim. Çünkü Müslümanlar, Yeni Ahid'de bulunan dört İncil'e de dönüp bakmamışlardır, o halde Barnaba İncili'yle neden ilgilensinler? Sonra bir Müslümanın Barnaba İncili'nde tahrifat yapmasının, Hıristiyanların ellerindeki nüshaları da değiştirecek bir etki yapması uzak bir ihtimaldir. Onlar, birer Yahudi ve Hıristiyan âlimi olan Ehl-i Kitab âlimlerinin Eski ve Yeni Ahidlerde mevcut olan Hz. Muhammed'in geleceği-

389. Burada sebebini bilmediğimiz açık bir hata vardır. Peygamber Hz. Muhammed (s), Milâdî yedinci asırda zuhur etmiştir. Milâdî II. asırda yazılan kitaplar Barnaba İncili'nden söz ettğine göre, bu İncil, Hz. Muhammed"in (s) zuhur etmesinden beş asır önce yazılmış olur. Milâdî II. asırdan önceki kitaplar Barnaba İncili'nden söz etmeseler de, Barnaba, onu Mesîh'in (a) kendisine emrettiği üzere I. asırda yazmıştır. Avrupalı bilginlerin ellerine geçen nüshalara gelince, bunların en eskisi, XV. yüzyılın ortaları ile XVI. yüzyılın ortalarına aittir. Fakat Barnaba İncili, ancak XVIII. yüzyılın başlarında meşhur olmuştur.

ne dair müjdeleri tahrif ettiklerini iddia ediyorlar. Ben de onların iddialarındaki mantıktan hareketle diyorum ki bu büyük âlimler, -onların iddialarına göre- tahrifat yaptılar ve bu tahrifleri ellerinde mevcut olan kitaplarında bu müjdelerin geçtiği yerlerde etkili olmadı, peki o zaman bazı Müslümanların, Barnaba İncili'nin ellerinde mevcut olan nüshalarında yaptıkları tahrifler nasıl oldu da etkili oldu? O halde bu ihtimal, gerçekten çok zayıf, çürük ve reddedilmesi gereken bir ihtimaldir. "[390]

Şeyh Rahmetullah bu müjdeleri bir uyarıyla bitirmektedir. Uyarısında okuyucuya Hıristiyanların kitaplarının tercümelerinin bir birini tutmadığı ve onları zamanla değiştirdikleri şeklinde uzun uzun açıklamalarda bulunmaktadır. Maksadı, naklettiği ibarelere muttali olan ve onları naklettiği nüshalardakinden başka nüshalarda farklı bulan kimselerin şeyhin naklinde hata ettiğini zannetmemeleri ve tercüme farklılıklarının Hıristiyanların inkâr edemeyecekleri kadar meşhur bir durum olduğunu bilmeleridir.

Bütün bunlardan sonra ben derim ki Merhum Şeyh Rahmetullah, Barnaba İncili'ni görmüş değildir. Az önce naklettiği müjdeyi İngiliz Oryantalist Sale'in Kur'ân tercümesi önsözünden nakletmektedir. Adıgeçen Sale, Barnaba İncili'nin XVIII. yüzyılın başlarında bulunan iki nüshasından birisine muttali olmuştur. Bu nüsha İspanyolcadır ve kaybolmuştur. Çünkü mutaassıp Hıristiyanlar, Barnaba İncili ve kilisenin meşru kabul etmediği başka İncillerden ellerine geçirdikleri nüshaları imha etmekteydiler. Diğer nüsha ise eski İtalyancadır ve Vatikan'ın kütüphanesinde bulunmaktaydı. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Marino isminde bir rahib bu nüshayı çalmıştır. Şu anda Viyana Kraliyet kütüphanesinde mevcut olan nüshanın bu nüsha olduğu zannedilmektedir. Bu nüsha, asrımızda İngilizceye tercüme olunmuştur, biz de onu 1325 yılında Arapça'ya tercüme etmeye çalıştık ve *el-Menâr* matbaasında büyük bir hassasiyetle bastık. Şimdi burada söz konusu nüshadan Şeyh Rahmetullah'ın naklettiği müjdelerden başka müjdeler nakletmek istiyoruz. Çünkü bu müjdeler, sayısızdır.

---

390. Reşid Rıza'nın Şeyh Rahmetullah el-Hindî'nin *İzhâru'l-Hakk*'ından yaptığı alıntı burada son buluyor. IV, 1078-1140. Tahkik: Dr. Muhammed Ahmed Muhammed Abdülkadir el-Melkâvî, 1414/1994. Tahkiki yapan el-Melkâvî'nin ifadesine göre eser, 1864'de yazılmış. Bkz: IV, 1140 Dipnot: (3). Eser, İSAM Kütüphanesinde (291.RAH. İ.) de kayıtlıdır. (Çev.)

Barnaba İncili 72. Bâb'da Mesîh'in (a) havârîlere bu âlemden çekip gideceğini haber verdiği ifadesi yer almaktadır. Sonra şöyle denilmektedir:

"7- *O zaman elçiler ağlayarak şöyle dediler: Ey Muallim! Bizi neden terk ediyorsun? Bize en uygun olanı, sen bizi terketmeden bizim ölmemizdir.*

8- *Îsâ cevap verdi: Yüreğiniz sıkılmasın ve korkmasın.*[391]

9- *Çünkü sizi yaratan ben değilim. Aksine; sizi yaratan Allahtır. O, sizi himaye etmektedir.*

10- *Bana gelince; ben dünyayı kurtarmak için ileride gelecek peygambere yolu hazırlamak için geldim.*

11- *Fakat aldatılmaktan kaçının, çünkü ileride birçok sahte peygamberler gelecektir.*[392] *Onlar benim sözümü alacaklar ve İncilimi kirleteceklerdir.*

12- *O zaman Andreas dedi: Ey Muallim! Bize alâmetini söyle ki, O'nu tanıyalım.*

13- *Îsâ cevap verdi: O sizin içinde bulunduğunuz bu zamanda gelmeyecektir. Aksine; sizlerden senelerce sonra İncilim iptal edildiği ve neredeyse otuz mü'min bulunmaz hale geleceği zaman gelecektir.*

14- *O zaman Allah dünyaya merhamet edecek ve peygamberini gönderecektir. Onun başında beyaz bir sarık olacaktır. Allah'ın seçtiği kimselerden birisi onu tanıyacaktır ve O, dünyaya zuhur edecektir.*

15- *O, günahkârlara karşı büyük bir kuvvet getirecek ve putlara tapma âdetini dünyadan silecektir.*

16- *Ben bundan dolayı sevinç duyuyorum. Çünkü O'nun vasıtasıyla ilân edecek ve Allah'ı yüceltecek ve benim doğru söylediğim ortaya çıkacak.*

17- *O, 'Ben insandan daha büyüğüm' diyecek olanlardan intikam alacak.*

18- *Ben size gerçeği söylüyorum: Ay çocukluğunda O'na uyku verecek. Büyüyünce, O ayı avucuna alacak.*

19- *Dünya O'nu dışlamaktan kaçınsın. Çünkü O, putlara tapma âdetini yok edecek.*

391. Yuhanna İncili, 14/27.
392. Matta, 24/11.

20- Çünkü Mûsâ Allah'ın kuludur, birçok puta tapanları öldürdü. Îsâ, onların ateşe verdikleri ve çocukları öldürdükleri şehirlerde kalmadı.

21- Çünkü müzmin bir yara, ancak dağlamakla iyileşir.

22- O, diğer peygamberler arasından benim için gelecek. Dünyada iyi davranmayan kimseleri azarlayacak.

23- Sevincinden babalarımızın şehirlerinin kulelelerini ihya edecek.

24- Putlara tapma âdetinin yere yıkıldığı görüldüğü ve benim diğer insanlar gibi bir beşer olduğumu itiraf ettiği zaman, size gerçeği söylüyorum: Allah'ın peygamberi o zaman gelecek."

96. bâbda Mesîh ile Yahudi başkâhin arasında şu konuşma geçer. Başkâhin, Mesîh'e kendisini sorar. Mesîh, adını ve baba adını zikrederek cevap verir. Onun ölümlü bir beşer olduğunu söyler. Bundan sonrası Barnaba İncili'nde aynen şöyle yer almaktadır:

"3- *Kâhin cevap verdi: Mûsâ'nın kitabında 'İlâhımız bize ileride gelecek bir Mesîh gönderecek. O bize Allah'ın istediğini haber verecek. O, dünyaya Allah'ın rahmetini getirecek.' diye yazılıdır.*

4- Bundan dolayı senden bize gerçeği söylemeni rica ediyorum. Sen, Allah'ın gelmesini beklediğimiz Mesîhi misin?

5- Îsâ cevap verdi: Gerçekten Allah, böyle vaad etti. Fakat ben O değilim. Çünkü O, benden önce yaratıldı ve ileride benden sonra gelecektir.[393]

6- Kâhin cevap verdi: Biz herhâlükârda senin sözünden ve âyetlerinden senin Allah'ın peygamberi ve kutsalı olduğuna inanıyoruz.

7- Bundan dolayı senden bütün Yahudi toplumunun ve İsrail'in adına rica ediyorum: Allah aşkına bize söyle! Bu Mesîh hangi şekilde gelecek?

8- Îsâ cevap verdi: Nefsim huzurunda kâim olan Allah'a yemin ederim ki [394], *Yüce Allah'ın babamız İbrahim'e -Senin zürriyetinle yeryüzünün bütün kavimleri*

393. Yuhanna İncili, 1/15.

394. Barnaba İncili'nde bu yemin terar etmektedir. Bu cümle, Peygamber Hz. Muhammed'in, "Vellezî nefsü Muhümmedin bi yedihî / Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki..." manasındadır.

mübarek kılacağım diyerek vaad ettiği gibi- yerin bütün kavimlerinin beklediği Mesîh ben değilim.[395]

9- *Fakat Allah beni dünyadan aldığı zaman, şeytan bir kez daha bu lânetli fitneye işaret edecektir. Şeytan takvadan yoksun olanı benim Allah ve Allah'ın oğlu olduğuma inanmaya sevk edecektir.*

10- *Bundan dolayı benim sözüm ve öğretmem kirlenir, nihayet hemen hemen otuz mü'min ancak kalır.*

11- *O zaman Allah dünyaya merhamet eder ve herşeyi kendisi yüzü suyu için yarattığı Peygamberini gönderir.*

12- *O Peygamber kuvvet kullanarak güneyden gelecektir. Ve putları ve putlara tapanları yok edecektir.*

13- *Ve şeytandan insan üzerinde kurduğu hükümranlığı çekilip alınacaktır.*

14- *O, kendisine iman edenleri kurtarmak için Allah'ın rahmetiyle gelecektir.*

15- *Onun sözüne iman eden mübarek olacaktır."*

Bundan sonra 97. Bâb'da şöyle denilmektedir:

"1- *Onun ayakkabısının bağını çözmeye layık olmamakla birlikte O'nu görmek için Allah'tan nimet ve rahmete erdim.*

2- *O zaman kâhin vali ve hükümdarla birlikte cevap verdiler: Ey Îsâ! Ey Allah'ın kutsalı! Sen canını sıkma! Çünkü bu fitne, bizim zamanımızda bir kere daha meydana gelmeyecek. Çünkü biz, Kutsal Roma Senato Meclisine 'Hiç kimse sana bundan sonra Allah veya Allah'ın oğlu demeyecek şeklinde' kraliyet emri çıkarması için yazı yazacağız.*

4- *O zaman Îsâ şöyle dedi: Sizin sözünüz beni teselli etmiyor. Çünkü karanlık gelecek ve ışığın gelmesini umacaksınız.*

5- *Fakat beni teselli eden, o Peygamber'in gelecek olmasıdır. O gelince benim hakkımdaki bütün saçma düşünceleri yok edecek, dini yayılacak ve bütün dünyayı kaplayacak. Çünkü Yüce Allah'ın babamız İbrahim'e vaadi böyledir.*

6- *Beni teselli eden O'nun dininin sonunun gelmeyecek olmasıdır.*

395. Tekvin, 22/18.

7- Kâhin cevap verdi: Allah'ın Rasûlünün gelmesinden sonra başka Rasûller gelecek mi?

8- Îsâ (şöyle) cevap verdi: O'ndan sonra sözü doğru ve Allah tarafından gönderilmiş peygamberler gelmeyecek.

9- Fakat bir çok sahte peygamber gelecek. Beni üzen de budur.

10- Çünkü şeytan Allah'ın adil hükmü gereği onları azdıracak ve İncil'in davetiyle gizlenecekler.

11- Hidoros cevap verdi: Bu kâfirlerin gelmesi nasıl Allah'ın adil hükmüyle olacaktır?

12- Îsâ (şöyle) cevap verdi: Kurtuluşu için hakka iman etmeyen kimsenin lânete uğramak için yalana inanması adeletin gereğidir.

13- Bunnu için size derim: Dünya daima sözünde doğru olan peygamberleri aşağılıyordu. Dünya, Mika ve Yeremya'nın günlerinde gürüldüğü üzere yalancı peygamberleri sevmiştir.

14- O zaman kâhin (şöyle) dedi: Misyâ'nın adı nedir ve geldiğini ilân eden alâmet nedir?

15- Îsâ cevap verdi: Misyâ'nın adı hayret vericidir. Çünkü O'nun nefsini yarattığı ve onu semavî bir güzelliğin içine koyduğu zaman adını bizzat Yüce Allah verdi.

16- Allah dedi: Sabret ey Muhammed! Çünkü ben senin için cenneti, dünyayı ve sana bağışladığım sayısız yaratığı yaratmak istiyorum. Seni mübarek kılanın kendisi mübarek, sana lânet edenin kendisi lânetli olacaktır.

17- Seni âleme gönderdiğim zaman, (âlemi) kurtarmak için seni Rasûlüm kılacağım. Senin sözün doğru olacaktır. Hatta gök ve yeryüzü değersizdir, fakat senin imanın asla değersiz olmayacaktır.

18- Onun mübarek ismi Muhammed'dir.

19- O zaman halk sesini yükselterek dedi: Ey Allah'ım! Gönder bize Rasûlünü! Yâ Muhammed! Dünyayı kurtarmak için çabuk gel."

Şeyh Rahmetullah'ın *İzhâru'l-Hakk*'da naklettiği müjdeye gelince 220. bölümdedir. Bundan sonra Barnaba İncili'ne dair iki bölümden başka bölüm yoktur. Bunun tercümesi bütün İncil'in son tercümesine yakındır.

Bir Uyarı

Avrupalı bilginlerin Barnaba İncili hakkında kuşkularını uyandıran noktalardan birisi, Hz. Peygamber'in adının Müslümanların nezdinde bilinen şekliyle "Muhammed" olarak zikredilmiş olmasıdır. Bazı bilginler, bazı Müslümanların "Muhammed" ismini Barnaba İncili'ne gizlice sokuşturdukları kanaatini taşımaktadırlar. Barnaba İncili'nin günümüze kadar ulaşan İtalyanca nüshasının kenarlarında bazı Arapça şerhler bulunması da onların şüphelerini besleyen bir başka unsurdur.

Biz, bu şüpheyi bu İncil'in Arapça baskısının önsöz kısmında çürüttük ve bu cümleden olarak O İtalyanca nüshanın kenarlarında yer alan hâşiyelerin bir Müslümanın ağzından çıkmasının imkânsız olduğunu söyledik. Çünkü bu hâşiyeler, anlatım bozukluğu ve yabancılığı bir yana, -ister Arap olsun, ister olmasın- her Müslümanın bildiği gerçeklere aykırıdır. Çünkü yazılan bu hâşiyeler "Sübhanellah" kelimesinde olduğu gibi dinî zikirlerdendir. Ancak hâşiyelerde kelime Arapça söylenişine ters olarak "Allah sübhân" şeklinde yazılmıştır. Mukaddime kısmında bu gibi misaller verdikten sonra şöyle demiştik:

"Bu konuda başka misaller de vardır. Bu misallere ek olarak Endülüs'te ve başka beldelerdeki Müslümanların Barnaba İncil'inden haberli olmamalarını da eklemek gerekir. Nitekim İngiliz Oryantalist Margalyoth, bu hususu tahkik etmiş ve Hıristiyanlara reddiye yazan Müslümanların kitaplarında Barnaba İncilinden söz edilmemesini, incelemesini destekleyici bir unsur olarak göstermiştir. Margalyoth'un ifadesine göre bu hususta Batı'dan İbn Hazm el-Endelüsî ile Doğu'dan İbn Teymiye'yi incelemek yeterli olacaktır. Kitaplarından da anlaşılacağı üzere bu iki âlim, Doğu ve Batı'nın malumatı en geniş iki âlimiydi. Buna rağmen Hıristiyanlara yazdıkları reddiyelerde Barnaba İncili'nden söz etmemişlerdir.

"Geriye bir nokta kaldı. O da Barnaba İncili'ni dinî yönden değil, ilmî yönden şiddetle kabul etmedikleri husus, 'Peygamber Muhammed' isminin açıkça belirtilmiş olmasıdır. Araştırmacılar, bu hususta şöyle derler: İslâm'ın

zuhurundan önce bu hususta kitaplar olması makul değildir. Çünkü verilen müjdelerde bilinen üslup, bunun kinâî lafızlarla ve işaretlerle olmasıdır. Dinde kökü eskiye dayanan kimseler, bu gibi bir hususu vahyin haberi açısından kabul edilmez ve tuhaf görmezler. Şeyh Muhammed Bayram, İngiliz gezginden şu ifadeyi nakleder. Söz konusu İngiliz, Vatikan'daki Papalık Kütüphanesi'nde Hz. Peygamber'den önce Himyer alfabesiyle yazılmış bir İncil nüshası gördüğünü ifade etmektedir. Bu nüshada Mesîh Îsâ (a) şöyle demektedir: 'Ve mübeşşiran bi Rasûlin ye'tî min ba'dî'smuhû Ahmed' '*Benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim.*' Bu ifade, harfi harfine Kur'ân'ın ifadesine uymaktadır.[396] Fakat hiçbir Müslümandan bu İncillerden herhangi birinde açık müjdeler gördüğüne dair hiçbir ifade nakledilmemiştir. Buradan ortaya çıkıyor ki, Vatikan Kütüphanesi'nde ilk asırlarda okunması yasak olan öyle İncil nüshaları ve öyle kitaplar vardır ki, bunlar ortaya çıkarılsa Barnaba İncili ve başkası üzerindeki bütün şüpheler tamamen ortadan kalkar.

Üstelik Barnaba İncili'ni İtalyanca'ya tercüme eden mütercimin, 'Muhammed' ismini tercüme olarak zikretmiş olması ve tercüme ettiği asıl nüshada "Muhammed" isminin, -Paraklit gibi- manasını ifade eden bir lafızla zikredilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Tercümede böylesi bir müsamahalı tavır, Hıristiyanlarda bilinen bir husustur. Nitekim Şeyh Rahmetullah bu hususu, kitabı *İzhâru'l-Hakk*'ın altıncı bölümünde yer alan Altıncı Yol'un Yedinci Meselesi'nde onların kitaplarından birçok örnekler vererek açıklamıştı. Bundan sonra da 18. müjdede daha fazla açıklama getirmiştir."

Ehl-i Kitab'ın kitaplarında yer alan özel isimler, lakâplar ve sıfatların tercüme farklılıklarına dair daha önce ifade edilenler üzerine okuyucunun anlayışını kolaylaştırma özelliği olan daha fazla örnek vermek istiyorum. Bu örnek, Hz. Muhammed'in (s) peygamberliği hususunda gelen ve O'na lâyık olan müjdedir.

---

396. Saf, 61/6.

Peygamber Hacci'nin (Haggay) Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi

Tevrat'ta *Haggay Bölümü*'nde şöyle denilmektedir:

"6- *Çünkü orduların Rabbi şöyle diyor: Bir kere daha, vakit azdır ve ben göklerle yeri ve denizle karayı sarsacağım.*

7- *Ve bütün kavimleri sarsacağım; ve bütün kavimlerin arzuladığı kişi* [397] *gelecek; ve bu evi izzetle dolduracağım. Orduların Rabbi diyor.*

8- *Gümüş benim, altın da benim. Orduların Rabbinin sözü.*

9- *Bu evin sonraki izzeti öncekinden büyük olacak, orduların Rabbi diyor: ve bu yerde selâmet vereceğim, ordular Rabbinin sözü.*"[398]

Herşeyden önce şunu söyleyeyim: "Müştehâ'l-ümem / Toplumların arzuladığı kişi" ismi veya lakabı, Yahudi dili İbranice'de esasen "Hamdûd" demektir. Hamdûd, "övülen kimse" manasına gelir. Kelime, -melekût kelimesinin mülk kökünden mübalâga kipi olması gibi- "hamdetmek" (övmek) fiilinden mübalâğa kipidir. "Hamdûdu'l-ümem", kavimlerin övdüğü kişi, demektir. Bu da "Muhammed" ve "Mahmud" manasınadır. Şu halde birinci kelime (Muhammed) "hammedehû/çok çok övdü" fiilinden ism-i fâildir. Toplumların övdüğü kişi, çok övülen bir kişi, yani "Muhammed" olur.

İkincisi ise, (Mahmud), "hamide" fiilinden ism-i mef'ûldür. "Mahmud", Hz. Peygamber'in isimlerindendir.

Bu açıklamalardan sonra Yunanca Faraklit kelimesinin, İbranice Hamdûd kelimesinden tercüme olması uzak bir ihtimal olarak görülebilir mi? Mesîh kelimesini harfleriyle birlikte nakleden İbranice İncil nüshaları kaybolmuştur ve neden kaybolduklarını bilmiyoruz. Tam aksine biz Müslümanlar, Eski İnciller hususunda hakemlik eden Ruhânî Konsil'i sorumlu tutuyoruz. Bu Konsil, bazı nüshaları meşru, bazılarını ise gayrı meşru saymış ve gayrı meşru kabul ettiği nüshaları yok etmiştir. Dahası biz İmparator I. Kostantin'in Hıristiyanlığı kabul ettiğine inanmadığımız gibi onun samimi bir Hıristiyan olduğunu da kabul etmiyoruz. Tam aksine bizim inancımıza göre O'nun yaptığı, siyasî bir atraksiyondu. I. Kostantin, Hıristiyanlığı tevhid yolundan

---

397. Eski Ahit'in Türkçe nüshasında bu cümle "bütün kavimlerin değerli şeyleri" şeklinde yer almaktadır. (Çev.)

398. Eski Ahit, *Haggay*, 2/6-9.

ayırıp eski Yunanlıların ve onların üstatları Eski Mısırlıların putperestliğine çevirmek için ruhânîler konsilinin yardımına baş vurmak istemişti. Eski Mısırlılar, Mesîh'ten binlerce yıl önce teslis inancını benimsemişlerdi. Sözü geçen İncil nüshaları eğer kaybolmamış olsaydı Doğu'da ve Batı'da bağımsız düşünen bilim adamları, o nüshalar üzerinde tahkik yapmak imkânı bulabilirlerdi. Tabi o nüshalardan inançlarına uygun olanı kabul edip, olmayanı reddeden o Ruhânî Konsil buna mani olmazsa... Sanki bu Konsil'in Mesîh'ten üç asır sonra gelen Kostantin'in siyasî Hıristiyanlığından etkilenmiş olan klasik inançları asıl, nakledilen İnciller ise uzantı (fer') gibi... Söz konusu Ruhânîler Konsili işaret ettiğimiz gelenekleri ele almış, onlardan uygun bulduklarını kabul etmiş, kendisine ters düşeni ise reddetmiştir.

İşte hep birlikte görmekteyiz ki Barnaba İncili, İlâhî bilgi, Yaratıcıya övgü ve sena, ahlâk ilimlerinde, âdâb ve faziletler hususunda söz konusu dört İncilin dördünden de kat kat üstündür. Barnaba İncili'ni bize tercüme eden Dr. Halil Seâde gibi bazı araştırmacılar, bunun sebebini Hıristiyanlığın ilk çağlarında revaçta olan Aristo felsefesine uygun olmasıyla açıklamış olsa da, bağımsız düşünen bazı araştırmacı Avrupalı bilginler, böylesi bir şüphenin Mûsâ'nın (a) şeritatıyla dört İncil'in âdâbına da pek âlâ yöneltilebileceğini ifade etmişlerdir. Bu bilginler şöyle söyler: Tevrat, Hz. Mûsâ'nın Firavunlarının kucağında yetiştiği Mısırlıların şeriatlarından istifade edilmiş bir kitaptır. Sonra bazıları şöyle der: Tevrat, Hammurâbî kanunlarından alınmıştır ki bu kanun, Bâbillilerin kanunlarının aslını teşkil eder. Bugün elimizde mevcut olan Tevrat, Bâbil sürgününden sonra yazılmıştır ve içinde binlerce Bâbilce kelime vardır. Sonra şöyle devam ederler: Hıristiyanlıkta geçerli olan ahlâk kaideleri, Yunanlılar'ın ve Romalılar'ın amelî felsefe (ahlâk) hususunda yazılımış kitaplarından alınmadır.

Bizler, bu hususta Ehl-i Kitab'la birlikteyiz ve böylesi şüphelere itibar etmiyoruz. Fakat biz, içinde bulunduğumuz ve burada ayrıntısına girmeye gerek olmayan benzeri durumlarda bunlarla onlara karşı delil getiriyoruz.

Hacci'nin (Haggay) müjdelerinden kalanlar, kavimler tarafından övülen Hz. Peygamber'den başkasına uygun düşmemektedir. O, orduların Rabb'inin kendisini göndermekle dünyayı sarstığı ve kendisine askerlerle ve hüccetle desteklediği kimsedir. Allah'ın dini, Mûsâ (a) ve kavmine gönderdiği diğer peygamberlerle şereflendiğinden daha fazla O'nunla şereflenmiştir.

Zekât farîzası ve Allah yolunda harcanmak üzere ganimetlerin beşte birinin verilmesi esası getirilmiştir. Gümüş ve altın Allah için olmuştur. Eski Ahdin Yetmişler nüshasında şöyle bir ibare vardır: Bu müjdenin dokuzuncu alâmeti şudur: "Bu beytin eski şerefi, birinci heykelin şerefinden daha büyüktür." Bu ibare, maksadı ifade etmek bakımından Hıristiyanların naklettiğimiz tercümelerinden çok daha bariz ve nettir. Bu müjde, bizim için birçok müjdeden daha yeterlidir. *"Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır."*[399] Bizi peygamberlerinin en sonuncusu ve O'nun dininin davetçisi kılan Allah'a hamdederiz. Allah, O'na ve âline rahmet edip şânını yüceltsin.[400]

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿158﴾

158- De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî Peygamber olan Rasulü'ne -ki o, Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız.

Peygamberimiz'in (s) peygamberliği bundan önceki âyette Hz. Mûsâ'nın kıssası anlatılırken ifadenin akışına göre -konu dışı olarak- belirtilmişti. Fakat bu kıssaya ve diğer peygamber kıssalarına yer verilmesindeki asıl amaç, Hz. Peygamber'in peygamberliğini vurgulamaktır. Peygamberimiz'in (s) peygamberliğinin kıssanın ifade akışı içinde zikredilmesi ile Ehl-i Kitab, İslâma davet edilmekte, Kitablarında Rasulullah'ın isminin belirtildiği ve peygamberliğinin müjdesinin yer aldığı kendilerine hatırlatılmakta ve delil

399. A'raf, 7/178.
400. Buradan itibaren (Arapça) 9. cilt, 300. sayfa başlamaktadır.

ikame edilmektedir. Felâha ve kurtuluşa ermelerinin ona iman etmelerine ve kendisine tabi olmalarına bağlı olduğu açıklanmakta ve bu gaye doğrultusunda bütün insanlar Allah'a ve ona iman etmeye davet edilmektedir. Bunun için Yüce Allah Hz. Peygamber'e hitab ederek şöyle buyurdu:

"De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize" göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Bu hitap, Arap ve Arap olmayan bütün insanlığa yapılmış evrensel bir hitaptır. Hitabı onlara karşı Hâşimîlerden Arap Peygamber Abdullah oğlu Muhammed (s) yöneltmektedir. Rasulullah (s) bu hitabıyla, kendisinin -Yahudilerden Esav oğullarının iddia ettikleri gibi- sadece Araplara değil, onların tümüne peygamber olarak gönderildiğini haber vermektedir. Âyetin bu ifadesi, *"Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik."*[401] âyetiyle, *"Bu Kur'an bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu."*[402] âyetinin ifadesiyle aynıdır. Yani bu Kur'an, kendisiyle sizi ve ins-cin ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu. Bir kimse, "Ben onun sadece Araplara peygamber olarak gönderildiğine inanıyorum." derse, onun imanına itibar olunmaz. Çünkü o, Hz. Peygamber'in getirdiği yukarıda zikredilen bu kesin ve genel manalı naslarla, o manadaki şu nasları yalan kabul ediyor demektir. *"Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e Furkân'ı indiren, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan... Allah, yüceler yücesidir."*[403]; *"(Rasulüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*[404] Bu hitap, cinlerin akıllılarını da kapsamaktadır. Bu anlamda Peygamberimiz'in (s) evrensel bir risaleti olduğunu ifade eden hadisleri vardır. Buhârî-Müslim ve başka hadis Kitablarında yer alan Câbir hadisi, buna örnektir. Peygamber Efendimiz (s) şöyle demektedir: *"Benden önce kimseye verilmedik beş şey (hep birden) bana verilmiştir. Bir aylık mesafeye kadar (düşmanlarımın kalbine) korku (salınarak) bana yardım olundu. Yer (yüzü) bana namazgâh ve tahâret alanı kılındı. Onun için ümmetimden namaz vakti gelip çatmış her kim olursa olsun namazını kılıversin. Ganimetler bana helâl edildi. Halbuki benden önce kimseye helâl edilmemiştir. Bana şefaat (-yol göstericilik-)*

401. Sebe', 34/28.
402. En'âm, 6/19.
403. Furkân, 25/1-2.
404. Enbiyâ, 21/107.

verildi. Bir de (benden önce) her peygamber, özellikle kendi kavmine gönderilirken ben bütün insanlara gönderildim."[405]

Başka muhaddisler aynı hadisi, Câbirden başka ravilerden değişik lafızlarla rivayet etmişlerdir. Şefaat, mutlak olarak Rasulullah'a (s) özel olmadığı için, cumhuru teşkil eden bilginler, ona özel olan şefaatın bütün insanlar için -herkesin gideceği yerin belli olması maksadıyla- "Haklarında İlâhî Yargılamanın ve hesaba çekilmelerinin başlaması" şeklinde gerçekleşecek olan şefaat-ı uzmâ olduğu kanaatine varmışlardır. Buhârî-Müslim ve başka eserlerde yer alan hadislerde ifade edildiğine göre mahşer halkı sırasıyla Âdem, Nuh, İbrahim, Mûsâ ve Îsâ (a) peygamberlere heyetler gönderecektir. Bu heyet vasıtasıyla, ilâhî yargılamanın başlaması için Yüce Allah'ın nezdinde şefaat etmesini isteyeceklerdir. Bu peygamberlerden her biri, şefaat olayının kendilerini ilgilendiren bir husus olmadığını itiraf edecek, "Lestü hünâküm/ *Ben, buna ehil değilim*" diyecek ve kendi nefsi için kurtuluş dileyerek, onları kendisinden sonra gelen peygambere havale edecektir. Sonunda Îsâ (a) onları Muhammed'e (s) havale edince, Peygamber Efendimiz (s) onların taleplerine cevap verecek ve *"O şefaatı ben yapacağım"*, bir rivayete göre "Ene sahibukum/*Aradığınız kişi benim*" diyecektir. Sonra mahlukatın arasında ilâhî yargılamanın başlaması için şefaat edecek ve şefaatı kabul olunacaktır.[406]

Bazı bilginlere göre kastedilen bu şefaattan başka bir şefaattır. Başka bazı bilginlere göre hem bu şefaat ve hem de başkası bunun içine dahildir. Şefaat hakkındaki rivayetler, birbiriyle karışık olup, tutarlı değildir. Ancak bizim işimiz, şefaat rivayetlerini tahkikle meşgul olmak değildir.

Bunun ardından Yüce Allah, bu konudan söz ederken kendi nefsini Rubûbiyyet tevhidiyle ve yaşatıp öldürürmek bağlamında ilâhlık tevhidiyle vasfetmektedir. Yüce Allah aynen şöyle demektedir: ***"Göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka hiçbir ilâh yoktur. O diriltir ve öldürür."*** *"Göklerin ve yerin sahibi olmak"*tan kastedilen, bütün âlemde tasarruf etme ve orada işleri çekip çevirme yetkisi demektir. Bütün âlem kastedildiği halde "Gökler ve yeryüzü"nden söz edilmesi, insanların konuşma âdetlerine uymaktan kaynaklanmaktadır. Çünkü insanlar, "gökler" denilince üzerinde

405. Zebîdî, Sahîh-i Buhârî *Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh, Tercüme ve Şerh*: Ahmed Naim, II, 245, 246. (Çev.)

406. Buhârî, *Tefsir Sûre* (2).

yaşadıkları yeryüzünün üzerine doğru yükselip giden âlemleri kastetmektedirler. Yeryüzünde ve göklerde, mülk sahibi, tasarruf ve tedbire (çekip çevirme) malik olan, göklerin ve yerin Rabbi, yani bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'tır. O, birdir. Eğer O'ndan başkasının da tasarruf yetkisi olsaydı bu, Allah'ın tasarrufuyla çelişirdi ve evrensel nizam alt üst olurdu. Çünkü bütün yaratıklara hâkim olan nizam birliği, onlarda farklılık ve çelişki olmaması, bunun kaynağının bir olduğuna ve sistemi O'nun çekip çevirdiğine delildir. Bütün yaratıkların Rabbi bir olduğuna göre, sadece O'nun ma'bûd olması ve O'ndan başka hiçbir ilâhın olmaması gerekir. İki kısmıyla birlikte tevhid, yani imanla sağlanan "rablık tevhidi", iman ve amelle sağlanan "ulûhiyyet tevhidi", bir başka ifadeyle; sadece Allah'a ibadet etmek... İşte bu iki unsur, dinin aslı, esası ve dinin inanç esaslarının ilk temel dayanağıdır. Tevhid ilkesi, Peygamberimiz'in (s) peygamberliğiyle yan yana getirilmiştir. Çünkü bu da, ikinci temel dayanaktır. Yüce Allah'ın yaratıkları üzerindeki tasarruflarından bazıları olan "diriltme" ve "öldürme"yle vasfedilmesi, -ki bu öldükten sonra dirilme inancını da içerir ve iman esaslarının üçüncü esasını teşkil etmektedir. Risalet davasına böylece dinin üç erkânı katılmış olmaktadır. Bu da, Kur'an'ın benzeri görülmemiş îcâz örneklerindendir. Yüce Allah bunun üzerine bu esasların detaylarına inme metoduyla imana daveti bina etmiştir. O da Yüce Allah'ın şu cümlesidir:

Hz. Muhammed'e İtaat Etmek

"Öyle ise Allah'a ve ümmî Peygamber olan Rasulü'ne iman edin." Yani yeryüzünde yaşayan ey insanlar! Rablığında ve İlâhlığında bir olan Allah'a iman edin. O Allah ki âlemde "yaşama" özelliğine sahip olan her nesneye hayat veren, hayattan sonra ölme özelliği olan her nesneyi öldürendir. Yüce Allah'ın bu özelliği, her gün yenilenip durmaktadır ve sizler onu görmektesiniz. Canlı olan her nesnenin ölmesinden ve âlemin harab olmasından sonra toptan dirilme de böyledir. O'nun mutlak ve "ümmî" olarak ayrıcalıklı Rasulüne de iman edin. Yüce Allah, bu Rasulü ümmîlerin (Arapların) arasından seçip bütün insanlığa göndermiştir. Görevi, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğretmek, şirkin, ahlâksızlığın, cehâletin, tefrikanın, ırk, dil ve vatan taassupları sebebiyle doğacak karşılıklı düşmanlıkların doğuracağı hurafelerden arındırmak ve temizlemektir. Daha önce gelen peygamberler, onun geleceğini müjdelemişlerdir. Çünkü o, kavimlere doğru yolu göstermek için

gönderildikleri davayı tamama ve kemâle erdiren bir kimsedir. Onun ümmî olması, en büyük mucizelerindendir. Hiçbir şey öğrenmemiş bir kimsenin Peygamberlik davasının doğruluğu için, bütün kavimlere içinde kurtuluşa ve felâha ermelerini sağlayacak ilimleri ve hikmetleri bulunduran şeyleri öğretmesinden daha güçlü ve daha bariz bir başka delil daha olabilir mi?

"-Ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır-" Yani o Peygamber, sizi davet etmiş olduğu Allah'ın tevhidine ve O'nun insanlara doğru yolu göstermek için indirmiş olduğu teşrî'î sözlerine inanır. Bunlar, Yüce Allah'ın ilminin, hikmetinin ve rahmetinin ortaya çıktığı noktalardır. Ayrıca bu peygamber, Yüce Allah'ın iradesinin, kudretinin ve hikmetinin zuhur ettiği noktalar olan tekvînî kelimelerine de iman eder. Yüce Allah, insanlara iman etmeyi emrettikten sonra, şimdi de İslâmı emretmekte ve şöyle buyurmaktadır: ***"ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."*** Yani bu Peygamberin dine dair size getirmiş olduğu her şeye -(emredilenleri) yaparak veya (yasak edilenleri) terk ederek-fiilî boyun eğmeyle boyun eğerek uyun. Böylece O'na iman ederek ve uyarak içinde dünya ve âhirette mutluluğunuz olan esasları bulmayı umabilirsiniz. O halde iman ve İslâmın semeresi, iman eden Müslüman olan kimsenin, -başka yerlerde ayrıntısıyla açıkladığımız üzere- bilfiil iki cihan mutluluğunu bulması ve ona ulaşmasıdır. Bunun dünyadaki fiilî delili şudur: Hangi insan toplumu olursa olsun, bir peygambere iman etti mi, iman etmediği döneme göre durumu daha iyi olmuştur. Peygambere iman eden toplum, dünyada rahat yaşama imkânı elde etmiş, güçlü olmuş ve onurunu kazanmıştır. Bunun en net görüldüğü ve bize en yakın olan tarih, Muhammed Ümmeti'nin tarihidir. İnsanı hayrete düşüren nokta, cehaletin bu ümmeti söz konusu ilâhî hidayeti terke sürüklemiş olmasıdır. Halbuki elde ettikleri o muazzam hükümranlığı, izzeti, liderliği, zenginliği ve medeniyeti bu hidayet sayesinde elde etmişlerdi. Bundan da tuhaf olanı, -hastalığın ortadan kalkmasının ona sebep olan unsurun yok edilmesine bağlı olmasından dolayı- onların bunu fark edip bu hidayete dönmemeleridir. Bu ikisinden de dehşet verici olanı ise, cehaletin bu ümmete mensup birçok kimseyi asrımızda şu inanca sürüklemiş olmasıdır: Sayesinde mutluluğu elde ettikleri, sonra da terk etmeleri yüzünden bedbaht bir duruma düştükleri İslâm hidayeti, -onların değerlendirmelerine göre- şu son bedbahtlıklarının nedenidir. Bir başka ifadeyle, bunların inancına göre bedbahtlıkları -İslâm hidayetini terk etmeleri sebebiyle değil- tam aksine onu benimsemeleri yüzündendir.

Yüce Allah'ın yukarıdaki âyette geçen ***"vettebiûhu/ona uyun"*** şeklindeki ifadesi, bundan bir önceki âyette geçen *"onunla birlikte gönderilen nûr'a uyanlar"* ifadesinden daha geneldir. Bir önceki, özel olarak Kur'an'a uymakla ilgiliydi, bu âyet ise kendi yanından getirdiği hükümlere uymakta Peygamberimiz'e (s) uymayı kapsamaktadır. Tabii bu söylediğimiz, Yüce Allah'ın kendisine kendiliğinden hüküm koyma yetkisini ve iznini verdiği görüşüne göre geçerlidir. Bu âyet aynı zamanda ictihadında ve Kur'an'dan çıkardığı hükümde -bunun teşrî' olması kaydıyla- Rasulullah'a (s) uymayı da kapsamaktadır. Bir erkeğin bir kadınla onun halasını veya teyzesini aynı anda nikâhı altına almasının haramlığı Rasulullah'ın (s) ictihadına örnektir. Bu hüküm, Kur'an âyetiyle ifade edilen bir erkeğin aynı anda iki kız kardeşi nikâhı altına alması gibidir. Âdetlerle ilgili hususlarda ona uymak buna dahil değildir. *"Zeytinyağını (ekmekle) yiyiniz ve kullanınız çünkü bu yağ, mübarektir."*[407] hadisi buna örnektir. Bu hadisi İmam Ahmed ve İbn Mâce, Ebû Hüreyre'den rivayet etmişlerdir. Ayrıca bu hadisi Hâkim rivayet etmiş ve sahih olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. Başka muhaddisler de başka lafızlarla rivayet etmişlerdir. Ancak onların isnadları zayıftır. Bir diğer örnek hadis, *"Yaş hurmayı kuru hurma karşılığında yiyiniz."*[408] hadisidir. Bu hadisi ise Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim Hz. Âişe'den rivayet etmişler ve sahih olduğunu ifade etmişlerdir. Bu hadislerde ifade edilenler, örf ve âdetlerle ilgili hususlar olup, teşrî' koymayı gerektirecek herhangi bir ibadet veya hak, söz konusu değildir. Ama *"Kurban etlerini yiyebilir ve* (daha sonra yemek üzere) *saklayabilirsiniz."*[409] hadisi böyle değildir. Bu hadisi, İmam Ahmed ve Hâkim, Ebû Saîd, Katâde b. en-Nu'mân'dan rivayet etmişlerdir. Hadisin senedi zayıftır. Çünkü 'kurbanlar' 'nüsük'ten olup, etlerinden yemek sünnettir. Kurban kesen kimseye *"Etinden yiyin."* emri, mendupluk hükmü ifade eder, eti saklamak ise câizdir. Peygamberimiz (s) böyle buyurmasaydı -kurbanların bayramla ilgisinden dolayı- kurban etini yemeyip stok etmenin haram veya mekruh olduğu zannedilecekti. Kurbanlar, Yüce Allah'ın bayram günlerinde müminlere verdiği bir ziyafettir. Getirilen hüküm (teşrî');

1) Ya bir "ibadettir" ve biz -farz veya mendub olarak- o fiili işleyerek Yüce Allah'a yaklaşmakla emrolunmuşuzdur.

407. İbn Mâce, *Et'ıme*, 34; Ahmed b. Hanbel, III, 497.
408. İbn Mâce, *Et'ıme*, 40.
409. Buhârî, *Edâhî*, 16; Müslim, *Edâhî*, 28, 29, 33.

2) Ya bir "mefsedet"tir ve din hususunda verdiği zarardan dolayı ondan kaçınmakla emrolunmuşuzdur. İnsanların hakkında karşılıklı olarak birbirleriyle yardımlaştıkları sebebler dışında Allah'tan başkasına dua etmek, Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın etini yemek, Allah'tan başkasını, -adına kurban kesmek ve adı üstüne yemin etmek gibi- Allah'ın ta'zim edildiği şeylerle ta'zim etmektir. Bu zarar sadece din hususunda da söz konusu değildir. Akla, vücuda, mala, ırza veya kamu menfaatına verdiği zaradan dolayı da bu fiillerden kaçınmamız emredilmiştir.

3) Ya da maddî veya manevî haklardan dolayı bunları sahiplerine vermemiz emrolunmuştur. Miras, nafaka, karı-kocanın birbiriyle iyilikle geçinmesi maddî haklara örnektir. Akitlerin hükmüne riayet etmek örneğinde olduğu gibi muamelâtın (hukûkî işlemler) düzgün olması için bu haklara riayet etmekle emrolunmuşuzdur. Teşrî'e, "müstehaplık" ve "tenzîhî mekruhluk" hükmünün katılmasıyla, -ileride geleceği üzere- âdetlerle ilgili hususlarda teşrî' hükümleri genişlemiştir.

Ne Allah ve ne de kul hakkıyla ilişkisi olan, ne herhangi bir maslahatın celbi (sağlanması) ve ne de mefsedetin giderilmesi söz konusu olan şeyler, hakkında emre sarılma ve yasaktan kaçınmanın farz olduğu teşrî'î hükümlerdendir. Âdetler, sanayi, tarım, deneylere ve araştırmalara dayalı ilimler ve teknikler, teşrî'în alanına girmeyen hususlardandır. Bu konuda gelen emir ve yasaklara bilginler, "teşrî'" değil, onlar "irşâd"dır derler. Ancak bir yasaklama varsa ve bunun sonucunda bir tehdid söz konusuysa o zaman durum değişir. Sözgelimi ipek elbise giymek böyledir. Bazı sahâbîler, Peygamber Efendimiz'in (s) -hurmaları aşılamak gibi- tecrübeye dayalı bazı dünyevî işleri yadırgamasını teşrî' koymak zannettiler. Bu yüzden de yaptıkları o işten vaz geçtiler. Sonunda aşılanmayan hurmanın meyvesi kalitesiz veya kuru oldu. Bunun üzerine tekrar Efendimiz'e (s) başvurduklarında onlara söylediği şeylerin bir zanna ve düşünceye dayandığını, teşrî' olsun diye söylemediğini haber verdi. Peygamberimiz (s) onlara *"Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz."*[410] dedi. Bu hadis meşhur bir hadistir ve Müslim'in *Sahîh*'indedir. Hadisin söyleniş hikmeti, insanların -tarım ve sanat gibi- dünyevî ve günlük hayatla ilgili işlerininin bizatihî kendisinin özel bir teşrî'e konu olmadığına,

410. Müslim, *Fadâil*, 141.

tam tersine bu hususların insanların örf ve âdetleriyle deneyimlerine bırakılmış hususlardan olduğuna dikkatleri çekmektir.

Sahâbîler, Rasulullah'ın (s) kendi görüşü ve dünya işlerine dair ictihadı mı, yoksa -teşrî' olmasa bile- Yüce Allah'tan gelen bir emir mi diye kuşkulandıkları hususlarda da ona başvuruyorlardı. Sözgelimi Peygamberimiz'in (s) Bedir Savaşı günü askeri konuşlandırmak için seçtiği yerin neye dayanılarak seçildiğinin sorulması buna örnektir. Sahâbîlerden Hubab b. el-Münzir Peygamber Efendimiz'e (s) şöyle sordu: "Ya Rasulallah! Bu konakladığımız yer, Yüce Allah'ın seni indirdiği ve bizim asla daha ileriye ve daha geriye gidemeyeceğimiz bir yer mi, yoksa bu senin şahsî değerlendirmen, savaş taktiği ve savaş hilesi mi?" Peygamberimiz (s) bunun vahiy değil, kendi görüşü olduğunu söyleyip, bu hususta dayandığı esasın maslahat ve savaş taktiği olduğunu ifade edince, Hubab başka bir yeri teklif etti ve Efendimiz (s) de bu görüşe katıldı.[411]

Bu hususların bazıları hakkında bazı sahâbîler kafa karışıklığı içine düşerlerse, bunların birçoğunda başkaları haydi haydi böylesi bir duruma maruz kalır. Peygamberimiz (s) sahâbîlerine kuşkuya kapıldıkları hususları açıklıyordu. Rasulullah'tan (s) sonra bunu kim açıklayacak? Eğer insanlar, Peygamberimiz'den (s) sonra âlimlerin ictihadlarını uyulması gerekli olan bir "din" olarak kabul etmeselerdi, mesele kolay olurdu. Fakat bunun "din" olarak kabul edilmesi, mükellefiyetleri çoğaltmış ve böylece Müslümanları Peygamber'e (s) "uyma"nın zayıfladığı zamanlarda büyük bir sıkıntıya düşürmüştür. Netice olarak bu kadar hüküm, insanların tabiatlarına ağır gelmiştir. İnsanlar da bunlardan kendilerine ağır gelen hükümleri terk eder olmuşlardır. Böylesi bir terk, insanları içinde ne meşakkat ve ne de zorluğun olmadığı kesin hükmü de terk etme noktasında yüreklendirmiştir. Kesin hükümlerin terki de bazı insanlara dini bütünüyle terk etme ve başkalarını da buna davet etme cesareti vermiştir. Fıkhı taklid eden ve ümmeti, fukahanın ictihadını din olarak almaya zorlayan bu donuk kafalı kimseler, tabii ki bu kötü âkibetin farkında olmadıkları gibi, ıslahatçılar hatırlattığında da buna aldırmamaktadırlar.

411. Farklı lafızlarla ve anlatımla rivayeti için bkz: İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, III, 175; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, IX, 111. (Çev.)

Bazılarının hakkında çok katı davrandığı duruma örnek olarak, ağarmış saçları siyaha boyamanın hükmünü gösterebiliriz. Saçı siyaha boyamak, mubah zînetle ilgili normal işlerden birisidir. Çünkü bu hususta herhangi bir ibadet olmadığı gibi, ne Allah hakkı ve ne de kul hakkı ihlâl edilmektedir. Ancak bu ve buna benzer hususlarda herhangi bir engel ortaya çıkarsa o zaman müdahale söz konusu olabilir. Sözgelimi, herhangi bir kıyafetin giyilmesi veya giyilmemesi kâfirlere özel bir durum haline gelmiş ve bazı Müslümanlar bunu onlara benzemek için yapmış olabilir. Ya da bir Müslüman o fiili yapmakla kâfirlerden sayılacak kadar onlara benzer hale gelmiş olabilir. Bu durumda sosyolojik yasalar üzerine araştırma yapanlarca bilinen manevî ve siyasî bir zarar söz konusudur. Çünkü sosyolojik yasalara göre herhangi bir kavme benzemeye çalışan kimsenin ruhunda o toplumun büyük bir toplum olduğu duygusu güç kazanır. Öylesine güç kazanır ki kişinin ruhunda kendisini toplumuna ve kendi kavminin insanlarına bağlayan bağ zaafa uğrar. Saçları siyaha boyamak hususunda, birçok haber ve hadis varid olmuştur. Bunların bazıları -siyaha bile boyasa- saç boyamanın müstehap olduğunu, bunun bir ibadet değil, bir âdet olduğunu ifade etmektedir. Bazı âlimler, bu haberlerden saç boyamanın şer'an müstehap olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Başka âlimler ise siyaha boyamanın mekruh olduğu hükmünü çıkarmışlardır. Hatta bunların içinden aşırılar ise, saç boyamanın haram olduğunu söylemişlerdir. Bunları taklid edenler de saçını boyayana tepki göstermeye başlamışlar ve onu Allah'a isyan eden bir kimse sayar olmuşlardır. Dolayısıyla bu meselede ve genel kâide hususunda Selef'in yolundan çıkmışlardır. Selef'in kâidesi, hakkında ihtilaf olan ictihadî meselelerde tepki göstermemektir.

Bu konuyla ilgili haberlerden birisi Sahîh'te yer alan şu haberdir. Hz. Ebû Bekr'in babası Ebû Kuhâfe, Mekke'nin fethi günü getirilir. Saçı, sakalı "seğâme"[412] gibi bembeyazdır. Peygamberimiz (s) kendisine, "Bunu (ağarmış saç ve sakalları) bir şeyle değiştiriniz, siyah renkten kaçınınız."[413] buyurur. Şâfiîler bu hadisi, saçları siyaha boyamanın haramlığı için delil olarak almışlardır. Halbuki hadis, normal bir meseleyle ilgili olarak belli bir vâkıa hak-

412. Seğâme: Yandık otu denilen beyaz bir dikendir. Kurudukça daha da beyazlaşır. Ağaran saç ve sakal bu bitkiye benzetilir. Bkz: Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi* ve Mustafa b. Şemseddin el-Karahisârî eŞ-Şehîr bi'l-Ahterî, *Ahter-i Kebîr*, (Sa-ğa-me, md.) (Çev.)

413. Ebû Dâvûd, *Tereccül*, 18; Nesâî, *Zîne*, 15; Ahmed b. Hanbel, III, 247.

kında varid olmuştur. Bu hâdise, Usûl ilminde ifade edildiği üzere ne helâllık ve ne haramlık hükmünün bağlanacağı bir hadise olmadığı gibi, genelleme yapmanın da mümkün olduğu konulardan birisi de değildir. Bununla birlikte bu hâdise, bütün ümmete yönelik olarak verilmiş olan ağarmış saç ve sakalların boyanması emrinin mutlaklığı ile de çelişmektedir. *"Yahudiler ve Hıristiyanlar (ak saçlarını ve sakallarını) boyamazlar, siz (boyayarak) onlara muhalefet edin."*[414] Bu hadisi, Buhârî-Müslim ve dört *Sünen* sahibi İmam rivayet etmişlerdir. Bir başka hadis-i şerif ise şöyledir: *"Bu beyazlığı değiştirdiğiniz en güzel nesne, kına ve çivit otudur."*[415] Hadisin zahirinden anlaşılan mana, ağarmış saç ve sakalın rengini kına ve çivit otunu birlikte kullanarak değiştirmektir. Aksi takdirde "Kına veya çivit otudur" buyururdu. Bu görüşü, Hz. Ebû Bekir'in saç ve sakalını kına ve çivit otunu birlikte kullanarak boyadığı yolunda sahih olarak bizlere ulaşan rivayet de desteklemektedir. Allâme İbnü'l-Esîr'in tahkikine göre saç ve sakal kına ve çivit otuyla birlikte boyanırsa renk siyah çıkar. Bazıları bu renk, kapkara değil, kırmızıya çalan bir siyahlık olur derler. İki rivayeti şöylece uzlaştırmak mümkündür. Eğer çivit otu çok olur ve kınaya iyice yedirilirse, kapkara bir renk elde edilirken, şayet hafif katılırsa, kırmızıya çalan bir renk ortaya çıkar. Ancak ortaya çıkan renk, her hâlükârda siyah bir renktir.

Bazı âlimler derler ki, Peygamberimiz'in (s) Ebû Kuhafe'ye ağarmış saç ve sakallarını siyaha boyamaktan kaçınma emrini vermesinin sebebi, ihtiyarlığın son sınırına varmış, saçları ve sakalları yandık otu gibi bembeyaz olmuş bir kişide bunu hoş görmemesidir. İnsanların genel zevklerini inceleyen kimse görecektir ki o derece yaşlı bir kimseye siyah renk gitmez. Hâfız İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'den İbn Şihâb ez-Zührî'den naklettiği şu görüş de bunu destekler mahiyettedir: Biz yüzümüz henüz genç görünümündeyken saç ve sakallarımızı siyaha boyardık. Rengimiz solup, dişlerimiz döküldüğünde de bunu terk ederdik. Böylesi özelliklerden dolayı Usûlcüler derler ki, "Özel vakalar için gelen hükümler, genellik ifade etmez."

Hâfız İbn Hacer'in yine *Fethu'l-Bârî*'de ifade ettiğine göre saçları ve sakalları siyaha boyamaya cevaz verenler, yabancılara muhalefet olsun diye renklerini değiştirme hususunda mutlak olarak gelen emre dayanmaktadırlar.

---

414. Zebîbî, Sahîh-i Buhârî Tecrîd-i Sarîh, Tercüme ve Şerh: Kâmil Miras, IX, 192; XII, 111. (Çev.)

415. Ebû Dâvûd, *Tereccül*, 18.

İbn Hacer şöyle devam ediyor: Aralarında Sa'd b. Ebî Vakkas, Ukbe b. Âmir, el-Hasen, el-Hüseyn, Cerir ve bir çok sahâbî olmak üzere Selef bilginlerinden bir zümre, saçları ve sakalları siyaha boyamaya cevaz vermişlerdir.

Ben de derim ki: İmam Nevevî, Müslim'in Sahîh'inde yer alan iki hadisin şerhini yaparken Şâfiî mezhebinde tercihe şâyan ve sahih olan yaklaşımın, saçları ve sakalları siyaha boyamanın haram olduğu şeklinde olduğunu vurguladıktan sonra Kadı İyaz'dan aşağıdaki alıntıyı yapar:

"Sahâbe ve Tâbiûn âlimlerinden selef bilginleri saçları ve sakalları boyama ve bunun cinsi üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazı bilginler, boyamamak daha efdaldir derler ve Peygamber Efendimiz'den (s) ağarmış saç ve sakalların renklerini değiştirmenin yasaklığına dair hadis rivayet ederler. Sonra da Peygamber Efendimiz'in (s) saçlarının ve sakallarının rengini değiştirmediğini ifade ederler. Bu görüş, Hz. Ömer, Ali, Übey ve başkalarından rivayet olunur. Başka bilginler ise boyamak daha efdaldir, derler. Sahâbî, Tâbiûn ve onlardan sonra gelen nesil, Müslim ve başka muhaddislerin rivayet ettikleri hadise dayanarak (saçlarını ve sakallarını) boyamışlardır. Saçlar ve sakallar boyanır görüşünde olan bilginler, bundan sonra aralarında hangi renge boyanacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Aralarında İbn Ömer, Ebû Hüreyre ve başkaları olmak üzere bu görüşte olan bilginlerin çoğunluğu, sarıya boyardı. Bu görüş, Hz. Ali'den de rivayet olunmuştur. Bunlardan bir grup, kına ve çivit otu kullanarak boyarken, bazıları safran kullanmıştır. Bir grup ise saçlarını ve sakallarını siyaha boyamıştır. Bu görüş, Hz. Osman, Hz. Ali'nin iki oğlu Hasan ve Hüseyin, Ukbe b. Âmir, İbn Sîrîn, Ebû Bürde ve başkalarından rivayet olunmuştur. Kadı İyaz şöyle devam eder: Tabarânî[416] der ki: Doğru olanı, Peygamber Efendimiz'den (s) ağarmış saçların ve sakalların renginin değiştirilmesine ve bunun yasaklanmasına dair gelen rivayetlerin tümünün sahih olduğu ve ortada herhangi bir çelişkinin bulunmadığıdır. Değiştirme emrinin saçındaki ve sakalındaki beyazlık Ebû Kuhâfe'ninki gibi olanlar için, yasaklığın ise saçında sadece beyazlık olanlar için olduğudur. Selef'in her iki fiili de yapması, bu hususta durumlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Üstelik bu husustaki "emir" ve "yasaklık" bilginlerin ittifakla ifade ettikleri üzere "vücûb"luk hükmünü ifade etmek için değildir.

416. İbare asıl metinde böyledir. Ancak benim hatırladığım bu sözü söyleyenin Hâfız Tabarânî değil, İmam Taberî olduğudur.

Bundan dolayı, bilginlerin hiçbiri karşısındakini kendisinden farklı hareket etti diye kınamamıştır."

Tabarânî şöyle devam etmektedir: Bu iki hadisin birisi diğerini neshetmiştir de denemez.

Kadı İyaz bundan sonra şöyle devam ediyor: "Başka bir bilgin, bu konuda iki durumun ikisi de geçerlidir der. Şöyle ki; âdetleri saçları ve sakalları boyamak veya boyamamak olan bir beldede bulunan kimsenin, meşhur olmak maksadıyla o yörede geçerli âdetin dışına çıkması mekruhtur, ikincisi ise bu hükmün ağarmış saçların ve sakalların temizliğine göre değişmesidir. Kimin ağarmış saç ve sakalı temiz olur ve boyalı olmaktansa öyle kalması daha güzel olursa, boyamamak daha evlâdır. Kimin de ağarmış saç ve sakalları iğrenç görünmekteyse, boyamak daha evlâdır."

İmam Nevevî der ki: "Kadı İyaz'ın naklettiği bunlardan ibarettir. Sünnete en uygun ve en sahih olanı, bizim mezhebimizden naklettiğimiz görüştür. En iyi bilen Allah'tır."[417]

Ben de derim ki: İmam Nevevî'nin mensup olduğu mezhebin görüşünü sahih göstermesi ve onu Sünnet'e en uygun görüş diye sunması, garip bir şekilde mezhebine taassupla bağlanmasının örneklerindendir. Nevevî bu görüşü, bazı büyük sahâbî ve tâbiûn âlimlerinin bunun aksi yönde amel ettiklerini öğrendikten ve bu konuda Kadı İyaz ve başkalarının görüşlerini naklettikten sonra ileri sürmüştür. Muhalif görüşte olanlardan birisi de İmam Taberî'dir. O'nun görüşüne göre bu -ve buna benzer konularda- gelen emir vücûb, yasaklık da haramlık için değildir. Çünkü bu gibi meseleler, örf ve âdete tabi ve insanlar arasında zînet (süs) ve güzelleşmeyle ilgili hususlardandır. Nevevî'nin Kadı İyaz'dan ve başka bilginlerden, "Saç ve sakal boyamanın yaşa, örf ve âdete, insanlar arasında hal ve durumun farklılıklarına göre değiştiği ve bu hususta zînet (süs) konusunda hâkim olan zevke itibar edileceği" yolunda naklettiği görüş, -Taberî'nin de ifade ettiği gibi- en doğru olan görüştür. Böylesi bir konuda -zararlı olan hariç- hangi haramlıktan ve hoşgörülü şeriatta hangi haram kılmadan söz edilebilir?

Bu ve -fıtrat kanunları gibi- buna benzer konularda *el-Menâr* dergisinin fetvâlarında ayrıntılı açıklama daha önce geçti. Bunlardan birisi Ebû

417. Nevevî, *Sahîh-i Müslim, Bi Şerhi'n-Nevevî*, XIV, 80. (Beyrut, 1392 II. Baskı.)

Dâvûd'da yer alan İbn Abbas hadisidir: *"Âhır zamanda (saçlarını ve sakallarını) güvercinin sırtı gibi siyaha boyayan insanlar çıkacak. Bunlar, cennetin kokusunu alamazlar."*[418] Bu hadis, gerek metin ve gerekse sened bakımından zayıftır. Hatta İbnü'l-Cevzî, mevzû[419] olduğunu söylemiştir. Bu sözün mevzû olduğuna bir delil de, âdetlerle ilgili bir husus için cennetin kokusundan mahrum olmak şeklinde tehditten söz edilmesidir. Bu da İbnü'l-Cevzî'yi desteklemektedir. Cennetten -Buhârî ve Müslim hadisine aykırı hareket eden kimse şöyle dursun- ancak dar manasıyla kâfir olan kimse yoksun kalır. Hadisin senedinde Abdülkerim diye bir isim vardır ve nesebi belirtilmemektedir. Kuvvetle muhtemeldir ki o Ebü'l-Muhârik'in oğludur. O da hadis rivayet etme açısından zayıftır. Eğer "Muhtemeldir ki bu kişi, Buhârî-Müslim'in kendisinden rivayette bulundukları Abdülkerim el-Cezerîdir." denecek olursa, "Bir ifadeyi sahih kılma, ihtimalle sabit olmaz. Hele de bu ihtimal, -söz konusu tehditte olduğu gibi- şeriatın esaslarına aykırı olan bir meselede söz konusu olursa! İbn Hibbân, bu rivayette olduğu gibi Abdülkerim el-Cezerî'nin münferid kaldığı rivayetlerle ihticac olunmaz, der." şeklinde yanıt veririz.

Kadı İyaz'ın beyazlığı değiştirmeme hükmünü tercih edenlerden Hz. Peygamber'in saçlarında ve sakallarındaki beyazlıkları değiştirmediği yolunda yaptığı nakil, sahih değildir. Bilakis, sahîh rivayetlerde sabit olduğuna göre Peygamber Efendimiz (s), saçlarını ve sakallarını boyamıştır.[420] Bu rivayeti, Buhârî ve başka muhaddisler, İbn Ömer ve Ümmü Seleme'den rivayet etmişlerdir. Tirmizî'nin Şemâil'inde bu konuyla ilgili olarak bir bâb vardır. Dileyen şerhiyle birlikte oraya bakabilir. Usûlde yer alan bir kurala göre Peygamberimiz'in (s) fiilleri, -fiil olarak- şer'î vücub ve mendupluğu göstermez. Sadece mubahlığa delâlet eder. Çünkü O, (s) haram bir fiili işlemez. Peygamberimiz'in (s) insanların alışageldikleri fiillerden herhangi bir fiili işlememesi, o fiilin dinen haramlığını ve mekruhluğunu haydi haydi göstermez. Sahih haberde ifade edilir ki Rasulullah (s), -Arafat ve Müzdelife'deki tutumunda olduğu gibi- bazı ibadetleri îfa ederken yaptığı bazı hareketlerde teşrî' (hüküm koyma) kastı taşımadığı yolunda ümmetini uyarmıştır.

418. Ebû Dâvûd, *Tereccül*, 20.

419. Mevzû: Hz. Peygamber'in söylemediği bir sözü, yalan ve iftira ile ona nispet etmektir. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 225. (Çev.)

420. Buhârî, *Menâkıb*, 23, *Libas*, 66; Müslim, *Fadâil*, 101, 102.

Maksadı, ümmetinin bu fiilleri dinî bir amel olarak kabul edip de dinde Yüce Allah'ın izin vermediği bir hareketi din olarak getirme tehlikesine düşmemeleridir. Bir kimse Peygamberimiz'i (s) sevdiği ve şerefli hayatını hatırlamak istediği için âdetler hususunda ona tabi olmayı tercih ediyorsa; bunun dinden olduğuna inanmamak veya insanlara bu izlenimi vermemek ya da şer'an yapması mubah olmayan bir zararı üstlenmek ve şer'an kınanmış bir şöhret sebebi olmamak kaydıyla bu fiilleri yapıyorsa; onun Hz. Peygamber'e uyması, imanını kemâle erdirecek bir husustur. Çünkü o kişinin bunu araştırarak Hz. Peygamber'i hatırlaması ve sevmesi daha da artar. Sahâbîlerden bir tek İbn Ömer, Peygamber Efendimiz'in (s) yapıp ettiklerini, âdetlerini, yolculuğu esnasındaki davranışlarını özellikle de Veda haccı yolculuğundaki hareketlerini araştırmıştır. Bütün bu hususlarda ona tam olarak uymanın yolunu aramıştır. Ancak diğer sahâbîler, -insanlar teşrî' kabul etmesinler diye- bunu yapmıyorlardı. Çünkü bu hareketler, teşrî kabul edilirse dine karşı suç olacaktı. Dini hükümlerde artırımda bulunmak, eksiltmeye gitmekle birdir. Böyle bir hareket, Yüce Allah'ın *"Bugün size dininizi ikmal ettim."*[421] ifadesini yalanlama anlamı taşır.

İsâm Davetini ve Hz. Muhammed'in Risaletini Bütün İnsanlığa Tebliğ Etmenin Gerekliliği

Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'in davetinin sahih bir şekilde kendisine ulaştığı kimsenin imanını, ancak bu Peygamber'e iman etmesi ve uyması şartına bağlaması, onun bütün insanlığa peygamber olarak gönderilmesi hükmüne giren hususlardan birisidir. Peygamberimiz'in (s) ümmetine, bir başka ifadeyle; ümmet-i icâbete gerekli olan -ki onlar, Peygamberimiz'in (s) getirdiği iman ve İslâm'a girenlerdir- onun davetini bütün kavimlere dikkatlerini çekecek şekilde tebliğ etmeleridir. Bunu üstlenen kimselerin birbirleriyle yardımlaşan bir topluluk olmaları gerekir. Çünkü fertler, hiçbir zaman topluluklara olan gereksinimi gideremez. Davet, ister onun başlangıç noktası olan icmâlî imanın aslına yapılmış olsun, isterse tafsîlî şeriatlara, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker'e yapılmış olsun fark etmez. Bütün bunları Yüce Allah'ın şu ifadesi içermektedir: *"Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar, kurtuluşa erenlerdir."*[422] Bu

421. Mâide, 5/3.
422. Âl-i İmrân, 3/104.

âyetin tefsirini yaparken şeyhimiz Üstad İmam Abduh'un, tercihe şâyan olan görüşün *"Ve'l-tekün minküm ümmetün/Sizden bir topluluk olsun"* ifadesinin bir tecrid olduğunu söylediğini zikretmiştik. Bu söz, tıpkı "Liyekün minke sadîkun/Senden bir arkadaş olsun" yani "Sen bana arkadaş ol!" cümlesi gibidir. Dolayısıyla bütün Müslümanların, Yüce Allah'ın kendilerine gösterdiği en büyük hayra birer davetçi olmaları, iyiliği emredip, kötülüğü yasaklamaları gerekir. Asr-ı Saaddet'teki Müslümanların yaptıkları gibi, herkes kendi haline ve gücüne göre bunu yapmakla yükümlüdür. Bununla birlikte davet için hazırlığını yapan özel bir topluluk oluşturulması da gerekir. Bu husus, âyette başka bir yönden kesin olarak anlaşılan bir husustur. Bu anlamın verilmesi için *"minküm"* ifadesini kısım manası ifade eden *"min"* olarak yorumlamak gerekir. (Dileyen, ilgili âyetin tefsirine bakabilir.)

Hüccet olabilecek şekilde İslâm'a davet işi, zamandan zamana, mekândan mekâna, bireyden bireye ve toplumdan topluma farklılık gösterir. Hz. Muhammed çağında Arap müşrikleri "Allah'ın âlemlerin Rabbi, her şeyin yaratıcısı, onların işlerini idare eden bir varlık olduğuna" iman ediyorlardı. Sadece ibadetlerinde melekler, cinler ve putlar gibi başka varlıkları Allah'a ortak koşuyorlardı. İddialarına göre bu varlıklar, kendilerini Allah'a yaklaştırıyor, O'nun huzurunda kendilerine şefaat ediyor ve hayrı temin etmek ve kötülüğü savuşturmak şeklindeki ihtiyaçlarını gidermede aracılık ediyordu. Arap müşrikler, şu dünya hayatından sonra dirilmeyi ve bir diğer hayatı inkâr ediyorlardı. Allah tarafından bazı insanlara vahiy geldiğini ve risalet görevi verildiğini kabul etmiyorlardı. Peygamberimiz (s) onları öncelikle İslâmın alâmeti ve giriş kapısı olan tevhide davet ediyordu. Çünkü tevhid, İslâm'ın en büyük rüknüdür. Öte yandan Rasulullah (s), onlara -sadece Allah'a ibadet etmek demek olan- İlâhî tevhide, risaletin, öldükten sonra dirilmenin ve amellere karşılığının verileceğinin hak ve gerçek olduğuna dair hüccetler ve burhanlar sunuyordu. Öte yandan da -Kur'an'ın tevhid konusunda en toplayıcı suresi olan En'âm sûresinde ve diğer Mekkî sûrelerinde ayrıntısıyla görüldüğü üzere- kafalarında var olan kuşkuları gideriyordu. Bunu, şeriatın âdâb, faziletler, helâl, haram, taharet, namaz, zekât, oruç, hac ve cihad konusundaki esaslarına ve küllî kâidelerine davet edilmeleri izliyordu.

Ehl-i Kitab'tan olan Yahudi ve Hıristiyanlara gelince; onlar Allah'a, vahye, peygamberlere, öldükten sonra dirilmeye ve amellerin karşılığının verilece-

ğine iman ediyorlardı. Fakat, eski putperestlik inancı çoğunluğunun kafasına bütün asıl ve detaylarıyla birlikte girmişti. Özellikle de inanç sistemlerini, Eski Mısırlılar, Hintliler ve başka putperest kavimlerde meşhur olan teslis esası üzerine ikame etmiş olan Hıristiyanlar böyleydi. Yahudiler, peygamberlik ve risaletin sadece İsrailoğullarına has olduğunu, Yüce Allah'ın onların dışında peygamber göndermesinin mümkün olmadığını iddia ediyorlardı. Tevrat'ın aslı, Bâbillilerin İsrailoğullarını işgal ettikleri zaman kaybolmuştu. Sonra bazıları Yahudiler için asırlar sonra Tevrat yazdı. Yazılan bu Tevrat, dinî bir tarih kitabından ibaretti. İçinde Mûsâ ve Harun (a) zamanlarına kadar gelen peygamberlerin kıssaları, yazarın Tevrat'ın şeriatından hatırında kalanlar, birçok tahrif ve yanlış ile birlikte yer almaktaydı. Birçoğu; vaaz, talim ve müjdeden ibaret olan Îsâ'nın (a) getirdiği İncil'in kendisinden olduğunu iddia etti. Hz. Îsâ'dan sonraki ilk asırda yetmiş kadar İncil ortaya çıktı. Siyaseten Hıristiyan olan putperest Konstantin'in topladığı Rûhânî Konsil bu kadar nüsha içinden dört tanesini seçti. Bu dört nüshada bir çok farklılık ve çelişki mevcuttur. Söz konusu dört nüshanın seçilmesi Mesîh Îsâ'dan (a) tam üç asır sonra olmuştur. Kendini Hıristiyan gösteren Putperest Kral Konstantin döneminden itibaren Hıristiyanlar arasında Hz. Meryem ve başka salih insanlara ibadet etme âdeti yayıldı. Sonunda Hıristiyan kiliseleri, -put heykelleri gibi- ibadet olunan birçok resim ve heykelle dopdolu hale geldi. Peygamberimiz'in (s) onları İslâma daveti ve Kur'an'da kendisine indirmiş olduğu ve kendisinin de onlara sunmuş olduğu hüccetler, bazı yönlerden müşrikleri davet açısından farklılık göstermekteydi. Nitekim bu hususu, Tıvâl Sûreleri'n ilk dördü olan Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide Sûrelerinde görmek mümkündür. Kur'an'ın birinci cüzünde Bakara sûresinde hitabın çoğunluğu Yahudilere yöneliktir. Hıristiyanlar ise yeri gelmişken (arizî olarak) belirtilmektedir. Âl-i İmrân Sûresi'nin baş taraflarındaki âyetler, Necran Hıristiyanlarıyla tartışmak için inmiştir. Nisâ sûresinin son kısımlarında, çoğunluğu Hıristiyanlar olmak üzere Ehl-i Kitabtan söz edilmektedir. Mâide sûresinin tamamı genel olarak Ehl-i Kitab ve özel olarak da Hıristiyanlar hakkındadır.

Çağımıza gelince; bu çağda ateistler ve muattıla (Allah'ın bazı sıfatlarını kabul etmeyenler) çoğalmıştır. Farklı fırkalarda olan kâfirlerin kafalarında yeni yeni şüpheler ortaya çıkmıştır. Bu şüpheleri taşıyanlar, eskilerin bilmedikleri çağdaş bilimlerden kaynaklanan birtakım esaslara dayanmaktadırlar.

Bu çağda, insanların kafalarında - güzel, çirkin, faydalı ve zararlı kavramları dahil olmak üzere- hayat hakkında bir takım görüşler oluşmuş ve ekoller meydana gelmiştir. Hatta bu düşüncelerin içinde bütün dünyayı fesada boğabilecek ve medeniyeti kökünden yıkabilecek olanları vardır. Bütün bunlara materyalist öğretilerin yayılmasını, edeb ve terbiye alanında kaos baş göstermesini, ahlâkın çökmesini, ahlâksızlığın faziletlere baskın çıkmasını örnek olarak vermek mümkündür. Sözünü ettiğimiz bu fesat, en feci şekliyle en büyük medeniyet savaşında, bu savaşın kaynaklık ettiği emperyalistlerin kötülüklerinin ve mezalimlerinin Doğuda iyice kök salmasında, Bolşevizmin yayılmasında, kötülüklerinin Rusya ve başka memleketlerde yayılmasında ve komünizm propagandasının bütün dünyayı sarmasında kendini göstermiştir. Bu yüzden insanları dine davet ederken, onun için delil getirirken ve kendisine yöneltilen şüphelere cevap verilirken bu durumun göz önüne alınması, gerekli hususlardan birisi haline gelmiştir. Âl-i İmrân Sûresi'nin az önce işaret ettiğim âyetinde[423] İslâm davetçisinin bu zamanda -içinde siyaset, davetin götürüldüğü kavimlerin dilleri dahil olmak üzere- tam onbir ilme ihtiyacı olduğunu söylemiştim. Orada, *el-Menâr Mecmuası*'nda davet, davet yöntemi ve âdâbı üzerine daha önce yazmış olduğum bir makaleye göndermede bulunmuştum.

Arap Dili İslam'ın Dilidir

Rasulullah'ı (s) örnek alma ve uyma konusuna giren hususlardan birisi de, İlâhî Kitab'ın dilini öğrenmektir. Yüce Allah, bu Kitab'ı Hz. Peygamber'e vahyetmiş, ona tabi olan ve onun dinine giren herkese bu Kitabla kendisine ibadet etmesini, namazda ve namaz dışında anlamları üzerinde derinden derine düşünerek ve kafa yorarak onu okumasını emretmiştir. Bu da söz konusu Kitab'ın dili olan Arapça'yı iyi öğrenmeye bağlıdır. Müslümanlar, daveti onun ulaştığı her kavime götürürler. Bunların içinden Yüce Allah'ın hidayet etmeyi dilediği ve bu dilek üzerine İslâm'a giren kimselere Müslümanlar, bu Kitab'ın ahkâmını ve dilini öğretmişlerdir. En hayırlı çağ olan ilk nesil halifeler ve onlardan sonra gelen Müslümanlar, yabancılar Araplara galip gelinceye ve hükümranlığı ellerinden alıncaya kadar hep böyle hareket etmişlerdir. Ama bundan sonra İslâm daveti durmuş ve Arapça bilgisi zayıflamıştır. Sonunda Türkler, Arapçayı ortadan kaldırmışlar ve günümüzde hükümet-

423. Âl-i İmrân, 3/104.

leri -onların Kur'an'ın diniyle olan bütün bağlarını koparmak için- bu dili öğrenmeyi yasak etmiştir. Bu konuları daha önce *el-Menâr Mecmuası*'nda ayrıntısıyla ele almıştık.

Bu konuda yayınladığımız yayınlardan birisi İslâm'ın dili konusunda yazdığımız makaledir. Bu makaleyi ilkin günlük gazetelerde yayınladık. Orada İmam Şâfii'nin Arap Dilinin öğrenilmesinin gerekliliği konusunda Usûl-i fıkha dair eseri *er-Risâle*'de yer alan açıklaması vardır. İmam Şâfii, bu eserinde Kur'an'ın bütünüyle Arap diliyle indiğini, içinde ne varsa sadece Arapça olduğunu açıklamakta, daha sonra da aynen şöyle demektedir:

"Bir kimse, 'Allah'ın Kitab'ının sırf Arap diliyle olduğuna ve içine Arapça dışında hiçbir kelime karışmadığına dair delilin nedir?' diye soracak olursa, bu hususta delil, Allah'ın Kitab'ının kendisidir. Yüce Allah, *"(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik."*[424] buyurmaktadır, deriz."

Birisi de şöyle diyebilir: "Muhammed'den önceki peygamberler özel olarak kendi kavimlerine gönderiliyorlardı. Muhammed (s) ise bütün insanlığa gönderilmiştir." Burada Hz. Peygamber'in özellikle kendi kavminin diliyle gönderilmiş olması ve bütün insanların güçleri yettiği kadar onun dilini öğrenmek zorunda olması ihtimali vardır. Hz. Peygamber, diğer kavimlerin dilleriyle de gönderilmiş olabilir.[425] Eğer "Hz. Peygamber'in Arap olmayanların diliyle değil de, özellikle kavminin diliyle gönderildiğine delil var mıdır?" denecek olursa, Şâfiî bu soruya şöyle cevap vermektedir: Bu hususa Allah'ın Kitab'ında birçok yerde işaret edilmektedir. İnsanların dilleri, bir kısmının anladığı, diğer bir kısmının anlamadığı kadar birbirinden farklı olduğuna göre, bir kısmının diğerine tabi olması kaçınılmazdır. Bu durumda üstünlük, tabi olunan dilin tabi olan dile üstünlüğü şeklinde olur. Lisanlar içinde üstün olmaya en layık olan lisan, Hz. Peygamber'in lisanıdır. Allah daha iyi bilir ya onun dilini konuşan kimselerin -bir harf bile olsa- başka lisanı konuşana tabi olması câiz değildir. Tam aksine; bütün lisanlar onun lisanına tabidir. Ondan önceki bütün din mensuplarının onun dinine tabi olmaları gerekir. Yüce Allah, bu hususu Kitab'ında bir çok âyette açıklamaktadır:

424. İbrahim, 14/4.
425. Bu, aklen ihtimal dahilindedir fakat delil, aksini desteklemektedir.

"Muhakkak ki o (Kur'an) âlemlerin Rabbinin indirmesidir. (Rasulüm!) Onu Rûhu'l-emîn (Cebrail) uyarıcılardan olasın diye, apaçık Arap diliyle, senin kalbine indirmiştir."[426]

"Ve böylece biz onu Arapça bir hüküm (hikmetli bir söz) olarak indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra, onların arzularına uyarsan, (işte o zaman) Allah tarafından senin ne bir dostun ne de koruyucun vardır."[427]

"Şehirlerin anası (olan Mekke'de) ve onun çevresinde bulunanları uyarman ve asla şüphe olmayan Toplanma Günüyle onları korkutman için, sana böyle Arapça bir Kur'an vahyettik. (İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir."[428]

"Hâ. Mîm. Apaçık Kitab'a andolsun ki biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur'an kıldık."[429]

İmam Şâfiî, şöyle devam etmektedir: Yüce Allah, belirttiğimiz bütün âyetlerde Kitab'ının Arapça olduğuna delilini getirmektedir. Sonra bu hükmünü, iki âyette Kitab'ında Arap dilinden başka hiçbir dilden kelime olmadığını ifade ederek şöyle belirtmektedir:

"Şüphesiz Biz onların: 'Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor.' dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Halbuki bu apaçık bir Arapçadır."[430]

"Eğer biz onu, yabancı dilden bir Kur'an kılsaydık, diyeceklerdi ki, Âyetleri tafsilatlı şekilde açıklanmalı değil miydi? Arab'a yabancı dilden (Kitab) olur mu? De ki: O, inananlar için doğru yolu gösteren bir kılavuzdur ve şifadır. İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'an onlara kapalıdır. (Sanki) onlara uzak bir yerden bağırılıyor (da Kur'an'da ne söylendiğini anlamıyorlar.)"[431]

Şâfiî devam ediyor: Yüce Allah, Peygamber'in sadece ümmetine has olan durumunu zikrederek bize verdiği nimetlerinin değerini tanıttı.

426. Şuarâ, 26/192-195.
427. Ra'd, 13/37.
428. Şûrâ, 42/7.
429. Zuhruf, 43/1, 2, 3.
430. Nahl, 16/103.
431. Fussilet, 41/44.

"Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatlidir, merhametlidir."[432]

"Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler."[433]

Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s) nimet verdiğini bildirdiğini ifade eden âyetlerden birisi şudur:

"Doğrusu Kur'an, sana ve kavmine bir öğüttür."[434] Yüce Allah, Kitab'ının Peygamber (s) ile birlikte kavmine de bir öğüt olduğunu özel olarak belirtmek için,

"(Önce) en yakın akrabanı uyar." [435]

"Şehirlerin anası (olan Mekke'de) ve onun çevresinde bulunanları uyarman... için"[436]

Bu son örnek âyette geçen *"Ümmü'l-Kurâ/şehirlerin anası"* Mekke'dir. Mekke, Efendimiz'in (s) ve kavminin beldesidir. Yüce Allah, Kitab'ında onları özel olarak zikretmiş ve -genel olarak da- uyarılması gereken insanların arasına katmıştır. Ve özellikle Peygamberimiz'in (s) kavminin lisanı olan Arap diliyle onların uyarılmalarını emretmiştir.

Dolayısıyla her Müslümanın gücü yettiğince Arap lisanını öğrenmesi gerekir. Ta ki, *"Eşhedü en lâ İlâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve Rasulühû"* diyebilsin, bu dille Allah'ın Kitab'ını okuyabilsin, farz olan tekbiri, emrolunan tesbihi, teşehhüd ve diğerlerini okuyabilsin. Yüce Allah'ın kendisiyle peygamberlik müessesesine son mühürü vurduğu ve kendisine en son Kitab'ını indirdiği Hz. Peygamber'in dilini daha fazla öğrenmesi daha iyi olur. Ayrıca her Müslümanın namazı, namazda okunan süre ve duaları öğrenmesi, Beytullah'a gitmesi (haccetmesi), hacla ilgili ibadetleri yerine

432. Tevbe, 9/128.
433. Cum'a, 62/2.
434. Zuhruf, 43/44.
435. Şuarâ, 26/214.
436. Şûrâ, 42/7.

getirmesi ve yöneltildiği şeye yöneltilmesi, kendisine farz kılınan ve ondan yapılması istenen hususlarda metbu değil, tabi olması gerekir.

Şâfiî şöyle devam ediyor: "Konuya, Kur'an'ın -başka bir kavmin dilinde değil de- Arap diliyle indiği konusunu ele alarak başladım. Çünkü Arapçanın genişliğini, ifade tarzlarının çokluğunu, birleştikleri ve ayrıldıkları noktaları bilmeyen kimse Kitab'ta yer alan mücmel bilgilerin izahını bilemez. Arap dilini bilmeyen kimsenin kafasına arız olan şüpheler, bu dili öğrenen kimselerin kafalarından zail olur. Sıradan sade insanlara (avam) Kur'an'ın özel olarak Arap lisanıyla indiğini belirterek herkesi uyarmak Müslümanlara nasihattır. Müslümanlara nasihatta bulunmak ise, terkedilmemesi gereken bir farz vaya nâfile bir hayırdır. Böyle bir fariza veya hayrı ancak kendini aldatan ve nasipleneceği yeri terk eden kimseler terk edebilir. Bu nasihat görevi yanında Müslümanların gerçeği de izah etmeleri gerekir. Hakkı izah etmek ve Müslümanlara nasihat etmek, Allah'a itaattır. Allah'a itaat da, bütün hayırları kendisinde toplayan bir özelliktir."[437]

Şâfiî'den yaptığımız bu nakilden sonra, şimdi burada bir parça değişiklikle özetini vereceğimiz şu açıklamayı yaptık:

Bunlar, İmam Şâfiî'nin Usûlü'l-fıkha dair yazmış olduğu ve Mısır'da basılmış olan meşhur eseri *er-Risâle*'de söyledikleridir. Zannedilmesin ki bu görüşler, başka müctehidlerin katılmadıkları kendine has özel görüşüdür. Asla! Şâfiî'nin bu tespiti, her bilginin müttefik kaldığı, üzerinde hiçbir ihtilafın söz konusu olmadığı bir görüştür. Şâfiî'nin söz konusu *er-Risâle*'si, bütün İslâm âleminde meşhur olmuş bir eserdir. Çünkü bu eser, Usûlü'l-fıkıh alanında yazılmış olan ilk eserdir. Bazı müctehidler, bu meselede değil, başka bazı konularda İmam Şâfiî'ye muhalif kalmışlardır. Bu konuda ise, hiçbir bilgin İmam Şâfiî'ye muhalif kalmamıştır. Hiçbir kimse bu konuda ve konuyu desteklemek üzere getirdiği delil üzerinde kendisiyle tartışmamıştır. Bu meseleye dair en açık delil, ilk dönem ve son dönem bütün Müslümanların ibadetin Ku'ân'ın Arapça aslıyla yapılacağına, namaz, hac ve başka ibadetlerdeki zikirlerin Arapça aslından okunacağına dair yaptıkları icmadır. Bu hususta hiçbir Sünnî, Şiî, İbâdî, Hâricî ve Mutezilî farklı bir görüş ileri sürmemiştir.

437. Şâfî, *er-Risâle*, II, 45-50, Kâhire 1358/1939 baskısı. Tahkik: Ahmet Muhammed Şâkir.

Müslümanların, -İslâm hilâfetinin zaafa uğramasından ve yabancıların, hâkimiyeti ellerine geçirmelerinin ardından- bu dili öğrenmekte kusur ettiklerini, buna bağlı olarak Kur'an üzerinde derinden derine düşünme, ibret alma, âyetlerinden öğüt alma, inanç sistemini anlama ve ahkâmını derinlemesine kavrama gibi Yüce Allah'ın emrettiği şeylerin bir kısmını ihmal ettiklerini biz de kabul etmekteyiz. Fakat İmam Ebû Hanîfe'den şaz olarak rivayet olunan bir görüşe göre; namazda okunan bazı zikirlerin ve tilâvet olunacak şeylerin -bunları aslî haliyle öğrenmesi imkânsız olan kimseler için- Arapça dışında başka bir dille okuması câizdir. Bir başka ifadeyle, söz konusu âyet ve zikirleri, telâffuz etme ve anlama konusundaki zaaflarından dolayı, Arapça dışında başka bir dille okumaları câizdir. Ancak Ebû Hanîfe, sahih olarak rivayet olunan bir habere göre bu görüşünden dönmüştür. Üstelik onun bu fetvası, şahsî zarûretle kayıtlıdır. Ne Ebû Hanîfe ve ne de başkası, bunun mutlak olarak câiz olduğunu ve Arap olmayan herhangi bir kavmin dini hususunda Kitab'ının ve sünnetinin dilinden müstağni olmasının mümkün olduğunu söylememiştir. Bunun delili ise, Arap olmayan kavimlerden Ebû Hanîfe mezhebi üzere amel eden herkesin, hâlâ Kur'an'ı, namaz, hac ve başka ibadetlerdeki zikirleri Arapça okumaya devam ettikleridir. Türk Hükümeti'nin uygulaması hariç, cuma ve bayram hutbeleri de bu şekildedir. Türk Hükümeti, hatiplere namazı da Türkçe kılmaya ön hazırlık olması için hutbeleri Türk diliyle okumaları emrini vermiştir. Kulağımıza geldiğine göre cuma namazı kılan bir grup Türk, cuma hutbesinin Türkçe okunduğunu duyunca buna tepki göstermişler, bu uygulamadan nefret etmişler ve hatiplerini alaya almışlardır. Çünkü Arapça'nın onların ruhları üzerinde kurmuş olduğu bir hakimiyeti vardır. Duydukları âyet ve zikrin manasını anlamasalar bile Arapça aslını duyunca huşûa kapılmaktadırlar. Çünkü halk, hutbeyi özel bir nağme ve edâ ile duymaya alıştığı için, Türkçe'yi Arapça gibi kabul etmemektedir.

Arapça'ya dayanan sadece İslâm'ın ibadetleri de değildir. Tam aksine muamelât ahkâmını öğrenmek de Arapça'ya dayanmaktadır. Çünkü medenî ve siyasî ahkâma varıncaya kadar bütün çeşitleriyle şeriatın ahkâmı, çağımızın terimiyle "teşrî'" diye ifade edilen "ictihad"a dayalıdır. Bütün İslâm mezheplerinden olan usûl bilginleri, şeriatta ictihadın ve hüküm istinbatının Kur'an ve sünnet ahkâmını anlamaya imkân verecek derecede Arap dilini bilmeye bağlı olduğu hususunda icma etmişlerdir. Biz bu konuyu ve çağı-

mızda bunun neden gerekli olduğunu *el-Hilâfe ev el-İmâmetü'l-Uzmâ* isimli eserimizde açıkladık. Dileyen oraya bakabilir.

Kısaca söylemek gerekirse; İslâm dinini yaşamak, onun indirilmiş olan Kitab'ının ve gönderilmiş olan peygamberinin sünnetinin dilini anlamaya bağlıdır. Bu açıdan İslâm'ın manevî hidayeti, sosyal bağı, sivil ve adil olan hükümeti arasında hiçbir fark yoktur. Müslümanlar, paramparça oldukları, emperyalist açgözlülerin, kavim ve halkları köle haline getiren haris kimselerin lokması haline geldikleri şu asırdaki kadar hiçbir çağda kendilerine farz olan birliğe muhtaç olmadılar. Peygamberimiz'in (s) şu hadisi günümüzün Müslümanlarına tam uygun hale gelmiştir:

"(Kâfir ve sapıklık içinde olan) fırkaların (sizinle çarpışmak, gücünüzü kırmak ve topraklarınızı ve mallarınızı yağma edip ellerinizden almak için) size karşı birbirlerini davet edecekleri günler yakındır. Tıpkı, yemek yiyenlerin çanaklarına birbirlerini çağırmaları gibi..." Orada bulunanlardan birisi sordu: *"O gün sayımız az olacağı için mi Ey Allah'ın Rasulü?"* Peygamber Efendimiz (s) *" Hayır. Bilâkis, siz o gün çok olacaksınız. Fakat, selin kıyıya attığı çer-çöp gibi olacaksınız. Yüce Allah, düşmanlarınızın kalbinden sizden korkuyu çekip alacak ve kalbinize 'vehn' verecektir. "* Bu sefer bir başka sahâbî şöyle sordu: *"Ey Allah'ın Rasulü! 'vehn' nedir?"* Peygamberimiz (s) şöyle cevap verdi: *"Vehn, dünya sevgisi ve ölümden hoşlanmamadır."*[438]

Kur'ân Tercümesi Konusu ve Türk İnkılâpları

İslâm'ın hakîkatini, onun ruhî, sosyal ve siyasî bir din olduğunu bilmeyen bazı cahillerle, ırk taassubu içinde olan bir kısım cahiller şöyle diyeceklerdir: Senin anlattıklarının zorunlu sonucu, İslâm dininin sadece Arapçayla uygulandığıdır. Hıristiyan toplumlara câiz olan şey, neden Müslüman toplumlara da câiz olmuyor? Hıristiyanların, -Hıristiyanlık ve Mesîh'in dini üzere kaldıkları halde- kutsal Kitablarını kendi dillerine tercüme etmeleri câiz oluyor da, Müslümanlara neden câiz olmuyor?

Bu düşünceye karşı şunları söylemek mümkündür:

1) Bizce bu mesele, bir görüş değil, nakil ve tabi olma meselesidir. İmamlarımızın, zikrettiğimiz görüş üzere icma ettiklerini gördük.

438. Ebû Dâvûd, *Melâlim*, 5.

2) Biz Müslümanlar, Hıristiyanların Mesîh Îsâ'nın (a) dini üzere olduklarına inanmıyoruz. Günlük bir gazetede [439] yayınlanan bu inancımız üzerine daha fazla bir ilâvede bulunmak istemiyoruz.

3) İnsanlığı benzerini getirmekten âciz kılan Kur'an'ın manalarını Yüce Allah'ın indirdiği şekliyle tam olarak verebilecek ve bu haliyle mu'ciz ve âyet olarak kalabilecek bir tercümesini yapmak, imkânsızdır. Bu hususu, *el-Menâr* Dergimizde açıklamasıyla birlikte beyan ettik. Burası, o açıklamayı ele almaya uygun olan bir yer değildir.

4) Varsayalım ki Kitab ve Sünnet'in tercümesi, dinin esaslarını, detay hükümlerini ve teşrîini anlamayı ihlâl etmiyor. O zaman şu soruyu sormak gerekir: Peki bu makalenin konusunu teşkil eden, Müslümanların birliğini, birbirleriyle tanışmaları ve yardımlaşmaları vücûbiyetini de mi ihlâl etmiyor? Bütün bunların tahakkukunun, bir dile dayanması zorunlu değil midir? Müslümanların bütün fertlerinin konuştuğu dil bir olmadığına göre, bari din adamları ve birliğe davet edenler bu dili güzelce konuşabilir hale gelsin!

el-Menâr Mecmuası'nın 26. cildinde Kur'an'ın Tercümesi Konusu'na dair bir makale yazmıştık. Bu makaleden bazı bölümleri aşağıya alıyoruz.

Öncelikle şu âyetlere bir göz atalım:

"Elif. Lâm. Râ. Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir. Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik."[440]

"(Rasulüm!) Biz onu böylece Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve onda tehditleri tekrar tekrar açıkladık. Umulur ki onlar (bu sayede günahtan) korunurlar; yahut da o (Kur'an) kendileri için bir ibret ortaya koyar."[441]

"Ondan önce de rahmet ve rehber olarak Musa'nın kitabı vardır. Bu (Kur'an) da, zulmedenleri uyarmak ve iyilik yapanlara müjde olmak üzere Arap lisanıyla indirilmiş, doğrulayıcı bir Kitab'tır."[442]

"Andolsun ki Biz, öğüt alsınlar diye bu Kur'an'da insanlara her türlü misali verdik. Korunsunlar diye, pürüzsüz Arapça bir Kur'an indirdik."[443]

---

439. Burada belirtilen gazeteden maksat, bu makalenin yayınlandığı *el-Ehram*'dır.
440. Yusuf, 12/1, 2.
441. Tâhâ, 20/113.
442. Ahkaf, 46/12.
443. Zümer, 39/27, 28.

"Hâ. Mîm. (Kur'an) Rahman ve Rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir. (Bu) bilen bir kavim için, âyetleri Arapça okunarak açıklanmış bir Kitab'tır."[444]

"Hâ. Mîm. Apaçık Kitab'a andolsun ki biz, anlayıp düşünmeniz için onu Arapça bir Kur'an kıldık. Katımızda bulunan Ana Kitab'ta (Levh-i mahfuzda) mevcut yüce ve hikmetle dolu bir Kitab'tır."[445]

"Şehirlerin anası (olan Mekke'de) ve onun çevresinde bulunanları uyarman ve asla şüphe olmayan Toplanma Günüyle onları korkutman için, sana böyle Arapça bir Kur'an vahyettik. (İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir." [446]

"Muhakkak ki o (Kur'an) âlemlerin Rabbinin indirmesidir. (Rasulüm!) Onu Rûhu'l-emîn (Cebrail) uyarıcılardan olasın diye, apaçık Arap diliyle, senin kalbine indirmiştir. O, şüphesiz daha öncekilerin Kitablarında da vardır. Benî İsrail bilginlerinin onun bilmesi, onlar için bir delil değil midir? Biz onu Arapça bilmeyenlerden birine indirseydik de, bunu onlara o okusaydı yine ona iman etmezlerdi."[447]

"De ki: Onu, Mukaddes Rûh (Cebrail) iman edenlere sebat vermek, Müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, Rabbin katından hak olarak indirdi. Şüphesiz Biz onların: 'Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor.' dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır. Halbuki bu apaçık bir Arapçadır."[448]

" Eğer biz onu, yabancı dilde bir Kur'an kılsaydık, diyeceklerdi ki, Âyetleri tafsilatlı şekilde açıklanmalı değil miydi? Arab'a yabancı dilden (Kitab) olur mu? De ki: O, inananlar için doğru yolu gösteren bir kılavuzdur ve şifadır. İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'an onlara kapalıdır. (Sanki) onlara uzak bir yerden bağırılıyor (da Kur'an'da ne söylendiğini anlamıyorlar.)"[449]

"Ve böylece biz onu Arapça bir hüküm (hikmetli bir söz) olarak indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra, onların arzularına uyarsan, (işte o zaman) Allah tarafından senin ne bir dostun ne de koruyucun vardır."[450]

444. Fussilet, 41/ 1, 2, 3.
445. Zuhruf, 43/1, 2, 3, 4.
446. Şûrâ, 42/7.
447. Şuarâ, 26/192-199.
448. Nahl, 16/102, 103.
449. Fussilet, 41/44.
450. Ra'd, 13/37.

Sıraladığımız âyetler, bu konuda Kitab'ın anasıdır ve cem'u'l-kılle sınırını aşıp cem'u'l-kesre konumuna gelmiştir.[451] Îcâzın işaretleri ve müsavâtın[452] sınırlarını aşmış ve ıtnab'ın[453] alanına girmiştir. Bu âyetler, te'vile ihtimali olmayan, tebdil ve tahvile kabil olmayan açık naslarla bu Kitab'ı indirenin Yüce Allah olduğunu ifade etmektedir. Bu âyetlerin ifadesine göre Yüce Allah, bu Kitab'ı, Kitablarının en sonuncusu kılmış ve Peygamber ve rasûllerinin en sonucusu olan Hz. Muhammed'e Arapça bir Kur'an olarak indirmiştir. Onu Arapça bir Kur'an kılan Yüce Allah'tır. Onu Peygamber'ine Arapça bir Kur'an olarak vahyeden O'dur. Âyetlerini Arapça Kur'an olarak açıklayan O'dur. Ruhulemin, bu Kitab'ı Peygamberlerin sonuncusunun kalbine apaçık bir Arapçayla indirmiştir. Yüce Allah, bu Kitab'ta insanlara her şeyden örnekler vermiştir. Âyette geçen ***"insanlar"*** tabirinden kastedilen, bütün kavimlerden ve inanışlardan meydana gelen ***"ümmetü't-da've"*** yani davetin ulaştığı insan topluluklarıdır. Peygamber'in kalbine inen bu Kur'an, pürüzsüz Arapça bir Kur'an olarak indirilmiş ve Yüce Allah, Peygamberlerinin en sonuncusu olan Hz. Muhammed'e bu Kitab'la Ümmü'l-Kurâ (Mekke) ve civarındaki bütün insanları uyarmasını emretmiştir. Bunlara ilâveten âyetlerin ifadesine göre, Yüce Allah'ın bu Kitab'ı Arapça olarak indirmesi, insanlara uyarıda bulunmak, öğüt almalarını sağlamak, tehdidde bulunup müjdeler vermektir. Belki böylece akıllarını başlarına toplarlar, belki (günahtan) korunurlar ya da (Kur'an) kendileri için bir ibret ortaya koyar. Yüce Allah bu Kitab'ı Arapça bir hüküm (hikmetli söz) olarak indirmiştir. Kitab'ını indirdiği Peygamber'ine (s) bütün insanlar arasında Yüce Allah'ın kendisine gösterdiği hak ve adalet üzere hüküm vermesini emretmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik; sakın hainlerden taraf olma."*[454] Nisâ sûresinin 105. âyetinden 114. âyetine kadar okumalı ve nüzûl sebebine bir bakmalı. Yukarıda örnek olarak aldığım bu muhkem âyetlerden anlaşılıyor ki Kur'an, dinî bir

451. Bu deyimler, aslında Arap dilbilgisi deyimidir. Cem'u'l-kılle üçten ona kadar olan çoklukları cem'u'l-kesre ise; üçten sonsuza kadar olan çoklukları belirtir. (Müfessirin buradaki kastı, Arap dilbilgisindeki teknik anlam değil, "çokluk"tur. -Çev.-)

452. Müsâvât: Kastedilen herhangi bir mânayı, kendisine eşit miktarda kelimelerle ifade etmeye denir. Bkz: Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, s. 275. (Çev.)

453. Itnâb: Yeni bir fayda temin etmek için maksadı, alışılagelmiş ibâreden fazla bır cümleyle ifâde etmeye denir. Bkz: Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, s. 286. (Çev.)

454. Nisâ, 4/105.

hidayet rehberidir, Arapçadır, Kur'an dinî, sosyal ve Arabî bir düzendir, dili Arapçadır ve kavimlerin tümüne hitab eden bir Kitab'tır.

Allah'ın salâtı, mübarek ve hoş olan selâmı emîn bir peygamber olan Muhammed'in (s) üzerine olsun ki Yüce Allah, onu Âdemoğlunun efendisi kılmış, dinini lisanıyla ve lisanı üzere olgunluğa erdirip ve onu bütün âlemlere göndererek, risaletinin hidayetini Kıyamet Gününe kadar baki kılarak ve rahmetini bütün insanlığa genel kılarak onu tüm peygamberlerden ve rasûllerden üstün kılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurur:

"(Rasulüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."[455]

"Âlemlere uyarcı olsun diye kulu Muhammed'e Furkân'ı indiren, göklerin ve yerin hükümranlığı kendisine ait olan, hiç çocuk edinmeyen, mülkünde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mukadderatını tayin eden Allah, yüceler yücesidir."[456]

"Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler."[457]

"Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat O, Allah'ın Rasulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir."[458]

"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."[459]

Hz. Peygamber, Rabbinin davetini -O'nun emrettiği gibi- tebliğ etmiştir. Tebliğine Ümmü'l-Kurâ (Mekke) ve onu çevreleyen Arap yarımadası sakinleriyle Arap olmayan halkları Arap lisanıyla davetle başlamıştır. Çünkü Yüce Allah, bütün kavimlerin dillerini bu lisanla birleştirmeyi emretmiş ve bu sayede onları akaid (inanç esasları), ibadetler, âdâb, şeriat ve dil unsurlarıyla bir tek ümmet haline getirmiştir. Ta ki aralarında düşmanlığı körükleyen hiçbir menfi unsur olmaksızın Allah'ın nimeti sayesinde kardeş olsunlar. Çünkü bu düşmanlıklar, nesep, kavim, vatan ve dil taassuplarıyla insanların arasında tefrika meydana getiren şeylerdir. Peygamberimiz (s),

455. Enbiyâ, 21/107.
456. Furkân, 25/1, 2.
457. Sebe', 34/28.
458. Ahzâb, 33/40.
459. Mâide, 5/3.

-Arap hükümdarlarına ve emirlerine yazdığı gibi- Bizans hükümdarına, Acem Kisrasına, Mısır Mukavkıs'ına İslâm dili Arapça mektuplar yazmıştır.[460] Efendimiz (s), ashâbına Yüce Allah'ın ümmetine davetini yayma şeklinde verdiği emrini tebliğ etmiş, onlara davetin nûrunun doğu ile batı arasında yayılacağı müjdesini vermiştir. Sahâbe, onların yoluna tabi olanlar (tâbiûn) ve onlardan sonra gelen bütün İslâm devletleri, şeriatın ibadetler ve hükümet kısımlarıyla birlikte 'bu dinin kendi diliyle yayılması' şeklinde emrolundukları şeyi söylemiş ve açıklamışlardır.

İslâm, üç kıtada -Asya, Afrika ve Avrupa- kendi aslî dili olan Arapçayla yayılmaktaydı. İslâm'a girenler, inanç sâikiyile, farîzayı edâ etme ve özellikle de dinin direği ve kelime-i şehâdetten sonra en büyük rüknü olan namaz farîzasını yerine getirme zorunluluğundan dolayı bu dili öğrenmeye koyuluyorlardı. Kelime-i şehâdet, İslâm'a girmenin alâmetidir. Üstelik namaz fiillerinden birisidir. Bundan dolayı, bütün bu kavimlerin ve toplulukların nezdinde Arapça öğrenmek, İslâm'ın ilmî-amelî, teabbudî (ibadete dair) ve siyasî görüş birliğiyle zorunlu olan hususlarından birisiydi. Bunun bir tek istisnası Osmanlı Türklerinin Arapçayı, devlet dairelerinde resmî dil yapmayarak işledikleri ihmaldir. Osmanlılardan önce Selçuklular ve Büveyh oğulları da aynı ihmal ve kusuru işlemişlerdi. Hatta İslâm hilafetini ellerine geçirdikten ve sancaklarını İslâm'ın beşiği olan Hicaz toprakları üzerine diktikten sonra bu durum Türklerin dil taassubuyla İslâm bağı arasında çatışma ve düşmanlığa dönüştü. Bu çatışma ve düşmanlık, Türklerle Araplar arasında tefrika ve karşılıklı çatışma, Osmanlı hilafetine son verilmesi, Osmanlı devletinin yıkılması, mutaassıp Türkiye Cumhuriyetinin kurulması, eğitim ve öğretim, âdetlerin, kanunlaştırmanın ve yasamanın Avrupalılaştırılması, -şeyhülislâmlık, vakıflar, dinî okullar, şer'î mahkemeler gibi- devlette bulunan İslâmî müesseselerin faaliyetine son verilmesi sonucunu getirdi. Türkler, kurdukları bu yeni devletin -dinî bir devlet değil- medenî ve batılı

460. Muhammed Reşid Rıza'nın, din dilinin aslı olan Arapça'nın önemine haklı olarak vurgu yaparken, Allah'ın kevni ayetlerinden olan farklı dilleri Arapça ile birleştirmek istemesini Rabbimizin iradesine hamletmesi, aşırı bir yorum konumuna düşmüş. Ayrıca Hz. Muhammed'in ana dili Arapça olmayan devlet adamlarına yolladığı mektupların ve o mektuplardaki ayetlerin muhatapların anlayacağı dillere çevrilmeden tebliğ edilmiş olması ise muhaldir. Örneğin Habeş Necaşisinin önünde ilk Hicret neslinin Mekke müşriklerinin ithamlarını defetmek için Meryem Sûresi'nden okudukları ayetlerin Habeş diline çevrilmeden Necaşi tarafından anlaşılması da mümkün gözükmemektedir. Ya da Necaşi ve Habeş devlet erkânının Arapça bildiği rivayeti olmalıdır. (Yayıncı)

bir devlet olduğunu söylediler. Frenk devletlerin yaptığı gibi, dinle devleti tam olarak birbirinden ayırdılar. Halbuki zikredilen icraatları yapmaya cüret etmeden önce bu Cumhuriyet'in Anayasası'nı yaparlarken -Müslüman Türk kavminin inançlarını gözeterek- onun maddeleri arasına "Devletin Resmî dini İslâm'dır." maddesini koymuşlardı. Ancak Anayasa'ya, Ulusal Meclis'in kayıtsız ve şartsız yasama özgürlüğünün bulunduğu, dinden dönmenin serbest olduğu, şeriatın haram kıldığı şeyi helâl sayma gibi İslâm'la çelişen başka maddeler de koydular. Bu eğilimin sonucu, hem söz ve hem de fiillerde kendisini gösterdi. Günlük gazetelere varıncaya kadar her alanda, dine açıkça dil uzatma, onunla alay etme, Müslüman kadın ve erkeklere zinayı ve içki içmeyi serbest kılma, Türk kadınlarının fısk mahallerinde ve dans mahfillerinde giyinik-çıplak, meyleden ve meylettiren bir havada gözükmeleri ve dine aykırı daha bir çok hareketler hep bu eğilimin sonucudur.

Fakat bütün bunlar, Turancı Dil taassubunun susuzluğunu söndürmediği gibi, İslâm bağına ve onun dinî ve Arabî âdâbına olan kinini gidermedi. Tam aksine söz konusu bağ ve âdâba karşı kurulan entrika, Araplara ait ne varsa onları Türk halkının gönlünden, lisanından, aklından ve vicdanından sökülüp atılmasına neden oldu. Ta ki yeni eğitim ve öğretim sisteminin yardımıyla Türk halkını İslâm'dan çekip çıkarmak kolay hale gelsin. Bunun için kökü yerde sabit, hak, adalet ve fazilet toprağına kök salmış, göklerin enginliklerine doğru dal budak salan, Rabbinin izniyle her an yemiş veren bu hoş ağaca saldırdılar. Ağacın önce kabuğunu soydular, yeni sürgün taze dallarını şiddetle kopardılar, dikenlerini kopardılar, salkımını ısırdılar, sonra da onu kökünden sökmek, toprağa saldığı kökleri bir bir çekip çıkarmak için bu ağaca hücum ettiler. Halbuki daha önce asırlarca bu ağacın meyvesini yemişlerdi. Verdiğimiz örnekteki "hoş ağaç", hikmetli, şerefli, Arapça ve apaçık olan Kur'an'dır. "Doğuya da, batıya da nispet edilemeyen, yağı neredeyse kendisine ateş değmese de ışık verir." şeklinde nitelenen mübarek bir ağaç yani zeytin ağacıdır. Bu yağa, hararetiyle birlikte iman ateşi dokundu mu, nûr üstüne nûr olur. *"Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir."*[461]

Bu mübarek ağacın Türk halkının toprağından kesilmesiyle kastettiğim, bu halkın Kur'an'dan mahrum edilmesi çabasıdır. Bunu, Kur'an'ı Türkçe'ye

461. Nûr, 24/35.

tercüme ederek yaptılar. Ancak bu tercümeyi, Türkler onu anlasınlar diye yapmadılar. Çünkü Kur'an'ın Türk diliyle yapılmış bir çok tefsiri vardır. Dinî okulların kapatılması maksatlarından birisi de, bu tefsirlerin -Türkçe olanları da dahil olmak üzere- okutulmasına son vermekti. Aynı şekilde hadis, fıkıh vb. kitapların okunması da yasak edildi. Çünkü bu kitaplar, Kur'an âyetleri ve Hz. Peygamber'in Arapça hadisleriyle, selef-i salihin Arapça eserleriyle, hikmet, mesel ve Arap dilinden örneklerle dopdoludur. Onlar, Arapça olan ne varsa Türk dilinden ve Türk halkının gönlünden söküp atmak istemektedirler. Hatta bu gaye için özel bir kurum da kurmuşlardır. Bu kurumun adı Türk dilini Arap dilinden temizleme kurumudur.[462] Bazıları dillerini Latin alfabesiyle yazmayı teklif etmiştir. Dinsizlerin bu şerefli Türk kavminin üzerindeki nüfuzları daha fazla devam edecek olursa, -başka teklifleri uyguladıkları gibi- kesinlikle bu teklifi de uygulayacaklardır. Hatta bazı Turancı inkârcıların uydurduğu "Kura'n'ı" (!), Cebrailin en son Peygamber'in kalbine apaçık Arapça olarak indirdiği, Müslümanların icmaı gereği Arapça lafızlarıyla ibadet olunan, Arapça belâgatiyle bütün âlemleri benzerini getirmekten âciz bırakan, din gününe kadar onlara Yüce Allah'ın hücceti olan Kur'an'la değiştirmeyi bile teklif etmişlerdir. Ey Okuyucu! Gördün mü bu büyük tehlikeyi! Gördün mü bu apaçık belâyı! Âlemlerin Rabbine karşı bu cür'eti! Gördün mü Yüce Allah'ın bu dosdoğru dinine karşı yapılan saldırıyı! Gördün mü bu Müslüman topluluklara karşı kini ve aşağılamayı! Müslümanların on üçbuçuk asırlık gelenek ve göreneklerini reddedişi! Bütün bunlardan sonra; gördün mü bunun Mısır'a, Arap sanatlarında ve İslâmî ilimlerde İslâm beldelerinin en köklü ülkesi olan Mısır'a olan etksini!

Bu akımın Mısır'a olan etkisi, ilim ve dinde kaos baş gösterdiğine, mantığın sakatlandığına, eğitim ve öğretimin bozulduğuna, İslâm'ın zorunlulukları ve Müslümanların işleri konusunda büyük bir cehaletin başgösterdiğine en güçlü delillerden birisidir. Bu hareketin sonucu, tartışma ve münakaşa, görüş ve istek çatışması ve yayınlanan gazeteleri karartmak olmuştur. Tıpkı hilâfet meselesinde onları çirkin gösterdikleri gibi... Kur'an meselesi, ihtilaf edenlerin heveslerinden uzak olması geren bir mesele idi. Çünkü bu hususta birçok nass olduğu gibi, Selef ve Halef bütün bilginlerin gerek teorik ve gerekse pratik olarak bu hususta icmaları söz konusudur. Üstelik bu hususta

462. Türk Dil Kurumu (TDK). (Çev.)

bid'atçısı dahil hiçbir mezhep ve fırkanın değişik bir görüşü söz konusu değildir. Hakkında sarih âyetlerde ve sahih hadislerde yasaklama varid olduğu halde dinde ihtilaf ve tefrika çoğalmış, Müslümanlar arasında birçok hizib ve gruplaşma meydana gelmiştir. Bazı fırkalar çeşitli bozuk tevil, saçma sapan ve aslı esası olmayan tahrifler neticesi dinden dönmüştür. Tıpkı henüz güçlenmeden ve küfürlerini açığa vurmadan önce Batıniyye fırkası ve başka fırkaların yaptıkları gibi... İslâm'a mensup olan hiçbir fırka, Kur'an'ın tercümesini yapmamıştır. Hiçbir grup, Allah'a ibadet ederken Allah'ın katından indirilmiş olan Kur'an lafzının yerine geçmek üzere namaz ve ezan zikirlerinin tercümesini yaparak sapıklaşmamıştır. Bu hususta meydana gelen ihtilaf, sadece bu meselenin fürû'unda (detaylarda) ve fukahanın nadiren görülen vakalar için yaptıkları tasvirler üzerindedir. Sözgelimi, Arap olmayan bir kimse Müslüman olsa ve biz kendisine namaz kılmayı öğretmek istesek, ancak Fâtiha sûresinin kelimelerini telâffuz etmeye dili dönmese, acaba Fâtiha sûresinin kendi dilinden tercümesiyle namazını kılabilir mi? Yoksa -sahih hadislerde belirtildiği üzere- Kur'an'ı öğrenene kadar Fâtiha sûresinin yerine -geçici olarak- bazı Arapça duaları mı okumalıdır, yoksa Fâtiha sûresinin kendi dilinden tercümesini mi okumalıdır? Son görüş, -mezhebindeki bütün müctehidlerin muhalefetiyle birlikte- sadece İmam Ebû Hanîfe'den nakledilmiştir. Ebû Hanîfe'nin üzerinde icma olan görüşe geri döndüğü nakledilmektedir. Hiçbir Müslümanın Ebû Hanîfe'nin bu fetvasına göre amel ettiği nakledilmemiştir. Üstelik -Hz. Peygamber hariç- hiçbir kimsenin ne ameli ve ne de görüşü (bir başkasını) bağlayıcı bir hüccet değerinde de değildir. Dolayısıyla bu mutlak ve genel icma, Yüce Allah'ın Kur'an-ı Kerim'i muhafaza edeceği vaadini teyid eden unsurlardan birisidir. İnkârcı Türkçüler, günümüzde bu icma hükmünü ortadan kaldırmak istediler. *"Onlar ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar. Halbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır. Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidayet ve hak ile gönderen O'dur."*[463]

Kur'ân'ı Tercüme Etme Düşüncesinin Kaynağı ve Nedeni

Halifelerin cehaleti, lüks içinde yaşamaları ve fasıklıkları sebebiyle Kureyş hilâfetinin zaafa düşmesi, Müslümanların tefrikaya düşmelerine ve halsiz düşüp zaafa uğramalarına yol açtı. Çünkü bu sonuç, iktidar çekişmesi

463. Saf, 61/8, 9.

içinde olan sayısız İslâm devletinin kurulmasına, Arap dilinin zayıflamasına ve yabancıların bu dili terk etmelerine sebep oldu. Buna bağlı olarak bazı dinî kitapları tercüme etme ve Arapçayı bu kitaplardan tercüme yoluyla öğretme mecburiyetinde kalmaları merhalesi geldi. Derken Kur'an'ın anlamının icmalen anlaşılması için kendi dillerine, sonra da insanları İslâm'a davet etmek için onun diğer dillere tercüme edilmesi gereksinimi ortaya çıktı. Osmanlı Devleti, -diğer İslâm devletleri arasında- kendi dilini resmî dil haline getirip, hilâfet makamının kendi sultanına ait olduğunu iddia etti. Bu yaklaşım, zorunlu olarak devlet içinde Arap dilini zaafa uğratma eğilimini doğurdu. Ardından ırk bağını ve dillerini, din bağına üstün tutma ve buna bağlı olarak ırk bağı ile yetinip din bağına ihtiyaç duymama eğilimi doğdu. Buradan heraketle, dil ve ırk birliği, İslâm birliği ile çelişir ve ona düşmanlığa sebep olur hale geldi. Öte yandan Türk ırkına taassupla bağlanma taraftarları için Kur'an'ın tercümesi konusunda yeni bir neden daha ortaya çıktı. O da, Kur'an tercümesiyle İslâm'dan tamamen çıkma hareketine ön hazırlık yapmaktı. Bunu elde ettikleri izzeti ve büyük hükümranlığı -başkasıyla değil- İslâm sayesinde elde eden Türkler yaptı.

İnançsız Türkler ve aralarından ırk taassubu yanlıları, kavimleri içinde Yüce Allah tarafından Arap diliyle indirilmiş olan Kur'an'ın yerine Türkçe tercümesiyle yetinileceği düşüncesini yaydılar. Hem de bunu Anayasal Özgürlük Dönemi'nden yıllarca önce yaptılar. Onların bu tutumlarına hem söz ve hem de yazı ile karşı koyduk. Bu düşünceyi ağzından ilk duyduğumuz kişi, anayasanın çıkarılmasından sonra mebus olan Muhammed Ubeydullah Efendi'dir. Muhammed Ubeydullah Efendi, Arapları aldatmak ve saptırmak için İstanbul'da Arapça bir gazete çıkardı. Bu bozuk düşünceyi Mısır'da kendisinden dinlemiş ve orada cevabımı vermiştim. Sonra İstanbul'da aynı fikri, ondan başkalarından da duydum. Onlara da tepkimi gösterdim. *el-Menâr Mecmuası*'nın 13. mücelledinin birkaç yerinde bu konuyu dile getirdim.

1) Söz konusu yerlerden birincisi, *el-Menâr Mecmuası*, 13. mücelled, 5. cild, 343. sayfada yer alan 27 numaralı fetvadır. Bu fetva, 1327 senesi Cemaziyelevvelinin (1910 Mayıs) sonunda çıktı. Muhammed Ubeydullah Efendi'nin "İslâm kılıç zoruyla yayıldı." şeklindeki iddiasının hatalı olduğunu ifade ederken şunları söylemişim:

"Bu kişinin genel kuralın dışına çıktığı tek konu, bu değildir. Dinî ve tarihî olmak üzere kâide dışına çıktığı daha birçok konu vardır. Hz. Peygamber'in peygamberliğinin tamam olmadığı ve Kur'an'ın bütün dillere tercüme edilmesiyle ancak tamama ereceği; Arap olmayan Müslümanların dinlerini yaşarlarken Arap dilini bilmelerine ihtiyaç olmadığı ve Yüce Allah'ın katından bütün âlemlere bir alâmet ve insanoğlunu zaman durdukça benzerini getirmekten âciz bırakan Arapça bir Kitab olarak indirilen Kur'an'ı bilmelerine gerek olmadığı iddiası buna örnektir. Kur'an'ı Arapça'dan tercüme eden onu kendi anlayışına göre tercüme etse de... Bundan dolayı bir başka mütercimden farklı bir tercüme çıkarsa da Ubeydullah Efendi'ye göre fark etmez. Halbuki bunun sonunda her kavmin kendine göre bir Kur'an'ı olur. Üstelik tercüme edilmiş metinde Yüce Allah'ın katından indirilmiş olan Kur'an'da olduğu gibi i'câz özelliğinin tahakkuk etmesi mümkün değildir ve o metnin okunmasıyla Allah'a ibadet olunamaz. Sonra o metinde Kur'an'ın diğer özellikleri gerçekleşemez. Senelerce önce Mısır'da Muhammed Ubeydullah Efendi'yle bu konuda aramızda bir tartışma geçmişti.

2) Bir diğeri İstanbul'da Dahiliye Nâzırı Talât Bey (Paşa) ile yaptığımız bir sohbet sırasında söylediklerime dair *el-Menâr*'ın 7. cild 549. sayfada da yayınlanan düşüncelerdir... Bana Talât Paşa'nın Araplarla Türkleri kaynaştırmak amacıyla Arapça bir gazete kuracağından söz edildi. Ona bu gazetenin tesirinin iki halk arasındaki çatlağı daha da artıracağından korktuğumu söyledim. Sebep olarak, kendisinin Araplardan hoşlanmamakla tanındığı ve Türklerin, Kur'an'ı tercüme ederek onların dillerine ve Arapça Kur'an'a ihtiyaç duymayabilecekleri iddiasını gösterdim. Aynen de dediğim gibi oldu.

3) Üçüncüsü Yüce Allah'a yakarırken dilimizden dökülen sözlerin yer aldığı *el-Menâr Mecmuası* 384. sayfasıdır. Allahım! Bu bozguncuların arasında hile ve tuzak oklarını bu Araplara doğrultanlar olduğunu biliyorsun. Öyle bir kavim ki en son Peygamberinle, insanlara doğru yolu göstermek için indirilen en hayırlı Kitab'la ve Salih Seleflerine hitaben söylediğin şu hak sözünle onları şerefli ve üstün kıldın. *"Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız."*[464]

464. Âl-i İmrân, 3/110.

"Allahım! Kitabını apaçık Arapça indirdiğin için bu kavmi kıskandılar. Tahrifçilerin tahriflerine maruz kalsın ve ittifak içinde olanlar tefrikaya düşsünler diye Kitabını tercüme etmek istiyorlar. Ya Rabbi! Bu Kitab'ı, insanlar etrafında bir araya gelsinler diye indirdin. Ama onlar, bütün Müslüman halklar -hakkında tefrikaya düşsünler diye- onu tercüme etmeye uğraşıyorlar. Ya Rabbi! Bu Kitab, senin sağlam ipindir. Ona yapışmamızı ve onu bırakıp tefrikaya düşmememizi emrediyorsun. *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; parçalanmayın."*[465] Bunlar, hakkında *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın."*[466] buyurduğun apaçık delillerindir.

"Ya Rabbi! Onlar en son Peygamberinin risaletinin şu ana kadar tamam olmadığını, bunun ancak Kur'an tercüme olunursa tamam olacağını iddia ediyorlar. Halbuki sen bu konuda hak olan sözünü söyledin ve *"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."*[467] buyurdun.

4) Dördüncüsü, Mecmua'nın 571. sayfasında 32 nolu fetvada Kitab ve Sünnet'in rehberliğinde doğru yolu bulmaya davet sadedinde söylediklerimizdir. İşaret ettiğimiz bu "doğru yolu bulma" ancak Arapçaya özen göstermekle mümkündür. İçinde yaşadığımız bu çağda, -Müslümanlar tercümeyle yetinip de Yüce Allah'ın katından apaçık bir Arapçayla inen Kur'an'a ihtiyaç duymasınlar diye- Onun değişik dillere tercüme edilmesi çağrısında bulunandan daha zararlı hiçbir kimse yoktur. Allah göstermesin, eğer bir gerçekleşecek olursa netice Arap olmayan Müslümanların dinlerini terk etme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları şeklinde ortaya çıkacaktır. Bunu ileride inşallah açıklayacağız.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup inkârcıların Osmanlı Devleti'nin dizginlerini ellerine geçirmeleri ardından Türk inkârcıların, Yüce Allah'ın indirilmiş olan Kitab'ından yüz çevirme çağrıları revaç kazandı. Bu faaliyet, İttihatçıların ardından gelen Kemalistlerin, Türk Devletinin İslâm ahkâmını uygulamaktan vazgeçmesi ve Türk kavmini de İslâm'dan çıkarmak uğruna harcadıkları çabaya ve faaliyete bir ön hazırlık mahiyetinde olmuştur.

465. Âl-i İmrân, 3/103.
466. Âl-i İmrân, 3/105.
467. Mâide, 5/3.

İşaret ettiğimiz bu yolu hazırlamak için İttihatçıların yayınladıkları kitaplardan birisi, *Kavm-ı Cedid* isimli eserdir. Biz bu kitabı, *el-Menâr* Mecmuası'nın 1335/1917 senesi çıkan 17. mücelledinde eleştirdik ve ele aldığı bazı konuları yayınladık. *"Kavm-i Cedid"*den maksat, Müslüman olmayan yeni bir Türk halkı meydana getirmektir. Bu konuda Mecmua'da yazdığımız uzun bir makalenin son kısmında[468] başlığı "Sosyoloji ve Din Konusunda Frenkleşenlerin Fesatları" olan bölüm şöyledir:

Bu faaliyeti yürütenler, yaptıkları etkinliklerle istedikleri hedefe hızla ulaşmalarının önünde Türklerin dinleri uğruna Arapçaya olan ihtiyaçlarından başka hiçbir engel görmemektedirler. Ve bu dinin ve onun dilinin, Fransız ulusu tarzı bir Türk ulusu meydana getirmelerine engel oduğunu düşünmektedirler. Sonuç olarak bu engeli iki faaliyetle ortadan kaldırmaya çabalamaktadırlar.

1) Kur'an'ı Türkçeye tercüme etmek ve Türkler adına Türk Kur'an'ı dedikleri Kitap'la yetinerek Arapça Kur'an'a ihtiyaç duymama çağrısında bulunmak. Kur'an'a ihtiyaç duymadıkları zaman, hadis, tefsir, fıkıh ve diğer Arapça ilim ve tekniklere haydi haydi gereksinim duymayacaklardır.

2) Birinci faaliyete hazırlık olmak üzere Türk ırkını insanların gönüllerinde din bağından daha üstün ve daha yüce kılmak amacıyla kitap ve risaleler yayınlamak.

(Bu Kitablar arasında *Kavm-i Cedîd*'i belirttik ve onun yol açacağı bazı fesatlara işaret ettik. Daha sonra bu *Kavm-i Cedîd*'den (s. 539-544) örnekler yayınladık. Bu örneklerin ilki, 14. sayfada yer alan şu ibaredir: İstanbul'da sultanların yaptırdıkları camiler dışında bütün cami ve tekkeleri kapatmak[469] ve -âyetlerde vârid olduğu ve Hz. Peygamber'in uygulaması üzere- bunların ödeneklerini savaş ve askeriyeye tahsis etmek gerekir. Bundan sonra aynı eserin 15. sayfasında Kur'an'ı tercüme etme farîzası gelmektedir:

Aynı eserde adına kavm-i atik ismini verdikleri kimselerin oruç tutmak, namaz kılmak, haccetmek, zekât vermek, nifak ve ihtilafla dopdolu olmakla nitelediği dört mezhep imamının kitaplarıyla amel etmek gibi özelliklerinden söz edilmektedir.

---

468 *Menar Mecmuası*, 17. mücelled 17, 2. cild, s. 160.

469. Sultanların camilerinin istisna edilmesi, cami oldukları için değil, Türk medeniyetine dair bunlar dışında başka eserler olmamasından dolayıdır.

"Kavm-i Cedîd'e gelince, onlar böylesi eski hurafelere aldırmazlar. Tam tersine Kur'an ve hadis hükümlerinden aşağıda zikredilecek olan esasları çıkarmışlardır:

1) Akıl,
2) Kelime-i şehâdet,
3) Güzel ahlâk,
4) Malî ve beden gücüyle cihad edip savaşmak,
5) Savaş araç-gereçleri için çalışıp çaba harcamak."

Daha sonra 19. ciltte vesileler ve hedefler bütünü olarak bu meseleleleri geniş geniş açıkladık. İnkârcı Türklerin hedeflerine dair dile getirdiğimiz görüşleri ve düşünceleri, Kemalist hükümetin, -mutasavvıfların mukallidleri tarikat erbabının tekkeleri gibi din adına sonradan uydurulan yerleri kapatmaları bir yana- bütün şer'î ahkâmı yürürlükten kaldırmak, kişilerin hukukuna varıncaya kadar bütün siyasî hükümleri değiştirip Avrupa Medenî Kanunu'nu esas almak, şer'î mahkemeleri, İslâmî vakıfları ve dinî okulları kapatmak gibi icraatları doğrulamaktadır. Maksatlarına dair söylediklerimizi gerçekten bilfiil icraatlarıyla doğrulamışlardır. Türk devletinin durumunu ve frenkleşme cereyanının ona olan etkisini bilmeyen bazı kimseler, bilerek, bizzat yaşayarak ve İslâm endişesiyle dile getirdiğimiz düşünceler dolayısıyla bize tepki gösteriyorlar. Onlar sanıyorlar ki bizim yaptığımız İslâm'ın koruyucusu olan bir devleti zaafa uğratmaktır. Halbuki biz, devleti İslâm'la ve İslâm'ı da devletle takviye etmek arzusuyla bunları söylemekteyiz. Çünkü biz, onların bilmediklerini biliyor ve bu sapıklıkların ve ırk taassubunun kendinden geçmiş bu mutaassıpların hem İslâm'ı ve hem de devleti elden kaçırmaları sonucunu doğuracağını yakinen biliyoruz. Nitekim aynen de bizim dediğimiz gibi olmuştur.

Rusya'da yaşayan bazı Türkler, -biz henüz bu bozuk maksadı öğrenmeden önce- Kur'an'ın tercümesi hakkında fetva istediler. Biz de Kur'an'ı tercüme etmeye -sırf tercüme olarak- fetva verdik. Çünkü Müslümanların arasından bu fetvayı Müslüman bir halkı İslâm'dan çıkarmaya vesile olarak kullanacak bir kişinin çıkabileceği hiç aklımıza gelmemişti. Bize sorulan soruyu ve cevabımızı aşağıya alıyoruz:

El-Menâr Mecmuası'nda Kur'ân'ın Tercüme Edilemeyeceğine Dair Fetva

Bu fetva, *el-Menâr Mecmuası*'nın 29 rebîulâhır 1326 (1908 Nisan) senesinde yayınlanan[470] sayfalarında yayınlanmıştır.

Soru: Rusya'dan şeyh Ahsenşah Efendi Ahmed tarafından sorulmuştur.

[Üstad es-Seyyid Reşid Rıza Hazretlerine,

Aşağıdaki önemli meseleye iltifat etmenizi rica ediyorum.

Osmanlı Türk âlimlerinden Ahmed Midhat Efendi *Beşâiru Sıdkı Nübüvvet* isimli eserde aşağıdaki görüşleri dile getirmektedir:

"Kur'an'ı tercüme meselesi, Müslümanlar nezdinde önemli bir meseledir. Bu şerefli Kitab'ın tercümesi üzerinde yapılan bütün araştırmalar, herhangi bir sonuca ulaşmış değildir. Bu, birkaç açıdan mümkün değildir.

1) Belâgat açısından mu'ciz olduğu için Kur'an'ı tam olarak tercüme etmek, mümkün değildir.

2) Kur'an'da, tercüme edildiği dilde karşılığı olmayan birçok kelime vardır. Bundan dolayı mütercim, o kelimeye delâlet eden kelimenin aynısını değil, bir parça değişik anlamda olanını seçmek zorunda kalmaktadır. Sonra bu tercüme edilmiş olan metin, bir başka dile aktarıldığı zaman, o metinde de bir parça değişiklik meydana gelmektedir. Örneği bu şekilde sürdürüp gitmek mümkündür. Bu hareketin, Kur'an'ı tahrif ve değiştirme yolunu açacağından korkulur.

3) Semâvî Kitaplarda geçen kelimelerden hesap yoluyla bazı işaretler ve ahkâm çıkarılmaktadır. Bu kelimeleri tercüme yoluyla değiştirmek, söz konusu istifade yolunu kapatır. Bir örnek verelim: Sadi Çelebi, Beydâvî üzerine yazdığı *Hâşiye*'de Fâtiha Sûresi'nin tefsirini yaparken şöyle diyor: Kur'an'ın ilk sûresi olan Fâtiha Sûresi'yle en son sûresi olan Nâs Sûresi'ndeki tekrar eden harfler çıkarıldığı zaman geriye kalan harflerin 23 harf olduğu görülür. 23 rakamı, Hz. Peygamber'in peygamberlik süresine işaret etmektedir. Kur'an tercüme edildiği zaman, yapılan tercümede Kur'an'ın mucizeleri cümlesinden olmak üzere böylesi faydalar kalmayacaktır."

470. *Menar Mecmuası*, 11. mücelled, 4. cild, s. 268-274.

Rus Türkleri olarak bizim ediblerimize gelince onlar, Kur'an'ın tercüme edilebileceğinde ısrar etmekte ve şöyle demektedirler: "Kur'an'ın tercüme edilmesi câiz değildir." demenin, "Kur'an olduğu gibi anlaşılmaz kalsın." demekten başka hiçbir anlamı yoktur. Bundan dolayı bilginler, Kur'an'ın tercümesinin gerekli olduğu kanaatine varmaktadırlar. Şu anda Kur'an, Kazan kentinde tercüme edilmekte ve bu tercüme aşama aşama basılmaktadır. Aynı şekilde Kafkas fedailerinden birisi olan Zeynelabidin Hacı el-Bakûvî, Kur'an'ın Türkçeye tercümesine teşebbüs etmiştir. Üstad Hazretlerinden bu mesele üzerinde tefekkür etmesini rica ediyoruz.

Hakir İmam Ahsen Şâh Ahmed
Semâvî Din Kâtibi]

[***el-Menâr*'ın Cevabı**

Müslümanların her kavme -Müslüman olmayanları İslâm'a davet etmek, İslâm'a girenleri gereksinimleri oranında irşad etmek için- kendi dillerinde bir kısmını tercüme ederek bile olsa[471] Kur'an'ın anlamlarını açıklamamaları, dinlerini yayma konusunda işledikleri kusurlardan birisidir. Dinleri hususunda Müslümanları sarsan şeylerden birisi, aralarındaki bağ, nesebî ırk veya dil ya da hukukî bağ olan kavimlere benzemek istemeleri ve her bir ırkın fertlerinin -mütercimin anlayışına göre dillerine tercüme ettiği metinle yetinerek- Yüce Allah'ın katından en son Peygamber'e indirilen, üslubu, belâgati ve hidayetiyle insanları benzerini getirmekten âciz bırakan ve okunmasıyla ibadet olunan Kur'an'ı terk etmeleridir.

Bu sarsıntı, Avrupanın Müslümanlara karşı yaptıkları siyasî ve medenî savaşımın sonucudur. Avrupa, tefrikaya düşmeyi ve ırklara bölünmeyi bizlere süslü göstermiştir. Böylece toplumumuzu oluşturan her ırk, müstakil ırklara bölünerek hayatiyetini sürdüreceğini sanmaktadır. Halbuki bu hareket herkes için ölüm demektir. Burada konuyu uzatmak istemiyoruz. Fakat, Müslümanların apaçık bir Arapçayla indirilmiş olan Kur'an'ı terk etmesinden doğacak fesatlara dair aklımıza gelen şeylerden bazılarını burada belirtmek istiyoruz. Müslümanların, Kur'an'ın tahriften ve değiştirmekten korun-

471. Burada geçen tercümeden maksat, harfi harfine lafzî tercüme değil, manayı esas olan tercümedir.

muş olan mütevatir nassını muhafaza ederek, onun kendi dillerine yapılmış tercümesiyle ve kendi dillerinde yapılmış tefsiriyle yetinmeleri -kısaca- şu tehlikeleri içinde barındırmaktadır:

1) Kur'an'ın orjinaline uygun olarak harfi harfine tercümesi, aşağıda belirtilen nedenlerden dolayı imkânsızdır. Anlama dayalı tercüme, mütercimin Kur'an'ı anlayışından ya da hemen hemen müfessirlerin anlayışlarına dayanan anlayışından ibarettir. Bu takdirde yapılan tercüme, Kur'an'ın kendisi olamaz. O mütercim, anlayışında isabet edebileceği gibi, hata da edebilir. Böylece mümkün olmadığını söylediğimiz anlamda yapılmış olan tercümeden hedeflenen maksat hasıl olmamış olur.

2) Kur'an, İslâm dininin temelidir. Dahası Kur'an bütünüyle dindir. Çünkü Sünnet, din değildir; zira Sünnet, sadece Kur'an'ı beyan etmesi bakımından dindir. Kur'an'ın tercümesini esas alanların dini, -Yüce Allah tarafından Rasulü Muhammed'e (s) indirilmiş olan Kur'an'ın bizzat kendisi değil- onu kendileri için tercüme eden kimselerin anlayışı olur. Kıyasa dayanarak yapılan ictihad, nassın bir dalıdır. Tercüme ise, Şâri'den gelen bir nass değildir. Cumhur nezdinde icmanın mutlaka bir senedi (dayanağı) olması gerekir. Buna göre, Kur'an tercümelerini aynı Kur'an gibi algılayan kimselerin İslâm'ın esaslarına dair ellerinde hiçbir şey kalmamış olur.

3) Kur'an, dinde taklidi yasak etmiş ve mukallidleri kınamıştır. Şu halde dini Kur'an tercümesinden almak, onu tercüme eden kimseyi taklid etmek demektir. O halde bu hareket, Kur'an'ın gösterdiği yola tabi olmak değil, ondan çıkmak demektir.

4) Bu yaklaşımın zorunlu sonucu, sadece bu tercümeyle kendilerini sınırlayanların Yüce Allah'ın müminleri vastfettiği özelliklerden yoksun kalmasıdır. Mahrum kalınan bu özellikler, *"(Rasulüm!) De ki: İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz. Allah'ı (ortaklardan) tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim."*[472] âyetiyle, Yüce Allah'ın indirdiği şeyler üzerinde aklını ve anlayışını kullanmayı Müslümanın meziyyetleri kabul eden benzer âyetlerdeki niteliklerdir.[473]

---

472. Yûsuf, 12/108.

473. Allah'ın indirdiği derken kastım, A'raf Sûresi'nin baş tarfında yer alan, *"Rabbinizden size indirilene (Kur'ân'a) uyun. O'nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz."*(A'raf, 7/3) gibi âyetlerdir. Rabbimiz katından bize indirilen, âyetlerin açıkça ifade ettiği üzere, Arapça inen Kur'ân'dır. Tercümeye kat'i olarak

5) Tercümeyle sınırlı kalmak, yukarıda belirtilen yüce vasıflardan yoksun kalmayı zorunlu kıldığı gibi, mütercimin tercüme ettiği metinden yararlanarak ictihad yapmama ve hüküm çıkarmama sonucunu da zorunlu kılar. Çünkü tercüme edilmiş metinden yola çıkarak ictihad yapılabileceğini hiçbir Müslüman söylememiştir.

6) Kur'an dilini ve onun içeriğini anlamakta gereksinim duyacağı Hz. Peygamber'in Sünneti ve İslâmın doğuşuna tanıklık eden ilk neslin tarihi vb. unsurları bilen kimse, Kur'an'dan anladığı ile amel etmekle ecir kazınır. İsterse onu yanlış anlamış olsun. Çünkü o, Yüce Allah'ın ona hidayet etmek için indirdiğiyle doğru yolu bulmak için olanca çabasını harcamıştır. Nitekim bu gerçek, Peygamberimiz'in (s), sahâbîlerin teyemmümün nasıl yapılacağına dair anlaşıyları karşısında onlara yaptığı muameleden anlaşılmaktadır. Peygamberimiz (s), teyemmümün nasıl yapılacağının anlaşılması ve uygulanması hususunda iki farklı görüşü benimseyen sahâbîlerini mazur görmüştür.[474] Peygamber Efendimiz (s), *"Hiçbir kimse Kureyza oğullarına varmadan ikindi namazını kılmasın."*[475] şeklindeki emrini farklı anlayan sahâbîlerine de aynı şekilde davranmıştır. Bu hususta daha birçok örnekler vardır. Bir Müslümanın herhangi bir mütercimin Kur'an tercümesinde böylesi bir meziyet gördüğünü hiç sanmıyorum.

7) Kur'an hidayet ve ilâhî marifetlerin kaynağıdır. Onun yenilikleri eskimez, hidayeti durmadan yenilenip durur ve onu okuyan kimseye -yeteneğine göre Kur'an'ın hikmeti- taşar durur. Kur'an'ın önceki nesillerin farkına varmadıkları öyle hikmetleri ve öyle esrarı vardır ki bunları daha sonra gelen nesiller fark edebilir. Bu da, *"Kendisine tebliğ edilecek olan nice kimseler (bu-*

uymak, bu âyette geçen bütün emir ve yasaklara aykırıdır.

474. Ebû Dâvûd, *Tahâra*, 128; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I, 286; Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, IX, 371.

Bu hadisin tam metnini Ebû Dâvûd'dan aktaralım: Ebû Saîd el-Hudrî anlatıyor: İki kişi sefere çıktı. Namaz vakti geldi, yanlarında su yoktu. Temiz bir toprakla teyemmüm ettiler ve namazlarını kıldılar. Sonra namazın vakti çıkmadan su buldular. Birinci sahâbî abdest aldı ve yeniden namazını kıldı. Diğeri, yeniden namaz kılmadı. Sonra Efendimiz'e (s) geldiler ve yaptıklarını anlattılar. Peygamberimiz (s) yeniden namaz kılmayana, "Yaptığın Sünnet'e uygundur ve kıldığın namaz sana yeterlidir." dedi. Abdest alıp yeniden namaz kılana da, "Sen iki defa sevap almış oldun." buyurdu.

475. Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, III, 37, I. Basım, I-IV. Beyrut 1411-1990. Tahkik: Mustafa Abdülkadir Ata.

rada olup) işiten adamdan daha anlayışlı olabilir."[476] hadisinin genel anlamını doğrulayan bir gerçektir. Kur'an'ın tercümesi ise, bu meziyyeti ortadan kaldırır. Çünkü tercüme, okuyucuyu mütercimin kendi anlayışına göre yaptığı tercüme şekliyle sınırlar. Bir örnek verelim: Mütercim, Yüce Allah'ın "Ve erselnâ'r-riyâha levâkıha/*Biz rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik."*[477] ifadesini istiare kabul edebilir. Yani -bazı müfessirlerin anladığı gibi- rüzgârın bulutla birleşmesi ve bunun sonucunda yağmur oluşması, bir erkeğin bir dişiyi döllemesine ve bunun ardından çocuk olmasına benzer. Âyet metninde istiare bu şekilde cereyan ettiğine göre farz edelim ki mütercimin tercüme ettiği dilde mutlak söylendiğinde hakikat ve mecaza ihtimali olan Arapça "levâkıh" kelimesi yerine geçebilecek bir kelime yoktur, o zaman okuyucular bu anlaşıyla sınırlı kalacaklardır ve ibareden hakikat manasını, yani "rüzgârların bilfiil aşılayıcı olmaları"nı anlamaları imkânsız olacaktır. Oysa rüzgârların, ağacın erkek organından dişi organına "lekâh" (*aşı*) maddesini taşımaları açısından ifade pekâlâ hakîkat manasına yorumlanabilir. Âyetin harfi harfine tercümesi mümkün olduğu için bu örnek kurala uymuyorsa o zaman bu konuda daha başka örneklerden de söz edebiliriz. Bu verdiğimiz örneğin açıklayıcı bir örnek olması bizim için yeterlidir. Tercüme bizi öyle bir anlayış noktasına götürüp bırakır ki, o nokta bizi gerekli olan terakkiye muhtaç bırakır.

8) İmam Gazzâlî, *İlcâmu'l-Avâm An İlmi'l-Kelâm* isimli eserinde İlâhî sıfatlardan söz eden âyetlerin tercüme edilmesinin câiz olmadığını söylemekte ve bu görüşünü son derece açık ve net delillere dayandırmaktadır. Gazzâlî'nin ibaresini *"Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir."*[478] âyetinin tefsirini yaparken aktarmıştık. Gazzâlî, orada bu hususta yapılacak bir tercüme hatasının insanı küfre yaklaştırdığını beyan etmekteydi.

9) Gazzâlî, bir önceki maddede geçen düşüncesine delil getirirken, Farsça'dan tam olarak uygun karşılığı olmayan Arapça kelimeler olduğundan söz etmektedir. - Bu konuda Türkçe ve bir başka dilin Farsça'dan farkı yoktur.- Bu gibi lâfızlar geçtiği zaman mütercimin yapacağı nedir? Eğer mü-

476. Buhârî, *Fiten*, 8, *İlim*, 9, *Hac*, 132; İbn Mâce, *Mukaddime*, 18.
477. Hicr, 15/22.
478. Âl-i İmrân, 3/7.

tercim bu kelimeleri kendi anlayışına göre açıklayacak olursa tercümesini okuyan kimse Kur'an'ın vermek istemediği bir inancın içine düşebilir.

10) Yine bu hususta Gazzâlî şöyle demektedir: Kur'an'da öyle kelimeler vardır ki bunların Farsça'da tam karşılığı mevcuttur. "Fakat, İranlıların bu kelimeleri Arapların istiare yoluyla kullandıkları manada kullanmak gibi bir âdetleri yoktur." Mütercim, Farsça kelimeyi mutlak olarak kullandığı zaman kelime Arapça kelimenin hakîkat manasını ifade eder. Ama belki de Yüce Allah'ın maksadı, kelimenin mecâzî manası olabilir. Başka Arap olmayan kavimler, bu hususuda Farslılar gibidir. Eğer söz Yüce Allah'ın sıfatları ve fiilleri konusundaysa bu nokta, ayakların kayacağı bir yerdir.

11) Gazzâlî bu konuda bir de şöyle demektedir: Bu lâfızların içinde Arapçada müşterek anlamlı olanlar vardır. Halbuki yabancı dilde o kelime müşterek manalı değildir. Mütercim, müşterek manalı kelimenin iki manası içinden Yüce Allah'ın kastetmediği manayı seçmiş olabilir. Bundaki tehlike gayet açıktır ve benzeri az önce geçmişti.

12) Âlimlerce belirlenen kurala göre Kur'an âyetlerinden herhangi birinin zâhirî manasının mümkün olmadığına kesin bir delil ortaya çıktığı takdirde, bu âyetin tevil edilmesi gerekir. Ta ki âyet, bu delille uyumlu olsun. Kur'an lâfızlarının teviliyle, tercümesini oluşturan lâfızların tevili arasındaki farkın ne kadar olduğu aklı başında bir kimsenin kolayca takdir edeceği kadar açıktır. Özellikle de bu bu fark, müteşâbih âyetlerle, müşterek lâfızlar söz konusu olduğunda çok daha belirgin olarak ortaya çıkar.

13) Kur'an nazmının ve üslûbunun insanın ruhunda öylesine özel bir etkisi vardır ki bunun tercümeyle bir başka dile aktarılması mümkün değildir. Bu etki kayboldu mu onunla birçok hayır da yok olur gider. Kur'an nazmı Arapça olduğu sürece insanların ilgisini İslâm'a çekmeye devam eder. Bir Avrupalı filozof şöyle demektedir: Muhammed'in (s) Kur'an'ı öyle bir okuyuşu vardı ki duyanı kendisine iman etmeye meylettirirdi. Kur'an'ın etkisi, başka peygamberlerden nakledilen mucizelerden çok daha fazlaydı. Dr. Fâris Efendi Nemir bir keresinde Kahire'de İslâm Hayır Cemiyeti Okulu'nun yıllık törenine katılmıştı. Töreni bir öğrencinin Kur'an'dan âyetler okumasıyla başlamıştı. Dr. Fâris Efendi bana dedi ki: Öğrencinin kıraatinin insan ruhuna çok derin etkisi vardı. Daha sonra gazetesi *el-Mukattam*'da bu töre-

nin haberini yazarken bu düşüncesini yazdı. Kur'an tilâvetinin bir Gayr-i Müslim'in ruhunda böyle bir etkisi olduğuna göre, onu tercüme ederek Müslümanları bundan nasıl mahrum ederiz?

14) Kur'an-ı Kerim, Türkçe, Farsça, Hintçe, Çince ve başka dillere tercüme edildiği zaman, -Hıristiyanlar nezdinde Eski Ahitle Yeni Ahit arasında farklar olduğu gibi- bu tercümeler arasında da farklılık olması kaçınılmazdır.[479] *İzhâru'l-Hak* müellifi Şeyh Rahmetullah el-Hindî'nin çıkardığı ve bundan önce okuduğumuz nüsha farklılıklarını görmüştük. Kitab'ımızı böylesi durumlardan muhafaza ettiği için Yüce Allah'a hamdederiz. Durum bu olduğuna göre böylesi bir durumu kendimiz için nasıl olur da tercih ederiz?

15) Kur'an-ı Kerim, Peygamberimiz'in (s) peygamber olduğuna en büyük alâmettir. Hatta Kur'an, peygamberlerin gösterdiği mucizeler içinde baki kalan tek mucizedir. Kur'an'ın yaşayan bir mucize olarak kalması ancak tağyir, tebdil, tahrif ve hatadan korunması ile mümkündür. Bu korunma da onu Yüce Allah'ın katından getiren kimseden (Hz. Peygamber'in ağzından) nakledildiği şekliyle muhafaza edilmesiyle mümkündür. Tercüme ise böyle değildir.

Bu on beş madde, Kur'an'ın Müslümanlara -Arapça Kur'an yerine yabancı dilde Kur'an olması için- tercüme edilmesine engel olan unsurlardan aklımıza gelenlerdir. Burada sıraladığımız onbeş maddeden bazıları diğer bazılarının içine katılabilirse de daha fazla açıklama olması için maddeleri böyle sıraladık. Sonra bu hususta daha başka maddeler çıkarmak da mümkündür. Sağlığı yerinde ve zihni berrak olan kimselerden düşünüp kafa yoranlar bunları bulup çıkarabilir. Hatta bunların bazılarını bile bile yazmadık.

Kur'an'ın tercüme edilmesinin gerekliliğini savunan ve "Tercümeye cevaz vermemek, onun anlaşılmaz olarak kalmasına sebep olur." diyenlerin görüşlerini kabul edemeyiz. Bizce Kur'an'ın anlaşılması kolaydır. Fakat hiçkimsenin kendi anlayışını bir başkasına dayatmaya ve hüccet kılmaya hakkı yoktur. Bir kimse kendi anlayışını bütün bir kavme nasıl olur da din olarak dayatabilir?

479. Hatta Kur'ân tercümesinde meydana gelecek farklılık çok daha fazla olur. Çünkü insanlar, Tevrat ve İncil'de değilse de Kur'ân'ı tercüme etme konusunda âcizdirler.

Arap olmayan bir Müslümanın Kur'an sayesinde doğru yolu bulması, iki derecede söz konusu olur. Bunlardan birincisi, ilim öğrenmesi mümkün olmayan sıradan sade insanlar için söz konusu olan küçük derecedir. Bu insanlar, namazlarında okumak için Fâtiha Sûresi'yle bazı kısa sûreleri ezberlerler. Onlar için ezberledikleri sûrelerin tefsiri tercüme edilir. Vaaz meclislerinde önlerinde bazı âyetler okunur ve -Çin diyarında Arap olmayan birçok insana yapıldığı gibi- onlara bu âyetlerin tefsiri kendi dillerinde anlatılır.

İkinci derece ise ilimle meşgul olanlara mahsus yüksek derecedir. İlimle meşgul olanların Arapça'yı iyice öğrenmeleri ve Kur'an'ı anlamada bağımsız hale gelmeleri gerekir. Bunun için -hiçbirini taklid etmemek kaydıyla- müfessirlerin görüşlerinden yararlanabilirler.

Sahâbe-i Kirâm vasıtasıyla İslâm'a giren yabancılar (Arap olmayanlar), İslâm'ın kendine has bir dili bulunduğunu ve bu dilin Müslümanlar arasında genel ve müşterek bir dil olduğunu anladılar. Bu ortak dil, din edindikleri ve gösterdiği yola girdikleri ve tilâvetiyle Allah'a ibadet ettikleri Kitab'ını anlamaları için gerekliydi. Yüce Allah'ın *"Hakikaten bu (bütün peygamberler ve onlara iman edenler) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir."*[480] ifadesiyle işaret ettiği vahdet aralarında ancak böyle gerçekleşebilirdi. Ve böylece Allah'ın ipine sımsıkı sarılmaya ve tefrikaya düşmemeye ehil olabilirledi. Yüce Allah'ın *"Müminler ancak kardeştirler."*[481] ifadesiyle üzerlerine mühür vurduğu İslâm kardeşliği ancak böylece kemâle ererdi. Bundan dolayı sahâbîlerin fethettikleri diyarlarda Arap dili hayret verecek bir hızla yayıldı. Halbuki oralarda ne okul, ne kitap ve ne de Arapça öğretecek hocalar vardı. Emevîler dönemiyle Abbasî iktidarının ilk zamanlarında Doğuda ve Batıda durum böylece devam edip gitti. Bu dönemde Arapça Atlas Okyanusu'ndan Hindistan'a kadar milyonlarca Avrupalı, Berberî, Kıptî, Rum, Fars ve başka kavimlerin dili haline geldi. Bu muazzam bir hayır değil de neydi? Birçok kavim birbiriyle kardeş olmuş, yeryüzünün süsü ve insanların ışığı ve nuru olan bir medeniyeti kurmada birbirleriyle yardımlaşmışlardı.

Daha sonra Halife Me'mun doğuda siyasî bir hata yapmış ve bu hatası Fars ırk taassubunu harekete geçirmiştir. Bunun sonucunda Farslılar kendi dillerine ve kendi ırklarına geri dönmeye başlamışlardır. Sonra Türkler

480. Enbiyâ, 21/92.
481. Hucurât, 49/10.

gelmiş ve onlar da ırk taassubu alanında bilinen icraatlarını yapmışlardır. Bunun neticesi olarak Hilâfet makamı düşmüş ve prensliklerin gücüyle İslâm birliği paramparça olmuştur. Fakat bu fitne, insanları Arap olmayanlar için yabancı dilde Kur'an icad etmeye ve Arapça inen Kur'an'ı da Araplara mahsus kılınmaya götürmemiştir. Tam tersine hem din ve hem de ilim, kendilerinin önderi olan Kur'an'a tabi olarak Arapça kalmıştır.

Günümüzde İslâm'da ıslaha davet edenlere gerekli olan şey, İslâm birliğini İslâm asırlarının en hayırlısı olan ilk asırdaki durumuna geri döndürmektir. Bu uğurda eğitim öğretimde yeni icad edilmiş olan metotlardan yararlanmalıdırlar. Müslümanlar, okullarında Arapçayı zorunlu dil haline getirmeli ve ilmi, bağımsız bir metotla İslâmla canlandırmalıdırlar. Bunu yaparken bu asrın medenî ve siyasî durumundan farklı olan geçmiş asırlardaki müminlerin görüşleriyle kendilerini bağlamamalıdırlar. Fakat Avrupa'nın siyasetine kendisini kaptırmış olan bazı kimselerin, İslâmî bağların içinden zamanın parçalanmadan muhafaza ettiği bağları ırk taassubuyla paramparça etmekte birbirleriyle yarıştıklarını görmekteyiz. Hatta bunların içinde bazıları, mensup oldukları halkın bazı kesimlerini Yüce Allah tarafından indirilmiş olan Kur'an'dan koparmaya çaba harcamaktadırlar. Dikkat edin! Bu yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesattır. Yüce Allah bunun kötülüğünden bütün Müslümanları korusun. Bunlar, şu anda Kur'an'ın Müslümanlara tercüme edilmesi konusunda benim söyleyeceklerimdir.

Kur'an'ın orjinali yine önder olarak kalmak şartıyla mütercimlerin kendi dilleriyle onu tefsir etmeleri, başkalarını İslâm'a davet etmek için -mütercimin kendi anladığı manayı belirtmesi şartıyla- Kur'an'ı tercüme etmesi ise böyle değildir.]

Bu fetvayı özetlemek gerekirse, Kur'an'ı harfi harfine tercüme etmek imkânsızdır, böyle bir tercüme birçok fesadı birlikte getirir. Onun için de yasaktır ve İslâm böylesi bir tercümeyi mubah kılmaz. Çünkü böylesine bir girişim, hem İslâm'a ve hem de Müslümanlara karşı yapılmış bir cinayettir. Tercümeye "Kur'an" ve "Allah'ın Kitabı" demek câiz olmadığı gibi, ondan herhangi bir ifadeyi Allah'a isnat ederek "Allah şöyle buyuruyor." demek de câiz değildir. Çünkü Allah'ın Kitabı Kur'an, kesinlik ifade eden nass ve şer'î icma ile Arapça'dır. Ancak bu icma, üzerinde ihtilaf söz konusu olan Usûlî icma değil, Selef ve Halef bütün Müslümanların şer'î icmaıdır. Çünkü Kur'an

tercümesinin Kur'an'ın lafzî ve i'câz gibi manevî hiçbir özelliği yoktur. Şu halde tercüme, lafzen Kur'an'a benzemediği gibi anlam itibarıyla da ondan farklı olur. Tercümeyi Yüce Allah'a isnad etmek, O'na iftira atmaktır ve Allah'ın Kitabı'nı inkâr etmek demektir. Dahası Müslümanlar mushafın bir lafzını onunla eş anlamlı Arapça bir başka lafızla değiştirmenin câiz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. *"Zâlike'l-kitabu lâ raybe fîhi"* cümlesindeki *"rayb"* kelimesini *"şekk"* kelimesiyle değiştirmek, söylediğimize örnektir ve bunu yapmak câiz değildir.

Kur'an'ın manayı esas alan tercümesi, bir başka ifadeyle tefsirine ihtiyaç duyulan kısmını bir başka dil aracılığıyla tefsir etmek haram değildir. Bu hususta şer'î maslahat kendi miktarınca gözetilir.

Kur'an'ın Arapça Dışında Bir Dille Tercümesi, Kıraatı ve Yazılması[482]

Mezheb imamları ve diğer âlimler nezdinde tercih edilen görüş, Kur'an'ın Arapça dışında bir başka dille yazılmasının, kıraat olunmasının ve tercüme edilmesinin mutlak olarak câiz olmadığıdır. Bunun tek istisnası vardır, o da İmam Ebû Hanîfe ile İmameyn'den "namazda Kur'an'ın Farsça tercümesiyle kıraatta bulunma"nın cevazına dair nakledilen görüştür. Bu hususta Fukaha tarafından söylenmiş bazı görüşleri aktaralım:

Hanefî mezhebinden Şeyhülislâm Ebü'l-Hasen el-Merğînânî *et-Tecnîs*'de şöyle der: Kur'an'ın Farsça yazılması ittifakla câiz değildir. Çünkü bu, Kur'an'ın ezberlenmesini zorlaştırır. Bir diğer neden ise Kur'an'ı lafzen ve anlam itibarıyla ezberlememizin emrolunmuş olmasıdır. Zira Kur'an, Hz. Peygamber'in peygamberliğine delâlet etmektedir. Ve son olarak tercümenin, insanı Kur'an'ı önemsememe gibi bir tavrın içine sürükleyebileceği söylenebilir.

Mi'râcu'd-Dirâye'de şöyle denilmektedir: Kim Kur'an'ı kasten Farsça okur veya yazarsa o kimse delidir ya da zındıktır. Deli tadavi olunur, fakat zındık katlonulur. Ebû Bekir Muhammed b. el-Fadl el-Buhârî'den de böyle rivayet olunmuştur.

482. Bu kısmı, Ezher'in önde gelen âlimlerinden birisi olan Üstad Şeyh Muhammed Haseneyn el-Adevî'nin risalesinden naklediyoruz.

Ed-Dirâye'de şu ifadeler yer almaktadır: Kur'an, bilginlerin ittifakıyla hem nazm ve hem de anlamın adıdır. Kur'an, peygamberliği destekleyen hüccet ve hidayete alâmet olarak indirilmiştir. Onun hidayet oluşu anlamıyla, hüccet oluşu ise nazmıyladır. Manasını ihlâl etmek kıraatı nasıl yok hükmüne sokuyorsa, nazmını ihlal edip tercümesini okumak da böyledir. Çünkü hükme esas teşkil etmesi için Kur'an'ı bütünüyle muhafaza etmek vaciptir. Namaz hariç, vacip olan kıraat yoktur. Buradan anlaşılır ki kıraat, indirilen metnin bizzat kendisiyle ilgilidir. Çünkü onun muhafazası ancak orjinalinin okunmasıyla mümkün olur.

El-Hidaye ve başka kitaplarda yer aldığı üzere; İmam Ebû Hanîfe'den Kur'an'ın namazda mutlak olarak Farsça okunmasının câiz olduğu rivayet olunur. İmameyn ise "Kişi, Arapçayı iyice beceremiyorsa bu câizdir, ama Arapça'ya dili iyice dönüyorsa câiz değildir ve Arapça dışında kıraat ederse namazı bozulur" der.

Ebû Bekir er-Râzî, İmam Ebû Hanîfe'nin İmameyn'in görüşüne döndüğünü rivayet eder ve itimad edilecek görüş budur der. İmam ez-Zâhidî *el-Câmiu's-Sağîr*'de der ki: Ebû Hanîfe ve İmameyn'den rivayet edilen görüş, kişi Arapça'yı telâffuza kadir ise Farsça kıraatın namazı bozacağı yolundadır. Ama kişi telâffuzdan âciz ise o zaman namazı bozulmaz. Bu takdirde şöyle okuması gerekir: Farsça'dan seçtiği her lâfız -hiçbir ziyadelik olmaksızın- Arapça lafzın tam karşılığını ifade edecek şekilde olursa namazı bozulmaz. Fakat okuduğunu tefsir kabilinden okuduğu takdirde namazının bozulacağı noktasında bilginlerin ittifakı vardır.

Ebû Bekir er-Râzî'nin getirdiği, güzel bir kayıtlamadır. Çünkü bu takdirde kişi, Kur'an'ı değil insanların konuştukları bir sözü okumuş olur ki bu da namazı bozar. Kâsânî'nin *Bedâiu's-Sanai*'i ve Hüccetülislâm el-Cassas'ın *Ahkâmu'l-Kur'an*'ında da belirtildiği üzere bilginler arasındaki ihtilafın aslı, Yüce Allah'ın *"Fakraû mâ teyessere mine'l-Kur'an" "O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun."*[483] şeklindeki ifadesidir. Çünkü Yüce Allah, burada kıraatı emretmektedir. Emir, vücûb hükmü ifade eder. Namaz dışında kıraatın vâcib olduğu hiçbir yer yoktur. O halde âyette sözü edilen "kıraat"ın namazdaki kıraat olması gerekir. Hanefî mezhebinden İmameyn'in kanaatı şudur: Bir kimse âyetin Arapça telâffuzunu güzelce yaptığı halde Farça kıraatta

483. Müzzemmil, 73/20.

bulunursa, kıraatta bulunma emri dışına çıkmış olur. Çünkü Farsça ibare Kur'an değildir. Kur'an, Arapça inen metindir. Yüce Allah, *"Biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik."*[484] buyurmaktadır. Öte yandan Kur'an, mu'ciz bir kitaptır. Lâfız yönünden i'câzı, Arapça nazmın ortadan kalkmasıyla yok olur. İ'câz özelliği olmadığı için Farsça ifade Kur'an olamaz. Bundan dolayı Farsça ibareyi kıraat etmek, cünüb ve âdetli olan kadına haram değildir. Ne var ki kişi, Arapçayı güzelce telâffuz edemiyorsa o zaman Kur'an'ın lâfzına riayet etmekten âciz demektir. O zaman, manasına riayet etmesi gerekir ki mükellefiyet kişinin imkânına göre olsun. Bilginlerin "mana" derken maksatları, mutlak manadır, aksi takdirde mu'ciz nazmın manasını, tercümenin karşılamayacağı gayet açıktır.

İmam Ebû Hanîfe'nin İmameyn'in görüşüne döndükten sonra, nasıl olup da bu âyetten Arapça kıraatı beceremeyen kimsenin bir başka dilden tercümesini okuyabileceği hükmünü çıkardığı artık bizi ilgilendirmemektedir.

Buradan ortaya çıkıyor ki üç imamın (Ebû Hanîfe ve İmameyn) Arapça kıraatı beceremeyen kimsenin namazda Arapça dışında bir başka dilden tercümesini okumasının cevazına dair görüşlerinin dayanağı, ibarenin Arapça kıraat olunmasından âciz kalındığı durumlarda tercümesinin Kur'an haline geleceği, dolayısıyla bu durumda ona farz olanın bu tercümeyi okumak olduğu yaklaşımı değildir. Tam aksine o kişiye farz olan, Arapçayı öğrenmesidir. Çünkü namazda okunması emredilen Kur'an, Arapaça olandır. Kur'an'ın tercümesinin okunabileceği düşüncesi, Arapçasını okumaktan âciz kimse açısından manası ile yetinebilmesi düşüncesine dayalıdır. Zira o şahsın becerebildiği, namazda metniyle ve manasıyla okunması emredilen Kur'an'ın sadece manasıdır. Farz olan kıraat, Arapça nazma dayalı olduğu ve bunu eda etmek de o kişi için mümkün olmadığı için Arapçası yerine tercümesidir ki farz olan mananın edası noktasında -Kur'an olmamakla birlikte- Arapçasının yerine geçsin. Çünkü Kur'an, Allah'ın Arap dilinde inen kelâmıdır. Tercüme ise böyle değildir. *ed-Dirâye*'de şöyle denilmektedir: Arapça dışında bir metnin kıraatına Kur'an'ın kıraat olunduğunu söylemek, mecâzî bir ifadedir. Görmez misin ki tercümeye "Bu, Kur'an değil sadece onun tercümesidir." demek mümkündür. Arapçasını telâffuz etmekten âciz olan kimseye -manasını ihlâl etmemek kaydıyla- cevaz vermemiz, bir yönden Kur'an olmasın-

484. Yusuf, 12/2.

dan, yani manasını ihtiva etmesi açısındandır. Manayı okumak, tüm olarak terk etmekten daha evlâdır. Çünkü mükellefiyet, insanın gücüne göredir.

Namazda kıraat başka, Kur'an'ı tercüme etmek ve onu Arapça dışında bir başka dilden mutlak olarak okumak daha başkadır. Biz, birinci durumdan değil ikinci durumdan söz ediyoruz. Birinci durumu[485] kabul etsek bile, bunun câizliği ikinci durumun da câiz olmasını gerektirmez. Gerektirmeyince de, Ebü Hanîfe ve İmameyn'e Kur'an'ı tercüme etme, namaz dışında onu okuma ve onu Arap dili dışında bir başka dille yazmanın câizliği görüşünü nispet etmek de mümkün olamaz. Nasıl olur da böyle bir görüş onlara nispet olunabilir? Hanefî kitapları, ihtilafın namazda kıraat noktasında olduğunda ittifak halindedir. Meselenin esası şudur: Kur'an'ı kıraat edin emri, namaz dışında değil, namaz hakkındadır. Nitekim onlar, *"Fakraû mâ teyessere mine'l-Kur'an" "O halde Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun."*[486] âyetinden kastedilenin, namazda kıraat olduğu hususunda görüş birliği içindedirler. Kur'an denilince anlaşılan, özellikle Arap diliyle indirilmiş olan lâfızdır.

Hanefî İmam Abdülaziz Ahmed el-Buhârî el-Pezdevî, *Şerhu Usûli'l-Pezdevî*'de şöyle demektedir: Âlimlerin genelinin görüşüne göre Kur'an, hem nazm ve hem de mananın ismidir. Ebû Hânîfe'nin görüşünden de doğru olan budur. Ancak O, nazmı -özellikle- namazın câizliği açısından vazgeçilmez bir rükün olarak kabul etmemiştir. Nazm, namazın dışında - lafız ve mananın birlikte Kur'an olduğuna inanmanın vâcipliği, Mushafın Farsça yazılmasının ve bu tercümeyi kıraat etmeyi alışkanlık haline getirmenin ve buna devam etmenin haramlığı gibi- diğer hükümler açısından vazgeçilmez bir rükündür.

İmam Pezdevî, Ebû Hanîfe'nin bu görüşünden döndüğünü ve namazda da mutlak olarak Farsça (yani Kur'an dışında bir dille) kıraatla namazın câiz olmayacağı görüşünü benimsediğini aktarmaktadır. Bu durumda nazm, Ebû Hanîfe nezdinde de her hâlükârda vazgeçilmez bir rükün olmuş olur. Nitekim Âlûsî, *"O, şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında da vardır."*[487] âyetini tefsir ederken, *innehû* kelimesindeki *"hû"* zamirinin "Kur'an" yerine kullanıl-

485. Bu, İslâm'a yeni girip âyetlerin Arapçasını telâffuz etmekten âciz olan kimsenin, kendi dilinde yapılmış tercümesini okumasının câizliği durumudur. (Çev.)
486. Müzzemmil, 73/20.
487. Şurâ, 26/196.

mış olmasına dayanarak- bu görüşü zikretmektedir. Ebû Hanîfe'den gelen bir başka görüşe göre câizlik sadece Farsça'ya mahsustur. Çünkü Farsça, Arapça'dan sonra dillerin en şereflisidir. Bir başka rivayete göre, namazda Farsça kıraatın câizliği, Arapça kıraatten âciz olan kimse içindir. Sahih olan rivayete göre Ebû Hanîfe'nin mutlak olarak Arapça dışında kıraatın câizliği görüşünden döndüğünü, güvenilir tahkik ehli birçok âlim nakletmektedir. Çünkü bu görüşe yukarıdaki âyeti delil olarak göstermenin zayıf olduğu gayet açıktır ve doğru olanı, âyette zamirin "Kur'an" yerine geçmesi ibareye "muzaf" (tamlanan) takdir edilmesidir. Bir başka ifadeyle ibare, "İnne zikre'l-Kur'ani lefî zübüri'l-evvelîne" "Kur'an'ın zikri öncekilerin kitaplarındadır." takdirindedir. Âyetin ifadesi, "İnne fülânen fî defteri'l-emîri" "Filanca, emîrin defterindedir." cümlesi gibidir.

Bu açıklamadan bazılarının Ebû Hanîfe'nin görüşüne dayandıklarını söyleyerek "Kur'an'ın herhangi bir dilden tercümesinin namaz içinde ve dışında buna kadir olan ve olmayan herkese câiz olduğu" görüşlerinin ne derece tutarlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü Ebû Hanîfe'nen sadece Farsça kıraatın câiz olduğu görüşüne göre, bu dilin dışında kıraatta bulunmak mutlak olarak câiz olmaz. İmameyn'in görüşüne döndüğü rivayetine göre, namaz dışında mutlak olarak, namaz içinde ise Arapça kıraata kâdir olan kimseye câiz olmaz. Ebû Hanîfe'den sika yani güvenilir ravilerin rivayetlerine göre ise, namazda ve namaz dışında kıraata kadir ve âciz herkesin mutlak olarak Arapça dışında bir başka dilden kıraatta bulunması câiz olmaz. Ebû Hanîfenin görüşleri arasında esas alınması gereken ise döndüğü sahih olarak rivayet olunan en son görüşüdür. Ayrıca bu görüş, müctehidler topluluğunun da görüşüdür. Bu takdirde nasıl olur da "Kur'an'ın mutlak olarak tercümesinin câiz olduğu görüşü", Ebû Hanîfe'nin görüşüne dayandırılabilir?[488]

Pezdevî, bir başka bölümde şöyle demektedir[489]:

"Şâfiî mezhebi, Kur'an'ın namazda -kişi Arapça'yı ister telâffuz edebilsin, isterse edemesin- mutlak olarak Farsça okunmasının câiz olmadığı yönündedir. Şâfiî imamlarından Şeyhülislâm İbn Hacer'in[490] *Fetâvâ*'sında şöyle

488. Şurâ

489. Pezdevî, *a.g.e.*, s. 39.

490. Müellif Şeyhülislâm lâkabını kullanmadığı sürece fakih İbn Hacer el-Heytemî'yi kastediyor. Bu lâkabı onun adaşı olan Hâfız Ahmed b. Hacer el-Askalânî'ye veriyor. Askalânî de Şâfiî mezhebindendir. (Çev.)

denilmektedir: İbn Hacer'e, "Kur'an'ın yabancı dille yazılması -kıraatında olduğu gibi- haram olur mu?" diye sorulur. İbn Hacer, bu soruya şöyle cevap verir: Mezheb müctehidlerimizin cumhuruna göre haramdır. Gerekçesi ve dayanağı, daha önce ifade ettiğimiz görüşlerin dışında değildir, oraya bakabilirsin.

Şâfiî imamlarından ez-Zerkeşî şöyle demektedir: En yakın ihtimal, Kur'an'ın Arapçadan başka bir dille okunmasının haramlığı gibi, Farsça olarak (yabancı dilde) yazılmasının da haram oluşudur. el-Ubâb *Şerh*'inde denir ki Kur'an-ı Azîm'in yabancı dille yazılması, tahaddî'nin (meydan okumanın) gerçekleştiği mu'ciz lâfız üzerinde onun (Allah tarafından tahaddînin varid olmadığı) bir şeyle tasarrufta bulunmaktır. Kur'an-ı Azîm'in yabancı dille yazılması, tahaddî'nin (meydan okumanın) gerçekleştiği mu'ciz lâfız üzerinde bir şekilde tasarrufta bulunmaktır. Dahası böylesi bir tasarruf, Kur'an'ın i'câzı olmadığı, aksine yetersiz olduğu izlenimini vermektedir. Çünkü yabancı dilde muzafun ileyh (tamlayan) muzafdan (tamlanan) önce gelmektedir. Bu da ibareyi sakatlamakta ve anlayışı karıştırmaktadır. Bilginler, tertibin i'câzın dayanak noktası olduğunu açıklamışlardır. Bu da bir âyetin bir başka âyet, bir kelimenin de bir başka kelimenin önüne geçirilmesinin -kıraatın haramlığı gibi- haramlığını ifade etmesi noktasında gayet açıktır.

Dahası bilginler, "Kur'an'ın kelimelerini teşkil eden harflerin sıralanışı ve bunların arasında kurulan âhenk onun i'câz yönlerinden öyle niteliklerdir ki hiçbir kimse -kelimelerin ve cümlelerin o hoşluk ve o esrarda dizilmesi şöyle dursun- bunun bile bir benzerini yapamaz. Çünkü Kur'an'ın kelime ve cümleleri öyle bir şekilde dizilmiştir ki hiçbir lisan onu açıklayamaz ve hiçbir kalp onu kavrayamaz." demektedir.

Yine bilginler, Kur'an'ın Arapça dışında bir dille yazılmasının câiz olmadığı noktasında ittifak etmekle birlikte, "Yazıldığı takdirde -yabancı dilde yazılan Ku'ân'a dokunmak haram mıdır, değil midir? Âdet gören kadınla cünüp olan, onu eline alabilir mi, alamaz mı?" diye- hükmün ne olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhur, -yabancı dilde yazılan metnin Kur'an olmadığı gerekçesiyle- bunun câiz olduğu kanaatine varmıştır. Allâme eş-Şevberî'nin Şâfiî müctehidlerden naklettiğine göre Kur'an, Arapça dışında bir başka dille yazıldığı takdirde, âdetli ve cünüp için dokunmak ve eline al-

mak haram olur. Çünkü Kur'an, bu işlem neticesi Kur'an olmaktan çıkmaz. Aksi takdirde onun yazılması haram olmazdı.

Herhalde söylenmek istenen şudur: Yabancı dilde yazılan metin -Kur'an'ın nazmı ve üslûbu dışına çıkmış olsa da- yazıldığı dilin kelimelerinin manayı ifade edebildiği oranda Kur'an'ın manasını ihtiva etme özelliği dışına çıkmaz. Onlara göre bu tercümeye -elde taşıma ve dokunma açısından- Kur'an hükmünün verilmesi, -genelde mana yönüne riayet ederek- o hükmün verildiği derecede buna hürmet göstermek ve yabancı dildeki yazının nakışlarına Arapça yazının hükmünü vermektir.

Bu mülâhazalar, Kur'an'ın tefsiri konusunda gündeme gelmemiştir. Tefsirde Kur'an'ın nazmı mevcuttur ve tefsirin satır aralarına girmiş vaziyettedir. Kur'an metni, herhangi bir tağyir (değiştirme) ve tebdile maruz kalmamıştır. Çünkü Kur'an ve tefsirinden oluşan metne, Kur'an ve tercümesi ismi verilmemektedir, bilakis onun adı sadece tefsirdir. Genellikle tefsirin kelimeleri Kur'an'ın kelimelerinden daha çok olur. Dolayısıyla -ortaya çıkan metnin isimlendirilmesinde "tefsir" yönü göz önüne alındığı gibi- hükümde de bu yön göz önüne alınır. Arapça dışında bir dille yazılmış olan metnin içinde Kur'an metni bizzat mevcut olmasa da ve şekli ve yapısı itibarıyla Kur'an'a delâlet etmese de, nakşının Kur'an'a delâlet eden nakşın yerine ve bu metnin Kur'an metni yerine konulmuş olması, o metni Kur'an mesabesine getirmiştir.

Özetlemek gerekirse, yazıda kullanılan harflerin tümü insanoğlunun icad ettiği şeyler oldukları için, bu hususta Arapça yazıyla bir başka dilin yazısı arasında hiçbir fark yoktur. Bundan dolayı "dokunma" ve "ele alma" açısından bunlara aynı hüküm verildi. Ama lâfızlar böyle değildir. Çünkü Kur'an'ın nazmı, Yüce Allah tarafındandır. Onun dışındaki nazmlar insanoğlunun eseridir. Bundan dolayı mu'ciz olmayan nazım, "kıraat" ve "ibadet etme" açısından Kur'an nazmı yerine konulmamıştır. Arapça olmayan metin, bu mezheb nezdinde "ele alma" ve "dokunma" açısından Arapça olan metin mesabesinde değerlendirilmiştir.

Hanbelî mezhebine gelince, Farsça ve benzeri bir dilde kıraatta bulunmak, -kişi, kıraattan ister âciz olsun isterse olmasın- namazı bozar. Bundan dolayı Hanbelîler, Fâtiha Sûresi'ni namazda güzelce telâffuz edemeyen kim-

senin mümkünse bunu öğrenmesini gerekli görmüşlerdir. Eğer öğrenememişse, o zaman Fâtiha'yı güzel okuyan bir kimseye uyar, eğer bu da mümkün değilse, o zaman mezhepte tercih edilen görüş, Fâtiha okumanın ve namaz kılmanın sâkıt olması yönündedir. Mezhep içinde "Bu durumda namazı kolayca telaffuz edebildiği Kur'an âyetiyle kılar." diyenler de olmuştur.

Buraya kadar yapılan açıklamaları öğrendikten sonra şunu görüyoruz: Bütün imamlara göre Kur'an'ın Arapça dışında bir dille yazılması ve okunması câiz değildir. Kişi ister âciz, ister kâdir olsun, ister namazda, ister namaz dışında olsun hiç fark etmez. Bunun bir tek istisnası vardır. O da -daha önce geçtiği üzere- Hanefî imamların, Arapça'yı telâffuz etmekten âciz olanlar için Kur'an'ın tercümesinin namazda câiz olacağı yolundaki görüşleridir. Bu görüşün ne derece tutarlı olduğunu ve İmam Ebû Hanîfenin bu görüşten döndüğünün sahih olduğuna dair sika ravilerin rivayetlerini daha önce gördük.

Hanefî âlimlerinden *el-Kâfî'* müellifinin "Eğer bir kimse, Farsça kıraatı okumayı alışkanlık haline getirirse ya da bu dille mushaf yazmayı isterse buna engel olunur. Bir veya iki âyette bunu yaparsa, engel olunmaz. Eğer Kur'an'ı yazar, her harfin tefsirini ve tercümesini yazarsa bu câizidir." derken ne demek istediği daha iyi anlaşılır.

el-Kâfî müellifi, "tercüme" derken Kur'an'ın harfi harfine tercümesini kastediyorsa daha önce gördük ki bu, -yanında tefsirini ister zikretsin, isterse etmesin- mutlak olarak câiz değildir. Çünkü bu, Kur'an'ın nazmını tahrif ve tağyir etmektir. Bunun yanına tefsirinin yazılması, yapılan işi "tahrif" ve "tağyir" olmaktan çıkarmaz. Eğer "tefsîrî tercüme"sini kastediyorsa bu, beyan ettiğimiz şarta göre- mutlak olarak câizdir. Ve bu, -Hanefî imamlarıyla başka imamların aksi yönde görüşlerine rağmen- Kur'an'ın tercümesi de değildir.

Bundan dolayı Faziletli Üstad Ezher şeyhi, Kur'an'ın tercüme edilemeyeğine, içinde harfi harfine tercüme olan mushafların -beraberinde tefsîrî tercümesi olsa bile- musadere edilmesinin gerekli olduğuna fetva vermiştir.[491]

491. Ezher Şeyhi bu ifadesiyle bazı Hintlilerin ellerinde Mushaf-ı Şerifle birlikte bulunan modern matbu İngilizce tercümesini kastetmektedir. Bu tercümeden birçok nüsha Mısır'a da gelmiştir. Mısır hükümeti, el-Ezher Şeyhliğine söz konusu tercümenin durumunu sormuş ve bu soru üzerine el-Ezher Şeyhi belirtilen fetvayı vermiştir. Bu fetvadan dolayı Mısır hükümeti söz konusu tercümenin Mısır topraklarına sokulmasını

Yüce Allah'ın *"Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver."*[492] şeklindeki ifadesinin zâhirine yapışarak harfi harfine tercümenin câiz olduğu yolundaki görüş doğru değildir. Çünkü âyetin anlamı -Âlûsî ve başka müfessirlerin ifade ettikleri üzere- bir müşrik kendisine verilen sürenin bitmesinden sonra eğer eman taleb edecek olursa eman verilir ki meseleyi enine boyuna ölçüp biçsin ve İslâm hidayetine yapılan davetten yararlansın. Eman dileyen kişi eğer Araplardan ise, kendisine Allah'ın âyetleri ve kelâmı okunur. Çükü o, âyetlerin delâletlerini insanların içinde en iyi bilen, ve üslûbunun eşsizliğine, nazmının belâgatine en çok vâkıf olan kimsedir. Arapların birçoğu, Kur'an'ı duydukları zaman boyun eğerek secdeye kapanmışlar ve i'cazı karşısında teslimiyetle ona iman etmişlerdir. Eman dileyen eğer Arap dilini bilmeyen yabancılardan ise o zaman kendilerine Kur'an'ın hakkı gösterdiği ve insanları doğru yola ilettiği açıklanır, yoksa Allah'ın kelâmıyla ilgili özellikler üzerinde durulmaz.

Âyette sadece "işitme" üzerinde durulması, - lâfzı her ne kadar hem müşrik Arapları ve hem de başka müşrikleri kapsamına alsa da- âyetin belâgat ehli ve beliğ konuşan kimseler olarak Arap müşriklerinin halini beyan etmek için sevk edilmiş olmasındandır. Âyetten maksat, Allah'a ve Rasulü'ne itaata boyun eğinceye kadar ona eman vermektir.

"Daha önce geçen açıklamalardan Peygamberimiz'in (s) mektuplarını tercüme etmenin hükmünü öğrendik. Bu mektupların içinde bazı Kur'an âyetleri yazılı olduğu halde kâfirlere gönderilmesi, Kur'an'ın harfi harfine tercüme edilmesinin cevazına delil olamaz. Çünkü o mektuplarda geçen bir veya iki âyetin tercümesi harfi harfine değil, tefsîrî tercüme olabilir. Bu tercümenin bir an için harfi harfine tercüme olduğunu kabul etsek bile, Peygamber'imizin (s) mektubunda bunların Kur'an'ın nazmından olduğundan ve bununla tilâvetinin kastedildiğinden söz edilmemiştir. Tam aksine o mektuplar, Peygamberimiz'in (s) mektupları içinde ihtiva ettikleri hükmü davet maksadıyla gönderilmiştir.

yasaklamıştır. Böylesi bir durum daha önce Beyrut'ta da meydana gelmiştir. İngilizce tercümesiyle birlikte basılı bu mushaflardan bazı nüshalar Beyrut'a gönderilmiş, gümrük idaresi de bunları yürürlükte olan esaslara göre Beyrut müftüsüne göndermiş ve o da yasaklanması yolunda fetva verince söz konusu nüshaların ülkeye sokulması yasaklanmıştır.

492. Tevbe, 9/6.

Zamanımızda Kur'ân Tercümesinin Mubah Olduğunu Söyleyenlerin Ortaya Attıkları Şüpheler

- Bazı kimselerin gazetelerde makaleler yazarak, oralarda İslâm'ın zuhurundan günümüze kadar gelen Müslümanlar topluluğunun anlayışına aykırı fikirler ileri sürmeleri, zamanımızda ilim ve din alanında yaşandığından şikayetçi olduğumuz kargaşadan birisidir. Bunların iddialarına göre Kur'an'ı tercüme etmek mubahtır. Bunlar, görüşlerine dayanak olarak birtakım şüpheler ortaya atmaktadırlar. Bu şüphelerin bazıları onların kişisel görüşü iken, diğerleri kitaplarda yer alan fakat ne demek olduğunu anlamadıkları birtakım fikirlerdir. Kullandıkları fikirler, onların iddialarının gerçek olduğunu göstermez. Buna delâlet etseler bile, hüccet olamazlar. Çünkü o fikirler, bunların kendi görüşleri gibidir. Hiç kimsenin kendi şahsî görüşüne dayanarak çatısına kadar Kur'an'ın bina edip yükselttiği bir yapıyı yerle bir etmeye hakkı yoktur. Ümmet, gerek söz ve gerekse amel olarak bu fikir üzerine icma etmiştir.

1) Birinci şüphe:

Bir Hanefî imamının aklına gelen, daha sonra ise bâtıl olduğunu gördüğü için döndüğü görüşünü desteklemek için ileri sürdükleri görüşlerdir. Ebû Hanîfe'yi bu görüşünde mezhebine mensup hiçbir müctehid takip etmediği gibi, kendisine tabi olanlardan hiçbir kimse de bu görüşe göre amel etmemiştir. Bununla daha önce defalarca işaret ettiğim üzere Arapça'yı telâffuz etmekten âciz olan bir kimsenin, -namazında Kur'an'ı telâffuz etme acziyeti içine düşmesi durumunda- Farsça tercümesiyle kıraatta bulunmasının câiz olduğu yolundaki görüşü kastetmekteyim. Bir başka ifadeyle Ebû Hanîfenin, Şuara Sûresi'nde yer alan *"Ve innehû le fî zübüri'l-evvelîn" "O, şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında da vardır."*[493] âyetine dayanarak ileri sürdüğü görüşü kastetmekteyim. Zemahşerî, Keşşâf'ında bu âyetin tefsirini yaparken şöyle demektedir: Kur'an yani Kur'an'ın zikri, diğer semâvî kitaplarda da yer almaktadır. *"İnnehû le fî zübüri'l-evvelîn"* demek, "Kur'an âyetlerinin manaları, bu kitaplardadır." diyenler de olmuştur. İmam Ebû Hanîfenin "namazda Farsça kıraatta bulunulmasının cevazına dair olan görüşü" bu âyete dayandırılmıştır. Çünkü *"İnnehû le fî zübüri'l-evvelîn"* demek, "Kur'an'ın manaları o kitaplardadır." demektir. Zemahşerî'den bu görüşü *et-Tefsîratu'l-Ahmediyye*

493. Şuarâ, 26/196.

ve *Fethu'l-Beyân* müellifi gibi başkaları da nakletmişlerdir. Onlardan da bu günlerde bazı Ezher'liler gazetelerde nakillerde bulunmaktadırlar. Ezherliler, Kur'an'ın yabancı dillerde yapılmış tercümesinin hükmü etrafında tartışma çıktığı zaman, söz konusu nakli yapmakta ve Zemahşerî'nin bu manayı âyetten anladığını iddia etmektedirler.

Bu şüphenin reddi bağlamında diyeceklerimizi şöylece maddeleştirebiliriz.

1) Zemahşerî, bu söylediğini âyetten çıkarmamıştır aksine başka yerden nakletmektedir. Naklederken de o görüşte sakatlık ve zayıflık olduğunu ifade eden bir kiple yani "kîle" (*denildi*) şeklinde ifade kullanmaktadır. Zemahşerî'nin kendi anladığı ve itimat ettiği görüş, daha önce belirttiği görüştür. Bir müctehidin mezhebine mensup olanların "O müctehidin görüşünü destekleyen -zayıf veya güçlü- her sözü nakletmek" şeklinde bir âdetleri olmasaydı Zemehşerî, o görüşü zayıflık belirten kiple bile olsa nakletmezdi. Zemahşerî'nin sorumluluğunu yüklenmediğini zayıflığına işaret etmesinden anladığımız birçok zayıf nakilleri vardır.

2) Zemahşerî'nin nakletmiş olduğu görüşün zayıflığına işaret etmesinin sebebi, âyetin anlamlarını onların belirttikleri şekilde tefsir etmenin geçersizliğinin gayet açık olduğu ve ne Ebû Hanîfe'nin ve ne de dil ve din ilimlerinde âlim olan başkalarının bunu kastetmiş olmalarının imkânsızlığıdır. Şunu demek istiyorum: Tevrat'ın anlamlarının Kur'an'ın tamamının veya bir kısmının kelimelerinin ifade ettiği anlamların aynısı olduğunu söylemek geçersizdir. Şöylesine ki namazda okunması vâcib olan Fâtiha Sûresi'nin -ki Ebû Hanîfe'nin her şeyden önce üzerinde durduğu husus budur- bu nazım ve bu tertiple fakat, İbranice lâfızlarla Tevrat'ta mevcut olması mümkün değildir. Çünkü eğer böyle olsaydı Kur'an Tevrat'ın tercümesi olmuş olur ve "Kur'an, Tevrat'tır" demek yanlış olmazdı. Bu görüşün çürüklüğü ve geçersizliği hususunda sözü daha fazla uzatmak istemiyoruz. Sonra eğer bu mana kastedilmiş olsaydı arkasından birçok aslı esası olmayan iddia ileri sürülürdü. Bu takdirde Yahudiler ve başkaları, Peygamberimiz'e (s) "Allah katından yeni bir kitap getirmediği, sadece Tevrat'ın bir kısmının tercümesini getirdiği" yolunda itirazda bulunurlardı.

3) Varsayalım ki bu söylenen, -Şuarâ Sûresi'nde zikredilen Hz. Mûsa kıssası, ya da Fâtiha Sûresi değil de mutlak olarak herhangi bir sûre, Bedir ve Uhud kıssaları gibi- Kur'an'ın bazı yerleri için geçerlidir. Ve yine farzedelim ki Şuarâ Sûresi'nde zikredilen Mûsa kıssasını okuyan kimse, "Arapça'ya tercüme edilmiş Tevrat'ı okudum" diyebilir. Ancak temelde doğru olmayan bu söz, Kur'an'ın bütünüyle tercümesinin câiz olduğunu göstermez. Ayrıca Tevratın Çıkış Kitab'ındaki kıssayı okuyan kimsenin de "Kur'an'ı okudum" demesi mümkün değildir. Zaten ihtilaf edilen konu da budur. Kur'an'ın daha öncekilerin kitaplarında var olması ifadesi, delâlet etse etse Tevratın Kur'an'a uygun düşen ibaresinin namazda okunmasının câizliğine ve -meselâ Farsça'ya- tercüme edilmesinin cevazının buna kıyas edilebilmesine delâlet eder. Kıyas edilecek aslın hükmünü (makîsun aleyh) İslâm âlimlerinden ne Ebû Hanîfe ve ne de başkaları benimsemiştir ki ona kıyasları sahih ve doğru olabilsin. Aslında konumuzla ilgili olarak insanların kafalarını böylesine karıştıran ve bunu insanlara böylesi büyük bir problem içinde yayan bu kimselerla alay edecek ve cahilliklerini ortaya koyacak çok geniş bir alan mevcuttur ancak kendilerini bağışladığımız için bunu yapmıyoruz.

4) İbn Cerîr'in ifade ettiği üzere Selef ve Halef tefsir âlimleri, Kur'an'ın tercümesinin cevazına delil olarak sunulan âyette "Kur'an" yerine kullanılan zamirden önce bir muzaf (tamlanan), *"zübürü'l-evvelîn"*den önce de başka bir muzaf oluduğunda ittifak etmişlerdir. Buna göre mana, "Onun zikri" veya "haberi" ya da -meselâ- "doğruluğunun delili", öncekilerin kitaplarının bazılarındadır, demek olur. Müfessirlerin, zamirin mercii (yerine kullanıldığı isim) hakkında iki görüşleri söz konusudur:

a) Zamir, "Kur'an" yerine kullanılmıştır ve ona işaret etmektedir. Âyetin ifade akışından ilk anda akla gelen de budur.

b) Zamir, -Yüce Allah'ın -*"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygember'e uyanlar (var ya)..."*[494] ifadesinde olduğu gibi- "Hz. Peygamber" yerine kullanılmıştır.

5) Kur'an'ın anlamlarına dair önceki peygamberlerin kitaplarında bulunan şeyler iki kısımdır:

494. A'raf, 7/157.

a) Geneldir (âmdır) ve bunlar bütün kitaplarda mevcuttur. Bunlar ilâhî dinin Allah'a iman, sadece ona ibadet etmek, âhiret gününe iman, salih amel işleme, buna karşılık şirk, masiyet ve ahlâksızlıklardan kaçındırma gibi mutlak esaslarıdır. Kur'an'ın tercümesine delil gösterilen âyeti, *"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin, diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyetiğimizi, İbrahim'e, Mûsa'ya ve Îsâ'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı."*[495] ifadesi esasınca bu genel anlamıyla yorumlamak mümkündür.

b) Özeldir (hâstır). Özel mana olması, ifadenin öncesi ve sonrasındaki anlatılanlara daha yakındır. Bu ve benzeri sûrelerde anlatılmak istenen özel olarak Mûsa kıssasıyla, Hz. Peygamber ve kavmince bilinmeyen diğer peygamber kıssalarıdır. Bunun için *"O, şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında da vardır."* âyetinden sonra *"Benî İsrail bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?"*[496] denilmektedir. Tıpkı Kasas Sûresi'nde getirdiklerinin doğruluğuna delil olmak üzere Hz. Peygamber'e şöyle denildiği gibi. *"(Rasulüm!) Mûsa'ya emrimizi vahyettiğimiz sırada, sen batı yönünde bulunmuyordun ve (o hadiseyi) görenlerden de değildin."*[497] İlim ve anlayış sahibi bir kimsenin bu âyet hakkında -Kur'an'ın kesin nasslarına ve İslâm'ın doğuşundan günümüze kadar ümmetin icmaına aykırı olarak, "Bu âyet, Kur'an'ın Farsça veya başka bir dile tercümesinin câizliğine delâlet ediyor. Bununla birlikte bu tercümeye Kur'an ve Allah'ın kelâmı ismi verilebilir, okunarak ibadet olunabilir." demesi mümkün müdür? Ancak şunu demek mümkündür: İlim ve dinde kaos meydana gelmişse, ilim ve anlayıştan daha uzağını da söylemek mümkündür. Ezher âlimlerinden birisi şöyle demektedir: "Zemahşerî, gördüğün bu görüşü tercih etti. Tercih ettği bu görüşü, zayıflığına işaret eden bir kiple anlattı. Âyetin ifade akışında ve dilbilgisi kuralında bu yoruma engel herhangi bir yön yoktur." Kesin olarak öğrendik ki âyetin ifade akışı da, dilbilgisinden anlaşılan kural da böylesi bir yoruma engeldir.

2) İkinci şüphe:

İkinci şüphe, bu Ezher'li âlimin ileri sürdüğü görüştür:

Fukahanın görüşüne bakarsak -çünkü bunun câiz olup olmadığı onların araştırmalarından anlaşılır- İmam Şâfiî'den eseri *el-Ümm*'de şu görüşün

495. Şûrâ, 42/13.
496. Şuarâ, 26/197.
497. Kasas, 28/44.

nakledildiğini görüyoruz. A'cemî bir kimse, namazda Kur'an'ı yabancı dildeki tercümesinden okuyabilir. Onları telâffuz ederken kıraata niyet ederse, kıraat ve Kur'an olarak telâffuz ederse namazı sahih olur. Bir mescitte imamın yabancı dilde kıraatta bulunduğu bir cemaatle namaz kılmak câizdir. Cemaat da yabancı dilde okuyabilir. Arapça'yı güzelce telâffuz edemedikleri sürece, bu hususta Fâtiha Sûresi'yle diğer sûreler arasında hiçbir fark yoktur.

Hayret doğrusu! Bu ne biçim bir kaos! İmam Şâfiî, Arap olmayan bir kimseye namazda Kur'an'ı yabancı dilde okumaya cevaz veriyor ve buna Kur'an denebileceğini söylüyor, öyle mi? İmam Şâfiî, bir mescitte Kur'an'ın tercümesini okuyan bir imamın arkasında cemaatle namaz kılınacağını ve cemaatin de yabancı dilden tercümeyle kıraatta bulunabileceklerine cevaz veriyor ve bu hususta, Fâtiha Sûresi'yle diğer sûreler arasında hiçbir fark yoktur diyor öyle mi? Peki ne kaldı geriye? İmam Şâfiî, bu Ezher'li âlimin *el-Ümm*'den naklettiği böylesi bir mutlaklık içinde imama, cemaate ve fertlere namazda Kur'an tercümesinin kıraat edilmesine cevaz veriyorsa, usûle dair kaleme aldığı *er-Risale*'sinde, Kur'an'ın Arapça olduğuna ve her Müslümanın onu Yüce Allah'ın indirdiği şekilde okuyabilmesi için Arapça öğrenmesi gerektiğine dair yaptığı uzun uzun açıklamanın manası nedir?

Bu şüpheye cevabımız şudur: Bu şüpheyi ileri süren kişi, Şâfiî'ye söylemediği bir sözü söyledi diyerek iftira atmakta, üstelik Şâfiî'nin ibaresinin bir kısmını da kısaltıp tahrif ederek nakletmektedir. Sonra da o ibareyi, kendisinden naklettiğimiz şekilde tefsir etmektedir. Bu kişi, hem Şâfiî'den yaptığı nakilde yanlışlık yapmakta ve hem de ibareyi yanlış anlamaktadır. Biz, onu Şâfiî'ye bile bile kasten iftira atmakla itham etmiyoruz. İşte *el-Ümm*'ün ibaresi:

"Bir a'cemî ya da lahhân[498] imam olur ve Fâtiha'yı fasih olarak okursa ya da kıraatta âyetin manasını ihlâl etmeyecek derecede lahin yaparsa, onun da cemaatin de namazı sahih olur. Buna karşılık manayı ihlal edecek bir lahin yaparsa arkasında duran cemaatin namazı câiz olmaz. Eğer kendisinden başka güzel telâffuz eden birisi yoksa, kendi namazı sahih olur. Tıpkı kıraati güzel yapamadığı takdirde kıraatsız namaz kılmasının mümkün olması gibi... Bunun bir benzeri şudur: Eğer Fâtiha Sûresi'nden bir kelimeyi

498. Lahn: Gerek i'râb ve gerekse başka hususlarda kıraatta hata etmek demektir. Bkz: Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, (la-ha-ne, md. si.) (Çev.)

a'cemînin telâffuz ettiği gibi telâffuz ederse, -bundan başka bir şekli güzelce telâffuz edemiyorsa- namazı câiz olur, ama kendisine uyan cemaatin namazı -ister kıraatta bulunsunlar, isterse bulunmasınlar- câiz olmaz. Eğer bu adama uyacak olurlarsa, Fâtiha'yı ikisi (imam ve kendisine uyan) birlikte okurlarsa veya birlikte lahn yaparlarsa ya da iki kişiden birisi Fâtiha dışında Kur'an'dan bir yeri a'cemîce veya a'cemî bir lisanla okuyacak olursa, kendi namazı da arkasında kendisine uyanın namazı da sahih olur. Ancak onu ucme[499] ve lahn ile telâffuz ederken kıraata niyet etmelidir. Kıraat dışında bir kelâma niyet ederse, namazı bozulur. Ceamaat da ona uymuşsa cemaatin namazı da bozulur."[500]

Bu hükümler *el-Ümm*'de "A'cemînin İmameti Bölümü"nde belirtilmektedir. A'cemî -ister Arap olsun, isterse yabancı olsun- lisanında lekne[501] (pelteklik) ve fehâhe (âcizlik) bulunan kimse demektir. Bunun zıddı, "fasîh" ve "el-Ceyyidü'n-nutk"tur (telâffuzu iyi). Nitekim bu açıklama *el-Misbâh* ve başka eserlerde yer almaktadır. A'cemî olan kimsenin hükmü şudur: A'cemî, -ister münferit ve imam, isterse sadece müneferit olsun- namazda yapmış olduğu az önce söz edilen lâhnın bağışlanacağıdır. Tıpkı kıraatı güzelce yapamayan kimsenin namazda kıraatı mutlak olarak terk etmesinin bağışlanacağı gibi... Şâfiî'nin Ezher'li âlimin anlamadığı son görüşü, şüpheninin odak noktasını oluşturmaktadır. O da, "Kendisine uydukları takdirde" cümlesidir. Bunun anlamı şudur: Kıraatı güzel yapamayan a'cemî, kendisi gibi birisine imam olursa ve birlikte Fâtihayı okuyacak olurlarsa, bir başka ifadeyle imam da, arkasında ona uyan da Fâtiha'yı güzelce okuyacak olurlarsa, ya da Fâtiha dışında başka bir âyeti okurken ikisi de lahn yaparlarsa veya bunlardan birisi Fâtiha dışında Kur'an'dan başka bir kısmı a'cemîce veya a'cemî lisanıyla okursa her ikisinin de namazı sahih olur. Çünkü Fâtiha dışında lahn, ucme ve retâne[502] imameti geçersiz kılmadığı gibi namazı da bozmaz. Çünkü namazda kıraatın rüknü, Fâtiha S'ûresidir.

499. Fesâhat ve beyan üzere eda etmeyip ta'kîd ve ibhamla konuşmak demektir. Türkçede buna dil tutukluğu denilir. Bkz: Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, (A-ce-me, md.si.) (Çev.)

500. Şâfiî, *el-Ümm*, I, 166. Beyrut, 1393 II. baskı. Tahkik: Muhammed Zühri en-Neccâr.

501. Lekne: Lisanında ucme olmakla Arabiyeti fesahat ve talâkatla tamam edâ eylemekten âciz olmak manasınadır. Türkçemizde buna, peltek olmak ve pelteklik denilir. Bkz: Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, (Le-ke-ne, md. si.) (Çev.)

502. Retâne: Arapçadan başka bir dille konuşmak anlamındadır. Bkz: Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, (Ra-ta-ne, md. si). (Çev.)

Kur'an'ın Fâtiha dışındaki âyetlerini okumak, farz veya vâcib değil müstehaptır. Şâfiî mezhebinde "farz" dışında "vâcib" diye bir kavram yoktur. Fâtiha Süresi dışında diğer âyetlerin a'cemîce veya a'cemî lisanla okunmasının sebebinin -telâub (oyun ve eğlence) ve kıraat dışı bir kasıt değil- fasîh kıraattan âcizlik olması gerekir. Aksi takdirde imamın da ona uyan kimsenin de namazları bâtıl olur.

Kur'an'ın kasten tercüme edilmesi, yabancı dilden tercümesiyle yetinip Yüce Allah katından indirilmiş olan Arapça aslına ihtiyaç duymama ve bu tercüme nüshaya "Kur'an" deme gibi tavırların hiçbirisi bu konuya dahil değildir. Nasıl dahil olabilir ki! İmam Şâfiî *er-Risâle*'de açıkça namazda ve namaz dışında Kur'an'ın Yüce Allah'ın indirdiği şekliyle Arapça olarak ve namazda okunması emredilen diğer zikirlerin de Arapça okunmasını ve bunun için her Müslümanın Arapça öğrenmesinin gerekli olduğunu açıkça belirtmektedir. İşte Şâfiî'nin kendi ibaresi:

"Dolayısıyla her Müslümanın gücü yettiğince Arap dilini öğrenmesi gerekir. Ta ki "Eşhedü en lâ İlâhe illallah ve enne Muhammeden abduhü ve Rasulühü" diyebilsin, bu dille Allah'ın Kitabı'nı okuyabilsin, farz olan tekbiri, emrolunan tesbihi, teşehhüd ve diğerlerini okuyabilsin."[503]

Yukarıya aldığımız ifade, İmam Şâfiî'nin Kur'an'daki bütün kelimelerin Arapça olduğunu uzun uzun anlatmasının ardından söyledikleridir. Şâfiî mezhebi kitapları, diğer mezheb kitapları gibi bu meselede görüş birliği içindedir. Şâfiî mezhebine tabi olan bilginler ise bu meselde çok daha katıdırlar. Bütün bunlar mevcut iken, Ezher'li âlimin bunları söylemeye cür'et etmesi ve aşağıda maddeler halinde sıralanan iddiaları *el-Ümm*'de Şâfiî'nin söylediğini iddia etmesi şaşılacak bir şey değil midir?

1) A'cemî, Kur'an'ı namazda Arapça dışında bir başka dile tercümesiyle okuyabilir.

2) Kıraata niyet ettiği takdirde telâffuz ettiği ibareyle namazı sahih olur ve telâffuz ettiği şey, kıraat ve Kur'an sayılır.

3, 4) Bir mescitte -Arapça'yı güzelce telâffuz edememeleri şartıyla- imamının yabancı lisanla Fâtiha'yı ve başka âyetleri okuduğu bir cemaatın bulunması câizdir.

503. Şâfiî, *er-Risâle*, II, 48.

İmam Şâfiî, tecümeyi ve bunun yabancı için mubah olduğunu nerede söylüyor? Bu sadece Şâfiî'ye yapılan bir iftiradır.

İmam Şâfiî, bir mescitte imamının Fâtiha ve başka âyetleri yabancı dilde okuduğu cemaatla namaza nerede cevaz veriyor? Şâfiî'nin az önce nakledilen ibaresi, a'cemî'nin -Fâtiha'nın bir kısmında bile olsa- fasih olarak telâffuzdan âciz olması konusunda gayet açıktır. Sonra bu, arkasında namaza duranlar için değil, sadece imam için geçerlidir. Çünkü arkasında namaza duranların böyle bir imamın arkasında kılacakları namaz sahih değildir. Arapça lâfızları fasih olarak telâffuz edememek başka, yabancı dille tercüme daha başka bir şeydir.

Kısaca söylemek gerekirse İmam Şâfiî'nin bu konudaki ibaresi, Kur'an'ı güzel bir şekilde telâffuz edemeyen kimseler, bu mazeretle onun ve kendisine uyan kimselerin mazur oldukları ve olmadıkları şeyler içindir. Böylesi bir acizlik, kendi dilinden başka bir dili öğrenen, Arap ve Arap olmayan olarak o dili güzelce telâffuz edemeyen kimselerden her zaman bildiğimiz ve kulaklarımızla duyduğumuz şeylerdendir. Bu gibi kimseler, iyi konuştukları dildeki kelimeleri iyi konuşamadıkları dile -istekleri dışında- karıştırmakta, üzerinde tahrifat yapmakta ve lahinde bulunmaktadırlar. Bir kere daha söyleyip vurgulayalım ki, Kur'an'ın tercümesini yapmanın ve bunu okumanın, İmam Şâfiî'nin söyledikleriyle uzaktan yakından ilişkisi yoktur. Onun sözlerini açıklarken ve ahkâmını uzun uzun beyan ederken mezhebine tabi olan hiçbir âlimin böylesi bir anlam akıllarına gelmediği gibi, okuduğunu anlayan ve onu okuyan hiçbir kimsenin de aklına gelmemiştir.

3) Üçüncü şüphe:

Namazda Kur'an'ı anlayarak okumanın, namazda ve namaz dışında Kur'an üzerinde derinden derine düşünmenin gerekliliğine dair delâletler gayet açıktır ve bu hususta varid olan âyetler muhkem âyetlerdir. Bu gereklilik, ancak Kur'an'ın İslâm'ı din olarak seçen bütün yabancı kavimlerin kendi dillerine tercüme edilmesiyle tamama erer. Bir vâcibin (yükümlülüğün) tamam olmasına vesile olan şey de onun gibi vâcibtir.

Bu şüpheye iki açıdan cevap vermek mümkündür.

a) Kur'an'ı anlama, üzerinde derinden derine düşünme ve bunlardan amaçlanan huşû' ve ibret alma ancak Müslümanların İlâhî Kitab'ın dilini

öğrenmeleriyle mümkündür, yoksa onu kendi dillerine çevirmekle mümkün değildir. Nitekim bu hususu İmam Şâfiî, usûle dair *er-Risâle*'sinde uzun uzadıya anlatmış ve bütün Müslümanlar -daha önce icma meydana geldiği ve ilk dönemden bu güne kadar uygulama bu şekilde olduğu için- bunu kabul etmişlerdir. Bu yaklaşımı destekleyen bir başka husus da Kur'an'ın -Yüce Allah'ın irade ettiği şekliyle etki bırakacak ve içindeki anlamları yansıtacak- doğru bir tercümesinin yapılması, imkânsızdır ve yapılacak olursa sonuç Yüce Allah'ın kelâmını değiştirmek şeklinde zuhur ortaya çıkar. Kur'an'ın tercüme edilmesinin haramlığına bu bir delil ve seneddir. Buradan çıkan zorunlu sonuç, Müslümanların Yüce Allah'ın indirdiğine tabi olmalarının gerektiği, O'nun indirdiğinin kendi dillerine tabi olmasının gerekmediğidir. Allah'a, O'nun Kitabı'na ve Peygamber'ine (s) iman eden bir kimsenin mensup olduğu kavmin dilini, Allah'ın Kitabı'nın ve Rasulülü'nün (s) diline tercih etmesi aklın kabul edebileceği bir şey değildir. Bundan dolayı Arap olmayan eski Müslümanlar, Arapça'yı çölde yaşayan Arapların konuştukları şekliyle öğrenmek, -şeriat ilimleri gibi- bu dilin bütün ilimlerini, fenlerini ve âdâbını almak uğrunda Araplarla omuz omuza yarışmışlardır. Çünkü imanları, hem burhâna dayalı ve hem de vicdanî idi. Dünya ve âhiret mutluluğunun kaynağı olan dinin diliyle, Arap olmayan babalarının dili arasında meydana gelen rekabeti, sadece ilk dönem bazı zındık Farslılarla, son dönem Türklerin içinden çıkan bazı dinsizler meydana çıkardılar. Arapça ve onun sanatlarından yüz çeviren eski Müslüman Türklere gelince bunların âfetleri, önce cehaletleri, sonra da hükümranlığın ve egemenliğin yeniden Arapların eline geçeceği korkusuydu. Frenklerin ırk ve dil taassubuna davet etmek şeklindeki kandırmaca ve tertiplerini kabule onları hazır hale getiren işte bu düşüncelerdi. Oysa cehaletleri sebebiyle İmparatorluklarını yerle bir eden, bu ırk ve dil taassubuydu.

b) Namazda okunması gereken Fâtha Sûresi'yle bazı âyetler veya kısa sûrelerin onları ezberden bilen her Müslümana manasını anlayacağı ve öğüt alacağı şekilde tefsir edilmesi mümkündür. Bu kadarı, -bütün Kur'an'ın tercüme edilmesi bir yana- zikredilen sûrelerin tercüme edilmesine ve Allah'a iftira atarak, Allah'ın Kitabı'nın nassına ve Müslümanların icmaına aykırı olarak adına "Kelâmullah" denmesine bağlı değildir.

4) Dördüncü şüphe:

Dördüncü şüphe, İslâm'a davetin tebliği meselesidir. Bunun geçersizliğini daha önce beyan etmiştik. Meseleyi burada biraz daha açacak olursak şöyle deriz:

Doğuda ve batıda yaşayan Arap olmayan bazı fertlerin Kur'an'ın tercümesini okumaları, Müslüman olmalarına sebeb olmuşsa bunun nedeni, onların bu tercümelerden İslâm'ın esaslarını ve hedeflerini kısmen veya tamamen öğrenmiş olmalarıdır. Bu kadarı, İslâm'ın diğer bütün dinlere üstün tutulması için yeterli bir sebeptir. Yoksa bunun nedeni, Kur'an'ın tercümesinin ve onun akılları ikna etmekte ve kalpleri hidayete erdirmekte insanlığı benzerini getirmekten âciz bırakan aslı gibi etkili olmasından değildir. Arapların hidayete ermesine, karekterlerinin değişmesine, tefrikadan kurtulmalarına, sancaklarının yükselmesine, diğer kavimlerin ve halkların kendilerine boyun eğmesine sebeb, işte Kur'an'ın bu aslıydı. Eğer Kur'an'ın söz konusu esasları ve maksatları Arap olmayan kavimlere kendi dillerinde başka bir uslûpla anlatılmış olsaydı, her esas Kur'an'dan ve Sünnet'ten deliliyle birlikte özel bir bölümde sunulsaydı, Kur'an ve Sünnet nasslarının anlamları tefsir edilerek ve aklî ve naklî deliller ikame edilerek açıklanmış olsaydı, bu daha çok ikna edici olur ve İslâm'ı kabule hazır olan kimselerin hidayete ermelerine daha çok etkili olurdu. İşte bu, davet için en ideal yoldur. Nesillerin en hayırlısı olan ilk dönem Müslümanlarının uyguladıkları ve şâhitlerin en doğru sözlüsünün ve töhmetten ve şâibeden en uzak olanının şâhitlik ettiği en ideal yol da budur. Sözünü ettiğimiz en doğru sözlü ve töhmet ve şâibeden en uzak şâhit ise, ilk neslin fetihlerdeki üstün hayat hikâyeleri, hükümlerinde uyguladıkları mutlak adalet ve amellerinde salih kimseler olmaları ve başkalarını ıslah etmeleridir. İslâm, doğuda ve batıda böylelikle yayıldı ve Müslümanlar, diğer kavimlere ve halklara, tarihin benzerini kaydetmediği bir hızla böylelikle hâkim oldu.

Arapların Müslüman olmaları, Kur'an'ın hidayetiyle Peygamberimiz'in (s) yol göstermesinin ve bununla cihad etmesinin etkisiyledir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir; iyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler."*[504]

504. İsrâ, 17/9.

"İşte böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin."[505]

"(Allah), birçoklarını da doğru yola yöneltir."[506]

"Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir."[507] Yüce Allah, Peygamber'ine (s) şöyle buyurdu:

"O halde, kâfirlere boyun eğme ve bununla (Kur'an ile) onlara karşı olanca gücünle büyük bir savaş ver!"[508] Peygamberimiz'in (s) kavminin ileri gelenlerinin yaptıkarı bütün baskı ve zulüm, onun Kur'an'ı Araplara tebliğ etmesine engel olmak içindi. Çünkü Kur'an'da insanı ona tabi olmaya sevk eden bir özellik olduğunu kesinlikle biliyorlardı. Nitekim amcası Ebû Leheb, Rasulullah'ın (s) Araplara davayı tebliğ etmeye başladığı ilk zamanlarda "Araplar etrafında toplanmadan onun ellerini tutun." demişti. Peygamberimiz (s), hac mevsiminde kendisini takdim ettiği kimselerden Rabbinin davetini tebliği edebilmesi için kendisini korumalarını istiyordu. Hac mevsiminde Ensar arasından gizlice Müslüman olup da başkentleri Yesrib'de (Medine'de) daveti yaymaya başlayınca ve onları Kureyş'ten himaye edecek bir kuvvet oluşunca Peygamberimiz (s) onlara hicret etti. Kureyş onunla çatışmaya devam etti. Bu çatışma, Peygamberimiz (s) kuvvetini kemâle erdirdikten sonra Hudeybiye'de onların razı oldukları şartlarla kendileriyle sulh anlaşması yapıncaya kadar devam etti. Ancak sahâbilerinin tümü, bir tek şart karşılığında yapılan bu anlaşmadan hoşlanmadılar. Oysa bu biricik şart, Peygamberimiz'in (s) nezdinde önemlilerin önemlisi bir şarttı. Bu şart, Müslümanlarla diğer Arapların birbirleriyle özgürce bir araya gelmeleri ve birbirlerine karışmalarıydı. Çünkü Peygamberimiz (s) biliyordu ki Arapların Kur'an'ı dinlemeleri, özellikle de kendisinden dinlemeleri, büyük bir Arap topluluğunun Müslüman olması için yeterliydi. Aynen de böyle oldu.

505. Şûrâ, 42/52.
506. Bakara, 2/26.
507. Mâide, 5/16.
508. Furkân, 25/52.

Hz. Peygamber'in hâdî (rehber) ve mehdî (doğru yola erdirilmiş) olan halifeleri ve ashabı da İslâm'ı yayma ve beldeleri fethetme, güç, azamet, nizam, teşrî' ve medeniyet açısından yeryüzünün en büyük devletlerinin saltanat tahtını devirirken, memleketlerini ve halklarını daha hayırlı olanla değiştirirken yaptıkları hayret verici faaliyetler, hep Kur'an'ın tesiriyle olmuştur.

İslâm'ın yabancılar arasında yayılması ise, önce sahâbîlerin, sonra da onların yollarından giden Arap ve Arap olmayan Müslümanların tebliğleriyle olmuştur. İslâm'ı tebliğ edenlerin davayı desteklemek için salih halleri ve güzel yaşantılarından oluşan burhanları, bu kavimler üzerinde tercüme ile nakledilen sözlerinden çok daha fazla etkili olmuştur. Hiçbir kavimde İslâm, Kur'an'ın o kavmin dilinde tercümesiyle ve tercümesini okumalarıyla yayılmamıştır. Bu kimselerde hidayet, ilim ve amelin derecesi, Arapça'yı öğrendikten sonra Kur'an üzerinde derinden derine düşünmeleri oranında yükseliyordu. Mevâlîden (Arap olmayan kimseler) Kur'an dilini güzelce öğrenen kimseler arasında -gerek ehl-i hadis ve gerekse ehl-i rey- müctehid imamlar, dil ilimlerinde ve sanatlarında büyük âlimler, hiç de sıradan olmayan edibler, şiirin zirvesine ulaşmış şairler çıkmıştır. Din dili Arapça'yı öğrenmeye onları sevk eden, bu ideâl davaya olan imanlarıydı. Yoksa herhangi bir hükümdarın zorlaması ve uygulanması için okulların kurulduğu zorunlu öğretim sistemi değildi.

Bu son asırlarda Kur'an, gerek Batı'da ve gerekse Doğu'da en meşhur büyük kavimlerin dillerine tercüme edilmiştir. Kur'an'ın tercümesi, İslâm'a girmeye sebep olmaktan çok, şüphelere ve ithamlara sebep olmuştur.

Eğer "Şüpheleri uyandıran tercüme değildi. Aksine tercümede yapılan yanlış idi. Bu da, yapılması çağrısında bulunduğumuz doğru tercümeyle telâfi olunabilir. İthamların sebebine gelince onlar, Hıristiyanlık misyonerleriyle, ateist İslâm düşmanlarının kötü kasıtlarından kaynaklanmaktadır. Bu gibi kimseler, indirilmiş olan Arapça Kur'an'a da dil uzatmaktadırlar." denilecek olursa biz, bu mülahazaya şöyle cevap veririz:

Bunu bildiğim için diyorum ki tercüme her iki durumu da (kuşku ve itham) beslemektedir. Çünkü münzel (indirilmiş) olan orjinal Kur'an'a dil uzatan kimsenin ya Arapça'sı zayıftır ya da Arapça'yı çok iyi öğrenmiş ve bu dilde derinleşmiş bir kimsedir. Birinci durumdaki kimse, Kur'an'ı tercüme-

sinden anlamaya çalışan kimseye benzer. Onun yönelttiği ithamların çoğu, dili bilmemesinden kaynaklanmaktadır. İkinciye gelince bu kişi, kendisini zorlayarak Kur'an'a dil uzatacak yer arar. Bu uğurda vicdanına karşı direnir, zevkini, belâgat ve fesahatını yenmeye çalışır. Dolayısıyla yapacağı itham zayıf ve ahmakça olur. Yönelttiği ithama cevap vermek, gayet kolay ve gayet açık ve net olur. Doğru bile olsa tercümeyi savunmak nadiren bunun gibi olur. Tercüme, -sûreler ve uzun âyetler açısından değil- sadece bazı cümleler vaya kısa âyetler bakımından doğru olabilir. Hatta bazı kelimelerin kendi anlamlarını koruyarak bir başka dilden kelimeyle tercümesi imkânsız bile olur. Her dilde bir başka dilden eş anlamlısı olmayan kelimeler vardır. Arap dilini ve meşhur başka dilleri bilen kimselerin ifadelerinde, -bırakın Arap dilinin mecaz ve kinaye sanatlarındaki kendine mahsus özelliklerini- kelime açısından dillerin en zengini olduğuna delâlet eden itiraflar vardır.

Kurân'ı Tercüme Etmenin İmkânsızlığı[509]

İfadelerimizde Kur'an'ı tercüme etmenin imkânsız olduğunu tekar edip duruyoruz. İslâmı gerçek şekliyle yaşayan bir Müslüman, buna delil bulma gereksinimi duymaz. Çünkü o, Kur'an'ın -ihtiva ettiği hidayet ve insanoğlunu ıslah etme özelliğiyle mu'ciz olduğu gibi- üslûbu, münzel (indirilmiş) ve Arapça olan nazmıyla insanı benzerini getirmekten âciz bırakan (mu'cizün li'l-beşer) bir Kitab olduğuna inanır. Peygamberimiz (s), Kur'an'ın bu i'cazıyla Araplara meydan okuduğu gibi, Müslümanlar da daha sonra gelen nesillere bu özelliğiyle aynı şekilde meydan okumuşlardır. Böylece her-

509. Muhammed Reşid Rıza'nın, Rabbimizin bizlere Arapça olarak ilettiği hitabı olan Kur'an'ın bir başka dile tercüme edildiğinde orjinalliğini ve özgünlüğünü yitireceğine işaret eden açıklamaları oldukça önemlidir. Ancak harfi harfine (motomot) tercümenin imkansızlığı yanında, Arapça bilmeyenlerin mealen de olsa (manaca aynısı olmasa da) Kur'an'da Rabbimizin yaklaşık olarak ne dediğini meal-tefsir dediğimiz matbuu ve tahkike açık metinlerden öğrenmeye çalışmaları, İslam'ı çoğu zaman denetim dışı sözlü aktarımlarla öğrenmelerinden çok daha önemlidir. Ayrıca meal-tefsirlerden Rabbimizin ed-din olarak neyi bildirdiğini öğrenmeye çalışırken, üzerinde durulan ayetin veya sûrenin detaylı kavranmasında Arapçayı iyi bilenlerin lugatlarından, fihristlerinden, tefsir veya sözlü açıklamalarından da bilinçli olarak yayarlanma kolaylığı artmaktadır. (Bu tefsir de bu nedenle tercüme edilmiştir.) Bu anlamıyla Kur'an mealleri, tercüme ile tefsir arasında bir konumdadır ve müellifimiz bir asır önce Kur'an'ın tahrifine yönelik ulusalcı politikaların tercüme çabalarına haklı olarak karşı çıkarken, ümmetçe yaşadığımız düşkünlük nedeniyle kısa zamanda Arapça öğrenmeleri çok da mümkün olmayan musallilerin yardımına koşan ve geliştirilen meal-tefsir kültürüne yetişmek konusunda ömrü vefa etmemiştir. Arapça bilmeyen müslümanlar en azından namazlarında okudukları sûre ve ayetlerin mealen yaklaşık hangi anlama geldiklerini manalarını kolayca anlayabildikleri tutarlı meal-tefsirlerden öğrenebilmektedirler. (Yayıncı)

kesin Kur'an'ın bir benzerini getirmekten âciz bulunduğu ve Yüce Allah'ın *"De ki: Andolsun, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere ins ü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler."*[510] sözünün doğru olduğu ortaya çıkmıştır. Bir tercüme ancak, aslı gibi olursa doğru olabilir. Az önce okuduğumuz âyet ise, insan ve cinlerin -birbirlerine destek ve yardımcı bile olsalar- Kur'an'ın bir benzerini getiremeyeceklerini açıkça ifade etmektedir. O zaman bir tek kişinin veya bir topluluğun onun bir benzerini getirmesi nasıl mümkün olur?

Halkını Yüce Allah katından indirilmiş olan Kitab'ın aslından tercümesine çevirmek için Kur'an'ı tercüme etmek isteyen Türkler, bu Kitab'a inanmıyorlar ki onun bu hücceti kendilerini bağlayan bir delil olabilsin. İslâm'ın esaslarına ve fürûuna dair birçok esası bilmeyen kimseleri taklid eden birçok Müslüman, İlâhî kelâmın tercüme edilebileceğini söyleyen kimselerin ortaya attıkları şüphelere bakıp aldanıyorlar. Bilmiyorlar ki bu, mümkün de değildir, câiz de... Çünkü biz, her iki zümreye de Kur'an'ı tercüme etmenin câiz olmadığını ve bundan doğacak zararları ikna edici delillerle açıkladık. Tercümenin imkânzılığına dair delilleri bir de dil açısından açıklamamız ve sadece şeriat açısından beyan etmekle yetinmememiz gerekli oldu.

Bizim "tercüme" derken onun gerçek manasını ve bundan murad edilen manayı kastettiğimiz artık biliniyor. Zaten ihtilaf noktası da burasıdır. Bizim "tercüme" derken söylemek istediğimiz, Arapça âyetleri bir başka dilde anlamlarını ve tesirlerini edâ edecek şeyle ifade etmektir.

Bu konunun hakkını tam olarak vermek, başlı başına bir kitap yazmayı gerektirir. Fakat biz, çoğuna ihtiyaç bırakmayacak az bir örnek vermekle yetineceğiz. Önce kelimelerle başlayacak, sonra cümlelerden söz edeceğiz. Daha sonra bu ikisini, Kur'an'ın üslupları hakkında konuşarak destekleyeceğiz.

Kelimelerden başlayacak olursak, kelimeler ifade ettikleri anlamı ya hakîkaten, veya mecazen ya da kinaye yoluyla ifade ederler. Bunların her biri ya lüğavîdir, yani Araplar daha önce onu kullanmışlardır, ya da şer'îdir, ya da sadece Kur'an'ın kullandığı bir kelimedir. Bu kelimelerin içinde "müşterek anlamlı" kelime vardır ki dilde birçok manayı ifade etmek için konulmuştur.

---

510. İsra, 17/88.

Müşterek manalı kelimeden maksadın ne olduğu, karînelerle bilinir. Dil ve usûl âlimlerinden bir kelimenin hakîki ve mecâzî manada kullanılabileceğini, müşterek manalı kelimelerin de -ortada herhangi bir mani olmamak kaydıyla- her iki manasında vaya bütün manalarında kullanılabileceğini belirten bilginler vardır. Müfessirlerin şeyhi İmam Muhammed b. Cerîr et-Taberî, tefsirinde bu eğilim üzere yürümektedir. Sonra kelimeler, isim, fiil, harf ve manalar olmak üzere de kısımlarına ayrılır. Bunların her birinin de ayrıca kendi içinde kısımları ve kullanıldıkları yerler vardır.

Çeşitli dilleri bilenlerce malumdur ki dünyada hiçbir dil, bütün kelimeleri ve onların delâlet yolları bakımından yüzde yüz bir başka dille aynı değildir. İki dilin bir kelimenin hakikat, mecaz ve kinaye açısından -biri diğerine tercüme edilebilecek derecede- aynı olduğu farzedilse bile, -konuşanın ondan muradı ne olursa olsun- böylesi bir aynılığın şer'î ve örfî olarak yeni kelimelerde olması asla mümkün değildir. Meselâ Kur'an'da Yüce Allah'ın sıfatları, bunun dışında gayb âlemi ya da bazı ibadetleri ifade etmek için konulmuş kelimeler, bir başka dilde karşılığının olması imkânsız olan kelimelerdir. Bundan dolayı, bazı dil ve sosyoloji âlimleri, bir dilin -âdâbı, marifetleri, aklî ve şiirsel manaları açısından- bir başka dilin yerini almasının imkânsız olduğu kanaatine varmışlardır.

Buna örnek olarak Kıyamet Günü'nü ifade etmek için konulmuş olan isimleri -ki bunlar çoktur- vermek mümkündür. Bu kelimelerden herbirinin Arapça kökünün delâlet ettiği bir manası vardır. Bu mana, o gün tahakkuk edeceği için kastolunan manadır. el-Vâkıa, el-kâria, et-tâmme, es-sâhha, el-hâkka, el-ğâşiye gibi... İstanbul'da bulunduğum sırada bir Türk doktora bu lâfızları karşı delil olarak sundum. Çünkü o, şerefli Kur'an'ın tercüme edilebileceğini iddia ediyordu. Ancak, doktor meramını Arapça olarak gerektiği şeklide ifade edemiyordu. Ona dedim ki: "Bazı âlimlerinizin daha önce yaptıkları gibi Kur'an'ı kendi dilinizde tefsir edebilirsiniz. Tercümeye gelince, bu sizin dilinizden daha zengin ve daha geniş dilleri konuşan kimseler açısından bile -Arapçayı çok güzel bilseler de- imkânsızdır." Sonra kendisine şu soruyu sordum: "Kıyamet Günü manasına gelen şu lâfızları nasıl tercüme edeceksin?" Bana, "'Kıyamet Günü' şeklinde tercüme ederim." dedi. Ona "O halde bu isimlerin bizzat kök manalarından kastedilen anlamları kaçırmış olursun. Bu anlamlar, o günün niteliklerini ifade eder. Biri kıyametin ilk

başlangıç noktasını ifade eder ve o günde meydana gelecek şeyleri belirtir. Bazılarında öğüt vardır, korku ve ümit içinde olmaya vesîle olur, uyarı ifade eder, günah işlemekten alıkoyar." dedim. Eğer kök manaları tercüme olunursa, bu takdirde de söz konusu isimlerden maksadın Kıyamet Günü'nün sıfatları olduğu anlaşılmaz. Çünkü "el-kâria", kip olarak ism-i fâildir. Hakikat manası esas alınacak olursa bu kelimeyle birisine kırbaçla vuran kadın nitelenir. (El-kâria, birisine kırbaçla vuran kadın, demektir.) Mecâzî manası ise, kalplere saldığı korkuyla onlara vuran felâket demektir. "El-Kar'u"nun dildeki kök manası, -Râğıb'ın ifade ettiği üzere- bir şeyi bir şeye vurmak demektir. Bundan daha özel manalı olan kelime ise "es-sâhha"dır. "Es-Sâhha", kulaklara çarpan ve onları sağır eden veya neredeyse sağır edecek derecede şiddetli ses çıkaran vuruş demektir. Ya da kulakları sağır olmak ve dinlemek mecburiyetinde bırakan ses demektir.

Eğer sen kelimeyi "Kıyamet Günü" şeklinde tefsir eder ve onu Kıyame Sûresi'nde "el-kâria", "Abese ve tevellâ" sûresinde ise "es-sâhha" şeklinde tefsir edecek olursan, bu takdirde tercümenin dar yolundan tefsirin genişliğine geçmiş olursun. O zaman da tefsirde hata yapma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir ve Yüce Allah'ın bu lâfızlardan kastettiği manayı kaçırabilirsin. Âyeti Arapça tefsir eden bazı müfessirler, bu hataya düştüklerine göre, onu bir başka dile çeviren mütercim haydi haydi düşebilir. Çünkü bazı müfessirler, şöyle derler: "el-Kâria"dan maksat, kalplere çarapan felâket demektir. Oysa bu anlam bizzat Kur'an'ın delâletiyle reddedilmektedir. Çünkü Yüce Allah bu "kar"ı açıklarken şöyle buyurmaktadır: *"Kıyamet koptuğu zaman, ki onun oluşunu yalanlayacak hiçbir kimse yoktur; O, alçaltıcı, yükselticidir. Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar parçalandığı, dağılıp toz duman haline geldiği zaman."*[511] Bu, Yüce Allah'ın *"Kâria! Nedir o kâria! Kârianın ne olduğunu sen bilir misin? O gün insanlar ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi olurlar. Dağlar atılmış renkli yünler gibi olur."*[512] âyetinde ifade edilenin aynısıdır.

Astronomi teorilerinden olmak üzere bazı gökbilimcilerin ulaştıkları kanaat bunu açıklamaktadır. Onlara kanaatine göre evrenin yok olması ancak bazı kuyrruklu yıldızların yerküreye yaklaşması, ona çarpması veya çekim gücü oranında bir şiddetle ona çarpması neticesinde olacaktır. Bu çarpma

511. Vâkıa, 56/1-6.
512. Kâria, 101/1-5.

neticesinde dağlar dağılacak ve uzayda uçuşan toz haline gelecektir. İşte o zaman genel yerçekim sistemi yok olacak yıldızlar etrafa saçılacak ve birbirleriyle çarpışacaktır. Nitekim Yüce Allah o günü anlatırken *"yıldızlar döküldüğü zaman"*[513] tabirini kullanmaktadır. Kıyamet Günü'nün vasfına dair çeşitli sûrelerde varid olan muhtelif âyetlerin Kur'an'ın indiği çağda Araplarca ve o dönemin seviyesine göre astronomi ilmiyle meşgul olanlarca bilinmeyen bugünkü astronomi teorilerine uygun düşmesi, *"Onun hârika ve mucizeleri hiç bitmez."*[514] haberine uygun olarak bu asırda Kur'an'ın mucizelerinden ve insanı hayrete düşüren özelliklerinden biri sayılabilir. Fakat bu özellik, Kur'an'ın harfi harfine tercümesiyle ortaya çıkmaz. Yapılan tercümesinin birçok yönden eksikliği ve aslına uymaması söz konusu olur.

Bu mağrur Türk, benden bu açıklamaları dinleyince şaşırıp kaldı ve hiçbir yanıt veremedi. Üstelik gazetelerde gördük ki bu günlerde Kur'an'ı tercüme etmeye başlayanlar Fâtiha Sûresi'ndeki "yevmü'd-dîn" ibaresini "Kıyamet Günü" diye tefsir etmişler. Din, "amellere karşılığını vermek" demektir. Kelime, sûrede özellikle seçilerek getirilmiştir. Ve "Kıyamet Günü" deyiminde olmayan bir etkiye sahiptir. Çünkü bu kelime, Fâtiha Sûresi'ni namazda ve namaz dışında okuyan kimseye Yüce Allah'ın kendisini yaptığı amellere karşılık hesaba çekeceğini ve -iyiliğe iyilik, kötülüğe kötülük şeklinde- bunların karşılığını vereceğini hatırlatmaktadır.

Fiillerin özelliklerinden olmak üzere kiplerinin delâlet ettiği tekellüf (kendini zorlamak), teksir (çokluk), işteşlik ve dönüşlülük anlamlarını saymak mümkündür.

Mana harflerinin ve edatlarının ise, atıf ve bir kısının diğer kısmının yerine konulması özelliğini zikredebilirim. Örnek olarak Yüce Allah'ın şu iki âyetini göstermek mümkündür: *"De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!"*[515]; *"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın."*[516] Bu âyetlerden birincisinde Yüce Allah, *"bakma"* fiilini zaman aralığı ifade eden *"sümme"* edatıyla, ikincisinde ise "ta'kîb" (hemen ardından olma) manası ifade eden *"fâ"* harfiyle bir

513. İnfitâr, 82/2.
514. Tirmizî, *Fadâilu'l-Kur'ân*, 14; Dârimî, *Fadâilu'l-Kur'ân*, 1.
515. En'âm, 6/11.
516. Ankebût, 29/20.

öncesine atfetmektedir. Başka dillerde de anlamların gerekli kıldığı böylesi bir atıf sistemi var mıdır? Nitekim biz bunu daha önce birinci örnek âyetin tefsirini yaparken, başka mukayeselerle birlikte açıklamıştık. Tefsirimizde bunun başka benzerleri de vardır.

Edatların özelliği olarak İmam Abdülkâhir el-Cürcânî'nin "innemâ" edatıyla, -"mâ hüve illâ kezâ" kalıbı gibi- önce nefiy (olumsuzluk) sonra ispat (olumluluk) kalıbıyla yapılan "hasr" (münhasırlık) arasındaki farka dair yaptığı açıklamayı zikredebilirim. "İnnemâ" edatı, muhatabın bilgisiz olmadığı ve doğruluğunu reddetmediği ya da bu mesabede görülen haberin başına gelir. Önce nefiy (olumsuzluk), sonra ispat (olumluluk) kalıbıyla verilen haber ise, muhatabın inkâr ettği ve hakkında kuşku taşıdığı durumlar için söz konusu olur. Biz En'âm Sûresi'nde Yüce Allah'ın *"De ki: Bana vahyolunanda, leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin kendisidir- ya da günâh işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış birşey bulamıyorum."*[517] ifadesini tefsir ederken bu kâideyi misalleriyle birlikte açıklamıştık. Bu anlamın "innemâ" edatı kullanılarak hasredilmesinin sebebini Nahl ve Bakara Sûresi'nde açıkladık. Bu ikisini uzlaştarma sadedinde şunu belirttik: En'âm âyeti, bu çeşit hasra (münhasırlık) örnek (*lâ ecidu- illâ en yekûne*) ilk inen âyettir. Müşrikler inkâr ettikleri ve Müslümanlar da bilmedikleri için bu hasr kalıbı kullanıldı. Nahl ve Bakara âyetleri ise bundan sonra indi. Dolayısıyla konu, "sâra" (oldu) manasında maruf ve bilinen bir konu haline geldi. Edatlar konusunda Türkçede ve başka bir dilde böylesi bir fark var mıdır? İlâhî Kitab'taki bu incelikleri mütercimler anlayıp da tercümelerinde - şayet bu konuda dilleri elverişliyse- bunu gözetiyorlar mı?

"İn" şart edatıyla "izâ" edatı arasındaki fark da bu kabildendir. "Şayet bu konuda dilleri elverişliyse..." şeklindeki ifadem, bu meseleyi bana hatırlattı. "İn" şart edatında aslolan, şart cümlesinin muhatabın bilmediği veya inkâr ettiği ya da kuşku duyduğu veya bu dereceye indirilmiş şeylerden olmasıdır. "İzâ" ile yapılan şart cümlesi ise bunun tam aksi yöndedir. Nitekim bu konu, maânî ve nahiv ilimlerinde örnekleriyle birlikte yer almaktadır.

Cümle konusuna gelince, bu konuda bir tek örnek vermekle yetineceğim. Örnek vereceğim cümle, hâl ile kayıtlı olan cümledir. Bu konuda müf-

517. En'âm, 6/145.

ret hâl ile, cümle şeklinde hâl arasındaki fark ve bunun doğuracağı şer'î hükümlerdir. Nitekim bu meseleyi, *"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünüp iken de- yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın."*[518] âyetini tefsir ederken açıklamıştık. Âyet-i kerimede "ve entüm sükârâ/siz sarhoş iken" cümlesi, hâl cümlesi olup "namaza yaklaşma yasaklığı"nı sınırlandırmaktadır. *"Cünüben"* kelimesi ise müfret hâl olup, o da aynı şekilde yasaklığı sınırlandırmaktadır. Ancak birincisi (hâl cümlesi), namazdan önce sarhoş olmayı yasaklamaktadır ki kişi sarhoş sarhoş namaza gelmesin. Çünkü sarhoş, namaza geldiği zaman ya namazı terk etmek ya da sarhoş sarhoş edâ etmek zorunda kalacaktır. Bu da âyette yasak edilen husustur. İkinciye gelince (müfret hâl), bu insana cünüplük halini doğuracak sebeplerinden geri durma yasaklığı getirmemektedir. Böyle bir yasaklık ne namazdan önce ve ne de namazdan sonra söz konusudur. Bu hükmün bir tek istisnası vardır o da kişinin namaz vakti çıkmadan gusül abdesti alıp namazı edâ edemiyeceğini bilmesi durumudur. Bunun bir başka örneği fukahânın nezir konusunda söyledikleridir. Buna göre bir kimse "Oruçlu olarak itikâf yapmak Allah için üzerime borç olsun" derse, itikâfa girmesi için oruçlu olması vâcib olur ve ramazan ayında yapacağı itikâf, nezir itikâfının yerine geçmez. Bir kimse de "Ben oruçlu iken itikâf yapmak Allah için üzerime borç olsun" dese, bu itikâf için oruçlu olması gerekmez, aksine ramazan ayında itikâfa girmesi yeterli olur. Bütün bunların açıklaması için, Nisâ Sûresi 43. âyetin tefsirine bakmak gerekir. Kur'an'ı Türkçe'ye çeviren kimse, bu gibi incelikleri anlayabilir mi? Onları anlasa bile acaba dili, yapacağı tercümede bu inceliklere riayet etmesine uygun bir dil midir? Yoksa bunları açıklamak için şerh ve tefsir etmeye mi muhtaçtır? Şerhedip açıkladığı takdirde mütercim değil, müfessir olur.

Buraya kadar verdiğimiz örnekler, şer'î-amelî ahkâm alanında ifade inceliğinin önemine dairdir. Kur'an'ın öğüt verip etki ederken kullandığı ifade inceliği ve anlatım alanındaki belâgatine gelince, bunun insanı hayrete düşüren örneklerinden birisi, İbrahim Sûresi'nde zalimlerin Kıyamet Günü durumlarını anlattığı şu âyettir: *"(Rasulüm!) Sakın, Allah'ı zalimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak, Allah onları (cezalandırmayı) korkudan gözlerin*

518. Nisâ, 4/43.

dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor. Zihinleri bomboş olarak kendilerine bile dönüp bakamaz durumda, gözleri göğe dikilmiş bir vaziyette koşarlar."[519]

Âyette geçen tabirlerden "şuhûsu'l-ebsâr", gözlerin yukarı dikilmesinden ve kapaklarının açık ve kırpılmadan hareketsiz bir şekilde kalmasından ibarettir. *"Muhtı'îne"*, "ehtaa'l-baîru" tabirinden türemedir. Manası, deve boynunu doğrulttu ve gözünü dikti demektir. Bazı bilginlere göre *"el-ihtâ'"* insanın gözlerini bir şeye çevirmesi ve ona odaklanmaya devam etmesi demektir. Kelime, "el-isrâ'" (çabuklaştırmak) manasına da gelir. *"Muknı'î ruûsihim"* tabiri, kök itibarıyla deve su içmek için başını havuza kaldırdı demektir. Bazı bilginlere göre kelime iki zıt anlamı aynı anda ifade eden (ezdâd) kelimelerden olup, hem başını kaldırmak ve hem de indirmek manasına gelir. *"Lâ yerteddü ileyhim tarfuhum"* cümlesinin manası ise onlar, gözleri dışarı fırlamış, boyunlarını uzatmış ve başlarını yukarı kaldırmış ve gözlerini baktıkları şeye doğru dikmiş bir vaziyettedirler ve onları kendileriyle meşgul olmaktan alıkoyan bir meşgaleleri vardır, şeklinde olur. Bundan dolayı da serbest iradeleri, gözlerini kendi istedikleri yöne doğru çeviremez. Bilakis, onlar öyle bir korku ve sıkıntı içindedirler ki, artık gözlerine hâkim olmaları mümkün değildir, tam tersine gözleri dikilmiş, dışarı fırlamış, kırpılmamakta, hareket etmemekte ve bir başka şeye yönelmemektedir. Gözlerini başka bir şeye doğrultamadıkları gibi, yukarı da çevirememektedirler. Daha sonra Yüce Allah, bunun kalpteki sebebini açıklamakta ve *"ef'idetühüm hevâ"* onların kalpleri bomboş, akıldan yoksun, kuvvet ve iradeyi kaybetmiştir, demektedir.

Allah için söylemek gerekir ki, âyetin bu tasvirini hakkıyla anlayan bir kimse, o gün durumu bu olan bir kavmi gözleriyle görürcesine zihninde canlandırdığı zaman, korku boğazına durur, dehşet "bilincini ve idrakini" altüst eder. Hele bir de bu kişi, halis Araplardan veya saf bedevîlerden ise!...

Kinâyelere örnek olarak *"rafes"* ile *"ifdâu'z-zevc ile'z-zevc"* deyimleriyle Yüce Allah'ın *"Felemmâ tağaşşâhâ hamelet hamlen hafîfen""O, eşini kucaklayıp sarılınca (onunla birleşince) eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı)."*[520], *"ev lâmestumu'n-nisâe""yahut kadınlara dokunup da..."*[521], *"Nisâukum harsun*

519. İbrahim, 14/42, 43.
520. A'râf, 7/189.
521. Nisâ, 4/43.

lekum""Kadınlarınız sizin için bir tarladır."[522], *"Ve in tallaktumûhunne min kabli en temessûhünne""Kendilerine mehir tayin ederek evlendiğiniz kadınları, temas etmeden boşarsanız"*[523] âyetlerini örnek vermek istiyorum. Varsayalım ki Türkçede ve başka bir dilde -anlamları- lems ve mülâmese gibi - bütün kavimlerde ortak olduğu için- "setr" (örtmek) anlamına gelen *"tağaşşî"*, *"ekin"* anlamına gelen *"hars"* kelimelerinin karşılığı vardır. Peki onların dillerinde bu ve bu anlamda başka lafızlar, -tıpkı Arapça'da olduğu gibi- "Karı-koca arasında sır gibi kalan cinsel birleşme" manasında kullanılmakta mıdır?

Kur'an'ın üslûbuna gelince, bu konuda söylenecekler engin bir deniz ve en büyük okyanus kadar geniştir. Çünkü Kur'an'ın üslûbu, onun lafzî i'caz yönlerinin en belirgin olan tarafıdır. Şöyle ki Kur'an, tüm ifade sanatlarını -türlerinin birbirinden farklı, konularının birbirinden ayrı olmasına rağmen- birbiriyle kaynaştırır, hidayet ve irşadın hedeflerini düzene koyup tanzim eder. Ancak bu kaynaştırma, birbiriyle uyumlu, nazmı birbiriyle âhenkli, düzenli ve tertipli, zevk-i selime uygun ve belâgatin bütün inceliklerine tekabül etmektedir. İlâhî inanç sistemi, ilmî ve aklî delâletler, gayba dair haberler, kevnî ve toplumsal yasalar, ahlâkî ve edebî öğütler, ibadet, yargıyla ilgili ve siyasî muamelât hükümleri, peygamber kıssaları, yeryüzünün, gökyüzünün ve bu ikisi arasındaki cansızların ve canlıların vasfı, yeryüzüyle gökyüzü arasındaki hava ve uçuşan toz zerrecikleri... Bütün bunları bir sûrede görmek mümkündür. Birçoklarını da bir tek âyette görmek imkân dahilindedir. Bunlar öyle bir etkili ve parlak ibareyle sunulur ki o ibareyi okurken insan aklı bir faydadan diğerine geçer, insan kalbi bir öğütten bir diğerine intikal eder. Bununla birlikte ibare son derece sağlam ve arada tam bir uyum söz konusudur. O derecede ki okunması insanı usandırmaz ve sunduğu hidayet durmadan yenilenip durur. Hatta gayr-i Müslimlerden edib ve zevk sahibi bazı kimseler, Kur'an dinlemek, kalplerini ve zevklerini -ne şiir, ne seci' ve ne de düz bir ifade olan- bu nazımla ve onun tane tane okunmasıyla tatmin etmek için ramazan gecelerinde tanıdıklarının evlerine gelip giderlerdi. Gerçekten Kur'an'ın nazmı; şiir, seci' ve düz bir ifade olmayıp, âyetlerinin farklılığına, uzunluk ve kısalıktaki fâsılalarına rağmen insanı etkileyen, değişik namelerle okunmaya elverişli özel bir nazımdır. Bazen bir âyet, bir tek kelime veya iki kelime, bir cümle veya iki cümle ya da kısa veya

---

522. Bakara, 2/223.
523. Bakara, 2/237.

uzun cümlelerden meydana gelebilir. Bütün bunlar, -gerek nesir ve gerekse nazım- Arap kelâmının diğer bütün üsluplarına benzemez. Bu türlerin her birinin anlamlarına uygun seslerle birlikte okunmasında ve tecvidinde alışılmadık bir tesire sahiptir.

Bir keresinde evimde Kamer Sûresi'ni okuyarak sabah namazı kıldım. Sûreyi huşû içinde, beyan edici ve uyarılarına ve yasaklarına uygun bir sesle öyle bir okudum ki bunu duyan annem şöyle dedi: Bu âyetteki uyarılar, insanın belini kırar. Annem bundan sonra Kamer Sûresi'ne "Sûretü'n-nezr/ uyarı sûresi" demeye başladı. Bir keresinde de benzer şeyleri Kâf Sûresi için söylemişti. Arapların beliğ konuşanlarının kelâmlarının gönüllerine yaptığı tesir gibi bir etkiyi, Kur'an'ın Türkçesinin veya bir başka dilden tercümesinin, o dili konuşan kimselerin gönlünde bırakması tasavvur olabilir mi? Asla!

Kur'ân'ın Türkçe Tercümesine Dair Bir Örnek

Buraya kadar belirttiğim şeyleri yazdıktan sonra bir tanıdığımın yanında Kur'an'ın Türkçe tercümesinin olduğunu hatırladım. Gidip onu kendisinden ödünç aldım. Bir de ne göreyim, bu tercüme Cemil b. Said'e ait değil mi! Bu tercümeden ileride söz edilecektir. Tercümede gördüğüm eksikliğin ve yanlışlığın tahmin ettiğimden de fazla olduğunu görünce neye uğradığıma şaşırdım. Zannediyorum Cemil b. Said bu tercümeyi Kur'an'ın Fransızca tercümesinden almış olsa gerektir. Çünkü kendisi Arapça bilmiyor. Bu, Allah'a, Kitab'ına ve Peygamber'ine (s) iman eden hiçbir kimsenin yapmaya cesaret edemeyeceği bir harekettir. Bu hareket, bu işe kalkışan kimselerin tercümede kötü niyetli olduklarını, maksatlarının İslâm diniyle oynamak, Türkleri bu dinden soğutmak ve Kur'an'a dil uzatma kapılarını önlerine açmak olduğunu göstermektedir. Tercümeyi incelediğimizde yukarıda Kıyamet Günü manasına zikrettğim kelimeleri araştırdık ve bunların Arapça isimleriyle zikredildiklerini ve "Kıyamet Günü" şeklinde tefsir edildiğini gördük. Kinaye yoluyla ifade edilen "cinsel birleşme" fiillerine baktığımızda, tercümede bunların içinden *"felemmâ tağaşşâha""O, eşini kucaklayıp sarılınca (onunla birleşince)"*nin karşılığının kaybedildiğini ve sadece "hamilelik"e delâlet eden kelimeyle yetinildiğini gördük.

Mütercim Cemil b. Said, *"mülâmese"* fiilini anlamı ile tercüme etmiş ve âyeti şöyle çevirmiştir: *"Kadınlarla cinsel ilişkide bulunduğuzda, temizleniniz."* Bu cümle hakkında söylenecek çok şey vardır. Bakara Süresi'nde geçen *"el-hars"* kelimesini ise *"tarla"* şeklinde tercüme etmiştir. Tarla, -ağaçların bittiği yer değil- tahılların ekilmesi için hazırlanan yeryüzü parçası demektir. Kinayenin hakikatle birlikte olduğu malumdur. Ramazan gecelerinde *"kadınlarla rafesin (birleşmenin) helâl kılınması"* ibaresi, mefhumuyla oruçluya *"sözlü rafes"*in[524] yasak olduğunu ifade ediyor. Bu da *"rafes"* kelimesinin hakiki anlamıdır. Ayrıca kelime, kinaî manasıyla da kinâî olarak ifade edilen o fiilin (cinsel birleşmenin) haramlığına delâlet etmektedir. Kur'an'ın Türkçe tercümesi bu iki anlamın ikisini de (açık saçık konuşmanın, cinsel birleşmenin yasaklığı) ifade etmemektedir.

Cemil b. Said, *"Siz sarhoş iken... namaza yaklaşmayın."*[525] âyetini meâlen, "Sarhoş haldeyken namaz kılmayın. Tam aksine, namazda ne dediğinizi anlayacak duruma gelinceye kadak bekleyin. Cünüp iken ibadet etmeyin. Bilâkis guslü bekleyin." şeklinde tercüme etmiştir. Onun yaptığı bu tercüme, tefsîrî bir tercüme olup, -okuyucunun gördüğü üzere- birçok yönden çürüktür. Tercümede iki durum ve iki hüküm arasında herhangi bir ayırım yoktur.

Yüce Allah'ın zalimler hakkındaki *"Ancak, Allah onları (cezalandırmayı) korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor. Zihinleri bomboş olarak kendilerine bile dönüp bakamaz durumda, gözleri göğe dikilmiş bir vaziyette koşarlar."*[526] âyetini ise harfi harfine aynen şöyle tercüme etmiştir: "Allah onlara gözlerini tam olarak göğe dikecekleri güne kadar süre veriyor. Onların kalpleri boş, bakışları sabit kalacak. Onlar aceleyle koşarlarken başları yukarı kaldırılacak." Mütercim, Kur'an'ın aslına *"gözleri göğe çevirme"* eklemiştir. *"Tam olarak"* sözüyle *"şuhûsu'l-basar"*ı tefsir etmek istemiştir. Ancak seçtiği tabir, Kur'an'ın verdiği anlamı vermemekte, *"el-ebsâr eş-şâhisa" "yuvasından fırlamış gözler"*, *"er-ruûsü'l-muknia" "yukarı dikilmiş başlar"* ve *"el-a'nâku'l-muhtia" "uzatılmış boyunlar"* deyimlerinin verdiği o etkili ve beliğ vasfı canlandırmamaktadır. Tam aksine tercümede "başlar" ve "boyunlar" kelimesi

---

524. Sözlü rafes, açık saçık müstehcen söz demektir. (Çev.)
525. Nisâ, 4/43.
526. İbrahim, 14/42, 43.

asla geçmemektedir. Arapça lâfızlardan yardım almasına rağmen bir insan Kur'an'ı tercüme etmekten bu derece âciz olursa, -onları yoldan çıkaran ve kışkırtan aşırılarının istedikleri gibi- tercümeyi Arapça kelimelerden uzak ve öz Türkçe yapmaya çabaladığında acaba nasıl bir tercüme ortaya çıkar? İçinde bu derece yanlışlık, anlamların tahrifi, ziyadelik ve noksanlık bulunan böylesi bir tercümeye göz atan kimse, insanları kasten saptırmaktan başka mantıklı bir sebep bulamaz. Çünkü sadece cehalet, bu mütercimi bu derece aşağı bir derekeye düşüremez. Her ne kadar kendisi, Kur'an'ı tercüme ederken -mahkeme mütercimlerinin yaptıkları gibi- Arapça bir kelimenin anlamını Türkçe karşılığıyla ifade etmekten ileri gitmediğini söylese de ortada bir kasıt olduğu besbellidir.

Mütercimin kötü niyetini gösteren ve manayı bozan tahriflerinden birisi Yunus Sûresi'nin 87. âyetinde yapılmıştır. Yüce Allah bu sûrede *"Biz de Mûsâ ve kardeşine: Kavminiz için Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılanacak yerler yapın, diye vahyettik."*[527] demektedir.

Erken dönem (selef) ve geç dönem (halef) bütün müfessirler, *"ittihazu büyûtihim kıble"* tabirinin manasının evlerinde namaz kılmaları olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Yüce Allah âdetâ, "Evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın." demiştir. Doğru anlam budur. Ya da âyetin anlamı, "Evlerinizi kıbleye karşı çeviriniz." demektir. Bazılarına göre kıble Kâ'be, bazılarına göre ise Beytü'l-makdis'tir. Bazıları ise anlamının "Evlerinizi kıbleye karşı ve ona yakın yapınız." şeklinde olmasının muhtemel olduğunu söylemiştir. Fakat Türk mütercim bu âyeti şöyle tercüme etmiştir: "Kavminiz için Mısır'da hâneler inşâ ediniz. Putlarını kıble tarafına tevcîh ediniz." Türklere Yüce Allah'ın İsrailoğullarının put edinmelerine -Allah korusun!- cevaz verdiğini öğreten bir Kur'an tercümesine İslâm âleminin tepkisi acaba nice olur!

Bu âyetin tercümesinde tek hata da bu değildir. Bundan daha çirkini de *"tebevvüe'l-büyût"* tabirini, "evler inşâ etme" şeklinde tercüme etmesidir. Bu da hatadır. Çünkü onun anlamı, "evlerde süknâ/oturma"dır.

Hazf ve iskat'a örnek olarak mütercimin Bakara Sûresi'nin tercümesinde *"Sümmestevâ ile's-semâi" "Sonra (kendisine has bir şekilde) semaya yöneldi"*[528] ibaresini, aynı sûrenin 57. âyetinden *"el-menn/kudret helvası"* ve *"ve's-selvâ/*

527. Yunus, 10/87.
528. Bakara, 2/29.

bıldırcın" kelimelerini düşürdüğü görülmektedir. Mütercim, Kehf Sûresi'nde *"kayyim/dosdoğru"* sıfatını[529], Alâk Sûresi'nin sonundaki *"secde etme"* ve *"Allah'a yaklaşma"* emrini düşürmüştür. Daha saymak imkânsız bir çok atlamalar ve çıkarmalar söz konusudur.

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı'nın bu tercümenin birçok hatalarla dolu olduğunu ve bu tercümeyi esas almanın câiz olmadığını ilân ettiği haberi bize de geldi. Fakat hükümet, söz konusu tercümeyi piyasadan toplamamış, kullanımına ve basımına yasak getirmemiştir. Tercüme yaygın bir haldedir. Duyduğumuza göre hükümet, Kur'an'ı tercüme ettirmek için bir komisyon kurmuştur. Bu hükümete ve kurduğu komisyona hangi Müslüman itimad eder ve güvenir? İslâm'ı bilen Müslümanların İslâm'a karşı işlenen bu cinayeti Kabul etmeleri mümkün müdür; ve Kur'an'ı temelinden yıkıp tahrif edecek bir çalışma için kurulan komisyona kim güvenir?

Kur'ân'ın Türkçe Tecümelerinin Niteliği

Mısırda yayınlanan *el-Ahbâr* gazetesi İstanbul'daki muhabirine[530] dayanarak bu konuda bir rapor yayınladı. Raporda Türklerin tercümeyi kabul ettikleri ve bunu hoş karşıladıkları bildirildikten sonra şöyle denilmektedir:

"Kur'an'ı ilk tercüme eden Zeki Efendi Meğâmız'dır. Bu zât Hıristiyan'dır ve Suriyeli'dir. Tercüme basılmadan önce tesadüfen ona muttali olduk ve derhal kendi görüşlerimizi bildirdik. Bu tercümenin basılmamasının sebebi biz olduk. Daha sonra edebiyat ve fazilette Türkiye'de önde gelen şahsiyetlerden şeyh Muhsin Fânî (Bu zât Hüseyin Kâzım Bey'dir) çıktı ve bir grup arkadaşıyla Kur'an'ı tercüme etmeye koyuldu. Hüseyin Kâzım Bey'in de anlamlara özen göstermediğini ve onları en güzel biçimde Türk dilinde edâ edecek şekilde bir tercüme yapmadığını gördük. Bundan dolayı onu da defalarca eleştirdik.

Bu iki mütercimden sonra eski maarif nâzırı Kemal Paşa'nın torumu Cemil Said Bey, bir girişimde bulundu ve Kur'an'ı tercüme etti. Beklenen, ikinci tercümenin birinciden daha mükemmel ve daha güzel olmasıydı. Ancak bu arzu gerçekleşmedi. Bundan dolayı, Cemil Bey'i de en ağır tenkitlerle eleştirdik. Eleştirilerden kurtulması için kendisine en ufak bir çıkış

529. Kehf, 18/2.
530. Bu muhabir, Türk gazetelerinde yazı yazan Mısır'lı Ömer Rıza Efendi'dir.

kapısı bırakmadık. Kendileri, yaptığı hataların önemsiz olduğunu vurgulamak suretiyle eleştirilerimize cevap vermek istedi fakat bunu başaramadı. Tam tersine verdiği cevap, kendisinin yapmaya kalkıştığı işi yapma hususunda yetersiz olduğuna en bariz bir örnek oldu. Bundan daha vahimi, biz onu eleştirirken Kur'an'ı -Arapça aslından değil- Avrupa dillerinin herhangi birisinden tercüme ettiğini zannediyorduk. Buna bazı deliller de getirdik. Bize bir kelimeyle bile cevap veremedi. Bundan dolayı ikinci makalemizde kendisine şiddetle yüklendik ve dedik ki: Cemil Said, böylesi müthiş bir günahla Türk halkının yüzünü kara çıkarmıştır. Çünkü Türk halkı on asırdan bu yana Müslümandır. İslâm medeniyetine hizmet eden bir kavimdir. Asırlarca diğer İslâm kavimlerine önderlik etmiştir. Asırlardan beri Kur'an'ı aslından anlayan bir kavimdir. Türk kavmi, Kur'an'ı tefsir eden yüzlerce âlim yetiştirmiştir. Kur'an'ı tefsir eden bu Türk âlimleri, Kur'an'dan istifade edilen bütün ilimlerde derinleşmişlerdir. Türk kavminin bu asırda tutucu bir Hıristiyan misyonerinin dilinden yapılmış Kur'an tercümesini okuması, bir leke ve utanılacak bir durumdur.

Cemil Said'in tercümesinde gördüğümüz bir çok hatayı çıkardık, kendisi bunlara cevap veremedi. Bunun dışında Ankara'da Diyanet İşleri Başkanlığı, görevini yerine getirmekte gecikmedi. Dahası, bu tip tercümelerden piyasaya çıkan bütün tercümeler hakkında halka uyarılarda bulundu ve içindeki tahrifler hakkında insanların dikkatlerini çekti. Bundan dolayı böylesi kitaplar hakkında layık oldukları hükmü vermiş oldu.

29 Ramazan 1342 tarihine çıkan *el-Ehram* gazetesinde şu yazı yayınlandı.

Kur'ân'ın Türkçe'ye Tercüme Edilmesi

"Bir grup Türk, hayata geçirmeyi ne kadar çok temenni ettikleri bir düşünceyi sonunda uygulamaya girişti. Bu düşünce, Kur'an'ı tercüme etme ve onunla Kur'an'ın Arapça nazmına ihtiyaç duymama düşüncesiydi. Eski hâkânî veziri Antepli Mustafa Efendi, Şeyh Muhsin Fânî, Mustafa Bey ve Seyfeddin Bey Kur'an'ın kendi kalemlerinden çıkan Türkçe tercümesini yayınlamaya başladılar. Türklerin çıkardığı *Sebîlürreşâd* dergisi, bu tercümeyi tenkit etmek ve içindeki sakat yerleri açıklamak için çok değerli ilmî bir makale yayınlamaya başladı. Dergi, sadece Fâtiha Sûresi'nin tercümesinde mevcut hatalardan oluşan bir örnek sundu. Sadece Fâtiha Sûresi'nin tercü-

mesinde yapılan hatalar altıya ulaşmaktadır ki bir sûrede bu kadar hatayı hoş karşılamak mümkün değildir. Bu hatalardan birisi, *"el-hamdü"* kelimesindeki *"el"* takısının içinde var olan manaya delâlet eden bir kelime koymaları ve *"er-rahmân er-rahîm"* ibaresinin tercümesine de fazladan bir lafız getirmeleridir. Dergi diyor ki tercüme heyeti böylece kutsal kelimelerin orjinal dizilişini (nazmını) ihlal etmekte, hatta kelimelerin içindeki incileri yok etmektedirler. Heyet, *"yevmüddin"* kelimesini tercüme edip *"Kıyamet Günü"* tabiriyle değiştirmektedir. Dergi, iki lâfız arasındaki çok büyük farklar olduğunu vurgulamakta ve bunları açıklamaktadır. Heyet, hiç gereği yokken Fâtiha Sûresi'nin tercümesinde iki kere "Ey Allah!" nidasını eklemektedir. Böylece Kur'an'ın belâgatini ve îcâzını hoş olmayan bir şekle sokmuşlardır. *"İhdinâ"* kelimesini "bize göster" şeklinde tercüme etmişlerdir. *Sebîlürreşâd* dergisi şöyle demektedir: Heyet, bu hareketiyle Mu'tezile mezhebinin anlayışına yönelmiş olmaktadır. Kasten mi böyle hareket ettiler, yoksa öylesine rastgele mi oldu bunu bilmiyoruz. Tercüme heyeti, *"sırâtallezîne en'amte aleyhim"* nazmını tahrif etmiş ve *"es-sırât"* kelimesini *"en'amte"* fiilinin mef'ûlü yapmıştır. Halbuki bu kelime, *"ihdinâ"*nının mef'ûlüdür. Böylece tercümeleri şu şekli almıştır: "Kendilerine gazap edilmemiş ve yolunu sapıtmamış olanlara lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yoluna..."

Sebîlürreşâd dergisi şöyle devam ediyor: Kur'an dilini bilme dereceleri bu olan kimselerin Kur'an'ı tercüme etmeye cesaret etmeleri, gerçekten insanı üzüntü ve esefe düşürmektedir. Bu da büyük bir günahtır. Dergi şöyle devam ediyor: Bu heyetten ricamız, işledikleri bu büyük günahtan dolayı Yüce Allah'tan bağışlanmalarını dilemeleri, O'na tövbe etmeleri ve giriştikleri bu sakat işten yüz çevirmeleridir.

Bize gelen haberlere göre tövbe etmiş değillerdir. Çünkü Ankara Hükümeti bunu yapmalarını emretmiştir. Ve bu tercüme resmî tercüme olacaktır. Doğruyu en iyi Allah bilir.

Buraya kadar anlattıklarımızdan anlaşıldı ki Türklerin yapma girişiminde bulundukları bütün tercümeler, Kur'an'ın açık manalarını edâ etmekte yetersizdir. Bundan önce işaret ettiğimiz ince manalar, belâgat sahasında seçkin vasıflar, Allah'ın isimleri, sıfatları, gayb âlemi, bu kavramların Arapça kelimeler, cümleler ve -yabancı bir dille, hele hele kelime fakiri olan Türkçe'yle değil- Arap diline has üslûplarla ifade edilmesi bir yana, her okuyucunun

anladığı ve her dilden kolayca ifade edilmesi mümkün olan açık anlamları bile yansıtmakta yetersizdir. Bu da Kur'an'ın tercüme edilmesinin doğruluğu konusunda geniş bir şüphe ve şâibe kapısı açmakta ve Kur'an'ı tercüme etmeye sevkeden tefsir ve te'vil çeşitleri ve birçok marifet türleri için kapıları kapatmaktadır. Bunlar da Kur'an için en büyük beyyinelerdendir. Biz daha önce öğrendik ki Türkler Arap dilini, bu dilin sanatlarını ve şer'î ilimlerin öğrenilmesini ülkelerinde yasak etmişlerdir. Buna göre gelecek nesillerden Kur'an'ın Türkçe tercümesini okuyan kimse, -tercümenin herhangi bir kısmını anlama zorluğu çektiğinde veya herhangi bir kimse bir noktasını tenkit ettiğinde- bu tercümenin neden böyle yapıldığının açıklanması için bir başvuru kaynağı bulamayacaktır.

Örnek olarak Yüce Allah'ın *"ve't-tîni ve'z-zeytûnî"* ifadesini verelim. Mustafa Kemâl Paşa bu âyetin manasını Türk âlimlerinden birine sorar. Âlim öyle bir cevap verir ki açıklaması yarım saate sığmaz. Paşa, adamı alaya alır ve cehâlete örnek kılmak ister. Aslında adam, bu makamda bu vasfı almaya gerçekten çok layıktır. Çünkü Paşa'ya cevap verirken *"et-tîn"* kelimesinin karşılığı olan "incir" kelimesini söylemesinin yeterli olacağını zannetmiştir. Eğer bu âlim, "işgal ettiği makam ve askerî bilgisi itibarıyla Mustafa Kemâl Paşa gibi bir devlet adamının bazı Arapça kelimelerin tefsiri olarak bunların Türkçe karşılığını sorması makul değildir" diye düşündüyse mazurdur. Zannediyorum Paşa Yüce Allah'ın bazı ağaçların, yeryüzündeki bazı noktaların ve beldelerin üzerine yemin etmesinin manasını ve hikmetini sormuştur. Bu durum, soruya muhatap olan âlimin Paşa'ya -meselâ- subayların "hattu'r-ric'a" (dönüş hattı) deyimlerinin ne manaya geldiğini sormasına benzer. Soruyu soran âlim, nasıl ki "hat" kelimesi ne demektir, "ric'at" kelimesi ne demektir diye tek tek kelimelerin manalarını sormuyorsa, Paşa da ona kelimelerin manalarını sormamıştır.

Herhalde sorunun muhatabı olan âlim, Paşa'nın *"et-tîn"* ve *"ez-zeytûn"* kelimeleri üzerine yemin edilmesini inkâr ettiği için bu soruyu sorduğunu düşünmüştür. Nitekim onun nakledilen ifadelerinden böyle düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu tavır, İslâm'ın ilk döneminde vaz edilen bilgi düzeyini ve âyetin ifade kalıplarını hakir görmektir. Onun zannına göre bu âyetler, medeniyet ve sanat dallarında seviyesi düşük olan bir topluluğa getirilmiştir. Dolayısıyla sanayinin, sanat dallarının, maddî bilgilerin ilerlediği, rahatlık ve

bolluk içinde yaşayanların medeniyet adına ahlâksızlıkları mubah gördüğü bu asırda bu âyetlere uymak insana yaraşmaz. Onun için bu âlim, onun kafasındaki bu cehalete dayanan şüpheleri onu izâle edip ortadan kaldırmak istemiş ve Paşa'ya Araplarda yemin kipinin ifadeyi pekiştirmek gibi bir anlamının olduğunu, Kur'an'da yaratıklar üzerine yapılan yeminlerin hikmetini açıklamak, yaratıklar üzerine yapılan yeminlerde, o yaratıkta mevcut olan alâmetleri hatırlatmak, yapılan her bir yeminin, üzerine yemin edilen şeyle olan ilişkisinin, ifadeye pekiştirme manası katmak gibi hikmetleri olduğunu anlatmak istemiştir. Meselâ yıldız üzerine yemin edilerek Hz. Peygamber'in doğru yolda ve hidayet üzere olduğunun vurgulanması, söylemek istediğimize bir örnektir. Çünkü bunların her ikisiyle de (Hz. Peygamber ve yıldız) doğru yolu bulmak mümkündür. Sonra buradan rivayet tefsirlerine geçmek de uygun düşer. Mustafa Kemâl ve benzerlerinin şüphelerini izale etmek için konu dışı açıklama uzasa da bu konuda bir açıklama yapmakta herhangi bir sakınca yoktur. Aksi takdirde, gerektiğinde açıklama yapılmamış, geri bırakılmış olur. Onun için biz diyoruz ki:

Yüce Allah'ın *"Ve't-tîni ve'z-zeytûni ve tûr-i sînîne ve heze'l-beledi'l-emîn." "İncire, zeytine, Sîna Dağı'na ve şu emîn beldeye yemin ederim ki"*[531] âyetinde iki cins ağacın (incir ve zeytin), yeryüzünden iki noktanın (Sîna Dağı ve emîn belde) bir arada zikdedilmesi, -Kur'an'ın bilinen üslûbu gereği- aralarındaki ortak özellikten başka bir şey değildir. Bu üslûp, beliğ konuşan ediblerin de kullandıkları bir ifade biçimidir. Sîna Dağı'nın Mûsâ'ya (a) vahyin indiği ve peygamberliğinin zuhur ettiği yer olduğu, *"emîn belde"*nin de, Hz. Peygamber'e vahyin indiği ve peygamberliğinin zuhur ettiği yer olduğu bilininca, *"et-tîn"* ve *"ez-zeytûn"* kelimelerinden maksadın peygamberlik ve dinin ortaya çıktığı şeylerden birisi olması ağır basan bir ihtimal oldu. Tıpkı, "el-ehrâm/piramitler" ve "ebü'l-hevl/sfenks" kelimeleriyle kinaye yoluyla "Firavun medeniyeti"nin ve -meselâ- çam ağacıyla Lübnan'ın anlatılmak istenmesi gibi...

Bu konuyla ilgili olarak Selef'ten nakledilen rivayet tefsirine başvurduğumuzda *Tercümanu'l-Kur'an* ve ümmetin âlimi İbn Abbas'tan iki görüş nakledildiğini görmekteyiz: Bu görüşlerden birincisi, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve İbn Merdûye'nin tefsirlerinde naklettikleri görüştür. Buna göre, "tîn"

531. Tîn, 95/1, 2, 3.

den maksat, Nûh'un (a) -tufandan sonra gemisinin üzerine oturduğu- Cudi Dağında bina ettiği mescittir. *"Zeytûn"*, Beytü'l-makdis, *"Tûr-i sînîn"* Tûr mescidi ve *"el-beledü'l-emîn"* ise, Mekkedir. İkinci görüş ise kendisinden İbn Merdûye'nin naklettiği rivayettir. Buna göre *"Tîn"*den ve *"zeytûn"*dan maksat, Hz. Peygamber'in İsrâ gecesi gece yolculuğuna çıktığı Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ'dır. Ravilerinin çokluğu ve tarihe uygun düşmesi birinci rivayeti güçlendirmektedir. Ayrıca şeyhimiz İmam Abduh, *Amme Cüzü* tefsirinde[532] bunu başka bir yönden açıklamaktadır. Üstad Abduh, müfessirlerin bu husustaki en meşhur görüşlerini aktardıktan sonra aynen şöyle demektedir:

"Müfessirlerden pek az bir kısmı, bu iki tür ağaç yani *"et-tîn"* (incir) ve *"ez-zeytûn"* (zeytin) üzerine yemin edilirken bunların bizzat kendilerinin kastedildiğini, çünkü bu iki yemişin faydalarının çok olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu iki ağaçla Sîna Dağı ve Emîn Belde arasındaki münasebet ve bu iki grubun aynı üslûp zinciri içinde bir arada zikredilmesindeki hikmet bu durumda anlaşılmaz kalmaktadır. Bundan dolayı Sîna Dağı ve Emîn Belde'nin iki yer ismi olduğu görüşü tercih edilmiştir. İncir ve zeytinin de iki tür ağaç olduğu tercih olunabilir. Ancak bu iki ağacın -onların zikrettikleri gibi- faydalı oldukları için değil, fakat beşerin geçirdiği dönemler hakkında ebedî etkilere sahip büyük hadiseleri hatırlattıkları içindir. Bu görüşü ileri süren müfessir şöyle diyor: Yüce Allah, bize insanoğlunun -dünyaya ilk geldiği andan Hz. Peygamber'in gönderilmesine kadar- devam eden uzun hayat kitabından dört dönemi hatırlatmaktadır. Buna göre *"et-tîn"* insanoğulunun yaşadığı ilk döneme işaret etmektedir. Çünkü insanoğlu, yaşadığı o cennette incir yaprağının altında gölgeleniyordu. Orada Âdemin ve eşinin ayıp yerleri gözükünce, incir yaprağıyla üzerlerini örtmeye çalıştılar. *"ez-Zeytûn"*, Nuh (a) ve zürriyeti dönemine işaret etmektedir. İnsanlık fesada uğradıktan ve Yüce Allah, bunların arasından helâk edeceklerini tufanla helâk ettikten sonar, Nuh'u (a) gemisine bindirip kurtardıktan, ardından da gemisi karaya demirledikten sonar, Nuh (a), etrafına baktı ve suların hâlâ yeryûzünü kaplamış bir halde olduğunu gördü. Bunun üzerine kuşlardan birisini -belki dünyanın bazı yerlerinden suların çekildiği haberini getirir diye- keşfe gönderdi. Ancak gönderilen kuş bir haber getirmedi. Sonra bir başka kuşu

532. Muhammed Abduh'un *Amme Cüzü Tefsiri*'ne, bu tefsirin (El-Menar) 14. cildinde yer verilmiştir. (Yayıncı)

daha gönderdi. Bu kuş, ağzında bir zeytin yaprağıyla geri döndü. Nuh (a) bu duruma sevindi, ferahlık duydu, Yüce Allah'ın gazabının dindiğini ve yeryüzüne oturulma ve onu bayındır hale getirme izni verdiğini anladı. Sonra Nuh (a) ve çocukları, bayındırlığı tufanla yok edilmiş yeryüzünde yeniden büyük insan toplulukları oluşturdular. İşte bu zaman dilimine "zeytûn zamanı" denildi. Bu âyette *"ez-zeytûn"* üstüne yemin edilmesi, işte o hadiseyi hatırlatmak içindir. Bu hadise, hatırlatılan hadiselerin en büyüklerindendir. *"Tûr-i sînîn"* Mûsâ'nın (a) şeriatı dönemine ve yeryüzünün dört bir yanı putperestlikle kirlendikten sonra dünyada tevhid nûrunun zuhur ettiği zamana işaret etmektedir. Peygamberler, Mûsâ'dan (a) sonra kavimlerini bu şeriata sarılmaya davete devam ettiler. Bu davetçi peygamberlerin sununcusu maruz kaldığı bid'atlerden Mûsâ (a) şeriatının ruhunu kurtarmak için gelen Îsâ (a) oldu. Îsâ'nın (a) kavmi yeryüzünde uzun seneler var oldu. Daha sonra dinde ihtilâf ettikleri, Îsâ'nın (a) nûrunu bid'atlerle örttükleri, anlamını da teville gizledikleri ve kurtuluş için çare olmayan şeyler icad ettikleri için başlarına gelenler geldi. Bunun üzerine Yüce Allah, insanoğluna, bütün bu tarihleri silen, insanlığın geçmiş tavırlarıyla gelecek tavırları arasını birbirinden ayıran bir tarihin başlangıcını bahşetti. Bu tarih, Muhammedî nûrun Mekke'de zuhur ettiği dönemdir. Yüce Allah, *"el-Beledü'l-emîn"* ifadesiyle buna işaret etmektedir. Yaptığımız bu açıklamaya göre yemin ve yemine konu olan şeyler -ileride de göreceğin üzere- birbirleriyle âhenkli bir duruma gelmektedir."

Bu açıklamadan anlaşılıyor ki yukarıda işaret ettiğim Türk âlim bu hususta öyle bir bilgiye sahiptir ki Mustafa Kemal bunların hiçbirine katılmamaktadır. Yine anlaşılıyor ki soruya muhatap olan âlim, yarım saatlik bir cevap zamanı takdir etmekle de isabet etmektedir. Ayrıca Türkçe tercümenin böylesi bir tefsir ihtimalini taşımakta yetersiz olduğu ve Kur'an tercümesinin insanları sapıklığa sürüklemeye ve küfre sokmaya bir ön hazırlık çalışması olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Sübhanellah! İnkârcı Türklerin Kur'an'ı tercüme etmekle maksatlarının başka şeyler olduğunda artık kuşku duyabilir miyiz? Amaçları, bunu Kur'an'a dil uzatmaya, Allah'ın kelâmı olduğu hususunda insanları kuşkuya düşürmeye, İslâm dininin bâtıllığı konusunda şüpheler uyandırmaya, Müslüman Türkleri dinlerini savunma yolu bulabilecekleri bir ışık pırıltısı göremeyecekleri karanlıklar içinde bırakmaya vesile kılmaktır. Türkçüler,

çeşitli Avrupa hukuk düzenlerini daha üstün tuttuklarından İslâm şeriatını, hükümetlerinden -evlenme, boşanma ve miras hükümleri dahil olmak üzere- kişiler hukukuna (ahvâl-i şahsiye) varıncaya kadar her alanda uygulamaktan vazgeçtikten sonar, ülkelerinde din eğitimini yürürlükten kaldırdıktan, din âlimlerine giydikleri kıyafetlere varıncaya kadar baskı yaptıktan sonar, artık niyetleri konusunda şüpheye düşmeye imkân var mıdır? Din adamlarını diğer vatandaşlar gibi gayr-i Müslimlere özel elbiseler giymeye zorlamışlardır. Hiç kimsenin, bu faaliyetleri Allah'a karşı işlenmiş bir masiyet, -hatta dininden irtidat âlameti- olduğu şeklindeki inancına ve vicdanî duygusuna aldırış etmediler. Bütün bunları yaptılar. Halbuki Türk kavminin büyük bir bölümü vicdanen ve bilfiil boyun eğerek İslâm'ı din ediniyordu. Bu din, onları faziletlere sevk etmekte ve ahlâksızlıklardan alıkoymaktadır. Din âlimlerinin onların nezdinde saygınlığı vardır.

Öte yandan hiç kimse kavmin dinini bir kelimeyle olsun savunamamaktadır. Oysa Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın bir maddesi "Devletin dini İslâm'dır." diye yazmaktadır. Ancak bu madde, -İslâm ahkâmı nasıl yürürlükten kaldırılmışsa aynen öyle- iptal edilmiştir. Hükümetin yaptığı icraattan herhangi birine karşı gelen kimse, İstiklâl Mahkemesi adı altında özel olarak kurulmuş bir mahkemeye sevk edilmektedir. Bu mahkeme bu dinsiz hükümeti koruma gerekçesiyle hemen idam kararı vermektedir. Hükmünü verirken ne indirilmiş (münzel) bir şeriat ve ne de önceden hazırlanmış bir kanun hükmüne dayanmaktadır. Mahkemenin kararı nihâî olup, isti'naf ve kararı bir kez daha gözden geçirme gibi bir durum söz konusu değildir. Birçok âlim ve takva sahibi kimse, sarık yerine Frenk şapkası (Fötr şapka) giyilmesine ve sarığın fötrle değiştirilmesine karşı çıktıkları için idam edilmiştir.

Bunlar, bugün olanlardır. Müslüman Türk insanı, ülkesinde dinine dair kitaplardan sadece -hatalarını ve eksikliklerini gördüğümüz vasıfta- bir Kur'an tercümesinden başka bir şey bulamazsa acaba yarın ne olacaktır? Evet! Bu inkârcılar, -halk üzerindeki baskıları böyle sürüp gidecek olursa- halkı İslâm'dan daha da uzaklaştıracak, Kur'an'ı inkâra sevk edecek, Kur'an'ı kendisine ve inananlarına düşman kılacak şekilde tefsir edeceklerdir.

"Diğer Müslüman Türklerin bu tercümeyi, hataları düzeltecek ve şüpheleri giderecek şekilde Türkçe tefsir etmelerine engel var mıdır?" deme!

Bildiğin şeyleri engelleyenler, buna da engel olurlar ve inkârcılarının maksatlarını destekleyen tefsirlerini yayınlarlar. O inkârcılar, bu fikirleri -cehalet ve küfrün kendilerine dikte etmesi bir yana- Hıristiyan misyonerleri, Avrupalı siyaset şeytanları ve meteryalist inkârcılar gibi İslâm'ın hasımlarından almaktadırlar. Buna bir tek örnek vereceğim. Bu örnek, Yüce Allah'ın *"Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!"*[533] âyetidir. İstanbul'da uzun seneler kalmış ve âlimleriyle düşüp kalkmış bir Arap âlimden dinledim. O da tanıdığım, ilimle dindarlığı ve çağın özelliklerini kavrama niteliklerini kendisinde toplamış olduğunu kabul ettiğim bir Türk âlimden duyduğunu söyledi. İfadesine göre bu âlim, Kur'an'ı tercüme etmekle meşgul olmaktaymış ve ilk dönem Bâtınîlerin bu âyet hakkındaki görüşlerini benimsemekteymiş. İlk dönem Bâtınîlere göre, namaz ve oruç gibi ibadetler, ancak ilimde *"yakîn"* derecesine ulaşmamış kimselere farzdır. Yakîne erişmiş kimseden bu Kur'an âyetiyle ibadet farîzası kalkar. Bu te'vil, İslâm'ın bütün ibadetlerini ortadan kaldırıp yok etmek için yeterlidir. Çünkü *"yakîn"*, herkesin eriştiğini iddia etmesinin mümkün olan bir olgudur. Aynı şekilde yakîne ulaştığı iddiasıyla insanları saptırmanın ve onun talep edilmesi halinde hiçbir delil olmaksızın ona erişme iddiasında bulunmanın mümkün olduğu bir durumdur.

Bu sapıkça düşünceyi çürütmek için şunları söylemek mümkündür:

1) Bu iddia, Peygamberimiz'e (s) büyük bir kusur isnad etmek demektir. Çünkü bu iddia, Rasûlullah'ın (s) Allah'ın dini ve Allah'ı bilme noktasında yakîn derecesine ermediği anlamına gelir. Zira âyette hitap, Hz. Muhammed'edir. Âyetin hükmü genel olsa da, öncelikle ve bizzat kastedilen Rasûlullah'tır. Bu âyet, Peygamberimiz'e (s) es-seb'u'l-mesânî (tekrarlanan yedi âyet) ve el-Kur'anu'l-azîm verildiğinin, O'nu (Kur'an'ı) açıkça söylemesi emrinin ve kendisiyle alay edenlere karşı Yüce Allah'ın ona yeteceğinin haber verilmesinin ardından gelmektedir. Bu âyetlerden sonra Yüce Allah, *"Onların söyledikleri şeyler yüzünden senin canının sıkıldığını andolsun biliyoruz. Sen şimdi Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol! Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!"*[534] buyurmaktadır. Rivayet tefsirinde *"el-yakîn"* den kastedilenin "ölüm" olduğu ifade edilmiştir. Buna göre âyetin manası "hayatta olduğun sürece Rabbine ibadet et!" demek olur. Müfessirler,

533. Hicr, 15/91-99.
534. Hicr, 15/97-99.

âyetin ifadesini destekleyici örnek ifadeler nakletmektedirler. Yüce Allah'ın Müddessir Sûresi'nin *"Ceza gününü de yalan sayıyorduk. Sonunda bize yakîn (ölüm) geldi çattı."*[535] âyetinde geçen *"el-yakîn"* de bu manada tefsir edilmiştir.

2) *"el-Yakîn"* esasen imanın sıhhat şartıdır. Sahih iman da ibadetin sıhhat şartıdır. İslâm'ın bakış açısına göre yakîn, son hedef değil, bir başlangıçtır. Bu iddiayı ileri süren Türkün, dinini mezheblerinden aldığı Hanefîler derler ki: İman azalmayı ve eksilmeyi kabul etmez. Çünkü tasdik, "yakîn" derecesinde olmazsa iman olmaz. "Yakîn" derecesinden daha yukarıda ulaşılacak başka bir hedef yoktur ki o hedef, imanda ziyadelik olsun. Bu konuda söylenecek birçok şey daha vardır ama burası, onun yeri değildir.

3) Dinde veya başka bir hususta insanın tasdikinin ulaşacağı yakîn derecesi için "mecî" (gelmek) gibi "ityân" (gelmek) fiilini kullanmak sahih değildir. Çünkü yakîn, insanın ruhunda ve aklında olur. "Gelmek" fiili, -aklî kıyasın (akıl yürütme) neticesi için değil -ölüm, bilgi değeri taşıyan haber veya aklen zorunlu olarak bilinenlerden çıkarılan şeyler gibi- bizzat veya sebepleriyle gelen şeyler için kullanılır. Dolayısıyla bu ifade, Yüce Allah'ın *"sana yakîn gelinceye kadar ..."* ifadesi, *"ona her yandan ölüm gelecek"*[536]; *"Herhangi birinize ölüm gelip de..."*[537]; *"Nihayet birinize ölüm geldi mi..."*[538] ifadeleri gibidir.

Kur'an'ın tefsiri konusunda onu savunmak için bu kadarcık bir konu dışı açıklamayla (istitrat) yetiniyoruz. Yaptığımız açıklama, Kur'an'ın savunulduğu açıklamalar içinde en güzel olanıdır. Dahası Kur'an'a yabancı konu dışı açıklama (istitrat) değil, tefsirin amaçlarındandır. İnsanların Kur'an vasıtasıyla doğru yolu bulmaları, Kur'an tefsirinin onun inanç sisteminin ve hükümlerinin insanların hayatlarına tatbik edilmemesi ve insanları Kur'an'dan uzaklaştıran şüphelerin savuşturmaması yüzünden zaafa uğramıştır.

535. Müddessir, 74/46, 47.
536. İbrahim 14/17.
537. Münâfikûn, 63/10.
538. En'âm, 6/61.

وَمِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿159﴾

159- Musa'nın kavminden doğru yolu gösteren ve doğrulukla adalet yapan bir topluluk da vardır.

Yüce Allah, en son Peygamber'inin peygamberliğine dair yaptığı konu dışı açıklamada (istitrat) Mûsâ ve Îsâ'nın (a) kavminden O'na uyanlara rahmetini yazdığını açıkladı. Ve Hz. Peygamber'e tabi olanlar için *"işte kurtuluşa erenler onlardır."* dedi. Bir başka ifadeyle kurtuluşa erenler, O'nu inkâr eden, peygamber olduktan ve daveti kendilerine ulaştıktan sonra O'nunla birlikte indirilen nûra tabi olmayan kimseler değil, Mûsâ ve Îsâ'nın (a) kavminden O'na uyanlardır. Âyetin bu hükmü, Hz. Peygamber'in gönderilmesinden önce Mûsâ'ya (a) hakkıyla tabi olanların hidayet, hak ve adalet üzere bulunmaları ve onların kurtuluşa erenlerden olmaları gerçeğiyle çelişmez. Çünkü *"işte kurtuluşa erenler onlardır."* cümlesinin ifade ettiği münhasırlık, -daha önce o âyetin tefsirini yaparken işaret ettiğimiz ve açıkladığımız üzere- hakikî değil, izâfî (nisbî)dir. Bundan dolayı Yüce Allah, bu âyette Mûsâ'ya (a) hakkıyla tabi olanlardan seçkin kimselerin durumunu -kendilerini en son Peygamber'e (s) tabi olarak hidayete eren kimselerin üzerine atfederek- açıkladı ve, ***"Musa'nın kavminden doğru yolu gösteren ve doğrulukla adalet yapan bir topluluk da vardır."*** dedi. Yani Mûsâ'nın (a) kavminden, O'nun Yüce Allah'ın katından getirdiği hakkı insanlara gösteren ve insanlar arasında hükmettikleri zaman -başkasıyla değil- onunla adil davranan, adalet dağıtırken heveslerine uymayan, haram ve rüşvet yemeyen büyük bir topluluk vardır. İbareden ilk anda akla gelen ve ağır basan, bunların Mûsâ'nın (a) asrında ve onun asrından sonraki asırda yaşayan kimseler olduklarıdır. Hatta Tevrat'ın aslının kaybolmasından sonra Yahudilerin sürgün edilmesi ardından tahrif edilmiş nüshanın bulunmasına kadar geçen dönemdeki kimseler de buna dahildir. Çünkü büyük kavimler, hak ve adalet üzere olan kimselerden hali olmazlar. Kur'ân'ın bu ifadesi, onun gerçekleri açıklamak ve toplumlar hakkında hüküm verirken adil olmak şeklindeki prensibinin bir göstergesidir. Bu âyet, *"Ehl-i Kitab'tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona*

bir dinar emanet bıraksan, tapesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez."[539] âyetine benzer. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin önceki âyetlerle olan uyumu ve bağı hakkında şöyle denildi: Mûsâ'nın (a) kavminden olan bu kimseler, buzağıya tapanlar mukabilinde zikredildi ki âyet onların Mûsâ'nın (a) kavminin tamamı değil, bir kısmı olduğuna delâlet etsin. Bu yaklaşım mümkündür, ancak uzak bir ihtimaldir. Hem de bu âyetin buzağıya tapma kıssasının anlatıldığı âyetin uzaklığı kadar uzak bir ihtimaldir. Bizim yaklaşımımız ise daha doğrudur.

Eğer, "Yehdûne ve ya'dilûne" fiilleri "Süreklilik bildiren hâl cümleleridir." denecek olursa buna şöyle cevap veririz: Sadece daha önce geçen kavimlerin durumlarını muzari (şimdiki zaman) kipiyle anlatan buna benzer birçok âyet vardır. Açıklaması, geçmiş zaman (mâzî) şimdiki zaman kipiyle anlatılmaktadır, şeklindedir. Burada tefsirini yapmakta olduğumuz âyet ise, Mûsâ'nın (a) kavminden hak üzere olan kimseleri ihtiva etmektedir. Bunlar, Hz. Mûsâ'ın zamanından itibaren başlayan ve en son Peygamber Hz. Muhammed'in (s) davetinin kendilerine ulaşmadığı kimselerden bu sûrenin indiği zamana kadar gelen kimselerdir. Bunlar, öyle bir topluluktur ki içlerinden kendisine İslâm davetinin ulaştığı her bir fert, onu kabul etmiş ve Müslüman olmuştur. Bunların vasıfları hakkında açık âyetler gelmiştir, bazıları, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyeti, sadece bu kimseler şeklinde yorumlamıştır.

Bazı müfessirler şöyle dediler: Bu âyette zikredilen topluluktan maksat, -Abdullah b. Selâm ve benzerleri gibi- Ehl-i Kitab âlimlerinden Hz. Peygamber'e iman eden kimselerdir. Bu yaklaşıma cevap olarak deriz ki Ehl-i Kitab âlimleri hakkında "*Ehl-i Kitab'tan öyleleri vardır ki, Allah'a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah'a boyun eğerek iman ederler. Allah'ın âyetlerini az bir paraya satmazlar. İşte onlar için Rableri katında ecirleri vardır. şüphesiz Allah, hesabı çabuk olandır.*" [540] âyeti gibi sarih ve açık âyetler inmiştir. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet ise, "maksadın Ehl-i Kitab âlimleri olduğu hususunda" açık değildir, tam aksine ifadenin akışı bu yaklaşımla çelişmektedir. Çünkü bu âyet, Hz. Peygamber'e iman edenlerin durumlarını beyan ettikten sonra gelmiştir. Dolayısıyla bu

539. Âl-i İmrân, 3/75.
540. Âl-i İmran, 3/199.

âyetin manası hakkında akla ilk gelen, onun Mûsâ'nın (a) kavmine mensup olan O'nun zamanında ve ondan sonra gelen seçkinler hakkında olmasıdır. Bunların arasında -başka âyetlerden kesin olarak anlaşıldığı üzere- peygamberler, Rablerine taslim olmuş zahidler (rabbâniyyûn) ve âdil hüküm veren yargıçlar vardır. Ehl-i Kitab'ın hayırlıları (seçkinleri) hakkında gelen âyetler, üç gruptur.

1) Birinci grup sarih ve açık âyetlerdir. Bunlar, Hz. Peygamber'in zamanına yetişen ve Ehl-i Kitab iman etmeden önce veya daha sonra iman eden kimselerdir. şu âyetler bu şıkka örnek âyetlerdir:

a) *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (den bazısı) onu, hakkını gözeterek okurlar. Çünkü onlar, ona iman ederler. Onu inkâr edenlere gelince, işte gerçekten zarara uğrayanlar onlardır."*[541]

b) *"Ondan (Kur'ân'dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler. Onlara (Kur'ân) okunduğu zaman: Ona iman ettik. Çünkü o, Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de Müslüman idik, derler. İşte onlara sabretmelerinden ötürü, mükâfatları iki defa verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar. Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve: Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selâm olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz, derler."*[542] En'âm, Ra'd, İsrâ, Kasas, Ankebût vb. sûrelerde bunlara benzer daha birçok âyet vardır.

2) Mûsâ (a) zamanında yaşayan ve O'nunla birlikte dosdoğru yolda yürüyen, daha sonra İsrailoğulları peygamberleri zamanından başlayarak peygamberlik müessesenin evrensel hale geldiği döneme (Hz. Peygamber dönemine) kadar gelen... Ve Hz. Peygamber dönemine erişip de henüz İslâm davetini duymayan kimseler hakkında sarih ve açık olan âyetlerdir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyet de buna örnektir.

3) Üçünçüsü ise, birinci şıkka da ikincisine de muhtemel olan âyetlerdir.

"Hepsi bir değildir; Ehl-i Kitab içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerinden okurlar. Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere

541. Bakara, 2/121.
542. Kasas, 28/52-55.

koşarlar. İşte bunlar iyi insanlardandır. Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah, takvâ sahiplerini çok iyi bilir."[543] âyeti bu şıkka örnektir.

Bu âyette geçen *"ümmet"* kelimesinin tefsiri hakkında bir takım İsrailî hurafeler söz konusudur. İbn Cerîr, bunların bazılarını İbn Cüreyc'den rivayet eder. İbn Cerir, "Bana şöyle bir haber ulaştı." der ve sözüne şöyle devam eder: "İsrailoğullarından bir sıbt, yer altından bir tünelden geçerek Çin'in arka taraflarından çıkarlar."[544] İbn Cerîr, İbn Abbas'tan -rivayet senet zincirini vermeden- bu rivayeti destekleyen ifadeler zikreder. İbn Cüreyc, ilminin ve rivayetinin genişliğine rağmen, hadiste "tedlis" yapanların en kötüsüdür. Çünkü o, sika ravilerden ve cerh ve ta'dil imamlarından duyduğu rivayetlerde tedlis yapmamaktadır. Halbuki cerh ve ta'dil imamları, İbn Cüreyc'in "haddesenâ" demeden yaptığı rivayetlerin hiçbirine itibar etmemektedirler. Bu hurafeyi, birçokları rivayet etmişler, rivayete başkalarına nispet ettiklerini de buna eklemişler ve hakkında birçok konuyu incelemişlerdir. Ancak bunların hiçbirisi anlatmaya değecek şeyler değildir.

وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا وَأَوْحَيْنَا إِلَى
مُوسَى إِذِ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ
فَانبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ
مَّشْرَبَهُمْ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ
وَالسَّلْوَى كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا
وَلَكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿160﴾

160- Biz onları oymaklar halinde oniki kabileye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Mûsâ'ya "Âsânı taşa vur!" diye vahyettik. Derhal ondan oniki pınar fışkırdı. Her kabile içeceği yeri belledi. Sonra üzerlerine bulutla gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bıldırcın indirdik. (Onlara dedik ki) "Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yeyin." Ama onlar bize değil kendilerine zulmediyorlardı.

543. Âl-i İmrân, 3/113-115.
544. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 87, 88.

Bu âyet, Mûsâ'nın (a) kavmine dair haberlerden başka bir ifade akışı olup bir öncesine atfedilmektedir. Çünkü onun hedeflediği öğütler ve derslerin tümünde kendisiyle ortaktır. Yüce Allah şöyle diyor:

"Biz onları oymaklar halinde oniki kabileye ayırdık." Yani Biz Mûsâ'nın (a) kavmini -birkaç âyet sonra anlatılacağı üzere- ayırdık. Onların içinde doğru yolu gösteren ve doğrulukla adalet yapanlar olduğu gibi, zalim ve fasık olanlar da vardır. Onları parçalara ayırdık ve tam oniki fırka haline getirdik. Her bir fırkaya ***"esbât"*** denilir. *"Esbât"*, ümmet ve topluluklar demektir. Bunların herbiri yaşantısında ve bazı işlerde özel bir nizamla diğerinden ayrılmaktadır. Nitekim bu husus, biraz sonra içecekleri yerden söz edilirken gelecektir. ***"Sıbt"*** kelimesinin manası olarak meşhur olanı, -mutlak manada- bir insanın çocuğunun çocuğu (torunu) demektir. "Sıbt" bazen sırf kızın çocuğu manasına da kullanılır. İsrailoğullarının esbâtı, -Levililer hariç- Hz. Yakub'un on evladından dünyaya gelen nesiller demektir. Yakub'un oğlu Yusuf'un oğlundan olan torunları ise "Efrâim" ve "Mensî"dir. Levi'nin sülâlesine gelince, bu sülâleye bütün esbat içinde din hizmeti havale edilmiştir. Onun için âyet, Levi'nin sıbtını müstakil bir sıbt olarak kılmamıştır. Bu mesele, daha önce ayrıntısıyla geçmişti. "Esbât", -Araplarda fırkalara "kabâil" (kabileler) denilmesi gibi- İsrailoğullarının kısımları olan fırkaları ve parçaları beyan etmektedir. Maksat söz konusu fırka ve parçaların bu şekilde isimlendirildiğinin bilinmesidir. Âyette geçen ***"ümem"*** kelimesi ise, ıstılah manasındaki esbâttan hangi mananın kastedildiğini beyan etmek için getirilmiştir. *"Ümmet"* kelimesi ise öyle bir topluluktur ki, bu topluluğun fertlerini aynı ortak bağ, aynı maslahat (çıkar) etrafında toplar. Bu da daha önce geçmişti.

"Kavmi kendisinden su isteyince, Mûsâ'ya 'Âsânı taşa vur!' diye vahyettik. Derhal ondan oniki pınar fışkırdı." Bakara Sûresi'nde böyle bir âyet tefsiriyle birlikte daha önce geçmişti. Bu âyet, *"Musa (çölde) kakvmi için su istemişti de biz ona: Değneğinle taşa vur! demiştik. Derhal (taştan) oniki kaynak fışkırdı. Her bölük, içeceği kaynağı bildi. (Onlara:) Allah'ın rızkından yeyin, için, sakın yeryüzünde bozgunculuk etmeyin, dedik."*[545] âyetiydi. Yüce Allah, burada kavminin kendisinden su istediğini, Bakara âyetinde ise Mûsâ'nın (a) kavmi için Rabbinden su istediğini ifade etmektedir. Bu iki olayın ikisi de meyda-

545. Bakara, 2/60.

na gelmiştir. *"İstiskâ"*, sulamak için su istemek demektir. Biri Mekkî (A'râf), diğeri Medenî (Bakara) olan bu iki sûrede *"hacer"* (*taş*) kelimesinin marife kılınmasının sebebi, hacmini ta'zim etmek içindir. Bu taş, Tevratta "sahr" (kaya) şeklinde ifade edilmektedir. "Hacer" (taş) kelimesinin marife kılınmasının sebebi, şanını yüceltmek için olabileceği gibi, her ikisi için de olabilir. Bu taşın cirmi de, şanı da büyüktür. Tevratın ibaresinin delâlet ettiği üzere, "hacer" kelimesinin başındaki *"el"* takısı, ahd için de olabilir. Çünkü Tevrat, bu taşın yerini Hor dağı olarak belirtmektedir. *"İnbicâs"* ile *"inficâr"* aynı manaya olup fışkırmak demektir. "Becesehû" demek "fetehahû/onu açtı" demektir. "İnbecese" ve "beccesehû" "fe tebeccese" kullanımları vardır. Diğer fiil de böyle kullanılar. "Fecerehû", onu yardı ve fışkırdı, demektir. "Feccere" ve "fe tefeccere" kullanımları söz konusudur. Tabersî, *"inbicâs"* kökünün suyun az, *"inficâr"* kökünün ise çok olarak çıkması manalarına olduğunu iddia eder. Onun düşüncesine göre bu iki fiilin kullanılması, suyun önce az olarak çıkıp sonra çoğaldığını ifade etmektir. Bundan daha ince bir ifade Râgıb'ın ifadesidir:

"el-İnbicâs", daha çok dar bir şeyden akma manasına, "el-inficâr" ise, hem bu manaya ve hem de geniş bir şeyden akma manasına kullanılır. Yüce Allah, suyun dar bir yerden -bu Mûsâ'nın (a) taşıdır- çıkışı manasına iki kelime kullanmış ve *"İkisinin arasından bir de ırmak fışkırtmıştık."*[546]; *"Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık."*[547] demiş, yani her iki âyette de *"fışkırttık"* manasına *"feccernâ"* demiş, fakat "becesnâ" dememiştir." [548]

Ben de derim ki dili rivayet eden bilginler, bir kelimeyi diğeriyle açıklamakta ve buna çokluğa delâlet eden şâhitler (örnek kullanımlar) getirmektedirler. *Lisânu'l-Arab*'da "becese" kökünü şöyle açıklanmaktadır:

"el-Becesü" bir kırba (su tulumu) veya taş ya da yeryüzünde olan bir çatlak demektir ki o çatlaktan su çıkar. Eğer çıkmazsa buna "inbicâs" denmez. Şâir şöyle der:

546. Kehf, 18/33.
547. Kamer, 54/12.
548. Râgıb, *el-Müfredât*, (Be-ce-se., md. si.) s.37.

وكيفَ غَرَبيّ دالج تبجسا

"Kuyudan su çeken kimsenin kovası gibi nasıl da damla damla aktı."

"Ve's-sehâbu yetebeccesü bi'l-matar" "Buluttan damla damla yağmur yağıyor." demektir. "İnbicas" kökü, genel manalı olup, her yerden akmak, "en-nübû'" ise, özel manalı olup sadece "kaynaktan fışkırmak" manasınadır. "Becestü'l-mâe, fe'n-becese" demek, "fecertü'l-mâe fe'n-fecere" yani "Suyu fışkırttım, o da fışkırdı" demektir."[549]

el-Esâs'ta ise aynı kök şu şekilde açıklanmaktır: "İnbecese'l-âu mine's-sehâbi ve'l-ayni" demek, buluttan ve kaynaktan su fışkırdı, demektir. "Tebeccese", "tefeccera/fışkırdı, patladı" demektir. Aynı kökten türeme "sehâib bücs/yağmur fışkırtan bulutlar", "beccesehâ'llahu/Allah, onlardan su fışkırttı." demektir. İbn Mukbil, bu fiili bir beytinde yağmur yüklü bulutları anlatırken şöyle kullanmaktadır:

له قائدٌ دُهمُ الرباب وخلفه روايا يُبَجِّسنَ الغمام الكنهورا

"Yağmur yüklü yoğun bulutun, var önünde kara buluttan rehberi,
Arkasında rehberin yağmur yüklü bulutlar tıpkı yük devesi!
Patlar bol yağmurla yoğun bulutlar,
Taşıdığı yağmurdan ağırlaşmış gövdesi!"

Bütün bu açıklamalardan sonra âyetin manasına gelecek olursak; Kavmi Hz. Mûsâ'dan su isteyip de o da kavmi için Rabbinden su isteyince -Bakara âyetinde olduğu gibi- kendisine ***"Âsânı taşa vur"*** diye vahyettik. O da vurdu, vurmasının ardından taştan kabilelerinin sayısı kadar tam oniki pınar fışkırdı. ***"Her kabile içeceği yeri belledi."*** Yani her kabilenin insanı su içeceği mekânı tanıdı. Çünkü her kabileye, bir su pınarı tahsis edilmişti. Bu hususţaki düzen gereği ve izdiham zararından kaçınmak maksadıyla her kabile sadece kendisine tahsis edilen yerden suyunu alabilecekti. Eski Ahid'in Sayılar Bölümü'nün birinci bâbında ifade edildiğine göre İsrailoğullarından yirmi yaşında ve savaşa elverişli kişilerin sayısı 600 bini geçiyordu. Tevrat, Sayılar, I/46 ya göre, bunlar 603.550 kişiydiler. Bu hesaba göre, erkek, kadın ve ço-

549. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Be-ce-se, md. si.)

cuk olmak üzere tümünün sayısı iki milyondan az olmaz. Tenkitçi tarihçi ve hikmet sahibi İbn Haldun, tarihçilerin Tevrat'ın verdiği rakkamı esas alarak İsrailoğullarından savaşabilecek asker sayısının çok olduğu yolunda söyledikleri sözlerden kuşku duymaktadır. İbn Haldun, neden kuşku duyduğuna birçok gerekçe göstermekte ve bunları, tarihinin mukaddime kısmının baş tarafında açıklamaktadır. Fakat İsrailoğullarının sayılarının binlerce ve onbinlerce olduğunda kuşku yoktur. Sîna dağının bitişiğindeki Hur dağında bulunan kayadan fışkıran pınarlardan başka İsrailoğullarının su kaynakları olmadığına göre bu kayanın alanı çok çok geniş ve dağın önünde uzanıp giden ovanın da aynı şekilde alabildiğine engin olması gerekir. Taki gelip giden binlerce sıbtı içine alabilsin.

Ehl-i Kitab âlimleri, "Hor" sözcüğünün ne manaya geldiği üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya Hor dağında bulunan bir kayaya gitmesini emretti. Oraya gidecek ve yanında veya üzerinde Rabbi bulacaktı. Yüce Allah'ın emrine göre elindeki âsâ ile kayaya vuracak ve kayadan su fışkıracaktı. İşte Ehl-i Kitab âlimleri, bu dağın Sina dağının bizzat kendisi mi, yoksa iki lâfız arasında umum-husus ilişkisi mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, adı geçen kayanın Vâdi'l-lecâ adındaki bir vadide olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu zikredilenlerin hiçbirisi bizi ilgilendirmiyor. Ancak biz şundan eminiz ki bizim tefsir kitaplarımızda hacmi ve şekli, koyun başı kadar veya daha büyük olduğu, çuvala konulduğu ya da bir öküz ve eşek üzerinde taşınması gibi bu taşın niteliklerine dair söylenen şeylerin tümü garip şeyler olup, onların kabul ettikleri İsrailiyat olan hurafelerdendir. İbn Kesîr, bu gibi haberler karşısında her zaman tetikte ve uyanık olmasına rağmen yine de birçoğunu nakleder.

Arâisü'l-Mecâlis'te Vehb b. Münebbih'ten rivayet ediliyor. Vehb'in rivayetine göre Mûsâ (a) onlar için en yakın taşa vuruyor ve o taştan su fışkırıyordu. İsrailoğulları dediler ki eğer Mûsâ, âsâsını bir kaybederse susuzluktan ölüp gideriz. Bunun üzerine Yüce Allah Mûsâ'ya (a) taşla konuşmasını ve konuşursa taşın kendisine itaat edeceğini vahyetti. Bunun üzerine İsrailoğulları, "Peki hiç taş olmayan bir yere gidecek olursak halimiz nice olacaktır?"diye sordular. Bu soru üzerine Yüce Allah, Mûsâ'ya (a) yanına taş almasını ve konaklayacağı yere o taşı bırakmasını emretti!.. Bütün bu haberler, Vehb'in kafasından uydurduğu harafelerdir. Bu haberlerin ne Yahudiler

ve ne de Müslümanlar nezdinde hiçbir aslı ve esası yoktur. İsrailoğulları hakkında söylenen ne varsa hepsi karşısında ravilerin kendilerini kaybedip ölçüyü kaçırmaları olmasaydı, Hz. Mûsâ'nın beraberinde taşıdığı bir taştan yüzbinlerce veya milyonlarca insanın su içtiği gibi haberleri kabul etmezlerdi. Ayrıca onlar Vehb'in "Hûd'un (a) kavminden bir adamın başı büyük bir kubbe gibiydi!" şeklindeki ifadesini de kabul etmişlerdir. Bu hurafeyi buna benzer hurafelerle birlikte rivayette sika olan rivayetlerden saymaktadırlar.

"Sonra üzerlerine bulutla gölge yaptık" Bu âyette geçen ***"el-gamâm"*** kelimesi, bulut veya beyaz bulut ya da ince bulut demektir. Buna göre âyetin manası, üzerlerine gölge yapmak üzere bulutları onların emirlerine verdik, bulutlar onları güneşin kızgın sıcaklığından -ışığının faydasından ve mutedil sıcaklığından mahrum olmayacakları şekilde- korur. Bulut parçasına -insanı üst tarafından gölgeleyen her şey gibi- "zulle" denilir. Çölde yoğun bir bulut olmasaydı, güneş İsrailoğullarını yakar kavururdu. Çünkü çölde gölgesine sığınacakları herhangi bir ağaç yoktu.

"Onlara kudret helvası ve bıldırcın indirdik." Bu âyette geçen ***"el-mennü"*** çiğ gibi gökten inen bayaz bir maddedir. Tatlı olup bala benzer. Kuruduğu zaman da zamk gibi olurdu. Bu madde, çölde bulundukları zamanlarda İsrailoğulları üzerine çok inmiştir. Tevratta tadının yağlı kadayıf gibi olduğu anlatılmaktadır. Görüntüsü ise göz yuvarlığı gibidir.

Tevrat'ta, bu "gök ekmeği" diye isimlendirilmekte ve normal ekmek yerine geçtiği ifade edilmektedir. Birçok müfessir, doktorların "terencübin/kudret helvası" diye bildikleri nesnenin bu olduğunu söylerler. *Kâmûsu Kitabi'l-Mukaddes*'de Dr. Post şöyle der: Bu *"menn"* ile, karaağaç suyundan yapılan tıbbî men birbirine karıştırılmamalıdır. Aynı şekilde ılgın ağacından yapılan kudret helvasıyla da karıştırmamak gerekir. Dr. Post, bu iddiasını birkaç gerekçeye dayandırmaktadır:

1) İsrailoğulları çöle yolculuğa çıkmadan bu kudret helvasını görmemişlerdi.

2) Arap kudret helvası, sadece ılgın ağacının altında ve sadece yaz mevsimi başında bulunur.

3) Bu kudret helvasını uzun süre muhafaza etmek mümkündür, asla kurtlanmaz.

4) Öğütmek ve dövmek mümkün değildir.

5) Âyette zikri geçen el-menn, mevsim süresince haftanın bütün günleri oluşmaktadır.

Dr. Post'un söyledikleri bizce üzerinde tartışılabilir şeylerdir ve açıklamaya da gerek yoktur. Dr. Post, bununla bu menn'in mucize veya Mûsâ'nın (a) kerameti olduğu yolundaki ifadesini ispat etmek istiyor. Bizler, Yüce Allah'ın Hz. Mûsâ'ya kavmini ıslah etmesi için onlara karşı sunmak üzere apaçık mucizeler ve hüccetler verdiğini inkâr etmiyoruz. Mısırlıların İsrailoğullarını köle edinmeleri, onları ifsat etmiştir. Kudret helvasının bu kadar çok inmesi, mucize olması için yeterliydi. Çünkü bu helva, binlerce insana yetiyor ve onların nezdinde ekmek yerine geçiyordu. Nitekim, O bunu *"es-selvâ"* (*bıldırcın*) meselesinde itiraf eder. Dr. Post, bu kuşun sümmân (bıldırcın kuşu) olduğu hususunda başka bilginlere katılmakta ve şöyle demektedir: Bu kuşlar, Afrika'dan özellikle de Mısırdan göçüp yorgun bir şekilde Sîna'ya gelirlerdi. Yorgun oldukları için de yere düşerler veya alçalırlar ve elle yakalanırlardı. Bazı bilginlere göre, *"es-selvâ"*, sümmân kuşuna benzer fakat ondan daha büyüktür.

"(Onlara dedik ki) size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yeyin." İbarede takdiren "Onlara dedik ki" cümlesi vardır ki Kur'ân'da ve Arap kelâmında benzeri çoktur. Yani onlara dedik ki, size verdiğimiz ya da onlara *"Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yeyin."* diyerek kudret helvası ve bıldırcın indirdik. Kudret helvasına ve bıldırcına ait bu vasıf (tayyibât), zamir yerine açık isim olarak getirilmiştir ki kudret helvası ve bıldırcın nimetinin şanı yüceltilsin. "Razeka" fiilinin "azamet" çoğulu olan "nâ"ya isnat olunarak *"razeknâ"* denilmesi, uyarıyı pekiştirmek ve bundan dolayı Yüce Allah'a şükretmek gerektiğini hatırlatmak içindir. -Her ne kadar hitap, Medine'de Hz. Peygamber'e mücavir olan İsrailoğullarına ve onların dışında ulaştığı herkese ise de- Medenî (Medine inişli) Bakara Sûresi'ndeki âyet hakkında da aynı takdir yapılır. Bakara Sûresi'nde hitabın onlara yönelik olması, kudret helvasının ve bıldırcının babaları ve dedeleri için gerçekleşen bir nimet olmasındandır. O âyet, mana itibarıyla A'raf Sûresi'ndeki bu âyeti hikâye etmektedir. Ancak burada ifade, öncelikle müşriklere yöneliktir. Çünkü bu sûre Mekkîdir. Bundan dolayı her iki sûredeki âyetin son kısımları aynı ibareyle geldi:

"Ama onlar bize değil kendilerine zulmediyorlardı." Yani onlar bu nimetlere nankörlük ederek bize zulmetmiyorlardı. Fakat onların âdeti, -Rablerine değil- kendi nefislerine zulmetmekti. Çünkü hiçbir kimsenin zulmünün etkisi, Rabbe veya bir başkasına değil, sadece kendilerine erişir. Onlar, nimetlere nankörlük edip inkâr ederek ve bunun dışından başka şeyler yaparak zamandan zamana ve nesilden nesile kendi nefislerine zarar veriyorlar. Ayrıca bu husus, Kur'ân'da icmalen (toptan ve kısaca) Tevrat'ta ise tafsilatıyla açıklanmıştır. Âyette *"enfüsihim"* kelimesinin yaptıkları zulmün sadece kendi nefisleriyle kısıtlı olduğunu ifade etmek üzere *"yazlimûne"* fiilinden önce getirilmesi, Yüce Allah'ın nimetine karşı yaptıkları nankörlüğün -O'na değil- sadece kendilerine zarar vereceğini açıklamak içindir. Ayrıca bu durum, Müslim'in Ebû Zerr'den merfû olarak rivayet ettiği uzunca bir hadiste de ifade edilmektedir: "*Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım. Onu sizin aranızda da haram kıldım. Birbirinize zulmetmeyiniz.*"[550] Yine aynı hadisin devamında "*Ey kullarım! Sizin bana zarar vermeye elbet gücünüz yetmez ki, zarar veresiniz. Bana fayda vermeye de gücünüz yetmez ki, fayda veresiniz.*" denilmektedir.

Âyetteki *"kasr/kısıtlı olma"* manasına onların insanlara zarar veremeyeceği manası dahil değildir. Çünkü çölde onlarla beraber hiçbir kimse yoktu ki, ona zulmedemeyecekleri ifade edilsin. Çölden çıktıktan sonra insanlarla temas edince içlerinden adil olanlar çıktığı gibi, zalim olanlar da çıkmıştır. Kendi nefsine zulmeden bir kimse, başkasına daha da çok zulmeder. İnsanın kendi nefsine yaptığı zulüm, -kendisine menfaat biçiminde tecelli ettiği için- zulmettiğini bilmediği şeylerden bile olsa bunun âkibeti de zarardır. Bütün zalim ve mücrimlerin durumu budur. Onlar, insanlara zulmedip kötülük ederlerken -bilmedikleri için- kendi nefislerine fayda vermek niyetindedirler. İsrailoğullarından bir zümre, insanlara çeşit çeşit zulümleri reva görürlerken bununla kendi nefislerine ve kavimlerine fayda vermek maksadını gütmektedirler. Bu ise -Rusya'da körükledikleri fitne gibi büyük bir tehlikeyi ve yaygın bir kötülüğü haber vermektedir. Bu fitne, adına bolşevizm denilen sosyalizmin aşırı öğretileridir. Bir diğer fitneleri, Arapların elinden Filistin'i çekip alma girişimleridir. Bütün bunlar, *"Kânû enfüsehüm yazlimûne"* âyetinde ifadesini bulan zulme devam kavramına giren şeylerdir.

550. Müslim, *Birr*, 55.

Çünkü âyet, bunun İsrailoğulları için bir huy ve âdet haline geldiğini ifade etmektedir.

وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُوا هَـٰذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةٌ وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿161﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِّنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿162﴾

161- Onlara denildi ki: Şu şehre yerleşin ve orada dilediğiniz şeylerden yeyin, "hıtta" (bağışlanmak istiyoruz) deyin ve kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanımızı daha da artıracağız.

162- İçlerinden bir kısım zalimler, sözü kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler. Biz de zulmetmelerinden ötürü üzerlerine gökten bir azap gönderdik.

Bu iki âyetin aynısı daha önce Bakara Sûresi'nde[551] geçmişti. Ancak oradaki âyetle bu âyet arasında ifadede kullanılan kelimeler açısından farklar vardır. O farkları şimdi burada açıklıyor ve diyoruz ki:

1) Yüce Allah, burada ***"Ve iz kîle lehüm" Onlara denildi ki:"*** diyor. Çünkü kıssa, öncelikle Mekke'lilere yöneltilen bir hitaptır. Burada İsrailoğullarına dair yapılan hikâye, gâibten hikâyedir. Kaide, "İsrailoğulları" yerine zamir zikredilmesi şeklindedir. Bundan dolayı Yüce Allah, *"lehüm"* dedi. Bakara Sûresi'nde ise *"Ve iz kulnâ" "Biz dedik ki..."* denildi ama her iki cümlenin manası birdir. Çünkü bunu söyleyenin Yüce Allah olduğu malumdur. Bakara Sûresi'nde, İsrailoğullarına hitap şeklindeki ifade akışı (siyak) gözetilmiştir. Çünkü orada bu âyetten önce *"Bir zamanlar biz sizin için denizi yardık."*[552] *"Mûsâ'ya kırk gece (vahyetmek üzere) söz vermiştik."*[553] denilmektedir. Onun için *"ve iz kulnâ"* demek, bu ifade akışına uygun düştü.

551. Bakara, 2/58..
552. Bakara, 2/50.
553. Bakara, 2/51.

2) Ancak ayette -burada *"lehûm"* denildiği gibi- "leküm" denilmedi. Çünkü hitap, bizzat Hz. Peygamber döneminde Medine'de yaşayan Yahudiler değil, onların binlerce sene önce yaşamış olan ecdâdlarınadır. Fakat "lehüm" denilmedi. Çünkü ifade akışı (siyak), meçhul olan ve belirlenmesi gereken gâib bir kişiye değildir. Tam tersine daha sonra gelen nesle (halef), selefin (ecdâd) yaptığı şeylerden hüccet olacak şeyleri hatırlatmaktır. Çünkü onlar, atalarının ahlâkını, eğilimini, ve âdetlerini miras olarak devralmışlardı. O halde bu "karakter", şu anda âyete muhatap olan halefle, yok olup gitmiş ve geçmişte kalmış olan selef (ataları) arasında müşterek bir karakterdir. "Lehüm" kelimesinin eklenmesi, ifadeyi sadece gâibe (atalarına) mahsus kılardı. Bu durumda olayın İsrailoğullarına olan hikâyesi, Mekke Araplarına ve başkalarına olan hikâyesi gibi olurdu. Bu incelik üzerinde düşünmek gerekir.

3) Burada ***"üskünû hâzihi'l-karyete"*** ***"şu şehre yerleşin"*** denilirken, Bakara Sûresi'nde *"ûdhulû"* denilmektedir. Burada hasıl olan fayda daha tamamdır. Çünkü "süknâ" (yerleşme) "girme"yi gerektirir, fakat "girme" "süknâ"yı gerektirmez. İki farklı fiilin kullanılmasının faydası, daha sonra bunların üzerlerine yapılan atıfta kendisini gösterir ki o da şudur:

4, 5) Yüce Allah burada ***"ve külû minhâ haysü şi'tüm"*** ***"ve orada dilediğiniz şeylerden yeyin,"*** derken, Bakara Sûresi'nde *"fe külû minhâ haysü şi'tüm rağaden"* buyurmaktadır. Bakarada "yeme" fiili "fâ" harfiyle atfedilmiştir. Çünkü -köyün dörtbir yanında bulunan meyve ve yemişleri yemek gibi- yeme fiilinin ilk başlangıcı girme olayının ardından olacaktır. "Süknâ" (yerleşme) ise uzayıp giden bir süreçtir. Yemek, o sürecin ardından değil, esnasında olacaktır. Dahası; "süknânın ardından" ifadesi ancak bu süknâyı terkeden kimse için kullanılır. Bundan dolayı, "yeme" fiiili burada vâv harfiyle atafedildi "vâv" ise iki şeyin -aralarında sıralama ve birbirini takip etme gibi bir mülâhaza olmaksızın- mutlak olarak cemedilmesini ifade eder. Yüce Allah, Bakara'da "yeme" fiilini "rağd" kelimesiyle vasafetti. *"Rağd"*, *"bolluk ve rahatlık"* manasına gelir. Bunun müjdesinin girilme esanasında verilmesi uygun düşer. Çünkü bu husus, oraya giren kimse nezdinde bilinmeyen bir husustur.

6) Yüce Allah, burada ***"Hıtta (bağışlanmak istiyoruz) deyin ve kapıdan eğilerek girin ki..."*** buyurmaktadır. Bakara Sûresi'nde ise burada sona getir-

diği kısımı öne almış, öne aldığını da geri bırakmıştır. Tabii bu takdim ve tehir, olayın zikredilmesi açısındandır. Bu durum, emredilen iki fiilin arasında sıralama talep edildiğini göstermez. Çünkü atıf, iki fiilin mutlak olarak talep edıldiğini ifade eden "vâv" harfiyle yapılmaktadır. Fakat her iki sûredeki ifade, bir ve aynı olsaydı bundan -geneli açısından bile olsa- öncelikle zikredilenin daha çok tercih edildiği veya daha önemli olduğu anlaşılacaktı. Çünkü takdim (öne geçirme) konusunda kaide budur. İşte farklı ifade, birinin öne alınması, diğerinin daha sonra zikredilmesi ve bunun aksi arasında hiçbir fark olmadığını göstermiş oldu. Çünkü bu iki fiilin yapılmasının talep edilmesinden maksat, -Ya Rabbi! Bağışla! duası gibi- günahlarının ve hatalarının bağışlanması için bir dua olan *"hıtta"* kelimesiyle, -Peygamberimiz'in (s) Mekke'yi fethettiği zaman oraya girmesi gibi- kasabanın kapısından alçak gönüllü, huşû içinde ve başını öne eğerek "girme" arasında tertibi (sıralamayı) gerekli kılmaz.

7) Yüce Allah burada ***"nağfir lekûm hatîâtikum" "ki hatalarınızı bağışlayalım."*** demektedir. Kıraat imamlarından Nâfi', İbn Âmir ve Ya'kûb, bu fiili "tâ" harfi ve "fâ"nın fethiyle *"tuğfer"* ve *"hatîâtikum"* kelimesini de "merfû" olarak *"hatîâtukum"* şeklinde okumuşlardır. Bu kıraat tarzı, *"ve iz kîle lehüm"* ifadesine uygun düşmektedir. Cumhur ise, "nûn" harfiyle ve "fâ"nın kesriyle *"nağfir"* şeklinde okumuşlardır. Bu da biraz sonra gelecek olan "senezîdü" fiiline uygun düşmektedir. Her iki kıraat tarzında da mana aynıdır. İbn Âmir ise "hatîâtukum" kelimesini tekil olarak "hatîetukum" şeklinde okumuştur. Ancak bu kelime çoğul manasındadır. Çünkü kelime muzaftır (tamlanan). Muzaflar, kaide olarak "genellik" ifade ederler. Herhalde bu kıraat tarzı, onların aralarında ortak özel bir hataya da işaret etmektedir. Kıraat imamlarından Ebû Amr ise, "hatâyâkum" şeklinde okumuştur. Cumhur, Bakara'daki âyeti -mağfiret" fiili hakkında -tıpkı burada olduğu gibi ihtilâf etmekle birlikte- "hatâyâkum" şeklinde okumuştur. el-Mushafu'l-İmâm'da (Ana Mushaf) bu iki kelimenin yazılış tarzı, her iki kelime hakkında zikredilen şekillere muhtemeldir. Kıraat imamları arasındaki ihtilâfın faydası, lafzîdir ki kıraatta genişlik ifade eder. el-Kutbu'ş-*Şîrâzî der ki, "el-hatîe"* kelimesinin müfret (tekil) ve cem' (çoğul) olarak okunuşlarındaki ihtilâfın faydası şudur: Bu günâhlar, -yapmaları emredilen fiilleri yaptıkları ve söylemeleri istenen sözleri söyledikleri takdirde ister az, isterse çok olsun- onlar için bağışlanacaktır.

8) Yüce Allah burada isti'nâf-ı beyânî[554] olmak üzere "vâv" getirmeksizin *"senezîdü'l-muhsinîn" "İyilik yapanlara ileride ihsanımızı daha da artıracağız."* dedi. Bu cümle bir sualin cevabıdır. Sanki şöyle bir soru sorulmuştur: "Bağışlanmanın ardından ne var?" Yani biz amellerini güzel yapanlara iyiliklerine karşılık olmak üzere güzel karşılığını daha da artıracağız. Bakara Sûresi'nde ise bu kelime "vâv" harfiyle birlikte *"ve senezîdü"* şeklinde gelmiştir. Her iki fiilin manası birdir. "Vâv" harfinin fiilin başından atılması, bu "artırma"nın "sırf bir ihsan ve lütuf" olduğuna, -"boyun eğme", "kapıdan eğilerek girme", "hataların bağışlanmasını dileme"nin sebeb kılındığı hususta- "bağışlanma"yla alâkasının bulunmadığına daha çok delâlet eder.

9) Yüce Allah, burada "Fe beddele'llezîne zalemû minhum kavlen ğayre'llezî kîle lehüm=**İçlerinden bir kısım zalimler, sözü kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler.**" demektedir. Bu âyetin Bakara Sûresi'ndeki benzeri üzerine burada *"minhüm"* ziyadesi yapılmıştır. Bunun sebebi, *"ve iz kîle lehüm"* ifadesinde geçen sebebin aynısıdır. Yani ifadede bağlantı kurmak için kendilerinden söz edilen kimselerin yerine kullanılan bir zamire olan ihtiyaçtır. Az önce -yedinci farkta gördüğümüz üzere- Bakara Sûresi'nde böyle bir ihtiyaç yoktur. İfade edildiği üzere bu *"minhüm"* zamiri daha fazla açıklama yapmak için de gelmiş değildir. Tam aksine burada esas olan budur. Bakara Sûresi'nde ise -her ne kadar gâiblerden hikâye ediliyorsa da- buna ihtiyaç yoktur. Çünkü ifade onların hazırda bulunan haleflerine hitap bağlamından (siyak) henüz çıkmış değildir.

*"Sözü, kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirmeleri"*nin manası, Bakara Sûresi'ndeki âyet tefsir edilirken daha önce geçmişti. Kısaca söylemek gerekirse, onlar gerek söz ve gerekse fiilleriyle isyan ettiler ve verilen emre tam olarak muhalefet ettiler, yaptıkları muhalefet, ictihad ve te'vile muhtemel değildi. Kendilerine söylenen sözün lafzının manasına riayet etmedikleri gibi, kavramı ve ondan gözetilen maksadı da gözetmediler. Sözü öyle bir hale getirdiler ki sanki onlardan talep edilen, kendilerine söylenenden başkasıdır. Eğer Yüce Allah, "Bir sözü bir başkasıyla değiştirdiler" veya "kendilerine söyleneni değiştirdiler" deseydi, bu cümleler tam olarak âyetin manasını ifade edemeyecekti.

554. İbarede mukadder olan bir soruya cevap teşkil eden cümleye isti'nâf-ı beyânî denir. (Çev.)

Âyette sözü edilen ***"tebdil"*** *(değiştirme)* konusunda rivayet edilen İbranice ve Arapça lâfızlardan hiçbirine güvenimiz yoktur. Bütün bu rivayetler, -Üstad Abduh'un Bakara Sûresi'ndeki âyeti tefsir ederken söylediği gibi- uydurma olup İsrailiyyâttandır. Bu rivayetlerin bazıları, mevkûf ve merfû olarak *Sahih*'te ve *Sünen*'lerde yer alsa bile hüküm değişmez. Buhârî-Müslim ve başka hadis kitaplarında Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivayet edilen şu hadisi söz konusu rivayetlere örnek olarak verebiliriz: *"İsrailoğullarına 'kapıdan eğilerek girin, hıtta (bağışlanmak istiyoruz) deyin' denildi de onlar, (tersine) kıçları üzerine emekliyerek girdiler. Ve (emrolundukları kelimeyi) değiştirip 'hıtta' yerine (emri hafife almak için) 'hınta/tane', 'Habbetün fî şa'ratin' bir başka rivayette 'habbetün fî şa'îratin' dediler."*[555] Bu hadisi İmam Buhârî her iki sûrenin tefsirinde Vehb b. Münebbih'in kardeşi Hemmâm b. Münebbih kanalıyla rivayet etmiştir. Bu iki ravi, İsrailiyyât konusunda garip rivayetlerde bulunan kimselerdir. Ebû Hüreyre bu haberi Rasûlullah'dan (s) duyduğunu açıkça belirtmemiştir. Onun bunu Ka'bu'l-Ahbâr'dan duymuş olma ihtimali vardır. Çünkü ondan rivayet ettiği sabittir. İşte bu, Üstad Abduh'un bu gibi İsrailiyyattan olan haberlere -senetleri sahih bile olsa- neden itimat etmediğini açıklamaktadır. Fakat sahih ve merfû haberden, senedine tenkit yöneltmek gereken haber çok azdır.

10-12) Yüce Allah, burada ***"Biz de zulmetmelerinden ötürü üzerlerine gökten bir azap gönderdik."*** dedi. Bakara Sûresi'nde ise *"Bunun üzerine biz, yapmakta oldukları kötülükler sebebiyle zalimlerin üzerine gökten acı bir azap indirdik."*[556] dedi. Bu iki âyet arasında üç noktada farklılık vardır.

1) Bu âyette *"irsâl"*, Bakara âyetinde *"inzâl"* fiilleri kullanılmaktadır. Bu fark, lafzîdir. Çünkü bir şeyi yukarıdan "irsâl etme", "inzâl etme"nin aynısıdır.

2) İkinci fark, *"aleyhim"* zamiriyle, *"ale'llezîne zalemû"* arasındadır. Bu iki kelimeden maksat, bu "azab"ın -genel değil- sadece zulmedenlere mahsus bir azab olduğudur. Onun için A'raf âyetinde "aleyhim" denilmesi güzel olmuştur. Çünkü ondan sonra buna zulmün sebeb olduğu açıkça ifade edilmektedir. Eğer *"Fe erselnâ ale'l-lezîne zalemû riczen mine's-semâi bimâ kânû yazlimûn."* denilseydi, zulmün sebep olarak gösterilmesinin tekrarı, belâgat

555. Zebîdî, *Tecrîdü's-Sarîh*, XI, 42.; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 304.
556. Bakara, 2/59.

kaidesine aykırı olacaktı. Bu tekrar Bakara âyetinde söz konusu değildir, çünkü orada sebep olarak "zulüm" değil, "fâsıklık" gösterilmektedir.

3) Üçüncü fark, *"yazlimûne"* ile *"yefsûkûne"* fiilleri arasındadır. Bunun faydası, onların -hakkı eksiltmek, kendi nefislerine veya başkalarına eziyet etmek demek olan- "zulüm"le, -nefse veya insanlara zulüm dışında bile olsa- Allah'a itaattan çıkmak demek olan "fâsıklık"ı kendilerinde birleştirdiklerini beyan etmektir. Bu ziyadenin Bakara Sûresi'nde olması güzel düştü. Çünkü Bakara Sûresi'ndeki âyet daha sonra inmiştir. Âyette geçen *"er-ricz"*, -daha önce bu sûrenin 134. âyetinin tefsirinde açıklandığı üzere- kalplerin karşısında titrediği veya insanların işlerini görürken ve yaşantılarını sürdürürken karşısında huzursuzluk duydukları şeydir. 134.ncü âyeti tefsir ederken *"er-ricz"* kelimesi hakkında müfessirlerin görüşlerini yansıtmış ve Yüce Allah'ın şehre girme kıssasında zikri geçen zalimlere gönderdiği azabın "veba" olduğunu söylediklerini ve bunun da mümkün olduğunu ifade etmiştik. Fakat, veba mümkün olmakla birlikte sahih bir nakille sabit değildir. Bazı müfessirler bu haberi Vehb b. Münebbih'e isnad ederler.

Yüce Allah, Kur'ân'ı bir hidayet rehberi ve öğüt olarak indirmiş, onda geçen peygamber kıssalarını kavimlerin ve şehirlerin tarihi, vâkıaların ve mekânların incelemesi değil, bir ibret dersi ve öğüt kılmıştır. Bu kıssadaki ibret dersi ise, zulüm ve fasıklıktan kaçınmamız gerektiğini, Yüce Alah'ın kavimleri işledikleri günah sebebiyle âhiret hayatından önce dünyada cezalandıracağını, İsrailoğullarını işledikleri zulüm sebebiyle cezalandırdığını, meziyetlerinin, faziletlerinin ve aralarından bir çok peygamber çıkmış olmasının O'nun cezasına engel olmadığını bilmemizdir.

وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ
يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ
شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْبِتُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَٰلِكَ نَبْلُوهُمْ
بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿163﴾ وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ
تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا
قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿164﴾ فَلَمَّا
نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ

وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿165﴾ فَلَمَّا عَتَوْا عَن مَّا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿166﴾

163- Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı. Cumartesi tatili yaptıkları gün balıklar akın akın geliyorlardı, cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmiyorlardı. Yoldan çıkıp sapıklık yaptıkları için biz de onları işte böyle imtihan ediyorduk.

164- İçlerinden bir topluluk: "Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?" dedi. (Öğüt verenler) dediler ki: "Rabbinize mazeret beyan edelim diye, bir de sakınırlar ümidiyle (öğüt veriyoruz.)"

165- Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca, biz de kötülükten men edenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık.

166- Kibirlenip de kendilerine yasak edilen şeylerden vazgeçmeyince onlara: "Aşağılık maymunlar olun!" dedik.

Bu âyetler, Yüce Allah'ın Bakara Sûresi'ndeki *"İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: Aşağılık maymunlar olun! dediklerimizi elbette bilmektesiniz. Biz bunu (maymunlaşmış insanları), hadiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi, müttakiler için de bir öğüt vesilesi kıldık."*[557] âyetinin ayrıntılı açıklaması mahiyetindedir. Bu iki âyetin tefsiri daha önce geçmişti. Bu kıssanın, Yahudilerin kutsal kitaplarında zikredilip zikredilmediğini bilmiyorum. Fakat bu hadise, Yahudilerce bilinen bir hadisedir. Eğer böyle olmasaydı, Medine'de *"ve lekad alimtüm/elbette bilmektesiniz"* âyeti inince ya da âlimlerinden Hz. Peygamber'e iman edenler imana girdikleri esnada bu haber karşısında afallar, şaşıp kalırlardı. Çünkü -bu takdirde- Yüce Allah'tan kasem lâmı ile pekiştirilmiş olarak bildikleri söylenen bu olayı bilmiyor olurlardı. İman etmeyen bir gayr-i müslim, "Muhammed'in, bu kıssayı onların bazı kutsal kitaplarından öğrendiğini veya kutsal olmayan

557. Bakara, 2/65, 66.

tarih kitaplarından ya da bazılarından işittiğini" iddia edecek olursa o kişiye öncelikle şunu söyleriz: Bu A'raf Sûresi"nin âyetleri, İslâm'ın ilk dönemlerinde Mekke'de nazil olmuştur. Peyamberimiz (s) orada hiçbir Yahudiyle karşılaşmamıştı. Kesin olarak biliniyor ki Peygamberimiz (s) -Yüce Allah'ın *"Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtıla uyanlar kuşku duyarlardı."*[558] âyetinde ifade edildiği üzere- ümmî olup hiçbir kitap okumamıştı. İkinci olarak, Peygamberimiz (s) Medine'de Yahudilerle birlikte yaşamaya başlayınca onların kitaplarından naklettikleri her haberi doğrulamadı, tam tersine Yüce Allah'tan naklederek o haberlerin birçoğunda kendilerini yalanladı. Kitaplarından nakledilmeyen haberleri ise haydi haydi doğrulamıyordu. Biz bu âyetleri lafızlarının delâlet ettiği manaya göre tefsir edecek ve bu hususta gelen hiçbir rivayete dayanmayacağız.

"Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor." Bu âyette hitap, Hz. Peygamber'edir. İfadede yer alan sorma ise, azarlama manası içeren takrir ifade etmek ve geçmişlerinin bilgisini vermek içindir. Buna göre mana, Ey Muhammed! İsrailoğullarına denize yakın ve kıyısında kurulmuş bulunan şehir halkının durumunu sor! ***"Hani onlar cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı."*** Yani cumartesi gününe saygısızlık ettikleri ve o gün Yüce Allah'ın kendilerine koyduğu av yapma haramlığı hükmünü aştıkları zaman başlarına gelenleri sor! ***"Cumartesi tatili yaptıkları gün balıklar akın akın geliyorlardı."*** Âyette geçen ***"hıytân"*** *"hût"* kelimesinin çoğulu olup, balık manasınadır. Hicaz halkı bugün hâlâ "semeke" (balık) yerine -ister büyük, ister küçük olsun- "hût" derler. Sûriyeliler ise "hût" kelimesini büyük balık manasına tahsis ederler. Âyet-i kerîmede ***"hıytânuhum"*** denilerek balıkların İsrailoğullarına izafe edilmesi, onlarla imtihan olmalarından ve onları avlamak için hileye başvurmuş olmalarındandır. Balıklar, onlara sebt gününü yücelttikleri zaman geliyordu. ***"Sebt"*** kelimesi, "sebeteti'l-yehûd" ve "tesebbet" fiilinin mastarıdır. Manası, Yahudiler çalışmayı bırakıp, ibadete tahsis ederek sebt gününü yücelttiler, demektir. ***"Şurra'an"*** kelimesi ise, -İbn Abbas'tan rivayet olunduğu üzere- "suyun yüzüne çıkmış olarak" demektir. İbn Abbas'tan gelen bir başka rivayete göre ise, "her mekânda gözükerek" demektir. Kelime, *"şâri'un"* kelimesinin çoğuludur. Tıpkı "er-rükkâ'u" ve "es-sücûd" kelimesinin "er-râkiu'" ve "es-sâcidu" kelimelerinin çoğulları olması

558. Ankebût, 29/48.

gibi... Fiilin kökü, yaklaştı manasına gelen "şaraa' aleyhi"dir. ***"Cumartesi tatili yapmadıkları gün de gelmiyorlardı."*** Yani gerek amel ederek ve gerekse bazı şeyleri yapmayarak cumartesi gününü yüceltmedikleri gün ise gelmiyorlardı. Denildi ki: Balıklar, cumartesi günü avlanmaya maruz kalmamaya alışmışlardı. Bunun için kendilerini güvende hissediyor ve suyun yüzünde gözüküyorlardı. Buna karşılık cumartesi tatili yapmadıkları günlerde ise, avlanmaya maruz kalmaya alıştıkarı için gizleniyorlardı. İsrailoğulları, cumartesi günü onların suyun yüzüne çıkıp sayılarının çok olduğunu gördükleri zaman bu durum, onları balıkları avlamak için hile yapmaya kışkırttı ve bunu yaptılar.

"Yoldan çıkıp sapıklık yaptıkları için biz de onları işte böyle imtihan ediyorduk." Yani balıkların onlara gözükmesiyle meydana gelen imtihan vesilesiyle onları imtihan ediyor, bir başka ifadeyle deniyorduk. Ya da onlara bir kimsenin durumunun içyüzünü ortaya çıkarmak ve kendisine yaptığının karşılığını vermek isteyen kimsenin yaptığı muamele gibi davranıyorduk. Çünkü onlar, sürekli olarak Rablerinin emrine karşı geliyor ve getirdiği hükümlerin sınırlarına saygısızlık edip haddi aşıyorlardı.

"İçlerinden bir topluluk: 'Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?' dedi." Yani onlara içlerinden bir topluluğun ve cemaatin şöyle şöyle dediği gün onların başlarına geleni sor. Bu âyet, cumartesi gününe saygısızlık edip haddi aşanların, şehir halkının -tümü değil- sadece bir kısmı olduğunu ve halkın üç grup olduğunu göstermektedir. Bunlardan birincisi, ilk âyette kendilerine işaret olunan saygısızlık edip haddi aşanlardır. İkincisi, öğüt verenler zümresidir. Bunlar, haddi aşanlara bunu yapmalarını yasak ediyor, vazgeçmeleri için öğüt veriyorlardı. Bu âyette işaret olunanlar işte bunlardır. Üçüncüsü ise, öğüt verenleri kınayan ve *"Allah'ın haklarında helâk ya da şiddetli bir azap hükmünü verdiği kimselere neden öğüt veriyorsunuz?"* diyenlerdir. Yüce Allah, bunları ya köklerini kazıyarak helâk edecek, ya da tümünü birden yok etmeksizin şiddetli bir azaba uğratacaktır. Ya da mana şöyle olabilir: Allah'ın dünyada helâk edip, âhirette azap edeceği kimselere ne diye öğüt veriyorsunuz? Âyetin manası bunların hangisi olursa olsun, buradaki ***"ev"*** edatı, -iki cezanın birlikte başlarına gelmeyeceğini değil- iki cezadan herhangi birinden

kurtuluşlarının olmadığını ifade etmek içindir. Âyette öyle bir beliğ îcâz vardır ki, Kur'ân dışında bunun bir benzeri asla olamaz.

"(Öğüt verenler) dediler ki: Rabbinize mazeret beyan edelim diye, bir de sakınırlar ümidiyle (öğüt veriyoruz.)" Yani öğüt verenler, kendilerini kınayanlara dediler ki: Biz onlara mazeret öğüdü ile öğüt veriyoruz. Bununla, münker karşısında sükût etmekten Rabbinize mazeret beyan edeceğiz. Çünkü birbirimize münkeri yasak etmemiz emrolunndu. Bir de onlara öğüt vermemiz, verdiğimiz öğütten yararlanmaları ve kendilerini işledikleri saygısızlık gösterme fiilinden kaçınmaya sevketmesi umududur. Yani bizler, onların hakka dönmeleri hususunda sizler gibi umut kesmiş değiliz.

"Onlar kendilerine yapılan uyarıları unutunca..." Yani o günahkâr saygısızlar, müttaki kardeşlerinin kendilerine verdiği öğüdü ve hatırlatmayı -onu terkederek, yüz çevirerek ve hiçbir etkisi olmaması bakımından sanki unutulmuş gibi yaparak- unutunca ***"biz de kötülükten"*** yani âkibeti insanı üzen fiilden ***"men edenleri kurtardık"*** Bir başka ifadeyle; kötülük işleyenlerin zulümleri sebebiyle hak ettikleri cezadan onları kurtardık.

Sadece ***"Zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden"*** yani; -sadece cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşmaları şeklindeki zulümleri sebebiyle değil- sürekli fasıklıklarından ***"ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık."*** Bu âyette geçen ***"beîs"*** kelimesi, "el-be's" kökünden türeyip *"şiddetli"* manasına gelebileceği gibi, "el-bu's" kökünden türeyip *"başa gelmesi istenmeyen şey"* veya *"fakirlik"* manasına da gelebilir. Onlar, yapmakta oldukları kötülüklerden dolayı şiddetli bir azap ile yakalandılar, çünkü onların *"zulmettiler"* şeklinde vasfedilmeleri, -"Bir hükmün veya cezanın müştak (türemiş bir) kelimeye bina edilmesi (burada o müştak kelime 'zulmettiler' kelimesidir), o kelimeden türeyen ismin 'zulmün' o hükmün veya cezanın sebebi olduğuna delâlet eder." kâidesi gereği- şiddetli bir azap ile yakalanmalarının sebebini göstermektedir. Fakat Yüce Allah, her zalimi -niteliği veya sayısı itibarıyla az bile olsa- işlediği her zulümden dolayı dünyada hemen azap ile yakalamaz. Buna delilimiz, Yüce Allah'ın *"Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı."*[559]; *"Birçok (kusurunuzu) da affediyor."*[560] âyetleridir. Yüce Allah,

559. Fâtır, 35/45.
560. Mâide, 5/15.

kavimleri ve halkları -âhiretten önce- dünyada sonucu orada ısrarla ve durmadan işlendiği için ortaya çıkan zulüm ve günâhlar sebebiyle şiddetli bir azap ile yakalar. Yüce Allah'ın Yahudiler hakkında burada ifade ettiği işte budur: *"Yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü."* Dünyada bazı günâhlara ceza verilip bazılarına verilmemesi, -büyük bir toplumun bir kısmını ifade eden şu şehir halkı gibi- sadece fertlere veya küçük günahkâr topluluklara mahsustur. Büyük toplumlara gelince, onlar hakkında Yüce Allah'ın kavimler hakkındaki kanunları (sünnetullah) geçerlidir. Böylesi büyük toplumlara fasıklık ve zulüm hâkim olduğu zaman, ceza tümünedir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepsini perişan eder)."*[561] Ancak denilebilir ki; O şehir halkından fasık olanlar, diğer iki gruptan daha az idiler. Yüce Allah, İsrailoğullarının tümünü, fâsıklıkları bütün bir kavme ve ülkeye yayılınca önce Bâbilliler sonra da Hıristiyanlar vasıtasıyla cezalandırdı. Bu, onların içlerinde bazı salih kimselerin bulunmasına mani olmadı. Çünkü toplum bu gibi salih kimselerden hali değildi.

Âyet-i kerîme, fasık zalimlerin helâk olacağını, onlara kötülük etmeyi ve münkeri işlemeyi nehyeden salihlerin de kurtuluşa ereceğini ifade etmektedir. Buna karşılık, öğüt verenlerin öğütlerine ve tepkilerine karşı çıkan grub hakkında ise herhangi bir hüküm getirmemiştir. Bazı bilginlere göre, onlar kurtuluşa ermeyeceklerdir. Çünkü onlar münkeri nehyetmemişlerdir. Tam tersine, nehyedenlere karşı çıkmışlardır. Bir başka grup bilgine göre ise, kurtuluşa ereceklerdir. Çünkü onlar, münkere tepki koymakta ve onu çirkin görmekteydiler. Bundan dolayı münkeri işlemediler. Münkeri yasak etmemelerinin sebebi, yapılan nehyin faydalı olacağı hakkında herhangi bir ümit taşımamalarından, münkeri işlemekte ısrar etmeleri ve dolayısıyla öğüdün asla fayda vermeyeceğine ve bunun sonucu olarak da Allah'ın cezasını hak ettiklerine kesin olarak inanmalarındandır. Bu görüş, İbn Abbas'tan rivayet olunmuştur. Bir başka rivayete göre ise İbn Abbas, öğüt verenlere karşı çıkan zümrenin hükmü hakkında tereddüt içindeydi. Sonunda öğrencisi İkrime onların kurtuluşa erecekleri noktasında kendisini ikna etti de tereddüdünden kurtuldu. Zemahşerî ve başka müfessirler bu yaklaşımı tercih ettiler. Zemahşerî bu konuda şöyle der:

561. Enfâl, 8/25.

"Eğer '*Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?*' diyenler 'hangi gruptandır? Kurtuluşa erenlerden mi, yoksa azaba uğrayacaklardan mıdırlar?' diye soracak olursan ben bu soruya şöyle cevap veririm: Onlar, kurtuluşa erecek olanların zümresindendirler. Çünkü onlar, münkeri yasak edenlerdendir. Söyledikleri o sözü, öğüdün sebebini ve ondan maksadın ne olduğunu sormak için söylediler. Çünkü o konuda -öğüt verilenlerin durumlarını bildikleri için- sahih bir maksat görmediler. Eğer bir kimse, münkeri yasak edeceği kimsenin durumunu ve nehyin o kimseye etki etmeyeceğini biliyorsa, münkeri yasak etme yükümlülüğü ondan sakıt olur. Belki abesle iştigal durumuna düşeceği için bunu terk etmesi gerekli bile olur. Yol başlarını tutan zalim vergi memurları ve insanlara işkence etmeye alışmış celladlara gidip kendilerine öğüt vermeye kalkışsan ve yaptıklarından vazgeçirmeye çabalasan, bu hareketin abesle iştigal olmaz mı? Böyle bir hareket, seninle eğlenilmesine sebep olmaktan başka bir işe yarar mı? Öbürleri ise münkeri nehyetmekten vazgeçmediler, çünkü ya nehyin yararlı olacağı noktasındaki ümitsizlikleri -birincilerinki gibi- iyice kök salmamıştır ve onlar birincilere haber verdikleri gibi onlara da haber vermemişlerdir ya da -Yüce Allah'ın Peygamberimiz'i (s) '*Bu yeni Kitab'a inanmazlarsa (ve bu yüzden helâk olurlarsa) arkalarından üzüntüyle neredeyse kendini harap edeceksin.*'[562] şeklinde vasfetmesinde olduğu gibi- kendilerini tamamen işlerine vermekte ve onu ciddiye almakta çok aşırı gittiklerindendir."[563]

Ben de derim ki: Zemahşerî'nin etki edeceğinden ümit kesilmesi halinde münkeri nehyetme yükümlülüğünün düşeceği veya bunu yapmamanın gerekli hale gelmesi meselesi bizce tercih edilecek görüş değildir. Özellikle de bu yaklaşım, mutlaklığı üzere alınacak olursa, hiç tercih edilecek görüş değildir. Böylesi bir davranış "*Sizden herhangi biriniz bir münker gördüğünde bunu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle (buğz etsin.) Bu, imanın en zayıf derecesidir.*"[564] hadisi gereği imanın en zayıf derecesidir. Bu durumun imanın en zayıf derecesi olması, kişinin ondan bir öncesini yapmaya kadir olmadığı durumda olur. Buna

562. Kehf, 18/6.
563. Zemahşerî, II, 126.
564. Müslim, *İman*, 78; Ebû Dâvûd, Melâhim, 17; Tirmizî, *Fiten*, 11; Ahmed b. Hanbel, III, 10, 49.

karşılık insan, münkeri nehyedebiliyor ama susuyorsa onun mutlak olarak mazereti olamaz. Zaten âyette zikri geçen münkeri nehyetmeyip sessiz kalanlar hakkında müfessirlerin ihtilâf etmeleri bu yüzdendir. Çünkü onların durumları, mazur olmaya da olmamaya da muhtemeldir. "Ye's/ümitsizlik", nefiste veya imanda zaaf dışında başka bir durumdan çok nadir olarak kaynaklanır. Allah'a dönen ve tövbe eden nice zalim mekkâs (vergi tahsildarı), cellâd ve içkiye düşkün ayyaş vardır. Tahkik ehli âlimler, münkeri nehyeden kimsenin incinme ihtimalini veya bunun kesinliğini, ne münkeri nehyetmeyi terki ve ne de bunu nehyetmeye üstün tutmayı gerekli kılan bir husus olarak değerlendirmişlerdir. Tam aksine bu halde münkeri nehyetmenin câiz olduğunu söylemişlerdir. Münkeri nehyetmenin üstün olduğuna delil olarak şu hadisi göstermişlerdir: *"Cihadın en üstünü, zalim bir sultanın yanında hak olan sözü söylemektir."*[565]

Âyette geçen *"beîs"* kelimesi hakkında kimi mütevatir, kimi şâzz daha başka rivayetler de vardır. Bu ihtilâflar, kelimenin asıl kökünün ne olduğunu hakkındaki ihtilâfla, mehmûz (hemzeli) fiillerde çekim yapma husususta Arap lehçelerinden kaynaklanmaktadır. Kıraat imamı Ebû Bekir, bu kelimeyi "dayğam" vezninde olmak üzere "bey'es" şeklinde okumuştur. İbn Âmir ise, "bi'se" şeklinde okumuştur. Çünkü kelimenin aslı -"hazira" vezninde olmak üzere- "beise"dir. Hemzenin harekesi ifadeye hafiflik katmak için baş taraftaki harfe (bâ harfine) nakledilmiştir. Tıpkı "kebid" kelimesinin "kibd" şeklinde olması gibi... Kıraat imanlarından Nâfî' ise kelimeyi -hemzeyi yâ'ya çevirerek- "biysîn" şeklinde okumuştur. Tıpkı "zi'b" kelimesinin "ziyb" şeklinde olması gibi... Ya da bu kelime zem (kınama) fiili olup, kendisi vasıfta kullanıldığı için isim olarak kabul edilmiştir. Kelimedeki "hemze", yâ harfine çevrilip mevcut olan "yâ" harfiyle idğam edilerek -"reyyis" gibi- "beyyis", "hîn" kelimesi gibi "biys" ve "fâil" vezninde "bâis" şekilleri ise şâzz kıraatlardandır.

"Kibirlenip de kendilerine yasak edilen şeylerden vazgeçmeyince..." Yani karşı koyma ve böbürlenme serkeşliğiyle yüz çevirip öğütçülerin kendilerine yasak ettiği fiilleri işlemekten vazgeçmekten böbürlenince ***"...Onlara:***

565. Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 17; Tirmizî, *Fiten*, 13; Nesâî, *Bey'a*, 37; İbn Mâce, *Fiten*, 20; Ahmed b. Hanbel, III, 19, 61. Bu hadisteki *"Kelimetü hak"* tabiri, Ebû Dâvûd, Nesâî, Ahmed b. Hanbel'in bir rivayetinde *"Kelimetü adl"* şeklindedir. Diğer muhaddislerin rivayetlerinde ise, *"Kelimetü adl"* olarak geçmektedir. (Çev.)

***Aşağılık maymunlar olun! dedik.*"** Bu söz, tekvînî (yaratmayla ilgili) bir sözdür. Yani bizim irademiz onların aşağılık ve zelil maymunlar olmasına teaalluk etti ve onlar da aynen böyle oldular, demektir.

Denildi ki: Bu ifade, bir önceki âyette geçen *"azâbun beîsün/şiddetli azap"* tabirini beyan edip, açıklamaktadır. Bazı âlimlere göre ise bu, başka bir azaptır. Bunlara göre Yüce Allah, onları öncelikle geçimde şiddet ve mutsuzlukla cezalandırdı. Çünkü öyle insanlar vardır ki, onları ancak sıkıntı ve ızdırıp terbiye edip temize çıkarır. Tıpkı bazı kimseleri, rahatlık ve nimetin temize çıkarıp terbiye ettiği gibi...Yüce Allah, *"Bir deneme olarak sizi hayırla da, şerle de imtihan ederiz."*[566] dediği ve İsrailoğulları hakkında da *"(Kötülüklerinden) belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik."*[567] dediği üzere, kullarını bütün bunlarla dener ve imtihan eder. Fakat ızdırap ve sıkıntı, bu topluluğun ancak serkeşliğini, fasıklık ve zulümde ısrarlarını artırmıştır. Rableri onlara günahları sebebiyle büyük bir felâket göndermiş, onların bedenlerini ve huylarını başka bir şekle sokmuştur. Ve onlar, gerçekten bilfiil maymun haline gelmişlerdir. Ya da Yüce Allah, onların nefislerini ve huylarını değiştirmiştir. Kötülük, istikrarsızlık ve ellerinin ulaştığı her şeyi ifsat etme itibarıyla maymun gibi olmuşlardır. Bu iki yaklaşımdan birincisi, cumhurun görüşüdür. İkincisi ise, Mücâhid'in yaklaşımıdır. Mücahid şöyle der: Onların kalpleri değiştirildi de hakkı anlamaya muvaffak olamadılar.

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَن
يَسُومُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ
لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿167﴾ وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الأَرْضِ أُمَمًا مِّنْهُمُ
الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَبَلَوْنَاهُم بِالْحَسَنَاتِ
وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿168﴾ فَخَلَفَ مِن بَعْدِهِمْ
خَلْفٌ وَرِثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الأَدْنَى
وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِن يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِّثْلُهُ يَأْخُذُوهُ أَلَمْ
يُؤْخَذْ عَلَيْهِم مِّيثَاقُ الْكِتَابِ أَن لاَّ يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلاَّ

566. Enbiyâ, 21/35.
567. A'raf, 7/168.

الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالدَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿169﴾ وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ ﴿170﴾ وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿171﴾

167- Rabbin, elbette kıyamet gününe kadar onlara en kötü eziyeti yapacak kimseler göndereceğini ilân etti. şüphesiz Rabbin cezayı çabuk verendir. Ve O çok bağışlayan, pek esirgeyendir.

168- Ve onları yeryüzünde birçok gruplara ayırdık. Onlardan iyi kimseler vardır, yine onlardan bundan aşağıda olanları da vardır. Sonunda belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik.

169- Derken Kitab'ı miras alan bozuk bir nesil bunların yerini aldı. Bize nasıl olsa mağfiret edilecek diyerek, şu alçak dünya malını alıyorlar, yine onun gibi bir mal daha gelse onu da alırlar. Peki, Kitab'ta Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan söz alınmamış mıydı ve onun içindekileri okumamışlar mıydı? Âhiret yurdu, sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınız ermiyor mu?

170- Kitab'a sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlara gelince, işte biz böyle iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz.

171- Bir zamanlar dağı İsrailoğullarının üzerine gölge gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar. "Size verdiğimizi kuvvetle tutun ve içinde olanı hatırınızdan çıkarmayın, umulur ki korunursunuz." dedik.

Bu âyetler, bu sûredeki İsrailoğulları kıssasının son kısmıdır. Bu sûrenin 175. âyetinde Yüce Allah'ın kendilerine âyetlerinden verdiği ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan kimselerin haberlerine dair gelecek olan ifadeler, genel manalıdır. O âyette, -bazı müfessirlerden rivayet olunduğu üzere- adı geçen kimselerin İsrailoğullarından olduklarını gösteren herhangi bir delil yok-

tur. Dolayısıyla o ifadeler, İsrailoğulları kıssasına dahil değildir. Bu âyetin direkt olarak öncesiyle olan münasebetine gelince; âyet Yüce Allah'ın kavimlere ceza verme hususunda genel kanununun (sünnetullah) nasıl işlediğini, Yahudilerden bir zümreye verdiği cezayı açıkladıktan sonra bunun -genel olarak- Yahudilerin tümüne de uygun olduğunu ifade etmektedir. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır:

"Rabbin, elbette kıyamet gününe kadar onlara en kötü eziyeti yapacak kimseler göndereceğini ilân etti." Bu âyette geçen *"teezzene"* fiili, "îzân" kökünden olup "tefe'uul" bâbındandır. Manası, kulaklara kadar giden ve bu organlarca kavranan bildirmek ve ilân etmek demektir. Fiil, burada kasemin tekidi (yeminin pekiştirmesi) ve üstlenilen yazılı bir ahd ve mîsak manası içermektedir. Çünkü cevabında (hüküm cümlesinde) kasem lâmı ve tevkid nûnu gelmektedir (le yab'asenne). Âyetin manasına gelince: Bütün evrene peygamber olarak gönderilen ey Peygamber! Rabbinin -kanunlarından (sünnetullah) olmak üzere insanlığın sosyal nizamını üzerine kurduğu kanuna uygun olarak- bu kavme, kıyamet gününe kadar kendilerine en kötü eziyeti yapmayı isteyecek ve yapacak kimseleri elbette göndereceğine ve üzerlerine musallat edeceğine ilminde hükmettiğini, bunu kendi nefsine farz kıldığını onlara ilân edip bildirdiğini hatırla. Onlara verilecek bu en kötü eziyet, zulümlerine, fâsıklıklarına ve fesatlarına bir karşılık olarak verilecektir. Âyette geçen *"yesûmu"* kelimesi, "sevmu'ş-şey'i/bir şeyi satılığa çıkarmak istemek" tabirinden türeme olup, burada mecazî manadadır. Ayrıca "rezil etmek istemek" tabirleri de bu kökten türemedir. *"Sûu'l-azâb"*, insanı üzen ve aşağılık eden azab demektir. Burada ise, hükümranlıklarının ellerinden alınması ve kahrın onlara boyun eğdirmesi, demektir.

Söylediklerimizi doğrulayan ve bunu ayrıntısıyla anlatan kısım, Yüce Allah'ın İsrâ Sûresi'nin baş taraflarındaki şu ifadesidir:

"Biz, Kitab'ta İsrailoğullarına: Sizler, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız ve azgınlık derecesinde bir kibre kapılacaksınız, diye bildirdik. Bunlardan ilkinin zamanı gelince, üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşarak (sizi) aradılar. Bu, yerine getirilmiş bir vaad idi. Sonra onlara karşı size tekrar (galibiyet ve zafer) verdik; servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık; sayınızı daha da çoğalttık. Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz. Artık diğer cezalandırma zamanı gelince, yüzü-

nüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine Mescid'e (Süleyman Mâbedi'ne) girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi büsbütün tahrip etsinler (diye başınıza yeni düşmanlarınızı musallat kıldık)."[568] Bunların ardından Yüce Allah, *"Belki Rabbiniz size merhamet eder, fakat siz eğer yine (fesatçılığa) dönerseniz, biz de sizi yine cezalandırırız. Biz cehennemi kâfirler için bir hapishane yaptık."*[569] buyurmaktadır. Yani son cezadan sonra bir daha fesat çıkarmaya dönerseniz biz de size azap vermeye ve zelil kılmaya döneriz. Yahudiler fesat çıkarmaya döndüler, bunun üzerine Yüce Allah, onların başına Hıristiyanları musallat etti. Hıristiyanlar da Bâbil sürgününden kurtulmalarının ardından kurdukları hükümranlıklarını ellerinden aldılar, onları ezdiler ve zelil kıldılar. Sonra İslâm geldi, Yahudilerin arasından zilletten ve ibretlik cezadan kaçıp Arap beldelerine sığınanlar ve oralarda onurlu ve güvenli olarak yaşayanlar Müslümanlara düşmanca davrandılar. Hz. Peygamber'in onlardan aldığı ahde ve mîsaka uymadılar. Çünkü Peygamberimiz (s), onlara canları, malları ve din hürriyetleri hususunda güvence vermişti. Ancak onlar bu ahde uymadılar, tam aksine ona ihanet ettiler. Bunun neticesi olarak Rasûlullah (s) bir kısmını uzaklaştırırken bir kısmını katletti. Hz. Ömer de geri kalan Yahudileri uzaklaştırdı. Daha sonraları Hz. Ömer, Sûriye'nin -Beytü'l-Makdis gibi- bir kısmını sulh yoluyla, bir kısmını ise savaşarak fethetti. Böylece Yahudiler, Bizans'ın oradaki zâlim ve despot idaresinden İslâm'ın adil hükümranlığına geçtiler. Fakat hükümranlıklarını ve bağımsızlıklarını kaybettikleri için zelil olmaya devam ettiler. Bu tefsirin ve *el-Menâr* dergisinin birçok yerinde onların durumlarının iç yüzünü ve günümüzde hükümranlıklarını ele geçirme girişimlerini açıkladık.

"Şüphesiz Rabbin" emrinden çıkan ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaran topluluklara ***"cezayı çabuk verendir."*** Yüce Allah'ın topluluklara vereceği ceza, bazı fertlere verdiği ceza gibi geri kalmaz. *"Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şımarmış elebaşılarına emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o ülke, helâke müstehak olur; biz de orayı darmadağın ederiz."*[570] Yani biz o elebaşılara hakkı, adaleti, rahmeti ve fazileti emrediriz. Onlar, isyan ederler ve Allah'ın emri dışına çıkarlar, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp zulmederler. Böylece Yüce Allah'ın insanlar

568. İsrâ, 17/4-7.
569. İsrâ, 17/8.
570. İsrâ, 17/16.

hakkında geçerli olan kanunu (sünnetullah) gereği O'nun hükmünü hak ederler ve derhal başlarına helâk gelir.

"Ve O" işlediği günahın hemen ardından tövbe eden ve yeryüzünde bozduğu şeyi düzeltip ıslah eden kimseyi daha cezaya layık olmadan önce **"çok bağışlayan, pek esirgeyendir."** *"Şu anda muhakkak ki ben, tevbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra (böylece) doğru yolda olan kimseyi bağışlarım."*[571] Bu ifade, Yüce Allah'ın onların iki kez fesat çıkardıklarını zikrettikten sonra kullandığı şu ifadeye benzemektedir: *"Belki Rabbiniz size merhamet eder, fakat siz eğer yine (fesatçılığa) dönerseniz, biz de sizi yine cezalandırırız."*[572] Yüce Allah, bozgunculuk çıkaran fâsıkların cezasını çok nadir olarak zikreder, zikredince de mutlaka onun yanında tövbe edip güzel amel işleyenler için bağışlamasından ve rahmetinden söz eder. Taki bilmeden işlediği bir günahtan dolayı salih ve ıslah edici bir kimse O'nun rahmetinden ümitsizliğe düşmesin, bozguncu da -günahında ısrarlı olduğu halde- O'nun keremine ve affına aldanıp da vereceği cezadan emin olmasın.

Bundan sonra Yüce Allah, Yahudilerin birliğinin izale edilmesi ve topluluğunun dağıtılması suretiyle hakir kılınmalarının nasıl başladığını açıklamakta ve şöyle demektedir: **"Ve Onları yeryüzünde birçok gruplara ayırdık."** yani gruplar halinde oldukları halde onları yeryüzünde takdirimizle gruplara ayırdık, ya da bir tek kavim iken onları parçalanmış gruplara ayırdık. **"Onlardan"** cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşanlardan zulümden vazgeçmelerini isteyen, Yüce Allah'ın Mûsâ'dan (a) sonra kendilerine gönderdiği peygamberlere iman eden ve en son Peygamber Hz. Muhammed'e iman eden kimseler gibi **"iyi kimseler vardır, yine onlardan bundan aşağıda olanları da vardır."** Onların içinde salah vasfından daha aşağıda bu niteliğe erişememiş olanlar vardır. Onların bazıları (üstün) derecelerde, bazıları ise (aşağılık) derekelerdedir. Bazıları, -peygamberleri haksız yere öldürenler gibi- küfür ve fâsıklıkta çok ileri gitmiştir. Bazıları yalana çok kulak verir ve durmadan haram yer. Her asırda -bizim İslâm ümmetinde gördüğümüz gibi- bir anda değil, yavaş yavaş bozulan fasit kavimlerin özelliği olan daha birçok özellikleri söz konusudur.

---

571. Tâhâ, 20/82.
572. İsrâ, 17/8.

"Sonunda belki dönerler diye onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik." Yani onları imtihan ettik, içyüzlerini ve yeteneklerini insanın gözünü aydın eden güzel nimetlerle ve insanı üzen belâlarla denedik. Belki de bu belâların, sabırla ve Allah'a dönmek suretiyle âkibeti güzel olabilir. Çünkü günahlarından dönmeleri, Rablerine rücû etmeleri ve böylece O'nun rahmeti ve ihsanının üzerlerine geri dönmesi umulur.

"Derken kitabı miras alan bozuk bir nesil bunların yerini aldı." Yani içlerinde salih ve kötü, itaatkâr ve günahkâr olan o neslin yerini kötü bir nesil ve bedel aldı. Bazı bilginlere göre *"el-half"* daha çok kötü nesil manasına kullanılır. Hayırlı ve iyi nesil için -selef vezninde olmak üzere- *"halef"* kelimesi kullanılır. Bu nesil, onlardan Kitab'ı yani Tevrat'ı aldı. Ve o Kitab'la kendi aleyhlerine hüccet kâim oldu. Peki onların durumu nasıldı? el-Cevap: Onlar, bize nasıl olsa mağfiret edilecek diyerek, ***"şu alçak dünya malını alıyorlar"***, yani şu alçak şeyin *"araz"*ını yani dünya metaından şu aşağılık dünyalığı alıyorlar. Burada geçen "araz"dan (aşağılık dünyalık) maksat, yedikleri haram ve rüşvetler, dini satmak, hüküm ve fetva verirken adam kayırmaktır. Dünya malını, ***"Bize nasıl olsa mağfiret edilecek diyerek"*** yerler. Yani Allah bize mağfiret edecek ve işlediğimiz günahtan bizi sorumlu tutmayacak, çünkü biz O'nun özel halkıyız, peygamberlerinin soyundan gelmişiz, biz O'nun oğulları ve segilileriyiz, derler. Bu sözler, birer kuruntu, boş söz, aldanma ve evhamdan başka bir şey değildir. İbn Kesir der ki: Mücâhid'in ifadesine göre onlar Hıristiyanlardır. Ancak ifade, bundan daha da genel olabilir. Bu iki görüşün ikisi de, âyetin yukarıdan beri gelen ifade akışına uymamaktadır. Çünkü ilk dönem Hıristiyanlar, salih insanlardı. İfadenin başı da daha sonrası da sadece Yahudiler hakkındadır. ***"Yine onun gibi bir mal daha gelse onu da alırlar."*** Yani onlar günahlarında ısrarlı olarak bu sözü yine söylerler. Eğer ilk başta batıl yollarla aldıkları dünya malının benzeri bir mal daha gelse onu da alırlar ve almaktan çekinmezler. -Kur'ân'da tekrarlandığı üzere- Yüce Allah'ın kitaplarında geçen bağışlama vaadi, -pişmanlık duyarak, Allah'tan korkarak ve bağışlanacağı hususunda ümit besleyerek- günahlarını bırakan ve bozduklarını düzelten tövbekârlara mahsustur. Tâhâ Sûresi'nde Mûsâ'nın (a) İsrailoğullarıyla kıssası içinde onlara hitaben gelen şu ifade de

bu kabildendir: "Şu anda muhakkak ki ben, tevbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra (böylece) doğru yolda olan kimseyi bağışlarım."[573]

Yüce Allah, onların bu zanlarını şu ifadesiyle reddetti: ***"Peki, Kitab'ta Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan söz alınmamış mıydı?"*** Bu âyetin başındaki istifhâm takrir istifhâmıdır. Yani Allah, onlardan Kitab'ında şöyle bir ahit ve mîsâk aldı: O'nun Kitab'ında açıkladığı gerçeklerden başkasını söylemeyeceklerdi. Onlara ne oluyor da günahlarında ısrar etmelerine rağmen -Kitab'ın aksine olarak- Allah'ın kendilerini bağışlayacağına kesin olarak inanıyorlar? ***"Ve onun içindeki"*** insanların mallarını haksız sebeplerle yemenin haramlığı, "Allah'ın kendilerini bağışlayacağı" yolundaki ifadeleri ve başka sözleri gibi Allah'a iftira atmaları, Tevrat'ın Tesniye bölümünün sonunda ifade edildiği üzere O'nun Kitab'ına göre amel edeceklerine dair kendilerinden aldığı ahid ve mîsak gibi hükümle***"ri okumamışlar mıydı?"***

"Âhiret yurdu, sakınanlar için daha hayırlıdır. Hâlâ aklınız ermiyor mu?" Yani, âhiret yurdu ve Yüce Allah'ın ahlâksızlıklardan ve günahlardan sakınan kimseler için orada vereceğini vaad ettiği şeyler, rüşvet, haram ve başka yollarla elde edilen gelip geçici dünya malından daha hayırlıdır. Bu dünyada ele geçen dünyalıkları batıl tamahın örtmediği akıl için hiç de gizli olmayan ve gayet açık olan bu gerçeği kavramaya hâla aklınız ermiyor mu? Akledip de hayrı şerre, ebedî ve büyük nimeti aşağılık ve hakir dünya metaına tercih etsenize! Âyetten anlaşıldığına göre İsrailoğullarını alt eden şey, bu dünya malına olan tamah ve meylin onların durumunu bozmasıdır. Dünya malında kendini bu kaybediş, hâlâ onların en belirgin sıfatlarındandır.

Bu fesattan, -Kitab-ı Kerîm'e ve Kur'ân-ı Hakîm'e varis olan ve içinde olanları bilen ilim adamlarına varıncaya kadar- birçok şey, bütün Müslümanlara bulaşmıştır. Müslümanların çoğuna az olan dünya malına, onun aşağılık metaına tamah etme; İslâm'a mensub olmak ve Müslüman lakâbını almış olmakla aldanmak; günahta ısrarla birlikte bağışlanacağı kuruntularıyla kendini avutmak ve günahlara keffaret olan şeylere ve şefaatlere dayanmak düşüncesi baskın gelmiştir. Halbuki onlar, Kitab'ta yer alan kuruntulara ve vehimlere dalmanın yasaklığını, verilecek karşılığın amellere, bağışlanmanın tövbe ve kendini ıslah etmeye bağlandığını, şefaat olayının -*"Allah hoşnud*

573. Tâhâ, 20/82.

olduğu kimseden başkasına şefaat etmezler. Onlar, Allah korkusundan titrerler."[574] âyetinde olduğu gibi- ancak Yüce Allah'ın izniyle ve O'nun razı olduğu kimseler için olacağı gerçeğini okuyup durmaktadırlar. Yüce Allah fasık ve münafıktan asla razı olmayacaktır. O şöyle buyurmaktadır: *"Onlardan razı olasınız diye size yemin edecekler. Fakat siz onlardan razı olsanız bile Allah fâsıklar topluluğundan asla razı olmaz."*[575] Dahası Yüce Allah'ın İsrailoğullarının haberlerine dair anlattığı bu gibi şeyler, ancak onların durumlarından ibret alalım ve cezalandırılmalarına sebep olan o günahlardan kaçınalım diyedir. Ancak, -Allah'a hamdolsun ki- onlara tam olarak uymuş değiliz ve içimizde hâlâ hak üzere olan ve İslâmın aralarında garip hale geldiği zümrelerce kendilerine dil uzatılan bir zümre mevcuttur. Bu meseleyi defalarca açıkladık. Dahası, kuruntularında ve fasıklıklarında Ehl-i Kitab'a uyma hususunda âyetler bizleri açıkça uyardı.

"Ne sizin kuruntularınız ne de Ehl-i Kitab'ın kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür."[576]

"İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'ân sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir."[577]

Kıraat imamlarından Nâfi', İbn Âmir, İbn Zekvân, Ebû Ca'fer, Sehl, Ya'kub ve Hafs, *"ya'kilûn"* kelimesini *"ta'kilûn"* şeklinde okumuşlardır. İfade edildiğine göre burada hitap, -iltifat metoduyla- durumları hikâye edilen Yahudileredir. Başka bazılarının ifadesine göre âyet, Yahudilerin başlarına gelenlerden ibret alsınlar ve onların kötü âkibetlere düşmelerine sebep olan kötü amelde ısrar etmeden kaçınsınlar diye bu ümmetin tümünedir. Yukarıdaki kıraat imamlarının dışındaki imamlar ise kelimeyi, -gâiblerden hikâye olduğu için- aslına uygun olarak *"ya'kilûne"* şeklinde okumuşlardır. Eğer, sadece bu âyetlerin Medine'de indiği yolundaki yaklaşım doğruysa, bu takdirde hitap, Medine civarında oturan Yahudileredir, demek de doğru

574. Enbiyâ, 21/28.
575. Tevbe, 9/96.
576. Nisâ, 4/123.
577. Hadîd, 57/16.

olur. Çünkü onlar, -âyetin deyimiyle- o zaman haklarında bu vasfın nazil olduğu bu *"half"*in (*bozuk nesil*) en son kuşağı olmaktadırlar.

"Kitab'a sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlara gelince." Cumhuru oluşturan kıraat imamları, "yümessikûne" fiilini, "temesseke-temessüken" manasına olmak üzere "messeke-temsîken" kalıbından "sîn" harfinin şeddesiyle "yümessikûne" şeklinde okuyorlar. Bunun bir benzeri "tekaddeme" manasına olan "kaddeme" fiilidir. *"Lâ tukaddimû beyne yedeyi'l-lâhi ve Rasûlihî" "Ey iman edenler! Allah'ın ve Rasûlünün önüne geçmeyin."*[578] âyeti buna örnektir. Ebû Bekir ve Hammâd ise şeddesiz olarak ve "imsâk" kalıbından "yümsikûne" şeklinde okumuşlardır. Yani her hâlükârda ve her zaman Kitab'ın sapsağlam ipine yapışıp onun ipine sarılanlar ve dinin direği olan namazı vakitlerinde kılanlara gelince ***"işte biz böyle iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz."*** Biz, onların ecirlerini zayi etmeyiz. Çünkü, durumlarını düzeltenler yani (muslihûn) olanlar onlardır. Bu cümle, haber cümlesi olup deliliyle birlikte gelmektedir. Bunun bir benzeri Yüce Allah'ın *"İman edip de güzel davranışta bulunanlar (bilmelidirler ki) biz, güzel işler yapanların ecrini zâyi etmeyiz."*[579] âyetidir.

"Bir zamanlar dağı İsrailoğullarının üzerine gölge gibi kaldırdık da üstlerine düşecek sandılar." İsrailoğulları kıssasının burada bu âyetle bitirilmesinin hikmeti, herhalde -Kitab'a aykırı hareket etmeleri ve O'nun hükmünden çıkmaları dolayısıyla durumlarının nereye vardığının açıklanmasının ardından- kendilerine Kitab indirildiği esnadaki ilk durumlarını hatırlatmak olsa gerektir. Çünkü kıssanın ilk giriş kısmında bu sona bir işaret vardır. Şöylesine ki şeriata kuvvetle ve azimle yapışacaklarına dair kendilerinden ahid ve mîsak alındığı zaman, dağ üzerlerine kaldırıldı ve başlarına düşecek korkusundan dolayı kalplerine bir dehşet düşürüldü. Şu halde uzun bir zaman geçtikten, kalpleri katılaştıktan ve günahlara alıştıktan sonra durumlarının Kitab'a göre amel etmeyi terk etmek noktasına gelmesinde şaşılacak bir durum yoktur. Bakara Sûresi'nde bu âyetle aynı manada iki âyet geçmişti. Ve ona Nisâ Sûresi'nde işaret olunmuştu. A'raf Sûresi'nin bu âyetini, Bakara Sûresi'nde geçen birinci âyetin bağlamında zikrettik. Âyetin manasına gelince; "Ey ümmî olan Peygamber!" Onların üzerine -diğer âyette de ifade

578. Hucurât, 49/1.
579. Kehf, 18/30.

edildği üzere- Tûr dağını kaldırdığımız zamanı hatırla! İbn Abbas'tan rivayet olunan görüş de budur. Ya da "Ey Ümmî Peygamber!" Tur dağı kendilerine gölge verir ve üzerlerine kaldırılmış bir halde iken onu sarstığımızı ve salladığımızı bir hatırla! Çünkü *"neteka"* fiili, "neteka's-sikâe/şu kabını salladı" ve "nafada's-sikâe/içinden köpük çıkarmak için onu salladı" manasına kullanılmaktadır.

Cumhurun görüşüne göre Yüce Allah, Tur dağını kökünden söktü ve onların üzerlerine kaldırdı. "Durum gerçekten böyle olsaydı, Tur dağı bilfiil onlara gölge olurdu, yoksa gölge gibi olmazdı. Çünkü *"zulle"* demek, insanı yukarıdan gölgeleyen şey demektir. Dağın gölgelik gibi üzerlerine kaldırılmasını "Onların dağın eteklerinde bulunmaları ve onun gölgesine sığınmaları da doğrulamaktadır." denecek olursa, biz de buna şöyle cevap veririz. Bu tevil doğru olsa bile, dağın birinci yaklaşıma göre yukarı kaldırılması, onları gölgelemek için değil, korkutmak içindir. Onların dağın üzerlerine düşeceğini zannetmeleri, sarsıntısından ve sallanmasındandır. Üstelik Yüce Allah, onu kökünden sökmeye ve üzerlerine getirmeye de kadirdir. Onlar, Yüce Allah'ın kudretini, bundan daha çok gösteren nice alâmetlerini gördülür.

Bu halde iken onlara dedik ki:

"Size verdiğimizi kuvvetle tutun" yani size verdiğimiz şeriat ahkâmını azim gücüyle ve meşakkatlerine tahammül azmiyle tutun, ***"ve içinde olanı hatırınızdan çıkarmayın, umulur ki korunursunuz.' dedik."*** Yani onun içindeki hükümleri, emirleri ve yasakları hatırlayın ya da onunla amel edin ki unutmayasınız. Çünkü bu, sizi takvaya hazırlar ve onu sizin açınızdan umulur kılar. Çünkü dini yaşama hususundaki özen ve azim gücü, nefsi süsler ve arındırır. Buna karşılık, bu hususta gevşek davranma ve göz yumma ise nefsi karanlıklara gömer ve yanlış yola sevk eder. *"Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir."*[580]

580. Şems, 91/9, 10.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَٰذَا غَافِلِينَ ﴿172﴾ أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ ﴿173﴾ وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿174﴾

172- Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şâhit tuttu (ve dedik ki): Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şâhit olduk, dediler.

173- Yahut "Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik. Bâtıl işleyenlerin yüzünden bizi helâk edecek misin?" dememeniz için (böyle yaptık).

174- Belki inkârdan dönerler diye âyetleri böyle ayrıntılı bir şekilde açıklıyoruz.

Bu âyetler, insanlığın genel durumuyla ilgili yeni bir ifade akışıyla ilgilidir. Bu genel durum, Yüce Allah'ın insanlara fıtratlarına bahşettiği, akıllarına yerleştirdiği, kendine iman, kendini birleme (tevhid) ve şükretme duygularıyla hidayet edip yol göstermesiyle ilgilidir. Bu bağlamla (siyak) bir öncesi arasındaki münasebet gayet açıktır. Bundan dolayı, bir öncesine cümlenin cümleye atfı veya bir siyâkın bir diğerine atfı gibi atfedilmiştir. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır:

"Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı..." Âyette geçen *"ez-zuhûr"* kelimesi, *"zahr"* kelimesinin çoğuludur. Manası, insan vücudunun omurgasıdır. Bu da bünyeyi ayakta tutan ve hayatta kalmasının odak noktası olan ve sinir sistemini ayakta tutan unsurdur. Bu nedenle *"zahr"* kelimesiyle insanın vücudunu ifade etmek yanlış olmaz. Aynı âyette geçen

"ez-zürriyyetü" kelimesine gelince; gerek erkek, gerek dişi insanın sülâlesi demektir. Kıraat imamlarından Nâfi', Ebû Âmr, İbn Âmir ve Ya'kûb, bu kelimeyi çoğul olarak *"zürriyyâtihim"* şeklinde okumuşlardır. Bunların dışındakı kıraat imamları ise tekil olarak *"zürriyyetehüm"* şeklinde okumuşlardır. Her ikisinin manası birdir. Çünkü müfret kelime muzaf (tamlanan) olduğunda genellik ifade eder. Kelimenin el-Mushafu'l-İmâm'da (Ana Mushaf) yazılış şekli aynıdır. "Min zuhûrihim" kelimesi, mana itibarıyla *"benî Âdeme"*den bedeldir. Cumhurun kanaatine göre, bedelü'l-ba'z mine'l-küldür. Eğer bununla (*sırt kelimesiyle*) vücudun tamamı (*küll*) kastedilmiyorsa, bedel çeşidinin bedelü'l-ba'z mine'l-kül olduğu gayet açıktır. Ebü'l-Bekâ ise, bunun bedelü iştimâl olduğunu söylemiştir.

Âyetin manasına gelince; Ey Peygamber! Özel olarak İsrailoğullarından *"vahiy mîsakı (sözü)"* alındığının zikredilmesi ardından -genel olarak- bütün insanlıktan *"akıl ve fıtrat mîsakı (sözü)"* aldığını hatırla! Hani Yüce Allah, Âdemoğlundan batın/iç zürriyetini (dölünü-neslini) aldı ve onları İsâm fıtratı üzere yarattı. Onların ruhlarına iman duygusunu yerleştirdi. Onların akıllarında zorunlu olarak bulunan kavrama duyusuna "Her fiilin mutlaka bir faili olduğu, her hâdisin (sonradan olma) mutlaka bir muhdisinin (var eden) bulunduğu, sebep-sonuç, illet-ma'lûl kanunu üzere kurulmuş mümkün olan (vâcibü'l-vücûd olmayan) bütün âlemlerin üzerinde, bütün kâinattan daha yüce bir otoritenin olduğu, O'nun hem ilk ve hem son olduğu, ibadete sadece O'nun lâyık olduğu" duygusunu yerleştirdi. Biz, bu meseleyi daha önce geniş geniş açıkladık. Bu, Yüce Allah'ın ***"Onları kendilerine şâhit tuttu (ve dedik ki): 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' (Onlar da) 'Evet (buna) şâhit olduk' dediler."*** sözünün manasıdır. Yani Yüce Allah, bu ard arda gelen zürriyetten her birini -içgüdüsüne ve aklî yeteneğine bahşettiği yeteneklekendilerine şahit tuttu. Vahiy ve telkin konuşmasıyla irade ve tekvin diliyle *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* diye sordu. Onlar da -aynı şekilde- sözle değil, yeteneğin dili ve lisânu'l-hâl ile *"Evet, sen bizim Rabbimizsin. Sen, bizim ibadetimize layık olan biricik Rabbimizsin"* dediler. Bu ifade, Yüce Allah'ın gökyüzünün yaratılışını zikrettikten sonraki şu ifadesi kabilindendir: *"Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: 'İsteyerek veya istemeyerek gelin.' dedi. Her ikisi de: 'İsteyerek geldik' dediler."*[581] Bu çeşit ifade ve be-

581. Fussilet, 41/11.

yana belâgat âlimleri örfünde "temsil" derler. Bu, belâgat üslupları içinde en üstün olanıdır. Kur'ân'da ve beliğ konuşan kimselerin ifadelerinde örnekleri çoktur.

Yüce Allah, onları kendilerine şâhit tutmasının sebebini ve illetini beyan edip şöyle buyurdu:

"Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye..." Yani biz bunu, kıyamet günü mazeret beyan etmemeniz veya O'na şirk koşmamanız halinde "Biz Rablığın tevhidinden ve onun gerekli kıldığı sadece Rabb'a ibadet etmek şeklindeki ilâhî tevhidden habersizdik" diyerek bize karşı delil getirmemeniz için yaptık. Bu ibareden maksat, Yüce Allah'ın "bilmiyorduk" şeklindeki mazeretleri kabul etmeyeceğidir.

"Yahut 'Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen" ve şirklerinin bâtıl olduğunu bilmeyen ***"bir nesildik.'"*** ve onlara uymaktan başka elimizden hiçbirşey gelmedi. Şirki icad ederek ***"Bâtıl işleyenlerin yüzünden bizi helâk edecek",*** onlara iyi zan beslemek gibi bir mazeretimiz olduğu halde bizim azabımızı da onların azabı gibi yapacak ***"mısın?' dememeniz için (böyle yaptık)"*** Bu ibareden maksat şudur: Yüce Allah, babalarını ve atalarını taklit ettikleri yolundaki mazeretlerini kabul etmeyecektir. Tıpkı kendilerine karşı "fıtrat ve akıl hücceti" ikame ettikten sonra "bilmedikleri" mazeretini kabul etmeyeceği gibi...

"Belki inkârdan dönerler diye âyetleri böyle ayrıntılı bir şekilde açıklıyoruz." Yani böylesi beliğ bir açıklamayla Âdem oğluna âyetleri ve alâmetleri -akıllarını kullansınlar diye- ayrıntılı bir şekilde açıklıyoruz. Belki böylece cehaletlerinden ve taklitlerinden dönerler. Bu âyetler, herhangi bir peygamberin geldiğini duymayan kimselerlerin, kıyamet günü mazur olmayacaklarını göstermektedir. Âyet, bu gibi kimselerin ne Allah'a ortak koşma ve ne de sağlam fıtratın kabul etmediği, bağımsız akılların zararını ve bozukluğunu kavradığı ahlâksızlık, çirkinlik ve münkerleri işlemekte muzur sayılmayacaklarını, sadece peygamberlerden başka kimseden öğrenmeleri mümkün olmayan hidayete aykırı hareketlerinde mazur olacaklarını ifade etmektedir. Âyetlerden ilk anda anlaşılan mana budur. Fakat, Âdem oğullarının bellerinden zürriyetlerinin çıkarılması ve kendilerine şâhit tutulmaları konusunda öyle hadisler ve nakiller vardır ki, bunları bilmek ancak vahiy yoluyla müm-

kündür. Sôz konusu hadisler ve nakiller, akıl taraftarlarıyla, nakil âlimleri arasında araştırma ve tartışma konusu olmuştur. Biz, buraya âlimlerin bu konuda dediklerinin en güçlü olanını alacağız. Hâfız İbn Kesîr, bu âyeti tefsir ederken şunları söylüyor:

[Yüce Allah, bize Âdem oğlunun zürriyetlerini bellerinden aldığını ve onların da "Allah'ın, Rableri ve mâlikleri olduğuna, O'ndan başka hiçbir ilâh bulunmadığına" şâhitlik ettiklerini haber veriyor. Ayrıca Yüce Allah, onları bu şekilde yaratıp, fıtratlarını böyle şekillendirdiğini ifade ediyor. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"(Rasûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur."*[582] Buhârî-Müslim'de Ebû Hüreyre'den rivayet olunuyor: Peygamberimiz (s), *"Her dünyaya gelen çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra onu anne ve babası Yahudi veya Hıristiyan ya da mecusi yapar."*[583] derken, bir başka rivayette ise; *"Her dünyaya gelen bu din (İslâm) üzere dünyaya gelir. Sonra onu ana-babası Yahudi, Hıristiyan ve mecusi yapar. Bu, tıpkı bir hayvanın bütün organları tastamam doğmasına benzer. Kusursuz doğan bu hayvan yavrularının içinde siz kulağı, dudağı, burnu, ayağı kesik olanını hiç görüyor sununuz? Siz o hayvanda hiçbir kesik organ görüyor musunuz?"* demektedir.[584]

Müslim'in *Sahîh*'inde İyaz b. Hımâr'dan rivayet olunuyor: Peygamberimiz (s) dedi ki: *"Allah Teâlâ şöyle der: 'Ben, kullarımı, onların hepsini hanîfler olarak yarattım. Sonra onlara şeytanlar geldi de onların doğru dinlerini kendilerinden alıp giderdi. Benim kendilerine helâl kıldığımı, haram kıldı.'"*[585]

İmam Ebû Ca'fer b. Cerîr şu sened zinciriyle rivayet ediyor: Yûnus b. Abdi'l-A'lâ, İbn Vehb, es-Seriyy b. Yahyâ. Bu habere göre el-Hasen b. Ebî'l-Hasen Sa'd oğullarından el-Esved b. Serî' den rivayet ediyor: el-Esved anlatıyor: Ben Peygamber Efendimiz'le (s) birlikte dört gazvede bulundum. Savaşa katılanlar, çarpıştıktan sonra zürriyet meselesini ele aldılar. Bu durum Peygamber'imizin (s) kulağına gidince ağrına gitti. Sonra şöyle dedi:

---

582. Rûm, 30/30.
583. Buharî, *Cenâiz*, 80, 93; *Tefsir (Rûm Suresi)*,1; *Kader*, 3; Müslim, *Kader*, 22, 25; Ebû Davûd, *Sünne*, 1; Tirmizî, *Kader*, 5 ; Muvatta, *Cenâiz*, 52, Ahmet b. Hanbel, II, 233, 253, 275, 282, 315, 247, 393, 410, 481, III, 435; IV, 24.
584. Buharî, *Cenâiz*, 80, 93; *Tefsir (Rûm Suresi)*,1; *Kader*, 3; Müslim, *Kader*, 22, 25; Ebû Davûd, *Sünne*, 1; Tirmizî, *Kader*, 5 ; Muvatta, *Cenâiz*, 52, Ahmet b. Hanbel, II, 233, 253, 275, 282, 315, 247, 393, 410, 481, III, 435; IV, 24.
585. Müslim, *Cenne*, 63.

"Bazılarına ne oluyor ki, zürriyeti konuşuyorla?" Orada bulunanlardan birisi dedi ki, "Yâ Rasûlallah! Onlar, müşriklerin çocukları değiller mi?" Peygamber Efendimiz bu söz üzerine *"Sizin hayırlılarınız müşriklerin çocuklarıdır. Dikkat edin, dünyaya gelen hiçbir canlı yoktur ki, fıtrat üzere doğmuş olmasın. Doğduktan sonra kendini ifade edecek çağa erişinceye kadar fıtrat üzere olmaya devam eder. Bunun ardından ebevyni onu Yahudi veya Hıristiyan yapar."* dedi.[586] el-Hasen dedi ki: Vallahi! Allah Teâlâ Kitab'ında *"Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı..."* diyor. Bu hadisi İmam Ahmed, İsmail b. Aliyye, Yunus b. Ubeyd, Hasan-ı Basrî sened zinciriyle yine el-Esved'den rivayet etmiştir. Hadisi Nesâî *Sünen*'inde Hüşeym b. Yunus, İbn Ubeyd, Hasan-ı Basrî sened zinciriyle rivayet etmiştir. Nesâî, bana el-Esved b. Serî' rivayet etti diyerek başlamakta ve hadisi zikretmektedir. Ancak Hasan-ı Basrî'nin sözünden ve o esnada bu âyeti hatırlamasından söz etmez.

"Zürriyetin Âdem'in belinden alınması ve onların 'ashâbu'l-yemîn/sağ ehli' ve 'ashâbu'ş-şimâl/sol ehli' diye ayrılmaları" hakkında hadisler varid olmuştur. Bu hadislerin bazılarında Yüce Allah'ın Rableri olduğu konusunda kendilerinin şâhit tutulduklarından söz edilmektedir. İmam Ahmed, Haccâc, Şu'be, Ebû Umrân el-Cevnî ve Enes b. Mâlik (r) sened zinciriyle rivayet ediyor: Bu habere göre, Peygamberimiz (s) şöyle dedi: *"Cehennemlik olan bir adama kıyamet günü sorulur: 'Yeryüzünde olan herhangi bir şey senin olsaydı, onu fidye olarak verir miydinş' Adam, 'Evet' diye cevap verir. Bunun üzerine (Yüce Allah) kendisine 'Ben senden bundan daha hafifini istemiştim. Âdem'in sırtındayken senden bana hiçbir şeyi ortak koşmayacağın yolunda söz almıştım. Ama sen bundan yüz çevirdin ve bana şirk koştun.' der."* Bu hadisi, Buhârî-Müslim, *Sahîh*'lerinde şu'be'den rivayeten tahriç etmişlerdir.

İmam Ahmed, Hüseyin b. Muhammed, Cerîr b. Hâzim, Külsûm b. Cübeyr, Saîd b. Cübeyr ve İbn Abbas'tan sened zinciriyle rivayet ediyor: Peygamberimiz (s) *"Yüce Allah, mîsakı Âdem'in (a) sırtından Arafat'ta Nu'mân denilen yerde almıştır. Âdem'in belinden oraya yerleştirdiği bütün zürriyetini çıkardı ve onları zerre gibi önüne serdi. Sonra onlarla önceden konuştu" sonra 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye sordu.. Onlar da 'Evet!' dediler. Allah Teâlâ, 'Kıyamet gününde biz bundan habersizdik' diye veya 'Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik. Bâtıl işleyenlerin*

586. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 113.

yüzünden bizi helâk edecek misin?' demeyesiniz diye böyle yaptı."[587] dedi. Nesâî, bu hadisi *Sünen*'inin Tefsir bölümünde, Muhammed b. Abdirrahîm, Sâika ve Hüseyin b. Muhammed el-Mervezî'ye ulaşarak yukarıdaki sened zinciriyle rivayet etti. Aynı hadisi İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim, Hüseyin b. Muhammed kanalıyla aynı sened zinciriyle rivayet ettiler. Ancak İbn Ebî Hâtim bu hadisi mevkuf olarak rivayet etmiştir. Hadisi Hâkim *Müstedrek*'inde Hüseyin b. Muhammed ve başkaları kanalıyla Cerîr b. Hâzim, Külsûm b. Cübeyr sened zinciriyle İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hâkim, bu hadisin isnadının sahih olduğunu, ancak Buhârî-Müslim'in tahric etmediklerini ifade eder. Müslim, Külsûm b. Cübeyr hakkında ihticacta bulunur ve şöyle der: Bu hadisi, Abdulvâris, Külsûm b. Cübeyr, Sa'îd b. Cübeyr vasıtasıyla İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İbn Abbas'ta durarak rivayeti mevkuf yapmıştır. Aynı şekilde hadisi Atâ b. es-Sâib, Habîb b. Ebî Sâbit ve Ali b. Büzeyme, Sa'îd b. Cübeyr sened zinciriyle İbn Abbas'ın sözünü rivayet etmiştir. Yine aynı hadisi, el-Avfî ve Ali b. Ebî Talha da İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir. Bu daha yaygın ve daha sağlamdır.[588]

İbn Cerîr, Veki', Übeyy, Ebû Hilâl, Ebû Hamza es-Sabğî sened zinciriyle İbn Abbas'tan rivayet ediyor. İbn Abbas şöyle dedi: Allah Teâlâ, Âdem'in zürriyetini belinden zerreler halinde çıkardı. O şiddetli bir dalganın içindeydi.[589]

Yine İbn Cerîr, Ali b. Sehl, Damra b. Rabia, Ebû Mes'ûd sened zinciriyle Cüveybir'den rivayet ediyor: Dahhâk b. Müzâhim'in altı günlük bir çocuğu vefat etti. Dahhâk dedi ki: "Yâ Câbir! Oğlumu mezarına (lahdine) koyduğun zaman yüzünü aç ve bağını çöz. Çünkü oğlum, oturtulacak ve sorguya çekilecektir." Ben de dediğini yaptım. Çocuğu defin işini bitirince O'na dedim ki "Allah sana merhamet eylesin! Oğlun neden sorguya çekilecek? O'nu kim sorguya çekecek?" Dahhâk dedi ki: "Oğlum Âdem'in sulbündeyken kabul ettiği mîsâktan sorguya çekilecek." Dedim ki: "Ey Ebülkâsım! Oğlunun Âdem'in sulbündeyken kabul ettiği bu mîsâk nedir?" Dahhâk, şöyle devam etti. Bana İbn Abbas rivayet etti: Yüce Allah, Âdem'in belini meshetti ve kıyamet gününe kadar yaratacak olduğu bütün canları oradan çıkardı. Ve onlardan kendisine ibadet edeceklerine, O'na hiçbir şeyi ortak etmeyecekle-

587. Ahmed b. Hanbel, I, 272.; Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1, 86.

588. Esbet, ta'dîle delâlet eden altı grup tabirden birinci mertebede olanıdır. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 414. (Çev.)

589. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 113.

rine dair söz aldı. Allah Teâlâ da onların rızıklarını kendi üstüne aldı. Sonra onları tekrar Âdem'in beline geri iade etti. O gün söz verenlerin tümü dünyaya gelmedikçe kıyamet kopmayacaktır. Zürriyetin içinden herhangi bir kimse, "son mîsak"a erişir de onu yerine getirirse "ilk mîsak"ı kendisine fayda verecektir. Son mîsaka erişip de onu ikrar etmeyene ise, ilk mîsakı fayda vermeyecektir. Son mîsaka yetişemeden küçük yaşta ölen, ilk mîsak üzere yani fıtrat üzere ölmüş olur.[590] Hadisin bu geliş yollarının tümü, İbn Abbas'ta mevkuf olduğu görüşünü güçlendiren unsurlardan birisidir.

İbn Cerîr, Abdurrahman b. el-Velid, Ahmed b. Ebî Zabye, Süyfân b. Sai'd, el-Eclah, Dahhâk, Mansûr, Mücâhid sened zinciriyle Abdullah b. Amr'dan rivayet ediyorlar: Peygamberimiz (s) *"Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı"* âyetini okudu ve şöyle dedi: *"Âdem'in zürriyeti belinden -tarakla (bitler) nasıl taranıp alınıyorsa o şeklide taranarak- alındılar. Allah Teâlâ onlara 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye sordu. Onlar da 'Evet Rabbimizsin.' dediler. Melekler de, 'Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye şâhitler olduk.' dediler."* Hadisin senedinde yer alan Ahmed b. Ebû Zabye, Kûmes[591] kadısı Ebû Muhammed el-Cürcânî'dir. Kendisi zâhit bir kimseydi. Nesâî, *Sünen*'inde ondan hadis rivayet etmiş ve "Ebû Hâtim er-Râzî, O'nun hadislerini yazardı." demiştir. İbn Adiy ise şöyle der: Ebû Muhammed el-Cürcânî, birçok garip hadis rivayet etmiştir. Zikrettiğimiz bu hadisi, Abdurrahman b. Hamza b. Mehdî, Süfyân es-Sevrî, Mansur ve Mücâhid sened zinciriyle Abdullah b. Amr'dan rivayet etmiştir. Aynı şekilde bu hadisi Cerîr de Mansur kanalıyla yine Abdullah b. Amr'dan rivayet etmiştir. Bu daha sahihtir, doğruyu en iyi Yüce Allah bilir.

İmam Ahmed, Ravh b. Ubâde, Mâlik, İshâk b. Mâlik, Zeyd b. Ebî Üneyse, Abdulhamid b. Abdurrahman b. Yezîd b. el-Hattab, Müslim b. Yesâr el-Cühenî sened zinciriyle rivayet ediyor: Bu rivayete göre, Hz. Ömer'e *"Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şâhit tuttu (ve dedik ki): Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet (buna) şâhit olduk, dediler."* âyeti soruldu. Hz. Ömer, şöyle cevap verdi: Ben, bu sorunun Peygamber 'e (s) sorulduğunu ve şöyle cevap verdiğini işittim: *"Yüce Allah, Âdem'i yarattı ve sağ eliyle sırtını sıvazladı. Sırtından bir miktar*

590. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 112.

591. Kûmes: Horasan ile Bilâd-ı Cebel arasında bir büyük kazanın adıdır. Bkz: Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*. (Çev.)

zürriyet çıkardı ve 'Bunları, cennet için yarattım. Dolayısıyla onlar, cennetliklerin amellerini yapacaklardır.' dedi. Sonra Âdem'i sırtını yine sıvazladı. Oradan bir miktar zürriyet çıkardı ve 'Bunları cehennem için yarattım, dolayısıyla onlar, cehennemliklerin amellerini yapacaklardı.' dedi." Bunun üzerine bir sahâbî, "Yâ Rasûlallah o zaman ne için amel ediliyor?" diye sordu. Peygamberimiz (s), şöyle cevap verdi: *"Yüce Allah bir kulu cennet için yaratmışsa ona cennetliklerin amellerinden birini yaptırır, ki kul o amelden birisini yaparken ölsün ve bu ameliyle onu cennete soksun. Buna karşılık Allah Teâlâ, bir kulu da cehennem için yaratmışsa ona cehennemliklerin amellerinden birini yaptırır ki, o kul cehennemliklerin amellerinden birisini yaparken ölsün ve bu ameliyle onu cehenneme soksun."*[592] Ebû Dâvûd el-Ka'nebî'den ve Nesâî de Kuteybe'den hadisi böyle rivayet etmişlerdir. Tirmizî bu hadisi, İshâk b. Mûsâ kanalıyla Ma'n'dan, İbn Ebî Hâtim, Yûnus b. Abdila'lâ kanalıyla İbn Vehb'den, İbn Cerîr, Ravh b. Ubâde ve Sa'îd b. Abdilhamîd b. Ca'ferden rivayet ederler. İbn Hibbân ise bu hadisi Ebû Mus'ab ez-Zübeyrî rivayetiyle Sahih'ine alıp tahric eder. Ancak bunların tümü bu hadisi Mâlik b. Enes'ten rivayet ederler.

Tirmizî der ki: Bu hadis, hasendir. Müslim b. Yesâr, Ömer'den hadis işitmemiştir. Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a da böyle derler. Ebû Hâtim, Ömer'le Müslim arasında Nuaym b. Rebîa vardır diye eklemede bulunur. Ebû Hâtim'in bu dediğini, Ebû Dâvûd *Sünen*'inde şu sened zinciriyle rivayet eder: Muhammed b. Musaffâ, Bakıyye, Amr b. Ca'sem el-Kuraşî, Zeyd b. Ebî Üneyse, Abdulhamid b. Abdirrahlan b. el-Hattâb, Müslim b. Yesâr el-Cühenî ve Na'îm b. Rabî'a...Naim anlatıyor: Bir gün Hz. Ömer'in yanındaydım. Kendisine bu *"Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı."* âyetinin manası soruldu da Hz.Ömer, duyduğu hadisi zikretti. Hâfız Darekutnî der ki: Ebû Ferve er-Rahâvî, Amr b. Ca'sem b. Zeyd b. Sinan'a mutebeât eder.[593] Bu ikisinin sözü Mâlik'in sözünden daha doğrudur. En doğruyu ancak Allah bilir.

Ben de derim ki: Öyle anlaşılıyor ki İmam Mâlik, Na'îm b. Rabîa'yı durumunu bilmediği ve kendisini tanımadığı için kasten zikretmemiştir. Çünkü

592. Ahmed b. Hanbel, I, 44. ; İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 113. (Bu rivayet Murcie mensuplarının şaz görüşlerini meşrulaştırıyor. -Yayıncı-)

593. Mutebeât: Şeyhinden rivayetiyle tek kalmış bir raviye, bir başka ravinin tabi olarak, ya o şeyhten yahutta şeyhin şeyhinden aynı hadisi rivayet etmesi demektir. Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 334. (Çev.)

O, sadece bu hadisiyle tanınmaktadır. Bundan dolayı İmam Mâlik, hoşnut olmadığı kimselerin isimlerini zikretmemektedir. Bu sebeple de birçok merfû hadisi mürsel kılmakta ve birçok muttasıl sened zincirini kesip koparmaktadır. En doğruyu ancak Allah bilir.

Tirmizî bu âyeti tefsir ederken Abd b. Humeyd, Ebû Na'îm, Hişâm b. Sa'd, Zeyd b. Eslem, Ebû Salih sened zinciriyle Ebû Hüreyre'den şu hadisi rivayet eder: Peygmberimiz (s) dedi ki: *"Yüce Allah Âdem'in belini meshedince, sırtından Yüce Allah'ın kıyamet gününe kadar yaratacak olduğu bütün canlılar düştü, Yüce Allah, her insanın iki gözü önüne ışıktan bir parıltı koydu. Sonra onları Âdem'e arz etti. Âdem, 'Yâ Rabbi! Kim bunlar?' diye sordu. Allah Teâlâ, 'Senin zürriyetin' dedi. Sonra aralarından birisini gördü iki gözü ortasındaki parıltı hoşuna gitmişti. 'Ya Rabbi! Kim bu?' diye sordu. Allah Teâlâ, 'Bu senin zürriyetinden ümmetlerin sonundan birisidir. O'na Dâvûd derler.' dedi. Âdem 'Yâ Rabbi! O'na ne kadar ömür verdin?' diye sordu. Allah Teâlâ, 'altmış sene' dedi. Âdem, 'Ya Rabbi! O'na kendi ömrümden kırk senesini verdim.' dedi. Âdemin ömrü sona erince, kendisine ölüm meleği geldi. Âdem 'Benim ömrümden kırk sene daha kalmadı mı?' diye sordu. Melek, 'Onu oğlun Dâvûd'a vermedin mi?' dedi. Peygamberimiz (s) devamla 'Âdem inkâr etti, bunun üzerine zürriyeti de inkâr etti. Âdem unuttu. Zürriyeti de unuttu. Âdem günah işledi, zürriyeti de günah işledi.' dedi."*[594] Tirmizî bu hadisin hasen sahih olduğunu söyler ve birçok yoldan Ebû Hüreyre'den rivayet eder. Hâkim ise *Müstedrek*'inde Ebû Nuaym el-Fadl b. Dekkîn kanalıyla Ebû Hüreyre'den rivayet eder. Hâkim, hadisin Müslim'in şartına göre sahih olduğunu, ancak Buhârî-Müslim'in bu hadisi tahric etmediklerini ve hadisi, İbn Ebî Hâtim tefsirinde Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Eslem, Atâ b. Yesâr, Ebû Hüreyre sened zinciriyle Peygamber Efendimiz'den (s) baş tarafı yukarıdaki ifadelere benzer olarak rivayet eder. Farklılık şurada başlar: *"Sonra Yüce Allah onları Âdem'e arzeder ve 'Ey Âdem! Bunlar senin zürreyitindir.' der. Âdem bir de ne görsün, aralarında cüzzamlı, alaca hastalığına yaklanmış (abraş), kör ve çeşit çeşit hastalıklara yakalanmış kimseler vardır. Âdem, 'Yâ Rabbi! Bunu zürriyetime niçin yaptın?' diye sorar. Yüce Allah da 'Nimetime şükretsinler diye' şeklinde cevap verir. Âdem 'Yâ Rabbi! İnsanların içinde nûrları en bariz olan şunlar kimlerdir?' diye sorar. Yüce Allah, 'Ey Âdem!*

---

594. Tirmizî , *Tefsir Sûre A'raf*, hadis no: 3067.

Bunlar, senin zürriyetinden peygamberlerdir.' der." Sonra Dâvûd kıssasını yukarıda geçtiği üzere zikreder.

Abdurrahman b. Katâde en-Nadrî, babası Katâde vasıtasıyla Hişâm b. Hakîmden rivayet ediyor: Bir kişi Peygamberimiz'e (s) gelip 'Yâ Rasûlallah! Allah (ezelde takdir etmeksizin) işlere yeni mi başladı, yoksa kaza ve kader ezelde mi gerçekleştiş' diye sordu. Peygamberimiz (s) bu soruya şöyle cevap verdi: *"Allah Teâlâ, Âdem'in zürriyetini onların bellerinden aldı. Sonra onları kendi nefislerine şâhit tuttu. Sonra onları iki avucuna boşalttı. Sonra 'şunlar cennette, şunlar cehennemde.' dedi. Dolayısıyla cennetlikler, cennetliklerin amellerine muvaffak kılındı. Cehennemlikler de cehennemliklerin amellerine muvaffak kılındı."*[595] bu hadisi İbn Cerîr ve İbn Merdûye çeşitli yollarla Hişâm b. Hakîm'den rivayet etmişlerdir.

Ca'fer b. Zübeyr -ki bu zât zayıftır- Kâsım vasıtasıyla Ebû Ümâme'den rivayet ediyor: Peygamberimiz (s) şöyle dedi: *"Yüce Allah, mahlukatı yaratıp da kaza ve kaderi takdir edince sağ ehlini sağ eline, sol ehlini de sol eline aldı. Sağ ehline 'Ey sağ ehli!' diye hitap etti. Onlar, 'Lebbeyk ve sa'deyk... Emret!' dediler. Allah Teâlâ, 'Ey sol ehli!' dedi. Onlar, 'Lebbeyk ve sa'deyk...' dediler. Allah Teâlâ, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye sordu. Onlar 'Evet, sen bizim Rabbimizsin.' dediler. Sonra Yüce Allah, onları birbirine karıştırdı. İçlerinden birisi 'Yâ Rabbi! Onları neden birbirine karıştırdın?' diye sordu. Yüce Allah şöyle cevap verdi: 'Onların bundan başka amelleri vardır. Kıyamet günü biz bundan gafildik demesinler diye karıştırdım.' Sonra Yüce Allah onları Âdem'in sulbüne geri dönderdi."*[596] Bu hadisi İbn Merdûye rivayet etmiştir.

Ebû Ca'fer er-Râzî, er-Rabî' b. Enes, Ebu'l-Âliye kanalıyla *"Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı,"* âyeti hakkında Übeyy b. Kâ'b'dan rivayet ediyor. Übeyy dedi ki: Allah Teâlâ o gün kıyamet gününe kadar dünyaya gelecek olanları bir araya topladı. Onları kendi suretlerine soktu. Sonra konuşturdu. Onlar da konuştular ve Yüce Allah onlardan ahit ve söz aldı, onları kendi nefsilerine şâhit tuttu ve *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da) Evet"* dediler. Yüce Allah da şöyle dedi: "Ben de yedi göğü ve yedi yeri size karşı şâhit tutuyorum. Kıyamet günü biz bunu bilmiyorduk demeyesiniz diye babanız Âdem'i size şâhit tutuyorum. Bilin ki

---

595. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 117.

596. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 242.

benden başka hiçbir ilâh yoktur. Benden başka hiçbir rabb yoktur. Bana hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ben, ahdim ve misakım hususunda sizleri uyarsınlar diye sizlere peygamberler göndereceğim. Ve ben, sizlere kitaplarımı indireceğim." dedi. Onlar "Senin Rabbimiz ve ilâhımız olduğuna şehâdet ederiz. Bizim senden başka hiçbir rabbimiz yoktur." dediler. O gün Allah'a itaatı kabul ettiler. Yüce Allah babaları Âdem'i yukarı kaldırdı ve Âdem onlara yukarıdan baktı. Aralarında zengin, fakir, biçimi güzel ve böyle olmayan kimseler gördü. Bunun üzerine "Ya Rabbi! Keşke kullarını birbirlerine eşit kılsaydın!" dedi. Cenâb-ı hak, "Bana şükredilmesini istedim." buyurdu. Âdem onların arasında kandiller gibi üzerlerinde ışık olan peygamberler gördü. Bunlardan, konusu risalet ve nübüvvet olan başka bir misak ve söz alındı. Allah Teâlâ'nın *"Hani Biz peygamberlerden söz almıştık;"*[597] ifadesiyle *"(Rasûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir."* ifadesinden kastettiği budur. Cenâb-ı Hakkın *"İşte bu ilk uyarıcılardan bir uyarıcıdır."*[598] ifadesiyle *"Onların çoğunda, sözünde durma diye bir şey bulamadık1."*[599] ifadesi de bu kabildendir. Bu hadisi İmâm Ahmed'in oğlu Abdullah, babasının *Müsned*'inde tahric etmiştir. Hadisi, İbn Ebî Hâtim, İbn Cerîr ve İbn Merdûye Tefsirlerinde Ebû Ca'fer er-Râzî kanalıyla Übeyy b. Kâ'b'dan rivayet etmişlerdir.[600]

Mücâhid, İkrime, Sa'îd b. Cübeyr, el-Hasen, Katâde, Süddî ve Selef'ten birçok bilginden bu hadislere uygun haberler rivayet olunmuştur. Ancak biz, bu haberlerin tümünü teker teker verip de sözü uzatmak istemediğimiz için bu kadarıyla yetinmiş bulunmaktayız. Ancak Allah'tan yardım dilenir.

Bu hadisler[601], bize gösteriyor ki Allah Teâlâ Âdem'in zürriyetini sulbünden çıkarmış ve cennete gideceklerle, cehenneme gidecekleri birbirinden ayırmıştır. Allah Teâlâ'nın, onların Rabları olduğuna dair kendilerini şâhit tutması meselesine gelecek olursak bu, sadece Külsûm b. Cübeyr'in Sa'îd

---

597. Ahzâb, 33/7.
598. Necm, 53/56.
599. A'raf, 7/102.
600. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 115.
601. Hâfız İbn Kesîr'in *"Zürriyet"* ayetiyle ilgili derlediği rivayetlerin önemli bir kısmına, Rasulullah'tan (s) aktarılan söz ve davranışlar anlamında "hadis" demek mümkün değildir. Çünkü bu rivayetler mutlak gayb alanının sınırını aşmakta; ayrıca Kur'an'ın muhkem ve delaleti açık ölçüleriyle zıtlaşan Murcie adlı kelami ve siyasi fırkanın ve Sudur Felsefesi'nin ürettiği Nur-u Muhammedi anlayışının telakkilerini yansıtmaktadır. (Yayıncı).

b. Cüebyr kanalıyla İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadisle, Abdullah b. Amr hadisinde zikredilmektedir. Bu iki hadisin merfû değil, birer mevkûf hadis olduklarını daha önce beyan etmiştik. Halef'ten ve Selef'ten burada zikri geçen "şâhit tutmak"tan maksat, Âdem'in zürriyetinin tevhid üzere yaratılmasıdır diyen bilginler, bunu buradan hareketle söylemektedirler. Nitekim bu husus, Ebû Hüreyre ve İyaz b. Hımâr el-Mücâşi'î hadisiyle, Hasan-ı Basrî'nin Esved b. Seri' den yaptığı rivayette geçmişti. Hasan-ı Basrî, bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: Dediler ki: Bundan dolayı Yüce Allah, "Ve iz aheze Rabbüke min benî Âdeme/Âdem oğullarından" dedi de, "Min Âdeme/Âdem'den" demedi. "Min zuhûrihim/bellerinden" dedi de "min zahri zürriyâtihim/zürriyetlerinin belinden" demedi. Yani Allah Teâlâ onların nesillerini, nesilden nesile, asırdan asıra intikal eder kıldı. Nitekim Yüce Allah'ın şu ifadeleri de bu gerçeği dile getirmektedir: *"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan,... O'dur."*[602] Bir başka âyette *"sizi yeryüzünün hakimleri kılan"*[603] denilmektedir. Bir başka âyetin ifadesi ise şöyledir: *"Sizi başka bir kavmin zürriyetinden yarattığı gibi"*[604] Sonra da onları kendi nefislerine şâhit tuttuğundan söz etti. Ve kendilerine *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* diye sordu, *"(Onlar da) Evet (buna) şâhit olduk, dediler."* Bunun manası şudur: Allah Teâlâ, onları buna şâhitler olarak yoktan var etti. Şâhitlik ederlerken bunu lisân-ı hâl ve kâl (söz) ile söylediler. Şâhitlik bazen *"Derler ki: 'Kendi aleyhimize şahitlik ederiz.'"*[605] âyetinde olduğu gibi sözle, bazen de *"Allah'a ortak koşanlar, kendilerinin kâfirliğine bizzat kendileri şahitlik ederlerken,"*[606] âyetinde olduğu gibi lisân-ı hâl ile olur. Yani onların durumları bu hususta kendi aleyhlerine şâtilik edecektir. Yoksa kâfir olduklarını -*"Şüphesiz buna kendisi de şahittir"*[607] âyetinde olduğu gibi- bizzat kendileri söylemeyeceklerdir. Aynı şekilde soru da bazen sözle, bazen de -*"O size istediğiniz herşeyden verdi."*[608] âyetinde olduğu gibi- lisân-ı hâl ile olur.

Bilginler bu âyeti şöyle tefsir ederler: O, size istediğiniz her şeyden, yani şâhit tutmanın şirk koşma konusunda onların aleyhlerine delil olduğunu gösteren şeylerden verdi. Eğer bu olay, bazılarının dediği şekilde gerçek-

602. En'âm, 6/165.
603. Neml, 27/62.
604. En'âm, 6/133.
605. En'âm, 6/130.
606. Tevbe, 9/17.
607. Âdiyât, 100/7.
608. İbrahim, 14/34.

leşmiş olsaydı, aleyhine hüccet olması için herkesin bunu hatırlarlaması gerekirdi. Eğer, "Peygamberimiz'in (s) verdiği haberler olayın böyle cereyen etmiş olması için yeterlidir." denecek olursa buna cevabımız şu olur: Müşriklerden olan yalanlayıcılar, peygamberlerin bu ve başka hususlara dair getirmiş oldukları bütün haberleri yalanlıyorlardı. Bu da onlara başlı başına müstakil bir hüccet kılındı. Buna bağlı olarak da gösterdi ki, söz konusu şâhit tutmadan maksat, onların "tevhid ilkesini kabul etme" özelliği üzere yaratılmış olduklarıdır. Bundan dolayı Yüce Allah, "kıyamet günü biz bu tevhid ilkesinden habersizdik veya daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik, demeyesiniz demektedir."] [609]

Allâme İbn Kayyim, eseri *Kitabu'r-Rûh*'ta ruhların bedenlerden önce yaratılmasından bahsederken bu meseleyi uzun uzun ele alır, bu hususta gelen merfû ve mevkuf rivayetlerle haberleri zikreder ve bunların isnatları hakkında yapılan cerh ve ta'dilleri belirtir. Sonra devamla şöyle der:

"Bu konuda dört makam (merhale) vardır:

1) Yüce Allah, onların suretlerini ve şekillerini çıkarmış, bedbaht (şaki), mutlu (sa'îd), sağlıklı ve hastalıklı olanlarını birbirlerinden ayırmıştır.

2) Yüce Allah, onların aleyhlerine hüccet ikame etmiş, onları Rablığına şâhit tutmuş ve meleklerini onların aleyhine şahit tutmuştur.

3) Üçüncüsü Allah Teâlâ'nın *"Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı"* ifadesinin tefsiridir.

4) Bu ruhların tümü, Yüce Allah kendilerini bir mekâna çıkardıktan ve yaratılışlarını bitirdikten sonra ikrar ettiler, her an, grup grup bedenlerine gönderilmektedirler.

1) Birinci Makam (Merhale): Gelen rivayetler, -gerek merfû ve gerekse mevkuf olsun- bu birinci merhaleyi güçlendirmektedir.

2) İkinci Makam (Merhale): Bunu söyleyen müfessirler, söz konusu görüşü âyetten çıkarmışlar ve söylediklerinin, âyetin tefsiri olduğunu zannetmişlerdir. Bu görüş, aynı zamanda rivayet müfessirlerinin cumhurunun da görüşüdür. Ebû İshâk der ki: Yüce Allah'ın çıkarmış olduğu zerreciklere bir anlama kabiliyeti vermiş olması ve bu yetenekle kavramış olmaları müm-

609. Hâfız İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 261-264.

kündür. Tıpkı *"Nihayet karınca vâdisine geldikleri zaman, bir karınca: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin! dedi."* âyetinde olduğu gibi...[610] Yüce Allah, Davud'la beraber tesbih etsinler diye dağları ve kuşları buyruk altına almıştır. İbnü'l-Enbârî ise şöyle dedi: Muhaddislerin ve önde gelen ilim ehli kimselerin bu âyet hakkındaki görüşleri şudur: Allah Teâlâ, Âdem'in zürriyetini O'nun ve çocuklarının belinden çıkarmıştır. Onlar çıkarıldıkları zaman zerrecikler halindeydiler. Yüce Allah, onlardan kendisinin yaratıcısı ve onların da yaratılmış olduklarına dair söz aldı. Onlar bunu itiraf ve kabul ettiler. Ancak bundan önce Yüce Allah kendilerine akıl verdi ve teklif ettiği şeyleri bu akılla anladılar. Tıpkı, dağa hitab etmeden önce kendisine akıl verdiği gibi... Ve tıpkı secde etmeden önce deveye ve çağrısını duyup boyun eğmeden önce hurma ağacına verdiği gibi...

Cürcânî dedi ki: Peygamber'imizin (s) *"Allah Teâlâ, Âdem'in sırtını sıvazladı ve ondan zürriyetini çıkardı."*[611] ifadesiyle, âyet arasında -hamdolsun- hiçbir çelişki yoktur. Çünkü Allah, onları Âdem'in belinden aldığı zaman, zürriyetinin bellerinden almaktadır. Çünkü Âdem'in zürriyeti demek, çocuklarının bir kısmının diğerinden alınan zürriyeti demektir. Cenâb-ı Hakkın *"Kıyamet gününde biz bundan habersizdik demeyesiniz diye"* ifadesinin manası yani bizden alınan sözden habersizdik diyemesiniz diye, şeklindedir. Onlar böyle söylediklerinde melekler onlardan söz alındığına şâhitti. Cürcânî devamla şöyle diyor: Bu, rivayetlerde yer alan tefsire bir delildir. Bu tefsire göre Yüce Allah meleklere "şâhit olun" dedi ve onlar da "şâhit olduk." dediler. Bazı ilim ehli kimseler, sözün bedenlerden değil, ruhlardan alındığını iddia ettiler. Akleden ve anlayan ruhlardır, sevap elde eden ve ceza gören ruhlardır. Bedenler, akletmeyen ve anlamayan birer ölüdürler. Cürcânî şöyle devam ediyor: İshâk b. Râhûye, bu kanaati benimsiyor ve bunun Ebû Hüreyre'nin görüşü olduğunu söylüyordu. İshâk şöyle dedi: İlim adamları, Yüce Allah'ın bedenlerden önce ruhları konuşturduğu ve şâhit tuttuğu konusunda icma etmişlerdir. Cürcânî dedi ki: Bilginler görüşlerine delil olarak *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler;"* [612] âyetini gösterdiler.

---

610. Neml, 27/18.

611. Ahmed b. Hanbel, I, 44. (Rabbimizin ayetinde *Âdem* değil *"Âdem oğulları"* denmektedir. Bahsedilen *"zürriyyet"* de *el-Menar*'ın IV. cildinde Nisa Sûresi'nin birinci ayetinin tefsirinde gösterilen, eril ve dişil olmayan *"nefs"*i ve ondan yaratılanları ifade etmelidir. -Yayıncı-)

612. Âl-i İmrân, 3/169.

Bedenler çürümüş ve toprakta kaybolup gitmiştir. Ruhlar ise rızıklanır ve sevinç duyar. Lezzet ve acı duyan, ferahlanıp hüzünlenen ve bilen ve inkâr eden hep ruhlardır. Görülen rüyalar bu meseleyi açıklar. İnsan sabah olup uyandığı zaman, -bedenin değil, ruhun karşılaştıkları dolayısıyla- sevincin tadı ve üzüntünün kederi ruhunda mevcut olarak sabaha erer.

Cürcânî şöyle devam eder: Bu açıklamadan elde edeceğimiz yarar kısaca şudur: Allah Teâlâ, dünyaya gelen her çocuğa karşı onlardan aldığı sözle hüccetini ortaya koydu. Bunlar, ister büluğ çağına ermiş, isterse de ermemiş olsunlar hiç fark etmez. Ancak bunların içinden büluğ çağına erenlere olan hüccetini kendi nefislerine ve dış âleme yerleştirdiği alâmetler ve delâletlerle, kendilerine müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderilen peygamberlerle, haberleri kendilerine nakledilen ibretli örneklerle desteklenmiş olan öğütlerle daha da güçlendirdi. Ne var ki Allah Teâlâ, itaatlarını ancak kendilerini bağlayan hüccet, kendilerine bahşettiği kudret ve verdiği deliller oranında talep etmektedir. Allah Teâlâ, emri ve nehyi kavrayabilen büluğ çağına erenler üzerinde etkili olan şeyin ne olduğunu beyan ederken, büluğ çağına ermeyenler hakkında takdir ettiği şeyin bilgisini bizden saklı tuttu. Ancak biz biliyoruz ki O adildir, hükmünde zulmetmez, hikmet sahibidir yaptığı işlerde farklılık olmaz, kâdirdir yaptığından asla sorguya çekilemez, Bilesiniz ki yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir!

Zürriyetin Mîsâkıyla İlgili Ara Açıklama

Âyete yukarıdaki manayı veren bilginler, âyetin manasının bu olduğu konusunda başkalarıyla tartışmışlar ve *"Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardış"* cümlesinin manasının, onları babalarının sulbünde sperm iken vücuda getirdi, varlık âlemine geliş sıralarına göre dünyaya gönderdi ve onların Rabbi olduğuna kendi nefislerini kendilerine şâhit tuttu, şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ'nın şâhit tutması, kendilerine alâmetlerini ve burhanlarını ortaya koymak şeklinde oldu. Söz konusu alâmetlerin ve burhanların özelliği, onlara Allah Teâlâ'nın yaratıcıları olduğu konusunda zorunlu bilgi vermesidir. Bu öyle bir bilgidir ki, insanı şu sonuca götürür: Hiçbir kimse yoktur ki, kendisinde Rabbinin sanatının eserinden bir parça bulunmasın ve bu parça Rabbinin kendisinin yaratcısı olduğuna ve hakkında hükmünün geçerli olduğuna şehâdet etmesin! Onlar bunları öğrendikleri, gördükleri ve müşahede ettikleri her şey de kendilerini

Rablerine inanmaya davet ettiği zaman, hem şâhitler ve hem de onun doğruluğuna kendi nefislerine şahit tutulanlar mesabesinde olurlar. Nitekim Yüce Allah bir başka yerde şöyle der *"Allah'a ortak koşanlar, kendilerinin kâfirliğine bizzat kendileri şahitlik ederlerken..."*[613] söylenmek istenen, onların -bizler kâfiriz demeseler bile- şâhitler mesabesinde olduklarıdır. Bir başka örnek daha verelim: Birisine "Benim organlarım senin sözüne şâhittir." dediğinde maksadın, senin sözünün doğru olduğunu biliyorum, sanki organlarım şâhit tutulsa ve konuşma yeteneği olsa, buna şehâdet ederdi, demektir. Yüce Allah'ın şu bildirisi ve uyarısı da bu kabildendir: *"Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur."*[614] "Allah kendisinden başka ilâh olmadığına şâhit oldu" demek, Allah böyle olduğunu bildirdi ve açıkladı, demektir. Allah Teâlâ, bunu hâkimlerin huzurunda ve başkalarının karşısında şâhitlik yapan kimselerin şâhitliklerine benzetmektedir.

Buraya kadar yapılan açıklama İbnü'l-Enbârî'nindir. Cürcânî ise bu görüşü daha da açıklamış ve arkadaşlarından naklen şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak, mahlukatı yaratınca ve onlar hakkındaki ilmi, mevcut hakkında geçerli olunca, henüz mevcut olmayıp da ileride vücuda gelecek olanlar ise, mevcut gibidirler. Çünkü Allah'ın O yaratığın vücuda geleceğine dair ilmi, vücuda gelmemesine manidir. Henüz vaki olmamış, ancak olması beklenen şey, Arapça'nın mecaz anlayışına göre olmuş yerine konulur. Çünkü Yüce Allah'ın ilmi, onun vuku bulacağını daha ezelde tespit etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'ân'da bir çok yerde buna benzer ifadeler kullanır. Söz gelimi *"Cehennem ehli seslenir"*[615]; *"Cennet ehli cehennem ehline... bağırır."*[616]; *"A'raf ehli der ki.."*[617] der. Cürcânî bundan sonra şöyle devam eder: Buna göre *"ve iz aheze Rabbüke" "Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı "* demek, *"ve iz ye'huzü/çıkarıyor"* demektir. *"onları kendilerine şâhit tuttu"* ifadesi de aynen böyledir. Yani Allah Teâlâ, bahşettiği akılla onları kendilerine şâhit tutmaktadır. Çünkü akıl, anlama aracıdır, sevap ve ceza akıl sayesinde tahakkuk eder. Dünyaya gelen her çocuk, büluğ çağına erip,

613. Tevbe, 9/17.
614. Âl-i İmrân, 3/18.
615. A'raf, 7/50.
616. A'raf, 7/44.
617. A'raf, 7/48.

zararı ve faydayı kavrayacak, vaadi ve tehdidi, sevabı ve cezayı anlayacak çağa geldiği zaman sanki Allah Teâlâ ona bahşettiği akılla tevhid hususunda ondan söz almış ve ona sonradan olma (hâdis) bir varlık olduğu noktasında alâmetleri ve delilleri göstermiş gibi olur. Artık o kişi, kendi kendisini yaratmasının imkânsız olduğunu, bundan dolayı mutlaka bir yaratıcısının olduğunu, yaratıcının da başka bir varlık olup, kendisi gibi olmadığını kavrar. Bu kavrayış derecesine ermiş ve anlama yeteneğine de herhangi bir engel arız olmamış bir kimsenin başına bir felâket gelir gelmez -Yaratıcısının yukarıda olduğunu bildiği için- başını göğe kaldırır ve parmağıyla oraya işaret eder. Anlama olgusunun ve anlayışların kaynağı olan akıl, bu zikrettiklerimizi anlamaya yardımcı oluyor ve yol gösteriyorsa, Allah Teâlâ bu dereceye ermiş olan herkesten söz ve mîsâk almış demektir. Çünkü o kişiye, sözün ve mîsâkın alınmasına vasıtalık eden sebep ve delilleri bahşetmiştir. Böyle bir kimse için "ikrar etti", "boyun eğdi" ve "teslim oldu" demek mümkündür. Tıpkı şu âyette olduğu gibi: *"Göklerde ve yerde bulunanlar da onların gölgeleri de sabah akşam ister istemek sadece Allah'a secde ederler."*[618] Bu görüşü savunan bilginler, görüşlerini Hz. Peygamber'in şu hadisine dayandırmaktadırlar: *"Üç kimseden kalem (hüküm) kaldırılmıştır. Büluğ çağına erineceye kadar çocuktan, aklı başına gelinceye kadar deliden ve uyanıncaya kadar uyuyandan."*[619]

Yüce Allah'ın *"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular."*[620] dedikten sonra ardından *"Onu"* yani o emaneti *"insan yüklendi"* ifadesine gelecek olursak, burada sözü edilen *"emanet" "ahit"* ve *"sözdür"*. Göklerin, yerin ve dağların emaneti üstlenmemesi, akıldan yoksun olmaları demektir ki, anlama ve anlatma bunun vasıtasıyla olur. İnsanın emaneti yüklenmesinin manası ise, ona akıl verilmesi demektir. Cürcânî sözüne devamla, Arapların bu hususta çeşitli formlarda ifadeleri vardır. Bunlardan birisi şâirin şu beytidir, der.

[——————————Yollayacağım——————————]

"Kefil oldu Kanan dağı, yerinde kalarak Fak'as'a
Asla kusur etmez -bil ki- Kanan Fak'as'a!"

618. Ra'd, 13/15.
619. Ahmed b. Hanbel, VI, 101; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 41.
620. Ahzâb, 33/72.

Bu beyitte geçen *"Kanan"* bir dağın adıdır.[621] Şair, beytinde Kanan dağının Fak'as kabilesi için kefil olduğunu söylüyor. Dağın onlar için kefil olması demek, herhangi bir yenilgi veya korku gibi bir durumla sıkıntıya girdikleri zaman ona sığınmaları demektir. İşte bu durum, onlara kefil olmak gibi kılınmıştır. Şâir Nâbiga'nın şu beyti de bu kabildendir.

[————————Yollayacağım ————————]"
"Tehlil getirir Rabbine Golan tepeleri gibi ,
Huşû içinde ve zelildir yan tarafları! Zirvesi gibi!"

Beyitte geçen *"Ecârifu'l-Cûlân"* Golan tepeleri, *"cûrânu'l-arz"* ise bu tepenin iki yan taraflarıdır. Bu görüşü savunan bilgin diyor ki, Allah Teâlâ'nın *"Kıyamet gününde biz bundan habersizdik, yahut 'Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik' demeyesiniz diye"* ifadesi, bizim yaptığımız açıklamanın isabetli olduğuna delildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, onlardan bu sözü almasının sebebinin, kıyamet günü "Biz bundan habersizdik" dememeleri için olduğunu bildirmektedir. Âyette *"habersizdik"* kelimesinin karşılığı olarak gelen ***"ğâfilîn"*** kelimesinin manası iki ihtimalden birisidir. Buna göre mana ya "kıyamet gününden habersizlik", dememeleri ya da "bizden söz alındığından habersizlik" dememeleri, şeklinde olur. Cenâb-ı Hak, Kitab'ında onlardan öldükten sonra dirilme ve hesabı bildiklerine dair herhangi bir ahit ve söz aldığından söz etmiyor. Sadece kendisini tanımaları hususunda söz aldığından bahsediyor. *"Söz alma"* konusuna gelecek olursak, eğer bu söz -muhalif olanın dediği gibi- onlardan alınmışsa çocuklar ve ana karnından düşük olarak dünyaya gelenler, kendilerinden bu söz alındıktan sonra gaflette bulunacakları bir çağa erişmediler ki verdikleri sözü inkâr etsinler ve kabul etmesinler. O zaman âyette sözü edilen "gaflet" onlar açısından acaba ne zaman tahakku etti? Cenâb-ı Allah ise, onları yapmadıkları bir fiilden sorumlu tutup hesaba çekmez. Mümkün ve vaki olmayan şeyi zikretmek ise imkânsızdır. Allah Teâlâ'nın *"Yahut daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik.."* ifadesindeki sorumlu tutulacakları şirk, ya kendilerinin veya babalarının şirkidir. Eğer kendi şirkleriyse bu, ancak büluğ çağına erip kendilerine karşı hüccet

621. Esed kabilesi yurdunda bir dağın adıdır. Bkz: Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, (Ka-na-na., md. si). (Çev.)

sabit olduktan sonra mümkün olur. Çünkü çocuğun şirki de, başka bir günahı da olamaz. Eğer başkalarının şirki ise -Cenâb-ı Allah'ın Kitab'ında ifade ettiği üzere- bir kimsenin günahını bir başkasının yüklenmeyeceği hususunda ümmet icma etmiştir. Bu yaklaşım, Hz. Peygamber'den rivayet olunan *"Allah Teâlâ, Âdem'in sırtını sıvazladı ve ondan zürriyetini çıkardı ve onlardan söz aldı."*[622] hadisiyle de çelişmez. Çünkü Peygamberimiz (s) Allah Teâlâ'nın sözünü anlattı ve ifadesi tıpkı O'nun ifadesi gibi geldi.

Dolayısıyla "mâzî fiil" (di-li geçmiş zaman) kipindeki fiil, "müstakbel fiil" (gelecek zaman) kipindeki fiil yerine konuldu. Cürcânî devamla bu, Yüce Allah'ın şu ifadesindeki nakline benzer demekte ve şu âyeti örnek vermektedir: *"Hani Allah peygamberlerden 'Ben size Kitab ve hikmet verdikten sonra nezdinizdekileri tasdik eden bir peygamber geldiğinde ona mutlaka inanıp yardım edeceksiniz' diye söz almış..."*[623] Bu âyette Cenâb-ı Hak, peygamberlere indirmiş olduğu Kitab'ı ve hikmeti, kendilerinden sonra gelen ümmetlerinden aldığı bir *"mîsâk"* (*söz*) olarak nitelemiştir. Zaten âyetin devamı da bunu göstermektedir. Yüce Allah, âyetin devamında ümmetlere *"'Kabul ettiniz ve ahdimi yüklendiniz mi?' dediğinde, 'Kabul ettik' cevabını vermişler, bunun üzerine Allah, 'O halde şâhit olun; ben de sizinle birlikte şâhitlik edenlerdenim' buyurmuştu."* denilmektedir. Böylece Allah Teâlâ, peygamberlere indirmiş olduğu kitabının ümmetlere erişmesini, onlara karşı hüccet olarak nitelemiştir. Tıpkı onlardan söz almasını ve kendisini tanımalarını ikrarları olarak nitelemekte olduğu gibi... Allah Teâlâ'nın *"Allah'ın size olan nimetini, 'Duyduk ve kabul ettik' dediğiniz zaman sizi bununla bağladığı (O'na verdiğiniz) sözü hatırlayın"*[624] ifadesi de buna benzemektedir. Bu âyette sözü edilen *"mîsâk"*, onlara peygamberlerini gönderdikten sonra, kendisine iman edeceklerine ve tasdik edeceklerine dair almış olduğu sözdür. Bunun bir diğer benzeri ise *"Onlar, Allah'ın ahdini yerine getirenler ve verdikleri sözü bozmayanlardır."*[625] âyetidir. Bir diğer benzer âyet ise *"'Ey Âdem oğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır.' demedim mi? 'Ve bana kulluk ediniz, doğru yol budur.' demedim mi?"*[626] âyetidir. Allah Teâlâ'nın peygamberlerinin dilin-

622. Ahmed b. Hanbel, I, 44.
623. Âl-i İmrân, 3/81.
624. Mâide, 5/7.
625. Ra'd, 13/20.
626. Yâsîn, 36/60, 61.

de onlardan almış olduğu ahit budur. Yüce Allah'ın İsrailoğullarına hitaben söylediği şu söz de bunun gibidir: *"...bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vâdettiklerimi vereyim."*[627] *"Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksini" diyerek söz almıştı."*[628] Bir diğer örnek ise; *"Hani Biz peygamberlerden söz almıştık; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musâ'dan ve Meryem oğlu İsâ'dan da. (Evet) Biz onlardan pek sağlam bir söz aldık."*[629] âyetidir. Burada sözü edilen "mîsâk", Yüce Allah'ın onları peygamber olarak göndermesinin ardından kendilerinden aldığı sözdür, tıpkı onların uyarılarının ardından ümmetlerinden aldığı sözde olduğu gibi... Bu *"mîsâk"*, Yüce Allah'ın *"Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık."*[630] âyetiyle bozana lânet ettiği ve onu cezalandırdığı mîsâktır. Cenâb-ı Hakk'ın onları cezalandırması, peygamberlerinin diliyle onlardan almış olduğu sözü bozmaları yüzündendir. Allah Teâlâ, bunu *"Sizden sağlam bir söz almış Tûr dağının altında, size verdiğimizi kuvvetle tutun, onda bulunanları daima hatırlayın, umulur ki, korunursunuz (demiştik)"*[631] âyetinde açıkça dile getirmektedir. Bu ve benzeri âyetler, Medenî bir sûrede bulunduğu ve burada yer alan söz konusu mîsâk hatırlatılarak Ehl-i Kitab'a hitabedildiği için bu, Yüce Allah'ın onlardan kendine ve paygamberlerine iman edeceklerine dair almış olduğu bir söz olmuş olur. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu A'raf âyeti ise Mekkî bir sûrede bulunduğu ve burada, mîsâktan ve O'nun Rablığını, vahdaniyetini ve şirkin batıllığını ikrar eden bütün mükelleflere genel bir şâhit tutma olduğu için, bu da mîsâk ve şâhit tutma olur ki, bununla onları bağlayıcı bir hüccet doğar ve böylece ileri sürecekleri hiçbir mazeretleri kalmaz, böyle bir hüccetle ceza gerçekleşir ve kişi, buna karşı gelmekle helâk olmayı hak eder. O halde onların bunu hatırlamaları ve bilmeleri gerekir. Bu da ancak Yüce Allah'ın onları Rablığını ikrar etme özelliğinde yaratmasıyla olur. Kendilerinde bulunan bu özellik sayesinde O'nun Rabları ve yaratıcıları olduğunu, kendilerinin ise yaratılmış ve Rabbın eseri olduklarını, sonra Rabbın onlara peygamberlerini gönderdiğini, bu peygamberlerin onlara fıtratlarında ve akıllarında olan özelliği hatırlattıklarını, kendilerine Rablarının üzerlerinde olan haklarını, emrini,

627. Bakara, 2/40.
628. Âl-i İmrân, 3/187.
629. Ahzâb, 33/7.
630. Mâide, 5/13.
631. Bakara, 2/63.

yasağını, vaadini ve tehdidini tanıttıklarını kabul ederler. Âyet bütün bunlara birçok yönden delâlet eder:

1) Yüce Allah, âyette *"Rabbin Âdem oğullarından... çıkardı."* dedi, "Âdem'den" demedi.

2) Allah Teâlâ, *"min zuhûrihim/bellerinden"* dedi, fakat "min zahrihî/ Âdem'in belinden." demedi. Bu ifade "bedelü'l-ba'z mine'l-kül" veya "bedelü iştimâl"dir. İkinci ihtimal daha güzeldir.

3) Allah Teâlâ, âyette *"zürriyetehüm/zürriyetlerini"* dedi, fakat "zürriyetehû/ O'nun (yani Âdem'in) zürriyetini" demedi.

4) Yine *"ve eşhedehüm alâ enfüsihim"* dedi. Yani onları kendi nefislerine şâhit tuttu. Dolayısıyla şâhidin şahitlik ettiği olayı mutlaka hatırlaması gerekir. İnsan sadece bu dünyaya geldikten sonra şâhit olduğu şeyleri hatırlamaktadır, bundan önce herhangi bir olaya şâhitlik ettiğini hatırlamamaktadır.

5) Allah Teâlâ, söz konusu şâhit tutmanın hikmetinin kıyamet günü "Biz bundan habersizdik." dememeleri için kendilerine bağlayıcı bir hüccet getirmek olduğunu haber verdi. Onları bağlayıcı bir hüccet ise ancak peygamberlerle ve esasına göre yaratıldıkları fıtratla olur. Nitekim Yüce Allah peygamberler için, insanların peygamberlerden sonra kendisine karşı bir bahaneleri (hüccet) kalmaması için müjdeleyici ve sakındırıcı olarak gönderdiği kimseler,[632] ifadesini kullanmaktadır.

6) Kıyamet günü insanların "Biz bundan habersizdik." dememeleri için bunun kendilerine hatırlatılması. Bilindiği üzere insanlar, tümünün Âdem oğullarının belinden çıkarıldıklarından ve yine tümünün buna o zaman şâhit tutulduklarından habersizdirler. Bunu onlardan hiçbir kimse hatırlamamaktadır.

7) Cenâb-ı Hakkın *"Yahut 'Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik.'"* ifadesi bu bildirme ve şâhit tutmaya dair iki hikmeti ihtiva etmektedir.

a) Habersiz olduklarını (ğâfilîn) iddia etmemeleri,

b) Taklid ettiklerini iddia etmemeleri. Gafil (habersiz) olanın şuuru yoktur, mukallid ise taklit ettiği hususda başkasına tabi olan kimsedir.

632. Nisâ, 4/165.

8) Eğer Allah, onlara inkârları ve şirkleri sebebiyle azab edecek olursa *"Bâtıl işleyenlerin yüzünden bizi helâk edecek misin?"* diyeceklerdir. Halbuki Allah Teâlâ, onları peygamberlerine uymadıkları ve onları yalanladıkları için helâk edecektir. Eğer peygamberler göndermek suretiyle kendilerini bağlayıcı bir hüccet olmaksızın şirk içindeki babalarını taklit ettikleri için onları helâk etseydi, o zaman onları bâtıl işleyenlerin yüzünden veya bulundukları durumun batıl olduğunu bilmeme gafleti içindeyken helâk etmiş olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hak, halkı gafil (habersiz) olduğu halde haksızlıkla ülkeleri helâk etmeyeceğini, ancak ellerinden hiçbir mazeret bırakmamak için onları uyardıktan sonra bunu yapacağını haber vermiştir.[633]

9) Cenâb-ı Hak, her bir kişiyi kendi nefsine karşı O'nun Rabbi ve yaratıcısı olduğuna dair şâhit tutmuştur. Yüce Allah, Kitab'ında bir çok yerde bu şâhit tutmayı onlara karşı bir delil olarak ileri sürmektedir. *"Andolsun onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbete 'Allah' derler. O halde nasıl (Allah'a kulluktan) çeviriliyorlar?"*[634] âyeti buna bir örnektir. Yani Allah'ın Rableri ve yaratıcıları olduğunu ikrar ettikten sonra tevhidden nasıl oluyor da döndürülüyorlar? Bu ifadeler Kur'ân'da çoktur. Yüce Allah'ın kendi nefislerine karşı -manası itibarıyla- ikame ettiği ve peygamberlerinin de *"Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?"*[635] ifadesiyle onlara hatırlatmış olduğu "hüccet" işte budur. Allah Teâlâ, peygamberlerinin dilinde bu ikrarı ve bilgiyi onlara hatırlatıyor, ancak onlara asla daha önce yoktan var edilmelerine dair yapılmış herhangi bir ikrarı hatırlatmadığı gibi, bunu onlara karşı bağlayıcı bir delil olarak da sunmuyor.

10) Allah Teâlâ, bunu bir alâmet kılmaktadır. Bu, medlûlünü (delille ispatı yapılan şey) -medlûl ondan farklı olmayacak şekilde- gerektiren apaçık ve net bir delâlettir. Allah'ın alâmetlerinin özelliği budur. Allah'ın alâmetleri, muayyen bir konu için muayyen deliller olup, Allah'ı bilmeyi gerekli kılar. Yüce Allah, devamla ***"Belki inkârdan"*** yani şirkten tevhide, küfürden imana ***"dönerler diye âyetleri böyle ayrıntılı bir şekilde açıklıyoruz."*** diyor. Yani böylesi bir ayrıntı ve beyanla âyetleri açıklıyoruz. Yüce Allah'ın ayrıntısıyla açıkladığı bu alâmetler, yaratıklarının türüne dair Kitab'ında açıkladığı

---

633. En'âm, 6/131.
634. Zuhruf, 43/87.
635. İbrahim, 14/10.

şeylerdir. Bunlar, ufukî (dış dünyadan) ve nefsî (iç âlemden) alâmetlerdir. Kendi nefislerinde, şahıslarında ve yaratılışlarında var olan alâmetlerdir. Bir de bunlar, Allah Teâlâ'nın yeryüzünün dört bir yanında yoktan var ettiği alâmetlerdir ki O'nun varlığına, birliğine, peygamberlerinin doğru söyledik-lerine, öldükten sonra dirilmeye ve kıyamete delâlet ederler. Bu alâmetlerin içinde en açık olanı, Rabbimizin, yaratıcı ve yoktan var edici olduğuna, kişinin ise Rabbın eseri, O'nun tarafından yaratılmış ve bir zamanlar yok iken sonradan yaratılmış bir mahluk olduğuna dair herbir ferdi kendi nefsine karşı şâhit tutmasıdır. Bir hâdis (sonradan olma) varlığın var edicisi olmadan vücuda gelmesi ya da kendi kendini var etmesi imkânsızdır. Dolayısıyla her hâdisin mutlaka hiçbir varlığa benzemeyen bir var edicisinin olması gerekir. Bu ikrar ve müşahede, -müktesep (sonradan öğrenilme) değil- yaratılıştan elde ettikleri bir fıtrattır. Sözünü ettiğimiz *"Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı"* âyeti, Peygamberimiz'in (s) *"Her dünyaya gelen fıtrat üzere gelir."*[636] hadisi ve *"(Rasûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler. Hepiniz O'na yönelerek..."*[637] âyetine uymaktadır. Müfessirler arasında -Zemahşerî misali- sadece bu görüşü zikredenler olduğu gibi, sadece birinci görüşü dile getirenler de vardır. İbnü'l-Cevzî, Vâhidî, Mâverdî ve başkaları gibi her iki görüşü aktaranlar da mevcuttur. Hasan b. Yahya el-Cürcânî der ki: Birisi çıkıp da *"Allah, Âdem'in belini sıvazladı ve ondan zürriyetini çıkardı, onlardan söz aldı, sonra da onları Âdem'in sırtına geri iade etti."*[638] hadisini rivayet ederek bu konuda bir itiraz ileri sürecek olur ve "Bu hadis, senin benimsemiş olduğun yaklaşıma manidir, çünkü eğer Allah söz konusu mîsâkı onlardan büluğ çağına ve aklî olgunluğa ermelerinden sonra almış olsaydı onları tekrar Âdemin sırtına geri iade etmek imkânsız olurdu." diyecek olursa ona şöyle denilir: "Sümme reddehüm fî zahrihî" demek, "Sümme yerüddühüm

---

636 Buharî, *Cenâiz*, 80, 93; *Tefsir (Rûm Suresi)*,1; *Kader*, 3; Müslim, *Kader*, 22, 25; Ebû Davûd, *Sünne*, 1; Tirmizî, *Kader*, 5 ; Muvatta, Cenâiz, 52, Ahmet b. Hanbel, II, 233, 253, 275, 282, 315, 247, 393, 410, 481, III, 435; IV, 24.

637. Rûm, 30/30, 31.

638. Hadisi bu lafızla ve bu muhtavayla bulamadık. Ancak Âdem'in belinin sıvazlandığı İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*, s. 5. (Beyrut 1972 baskısı) yer almaktadır. *"Ondan zürriyetini çıkardığı"* ifadesini bulamadık. Allah'ın Âdem'in zürriyetinden söz aldığı, Ahmed b. Hanbel, V, 135 de ifade edilmektedir. Zürriyetini tekrar sırtını geri iade ettiğini de bulamadık. (Çev.)

fî zahrihî/Sonra onları O'nun sırtına iade edecek." demektir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere "iz aheze Rabbüke" demek" "ye'huzü Rabbüke/Rabbin alıyor..." demektir. Buna göre hadisin manası, "Sonra onları ölmeleriyle birlikte O'nun sırtına iade edecek." şeklinde olur. Çünkü insanlar öldükleri zaman defnedilmek için toprağa geri iade edilir.

Âdem topraktan yaratılmıştır ve toprağa geri iade edilmiştir, dolayısıyla insanlar öldükleri zaman toprağa iade edildiklerinde Âdeme ve O'nu beline iade edilmiş olurlar. Çünkü Âdem topraktan yaratıldı ve bir bütünün bir kısmı böylece bütüne iade edilmektedir. Sizin yaklaşımınıza uygun olarak hadisi zahirine göre yorumlarsak bu manada hadisle Kur'ân'ın ifadesi arasında çelişki meydana gelir. Ancak hadisi, bizim zikrettiğimiz şekilde yorumlarsak bu çelişki ortadan kalkar. Çünkü Allah Teâlâ, "Ve iz aheze Rabbuke..." dedi ve bu kıssada Âdem'den söz etmedi, bu âyette *"Âdem"* kelimesi muzâfun ileyh (tamlayan)dır ve getiriliş amacı O'nun zürriyetini "O'nun evlâtları diye" marife (belirli) kılmaktır. Hadis-i şerifte Yüce Allah'ın O'nun sırtını sıvazladığından söz edilmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'daki ifadeyle hadiste yer alan ifadeyi zikrettiğimiz şekilde tevil etmeden bu iki kaynağı birbiriyle uzlaştırmak asla mümkün değildir. Cürcânî der ki: Ben de diyorum ki bizler Rasûlullah'tan (s) rivayet olunana, selef-i sâlihînden âlimlerin vardıkları kanaatlere daha eğilimliyiz, onu daha kabule değer ve kendimize daha yakın buluyoruz. Daha uygun ve hidayete daha elverişli olana ulaşmakta başarılı kılacak olan ancak Yüce Allahtır.

Öte yandan Ehl-i Sünnet'e mensup bazı arkadaşlarımız bu görüşü ileri süren kimseye cevap verirken bir manadan daha söz ettiler. Bu mana, ibarede ihtimal dahilinde bir manadır, mevcut ifade ve Arapça'nın mecâzı bakımından tekellüf ve zorlama olmaksızın söz konusu manaya kolayca cevaz vermek mümkündür. Buna göre "ve iz ahaze Rabbuke" cümlesi müpteda (özne) kabul edilir. Haberi (yüklemi) ise onlardan söz aldığı esnada Allah'ın onların durumlarına dair verdiği haberdir. Âyetin başındaki *"iz"* kelimesi cevap ister. Cevabı ise Allah Teâlâ'nın ***"kâlû belâ"*** sözüdür. Ve bu söz aynı zamanda haberdir. (yüklem) Kıssanın tamama ermesiyle bu haber sona ermektedir. Sonra Yüce Allah kıyamet günü müşriklerin söyleyecekleri sözü zikrederen bir başka habere başlamakta ve ***"şehidnâ"*** demektedir. Mâzî ka-

lıbındaki bu fîlin buradaki manası *"şâhitlik ederiz"*dir. Bunun Arap dilinde örneği de vardır. Şâir Hutey'e bir beytinde şöyle der:

شهد الحطيئة حين يلقي ربه   أن الوليد أحق بالعذرِ

"Şâhitlik edecek Hutey'e kavuşunca Rabbine,
Velid mazur görülmeye daha layıktır diye!"

Bu beyitteki "şehide" kelimesi de "Hutay'e'ye şâhitlik edecek" manasınadır. Buna göre Yüce Allah şöyle diyor: Biz şâhitlik ederiz ki sizler kıyamet günü biz bundan yani içinde bulunduğunuz hesaba çekilme, münakaşa ve küfürden sorumlu tutulma durumundan habersizdik, diyeceksiniz. Sonra Yüce Allah, buna bir başka haber daha ekledi ve dedi ki *"ev tekûlû"* yani *"ve en tekûlû ..."*. Çünkü âyetteki "ev" kelimesi, -*"onlardan hiçbir günahkâra, yahut hiçbir nankörе boyun eğme."*[639] âyetinde olduğu gibi- atıf vâvı manasınadır. İbarenin tevili şöyledir: Sizin kıyamet günü *"Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik."* diyeceğinize de şâhitlik ederiz. Yani onlar şirk koştular, bizleri de çocukluğumuzda şirk yollarına sevk ettiler ve biz de onların gittikleri yoldan gittik ve onlara uyduk. Bizim hiçbir günâhımız yoktur, çünkü biz onlara uymuştuk. Bu hususta günâh onlara aittir, diyeceğinize de şâhitlik ederiz. *"'Babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız' derlerdi."*[640] Zaten *"Bâtıl işleyenlerin yüzünden bizi helâk edecek misin?"* ifadesi de buna delâlet etmektedir. Yani onlar bizi şirke sevk ettiler. Dolayısıyla birinci kıssa, bütün insanlardan söz alınma olayını haber vermektedir. İkinci kıssa ise, müşriklerin kıyamet günü ileri sürecekleri mazeretleri haber vermektedir. Cürcânî, muhalif tarafın Kitab'la hadis arasında lafız farklılığı açısından çelişki olduğu yolundaki iddiasına da onun muhalefetini güçlendiren ibretler ve benzerlerle destekli olarak kabul edilmesi gerekli bir söz söylüyor ve şöyle diyor: Rasûlullah'tan (s) Allah'ın Âdem'in sırtını sıvazladığı yolunda nakledilen hadis, Yüce Allah'ın Kitab'ta -tamamını değil- bir kısmını zikrettiği kıssa hakkında fazladan bir haber değeri taşıyor. Peygamberimiz (s) bu ilâve haberden başkasını ve Allah'ın Kitab'ında yer vermediği "ahdi aldığı zaman"ı haber verseydi bu durumda bile Kitab'la Sünnet arasında herhangi bir farklılık ve çelişki olmazdı. Bilakis

639. İnsan, 76/24.
640. Zuhruf, 43/23.

fazladan bir fayda olurdu. Lafızlar da aynen böyledir. Yapıları itibarıyla farklı oldukları ancak bağlamları aynı konu olduğunda söz konusu farklılık, herhangi bir çelişkiye yol açmaz. Nitekim aynı durum, Yüce Allah'ın Kitab'ında Âdem'in yaratılışı hakkında kullandığı kelimelerde görülür. Yüce Allah, bazen Âdem'i topraktan yarattığından söz eder. Bazen *"pişmiş kuru bir çamur"*dan (*hamein mesnûn*), bazen *"yapışkan bir çamur"*dan (*tıynin lâzib*), bazen de *"pişmiş çamura benzeyen bir balçık"*tan (*salsâlin ke'l-fahhâr*) yarattığını dile getirir. Bu lafızlar birbirinden farklı olduğu gibi, yaratılışın çeşitli aşamalarını ifade eden manaları da farklıdır. Çünkü *"salsâl"* (*balçık*), *"hamee"*den (*çamur*) başka bir şeydir, *"hamee"* de *"turâb"*tan (*toprak*) farklıdır. Ancak bunların tümünün ana kaynağı bir tek öze yani toprağa dayanır. Bu sayılan durumlar, topraktan aşama aşama meydana gelen durumlardır. Yüce Allah'ın *"Rabbin Âdem oğullarından onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı"* ifadesiyle Hz. Peygamber'in *"Allah Teâlâ, Âdem'in belini sıvazladı ve ondan zürriyetini çıkardı."*[641] ifadesi esasen aynı manaya tekabul edebilir. Ancak Peygamberimiz'in (s) *"Âdem'in belini sıvazladı."* ifadesinde Allah'ın verdiği habere göre daha fazla bilgi verilmektedir. Yüce Allah'ın Âdem'in belini sıvazlaması ve zürriyetini kendisinden çıkarması, (üstü örtülü olarak) zürriyetinin bellerini de sıvazladığı ve zürriyetlerini bellerinden çıkarıp aldığı anlamına gelir. Fakat ilk tabakanın O'nun sulbünden, ikincinin de birincinin sulbünden, üçüncünün ise ikincinin sulbünden çıkarılması bütün zürriyetin, Âdem'in beline nispet olunmasını mümkün kılmıştır. Çünkü onlar, Âdem'den türeyen dallardır. Âdem ise onların aslıdır. Ayrıca Yüce Allah'ın Âdem'in zürriyetini, zürriyetinin bellerinden çıkardığı yolundaki ifadesini Âdem'in belinden diye anlamak mümkün olduğu gibi, Peygamberimiz'in (s) Âdem'in zürriyetini, belinden çıkardığı yolundaki ifadesini de zürriyetinin bellerinden diye anlamak mümkündür.[642] Çünkü kökle (asıl) dal (fer') aynı şeydir. Öte yandan Yüce Allah, haberde zürriyeti Âdem'e izafe edince, haberin *"Biz dilesek, onların üzerine gökten bir mucize indiririz de, ona boyunları eğilip kalır"*[643] âyetinde olduğu üzere zürriyetten ve Âdem'den olması ihtimal

641. Ahmed b. Hanbel, I, 44.

642. Müfessirimiz burada gaybi konularda zanni rivayetlerin ölçü alınmamasıyla ilgili tefsirin başında zikredilen usulden uzaklaşmaktadır. Oysa Rabbimizin belirttiği ve ilmel yakîn ifade eden ayetteki "Âdem oğulları" tanımıyla, zannilik barındıran rivayetteki "Âdem" tanımlaması birbirini karşılamamaktadır. (Yayıncı)

643. Şuarâ, 26/4.

dahiline girmiştir. Örnek âyette de haber (yüklem), zahiren "boyunlar"la ilgilidir. "Hâdı'în" kelimesi, "a'nâk" kelimesi içinde gizli olan isimle ilgilidir. Bu isim de "a'nâk" kelimesine muzafun ileyh olan "hum" zamiridir. Tıpkı yukarıda Âdem kelimesinin muzafun ileyh (tamlanan) olması gibi... Örnek âyetteki "a'nâk" (boyunlar) ve bu âyetteki "Âdem" kelimeleri zahiren kendilerinden haber verilmesi amaçlanan kelimeler değillerdir. "Hadı'în" kelimesiyle "a'nâk" tan haber vermesi ihtimal dahilinde değildir. Çünkü bu durumda uygun olanı, çoğul olarak "hâdıât" getirmektir. şâirin şu beyti de bu kabildendir.

وتشرق بالقول الذي قد أذعته   كما شرقت صدر القناة من الدم

"Sesimle uyanıyor uykusundan o dilber,
Mızrağın ucunun kanla parladığı gibi..."

Bu beyitte "sadr" (yüz) kelimesi müzekkerdir, "şarakat" ise müennestir. Sebebi, "sadr" kelimesinin müennes olan "kanât" kelimesine muzaf olmasıdır.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانسَلَخَ مِنْهَا
فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿175﴾ وَلَوْ شِئْنَا
لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَـكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ
فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِن تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثْ أَوْ تَتْرُكْهُ
يَلْهَث ذَّلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ
الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿176﴾ سَاءَ مَثَلاً الْقَوْمُ
الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ ﴿177﴾

175- Onlara, kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku.

(Rabbimiz ayetinde *Âdem* değil *"Âdem oğulları"* denmektedir. Bahsedilen *"zürriyyet"* de *el-Menar*'ın IV. cildinde Nisa Sûresi'nin birinci ayetinin tefsirinde gösterilen, eril ve dişil olmayan *"nefs"*'i ve ondan yaratılanları ifade etmelidir. -Yayıncı-)

176- **Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer. Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler.**

177- **Âyetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin durumu ne kötüdür!**

Dünya'ya Saplananların Durumu ve Bel'am Kıssası

Bu ifadeler, Allah Teâlâ'nın Peygamber'ine (s) indirilmiş olan âyetlerini -aklî ve kevnî alâmetlerle desteklemesine rağmen- yalanlayanlar için verdiği bir örnektir. Burada sözü edilen kişi, Allah'ın âyetlerini kendisine verdiği kişidir. Bu şahıs Allah'ın âyetlerini bilmektedir, kâidelerini ve hükümlerini bellemiştir, onları açıklama ve onlara dayanarak tartışma yapma gücüne sahiptir. Fakat o, bu bilgisine rağmen amel etmemektedir. Tam tersine ameli, bilgisine taban tabana terstir. Böyle yaptığı için Allah kendisinden âyetlerini çekip almıştır. Çünkü gereğince amel olunmayan ilim, çok geçmeden zâil olur gider ve derisinden sıyrılıp çıkan ve onu yerde bırakan yılana benzer. Bu atılmış deriye "mislâh" (yılan gömleği) denilir. Ya da o kişi, ilmiyle ameli arasındaki farklılıktan dolayı ilimden sıyrılıp çıkan ve onu sahibinin kaldırıp attığı eskimiş elbise gibi bırakan kimseye benzer. Yılan, derisinden sıyrılıp çıkar ve artık onunla hiçbir ilişkisi ve bağı kalmaz. Tıpkı şâirin dediği gibi:

خلقوا وما خلقوا لمكرمة ... فكأنهم خلقوا وما خلقوا
رزقوا وما رزقوا سماح يد ... فكأنهم رزقوا وما رزقوا

"Yaratıldilar; ama iyilik için yaratılmadılar,
Sanki yaratıldılar; ama gerçekte yaratılmadılar,
Rızıklandılar; ama cömertlik için yaratılmadılar,
Sanki rızıklandılar; ama gerçekte rızıklanmadılar."

Âyette verilen örneğin özü şudur: Allah-u Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e indirilen âyetlerini -hüccetlerle ve delillerle açıklanmalarına rağmen- yalanlayanlar, ilminden yararlanma semeresinden mahrum olan âlim gibidirler. Çünkü bunların her ikisi de (yalanlayanlar ve kendi ilminden yararlanma-

yan âlimler) âyetlere, üzerinde düşünme, ibret alma ve ihlâs nazarıyla bakmıyorlar.

Şimdi âyetlerin Arapça ifadelerinin, delâlet ettiği manaların yardımıyla, tefsirine başlayabiliriz. Âyetlerin Arapça nazımlarının delâlet ettiği manalardan sonra bu hususta gelen rivayetler ve bunların değerlendirmesi gelecektir. ***"Onlara, kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan..."*** kimsenin haberini oku. Arapça'da ***"et-tilâvetü"*** okumak, ibret alınması için tekrar tekrar ve yeni baştan bir kez daha söylemek demektir. Âyet metninde geçen ***"aleyhim"*** kelimesindeki zamir, bu davete muhatap olan herkesin yerine kullanılmaktadır ki bunların ilki Mekke kâfirleridir. Bu sûre Mekkî bir sûredir. Bazıları, zamirin Yahudiler yerine kullanıldığını söylemişler ve buna gerekçe olarak verilen örneğin, sûredeki Mûsâ (a) kıssasına tabi olduğunu göstermişlerdir. Âyette geçen ***"en-nebe"*** önemli haber demektir. Allah'ın âyetlerini verdiği bu kimse, Kur'ân'ın kapalı bıraktığı şeylerdendir. Bu kişinin ismini, hangi kavme mensup olduğunu ve vatanını Allah Teâlâ açıklamadığı gibi Hz. Peygamber de sahih bir hadiste beyan etmemiştir. Çünkü bu ayrıntıların, Yüce Alah'ın âyetlerini açıklamak için indirdiği konu açısından herhangi bir değeri yoktur. Kişinin âyetlerden sıyrılıp çıkması demek; kendisini onlardan soyutlaması, onları bir yana bırakıp sıvışması ve onları -rehberliği altına girmek, ibret almak ve gereğince amel etmek maksadıyla dönüp bakmayacak biçimde- bir yana bırakması demektir. Âyette Araplarca yılanların zaman zaman derilerini atıp ondan çıkmaları manasında kullanılan ***"insilâh"*** kelimesi, bize örnek verilen kişinin söz konusu âyetlere -batınî olarak değil- zahiren sahip olduğunu göstermektedir.

"O yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku." Örnek verilen kişi kendi isteğiyle bu âyetlerden sıyrılıp çıkınca bunun neticesi, şeytanın peşine düşüp kendisine yetişmesi ve vesvese verme imkânına kavuşması olmuştur. Çünkü yanında ilmin ve basîretin nûru adına şeytanının vesvesesini kabulüne engel olacak hiçbir şey kalmadı. Bunun neticesinde bozuklardan ve bozgunculuk çıkaranlardan oldu.

"Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik." Yani eğer Biz, bu âyetler sayesinde, onu ilimlerle amellerin birleştiği kemâl ve irfan derecelerine yükseltmeyi dileseydik... *"Allah sizden inananları ve kendilerine ilim*

verilenleri derecelerle yükseltsin..."[644] Evet, dileseydik bunu yapardık. Onun için hidayet yaratarak ve kendisini ister istemez ona sevk ederek bunu yapardık. Çünkü bu, bizi âciz bırakacak bir şey değildir, sadece kanunumuza (Sünnetullah) aykırıdır.

"Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü." Fakat o, -dünyaya ve onun süsüne meylederek ve hayatından olanca nasibini, dünyada bulunan bedenî lezzetleri almaya odaklayarak- kendi nefsi için, söz konusu yükseklige zıt olan alçalmayı tercih etti. Ve başını kaldırıp ulvî âleme bakmadı, azmini ruhî hayata yönlendirmedi. Bu konuda hevesinin peşine düştü ve bu uğurda bizim kendisine verdiğimiz âyetlerimizden hiçbirinin rehberliği altına girmedi. İnsan türünün yaratılışında bizim kanunumuz (Sünnetullah), insanın amelinde ihtiyar sahibi ve esas fıtratında buna yetenekli olarak yaratılması şeklinde tecelli etmiştir ki; kendisine verilen karşılık ameline göre olsun ve onu bu dünyada yarattığımız zînet ve lezzetli şeylerle imtihan edip deneyelim... *"Biz insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi dünyanın kendine mahsus bir zinet yaptık."*[645] Ve Biz, her insana üstlendiği şeyi veririz. *"Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız. Kim de ahireti diler ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte bunların çalışmaları makbuldür. Hepsine, onlara da bunlara da (dünyayı isteyenlere de ahireti isteyenlere de) Rabinin ihsanından (istediklerini) veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir. Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır! Eblette ki ahiret, derece ve üstünlük farkları bakımından daha büyüktür."*[646]

Yine bizim kanunumuz şöyle tecelli etmiştir: İnsanın her türlü amelinde -beden ve ruh olarak kendi faydasına ve maslahatına olanın değil de- nefsinin meylettiği şeyi araştırarak ve arzulayarak hevesinin peşine düşmesi, kendisini Allah'ın dünya ve âhiret mutluluğuna ulaştıracak olan yolundan saptırır ve insan bununla doğru yoldan ayrılıp şeytanın helâk eden ve öldüren yollarına girer. Allah Teâlâ, halifesi Dâvûd'a (a) şöyle dedi: *"Keyfe ve arzuya uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır."*[647] Yüce Allah; Mûsâ

644. Mücâdele, 58/11.
645. Kehf, 18/7.
646. İsrâ, 17/18-21.
647. Sâd, 38/26.

kelîmullah'a kıyametten söz ettikten sonra vahyettiği cümlenin başında *"Ona inanmayan ve nefsinin arzularına uyan kimseler sakın seni ondan (kıyamete inanmaktan) alıkoymasın; sonra mahvolursun!"*[648] derken, peygamberlerinin sonuncusu Hz. Muhammed'e ise *"Kötü duygularını kendisine tanrı edinen kimseyi gördün mü? Sen (Rasûlüm!) ona vekil olabilir misin?"*[649] buyurmaktadır. Hevâ ve hevesi kınayan, hevâ ve hevese uymayı yasaklayan ayetler çoktur. Yüce Allah'ın *"Eğer hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler ve yer ile bunlarda bulunanlar bozulur giderdi."*[650] ifadesi yeter de artar bile!

Şartın (dileseydik ifadesinin) ve istidrakin (fakat kelimesinin) ifade ettiği mana kısaca şudur: Allah'ın âyetlerinin kendisine verildiği kimsenin özelliği; nefsinin ve kemâl basamaklarında derecesinin yukarı doğru yükselmesidir. Çünkü; o ayetlerde hidayet, irşad ve öğüt vardır. Söz konusu yükselme, bu âyetleri alan ve bu niyetle kabul edenler için söz konusudur. *"Herkesin niyet ettiği neyse eline geçecek olan ancak odur."*[651] Buna niyet etmeyen ve nefsi buna yönelmeyen kimse, ilâhî âyetleri -kasıtsız olarak veya mal ve makam kazanma niyetiyle- rastgele alıyor demektir. Âyetleri rastgele alan kimse, bunun yanında kendi nefsinde onların rehberliğine girmekten kendisini alıkoyan şeyler de bulur. Dolayısıyla; o âyetlerden asla istifade etmez ve bununla onlardan hızla sıyrılıp çıkmaya koşar. Cenâb-ı Hak diyor ki eğer dileseydik, bu âyetlerle onu yükseltirdik; çünkü onlar bizâtihî hidayettir ve nûrdur. Fakat muktazî ile mani birbiriyle çelişmektedir. Mani, insanın dünyaya meyletmesi ve hevesinin peşine düşmesidir. Şâir der ki:

قالوا فلان عالم فاضل فأكرموه مثلما يقتضي

فقلت لما لم يكن عاملاً تعارض المانع والمقتضي

"Dediler ki, âlimdir ve fâzıldır filanca,
İkram ettiler ona, gereken (mutzazî) nasılsa,
Dedim ki -amel etmeyince- kendi kendime,
Çelişti mani ile muktazî burada."

648. Tâhâ, 20/16.
649. Furkân, 25/43.
650. Mü'minûn, 23/71.
651. Buhârî, *Bed'ü'l-vahy*, 1; *İman*, 41; *Müslim*, *İman* 155; Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîdü's-Sarîh, Terceme ve Şerhi*: Ahmed Naim, I, 1.

"Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer. Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur." Âyette geçen *"el-lehs"* ve *"el-lühâs"*, dili dışarı sarkıtarak şiddetle soluk alıp vermek demektir. Bu tür bir soluk alıp verme -köpekler hariç- şiddetli yorgunluk, bitkinlik veya susuzluktan ileri gelir. Köpeğe gelince o; ister yorgun ve susuz olsun isterse olmasın, ister dayakla tehdid ederek üstüne varılsın isterse sakin ve güvenli olarak bırakılsın her hâlükârda dilini dışarı sarkıtarak solur. Bu adamın durumu ise, tıpkı köpeğin bu durumu gibidir. Bu durum, köpeğin en aşağılık ve en çirkin hallerinden birisidir. Allah daha iyi bilir; söylenmek istenen şu olsa gerektir: İnsan, dünyaya eğilim duyduğu ve en kötü haliyle hevesinin peşine düştüğü için sürekli bir kaygı içindedir. Bu durum, istemiş olduğu hayat nimeti ve tasasızlık durumunun tam aksinedir. Bu hali yaşayan bir kimse, sürekli bir keder ve tasa içinde olur. Söz konusu halin özelliği; insanın zihnen hep bununla, küçük ve aşağılık şehvetlerden önem verilmemesi gereken şeylerle meşgul olmasıdır. Tıpkı arzularına kul köle ve azimleri küçük olan insanlarda olduğu gibi... Çünkü bunların yorgunluktan ve bitkinlikten dillerini dışarı sarkıtan köpekler gibi olduklarını görürsün. İsterse kafalarını taktıkları, kederini ve tasasını taşıdıkları şey insanı yormayan ve bitkin düşürmeyen bir şey olsun... Bunların içinden doyuma ulaştığı şehvetlerden ve heveslerden hoşnut olan bir tek kişi bile göremezsin. Tam aksine böylesi bir kimse, imkân buldukça ve ihtiyacını giderdikçe daha fazla arzu içinde olur. Şâir ne güzel söylemiş:

فما قضى أحد منها لبانته   ولا انتهى أرب إلا إلى أرب

"Eremedi kimse dünyada tam olarak muradına,
İhtiyacın biri bitti, sıra geldi bir başkasına!"

"İşte ayetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir." Yani tuhaflıkta zirvede olan bu durum, ayetlerimizi yalanlayan kavmin durumudur. Bu kavim inkâr eden, böbürlenen, taklid eden câhil bir topluluktur. Ayetlerimizi yalanladılar çünkü; onlar imanın -bir başkasına tabi olmaları yüzünden- övündükleri izzeti ve azameti kendilerinden çekip alacağını, sapıklıklarını taklit ettikleri babalarının ve atalarının değerini düşüreceğini, arzuladıkları lezzetlerden yararlanmalarına engel olacağını zannettiler. Bu çürük zandan dolayı ayetler üzerinde tefekkür ve istiklâl, basîret ve akıl yürütme düşün-

cesiyle düşünmediler. Tam aksine -ayetler üzerinde düşünecekleri yerde- onlara bir açıdan baktılar. Bakış açılarına göre ayetlere uymak; onların değerlerini düşürür, övündükleri atalarının sapık olduklarını kabul ettikleri anlamına gelir ve dünyadaki nasiplerinden, heveslerinden yararlanmaktan onları mahrum eder.

Bunların durumları, kendisine ayetler verilen; ancak onlardan sıyrılıp çıkan kimsenin durumuna benzer. Bu ifade, ayetleri ayıplamıyor, sadece kötü tercihleri yüzünden onlardan yararlanmalarına mani olan heveslerinin peşinden giden kimseleri ayıplıyor. Nice insan vardır ki -fıtrî yeteneklerini ilimdeki ve ameldeki derecelerini yükselten alanlarda kullanmamak suretiyle- onlardan yararlanmaktan mahrum olmuştur. Ve yine nice insan vardır ki duygusunu zararlı yerde, aklını ve zekâsını kötülükte kullanmaktadır. Allah, onlara zulmetmedi; fakat onlar kendi nefislerine zulmediyorlar. ***"Kıssayı anlat; belki düşünürler."*** Ey Peygamber! durumu -ilk başta ve en sonunda, niteliği ve biçimi itibariyle- getirdiğim apaçık ayetleri yalanlayan kimselerin durumuna benzeyen o kimsenin kıssasını anlat. Belki o hususta düşünürler de kötü halleri ve çirkin durumları, kendilerini tefekküre ve derinden düşünmeye sevk eder. Bu hususun üzerinde bir düşündüler mi, bu durumdan çıkış yolu üzerinde de düşünmeye başlarlar. Ayetler ve ayetlerin içindeki beyyineler üzerinde -heves ve düşmanlık nazarıyla değil- ibret ve basîret nazarıyla düşünmeye başlarlar. Onların hidayetleri için bundan başka hiçbir yol da yoktur. Bu ayet-i kerîme, sözün etkili olması için örnek vermenin çok önemli olduğunu, bunun yalın deliller ve hüccetler getirmekten daha güçlü olduğunu göstermektedir. Ayet, aynı zamanda tefekkürün şanının büyüklüğünü, onun ilmin ve gerçeğe giden yolun başlangıcı olduğunu da göstermektedir. Bundan dolayı Yüce Allah, Kitab'ında birçok yerde buna teşvik etmekte ve ayetlerle delillerin tefekkür edenler için getirildiğini; ancak onların akledip bundan yararlandıklarını beyan etmektedir.

Yüce Allah'ın *"Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için ibretler vardır."*[652] ifadesi, Kur'ân'da birçok sûrede tekrarlanmaktadır. Cenâb-ı Hak, dünya hayatı ve onunla aldanmaya, bizim burada üzerinde durduğumuz ifade akışına uygun bir örnek vermektedir: *"Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan*

---

652 Ra'd, 13/3.

yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü zinetini takınıp, (rengârenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada, bir gece veya gündüz ona emrimiz (âfetimiz) gelir de onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden koparılarak biçilmiş bir hale getiririz. İşte iyi düşünecek kavimler için ayetlerimizi böyle açıklıyoruz."[653] Batılı bilginlerden birisi der ki: Medenî insanla, vahşî insan arasındaki fark tefekkürdür. İnsanlar Allah'ın, Peygamber'ine indirilmiş olan ayetleriyle; nefislerde ve dış dünyada, varlığına delâlet eden ayetleri, beşer ve diğer yaratıklara hakim olan kanunları (Sünnetullah) ve hikmetleri üzerinde tefekkür ettikleri oranda dinî ve dünyevî ilimlerde ve amellerde yükselirler.

"Âyetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin durumu ne kötüdür!" Yani ayetlerimizi yalanlayan o kavmin verilen misallerdeki durumu ne kötü, anlatılan sıfatlar içindeki nitelikleri de ne çirkindir. Onlar, kendi nefisleri için ayetler üzerinde tefekkür etmekten yüz çevirmeyi ve kendilerine hınç besleyen bir düşmanın baktığı gibi bakmayı tercih etmekle hiçbir kimseye zulmetmiş olmuyorlar, onlar sadece kendi nefislerine zulmediyorlar. Çünkü nefislerini bu ayetlerin rehberliği altına girmekten mahrum kılıyorlar. Bunun neticesi olarak da dünya ve ahiret mutluluğundan mahrumiyet geliyor.

Ayetlerin manasına dair Mekke'de iken anladıklarım bunlardan ibarettir. Bu satırları yazarken yanımda tefsir kitaplarından ayetleri anlamama yardımcı olacak hiçbir eser yoktu. Bu ayetlerin tefsirini bazı kitaplarda okumuştum. Fakat okuduklarımdan hatırımda *"Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik."* ayetinin tefsirinde Eş'arîyye ile Mu'tezile mezhebi arasında "Allah, kulun sapık olmasını diler mi, dilemez mi?" şeklinde meydana gelen tartışmadan başka hiçbir şey kalmamıştı. Allah'ın dilediğini yaptığı ve her şeyin O'nun dilemesiyle meydana geldiği noktasında hiçbir kuşku yoktur. Fakat Allah'ın dünyada dilemesi, kanunlarına (Sünnetullah) ve takdirine göre cereyan eder. Aksi takdirde rivayetlerde Allah'ın ayetlerini verdiği ve bunlardan sıyrılıp çıkan adamın kıssası yer almazdı. Söz konusu rivayetlerin çoğuna göre bu zâtın adı Bel'am ve babasının ismi Bâ'ûrâdır. Bütün bunları o müfessirler, İsrailiyyat haberlerinden almışlar ve ravisine güvendikleri için birbirlerine rivayet etmişlerdir. Çünkü bu raviler, Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb

653 Yûnus, 10/24.

b. Münebbih gibi salihliklerine aldanılan kimselerdir. Şimdi o rivayetlerin özetini Hâfız Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'undan naklen buraya aktaralım. Süyûtî -merhum- şöyle diyor:

"Onlara kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku." ayeti hakkındaki rivayetler el-Firyâbî, Abdurrezzak, Abd b. Humeyd, Nesâî, İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, Ebü'ş-şeyh, Tabarânî ve İbn Merdûye Abdullah b. Mes'ud'dan rivayet ediyorlar. *"Onlara kendisine ayetlerimizden verdiğimiz... kimsenin haberini oku."* ayetindeki zikredilen şahıs hakkında İbn Mes'ud, o İsrailoğullarından bir kimseydi ve adı Bel'am b. Eber'di, dedi. Abd b. Humeyd, İbn Cerîr, Ebü'ş-şeyh ve İbn Merdûye çeşitli yollarla İbn Abbas'tan rivayet ediyorlar. İbn Abbas dedi ki: Bu zât, Bel'am b. Bâ'ûrâ idi. Bir rivayetin lafzına göre Bel'am b. Âmir'di. Kendisine ism-i a'zam verilmişti ve İsrailoğullarındandı.

"İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim *"Onlara kendisine âyetlerimizden verdiğimiz... kimsenin haberini oku."* ayeti hakkında İbn Abbas'tan rivayet ediyorlar: İbn Abbas dedi ki: "Bu zât, zorbalar şehrinden Bel'am b. Bâ'ûrâ adında bir adamdı, Allah'ın en büyük ismini öğrenmişti. Mûsâ (a) onlara misafir olarak gelince Bel'am'ın amcaoğulları ve kavmi kendisine geldiler ve 'Mûsâ demir gibi bir adamdır, beraberinde çok asker vardır. Eğer bize galip gelirse bizi helak eder. Mûsâ'yı ve beraberindekileri bizden savması için Allah'a dua et.' dediler. Bel'am, 'Eğer Mûsâ'yı ve beraberinde olanları savuşturması için Allah'a dua edersem dünyam ve âhiretim elden gider.' dedi. Kavmi bu taleplerini devam ettirirlerken Bel'am onlara beddua etti ve bulunduğu durumdan sıyrılıp çıktı." *"Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur."* ayetinin tefsiri olarak İbn Abbas dedi ki: Hikmeti yüklese taşımaz, bıraksa hayrı bulamaz. Tıpkı köpek gibi, köpek yatarken de dilini sarkıtıp solur, kovulsa da dilini sarkıtıp solur.

İbn Ebî Hâtim ve Ebü'ş-şeyh *"Onlara kendisine ayetlerimizden verdiğimiz... kimsenin haberini oku."* ayeti hakkında İbn Abbas'tan şu açıklamayı naklediyorlar: İbn Abbas dedi ki: "Bu zât, kendisine kabul olunan üç dua verilmiş bir kişiydi. Bir karısı vardı ve ondan bir çocuğu dünyaya gelmişti. Kadın, o dualardan birisini bana ver, dedi. Adam, birisi senindir, isteğin nedir? dedi. Kadın, Allah'a dua et, beni İsrailoğullarının en güzel kadını kılsın, dedi.

Adam, Allah'a dua etti ve Allah, onu İsrailoğullarının en güzel kadını kıldı. Kadın, İsrailoğulları arasında kendisi gibi birisi olmadığını öğrenince kocasından yüz çevirdi ve başka bir şey istedi. Adam da kendisini dişi bir köpek haline getirmesi için Allah'a dua etti ve dişi köpek haline geldi. Böylece üç duadan ikisi gitmiş oldu. Derken oğulları geldi ve 'Bizim istikrarlı bir durumumuz yoktur. Annemiz dişi köpek haline geldi ve bu yüzden insanlar bizi ayıplamaya başladılar. Allah'a dua et de onu eski haline geri çevirsin.' dediler. Bel'âm da Allah'a dua etti ve kadın eski haline geri döndü. Böylece kabul olunan (müstecâb) üç duanın üçü de gitmiş oldu. Bu kadına "el-Besûs"[654] ismi verildi."

İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim, İbn Abbas'tan rivayet ediyorlar. İbn Abbas dedi ki: "Bu zât, Yemen halkından Bel'âm adında bir kişidir. Allah Teâlâ, bu zâta ayetlerini vermiş; fakat o, bu ayetleri terk etmişti." Abd b. Humeyd, Nesâî, İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, Ebü'ş-şeyh, Tabarânî ve İbn Merdûye, Abdullah b. Amr'dan rivayet ediyorlar: "Abdullah '*Onlara kendisine ayetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku.*' ayetini tefsir ederken şöyle dedi: Ayette sözü edilen zât, Ümeyye b. Ebi's-Salt es-Sakafîdir." Bu haberin bir başka lafızla rivayetinde ise Abdullah b. Amr şöyle dedi: "Bu ayet, hemşehriniz Ümeyye b. Ebi's-Salt hakkında nâzil olmuştur." İbn Asâkir, Sa'îd b. el-Müseyyeb'den rivayet ediyor: Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın kız kardeşi Fâria, Mekke'nin fethinden sonra Peygamberimize (s) geldi. Peygamber (s) ona "Kardeşinin şiirinden hiç ezberinde kaldı mı?" diye sordu. Fâria 'evet' deyince, Peygamberimiz (s) "Ey Fâria! Senin kardeşinin durumu, Allah'ın ayetlerini verdiği, fakat aldıktan sonra ondan sıyrılıp çıkan adamın durumuna benzer." dedi.

"İbn Asâkir'in İbn Şihâb'dan tahric ettiği habere göre âyette sözü edilen zât, Ümeyye b. Ebi's-Salt'tır.

ألا رسول لنا منا يخبرنا   ما بعد غايتنا من رأس نجرانا

"Bir elçi çıksa aramızdan haber verse bize keşke,
Necrandaki ilimlerden hedefimizin âkibetini!"

654 El-Besûs adındaki bu kadın daha sonraları uğursuzluğa örnek verilmiştir. Bu yüzden Arapça'da "eş'em mine'l-Besûs / Besûs'tan daha uğursuz." şeklinde atasözü vardır. Bkz: Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, (Be-se-se) maddesi. (Çev.)

İbn Şihâb şöyle devam etti: Sonra Ümeyye, Bahreyn'e çıktı. Peygamberimiz'e (s) peygamberlik verildi. Ümeyye, Bahreyn'de sekiz sene kaldı. Sonra geldi ve bir grup sahâbînin arasında bulunduğu sırada Peygamberimizle görüştü. Peygamberimiz onu davet etti ve ona *"Yâsîn ve'l-Kur'âni'l-Hakîm"*i baştan sona kadar okudu. Bunun üzerine Ümeyye iki ayağı üzere kalktı sıçradı ve Kureyş de arkasından geldi. "Ey Ümeyye! Ne diyorsun?" diye sordu. Ümeyye: "Ben şehâdet ederim ki O, hak üzeredir." Dedi."Sen O'na uyacak mısın?" diye sordular. "Ne tavır alacağımı düşünmem gerekir." dedi. Ümeyye, daha sonra Şam'a gitti. Bedir Savaşı'ndan sonra ise geldi. Müslüman olmak istiyordu. Bedir'de katledilenlerin kimler olduğunu duyunca İslâm'ı terk etti. Tâif'e döndü ve orada öldü. Sa'îd b. el-Müseyyeb dedi ki: "*Onlara kendisine ayetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku.*" ayeti işte bu Ümeyye hakkında nâzil oldu.

"Abd b. Humeyd, İbn Ebî Hâtim, İbn Merdûye ve İbn Asâkir, Nâfi' b. Âsım b. Urve b. Mes'ûd'dan rivayet ediyorlar: Urve b. Mes'ûd diyor ki: "Ben içinde Abdullah b. Amr'ın da bulunduğu bir halkada bulunuyordum. Orada bulunanlardan birisi, A'raf Sûresi'ndeki '*Onlara kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku.*' ayetini okudu. Sonra 'Bu zâtın kim olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Orada bulunanlardan birisi, 'Bu zât, Sayfî b. Râbih'tir.' dedi. Bir başkası, "İsrailoğullarından Bel'am adında birisidir." dedi. Soruyu soran 'Hayır, o değil.' deyince, 'Peki kim öyleyse?' diye sordular. Adam, bu zât Ümeyye b. Ebi's-Salt'tır." dedi.

"İbn Ebî Hâtim ve İbn Merdûye Şa'bî'den rivayet ediyorlar. Şa'bî, "*Onlara kendisine ayetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku.*" ayeti hakkında şöyle dedi: "İbn Abbas bize dedi ki; bu zât, İsrailoğullarından Bel'am b. Bâ'ûrâ adında birisidir. Ensâr, bu kişinin kendisi için Mescidü'ş-şikâk'ın bina edildiği İbnü'r-Râhib olduğunu söylüyordu. Sakif kabilesi ise bu kişinin Ümeyye b. Ebi's-Salt olduğunu söylüyordu. İbn Ebî Hâtim İbn Abbas'tan rivayet ediyor: İbn Abbas'ın görüşüne göre ayette sözü edilen zât, Sayfî b. er-Râhip'tir. İbn Cerîr, bu âyet hakkında Mücâhid'in şöyle dediğini nakleder: "Bu zât, yani Bel'am İsrailoğulları içinde bir peygamberdi. Kendisine peygamberlik verilmişti. Kavmi susması için kendisine rüşvet verdi ve o da sustu. Onları bulundukları hal üzere bıraktı." İbn Cerîr,

İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Ebü'ş-şeyh, İbn Abbas'ın ***"fenseleha minhâ/*** *ondan sıyrılıp çıkan..."* âyetini "Ondan ilim çekilip alındı.", ***"Ve lev şi'nâ le refa'nâhu bihâ/****Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik."* ayetini ise, *"Allah, onu ilmiyle yüseltirdi."* şeklinde tefsir ettiğini naklederler. İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim'in Mâlik b. Dînâr'dan tahric ettikleri bir habere göre Mâlik şöyle der: Allah'ın peygamberi Mûsâ (a), Bel'am b. Bâ'ûrâ'yı Medyen hükümdarına gönderir. Görevi, hükümdarı Allah'a davet etmektir. Bel'âm, duası kabul olunanlardan olup İsrailoğullarının âlimlerindendi. Mûsâ zor ve sıkıntılı zamanlarda onu öne geçirirdi. Mûsâ (a) ona toprak tahsis etti ve gönlünü aldı. Bunun üzerine Bel'am Mûsâ'nın dinini terk etti ve kendi dinine tabi oldu. Bu yüzden Yüce Allah, *"Onlara kendisine ayetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku."* ayetini indirdi. İbn Ebî Hâtim, Kâ'b'ın *"Onlara kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku."* ayeti hakkında şöyle dediğini nakleder: "Bu zât, Allah'ın -vesile edilerek dua edildiğinde o duayı kabul ettiği- ism-i a'zam'ını biliyordu."

"Abd b. Humeyd, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve Ebü'ş-şeyh Katâde'nin *"Onlara kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku."* ayeti hakkında şöyle dediğini naklediyorlar. "Bu bir örnek olup, Allah Teâlâ tarafından kendisine hidayet teklif edilen; ancak bunu kabul etmekten yüz çeviren ve terk eden kimsenin durumuyla ilgili olarak verilmiştir. *'Dileseydik elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik.'* Yani eğer dileseydik, kendisine hidayet vermek suretiyle onu yükseltirdik ve şeytan ona ulaşacak bir yol bulamazdı. Fakat Allah, kullarından dilediğini imtihan edip dener. *'Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü.'* Yani hidayetle birlikte olmaktan yüz çevirdi. Onun durumu *'köpeğin durumuna benzer.'* Katâde şöyle devam etti: Bu ifade, kalbi -köpeğin kalbi nasıl öldürülmüşse onun gibi- ölü olan kâfir için verilmiş bir örnektir."

"İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim *"Onlara kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan... kimsenin haberini oku"* ayeti hakkında şu haberi tahric ederler. Bunlar Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Haniflerden olup Allah'ın kendilerine Kitab'ını ve ayetlerinden bir kısmını verdiği; ancak bundan çıkan ve böylece köpek gibi kalan kimselerdir.

“Abd b. Humeyd, İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Ebü'ş-şeyh Mücâhid'in *“Dileseydik elbette onu bu âyetler sayesinde yükseltirdik.”* ayetini, *“dileseydik ona gelecek kötülükleri o ayetler sayesinde savuştururduk.”* Ve lâkinnehû ile'l-ardi ayetini *“fakat o dünyaya saplandı, dünyaya yerleşti.”* İn tahmil aleyhi yelhes ev tetrükhü yelhes ayetini *“Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur.”* ayetini de *“onu binitinle veya iki ayağınla kovsan, dilini çıkarıp solur.”* şeklinde tefsir ettiğini naklediyorlar. Bu ifade, Kitab'ı okuyup da gereğince amel etmeyen kimse için verilmiş bir örnektir. Abd b. Humeyd, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim, Sa'îd b. Cübeyr'in *“Ve lâkinnehû ile'l-ardi/Fakat o, dünyaya saplandı.”* ifadesini dünyaya meyletti ve eğilim duydu, şeklinde tefsir ettiğini naklederler. Abd b. Humeyd ve İbn Ebî Hâtim, Hasan-ı Basrî'den rivayet ediyorlar: *“Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur.”* ayetindeki *“in tahmil aleyhi”* ifadesi, onun üzerine gitsen demektir. Hasan şöyle devam etti: Köpeğin kalbi herhangi bir şeye odaklanmış değildir ve yoktur. Köpeğin bu durumu, hidayeti terk eden kimsenin durumuna benzer. Hidayeti terk edenin de kalbi yoktur. Onun kalbi kopuktur, dolayısıyla böyle bir kimse, önceden de sonradan da sapıktır.

“İbn Cerîr ve Ebü'ş-şeyh Mu'temir'den rivayet ediyorlar: Ebu'l-Mu'temir'e “*Onlara kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan*...” ayetinin manası soruldu. O da Seyyâr'dan naklederek bu zâtin Bel'am isminde birisi olduğunu söyledi. Bu habere göre Bel'am'a peygamberlik verilmişti ve duası kabul olunan birisiydi. Daha sonra Mûsâ (a), İsrailoğulları içinde Bel'am'ın bulunduğu toprakları fethetmek üzere harekete geçti. Halk, Mûsâ'dan (a) çok korktu. Bel'am'a gelip dediler ki “Bu adam hakkında Allah'a dua et.” Bel'âm “Önce Rabbime danışayım.” dedi ve onlara beddua etme hususunda danıştı. Kendisine “Onlara beddua etme! Çünkü onların aralarında benim kullarım ve peygamberleri var!” denildi. Bel'am kavmine “Onlara beddua etme hususunda Rabbime danıştım. Ancak beddua etmem yasak edildi.” dedi. Bunun üzerine Bel'am'a hediye getirdiler ve O da bunu kabul etti. Sonra kendisine tekrar müracaat ettiler ve “Onlara beddua et!” dediler. Bel'am “Önce Rabbime danışayım!” dedi ve danıştı; ancak kendisine hiçbir cevap verilmedi. Bunun üzerine “Ben danıştım; ancak bana hiçbir cevap verilmedi.” dedi. Ona dediler ki “Eğer Rabbin onlara beddua etmeni istemeseydi -ilk seferinde olduğu gibi- bunu yasak ederdi.” Bunun üzerine

Bel'am, onlara beddua etti. Ancak dua ettiği zaman dilinden kendi kavmine beddua ifadeleri dökülüyordu. Kavmine fetih nasib olması için duaya başladığında dilinden Mûsa'ya ve ordusuna fetih duası dökülüyordu. Kendisine "Senin bize beddua etmekten başka bir şey yaptığını görmüyoruz." dediler. Bel'amı "Dilimden bundan başka bir şey dökülmüyor. Ben onlara beddua etsem kabul olunmayacak. Fakat ben, size bir yol göstereceğim. Umarım bu onların helâk olmalarını getirecektir. Allah, zinaya buğz eder. Eğer onlar zina işlerlerse, helâk olup giderler. Kadınları çıkarın, onlar seferde olan bir topluluktur. Umarım ki zina ederler de helâk olurlar." dedi. Bunun üzerine kadınları çıkardılar ve Mûsâ'nın askerleri zinaya düştüler. Bu fiillerinin sonucu olarak Allah Teâlâ, onların başına veba hastalığını musallat etti. Böylece içlerinden yetmiş bin kişi öldü.

"Ebü'ş-şeyh, Ma'bed b. Cüebyr'in "*Onlara kendisine ayetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan*" ayeti hakkında şöyle dediğini rivayet ediyor: Bu zâtın adı Bel'am'dı. Kendisi, Allah'ın isimlerinden birisini iyi biliyordu. Mûsâ (a) yetmiş bin askerle onların üzerine saldırı düzenledi. Bunun üzerine kavmi Bel'am'a geldi. Ona "Bunlar için Allah'a beddua et!" dediler. Bir kavim Bel'am'ın kavminin üzerine saldırdığında kavmi kendisine gelir ve Bel'am onlara beddua eder ve helâk olup giderlerdi. Ancak Bel'am, uykuya yatıp uykusunda kendisine neyin emredildiğine bakmadıkça beddua etmezdi. Bu nedenle uykuya yattı, kendisine "Onlar için beddua değil, dua et!" denildi. Bel'am uykusundan uyanınca Mûsâ'nın askerlerine beddua etmekten yüz çevirdi. Onlara, 'Mûsâ'nın askerleri için kadınları süsleyin. Çünkü kadınları görünce sabredemezler ve günaha girerler. Bunun neticesi olarak siz de onlara hücum edersiniz.' dedi."[655]

Süyûtî'nin rivayet tefsiri ravilerinden özetledikleri bunlardan ibarettir. Bütün bu haberlerin tümü -isnadları sahih olmak kaydıyla- sahâbî ve tâbiûndan bazılarının hakkında yanılgıya düştükleri İsrailiyyat haberlerindendir. Ancak bu haberlerin bazılarının senedi güçlüdür. Hâfız İbn Asâkir Tarih'inde bu rivayetlerin tümüne yer verdiği gibi, daha fazlasına da yer verir. Ancak İbn Asâkir, bunların bazılarını tenkid eder ve ravilerinin arasında Kâ'bu'l-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih'in olduğundan söz eder. İbn Asâkir'in Vehb'in rivayetine dayandırdığı rivayetin birisinde, başka rivayete aykırı bir

655. Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, III, 608-612. (Beyrut, 1414 Baskısı).

ifade vardır. Buna göre Bel'âm kıssası, Mûsâ'nın vefatından sonra O'nun ümmetinden olan firavunlardan birisiyle yapılan savaşta geçmektedir. Bu rivayete göre Bel'am, İsrailoğullarından gelen peygamberlerden birisidir. İbn Asâkir, Vehb'den bir başka rivayet daha zikreder. Daha sonra kıssa ile ilgili olarak -burada nakletmeye gerek olmayan- uzun bir girişin ardından şöyle der:

"Bu kıssa Kâ'b'dan nakledilmiştir. Kıssaya göre Mûsâ'nın (a) askerlerini konuşlandırdığı yer, Şam'daki Ken'an topraklarında Eriha ile Ürdün arasında Balkâ dağıyla çöl arasında bir yerdir. "İbn Asâkir, daha sonra kıssayı daha önce geçen ifadelerin tarzında anlatır. Ancak "Dili dışarı saktı" yerine ona bir ışık geldi, gözünü aldı ve kör oldu, denilmektedir.

Vehb'in şöyle dediği rivayet olunmaktadır: "Bel'âm esir alındı ve Mûsâ'ya (a) getirildi de Hz. Mûsâ onu katletti. Onların esirler hakkındaki uygulamaları esir düşenleri katletmek şeklindeydi." Vehb diyor ki, "fenselehâ minhâ/ ondan sıyrılıp çıkan" ifadesinin manası, Allah Teâlâ'nın kendisine verdiği ism-i a'zamdan sıyrılıp çıkan, demektir.

Muhammed b. İshâk, Zührî kanalıyla Sa'îd b. el-Müseyyeb'den rivayet ediyor: Bu rivayete göre Peygamber (s) şöyle dedi: "Bel'âm b. Bâ'ûrâ'nın İsrailoğulları arasındaki durumu, Ümeyye b. es-Salt'ın bu ümmet içindeki durumu gibidir." (İbn Asâkir diyor ki) Bence bu hadis İbnü'l-Müseyyeb'de mevkuftur. Bunun üzerinde düşün!

İbn Asâkir şöyle devam ediyor: "Tevrat'ın Sayılar Kitabı 22. Bâb'ında Bel'am ve kıssası uzun uzun anlatılır. Tevrat'ta anlatılan kıssa, Vehb'in rivayetine çok benzemektedir. Ne var ki elimizde bugün mevcut olan Tevrat'ı tedvin edenler, Bel'am'ı temize çıkarmakta ve 'Bel'am evine gitti, İsrailoğullarına beddua etmedi ve başına hiçbir şey gelmedi.' demektedirler. Eğer bu âyetler, Bel'am kıssasını aktarmak için nâzil olmuşsa bu takdirde Kur'ân, Tevratı tedvin edenlerin gizlediklerini ve saklı tuttuklarını ortaya çıkarıyor demektir. Bu da, Kur'ân'ın Allah katından olduğunu gösteren mucizelerden birisi olur. Eğer bu ayetler, başka birisi hakkında inmişse o zaman kim hakkında indiğini; ancak Allah bilir. Öte yandan doğru olan yaklaşım tarzının bu ayetlerin, sıfatı ve niteliği bu olan herkese şâmil olduğudur. Bunlar, Allah Teâlâ'nın kendisine -peygamberlerin getirmiş olduğu hüccetler demek olan- ayetleri

verdiği ve sonra da bunlardan sıyrılıp çıkan kimselerdir." İbn Asâkir, sonunda şöyle diyor: "Bu ayetin tefsiri açısından doğru olanı, ayetin özel olarak bir kıssa için olmadığıdır. Çünkü özel bir konuyla ilgili olduğuna dair ne naklî ve ne de aklî herhangi bir delil ve delâlet yoktur."

Ben de derim ki; Hâfız İbn Asâkir, Ehl-i Kitab'ın elindeki Tevrat'a muttali idi. O günkü Tevrat, -eski ve yeni nüshalardaki tercüme farkları hariç- bizim elimizdeki Tevrat'ın aynısıydı. Eski ve yeni Tevrat'ta mana açısından farklar olsa da bu, yalancı İsrailiyyat haberlerinin ravileri olan Vehb, Kâ'b ve başkalarının rivayetlerindeki dereceye asla ulaşamayacaktır. İbn Asâkir, Vehb b. Münebbih'in sözünü Tevrat'ta olan habere tercih etmektedir. Çünkü Vehb, rivayet açısından onun nezdinde sika (güvenilir) birisidir. Ve onun rivayeti, Kur'ân'ın mucize oluşuna delildir. Kur'ân, Allah'ın âyetlerini verdiği kimsenin bu adı geçen Bel'âm olduğunu söylese veya bu yaklaşım, isnadı sahih ve Peygamber'imize (s) kadar muttasıl olarak ulaşan bir haberde yer alsaydı o zaman sahih olurdu. Fakat Vehb'in bu kıssayı nereden aldığını bilmemiz gerekir. Vehb, Ehl-i Kitab nezdinde sadece bir ravidir. Ve onun dediği, Ehl-i Kitab nezdinde olana muhaliftir.

Bel'âm kıssası, Tevrat'ta *Sayılar Bölümü* 22-24. Bâb'larda ayrıntısıyla yer almaktadır. Burada ifade edildiğine göre söz konusu kıssa, Ürdün-Eriha boyunca bizim deyimimizle Medyen -onların deyimiyle Midyan- topraklarından Moab ovasında[656] vuku buldu.[657] Tevrat'ın ifadesine gore; Moab kralı Siffûr oğlu Balak [658] Bel'am b. Bâ'ûr'dan İsrailoğullarına -Allah'ın onlara karşı kendilerine yardım etmesi için- lanet okumasını istedi ve buna karşılık ona büyük bir miktarda mal vermeyi vaad etti. Bunun üzerine Allah, Bel'am'a bunu yapmamasını vahyetti ve o da yapmadı.

Dr. Post'un *Kâmûsu'l-Kütübi'l-Mukaddes*'inde adı geçen bu Bel'am'ın Mezopotamya'da Füsûr'dan olduğu ifade edilmektedir. Dr. Post şöyle devam ediyor: "Bel'âm, kendi nesli içinde meşhur bir peygamberdi. Görünen odur ki; Bel'am tevhid ehli olup Allah'a ibadet ediyordu. Bunda da şaşılacak bir taraf da yoktur. Çünkü Bel'am, İbrahim Peygamber'in memleketindendi. Ve

656. Arapça nüshada "Arabâtu Moab/Moab nehri" ifadesi geçerken, Türkçe nüshada "Moab ovası" denilmektedir. (Çev.)

657 Tevrat'ın Türkçe tercümesinde "İsrail oğullarının Moab ovalarında Erden'in ötesinde Eriha karşısına kondukları" ifade edilmektedir. Bkz: *Tevrat, Sayılar*, 22/1. (Çev.)

658. Türkçe nüshaya göre Tsippor oğlu Balak. *Tevrat, Sayılar* 22/2. (Çev.)

Bel'am'ın yaşadığı günlerde Mezopotamya'daki o beldelerde bu ibadetin esasının hâlâ bilindiği zannediliyor. Bu peygamberin ünü o zamanın insanları arasında yayılmış, dolayısıyla şanı yücelmişti ve insanlar, çeşitli memleketlerden onu görmek için seferlere çıkıyorladı. Ya kendilerini veya kendileriyle ilgili özel bazı durumların nasıl gelişeceğini tahmin etmesini istiyorlar veya ellerinde bulunan servetleri vb. şeyleri mübarek kılması için ona geliyorlardı. " Dr. Post, daha sonra Kral Moab'ın Bel'am'la yaşadığı olayları hikâye etmektedir. Buna göre Bel'âm, İsrailli veya Moab'lı değil, Iraklıdır.

el-Bostânî, Arapça yayınlanan *Dâiretü'l-Meârif*'te (Ansiklopedi) Bel'am kıssasının özet olarak zikreder. Sonra da şöyle der: "Kitab-ı Mukaddes'in tetkik ehli bazı müfessirlerinin kanaati, Tevrat'ın *Sayılar* kitabının 22-24. Bâb'ında yer alan Bel'am kıssası, oraya sonradan ilâve edilmedir. Bunun üzerinde bir düşün."

Sözün özü şudur: Bu İsrailî rivayetlerden hiçbirinin itibara alınacak bir tarafı olmadığı gibi, isnatlarının da hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü senedin en sonundaki kişi, İsrailî haberler uyduran bazı kimselerce kesin olarak kandırılmışlardır. Şeyhu'l-Müfessirîn İbn Cerîr'in bu haberlere itibar etmediğini birlikte gördük. Nezdimizde bulunan en meşhur tefsir kitaplarını gözden geçirdikten sonra umarız ki ayetlerin manasına dair beyan ettiklerimiz, bunların içinde en sahih olanı ve en çok fayda vereni olsun.

Bu kıssadan alınacak en büyük ders ve ibret, din âlimi kisvesine bürünmüş olanların durumudur. Çünkü onlar, Allah'ın ayetlerinden sıyrılıp çıkma ve dünyaya meyletme, heveslerinin ardına düşme, -mürted bile olsalar- idarecilerin, -bid'atçı ve hurafeci bile olsalar- sıradan insanların keyiflerine göre hareket etmeye kendilerini adama hususunda en bariz örneği teşkil etmektedirler. Bunlar, yeni yetişen nesillerin çağdaş fitnesidir. Onların Müslümanlar olmalarının önünde engeldirler. Sıradan sade insanların hurafelerinde ve vehimlerinde sabit kalmalarının sebebidirler. Ancak Allah'tan taleb edilecek şeyleri içinde yatan ölülerden isteyerek kabirlere ibadet etmek, oraları tavaf etmek, kabirler ve başka yerler için adak adamak, bu hurafelerden ve vehimlerden bir kaçıdır. Yüce ve Azîm olan Allah'tan başka hiçbir kimsenin gücü ve kuvveti yoktur.

مَن يَهْدِ اللّـهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَن يُضْلِلْ فَأُولَـٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿178﴾ وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَـٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَـٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿179﴾

178- Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa, işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır.

179- Andolsun, Biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.

Allah'ın Hidayate Erdimesi ve Şaşırtmasının Mahiyeti

Bu iki ayet, daha önceki ayetlerde yer alan örneğin muhtevasını ifade etmektedir. Bu muhtevaya göre hidayetin ve sapıklığın sebebi, bu iki hedefe ulaşmaya müsait ve bu iki yoldan birisine girmeye açık olan kişiye dayanmaktadır. İnsan, hidayet veya sapıklık yolunu, Allah'ın takdiriyle; yeteneklerini, akıl ve duyulardan ibaret olan fıtrî hidayetlerini kullanmada Allah'ın kanunları (Sünnetullah) üzere yürümesiyle seçer. "*Şüphesiz Biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör.*"[659] Allah Teâlâ, bu manayı birinci ayette icmâlî olarak (kısaca ve toptan), ikincide de harika bir îcâzla ayrıntısıyla vermektedir. Yüce Allah, şöyle demektedir: ***"Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur."*** Yani Allah, fıtrat kanunu ve dinin irşadı gereğince aklını ve duyularını kullanmak suretiyle hidayet yoluna girmeye kimi muvaffak kılarsa, hidayete eren, Allah'ın nimetlerine şükreden ve dünya ve ahiret mutluluğunu kazanan işte odur. ***"Kimi de şaşırtırsa, işte asıl ziyana uğrayanlar onlardır."*** Yani bu başarıdan mahrum bırakmak suretiyle desteğini çektiği ve bunun neticesi olarak da O'nun ayetlerini anlama ve nimetlerine şükretme hususunda aklını ve duyularını kullanmamak husu-

659. İnsan, 76/3.

sunda hevesinin ve şeytanının ardına düşen kimse de sapıktır, nankördür, dünya ve âhiret mutluluğunu kaybedendir. Çünkü o, böyle yapmakla nefsinin yeteneklerini kaybeder. Halbuki, bu yetenekler sayesinde mutluluğa hazır bir insan olur. Dolayısıyla bu mutluluk dünyada izafî ve ahirette hakiki olarak onun tarafından elden kaçırılmış olur.

Bedi' sanatının güzelliklerinden olmak üzere bu ayette *ihtibak*[660] sanatı vardır. Şöylesine ki, ***"fevz"*** (kurtuluşa ermek) ve ***"felâh"*** (felaha ermek) kelimeleri birinci cümleden hazfedilmiştir. Çünkü bu kelime, ikinci cümlede bunun karşıtı olan ***"hüsran"*** (ziyana uğrama) kelimesinden anlaşılmaktadır. İkinci cümlede ise ***"ed-dâll"*** (sapık) kelimesi hazfedilmiştir. Çünkü birinci cümlede bunun mukabili olan ***"el-mühtedî"*** (hidayete eren) kelimesi geçmektedir. Birinci cümlede *"el-mühtedî"* (doğru yolu bulan) kelimesinin tekil gelmesi, *"men"* (kim) kelimesinin lafzı göz önüne alındığı, ikinci cümledeki *"el-hâsirîn"* (ziyana uğrayanlar) kelimesinin çoğul gelmesi ise, aynı *"men"* kelimesinin manasının göz önüne alındığı içindir. Çünkü *"men"* kelimesi, "genellik" ifade eden kelimelerdendir. Birinci kelimenin tekil getirilmesinin hikmeti ise, ilâhî hidayetten hedeflenen hakkın -ki bu da insanı salih amel işlemeye sevk eden imandır- bir tek tür olduğuna işaret etmektir. Buna karşılık ikinci kelimenin çoğul olmasının hikmeti ise, sapıklık türlerinin birden çok olduğuna işaret etmek içindir. Nitekim bu husus daha önce En'âm Sûresi'nin "*Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır.*"[661] ayetiyle, Bakara Süresi'nden "*Allah inananların dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.*"[662] ayetinin tefsiri yapılırken geçmişti.

Bundan sonra Cenâb-ı Hak, bu ayetteki icmâli, ***"Andolsun, Biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar"*** ifadesiyle ayrıntısıyla açıklamaktadır.

Ayette geçen ***"zere'nâ"*** kelimesinin kökü olan ***"ez-zer'"*** kelimesini -İbn Abbas ve başkalarının dediği gibi- ***"halk"*** (yaratma) şeklinde tefsir etmişler-

660. İhtibak: İki bölümlü bir cümlede ya da iki cümleli bir sözde, iki karşıt (mukabil, mütekabilin, ya da iki benzer (nazîr)in birleştiği ve -anılanın atılana delâleti sebebiyle- birincide anılanın karşıtını, yahut benzerini ikinciden, ikincide anılanınkini de birinciden hazfetmektir. İsmail Durmuş, DİA, XXI, 553. (Çev.)

661. En'âm, 6/153.

662. Bakara, 2/257.

dir. Bu, mana kabule değer bir tefsirdir. Her kökün kendine özel bir manası vardır. ***"Ha-le-ka"*** kökünün ne manaya geldiği daha önce geçmişti. Burada bir kez daha tekrarlayalım. Râgıb der ki: ***"ez-zer'u***, Allah Teâlâ'nın açtığını izhar etmesi demektir. *"Zeree Allahu'l-halka / Allah, yaratıkların şahıslarını yoktan var etti."* demektir. Kehf Sûresi'nin 45.inci ayeti *"tezreuhû'r-riyâh / rüzgârlar onları ortaya çıkarır."* şeklinde okunmuştur." Râğıb, bundan sonra tefsirini yaptığımız bu ayeti ve başka ayetleri örnek olarak vermektedir.[663] *Lisânu'l-Arab*'da "***ez-zer'***" kelimesi *"yaratma"* şeklinde tefsir edildikten sonra tefsirini yapmakta olduğunuz bu ayet ve başkaları buna delil olarak gösterilmektedir. Yüce Allah şöyle der *"Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu suretle çoğalmanızı sağlamıştır."* [664] Ebû İshâk der ki: "Yezreuukum fîhi" demek *"Allah onunla sizlere sizden ve hayvanlara da kendilerinden eşler yaratarak sizleri çoğaltmıştır."* demektir. Ebû İshâk, daha sonra Peygamberimiz'in (s) şu duasını aktarır: *"Eûzu bi kelimâtillahi't-tâmme min şerri mâ halak, ve zeree ve beree*[665] */ yarattığı şeylerin şerrinden Allah'ın tam kelimelerine sığınırım."*[666] Bu ifadeye göre sanki ***'ez-zer'*** kökü, *"zürriyetin yaratılması"* manasına mahsus gibidir. Hz.Ömer'in Hâlid b. Velid'e yazdığı mektupta geçen "Ve innî le ezunnukum âle'l-Mugîrati zer'u'n-nâri" cümlesi, "Ey Mugîra ailesi! Ben zannediyorum ki sizler, Allah'ın cehennem için yarattığı kimselerdensiniz." manasınadır. Hz. Ömer'in bu mektubundaki ***"zer'u'n-nâr"*** terkibi, ***"zervu'n-nâr"*** şeklinde de rivayet olunmştur. Bu takdirde mana, *"orada dağıtalacak olanlardansınız."* demek olur. Bu durumda fiil, "zerreti'r-rîhu't-turâbe/*Rüzgâr toprağı darmadağın etti."* kökünden türeme olur. *el-Esâs*'ta ise şöyle denir: "Zere'nâ'l-arza" denildiği gibi, "zerevnâ'l-arza" da denir. Yine "Zeree'Allahu'l-halka ve beree." denir.

Bu açıklamalarla birlikte Kur'ân'ın bu kökü özel olarak hayvan, bitki ve insan hakkında kullanımı üzerinde düşündüğünde anlarsın ki ***"ez-zer"*** kökü, dil itibarıyla esasen *"eşyayı yaymak, saçmak, çoğaltmak"* manasına gelmektedir. Bu kökün Allah'a isnat edilmesi durumunda ise manasının bunları -rast gele değil- belli bir takdir ve nizama göre "yaratmak", yani "yoktan

---

663. Râgıb, *el-Müfredât*, (Ze-re-e" mad. si.) s. 178. (Çev.)
664. Şûrâ, 42/11.
665. Zeree: Zürriyyeti yarattı. Beree: Yarattı, demektir. Bu üç kelimenin karşılığı Türkçe açısından "yarattı" şeklinde olduğu için tercümede sadece "yarattı" demek zorunda kaldık. (Çev.)
666. Mâlik, *Muvatta*, şiir, 4, Ahmed b. Hanbel, III, 419.

var etmek" manasına geldiğini de öğrenmiş olursun. Bundan dolayı, yukarıda geçen dua hadisinde *"ez-zer"* ve *"el-ber"* kelimeleri, yaratmak manasına gelen *"el-halk"* kelimesi üzerine atfedilmiştir.

Cin

"el-cin" insanın duyularıyla kavranması mümkün olmayan, gizli, mükellef ve akıllı canlılara denir. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayette insanlardan önce cinlerin zikredilmesi, cehennemin çoğunluğunu onların teşkil edecek olmasından olsa gerektir. Çünkü onlar, cehenneme girmeye sebep olan ve biraz sonra gelecek olan sıfatlarda daha eski ve daha köklüdürler. Cin türünün aslının ve atasının halis ateşten yaratılmış olması, -akla gelebileceği üzere- onların ateşten acı çekmemelerini gerektirmez. Çünkü insan türünün mahiyetiyle, atasının yaratıldığı çamurun mahiyeti arasında çok büyük fark vardır ki cinler de buna kıyas edilir.

Kalblerin Kavraması ve Fıkhetmek

Ayette geçen "***el-kulûb***", *"kalb"* kelimesinin çoğuludur. Kalp, -söz konusu, insanın bedeni olduğunda- Arapça'da bedenin sol tarafında bulunan ve çam kozalağı şeklinde olan et parçası manasında kullanılar. İnsanın nefsi, idraki, ilmi, şuuru ve bunların amellerine olan etkisi söz konusu olduğunda ise, nefsî bir nitelik ve ruhî bir latîfe manasında kullanılır. Burası idrak edilen türler hakkında hüküm verme ve elem verici ve uygun olanların duyguyla hissedildiği yerdir. Şunu demek istiyorum: Kalp, "akıl" manasında kullanıldığı gibi, asrımızın terimiyle adına "vicdan" denilen "ruhî duygu" manasına da kullanılır. Bu da doğru bir terimdir. "Akl" kelimesi *"aklu'l-ba'îr/devenin bağı"* tabirinden türemiştir. Devenin bağlandığı ipe "akl" denilmesi, yürümesine engel olmasından dolayıdır. Arapça'da kalp manasında bir de "el-lübb" kelimesi vardır ki bir şeyin özü manasındadır. Bu kelime Kur'ân'da çok geçer. "en-Nühye" ve çoğulu olan "en-nühâ" kelimesi de kalp manasına gelir. Tâhâ Sûresi'ndeki "*Bunda, elbette akıl sahipleri (ulü'n-nühâ) için nice ibretler vardır.*"[667] ayetinde geçen "***en-nühâ***" kelimesi bu manadadır.

Kalp kelimesinin "akıl" manasına kullanıldığı ayetlerden birisi, Hac Sûresi'ndeki şu ayettir: *"(Sana karşı çıkanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalardı elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama ger-*

667. Tâhâ, 20/128.

çek şu ki, gözler kör olmaz, lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur."[668] Bu ayet, tefsirini yapmakta olduğumuz ayetle aynı manadadır. Bu ayette *"ve ayünün yubsirûne bihâ/görecek gözleri"* cümlesi hazfedilmiştir. Çünkü ayetin devamı buna delâlet ettiği için buna ihtiyaç duyulmamıştır. Yeryüzünde gezip dolaşınca gözle görülen alâmetler, işitilenlerden daha çoktur. Kalp kelimesinin ruhî duygu manasına kullanıldığı âyetlerden birisi, Zümer Sûresi'ndeki şu ayettir: *"Allah tek olarak anıldığı zaman, âhirete inanmayanların içlerine sıkıntı basar."*[669] Bir diğer örnek ise Âl-i İmrân ile Enfâl Sûreleri'ndeki şu iki ayetle Nâziât Sûresi'ndeki şu ayettir. *"Kâfirlerin kalplerine yakında korku salacağız."*[670]; *"Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım."*[671]; *"İşte o gün yürekler kaygıdan oynar."*[672] "İçine sıkıntı basma", "korku duyma" ve "kaygıdan oynama", aklî bir hüküm değil, vicdanî bir duygudur. Kalb kelimesinin bazen bu iki mana birlikte kullanıldığı da olur. Burada geçen "kalplerin fıkhı" tabirinin her iki manada birlikte kullanılmış olması daha yakın bir ihtimaldir. Çünkü "fıkh", -kelimenin manasını incelerken zikrettiklerimizden anlaşılacağı üzere- ancak yanında duygunun da bulunduğu bir tür idrakla hasıl olur. Bazen akılla vicdanın gerektirdikleri birbiriyle çelişir. Lezzet, elem, sevgi ve öfke duyguları buna örnektir. Çünkü bu duygular, insanı fayda ve zarar açısından aklın hükmüne aykırı hareketler yapmaya iter.

"Kalp" kelimesinin hissî ve manevî duygu olan "vicdan" manasına kullanılmasının sebebi, insanın -korku ve sıkıntı basma anında veya sevinç ve sürûr duyduğu sırada- hissettiği, can sıkıntısı veya rahatlama hissidir. Bundan dolayı Peygamberimiz (s), -bunu sorudan önce bildiği halde- itaatın ve günahın ne demek olduğunu sormaya geldiği zaman Vâbısa'ya *"Kalbine danış! İyilik, nefsin cân ü gönülden kabul ettiği ve kalbin karşısında huzur duyduğu şeydir. Günah ise, -başkaları sana fetva verseler bile- kalbine etki eden ve göğsünde kuşkuyla karşılanan şeydir."*[673] buyurmuştu. Bu hadisi İmam Ahmed ve Dârimî, hasen isnatla rivayet ederlerken, Müslim de muhtasar olarak rivayet etmiştir. Daha sonra bu kelimenin kullanımında genişliğe gitmişler ve onu

668. Hac, 22/46.
669. Zümer, 39/45.
670. Âl-i İmrân, 3/151.
671. Enfâl, 8/12.
672. Nâzât, 79/8.
673. *Dârimî, Büyû'*, 2; Ahmed b. Hanbel, IV, 227, 228.

-mutlak tasavvur ve tasdik manasında değil de- nefse etki eden aklî idrak manasında kullanmışlardır. Bu, her iki faaliyetin merkezinin beyin olmasıyla çelişmez. Üstelik, dil açısından kullanımların, ilmî gerçeklere uymak gibi bir zorunluluğu da yoktur.

"Fıkh" kelimesine gelecek olursak, bu kelimeyi bir şeyi bilmek ve anlamak manasında tefsir etmişlerdir. Sözlüklerin büyük bir kısmında veya tümünde yer aldığı üzere "fitnat" kelimesi de böyledir. Kelimenin fiilini "fakihe" ve "fakuha" şeklinde iki tarzda okumuşlardır. Mastarı, "fakâheten" dir. Manası, fıkh onun için bir vasıf ve seciyye (huy) haline geldi, demektir. Ragıb der ki: "Fıkıh, var olanın bilgisinden yola çıkarak gözle görülmeyenin bilgisine ulaşmak demektir." Süyûtî bunu naklettikten sonra "fıkıh", "ilim"den daha dar kapsamlıdır, der.

İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'de der ki, fıkıh kelimesi "eş-şakk" ve "el-feth" kelimelerinden türemedir. Yani kelimenin ifade ettiği aslî mana budur. "el-Fıkh", tıpkı "el-fık'u" kelimesi gibi esasen bu manaya gelir. Mahreçleri bir olduğu için "hemze", "hâ" harfinin yerine gelir. Hakîm et-Termizî bunu zikreder ve bununla bir şeyi fıkhetmenin, onun içyüzünü bilmek ve derinliklerine inmek demek olduğu sonucunu çıkarır. Meselelerin sadece dışyüzünü (zâhir) bilen kimseye "fakih" denmez. Sözlük âlimleri, "fıkıh" isminin daha çok şeriatın fürûunu yani ibadet ve muamelât ahkâmını bilmek manasına kullanıldığını ifade ederler. Ancak bu terim, sonradan türetilmiş bir terimdir ve gerek Kitab ve gerekse Sünnette geçen "fıkh" kökü, bununla tefsir edilemez. Gazzâlî'nin biraz sonra gelecek ibaresinden ve başkasının ifadesinden bundan daha açığını göreceğin üzere; onların yukarıda sözü edilen fürûu bilen herkese "fakih" ismini vermedikleri de bir gerçektir. Bilginler, bu hususta fürûu delilleriyle bilmeyi şart koşmuşlardır.

Gazzâlî, *"İlim Lafızlarının Delâlet Ettiği Mananın Beyanı"* konusunda der ki: "Fıkıh kelimesi konusunda nakil ve tahville değil, tahsisle tasarruf etmişlerdir. Çünkü fıkh kelimesini fetvalar konusunda bilinmeyen fürûu bilmek ve bunların illetlerinin inceliklerine vakıf olmak manasına tahsis etmişlerdir." Gazzâlî şöyle devam ediyor: "Fıkıh" kelimesi, ilk asırda ahiret yolunu, nefislerin âfetlerinin inceliklerini, amellerin ifsat edici olanlarını bilme, dünyanın bayağılığını kavrama gücü, ahiret nimetine bakış şiddeti ve korkunun kalbi kaplaması manasına kullanılıyordu. Cenâb-ı Hakk'ın *"Onların her kesiminde*

bir grup dinde (dinî ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır.[674] ayeti bu manaya delâlet etmektedir. Fıkıh, uyarıyı ve korkutmayı sağlayan şeydir, yoksa boşama, köle azat etme, lian, selem ve icare konularının detayları değildir. Çünkü bunlarla uyarı ve korkutma meydana gemez. Tam aksine insanın kendisini sürekli bu konulara vermesi -günümüzde böyle yapanlarda gördüğümüz üzere- kalbi katılaştırır ve huşûyu çekip alır. Allah Teâlâ *"Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar"* diyor. Yüce Allah, bu ***"yefkahûne"*** kelimesiyle fetvayı değil, imanın manalarını kastetmektedir. İmam Ebû Hanîfe'nin "fıkh"ı, nefsin lehine (haklarını) ve aleyhine olan şeyleri (borçlarını) bilmesi demektir, şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmaktadır.

Ben de derim ki "fıkh" kökü, Kur'ân'da tam yirmi yerde geçmektedir. Bunlardan ondokuzu, bu kökten maksadın -kendinden yararlanma sonucu doğuran- özel bir anlayış inceliği ve ilimde derinlik manasına olduğunu göstermektedir. Bunun en bariz olanı, kâfirlerin ve münafıkların fıkhının olmadığının ifade edildiği yerdir. Çünkü onlar, fıkıhlarının olmadığı söylenen şeyin mahiyetini idrak etmemektedirler. Dolayısıyla ince anlayış ve nefse yerleşmiş olan ilimden gelecek olan menfaatı elden kaçırmışlardır. Nuh'un (a) kavminin peygamberlerine *"Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz"*[675] şeklindeki hitabı -fakih olmayana bu kabilden değilmiş gibi gelse de- bu kabildendir. Çünkü onlar, peygamberin kendilerine söylediklerini yüzeysel ve basit olarak anlıyorlardı. Zira peygamberler onlara kendi dilleriyle konuşuyordu. Fakat bazı hikmetlerdeki ve öğütlerdeki uzak hedeflerin derinliklerine eremiyorlardı. Çünkü O'na inanmıyor ve hürmet etmiyorlardı. Ve çünkü o, onların geleneklerine ve üzerinde düşünmekten ve ibret almaktan kendilerini alıkoyan heveslerine uymuyordu. Fıkıh kökünün Kur'ân'da geçtiği yirminci yere gelince bu, Yüce Allah'ın peygamberi Mûsâ'nın (a) ağzından naklen verdiği şu cümledir: *"Dilimden (şu) bağı çöz ki sözümü anlasınlar."*[676] Bu ifade yukarıda zikredilenlere aykırı değildir. Çünkü dine davetçinin ve uyarıcı öğütçünün lisanının fasihliği, söyledikleri üzerinde derinden derine düşünmeye ve onu anlamaya yardımcı olur.

674. Tevbe, 9/122.
675. Hûd, 11/91.
676. Tâhâ, 20/27, 28.

Bu husus tamam olduktan sonra şunu diyebiliriz. Yüce Allah'ın *"Andolsun, Biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler."* ifadesinin manası şudur: Yemin ederiz ki biz, cehennemin sakinleri olsunlar ve orada kalsınlar diye birçok cin ve insan yaratmış ve âlemlere yaymışızdır. Yani bunun aynısını cennet için yaratmış olduğumuz gibi, cehennem için de yapmışızdır. Bu, her iki zümrenin yeteneklerinin gereği olan bir husustur. *"Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu."*[677] *"(İnsanların) bir bölümü cennette, bir bölümü de çılgın alevli cehennemdedir."*[678]

Bunlar hangi özellikleri dolayısıyla -cennete değil de- cehenneme hazır oldular? Ve kendilerini orası için layık hale getiren vasıfları nelerdir?

Bu soruya cevabımız şudur: Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar, gözleri vardır, onlarla görmezler. Yani kalpleriyle ruhlarını arındıracak ve ıslah edecek olan Allah'ın tevhidini kavramazlar. Halbuki Allah'ın tevhidi, kalpleri hurafe ve vehimlerden, değersizlikten ve küçüklükten arındırır. Çünkü iman ve marifetle sadece Yüce Allah'a ibadet eden kimsenin nefsi yücelir ve Rabbinin marifetiyle büyür. Âlemlerin Rabbinin yani takdiri ve kanunlarıyla (Sünnetullah) kâinatın müdebbiri (idare edicisi) olan Rabbin marifetiyle... Böyle bir kimsenin nefsi, Allah'tan başkasına dua ederek, ondan korkarak, ondan umarak ve ona dayanarak küçülmez. Tam aksine muhtaç olduğu her şeyi sadece Rabbinden talep eder. Talep ettiği şey, Yüce Allah'ın sebeplerini bildirmek ve onlara sarılma imkânı vermek suretiyle mahlûkatını elde etmeye muktedir kıldığı şeylerden ise, sebebine sarılarak onu talep eder. Talep ederken de Allah'ın kendisine öğrettiği yaratıkların miktarları ve kanunlarına riayet eder. Bu, Allah'tan talep etmenin -özellikle de zikredilenleri bilen kimsenin nazarında- ta kendisidir. Talep ettiği şey böyle değilse, kişi bir olan Yüce Allah'a yönelir. Bilmediği sebebi nasıl öğreneceğini kendisine göstersin, kadir olmadığı vesilelere kendisini muktedir kılsın veya yarattıklarından -kendisine vermediği vesileleri verdikleri arasından- dilediği kimseleri bu hususta kendisine yardımcı olmaları ya da ulaştırmaları için emrine versin diye... Hastalıkları tedavi için doktorlar, ağır yükleri kaldırmak için güçlü bünyeli kimseler, hakikati açıklamak ve problemleri çözmek için ilimde

677. Hûd, 11/105.
678. Şûrâ, 42/7.

yüksek payeye erişen bilginler böyledirler... Böylesi ârif ve tevhid ehli birisi, herhangi bir şey talep ederken, beşerin bildiği istisnası olmayan vesilelerle, tecrübe edilmiş aklî vesilelerden başkasına yönelmez. Rukâ[679], nüşrât[680], tenâcîs[681], talımsât[682], azâim[683] ve tebhîrat gibi şeylere yönelmediği gibi, gerek sağ ve gerekse ölmüş olan salih evliyâların kerâmetlerine de yönelmez. Bunun yanında hadiste yer aldığı üzere -ibadetin özü ve en büyük rüknü olan "dua" örneğinde olduğu gibi- ibadetlerden sayılacak şeylerle onlara yaklaşmaya da kalkışmaz. Cenâb-ı Hak ise şöyle buyurur: *"O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın. (ve kulluk etmeyin)"*[684]; *"Bilâkis yalnız Allah'a yalvarırsınız. O da (kaldırılması için) kendisine yalvardığınız belâyı dilerse kaldırır; ve siz ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz."*[685]; *"İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın benden korkun."*[686]; *"Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) müminler*

---

679. Rukâ, "rukye" kelimesinin çoğuludur. Rukye, yılan sokmuşlara veya hastalara iyileşsin veya acısı hafiflesin diye okunan şeydir. Rukyenin içinde fayda verenleri vardır. Özellikle vehim ve inancın etki ettiği asabî mizaçlı kimselere fayda veren rukye vardır. Okunan şey Kur'ân veya zikir gibi hak olursa rukye câizdir. Eğer rukyede herhangi bir münker veya meçhul bir şey varsa o zaman haram olur. Rukyeden yararlanma şaşmaz bir kural şeklinde olmadığı için Peygamberimiz (s) rukye yaptırmayı -tedavinin aksine- hesapsız olarak cennete girmeye mani ve Allah'a tevekküle ayrkırı olarak göstermiştir.
680. Nüşra: Hasta için yazılan şeydir. Yazıldıktan sonra hasta iyileşsin diye yakılır veya suda eritilerek suyu içilir. Meçhul bir şeyle nüşra yapmayı fıkıh bilginleri haram görmüşlerdir.
681. Tenâcîs: Nazar değmesin ve şeytanlar yaklaşmasın diye çocuklara veya başkalarına takılan kemik, boncuk vb. şeylerdir.
682. Tılımsât, tıllasm kelimesinin çoğuludur. Ancak daha meşhur olanı talısm şeklindedir. Çoğulu, talâsımdır. Tıllasm: Bir hurafe olup, olağanüstü bir etki yapması amacıyla bir takım geometrik şekillerin içine yazılan rakamlardır.
683. Azâim: Çarptıkları kişilerin içlerinden çıkmaları veya başka işlere sevk edilmeleri için cinlere karşı yapılan yemindir. Yemin okunurken buhar yakarlar. Bütün bunlar eski sihir ve büyü faaliyetlerindendir. Müslüman büyücüler veya göz bağcılar buna Allah Teâlâ'nın isimlerini de katmışlardır. İbn Hacer el-Heytemî, okunan ve -içinde manası bilinmeyen bir isim varsa- yazılan bütün azîmelerin kesin olarak haram olduğunu kesin bir dille ifade ettikten sonra -rukye de dahil olmak üzere- aynen şunları söylemektedir: Bunun dışında -günahkâr sihirbazların alışkanlık haline getirdikeri- buhara tutma, tütsüleme vb. şeyle katıksız haramdır. Dahası, bunlar büyük günahtır. Hatta ve hatta İmam Mâlik ve başkaları nezdinde mutlak olarak ve nezdimizde ise -meşhur ayrıntısına göre- küfürdür.
684. Cin, 72/18.
685. En'âm, 6/41.
686. Âl-i İmrân, 3/175.

iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır."[687]; *"Sakın onlardan korkmayın! Yalnız benden korkun."*[688]; *"Ancak Allah'a güvenin."*[689]; *"Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkülde sebat etsinler."*[690]

Bunun sebebi şudur: Onların kalpleri vardır; ancak onlarla kötülükleri ve münkerleri bırakmanın, hayırlı amellere hırsla sarılmanın, -istersen ahlâksızlıklardan kaçınmanın ve faziletlerle bezenmenin de diyebilirsin- dünya mutlululuğunun dayanağı olduğunu kavramazlar. Allah'a ve ahiret gününe imanla birlikte ahiret mutluluğuna hazırlanmanın da yine bunların sayesinde olduğunu idrak edemezler. Ve yine insanların kötü ahlâklardan kaçınıp faziletlerle bezenmelerinin ve gizli ve âşikâr olarak bu esaslara göre hareket etmelerinin ancak dinî bir eğitimle olduğunu da idrak etmezler. Bundan dolayı insan ruhunun niteliklerini, ahlâkını, bedenî terbiyenin kurallarını ve âdâbını en iyi bilenlerin, şehvetlerde aşırıya kaçarak, mal mülk elde etmek için dolaplar çevirerek, akranlarına tepeden bakıp lezzetlere alabildiğine dalarak vücutlarına ve ruhlarına yazık etmekte olduklarını görürsün. Bunun neticesi olarak zina ve homoseksüellik fuhşunu yaptıklarını, rüşvet ve kumar cürmünü işlediklerini, kıskançlık ve böbürlenme münkerlerini helâl gördüklerini müşahede edersin. Ümmetlerini köleleştirmek ve vatanlarını ele geçirmek için yabancılarla işbirlikçi olan hainlerin çoğu bu gibilerin içinden çıkar.

Çünkü onların, ruhî hayatın, manevî lezzetlerin ve ebedî mutluluğun manasını kavrayacakları kalpleri yoktur. *"Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gafildirler."*[691]

Zira onların, nefislerde ve dış âlemde olan ilâhî ayetlerle, peygamberlerini desteklediği ilmî ve kevnî ayetlerin ne demek olduğunu kavrayacakları kalpleri yoktur. Allah Teâlâ'nın zamanın sonuna kadar kalacak olan ayetleri içinde en bariz olanı, ümmî Peygamberi'ne indirilmiş olan Kur'ân'ına koyduklarıdır. İlâhî, teşrîî, edebî ve sosyal ilimler, geçmişe ve geleceğe dair gayb haberleri bunlara örnektir. Onlar, bu ayetlerin dış yüzlerine bakmakta ve zorlama yollardan tuhaf tuhaf teviller yapmaktadırlar. Bundan dolayı Yüce

687. Tevbe, 9/13.
688. Bakara, 2/150.
689. Mâide, 5/23.
690. İbrahim, 14/12.
691. Rûm, 30/7.

Allah, ayetler konusunda şöyle diyor: *"De ki: O'nun üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi fırkalara ayırıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter. Bak, anlasınlar diye ayetleri nasıl açıklıyoruz."*[692]; *"Sizi bir tek candan yaratan O'dur. Sonra (sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Anlayan bir toplum için ayetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık."*[693] Allah Teâlâ, onların Kur'ân'ı derinlemesine anlamamaları hakkında ise şöyle diyor: *"Onlardan seni dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne perdeler, kulaklarına da ağırlık koyduk. Onlar her türlü mucizeyi görseler bile yine de inanmazlar. Hatta o kâfirler sana geldiklerinde seninle tartışırlar. Ve o kâfirler: Bu, öncekilerin masallarından başka bir şey değildir, derler."*[694] Bu ayet-i kerîme, onların kalplerin, kulakların ve gözlerin hidayetinden mahrum olduklarını bir arada ifade etmektedir. Bu ayet, tefsirini yapmakta olduğumuz ayette yer alan her şeyi destekleyici şâhittir. İsrâ (45, 46) ve Kehf (55) Sûreleri'ndeki numarası verilen ayetler de böyledir. Fakat bu iki ayetteki şâhit, sadece kalplerin ve kulakların doğru yolu bulamamalarıyla ilgilidir. Çünkü konu için uygun olan odur.

Bunun sebebi şudur: Onların kalpleri vardır, ancak bununla düşmana galip gelme sebepleri olana ruhî, aklî, sosyal sebeplerle savaş için mühimmat hazırlama sebeplerini kavramazlar. Oysa Yüce Allah, İslâm'da Peygamberimiz (s), Raşid halîfeler ve onlardan sonra gelen diğer halîfelerin zamanında müminleri kâfirlere karşı bununla muzaffer kılmış, kuvvetli olduklarında müminlerden on kişiyi karşı taraftan yüz kişiyi, zaaf içinde olduklarında da yüz kişiyi karşı taraftan iki yüz kişiyi mağlup edecek şekilde yaratmıştır. Buna sebep olarak kâfirlerin "anlamayan bir topluluk" olmalarını göstermiştir.[695] Cenâb-ı Hak, Haşr Sûresi'nde ise şöyle der: *"Onların içlerinde size karşı duydukları korku, Allah'a olan korkularından daha şiddetlidir. Böyledir, çünkü onlar anlamayan bir topluluktur."*[696] Bir müminin savaş sistemlerini, maddî ve manevî zafer sebeplerini kâfirden daha iyi anlaması, bunları içselleştirmekte ve meyvelerini almakta kâfirden daha mükemmel olması, dinin mü'minde

692. En'âm, 6/65.
693. En'âm, 6/98.
694. En'âm, 6/25.
695. Enfâl, 8/65.
696. Haşr, 59/13.

bulunan ve hak olduğunu gösteren ayetlerindendir. Bu iman nerede, zamanımızın Müslümanları nerede!

Bunun sebebi şudur: Günümüzün Müslümanlarının kalpleri vardır; ama bununla Allah'ın toplum üzerinde geçerli olan kanunlarını (Sünnetullah), dinî inancın toplumda birliğin sağlanması ve toplumların kuvvet kazanması hususunda -özellikle de peygamberlik dönemi ve mucizeler zamanındaki- etkisini kavramamaktadırlar. Kalpleri vardır; ama bununla Allah'ın hak ehlini, bâtıl ehline galip kılmasını anlamamaktadırlar. Tam tersine bu hususta -zâhirî durumların gerisindeki fıkha göre değil- bunların kısa akıllarına gözüken zahirî şekline göre hüküm vermektedirler. Nitekim Yüce Allah, Tevbe Sûresi'nin sonunda münafıklardan söz ederken onların Kur'ân sûrelerinin inişiyle; ancak pislik ve nifaklarının arttığını ve defalarca imtihan olunduklarını, bunun kendilerine tövbe ve idrak sağlamadığını söylemektedir. Nihayet bir sûre indirildiği zaman, onu duymaktan oldum olası kaçarlar, Allah'ın kendilerini görüyor olmasından korkmazlar da mü'minlerin kendilerini görmelerinden korkarlar. *"Bir sûre indirildiği zaman, (göz kırpıp alay ederek) birbirlerine bakar (ve): (Çevreden) sizi birisi görüyor mu? diye sorarlar, sonra da (sıvışıp) giderler. Anlamayan bir kavim oldukları için Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir."*[697] Cenâb-ı Hakk'ın Münâfikûn Sûresi'nde onların bakışlarının kısa ve basîretlerinin karanlık olduğunu söylemesi, mü'min olan Ensâr'ı, muhacir kardeşlerine harcamayı (infak) terk etmeye ikna edeceklerini zannetmelerinden ve bunun Peygamberimiz'in (s) etrafından dağılmaları için yeterli olduğu vehmine kapılmalarındandır. *"Onlar: Allah'ın elçisinin yanında bulunanlar için hiçbir şey harcamayın ki dağılıp gitsinler, diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır. Fakat münafıklar bunu anlamazlar."*[698] Yani onlar, Allah'ın Peygamber'ine (s) ve müminlere yetmesinin ve onlara kefaletinin sırrını anlamadıkları gibi, itaatkâr Ensâr'ın harcama sebebinin sadık iman olduğunu da anlamamaktadırlar. Oysa sadık iman, Allah'ın rızasını kazanmak için insanı O'nun yolunda mal harcamaya ve canını feda etmeye sevk eden en güçlü bir faktördür. Onların "Allah'ın elçisinin yanında bulunanlar için hiçbir şey harcamayın." şeklindeki sözlerinin etkili olmamasının sebebi, mü'minlerin nazarında hakir olmalarından ve müminlerin de harcamalarında sebat etmelerinden başka bir şey değildir. Onlar ne bunu, ne de

697. Tevbe, 9/127.
698. Münâfikûn, 63/7.

diğerini anlamazlar. Çünkü onlar, iman duygusunudan ve Allah'ın yanında olanı bu fânî dünyanın bütün mal ve mülküne tercih etmekten mahrumdurlar.

Sözün özü şudur: Cehennem için yaratılanların kalplerinde fıkhın (derinlemesine anlama) olmadığı ifadesi, zikrettiklerimizin tümüne ve bu manada dinî ve -dini ve nefsi kemâle erdirme açısından- dünyevî hususlara şâmildir. Buradan alıncak ders şudur: Zamanımızda imanı olduğunu idda edenlerin kalpleri vardır; fakat bununla zikredilenleri anlamamaktadırlar ve anlayan kimsenin cennet için yaratılmış olduğunu bilmemektedirler. Ayrıca bu hükümden, anlamayan kimsenin cehennem için yaratılmış olduğu da anlaşılmaktadır. İman ve İslâm'la vasfedilmeyen kimselerden çoğu, -savaşta zafer sebepleri gibi- Kur'ân'da bazılarına işaret olunan "Allah'ın kanunları (Sünnetullah)" kavramından asrımızın Müslümanlarının anlamadıkları manaları anlar hale gelmişlerdir. Bundan dolayı onların bu hususta mü'minlere galip geldiklerini görmekteyiz. Allah Teâlâ, mü'minlere hitaben diyor ki: *"Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder. Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır."*[699] Yüce Allah mü'minler hakkında ise *"Mü'minlere yardım etmek de Bize düşer."*[700] diyor. Bunun manası, Allah'ın müminlere olağanüstü bir şeyler yaparak yardım etmesi değil, tam tersine -imanlarının gereği olarak- maddî ve manevî zaferin sebeplerini anlayanların onlar olmasıdır. Bir şeyi derinlemesine anlamak, onun gereğince amel etmeyi gerektirir. Bu ayetler, Müslümanlıkları Müslümanların üzerinde yaşadıkları topraklara mensup olmaktan öteye geçmeyen kimselerin (kâmil) mü'min olmadıklarına ve düşmanlarının nezdindeki ilmin, ahlâkın ve imanın onların nezdindekinden daha fazla olduğuna şahittir. Her ne kadar bununla kâmil manada İslâmî iman mertebesine erişmeseler de... Bir de onlar bundan sonra kalkıp Müslümanların cehaletlerini ve (Allah katından) desteksiz bırakılmalarını, İslâm'a karşı bir hüccet saymakta ve Müslümanların medeniyet basamaklarında yükselmekten ve zaferden mahrum oluşlarının sebebinin bu olduğunu iddia etmektedirler. *"Çünkü onlar "* İslâm'ın hakikatini *"anlamayan bir topluluktur."*[701] Kitap nedir, iman nedir bilmemektedirler.

699. Muhammed, 47/7.
700. Rûm, 30/47.
701. Haşr, 59/13.

O halde Kur'ân, onların aleyhlerine delildir. Ve onlar, Kur'ân'a karşı delil olamayacak kadar câhil ve sapıktırlar.

Allah Teâlâ'nın *"lehüm kulûbun lâ yefkahûne bihâ/Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar."* şeklindeki ifadesi, "Leyse lehüm kulûbun yefkahûne bihâ/Onların kavramalarına yarayacak bir kalpleri yoktur." cümlesinden daha beliğdir. Çünkü onlar için yaratıldığı ifade edilen kalp, onların aleyhlerine hüccet ikame edilme yeridir. Ayetin tercih etmediği ifade, iki meseleyi vurgulamaktadır: Bir kere onların kalplerinin olmadığını, ikinci olarak da kendisi sayesinde kavrayacakları kalplerinin bulunmadığını. Birinci durumda onların aleyhlerine herhangi bir hüccet olamaz. Çünkü böyle söylenecek olursa onlara mükellefiyet âleti olan akıl ve vicdan verilmemiş demektir. Netice olarak ibare, -mükellefiyet olmama ihtimali dolayısıyla- hüccet ikamesi için nass olamaz. Ayette "lâ tefkahu/kalpleri kavramaz" denilmeyip de "lâ yefkahûne bihâ/onlarla kavramazlar." denilmesi, -meseleleri kavramak ve gerçeklerin künhüne varmak için iradelerini yönlendirmemeleri dolayısıyla- sorumlu tutulacak olanların kendileri olduklarını beyan etmek içindir. Bundan sonra gelecek cümle için de bunun ve öncesinde yapılan açıklamanın aynısını söylemek mümkündür.

"Gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler." Bu iki cümlenin manası, "kalplerin kavraması" kavramanı ayrıntısıyla açıklarken yaptığımız tefsirden icmalî olarak anlaşılır. Buna göre mana şöyle olur: Onların gözleri ve kulakları vardır; ancak onları düşünmeye ve tefekküre yönlendirmezler. Yine gözlerini ve kulaklarını, Allah'ın yaratıkları üzerinde gördükleri (varlığına delâlet eden) ayetleri, Allah'ın Peygamberi'ne indirilmiş olan ayetlerinden duymuş oldukları, Allah'ın yaratıkları hakkındaki kanunlarına (Sünnetullah) delâlet eden tarih haberleri üzerinde düşünmeye ve tefekküre de yönlendirmezler. Yönlendirip de bütün bunlarla içinde dünya ve ahiret mutluluklarının olduğu şeyi bulmazlar. Ayrıntısına gelecek olursak bu husus, Kur'ân'ın birçok ayetinden anlaşılır. Çünkü bu ayetler; insanı Allah'ın nefislerde, dış dünyada mevcut olan ayetleriyle, Kur'ân'ın üzerinde derinden derine düşününce ortaya çıkan âyetleri -beşer tarihinden rivayet edilen ve nakledilen haberler de böyledir- üzerinde düşünmeye sevk eder. Çünkü kulaklar, insan -sadece Kur'ân'dan değil- duyduğu her şeyden istifade etsin diye yaratılmıştır. Tıpkı gözlerin, insanın gördüğü her şeyden

istifade etmesi için yaratılması gibi... Söz konusu istifade; ancak insan iradesini bu iki organın yaratılış gayesine yönlendirmesi durumunda mükemmel olur. Allah Teâlâ, Secde Sûresi'nin sonunda şöyle der: *"Halen yurtlarında gezip dolaştıkları kendilerinden önceki nice nesilleri helâk edişimiz onları doğru yola sevk etmedi mi? Bunlarda elbette ibretler vardır. Hâlâ kulak vermezler mi? Kupkuru yerlere suyu ulaştırdığımızı, onunla gerek hayvanlarının gerekse kendilerinin yiyegeldikeri ekini çıkarmakta olduğumuzu da görmediler mi? Hâlâ da göremeyecekler mi?"*[702] Bu iki ayet, görme ve işitmeyle ilgili ayetlere dair verilmiş iki örnektir. Bunların benzeri de çoktur. Fakat kendilerine "ehl-i Kur'ân" ismini verenlerin çoğu, bu misallerden hiçbir şey anlamıyorlar. Onların nezdinde "fıkıh", fürûa dair amelî ahkâm âlimlerini bu ahkâma dair yazdıkları hususlarda taklit etmekten başka bir şey değildir. Söz konusu taklid, bazen -bu hükümlere göre amel etmekte- değil, sadece onları nakletmekte olur!

Yüce Allah'ın Bakara Sûresi'nde küfürde kök saldıklarını ve sebatkâr olduklarını bildiği kimseler hakkındaki ifadesi, cehennem ehlinin sıfatlarına dair burada zikredilenle aynı manadadır. Yüce Allah orada şöyle der: *"Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünya ve âhirette) büyük bir azap vardır."*[703] Yüce Allah bir çeşit teşbih—i beliğ[704] yaparak onların ilim ve irfan vasıtaları ve hidayet ve iman yolları olan kalplerin, kulakların ve gözlerin yeteneklerinden yararlanmadıklarını beyan etmektedir. Allah Teâlâ'nın münafıklar hakkındaki ifadesi ise, daha beliğ bir teşbihle bu durumu açıklamaktadır. *"Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar geri dönemezler."*[705] Şu ayette verilen örnek de bunun gibidir: *"Kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer. Çünkü onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple düşünmezler."*[706] Bir başka örnek ayet ise, Nahl Sûresi'ndedir: *"İşte onlar Allah'ın, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir. Ve onlar gafillerin kendileridir."*[707] Bir diğer örnek ise Câsiye Sûresi'ndeki *"Hevâ ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı,*

702. Secde, 32/26, 27.
703. Bakara, 2/7.
704. Teşbîh-i beliğ: Teşbîh edatı ve teşbîh yönü hazfedilen teşbîhtir. Bkz: Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, s. 42.
705. Bakara, 2/18.
706. Bakara, 2/171.
707. Nahl, 16/108.

kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ ibret almayacak mısınız?"[708] ayetidir. Ahkaf Sûresi'nde Âd kavminin helâkinden söz edildikten sonra gelen şu ayet de bir diğer örnektir: *"Andolsun ki, onlara da size vermediğimiz kudret ve serveti vermiştik. Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri kendilerine bir fayda sağlamadı. Zira bile bile Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlardı. Alay edip durdukları şey, kendilerini kuşatıverdi."*[709] Bir diğer örnek, Enfâl Sûresi'ndeki şu ifadedir: *"Ey iman edenler! Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin, işittiğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin. İşitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın. Şüphesiz Allah katında hayvanların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi. Fakat işittirseydi bile yine onlar yüz çevirerek dönerlerdi."*[710] Yani, Allah onlarda hiçbir hayır olmadığını bildiği halde onlara kavrama ve ibret alma işitmesiyle işittirseydi, yine de onlar, yüz çevirerek dönerlerdi.

Hakîm olan Rab Teâlâ bu hakikati teşbîh, temsîl ve hüccet getirme misali çeşitli belâgat üsluplarıyla tekrar tekrar açıkladığı gibi -kâfirlerden hidayet yeteneğini yitirmemiş kimselere- etki etmek, öğüt vermek ve uyarmada bulunmak, müminlere de -Enfâl Sûresi ayetlerinde görüldüğü üzere- öğüt ve nasihat vermek için sosyal kanunları tekrar tekrar beyan etti. Belâgatta i'câz derecesine varan bu tekrara rağmen mü'minlerin çoğunu kulaklarını, gözlerini ve kalplerini Allah'ın (varlığına delâlet eden) nefislerde ve dış dünyadaki ayetleri üzerinde düşünmekte kullanmak açısından başkalarına nazaran çok daha ihmal içinde görüyoruz. Çünkü onlar, insan topluluklarının içinde Allah Teâlâ'nın insanın organlarında, duygularında, aklî kuvvetlerinde ve ruhî reaksiyonlarında var olan (ve varlığına delâlet eden) ayetlerini bilmeye vesile olan ilimleri, en az bilen bir topluluktur. Aynı şekilde Allah'ın cansızlar, bitkiler, hayvanlar, hava, su buharı ve bu maddelerle başkalarının yapı taşı olan gazlardaki ayetlerini, bunun yanında ışık, elektrik ve gök cisimlerinin durumlarına dair kanunları bilmeye vesile olan ilimlerde de insanların en cahilleridir. Müslümanların içinden bu ilimlerde bir parça nasiplenenler, bunları Frenklerden veya onların Frenkleşmiş çömezlerinden almışlar-

708. Câsiye, 45/23.
709. Ahkaf, 46/26.
710. Enfâl, 8/20-23.

dır. Dolayısıyla bu konuda bağımsız değil, ancak mukallittirler. Zikri geçen şeylerden dünya hayatında faydalanmak için onların faydalarını araştırma metotları, Frenklerin metotlarını öteye geçmiş değildir. Bunu yaparken de söz konusu şeylerin, kendilerinin yaratıcısı olan bir Rabbi gösteren ayetler olduğunu hiç dikkate almamaktadırlar. Bu Rab, müdebbir (idareci), çok bilen, hikmet sahibi, irade eden, her şeye kâdir, merhametli, sadece kendisine ibadet edilmesi, herkesten daha çok korkulması ve sevilmesi gereken, kendisini bilmenin, katında yakınlığın ve ahirette kendisine kavuşmanın umulmasının hayatın bütün gayesinin zirvesi olan bir Rabdır. Sözünü ettiğimiz âlimler, ilimden bunları hedeflemiş olsalardı, isabet etmiş olurlardı. Çünkü işler, onlardan güdülen amaçlara göredir. *"Ameller ancak niyetlere göredir."*[711] Fakat onlar -iradeleri bundan daha aşağıda olana odaklandığı için- bu gerçekten gafildirler. Bundan dolayı ilimleri, geniş olmasına rağmen son derece yüz kızartacak derecede eksiktir. Böylesi bir ilimden yararlanmak, bünyesinde büyük bir zararı da barındırır. Çünkü ilmin kendilerine gösterdiği özel faydaları, savaş ve savaş araçları konusunda kullanmaktadırlar. Savaşlar ise bayındırlığı yerle bir eder ve binlerce insanı kısa bir zamanda yeryüzünden süpürüp siler. Bundan dolayı, akıllarını, gözlerini ve kulaklarını, ilimlerin gerçekleri ve bu dünyada elde edilen maddî menfaati elde etme hususunda kullanan bu âlimler, onları kullanmayı ihmal eden, bunları bilmeyi, bilmemeye tercih eden kimselerle aynıdırlar. Bunu Yüce Allah'ın şu ifadesinden anlıyoruz:

"İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar." Yani zikredilen olumsuz sıfatlarla nitelikli olan bu kimseler, deve, sığır ve koyun gibidirler. Çünkü bu hayvanlarda olduğu gibi, akıllarından ve duygularından, -onları şu dünya hayatındaki geçimleriyle ilgili alanda kullanmaktan başka- hiçbir nasipleri ve payları yoktur. Hatta onlar, gittikleri yol itibarıyla hayvanlardan daha sapıktırlar. Çünkü hayvanlar, yemelerinde, içmelerinde ve eğilimlerinde fıtratın kanunlarını ve ihtiyacın sınırlarını aşarak kendi nefislerine yazık etmemektedirler. Tam aksine şahsî ve kendi türüne ait hayatlarını muhafaza etmelerine vesile olan ihtiyaç miktarının sınırında durmaktadırlar. Ama şehvetlerine kul köle olmuş insanlar, bütün bu hususlarda aşırıya kaçmaktadırlar. Söz konusu aşırılıktan birçok hastalık meydana gelmektedir ki bunların

711. Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; *İman*, 41; Müslim, *İmara*, 155.

tümünden kurtulup sağlığına kavuşan pek azdır. Bazıları ise bu şehvetlere karşı cihad açmış, onunla savaşacağım derken bedenlerinin haklarını vermekte kusur içine düşmüşlerdir. Bundan dolayı bedenlerine yeterli gıdayı vermemekte ve eşlik görevlerini yerine getirmekte kusur etmekte veya ruhbanlık yaparak nefislerinin önündeki şehvet yolunu kesmektedirler. Bunun neticesi olarak da, lezzetperestler nasıl aşırıya kaçarak (ifrat) şahıslarına ve türlerine karşı cinayet işliyorlarsa, bunlar da ihmal ederek (tefrit) aynı cinayeti işlemektedirler. Ahlâka, adâbâ, kavimlere ve halklara karşı işlenen cinayet de işin cabası... İnsanlar, Kur'ân yardımıyla yaratmanın sırlarını ve faydalarını kavrayabilselerdi, bunlarla hem hayat kalitesi açısından yükselir, hem de ahiretlerine hazır olurlardı. Ayrıca şehvetlerde ve bu uğurda çekişmekte aşırıya kaçmaktan kaçınırlardı. Çünkü şehvet ve bu uğurda çekişme, Frenklerin medeniyetlerini ifsat edip bozmuştur. Artık bütün idarecileri bundan yaka silkmekte ve bu gidişatın kendilerini kesinlikle bitirip yok edeceğini söylemektedirler.

"İşte asıl gafiller onlardır." Yani hem dünya ve hem de ahiret hayatındaki mutluluklarını ve esenliklerini sağlayan şeylerin veya bu iki hayattan daha iyisi, daha mükemmeli ve daha devamlı olanındaki -bu da ahiret hayatıdır- mutluluklarını ve esenliklerini sağlayan unsurların neler olduğu konusunda tam bir gaflet içinde olanlar, zikredilen vasıflarla nitelikli olan bu kimselerdir. Bunlar gafletteki derecelerine göre tabaka tabakadırlar. Nefislerinden gafil olanlar... Akıllarını ve duygularını bunların yaratılış gayesinin en üstünü olan Allah'ın marifetinde kullanmaktan gafil olanlar... Allah'ın nefislerde ve dış dünyada bulunan ve kulun nefsini ve Rabbini bilmesine rehberlik eden ayetlerinden gafil olanlar... Şahsî, kavmî ve millî hayatlarının zorunlu olan unsurlarından gafil olanlar... Bu sonuncular, daha önce zikredilenden fıtrat kanunlarını çiğnemenin dışında bir başka yönden daha hayvanlar gibidirler. Bu yön, onların halklar ve devletler içinde şahsî ve kavmî açıdan değersizlikleri ve aşağılık bir durumda olmaları ve başkalarının kendilerini kullanmalarıdır. Tıpkı, insanın geçimi uğruna hayvanları kullanması gibi...

Yüce Allah, Yûnus Sûresi'nin baş taraflarında gökleri ve yeryüzünü yarattığını, Arş'ının üstüne istivâ ettiğini, âlemin işini yerli yerince idare ettiğini, mahlûkatı önce yoktan yarattığını, sonra tekrar iade edeceğini, -normal olarak iade, ilk yapmaktan daha kolaydır- güneşi ışıklı ve ayı da parlak

kılmaktaki ayetlerini, senelerin sayısı ve hesap bilinsin diye onlar için yörüngeler takdir ettiğini hatırlatmasının ardından şöyle dedi: *"Huzurumuza çıkacaklarını beklemeyenler, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve ayetlerimizden gafil olanlar yok mu, işte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer, ateştir!"*[712] Bu ayet, söz konusu ayetlerden yani bunların delâlet ettiği şeylerden gafil olanların varacakları yerin cehennem olduğunu ifade etmektedir. Çünkü söz konusu ayetler, kendilerini yaratan ve içlerindeki nizamı planlayan bir yaratıcının olduğunu, insanların ve başkalarının bir kez daha yeniden yaratılmasının O'nun kudreti açısından imkânsız olmadığını, bunun O'nun ilminin ve hikmetinin gereği olduğunu göstermektedir. Örnek verilen ayet, Allah Teâlâ'yı marifet çeşitlerinin en yücesiyle bilmekten ve kerâmet yurdunda O'na kavuşmakla ruhî olarak nimetlenmenin nimetlerin en yücesi olduğunu kavramaktan gafil olanların da varacakları yerin cehennem olduğunu göstermektedir. İsterse zikredilen bu şeyleri bilmekten gafil olanlar, Allah'ın ulvî ve süflî alemin yaratılışındaki hikmetlerini ve kanunlarını bilen âlimlerin en önde gelenleri olsunlar... Tam tersine Allah'ın bu âlimlere olan hücceti, daha beliğ ve daha açıktır. Çünkü onlar, bu ayetlerin zikredilen hususlara olan delâletini kavrasalar ve gerektiği gibi derinlemesine anlasalar, bu dünya hayatında en mutlu ve bu hayatın şu anda yaşadıkları kötülüklerinden, fesatlarından en uzak insanlar olurlardı. Ve böylece ahiret mutluluğuna en mükemmel biçimde hazırlanmış olurlardı.

Aynı şekilde Yüce Allah'ın Rûm Sûresi'nin baş tarafındaki şu ayeti de onların durumlarına tam olarak uymaktadır: *"Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise, onlar tamamen gafildirler."*[713] Kur'ân'ın bu örnek ayette "hum" zamirini tekrarlamak sûretiyle ortaya çıkan belâgatine bir bak! Bu zamir te'kid içindir. Çünkü onların, ilimle vasfedilmeleri bunu gerektirmektedir. Bu öyle bir ilimdir ki özelliği, ona sahip olanların gaflet içinde olmaması şeklindedir.

Bu sıfatlar, cehennemde kalmak için yaratılmış olanların sıfatlarıdır. Bunun tam mukabili ise, nimet yurdunda barınacak olanların sıfatlarıdır. Kitab'ın hükmüne göre cehennem ehli, gafil ve de cahil olan zenginlerdir.

---

712. Yûnus, 10/7, 8.
713. Rûm, 30/7.

Çünkü bunlar, akıllarını meselelerin içyüzlerini kavrama uğrunda kullanmazlar, kulaklarını ve gözlerini bilgi üretmek ve ilimlerden istifade etmek, Allah'ın kevnî ayetlerini öğrenmek ve indirilmiş olan ayetlerini derin bir kavrayışla kavramak için de kullanmazlar. Hâlbuki bu ikisi (kevnî âyetler ve vahiyle indirilmiş olan ayetler) imanın kemâle erme sebebi ve İslâm'ın kemâle ermesi için ruhî bir faktördür. Birçok tefsir kitabında Allah'ın Kitab'ını okuyanlardan Allah'ın yolunu ve sırat-ı müstakîmini gösterici olan bu manalara dikkat çeken birsini asla göremezsin. Oysa Müslümanların çoğunluğu, Allah'ın Kitab'ını büsbütün terketmiş vaziyettedirler. Bunların arasından tefsir ilminde şöhretin zirvesine çıkmış olana (Âlûsî) bu ayetin manasını sorsan sana şöyle diyecektir:

"Allah, cehennem için bir takım yaratıklar yaratmıştır. Bunlar, küfür ve masiyet işlemeye artık mecburdurlar. Onların kalpleri vardır; ancak bununla anlaşılma özelliği olan şeyden herhangi birisini öğrenmeleri, bu kalbin özelliği değildir. Dolayısıyla böyle bir kalbe bu makama layık olan hakkın ve onun delâletlerinin ilk baştan girmesi mümkün değildir. Onların gözleri vardır; fakat onlarla görülme özelliği olan hiçbir şeyi görmezler. Dolayısıyla hakka delâlet eden tekvînî delillerin ilk olarak bu organların içine girmesi mümkün değildir. Onların kulakları vardır, ancak bununla işitilme özelliği olan hiçbir şeyi işitmezler. Bundan dolayı kulakları tenzîlî âyetleri daha önce zikredilen tarzda duyup almaz."[714]

Bu alıntı, Âlûsî'den özet olarak alınmıştır. Bu hususta yukarıda zikredilenlerin dışında söylenenler; i'râb, ifade incelikleri ve bazı kelâmcılar nezdinde tartışması yapılan cebir inancının temellerinin araştırılması şeklindedir. Yukarıdaki alıntı, tefsir kitaplarında bu ayet hakkında söylenenlerin özü mahiyetindedir. Onlara göre cehennem ehli olanlar, adına kâfir dedikleri kimseler olurken, cennet ehli ise adına Müslümanlar dedikleri kimselerdir. İsterse bu meselelerin gerçek yüzlerini bilmesinler ve kabirdekilerin şefaatine güvenerek günahlarda ısrar etsinler! Çünkü onlar, önemli meselelerde Allah'la birlikte veya O'nu bir yana bırakarak kabirde bulunanlara dua ederler, onlar için kurban kesip adak adarlar. Bu yaptıkları, Allah'tan başkasına ibadet etmektir; yaptıkları bu hareket, kendilerini imandan çıkarır. Bu ayeti Cebriyye mezhebini destekleyen bir delil olarak almak, gaflet ve cehâlettir.

714. Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, IX, 118, 119.

Tam aksine bu ayet -ahiretteki karşılığın amele bağlı olduğunu gösteren diğer ayetler gibidir. Ayetin manası, cinlerden ve insanlardan oluşan bu mükellefler; akıllarını, zahirî ve batınî duygularını nefsi arındıran amelleri doğuran hidayet ilmi uğrunda kullanmayı bırakmışlardır. İşte onlar, bu yüzden cehennem ehli olmuşlardır. Bu ayette, Allah Teâlâ'nın onları sırf şahsiyetleri dolayısıyla cehennem için yarattığı manası yoktur. Çünkü her iki cinsin şahsiyetleri birbirine benzer. Allah Teâlâ, onları söz konusu kuvvetleri hidayet vesileleri için kullanmaktan âciz olarak yaratmış olduğunu söylemiyor. Onların kendilerinin söz konusu güçlerini bu hususta kullanmadıklarını söylüyor. *"Ve: şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, (şimdi) şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık! diye ilâve ederler. Böylece günahlarını itiraf ederler. Artık (Allah'ın rahmetinden) uzak olsun, o alevli cehennemin mahkûmları!"*[715] Fakat bu vehmi veren, mezhepler arasında yaşanan cedeldir. Hamd olsun Allah'a ki, Kur'ân'dan birçok örnek ayetler ve O'nun insan ve kâinata hâkim olan kanunları (Sünnetullah) sayesinde bu ayetin tefsirini yapmaya bizi muvaffak kılmıştır. Yaptığımız bu tefsir, hiçbir kimsede benzerine muttali olmadığımız ve hiçbir kimsenin yakınına dahi yaklaşamadığı bir tefsirdir. Allah'ın verdiği nimetten söz etmek, O'nun yapmamızı emrettiği hususlardandır. Hamd olsun Allah'a ve bir kez daha hamdolsun.

وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ
يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿180﴾

180- En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. O'nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır.

Esmâ-i Hüsnâ

Yüce Allah, bundan önceki ayette bizlere akıllarını ve duygularını Allah'ın ayetlerinden ibret almada ve onları kavrama uğrunda kullanmamaları dolayısıyla cehennem için yaratılan kimselerin durumlarını açıkladı. Hâlbuki yapılması gereken -ardından salih ameli getiren- sahih ilimle nefislerini arındırmak için söz konusu ibreti almak ve âyetleri derin bir vukûfiyetle kavramaktı. İşte bu ihmal, kendi nefislerinden ve içinde nefislerinin esenliğini

715. Mülk, 67/10, 11.

barındıran Allah'ı zikirden, O'na şükürden ve layık olduğu kemâl sıfatlarıyla O'nu övmekten tam bir gaflet halini getirdi. İşte bundan sonra Yüce Allah, söz konusu gafletin devası ve bu durumdan onun tam zıddı olan duruma çıkış vesilelerinin en yakını olan yukarıda okuduğumuz ayeti getirdi. Cenâb-ı Hak şöyle dedi:

"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin." Ayette geçen "***el-esmâu***", "*ism*" kelimesinin çoğuludur. İsim, sadece zâta veya zâtla birlikte onun sıfatlarından herhangi birisine delâlet eden sözcük demektir. Söz konusu isim, ister -er-Rahmân, er-Rahîm, el-Hâlik ve er-Rezzâk gibi müştak (türemiş) isterse "er-Rabb, es-Selâm ve el-Adl gibi- mastar olsun hiç fark etmez.

"***el-Hüsnâ***" "*el-Ahsen*" kelimesinin çoğuludur. Ayetin manasına gelecek olursak; en güzel manalara ve en mükemmel sıfatlara delâlet eden bütün isimler, -başkasının değil- sadece Allah'ındır. O'na dua edin, yani O'nu bu isimlerle isimlendirin, kendisine bu isimlerle dua edin ve -O'nu sırf övmek için, birşey isterken ve ihtiyacınızı telap ederken- kendisine bu isimlerle nidâ edin. Âyete'l-Kürsî, O'nu sırf övmek için yapılmış olan zikre örmektir: *"Allah, O'ndan başka ilâh yoktur. O, hayydir, kayyûmdur."*[716] Bir diğer örnek Haşr Sûresi'nin sonundaki şu ayettir: "O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. O, mülkün sahibidir, eksiklikten münezzehtir, selâmet verendir, emniyete kavuşturandır, gözetip koruyandır, üsündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzehtir. O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanlar O'nun şânını yüceltmektedirler. O, galiptir, hikmet sahibidir."[717] Sünnette de bu ayetlerle dua edildiği varid olmuştur. Ancak Hz. Peygamber bu ayetlerden önce üç kere *"Eûzü billâhi's-semî'i'l-alîmi, mine'ş-şeytâni'r-racîmi"* derdi.[718] Bu hadisi Tirmizî, Dârimî ve İbnü's-Sinnî Ma'kıl b. Yesâr'dan rivayet etmişlerdir.

716. Bakara, 2/255.

717. Haşr, 59/22- 24.

718. Tirmizî, *Fadâilu'l-Kur'ân*, 22; Dârimî, *Fadâilu'l-Kur'ân*, 22, Ahmed b. Hanbel, V, 26.

Allah'ı hiçbir şey talep etmeden sırf zikretmenin, imanı besleme, Allah'ın gözetimini hissetme, O'nu sevme, karşısında huşû duyma, katında olanı isteme, dünyanın musîbetlerini değersiz görme, müminin elinden kaçırdığı dünya nimeti dolayısıyla buna değer vermeme ve az üzüntü duyma gibi birçok faydaları vardır. Bundan dolayı sahîh bir hadis-i şerifte şöyle denilmiştir: *"Kimin başına bir gam veya bir tasa ya da önemli bir sıkıntı gelirse, 'Lâ ilâhe illallâhu'l-Azîmu'l-Halîmu. Lâ ilâhe İllallahu Rabbu'l-Arşi'l-Azîmi, Lâ ilâhe illallahu Rabbu's-Semâvâti ve'l-ardi ve Rabbi'l-Arşi'l-Kerîmi' / Azîm ve Halîm olan Allah'tan başka ilâh yoktur. Büyük Arş'ın Rabbi olan Allah'tan başka ilâh yokur. Göklerin ve yerin ve Arş'ın kerîm olan Rabbinden başka ilâh yoktur.' desin."*[719] Bu hadisi Buhârî-Müslim ve Nesâî rivayet etmişlerdir.

Tirmizî'nin rivayet ettiği şu hadis, nidâ şeklindeki zikre örnektir: Peygamberimiz (s) birisinin "Yâ ze'l-celâli ve'l-İkrâm" dediğini duydu ve *"Duan kabul olundu. Artık dile!"* buyurdu.[720]

Hâkim *el-Müstedrek*'inde Enes (r)' dan rivayet ediyor: Peygamberimiz (s), kızı Hz. Fâtıma'ya şöyle dedi: *"Sana tavsiye ettiğim şeyi dinlemekten seni alıkoyan nedir? Sabaha çıkıp akşama erdiğin zaman şu duayı okumaktan seni alıkoyan nedir? Yâ Hayy! yâ Kayyûm, birahmetike esteğîsu, uslihu şe'nî küllehû/ Yâ Hayy! Yâ Kayyûm! Senin rahmetine sığınıyorum. Bütün işimi düzeltiyorum. Beni bir an olsun nefsimle başbaşa bırakma!"*[721] Hâkim, bu hadisin Buhârî-Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemiş, Hâfız ez-Zehebî ise kabul etmiştir.

Allah'ın isimleriyle nidâlı veya nidâsız olarak yapılan dua formu çoktur. Bunlar, Nevevî'nin *Kitabu'l-Ezkâr*'ından, İbnü'l-Cezerî'nin *Kitabu'l-Hısnı'l-Hasîn*'inden ve bunların dışında başka hadis kitaplarından öğrenilebilir.

Allah'ın isimleri çoktur ve hepsi de güzeldir. Çünkü bunların tümü, ifade ettikleri mananın mükemmellikte zirvede olduklarını gösterir ve bunlar, er-Rahîm, el-Hakîm, el-Hafîz ve el-Alîm gibi yaratıklara da dağıtılmıştır.

Buhârî-Müslim ve başka hadis kitaplarında yer alan Ebû Hüreyre hadisine göre Peygamberimiz (s), *"Allah'ın -yüzden bir eksik- doksan dokuz ismi vardır.*

719. Buhârî, *Daavât*, 27.
720. Tirmizî, *Daavât*, 94.
721. Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 147; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 117; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 730; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, I, 477.

Bunları ezberleyip benimseyen cennete girer."[722] demiştir. Bu hadis, Buhârî'nin Şurût ve Tevhid bölümleriyle Müslim'in Zikir bölümünde rivayet olunmuştur. Müslim der ki: Hemmâm, Ebû Hüreyre'den rivayetle Peygamberimiz'den (s) şu ifadeyi ekler: *"Allah tektir ve teki sever."*[723] Müslim'in bir başka rivayetinde ise *"Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları ezberlerse cennete girer. Allah tektir ve teki sever."* denilmektedir.[724]

Müslim şöyle der: İbn Ebî Ömer rivayetinde ise "men hafizahâ/kim ezberlerse", yerine "men ahsâhâ/kim onları ezberleyip benimserse" ifadesi vardır. Bu hadisi Buhârî, Daavât bölümünde şu lafızla rivayet etmiştir: *"Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Bu da yüzden bir eksiktir. Kim bunları ezberleyip benimserse cennete girer. Allah tektir ve teki sever."*[725] Hadiste "vâhide" kelimesinin müennes olarak gelmesini İbn Mâlik şöyle açıkladı: Peygamberimiz (s) bu kelimeyi, (birer müennes kelime olan) "tesmiye" veya "sıfat" ya da "kelime" takdiriyle müennes kıldı.

Bu hadisi Tirmizî ve Hâkim, el-Velid b. Müslim kanalıyla rivayet etmiştir. Her iki muhaddis orada doksan dokuz isme yer vermişlerdir. Bunların dışında başka muhaddisler de yine el-Velid kanalıyla rivayette bulunmuşlardır. Ancak rivayetlerde isimlerin tek tek zikri açısından farklar vardır. Muhaddisler, isimlerin tek tek zikri konusunda bunların merfû mu veya hadise bazı raviler tarafından mı sokulduğu noktasında ihtilaf etmişlerdir. Ağır basan görüş, bu isimlerin merfû değil, hadise sonradan sokulma olduğu yönündedir. Buhârî-Müslim, -Hâfız İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de dediği gibi- el-Velîd bu hadisi rivayette tek olduğu (teferrüd ettiği), hadisin rivayetinde üzerinde ihtilaf olduğu, ravinin tedliste bulunduğu ve sonradan sokulma ihtimali olduğu için kitaplarına almamışlardır. Bu hadis, bir başka yoldan bundan daha zayıf olarak rivayet olunmuştur. Hâfız İbn Hacer'in de dediği gibi Esmâ-i Hüsnâ'nın el-Velîd'den en iyi yolla gelen ve Tirmizî'de yer alan sıralanması şöyledir:

722. Buhârî, *Daavât*, 68; Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrîdi-i Sarîh Terceme ve şerhi*, VIII, 191. Türkçesi: Kâmil Miras. Hadiste geçen "İhsâ" kelimesinin buradaki anlamı, -saymak değil- İslâm'ın ülûhiyet inancını nasslara başvurmak suretiyle tespit edip anlamak, benimsemek ve bu inanca uygun bir ruhî yetkinlik kaydetmek, şeklindedir. Bkz: Bekir Topaloğlu, *"Esmâ-i hüsnâ"*, DİA, XI, 406.

723. Müslim, *Zikir*, 5.

724. Müslim, *Zikir*, 5.

725. Buhârî, *Daavât*, 68.

Hüvallahu'llezi Lâ ilâhe illâ hû, er-Rahmân/Bağışlayan, esirgeyen, er-Rahîm/Bağışlayan, esirgeyen, el-Melik/Görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi, el-Kuddûs/Her eksiklikten münezzeh, es-Selâm/Esenlik veren, el-Mü'min/Güven veren, vaadine güvenilen, el-Müheymin/Kâinatın bütün işlerini gözetip yöneten, el-Azîz/yenilmeyen yegâne galip, el-Cebbâr/İradesini her durumda yürüten, yaratılmışların halini iyileştiren, el-Mütekebbir/Azamet ve yüceliğini izhar eden, el-Hâlik/Takdirine uygun bir şekilde yaratan, el-Bâri/Bir model olmaksızın canlıları yaratan, el-Musavvir/şekil ve özellik veren, el-/affâr/Daima affeden, tekrarlanan günahları bağışlayan, el-Kahhâr/Yenilmeyen, yegâne galip, el-Vehhâb/Karşılık beklemeden bol bol veren, er-Rezzâk/Bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren, el-Fettâh/İyilik kapılarını açan, hakemlik yapan, el-Alîm/Hakkıyla bilen, el-Kâbız/Rızkı tutan, canlıların ruhunu alan, el-Bâsıt/Rızkı genişleten, ruhları bedenlerine yayan, el-Hâfıd/Alçaltan, zillete düşüren, er-Râfi'/Yücelten, izzet ve şeref veren, el-Muiz/Yücelten, izzet ve şeref veren, el-Müzil/Alçaltan, zillet veren, es-Semî'/İşiten, el-Basîr/Gören, el-Hakem/Son hükmü veren, el-Adl/Mutlak adalet sahibi, aşırılığa meyletmeyen, el-Latîf/Yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan, el-Habîr/Her şeyin iç yüzünden haberdar olan, el-Halîm/Acele ile ve kızgınlıkla muamele etmeyen, el-Azîm/Zâtının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılamayacak kadar ulu, el-Gafûr/Bütün günahları bağışlayan, eş-şekûr/Az iyiliğe çok mükâfat veren, el-Alî/İzzet, şeref ve hükümranlık bakımından en yüce, aşkın, el-Kebîr/Zâtının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılamayacak kadar ulu, el-Hafîz/Koruyup gözeten dengede tutan, el-Mukît/Bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren, bilip gücü yeten ve koruyan, el-Hasîb/Kullarına yeten, onları hesaba çeken, el-Celîl/Azamet sahibi, el-Kerîm/Fazilet türlerinin hepsine sahip, er-Rakîb/Gözetleyip kontrol eden, el-Mücîb/Dileklere karşılık veren, el-Vâsi'/İlmi ve merhameti her şeyi kuşatan, el-Hakîm/Bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan, el-Vedûd/Çok seven, çok sevilen, el-Mecîd/şanlı, şerefli, el-Bâis/Ölümden sonra dirilten, eş-şehîd/Her şeyi gözlemiş olarak bilen, el-Hak/Fiilen var olan, mevcudiyeti ve ulûhiyyeti gerçek olan, el-Vekîl/Güveilip dayanılan, el-Kavî/Her şeye gücü yeten, kudretli, el-Metîn/Her şeye gücü yeten, kudretli, el-Velî/Yardımcı ve dost, el-Hamîd/Övülmeye lâyık, el-Muhsî/Her şeyi tek tek ve bütün ayrıntılarıyla bilen, el-Mübdi'/İlkin yaratan, el-Mu'îd/Tekrar yaratan, el-Muhyî/Can veren, el-Mümît/Öldüren, el-

Hay/Ebedî hayatla diri, el-Kayyûm/Her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinatı idare eden, el-Vâcid/Dilediğini dilediği zaman bulan bir müstağni, el-Mâcid/şanlı, şerefli, el-Vâhid/Bölünüp parçalara ayrılmaması ve benzerinin bulunmaması anlamında tek, es-Samed/Arzu ve ihtiyaçları sebebiyle herkesin yöneldiği ulular ulusu bir müstağni, el-Kâdir/Her şeye gücü, kudretli el-muktedir/Herşeye gücü yeten, kudretli, el-Mukaddim/Öne alan, el-Muahhir/Geriye bırakan, el-Evvel/Varlığının başlangıcı olmayan, el-Âhir/ Varlığının sonu olmayan, ez-Zâhir/Varlığını ve birliğini belgeleyen birçok delilin bulunması açısından âşikâr, el-Bâtın/Zâtının görülmesi ve mahiyetinin bilinmesi açısından gizli, el-Vâlî/Kâinata hâkim olup onu yöneten, el-Müteâlî/İzzet, şeref ve hükümranlık bakımından en yüce, aşkın, el-Ber/ İyilik eden, vaadini yerine getiren, et-Tevvâb/Kullarını tövbeye sek eden ve tövbelerini kabul eden, el-Müntekım/Suçluların cezalandıran, el-Afüv/ Hiçbir sorumluluk kalmayacak şekilde günahları affeden, er-Raûf/şefkatli, Mâlikü'l-Mülk/Mülkün sahibi, Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm/Azamet ve kerem sahibi, el-Muksit/Adaletle hükmeden, el-Câmi'/Toplayın düzenleyen, kıyamet günü hesaba çekmek için mahlukatı toplayan, el-Ganî/Her şeyden müstağni, kendi dışındaki her şey O'na muhtaç, el-Muğnî/Zenginlik verip tatmin eden, el-Mâni'/Dilemediği şeyin gerçekleşmesine müsaade etmeyen, kötü şeylere engel olan, ed-Dâr(zâr)/Zarar veren, en-Nâfi'/Fayda veren, en-Nûr/ Nurlandıran, nur kaynağı, el-Hâdî/Yol gösteren, muradına erdiren, el-Bedî'/ Eşi ve örneği olmayan, sanatkârane yaratan, el-Bâkî/Varlığının sonu olmayan, el-Vâris/Varlığının sonu olmayan, er-Reşîd/Bütün işleri isabetli ve hedefine ulaşıcı, irşad edici, es-Sabûr/Çok sabırlı.

Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de bu isimleri zikreder, bu husustaki farklı rivayetlerden ve -İbn Hazm, ed-Dâvudî ve el-Kâdî Ebû Bekr b. el-Arabî gibi- bazı büyük âlimlerin hadisin merfû oluşunu inkârlarından, isimlerin sadece bu kadar olduğuna dair görüşlerden ve bu görüşlerin kaynağından söz eder. Sonra da şöyle devam eder:

"Esmâ-i Hüsnâ'nın zikrinin merfû olmadığı görüşü ağırlık kazanınca, bazı âlimler sayıya bağlı kalmaksızın bu isimleri Kur'ân'dan araştırmaya önem verdiler. Ebû Osman es-Sâbûnî'nin *Kitabu'l-Mieteyn*'inde Muhammed b. Yahya ez-Zühelî'ye dayanan bir senetle O'nun Esmâ-i Hüsnâ'yı Kur'ân'dan çıkarmış olduğunu rivayet ettik. Aynı şekilde Ebû Nuaym, Tabarânî, Ahmed

b. Amr, el-Hilâl, İbn Ebî Amr sened zinciriyle Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b.el-Hüseyn'den rivayet etti. Muhammed b. Ca'fer dedi ki: Ebû Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık'a Esmâ-i Hüsnâ'yı sordum. Bana onlar Kur'ân'da mevcuttur, dedi. *Fevâide Temâm*'da Ebü't-Tâhir b. es-Serh vasıtasıyla Hibbân b. Nâfi' kanalıyla Süfyân b. Uyeyne'den yukarıda zikri geçen "Allah'ın doksan dokuz ismi vardır." hadisini rivayet ettik. Ravi diyor ki, Süyfân'ı isimleri Kur'ân'dan bulup çıkarması için davet ettik. Ancak o gecikti. Biz de Ebû Zeyd'e geldik, Ebû Zeyd, isimleri bize çıkardı. Biz de onları Süfyân'a arzettik. Süfyân isimlere dört kez baktı ve "Evet, onlar bunlardır." dedi.

"Ca'ferle Ebû Zeyd'in ifadeleri bunlardır. Onlar şöyle dediler: Fâtiha Sûresi'nde beş isim vardır. Bunlar, Allah, Rab, er-Rahmân, er-Rahîm ve Mâlik'tir. Bakara'daki isimler: Muhît, Kadîr, Alîm, Hakîm, Aliyy, Azîm, Tevvâb, Basîr, Veliyy, Vâsi', Kâfi, Raûf, Bedî', Şâkir, Vâhid, Semî', Kâbıd, Bâsıt, Hayy, Kayyûm, /aniyy, Hamîd, /afûr ve Halîm'dir. Ca'fer bunlara şu isimleri ekledi: İlâh, Karîb, Mücîb, Azîz, Nasîr, Kaviyy, Şedîd, Serî', Habîr. Ca'ferle Ebû Zeyd Âl-i İmrân'dan Vehhâb, Kâim isimlerini çıkardılar. Ca'fer es-Sâdık buna şu isimleri ekledi: Bâis, Mün'im, Mütefaddıl. Nisâ Sûresi'nde isimler: Rakîb, Hasîb, Şehîd, Mukît, Vekîl. Ca'fer bu isimlere şunları ekledi: Aliyy, Kebîr. Süfyân ise Afuvv ismini ekledi. En'âm'daki isimler: Fâtır, Kâhir. Ca'fer bunlara, Mümît, Gafûr ve Burhân isimlerini ekledi. Süfyân ise, Latîf, Habîr ve Kâdir isimlerini ekledi. A'raf'taki isimler: Muhyî ve Mümît... Enfâl'deki isimler: Ni'me'l-Mevlâ ve Ni'me'n-Nâsîr... Hûd Sûresi'ndeki isimler: Hafîz, Mücîd, Vedûd, Fa'âlun Li mâ Yürîd... Süfyan bunlara Karîb ve Mücîb isimlerini ekledi. Ra'd Sûresi'ndeki isimler: Kebîr ve Müteâl. İbrahim Sûresi'ndeki isim Mennân'dır. Ca'fer buna Sâdık ve Vâris ismini ekledi. Hicr Sûresi'ndeki isim Hallâk, Meryem'deki isimler ise Sâdık ve Vâris'tir. Ca'fer buna Ferd ismini ekledi. Tâhâ Sûresi'nde sadece Ca'fer'e göre Gaffâr ismi geçmektedir. Mü'minûn Sûresi'nde Kerîm, Nûr Sûresi'nde Hakkun Mübîn ismi geçmektedir. Süfyân ise buna Nûr ismini ekledi. Furkân Sûresi'nde Hâd, Sebe' Sûresi'nde Fettâh, Zümer'de sadece Ca'fer'e göre Âlim ismi geçmektedir. Mü'min Sûresi'nde Gâfir, Kâbil ve Zü't-Tavl ismi yer almaktadır. Süfyân bu isme Şedîd ismini, Ca'fer ise Refî' ismini eklemiştir. Zâriyât Sûresi'nde Rezzâk ve Zü'l-Kuvveti'l-Metîn ismi yer almaktadır. Tûr Sûresi'nde Berr, Enbiyâ Sûresi'nde Mukterir ismi vardır. Ca'fer buna Melîk ismini eklemiştir.

Rahmân Sûresi'nde Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm ismi vardır. Ca'fer buna Rabbu'l-Meşrikayn ve Rabbu'l-Mağribeyn, Bâkî ve Mu'în isimlerini eklemiştir. Hadîd Sûresi'nde Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın isimleri yer almaktadır. Haşr Sûresi'nde Kuddûs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Azîz, Cebbâr, Mütekebbir, Hâlik, Bâri, Musavvır isimleri yer almaktadır. Ca'fer buna Melik ismini eklemiştir. Bürûc Sûresi'nde Mübdi ve Mu'îd ismi yer almaktadır. Fecr Sûresi'nde ise sadece Ca'fer'e göre Vitr ismi yer alır. İhlâs Sûresi'nde Ahad ve Samed ismi geçmektedir. Bu, Ca'fer ve Ebû Zeyd'le Süfyân'nın Esmâ-i Hüsnâ'nın Kur'ân'dan araştırılmasını takririne[726] dair yaptığımız en son rivayettir. Bu isimler hakkında çok şiddetli ihtilaf ve tekrar söz konusudur. Birçok isim, isim lafzıyla varid olmamıştır. Bunlar, Sâdık, Mün'im, Mütefaddıl, Mennân, Mübdi, Mu'îd, Bâis, Kâbıd, Burhân, Mu'în, Mümît ve Bâki kelimeleridir.

"Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim ez-Zâhid'in *el-Maksadu'l-Esnâ* isimli eserinden O'nun Esmâ-i Hüsnâ'yı Kur'ân'dan araştırmış olduğunu gördüm. Yaptığı çalışma üzerinde bir inceleme yaptım ve gördüm ki bazı isimleri mükerrer olarak vermiş ve -es-Sâdık, el-Kâşif, el-Allâm gibi- Kur'ân'da isim kalıbında zikredildiğini görmediğim bazı isimleri, bir de "fâliku'l-habbi ve'n-nevâ/*şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandı.*"[727] ayetinde muzaf (tamlanan) durumunda olan "Fâlik" kelimesini zikretmiş. Bu duruma göre "Kâbilu't-tevbi/*tevbeyi kabul eden*"[728] âyetinden "el-Kâbil" kelimesini de çıkarması gerekirdi.

"Kur'ân'da isim kalıbıyla zikredilip de Tirmizî'nin rivayetinde zikri geçmeyen isimlerden kalanları inceledim. Bunlar şu isimlerdir: er-Rab, el-İlâh, el-Muhît, el-Kadîr, el-Kâfî, eş-Şâkir, eş-Şedîd, el-Kâim, el-Hâkim, el-Fâtır, el-Gâfir, el-Kâhir, el-Mevlâ, en-Nasîr, el-Gâlib, el-Hâlik, er-Rafî', el-Melîk, el-Kefîl, el-Hallâk, el-Ekrem, el-A'lâ, el-Mübîn, el-Hafî, el-Karîb, el-Ahad, el-Hâfız. Bu yirmi yedi isim, Tirmizî'nin rivayetinde geçenlere eklendiği zaman Kur'ân'da isim kalıbında geçen doksan dokuza ulaşmaktadır. Bu isimlerin tümü Kur'ân'dadır. Fakat bazıları isim tamlaması şeklindedir. *"Şedîdu'l-ikâb/Cezası çetin olan"*[729] âyetindeki "eş-Şedîd", *"Refî'ud-derecâti/*

726. Kur'ân'dan tespit edilip çıkarılan Esmâ-i Hüsnâ kendisine arz olununca Süfyan 'evet bunlardır.' demişti. (Çev.)
727. En'âm, 6/95.
728. Mü'min, 40/3
729. Bakara, 2/196.

Dereceleri yükselten"[730] ayetindeki "er-Refî'", *"Kâimun alâ külli nefsin bimâ kesebet/Herkesin kazandığını gözetleyip muhafaza eden"*[731] ayetindeki "el-Kâim", *"Fâtıru's-semâvâti/Gökleri ve yeri yaratan"*[732] ayetindeki "el-Fâtır", *"Ve hüve'l-kâhiru fevka ibâdihî/O, kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir."*[733] ayetindeki "el-Kâhir", *"Ni'me'l-mevlâ ve ni'me'n-nasîr/O ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!"*[734] ayetindeki "el-Mevlâ" ve "en-Nasîr", *"Âlimu'l-gaybi/O, gizliyi ve açığı bilendir."*[735] ayetindeki "el-Âlim", *"Hâliku külli şey'in/ Her şeyin yaratıcsı."*[736] ayetindeki "el-Hâlik", *"gâfiru'z-zenbi/günahı bağışlayan"*[737] ayetindeki "el-Gâfir", *"Vallahu gâlibun alâ emrihî/Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir."*[738] ayetindeki "el-Gâlib", *"Rafî'u'd-derecâti/Dereceleri yükselten"*[739] ayetindeki "er-Rafî'", "Fallahu hayrun hâfizan/*Allah en hayırlı koruyucudur."*[740] ayetiyle, *"Ve innâ le hâfizûn/Biz onu mutlaka koruruz."*[741] ayetlerindeki "el-Hâfız" isimleri böyledir. Tirmizî'nin rivayetinde geçen bazı isimler de Kur'ân'da yukarıdaki isimler gibi muzaf (tamlanan) kalıbında yer almaktadır. *"Li muhyî'l-mevtâ/Ölüleri dirilten"*[742] ayetindeki "el-Muhyî", *"Mâlikü'l-mülk/Mülkün gerçek sahibi olan "*[743] ayetindeki "el-Mâlik", *"Nûru's-semâvâti ve'l-ard/göklerin ve yerin nûru"*[744] ayetindeki "en-Nûr", *"Bedî'u's-semâvâti ve'l-ard/göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısı"*[745] ayetindeki "el-Bedî'", *"Câmiu'n-nâsi/ insanları toplayacak olan"*[746] ayetindeki "el-Câmi'", *"E fe gayrallahi ebtegî hakemen/Allah'dan başka bir hakem mi arayacağım?"*[747] ayetindeki "el-Hakem", ve

730. Mü'min, 40/15.
731. Ra'd,.13/33.
732. Fâtır, 35/1.
733. En'âm, 6/18.
734. Enfâl, 8/40.
735. En'âm, 6/73.
736. En'âm, 6/102.
737. Mü'min, 40/3.
738. Yûsuf, 12/21.
739. Mü'min, 40/15.
740. Yûsuf, 12/64.
741. Yûsuf, 12/12.
742. Rûm, 30/50.
743. Âl-i İmrân, 3/26.
744. Nûr, 24/35.
745. Bakara, 2/117.
746. Âl-i İmrân, 3/9.
747. En'âm, 6/114.

"Nahnu'l-vârisûn/Ve her şeye Biz vâris oluruz."[748] ayetindeki "el-vâris" kelimeleri böyledir. Tirmizî'nin rivayetinde bulunan bu isimlerin mukabilleri olup da Kur'ân'da isim formunda yer almayan Esmâ-i Hüsnâ ise yirmi yedi adet olup şunlardır: el-Kâbıd, el-Bâsıt, el-Hâfıd, er-Râfi', el-Muiz, el-Müzil, el-Adl, el-Celîl, el-Bâis, el-Muhsî, el-Mübdi', el-Mu'îd, el-Mümît, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Mukaddim, el-Müahhir, el-Vâlî, Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm, el-Muksit, el-Muğnî, el-Mâni', ed-Dâr, en-Nâfi', el-Bâkî, er-Reşîd, es-Sabûr.

Tirmizî'nin rivayetinden, zikretmiş olduğum bu isimlerden başkasına kısıtlı kalınca bundan doksan dokuz isim çıkar.[749] Bu isimlerin tümü, Kur'ân'da isim formunda yer almaktadır. Bu isimlerin tümünün yerleri Kur'ân'da açık ve nettir. Ancak Meryem Sûresi'nde İbrahim'in (a) *"Çünkü O bana karşı çok lütufkârdır."*[750] sözünde geçen "el-Hafî" kelimesi bundan müstesnadır. Buna dikkat çeken bilgin ise azdır.

Bu açıklamalardan sonra el-Kadîr, el-Muktedir, el-Kâdir, el-Gafûr, el-Gaffâr, el-Gâfir, el-Alî, el-A'lâ, el-Müteâl, el-Melik, el-Melîk, el-Mâlik, el-Kerîm, el-Ekrem, el-Kâhir, el-Kahhâr, el-Hâlik, el-Hallâk, eş-Şâkir, eş-Şekûr, el-Âlim isimlerinde olduğu gibi bir tek sıfattan türemiş isimlerin üzerine eğilmekten başka yapacak bir şey kalmamıştır. Bu isimler için denebilir ki, bunların aynı sıfattan türemiş olması, ayrı ayrı isim sayılmasına mani değildir. Çünkü genelde bu isimler birbirinden farklıdır. Çünkü bunların bazılarında diğerinde olmayan bir özellik vardır. Aynı sıfattan türemiş olmalarına rağmen *"er-Rahman"* ve *"er-Rahim"* isimlerinin iki ayrı isim olduklarında ittifak vardır. Eğer bu durum isimlerin tek tek sayılmasına engel olsaydı, mana itibarıyla ortak olan -el-Hâlik, el-Bârî ve el-Musavvır gibi- isimlerin ayrı ayrı isimler kabul edilmemesi gerekirdi. Fakat bu üç isim, başlı başına ayrı birer isim kabul edilmiştir. Çünkü bunlar her ne kadar yoktan var etmek, benzersiz yaratmak manasında ortak olsalar da, bir başka açıdan farklıdırlar. "el-Hâlik" kelimesi, yoktan ver etmeye olan kudreti ifade eder.[751] "el-Bârî" ise, mahlûkatın özünü yoktan var etmeyi ifade eder. "el-Musavvır"a gelecek

748. Hicr, 15/23.

749. Tefsirin orjinal metninde "ve übdilet bi's-seb'ati ve'l-ışrîne" cümlesi vardır. Ancak bu cümle, ifadenin akışıyla uyumsuz olduğu için matbaa hatası olarak düşünülmüş ve tercümeye dahil edilmemiştir. (Çev.)

750. Meryem, 19/47.

751. "Ha-le-ka" kökünün aslı takdir etmek demektir. Hâlik, eşyayı rastgele değil, belli bir takdirle ve nizam içinde yaratan demektir, demek daha uygun olurdu.

olursak; bu isim, yaratıkların şekillerini bu yaratıldığı şekil üzere yaratmayı ifade eder. Bir kaç ismin aynı sıfattan türemiş olması söz konusu farklılığa mani olmadığına göre bunları vârid olduğu şekliyle (başlı başına birer ayrı isim) kabul etmek imkânsız değildir. Gerçeğin bilgisi Yüce Allah'ın katındadır. Şimdi bu isimleri -ezberlemen için- sıralayalım. Bunu yaparken tekrar etme durumuna düşecek olursak, maksadımız bunu mazur kılacaktır. şimdi isimleri sıralamaya başlayabiliriz:

"Allah, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Bârî, el-Musavvır, el-Gaffâr, el-Kahhâr, et-Tevvâb, el-Vehhâb, el-Hallâk, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Halîm, el-Azîm, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Hay, el-Kayyûm, es-Semî', el-Basîr, el-Latîf, el-Habîr, el-Alî, el-Kebîr, el-Muhît, el-Kadîr, el-Mevlâ, en-Nasîr, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Karîb, el-Mücîb, el-Vekîl, el-Hasîb, el-Hafîz, el-Mukît, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Vâris, eş-Şehîd, el-Velî, el-Hamîd, el-Hakku'l-Mübîn, el-Kavî, el-Metîn, el-Ganî, el-Melik, eş-Şedîd, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Kâhir, el-Kâfî, eş-Şâkir, el-Müsteân, el-Fâtır, el-Bedî', el-Gâfir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Kefîl, el-Gâlib, el-Hakem, el-Âlim, er-Rafî', el-Hâfız, el-Müntekım, el-Kâim, el-Muhyî, el-Câmi', el-Melîk, el-Mütâlî, en-Nûr, el-Hâdî, el-Gafûr, eş-Şekûr, el-Afüv, er-Raûf, el-Ekrem, el-A'lâ, el-Ber, el-Hafî, er-Rab, el-İlâh, el-Vâhid, el-Ahad, es-Samed ellezî lem yelid ve lem yûled ve lem yekün lehû küfen ahad."[752]

İbn Hacer bundan sonra şöyle devam ediyor:

"Söz konusu sayı üzerinde maksat; Esmâ-i Hüsnâ'yı bu sayıyla sınırlamak mıdır? Yoksa Esmâ-i Hüsnâ bundan daha fazladır da söz konusu rakamın belli bir özelliği vardır. Çünkü bu isimleri ezberleyip benimseyen kimse cennete girecektir mi demelidir? diye ihtilaf olunmuştur." Cumhur, bu iki yaklaşımdan ikinciyi benimsemiştir. İmam Nevevî, bilginlerin bu hususta ittifak içinde olduklarını nakletmiş ve hadiste Allah Teâlâ'nın isimleri belli bir sayıyla sınırlanmamaktadır. Hadisin manası Allah'ın bu doksan dokuz isimden başka ismi yoktur, değildir. Hadisin ifade etmek istediği, bu isimleri ezberleyip benimseyen kimsenin cennete gireceğidir. Hadisin maksadı, bu isimlerin ezberlenip benimsenmesiyle cennete girileceğinin haber verilmesidir, yoksa isimlerin bu rakamla sınırlı olduğunu vurgulamak değildir.

752. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 217-220.

İmam Ahmed'in tahric ettiği ve İbn Hibbân'ın sahihtir değerlendirmesinde bulunduğu İbn Mes'ûd hadisi de bu görüşü desteklemektedir: Bu hadise göre Peygamberimiz (s) şöyle dua etmiştir: *"Yâ Rab! Kendine verdiğin veya Kitab'ında indirdiğin ya da yaratıklarından herhangi birisine öğrettiğin veya kendi katındaki gayb âleminde (bilgisini) kendine sakladığın bütün isimlerinle dilerim senden!"*[753] Destek mahiyetindeki bir diğer hadis ise Mâlik'in Muvatta'ında Kâ'b el-Ahbâr'dan dua hakkında yer alan şu hadistir: *"Bildiğim ve bilmediğim Esmâ-i Hüsnâ'nla senden dilerim."*[754] Taberî bu hadisin benzerini Hz. Âişe'den rivayet eder. Bu rivayete göre Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in huzurunda buna benzer ifadelerle dua etmiştir. İleride bu rivayet ism-i a'zam konusunda gelecektir. Hattâbî der ki: Bu hadiste söz konusu Esmâ-i Hüsnâ, bu sayı kadar yer almaktadır. Hadiste bu rakkamdan daha fazla Esmâ-i Hüsnâ'nın olamayacağı diye bir hüküm yoktur. Sadece söz konusu rakam kadar ismin sayılması, Esmâ-i Hüsnâ'nın çoğunluğunun bunlardan ve mana itibarıyla da en açık olmasındandır. Hadiste müptedânın (öznenin) haberi (yüklemi), "lillâhi" değil, "Men ahsâhâ" ifadesidir. Cümle "Li zeydin elfu dirhemin eaddehâ li's-sadaka/ Zeyin zekât için ayırdığı bin dirhemi vardır." cümlesiyle, "Li Amrin mietü sevbin men zârehû elbesehû iyyâhâ/Amr'ın yüz elbisesi vardır, kim onu ziyaret ederse ona giydirir." cümlesi gibidir. Kurtubî, *el-Müfhim*'de buna benzer şeyler söyler. İbn Battâl, Kadı Ebû Bekr b. Tayyib'den şu sözünü nakleder: Hadiste Allah'ın sadece bu sayılanlar kadar ismi olduğuna dair herhangi bir delil yoktur. Hadisin manası sadece şudur: Kim bu isimleri ezberleyip benimserse cennete girer. Hadisin Esmâ-i Hüsnâ için sınırlama ifade etmediğini, bu isimlerin çoğunun sıfat olması da göstermektedir. Allah'ın sıfatları ise sonsuzdur. Bazı bilginler, hadisten maksadın bu isimlerle dua etmek olduğunu söylemişlerdir. Çünkü hadis, Yüce Allah'ın *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin."* ayeti üzerine söylenmiştir. Bu ayet üzerine Peygamberimiz (s) bu isimlerin doksan dokuz tane olduğundan söz etmiş ve başkalarıyla değil, bu isimlerle dua edileceğini ifade etmiştir. İbn Battâl bu görüşü, el-Mühelleb'den rivayet etmiştir. Ancak bu husus tartışmalıdır. Zira Kur'ân'da yer almayan birçok isimle dua edildiğine dair sahih haberler vardır. Bunlardan birisi gece namazıyla ilgili olarak İbn Abbas'ın şu hadisidir: *"Ente'l-mükaddim ve ente'l-mauahhir/Öne geçiren de geri bırakan*

753. Ahmed b. Hanbel, I, 391.
754. Mâlik, *Muvatta,* şiir, 12.

da sensin." Daha başka örnekler de göstermek mümkündür. Fahreddin Râzî der ki: Esmâ-i hüsnâ, sıfatlardan türemiş olduğuna göre sıfatlara daha yakından bakacak olursak, onların ya "el-Hay" isminde olduğu gibi sübûtî ve hakîkî olduğunu veya "el-Azîm" isminde olduğu gibi izâfî olduğunu, veya "el-Kuddûs" isminde olduğu üzere selbî oldğunu ya da "el-Kadîr" örneğinde olduğu gibi hakîki ve izâfî olduğunu görürüz. Veya "el-Evvel" ve "el-Âhir" örneğinde olduğu gibi selbî izâfî, "el-Melik" örneğinde olduğu gibi hakîkî, izâfî ve selbî olduğunu müşahede ederiz. Selbîler ise sonsuzdur. Çünkü O, sınırsız âlimdir, sınırsız şeylere kâdirdir. Dolayısıyla O'nun bunlardan[755] isminin olması imkânsız değildir. Netice olarak Allah'ın isimlerinin sonsuz olması gerekir. Kadı Ebû Bekr İbn Arabî bazılarının Allah'ın bin isminin olduğunu söylediklerini nakleder. İbn Arabî der ki: Esmâ-i Hüsnâ konusunda bu rakam azdır. Fahreddin Râzî, bazılarından naklen Allah'ın dört bin isminin olduğunu, bunlardan bin tanesinin bilgisini sadece kendisine ayırdığını, kalan isimleri ise meleklere bildiğini ifade eder. Bu habere göre Peygamberlere iki bin, kalan insanlara ise bin isim bildirilmiştir. Ancak bu iddia, delile muhtaçtır.[756] Bazıları, görüşlerini bu rivayete dayandırmışlardır. Onların yaklaşımına göre bu konunun esas hadisi olan Allah'ın tek olduğu ve teki sevdiği hadisinde Esmâ-i Hüsnâ zikredilmiş; fakat "el-vitr" diye bir isim zikredilmemiştir. Bu da bize Cenâb-ı Hakk'ın doksan dokuz ismin dışında başka isimleri olduğunu gösterir. İbn Hazm gibi hadisteki doksan dokuz sayısının sınırlama ifade ettiği kanaatini taşıyan bilginler haber merfû değildir, daha önce işaret edildiği üzere derlemedir gerekçesiyle bu görüşü tenkit etmişlerdir. Sayının sınırlama ifade etmediğini ifade eden bilginler, görüşlerini bir de bunun mefûmü'l-aded[757] olmasına dayandırmışlardır. Ancak bu zayıftır. İbn Hazm, Esmâ-i Hüsnâ'nın zikredilen sayı ile sınırlı olduğu kanaatinde olan bilginlerdendir. Ancak o "mefhûmü'l-aded" diye bir kavramı kökünden kabul etmemektedir. Fakat O, Peygamberimiz'in (s) hadisinde "yüzden bir eksik" şeklindeki tekidi delil olarak almış ve eğer Allah'ın zikredilen sayıdan daha fazla ismi olsaydı yüz ismi olurdu. Bu durumda da "yüzden bir eksik" ifadesi çürürdü, demektedir. Ancak onun bu ifadesi,

755. Cümlenin gelişi bütün bunlardan denmesini gerektiriyor.

756. Bundan önceki iddia da delile muhtaçtır.

757. Mefhûmü'l-aded: Hükmü belirli bir sayı ile kayıtlanmış nassın, bu sayının dışında o hükmün yerine gelmeyeceğine delâlet etmesidir. Zekiyyüddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 346. Türkçesi: İ. Kâfî Dömez. (Çev.)

daha önce geçenlere karşı bir delil olamaz. Çünkü hadisteki sınırlama, bunu ezberleyip benimseyenlere yapılan vaad itibarıyladır. Bu vaadin hadiste zikredilen rakkamdan daha fazla isim ezberleyip benimseyenlere de yönelik olduğunu söyleyen kimse hata etmiş olur. Bu sözden Allah'ın bundan daha fazla ismi olmadığı manası çıkmaz. Allah'ın isimlerinin doksan dokuzla sınırlı olmadığını söyleyen bilginler, Yüce Allah'ın *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın."* ifadesini de delil olarak almaktadırlar. Bir tefsirci, Kitap'ta veya sahih Sünnette gelmeyen bir isimle Allah'a isim vermek ayette sözü edilen "ilhâd"a (eğri yola girme) girer, der ve bu isimlerden Haşr Sûresi'nin sonunda geçen isimlerden birkaçını zikreder ve bu konuyu "lehû'l-esmâü'l-hüsnâ" diyerek bitirir. Zikredilen sayının üzerindeki isimler, -lafzen farklı olsalar bile- herhalde mükerrer olsa gerektir. Meselâ, "el-Gâfir", "el-Gaffâr" ve "el-Gafûr" isimlerinde sayılan bu sebepten dolayı sadece birdir. Kur'ân'da ve sahih hadiste yer alan isimleri topladığında, bunlar zikri geçen rakkamı geçmez. Başka bir bilgin de şöyle der: *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin."* ayetinde geçen "Esmâ-i Hüsnâ"dan maksat, *"Allah'ın doksan dokuz ismi vardır."* hadisinde zikredilendir. İsimlerin belirlenmesine dair haber olduğunda, o haberin esas alınması gerekir. Aksi takdirde Kitab'a ve sahih Sünnete uyulur. İsimlerdeki marifelik, ahd manası ifade eder. Şu halde o isimlerin bilinen isimler olması şarttır. Çünkü Yüce Allah, bunlarla dua edilmesini ve bunların dışındaki isimlerle edilmemesini emrediyor. Şu halde emredilen şeyin mevcut olması gerekir. Ben de derim ki: Azîz Kitab'a havale etmek doğruya daha yakındır. İsimlerin incelemesi daha önce ifade ettiğim gibi -hamd olsun- yapılmış oldu. Geriye Kur'ân'da lafzen ve mana itibarıyla tekerrür eden isimler kalıyor. Dolayısıyla bununla sınırla kalınacak ve söz konusu sayıyı tamamlamak için sahih hadisler tetkik edilecektir. Bu da incelemenin başka bir tarzıdır. İnşallah Allah, kuvvetiyle ve gücüyle bunu yapmaya yardım eder."[758]

Hadisten anlaşılan bunun iki cümle olduğudur. İslâm'da meşrû isimler ise doksan dokuzdur. Hâfız İbn Hacer, sözünün sonunda umduğu şeylerin gerçekleşmesine en layık âlimlerdendir.

758. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 220, 221.

"Onun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın." Yani ey mü'minler! Allah'a bu isimlerle dua edin. O'nun isimleri konusunda eğri yolda gidenleri bırakın ve onlara boş verin. Çünkü onlar, bu isimlerin lafızları veya manaları hakkında orta yol olan hak yoldan tâlî ve dağınık yollara sapmışlardır. Tahrif, tevil ederek ya da teşbih veya ta'tîlde bulunarak (yok sayma) veya şirk ya da yalanlama ya da ziyadelik ya da eksiklik yaparak veya O'nun kemâlin zirvesi olan "hüsnâ" vasfına aykırı şeyler söyleyerek eğri yola sapmışlardır. İşte bu inkârcıları bırakın ve onlara aldırmayın. Tam bu noktada birisi, âdetâ şöyle bir soru sormaktadır: Onları daldıkları bataklıkta serserice dolaşmak üzere niçin bırakalımş Yüce Allah, bu soruya şöyle cevap veriyor: ***"Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır."*** Yani onlar yakında yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır. Bazıları, âhiretten önce dünyada yaptığının cezasını görecektir. Âhiret cezası ise -ölmeden önce tövbe edenler hariç- onların tümünü kuşatacaktır.

İcmâlî olarak yaptığımız bu tefsiri lafzan ve mana itibarıyla bir parça genişletecek olursak, şöyle deriz:

Âyette yer alan "zerû" emrinin Arapçada mazi ve mastar kullanımı yoktur. Kelime terk ve ihmal manasınadır. Kelime gerek ölçü (vezin) ve gerekse mana itibarıyla "vedea'ş-şey'e, yedauhû, vedâan" fiiliyle aynıdır. Ancak bu fiilin mazisi ve mastarı az kullanılmaktadır. Diğerinin ise sadece muzarisi "yezeru" ve emri "zer" kullanılmaktadır. Bu iki fiil, Kur'ân'da birçok yerde geçer. Râgıb, *Müfredât*'ında herhangi bir şeyi ona az önem verdiği için "attı" manasına geldiğini iddia eder ve Kur'ân'dan kelimenin bu manaya geldiğini gösteren örnekler verir.[759] Verdiği örneklerde bu mana gerçekten belirgindir. Râgıb, zâhiren bu manaya aykırı olan bir örneğe işaret eder ve başka bir konuya girdiği için bunu orada açıklayacağını vaad eder. "Ora" derken herhalde yaptığı Kur'ân tefsirini kastetmektedir. Bu âyet Yüce Allah'ın *"Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri..."* [760] âyetidir. Yüce Allah bu âyette "yetrükûne" ve "yahlufûne" dememiştir. Herhalde Râgıb, buna şöyle cevap vermiştir: Âyette söylenmek istenen; "Sizden ölenler ve geriye ihmale ve infak edilmemeye maruz kalabilecek eşler bırakanlar, onlar için vasiyette bulunsunlar. Aksi takdirde, onları ihmal edenler ve ihmal ve hâcet çölüne

759. Râgıb, *el-Müredât*, (Ve-ze-re.) maddesi, s. 518. (Çev.)
760. Bakara, 2/234.

bırakanlar kendileri olmuş olurlar. Yüce Allah'ın Fetih sûresinde savaştan geri kalanların ağızlarından aktardığı şu cümle de Râgıb'a karşı delil olabilir: "Zerûna nettebi'kum/*Bırakın, biz da arkanıza düşelim*"[761] Bunun dışında Kur'ân'da bu kelimenin kullanıldığı yerlerde Râgıb'ın ifade ettiği gibi hep "atmak" manası değil, aldırmadığı ve önem vermediği için "terk etmek" manası açıkça görülmektedir. Yüce Allah'ın Sâlih'in devesi hakkında O'nun ağzından aktardığı şu cümle bu kabildendir: "*Onu bırakın, Allah'ın arzında yesin,* " [762] Bundan da açığı; Allah Teâlâ'nın şu âyetleridir: "*Allah, müminleri (şu) bulunduğunuz durumda bırakacak değildir.*" [763]; "*Musa'yı ve kavmini, seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi bırakacaksınız?*" [764]; "*Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma!*"[765]; "*önlerindeki çetin bir günü (âhireti) ihmal ediyorlar.*" [766]; "*Rabbinizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da, insanlar içinden erkeklere mi yaklaşıyorsunuz?*"[767]; "*âhireti bırakıyorsunuz.*" [768]; "*sonra onları bırak, daldıkları bâtılda oynayadursunlar.* "[769]; "*Artık onları uydurdukları şeylerle başbaşa bırak.*" [770]; "*Artık çarpılacakları günlerine kavuşuncaya kadar onları kendi hallerine bırak.*"[771]

"Ve zerullezîne yülhidûne fî esmâihî" âyetindeki "ilhâd" kelimesine gelecek olursak, bu kelimenin genel manası gerek somut ve gerekse soyut olarak orta yoldan sapmak ve dönmek demektir. Fiilin diğer benzerlerinde olduğu gibi somut olarak sapmak, bu fiil için de esas manadır. Ölünün kabirde yatırıldığı "lahd" kelimesi de bu kökten türemedir. Lahd, kabrin kıble yönünde orta kısmından kenara kayarak açılan çukur demektir. Bu çukur, üzerine taş ve benzeri bir şey konarak tesviye olunur ve ölü içine konur. Bunun karşıtı, "ed-darîh" veya "eş-şak"tır. Bu da kabrin ortasındaki yarık demektir. Şeriata göre kabirde lahd açmak daha efdaldir. Bu kökün fiili, "lahade'l-kabre ve

761. Fetih, 48/15.
762. A'raf, 7/73.
763. Âl-i İmran, 3/179.
764. A'raf, 7/127.
765. Nuh, 71/26.
766. İnsan, 76/27.
767. Şuarâ, 26/166.
768. Kıyame, 75/21.
769. En'âm, 6/91.
770. En'âm, 6/112.
771. Tûr, 52/45.

elhadehû, lahade li'l-meyyiti ve elhadehû" şeklinde kullanılır. Manası ölü için lahd açtı demektir. "Elhade's-sehmü'l-hedefe" nin manası ise ok hedefin tam ortasından vurmadı, yan taraflarından birisine isabet etti, demektir. İslâm'da "işlerin en hayırlısı ortası" olduğu için, orta yoldan sapmak kınanmıştır. Küfrün, ta'tîlin (yok kabul etmek) ve Allah hakkında şüphe içinde olmanın "ilhâd" kelimesiyle ifade edilmesi bu yüzdendir. İlhâd içinde olanlara "melâhide" veya "mülhidûn" denilir.

Râgıb der ki:

"el-lahdü" orta kısmın yan tarafına açılan çukur demektir. "Lahade'l-kabre ve elhadehû" demek kabri kazdı demektir. "Lahaddü'l-meyyite ve elhaddühû" demek, ölüyü lahde koydum, demektir. "Lahd"e "mülhad" denilir. Bu kelime "elhaddühû" kelimesinden türeme olarak çukur açılan yerin ismi manasına gelir. "Lahade bi lisânihî ilâ kezâ" demek, meyletti, saptı, demektir. "Lisânüllezî yelhadûne bihî ileyhi/*Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancıdır.*"[772] âyetindeki "yelhadûne" fiili "lahede" den türemedir. Bu fiil, "elhade" kökünden olmak üzere, "yülhidûne" diye de okunmuştur.[773] "Elhade fülânün" demek, filanca kişi haktan saptı, demektir. İlhâd iki çeşittir. Birincisi Allah'a şirke sapmak, ikincisi ise sebeblere sarılarak şirke sapmak.[774] Şirkin birinci çeşidi imanla taban tabana zıttır ve onu yok eder. İkincisi ise, imanın kulplarını gevşetir, ancak onu yok etmez. Yüce Allah'ın Hac sûresindeki "*kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız.*"[775] âyetiyle, tefsirini yapmakta olduğumuz bu "*Onun isimleri hakkında eğri yola gidenler*" âyetteki ifadesi bu kabildendir. Allah'ın isim-

772. Nahl, 16/103.

773. Bu âyet, Hz. Peygamber'e bir beşer öğretiyor diyen bazı Kureyş kâfirlerine cevap vermektedir. Kastettikleri kişi Mekke'de kılıç imal eden rum asıllı bir demirci ustasıydı. Kureyş kâfirleri, Peygamberimiz'i (s) demircinin yanında durmuş sanatı üzerinde düşünerken görmüşlerdi. Yüce Allah buyuruyor ki: *"Kendisine nispet ettikelri şahsın dili yabancıdır. Halbuki bu, apaçık bir Arapçadır."* (Nahl, 16/103.) Bu âyette "ilhâd" kelimesinin kullanımı, kâideye uygundur. Çünkü onlar, bu hususta bâtıl yola sapmışlardı.

774. Sebeplere sarılarak şirke sapmak demek, sebeplere bakmak, ama bunun yanında bunların Allah'ın yaratmasının eseri ve insanın emrine vermesinin neticesi olduğundan gafil olmaktır. İnsanın bunu unutmasından veya sebeplerin -Allah'ın fiiliyle değil- bizâtî müessir olduğuna inannasından korkulur. Böylesi bir inanç açık olarak şirktir. Öyle anlaşılıyor ki Râgıb, şirkin bu türüyle haremde zulüm gibi masiyetleri kastetmiştir. Bu düşüncenin dayanağı, "el-maâsî berîdü'l-küfr/masiyetler küfrün habercisidir." atasözüdür.

775. Hac, 22/25.

leri konusundaki ilhad da iki kısımdır. Birincisi, Allah'ın vasfedilmesi sahih olmayan bir isimle vasfedilmesidir. İkincisi ise, Allah'ın vasıflarını kendine layık olmayacak bir biçimde tevil etmektir."[776]

Ben de derim ki: Kıraat imamlarından Hamza, buradaki ve Fussilet sûresindeki "innellezîne yulhidûne.../*Âyetlerimiz hakkında doğruluktan ayrılıp eğriliğe sapanlar bize gizli kalmaz.*"[777] âyetindeki "yülhidûne" fiilini "yâ" harfiyle birlikte "lahede"den türeme olarak "yelhadûne" şeklinde okumuştur. Kalan kıraat imamları ise, "elhade" kökünden türeme olarak "yülhidûne" şeklinde okumuşlardır. Her iki fiilin manası -gördüğün üzere- aynıdır. Birinci şeklin hemen hemen hiç duyulmadığını iddia eden hata etmiştir.

Rivayet tefsirinde İbn Abbas'ın ilhâd kelimesinin tekzib manasına geldiğini söylediği ifade olunmaktadır. Kelimenin buradaki tefsirinde İbn Abbas şöyle der: "el-Uzzâ" kelinmesini "el-Azîz"den ve "el-Lât"ı "Allah"tan türettiler. A'meş'in "yülhidûne" fiilini, "lahd" kökünden türeme olarak "yelhadûne" şeklinde okuduğu rivayet olunmaktadır. A'meş, bu fiili şöyle tefsir eder: İsimlerden olmayan şeyleri onların arasına katarlar. Katâde'den bu kelimenin tefsiri hususunda iki rivayet nakledilir: Birincisi "yüşrikûne" (şirk koşarlar) ikincisi ise "yükezzibûne fî esmâihî" (O'nun isimleri hususunda yalanlamada bulunurlar). Bu rivayetlerin özü şudur: Allah'ın isimlerini yalanlama, manalarını inkâr etme, bunları tevil ederek tahrif etme vb. şeyler, O'nun isimleri konusunda "ilhad"a girer. Aynı şekilde Allah Teâlâyı kendisine vermediği isimle isimlendirmek, O'na kemâline ve celâline yakışmayan isimler vermek ve bu hususta başkasını O'na ortak etmek, isimleri konusunda "ilhâd"a girer. Bu konuda ilhad iki çeşittir: İsimlendirmede başkasını da katmak. Bu, Allah'ın ülûhiyyeti, rübûbiyyeti manasına ve bunların özelliklerine delâlet eden isimlere mahsusutur. Diğer ise; mana itibarıyla ortak etmektir. Bu da iki kısımdır: Ülûhiyyet ve rübûbiyyetle ilgili manalardır. Diğeri ise, kendi nefsinde özel manaya değil, Allah'ın kemâline delâlet eden isimlerdir. Allah'ın isimlerinin "en güzel" olmasanın manası da budur. Nitekim "ve lillâhi'l-Esmâü'l-Hüsnâ" âyetinde "lillâhi" haberinin öne geçirilmesi bunu gösterir. Bunun anlama kattığı incelik şudur: En güzel isimler, başkasının

776. Râgıb, *el-Müfredât*, (La-ha-de. md. si) s. 448.
777. Fussilet, 41/40.

değil, sadece O'nundur. Allah'ın Esmâ-i Hüsnâsı konusunda ilhâd birçok kısımlara ayrılır:

1) Esmâ-i hüsnâyı, Allah dışında tapılanlardan birisine vermek sûretiyle onda değişiklik yapmak. "Lât" ve "Uzzâ" konusunda az önce geçen açıklama buna örnektir. Bazılarına göre "Menât" kelimesi de Yüce Allah'ın "el-Mennân" isminden alınmadır. Eğer bu doğruysa, Arapların İslâm öncesi bu ismi Allah'a verdiklerine delil olur. Bu kelime ne Kur'ân'da ve ne de O'nun isimlerinin zikredildiği Tirmizî'nin rivayetinde mevcut değildir. Fakat bazı hadislerde varid olmuştur. "Lât" kelimesine gelecek olursak öyle anlaşılıyor ki, bu isimle Allah'ın ismü'l-celâlini övüyorlardı. "Uzzâ" ise, "el-eaz" kelimesinin müennesidir. Tıpkı, "el-efdal" kelimesinin müennesinin "el-fudlâ", "el-ehsen" kelimesininkinin de "el-hüsnâ" olduğu gibi...

2) Allah Teâlâ'ya Kitab'ında ve Peygamber'inin sahih hadislerinde yer almayan isimleri vermektir. Bazı bilginler, "veya Müslümanların üzerinde icma ettikleri isimler" dışındaki isimleri vermektir, demişlerdir. Çünkü -söylenildiği üzere- icmanın Kitap'tan ve Sünnetten dayanağı olması şarttır. "Vâcibü'l-vücûd" ve "el-Vâcib" isimleri bu kabildendir. Fakat bu, karîne ister. Çünkü bu kelimenin, aklî ve şer'î tüm vâciblerde kullanılması daha yaygındır. Söz konu bilgin der ki: " el-Kadîm, es-Sâni' isimleri de duyulmuştur." Ben de derim ki, "Vâcib", "vâcibü'l-vücûd" ve "es-Sâni'" kelimeleri kelâmcıların kullandıkları terimlerdendir. Bunların Allah'ın isimleri olduğu icma ile sabit değildir. Hâlbuki söz konusu icmanın -bunu yapanlar nezdinde- Kitap'tan ve Sünnetten mutlaka bir dayanağı olması şarttır. "es-Sâni'" kelimesinin -bu gibi isimleri vermeyi câiz görenler nezdinde- Neml Sûresi'ndeki *"(Bu) her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır."*[778] âyetinden dayanağı vardır. Ancak bu zayıftır. Sonra dayanak olarak gösterilen âyet, "el-Mütkın/sapasağlam yapan" kelimesinin de O'nun isimlerinden olmasını gerektirir. Gerçek şu ki Allah'ın fiillerden haber verme kapısı, O'na isim verme kapısından daha geniştir. Çünkü isim, esas olarak zâta delâlet eden şeydir. İsim verirken -Zeyd, Hâris ve Fadl örneklerinde olduğu gibi- isim verilen şahsın özel isimlik dışında -eğer manası varsa- isminin manasıyla nitelenip nitelenmediğine bakılmaz. Sadece manası için verilen isimlere ise vasıf ve na't denilir. Meselâ, tarlayı eken kimseye "hâris" denilir. Fiilinde veya

778. Neml, 27/88.

hükmünde zulmeden kimseye ise "zâlim" denir. Bazen, hayra yormak veya övmek gayesiyle özel isimliğiyle birlikte vasıf da kasdedilir. Mutlak olarak söylendiğinde bu seziliyorsa o zaman ismin başına "elif" ve "lâm" takısı getirip el-Hâris ve el-Fadl derler. Aksi takdirde böyle yapılmaz. Ancak bu işlem, Arapçada kıyâsî (kurallı) değil, semâ'îdir (işitmeye bağlıdır). Yüce Allah'ın el-Hâlik, er-Rezzâk, el-Mümin, el-Müheymin, gibi ism-i fâilden nakledilen isimleriyle, er-Rahmân ve er-Rahîm gibi sıfat-ı müşebbeheden ya da es-Selâm, el-Adl gibi mastardan nakledilen isimleri bu kabildendir. Bütün bu isimlerde vasıf manası gözetilmiş burada hareketle adına "sıfatlar" denmiş, vasfın delâlet ettiği manayla nitelikli zâta delâlet etmesi açısından da "isimler" denmiştir.

Bütün bu isimlerde bildirilmiş olanla yetinilir. el-Vâcib, es-Sâni' ve el-Mevcûd isimleri bu kabilden değildir. Fakat bu sıfatlarla Allah'tan haber vermek câizdir. Bundan dolayı Allah mevcuttur, vâcibtir denebilir. Allah, her şeyin sâniidir (yaratıcısıdır) yarattığı her şeyi sapasağlan yayandır denebilir. Ancak dua ve nida ederken -meselâ- Yâ Vâcib veya Yâ Sâni'! Beni bağışla! denemez. Kelâmcıların sözü bu ölçüde doğrudur. Allah Teâlâ'nın kendi nefsinden haber verdiği her şeyden -ism-i fâil kipinde bile olsa- isim türetmek câiz değildir. Hiçbir kimse, *"E entüm tezraûnehû em nahnu'z-zâriûn/ Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyizş"*[779] âyetinden yola çıkarak O'na "ez-Zâri'/ekin eken" ismini, *"Ve mekerû ve mekerallah vallahu hayru'l-mâkirîn/ (Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların hayırlısıdır."*[780] âyetinden hareketle *"el-Mâkir/Tuzak kuran"* ismini, *"İnne'l-münâfikîn yuhâdi'ûnellahe ve hüve hâdiuhum/şüphesiz münafıklar Allah'ı aldatmaya kalkışıyorlar; hâlbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir."*[781] âyetine dayanarak "el-Muhâdi'/Oyununu başına çeviren" veya "el-Hâdi'/Tuzağını başına çeviren" ismini vermemişlerdir. Fakat, eş-Şedîd, er-Rafî', el-Kâim, el-Fâtır gibi isimler hakkında daha önce söylendiği üzere kendisine izafe olunan bazı sıfatları Allah'ın isimlerinden saymışlardır. Bu ikisi arasındaki farka gelecek olursak; birinciler, Allah Teâlâ'yı övme bağlamında zikredilirken diğer grup ise delil getirme veya müşâkele kabilinden

779. Vâkıa, 56/64.
780. Âl-i İmrân, 3/54.
781. Nisâ, 4/142.

zikredilmiştir. Sıfat isminin mücerret söylenmekle kemâle delâlet etmesi şarttır. Oysa bu, o kabilden değildir.

Gerçek üzere olan bilginler (ehlü'l-hak), Allah Teâlâ'nın isimlerinin ve sıfatlarının tevkıfî (bildirmeye dayalı) olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Kitap'ta ve sahîh hadislerde dua, vasıf ve haber verme şeklinde yer alan kelimelerin isim olarak kabul edileceğini ve bu kaynakların isim olarak verilmemesine delâlet ettiği her şeyin de verilmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Allah'ın isimleri açısından sapma (ilhad) denebilecek, noksanlık izlenimi veren veya O'nun kemâline ve hüsnâ vasfına zıt olan her isim bu kabildendir. Ehl-i Sünnetin cumhuru, Şâri'in mutlak olarak izin vermediği her ismin verilmesini yasak etmişlerdir. Mu'tezile ise; manası sahih, Allah'ın onunla nitelikli olduğuna dair delil bulunan ve verilmesinin Allah hakkında noksanlık izlenimi vermediği isimlerin verilmesini câiz görmüşlerdir. Filozoflar ise Allah'a isim verilmesi konusunda daha geniş hareket etmektedirler. İbn Sîna'nın şu beyti bu kabildendir:

مدير الكل أنت القصد والغرض   وأنت عن كل ما قد فاتنا عوض
من كان في قلبه مثقال خردلة   سوى جلالك فاعلم أنه مرض

"Herkesin idarecisi! Sensin kast, sensin garaz,
Elden kaçırdığımız her şeye sensin ivaz,
Kalbinde varsa kimin celâlinden gayrı bir duygu,
Bil ki bu, -olsa da hardal kadar- marazdır maraz."

(*Kast: Maksat, Garaz: Hedef, İvaz: Bedel, Maraz: Hastalık.*)

İbn Sîna'nın yaratıcısı için "Bil ki" demesini, edebe aykırı bir davranış olarak değerlendirmişlerdir.

es-Sefârînî, eseri Akîde şerhinde Ehl-i Sünnetle Mu'tezile arasındaki ihtilaftan söz eder ve sonra şöyle devam eder:

Kadı Ebû Bekir el-Bâkıllânî gibi bazı Eş'arî âlimleri, Mu'tezilenin yukarıda zikri geçen cevaz görüşüne meyletmiştir. İmamülharemeyn el-Cüveynî ise fikir belirtmemiş tevakkuf etmiştir. Gazzâlî ise ayrıntıya girmiş, Zâtın üzerine fazladan mana ifade eden sıfatın (Allah'a) isim olarak verilmesini

câiz görürken, Zâtın bizzat kendisine delâlet eden ismin verilmesini câiz görmemiştir. İtimat edilen "isimler tevkîfîdir" görüşü için "Peygamber'e, isimleri arasında olmayan isimlerin verilmesi câiz olmadığına göre Allah'a haydi haydi verilmez" akıl yürütmesini delil olarak göstermiştir. Mu'tezile ise, her dilden insanların -Hüdâ kelimesinde olduğu gibi- Allah'a kendi dillerinden isim vermelerini delil olarak almış ve bunun hiç kimsenin tepkisine maruz kalmaksızın yaygınlık kazandığını ifade etmiştir. Mu'tezile'ye bu söylediğiniz eğer sabit olsaydı, Allah'a bu isimlerin verilmesi için şer'î izin olarak yeterli olurdu, diye cevap verilmiştir.

Âlûsî, tefsirinde es-Sefârînî'nin sözünden, Mu'tezilenin Müslümanlardan hiçbir kimsenin Farslıların Allah'a Hüdâ demelerini yadırgamamalarını delil olarak göstemesine kadar olan kısmı nakleder. Kendisi buna Türklerin "Tanrı" kelimelerini de ekler. Ve onlar, bunun icma olduğunu idda ederler, eğer bu hususta icma olduğu sabit olursa, bu icma Allah'a bu isimlerin verilmesine şer'î cevaz bulunduğu yolunda yeterli delil olur, der.

Ben de derim ki, Hüdâ ve Tanrı kelimeleri âlemlerin Rabbi ve mahlûkatın Yaratıcısı Yüce Allah'ın özel isimleridir. Bu, "Allah" isminin tercümesi kabilindendir, yoksa Allah'a yeni bir isim verme kabilinden değildir ki bir nassa veya şer'î bir delile ihtiyaç duysun. Allah'ın isimlerinden ve safatlarından tercümesi mümkün olanlar da böyledir. Bu, her dilde özellikle de Farsça gibi gelişmiş dillerde ortaktır ve câizdir. Ama - bizim zannımıza göre er-Rahmân ve el-Kayyûm gibi- Arapçadan başka dilde eş anlamlısı olmayanların tercümesi ise böyle değildir. Gazzâlî, eseri *İlcâmu'l-Avâm*'da Allah'ın sıfatlarının müteşâbih olanlarından söz ederken bunların tercüme edilemeyeceğini söyler. Gerekçe olarak da yapılacak işte, Allah'ın muradına aykırı hareket etme tehlikesi oldundan söz eder ve şöyle devam eder: Bunların bazılarının Arapçadan başka bir dilde eş anlamlısı yoktur. Bazıları ise -"el-yed" (el) kelimesinde olduğu gibi- hakîkî manada müteradif iken, mecâzî manada değildir. Çünkü "el-yed" Arapça'da insan organlarından birisi olan ele denirken, aynı kelimenin mecâzî olarak -meselâ nimet, kudret ve tasarruf gibi- birden çok manası vardır. Kur'ân'da birçok yerde Allah kelimesi "el-yed" kelimesiyle isim tamlaması oluşturur ve bu tamlamaların manaları da birbirinden farklıdır. *"Yedullahi fevka eydîhim/Allah'ın eli, onların ellerinin*

üzerindedir."[782], "Biyedihî'l-mülk/*Mutlak hükümranlık elinde olan Allah,*" [783], "*Biyedike'l-hayr/ Her türlü iyilik senin elindedir.*"[784], "limâ halektu biyedeyye/ *İki elimle yarattığıma*"[785], "*Bel yedâhu mebsûtatâni/Bilâkis, Allah'ın elleri açıktır*"[786] Dolayısıyla "yed" (el) kelimesinin Farça tercümesinin bu âyetlerin tefsiri karşılığına koyulması mümkün değildir. Gazzâlî'den buraya kadar aktardıklarımız meâlen nakledilmiştir. Âl-i İmrân sûresinin baş tarafında müteşâbih âyetleri tefsir ederken O'nun ibaresini aktarmıştım.

Öte yandan Âlûsî, Kadı el-Bakıllânî'nin bu konuda Mu'tezile mezhebine katıldığını nakleder. İmamülharemeyn'in ise söylenenin kıyasa dayanılarak söylendiği gerekçesiyle buna itiraz ettiğinden söz eder. Kıyas ise, -ilmî konularda değil - amelî hükümlerde hüccettir. İsimler ve sıfatlar ise ilmî konulara girer. Âlûsî, bazılarının bu konuda fikir beyan etmeyerek tevakkuf ettiğini haber vermektedir. Âlûsû, bundan sonra Gazzâlî'nin az önce yukarıda geçen sözünü zikreder ve O'nun Allah'a "Sâdık" ismini vermenin mubahlığını ve müstehab görüldüğünü delil olarak getirdiğini nakleder. Sıfat, haberî bir nispet [787] içerdiği için neticede ona (sıdk köküne) dayanır. Sıfatın isim olarak verilmesinde, -ismin aksine- ancak manasının tahakkuk edip etmediğine bakılır. İsim ise, haberî bir nispet ihtiva etmez. İsmi sadece ana-baba veya onların yerine geçenler verir. Âlûsî diyor ki, buna şöyle cevap verildi: Bu durum, -tehlike hâlâ varid olduğu halde- o nispete delâlet eden lafzın kullanımında mani olmadığı yerlerde olur. İkisi arasında yerle gök kadar fark vardır."[788]

Ben de derim ki, onların zikrettiklerinin bir benzeri, -beşerin seciyyesinde kemal ve zirve noktası olduğu yaklaşımına binaen- Allah Teâlâ'nın "akıl" la vasfedilmesidir. Hâlbuki şeriat, böyle bir hüküm getirmemiştir. Bunun câiz olmadığına yine aklî yönden şu yaklaşım delâlet eder: Arapça'da "akıl" kelimesinin manasına "a-ka-le" kökünden türemiş olan kelimelerin tümünün manası girer. "A-ka-le" kökünün manaları içinde "aklü'l-ba'îr" deveyi

782. Feth, 48/10.
783. Mülk, 67/1.
784. Âl-i İmrân, 3/26.
785. Sâd, 38/75.
786. Mâide, 5/64.
787. "Haberî nispet"ten maksat, "Sâdık" kelimesinin "O, sâdıktır." şeklinde bir cümlenin manasını ifade ettiğidir. (Çev.)
788. Âlûsî, *Ruhu'l-Maânî*, IX, 122.

bağlamak, yani elini ve ayağına ip vurmak, "el-ikâl" deve vb. hayvanların yürümelerini engellemek için bağlandıkları ip, manaları vardır. Bunu şöyle açalım: İnsanın aklının, kendisini yapmaması gereken şeylerden "men etmek" gibi bir özelliği vardır. Bu mana, Allah Teâlâ için uygun bir mana değildir. Gazzâlî'nin sıfatlar konusunda ileri sürdüğü kâide, her bir kişinin yaratıcısını güzel veya kâmil olduğunu gördüğü bir vasıfla vasfederken kendi görüşünü hakem kılmasını gerektirir. Kişi, kendisinden daha bilgili olan bir başkasının görüşünde "güzel" ve "kemâl" bulamayabilir. Bu husus, naklen değil, aklen doğrudur. Gerçek şudur ki, müminler Yüce Allah'a Kitab'ında izin verdiği veya peygamberinin diliyle müsaade ettiği sıfatların dışında isim vermemelidir.

3) Allah'ın kendine verdiği isimle isimlendirilmesini veya kendini nitelediği sıfatla vasfedilmesini -bu, Allah'a yakışmaz veya bu, O'nun hakkında noksanlık izlenimi uyandırıyor düşüncesine binaen- terk etmektir. Bunun bir benzeri de, Allah'ın kendi nefsine isnat ettiği fiilleri, O'na isnat etmekten kaçınmaktır. Sanki bu inkârcılar, isimleri mübarek ve sıfatları yüce olan Allah'tan daha iyi biliyorlarmış!.. Ve sanki onlar, O'na layık olanı ve olmayanı, teşbih noksanlığı izlenimi uyandıranla, uyandırmayanı Hz. Peygamber'den daha iyi biliyorlarmış gibi!... Söz gelimi bazı bid'atçılar, bazı âyetleri ve hadisleri Allah'ın sıfatları konusunda zikretmekten kaçınırlar. Çünkü bu sıfatların kendi inançları ve dersleri açısından tevil edilmesinin vâcip olduğunu iddia ederler. Ve bunları, bulundukları meclislerde tevilsiz olarak zikretmezler ve bunların sözlük manalarının kastedilmemiş olduğunu iddia ederler. Orta çağda bazı Eş'arîler, tıpkı Cehmiyye ve Mu'tezile gibi veya onlardan da beter bir şekilde aşırıya kaçmışlardır. Hatta bunların içinden söz konusu âyetleri ve hadisleri kitaplarında ve derslerinde zikretti diye Sultanlarını, İbn Teymiye'yi hapse atması için kışkırtanlar bile çıkmıştır. Allah'ın mahlûkatı üzerine ulvî olması sıfatı gibi... el-Alî, el-Müteâl isimleri, Allah'ın Arşı üstüne istivâ etmesini dile getiren âyetler, gökten inmesinden bahseden hadisler bu kabildendir. Sonunda, -sıradan ve sade insanlara bu âyetlerden ve hadislerden söz etti diye- İbn Teymiye'den tövbe etmesini ve bunu yazılı olarak teahhüt etmesini istemişlerdir. Bu, mezheb taassubunun ve aklın hükmüne yani naslar hakkında nazarî görüşlerin hükmüne aldanmanın hayret verici bir tazahürüdür. Allah'ın bazı ifadelerinin ve Peygamberinin bazı hadislerinin gizlenmesi gerektiğini iddia etmek ve son dönem onların benzeri bazı kim-

selerin nazariyyelerinin âyet ve hadisle değiştirilmesi, dine ve selef-i salihîne büyük bir leke getirir. Bu çeşit ilhâd (inkâr), isimleri ve sıfatları tevilden başka bir şeydir. Bundan sonra gelecek kısmın konusu budur.

4) Allah Teâlâ'nın isimlerini ve sıfatlarını çeşitli tevillerle tahrif edip, konuluş amacının dışına çıkarmaktır. Bu da "teşbîh" veya "ta'tîl"i gerektirir. Müşebbihe fırkası, hiçbir şeyin benzeri olmadığı ve her eksiklikten münezzeh (kuddûs) olan Rabbın, yaratıklarından bir adam gibi olduğu kanaatine varmıştır. Müşebbihe bu düşüncesini, Yüce Allah'ın kendisini bir insan gibi olduğunu gösteren sıfatlarla nitelediği iddiasına dayandırmıştır. Onların iddialarına göre -işitme, görme, kelâm, yüz, el, ayak, gülme, razı olma ve gazab gibi- sıfatların tümü birlikte düşünüldüğünde insana bu fikri vermektedir. Cehmiyye ise Allah'ın bütün sıfatlarının tevil edilmesi gerektiği kanaatine varmış ve nihayet onları yok mesabesine indirmiştir. Yüce Allah'ın haklarında *"İşte böylece sizin insanlığa şâhitler olmanız, Rasûl'ün de size şâhit olması için sizi mutedil bir ümmet kıldık."*[789] dediği Ehl-i Sünnet ve'l-cemâat ise, bir yandan Allah Teâlâ'yı zâtı, sıfatları ve fiilleri açısından yaratıklara benzemekten tenzih ederken, diğer taraftan Allah, kendisini nasıl vasfetmişse o şekilde vasfetmekte, kendisini nasıl isimlendirmişse öylece isimlendirmekte ve kendi nefsine isnad ettiği fiilleri kendisine isnat etmekte -Arş'ın üzerine istivâ etmesi, mahlukatı üzerine yüce olması ve başka şeyler gibi...- ve bu açıdan akılla nakli birleştirmektedir. Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat, Allah'ı kemaliyle tenzih etmekle birlikte bütün bu sıfatlarla Allah'ı vasfetmekte ve şöyle demektedir: Allah'ın rahmeti vardır, fakat yaratıkların rahmeti gibi değildir, gazabı vardır, mahlûkatın gazabına benzemez, Arş'ı üzerine istivâsı vardır, ancak dünya hükümdarlarının tahtlarına oturmaları gibi değildir. Allah Teâlâ, bize beyan ettiği isimleri, sıfatları ve fiilleriyle, O'nun azametine, kemâline, celâline, cemâline ve fiillerine dair öğrenmemiz gereken her şeyi açıklamıştır. Bunların bize açıklanması, ancak bizi kendi işlerimizi görürken kullandığımız lafızlarla mümkündür. Bununla birlikte Yüce Allah bize hiçbir şeyin kendi benzeri olmadığını öğretmiş ve bizleri bu tenzihle, lafzî yönden müşterek oluşun bizi saptırmasından ve bunun sonucu olarak da teşbîhe düşmekten korumuştur.

789. Bakara, 2/143.

5) Allah'ın -Allah, Rahman ve Rabbü'l-âlemîn gibi- sırf kendisine mahsus isemlerine ve bu manada Rabbü's-semâi ve'l-arz, Rabbü's-semâvâti ve'l-arz veya Rabbü'l-Kâ'be ya da -Kâ'be kastedilerek- Rabbü'l-beyti gibi izafetlere başkasını lâfzen ortak etmektir. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Emin kılan şu evin Rabbine kulluk etsinler."*[790] Ama "Rab" kelimesi, insanların konuşması sırasında onların evlerinden bir eve izafe edilirse, bunda herhangi bir sakınca yoktur. Diyelim ki birinin evinde bulunmaktasın ve tam o sırada namaz vakti girdi ve sen *"el-imâmetü hakku Rabbi'l-beyti/imamlık* ev sahibinin hakkı", *"Li yeümmenâ Rabbü'l-beyti/Bize ev sahibi imam olsun"* veya ev sahibinin sandelyesine ya da onun kendisine ait olan uzun minderine oturmak isteyen birisine "Bu, ev sahibinin özel ikram yeridir. Onun izni olmadan buraya oturmamız yasaktır." dedin. İşte bunda herhangi bir sakınca yoktur. Dediler ki: Rab kelimesi, Allah Teâlâ'ya ait bir isimdir. Bu söz, tercihe şâyândır. Çünkü bu lafzı başka bir manaya çeviren hiçbir karîne yoktur.

Hâfız İbn Hacer, eseri *Fethu'l-bârî*'de *"Allah'ın doksan dokuz ismi vardır."* hadisini şerhederken Hanefîler, Malikîler ve İbn Hazm nezdinde bu isimlerin tümü üzerine yemin edilebileceğinden söz ettikten sonra şöyle der:

"Şâfiîler, Hanbelîler ve başka bilginler nezdinde bilindiği üzere Allah'ın isimleri üç kısımdır: Birincisi, Allah Teâlâ'nın Allah, Rahmân ve Rabbü'l-âlemîn gibi sırf kendisine mahsus olan isimleridir. Kişi mutlak olarak bu isimler üzerine yemin ettiğinde yemini gerçekleşir. İsterse başka bir şeye niyet etmiş olsun. İkincisi, hem Allah'a ve hem başkasına verilen, fakat çoğunlukla Allah'a verilen ve başkası hakkında ise bir çeşit kayıtla kayıtlanan isimlerdir. el-Cebbâr, el-Hak, er-Rab vb. gibi... Bu isimler üzerine yapılan yemin yemindir. Kişi bu isimlerle Allah'tan başkasını niyet edecek olursa, o zaman yemin etmiş sayılmaz. Üçüncüsü ise, el-Hay ve el-Mü'min gibi Allah'a ve başkasına mutlak olarak verilen isimlerdir. Kişi bu kelimelerle Allah'tan başkasına niyet edecek olursa veya mutlak olarak yemin ederse yemin sayılmaz. Eğer Allah'ı kastederse bu takdirde iki yaklaşım söz konusu olur: Nevevî, *el-Muharrer*'de yer alan ifadeye göre bunun yemin olduğunu söylemiş, iki şerhinde ise buna muhalefet etmiş ve bunun yemin olmadığını söylemiştir. Hanbelîler ise bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Kadı Ebû Ya'lâ, bu-

790. Kureyş, 106/3.

nun yemin sayılmayacağını söylemiştir. el-Mecd İbn Teymiye (ö.652/1254) ise *el-Muharrer*'de yemin olduğunu ifade etmektedir."

6) Lafızda değişiklik yaparak O'nun isimlerinin manasına başkasını ortak etmektir. Bazı salih kimselere -ihtiyaçları gidermeleri, sıkıntıları kaldırmaları ve önemli ihtiyaçları gidermeleri için- Allah bir yana bırakılarak veya Allah'la birlikte dua edilen manasında *"el-Vesîle"* ismini vermek buna örnektir. Zikredilen ihtiyaçları ölülerden talep etmek de buna örnektir. Burada geçen *"el-Vesîle"* kelimesi, *"İlâh"* manasınadır. Çünkü *"İlâh"* ma'bud demektir. Dua ise, defalarca tekrar ettiğimiz üzere ibadetin özü ve en büyük rüknüdür. Söz konusu *"el-Vesîle"*, mutlak olarak işi çekip çeviren *"er-Rab"* manasına da gelir. Bu ise, Allah'ın isimlerinin -lafızları açısından değil- manaları bakımından bir sapmadır.

7) Allah'ın isimlerinin tam olan mükemmelliğine başkasını ortak etmektir. Hâlbuki O'nun isimleri tam ve kâmil olduğu için "el-hüsnâ" diye nitelenmiştir. Başkasının da Allah'ın rahmeti gibi rahmeti ve acıması olduğuna inanmak veya bunu idda etmektir. Ya da -meselâ el-Mücîb gibi- O'nun isimlerinin manası konusunda başkasının da aynı şekilde olduğuna inanmak veya bunu iddia etmektir. Yüce Allah, şöyle der: *"Kullarım sana, Beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Buna dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm."* [791] Yüce Allah, Peygamber'i Salih'in (a) dilinden şöyle der: "*Çünkü Rabbim (kullarına) çok yakındır, (dualarını) kabul edenir.*"[792] Allah'ı bir yana bırakıp da ölülere dua edenlerin bazıları, onların dualarının Allah tarafından daha çabuk kabul edildiğine ve dualarının kabule daha yakın olduğuna inanmaktadırlar. Ve böylece onlar, iki şirke birden girmektedirler. Birincisi; duasının kabul olunduğuna inanarak Allah'tan başkasına dua etme şirkidir. Halbuki Yüce Allah, *"(Onlar mı hayırlı) yoksa darda kalana kendine yalvardığı zaman karşılık veren ve (başındaki) sıkıntıyı gideren, sizi yeryüzünün hakimleri kılan mış Allah'tan başka bir tanrı mı var?"*[793] der. Yani Allah'tan başka hiçbir kimse darda kalmış olana karşılık veremez. İbadete layık olan ilâh sadece O'dur. İkincisi ise, duaya karşılık verme hızı açısından başkasını kendisinden üstün tutarak Allah'ı inkâr etmektir. Bir gün Mısırlı bir kadın

---

791. Bakara, 2/186.
792. Hûd, 11/61.
793. Neml, 27/62.

gördüm, kendisini sıkıntıya sokan bir mesele için "Yâ Mebtûlî, yâ Mebtûlî!"[794] diye dua edip, imdat diliyordu. Sakinleştikten sonra kadına dedim ki: "Niçin Mebtûlî'ye dua ediyosun da Allah'a etmiyorsun" Bana "Mebtûlî beklemez. Yani kendisine dua edip imdat dileyen kimsenin duasını kabulde gecikmez ve ihmal etmez." dedi. Sonra kendisi gibiler arasında dilden dile dolaşan bir hikâye anlattı: Adamın birisi tuzlanmış bir balık çalmış ve yemiş. Balığın sahibi, hırsıza Mebtûlî'nin ismi üzerine yemin vermiş. Hırsız yemin edince Mebtûlî yediği balığı kusturmuş. Böylesi hikâyelerden dolayı bu gibi kimseler, Allah'ın adı üstüne yalandan yere yemin etmeye cüret ederlerken, inandıkları şeylerin üstüne yemin etmeye cesaret edemiyorlar. Bu da bu gibi kimseleri âlemlerin Rabbinden daha üstün tutmalarının bir başka çeşididir. Bu yaptıkları, apaçık şirk sapkınlığıdır. Bunu yapıp bir de Müslümanlar olduklarını iddia ediyorlar. Başkalarını saptırıcı olan âlimler, bunların yaptıklarını tevil etmekte, kendilerine tepki gösterenlere "Vahhâbî" lakabını vermekte ve "Tevhid ehli kimseler" anlamına gelse bile bu lakâptan nefret etmektedirler.

وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿181﴾ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُم مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ﴿182﴾ وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ ﴿183﴾ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِم مِّن جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿184﴾ أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ وَأَنْ عَسَىٰ أَن يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ ﴿185﴾ مَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿186﴾

181- Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir ümmet bulunur.

794. Mebtûlî, salih bir kimsedir. (Çev.)

182- Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke götüreceğiz.

183- Onlara mühlet veririm (ama) benim cezam çetindir.

184- Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında (Muhammed'de) delilik yoktur. O, ancak apaçık bir uyarıcıdır.

185- Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mış Onlar artık bundan sonra hangi söze inanacaklar.

186- Allah kimi saptırırsa, artık ona yol gösterecek kimse yoktur. Ve onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır.

Bu sûrede verilen kıssaların en sonuncusu olan Mûsâ'nın (a) kavmiyle yaşadıklarının anlatılmasından sonra Yüce Allah bize bu kıssa içinde insanlığın iman, şirk, hidayet ve sapıklık konusundaki genel durumlarından kısa bir kesit verdi ve fıtratın bozulmasının ve onun akıl ve duyulardan ibaret olan yeteneklerini ihmal etmenin doğurduğu kötü âkibeti açıkladı. Kıssanın sonunda ise bozuk fıtratı düzeltecek şeyi, yani güzel isimleriyle (Esmâ-i Hüsnâ) kendisine dua etmeyi ve bu isimlerden sapmanın ortaya çıkaracağı âhiretteki kötü âkibeti gösterdi. Sonra bu birkaç âyetin ardından Muhammed ümmetinin durumuyla ilgili birkaç âyet daha getirdi. Bu âyetlere, "icâbe ümmeti" nin vasfıyla başladı. Ardından "davet ümmeti" nin içinden yalanlayanların zikriyle devam etti. Üçüncü olarak onların kafalarına gelen şüpheleri çürüttü. Sonra hadiselerin içyüzünü ve içlerinde barındırdıkları dersleri anlamaya götürecek olan tüfekkürü, Peygamber'in doğru söylediğini, Kur'ân'daki hidayeti, ilim ve hikmeti öğrenmek için burhanın ve hüccetin kaynaklarına götüren düşünceyi, ecelin yaklaşmasından öğüt almaya hazır olan nefse etki eden güzel öğüdü, Allah'a kavuşmak için gereken önlemleri almak gibi esasları gösterdi. Yüce Allah, bu âyetleri Allah'ın Sünnetinin (kanununun) sapık olacağına hükmettiği kimsenin hidayete ereceğini ummamak ve onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakmak gerektiğini beyan etmektedir. Allah Teâlâ, şöyle dedi:

Adaleti Hak İle Yerine Getiren Bir Ümmet

"Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir ümmet bulunur." Bu cümle, daha önce geçen *"Andolsun, Biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır."*[795] cümlesi üzerine matuftur. Bu ikisi de *"Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur."*[796] âyetindeki icmali tafsil etmekte ve açmaktadır. Yüce Allah, girdiği ayrıntıya saptırdığı kimselerin durumlarını açıklamakla başlamaktadır. Bunlar, kalplerini, gözlerini ve kulaklarını âyetleri derinden derine anlamak için kullanmakta ihmalkâr davranan kimselerdir ve sayıları çoktur. Fakat Allah Teâlâ buna rağmen onlar için "ümmet" kelimesini kullanmamaktadır. Çünkü onların sapıklıkta ortak bir paydaları yoktur. Zira bâtıl çoktur ve yolları farklı farklıdır. Yüce Allah, bunun ardından burada hidayet yolunu gösterdiği kimselerin halini zikretti. Buna göre onlar "ümmet" tir, yani birçok halklardan ve kabilelerden oluşan büyük bir topluluktur. Daima hakka iletirler ve -başkasını değil- adaleti hak ile yerine getirirler. Dolayısıyla onların gittikleri yol birdir, çünkü hak birdir ve birden çok değildir. İşte bunlar, Muhammmed'in (s) ümmetidir.

Bu cümlenin tefsiri, bu sûrenin 159. âyeti olan "*Musa'nın kavminden doğru yolu gösteren ve doğrulukla adalet yapan bir topluluk da vardır.*" âyetinin tefsiri yapılırken daha önce geçmişti. Dileyen oraya bakabilir. Çünkü buraya çok uzak değildir. Bu iki âyet, Mûsâ'nın (a) ümmetiyle Muhammed'in (s) ümmetinin birbirine benzer olması sebebiyle birbirine karşıt âyettir. Her iki peygamberin ümmeti, peygamberlerinin birbirine benzerliği gibi benzerdir. Bu husus da daha önce açıklanmıştı. Âyet metninde "ve mimmen haleknâ/yarattıklarımızdan" denilmesi, içinde bulunduğu cümlenin, *"ve lekad zere'nâ/Andolsun, Biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır."* âyetinin mukabili olarak gelmesindendir. Orada Yüce Allah, şu şu sıfatlarından dolayı cehennem için yarattık (zere'nâ) dedi. Burada ise sıfatları şöyle şöyle olan bir topluluğu cennet için yarattık (haleknâ) demektedir.

İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir ve Ebü'ş-şeyh "*Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir ümmet bulunur.*" âyeti hakkında İbn Cüreyc'ten şu hadisi rivayet ediyor: İbn Cüreyc dedi ki Peygamber'imizin (s)

795. A'raf, 7/179.
796. A'raf, 7/178.

şöyle dediği bize rivayet olundu: *"Bu benim ümmetimdir. Hak ile hüküm verirler, yargıda bulunurlar, hak ile alır ve verirler."*[797] Abd b. Humeyd, İbn Cerîr ve İbnü'l-Münzir bu âyet hakkında Katâde'den rivayet ediyorlar: Bize ulaştığına göre Peygamberimiz (s) bu âyeti okuduğu zaman şöyle derdi: "Bunlar sizin içindir. Sizin önünüzdeki kavme de bunun aynısı verildi. Çünkü Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: *"Musa'nın kavminden doğru yolu gösteren ve doğrulukla adalet yapan bir topluluk da vardır."*[798]

Ebü'ş-şeyh, Hz. Ali'den rivayet ediyor: Hz. Ali dedi ki: "Bu ümmet yetmiş üç fırkaya ayrılacak. Bunların birisi hariç gerisi cehennemdedir. Yüce Allah, *'Yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir ümmet bulunur.'* buyurmaktadır. İşte bu ümmetin içinden kurtuluşa erecek olan fırka, bu fırkadır." Bilindiği üzere bu haberin ilk yarısı, Peygamberimize (s) merfû olarak ulaşmaktadır. Hz. Ali'nin bunu zikretmesinin sebebi, fırk-a nâciyeyi (kurtulaşa eren fırka) açıklamak içindir. Peygamber'imiz (s) ise fırk-i nâciyeyi bazı rivayetlerde kendisinin ve sahâbîlerinin gittiği yol üzere dosdoğru gidenler şeklinde tefsir etmiştir. Her iki tefsirin manası da meâl itibarıyla birdir. Fırka-i nâciyeden maksat, Peygamber'imizin (s) davatine "icabet ümmeti"dir.

Cenâb-ı Hak, bundan sonra "davet ümmeti" nden olup da yalanlayan kimselerin durumlarından söz etmekte ve

"Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke götüreceğiz." demektedir. "İstidrac" kökü, "derece" fiilinin mastarı olan "ed-derc" veya merdiven manasına gelen "ed-derece" den türemedir. "Derece'l-kitâbe ve's-sevbe" ve "edrece'l-kitâbe ve's-sevbe" denilir. Manası, elbiseyi dürüp büktü, demektir. Bu işlem, "ed-derc" kökü̇yle ifade edilir, kelime mastar olup "medrûc" yani dürülüp bükülmüş manasınadır. Arapça'da "derece fülânün" denilir ki, manası filanca öldü, demektir. Yine "Hâzihî âsâru kavmin kad derecû" denilir ki manası; bunlar, yıkılıp yok olmuş bir kavmin geride bıraktığı kalıntılardır, demektir. Râgıb'a göre bu ifade, mecâz çeşitlerinden istiaredir. Fakat Zemahşerî, bunu *Hakîkatü'l-Esâs*'ta zikreder ve şöyle der: "İstedrecehû" demek, bir kimseyi bir dereceden bir üst dereceye yükseltti demektir. Bazıları ise mananın "öldü" manasına gelen "derece" den

797. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 135.
798. A'raf, 7/159.

türeme olarak "helâk olmasını istedi." şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Râğıb, bu âyetteki "senestedricühüm" kelimesi hakkında şunları söyler:

Bazılarına göre manası, onları kitab gibi düreceğiz, demektir. Bu da *"Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme."*[799] âyetinde olduğu gibi onları gafil kılmaktan ibarettir. Bazılarına göre ise, "Biz onları derece derece yakalarız." demektir. Bu da onları bir şeye peyder pey yaklaştırmaktan ibarettir. Tıpkı, yukarı doğru yükselen ve aşağı doğru inen merdiven basamağı gibi...[800]

Ben de derim ki, buna göre mana; onlar -durumlarının âkibetine dair hiçbir şey bilmeden- sapıklıklarının ve doğru yoldan ayrılmalarının içine salıverilecekler, şeklinde olur. Çünkü onlar, hakla batıl arasındaki çekişme, zararlıyla faydalı arasındaki mücadele hakkında Allah'ın geçerli olan kanunlarını, hakkın bâtılın tepesine inip onu yok ettiğini, insanlara faydalı olan şeyin onlara zarar vereni yere serdiğini bilmemektedirler. Yüce Allah, şöyle der: *"Bilâkis Biz, hakkı bâtılın tepesine bindiririz de o, bâtılın işini bitirir. Bir de bakarsınız ki, bâtıl yok olup gitmiştir."*[801] Bir başka âyette de şöyle der: *"Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır."*[802]

Birinci yaklaşıma göre âyetin manası, bu âkibet hususunda onları uyarmaktır. Buna göre Allah onları cezalandıracaktır, onlara karşı peygamberlerine yardım edecektir. Fakat bu tedricen olacaktır. Nitekim aynen böyle olmuştur.

"İstidrac"ın her iki manasını burada birlikte düşünmek mümkündür. Çünkü öncelikle haklarında bu âyetin indiği kimseler açısından söz konusu istidrac ortaya çıkmıştır. Bunlar, inkârcı ve Hz. Peygamber'e düşmanlıkta çok ileri giden Kureyş kâfirleridir. Kureyş kâfirleri, çokluklarına ve servetlerine aldanmış kimselerdi. Ne Hz. Peygamber'e ve ne de kendisine iman eden ve ekserisi fakir ve zayıflardan olan ilk müslamanlara itibar etmiyorlardı. Hz. Peygamber'e düşmanlıklarını ve kendisiyle savaşlarını derece derece ileri götürdüler. Sonunda Yüce Allah Bedir savaşında Peygamberini kendilerine karşı muzaffer kıldı. Ama bundan ders almadılar. Sonra Uhud savaşı-

799. Kehf, 18/28.
800. Râgıb, *el-Müfredât*, (De-re-ce. md. si), s. 167.
801. Enbiyâ, 21/18.
802. Ra'd, 13/17.

nın sonunda galip gelmeleri gururlarını daha da arttırdı. Kumandanları Ebû Süfyan, bugün Bedir'in rövanşıdır dedi. Sonunda en büyük fetih gerçekleşti. İşte bütün bunlar, gurur merdiveninin basamaklarını yukarı tırmanma, -bu ve diğer hususta Allah'ın kanununu (Sünnetullah) hiç bilmeyecekleri yerden- Allah'ın kendilerini cezalandırması, Peygamberini ve kendisine tabi olan Müslümanları kendilerine galip kılması anlamında istidraçtır.

Allah'ın Mühlet Vermesi

Süddî, istidracı ikinci manada tefsir etmiş ve manasının sadece Yüce Allah'ın kendilerini Bedir savaşında cezalandırması manasına olduğunu söylemiştir. Bazı erken dönem müfessirleri (mütekaddimûn) "istidrac"ı sözlükteki genel manasında, yani bazı isyankârların -kendilerine tövbe etmeyi unutturan ve onları nimeti verene şükretmekten alıkoyan- nimetlere aldanması manasında tefsir etmişlerdir. Ancak onların istidracı sadece bu manada yorumlamaları, âyetin nüzûl sebebinden ve haklarında indiği kimselerden gaflet içinde bulundukları anlamına gelir. Bu, Yüce Allah'ın Kalem Sûresi'ndeki şu ifadesine benzer: "*(Rasulüm!) Sen bu sözü (Kur'ân'ı) yalan sayanı bana bırak (kendini üzme). Biz onları, bilmedikleri bir yönden yavaş yavaş azaba yaklaştırıyoruz*" [803] Yüce Allah, bu âyetin arkasından buradaki ifadenin aynısını getirmektedir. Her iki sûre de Mekkî'dir. Bu ifade,

"Onlara mühlet veririm (ama) benim cezam çetindir." âyetidir. Âyette geçen ***"el-imlâ"***, zaman tanımak, mühlet vermek ve ertelemektir. Kelime, "el-melve" ve "el-mülâve, el-melâve ve el-milâve" kökünden türemedir. Manası uzun bir zaman dilimi demektir. "el-Melevâni" gece ve gündüz demektir. Râğıb der ki:

'El-melevâni' esasen gece ve gündüz değil, onların tekerrür etmesi ve uzanıp gitmesidir. Bu kökten türeme olarak 'emlâ lehû' denilir ki, manası ona uzun bir mühlet verdi, demektir. 'Emlâ li'l-ba'îri' demek, deve daha geniş bir alanda otlasın diye yularını salıverdi ve bağını genişletti demektir. Yine bu kök Kur'ân'da "Vehcürnî meliyyâ/*Uzun bir zaman benden uzak dur!* " şeklinde kullanılır. [804] Bu örnek âyette geçen "meliyyâ" "uzun zaman" demektir. "el-Melâ", alabildiğine uzanan geniş bir çöl, demektir. "[805] "el-İmlâu li'l-kâtip"

803. Kalem, 68/44.
804. Meryem, 19/46.
805. Râğıb, *el-Müfredât*, (Me-le-ve. md. si) s. 474.

deyimine gelince, kâtibe yazacak olduğu şeyi dikte etmek demektir. Bunun aslı "emlele"dir. Dolayısıyla kelime "me-le-ve" kökünden değildir.

Âyette yer alan *"el-keyd"* kelimesi ise, -"el-mekr" gibi- öyle bir tedbirdir ki, bununla dışa yansıyan durumundan başkası kastedilir. Öylesine ki hile ve tuzak kurulan kimse, yapılan işin zâhirine bakarak aldanır, farkına varamaz ve sonunda gayesi ve aslı itibarıyla kendisini üzen bir durum ortaya çıkar. "Keyd"in ekserisi, kötü bir hile ve tuzaktır. "Keyd" in iyisi de vardır, iyisiyle belli bir amaç hedeflenir. Yûsuf'un (a) ana-baba bir kardeşini, baba bir kardeşlerinin elinden kendilerinin rızalarıyla ve şeriatlarına uygun olarak almak için yaptığı hile, bunun iyisine örnektir. Bundan dolayı "keyd" kelimesi, bu gibi yerlerde Allah'a izafe edilmektedir. Cumhurun kanaatine göre, "el-keyd" ve "el-mekr" kelimesinin Kur'ân'da Allah'a izafe edilmesi veya isnad olunması, müşâkele kabilindendir. [806] Ya da, Allah'ın keydi, "ikâb" ve "cezâ" manasında tefsir edilir. Ancak bizim açıkladığımız, daha incedir. "el-Metîn" kelimesi ise, güçlü ve şiddetli manasına gelir.

Bu açıklamalardan sonra âyetin manasına gelecek olursak, ömürleri yavaş yavaş ilerleyen bu yalanlayıcılara ben mühlet veriyorum. Onlara insan toplumunun nizamı hakkındaki kanunum (Sünnetullah) gereği geçim vesileleri (rızık) ve savaş gücü veriyorum. Bunu onları sevdiğim ve kendilerine yardımcı olmak istediğim için değil, hile ve tuzak kurmak için yapıyorum. "*Şimdi sen onları bir zaman kadar gaflet ve sapıklıkları ile baş başa bırak! Sanıyorlar mı ki, onlara verdiğimiz servet ve oğullar ile kendilerine faydalar sağlamak için can atıyoruzş Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar.*"[807] Eğer benim hile ve tuzağımı sorarsan o çetindir ve güçlüdür. Buhârî-Müslim ve başka muhaddislerin rivayet ettikleri bir Ebû Mûsâ hadisinde Peygamberimiz (s) şöyle der: "*Allah, zalime mühlet verir. Verir de onu yakalayacağı zaman göz açtırmadan ansızın yakalar.*"[808] Burada sözü edilen imlâ'nın manası şudur: Allah Teâlâ'nın ümmetler ve fertler hakındaki kanunu (Sünnetullah) onların cezalarının yaratma nizamının üzerine dayandığı sebepler gereğince olması şek-

---

806. Müşâkele: Bir şeyin başka bir şeyin sadedinde zikredilmesi dolayısıyla onun lafzıyla ifade edilmesidir. *"Ve mekerû ve mekerallah/"(Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onlara tuzak kurdu. (tuzaklarını bozdu)"*(Âl-i İmrân, 3/54.) âyetinde müşâkele vardır. Çünkü Allah, tuzak kurmaz, kurulan tuzağı bozar. (Çev.)

807. Mü'minûn, 23/54-56.

808. Buhârî, *Tefsir Sûre* 11, Müslim, *Birr*, 61.

linde tecelli etmiştir. Yardımsız bırakılan bir kimse, zulmedip, haddi aştığı zaman, zulmünün hemen ardından ilâhî ceza başına gelmezse, daha da azar ve daha fazla zâlim olur. Yaptığı işin âkibetini asla hesaba katmaz. Zulmüne adamakıllı dalar, nihayet yaptığının âkibeti kendisini çepeçevre kuşatır. Bu, idarecilerin kendisini cezalandırmaları şeklinde olduğu gibi, kendisinin başka bir tahlikeye yuvarlanmasıyla da olur. Âhiret azabı ise çok daha beter ve çok daha kalıcıdır.

Bu tefsirin ilk başlarında şeyhimiz Abduh'tan ümmetlerin bu dünyadaki azaplarının düzenli ve şaşmaz bir kural olduğu, fertlerin azaplarının ise daha sonra gelebildiği ve âhirete ertelenebileceği yolunda bir görüş nakletmiştik. Biz de birçok yerde açıkladık ki, ümmetlerin cezası ile bazı fertlerin cezası, işledikleri günahların doğal bir sonucudur. Azgın ve zalim toplumların ve halkların saltanatı mutlaka ellerinden gider ve şansları aleyhlerine döner. Ayyaş ve zinakâr kimseler, sebebi içki ve zina olan hastalıklardan kurtulamazlar. Kumarbaz da çoğunlukla fakir ve beş parasız olarak ölüp gider.

Başka yerlerde toplumların cezalarına dair örnek âyetleri bir bir sıraladık. Bu âyetleri, geçmişin ve günümüzün tarihinden örnekler teyid etmekte olduğu gibi, ileride de edecektir. Son büyük savaş (I. Dünya Savaşı), Allah'ın cezasından bir parça olmaktan başka bir şey değildir ki insanlar, fıskları ve haddi aşmaları sebebiyle bu savaşın ateşinde yanmışlardır. İnsanlık, zulmünden dönmeyecek olursa, bu savaştan çok daha beterini görecektir.[809]

Hz. Muhammed'in Deli Olduğu İddiası

Bundan sonra Yüce Allah onlara peygamberliğe karşı taşıdıkları en büyük şüpheden çıkış yolunu göstermekte ve şöyle demektedir:

"Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında (Muhammed'de) delilik yoktur." Âyette geçen ***"el-cinne"***, deliliğin özel bir çeşididir. "el-Cinne", bir durumun ismi olduğu gibi, bir cinin de adıdır. Âyetin ifadesi, "cinne" kelimesinin başına bir muzaf (tamlanan) takdir edilirse ancak doğru olur. Buna göre ifade, "min messi cinne/cin çarpması" takdirindedir. Yüce Allah, müşrikler topluluğuna gönderdiği peygamberlerinin ilki olan Nûh kavminin peygamberlerini mecnun diye itham ettiklerini bize haber vermektedir. Nuh kavmi, O'nun da kendileri gibi bir beşer olduğunu ve kendileri üzerine üstün ve

809. Nitekim bir süre sonra II. Dünya Savaşı patlak vermiş ve görmüştür. (Çev.)

hâkim olmak istediğini ifade ettikten sonra şöyle diyor: "*Bu, yalnızca kendisinde delilik bulunan bir kimsedir. Öyle ise, bir süreye kadar ona katlanıp bekleyin bakalım.*" [810] Kamer Sûresi'nde ise yine Nuh kavmi hakkında şu ifadeler yer almaktadır: "*Onlardan önce Nuh'un kavmi de yalanladı, hem de kulumuzun yalancı olduğunda ısrar ederek: O, delirdi, dediler. Ve (Nuh, davetten vazgeçmeye) zorlandı.*" [811] Şuarâ Sûresi'nde Firavun'un Mûsa (a) hakkındaki ifadesi kendi ağzından şöyle aktarılmaktadır: "*Firavun: Sizin gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir,*" *dedi.*[812] Yûce Allah Zariyât Sûresi'nde onun hakkında şöyle der: "*Firavun ordusuyla birlikte yüz çevirmiş : 'O, bir büyücüdür veya bir delidir.' demişti.*"[813] Yûce Allah, aynı sûrede daha sonra bütün peygamberlerin kendilerine gönderilen peygamberler hakkında bu ifadeyi kullandıklarını ifade etmekte ve şöyle demektedir: "*İşte böylece, onlardan öncekilere her hangi bir peygamber geldiğinde hemen: O, bir büyücdür veya delidir, dediler. Bunu (nesilden nesile) birbirlerine vasiyet mi ettiler doğrusu onlar azgın bir topluluktur.*"[814]

Hz. Peygamber ve diğer peygamberler hakkında A'raf âyetiyle aynı manada birçok âyet vardır. Bunlardan birisi, Yûce Allah'ın Mü'minûn Sûresi'nde Mekke kâfirleri hakkındaki şu ifadesidir: "*Onlar bu sözü (Kur'ân'ı) hiç düşünmediler mi yoksa kendilerine, daha önce geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi Yoksa Peygamberlerini henüz tanımadılar da bu yüzden mi onu inkâr ediyorlar Yoksa onda bir cinnet olduğunu mu söylüyorlar Hayır; o, kendilerine hakkı getirmiştir. Onların çoğu ise haktan hoşlanmamaktadırlar.*"[815] Bu ifadenin aynısını Sebe' Sûresi'nde görmek mümkündür: "*Kâfir olanlar (kendi aralarında) şöyle dediler: Çürüyüp paramparça olduğunuz vakit yeniden dirileceğinizi söyleyerek haber veren kişiyi gösterelim mi 'Acaba O, yalan yere Allah'a iftira mı etmiştirş Yoksa O'nda delilik mi var (dediler).' Hayır! Âhirete inanmayanlar azaptadırlar ve derin bir sapıklık içindedirler.*"[816] Sonra yine aynı sûrede Yûce Allah, şöyle buyurmaktadır: "*(Rasûlüm! Onlara) de ki: Size bir tek öğüt vereceğim: Allah için ikişer ikişer ve teker teker ayağa kalkın, sonra da düşünün! Arkadaşınızda (Peygamberde) hiçbir delilik yoktur! O ancak şiddetli bir azap ge-*

810. Mü'minûn, 23/25.
811. Kamer, 54/9.
812. Şuarâ, 26/27.
813. Zâriyât, 51/39.
814. Zâriyât, 51/52, 53.
815. Mü'minûn, 23/68-70.
816. Sabe', 34/ 7, 8.

lip çatmadan evvel sizi uyaran bir peygamberdir."[817] Bu âyetler, A'raf âyetine benzer âyetlerdir. Hicr Sûresi'nin baş tarafında Yüce Allah, *"Dediler ki: 'Ey kendisine Kur'ân indirilen (Muhammed)! Sen mutlaka bir mecnunsun! Eğer doğru söyleyenlerden idiysen, bize melekleri getirmeliydin.'"*[818] demektedir. Sâffât sûresinde ise şu ifadeler yer alır: *"'Mecnun bir şair için biz tanrılarımızı bırakacak mıyızş' derlerdi."*[819] Tûr Sûresi'nde onlara cevap verme sadedinde şöyle buyurmaktadır: *"(Rasûlüm!) Sen öğüt ver. Rabbinin lütfuyla sen ne bir kâhinsin, ne de bir deli."*[820] Bu ifadenin aynısı Kalem Sûresi'nde de yer almaktadır: *"Nûn. Kaleme ve (kalem tutanların) yazdıklarına andolsun ki (Rasûlüm) sen -Rabbinin nimeti sayesinde -mecnun değilsin."*[821] Aynı sûrenin sonunda ise *"O inkâr edenler Zikr'i (Kur'ân'ı) işittikleri zaman, neredeyse seni gözleriyle deviriverecеklerdi. Hâlâ da (kin ve hasetlerinden:) 'Hiç şüphe yok o bir delidir.' derler. Oysa o (Kur'ân), âlemler için ancak bir öğüttür."*[822] Tekvîr Sûresi'nde vahiy meleğinin niteliklerinin tanıtımının ardından *"Arkadaşınızda (Muhammed) mecnun değildir."*[823] denilmektedir.

İbn Humeyd, İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim ve Ebü'ş-şeyh, Katâde'den rivayet ediyorlar: Bize haber verildi ki, Hz. Peygamber bir gün Safâ tepesine çıktı ve Kureyş'i boy boy (İslâm'a) davet etti. Ey filan oğulları! Ey filan oğulları! (diye seslendi). Onları Allah'ın azabına ve vereceği musibetlere karşı sabaha kadar uyardı. Nihayet içlerinden birisi "Sizin bu arkadaşınız delidir. Sabaha kadar bağırdı durdu." dedi. Bunun üzerine Yüce Allah, *"Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında (Muhammed'de) delilik yoktur."* âyetini indirdi.[824]

Daha önceki yaptığımız açıklamalardan gördük ki, bütün kâfirler peygamberlerine "delidir" iftirası atmışlardır. Çünkü peygamberler, başkaları gibi birer beşer olmalarına rağmen Yüce Allah'ın peygamberliğini ve vahyini kendilerine verdiğini iddia etmektedirler. Hâlbuki onlar, dünyaya gelmeleri

817. Sebe', 34/46.
818. Hicr, 15/6, 7.
819. Sâffât, 37/36.
820. Tûr, 52/29.
821. Kalem, 68/1, 2.
822. Kalem, 68/51, 52.
823. Tekvîr, 81/22.
824. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 136.

ve yaşantılarından bilindiği üzere insanlık ufkunun üzerine çıkarak diğer insanlar üzerinde ayrıcalıklı olmuş kimseler değillerdir. Ve çünkü peygamberler, onlar nezdinde benzeri bilinmeyen bir şeyi iddia etmektedirler. İddia ettikeleri şey, onların akıllarının düşünmekle ulaşabileceği bir şey de değildir. İddia ettikleri husus, insanların çürüyüp yok olduktan sonra yeni bir yaratılışla tekrar dirilecekleri hususudur. Ve yine o peygamberlerden her biri, insanların yanlış yolda olduklarını ve kendisinin doğru yolda olduğunu, onların sapıklık içinde, kendisinin ise isabetli bir tercih yapmış, onların hüsran içinde kendisinin ise felâha ermiş olduğunu iddia etmektedir. Bu kuraldan sadece kendisine uyan ve tabi olan kimseler müstesnadır. Ve çünkü onlar, tanrılara ibadet etmeyi yasak etmekte ve onların dua ve tazim edip, adaklar adayarak kendileriyle tevessül edenleri Allah'a yaklaştırdıklarını ve O'nun katında şefaat ettiklerini kabul etmemektedirler. Peygamberler, şefaatin sadece Allah'a ait olduğunu, O'nun izni olmadan hiçbir kimsenin O'nun nezdinde şefaat edemeyeceğini, sadece şefaatına rıza gösterdiği kimselerin şefaat edebileceklerini, söz konusu ilâhların Allah katında kendilerine tevessül edenlere şefaat etme yetkilerinin olmadığını ifade ettiler.

Peygamberler, Allah'ın yanında üstün bir melek ve büyük bir salih kimsenin -kendilerini hatırlatan sûretleri, heykelleri ve cesetleriyle şerefli olan kabirleri şöyle dursun- bizzat kendileri olmak üzere hiçbir kimseye dua edilemeyeceği hükmünü getirdiler. Müşriklerin görüşüne göre isyankâr olan günahkâr kimsenin, arada herhangi bir vasıta ve vesile olmaksızın Allah'a yakarması yakışık almaz. Çünkü böyle bir kişi, günahlarla kirlenmiştir, dolayısıyla o, bu temiz kimselerden kendisini Allah'a yaklaştıracak birisine muhtaçtır. Onların kafalarındaki şüphe, dünyadaki büyük hükümdarların huzurlarına vezirlerinin ve muhafızlarının izni olmadan hiçbir kimsenin girememesi olgusundan kaynaklanmaktadır. Tuhaf olan şudur ki; bu şirk esasına dayanan şüphe, bütün müşriklerde zincirleme devam edip gelmektedir. Hatta Ehl-i Kitabtan ve Müslümanlardan ilâhî Kitapların naslarına ve peygamberlerin Sünnetlerine aykırı davaranarak putperestlerin yaptıklarını yapanlarda bile bu anlayış vardır. Bunlar, âlemlerin Rabbi ve merhamet edenlerin en merhametlisi olan Yüce Allah'ı zorba ve zalim hükümdarlara benzetmekte herhangi bir sakınca görmemektedirler.

Âyetin manasına gelecek olursak, ***"Düşünmediler mi ki"*** sorusu inkâr ve azarlama manasındadır. Bu, daha önce benzerleri geçtiği üzere ifadenin akışından bilindiği için hazfedilen fiile dahildir. İfadenin takdiri şöyledir: İlk doğumundan itibaren durumu, davetinin gerçek mahiyeti, peygamberliğinin alâmetleri, Rabbinin vahdaniyetine dair âyetler, mahlukatı ilk yarattığı gibi yeniden diriltmeye olan kudreti ve bu husustaki hikmeti üzerinde düşünmeyerek Peygamber'i yalanladılar öyle mi Çünkü âyette "tefekkür" fiilinin mef'ûlünün hazfedilmesi, -bir maânî ilmi kâidesi olarak- sözün gelişinin delâlet ettiği mananın genel olduğuna işaret ediyor. Sözün öyle söylenmesini de o durum gerekli kılıyor.

Dikkat edin! Onlar tefekkür etsinler! Çünkü bu nokta tefekkür ve derinden derine düşünme makamıdır. Eğer tefekkür ederlerse, hakkı bilmeye yaklaşırlar. Peki, hak nedir "Mâ bi sahibihim min cine/arkadaşlarında delilik yoktur." cümlesi, Peygamber'in durumu hakkında olumlu ve olumsuz gerçeği beyan etmek için getirilmiş bir başlangıç cümlesidir. Tıpkı Yüce Allah'ın *"(Rasûlüm) sen -Rabbinin nimeti sayesinde -mecnun değilsin."*[825]; ifadesiyle *"Arkadaşınız (Muhammed) de mecnun değildir."* [826] ifadesi gibi... Sebe' âyeti de böyledir. *"De ki: Ben sizden bir ücret istemişsem, o sizin olsun. Ücretim yalnız Alah'a aittir. O, her şeye şahittir."* [827] Bundan dolayı her iki âyet de Peygamberliği konusunda Rabbi adına tebliğ eden ve uyaran olması dışında kalan bütün sıfatları O'ndan uzak kılarak son bulmaktadır. Yüce Allah burada ***"O, ancak apaçık bir uyarıcıdır."*** dedi. Arapça'da ***"el-inzâr"***, kendisine aykırı davranmaktan korkutmayla birlikte yapılmış bir öğretme ve irşattır. Yani O, deli değildir, sadece ve sadece uyarıcıdır, nasihat edendir, Allah adına tebliğ ve beyan edicidir, kendisinin çağrısına uymadığınız takdirde başınıza gelecek dünya ve âhiret azabına karşı sizi uyarmaktadır. O, -aranızda birliği sağlayarak, fertlerinizi ve toplumunuzu ıslah ederek, başkalarına hâkim kılarak, sizi dünyada hayat bahşedecek şeylere çağırmaktadır. Âhirette de Rabbinize kavuşmakla size hayat verecektir. Cenâb-ı hak, Sebe' Sûresi'nde *"O, ancak şiddetli bir azap gelip çatmadan evvel sizi uyaran bir peygamberdir."*[828] buyurmaktadır.

825. Kalem, 68/2.
826. Tekvir, 81/22.
827. Sebe', 34/47.
828. Sebe', 34/46.

Yüce Allah, bu iki âyette ve Tekvîr Sûresi'ndeki âyette Hz. Peygamber'i onların "arkadaşı" olarak nitelemektedir. Bundan maksat, Hz. Peygamber'in ilk gençlik yıllarından kırk yaşını geçinceye kadar onları tanıdığını hatırlatmaktır. Bu takdirde onlara düşen, O'nun şerefli ve aklın güzel bulduğu yaşantısı üzerinde hakkıyla tefekkür etmeleridir. Etsinler ki, anormalliğin ve akla uygun olandan uzak olmanın O'nun âdeti olmadığı gibi, kendisinde gözlenen bir durum da olmadığını öğrenmiş olsunlar. Yalan söylemek de böyledir. Nitekim Mekke'li bazı önderler O'nun yalan söylememesi hakkında şöyle derler: "Muhammed asla hiçbir kimseye yalan söylemedi. O halde hiç yalandan yere Allah'a iftira atar mı" Yüce Allah, o önderler hakkında şöyle der: *"Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."*[829]

Biz bu tefsirimizde müşriklerin Peygamberlere karşı beşer oldukları yolunda ortaya attıkları şüpheyi cevabıyla birlikte beyan ettik. Bunun yanında onların öldükten sonra dirilmeye karşı şüphelerini de yine cevabıyla birlikte açıkladık.

Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber'in gençliği, ahlâkı, âdâbı, denedikleri güvenirliliği ve çocukluk döneminden olgunluk yaşına kadar doğru sözlülüğü üzerinde tefekkür etselerdi... Sonra kendilerini davet etmiş olduğu sadece Allah'a ibadet etmek suretiyle Allah'ı tevhid ilkesi... Göklerin ve yeryüzünün hak üzere yaratılmasının hikmetinin O'nun abesle meşgul olmaktan tenzih edilmesini gerektirdiği üzerinde düşünselerdi... -Ki, işiten, gören, aklını çalıştıran ve her şeyin gerçek mahiyetini geçmişte, şimdi ve gelecek zamanda araştıran insanın varlığının, haddi zâtında imkânsız olan mutlak yoklukla son bulması böyle bir abestir.- Sonra onlar putlara tapmakta olduğu gibi dinî, edebî, medenî ve sosyal durumlarının kötülüğü ve Hz. Peygamber'in kendilerini bu durumlarını düzeltmeye davet etmesi üzerinde düşünselerdi... Bu dînî, edebî, sosyal ve siyasî ıslahın ancak ve ancak hükümranlık ve mutluluk meyvesinden başka bir şey vermeyeceğini ve bunun kaynağının davet eden peygamberin deliliği olmadığını anlarlardı. Dahası; O'nun getirdiği ıslah projesinde aklen anlaşılamayacak noktalar varsa şöyle düşünülür: Böylesi yüce bir ilim ve bu kâmil ıslah, ümmî bir toplumda yetişmiş ve kendisi de ümmî Abdullah'ın oğlu Muhammed'in kafasından çıkmış olamaz.

829. En'âm, 6/33.

Yine Kur'ân'ın üslûbunda ve nazmında insanlığı benzerini getirmekten âciz bırakan bu belâgat da Muhammed'in eseri olamaz. Çünkü O, kırk yaşına kadar bir tek kasîde yazmamış ve bir tek hutbe irad etmemiştir. Kur'ân'ın davet etiği her şeye karşı getirdiği bu kapsamlı delillerin ve aklî, ilmî ve kevnî burhanların Abdullah oğlu Muhammed gibi ömrünün o yaşa kadar geçen kısmında kimseyle münazara yapmamış, kimsenin övünmesine övünmeyle karşılık vermemiş ve hiç kimseyle mücadele etmemiş bir kimsenin ağzından çıkması da mümkün değildir. Müşrikler bütün bu noktaların üzerinde düşünüp tefekkür etselerdi, bütün bunların Allah tarafından gelen bir vahiy olduğunu, bunları kalbine vahyedenin de Allah olduğunu ve O'nun katından ruhuna inmiş olduğunu anlarlardı. Ve yine bunların Allah katından geldiğini uzak bir ihtimal olarak görmelerinin de bir cehalet olduğunu öğrenirlerdi. şu halde her şeye kâdir olan Allah, rahmetini kullarından dilediğine verir. Bundan dolayı Yüce Allah, sûrenin tam bu noktasında ve başka yerlerde onları tefekküre teşvik etmektedir. Allah Teâlâ, bundan sonra O'nun apaçık bir uyarıcı ve gelip çatmadan önce şiddetli bir azabın geleceğini uyaran bir nezîr olduğunu hatırlatmaktadır.

Allah Teâlâ, bundan sonra onları düşünmeye ve aklî akıl yürütmeye davet etmekte ve şöyle demektedir:

"Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı?" Âyette geçen ***"el-melekût"*** kelimesi, -"faalût" kipinin de delâlet ettiği gibi- "büyük mülkiyet ve tasarruf" demektir. Göklerin ve yeryüzünün melekûtundan maksat, bütün âlemin toplamıdır. Çünkü âleme bakıp Allah'ın kudretine, sıfatlarına ve vahdaniyetine ulaşmak çok belirgindir. Çünkü âlemin bütünü itibarıyla kadim ve ezelî olması mümkün değildir. Âlemin (vâcib değil) mümkün olduğu ve içinde bulunan herşeyin hâdis (sonradan olma) olduğu noktasında evren bilimciler arasında hiçbir niza ve çekişme yoktur. Bilginlerin ihtilaf ettikleri nokta, kâinatın kaynağı ve hangi şeyden vücuda getirildiği noktasındadır. Kâinatın mutlak yokluktan meydana gelmesi mümkün değildir. Çükü mutlak yokluğun dış dünyada herhangi bir hakikati yoktur. Tam tersine bu, farazî bir durumdur. Bu farazî yokluktan varlığın çıkması mümkün değildir. Kâinatın bir kısının diğer kısımını yoktan var etmesi de mümkün değildir. Bu da herkesçe bilinen apaçık bir hakikattir. Bundan dolayı kâinatın bir kısmının di-

ğer kısmını var ettiği görüşünü hiçbir kimse söylememiştir. O halde kâinatın kendi dışında bir başka varlık tarafından yoktan var edilmiş olması gerekir. Bu varlık da vâcibü'l-vücûd olan Allah'tır. Sonra büyük varlık âlemindeki bu genel nizam, âlemin kaynağının bir olduğunu, kâinatın idaresinin bir olan ve çok bilen birisinin ilmine ve bir tek hakîmin hikmetine dayandığını göstermektedir. Bu varlık da Yüce Allah'tır. *"Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar Yoksa kendileri mi yaratıcıdırlar Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar Hayır! Onlar bir türlü anlayıp inanmazlar."*[830]

Âyetin manasına gelecek olursak; Onlar güvenirliliği ve doğruluğuyla meşhur olan Peygamber'i yalanlayıp da "O, delidir." mi dediler? Hâlbuki O, onların arasında tefekkür etmekle ve akıllı olmakla meşhurdur. Hatta Hacer-i Esved'i yerine koyarken aralarında çıkan uyuşmazlığın çözümü için O'nun hakemliğini, ihtilafı çözecek hüküm kabul etmişlerdi. Onlar,-olanca büyüklüğüne rağmen- göklerin ve yerin hükümranlığının tümü ve onların tümünde var olan genel nizam üzerinde, göklerde ve yerde -ne kadar küçük ve hassas, ne kadar gizli ve gözle görülmez olursa olsun- yarattığı her şey üzerinde derinden derine düşünmediler ve bütün bunlara akıl yürütme nazarıyla bakmadılar. Allah'ın yarattığı her şeyde, ilmini, kudretini, dilemesini, hikmetini, lütfunu, rahmetini, hiçbir şeyi boş yere yaratmadığını ve insanları başı boş olarak bırakmadığını gösteren bir delil vardır. Bu delil, söz konusu hususlara o şeyin ezelde mevcut değilken sonradan var olmasıyla ve her vasfının mukabil olan vasfa tercihi edilmesiyle ve her birinin taşıdığı fayda ve menfaatle delâlet eder. Yaratılan her parçada durum böyle olursa, geneli itibarıyla en büyük mülk ve içindeki eşsiz nizam hakkında ne dersin? Onlar yalanladılar ve söyledikleri o sözleri söylediler öyle mi? Bunu yaparken ne en büyük âlem ve ne de en küçük âlemdeki zerreler hakkında düşünmediler ve onlara, derinden derine düşünme, ibret, tefekkür ve akıl yürütme nazarıyla bakmadılar. Ecellerinin yaklaşmasından ve kötü amelleriyle Allah'a gelmelerinden kaynaklanacak şeyler üzerinde de kafa yormadılar. Fertlerin ecelleri, ne kadar uzun olursa olsun yine de kısadır, ecelleri hususundaki emelleri ne kadar uzun olursa olsun, gerçekte o yakındır. Onlar Allah'ın mülkü veya onun bir parçası hakkında düşünseler ve Allah'ın onu yaratmasından ders alsalardı, bunların yardımıyla Hz. Peygamber'i tasdik etme

830. Tûr, 52/35, 36.

yolunu bulurlardı. Ecellerinin yaklaşmış olabileceği üzerinde kafa yorsalardı, kendi nefisleri için hazırlık yaparlar ve Rasûlullah'ın (s) kendilerini uyarmasını kabul etmenin akıllılık ve düşünceli olmak olduğunu görürlerdi. Çünkü o uyarının dünyada hayırlarına oluşu açık olup, onlar bunu inkâr etmemektedirler. Âhirette hayırlarına oluşu ise -kişi, O'nun getirdiği "öldükten sonra dirilme"yi ve "ceza"yı tasdik ettiği takdirde- çok daha muazzamdır. Gerçekten dirilme ve ceza haktır ve gerçektir. Onların Hz. Peygamber'i inkârları yerinde ve doğru ise, -ki doğru değildir- hesap için hazırlıklı olmakta onlara gelecek herhangi bir zarar yoktur. Nitekim şair şöyle der:

[——— **Yollanacak** ———]

"Doktorla müneccim dediler ki bana,
"Dirilmez ölüler." Dedim; "Yaklaşmayın bana,
Doğruysa sözünüz, zararda değilim ben,
Doğruysa sözüm, zarardasınız sizler, değilim ben."

Şu halde deli olan, O'nu peygamber olarak kabul etmek suretiyle dünya ve -gerçekleşmemesinde hiçbir zarar olmayan bir ihtimalle bile olsa- âhiret mutluluğunu terkeden kimsedir. Yoksa her iki dünyadaki mutluluğa veya iki şeye davet eden değildir. Bu iki şeyden birisinin faydalı olduğuna kesin kanaat ederken, diğeri ise ya faydalıdır ya da zarasızdır. Akıllarını çalıştırsınlar ve bilsinler diye aklî ve ilmî burhanlarla desteklenmiş olan Rablerinin Kitab'ıyla arkadaşlarının kendilerini çağırdığı işte budur.

"Onlar artık bundan sonra hangi söze inanacaklar." Bu âyet yine bu lafızla Mürselât Sûresi'nin sonunda[831] yer almaktadır ki orada -herbir türün delili ayrı ayrı anlatıldıktan sonra- öldükten sonra dirilme ve cezanın gerçekliğine deliller getirilmiş, yalanlayanlar ise "veyl" ve "helâk"le tehdid edilmiştir. Câsiye Sûresi'nin altıncı âyetinde Allah'ın müminlere, kesin olarak inananlara ve aklını kullananlara olan ibret verici işaratler (âyetler) hatırlatıldıktan sonra şöyle denilmektedir: *"İşte sana gerçek olarak okuduğumuz bunlar Allah'ın âyetleridir. Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?"*[832]

831. Mürselât, 77/50.
832. Câsiye, 45/6.

Bütün bu âyetlerde geçen *"hadis"* kelimesi, Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'dır. Kelimenin Kur'ân manasında olduğuna Yüce Allah'ın Peygamber'ine olan şu ifadesi delâlet etmektedir: *"O, ancak apaçık bir uyarıcıdır."*[833] Mürselât âyetinde karîne, O'nu yalanlayanlara karşı yapılan tehdid olurken, Câsiye âyetinde ise sûrenin Kitab'ın zikriyle başlamasıdır. Buna göre âyetin manası, Allah'ın ilk âyette ve işaret olunan diğer âyetlerde zikredilen Kitab'ından sonra başka hangi söze inanacaklar?

Söylenmek istenen şudur: Muhammed, Allah'ın Rasûlüdür ve Allah adına apaçık bir uyarıcıdır. O, insanları bu sözle, yani bu Kur'ân'la Allah'ın emrettiği şekilde uyarmaktadır: *"Bu Kur'ân bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu."*[834] Kur'ân beyan açısından Allah'ın Kitapları içinde en mükemmeli, burhan açısından en güçlüsü ve otorite açısından en ezici olanıdır. O'na iman etmeyen kimsenin başkasına iman etmesi beklenemez. Soğuk ve berrak suyla susuzluğunu gidermeyen kimse, susuzluğunu başka neyle giderebilir? Gün ışığında görmeyen, başka hangi ışıkla görür? Bundan sonra Allah Teâlâ şöyle dedi:

"Allah kimi saptırırsa, artık ona yol gösterecek kimse yoktur." Bu cümle, isti'nâf-i beyânî[835] olup, ifade akışının tamamının manasını ifade etmektedir. Cümlenin manası şudur: Allah Teâlâ, bu Kur'ân'ı hidayetin en büyük vesilesi kılmıştır. Yüce Allah onu -inkârcılar ve inatçılar için değil- müttakiler için hidayet rehberi kılmıştır. Bu Kitab'ı tebliğ eden Peygamber'i de peygamberlerin en mükemmeli, hali, aklı, ahlâkı ve ümmî oluşuyla burhan açısından da en güçlüsü kılmıştır. Her kim, âyetlerinin açıklığına ve beyyinelerinin kuvvetine rağmen bu Kitapla ve onunla meydan okuyan bu Peygamberle imana ve hidayete olan yeteneğini kaybedecek olursa, o Allah'ın saptırdığı kimselerdendir. Bir başka ifadeyle, Allah'ın insanın yaratılış nizamı ve insanın amellerinde neticelerin sebeplerle olan direkt ilişkisi hakkındaki kanunu (Sünnetullah), o insanın sapık ve sapıklıkta kök salmış olmasını gerekli kılmıştır. İnsanın sapıklığa düşmesi Allah'ın kanunları (Sünnetullah) gereği olduğuna göre, artık Allah'tan sonra onu kim hidayet yoluna çevirebilir

833. A'raf, 7/184.
834. En'âm, 6/19.
835. İsti'nâf-i beyânî olan cümle, mukadder bir soruya cevap teşkil eden cümledir. (Çev.)

Allah'ın yaratıkları içinde O'nun kanunlarını değiştirmeye ve tebdil etmeye hiç kimsenin gücü yetmez.

"Ve onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır." Yani Allah Teâlâ, bu sapıkları atılan değersiz şey gibi azgınlıkları içinde bırakır. Durumları, şaşkınlık ve belirsizlikten kaynaklanan bir terüddüt halidir. Artık ne bir çare ve ne de bir çıkış yolu bulabilirler. Bu ifade, onların kendi kesbleri ve kazançlarından kaynaklanan sapıklıklarının sebebini açıklamaktadır. Bu sebep, tuğyândır. Tuğyân, küfür, zulüm ve günahtan kaynaklanan batıl ve kötülükte haddi aşmak, demektir. Bunlar ise insanı "ameh"e yani şaşkınlık içinde dolaşmaya ve belirsizliğe düşmeye götürür. Âyette, zamir müfret kılınırken "men yudlil" ifadesinin lafzı, çoğul kılınırken de manası gözetilmiştir ki manası çoğuldur. Bunun Kur'ân'daki benzeri çoktur.

Anlattıklarımızdan görüldü ki, "saptırma" fiilinin Allah'a isnad edilmesinin manası Allah'ın onları zorla sapıklığa düşürmesi ve kudreti sayesinde hidayet yoluna girmekten aciz bırakması değildir ki sapıklıkları isteğe bağlı değil, zorunlu olsun. Tam tersine âyetin manası, onların küfrü ve sapıklığı işlemeleri ve bu hususta aşırı gitmeleri ve sonunda azgınlıkta şaşkınlık sınırına varmış olmalarıdır. Bu ihtiyârî hareketleriyle onlar, azgınlığın zıddı olan hidayet ve imanı kaybetmiş olmaktadırlar. Kıraat imamlarından Hamza ve el-Kisâî, "yezeru" fiilini "râ" harfinin sâkin kılınmasıyla "yezerhum" şeklinde okumuşlardır. Bazılarının görüşüne göre böyle okunması tahfif gayesiyledir. Başka bazılarına göre ise, şartın cevabı üzerine atıf sebebiyle i'rabdan dolayı böyle okunmuştur. Bazı kıraat imamları bu fiili, "iltifat" sanatı yapmak için "nûn" harfiyle "nezeruhum/azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakırız." şeklinde okumuşlardır.

Fikir, Tefekkür ve Aklî Nazar (Düşünce)

Âyetlerin lafzî yönden incelenmesi durumunda karşımıza iki kelime çıkmaktadır. Bunlar, ***"tefekkür"*** ve ***"aklî nazar (düşünce)"*** kavramlarıdır. Burada Hz. Pegamber'in -aralarındaki bazı azgınların iddia ettikleri gibi- deli olmadığının açık olduğu konusunda ***"tefekkür"*** kelimesi kullanılırken, Rasûlullah'ın onlara getirmiş olduğu Allah'ın Kitab'ına iman konusunda O'nun mülkünün bütünü ve parçaları üzerinde düşünme konusunda ***"na-***

zar" kelimesi kullanılmaktadır. Dolayısıyla biz, bu iki kelime arasındaki farkın inceliğini ve iki âyetin tefsirini ortaya çıkaracak bir açıklama yapalım:

"el-Fikr" kökü, manalar üzerinde derinden derine düşünmek ve teemmül etmek demektir. Bu kelime, "fekera-yefkiru-fikren" kökünden isimdir. Kelimenin "fekkera" ve "tefekkera" diye mezid bâbdan kullanımı da vardır. "el-Fikratü" ve "el-fikrâ" da "el-fikr" gibidir. Kelimenin manası, zihni çalıştırmak ve meseleler üzerinde dolaştırmak, demektir. Râgıb bu konuda şöyle der:

"'el-Fikretü', bilgiyi bilinen nesneye bağlayan şeydir. 'Tefekkür' ise, bu kuvvetin aklın düşüncesine göre dolaşması demektir. Tefekkür ancak, kalpte belli bir sureti olan şey için mümkündür. Bundan dolayı şu hadisi rivayet etmişlerdir: *'Allah'ın nimetleri üzerinde düşünün! Zâtı üzerinde kafa yormayın.'*[836] Çünkü O, belli bir suretle vasfedilmekten münezzehtir. Râgıb, daha sonra aralarında bu A'raf âyeti de olmak üzere bu husustaki örnek âyetleri zikreder. Daha sonra da edibin birinden şu görüşü nakleder: 'el-Fikr' kelimesi 'el-ferk" kelimesinden harfleri yer değiştirmek suretiyle yapılmıştır (maklub). Fakat bu kök, çeşitli manalarda kullanılır. Fikir de, meseleleri hakikatine erişmek maksadıyla araştırmak ve kumaşı çitiler gibi evirip çevirmektir."[837]

Mantık bilginleri şöyle derler: el-Fikr, tasavvurî [838] veya tasdîkî [839]meçhule ulaşmak için bilinen şeyleri tertip etmek, demektir. Fikr, eşyanın zahirine göre veya zahiri hakkında herhangi bir inceleme ve takdirde bulunmaksızın tereddüt etmeden hüküm vermenin zıddıdır. Kur'ân'ın "tefekkür" ve "tefkîr" kelimelerini kullanması, bunların sırf aklen kavranan (akliyyât) veya başlangıcı maddî olan akliyyâtta kullanıldığını gösterir. İnsan, sözlerin birbirinden ayıklandığı yerlerde söylemesi gereken, fiillerin tenkit edildiği yerlerde de yapması gereken üzerinde tefekkür eder. İnsan, başkalarının sözleri ve fiilleri üzerinde tefekkür eder. Sosyal, edebî, dinî ve siyasî meseleler üzerinde düşünüp tefekkür eder. Yine insan, mesmûât (işitilen şeyler) ve ma'kûlât (aklen kavranan şeyler) gibi mubsarât (görülen şeyler) üzerinde de düşünür.

836. Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, I, 136; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 81.
837. Râgıb, *el-Müfredât*, (Fe-ke-ra md. si). s. 384.
838. Temel kavramlara ve onların tanımlarına ilişkin olan şeylere tasavvurî denir. (Çev.)
839. Tasdikî ise çıkarımlara dayalı demektir. (Çev.)

Kur'ân, bu kelimeyi daha çok Allah'ın âyetleri, varlığının, vahdaniyetinin, hikmetinin ve rahmetinin alâmetleri hakkında kullanmaktadır.

"Nazar" kelimesine gelecek olursak; Râgıb *el-Müfredât*'ında bu kelime hakkında şöyle der:

"Nazar, gözü (basar) veya basîreti bir şeyi idrak etmeye ve görmeye çevirmek, demektir. Nazar kelimesiyle bazen düşünme ve inceleme kastedilirken, bazen 'reviyye' demek olan incelemeden sonra elde edilen bilgi (marifet) kastedilir. 'Nazartu felem tanzur.' denilir. Manası, ben düşündüm, fakat sen düşünmedin ve incelemedin, demektir. Yüce Allah'ın *'Kul unzurû mâzâ fi's-semâvâti ve'l-ardi/De ki: 'Göklerde ve yerde neler var, bakın (da ibret alın!)"*[840] ifadesindeki 'unzurü' fiili, 'düşünün' demektir. 'Nazar' kelimesinin 'basar' (göz) kelimesiyle birlikte kullanılması sıradan ve sade insanlar nezdinde daha yaygınken, 'basîret' le birlikte kullanılması ise seçkinler nezdinde daha yaygındır."[841] Gerek mantıkçı ve gerekse kelâmcı aklî ilimlerde ilim yapan âlimler, "fikir" ve "nazar" kelimeleri birbiriyle eş anlamlı mıdır, yoksa birisi diğerinden daha dar kapsamlı mıdırş diye ihtilaf etmişlerdir. Onların bu hususta uzun uzun açıklamaları vardır. Ancak bunların çoğunluğu terim üzerine olup, dildeki kullanımla kayıtlı değildir.

Kur'ân'ın bu kelimeyi kullanımı, -genelde "maddî nazar"da olduğu gibi- "aklî nazar"ın da fikir ve tefkirin prensiplerinden birisi olduğunu göstermektedir. *"(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?"*[842] âyetiyle *"Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve nasıl donatmışız!"*[843] âyeti 'maddî nazar'a örnek teşkil etmektedir. Geriye bıraktıkları eserleri görmek suretiyle miletlerin âkibetleri üzerinde düşünmek de bu kabildendir. Buna dair Kur'ân'dan birçok âyet ve şâhit vardır. Ancak bunları bir bir zikrederek sözü uzatmak istemiyoruz. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetler, maddî prensiple fikrî prensibi birleştirmiştir. Göklerin ve yerin mülkü, maddî ilke, ecelin yaklaşması da fikrî prensiptir. Bu ikisi ve bunların niteliğinde olan başkaları, İslâm dininin binasının aklî nazarla tefekküre da-

840. Yûnus, 10/101.
841. Râgıb, *el-Müfredât*, (Na-za-ra. md. si), s. 497.
842. Gâşiye, 88/17-20.
843. Kaf, 50/6.

yandığını göstermektedir. Çünkü gerek fertler ve gerekse toplumlar bu iki prensiple birbirinden ayrılırlar. En iyi bilen ve en hikmet sahibi olan ancak Allah'tır.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا
عِندَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا
قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ اللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
﴿187﴾

187- Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz. O göklere de yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır; ama insanların çoğu bilmezler.

Kıyamet

Bu âyetin öncesiyle olan bağlantısı şudur: Bu âyet, gelip çattığında herkesin ecelinin gelmiş olduğu kıyamet hakkında nazar ve tefekkür etme öğüdü vermektedir. Bu öğüt, Kur'ân'ın indiği asırda yaşayanlarla, onların içinden bu sûrenin indiği sırada yaşayanların ecellerinin yaklaşması üzerine nazar ve tefekkür öğüdünün ardından verilmektedir. Bir başka ifadeyle; bu âyet her bir ferdin "özel kıyameti"nden sonra herkesin başına gelecek olan "genel kıyamet" hakkındadır. Allah Teâlâ, şöyle diyor:

"Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar."

Âyette geçen ***"es-sâ'a"*** kelimesi, sözlükte "belirsiz bir zaman dilimi" demektir. Bu dilime, "sâ'a zemâniyye/zaman dilimi" denilir. Bu sûrenin baş taraflarındaki *"Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri (saat)*

kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler."[844] âyetinde geçen ***"saat"*** kelimesi bu manadadır. Gökbilimcilerin terimi olarak *"saat"*, bir gün ve bir gecenin bir birine eşit yirmi dörtte bir parçasını ifade eder. Bir saat 60 dakikaya, bir dakika da 60 saniyeye ayrılır. Bu taksim, bütün medenî ülkelerde genel bir âdet halini almıştır. Söz konusu zaman dilimi, adına saat denilen bir âletle belirlenir, saat aleti, Araplar nezdinde biliniyordu. Hadiste "Yevmü'l-cumuati isnetâ aşrete sâaten/*Cuma günü oniki saattir."*[845] denilmektedir. Bunun manası, cumanın sadece gündüz olan bölümü on iki saattir, demektir.

Lisânu'l-Arab 'da ***"saat"*** kelimesi şöyle açıklanmaktadır: Saat, gece ve gündüzün belli bir parçasıdır. Kelimenin çoğulu, "sâ'ât" ve "sâ'" şeklindedir. "Câenâ ba'de sev'in mine'l-leyli ve ba'de süvâin." denilir ki manası o bize gecenin sükûnete ermesinden veya bir süre sonra geldi, demektir. es-Sâ'atü, şimdiki zaman demektir. *"Yevme tekûmü's-sâ'a yuksimu'l-mücrimûne/Kıyamet koptuğu gün, günahkârlar, (dünyada) ancak pek kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler."*[846] âyetindeki *"saat"* kelimesi, "kıyametin kopma vakti" demektir. Bundan dolayı bu vaktin hangi vakit olduğu bildirilmemiştir. Kıyamete *"saat"* ismi işte bu yaklaşımdan dolayı verilmektedir. "es-Sâ'atü" demek, "kıyamet" demektir. Zeccâc'a göre "es-sâ'a", kulların öleceği vakitle, dirilecekleri vakit demektir, ki kıyamet o zaman kopar. Bu vakte *"saat"* denilmiştir, çünkü bu vakit, insanların neye uğradıkarını bilmeyecekleri vakittir, dolayısıyla bütün mahlukat, ilk korkunç sesin çıkmasıyla ölür. Yüce Allah, bu ilk haykırışı şöyle ifade eder: *"(Onları helâk eden) korkunç sesten başka bir şey değildi. Birdenbire sönüverdiler."*[847]

Zeccâc daha sonra *"saat"* kelimesinin Kur'ân'da ve hadiste tekrar tekrar geçtiğini belirtir ve kelimenin esasen iki manada kullanıldığından söz eder. Bu iki mana, daha önce zikretmiş olduğumuz, "zaman dilimi" ve "astronomik saat" manalarıdır. Zeccâc birinci mana hakkında şöyle der: 'Celestü indeke sâ'aten mine'n-nehâr" denilir ki manası senin yanında az bir süre oturdum, demektir. Daha sonra kelime istiare sanatıyla "kıyamet günü" anlamında kullanılmıştır. Zeccâc der ki: Kur'ân'da geçen bütün *"saat"* kelimelerinin manası, kıyametin kopacak olduğu zaman manasınadır. Zeccâcın söylemek

844. A'raf, 7
845. [illegible], [illegible]*umua*, 14.
846. [illegible], [illegible]/55
847. [illegible], 6/29.; *Lisânü'l-Arab*, (Se-ve-a., md.si.)

istediği, bu saatin içinde büyük bir olayın cereyan ettiği çok kısa bir *"saat"* olduğudur. Kıyametin kopacağı zaman diliminin çok kısa olması nedeniyle bu vakte *"saat"* denilmiştir.

Ben de derim ki, doğru olanı bu kelimenin Kur'ân'da "zaman dilimi" manasına kullanıldığında nekire, şeriat terimi olan "kıyamet" manasına kullanıldığında da elif-lâmlı olarak kullanıldığıdır. şer'î bir terim olarak saat, bu âlemin harap olacağı ve yeryüzündeki bütün canlıların öleceği zaman dilimi demektir. şu ayette *"saat"* kelimesinin her iki manası bir arada karşımıza çıkmaktadır: *"Kıyamet koptuğu gün (saat), günahkârlar, (dünyada) ancak pek kısa bir süre (saat) kaldıklarına yemin ederler."*[848] Denildi ki, kıyametin *"saat"* şeklinde isimlendirilmesinin sebebi, onların bu sözleridir.

Kur'ân'ın kullanımında "kıyamet günü" terimi çoğunlukla, "yevmü'l-ba's ve'l-haşr/öldükten sonra dirilme ve haşir günü şeklinde ifade edilir. Haşr, öldükten sonra olur, hesap ve onu izleyen ceza o gün gerçekleşir. Yine Kur'ân'da *"saat"* kelimesiyle bu âlemde bütün canlıların ölecekleri, kâinatın nizamının alt üst olacağı ve içinde bulunan her şeyin birbirini izleyen korkunç olaylarla tahrip olacağı vakit ifade edilir. şu halde *"saat"* başlangıç (mebde'), "kıyamet" ise bu başlangıcın en son aşamasıdır (gaye). Başlangıçta ölüm ve helâk gerçekleşir. Son aşamada (gaye) ise dirilme ve ceza gerçekleşir. Her iki kelime hakkındaki bazı tabirlerin genellikle birinin diğerinin yerine kullanılma ve hem başlangıcı ve hem de son noktayı (gaye) ihtiva eden müşterek manada kullanılma ihtimali vardır. Bazı müfessirler, âyetleri her bir ferdin küçük kıyameti olan "ölüm saati" olarak yorumlamışlardır. Bazı müfessirler, "kıyamet-i vustâ" (orta kıyamet) diye bir tabir daha eklemişlerdir. Bu, bir neslin veya asrın helâki demektir. *"İş, ehli olmayana verildiği takdirde kıyameti bekleyin."* [849] hadisini bu manada tefsir etmişlerdir. Bu hadisi Buhârî Ebû Hüreyre'den rivayet etmiştir. Hadiste geçen *"saat"* kelimesinden "devletin zeval vakti" manası kastedilmiş olabilir. Çünkü işi ehline vermek, devletin görevleri arasındadır. Kişinin ölmesi manasındaki küçük kıyamet için *"Kim ölürse kıyameti kopmuştur."*[850] hadisini delil göstermektedirler. Bu hadisi Deylemî merfû olarak Enes'ten rivayet etmiştir. Müslim'in Sahîh'inde

848. Rûm, 30/55.
849. Buhârî, *İlim*, 2.
850. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 368. Bu hadisi, ed-Deylemî, "Sizden herhangi biriniz öldüğünde kıyameti kopmuştur." (*Keşfu'l-Hafâ*, I, 189.) lafzıyla merfû olarak rivayet eder.

yer alan Hz. Âişe hadisinde şöyle denilmektedir: "Bedevîler, Peygamberimize (s) kıyameti soruyorlardı. Peygamberimiz (s) aralarından en genç olan birisine baktı ve *"Eğer bu yaşarsa kendisine ihtiyarlık erişmeden sizin kıyametiniz kopar"*[851] dedi. Müslim'de yer alan Enes hadisi de böyledir. Enes hadisi, kıyametin onlara izafe edilmesi açısından Ebû Hüreyre hadisinden daha sarih ve nettir. ed-Dâvûdî der ki: Peygamberimizin (s) bedevîlere verdiği cevap, ifadenin mefhumu ve fahvasındandır. Çünkü Peygamberimiz (s) bedevîler henüz katı iken ve henüz iman kalplerine yerleşmeden önce daha ilk baştan "Kıyametin ne zaman kopacağını bilmiyorum." deseydi, şüpheye düşerlerdi. Onun için Peygamberimiz (s) kıyametin vaktini vermekten sarf-ı nazar edip, kendilerinin yok olup gidecekleri zamanı bildirdi. el-Kirmânî der ki: Peygamber'imizin (s) verdiği cevap, üslûb-u hakîm[852] örneğidir. Buna göre Hz. Peygamber onlara, büyük kıyametin vaktini sormayı bırakın, çünkü onu Allah'tan başka hiçbir kimse bilmiyor, siz asıl kendi asrınızın yok olacağı zamanı sorun, bu sizin için daha uygundur, çünkü sizin bilginiz, sizi ölmeden önce salih amel etmeye sevk eder. Çünkü hiçbiriniz, kimin daha önce öleceğini bilmiyorsunuz, demiş olmaktadır. İbnü'l-Cevzî der ki: Peygamberimiz (s) bazı şeyleri kıyas kabilinden söylerdi. Bu, herkesin uyguladığı bir delildir. Kıyametin yaklaştığına dair *"Allah'ın emri gelmiştir. Artık onu istemekte acele etmeyin."*[853] âyetiyle *"Kıyametin kapması ise, göz açıp kapama gibi veya daha az bir zamandan ibarettir."*[854] âyeti gibi âyetler inince bu durum âdeta Peygamber'imizi (s) kıyametin bir asrı öteye geçmeyeceği değerlendirmesine sevk etti. Buradan hareketle Hz. Peygamber Deccal hakkında *"Deccal ben sizin aranızdayken ortaya çıkarsa, sizin önünüzde onu ben yenerim, def ederim."*[855] demiştir. Dolayısıyla Peygamberimiz (s), Deccal'in kendisi hayattayken ortaya çıkacağını mümkün görmüştür. İbnü'l-Cevzî, bunun bir başka açıklamasının daha söz konusu olduğunu belirtip, Dâvûdî'den daha önce nakledilen

851. Müslim, *Fiten*, 136.
852. Üslûbu'l-Hakîm: Muhatabın veya soru soran kimsenin beklemediği bir cevap ile karşılanmasıdır. Bazı edebiyatçılar bu sanata, el-kavlü bi'l-muceb derler. Bu sanat iki şekilde icra edilir. a) Muhatabın beklediği şeyden başka bir şeyle cevap alması, b) Soru soran kimseye, maksada uygun olduğunu işaret etmek için, başka bir şeyle cevap vermek. Bkz. Nusrettin Bolelli, *Belâgat*, s. 399. (Çev.)
853. Nahl, 16/1.
854. Nahl, 16/77.
855. Müslim, *Fiten*, 110, İbn Mâce, *Fiten*, 33.

görüşün aynısını zikreder. Hâfz İbn Hacer de eseri *Fethu'l-Bârî*'de bu yaklaşımı tercih eder.

Müfessirlerin *"saat"* kelimesinin tefsiri konusunda zikredilen üç yaklaşım şeklinde ihtilaf ettikleri âyetlerden bazıları şunlardır: *"Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten hüsrana uğramışlardır. Nihayet onlara kıyamet ansızın gelip çatınca, onlar, günahlarını sırtlarına yüklenmiş olarak diyecekler ki: 'Dünyada yaptığımız ihmalkârlıktan dolayı yazıklar olsun bize!' "*[856]; *"De ki: Ne dersiniz; size Allah'ın azabı gelse veya o kıyamet gelip çatıverse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız doğru sözlü iseniz!"*[857] Bu âyetlerin tefsirine bakmakta fayda vardır.

Kıyametin kopmasından söz edildiği Rûm Sûresi'nin (10, 12, 55) âyetleriyle, Mü'min Sûresi'nin *"Kıyametin kopacağı gün de: Firavun ailesini azabın en çetinine sokun (denilecek)!"*[858] âyeti gibi âyetlerde *"saat"* kelimesinden akla ilk gelen mana, bunun kıyametin son aşaması (gâye) yani dirilme, hesaba çekilme ve ceza manasında olduğudur. Kıyametin yalanladığından ya da onun hakkında kuşku duyulduğundan söz edilen yerlerde ise *"saat"* kelimesinden maksat, bunun kıyametin gerek başlangıç safhası ve gerekse son safhası olmak üzere Allah'ın vaad ve tehdidle bildirdiği genel manadır.

Kıyametin yaklaştığından veya geldiğinden ve gerçekliğinden söz edilen özellikle de ***"bağteten/ansızın"*** kelimesi kullanılarak söz edilen yerlerde *"saat"* kelimesinden maksat, kıyametin başlangıç safhası ve içinde yaşadığımız şu âlemin harap olması aşamasıdır. Kıyametin ne zaman kopacağına dair soru sorulduğundan söz edilen yerlerde geçen *"saat"* kelimesi de bu kabildendir. Çünkü soru, genelde beklenen bir hadisenin ilk başlangıç kısmı için sorulur. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu A'raf âyeti de bu kabildendir.

"*Ne zaman gelip çatacağını*" ifadesinin manası ise şöyledir: Ey Peygamber! Sana kıyametin ne zaman meydana geleceğini, gemi demirler gibi demirleyeceğini ve istikrar bulacağını soruyorlar. Ya da geleceği zamanı, vuku bulup meydana geleceği zamanı soruyorlar. Âyette geçen "eyyâne" kelimesi, zaman zarfıdır. "Mürsâhâ" kelimesinin manası, "irsâuhâ" demektir. "Resâ'ş-şey'u, yersû" demek sabit oldu, demektir. "Ersâhu geyrahû" tabiri de bu manaya

856. En'âm, 6/31.
857. En'âm, 6/40.
858. Mü'min, 40/46.

dahildir. "İrsâu's-sefîne" geminin denize atılan ve suda yüzmesine engel olan demirle durdurulması, yani (demirlenmesi) demektir. Yüce Allah, bu kelimeyi bir başka âyette şöyle kullanmaktadır: "*Onun yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır.*"[859]; "*Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi.*" [860]

Kıyametin vuku bulacağı zamanın, özelliği hareket etme, cereyan etme veya sarsılma ve çalkantı olan bir nesnenin durmasına delâlet eden "irsâ" kelimesiyle sorulması, öyle bir ince nükteyi ifade etmektedir ki, bu belâgat basamaklarının en zirve noktasıdır. Söz konusu nükte şudur: Kıyametin kopması, bu âlemin sona ermesinden ve içindeki hareket halinde ve kıpır kıpır olan âlemlerle birlikte dönen bu yeryüzünün ömrünün sona ermesinden ibarettir. Yüce Allah bu âlemin irsâsı (demirlemesi) tabiriyle, işinin sona ermesini, gidişatının durmasını ifade etti. "Es-Saatu" bir zaman olup, takdir edilmiş bir durumdur, yoksa yürümekte veya yürütülmekte olan bir cisim değildir. O anda olacak olan ve onun ifade edilmesi, harekettir, çalkantıdır, ve sarsılmadır, yoksa durma ve demirleme değildir. Bu meydana gelmiş değil, gelecekte olacak bir şeydir, vuku bulmuş değil, ileride olacağı beklenmektedir. Yüce Allah'ın "*Rabbinin azabı mutlaka vuku bulacaktır. Ona engel olacak hiçbir şey yoktur.*"[861] âyetinin manası, kıyametin mutlaka vuku bulacağı şeklindedir. Yüce Allah'ın "*O gün gök sallanıp çalkalanır. Dağlar yürüdükçe yürür. Yalanlayanların vay haline o gün!*"[862] âyetinin manası ise, şu halde "kıyametin irsâ" sının, kıyamet saati geldiğinde bu âlemin hareketinin durması manasından başka bir manası kalmaz. Kur'ân'ın bu ifadesi, çok beliğ bir tabirdir. Beliğ konuşanların ifadelerinde bunun benzeri asla görülmüş değildir. Bu hususa dikkat çeken hiçbir kimseyi görmüş değilim. İlkin "*saat*" ten (kıyamet) söz edilmesi, ikinci olarak da onun vuku bulacağı zamanın sorulması, daha önemlinin öne geçirilmesi kâidesine göredir ve bizzat vurgulanmak istenen de odur.

Denildi ki, burada kıyametin ne zaman kopacağını soranlardan maksat, Yahudilerdir. Yahudiler bu soruyu Peygamber'imizi (s) imtihan etmek için sordular. "Eğer peygamberse, kıyamet için bir zaman belirlemeyecektir. Çünkü Yüce Allah, bunun vaktini hiçbir peygamberine bildirmedi." de-

859. Hûd, 11/41.
860. Nâzi'ât, 79/32.
861. Tûr, 52/7
862. Tûr, 52/8- 11.

diler. Bazılarına göre soruyu soranlar, Kureyştir. Bu sûrenin Mekkî oluşu, Mekke'de hiçbir Yahudinin bulunmayışı ve -uzak gelecek zamana değil- şimdiki zamana delâlet eden "yes'elûneke/sana soruyorlar" kipinin kullanılışı, bu görüşü teyid etmektedir. Ahzâb âyetinde ise *"yes'elüke/sana soruyorlar"* denilmektedir. Bu kipin kullanıldığı *"İnsanlar sana kıyametin zamanını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi Allah'ın katındadır. Ne bilirsin, belki de zamanı yakındır."*[863] âyeti, Medenîdir.

İbn Kesîr, soruyu soranların Kureyş'liler oldukları görüşünü tercih ettikten sonra şöyle der:

"Kureyşliler, vuku bulacağını uzak gördükleri ve meydana geleceğini yalan saydıkarı için kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlardı. Nitekim Yüce Allah, bu durumu şöyle ifade ediyor: *"Doğru iseniz bu vaad ne zamandırş diyorlar."*[864]; *"Ona inanmayanlar, onun çabuk kopmasını isterler. İnananlar ise ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler. İyi bilin ki, kıyamet günü hakkında tartışanlar derin bir sapıklık içindedirler."* [865] Bir başka örnek âyet ise, "eyyâne mürsâhâ/ne zaman gelip çatacaktırş" âyetidir. Ali b. Talha, İbn Abbas'tan rivayet ediyor: "Mürsâhâ" demek, müntehâhâ demektir. Bunun manası ise, kıyametin geleceği zaman ne zamandır Kıyametin ilk saati olan dünyanın ömrünün sonu ne zamandırş şeklindedir."[866]

"De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır." Ey uyarıcı Peygamber! De ki: Kıyametin bilgisi, sadece Rabbimin katındadır. Ne benim yanımda ve ne de benden başkalarının yanında kıyametin bilgisine dair hiçbir bilgi yoktur. Bu münhasırlığa âyette kullanılan ***"innemâ"*** edatı delâlet etmektedir. Tıpkı Yüce Allah'ın -Hz. Peygamber'in "gaybın anahtarları" şeklinde tefsir ettiği- şu ifadelerinde olduğu gibi: *"Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru o yağdırır, rahimlerde olanı O bilir."*[867] Yani, kıyamet vaktinin bilgisi, sadece O'nun katındadır, O'ndan başka hiçbir kimsenin yanında değildir. Yüce Allah'ın *"Kıyamet gününün bilgisi, O'na havele edilir. O'nun bilgisi dışında hiçbir meyve (çekirdeği) kabuğunu yarıp çıkamaz, hiçbir dişi*

863. Ahzâb, 33/63.
864. Yûnus, 10/48.
865. Şûrâ, 42/18.
866. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 271.
867. Lokman, 31/34.

gebe kalmaz ve doğurmaz."[868] âyeti de böyledir. Yani kıyamet gününün bilgisi, başkasına değil, sadece O'na havele edilir. Yüce Allah'ın kıyamet gününün bilgisini sadece kendisine sakladığını gösteren âyetlerin içinde A'raf âyetine en benzer olan iki âyet vardır. Birisi Ahzâb Sûresi'nden az önce zikretiğimiz[869] âyettir. Diğeri ise Nâziât Sûresi'nin sonlarındaki şu âyetlerdir: *"Sana kıyameti sorarlar: Gelip çatması ne zamandır? (derler.) Sen onu nereden bilip bildireceksin! Onun nihaî ilmi yalnız Rabbine aittir. Sen ancak ondan korkanları uyarırsın. Kıyamet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti ya da kuşluk zamanı kadar kaldıklarını sanırlar.?"*[870] Yani sana sordukları kıyametin ilmi ne sana, ne de yaratıklarından başkalarına değil, sadece Rabbine aittir. Sen ancak kıyametten korkan ve ona hazırlık yapan iman ehli kimseleri uyarıcısın. Uyarı vazifesi, öğretme ve irşadı öteye geçmez.

Bu örnek verilen âyetler, içlerinde soru ve cevap bulundurması açısından A'raf âyeti gibidir. Soru, kıyametin kopacağı ve vuku bulacağı son vakti konu almaktadır. Cevap ise bunu, Peygamber'in yerine kullanılan zamire muzaf olarak (yani Rabbike denilerek) Rabb'e havele etmektir. Yüce Allah'ın *"İlâ Rabbike müntehâhâ/Onun nihaî ilmi yalnız Rabbine aittir."* ifadesinde haber verdiği şey, *"Kul innemâ ilmühâ inde rabbî/De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır."* âyetinde cevab vermesini emrettiği şeydir. Bu ifadede Rabbin şânından olan bir şeyin, kulun şânından olamayacağına üstü kapalı bir işaret vardır. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i -gayba dair şeylerin neler olduğunu ve vakitlerini haber versin diye değil- uyarıcı ve müjdeleyici olsun diye yetiştirmiştir. Uyarı, ancak kıyameti, onun korkunç olaylarını, cehennemi, cehennemin zincirlerini ve bukağılarını bildirmeye dayalıdır. Uyarıdan gelecek fayda, ancak kıyametin vaktinin belirsiz kılınmasıyla tamam olur. Böylece her zaman diliminde yaşayan insanların, kıyametin kendi yaşadıkları zamanda geleceğinden korkmaları sağlanır. Kıyametin vaktinin bildirilmesi ve tarihinin belirlenmesi, işaret ettiğimiz bu faydaya aykırıdır. Dahası bildirilmesinde daha birçok mefsedet vardır. Peygamberimiz (s) insanlara, mesalâ "Kıyamet bugünden itibaren iki bin sene sonra gelecektir." deseydi, -âlemin tarihinde iki bin sene ve binlerce yıl, yakın bir süre sayılır- Evet, Peygamberimiz (s) böyle deseydi, yalanlayanların bu haberle alay ettiklerini,

868. Fussılet, 41/47.
869. Ahzâb, 33/63.
870. Nâzi'ât, 79/42- 46.

yalanlamalarına ısrarla devam ettiklerini ve şüphe içinde olanların da daha fazla şüphe içine düştüklerini görürdü. Tayin edilen süre yaklaştığında ise, insanlar büyük bir korkuya kapılırlar ve bu da hayatlarını zehir eder, organları felç olur, sinirleri kaskatı kesilirdi. Artık hiçbir iş yapamaz, yedikleri ve içtikleri boğazlarına dizilirdi. Müslümanların içinden malının bir kısmını ve malik olduğu şeyi kendileriyle alay eden kâfirlerin güvende oldukları yere harcayan kimseler olurdu. Bir keresinde Avrupa'da halkın kendilerini taklit ettiği kilise adamları, kıyamet için belli bir vakit tayin ettiler. Bu haber üzerine insanların kalplerini endişe kapladı, iş hayatı alt-üst oldu, kimse çoluğuna çocuğuna bakmaz oldu, malik oldukları şeyleri kiliselere ve manastırlara bağışlayan hayır severler, bu işi durdurdular. İnsanlar, verilen süre geldiği halde kıyamet kopmadığı için bu haberin yalan olduğu ortaya çıkınca ancak yatıştılar ve tekrar akılları başlarına geldi. O halde mükemmel olan hikmet, âlemin genel kıyametinin kopma vaktini belirsiz kılmaktadır. İleride açıklayacağımız üzere insanların veya toplumların ve nesillerin özel kıyametlerinin vaktini gizli tutmak ve bilgisini Allah'ın kendisine sakladığı gayb haberlerinden kılmak da böyledir. Bundan dolayı Yüce Allah, kıyametin ne zaman kopacağını, sadece kendi bilgisine bıraktıktan sonra şöyle dedi:

"Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz." Bu ifade, kıyametin kopacağı zamanı bilme talebine karşı bir cevaptır. Âyetin metninde geçen "yücellîhâ" kökü, "celâ lîye'l-emru, ve'ncelâ ve cellâhu fülânün tecliyeten" kalıbından türemedir. Manası, onu açtı, tam olarak ortaya çıkardı, demektir. "vaktihâ" kelimesinin başındaki "lâm"a "lâmu't-tevkît/vakit lâmı" denilir. Bu ifade şu örnek cümlede olduğu gibidir: " Ketebe hâzâ'l-kitâbe li gurreti muharrem, veya li aşrin madeyne ya da li aşrin bakıyne min safer/O, bu kitabı muharrem ayının başında, veya safer ayının on günü geçtikten sonra ya da safer ayına on gün kala yazdı." Buna göre âyetin manası şudur: Kıyametin gizlilik perdesini ancak O açar, kendi katındaki belirli olan vaktini ancak Allah ortaya çıkarır. Dolayısıyla kıyametin vaktini ortaya çıkarma ve zamanını bildirme konusunda O'nunla kulları arasında hiçbir aracılık yoktur. Peygamberlerin aracılığı sadece kıyametin geleceği uyarısı konusundadır.

Yüce Allah, kıyametin ne zaman kopacağını bilme ve meydana geleceği vakti haber verme noktasında kimseye umut vermemesi ardından, onun şânını yüceltmek ve vaktini gizli tutmanın sırrı hakkında bilgi vermek için

şöyle dedi: ***"O göklere de yere de ağır gelmiştir."*** Yani kıyametin göklere, yeryüzüne ve bunların melekler, insanlar ve cinler olmak üzere ahalisine etkisi ağır gelmiş ve muazzam bir olay özelliği kazanmıştır. Çünkü Yüce Allah, kıyametin korkunç olaylarını onlara haber vermiş, ancak ne zaman olacağını bildirmemiştir. Dolayısıyla onlar büyük bir olayın gerçekleşmesini beklemektedirler, ancak ansızın gelmesiyle neye uğradıklarını şaşıracakları zamanı bilmemektedirler.

Bu âyetin tefsiri olarak Katâde'den şu ifadeler nakledilir: Kıyamet ağır gelmiştir demek, onun bilgisi yani göklerde ve yeryüzünde bulunanların onu bilmemeleri kendilerine ağır gelmiştir, demektir. Süddî ise şöyle der: Kıyamet, göklerde ve yeryüzünde gizlendi, dolayısıyla onun ne zaman kopacağını ne mukarreb melek ve ne de gönderilmiş peygamber bilmemektedir. Bu iki yaklaşım, kıyametin ağırlığını "ne zaman kopacağı bilgisinden mahrum olmak" şeklinde tefsir etmektedir. Çünkü meçhul olan bir şey, -özellikle de büyük olduğunda- nefse ağır gelir. Ma'mer ve İbn Cüreyc'ten rivayet olunduğuna göre kıyametin ağırlığı, geldiği gün olacaktır. *"Güneş katlanıp dürüldüğünde"*[871]; *"Gökyüzü yarıldığı, yıldızlar döküldüğü ... zaman"*[872] ; *"Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar parçalandığı, dağılıp toz duman haline geldiği ... zaman "*[873] Bu âyetler dışında kıyametin nasıl kopacağına dair Yüce Allah'ın indirdiği daha bir çok âyet söz konusudur. İbn Abbas, kıyametin ağırlığı deyimini, "Hiçbir yaratık yoktur ki, kıyamet günü kendisine zarar dokunmamış olsun." şeklinde tefsir etmiştir. Her rivayetin sahih ve doğru bir yönü vardır. Âyetten ilk akla gelen mana, ilk olarak zikrettiğimizdir. Zikrettiğimiz o açıklama, bu rivayetlerin tümüyle uygunluk göstermektedir.

"O size ansızın gelecektir." yani kıyamet size birden bire ansızın, hiç beklemediğiniz bir anda, herhangi bir uyarı ve işarette bulunmaksızın gelecektir. Bu cümle, Kur'ân'da tekrarlanır. Buhârî-Müslim'de yer alan ve Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadis şöyledir: *"Şüphesiz kıyamet kopacaktır öyle bir halde ki alım-satım için satıcı ile müşteri aralarında kumaşlarını yaymış olacaklar da alım-satım yapamadan ve kumaşlarını da düremeden ansızın kopacaktır. Yine muhakkak kıyamet kopacaktır. Şöyle ki, kişi sağımlı devesinin*

871. Tekvir, 81/1.
872. İnfitâr, 82/1 2.
873. Vâkıa, 56/4, 5, 6.

sütünü sağıp getirdiği halde onu tadıp içemeden ansızın kopacaktır, yine kıyamet şüphesiz kopacaktır. Öyle bir halde ki kişi su havuzunu sıvayıp tamir edecek, fakat kıyamet ansızın kopacak da havuzun suyunu kullanmak nasip olmayacaktır. Kıyamet muhakkak kopacak, öyle bir çabuklukta ki sizden herhangi biriniz yemek yerken lokmasını ağzına kaldıracak, fakat kıyamet ansızın kopacak da o lokmasını yiyemeyecektir."[874] hadisin manası şudur: İnsanlar her gün yapageldikleri işlerine dalmış meşgul olurlarken kıyamet onlara ansızın gelir. Bundan daha beliğ olanı, Yüce Allah'ın Hac Sûresi'ndeki şu ifadesidir: *"Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir! Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; fakat Allah'ın azabı çok dehşetlidir."*[875]

Netice olarak müminlerin bu günden korkmaları ve bu korkunun kendilerini yaptıkları işlerde Allah'ın gözetlemesinden korkmaya sevk etmesi gerekir. Müminlerin Allah'ın murakabesinden korkup da yaptıkları işlerde hak neyse ondan ayrılmamaları, hayrı araştırmaları, kötülüklerden ve masiyetlerden sakınmaları gerekir. Müminlerin kıyamet konusundaki nasipleri, cedel ve kıyl ü kâl olmamalıdır. Son dönemlerde bazı kimselerin Müslümanların dikkatini, aşırılardan birisinin uydurduğu bir konuyla meşgul edip bu noktadan kaydırdıklarını görmekteyiz. Güya Hz. Peygamber, bütün ömrünün sonuna kadar - birçok Kur'ân âyetinin delâlet ettiği üzere- kıyametin ne zaman kopacağını bilmez olarak kalmamış, tam aksine Yüce Allah, kendi ilminde ne varsa tümünü Hz. Peygamber'e bildirmiştir. Dolayısıyla O'nun ilmi, Rabbinin ilmi gibi olmuştur. Bir başka ifadeyle; Hz. Peygamber, nihayeti olmayan gaybları kuşatan ilim sıfatı hususunda Allah'ın dengi ve ortağı haline gelmiştir. Tevhidin esaslarından birisi, Yüce Allah'ın zâtında ve sıfatlarından herhangi birisinde ortağının olmadığıdır. Rasûlullah (s), Allah'ın kuludur, gayba dair ise ancak tebliğ vazifesini eda etmek için Allah'ın kendisine vahyettiği kadarını bilir. Bundan sonraki âyetin tefsirine geldiğimizde bu iddianın çürüklüğünü daha fazla anlayacaksın. Fakat aşırılar, Hz. Peygamber'in övülmesi ve ta'zim edilmesi konusunda O'nun sıfatlarının, Rabbi, İlâhı ve bütün mahlukatın yaratıcısı Yüce Allah'ın sıfatlarından daha aşağı olmasını bir kusur ve eksiklik olarak görüyorlar. Böylesi

874. Buhârî, *Rikâk*, 40, *Fiten*, 25; Müslim, *Fiten*, 116, 140.
875. Hac, 22/1, 2.

bir aşırılığın benzeri erken dönem bilginlerinden (Selef) hiçbir kimsede görülmemiştir. Allah Teâlâ, Peygamber'ine (s) -kıyametin ne zaman kopacağını gizli tuttuğuna ve bilgisini kendisine ayırdığına dair bunca âyeti indirdikten sonra- onun vaktini bildirmek isteseydi, onun gizli kalacağını bu ve başka sûrelerde böylesine pekiştirerek ifade etmezdi. Bu pekiştirme ifadesinden birisi de Yüce Allah'ın,

"Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar." ifadesi ve devamıdır. Manası, "Sanki sen kıyametin vaktini Rabbine sormada çok ileri gidiyormuşsun gibi onu sana soruyorlar." ya da "Sanki bunu onlara bildirmek lütfunda bulunabilirmişsin gibi sana soruyorlar." şeklindedir. Âyetteki "anhâ" "yes'elüneke" fiiline bağlıdır. "Keenneke hafiyyun" cümlesi mu'teriza (parantez arası) cümlesidir. *Mecâzü'l-Esâs*'da şöyle denilir: "Ahfâ fi's-süâli" demek, soru sormakta aşırı derecede ısrarlı oldu, demektir. "Hafiyyün ani'l-emri" demek, bir konuyu sormada aşırı oldu, demektir. (Keenneke hafiyyün anhâ/ Sanki sen onu sormakta çok ısrar ediyormuşsun gibi.) el-A'şâ bir beytinde bu kelimeyi şöyle kullanır:

فإن تسألي عني فيا رب سائل   حفي عن الأعشى به حيث أصعدا

"Sorarsan bana beni! Nice kimse var bil ki ısrarda,
Sorar -bulunmadığımda- durmadan nerede bizim A'şâ!"

Bu kökten türeme olarak, "istahfeytü an kezâ" denilir. Manası, ısrarla ondan haber sordum demektir. "Tahaffâ bî fülânün" ve "hafiye bî, hafâveten" filanca bana lütfetti ve ikramda mübalâga etti, demektir. Ben de derim ki, Yüce Allah'ın dostu Hz. İbrahim'in ağzından naklen söylediği şu söz de bu kabildendir: *"İnnehû kâne bî hafiyyâ/Çünkü O bana karşı çok lütufkârdır."*[876]

İbn Kesîr tefsirinde bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak şunlar yer almaktadır:

"Avfî, İbn Abbas'ın *'Yes'elûneke kenneke hafiyyun anhâ'* âyetini tefsir ederken şöyle dediğini rivayet ediyor: Sanki seninle onların arasında bir dostluk varmış ve sanki sen onların dostuymuşun gibi sana soruyorlar. İbn Abbas dedi ki: İnsanlar, Hz. Peygamber'e kıyametin vaktini sorarken bir topluluğun sorması gibi sordular. Sanki Muhammed'in kendilerine luftedip (bu bilgiyi vereceğini) düşünüyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah, O'na kıyametin

876. Meryem, 19/47.

bilgisinin kendi katında olduğunu ve bu bilgiyi kendisine ayırdığını, dolayısıyla bu bilgiyi ne yakın bir meleğe ve ne de herhangi bir peygambere bildirmediğini vahiyle bildirdi. Katâde dedi ki: Kureyş Muhammed'e (s) 'Bizimle senin aranda akrabalık bağı var. Onun için kıyametin ne zaman kopacağını bize haber ver' dediler. Bunun üzerine Yüce Allah da *'Yes'elûneke kenneke hafiyyun anhâ'* dedi. Mücâhid, İkrime, Ebû Mâlik ve Süddî'den de böyle rivayet olundu. Bunlar bu hususta bir görüştür. İbn Ebî Nüceyh ve başkalarının rivayetiyle Mücâhid'den sahih olarak gelen rivayet ise şöyledir: *'Yes'elûneke kenneke hafiyyun anhâ'* Mücâhid dedi ki, bu âyetin manası; 'Sanki sen ısrarla kıyameti sormuş ve vaktinin ne zaman olacağını öğrenmişsin gibi sana soruyorlar.' şeklindedir. Dahhak da İbn Abbas'tan böyle rivayet etti. *'Yes'elûneke kenneke hafiyyun anhâ'* Yüce Allah diyor ki, sanki sen -onu bilmediğin halde- biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi Allah'ın katındadır. Ma'mer bazılarından şöyle rivayet etti: *'kenneke hafiyyun anhâ'* yani sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, *'kenneke hafiyyun anhâ '* yı sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. Halbuki Allah, onun bilgisini mahlukatından gizlemiştir, şeklinde tefsir etti. Abdurrahman bu tefsirinin ardından *'Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru o yağdırır, rahimlerde olanı O bilir.'*[877] âyetini okudu. (Bu nakillerden sonra İbn Kesîr şu değerlendirmeyi yapıyor:) Bu görüş, makam (âyetin bağlamı) itibarıyla birinciden daha tercihe şayandır. Gerçeği en iyi Yüce Allah bilir."[878]

Bundan dolayı Yüce Allah devamla, ***"De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır."*** dedi. Bu cümle, sorunun tekrarının ardından cevabın tekrarıdır. Maksat, pekiştirmede mübalâga etmek, kıyametin vaktinin bilgisi konusunda soru soranların ümidini kesmek ve onu soranların hata ettiklerini vurgulamaktır. Burada "Allah" lafzının zikredilmesinin sebebi, onun bilgisini kendi zâtına ayırdığı şeylerden olduğuna işaret etmektir. Nitekim bundan önce de bunun kendi Rablığına ait şeylerden olduğuna işaret etmişti. Bunun her ikisi de mahlukatı açısından imkânsız olan şeylerdendir. ***"Ama insanların çoğu"*** onun bilgisinin sadece Yüce Allah'a ait oldğunu, bunun hiçbir hikmetinin olmadığı gibi, soru sorma edebi de olmadığını ve bunun dışında bu makamla ilgili başka bir şey de olmadığını ***"bilmezler."*** Bu ger-

877. Lokman, 31/34.
878. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 271, 272.

çeği çok az kimse bilmektedir. Bilenler de Allah'ın Kitab'ında yer alan kıyamet haberlerine ve Peygamber'inden (s) duyduklarına inanan müminlerdir. Cebrail'in insan kılığında gelip de Hz. Peygamber'e imanı, İslâm'ı, ihsanı ve ardından da kıyametin vaktini sormasına ve Peygamberimizin (s) son soruya "Kıyametin vakti sorulan kimse, bu soruyu sorandan daha fazla bilgili değildir."[879] cevabını verdiğine şâhit olan müminler böylesi kimselerdir. Yani biz bu konuda bir birimize eşitiz, hiçbirimiz kıyametin ne zaman kopacağını bilmiyoruz.

Kıyamet'in Zamanı ve Dünyanın Ömrü!

Bazı hadislerde kıyametin yaklaştığına dair yer alan ifadeler gerçektir ve -az önce zikrettiğimiz Ahzâb âyeti gibi- Kur'ân âyetlerinden alınmadır. Ahzâb âyetinin bir benzeri de şûrâ sûresindeki şu âyettir: *"Ne biliyorsun, belki de kıyamet saati yakındır!"*[880] Yüce Allah'ın öldükten sonra dirilmeyi ve yeniden yaratılmayı inkâr edenlere cevabı sadedindeki şu ifadesi de bu iki âyet gibidir: *"Bunun üzerine onlar sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve 'Ne zamanmış o?' diyecekler. De ki: Yakın olsa gerek!"*[881] Kıyametin yaklaştığının birinci örnek âyette *"lealle"*, ikincide *"asâ"* kelimesiyle ifade edilmesi, Yüce Allah'ın kıyametin vaktini Hz. Peygamber'e bildirmemiş olmasıyla uygun düşmektedir. Hiç kuşkusuz başlangıcından bitimine kadar miktarı elli bin sene olan bu günün yaklaşması, hem buna ve hem de dünyanın ömrünün geçen ve gelecek olan kısmına uygundur. Yakınlık ve uzaklık, izâfî olan şeylerdir. Kıyametin yaklaşmasından maksat, dünyanın ömründen geçen süreye nispetledir. Bunu da Allah'tan başka bilen hiçbir kimse yoktur.

Haberlerde yer alan dünyanın ömrünün yedi bin sene olduğu yolundaki ifadeler, İsrailiyyattan alınmadır. Bu gibi haberleri, Müslümanların arasında Yahudi ve Fars zındıkları yaymaktaydılar. Sonunda Müslümanlar bu haberleri merfû olarak rivayet ettiler. Rivayet tenkidine sadece isnat açısından bakan kimseler bu rivayetlere bakıp aldandılar. Hatta bunların bazıları, bu haberleden dünyanın kalan ömrünü çıkardılar. Celâlüddin Süyûtî'nin bu konuda bir risalesi vardır. Ancak zaman, -uydurma tahminleri, vehimleri ve

879. Buhârî *İman*, 37; Müslim, *İman*, 1; Tirmizî, *İman*, 5; İbn Mâce, *Mukaddime*, 9; Ahmed b. Hanbel, I, 27,28,52,53.
880. Şûrâ, 42/17.
881. İsrâ, 17/51.

İsrailiyyat haberlerinin içinde İslâm'a karşı yaydığı hile ve tuzağı yerle bir ettiği gibi- bu risaleyi de yerle bir etti.

Âlûsî, bu âyetin tefsirinin ardından şöyle der:

"Allah Teâlâ'nın kıyametin vaktini gizlemesi, bu hususta teşrîî hikmetin gereğidir. Çünkü kıyamet vaktinin gizli kalması, itaata daha çok sevk eder, masiyetten daha çok caydırır. İnsanın kendi ecelinin insana bildirilmesi de aynı şekildedir. Tekvînî hikmet kıyamet vaktinin gizli bırakılmasını gerektirir denseydi, bu da uzak bir ihtimal olmazdı. Âyetlerin zahirinden[882] anlaşılan, Hz. Peygamber'in kıyametin vaktini bilmediğidir. Evet, Hz. Peygamber'in bildiği, genel çerçevede kıyametin vakinin yaklaşmış olduğudur. Peygamberimiz (s) bu hususu haber vermiştir. Tirmizî'nin tahriç edip, sahihtir değerlendirmesiyle Enes'ten merfû olarak rivayet ettiği bir hadiste Peygamberimiz (s) şöyle buyurmuştur: *'Ben ve kıyamet şu ikisi gibi olduğumuz halde peygamber olarak gönerildim.'*[883] Peygamberimiz "bu ikisi" derken, işaret ve orta parmağını işaret etti. [884] Buhârî-Müslim'de merfû olarak İbn Ömer'den şu rivayet yer almaktadır: *'Geçmiş ümmetlerin müddetleri içinde sizin müddetiniz, ancak ikindi namazı ile güneşin batması arasındaki müddet gibidir.'*[885] Bu rivayet dışında dünyanın ömrünün yedin bin sene olduğu ve Peygamber'imizin (s) altıncı binin sonlarında gönderildiği ve İslâm ümmetinin büyük bir kısmının yedinci binde olacağı yer almaktadır."

"Celâlüddin Süyûtî, dünyanın ömrünün yedin bin sene olduğuna dair birçok hadis rivayet eder ve bu ümmetin ömrünün bin yılı aşacağından ve bu söz konusu fazlalığın beş yüz seneye ulaşmayacağından söz eder. Suyûtî, bu görüşünu bir takım haberlere ve nakillere dayandırır, ki bunları *el-Keşf An Mücâvezeti Hâzihi'l-Ümmeti'l-Elf* ismini verdiği risalesinde zikreder. Bundan dolayı bazıları bu ikinci bine "muhadrama (iki döneme de yetişen)" ismini verirler. Çünkü bunun yarısı dünya, ikinci yarısı ise âhirettir. Bizim içinde bulunduğumuz yüz yıl içinde mehdi zuhur etmediğine göre, -açıkça görüleceği üzere- Süyûtî'nin görüşlerini üzerine bina ettiği her şey yıkılıp

882. Doğru olanı, âyetlerin nasslarının bu hususta kesın olduğudur.
883. Tirmizî, *Fiten*, 39. (Hadisn no: 2214).
884. Âlûsî, sanki bu hadisten de habersizmiş gibidir.
885. Buhârî, *Fadâilü'l-Ku'ân*, 17. (Benzer lafızla.)

yerle bir olur. Sanki ben de seninle birlikte onun yerle bir olmuş olduğunu görmekteyim."[886]

Ben de derim ki bunları nakletmemin sebebi, bu gibi konular için birçok insanın bu tefsire başvurmuş olmasıdır. Bundan dolayı, Âlûsî'nin bu husustaki görüşünü, bilmeyenler bilsin istedim. Müellifinin ilk yıllarında yaşadığı yüzyıl geldi geçti. Bu asır hicretin onüçüncü yüzyılını oluşturmaktaydı. Sonra onun ardından gelen yüzyılın yarısı da geçti. Geldik hicretin ondördüncü yüzyılına. Zira biz bu konuyu 1345/1927 senesinde yazıyoruz. Ama bunca sene geçmesine rağmen Mehdi zuhur etmedi. Dolayısıyla -hamdolsun Allah'a- Süyûtî'nin üzerine hüküm bina ettiği vehimler yerle bir olmuştur. Çünkü bunlar, gece odun toplayan kimse misali yaşına kurusuna bakılmadan devşirilmiş haberlerdir. Ve Süyûtî, bu rivayetelerin araştırılmasında en büyük üstadı Hâfız İbn Hacer'in ilerisine geçememiştir. şimdi biz, Hâfız İbn Hacer'in *"Ben ve kıyamet şu ikisi gibi olduğumuz halde peygamber olarak gönerildim."*[887] hadisini şerh ederken yaptığı açıklamayı Buhârî üzerine yaptığı şerhten buraya aktaralım. Sonra da ardından sözün gelişine göre söylenmesi gerekeni söyleriz.

Hâfız İbn Hacer, hadisin manasını açıklamasına Hz. Peygamber'in kendisiyle kıyameti, iki parmağa benzetmesinin ne demek olduğu hakkında tahkik ehli âlimlerin sözlerini vererek başlamaktadır. Bilginler bundan maksat, benzetilen iki şeyden birisinin diğerine yakınlığı mı, yoksa uzunluk bakımından aralarındaki farklılık mı, yoksa bundan maksat nedirş diye kafa yormuşlardır. Bu görüşlerden bizce tercihe en layık olanı, Hz. Peygamber'le kıyamet arasında başka bir peygamberin gelmeyeceği ve kıyametin O'ndan sonra geleceğidir. Hâfız İbn Hacer, daha sonra bu yaklaşımla *"Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru o yağdırır, rahimlerde olanı O bilir."*[888] âyeti ve benzer ifadeler arasında herhangi bir çelişki yoktur, der. Çünkü kıyametin yaklaştığını bilmek, onun tam olarak ne zaman vuku bulacağını bilmeyi gerektirmez. Bazıları, hadisin manası "Benimle kıyamet arasında hiçbir şey yoktur. Kıyamet benden sonra gelecektir, tıpkı işaret parmağının orta parmaktan sonra geldiği gibi..." şeklindedir dediler. Buna

886. Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, IX, 134, 135.
887. Tirmizî, *Fiten*, 39.
888. Lokman, 31/34.

göre hadisin ifade ettiği manayla, Yüce Allah'ın kıyamet hakkındaki *"Lâ ya'lemuhâ illâ hû/onu O'ndan başkası bilmez."* ifadesi arasında herhangi bir çelişki yoktur.

Ben de derim ki: *"Lâ ya'lemuhâ illâ hû"* cümlesi, Yüce Allah'ın En'âm Sûresi'ndeki *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez."*[889] âyetinde yer almaktadır, yoksa kıyamet hakkında gelmiş değildir.

Fakat *Sahîh*'te "mefâtihu'l-gayb" deyiminin tefsiri Lokman Sûresi'nin sonundaki şu âyetle yapılmıştır. *"Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru o yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez."*[890] Hâfız İbn Hacer'in ibaresi, -lafız itibarıyla olmasa da- mana itibarıyla sahihtir. Herhalde kendisi bunu kastetmiştir. Hâfız İbn Hacer, bundan sonra şöyle der:

Kadı İyaz der ki: Birisi, hadisi tevil ederken iki parmak arasındaki oranın, dünyanın kalan ömrünün geçen kısmına olan oranı gibi olduğunu söylemeye çalışmış ve dünyanın ömrünün geçeni ve geri kalanıyla yedi bin yıl olduğunu ifade etmiştir. Bu yaklaşım, sahih olmayan haberlere dayanmaktadır. Bu görüşü ortaya atan kişi, Ebû Dâvûd'un bu ümmetin "yarım gün" geriye tehir edildiği yolunda tahric ettiği haberi, "beşyüz sene" olarak tefsir etmiştir. Bu hesaptan dünyanın kalan ömrünün yedide birin yarısı (yani beşyüz yıl) olduğu sonucu çıkarılır. Bu da uzunluk açısından işaret parmağıyla orta parmak arasındaki orana yakındır. (Kadı İyaz şöyle devam ediyor:) Bu yaklaşımın doğru olmadığı aksinin gerçekleşmesi ve bu miktarın aşılmasıyla ortaya çıkmıştır. Eğer bu haber sabit bir haber olsaydı, aksi ortaya çıkardı.

Ben de derim ki: Buna Kadı İyaz'ın yaşadığı zamandan bu zaman kadar geçen süre de eklenir ki bu da üçyüz senedir. [891] İbnü'l-Arabî[892] der ki: Derler ki, orta parmak işaret parmağından onun yedide birinin yarısı kadar uzundur. Hz. Peygamber'in peygamber olarak gönderilmesinden kıyametin kopmasına kadar dünyanın kalan ömrü de böyledir. Ancak bu uzak bir ih-

889. En'âm, 6/59.

890. Lokman, 31/34.

891. Kadı İyaz, altıncı asırda, İbn Hacer ise dokuzuncu asırda yaşamıştır. İbn Hacer'in eseri *Fethu'l-Bârî*, 842/1438 yılında tamamlanmıştır. Kadı İyaz'ın vefatı, 544/1149 tür. Hâfız İbn Hacer'in vefatı ise 852/1448'dir.

892. Bu zât, malikî fakihi ve müfessir Kadı Ebû Bekir'dir. Yoksa, sûfî ve Hâtemî olan İbn Arabî değildir.

timaldir. Dünyanın bütün ömrü bilinmiyor. O halde bilinmeyen bir sürenin yedide birinin yarısı nasıl hesap edilebilir? Doğrusu, bu yaklaşıma iltifat etmemektir.

Ben de derim ki, bunu daha önce söyleyen Ebû Ca'fer b. Cerîr et-Taberî'dir. Taberî tarihinin mudaddimesinde İbn Abbas'tan şöyle rivayet eder: Dünya, âhiretin haftalarından birisidir ve ömrü yedi bin senedir. Dünyanın ömrünün 6100 senesi geçmiştir. İbn Cerîr, bu görüşü Yahyâ b. Ya'kûb, Hammâd b. Ebî Süleyman, Sa'îd b. Cübeyr sened zinciriyle İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Senedde zikri geçen Yahyâ, Ebû Tâlib el-Kâdî el-Ensârî'dir. Buhârî', Yahyâ'nın hadisi münker birisi olduğunu söylemiştir. Yahyâ'nın şeyhi Kûfe fakihi Hammâd b. Ebî Süleymandır. O'nun hakkında da bazı tenkitler söz konusudur. Taberî bundan sonra Kâ'bu'l-Ahbar'dan şunları zikreder: Dünyanın ömrü altı bin senedir. Taberî Vehb b. Münebbih'ten de bu haberin aynısını nakleder. Vehb'in rivayetinde dünyanın ömrünün beş bin altıyüz senesinin geçtiği ve geriye altı yüz senenin kaldığı şeklinde bir fazlalık vardır. Ancak Taberi daha sonra bu ikisinin (Kâ'b ile Vehb'in) haberinin asılsız olduğunu söyler ve İbn Abbas'tan dünyanın ömrünün yedi bin yıl olduğu yolunda gelen rivayeti tercih eder. Bunun ardından da Buhârî-Müslim'de merfû olarak yer alan İbn Ömer hadisini zikreder: *"Geçmiş ümmetlerin müddetleri içinde sizin müddetiniz, ancak ikindi namazı ile güneşin batması arasındaki müddet gibidir."*[893] Bu hadis, Muğira b. Hakîm kanalıyla İbn Ömer'den şu lafızla gelmektedir: *"Ümmetimin dünyadan kalan ömrü, ikindi namazını kılınma süresi kadardır."* Aynı rivayet Mücâhid vasıtasıyla İbn Ömer'den şu şekilde rivayet olunmaktadır: Güneş, ikindi namazından sonra henüz gökyüzünde yukarıdadır. Peygamberimiz (s) şöyle buyurdu: *"Geçmiş toplumların ömrüne göre sizin ömrünüz, şu günün geriye kalan kısmının bu ana kadar geçen kısmına oranı kadardır."* Bu rivayet, İmam Ahmed'de hasen senedle yer almaktadır. İbn Cerîr, daha sonra şu Enes hadisini zikreder: Peygamberimiz (s) bir gün bize hitap etti. Güneş o sırada batmak üzereydi. Sonra İbn Ömer'den zikredilen ilk hadisin benzerini zikretti. Bu manada zikrettiği Ebû Sa'îd hadisine göre ise Peygamberimiz (s) güneş batarken şöyle dedi: *"Dünyanın geçmiş ömrüne nispetle geriye kalan ömrü, sizin bu gününüzün geriye kalan kısmının geçen kısmına oranı kadardır."* İbn Cerîr, Ebû Sa'îd hadisini de tahric etti. Bu

893. Buhârî, *Fadâilü'l-Ku'ân*, 17. (Benzer lafızla.)

hadisin senedinde Ali b. Zeyd b. Cüd'ân vardır. Bu zât, zayıftır. İbn Cerîr, Enes hadisini de tahric etmiştir. Bu hadisin senedinde de Mûsâ b. Halef vardır.[894] İbn Cerîr, bütün bunlardan sonra bu iki rivayeti, "Ba'de salâti'l-asri/ ikindi namazından sonra" ifadesini, vaktinin ortasında kılınması şeklinde yorumlayarak uzlaştırır.

Ben de derim ki: Bu hadisin Enes'in ve Ebû Sa'îd'in lafzı olması uzak bir ihtimaldir. İbn Ömer hadisi ise sahihtir ve müttefekun aleyhtir. Doğru olanı bu rivayete dayanmaktır. Bu rivayeti iki şekilde açıklamak mümkündür: Birinci yaklaşıma göre benzetmekten maksat, yakın olduğunu vurgulamaktır, yoksa bu ifadeyle, gerçek miktar ifade edilmek hedeflenmemektedir. Bu açıklamayla hadis, Enes ve Ebû Sa'îd hadisleriyle -sabit oldukları takdirde- birleşmektedir. İkincisi, hadisi zâhirine göre yorumlamaktır. Bu takdirde sahih olması hasebiyle İbn Ömer hadisine öncelik verilir. Hadis, zâhirine göre yorumlandığı takdirde, bu ümmetin ömründen geriye yaklaşık olarak bir günün beşte biri kadar bir süre kaldığı manası çıkar. Taberî, daha sonra ifadesini Bâbın başında yer alan hadisle ve Ebû Dâvûd'un tahric ettiği ve Hâkim'in de sahihtir diyerek rivayet ettiği şu hadisle teyid eder. *"Vallahi! Bu ümmet, yarım günden âciz kalmaz."* Bu hadisin râvileri sikadır, fakat Buhârî, bunun mevkuf olduğunu tercih etmiştir. Taberî görüşünü bir de yine Ebû Dâvûd'da yer alan Sa'd b. Ebî Vakkas hadisiyle teyid eder. Hadisin lafzı şöyledir: *"Ben, ümmetimin Rableri huzurunda yarım gün ertelenmesinin kendilerini sabretmekten aciz kılmayacağını umarım."*[895] Sa'd'e hadiste geçen "yarım gün" kaç gündür? diye soruldu. Sa'd, beşyüz senedir, diye cevap verdi. Bu hadisin ravileri de sikadırlar. Ancak hadisin senedinde inkita vardır. Taberî, "yarım gün" ün beş yüz yıl olduğunu *"Muhakkak ki, Rabbinin nezdinde birgün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir."*[896] âyetinden çıkarmaktadır. Bu görüş, İbn Abbas'ın dünyanın ömrünün yedi bin yıl olduğu yolundaki İbn Abbas'ın görüşüne eklendiğinde rivayetler birbiriyle uyumlu hale gelmektedir. Dolayısıyla zikri geçen hadisin zamanına kadar geçen süre, yaklaşık altı bin beş yüz sene olur. Süheylî, Taberî'nin ifadisine yer verir, onu kendi

894. Hâfız İbn Hacer, Mûsâ b. Halef hakkında bir şey söylememiştir. Bazı tenkitçiler kendisinin sika olduğunu söylerken, İbn Ma'în zayıf olduğunu ifade etmiştir. İbn Hibban der ki: O'nun münker rivayetleri çoktur.

895. Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 18 (Hadis no: 4350), Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, XI, 341.

896. Hac, 22/47.

nezdinde vaki olan Müstevrid hadisiyle teyid eder. Ve İbn Zemil hadisiyle merfûluğunu teyid eder. Ancak bu hadisin senedi çok zayıftır. Bu hadisi İbnü's-Seken *es-Sahâbe*'de tahric etmiştir. İbnü's-Seken, bu hadisin isnadı meçhuldür ve *es-Sahâbe*'de bilinmemektedir, der. İbn Kuteybe ise, *Ianbu'l-Hadis*'te tahric eder. Bu hadisi *es-Sahâbe*'de İbn Mende de zikreder. Bazıları meçhul ravinin adının Abdullah, bazıları ise ed-Dahhâk olduğunu söyler. İbnü'l-Cevzî, bu hadisi *el-Mevzûât* 'ında zikreder. İbnü'l-Esîr ise bu hadisin lafızları uydurmadır, der. Daha sonra es-Süheylî, "nısfu yemv" hadisinde beşyüz üzerine fazlalığı çürütecek bir şey olmadığını söyler. es-Süheylî şöyle der: Bunun açıklaması, Ca'fer b. Abdilvâhid'in şu lafızla zikrettiği hadiste geçti. *"Ümmetim iyi işler yaparsa, ömrü âhiret günlerinden bir gün kadar olacaktır. -Bu süre bin yıldır.- Eğer kötülük işlerse, yarım gün."*[897] es-Süheylî der ki: *"Ben ve kıyamet şu ikisi gibi olduğumuz halde peygamber olarak gönderildim."*[898] hadisinde -önce geçen tevilin sahih olması durumunda- bu yaklaşımı kesen bir unsur yoktur. Dahası hadisin tevili yapılırken kıyametin yakın olmasına rağmen Hz. Peygamber'le kıyamet arasında bir başka peygamber daha gelmeyecektir, denilmiştir. es-Süheylî daha sonra, bu ümmetin ömrünün sûre başlarındaki harflerin mükerrer olanları çıkıldıktan sonra kalan harf sayısının İbn Zemel hadisine uygun olduğunu ve bu sayının dokuz yüz üçe tekabül ettiğini ifade etmiştir.

Ben derim ki: es-Süheylî'nin takdiri, harflere rakamsal değer vermekte Mağriblilerin (Batı Arap âlemi) metoduna göredir. Doğu Arap âlemine gelecek olursak, bu rakkam eksilmekte ve ikiyüz ona çıkmaktadır. Çünkü batı Arap âleminde "sîn" harfinin değeri, 300, "sâd" harfininki 60 tır. Doğu Arap âleminde ise "sîn" 60, "sâd" ise 90 dır. Buna göre doğu Arap âleminde nezdinde çıkan sayı 693 olur. Halbuki bu süre geçtiği gibi, bunun üzerine 145 sene daha geçmiştir. Onun için rivayeti böyle yorumlamak temelsizdir. İbn Abbas'ın Ebû Câd'ın harflere sayısal değer vermeyi yasakladığı ve bunun bir sihir olduğuna işaret ettiği rivayet olunmaktadır. Bu da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bu hareketin şeriatta herhangi bir dayanağı yoktur. es-Süheylî'nin şeyhlerinden olan Kadı Ebû Bekr b. Arabî yolculuğunun faydalarından söz ederken der ki: Sûrelerin başlarındaki hurûfu mukattaa batıl işlerdendir. Bu konuda tam yirmi, hatta daha fazla görüş tespit ettim.

897. Azimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, XI, 342.
898. Tirmizî, *Fiten*, 39.

Bunlar hakkında herhangi bir ilme dayanarak hüküm veren olduğunu ben bilmiyorum. Ancak ben şöyle diyorum: -Kadı Ebû Bekr, özetle şöyle der- Eğer Araplar bu harflerin kendi aralarında yaygın bir manası olduğunu bilselerdi, bu hususta Hz. Peygamber'e ilk itiraz edenler bunlar olurdu. Bilakis Peygamberimiz (s) onlara, "Sâd, Hâ mîm'le başlayan Fussilet Sûresi'ni ve başka âyetleri okudu. Ancak Araplar buna herhangi bir tepki göstermediler. Tam aksine onun ayağının kaymasını gözlemelerine ve hata yapmasını büyük bir hırsla temenni etmelerine rağmen, belâgat ve fesâhatını kabul ettiler. Bu da gösteriyor ki, bu durun onlar nezdinde bilinmekteydi ve bunu inkâr etmek mümkün değildir.[899]

Ben de derim ki: Harflere belli bir rakam değeri verip tarih çıkarmaya gelince, bu âdet bize -İbn İshâk'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'de Ebû Yâsir b. Ahtab ve başkasından naklettiği üzere- bazı Yahudilerden geçmiştir. Yahudiler, sûre başlarındaki harfleri bu hesaba göre yorumlamışlar ve "elif-lâm-mîm ve elif-lâm-râ" âyetleri indikten sonra söz konusu süreden az kaldığı sonucuna varmışlardır. Ancak "elif-lâm-mîm-sâd ve tâ-sîn-mîm" âyetleri ve başka âyetler inince, meseleyi bizim için içinden çıkılmaz hale getirdin, demişlerdir. Eğer maksat buysa, bunun bütün harflere yorumlanması ve mükerrer harflerin hazfedilmemesi gerekir. Çünkü kendine göre özel bir sırrı olmayan hiçbir harf yoktur. Ya da -içlerindeki harfler tekerrür etse bile- sûre isimlerinden mükerrer olanların hazfedilmesiyle sınırlı kalınacaktır. Çünkü bu harflerle başlayan sûre sayısı 29 dur. Bu 29 sûrenin başındaki harf sayısı 78 dir. Bu harfler, "elif-lâm-mîm (6 adet), Hâ-mîm (6 adet), elif-lâm-râ (5 adet), tâ-sîn-mîm (2 adet), elif, lâm, mîm, sâd, elif, lâm, mîm, râ, kâf, hâ, yâ, ayn, sâd, tâ, hâ, tâ, sîn, yâ sîn, kâf ve nûn'dur. Beş adet olan mükerrer sûreler hazfdedildiğine...Bu sûrelerden beş tanesi elif-lâm-mîm'le, beş tanesi hâ-mîm'le, dört tanesi elif-lâm-râ ile, ve bir tanesi de tâ-sîn-mîm'le başlar. Mükerrer olanlar hazfedildiğinde geriye 14 sûre kalır. Bu sûrelerin harf sayısı, 38 dir. Bu harflerin sayısı, batı cümmel bilginlerinin hesabına göre 2624, doğu cümmel bilginlerinin hesabına göre 1754'e ulaşmaktadır. Ben bunları esas alınsın

899. Biz de deriz ki: Bu harflerin Araplar arasında yaygın bir manası olsaydı, bilinir ve dilden dile nakledilirdi. Bu sûrenin baş tarafında açıkladığımız üzere; Arapların bu harflerin dinleyenin daha sonra zikredilecek hususlara dikkatinin çekilmesi, kulak vermesinin sağlanması ve zihninin ona yönlendirilmesi gibi faydalardan dolayı zikredildiğini bilmeleri, tepki göstermeyip sessiz kalmaları için yeterli bir sebeptir.

diye zikretmedim. Zikretmemin tek amacı, Süheylî'nin meylettiği yaklaşıma -hakkında çok ihtilaf olduğu için- itimad edilemeyeceğini vurgulamaktır.

Kıscaca söylemek gerekirse, bu hususta itimat olunacak en güçlü yaklaşım, daha önce işaret ettiğim İbn Ömer hadisinin ifade ettiği manadır. Ma'mer, *el-Câmi*'de İbn Ebû Nüceyh vasıtasıyla Mücâhid'den naklediyor: Ma'mer dedi ki, *"Melekler ve Rûh (Cebrail) oraya, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkarlar."*[900] âyeti hakkında İkrime'nin şöyle dediği bana ulaştı: Dünyanın ilk başlangıcından sonuna kadarki ömrü, miktarı elli bin yıl olan bir gündür. Bu sürenin ne kadarı geçip gitti ve geriye ne kadar daha kaldı kimse bilmiyor. el-Mesâbîh'in hadislerinin şerhini yapan bazıları, *"Len ta'cize hâzihi'l ümmetü...."* hadisini kıyamet gününün durumuna yorumlamıştır. et-Taybî ise bu görüşüne değer vermemiş ve vermemekle de isabet etmiştir.

"Ca'fer'in eklemesine gelince, bu mevzûdur (uydurmadır). Çünkü bu ziyadelik ancak kendisi tarafından bilinmektedir. Ca'fer, hadis uydurmakla meşhur birisidir. İmamlar kendisini yalan söylemekle itham etmişlerdir. Üstelik kendisi de hadisin senedini zikretmemektedir. Hayret verici olan es-Süheylî'nin tutumudur. Durumunu bildiği halde neden sessiz kalmıştır?"[901]

Muhammed Reşid Rıza der ki: Ca'fer İbn Abdi'l-Vâhid'in İbn Zemel'in dünyanın ömrü hakkındaki hadisine ziyadesine gelince... Söz konusu ziyadelik, bu ümmetin ömrünün bir buçuk gün olacağı yolunda zikrettiği hadistir. Bu hadis, uydurmadır. Süyûtî bu hadisle, meçhul olan İbn Zemel hadisini birbiriyle uzlaştırmıştır. İbnü'l-Cevzî, bu İbn Zemel'in hadisi uydurduğuna ve onu bu konudaki diğer rivayetlere karıştırdığına hükmetmiştir. Bu rivayetlerden muradını teyid eden sahih hiçbir şey yoktur. Sanki onun risalesi, bütünüyle bu iki uydurma, bir başka ifadeyle Hz. Peygamber'e yalan iftira atma kabilinden olan haberden çıkarılmadır. Rivayetlerin zâhirlerine bakıp aldanma nelere mal oluyor bir düşün. Hatta hadis hâfızlarından sayılan Süyûtî gibi hadisle meşgul olan kimselerin gönüllerinde ne gibi etkiler yapmış bir düşün! Oysa bu hususta arkadaşı es-Sahâvî kendisine tepki göstermekte bunu kabul etmemektedir. Gerek Süyûtî ve gerekse Sahâvî, İbn Hacer'in öğrencilerindendir.

900. *Meâric*, 70/4.
901. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 350- 352.

Hâfız İbn Hacer'in burada zikrettiklerinden anlıyoruz ki, dünyanın ömrünün belirlenmesi hurafesini bu ümmetin içine İsrailiyyat haberlerinin kahramanı ve hurafelerin kaynağı olan Kâ'b el-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih yaymışlardır. Bunun aslı onların kendi icadları da değildir. Çünkü bu husus, Yahudilerin kitaplarında hatta adına Tevrat dedikleri kitapta mevcuttur. Fakat Tevratta, dünyanın ömrü yedi bin sene olarak gösterilmektedir. Fakat Kâ'b'la Vehb, Müslümanları aldatmak için bu süreyi altı bin yaptılar. Bütün bu rivayetlerin veya bunların içinde mevkuf olanların Kâ'b'la Vehb'e dayanmadığını nereden bilelimş Çünkü sahâbîler, birbirlerinden duyduklarını ve tabiûndan işittiklerini rivayet ve nakil yollu zikretmiyorlardı. Tam aksine bunu genellikle isnat yapmadan yeri geldikçe zikrediyorlardı. Tâbiûn neslinin çoğu da böyleydi. Dahası, Ebû Hüreyre'den rivayet olunan merfû hadislerin çoğunu kendisi, Hz. Peygamber'den işitmemişti. Bundan dolayı Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadislerin ekserisi "an... an..." şeklinde veya "Kâle Rasûlullah" biçiminde rivayet olunmuştur. Bu hadislerin çok az bir kısmı "semi'tu Rasûlallahi yekûlü kezâ/Ben Rasûlullahı şöyle şöyle derken işittim." şeklindedir. Ebû Hüreyre, bazı sahâbîlerden ve bazı tâbiûndan rivayet etmiştir. Ebû Hüreyre'nin Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayet ettiği de sabittir. İşte bundan dolayı, -muhaddislerin de ifade ettiği üzere- hakkında ictihad ve re'yin söz konusu olmadığı konularda gelen sahâbî mevkuflarında merfû hadis gücü yoktur. Ancak söz konusu mevkuflar, İsrailiyyât kabilinden değilse o zaman bu gücü bulabilir.

Kıyametin yaklaştığı konusu, Süyûtî'den sonra da birçokları tarafından ele alınmıştır. Bu konuyu ele alan bazı kimselerin *Behcetü'n-nâzirîn* ve *el-İşâa* gibi eserleri vardır. Yazdığı kitaplarla Allâme es-Sefârînî, İbnü'l-Emîr el-Yemenî, eserlerinde Ebü't-Tayyib Sıddık Hasen Han bu müelliflerdendir. Sıddık Hasen Han'ın eserlerinden birisi de *"el-İzâa, Limâ Kâne ve Mâ Yekûnü Beyne Yedeyi's-Sâ'a"*'dır. Sıddık Hasen Han, *Rûhu'l-Maânî* tefsirinin müellifi Mahmûd el-Âlûsî ile aynı asırda yaşamıştır. Sıddık Hasen Han, eserinde İbnü'l-Emîr ve Hâfız İbn Hacer'den nakiller yapar. İbnü'l-Emîr, İbn Cerîr'in ifadesini ve İbn Hacer'in O'na karşı ileri sürdüğü eleştirileri özetlemiştir. İbnü'l-Emîr, daha sonra Süyûtî'nin görüşünün özetini zikreder ve ona cevap vererek gerçeğin onun dediğinin aksi yönde olduğunu ifade eder. -Bu, ondan sonra Âlûsî'nin işaret ettiği husustur. Şimdi, *el-İzâa* müellifi ve Âlûsî'ye

çağdaş olan Seyyid Hasen Han'ın Hâfız İbn Hacer'in İbn Cerîr'i tenkidini naklettikten sonraki ifadelerini aktaralım:

Hâfız Süyûtî, IX. asrın sonlarına doğru hicrî 898 senesi rebîulevvel ayında kendisine beraberinde bir kağıt parçası olan bir adamın geldiğinden söz eder. Kağıtta yazılı olanların hülâsası, Hz. Peygamber'in kabrinde bin sene kalmayacağını ifade eden bir hadise dayanmaktadır. Kâğıttaki ifadeye göre bazı âlimler, bu hadise dayanarak onuncu yüz yılda mehdinin ve deccalin zuhur edeceğine, Hz. Îsâ'nın gökten ineceğine ve diğer kıyamet alâmetlerinin zuhur edeceğine hükmetmişlerdir. Süyûtî, bu hadisin batıl olduğunu söyler ve *"el-Keşf Fî Mücâvezeti Hâzihi'l-Ümmeti'l-Elf"* ismini verdiği risalesinin baş tarafında uzun uzun bu konudan söz eder. Sonra haberlerin bu ümmetin dünyada kalma süresinin bin seneyi aşacağını, ancak bu fazlalığın beşyüz seneyi geçmeyeceğini gösterdiğini ifade eder. Süyûtî, daha sonra İbn Cerîr'in dünyanın ömrünün yedi bin yıl olduğu yolunda zikrettiği görüşü esas alır ve şöyle devam eder: Bu görüşü esas almamız, birçok yoldan dünyanın Hz. Âdem'den kıyamete kadar olan ömrünün yedi bin yıl olduğu ve Peygamber'imizin (s) 6. binin sonlarında peygamber olarak gönderildiği yolundaki haberlerin varid olmasına dayanmaktadır. Süyûtî daha sonra İbn Cerîr'in -daha önce zikrettiğimiz- delillerini zikreder. Dahası şöyle söyler: İbn Cerîr, bu rivayetin sahih olduğunu söylemiş ve bunun için bir de bâb açmıştır.

"es-Seyyid el-Emîr der ki: Süyûtî'nin Hâfız İbn Hacer'in eliştirilerini görmezden gelmeye hakkı yoktur. Tam aksine onun üzerine düşen, bunları zikretmek sonra da kabul veya reddetmektir. Çünkü bunları görmezden gelmesi, İbn Cerîr'in sahihtir demesine karşı konuşması ve sessiz kalması üzerinde düşünen kimsede -gördüğün üzere- gerçeğin böyle olmadığı izlenimini uyandırmaktadır."[902]

"Süyûtî, bu ümmetin dünyada bin yıldan sonra beşyüz seneden daha az kalacağı hususunu kesin olarak söylerken birçok habere dayanmaktadır. Bu rivayetlerden birisi, İbn Ebî şeybe'nin İbn Ömer'den tahric ettiği şu haberdir: İnsanlar, güneşin batından doğmasından sonra 120 sene kalacaktır.

902. Bu nakilden bir parçanın mutlaka düşmüş olması gerekir. Çünkü söylenenlerin manası şudur: Bu terk ve sessiz kalış, onun sözü ve sessiz kalması üzerinde düşünen kimseye Hâfız İbn Hacer'in İbn Cerîr'in sözünü tenkit etmesi yerinde değildir, izlenimini vermektedir. Oysa gerçek böyle değildir.

Süyûtî'nin dayandığı bir diğer rivayet ise, Hz. Îsâ'nın Deccal'i öldürdükten sonra 40 sene daha yaşayacağı, Yüce Allah'ın -hiçbir din nedir bilmeden yaşayan- her müminin ruhunu alacağı bir rüzgâr gönderdikten sonra 100 sene kalacağı rivayetidir Bir diğeri ise, iki üfürüş arasında 40 yıl olduğu, Îsâ'nın (a) yüzüncü yılın başında ineceği rivayetine dayanmaktadır. Bu yılların toplamı, 163 yıl yapmaktadır. Biz şu anda hicrî XII. asırdayız. Buna 263 sene daha eklersek, toplam 1460 eder. Bu ümmetin binden sonra beş yüz yıl daha kalmayacağı rivayetine göre ümmetin dünyada kalacağı en son tarih binden sonra 463'tür. Buradan çıkan sonuç, Deccal'in fitnesinden çıkması şu içinde yaşadığımız yüz yılın bitmesinden önce olur. Bu da hicrî on ikinci yüz yıl demektir. İbnü'l-Emîr, 1182/1768 senesinde vefat etmiştir.

el-İzâa müellifi Sıddık Hasen Han şöyle devam ediyor:

"Ben derim ki, şu ana kadar bin yılın üzerine yaklaşık olarak 300 sene geçmiştir. Mehdi zuhur etmemiş, Hz. Îsâ inmemiş ve deccal ortaya çıkmamıştır. Bütün bunlar, bu hesabın doğru olmadığını gösterir."

Allâme es-Seyyid el-Emîr devamla şöyle diyor:

"Müslim ve Hâkim, İbn Ömer'den merfû olarak şu hadisi tahric ederler: *'Deccal çıkar ve ümmetin içinde kırk kalır.'*[903] Ancak hadiste geçen *"kırk"* sayısı herhangi bir şeyle açıklanmamış, ne gün, ne ay ve ne de yıldan söz edilmemiştir. Eğer bu kelime "sene" olsaydı onun bu asrın altmışıncı yılında ortaya çıkması gerekirdi. Ancak İmam Ahmed, İbn Huzeyme, Ebû Ya'lâ ve el-Hâkim'de yer alan rivayette "kırk" kelimesi, "gece" kelimesiyle açıklanmaktadır ki bu da "kırk gün" demektir. Peygamberimiz (s) şöyle demektedir: *"Bir günü bir yıl, bir günü bir ay, bir günü bir cuma (hafta) ve kalan günleri de sizin günleriniz gibidir."*[904] Bu hesaba göre Deccal'in çıkışı içinde yaşadığımız bu yüzyılın 99'unda gerçekleşecektir. Bunu söylememizin nedeni, Hz. Îsâ'nın çıkışının asrın başında meydana gelmesi içindir. Hz. Îsâ, XIII. yüzyılda 40 sene ve onu takibeden yüzyıldanda da 3 sene kalır. Sonra güneş batıdan doğar ve insanlar bu andan itibaren (dünyada) 120 sene daha kalırlar. İnsanların hiçbir dini bilmeden kalacakları yüz yılın bu 120 yılın içinde olması ihtimali vardır. Süyûtî'nin *el-Keşf*'teki ifadesinin özeti budur. İfadenin içindeki tutarsızlıkları gördün. Süyûtî, söylediklerini seleften nak-

903. Müslim, *Fiten*, 116.
904. Ahmed b. Hanbel, III, 367.

ledilen haberlere dayandırmatadır. Süyûtî âdetâ şunu söylüyor: Bu söylenenler, insanların kendi kafalarından söyleyecekleri şeyler değildir ve merfû hadis hükmündedir.

Seyyid İbnü'l-Emîr şöyle devam ediyor:

"Buraya kadar aktardığımız görüşleri güzelce öğrendiğinde dünyanın ömrünün ilk başlangıcından sonuna kadar yedi bin sene olduğu yolundaki görüşün itimad edilecek herhangi bir nassa dayanmadığını öğrenirsin. Bu hususta delil olarak gösterilen şeyler, -bunlar bildirme olmadan söylenecek şeyler değildir denilse de- seleften nakledilip gelen haberlerdir. Belki de bu görüşler Ehl-i Kitabtan alınmıştır ve isnatları hakkında söylenecek şeyler vardır. Ehl-i Kitab'ın Allah'tan ve peygamberinden gelen nassları değiştirdikleri herkesçe bilinen hususlardandır. Ehl-i Kitab, Kur'ân'ın deyimiyle *'Sayılı birkaç gün müstesna, bize ateş dokunmayacaktır'*[905] diyen insanlardır. Müfessirlerin Ehl-i Kitab'tan naklettiklerine göre, onlar dünyanın ömrü yedi bin sene olduğunu, kendilerinin her bin yıla karşılık bu günlerden bir gün kadar azap göreceklerini, söylemişlerdir. İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir, İbn Ebî Hâtim, Tabarânî ve el-Vâhidî, İbn Abbas'tan rivayet ediyorlar: Yahudiler dünyanın ömrünün yedi bin yıl olduğunu söylüyorlar ve bizler her bin yıla karşılık cehennemde dünyanın bir günü kadar azap göreceğiz, sonra azabımız sona erecek diyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah, *'Sayılı birkaç gün müstesna, bize ateş dokunmayacaktır'*[906] âyetini, 81. âyetin sonundaki *"Hüm fîhâ hâlidûn/Onlar orada devamlı kalırlar."*a kadar indirdi. Böylece Yüce Allah, onları bu sözlerinde yalanlamış oldu."

"O'nun seleften naklettiği ve bizim de yer verdiğimiz, İbn Cerîr'in ve *el-Keşf*'te Süyûtî'nin aktardığı bu haberler, herhalde Ehl-i Kitab'tan alınmış olsa gerektir. Çünkü Peygamberimiz'den (s) dünyanın ömrü şu şu kadardır, diye herhangi bir rivayet sabit olmuş değildir. Dünyanın ömrünün yedi bin yıl olduğunu hükme bağlayan haberler, Abdurrezzak ve Abd b. Humeyd'in Mücâhid ve İkrime'den *'Melekler ve Rûh (Cebrail) oraya, miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkarlar.'*[907] âyeti hakkında naklettikleri şu haberle çelişmektedir. Abdurrezzak ve Abd b. Humeyd dediler ki: Bu âyette zikri ge-

905. Bakara, 2/80.
906. Bakara, 2/80.
907. Meâric, 70/4.

çen süre, başlangıcından sonuna kadar dünyanın ömrünü ifade etmektedir ki bir gündür, yani kıyamet günüyle bir gündür ki, miktarı (dünya günü ölçüsüyle) elli bin senedir. Gördüğün üzere bu haberler, birbiriyle çelişiktir. Peygamberimiz'den (s) sabit olan husus, peygamber olarak gönderilmesinin kıyamet alâmetlerinden olduğudur." Allâme Muhammed b. İsmail el-Emîr'in ifadeleri burada son buluyor.

el-İzâa müellifi Sıddık Hasen Han ise şöyle diyor:

"Şeyh Mer'î *Behcetü'n-Nâzirîn*'de Süyûtî'nin *Risaletü'l-Keşf*'te yer alan görüşlerini zikrettikten sonra şu ifadeyi kullanmaktadır: Bu görüş kabul edilemez. Çünkü bu konuda konuşulan şeylerin hepsi, zan ve tahminden ibarettir ve herhangi bir burhana dayanmamaktadır."

"Muhammed el-Berzencî, eseri *el-İşâa*'da Süyûtî'nin görüşünü zikrettikten sonra der ki: Hadislerden anlaşılan Mehdi'nin yeryüzünde 40 yıl kalacağı, Hz. Îsâ'nın Deccal'den sonra 40 sene daha yaşayacağıdır. Nitekim Hâkim'in İbn Mes'ûd'dan naklettiği hadis, Deccal'den sonra 40 yıl daha kalacağı konusunda açıktır. Yine bu habere göre Îsâ'dan (a) sonra emirler gelecektir. Bunlardan birisi el-Kahtânî olup, 21 sene kalacaktır. Kalan emirler için akşamdan güneşin doğmasına kadar -daha çok olmasa bile- 20 sene söz konusudur. Böylece toplam 120 sene etmektedir. Deccalin de ümmetin arasında 40 sene kalacağı daha önce geçmişti. Senelerce değilse bile, iki seneden daha az kalmayacaktır. Çükü Deccalin günleri uzundur. Güneşin batıdan doğmasından sonra insanlar 120 sene daha yaşayacaklardır. Bir rivayete göre kötüler iyilerden sonra 120 sene daha yaşayacaklardır. Yine gelen bir habere göre, müminler güneşin batıdan doğmasından sonra 40 sene daha yaşayacaklardır. Sonra hızla öleceklerdir. Bu da 320 sene eder. Bin yıldan sonra 80 seneye yakın zaman geçti. Böylece toplam 400 sene eder. Sözünü ettiğimiz yüzün tamamlanmasıyla 430 a ulaşmaktadır. Süyûtî'den daha önce yapılan nakle göre bu ümmet 500'e eremeyecektir. Dahası bazıları, Yüce Allah'ın *'Onlar, kıyamet gününün ansızın gelip çatmasını mı bekliyorlar?'*[908] âyetiyle *'O size ansızın gelecektir.'* ifadesinden kıyametin hicrî 1407 senesinde kopacağı sonucunu çıkarmışlardır. Çünkü âyette geçen *'bağteten'* kelimesinin harf değeri 1407'dir. Bilgi, Allah'ın katındadır. Mehdi'nin bu yüzyılın başında çıkma ihtimali olduğu gibi bunu izleyen yüzyıla geri sarkması da muhte-

908. Muhammed, 47/18.

meldir. Mehdi kesinlikle ikinci yüz yıldan daha geri kalmaz. Eğer gecikirse, Yüce Allah'ın -meşhur bir hadiste ifade edildiği üzere- bu yüzyılın başında ümmetin dinî işlerini yenileyecek bir müceddid göndermesi gerekir. Bütün bunlar âhâd haberlerde yer alan zanna dayalı bilgilerdir. Bunların bazıları sahih, bazıları hasen, başka bazıları şahidli [909] zayıf, bazıları ise şahidsiz zayıftır. Manevî tevatür derecesine ulaşmış meşhur birçok sahih haberden ortaya çıkan gerçek, kıyametin bir takım büyük alâmetlerinin olduğudur. Bu alâmetlerin ilki Mehdi'nin çıkışıdır. Mehdi âhır zamanda gelecektir, Hz. Fâtıma evladından olacak ve yeryüzünü -zulümle nasıl dopdolu hale gelmişse- aynen o şekilde adaletle dolduracaktır. Mehdi savaşta Bizans'lıları yenecek, İstanbul'u fethedecektir. Deccal onun zamanında çıkacak, Hz. Îsa inecek ve onun arkasında namaz kılacaktır. Bunların dışındaki haberlerin tümü, zanna dayalı veya şüpheli haberlerdir. En doğruyu ancak Allah bilir."[910]

Ben de derim ki: Bu nakillerden gördük ki, dünyanın ömrü hakkında sahih ve merfû ya da hasen hiçbir hadis yoktur. Ve bu husustaki rivayetler, ya zayıftır ya da uydurmadır. Tercihe şayan olanı; bu hususta merfû ve mevkuf olarak gelen haberlerle, nakillerin Kâb el-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih ve benzerlerinin bu ümmet içine yaydıkları İsrailiyyât haberlerden olduğudur. Eğer Hâfız İbn Hacer bu iki ravinin entrikalarını ve bunları -halkı kandırmaları gizli kaldığı için- ta'dil eden cerh ve tadil bilginlerinin hatalarını fark edebilseydi, bu konudaki yaptığı araştırma çok daha tam ve çok daha mükemmel olacaktı.

İslâm'ın sosyoloji filozofu İbn Haldun, eseri *el*-Mukaddime'de "Devletlerin ve toplumların başlangıcı ve dünyanın kalan ömrü"nden söz ederken bu gerçeğe işaret eder. İbn Haldun bu hususta aynen şöyle söyler:

"Bu konuda İslâm'ın başlangıç döneminde esas alınan, sahâbîlerden nakledilen haberlerdi. Özellikle de Kâb el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih ve benzerleri gibi İsrailoğullarından Müslümanlar olanlardı. Belki de bu rivayetlerin bir kısmını rivayetlerin zahirlerinden ve birkaç yöne muhtemel olan tevillerden iktibas edip aldılar." İbn Haldun, bundan sonra es-Süheylî'nin Taberî'nin

909. Şâhid: Ferd olduğu sanılan bir hadisin câmi', müsned, sünen ve cüz gibi çeşili hadis kitaplarında yapılan araştırma sonunda mana yönünden bir benzerine rastlanırsa bu benzer hadise şâhid denir. Çünkü bu hadis, ferd sanılan hadisi takviye etmiş ve onun şâhidi olmuştur. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 404. (Çev.)

910. *el-İşaa* müellifi Muhammed el-Berzencî'nin ifadeleri burada son buluyor.

ifadesi hakkındaki yaklaşımını ve başka şeyleri zikreder. Ancak daha önce yaptığımız açıklama, bunlara gerek bırakmamaktadır. İbn Haldun, bu hususta sûfîlerin sözlerini zikredip, herkesin sözünün yalan çıktığını vurgular.

İmam Ebû Muhammed Ali b. Hazm'da (ö.456/1063) - haber ezberlemede hafızasının genişliğine ve kapasitesinin büyüklüğüne rağmen- bu rivayetlerin hiçbirine iltifat etmez. İbn Hazm, dünyanın ömrü hakkında söylenenleri reddetme hususunda Kadı Iyaz ve Kadı Ebû Bekr İbn el-Arabî'yi geride bırakmıştır. Geniş malumatına rağmen Hâfız İbn Hacer'in bu konuda İbn Hazm'ın söylediklerini gözden kaçırmış olmasına hayret ettim. İbn Hazm, Yahudilerin ve Hıristiyanların yaratılışın başlangıcı konusunu zikrettikten sonra aynen şunları söylemektedir:

"Biz Müslümanlar, bu hususta nezdimizde muayyen bir sayı olduğunu kesin olarak söyleyemeyiz. Her kim dünyanın ömrünün yedi bin yıl veya daha fazla ya da daha az olduğunu iddia ederse, Hz. Peygamber'den sahih bir lafzın gelmediği bir hususta söz ediyor demektir. Aksine Rasûlullah'tan (s) bu rakkamın tam tersi varid olmuştur. Dahası biz dünyanın belli bir ömrü olduğunu ve buna Allah'tan başka hiçbir kimsenin bilemeyeceğini söylüyoruz. Yüce Allah, *'Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de bizzat kendilerinin yaratılışına şahit tuttum.'*[911] buyuruyor. Peygamberimiz (s), de bir hadisinde şöyle diyor: *'Sizden önceki ümmetlere nispetle sizler ancak siyah bir öküzün sırtında beyaz bir tüy, veya beyaz öküzün sırtındaki siyah bir tüy mesabesindesiniz.'*[912] Hadiste bir oran verilmektedir. Bu oran üzerinde kafa yoran ve Müslümanların sayısını ve ellerindeki toprakların yeryüzüne olan oranını -ki bu, daha çoktur- bilen kimse, dünyanın belli bir ömrü olduğunu ve bunu ancak Yüce Allah'ın bilebileceğini anlar. Peygamberimiz'in (s) *'Ben ve kıyamet şu ikisi gibi olduğumuz halde peygamber olarak gönerildim.'*[913] hadisi de böyledir. Peygamberimiz (s) *"bu ikisi gibi"* derken, iki mübarek parmağını yani işaret ve orta parmağını birbirine bitiştirmiştir. Kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka hiçbir kimsenin bilmediğine dair nass vardır. Sahih olan husus, Peygamberimiz'in (s) bu hadisiyle -orta parmağın işaret parmağına göre daha uzun olduğunu vurgulamak değil- kıyametin

911. Kehf, 18/51.
912. Buhârî, *Rikâk*, 46, Enbîyâ, 7, Müslim, *İman* 378 vd.
913. Tirmizî, *Fiten*, 39.

çok yakın olduğunu belirtmektir. Çünkü maksadı, orta parmağın işaret parmağından daha uzun olduğunu belirtmek olsaydı, iki parmak arasındaki nispet alınır ve bir parmağın uzunluğuna oranlanırdı. Böylece kıyametin ne zaman kopacağı da öğrenilmiş olurdu. Ancak bu düşünce tarzı batıldır. Netice olarak Peygamberimiz'in (s) bizi daha önceki kavimlere oranlarken bizim bir öküzün sırtındaki tüy mesabesinde olduğumuz yolundaki ifadesi de asılsız olmuş olur. Bunu söylemekten Allah'a sığınırız. Sahih olanı Peygamberimiz'in (s) bütün söylemek istediğinin kıyametin çok yakın olduğudur. Peygamberimiz'in (s) peygamber olarak gönderildiği andan bu zamana kadar 400 küsur sene geçmiştir. Dünyanın daha ne kadar ömrü kaldığını ancak Allah bilir. Bu büyük rakamın geçmişe nispeten azlığı ve değersizliği dolayısıyla geçene göre herhangi bir oranı olmayınca, Peygamberimiz'in (s) bizim geçmişe oranla öküzün sırtındaki bir tüy veya eşeğin ön ayağındaki rakme (tırnağa benzer kılsız iki mühür) mesabesinde olmamızı söylerken kastettiği de işte bu olmuş olur."[914]

Ben de derim ki: Bunlar, tahkik ehli imamların ifadeleridir. Dünyanın ömrünü belirlemeye ve herkesi ilgilendiren bir hususta fikir söyleme şehvetlerini tatmin etmek için kıyametin vaktini öğrenmeye çalaşanlar, -kıyametin, bilgisini Yüce Allah'ın kendisine sakladığı gayb haberlerinden olduğunu ve insanların hiç beklemedikleri bir anda ansızın gelip çatacağını ifade eden- birçok Kur'ân âyetini yalanlamaya çalıştıklarının farkında değillerdir.

Bu belanın tümü, İsrailiyyât haberlerini rivayet edenlerin entrikalarının ve Müslümanlar, salih ve müttaki görünerek Müslümanları aldatmalarının ve bazı ilmî terimleri, kullanılması gereken yerden başka bir yerde kullanmalarının bir neticesidir. Söz gelimi; zayıf rivayetler çoksa birbirini takviye eder kâidesi, böyle bir yanlış terim kullanma örneğidir. Çünkü bu kâide, ancak bir tek kaynağa dayandırmak mümkün olmayan meseleler için geçerlidir. Ama -"beklenen mehdi" örneğinde olduğu gibi- bir davayı yaymak ve onun propagandasını yapmak söz konusuysa zayıf rivayetler birbirini takviye eder kâidesi geçerli olmaz. Meselâ "beklenen mehdi" meselesinin esası, üzerine din kisvesi geçirilmiş siyasî bir mezheb olmaktan ibarettir. Görmez misin ki "beklenen mehdi" haberinin isnatları arasında mutlaka bir Şiî vardır. Zındıklar, Arapların hükümranlığını ellerinden almak ve Farslılara geri

914. İbn Hazm'ın sözü burada bitiyor.

iade etmek için "beklenen mehdi" davasını yaymaktaydılar. Yanlış kullanılan bir diğer terim de "Sahâbînin rey ve ictihada muhtemel olmayan bir konudaki sözü, Hz. Peygamber'e ulaşan merfû hadis hükmündedir" kâidesidir. Bu kâidenin "Haberin, İsrailiyyât haberlerine muhtemel olmadığı hususlarda" şeklinde sınırlanması gerekir. Allâme Müctehid Muhammed b. İsmail el-Emîr'in bu konumuzda işaret etmeye çalıştığı husus budur. Nitekim az önce kendisinin bu husustaki görüşlerini görmüştük.

Öte yandan Hint, Çin ve başkaları olmak üzere eski dönem toplumların medeniyetlerine mensup ilk dönem insanların dünyanın ömrü ve insanlığın geçmişinin tarihi hususunda ileri sürdükleri görüşleri vardır. Bu hususta binlerce ve milyonlarca yıldan söz edilir. Bu rivayetlerden bazıları, onların eskilerinden gelen rivayetlere dayanırken, bazıları astronomi terimlerine ve doğru olan herhangi bir bilgi ifade etmeyen müneccimliğe dayanan vehimlere dayanır.

Çağımızdaki evren-bilimcilere gelince, onların dünyanın yaşının hesaplanmasına dair bir yöntemleri ve insanlık tarihine ve onların geçmiş asırlardaki eserlerine dair başka bir yöntemleri vardır. Bu iki ilmî metot, yeryüzü tabakaları üzerinde yapılan kazılardan elde edilen bilgilere, insanlığın yapıp geride bıraktığı eski eserlerden, ölülerinin kemiklerinden ve çürümüş topraklarından elde ettikleri bulgulara dayanmaktadır. Bu incelemeyi yapan bilginler, dünyanın yaşının milyonlarca yılla ifade edildiğini söylemektedirler. Yeryüzünde insanlığın yüzbinlerce yıl önce geriye bıraktığı eserler bulunmuşutur. Bütün bunlar, Tevrat'ın *Tekvin Bölümü*'ndeki ifadeleri yerle bir ederken, Kur'ân'dan ne bir kelime ve ne bir harfi çürütememektedir. *"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı mutlaka onda birçok tutarsızlık bulurlardı."*[915] Hz. Peygamber'in -hakkında entrika şüphesi ve Mecûsî ve Fars tuzağı ihtimali olmayan- kesin veya kesine yakın olup sarih ve sahih hadisleri de böyledir. Biz bu konuyu, kıyametin alâmetleri ve emareleri hakkında kısa bir bölümle bitirmek istiyoruz. Çünkü bu bölümde söz konusu haberlerin en önemlilerini zikretmeye gayret ettik. Söz konusu rivayetelerin içinde dünyanın ömrü ve söz konusu alâmetlerin, emaresini teşkil ettiği kıyametin kopma saati hususunda ileri sürülmüş şüpheler vardır.

915. Nisâ, 4/82.

Kıyamet Alâmetleri ve Emareleri

Kıyametin Kitab ve Sünnet'te yer alan bir takım alâmetleri vardır. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Onlar, kıyamet gününün ansızın gelip çatmasını mı bekliyorlar? Şüphesiz onun alâmetleri belirmiştir. Kendilerine gelip çatınca ibret almaları neye yarar!"*[916] Bu örnek âyette geçen *"eşrât"* kelimesi, "şarat" kelimesinin çoğuludur. Tıpkı, "esbâb"ın "sebeb" kelimesinin çoğulu olduğu gibi... *"Eşrât"*, kıyametin yakın olduğunu gösteren alâmetler ve emareler demektir. Bu alâmetlerin en büyüğü, peygamberlerin en sonuncusu Hz. Muhammed'in bütün insanlara ilâhî hidayetin en sonuncusuyla gönderilmesi olayıdır. Çünkü Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle birlikte -Yüce Allah'ın *"Bugün size dininizi ikmal ettim."*[917] dediği gibi- din kemâle ermiştir. Dinin kemâle ermesiyle birlikte insanlığın ruhî hayatı da kemâle erer. Ruhî hayattaki kemâlin ardından insanlığın maddî hayatının kemâli gelir. Kemâlden sonra da ancak zevâl gelir. Çükü bu âlemde baki kalmak imkânsızdır. Peygamberimiz'in (s) kıyamet peygamberi olduğuna dair hadis vardır. *"Ben ve kıyamet şu ikisi gibi olduğumuz halde peygamber olarak gönerildim."*[918] şeklindeki Buhârî-Müslim hadisi daha önce geçmişti. Kıyamet alâmetleri hakkında başka hadisler de varid olmuştur. Bu hadislerin bir kısmı, maddî şehvetlerin rûhî hidayetle çekişeceğini, bir süre şehvetin galip geleceğini, ama daha sonra kısa bir süre rûhî hidayetin galebe çalacağını ifade etmektedir. Bu hadislere göre daha sonra sapıklık, kötülük, günah ve küfür baskın hale gelecek ve sonunda kötü insanların başına kıyamet kopacaktır. Fakat bu hadislerde ihtilaflar ve çelişkiler vardır. Bu ihtilaf ve çelişkiler, Allah'ın kıyamet vaktini gizli tutması ve mahlukâtına bildirmemesi hakkındaki hikmetiyle çatışmaktadır. Bazı hadisler ise, Arap veya Müslümanlar devletlerinin kıyametlerinin kopmasının yakın olduğu konusunda açık ve nettir.

Dünya malının kazanılması ve dünyada genişlik kazanmanın kıyamet alâmeti olduğuna dair haberlerden birisi[919] Müslim'in *Sahîh*'inde Hz.

916. Muhammed, 47/18.

917. Mâide, 5/3.

918. Tirmizî, *Fiten*, 39.

919. Zan içeren rivayetleri yorumlayan bilginler 282. dipnotta da belirtildiği gibi bu hadislerin iç tutarlılığını da sorgulamışlardır. Ayrıca ilmel yakîn gerektiren bu konudaki rivayetleri; ancak Kur'an ayetlerindeki kıyametle ilgili ihbarların bir yorumu veya dünya hayatının muhtemel halleri ile irtibatlandırarak değerlendirmek mümkün olabilir ki; doğrudan veya aktarım şeklinde M. Reşid Rıza da genellikle bu doğrultuda

Ömer'den rivayet ettiği Cibril hadisidir. Bu hadiste anlatıldığına göre Cebrail (a) yabancı bir adam kılığına girer ve Hz. Peygamber'e önce, İslâm'ı, sonra imanı ve ardından da ihsanı sorar. Maksadı sahâbîlere dinlerini nasıl sormaları gerektiğini öğretmektir. Cebrail daha sonra kıyameti sorar ve "Bana kıyametin ne zaman kopacağını haber ver." der. Peygamberimiz (s) *"Bu meselede sorulan, sorandan daha bilgili değildir."* der. Cebrail "O halde bana emarelerini haber ver." deyince Peygamberimiz (s), *"Câriyenin sahibini doğurması ve kim oldukları belirsiz koyun çobanlarının (yüksek) bina kurmakta birbirleriyle yarışmasıdır."*, der.[920] Sadece bu soruyu İbn Ebî şeybe, Buhârî, Müslim ve başka muhaddisler, Ebû Hüreyre hadisinden rivayet etmişlerdir. Ebû Hüreyre şöyle der: Peygamberimiz (s) bir gün insanların arasına çıkmıştı. Birden bir adam geldi ve "Yâ Rasûlallah! Kıyamet ne zaman?" diye sordu. Peygamberimiz (s), *"Bu meselede sorulan, sorandan daha bilgili değildir. Fakat, ben sana alâmetlerini söyleyeceğim. Câriyenin efendisini doğurması, kıyametin alâmetlerinden birisidir. Yalınayak başı kabak koyun çobanlarının insanların başına idereci olarak geçmeleri kıyametin alâmetlerindendir. Koyun çobanlarının (yüksek) bina kurmakta birbirleriyle yarışa girmesi de kıyametin alâmetlerindendir."* Denildi ki *"câriyenin efendisini doğurması"* demek, toplumda câriyelerin ve esirlerin çocuklarının çoğalması, demektir. - Bunun İslâm fetihlerinde büyük bir rolü olmuştur.- Bazıları ise şöyle dediler: Hadisin manası, hükümdarların ve idarecilerin güzel terbiye ve yüce ahlâkın verildiği asil ve soylu ailelerin kızlarından değil de, cariyelerden dünyaya gelecekleridir. Söylenmek istenen; -Ebû Hüreyre hadisinde ifade edildiği üzere- koyun çobanlarının ve bedevî bir yaşantı sürenlerin servete kavuşmuş, lüks içinde yaşayan ve yüksek yüksek köşklerde hayat süren kimseler haline gelecekleri ve insanların başına idareci olarak geçecekleridir. Bu olgu, gerek bizim ümmetimizde ve gerekse başka toplumlarda ortaya çıkmış ve asrımızda bu ve benzeri tiplerin başa geçmeleri bu asrın özelliklerinden ve Hz. Peygamber'in menâkıbından sayılır olmuştur. Oysa daha önce birçok ileri gelen ve şerefli ailelerin verdiği terbiye bozulmuş ve onlar haksız yere insanlara hâkim olmuşlardır. Bu da Arap veya İslâm devletinin zevalinin emarelerindendir. Bu durum genel kıyametin değil, özel kıyametin alâmetleri arasında zuhur eder.

---

davranmış. (Yayıncı)

920. Müslim, *İman*, 1.

Senedi sahih hadislerin içinde kıyamet kopmadan önce meydana gelecek hadiseleri bir araya en çok toplayan hadis, Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği şu hadistir. Buhârî ve başka muhaddisler, bu hadiste zikredilen alâmetleri başka hadislerde daha ayrıntılı olarak rivayet ederler. İşte Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivayet edilen hadisin metni:[921]

[*"İki büyük (İslâm) ordusu birbiriyle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır. Bu iki topluluğun ikisi de aynı iddiada (İslâm ve hak iddiasında) oldukları halde aralarında büyük bir savaş olacaktır."*[922]

Yine otuza yakın yalancı, mel'un deccallar türemedikçe kıyamet kopmayacaktır. Bu deccalların hepsi de ben Allah'ın peygamberiyim iddiasında bulunacaklardır.[923]

921. Bu hadiste tam 11 adet alâmet sayılmaktadır. Beyhakî, bunları Ba's (Öldükten sonra dirilme) Bâbında yedi hadis içinde zikreder. Bu hadislerin üçüncüsüne *"ilmin kabzedilip alınması, depremlerin çoğalması, zamanın birbirine yaklaşması, savaşların çoğalması"* alâmetlerini koymuştur. Beyhakî'nin zikrettiği bu hadislerin tümü, *"....olmadıkça kıyamet kopmaz."* şeklindedir. Bu hadiste *"hattâ"* edatlarını saydığında yedi adet olduğunu görürsün. Bundan dolayı Beyhakî der ki: Buhârî, bu yedi hadisi Ebü'l-Yemân kanalıyla Şuayb'dan tahric etmiştir. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de dört alâmetin bir hadis içine katılmasını gözden kaçırdığı için bunların yedi olarak sayılmasını anlaşılması zor bir husus olarak görmüştür. Beyhakî'nin ifadesinden anlaşılan, alâmetler konusunda ayrı ayrı yedi hadis vardır ve Buhârî bunları bir hadiste toplamıştır.

922. Buhârî, *Rikâk*, 25.

Hadiste geçen *"el-fieteyn"* (*iki zümre*) kelimesinden maksat, hakkın desteklediği imam Hz. Ali'nin grubuyla, azgın olan Muaviye'nin grubudur. Bu iki grup arasında başgösteren çarpışma, şûrâ esasına, Kitab'a ve Sünnet'e bağlı olan Arap veya İslâm devletinin kıyametinin ilk alâmetidir.

923. Son dönem deccallarından birisi de İran asıllı Bâb ve Bahauddin'dir. Bunlardan Bahauddin, ilâh oldğuğunu iddia etmiştir. Bir diğer deccal da Hind'in mesihi deccal Kâdiyânî ve çömezleridir. Bunlar hâlâ peygamberlik iddiasında bulunmaktadırlar. Sevbân hadisinde "otuza yakın" yerine otuz rakkamı kesin olarak ifade edilmekte ve *"Ben peygamberlerin sonuncusuyum, benden sonra hiçbir peygamber yoktur."* şeklinde bir fazlalığa yer verilmektedir. (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 87.)

Hâfız İbn Hacer, bu hadisi Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin tahric ettiğini, İbn Hibban'ın ise sahihtir değerlendirmesinde bulunduğunu ifade eder. Bu hadis, Müslim'in tahric ettiği, fakat tamamını tahric etmediği hadisin baş tarafıdır. Hâfız İbn Hacer, başka rivayetler de zikreder. Bunlardan birisi, İmam Ahmed'in *Müsned*'inde yer alan Ebû Ya'lâ hadisidir. Bu hadiste ise Ben, *"Onların alâmetleri nelerdir?"* diye sorunaca bana *"Size, üzerinde yürümediğiniz bir sünnet getirirler. Ve bununla, sizin sünnetinizi değiştirirler. Onları gördüğünüz zaman, kendilerinden kaçının."* dedi, şeklinde bir fazlalık vardır.

İlim kabzedilip alınmadıkça[924], depremler çoğalmadıkça[925], zaman tekârub edip yaklaşmadıkça[926], fitneler zuhur etmedikçe ve adam öldürme

924. İlmin kabzedileceğinden söz eden hadis, Buhârî-Müslim'de merfû olarak yer alan Abdullah b. Amr hadisinde ayrıntısıyla yer almaktadır. *"Allah Teâlâ ilmi kullarının (kalplerinden) çekip almak suretiyle değil, alimlerin ruhlarını kabzetmek suretiyle alacaktır. Nihayet hiçbir âlim kalmayınca -bir rivayete göre hiç bir âlim bırakmayınca- halk, kendilerine câhil bir takım kimseleri önder edinir. Bunlara soru sorulur. Onlar da ilimleri olmadığı halde fetvâ verirler de hem kendileri sapıklığa düşerler ve hem de halkı saptırırlar.* " (Bkz: Buhârî, *İlim*, 34, Zebîdî, *Tecrîdü's-Sarih Terceme ve şerhi*, I, 98, İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 284.)

925. İmam Ahmed'in Müsned'inde Seleme b. Nüfeyl hadisi şöyledir: " *Kıyamet kopmadan önce depremler olacaktır.* " (Bu hadisi İmam Ahmed'in Müsned'inde ve başka hiçbir kaynakta bulamadık. -Çev.-) Bu hadisten anlaşılan mana, kıyametin kopmasından birkaç sene önce insanların her zaman alışageldikleri depremlerin çoğalacağıdır. Alışageldikleri diyoruz, çünkü depremler yer kürenin bütünü itibarıyla daima sıkça rastlanan bir olgudur. Kıyametin kendisinin bile et-tâmmetü'l-kübrâ (en büyük belâ) olan es-sâhha (büyük çığlık)dan önce de büyük bir deprem olacaktır. Şu âyetlere bir bakmak gerekir: *"Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir!* " (Hac, 22/1) ve *"Yerküre kendine has sarsıntısıyla sallandığı zaman"* (Zilzâl, 99/1).

926. Sahîhlerde ve başka hadis kitaplarında birçok hadisde "zamanın yaklaşması" deyimi mücmel olarak zikredilmektedir. Tirmizî, Enes'ten ve İmam Ahmed Ebû Hüreyde'den merfû olarak şu hadisi rivayet ederler: *"Zaman yaklaşmadıkça kıyamet kopmaz. (Zaman yaklaşınca) bir sene bir ay gibi, bir ay bir hafta, bir hafta bir gün, bir gün ise bir hurma yaprağının yanışı gibi olur."* (Ahmed, Müsned, II, 537.) Bilginler bu hadisin manası üzerinde "zamanın yaklaşması maddî mi yoksa manevî mi, maksat bizzat zamanın kendisi mi yoksa zamanı yaşayan insanlar mı?" diye ihtilaf etmişlerdir. Denildi ki, zamanın yaklaşmasından maksat, hayattan lezzet alma ve nimetin bolluğudur. Öyle ki insanlar şairin dediği gibi zamanın geçtiğini hissedemeyeceklerdir.

Şâir şöyle der:

وعمر النسر معكم بعض يوم

"Kartalın sizin ömrünüze nispeten ömrü, bir günün bir kısmı kadardır."

Bazıları ise, zamanın yaklaşmasından maksadın, bereketin çekilip alınması derken, başka bazıları zamanı yaşayanların dinin azlığı noktasında birbirlerine yaklaşmalarıdır, demişlerdir. Zamanımızın bazı bilginlerine göre hadisten maksat, ulaşım araçlarının uzakları yakın haline getirmesi ve uzak mesafelerin kara, deniz ve hava yoluyla kısa zamanda kat edilmesidir. Bilginlerin şu ana kadar yaptıkları yorumların içinde en doğru ve hakkında şahsî görüşe yer olmayan ve ancak vahiyle bilinebilen gaybdan haber vermeye en uygun olan yorum budur. Onların dedikleri zamandan zamana insanların farklılığına göre farklılık gösterir. Kadı İyaz ve Nevevî gibi bilginlerin hadisin manasının zamandan bereketin çekilip alınması demek olduğunu söylediklerini görüyoruz. Onlara bu görüşlerinde Hâfız İbn Hacer de katılmaktadır. Bu bilginler derler ki, bir günden yararlanma, bir saatten yararlanma miktarı kadar olacaktır. Bu yaklaşım, açık bir vehimden ibarettir. Biz diyoruz ki, günümüzde bir saatte yapılan işlerin bir kısmını yapmak için bir hafta gerekirdi. Eğer, hadis toplamak için bir beldeden diğerine göç edenlerin asrında vapur, tren ve uçak olsaydı, Buhârî gibi bir bilginin senelerce veya bütün ömründe topladağı hadisleri bir senede toplamak mümkün olurdu.

vakaları çoğalmadıkça kıyamet kopmayacaktır.[927]

Aranızda mal çoğalıp sel gibi akmadıkça, mal sahibi malının zekâtını kim kabul eder diye endişelenmedikçe, hatta mal sahibi, bazı kimselere zekât vermek isteyip de zekâtını vermeyi teklif ettiği kimse, "benim zekâta ihtiyacım yoktur." demedikçe kıyamet kopmayacaktır.[928]

927. Fitnelerin zuhuru ve adam öldürme vakalarının çoğalması, İslâm diyarlarında ve başka beldelerde her asırda vuku bulmuştur. Onun için bunların kıyametten hemen önce gerçekleşecek alâmetlerden kabul edilmesi mümkün değildir. Ancak bu tabirle, Arap veya İslâm hükümranlığının kıyameti kastediliyorsa bu takdirde mesele açık olur ve hadisten maksat, Türklerin saldırısı, Araplarla savaşı ve ellerinden hürümranlıklarını çekip alıp kendilerini yurtlarından çıkarmaları gibi başka hadislerde ayrıntısıyla verilen konular olur. Bu konuda Sahîhlerde, Sünenlerde ve Müsnedlerde birçok hadis vardır. Bunların en sarih ve açık olanı Ebû Ya'lâ'da merfû olarak yer alan Muaviye hadisidir: *"Türkler Arapları kovacaklar ve Menabitü'ş-Şeyh'e kadar takip edeceklerdir."* (Benzer lafızla, Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, V, 304.) Hadiste geçen *"Menabitü'ş-şeyh"*ten maksat, Cezîretü'l-Arap vadisidir. Bir diğer hadis, *"Ümmetimin elinden hükümranığını ilk alacak olanlar, Kantûrâ oğullarıdır."* (Bkz: İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 609.) Bu hadisi Tabarânî de rivayet etmiştir. Hâfız İbn Hacer der ki: "Hz. Peygamber 'ümmetî/benim ümmetim' derken sanki -davet ümmetini değil de- nesep ümmetini yani Arapları kasteder gibidir."

Kıyametin alâmetlerinden birisi olarak Kostantiniyye'nin fethi de hadislerde yer alır. Bu hadis, Sahîhlerdendir. Şeyhlerimizin şeyhi Allâme şeyh Muhmud Neşşâbe der ki: Hadisin manası, Arapların Kostantiniyye/İstanbul'u eşkiya Türklerden fethedip alacağı yolundadır. Şeyh siyasetle meşgul olan birisi değildi. Onun zamanında Türklerle Araplar arasında -Türk hükümetinin zamanımızda İslâm şeriatını terketmesi bir yana- herhangi bir düşmanlık da yoktu. Müslüman Türkler, bu hadisleri Sultan Fatih'in İstanbul'u fethetmesi şeklinde yorumluyorlardı. Fakat hadisler, İstanbul'un fethinin Deccal'ın zuhuru zamanından sonra gerçekleşeceği noktasında sarih ve açıktır.

Katlin çoğalması, bu zamanda çıkan fitneler ve icad edilen ateşli savaş araçlarıyla bir günde meydana gelen katiller şeklinde yorumlanacak olursa... Ki artık bir günde daha önce bir yılda veya yıllarda gerçekleşmeyen katiller gerçeleşmektedir. Evet, yorum böyle yapılacak olursa gaybdan haber verme bakımından hadis çok daha beliğ olur. Avrupada çıkan son savaşta (I. Dünya Savaşı) dört yıl zarfında tam on milyon insan ölmüştür. Modern savaş araçları icad edilmeden önce birçok asırda bu kadar insan ölmemişti.

928. Mal çokluğu, birçok fetihler neticesi sahâbîler döneminde Müslümanların ellerine geçecek servet olarak tefsir edilmiştir. Eğer "saat" (kıyamet) kelimesinden kasıt onların kıyametleri ise o zaman mal çokluğunu onlara tahsis etmek doğru olur. Çünkü mal çokluğu, bolluk ve lüks içinde yaşamaya sebeptir. Böyle bir yaşantı ise -tıpkı başkalarında olduğu gibi- onların da hükümranlığının ellerinden gitmesine sebep olmuştur. Buna karşılık "saat" (kıyamet) kelimesiyle herkesin başına gelecek kıyamet kastediliyorsa, o zaman maksadın kıyamet öncesi bütün dünyada gördüğümüz genel olarak servetin çokluğu olması mümkündür.

Halk yüksek kâşâneler yapma yarışına çıkmadıkça[929] ve bir kimse öbür kimsenin kabri yanından geçerken "Keşke bunun yerinde ben olsaydım." diye (ölümü temenni etmedikçe)[930] kıyamet kopmayacaktır.

Güneş batıdan doğduğu zaman[931], insanların hepsi onu görürler de toptan hepsi iman ederler. İşte bu *"Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz."*[932] olduğu zamandır. Şüphesiz kıyamet kopacaktır öyle bir halde ki alım-satım için satıcı ile müşteri aralarında kumaşlarını yaymış olacaklar da alım-satım yapamadan ve kumaşlarını da düremeden ansızın kopacaktır. Yine muhakkak kıyamet kopacaktır. Şöyle ki kişi sağımlı devesinin sütünü sağıp getirdiği halde onu tadıp içemeden ansızın kopacaktır Yine kıyamet şüphesiz kopacaktır. Öyle bir halde ki kişi su havuzunu sıvayıp tamir edecek, fakat kıyamet ansızın kopacak da havuzun suyunu kullanmak nasip olmayacaktır. Kıyamet muhakkak kopacak, öyle bir çabuklukta ki sizden herhangi biriniz yemek yerken lokmasını ağzına kaldıracak, fakat kıyamet ansızın kopacak da o lokmasını yiyemeyecektir.][933]

Hadislerde daha başka alâmetler ve emarelerden de söz edilmektedir. Bunların bir kısmı normal hale gelirken, bazıları ise garib hale gelmiştir. Âlimlerimizin ifadelerine göre bunların içinde gerçekleşen vardır, kalanların ise gerçekleşmesi beklenmektedir. Yine bunların arasında çelişki, uyuşmazlık ve anlaşılma problemi olanlar vardır. Bilginler, bunları birbiriyle nasıl uzlaştıracakları konusunda şaşkınlık içindedirler. Ben bu konuda genel ve

---

929. Bina kurmada yarışa girmek, daha önce Cibril hadisinde geçmişti. Bu alâmet asırlarca önce gerçekleşmiş bir hadisedir. Bu hususta daha önce söylediğimizin aynısını söylemek mümkündür. Günümüzde bu yarış öyle bir boyut kazandı ki, yapılan binalar bulutlara erişen gök delen haline geldi. Artık bu binaların yüksek katlarına elektrikle çalışan asansör olmadan çıkmak mümkün değildir. Binalar Mısır'da birkaç katı geçmezken, Amerika'da bir tek bina onlarca kattan oluşmaya başladı. Yüksek bina yarışında bu son aşama, daha önce benzeri görülmemiş bir husustur.
930. Ölümü temenni etmek alâmeti gerçekleşti ve darlık, sıkıntı zamanlarında her zaman da görülmektedir. Bu sıkıntı herkese yaygınlık kazanmadıkça kıyametin alâmetlerinden olamaz. Ölümü temenni etme, bu niteliğiyle kıyametin gelecekte gerçeleşecek olan alâmetlerindendir.
931. Güneşin batıdan doğması, kıyamet öncesi onun en büyük alâmetlerindendir. Daha önce En'âm Sûresi'nin 158. âyetinin tefsiri yapılırken bu konu ayrıntısıyla ele alınıp incelenmişti. Dileyen oraya bakabilir.
932. Ehl-i Kitab.
933. Zebîdî, *Tecrîdü's-Sarîh Terceme ve Şerhi*, (Türkçesi) XII, 307, 308. (Çev.)

icmâlî olarak konuşacak ve en önemlisi -özellikle Deccal ve Mehdi hadisleri - hakkında ise geniş açıklama yapacağım. Şimdi okuyucu söyleyeceklerime kulak vermeli ve bakışlarını bu konuya çevirmelidir. Çünkü söyleyeceğim şeyler, ibret alanın çıkaracağı dersi parlak bir hale getirecektir.

Kıyamet Alâmetlerinin Değerlendirilmesinde Bir Bakış

Dini hakkında basiret üzere olması gereken ey Müslümanlar! Fitnelerle ve kıyamet alâmetleriyle ilgili rivayetlerde icmalen bile olsa bilmen gereken problemli noktalar ve çelişkiler vardır. Bunları bilesin ki nakilcilerin itimat ettiği her şeyle, aklî nazariyyecilerin söylediği her sözün gerçek olduğunu zanneden kimselerin mukallidi olmayasın. Çünkü Yüce Allah, *"Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele."*[934] buyuruyor. Allah Teâlâ, Peygamberlerinin sonuncusu Hz. Muhammed'e *"De ki: 'İşte bu, benim yolumdur. Ben Allah'a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar aydınlık bir yol üzerindeyiz.'"*[935] buyuruyor. Ben, bu hususta icmâlî bir açıklamayla kâni olan kimsenin kalbini yatıştıracak ve ayrıntısına girmek isteyene de araştırma kapısını açacak bir açıklama yapıyor ve diyorum ki:

Âlimler, kıyamet alâmetleri ve emarelerine dair rivayet edilenleri üç kısma ayırmaktadırlar.

Birinci grup: Geçmiş asırlardan bu hususta görüş beyan edenlerin zamanlarına kadar bilfiil gerçekleşmiş olan alâmetlerdir. Bilginler bunları tek tek saymışlardır.

İkincisi grup: Bazıları gerçekleşmiş olanlardır. Bunlar da gündengüne artmaktadır. Arap ülkelerine varıncaya kadar her yerde fitnelerin, çeşitli fasıklıkların başgöstermesi, zinanın, deccalların ve kadınların çoğalması, kadınların erkeklere benzemesi, küfür, şirk bunlara örnektir.

Üçüncü grup: Kıyametin hemen öncesi görülecek olan büyük ve küçük alâmetlerdir. Yahudilerle savaş, Beyt-i Makdis'in ve Kostantiniyye/İstanbul'un fethi, kıyametin hemen öncesi görülecek küçük alâmetlerdendir.

Kıyamet alâmetleri, bir başka açıdan;

934. Zümer, 39/17, 18.
935. Yusuf, 12/108.

a) Her toplumda benzeri görülmüş ve görülen fitneler, savaş, dünya genişliği ve darlığı, devletlerin kurulması ve yıkılması, zina, homoseksüellik ve sarhoşluk gibi fasıklıklar, vebalar, depremlerdir. Bu gibi alâmetler, halkın büyük kıyametle alâkasını hissetmediği alâmetlerdir.

b) Bir diğeri ise garip, o zamana kadar görülmemiş olaylardır. Ye'cüc ve Me'cüc'ün ortaya çıkması, deccalin ve mehdinin zuhur etmesi, Mesih'in inmesi ve güneşin batından doğmasıdır. Deprem, güneş tutulması, kuyruklu yıldızların ortaya çıkması gibi olaylar, insanlar arasında bilinen günlük olaylar haline gelmiştir.

Bir diğer açıdan kıyamet alâmetleri, emanetin (güvenilirliğin) ortadan kalkması, işlerin ehli olmayanlara verilmesi gibi bir neslin veya bir devletin kıyametine alâmet olanlarla, büyük kıyametin yaklaştığına alâmet olanlar olmak üzere ikiye ayrılır.

Zikredilen alâmetlere karşı anlaşılma problemi olarak zikredilen husus şudur: Benzerleri alışılmış şeylerden olan ve normal hayatta tedricî olarak görülen kıyametin küçük alâmetlerine dair zikredilen alâmetler, kıyametin kopacağını hatırlatmamakta ve Şâriin kıyametin yaklaştığını haber vererek elde etmek istediği fayda hâsıl olmamaktadır. Olağanüstü nitelikte olan ve kıyametin büyük alâmetleri olarak zikredilen alâmetlere gelince; bunları bilen kimse söz konusu alâmetlerin tümü gerçekleşmeden önce bu durumu kıyametin kopmayacağının güvencesi olarak değerlendirmektedir. Bu anlayış da hedeflenen faydaya manidir. Kıyameti bekleyen Müslümanlar, kıyametin tedricen gerçekleşen alâmetleri olduğunu bilmektedirler. Müslümanlar zaman içinde akıp giden süreçte kıyametin ansızın gelmesinden kendilerini güvende hissetmektedirler. Müslümanlar kıyametten önce Deccal'in, Mehdi'nin, Mesih'in, Ye'cüc ve Me'cüc'ün zuhur etmesini beklemektedirler. Bu inanç, insanlara, ibret ve huşu vermediği gibi, bu gün veya bu saat için herhangi bir hazırlık yapma şuuru da vermemektedir. O zaman bu alâmetleri bilmenin ne gibi faydası olmaktadır? Bunların faydasının, büyük alâmetleri müşahede edecek olan -özellikle de onların içinde en son alâmeti görecek olan- kimselerin kalplerine korku dolmasıyla sınırlı olması hikmetten midir? Böyle bir yaklaşım, her peygamberin kendi kavmini korkutup kıyamet hakkında ve onun öncesi Deccal'in çıkacağı konusunda uyarmasıyla nasıl telif edilebilir? Vâkıa kendilerini doğrulamazken peygam-

berler, -benzeri sırf görüş ve reyle söylenmeyecek olan- böyle bir şeyi nasıl söylerler? Peygamberimiz (s) kıyamet alâmetlerini haber verirken insanları uzun asırlar boyu bu alâmetler belirene kadar kıyametin kopmayacağına güvence vermek mi istiyordu, yoksa -başka peygamberler gibi- kendisinden sonra yaşadığı asırda veya asrına yakın bir çağda bu alâmetlerin zuhurunu mu bekliyordu? Delil, Deccal'in kendi zamanında ortaya çıkmasını mümkün gördüğüne ve Temîm ed-Dârî'nin "Cessase"nin[936] haberine ve Deccal'in bi adada hapis olduğuna dair aktardığı haberi doğrulamasıdır.

Deccal'e Dair Rivayetler Hakkında Karışıklık

İbnü'l- Cevzî'nin Hz. Peygamber'in bu meseleler hakkında takdir yaptığına dair olan ifadesi daha önce geçmişti. Çünkü Yüce Allah bunların haberlerini kendisine tafsilatlı olarak vahyetmemiştir. İbnü'l-Cevzî, Hz. Peygamber'in Deccal'in kendi zamanında zuhur edeceğini beklemesini, yaptığı takdir kabilinden saymaktadır.

İmam Nevevî, İbn Sayyad'ın Müslim'de yer alan hadislerini şerh ederken şöyle der:

Âlimler derler ki, bunun kıssasını anlamak zor (müşkil) ve durumu karışıktır. Hadislerin zâhirinden anlaşılan Hz. Peygamber'e bunun Mesih Deccal mi, yoksa başkası mı olduğunun vahyedilmediğidir. Hz. Peygamber'e vahyedilen sadece Deccal'in sıfatlarıdır. İbn Sayyâd'da muhtemel karîneler vardır. Bundan dolayı Hz. Peygamber onun Deccal mi, başka birisi mi olduğuna kesin olarak karar vermemiştir. Bundan dolayı Hz. Ömer'e *"Eğer oysa onu asla öldüremeyeceksin."* demiştir. Nevevî'nin işaret ettiği işkâli (anlama problemi) ve karışıklığı bir parça açmakta yarar vardır.

Deccal hadislerini birçok yönden anlama problemlidir.

1) Az önce zikrettiğimiz üzere bunun, Kur'ân'ın insanları kıyametin yaklaştığı ve ansızın geleceği yolunda uyarma hikmetiyle çelişmesidir.

2) Bu hadislerde zikredilen olağanüstü olaylardır. Deccal'e verilen şeyler, Yüce Allah'ın ülü'l-azm peygamberleri desteklemek için verdiği mucizele-

936 Cessase kadın casus demektir. Deccal'in iki casusu vardı. Birisi dâbbe, diğeri kadındı. Bazılarına göre cessase, dişi şeytandı. Bazen bir hayvan, bazen bir kadın kılığına girerdi. Bir başka görüşe göre cessase, dişi dâbbe idi. Bkz: Âzimâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, XI, 315.

rin en büyüğüne benzemektedir veya ondan da üstündür. Deccal'e verilen olağanüstü olaylar -bazı Kelâm âlimlerinin ifade ettikleri gibi- bu rivayetler için şüphe sayılmaktadır. Bazı muhaddisler ise bunu onların bid'atlerinden kabul etmiştir. Bilindiği üzere; Yüce Allah bu gibi mucizeleri peygamberlerine, mahlûkatını doğru yola iletsinler diye vermiştir. Bu da Yüce Allah'ın rahmetinin gazabının önüne geçmesinin bir gereğidir. O zaman sorulacak soru şudur: Nasıl olur da Yüce Allah, Deccal'e kullarından büyük bir kitleyi fitneye düşürmesi için harikulâde şeylerin en büyüğünü verir. Bu rivayetlerden birisine göre Deccal, kırk gün zarfında Mekke ve Medine hariç bütün yeryüzünde görülecektir. *Hılye*'de Ebû Nuaym'in tâbiûndan sika olan Hassan'ın İbn Atıyye'den yaptığı rivayete göre, Deccal'in fitnesinden sadece on iki bin erkek ve yedi bin kadın kurtulacaktır. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de "Bu, insanın kendi kafasından söyleyeceği bir şey değildir. Bu haber ya merfûdur ve o mürsel kılmıştır ya da Ehl-i Kitab'tan duyup almıştır."[937] der. İbn Hacer'in bu yaklaşımı bence de doğru ve tercihe şâyandır.

3) Üçüncü yaklaşım, daha öncekilerle bağlantısı olan bir yaklaşımdır. Buna göre Deccal'e izafe edilen olağanüstü olaylar, Yüce Allah'ın yarattıkları hakkındaki kanunlarına aykırıdır. Kur'ân'ın kesin nasslarında sabittir ki, Allah'ın kanunlarında (Sünnetullah) hiçbir değişiklik ve tebdil söz konusu değildir. Bu birbiriyle çelişik ve düzensiz rivayetler, kesinlik ifade eden bu nassları tahsis edemeyeceği gibi onlara muarız da olamaz.

4) Bu hadislerin bazılarının dinde kesin olan başka bazı esaslarla çelişkiler taşımasıdır. Peygamberlerin verdikleri haberlerin gerçekleşmemesi veya abes olması, onların batıl olan bir şeyi ikrar etmeleri gibi... Bütün bunlar, onlar hakkında imkânsız olan şeylerdir.

5) Deccal'le ilgili haberlerin -aşağıda görüleceği üzere- sâkıt olmalarını gerekli kılacak derecede birbiriyle çelişik olmasıdır.

Söz konusu çelişkilerden birisi, bu haberlerin Hz. Peygamber'in Deccal'in zuhurunu kendi zamanında beklediğini ve çıktığı takdirde kötülüğüne karşı kendisinin Müslümanlara yeteceğini açıkça belirtmesidir. Bazı rivayetler ise, Deccal'ın Müslümanların Bizans diyarını ve Kostantiniyye'yi fethetmelerinin ardından zuhur edeceğini ifade etmektedir. Bir diğer çelişki ise, bir rivayette

937. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XIII, 98.

Hz. Peygamber'in Medine Yahudileri'nden İbn Sayyâd'ın Deccal olup olmadığından şüphe duyduğunun ifade edilmesine karşılık bir başka rivayette ise, İbn Sayyâd'ın bizzat kendisinin Said el-Hudrî'ye dediği gibi, Deccal için İbn Sayyâd'a uymayan vasıflar belirtmesidir.

Bir başka çelişki de şudur: Bazı rivayetlerde -İmam Ahmed ve Beyhakî'nin *Ba's* bölümünde Ensâr'dan bir adamdan rivayet ettiği üzere- Deccal'ın beraberinde ekmek dağı veya dağları, su ve baldan nehir veya nehirleri olacağıdır. Ravileri sika olan bir senedle Câbir b. Abdullah'tan rivayet olunuyor. Bunun yanında Buhârî-Müslim'de Muğirâ b. Şu'be'den rivayet ediyor. Hadisin buradaki lafzı, Buhârî'ye aittir. Muğira diyor ki: *"Hiç kimse Deccal'ı benim sorduğum kadar Hz. Peygamber'e sormadı. Peygamberimiz (s) bana 'Ondan sana ne zarar var ?' diye sordu. Ben de, beraberinde ekmek dağı ve nehir olacağını söylüyorlar, dedim. Peygamberimiz (s) (müminlerin sapıtmasına sebep olacak bu neviden bir şey yapmak) Allah üzerine pek kolaydır.'* dedi." Müslim'in rivayetine göre *"Onun yanında ekmek ve et dağı, su nehri olduğunu söylüyorlar."*[938] ibaresi vardır.

Birinci haberi sahih kılmak için bu rivayeti tevil etmişlerdir. Câbir'in sözü, *"Onun yanında şöyle şöyle şeyler olduğunu söylüyorlar."* şeklindedir. Câbir, *"Bunu sen söyledin."* dememiştir.

Çelişkilerden birisi de Deccal'ın çıkacağı mekân hakkındaki rivayetlerdedir. Bazı rivayetlerde tam olarak neresi olduğu belirtilmeksizin onun Meşrık'ta çıkacağı ifade edilirken, Müslim'de yer alan Nüvas b. Sim'ân hadisinde onun Şam'la Irak arasında bir yerden çıkacağı belirtilmektedir.[939] Müslim'in yer verdiği bir başka rivayette ise, Deccal'ın İsfehan'dan çıkacağı zikredilmektedir. Yine Müslim'de yer alan Cessase hadisinde ise Deccal'ın kuzeyde Akdeniz'de veya güneyde Yemen denizindeki bir adada bulunan bir manastırda ya da köşkte hapis olduğu, buradan çıkacağı ifade edilmektedir. İmam Ahmed ve Hâkim'in rivayetine göre Deccal, Horasan'dan çıkacaktır.

Buhârî-Müslim hadisleriyle başka hadisleri şerh eden bilginler, her meselede birbiriyle çelişik olan rivayetleri uzlaştırmaya çaba harcamışlar ve zorlama cevaplar vermişlerdir ki bunların tamanını veya çoğunu tahkik ehli âlimler reddetmişlerdir. Bu rivayetlerde, bizim işaret ettiklerimizden

938. Buhârî, *Fiten*, 26, Müslim, *Fiten* 115.
939. Müslim, *Fiten*, 110.

başka da anlaşılma açısından problemli noktalar vardır. Özellikle de İbn Sayyâd hakkında, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in huzurunda onun Deccal olduğuna yemin etmesi, Peygamberimiz'in (s) onun yeminine ses çıkarmaması ve -Buhârî-Müslim'de kendisinden rivayet olunduğu üzere- Câbir b. Abdullah'ın söz konusu yemin üzerine kendisini eleştirmesi gibi noktalarda da işkâl (anlaşılma problemi) vardır.

Bazıları bu son meseleye Hz. Peygamber'in takririni (ses çıkarmaması), bunun tam aksine, kendisine açıkça söylemesi çürütmektedir cevabını vermektedirler. Çünkü Hz. Ömer, *"Müsade edin İbn Sayyâd'ın boynunu vurayım."* deyince, Peygamberimiz (s) *"Eğer bu Deccal ise, sen onu vurmaya asla musallat kılınmayacaksın."*[940] diye cevap vermiştir. Bu hadis, *Sahîh*'tedir. Hâfız İbn Hacer, Hâfız Beyhakî'nin yaptığı bazı tevilleri reddeder. Bunlar, İbn Sayyad'ın doğumu, vasıfları, Hz. Peygamber'in Hz.Ömer'in yaptığı yemine sessiz kalması (takrir), Temîm ed-Dârî'nin kıssasını İbn Sayyad olmadığı için tercihe şâyan kabul etmesi, Hz.Ömer'in bu kıssayı duymadan önce o yeminini yapması konularındaki tevillerdir. Bundan dolayı bu hadisi özel olarak bir parça daha açmak istiyorum. Ve diyorum ki bu hadiste ele alınacak bir kaç yön vardır:

1) Temîm ed-Dârî, Filistin (Suriye) Araplarındandı. Temîm, zamanının râhibi diye nitelendirilirdi. Temîm ve kardeşi Nuaym, Medine'ye Peygamberimizin son dönemlerinde hicretin dokuzuncu yılında geldiler ve Müslüman oldular. Peygamberimiz'e (s) Cessâse'nin o garip hikayesini anlatan o olmuştur. Anlatıldığına göre Temîm, Müslüman olduktan sonra âbidlerden ve kıssacılardan birisi oldu. Hiç kimse onun hakkında şüphe zikretmemiş, tam aksine Hz. Peygamber'in ondan rivayette bulunmasını kendisinin özelliklerinden birisi saymışlardır. Bu haberin ne anlama geldiğini ileride göreceksin. Bu, sadece bir giriştir.

2) Müslim'in Sahîh'inde uzunluğuna ve problemli olmasına rağmen kendisinden hadis rivayet eden ravi, muhcir kadınlardan Fatıma bnt. Kays'tır. Fatıma'nın rivayetine göre Peygamberimiz (s) insanları kadın, erkek mescitte topladı ve onlara minberde Temîm'den duyduğu bu hikâyeyi anlattı. Bu haberi Fatıma'dan sadece Şa'bî rivayet etmiştir. Şa'bî, büyüklüğüne rağmen Temîm'i görmeyen ve kendisinden haber işitmeyen birçok sahâbîden riva-

940. Buhârî, *Cenâiz*, 80, Müslim, *Fiten*, 95.

yette bulunmuştur. Fakat muhaddisler, Şa'bî'nin mürsellerini -Fatıma'dan işittiğini açıkça belirttiği için- övmüşlerdir. İleride bu haberi Fatıma'dan ve başkasından rivayet edenler gelecektir.

3) O halde bu hadisin illetlerini şöylece sıralamak mümkündür: Bu hadis, mütevatir olarak nakledilmesi için gerekli sebeplerin bol bol mevcut olduğu bir hadistir. Çünkü bu hadisin mevzusu gariptir. Hz. Peygamber bu hadise önem vermiş, bütün insanları onu dinlemek için toplamış, onu minberde insanlara aktarmış, Temîm'in sözüyle -Temîm'in Müslüman olmadan önce onlara anlattığı şeye- şâhit getirmiş, bütün sahâbîler bu haberi Hz. Peygamber'den duymuşlardır. Böyle bir haberin sadece âhad yolla rivâyet edilmesi hiç makul değildir. Buhârî'nin hadisleri araştırma hususunda çok titiz olması dolayısıyla bu haberi Sahîh'ine almaması da bu görüşü teyid etmektedir. Hâfız İbn Hacer, eseri *Fethu'l-Bârî*'de İ'tisam bölümünde Câbir hadisini şerh ederken ileri sürülen bu illetlere şöyle cevap veriyor:

Bu hususta meselenin çok karışık olmasından dolayı -yani bu hadisle İbn Sayyâd hadisi arasındaki farklılıktan dolayı- Buhârî tercih yolunu seçmiş, Câbir'in İbn Ömer'den İbn Sayyâd hakkındaki rivayetiyle yetinmiş ve Fâtıma bnt. Kays'ın Temîm kıssası hakkındaki hadisini tahric etmemiştir. Bazıları bu hadisin garip ve ferd[941] olduğunu zannetmişlerdir. Hâlbuki gerçek böyle değildir. Bu haberi Fâtıma bnt. Kays'ın yanında Ebû Hüreyre, Âişe ve Câbir de rivayet etmişlerdir. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadisi İmam Ahmed, Âmir eş-Şa'bî, el-Mihrez b. Ebî Hüreyre ve babası Ebû Hüreyre sened zinciriyle uzunluğunu koruyarak rivayet etmiştir. Aynı haberi Ebû Dâvûd ise muhtasar olarak rivayet etmiştir. İbn Mâce ise, Şa'bî'nin Fâtıma'dan rivayetinin arkasından rivayet etmiştir. Şa'bî der ki; Mihrez'le karşılaştım ve bu haberi zikretti. Aynı haberi Ebû Ya'lâ ise Ebû Hüreyre'den başka bir yönden rivayet etmiştir. Âişe hadisi ise, Şa'bî'den zikrolunan rivayettedir. Şa'bî der ki; sonra Kâsım b. Muhammed'le karşılaştım. Bana, "Fâtıma bnt. Kays'ın sana rivayet etmesi gibi, Âişenin bana rivayetine şâhit ol." dedi. Câbir hadisini ise hasen

941. Garib: Metin veya isnat yönünden tek kalmış yahut benzeri, başka raviler tarafından rivayet edilmemiş, hadislere garib hadis denir. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 114.

Ferd: İsnadın herhangi bir yerinde ravisi tek kalmış haber çeşididir. Ancak bu çeşit haberlerin tarifinde kullanılan kelime, genellikle garib kelimesidir. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 108. (Çev.)

bir senedle Ebû Esleme ve Câbir sened zinciriyle Ebû Dâvûd tahric etmiş ve hadisin lafzını zikretmiştir.[942]

Ben de derim ki: Hâfız İbn Hacer'in zikrettiği şeyler, hadisin âhâd hadislerden olmasıyla çelişmez. Makam, zikrettiğimiz sebeplerin bol bol bulunması dolayısıyla mütevatir olma makamıdır. Hâfız İbn Hacer'in söylediği şeyler, bu hadisin -ferd değilse bile- garib olmasıyla da çelişmez. Hadisin isnadları, hadisin Şa'bî ve Fâtıma bnt. Kays ile sınırlı kalmışır. Ebû Dâvûd'un el-Velid b. Abdullah b. Cümey, Ebû Seleme sened zinciriyle Câbir'den tahric ettiği hadise gelince bu hadis, sahih hadisten olmamasına rağmen muhtasardır ve içinde söz konusu hikâyenin Temîm ed-Dârî'ye isnadı mevcut değildir. Dahası içindeki merfû lafzı şu cümleyi öteye geçmemektedir: *"İnsanlar denizde yol alırlarken yemekleri biter. Derken gözlerinin önünde bir ada belirir. Ekmek aramak için adaya çıkarlar ve karşılarına Cessâse çıkar."* Ebü'l-Velid b. Abdullah der ki; Ebû Seleme'ye "Cessase de nedir?" diye sordum. Bana, "Derisinin kıllarını ve başındaki saçları çeken bir kadındır." dedi. Cessase, ekmeğin işaret ettiği köşkte olduğunu söyler. Ve Câbir, hadisi zikreder. Deccal ona bîsan hurması ve ayn zagar'ı sorar. O da bu Mesîh'tir der. İbn Ebî Seleme bana dedi ki: "Bu hadiste senin ezberlediğin bir şey var mı? O da dedi ki: Câbir, onun (Deccal'ın) İbn Sâid, -bir başka nüshada- İbn Sayyâd olduğuğunu söyledi. Ben de 'O, öldü.' dedim. O 'Ölse bile.' dedi. Ben, 'O, Müslüman oldu.' dedim. O, 'Müslüman olsa bile' dedi. Ben, 'O, Medine'ye girdi.' dedim. O, 'Medine'ya girse bile.' dedi."[943]

Ben de derim ki, Ebû Dâvûd'un bu rivayeti, o rivayetleri takviye etmez. Bu rivayette onların manevî müşkilatından ve garipliklerinden hiçbir eser yoktur. Tam tersine Hâfız İbn Hacer, onu takviye etmiş bunların yüzünden o rivayeti hasen kılmıştır. O, el-Velid b. Abdillah b. Cümey'in Ebû Seleme'den yaptığı rivayet -kendisinden Müslim bile rivayet etse- zayıftır. Hâfız İbn Hacer'in bizzat kendisi bile *Tehzîb*'e ilâvede bulunduğu *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde İbn Hibbân'ın onu zayıflardan saydığını söylemektedir. İbn Hacer şöyle demektedir: "O, sika ravilerin hadisine benzemeyen bir üslupla ispat hususunda münferittir. Bunu çok çok yapınca, yaptığı rivayetle ihticac batıl olmuştur." Hâfız İbn Hacer, Hâkim'in "Bu rivayeti Müslim tahric etmeseydi, daha

942. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 328, 329.
943. Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 15.

iyi olurdu." dediğini rivayet etmektedir. Ebû Dâvûd'un Fâtıma'dan yaptığı rivayette, Müslim'in rivayetine bir başka yönden uymayan nokta vardır; ancak onu burada zikretmek istemiyoruz. Çünkü bu hadislerdeki çelişki ve ihtilafı en son noktasına kadar bir bir sayıp dökmek istemiyoruz.

4, 5) Bu hikâyede var olan manevî işkâllerden (anlama problemleri) birisi de Temîm ve otuz arkadaşının Şam Araplarından olmalarıdır. Akla ilk gelen husus, onların gemilerine Akdeniz'de düşmanı gözetledikleri noktalardan birisinden binmiş olduklarıdır. Fâtıma bnt. Kays, Hz. Peygamber'in insanlara hikâyeyi anlattıktan sonra *"Temîm'in söylediklerinin benim Deccal, Mekke ve Medine hakkında size söylediklerime uygun düşmüş olması hoşuna gitti. Ancak O, Şam veya Yemen denizindedir. Hayır hayır, doğu tarafından gelecektir. Doğudan, doğudan... dedi ve eliyle doğuyu işaret etti."* dediğini rivayet etmektedir. Fâtıma, "Ben bunları Hz. Peygamber'in hadisinden ezberledim." dedi.[944]

Eğer bu hadis, rivayet açısından sahih ise bu takdirde Hz. Peygamber'in Temîm ed-Dârî'nin zikrettiği adanın hangi denizde olduğu yolundaki tereddüdü, sonra her iki adadan da vazgeçip bunun doğu cihetinde olduğuna kesin olarak karar vermesi, hadisin metni açısından bir başka işkâl (problem)dir. Bu problemin, bir açıdan Deccal'ın bulunduğu yer konusunda ve İbn Sayyâd hakkındaki rivayetlerin bir başka açıdan da tereddüdün sebebi Hz. Peygamber'in Deccal hakkındaki sözünün Allah'tan gelen bir vahiyle çelişmesiyle alâkası vardır. Ben, burada -rivayetin sahih olması takdirinde- bunun sebebinden söz edeceğim.

Öte yandan Temîm ve arkadaşlarının gemileriyle yaklaştıkları bu ada nerededir? Bu ada -eğer hadis sahih ise- merfû lafızda yer aldığı üzere Şam veya Yemen denizindedir. Yani, Akdeniz'de Suriye sahillerinin karşısında veya Kızıldeniz'de Yemen sahillerine komşu cihettedir. Denizciler bu iki denizi günümüzde baştan sona ölçmüşler denizin yüzeyini enine boyuna adamakıllı dolaşmışlar, sularının derinliğini tespit etmişler ve buradaki adaları teker teker tanımışlardır. Bu iki denizdeki adalardan herhangi birisinde içinde Deccal'ın hapsolunduğu bir manastır veya saray, insanlarla görüşüp kendisine haber getiren bir kadın casusu olsaydı bütün bunları insanlar bilirlerdi. *El-Meşârık*'ı şerhedenin -denizin bir olduğu iddiasına binaen- Deccal'ın her iki denizde bir yerden diğerine intikal ettiği, Şam cihetinden Yemen cihetine

944. Müslim, *Fiten*, 119.

dolaştığı yolundaki ifadeleri -Hâfız İbn Hacer'in Deccal'ın içindeki yetmiş bin Yahudi'yi çıkarmak için İsfehan'a intikal ettiği yolundaki görüşü- bu iki yaklaşımın ikisinin de naklî bir dayanağı olmadığı gibi, aklî yönden de makbul değildir. Bu istinbat edip çıkarmaları, birbiriyle çelişik olan rivayetleri uzlaştırmak içindir. Çünkü bu rivayetleri *"Rivayetler birbiriyle çelişirse, sâkıt olur."* şeklindeki kâidelerine bağlamaları zorlarına gitmektedir. Hatta Hâfız İbn Hacer bile söz konusu uzlaştırma uğruna *"İbn Sayyâd o müddet zarfında Isfehan'a gidinceye kadar Deccal kılığında gözüken bir şeytandır."* yolundaki görüşü takrir etmiştir. Hâlbuki İbn Hacer, İbn Sayyad'ın Medine'de doğumunu, orada yetişmesini sonra Müslüman olmasını ardından hacca gitmesini ve nihayet ölmesini konu alan rivayetlerin çoğunu ezberlemiş birisidir. Diğer taraftan İbn Hacer, bu rivayetleri zayıf kılan rivayetlerin bazılarını da ezbere bilmektedir.

6) Kadın casus (Cessase) hikâyelerine dair merfû lafızlarda Hz. Peygamber'in Temîm'in her anlattığı karşısında sessiz kalıp bunları kabul ettiği belirtilmemektedir. Tam aksine bu ikrar, sadece bazı sözleri için geçerlidir: Bu söz de "*Şurası gerçek ki, Temîm'in Deccal'a Medine'ye ve Mekke'ye dair anlattıkları anlattıkarımla uyuşmaktadır.*" şeklindeki sözüdür. Peygamber'imizin (s) bundan sonra "*Dikkat edin! Orası Şâm veya Yemen denizindedir. Yok yok, doğu cihetindedir.*" şeklindeki sözü bütün âlimlerin doğu cihetini tercih etmeleri, Deccal'in Şam ve Yemen denizinde olmadığına delildir. Çünkü Şâm, Medîne'nin kuzey tarafında, Yemen ise güney istikametindedir. Bu iki yerden hiçbiri Medine'nin doğu tarafında değildir. Taybî der ki: "Peyamberimiz (s) vahiy yoluyla burasının Medine'nin doğusu istikaminde olduğunu kesin olarak öğrenince, ilk ikisinin (Şam ve Yemen) söz konusu olmadığını ifade etti." İbarenin zahiri bize gösteriyor ki Hz. Peygamber ilk başta Temîm'i tasdik etti. Bundan dolayı, "inne" ile ve istiftâh edatı olan "elâ"yı kullanarak "*Dikkat edin! O, Şâm veya Yemen denizindedir.*" dedi. Sonra bulunduğu yerde burasının Şâm ve Yemen denizinde olmadığı kendisine keşfolununca, "*bilakis doğu cihetindedir.*" dedi.

7) Burada bir başka işkâl (problem) daha söz konusudur. Bu problem, Hz. Peygamber'in Temîm'in sözünün bir kısmını kabul etmemesidir ki, bu da sözünün tamamına olan güveni sarsmaktadır. Hz. Peygamber'in onun sözünü beğenmesi sadece bir kısmıyla, yani insanın kendi reyi ile bilme-

sinin mümkün olmadığı konusuyla sınırlıdır. Bu kısım, Temîm'in sözünün Hz. Peygamber'in daha önce Deccal'ın zuhur edeceğine, Mekke'ye ve Medine'ye girmeyeceğine dair verdiği habere uygun düşen kısmıdır. Zikri geçen beğeni, eğer yerindeyse Deccal, Temîm'in Müslüman olmasından ve söylediği sözden önce kendisini görmüş olduğu o adada çıkmış, Isfehan'a veya doğu tarafında başka bir yere gitmişti diyerek bundan sıyrılıp çıkmaktadırlar. Temîm'in Deccal'a dair naklettikleri buna aykırı olan hususta gayet açıktır denmesi, söz konusu yaklaşımı reddetmektedir. Temîm'in nakline göre Deccal'ı sıkı bir şekilde bağlayan bağ, çıkmasına izin verildiği zaman açılacaktır. Onun zikrettiği alâmetler zuhur ettikten sonra ortaya çıkacağı an yaklaşmıştır. Deccal şöyle der: *"Ben Mesîh'im. Çıkmam için bana izin verileceği günler yakındır. İzin çıkınca çıkarım ve yeryüzünde yürürüm, kırk gecede inmedik köy bırakmam. Bundan Mekke ve Medîne hariçtir. Bu iki şehir bana haramdır."* Deccal'ın "çıkma"sının "izin verilme" üzerine, "yürüme"nin de "çıkma" üzerine "fâ" harfiyle *atfedilmesi*, bu iki "fâ"nın iki şeyden birisini diğerinden ayırmak değil, ta'kib manasında olduğuna delildir. Bütün bu problemlerden çıkmanın en kısa yolu, bu rivayetin uydurma bir rivayet olduğunu söylemektir.

8) Bu konudan Deccal'la bağlantısı güçlü olan bir başka konuya geçiyoruz. Allâme Taybî'nin görüşüne uygun olarak Temîm'in Deccal'ın iki denizden birinde olduğu yolundaki ifadesini Hz. Peygamber'in kabul etmediği yolundaki rivayeti dikkate almadığımızda Temîm'in anlattığını Hz. Peygamber'in anlatması onu tasdik etmek anlamına gelmez mi? Hz. Peygamber her yalancının verdiği haberi tasdik etmekten münezzeh miydi ki Temîm'in hikâyesini tasdik etmesi, onun doğru söylediğine delil olsun! Bu rivayete karşı ileri sürülen işkâl (problem) merfû hükmündeki hadisi için de geçerlidir. Daha önce geçtiği üzere; Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'in İbn Sayyad'ın Deccal olduğuna dair yeminini ikrar etmesi de bu niteliktedir.

Bu husus, bilginlerin "ismet" sıfatı hakkında söylediklerine dahil değildir. Üzerinde görüş birliği olan husus, Hz. Peygamber'in Allah adına tebliğ ederken masum olduğudur. O'nun masum olduğu bir diğer husus da, peygamber olduktan sonra kasten isyan etmekten münezzeh olmasıdır. Sefârînî, *Şerh'u Akîde*'sinde der ki; "İbn Hamdân *Nihâyetü'l-mübtedîîn*'inde şöyle dedi: Peygamberler bu iki hususta masumdurlar. Allah adına tebliğ ederler. Bunun dışında masum değillerdir." İbn Akîl, *el-İrşâd*'da şöyle der: "Peygamberler fi-

illerde masum değillerdir. Tam aksine onlar görevlerini eda etme hususunda masumdurlar." İbn Akîl şöyle devam eder:

"Peygamberlerin Allah adına tebliğ ettikleri hususlarda yalan söylemeleri câiz değildir." Hâfız el-Irâkî ise şöyle der: "Hz. Peygamber, -bilginlerin görüş birliği halinde ifade ettiklerine göre- peygamber olduktan sonra kasten yalan söylemekten masumdur. Bunun câiz olduğunu iddia ettikleri nakledilen bazı Hâricîler ve Haşvîlerin[945] bu husustaki ihtilaflarına itibar olunmaz."

Yalan söyleyeni tasdik etmek günah değildir. Sabittir ki Peygamberimiz (s), münafıkların attıkları bazı iftiraları tasdik ediyordu. Haber verilmesinde maslahat olanları ise Yüce Allah kendisine haber veriyordu. Nitekim Tebük Gazvesi'nde ve başka savaşlarda böyle olmuştur. Yine Hz. Peygamber, Tahrim Sûresi'nde işaret olunan kıssa hakkında bazı eşlerini tasdik etmiştir. Sonunda Yüce Allah bu olayı ve sır verdiği eşinin bu sözü yaydığını kendisine haber vermişti. Bu olay Yüce Allah'ın sözünde ifadesini şöyle bulur: *"Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber: Bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi, dedi."*[946] Hz. Peygamber, *İfk Olayı*'nda iftiracıların sözleri yüzünden tereddüt geçirmiş ve bu dedikodulardan dolayı bir süre içi daralmıştı. Sonunda Nûr Sûresi'nde *İfk Olayı*'na karışanları yalanlayan berâet âyetleri nazil oldu. Buna göre; Hz. Peygamber'in Temîm'in kıssasını zikretmesi, kendisinin söylediği merfû haber hükmünde olmaz. Tıpkı Hz. Peygamber'in kendi görüşüne ve zannına göre söylediklerinin masum olduğu şeylere dahil olmadığı gibi... Hz. Peygamber'in masum olduğu husus, kasten yalan söylemektir. Nitekim hurmaların aşılanması meselesinde kendisi bunu şöyle dile getirir: *"Ben sadece zannıma dayanarak söyledim. Beni zannımdan dolayı sorumlu tutmayın. Fakat size Allah'tan bir haber verirsem onu alın çünkü ben, Yüce Allah üzerinden asla yalan söylemem."*[947] Peygamberimiz yine aynı konuda bir başka hadisinde ise şöyle der: *"Ben, ancak (sizin gibi) bir beşerim. Ben, sizlere dininizden herhangi bir şey emrettiğim zaman onu derhal*

945. Haşviyye: Dinî konularda akıl yürütmeyi reddeden, nassların zâhirine bağlı kalmak suretiyle teşbih ve tecsîme kadar varan telâkkileri benimseyenlere verilen isimdir. Bkz: DİA, XVI, 426. (Çev.)
946. Tahrim, 66/3.
947. Müslim, *Fadâil*, 139.

alıp kabul ediniz. Sizlere (teşrî olmak üzere değil de dünya işleriyle ilgili olarak) re'y nev'inden herhangi bir şeyi emredersem şüphesiz ben de ancak bir beşerim."[948]

Tahkik ehli âlimlerden İbn Dakîk el-Iyd, Hz. Peygamber'in takriri konusunda *Şerhu'l-İlmâm*'ın baş taraflarında şöyle der:

"Hakkında şer'î bir hükmün bulunmadığı bir mesele hakkında Hz. Peygamber'in huzurunda haber verilirse, Hz. Peygamber'in o hususta sessiz kalması, o haberin gerçeğe uygun olduğuna delil olurmuş. Tıpkı, Hz. Ömer'in İbn Sayyad'ın Deccal olduğuna dair yemin etmesi ve Hz. Peygamber'in de kendisine herhangi bir tepki göstermemesi gibi... Bu olayda Hz. Peygamber'in tepki göstermemesi -Câbir'in anladığı gibi- İbn Sayyad'ın Deccal olduğunu gösterirmiş. Câbir bu anlayışının bir neticesi olarak bu hususta yemin etmeye başlamış ve yeminini Hz.Ömer'in yeminine dayandırmıştır. Yoksa Câbir'in anladığının tam aksine Peygamberimiz'in sessiz kalması İbn Sayyad'ın Deccal olduğunu göstermez mi? İşte bu husus tartışmalıdır. Bana göre gerçeğe en yakın ihtimal, bu hareketin onun Deccal olduğunu göstermediğidir. Çünkü bu meselenin kaynağı ve dayanağı, Hz. Peygamber'in batıl bir şeyi takrir etmekten masum olup olmadığı meselesidir. Bu da butlanın tahakkuk edip etmemesine bağlıdır. Bu hususta, sıhhatın tahakkuk etmemesi yeterli değildir."[949]

9) Bu hikâyenin rivayetlerinde başka ihtilaflar da vardır. Buna örnek olarak Temîm'den yapılan rivayetlerin en uzun olanında yer alan şu ifadeleri vermek mümkündür:

"Temîm, Lahm ve Cüzzam kabilesinden otuz kişiyle gemiye biner. Denizin dalgaları onları tam bir ay denizde oraya buraya sürükler. Sonunda güneş batarken denizde bir adaya sığınırlar. Ve geminin kayıklarına binerek adaya girerler." Bir başka rivayette ise Temîm şöyle der: *"Temîm ed-Dârî'nin bana anlattığına göre kavminden bir takım insanlar, kendilerine ait bir gemiyle denize açılırlar. Derken gemileri parçalanır, bazıları geminin tahtalarına binip denizde bulunan başka bir gemiye çıkarlar."* Bir diğer rivayette ise, *"Temîm ed-Dârî'nin amca oğulları, denize açılırlar."* Bir diğer rivayette ise *"Temîm ed-Dârî denize açılır ve gemi yolunu şaşırır, Temîm bir adaya düşer ve su aramak üzere adaya çıkar. Orada saçlarını*

948. Müslim, *Fadâil*, 140.
949. Bu kısım Hâfız İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*sinden naklen aktarılmıştır.

sürükleyen bir adam görür."[950] Bu rivayetlerin tümü, Müslim'in Sahîh'indedir. Görüldüğü üzere rivayetlerde birçok ihtilaf vardır. Başka rivayetlerdeki ihtilaflar, bunlardan kat kat daha fazladır.

Casus kadın (Cessâse) hadisi hakkında sözün özü şudur: Hadisteki illetler, ihtilaflar ve birçok yönden var olan işkâller (problemler) onun uydurma olduğunu göstermektedir. Hadisin sahih olması takdirinde de tamamına merfûluk hükmünü vermek mümkün değildir. Hâfız İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de hadis usûlü ilmi, metin taaruzu (çelişkisi) veya hadisin gerçeğe uymaması açısından tenkit ettiği problemli olan diğer Deccal hadisleri hakkında da durum aynıdır. İbn Hacer, bu hadislerin bazılarını taşıdıkları illetten dolayı İsrailiyyât haberlerinden saymıştır. Hâfz İbn Hacer, Buhârî'nin şeyhi Nuaym b. Hammâd'ın *Kitabu'l-Fiten*'de Cübeyr b. Nefîr, Şureyh b. Abîd ve Amr b. el-Esved ve Kesîr b. Mürre'den tahric ettiği hadisi zikreder. Bu ravilerin tümü şöyle der: *"Deccal bir insan değildir. O, Yemen adalarından birinde yetmiş bin halkayla bağlı olan şeytandır. Kendisini bağlayan Süleyman Peygamber mi, yoksa başkası mı bilinmemektedir. Zuhur edeceği zaman gelince Allah Teâlâ her yıl bir halkasını çözecektir. Ortaya çıktığında kendisine bir dişi eşek gelecektir. Bu eşeğin iki kulağı arasındaki genişlik, kırk arşın olacaktır. Deccal bunun üzerine bakırdan bir minber koyacak ve üzerine oturacaktır. Arkasından cin kabileleri gelecek ve kendisine yeryüzünün hazinelerini çıkaracaktır."*[951]

Hâfız İbn Hacer bunları zikrettikten sonra şöyle der:

"Bu haberler varken, İbn Sayyad'ın Deccal olması mümkün değildir. Bu raviler sika olmakla birlikte herhalde bu haberi Ehl-i Kitab'a mensup bazı kimselerden almış olsalar gerektir. Buhârî'nin şeyhi Nuaym, Kâ'b el-Ahbâr kanalıyla şu ifadeyi tahric eder: *"Deccal'ı annesi Mısır topraklarında Kavs'ta dünyaya getirdi. Deccal'ın doğumu ve ortaya çıkışı arasında otuz senelik bir zaman dilimi vardır. Tevrat'ta ve İncil'de Deccal'a dair haber yoktur. Deccal sadece peygamberlerin bazı kitaplarında yer alır. Bu haber batıl olmaya ne kadar da layık bir haberdir. Çünkü sahih hadiste ifade edildiğine göre her peygamber kendi kavmini Deccal konusunda uyarmıştır. Deccalın ortaya çıkışından otuz sene önce*

950. Müslim, *Fiten*, 119.
951. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 328.

doğması, onun İbn Sayyad olmasına ve denizdeki bir adada bağlı olmasına da aykırıdır."[952]

İbn Hacer'in bu açıklamasından anlaşılan şudur: İbn Hacer, düzensiz, çelişkili ve birbirine zıt olan bazı rivayetleri diğer bazılarına karıştırmaktan kurtulamamıştır. Anlaşılan bir diğer husus, bu haberin Ehl-i Kitab'tan alınmış olma ihtimalini, sika olan kimselerin rivayetlerini reddetmek için geçerli bir illet olarak kabul etmektedir. İsterse bu rivayet, aklın ve reyin görüş bildireceği bir alan olmasın... İbn Hacer'in bu tavrı, Zürkânî'nin iddiasına terstir. Bu yaklaşımı, bazı hurafe taraftarları benimsemişler, merfû hadis hükmü taşıyan rivayetlerden saymaktadırlar.

İbn Hacer'in açıklamasından ortaya çıkan bir diğer husus, bu İsrailiyyat haberlerinin kahramanı olan Kâ'b el-Ahbâr'ın elinin, Deccal konusunda en büyük rolü oynamış olduğudur. (Her vadide, bir tilki izi vardır.) Kâ'b'ın, Deccal'in Kavs'ta dünyaya geleceğinin bazı peygamberlerin kitaplarında yer aldığı yolundaki ifadesi yalan ve iftiradır.

Bu hususta Kâ'b'dan başka rivayetler daha vardır. Bunlardan birisi, Hâfız İbn Hacer'in *Kitabu'l-Fiten* şerhinde Nuaym'îm b. Hammad'dan aynı kitapta zikrolunan şu haberidir. Kâ'b şöyle der: "*Deccal (Şam'a yönelir) Dımeşk'ın batı kapısı yanına iner. Sonra onu (yakalamak için) ararlar; ancak ele geçiremezler. Daha sonra el-Küsve nehrinin yanında görülür. Ardına düşülür, fakat nereye yöneldiği bilinmez. Daha sonra doğuda zuhur eder. Kendisine hilafet verilir. Sonra büyü gösterir, daha sonra da peygamber olduğunu iddia eder. Bunun üzerine insanlar etrafından dağılır. Nehre gelir ve akmasını emreder, nehir de akar, sonra geri dönmesini emreder, nehir de geri döner. Sonra kurumasını emreder, nehir de kurur. Tûr ve Zîta dağına birbiriyle toslaşmalarını emreder ve dağlar bu emir üzerine birbiriyle toslaşır. Rüzgâra denizden bulut getirmesini ve yere yağmur yağdırmasını emreder, her gün denize üç dalış yapar; ancak deniz onun iki taraftan beline erişemez. Elinin biri diğerinden daha uzundur. Uzun elini denize salar, eli denizin dibine erişir ve dilediği kadar balık çıkarır.*"[953]

Böylesi hurafelerle Kâ'b el-Ahbâr, dinlerini ve sünnetlerini ifsat etmek için Müslümanları kandırıyordu. Takvalı görünmek için böyle davranarak insanları aldatıyordu.

952. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 328.
953. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 92.

Deccal haberlerinin tümün mütevatir olduğunu söylemişlerdir. Ancak bununla manevî tevatürü kastetmektedirler. Bunun manası, söz konusu haberlerin rivayetlerinden hiçbiri mütevatir olarak nakledilmemişse de, dayanağı bir aslı ve esası vardır demektir. Deccal haberlerindeki ortak nokta, Hz. Peygamber'e Deccal'in âhir zamanda zuhur edeceğinin keşfolunduğu ve gözünün önünde temsîlî olarak canlandırıldığıdır. Buna göre Deccal, insanlara olağanüstü ve alışılmadık birçok şey gösterecek ve bununla birçok insanın aklını çelecektir. Deccal, Yahudilerden olacak ve Müslümanlar hem kendisiyle ve hem de bu kutsal yerlerdeki Yahudilerle savaşıp onlara galip geleceklerdir. Bunlar -diğer fitne haberlerinde olduğu gibi- Peygamberimiz'e (s) ayrıntısıyla değil, mücmel olarak keşfolunmuştur.[954] Deccal haberi, Allah'tan vahiyle kendisine bildirilmemiştir. Peygamberimiz (s) kendisine keşfolunan bu haberleri zikretmiş ve raviler de ağızdan ağıza mana itibarıyla nakletmişlerdir. Bundan dolayı birçok ravi hata etmiştir. Toplum içine İsrailiyyât haberlerini yayan kimseler ise, söz konusu rivayetlerin arasına kasten başka şeyler sokuşturmuşlardır. Yahudi siyonistlerden hükümranlık peşinde olanların bu manada fitne tertiplemeleri uzak bir ihtimal değildir. Bunun için elektrik, kimya ve başka ilimler gibi ilim ve sanatlarının çağımızdaki olağanüstü neticelerinden yararlanabilirler. Gerçeği en iyi bilen Yüce Allah'tır.

Mehdi Hadislerinde Çelişkiler ve Problemler

Mehdi hadisindeki çelişkiler ise daha güçlü ve daha belirgindir. Mehdi konusundaki rivayetleri uzlaştırmak ise çok daha zordur. Bu rivayetleri kabul etmeyenler çok fazla olup bu konudaki şüphe çok daha belirgindir. Bundan dolayı Buhârî-Müslim, bu rivayetlerden hiçbirini *Sahîh*'lerine almamışlardır. Bu rivayetler, Müslümanlar arasında en büyük fesat ve fitne kaynağı olmuştur. Çünkü hükümdarlık ve sulta sevdalıları, sahte velîler ve şeytanın dostları arasında birçok kimse, doğuda ve batıda mehdilik davasına soyunmuşlar; davalarını savaşlarla, çatışmalarla, bid'atlerle ve yeryüzünde çıkardıkarı fesatlarla desteklemeye çalışmışlardır. Bunun neticesi olarak milyonlarca insan Peygamberî Sünnet'in yolundan çıkmış, bazıları da okun yaydan çıktığı gibi İslâm'dan çıkmıştır.

---

954. Bu keşf olayının kaynağı ve keyfiyetine itikadımız açısından herhangi delaleti açık bir nass bulunmamaktadır. (Yayıncı)

Son dönem Müslümanlarının İslâm'ı tecdid edecek ve bütün insanların arasında adaleti yayacak bir Mehdi'nin çıkacağına inanmaları, kendilerini Mehdi'nin ortaya çıkmasına hazırlanmaya sevk etmesi gerekirdi. Bu hazırlık, Mehdi'nin önderliğini destekleyecek ve imametin bütün rükünlerini yerine getirmesinde kendisine yardımcı olacak güçlü bir topluluk oluşturmak suretiyle olurdu. Ama Müslümanlar bunu yapmadılar. Topraklarını himaye etmek, ümmetin birliğini sağlamak ve ellerinden gelen gücü ve kuvveti hazırlamak suretiyle toplumun hükümranlığını muhafaza etmek için gerekli olanları yapmayı bir yana bıraktılar. Böylece tevekkül ettiler ve birbirlerine güvendiler, birbirleriyle çekiştiler ve güçlerini kaybettiler. Sanki ilk olarak yaratan ve sonra geri getiren oymuş gibi Mehdi'nin ortaya çıkmasının yaklaşmasına tevekkül etmeleri sebebiyle hükümranlıklarının ve şereflerinin ellerinden çekilip alınması, bunlara hiç ders olmadı. Onlara göre hükümranlıklarını kendilerine geri verecek, şereflerini yenileyecek, şeriatlarının adaletini iade edecek, kendilerin namına düşmanlarından intikam alacak olan Mehdi'dir. Ancak bunu, barutlarla veya gelişmiş tüfeklerle ya da kulakları sağır eden toplarla ve her şeyi yerle bir eden tanklarla değil, deniz üstü ve altı filolarla, uçaklarla, zeplinlerle ve kimyasal gazlarla da değil, kerametlerle ve destek aldığı olağan üstü kuvvetlerle yapacaktır. Hz. Peygamberle müşrikler arasındaki savaşlar bazen kendisinin, bazen de müşriklerin lehine gerçekleşiyordu. Müminler, Hz. Peygamber'le gerek hafif ve gerek ağır olarak savaşa çıkıyorlardı. Acaba Mehdi, yaptığı işler bakımından Peygamber'den daha mı doğru yoldadır, hali ve istikbali O'ndan daha mı güzeldir? Asla!

Müslümanlara uyarıcı (nezîr) meşhur İbn Haldun geldi. Onlara var gücüyle Allah'ın toplumlarda, devletlerde ve uygarlıkta geçerli olan kanunları (Sünnetullah) olduğunu ve bu kanunların her zaman ve her mekânda hiç şaşmadan cereyan ettiğini haykırdı. Nitekim bu gerçek, Kur'ân sahifelerinde ifade edildiği gibi, kâinatın sayfalarında da yer almaktadır. Sözünü ettiğimiz kanunlardan birisi, bir devletin; ancak asabiyyet (devlete bağlılık) sayesinde ayakta duracağıdır. Yabancılar ise söz konusu asabiyeti, Kureyş'in ve Peygamber ailesinin elinden çekip almıştır. Eğer Mehdi çıkacağına dair haberler doğru ise; ancak Hâşimî ve Alevî asabiyetin yenilenmesinden sonra zuhur edecektir. Eğer Müslümanlar işitir ve akledderlerse, çaba harcar ve amel ederler. Allah'ın kanunlarına (Sünnetullah) uyarak Mehdi'nin zuhuru için yapacakları hazırlık, Mehdi'ye dair haberlerdeki fitnelere ve onların

arasındaki intikamına karşı bir rahmet olur. Belki de o zaman yaptıkları bu hazırlık, Mehdi'nin liderliğinden umdukları bazı şeylere -tamamen ihtiyaç bırakmasa bile- kısmen ihtiyaç bırakmaz.

Yahudiler -tıpkı bizim gibi- peygamberlerinin kitaplarındaki Mesih'in aralarından çıkacağı, Dâvûd ve Süleyman'ın (a) hükümranlığından kaybettikleri şeyleri geri iade edeceği yolundaki ifadelerin zahirlerine bakıp aldandılar. Böylece -hiç işitmeyen sağır ve görmeyen kör taklitle- bilginlerinin bu haberlerden anladıkları şeylere güvendiler. Asırlar birbirini kovaladı; ama onlar hâlâ sadece tefrikayı ve zaafı artırmaktan başka bir şey yapmıyorlar. Yahudilerin son nesilleri Allah Teâlâ'nın uygarlık konusundaki kanunlarını öğrenince, bu hükümranlığı ve saltanatı yeniden ellerine geçirmek için kendilerine mahsus olan, içinde çağdaş bilimlerin ve tekniklerin rehberliğinde uygarlık kurallarını hayata geçirecekleri bir Yahudi vatanının kurulması amacıyla çaba harcayarak hazırlanmaya başladılar. Söz konusu çağdaş ilim ve fenni İbrani dillerini yeniden ihya ederek öğreniyorlar. Bu gaye uğruna özel bir banka kurdular ve bunun için milyarlarca dinar yardım topluyorlar. Hatta bu zamanda kendilerine yardım etmesi için yeryüzünün en büyük devletlerinin sempatisini kazandılar.

Öte yandan Müslümanlar, hâlâ Mehdi'nin çıkmasına tevekkül edip duruyorlar. Sıradan sade Müslümanlar ise; *"Onlar öncekilerin kanunundan (onlara uygulanandan) başkasını mı bekliyorlar Allah'ın kanununda asla bir değişme bulamazsın, Allah'ın kanununda kesinlikle bir sapma da bulamazsın."*[955] ayetini okumalarına rağmen Allah'ın kendileri için kanunlarını (Sünnetullah) çiğneyeceğini veya değiştireceğini zannediyorlar. Kıyametin alâmetleri olarak bir takım âyetler söz konusu olduğuna ve bunların zamanı da olağanüstü zamanlar olduğuna göre, onların Rablerinden bir hidayet üzereyken, şeriatlarını tatbik ederken, topraklarında izzet ve hükümranlık içinde yaşarken gelmesi kendilerine herhangi bir zarar verirmiş.

Diğer taraftan ilk asırlarda onlar Mehdi için taraftarlıklar (asabiyyât) oluşturdular. Fakat kurdukları taraftarlık müessesesi câhiliye taraftarlığıydı. Dahası beklenen Mehdi'nin (a.c.)[956] bizzat kendisini bile o Mecûsî ve Fars

---

955. Fâtır, 35/43.

956. Bu rumuzun, "accelellahu halâsahû/Allah, onun kurtuluşunu çabuklaştırsın." anlamına olduğu biraz sonra gelecektir. (Çev.)

taraftarlığı için doğurdular. Çünkü bu Mecûsî ve Fars taraftarlığı, Arap halkının hürümranlığını yok etmek, kendilerine hükümranlığı ve kuvveti bahşeden dinlerini ifsat etmek için çaba harcıyordu. Bundan dolayı Mehdi'nin ismi, nesebi, sıfatları ve yapacağı faaliyetler hakkında birçok ihtilaf meydana geldi. Bu haberlerin uydurulmasında Kâ'b el-Ahbâr'ın geniş çaplı bir faaliyeti vardı.

Mehdi Hadislerindeki Tutarsızlıklar ve İhtilaflar

Söz konusu ihtilaflardan ve tutarsızlıklardan birisi, Mehdi'nin ismi ve baba adı hakkındadır. Ehl-i Sünnet'e göre Mehdi'nin adı Muhammed b. Abdullah, bir rivayete göre Ahmed b. Abdullah'tır. Şia'nın İmamiyye kolu Mehdi'nin Muhammed b. el-Hasen el-Askerî olduğunda görüş birliği içindedir. Hasen el-Askeri ve oğlu Muhammed, İmamiyye'nin onbir ve onikinci masum imamlarıdır. İmamiyye bu imama "Hüccet", "Kâim" ve "el-Muntazar" lakaplarını vermişlerdir. Derler ki: Beklenen imam, hicrî 265 yılında şu andaki adı Samarra olan "Sürre men reâ" şehrinde babasının evinin mahzenine girdi. O zamanlar yaşı henüz dokuzdu. Beklenen İmam, o mahzende hâlâ sağdır. İmamiyye'nin bazı son dönem âlimleri, bir kâğıt parçasına yazdıkları şer'î soruları kendisine takdim etmişlerdir. İddialarına göre imamın fetvalarını o kâğıda yazılmış olarak bulmuşlardır! İmamiyye onun adını her andıklarında isminin başına "ayn" ve "cim" harfleri eklemektedirler. Bu iki harf "Accelallahu halâsahû/Allah onun kurtuluşunu çabuklaştırsın." cümlesinin baş harfleridir.

Keysaniyye, Mehdi'nin Muhammed b. el-Hanefiyye olduğunu iddia etmektedir. Onlara göre Mehdi sağdır, Radvâ dağında kendisine muhafızlık eden iki aslanın arasında ikamet etmektedir. Yanında su ve bal fışkıran iki kaynak ve kırk arkadaşı bulunmaktadır. Keysaniyye'nin Mehdi hakkındaki görüşleri, İmamiyye'nin İbnü'l-Hasen el-Askerî hakkındaki görüşleri gibidir. Radvâ dağı, Hicaz topraklarında olup Cüheyne dağıdır. Bu dağ, Yenbû'a bir günlük, Medine-i Münevvere'ye ise yedi merhale mesafededir. Denildiğine göre Senûsîler şeyhleri el-Mehdi es-Senûsî'nin beklenen imam olduğuna inanmaktadırlar. Bunların içinde Mehdi'nin gizlendiğini söyleyenler vardır. Duyduğumuza göre ölüp ölmediği sorulduğunda "el-Hayyu yemût/canlı ölür." diyorlar, "O, öldü" demiyorlar mı?

Kâ'b el-Ahbâr'ın şöyle dediği rivayet olunuyor: "*O'na Mehdi denilmesinin sebebi, gizli bir duruma yol göstereceği içindir. Mehdi, Antakya topraklarından Tevrat'ı ve İncil'i çıkaracaktır.*" Kâ'b'a dayanan bir başka rivayete göre: "*O'na Mehdi denilmesinin sebebi, Tevrat'ın ciltlerine giden yolu göstereceğinden dolayıdır. Mehdi, Tevrat nüshalarını Şam dağından çıkaracak ve Yahudileri ona davet edecektir. Bu kitaplardan dolayı büyük bir topluluk Müslümanlar olacaktır.*" Bu iki rivayeti Ebû Nuaym, *Kitabu'l-Fiten*'de rivayet eder. Bu haberin aynısı, Ebû Amr ed-Dânî'den de rivayet olunmaktadır. Bu rivayet Kâ'b'ın saptırıcı ifadelerinden alınmadır.

Mehdi'nin nesebi hakkında meşhur olan, kendisinin Hz. Fâtıma evladından İmam Hasan'ın çocuğu olduğudur. Bazı rivayetlere göre Mehdi, Hz. Hüseyin evladındandır. Bu yaklaşım, Şia'dan İmamiyye'nin görüşüne uygundur. Mehdi'nin Hz. Abbas evladından olduğunu açıkça belirten hadisler de vardır. Bu hadislerden birisi, er-Râfi'î'nin İbn Abbas'tan yaptığı şu rivayettir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Abbas'a şöyle der: "*Ey Amca! Sana müjdeler olsun! Seçilmiş (asfiyâ) senin zürriyetindendir. Halifeler senin aşiretindendir. Zamanın ahirindeki Mehdi sendendir. Allah hidayeti onun vasıtasıyla yayacaktır. Sapıklığın ateşini onun vasıtasıyla söndürecektir. Allah bu davayı bizimle açtı, senin zürriyetinle noktalayacaktır.*" İbn Asakir'in yine İbn Abbas'tan merfû olarak yaptığı bir rivayet ise şöyledir: "*Allahım! Abbas'a ve Abbas'ın çocuklarına yardım et! (Peygamberimiz, bu duayı üç kez yapar.) Ey Amca! Bilmez misin ki başarıya ulaşmış ve hoşnut olunmuş olarak Mehdi senin çocuklarından çıkacaktır.*" İbn Hacer dedi ki: "Bu hadisin ravileri sikadır. Bu iki hadisle aynı manada olmak üzere Ebû Hüreyre, Ümmü Seleme ve Ali'den rivayet edilen başka hadisler daha vardır. Ali hadisinde Mehdi'nin Abbas oğullarının üçüncü halifesi olduğu açıkça belirtilmektedir."

Bu manada Şia nezdinde Hadisü'r-râyât ismiyle meşhur olmuş olan Ebû Hüreyre hadisi vardır. Bu hadisi İbn Haldun, İbn Mes'ud'dan merfû olarak şöyle rivayet eder: "*Biz Ehl-i Beyt, Allah bizim için ahireti dünyaya tercih etti. Benim Ehl-i Beytim, benden sonra, belâlara, kovmalara ve tard edilmeye maruz kalacaktır. Hatta doğu tarafından beraberlerinde siyah sancaklar olan bir kavim gelecektir.*" Bu hadis, Yezîd b. Ebî Ziyâd kanalıyla rivayet olunmuştur. Yezîd, Kûfe Şia'sındandır ve bilginlerin ekserisi, kendisinin zayıf olduğunu söylemişlerdir. Müslim, ona ait rivayetlere başkasıyla birlikte yer vermiştir. Şu'be bu

Yezîd hakkında şöyle der: Yezîd, "reffâ" idi. Yani, merfû olduğu bilinmeyen hadislerin (kesintisiz bir sened zinciriyle) Peygamberimiz'e (s) kadar ulaştığını ileri sürer ve çok hadisi merfû yapardı. Ancak bilginler, O'nun bu hadisinin zayıf olduğunu ifade etmişlerdir. Mehdi'nin nesebinin Abbas'a ulaştığına dair başka hadisler de vardır. Beyhakî, Ebû Nuaym ve el-Hatîb el-Bağdadî'den İbn Abbas'tan beklenen Mehdi'nin Abbasî aileden olduğunu açıkça ifade eden rivayetler vardır. İbn Abbas, ondan önce es-Seffâh ve el-Mansur'u zikretmiştir. Rivayet âlimleri, bu rivayetlerle bunlara karşıt olan rivayetleri uzlaştırmaya çaba harcıyorlar. Çünkü Abbas, Hasan ve Hüseyin'den kiminin doğumu baba, kimininki ise ana tarafından olma ihtimali vardır. Bu görüşü İbn Hacer, *el-Kavlü'l-Muhtasar*'da rivayet etmiş, şevkânî ve başkaları da kendisine tabi olmuşlardır. Fakat hadislerin lafızları bu uzlaştırmaya elverişli değildir. Üstelik çokluğuna rağmen bu rivayetlerin hiçbirinde Mehdi'nin annesinin kim olduğu hususunda herhangi bir ifade mevcut değildir.

Söz konusu ihtilafın sebebine gelecek olursak, Şia hilafeti Hz. Ali zürriyetinden olmak üzere Rasûlullah'ın (s) âilesine vermeye uğraşıyor ve buna ön hazırlık olmak üzere hadisler uyduruyorlardı. Abbasiler bu işin farkına vardılar ve onların bazılarının sempatisini kazandılar. Ebû Müslim el-Horasânî ve taraftarları, Hz. Ali ailesine zühdün hâkim olduğunu, Abbas oğullarının ise -tıpkı Ümeyye oğulları gibi- iktidar hırsı içinde olduklarını gördüler. Bundan dolayı -hilafet taraftarlığını Farslıların eline geçirmek maksadıyla- Abbas oğullarını sıçrama tahtası kılmak için onların lehine çalıştılar. Söz konusu çalışmayı iktidarı yeniden Mecûsîlerin eline geçirmeye bir ön hazırlık olması için yaptılar. İşte o zaman Abbasilere işaret eden ve kendilerine siyahı müjdeleyen Mehdi hadisleri uydurdular. Söz konusu uydurma hadislerin en meşhuru, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde merfû olarak yer alan şu Sevban hadisidir. *"Sizin bu hazinenizin yanında üç kişi mücadele edecek. Bu üç kişinin üçü de halife çocuğudur. Daha sonra hilafet bunlardan hiçbirinin eline geçmeyecek. Sonra doğu cihetinden siyah bayraklar çıkacak ve sizleri başka hiçbir kavmin katledilmediği bir şekilde adamakıllı katledecek."* Ravi -daha sonra şu anda hatırlamadığım bir şey söyledi ve şöyle devam etti- *"Onları gördüğünüz zaman karın üzerinde sürünerek bile olsa kendilerine bîat ediniz. Çünkü O, Allah'ın Mehdi olan halifesidir."*[957] es-Sindî, İbn Mâce Hâşiyesi'nde şöyle diyor: *Ez-Zevâid*'de

957. İbn Mâce, *Fiten*, 34.

bu isnadın sahih olduğu ve ravilerinin sika oldukları ifade edilmektedir. Bu hadisi Hâkim, *el-Müstedrek*'inde rivayet etmiş ve hadisin Şeyhayn'ın (Buhârî-Müslim) şartına göre sahih olduğunu söylemiştir. Bu hadis, Mehdi hakkında rivayet ettikleri en sahih hadise bir örnektir. Ancak hadisin isnadında meşhur Abdurrezzak b. Hemmâm es-San'ânî vardır. Bu zat, Şia taraftarı olmakla bilinmektedir. Ömrünün son zamanlarında gözünü kaybetmiş ve zihinsel yönden rivayetleri birbirine karıştırmaya başlamıştır. Abdurrezzak'ın şeyhleri arasında amcası Vehb b. Münebbih vardır. Zaten Vehb'in isminin geçmesi bile yeterli bir illettir. Hadisin Sevbân'a ulaşan senedinde Ebû Kılâbe ve Süfyân es-Sevrî vardır. Bu ikisi müdellistir.[958] Bu hadisi rivayet ederken de "işittik" değil de, "an fülân, an fülân/filancadan, o da filancadan..." ifadesini kullanmaktadırlar. Buna, Abdurrezak'ı yerenlerin ifadelerini de eklenmelidir... Bunlardan birisi, İbn Adiy'dir. İbn Adiy, Abdurrezzak'ın faziletlerle ilgili birçok hadis rivayet ettiğini ve bu rivayetlerde kendisine hiçbir kimsenin katılmadığnı ifade eder. Bundan daha ağırı ise bazılarının, fitnelerdeki bu konumu üzerine kendisine yalan söylediği isnadında bulunmalarıdır. Bununla birlikte fitne hadislerini, genel olarak kıyamet ve özel olarak Mehdi hadislerini hatırladığında, bunların da heva ve heveslerin ve bid'at rüzgârlarının estiği yerler, hizib ve fırka atlarının koştuğu meydan olduğunu göz önüne aldığında, bu rivayetlere hangi değeri vereceğini anlarsın.

Abbasilerin dönemi sona erdiğinde hadisler tedvin edilmiş kitaplara geçirilmişti. Artık Mehdi'nin çıkacağını söyleyenlerin, rivayetlerde yer alan "siyah bayraklar"ın Abbasilerin bayraklarından başka bir bayrak olduğunu söylemekten başka çareleri yoktu. Diğer taraftan onların hasımları ise, bu rivayetlere karşılık olarak Mehdi'nin sancaklarının sarı olacağını ifade eden rivayetlerle, O'nun -doğudan değil- batıdan çıkacağını ifade eden rivayetlerde bulunmuşlardır.

Muhammed b. es-Sâmit anlatıyor: Hüseyin b. Ali'ye dedim ki: "Mehdi'nin çıkmasından önce görülecek bir takım alâmetler yok mu?" Bana, "Tabii ki var." dedi. "Nedir onlar." dedim. Dedi ki: "Abbasi oğullarının helâkı, Süfyânî'nin çıkması ve çölde yer çökmesidir." O'na "Canım sana feda olsun!

---

958. Müdellis: Rivayetinde tedlis yapan, yani kendisine hadisi nakleden asıl şeyhini atlayarak, onu mülakî olduğu, fakat iştmediği ikinci şeyhe isnatla ondan işittiği vehmini uyandıran kimselere müdellis, denilir. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 251. (Çev.)

Bu meselenin uzamasından korkuyorum." dedim. Bana, "Bu, birbirini takib eden zincirin dizilişi gibidir." dedi. Müminlerin Emiri Hz. Ali'den rivayet ediyorlar: "Şâm'da bir yer sarsıntısı olacak ve bu sarsıntıda yüzbin kişiden fazla insan ölecek. Allah bu sarsıntıyı Müminlere rahmet, Münafıklara da azap olarak kılar. Eğer böyleyse bozbeygir ve sarı sancak sahiplerine bakınız. Bunlar batı cihetinden gelirler ve Şâm'a inerler. Bu, büyük açlık ve şiddetli bir ölüm başgösterdiği zaman olacaktır. Bunlar gerçekleştiği zaman, Dımeşk'in köylerinden 'Hıristâ' adında bir köyün yerin dibine geçmesini bekleyiniz. Bu olay gerçekleştiği zaman Âkiletü'l-Ekbâd'ın (Ciğer yiyen) oğlu kuru vadiden çıkıp Dımeşk minberine yükselir. Bütün bunlar gerçekleştiğinde de Mehdi'nin çıkmasını bekleyiniz."

Biz biliyoruz ki, "İbnü âkileti'l-ekbâd/Ciğer yiyenin oğlu" Muaviye'nin lakabıdır. Çünkü onun annesi Hind, şehitlerin efendisi Hz. Hamza'nın Uhud'da şehit edildiği gün kalbini çıkarmış ve ağzına alıp çiğnemiştir. Öyle anlaşılıyor ki, bu rivayet Hz. Ali'den sonra Mehdi'nin Muaviye'den intikam alacağı müjdesini vermek için uydurulmuştur. Daha sonra bunu Mehdi'den önce çıkacağına dair birçok rivayetin olduğu Süfyânî'ye yorumlamışlardır. Süfyânî, Haricîlerden önlerine geçirdikleri kimselerden birisidir. Dahası onların kötülerinden birisidir. Diğerleri ise "el-ebka", "el-ashab", "el-a'rac", "el-kindî", "el-cürhümî" ve "el-kahtânî" kelimeleriyle lakâplanmış olan kimselerdir. İsrailiyyat hurafeleri meydanının süvarisi Kâ'b el-Ahbâr'ın bunların çıkması konusunda ayrıntılı geniş bir faaliyeti vardır. Bu ayrıntı, uydurma olan Alevî kökenli rivayetin tefsiri mahiyetindedir ve Şeyh Mer'î'nin *Fevâidü'l-Fikr*'i ile Sefârînî'nin *Akaid*'i ve başka eserlere dayanmaktadır.

Bunlar, Mehdi konusundaki rivayetlerin çelişikliğine ve bu yüzden çökmesine örnektir. Şia'nın ve tasavvuf erbabının kitaplarında bu konudaki rivayetleri zikretsek, çok daha hayret verici rivayetler zikrederdik. Bu konudaki görüşleri incelemek; ancak müstakil bir kitap yazmakla mümkündür.

Kıyamet Alâmetleri Konusunda Sözün Özü

Fitne, kıyamet alâmetleri ve emaralerini konu alan hadisler ve bunlar üzerindeki ihtilafların ve çelişkilerin sebebi konusunda söylenecek söz aşağıdaki maddelerde özetlenebilir:

1) Aşağıdaki ayette geleceği üzere Hz. Peygamber, gaybı bilmiyordu. Dahası bu gerçek, dinden olduğu zorunlu olarak bilinen bir husustur. Allah Teâlâ, bazı gayb haberlerini kendisine Kitab'ında ayet indirerek bildirmiştir. Bu tip gayb haberleri ise iki kısımdır. Bunlardan birincisi melekler, kıyamet, cennet ve cehennem haberleri gibi sarih ve açık haberlerdir. İkincisi ise, Yüce Allah'ın nasslarda belirtilen kanunlarından (Sünnetullah) çıkarılan haberlerdir. *"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz (umuma sirayet ve hepsini perişan eder)."*[959] âyetiyle, *"Bir yeri helâk etmek istediğimizde, o yerin zenginlik sebebiyle şımarmış elebaşılarına (iyilikleri) emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük işlerler. Böylece o yer, helâka müstehak olur; biz de orayı darmadağın ederiz."*[960] âyeti buna örnektir. Peygamberimiz (s) bu ayetlerden, sahâbîlerin ve onların dışında ilim ve anlayışça onlardan daha aşağı derecede olanların anlamaya muvaffak olamadıkları manaları anlıyordu. Söz gelimi Zübeyr'den birçok yoldan *"vettekû fitneten/öyle bir fitneden sakının ki"*ayeti hakkında şöyle bir haber rivayet olunur: Sahâbîler, bu ayeti Peygamberimiz'in (s) zamanında okuyorlar; ancak bu fitnenin kendi aralarında çıkacağını bilmiyorlardı. Çünkü bu fitne, Hz. Osman'ın katli ve Cemel Vakası'nda gerçekleşmişti. Zübeyr'den gelen bu rivayetleri Hâfız İbn Hacer, Buhârî'nin *Kitabu'l-Fiten*'inin baş tarafında aktarmaktadır.

2) Yüce Allah, gelecekte olacak bazı şeyleri Kur'ân dışı vahiyle kendisine bildirdi.[961] Hz. Peygamber'in Rabbinden ümmetinin helâkını kendi içlerinden kılmamasını istemesi, Yüce Allah'ın da bunu kendisine vermemesi ve yaratıkları hakkındaki kanununun değişmeyeceğini, talebinin bu kabilden olduğunu kendisine bildirmesi konumuza bir örnektir. Bu konu için *"De ki: O'nun üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi fırkalara ayırıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter."*[962] ayetinin

959. Enfâl, 8/25.
960. İsrâ, 17/16.
961. Bu yaklaşım, Rabbimizin gaybın mutlak bildirimini Kur'an dışı bir aktarımla da Hz. Muhammed'e ilettiği tezine arka çıkmaktadır ki, M. Reşid Rıza'nın iki önemli talebesi bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Muhammed Ebu Reyye, bu konuda Muhammed Abduh'la birlikte Menar Tefsiri'nin ilk cildinde ortaya konan gaybi konuların kat'iliği; sübut ve delalet açısından zandan kaçınılması kuralını ön plana çıkartmıştır; Mustafa Sibai ise M. Reşid Rıza'nın bu kelami görüşlerini savunmuştur. (Yayıncı)
962. En'âm, 6/65.

tefsirine bakmak gerekir. Rasûlullah (s), Allah Teâlâ kendisine bildirmeden önce bunun O'nun kanunundan (Sünnetullah) olduğunu bilmiyordu.

3) Geleceğe dair bazı olaylar, sanki gözüyle görüyormuşçasına Peygamberimiz'in (s) gözünün önünde canlanıyordu. Tıpkı cennetin ve cehennemin duvarın yüzünde (sinema perdesi gibi) canlanması, Hendek Savaşı'nda hendek kazarken sahâbîlerine Yüce Allah'ın memleketleri fethettireceğinin canlanması ve yüksek bir mahalden Medine evleri arasında yükselen köşklere bakarken fitnelerin canlanması gibi. Nitekim Buhârî-Müslim'de bu hususta şöyle bir rivayet vardır: "Peygamberimiz (s) yüksek bir yerden Medine evleri arasında yükselen köşklere baktı ve sonra *'Benim görmekte olduğum helâk yerlerini sizde de görüyor musunuz?'* diye sordu. Sahâbîler, hayır deyince, Peygamberimiz (s), *'Ben, evlerinizin aralarında dökülen fitne ve felâket mahallerini şiddetli yağmur sellerinin açtığı yarlar gibi görüyorum.'* dedi."[963] Bu durum, Hz. Osman'ın katli fitnesinde ortaya çıktı. Fitnelerin doğudan geleceğini ifade eden hadis de böyledir. Bunun Peygamberimiz'e (s) keşfolunması hak ve gerçektir.[964] Ehl-i Kitab'ın adına "nübûât/kehânetler" dediği şey budur. Hz. Peygamber'in verdiği haberlerden birçoğu, güneş gibi ortaya çıkmıştır.

4) Hz. Peygamber, bu hususta Allah Teâlâ'nın kendisine haber verdiği her şeyi sahâbîlerine haber vermemiştir. Tam aksine kendilerine haber vermede öğüt ve uyarı gibi bir maslahat gördüğü şeyleri haber vermiştir.[965] Hz. Huzeyfe'nin menkıbelerinde rivayet olunduğu üzere bu haberlerin bazılarını özel olarak sadece bazı sahâbîlerine veriyordu. Hz. Peygamber'den herhangi bir haber işiten herkes, bu haberden maksadın ne olduğunu tam olarak bilmiyordu. Sahâbîler, Allah'ın genel kanunlarına dair bazı Kur'ân âyetlerinin yorumunu -az önce Zübeyr hakkında geçtiği üzere- ayrıntısıyla tam olarak anlamadıklarına göre, aralarından *"Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipli-*

963. Buhârî, *Fedâilü'l-Medîne*, 8, Müslim, *Fiten* ,9.

964. Rasulullah'la Rabbimizin Kur'an vahyi dışında da konuşması muhtemeldir. Ama bu gaybi iletişim konusunda ilmel yakîn ifade eden lafzen mütevatir delillere ihtiyaç vardır. (Yayıncı)

965. Rasulullah'ın (s) Rabbimizle Kur'an dışı muhtemel iletişimi ed-din'den ise, bu iletişim esnasından aldığı ed-din'e ait bilgiyi ümmetinden saklaması onun nazir, şahit ve beyancı vasfıyla bütünleşmez. Yok eğer bu iletişimindeki edinimleri ed-din'den değil de zamanla sınırlı özel hallerle ilgili ve bu ilginin yorumları ise zaten bu durum da bizi ilgilendirmez. Ama sonraki durumda M. Reşid Rıza hocamızın dediğinin tam aksi olmuş, esaslar durur ve bizlere açık sorumluluklar yüklerken, halkın büyük çoğunluğu bu özel ve kendileri için grift olacak haberlerin peşine düşmüşlerdir. (Yayıncı)

ğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yeyin"[966] âyeti gibi manası açık bazı ahkâm âyetlerini anlamayanlar çıktığına göre, Hz. Peygamber'in özel olarak bazı sahâbîlere verdiği haberlerin yorumunu haydi haydi anlayamazlardı. Özel verilen haber, bütün insanlara açıklanması emredilmeyen haberlerdi. Çünkü bu, dinin esaslarından olmadığı gibi, fürû'undan haydi haydi değildi. Bu haberler, sahâbîlerden sonra gelen nesillere ise haydi haydi kapalı kalacaktı. Ancak yorumu, insanların yaşadıkları asırda gerçekleşen haberler bu kuraldan müstesnadır. Peygamberimiz'in (s) asrımızdaki hayasız kadınları "kâsiyât-âriyât/giyinik-çıplaklar" şeklinde nitelemesi gibi...

5) Şüphesiz -bilindiği ve âlimlerin ittifakla söyledikleri üzere- hadislerin çoğu mana itibariyle rivayet olunmuştur. Sahih'lerin ravilerinin muhtasar olan hadislere varıncaya kadar bir hadisin lafızları üzerinde ihtilaf etmeleri ve bazı hadislere müdrecler sokulması da bize bunu göstermektedir. "Müdrec"[967] merfû bir lafza ravilerin sözlerinin sokulması demektir. Buna göre, her bir ravi rivayet ettiği hadisten kendi anladığını rivayet ediyordu diyebiliriz. Bazen ravinin hadisi yanlış anladığı oluyordu. Çünkü bu gibi konular, gayba dair konular olduğu için ravi, hadisten anladığını ondan daha fazla lafızla tefsir edebiliyordu. Yüce Allah, gayba dair haberlerden tümünü ayrıntısıyla Hz. Peygamber'e bildirmediğine göre, bunların bazılarında Nevevî ve İbnü'l-Cevzî'nin "Hz. Peygamber'in, Yahudi İbn Sayyâd'ın beklenen Deccal olmasını, aynı şekilde onun hayatta olup kendi zamanında çıkmasını da mümkün görmesi" konusunda söyledikleri üzere- ictihad ve takdirde bulunup, karînelere sarıldığına göre... Kendisinden mana itibarıyla rivayet olunan hadislerde ravilerin anlayışına göre karıştırma ve çelişki olması şaşılacak bir şey midir?

6) Yahudi ve Mecüsi zındıklarıyla, onların dışında Alevî, Emevî ve Abbasî olmak üzere çeşitli asabiyyet mensupları ve bid'atçılardan İslâm'a zarar vermeye, Müslümanların arasında bozgunculuk çıkarmaya ve hükümranlıklarını ellerinden almaya çalışanlar, birçok hadis uydurmuş ve Hz. Peygamber'e iftira atmışlardır. Rivayet olunan haberlerin bazılarına ise çevirdikleri entrikaları sokuşturmuşlardır. Bu rivayetlerin birçoğu, ravilerinin kendilerini salih ve takva sahibi bir kimse göstermesiyle revaç bulmuştur. Bazı hadis diye

---

966. Bakara, 2/187.

967. Mudrec: Ravisi tarafından isnad veya metnine aslından olmayan bazı sözler sokulmuş hadis demektir. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 253. (Çev.)

söylenen sözlerin uydurma olduğu, uyduranlardan Allah'a tövbe edenlerin itirafları sayesinde anlaşılmıştır. Üstad Abduh derdi ki; gerçek İslâm, fitnelerin çıkmasından önce ilk dönem Müslümanlarının yaşadığı İslâm'dır. Üstad Abduh, Sahîh'lerde yer alan fitne hadislerinden çok azına güveniyordu.

7) Bazı sahâbîler ve tâbiûn, her Müslümandan haber rivayet ediyorlardı. Müslümanların tümü ise birer sadık mümin değildir. Bunlar duyduklar. rivayeti aktarırlarken Hz. Peygamber'in ağzından duyduklarıyla başkasından duyduklarını ve kendilerine Hz. Peygamber'den diye ulaşanları birbirinden ayırmıyorlar ve "semi'tu/işittim", "haddesenî/bana rivayet etti" ve "ahbaranî/ bana haber verdi" gibi lafızları kullanmıyorlardı. Yine muhaddislerin daha sonra hadis terimlerini koydukları zaman yaptıkları gibi "ani'n-nebiyyi enneû kâle/Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet olunuyor." ve "Kâle Rasûlullahi/ Rasûlullah buyurdu ki" gibi bir ayrım gözetmiyorlardı. Sahâbîlerin birbirlerinden ve bazı tâbiûndan, hatta Kâ'b el-Ahbar'dan bile rivayette bulunduklarını biliyoruz. Ehl-i Sünnet nezdinde kabul edilen kâideye göre bütün sahâbîler âdildirler. Dolayısıyla sahâbîlerden bir ravinin isminin bilinmemesi, hadisin senedinin sıhhatini bozmaz. Ancak bu kâide, şaşmaz ve düzenli değil, genellik ifade eden bir kâidedir. Peygamberimiz'in (s) döneminde münafıklar vardı. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Çevrenizdeki bedevî Araplardan ve Medine halkından birtakım münafıklar vardır ki, münafıklıkta maharet kazanmışlardır. Sen onları bilmezsin, biz biliriz onları."*[968] Ayette geçen *"meredû ale'n-nifâki"* demek, münafıklıkta maharet kazandılar, münafıklığı öyle parlattılar veya münafıklıkta öyle parladılar ki, artık ne simalarından ve ne de sözlerinin manasından münafık oldukları belli olmaz hale geldi demektir. Bunlar, Yüce Allah'ın *haklarında "Biz dileseydik onları sana gösterirdik de, sen onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun ki sen onları konuşma tarzlarından tanırsın."*[969] dediği kimseler gibi oldular.

Fakat musibet, Kâ'b el-Ahbâr gibilerden rivayette bulunulmasıdır. O'ndan rivayette bulunanlar arasında Ebû Hüreyre ve İbn Abbas da vardır. Rivayet tefsirlerinin büyük bir kısmı, Kâ'b'dan ve çömezlerinden alınmadır. Bunların arasında Katâde gibi müdellis olanlar vardır. İbn Cüreyc gibi büyük müfessirlerden Katâde dışında başkaları da aynı durumdadır.

968. Tevbe, 9/101.
969. Muhammed, 47/30.

Metni problemli ve rivayeti tutarsız, ya da Allah'ın mahlukatı hakkında geçerli olan kanunlarına (Sünnetullah) aykırı ya da dinin eseslarına veya kesin nasslarına ya da duyularla hissedilen fizik olaylara ve buna benzer kesin vakalara aykırı olan bütün hadisler, zikrettiğimiz uyarıların geçerli olduğu hadislerdir. Bunların çoğu, daha önce En'âm Sûresi'nin sonlarında 158.inci ayetin tefsiri yapılırken *"Güneşin Batıdan Doğması"* konusundan söz edilirken geçmişti. Kim, zikredilen rivayetlerden herhangi birisine inanır ve içinde işkâl (anlaşılma problemi) bulmazsa, o rivayet açısından esas olan rivayetin doğru olduğudur. Her kim de bunlardan kuşku duyar veya bazı kuşkucular veya şüphe duyanlar metinlerine karşı problem olduğu iddiasında bulunursa, o rivayeti zikrettiğimiz üzere güvenilmez bir rivayet olarak değerlendirsin. Çünkü bu rivayet, İsrailiyyât entrikalarının ürünü olabilir veya mana ile rivayet hatası olabilir ya da bunların dışında işaret ettiğimiz başka bir sakatlık söz konusudur. Kat'î tevatürden dolayı bu sakatlıklardan hiçbiri sabit değilse bu, doğruluğu kesin olarak bilinen Hz. Peygamber'in doğru söylediği şüphe olarak kabul edilmediği gibi, bunun dışında başka kesinlik ifade eden şeylere de şüphe oluşturamaz. İnşallah Allah bize ömür verir de, ömrümüzün büyük bir kısmını Kitab ve Sünnet'e hizmet uğruna harcamaya muvaffak oluruz. Ve böylece fitne hadisleri ve kıyamet ayetleri hakkında özel bir eser kaleme alırız. Allah'ın dediği olur, dilemediği olmaz. O, herşeye kâdirdir.

قُل لَّا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿188﴾

188- De ki: "Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapardım ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeciyim."

Bu âyet, dinin esaslarının ve inanç sisteminin kâidelerinin en büyüklerinden birisidir. Çünkü âyet, risaletin gerçek mahiyetini açıklamakta, onunla

"rablık" ve "ilâhlık" arasındaki farkı beyan etmektedir. Âyet, şirkin temellerini yerle bir etmekte ve putpererliğin binalarını temelinden yıkmaktadır. Bu âyetin öncesiyle olan bağlantısına gelecek olursak; Allah Teâlâ, bundan önce Hz. Peygamber'e kendisine kıyametin vaktini soranlara *"Kıyametin bilgisinin sadece kendi katında olduğu ve onun gerçekleştirilmesinin sadece kendisine ait olduğu"* cevabını vermesini emretmişti. Bu âyette de insanlara her şeyin sadece Allah'ın elinde ve gaybın ilminin tümüyle kendi katında olduğunu açıklamasını, bu ikisinin peygamber olarak kendi nezdinde olmadığını beyan etmesini emretti. Bunun sebebi şuydu: Hz. Peygamber'e kıyametin vaktini soran Müslümanlar peygamberlik makamının kıyametin vaktini bilmeyi ve bunun dışında gayba dair haberlerden haberdar olmayı gerektirdiğini zannediyorlardı. İslâm'a yeni girmiş bazıları ise belki de Hz. Peygamber'in, beşerin kesbinin ulaşamayacağı şeylere kâdir olabileceğini, bu cümleden olarak kendisine, sevdiği ve dilediği kimselere fayda temin etmeye ve zararı gidermeye veya hoşlanmadığı veya dilediği kimselere de fayda gelmesine mani olup, zarar vermeye gücünün yetebileceğini zannediyorlardı. İşte bu zan üzerine Yüce Allah, Hz. Peygamber'e peygamberlik makamının bunları gerektirmediğini, peygamber'in vazifesinin -yaratma ve yoktan var etme değil- sadece öğretme ve irşattan ibaret olduğunu, gayba dair bildiğinin sadece Allah'ın vahyi ile bildirdiği şeyler olduğunu ve peygamberin, Allah'ın vahyini tebliğ dışında diğer insanlar gibi bir insan olduğunu açıklamasını emretti. *"De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (şu var ki) bana, İlâh'ınızın, sadece bir İlâh olduğu vahyolunuyor.* "[970] Yüce Allah şöyle buyurdu:

"De ki: 'Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim.'" Ey Peygamber! İnsanlara dinlerine dair tebliğde bulunurken de ki: Ben kendim için -başkası içinse haydi haydi- herhangi bir zamanda herhangi bir faydayı temin etmeye, herhangi bir vakitte herhangi bir zararı savuşturmaya kâdir değilim. Âyette ***"en-nef'"*** ***(fayda)*** ve ***"ed-dur"*** ***(zarar)*** kelimelerinin olumsuzluk ifade eden cümlede nekire olarak gelmesi, bilinen kâideye göre "genellik" ifade eder. Fiilin genelliğinin olumsuz olarak ifade edilmesi, o fiiller için vakitlerin de olumsuz olmasını gerekli kılar. Fakat bu genellik, zorunlu olarak bilinen gerçekten dolayı problemlidir. Çünkü bilindiği üzere organı sağlam olan her insan,

970. Kehf, 18/110.

kendisine ve başkasına bazı kesbî hususlarda fayda verebilir ve zararı giderebilir. Bundan dolayı şeriat, zarar vermeyi ve verilen zarara zararla karşılık vermeyi haram kılmıştır.

Bu probleme iki açıdan cevap verilmiştir:

1) Hz. Peygamber, kendisine ve başkasına sırf kendi kudretine dayanarak fayda ve zarar vermeye kâdir değildir. Bu hususta malik olduklarına ancak Yaratan Rabbın imkân ve fırsat vermesiyle kâdirdir. Âyetin içinde yer alan -Allah'ın dilediğinden başka- şeklindeki istisnadan maksat da budur. Yani ben, o söz konusu faydayı da, zararı da -Allah'ın dilediğinden başkası hariç- verme gücüne sahip değilim. Yani Allah'ın vesilelerini emrime verdiği ve teminine beni kâdir kıldığı fayda, engel olmaya kadir kıldığı zarar hariç ya da bunları bana vermeyi dilediği vakit hariç, kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim. Buna göre kastedilen mana, yaratılmış olanın zatı itibarıyla âciz olduğu ve kendisine verilen her şeyin Allah'ın dilemesinin eseri olduğu, kulun bunlardan hiçbirinde mutlak olarak bağımsız olmadığı ve kulun zatı için malik olduğuna zatıyla malik olmadığı, tam tersine ancak Allah'ın dilemesiyle malik olduğudur. Buna göre istisna muttasıl istisna olup, daha öncesinin genelliğini tahsis etmekte ve mutlaklığını kayıtlamaktadır.

2) Hz. Peygamber, -peygamberlik makamının gereği olarak- cümlenin mantukuyla (lazfî delâlet) kendi nefsine, ilk mefhumuyla da (sözde zikri geçmeyen hususa delâleti) başkasına fayda ve zarar vermeye kâdir değildir. Başkasının, beşer olmasının gereği olarak yapmaktan âciz olduğu şeylerle, Allah'ın sebep ve neticeler dünyasında geçerli kanununun (Sünnetullah) gereği olarak yapmaya kâdir kıldığı şeylerden yapmaya âciz olduğu hususlarda bir başkasına fayda temin edip zarar veremez. Ayrıca Hz. Peygamber, bundan sonraki cümlenin tefsirinde geleceği üzere; -mahlukatın değil- Yaratıcının işi olan gaybın bilgisinden de hiçbir şeye malik değildir. Buna göre âyetteki istisna, öncesinden munfasıl (ayrı) olup, önceki cümlenin genelliğini pekiştirmektedir. Buna göre mana, Ben kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim. Fakat bunlardan Allah'ın dilediği olur. Bu durumda âyet, şu âyetlere benzer: *"Sana (Kur'ân'ı) okutacağız; artık Allah'ın dilediği hariç, sen hiç unutmayacaksın. şüphesiz Allah, açığı ve gizleneni bilir."*[971] Bir diğer

971. A'lâ, 87/6, 7.

âyet ise, Yüce Allah'ın dostu İbrahim'in (a) ağzından aktardığı şu cümledir: *"Ben sizin O'na ortak koştğunuz şeylerden korkmam. Ancak, Rabbim'in bir şey dilemesi hariç."*[972] Bir diğer örnek ise Mûsâ Kelîmullah'a olan şu hitabıdır: *"Ey Musa! Korkma; çünkü benim huzurumda peygamberler korkmaz. Ancak, kim haksızlık eder, sonra, işlediği kötülük yerine iyilik yaparsa, bilsin ki ben (ana karşı da) çok bağışlayıcıyım, çok merhamet sahibiyim."*[973]

Bizce tercihe şayan olan bu ikinci yaklaşımdır. Çünkü insanlar, Nuh kavminden beri Yüce Allah'ın seçtiği, kendisine itaata ve dostluğuna muvaffak kaldığı peygamberlere ve onların dışında salih kimselere meftun olmuşlar ve onları Allah'a ortak koşmuşlardır. Kullarının dilediği ve kendisinin de bahşettiği fayda, başlarına gelen ve gidermesi için dua ettikleri ve de korktukları kötülük konularında ortak koşmuşlardır. Böylece insanlar, o peygamberlere ve salih kimselere dua eder olmuşlardır, tıpkı ister tek başına ve isterse başkasını ortak koşarak Allah'a dua ettikleri gibi... Çünkü insanların arasında Allah Teâlâ'nın peygamberlere ve salih kimselere yaratıkları hakkında -diğer insanlara verdiği sebeblerin ötesinde- tasarruf gücü verdiğini zannedenler vardır. Dolayısıyla onların bu güce sahip olarak kendiliklerinden vererek ve vermeyerek, olumlu ve olumsuz biçimde fayda ve zarar vermeye kadir olduklarını zannedenler de mevcuttur. Yine bunların arasında beşere verilen kesbî sebeplerin ötesinde en yüce gaybî tasarrufun Rablerine ait olduğuna ve başkasının buna kadir olamayacağına inananlar vardır. Fakat bunlar, böyle inanmakla birlikte bu peygamberlerin ve evliyaların Allah katında -hükümdarların vezirleri, muhafızları ve maiyyetleri gibi- onlarla mertebelerine ulaşamamış olanlar arasında aracılar mesabesinde olduklarını zannetmektedirler. Hükümranlığında tek başına olan bir kral, birisine verirken, bir diğerinin suçunu kendisine yakın olan vezirlerin ve muhafızların aracılığıyla affeder. Âlemlerin Rabbi de böyledir, onların zannına göre peygamberlerinin ve evliyalarının aracılığıyla verir ve vermez, bağışlar, merhamet eder ve intikam alır. Peygamberler ve evliyalar, -Kur'ân'ın, müşriklerin anlayışlarını aktardığı ve tefsirin[974] birçok yerinde açıkladığımız üzere- Allah katında insanların şefaatçısıdırlar. Bunlar, -onların zannına göre- insanları Allah'a yaklaştırırlar.

972. En'âm, 6/80.
973. Neml, 27/10, 11.
974. Tefsirin bütün ciltlerinin indeksinden *"şefaat"* ve *"şefaatçılar"* kelimelerinin geçtiği yerlere bakmak gerekir.

Bu putperestçe benzetme ve kullarına muhtaç olmayan Büyük Rabbın yaptıklarının, cahil ve despot hükümdarların yaptıklarına benzetilmesi hakkında... Ki söz konusu hükümdarlar, yönettikleri insanlar hakkında yapmaları gereken şeyleri teşvik hususunda vezirlerine ve maiyyetlerine muhtaçtırlar. İşte söz konusu benzetme ve o hükümdarlar hakkında Yüce Allah, *"Allah'a birtakım benzerler icat etmeyin."*[975] buyurmaktadır Yüce Allah, bu ve benzeri âyetlerde Allah'ın peygamberlerinin, -yaratıklarının seçilmişi olarak- sıfatlarından hiçbirinde Allah Teâlâ'ya ortak olmadıklarını, onlardan hiçbirinin O'nun ilmine ve dilemesine etklerinin söz konusu olmadığını açıkladı. Çünkü Allah'ın dilemesi kâmildir ve ezelîdir, O'nun dilemesine asla herhangi bir değişiklik arız olamaz. Ve Allah'ın özel olarak onlara verdiği peygamberliğin manasına, diğer insanlarin emrine verilmiş sebepler ötesinde bir güç vererek fayda ve zarar vermeye kadir kılması dahil olmadığı gibi, kendilerine gaybın bilgisini vermesi de dahil değildir. Peygamberlik, Allah'ın vahyini tebliğ etmekten ve onu insanlara sözle, fiille ve hikmetlerle açıklamaktan ibarettir.

Bizim bu yaklaşımı tercih ederken delilimiz; kulluğun odak noktasının kulların diledikleri fayda ve korktukları zarar konusunda ma'buda yönelmeleri olduğudur. Bu iki kelime, Kur'ân'da ibadete layık olan Rabbın, normal sebeplere boyun eymeyerek ve onlarla bağlı kalmayarak zarar ve fayda vermeye malik olan varlık olduğunu açıklamak için kullanılmıştır. Şu âyetler de bu âyet gibidir: *"De ki: Allah'ı bırakıp da sizin için fayda ve zarara gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuzş Hakkıyla işiten ve bilen yalnız Allah'tır."*[976] Bir diğer örnek ise Allah Teâlâ'nın İsrail oğullarının buzağısı hakkındaki şu ifadesidir: *"O şeyin, kendilerine hiçbir sözle mukabele edemeyeceğini, kendilerine ne bir zarar, ne de bir fayda vermek gücünde olmadığını görmezler mi?"*[977] Bir diğer ifade, *"De ki: Allah size bir zarar gelmesini dilerse veya bir fayda elde etmenizi isterse O'na karşı kimin bir şeye gücü yetebilir?"*[978] âyetidir. Bir başka örnek âyet ise şudur: *"De ki: 'Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?' De ki: 'Allah'tır.' O halde de ki: 'O'nu bırakıp da kendilerine fayda ya da zarar verme gücüne sahip olmayan*

975. Nahl, 16/74.
976. Mâide, 5/76.
977. Tâ Hâ, 20/89.
978. Fetih, 48/11.

dostlar mı edindiniz'"[979] Bir diğer örnek ise şu âyettir: *"(Kâfirler) O'nu bırakıp, hiçbir şey yaratamayan, bilakis kendileri yaratılmış olan, kendilerine bile ne zarar ne de fayda verebilen, öldürmeye, hayat vermeye ve ölüleri yeniden diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen tanrılar edindiler."*[980]

Zarar ve fayda vermeye bu manada malik olmak, kulların Rabbi ve Yaratcısına özel olduğu ve faydanın teminini veya zararın giderilmesini talep etmek bir ibadet olduğu, bu talebin O'nun dışında kullarından herhangi birisine - o kişi ne kadar faziletli olursa olsun- yöneltilmesi câiz olmadığı için Yüce Allah, Peygamber'ine (s) kendi adına kendisine ve başkasına fayda ve zarar vermeye malik olmadığını tebliğ etmesini emretti. Peygamber'e (s) verilen bu emir, mübalâğalı bir şekilde anlatılması ve pekiştirilmesi için Kur'ân'da tekerür eder. Yüce Allah Yûnus Sûresi'nde şöyle buyurur: *"De ki: Doğrusu ben (kendi başıma) size ne zarar verme ne de fayda sağlama gücüne sahibim."*[981] Allah Teâlâ, Cin Sûresi'nde ise şöyle buyurur: *"De ki: Doğrusu ben (kendi başıma) size ne zarar verme ne de fayda sağlama gücüne sahibim."*[982] Bu âyet, kendi manasındaki âyetlerden çok daha fazla beliğ ve kapsamlıdır. Çünkü içinde îcâz ve ihtibâk[983] sanatı vardır. İhtibâk, âyette geçen *"ed-durr"* (*zarar*) ve *"er-reşed"* (*makul*) kelimelerinin karşıtlarının ibareden hazfedilmesiyle yapılmıştır. Bu iki kelime, hazfedilen zıtlarına delâlet etmektedir. Buna göre ibarenin takdiri şöyledir: Ben, size ne bir zarar ve ne de fayda vermeye, ne doğru yola iletmeye ve ne de doğru yoldan saptırmaya malikim. Buradaki âyetle aynı manada olan bu âyetler, bizim tercihimizi teyid etmektedir.

Bundan sonra Yüce Allah, gaybın bilgisinin kendisinde olmadığını, onun faydalarının en barizi olan şeyin yokluğunu delil göstererek belirtmesini emrediyor ve şöyle buyuruyor:

"Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapardım ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı." Âyette geçen **"el-hayr"** kelimesi, mal ve ilim gibi insanların rağbet ettikleri maddî ve manevî menfaatlerin adıdır. ***"es-Sû'"*** keli-

979. Ra'd, 13/16.
980. Furkân, 25/3.
981. Yûnus, 10/49.
982. Cin, 72/21.
983. İhtibâk: İki bölümlü bir cümlede ya da iki cümleli bir sözde, iki karşıt (mukabil, mütekabilin ya da iki benzer (nazîr)in birleştiği ve -anılanın atılana delâleti sebebiyle- birincide anılanın karşıtını, yahut benzerini ikinciden, ikincide anılanınkini de birinciden hazfetmektir. Bkz: İsmail Durmuş, DİA., XXI, 553. (Çev.)

mesi ise, insanların hoşlanmadıkları kendilerini üzen ve zarar veren şeylerin adıdır. Burada her iki kelimeyle (hayır-fenalık) efradından bazı fertler için de kullanılan cins (hayır cinsi, fenalık cinsi) manası kastedilmektedir. Bu da erişmenin ve elde etmenin mümkün olduğu hayırdır. *"es-Sû'"* kelimesi ise; ileride gerçekleşecek olanı bilmek suretiyle savuşturulması için hazırlık yapmanın mümkün olduğu kötülük demektir. Bu cümle, Hz. Peygamber'in gaybı bilmediğini gösterir. Hz. Peygamber sanki şöyle diyor: Ben kendi nefsime fayda ve zarar vermeye malik değilim. Ben gaybı da bilmem. Eğer gaybı bilseydim, - ki gaybın en yakını, dünya hayatımın bundan sonraki kısmında meydana gelecek olan olaylardır- mal harcamak ve iyi ameller işlemek gibi daha çok hayır yapmak isterdim. Çünkü mal harcamak ve iyi ameller işlemek, zorluk ve pahalılık gibi ileride olacak şeyleri bilmeye bağlıdır. Bu meselenin ibadet konusundaki örneklerinden birisi, Hz. Peygamber'in Veda Haccı'ndaki şu sözüdür: *"Hac aylarında umrenin câizliğini şimdi bildiğim gibi ihrama girerken de önceden bilmiş olsaydım, beraberimde kurban (hedy) sevk etmezdim. Ve yanımda kurbanım olmasaydı, şime (ben de sizin gibi) ihramdan çıkardım."*[984] Bu hadisi Buhârî-Müslim ve başka muhaddisler rivayet etmişlerdir. Burada Peygamberimiz'in (s) söylemek istediği şudur: Onların değil de sadece benim Harem bölgesine kurbanlık sevk etmemden kaynaklanan ve buna bağlı olarak da onların hac ihramından çıkıp umre yapabilmeleri, benimse bunu yapamamamdan doğacak sıkıntıyı bilseydim; çünkü yanında kurbanlık götüren hacı adayının hac ihramını bozması ve ihramdan çıkarak (hac günlerine kadar) umre yaparak günlerini geçirmesi mubah değildi. Eğer (sahâbilerle aramda uygulama farklılığından doğacak) sıkıntıyı önceden bilseydim, beraberimde kurbanlık getirmez ve ben de hac günlerine kadar umreden onlar gibi faydalanırdım. Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e, gözü görmeyen sahâbîden (Abdullah İbn Ümmi Mektûm) yüz çevirip zenginlerle ilgilendiği, Bedir Savaşı esirlerinden fidye aldığı, zorluk yılında Tebuk Savaşı'nda münafıkların savaştan geri kalmalarına izin verdiği için çıkışması, bunun idare ve savaş siyasetinden örnekleridir. Müfessirlerden böylesi bir inceliğe dikkat çeken hiçbir kimse görmedim.

Bu âyet hakkında bir başka yaklaşım daha söz konusudur: Buna göre âyet, bir öncesine atfedilmiş değil, yeni bir cümledir. Manası ise, cahillerin iddia

984. Buhârî, Hac, 81, Müslim, Hac, 130.

ettikleri gibi bana cin çarpması dokunmadı, demektir. Bu durumda âyetten anlaşılan mana, Allah Teâlâ'nın, bazı aşırıların kendilerini kaptırdıkları gibi Hz. Peygamber'in Rablık mertebesinde olmadığını ve yoldan çıkaranların ve küstahların iddia ettikleri gibi insanlık mertebesinin en aşağı mertebesinde de bulunmadığını açıklamak, gerçek durumunu açığa çıkarmak, Allah'ın kendisine vahyederek ve O'nu kendisiyle yaratıkları arasında aracı kılarak bütün insanların üzerinde kılmak suretiyle değerini yükseltmesi; ancak bu, -yaratma ve yoktan var etmede ve kulların işlerini çekip çevirmede değil-tebliğ ve irşat noksındadır. Çünkü istisna edilen fiiller, Rablığın özelliğidir. Peygamberimiz (s) ise, kulluk makamının en yüksek mertebesindedir.

Kur'ân'da belâgat inceliklerinden birisi de, bir kelimeyi karşıtında zikredilen kelimeye göre bir âyette daha önce zikrederken, bir başka âyette daha sonra zikretmektir. İşte bu inceliklerinden birisi de *"en-nef'"* (*fayda*) kelimesinin bu âyette *"ed-durr"* (*zarar*) kelimesinden daha önce zikredilmesine karşılık, az önce zikredilen Yûnus Sûresi'ndeki âyette ise *"ed-durr"* kelimesinin *"en-nef'"* kelimesinden daha önce zikredilmesidir. Yapılan bu takdim ve tehiri güzel kılan fark ise şudur: A'raf âyeti kıyametin ne zaman kopacağı sorusundan sonra geldi. Gaybın bilgisine giren kıyametin zamanını bilmenin en büyük faydası, salih amel işleyerek ve cezaya sebep olacak amellerden kaçınarak kıyamete hazırlanmaktır. Bu da böylesi bir hazırlık yaparak kendi nefsine fayda vermeye malik olmadığını söylemekle söze başlamayı, ardından da zarar vermeye malik olmadığını vurgulamayı gerekli kıldı. Söz konusu zarardan maksat ise, onu savuşturmaya ve meydana gelmesinden kaçınmaya malik olmaktır. Bir de buna zikredilen delille delil getirmeyi gerekli kıldı. Delil, Rasûlullah (s) gaybı, hatta kıyametten biraz öncesini ve o günün şanının ne kadar büyük olduğunu bilseydi, geleceğe hazırlanmayla ilgili hayrı çok yapmak ister, -zikretiğimiz örneklerde olduğu gibi- kendisine dokunacak kötülük sebeplerini işlemekten kaçınırdı.

Yûnus Sûresi'ndeki âyete gelecek olursak; bu âyet kâfirlerin Allah Teâlâ'nın tehdidi hakkında kuşku duymaları bağlamında geldi. Allah Teâlâ'nın yöneltttiği tehdid, Peygamberinin getirdiği beyyineleri ve hidayeti yalanlamalarına, alay olsun diye ve inkârda mübalâğa etmek için azabın çabucak gelmesini istemelerine karşı ceza tehdidiydi. Dolayısıyla bu âyette onlara cevap verilirken Hz. Peygamber'in ne kendine ve ne de onlara -ya-

lanladıkları azabı çabuklaştırmak gibi- zarar vermeye ve -dünyada azaplarının çabuklaştarılmasının bir sonucu olan zafer gibi- fayda vermeye gücünün yetmediğini vurgulamak uygun düştü. Allah Teâlâ, Peygamber'ine onlara hemen veya ileride azap edilmesi meselesinin sadece Allah'a ait olduğunu tebliğ etmesini emretti. Ayrıca onların göstermesini teklif ettikleri mucizeleri gösterme kudretinin olmadığını da beyan etmesini emretti. Yüce Allah'ın İsrâ Sûresi'nde zikrettiği Mekke'den bir kaynak fışkırtması, içinden gürül gürül ırmaklar akan bahçe yapması veya gökten parçalar (ki bu da azaptandır) yağdırması ve Allah'ın Peygamber'ine kendilerine şu şekilde cevap vermesini emretmesi de bu kabildendir. *"Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece beşer bir elçiyim."*[985] Yüce Allah, yine aynı sûrede de şöyle dedi: *"Rabbiniz, sizi en iyi bilendir. Dilerse size merhamet eder; dilerlse sizi cezalandırır. Biz, seni onların üstüne bir vekil olarak göndermedik."*[986] Yani Biz seni sevapları ve cazaları konusunda onlara vekil ve bunları uygulayan birisi olarak göndermedik. Yüce Allah, Ra'd Sûresi'nde ise şöyle diyor: *"Biz, onlara vaadettiğimiz (azabın) bir kısmını sana göstersek de veya (ondan önce) seni öldürsek de sana ancak (Allah'ın emirlerini) tebliğ etmek düşer. Hesap yalnız bize aittir."*[987]

Bu âyet hakkında rivayet tefsirlerinden Hâfız İbn Kesîr tefsirinde yer alan açıklamaya da yer verelim:

"Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e işleri kendisine havale etmesini, kendisinin geleceğe dair gaybı bilmediğini, gayb hususunda - Allah'ın kendisine bildirdiği hariç- hiçbir şey bilmediğini haber vermesini emrediyor. Bu âyetlerden birisi, *'O bütün görülmeyenleri bilir. Sırlarına kimseyi muttali kılmaz.'*[988] âyetidir. Bir diğer âyet ise, *'Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapardım'* ifadesidir. Abdurrezzak, Sevrî ve Mansur kanalıyla Mücâhid'in şöyle dediğini nakleder: *'Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapardım'* demek, ben ne zaman öleceğimi bilseydim, salih amel işlerdim, demektir. İbn Ebî Nüceyh de Mücâhid'in böyle tefsir ettiğini nakletti. Bu tefsirin aynısını İbn Cüreyc de yapar. Ancak bu yaklaşım tartışma götürür. Çünkü Hz. Peygamber'in ameli, sakin sakin yağmur gibiydi. Bir rivayete göre Hz. Peygamber bir amel işlediği zaman, bunu sağlam yapardı. Hz. Peygamber'in

985. İsrâ, 17/93.
986. İsrâ, 17/54.
987. Ra'd, 13/40.
988. Cin, 72/26.

bütün ameli aynı tarzda idi. O, bütün durmlarda sanki Yüce Allah'a bakar gibiydi. Bunun bir tek istisnası vardı, o da hazır olması için başkasına yol göstermesi durumuydu. Gerçeği en iyi Allah bilir."

"Bu konuda en güzeli, Dahhâk'ın İbn Abbas'tan rivayet ettiği şu tefsirdir: *'Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapardım.'* yani eğer ben gaybı bilseydim malımın çok olmasını isterdim. Bir başka rivayete göre, bir şey satın aldığım zaman ne kâr edeceğimi bilir, bir şey sattığımda mutlaka kâr ederdim ve bana fakirlik gelmezdi. İbn Cerîr ve başkaları ise şöyle dediler: Âyetin manası şudur: Eğer ben gaybı bilseydim, bolluk senesinden kıtlık senesi için, ucuzluk zamanından pahalılık zamanı için hazırlık yapardım. Abdullah b. Zeyd b. Eslem dedi ki: *'Bana hiçbir fenalık dokunmazdı.'* Meydana gelmeden kötülükten kaçınır ve kendimi sakınırdım."[989] Ancak bizim yaptığımız tefsir daha kapsamlı ve daha doğrudur.

Öte yandan biz, *"De ki: Ben size, Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Ben, sadece bana vahyolunana uyuyorum."*[990] âyetini tefsir ederken *"gayb"*ın iki kısım olduğunu açıkladık. Birincisi "hakiki gayb" dır ki bunu ancak Allah bilir. Diğeri ise "izâfî gayb"dır ki bunu bazı yaratıkları bilirken, bazıları bilmezler. Yine orada açıkladık ki bu âyet, Hz. Peygamber'in Allah'ın yaratıkları üzerinde beşerin kesbinin ötesinde bir tasarruf gücünün olmadığını ve bu manada gaybı bilmediğini ifade etmektedir. Bunun bir istisnası vardır o da -melekler, hesaba çekilme, sevap ve ceza gibi- peygamberlik göreviyle ilgili olduğu için Yüce Allah'ın kendisine vahiyle bildirdikleridir. Âyette vurgulanan bir diğer husus da, Allah Teâlâ'nın bu hususta peygamberlere verdiği bilgi, onların kesbî bilgilerinden sayılmaz, tam aksine "Peygamberliğin müktesep (çalışıp çabalamakla elde edilen bir şey) olmadığı" yolundaki icmanın manası içine girer. Biz En'âm âyetini tefsir ederken orada Yüce Allah'ın Cin Sûresi'ndeki şu ifadelerine de yer vermiştik. *"O, bütün görülmeyenleri bilir. Sırlarına kimseyi muttalik kılmaz; ancak, (bildirmeyi) dilediği peygamber bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar, ki böylece onların (peygamberlerin), Rablerinin gönderdiklerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsin. (Allah) onların nezdinde olup bitenleri çepeçevre kuşatmış ve her şeyi bir bir saymıştır.*

989. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 273.
990. En'âm, 6/50.

(kaydetmiştir)."[991] Orada -konu dışı olarak- bazı sûfî şeyhlerinin iddialarını veya onlar hakkında "gaybı bildikleri, Allah'ın mülkünde gerek hayatta ve gerekse öldükten sonra tasarrufta bulunabildikleri" yolunda yapılan iddiaları çürütmüştük. Orada yaptığımız açıklama, burada aynı şeyleri yeniden söylemeye ihtiyaç bırakmamaktadır.[992] Sonra *"Gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları O'ndan başkası bilmez."*[993] âyetinin tefsirini yaparken gaybı bilme konusunu uzun uzun ele aldık. Orada keşfiten ve bunun dışında "izâfî gayb"a -veya fıtrî sebeplere dayandığı için gayb denilmeyecek hususlara- dair gelecekte olacak bazı hususları bilmekten söz ettik.[994] Biraz önce geçen kıyamet alâmetleri konusunda Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s) vahiy dışında -bazı şeylerin açıklık derecesi farklı olarak gözünde canlanması gibi- geleceğe dair bazı hadiseleri bildirmesine dair bir araştırma yer almaktadır. Daha önce gördüğümüz üzere bu durum, bu âyetle çelişmez.

"Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeciyim." Bu ifade, Hz. Peygamber hakkında daha önce geçen bir hükmün illeti mahiyetindedir. Söz konusu hüküm, Hz. Peygamber'in -sebepler aracılığıyla gerçekleşenlerle, Allah'ın yaratıklara hâkim olan kanunları (sünetullah) dışında- insanlığa fayda ve zarar vermeye malik ve gaybı bilmek suretiyle insanlardan ayrıcalıklı olmadığıdır. Yüce Allah, bu iki hususa sebep olarak Hz. Peygamber'in insanlardan sadece tebliğ göreviyle ayrıcalıklı olmasını gösterdi.

Tebliğin Muhatapları

Tebliğ iki kısımdır: Birincisi küfür ve masiyetlere karşı cezadan korkutmayla birlikte yapılan tebliğdir, ki buna *"inzar"* denilir. İkincisi ise, iman ve itaata verilecek sevaba teşvikle yapılan tebliğdir ki buna da *"bişâre"* *(müjde)* ve *"tebşir"* *(müjdelme)* denilir. Bu iki tebliğin ikisi de mutlak olarak "davet ümmeti"ne yöneltilmektedir. Bu hususta çok âyet vardır. Bu tebliğ bir de iman eden ve küfründe ve günahında mutlak olarak ısrar edenlere yöneltilmektedir. Her iki grup aynı bağlamda zikredilince inzâr (uyarı) kâfirlere, müjdeleme de salih müminlere mahsus olmuş olur. Kehf Sûresi'nin baş tarafında Kur'ân'la mutlak inzar yapılmakta, ardından salih amel işleyen mü-

991. Cin, 72/26-28.
992. Bkz: Tefsir'in VII. Cildin 618-633. sayfaları arasındaki açıklamalar.
993. En'âm, 6/59.
994. Bu konu için Tefsir'in VII, 456-469 arasına bakınız.

minlere müjde verilmekte, Allah'ın evlât edindiğini idda eden kâfirlere de uyarıda bulunulmaktadır. İki zümre arasında mukayese yapan âyetlerden birisi Yüce Allah'ın Meryem Sûresi'ndeki şu ifadesidir: *"Allah'tan sakınanları müjdeleyesin ve şiddetle karşı çıkan bir topluluğu uyarasın diye!"*[995] İki zümreyi birbiriyle mukayese konusunda -Bakara ve İsrâ Sûreleri'nin baş taraflarında görülüdüğü üzere- bu iki âyetten başka âyetler de vardır. Fakat bu âyetlerde "inzâr" lafzı geçmemektedir. "Tebşîr" (müjdeleme) kâfir ve günahkârların bizzat zikirleri geçerek yöneltilmemektedir. Geçtiği yerlerde ise -cumhurun da benimsediği meşhur yaklaşıma göre- "tehükküm üslubu"yla (alay üslubu) yer almaktadır. Yüce Allah'ın *"Onlara acı bir azabı müjdele!"*[996] âyeti buna örnektir. "İnzâr"a gelince bu, müttaki müminlere -inzârdan yararlananların onlar olmaları manasında- yöneltilir. Bunun bir örneği, Allah Teâlâ'nın Fâtır Sûresi'ndeki şu ifadesidir: *"Sen ancak görmeden Rablerinden korkanları ve namazı kılanları uyarabilirsin."*[997] Bir diğer örnek âyet ise Yâsîn Sûresi'ndeki şu âyettir: *"Sen ancak zikre (Kur'ân'a) uyan ve görmeden Rahmân'dan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte böylesini, bir mağfiret ve güzel bir mükâfatla müjdele."*[998]

Bu yaklaşıma binaen bazı müfessirler, tefsirini yapmakta olduğumuz âyette sözü edilen *"uyarı ve müjde"*nin -Hz. Peygamber'in uyarısından ve müjdelemesinden yararlanacak olanlar onlardır, manasında - *"inanan bir kavim"*le ilgili olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla yapılan uyarı, onların huşûlarını arttırır ve Allah'ı gazaplandıran fiillerden daha çok kaçınmalarına sebep olur. Müjde ise, O'na ibadet ederek ve kanunlarına (Sünnetullah) riayet ederek daha çok şükretmelerine vesile olur. Bazı müfessirler ise, *"inanan kavmin"* sadece ibarede kendi lafzının hemen yanıbaşındaki "müjdeleme" kelimesiyle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bunların yaklaşımlarına göre *"inanan kavim"* kelimesi, daha öncesinde "kâfirler topluluğu"nun hazfedildiğini gösterir. Bu açıklamaya göre âyetin ibaresi şöyle anlaşılmalıdır: Ben, ancak kâfirler için bir uyarıcı, müminler için de müjdeciyim. Bu yaklaşımın düşünce tarzı şudur: İfadede sözün gelişi, tebliğ bağlamıdır. Burada bir üçüncü yaklaşım daha söz konusudur: Âyetteki "müjde" müminlere özeldir. Çünkü kelime, onların isimlerine bitişiktir. Uyarı ise hem müminlere ve hem de

995. Meryem, 19/97.
996. Âl-i İmrân, 3/21.
997. Fâtır, 35/18.
998. Yâsîn, 36/11.

başkalarına yöneliktir. Bu yaklaşımın düşünce tarzı yaptığımız açıklamalardan anlaşılmıştır.

Hz. Peygamber'in görevinin *"inzâr"* (*uyarı*) ve *"tebşîr"*le (*müjdeleme*) sınırlı olduğunu ifade eden birçok âyet vardır. Söz konusu görev, bazen bu iki kelimenin ikisiyle birlikte, bazen ikisinden birisi ve her ikisini içinde taşıyan *"tebliğ"* lafzıyla ifade edilmektedir. Bu âyetlerin bazıları, söz konusu hususu -burada olduğu gibi- önce *"nefy"* (*olumsuzluk*) sonra *"olumlu"* (*İn.... illâ...*) kalıbıyla, bazen de *"innemâ"* kelimesiyle ifade etmektedir. Bu iki ifade kalıbından her biriyle yapılan *"hasr"* (*münhasırlık*), delâleti kesin olan nassların en güçlüsünü oluşturmaktadır. Peygamberleri ve onlardan daha aşağı mertebedeki gerçekten salih veya öyle zannedilen kimseleri övmekte aşırı gidenler, bu tekrar ve te'kide rağmen hâlâ onları Rablık sıfatlarında ve fiillerinde Allah'a ortak koşmakta ısrar ediyorlar.

Allah Teâlâ, Sebe' Sûresi'nde şöyle der: *"Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler."*[999] İsrâ ve Furkân Sûreleri'nde ise şöyle der: *"Seni de ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik."*[1000] En'âm ve Kehf Sûreleri'nde ise şöyle demektedir: *"Biz, peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz."*[1001] Allah Teâlâ', Nahl Sûresi'nde ise şöyle der: *"Peygamberlerin üzerine açık seçik tebliğden başka bir şey düşer mi!"*[1002] Yâsîn Sûresi'nde peygamberlerin ağızlarından naklen şöyle denilir: *"'Bizim vazifemiz, açık bir şekilde Allah'ın buyruklarını size tebliğ etmekten başka birşey değildir.' dediler."*[1003] Nûr ve Ankebût Sûreleri'nde *"Peygamber'e düşen, yalnız açık bir tebliğdir."*[1004] denilmektedir.

Burada şöyle bir mülâhaza gündeme gelebilir:

Bu ve benzeri âyetlerdeki "hasr" (bir şeyi içine alma/münhasırlık) manası izafîdir, çünkü peygamberlerin vazifeleri vahyi açıklamak ve insanlar arasında hüküm vermektir. Nitekim Yüce Allah, *"Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik."*[1005] derken bir

999. Sebe', 34/28.
1000. İsrâ, 17/105.
1001. En'âm, 6/48.
1002. Nahl, 16/35.
1003. Yâsîn, 36/17.
1004. Ankebût, 29/18.
1005. Nisâ, 4/105.

başka âyette ise şöyle der: *"İnsanlara kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."*[1006] Beyan (açıklama) sözle olduğu gibi, fiille de olur. Hatta, fiille olan beyan, delâlet itibarıyla daha güçlü ve tahrifçilerin tevillerine karşı daha amansızdır. Yüce Allah, Rasûlü Hz. Peygamber'in hükmüne başvurmayı ve hükmüne boyun eğmeyi emrettiği gibi, gittiği yolda ve ve Sünneti'nde de örnek alınmasını emretmektedir. *"Andolsun ki, Rasûlullah, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir."*[1007]

Biz, bu mülâhazaya karşı şöyle deriz: Bu durum, gerçek hasra mani değildir. Çünkü Allah'ın dinini ve şeriatını tebliğ, ancak amelle ve ona göre hüküm vermekle ve ahkâmını uygulamakla mümkündür. Netice olarak zikredilen bu hususlar, tebliğe ve vahyi açıklamaya dahildir.

Sözün özü, Peygamberler Allah'ın kullarıdır ve onlar, şerefli insanlardır. Ancak peygamberler, sıfatlarında ve fiillerinde Allah'a ortak olmadıkları gibi, Allah'ın amelinde ve idare etmesinde etki edecek bir güçleri de yoktur. Peygamberler, diğer insanlar gibi birer beşerdir ve yaratılışları, sıfatları ve duyguları bakımından diğer insanlardan ayrıcalıklı değillerdir. Onların ayrıcalıklı oldukları nokta, Allah'ın kendilerini arındırarak ve koruyarak vahyini onlara mahsus kılması ve mesajlarını kullarına tebliğ etmeleri için kendilerini seçmiş olmasıdır. Allah, böylece onları -Allah'tan getirdikleri salâh, takva ve güzel ahlâka göre amel etmek hususunda- insanlara güzel bir örnek ve uyulacak salih bir model olmaya uygun kılmıştır.

1006. Nahl, 16/44.
1007. Ahzâb, 33/21.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَت دَّعَوَا اللَّـهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَّنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿189﴾ فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّـهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿190﴾ أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿191﴾ وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴿192﴾ وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنتُمْ صَامِتُونَ ﴿193﴾

189- **Sizi bir tek candan yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur. O, eşini örtüp bürüyünce (onunla birleşince) eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Ve onunla (yaşantısına) devam etti. Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a: "Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız" diye dua ettiler.**

190- **Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında (sonradan insanlar) Allah'a ortak koştular. Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir.**

191- **Kendileri yaratıldığı halde hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları (Allah'a) ortak mı koşuyorlar?**

192- **Halbuki (putlar) ne onlara bir yardım edebilirler ne de kendilerine bir yardımları olur.**

193- **Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar; onları çağırsanız da, sükût etseniz de sizin için birdir.**

Bu sûre, Kur'ân'ın tevhid dinine davetle, Allah'ın indiridiğine uymayı emirle ve O'nu bırakıp da başka dostların peşinden gitmeyi yasakla açıldı.

Bunu, insanın yaratma ve yoktan var etme hususundaki ilk yaratılışıyla, insanla şeytan arasındaki var olan düşmanlığın hatırlatılması izledi. Ardından da sûre bu manalarla sona ermektedir. Sûre, ilk yaratılışı hatırlatmakla, şirki ve şeytanın vesvesesine uymayı yasak etmekle, tevhidi ve Kur'ân'a uymayı emretmekle son buluyor.

İnsanın Yaratılışı ve Çiftleşmesi

Yüce Allah şöyle diyor:

"Sizi bir tek candan yaratan..." Yani sizi aynı cinsten veya aynı hakikatten tastamam bir beşer sûretinde yaratan O'dur. ***"Ondan da yanında..."*** cinsel bir ***"huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur."*** Yani Allah, bu nefis için kendi cinsinden bir eş yarattı. Böylece onlar erkek ve dişi olmak üzere bir çift oldular. Nitekim Allah Teâlâ, bu gerçeği şöyle ifade eder: *"Ey insanlar! Doğrusu Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık."*[1008] Ayrıca Yüce Allah, canlılardan her cins ve türden çiftler yarattı. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: *"Her şeyden de çift çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız."*[1009] Bizler canlı vücudun gelişmesine esas olan hücrelerden her biririnin erkek ve dişi olmak üzere iki çekirdek ihtiva ettiğini ve bunların birbirine yaklaşması sonucu bir diğer hücrenin meydana geldiğini ve bu olayın zincirleme devam edip gittiğini görüyoruz. Eşlerden her birinin rahimlerden nasıl oluştuklarını da biliyoruz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle diyor: *"Şurası muhakkak ki (rahime) atıldığında nutfeden, erkek ve dişiden ibaret olan iki çifti O yarattı."*[1010] Fakat bizler, ilk nefsin tek haldeyken nasıl olup da erkek ve dişi olarak çift hale geldiğini bilmiyoruz.[1011] Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de bizzat kendilerinin yaratılışına şahit tuttum."*[1012] Ehl-i Kitab'ın elindeki Tevrat'a göre Havva, Âdem'in kaburga kemiklerinden birisinden yaratılmıştır. Peygamberimiz (s) bizlere, yanımızda nass olmadığı sürece Ehl-i Kitab'ı ne tasdik ve ne de yalanlamada bulunmamamızı emretti. Çünkü söyledikleri şeyler, doğruya da yalana da muhtemeldir. Bizler, bu haber hakkında da Peygamberimiz'in (s) emrine göre hareket ederiz. Her ne

---

1008. Hucurât, 49/13.
1009. Zâriyât, 51/49.
1010. Necm, 53/45, 46.
1011. Tek nefisten yaratılma hikmeti için bkz: Tefsir'in IV. cildinde Nisâ Sûresi'nin 1. ayet tefsiri.
1012. Kehf, 18/51.

kadar bazı müfessirler ve başkaları Peygamberimiz'in (s) *"Kadınlar hakkında birbirinize hayır tavsiye ediniz. Çünkü kadın eğe kemiğinden yaratılmıştır. Bu kemiğin en eğri kısmı en üst tarafıdır. Eğer sen, eğri kemiği doğrultmaya kalkarsan onu kırarsın. Kendi hâline bırakırsan dâima eğri kalır, bu açıdan kadınlar hakkında bir birinize hayrı tavsiye ediniz."*[1013] hadisini bu manada yorumlasalar bile, biz O'nun emrine göre hareket ederiz. Bu hadisi, Buhârî-Müslim, Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivayet etmişlerdir. Hadisten anlaşılan ve onu şerh edenlerin açıklamasında esas aldıkları yaklaşım şudur: Kadının eğe kemiğinden yaratılmasından maksat, kadının karekterinde -erkeğin aksine- bir takım zikzakların ve kural dışılıkların olduğudur. Nitekim İbn Hibbân'ın Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği hadis bu yaklaşıma işaret etmektedir: *"Kadın, eğri kemikten yaratılmıştır."* Bu ifade, Yüce Allah'ın *"İnsan, aceleci (bir tabiatta) yaratılmıştır."*[1014] ifadesi kabilindendir. Hâfız İbn Hacer, bu hadisin açıklamasında şöyle der:

"Bu hadiste Havva'nın Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratılmış olduğuna işaret vardır. Bazıları ise kısa kaburga kemiğinden yaratılmıştır, demiştir. Bu haberi İbn İshâk tahric etmiş ve şu ifadeyi eklemiştir: Havva, Âdem cennete girmeden önce sol kaburga kemiğinden yaratılmış ve onun yerine et konulmuştur. *'Hulikat/yaratılmıştır'* fiilinin manası, hurmanın çekirdekten çıktığı gibi ondan çıkmıştır, demektir."[1015]

Hâfız İbn Hacer'in bu meseleyi işaret kabilinden kılması ve zayıflığına işaret eden bir kiple aktarması ve tuhaf bir şekilde insanın yaratılmasını bitkinin yaratılmasına benzetmesi üzerinde derinden derine düşün! Hâfız İbn Hacer'in açıklamasından anlaşılan, bu konuda kendisinin -ezberinin genişliğine rağmen- selef âlimleriyle haleften tahkik ehli âlimlerden sözüne itibar olunan kimselerden hiçbirinin görüşüne muttali olmadığıdır. Bunun yanında Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ın indiği asırda insanlara bu âyette cinslerinin oluşumudan söz ederken kullandığı ifadeyi de hatırla! Allah Teâlâ, insanlara kendi türlerini yaratırken kendi nefislerinden eşler yarattığından söz ediyor. Rûm Sûresi'nde varlığına delâlet eden alâmetlerden söz ederken şöyle diyor: *"Kaynaşmanız için size kendi (cinsi)nizden eşler yaratıp aranızda sevgi ve mer-*

1013. Buhârî, *Enbiyâ*, 80.
1014. Enbiyâ, 21/37.
1015. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 639.

hamet peydâ etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir."[1016] Bu mana, sadece ilk insana mahsus değil, geneldir.

Kur'ân, kocanın eşine olan cinsel eğilimini burada ve Rûm Sûresi'nde *"sükûn"* kelimesiyle ifade ediyor. Bunun sebebi şudur: İnsan evlilik çağına eriştiği zaman ruhunda özel bir huzursuzluk duyar. Bu huzursuzluk, ancak kendi cinsinden bir eşle birlik olduğu ve iki taraf da bilinen o birleşmeyle birleştikleri zaman diner. Eşlerin üremeyi sağlayan cinsel hayatları, ancak bu birlikle kemâle erer. Bundan dolayı Yüce Allah âyetin devamında ***"O, eşini örtüp bürüyünce (onunla birleşince)"*** diyor. Arapça'da ***"el-ğışâu"*** bir şeyi üst tarafından örten örtü demektir. Bu kökte türeme *"el-ğâşiye"* insanı gölgeleyen bulut vs. demektir. Nitekim Leyl Sûresi'nde bu kök şöyle kullanılmaktadır: *"(Karanlığı ile etrafı) bürüyüp örttüğü zaman geceye."*[1017] Âyetin manası, karanlığıyla her şeyi örtüp, perdelediği zaman geceye, demektir. Âyette yer alan *"teğaşşâhâ"* fiili, erkek eşine onun örtüsü gibi geldiği zaman, demektir. Ayrıca fiilin kipinin "tefe'ul" kalıbından gelmesi ise, manaya buna ilâveten "harcanan çaba" manası katmaktadır. Bu ifade, eşlik görevinin nezih bir kinaye yoluyla ifade edilmesidir ki bu da fıtratın gereğinin ve şeriatın âdâbının cinsel ilişkide esasın *"setr"* (*örtme*) olduğuna işaret etmektedir. Buradaki ***"nefs"*** kelimesi müennestir, bundan dolayı âyetin başında kelime müennes kılındı. ***"Zevc"*** kelimesi ise hem erkeğe ve hem de kadına isim olarak verildiği için burada ***"tağaşşâ"*** fiilinin fâili müzekker, mef'ûlü ise müennes kılındı. Buna göre âyetin manası şöyle olur: Erkek olan eş, dişi olan eşi örtüp bürüdüğü zaman...

"Eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı)." Yani eşi kocasından hamile kaldı. Cenin manasına gelen ***"el-haml"*** kelimesi, hem mastar (taşımak) manasına ve hem de taşınan (cenin) manasına kullanılır. Meşhur olanı, bu kelimenin karnında olan yavru veya ağacın meyvesine isim olarak verildiğidir. Çünkü sırtta ve benzeri yerlerde taşınan nesneye "hıml" derler. Burada geçen *"haml"* kelimesi iki manaya muhtemeldir. Haml, ilk başta hafif olur ve kadın neredeyse hamile kaldığının farkına bile varmaz. Ancak âdet kanamasının kesilmesinden hamile kaldığını anlar. ***"Ve onunla (yaşantısına) devam etti."*** Yani -Zemahşerî'nin dediği gibi- onu erken doğurmaksızın ve düşük

1016. Rûm, 30/21.
1017. Leyl, 92/1.

de yapmaksızın doğum zamanına kadar böyle devam etti. Ya da herhangi bir meşakkat ve ağırlık hissetmeden işine gücüne bakmaya ve ihtiyaçlarını görmeye devam etti. ***"Hamileliği ağırlaşınca,"*** hamileliğinin ağırlık vakti yaklaşıp da doğurma zamanı gelince ***"Rableri Allah'a: "Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız' diye dua ettiler."*** Yani dua ederek Rableri Allah'a yöneldiler. Dualarında bütün tasaları, hamilelik döneminin esenlik içinde tamamlanmasından sonra Allah'ın kendilerine salih bir çocuk, bir başka ifadeyle yaratılışı tam, beşerî olan faydalı işleri yapmaya elverişli bir evlât vermesiydi. Kulun, ne kendisinin ve ne de başka kulların vesilelerine malik olmadığı hususlarda Rabbinden başkasına dua etmesi yakışık almaz. Âyette anne ve babanın ihlaslı olarak ve yemin ederek dua ettikleri ifade edilmektedir. Bu nimete karşı nefislerine vacip kıldıkları şükrü yapacaklarına yemin ettiler. Bize kusursuz bir evlât verirsen, sözle, fiille, inanç ve ihlasla sana karşı şükrün hakkını yerine getirenlerden olacağız, dediler. Nitekim onları açıklayan vasıf buna delâlet ediyor.

Çocuk ile Allah'a Şirk Koşmak

"Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında (sonradan insanlar) Allah'a ortak koştular." Yani Allah onlara yaratılışında noksanlık ve terkibinde bozukluk olmayan kusursuz bir çocuk verince veya verdiği hususta O'na ortak koştular. Çocuk, onların şirklerine sebep oldu veya ruhlarına kök salmış olan şirk, çocuk sebebiyle ortaya çıktı. Bunun ne demek olduğunu ileride açıklayacağız. Kıraat imamlarından Nâfi' ve Ebû Bekr, âyeti *"cealâ lehû şirken"* şeklinde okumuşlardır. Buna göre ibarenin takdiri "cealâ şeriketen"[1018] veya "cealâ zevî şirkin"[1019] şeklinde olup, manası aynıdır.

"Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir." Yani Allah onların şirklerinden yücedir. Çünkü karı-kocadan her birine organlar bahşederek, hamile kalma ve doğum vesilelerini takdir ederek nesli veren O'dur. Bu hususta başka birinin asla hiçbir fonksiyonu yoktur. Daha önceki fiiller tesniye (ikil) iken burada zamirin çoğul yapılması, ***"zevceyn"*** den (*karı-koca*) maksadın iki muayyen kişi değil, cins ismi olmasındandır. Zemahşerî, bu

1018. Yapılan bu takdir, "şirken" kelimesinin mastar olduğuna işaret ediyor. (Çev.)
1019. Yapılan bu takdir, "şirken" kelimesinin başında muzâfın mahzuf olduğuna ve ifadenin mecâzî bir ifade olduğuna işaret ediyor. (Çev.)

hususta şöyle der: *"Âteytenâ"* ve *"le nekûnenne"* fillerindeki *"biz"* zamiri, karı-koca ve onlardan üreyen zürriyetleri yerine kullanılmıştır. Her iki yaklaşıma göre âyet, insanoğlunun durumunu açıklamaktadır. Beşere bu ve benzeri konularda gizli ve açık şirk duyguları ârız olduğunda hangi durumda olacağını beyan etmektedir. Bir cinsin bazı türleri ve bazı fertleri de "cins" olarak kabul edilebilir.

Allah Teâlâ'nın insanlara nesil vermesi konusunda meydana gelen gizli şirke örnek, onların nesli bir takım sebeplere bağlamalarıdır. Hamilenin hamilelik esnasında veya doğumda hastalıklardan salim olması, doğum esnasında, doğumdan sonra ve onu izleyen dönemde çocuğun ölümden veya sakatlıktan ya da hastalıklardan salim olması, söz konusu sebeplere örnektir. Söz gelimi şöyle derler: Eğer şöyle şöyle yapmasaydık, şöyle olurdu. Filanca erkek veya kadın doktor olmasaydı, ya da mürşit veya ebe olmasaydı çocuğumuz ölürdü ya da annesi kürtaj olurdu veya anne, çocuğu ölmüş olarak düşük yapardı ya da yaşamaya elverişli olmadığı için düşük yapılır ve doğar doğmaz ölürdü. Bu sözleri söylerler ve işaret edilen durumlarda Allah'ın kendilerine olan ihsanını unuturlar. Allah'ın afiyet vermesi, başarı bahşetmesi, gerek beşer ve gerekse başkalarından olmak üzere sebepleri emirlerine vermesi, akıllarına bile gelmez. İsterse bunları hatırlayan ve kendilerine hatırlatıldığında inkâr etmeyen kimselerde olsunlar!.. Bu, birçok insanın ellerine geçen her nimet veya Allah'ın kendilerinden savuşturduğu her felâket karşısındaki tutumudur. Bu tür şirk, dinden çıkmak değildir, fakat nimeti verene şükür eksikliğini ifade eder. Burada sözü edilen ***"şirk"***ten maksadın çocuk sevgisini Allah sevgisine tercih etme, çocukların anne-babalarını Allah'ı zikirden ve O'na şükürden alıkoyması, ebeveynlerin çocuklarını Allah'a itaata ve Allah'ın koyduğu helâl ve haram ahkâmına tercih etmeleri manasında olması da ihtimal dahilindedir. Bu tür bir şirk, öncekinde olduğu gibi tevhid inancını ortadan kaldırmak değil, onda eksiklik, Allah'ı inkâr değil, O'ndan gaflet anlamına gelir.

Açık şirke örnek ise bu nimetleri Allah'tan başkasına isnat etmektir. Bu "başkası", Allah'ı bir yana bırakarak veya O'nunla birlikte dua ettikleri evliyalar, kutsal kişiler veya peygamberler ve rasuller ya da onları hatırlatan veya temsil eden kabirler, putlar ve timsallerdendir. Şöyle derler: Filanca efendim olmasaydı veya filanca efendimiz olmasaydı şu, şu isteklerimiz olmazdı, ya

da hoşlanmadığımız şu ve şu hadiseler meydana gelirdi. Onlar, bu kişilerin meydana gelen fayda ve zararı önlemede gaybî bir etkilerinin olduğuna ve zikredilen sebeplerin ötesinde bu etkiyi meydana getirmede tek başlarına tasarruf güçlerinin bulunduğuna inanmaktadırlar. Bu sebepler, birinci kısımda zikredilmişti. Nitekim bu hususun açıklaması daha önce defalarca geçmişti. Bu açıklamanın yapıldığı en yakın yer ise, geçen âyetin tefsirinin yapıldığı satırlardır.

"Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir." Yani Allah'ın şânı ve şerefi yücedir, Allah Teâlâ, bu ahmakların şirkinden münezzehtir veya onların koştukları ortakların O'nun yaratıkları üzerinde tasarruflarının olmasından veya sıfatlarında ve fiillerinde etkilerinin bulunmasından münezzehtir, yücedir.

Senelerce önce müfessirlerin bu âyetlerin tefsiri hakkında söylediklerinin tümünü elimizde bulunan rivayet tefsirlerinden ve başka kitaplarından okumuştum. Müfessirlerin öne sürdükleri problemleri, bu problemlere verdikleri cevapları ve o problemden kurtuluş için söylenen sözleri gözden geçirmiştim. Şu anda bu âyetlerin tefsiri yazmak isteyince zihnimde tatmin edici ve kalben kani olduğum bir şeyler bulamadım. Ben de Yüce Allah'a yöneldim. Âyetin Arapça üslubunun verdiği, Allah'ın beşer hakkında geçerli olan kanununa (Sünnetullah) ve Kitab'ının insanların durumlarının içyüzüne dair beyanlarına uyan mananın ne olabileceğini düşündüm. Yatağıma uzanmış bir halde uykuya dalmadan önce zihnen bu konu üzerinde yoğunlaştım. Sonra günün sonlarına doğru yukarıda zikrettiklerimi yazdım. Bundan sonra elimde bulunan tefsir kitaplarına bir göz attım. Bu eserlerde yer alan görüşlerin özetini yazmak, benim yazdıklarımı teyid eden bir şey var mı diye bakmak ve benim söylediklerimi çürüten ifadeler çıktığı takdirde onları çürütmek istiyordum. Bir de ne göreyim *el-İntisaf* müellifi, az önce aktarmış olduğum iki çoğul zamirin "karı-koca ve zürriyeti" yerine kullanıldığı yolunda Zemahşerî'nin yaklaşımını zikrettikten sonra şöyle diyor: Bu iki tefsirden daha sağlamı, zamirden maksadın muayyen bir fert kastedilmeksizin "erkek ve dişi cinsi" olmasıdır. Buna göre mana -en doğruyu ancak Allah bilir- Allah, sizi bir tek cins olarak yarattı. Ve sizden kendilerinde huzur bulasınız diye eşlerinizi de yarattı. Erkek cins, dişi olan karşı cinsi örtüp bürüyünce (onunla cinsel birleşmede bulununca) bu iki cinsten şöyle

şöyle olaylar cereyan etti. Bu sözün -aralarında tevhid ehli kimseler de olsa- "cins"e nispet edilmesi, müşriklerin de onlardan olmasındandır. Bu ifade, Yüce Allah'ın şu sözüne benzer: *"İnsan der ki: 'Öldüğüm zaman sahi diri olarak (kabrimden) çıkarılacak mıyımş'"*[1020]; "Kahrolası insan! Ne inkârcıdır!"[1021]; *"İnsan gerçekten ziyan içindedir."*[1022]

İşaret ettiğimiz işkâl (probleme) ise bazı sahâbî ve tâbiûndan rivayet olan haberdir. Problem bir de bu âyetin Âdem ve Havvâ hakkında olduğunu ifade eden merfû bir hadistir. İmam Ahmed, Tirmizî, Ebû Ya'lâ, İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim, -sahihtir değerlendirmesiyle- Hâkim, ve başka muhaddisler merfû olarak Semura b. Cündüb'ten rivayet ediyorlar: *"Havvâ çocuğunu dünyaya getirince İblis onun etrafında dolaştı. Havvâ'nın çocukları yaşamıyordu. İblis, 'Çocuğunun adını Abdülhâris koy, o zaman yaşar.' dedi. Havvâ da Abdülharis koydu. Ve çocuk da yaşadı. Bu, şeytanın verdiği bir ilham neticesiydi."*[1023] Bu hadis, tahric edenlerin çokluğuna rağmen gariptir ve -ileride geleceği üzere- zayıftır. Bu manada gelen rivayetler, ayrıntılı ve uzun gelmiştir. Söz konusu rivayetlerde hurafe olan ziyadelikler vardır. Bunlar, o rivayetlerin İsrailiyyât entrikalarından olduğunu göstermektedir. Bazı bilginler bu haberleri, -insanın kendi görüşüyle söylemesi mümkün olmayan haberlerden olması hasebiyle- merfû hadis kabilinden saymışlardır. Bizim inandığımız ve tefsirimizde esas aldığımız prensip, Kâ'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih gibilerden alınmış İsrailiyyât haberleri zannı doğuran haberlerin güvenilmez olduğudur. Bu haberler, bununla birlikte dinin ve ilmin çirkin gördüğü şeyleri de ihtiva ediyorsa, batıl olduklarına ve İsrailiyyât entrikalarından olduklarına kesin olarak karar veririz. İşte bu rivayetlerden birisi de şu anda üzerinde durduğumuz haberdir. Çünkü bu haberde Hz. Âdem'e ve Havvâ'ya açıkça dil uzatma ve şirk iftirası vardır. Bundan dolayı bazı müfessirler bu rivayeti reddetmişler, bazıları ise Arap dilinin kabul etmediği zorlama te'villere gitmişlerdir. *Fethu'l-Beyân* ve *Rûhu'l-Maânî* müellifleri gibi bazı son dönem bilginler, Semura hadisini esas almışlar, Hz. Âdem'e açık şirk iftirası taşımayan sahâbî ve tâbiûn haberlerini almamışlardır. Bunlar, bu hadisin hüccet

1020. Meryem, 19/66.
1021. Abese, 80/17.
1022. Asr, 103/2.
1023. Tirmizî, *Tefsiru'l-Kur'ân* (A'raf Sûresi, Hadis no: 3092); Mübarekfôrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VIII, 365. Beyrut, tarihsiz.

olduğunu zannetmişler, Tirmizî ve Hâkim'e uyarak hadisi "hasen" ve "sahih" olarak nitelemişlerdir. Halbuki hadis, ne hasendir ve ne de sahihtir. Öte yandan, esas aldıkları Semura hadisi, sahâbî ve tâbiûndan gelen haberlerde olduğu gibi bu âyetin tesfsiri sadedinde de gelmiş değildir.

Bazı müfessirler ise, âyette hitabın Kureyş kabilesine yönelik olduğu, "min nefsin vâhide" (bir tek nefisten) ifadesinden maksadın Kureyş'in dedesi olan Kusay, "eşinin kendisinden yaratılması" ndan maksadın ise; eşinin Kureyş'li veya Arap olması demek olduğu kanaatine varmışlardır. Kusay'ın eşinin Kureyş'li değil de Arap olması, Kureyş'ten değil, Huzâa kabilesinden olduğunu ifade eden rivayete dayanmaktadır. Kusay'la eşinin "şirk"leri ise, dört oğullarına Abdimenaf, Abdişems, Abdüluzzâ ve Abduddâr -dârdan maksat, dâru'n-nedve'dir- isimlerini vermelerinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu yaklaşım, -birçok müfessirin zikrettiği üzere- birçok yönden tartışmalıdır. Biz de bunları zikrederek vakit öldürmek istemiyoruz. Batıl olduğuna değinmek ve açıklama gereken, birçoklarının aldandığı ve hâlâ da aldanmakta olduğu rivayetlerdendir. Söz konusu rivayetlerin incelenmesi ve içinde taşıdığı illetlerin açıklanması hususunda bizim dayanağımız Hâfız İbn Kesîr'dir. İbn Kesir, Tefsir'inde aynen şunları söylemektedir:

[Müfessirler bu konuda birçok haber ve hadisler zikrederler. Biz, bunlara yer verecek ve içlerindeki sakatlıkları açıklayacağız. Sonra da -inşallah- bu konuda sahih olan rivayetleri açıklayacağız. Ancak buna güvenilir. İmam Ahmed *Müsned*'inde şöyle rivayet ediyor: Abdussamed, Ömer b. İbrahim, Katâde, Hasan-ı Basrî ve Semura sened zinciriyle Hz. Peygamber şöyle dedi: "*Havvâ çocuğunu dünyaya getirince İblis O'nun etrafında dolaştı. Havvâ'nın çocuğu yaşamıyordu. İblis, 'Ona Abdulhâris ismini ver. O zaman yaşar.' dedi. Havvâ da çocuğuna Abdülhâris ismini verdi. Bu, şeytanın ilhamı ve emri neticesiydi.*"[1024] İbn Cerîr, Muhammed b. Beşşar, Bendar, Abdüssamed b. Abdülvaris sened zincriyle Semura'dan böyle rivayet etti. Bu haberi Tirmizî bu âyetin tefsirinde Muhammed b. Müsennâ ve Abdüssamed zened zinciriyle Semura'dan rivayet etti. Tirmizî, hadisi değerlendirirken, "Bu hadis, hasen ve gariptir. Biz bu rivayeti, sadece Ömer b. İbrahim'den gelen rivayet olarak biliyoruz." der. Hadisi bazıları ise Abdüssamed'den rivayet etmişlerdir. Ancak Abdüssamed, hadisi Hz. Peygamber'e kadar ulaştırıp merfû kılmamıştır. Bu hadisi Hâkim,

1024. Benzer lafızla. Ahmed b. Hanbel, V, 11.

Müstedrek'inde merfû olarak Abdüssamed'den rivayet etmiştir. Hâkim, daha sonra "Bu, isnadı sahih bir hadistir, ancak Buhârî-Müslim tahric etmemişlerdir." der. Bu hadisi, İmam Ebû Muhammed b. Ebî Hâtim tefsirinde Ebû Zür'a er-Râzî, Hilâl b. Feyyaz, Ömer b. İbrahim saned zinciriyle Semura'dan merfû olarak rivayet eder. Aynı şekilde bu hadisi Hâfız Ebû Bekr b. Merdûye tefsirinde Şaz b. Feyyâz ve Ömer b. İbrahim sened zinciriyle merfû olarak Semura'dan tahric etmiştir. Ben (İbn Kesîr) derim ki, senedde adı geçen "şaz", Hilâl'dir. "şaz" ise onun lakabıdır. Söylemek istediğim bu hadisin üç yönden illetli olduğudur.

1) Senedde ismi geçen Ömer b. İbrahim, Ömer el-Mısrî'dir. İbn Mu'în O'nun sika olduğunu söyler. Fakat Ebû Hâtim er-Râzî ise onunla ihticac etmemiştir.[1025] Fakat bu hadisi İbn Merdûye Mu'temir, babası, Hasan-ı Basrî, sened zinciriyle Semura'dan merfû olarak rivayet eder. Doğruyu ancak Allah bilir.

2) Bu rivayet, Semura'nın kendi görüşü olarak rivayet olunmuştur ve merfû değildir. Nitekim İbn Cerîr şöyle der: İbn Abdila'lâ, el-Mu'temir, babası, Bekr b. Abdillah, Süleyman et-Teymî, Abdüla'lâ b. eş-Şahîr sened zinciriyle Semura b. Cündüb'ten rivayet etti. Semura şöyle dedi: Âdem, oğluna Abdülharis ismini verdi.

3) Hasan-ı Basrî'nin bizzat kendisi bile bu âyeti bu rivayette açıklanandan başka türlü tefsir etmiştir. Eğer Semura'dan gelen rivayet ona göre merfû olsaydı, Hasan-ı Basrî, bu rivayetten başka bir tefsire iltifat etmezdi. İbn Cerîr der ki: Bize İbn Veki', Sehl b. Yusuf, Amr sened zinciriyle Hasan-ı Basrî'den rivayet etti: *"Cealâ lehû şürekâe fîmâ âtâhumâ"* Hasan-ı Basrî dedi ki: Bu, bazı kavimlerde oldu, yoksa Âdem böyle yapmadı. Bize Muhammed b. Abdila'lâ, Muhammed b. Nûr vasıtasıyla Ma'mer'den rivayet etti. Ma'mer der ki: Hasan-ı Basrî şöyle dedi: Bu âyetle Âdem'in zürriyeti ve onların içinden Âdem'den sonra şirk koşanlar kastedilmiştir. Hasan-ı Basrî, bu sözüyle *"Cealâ lehû şürekâe fîmâ âtâhumâ"* âyetini kastediyordu. Bişr, Yezîd ve Sa'îd sened zinciriyle Katâde'den rivayet olunuyor. Katâde diyor ki: Hasan-ı Basrî, şöyle derdi: Âyette kastedilen Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Allah onlara evlatlar

---

1025. Ahmed, İbn Adiyy ve İbn Hibban derler ki, Katâde'den üzerinde muvafakat olmayan münker hadisler rivayet olunmaktadır. Dârakutnî ise, onun hadisi terk olunur, der. Bezzâr ise, onun hâfız olmadığını söyler.

verdi de onları Yahudi ve Hıristiyan yaptılar. Bunlar, Hasan-ı Basrî'nin âyeti bu şekilde tefsir ettiğine dair sahih rivayetlerdir. Hasan-ı Basrî'nin yaptığı bu tefsir, tefsirlerin en güzellerinden ve âyetin yorumları içinde en uygun olanlarındandır. Eğer bu hadis, Hasan-ı Basrî'nin nazarında Hz. Peygamber'den korunmuş olarak gelen bir hadis olsaydı, ne kendisi ve ne de başkasına iltifat etmezdi. Özellikle de Hasan-ı Basrî'nin takvası ve Allah korkusu göz önüne alındığında... Bu durum, rivayetin Hz. Peygamber'e değil (merfû değil), en son sahâbîye kadar ulaştığını (mevkuf olduğunu) gösteriyor. Semura b. Cündüb'un bu haberi, -ileride açıklaması geleceği üzere- Ehl-i Kitabtan Müslüman olan Kâ'b veya Vehb b. Münebbih ve başkalarından alması ihtimali de vardır. Böylece biz, rivayetin merfû olması durumunda doğacak sıkıntıdan kurtulmuş olduk. En doğruyu ancak Allah bilir.

Haberlere gelince, Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Dâvûd b. el-Husayn ve İkrime sened zinciriyle İbn Abbas'tan rivayet ediyor: İbn Abbas şöyle dedi: Havvâ'nın Hz. Âdem'den çocukları dünyaya geliyordu. Âdem, onları Allah'a itaat ettiriyor ve kendilerine Abdullah ve Ubeydullah vb. isimler veriyordu. Ancak çocuklar yaşamıyor, ölüyorlardı. Derken Âdem'le Havvâ'ya İblis geldi ve "Çocuğunuza verdiğiniz isimlerden başka isim verseydiniz yaşardı." dedi. İbn Abbas şöyle devam etti: Âdem'in bir erkek çocuğu dünyaya geldi ve adını Abdülhâris koydu. Yüce Allah'ın *"Sizi bir tek candan yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur."* âyeti *"Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular."* âyetine ve oradan da âyetin sonuna kadar nâzil oldu. Avfî, İbn Abbas'ın Âdem'den bahsederken şu âyeti okuduğunu rivayet eder: *"Sizi bir tek candan yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur."* İbn Abbas, *"Ve onunla (yaşantısına) devam etti."* âyetine gelince, Havvâ hamile mi yoksa değil mi diye şüphe etti, dedi. *"Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a: Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız, diye dua ettiler."* âyetini okuyunca şöyle dedi: Âdem'le Havvâ'ya şeytan geldi. Onlara, "Neyiniz doğacak biliyor musunuz?" veya "Ne dünyaya geleceğini biliyor musunuz? Hayvan mı, yoksa başka bir şey mi?" diye sordu. Böylece şeytan onlara bâtılı süslü gösterdi. Çünkü o apaçık bir kışkırtıcı ve baştan çıkartıcıdır. Bundan önce Havvâ iki çocuk doğurmuş ikisi de ölmüştü. Bunun üzerine şeytan onlara, "Eğer çocuğunuza benim ismimi vermezseniz, kusursuz olarak doğmayacak, birincinin öldüğü gibi bu da ölecek." dedi. Bunun

üzerine doğan çocuğa Abdülhâris ismini verdiler. İşte Yüce Allah'ın *"Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular."* ifadesinde anlatılan budur. İbn Abbas şöyle devam etti: Allah Teâlâ, *"Sizi bir tek candan yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur. O, eşini örtüp bürüyünce (onunla birleşince)"* der.

Yani Âdem eşini örtüp bürüyünce eşi hamile kaldı. Bunun üzerine mel'un İblis onların yanına geldi. Ve "Ben, sizi cennetten çıkaran arkadaşınızım. Ya bana itaat edersiniz, ya da geyik boynuzumla vururum, çocuk karnından çıkar ve boynuzum onun karnını deşer. -şeytan onları korkutarak- şöyle şöyle yaparım dedi durdu. Bunun üzerine Âdem'le Havvâ çocuklarına Abdülhâris ismini koydular. Âdem'le Havvâ şeytana itaat etmeyi kabul etmediler ve çocuk da ölü doğdu. Sonra Havvâ, ikinci çocuğuna hamile kaldı. Şeytan onlara yine geldi. "Ben, şöyle şöyle yapan ardadaşınızım." dedi ve devamla, -onları korkutarak- "Ya dediğimi yaparsınız, ya da ben yapacağımı bilirim." dedi. Âdem'le Havvâ, yine şeytana itaat etmeyi kabul etmediler. İkinci çocuk da ölü doğdu. Sonra ücüncü çocuğuna hamile kaldı. Şeytan yine geldi ve onlara dediklerini yine dedi. Bunun üzerine Âdem'le Havvâ'ya çocuk sevgisi geldi ve çocukarına Abdülhâris ismini verdiler. Yüce Allah'ın *"Kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular."* ifadesi buna işaret etmektedir. Bu haberi, İbn Ebî Hâtim rivayet etmiştir.

Bu haberi İbn Abbas'tan Mücâhid, Sa'îd b. Cübeyr ve İkrime gibi arkadaşlarından bir topluluk almıştır. İkinci tabakadan da Katâde, Süddî ve seleften birçok kişi ve haleften bir topluluk da almıştır. Ayrıca son dönem (müteahhirûn) müfessirlerinden sayısız topluluk rivayet etmiştir. Allah daha iyi bilir ya, bu haberin aslı Ehl-i Kitab'tan alınmış gibidir. Çünkü İbn Abbas, bu haberi -İbn Ebî Hâtim'in rivayet ettiği üzere- Übeyy b. Kâ'b'dan rivayet etmiştir. İbn Ebî Hâtim, babası, Ebü'l-Cemâhîr, Sa'îd b. Beşîr, Ukbe, Katâde, Mücâhid sened zinciriyle İbn Abbas'tan, o da Übey b. Kâ'b'dan rivayet etmiştir. Übey şöyle dedi: Havvâ hamile kalınca şeytan ona geldi ve "Bana itaat et ki çocuğun sağ kalsın. Çocuğuna Abdülhâris ismini vereceksin." dedi. Havvâ da bunu yapmadı. Sonra doğumunu yaptı ve çocuğu öldü. Bir süre sonra yine hamile kaldı. Şeytan yine aynı sözü söyledi ve Havvâ yine dediğini yapmadı. Sonra üçüncü çocuğuna hamile kaldı ve şeytan yine geldi. "Ya

bana itaat edersin ve çocuğun sağ kalır ya da hayvan olarak doğar." dedi. Şeytan onları böylece korkuttu ve onlar da itaat ettiler.

"Bu haberlerin -doğruyu en iyi Allah bilir ya- Ehl-i Kitab haberlerinden olduğu gözüküyor. Hz. Peygamber'in sahih bir hadiste şöyle bir sözü vardır: *"Size Ehl-i Kitab bir rivayette bulunduğu zaman onları ne doğrulayın ve ne de yalanlayın."*[1026] Öte yandan Ehl-i Kitab'ın verdiği haber üç kısma ayrılır. Bir kısmı doğrudur. Çünkü Allah'ın Kitab'ından veya Rasülünün Sünneti'nden doğru olduğuna dair delil vardır. İkinci bir kısmı yalandır. Çünkü Kitab'tan ve Sünnet'ten aksinin doğru olduğunu gösteren delil vardır. Bir üçüncü kısım daha vardır ki, bunlar hakkında herhangi bir rivayet yoktur. Hz. Peygamber'in rivayetine izin verdiği kısım işte bu kısımdır. *"İsrail oğullarından rivayet edebilirsiniz, bundan herhangi bir sakınca yoktur."* Tasdik edilmeyecek ve yalanlanmayacak olan kısım işte bu kısımdır. Çünkü Peygamber'imiz (s) *"Onları ne doğrulayın ne de yalanlayın."* buyurmaktadır. Peygamber'imizin (s) bu emri, ikinci veya üçüncü kısımla mı ilgilidir? Bu husus tartışmalıdır. Bunları bir sahâbî veya bir tâbiündan rivayet eden kimse onu üçüncü kısımdandır diye değerlendirmektedir. Bize gelince biz, bu hususta Hasan-ı Basrî'nin düşündüğü gibi düşünmekteyiz. Bize göre âyetten maksat Âdem ve Havvâ değildir. Asıl kastedilen O'nun zürriyetinden gelen müşriklerdir. Bundan dolayı Yüce Allah, *"Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir."* buyurmaktadır. Hasan-ı Basrî daha sonra şöyle dedi: Allah Teâlâ, -daha sonra zikredeceği anne babaya bir giriş olması için- önce Âdem'le Havvâ'dan söz etti. Âyetin ibaresi, bir şahsın zikrinden onun cinsine doğru geçiş yapma kabilindendir. Tıpkı *"Andolsun ki Biz, (dünyaya) en yakın olan göğü kandillerle donattık. Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık ve onlara alevli bir ateş azabını hazırladık."*[1027] âyetinde olduğu gibi... Bilindiği üzere; -gökyüzünü süsleyen yıldızlardan biri olarak- bu örnek âyette geçen *"mesâbîh"* (*kandiller*) ibarede esasen kastedilen şey değildir. Bu *mesâbih*'in şahsından onun cinsine bir geçiştir. Bunun Kur'ân'da benzerleri vardır. Doğruyu ancak Allah bilir.][1028]

İbn Kesîr, "Bu haberler, İsrailiyyât haberlerinden alınmadır." derken gerçeğin özünü yakalamıştır. Söz konusu rivayetler, ebeveynimiz Âdem'le

1026. Buhârî, *Şehâdât*, 29.
1027. Mülk, 67/5.
1028. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 274-276.

Havvâ'nın inancını -İslâm inanç sisteminin kabul etmediği bir tavırla- lekeleme olduğuna göre, onların batıl olduğunu söylemek ve rivayet edenleri yalanlamak gerekli olmuştur.

Bundan sonra Yüce Allah onların söz konusu şirk sebebiyle akıllarının ne kadar zayıf olduğunu ve görüşlerinin ne kadar ahmakça olduğunu beyan etti ve şöyle dedi:

"Kendileri yaratıldığı halde hiçbir şeyi yaratamayan varlıkları (Allah'a) ortak mı koşuyorlar?" Bu âyetteki soru, istifhâm-ı inkârî (olumsuz anlamda soru sorulması) olup, onların cehaletlerini vurgulama amaçlıdır. Buna göre mana, onları, çocuklarını ve her şeyi yarattığı halde, ne kadar değersiz olursa olsun hiçbir şey yaratamayan nesneyi O'na ortak koşuyorlar. Âyetin ibaresi şu âyete benzemektedir: *"Ey insanlar! (Size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği daha yaratamazlar."*[1029] Kısacası onların durumu sadece birşey yaratamadıkları değildir, tam aksine yaratma olayı onların üzerinde gerçekleşir, dolayısıyla onlar, an be an yaratılmaktadırlar. Akl-ı selim sahibine âciz bir mahluku her şeye kadir olan yaratıcıya ortak kılması yaraşmaz. Bu ve bundan sonra gelen âyet, her türlü putlara ve timsallere tapma şirkini beyan etmektedir. Mekke müşrikleri, Kur'ân'ın kendi dönemlerinde indirildiği kimselerle, onlardan sonra gelen nesillerden Mekke müşriklerinin benzerleri puta tapma şirkini işleyenlerdendirler. Allah Teâlâ'nın *"mâ lâ yahluku şey'en"* ifadesiyle kastedilen, onların taptıkları putlarıdır. Çünkü *"mâ"* akılsızlar içindir ve -genellik ifade eden kiplerden olduğu halde- lafız itibarıyla tekildir. "Yahluku" fiilinde zamirin tekil kılınması "mâ" nın lafzı, "yuhlakûn" fiilinde çoğul kılınması ise manası itibarıyladır. Putların akıllılara ait zamirle ifade edilmesi, müşriklerin inançlarını hikaye etme ve aktarma kabilindendir. İfadede "yuhlakûn" şeklinde fiil-i muzari kullanılması, onların yaratılışlarının sonradan olduğunu anlatmak ve bunun benzerinin hem kendileri ve hem de benzeri müşrikler hakkında durmadan yenilendiğini vurgulamak içindir. Bu, onların şirkteki rezilliklerinin en kötüsüdür.

"Halbuki (putlar) ne onlara bir yardım edebilirler ne de kendilerine bir yardımları olur." Yani onlar yaratılmış ve herhangi bir şeyi yaratmamış oldukları halde, kendilerine ibadet edenlere düşmanlarına karşı yardım ede-

1029. Hac, 22/73.

medikleri gibi kendi kendilerine de edemezler. Aşağılayarak, hoş şeylerinden veya süslerinden alarak kendilerine saldıranlara müdahale edemezler. Nitekim Yüce Allah şöyle der: *"Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!"*[1030] Yani şereflendirilme konusunda onlar size muhtaçtır, sizler onlara muhtaç değilsiniz. Tam aksine onları savunan ve önlerinde mücadele vererek kendilerine yardım eden sizlersiniz. ***"Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar."*** Kıraat imamlarından Nâfi', fiili -şeddesiz olarak- *"lâ yetbaûküm"* şeklinde okumuştur. Kalan kıraat imamları ise -şeddeli olarak- *"yettebi'ûküm"* şeklinde okumuşlardır. Yani, onları haddi zatında hidayet ve makul olana çağırırsanız, size uymazlar. Ne size fayda verirler ve ne de sizden faydalanırlar. Ya da mana şöyledir: Onları size fayda vermeye davet etseniz, isteğinize karşılık veremezler. ***"Onları çağırsanız da, sükût etseniz de sizin için birdir."*** Yani onları çağırmanız da ve sessiz kalmanız da sizin için birdir. Yüce Allah'ın "samettüm/ sessiz kaldınız" veya "tasmutûn/sessiz kalıyorsunuz." dememesinin sebebi, onların bu putları ortak koşmalarına zaaf gelmiş olmasındandır. Şöylesine ki, onlar darda kaldıkları ve şiddetli felâketlere uğradıkları zamanlarda onlara dua etmezler, tam aksine sadece Yüce Allah'a yakarırlar. Onlar, insanın dua etmeye ihtiyaç duymadığı genişlik vakitlerinde putlar hakkında putperest karekterli geleneklerinden söz edip, onların şefaatlerini umduklarını söylüyorlar. *"Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na has kılarak (ihlâsla) Allah'a yalvarırlar. Fakat onları sâlimen karaya çıkarınca, bir bakarsın ki, (Allah'a) ortak koşmaktadırlar."*[1031] Doğumun yaklaştığı zamanda kusursuz bir çocuk için dua etmek ve çocuğun sağ salim doğmasından sonra şirk koşmak da bu kabildendir. Âyette ***"sâmitûn"*** kelimesinin kullanılması, putlara dua etmekle, bundan önceki dua etmeme durumunun varlığını koruması ve bu halin sürüp gitmesinin onlar açısından birbirine eşit olduğunu ifade etmek içindir. Kelime, onların sıkıntı anlarında putlara dua etmeye ihtiyaç duymadıklarını ve bunun akıllarına bile gelmediğini ve mahlukatın Yaratıcı olan Rabbe ihtiyaç duyduklarını ifade etmektedir. Yüce Allah, "em samettum" veya "em entüm tasmitûne" deseydi, duanın varlığıyla yokluğu, olumluyla olumsuz arasındaki mukayese yapılamazdı. Çünkü fiil, -duaya ihtiyaç duymakla birlikte denemek için bile olsa- susmada ve onlara dua et-

1030. Hac, 22/75.
1031. Ankebût, 29/65.

meme hususunda kendini zorlamayı ifade eder. Ancak birinci yaklaşım, bu putların varlığıyla yokluğunun bir olduğu, putlara duanın -kalbin onlardan yüz çevirmesiyle bile olsa- duayı terke eşit olduğu şeklindeki maksadı ifade etmekte daha beliğdir. Putperestlikleri inatçı putperestlik grubuna girenlerin iddia ettikleri gibi Allah katında şefaat eden ve insanı Allah'a yaklaştıran veya anlamsız putperestlik grubuna girenlerin inandıkları gibi kendi başına ya da Allah'ın kâinatta başlıbaşına tasarruf gücü vermesiyle fayda ve zarar verebilen vesileler mevcut olsaydı, bunlara dua etmekten yüz çevirmek, onlara zararlı olur veya bir kısım menfaatlerini zayi ederdi.

Bazı evliyaları Allah'a ortak koşanlar bu tür bir ortak koşma konusundaki azarlamanın ve hüccetin kendilerine yönelik olmadığını zannebilirler. Çünkü şöyle düşünebilirler: O müşrikler cansız bir varlığa veya aklı olmayan bir ağaca dua ediyorlardı, biz ise salih evliyalara dua ediyoruz, onların ölüleri, ölü değil diri olan şehitler gibidirler. Bunlar, o evliyaların kabirlerine gitmekte ve ruhlarının kabirleriyle ilişkisi olduğu düşüncesiyle oralara ta'zim etmektedirler. Putlara dua ile evliyalara dua etme arasında fark olduğu düşüncesi, bu putların çoğunun sırf salih evliyalardan bazı kimseleri hatırlatmak için dikilmiş olduğunu bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Buhârî'nin, Nuh kavminin -Araplara intikal eden- putları hakkında İbn Abbas'tan yaptığı rivayet bunu göstermektedir. Lât adındaki put, bir adama ait taş parçasıydı, taşın sahibi putun üzerinde sevik (kavut adı verilen kavrulmuş un) yapar ve bunu insanlara yedirirdi. Netice olarak, putlar, timsaller ve dinî bir ta'zimle tazim olanan kabirlerin hiçbirine Yüce Allah izin vermemiştir. Bu taşlar, ister salih olarak tanınan bazı kimseleri hatırlatmak için dikilmiş olsun... Dua ederlerken asıl yöneldikleri o salih bilinen kimseydi. Zira o kişide Allah'ın iradesine tesir gücü görmekteydiler. Söz konusu taşlar, isterse Allah'ın mülkünde gaybî bir tasarrufta bulunmaları için dikilmiş olsunlar hiç fark etmez. Bu sonuncusu Allah'a şirk koşma çeşitleri içinde en çirkin olanıdır. Öte yandan bu konuda bir putu ve taşı ortak koşmakla, bir veliyi veya peygamberi ya da bir hükümdarı ortak koşmak arasında hiçbir fark yoktur. İsteyen, Enbiyâ Sûresi'nde Allah'ın meleklerden evlât edinmesini ve Mesîh'i de evlât edinmesini konu alan âyetleri[1032] okusun.

1032. Enbiyâ, 21/26-29.

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿194﴾ أَلَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِ فَلَا تُنظِرُونِ ﴿195﴾ إِنَّ وَلِيِّيَ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ﴿196﴾ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنفُسَهُمْ يَنصُرُونَ ﴿197﴾ وَإِن تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴿198﴾

194- Allah'ı bırakıp da taptıklarınız sizler gibi kullardır. (İddianızda) doğru iseniz, onları çağırın da size cevap versinler!

195- Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var veya görecekleri gözleri mi var yahut işitecekleri kulakları mı var? De ki: "Ortaklarınızı çağırın, sonra bana (istediğiniz) tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın!"

196- Şüphesiz ki, benim koruyanım Kitab'ı indiren Allah'tır. Ve O, bütün salih kullarını görüp gözetir.

197- Allah'ın dışında taptıklarınızın ne size yardıma güçleri yeter ne de kendilerine yardım edebilirler.

198- Onları doğru yolu göstermeye çağırsanız işitmezler. Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler.

Bu âyetler, öncesinde yer alan tevhid âyetlerini tamamlamakta ve onların muhtevasını teyid etmektedir. Çünkü ibadeti yalnız Allah'a yapmak ve yaparken şirke yer vermemek, İslâm'ın esasıdır. Bu esas, ancak âyetlerin nefy (lâ ilâhe/hiçbir ilâh yoktur) ve ispatıyla (illâllah/ancak Allah vardır) birlik-

te *"Lâ ilâhe illallah"* kelime-i tevhidinin manasını tekrarlamasıyla zihinlerde yerleşir, organlarda ifadesini bulur ve vicdanda kemale erer.

Dua Kime Edilir Yardım Kimden Beklenir?

"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız sizler gibi kullardır." Dua, ibadetin özü ve en büyük rüknüdür. Dolayısıyla hiçbir kimsenin Allah'a olan tevhidi, sadece O'na dua edip, O'nunla birlikte bir başkasına daha dua etmekten vazgeçmedikçe geçerli bir tevhid olamaz. Nitekim Yüce Allah, *"O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın."*[1033] buyurmaktadır. Müfessirler diyorlar ki, bu gibi âyetlerde geçen ***"dua"*** kelimesi, bütünün kendi içinden bir parçayla isimlendirilmesi (tesmiyetü'l-kül bi'smi'l-cüz) kabilinden olmak üzere *"ibadet"* manasınadır. Bundan dolayı müfessirler, ***"ted'ûne"*** (*dua ettikleriniz*) kelimesini "ta'budûne" (ibadet ettikleriniz) manasında tefsir eder olmuşlardır. Kurrâlardan ve başkalarından bazı derin bilgisi olmayan kimseler (avam), Kur'ân'ın bu ifadesi karşısında yollarını şaşırmışlar ve "Bir kimse, -bildiğimiz namazı ve orucu Allah'tan başkası için yapmadıkça- Allah'tan başkasına tapan birisi olmaz, demişlerdir. Bir de Allah'la birlikte veya Allah'ı bir yana bırakarak -Allah'a tevessül ve O'nun katında şefaatını dilemek gayesiyle- bir başkasına dua etmek Allah'ı tevhid kavramıyla çelişmez, yeter ki o kişiye namaz kılıp oruç tutmasın, kanaatine varmışlardır. Bazıları da şöyle demiştir: Bu âyette geçen "dua", "tesmiye" (isimlendirme) manasınadır. Dolayısıyla âyette yer alan inkâr, onların putlarına ve başka mabudlarına "ilâh" ismini vermeleriyle ilgilidir. Bu ve bir önceki açıklama, şirkin ne demek olduğunu bilmeyen cahillerin sarıldıkları lafzî ihtimal çeşitlerinden birisidir. Bunlar, kendilerinden zararı gidermesi ve iyiliği temin etmesi için -kendi kespleri ve çabalarıyla elde etmeleri mümkün olan sebeplere sarılmaksızın- ölmüş salih kimselere dua edenlerdendir. Fakat bu kimseler, dua ettikleri o salih kişilere "ilâh" ismini vermemektedirler. Oysa bu, kendilerinden önce müşriklerin azarlandığı "en büyük şirk"tir. Yoksa şirk olmadan gerçek niteliğini kazanmayan sırf bir "isimlendirme"den ibaret değildir.

Vazgeçmenin mümkün olmadığı gerçek şudur: Burada geçen "dua", zararı gidermek ve menfaatı temin etmek için yapılan bir çağrı manasınadır. Bu dua, dua eden kişinin gücü olduğuna inandığı bir kişiye yöneltilmektedir. O'nun inancına göre dua ettiği bu kişinin, söz konusu gücü sayesinde dua edenin talep ettiği şeyi kendisine bizzat vermeye imkânı vardır. Ya da Yaratıcı olan Rabbı buna teşvik ederek - dua edenin duasını kendi yüzü suyu hürmetine kabul edecek şekilde- kabul etme imkânı vardır.

1033. Cin, 72/18.

Allah Teâlâ diyor ki: Allah'ı bir yana bırakıp da dua ettikleriniz, -Allah tarafından yaratılmış olmaları ve O'nun yaratıkları hakkında geçerli olan kanunlarına boyun eğmeleri bakımından- sizler gibi kullardır. Sizin gibi olduklarına göre kendi başınıza ve -sebeplerine sarılmanın işbirliğine bağlı olduğu hususlarda- sizin gibilerin yardımıyla erişmeye imkân bulamadığınız şeyleri aklen bunlardan istemeniz mümkün değildir. Allah'a, muhlukatla Yaratıcı Rab arasında müşterek olan sebeplerin ötesindeki sebepler için dua edilir. Rab Teâlâ, sebepleri insanların emrine veren, bütün sebepler kendi iradesine boyun eğdiği halde, kendisi hiçbir sebebe boyun eğmeyen ve hiçbir kişinin iradesinin, dilemediğini dilemeye mecbur etmeye kimsenin gücünün yetmediği bir varlıktır.

Bu benzerlik, Allah'ın bir yana bırakılarak dua edilen melekler veya peygamberler ya da salih kimseler hakkında ortaya çıkar, yoksa onları hatırlatmak için yapılan timsaller veya kabirler ya da putlar hakkında değil... Sözünü ettiğimiz bu hatırlatıcılardan bazıları, ediniliş gayesi bilinmeden zatı için hedeflenir. Yüce Allah, âdetâ şöyle diyor: Bunlar olsa olsa sizin gibi birer akıllı canlıdırlar. O zaman bunları sizin gibi olmaktan Rablık makamına nasıl çıkarırsınız?

"(İddianızda) doğru iseniz, onları çağırın da size cevap versinler!" Yani sizin beşerî gücünüzle yapmaya kadir olmadığınız fayda veya zarar vermeye kendi zatlarıyla yapabilecekleri iddianızda doğru iseniz, onları çağırın da size kendi nefisleriyle cevap versinler ya da Eğer *"Bunlar, Allah katında bizim şefaatçılarımızdır."*[1034] ve *"Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz"*[1035] şeklindeki sözünüzde doğru iseniz Rab Teâlâ'yı istediğinizi size vermeye mecbur etsinler! Bundan sonra Yüce Allah şöyle dedi:

"Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var veya görecekleri gözleri mi var yahut işitecekleri kulakları mı var (neleri var)?" Bu ifade, daha önce kalbe yöneltilen itirazın ardından duyguya yönlendirilen bir azarlama ve paylamadır. Âyetteki istifham, inkârîdir ve putlarla timsallere mahsustur. Âyetin manası şudur: Putlar ve timsaller, sebepler âleminde fayda ve zararın esas dayanağı olan kesb organlarından yoksun oldukları için, her açıdan size benzer olma derecesinden aşağıdırlar. Dolayısıyla onların herhangi bir zararı savuşturmaya veya menfaati temin etmeye koşacakları ayakları, kendilerinden umduğunuz iyilik veya korktuğunuz kötülük konusunda tutacakları elleri, durumunuzu görecek gözleri, sözlerinizi işitecek ve isteklerinizi bilecekleri kulakları yoktur. Netice olarak

---

1034. Yûnus, 10/18.
1035. Zümer, 39/3.

sizler, Allah'ın mahlukata bahşettiği nitelik ve güç açısından onlardan daha üstünsünüz. O halde niçin onlara sizlere benzer olmaktan daha üstün bir paye veriyorsunuz? Müşahede ve deney deliliyle onlar sizden daha aşağıdır. İşte sizler, Hz. Peygamber'den hidayeti ve doğru yolu böbürlenerek kabul etmekten kaçınan kimselersiniz. Sebep olarak da O'nun (s) sizin gibi bir beşer olmasını göstermektesiniz. Birbirinize şöyle diyorsunuz: *"Bu, dediler, sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediğinizden yer, sizin içtiğinizden içer. Gerçekten, sizin gibi bir beşere itaat ederseniz, herhalde ziyan edersiniz."*[1036] Allah, kendisini ilim ve hidayet bahşederek size üstün kılmış olduğu halde, Rabbiniz ve ilâhınız olduğunu iddia ederek sizleri küçük görmezken, sizin gibi birisinden hakkı ve hayrı kabul etmekten yüz çeviriyor sonra da hem O'ndan ve hem de sizden daha aşağı olan putları ilâhlık mertebesine mi çıkarıyorsunuz? Halbuki onlar, böylesi bir benzerlik derecesinden aşağıdadırlar.

"De ki: 'Ortaklarınızı çağırın, sonra bana (istediğiniz) tuzağı kurun ve bana göz bile açtırmayın!'" Yani Ey Rasûl! O akılları fesada uğrayan ve Allah'ın kendilerine başettiği nimetleri hakir görenlere de ki: Dost edindiğiniz ve hakkınızda şefaatçılar olduklarını iddia ettiğiniz ortaklarınızı çağırın! Sonra hepiniz birden bana hile ve tuzak kurmakta birbirinizle yardımlaşınız. Bana derhal zarar vermek için yapacağınızı kararlaştırın! Büyük hileyi sağlamca kurduktan sonra gün içinde cezamı bir an bile ertelemeyin! Bunların onlardan istenmesinin hikmeti, atalardan miras alınan inançların ve geleneklerin vicdanların derinlerine işlemiş olmasındandır. Öyleki bu durumda her türlü burhan etki etmekte zayıf kalır. Delilin açık ve seçik olmasına rağmen inançlarına ve geleneklerine boyun eğen kimse, onların batıllığı üzere kalır. Ve o putların zarar ve fayda verdiğini, Allah'a yaklaştırıp, şefaat ettiğini zanneder. Yüce Allah, bu vehmi kalplerinden söküp atacak ve bu duyguları kalplerinin derinliklerinden şiddetle koparacak pratik bir eylem istedi. Bu eylem, söz konusu ortaklara yardım ve imdat çağrısıyla seslenmektir. Maksat, bunları inkâra çağıran kişinin davetini ve onların aciz oldukları yolundaki ifadelerini çürütmektir. Ayrıca onların batınî bir etkileri olduğu yolundaki iddiaları konusunda çaba harcamaları ve gizli komployu yapmalarıdır. Bu komplo, onlara göre gaybî bir husus olup gizli tuzak niteliğine girer. Eğer bu putların kendilerinde veya Allah katında gaybî bir otoriteleri varsa, işte bu vakit, tam da onun ortaya çıkacağı zamandır. Kendilerine ibadeti ve ta'zimi çürütmez ve kendilerine ibadet eden ve şanlarını yücelten kimselere yardım ettikleri inancını yıkmazlarsa o zaman ne zaman ortaya çıkacaklar ve onlar da bundan yararlanacaklar? Çünkü onlar, öldükten sonra dirilmeyi

1036. Müminûn, 23/33, 34.

inkâr ediyorlar ve bütün umdukları veya korktukları, bu dünya hayatıyla sınırlıdır.

"Şüphesiz ki, benim koruyanım Kitab'ı indiren Allah'tır. Ve O, bütün salih kullarını görüp gözetir." Bu ifade, Hz. Peygamber'in bu sûrenin indiği sırada Mekke'de zayıf bir konumda olmasına rağmen o mabudların âciz olduklarını ifade etmesinin ve hem kendilerini ve hem de onlara tapanları aşağılamasının sebebini açıklamaktadır. Hz. Peygamber şöyle diyor: Benim yardımcım ve işimi üzerine alan, bu Kitab'ı bana indiren Yüce Allah'tır. Çünkü bu Kitap, Allah'ın Rablığında bir olduğunu, O'na ibadet etmek gerektiğini, felâketlerde ve önemli durumlarda yalnız kendisine dua etmek gerektiğini, O'ndan başkasına ibadet etmenin bâtıl olduğunu, bu putlara dua etmenin rezalet, bâtıl ve aşağılık bir iş olduğunu ve bunu ancak cahil ve aşağılık bir kimsenin kendisi için arzu edeceğini ifade eder. Bu Kitab'ın ifadesine göre Allah, salih kullarına yardım etmeyi kendisi üstlenmiştir. Her türlü hurafe ve vehimlerden salim ve sahih inançlarla, gerek fertlerin ve gerekse toplumların işlerinin düzelmesini sağlayan amellerle ruhları salih olan kimseler, bunlardır. Allah bu salih kullarına, inancı bozuk, amellerinde bozgunculuk eden hurafecilere karşı yardım eder. *"Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle misaller getirir."*[1037]

"Allah'ın dışında taptıklarınızın ne size yardıma güçleri yeter ne de kendilerine yardım edebilirler." Size yardım etmeleri ve yardım dışında menfaat sağlamaları ve sizden zararı gidermeleri için dua ettikleriniz, âcizdirler ve ne size yardım edebilirler ve ne de kendilerini aşağılayanlara veya üzerlerine konan güzel şeyleri ve zînet eşyalarını kendi üzerlerinden çekip alanlara karşı kendilerine yardım edebilirler. Hz. İbrahim, putları kırmış ve onları paramparça etmişti. Putlar, bu zararı kendilerinden savuşturamadıkları gibi, bundan dolayı İbrahim'den (a) intikam da alamadılar. Muaz b. Amr b. el-Cemûh ve Muaz b. Cebel'in yaşadıkları bir olay şöyle rivayet olunuyor: Bu iki Muaz, Ensara mensup iki gençti ve Müslüman olmuşlardı. Peygamberimiz (s) Medine'ye gelince geceleri müşriklerin putlarını kırmak için dışarı çıkarlar ve onları -kavimleri ibret alsın diye- dul kalmış kadınlar için odun haline getirirlerdi. Kavminin efendisi olan Amr b. el-Cemûh'un taptığı bir putu vardı. Muaz b. Amr'la Muaz b. Cebel, bir gece gelirler ve Amr'ın putunu baş aşağı çevirip üzerine insan pisliği bulaştırırlar. Bir süre sonra Amr gelir ve putuna yapılanları kendi gözleriyle görür. Onu suyla yıkar, üzerine hoş kuku sürer ve yanına bir kılıç bırakır. Sonra, "İntikamını al ve hıncını çıkar! " der. Derken bu iki Muaz yine gelirler ve putu bir kez daha

1037. Rad, 13/17.

alıp bir köpek leşiyle birlikte bir kuyuya atarlar. Amr, putunu bu durumda görünce ona ibadetinin boş bir şey olduğunu anlar ve Müslüman olur. Amr, putu hakkında şöyle der:

تالله لو كنت إلهاً مستدن   لم تك والكلب جميعاً في قرن

"Olsaydın sen -vallahi - tapılacak ilâh,
Olmazdın orada köpekle birlikte billâh!"

Yüce Allah, putların yardım etmekten aciz olduklarını belirttikten sonra irşad etmeye de güçlerinin olmadığını ifade etti ve şöyle dedi:

"Onları doğru yolu göstermeye çağırsanız işitmezler." Yani eğer onları zafer kazanacağınız gizli veya açık vesileleri sizlere göstermeleri için çağırsanız, mutlak olarak sizin çağırmanızı işitmezler. O halde size nasıl cevap verebilirler? Öte yandan işitseler bile, yapmaktan aciz oldukları için -kulakları yokmuş gibi- cevap veremezler. ***"Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler."*** Onlar, işitme duyusundan yoksun oldukları gibi, görme duyusundan da mahrumdurlar. Ey bu âyete muhatap olan kişi! Putlara yapma göz takıldığı ve camdan veya mücevherden göz bebeği yapıldığı ve yanlarına gelene sanki bakıyormuş gibi gözlerini diktikleri için putların sana baktıklarını görürsün. Oysa onlar bu yapma gözlerle görmezler. Çünkü görme olayı yapay olarak gerçekleştirilemez. Tam aksine, bu Yüce Allah'ın kendisine seçip ayırdığı hayat safatının özelliklerindendir. Putlar, gerek kendilerine tapanlar ve gekekse başkaları olmak üzere hiçbir kimsenin duasını işitmediklerine ve ibadet edenin ve hasmının durumunu görmediklerine göre, nasıl olur da yardım edecekleri ve destek çıkacakları umulabilir?

Bu âyetin bazılarına göre bir başka açıklaması daha vardır. Buna göre hitap, putlar hakkındaki ifadenin daha önce bitmesine ve tekrar putlara tapanlara dönmesine binaen -başta Hz. Peygamber olmak üzere- müminleredir. Buna göre mana şöyle olur: Ey müminler! Sizler bu hüccetleri ve burhanları akledemeyen bu aptal müşrikleri tevhid ve İslâm olan Allah'ın hidayetine davet ederseniz, sizlerin çağrınızı anlama ve ibret alma kulağıyla dinlemezler. Ey Peygamber! Onları sana bakarken görürsün, oysa onlar, Celâlin ve vakarın açık yolundan sana verilmiş olan şeyi görmezler. Halbuki basiret sahibi kimse ciddiyet ve azim sapibi olup, sözünde ve amelinde doğru olanlarla, abesle meşgul olan ve ciddiyetsiz bulunan kimseleri birbirinden ayırabilirler. Sağlam fıtrata sahip bazı kimseler, Peygamber'imize (s) bakıyor ve karekterinden ve yüzünün simasından O'nun hür ve doğru bir kişi olduğu-

nu, insanları aldatmadığını ve iki yüzlü olmadığını anlıyorlar ve "Vallahi! Bu yüz, yalancı bir kimenin yüzü olamaz." diyorlardı.

İnsanlar arasında hâlâ bilinen bir husus şudur: Basîret ve fazilet sahibi kimseler, ilk karşılaştıklarında birbirlerini ilk başta böyle tanırlar. Önce çehresine ve yüz ifadelerine bakarlar. Sonra neden söz ettiğine ve bunun ardından da sözünün konuşanın ve dinleyenin ruhunda bıraktığı etkiye bakarlar. Daha sonra bu, birlikte yaşamayla tamam olur. Kötülerin ve münafıkların durumu da böyle anlaşılır. *"Biz dileseydik onları sana gösterirdik de, sen onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun ki sen onları konuşma tarzlarından tanırsın."*[1038]

Bu parlak basîretle Kureyş'in en faziletli hanımı Hz. Hatice, yine Kureyş'in en faziletli kişisi Hz. Muhammed'i daha peygamber olmadan önce tanıdı. Hz. Hatice O'na ilgi duydu ve kendisinin zengin, O'nun fakir olmasına rağmen O'na evlilik teklif etti. Halbuki bundan önce ilk kocasının ölümünden sonra Kureyş'in büyüklerinden kendisiyle evlenmek isteyen birçok kişiyi reddetmişti. Sonra O'nun vahyin başlangıcına dair ilk gördüğü şeyleri ve başına bir şey gelecek diye korkusunu anlatınca peygamber olduğuna ilk kez o anda kesin olarak karar verdi. Hz. Ebü Bekir, Rasülullah'ın (s) hakkındaki güzel ferasetiyle İslâm'a davet ettiği ilk erkek olmuştu. Hz. Ebü Bekir, davetten sonra çok beklemedi, oyalanıp gecikmedi ve durmadı hemen mennuniyetle ve sevinçle bu daveti kabul etti. Çünkü O, bu davanın gerçek olduğunu ve ona davet eden Peygamber'in de hakikat olduğunu en iyi bilecek kişiydi. Bu söylediğimiz şeylerin her zaman örnekleri çoktur. Bunun asrımızdaki en belirgin örneği, Şeyh Muhammed Abduh'un Cemaleddin Afgânî'yi daha gördüğü ilk geceden itibaren sevmesi ve bu dünyadan ayrılana kadar da bir daha kendisinden ayrılmamasıdır. Afgânî'yi -büyük bir insan olduğunu ve beğendiklerini söyleyenlerin çok olmasına rağmen- Abduh gibisinden başkası hakkıyla tanımamıştır. Ezher ulemasından birçokları kendisinden kaçıyorlar ve yüz çeviriyorlardı. Onlar nerede ve ilim ve din hususundaki eserleri nerede? *"Ve onları sana bakar görürsün, oysa onlar görmezler."* ifadesinin manası, -diğer yaklaşıma göre yapılan tefsirine uygun olarak- ancak bu hayatın içinden alınan derslerle anlaşılabilir. Yoksa, "Bu, bir istiaredir, şu kelime şuna benzetildi vs. vs." demekle değil. Bu açıklamanın ardından aynı manada olan *"Onlardan seni dinleyenler vardır. Fakat sağırlara -üstelik akılları da ermiyorsa- sen mi duyuracaksın?"*[1039] âyetinin manasını oku.

1038. Muhammed, 47/30.

1039. Yûnus, 10/42.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ ﴿199﴾

199- (Rasûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.

Bu âyet, edebî fazîletlerin esaslarını ve teşrî'in temellerini açıklayan bir âyettir. Bunlar, mertebe itibarıyla bundan önceki âyetlerden en beliğ bir şekilde ifade edilen tevhid ilkesine dayalı olan inanç esaslarından sonra gelir. Yüce Allah, "**(Rasûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.**" ifadesinde üç şeyi emretmektedir. Bunlar, şer'î kâidelerin, ruhî edebin ve ilmî ahkâmın küllî esaslarıdır.

İnfak ve Örf Yolu

1-Birinci Esas: Affetmektir. ***"Afv"*** kökü, sözlükte halis ve kaliteli nesne, bir nesnedeki fazlalık veya ondan fazlalık, içinde hiçbir külfetin olmadığı kolaylık, talep etmeksizin veya talepte ısrar ve mübalâga etmeksizin gelen şey, demektir. Bu manalar birbirine yakın olup, var olmayı ifade eder. Kelimenin bir de selbî (menfi) manası vardır. "Afet'ir-riyâhu'd-diyâra ve'l-âsâra/ Rüzgârlar bir diyarı ve izlerini izale edip yok etti" örneğinde olduğu gibi bir şeyi izale etmek (gidermek), veya "el-afvu ani'z-zenbi/günahı bağışlamak" örneğinde olduğu gibi bir şeyin eserini gidermek manaları, kelimenin menfi manalarındandır. Günahın affedilmesi demek, onun sonucu olan cezanın engellenmesi demektir. ***"Afv"*** kökünün, varlık ve yokluk ya da olumlu ve olumsuz manalarının tümü *"ihsan"* ve *"dostça davranma"*dır. Burada geçen *"afv"* kökünün tefsiri sadedinde erken dönem müfessirlerinden bizlere çeşitli görüşler intikal etmiştir. Bu yaklaşımların tümü, netice olarak yukarıda zikri geçen manalara varıp dayanır. Avfî'nin İbn Abbas'tan yaptığı rivayete göre, ***"huzi'l-afve"*** demek, onların mallarından fazla olanı ve o mallardan getirdikleri şeyleri al, demektir. Bu, Tevbe Sûresi'nde zekât farizası ve bunun ayrıntısı henüz nâzil olmadan önceydi. Bundan dolayı Süddî, bu âyetin zekât âyetiyle neshedildiğini söyledi ve iddia etti. Dahhâk'ın İbn Abbas'tan rivayetine göre ise âyetin manası, *"malın fazlasını infak et"* demektir. Bu tefsirin aynısı Sa'îd b. Cübeyr'den de rivayet edilmiştir. Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr'in babasından ve amcası Abdullah b. ez-Zübeyr'den gelen birçok rivayette, *"huzi'l-afve"* demek, insanların ahlâkından sana kolay gelenleri al, demektir. Hişâm'ın Urve ve halası müminlerin annesi Hz. Âişe'ye ulaşan bir başka rivayete göre de âyetin manası böyledir. Mücâhid de âyete böyle mana vermiştir. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'den rivayet olunduğuna göre burada geçen *"el-afv"* kelimesi, müşrikleri bağışlamak manasınadır ve on sene sonra bu âyet, seyf (cihad) âyetiyle neshedildi. Ancak bu rivayet

zayıftır. Çünkü bu manadaki af ifade edilirken *"ahz"* (alma) köküyle kullanılmaz. Çünkü *"afv"*, yoklukla ilgili bir kavramdır. Bu kelimenin *"kabul"* kelimesiyle değil, *"i'tâ"* (*verme*) köküyle kullanılması daha uygundur. Çünkü talep edilmiş değildir. Zemahşerî, *"afv"* kökünü Arap dilinin kelimeye kattığı mana ile birlikte çok güzel bir şekilde anlatmıştır. O bu hususta şöyle der:

"Afv, cehd'in zıddıdır. Buna göre mana, insanların fiillerinden, ahlâklarından ve onlardan gelenlerden sana kolay geleni al. Külfetsiz olarak kolay geleni al. Onları inceden inceye hesaba çekme, onlardan meşakkate girmelerini isteme, sonra senden kaçarlar. Peygamberimiz'in (s.) *'Yessirû ve lâ tüassirû/Halka kolaylık gösteriniz, güçlük göstermeyiniz'*[1040] hadisinde olduğu gibi... şair şöyle der:

'خذي العفو مني تستديمي مودتي و لا تنطقي في سورتي حين أغضبُ'

'Benden al kolayıma geleni, yaşatırsın o zaman sevgimi,
Söyleme öfkelendiğim zaman beni tahrik edecek şeyi!'

Bazıları *'huzi'l-afve'* nin manasının onların sadakalarından fazla olanını ve kolaylarına geleni al, manasında olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu, zekât âyetinin inmesinden önceydi. Zekât âyeti inince, Yüce Allah Peygamber'ine (s) zekatı isteseler de istemeseler de almasını emretti."[1041]

Biz de deriz ki: Âyet farz olan zekât dışındaki sadakalar konusunda muhkem olarak kalmaya devam etmektedir.

Bizim tercih ettiğimiz yaklaşım, "afv" kelimesinin bu ve diğer manaya şâmil olduğudur. Bundan maksat şudur: Bu dinin âdâbının esaslarından ve şeriatının temellerinden birisi kolaylıktır, meşakkatli olan ve insanlara ağır gelen şeylerden kaçınmaktır. Bu hususta Mâide Sûresi'ndeki abdest âyetinin tefsiri yapılırken ayrıntılı açıklama yapılmıştı. Her şeyi altüst eden fıkıhçılar, bu temel kâideye aykırı hareket etmişlerdir. Bunlar zorluğu ve meşakkati, -isimlendirme itibarıyla değil- fiilen dinin kaidelerinin ve şeriatın esaslarının en önemlilerinden birisi kılmışlardır. Sahih hadislerde Hz. Peygamber'in iki meseleyle karşı karşıya kaldığında bunların daha kolay olanını tercih ettiği ifade edilmektedir.[1042] Oysa fukahanın bir kimse iki şey karşısında muhayyer olduğunda mutlaka daha zor olanı tercih etitklerini görmekteyiz. Özellike de zorluk bütün bir ümmet için söz konusu ise... Fertlere verilen

1040. Buhârî, *Edeb*, 80; Buhârî, *Cihâd*, 6; Ahmed b. Hanbel, 4/412. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 254.

1041. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 138.

1042. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 576.

fetvalara gelince, bunlardan eser yazanlarından birisi aynen şöyle demiştir: Bu meselede sahih olan iki görüş söz konusudur. Biz, az ve çok dirheme (paraya) göre fetva veririz. Yani fetva az paraya göre başka, çok paraya göre daha başkadır, demek istiyor.

2) İkinci Esas: Emr-i bi'l-ma'ruftur. ***"Ma'ruf"***, insanların âdet edindikleri iyilik, demektir. Bunu *"ma'ruf"* kelimesiyle tefsir etmişlerdir. *Lisânu'l-Arab*'da, el-ma'rûf'un münker, "urf"ün "nekr" kelimesinin zıddı olduğu ifade edilmektedir. *Lisânu'l-Arab* müellifi İbn Manzur şöyle diyor:

"*el-Urf, el-ârif* ve *el-ma'rûf* aynı şey olup münker kelimesinin zıt anlamlısıdır. Ma'rûf, nefsin tanıştığı ve hoşlandığı şey demektir. Ma'ruf kelimesi hadiste tekrarlanır. Bu kelime, Allah'a itaat, O'na yaklaşma, insanlara iyilk etme, teşvik edilen iyi ve yasak edilen çirkin fiiler olmak üzere bilinen her şeydir. Bu yaygın olan sıfatlardandır. Bir başka ifadeyle, insanlar arasında bilinen, gördüklerinde tepki göstermedikleri durumlardır. *el-Ma'rûf*, insanın aile fertlerine ve başkalarına insaflı olması ve onlarla iyi geçinmesi, demektir. Münker ise, bütün bunların zıddıdır."

Bu hususta söylenecek kapsamlı söz şudur: Araplar, münkerin ve meçhulün zıddına ma'ruf derler. ***"Münker"*** ise, insanlar tarafından çirkin görülen şey demektir. İnsanlar, çirkin olduğu veya zararlı olduğu için münkerden kaçarlar, onu ve işleyeni kınarlar. Dinin esasları ve teşrî'in küllî kuralları hakkında nazil olan bu Mekkî sûrede ma'rufun emredilmesi, bize örfün veya ma'rufun dinî âdâbın ve İslâm teşrî'inin rükünlerinden birisi olduğunu göstermektedir. Ma'ruf, ümmetin güzel âdetlerini ve işlemekte ittifak ettikleri faydalı şeyleri, onların çıkarlarına ve maslahatlarına sayma esasına dayalıdır. Hatta Allah'ın Aziz Kitabı, Peygamber'ine itaatı, kadınlardan bîat alırken "ma'ruf" la kayıtlamaktadır. Yüce Allah, Mümtehine Sûresinde şöyle buyurmaktadır: *"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile, şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir."*[1043] Bilindiği üzere bîat akdi, toplumlar ve devletler nezdinde sözleşmelerin en büyüklerindendir. Dolayısıyla Rasûlullah'a (s) itaatın "ma'rûf"la kayıtlanması, ma'rûf'a bağlı kalmanın bu dinin ve onun şeriatının en büyük rükünlerinden olduğuna delildir. Sünnet'te bilinen hususlardan birisi şudur: Hz. Peygamber'in erkeklerden bîat alması, örnek verilen âyette kadınların bîatına dair zikredilen esaslara göre olmuştur. Peygamber'imiz (s) şöyle bu-

1043. Mümtehine, 60/12.

yurmuştur: *"İtaat ancak ma'rûf (ve makul emirler) hakkındadır."*[1044] Bu hadis, *Sahîh*'in birçok yerinde zikredilir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz bu A'raf Sûresi'nde Hz. Peygamber'in Tevrat ve İncil'in verdiği müjdede "Onlara ma'rufu emredip, münkeri yasak edeceği" şeklinde nitelendiğine temas etmiştik. Yüce Allah'ın Lokman Sûresi'nde Lokman'dan (a) söz ederken emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker'in zikri geçmektedir. Bu sûre de A'raf gibi Mekkî'dir. Daha sonra Medenî Sûreler'de de tekrarlanmıştır. Bu âyetlerin çoğunluğu, şeriatın amelî ahkâmının beyan edildiği âyetlerdir. Bu konu onlarca âyette yer almaktadır. Bunların bazıları İslâm ümmetinin ve hükümetinin vasıfları hakkındadır. Ama çoğunluğu karı-koca ilişkileri ve malî hükümler hakkındadır. Yüce Allah'ın Hac Sûresi'nde Müslümanlara neden savaş izni verdiğini açıkladığı âyet, birinci gruba giren âyettir. Yüce Allah orada savaşmasına izin verilenlerin sıfatlarından söz ederken onların zulme uğradıklarından ve haksız yere Allah'ın tevhidi uğruna memleketlerinden çıkarıldıklarından söz etmektedir. Bunun ardından Yüce Allah şöyle buyurur: *"Onlar (o müminler) ki eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah'a varır."*[1045] Âl-i İmrân Sûresi'ndeki *"Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar, kurtuluşa erenlerdir."*[1046] âyeti, ondan birkaç âyet sonra gelen *"Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız."*[1047] âyeti, Tevbe Sûresi'ndeki "Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder kötülükten alıkorlar"[1048] âyeti, daha sonra müminlerin sıfatlarına dair *"(Bu alış verişi yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminlere müjdele!"*[1049] âyetleri, bu kabil âyetlerdir. Bu âyetlerin tümü, öyle esaslardır ki ümmetin âdâbı ve hukukî düzenlemelerinde (teşrî') bunları esas almaktan başka çaresi yoktur.

Detay ahkâm hakkında olan ikinci grup âyetlerden birisi, Yüce Allah'ın Bakara Sûresi'nde karı-koca hakları hakkındaki şu âyetidir: *"Erkeklerin kadınlar üzerindeki meşru hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde belli hakla-*

1044. Buhârî, *Ahkâm*, 4; Müslim, *İmara*, 39.
1045. Hac, 22/41.
1046. Âl-i İmrân, 3/104.
1047. Âl-i İmrân, 3/110.
1048. Tevbe, 9/71.
1049. Tevbe, 9/112.

rı vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler."[1050] Bu âyet, karı-koca haklarının rükünlerinden birisini teşkil eder. İslâm, bu ilkeyi getirmekle adalet ve maslahat bakımından bütün hukukî düzenlemelere ve kanunlara fark atmıştır. Kadınlar, hiçbir toplumda bu hakkın bir benzerine erişememişlerdir. Yüce Allah'ın boşama ahkâmıyla ilgili *"Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir."*[1051] âyeti -bunun aynısı Talâk Sûresi'nde de vardır- budan sonra ric'î talakla boşanmış kadınlar hakkındaki *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın."*[1052], ifadesi, bundan sonra emzikli kadınlar hakkındaki *"... Onların örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi baba tarafına aittir,"* ifadesi, eşlerin karşılıklı anlaşarak çocuğu memeden kesmek istemelerine ve oradan da *"Çocuklarınızı (sütanne tutup) emzirtmek istediğiniz takdirde, süt anneye vermekte olduğunuzu iyilikle teslim etmeniz şartıyla, üzerinize günah yoktur."*[1053] âyetine kadar olan kısım, bundan sonra vefat iddeti bekleyen kadınlar hakkındaki *"Bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, kendileri hakkında yaptıkları meşru işlerde size bir günah yoktur."*[1054] âyeti, boşanmış kadınlar hakkında bir başka âyette geçen şu ifadesi *"Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre vermelidir. Münasip bir müt'a vermek iyiler için bir borçtur."*[1055] , bundan dört âyet sonraki *"Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlamak haklarıdır; bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur."*[1056] âyeti, Nisâ Sûresi'nde eşlere nasıl davranılacağı hususundaki *"Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız (biliniz ki) Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz."*[1057] âyeti, ikinci gruba giren örnek âyetlerdir. Kısastan affı, ana-babaya ve akrabalara vasiyyeti ve vasînin yetimin malını yemesini *"ma'rûf"*la kayıtlayan daha birçok âyet vardır.

Görüldüğü üzere bu âyetlerdeki *"ma'rûf"*, bu önemli hükümler için geçerli olan bir kriterdir. Bu âyetlerde zikredilen ma'rûf, insanlar arasında hukukî ilişkiler (muamelât) ve âdetlerde geçerlidir. Ma'rûf'un toplumdan topluma, evden eve, ülkeden ülkeye ve zamandan zamana değişiklik göstereceği, zorunlu olarak bilinen bir husustur. Ma'rûf'un insanların örf ve

1050. Bakara, 2/228.
1051. Bakara, 2/229.
1052. Bakara, 2/232.
1053. Bakara, 2/233.
1054. Bakara, 2/234.
1055. Bakara, 2/236.
1056. Bakara, 2/241.
1057. Nisâ, 4/19.

âdetlerini göz önüne almadan bazı fıkıhçılarca belirlenmesi ve sınırlanması Allah'ın Kitab'ının nassına aykırıdır. Hanbelî fukahasından olup, hadiste de uzman şeyhülislâm İbn Teymiye'nin ve başka bilginlerin ma'rûf hakkında çok hikmetli görüşleri vardır. Ev ve aile ortamında görülecek işler konusunda karı-kocadan her birinin yapmakla yükümlü oldukları şeyler, örf ve âdete göre tayin edilir, bazı ailelerde kadınların kızlarını üzerlerine evlenecek ve onlara zarar verecek erkeklerle evlendirmemeleri ma'rûftan ise, bu şart geçerlidir ve erkeğin böyle bir kadının üzerine evlenmesi câiz değildir şeklindeki ictihad böylesi hakîmane görüşlerden birisidir.

Eğer, "Bazı âlimlere göre âyetlerde geçen örf ve ma'rûftan maksat şeriatta nassla bildirilmiş olan şeydir. Nitekim *Lübâbü't-Te'vîl* müellifi *"Ve'mur bi'l-ma'rûfi"* âyetini tefsir ederken "Allah'ın sana emrettiklerinin ve vahiyle öğrendiklerinin tümünü emret, şeklinde tefsir etmektedir." dersen ben bu mülahazaya şöyle cevap veririm:

Böylesi bir ifade, zikrettiğimiz görüşümüze ve gerek erken dönem (selef) ve gerekse son dönem (halef) bilginlerinin zikredeceğimiz görüşlerine de aykırıdır. Her âyetten ve daha önce örnek verdiğimiz âyetlerin toplamından, emir ve yasak getiren sosyal âyetlerden bu mananın kastedilmiş olması mümkün değildir. Bu âyetlerde geçen ma'rûf lafzının, genel manalı olup, şeriatta, örf ve âdet alanında ve muamelâtta ma'rûfa şamil olması gerekir. Bu durum, ilk esas olan A'râf âyetinde ortaya çıkmaz. Çünkü bu âyet, ma'rûf konusunda ilk âyettir. Bu âyetten önce örfün tefsir edilmesine esas olacak ve örf hakkında kendisi esas alınacak hiçbir ahkâm inmemişti. Tevilin lübâbı (özü) değil, kabuğu olan *Lübâbu't-te'vîl* müellifinin ileri sürmüş olduğu görüşe karşı getirilecek ilk itiraz şudur: Eğer "örf"ten maksat, "vahiyle bilinen" ise, o zaman örfe uyma emri gelmeden önce onun ne olduğu bilinmiyordu, bu emir geldikten sonra ise örf, tahsîlu'l-hâsıl kabilinden olmuş olur, denir.

Şeriatın nassıyla beyan edilen şeyin -meçhulün zıddı manasınsında- "ma'rûf" kapsamına girdiğini biz de kabul ediyoruz. Ayrıca bu, -zorunlu olarak- "münker"in zıddı olan "ma'rûf" kapsamına da girer. Netice olarak; hakkında nass olmayan ve ümmetin de nassa aykırı olmayan örfünün bulunduğu hususlarda genel ve sözlük manasıyla örfün ve ma'rûfun hakemliğine gitme, geçerli bir kural olarak varlığını korur... Bir toplumda örf ve ma'rûf keşmekeş halinde olup, usûl, hükümler ve değişmez faziletlerle bağlı değilse o toplumun nizamının sabit bir esas üzere dosdoğru kalması mümkün değildir. O halde sabit ve değişmez bir ölçü getirmek gerekir. Bu ölçü, hakkında maslahatların ve menfaatların, zamanın, mekânın ve geçim şartlarının değişmesiyle değişmediği bir şey olacaktır. Yine hakkında örfün

hüküm verdiği şeylerin de mutlaka bulunması şarttır. Örf, münkerin tam zıddıdır. Bundan dolayı hikmetli şeriat bunların ikisini (ma'rû-münker) birlikte getirmiştir. Bununla birlikte insanların bildikleri ve inkâr ettikleri hususlarda ihtilaf etmeleri zarar vermez. Varsın ma'rûf Hanefî imamlarından el-Cassâs'ın tarif ettiği gibi olsun. Ma'rûf, aklen yapılması güzel görülen ve sağlıklı akılların reddetmediği şeydir. Dolayısıyla sabit nasslara riayet etmek Müslümanlara yeter. Çünkü bir müminin, Allah'tan ve Rasûlünden nass olarak gelip hakkında ictihada yer olmayan bir hükmü kötü görmesi kesinlikle mümkün değildir. Varsın bunun ötesinde toplumun bildikleri ve inkâr ettikleri hususlarda görüşü olsun, bazı şeyleri güzel görüp, bazılarını çirkin bulsun. Ve bu hususta dayanakları, her asırda kafası çalışanların, âlimlerin, edeb ve fazilet sahibi kimselerin topluluğu olsun...

3) Üçüncü Esas: Birlikte yaşamayı bir yana bırakarak ve münakaşe edip tartışmadan ayak takımı (sefih) câhillerden yüz çevirmektir. Bunların eziyetlerine karşı kendilerinden yüz çevirmek gibi etkili bir ilâç daha yoktur. Asrımızda günlük haber gazetelerinde çalışan satılmışlar, bunlardan daha beterdir. Çünkü bu satılmışların sefîhleri, geçmiş asırlardaki hicivci şairlerden çok daha kötüdür. Yaşadığımız bu çağda şairlerin sefihliklerinin etkisi azalmıştır. Paçavra diye anılan gazetelerde gördüğümüz türden hiciv yaparak kara çalan ve iğrenç şeyler söyleyen hiçbir şair tanımıyorum. Servetle ayakta duran ve yönetilen nice gazete vardır ki, fâhişeden çok çok daha az kötüdür. Süfehâ (akılsız ve ahmaklar)dan yüz çevirmek gerekir, çünkü onlar kaybettikleri takdirde hakkı talep etmez, bulduklarında da hevâ ve heveslerine aykırı olanları almazlar. İmkâna ulaşmadıkça nimete şükretmezler, verilen imkân kesilince şükür küfre döner ve övgü kınamaya dönüşür.

Müfessirlerin bu âyet hakkında yazdıklarının çoğu, âyetin delâlet ettiği âdâb üzerinedir. Az bir kısmı da ihtiva ettiği ahkâm esaslarıdır. Dedemiz İmam Ca'fer es-Sâdık'ın şöyle dediği rivayet olunur: Kur'ân'da bu âyet kadar yüce ahlâk ilkesini bir araya toplayan bir başka âyet daha yoktur. İmam Ca'fer'in sözünü şöyle açıkladılar: İnsandaki aklî, şehevî ve gazabî güçler itibarıyla ahlâk üçe ayrılır: Aklî olan ahlâk "hikmet"tir. Emr-i bi'l-ma'rûf da ahlâkın bu türünden birisidir. Şehevî güç alanındaki ahlâk, "iffet"tir. Af yolunu tutmak bu türe girer. Gazabî olanı ise "şecaat"tır. Câhillerden yüz çevirmek işte buna girer. Taberî mürsel olarak, İbn Merdüye mevsul[1058] olarak

1058. Bir isnadı teşkil eden râvilerden her birinin, kendi üstündeki râviye yani şeyhine mülâki olarak hadisi bizzat ondan işitmiş veya almış olmasıdır ki, muttasıl olan böyle bir isnada mevsul denilir. Bu bakımdan mevsul ve muttasıl, kesiksiz bir isnat hakkında aynı manada kullanılmış iki tabirden ibarettir. Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 225. (Çev.)

Câbir ve başkalarından rivayet edildiğine göre: *"Huzi'l-afve ve'mur bi'l-orfi"* âyeti inince Peygamber'imiz (s) Cebrail'e bunun manasını sordu. Cebrail "Bilmiyorum, sorayım." dedi. Bir müddet sonra dönünce *"Rabbin sana senden ilişkisini kesenle ilgilenmeni, sana vermeyene vermeni, sana zulmedeni affetmeni emrediyor."* dedi.[1059] İmam Ca'fer maksadı, -âyetin genel olarak tefsirinden anlaşılacağı üzere- bu açıklamadan çok daha yüce ve çok daha kapsamlıdır. Anlayışı da sözünün sebebini belirten ve açıklayan kimseden çok daha geniş ve çok daha ileridir.

İbn Kesîr, hikmetli söz söyleyen bazı kimselerin âyetin bu manasını alıp içinde cinas olan iki beyit haline getirdiğini söyler. Şair şöyle der:

خذ العفو وأمر بعرف كما   أمرت وأعرض عن الجاهلين

ولن في الكلام لكل الأنام   فمستحسن من ذوب الجاه لين

"Tut af yolunu, emret sana emredildiği gibi marufu,
Yüz çevir cahillerden, yumuşak söyle sözü, tut orta yolu,
Makam sahiplerinde güzel görülmüştür
Yumuşaklık! İşin işte budur yolu!"

Kadı Ebû Bekr b. el-Arabî *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ında şu satırlara yer verir:

Âlimlerimiz der ki, üç kelimeden oluşan bu âyet, emredilen ve yasak edilenler hususunda şeriatın kâidelerini ihtiva etmektedir, öyle ki âyetin ihtiva etmediği hiçbir iyilik, açıklamadığı hiçbir fazîlet ve açmadığı hiçbir şerefli fiil kalmamıştır. Âyetteki üç kelime, İslâm'ın üç kısmını ele alır. ***"Huzi'l-afve/af yolunu tut"*** emri yumuşaklık yönünü ele alır, almada, vermede ve mükellefiyette meşakketin olmadığını hükme bağlar. ***"Ve'mur bi'l-orfi/iyiliği emret"*** emri emredilen ve yasak edilen bütün hususları ele alır. Bu iki ilkenin hükmü bilinmektedir, şeriatta yerini almıştır ve kalpler onun bilgisi hususunda ittifak etmiştir. ***"Ve a'rız ani'l-câhilîne/cahillerden yüz çevir"*** emri ise işin sabırla af tarafını ele alır. Sabır öyle bir şeydir ki, kul kendi nefsinde ve başka alanlarda her türlü muradını bununla elde eder. Biz, bu hususları ayrıntısına girerek açıklasak, ortaya ciltler dolusu kitaplar çıkar.

Âyete belâgat açısından yaklaşacak olursak, bu üç kelimenin ihtiva ettiği yüce manalar, Kur'ân'ın îcâzının (kısa söz) i'câzındandır, yani benzerini getirmekten âciz bıraktığı örneklerdendir. Kur'ân'ın i'câzı ise hiçbir insanın ve cinnin benzerini getireceğine asla ümidinin olmadığı bir durumdur.

1059. İbn Hacer, Fethu'l-bârî, VIII, 306.

Menâr Tefsiri

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM

TEFSİRU'L MENÂR

ŞEYH MUHAMMED ABDUH
MUHAMMED REŞÎD RIZÂ

VII/200-206, VIII/1-75, IX/1-24

11

ONBİRİNCİ CİLT

ekin

بسم الله الرحمن الرحيم

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNÎ'L-HAKÎM TEFSÎRU'L-MENÂR
Şeyh Muhammed Abduh
Muhammed Reşîd Rızâ

XI. CİLT

Arapça Baskı:
Dâru'l-fikr li't-tıbâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî'

ISBN
978-975-8507-96-2

Çevirenler:
İbrahim Tüfekçi (VII/200-206; VIII/1-75)
Ali Rıza Temel (IX/1-24)

Yayına Hazırlama ve Koordinasyon:
Hamza Türkmen, Fikret Başer

XI. Cildin Redaksiyonu:
Haşim Ay, Bülent Şahin Erdeğer

Son Okuma:
Afgani Türkmen, Fatma Turan

Basım Tarihi:
Kasım 2012

Kapak / İç Düzen
Necmettin Asma

Baskı / Cilt
İstanbul Matbaacılık
Gümüşsuyu Cd. Işık San. Sit.
No: 21 B Blok Topkapı - Zeytinburnu - İstanbul
Tel: 0212 482 51 66

EKİN YAYINLARI
Fevzi Paşa Cd. Kınalızade Sk. 13/2 Fatih/İstanbul
Tel.: (0 212) 524 10 28 - 534 58 08
Faks: (0 212) 631 55 27
menartefsiri@gmail.com

MENAR TEFSİRİ HAKKINDA

Bu tefsir, sahih nakil ile apaçık aklı bir araya getiren yegane tefsirdir; hikmet-i teşrîi (ilahi yasamanın hikmetini) açıklamakta, Allah'ın insanların hayatına egemen olan yasalarını (Sünnetullah) sergilemekte, Kur'ân'ın her zaman ve mekandaki bütün insanlar için hidayet, yol gösterici olduğunu ortaya koymakta, Kur'anın yol göstericiliği ile bu asırda ona sırt çevirmiş Müslümanların durumunu, buna karşın onun ipine sımsıkı sarılan selefin (ilk kuşak Müslümanların) durumunu karşılaştırmakta ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bütün bunları yaparken kolay bir dil ve üslup kullanmış, tefsiri ilmi ve edebi kavramlara boğmaktan kaçınmış, herkesin anlayabileceği fakat aydınların da kendilerini müstağnî göre cmeyeceği bir düzey tutturmuştur. Bu tefsirin mahiyetini ve İslâm'ın bilge âlimi **Üstad İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh**'un (r) Ezher'de verdiği derslerde izlediği yöntemi kısaca bu şekilde özetleyebiliriz.

Seyyid Muhammed Reşîd Rızâ

İÇİNDEKİLER

Â'RAF SÛRESİ 11

200.-202. ayetler 11

Şeytan'ın Dürtmesinden Korunmak 13

Küçük Kusurlar (Lemem) Sıradanlaştırılmamalı 21

203. ayet 28

204.-206. ayetler 30

Kur'an'ı Dinleme, Kur'an Eğitimi ve Hz. Ebû Bekir Mescidi 31

Â'raf Sûresi'nin Özeti 39

I. Bölüm 40

II. Bölüm 44

Sûrede Kur'ân'la İlgili Yer Alan Esaslar 44

Sûrede Özel Olarak Hz. Peygamber'le İlgili Yer Alan Esaslar 45

Genel Risalet ve Peygamberler Hakkındaki Âyetler 47

III. Bölüm 50

IV. Bölüm 52

V. Bölüm 58

VI. Bölüm 61

ENFÂL SÛRESİ 69

1.-4. ayetler 77

"Enfal" Kavramı 78

Rasûl'e İtaatin Keyfiyeti 80

Müminlerin Sıfatları 82

5.-8. ayetler 93

Büyük Bedir Savaşı 94

9.-14. ayetler 101

Bedir'de Müslümanların Meleklerle Desteklenmesi 109

15.-19. ayetler 121

Enfal 15.-19. Ayetlerin Terminolojik Tahlili 122

"Attığın Zaman Sen Atmadın." İfadesi 129

"Feth" Kavramı 134

20.-23. ayetler 136

İşitmedikleri Halde "İşittik" Diyenler 137

24.-26. ayetler ... 145
"Hayat Verecek Şeyler"in Mahiyeti ... 146
Peygamber'e İtaat Sadece Onun Hayatta Olduğu Döneme mi Hastır? ... 148
Allah'ın Kişi ile Kalbinin Arasına Girmesi ... 150
Sadece Zulmedenlere Erişmekle Kalmayacak Olan Fitne ... 154
Allah'ın İlk Kuşak Müslümanlara Olan Nimeti ... 158

27.-28. ayetler ... 160
Emanet ve İhanet ... 163
Mal ve Evlat, Güç ve Servetin İmtihan Vesilesi Kılınması ... 165

29. ayet ... 168
"Takva" Ağaç ise, "Furkan" Onun Meyvesidir! ... 168

30.-31. ayetler ... 173
Tuzağın/Mekrin Allah'a İzafesi ... 174

32.-35. ayetler ... 180
Müşriklerin Alayı ve Allah'ın Cevabı ... 181
Veli/Evliya Kavramı ... 185
Müşriklerin Duası ... 187

36.-37. ayetler ... 189

38.-40. ayetler ... 193
"Din, tamamen Allah'ın oluncaya kadar" İfadesinin Mahiyeti ... 195
Müslümanların Gerilemesinin Sebepleri ... 198

41.-44. ayetler ... 201
Ganimetin Taksimi ... 204
Ehl-i Beyte Yaklaşımda İfrat-Tefrit ... 207
Yetimlerin, Yoksulların ve Yolda Kalmışların Hakkı ... 211

45.-46. ayetler ... 224
Manevi Kuvvetin Dinamikleri: Sabır, Sebat, Zikir, Takva ... 224

47.-49. ayetler ... 229
Şeytan'ın Konuşmasının Mahiyeti ... 231

50.-54. ayetler ... 239
Meleklerin Azabının Mahiyeti ... 240
Toplumsal Dönüşümde Sünnetullah ... 242
İslami Islah ile Batıcı Reform Arasındaki Fark ... 245
Allah'ın Toplumlar Üzerindeki Kanunları ve Müslümanların Tatbiki ... 247

55.-59. ayetler ... 255
Sözleşmelere İhanet Örneği Olarak Yahudiler ... 256
Savaş, Arzulanan Bir İntikam Aracı Değil; Bir Zorunluluk ve Terbiye Yöntemidir ... 259
Savaş ve Barış Döneminde Hz. Peygamber ve Medine Yahudileri Arasındaki İlişkiler ... 263

60.-63. ayetler ... 271
"Kuvvet Hazırlama"nın Mahiyeti ... 272
Düşman Unsurları Doğru Tanımlamanın Önemi ... 275

Kardeşleştiren İslam Nimeti 283
Allah'la Beraber Başkalarına da Tevekkül 287
64.-66. ayetler 287
Fıkıh ve Sabrın Gücü 291
Müslümanlar, Bilim ve Teknik 293
"Allah'ın İzni"nin Mahiyeti 295
67.-69. ayetler 300
İslam Savaş Hukuku 300
Savaş Zevk ve İntikam Aracı Değil Zorunlulukta Son Çaredir 303
Bedir Savaşı ve Esir Alma Olayı 303
Hz. Ebû Bekir'le Ömer'in Bedir Esirleri Hakkında İleri Sürdükleri Görüşler Arasında Tercihimiz 321
İbn Kayyim'in İfadelerinde Yer Alan ve Cedel Safsatasına Benzeyen Hataları 324
70.-71. ayetler 329
Esirlere İslam'ın Tebliğ Edilmesi 330
72.-75. ayetler 335
İman, Hicret ve Cihad Etmek; Ensar ve Muhacir Olmak 336
Müslümanların Birbirlerine Karşı Olan Velayet Sorumlulukları 343
Kâfirlerin Birbirlerine Velâyeti ve Miras Hukuku 346
Enfâl Sûresinin Özeti 359
Birinci Bölüm 360
A-Allah'ın İsimleri ve Sıfatları 360
i) İsimler ve Sıfatlar 360
ii) İlâhî Maiyyet (Beraberlik) ve İndiyyet (Yanındalık) 361
iii) Allah'ın Mü'minlerin Velîsi Oluşu 363
B- Allah'ın Fiilleri, Kulları Hakkında Tasarrufu, Beşerin İşini Çekip Çevirmesi ve Onlara Getirdiği Yasama 363
i) Allah'ın Kulları Hakkındaki Tasarrufu 363
ii) Dinî Yasama (Teşrî) 365
C- Allah'ın Fiillerini ve Ahkâmını Halkın Maslahatına Göre Sebeplendirmesi 366
İkinci Bölüm 367
A- Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s) Yardımı. 368
B- Hz. Peygamber'in Ümmeti Üzerindeki Hakları 370
Üçüncü Bölüm 371
Dördüncü Bölüm 373
A- Kâmil Mü'minlere Dair Olup On Sekiz Esas'tan Oluşmaktadır. 373
B- İmanca veya Hal ve Ruh İtibarıyla Zayıf Mü'minlerin Durumu ve Bir Kısmının Münafıklara Benzemesi 380
Beşinci Bölüm 381
Altıncı Bölüm 387
Yedinci Bölüm 393

TEVBE (BERÂE) SÛRESİ 403
1.-4. ayetler 409
Müşriklere Ültimatomun Gerekçesi 411
Dört Aylık Mühletin Hikmeti 414
Ültimatomun Niteliği 416
Ültimatoma Dair Tarihî Rivayetler 419
Şia'dan Ultimotom Konusunda Şüphe Uyandıranlar 428
5.-6. ayetler 435
Haram Aylardan Sonra Öldürme Emrinin Niteliği 436
Kılıç Ayeti ve Nesh İddialarının Değerlendirmesi 437
Tövbe, Namaz ve Zekâtın Önem ve Anlamı 440
Namaz Kılmayanın Hükmü 445
Eman Müessesesi ve İslami Mücadeleye Katkıları 452
Sözleşmelere Sadık Kalmanın Önemi 457
7.-8. ayetler 457
Ahid, Misak ve Yemin'in Anlamları 461
9.-10. ayetler 464
11.-12. ayetler 466
"Küfrün Önde Gelenleri" Kimlerdir? 470
13.-15. ayetler 473
Kader Konusunda Orta Yol 478
İmtihan ve Musibetlerin Hikmeti 483
16. ayet 485
Müşriklerin Mescid-i Haram'dan ve
Diğer Mescitlerden Uzaklaştırılması 489
17.-18. ayetler 489
19.-22. ayetler 502
23.-24. ayetler 512
Baba, Çocuk, Kardeş, Eş, Aşiret, Mal, Ticaret Sevgisi 515

﴿ Â'RAF SÛRESİ ﴾

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللّهِ إِنَّهُ
سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿200﴾ إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْاْ إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ
مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُواْ فَإِذَا هُم مُّبْصِرُونَ ﴿201﴾
وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لاَ يُقْصِرُونَ ﴿202﴾

200- Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir.

201- Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler.

202- (Şeytanların) dostlarına gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da yakalarını bırakmazlar.

Yüce Allah, bu âyetlerden önceki âyette insanların birbirleriyle ilişkilerinde uyacakları esasların üçünü açıkladı. Bu üç esasa göre nasıl hareket edileceğinin açıklaması, geniş bir konudur. İnsanlar bu tavsiyelere göre hareket etselerdi, durumları düzelir ve fesat kendilerine sirayet etmeye yol bulamazdı. Allah Teâlâ, o üç esasın ardından şeytanın, -bir başka ifadeyle; şeytan cinsinin- insan cinsini kötülüğe sevk etmesinden korunma hususundaki tavsiyesini getirdi. Burada *"şeytan"*dan maksat, gözle görülmeyen cin şeytanlarıdır. Bu âyetlerle bundan önceki âyetlerin arasındaki yakın ahenk, insana olan davranışla, cin ile ilgili davranış arasındaki mukayesedir. Bunun bir uzantısı olarak da, kötülüklerinden korunmak için bundan önceki âyetin kendilerinden yüz çevirmeyi emrettiği, câhillerden yani sefihlerden yüz çevirmeyle, kötülüklerinden -bir başka ifadeyle, insan ve cin şeytanlarının kötülüklerinden- korunmak için bu âyetin kendilerinden Allah'a sığınmayı emrettiği şeytanlardan yüz çevirme emri arasındaki âhenktir. Çünkü şeytan,

-daha önce En'âm Sûresi'nde geçtiği üzere- gerek insanlardan ve gerekse cinlerden bozgunculuk çıkaran çok kötü olan varlıktır. *"Sizi bir tek candan yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini yaratan O'dur."*[1] âyetlerini daha önce geçtiği şekilde anne-babanın Allah'ın kendilerine verdiği kusursuz çocuk yüzünden şirke düşmeleri, şeytanın azdırması yüzündendi şeklinde tefsir edenler, âyetler arasındaki âhenk konusunda bu yaklaşımlarını esas alıyorlar. Müfessirler diyorlar ki; bu âyet, bize şeytanın ana-babamıza verdiği vesvesenin, Allah'ın kendilerine verdiği çocuk yüzünden şirke düşmelerinin sebebi olduğunu açıklıyor. Daha uygun olanı, bu meselede âhengi sûrenin baş taraflarında Âdem ve Havvâ'nın yaratılışı ve şeytanın onlara vesvese vermesiyle, sonlarında şeytanın fitlemesinden ve dokunmasından kaçınma arasındaki âhenk ve uyuma bağlamaktır. Bu bitiriş kısmının ifade akışının başında, bizim de işaret ettiğimiz budur.

"Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse..." Râgıb der ki: ***"en-Nezğu"*** bir meselenin içine onu bozmak için girmek, demektir. Râğıb bu tarifi için Yûsuf'un (a) şu ifadesini delil olarak gösterir: *"Şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonar."*[2] *el-Esâs*'ta ise şöyle denilmektedir: Nezeğa kökü, neseğa gibidir, manası onu dürttü demektir. *"Nezeğahu'ş-şeytânu"* kullanımı ise mecazdır. Sanki şeytan, insanı masiyetleri işlemeye sevk etmek için çubukla dürtmektedir. *"Nezeğa beyne'n-nâsi"* demek, insanları kötülüğe sevk ederek aralarında bozgunculuk çıkardı, demektir. "en-Nezğu", "en-nesğu", "en-nahsu", "en-nahzu", "en-nağzu", "en-nekzü", "el-vekzü" ve "el-hemzü" gibi birbirine mana itibarıyla yakın olan lafızlardır. Kelimenin esas manası, iğne, mahmuz, mızrak veya -parmak gibi- keskin bir âlete benzer bir şeyin ucuyla vücudu dürtmek demektir. ***"Nezğu'ş-şeytan"*** dan maksat, onun insanın nefsinde -gazabın, hayvanî veya manevî şehvetin sesiyle- kötülük ve fesadın davetçisini harekete geçirmesi demektir. Şöylesine ki bu davetçi verdiği etkiyle insanı yaptığı hareketi yapmaya iter. Tıpkı, çabuk gitmesi için hayvanın mahmuzla dürtülmesi gibi... Bu kelime daha çok sadece kötülükte kullanılmıştır. Âyette *"yenzeğanneke nezğun"* deniliyor, ancak maksat *"nâziğun"*dur. Çünkü fiilin mastara isnadı çok daha beliğdir.

---

1. A'raf, 7/189.
2. Yûsuf, 12/100.

Şeytan'ın Dürtmesinden Korunmak

Şeytan ve cin hakkında daha önce defalarca açıklama yapılmıştı. Bu açıklamanın en genişi, *"Eğer şeytan sana unutturursa,"*[3] âyetiyle *"Şeytanların ayartarak uçuruma çektikleri kimse gibi mi olalım?"* âyetinin tefsiri yapılırken geçmişti. Bu iki örnek âyetin ikisi de En'âm Sûresi'ndendir. Bunlara ilâveten yapılan açıklamanın en genişi bir de bu sûrede Âdem kıssası tefsir edilirken yapılmıştı. Buraya yani şeytanın vesvese vererek insanları azdırmasına uygun olan âyeti, Yüce Allah'ın şeytanı anlatırken kullandığı *"Öyleyse beni azdırmana karşılık, and içerim ki,"*[4] ifadesiyle, *"Ey Âdem oğulları! şeytan,... sizi de aldatmasın."*[5] âyetidir.

Kısacası inanılması gereken şudur: Allah Teâlâ'nın Rasûl'üne vahyinde sabittir ki gayb âleminde adı şeytan olan, bizim duyu organlarımızın algılayamadığı ancak ruhlarımıza etki etme gücü olan gizli bir yaratık vardır. Şeytan ruhumuzla iletişim kurar ve ruhumuzda *vesvese, nezğ* ve *mes* denilen ilhamıyla (*vahy*) kötülüğe çağıran ses güç kazanır. Biz, bu vesvesenin etkisini -kaynağını kavrayamasak bile- ruhlarımızda buluruz. Biz, şeytanların ruhlara verdiği gizli etkiyi, adına mikrop ve bakteri denilen gözle görülmez maddî canlıların vücuda olan etkisine benzetmiştik. Sayısını ancak Allah'ın bildiği asırlar önce insanlar bu gözle görülmez canlıları bilmedikleri gibi, bunların fonksiyonlarınından da habersizdiler. Çünkü gözler bu canlıların bizzat kendilerini ve fiillerini görmekten acizdiler. Zira çok ince, son derece latif ve küçüktüler. Nihayet asrımızda mikroskoplar icad edildi de, böylece bir cismi gerçek hacminin kat kat fazlası büyüterek görme fırsatı kazandırdılar. Dolayısıyla -daha önce açıkladığımız üzere- mikroskoplar sayesinde bu canlıların görülme imkânı doğdu, sıvı maddelerde, gevşek ve rutubetli olan zeminlerde mikroplar sebebiyle meydana gelen -mayalanma, bozulma ve bunların dışında insan ve hayvandaki bulaşıcı hastalıklara yol açma gibi- değişiklik ve başkalaşım öğrenildi.

Yüce Allah'ın peygamberlerinin diliyle bizlere -vücutlarımıza hastalık mikroplarının verdiği zarar gibi- ruhlarımıza zararlı ve bizlere düşman olan bu gaybî âlemi heber vermesinin hikmeti, fikirlerimizi ve düşüncele-

3. En'âm, 6/68.
4. A'raf, 7/16.
5. Â'raf, 7/27.

rimizi kontrol etmemiz ve bunlardan gafil olmamamızdır. Tıpkı mikropların vücutlarımızda sağlığımızı bozarak ve normal sınırın dışına çıkararak yaptığı değişikliği gözetlediğimiz ve hemen tedaviye başladığımız gibi... Nefislerimizde kötülüğe veya batıla bir eğilim olduğunu fark ettiğimiz zaman, onu Allah Teâlâ'nın bu âyette bizlere tavsiye ettiği ilâçla tedavi ederiz. Bu ilâç Yüce Allah'ın ***"Hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir."*** âyetidir. Yani eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen seni bu kötülükten koruması için Allah'a sığın ve O'na yönel! Böylece şeytan seni, canını sıkan kötülüğe sevk edemesin. Kalbinle Allah'a sığın, bunu dilinle ifade et ve *"Eûzü billâhi mineşşeytanirracîm"* de. O, senin dediğini işitir, yöneldiğin şeyi bilir. O, şeytanın kötülüğü süslü göstererek dürtmesinin etkisini senden çevirir. Tecrübeyle sabittir ki Allah'a sığınmak ve O'nu kalp ve dille anmak şeytanın vesvesesinin kalbe gelmesine mani olur. *"Kur'ân okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın! Gerçek şu ki: İman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde onun bir hâkimiyeti yoktur."*[6]

Teşrî ve tedib âyetleri olan bu ve benzeri âyetlerde hitap, -en başta Hz. Peygamber olmak üzere- hitabın ulaştığı herkese yöneliktir. Bazı müfessirler, buradaki hitabın Hz. Peygamber'e yönelik ve maksadın ümmeti olduğunu söylemişlerdir. Bu husustaki ihtilaf *"Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma."*[7] âyetini tefsir ederken geçmişti. Bu âyetin tefsirini yapanlar âyetteki hitabın kime yönelik olduğu hususunda ihitlaf etmişlerdir. Orada bu Â'raf âyetini zikretmiş ve ifadenin zâhirine göre hitabın -benzerlerinde diğer yaklaşımlar söz olsa bile- Hz. Peygamber'e yönelik olduğunu ifade etmiştik. Fakat *"nezğu'ş-şeştan"* (*şeytanın dürtmesi*) bir sonraki âyette açıklanan unutturmasından ve vesvese dokunmasından çok daha güçlüdür. Şu anda tercih ettiğim görüş, Hz. Peygamber'in bunlardan münezzeh olduğudur. Orada ilgili âyeti tefsir ederken En'âm Sûresi'nde Hz. Âişe ve İbn Mes'ûd'un rivayet ettikleri ve Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan şu hadisi zikretmiştim: Hz. Peygamber *"Kendisine cinden bir karîn (yani şeytan) verilmeyen hiçbir kimse yoktur."* dedi. "Siz de mi ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordular. Rasûlullah (s) *"Ben de."* dedi. *"Ancak, Allah bana yardım etti de (benim cinim) Müslüman*

6. Nahl, 16/98, 99.
7. En'âm, 6/68.

oldu." diye cevap verdi.[8] Orada bu hususta geniş bir açıklama vardır. Dileyen oraya bakabilir.

Fussilet Sûresi'nde *"câhillerden yüz çevir"* manasında bir âyetten sonra bu tefsirini yapmakta olduğumuz âyetin aynısı yer almaktadır. *"Câhillerden yüz çevir"* manalı âyet, bu âyetten önceki âyetin son kısmında yer almaktadır. Tefsirini yaptığımız âyetin aynısı olan âyette, buradakinden farklı olarak *"semî'"* ve *"alîm"* kelimeleri başlarında *"elif-lâm"* takılı olarak yer almaktadır. "Semî'" ve "alîm" kelimelerinin başlarında "elif-lâm" takısının olması ile olmaması arasındaki farkı *ed-Dürre* müellifi aynen şöyle açıklamaktadır:

"Yüce Allah, *'Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir.'* buyurmaktadır. Fussilet Sûresi'nde ise aynı âyet aynı lafızlarla ancak *'semî"* ve *'alîm'* kelimeleri *'elif-lâm'* takılı olarak gelmektedir.[9] Burada insanın aklına şöyle bir soru takılabilir: 'Semî" ve 'alîm' kelimeleri, Â'raf Sûresi'nde nekire (elif-lâm takısız) olarak geldiği halde, Fussilet Sûresi'nde *'hüve'* zamiriyle kuvvetlendirilerek neden marife olarak gelmiştir? Bu soruya cevabımız şudur: A'raf Sûresi'nde bu iki kelime öyle bir fâsılada[10] yer almıştır ki, kendinden önceki fâsılalar toplumun fiilleridir veya fillerden alınmış isimlerdir. Tıpkı *'Allah, onların koştukları şirkten yücedir.'*[11] âyetinde olduğu gibi... Bu âyetten sonra *'yahlukûn'*[12], *'yensûrûn'*[13], *'yübsırûn'*[14] ve *'el-câhilîn'*[15] fâsılaları gelmektedir. Bu fâsıla, fiil manasını veren en yakın lafızla yani nekire lafızla getirildi. Buna göre mana, âdetâ şöyle olur: Eğer şeytanın fitlemesi seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, senin sığınmanı duyar ve kendisine iltica edenleri bilir. Fussilet Sûresi'ndeki âyete gelecek olursak, bu âyetten önce öyle fâsılalar yer almaktadır ki, bunlarla ancak isimlerin bulunduğu yola girilebilir. Söz konusu fâsılalar *'İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle; o zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur. Buna ancak sabredenler kavuşturu-*

8. Müslim, *Sıfâtu'l-Münâfıkîn*, 69.
9. Fussilet, 41/36.
10. Fâsıla: Âyetlerin son kelimesine, kendinden sonra gelen âyeti öncekinden ayırdığı için fâsıla (çoğulu fevâsıl) denilmiştir. bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 53. (Çev.)
11. Â'raf, 7/190.
12. Â'raf , 7/191.
13. Â'raf, 7/192, 197.
14 Â'raf, 7/198.
15. Â'raf, 7/199.

lur; buna ancak (hayırdan) büyük nasibi olan kimse kavuşturulur.'[16] âyetindedir. *'Veliyyün-hamîm'* kendileriyle fiil kastedilen isimlerden değildir. *'İnnehû lezû hazzin azîm'* de aynı şekildedir. Çünkü *'haz'* kelimesinde fiil manası mevcut değildir. Netice olarak Fussilet Sûresi'ndeki *'semî"* ve *'alîm'* kelimeleri, öyle fâsılalardan sonra gelmiştir ki, bunlar isimlerin ardarda geldiği bir yolda ve fiil manası veren lafızdan uzak bir lafızla yer almaktadır. Yüce Allah sanki şöyle demiştir: O öyle bir Allah'tır ki, işitilme ve bilinme özelliği olan hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz. Â'raf âyetinde olduğu gibi maksat, fiilden haber vermek ve O'nun duayı işittiğini ve ihlası bildiğini bildirmek değildir. İşte iki yerdeki fark bundan ibarettir."

Allah Teâlâ, bundan sonra şeytanın vesvesesinden sığınan kimsenin bundan nasıl kurtulacağını açıklamaktadır. Maksat, bunu bilmeyenin veya anlamayanın cehaletini ortadan kaldırmaktır. Allah Teâlâ şöyle demektedir:

"Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler." "et-Tavf", "et-tavâf" ve "et-tayf" bir şeyin etrafında dönmek ve dolaşmak, demektir. Bu kökün orta harfi "vav" olabileceği gibi "yâ" da olabilir. Buna göre; "tâfe" "yetûfu" denilebileceği gibi, "tâfe" "yatîfu" da denebilir. Tıpkı "Kâle yekûlü" ve "bâa" "yebî'u" gibi... *"Tâfe'l-hayâlu yatîfu tayfen"* demek, uykusunda hayal gördü, demektir. "Tayfu'l-hayâl" uyku esnasında görülen bir şahsın benzerine denir. Kelimenin aslı "tayyifun"dur. Tıpkı, "meyyit" ve "meyt" kelimelerinde olduğu gibi... Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Ebû Amr, el-Kisâî, ve Ya'kûb buradaki âyeti, *"izâ messehum tayfun"* şeklinde okurlarken, kalan imamlar, *"izâ messehum tâifun"* şeklinde okumuşlardır. Her iki kelimenin manası aynı olup, *el-Mushafu'l-İmâm* denen ana nüshada *"tı ve fe"* şeklinde yazılıdır. Tıpkı Fâtiha Sûresi'ndeki "mâliki" kelimesinin *"mim-lâm-kâf"* şeklinde yazılması gibi... Böylece her iki kelimedeki med harfi, ilk harflerinin uzatılmasıyla sağlanmaktadır.

"el-Mes" kelimesi Arapçada *"lems"* kökü gibidir. Bu iki kelimenin birbirinden ayrıldığı nokta şudur: "el-Mes" kökü, -"el-lems"in aksine- insana erişen her türlü kötülük ve incitici durum için kullanılır. Kur'ân'da *"messü'd-dur/sıkıntı gelmesi"*, *"messü'd-darrâ/kötülük dokunması"*, *"messü'l-be'sâ/yoksulluk gelmesi"*, *"messü's-sü'/fenalık dokunması"*, *"messü'ş-şer/kötülük dokunması"*,

16. Fussilet, 41/34, 35.

"messü'l-azâb/azab gelmesi", *"messü'l-kiber/ihtiyarlık çökmesi"*, *"messül'l-karh/acıya uğramak"*, *"messü'l-lügûb/yorgunluk dokunması"*, *"messü'ş-şeytân/şeytan ...vermesi"* ve *"messü tâifi'ş-şeytân/şeytanın fitlemesi"* tabirleri geçmektedir. Kur'ân'da *"messü'l-hayr ve'n-nef'/iyilik ve fayda gelmesi"* tabiri sadece Meâric Sûresi'nin şu âyetinde geçmektedir: *"Gerçekten insan, pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır. Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir. Ancak şunlar öyle değildir: Namaz kılanlar, ki onlar namazlarında devamlıdırlar (ihmal göstermezeler)."*[17] Bu âyette *"hayır"* (*iyilik*) kelimesi, *"şer"* (*kötülük*) kelimesinin mukabili olarak zikredilmiştir. Fakat burada ifadenin bağlamı, iyiliği yapmak değil, onu yapmamaktır. *"el-Mes"* ve *"el-mesîs"* kelimesi *"cinsel birleşme"* manasında kullanılmıştır. Bu, kelimenin *"delilik"* manasında mecazen kullanılmasında olduğu gibi meşhur bir mecazdır.

Âyetin manasına gelecek olursak, ***"Takvâya erenler var ya..."*** âyetindeki *"takvaya erenler"*, Bakara Sûresi'nin baş tarafında nitelikleri anlatılan müminlerin en hayırlıları olarak, kendilerine şeytan tarafından masiyete sevk etmek veya aralarına nefret ve tefrika sokmak için kışkırtma ve tahrik geldiğinde, bunun düşmanları olan şeytandan ve onun kışkırtmasından olduğunu, bu durumda söz konusu tahrikten muhafaza etmesi için Allah'ın kendisine sığınma ve iltica etme emrini hatırlarlar. Bazıları, âyetin bu kısmını Allah'ın emrettiği ve yasak ettiği şeyleri hatırlarlar şekline tefsir ederken, başka bazıları, şeytana itaat edip Rahman'a isyan edene Allah'ın cezasını, şeytana isyan edip Rahman'a itaat edene de vereceği bol sevabı hatırlarlar, demişlerdir. Bazıları ise, Allah'ın vaadini ve tehdidini hatırlar demiştir. Bütün bu görüşlerin birleştiği nokta birdir ve o, -mef'ûlün kaldırılması genellik ifade eder kâidesinin ifade ettiği üzere- bütün bu görüşleri kapsar. *"Fe izâhum mabsırûn"*, bir de bakarsın ki onlar basîret ve ilim sahibi olmuşlar ve şeytana itaat etmeyi kendilerine yakıştıramamışlardır. Şeytanın vesvesesi, kendi nefislerinden gafil olan, hatırlarından geçenlerden dolayı nefislerini hesaba çekmeyen, Rablerinden gafil olup, hevesleri ve amelleri hususunda nefislerini kontrol etmeyen kimselere etki eder. Şeytanı kovmak için kalpte Allah'ı zikirden, gizli ve âşikâr olarak O'nu gözetmekten daha güçlü hiçbir şey yoktur. Zikir çeşitlerinden herhangi birisiyle Allah'ı zikretmek, insanın nefsinde

17. Meâric, 70/19-22.

hak sevgisini ve hayra çağıran sesleri güçlendirir. Allah'ı zikreden insanın kalbinde batıla ve kötülüğe olan eğilim zayıflar ve şeytan, böyle bir nefse girmeye asla yol bulamaz. Şeytan nefse batılı ve kötülüğü, nefsin bunlardan birisine olan yeteneği oranında süslü gösterir. Eğer şeytan, müttaki müminin gaflete düşmesi sebebiyle kalbine girmek için bir yol bulursa, mümin çok geçmeden bunun farkına varır. Çünkü kalbine giren şey, nefsinin tanımadığı bir şeydir. Mümin bunun farkına varınca zikreder, basîreti açılır ve şeytan pusuya çekilir ve ondan uzaklaşır. Eğer şeytan bir gaflet anında mümin daha Allah'ı hatırlamadan önce onu tahrik ederse, hemen tövbe eder.

Şeytanın -dokunsa bile- kışkırtmaya imkân bulamaması açısından müttaki müminin durumu, sağlığı yerinde, vücudu güçlü, elbisesi, bedeni ve yaşadığı mekân temiz olan kimsenin durumuna benzer. Sağlığı bozan hastalık mikropları, böyle bir kimsenin sağlığını bozmaya ve onu hasta etmeye imkân bulamaz. Söz konusu mikroplar, sağlam olan bu kişiden uzakta olmaya devam eder, zikredilen mikroplardan bir parçası, midesine veya kanına nüfuz etmek suretiyle vücuduna girse bile, sağlık ve âfiyeti sağlayan savunma güçleri onları yok eder ve mikropların bedeni yok etmesine mani olurlar. İşte bu gün tıpta adına "bağışıklık" dedikleri şey budur. İman ve takva ile ruhu güçlenmiş olan kimse de böyledir; böyle bir kimse şeytanın kendi nefsine etki etmesine uygun bir kimse değlidir. Şeytan onun ruhunun etrafında dolaşır, gaflet anını ve şehvet veya gazap ya da haset ve intikam gibi nefsî bazı heveslerin başına musallat olması vaktini bekler. Musallat olduğu zaman da bunu ganimet bilir. Bu fırsatı elde etti mi nefsini ve nefsinin güçlerini kuşatır. Tıpkı pis böceklerin veya gözle görülmez hastalık mikroplarının temiz olana pislik, güçlü olana zaaf bulaştırdığı gibi... Eğer insan, gaflete düşmesi dolayısıyla bunları ihmal ederse, bunlar da yapacağını yapar. Eğer fonksiyonlarını icra edemeden gereken tedbirleri alırsa, bunların zararından kurtulur. Bunun *"hasâna"* (*bağışıklık*) kelimesiyle ifade edilmesi isabetlidir. Dolayısıyla vücut için olanına *"menâ'a"* (*hastalığa karşı bağışıklık*), nefsî ve ruhî olanına da *"hasâna"* (*manevî bağışıklık*) denir.

Bakara Sûresi'nin ilk başlarında şeytandan söz ederken insanın, iyilikle kötülüğün, hakla batılın seslerinin birbiriyle çekişme içinde olduğunu ruhunda bilgisi oranında hissettiğinden söz etmiştik. Yine orada dedik ki, hakkın ve hayrın bunları güçlendiren bir meleği, batılın ve kötülüğün de

bunları takviye eden bir şeytanı vardır. Peygamberimiz'in (s) de bu gerçeği şu ifadelerle dile getirdiğini ifade etmiştik. "*Şeytan'ın Ademoğluna bir ilhamı vardır. Meleğin de ilhamı vardır. Şeytan'ın ilhamı; kötülüğü vaad etme ve hakkı yalanlama şeklindedir. Meleğin ilhamı ise; hayrı vaad etme ve hakkı tasdik etme biçimindedir. Kim, bunu kendisinde bulursa bilsin ki o Allah'tandır ve bu ilhama karşılık Allah'a hamdetsin ve her kim kendi nefsinde diğerini bulacak olursa şeytan'dan Allah'a sığınsın.*" Peygamberimiz (s) bu ifadesinin ardından "*Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder.*"[18] âyet-i kerîme'sini okudu. Bu hadisi, Tirmizî, el-Kebîr'de Nesâî ve İbn Hibbân İbn Mes'ûd'dan rivayet etmişlerdir. Süyûtî *el-Câmiu's-Sağîr*'de "sahihtir" değerlendirmesini yapmıştır. Fakat Tirmizî, hadis hasen-garibtir, demiştir.[19] Hadisin Ebü'l-Ahvas yolundan başka merfû olduğunu bilmiyoruz demişir.[20] Biz orada, İmam Gazzâlî'nin bu konuda ifade ettiği bazı görüşlere de yer vermiştik. Gazzâlî'nin eseri *İhyâ*'da "Kalbin Tuhaflıklarını Şerh" ve başka bölümlerinde uzun ve güzel açıklamaları vardır. Tahkik âlimi İbn Kayyim'in de bu konuda *İğasetü'l-Lehfân Fî Masâyidi'ş-Şeytân* isimli bir eseri vardır. Bu gibi eserleri okuyan kimse, şeytanın vesvesene karşı uyanık olur.

Salih ve müttaki kimseler sürekli olarak düşüncelerini gözden geçirmekte ve şeytanın verdiği vesveseye karşı mücadeleye devam etmektedirler. Onların bu hususta hayret verici hikâyeleri vardır. Fakîh ve sûfî olan şeyh Abdülgani er-Râfi'î bana yaşadığı bir olayı şöyle anlattı: Şeyh Abdülgani, tasavvufta sülûka girdiği günlerden birinde Trablus'ta bir bahçeye girer. Bahçede Lübnan Hıristiyanlarından kadınlar çalışmaktadır. Şeyh, çok güzel yüzlü bir kadınla bir yerde hiç beklemediği bir anda baş başa kalır. Şeytan O'nunla kadını birbirlerine cezbeder ve şeyh, kafasından kadınla ilişkiye girmeyi geçirir. Bunun üzerine Yüce Allah'ın "*Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayasızlıktır ve çok kötü bir yoldur.*"[21], "*Çünkü bu bir hayasızlıktır, iğrenç bir*

18. Bakara, 2/268.
19. Bu tabir, Tirmizî'nin bir hadisi tavsif etmek için sık sık kullandığı tabirlerden biridir. Zerkeşî'ye göre, bu tabir hadisin metin yönünden hasen, isnad yönünden de garîb olmasıdır. İbn Teymiye'ye göre ise, hadisin, isnadının bir merhalesine kadar garîb, bu merhaleden itibaren de hasen olmasıdır. Buna ilaveten, hadisin bir isnadına göre hasen, diğer bir isnadına göre de garîb olabileceğini ileri sürenler de olmuştur. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 130, 131. (Çev.)
20. Tirmizî, *Tefsir Sûre Âl-i imrân*, Hadis no: 2988
21. İsrâ, 17/32.

şeydir ve kötü bir yoldur."[22] âyetini hatırlar ve bunun üzerine tereddüt geçirir ve kabuğuna çekilir. Sonra gençlik heyecanı onunla mücadeleye girişir ve bu meseleyi onun gözünde basit göstermeye kalkar, vesvese haydi haydi diye diretir durur. Bundan sonra kalbinde âyetin hâkimiyeti güçlenir ve sonunda kalbi iki kulağının da işiteceği şeklide "*Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayasızlıktır ve çok kötü bir yoldur.*"[23], "*Çünkü bu bir hayasızlıktır, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.*"[24] âyetlerini okur. Şeyh dedi ki: Elim göğsümün üstünde -yani bir şeyin göğsüne gelmesini engelliyormuş gibi- kalbimi susturmaya çalıştım. Ancak onu susturamadım. Kadından yüz çevirdim, Hamdolsun Allah, bu âyeti hatırlatarak beni zinadan korudu.

Ben de Allah'ın bahşettiği nimeti dile getirmek için söyleyeyim ki, şeytan gafletimden yararlanarak bana hiçbir zaman sokulamadı. Kâfiyesinin son harfi elif-i maksûra ile biten (maksûra) bir şiirimde Allah'ın beni imtihan ettiği bir olay bağlamında zikrettiğim tutum, Allah'ın ihsanı sayesinde gençliğimden ihtiyarlık çağıma kadar devam etti. Allah'ın ihsanından güzel bir son dilerim. Bu şiirde sözünü ettiğim, kendisine rukye yapmam için elimi göğsüne koymamı isteyen eşsiz derecede güzel bir genç kız hakkında yazdığım şu beyitlerdir:

وربَّ ملداء خميصة [illegible] … [illegible] يهنانة ترنو بألحاظ اللأى

رقراقة شف زجاج [illegible] … [illegible] ذوب ياقوت وراءه جرى

خاشعةَ اللحاظ و[illegible] … [illegible] الدعاء مني والرُّقى

أواه يا مولاي صدري [illegible] … [illegible] وما يفيض عنه من جوى

فضع [illegible] يدك [illegible] … [illegible] فيها الله تبرىء الضنى

أتت فتى خاف [illegible] … [illegible] ينهى نفسه عن الهوى

لم يقترف فاحشة [illegible] … [illegible] ولا همّ بها ولا نوى

بغرة منها و[illegible] … [illegible] معزل تُشهيه أقصى ما اشتهى

مما يمنيه به [illegible] … [illegible] حيث لا يطمع منه في خنا

لكنه استعصم [illegible] … [illegible] أمر الله به وما نهى

"Geldi bana ince belli, kibar ve körpe bir kız... Bakar göz ucuyla,
teni bembeyaz...Yakut suyundan alınmış yüzü, billur gibi şeffaf!
Bakışları yerde!...Geldi dua edeyim diye, yapayım muska!

22. Nisâ, 4/22.
23. İsrâ, 17/32.
24. Nisâ, 4/22.

Dedi: 'Efendim! Sığmıyor içim içime! Aşkından durmuyor kalbim yerinde!
Koy mübarek elini göğsüme! Çünkü Allah, şifa verir hastalığa onunla!'
Fakat gelmişti kız öyle bir delikanlıya! O ki Rabbinden korkar,
Nefsine yasak eder takılmayı hevâya...
Azmetmeyen, düşünmeyen ve geçirmeyen aklından zerresini bile!...
İyi niyetli...Ümit vermeyen şeytana!
Ne vesvesesinin zirvede olduğu yalnız kaldığı anlarında,
Ne de insanların arasında olduğunda!...
Fakat o, korudu kendini anlatarak fuhşiyatı,
Allah'ın emrini ve de nehyini!..."

Küçük Kusurlar (Lemem) Sıradanlaştırılmamalı

Büyük günahlar ve edepsizliklerden daha hafif olan ufak tefek kusurlardan -ki bunlara *"lemem"* denilir- *"Nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir."*[25] Kadınların dans ettikleri balolara ve eğlence yerlerine gidip oralarda bulunmayı, ufak tefek kusurlardan saymıyorum. Allah'a hamdolsun ki bir gün olsun içimden buralara gitme isteği gelmedi. Cin şeytanı nefsimde bunun için bir meyil ve eğilim bulamadı ki vesvese vererek bana oraları süslü göstersin. Fakat bazı insan şeytanlar, oraları görüp bilerek yasak etmek için beni bu gibi yerlere davet ettiler. Ancak ben, bu çağrıyı kabul etmedim ve beni davet eden kişiye "Böyle yerlerin kötülüğünü duymak sana yeter." dedim. Öte yandan ben, bu gibi yerlerin en hafifine dair bir nümuneyi, -isteyerek ve kastederek değil- tesadüfen gördüm. Bu olay, bir hayır gecesinde tarihî kıssaların temsilinin veya anlatımının yapıldığı eğlence yerlerinden birisinde meydana geldi. Dediğim gibi orada böyle bir olayın meydana geleceğini önceden bilmiyordum. Allah'a hamdederim ki, yapılan sanatın garipliğine ve içindeki süse rağmen bundan iğrendim. Oradan dışarı çıktım ve bir daha dönmemeye yemin ettim. Buraları fesat yuvaları haline geldi, buralarda bir parça edebiyat yapılıp ve ibret dersleri verilir ve sıradan sade insanları (avam) genelde fasih Arapçaya yakın gerçek Arap diline alıştırma gibi faaliyetler yapılırdı. İnsanlar, buralarda sokak ve caddelerdekinden çok daha tuhaf kıyafetler giyildiğini görmüyordu, dolayısıyla bu mekânlar tıpkı günahı faydasından daha büyük olan içki haline geldi.

Hz. Yûsuf'un içinden zina yapmayı geçirdiğini zannedenler "Sen, Hz. Yûsuf'un meylettiği şeye meyletmediğini iddia ederek nefsini O'nun nefsin-

25. Yûsuf, 12/53.

den daha üstün tutmuş oluyorsun." diyebilirler. Ben bu düşünceye şöyle cevap veririm: Hz. Yûsuf'un olayı ile benim olayım durum ve sebep itibarıyla birbirinden farklı olmakla birlikte, Hz. Yûsuf içinden zina etmeyi geçirmemiştir. Azîz'in karısı da Yûsuf 'dan (a) intikam almak istemiştir. Kadının aklından geçen O'nu katletmek veya dövmekti. Yûsuf'un (a) düşündüğü ise fiilen kendi nefsini müdafaa etmekti. İnsanın karekterinin bir gereği olarak bu gibi durumlarda genelde olan budur ve bu gibi olaylar her zaman meydana gelir. Zaten âyetin ibaresi de birinciye değil, buna delâlet etmektedir. Çünkü Arap dilinde karşılıklı anlaşmazlıktan ve öfkeden söz edilirken *"hemme bi'ş-şahsi"* denilmez. *"Hemme"* fiili ancak, darb etme veya buna benzer bir fiil ya da bundan daha ağır incitici bir hareket yapılması kastedildiğinde kullanılır. Diğer mana kastedilerek *"İnne'l-mer'ete hemme't-bi'r-racüli"* denilmez. Çünkü "hemme" fiili, "şahıs" ile ilgili değil, "eylem" ile ilgilidir. Kadınsa cinsel ilişki esnasında pasif pozisyonda olup, aktif değildir. Her ikisinin kapıya doğru koşmaları, Hz. Yûsuf'un kadının öfkesinin kontrolden çıkmasından dolayı kaçmak, kadının ise ona vurmak için üzerine atılmak istemesi yüzündendir. Çünkü Yûsuf (a) -kölesi olarak- isteklerine karşı gelmek suretiyle kadına değer vermemiştir. Halbuki kadın, kendisini Yûsuf'a (a) teklif ederek değersiz hale getirmiştir. Yüce Allah'ın *"İşte böylece Biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik.)."*[26] ifadesi bir tek mana ifade eder o da, Hz.Yûsuf'un kendini savunmak için kadına kötülük etmekten ve kadının davet ettiği zinadan masum olduğudur. Bu kıssa hakkında İsrailiyyât rivayetleri olmasaydı, Arap dilinin zevkine derinlemesine varmış olan müfessirlerin aklına bu verdiğimiz manadan başka bir mana gelmezdi. Bu rivayetler nice müfessirlerin dikkatini çok daha açık ve net olan manadan kendisine çevirmiş ve bunun neticesi olarak âyetleri tevil etmişler ve ifadeyi bu rivayetlere uygun olarak yorumlamak için zorlama yollara başvurmuşlardır. Bunun ayrıntısı ileride yeri geldiğinde gelecektir.

Şeytan, herbir ferde yeteneğine, yetiştiği ahlâka ve görüşlerine yakın, kendisine hâkim olan şuuruna ve durumuna uygun olan neyse onu süslü gösterir. Dolayısıyla insan geceleyin uyku bastırmış bir halde veya iyice gevşemiş bir durumda iken namaz kılmak istediğinde şeytan ona uykuyu süslü gösterip, namazı Allah'ın hoşnut olduğu şekilde kılmak için uykusu-

26. Yûsuf, 12/24.

nu aldığı ve dinç olduğu bir vakte ertelemesini tavsiye eder. İnsan şeytanın bu isteğine uymaz ve namaza başlarsa şeytan verdiği vesveseyle ona acele ve kısa kılmayı, kısa süreleri okumayı ya da iki rek'at veya daha çoğunda orta mufassal bir süreyi okumayı süslü gösterir. Eğer onda namazda ciddiyet ve dinçlik görürse, bu sefer de çabucak usansın diye namazı aşırı biçimde uzatmayı süslü gösterir. Buhârî-Müslim'de Hz. Âişe'den rivayet ettikleri gibi Peygamberimiz (s) *"Allah'a en sevimli amel, az bile olsa en devamlı olanıdır."*[27] buyurmuştur. İnsanın dinî terbiyesi büyük günahlardan kaçındırmaktaysa, şeytan onu bunların başlangıcı ve vesilesi olan küçük günahlara teşvik eder. Belki de ona Yüce Allah'ın *"Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız."*[28] ifadesini fetva olarak verir. Bu âyetten maksat, insanın küçük günahları hakir görmesi, kasten işlemesi, onları helâl sayan birisi gibi onlara devam etmesi demek değildir. Çünkü bu gibi hareketler, nadiren büyük günahlara doğru ilerleme ve gelişme göstermez. Onun için âyetten maksat, *"lemem"* yani kulun işlediği ufak tefek günahlardır. *"Lemem"*, insanın yüz yüze geldiğinde işlediği, işlemekte derine inmediği ve ısrarlı olmadığı, dahası işlediği için nefsini kınadığı ve tövbe ettiği günahlardır. (Bu manayı, Nisâ Süresi'nde tövbeden söz ederken açıklamıştım.) İnsan böylesi ufak tefek günahlardan tövbe ettiği zaman, nefsi bununla *"kötülüğü emreden nefis"* mertebesinden *"en-nefsü'l-levvâme/kendini kınayan nefis"* mertebesine yükselir. İnsan nefsiyle böyle mücadeleye devam eder ve nihayet *"en-nefsü'l-mutmainne/ huzura kavuşmuş nefis"* mertebesine yükselir. İnsan kötülüğü emreden nefse itaat ettiğinde bu nefis, onu çirkin fiilerin ve günahın derekesine düşürür. Belki de insanı bir küfür hali olan masiyetleri helâl sayma derekesine bile düşürür. Buna, güzel bir kadına gözünü dikip şehvetle bakan kimseyi örnek verebiliriz. Bu bakış, daha sonra kur yapmaya, kur yapmaktan şakalaşmaya, şakalaşmadan oynaşmaya ve oradan da cinsel anlamda oynaşmaya ve nihayet cinsel birleşmeye gider. Bir Arap şairi şöyle der:

فلما رأتني رأرأت ثم أقبلت   تهازلني والهزل داعية العهر

"Görünce beni, parladı gözleri, döndü sonra bana,

27. Buhârî, *İman*, 32, Müslim, *Müsâfirîn*, 216, 218.
28. Nisâ, 4/31.

Şakalaşmak istiyordu. Bil ki şaka, götürür zinaya!"

Mısır'ın şairi (kadın-erkek ilişkilerinde) bir durumdan bir diğerine intikal etmekten söz ederken şöyle der:

نظرة فابتسامة فسلام   فكلام فموعد فلقاء

"Bakış... sonra gülümseme... sonra selâm... sonra,
Konuşma... ardından randevu ve nihayet buluşma!"

Genç bir kıza gönlünü kaptırmış Mısırlı bir delikanlı, benden fetva istedi. Delikanlı, bu kızla kimsenin olmadığı yerlerde başbaşa kalıyormuş. -Zaten bu devirde çokları böyle bir halveti mubah görmektedirler.- Gencin anlattığına göre birbirleriyle başbaşa kaldıklarında karşılıklı şaka ve latife yaparak hoşça vakit geçiriyorlarmış. İşi o dereceye vardırmışlar ki genç o büyük rezaleti işleyeceğinden korkmaya başlamış. Birbirlerinden ayrıldıklarında genç pişman oluyor, tövbe ediyor ve bir daha yapmamaya karar veriyormuş. Ama sevdiği kız, kendisini ziyarete gelince kararını bozuyormuş. Daha sonra birbirlerinden ayrılınca tekrar azmediyor ve kararlılığını yeminle pekiştiriyormuş. Daha sonra genç kıza olan aşkı kendisine baskın geliyor ve kararını tekrar bozuyor, ettiği yemini çiğniyormuş. Nihayet "Eğer dönüp bir daha bu fiili işlersem, İslâm dininden çıkayım." diye yemin etmiş. Fakat, yine arzularına yenik düşmüş. Baştan çıkaran büyü karşısında irade kuvvetine malik olamamış. Ve böylece bu büyük yemini bozma ona ağır gelmiş. İşte bu genç, yaşadığı olayı ve ne yapması gerektiğini sormak ve fetva almak için bana geldi. Gence öğüt verdim ve Allah'ın bana ilham ettiğiyle onu irşad ettim. Bundan sonra o genç bir daha bana gelmedi. Bilmiyorum, başına gelen o belâ nasıl son buldu! Bu hadise, bundan on küsür sene önce Mısır diyarının her şeyi mubah sayan o aşağı derekeye düştüğü zamanlarda meydana gelmişti.

Ağır basan ihtimal, bu gencin dinî terbiyenin, atalardan intikal eden iffet ve hayâ ahlâkının kalıntılarının hâlâ hâkim olduğu ailelerden birisine mensup olduğudur. İşte bu terbiye ve dini aidiyet sayesinde kendi başına bağımsız ve seçkin bir varlık sahibi olduğu bu ahlâk var ya, işte Allah'sızlık, zındıklık ve şehvetleri mubah sayma propagandasını yapanlar bu değerleri medenî yenilik ve Avrupa taklitçiliği adı altında yıkmaya çalışmaktadırlar. Yaptıkları

propagandalardan birisi, açılmanın gerekli olduğu propagandasıdır ki, onlar bununla kadınlarla erkeklerin ve genç erkeklerle genç kızların birbirlerini tanıyarak, severek ve deneyerek evlenmeye hazırlık yapmaları gerekçesiyle birbirlerine karışmalarının (ihtilat) serbest bırakılmasını kastetmektedirler. Bu son senelerde hayasızlık ve aldırmadan günah işleme toplumda iyice kök saldı ve öyle bir dereceye vardı ki toplumun helâk olma alarm zilleri çalmaya başladı. Kadınlar, giyinik ama çıplak bir vaziyette erkeklerle dans etmekte ve deniz sahillerinde birlikte yüzmektedirler. Bâkire bir genç kız, bir genç erkekle -tanışarak, severek ve tercih ederek evlenme kastıyla bile olsa- arkadaş olsun da sonunda bu deneme, kızlığını kaybetme rezaletiyle son bulmasın. Bu son derece nadir görülen bir durumdur. Sonra böyle bir denemenin sonunda evlilik garanti değildir. Böyle bir denemeye girişseler bile, bu iş çoğunlukla iki gencin anlaşmasıyla son bulmaz. Sonra çocukluk dönemi şehvetinin verdiği aşk, devamlı ve kalıcı olmaz. Tam aksine her iki gencin deneyi, toplumda alışkanlık konusu olan hususlardan birisi haline gelir. Bir sevgiliden bir diğerine geçme, lezzetlerin en baştan çıkaranlarındandır. Ve Allah, zevkine düşkün olan erkeklerle kadınlara buğz eder.

Bir adam geldi ve benden evli ve Müslüman bir kadın hakkında fetva vermemi istedi. Bu kadın, Ramazan ayında haftada üç gün ikindiden sonra gayr-i müslim ve Mısır'lı olmayan bir erkeğin evine gidip geliyor ve akşamdan biraz önceye kadar onunla birlikte kalıyormuş. Benden fetva isteyen adam, "Kadının bu durumunu kocasına bildirmek câiz olur mu, yoksa bunu yapmak üzerime vâcip midir?" diye sordu. Adamın ifadesine göre, bu habis kadının bu habis erkeğe kendisini kaptırmasının sebebi, adamı bir eczanede tanımış olmasıymış. Kadın, bir keresinde ilâç almak için eczaneye gitmiş, eczacı kadını ayartmış ve nihayet kadın, önce en ufak bir ihtiyaç için, sonraları ise hiçbir ihtiyaç olmadan eczaneye gelip gitmeye başlamış.

İnanç ve ahlâk bozuldu ve ibadetler bir yana bırakıldı. İnsanların şereflerine dil uzatmak mubah hale geldi, haram olan şeyler mubah görüldü ve Rahman'a masiyette şeytana tapılır oldu. Erkeklerin ve kadınların oluşturdukları cemiyetler, bütün bu rezaletleri ve çirkinlikeri yenilik ve medeniyet adına insanlara süslü göstermektedirler. Bunların, dinden çıkma, zındıklık ve ceza kanunlarının koyduğu -batınî değil- zahirî kayıtlar dışında mutlak serbestlik propagandası yapan gazeteleri vardır. Bunları, şeytana itaatten do-

layı birisi uyardığında ve bundan kaçındırdığında "Şeytan da neymiş, şeytanın var olduğuna delil nedir?" derler. Onlara şöyle demek gerekir: Hasta bünyeleri tedavi eden doktorların hastalık yapan mikroplar konusunda bizleri uyardıkları gibi toplumun hastalıklarını tedavi eden ruh doktorları, görülen ve görülmeyen her şeyi yaratan Allah'ın emriyle şeytanın dürtmesi ve onun, fasıklığı ve isyanı süslü göstermesi konusunda bizleri uyarmaktadırlar, şimdi kalkıp bu doktorların dediklerini "Biz o mikropları görmüyoruz." bahanesiyle reddetmemiz ve kabul etmememiz ve verdikleri ilaçları ancak onların gördüklerini gördükten ve denediklerini denedikten sonra almamız akıllıca bir iş midir? Peygamberlerin Allah'ın vahyine dayanarak tebliğ yaptıkları iddialarının doğruluğuna delil yok mudur? Tabii ki vardır. Tecrübe ve deneyle sabittir ki, onlara uyanların inançları sıhhat kazanmış, ahlâkları dosdoğru hale gelmiş, amelleri salih olmuş, sağlıkları, şerefleri ve malları korunmuştur. Peygamberlerin nefsî ve rûhî hastalıkları tedavi tecrübeleri, doktorların vücut hastalıklarını tedavi tecrübelerinden daha sağlamdır. Müşahede ve deneyle sabittir ki, şeytanların varlığını inkâr eden bu materyalistler, onlardan çok daha fazla bozuk ve çok daha fazla bozguncudurlar. Ayyaş, kumarbaz, zinakâr, homoseksüel, yalancı, münafık, rüşvet yerler ve hırsızdırlar. *"Böylece Biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. (Bunlar), aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabbin dileseydi onu da yapamazlardı. Artık onları uydurdukları şeylerle başbaşa bırak. Âhirete inanmayanların kalpleri ona (yaldızlı söze) kansın, ondan hoşlansınlar ve işledikleri suçu işlemeye devam etsinler diye (böyle yaparlar)."*[29]

Bu zikri geçen gibiler hakkında bu ifade akışı içinde Yüce Allah şöyle diyor ***"(Şeytanların) dostlarına gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da yakalarını bırakmazlar."*** Âyette geçen ***"el-gayyü"*** fesat demektir. ***"el-Meddü"*** ve ***"el-imdâdu"***, bir şeyde kendi cinsinden ziyadeliğe gitmek, demektir. Kıraat imamlarından Nâfi', *"yemüddûnehum"* kelimesini, *"imdâd"* kökünden *"yümiddûnehüm"* şeklinde okurken cumhur ise, *"yemüddûnehum"* şeklinde okumuştur. Aynı kelime şaz kıraat olarak "işteşlik" kipiyle *"yümâddunehum"* şeklinde de okunmuştur. *"el-Med"* kökü Kur'ân'da "yaratma" ve "tekvin" manasında kullanılır. *"Ve hüvellezî medde'l-arza/Yeri döşeyen...O'dur."*[30], *"elem tere keyfe medde'z-zılle/Rabbinin gölgeyi nasıl uzattı-*

29. En'âm, 6/112, 113.
30. Ra'd, 13/3.

ğını görmedin mi?"[31], *"Ve'l-bahra yemüddühû min seb'ati ebhurin/deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkep olsa)"*[32] âyetleri buna birer örnektir. Bu kök, "yaratma" ve "tekvin" yanında kınanan ve zararlı olan hususlarda insanların yardımına koşma manasında da kullanılır. *"Kul men kâne fi'd-dalâleti felyemdüd lehû'r-rahmânu meddâ/De ki: Kim sapıklıkta ise, çok merhametli olan Allah ona mühlet versin!"*[33], *"Nemüddü lehû mine'l-azâbi meddâ/azabını uzattıkça uzatacağız."*[34], *"yemddühüm fî tağyânihim ya'mehûn/azgınlıklarında onlara fırsat verir, bu yüzden onlar bir müddet başıboş dolaşırlar."*[35] âyetleri bu kullanıma örnektir. *"İmdâd"* kipine gelince, bu kip övülen ve faydalı olan şeylerde yardım etmek manasında kullanılar. şu âyetler de bu kullanıma örnektir: *"Emmeddeküm bi en'âmin ve benîn/size davarlar, oğullar, bağlar, pınarlar ihsan eden (Allah'a karşı gelmek) ten sakının."*[36], *"Ve emdednâküm bi emvâlin ve benîn ve cealnâküm eksere nefîrâ / Servet ve oğullarla gücünüzü arttırdık; sayınızı daha da çoğalttık."*[37], *"Küllen nümiddü hâulâi ve hâulâi min atâi Rabbik/ Hepsine, onlara da bunlara da (dünyayı isteyenlere de âhireti isteyenlere de) Rabninin ihsanından (istediklerini) veririz."*[38]

Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber'e ve müminlere kalplerine sebat vermek için meleklerle destek verilmesi, *"imdât"* kalıbının faydalı olan hususlarda yardım etmek manasına dahildir. Nâfi'in buradaki kıraat tarzı, *"yümddûnehüm fi'l-gayy"* (*azgınlıkta yardım etmek*) onlarla alay manasında yorumlanmıştır.

"el-İksâr" kökü ise kusur etmek manasınadır. *"Aksara ani'l-emri"* demek, bir işi yapmağa kadir olduğu halde terk etti ve yapmaktan vazgeçti, demektir.

Buna göre âyetin öncesiyle birlikte manası şöyle olur:

"Müttaki olan müminlerin özellikleri şudur: Onlara, câhilleri taklit etme, onlarla birlikte kendini kaptırma ve bunun dışında başka masiyetlere ve fesada sevk etmek için şeytanın dürtmesi gelecek olursa, onlar (Allah'ı) hatırlarlar, görürler, kaçınır ve kurtulurlar. Eğer ufak tefek günah işlerlerse

31. Furkân, 25/45.
32. Lokman, 31/27.
33. Meryem, 19/75.
34. Meryem, 19/79.
35. Bakara, 2/15.
36. Şuarâ, 26/133.
37. İsrâ, 17/6.
38. İsrâ, 17/20.

tövbe ederler ve (Allah'a) dönerler. Onların şeytan kardeşleri olan takva sahibi olmayan cahillere gelince, şeytanlar bunların hevâ ve heveslerine hâkim olurlar, onlara azgınlıklarında ve fesatlarında yardım ederler, çünkü onlar, ruhlarında kötülüğe, batıla ve yeryüzünde fesada eğilim olduğunu hissettikleri zaman Allah'ı anmazlar, şeytanın dürtmesinden ve vesvesesinden Allah'a sığınmazlar, ki görsünler ve sakınsınlar! Ya Allah'a iman etmediklerinden ya da insan cinden şeytanları olup, kendisine vesvese verdiğine ve kötülüğe teşvik ettiğine iman etmemelerindendir. Bundan sonra şeytanlar, onların yakalarını bırakmazlar ve onları azdırmaktan ve fesada düşürmekten kaçınmazlar. Dolayısıyla onlar ruhû bir engelden ve kalbî bir öğütçüden yoksun oldukları için ısrarla kötülük ve fesat işlerler."

Yaptığımız bu tefsir, *"ihvânuhum"* kelimesindeki zamirin *"şeytan"* kelimesinin çoğul olarak kullanıldığı yaklaşımana göredir. Çünkü "şeytan"dan maksat, -daha önce geçtiği üzere- bir şahıs değil, cinstir. Bu da Arapça'ya uygun bir kullanımdır. *"İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâguttur."*[39] âyetindeki kullanım da bu kabildendir. Âyetteki zamirin *"câhilîn"* (*cahiller*) yerine kullanıldığını söyleyenler de olmuştur. Buna göre mana, o cahil insanların kardeşleri olan şeytanları, onlara azgınlık ve fesatlarında yardımcı oluyorlar. Böylece onlar, -bundan önceki âyetin tefsirinde açıkladığımız üzere- bu hususta cin şeytanların yardımcıları oluyorlar.

وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِم بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِن رَّبِّي هَٰذَا بَصَائِرُ مِن رَّبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿203﴾

203- Onlara bir mucize getirmediğin zaman, (ötekiler gibi) "Onu da derleyip getirseydin ya!" derler. De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana uyarım. Bu (Kur'ân), Rabbinizden gelen basîretlerdir İnanan bir kavim için hidayet ve rahmettir.

Âyette geçen ***"el-ictibâ"*** kökü, "iftiâl" kalıbından olup, "el-cibâye" den özel bir toplama şeklidir. Bu kök "cebâ'l-âmilu yecbîhi" ve "cebâhu yecbûhu" şek-

39. Bakara, 2/257.

linde kullanılır. Manası; vergi memuru, toplumun beytülmâlına bakan sultan adına vergi topladı, demektir. *"İctebâ"* ise vergiyi kendi nefsi için tahsil etti, ya da toplum adına teslim aldı, demektir. *Keşşâf*'ta bu kelime şöyle açıklanmaktadır:

"'İctebâ'ş-şey'e' demek 'cebâ'ş-şey'e li nefsihî' demektir ki, manası -ictemeahû ifadesinde olduğu gibi- onu kendisi için derleyip topladı, demektir. Ya da, 'cebâ ileyhi f'ectebâhu' denilir, ki bunun manası da onu aldı, demektir. Bu kalıp, 'celeytû ileyhi'l-arûse f'ectelâhu' gibidir."[40]

Bu âyette geçen ***"âyet"*** kelimesi, İbn Abbas'tan rivayet olunduğu üzere Kur'ân âyetidir, ya da Mücâhid ve Katâde'den rivayet olunduğu üzere müşrikler tarafından göstermesi teklif edilen "mucize" manasına gelir.

Buna göre ***"âyet"***'in manası şudur: Ey Peygamber! Sen onlara -vahyin gelişi bir süre gecikmesi suretiyle- herhangi bir Kur'ân âyeti getirmediğin zaman kendi yanından onun nazmını ve telifini sen yapsaydın ya! Veya onların sana getirmeni teklif ettikleri mucizeyi getirmediğin zaman, Allah sana bunu getirme imkânı vermek suretiyle onu senin için derleyip toparlasa ve sen de alıp bizim için ortaya çıkarsaydın ya! derler. ***"De ki: Ben ancak Rabbimden bana vahyolunana uyarım."*** Ben, kendi ilmim ve belâgatimle Kur'ân âyetlerinden hiçbirini icad edemem ve derleyip toparlayamam. Tam aksine ben, tıpkı sizin diğer insanların ve cinlerin, Kur'ân'ın benzerini getirmekten âciz oldukları gibi onun benzerini getirmekten âcizim. *"Onlara âyetlerimiz apaçık deliller olarak kendilerine okunduğu zaman, (öldükten sonra) bize kavuşmayı ummayanlar: 'Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir!' dediler. de ki: 'O'nu kendiliğimden değiştirmem, benim açımdan bu, olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam.'"*[41] âyeti bu âyetle aynı manaya gelir. Ya da âyetin manası şöyledir: Ben kevnî mucize icad etmeye kâdir olmadığım gibi, bunu talep ederek Allah'ın önüne de geçemem. Ben, sadece Rabbimden bana vahyolunana tabi olurum. O'nun bana vahyettiği, kendi adına tebliğci kılarak bana olan bir ihsanıdır. Bana düşen apaçık tebliğden başkası değildir. ***"Bu (Kur'ân), Rabbinizden gelen basîretlerdir."*** Allah'ın bana vahyettiği bu Kur'ân, Rabbinizden gelen basîretler ve tartışmaları sona erdiren delillerdir. Bunların üzerinde düşünen ve kavrayan kimse, bunların delâlet ettiği hak sayesinde aklî basîret sahibi olur. Çünkü

---

40. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 139.
41. Yûnus, 10/15.

bu âyetler, sizin talep ettiğiniz kevnî mucizelerden çok daha fazla delâlet sahibidir. Çünkü onlar, hakka direkt olarak delâlet eder. En'âm Sûresi'nde *"(Doğrusu) size Rabbinizden basiretler gelmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendisine, kim de kör olursa zararı kendinedir"*[42] âyetinin tefsiri daha önce geçmişti. Daha fazla bilgi almak isteyen oraya bakabilir.

"İnanan bir kavim için hidayet ve rahmettir." Yani bu Kur'ân, hakka ve doğru yola ileten kâmil bir hidayet ve kendisine iman edenler için dünyada ve âhirette rahmettir. Nitekim Yüce Allah, En'âm Sûresi'nde şöyle der: *"İşte bu (Kur'ân), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Ona uyun ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin. 'Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere ve Hıristiyanlara) indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik.' demeyesiniz diye, yahut, 'Bize de kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk.' demeyesesiniz diye (Kur'ân'ı indirdik). İşte size de Rabbinizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi. Allah'ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenden daha zalim kim olabilir? Âyetlerimizden alıkoyanları, alıkoymalarından ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız.* "[43]

Bazı müfessirlere göre âyetin sonundaki ***"li kavmin yü'minûn/inanan bir kavim için"*** ifadesi, zikredilen üç değerle (basîret, hidayet ve rahmet) ilgilidir. Bazılarına göre ise hidayet ve rahmetle ilgilidir. Çünkü aklı başında olan bir kimse, basîret üzerinde derinden derine düşünür ve iman eder.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿204﴾ وَاذْكُر رَّبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُن مِّنَ الْغَافِلِينَ ﴿205﴾ إِنَّ الَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدُونَ ﴿206﴾

204- Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.

42. En'âm, 6/104.
43. En'âm, 6/155- 157.

205- **Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an. Gafillerden olma.**

206- **Kuşkusuz Rabbinin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler.**

Bu âyetler, Kur'ân sayesinde rahmete ermeye ve şeytanın kışkırtmasından korunmaya ulaştıran yolu göstermektedir. Bu yol, okunduğunda Kur'ân'ı dinlemek ve okunduğu sürece susmaktır. Kur'ân'ın kullandığı ***"el-istimâ'"* (*dinleme*)** kökü, "es-sem'" (işitme) kökünden daha beliğdir. Çünkü *"el-istimâ'"* (*dinleme*) kasıt ve niyyetle, duyduğu sözü kavramak için ona yöneltmekle olur. *"Sem'"* (*işitme*) ise, kasıtsız bile olsa meydana gelen işitme hadisesidir. ***"el-İnsât"*** ise dinlemek için susmak demektir. Gayesi, kişinin -başka bir şeyle meşgul olup da- okunan bütün âyetleri kavramayı kaçırmamasıdır. Dinleyen ve susan kimse, anlamaya ve düşünüp taşınmaya ehil olan kimsedir. Merhamet olunması umulan kimse de böyle bir kimsedir. Âyet-i kerîme, okunduğunda Kur'ân'ı dinleme ve susmanın vâcib olduğunu göstermektedir. Bazılarına göre bu vücûbiyet -kıraat, ister namazda isterse namaz dışında olsun- mutlaktır. Bu mutlaklık görüşü, Hasan-ı Basrî'den rivayet olunmaktadır. Cumhura göre vâciplik, Hz. Peygamber'in sağlığında kendi kıraatına, kendinden sonra da namazdaki kıraatlara ve hutbeye mahsustur. Bazıları, bu âyetin cuma hutbesi hakkında nazil olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu yaklaşım yanlıştır. Çünkü âyet Mekkî'dir. Cuma namazı ise hicretten sonra farz kılınmıştır. Bazılarına göre ise âyetteki emir, vücupluk değil mendupluk ifade eder. Fakat rivayet olunduğuna göre sahâbîler namazda konuşuyorlardı, işte bunun üzerine bu âyetin inmesiyle birlikte namazda konuşmak haram kılındı.

Kur'an'ı Dinleme, Kur'an Eğitimi ve Hz. Ebû Bekir Mescidi

İbnü'l-Münzir, namaz ve hutbe dışında Kur'ân'ı dinlemenin ve susmanın vâcip olmadığı hususunda icma olduğunu nakleder. Bu görüşün düşünce tarzı şudur: Kur'ân okuyan bir kimseyi dinlemeyi ve okurken susmayı vâcip kılmakta buyük bir meşakkat vardır. Çünkü bu, ilimle meşgul olanın ilmini, hüküm vermekle meşgul olanın hükmünü, alış-veriş yapmakta olanın pazarlığını, sözleşmesini ve her meşgul olanın meşguliyetini bir yana bırakmasını gerektirir. Hz. Peygamber'in kıraatına gelecek olursak, O'nun kıraatının

bazısı Kur'ân'ı tebliğ, bazısı ise vaaz ve irşattı. Dolayısıyla Hz. Peygamber'i Kur'ân okurken duyan Müslümanların dinlemekten yüz çevirmesi veya kafasını meşgul eden şeyi konuşması ya da başkasını dinlemekten alıkoyması câiz değildi. Bu durum, namaz kılanın imamıyla ve hutbe okuyanın hatibiyle arasında da aynen geçerlidir. Çünkü dinleme, namazın konusudur ve namazda vâcip olan bir husustur. Bundan dolayı âyetten cehrî namazlarda imamın arkasında kıraatta bulunulmasının imkânsız olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Bazıları ise -sahih hadislerde Fâtihâsız namaz kılmanın câiz olmadığı hükmü yer aldığı için- her iki nassı (âyeti ve hadisi) birlikte çalıştırmak (i'mâl etmek) için bu hükümden Fâtihâ Sûresi'ni okumayı istisna etmişlerdir. Sünnette imamın cemaatin Fâtihâ Sûresi'ni okuyacağı kadar bir süre susması şeklinde bir uygulama zikredilmektedir. Öte yandan imama uyan kişi Fâtihâ Sûresi'ni imamla birlikte veya ondan sonra âyet âyet okuduğunda Kur'ân'ı dinlemiyor ve susmuyor sayılmaz. Biz, birinci cüzde Fâtihâ'nın tefsirini tamamlayan açıklamalarımızda -başkası gibi- imama uyan kimsenin Fâtihâ Sûresi'ni okuması meselesinde gerçeği açıklamıştık.

Dinleme ve susma konusunun uzantılarından birisi olarak şunu ekleyelim: Kıraatta bulunan kimseden bir başka kıraatta bulunanı dinlemek için kıraatını bırakması istenemez. Tam aksine dinlemek isteyen bu iki meseleden kendisi için daha hayırlı gördüğünü tercih eder. Bazı insanlar kendi okumasıyla huşû duyar, bazıları ise başkasından dinlemekle huşuya kapılır. Ya da, bazı kimselerin kıraatından etkilenmezken bazılarınınkinden etkilenir. Bir yerde birden çok kıraatta bulunanlar varsa, orada bulunanlardan herkes kendisine en yakın olanı veya kıraatını kendi nefsinde en etkili gördüğü kişiyi dinler. Mısır'da mâtemler veya başka yerler gibi Kur'ân okunan mahfillerde halkın Kur'ân dinlemeyi bırakıp çeşitli hadislerle meşgul olması şeklindeki âdetleri, çok çok çirkindir. Hele kişi Kur'ân okuyana yakınsa bu çirkinlik zirveye çıkar. Kur'ân'ı kasten dinlememeye gelince, bu Kur'ân'a iman eden bir kimsenin hemen hemen yapmayacağı bir husustur. Sesini Kur'ân okuyan kimsenin sesinden kasten daha fazla yükseltmek de böyledir. Yüce Allah, müminleri Peygamber'e (s) karşı nasıl davranacakları hususunda *"Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın; yoksa siz*

farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir."[44] âyetiyle terbiye ettiğine göre, onların seslerini Kur'ân okuyan kimsenin sesinden daha fazla çıkarmaları hayli hayli yasak olur. Allah Teâlâ'ya karşı olan edep, Hz. Peygamber'in sözüne karşı olan edepten zorunlu olarak daha üstündür. Sahâbîler ve onların dışında Arapların fasih konuşanları, Kur'ân'ı duymayı "Allah'tan duydum, şöyle şöyle buyuruyor." diye ifade ederlerdi. Bir kimsenin, kendisini dinlemeyenlere Kur'ân okuması câiz değildir. Kur'ân okuyacağı mecliste dinleyen ve susanlar çoksa ve bazıları da kural dışı olarak yanındaki arkadaşıyla okuyanı ve dinleyenleri rahatsız etmeyecek derecede fısıltı halinde konuşmaktaysalar, bu durumda iş kolaydır, kıraatı terk etmek gerekmez ve bu durum, dinlemeye mani bir husus değildir.

Kur'ân'a iman eden her müminin onu okumaya ne kadar düşkünse okunduğunda dinlemeye de o kadar düşkün olması ve tilâvet olunduğu yerde edebini takınması gerekir. Kur'ân okuyan için bu edebin esası, onun inancına veya insanların örfüne göre gerek kendisinde, gerek başkasında ve gerekse okunmak için seçilen mekânda edebe aykırı sayılacabilecek bir hususun olmamasıdır. Fıkıh bilginleri, bu hususta bir takım âdâbtan ve ahkâmdan söz etmişlerdir ki bunların bazıları inanca ve örfe göre değişiklik gösterebilir. Fukaha, her durumda yani ayakta, otururken, yatarken, yürürken ve otururken Kur'ân okunabileceğini açıkça dile getirmişlerdir. Dolayısıyla yolda Kur'ân okumak mekruh olmadığı gibi, abdestsiz olarak, bedeninde ve elbisesinde necaset olduğu halde de mekruh değildir. Fakat hades yaparken (büyük ve küçük tuvaletini yaparken) kıraatını keser. Kur'ân okumak için abdest almak müstehaptır. Özellikle mushaftan yüzünden okuyacaksa... Cenazeyle birlikte açıktan açığa okumak mekruhtur, çünkü bu bid'attır. Pis yerlere oturmak suretiyle Kur'ân okumak da mekruhtur. Kur'ân okurken pis bir yerden geçen kimseden kıraatını bırakması istenmez. Bazı mubah olmayan eğlence yerlerinde oturmak zorunda kalan kimse de böyledir, gizliden gizliye Kur'ân okuması mekruh değildir. Fukaha, bir kimsenin kendi evinde -eşinin, namaz tesettürüyle tesettürlü olmadığı halde- Kur'ân okumasının mekruh olmadığını söylemiştir.

Kur'ân'ın yapmacığa kaçmadan tesirli ve huşû doğuracak nağmelerle ve tane tane okunması müstehaptır. Merfû olarak rivayet olunan bir

44. Hucurât, 49/2.

Ebû Hüreyre hadisinde Peygamberimiz (s) şöyle buyurmaktadır: *"Allah, Peygamber'e Kur'ân'ı güzel sesle teganni (sesini güzelleştirme) etmesi karşılığı kadar hiçbir şey için mukâfat vermemiştir."*[45] Bir başkası *"Kur'ân'ı cehren okuması kadar hiçbir şey için mükâfat vermemiştir."* ibaresini eklemiştir. Bu hadisi Buhârî-Müslim rivayet etmişlerdir. Hadiste geçen *"ezine"* dinledi veya duydu manasına gelir. Bu fiilin mastarı, "ezen" şeklinde gelir. İmam Ahmed, İbn Mâce, *Sahîh*'inde İbn Hibbân, Hâkim ve Beyhakî, Fudale b. Abîd'den merfû olarak rivayet ediyorlar: Peygamberimiz (s), *"Sesi güzel câriyenin efendisi nasıl iyice dinliyorsa, güzel sesle Kur'ân'ı açıktan okuyan adamın sesini Allah daha iyi dinler."* der.[46] Hadiste geçen *"el-kunye"* şarkıcı câriye demektir. Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den merfû olarak rivayet ettiği bir diğer hadise göre Peygamberimiz (s) şöyle der: *"Kur'ân'la teganni etmeyen (yani Kur'ân okurken sesini güzelleştirmeyen) bizden değildir."*[47] Kur'ân okurken ağlamak, hüşû içinde okumak müstehaptır. Bunu yapamıyorsa o zaman ağlar ve huşû duyar gibi yapmalıdır. Kıraata başlamadan önce *"eûzü"*yü okumalıdır. Okuma esnasında âyetlerine manalarına göre Allah'a dua etmelidir. Rahmetten söz edilirken rahmet istemek, azab âyetlerini okurken Allah'a sığınmak gibi... Enes (r) ev halkını hanımını ve çocuğunu toplar, Kur'ân'ı hatmederdi. Bilginler, Enes'e uymayı müstahap görmüşlerdir.

Bil ki dinin kuvvetlenmesi, imanın ve yakînin kemâle ermesi, ancak Kur'ân'ı çok çok okumakla ve yoluna girmek, emrine ve yasağına göre amel etmek niyyetiyle üzerinde tefekkür ederek onu dinlemekle mümkün olur. Doğru olan şudur: İtaat imanı, ancak Kur'ân üzerinde derinden derine düşünmekle artar, güçlenir, gelişir ve -salih ameller işlemek, masiyetleri ve fasadı terketmek gibi- sonuçlarını, ancak bu durumda verir. Onun üzerinde tefekkürün terkedildiği oranda da söz konusu iman eksilir ve zayıflar. Arapların çoğu, Kur'ân'ı dinlemek ve anlamakla iman ettiler. Ülkeleri fethetmeleri, şehirler kurmaları, bayındırlık alanlarının genişlemesi ve hükümranlıklarının büyümesi hep, Kur'ân'ın hidayetinin etkisiyle olmuştur. Mekke önderlerinden inatçı ve inkârcıların Hz. Peygamber'le olan mücadeleleri ve Rabbinin davetini tebliğden kendisini alıkoymaları, ancak ve ancak Kur'ân'ı okumasına engel olmak suretiyle olmuştur. *"İnkâr edenler, bu*

45. Buhârî, *Fadâilü'l-Kur'ân*, 19, Müslim, *Müsâfirîn*, 233, 234.
46. İbn Mâce, *İkame*, 176.
47. Buhârî, *Tevhid*, 44.

Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Umulur ki bastırırsınız, dediler."[48] Orta çağdan bu yana İslâm'ın zaafa uğramasının ve topraklarının ekserisinin elinden çıkmasının sebebi, Kur'ân üzerinde tefekkürün terkedilmesinden ve O'nun bereketlenmek amacıyla veya bedenî hastalıkların tedavisi için yapılan muska ve büyü kabilinden kılınmasından başkası değildir. Dinin direği olan namazın bütün faydası, tefekkür ve huşu ile birlikte Kur'ân okumaktan ibarettir. Bu iki unsur namazda eksik olduğunda o namaz faydası az bir âdet ve alışkanlık haline gelir. Buna delâlet eden âyet çoktur. Bunların bir kısmı tefsiri yapılırken geçti. Bu âyetlerden bir kısmını buraya almak gereksiz bir uzatma olacaktır.

Ben bu konuyu Hz. Âişe'nin hicret hakkındaki uzun hadisinin baş tarafını vermekle noktalamak istiyorum. Hadis, Buhârî'nin rivayeti olup, Kur'ân'ı dinlemenin Arap müşriklerine olan etkisine delil teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe'den rivayet olunuyor: Ben, anne-babamı hep dine inanır gördüm. Rasûlullah'ın (s) sabah-akşam bize uğramadığı hiçbir günümüz olmazdı. Müslümanlar Mekke'de müşriklerin baskılarına uğrayınca Ebû Bekir, Habeş diyarına hicret etmek üzere yola çıktı. Berke'l-ğımâd'a varınca karşısına oranın efendisi İbn Dağinne[49] çıktı. "Ey Ebû Bekir! Nereye gidiyorsun?" diye sordu. Ebû Bekir, "Kavmim beni yurdumdan çıkardı. Yeryüzünde gezip dolaşıp Rabbime ibadet etmek istiyorum." dedi. İbn Dağinne, "Ey Ebû Bekir! Senin gibi birisi ne yurdundan çıkar ve ne de çıkarılır. Çünkü sen fakiri giydirir, akrabayı gözetir, zayıfı himaye eder, misafiri ağırlar, haktan gelen musibetlere karşı yardım edersin. Ben senin komşunum. Dön ve kendi beldende Rabbine ibadet et." dedi. Bunun üzerine geri döndü, İbn Dağinne de kendisiyle birlikteydi. İbn Dağinne akşam üzeri Kureyş'in ileri gelenlerini dolaştı ve "Ebû Bekir gibi birisi beldesinden dışarı çıkmaz ve çıkarılamaz. Sizler yoksulu giydiren, akrabalarıyla ilişkini kesmeyen, zayıfı himaye eden, misafiri ağırlayan, haktan gelen musibetlere karşı yardım eden bir kimseyi yurdundan çıkarıyor musunuz?" dedi. Kureyş, İbn Dağinne'nin *"emanı"*nı (*civâr*) inkâr etmedi. İbn Dağinne'ye "Ebû Bekir'e git.

48. Fussilet, 41/26.
49. Hz. Âişe'nin Müslümanların ibtilâsı derken kastı, müşriklerin İslâm'dan dönmeleri için Müslümanlara kuvvet ve zorbalıkla baskı yapmalarıdır. "Dagınne" kelimesini muhaddisler "Dağin" ve "Dağinne" şeklinde okuyorlar. Dilciler ise "Duğunne" şeklinde telâffuz ediyorlar.

Rabbine kendi evinde ibadet etsin. Namazını evinin içinde kılsın. Dilediğini okusun. Bizleri bununla rahatsız etmesin. Bunları açıktan açığa yapmasın. Bizler, kadınlarımızın ve çocuklarımızın kendilerini buna kaptırmasından korkuyoruz." dediler. İbn Dağinne, bu isteği Ebû Bekir'e bildirdi. Böylece Ebû Bekir, kendi evinin içinde Rabbine ibadet etmeye devam etti. Namazını açıktan açığa kılmıyordu. Evinden başka bir yerde Kur'ân okumuyordu. Sonra Ebû Bekir'in aklına yeni bir fikir geldi ve evinin avlusunda bir mescit kurdu. Namazını burada kılıyor ve Kur'ân okuyordu. Müşrik kadınları ve çocukları buraya dolup taşıyorlardı.[50] Kadınlar ve çocukları, Ebû Bekir'i (r) beğeniyorlar ve gözlerini ona dikiyorlardı. Hz. Ebû Bekir, Kur'ân okurken çok ağlayan ve göz yaşlarına hâkim olamayan bir kimseydi. Bu durum, Kureyş'in ileri gelenlerini korkuttu ve İbn Dağinne'ye haber gönderdiler. İbn Dağinne gelince kendisine "Biz Ebû Bekir'e senin emanında Rabbine evinde ibadet etmesi şartıyla eman verdik. O, bu sınırı aştı ve evinin avlusunda bir mescit bina etti. Açıktan açığa namaz kılmaya ve Kur'ân okumaya başladı. Bizler kadınlarımızın ve çocuklarımızın kendilerini kaptırmalarından korktuk. Bunu yapmamasını söyle. Eğer Rabbine evinin içinde ibadet etmeye razı olursa ne âlâ! Eğer olmaz ve açıktan açığa yapmaya kalkarsa, verdiğin emanı sana geri vermesini iste. Bizler sana verdiğimiz sözden dönmeyi çirkin gördük. Fakat Ebû Bekir'in açıktan açığa namaz kılmasını ve Kur'ân okumasını kabul etmiyoruz." dediler. Hz.Âişe şöyle devam ediyor: İbn Dağinne Ebû Bekir'e geldi. Ebû Bekir, "Seninle nasıl sözleştiğimizi biliyorsun. Ya sözleşmemize uyarsın, ya da emanımı bana geri verirsin. Ben Arapların, bir adam için verdiğim sözü bozduğumu duymalarını istemem." dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, "Ben emanını sana geri veriyor ve Allah'ın emanını istiyorum." dedi.[51]

Şeytanın kışkırtmasından korunma bağlamında Kur'ân tilâvetini dinleme ve susma emrinin ardından Allah Teâlâ bizlere Kur'ân'ın tilâvetini, üzerinde

---

50. Hadiste geçen *"yetekazzafu"* fiili, bir başka rivayette *"yetekassafu"* şeklindedir. Söylenmek istenen; izdiham meydana getiriyorlar ve her bir fert diğerini kalabalıktan dışarı atarcasına birbirlerinin üstüne düşüyorlardı, demektir. Bu kökten türeme "tegâzüfü'r-rikâb" demek, yolcuların birbirleriyle atışması demektir. "Bu rivayetin hiçbir faydası yoktur."diyen hata etmiştir. Burada "el-kazf", "el-kasf"tan daha belirgindir. Kelimenin ifade ettiği mana, yolcuların âdetâ birbirlerini sıkıştırmasıdır. *el-Esâs*'ta "tekassafa'l-kavmu" tabirinin topluluk husumet veya tehdidde direndiler ve inat ettiler, demek olduğu ifade edilmektedir.

51. Buhârî, *Kefâle*, 4.

tefekkürü ve başka şeyleri de kapsayan genel zikri emretti. Çünkü Allah'ın zikrinden her bir çeşidinin nefsi koruma ve arındırma fonksiyonu vardır. Yüce Allah şöyle buyuruyor:

"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini an." İbn Cerîr der ki bu âyetteki ***"zikir"*** emri, Kur'ân'ı dinleyen kimseye yöneliktir. Yüce Allah, duyduğu âyet üzerinde kendi nefsinde tefekkür etmesini emretmektedir. Atıyye el-Avfî der ki: Buradaki *"zikir"*den maksat, duadır. Cumhura göre bu emir, -daha önce geçtiği üzere- geneldir, buradaki hitap, Hz. Peygamber'e ve O'na tabi olanlaradır. Âyette geçen ***"et-tadarru'"*** kelimesi, insanın zelil oluşunu, zaafını ve boyun eğmesini çok çok ve büyük bir özenle izhar etmek demektir. ***"el-Hufye"*** korku ve huşû duyma halidir. Buna göre mana, seni yaratan ve nimetleriyle yetiştiren Rabbini kendi nefsinde an. İsimlerinin, sıfatlarının, âyetlerinin, nimetlerinin, sana olan ihsanının, senin kendisine olan ihtiyacının ne demek olduğunu kafanda canlandırarak, kendisinden korkup, nimetlerini umarak an. Rabbini nefsinde zikrederek yüksek sesten daha aşağı, gizli ve alçak sesten biraz yukarı bir tonda, dahası orta bir zikirle dilinle de an. Nitekim Yüce Allah, İsrâ Sûresi'nin son kısmında bu hususu şöyle ifade buyurur: *"Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut."*[52] Dille zikrin faydası ancak kalben de zikirle meydana gelir. Kalben zikir, sözün manalarını gözetmektir. Nice vird sahibi kimseler vardır ki ellerinde tesbih Allah'ı yüzlerce veya binlerce kez zikrederler. Ama bu zikirleri, Allah'ı bilme ve O'nun gözettiği duygusunu vermez. Tam aksine bunların zikirleri, diğer âdetlerine benzeyen bir âdet ve alışkanlıktır ve diğerleri gibi şer'ân bir münkerdir. Bunun sebebi çektikleri zikrin sırf lisanen yapılmış bir zikir olması ve kalplerinin bundan hiçbir nasibinin olmamasıdır. Sadece içten yapılan zikir daima fayda verir, ama sadece lisanla yapılan zikir, nadiren fayda verir, bazı durumlarda ise günah bile olur. Bunun en mükemmeli, lisanla kalbin zikrini bir arada yapmaktır.

Allah Teâlâ, zikrin ve zikredenlerin sıfatlarını açıkladıktan sonra şimdi de vaktini açıklıyor ve ***"bi'l-guduvvi ve'l-âsâl/sabah akşam"*** diyor. *"el-Guduv"* -tıpkı "alâ-ya'lû-uluvven" fiilinde olduğu gibi- "ğadâ-yağdû" fiilinin mastarıdır. Bu fiilin manası, ğudve zamanı gitti, demektir. *"Gudve"*, tan yerinin

52. İsrâ, 17/110.

ağarmasından güneşin doğduğu zamana kadar olan vakit demektir. Sonra bu kelimenin sözlük anlamında genişlemeye gidilmiş ve mutlak olarak gitme manasına kullanılır olmuştur. Bu fiilin mukabili ise "revâh"tır ki manası dönmektir. *"Guduvvuhâ şehrun ve revâhuhâ şehrun / Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'a (O'nun emrine) verdik."*[53] âyeti de bu kabildendir. "el-Âsâl" kelimesi, "asîl" kelimesinin çoğulu olup, ikindiden güneşin battığı zamana kadar olan zaman aralığının adıdır. Bu âyet, Ahzâb sûresindeki: *"Ey inanalar! Allah'ı çokça zikredin. Ve O'nu sabah-akşim tesbih edin."*[54] âyeti, İnsân Sûresi'ndeki, *"Sabah akşam Rabbinin ismini yâdet."*[55] âyeti ve Âl-i İmrân Sûresi'ndeki *"Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et."*[56] âyetidir. Bu iki vaktin zikredilmesinin sebebi, bunların, bir günün iki ucu olmasındandır. Gününe Allah'ı zikrederek başlayıp, yine onunla bitiren kimse, tabii ki Allah'ı gözetmesini hisseder ve O'nu unutmaz. Bu iki vakitte yapılan zikrin en önemlisi, sabah ve akşam namazıdır. Çünkü bu iki vakitte, gece ve gündüz melekleri hazır bulunurlar ve -sahih bir hadiste varid olduğu üzere- kulu ne halde gördüklerine Allah katında şehâdet ederler.

Diğer vakitlerde de Allah'ı zikirden sakın ***"Gafillerden olma."*** Sabah-akşam arası zikrin azlığına müsamaha edilmesinin sebebi, bu zamanın geçim için çalışma vakti olmasındandır. Allah'ı zikirden gafil olan kimsenin kalbi hastalanır, imanı zayıflar ve şeytan kendisini alteder ve böylece kendisine nefsini unutturur. Şaire bravo! Ne güzel söylemiş:

إذا مرضنا تداوينا بذكركم ونترك الذكر أحياناً فننتكس

"Hastalandığımızda tedavi oluruz zikrinizden,
Terkederiz zikri bazen, alt-üst oluruz bu yüzden."

Bunun ardından Yüce Allah, bu emri ve nehyi insan için en iyi örnek olan bir ifadeyle pekiştirdi. Söz konusu ifade, Rahman'ın meleklerine benzeme ve onlarla ortak olmadır. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle dedi: ***"Kuşkusuz Rabbinin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler."*** Allah'ın kendisine yakın olan ve kendi katında olan melekleri; yani bu melekler, Arş'ı

53. Sebe', 34/12.
54. Ahzâb, 33/41, 42.
55. İnsan, 76/25.
56. Âl-i İmrân, 3/41.

taşıyan, Arş'ın etrafında dönen ve Allah'ın bu şerefli katında olmaya layık gördüğü ve ancak kendisinin bildiği melekler gibi meleklerdir. Bu melekler, mahlukatın yanında bulunmakla görevli, onların bulut, yağmur, rüzgâr, cennnet ve cehennem gibi nizamını idare etmeye memur olan meleklerden daha üstündürler. İşte bu Yüce Allah'a yakın ve katında yüce olan melekler, -içlerinden bazılarının Allah'a secde etmeyi tahammül edilemez bir düşüklük ve alçaklık kabul ettiği- şu müşriklerin kibirlendikleri gibi, O'na kulluk etmekten kibirlenmezler. ***"O'nu tesbih eder."*** Yani O'nu azametine, kibriyasına, celâline ve cemâline layık olmayan denginin, ortağının, destekçisinin, yaratma ve idare etmede yardımcısının olmasından tenzih ederler. Kendisinden başkasını kendisine denk kabul eden, Allah'ı sevdikleri gibi onları da seven ve Allah'ın yanında kendilerine de kulluk edenler gibi yapmazlar. ***"Ve yalnız O'na secde ederler."*** Yani sadece O'na namaz kılıp secde ederler. Hiçbir kimseyi O'na ortak kılmazlar. O halde her mümin, Allah'ın seçkin meleklerini ve katında kendisine yakın olanların en yakınlarını örnek almaları gerekir.

Allah Teâlâ, müşrikleri mecbur etmek ve yüce meleklere uymak için bu âyetin okunması ve dinlenmesi durumunda bizlere secde yükümlülüğü getirdi. Genelde aynı manada olan başka secde âyetleri vardır. Bu âyet, mushaftaki sıralama itibarıyla ilk secde âyetidir. Allah'tan bizleri kendisini zikredenlerin, nimetlerine şükredenlerin, hamdederek tesbih edenlerin, -diğer mahlukatına değil- sadece kendisine secde edenlerin en hayırlılarından kılmasını ve Kitab'ının tefsirini tamamlamaya muvaffak buyurmasını dileriz. Çünkü O, herşeye kadirdir.

Â'raf Sûresi'nin Özeti

Â'raf Sûresi'nin özetini altı bölüm altında toparlayabiliriz:

1) İman, ibadet, teşrî', Allah'ın sıfatları ve Rablı'ğıyla ilgili durumlar itibarıyla Allah'ı tevhid.

2) Vahiy, Kitablar, Risâlet ve Peygamberler.

3) Âhiret, Öldükten Sonra Dirilme ve Cezâ.

4) Teşrî' Esasları ve Şeriatın Bazı Genel Kuralları.

5) Allah'ın Âyetleri, Yaratma ve Tekvin Konusundaki Kanunu (Sünnetullah).

6) Allah Teâlâ'nın İnsan Toplulukları, Uygarlık ve Çağımızda Adına Sosyoloji Bilimi Denilen Toplumların Durumlarına Dair Kanunları (Sünnetullah).

I. Bölüm

Bu bölümde iman, ibadet, teşrî', Allah'ın sıfatları ve Rablığıyla ilgili durumlar itibarıyla Allah'ı tevhid'den söz edilecektir.

Bu bölümde 12 esas söz konusudur:

1) Sadece Allah'a dua etmek, dini sadece O'na halis kılmak, ibadeti sadece O'na tahsis etmek ve bu esasın ihlal edilmesinin Allah'a şirk koşmak ve O'nu inkâr etmek demek olduğudur. Yüce Allah, sûrenin 29. âyetinde şöyle buyurmaktadır: *"Her mescitte yüzlerinizi O'na çevirin ve dini yalnız Allah'a mahsus kılarak O'na yalvarın."* Yani, dininiz hususunda dua ederken ve dua dışı başka konularda Allah'tan başkasına yönelmek gibi en ufak bir şâibe bulaşmaksızın dini Allah'a mahsus kılın. Peygamberlere, salih kimselere veya onların kabirleri gibi kendilerini hatırlatan şeylere yönelmek böylesi bir şâibedir. Bütün bunlar, -az veya çok- dini Allah'a halis kılmaya zıt olan bir şirktir. Bunlara ister şirk, ister tevessül, isterse teberrük denilsin hiç fark etmez. Yüce Allah, müşriklerin can verirken durumlarını 37. âyette şöyle açıklamaktadır: *"Sonunda elçilerimiz gelip canlarını alırken 'Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz (tanrılar) nerede?' derler. (Onlar da) 'Bizden sıvışıp gittiler.' derler. Ve kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ederler."* Allah Teâlâ, 55. âyette kendisine yalvara yakara ve gizlice dua etmemizi emretmekte ve duada sınırı aşmamızı yasak etmektedir.

56. âyette ise korkarak ve (rahmetini) umarak dua etmemizi emretmektir. Birinci âyette ihlasla dua etmenin lisanî sıfatı, ikinci âyette ise kalbî niteliği yer almaktadır.

Yüce Allah'ın peygamberlerin kavimlerine yaptıkları tebliğe dair verdiği haberler, sadece Allah'a ibadet etme ve O'ndan başkasına ibadeti terk etme emrine dair örnek âyetlerdendir. Bu da bize gösteriyor ki emredilen bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın bütün peygamberlerinin dilinde tebliğ edilen dininin esasıdır. Allah Teâlâ bize Nuh'un (a) ağzından şöyle aktarıyor: *"Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk*

edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur."[57] Bu ifadenin bir benzeri 65. âyette Peygamber'i Hûd'dan (a) naklettikleri ve kavminin de kendisine söylediği şu sözlerdir: *"Dediler ki: Sen bize tek Allah'a kulluk etmemiz ve atalarımızın tapmakta olduklarını bırakmamız için mi geldin?"*[58] Bunun bir benzeri ise 73. âyette Salih'in (a), 85. âyette de Şuayb'ın (a) ağızlarından aktardıklarıdır.

Allah'tan başkasına ibadet etmenin ve putperestçe eğilimleri ilâh edinmenin batıl olduğu, sûrenin 138-140. âyetlerde dile getirilmektedir. Bu âyetlerde İsrailoğullarının Mûsâ'dan (a) kendilerine mahsus bir takım putlara tapan bir kavimde gördükleri gibi kendilerine tanrı yapmasını istemeleri ve O'nun da kendilerine verdiği cevap aktarılmaktadır. Orada "İlâh" kelimesinin manası konusunda kelâmcıların terimlerini esas aldığı için Râzî'nin hatası da açıklanmaktadır.

2) İkinci esas, 172 ve 173. âyetlerde şirkin inkârı, müşriklere karşı hüccet ikamesi, tevhid ilkesinin ispatı ve onun fıtratın gereği olduğudur. 172. âyette Rabbın Âdem'in zürriyetinden söz alması ve onları kendilerine Rablerine olduğuna dair şâhit tutması anlatılmaktadır.

3) Üçüncü esas, dini koyanın âlemlerin Rabbi olan Allah Teâlâ olduğudur. O halde O'nun indirdiklerine tabi olmak gerekir. İnanç esasları, ibadetler, dinî anlamda helâl ve haram kılma konularında Allah'ı bırakıp da bir takım dostlara tabi olmak câiz değildir. Bu *"Rabbinizden size indirilene (Kur'ân'a) uyun. O'nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin."*[59] âyetinin hükmüdür. Zikredilen hükümleri sizlere getirmeyi üstlenecek dostlar yoktur. *"Allah'ı bırakıp bilginlerini ve rahiplerini rabler edinen."*[60] kimseler gibi olmayın. Onların bilginleri ve rahipleri kendilerine bazı şeyleri helâl, bazı şeyleri de haram sayıyorlardı. Onlar da -meşhur merfû hadisin açıkladığı üzere-bunlara tabi oluyorlardı. Ayrıca Allah'ın size verdiği sebeplerle elde edilenler dışında sizin işlerinizi üstlenecek dostlar da yoktur. İşte bu, rablık tevhidinin bizzat kendisidir. Allah'ın Rasûlüne tabi olmak buradaki yasaklığa girmez. Çünkü Allah Teâlâ, bu sûrenin 158. âyetinde ve başka âyetlerde O'na uymayı emretmekte ve vahyetmek ve vahyi beyan etmek üzere gönderdiği

---

57. Â'raf, 7/59.
58. Â'raf, 7/70.
59. Â'raf, 7/2.
60. Tevbe, 9/31.

hususlarda -Nisâ Sûresi'nde ifade edildiği üzere- O'na itaatı kendine itaatın aynısı olarak kıldı. O halde ilgili âyetin tefsirini yaparken açıkladığımız üzere Allah'tan başka hiçbir dost yoktur, tam aksine dost O'nun katından gelir.

4) Dördüncü esas, gerek teşrî' ve gerekse başka konuda Allah hakkında bilmeden konuşmanın yasaklığı esasıdır. Bu esas, Yüce Allah'ın müşriklere verdiği cevapta açıklanmaktadır. *"Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"*[61] Yüce Allah, haram kılınan şeylerin esaslarından bahsederken de şöyle buyurmaktadır: *"Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."*[62] Bu âyetin tefsirini yaparken şirk cinayetinin zararlarını açıklamıştık. Bu açıklamadan eşyada güzellik ve çirkinliğin (husün-kubuh) mutlak olarak bilinebileceğini inkâr edenlerle, dinî teşrî' meselesinde aklın hakem kılanabileceğini ileri sürenlerin hata ettikleri anlaşılmaktadır.

5) Beşinci esas, Allah'ın getirdiklerinin tümünün bizâtihî güzel olduğu ve Allah'ın çirkin olan bir şeyi emretmekten münezzeh olduğudur. Bu hüküm Yüce Allah'ın şu emrinde ifadesini bulmaktadır: *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti.' derler. De ki: Allah, kötülüğü emretmez."*[63] Bu hususta bir diğer âyet ise, *"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri...haram kılmıştır."*[64] ifadesidir. Çünkü *"fevâhiş"*, çirkinliği açık ve büyük olan şey, demektir. *"el-İsm"* ise zararlı olan şeydir. *"el-Bağy"* hak ve adalet sınırını aşmak demektir. Herhangi bir delil olmaksızın Allah'a ortak koşmak, Allah hakkında bilmediği şeyleri konuşmak, cehalettir ve Allah'ın haklarına karşı sınırı aşmaktır. Bütün bunlar aklen çirkin şeylerdir. Bazıları da somut olarak çirkindir. Allah Teâlâ'nın emrettiklerinin tümü -birtakım kimseler, bunların bazılarının güzel olduğunu fark edemeseler de- bizâtihî güzeldir. Allah'ın yasak ettiklerinin tümü de -bazı sapıklar çirkin olduğunu fark edemeseler de- bizâtihî çirkindir. Fakat insan aklı, bunu kavramakta her güzel ve çirkin olanı tam olarak ve sınırlarını belirleyerek bilmekte bağımsız değildir. Tam aksine gelenekler, örf ve âdetler, düşünce ve araştırma zaafı, aklı birçok güzellikleri ve çirkinlikleri kavramaktan alıkoyar.

---

61. Â'raf, 7/28.
62. Â'raf, 7/33.
63. Â'raf, 7/28.
64. Â'raf, 7/33.

6) Altıncı esas, Rabb'ın Arş'ı üzerine istivâ etmesi, ve yaratıklarından yüce olmasadır. Bu esas sûrenin 54. âyetinde ifadesini bulmaktadır. Bu âyetin tefsirinde Selef mezhebine göre gerçeğin nerede olduğu yer almaktadır.

7, 8) Yedinci ve sekizinci esaslar, Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ ile konuşması, Allah'ın görülmesi meselesinin açıklanmasıdır. Bu esaslar, *"Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca 'Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!' dedi. (Rabbi:) 'Sen beni asla göremezsin.'"*[65] âyetinin tefsirinde geçmektedir. Orada yaptığımız açıklamada bu iki ihtilaflı meselede ve bunlarla ilgili başka hususlarda bir başka kitapta benzerini bulamayacağın açıklama ve hüküm vardır. Rabbın tecellîsi, yaratıklarıyla kendi arasındaki perdeler (hicaplar), çeşitli suretlerde tecellisi, ruhlar, keşif, rüya, rüyada görülenler, hipnotizma, nefsin idrak edebildiği çeşitli şeyler, kâinatın, ışığın ve atomun ana maddesi, bunların bu kâinatın aslı olduklarına dair söylenenler, Yaratıcının mahiyetinin ve mahlukattan ilk yaratılanın bilinmesinin mümkün olup olmadığı meselesindeki ihtilaf, Allah'ın kelâmına dair meseleler ve bunun mertebeleri, kelâmında harf ve sesin zikredilmesi meseleleri, Allah'ın görülmesi meselesinin uzantısı olan yan meselelerdir. Orada Selef mezhebinin Kelâmcıların mezheplerine kelâm, rüyet ve Rabbın diğer sıfatları ve işleri hususundaki felsefelerine neden tercih edileceğinin izahı vardır.

9) Dokuzuncu esas *"Allah kimi hidayete erdirirse, doğru yolu bulan odur."*[66] âyetiyle *"Allah kimi saptırırsa, artık ona yol gösterecek kimse yoktur."*[67] âyetinde zikri geçen Allah'ın hidayeti ve saptırmasıdır. Bu âyetin tefsiri yapılırken söz konusu *"saptırma"*nın icbar etmeyi gerektirmediğini, bunun ancak Allah'ın insanın yaratılması, amellerinden neticelerin sebeplere bağlanması konusundaki kanununun (sünnetullah) gereği olduğunu açıklamıştık. Bu âyetin hükmü, ne Mu'tezile ve taraftarlarını ve ne de Eş'ariyye ve Cebriyye mezheplerini desteklemektedir. Yüce Allah'ın *"Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimi anlamaktan uzak tutacağım."*[68] âyeti de böyledir. 100 ve 101. âyetlerde sözü edilen kalpleri mühürleme meselesi de böyledir. Bütün bunlar, insanın karekter yapısı ve amelleri konusunda Allah'ın kanunlarını (sünnetullah) beyan etmektedir.

65. A'raf, 7/143.
66. A'raf, 7/178.
67. A'raf, 7/186.
68. A'raf, 7/146.

10) Onuncu esas, Allah'ın rahmeti ve mağfiretine dairdir. 56. âyette ifade edildiği üzere rahmetinin, yaptıklarını iyi yapanlara yakın olması, 151. âyette belirtildiği üzere merhametlilerin en merhametlisi olduğu, 153. âyette zikredildiği üzere rahmetinin ve bağışlamasının tövbe edenlere mahsus olduğu, 155. âyette ifdesini bulduğu üzere kendisinin bağışlayanların en iyisi olduğu, 156. âyette beyan edildiği üzere rahmetinin her şeyi kuşattığı ve onu kimlere yazdığı yani vacip kıldığı hep bu onuncu esasa girer.

11) Onbirinci esas, Yüce Allah'ın esmâ-i hüsnâsı, kendisine bunlarla dua edilmesi ve bu hususta eğri yolda gitmemedir. Bu esas, sûresinin 180. âyetinin hükme bağladığı husustur. Bu âyetin tefsirini yaparken bu isimlerden Kur'ân'da yer alanlarla *"Allah'ın doksan dokuz -yüzden bir eksik- ismi vardır."*[69] hadisinde yer alanları tahkik edip inceledik.

12) Onikinci esas, -sûrenin noktalandığı 205, 206. âyetlerde zikredildği üzere- yalvararak, kendi kendine, gizlice ve açıktan açığa Allah'ı zikretme emri, O'nu zikretmenin imanın gıdası olduğu, bunun yanında sadece Allah'a ibadet etme, O'nu tesbih etme ve sadece O'na secde etme emridir.

II. Bölüm

II. Bölüm'de, vahiy, kitablar, risalet ve peygamberlerden söz edilmektedir. Bu bölüm 3 yan başlıktan ibarettir ki içinde 24 esas veya mesele ele alınmaktadır.

Sûrede Kur'ân'la İlgili Yer Alan Esaslar şunlardır

1) Birinci esas, Kur'ân'ın peygamberlerin en sonuncusu Hz. Muhammed'e - insanları uyarması ve müminlere öğüt vermesi için- indirilmesidir. Bu gerçek, sûrenin birinci âyetinde dile getirilmektedir. Bu âyette Hz. Peygamber'e bundan dolayı göğsünde herhangi bir sıkıntı duymaması emredilmektedir.

2) İkinci esas, müminlere Rablerinden indirilen Kur'ân'a uymalarının emredilmesi ve onu bırakıp da başka dostlar edinmemesidir. Bu husus üçüncü âyette ifadesini bulmaktadır. İkinci esasa dahil bir diğer husus da, bu Kur'ân'a inanmadıkları takdirde başka bir kitaba daha inanacaklarının umulmadığıdır. Bu husus da 185. âyetin sonunda ifadesini bulmaktadır. *"Onlar artık bundan sonra hangi söze inanacaklar."*

---

69. Buhârî, Daavât, 68.

3) Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'ı, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıklanan bir kitap olarak nitelemesidir. Bu husus, 51. âyette ifadesini bulmaktadır.

4) Yüce Allah'ın Kur'ân'ın te'vili, yani gayba dair gerçekleşeceğini haber verdiği hadiselerin vuku bulmasıyla doğruluğunun ortaya çıkması esnasında olacakları açıklamasıdır. Buna göre Kur'ân'ı unutup ona dünyada inanmayanlar, o gün geldiğinde inanacaklardır. Bütün peygamberlerin hakkı getirdiklerine şehâdet edecekler, o gün şefaatçilerin olmasını temenni edecekler ya da daha önce yapmadıkları amelleri yapmak için bir kez daha dünyaya döndürülmeyi isteyeceklerdir. Bütün bu gerçekler, sûrenin 53. âyetinde ifadesini bulmaktadır.

5) Beşinci esas, sûrenin 196. âyetinde ifade edildiği üzere Allah'ın Hz. Peygamber'e Kitab'ı indirmek sûretiyle O'nu koruması altına almasıdır.

6) Kur'ân'ın kıraatini dinleme ve okunurken susmadır. Kur'ân'ı dinlemekle rahmet ve rehberliği altına girmek ancak bu durumda umulabilir.

Sûrede Özel Olarak Hz. Peygamber'le İlgili Yer Alan Esaslar şunlardır

7) Özel olarak Hz. Peygamber'le ilgili âyet şudur: *"Artık bu hususta"* yani o Kitab hususunda *"göğsünde bir sıkıntı olmasın."* Bu âyet, Hz. Peygamber'e, Kur'ân'ın azamati, indirildiği durumun yüceliği ve hâkimiyetinin kalbe olan şiddetli etkisi karşısında göğsünde sıkıntı duymasını yasak etmektedir. Ya da Kur'ân'la uyarıda bulunması ve şirkin ve sapıklığın hâkim olduğu bütün bir insanlığın hidayeti için faaliyete geçmesi karşısında göğsünde bir sıkıntı duymasını yasak etmektedir. Bir başka ihtimal olarak bu yasaklık, kâfirlerin beklendiği üzere şiddetle karşı gelmeleri ve düşmanlıkları sebebiyle duyacağın sıkıntıyla ilgilidir. Bazılarına göre bu âyet bir duadır, bazılarına göre ise Allah Teâlâ'nın onun manasıyla verdiği hükmüdür.

8) Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e dostu ve yardımcısı olması ve salih kullarını görüp gözetmesi dolayısıyla kendisini güçlü ve kuvvetli hissetmesini emretmesidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'e tabi olanların kâfirlerin kendilerine baskı ve zulüm yapmalarından korkmalarına gerek yoktur. Bu husus, sûrenin 196. âyetinde ifadesini bulmaktadır. Bu âyeti bir başka mesele için daha önce zikretmiştim.

9) Dokuzuncu esas; Yüce Allah'ın 184. âyetteki *"Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında (Muhammed'de) delilik yoktur."* şeklindeki ifadesidir. Bu âyet, bazı Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e deli olduğu yolundaki attıkları iftirayı çürütmektedir. Bu şu demektir: Hz. Peygamber'in ahlâkı, hidayeti ve yaşantısını içine alan durumu, getirdiği ilim ve hidayet üzerinde sağlıklı düşünce, O'nun -müşriklerin iddia ettikleri gibi- en ufak bir delilik şâibesinden uzak olduğunu gösterir. O halde onlara düşen, tefekkür etmekten başka bir şey değildir.

10) Onuncu esas, Hz. Peygamber'e kıyametin saatinin ve ne zaman kopacağının bilgisinin verilmediğinin, tam aksine bunun Allah'a mahsus gayb ilminden olduğunun açıklanmasıdır. Bu esas, sûrenin 187. âyetinde ifadesini bulmaktadır.

11) Onbirinci esas, Hz. Peygamber'in kendi nefsi için - başkası için haydi haydi- hiçbir fayda ve zarara malik olmadığının açıklanmasıdır. Bunun bir tek istisnası vardır o da Allah'ın ihtiyarî amellerden olan sebepleri emrine vermek suretiyle buna imkân vermesidir. Açıklanan bir diğer husus ise maddî ve aklî delille desteklenmiş olarak gaybı bilmediğidir. Bu esas, Yüce Allah'ın *"De ki: 'Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapardım ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı. Ben sadece inanan bir kavim için bir uyarıcı ve müjdeciyim.'"* âyetinde ifadesini bulmaktadır.[70]

12) Hz.Peygamber'in peygamberliğinin genelliğinin ve risaletinin aralarında Ehl-i Kitab olmak üzere bütün toplumlara şâmil olduğunun ve kitaplarının kendisine şehahet ettiğinin açıklanmasıdır. Sûrenin ikinci âyetinde *"li tünzira bihî/kendisiyle uyarman"* ifadesinde mef'ûlün hazfedilmesi buna delâlet etmektedir. Çünkü mef'ûlün hazfedilmesi, genelliğe delâlet eder. Bundan sonra insanların Rab'lerinden kendilerine indirilene yani ikinci âyette zikri geçen Kur'ân'a uymaları emri hususundaki genel hitap da böyledir. Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitab'a gönderildiğine dair nass ise Allah Teâlâ'nın rahmetini yazdığı kimselerden söz ettiği şu âyettir: *"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar (var*

70. Â'raf, 7/188.

ya)."[71] Bu âyetin tefsirini yaparken bu hususa işaret eden Tevrat ve İncil nasslarını beyan etmiştik.

Hz. Peygamber'in peygamberliğinin genel olduğunu açıkça ifade eden âyet, Yüce Allah'ın şu ifadesidir: *"De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim."*[72] 26., 16., 31. ve bunlardan sonra genel teşrî' âyetlerinde Âdem oğullarına yöneltilen bütün hitaplar da bu genelliği göstermektedir. Fakat bu durum, Hz. Peygamber'in ümmetiyle kendisinden önce geçen peygamberlerin ümmetleri arasında ortak bir husustur. Söz konusu genel ortaklık konusunda bundan daha açık olanı, genel risalet hakkında ifadenin ilk başında gördüğün şeylerdir.

Genel Risalet ve Peygamberler Hakkındaki Âyetler

13) Peygamberlerin bütün bir insanlığa gönderildikleri sûrenin 35. âyetinde şöylece ifadesini bulmaktadır: *"Ey Âdem oğulları! Size kendi içinizden âyetlerimi anlatacak peygamberler gelir de kim sakınır ve kendini ıslah ederse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* Sûrenin 4. âyeti olan *"Nice memleketler var ki Biz onları helâk ettik."* âyeti, 6. âyetin sonuna kadar peygamberlerin çeşitli kavimlere gönderildiklerini ifade etmektedir. Âyette geçen "birçok memleket"ten maksat, âyetin daha sonrasının deliliyle peygamberlerin ümmetleridir.

14) Ondördüncü esas, kıyamet günü peygamberlere tebliğ edip etmediklerinin, kavimlere de peygamberlere uyup uymadıklarının sorulacağı esasıdır. Bu esas, sûrenin 6. âyetinde ifadesini bulmaktadır.

15) Âdem oğullarına peygamberlere uydukları ve itaat ettikleri için mükâfat, onları yalanlayıp böbürlenerek tabi olmaktan yüz çevirdikleri için ceza verileceği ilkesidir. Bu esas, sûrenin 35 ve 36. âyetlerinde ifadesini bulmaktadır.

16) Peygamberlerin görevi, Rablerinin mesajlarını müjde ve uyarı olarak sözle ve amelle tebliğ etmektir. Bu husus, 1, 62, 93 ve 188. âyetlerde gayet açık olarak yer almaktadır.

---

71. A'raf, 7/157.
72. A'raf, 7/158.

17) Peygamberlerin davet ettikleri ilk husus, sadece Allah'a ibadeti emrederek ulûhiyyet tevhidi ve Allah'tan başkasına ibadet edilemeyeceğidir. Nitekim bu husus, 59, 65, 70, 73 ve 85. âyetlerde açıklanmıştı.

18) Peygamberlerin Allah katından beyyinelerle gelmesidir. Bu *"beyyine"*, kevnî âyetlerle aklî hüccetleri kapsar. Bu hususu, 73, 85, 103, 105, 107, 108. âyetlerde görmek mümkündür.

19) Allah'ın peygamberlerini desteklediği kevnî mucizeler, Allah'ın kavimlere karşı hüccetidir. Bu mucizeler, aklî olarak iman etmeyi gerektirmediği gibi, tabiat itibarıyla da icbar etmez. Söz konusu mucizeler, kesin iman etmeyi gerektirse ve tabiat itibarıyla da icbar etseydi, insanlar bu hususta farklı farklı olmazlardı. (Kimi iman edip, kimi inkâr etmezdi) ve bu durum, ihtiyara dayalı mükellefiyetin gerektirdiğinin aksine olurdu. İman etmeye zorlanan kimse de mükâfata layık değildir. Bu sûrede ve başka sûrelerde Mûsâ'nın (a) Firavunla olan kıssasında sihirbazların ilme dayanan yakinî bir imanla iman ettiklerini, O'nun kavmine mensup insan kalabalıklarının ise küfürleri üzere kaldıklarını görmekteyiz. Fakat Yüce Allah, bize Neml sûresinde kendilerine en büyük mucize geldiğinde bunun apaçık bir büyü olduğunu söylediklerini haber vermektedir. *"Kendileri de bunlara yakînen inandıkları halde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nice olduğuna bir bak!"*[73] Yani içten içe inandıkları halde, zâhiren inkâr ediyormuş gibi görünmek suretiyle Mûsâ'ya (a) karşı inat edip direndiler. İnkârlarının sebebi, yeryüzünde zulüm işlemeleri, üstünlük ve kibir taslamalarıdır. Bu, Firavun'un ve devletinde ileri gelenlerin niteliğidir. Çünkü o zamanlar bunların dışındaki halk tabakasının, zavallı ve ezilmiş oldukları bilinmektedir. Halk kesimi, cehaletinden dolayı toplumda önder olanları taklit ediyordu. Halk, Firavun ve kodamanlarının "Mûsâ sihirbazın tekidir. Sihirbazlar onunla önceden anlaşmışlardı. Bundan dolayı Firavun'u ve devlet adamlarını Mısır'dan çıkarmak ve onların yerine iktidar ihtişamından yararlanmak gayesiyle Mûsâ'ya iman ettiklerini açıkça dile getirdiler. " şeklindeki sözlerinde onları tasdik ettiler. Nitekim başka âyetler bu hususa delâlet etmektedir. Halkın çoğunluğu mucizeleri sihirbazların anladığı gibi anlasalardı, onlar gibi iman ederlerdi. Çünkü halkın yanında kendilerini imandan çevirecek üstünlük azgınlığı ve kibir yoktur. Fakat onların onuru,

73. Neml, 27/14.

azamet ve yücelik derecesine varmamıştı. Bu iki özellik ise, hak uğruna bunları terk etmeye mani olur. Hz. Peygamber ise, Yüce Allah peygamberliğine delâlet eden en büyük mucizesini ilmî kılmak suretiyle ayrıcalıklı olmuştur. Bundan dolayı O'nun mucizesinin ne ifade ettiğini anlamakta sıradan sade insanlar zorluk çekmedikleri gibi, seçkin kimseler de çekmemektedirler. Üstelik, Yüce Allah O'nu daha hayatta iken başka birçok mucizelerle de desteklemiştir.

20) Yirminci esas; peygamberlerin kavimlere nasihat etmeleri, kendilerine hakkı ve fazileti emretmeleri ve bunların zıddını ise yasaklamalarıdır. Bu husus, sûrenin 62, 63, 68, 74, 79, 82, 85, 86, ve 93. âyetlerinde ifadesini bulmaktadır.

21) Kavimlerin hayretlerini ve reddetme duygularını harekete geçiren ve peygamberlere karşı ileri sürdükleri şüpheler. Onların şüphelerini uyandıran husus, -sûrenin 63 ve 69. âyetlerinde ifade edildiği üzere- peygamberlik iddiasında bulunan bir kimsenin kendileri gibi bir adam olduğudur.

22) Kafirlerin Allah'ın peygamberlerini sihirbazlıkla itham etmeleridir. Firavun ve kavminin kodamanlarının 109. âyet ve devamında zikri geçen Mısır'lı sihirbazlarla Mûsâ (a) kıssasında ifade edildiği üzere Mûsâ'ya (a) böyle bir itham yönetmeleri buna örnektir. Aslında bu şüphe bütün peygamberlerin kavimlerinin onların getirdikleri mucizelere karşı ileri sürdükleri bir şüphedir. Çünkü bütün peygamberlerin gösterdikleri mucizeler alışılışmadık ve sebebini bilmedikleri bir husustur. Kelamcıların, mucizeyle sihrin -şahısların durumunun farklı olması sebebiyle- birbirinden farklı olduğunu söylemeleri bir hatadır. Biz âyetleri tefsir ederken sihrin mahiyeti ve çeşitlerine dair öyle bir bölüm açtık ki, okuyucu bunun bir benzerini, ne tefsir kitaplarımızda ve ne de kelâm kitaplarımızda bulamaz.

23) Peygamberleri yalanlamaya karşı kavimlere verilecek cezadır. Bu konu, 64, 73, 78, 84, 91, 92, 133, 136 ve 137. âyetlerde ifadesini bulmaktadır.

24) Nûh, Hûd, Salih, Lût ve Şuayb'lerin (a) kıssaları. Bu kıssalar, 59. âyetle 93. âyetlerin arasında yer almaktadır. 103-137. âyetlerde Mûsâ'nın (a) Firavun, kavmi ve sihirbazlarıyla olan kıssası anlatılır. 138-171. âyetlerde ise sadece Mûsâ (a) ile kavminin kıssası anlatılır. Bu âyetlerde ibret dersleri ve

faydalar vardır. Bunların bazıları bu özetin bölümleri arasında zikredilmektedir. Bunun ve başkalarının indiriliş sebebi olan ve bu sûreden başka bir sûrede açıklanan maksatlar ve hedefler ise zikredilmemiş kalmıştır. Meselâ bunların Kur'ân'ın Allah tarafından bir vahiy olduğunu gösteren geçmiş zamana dair gaybî haberler olması buna örnektir. Yüce Allah şöyle buyurur: *"(Rasûlüm!) İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin."*[74] Bunların indirilmesinden güdülen bir diğer maksat, bu âyetlerin müşriklerin yüz çevirmeleri ve kendisini incitmelerine karşıllık Hz.Peygamber'e bir teselli kayanağı olması ve peygamberlik yükünü taşımaya girişmesi hususunda kalbini sağlam tutmadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz."*[75] Bir başka hedef ise, bu âyetlerin müminlere öğüt ve uyarı olmasıdır. Nitekim Yüce Allah, bu örnek verdiğimiz âyetin son kısmında *"Ve mev'ızeten ve zikrâ li'l-mü'minîn/ Bunda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir."* demektedir. Bir başka amaç ise; ibret almaya hazır, müminlerden ve kâfirlerden aklı başında olanların tümüne ibret dersi olmasıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun onların kıssalarında akı sahipleri için pek çok ibertler vardır."*[76] Bunların dışında daha birçok faydalar vardır. Bunları inşallah ileride Hûd sûresini tefsir ederken ele alacağız. Bu sûrenin tefsiri gerçekten çok uzamıştır.

III. Bölüm

Âhiret Âlemi, Öldükten Sonra Dirilme ve Ceza'dan bahsedilen bu bölümde 12 esastan söz edilecektir.

1) Birinci esas, öldükten sonra dirilme ve âhiret hayatında yeniden yaratılmadır. Bu husus, sûrenin 25. âyetinde *"orada (diriltilip) çıkarılacaksınız."* şeklinde ifadesini bulmaktadır. Sûrenin 29. âyetinde ise *"İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz."* denilmektedir. Bu âyet, öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğuna delildir. Çünkü dirilme, ilk yaratma gibidir veya yaratan varlık açısından ondan çok daha kolaydır. Nasıl kolay olmaz ki O, gerek ilk yaratma ve gerekse yeniden yaratma bakımından eşit olarak her

---

74. Hûd, 11/49.
75. Hûd, 11/120.
76. Yûsuf, 12/111.

şeye kadirdir. 57. âyette ölülerin çıkarılması, yağmurun üzerine indirilmesi ardından ölü topraktan bitkilerin çıkarılmasına benzetilmektedir. Bu benzetme, Allah Teâlânın ölüleri bedenleri yok olduktan sonra yeniden diriltmeye kudretinin olduğuna apaçık bir delili ihtiva etmektedir. Bu âyeti tefsir ederken, bu meseleyi aklî ve kevnî ilimlerle ilgisi olan ilmî açıdan uzun uzun ele aldık.

2) İkinci esas, kıyamet günü amellerin tartılması, tartıların ağır veya hafif gelmesine göre karşılığının verilmesidir. Bu husus, sûrenin 8 ve 9 ncü âyetlerinde ifadesini bulmaktadır.

3) Âhirette pegamberlere tebliğ edip etmediklerinin ve tebliğlerinin eserinin, kavimlere de peygamberlerin tebliğini kabul edip etmediklerinin sorulması. Bu husus da 6. âyette ifade edilmektedir.

4) Verilen karşılığın amele göre olması, böbürlenen, günahkâr ve zalim olan yalanlayıcılara ceza verileceği, insanlardan ve cinlerden olan kavimlerin cehenneme girecek olması, orada birbirlerini lânetlemeleri, bazılarının bazılarını saptırmasından şikâyetçi olmaları, azabın kat kat verilmesi için onlara beddua etmeleri ve bu hususta karşılıklı konuşmaları. Bu konu için 36, 41, 147 ve 179. âyetlerin tefsirine bakınız.

5) 35. âyette kendini ıslah eden takva sahiplerinin alacakları karşılık, 42 ve 43. âyetlerde de iman edip, salih amel işleyenlerin mükâfatları, cennete mirasçı olacakları, oradaki durumları ve söyleyecekleri sözler yer almaktadır. Yüce Allah'ın 32. âyette temas ettiği zînet ve hoş rızıklar da bu kabildendir. *"De ki: 'Onlar, bu dünya hayatında inananlar içindir, kıyamet gününde de yalnız onlara mahsusutur.'"*

6) Cennet ehlinin cehennem ehline delil ikame etmesi. Bu husus, 44. âyette ifadesini bulmaktadır: *"Cennet ehli cehennem ehline: Biz Rabbimizin bize vadetiğini gerçek bulduk, siz de Rabbinizin vaadettiğini gerçek buldunuz mu? diye seslenir. 'Evet' derler."* Bu âyetin tefsiri yapılırken bu çağın icatları arasında insanların uzak mesafelerden birbirleriyle konuşmalarını garip ve uzak bir ihtimal olarak bulmalarını izale edecek açıklamalara yer verilmiştir

7) Yedinci esas, cennetliklerle cehennemlikler arasına bir perde konulacağıdır ki bunun adı Â'raftır. Â'rafta bulunacak olanlar, onların cennet ehline selâm vermeleri ve cehennemde simalarından tanıyacakları bir takım

kimselere hitapları bu yedinci esası teşkil etmektedir. Onları tanımalarının sebebi, dünyadaki sapıklıklarını ve mallarıyla gururlarını hatırlamalarıdır. Bu husus, 46-49. âyetlerde ifadesini bulmaktadır.

8) Cehennemliklerin cennet ehline *"Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bize verin!"* diye seslenmeleri ve onların da kendilerine cevapları. Bu husus 50. âyette dile getirilmektedir.

9) Cehennemliklerin âhirette peygamberlerin doğru söylediklerini itiraf edecekleri, kendilerine şefaat etsinler diye şefaatçıların olmasını veya -yaptıkları amelden başka bir amel işlemek için- dünyaya yeniden döndürülmeyi temenni edecekleri ve Allah'ın, kendilerine yazık ettiklerini, dünyada -dua ettiklerinin Allah katında kendilerine şefaat edeceği- yolunda uydurdukları şeylerin kendilerinden kaybolup gideceğini haber vermesi. Bu husus, sûrenin 53. âyetinde ifadesini bulmaktadır.

10) Onuncu esas, dünyada da âhirette de iyilik duasında bulunmaktır. Bu esas, Yüce Allah'ın Mûsâ'nın (a) ağzından aktardığı şu duada ifadesini bulmaktadır. *"Bize bu dünyada iyilik yaz âhirette de."*[77] Bu, bu ümmete getirilen hüküm olarak Kur'ân'da yer alan hükme uygundur. Bütün peygamberlerin dilinde tebliğ edilen Allah'ın dininin gayesi, dünya-âhiret mutluluğudur. Nitekim bunun açıklamasını ileride VI. Bölüm'ün dördüncü Kanununda görebilirsin.

11) Onbirinci asas, cehennemliklerin sıfatıdır. *"Andolsun, Biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler."*[78] Bu âyetin tefsirinde benzerini bir başka tefsirde ve kitapta bulamayacağın bilgi ve hikmetlere yer verdik.

12) Kıyametin kopması ve onun ansızın gelmesi meselesi. Bu esas, 187. âyette ifadesini bulmaktadır. Bu âyetin tefsirinde kıyamet alâmetleri konusunda orjinal meselelere ve konulara yer verilmiştir.

IV. Bölüm

Teşrî' Esaslarıyla ilgili bu bölümde 9 esastan söz edilecektir.

77. A'raf, 7/156.
78. A'raf, 7/179.

1) Birinci esas, sûrenin üçüncü âyetinde ifadesini bulduğu üzere din müessesesini getirenin Allah olduğudur. Bu husus yaptığımız bu özetlemede II. Bölüm'de daha önce geçmişti. Orada bu esas, din müessesesini koymanın Allah'ın hakkı olması açısından zikredildi. Burada ise, din müessesesinin teşrî'î ahkâma dair esasların birincisi olması açısından zikredilmektedir. Din getirmek ve dinî teşrî' kavramlarından kastedilen, âhirette işleyene sevap, terkedene ceza verilen bir ibadet (kurbet) olmak üzere dinî bir vücûbiyetle uyulması gerekli olan şeydir. İnsanların dünyevî maslahatları konusunda ihtiyaç duydukları dünyevî teşrî'e gelince, Allah Teâlâ İslâm'da bu düzenlemeleri yapmaya Hz. Peygamber'e ve Müslümanlardan oluşan ulü'l-emr'e izin vermiştir. Biz, bu hususu *"Ey iman edenler ! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre de itaat edin."*[79] âyetinin tefsirini yaparken uzun uzadıya ayrıntısıyla açıklamıştık. Sözünü ettiğimiz *"izin"* beyanında Müslümanların anlaşmazlığa düştükleri hususu, Allah'a ve O'nun Rasûlü'ne götürmeleri şart koşulmuştur. Bunun yolu, Hz. Peygamber'in sağlığında Kitab'a ve bizzat kendisine, O'ndan sonra ise Sünneti'ne başvurmaktır. Nitekim bu husus, âyetin kalan kısmında sebebi beyan edilerek açıklanmaktadır.

2) İkinci esas, dinde taklidin ve din hususunda insanların görüşlerini almanın haramlığıdır. Bu esas, üçüncü âyette zikri geçen yasaklığın hükme bağladığı bir husustur. Söz konusu yasaklama, Rablerinden insanlara indirilene uyma emri üzerine matuf olarak gelmiştir. Söz konusu yasaklama, *"O'nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin."* âyetidir. Müfessirler, bu hususu açıkça dile getirirler. Dinde taklidin batıl olduğunu ifade eden nasslardan birisi de müşriklerin bu anlayışı delil olarak ileri sürmelerinin kabul edilmediğini belirten *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti.' Derler."*[80] âyetiyle, bu sûrenin 173. âyetidir.

3) Üçüncü esas, ilim elde etmek için aklî düşüncenin ve tefekkürün şânını yüceltmektir. Söz konusu olan ilim, imanı doğuracak, Allah'ın âyetlerini, mahlukatı hakkındaki kanunlarını (sünnetullah) ve kullarına olan ihsanını tanımayı sağlayacak bir ilimdir. Allah Teâlâ'nın *"Hakkında hiçbir delil indir-*

79. Nisâ, 4/59.
80. A'raf, 7/28.

mediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı...haram kılmıştır."[81] ifadesi bu kabildendir. Bu örnek âyette geçen *"sultan"* burhan ve delil demektir. Dolayısıyla şirkin haramlığının, onu destekleyecek delilin bulunmamasıyla kayıtlanması, delilin şânını yüceltmektedir. Bunun bir benzeri 169. âyetin sonundaki *"Hâlâ aklınız ermiyor mu?"* ifadesidir. Bu mesele, bundan sonraki dördüncü esasta zikredilecektir. Allah Teâlâ'nın âyetlerini yalanlayanlara verdiği örnekten sonraki şu ifadesi de bu kabildendir: *"Kıssayı anlat; belki düşünürler."*[82] 184. âyetteki *"Düşünmediler mi ki, arkadaşlarında (Muhammed'de) delilik yoktur."* ifadesi ve 185. âyetteki *"Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı?"* ifadesi de bu kabildendir. Bu manayı kendisinde toplayan âyet *"Andolsun, Biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."*[83] âyetidir. Bu âyet, sırf aklî düşünceyle, kaynağı "görme" ve "duyma" olan her şeyi ihtiva etmektedir. *"Görme"* ve *"duyma"*, daha kapsamlı ve bilgi kaynaklarının en çok kullanılanıdır.

4) Dördüncü esas, naklî ilmi ihtiva eden ilmin şanını yüceltmedir. Söz konusu ilim, Allah'ın indirdiği Kitab ve hikmetle, Rasûlünün Kitab'a dair Sünneti'yle açıkladıkları ve duyu ve akıldan elde edilen bilgidir. Burada zikri geçen ilimden maksat, "bilmek" mastarının ilgili olduğu husustur ki bu, "bilinen şeyler"dir. Bu dördüncü esas işte bu açıdan bir önceki esastan farklılık kazanmaktadır. Bu hustaki âyetlerden birisi, 28. âyetin sonundaki *"Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"*ifadesidir. Bir diğer âyet, 32. âyetin sonundaki *"İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz."* ifadesidir. Bu âyet, ikinci türden (yani ilmin malûmat manasına geldiği türden) bir âyettir. Çünkü âyetin konusu, temiz şeyleri yemeyi ve süsü emretmek ve bunları haram kılana tepki göstermektir. Bu, -âyetin tefsirini yaparken açıkladığımız üzere- sosyoloji ilmine ve beşerî maslahatlara dair meselelerdendir. Bir diğer âyet ise, Yüce Allah'ın haramlığın genel türlerini beyan ettiği 33. âyetin son kısmıdır: *"Hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmış-*

81. Â'raf, 7/33.
82. Â'raf, 7/176.
83. Â'raf, 7/179.

tır." Bu son âyette geçen *"sultan"* kelimesi, *"burhan"* demektir. Bu dördüncü esasla ilgili bir başka âyet 131. âyetin sonundaki şu ifadedir. *"Fakat onların çoğu bilmezler."* Bilmedikleri, Firavun ailesinin iddiaları ve hurafelerine göre onlara gelen güzel şeylerin ve iyiliklerin kendilerinin hakkı, başlarına gelen kötülüklerin ise Mûsâ ve kavminin uğursuzluğu ve onları uğursuz bulmalarıdır. Burada sahip olmadıkları söylenen "ilim", insan oğlunun karekterlerine, âlemde sebep ve neticelere hâkim olan kanunları (sünnetullah)dır. Bir diğer âyet ise, Mûsâ'nın (a) kavmini azarlamasının söz edildiği 138. âyetin son kısmıdır. Bu âyette Mûsâ (a), kendilerine mahsus bir takım putlara tapan bir kavmi gören ve onların tanrıları gibi tanrı yapmasını isteyen kavmini bundan dolayı *"Gerçekten siz cahil bir toplumsunuz."* diyerek azarlamaktadır. Onların bilmedikleri bir diğer husus ise, bundan sonraki iki âyette câhil oldukları hükmünün sebebi olarak açıkladığı şeylerdir. Bu âyet, bir yandan naklî ve aklî ilmin üstünlüğünü açıklarken, diğer yandan bunların ikisini bilmeyeni kınamaktadır. Çünkü Mûsâ (a) onların câhil olduklarını ilkin aklî bir sebeple, ikinci olarak da dinî-aklî sebeple açıkladı. Bir başka âyet sûrenin 169. âyetinde yer alan *"Peki, Kitap'ta Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan söz alınmamış mıydı ve onun içindekileri okumamışlar mıydı?"* şeklindeki ifadelerdir. Kitab'ın içindekiler, naklî ilimlere girer. Fakat Yüce Allah, onu âyetin sonunda yer alan *"Hâlâ aklınız ermiyor mu?"* ifadesiyle aklî ilimle de destekledi.

Bu ve bundan önceki esas için verilen ve başka sûrelerde kat kat fazlası âyetle teyit edilen bu örnek âyetler, tefekkür, düşünce ve akıl yürütme konusunda Kur'ân'ın şânını yücelten âyetlerdir. Söz konusu tefekkür, düşünce ve akıl yürütme, Allah, O'nun indirilmiş olan şeriatları, kanunları (sünnetullah), mahlukatı hakkındaki âyetlerin ve kullarına verdiği nimetlerin bilgisini elde etmek içindir. Bir de bu örnek âyetler, gerek naklî ve gerekse aklî bütün faydalı ilimlerin şanını yücelten âyetlerdir. Bu âyetler, bunları bilmeyenlerin eksikliklerine de bir delildir.

5, 6) Beşinci ve altıncı esas, insanlara her mescide gittiklerinde güzel elbiselerini giymelerinin, güzel ve hoş şeylerden yeyip içmelerinin emredilmesi, Allah'ın kulları için çıkardığı süsü ve hoş rızıkları haram kılanlara karşı tepki gösterilmesidir. Bu iki esasta bunların, dünya hayatında -haddi aşmamak ve israf etmemek kaydıyla- öncelikle ve bizzat iman edenlerin hakkı oldu-

ğu, başkaları dünya hayatında kendilerine ortak olduğu takdirde buna layık oldukları için değil, Allah'ın ihsanının herkese şâmil olmasından, âhirette ise bunların sadece müminlere mahsus olması açıklanmasıdır. Bu hususlar, sûrede 31 ve 32. âyetlerde ifadesini bulmaktadır. Bu iki esas, medeniyet binasının üzerine oturduğu iki temel rükündür. Söz konusu medeniyet bu temel üzerine ilimleri, sanatları, sanayileri ve bu evrende Allah'ın kanunlarını (sünnetullah), âyetlerini, tevhidine, kudretine, hikmetine ve kullarına olan ihsanını gösteren yaratmasının sırlarını ortaya çıkarır. Bu iki esas, Brahman inancının temellerini yerle bir eder. Brahmanlara göre dinin gayesi, nefse işkence etmek ve onu süsten ve lezzetten mahrum bırakmaktır. Bu inançlarında Hıristiyanlar Brahmanları taklit etmişler ve bunun için ruhbanlık diye birşey icat etmişlerdir. Hıristayanlar, Brahmanları dünyada taklit etmekle kalmamışlar, hatta işi âhiretteki nimet yurdunun bedenî lezzetlerden uzak olduğunu iddia etmeye kadar vardırmışlardır. Bunlara göre -İncil'in kutsal âlemde şarap içileceğine, itaat uğruna oruç tutanların, aç ve susuz kalanların orada doyacaklarına dair açık ifadelerinin aksine- âhirette sadece rûhânî nimetlenme söz konusudur.

Dinde aşırı gitmek -insanoğlunun diğer işleri gibi- her kavimden bazı kimselerde aşırılık istidadını güçlendirdiği için ibadette aşırı giden bazı sahâbîler et yemeyi terketmekle işe başladılar. Bazıları, kendilerini hadım etmeyi düşündüler. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s) bunu yapmamalarını ve ibadette aşırıya kaçmamalarını istedi. Ve onlar hakkında *"Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın."*[84] âyeti nâzil oldu. Bu âyet, buradaki âyetle aynı manadadır. Bütün bunlar, bazı Müslüman mutasavvıfları süsü ve hoş şeyleri terketmek gibi aşırılıklara kaçmaktan alıkoymadı. Böylece İslâm'ın mahiyetini bilmeyenler, bu hususta aşırı gitmenin dinde kemâl olduğunu, ve bu hareketin aşırı gidenleri -câhil ve hurafeci bile olsalar- Allah'ın yakın dostlarından kılacağını zannettiler. Bu iki âyetin tefsirine bakanlar orada zikrettiğimiz hükümleri, hikmetleri ve faydaları görebilirler. Zikrettiğimiz şeyler içinde, ilk dönem müfessirlerimizden hiçbirinin aklına gelmeyen hüküm ve hikmetler vardır.

7) İnsanlara hakkın ve hakka göre adaletin yolunun gösterilmesi. Yüce Allah, Mûsâ'nın (a) kavminin en iyilerini 159. âyette, Muhammed'in (s.)

84. Mâide, 5/87.

ümmetinin en iyilerini de 181. âyette bu niteliklerle vasfetmektedir. Bu, Yüce Allah'ın bütün şeriatlarda dininin genel esaslarındandır. "*Hak*", -şer'î açıdan- şeriatta sabit ve kesin olan durumdur. Varlık âlemi açısından da; gerçekte ve aslında sabit ve kesin olan durumdur. "*Adalet*" ise, iki taraftan birisine veya çekişen ya da ilgili taraflardan birisine meyletmeksizin kendisiyle gerçeğin araştırıldığı şeydir. Bu yedinci esasa hakka ve hayra davet, iyiliği emir ve kötülüğü yasaklama, genel ve özel nasihat ve insanların arasını düzeltme de dahildir.

Hükümlerde ve amellerde mutlak adaletin emredilmesi de bu esasa girer. Yüce Allah şöyle buyurur: "*De ki: Rabbim adaleti emretti.*"[85] İnsanlar arasındaki bütün hükümlerde genel esas işte budur. Nitekim Yüce Allah, Medenî bir sûre olan Nisâ Sûresi'nde böyle buyurmaktadır. Zira Medine'de ümmet iktidar ve devlet sahibi olmuştur. "*Allah size...insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.*"[86] Nisâ ve Mâide Sûreleri'nde genel olarak adaletin gerekli olduğunu, müminle kâfir, itaatkârla günahkâr, zenginle fakir ve yakınla uzakta olanın arasını eşit tutmanın gerektiğini ifade eden başka âyetler de vardır. Bu esaslar, söz konusu âyetleri tefsir ederken daha önce geçmişti. Her kim, kimseyi kayırmaksızın adaleti araştırır, onun nerede olduğunu öğrenir ve ona göre hüküm verirse, şeriatta özel bir nassa ihtiyaç olmaksızın Allah'ın hükmüyle hüküm vermiş olur. Eğer o hususta herhangi bir nass bulursa, adalete göre hüküm verdiğine olan güven daha da artmış olur. Dahası, nass varken ictihada ihtiyaç yoktur, aynı şeklide özel nassa aykırı veya genel adalete uymayan ictihad da batıldır.

8) Sekizinci esas, sûrenin 33. âyetinde dinen haram olan şeylerin genel olarak çeşitlerinin sınırlanmasıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği bir şeyi Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.*" Âyette sınırlamanın hangi yönden olduğunu görmek için bu âyetin tefsirine bakmak gerekir.

---

85. A'raf, 7/29.
86. Nesâ, 4/58.

9) Edebî ve teşrî'î faziletlerin esaslarının açıklanmasıdır. Bu esaslar, en veciz ifadeyle içinde mucize ihtiva etmektedir. Yüce Allah, şöyle buyurur: *"(Rasûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."*[87]

V. Bölüm

Allah'ın yaratma ve tekvin konusundaki âyetleriyle ilgili bu bölümde 14 esastan söz edilecektir.

1) Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratması, Arş'ı üzerine istiva etmesi, gecenin ve gündüzün nizamı, güneşin, ayın ve yıldızların emrine boyun eğmiş durumda yaratılması ve yaratma ve emretmenin sadece O'na ait olmasıdır. Bu esaslar, sûrenin 5. âyetinde ifadesini bulmaktadır. Bu âyet, -hurafeye dayanan müneccimliği değil- astronomi ve coğrafya ilimlerini öğrenmeyi teşvik içermektedir. Batı, bu ilimlerde öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki, ulaşılan ilmî sonuçların en normal ve gariplikten en uzak olanı geçmiş asırlarda zikredilse en akıllı ve en zeki olan insan bile bunlar deli saçmalarıdır veya uyuşturucu müptelalarının hayalleridir, derdi. Allah Teâlâ'nın azametini, kudretini, ilminin genişliğini ve hikmetinin inceliğini astronomi ilminden başka gösterecek bir başka ilim daha yoktur. Biz Araplar, İslâm medeniyetini yaşadığımız dönemlerde dünyada bu ilmi en iyi bilen bir ümmettik, ama şimdi bu ilimde dünyanın en cahili haline geldik.

2) Allah'ın rüzgârları ve yağmuru yaratması, yeryüzünü bununla diriltmesi, topraktan meyveleri, verimliliği ve bunun zıddı olan verimsizliği çıkarmasıdır. Bu esaslar, sûrenin 57 ve 58. âyetlerinde ifadesini bulmaktadır. Bu âyet, -daha önce açıkladığımız üzere- bu yaratıklar hakkında Allah'ın kanunlarını (sünnetullah) öğrenmeyi teşvik içermektedir. Çünkü insan bütün bunları öğrenmekle, Allah'ın âyetlerinin ve sıfatlarının mükemmel olduğunun bilgisini elde eder. Bu da üzerinde iyice düşünen kimseye -iman etmeyi hedeflediğinde ve Allah da bunlar sayesinde kendisine bahşettiği nimetlerini bol bol verip, onu bunlara şükretmeye hazırladığında- imandan yakîn mertebesini kazandırır. Netice olarak o kişi için dünya ve âhiret mutluluğu bir arada toplanmış olur. Bazı insanların bu husustaki ilmî düzeyleri genişlemiş ve buna bağlı olarak kendi memleketlerinde toprağın nimetlerinin çoğuna hâkim olmuşlar, aynı şekilde cehaletin dünyalarını ve buna bağlı olarak da

87. A'raf, 7/199.

âhiretlerini zayi ettiği bu gerçekleri bilmeyen cahillerin de memleketlerinin nimetlerini ele geçirmişlerdir.

3) İnsanların bir tek nefisten (candan) yaratılması ve eşinin de kendisinde huzur bulsun diye ondan yaratılması ve karı-koca olarak eşlerin üremeye hazırlanması. Bu hususlar, sûrenin 189. âyetinde ifadesini bulmaktadır. Sûrenin 19-25. âyetlerinde Âdem'in (a) cennetteki hayatı, masiyet işlemesi ve bundan dolayı tövbe etmesine dair verilen kıssada beşer türünün oluşumuna dair bazı nitelikler, beşerin yetenekleri ve yeryüzündeki yerleşme durumu yer almaktadır.

4) Allah Teâlâ'nın insanı yeryüzünde bulunan bütün canlılardan daha üstün kılmasıdır. Bu husus sûrenin 11. âyetinde şu şekilde ifade edilmektedir: *"Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere, Âdem'e secde edin! diye emrettik. İblis'in dışındakiler secde ettiler. O secde edenlerden olmadı."* Bu mesele bütün ayrıntılarıyla Bakara Sûresi'nde açıklanmıştır. Çünkü bu sûre, bu meseleyi uzun uzadıya anlatılan Âdem kıssasının gerektirdiği kadar daha geniş olarak ele almaktadır. Bakara'daki kıssada Âdem'in yeryüzünde halife olduğu açıkça ifade edilmektedir. Bu meselenin tevili konusunda Üstad Abduh'un orada uzun uzadıya yapmış olduğu öyle açıklamaları vardır ki bildiğimiz kadarıyla hiç kimse bu hususta kendisini geçebilmiş değildir.

5) Beşinci esas, Âdem oğullarının Allah'ı bilmeye müsait yaratıldıkları, Rabb'ın, nefislerini kendisinin Rabları olduğuna şâhit tutması ve onların da fıtratlarının ve kendilerine verilen aklın ve fikrin gereği olarak buna şehâdet etmeleri ve Allah Teâlâ'nın böylece onlara hüccet ikame etmesi. Bu esaslar, sûrenin 172 ve 173. âyetlerinde ifadesini bulmaktadır. Aynı şekilde Allah'ın onların şirk koşmaya ve ona bağlı olarak hurafeleri işlemeye müsait yaratması da bu beşinci esasa dahildir. Nitekim bu husus, sûrenin 3 ve 191. âyetlerinde ifadesini bulmaktadır.

6) İnsan oğlunun iyilik-kötülük ve itaat-günah konusunda yeteneğinin farklı olduğunun, her iki özelliğin insanlardaki âlameti ve onların verdikleri meyvelerle tanındıklarının örnek verilerek anlatılmasıdır. Bu esas, *"Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz."*[88] âyetinde ifadesini bulmaktadır. Bu âyette bir şeyi

---

88. Â'raf, 7/58.

eserinden, eseri de kaynağından tanınmak gerektiğine dair bir ders vardır. Yine bu âyet, eşyanın içinde habis ve hoş, kaliteli ve kalitesiz türlerin olduğuna delildir. Bu yaklaşımı, *"İnsanlar, altın ve gümüş madenleri gibi madenler halindedir."*[89] hadisi de teyid etmektedir. Bu hadis Sahîh'lerde başka kaynaklarda mevcuttur.

7) Yedinci esas, İblis'ten yani şeytandan, şeytanın Âdem'e düşmanlığından, Âdem'e secde etmekten kaçınmasından, o ağaçtan yeme masiyetine teşvik etmek için O'na ve eşine vesvese vermesinden, bu olayın âkibetinden ve şeytanın kendisine mühlet verilenlerden olmasından söz edilmesidir. Bu hususlar, sûrenin 20-23. âyetlerinde ifadesini bulmaktadır.

8) Sekizinci esas, İblisin ve onun neslinden şeytanların Âdem oğluna düşmanlığı, onlara kötülüğü ve bâtılı süslü göstermeleri, onları fesada ve mâsiyetlere kışkırtması ve bunun hikmetidir. Bu hususlar, sûrenin 16, 18, 20-22 ve 27. âyetlerinde ifadesini bulmaktadır. Ayrıca 27. âyette, -Yüce Allah'ın şeytan ve yandaşlarının insanların onları göremeyeceği yerden gördüğünü beyan ederek- insanları onlara karşı uyarmasıdır.

9) Şeytanın insanı dürtmesi, insanın Allah'a sığınarak ona karşı direnmesi, takvaya erenlere şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görmeleri. Onların gafletlerinin uzun sürmemesi ve buna bağlı olarak vesvesesinin onları kışkırtamayacağıdır. Bu esaslar, sûrenin 200-202. âyetlerinde ifadesini bulmaktadır.

10) Onuncu esas, şeytanların Âdem oğullarından iman etmeyen günahkârların dostları olduğunun açıklanmasıdır. Bu husus 27. âyetin son cümlesinde (fâsılasında) ifadesini bulmaktadır. Âdem oğullarından şeytanın yandaşlarının, -takavaya ermemek suretiyle- şeytanlara, nefislerine vesvese verme imkânını sunmaları da bu esasa dahildir. Bundan dolayı şeytanlar, onları azgınlığa sürüklerler ve yakalarını bırakmazlar. Bu husus, Sûre'nin 202. âyetinde ifadesini bulmaktadır.

Bizim bu Tefsirimizde birçok yerde şeytanlardan ve cinlerden söz edildi. Biz Â'raf Sûresi'ni tefsir ederken, okuyucuyu oralara havale ettik. Allah'ın mahlukatı yaratmasının, şeytanların ve insanların kötülük işlemeye yetenek-

---

89. Buhârî, *Enbiyâ*, 19, Müslim, *Fadâilü's-sahâbe*, 199.

li yaratılmalarının hikmeti üzerine konu dışına çıkarak fazladan açıklamalar yaptık.

11) Onbirinci esas, -sûrenin 10. âyetinde ifadesini bulduğu üzere- Allah Teâlâ'nın insanoğluna onları yeryüzüne yerleştirdiğini ve orada geçim vasıtalarını emirlerine verdiğini hatırlatmasıdır. Yeryüzünü imar etme bilgisinde genişlik ve geçim vasıtaları talep etme, bundan dolayı Allah'a şükür vecibesindendir.

12) Allah Teâlâ'nın, -sûrenin 26. âyetinde ifade edildiği üzere- insanoğluna elbise ve süs bahşettiğini hatırlatmasıdır.

13) Onüçüncü esas, cehennemi hak eden kötü insanların sıfatlarıdır. Bunlar, akıllarını ve duygularını yaratılış gayesinde yani ilim ve hikmet alma alanında kullanmayı ihmal eden kimselerdir. Bu husus, sûrenin 179. âyetinin metnidir. Bunu, Âhirette Cezanın Esası bölümünde (III. Bölüm'ün 11. esası) ve İlim Elde Etmek İçin Düşünme ve Tefekkür etme (IV. Bölüm'ün 3. esası.) bölümünde zikrettim.

14) Ondördüncü esas, Allah'ın İsrailoğullarına âyetleri ve nimetleridir. Bunun için Mûsâ'nın (a) kıssasına bakılabilir.

VI. Bölüm

Allah'ın insan toplulukları ve uygarlığı konusundaki kanunlarıyla ilgili bu bölümde 7 esastan söz edilecektir.

1) Birinci kanun, -sûrenin 4 ve 5. âyetlerinde ifadesini bulduğu üzere- Allah Teâlâ'nın kavimleri kendilerine ve başkalarına zulmetmeleri sebebiyle helâk etmesidir. Bunun doğruluğu, insanlığın atası olan Âdem'in yaratılmasında kendisini gösterir. Allah'ın o ağaçtan yemeyi -sûrenin 19. âyetinde temas edildiği üzere- nefse zulüm sayması, Âdem ve Havvâ'nın *"Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik."*[90] demek suretiyle tövbe ederek bunu itiraf etmeleri de bu esasa dahildir. Bu esasta temas edilen bir diğer husus; fertlerin masiyetlerinin özelliği, tövbe ile bağışlanması ve ferdin onun cezasından bağışlanmasıdır. Fert açısından masiyetin cezası, *"Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz."*[91] âyetinde ifade edildiği üzere

90. A'raf, 7/23.
91. A'raf, 7/23.

nefsin hüsranıdır. Buna karşılık kavimlerin hüsranı ise, o kavminin bağımsızlığını kaybetmesi ve kendisini horlayan bir başka toplumun hükümranlığı altına girmesidir. Sözün özü şudur: Ceza, bir amelin ondan ayrılmaz doğal bir sonucudur. Kavimler, günahlarının cezasını -âhiretten önce- dünyada mutlaka görürler. Fertlerin zulmü ve cezaları ise, âhirette verilecektir.

2) Kavimlerin ecellerinin olduğu ve bu ecellerinin genel ilâhî kanunların gerektirdiği sebeplerinden daha öne geçemediği gibi, arkaya da kalamayacağıdır. Bu husus sûrenin 34. âyetinde ifadesini bulmaktadır. Eğer bir kavim bu kanunları bilmiyorsa, ansızın ve hiç beklemedikleri bir anda gece veya gündüz cezalandırılırlar. Bu kanun, sûrenin 94-100. âyetlerinden anlaşılmaktadır. Bu âyetler, peygamberlere inatla direnen kavimlerin cezaları hakkında gelmiştir. Onların cezaları, durumlarına uygundu, yoksa (hiçbir suçları olmaksızın) ilk baştan onları yok etmek gayesine yönelik değildi. Bu Tefsirimizde daha önce açıkladık ki fertlere ve kavimlere verilen ilâhî ceza, iki türlüdür. Birincisi, Allah Teâlâ'nın peygamberlerine uymama ve inatla karşı çıkma fiiline karşıtı tehditle bildirdiği cezadır. Bu ceza, hükümdarların yönettikleri halka, kavimlerinin hukukû düzenlemelerine, kanunlarına ve nizamlarına aykırı hareket etmelerine karşılık verdikleri cezaya benzer. İkincisi ise, işlenen suçların doğal neticesi olan cezadır. Bu da, bir hastanın kendisini tedavi eden doktorunun perhiz yapmak, şu kadar yemekle yetinmek, şu şu ilaçları almak gibi tavsiyesine aykırı hareket etmesinden dolayı kendisine verilen cezaya benzer.

3) Allah Teâlâ'nın kavimleri bazen darlık ve sıkıntıyla, bazen de bunun zıddı olan rahatlık ve lütufla imtihan etmesidir. İmtihan edilen kavim bundan ibret alır ve bu kendisi için bir terbiye olur ya da ahmak gibi davranır, gaflete düşer ve bu, -sûrenin 94. âyetin ve devamında ifadesini bulduğu üzere- kendisi için helâk nedeni olur. Nitekim İkinci Kanun'da bu husus bir başka açıdan ele alınmıştı.

4) Dördüncü kanun, Allah'ın davet ettiği şeye iman etmek şeriatında -(bazı fiilleri) yaparak ve (bazılarını da) yapmayarak- amel ederken takva sahibi olmak, göklerin ve yüryüzünün bereketlerinin ve nimetlerinin ümmete genişlemesi için doğal ve sosyal bir sebeptir. Nitekim bu husus sûrenin 96. âyetinde ifadesini şöyle bulmaktadır: *"O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inansalar ve (günahtan) sakınsalardı, elbette onların üstüne gök-*

ten ve yerden nice bereket kapıları açardık."[92] Bu ifade, başka sûrelerde yer alan başka âyetlere uygundur. Söz konusu âyetlerden birisi, Hûd Sûresi 52. âyetiyle, Tâhâ Sûresi'nden Allah'ın insanın yaratılmasın konusundaki kanunlarının beyanı bağlamında 123-127. âyetlerdir. Nûh Sûresi'nin 10-12, Cin Sûresi'nin 16, 17 ve devamı da bu âyetler gibidir. Bu konuyu Tefsir'de ve *el-Menâr Mecmuası*'nda açıkladık. Takva kelimesinin manasını, din ve dünya işleri açısından bulunduğu konumun farklılığına göre değişiklik arzettiğini "*Âkıbetü'l-Harbi'l-Medenîyye*" isimli makalede incelemiştik.[93]

5) Sûrenin 182 ve 183. âyetlerinde ifadesini bulduğu üzere yalanlayıcıların ve günahkârların yavaş yavaş helâke sürüklenmeleri ve Allah Teâlâ'nın onlara mühlet vermesidir. Bu âyet, mana itibarıyla Allah Teâlâ'nın kaviimleri işledikleri günah yüzünden yakalaması şeklindeki kanunuyla, onları iyilikler ve kötülüklerle imtihan etmesi kanunuyla aynı manadadır. Bundan ibret almayan ve bu anlayış üzere yetişmeyen kimse, ısrarla günah işlemeye devam eder ve ondan dönmez. Kavimlerin işledikleri günahın cezası kaçınılmazdır.

6) Yüce Allah'ın, yeryüzüne mirasçı kılması, kavimlerin orada halife kılınması, başka kavimlere ve halklara hâkim olma konusunda geçerli olan kanununudur. Mûsâ'nın (a) kavmiyle yaşadıklarını konu alan kıssada Yüce Allah bize Firavun'un ve kavminin İsrailoğullarına olan baskısının arttığını açıklamıştı. Yüce Allah, İsrailoğullarının erkek çocuklarının öldürülmesine, kadınlarının ise öldürülmeyip sağ bırakılmasına devam edilmesinin gerekli olduğunu açıkça beyan etti. Maksat, geriye sağ kalan kadınları hakir kıldıktan sonra bütün bir kavmi yok etmektir. Bu uygulama, erkeklerin köklerinin kazınmasına kadar devam edecekti. Bu da onların -sayılarının yüzbinlerce olmasına rağmen- daha fazla zillete düşmelerinden ve boyun eğmelerinden başka bir sonuç getirmedi. Nitekim, cahil ve mazlum halkların durumu da böyledir. Fakat Allah Teâlâ, Peygamber'i Mûsâ'ya (a) bu ümitsizliği onların kalplerinden imanın gücüyle koparıp almasını emretti. Nitekim Yüce Allah, bu durumu Mûsâ'nın (a) ağzından şöyle aktarmaktadır: "*Musa kavmine dedi ki: "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona varis kılar. Sonuç (Allah'tan kor-*

92. A'raf, 7/96.
93. *el-Menâr Mecmuası*, 21. Mücelled, 7. cild.

kup günahtan) sakınanlarındır."[94] Yani Allah onlara açıkladı ki yeryüzü, kendi şahsî kudretleriyle hükümdarların ve devletlerin tasarrufuna bağlı değildir, ki onlar için devam etsin gitsin, tam aksine yeryüzü Allah'a aittir. Allah'ın sırf kendi dilemesi ve hükümranlığıyla yeryüzünü bir kavmin elinden çekip alıp bir başka kavme miras olarak verme hususunda kanunu vardır. Allah'ın bu kanununun dayanak noktası şudur: Kavimlerin üzerinde yaşadıkları veya sömürdükleri yeryüzünü ele geçirmek için aralarında çıkan çekişmede âkibet, müttakilere aittir. Bir başka ifadeyle, Allah'ın rahmetinden ümit kesme, terkedilme, çekişme, yeryüzünde fesat çıkarma, zulüm ve fasıklık gibi zaaf, yardımsız kalma ve helâk sebeplerinden kaçınanlarındır. Takvaya erenler, bu kötü vasıfların zıddına ve kavimleri güçlendiren diğer unsurlara yani ahlâka ve amellere yapışırlar. Bunun en yücesi her şeyi mülkü elinde olan Allah Teâlâ'dan yardım istemek, - ne kadar büyük olursa olsun- istenmeyen durumlarda sabretmektir. Bu iki unsur, kavimlerin birbirinden üstün olmasına vesile olan manevî güçlerin en büyüğüdür. Bu hususta, sosyoloji bilginleriyle savaşı yöneten kumandanlardan gerek inkârcı, gerek dindar bütün bilginlerin ittifakı vardır.

Bu kâide, Kur'ân'da tekerrür eder. Enbiyâ sûresindeki şu âyet bu manadadır: *"Andolsun Zikir'den sonra Zebur'da da: "Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır." diye yazmıştık."*[95] Âyette geçen "sâlihûn", hakkı, adaleti, Allah'ın diğer şer'î hükümlerini ve uygarlık konusundaki kanunlarını (sünnetullah) uygulamaya uygun kimseler demektir. Bu kâide, sosyoloji bilginlerinin "Her çekişmede daha uygun veya daha ideal olan kalır." şeklindeki kâideleriyle aynı manadadır. Ra'd sûresindeki meşhur örnek de bunu gösterir: *"O, gökten su indirdi de vâdiler kendi hacimlerince sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya (diğer) eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur. İşte Allah hak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır."*[96]

Asrımızda ecnebilerin kendilerine hâkim olmaları sonucu mazlum bir duruma düşmüş bazı İslâm toplumlarını bağımsızlıklarına ve güçlerine kavuşmaktan ümitsiz duruma düşmüş görmek, hayret verici bir durumdur.

---

94. A'raf, 7/128.
95. Enbiyâ, 21/105.
96. Ra'd, 13/17.

Bu toplumlar, yerel ve dinî hayatlarına kavuşmaktan da ümitsizlik içindedirler. Bunun sebebi, maddî güç ve araç gereç bakımından kendi tartılarını hafif, kendilerine hâkim olanların tartılarını ise ağır görmeleri ve kendilerine hâkim olanların onları hakir görmesidir. Çünkü bu halklar, Allah Teâlâ'nın bu âyette beyan ettiği kanununu (sünettullah) bilmemekte ve Firavun'un ve kavminin güçlerinin İsrailoğullarına olan üstünlüğünün ve onlara galibiyetinin bunlara hâkim olanların güçlerinden ve kendilerine olan galibiyetlerinden kat kat daha fazla olduğundan gafildirler. Çağımızda bazı güçlü devletlerin düşmesindeki ibret dersleri, eski tarihte cereyan eden olaylarındaki ibret derslerinden hiç de aşağı değildir.

Bunun ardından Yüce Allah, sûrenin 129. âyetinde Mûsâ'ya (a) kavminin kendisi gelmeden önce de, geldikten sonra da Firavun ve kavminin eziyet verdiklerinden şikâyetçi olduklarını açıklamaktadır. Mûsâ (a) da Rablerinin onları denemek ve nasıl amel edeceklerine bakmak için düşmanlarını helâk edeceği, kendilerini vaad olundukları topraklara halife kılacağı yolunda taşıdığı ümidi ifade etti. Bunun ardından da onların hükümranlıklarının ve hâkimiyetlerinin yeryüzünü ve üzerinde yaşayanları ıslah eden veya bozan amellerine göre olacağını da açıkladı. Bu husus, Yüce Allah'ın bize başka âyetlerde açıkladığı bir husustur. Bu âyetlerden birisi onların fesat çıkarmaları konusundaki şu âyettir: *"Biz, Kitap'ta İsrailoğullarına: Sizler, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız...diye bildirdik."* Örnek âyet, buradan sûrenin 8. âyetinin sonuna kadar devam etmektedir.

Yüce Allah, daha sonra bu bağlamda 137. âyette bize bereketlerle doldurduğu yere İsrailoğullarını mirasçı kıldığını ve Allah Teâlâ'nın Mûsâ'ya (a) verdiği ve kendisini desteklediği mücerret âyetlerle değil- sabretmelerine karşılık onlara verdiği güzel sözün yerine geldiğini açıklamaktadır. Bundan fiilen anlaşılan şudur: Mazlum olan bir kavmin kendisine zulmeden düşmanı ne kadar güçlü olursa olsun, o kavmin hayattan ümidini kesmeye hakkı yoktur. Bu, burada Mûsâ'nın (a) umudunun ve Allah'ın kendisine olan vaadinin gerçekleşmesidir. Bu husus, Yüce Allah'ın Kasas sûresindeki ifadesinde açık biçimde şöylece yer almaktadır: *"Biz ise, o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak ve onları (mukaddes topraklara) vâris kılmak istiyorduk. Ve o yerde onları hâkim kılmak; Firavun ile Hâmân'a ve or-*

dularına, onlardan (İsrailoğullarından gelecek diye) korktukları şeyi göstermek (istiyorduk)."[97]

Müslüman halkların bu ilâhî kanunlardan habersiz olduklarını görüyoruz. Onların hükümranlıklarının ve izzetlerinin ellerinden gitmesinin sebebi, söz konusu ilâhî kanunları bilmemeleridir. Bu cehalet de pratikte onların bu kanunları rehber edinmemelerine sebep olmuştur. Bu cehaletin sebebi, Kur'ân'dan yüz çevirmekten ve O'nun hidayetine ihtiyaç olmadığı iddiasından başka bir şey değildir. Bunların zanlarına göre; Kelâmcıların sonradan uydurma kelâm kâidelerine dayalı olarak yazdıkları akaid kitapları, fıkıh bilginlerinin ibadet, sosyal muamelât, cezalar, savaş ahkâmı ve bunlarla ilgili başka konuları kaleme aldıkları fıkıh kitapları, insanların Kur'ân'ın hidayetini öğrenmelerine ihtiyaç bırakmamıştır. Bu yüce, değeri ve faydaları büyük olan Â'raf Sûresi bu ahkâmların tümünden, kelâmcıların akaid konusundaki nazariyyelerinden ve bunları açıklamalarından uzaktır. Â'raf dışındaki diğer Mekkî sûreler de aynen böyledir. Şimdi soralım: Acaba Yüce Allah, bu sûrelerin tümünü -manalarını anlamaksızın- lafızlarını tecvidle kıraat ederek ibadetlerimizi ifade edelim veya muska yapıp boynumuza asalım ve mâtemlerde okuyanlar para kazansın diye mi indirdi?

Bütün bunlardan daha hayret verici olanı ise; daha sonra cehaletin onları alıp götürdüğü noktadır. Varılan son noktada onların aralarından bu mukallid ve -Selef'in hidayet yoluna değil- orta çağ kitaplarına muhafazakârca sarılan zümreye hasım olan bir tabaka çıkmıştır. Bu hasım diyor ki, Müslümanların cahil kalmalarının ve zaafa düşmelerinin sebebi İslâm'dır. Sosyoloji ilmini ve bayındırlık kanunlarını gayr-i müslimlerden almaktan başka bizim için hayatta kalma imkânı yoktur. Bu kavimler, söz konusu ilimlerde ve onları destekleyen sanatlarda ve sanayide bizlere hâkim durumdadırlar. Bunlar, İslâm'ı öncekiler kadar da bilmiyorlar. İslâm'ın Kitab'ı, sosyoloji ve bayındırlık kanunlarını gösteren ilk mürşittir. Ne var ki Müslümanlar, -buna ihtiyaç duymadıkları için- ilmî hayatlarının evresinde eser vererek bu irşadı açıklamakta ihmalkâr davranmışlardır. Dolayısıyla bu konuda en geniş bilgiye sahip insanlar olmak, Müslümanların hakkıdır. Çünkü Allah'ın Kitab'ı buna olan ihtiyacı, dahası; buna davet eden zorunluluğu teyid ederek ifade etmektedir.

---

97. Kasas, 28/5, 6.

7) Yedinci esas, Allah Teâlâ'nın yerli ahalisinden sonra yeryüzüne mirasçı olan kavimler hakkındaki kanunu (sünnetullah), oranın yerli ahalisi hakkındaki kanununun aynısıdır. Bunlar o topraklara yerli halkın zülmü, fesadı, cahillikleri ve kalplerinin körlüğü sebebiyle galip gelmişlerse, onlardan sonra buralara varis olacakların da durumu, -bu hususta onlar gibi oldukları takdirde- aynı olacaktır. Bu husus Yüce Allah'ın şu âyetinde ifadesini bulmaktadır: *"Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne vâris olanlara hâlâ şu gerçek belli olmadı mı ki: Eğer biz dileseydik onları da günahlarından dolayı musibetlere uğratırdık! Biz onların kalplerini mühürleriz de onlar (gerçekleri) işitmezler."*[98] Müslümanların topraklarına konanların bazı açılardan bu âyetin manasından öğüt aldıklarını görmekteyiz. Sözünü ettiğimiz istilacılar, zulümden, inançları ve ahlâkı bozmaktan ve insanların mallarını ellerinden zorla almaktan dolayı günahları çok olmasına rağmen yine de zulümlerinin bu memleketleri kaybeden yerli idarecilerin zulümlerden daha hafif olmasının çarelerini araştırmaktadırlar. Bu insanlar, kafalarını sürekli olarak bu memleketlerin ellerinden zorla alınmasına sebep olacak hareketlerin neler olabileceğini araştırmakla yormaktadırlar. Maksat, o tip hareketleri yapmaktan kaçınmaktır. Kulakları ele geçirdikleri bu topraklarla, sakinleriyle ve buralara göz dikenlerle iligili her türlü haberi dinlemekle meşguldür. Maksatları, buraların o insanlar tarafından ellerinden çekilip alınmasını engellemektir.

Bu âyetin tefsirini yaparken şöyle demiştik: Allah katından gelen Kitab'ları ellerinde olarak Müslümanlara gerekli olan, Allah Teâlâ'dan sakınmaktır. Bunun yolu, Cenâb-ı hakkın kendilerine anlattığı geçmiş kavimlerin helâk olmasına, hükümranlıklarının ellerinden gitmesine ve devletlerinin düşmanlarının eline geçmesine sebep olan günahlardan kaçınmaktır.

Bu Yüce Sûre'ye tekar tekrar göz atmak ve âyetleri üzerinde düşünerek gezinmek suretiyle hidayetinin temel esasları ve ana hatlarına dair Yüce Allah'ın bize nasip etmiş olduğu fikirler bunlardır. Sûreyi üzerinde düşünerek tefsiriyle birlikte bir kez daha okusak, bundan daha fazlası karşımıza çıkar. Ancak biz özet vermeyi istedik. Allah Teâlâ'dan bu sûreyi ve Yüce Kitab'ının diğer kısmını bizim aleyhimize değil, lehimize hüccet kılmasını, ümmetimizi -babaları ve annelerinin tövbe etmesi gibi- kendisine tövbe ederek onun rehberliğine dönmeye muvaffak kılmasını niyaz ederiz.

---

98. A'raf, 7/100.

Bir Uyarı

Bu sûrenin âyetlerinin sayısı konusunda Mısır Hükümeti'nin bastırmış olduğu Yeni Mushaf'ın âyet numaralamasına nazaran bir hata meydana gelmiştir. Bu iki mushaf arasındaki fark, sûrenin ilk başındaki bir âyetten kaynaklanmaktadır. Eğer *"Elif-lâm-mîm-sâd"*ı bir âyet sayarsan arada fark meydana gelmektedir. Biz, bu harfleri başlı başına bir âyet kabul edip rakam vermedik. Sonra sûrenin 167. âyetinden itibaren Yeni Mushaf'ın âyet numaralama sistemine katıldık. Sûrenin özetini verirken -Tefsir'in değil- Yeni Mushaf'ın verdiği âyet numaralarını esas aldık. Çünkü biz, o âyetleri genellikle Mushaf'ın bizzat kendisine göz atmak sûretiyle çıkardık. Bu husus bilinsin ve Tefsir'de verilen örnek âyetler okunurken unutulmasın.

ENFÂL SÛRESİ

Bu sûre, sıralama itibarıyla Kur'ân'ın sekizinci Sûresidir.
Sûre el-Mesânî'den olduğu halde es-seb'u't-tuvel'in yedincisinin yerine konulmuştur.[99] Sûre, -ileride geleceği üzere- tuvel sûrelerden sonra gelen miûnlardan daha az âyet ihtiva etmektedir.
Sûrenin âyet sayımı, Kûfe kurralarına[100] göre 75, Hicâz (Mekke ve Medîne) kurralarına[101] göre 76 ve Şâmî'ye[102] göre 77'dir.

Enfâl Sûresi, Hasan-ı Basrî'den, İkrime, Câbir b. Zeyd, Atâ, Abdullah b. Zübeyr ve Zeyd b. Sâbit'ten rivayet olunduğu üzere bütünüyle Medenî bir sûredir. İbn Abbas, bu sûrenin Bedir Savaşı hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Bir rivayete göre İbn Abbas, bu sûrenin adının Bedir Sûresi olduğunu söylemiştir. Bazılarına göre sûre *"Ey Peygamber! Sana ve sana uyan müminlere Allah yeter"*[103] âyeti hariç Medenîdir. Bezzâr'ın İbn Abbas'tan rivayetine göre bu âyet, Hz. Ömer Müslüman olduğu zaman nâzil olmuştur. Buna göre âyet, -ifadenin akışına uygun düşmesi nedeniyle- Enfâl Sûresi'ne konmuş ve sûrenin Bedir Savaşı'nda savaşa teşvik için inen âyetleriyle birlikte okunmuştur. Mukatil'den *"Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya*

---

99. Fâtiha'dan sonra gelen yedi uzun sûreye *"es-seb'u't-tıvâl"* denir. Âyetleri yüzden fazla veya buna yakın olan sûrelere *"el-miûn"*, âyetleri yüzden az olan sûrelere *"el-mesânî"* denilir. Bundan sonra kısa ve besmeleli fasılaları çok olan sûreler gelir ki bunlara da *"el-mufassal"* denir. el-Mufassal da, *et-tıvâl* (*uzun*), *el-evsat* (*orta*), *el-kısâr* (*kısa*) diye üç bölüme ayrılır. Bkz: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 56.
100. Kûfî: el-Kisâî, Âsım, Hamza'dır. (Çev.)
101. Hicâzî: Nâfi' ve Ebû Ca'fer'dir. (Çev.)
102. Şâmî: Abdullah b. Âmir Ebû İmrân'dır. (Çev.)
103. Enfâl, 8/64.

öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı."[104] âyetinin Medenî olmadığına dair bir görüş rivayet olunmuştur. Çünkü bu âyetin konusu, Kureyş'in hicretten biraz önce, daha doğrusu Hz. Peygamber'in, arkadaşı Hz. Ebû Bekir'le birlikte hicret kastıyla Mekke'den çıktıkları ve mağarada saklandıkları gece kendisine komplo kurmasıyla ilgilidir. Bu, âyetin manasından çıkarılmış bir görüştür. İbn Abbas'tan gelen sahih bir rivayete göre, bu âyetin bizzat kendisi de Medîne'de nâzil olmuştur. Bazıları, bu rivayete ilaveten İbn Abbas'tan bu âyetten 35. âyete kadar beş âyetin Medenî olmadığına dair bir görüş nakletmişlerdir. Gerekçe, yine az önce zikrettiğimiz gerekçedir. Bir başka ifadeyle bu âyetlerin konusunun Kureyş kâfirlerinin Mekke'deki durumlarıdır. Ancak âyetlerin konusunun bu olması, onların Mekke'de inmiş olmasını gerektirmez. Tam aksine Yüce Allah, bu âyetlerde hicretten sonra o eski günleri Peygamber'ine (s) hatırlatmaktadır. Hz. Peygamber'in muhacir olarak Mekke'den çıkmasından sonra nâzil olan bütün âyetler, Medenîdir.

Enfâl Sûresi'nin A'raf Sûresi'yle olan bağlantı yönüne gelecek olursak, bu sûre peygamberlerin sonuncusu Hz. Peygamber'in kavmiyle olan durumunu açıklarken, A'raf Sûresi, peygamberlerin en meşhurlarının kendi kavimleriyle olan durumlarını beyan etmektedir. İşte iki sûre arasındaki bağlantı noktası budur. Bir de bu ana bağlantıyı güçlendiren her iki sûreden bazı âyetler arasında özel bir âhenk ve uyum söz konusudur. Fakat bundan herhangi bir kısmın iki sûre arasında mukayese yapmaya sebep olması doğru değildir. Çünkü bazı manalar açısından böylesi bir uyum, büyük Sûreleri'n çoğunda tekrarlanmaktadır. Ben burada Âlûsî'nin *Rûhu'l-Maânî*'de Süyûtî'den bu sûrenin Mushaf'taki yerine dair naklettiği görüşleri ve o gürüşlere yöneltti̇ği tenkitleri nakletmek istiyorum.

"Doğru olan odur ki, bu sûrenin Mushaf'taki yeri tevkîfîdir.[105] Bu sûreden sonra gelen Tevbe Sûresi'nin durumu da aynıdır. Bu iki sûre, bu açıdan diğer sûreler gibidir. *el-Mukaddimât*'ta geçtiği üzere çok sayıda bilginin görüşü bu merkezdedir. Celâlüddin Süyûtî, bu sûrenin Mushaf'ın burasında zikredilmesinin Hz. Peygamaber ve sahâbîlerin emirleriyle olmadığını ifade eder. Nitekim, diğer Sûreleri'n dizilişi konusunda da ağır basan görüş bu-

104. Enfâl, 8/30.

105. Yani Sûre Mushaf'ta Hz. Peygamber'in emrine göre yer almıştır. (Çev.)

dur. Bu görüşe göre sûreler Hz. Osman'ın ictihadına binaen böyle dizilmişlerdir. İlk bakışta akla gelen A'raf Sûresi'nin Yûnus ve Hûd Sûreleri'nden sonra getirilmesinin uygun olduğudur. Çünkü bu sûreler de -tıpkı A'raf Sûresi gibi- peygamberlerin kıssalarını ihtiva etmektedir ve Mekke'de nâzil olmuşlardır. Özellikle de *"seb'u't-tuvel"*in (*yedi uzun sûre*) faziletine dair hadis varid olmuştur. Bilginler, bu yedi uzun sûreden yedincisinin Yûnus Sûresi olduğunu belirtmişlerdir. Beyhakî'nin *Delâil*'de tahric ettiği üzere Yûnus Sûresi böyle isimlendirilmiştir. Yûnus Sûresi'nin iki sûreyle (Enfâl-Tevbe) A'raf Sûresi'nden ayrılması, benzer olanların benzerlerinden ayrılması kabilindendir. Bu, Enfâl Sûresi'nin A'raf ve Tevbe Sûresi'ne göre daha kısa olmasıyla birliktedir. Habru'l-Ümme (İbn Abbas) bunu ilk zamanlar bir problem olarak görmüş ve Hz. Osman'a sebebini sormuştur: Mesânî'den olan Enfâl ve Miûn'dan olan Tevbe Sûreleri'ni Mushaf'ta niçin yan yana koydunuz? Niçin aralarına "besmele" yazmadınız ve niçin bu iki sûreyi "seb'u't-tuvel" e koydunuz? diye sormuştur. Habru'l-Ümme, daha sonra Hz. Osman'ın cevabını zikreder. Biz bu haberi daha önce soru ve cevap tarzında zikretmiştik. Süyûtî daha sonra şöyle devam ediyor: Hz. Osman'ın bu konudaki maksadı, Allah'ın kendisine nasip ettiği bir kaç maddede tamam olmaktadır.

"1) Daha kısa olmasına rağmen Enfâl Sûresi'ni Mushaf'a Tevbe Sûresi'nden önce koymasının sebebi, Enfâl Sûresi'nin "Besmele" ile başlamasındandır. Enfâl Sûresi'nin Tevbe Sûresi'nin bir parçası ve açılışı gibi olması, Tevbe Sûresi'nin ise "Besmele" ile başlamadığı için Enfâl'in tamamlayıcısı ve kalan kısmı gibi olması gayesiyle Mushaf'ta Enfâl'e öncelik vermiştir. Bundan dolayı erken dönem bilginlerinden bir grup bilgin ortada bir tek sûre olduğunu söylemişlerdir.

"2) Tevbe Sûresi'nin buradaki yeri Tuvel'le olan münasebetidir. Çünkü bundan önceki altı tuvel'den sonra bundan daha uzan bir sûre geçmemiştir. Bu da uyum ve münasebet açısından yeterlidir.

"3) Sıralanması ilk asırda malum olan *yedi uzun sûre*nin (*es-seb'u't-tuvel*) arasına iki sûrenin konulması, bunun tevkîfî değil, verilen bir emre binaen olduğuna ve Rasûlullah'ın (s) bu iki sûrenin yerini açıklayamadan vefat ettiğine işaret etmek içindir. Dolayısıyla bu iki sûre buraya ödünç olarak konulmuş gibidir. Halbuki yedi uzun sûreden (es-seb'u't-tuvel) sonra konulsa durum böyle olmayacaktı. O zaman bu iki sûrenin Mushaf'taki yerinin tevkîfî

olduğu izlenimini uyandıracaktı. Ama bu durumda -yedi uzun sûrenin sıralanması bilindiği için- söz konusu izlenim uyanmaz. Allah'ın nasip ettiği şu ince anlayışa bir bak! Hiç kimse bu inceliğe ulaşamaz.

"4) Übeyy'in Mushaf'ında olduğu üzere yedi uzun sûrenin uyumana riayet etmek ve onları ard arda getirmek için Enfâl ve Tevbe Sûreleri geri bırakılıp, Yûnus Sûresi öne geçirilse ve Tevbe Sûresi'nden sonra Hûd Sûresi getirilseydi, işaret ettiğimiz hususun yanında münasebetle ilgili bir başka incelik daha kaçırılmış olurdu. Çünkü Yûnus Sûresi açısından en uygun olanı, kendisinden sonra gelen beş sûreyle birlikte getirilmesidir. Çünkü bu altı sûrede ortak münasebetler söz konusudur. Sûrelerde zikredilen kıssalar, *"elif-lâm-mîm"* ve "Kitab"ın zikriyle başlamaları, Mekkî oluşları, Hicr Sûresi hariç âyetlerinin sayısı açısından birbiriyle uyumlu olmaları ve bir peygamber'in ismini almalarıdır. Ra'd, bir meleğin ismidir. Bu isim de peygamberlerin isimlerine uygundur. Bunlar, Yûnus Sûresi'yle arkasındaki sûreler arasındaki bağlantı açısından bir kaç münasebettir. Bunlar, A'raf'tan sonra Yûnus Sûresi'nin getirilmesi konusunda zikredilen bir tek yönden daha fazla güçlüdür. Bu saydığımız sebeplerin bazılarından dolayı Hicr Sûresi Mushaf'ta -daha kısa olmasına rağmen- Nahl Sûresi'nden daha önce yer almıştır. Eğer Tevbe Sûresi bu altı sûreden daha geriye bırakılmış olsaydı, kendisinden daha kısa olan sûrelerden sonra onlardan daha uzun olarak geldiği için gerçekten söz konusu münasebet çok uzak düşecekti. Oysa Hicr'den sonra gelen Nahl Sûresi böyle değildir. Çünkü bu sûre uzunluk açısından Tevbe Sûresi gibi değildir.

"Sûrelerin Kur'ân'daki konumlarının bağlantısı açısından açılışlarının gözetilmiş olduğuna Hicr Sûresi'nin Nahl Sûresi'nden önce yer alması konusunda zikretmiş olduğumuz daha önceki sûrelerin *"elif-lâm-râ"* ile başladıkları şeklindeki açıklamamız delildir. Daha önce Âl-i İmrân Sûresi'nin -Âl-i İmrân'dan daha kısa olsa da- Nisâ Sûresi'nden önce yer alması, *"elif-lâm-mîm"*'le başlamaları açısından Bakara Sûresi'ne daha uygun düşmesindendir şeklindeki yaptığımız açıklama da buna bir başka delildir. Ayrıca *"Tâ-Sîn"* ve *"Hâ-Mîm"*'lerin birbiri ardına gelmesi, Ankebût, Rûm, Lokman ve Secde Sûreleri'nin *"elif-lâm-mîm"*'le başlamaları dolayısıyla ard arda gelmeleri de bir başka delildir. Bundan dolayı Secde Sûresi -kendisinden daha uzun olan-

Ahzâb Sûresi'nden daha önce Mushaf'ta yer almıştır. Bunlar Yüce Allah'ın bana nasip ettiğini ve açtığını düşündüğüm sırlardır.

"Süyûtî, daha sonra İbn Mes'ûd'un (r) kendi Mushafında sûreleri Bakara, Nisâ, Âl-i İmrân, A'raf, En'âm, Mâide ve Yûnus şeklinde sıraladığından söz etmektedir. İbn Mes'ûd, yedi uzun sûreyi ard arda yerleştirmeye riayet etmiş ve önce en uzunundan başlayıp kısaya doğru sıralamıştır. Bunun ardından *Miûn (âyet sayısı yüzden fazla veya buna yakın)* sûrlere yer vermiş, sırasıyla Tevbe, Nahl, Hûd, Yûsuf ve Kehf Sûreleri'ni en uzundan daha kısaya doğru sıralayarak Mushaf'ına yerleştirmiştir. Enfâl Sûresi'ni Nûr Sûresi'nden sonraya bırakmıştır. Bunun sebebi, bu iki sûrenin ikisinin de Medenî oluşu ve ahkâm ihtiva etmesidir. Nûr Sûresi'nde *"Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, ...vaadetti."*[106] denirken, Enfâl Sûresi'nde *"Hatırlayın ki, bir zaman siz yeryüzünde âciz tanınan az (bir toplum) idiniz; insanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz da şükredesiniz diye Allah size yer yurt verdi; yardımıyla sizi destekledi ve size temizinden rızıklar verdi."*[107] denilmektedir. Bu iki âyet arasındaki uyum, anlaşılması zor bir durum değildir. Birinci âyet, gerçekleşenleri vaad etmektedir. İkincide ise bu durum hatırlatılmaktadır. Bunun üzerinde düşün."[108]Süyûtî'nin sözü burada bitiyor.

Bundan sonra Âlûsî şöyle devam ediyor:

"Ben de derim ki, Allah Teâlâ bu hakir kuluna bu büyük Efendiye bahşetmediği sırrı bahşetmiştir. Hamdolsun Allah'a ki bana Sûreleri'n bir önceki sûreyle hangi yönden bağlantılı olduğunun sırrını bahşetti. Süyûtî, bunu açıklamadı. Öte yandan -daha önce zikrettiğimiz mukaddimelerden anlaşıldığı üzere- Sûrelerin Mushaf'taki yerlerinin tevkîfî olmadığına dair söyledikleri son derece uzaktır. İbn Abbas'ın sorusu ve Hz.Osman'ın kendisine verdiği cevabı bu konuda nas değildir. Süyûtî merhumun Allah'ın kendisine nasip ettiğini söylediği maddelerin birincisinde söyledikleri zâhiri itibarıyla İbn Abbas'ın sorusunun zâhirine uygun değildir. Çünkü O, Tevbe Sûresi'nin başından *"Besmele"*nin düşürülmesinin sebebinin de ictihadî ol-

---

106. Nûr, 24/55.
107. Enfâl, 8/26.
108. Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, IX, 158, 159.

duğunu ifade etmişti. Halbuki O'nun zikrettiğinden bunun tam tersi anlaşılmaktadır. Yûnus Sûresi'nin yedi uzun sûrenin (es-seb'u't-tuvel) yedincisi olduğuna dair iddiası, üzerinde ittifak edilen bir görüş değildir. Tam aksine bu, Mücâhid ve İbn Cübeyr'in sözü olup, İbn Abbas'tan da böyle bir rivayet vardır. Hâkim'de yer alan bir rivayete göre yedinci sûre Kehf Sûresi'dir. Süyûtî'nin *el-İtkân*'ında ifade ettiği üzere- bir grup bilgin yedi uzun sûrenin (es-seb'u't-tuvel) ilkinin Bakara, sonuncusunun ise Tevbe Sûresi olduğu kanaatine varmışlardır. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*'de sadece bu görüşle kısıtlı kalmıştır.

Bazı müfessirlere göre yedinci sûre, Enfâl ve -ikisi bir sûre olduğu görüşüne binaen- Tevbe Sûresi'dir. Bu görüşü Fîruzâbâdî *Kâmus*'unda zikreder. Süyûtî'nin ikinci maddede zikrettiğine Hz. Osman'ın sebep olarak yaptığı açıklama ihtiyaç bırakmamaktadır. en-Nehhâs *Nâsih*'inde İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Enfâl ve Tevbe Sûreleri'ne Peygamber Efendimiz (s) döneminde "el-Karîneteyn" denilirdi. Bundan dolayı onları yedi uzun sûreye (es-seb'u't-tuvel) koydum. Süyûtî'nin sûrelerin arasındaki bağlantı yönü olarak başlangıçlarının göz önüne alındığı yolundaki zikrettikleri de şaşmaz bir kural değildir. Çünkü Cin, Kâfirûn ve İhlas sûreleri "kul" emriyle başladıkları halde birinciyle ikinci arasında sayısız sûre, ikinciyle üçüncü arasında da iki sûre vardır. Bütün bunlardan sonra diyebiliriz ki, Süyûtî'nin zikrettikleri -düşünen kimsenin gözünden kaçmayacağı üzere- tartışmalıdır. Bunun üzerinde düşün!"[109]

Ben de derim ki: Hz. Osman'ın İbn Abbas'a verdiği cevap, İmam Ahmed, üç Sünen sahipleri, İbn Hibbân ve Hâkim'in şu rivayetleri gibidir: "Peygamber Efendimize (s) çeşitli sûreler nâzil oluyordu. Kendisine bir âyet indiği zaman, vahiy kâtibini çağırıyor ve *'Bu âyetleri, içinde şunların şunların zikredildiği sûreye yazın.'* diyordu. Enfâl Sûresi Medîne'de ilk inen sûrelerdendi. Tevbe ise, Kur'ân'ın en son inen sûrelerindendi. Tevbe Sûresi'nin kıssası Enfâl'in kıssasına benzerdi. Bunun için Tevbe'nin Enfâl'e dahil olduğunu zannettim. Peygamberimiz (s) Tevbe'nin Enfâl'e dahil olduğunu bizlere açıklamadan vefat etti. Bundan dolayı bu iki sûreyi yanyana koydum, aralarına "Bismillâhirrahmanirrahîm" yazmadım ve bu iki sûreyi yedi uzun sûreye (es-seb'u't-tuvel) koydum.

109. Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, IX, 159.

Bu rivayetten dolayı Beyhakî, -Enfâl ve Tevbe Sûresi hariç- bütün sûrelerin Mushaftaki yerlerinin Hz. Peygamberin emrine göre (tevkîfî) tayin edildiği kanaatine varmıştır. Süyûtî de bu görüşünde Beyhakî'ye katılmıştır. Ancak bu görüşe şöyle bir itiraz gelebilir: Hz. Peygamber'in -Enfâl ve Tevbe hariç- kalan bütün sûreleri sıralamış olması mantıklı değildir. Sahih rivayetlere göre Hz. Peygamber, her yıl ramazan ayında Kur'ân'ı baştan sona bir kez Cebrail'e okurdu. Vefat ettiği sene ise onu Cebrail'e iki kez okudu. Peygamberimiz (s) Kur'ân'ı kıraat ederken bu iki sûreyi acaba nereye koyuyordu? Gerçek şu ki bu iki sûrenin şu anda Mushafta bulunduğu yer -Hz. Osman bunu gözden kaçırsa veya unutsa da- tevkîfîdir. Gerçek böyle olmasaydı, -İbn Abbas'tan Kur'ân'ın toplanmasından ve İslâm âleminin çeşitli beldelerine yayılmasından senelerce sonra rivayet olunduğu üzere- Kur'ân yazılırken halk kendisine itiraz eder veya bu hususta onunla tartışmaya girerdi.

Bu hadis hakkında Tirmizî, hasendir ve bu rivayeti sadece Avf b. Ebî Cemîle hadisi olarak biliyoruz, der. Afv, bu rivayeti Yezîd el-Fârisî vasıtasıyla İbn Abbas'tan rivayet eder. Sened'de adı geçen Yezîd el-Fârisî, meşhur değildir. Bu zâtın Yezîd b. Hürmüz mü, yoksa başkası mı olduğu yolunda bilginler ihtilaf etmişlerdir. Doğru olanı, başka birisi olduğudur. Yezîd, Mushaflar konusunda İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Vahiy kâtibi Abdullah b. Ziyâd ve Haccâc b. Yûsuf'tan mushaflar konusunda nakilde bulunmuştur. Yahyâ b. Ma'în'e bu Yezîd'in kim olduğu sorulmuş, o da tanımadığını söylemiştir. Ebû Hâtim ise Yezîd hakkında 'lâ be'se bih"[110] der.

Bu kısım *Tehzîbu't-tehzîb*'den özetlenmiştir. Bu gibi bir ravinin rivayetinde tek kaldığı bir haberin, mütevatir Kur'ân'ın tertibinde esas alınan rivayetlerden birisi olması doğru değildir.

110. Lâ be'se bihi: Ravilerin ta'dilinde kullanılan ve İbn Ebî Hâtim'in tertibine göre ikinci, Zehebî'nin tertibine göre üçüncü, İbn Hacer'in tertibine göre dördüncü mertebeye delâlet eden tabirlerden biri olup,"bir beis yoktur" veya "fena değil" anlamına gelir. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 203. (Çev.)

﴾ ENFÂL SÛRESİ ﴿

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنفَالِ قُلِ الْأَنفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا
اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِن
كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿1﴾ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ
وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا
وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿2﴾ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا
رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿3﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَّهُمْ
دَرَجَاتٌ عِندَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿4﴾

1- Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber'e aittir. O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Rasûlüne itaat edin.

2- Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.

3- Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden harcayan kimselerdir.

4- İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve değerli rızık vardır.

•

Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Hibbân ve Hâkim İbn Abbas'tan Peygamberimiz'in (s) şöyle dediğini rivayet ediyorlar: *"Kim bir düşman neferini katlederse ona şöyle şöyle vardır. Kim bir düşman neferini esir alırsa, ona şöyle şöyle vardır."*[111]

111. Ebû Dâvûd, *Cihad*, 155; Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, VII, 292.

buyurdu. Yaşlılar sancakların altında sabit kaldılar. Gençler ise savaşa ve ganimete koştular. Yaşlılar gençlere dediler ki: "Bizleri de ortak ediniz. Bizler sizlere yardımcıydık. Sizden bir şey olduğunda bizlere sağınıyordunuz." Bundan sonra iki taraf anlaşmazlığını Hz. Peygamber'in huzuruna getirince *"Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber'e aittir."* âyeti nâzil oldu.[112]

İmam Ahmed, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan rivayet ediyorlar: Sa'îd b. el-Âs öldürülmüştü. Bunun üzerine Sa'd onun kılıcını aldı ve Hz. Peygamberden bunu kendisine bağışlamasını istedi. Rasûlulluh (s) buna mani oldu. Sonra bu hususta âyet indi, Peygamberimiz (s) de kılıcını kendisine verdi. Çünkü bu meselede yetki Rasûlullah'a (s) verilmişti. İbn Cerîr'den gelen rivayete göre sahâbîler Hz. Peygamber'e ganimetlerin beşte dördünden sonra kalan beşte birin hükmünü sordular. Bu soru üzerine bu âyet indi. Kısacası bu âyet, Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimetler hakkında nâzil olmuştur. Gençlerden ve diğer savaşçılardan Bedir ganimetlerini ellerinde bulunduranlar bu ganimetler hakkında kendi aralarında çekişmeye düşmüşlerdi. Bazı rivayetlere göre çekişme Muhacirle Ensar arasında yaşanmıştır.

"Enfal" Kavramı

Yüce Allah şöyle dedi: ***"Sana savaş ganimetlerini soruyorlar."*** ***"el-Enfâl"*** kelimesi, *"nefel"* kelimesinin çoğuludur. Kelime sözlükte esasen "en-nefl" kökünden türemedir. "Nefl", yapılması zorunlu olandan fazlası demektir. "Salâtu'n-nefl", "nâfile namazı" deyimi bu kökten türemedir. Râgıb der ki:

"en-Nefel", bazılarına göre ganimetin bizzat kendisidir. Fakat ganimet çeşitli açılardan farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Ele geçirilmiş mal olması açısından adına *"ganimet"* denilmiştir. Verilmesi gerekli olmaksızın daha ilk baştan Allah'tan bir hediye ve armağan olması bakımından *"nefel"* adını almıştır. Bir bilgin, "ganimet"le "nefel"in umum ve husus[113] (kapsam darlığı ve genişliği) açısından farklı olduğunu söylemiş ve elde etmek için bir meşakket çekilsin veya çekilmesin, hak edilsin veya edilmesin, ele geçirilmiş olsun veya henüz elde edilmemiş olsun ganimet olarak ele geçen her şeye "ga-

---

112. Ebû Dâvûd, *Cihad*, 155.
113. Her nefel ganimettir ama her ganimet nefel değildir. (Çev.)

nimet" denilir, "en-nefel" ise, ganimetin içinden taksim edilmeden insanın eline geçen şeydir, demiştir. Bazılarına göre, "nefel", Müslümanların savaşmaksızın ele geçirdikleri ganimettir ki, buna *"fey'"* denilir. Başka bazılarına göre ganimetler henüz taksim edilmeden malın içinden ayrılan şeye denilir. *"Sana savaş ganimetlerini soruyorlar."* âyetini bu manada yorumlamışlardır.[114]

Âyetin manasına gelecek olursak: Ey Peygamber! Sana ganimetlerin kime, gençlere mi, yoksa yaşlılara mı, Muhacirlere mi yoksa Ensara mı ait olduğunu soruyorlar. ***"De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber'e aittir."*** Yani, onlara de ki: Ganimetler Allah'a aittir. Onlar hakkında Allah kendi hükmüyle hüküm verir. Peygamber'e aittir, Allah'ın hükmüne göre onlara taksim eder. Peygamberimiz (s) ganimetleri eşit olarak taksim etmiştir. Bu hüküm ileride gelecek olan *"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûlü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir."*[115] âyetindeki ayrıntılı hükümle çelişmez. Bu ayrıntı, Mücâhid, İkrime, Süddî'nin dediği gibi buradaki icmali (kısa ve toptan ifadeyi) neshetmiş olur. Fakat doğru olanı İbn Zeyd'in dediğidir. İbn Zeyd'e göre bu âyet, muhkemdir. Allah Teâlâ, ganimetlerin beşe bölüneceğini belirttiği âyette nerelere sarf edileceğini açıklamaktadır. Devlet başkanı, ganimetler henüz beşe bölünmeden önce askerlerinden dilediğine ganimet tahsis edebilir. "**O halde siz (gerçek) müminler iseniz**" tartışma, ihtilaf, çekişme konusunda ***"Allah'tan korkun"***, ileride bu sûrede bu zikredilen şeylerin özellikle de savaş halindeyken zararları zikredilecektir. ***"Aranızı düzeltin"***; yani aranızda sizi birbirinize bağlayan durumu ve bağı düzeltin. Bu bağ, İslâm bağıdır. Bu bağın düzeltilmesi, uzlaşma, işbirliği, karşılıklı yardımlaşma, bencilliği ve kendini üstün görmeyi terketmekle ve başkasını kendine tercih etmekle olur. Âyette geçen ***"el-beyn"***, sözlükte esasen *"bağlantı"*, *"ayrılık"* ve iki taraf arasındaki her şeye denir. Bu kelime, En'âm âyetinde *"lekad takattaa beynekum / Andolsun, aranızdaki bütün bağlar artık kesilmiş"*[116] şeklinde kullanılmaktadır. Bu bağlantı *"zâtü'l-beyn"* şeklinde ifade edilmektedir. Kitab ve Sünnet'te bizlere "zâtü'l-beyn"i düzeltmemiz emredilmektedir. Bu, şer'an gerekli olan bir husustur. Bir toplumun kuvveti, izzeti, gücü buna bağladır. Toplumun birliği de bununla muhafaza edilir.

---

114. Râgıb, *el-Müfredât*, (Ne-fe-le. md.si) s. 502, 503.
115. Enfâl, 8/41.
116. En'âm, 6/94.

Rasûl'e İtaatin Keyfiyeti

Ganimetler, her türlü emir, yasaklama, yargı ve hükümde *"Allah ve Rasûlüne itaat edin."* Allah'a zâtı için itaat olunur. Çünkü O, âlemlerin Rabbidir ve onların işlerinin sahibidir. Rasûlullah'a (s) ise din hususunda itaat olunur. Çünkü O, dini Allah adına tebliğ eden ve bu hususta Allah'ın vahyini sözle, fiille ve hükümle açıklayan kimsedir. Peygamber'e yapılan bu itaat, taabbudî olup, hiçbir kimsenin bu hususta herhangi bir görüşü olamaz. Âhirette kurtuluşa ermek ve âhiret sevabını elde etmek de bu itaate bağlıdır. Rasûlullah'a (s) dünya işleri hususundaki ictihadında da itaat olunur. Bunlar, genel maslahatlar ve özellikle de -Hz. Peygamber'in devlet başkanı ve baş komutan olması açısından- savaşla ilgili hususlardır. Dolayısıyla O'nun emirlerine aykırı hareket etmek, kamu düzenini bozmak ve onu kaosa sürüklemektir ki kaosun olduğu ortamda bir kavmin ayakta durması mümkün değildir. Bu itaat de birinci gibi şer'an vaciptir. Ancak bunun birinciden farkı, sebebinin aklen kavranabilir olmasıdır. Allah Teâlâ, hükümlerini yerine getirme ve idare etme hususunda Hz. Peygamber'e -daha önce Âl-i İmrân Sûresi'nde geçtiği üzere- ümmetle danışmada bulunmasını emretmiş, Nisâ Sûresi'nde geçtiği üzere bu itaatte kendisinin yanında ulûl-emr'e itaati de katmıştır. İleride bazı sahâbîlerin, ahkâmı bu sûrede ayrıntısıyla verilen bu savaş hakkında kendisine nasıl baş vurdukları ve Hz. Peygamber'in de kendi görüşünü bırakıp doğruluğu ortaya çıkan görüşe nasıl döndüğü gelecektir. Fakat son kararın, mutlaka Hz. Peygamber'e ait olması şarttır. Nitekim, Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber sahâbîlerle Medîne dışına çıkıp çıkmama hususunda danışmalarda bulunmuştu. Danışma sona erip de sahâbîlerin görüşünü uygulamaya karar verince, bundan sonra hiçbir başvuruyu kabul etmemiştir. Biz bu meseleyi hikmetiyle birlikte *"İş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven."*[117] âyetini tefsir ederken açıklamıştık. Bu sûrede okçuların Hz. Peygamber'in emrine uymamalarının düşmanın Müslümanlara galip gelmesine nasıl sebep olduğunu görürsün. Bunun için *"(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi 'Bu nasıl oluyor!' dediniz? De ki: O, kendi kusurunuzdandır."*[118] âyetinin tefsirine bak.

---

117. Âl-i İmrân, 3/159.

118. Âl-i İmrân, 3/165.

Müslüman devlet başkanlarının şeriatın uygulanması, devlet işlerinin yürütülmesi ve askerlere kumanda edilmesi hususunda -Hz. Peygamber'in itaat hakkı olduğu gibi- itaat olunma hakları vardır. Ancak bu, Allah'a isyan etmemek ve ulûlemirlere danışmalarda bulunmak şartıyladır. Nitekim bu husus "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulûlemre de itaat edin.*"[119] âyetinin tefsirinde geçmişti.

Yüce Allah, "*(gerçek) müminler iseniz*" demektedir. Yani eğer sizler gerçek müminler iseniz, bu üç emre uyunuz. Çünkü iman etmek, bütün bunları gerektirir. Çünkü bunları yükümlülük olarak getiren Yüce Allah'tır. Allah'a iman eden bir kimse, O'nun vaadi ve tehdidi hakkında şüphe duymaz. Müminin kalbinde kendisini Allah'a itaate sevk eden itici bir kuvvet olur. Ancak zaman zaman karşısına bir şehvet kabarması ya da öfke fırtınası çıkabilir. Sonra çok geçmeden Allah'ın emrine geri döner ve karşısına dikilen bu unsurlardan dolayı Rabbine tövbe eder. Nitekim bu husus, "*Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir.*"[120] âyetinin tefsiri yapılırken geçmişti. Bundan sonra Yüce Allah müminleri, buna delâlet eden ve bunu ispat eden şeylerle vasfederek şöyle diyor:

"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperen" kimselerdir. Bu cümle, -bundan önceki âyette şart cümlesinde takva, ümmetin içinde aralarını düzeltme, Allah'a ve Rasülü'ne itaat etme şeklindeki özellikleri açıklanan- müminlerin hallerini beyan etmek için getirilmiş bir başlangıç cümlesidir. Bu müminlerin, bir önceki şart cümlesindeki müminler oldukları, "Nekire kelime, marife olarak bir kez daha zikredildiği zaman, birincinin aynısıdır." kâidesinden anlaşılmaktadır. Ya da bu son cümle, mutlak olarak kâmil iman sahibi müminlerin durumlarını beyan etmek için getirilmiştir. Maksat, zikredilen üç özelliğin, onların bazı özellikleri olduğunun bilinmesidir. Müminlerin sıfatları, öyle bir hasr (sadecelik) kipiyle beyan edilmiştir ki, bu kiple konuyu bilen veya inkâr etmeyen âlim konumuna konan kimseye hitap edilir. Bu kip, Belâgat sanatının imamı şeyh Abdülkâhir'in açıkladığı üzere "innemâ" edatıdır. Allah Teâlâ, müminleri beş sıfatla nitelemektedir:

119. Nisâ, 4/59.
120. Nisâ, 4/17.

Müminlerin Sıfatları

Birinci Sıfat: Yüce Allah'ın *"Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir"* sıfatıdır. Râgıb der ki: *"el-Vecel"*, korku duymak, demektir. Bir başka ifadeyle, "el-vecel" bilfiil kalbe korkuyu hissetiren şey, demektir. Başkası onu "el-feza'" ve "el-havf" kelimesiyle ifade eder. "el-Vecel" kökünün bâbı "feriha-yefrahu" bâbıdır. şimdi bu kavramları biraz açalım: *"Havf"*, elem verici bir durumun ileride başa gelmesi beklentisi içinde olmaktır. Bu beklentiye elem ve korku hissi de eşlik edebilir. Bazen de kişide zayıf olduğu ya da çok çok sonra başa geleceği inancıyla böyle bir duygu bulunmaz. *"el-Vecel"* ve *"el-feza'"* bu korkunun daha özel olanıdır. "el-Vecel" kökü, Hicr Sûresi'nde Hz. İbrahim'in tanımadığı misafirleriyle arasında geçen diyalogda şu şekilde kullanılmaktadır: *"Biz senden çekiniyoruz, dedi. Dediler ki: Korkma!"*[121] Müminûn Sûresi'nde Rablerinin haşyetinden korkan müminlerin sıfatları anlatılırken şöyle denilmektedir: *"Ve Rablerine dönecekleri için yapmakta oldukları işleri kalpleri çarparak yapanlar."*[122] Bu örnek âyette *"el-vecel"* kelimesi, salih amelle birlikte zikredilmektedir. Burada sözü edilen salih amel ise, bol bol vermek ve bağışlamaktır. Hac Sûresi'nde ise bu kök şöyle kullanılmaktadır: *"O ihlâslı ve mütevazi insanları müjdele! Onlar öyle kimseler ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer; başlarına gelene sabrederler, namaz kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden (Allah için) harcarlar."*[123] Bu âyet, Enfâl âyetiyle aynı manadadır. Bu âyetlerden başka bir yerde "el-vecel" kelimesi geçmemektedir. Bu âyetlerde "el-vecel", korku ve kalbe gelen korku hissi manasındadır. Bazen bu. korku, bilinmeyen âkibetten kaynaklanabilirken, bazen de ululuğunu tanımaktan ve heybet duygusundan ileri gelebilir. Şehr b. Havşeb kanalıyla Ümmüdderdâ'dan rivayet olunuyor: "Kalpteki vecel, yapraksız hurma dalının yanması gibi bir şeydir. Ey Şehr b. Havşeb! Vecel halinde tüylerin diken diken olmuyor mu?" Ben de "Evet oluyor." dedim. Ümmüdderdâ bana dedi ki: "Allah'a dua et! Çünkü o sırada yapılan dua kabul olunur." Sâbit el-Bünânî'den rivayet olunuyor: Birisi, "Ben, duamın ne zaman kabul olunacağını biliyorum." dedi. " Bunu nereden biliyorsun?" diye sorduklarında, "Tüylerim diken diken olduğu, kalbim titrediği ve iki gözümden yaşlar boşandığı zaman duam kabul olunuyor." diye cevap verdi. Hz. Âişe'den rivayet

121. Hicr, 15/52, 53.
122. Mü'minûn, 23/60.
123. Hac, 22/34, 35.

olunuyor, O şöyle dedi: "Kalpteki vecel, yapraksız hurma dalının yanması gibi olma halinden başkası değildir. Herhangi birinizin kalbi titrediği zaman, dua etsin." Bu haberde geçen *"es-saafe"* kelimesi, *"es-seaf"* kelimesinin çoğulu olup, yapraksız hurma dalı, demektir. Hurma dalı yanarken çıtır çıtır bir ses işitilir. İşte müminlerin annesi Hz. Âişe ve Ümmüdderdâ, Allah anıldığı zaman kalbe gelen ürpermeyi (vecel) ve kalbin titremesini hurma dalının çıtır çıtır yanmasına benzetmiştir.

"Allah'ın zikri"nden maksat, kalbin Allah'ın azametini, hâkimiyetini, celâlini veya tehdidini, vaadini, mahlukatını hesaba çekmesini ve cezalandırmasını anmasıdır. Buna dille zikir, ister eşlik etsin, isterse etmesin fark etmez. Lisanın kalple birlikte olan en büyük zikri, üzerinde derinden derine düşünerek Kur'ân'ı tane tane okumaktır. Mümin, teheccüd namazında Allah'ın azametinin manasını kafasında canlandırarak *"Allahu ekber"* diyebilir. Böylece titrer ve tüyleri diken diken olur. Bu âyette geçen ***"zikr"*** (*anma*) kelimesini "tehdid"e mahsus kılan, bütün bunları gözden kaçırmış ve "vecel"in sadece azap korkusundan kaynaklandığını zannetmiştir. Bunu diyen kimse, sanki Allah'ın huzurunda huşû duymanın tadını almamış gibidir. *"el-Vecel"*, Allah'ın heybetinden, azametinden, yüceliğinden, hükümranlığının büyüklüğünden ve bunun dışında diğer isimlerinden ve sıfatlarından kaynaklanmaktadır. "el-Vecel"i sadece "tehdid"e mahsus kabul eden, *"Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar."*[124] âyetini okumamış gibidir. Bu iddiayı ileri süren kimse, Allah'ın kulları arasında O'nun Haşr Sûresi'nin sonunda yer alan isimlerini anmaktan dolayı kalbi titreyen ve gözünden yaşlar boşanan kimseler bulunduğunu da bilmemektedir. Yüce Allah orada şöyle der: *"Eğer Biz bunu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz. O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka tanrı yoktur. Görülmeyeni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır."*[125] Böyle bir kimse, zikri geçen "vecel"i, cehennem anlatılırken, hesap ve cezadan söz edilirken hissedemez. Bu gibi kimseler, Kur'ân'ın manalarını bazı lafızları anlayışlarından elde ederler. Ama bunu yaparken o lafızların kalplere olan etkisini hissetmezler. Buradan hareketle bu ve bu manada diğer âyetlerle, Ra'd Sûresi'ndeki şu âyeti birbiriyle mukayese ederler. *"Bunlar, iman edenler*

---

124. Fâtır, 35/28.
125. Haşr, 59/21, 22.

ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."[126] Yaptıkları mukayese sonucu, âyetler arasında çelişki olduğunu zannederler. Bundan dolayı bunu "vaad", diğerini "va'îd"e (tehdid) yorumlayarak söz konusu çelişkiden sıyrılıp çıkmaya çalışırlar. Oysa bu iki âyet arasında herhangi bir çelişki ve çatışma yoktur. Bütün vaad, tehdid, Allah'ın kemâl sıfatları, nefislerde ve dış dünyada O'nun varlığına delâlet eden alâmetlerde kalpleri yatıştırma ve huzurlu kılma özelliği vardır. Söz konusu huzur, Allah'a iman ederek, O'nun katında olanlara güven duyarak ve bunun dışında açıklaması ileride yeri gelince yapılacak başka şeylerle meydana gelir. Allah'ın kelâmını okumak gibi "vecel" dalını kalpte tutuşturacak hiçbir bir zikir yoktur. *"Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap alarak indirdi. Rablerinden korkanların, bu Kitab'ın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri ve hem de gönülleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar. İşte bu Kitab, Allah'ın, dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği hidayet rehberidir. Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz."*[127]

İkinci Sıfat: Yüce Allah'ın müminler ancak ***"kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran"*** kimselerdir, şeklindeki ifadesidir. Yani Allah'ın peygamberlerin en sonuncusuna indirilmiş olan âyetleri okunduğu zaman, bu onların imanlarını arttırır. Bir başka ifadeyle; itaatteki yakînleri, huzur bulmadaki güçleri, irfandaki genişlikleri, amellerdeki aktiflikleri artar. şeriat terimi olarak iman, ilim, inanç, inanca göre amel ve bunların her ikisine denilir. İmandan maksadın bunların hangisi olduğunu karineler tayin eder. Buhârî-Müslim'in Sahîhleri'nin İman Bölümü'nde bu hususta açık ve net deliller vardır. Bunların en önemlilerinden birisi, âhirette insanı kurtuluşa erdirecek imanın en azı hakkındaki hadislerdir. Bir diğer hadis de, *"İman yetmiş küsur şubedir. Bunun en üstünü, Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına şehâdet etmektir. En aşağısı ise, eziyet verici şeyleri yoldan uzaklaştırmaktır."*[128] hadisidir. Bundan dolayı bazıları, imanın artmasını, imandan ayrılmayan amelin artması olarak yorumlamışlardır. Bazıları ise, imanın ilgili oluduğu "kesin tasdik"in artması olarak tefsir etmişlerdir. Gerçek şudur ki, kalbî imanın bizatihî kendisi de artar ve eksilir. İbrahim (a), Allah'ın ölüleri dirilttiği-

126. Ra'd, 13/28.
127. Zümer, 39/23.
128. Müslim, İman, 58.

ne inanıyordu. Buna rağmen Rabbine ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesi için dua etti. *"Rabbi ona: 'Yoksa inanmadın mı?' dedi. İbrahim: 'Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim)' dedi."*[129] İmanda mutmain olma makamı, ondan daha aşağı olan mutlak iman derecesine göre daha güçlü ve daha mükemmeldir. Hz. Ali'nin "Perde kaldırılsa yakinim şu ana göre daha da artmazdı." dediği rivayet olunmaktadır. Hz. Ali'nin bu imanı, burhana dayanan imandan çok daha güçlüdür. Burhana dayanan iman da taklidî imandan daha kuvvetlidir. Bu iman hakkında bilginlerin çoğu şöyle der: Bu iman hakka uygun düşerse, yakîni hale gelir. İmanda ayrıntılı ilim, icmalî ilimden çok daha güçlü ve mükemmeldir. Buna bir örnek verelim: Allah'ın tevhidine iman, ancak şirkin açık ve gizli çeşitlerini bilmekle kemâle erer. Şirkin türleri, imanla veya onun mükemmel olmasıyla çelişir. Öyle şirk vardık ki karıncanın yürümesinden daha gizlidir. Rivayet olunan bir duada şöyle bir ifade geçer: *"Allahım! Herhangi bir şeyi bile bile sana ortak koşmaktan yine sana sığınırım. Bilmediğimden de sana sığınırım."*[130] Bu duayı, İbn Hibban, Hakîm et-Tirmizî *Nevâdirü'l-Usûl*'de, Ebû Ya'lâ ve başkaları Ebû Bekir'den rivayet etmişlerdir. İbn Hibbân ve Beyhakî zayıf olduğunu söylerken, başkaları hasen olduğunu söylemiştir. Allah'ı birlediğini (tevhid) iddia eden ve ihlas kelimesini söyleyen nice kimseler vardır ki başkasına kulluk etmektedirler. Ya Allah'ın yanında başkasına da dua ederek, ya da O'nu bir yana bırakıp, şirk koştuğuna dua ederek!.. Bir başka hadis ise, *"Dua ibadettir."*[131] hadisidir. Bu hadisi İmam Ahmed, *Edebü'l-Müfred*'inde Buhârî, dört *Sünen* imamları ve başkaları Nu'man b. Beşîr hadisi olarak rivayet etmişlerdir.

Bir başka örnek: Her kim, Allah'ın bilinmek özelliği olan şeyleri (mâ'lûmat) kuşatan bir ilmi, yeryüzünün ve göklerin nizamının üzerine dayalı olduğu bir hikmeti, bütün mahlukatı içine alan bir rahmeti olduğuna iman etse, bunlara dair olan bilgisi icmalî (kısaca ve toptan) olsa, zikredilen şeylerin yaratıklar üzerinde var olan delillerini açıklamasını istediğinde sana vermekten âciz bir durumda olsa, böyle bir kimsenin imanı, Allah'ın varlıklar hakkındaki kanunlarını ve bunlar üzerindeki yaratmasının hayret verici yönlerini -Allâme İbn Kayyim'in *Tafsîlü'n-Neş'eteyn* ve İmam Ebû Hâmid el-

---

129. Bakara, 2/260.
130. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 224.
131. İbn Mâce, Dua, 1.

Gazzâlî'nin *İhyâ*'sının Tefekkür bölümünde yaptıkları biçimde- ayrıntılı bir bilgiyle bilen kimsenin imanıyla mukayese olunamaz. İnsanoğlunun mahlukatın her bir türü hakkında geçerli olan kanunlara ve sırlara dair bilgisi artık genişlemiştir, insanlar söz konusu kanunlara ve sırlara dair öyle bilgilere ulaşmışlardır ki geçmiş asırlardaki bilginlerden hiçbirinin aklından bunların yüzde biri bile geçmemiştir. İmanın artması-eksilmesi konusunda ilim adamlarının geneli adına Vâhidî'nin şu sözünü nakledelim: Kimin yanındaki deliller daha fazla ve daha güçlüyse, onun imanı daha fazladır. Kerhî ise şöyle der: Tasdikin bizatihî kendisi de "güçlü" olmayı kabul eder. Peygamberlerin yakîni ile, mükâşefe ehlinin ve ümmetin fertlerinin yakînleri arasındaki ayırd edici farkı ortaya koymak için "ziyade" kelimesiyle ifade ettikleri işte budur. İmam Gazzalî, imanın kuvvetiyle diğer bilgi çeşitleri arasındaki farklılık için alaca karanlıkta bir karaltı gören kimseyi örnek verir. Karanlıkta kalan kimse, alaca karanlık iyice açılıp da sabahın aydınlığı ortaya çıkınca o karaltıyı uzaktan görmeye başlar. Ancak niteliklerini tam olarak seçemez. Sonra güneş ışığında onun yanında olduğunu görür. Şimdi bu kimsenin zikredilen durumların tümündeki bilgisi bir midir?

Kısacası, imanın artabileceği bu ve başka âyetlerle sabit olan bir husustur. Bu âyetlerden birisi Yüce Allah'ın Âl-i İmrân Sûresi'nde Uhud Savaşı'nda yara aldıktan sonra Allah ve Rasûlü'nün savaş çağrısına uyanları nitelerken söylediği şu sözdür: *"Bir kısım insanlar, müminlere, 'Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar; aman sakının onlardan!' dediklerinde bu, onların imanlarını bir kat daha arttırdı ve 'Allah bize yeter. O ne güzel vekîldir!' dediler."*[132] Yüce Allah'ın Ahzâb Sûresi'ndeki şu ifadesi de bu manadadır: *"Müminler ise, düşman birliklerini gördüklerinde: İşte Allah ve Rasûlü'nün bize vaadettiği! Allah ve Rasûlü doğru söylemiştir, dediler. Bu (orduların gelişi), onların ancak imanlarını ve Allah'a bağlılıklarını arttırdı."*[133] Bu örnek âyette *"teslim"* kelimesinin *"iman"* kelimesi üzerine atfedilmesi, bundan maksadın "amel" değil, "kalbî iman" olduğunu teyid etmektedir. Yüce Allah'ın Fetih Sûresi'nin başındaki şu ifadesi de bu manadadır: *"İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O'dur."*[134] İbareden anlaşılacağı üzere, burada geçen "iman"da, kalbî imandır. Buna karşılık Tevbe Sûresi'nin sonlarındaki

132. Âl-i İmrân, 3/173.
133. Ahzâb, 33/22.
134. Fetih, 48/4.

iki âyetle[135] Müddessir Sûresi'nin 31. âyetine gelince, bu âyetlerdeki "imanın artması"nın Kur'ân'dan nâzil olan âyetlerle ilgili olma ihtimali vardır.[136] Öte yandan Buhârî, Tevbe Sûresi'nin o iki âyeti ve benzeri âyetleri imanın kalplerde artabileceğine delil olarak göstermiştir. Selef bilginlerin cumhuru da aynı kanaattedirler. Dahası -Hâfız İbn Kesîr'in *Tefsir*'inde zikrettiği üzere- İmam Şâfi'î, Ahmed ve Ebû Ubeyd bu hususta bilginler arasında icma olduğunu naklederler. Bütün bunlardan sonra hayret verici olan husus; âlimin birisinin nazarî bir şüphe nedeniyle imanın mastar manasında artması diye bir şey yoktur şeklindeki hatalı görüşünün nakledilip durmasıdır. Ve bu görüş, bir mezhep olarak kabul edilmiş ve o kişi bu hususta taklid edilir olmuştur. Onun bu görüşü sebebiyle âyetler ve hadisler tevil edilmiştir.

Üçüncü Sıfat: Yüce Allah'ın ***"Ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."*** âyetidir. Yani onlar sadece Rablerine tevekkül ederler, ondan başkasına dayanıp güvenmezler. İşlerini -cümlenin yapısının ifade ettiği üzere- O'ndan başkasına havale etmezler. İbn Abbas ise, bu cümleyi "O'ndan başkasından ummazlar." diye tefsir etmiştir. *"Tevekkül"* tevhid makamlarının en yücesidir. Çünkü Rabbinin işlerini ve âlemin bütün işlerini idare eden bir varlık olduğuna iman eden bir kimsenin işleri hususunda O'ndan başkasına dayanması ve güvenmesi mümkün değildir. Şer'an, tab'an (yapı itibarıyla) ve aklen zorunlu olarak insanın ihtiyarî bir kesbi olduğu bilindiğine, Allah bu ihtiyar sebebiyle insanı amel etmekle mükellef kıldığına, insanın ameline göre -hayırsa hayır, kötülükse kötülük- karşılığını alacağına göre, insanın kendi işlerini Allah'ın kanunlarına (Sünnetullah) göre çekip çevirmeye çabalaması gerekir. Burada söz konusu olan kanunlar (Sünnetullah) sebepler ve onların neticelere olan bağlantısı nizamında geçerli olan kanunlardır. İşte insan bu kanunlara göre işlerini çekip çevirirken bu "sebep"lerin -insan gibi akledenleri ve akletmeyenleriyle birlikte- ancak Allah'ın onları insanların emirlerine vermesi sayesinde "sebep" niteliği kazandıkarına inanması gerekir. Yine insanın söz konusu "sebep"lere baş vurarak elde ettiği şeylerin Rabbinin lütfu ve ihsanı sayesinde elde ettiğine inanması gerekir. Çünkü o "sebep"leri kullanma imkânı veren, onları "sebep" kılan ve bunu kendisi-

135. Tevbe, 9/124, 125.

136. Söylenmek istenen şudur: Diyelim ki, Bakara Sûresi indi, kişi iman etti, sonra bir başka sûre daha indi ona da iman etti. Böylece nâzil olan Kur'ân âyetleri çoğaldıkça imanı da artmış oldu. Çünkü bir sûreye iman ederken inandığı sûre şimdi ikiye, üçe... çıktı. (Çev.)

ne öğreten Rabbidir. Sarılmak için belli bir sebebinin olduğu bilinmeyen şeylerde ise mümin sadece Allah'a güvenip dayanır, sadece O'na yönelir, ve bunlardan talep ettiği hususlarda sadece Rabbine dua eder. "Sebep"lerin terkedilmesi ve Allah'ın yaratma konusundaki kanunlarının (Sünnetullah) bir yana bırakılması ve buna da *"tevekkül"* denilmesi, Allah'ı bilmemektir, O'nun dininden habersiz olmaktır ve değişmeyeceğini ve tebdil olunmayacağını bizlere haber verdiği kanunları (Sünnetullah) hakkında cehalettir. Böyle bir kimsenin durumu, hükümdarından veya efendisinden yiyeceğinde, içeceğinde ve diğer ihtiyaçlarında kendisine dayanması ve kendisinden başkasından hiçbir şey istememesi emrini alan kimsenin durumuna benzer. Bu hükümdar veya efendi, onun ve onun gibilerin yemeleri ve içmeleri için her gün sofra hazırlamaktadır. Ama o, dikkafalılık etmekte ve benzerleriyle birlikte o sofraya gelmekten kaçınmaktadır. Çünkü bu hareketin kendine dayanıp güvenme şeklindeki emrine isyan olduğunu iddia etmekte ve kendisine özel yemek göndermesini beklemektedir. -Yani Rabbinden yaratma konusunda geçerli olan kanunlarını (Sünnetullah) kendisi için değiştirmesini istemektedir.- Bu adam ne kadar cahil! Ve ne büyük bir aldanış içinde!

Âl-i İmrân Sûresi'nin 160. âyeti olan *"Müminler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır."*[137] âyetini tefsir ederken, *"tevekkül"*ün manasını ve onun sebeplere sarılmayı gerektirdiğini uzun uzun anlatmıştık. Bunların bir kısmı ileride bu Enfâl Sûresi'nin tefsirinde Hz. Peygamber'in tevekkülünden söz ederken tekrar hatırlatılacaktır.

Dördüncü Sıfat: Yüce Allah'ın ***"Onlar namazlarını dosdoğru kılan"*** şeklindeki ifadesidir. Bu cümlenin tefsiri daha önce Bakara Sûresi'nin baş tarafında, *"Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin."*[138] âyetinin tefsiri yapılırken ve bu manada başka âyetlerin açıklaması yapılırken geçmişti. Kısaca söylemek gerekirse, namazı dosdoğru kılmak, onu kıyam, rükû, sücûd, kıraat ve zikirden meydana gelen dış sûreti ve erkânına tam olarak riayet ederek, Rahman'a gizlice yakarırken huşû ve huzur, Kur'ân okurken derinden derine düşünme ve öğüt almadan ibaret olan manasına ve batınî ruhuna uyarak dosdoğru edâ etmekten ibarettir. Bu *"ikame"*nin (*namazı dosdoğru kılma)* insanın namazın Allah'ın yaratmış olduğu semeresinden istifade et-

137. Âl-i İmrân, 3/160.
138. Bakara, 2/45.

mesine vesile olan bir husus olduğuna daha önce temas etmiştik. Namazın semeresi ise, çirkin fiillerden, münkerden vazgeçmek ve bunun dışında -yerinde görülecek- daha başka faydalardır.

Beşinci Sıfat: Yüce Allah'ın ***"Ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden harcayan kimselerdir."*** ifadesidir. Yani onlar, Allah'ın rızık olarak verdiği şeylerden bazılarını çeşitli itaat yerlerine harcarlar. İslâm devletini ayakta tutmak için getirilmiş verilmesi farz olan zekât ve bunun dışında akrabalara, muhtaçlara ve ümmetin çıkarlarına harcanması vacip ve mendup olan diğer harcamalar itaat yerlerine yapılmış harcamalardır. Bu âyetin tefsiri daha önce Bakara Sûresi'nin baş tarafında ve başka yerlerde geçti. Oralarda zekâtın veya zekât dışındaki harcamanın çoğunlukla namazla birlikte ifade edildiğine dikkat çekmiştik. Çünkü namaz ve zekât, bir kavimde ruhsal ve sosyal ıslahın odak noktasıdır. İfadede seçilen "infak" kelimesi, -daha önce geçtiği üzere- "zekât" kelimesinden daha genel ve daha kapsamlıdır.

"İşte onlar gerçek müminlerdir." Yani -bütün bu sıfatlarla nitelikli olmayanlar değil- nitelikli olan o kimseler, gerçek imanla iman eden kimselerdir. Âyetteki ***"hakkan"*** kelimesini *"îmânen hakkan"*[139] veya *"hakka'l-îmâni"*[140] ya da *"hakka zâlike hakkan"*[141] veya *"hakkaktuhû hakkan"*[142] şeklinde takdir etmek mümkündür. Gerçek iman, itaat tasdikinin ardından eserinin geldiği imandır. Söz konusu eser, kalplerin ve organların amelleri ve Allah yolunda mal harcamaktır. Onların nitelikli oldukları sıfatlar, imanın diğer bölümlerini ardından getirecek şekilde toplanmıştır. Araplar, şiirde temayüz eden bir kimseyi anlatırlarken *"Fülânün şairun hakkan"* ve binicilik vasfı mükemmel olan bir kimseyi anlatırlarken de *"fülânün fârisün hakkan"* derler. Tabarânî zayıf bir senedle vaaz ve öğüt için nakledilen bir haberde Hâris b. Mâlik el-Ensârî'den rivayet ediyor: Hâris bir gün Rasûlullah'a (s) uğrar, Rasûlullah (s) *"Ey Haris! Nasıl sabahladın?"* diye sorar. Hâris, "Gerçek bir mümin olarak sabahladım." der. Hz. Muhammed, *"Ne dediğine dikkat et! Her şeyin bir haki-*

---

139. Bu takdir, *"hakkan"* kelimesinin *"îmanen"* şeklindeki mef'ûlün mutlakın yerine gelmiş olduğuna işaret ediyor. (Çev.)

140. Bu takdir, *"hakkan"* kelimesinin mef'ûlün mutlak olduğuna ve muzâfun ileyhin mahzuf olduğuna işaret ediyor. (Çev.)

141. Bu takdir, *"hakkan"* kelimesinin mef'ûlün mutlak ve fiilinin mahzuf olduğuna işaret ediyor. (Çev.)

142. Bu takdir, *"hakkan"* kelimesinin mef'ûlün mutlak ve fiilinin mahzuf olduğuna işared ediyor. (Çev.)

kati vardır, senin imanının hakikati nedir?" diye sorar. Hâris şöyle cevap verir: "Dünyadan el etek çektim, gecelerimi uykusuz, gündüzlerimi susuz geçirdim. Sanki karşımda Rahmanın Arş'ına bakar gibiyim! Sanki birbirleriyle ziyaretleşen cennet ehline bakar gibiyim! Sanki inim inim inleyen cehennem ehline bakar gibiyim!" Peygamber Efendimiz (s) bu söz üzerine üç kere *"Ey Hârise! İşin sırrını öğrenmişsin. Buna devam et!"* buyurur.[143] Hasan-ı Basrî'den rivayet olunuyor: Adamın biri gelerek kendisine "Sen mümin misin?" diye sordu. Hasan, "İman iki çeşittir. Eğer Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, cennete, cehenneme, öldükten sonra dirilmeye ve hesaba çekilmeye iman edip etmediğimi soruyorsan, ben müminim. Eğer, Yüce Allah'ın *'Müminler ancak. Allah anıldığı zaman yürekleri ürperen.. kimselerdir.'* anlamında mümin olup olmadığımı soruyursan, vallahi ben onlardan mıyım, yoksa değil miyim bilmiyorum." dedi.

Bundan sonra Yüce Allah bu kâmil müminlerin mükâfatlarını beyan etti ve ***"Onlar için Rableri katında nice dereceler"*** vardır buyurdu. Âyette geçen ***"ed-derecât"*** kelimesi, yüksekliğin dereceleri, kerametin (şerefin) yukarı çıkan basamakları, demektir. Söz konusu derecelerin Allah'ın katında olması ve Rabbın da onların yerine kullanılan zamire bağlı olması, bu derecelerin değerinin ne kadar büyük olduğuna ve onları elde edeceklerin ne kadar şerefli olacaklarına dikkat çekmektedir. Çünkü Yüce Allah, bazı insanları bazılarından üstün kılmış ve onları dünyada, âhirette ve Rabbin katında dereceyle veya derecelerle başkalarının derecelerinin üstüne çıkarmışıtır. Bu sonuncu derece -her ne kadar âhirette olacaksa da- bu derecenin "Rabbin katında" şeklinde nitelenmesi ve Rabbin isminin bu derece sahiplerine bağlı kılınması, söz konusu dereceye daha fazla yükseklik ve bir kat daha aidiyyet katmaktardır.

İnsanların birbirinden üstün olması konusunda derecelerin manasını derinlemesine kavramak istersen, Yüce Allah'ın haklar bakımından erkeklerle kadınların birbirine eşit olduklarını açıklaması ardından gelen *"Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler."*[144] şeklindeki ifadesi üzerinde bir düşün. Bu, genel ve özel velilik derecesidir. Bir de Yüce Allah'ın mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerin oturanlara bir derece daha üstün

143. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 57.
144. Bakara, 2/228.

oldukları yolundaki ifadesine bak! *"Müminlerden özür sahibi olanlar dışında oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah mücahidleri derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik vaadetmiştir, ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır. Bu, kendinden dereceler, bağışlama ve rahmettir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."*[145] Cenâb-ı Hak burada *"derece"* yle *"dereceler"*i bir arada kullanmaktadır. Denildi ki: Burada geçen "derece"den maksat, onların dünyada üstün kılınmalarıdır. Bazılarına göre ise, "derece"den maksat, onların Allah katındaki mertebeleridir. *"Derecât"* ise, cenneteki mertebeleridir. Yüce Allah'ın Tevbe Sûresi'nde imanın, hicretin ve Allah yolundaki hicretin hacılara su vermekten daha üstün olduğuna dair olan şu ifadesi; *"İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır."*[146] ve bu âyetten sonraki iki âyet de bu manadadır. Allah Teâlâ, rızasına uyanlarla gazabına uyanların birbirinden farklı ve aralarında çok uzak mesafe bulunduğunu beyan ederken şöyle der: *"Onlar Allah katında derece derecedirler. Allah onların yaptıklarını görmektedir."*[147] Doğrusu; bu örnek âyette zikri geçen *"indiyet/katında olmak"* mekân değil, "hüküm" veya "ceza" indiyetidir. Çünkü bu indiyet, her iki zümre için tefsir edilmiştir. Allah Teâlâ, peygamberler hakkında da şöyle der: *"O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir."*[148] Âyetin son kısmındaki *"Bazılarını da derece derece yükseltmiştir."* ifadesinin Hz. Peygamber'le ilgili olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ, kavmiyle tartışmasını zikrettikten sonra İbrahim (a) hakkında şöyle der: *"İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimseleri derecelerle yükseltiriz."*[149] Cenâb-ı Hak, ana-baba bir kardeşini meşru bir biçimde kardeşlerinden almasının ardından Yûsuf'un (a) kardeşleriyle olan kıssasını aktarırken şöyle der: *"İşte biz Yusuf'a böyle bir tedbir öğrettik, yoksa kralın kanununa göre kardeşini tutamayacaktı. Ancak Allah'ın dilemesi hariç. Biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz."*[150]

145. Nisâ, 4/95, 96.
146. Tevbe, 9/20.
147. Âl-i İmrân, 3/163.
148. Bakara, 2/253.
149. En'âm, 6/83.
150. Yûfuf, 12/76.

Yüce Allah, En'âm Sûresi'nin en son âyetinde sadece dünya dereceleri hakkında şöyle der: *"Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. şüphesiz Rabbin, cezası çabuk olandır ve gerçekten O, bağışlayan merhamet edendir."*[151] Cenâb-ı Hak, sadece dünyayı isteyen kâfirlerle âhireti isteyen müminler arasındaki rızık farklılığını açıkladıktan sonra âhiret dereceleri hakkında şöyle der: *"Baksana, biz insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır! Eblette ki âhiret, derece ve üstünlük farkları bakımından daha büyüktür."*[152]

Kısaca söylemek gerekirse, insanoğlu yetenek, akıl ve amel bakımından birbirinden farklı farklı yaratılmıştır. Allah'ın yaratıkları hakkındaki kanunu (Sünnetullah) gereği bu durum, onların dünyada, âhirette ve Rablerinin katındaki mertebeleri açısından birbirinden farklı farklı olmalarını gerektirdi. Rabbin katındaki mertebe ise, derecelerin en üstünü ve en efdal olanıdır.

Yüce Allah'ın onlar için ***"Bağışlanma ve değerli rızık vardır."*** şeklindeki ifadesinin manası, onlar için kemal derecesine ermelerinden önce işledikleri gerçek günahları için bağışlanma vardır. Gerçek günahları, büyük günah ve ufak tefek günah kabilinden olabilir. Bağışlanma bir de izâfî günahları için söz konusudur. Kemal derecesine ulaştıktan sonra o günahlardan dolayı nefislerini hesaba çekerler. Bazen Allah'ın anmaktan gaflet, bazen efdal olanı bırakıp daha aşağı olanı almak, bazen de bazı işlenmesi mümkün olan itaat amellerini kaçırmak ve bunlara benzer "hasenâtu'l-ebrâr seyyiâtü'l-mukarrabîn"[153] şekline ifade edilen günahlar, izâfî günahlardır. Bir de onlar için cennette değerli rızık vardır. Âyette geçen *"el-kerîm"* kelimesiyle Araplar, kendi alanında güzel, hiçbir çirkinliği olmayan ve kendisinden şikâyet edilmeyen her güzel şeyi nitelerler.

---

151. En'âm, 6/165.
152. İsrâ, 17/21.
153. Bu deyimin manası, "İtaatkârların haseneleri, mukarreb olanların seyyiâtıdır." şeklindedir. (Çev.)

كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِن بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ ﴿5﴾ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴿6﴾ وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَن يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ ﴿7﴾ لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿8﴾

5- Bu, müminlerden bir grup hoşlanmadığı halde, Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkarması gibidir.

6- Gerçek ortaya çıktıktan sonra sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi seninle tartışıyorlardı.

7- Hatırlayın ki, Allah size, iki taifeden (kervan ve Kureyş ordusundan) birinin sizin olduğunu vaadediyordu; siz de kuvvetsiz olanın (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz. Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu.

8- (Bunlar) günahkârlar istemese de hakkı gerçekleştirmek ve bâtılı ortadan kaldırmak içindi.

Bakara Sûresi'nde, Yahudilerden kesmeleri istenen inek kıssası tefsir edilirken demiştik ki Kur'ân'ın kıssaları ve olayları zikretmekteki metodu, insanların üsluplarında alışılagelenlerden farklıdır. Çünkü insanlar olayları meydana geliş sırasına göre aktarırlar. Kur'ân'ın üslubunun insanların üsluplarına benzememesinin sebebi, Kur'ân'ın herhangi bir kıssayı ve olayın haberini kayda geçirilmiş bir tarih olması için aktarmamasıdır. Kur'ân zikrettiği olayı ve kıssayı ibret ve öğüt olsun ve âyetleri de ilâhî hikmetleri ve amelî ahkâmı açıklasın diye zikreder. Bakara kıssası, Mûsâ'nın (a) kavmine bir inek kesmelerini emretmesiyle başlar. Ve Kur'ân, kıssanın sonunda -alışılagelen sıralamaya aykırı olarak- bunun sebebini zikreder. Hâlbuki insanların alışageldiği, sebebin neticesinden önce zikredilmesidir. Tıpkı illetin ma'lülden, öncüllerin neticelerinden önce zikredilmesi gibi... Fakat

Kur'ân'ın eşsiz üslûbu, -Bakara Sûresi'nde açıklandığı üzere- kendi alanında çok daha beliğdir.

Büyük Bedir Savaşı

Büyük Bedir Savaşı kıssası buradan (Enfâl'in başından itibaren) başlamaktadır. Bu savaş, Allah'ın, Peygamber'ine ve mü'minlere yardım edeceği ve onları müşriklerin en büyük mücrimlerine galip kılacağı vaadinin gerçekleştiği ilk yerdir. Büyük Bedir Savaşı kıssası, Müslümanların müşriklerden aldıkları ganimetlerin hükmünün zikriyle başladı. Aman Allah'ım! Şu girişteki eşsiz güzelliğe bakın! Söz konusu hüküm, Allah'ın peygamberlere yaptığı gibi zafer vaadettiği kâmil mü'minlerin sıfatlarının açıklanmasıyla birlikte zikredildi. Çünkü Allah'ın ganimetler konusundaki hükmünü ve Peygamber'inin taksimini kabul edenler bunlardır. Aman Allah'ım! Savaşta ve başka hususlarda başarı kazanmanın ne harika bir girişi bu! Bunun ardından Yüce Allah Bedir kıssasının baş tarafını zikrederek söze başladı. Bu, Hz. Peygamber'in Medine'de evinden çıkması ve mü'minlerden bir grubun da bunu hoş görmemesidir. Hâlbuki bu hareket, imanın gerektirmiş olduğu Hz. Peygamber'e itaat amacıyla boyun eğmeye, O'nun Rabbinin emriyle yaptığına, hükmettiğine veya emrettiğine razı olma esasına aykırı bir tavırdır. Nitekim bu husus, ilk âyetteki *"in kuntum mu'minîne/(gerçek) mü'minler iseniz"* şartından anlaşılmaktadır. Herhalde bu şartın beyanı ve onun ardından gerçekten iman eden mü'minlerin sıfatlarının açıklanması, bu sûrede -bunca ahkâma, hikmetlere, ruhi, sosyal, siyasi, askerî ve mali hükümlere rağmen- en önemli olan husustur.

Allah Teâlâ şöyle devam ediyor: ***"Bu, mü'minlerden bir grup hoşlanmadığı halde, Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkarması gibidir."*** Yani ganimetler Allah'a aittir, onların hakkında Allah hüküm verir; Peygamber'e (s) aittir, onları -bu hususta çekişmeye düşen ve kendilerini bunlara daha layık ve ehil gören bazı kimseler istemese de- Allah'ın tayin ettiği hak sahiplerine eşit olarak taksim eder. Ganimetler, Rabbinin seni evinden hak uğruna -zahiren- müşriklerden iki zümreden birisiyle, ama aslında savaşçı olan grupla karşı karşıya gelmen için çıkarması gibidir. Oysa birçok mü'min, savaşa hazır olmadıkları ya da savaşa veya hem savaşa ve hem de dışında ileride zikri gelecek olan başka sebeplere hazır olmadıkları için bunu istemiyorlardı.

Âyetteki benzetmeden benim anladığım mana budur. Bazı tefsir kitaplarına göz attım ve gördüm ki tefsir kitapları, bu âyet hakkında ondan fazla açıklamada bulunmaktadırlar. Ve bu açıklamaların çoğu zorlama iken bir kısmı ise gerçeğe yakın açıklamalardır. Fakat bizim yaptığımız tefsir, bunların içinde gerçeğe en yakın olanıdır. İmam Taberî, açıklamasını ifadenin gayesi ve içindeki maslahat açısından açıklamıştır. Bu yaklaşım kendi bütünlüğü içinde doğrudur, fakat âyetin lafzı bu manaya delâlet etmemektedir. Zemahşerî ise, açıklamasını i'rab kaidesine dayalı olarak yapmaktadır.

Âyetin manası, nüzul sebebi açıklanmadıkça tam olarak ortaya çıkmaz. Bu rivayetlerin içinde en kapsamlı olanı, Muhammed b. İshâk'ın rivayetidir. İbn İshâk şöyle diyor: "Bana, Muhammed b. Eslem ez-Zührî, Âsım b. Ömer b. Katâde, Abdullah b. Übey b. Bekr, Yezîd b. Rûman, Urve b. ez-Zübeyr'den naklettiler. Burada zikri geçenlerden başka âlimlerimiz de Abdullah b. Abbas'tan rivayet etiler. Bu ravilerin her biri buraya aktaracağım olayın bir parçasını nakletti. Bedir Savaşı'na değinirken anlattıklarını şu şekilde toplamış oldum:

[Peygamberimiz (s), Ebû Süfyân'ın Şam'dan hareket ettiğini haber alınca, Müslümanları topladı ve onlara *"Bu, Kureyş'in kervanıdır, onların mallarını taşımaktadır, yolunu kesin belki Allah onu size ganimet olarak bahşeder."* dedi ve onlara çağrıda bulundu. Bunun üzerine bazıları çabuk davrandı, bazıları ise ağır davrandı. Çünkü onlar, Peygamberimizin savaşacağını sanmıyorlardı. Ebû Süfyan Hicaz'a yaklaşınca, etrafa durumu araştıracak adamlar saldı. Karşılaştığı atlılardan olup bitenleri soruyordu. Halkın işinden (yani kervanda bulunan mallarından) korkuyordu. Bu arada bazı yolculardan Hz. Muhammed'in kendisi ve kervanı için harekete geçtiği haberini aldı. Bunun üzerine korkuya kapıldı ve Damdam b. Amr el-Gıfarî'yi ücret karşılığında Mekke'ye gönderdi. Kureyş'e gitmesini, kervanlarını korumak üzere yola çıkmalarını söylemesini ve Hz. Muhammed'in arkadaşlarıyla birlikte kervana doğru yol aldıklarını haber vermesini söyledi. Bunun üzerine Damdam b. Amr hızla Mekke'ye koştu. Peygamberimiz (s) sahâbîleriyle birlikte yola çıktı, Zefiran Vâdisi'ne vardılar ve oradan çıkıp yolun bir kısmına geldiklerinde orada konakladılar. Peygamberimize o esnada Kureyş'in kervanını korumak için harekete geçtiği haberi geldi. Bu haber üzerine Hz. Peygamber arkadaşlarının görüşlerine başvurdu ve Kureyş hakkında onlara bilgi verdi.

Hz. Ebû Bekir ayağa kalktı, bir konuşma yaptı ve güzel konuştu. Sonra Hz. Ömer ayağa kalktı ve o da güzel bir konuşma yaptı. Sonra Mikdad b. Amr ayağa kalkı ve 'Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'ın emrini yerine getir. Biz seninle beraberiz. Allah'a andolsun ki, biz peygamberlerine *"Sen ve Rabbin gidin savaşın; biz burada oturacağız!"*[154] diyen İsrailoğulları gibi demeyeceğiz. *"Sen ve Rabbin gidin savaşın, biz de seninle savaşacağız."* diyeceğiz. Seni gerçek üzere gönderen Allah'a andolsun ki, bizi Berk el-Gammad'a (Habeşlilerin şehri) göndersen gidip seninle birlikte çarpışacağız!' dedi. Mikdad'ın bu konuşması için Efendimiz *"Çok iyi!"* dedi ve ona hayır duasında bulundu. Sonra *"Ey insanlar! Bana görüşlerinizi bildiriniz."* dedi. Bununla Ensâr'ı kastediyordu. Çünkü halkın nazarında saygın kimselerdi ve Akabe Biati'nde Hz. Peygamber'e biat ederken "Ey Allah'ın Rasûlü! Bizim diyarımıza ulaşmadıkça senin zimmetinden berîyiz. Bize ulaştığın zaman bizim zimmetimiz altındasın. Çocuklarımızı ve kadınlarımızı nasıl koruyorsak, seni de öylece koruruz." demişlerdi. Peygamberimiz, Medine'de düşman saldırısına uğramadıkça Ensar'ın kendisini yardım etmekle yükümlü görmeyeceğinden ve kendi beldelerinden bir düşman üzerine gitmekle yükümlü saymayacağından korkuyordu. Peygamberimiz, görüş isteme cümlesini bitirince Sa'd b. Muaz söz aldı. "Bana öyle geliyor ki sen bizi kastediyorsun." dedi, Peygamberimiz, *"Evet."* deyince, Sa'd, 'Biz sana iman ettik. Seni onayladık. Senin getirdiğin dinin hak olduğuna şâhitlik ettik. Biz sana bağlılığımızı bildirdik. Dinlemek ve itaat etmek üzere söz verdik. Ey Allah'ın Peygamberi! Allah'ın sana emrettiğini yap! Seni hak dinle gönderen Allah'a andolsun ki, şayet bizi şu denize yöneltsen, ona dalsan biz de seninle birlikte dalacağız. Bizden hiçbir kimse geride kalmayacaktır. Yarın düşmanımızla karşı karşıya gelmekten de çekinmiyoruz. Bu savaşta sabrederiz. Buluşma zamanı ihanet etmeyiz. Umarım Yüce Allah bizden dolayı seni sevindirir. O halde yürüt bizi Allah'ın bereketine!' dedi. Peygamberimiz, Sa'd'ın bu sözüne ve aktifliğine sevindi. Sonra *"Allah'ın bereketine yürüyün! Size müjdeler olsun. Çünkü Allah bana iki gruptan birini vaadetti. Vallahi ben, onların yere serilecekleri yerleri görür gibi oluyorum."* dedi.]

"Gerçek ortaya çıktıktan sonra sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi seninle tartışıyorlardı." Bazı âlimler derler ki bu âyet, müşrik-

---

154. Mâide, 5/24.

lerin din ve tevhid konusunda Hz. Peygamber'le tartışmaları üzerine nazil olmuştur. Âyetin muhtevası onlara daha layıktır. Fakat bu âyetin öncesi ve sonrası, mü'minlerin durumlarını ve bazılarının hatalarını açıklamakla ilgilidir ki Yüce Allah, daha sonra o hataları düzeltmiştir. Netice olarak bu âyetin de mü'minler hakkında olduğu ortaya çıkıyor. Bizim bu yaklaşımımız, İbn Cerîr'in bu husustaki görüşüne, tartışanların müşrikler olduğunu reddetme şeklindeki yaklaşımına ve İbn Kesîr'in de kendisini desteklemesine uygun düşmektedir. İbn Kesîr, Mücâhid'in âyette geçen ***"hak"*** kelimesini, *"savaş"* kelimesiyle tefsir ettiğini ifade eder. Onun ifadesine göre İbn İshâk da böyle düşünmektedir. Çünkü söz konusu *"tartışma"*nın sebebini "müşriklerle çarpışmaktan hoşlanmama ve kendilerine hatırlatıldığında Kureyş üzerine gitmeyi kabul etmeme" şeklinde belirtmektedir. Bu konuyu açalım.: Müslümanlar o zaman zayıf bir durumdaydılar. Allah'ın Müslümanlara önce Kureyş'in iki taifesinden (Kervan ve Kureyş ordusu) birisini -hangisi olduğunu belirtmeksizin- vereceğini vaadetmesi hikmetinin gereğiydi. Bu vaad üzerine onlar Şam'dan gelecek kervana ümit bağladılar. Çünkü kervanı ele geçirmek büyük bir kazanç olacak ve muhafız güçleri zayıf olduğu için ele geçirmekte herhangi bir meşakkat çekilmeyecekti. Daha sonra kervanı kaçırdıkları, savaş taifesinin Mekke'den Kureyş'in ne kadar gücü varsa hepsini toplamış olarak yola çıktıkları ve kendilerine yaklaştığı ortaya çıkınca, onlarla savaşmak tek çıkar yol olarak ortaya çıktı. İşte o zaman anlaşıldı ki Allah'ın kendilerine vaadettiği taife bunlarmış. Çünkü bundan başka seçenek kalmamıştı. İşte bu durum ortaya çıkınca, bazı Müslümanlara onları katletmek üzere karşılarına çıkmak zor geldi. Çünkü onların sayısı daha çoktu. Müslümanlar zayıf, onlar güçlüydü ve onların hazır olduğu kadar savaşa hazır değillerdi. Bundan dolayı Müslümanlar, Hz. Peygamber'den özür dilemeye başladılar. Tartışma tonunda bir sesle sadece kervan için yola çıktıklarını, Hz. Peygamber'in kendilerine savaştan söz etmediğini, onun için de savaşa hazır olmadıklarını ifade ettiler. İki taifeyi vaadederken Allah'ın maksadının kervan olduğunu ispat etmeye çalışıyor gibiydiler. Deliller ise, Hz. Peygamber'in kendilerine savaşa hazır olmaları emrini vermemesiydi. Fakat gerçek, tartışmaya hiç yer olmayacak bir biçimde ortaya çıktı. Artık ne "Allah'ın maksadı kervandır. O da kurtuldu ve sahil yolundan geçti gitti. Eğer Allah'ın maksadı kervan olsaydı, kaçıp kurtulamazdı." demeye, ne de "Biz savaş için hazırlık yapmadık. Dolayısıyla bizim diğer taifeyi talep etme-

miz mümkün değildir." demeye hiçbir mahal kalmadı. Ancak söz konusu taifenin durumu ne olursa olsun -Allah vaadettiği için- mutlaka ele geçirmek gerekir. Netice olarak; onların tartışma sebebi olarak korkaklıktan ve savaştan korkmaktan başka hiçbir gerekçe kalmamaktadır. Bundan dolayı Yüce Allah, ***"sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi..."*** dedi. Bir başka ifadeyle sanki onlar, aşırı endişeden ve korkudan dolayı kaçınılmaz olarak ölüme sevk olunuyorlarmış gibidirler. Çünkü ölüme götüren sebepler belirmişti. Öyle bir hale düştüler ki sanki göz göre göre ölüme sürüklenmektedirler. Bu sebepler, asker sayısı, mühimmat, at ve azık açısından Müslümanlarla müşriklerin durumları arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Fakat Allah, Peygamber'ine (s) ve mü'minlere onları ele geçireceklerini vaadetti. Bu kesin bir delil olup, bütün kalbiyle iman eden bir mü'min nazarında bu vaadin gerçekleşmemesi diye bir şey olmaz. Bunlar, gecikmesi çok görülen normal sebeplerden başkası değildir. Nice az sayıda bir birlik, Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah, vaadini böylece yerine getirmiştir. Tam zafer mü'minlerindir. Allah Teâlâ, bütün bunları şu sözüyle beyan etti:

"Hatırlayın ki, Allah size, iki taifeden (kervan ve Kureyş ordusundan) birinin sizin olduğunu vadediyordu." Peygamber'iyle haksız yere tartıştıkları hususta onlara hak ile delil ikame etme işini Yüce Allah üstlendi. Hitap daha önce Hz. Peygamber'e iken, şimdi onu Müslümanlara yöneltti ve şöyle dedi: Hatırlayın ki Allah size iki taifeden -kervan veya ordu- birinin size nasip olacağını vaadediyordu. Kur'ân'ın seçtiği bu ifade tarzı, *"Ve iz ya'idukumullahu enne ihdâ't-tâifeteyni lekum"* cümlesinden daha vurguludur. Çünkü Kur'ân'ın ifadesi, ispattan sonra bir ispat daha ihtiva etmektedir. Bir şeyi kendi nefsinde (ihdâ't-tâifedeyni) ve bedelinde (ennehâ lekum) ispat etmektedir.

"Siz de kuvvetsiz olanın (kervanın) sizin olmasını istiyordunuz." Sizler de kuvvetsiz olanın yani kervanın sizin olmasını istiyor ve temenni ediyordunuz. Çünkü orada sadece kırk süvari vardı. Âyette geçen ***"eş-şevke"***, *"güç ve kuvvet"* demektir. Kelime esasen bir tek diken manasına gelir. Dikeni mızrakların uçlarına benzettiler. Sonra da mecazen bütün keskin silahlara *"şevket"* ismini verdiler ve *"şâiku's-silâh/keskin silahlı adam"* ve *"şâkî's-silâh/keskin silahlı adam"* deyimlerini türettiler. Âyette bu tabirin kullanılması, onların savaştan hoşlanmadıklarını ve mal tamahı içinde olduklarını üstü ka-

palı olarak anlatmak içindir. ***"Oysa Allah, sözleriyle hakkı gerçekleştirmek"*** istiyordu. Yani Allah, vaadiyle sizin istediğinizden başka bir şeyi gerçekleştirmek istiyordu. Peygamber'ine indirilmiş olan sözleriyle istemiş olduğu hakkı gerçekleştirmek istiyordu. O söz, Allah'ın -hangisi olduğunu belirtmeksizin- iki taifeden birisinin sizin olacağını vaadetmesi ve elde edeceğiniz garantisiyle birlikte onu belirli hale getirip açıklamasıydı. ***"Ve"*** Mekke müşriklerinden ve işbirlikçilerinden O'na inatla direnen ***"kâfirlerin"*** köklerini kazıyarak ve kuvvetlerini yok ederek ***"ardını kesmek istiyordu."*** Çünkü ***"dâbiru'l-kavm"*** demek, bir topluluğun arka tarafı demektir. Topluluğun ardı, helâk ancak ön tarafındaki askerlerin helâk olmasıyla gelir. Daha sonraki zaferlerin başlangıcı olan Bedir'de zafer, işte böyle başlamış ve Allah'ın Mekke'nin fethi günü müşriklerin kökünü kazıyana kadar devam etmiştir. Bedir'den başlayıp Mekke'nin fethinde sona eren süreç içinde müşriklerin Uhud'da ve Huneyn'de mü'minlere karşı başarı kazanmaları, işledikleri günahlara karşı terbiye edilmeleri içindi. Nitekim Yüce Allah, Uhud hakkında şöyle dedi: *"(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi 'Bu nasıl oluyor!' dediniz? De ki: O, kendi kusurunuzdandır."*[155] Ve nihayet *"Bir de (böylece) Allah, iman edenleri günahlardan temize çıkarmak, kâfirleri de helâk etmek ister."*[156] dedi. Huneyn savaşı hakkında ise şöyle dedi: *"Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn Savaşı'nda size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz. Sonra Allah, Rasûl'ü ile mü'minler üzerine sekinetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır."*[157]

el-Keşşâf'ta bu âyet şöyle tefsir edilmektedir:

"Sizler, peşin faydayı, işlerin basit olanını istiyorsunuz. Vücutlarınıza ve mallarınıza gelecek olan felaketle karşılaşmak istemiyorsunuz. Allah ise işlerin yüce olanını, dinin hayata geçmesi, hakka yardım, hakkın sesinin yücelmesi, dünya ve âhirette kazanmakla ilgili şeyleri istiyor. İki istek arasında ne

155. Âl-i İmrân, 3/165.
156. Âl-i İmrân, 3/141.
157. Tevbe, 9/25, 26.

kadar büyük fark var! Bundan dolayı sizin için gücü olan taifeyi tercih etti. Zayıf olmanıza rağmen onların kuvvetini kırmanızı, az olmanıza rağmen çokluklarına galip gelmenizi, sizi aziz ve onları zelil kılmak istedi. Sizin için öyle bir menfaat meydana geldi ki, onun en küçüğü, kervanla ve kervandaki mallarla mukayese edilemez."[158]

"(Bunlar) günahkârlar istemese de hakkı gerçekleştirmek ve bâtılı ortadan kaldırmak içindi." Yani Allah'ın vaadettiklerini vaadetmesi ve iki taifeden güçlü olanı istemesi, hakkı gerçekleştirmek yani yerleştirmek ve sabit kılmak içindi. Çünkü O, haktı yani İslâm'dı. Bir de batılı yani şirki ortadan kaldırmak, yani silip yok etmek içindi. Günahkârlar yani müşriklerden haddi aşanlar ve azgınlar istemese de... Hakkı yerleştirmek ve batılı ortadan kaldırmak Müslümanların kervanı ele geçirmeleriyle olmazdı. Tam aksine Kureyş'in inatçı cesur savaşçılarından küfrün önderlerini ve tâğûtu öldürmekle olurdu. Çünkü onlar Mekke'den sizin kökünüzü kazımak için çıkmışlardı. İki âyette geçen ***"hak"*** kelimesini tefsir etmemizden âyetlerde tekrar olmadığı anlaşılmaktadır. Birinci "hak", savaşçı zümreyle -mü'minleri muzaffer kılma, kâfirleri ise yok etme garantisiyle- savaşmaktır. İkinci *"hak"* kelimesi ise, İslâm'dır. İslâm asıl amaç, birinci ise onun vesilesidir. Bu, Zemahşerî ve İbnu'l-Munîr'in dediklerinden daha açıktır.

---

158. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 145.

إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُم بِأَلْفٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ﴿9﴾ وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِندِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿10﴾ إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً مِّنْهُ وَيُنَزِّلُ عَلَيْكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً لِّيُطَهِّرَكُم بِهِ وَيُذْهِبَ عَنكُمْ رِجْزَ الشَّيْطَانِ وَلِيَرْبِطَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ وَيُثَبِّتَ بِهِ الْأَقْدَامَ ﴿11﴾ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَاضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ ﴿12﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَن يُشَاقِقِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿13﴾ ذَٰلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ ﴿14﴾

9- **Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurdu.**

10- **Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız Allah tarafındandır. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir.**

11- **O zaman katından bir güven olmak üzere sizi hafif bir uykuya daldırıyordu; sizi temizlemek, şeytanın pisliğini (verdiği vesveseyi) sizden gidermek, yüreklerinize kuvvet vermek ve ayaklarınızı sağlam durdurmak için üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu.**

12- **Hani Rabbin meleklere: "Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun; ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım; vurun boyunlarına! Vurun onların bütün parmaklarına! diye vahyediyordu.**

13- Bu söylenenler, onların Allah'a ve Rasûl'üne karşı gelmelerinden ötürüdür. Kim Allah ve Rasûl'üne karşı gelirse, bilsin ki Allah, azabı şiddetli olandır.

14- İşte bu yenilgi size Allah'ın azabı! İşte gördünüz ya, şimdilik siz bunu tadın! Kâfirlere (bir de) cehennem azabı vardır.

İmam Ahmed, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Cerîr, İbnu'l-Munzir, İbn Ebî Hâtim ve başkaları, Abdullah b. Abbas'tan rivayet ediyorlar:

Bana Hz. Ömer anlattı. Bedir günü olunca Peygamberimiz (s) kendi sahâbîlerine baktı, üç yüz on küsur kişiydiler. Bir de müşriklere baktı, binden fazlaydılar. Allah'ın Elçisi kıbleye döndü sonra elini kaldırdı ve *"Allah'ım! Bana verdiğin sözü yerine getir. Allah'ım! Şu bir avuç insan yok olursa sana yeryüzünde ibadet eden kalmayacak!.."* diye dua etmeye başladı. Peygamberimiz (s) kıbleye yönelmiş ve elini kaldırmış olarak duaya bir süre devam etti ki, nihayet omuzundan ridası düştü. Bunun üzerine Ebû Bekir (r) yanına geldi, ridasını aldı ve omuzuna koydu. Ve ardından "Ey Allah'ın Peygamberi! Rabbine niyazın ve münacatın yetişir, O sana olan vaadini yerine getirecektir." dedi. İşte bu olay üzerine *"Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurdu."* âyeti nâzil oldu. O gün olup da iki taraf birbiriyle karşı karşıya gelince Yüce Allah, müşrikleri hezimete uğrattı. Müşriklerden yetmiş kişi katledildi, yetmiş kişi de esir alındı.[159]

Buhârî ise İbn Abbas'tan şöyle rivayet ediyor: Peygamberimiz (s) Bedir günü şöyle dua etti: *"Allah'ım! Yardım ahdini ve zafer vaadini istiyorum. Allah'ım! Eğer (bu İslâm toplumunun helakını) istersen, yeryüzünde artık ibadet edilmeyecek!.."*[160] Bunun üzerine Ebû Bekir (r) Efendimiz'in (s) elini tuttu ve "Yeter Yâ Rasûlallah!" dedi. Peygamberimiz (s) dışarı çıkarken *"O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır."*[161] diyordu.

Sa'îd b. Mansûr'dan Ubeydullah b. Abdillah b. Utbe kanalıyla rivayet olunuyor. Bedir günü gelince Peygamberimiz (s) bir müşriklere ve onların

159. Müslim, *Cihad*, 58.
160. Buhârî, *Megazi*, 4.
161. Kamer, 54/45.

ne kadar çok olduklarına, bir de Müslümanlara baktı. Müslümanları az buldu ve iki rekât namaz kıldı. Ebû Bekir sağ tarafında durdu, Rasûlullah (s) namazında şöyle dua ediyordu: *"Allah'ım! Beni bırakma! Allah'ım! Beni yardımsız bırakma! Allah'ım! Beni yapayalnız bırakma!*[162] *Allah'ım! Bana verdiğin sözü yerine getirmeni niyaz ediyorum."* İbn İshâk'ın *Sîret*'indeki nakline göre Efendimiz (s) *"Allah'ım! Bu kibriyle, gösterişiyle çıkagelen ve sana karşı çıkan ve peygamberini yalanlayan Kureyş'tir. Allah'ım! Bana vaadettiğin zaferi dilerim."* diye dua etti.

Allah'ın genel ve özel olarak yardım vaadetmesine rağmen Hz. Peygamber'in korktuğunun ortaya çıkması ve Ebû Bekir'in ise -mağarada bulundukları gecenin aksine- sakin görünmesi, anlaşılması zor bir problem (işkâl) olarak görülmüştür. Çünkü mağarada iken Peygamberimiz (s) sakin ve Rabbine tevekkül içinde, Ebû Bekir ise korku içinde ve yüreği tir tir titrer bir haldeydi. Nitekim Yüce Allah'ın şu sözü, o günkü durumlarına şöyle işaret etmektedir: *"Eğer siz ona (Rasûlullah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir. Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına, 'Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir.' diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir."*[163]

Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de şöyle der:

"Hiç kimsenin Ebû Bekir'in Rabbi'ne o durumda (Bedir'de savaşın hemen öncesinde) Peygamberimizden (s) daha fazla güvendiğini iddia etmesi mümkün değildir. Tam aksine Hz. Peygamber'i o duaya etmeye iten sebep, sahâbîlerine olan şefkati ve onların kalplerini takviye etmek isteğiydi. Çünkü o durum, Hz. Peygamber'in şâhit olduğu ilk tabloydu. Bundan dolayı Allah'a yönelmede, dua etmede ve yalvarıp yakarmada aşırı davrandı.

---

162. Hadiste geçen fiil, *"veterehû-yetiruhû"* dur. Bu fiilin birbirine yakın manaları vardır. *"Aile fertlerini veya eşini dostunu keserek onu yalnız bıraktı."*, bu manalardan birisidir. Bir başka mana, *"Ona eziyet etti."*, bir diğeri, *"Hakkını eksik verdi, ona zulmetti."* şeklindedir. Kur'ân'da *"Velen yetirekum a'mâlekum/O, amellerinizi asla eksiltmeyecektir."* (Muhammed, 47/35) âyetindeki kullanım bu manadadır. Yani Allah amellerinizin karşılığından size hiçbir şeyi eksiltmeyecektir. Peygamberimizin duasının devamında *"Unşidûke mâ vaadtenî"* fiili geçmektedir. Bu fiil, *"neşede-yenşudû"* fiilidir. Manası, *"Bana verdiğin zafer ve galibiyet sözünü yerine getirmeni diliyorum."* demektir.

163. Tevbe, 9/40.

Çünkü o esnada sahâbîlerinin ruhlarını takviye etmek istiyordu. Zira onlar, Hz. Peygamber'in duasını kabul olunduğunu biliyorlardı. Ebû Bekir kendisine o sözleri söyleyince, duaya son verdi ve duasının kabul buyrulduğunu anladı. Çünkü Ebû Bekir'in ruhunda meydana gelen kuvveti ve gönül huzurunu görmüştü. Bundan dolayı *'O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır.'*[164] âyetini okudu.

Bir başkası ise şöyle dedi: Peygamberimiz (s) o durumda 'havf' (korku) makamındaydı. Havf makamı, namazın halleri içinde en mükemmel olan makamdır. Hz. Peygamber'in değerlendirmesine göre o gün zafer gerçekleşmeyebilirdi. Çünkü Allah'ın zafer vaadi, o hadiseye mahsus kılınarak belirli hale gelmemişti. Tam aksine yapılan vaad, mücmel olarak yapılmış bir vaatti. Doğru olan budur. Sûfîlerden olduğu söylenen kimselerden bilgi sahibi olmayan birisi, bu konuda çok büyük bir yanılgı içine düşmüştür. Ancak onun görüşüne iltifat olunamaz. Herhalde Hattâbî buna işaret etti."[165] Hâfız İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'deki görüşleri burada bitiyor. İbn Hacer, geniş bilgisine rağmen bu açıklamadan daha güzelini bulamamıştır.

Ben de derim ki; Peygamberimizin (s) o gün yaptığı duadan güttüğü hedeflerden birisi, sahabîlerinin kalplerini takviye etmek olabilir. Buna çağımızda "askerlerin morallerini yükseltme" diyorlar. "Moral gücü"nün zaferi ve galibiyeti getiren sebeplerinden birisi olduğu hususunda aklı başında kimseler arasında -hatta bugün bile- herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Fakat Hz. Peygamber'in duasının kabul olduğunu, Hz. Ebû Bekir'in nefsinde gördüğü kuvvet ve gönül huzurundan anlamış olduğu iddiası doğru değildir. Hz. Peygamber'in Rabbini ve onun duasını kabul ettiği vakti bilmesi, bunu Ebû Bekir'in durumundan çıkarmaktan çok daha güçlü ve çok daha yücedir.

Bazılarının "Hz. Peygamber o gün korku makamındaydı." şeklindeki ifadeleri, doğrudur. Fakat bunu söyleyen kimse, bunun sebebini beyan etmediği gibi, bu durumun Hz. Peygamber'in, Rabbine olan tevekkülünün kemaliyle çelişmediğini de belirtmemiştir. Hâlbuki Hz. Peygamber o durumda arkadaşı Ebû Bekir'den çok daha üstün ve çok daha mükemmel bir derecede idi ki bulunduğu dereceden daha üstünü yoktu. İddia sahibi buna da değinmemiştir. Biz bu konuya *"Allah size yardım ederse, artık size üstün ge-*

164. Kamer, 54/45.

165. Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 289.

lecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi bırakıverirse, ondan sonra size kim yardım eder? Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdırlar."[166] âyetini tefsir ederken değinmiştik. Bu örnek âyet Uhud Savaşı bağlamında inmişti. Şimdi bu konuyu biraz daha açarak burada tekrar edelim.: Peygamberimiz (s) her makama -içinde bulunduğu duruma göre- hakkını veren bir peygamberdi. Hicret için Mekke'den çıkarken arkadaşı Ebû Bekir'le birlikte -azık hazırlama, binek hayvanı ayarlama, rehber bulma ve mağarada saklanma gibi- ellerinden gelen her türlü tedbiri almışlardı. Artık geriye Allah'a tevekkül etmekten, O'nun yardımına güven duymaktan ve (Allah'ın) düşmanlarını yardımsız bırakmasından başka bir çare kalmamıştı. Hz. Peygamber, tevekkülü mükemmel olduğu için güven içindeydi ve Allah'ın gönül huzuru indirmesi ve meleklerin ruhuyla kendisini desteklemesi sayesinde sakindi, Ebû Bekir ise bu dereceye yükselmiş değildi. Bundan dolayı korku içinde ve üzüntülü olarak, Rasûlullah'ın (s) tesellisine muhtaçtı.

Bedir Savaşı'na gelince; orada makam -sırf tevekkül makamı değil- korku makamıydı. Şöyle ki; şer'î tevekkül sadece Rabbin inayetine teslim olmakla olur. Her hâlükârda tevekkül, ancak Allah'ın şeriatından ve yarattıklarına hâkim olan kanunlarından (sünnetullah) bilinen sebeplere sarıldıktan sonra yapılırsa gerçek tevekkül olur. Nitekim bu hususu *"Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven."*[167] âyetini tefsir ederken açıklamıştık. Kesin olarak bilindiği üzere Bedir Savaşı sırasında savaşta zafer ve galibiyet vesileleri, Müslümanlar nezdinde tam olarak bulunmuyordu. Asker sayısı, teçhizat, gıda maddeleri, mühimmat, at ve deve gibi maddî yönden hazırlıkları yeterli değildi. Tam aksine bu yönden çok az bir hazırlık söz konusuydu. Manevî yönden de hazır değillerdi. Çünkü -daha önce geçtiği üzere- bazı Müslümanlar savaşmayı istemiyorlardı ve bu hususta Hz. Peygamber'le tartışmaya girmişlerdi. Bundan dolayı Hz. Peygamber, arkadaşlarının sayılarının az olması dolayısıyla tehlikeye düşeceklerinden korktu. Çünkü maddî vesileleri hazırlama hususunda ellerinde olmayan kusurlarına ilâveten, bazı manevî vesileler açısından da ihmalleri söz konusuydu. Bundan dolayı içlerinden bazılarının kanunlarını (sünnetullah) uygulamadaki ihmalleri sebebiyle Cenâb-ı Hakkın onları cezalandırmak gayesiyle sorumlu tutmama-

166. Âl-i İmrân, 3/160.
167. Âl-i İmrân, 3/159.

sı için dua etti. Nitekim daha sonra Uhud Savaşı'nda *"(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi 'Bu nasıl oluyor!' dediniz? De ki: O, kendi kusurunuzdandır."*[168] âyetinde işaret olunan ceza ile onları cezalandırmıştı.

Ebû Bekir'e (r) gelince; bu hususta Rasûlullah'ın (s) bildiği şeylerin hepsini bilmiyordu. Ebû Bekir, Peygamberimizi (s) canı sıkkın ve korku içinde görmüştü. Bütün düşüncesi, onu teselli etmek ve -onu çok sevdiği için- Rabbinin kendisine olan vaadini kendisine hatırlatmaktı. Mağarada ise, başına bir şey gelecek diye korku içindeydi, fakat Hz. Peygamber sakindi. Onun için onu teselliye ihtiyaç duymadı. Tam aksine, -bir acıya veya incitmeye maruz kalacak diye korktuğunu gördüğü için- Hz. Peygamber kendisini teselli eden taraf oldu.

Her makama hakkını veren Rasûlullah'dır. Hicret esnasında müşriklerin eziyetlerinden sakınma vesilelerini hazır ettikten sonra katıksız tevekkül makamının, az önce zikrettiğimiz üzere -Allah'ın iki taifeden birisinin onların olacağı vaadiyle tahakkuk etmesini istediği gerçeğin ortaya çıkmasından sonra- bazı mü'minlerin savaşmayı istemedikleri ve bu hususta kendisiyle tartışmaları yüzünden mü'minler topluluğu adına havf (korku) makamının hakkını veren Hz. Peygamber olmuştur. Evet, âlemin diğer durumlarında olduğu gibi insan toplumunun işleri için Allah'ın değişmeyen ve tebdil olunmayan şaşmaz kanunları (sünnetullah) vardır. Nitekim bu gerçek, Mekkî sûrelerde genel çerçevede tekrarlanır. Bundan sonra Yüce Allah, Medenî bir sûre olan Âl-i İmrân Sûresi'nde Uhud Savaşı'ndan söz ederken özellikle savaşla ilgili kanunun (sünnetullah) özelliğini zikreder. Yüce Allah orada şöyle demişti: *"Sizden önce nice (toplumlar hakkında) ilâhî kanunlar gelip geçmiştir. Onun için yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah'ın âyetlerini) yalan sayanların akıbeti ne olmuş görün!"*[169] Sonra -adına Hendek de denen- Ahzâb Savaşı hakkında nâzil olan Medenî Ahzâb Sûresi'nde de aynı şey tekrarlanmaktadır. Hz. Peygamber, Allah'ın savaş hakkındaki kanunlarında (sünnetullah) -diğer kanunlarında olduğu gibi- hiçbir değişikliğin ve tebdilin olmayacağını biliyordu. Hem de bunu, Bedir Savaşı'ndan daha sonra nâzil olan iki Medenî sûrede işaret ettiğimiz şeylerin inmesinden önce biliyordu. Bundan dolayı

168. Âl-i İmrân, 3/165.
169. Âl-i İmrân, 3/137.

da, mü'minler adına korkusu çok büyük olmuştur. Eğer, "Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e iki taifeden birisinin mü'minlerin olacağını vaadettiği ve müşriklerin elebaşlarının ölüp devrilecekleri yerler kendisine bir bir keşf olunduğu halde bu nasıl doğru olabilir? Allah'ın Hz. Peygamber'e ve mü'minlere yardım edeceğine dair genel vaadinin (bu vaad, Mekkî ve Medenî sûrelerde tekrarlanmaktadır. Bazılarında bunun Allah'ın, peygamberleri ve onlara iman edenler hakkında geçerli kanunlarından biri olduğu açıkça ifade olunmaktadır.) -bazı âlimlerin dediği gibi- Bedir Savaşı'nda gerçekleşeceği kesin değildi. Ama böylesi bir durum, iki taifeden birisinin vaadedildiği bu savaşta söz konusu olamaz. Özellikle de kervan taifesi kaçıp kurtulduktan ve söz konusu vaadin savaşan taifeye mahsus olduğu ortaya çıktıktan ve savaşa katılacakların ölüp devrilecekleri yerler Hz. Peygamber'e keşfolunduktan sonra hiç olamaz." denecek olursa, biz bu mülâhazaya şöyle cevap veririz:

Müşriklerin elebaşlarının ölüp devrilecekleri yerlerin keşfolunması meselesinde doğru ve kesin olanı, bunun Hz. Peygamber'in duasının ve Rabbinden yardım dilemesinin ardından olduğudur. Bundan dolayı Peygamberimiz (s) daha sonra Kamer Sûresi'nde buna Yüce Allah'ın *"O topluluk yakında bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır."*[170] ifadesini örnek verdi. Söz konusu keşfin ardından Hz. Peygamber'in korkusu gitti ve kâfirlerin ölüp devrilecekleri yerleri belirlemeye başladı. Vaade gelince; bunun yardım dilemesinin ve duasının kabul olduğu anda gerçekleştiği ileride gelecektir. Eğer daha önceyse bu takdirde söylenecek en uygun ve en güçlü söz, Kitab ve Sünnette bazı amellerin karşılığının verileceğine dair yer alan birçok mutlak vaad hakkında âlimlerin "bunların diğer naslarda sözü edilen sahih iman ve günahlardan kaçınmakla kayıtlı olduğuna" dair söyledikleri gibisini söylemektir. Buna göre; birçok âyette yer alan peygamberlere ve mü'minlere yardım edileceği yolundaki mutlak vaad, başka âyetlerde koşulan şartlarla kayıtlıdır. Birinciye örnek; Yüce Allah'ın Mekkî bir sûre olan Mü'min Sûresi'ndeki şu ifadesidir: *"Şüphesiz peygamberlerimize ve iman edenlere, hem dünya hayatında, hem şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz."*[171] Bir diğeri ise Mekkî olan Rûm Sûresi'ndeki şu âyettir: *"Mü'minlere yardım etmek de Bize düşer."*[172] İkinciye örnek ise, Allah'ın mü'minlere kendi

170. Kamer, 54/45.
171. Mü'min, 40/51.
172. Rûm, 30/47.

nefislerini müdafaa etmek gayesiyle ilk kez savaş izni verdiği âyetlerdeki ifadesidir. Bu âyet, Medenî bir sûre olan Hac Sûresi'ndeki şu ifadedir: *"Allah, kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak surette yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, galiptir."*[173] Bir diğer âyet ise daha sonra Muhammed Sûresi'nde gelen şu ifadedir: *"Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder. Ayaklarınızı kaydırmaz."*[174] Bunun ne demek olduğunu Tefsirde daha önce açıklamış ve cahil, aldanmış ve hurafeci Müslümanlara karşı delil getirmiştik. Bunlar, işlerinde ölmüş olan salih kimselere dayanıp güvenmektedirler. İhtiyaçlarını gidermede olağanüstü şeylere ve Allah'ın sebepler ve neticeleri konusundaki kanunlarını (sünnetullah) değiştirmesine dayanıp güvenmektedirler. Mesele öyle bir hal almıştır ki, sanki o kabirler, fert fert ve grup grup halkın üşüştüğü, içinde yatanlara huşû içinde dua ettikleri keramet fabrikalarıdır. Yaptıkları dua ise, tevhid ehli olan kimselerin -Rasûlullah'ın ve mü'minlerin yaptığı gibi- ancak âlemlerin Rabbine ettikleri dua gibidir.

Bu konuda sözün özü şudur: Hz. Peygamber, Kur'ân'ın bildirmesi sayesinde savaşta yardımın bir takım maddî ve manevî vesileleri olduğunu... Allah'ın bu hususta değişmez ve şaşmaz kanunları (sünnetullah) bulunduğunu... Allah'ın vaadinin ve âyetlerinin içinde mutlak olanları olduğu gibi, mukayyet olanlarının da varolduğunu, mukayyet olanın mutlak olanı tefsir ettiğini ve onunla çelişmediğini... Allah'ın Kelâmı'nda hiçbir farklılığın ve çelişkinin olmadığını biliyordu. Hz. Peygamber bununla birlikte Allah'ın inayetinin ve tevfikinin bulunduğunu... Onu mahlûkatından dilediğine bahşettiğini, dolayısıyla bununla güçlülere karşı zayıflara, çok olanlara karşı az olanlara -kanunlarıyla (sünnetullah) çelişmeyecek biçimde- yardım ettiğini ve bütün bunların ötesinde peygamberlerini desteklemiş olduğu mucizelerinin de bulunduğunu biliyordu. Peygamberimiz (s) mü'minlerin zayıf ve az olduklarını bildiği için Allah'tan imdat diledi ve Müslümanları manevi kuvvetle desteklesin ve ruhanî kuvveti sağlayan Rabbanî inayetini bahşetsin diye dua etti. Ruhanî kuvvet, zafer için maddî kuvvetten çok daha önemlidir. Hz. Peygamber'in dua ettiğini öğrenen herkes, ona güveniyor ve onun gibi dua ediyordu. O, Rabbinden nasıl imdat diliyorsa, aynen öyle imdat

---

173. Hac, 22/40.
174. Muhammed, 47/7.

diliyorlardı. Allah, bu yardım çağrısını mü'minlere isnat etti ve isteklerini kabul ettiğini şöyle bildirdi:

Bedir'de Müslümanların Meleklerle Desteklenmesi

"Hatırlayın ki, siz Rabbinizden yardım istiyordunuz." Denildi ki; bu cümle, daha önce geçen *"Hatırlayın ki, Allah size, iki taifeden (kervan ve Kureyş ordusundan) birinin sizin olduğunu vadediyordu."* ifadesinden bedeldir. Buradan anlaşılan; vaadin, yardım dilemenin ve duanın kabul oluşunun -serbest bir anlayışla- aynı zamanda olduğudur. Bu takdirde, az önce cevap verdiğimiz problem kökünden ortadan kalkar. Rivayetlerin zahiri ve müfessirlerin ifadesi, ***"yardım dileme"***nin vaadden sonra olduğu yönündedir. Müfessirler, bunu -fasih Arapça olduğu kesin olmakla birlikte- konumuzla ilgisi olmayan bir açıklamayla izah ettiler. Bazılarına göre, bu cümle, *"(Bunlar) günahkârlar istemese de hakkı gerçekleştirmek ve bâtılı ortadan kaldırmak içindi."* ayetine veya ifadenin gelişinden anlaşılan mahzuf bir fiile bağlıdır. Bu ifadenin başka âyetlerdeki benzerinde takdir, *"uzkur"* (*hatırla*) veya *"uzkurû"* (*Hatırlayın ki Rabbinizden yardım istiyordunuz.*) şeklindedir. Âyette geçen ***"istiğâse"*** kökü, imdat ve helak olmaktan kurtuluş isteme demektir.

"O da, ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurdu." Kıraat imamlarının cumhurunun kıraati hemzeyi fetha okuyarak *"ennî mumiddukum"* şeklindedir. Takdiri, *"istecâbe lukum bi ennî"* şeklindedir. Ebû Amr ise hemzenin kesresiyle *"innî mumuddukum"* şeklinde okumuştur. Bu durumda ifadenin takdiri, *"qâilen innî mumiddukum"* şeklindedir ki manası, *"O da ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim diyerek duanızı kabul buyurdu."* şeklindedir. Yine kıraat imamlarının cumhuru, ***"murdifîn"*** kelimesini *"erdefe"* kökünden *"dâl"* harfinin kesresiyle *"murdifîn"* şeklinde okumuşlardır. "Erdefe" demek, onu terkisine aldı, demektir. Çünkü bir hayvana başkasının arkasında binen kimse, genellikle hayvanın redifine (terkisine) biner. Nâfi' ve Ya'kûb ise "murdefîn" şeklinde "dâl" harfinin fethasıyla okumuştur. Bu iki kıraat tarzında manayı değiştirmeyecek ihtimaller söz konusudur. Buna göre âyetin manası için şu ihtimaller geçerli olur: "Sizin önünüze düşen veya birbirlerinin önlerine düşen ve birbirlerine tabi olan ya da başkalarının ardından gelen bin melekle size yardım edeceğim." Âl-i İmrân Sûresi'nde bu âyetin benzerinin, A'raf'ta

ise *"(Şeytanların) dostlarına gelince; şeytanlar onları azgınlığa sürüklerler."*[175] âyetinin tefsiri yapılırken dil açısından *"meded"* ve *"imdâd"* kelimelerinin manaları geçmişti.

Bundan sonra Yüce Allah, burada sözü geçen ***"imdâd"***'ın kalplere etki eden ve onların manevî kuvvetini arttıran "manevî bir durum" olduğunu açıklamakta ve şöyle demektedir: ***"Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun..."*** diye yapmıştı. Yani Cenâb-ı Hak, bu yardımı sizlere vaadettiği gibi yardım edeceğine dair müjde olsun diye yapmıştı. ***"Ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı."*** Yani sizin tümünüze gelen sarsıntı ve korkudan ve savaş konusunda Hz. Peygamber'le yaptığınız tartışmadan sonra kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Kalbiniz yatışsın da düşmanlarınızın karşısına sarsılmaz ve yardımın geleceğine kesin inanmış olarak çıkasınız diye yapmıştı. Buna karşılık olarak kâfirlerin kalplerine korku salacağı ileride gelecektir. ***"Zaten yardım"*** -meleklerden veya maddi vesileler gibi başka şeylerden değil- ***"yalnız Allah tarafındandır."*** Başka şeylerde olduğu gibi ***"yardım"***'ın faili -maddî veya manevî sebepleri her ne olursa olsun- Allah Teâlâ'dır. Çünkü söz konusu sebepleri insanın emrine veren O'dur. Kaldı ki, "yardım" hususunda insanoğlunun hiçbir fonksiyonu yoktur. Allah'ın melekleri yardım için insanın emrine vermesi ve onların mü'minlerin içine karışması ve böylece ruhlarının meleklerden sarsılmama ve gönül huzuru kazanmaları yardım vesilelerini insanın emrine vermesine bir örnektir. ***"Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir." "Azîzun"*** yani emrini yerine getirmeye kadirdir, ***"hakîmun"*** yani hiçbir şeyi koyulmaması gereken yere koymaz.

Rivayet tefsirinde İbn Abbas'ın "murdifîne" kelimesini "meded" (takviye) ve "bir meleğin ardından bir başka melek" şeklinde tefsir ettiği kaydedilmektedir. "Şa'bî'nin ise şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Bin melek art arda gelirken, üç bin melek de indirilmekteydi. Böylece toplam dört bin melek olup, cephede Müslümanlara takviye kuvvet oluşturmuşlardı." Katâde ise, "murdifîn" kelimesini, "art arda" şeklinde tefsir ederek, "Allah, onlara önce bin sonra üç bin melek takviye gönderdi. Sonra bunları beş bine tamamladı." demiştir.

175. A'raf, 7/202.

"Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı." Katâde bu âyeti okuduktan sonra, "Yani Allah meleklerin inişini sadece müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı." dedi. Katâde şöyle devam ediyor: Bize anlatıldığına göre Hz. Ömer şöyle dedi: Bedir gününe gelince, meleklerin bizimle birlikte olduklarından hiç şüphe etmiyoruz. Ama ondan sonra da bizimle birlikte oldular mı? Bunu en iyi ancak Allah bilir. İbn Zeyd, "murdifîn" kelimesini açıklarken bazıları, "Bir biri ardınca" demişlerdir, dedi. Mücâhid, ***"Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun... diye yapmıştı."*** âyetini okuduktan sonra, Allah meleklerle yardımı, sadece iyiye işaret kabul etsinler diye yapmıştı, dedi. Bu iki âyet hakkında Suyûtî'nin *ed-Durru'l-Mensûr*'unda yer alan rivayetler bunlardan ibarettir.[176]

Kur'ân'ın ibaresinin zahirinden anlaşılan; meleklerin indirilmesinin ve Müslümanlara onlarla yardım edilmesinin -daha önce geçtiği üzere- manevî faydası vardı ve melekler (bilfiil) savaşmıyorlardı. Meleklerin savaştıklarına dair rivayetler de vardır. Bu konu ileride gelecektir. Şa'bî ve Katâde'nin verdikleri sayılar, Şâri'den delâleti ve rivayeti kesin bir nass bulunmadıkça kabul olunamaz. Çünkü bu, gayba dair bir haberdir.

Allah Teâlâ'nın Bedir Savaşı'nda mü'minleri desteklemek için art arda gönderdiği meleklerle, Âl-i İmrân Sûresi'nde Uhud Savaşı bağlamında indirildiğini haber verdiği nişanlı meleklere dair rivayetlerin bazıları birbirine karıştırılmıştır. Biz bu konuyu Âl-i İmrân Sûresi'ndeki ilgili âyetleri tefsir ederken enine boyuna inceledik. Bunların tamamında İbn Cerîr'in incelemesini esas aldık ve orada burada gelenleri zikrettik. Genelde söylediğimiz şuydu: Allah Teâlâ, Bedir günü mü'minlere bin melekle yardım etti. Bu melekler onlara manevî bir kuvvetti. Uhud gününe gelecek olursak; Peygamberimiz (s) mü'minlere yardımdan söz etti ve sabra ve takvaya bağlı olarak yardım sözü verdi. Fakat şart bulunmayınca şarta bağlı olan söz de gerçekleşmedi. Orada yapılan açıklama, buradaki ibareyi anlamaya yardımcı olacaktır. Onun için burada sözü daha fazla uzatmıyoruz.

"O zaman katından bir güven olmak üzere sizi hafif bir uykuya daldırıyordu." Bu, Allah Teâlâ'nın mü'minlere verdiği hediyelerden bir başkasıdır. Bu ihsan, Müslümanların müşriklere galip gelme sebeplerinden birisiydi.

176. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 30, 31.

Söz konusu ihsan, Allah Teâlâ'nın onlara hafif bir uyku vermesi ve bunun onları bürüyüp sarmasıdır. Bir başka ifadeyle; uykunun baskın gelmesi ve bir şeyi örten ve gizleyen örtü gibi onları bürüyüp sarmasıdır. Maksat, yüreklerine inen korkudan onları güvende kılmaktı. Korkunun kaynağı ise, kendileriyle düşmanları arasında asker sayısı, cephane ve başka hususlarda çok büyük bir farkın olmasıydı. Ebû Ya'lâ ve *Delâil*'de Beyhakî, Hz. Ali'den rivayet ediyorlar: Bedir Savaşı'nda Mikdad'dan başka içimizde süvari olan hiç kimse yoktu. Bizimkilere baktım, içimizden Rasûlullah'tan (s) başka uyumayan hiç kimse kalmamıştı. Rasûlullah (s) ise, bir ağacın altında sabaha kadar namaz kıldı. Bunun sebebi, uyku bastıran kimsenin düşmandan korku duymamasıydı. Tıpkı korku içinde olanın gözüne uyku girmemesi gibi... Korku duyan kimse ancak nuas (hafifçe kestirme) halinde olabilir. Nuas, bilincin ve baştaki sinirlerin gevşemesi halidir ki, bunun ardından uyku gelir. Nuas bilinci zayıflatır ama tamamen ortadan kaldırmaz. Bilinç yok oldu mu uyku başlar. Bundan dolayı bazıları nuasın uykunun başlangıç hali olduğunu söylemişlerdir. *el-Misbâh*'ta şöyle denilir: Uykunun başlangıcına nuas denir. Nuas, insanın uykuya ihtiyaç halinde olmasıdır. Bunun ardından "vesen" hali gelir. Vesen, nuas halinin ağırlaşması demektir. Daha sonra "ternîk" hali gelir. Ternîk, nuasın göze inmesi halidir. Bundan sonra "kerâ" ve "ğumd" hali gelir. Bu, insanın uykuyla uyanıklık arası durumda bulunması demektir. Bundan sonra "afk" hali gelir. Afk, uyku hali demektir, fakat bu halde bulunan kimse, yanında bulunanların seslerini hâlâ işitmektedir. Bunun ardından "hücûd" ve "hücû'" gelir.

el-Misbâh'ın açıklaması, "el-vesen" ve "et-ternîk" halinin nuasın derecelerinden ikisinin adı olduğunu ifade ediyor. "el-Kerâ" ise, nuas ile uykuyu birbirinden ayıran bir aşamanın adıdır. Yine *el-Misbâh*'ta "nuas"ın "neasa-yen'usu" fiilinin mastarı olduğu ifade edilmektedir. Cumhura göre fiil, "neasa-yen'asu" şeklindedir. Bu fiil her iki baptan da gelir. Ancak bu fiilden türeyen ismi "fuâl" vezninde türetmişledir. Bu durum, fiili "suâl" (öksürük), "fuvâk" (hıçkırık tutması) ve "kubâd" (karaciğer rahatsızlığı) gibi hastalıklardan saymış olduklarının izlenimini uyandırmaktadır.

Hz. Ali'nin ifadesine göre Bedir günü Müslümanlar uykuya daldılar. Onun ifadesinden anlaşılan Müslümanların geceleyin uyuduklarıdır. Ancak ibareden ilk anda akla gelen Müslümanların savaş esnasında uyuduklarıdır.

Bu konudaki ihtilafı ve gerçeğin ne olduğunu *"Sonra o kederin arkasından Allah size bir güven indirdi ki, (bu güvenin yol açtığı) uyuklama hali bir kısmınızı kaplıyordu."*[177] âyetini tefsir ederken zikretmiştik. Bu âyet Uhud savaşı bağlamında inmiş bir âyettir. Orada dedim ki, kıssanın özetinde daha önce bu "nuas"tan söz edilmiş ve onun savaşırken geldiği ifade edilmişti. Uykunun korkuya engel olması, bir çeşit dalgınlık ve tehlikeyi görememe hali olmasından dolayıdır. Fakat rivayete göre uyku geldiği zaman askerlerin ellerinden kılıçları düşüyordu. Üstad Abduh, bunun savaş bittikten sonra olduğu görüşünü tercih etmiştir. Orada yapılan açıklamalara yeniden göz atmakta fayda vardır. Orada Bedir günü gelen uykudan da söz edilmektedir.

Kıraat imamlarının çoğunluğu "bürüme" fiilini, "tağşiye" kökünden "yuğaşşîkum" şeklinde okumuşlardır. Bu kök, ya uykunun bürümesinde tedricilik ya da abartı ifade eder. Nâfi' ise "iğşâ" kökünden "yuğşîkum" şeklinde okumaktadır. İbn Kesîr ve Ebû Amr, sülâsî kökten "yağşâkum" şeklinde okumuştur. "Nuas" kelimesini ise fiilin fâili olarak merfû okumuştur. Bu, önceki iki kıraatten farklı değildir. Tam aksine o iki kıraatin mutavıı (dönüşlüsü) gibidir. Her üç kıraat şeklinin manası şudur: Allah Teâlâ, uykunun sizi kuşatmasını sağladı ve uyku sizi örtüp bürüdü. Fiilin kiplerine ve şeddeli kıraatin tedricilik veya mübalağaya delâlet ederken, şeddesiz olanının böyle bir mana taşımaması meselesine gelince; bu iki fiil arasındaki farklılığı, uykunun bürüdüğü askerlerin durumlarından farklılığa yormak mümkündür. Çünkü uyku genelde tedrici bir süreç izler. Bu durum, bazı kimselerde başkalarına nazaran daha şiddetli olabilir. A'raf Sûresi'ni tefsir ederken "ğa-şi-ye" fiilinin manasını dil açısından ele alıp incelemiştik.

"Sizi arındırmak, şeytanın pisliğini (verdiği vesveseyi) sizden gidermek, yüreklerinize kuvvet vermek ve ayaklarınızı sağlam durdurmak için üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu." Bu da Yüce Allah'ın mü'minlere üçüncü armağanıdır. Müslümanların müşriklere galip gelmesinde bu ilkenin büyük bir rolü olmuştur. İbnu'l-Munzir ve Ebu'ş-Şeyh, İbn Cerîr vasıtasıyla İbn Abbas'tan rivayet ediyorlar: Müşrikler ilk başta suyu ele geçirerek Müslümanlara galip geldiler. Müslümanlar susadılar, cünüp ve temizlenmemiş olarak namaz kılmak zorunda kaldılar. Müslümanlarla su arasında kum tepeleri vardı. Bunun üzerine şeytan kalplerine üzüntü verdi ve onlara "Siz

177. Âl-i İmrân, 3/154.

aranızda peygamber olduğunu ve kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu mu sanıyorsunuz? Cünüp ve temizlenmemiş olarak mı namaz kılacaksınız?" diye vesvese verdi. Bunun üzerine Yüce Allah, gökten yağmur indirdi ve onlar için vadiyi suyla doldurdu. Müslümanlar hem susuzluklarını giderdiler ve hem de temizlendiler ve ayakları yere sağlam bastı. (Yani, yumuşak veya kum zemin yağmurla sertleştiği için ayakları yere sağlam bastı.) Böylece şeytanın vesvesesi yok olup gitti. Bu rivayet, Bedir'de yağan yağmura dair gelen haberlerin içinde en sağlamı, en açığı ve en ayrıntılı olanıdır. Mücâhid'e göre söz konusu yağmur, -âyetteki sıralamanın aksine- Müslümanlar uykuya dalmadan önce yağmıştı. Zaten "vâv" harfi, kaideye göre "sıralama" ifade etmez.

Bu yağmur yağmamış olsaydı, Müslümanların savaşmaları imkânsız hale gelecekti. Çünkü Müslümanlar piyadeydiler, -daha önce değinildiği üzere- aralarında Mikdad'dan başka süvari yoktu. Toprak, çok gevşekti, onun için ya ayakları kuma gömülüyor ya da kaymaksızın yerinde sabit kalamıyordu. Muhakkik âlim İbn Kayyim, Hz. Peygamber'in hedyi (rehberliği, sünneti) hakkında şöyle diyor: Allah Teâlâ, o gece bir kez yağmur yağdırdı. Bu yağmur, müşriklerin üzerine şiddetli bir musibet olarak indi ve kumda ilerlemelerine engel oldu. Müslümanların üzerine ise serpiştirme şeklinde yağdı ve Müslümanlar bununla temizlendiler ve Allah onlardan şeytanın vesvesesini giderdi. Yeryüzü bu yağmurla düzlendi, kumlar da sertleşti ve ayakları kaymadı. Bu yağmurla birlikte Yüce Allah konaklayacakları yeri hazırladı ve kalplerini yatıştırdı. Rasûlullah ve arkadaşları erken davranıp suya ulaştılar, gece yarısında üzerine konakladılar ve havuzlar yaptılar. Sonra diğer kuyuları kapattılar. Rasûlullah (s) ve arkadaşları havuzların başına konakladılar. Rasûlullah (s) için savaşın geçeceği yeri gören bir tepeye gölgelik kuruldu. Peygamberimiz (s) savaşın cereyan edeceği sahaya indi. Eliyle küfrün elebaşlarının ölecekleri yerleri göstererek "İnşallah filan şuraya düşecek, filan da şuraya düşecek." diyordu. Öleceğini bildirdiği elebaşlarından hiçbiri, Peygamberimiz'in (s) gösterdiği noktayı öteye geçemedi.

İbn Hişâm, bu yağmur meselesini İbn Kayyim'in anlattıklarına benzer şekilde anlattıktan sonra şöyle devam eder:

İbn İshak anlatıyor: Seleme oğullarından bazı kimseler, Hubâb b. Munzir İbn Cemûh'un Hz. Peygamber'e geldiğini ve aralarında şu konuşmanın geçtiğini bana rivayet ettiler: Hubâb, "Ya Rasûlullah! Bu konakladığımız yer,

Yüce Allah'ın seni indirdiği ve bizim asla daha ileriye ve daha geriye gidemeyeceğimiz bir yer mi, yoksa bu senin şahsî değerlendirmen, savaş taktiği ve savaş hilesi mi?" diye sordu. Peygamberimiz (s) *"Tam aksine bu benim şahsî kanaatimdir, savaş taktiğidir ve savaş hilesidir."* dedi. Hubâb bu cevabı aldıktan sonra, "Ya Rasûlullah! Burası asker konuşlandıracak uygun bir karargâh değildir. Askeri buradan kaldırın. Düşmanın konaklayacağı yerin en yakınındaki su başına gidip orayı tutalım. Oraya konaklayalım. Sonra onun gerisindeki bütün kuyuları kapatırız. Ardından tuttuğumuz su başına havuz yapar ve içini suyla doldururuz. Sonra müşriklerle savaşır ve bu sudan hem biz içeriz ve hem de askerlerimiz içer. Onlar ise içemezler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s) *"En isabetli görüş, işaret ettiğindir."* dedi.[178] İbn İshak, onların bu görüşü uyguladıklarını anlattı.

Allah Teâlâ sözünü ettiği bu yağmurun tam dört faydasından söz ediyor:

1) Yağmur onları hem madden ve hem de şer'an temizlemiştir. Madden kirlerini temizlemiş, böylece onları sevindirmiş yaptıkları her işte organlarını aktif ve dinç hale getirmiştir. Şer'an da hem cünüplükten temizlenmişler ve hem de abdest almışlardır.

2) Şeytanın vesvesesini gidermiştir. Arapçada *"er-ricz"*, *"er-rics"* ve *"er-riks"* madden veya manen iğrenç bulunan şey demektir. Rivayette geçtiği üzere kelimenin buradaki manası, "şeytanın vesvesesi" demektir.

3) Yüreklerine kuvvet vermiştir. *"er-Rabt ale'l-qulûb"* deyimiyle kalplere kuvvet vermek ve onları sabra alıştırmak manası ifade edilir. Nitekim fiil, bir âyette bu manaya gelmek üzere şöyle kullanılmaktadır: *"Mûsâ'nın anasının yüreğinde yalnızca çocuğunun tasası kaldı. Eğer biz, (vaadimize) inananlardan olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse işi meydana çıkaracaktı."*[179] "Yağmurun kalplere tesiri" kavramını menfaat kelimesi tefsir etmektedir.

4) Yağmur sayesinde ayakları yere sağlam basmıştır. Çünkü her hareket ettikçe ayaklarının yere batacağının farkında olduğu bir zeminde savaşacağını bilen kimse, süvari olarak savaşabilir ama piyade olarak savaşamaz,

178. Farklı lafız ve anlatımlarla rivayeti için Bkz: İbn Kayyim, *Zâdu'l-Meâd*, III, 175; M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, IX, 111. (Çev.)

179. Kasas, 28/10.

insan bu durumda korku duymaktan ve kalp huzursuzluğu içinde olmaktan başka bir çare bulamaz.

"Hani Rabbin meleklere: 'Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun.'" diye vahyediyordu. Buradaki ***"iz"*** zarfı, daha önce geçen âyetlerdeki *"iz"*den bedel olmadığı gibi, onların bağlı olduğu fiillere de bağlı değildir. Tam tersine buradaki "iz", ***"yusebbite"*** fiiline bağlıdır. Buna göre âyetin manası, mücadele anında ayaklarınızı yağmurla sağlam durdurmak için üzerinize gökten su indiriyordu. O mücadele anında Rabbin meleklerine, ruhlarıyla yakın ilişki kurarak, iletişime geçerek ve ilham vererek onların ruhlarına destek vermelerini emrini vahyediyordu. Allah'ın, Peygamber'ine (s) olan vaadini ve O'nun verdiği sözden asla dönmeyeceğini hatırla. ***"İnnî me'akum/ben sizinle beraberim."*** ifadesindeki ***"beraberlik"***, *"innellahe mea's-sâbirîn/Allah, muhakkak sabredenlerle beraberdir."*[180] âyetinde olduğu gibi *"iâne/yardım"* beraberliğidir.

"Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım." diye vahyediyordu. Âyette geçen ***"er-ru'b"***, *"ra'abehû"* fiilinin mastarıdır. İbn Âmir ve el-Kisâî, *"ru'b"* kelimesini *"er-ruube"* şeklinde okumuşlardır. Manası, kalbi dolduran korku, demektir. Çünkü kelimenin kökünde *"doldurma"* manası vardır. Meselâ *"raabtu'l-havza"* veya *"raabtu'l-inâe"* denilir ki manası; havuzu veya kabı doldurdum demektir. Yine *"Raabe's-seylu'l-vâdî"* denilir ki manası *"Sel vadiyi doldurdu."* demektir. Bu kökün esas manasının *"kesmek"* olduğunu söyleyenler de olmuştur. Çünkü şöyle bir kullanım vardır: *"Raabtu's-senâme ve raabtuhû"*, *"Devenin hörgücünü uzunlamasına kestim."* demektir. Râğıb, bu kökü her iki manayı kapsayacak şekilde tefsir etmiş ve "er-ru'b" kökünün, korkunun kalbe dolmasından dolayı başka hiçbir şey düşünemez olmak manasına geldiğini söylemiştir. Sülâsî üçüncü baptan olmak üzere fiilin *"Raabtu"* ve *"er'abtu"* çeşit kullanımı vardır. Ancak Kur'ân'ın *"ilkâu'r-ru'b fi'l-qelbi"* ve *"kazfu'r-ru'b fi'l-qelbi"* şeklindeki kullanımı, bundan daha beliğdir. Çünkü bu kullanım, korkunun kalbe bir anda dolduğuna işaret etmektedir. ***"Vurun boyunlarına! Vurun onların bütün parmaklarına! diye vahyediyordu."*** Yani vurun tepelerine ve yarım başlarını! Veya vurun boyunlarına! Kesin parmaklı ellerini! Çünkü bu eller, vurma ve başka tasarrufların aracıdır. Kâfir süvarilerin Müslüman piyadelere hücum etmesi halinde zaten bu belirgin olarak ortaya

---

180. Bakara, 2/153.

çıkmaktadır. Eğer piyade, erken davranıp onun elini kesmeyecek olursa, diğeri onun başını kesecektir. Âyette geçen *"el-benân"* kelimesi, *"benâne"* kelimesinin çoğuludur. Benane ise, parmak uçları demektir.

İbn Kesîr'de savaşlardan birinden söz edilirken, Peygamberimiz (s) Bedir Savaşı'nın sona ermesinden sonra ölülerin arasından geçerken *"Baş yarıyoruz."*[181] dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir, beyti şöyle tamamladı:

نفلق هاما من رجال أعزة   علينا وهم كانوا أعق وأظلما

"Başını yarıyoruz sevdiklerimizin,
Hem asi, hem de zalim neferlerin!"

Bu beyit, Peygamberimiz'in (s) kavminin cesur ve yürekli olanlarını öldürmeye mecbur kalmasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Bu beyitte geçen *"eak"* ve *"azlem"* kelimeleri -kelimenin sadece zahiri kalıbı kullanılmak istendiği için- ism-i tafdil manasında kullanılmamıştır. Çünkü Peygamberimiz'e (s) karşı gelenler ve hem ona ve hem de kendisine iman edenlere zulmedenler, sadece müşrikler olmuştur. Hatta zulüm ve düşmanlık olsun diye onları yurtlarından dışarı çıkarmışlardır. Sonra da arkalarına düşerek hicret yurduna gelmişler ve onlarla burada savaşmışlardır. Rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (s) mensup olduğu Hâşim oğullarına mensup olup da savaşa müşriklerin safında kerhen katılanların öldürülmemelerini istemişti. Efendimizin (s) amcası Hz. Abbas, bunlardan birisiydi. Abbas, o zamanlar henüz Müslüman olmamıştı.

Âyetin ifade akışının zorunlu kıldığı mana, Allah'ın meleklere olan vahyinin mü'minlere destek olmaları emriyle sona erdiğidir. Nitekim, meleklerin yardımından söz ederken ***"Ve mâ cealehullahu illâ buşrâ/Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun... diye yapmıştı."*** âyetindeki hasr (sadecelik) buna delâlet etmektedir. *"Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım..."* ifadenin başında Hz. Peygamber'e hitap olunmaktadır. Mü'minlere ise müjdeyi tamama erdirmek için hitap olunmaktadır. Buna göre *"vurma"* emri, kesin olarak mü'minlere yönelik bir emir olmuş olur. Daha önceki âyetlere uygun olarak meleklerin Bedir günü çarpışmaya (fiilen) katılmadıklarını kesin olarak söyleyen tahkik ehli âlimler de bu yaklaşımı benimsemişlerdir.

181. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IX, 195.

Bazıları, bu cümlenin Yüce Allah'ın meleklere vahyettiği şeylerden olduğunu söylemişlerdir. Bunların açıklamasına göre Allah Teâlâ, bu manayı ilham yoluyla mü'minlerin kalplerine vermelerini emretmiştir. Tıpkı şeytanın onları vesvese vererek korkutması ve kalplerine meleklerin bıraktığının zıddını bırakması gibi... Birinci yaklaşıma karşı "Bu durum, hitap ancak savaştan önce mü'minlere yönelik olduğu takdirde doğru olabilir. Oysa sûre savaştan sora nâzil olmuştur." şeklinde bir mülahaza getirilemez. Çünkü sûrenin nazmıyla ve tertibiyle savaştan sonra nâzil olması, manalarının savaştan önce ve savaş esnasında gerçekleşmesiyle çelişmez. Çünkü meleklerle yardım müjdesi ve onu izleyen müjdeler, savaştan önce gerçekleşti. Bunu Peygamberimiz (s) ve arkadaşları haber verdiler. Daha sonra Yüce Allah, bunları sûreyi tümüyle indirmek suretiyle onlara ihsanlarını hatırlatmak için dile getirdi. Eğer bu olmasaydı, müjdenin o zikredilen faydası olmazdı. İfade akışının bütünü içinde hitapların tümü, mü'minlere yöneliktir. Bu akış içinde Allah Teâlâ'nın meleklere zikredilen şeyleri vahyettiğini zikretmesi, arızî olarak yapılmış bir iştir. Âlûsî, başka müfessirlere tabi olarak bu manayı gözden kaçırmış ve bu âyetin meleklerin çarpışmaya (fiilen) katıldıklarını açıkça gösterdiğini ifade etmiştir. Meleklerin çarpışmaya katıldıklarına dair birçok zayıf rivayet vardır. Ancak İmam İbn Cerîr, bu rivayetlerin hiçbirine iltifat etmemiş, -başka rivayetleri tercih gayesiyle bile olsa- zikredilmeye değer olmadıklarını söylemiştir.

Bazı zahiri ifadelere ve bazı garip rivayetlere bakıp aldanırken âlimler akıllarını nereye koyuyorlar bilmem ki! Oysa bu rivayetleri insan aklı reddetmekte ve nakil değeri olan haberler bunlara yer vermemektedir. Allah Teâlâ'nın mü'minleri manevî kuvveti kat kat arttıran ruhani destekle desteklemesi, yağmur yağdırmak ve faydalı olan başka şeyleri indirmek gibi maddî sebepleri emirlerine vermesi yetmiş kâfiri öldürmek ve yetmişini de esir almak suretiyle müşriklere karşı onlara yardım için yeterli değilse... Bin -bazılarına göre binlerce- melek onların saflarında çarpışmaya katılıp kafalarını parçalayıp, ellerindeki bütün parmakları kesmişse... O zaman Bedir Savaşı'na katılanlar, kendilerinden sonra savaşlara katılan, müşrikleri zelil kılan ve binlercesini öldüren diğer mü'minlere hangi meziyetleriyle üstün olmuş olurlar? Bu takdirde Bedir'e katılanlar, Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e söylediği şu övgü cümlelerine hangi meziyetleriyle layık olmuş olurlar? *"Nereden biliyorsun? Yüce Allah Bedir'e katılanlara muttali oldu ve 'Dilediğinizi*

yapın. Sizleri mağfiret ettim.' dedi."[182] Bu hadisi Buhârî-Müslim ve başka muhaddisler rivayet etmişlerdir. Siyer kitaplarında Bedir Savaşı anlatılmaktadır. Bu haberlerden müşriklerin en amansızlarını öldürenlerin ve esir alanların kimler oldukları bellidir. Bu naklî ve aklî kanıtlar şeyhu'l-müfessirîn İbn Cerîr'in nakledilmeye değer bulmadığı rivayetlerin karşısında durabilir mi? Bu rivayetlerin içinde İbn Kesîr, sadece er-Rabî' b. Enes'in sözünü zikretmektedir. Bu rivayete göre insanlar, Bedir günü meleklerin boyunlarına vurarak ve parmaklarını yakarak öldürdükleri kimseleri tanıyorlardı. Rabî bu iddiayı neye dayanarak ileri sürmektedir? Bu durumda görülen ölüler kimlerin ölüleridir? Bedir'de öldürülen yetmiş kâfirden meleklerin öldürdükleri kaç, -şunu filan, şunu filan öldürdü diye isimleri verilenlerin dışında- Bedir Savaşı'na katılanların öldürdükleri kaç kişidir? Allah bizi tefsiri berbat ve gerçekleri ters yüz eden ve bizzat Kur'ân'ın metnine aykırı olan bu batıl rivayetlerin şerrinden muhafaza buyursun. Allah Teâlâ, meleklerin yardımından söz ederken *"Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı."* diyor. Bu rivayetler ise, tam aksine Allah o melekleri savaşçı kıldı, müşriklerden sözü geçen yetmiş kişinin katledilmesi, bin veya binlerce meleğin -Allah'ın zikri geçen birden çok yardım vesilesini verdiği- Müslümanlarla birlikte savaşmasıyla gerçekleşmiştir(!), diyor.

Dikkat et! Bu rivayetlerde müşrikler tazim edilmekte, şanları yüceltilmekte, cesaretleri büyütülmekte, Peygamber'in (s) arkadaşlarının en üstünü ve en cesurlarının şanları ise küçültülmektedir. Oysa böyle bir söz, aklı başında olan bir kimsenin ağzından çıkacak bir söz değildir. Bunu diyen kimse, batıl rivayetleri sahih kılmak için aklını bir yana bırakmıştır. Hâlbuki sahih kılmaya uğraştığı o rivayetlerin sahih bir senedi olmadığı gibi hiçbiri merfû da değildir. Ancak İbn Abbas'tan gelen mürsel bir rivayet söz konusudur. Bu rivayeti de Âlûsî ve başkaları senetsiz olarak rivayet etmişlerdir. İbn Abbas Bedir Savaşı'nda bulunmamıştır. Çünkü o zamanlar yaşı henüz küçüktü. İbn Abbas'ın Bedir'le ilgili rivayetlerinin sahih olanları bile mürsel rivayetlerdir. İbn Abbas, sahâbî olmayanlardan da rivayette bulunmuştur. Hatta Kâ'b el-Ahbâr ve benzerlerinden bile rivayette bulunmuştur.

"Bu söylenenler, onların Allah'a ve Rasûl'üne karşı gelmelerinden ötürüdür." Yani Yüce Allah'ın mü'minleri desteklediğine ve müşrikleri yüz üstü bı-

---

182. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 356.

raktığına dair zikredilenler, Onların Allah ve Rasûl'üne karşı gelmelerinden, bir başka ifadeyle; onlara düşmanlık etmelerinden ötürüdür. Dolayısıyla bu iki gruptan her biri, diğerinin bulunduğu noktada olmaz. Allah, Hak'tır ve hakka davet edendir. Rasûl'ü ise, O'ndan gelen hakkı tebliğ edendir. Müşrikler, batıl ve batıldan kaynaklanan kötülükler ve hurafeler üzeredirler.

"Kim Allah ve Rasûl'üne karşı gelirse, bilsin ki Allah, azabı şiddetli olandır." Yani Allah'ın azabı şiddetlidir. İnsanların içinde azaba en layık olan kimseler, şirki ve tâğûta ibadeti Allah'ın vahdaniyetine ve ubudiyetine tercih ederek O'na karşı gelen kimselerdir. Bir de kuvvet kullanarak ve zorbalıkla Allah'ın dostlarını önce dinlerinden çevirmeye ve memleketlerinden çıkarmaya, sonra da kendileriyle savaşmak üzere hicret yurtlarında takip etmeye uğraşan ve böylece O'na karşı gelen kimselerdir.

"İşte gördünüz ya, şimdilik siz bunu tadın!" Bu hitap, Bedir Savaşı'nda bozguna uğrayan, bir başka ifadeyle; esir düşen ve hezimete uğrayan müşrikleredir. Söz konusu hitap, *"bi ennehum şâqqûllahe ve Rasûleh/Bu söylenenler, onların Allah'a ve Rasûl'üne karşı gelmelerinden ötürüdür."* ifadesindeki gâiblikten (3. çoğul şahıs) iltifat yani hitap (2. çoğul şahıs) kipine geçilerek yapılmıştır. Buna göre âyetin manası; az önce açıklanan durum, yani Allah'ın kendisine ve Rasûl'üne karşı gelene şiddetli azap verecek olması, size aittir. O halde bu şiddetli azabı tadın bakalım! Bu azap, asker sayısı ve cephanesi az olan bir grup Müslüman karşısında rezil ve zelil olmanın yanında bozguna uğramanız ve yenilmenizdir.

"Kâfirlere (bir de) cehennem azabı vardır." Bu cümle, bir önceki cümle üzerine atfedilmiştir. Buna göre mana, bu dünya cezasının yanında kararlaştırılmış olan durum, kâfirlere ahirette cehennem azabının olduğu hususudur. Sizden her kim küfründe ısrar ederse, ahirette azaba uğrayacaktır. Cehennem azabı ise dünya ve ahiret azabı içinde en beter ve en devamlı olanıdır. Kâfirlere dünya ve ahiret azabının verileceğine dair birçok sûrede birçok âyet vardır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ ﴿15﴾ وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿16﴾ فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَـٰكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَـٰكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿17﴾ ذَٰلِكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ مُوهِنُ كَيْدِ الْكَافِرِينَ ﴿18﴾ إِن تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ وَإِن تَنتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَعُودُوا نَعُدْ وَلَن تُغْنِيَ عَنكُمْ فِئَتُكُمْ شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿19﴾

15- Ey iman edenler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin (Korkup kaçmayın.)

16- Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri de cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü yerdir!

17- Sonra onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Ve bunu, mü'minleri güzel bir imtihanla denemek için yaptı. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.

18- Gördünüz ya, Allah, kâfirlerin kurduğu tuzağı işte böyle boşa çıkarır.

19- Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi! Ve eğer (inkârdan) vazgeçerseniz bu sizin için daha iyidir. Yok, eğer dönerseniz, biz de döneriz. O zaman askeriniz çok bile olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz. İyi biliniz ki, Allah mü'minlerle beraberdir.

Enfal 15.-19. Ayetlerin Terminolojik Tahlili

Tefsire âyetlerde geçen anlaşılması zor (garib) kelimelerin tefsiriyle başlıyoruz. ***"ez-Zahfu"***, *"zehafe"* filinin mastarıdır; manası, *"Yılan gibi karnı üzere sürünerek yürüdü veya çocuk gibi oturağı üzere ya da dizleri üzere gitti."* demektir. Şair İmru'l-Kays, bu kelimeyi bir beytinde şöyle kullanmaktadır:

فأقبلت زحفاً على الركبتيـ ـن فثوب لبست وثوب أجر

"Geldim iki dizim üstüne sürünerek,
Üstümde elbisenin biri, diğerini çekerek!"

Ağır hareket ederek, adımlar çekirge yavrusunun adımları gibi birbirine yakın ve bitişik olarak yürümeye "zahf" denilir. *el-Esâs*'ta bu kelime şöyle açıklanmaktadır: *"Zehafe'l-ba'îru ve ezhafe"* demek, *"Deve bitkin düştü ve ayağını sürümeye başladı."* demektir. *"Zehhafe'ş-şey'e"* demek, *"Bir şeyi hafifçe çekti."* demektir. *"Zehafe'l-askerü ile'l-aduvvi"* demek, *"Askerler kalabalık oldukları için düşmana doğru ağır ağır ilerlediler."* demektir. *"Lekûhum zehfen"*, *"Ağır ağır ilerleyerek düşmanla karşılaştılar."* demektir. *"Tezâhefe'l-qevmu ve zâhafnâhum"* ve *"Ezhafe lenâ benû fulânin"* demek, *"Bizimle savaşmak için ordu oluşturdular."* demektir.

"ez-Zahfu", *"ordu"* manasına gelir. Kelime mastar manasından çıktığı için çoğulu *"ez-zuhûf"* şeklindedir.

"el-Edbâr" ise, *"dubur"* kelimesinin çoğuludur. İnsanın arka tarafı ve gerisi demektir. Zıddı ise ön manasına gelen *"el-qubul"*dür. Bundan dolayı *"el-qubul"* ve *"ed-dubur"* kelimesiyle kinaye yoluyla *"ön ve arka edep yerleri"* ifade edilmiştir. *"Tevliyetu't-dubur ve'l-edbâr/arkasını dönmek"* ise, *"yenilgi"*den ibarettir. Çünkü hezimete uğrayan kimse, hasmını arkasına ve gerisine düşüren kimsedir. Bu pozisyon, -düşmanı arkasından yetiştiği takdirde- kendisini katletmesi için en uygun bir konumdur.

"el-Muteharrif", gerek savaşma, gerekse başka bir maksatla bir taraftan bir başka tarafa sapan ve çekilen kimse demektir. Kelimenin aslı, uç manasına gelen *"el-harf"*tir. "Tefe'ul" (müteharrif) kipi, kelimeye zorlama veya sıkıntı verici bir fiille tekrar tekrar karşılaşma ya da onu tedricen yapma manası katar. *"el-Mutehayyiz"* kelimesi de bu manadadır. Çünkü manası,

bir mekândan diğerine intikal eden kimse demektir. Bu kökten türeme *"el-hayyiz"*, *"mekân"* demektir. Kelimenin ortadaki harfi "vav"dır. *"el-Havz"*, etrafında duvar kurulan mekân demektir. *el-Esâs*'ta şöyle denilmektedir: *"İnhâze ani'l-qevmi"* demek, *"Topluluktan uzaklaştı."*; *"inhâze ileyhim"* ve *"tehayyeze"* ise *"Onlara katıldı."* demektir. Âyete tümü itibariyle bakacak olursak; *"el-fietu"*, bir grup insan; *"el-me'vâ"*, insanın sığındığı ve katıldığı yer; *"mûhinu'ş-şey'i"*, bir şeyi zayıflatan, demektir. Kelime *"evhenehû"* fiilinden ism-i fâildir. "Evhenehû" demek, *"Zayıflattı."* demektir. Bu fiille aynı manada olmak üzere bir diğer fiil, *"vehenehû- vehnen"*, *"vehheneû-tevhînen"*dir. ***"el-Keyd"*** ise; göründüğünden başkası kastedilen organizasyon demektir ki onun sonu -A'raf Sûresi 183. âyetin tefsirinde daha önce geçtiği üzere- hile ve tuzak kurulan kimseyi üzer. ***"el-İstiftah"*** fetih talep etmek ve -savaşta zafer kazanmak gibi- bir meseleyi neticeye bağlamak, demektir.

"Ey iman edenler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman..." âyetinin manası; -Bedir Savaşı'nda olduğu gibi- sizlerle savaşmak için kalabalık bir şekilde gelen kâfirlerle karşılaştığınız zaman, demektir. Çünkü mü'minlerle savaşmak ve Bedir'de karşılaşmak için Mekke'den Medine'ye yürüyüşe geçenler bu kâfirlerdi. ***"Onlara arkanızı dönmeyin (Korkup kaçmayın)."*** Yani onların karşısında hezimete uğrayarak arkalarınızı ve sırtlarınızı dönmeyin. İsterse asker sayı ve cephane bakımından sizden daha fazla olsunlar! Her iki taraf birbirine karşı yürüyüşe geçmiş veya mü'minler düşmana doğru ilerlemekteyken kaçma ve hezimetin haramlığı çok daha fazladır. ***"Leqıytumûhum zehfen"*** cümlesi, üç durumun üçü için de geçerlidir. Ancak, âyetin nâzil olduğu durumun meydana getirdiği karîne ve geriye dönüp kaçma yasaklığının karşı tarafın hücuma geçtiği duruma uygun olması, birinci ihtimali ön plana çıkarmaktadır. Çünkü arkaya dönüp kaçma bu durumda söz konusu olur. Bu birinci ihtimalden sonra her iki tarafın birbirinin üstüne yürümesi durumu gelir. Buna karşılık hücuma geçen taraf olmak, arkasını dönme ve bozguna uğramanın ihtimal olarak düşünülmediği bir durum değildir ki söze onu yasak ederek başlasın! Çünkü bu durumda arkaya dönüp kaçmak, ihtimaller içinde en çirkin olanıdır.

"Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse..." Her bir ferde tehdit yöneltirken *"tevliyetu't-dubur/arkasını dönmek"* ifadesi kulla-

nıldı. Nitekim topluluğa yasaklama getirilirken de aynı terim kullanılmıştı. Bundan güdülen amaç, ordudan kaçma suçunun haramlığını pekiştirme, bu hususta bir tek kişinin bir grup gibi olduğunu vurgulamaktır. Âyette gerek tekil ve gerekse çoğul olarak **"dubur"** kelimesinin *"ez-zahr, ez-zuhûr"* (*sırt, sırtlar*) ve *"el-kafâ, el-akfiye"* (*kafanın arka tarafı, kafaların arka tarafları*) kelimelerine tercih edilmesinin sebebi, bu suçun ne kadar iğrenç ve çirkin olduğunu vurgulamak içindir. Çünkü *"dubur"* kelimesiyle kinaye yoluyla *"edep yeri"* ifade edilir. Buna göre mana şöyle olur: Her kim, onlarla karşı karşıya geldiğiniz gün onlara arkasını dönerse... *"illâ muteharrifen li qitâlin/ tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme"* durumu hariç. Savaş meydanının savaşmayı daha gerekli gördüğü bir başka noktasına veya düşmana daha çok zarar vereceğini düşündüğü bir darbeyi vurmak için bir başka tarafa çekilme durumu hariçtir. Böylece düşmanına bozguna uğradığı izlenimini verir; bu da düşmanını arkasından gelmesi için kışkırtır, düşman arkadaşlarından ayrılır ve o da hücuma geçerek düşmanını yok eder.

"Ev mutehayyizen ilâ fietin/veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında..." Yani bulunduğu mekândan başka bir yerde bulunan mü'minlerden bir gruba intikal etmek için... Maksat, mü'minlere karşı birlik oluşturan düşmana karşı onlara yardım etmektir. Çünkü onlar kendisine aralarında bulunduğu birliktekilerden daha muhtaç hale gelmiştir. ***"Muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner."*** Yani, o, (savaş meydanından) Allah'ın büyük gazabını üzerine çekmiş olarak döner. ***"Onun yeri de cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü yerdir."*** Yani onun ahirette sığınacak olduğu yer, ceza yurdu olan cehennemdir ve orası varılacak ne kötü yerdir! Bozguna uğrayan kimse, (dünyada iken) ölmekten güvende olacağı bir yere sığınmak istemişti, buna karşılık olarak varacak olduğu akıbet, helâk yurdu ve sürekli azap oldu. Bir başka ifadeyle; ona savaştan kaçma masiyetinin tam zıddıyla karşılık verildi. Kur'ân'da ***"cehennem"*** ve ***"nâr"*** kelimelerinin *"me'vâ"* kelimesiyle ifade edildiğine çok rastlanır. Bu, ya bu âyetteki gibidir, ya da sırf alay etmek içindir. Eğer bu ***"evâ"*** fiilinin kullanımına Kur'ân'da başka âyetlerde bakacak olursan, kelimenin *"korkudan veya şiddetten kurtuluş"* manasında kullanıldığını göreceksin. Birkaç örnek verelim: *"İz eve'l-fityetu ile'l-kehfi/O (yiğit) gençler mağaraya sığınmışlar..."*[183],

183. Kehf, 18/10.

"Ev âvî ilâ ruknin şedîd/güçlü bir kaleye sığınabilseydim!"[184], *"Se âvî ilâ cebelin ya'simûnî mine'l-mâi/Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım."*[185], *"Vellezîne âvev ve nasarû/(muhacirleri) barındıran ve yardım edenler..."*[186]

Âyet-i kerîme, savaştan kaçmanın büyük günahlardan olduğunu göstermektedir.

Bu durum, birçok hadiste yer almaktadır. Bu hadislerin en sahihi, Buhârî-Müslim'de merfû olarak yer alan Ebû Hureyre hadisidir.

Peygamberimiz (s), *"Yedi helak ediciden (büyük günah) sakının."* buyurur. Sahabîler, "Bunlar nelerdir ey Allah'ın elçisi?" diye sorunca, Efendimiz (s) *"Allah'a ortak koşmak, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymak, büyü yapmak, yetim malı yemek, fâiz yemek, düşmana hücum sırasında savaştan kaçmak, zinadan korunmuş olup hatırından bile geçmeyen Müslüman kadınlara zina isnat etmek."* diye cevapladı.[187] Bazı âlimler, hadiste sözü edilen *"savaştan kaçma"*yı kâfirlerin sayısının mü'minlerin iki katını aşmamasıyla kayıtlamışlardır. Bazı âlimler, bu âyetin hükmünün aynı sûredeki *"Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi."*[188] âyetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir. Bu âyet ileride gelecektir. Âyetin mensuh olduğu yaklaşımı, -erken dönem âlimleri (mütekaddimûn) gibi- "tahsis"e (kapsam daraltma) "nesh" diyen âlimleri açısından açıktır. İmam Şafii der ki: Müslümanlar savaşırken karşılarındaki düşmanın kendilerinin iki katı olduğunu tespit ederlerse savaştan -tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya başka bir gruba ulaşma maksadı hariç- geri dönmeleri haramdır. Eğer müşrikler, onların iki katından daha fazlaysa, arkalarını dönüp gitmelerini hoş görmem. Bence bu durum Allah'ın gazabını gerektirmez. İsterse savaş taktiği olarak bir tarafa çekilme veya başka bir gruba katılma maksadıyla olmasın!.. Şafii ve İbn Ebû Şeybe İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ediyorlar: Her kim üç kişiden kaçarsa savaştan kaçmış sayılmaz, her kim de iki kişiden kaçarsa savaştan kaçmış sayılır.

---

184. Hûd, 11/80.
185. Hûd, 11/43.
186. Enfâl, 8/72, 74.
187. Buhârî, *Vasâyâ*, 23; *Hudûd*, 44; Müslim, *İman*, 145.
188. Enfâl, 8/66.

Hz. Ömer, oğlu, İbn Abbas, Ebû Hureyre, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Ebû Basra, İkrime, Nâfi', Hasan-ı Basrî, Katâde, Zeyd b. Ebî Hubeyb ve Dahhâk'tan rivayet edildiğine göre bu âyette sözü edilen *"savaştan kaçma"* Bedir gününe mahsustur. Denildi ki; bu, yaklaşım âyette geçen ***"yevmeizin"*** kelimesiyle Bedir gününün kastedildiği anlayışına dayanmaktadır. Ancak bu, "İtibar, âyetin lafzının genelliğinedir; yoksa özel olarak nüzûl sebebine değildir." kaidesine aykırıdır. Âyetin, Bedir Savaşı'ndan sonra inmesi de bunu teyit etmektedir. Çünkü âyette *"yevme bedrin"* diye bir ifade geçmemektedir. Âyetteki *"yevmeizin"* kelimesindeki tenvinden maksat, âyetin ilk başından anlaşılan manadır. O da -daha önce geçtiği üzere- düşmanın kalabalıklar halinde üzerlerine geldiği gündür. Dolayısıyla burada geçen *"el-yevm"* kelimesi, *"vakit"* manasınadır. Bazen tahsis, durumdan çıkan delile dayanabilir. Eğer bu âyet, -cumhurun görüşünün aksine- çarpışma başlamadan önce inmiş olsaydı... -ki Bedir Savaşı'nın özelliklerinden birisi, İslâm'da ilk savaş olmasıdır. Hz. Peygamber aralarında olduğu halde Müslümanlar yenilseydi, ortaya çıkacak fitne büyük olurdu. Bu savaşta meleklerin Müslümanların ayaklarını sağlam durdurarak kendilerini desteklemeleri, Allah'ın yardım vaadi ve düşmanlarının kalplerine korku salması...- Bütün bu özelliklere yasaklık konusunda durumdan çıkan karineye baktığımızda âyette yer alan şiddetli tehditle birlikte olan yasaklama, Bedir Savaşı'na mahsus olmuş olur. Bir de buna Yüce Allah'ın sahâbîleri savaştan kaçmakla aralarında Hz. Peygamber olduğu halde iki kez imtihan etmesini de ekle! Bunlardan birisi Uhud günüdür. Cenâb-ı Hak, söz konusu gün hakkında şöyle diyor: *"(Uhud'da) iki ordu karşılaştığı gün, sizi bırakıp gidenleri, sırf işledikleri bazı hatalar yüzünden şeytan (yerlerinden) kaydırmıştı. Yine de Allah onları affetti. Çünkü Allah, çok bağışlayıcıdır, halîmdir."*[189] Bir diğeri de Huneyn günüydü. Huneyn hakkında Yüce Allah şöyle diyor: *"Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn Savaşı'nda size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz. Sonra Allah, Rasûl'ü ile mü'minler üzerine sekineyi (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır."*[190] Bu durum, savaştan kaçmanın haram

---

189. Âl-i İmrân, 3/155.
190. Tevbe, 9/25, 26.

ve büyük günahlardan olmasıyla çelişmediği gibi, Enfâl âyetinde zikredilen iki sebep dışında savaştan kaçmanın, kaçan kimseyi Allah'ın büyük bir gazabına maruz kılmasını ve onun varacağı yerin kötü bir varış yeri olan cehennem olmasını gerektirmez. Tam aksine, bundan başka mazeretler de söz konusu olabilir ve bu durum, -bu sûrede ileride geleceği üzere- düşman sayısının (Müslümanlarınkinin) iki katı olması ruhsatını ifade eden âyetle ve insanın kendini kendi eliyle -geneli itibarıyla- tehlikeye atması yasaklığıyla da kayıtlı olur. Nitekim bu husus, Bakara Sûresi'nde geçmişti. Ayrıntısı ise, biraz ileride gelecektir.

İmam Ahmed, -Nesâî hariç- *Sünen* imamları, İbn Ömer'den rivayet ediyorlar: Rasûlullah'ın (s) gönderdiği müfrezelerden birisindeydim. Bazıları müfrezeden kaçmak için yoldan saptı. Ben de o sapanların arasındaydım. "Ne yapacağız? Çatışmadan kaçtık ve Allah'ın gazabına uğradık." dedik. Sonra da şöyle dedik: "Medine'ye gitsek ve tövbe etsek." Sonra da "Kendimizi Hz. Peygamber'e arz etsek, eğer tövbemiz varsa ne âlâ! Yoksa geçer gideriz." dedik. Sabah namazından önce Peygamberimize (s) geldik. Peygamberimiz (namaz için evinden) çıkınca, *"Firar edenler kim?"* diye sordu. Biz de "Firar edenler biziz." dedik. Peygamberimiz (s), *"Bilakis sizler, saldırıp geri çekilen kimselersiniz. Ben sizin ve Müslümanların topluluğuyum (fiesiyim)."* dedi. İbn Ömer "Hz. Peygamber'e geldik ve elini öptük." dedi. Ebû Dâvûd'un rivayetinin lafzı ise şöyledir: "Medine'ye girelim. Orada geceyi geçirelim. Gidelim, bizi kimse görmesin." dedik. Medine'ye girdik. "Kendimizi Hz. Peygamber'e arz edelim! Eğer bizim için tövbe varsa orada ikamet ederiz. Eğer aksi gerçekleşecek olursa, gideriz." dedik. Sabah namazından önce Rasûlullah'ı (s) beklemek üzere oturduk. Hz. Peygamber, dışarı çıkınca ayağa kalktık ve "Bizler firar ettik!" dedik.[191] Bazıları bu hadisi, "başka bir grubu desteklemek için onlara katılma" manasında öyle bir genişletme yaparak yorumlamıştır ki böyle bir yorum karşısında savaştan kaçmaya yöneltilen tehdidin hiçbir manası kalmadığı gibi, dilin de hiçbir hükmü kalmaz. Tirmizî, bu hadisi değerlendirirken, hadis hasendir ve biz bu hadisi sadece Yezîd b. Ebî Ziyâd rivayeti olarak biliyoruz, demiştir.

191. Ebû Dâvûd, *Cihad*, 105; Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, VII, 220.

Ben de derim ki; bu hadis ihtilaflıdır. Bazı muhaddisler Yezîd'in zayıf olduğunu söylemişlerdir. İbn Hibbân, Yazîd'in sadûk[192] olduğunu, ancak yaşı ilerleyince hafızasının bozulduğunu ve değiştiğini söyler. Bundan sonra hadisinde münkerler görülmeye başlar. Hafızası bozulmadan önce ondan alınan hadisler sahihtir. Sözün özü şudur: Bu hadisin bu konuda ne metin ve ne de senet yönünden herhangi bir ağırlığı yoktur. Bu manada Hz. Ömer'den bir rivayet vardır. Ancak bu rivayet, Yezîd'in rivayetinden daha aşağıdır. Bu yüzden bu konunun terazisine konamaz.

Yüce Allah'ın ***"Sonra onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü."*** ifadesi, "düşmana sırtını dönme yasaklığı"nı böylesi bir fiilden vazgeçmelerine hüccet olan bir ifadeye bağlamaktadır. Bundan önceki âyet, -cumhurun kanaati üzere sûrenin kalan kısmı gibi- Bedir Savaşı'nın sona ermesinden sonra nâzil olmuşsa, yapılan vaslın "fâ" harfiyle yapılmış olması açık ve net bir durumdur. Yüce Allah âdeta şöyle demektedir: Ey iman edenler! Savaşta asla sırtınızı kâfirlere dönmeyin. Sizler sebat ve sabır göstermeye, sonra da Allah'ın yardımına onlardan daha layıksınız. İşte sizler, sayınızın ve cephanenizin az olmasına, onların ise sayılarının çok ve savaş hazırlıklarının fazla olmasına rağmen onlara galip geldiniz. Bu, sadece ve sadece Allah'ın sizlere destek, kalplerinize kuvvet vermesi ve ayaklarınızı sağlam durdurması sayesinde olmuştur. Sizler, onları böylesi helâk edici öldürmeyle sırf kuvvetiniz ve maddî hazırlıklarınız sayesinde öldürmediniz. Fakat onları sizlerin ellerinizle Allah öldürdü. Çünkü melekler, ruhlarınızla temasa geçerek ve içinize işleyerek kalplerinize destek verdi ve onların kalplerine de korku saldı. Bu âyet, *"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizi onlara galip kılsın ve mü'min toplumun kalplerini ferahlatsın."*[193] âyetiyle aynı manadadır. Bir mü'min zaferin en büyük rüknü olan sabretmeye kâfirden daha layıktır. Çünkü mü'min, dünya malına daha az düşkün, Allah'a ve âhiret yurduna dair umudu çok daha büyüktür. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *"Düşman topluluğunu takip etmekte gevşeklik göstermeyin.*

---

192. *Sadûk*: Ravilerin tadilinde kullanılan tabirlerden biri olan *sadûk*, İbnu's-Salâh'a göre ikinci mertebede yer alır ve *lâ be'se bihi* derecesindedir. Haklarında bu tabirlerin kullanıldığı bir kimsenin hadisleri, ancak itibar (ibret, ders) maksadı ile yazılır; çünkü bunlar, ravinin *zabt* vasfına sahip olduğuna kesinlikle delâlet etmezler. Fakat hadislerinin bir asıldan rivayet edildiği anlaşılırsa, *zabt* sıfatı kesinlik kazanır ve ravinin güvenilir olduğuna hükmedilir. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, S. 375. (Çev.)
193. Tevbe, 9/14.

Eğer siz acı çekiyorsanız onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedirler. Üstelik siz Allah'tan onların ümit etmedikleri şeyleri umuyorsunuz."[194] Allah Teâlâ, mü'minlerin bu umutla düşmanların çokluğundan korkanlara verdikleri cevabı naklederken *"Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir."*[195] demektedir.

"Attığın Zaman Sen Atmadın." İfadesi

Yüce Allah, elleriyle savaşan ve müşriklerin elebaşlarını kılıçlarıyla deviren mü'minlere hitaptan onların kumandanına hitaba geçiyor. Bu kumandan, Allah tarafından mucizelerle desteklenen Rasûlullah'tır. Söz konusu âyetlerden birisi, Rasûlullah'ın (s) o gün müşriklerin suratlarına *"Yüzleri çirkin olsun!"*[196] diyerek bir avuç toprak saçmasıdır. Rasûlullah'ın (s) saçtığı bu toprak, müşriklerin yenilgilerini getirdi. Ebû Ma'şer el-Medenî, Muhammed b. Kays ve Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'den bu manada hadis rivayet olunmuştur. Ali b. Ebî Talha İbn Abbas'tan rivayet ediyor: Hz. Peygamber Bedir günü Yüce Allah'tan imdat dilerken *"Allah'ım! Şu bir avuç insan yok olursa sana yeryüzünde ibadet eden kalmayacak!"*[197] diye dua edince Cebrail ona *"Yerden bir avuç toprak al ve onların yüzlerine saç."* dedi. Peygamberimiz (s) de bunu yaptı. Bu bir avuç topraktan gözüne, burun deliklerine ve ağzına isabet etmeyen hiçbir müşrik kalmadı. Müşrikler bundan sonra geri dönüp kaçtılar. Süddî'nin rivayetine göre Peygamberimiz (s) Hz. Ali'den kendisine yerden çakıl taşları vermesini istedi. O da üzerinde toprak olan çakıl taşları verdi. Peygamberimiz (s) bu taşları müşriklerin üzerine attı. Urve, Mücâhid, İkrime ve Katâde'den gelen rivayetlere göre bu âyet, Hz. Peygamber'in Bedir'de attığı toprak hakkındadır. Bu rivayetlerden hiçbiri sahih derecesine ulaşmasa da, tümü karineyle birlikte buna hüccet teşkil eder. Böyle bir toprak atma olayının Huneyn Savaşı'nda da gerçekleştiği rivayet olunmuştur. Bundan dolayı bazıları, âyeti bu şekilde yorumlamışlardır. Ancak bu rivayet şazdır. Bazıları da söz konusu atışı, Hz. Peygamber'in Uhud günü Ümeyye b. Halef'in üzerine mızrak atması şeklinde yorumlamışlardır. Ümeyye'nin yüzünde o gün demir bir maske vardı. Bu rivayete göre Ümeyye bu mızrakla

194. Nisâ, 4/104.
195. Bakara, 2/249.
196. Müslim, *Cihad*, 81.
197. Müslim, *Cihad*, 58.

öldü. Ancak bu rivayet de şazdır. Çünkü bu âyet, hatta sûre Bedir Savaşı hakkında inmiştir.

"Attığın zaman da sen atmadın." Yani Ey Peygamber! O müşriklerin üzerine bir avuç toprağı havaya saçmak suretiyle attığın zaman, toprak onların yüzlerine geldi. Senin hemcinsin olan diğer insanlara verilen bu atma gücü, insanlara bahşedilen sebeplerin ötesinde bir etki gösteremez. ***"Fakat"*** onların tümünün yüzüne ***"Allah attı."*** Senin havaya attığın toprağı, az olmasına rağmen onların yüzlerine Allah ulaştırdı. Ya da sırf kudretiyle saçtığın toprakları çoğalttıktan sonra Allah attı. ***"Atma"*** fiilinin mef'ûlünün (tümleç) hem olumluda (***iz rameyte/attığı zaman***) ve hem de olumsuzda (***ve mâ rameyte/sen atmadın***) hazfedilmesi, genelliğe delâlet etmesi içindir. Nitekim biz de -maânî ilmindeki kuralara göre- her iki fiilin mef'ûlünü böyle takdir ettik. Herhangi bir zorlama olmaksızın âyetin lafzından çıkarılan bu tefsirden mü'minlerin kâfirleri öldürmeleriyle Hz. Peygamber'in onların üzerine toprak atması arasındaki fark ortaya çıkmış olur. Mü'minlerin öldürmeleri, Allah Teâlâ'nın dünyevî sebepler hakkında geçerli kanunlarına (sünnetullah) göre kudretleri dâhilindeki fiillerden birisidir. Hz. Peygamber'in toprak atması ise, müşriklerin gözlerinden şikâyet etmelerine yol açmamış ve yüzlerini çirkinleştirmemiştir. Çünkü bu toprak azdı, sonra müşrikler Hz. Peygamber'den uzaktaydılar ve tümünün yüzü ona dönük değildi. Bu farktan dolayı -gerek olumlu, gerek olumsuz - her iki ***"qatl"*** (*öldürme*) fiilinin (*qatelehum, lem taqtulûhum*) mef'ûlleri olan müşriklerin yerine kullanılan *"hum"* zamiri ibarede zikredilmiştir. Dolayısıyla Allah, gözle görülen katli mutlak olarak olumsuz kıldı. (Yani *felem taqtulûhum*, dedi.) Aklen bilinen (makul) katli de mutlak olarak olumlu kıldı. (Yani *qatelehum*, dedi.) Çünkü bu ikisi birbiriyle çelişmemektedir. Bu iki katlden neyin kastedildiği açıktır ve bunda herhangi bir şüphe yoktur. Eğer Müslümanların katletmediklerini söylerken katlettiklerini belirtseydi, bir başka ifadeyle *"felem taqtulûhum iz qateltumûhum/onları öldürdüğünüzde siz öldürmediniz"* deseydi, ortaya apaçık bir çelişki çıkacaktı. Böylece olumlu fiilin neden olumlu, olumsuzun da neden olumsuz kılındığı anlaşılamayacaktı. Müslümanların müşrikleri öldürmeleri gözle görülen bir olgu olup, eksik bir sebep olması açısından ispata gerek yoktur. İhtiyaç bunun eksikliğini ve ölüme sebep olma bakımından tek başına bir sebep olmadığını açıklamayadır. Bir de Allah'ın yardımı ve imdadı olmasaydı bunun meydana gelmeyeceğini açıklamayadır.

Peygamberimizin (s) müşriklerin yüzlerine toprak atmasına gelince; bu, onların yüzlerine toprak gelmesi ve hezimete uğramaları için normal bir sebep değildi. Bu, -arkadaşlarının müşriklerin boyunlarını vurması örneğinde olduğu üzere- gözle görülen bir sebep olmadığı gibi, müşahede edilen de değildi. Onun için bu fiilin olumlusuyla olumsuzunun (*ve mâ rameyte iz rameyte*) birlikte kullanılması, -sebep olmadığı bilindiği için- çelişki izlenimi doğurmamaktadır. Âyette *"remy/atma"* fiilinin mef'ûlü *"Ve mâ rameyte vucûhehum"* denilmek suretiyle zikredilmemiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in normal kesbiyle kendi başına buna gücünün yetmeyeceği hususunda hiçbir şüphe yoktur. Buna karşılık "öldürme" meselesinde zâhiren görünen, öldürmenin Müslümanların müstakil olarak kesplerinden olduğudur. Oysa işin içyüzü şudur: Daha önce beyan edildiği üzere Allah Teâlâ'nın desteği ve yardımı olmasaydı, onların mücerret kespleri söz konusu öldürme derecesine ulaşamazdı. Nitekim Müslümanların korku içinde olduklarını, savaşmayı istemediklerini ve bu hususta Hz. Peygamber'le tartıştıklarını *"Sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi seninle tartışıyorlardı."* âyetinden öğrenmiştik. Eğer onlar, -sayılarının az ve zayıf olmalarına rağmen- bu manevî hal üzere kalsalardı, sebeplerin gereği müşriklerin, onların köklerini kazıması olurdu.

Allah Teâlâ'nın "öldürme" fiiliyle "atma" fiili arasındaki farka gelecek olursak; bunlardan birincisi (öldürme), -açıklaması daha önce geçen- katl vesilelerini O'nun hazır kılması şeklindedir. Nitekim insanoğlunun bütün kesplerinde ve isteğe bağlı hareketlerinde de durum aynı şekildedir. Yani bu hususlarda da insanoğlu, kesbinden ve amellerinden güttüğü gayeyi elde etmekte bağımsız değildir. Bunları ancak Allah'ın fiili, insanlara fırsat vermesi ve normal olarak kesplerinin ulaşamayacağı sebepleri hazırlaması sayesinde elde eder. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *"Şimdi bana ektiğinizi haber verin. Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz? Dileseydik onu kuru bir çöp yapardık da şaşar kalırdınız."*[198] İnsan, toprağı sürer ve içine tohum atar, fakat yağmuru yağdırmak elinde değildir, taneyi yerden bitiremez ve o tohumun, içinde çeşitli unsurları bulunduran topraktan beslenmesini sağlayamaz. Ekine gelebilecek afeti önleyemez. İnsan sırf kendi kesbiyle ne ekini var edebilir ve ne de meyvesini olgunlaştırabilir.

198. Vâkıa, 56/63-65.

İkincisi olan "atma" ya gelecek olursak; bu, Hz. Peygamber'in etkisinde normal bir kesbi olmaksızın sadece Allah'ın fiiliyle olmuştur. Hz. Peygamber'in toprak atması mucize kendi elinde gerçekleşsin diye sadece şeklî bir atmadan ibaretti. Hz. Peygamber'in bu durumu, kardeşi Hz. Mûsâ'nın elindeki asayı yere attığı andaki durumu gibidir. *"Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi?"*[199] Mûsâ (a) Tâhâ ve Neml Sûreleri'nde ifade edildiği üzere ilk başta yılana dönüşen asasından korkmuştur.

Âyetin metninin -herhangi bir zorlama, mezheplerin görüşlerine göre yorumlama ve gerek kelâmî, gerek tasavvufî ve gerekse bundan başka görüşlere uydurma olmaksızın- ifade ettiği mana budur. Ama Cebriyye mezhebi bu âyetten kulun ihtiyarının olmadığı ve insanın havada uçan tüy gibi olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Vahdet-i vücutçu ise bu âyeti, vahdet-i vücud ve kulun ma'bûd olan Rab olduğu düşüncesine delil olarak gösteriyor. Eş'arîler, -âyette "atma" fiilinin Hz. Peygamber'e ve Yaratıcı'ya isnat edilmesinden dolayı- kulun kesbiyle Rabbin yaratmasını birleştirmektedirler. Bu görüş, "katl" fiilinin mü'minlere isnat edilmesine haydi haydi ihtiyaç bırakmamaktadır. Kur'ân, bütün mezheplerin üstündedir ve tümünden önceliklidir. Kur'ân, fesahati ve belagatiyle bütün bu tevillerin hiçbirine muhtaç değildir. *"Her grup kendilerinde bulunan (fikir ve davranış) ile sevinip böbürlenmektedir."*[200] Allah'ın kelâmı ise onların zannettiklerinin üstündedir.

Âyetin başındaki "fâ" harfine gelecek olursak; -bundan önceki âyetin Müslümanları savaşa teşvik etmek için savaştan önce indiği görüşüne göre- denilmiştir ki, bu "fâ", mukadder bir şartın cevabında (hüküm cümlesi) gelmiştir. Bunu söyleyenler o cümlenin takdirinde de ihtilaf etmişlerdir. Bazıları ise; söz konusu "fâ"nın sadece cümleleri birbirine bağlamak için getirilmiş olduğunu söylemişlerdir. Bundan önce zikrettiğimiz ta'lile delâlet etsin ve bozguna uğramayı yasak etmenin meşruluğuna delil olsun diye "Bu âyetin savaştan sonra inmiş olmasına ve bunu bir öncesine bağlamasına herhangi bir engel yoktur." denebilir. Bundan daha uygunu, bu âyeti bir önceki âyetin sûrenin bütünlüğü içinde savaştan sonra inmiş olmasına delil olarak almaktır.

---

199. Tâhâ, 20/20.
200. Mü'minûn, 23/53.

Yüce Allah'ın ***"Ve bunu, mü'minleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı)."*** ifadesi, daha öncesinden anlaşılan ta'lil üzerine matuftur. Buna göre cümlenin takdiri şöyledir: Yüce Allah, zikredilenle şeyleri hüccetini ikame etmek, Rasûl'ünü desteklemek ve mü'minleri güzel bir imtihanla yani zaferle, ganimetle ve güzel bir ün bırakmakla denemek için (yaptı). Âyette geçen ***"el-belâ"*** güzel veya kötü bir şeyle denemek demektir. Nitekim Yüce Allah'ın İsrailoğulları hakkındaki şu ifadesinde bu kelime şöyle geçmektedir: *"Onları iyilik ve kötülüklerle imtihan ettik."*[201] Bu âyetin ayrıntılı açıklaması daha önce geçmişti. Yüce Allah âyeti ***"Şüphesiz Allah işitendir, bilendir."*** ifadesiyle bitirmektedir. Bu cümle, güzel imtihanın sebebini bildiren bir başlangıç cümlesidir. Denilmek istenen şudur: Allah, mü'minlerin Rasûlullah'la (s) birlikte Rablerinden imdat dilemelerini ve sadece kendisine dua etmelerini işitendir. Ve onların doğruluklarını, samimiyetlerini, dualarını kabul etmesinden kaynaklanan üzerinde yürüdükleri hak yolu destekleme ve şirki yardımsız bırakma gibi sonuçları bilendir. Ayrıca O, her türlü çağrıyı ve sözü işitendir ve bunlara sevk eden niyetleri, ondan kaynaklanan akıbetleri ve her şeyi bilendir.

İmanla küfrü, mü'minle kâfiri ve her iki zümrenin alacağı karşılığı mukayese etmek Kur'ân'ın âdetinden olduğu için Yüce Allah, ***"Gördünüz ya, Allah, kâfirlerin kurduğu tuzağı işte böyle boşa çıkarır."*** dedi. Yani mü'minlerin durumu ve daha önce geçen faydaları, sizin işittiğiniz şeylerdir. Buna bir ta'lil daha eklenmektedir. O da Allah'ın kâfirlerin tuzaklarını boşa çıkarmasıdır. Bir başka ifadeyle, Allah onların Hz. Peygamber'e karşı kurdukları hileleri ve tuzakları zaafa uğratır, onların tevhid ve ıslah davasını daha güçlenip serpilmeden yok etme girişimlerini de zaafa uğratır. Kıraat imamlarından İbn Kesîr, Nâfi' ve Ebû Bekir ***"mûhin"*** kelimesini *"mûvehhin"*, ***"keyd"*** kelimesini de mansup olarak *"keyde"* şeklinde okumuşlardır. Birinci kelimenin şeddeli okunması, *"vehn"* (*zaaf*) kelimesine mübalağa manası katmak içindir. Âsım'dan rivayetle İmam Hafs ise, birinci kelimeyi şeddesiz ve ikinci kelimeye muzaf olarak (*mûhinu keydi...* şeklinde) okumuştur. Bu imamların dışındakiler ise şeddesiz ve mansup olarak (*mûhinu keyde...*) şeklinde okumuştur.

---

201. A'raf, 7/168.

Kur'ân, her iki zümrenin alacağı karşılığı savaşın akıbeti hususunda gelen bir başka ta'lil içinde açıkça beyan etmektedir. Yüce Allah, Âl-i İmran Sûresi'nde Uhud Savaşı'ndan söz ederken şöyle buyuruyor: *"Eğer siz (Uhud'da) bir acıya uğradınızsa, (Bedir'de düşmanınız olan) o kavim de benzer bir acıya uğramıştır. O günleri biz insanlar arasında döndürür dururuz. Ta ki Allah, iman edenleri ortaya çıkarsın ve aranızdan şahitler edinsin. Allah zalimleri sevmez. Bir de (böylece) Allah, iman edenleri günahlardan temize çıkarmak, kâfirleri de helâk etmek ister."*[202]

"Feth" Kavramı

"Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi!" Denildi ki, bu hitap kâfirlere yöneliktir. Önce yardımsız bırakılmaları, kurdukları tuzağın boşa çıkarılması zikredildi. Sonra bu üsluptan Peygamber'ine (s) karşı O'ndan yardım dilemelerinden dolayı kendilerine öğüt verilmesine ve azarlanmalarına dönüldü.

Muhammed b. İshak ve Urve, Zührî vasıtasıyla Abdullah b. Sa'lebe b. Sa'îr'den rivayet ediyorlar: Ebû Cehil, Bedir günü "Allah'ım! Hangimiz akrabalarıyla ilişkisini daha çok kesmişse ve bilmediği bir şeyi getirmişse onu bu sabah mahvet!" diye dua etti. Bu cümle, fetih istemek anlamına geliyordu. Bunu Abdullah b. Sa'lebe b. Sa'îr'den İmam Ahmed rivayet etmiştir.[203] Nesâî bu habere tefsirinde yer vermiş, Hâkim *Müstedrek*'inde Zührî'den rivayet etmiştir. Bu haberin benzeri İbn Abbas, Mücâhid, Dahhâk, Katâde ve başkalarından da rivayet olunmuştur. Süddî der ki: Müşrikler, Mekke'den Bedir'e hareket edince Kâbe'nin örtülerine yapıştılar ve Allah'tan yardım dilediler. Şöyle dua ettiler: "Allah'ım! İki ordunun en yücesine, iki grubun en şereflisine ve iki kabilenin en iyisine yardım et!" Bunun üzerine Yüce Allah da, *"Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi!"* buyurdu. Yüce Allah, sizin söylediğinize yani Muhammed'e (s) yardım ettim, dedi. Bir rivayete göre Ebû Cehil, iki ordu karşı karşıya geldiği zaman şöyle dua etti: "Allah'ım! Ey eski dinimizin ve Muhammed'in yeni dininin Rabbi! Bu iki dinden hangisi sana daha sevimliyse ve katında hangisi daha çok hoşnutluğuna layıksa bugün o dinin mensuplarına yardım et!"

---

202. Âl-i İmrân, 3/140, 141.
203. Ahmed b. Hanbel, V, 431.

Âyette geçen *"el-feth"*, Hz. Peygamber'e, dinine ve bu dine girenlere yardım etmek demektir. Bu da Ebû Cehil'in şirkine aldanan, dinine güven duyan bir kimse olduğunu göstermektedir. Mekke mücrimlerinin elebaşlarının çoğunluğu böyle değildi. Tam aksine onların küfrü, kibirden, kendini büyük görmekten ve Hz. Peygamber'i kıskanmaktan ileri geliyordu.

"Ve eğer (inkârdan) vazgeçerseniz bu sizin için daha iyidir." Yani eğer siz, Peygamber'e (s) düşmanlıktan ve onunla çarpışmaktan vazgeçerseniz, bu vazgeçiş sizin için daha hayırlıdır. Çünkü sizin mağlup olmaktan ve yardımsız bir halde kalmaktan başka çareniz yoktur. Bu ifade Yüce Allah'ın *"(Rasûlüm!) İnkâr edenlere de ki: Yakında mağlup olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz. Orası kalınacak ne kötü bir yerdir!"*[204] âyetine benzemektedir. Bu durumda "hayırlı oluş", düşmanlığa ve çarpışmaya devam etme açısındandır. Bununla şirkten vazgeçmenin kastedilmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Bu durumda "hayırlı oluş" gerçek manasında ve kemal açısından olur.

"Yok, eğer dönerseniz, biz de döneriz." Yani eğer siz, Hz. Peygamber'le çarpışmaya dönerseniz, biz de onun lehine sizin de aleyhinize olarak -en büyük fetih gelinceye kadar- fethe geri döneriz. Büyük fetih geldi mi, şirkiniz zelil olur, devlet (talih) mü'minlerin lehine sizlerin ise aleyhinize döner.

"O zaman askerinizi çok bile olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz." Yani müşriklerden olan topluluğunuz, -sayıları çok bile olsa- Allah'ın azabından ve yakalamasından size gelebilecek hiçbir şeyi savamaz. O halde sayının çok olması, zafer sebebi değildir. Ancak sayısı çok olan taraf, sebat, sabır ve Allah'a güven bakımından sayısı az olan gibi davranıyorsa o zaman zafer getirebilir. ***"İyi biliniz ki, Allah"*** yardım, dostluk ve başarılı kılma bakımından ***"mü'minlerle beraberdir."*** Dolayısıyla mü'minlerin azlığı kendilerine zarar vermez. Nâfi' ve İbn Âmir, *"Ve enne"* şeklinde okurken, Hafs, lâm takdiriyle ve hemzenin fethiyle okumuştur. Buna göre mana, *"Çünkü Allah, mü'minlerle beraberdir."* şeklinde olur. Zaten gerçek durum da Allah'ın zikrettiği gibi olmuştur. Kalan kıraat imamları ise yeni bir başlangıç cümlesi olarak *"Ve innallahe"* şeklinde okumuşlardır.

Denildi ki, âyetteki hitap bundan öncekileri gibi mü'minlere yöneliktir. Buna göre mana şöyle olur: Eğer siz, zayıf ve az olduğunuzu hissettiğiniz za-

---

204. Âl-i İmrân, 3/12.

man Rabbinizden yardım ve imdat dilerseniz, size yardım gelir. Eğer savaşta tembellik göstermekten, Rasûlullah'ın (s) emrettiğinden yüz çevirmekten ve apaçık ortaya çıktıktan sonra hak uğrunda onunla tartışmaktan vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer siz, ona geri dönerseniz, biz de yaptıklarınızı tenkit ederek veya düşmanı tahrik ederek sizin aleyhinize geri döneriz. O zaman, -Allah yardımıyla sizin yanınızda olmadığı takdirde- çokluğunuz size fayda vermez. İşte biz, az ve zayıf olmanıza rağmen sizlere yardım ettik. Bu mana, âyete verilen manalar içinde gördüğümüz en güçlü manadır. Müfessirlerin dediklerinin çoğunda açıkça zorlama vardır. Eğer ifadenin akışı olmasaydı, birinci mana daha ağır basardı. Çünkü o daha doğrudur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَوَلَّوْا عَنْهُ وَأَنْتُمْ تَسْمَعُونَ ﴿20﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ ﴿21﴾ إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿22﴾ وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿23﴾

20- Ey iman edenler! Allah'a ve Rasûl'üne itaat edin, işittiğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin.

21- İşitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın.

22- Şüphesiz Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir.

23- Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi. Fakat işittirseydi bile yine onlar yüz çevirerek dönerlerdi.

Sûre, baştan buraya kadar Büyük Bedir Savaşı kıssasıyla ilgiliydi. Ancak ganimetlerin hükmünün sorulması şeklinde güzel bir girişin ardından (*berâetu'l-matla'*) dinden maksadın ne olduğunun ve kâmil imanın açıklanmasıyla açıldı. Dinden maksat; iman, Allah'a ve Rasûl'üne itaat etmektir. Yüce Allah buradan Bedir Savaşı'nın hemen öncesinde yaşanan olaylara ve

Allah'ın o günlerde mü'minlere olan yardımına intikal etti. Sonra burada veya bunun öncesinde defalarca mü'minlere seslendi ve onlara İslam'ın hedeflerini, iman ve ihsan konusunda emirler ve yasaklamaları yöneltti. Bütün bunlar, sûrenin 29. âyetinde son bulmaktadır. Bundan sonra kâfirlerin mü'minlerle olan ilişkilerine, onların mü'minlere ve Hz. Peygamber'e olan düşmanlıklarına, Hz. Peygamber'e tuzak kurmalarına ve düşmanlıklarına ve mü'minlerin bununla fitneye düşmelerine intikal edildi. Kâfirlerle savaş emri ve bunun hikmeti de buna girer. Sonra ifade, Bedir Savaşı'na, bu savaştaki hikmetlere, sünnetlere, ahkâm ve hukukî hükümlere dönmektedir. Bu, Kur'ân'ın onuncu cüzünün başındaki *"Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûl'üne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir."*[205] âyetine girmektedir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: ***"Ey iman edenler! Allah'a ve Rasûl'üne itaat edin."*** Burada geçen ***"itaat"***'i bu sûrenin birinci âyetini tefsir ederken açıklamıştım. *"Taat"* kelimesinin burada tekrar zikredilmesi, ***"İşittiğiniz halde O'ndan yüz çevirmeyin."*** âyetinin buna atfedilmesini temin etmek içindir. Kendisinden Allah'ın Kelâmı'nı işittiğiniz halde Rasûl'den yüz çevirmeyin. Çünkü Allah'ın Kelâmı, Peygamber'e (s) itaatin, kendisine dost olmanın, ona tabi olmanın ve yardım etmenin gerekli olduğunu açıkça dile getirmektedir. Âyette sözü edilen ***"işitme"***, anlama, tasdik etme ve boyun eğme işitmesidir ki bu da mü'minlerin özelliğidir. Çünkü mü'minlerin âdeti, âyetin deyimiyle *"Semi'nâ ve ata'nâ ğufrâneke rabbenâ ve ileyke'l-masîr/İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır."*[206] demektir. Bu mü'minler, bir başka âyette şöyle nitelenmektedirler: *"(Ey Muhammed!) Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele. İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler onlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır."*[207]

İşitmedikleri Halde "*İşittik*" Diyenler

Bundan sonra Yüce Allah, ***"İşitmedikleri halde işittik diyenler gibi olmayın."*** âyetiyle, bu manayı dile getirmekte ve mukabilini açıklamaktadır. İşitmedikleri halde işittik diyenler iki zümredir.

---

205. Enfâl, 8/41.
206. Bakara, 2/285.
207. Zümer, 30/17, 18.

1) İnatçı kâfirlerdir. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak (Peygamber'e karşı) 'İşittik ve karşı geldik!', 'Dinle, dinlemez olası!', 'râinâ!' derler. Eğer onlar 'İşittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet.' deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat küfürleri sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar."*[208] İnatçı ve mukallit kâfirler de bunlar gibidir. Bu kâfirler hakkında da âyetler varit olmuştur, bunların bazılarını orada zikredeceğiz.

2) İkinci zümre münafıklardır ki bunların bazıları hakkında Yüce Allah şöyle der: *"Onların arasında, seni dinleyenler vardır. Fakat senin yanından çıkınca kendilerine bilgi verilmiş olanlara 'Az önce ne demişti?' diye sorarlar."*[209] Bundan önce A'raf Sûresi'nde -başka âyetlerle birlikte- cehennemliklerin dünyadaki sıfatları arasında şöyle bir cümle geçmişti: *"Kulakları vardır, onlarla işitmezler."*[210] Bütün bu âyetlerde geçen *"işitme"*den maksat, derinlemesine anlama ve ibret alma işitmesidir ki bunun ardından yararlanma ve amel gelir.

Bundan sonra Yüce Allah, ***"Şüphesiz Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir."*** âyetiyle emir ve yasaklamasının sebebini açıklamaktadır. Âyette geçen ***"ed-devâb"*** kelimesi, ***"dâbbe"*** kelimesinin çoğuludur. *"Dâbbe"* yeryüzünde hareket eden her tür canlı demektir. Yüce Allah, Nûr Sûresi'nde şöyle der: *"Allah, her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür... Allah dilediğini yaratır; şüphesiz Allah her şeye kadirdir."*[211] *"Dâbbe"* lafzının sadece *"insan"* manasına kullanılması çok nadir olarak görülür. Bu kelime genellikle *"böcekler"*, ve *"binek hayvanları"* anlamında kullanılır.[212] Kelime bu âyette aşağılama manasını ifade etmektedir.

Âyetin manasına gelecek olursak; Allah'ın hak olan hükmüne göre yeryüzünde yürüyen canlıların en kötüsü, insanların içinden kötü olan kişi-

---

208. Nisâ, 4/46.
209. Muhammed, 47/16.
210. A'raf, 7/179.
211. Nûr, 24/45.
212. Tefsirin Arapçasında tam burada *"fe in kâne qadîmen"* şeklinde bir ifade yer almaktadır. İfade, burada anlamsız olduğu ve büyük bir ihtimalle de matbaa hatası olduğu için tarafımızdan tercümeye alınmamıştır. (Çev.)

lerdir. Bunlar, **"sağır"**dırlar, hakkı öğrenmek ve güzel öğütten ders almak için kulak vermezler. İşitmenin sağladığı menfaatten yoksun oldukları için işitme duyusunu kaybetmiş kimseler gibidirler. Bunlar hakkı konuşmayan **"dilsiz"**dirler. Sanki konuşma yeteneğini kaybetmiş gibidirler. ***"Akletmezler."*** Hakla batılı, iyilikle kötülüğü birbirinden ayıran aklın faziletini yitirmiş kimselerdir. Çünkü akletselerdi, talep ederlerdi. Talep etselerdi işitir, (iyiyi kötüden) ayırırlardı. İşitselerdi konuşur ve açıklarlardı. Öğüt alırlar ve öğüt verirlerdi. Nitekim Yüce Allah, şöyle der: *"Şüphesiz ki bunda aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır."*[213] Onlar, aklın, işitmenin ve konuşmanın sağladığı yararlardan yoksun oldukları için -erken doğdukları veya açık ve gizli duygularını yok eden afetlere maruz kaldıkları için- bu duygulardan ve kuvvetlerden mahrum kimseler gibidirler. Tam aksine onlar bunlardan çok daha beterdir. Çünkü bu duygular ve kuvvetler onlar için yaratıldı ancak bunları kendi nefisleri aleyhine bozdular. Çünkü bunları önce temyiz çağında sonra da mükellefiyet döneminde Allah'ın yaratış gayesinde kullanmadılar. Bunlar, şairin şu beytinde dile getirdiği kimseler gibidirler:

خلقوا وما خلقوا لمكرمة   فكأنهم خلقوا وما خلقوا
رُزقوا وما رزقوا سماح يد   فكأنهم رزقوا وما رزقوا

"Yaratıldılar, ama iyilik için yaratılmadılar,
Sanki yaratıldılar, ama gerçekte yaratılmadılar,
Rızıklandılar, ama cömertlik için yaratılmadılar,
Sanki rızıklandılar, ama gerçekte rızıklanmadılar."

Bu âyeti ayrıntılı biçimde anlamak istersen, *"Andolsun, Biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."*[214] âyetinin tefsiri esnasında yaptığımız açıklamalara bakabilirsin. Allah Teâlâ, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyette onları -A'raf ve Bakara Sûreleri'nin iki âyetinde olduğu gibi- "kör olmakla" nitelememektedir; çünkü burada sözün bağlamı, İslâm davetini reddeden ve Kur'ân âyetlerini dinleyerek doğru yolu bulmayan kimselere üstü kapalı dokundurma makamıdır.

213. Kaf, 50/37.
214. A'raf, 7/179.

"Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi." Yani Allah onlarda kötü örneğin ve kötü yetiştirmenin zararlarının söndürmediği fıtratın nurunun kalıntısı sayesinde iman ve hidayet için bir yetenek olduğunu görseydi, tevfiki ve inayetleriyle Kitab'ı ve hikmeti derinlemesine anlama ve tefekkür işitmesiyle işittirirdi. Fakat Allah, onlarda hiçbir hayır olmadığını bilmektedir. Çünkü onlar, günahlarının kendilerini çepeçevre kuşattığı ve kalplerine mühür vurduğu kimselerdir. *"Fakat"* Allah, onlarda hiçbir hayır olmadığını bildiği halde *"işittirseydi bile yine onlar"* -hal cümlesinin manasından anlaşılacağı üzere- bundan önce kalpleriyle kabul etmekten ve gereğince amel etmekten *"yüz çevirerek"* anladıklarını kabul etmekten ve gereğince amel etmekten *"dönerlerdi."* Çünkü bu davaya çağırandan ve kendisine tabi olanlardan hoşlanmazlar ve bir de inat ederler. Bunların dönmeleri, gelip geçici belli bir süreyle sınırlı bir dönme değildir. Belli bir zaman için geçerli bir engel nedeniyle gelip geçici olarak dönmekle, yüz çevirme ve hoşlanmama dönmesi arasında fark vardır. Çünkü yüz çevirme ve hoşlanmama tutumunu takınanlar, hakka ve iyiliği kabule olan yeteneklerini tamamen yitirmiş kimselerdir. *"Tevelli"* ve *"i'râz"* kelimelerini birbiriyle uzlaştırmakta sıkıntı çeken kimse, hal cümlesiyle müfret halin arasındaki farkı -İmam Abdulkadir'in *Delâlilu'l-İ'câz*'ında açıkladığı gibi- bilmeyen kimsedir. Bu âyet, Allah Teâlâ'nın onlara işittirmediği, bir başka ifadeyle; faydalı bir işitmeye muvaffak kılmadığı konusunda delildir. Çünkü insanı buna sevk eden güç, fıtratında mevcut olan nefse hayrı sevdiren hakkın nurudur. Ama onlar, fıtratlarını bozdukları, hakka ve hayra yönelik olan yeteneğin nurunu söndürdükleri için bu gücü kaybetmişlerdir. Oysa bu yeteneği, hikmeti ve güzel öğüdü dinlemek arındırır ve böylece onlar Mekkî bir sûre olan Mutaffifîn Sûresi'nde, *"Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir."*[215], Bakara Sûresi'nde *"Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar."*[216] anlattığı kimselerden olurlar. Allah, onları *"Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple onlar geri dönemezler."*[217] diye anlatır. Yine Bakara'dan başka bir âyette onların işitmelerine şu örneği verir: *"Kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer. Çünkü onlar*

215. Mutaffifîn, 83/14.
216. Bakara, 2/81.
217. Bakara, 2/17.

sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple düşünmezler."[218] Yani onlar çobanın bağıran kimsenin sesini duyan, bu sese başını kaldıran, ancak hiçbir şey anlamayan ve çoban sustu mu tekrar otlamaya başlayan davarlar gibidirler. Nitekim İbn Dureyd, elif-i maksûra[219] ile biten beyitlerinden şöyle der:

نحن ولا كفران لله كما   قد قيل في السارب أخلى فارتعى

إذا أحس نبأة ريع وإن   تطامنت عنه تمادي ولها

"Bizler -nankörlük yok Allah'a- tıpkı otlayan,
Hayvan gibiyiz... Uzak olursa sesten karnını doyuran,
Ama duyarsa bir ses irkilip hemen korkan ondan,
Huzur bulursa sesten devam edip otlamaya ve oyalanan..."

Yûnus Sûresi, 42 ve 43. âyetlerde Hz. Peygamber'in sözü geçen sağırlara işittirme ve o körlere doğru yolu gösterme ümidinin kırılmasından sonra Yüce Allah, "*Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler.*"[220] âyetini getirmektedir. Bu gibi âyetler, bu âyetin cebir düşüncesine ve kulun imanında ve küfründe hiçbir ihtiyarının olmadığına delâlet eder diye iddia edenlerin yüzlerine toprak saçmaktadır. Öte yandan da âyetin nazmında problem (işkâl) olduğunu iddia eden kimsenin Arap dilini bilmediğini de tescil etmektedir. İddia sahibine göre âyet şöyle takdir edilebilir: Allah, kendilerinde hayır olduğunu bildiği için onlara işittirseydi, onlar iman ve hidayetten yüz çevirerek dönerlerdi. Biz de deriz ki, ifadenin bu şekilde takdiri batıldır. Çünkü bu takdir, "lev" edatının ifade ettiği mananın tam zıddı bir takdirdir. "Lev" edatı, Allah'ın onlarda hayır olmadığını bildiğini ifade eder. Oysa onların yaptıkları takdir, insanı sadece ve sadece çürük bir sonuca götürür. Bu vehmî işkâli mantıkî ve felsefî terimle anlatıp, insanın dikkatini Allah'ın Kitabı'ndan başka şeylere çevirenleri ve bir takım ıstılahî yollarla cevap vermek için sözü uzatanları Allah affetsin!

İnsanın dikkatini Kur'ân'dan başka tarafa çeviren bu lafazanlık gösterisinde bulunacaklarına onu dinleyeni, kalbini ve nefsini hesaba çekmeye ve ondan alacağı ileri dereceye yönlendirseler daha iyi olmaz mıydı? Çünkü

---

218. Bakara, 2/171.
219. *Elif-i maksûra:* Kendisinden önceki harfin harekesinin üstün olduğu elife denilir. (Çev.)
220. Yûnus, 10/44.

işitmenin Allah'ın Kitabı'nda istediği hidayete göre dereceleri vardır. Bunun en düşük derecesi, kendisine Kur'ân okunan kimsenin, -Kur'ân'ın hükümranlığı kalplere hâkim olur korkusuyla- ilk etapta düşmanca karşı çıkarak onu dinlememesidir. Nitekim Yüce Allah onlar hakkında şöyle der: *"İnkâr edenler, bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Umulur ki bastırırsınız, dediler."*[221] Bu dereceden sonra Muhammed Sûresi'nde işaret edilen[222] münafıklar gibi dinlemeyen ve anlamaya niyet etmeyen kimselerin derecesi gelmektedir. Bu derecenin ardından -inatçı müşriklerin, Ehl-i Kitab'ın, Hıristiyan misyonerleri ve başkalarından paralı davetçilerin yaptıkları gibi- Kur'ân'ı karalama ve itiraz şüphesi doğuracak noktaları araştırmak için dinleyenlerin derecesi gelir. Bunlar, Kur'ân'ı dinlediklerinde veya üstünde düşündüklerinde Kur'ân'ı lekeleyecek ve itiraz edecek noktalar ararlar. Bu derecenin ardından sözü anlamak ve bilmek için dinleme sonra da lehine ve aleyhine hüküm verme derecesi gelir.

Bu derecelerin tümü, Kur'ân'a inanmayanların derecesidir. Bunların içinde insaf sahibi olanı, en son zikredilen derecedir. Onların içinden düşünen ve anlayan niceleri iman etmiştir. Çağdaş bir Fransız tıp doktoru, Kur'ân tercümesine bakar ve bu Kitap'ta -taharet, aşırılıktan kaçınma ve israf etmeme gibi- tıpla ve sağlığı korumakla ilgili hükümlerin, çağımızda bu alanda doktorların görüşlerinin birleştiği en son nazariyelere uygun olduğunu görür. Bunlar, kendisini Kur'ân'ın tamamını incelemeye sevk eder ve sonunda Müslüman olur. Büyük bir gemi kaptanı olan İngiliz Mister Braun Sail, İngilizce Kur'ân tercümesini gözden geçirir. Kur'ân'da denizlerle ve rüzgârlarla ilgili âyetleri okur ve Hz. Peygamber'in denizciler içinde en büyük kaptan olduğunu zanneder. Sonra Hz. Peygamber'in durumunu soruşturur ve kendisine onun hiç deniz görmediğini anlatırlar. Bunun yanında hiçbir kitap okumamış ve kimseden ders almamış ümmî bir Peygamber olduğunu söylerler. Bunun üzerine kaptan der ki: "Bütün bunların Allah'ın vahyinin eseri olduğunu anladım. Çünkü bunlar, öyle gerçeklerdir ki Muhammed'in (s) bunları şahsî deneyimiyle ve denemiş olanların açıklamasıyla öğrenmesi mümkün değildir." Mister Braun daha sonra Müslüman olur ve Arapça'yı öğrenir.

---

221. Fussilet, 41/26.
222. Muhammed, 47/16.

Bizim memleketlerimizdeki Müslümanlara gelecek olursak; bugün Müslümanların çoğu, Kur'ân okuyan kimseyi duyuyorlar, ancak kulak vermiyorlar ve kendilerinin Kur'ân'ı duyma ihtiyacı içinde olduklarının şuurunda değiller. Kur'ân'ı dinleyen ve kulak verenlerin çoğu, bununla Kur'ân'ın tecvidiyle ve tilâvetin namelerin kaidelerine göre okunmasından zevk almayı hedefliyorlar. Bunların bazıları, Kur'ân dinlemekle sadece teberrükte bulunmayı amaçlıyor. Bazı kimselerin ise hafızlar ramazan gecelerinde evlerine geliyorlar. Çünkü bu, toplumda ileri gelen kimselerin şiarlarındandır. Tilâvet, kapıcının veya hizmetçilerden birisinin odasında yapılır. Tilâveti duyan bazı kimseler, "Allah! Allah!" derler veya bundan başka tek bir kelime veya terkip halinde bir iki kelime ya da anlamsız sesler çıkarırlar. Bu sesleri, Kur'ân tilâvet eden kimsenin çıkardığı nameleri beğendikleri için çıkarırlar. Hatta bunlar, Kur'ân dinlerken bir takım sesler çıkarırlar ki, bu sesler şarkı dinlerken çıkardıkları seslerin aynısıdır.

Bir defasında bir düğün merasimine davet edildim. Bir de ne göreyim bir hafız nağmeyle ve coşturarak tilâvette bulunuyor. Kur'ân dinleyenlerden bazıları titriyor ve şarkı meclislerindeki o bildik sesleri çıkarıyorlar. Bazı cümleleri veya âyetleri yeniden okumasını istiyorlar, tıpkı şarkı söyleyen şarkıcıdan bazı parçaları bir daha okumasını istemeleri gibi... Kur'ân tilâvet eden kimse, İsrâ Sûresi'nden o çarpıcı emirleri, emirlerin ardından Kur'ân'ın vasfına, hidayetinin, öğütlerinin anlatımına ve kendisinden yüz çevirenlerin azarlanmasına dair olan âyetleri okuyordu. *"Biz, onların akıllarını başlarına toplamaları için bu Kur'ân'da (çeşitli ikaz ve ihtarları) türlü şekillerde tekrar ettik. Fakat bu, onlara, daha da kaçıp uzaklaşmaktan başka bir şey sağlamıyor."*[223] âyetinden başlayıp, *"Biz, Kur'ân okuduğun zaman, seninle âhirete inanmayanların arasına gizleyici bir örtü çekeriz. Ayrıca onu anlamamaları için kalplerine bir kapalılık ve kulaklarına bir ağırlık veririz. Sen, Kur'ân'da Rabbinin birliğini yâd ettiğinde onlar, canları sıkılmış bir vaziyette, gerisin geri dönüp giderler. Biz onların seni dinlerken ne maksatla dinlediklerini, kendi aralarında fısıldaşırlarken de o zalimlerin, 'Siz, büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!' dediklerini çok iyi biliriz."*[224] âyetine kadar okudu.

223. İsrâ, 17/41.
224. İsrâ, 17/45-47.

O sefihlerin bu eşsiz hikmetleri ve çarpıcı öğütleri duydukları zaman çıkardıkları sesleri ve ıslıklarını işittiğim zaman kendimi daha fazla tutamadım ve herkesi kendine getiren bir haykırışla (öyle bir) bağırdım (ki asla unutulmaz). Derhal oturduğum sandalyeden ayağa fırladım ve onları öyle bir haşladım ki (sorma gitsin). Kur'ân dinlerken, -özellikle de bu gibi âyetleri dinlerken- bir Müslümanın takınması gereken edebi, huşûyu ve haşyeti onlara açıkladım. Kendilerine *"Eğer Biz bunu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz."*[225] âyetini okudum. İçlerinden birisi hariç gerisi sükûn haline geçti ve sessizliğe gömüldü. Onun ise benlik ve gururu, kendisini günah işlemeye sevk etti. Fakat o, huşu duyduğu için titriyor görüntüsü veriyor ve ibret alıp titriyormuş gibi hım hım ediyordu.

Okuyucu bilmelidir ki, sözü anlamanın da dereceleri vardır. Öyle kimseler vardır ki ifadeden -mücmelliğine (açıklık) ve müphemliğine (kapalılık) rağmen- sadece sözlük manalarını ya da nahiv ve -meselâ *"es-summ"* (*sağır*) ve *"el-bukm"* (*dilsiz*) kelimelerinin burada istiare olması gibi- beyan kaidelerine göre cümle halindeki manasını anlarlar. Ancak bu anlayış eksik bir anlayıştır ve bu seviyesindeki bir kimsenin aklı, gereken tefekkür ve öğüdü alacak kapasitede değildir. Bazı kimselerin anlayışı ise ayrıntıya iner. Böyleleri, küllîlerden cüzîlere intikal edip, mefhumları aşıp, mâsadaklara[226] geçebilirler. Fakat lafızların kendi nefisleriyle ilgisini kurmazlar ve ifadenin tamamının başkası için ve başkası hakkında olduğunu düşünürler. Kendileri yasak edilen nitelikleri taşıyan, sıfatlarına ve amellerine tehdit yöneltilen kimselerden olsalar bile "Bu âyet, kâfirler veya münafıklar hakkında nâzil oldu. Yoksa benim gibi mü'minler hakkında değil." derler. Bu anlayış seviyesindeki kimseler için *"Onlar, işitmedikleri halde işittik diyen kimselerdendir."* demek mümkündür. *"İşitme"* için en yüksek derece, kişinin işitmesi ve işittiğini derinlemesine anlaması, akletmesi, zihninde tartması, ibret alması ve gereğince amel etmesidir ki kıyamet günü *"Ve: şayet kulak vermiş veya*

---

225. Haşr, 59/21.

226. *Mefhum (içlem):* Bir kavram, içine aldığı fertlerin ortak niteliklerine ve özeliklerine delâlet ederse o nitelikler, o kavramın içlemini teşkil eder. Meselâ; Ali, Ahmet gibi fertleri insan kılan, duyguluk, akıllılık, hareketlilik gibi vasıflar içlemdir.

Mâsadak (kaplam): Bir kavramın kaplamı, onun kendisine ait olan fertlerin bütünüdür. Bunlar da cins ve türler olarak sıralanırlar. Meselâ; Ali, Ahmet gibi fertler, insan kavramının kaplamına girerler. Bkz: Necip Taylan, *Mantık*, S. 121, 122. (Çev.)

aklımızı kullanmış olsaydık, (şimdi) şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık!"[227] demek zorunda kalmasın.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿24﴾ وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿25﴾ وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِنَصْرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿26﴾

24- **Ey iman edenler! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Rasûl'üne uyun. Ve bilin ki, Allah kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz mutlaka O'nun huzurunda toplanacaksınız.**

25- **Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz. Ve biliniz ki, Allah'ın cezası şiddetlidir.**

26- **Hatırlayın ki, bir zaman siz yeryüzünde âciz tanınan az (bir toplum) idiniz; insanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz. O, sizi barındırdı ve sizi yardımıyla destekleyip güçlendirdi ve şükretmeniz için temizlerinden rızık verdi.**

Arapçada *"Deâhu fe ecâbehû"*, *"ve's-tecâbehû"* ve *"ve's-tecâbe lehû"* denilir. *"İstecâbe"* fiilinin müteaddî (geçişli olarak) kullanımı, Kur'ân'da sıklıkla karşımıza çıkar. Râgıb der ki:

"*'İsticâbe'* kökü esasen *'icâbe'*ye (cevap verme) hazırlanma ve hazırlıkta bulunma manasına gelir; dolayısıyla 'isticâbe', 'icâbe'nin yerini almıştır."[228]

---

227. Mülk, 67/10.

228. Râgıb, *el-Müfredât*, (*ce-ve-be*, mad.) s. 102.

Ben de derim ki; insanın anlayışına daha yakın olanı, Râgıb'ın dediğinin tam tersidir. Bir başka ifadeyle, "isticâbe", özenle ve hazırlık yaparak cevap vermek, demektir. Buna göre kelimedeki "sîn" ve "tâ" harfi, mübalağa ve abartı için olmuş olur. Bu açıklama, kelimeyi her iki kökün manası hakkında söylenen *"zorlama"* ve *"araştırma"* manasına yaklaştırmaktadır. Ya da "isticâbe" kökü, "icâbe"nin aynısıdır, ancak isnat olunan fâil Allah olduğunda "icâbe" kökü kullanılmamaktadır. Tıpkı *"Festecâbe lehum Rabbuhum/ Bunun üzerine Rableri onların dualarını kabul etti."*[229] âyetinde olduğu gibi...

*"Hayat Verecek Şeyler"*in Mahiyeti

Yüce Allah'ın ***"Ey iman edenler! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Rasûl'üne uyun."*** ifadesinin manası şöyledir: Ey iman edenler! Size farz kıldığımız itaati, hidayeti derinlemesine anlamanın ne demek olduğunu öğrendiğiniz zaman, Rasûlullah da sizlere Allah adına tebliğde bulunarak sizleri, kendinize hayat verecek şeylere çağırmışken, bu çağrıya özenle, himmetle, azim ve kuvvetle uyun. Âyetin bu ifadesi, *"Huzû mâ âteynâkum bi kuvvetin/Size verdiğimizi (kitabı) kuvvetlice tutun."*[230] âyeti gibidir.

Âyette geçen ***"el-hayât"*** kelimesinden maksat, Allah'ı, O'nun mahlûkatına hâkim olan kanunlarını, şeriatının ahkâmını, hikmeti, fazileti ve salih amelleri bilmekten kaynaklanan hayattır. Çünkü insan fıtratı, dünyada bu salih amellerle kemâle erer ve âhirette de yine bunlarla ebedî hayata hazırlanır. Bazılarına göre buradaki *"hayat"* kelimesinden maksat, *"Allah yolunda cihat"*tır. Çünkü cihat, kuvvet, izzet ve sultanın sebebidir. Ancak doğru olanı, cihadın bizim zikrettiğimiz manaya dâhil olduğudur. Cihat, istenen hayat değil, tam aksine hayatın gerçekleşmesine vesiledir ve elde ettikten sonra onu koruyan bir kaledir. Başka bazılarına göre ise, burada zikri geçen "hayat", *"iman"* ve *"İslâm"*dır. Bu yaklaşım ancak "hayat" kelimesinin durmadan yenilenen hükümler olması durumunda doğru olabilir. İman ve İslâm'ın semeresi kalplerde ve amellerde kendisini gösterir. Bir de bu yaklaşım, "isticâbe" kökünün "icâbe" manasında mübalağa ifade etmesiyle doğru olabilir. Aksi takdirde hitap, mü'minleredir. Bazılarına göre ise "hayat"tan maksat, *"Kur'ân"*dır. Kuşkusuz Kur'ân, -Hz. Peygamber'in kendimize örnek almamız emredilen sünneti ve hidayeti vasıtasıyla açıklaması da dâhil olmak

229. Âl-i İmrân, 3/195.
230. Bakara, 2/93.

üzere- "hayat"ın en büyük kaynağı ve onun yolunu gösteren en doğru rehberdir. Rasûlullah'a itaatin Allah'a itaatle birlikte ifade edilmesi, sünnetini ve gittiği yolu rehber edinmemizin gerekli olduğunu göstermektedir. Hatta bazı âlimler derler ki: Hz. Peygamber, bir şahsı namaz kılarken çağırsa, -onun çağrısına uymak için- kıldığı namazı bırakması gerekir. Namaz ona uymakla bozulmaz, tam aksine kıldığı namaza kaldığı yerden devam edip tamamlayabilir. Bu görüşlerine delil olarak Buhârî'nin Sa'îd b.el-Muallâ'dan rivayet ettiği şu hadisi göstermektedirler: Ben mescitte namaz kılıyordum. Rasûlullah (s) beni çağırdı ancak ben çağrısına uymadım. -Veya Rasûlullah'a (s) gelmedim, namazıma devam ettim ve bitirdikten sonra geldim.- Rasûlullah'a (s) dedim ki, "Yâ Rasûlallah! Ben namaz kılıyordum." O da *"Yüce Allah 'Ey iman edenler! Hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah ve Rasûl'üne uyun.' diye emretmiyor mu?"* dedi.[231] Tirmizî ve Hâkim'in Ebû Hureyre'den rivayet ettiği bir rivayete göre Rasûlullah (s) Übey b. Kâ'b'ı çağırdı. Ancak Übey namaz kılıyordu. Tirmizî bundan sonra Buhârî'nin Sa'îd'den rivayet ettiği rivayetin benzerini zikretti ve hadisin sahih olduğu değerlendirmesini yaptı.[232]

Hâfız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de Fâtihâ Sûresi'nin faziletleri bölümünde bu hadisten çıkan fıkhî hükümden söz ederken şöyle der:

"Hadisten emrin, derhal harekete geçmeyi gerektirdiği sonucu çıkmaktadır. Çünkü Peygamberimiz (s), çağrısına geç uyduğu için sahâbîye çıkışmıştır. Hadiste bütün durumlar için genellik ifade eden kip kullanılmıştır. Hattâbî der ki: Hadisten anlaşılan bir husus da genellik ifade eden lafzın, gerektirdiği bütün durumlar için geçerli olduğudur. Buna göre hâs (özel manalı lafız) ve âm (genel manalı lafız) olan iki lafız karşı karşıya gelse, âm olan lafız, hâs olan lafız tarafından tahsis görür (kapsamı daraltır). Çünkü şâri, genel bir kaide olarak (âm) namazda konuşmayı haram kılmıştır. Sonra bu kaideden Hz. Peygamber'in namazda iken çağırmasını (hâs) istisna etmiştir. Hadisten çıkan bir başka hüküm de şudur: Hz. Peygamber'in çağrısına uymak namazı bozmaz. Şafiilerden başka mezheplerden bir grup âlim bu hükmü açıkça ifade etmişlerdir. Burada araştırılması gereken bir konu gündeme gelmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in çağrısına uymak mutlak olarak vaciptir. Çağrıya muhatap olan kişi ister namazda olsun, isterse namaz dı-

231. Buhârî, *Tefsir Sûre Enfâl*, 1.
232. Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân*, 1.

şında olsun hiç fark etmez, denme ihtimali vardır. Ya da namaz kılanın onun çağrısına uymak için namazdan çıkmış olması veya olmaması muhtemeldir. Hadiste bunu gerekli kılan herhangi bir ifade yoktur. Davete uyan kimsenin -namazdan çıkmış bile olsa- onun çağrısına uymasının gerekmesi ihtimal dâhilindedir. Bazı Şafii âlimler bu kanaate meyletmişlerdir."[233]

Hadiste Hz. Peygamber'in kişiyi hangi maksatla çağırdığına değinilmemiştir. Sözü geçen çağrıya uymak için bunun dinî olması şart mıdır, değil midir? Rasûlullah (s) hadiste zikri geçen Sa'îd'i kendisine Fâtihâ Sûresi'nin faziletini öğretmek için çağırmıştı. Çünkü bu sûre es-Seb'u'l-Mesânî'dir.[234] Hadis metninde -Hz. Peygamber'den sonra amelî bir özelliği kalmamış olmamakla birlikte- bir parça tutarsızlık vardır.

Peygamber'e İtaat Sadece Onun Hayatta Olduğu Döneme mi Hastır?

Bundan daha önemli olan husus şudur: Hz. Peygamber'e hayatında ve hayatından sonra itaat etmek bir vecibedir. Bu yükümlülük, Allah'ın kendisini açıklamak için gönderdiği dinî hususlarda genel biçimde davet ettiği bilinen hususlarda söz konusudur. Fiilen bile olsa namazın nasıl kılınacağını, rekât sayısını, haccın nasıl yapılacağını açıklaması bu tip davete örnektir. Bu fiilî açıklamanın yanında namaz için *"Beni nasıl kılıyor görüyorsanız aynen öyle kılınız."*[235]; Hac için de *"Hac ibadetinizi benden alınız"*[236] şeklinde sözlü açıklaması da vardır. Ayrıca zekât miktarları ve bunun dışında mütevatir olarak bizlere ulaşan amelî-dinî Sünnetler gibi hususlar söz konusu yükümlülüğün olduğu alanlardır. Hz. Peygamber'in Sünneti'nden gerek rivayet ve gerekse delâlet açısından kesinlik ifade etmeyenler ise içtihadın geçerli olduğu sahadır. Gerek kendi araştırması ve gerekse güvendiği âlimlerin araştırmasıyla dinî bir mesele olarak bu tip Sünnet bulunduğundan haberdar olan herkesin bunlara uyması gerekir. Söz konusu tabi olma, Sünnet'in delâlet ettiği vâciplik, mendupluk, haramlık, mekruhluk ve mubahlık olmak üzere

233. İbn Hacer, VIII, 158, 159.

234. *es-Seb'u'l-Mesânî:* Kur'ân'da hikmetler, kıssalar ve mevizeler tekrar edildiği için *el-Mesânî* ismini almıştır. Bu lafız Kur'ân'da iki defa geçmektedir. Bu kelime Kur'ân'ın bütününü ifade ederken, hadiste Fâtihâ Sûresi manasına gelir. Bkz: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 36. es-seb'u'l-mesânî ise, Fâtihâ Sûresi'nin yirmi dolayında isminden birisidir. Bkz: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 56. (Çev.)

235. Buhârî, *Ezan*, 18, 60.

236. Müslim, *Hac*, 310; Nesâî, *Menâsik*, 225; Ahmed b. Hanbel, III, 237,378

delâlet ettiği beş hükme göre olacaktır. Çünkü içtihâdî ve amelî meselelerde delil ve delilin delâleti bakımından zann-ı galiple yetinilir. Fakat hiçbir Müslümanın kendi içtihadını, -herkesi bağlayan, muhalif olana veya o konuda muhalifi taklit edene tepki gösterdiği- genel bir teşri' kılmaya hakkı yoktur. Bunun bir tek istisnası vardır, o da ûlu'l-emr olan imamlardır. Bunların gerek kazâî (yargısal) gerekse siyasi muamelât ahkâmı hususundaki içtihatlarına itaat etmek gereklidir. Yeter ki verdikleri hükümleri şeriatı uygulamak ve kamu düzenini korumak için vermiş olsunlar. Selef-i salihîn ve bütün büyük imamlar bu ilkeye göre hareket etmişlerdir. "Bir müçtehit, bir başka müçtehidi taklit etmez. Bir kimsenin bir başka muayyen kişiyi dini hususunda taklit etmesi gerekmez. Fakat herhangi bir meseleyle karşı karşıya gelen kimse, o hususta Kitab'ı ve Sünnet'i bildiği için kalbinin huzur duyduğu bir kimseden fetva ister. Eğer verdiği fetvaya gönülden kani olursa onu alır." sözü bu imamların sözleri arasındadır. İmam Malik, önce Halife Mansur, sonra Harun Reşîd'in insanları yazdığı kitaplara hatta Medine'nin bütün âlimlerinin üzerinde hemfikir oldukları Sünnetler demek olan *el-Muvattaa*'ya göre amel etmeye zorlama tekliflerini kabul etmemiştir.

"Hz. Peygamber'e itaat kendi zamanında gereklidir, onun vefatından sonra sadece Kur'ân'a göre amel etmek gerekir." diyenler, yolunu sapıtmış ve başkalarını da saptıran zındıklardır. Bunlar, İslâm iddiasıyla İslâm'ı yerle bir etmek istemektedirler. Hâlbuki bu iddianın tam aksine, Yüce Allah'ın mutlak olarak ifade ettiği üzere kıyamet gününe kadar her zaman Rasûlullah'a (s) itaat etmek ve onu örnek almak gerekir. Hatta biz şöyle diyoruz: Bizler, Hz. Peygamber'in raşid halifelerini, ehl-i beytine mensup temiz imamları, sahâbîlerinin ilmiyle amel eden âlimlerini, tâbiûndan selef âlimlerini, ehl-i beyt, fukaha ve muhaddislerden önde gelen büyük imamları rehber ediniriz. Şeriatın ilkelerine ve kamu maslahatlarına riayet ederek edeplerinde, yargısal ve siyasal içtihatlarında onların yollarından gideriz. Ancak içtihatlarından hiçbirine bu, bizim sayesinde Allah'a ibadet ettiğimiz bir dindir, demeyiz. Bunun bir tek istisnası vardır o da şudur: Ancak bunlar, daha önce zikri geçen esaslara göre Allah'ın Kitabı'nda ve Rasûl'ünün Sünneti'nde sabit olursa o zaman "din" ismini alabilir. Elbise giymek, yemek, içmek ve uyumak gibi âdetlerle ilgili Sünnetler'e ve nebevi irşatlara gelince; selef ve halef âlimlerinden hiçbir kimse bunları dinî hususlardan saymamıştır. Bu konulardaki hükümlerden herhangi birine "din" ismini vermek, münker bir

bidattir. Çünkü bu, Allah'ın izin vermediği bir hususta hüküm koymaktır. Biz, bu meseleyi, daha önce bu *Tefsir*'de ve *el-Menâr Mecmuası*'nda yer alan makalelerde ayrıntısıyla ele almıştık.

Allah'ın Kişi ile Kalbinin Arasına Girmesi

"Ve bilin ki, Allah kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz mutlaka O'nun huzurunda toplanacaksınız." Bu cümle, iki büyük meseleye dikkat çekmektedir ki Yüce Allah bunları boyun eğme nitelikli yakînî bir bilgiyle bilmemizi emretmektedir. Çünkü bu iki emrin, -içinde dünya ve âhiret mutluluğu olan insanî hayata davete uyma makamında- belli bir ağırlığı vardır. Bilmemiz emredilen şeyler:

1- Birincisi şudur: Yüce Allah'ın insanlar hakkında geçerli kanunlarından birisi, kişiyle vicdanının ve idrakinin merkezi olan, iradesine ve ameline hâkim olan kalbi arasında girmesidir. Bu nokta muttaki olan bir kimsenin -nefsinden gafil olduğu ve Rabbinin karşısında ihmal ettiği takdirde- kendi nefsi adına korkması gereken en korkunç noktadır. Öte yandan yine burası, Allah'ın rahmetinden ümit kesmediği takdirde nefsine yazık eden kimsenin de en çok umut duyması gereken noktadır. Bu cümle, Kur'ân'ın en hayret verici cümlelerindendir. Ve herhalde ifade açısından en beliğ, insan ruhunun içyüzünü, Rabbanî sıfatların bilgilerini, dinî terbiye ilmini en geniş manada toplayan bir cümledir. Dinî terbiyenin incelikleri ise, verdiği korku ve ümit meyvesiyle bilinmektedir. Meselâ herhangi bir kimse hidayet yolunda yürür, helâk uçurumlarına sürükleyen sapıklık yollarından sakınırken, birden kalbinde kendisini doğru yoldan saptıran yeni bir hevâ ve heves kasırgasının esmeye başladığını görmez mi! Bu rüzgâr, inancı sarsan şüphe veya haddi aşmayı akl-ı selime galip kılan şehvet rüzgârıdır. Bunun sonucunda kişi, heveslerine itaat eder ve Allah'ı bırakıp onu ilâh edinir. *"Kötü duygularını kendisine ilah edinen kimseyi gördün mü? Sen ona koruyucu olabilir misin?"*[237]

Allah'ın kişiyle kalbi arasına girmesine bir örnek olarak birisi yaşadığı şu olayı anlattı: Bu kişi, bir zamanlar şehvetlerine ve heveslerine dalmış, hidayeti ve Rabbine itaati bir yana bırakmış. Bir gün dostlarıyla birlikte Dicle nehrinde gezinti yapmak için bir kayığa binerler. Yanlarında içki ve çalgı âletleri vardır. Onlar çalgı çalıp içerlerken birden bir başka kayıkla karşı

237. Furkan, 25/43.

karşıya gelirler. Bu kayıkta bulunan birisi Tekvir Sûresi'nin birinci âyeti olan *"Güneş katlanıp dürüldüğünde..."* âyetini okumaktadır. Adamın Kur'ân okuması olayın kahramanının ruhuna öyle bir etki eder ve öyle bir ibret meydana getirir ki, okunan âyeti dinlemeye ve ona kulak kesilmeye başlar. Kur'ân okuyan kimse sûrenin onuncu âyeti olan *"(Amellerin yazılı olduğu) defterler açıldığında..."*[238] âyetine geldiğinde, kalbi Allah korkusuyla dolar, O'na kavuşacağı gün amel defterine muttali olmasını derinden derine düşünmekten başka bir şey düşünemez olur. Bunun üzerine çalgıcının elinden çalgısını alıp kırar ve Dicle'ye atar. İkinci olarak da içki şişelerini ve kadehlerini nehre fırlatır. Durmadan bu âyeti tekrarlar durur. Sonra da her masiyetten tövbe ederek ve gücünün yettiği bütün ibadetleri yapmaya çalışma azmiyle evine döner.

Yüce Allah'ın bizlere insana dair özelliklerden bu özelliği, irade ve ameller konusunda geçerli olan kanunlarından kalbe dair bu kanunu hatırlatması, bunları kesin ve boyun eğme bilgisiyle bilmemizi emretmesi bize iki fayda sağlıyor ki bunlar olmadan iman kemâle eremez. Sözünü ettiğimiz fayda şudur: İtaat eden ve kendini bu yola adayan kimse, Allah'ın tuzağından kendisini güven içinde görüp de itaatiyle aldanmamalı ve nefsini beğenmemelidir. İsyankâr ve itaatte kusuı eden kimse de Allah'ın rahmetinden ümit kesip, kendisini heveslerinin peşinden oldum olası salmamalı ve sonunda günahlarının kendisini kuşatmasına müsaade etmemelidir. Allah'ın cezasından kendisini güvende görmeyen ve rahmetinden ümit kesmeyen kimse, kalbini gözetmeye, düşünceleri karşısında nefsini hesaba çekmeye, sürçmeleri karşısında nefsine hesap sormaya layık olan bir kimsedir. Böylece nefsi, dosdoğru olan adalet yolu üzerinde kalır, ifrat ve tefritten kaçınır, kendisini masiyetlerden alıkoyan korku, ibadete sevk eden ümit arasında kalmanın yollarını araştırır. Bu hususta ikinci mesele bize yardımcı olur.

2) İkinci husus, Allah Telâlâ'nın huzurunda toplanacak olmamız ve O'nun bizleri kalbî ve bedenî amellerimize karşılık hesaba çekecek olmasıdır. Allah'ın amellerimize karşılığı ya elem verici bir azap ya da bitip tükenmez bir nimet olacaktır. Bu Allah'ın ihsanının gereği, diğeri ise adaletinin eseridir.

238. Tekvir, 81/1-10.

Bu konuda bizim anlayışımızı küfürde kök salmış kimselerin anlamaları ve hidayet dinlemesinden mahrum olmaları, hevâ ve hevesin azgınlaşmaması için kişiyle kalbi arasına girilmesi makamı teyit etmektedir. *"Hevâ ve hevesini ilah edinen ve Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ ibret almayacak mısınız?"*[239] Âyet-i kerîme, durumu bu olan kimsenin buna mecbur olmadığını, kul hidayeti tercih edip üstün tutarken Allah'ın kendisini aciz kılmak suretiyle hidayetten mahrum kılmadığını, ya da kul istemediği halde Allah'ın kendisini hevâ ve hevesinin peşinden gitmeye zorlamadığını açıkça ifade etmektedir. Çünkü Allah hevesini ilah edinme fiilini bizzat kula isnat etmektedir. Allah Teâlâ, peygamberi Dâvûd'a (a) şöyle der: *"Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet. Keyfe ve arzuya uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır."*[240]

Bu âyet, keyfe ve arzuya göre hareket etmenin Allah yolundan sapmaya sebep olduğu konusunda kesin hüküm ifade eden bir ibaredir. Câsiye Sûresi'ndeki âyette yer alan *"edellehullah alâ ilmin/Allah'ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı..."*[241] ifadesinin manası, bazı kelamcıların ifade ettikleri gibi, "Allah o kişide doğrudan sapıklık yarattı." demek değildir. Tam aksine bu durum, Allah'ın sebepler ve neticeler konusundaki kanununa (sünnetullah) dâhildir. Bu yaklaşımı o kişinin bir bilgiye binaen sapıklığa düşmesi teyit etmektedir. Bu bilgi, söz konusu kişinin keyfine ve arzusuna uymaya kararlı, bunu hidayete tercih eden bir kimse olduğuna dairdir. Allah Teâlâ, olayları bazen sebeplerine, bazen de her şeyin yaratıcısı olması hasebiyle kendi zatına isnat eder. Yüce Allah bazı sebepleri bir bilgi üzere mahlûkatın ihtiyarî fiillerinden kılmıştır, bazı sebepler ise mahlûkatın ihtiyarının ve ilminin bulunduğunun bilinmediği sebeplerdir. Bu her iki kısım bazen sebebine, bazen de -ciheti belli ve değişik olduğu halde- sebeplerin Rabbine isnat edilir. Allah Teâlâ, bunu beyan ederken ifadenin akışına göre bazen bunu, bazen de diğerini tercih eder. Örnek olarak Vâkıa Sûresi'ndeki şu âyete bakalım: *"Şimdi bana ektiğinizi haber verin. Onu siz mi bitiriyorsunuz,*

---

239. Câsiye, 45/23.
240. Sâd, 38/26.
241. Câsiye, 45/23.

yoksa bitiren Biz miyiz?"[242] Aklı başında olan bir kimse, bu âyette zikri geçen çiftçinin ekini ekmekte hiçbir rolünün ve ihtiyarının olmadığını, onun herhangi bir iradesi ve fonksiyonu olmaksızın bunu kendisi için Allah'ın yarattığını, çiftçinin tarlasında çalışmasıyla çalışmaması arasında hiçbir fark olmadığını, hurma çiçeklerini tozlaştırma yöntemiyle döllemesiyle bunu yapmamasının birbirine eşit olduğunu söyleyebilir mi?

Kısaca söylemek gerekirse; Allah Teâlâ'nın insanoğlu hakkında geçerli olan kanunlarından birisi şudur: Amellerinde keyfine ve arzusuna uyan, buna devam eden ve uzun bir süre bu alışkanlığını hiç bırakmayan kimsenin iradesi zaafa uğrar ve sonunda o arzu ve keyif içinde erir ve yok olur. Artık böyle bir kimseye ne sözlü nasihatler, ne gözle gördüğü ve ne de aklî ibretler etki etmez. Bu durum Kur'ân'da, -az önce geçtiği üzere- *"el-hatm/kalbi mühürleme"*, *"er-reyn/kalbi kirletme"*, *"et-tab' ale'l-kalb/kalbe mühür vurma"*, *"es-samm/sağırlık"*, *"el-amâ/körlük"*, *"el-bukm/dilsizlik"* kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bunun aynısı Bakara Sûresi'yle başka sûrelerin tefsirinde de geçmişti.

Söz konusu durum için verilen bu gibi örnekler dolayısıyla Cebriyye mezhebi sapıtmış, bunun söz konusu ihtiyarî amellere devam etmenin doğal bir sonucu olduğunu gözden kaçırmışlardır. Örnek olarak içki tiryakisi olan bir kimseye gelen mahmurluğu ele alalım. Böyle bir kimse öyle bir sinir gevşekliği ve sancısı çeker ki, tekrar içmedikçe sakinleşemez. Öte yandan bu âyet, bize ümitsizliğe düşmememizi de öğretmektedir.

Kalplerin ters çevrilmesi, onlarla insanın kudreti ve duygularına hâkim olan iradesi arasına girilmesi konusunda Kur'ân'ın yine Kur'ân'la tefsir edilmesine örnek olarak *"Onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları taşkınlıkları içinde kör ve şaşkın bırakırız."*[243] âyetini verebiliriz. Râgıb der ki: *"Taqlîbu'l-qulûb"*, *kalbin bir görüşten bir başkasına çevrilmesi*, demektir. Râğıb, bundan sonra az önce atıfta bulunduğumuz En'âm âyetini zikreder.

Bu âyetin tefsiri olarak hadis literatüründen İbn Merdûye'nin İbn Abbas'tan bu âyetin tefsiri sadedinde merfû olarak söylediği şu sözü zikretmek mümkündür: "Allah, mü'minle kâfir, kâfirle hidayetin arasına girer." Ancak Hâfız İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de zikrettiği üzere bu ifadenin senedi

242. Vâkıa, 56/63, 64.
243. En'âm, 6/110.

zayıftır. Gerek İbn Abbas ve gerekse başkasının bu manada rivayetleri vardır. Buhârî ve Ebû Dâvûd hariç *Sünen* imamları, Abdullah b. Ömer'den rivayet ediyorlar: "Peygamberimiz'in (s) yemini, çok defa *'Lâ. Ve muqallibe'l-qulûb/ Gönülleri çevirip döndüren Allah'ın adına yemin ediyorum ki, yapmam.'* şeklinde olurdu."[244] Buhârî'nin Abdullah b. Ömer'den yaptığı bir başka rivayete göre ise, Hz. Peygamber'in ettiği en büyük yemin, *"Lâ ve muqallibe'l-qulûb/Kalpleri çeviren Allah'a yemin ediyorum ki, hayır."* şeklindeydi. İbn Mâce ve başka hadis kitaplarında bu manada başka hadisler de vardır. Müfessirlerin ve hadisleri şerh edenlerin *"qalb"* ve *"taqlîbullahi'l-qalb"* lafızlarının tefsiri konusunda lafzî ve manevî hataları söz konusudur. Bu kelimenin lafzî yönden tefsiri ve kalplerin çevrilmesinin ne demek olduğu daha önce geçmişti. Müfessirlerin ve muhaddislerin Allah'ın kalplerin yaratıcısı ve çevireni olduğu yolundaki ifadeleri doğrudur. Aynı şekilde O'nun kulların bütün fiillerini yaratan olduğu yolundaki görüşleri de isabetlidir. Ancak bazılarının, Allah'ın sırf kendi kudretiyle kâfirin iman etmesine ve diğer iyilik fiillerini işlemesine direkt olarak engel olduğu, kulun kalbinde ve dilinde -inanç ve dille telaffuz etme açısından- küfrü kulun herhangi bir rolü olmaksızın istese de istemese de yarattığı yolundaki görüşleri yanlıştır. Zikrettiğimiz âyetlerle o manadaki diğer âyetlerin toplamı, bu görüşü çürütmekte ve ihtiyarî sebeplerin olduğunu ifade etmektedir. Zikredilen görüşleri ileri sürenler, Kaderiyye mezhebinin görüşünü dile getirmekte ve bununla Cebriyye mezhebine karşı delil getirmektedirler. Onlar, farkına varmadan fasitle bir başka fasidi desteklemekte ve sûfî dostlarını ise azgınlığa sürüklemekte ve sonra da yakalarını bırakmamaktadırlar.

Sadece Zulmedenlere Erişmekle Kalmayacak Olan Fitne

İnsanların ihtiyarî ve şahsî amelleriyle, bu amellerin yol açmasından korkulan sonuçlara dair bu emirlerin ve yasakların ardından... Söz konusu *"korkulan kötü sonuç"*, insanların tek tek hidayetten mahrum olmalarına yol açacak şeylerdir. Bu etkenler, -iradeyi zaafa uğratarak ve onu arzuların emrine vererek- ihtiyarî amelleri neredeyse ihtiyarî olmaktan çıkarır. İşte Yüce Allah, ihtiyarî ve şahsî amellerle ilgili bu emir ve yasakların ardından insanlara sosyal fitne çeşitlerinden biri olan bir fitneden kaçınmalarını emretti. Bu fitnenin cezası, fiilen onun ateşine girenle, onu savuşturmakta kusur ettiği

244. Buhârî, *Eymân*, 3; Nesâî, *Eymân*, 1.

ve yapılmasına göz yumduğu için sorumlu tutulan arasında ortak bir cezadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz."*** Yani ulusal ve dinî genel bir fitnenin vuku bulmasından sakının. Bu öyle bir fitnedir ki, özelliği, toplumun genel çıkarları hususunda çekişmeye sebep olmasıdır. Söz konusu çekişme, o toplumun hükümranlığı ve egemenliği üzerinde olabileceği gibi, dinde ve şeriatta tefrika, -mezhepler örneğinde olduğu gibi- dinî hiziplere bölünme ve -iktidar mücadelesi örneğinde olduğu gibi- siyasî biçimde de kendini gösterebilir. Daha önce defalarca belirttiğimiz üzere, toplumların işledikleri günahların cezası, âhiretten önce dünyada o toplumu gelir bulur. Bundan dolayı söz konusu *"ceza"* bu âyette, -*"zenb"* (*suç*) ve *"masiyet"* (*günah*) kelimeleriyle değil- *"fitne"* kelimesiyle ifade edildi. Yine daha önce defalarca ifade edildiği üzere, ***"el-fitne"***, *"belâ"* ve *"imtihan etme"* manasına gelir.

İmam Ahmed, el-Bezzâr, İbnu'l-Munzir ve İbn Merdûye Mutarrıf'tan rivayet ediyorlar: Zübeyr'e dedik ki: "Ey Ebû Abdillah! Halife'yi ihmal ettiniz ve katledildi. Sonra da gelip kanını talep ettiniz." Zübeyr şöyle cevap verdi: Bizler, Rasûlullah (s), Ebû Bekir, Ömer ve Osman dönemlerinde *"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz."* âyetini okuyorduk. Ama bu fitne bizim aramızda çıkana kadar bunun bizim başımıza gelmiş olduğunu bilmiyorduk.[245] Rivayet tefsiri için hadis tahrici yapan müfessirlerin cumhuru, yine Zübeyr'in şöyle dediğini rivayet ediyorlar: Biz bu âyeti bir süre okuduk. Ancak kendimizin âyette zikri geçen fitneye uğrayanlardan biri olduğumuzu düşünmüyorduk. Ama bir de ne görelim, biz de onlardan değil miymişiz? İbn Cerîr, Hasan-ı Basrî kanalıyla Zübeyr'in şöyle dediğini naklediyor: Rasûlullah'la (s) birlikteyken biz bu âyetle korkutulduk. Ancak bu fitnenin özel olarak bizim başımıza geleceğini zannetmezdik.[246] Hâfız İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de ve Nesâî buna benzer rivayette bulunmuşlardır. Bu rivayetin Taberî ve başka kaynaklarda Zübeyr'e dayanan başka tarikleri de vardır. İbn Cerîr ve İbnu'l-Munzir bu âyetin Ali, Osman, Talha ve Zübeyr hakkında nazil olduğunu rivayet etmektedirler.[247] Abd b. Humeyd Zübeyr'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: Vallahi! Bu âyet indiği zaman, bazıları bu fitnenin özel olarak bazılarının başına geleceğini biliyordu. Abd

245. Ahmed b. Hanbel, I, 165.
246. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 219.
247. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 218.

b. Humeyd ve ve Ebu'ş-Şeyh Katâde'den şöyle bir rivayette bulunuyorlar: Allah'a yemin olsun ki Muhammed'in arkadaşlarından aklı başında olanlar, bu âyet inince ileride fitneler baş göstereceğini anladılar. İbn Cerîr ve Ebu'ş-Şeyh bu âyet hakkında Süddî'nin şöyle dediğini rivayet ediyorlar: Bu âyet özel olarak Bedir Savaşı'na katılanlar hakkında indi, Cemel vakasında söz konusu fitne başlarına geldi ve o gün birbirleriyle çarpıştılar. Cemel vakasında katledilenler arasında Bedir'e katılan Talha ve Zübeyr de vardı. Başka raviler ise Süddî'den âyette kastedilenlerin Cemel vakasına katılanlar olduğu bana haber verildi dediğini naklederler. İbn Ebî Hâtim, Dahhâk'ın bu âyeti tefsir ederken zalime de salihe de isabet eden genel bir fitne şeklinde tefsir ettiğini rivayet ediyor. Ebu'ş-Şeyh Mücâhid'in "Bu fitne, kişiyle kalbi arasına girer ve onu akletmez hale getirir." dediğini rivayet ediyor. Müfessirlerin cumhuru İbn Abbas'ın, "Allah mü'minlere aralarında çıkan münkere göz yummamalarını emrediyor ve eğer bunu yapacak olurlarsa tümüne yaygın bir ceza vereceğini haber veriyor." dediğini rivayet etmektedirler.

Hâfız İbn Hacer der ki:

Bu haberi destekleyen bir hadis vardır. Bu hadis, Adiy b. Amîra'nın şu hadisidir: "Ben, Peygamberimiz'in (s) şöyle dediğini işittim: *'Allah, bir ferdin yaptığı amel yüzünden toplumun tümüne azap etmez. Ancak aralarında çıkan münkere tepki koymaya güçleri yeterken bu tepkiyi göstermezler ve ona göz yumarlarsa o zaman hem fertlere ve hem de toplumun geneline azap eder.'* Bu hadisi İmam Ahmed, hasen bir senetle tahric etmiştir. Hadis, Ebû Dâvûd'da Adiyy'in kardeşi Uds b. Amîra[248] rivayetiyle yer almaktadır. Bu hadisi destekleyen başka hadisler de vardır. Bunlar, Huzeyfe, Cerîr ve başka raviler tarafından rivayet edilmiş olup, İmam Ahmed ve başka muhaddislerce tahric edilmiştir."[249]

Bu rivayetler aynı manada olup, manaları doğrudur. Ancak söz konusu fitnenin sadece cemel vakasına katılanlara mahsus olduğu yaklaşımı doğru değildir. Âyetin hükmü kıyamet gününe kadar geneldir. Çünkü âyet, -daha önce açıkladığımız üzere- Yüce Allah'ın toplumlar ve kavimlere hâkim olan kanunlarından birisini beyan etmektedir. Hz. Osman'ın katli fitnesi ise bu

---

248. Tefsir metninde ravinin adı Urs b. Amîra şeklinde geçmektedir. Ancak Zehebî, ravinin adını "Uds" olarak vermektedir. Bkz: Zehebî, *el-Müştebeh Fi'r-Ricâl*, II, 475. (Çev.)
249. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 4.

fitnelerin ilki olup, bu hususta görüşler birbirinden farklı farklıdır. Görüşler farklı olunca ehlu'l-hal ve'l-akdin uygulamaları da farklı olmuştur. Bunun sonucu olarak, meydan sebbâbîn[250] ve onların Yahudilerden, Mecusilerden ve başkalarından olan avenelerine kalmıştır. Hz. Osman'ın katli fitnesini Cemel ve Sıffîn fitneleri izlemiştir. Bundan sonra da İbn Zübeyr'in Emevîlerle olan fitnesi ve onların Hz. Hüseyin'i katletmeleri fitnesi geldi. Eğer Hz. Ebû Bekir'in irtidat fitnesini bertaraf etmesi gibi bunları engelleselerdi, ardından birçok fitnelerin geldiği o fitne meydana gelmezdi. Bunlar öyle bir fitneler ki hâlâ Müslümanların başına gelmekte ve azabıyla azap çekmektedirler. Bu fitnelerin en büyüğü ise, hilâfet, iktidar ve mezhep tefrikası fitneleridir.

"Ve biliniz ki, Allah'ın" gerek fert fert ve gerekse topluluk olarak kanunlarına (sünnetullah) aykırı hareket edenlere *"cezası şiddetlidir."* Çünkü Allah'ın kanunlarında hiçbir değişiklik ve tebdil yoktur. Bir de Allah'ın cezası, dininin nefisleri arındıran hidayetine ve şeriatının kesin hükümlerine aykırı hareket edenlere şiddetlidir. Söz konusu hükümler ise, mefsedetleri ve zararlı olan şeyleri savma, maslahatları ve menfaatleri muhafaza etme esasına dayalıdır. Sözünü ettiğimiz bu *"ceza"*nın dünyada ve âhirette verileni olduğu gibi, bunlardan sadece birisinde verileni vardır. Bu ceza, ister fertlere verilen türünden olsun, isterse toplumlara verileninden olsun hiç fark etmez. Bu âyette zikredilen ve toplumlara verilen cezanın ise dünyada başa gelmesi şaşmaz bir kuraldır. Bizim mensup olduğumuz İslâm ümmetinden bu cezaya ilk çarpılan nesil, ümmetin en hayırlısı hatta bütün toplumların en hayırlısı olan ilk dönem Müslümanlarıdır. Fakat onlar, ilk fitneyi savuşturmakta kusur edince Yüce Allah onları -az önce geçtiği üzere- şiddetli bir azapla cezalandırdı. Bu fitnenin meydana geldiği her nesilde ceza da böyle zincirleme olarak sürdü gitti. Daha sonra mezhep fitneleri, hilâfet ve saltanata mahsus olan siyasi fitnelerle birbirine karıştı. Bundan dolayı Ehl-i Sünnetle Şia arasında meydana gelen ihtilaf fitnesi, bu ümmetin musibetlerinin en şiddetlisi ve en sürekli olanı oldu. Bunun neticesi olarak hakkında birbirleriyle çekiştikleri, rekabet ettikleri ve birbirleriyle çarpıştıkları hilâfet müessesesi yok olup gitti. Ve bu fitne hâlâ artmakta ve günden güne gençleşip dirilmektedir. Bu konuyu *el-Menâr* dergisinin birçok sayısında açıklamıştık.

---

250. Hz. Ali'nin hilâfet hakkını gasp etti diye ilk üç halife ile bunlara biat eden ashâb-ı kirâma *"Sebbeden"*, yani dil uzatan zümreye *"Sâbbe"* denilir. Bkz: Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, s. 198. (Çev.)

Allah'ın İlk Kuşak Müslümanlara Olan Nimeti

"Hatırlayın ki, bir zaman siz yeryüzünde âciz tanınan az (bir toplum) idiniz..." Denildi ki: Âyette hitap, Muhacirler'edir. Yüce Allah, onlara Mekke'de zayıf ve sayılarının az olduğunu hatırlatmaktadır. Bazılarına göre hitap, bu sûrenin indiği zamandaki bütün mü'minlere yöneliktir. Yüce Allah onlara mensup oldukları Arap toplumunun kendi yarımadalarında güçlü Bizans ve Pers devletlerinin arasında zayıf bir durumda olduklarını hatırlatmaktadır. Hem bu mananın ve hem de diğerinin birlikte kastedilmiş olmasında hiçbir mani yoktur. ***"İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz."*** Yani İslâm'ın ilk başından hicret zamanına kadar Araplardan gerek kavminiz Kureyş'in ve gerekse diğer kavimlerin müşriklerinin sizi kapıp kaçmasından korkuyordunuz. Bir başka ifadeyle, sizleri kaşla göz arasında çekip almalarından ve öldürmelerinden korkuyordunuz. Tıpkı Harem dışında onların bir kısmının diğer kısmını ve başka toplumların yarımadalarının etrafından onları kapıp götürmesi gibi... Allah Teâlâ, Harem halkı hakkında şöyle der: *"Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken, Bizim (Mekke'yi) güven içinde mübarek bir yer yaptığımızı görmediler mi? Hâlâ bâtıla inanıp Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar?"*[251] Ey Ensar'ın yanına hicret edenler topluluğu! ***"O, sizi barındırdı. Ve sizi"*** ve onları ***"yardımıyla"*** bu savaşta ***"destekleyip güçlendirdi."*** Kitab'ında sizlere icmalen vaadettiği ve Rasûl'ü de açıkça beyan ettiği gibi Rumlara ve Perslere karşı destekleyecektir. ***"Ve"*** bu üç şeye ve bunun dışında başka nimetlere ***"şükretmeniz için temizlerinden rızık verdi."*** şükredesiniz de sizlere ihsanından daha fazlasını versin diye rızık verdi. Nitekim Yüce Allah bu konuda şöyle demektedir: *"Hatırlayın ki Rabbiniz size: Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracağım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir! diye bildirmişti."*[252]

Suyûtî'nin *ed-Durru'l-Mensûr*'unda bu âyetin rivayetin tefsiri hakkında kısa bir özet olarak şu satırlar yer almaktadır:

İbnu'l-Munzir, İbn Cerîr ve Ebu'ş-Şeyh, *"Vezkurû iz entum qelîlun"* âyetinin tefsiri hakkında Katâde'den şunları nakletmektedir: "Bu kabile insanların en zelili, yaşantı itibarıyla en bedbahtı, karnı en aç olanı, bedeni en çıplak bulunanı ve sapıklık bakımından en sapık olanı idi. Bunlar, Perslerle

---

251. Ankebût, 29/67.
252. İbrahim, 14/7.

Rumlar arasında taşlık bir yerde ikamet ediyorlardı. Vallahi, memleketlerinde kıskanılacak hiçbir şeyleri yoktu. Yaşayanları, bedbaht bir hayat sürüyor, ölenleri de cehenneme yuvarlanıyordu. Onların mallarından yeniliyor ama onlar yemiyorlardı. Vallahi, o gün mevcut kabilelerden onlardan daha kötü bir durumda olanı var mıdır bilmiyoruz. Ve nihayet Yüce Allah İslâm'ı getirdi, İslâm sayesinde onları o topraklara yerleştirdi, İslâm sayesinde rızıklarını genişletti. Sizleri insanların üzerlerinde hükümdarlar yaptı. Gördüğünüz şeyleri Yüce Allah İslâm sayesinde bahşetti. Verdiği nimetlere karşılık Allah'a şükrediniz. Çünkü sizin Rabbiniz nimet verendir ve şükredilmesini sever, şükredenler Allah'tan daha fazlasına konarlar."

İbnu'l-Munzir, İbn Cüreyc'in *"Yetehattafekumu'n-nâs"* âyetini şöyle tefsir ettiğini naklediyor: İnsanlar câhiliye döneminde Mekke'de sizleri kapıp götürüyordu, Allah sizi İslâm'a sığındırdı. Ebu'ş-Şeyh, Ebû Nuaym ve *Musnedu'l-Firdevs*'te ed-Deylemî, *"Hatırlayın ki, bir zaman siz yeryüzünde âciz tanınan az (bir toplum) idiniz."* âyetinin tefsirini yaparken İbn Abbas'ın şu ifadesini neklediyor: Rasûlullah'a (s), "Yâ Rasûlellah! Âyette geçen *'en-nâs'* (*insanlar*) kimdir?" diye soruldu. Hz. Peygamber *"Onlar Perslerdir."* dedi. İbn Cerîr, İbn Ebî Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh *"Fe âvâkum"* âyeti hakkında Süddî'nin "Bunlar, Medine'deki Ensar'dır." dediğini naklediyor. *"Eyyedukum bi nasrihî/ Sizi yardımıyla destekleyip güçlendirdi."* hakkında da Bedir günü yardımıyla destekleyip güçlendirdi, dedi.[253]

Bu âyetlerden çıkarılacak derslerden birisi de şudur: Bu âyetler, İslâm'ın ıslah edici olduğuna, yoluna girene -âhiretten önce- dünyada mutluluk ve egemenlik bahşettiğine ve hâlâ da etmekte olduğuna tarihî ve sosyal hüccetlerdendir. Fakat İslâm'ın bunu bile bile inkâr eden düşmanları, onun tarihine kara çaldılar ve haksız yere insanları ondan çevirdiler. Müslümanlar ise, İslâm'ın Kitabı'nı bir yana bıraktılar, hidayetini terk ettiler ve tarihinden habersiz kaldılar. Sonra da İslâm'ın aleyhine yargıda bulunmakta o düşmanları taklit ettiler. Sonunda İslâm'ın cehaletlerinin, zaaflarının ve hükümranlıklarının elden gitmesinin sebebi olduğunu iddia ettiler. Hükümranlıklarını kaybetmeleri, -İslâm'ın hükümranlığı konusunda birbirleriyle çekişme fitnesine düştükleri için selef-i salihe verilen o cezanın ardından- İslâm'ın hidayet yolunu terk etmelerinden dolayı halef-i talihe (kötü halefe) verilen bir

253. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 47, 48.

cezaydı. Ey Müslümanlar! Ne zamana kadar! Ne zamana kadar! İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râciûn!

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّـهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا
أَمَانَاتِكُمْ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿27﴾ وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ
وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ وَأَنَّ اللَّـهَ عِندَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿28﴾

27- Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e ihanet etmeyin. Ve bile bile kendi emanetlerinize de ihanet etmeyin.

28- Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve Allah katında büyük ecir vardır.

Mü'minlere yapılan bu ilâhî seslenişlerle, bundan öncekiler ve bu cüzün sonuna kadar bundan sonrakiler arasındaki ahengin hangi yönden olduğunu açıklamıştık. Burada zikri geçen iki *"ihanet"*in yasaklanmasına dair yapılan seslenişin nüzul sebebi hakkında Câbir hadisi varid olmuştur. Câbir'in anlattığına göre Ebû Süfyan Mekke'den çıktı. -Ebû Süfyan, Hz. Peygamber ve mü'minlere düşmanlıktan başka bir niyetle çıkmazdı.- Onun çıkmasının ardından Yüce Allah, Hz. Peygamber'e onun bulunduğu yeri bildirdi. Münafıklardan birisi, Ebû Süfyan'a bir mektup yazarak "Muhammed üzerinize gelmek istiyor, tedbirinizi alın." diye haber gönderdi. Bunun üzerine *"Allah'a ve Peygamber'e ihanet etmeyin."* âyeti nâzil oldu. Bu âyette mü'min olduğunu iddia eden münafığın davranışının, hıyanet olup imana ters olduğunun üstü kapalı anlatımı vardır. İleride geleceği üzere sahih bir hadiste sadece insanlara hıyanet bile nifakın rükünlerinden olduğuna göre, Allah'a, Rasûl'üne ve mü'minlere böylesi bir hıyanette durum ne olur varın siz hesap edin.

Abdullah b. Katâde, Zühri, Kelbî, Süddî ve İkrime'den gelen birçok rivayete göre bu âyet, Lübâbe (r) hakkında nazil olmuştur. Lübâbe, Yahudilerden Kureyza oğullarıyla müttefikti. Hz. Peygamber Yahudilerin soydaşları olan Nadir oğullarını sürdükten sonra Kureyza oğulları üzerine yürüdü. Yahudiler, uzun bir muhasara ardından Sa'd b. Muaz'ın hükmüne göre kalelerinden çıkmaya razı oldular. Sa'd, Nadir oğulları Hz. Peygamber'e

hıyanet etmeden ve verdiği sözü çiğnemeden önce onlarla müttefikti. Ebû Lübâbe onlara böyle yapmamalarını işaret ederek boğazını kesme işareti yaptı. Böylece Sa'd'ın onların kılıçtan geçirilmeleri yolunda hüküm vereceğini söylemeye çalışıyordu. Bu olay üzerine okuduğumuz bu âyet nâzil oldu. Ebû Lübâbe der ki: Bulunduğum yerden bir adım bile atmadan Allah'a ve Rasûl'üne hıyanet ettiğimi anladım. Abd b. Humeyd'in Kelbî'den yaptığı bir başka rivayete göre, Hz. Peygamber Ebû Lübâbe'yi Kureyza oğullarına gönderdi. Ebû Lübâbe onlarla müttefikti. Hatta Kelbî Ebû Lübâbe'nin malını ve çocuğunu onların yanlarında bıraktığını bile rivayet etmektedir. Ebû Lübâbe, eliyle "boyunlarının vurulacağını" işaret etti. Bunun üzerine Yüce Allah bu âyeti indirdi. (Kelbî bu âyeti zikrettikten sonra şöyle dedi:) Bunun üzerine Rasûlullah (s) Ebû Lübâbe'nin karısına, *"Ebû Lübâbe, oruç tutar, namaz kılar ve cünüplükten dolayı boy abdesti alır mı?"* diye sordu. Karısı, "O, oruç tutar, namaz kılar, cünüplükten boy abdesti alır, Allah'ı ve Rasûl'ünü sever." diye cevap verdi. Hz. Peygamber'in bu soruyu sorması onun imanından şüphe ettiğini göstermektedir. Bundan dolayı karısına evinde dinî vecibelerini yerine getirip getirmediğini sormuş, karısı da şüphe duyan bir kimseye verilecek cevapla, pekiştirmeli bir yanıtla karşılık vermiştir. Bu olayda, zamanımızın mensup oldukları toplumlara ve yurtlarına samimiyetle hizmet eden ve nasihat eden münafıklarına ibret dersi vardır. Söz konusu hizmet ve nasihat, münafıkların memleketinde düşmanlarının hükümranlığına ve toplumlarının hâkimiyetine imkân verecek alanlarda yapılmaktadır.

Bu olaydan ibret dersi alan kimse, Ebû Lübâbe'nin Allah'a tövbe etmek için kendi nefsini nasıl cezalandırdığına bir baksın! Ebû Lübâbe kendisini mescitteki bir direğe bağlar ve "Vallahi, ölünceye veya Allah tövbemi kabul edinceye kadar hiçbir yiyeceğin ve içeceğin tadına bakmayacağım." diye yemin eder. Tam yedi gün hiçbir şey yemeden ve içmeden orada kalır, sonunda bayılıp yere yığılır. Bundan sonra Allah tövbesini kabul eder. Ebû Lübâbe'ye "Tövben kabul olundu!" derler. "Vallahi, Rasûlullah (s) gelip beni çözünceye kadar kendimi çözmeyeceğim." der. Bunun üzerine Hz. Peygamber gelir ve Ebû Lübâbe'yi kendi eliyle çözer. Benî Kureyza Gazvesi, hakkında Enfâl Sûresi'nin indiği Bedir Savaşı'ndan senelerce sonra oldu. Bu âyetin Ebû Lübâbe hakkında inmesinden maksadın, sûrenin onun yaptığı hareketi de ihtiva etmesi olabilir. Şeyhülislâm İbn Teymiye ve başkalarının ifade ettikleri üzere bu gibi ifadelere, adına esbâb-ı nüzûl denilen olaylarda çokça rastlanır.

Mugîra b. Şu'be'nin, "Bu âyet, Hz. Osman'ın katli hakkındadır." şeklindeki ifadesi de bu kabil bir ifadedir. Bu âyetin sûrenin nüzûlünden sonra inmiş ve Yüce Allah'ın, Rasûl'üne emriyle sûreye sonradan katılmış olma ihtimali de vardır.

Nüzûl sebebi ne olursa olsun âyet-i kerime genel olup her türlü hıyanete şamildir. Bundan dolayı İbn Abbas, ***"Allah'a ihanet"***i, O'nun koyduğu farzları terk ve masiyetleri işlemek; ***"emanet"***i de, Yüce Allah'ın kullara muhafaza etmeleri için emanet olarak verdiği her şey, şeklinde tefsir etmiştir. Bu tefsiri İbn Cerîr, İbnu'l-Munzir ve İbn Ebî Hâtim İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir.

"İhanet", sözlük anlamı itibariyle bir kimsenin kendisinden umulan ve beklenen bir şeyin aksini yaparak umudun boşa çıkması ve beklenen şeyin tahakkuk etmemesi ya da beklenen ve umulan bir şeyin o kişi tarafından eksik yapılmasıdır ki bu da o şeyin meydana gelmesine ve tahakkuk etmesine ters bir durumdur. *"Hânehu seyfuhu/kılıcı ona hıyanet etti."* bu kabil bir kullanım olup, manası *kılıcı hedefi vuramadı*, demektir. Bir başka deyim, *"hânethu riclâhu/Ayakları ona ihanet etti."* deyimidir. Bunun manası, *ayağı yürümeye kadir olamadı,* demektir. *"Hâne'r-rişâu'd-delve/ip kovaya ihanet etti."*, yani *kovanın ipi koptu* deyimi de bu kabildendir. *"Hıyanet"* kökündeki eksik yapma veya eksiklik manası için *"Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi de bildi."*[254] âyetini örnek vermek mümkündür. Yani Allah, helâl kıldığı bazı lezzetleri nefsinize eksik vereceğinizi bildi. *"Tehavvun"* kökü de bunun gibidir. Bu iki kök, kip açısından birbirinden farklıdır. Zemahşerî *el-Esâs*'ta der ki, *"Tahavvene fulânun haqqî"* demek, *"Filan kes hakkımı eksik verdi."* demektir ki âdeta fiil peyderpey hakkına hıyanet etmiş gibi bir hava vermektedir. Bulunduğun durumdan seni değişikliğe uğratan her şey, sana hıyanet ediyor demektir. Şair Lebîd bir beytinde bu kökü şöyle kullanır:

تخوّنها نزولي وارتحالي

"Konaklayışım ve yolculuk yapmam eksiltti onu!"[255]

Zemahşerî, *Keşşâf*'ta bu âyetin tefsirinde şöyle der:

254. Bakara, 2/187.

255. Beyitte *"Eksiltti."* fiilinden maksat, *"Zayıflattı."* anlamınadır. Şair Lebîd, deve üzerine kaside yazmakla meşhurdur. (Çev.)

"Havn" kökünün manası *"naks"*tır (*eksiltme*). Nitekim *"vefâ"* kelimesinin manası da *"tamâm"*dır. *"Tahûnuhû"* demek, *"tenkusuhû"* (*eksiltiyorsun*) demektir. Kelime daha sonra, emanetin ve vefanın zıddı olarak kullanılır oldu. Çünkü sen bir kimseye hıyanet ettiğin zaman, ona noksanlık vermişsin demektir.[256]

Bizim en başta söylediğimiz, Allah'ın Kelâmı'nda ve Arapların sözlerinde varid olan kullanımları bundan daha çok kapsamakta ve çerçeve olarak da daha geniştir. Râgıb'ın ifadesine göre, *"hıyanet"* ve *"nifak"* kelimeleri aynı manadadır. Ne var ki, "hıyanet", verilen söz ve emanet dikkate alınarak kullanılırken; "nifak", din açısından kullanılır. Sonra bu iki kelime birbiriyle iç içe girer. Râgıb'ın söyledikleri genel hatlarıyla bizim açıklamamıza dâhildir, onun yaptığı tarifin tam bir tarif olduğunu söylemek isabetli değildir.

Emanet ve İhanet

"Ey iman edenler!" Farizalarını yok sayarak veya koyduğu sınırları aşarak ve Kitab'ında size açıkladığı yasakları çiğneyerek ***"Allah'a ve"*** Allah'ın Kitabı'nı beyanından yüz çevirerek keyfinize ve arzularınıza ya da şeyhlerinizin veya babalarınızın görüşlerine veya onun emrinden idarecilerinizin emirlerine dönerek, onun sünnetini terk edip -Allah'ın ve Rasûl'ünün (s) maksadını bizden daha iyi anlarlar iddiasıyla- evliyalarınızın yoluna girerek ***"Peygamber'e hainlik etmeyin. Ve bile bile kendi emanetlerinize de hainlik etmeyin."*** Yani kendinizle sizleri yöneten kimseler arasında siyasî meselelerde özellikle de savaş konusunda emanetinize hainlik etmeyin. Aranızda cereyan eden mali ve bunun dışında hatta sosyal ve edebî ilişkilerde birbirinize de hainlik etmeyin.

Hadis-i şerifte, *"(Söz) meclisleri emanettir."*[257] buyurulmuştur. Bu hadisi el-Hatîb, Hz. Ali'den rivayet etmiştir. Muhaddisler, bu hadisin hasen olduğunu söylemişlerdir. Ebû Dâvûd ise Câbir'den bu hadisi şöyle bir ilâveyle rivayet etmiştir: *"(Söz) meclisleri emanettir (Konuşulan yayılamaz). Ancak üç meclis bundan müstesnadır. Akıtılması haram olan kan, tecavüz edilmesi haram olan namus ya da birisinin malından haksız yere almaktır."*[258] Bu hadis de hasendir. İmam Ahmed, Ebû Dâvûd, -*"Hasendir."* değerlendirmesiyle- Tirmizî ve Ziyâ

256. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 153.
257. Ebû Dâvûd, *Edeb*, 36.
258. Ebû Dâvûd, *Edeb*, 36.

yine Câbir'den rivayet ediyorlar: *"Bir kime herhangi bir (mecliste) bir söz söyler de sonra oradan dönüp giderse söylediği o söz bir emanettir."*[259] Bu hadisi Ebû Ya'lâ Enes'ten rivayet etmiştir. Ebû Ya'lâ *el-Câmiu's-Sagir*'de bu hadisin sahih olduğuna işaret etmiştir. O halde sırrı yaymak haram olan bir hıyanettir. Konuşulan sözün sır olduğunu bilmek için sözlü veya fiilî bir delil bulunması yeterlidir. Karşıdaki kişinin "Acaba bizi kimse duyuyor mu?" demesi sözlü delil, biri gelir de görür diye başka tarafa yönelmesi de fiilî delildir. Sır emanetlerinin korunmaya en layık olanı, karı-koca arasında cereyan edendir.

"Hıyanet" münafıkların, *"emanet"* ise mü'minlerin sıfatlarındandır. Enes b. Mâlik der ki: Peygamberimizin (s) bizlere hitap ederken *"Ahdinde durmayanın imanı, ahdinde durmayanın dini yoktur."*[260] demeden sözüne başlaması çok nadir görülürdü. Bu hadisi İmam Ahmed ve *Sahîh*'inde İbn Hibbân rivayet etmiştir. Buhârî-Müslim ve başka imamlar Ebû Hureyre'den rivayet ediyorlar. Peygamberimiz (s) şöyle buyurdu: *"Münafığın alâmeti üçtür.: Söz söylerken yalan söyler, vaadettiği vakit sözünde durmaz ve kendisine bir şey emanet edildiği zaman buna hıyanet eder."*[261] Müslim'in rivayetinde fazladan *"Oruç tutsa, namaz kılsa ve Müslüman olduğunu iddia etse bile!"*[262]şeklinde bir ibare vardır. Hadis-i şerifte *"taat"*, *"ibadet"*, *"vedîa"*, *"güven"* ve *"eman"*a *"emanet"* denilmektedir. Maksat, emanetin sadece bu kelimelerle sınırlı olduğunu söylemek değildir. Tam aksine muhafaza edilmesi gerekli olan her şey *"emanet"*tir. Sahibine eda etmen gereken her türlü maddî veya manevî hak, emanettir. Yüce Allah, Bakara Sûresi'nde şöyle buyurur: *"Birbirinize bir emanet bırakırsanız, emanet bırakılan kimse emaneti sahibine versin ve (bu hususta) Rabbi olan Allah'tan korksun."*[263] Nisâ Sûresi'nde ise *"Allah size mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi... emreder."*[264] der.

Buraya aktardığımız Nisâ âyetinin tefsirini yaparken emanetler ve adalet konusunda açıklamalar yaptık. Bu meyanda *"Üçüncü Mesele"*de emanetin çeşitlerinden, *"Altıncı Mesele"*de emanet emrinin tekit edilmesinin hikmetinden söz ettik. Bu hususta Doğunun Filozofu Seyyid Cemaleddin el-Efgânî'nin

---

259. Tirmizî, *Birr*, 39; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 36.
260. Ahmed b. Hanbel, IV, 244.
261. Buhârî, *İman*, 24.
262. Müslim, *İman*, 109.
263. Bakara, 2/283.
264. Nisâ, 4/58.

emanetin dinî sıfatlardan olması meselesindeki açıklamalarına yer verdik. Çünkü medeniyetin binası bu sıfatlara dayalıdır. Uygarlık bunlarla muhafaza edilir. Bu sıfatlar olmadan bir toplumun durumu düzelmez ve bir devlet de hayatiyetini sürdüremez. Çünkü bütün muamelatta *"güven"*nin odak noktası bunlardır. Zaten bundan önce de Yüce Allah *"emanet"*in değerini yüceltmek için şöyle demektedir: *"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir."*[265]

Mal ve Evlat, Güç ve Servetin İmtihan Vesilesi Kılınması

"Ve entum ta'lemûn/bile bile-bildiğiniz halde..." ifadesinin manası ise hıyanetin zararlarını, Yüce Allah'ın onu haram kıldığını ve bu zararlarını dünyada ve âhirette kötü akıbetini bildiğiniz halde kendi emanetlerinize hainlik etmeyin, demektir. Ya da yaptığınız şeyin -açık olduğu için- hıyanet olduğunu bile bile hainlik etmeyin demektir. Buna karşılık hükmünü bilemediğiniz hususta, bilgisizlik mazerettir. Ancak bunun dinden olduğu zorunlu olarak bilinen veya aklen temel doğru (bedihi) kabul edildiği için bilinen ya da kalbe danışılarak öğrenilen şeylerden olmaması gerekir. Kıssada ismi geçen Ebû Lübâbe'nin yaptığı hareket işte böyle bir harekettir. Onun davranışı bir sürçme olup, sebebi mala ve çocuğa olan aşırı düşkünlüğüydü. Bundan dolayı Ebû Lübâbe daha bulunduğu yerden ayrılmadan yaptığı hatanın farkına vardı. Mal ve evlat sevgisi insanın ayağını kaydırıp hıyanete yuvarlayan bir unsur olduğu için Yüce Allah hıyaneti yasakladıktan sonra bize bu hususu bildirdi. Ve ***"Biliniz ki, mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir."*** dedi. ***"İmtihan sebebi"***nin karşılığı olarak âyette geçen ***"fitne"*** kelimesi, nefse yapması veya terk etmesi ya da kabulü veya inkârı ağır gelen bir şeyle onu denemek, imtihan etmek, demektir. Buna göre *"fitne"*, inançta, sözlerde, fiillerde ve eşyada olur. Allah Teâlâ, mü'minleri, kâfirleri, sadıkları ve münafıkları imtihan eder. Onları hesaba çeker, fitnelerinin sonucu olan hakka veya bâtıla uymaya, iyilik veya kötülük etmeye karşılığını verir. "Fitne", daha önce çeşitli yönleriyle ele alındı. Mallardan ve evlâtlardan kaynaklanan fitne büyüktür ve anlayış yeteneği olan bir kimseye gizli kapaklı kalmaz. Ancak insanların anlayış yetenekleri, fitnenin şekilleri ve yolları karşısında birbirinden farklılık arz eder. İnsanın geçimini temin etmesinin, isteklerini ve arzu-

265. Ahzâb, 33/72.

larını elde etmesinin ve istemediği şeyleri kendisinden savuşturmasının ana odağı mallarıdır. İnsan mal kazanmak için birçok sıkıntıları sineye çeker ve zorluklara katlanır. Şeriat ise mal konusunda insanı helâl yolu esas almakla ve haramdan kaçınmakla yükümlü tutar. İnsanı orta yola ve aşırılıktan kaçınmaya teşvik eder. Sonra insan mallarını korumak için meşakkatlere katlanır. Kazandığı malları harcama konusunda ise birbiriyle zıt birçok arzu ve heves insanla çekişme halinde olur. Şeriat, mal konusunda insana miktarı belirlenmiş ve belirlenmemiş, muayyen ve gayr-ı muayyen, sınırlı ve sınırlı olmayan bir takım haklar yükler. Zekât, eşlerin ve çocukların ve başkalarının nafakaları, bazı günahların köle azat etme, sadaka verme, kurban kesme ve başkası olmak üzere muayyen kefaretleri bunlara örnektir. Bir de şeriat, insanı genel ve özel maslahatlar için başka harcamalar da yapmaya çağırır. Bu harcamalar, muayyen olmayan günahlara kefaret olur. Bu harcamalar için ecir ve sevap olmak üzere büyük neticeler doğar. Nefsin sıfatlarından olan verme çeşitlerinin tümünü toplayan isim cömertlik ve ele açıklıktır ki, bu faziletlerin rükünlerinden birisidir. Vermeme türlerinin tümü ise cimrilik ismi altında toplanır. Cimrilik, ahlâksızlığın (rezâil) ana etkenlerinden birisidir. Cömertlik ve cimrilikten her birinin dereceleri ve derekeleri vardır.

Evlâtlara gelince; onlar -ediplerin dediği gibi- kalbin semeresi ve ciğer parçasıdır. Üstad Abduh'un dediği gibi onları sevmek, bir çeşit cünûndur (delilik). Bu sevgiyi her şeyi yerli yerinde yaratan (Hakîm) Yaratıcı, annelerin ve babaların kalplerine bahşetmiştir. Evlat sevgisi, anne-babaları çocuklarının uğruna verilebilecekleri mal, sağlık, rahat ve başka şeyleri vermeye sevk eder. Dahası Ebû Ya'lâ'nın, Ebû Sâ'îd el-Hudrî'den merfû olarak rivayet ettiği bir hadise göre hakîmlerin efendisi ve peygamberlerin sonuncusu Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Çocuk kalbin meyvesidir. Çocuk, insanı korkak yapar, cimri eder ve hüzünlü kılar."*[266] Bu hadis -muhaddislerin dediği gibi- sened itibarıyla zayıf da olsa, metni doğrudur. Çocuk sevgisi, ana-babayı onu yetiştirme, harcama yapma ve mal biriktirme uğruna günaha sokabilir. Bu da onları, hakkı ve hakikati veya kavmi ve ümmeti savunmaya ihtiyaç duyulduğunda korkaklığa sevk ederken, -nafile sadakalar ve misafir ağırlama şöyle dursun- farz olan harcamalar ve ödenmesi gereken belli meblağlar konusunda da cimriliğe sevk eder. Öte yandan, söz konusu sevgi, anne-baba-

266. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 155.

ları ölen çocukların ardından üzüntü duymaya, Allah'a kızmaya, O'na itiraz etmeye ve -annelerin feryat ü figan etmeleri, üstlerini başlarını parçalamaları ve yüzlerine şamar vurmaları gibi- başka günahları işlemeye sevk eder. Dolayısıyla evlâtların fitnesinin birçok yönü vardır. Bu fitne, mal fitnesinden daha büyüktür. Malî, ruhî ve bedenî açıdan en pahalı olandır. Bir insan - büyük şehvetleri uğruna yaptığı gibi- evlâtları uğruna da haram kazanır ve haksız yollardan insanların mallarını yer. Yaşı ilerlediği zaman şehvetleri azalınca, insana az bir mal yeter ve kalbinde evlâtlarının şehvetlerine olan düşkünlüğü güçlenir. Bir kişiye yeten, birkaç kişiye yetmez. Mal fitnesi ise bazen evlât fitnesinin bir parçası olabilir. Âyette önce mal fitnesinin zikredilmesi ve çocuk fitnesinin daha sonraya bırakılması, en aşağı mertebeden en yükseğine doğru intikal etme kabilindendir.

Bir mü'mine düşen görev, ilk fitnenin tehlikesinden sakınmaktır. Bu da, malı helâlinden kazanarak, onu Allah yolunda itaat ve iyilikte harcayarak, haram kazanç ve harcamadan sakınarak olur. İkinci fitnenin tehlikesinden sakınmak ise, maldan ve hadiste işaret olunan başka yollardan gelebilecek fitnelerden kaçınmakla ve Yüce Allah'ın anne-babaları çocuklarını din ve faziletler üzere yetiştirme, onları masiyetlere ve ahlâksızlıklara götüren unsurlardan kaçındırma emrine sarılmakla olur. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun."*[267]

Allah Teâlâ, bu uyarının üzerine ***"Ve Allah katında büyük ecir vardır."*** sözünü atfetti. Bu sözün gayesi, mü'minlere sakınmaları gereken o iki fitneden sakınmalarında yardımcı olacak şeyi hatırlatmaktır. Bu ilâç, Allah katındaki büyük ecir ve mükâfatı tercih etmektir. Çünkü O bu ecri, gerek mallar ve gerek evlâtlar konusunda dininin ve şeriatının ahkâmına riayet eden, koyduğu sınırlarda duran ve onu, dünya hayatında mahrum kalabilme ihtimali olan mal ve evlâtla yararlanmadan daha üstün tutan kimselere tahsis etmiştir. Bu uyarının amacı, Müslümanların -Allah ve Rasûlullah düşmanlarını kalelerinin fethedileceği ve Sa'd b. Muâz'ın hükmüne razı olmamaları konusunda uyaran- Ebû Lübâbe'nin işlediği hataya düşmemeleridir. Hatasının sebebi ise, malını ve çocuklarını koruma hususunda onlara güvenmiş olmasıydı. Öte yandan sadık bir mü'min, -bir zaafa düşüp de onun hatası gibi bir hata

---

267. Tahrim, 66/6.

işlediği veya ondan daha hafif bir hıyanette bulunduğu zaman- Ebû Lübâbe nasûh (içten) tövbesiyle ona güzel bir örnektir. Bu konuda Ebû Lübâbe gibiler acaba neredeler? İman ettiğini iddia eden birçok kimsenin, dinlerinin yasaklarını çiğneme konusunda Allah ve Rasûl'üne, düşmanlarından umdukları veya aldıkları az veya çok bir bedel karşılığında halklarına ve devletlerine hıyanet ettiklerini görmekteyiz. -Aldıkları meblâğlar ise, halkların mallarından ve vatanlarının zenginliklerinden olabilir. - Ya da hıyanetleri, otorite henüz hâkimiyet tesis etmeden önce çocukları ve malları adına düşmanlarının hâkimiyetinden korkmalarından da kaynaklanabilir. Hıyanet, yeryüzünün en güçlü ve en kuvvetli devletini, devlet adamlarının halktan ve yabancılardan rüşvet almaları sebebiyle yerle bir etmiştir. Hıyanet, bu devleti yıkmakla kalmamış haritadan silmiş ve yerine küçük küçük fakir devletler kurulmuştur. Fakat devleti tahrip eden selefin yaptıklarına bakıp aldanan halef, bu devleti -artık eskidiği gerekçesiyle- İslâm'ın hak olan öğretilerinin yıktığını iddia etmektedirler. Eğer onlar, Kur'ân'ın getirdiği yükümlülüklerden veya adaptan sadece bir tanesini yapmış olsalardı, bu, devletin yıkılmaktan korunması için yeterdi bile!

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّـهَ يَجْعَل لَّكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّـهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿29﴾

29- **Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size bir furkan (nûr) verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir.**

"Takva" Ağaç ise, "Furkan" Onun Meyvesidir!

Bu âyet, bu ifade akışı içinde mü'minlere yapılmış olan en son ve en kapsamlı tavsiyedir. Bu ifade, buraya kadar yapılmış olan tavsiyeleri ve başkalarını kendi bünyesinde toplayan ana unsurdur. Âyette geçen ***"el-furqan"*** kelimesi burada mutlak olarak gelmesi açısından -tıpkı *"takvâ"* kelimesi gibi- toplayıcı bir kelimedir. Çünkü *"takvâ"* ağaç ise, *"furqan"* onun meyvesidir.

"Furqan" kelimesi, *"el-farq"* kökünden mübalağa kipindendir. Kelimenin sözlükteki esas manası, iki veya daha çok şeyi birbirinden ayırmaktır. Burada

*"furqan"*dan maksat, eşyanın gerçek bilgisi ve onun hakkında gerçek olan hükümdür. Bundan dolayı kelimeyi *"nûr"* şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu yaklaşım şuradan kaynaklanmaktadır: İlim yaparken fiiller (eşya) ve durumlar arasında ayırım ve tefrik yapmak, kısaca ve toptan bilgi (icmal) alanından çıkıp ayrıntının (tafsil) sahasına geçmek için vesiledir. Gerçek ilim, cinsleri, türleri, sınıfları ve şahısları -istersen buna külliyatı ve cüziyyâtı, basitleri ve mürekkepleri, mürekkepler arasındaki maddî ve manevî nispetleri diyelim- birbirinden ayıran ayrıntılı (tafsilî) ilimdir. Gerçek ilim, bu alandaki her şeyi beyan eder ve onun hakkını verir, ki zaten o şey bununla başkasından ayrı hale gelir. Buna örnek vermek sözü uzatır ve *"furqan"* kelimesinin tefsirinde bizi ihtiyaç duyulan miktarla meşgul olmaktan alıkoyar. Ancak maddî âlemi ve onun güçlerini bir yana bırakalım ve bu kelime için dilden örnek getirelim. Çünkü *"furqan"* kelimesi dilde var olan kelimelerden biridir. Bu münasebetle söze şöyle başlayalım: Sıradan ve sade bir insan "dil" hakkında icmâlî bir bilgiye sahiptir. Bu bilgi, dilin bir takım sözcüklerden oluştuğu ve insanın onların yardımıyla bildiği şeylerden ifade etmek istediklerini ifade ettiğidir. "Dil"de ayrıntılı bilgi içinde sarf ve nahiv konusunda açıklananlarla, maânî, beyan, bedî, vaz', iştikak ve usûl-i fıkh ilimlerinde -âm, hâs, mutlak ve mukayyed gibi- beyan edilenler vardır. *"Furqan"* kelimesinin manası konusunda bu veciz açıklama sayesinde kelimenin, "doğru ilim ve sağlıklı hüküm" manasında gizli kalmış noktaların ortaya çıktığını ve mücmel olan kısmının da ayrıntıya kavuştuğunu görmektesin. Bundan dolayı bu açıklamayı, konu dışı bir açıklama ve nereden geldiği bilinmeyen bir sel değil, sözcüğün tefsiri olarak kabul ediyoruz. Tıpkı birçok müfessirin nahiv, belâgat sanatları ve başka açılardan yaptıkları açıklamaların birçoğu gibi...

"Furqan", ilmî meselelerde, ilmin tabiata dair, aklî ve dile ait dallarına dair meselelerde ve ilmin elde edildiği varlıklar hakkında söz konusu olduğu gibi, ahkâm, şeriatlar ve dinler, insanlar arasındaki haksızlıklar, haklar ve savaşlarda hüküm verme konularında da olur. İlâhî kitapların en meşhurları olan Tevrât, İncil ve Kur'ân'a *"Furqan"* denilmiştir. Ama daha çok Kur'ân'a *"Furqan"* denilmiştir. *"Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e Furkan'ı indiren... Allah Yüceler yücesidir."*[268] Çünkü Allah'ın Kelâmı, ilim ve inanç konusunda imanla küfrü, hakla batılı, ahkâm alanında adaletle zulmü, amel-

268. Furkan, 25/1.

lerde ise doğru olanla, fasidi ve iyi ile kötüyü birbirinden ayırır. Bu sûrede ileride geleceği üzere Bedir gününe de *"furqan"* denilmiştir. Orada ayrıca bu güne neden bu ismin verildiği ve neyi birbirinden ayırıp faslettiği de açıklanacaktır.

Yüce Allah'ın ***"Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size bir furkan (nûr) verir."*** ifadesinin manası şudur: Eğer siz, Allah'ın dininin ve şeriatının ve mahlûkatına hâkim olan nizamının gereğince O'ndan korkarsanız, bu takva gereğince size ilim ve hikmet melekesi verir. Ve sizler, bu yetenekle hakkı batıldan, zararlıyı yararlı olandan, ışığı karanlıktan ayırır, hüccetle şüpheyi tefrik edersiniz. Selef müfessirlerden birisinin burada geçen *"furqan"* kelimesini hakla batılı birbirinden ayıran *"basiret nuru"* şeklinde tefsir ettiği rivayet olunmuştur ki bu bizim "ilmî ve hükmî furkan" şeklinde yaptığımız açıklamanın aynısıdır. Bir başka müfessirin ise *"furqan"* kelimesini, haklı olanla haksızı -mü'mini aziz, kâfiri zelil kılmak suretiyle- birbirinden ayıran "zafer" ve dünyada belâlardan, âhirette ise azaptan *"kurtuluş"* olarak tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. Bu, ilmî furkanın meyvesi olan amelî furkana dâhildir. Müfessir, kendi zamanına veya bunu kendisine telkin edenin zamanına uygun gördüğü şeylerin hepsini zikretmiş, kelimenin dil açısından ifade ettiği manayı belirlemeye yönelmediği gibi, bütün çeşitleriyle takvanın semeresi olan küllî manasını da belirlememiştir. İlim elde etmek isteyen kimsenin ancak takva ile ulaşabileceği bu "ilmî nûr"un adı "hikmet"tir ki Yüce Allah onun hakkında şöyle demektedir: *"Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir."*[269] Allah Teâlâ'nın insanlara ancak hakla önder olma hususunda verdiği sözde olduğu gibi bu hikmet, başkalarını taklit etmek suretiyle nefislerine zulmeden kimselere erişmez. Çünkü onlar, taklit ettikleri kişileri aşırı övmeleri karşısında hakirdirler. Dahası; bu nuru istememekte ve ona ulaşmayı arzu etmemektedirler. Zira bunun kapısının kapandığı ve önündeki perdelerin kalın olduğu yolunda iddiada bulunan bazı cahillere kanmaktadırlar. Bunların iddialarına göre söz konusu nura sahip olanlar, şeriatta ve dinde müçtehit olan imamlarla, insanlara fayda veren ilimleri icat edenlerdir. Şeyhimiz Üstad İmam Abdûh'un bu nurdan büyük bir payı vardı.

---

269. Bakara, 2/269.

Yüce Allah Kitabı'nın birçok yerinde kendisinden sakınılmasını, cehennemden kaçınılmasını, şirkten ve masiyetlerden, devletlerin ve toplumların başına gelebilecek fitnelerden kaçınılmasını emretmektedir. Bunlar bu ifade akışı içinde daha önce geçmişti. Yine Yüce Allah, savaşta başarısız olmaktan ve kendi başına bırakılmaktan kaçınılmasını ve kadınlara zulmetmekten uzak durulmasını emretmektedir. Yüce Allah, -âhirette cennet nasıl muttakilerin olacaksa- yeryüzünün de muttakilere miras kalacağını açıklamaktadır. *"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir."*[270]; *"Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükâfatını arttırır."*[271] Genel ve özel takva, onun ecri ve akıbeti hakkında çok örnek âyet vardır. "Genel takva" demek, insanın kendisine, gerek yakın ve gerekse uzak hemcinsi olan diğer insanlara zarar veren, insanla onun şerefli maksatları, güzel amaçları ve mümkün olan kemâl derecesi arasına girip engel olan her şeyden kaçınmak, demektir. Bundan dolayı âlimler, takvanın bütün günahları ve masiyetleri terk etmekten ve insanın yapabildiği bütün itaatleri yapmasından ibaret olduğunu söylemişlerdir. Biz bu tarife, kemale ve -Allah'ın kâinatta geçerli olan kanunları (sünnetullah) gereğince elde edilen- dünya ve âhiret mutluluğuna engel olan dünyevî sebeplerden kaçınmayı da ekledik. Düşmanlara galip gelmek ve Allah'ın sözünü -gerçekte ve vakıada üstün olduğu gibi- yeryüzünde de en üstün kılmak, kâfirlerin sözlerini de aynı şekilde en aşağı yapmak, böylesi bir mutluluk sebebidir. Bunun kemali, Kitab ve Sünneti geniş bir biçimde bilmeye bağlıdır. Bunun kemali ise, -Allah'ın Kitabı'nın âyetlerinin gösterdiği üzere- gerek toplum ve gerekse fert olarak O'nun insanlar hakkındaki kanunlarını (sünnetullah) bilmeye bağlıdır. Buradan hareketle, genel ve kâmil olan takvanın semeresi, "furkan melekesi" ni elde etmektir. Bu melekeye sahip olan kimse, o furkanın nuru sayesinde karşısına çıkan eşyayı bilgi, hüküm verme ve amel etme açısından birbirinden ayırır. Söz konusu melekeyle kabul edilmesi gerekli olanla, reddedilmesi lazım geleni, yapılması gerekenle, terkedilmesi icap edeni birbirinden ayırır. Âyette *"furqan"* kelimesinin nekire getirilmesinin sebebi, ifadeye *"takvâ"* çeşitlerine bağlı olarak *"furqan"* da çeşitlilik anlamı katmak içindir. Siyaset ve liderlik alandaki fitnelerden, helâl ve haramdan, adalet ve zulümden "takvâ" çeşitleri gibi... Dolayısıyla herhangi bir husus-

270. Talak, 65/2, 3.
271. Talak, 65/5.

ta takva sahibi olan kimseye Yüce Allah o hususta bir *"furqan"* bahşeder. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in sahâbîlerinden ve onlara tabi olan Arap halifeler, fetih döneminde bile yeryüzündeki idarecilerin en adili oldular. Frenk filozoflardan birisi şöyle der: Tarih Araplardan daha adil ve daha merhametli bir fetihçi görmüş değildir. Fakat onlar, tecrübeleri az olduğu için siyasetin ve riyasetin (başkanlık) fitnelerinden sakınamadılar. Bundan dolayı önce tefrikaya düşme, sonra zaafa uğrama ve en son olarak da hükümranlıklarının ellerinden gitmesiyle cezalandırıldılar. Onların ardından Arap olmayan Müslümanlardan onların seviyesinden daha aşağı olan idareciler geldi. Çünkü bu gelenler, gerekli olan takva çeşitlerinin tümünü bilmiyorlar ve bilmedikleri takvanın furkanından da mahrum bulunuyorlardı. Bu apaçık furkanı bilmedikleri, nefsi arındıran ve onu yeryüzünü ıslah etmeye ehil hale getiren takvaya sarılmadıkları halde eski şereflerini yeniden elde edeceklerine iddia ediyorlardı. Sadece furkanı bilmeyip takvaya sarılmamakla kalmadılar bir de içkiye ve fuhşiyata daldılar. Çünkü Frenklerin dünyada içlerindeki fasıklar ve facirler sayesinde ilerlediklerini zannediyorlardı. Hâlbuki onlar, hayatlarını ilme ve faydalı işlere adamış olan bilge ve itaatkâr fertleri sayesinde ilerlemişlerdi.

"Suçlarınızı örter ve sizi bağışlar." Bu cümle, *"yec'al lekum furqanen"* cümlesi üzerine matuftur. Yani Allah, bu *"furqan"* sebebiyle ve onun etkisiyle kötülüklerinizin nefislerinizde bıraktığı kiri siler, böylece gönüllerinizde o günahlara dönme sesi yok olur. O ses ki, insanı günahlarda ısrarlı olmaya iter ve ardından da helâke sürükler. Allah, o günahları örterek ve cezasını vermeyi terk etmek suretiyle bağışlar.

"Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir." Allah'ın olumlu ve olumsuz kısımlarıyla birlikte bu büyük karşılığı, takvanın karşılığı ve eseri olarak kılması lütuflarının en büyüklerinden birisidir.

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿30﴾ وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَـٰذَا إِنْ هَـٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿31﴾

30- Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kurarlarken Allah da (karşılığında) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir.

31- Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki: "Anladık, dilersek bunun gibisini biz de söyleyebiliriz. Bu, öncekilerin efsanelerinden başka bir şey değildir!"

Bu iki âyet ve bundan sonra gelen âyetler, -daha önce işaret edildiği üzere- Hz. Peygamber'e Mekke döneminde hem kendi halini ve hem de kavminin durumunu hatırlatmaktadır. Allah Teâlâ'nın, inatçı, yoldan çıkmış, başkalarını da çıkaran, karşı konulamaz bir kuvvetle Allah'ın yolundan çeviren ve Rasûl'üne uymaya mani olan o inkârcılara karşı İslâm'ın ilk dönemlerinde yaptığı yardım vaadini hatırlatması tam yerindedir.

Yüce Allah şöyle der: ***"Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı."*** Yani Ey Peygamber! Kitab'da senin döneminde ve senden sonra gelecek mü'minlere ve kâfirlere anlattığımız şeyleri kendi nefsinde bir hatırla! Çünkü o anlatılan senin davetinin ve Rabbinin yardım vaadinin doğruluğuna delildir. Senin kendi yurdunda kavmine mensup olan kâfirlerin -kendi aralarında gizlice sana saldırma yollarını müzakere etmek suretiyle- tuzak kurdukları yakın zamanı hatırla! Bunu seni tutup bağlamak veya öldürmek ya da yurdundan çıkarmak için yapıyorlardı.

Âyette geçen ***"isbât"***, *bir iple bağlamak, bağlayarak ve hapse atarak sindirmek* demektir. Bu da onun insanlarla bir araya gelmesine ve İslâm'a davet etmesine engeldi. ***"Katl"***e gelince; bu konuda söz konusu olan tuzak, bunun aralarında büyük bir zarara yol açmadan nasıl yapılacağı ve mümkün olan şeklinin müzakere edilmesidir. Bu olay, biraz sonra gelecek rivayette açıkla-

nacaktır. Âyette zikri geçen ***"ihrac"*** ise, *yurdundan sürmek* demektir. Rivayet tefsiri yazan büyük müfessirlerin aktarımını göre Ebû Talib Hz. Peygamber'e "Kavminin sana karşı kurduğu komplo nedir?" diye sordu. Hz. Peygamber, *"Beni hapse atmak veya öldürmek ya da sürgün etmek istiyorlar."* dedi. Ebû Talib, "Bunu sana kim dedi?" diye sorunca Peygamberimiz (s), *"Rabbim."* diye cevap verdi. Ebû Talib, "Senin Rabbin ne iyi Rab! O'nun hakkında hayır dile!" dedi. Peygamberimiz (s) *"Hakkında hayır mı dileyeyim? Tam aksine O benim hakkımda hayır diliyor!"* dedi. Bunun üzerine *"Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı."* âyeti nâzil oldu.[272] Bundan dolayı İbn Cüreyc, bu âyetin Mekkî olduğunu söylemiştir. Ancak sûrenin tefsirine giriş kısmında nüzûlünden söz ederken geçtiği üzere bu zayıf bir görüştür. Doğru olanı, bu üç hususun müzakeresinin Ebû Talib'in ve Hz. Hatice'nin vefatlarından sona Dâru'n-Nedve'de yapılmış olduğudur. Hz. Peygamber'in hicret için Mekke'den çıkması, -ileride geleceği üzere- müşriklerin kendisini öldürmek üzere ittifak ettikleri gece olmuştu. Bunu, Ebû Talib'in vefatından sonra ittifaka varıp uygulamaya koymadan önce aralarında müzakere etmiş olmaları ve Ebû Talib'in de duyunca Hz. Peygamber'e sormuş olması mümkündür.

Tuzağın/Mekrin Allah'a İzafesi

"Onlar tuzak kurarlarken Allah da (karşılığında) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir." Bu cümle, onların Hz. Peygamber'e ve kendisine tabi olan mü'minlere karşı genel ve sürekli olarak takındıkları tutumlarını beyan etmektedir. Bundan önce ise Mekke'de kendisine karşı bu tutumların en beteri hatırlatıldı. Bundan dolayı âyette *"ve yemkurûne bike/Onlar sana tuzak kuruyorlardı."* denilmedi. Yani onların sana ve sana tabi olan mü'minlere karşı âdetleri böyledir. Onlar size tuzak kurmakta, Allah da onlara tuzak kurmaktadır. Tıpkı, bundan önce komplolarını boşa çıkarıp Peygamber'ini aralarından çıkararak hicret yurdunda yerleştirdiği, hâkimiyeti ve kuvveti hazırladığı Medine'ye yerleştirdiği gibi... Allah tuzak kuranların en iyisidir; çünkü O'nun tuzağı, hakka yardım eder ve hakkın yanında olanları aziz kılar; bâtılı desteksiz bırakır ve bâtıla dalanları da zelil kılar. Yine O'nun tuzağı, kanunları (sünnetulllah) yerine getirmek ve hükmü tamamlamaktır.

---

272. İbn Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, IX, 227; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, II, 302.

"Mekr" kelimesinin sözlük açısından mahiyetini *"(Yahudiler) tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların hayırlısıdır."*[273] âyetiyle, *"Allah'ın azabından (mekr) emin mi oldular?"*[274] âyetini tefsir ederken açıklamıştık. Kısaca söylemek gerekirse *"mekr"*, tuzak kurulan şahsa onun hiç hoşuna gitmeyecek bir şeyi hesaba katmadığı bir noktadan ulaştırmak için yapılan gizli plân demektir. Tuzak kurulan şahsı hoşlanmayacağı bir şeyden korumak da böyledir. İnsanların genellikle yapageldikleri, mekrin yalan ve hile gibi kötü ve kınanan hususlarda söz konusu olmasıdır. Bundan dolayı müfessirler, Allah'a isnad olunan "mekr"i tevil etmiş ve bu iki âyete -Enfâl ve Âl-i İmrân âyetlerine- benzer âyetler hakkında "mekr" Allah'a müşâkele kabilinden isnad olunmuştur, demişlerdir. Müşâkele, Allah'ın onların komplo çalışmalarını boşa çıkarması ya da komplolarına vereceği cezaya "mekr" demesi açısındandır. Gerçek şu ki, Allah'ın mekrinin iyilik, kötülük, güzellik ve çirkinlik şeklinde tecelli edenleri vardır. Nitekim Yüce Allah bir âyette şöyle der: *"Çünkü onlar yeryüzünde büyüklük taslıyor ve kötü tuzaklar kuruyorlardı. Hâlbuki kişi kazdığı kuyuya kendi düşer."*[275] Peygamberimiz (s) merfû olarak rivayet olunan bir duasında *"Aleyhime değil, lehime mekreyle! (Yani beni cezalandırma, düşmanımı cezalandır.)"*[276] diye dua etmiştir. Bu hadisi, Ebû Dâvûd rivayet etmiştir. *"Mekr"* kelimesinin açıklaması için Tefsirin III.-IV. cildinde Âl-i İmrân, IX.-X. cildinde A'raf Sûresi'ndeki âyetlerin tefsirine bakılabilir.

Müşriklerin Hz. Peygamber'in hicreti, İslâm'ın zuhuru ve şirkin desteksiz kalması sonucunu getiren "mekr"lerinin kıssasına gelince; bu hususta rivayetler vardır. Bu rivayetlerin içinde en doyurucu olanı, *Sîret*'inde İbn İshâk'ın, tefsirlerinde İbn Cerîr, İbnu'l-Munzir ve İbn Ebî Hâtim'in, Ebû Nuaym ve *Delâilu'n-Nubuvve*'sinde el-Beyhakî'nin birbirine yakın lafızlarla İbn Abbas'tan yaptıkları rivayettir. Biz bu rivayeti, Suyûtî'nin *ed-Durru'l-Mensûr*'undan aktarıyoruz:

Kureyş'ten ve her kabilenin ileri gelenlerinden birer kişi Dâru'n-Nedve'ye gitmek için toplandılar. İblis, saygıdeğer yaşlı bir adam kılığında yollarına dikildi. Onu görünce "Sen kimsin?" dediler. İblis, "Necid halkından yaşlı

---

273. Âl-i İmrân, 3/54.
274. A'raf, 7/99.
275. Fâtır, 35/43.
276. İbn Mâce, *Dua*, 2.

biriyim. Ne için toplanacağınızı duydum. Ben de aranıza katılayım dedim. Sizden görüş ve nasihatimi esirgemem." dedi. Onlar "Peki." deyip, toplantıya katılmasına müsaade ettiler ve İblis de onlarla birlikte toplantıya katıldı. Onlara, "Bu adamın durumunu düşünün! Vallahi, sizlere kendi davasını getirmesi yakındır." dedi. Orada bulunanlardan birisi, "Onu bağlayıp hapsedin. Sonra ölmesini bekleyin. Kendisinden önceki şairler Züheyr ve Nâbiga nasıl ölmüşse o da öylece ölsün. O da onlar gibi birisidir!" dedi. Allah düşmanı Necidli o yaşlı adam, "Hayır, hayır! Vallahi, bu görüşünüz isabetli değildir. Arkadaşlarından bir komutan onu hapsedildiği yerden çıkarır. Onun etrafında toplanacakları ve kendisini elinizden alacakları sonra da size vermeyecekleri gün yakındır. Sizi bu beldenizden çıkarmayacağı hususunda emin değilim. Onun için bundan başka bir yol düşünün!" dedi. Toplantıya katılanlardan bir başkası, "Onu aranızdan çıkarın ve rahata kavuşun! Çünkü o, çıktığı zaman yaptığı şeyler size zarar vermez. Onun davası sizden başkalarıyla ilgilidir." dedi. Necidli yaşlı adam söz aldı ve "Vallahi bu görüşünüz de isabetli değildir. Onun sözünün ne kadar tatlı, dilinin ne kadar akıcı olduğunu ve konuşmasını duyan kalpleri nasıl fethettiğini görmediniz mi? Vallahi, eğer böyle yaparsanız, kendisini Araplara sunma imkânı bulur ve onlar da etrafında toplanırlar. Toplanınca da sizin üzerinize yürür, sizi memleketinizden çıkarır ve ileri gelenlerinizi öldürürler." dedi. Toplantıya katılanlar "Doğru söylüyor. Vallahi! Bundan başka çare düşünün." dediler. Ebû Cehil söz aldı. "Yemin ederim ben size öyle bir fikir söyleyeceğim ki, ondan başkası aklıma gelmiyor." dedi. "Nedir o?" diye sordular. Ebû Cehil, "Her kabileden sağlam, güçlü, kuvvetli, genç birer delikanlı alalım. Sonra bunların her birine birer keskin kılıç verilsin. Sonra tümü birden ona sanki tek bir kişi vuruyormuş gibi aynı anda vursun. Onu katlettiğiniz zaman, kan bedelini bütün kabilelere bölersiniz. Hâşimoğullarından şu mahallenin bütün Kureyş'le savaşmaya gücünün yeteceğini sanmıyorum. Onlar bunu gördükleri zaman diyeti kabul edeceklerdir. Biz de böylece rahata kavuşur ve onun bize verdiği eziyete son vermiş oluruz." dedi. Necdli ihtiyar, " Vallahi bu gencin söylediği görüş, isabetli bir görüştür. Ben şahsen ondan başkasını düşünmüyorum." dedi ve bu görüş üzerinde ittifak etmiş olarak dağıldılar. Bunun üzerine Cebrail Rasûlullah'a (s) geldi ve evinde gecelediği yatakta yatmamasını emretti ve ona kavminin kurduğu tuzağı haber verdi. Peygamberimiz (s) o gece evinde gecelemedi. Yüce Allah, tam o sırada kendi-

sine çıkma izni verdi, Müslümanlara hicret etmelerini emretti ve savaşmalarını farz kıldı. Bu olay üzerine *"Kendileriyle savaşılanlara (mü'minlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi."*[277] âyeti nâzil oldu. Bu iki âyet, savaş hakkında inen ilk âyet oldu. Bu âyetler, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesinden sonra Allah'ın kendisine verdiği nimeti hatırlatmak için inmişti. *"Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı."*[278] Hicrete dair diğer haberler herkesçe bilinen husustur.

Bundan sonra Yüce Allah o inatçı, hilekâr müşriklerin içlerinden bazılarının küçümseme ifadelerinden birisini zikretmektedir. Bu gibi sözler, -müşriklerin tümü tarafından beğenildiği ve ağızlarında geveledikleri için- mutlak olarak onların tümüne nispet olundu. İşaret ettiğimiz söz şudur: ***"Onlara"*** Kur'ân'da indirilmiş olan ve benzerini getirmekten ins ve cinnin âciz olduğu ***"ayetlerimiz okunduğu zaman"*** İns ve cin topluluğu, -ihtiva ettikleri ilim, hikmet, teşri, kıssalar, beyan ve her insanın nefsine kendisine bahşedilmiş belâgat, akıl, kalp ve vicdan oranında etki etmesi açısından- söz konusu âyetlerin benzerini getirmekten âcizdirler. İşte bu âyetlerimiz kendilerine okunduğu zaman, ***"Dediler ki: 'Anladık, dilersek bunun gibisini biz de söyleyebiliriz!'"*** Tefsir ravilerinin cumhuru bu sözü, Abduddar oğullarından Nadr b. el-Hâris'in ağzından nakletmektedirler. Nadr bu aslı esası olmayan iddiayı, ondan daha çürük bir iddiayla açıklamaktadır. Bu iddia, ***"'Bu, öncekilerin efsanelerinden başka bir şey değildir!'"*** şeklindeki sözüdür. Yani onların kitaplara geçen kıssaları ve sözleri, tutarsızlıklarına rağmen Allah katından gelen bir vahyin eseri değildir. el-Müberred, âyette geçen *"esâtîr"* kelimesi hakkında şunları söyler: Bu kelime *"ustûra"* kelimesinin çoğuludur. Tıpkı *"urcûha-erâcîh"*, *"usfiye-esâfî"* ve *"uhdûse-ehâdîs"* kelimelerinde olduğu gibi... *el-Kamûs*'ta *"esâtîr"* kelimesinin düzensiz sözler manasına geldiği ve *"ustâr-istâr"*, *"ustîr"* ve *"ustûr"* şeklinde çoğullarının olduğu ifade edilmektedir. Bir de hepsinin sonunda yuvarlak tâ ile bir çoğulu daha vardır. *"es-Satr"* kelimesi, esasen sıra sıra kitap ve ağaç gibi bir şeyin sıra halinde olanıdır.

Müfessirler derler ki, yukarıda adı geçen Nadr, Pers diyarına gider gelir ve onlardan Tevrât ve İncil'i dinlerdi. Müşrikler, adeta şunu demek istiyor-

---

277. Hac, 22/39.
278. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 51, 52.

lardı: Kur'ân'ın peygamberlere ve kavimlerine dair verdiği haberler, Nadr açısından o kavimlerin kıssalarına benzedi ve buradan hareketle kendisinin de bunların benzerini getirebileceğini ileri sürdü ve dolayısıyla o haberler, Allah'ın vahyinin eseri olduğunu gösteren gayb haberlerinden değildir, dedi. Herhalde bu cümleyi söyleyen ilk müşrik Nadr oldu ve başkası da bu hususta onu taklit etti. Müşrikler, bunların uydurma efsaneler olduğuna ve bunları vahiy diye ortaya atanın Muhammed (s) olduğuna inanmıyorlardı. Çünkü onlar, Hz. Peygamber'i -aralarında Nadr da dâhil olmak üzere büyük tâğutlarından nakledildiği üzere- yalan söylemekle suçlamıyorlardı. Allah Teâlâ, bu hususta şöyle der: *"Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar."*[279] Tam aksine Arap kamuoyuna bunları Hz. Peygamber'in uydurduğu ve topladığı izlenimini veriyorlardı. Nitekim bu husus, Furkan Sûresi'ndeki ayette şöyle ifadesini bulmaktadır: *"Yine onlar dediler ki: '(Bu âyetler), onun başkasına yazdırıp da kendisine"* hıfz etmesi için *"sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır.'"*[280] Kureyş'in önde gelen canileri ve Mekkeliler de buna inanmıyorlardı. Çünkü onların tümü, Muhammed'in (s) hiçbir şey öğrenmemiş ümmî bir kimse olduğunu biliyorlardı. Hatta onlar, Arapları Kur'ân'dan çevirmek için söyleyecekleri şey hususunda birbirleriyle danışmalarda bulunuyorlardı. İşte *"Bu, öncekilerin efsanelerinden başka bir şey değildir!"* şeklindeki sözleri de bu kabil danışma neticesi söylenmiş bir sözdü. Ancak Allah, onları bu hususta yalanladı da sözlerini ispat edemediler. Nadr b. el-Hâris, onların en kâfir, en inatçı ve insanları Kur'ân'dan çevirmede en hırslı olanıydı. *"İnsanlardan öylesi vardır ki, herhangi bir ilmî delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alır."*[281] âyetinin Nadr hakkında indiği rivayet olunmaktadır. Nadr'ın *"Boş lafı satın alması"*; insanları Kur'ân dinlemekten çevirmek için geçmiş toplumların haberlerini ve başka şeyleri teganni eden güzel bir cariye satın aldığı zaman gerçekleşti. Nadr hakkında inen bu âyet, tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyetten sonra inmişti. Bu âyet, bazı ravilerin ifadelerine göre inkârın ve inadın en son zirvesini gösteriyordu.

---

279. En'âm, 6/33.
280. Furkan, 25/5.
281. Lokman, 31/6.

Nadr'ın söylediği bu söz, kendisinin -Kureyş'in belâgatli konuşanlarından birisi olarak- üslûbu veya belâgati ve etkisi bakımından Kur'ân'ın karşısına dikilecek gücü kendisinde gördüğünü göstermemektedir. Çünkü buna gücü yetseydi yapardı. Zira Nadr, Hz. Peygamber'i yalancılıkla itham hususunda müşriklerin en azılı olanıydı. Dahası o, -Arapları kuşkuya düşürmek ve Kur'ân'dan çevirmek için- Kur'ân'ın peygamberlere dair verdiği kıssalara dil uzatıyordu. Allah Teâlâ, onların *"Muhammed onu uydurdu."* dediklerini bizlere nakletmektedir. Yüce Allah'ın onların Hz. Peygamber'i yalan söylemekle itham etmedikleri yolundaki ifadesi, Velid b. Muğire gibi bazı kimselere özel bir durum olduğuna göre, onların içinden bazılarının bunları Hz. Peygamber'in uydurmuş olduğuna inanmış olması mümkündür. Çünkü Ebû Cehil, Ahnes ve başkaları, kendisini Muhammed'i yalanlamaya davet ettikleri zaman Velid, "Muhammed asla hiçbir kimseye yalan söylemedi. Allah'a yalan iftira atar mı?" demiştir. Kur'ân'nın meydan okuması inanarak veya inanmayarak konuşan bu müfterilerin tümüne şamildir. Çünkü Yüce Allah Yûnus Sûresi'nde şöyle der: *"Yoksa onu (Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer sizler doğru iseniz Allah'tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da (hep beraber) onun benzeri bir sûre getirin!"*[282] Getirmeleri teklif edilen sûrenin niteliği Hûd Sûresi'nde açıkça belirtildiği üzere *"uydurulmuş"* olmasıdır. Yüce Allah Hûd Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: *"Yoksa 'Onu (Kur'ân'ı) kendisi uydurdu.' mu diyorlar? De ki: Eğer doğru iseniz Allah'tan başka çağırabildiklerinizi (yardıma) çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin!"*[283] Bu iki âyetle, Bakara Sûresi'ndeki meydan okuma âyeti arasındaki farkı, Bakara âyetini tefsir ederken açıklamıştık. Kureyş'in -Nadr b. el-Hâris, Ebû Cehil ve Velid el-Muğîre gibi- tağutlarının elebaşları, -Kur'ân dinlemeyi insanlara yasak ettikleri gibi- birbirlerine de tavsiye ediyorlardı. Sonra birbirlerinden ayrı olarak Kur'ân'ı dinlemek için gece Hz. Peygamber'in evine gidiyorlardı. Kur'ân'a hayret ediyor; bıraktığı etki, akıllara ve kalplere hâkim olması karşısında şaşkınlığa düşüyorlardı. Bazen Kur'ân dinlerken birbirleriyle karşı karşıya geliyor, birbirlerini ayıplıyor ve bir daha gelip dinlememek hususunda birbirlerine güvence veriyorlardı. Velid b. el-Muğire'nin Kur'ân'ı anlatırken söylediği o meşhur söz, onu dinlemelerinin etkisine bir örnektir. Velid'in söylediği sözlerden birisi, Kur'ân'ın üstün olduğu ve ondan üstün olunamayacağının ve altında bulunanı kırıp parçalayacağı

282. Yûnus, 10/38.
283. Hûd, 11/13.

yolundaki vasfıdır. Onun için küfrün bu elebaşları Arapların Kur'ân'ı duymalarından korktular. Bunun üzerine Kur'ân hakkında kendisinden nakledilecek insanları nefret ettirici bir söz bulmasında ısrar ettiler. Nihayet bunun gerekli olduğu hususunda Velid'i ikna ettiklerinde Velid, uzun uzun düşündü, ölçtü-biçti, düşünüp taşındı, yüzünü ekşitti ve kaşlarını çattı nihayet peygamberleri yalanlayanların tümündün nakledilen o söze ulaştı. Bu söz, peygamberlerin gösterdiği bütün mucizelere *"sihir"* ismini vermekti. Bundan dolayı o da *"Kur'ân, eskilerden nakledilen bir büyüdür!"* dedi. Bu sözün açıklaması, Bakara Sûresi'ndeki meydan okuma âyetinin tefsiri yapılırken Kur'ân'ın i'câzı konusunda açıklanmıştı.

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِن كَانَ هَٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِندِكَ
فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ
﴿32﴾ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ
اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿33﴾ وَمَا لَهُمْ أَلَّا
يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا
كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ
لَا يَعْلَمُونَ ﴿34﴾ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِندَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً
وَتَصْدِيَةً فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿35﴾

32- **Hani (o kâfirler) bir zaman da: Ey Allah'ım! Eğer bu Kitab senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir! demişlerdi.**

33- **Hâlbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir. Ve onlar, mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.**

34- **Onlar Mescid-i Haram'ın mütevellileri olmadıkları halde (mü'minleri) oradan geri çevirirlerken Allah onlara ne diye azap etmeyecek? Oranın mütevellileri takva sahiplerinden başkaları değildir. Fakat onların çoğu bunu bilmez.**

35- Onların Beytullah yanındaki duaları da ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir. (Ey kâfirler!) İnkâr etmekte olduğunuz şeylerden ötürü şimdi azabı tadın!

Müşriklerin Alayı ve Allah'ın Cevabı

Yüce Allah, Kureyş'in Hz. Peygamber'e kurduğu tuzağı beyan ettikten sonra bunun sebebinin *"inkâr"* ve *"inat"* olduğunu gösteren şeyleri beyan etti. Ve ***"Hani (o kâfirler) bir zaman da: Ey Allah'ım! Eğer bu Kitab senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir! demişlerdi."*** dedi. Buhârî'nin *Sahîh*'inde ifade edildiğine göre bu sözü söyleyen Ebû Cehil'di. Hâfız İbn Hacer şerh kitabı *Fethu'l-Bârî*'de "Bu sözün, -her ne kadar bir topluluğa nispet olunsa da- doğrusu Ebû Cehil'e ait olduğudur. Herhalde bu sözü ilk o söyledi; diğer müşrikler de razı olduklarından, söz onların tümüne nispet olundu." denilmektedir. Taberânî'nin İbn Abbas'tan rivayetine göre bu sözü söyleyen Nadr b. el-Hâris'ti. Nadr bu sözü söyleyince Yüce Allah, *"Birisi, yükselme derecelerinin sahibi olan Allah katından inkârcılara gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabı istedi!"*[284] âyetini indirdi. Mücâhid, Atâ ve Süddî de böyle söylediler. Bu rivayet -Ebû Cehil ve Nadr'ın her ikisinin de söyleme ihtimali dolayısıyla- *Sahîh*'teki rivayetle çelişmemektedir. Fakat bu sözün Ebû Cehl'e ait olması daha önceliklidir. Katâde'nin ise şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Bu sözü, bu ümmetin sefihleri ve cahilleri söylemiştir.[285]

Kastallânî ise kendi şerhinde şöyle der: Nadr b. el-Hâris *"Bu, öncekilerin efsanelerinden başka bir şey değildir!"*[286] deyince Yüce Allah kendisini lânetledi. Peygamberimiz (s), Nadr'a: *"Yazıklar olsun sana! O, (efsane değil) Allah'ın kelâmıdır."* dedi. Bunun üzerine Nadr ve Ebû Cehil, *"Eğer bu Kitab senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir!"* dediler. Bu sözün bütün müşriklere isnat olunması, kavmin başkanının yaptığının onlara isnat olunması kabilindendir.

284. Meâric, 70/1-3.
285. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 309.
286. Enfâl, 8/31.

Âyetin manasına gelecek olursak; Ey Allah'ım! Bu Kur'ân ve onun davet ettiği şey, -Muhammed'in iddia ettiği gibi- kulların din edinsin diye senin katından indirilmiş bir gerçekse, bize şöyle şöyle yap! Yani Allah'ın katından indirilmiş bir gerçek bile olsa ona tabi olmuyorlardı. Çünkü bu Kitab, İbn Ebû Kebşe lakabını verdikleri Abdullah oğlu Muhammed'e inmişti. Onun için bu Kitab'a tabi olmuyorlar, tam aksine gökten üzerlerine atılacak taşlarla helâk olup gitmeyi veya elemli başka bir azabı ona tabi olmaya tercih ediyorlardı. Yaptıkları bu duadan anlaşılıyor ki onların küfürleri bir inat, kibir, küstahlık ve yeryüzünde böbürlenmekten ibarettir. Yoksa onun davet ettiği şeyin batıl veya çirkin ya da zararlı olduğundan değildir. Rivayete göre Muaviye, Sebe kavminden bir adama, "Senin kavmin ne kadar cahilmiş! Bir kadın başlarına idareci olarak geçmiş!" dedi. Adam, "Senin kavminden benimkinden daha cahilmiş, çünkü *'Ey Allah'ım! Eğer bu Kitab senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir!'*demişler, Allah'ım bizi onun yoluna ilet dememişler." dedi.

Kur'ân'ın müşriklerin ve başkalarının sözlerine dair bizlere aktardıkları, -insanlar arasında âdet olduğu üzere- kelimesi kelimesine değil, mana itibarıyla aktarılmış olabilir. Kur'ân'ın nazmı manayı eda ederken, -sözü ağızlarından naklettiği kimseleri benzerini getirmekten aciz bırakma özelliği zedelenmeksizin- gelebilir. Bazen de bu, o kadarıyla icazın tahakkuk ettiği uzun sözlerde tek seçenek olarak ortaya çıkabilir.

Allah Teâlâ o müşriklere cevap olarak şöyle diyor: ***"Hâlbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir."*** Yani ey Peygamber! Sen onların içindeyken Allah'ın onlara azap etmesi şânından, kanunundan (sünnetullah) olmadığı gibi, rahmetinin ve hikmetinin de gereği değildir. Allah seni -azap ve felâket vesilesi olarak değil- ancak âlemlere rahmet ve nimet olarak gönderdi. Dahası; peygamberleri aralarındayken onların benzerleri olan yalanlayıcılara da azap etmesi kanunundan (sünnetullah) değildir. Tam aksine; -İbn Abbas'ın dediği gibi- (azap edecekse) önce peygamberleri onların arasından çıkarır (sonra azap eder). ***"Ve onlar, mağfiret dilerlerken de"*** yani sürekli olarak Allah'tan bağışlanma dilerlerken de ***"Allah onlara"*** benzerleriyle başka toplumlara azap edip köklerini kazıdığı bu tür semavi bir azapla veya mutlak bir azapla ***"azap edici değildir."*** Buhârî-Müslim'in Enes'ten rivayet ettikleri bir hadise göre Ebû Cehil, *"Ey Allah'ım! Eğer bu Kitab senin katından*

gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir!" deyince, *"Hâlbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir."* âyeti nazil oldu. Hâfız İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de şöyle der:

İbn Cerîr Zeyd b. Rûmân yoluyla şu haberi rivayet eder: Onlar bu sözü söyledikleri günün akşamı pişman oldular ve *"Ğufranekellahumme!/Allahım! Bizi bağışla!"* diye niyaz ettiler. Bunun üzerine *"Hâlbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir."* âyeti nâzil oldu. İbn Ebî Hâtim, Ali b. Ebî Talha vasıtasıyla İbn Abbas'tan rivayet ediyor: *"Ve hum yestağfirûn/onlar mağfiret dilerlerken"*den maksat, Allah'ın ezelde iman edeceğini bildiği kimselerdir. Bazılarına göre; bundan maksat o esnada karşılarında olan mü'minlerdir. Bu görüşü Dahhâk ve Ebû Mâlik dile getirmiştir. Taberî'nin İbn Ebzâ kanalıyla rivayet ettiği şu haber de bunu teyit etmektedir. Rasûlullah (s) Mekke'deydi. Yüce Allah, *"Hâlbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir."* âyetini indirdi. Sonra Medine'ye hicret etti bunun üzerine *"Ve onlar, mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir."* âyetini indirdi. Mekke'de geri kalan Müslümanlar mağfiret diliyorlardı. Onlar da Mekke'den çıkınca, *"Onlar Mescid-i Haram'ın mütevellileri olmadıkları halde (mü'minleri) oradan geri çevirirlerken Allah onlara ne diye azap etmeyecek?"* âyetini indirdi. Bunun üzerine Yüce Allah, Mekke'nin fethine izin verdi. Bu, Yüce Allah'ın onlara vaadettiği *"azap"* oluyordu. Tirmizî, merfû olarak Ebû Mâsâ'dan rivayet ediyor: Peygamberimiz (s) *"Allah benim ümmetime iki eman indirdi."*[287] dedi ve bu âyeti zikretti. Sonra şöyle devam etti: *"Ben vefat ettikten sonra ümmetime mağfiret dilemeyi bıraktım."* Bu hadis, birinci görüşü takviye etmektedir. Âyeti buna göre tefsir etmek daha evlâdır. Mekkeliler, yaptıklarından pişmanlık duymayı bir yana bırakıp, Müslümanlara karşı direnmede ve savaşmada ileri gitmeye ve onları Mescid-i Haram'dan geri çevirmeye başlayınca o *"azap"* başlarına geldi. Gerçeği en iyi Allah bilir.[288]

Hâfız İbn Hacer'e "Hz. Peygamber onlara beddua edince kıtlık cezasıyla azaba uğradıkları" yolunda itiraz gelebilir. Nitekim bu haber, *Sahîh*'lerde mevcuttur. Öyle bir kıtlığa uğradılar ki, ölü eti ve kemik yemek zorunda kaldılar. Bu azap, yine ancak Hz. Peygamber'in duası neticesi kalktı. Bu itiraz, Hz. Peygamber'in aralarında mevcudiyeti ve bağış dilemenin bulunmasına

---

287. Bkz: Benzer lafızla Tirmizî, *Tefsîr Sûret-i Enfâl* (Hadis no: 3096). Tirmizî'nin lafzına göre hadis, *"Allah ümmetim için bana iki eman indirdi."* şeklindedir.

288. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 309.

rağmen başa gelmesi imkânsız olan *"azab"*ın ancak *"köklerini kazıma azabı"* şeklinde tefsir edilmesiyle ortadan kalkar. Yüce Allah'ın, -aralarında Musa (a) olmasına rağmen- Firavun kavmine azap etmesi bu yaklaşımı teyit etmektedir. Nitekim bu husus, daha önce A'raf Sûresi'nde geçmişti. Bu âyetler, Enfâl Sûresi'yle birlikte Medine'de nazil olmuştur.

"Onlar Mescid-i Haram'ın mütevellileri olmadıkları halde (mü'minleri) oradan geri çevirirlerken Allah onlara ne diye azap etmeyecek?" Yani onlar Müslümanları Mescid-i Haram'a -nusuk (kurban ve hacla ilgili ibadetler) için bile olsa- girmekten alıkoyarlarken buna engel olanların bu dünyadan geçip gitmelerinden sonra köklerini kazıma azabı dışında onlara azap olunmasına engel olacak ne vardır? Denildi ki, "Onların geri çevirmelerinden" maksat, hicretin altıncı yılı Hudeybiye senesinde Hz. Peygamber'i ve arkadaşlarını geri çevirmeleridir. Bu âyet hicretin ikinci yılında Bedir Savaşı'nın hemen arkasından nâzil olmuştur. Aslında Mescid-i Haram'a girmeyi engelleme hicretten beri vardı. Hiçbir Müslüman Mescid-i Haram'a giremiyordu. Eğer Mekke'ye girerse -kendisine eman veren birisi olmadığı takdirde- ona işkence ediyorlardı. Bu âyette zikri geçen *"azap"*tan maksat, -Hâfız İbn Hacer'in dediği gibi- Mekke'nin fethi azabı değil, Bedir azabıdır. Çünkü o savaşta küfrün yüreklileri ve elebaşları -aralarında Ebû Cehil olmak üzere- katledilirken, ekâbirleri de esir alındı. Dahası hicret bile, onların mü'minleri engellemelerinin yüzünden yapıldı. Müslümanlardan birisi -gererek onlardan ve gerekse başkalarından kendisini himaye edecek ve işkencelerine engel olacak birisini bulamadığı takdirde- Mescid-i Haram'da tavaf eder veya namaz kılarsa ona eziyet ediyorlardı. Hz. Peygamber'in sırtına secde halindeyken deve işkembesini boşaltmışlar ve -kızı Fâtıma hariç- o pisliği üzerinden kaldırmaya kimse cesaret edememişti. Hz. Ebû Bekir'in orada namaz kılmasına ve Kur'ân okumasına mani oldular. Bunun üzerine kendisine içinde namaz kılacağı ve açıktan açığa Kur'ân okuyacağı bir mescit yaptı. Orada da namaz kılmasını engellediler. Çünkü kadınlar ve çocuklar, onun insanı etkileyen Kur'ân okuyuşunu dinlemek için orada toplanıyorlardı. Müşrikler onların İslâm'ın hidayetine gireceklerinden korktular. Buna dair rivayet ve İbn Dağinne'nin kendisine eman vermesi, sonra da Ebû Bekir'in onun emanını reddetmek zorunda kalması daha önce geçmişti. Bu, Buhârî'de yer alan Hicret hadisidir.

Veli/Evliya Kavramı

"Mescid-i Haram'ın mütevellileri olmadıkları halde" demek, şirkleri ve şirkin Mescit'te sebep olduğu -kadın-erkek anadan doğma tavafa etmeleri gibi- zararlar sebebiyle oraya bakmaya layık olmadıkları halde demektir. Allah Teâlâ, babaları İbrahim'in (a) -kendisini onlara nasıl önder yapmışsa- zürriyetinden de insanlara önderler yapması şeklindeki duasını kabul edince, ona önderlik verme sözünün zalimlere erişmeyeceği yolunda cevap verdi. Şirkten daha iğrenç ve daha bozuk bir başka zulüm daha var mıdır? *"Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür."*[289] Müşrikler, bizler Beytullah'ın ve Harem'in mütevellileriyiz, dilediğimize engel olur, dilediğimizi içeri alırız, diyorlardı.[290] Bunun üzerine Yüce Allah, ***"Oranın mütevellileri"*** şirkten ve başka fesattan ve zulümden kaçınan ***"takva sahiplerinden başkaları değildir."*** buyurdu. Takva sahipleri ise, sadık Müslümanlardır. Ve onlar mevcuttur. Bu âyet, pekiştirme cümlesinin gayesidir. Allah Teâlâ müşriklerin Beytullah'ın mütevellisi olmadıklarını ifade ettikten sonra, mutlak olarak her türlü mütevelliliğin söz konusu olmadığını belirtti. Sonra bu hükümden takva sahibi Müslümanların mütevelliliğini istisna etti. Bunlar Müslümanların çok ahlâklı ve hayırlı olanlarıdır. Yoksa kendi nefislerinde hiçbir hayır olmayan ve mütevelliliği, sadece nesepleri sebebiyle iddia edenler değillerdir. Denildi ki her iki yerdeki ***(evliyâhû)*** zamir *"Allah"* yerine kullanılmıştır. Buna göre mana şöyle olur: Azabı engelleyen iki sebebinin ikisi de yok olduktan sonra Allah o müşriklere neden azap etmesin! Hâlbuki onlar, Allah'ın azap etmediği dostları ve dininin yardımcıları değillerdir. Burada şöyle bir soru gündeme geliyor: Peki, o zaman Allah'ın dostları kim? Bu soruya önce olumsuz sonra olumlu hasr kalıbıyla (in... illâ...) cevap veriliyor: O'nun dostları takva sahiplerinden başkaları değildir. Yani Allah'ın dostları, genel takva kendilerinde kökleşmiş bir sıfat haline gelen kimselerdir. *"Ey iman edenler! Eğer Allah'tan*

---

289. Lokman, 31/13.

290. Bir ibret dersi olarak zikredelim: Yakın zamana kadar idareyi elinde bulunduran Mekke kodamanlarından birisi, İskenderiye'de bu cahilî nitelikli şirk sözünün aynısını, mensup olduğu ailenin inancını dile getirerek söyledi. Bu sözü, Necidlilerin Hac farizasını eda etmelerine mani olmalarını zikretme münasebetiyle söyledi. Söylediği sözü, Kahire gazetelerinden birinin muhabiri İskenderiye'de kendisiyle yaptığı röportajda nakletti. Allah'ın onların ellerinden Beytullah'ın mütevelliliğini çekip alması, oraya girmelerine engel oldukları kimselerin yani Necidlilerin eliyle gerçekleşti. Tıpkı daha önce Hz. Peygamber ve mü'minlerin Kureyş'in azgınlarıyla olan durumu gibi... Nesepleri sebebiyle kendilerine üstün görenlerin bununla gurur duymalarının Kur'ân'a, vicdana, kalbe ve bu zamana uymadığını anlamalarının zamanı gelmiştir.

korkarsanız O, size bir furkan (nur) verir."[291] âyetinin tefsiri yapılırken, "*takva*" konusunda bu mutlak ifadenin delâlet ettiği mana bir parça ayrıntısıyla ele alınmıştı. Orası buyara uzak değildir. Ancak birinci yaklaşım, (yani zamirin Beyt-i Haram yerine kullanılmış olması) bu ifade akışı içinde daha yakın bir ihtimaldir. İkincisi ise daha özeldir. Bu düşünceyi haddi zatında "*Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de. Onlar, iman edip de takvaya ermiş olanlardır.*"[292] âyeti teyit etmektedir. Ancak bu iki yaklaşımı birlikte düşünmek de mümkündür. "***Fakat onların çoğu bunu***" yani bu Beytullah'a mütevellilikte hiçbir haklarının -özellikle de İslâm'ın zuhurundan ve Allah'ın salih ve tevhid ehli dostlarının var olmasından sonra- olmadığını "***bilmez***"ler. Onlar bu hakkı, İbrahimî neseplerine dayanarak iddia ediyorlardı. Ancak daldıkları zulüm, haklarını iptal etti. Bir de kavimleri içinde kuvvetlerine dayanarak ileri sürüyorlardı, ancak kuvvetleri de zaafa uğradı. Âyeti şöyle de anlamak mümkündür: Onlar, kendilerinin Allah'ın dostları olmadıklarını, Allah'ın dostlarının muttakilerden başkalarının olmadığını bilmezler. Allah'ın, mahlûkatı hakkındaki adaletinin gereği olarak O'nun azabından güven içinde olacak olanlar ve Beyt'ine mütevelliliğe layık olanlar onlardır. Söz konusu mütevellilik, -Kitab'ındaki âyetlerinin açıkça ifade ettiği üzere- Allah'ın kendi ihsanından onlara hazırladığı sevap ve nimete karşılıktır. Âyette "*bilmemek*" de onların tümüne değil, "*çoğunluk*"una isnat olunmuştur. Çünkü onların aralarında câhiliyeleri içinde durumlarının kötü olduğunu, şirkleri içinde sapık olduklarını ve bu durumlarının Allah'ı razı eden bir durum olmadığını bilenler vardı. Onların liderleri Müslüman olmayı kibir ve inat olsun diye kabul etmese de, aralarında fitne korkusuyla Müslüman olduğunu gizleyenler ve hicrete hazır olmak için Müslüman olduğunu açıklayacak fırsatı gözetleyenler vardı. Yine onların içinde fıtratları bozulmadığı için iman etmeye hazır olanlar da vardı. İnsanların yeteneklerindeki farklılık nedeniyle Müslüman olduklarını teker teker açıklıyorlardı. İnsanlar, onların durumları gibi durumlarda hükmü "herkes"e verirler ve toplumda -mevcut olsa bile- "*Azın hükmü yoktur. Aza nasıl hüküm verelim? Çünkü az, var mı bilmiyoruz ki?*" derler. Fakat Allah Teâlâ'ya hiçbir şey gizli kalmaz. Allah gerçekten başkasını söylemez. Ulusların ve halkların çoğunluğu hakkında da bu hükmün aynısı geçerlidir. Ve hükmün onların tümü

291. Enfâl, 8/29.
292. Yûnus, 10/62, 63.

hakkında verilmesinden sonra az olan grubun bundan istisna edilmesi, Kur'ân'ın gerçeği dile getirmekteki inceliklerinden biridir. Bu durum, birçok sûrede tekrarlanmaktadır. Bu âyetin benzeri olup daha önce geçen âyetin tefsirini yaparken daha önce bu hususa daha önce dikkat çekmiştik.

Öte yandan çoğu ülkelerdeki Müslümanlar, bu çağda *"Allah'ın velâyeti ve evliyaları"*nın ne demek olduğu hususunda câhiliye dönemindeki Kureyş müşriklerinden çok daha cahil hale geldiler. Bu hususta adına *"velâyet-i âmme"* denilen iktidar ve saltanat velâyetiyle, *"özel ve şahsî önderlik"* demek olan takva ve salah velayeti aynıdır. Onların bu husustaki cehaletleri çok daha yaygın ve çok daha derindir. Asrımızın Müslümanlarının nezdinde "velâyet", pis vücutlarında ve kirli elbiselerinde bitlerin ve pirelerin barındığı ve obur ağızlarından salyaların aktığı deliler ve meczuplara şamildir. Bunun yanında yalancılara, hurafecilere, yalandan keramet iddia edenlere ve ölülere dua ederek Allah'a şirk koşanlara da şamildir. Bunların veli olduklarının delili, rüyada peygamberleri ve kutupları gördüklerine dair tahayyülleri ve Hz. Peygamber'in şeriatının reddettiği şeyi onlardan aldıkları yolunda ileri sürdükleri iddialardır. Bunun sonucunda geldikleri nokta, İslâm dinine zıt bir nokta olmuştur. Onun için Rahman'ın evliyaları ile şeytanın evliyalarını birbirinden ayırmak için Şeyhülislâm İbn Teymiye'nin *Kitabu'l-Furkan*'ını okumalısın! Böylesi bir ayırımı yapmaya ondan daha ehil birisi var mıdır?

Müşriklerin Duası

Yüce Allah, onların hakkında verdiği hükmün üzerine bunun sağlıklı bir hüküm olduğuna hüccet olan cümleyi atfetti. Bu hüccet, Beytullah'ın bina ediliş gayesi içinde en üstünü olan "dua" esnasındaki durumlarını beyan etmektir. Çünkü onların Beytullah'ı çırılçıplak tavaf ettikleri esnadaki kötü durumları bilinmektedir ve kimsenin gizlisi saklısı değildir. Ya da şöyle diyelim: Bu hüccet, Beytullah'ın bina ediliş gayesi içinde tavafı ve namazı da içine alan "ibadet" esnasındaki kötü durumlarını beyan etmektir. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle dedi: ***"Onların Beytullah yanındaki duaları da ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir."*** Bilindiği üzere, ***"beyt"*** kelimesi, elif-lâm takısıyla *"el-beyt"* şeklinde mutlak olarak kullanıldığı zaman bundan Arap dil kaidesi uyarınca *"Kâbe"* ve *"el-Beytu'l-Harâm"* olarak bilinen *"Beytullah"* anlaşılmaktadır. Meşhur olan o dil kaidesine göre bir kelime mutlak olarak kullanıldığı zaman o cinsin en mükemmeli olarak

anlaşılır. Tıpkı *"en-necm"* denildiğinde bundan *"Süreyya yıldızı"*nın anlaşılması gibi... Çünkü bu yıldız, rehber olarak seçilen yıldızların en büyüğüdür. İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet olunmaktadır: Kureyş Beytullah'ı çırılçıplak olarak ıslık çalıp el çırparak tavaf ediyordu. İbn Abbas devamla, âyette geçen ***"el-muka"*** ıslık çalmak, ***"et-tasdiye"*** ise el çırpmaktır, dedi. Yine İbn Abbas'ın ifadesine göre tavaf eden kimse bir elini diğerinin üstüne koyar ve ıslık çalardı. İbn Abbas'tan rivayet olunduğuna göre, Kureyş'in erkekleri ve kadınları, parmaklarını birbirlerine geçirmiş ıslık çalıp el çırparak çırılçıplak bir şekilde tavaf ediyorlardı. Tastî, Nâfi' b. el-Ezrak'ın kendisine sorduğu sorular hakkında rivayette bulunurken Nâfi'in şu soruyu sorduğunu rivayet eder: "Yüce Allah'ın *'illâ mukaen ve tasdiye'* ifadesi, ne anlama geliyor bana söyler misin?" Tastî, *"el-mukau"* tarla kuşu ve serçe sesidir, *"tasdiye"* ise, el çırpmak demektir. Bu olay şöyle cereyan ediyordu: Peygamberimiz (s) Mekke döneminde namaza kalktığı zaman Hacer-i Esved'le rükn-ü yemânî arasında namaz kılıyordu. (Yani kuzeye doğru dönüyordu ki, hem Kâbe'ye ve hem de Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya dönmüş olsun.) Sehm oğullarından iki adam gelir, Hz. Peygamber'in namazını bozmak için birisi sağına diğeri ise soluna dururdu. Bunlardan birisi mukka kuşu[293] gibi ıslık sesi çıkarır, diğeri de serçelerin kanat çırpması gibi el çırpardı, dedi. Nâfi' "Araplar bunu biliyorlar mıydı?" diye sorunca, Tastî "Evet." diye cevaplayıp, "Hassân b. Sâbit'in şu beytini duymadın mı?" diye bir soruyla cevap verdi.

تقوم إلى الصلاة إذا دعينا وهمتك التصدي والمكاء

"Davet edildiğimizde kalkarsın duaya,
Gayen el çırpma ve ıslık çalma!"

Bir dil kitabında *"el-muka"*nın beyaz bir kuş olduğu ifade edilmektedir. Sa'îd b. Cübeyr'den rivayet olunduğuna göre Kureyş, tavaf ederken Peygamberimizin (s) karşısına dikiliyor ve kendisiyle alay edip, ıslık çalıyorlardı. İşte bu olay üzerine ***"Ve mâ salâtuhum inde'l-beyti illâ mukaen ve tasdiye"*** âyeti nâzil oldu. Râgıb ise şöyle der: *"Meka't-tayru- yemkû-mukaen: Kuş ıslıksı ses çıkardı,* demektir. Râgıb'ın ifadesine göre âyette geçen *"muka"*, sesinin azlığı açısından kuşun ıslıksı sesi gibi kılınmıştır. *"el-Mukkau"* ise bir kuş is-

293. *Muqqa:* Çoban aldangıcı denen kuşun adıdır. Devamlı ıslık çalar. Bkz: Âsım Efendi, *Kamûs Tercümesi*, (*Me-qa-ve.* md.). (Çev.)

midir. *"Meket istuhû"* demek, *"sesli yellendi"* demektir.[294] Bu çirkin fiili kasten yapmış olmaları da ihtimal dâhilindedir. Yüce Allah, iki manaya müşterek olan bu kelimeyi kullandı ki o fiile delâlet etsin. Ama ifadenin nezih olması gayesiyle sırf yellenme için kullanılan kelimeyi zikretmedi. Râğıb, *"tasdiye"* hakkında ise şöyle der: "İçinde terennüm olmaması bakımından yankı mesabesinde cereyan eden her sese *tasdiye* denir."[295] Sözün özü şudur: Onların duaları ve tavafları, oyun ve eğlence kabilindendi. İster tavafında, namazdaki huşusunda ve güzel okuyuşunda Rasûlullah'ın (s) karşısına dikilsinler, isterse dikilmesinler, böyleydi. Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"(Ey kâfirler!) İnkâr etmekte olduğunuz şeylerden ötürü şimdi azabı tadın!"*** Dahhâk, burada geçen ***"azab"*** kelimesini mü'minlerin Bedir günü onların ileri gelenlerinden bazılarını katletmeleri ve diğerlerini de da esir almaları, yani kalanlarının yenilmiş, mağlup olmuş ve bozguna uğramış bir hale gelmeleridir şeklinde tefsir etti. Burada *"Ev i'tinâ bi azâbin elîm/Yahut bize elem verici bir azap getir!"* şeklindeki sözlerine işaret vardır. Yüce Allah, adeta şöyle diyor: Talep ettiğiniz ve acilen gelmesini istediğiniz azabı tadın bakalım!

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ
فَسَيُنفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً ثُمَّ يُغْلَبُونَ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ ﴿36﴾ لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ
مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَىٰ بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ
جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿37﴾

36- **Şüphesiz ki inkâr edenler mallarını, Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar. Daha da harcayacaklar. Ama sonunda bu, onlara yürek acısı olacak ve en sonunda mağlup olacaklar. Kâfirler ise cehenneme toplanacaklardır.**

37- **(Bu toplama) Allah'ın murdarı temizden ayıklaması ve bütün murdarların bir kısmını diğer bir kısmının üstüne bindirip hepsini yığarak cehenneme atması içindir. İşte onlar ziyana uğrayanların kendileridir.**

---

294. Râğıb, *el-Müfredât*, (*Me-qa-ve.* md.) s. 471.

295. Râğıb, *el-Müfredât*, (*Sa-de-ye.* md.). s. 279.

Bu ifadeler, Kureyş'in Bedir Savaşı ve ileride daha başka savaşlar için yaptığı hazırlık hakkında inmiştir. Âyetin lafız genelliğiyle bütün zamanlarda bu kâfirler gibi başka kâfirlerin yapacakları hazırlıkları da ihtiva etmektedir. Tefsir ravileri, İbn Abbas, Mücâhid, Sa'îd b. Cübeyr ve başkalarından bu birinci âyetin Ebû Süfyan ve onun Bedir'de müşriklere yaptığı harcama, Uhud Savaşı'nda ve başka savaşlarda yaptığı yardım hakkında indiğini söylediklerini rivayet ediyorlar. Bazı rivayetlerde Ebû Süfyan, deniz yolundan Mekke'ye giderek kervanı kurtarınca, beraberinde müşrikler olduğu halde yaya olarak yürüyor ve halkı savaşa kızıştırıyordu. Bunlar, ticaret yapan herkese geldiler ve "Ey Kureyş topluluğu! Muhammed, sizi hedefledi, adamlarınızı öldürdü; bu mallarla bize yardım edin ki onunla savaşalım. Umarız ki ondan intikamımızı alırız." dediler. Kureyş de onların dediğini yaptı. Sa'îd b. Cübeyr'in ifadesine göre Ebû Süfyan, Uhud günü Rasûlullah'la (s) çarpışmak üzere -Araplardan istediği askerler dışında- Kinâne oğullarından iki bin kişilik bir topluluk kiraladı. Onlar hakkında Kâ'b b. Mâlik şöyle der:

وجئنا إلى موج من البحر وسطه أحابيش منهم حاسر ومقنعُ
ثلاثة آلاف ونحن عصابة ثلاث مئين إن كثرنا فأربعُ

"Geldik bir deniz dalgasına
Ki ortasında denizin, bir grup,
kimi zırhlı, kimi zırhsız bir topluluk,
Onlar üçbin, bizler üçyüz, bilemedin dörtyüz!"

Hakem b. Uteybe, bu âyet hakkında şöyle dedi: Bu âyet Ebû Süfyan hakkında indi. Ebû Süfyan, Uhud günü müşriklere kırk okiyye altın harcadı. O zamanlar bir okiyye 42 miskal geliyordu. Bu miktar, -biat günü Rasûlullah'a (s) karısının dediği üzere- Ebû Süfyan'ın meşhur cimriliğine rağmen ayrılmış olan meblâğdı.

"Şüphesiz ki inkâr edenler mallarını, Allah yolundan" yani İslâm'dan ve Son Peygamber'e uymaktan ***"alıkoymak için harcıyorlar."*** İnsanları çevirmek, fitne çıkarmak ve savaşmak için ***"Daha da harcayacaklar. Ama sonunda bu, onlara yürek acısı"*** pişmanlık ve esef vesilesi ***"olacak."*** Çünkü boşa gitmiş ve abeste kaybedilmiş olacak. Çünkü Allah'ın hidayet ermesini istediklerinden hiçbir kimse onlara uymayacak. ***"Ve en sonunda"*** peş peşe ***"mağlup ola-***

caklar." Art arda bozguna uğrayacaklar. *"Kâfirler ise cehenneme toplanacaklardır."* Yani kâfirler, kıyamet günü -*"ilâ cehenneme"* zarfının, bağlı olduğu *"yuhşerûn"* fiilinden önce getirilmesinden de anlaşılacağı üzere- başka bir yere değil, cehenneme sevk olunacaklar. Bu durum, küfürlerinde ısrar edip ölünceye kadar o hal üzere kalmaları halinde söz konusudur. Bu durumda onlar hem dünyada ve hem de âhirette bedbaht olmuş olmaktadırlar. Bu âyette mü'minler için şöyle bir ders vardır: Mü'minler, mallarını ve canlarını Allah yolunda feda etmekte kâfirlerden daha önceliklidirler. Çünkü bundan onların toplumu açısından her iki dünyada da mutluluk, fertler açısından ise; iki güzellikten[296] birisi vardır. Her zaman da durum böyle olmuştur. Müslümanlar, yaşadıkları zamanda İslâm'ın ve imanın haklarını ifa etmişlerdir. Salih seleflerinin yoluna döndükleri takdirde ileride de böyle olacaktır. Zamanımızda kâfirler, selbî (olumsuz) cihatla insanları İslâm'dan çevirmek, sıradan sade insanları da dinlerinden döndürmek (fitne) için yığın yığın para harcıyorlar. Selbî cihad, savaş cihadından çok daha kapsamlı ve geneldir. "Selbî cihad", kendi dinlerine davettir, Müslüman çocukları kendi okullarında okutarak dinlerini yaymaya tevessüldür, Müslüman erkekleri ve kadınları kendi hastanelerinde tedavi etmektir. Müslümanlar ise bu iş için elverişlidirler. Çocuklarını onlara gönderiyor ve onların ne yaptıklarına hiç aldırmıyorlar. *"Bu davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır."*[297]

"(Bu toplama) Allah'ın murdarı temizden ayıklaması" içindir. Yani Allah, mü'min ve muttaki kulları için zafer, galibiyet ve kurtuluş yazarken, mü'minlere düşmanlık eden ve O'nun, üzerinde dosdoğru gittikleri yolundan kendilerini çevirmek için savaşan kâfirler için de yardımsız bırakma ve yürek acısı yazmıştır. Her iki zümre bulundukları hal üzere devam ettikleri sürece bunu onların alacağı karşılık olarak kılmıştır. Her iki zümre de kendi nefsinde olan niteliği değiştirdiği takdirde, Allah da onlarda olanı değiştirecektir. Allah Teâlâ, bunu onların dünyadaki karşılıkları olarak belirledi. Cehennemi ise âhirette sadece kâfirlerin sığınacakları yer kıldı. Bunu, küfrü imandan, hakkı ve adaleti zulüm ve azgınlıktan ayırmak için yaptı. Allah Teâlâ'nın hükmünde asla iki zıt bir arada bulunmayacaktır. Birbiriyle çelişik iki şey O'nun vereceği karşılık bakımından birbirine asla eşit olmayacaktır. *"De ki: Pis ve kötü ile temiz ve iyi, bir değildir; pis ve kötünün çokluğu hoşuna gitse*

296. Ganimet veya şehitlik....
297. Mâide, 5/58.

de... Öyleyse ey akıl sahipleri! Allah'tan korkunuz ki kurtuluşa eresiniz."[298] Aklı başında ve fazilet sahibi kimselerin nezdinde manevi ***"habis"***le (*pis*) ***"tayyib"*** (*iyi*), duyu organları ve özelikle koku alma duyusu sağlam olan kimselerin nazarında maddî *"habis"*le *"tayyib"* gibidir. Bu meseleyi, daha önce Mâide Sûresi'nde yukarıdaki âyeti ve Âl-i İmrân Sûresi'nden de *"Allah, mü'minleri (şu) bulunduğunuz durumda bırakacak değildir, sonunda murdarı temizden ayıracaktır."*[299] âyetini[300] tefsir ederken incelemiştik.

Kıraat imamlarından Hamza ve el-Kisâî, ***"yemîze"*** kelimesini *"temyiz"* kökünden şeddeli olarak *"yumeyyize"* şeklinde okumuştur. Cumhur ise şeddesiz olarak *"yemîze"* şeklinde okumuşlardır.

"el-Meyz" ve *"et-temyîz"*den maksat, -daha önce dediğimiz gibi- Allah'ın bilfiil değil, ilminde ayırmasıdır. Allah her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilmektedir. Beşer topluluğu hakkında iki şeyi birbirinden ilâhî olarak ayrılması, bu asırda kullanılan bir terim olarak doğal seleksiyon ve birbirine karşıt olan iki konudan daha uygun ve daha iyi olanının kalması kanununa benzemektedir. Her din ve toplumdan şefaatlere tevekkül eden ve dinî lakaplara kanan habisler bilmese de Allah'ın dünyada ve âhiretteki kanunu, -Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin dediği gibi- birdir. Dünyada habis olan âhirette de habistir, ona hiçbir şey fayda vermez. Bundan dolayı Yüce Allah ***"ve"*** kıyamet günü ***"bütün murdarların bir kısmını diğer bir kısmının üstüne bindirip hepsini yığarak cehenneme atması içindir."*** dedi. Yani Yüce Allah, birbirine benzerlerin ve mütenasip olanların bir araya toplanması, birbiriyle tanışık olanların uzlaşması ve birbirini tanımayanların da farklı olması şeklindeki kanunu (sünnetullah) gereğince murdarların bir kısmını diğer kısmının üstüne bindirecek ve yığacaktır. Âyette geçen ***"yerkume"*** fiilinin kökü, ***bir kısmını diğer kısmıyla birleştirdi,*** demektir. *"Sehâbun merkûm/üst üste yığılmış bulutlar"*[301] tabiri bu kökten türemedir. ***"İşte onlar"***; sadece onlar, tam olarak ***"ziyana uğrayanların kendileridir."*** Çünkü onlar, hem mallarını hem de canlarını kaybettiler.

---

298. Mâide, 5/100.
299. Âl-i İmrân, 3/179.
300. Bkz: Tefsirin Arapça nüshası, IV, 253.
301. Tûr, 52/44.

Şu yakın zamanlarda dinsizlik propagandası yapanlardan Frenkleşmiş ve Suriye'de periyodik bir gazete çıkaran birisi Kahire'ye geldi. Kahire'de birkaç gün kaldı, bu süre zarfında Mısır'ın zındıklık propagandası yapan ve bu hususta tam serbesti taraftarı olan en meşhur dinsizlerinden birisiyle aralarında dostluk bağları iyice kökleşti. Mısırlı olanı onları övmeye, propagandalarını yaymaya ve onların ilerleme ve uygarlığın ana sütunu olduklarını iddia etmeye başladı. Bir yandan da Mısır'ın Arap ve İslâm kültüründen farklı olarak kendi kültürünü yenilemek gerektiği propagandasını yapıyordu. Gerçek şu ki; bunların tümü inanç sistemini, faziletleri, toplumu toplum yapan bütün unsurları ve karakteristik özellikleri yıkan ve bunlardan hiçbirini yapmayan kimselerdir. Ancak zındıklığa, ırz ve namusu mubah görmeye ve ecnebilerin halklarını köle edinebilmek için buna yol hazırlamaya *"halka şeref bina etme"* adını verirsen o zaman durum başka olur. Bu durum bana salih bir köyden bir adamı hatırlattı. O adama şehirlerden birisinde oturan tanıdıklarından bir şahıs uğrar. Gelen adam o köyde mescitlerin, okulların ve salih insanların durumunu sormaya başlar. Adam "Bunları benim gibi birine mi soruyorsun? Bana meyhaneleri ve genelevlerini sor. Ben, oraları bilirim, oralardan haberdarım." der. *"İşte Biz böylece, kazandıkları günahlardan dolayı zalimlerin bir kısmını, diğer bir kısmına dost yaparız."*[302]

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ وَإِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ ﴿38﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿39﴾ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلَاكُمْ نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿40﴾

38- İnkâr edenler hakkında de ki: Eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanacaktır. Yok, geri dönerlerse önceki ümmetlere uygulanan kurallar kendilerine de uygulanacaktır.

---

302. En'âm, 6/129.

39- **Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah, onların yaptıklarını çok iyi görür.**

40- **Eğer yüz çevirirlerse, bilin ki Allah sizin sahibinizdir. O, ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!**

Yüce Allah, küfürlerine, Allah'ın yolundan çevirmeye, O'nun Peygamberi'yle ve mü'minlerle savaşmaya ısrarla devam eden kâfirlerin durumlarını ve onların dünyada ve âhirette ne elde edeceklerini açıkladıktan sonra, bu tutumlarından vazgeçip İslâm'a girenlerin durumlarını beyan etti. Çünkü ruhlar bu açıklamayı beklemekte, lisân-ı hâl veya makalle (söz) bunu sormaktadır. Bu açıklama, ***"İnkâr edenler hakkında de ki: Eğer vazgeçerlerse..."*** âyetidir. Yani Ey Peygamber! İnkâr edenler hakkında ve onlar için de ki... Buradaki *"lâm"* harfi, *"tebliğ"* manası ifade eder. Eğer onlar, sana olan düşmanlıklarından, insanları Allah'ın yolundan çevirip, O'nun mü'min dostlarıyla savaşmak suretiyle inatlarından vazgeçerlerse, ***"Geçmiş günahları bağışlanacaktır."*** Bu ve başka günahları bağışlanacaktır. Ve Allah, onları âhirette mağfiret edecek bu hareketlerinin hiçbirinden cezalandırmayacaktır. Rasûlullah (s) ve mü'minler de kendilerine karşı işledikleri cinayetlerden dolayı onları bağışlayacak ve öldürmelerinden dolayı kan, seleb[303] ve ganimet alandan da selebi ve ganimeti talep olunmayacaktır. İbn Mes'ûd, âyeti hitap kipiyle *"İn tentehû yağfir lekum/Eğer vazgeçerseniz sizi bağışlayacaktır."* şeklinde okumuştur. Müslim, Amr b. el-Âs'tan rivayet ediyor: Allah İslâm'ı kalbime yerleştirince Rasûlullah'a (s) geldim. "Uzat elini, sana biat edeyim." dedim. Rasûlullah (s) sağ elini uzattı ben de elimi tuttum. Bana *"Neyin var?"* dedi. "Şart koşmak istiyorum" dedim. Rasûlullah (s) *"Neyi şart koşacaksın?"* diye sordu. Ben, "Allah'ın beni bağışlamasını" dedim. Bunun üzerine Peygamberimiz (s) *"Ey Amr! İslâm'ın daha önceki günahları sildiğini, hicretin daha önceki günahları sildiğini, haccın daha öncesini sildiğini bilmez misin?"* buyurdu.[304] ***"Yok,"*** düşmanlığa, insanları Allah'ın yolundan çevirmeye ve savaşa ***"Geri dönerlerse önceki ümmetlere uygulanan kurallar kendilerine de uygulanacaktır."*** Yani Allah'ın geçmiş nesillerden onların benzerle-

---

303. *Seleb:* Bir kimsenin üzerindeki elbisesi, silâhı, parası ve bindiği hayvan ile bunun üzerindeki eşyasıdır. Bkz: Ömer Nasuhi Bilmen, *Istalâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, III, 350. (Çev.)

304. Müslim, *İman*, 192.

rine uyguladığı şaşmaz kanunu, onlara da uygulanacaktır. Çünkü onlar da peygamberlere düşmanlık etmiş ve onlarla çarpışmıştı. Mücâhid der ki: Bu şaşmaz kanun, Bedir günü Kureyş ve başka kabilelere ve bundan önce de geçmiş ümmetlere uygulanan kanundur.

Ben derim ki; burada zikri geçen ***"sünnet"*** (*kanun*) kelimesi, şu gibi âyetlerde ifadesini bulan bir kavramdır: *"Allah'a ve Peygamber'ine düşman olanlar, işte onlar en aşağıların arasındadırlar. Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir."*[305]; *"Şüphesiz peygamberlerimize ve iman edenlere, hem dünya hayatında, hem şahitlerin şahitlik edecekleri günde yardım ederiz."*[306] Tefsirini yaptığımız âyette *"sünnet"* (*kanun*) kelimesinin *"öncekiler"*e izafe edilmesi, onları kuşatması ve başlarına gelmesi sebebiyledir.

"Din, tamamen Allah'ın oluncaya kadar" İfadesinin Mahiyeti

"Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!" Yani Ey Peygamber! Sen ve seninle birlikte olan mü'minler, dinde -onu terk etmek için işkence yaparak ve çeşit çeşit eziyetler uygulayarak yapılan- fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın. Nitekim Mekke'de kuvvet ve hükümranlık onların ellerindeyken sizlerin aranızda böyle yapmışlar, nihayet sizleri dininiz uğruna oradan çıkarmışlar, ardından da hicret yurdunda (Medine) sizinle savaşmak için arkanızdan gelmişlerdi. Bir de din tamamen Allah'ın oluncaya kadar savaşın. Ta ki kimse kimseyi dininden ayartmaya ve zorla kendi dinine girmeye icbar edemesin ve bunun neticesi olarak da zorlanan taraf, takiyye yaparak ve ikiyüzlülükle onu taklit etmek zorunda kalmasın.

Biz de deriz ki, asrımızın ifadesiyle ***"Din, tamamen Allah'ın oluncaya kadar"*** demek, *din özgür oluncaya kadar* demektir. Bir başka ifadeyle, insanlar dinlerinde özgür, hiç kimse kimseyi dinini terk etmeye zorlayamaz ve bu gayeyle ağır işkenceler uygulayamaz oluncaya kadar savaşın, demektir. Yüce Allah'ın *"Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır."*[307] ifadesi genelliğe delâlet etmektedir. Bu âyetin nüzul sebebi şudur: Ensar'dan bazılarının çocukları küçük yaştan Yahudi ve Hıristiyan olmuşlardı. Onlar

305. Mücâdele, 58/20, 21.
306. Mü'min, 40/51.
307. Bakara, 2/256.

da çocuklarını zorla İslâm'a sokmak istediler. Bunun üzerine bu âyet indi. Peygamberimiz (s) de onlara çocukların muhayyer bırakılmasını emretti. Fakat Müslümanlar, -kendileri dışında hiç kimseyi dini terk etmeye zorlamasalar da- din özgürlükleri için savaşıyorlar. Allah ve Rasûl'ünün, Hudeybiye Barış Anlaşması esnasında müşriklerin koştukları o ağır şartlara razı olmaları, içindeki dinde fitneye mani olan, mü'minlerin müşriklere karışmalarına ve Kur'ân dinlemelerine izin veren madde yüzündendi. Çünkü bu, hikmetle ve güzel öğütle İslâm'a davete, müşriklerin mü'minlerin durumlarını görmelerine ve onların durumlarının kendi durumlarından daha iyi olduğunu müşahede etmelerine izin veriyordu. Bundan dolayı Hudeybiye Sözleşmesinden sonra müşriklerin İslâm'a girme vakaları arttı. Yüce Allah, Hudeybiye Anlaşmasını *"fethun mubîn"* olarak isimlendirmiştir. Hadiste *"mürtedin öldürüleceği"* yolunda yer alan hükmün ise, *"İslâm'la oynamayı engelleme"* gibi bir başka yönü vardır. Bu hükmün siyasal bir sebebi vardı ve biz bu hususu ilgili yerde açıkladık.

Buraya kadar yaptığımız tefsir, Arap diline göre âyetin lafzından ve İslâm'ın zuhuru tarihinden anlaşılan manaya göre yapılmış olan tefsirdir. İbn Abbas'ın ***"fitne"*** kelimesini *"şirk"* olarak tefsir ettiği rivayet olunmaktadır. İbn Kesîr, Ebu'l-Âliye, Mücâhid, Süddî, Mukatil ve Zeyd b. Eslem'in de aynı kanaatte olduklarını nakletmektedir.

Ben de derim ki; son dönem (halef) tefsir müelliflerinin meşhurları da aynı kanaattedirler. Onların yaptıkları tefsire göre âyetin manası *"Ortada şirk kalmayıncaya, batıl dinler yeryüzünden silininceye ve İslâm'dan başka hiçbir din kalmayıncaya kadar onlarla savaşın."* şeklindedir. Bundan dolayı bazıları, "Bu âyetin tevili henüz gelmemiştir. Âyetin manası Mehdî zuhur ettiği zaman tahakkuk edecektir. Çünkü o geldiği zaman, -Ebû Abdillah'tan rivayet olunduğuna göre- yeryüzünde asla hiçbir müşrik kalmayacaktır."[308] derler. Bu yaklaşımı Âlûsî yazmıştır. Ancak bu yorum, ne esas itibarıyla ve ne de ayrıntısı açısından sahih değildir. Birinci görüşü Buhârî'nin Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiği şu hadis teyit etmektedir: Adam'ın birisi Abdullah b. Ömer'e gelerek, "Ey Ebû Abdirrahman! Yüce Allah'ın Kitabı'nda *'Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin.'*[309] buyurduğunu duymu-

---

308. Âlûsî, *Rûhu'l-Maânî*, 207.
309. Hucurât, 49/9.

yor musun? Allah'ın Kitabı'nda zikrettiği üzere seni çarpışmamaktan alıkoyan nedir? diye sordu. Abdullah b. Ömer şöyle cevap verdi: Ey Kardeşim oğlu! Bu âyetle ayıplanıp savaşmamam, bana *'Kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.'*[310] âyetiyle ayıplanmaktan daha sevimlidir. İbn Ömer şöyle devam etti: Allah Teâlâ, *'Fitne tamamen yok edilinceye ve din de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur.'*[311] buyurmaktadır. Rasülullah (s) döneminde İslâm'a girenler henüz az iken biz bunu yaptık. O zamanlar insanlar dinleri hususunda fitneye maruz kalıyorlardı. Müslüman olanı ya öldürüyor ya da zincire vuruyorlardı. Sonunda Müslümanların sayısı arttı ve *'fitne'* diye bir şey kalmadı." İbn Ömer, bu tefsirini yapmakta olduğumuz Enfâl âyetinde "fitne" kelimesini bizim dediğimiz şekilde, yani lafızdan anlaşılan manasıyla tefsir etmekte ve Müslümanların sayısının artması ve güçlenmeleri dolayısıyla ortadan kalktığını söylemektedir. Öyle bir döneme girilmiş ki artık müşrikler onlara baskı yapamamakta ve işkence edememektedirler. Eğer *"fitne"* şirk manasında olsaydı İbn Ömer bu dediklerini demezdi. Çünkü *"şirk"* yeryüzünden silinip gitmemişti ve asla silinecek de değildir. *"Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı. (Fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler."*[312]

İbn Kesîr, bu rivayeti *Tefsir*'inde zikreder ve bu manada başka rivayetlere de yer verir. Bunlardan birisine göre İbnu'z-Zübeyr'in fitnesi esnasında iki adam İbn Ömer'e gelir ve "İnsanlar ne yapıyor görüyorsun. Sen Hattab oğlu Ömer'in oğlusun. Sen Rasülullah'ın (s) arkadaşısın. Seni çarpışmaya katılmaktan alıkoyan nedir?" derler. İbn Ömer, "Bana engel Yüce Allah'ın Müslüman kardeşimin kanını bana haram kılmış olmasıdır." der. Kendisine müracaat eden o iki kişi, "Allah Teâlâ *'Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!'* buyurmuyor mu?" derler. İbn Ömer, "Biz fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar savaştık. Sizler ise, fitne olsun ve din Allah'tan başkasının olsun diye çarpışıyorsunuz." der. Ziyâd'ın rivayetine göre ise İbn Ömer'in "Ve şirk gidinceye kadar savaştık." dediği şeklinde bir fazlalık vardır. Yine İbn Kesîr'in rivayeti-

310. Nisâ, 4/93.
311. Bakara, 2/193.
312. Hûd, 11/118.

ne göre adamın birisi bu âyeti Üsame b. Zeyd ve Sa'd b. Mâlik'e zikrederler. Onlar, "Biz fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar savaştık." derler. Bu ve bundan önceki İbn Merdûye rivayeti İbn Kesîr tefsirindedir. Muhammed b. İshâk der ki: Âlimlerimizden Zührî, Urve b. Zübeyr ve başkalarından bana ulaşan habere göre ***"Hattâ lâ tekûne fitnetun"*** demek, *"Bir Müslüman dininden dönmeye zorlanmayıncaya kadar"* demektir.[313]

Müslümanların Gerilemesinin Sebepleri

"Eğer" küfürden ve sizlerle çarpışmaktan ***"Vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür."*** ve kendi ilmine göre yaptıklarının karşılığını kendilerine verir. Kıraat imamlarından Ya'kûb ***"ya'melûne"*** fiilini *"ta'melûne" (yaptıklarınızı)* şeklinde *"tâ"* harfiyle onlara hitap kipiyle okumuştur. Bakara Sûresi'nde ise *"Fitne tamamen yok edilinceye ve din de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur."*[314] buyurulmaktadır. ***"Eğer"*** sizin tebliğinizi dinlemekten ***"yüz çevirirlerse"*** ve küfürlerinden, fitnelerinden ve sizinle çarpışmaktan vazgeçmezlerse ***"Bilin ki Allah sizin sahibinizdir."*** Yani kesin olarak inanın ki, Allah sizin yardımcınız ve işlerinizin mütevellisidir. O halde onlara aldırmayın ve korkmayın. ***"O ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!"*** O'nun dost olduğu kaybetmez ve yardım ettiğine galip gelinemez.

Burada şöyle bir mülâhaza akla gelebilir:

"Müslümanların ilk asırlarda galip gelmeleri sosyal sebeplere bağlıydı. Bu sebepler değişince Müslümanlar zaferi göremez oldular ve sonunda ellerinde bulunan toprakların çoğunu kaybettiler. Görüyoruz ki toplumlar birbirini -silah ve cephane gibi- maddî sebeplerle ve savaş taktikleriyle yeniyorlar. Müslümanlarsa, dinlerine aldanmaları, olağan üstü hadiselere, hadis ve dua okumalarına güvenmeleri dolayısıyla bu taktikleri bilmiyorlar. Bundan dolayı Türk siyaset adamları İslâm'ı terk ettiler ve kendilerine İslâm'a direnen inkârcı sivil bir hükümet kurdular. Yakında Mısır ve Afganistan politikacıları da onların ardından gelecektir."

Biz bu mülâhazaya şöyle cevap veririz:

313. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 308, 309.
314. Bakara, 2/193.

Bu itirazı ileri süren kimsenin zikrettiği şeyler farazî şeyler değil, bizzat vaki olmuş bir husus olarak İslâm'ı bağlayan bir durum değil, son dönem Müslümanları bağlayan bir hüccettir. İslâm'a gelince; İslâm maddî kuvvet hazırlamayı emreder ve buna "manevî güç"ü de ekler. Bu manevî güçten birisi hatta en büyüğü Allah'a iman etmek, O'na dua etmek ve O'na tevekkül edip dayanmaktır. Bu husus, aklı başında olanların hatta materyalistlerin ittifakla kabul ettikleri bir husustur. İslâm, insanlara olağanüstü hadiselere güvenmek diye bir hüküm getirmemiştir. Hatta apaçık mucizelerle desteklenen Rasûlullah (s) döneminde bile böyle bir hüküm gelmemiştir. Müslümanlar Uhud Savaşı'nda sebeplere sarılma noktasında kusur ettikleri için yenilip de buna hayret ettikleri zaman Yüce Allah, *"(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi 'Bu nasıl oluyor!' dediniz? De ki: O, kendi kusurunuzdandır."*[315] âyetini indirdi. Âl-i İmrân Sûresi'nde Uhud Savaşı'yla ilgili olarak bu ve benzeri âyetleri tefsir ederken bu konuyu bütün yönleriyle açıklamıştık. Yakında bu sûrede *"Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın."*[316] âyetini ve başka âyetleri tefsir ederken yeniden bu konuyu ele alacağız.

Türkleri, Mısırlıları ve başka Müslüman toplumları zaafa uğratan sebep, Kur'ân'ın bu ve başka prensiplerini (hidayet) terk etmelerinden başkası değildir. Adaleti ve faziletleri hâkim kılmayı... Allah'ın insan toplulukları hakkında geçerli olan kanunlarını (sünnetullah) bir yana bırakmalarıdır. Oysa salih selefin zafer kazanmasının sebebi bu kanunlara riayet etmeleridir. Bir başka zaaf sebebi ise, idarecilerin despotluğu, toplum ve devlet mallarını Allah'ın haram kıldığı yerlere harcamaları, yani şehvetlerinin peşinde çarçur etmeleridir. Hâlbuki Frenkler, savaşa hazırlık yapma konusunda İslâm'ın öğretileriyle, Allah Teâlâ'nın uygarlık konusunda geçerli olan kanunlarına (sünnetullah) uydular. Böylece terazinin kefesi onlardan yana ağır bastı. Frenkler, ruhî meselelerde de İslâm'ın öğretilerine uyacaklardır. Materyalizm ve Bolşevizm'in öğretileri onları rahatsız edip de sebep olduğu fesat halkın içinde iyice kök salınca ve kendi evlerini kendi elleriyle tahrip edince İslâm'ın öğretilerine uyacaklardır. Oysa Müslümanlıkta belli bir coğrafyayı ve ırkı esas alan Müslümanlar, İslâm'ın hem maddî ve hem de manevî öğreti-

---

315. Âl-i İmrân, 3/165.
316. Enfâl, 8/60.

lerini kaybetmiş durumdalar. Aralarındaki cahiller, dini bozarak, dinde bazı şeyler uydurarak ve bunları İslâm'a yamayarak kalkıp İslâm'a karşı hüccet ikame etmektedirler. Oysa İslâm, hem onlara ve hem de bütün yaratılmışlara karşı bağlayıcı bir hüccettir.

Müslümanların selefine Kisrâların ve Kayserlerin beldeleriyle başka yerleri fethetme imkânı veren sosyal meselelere gelince; bu da İslâm'ın lehine en büyük hüccettir. Çünkü o toplumların bu fetihlere maruz kalmalarının sebebi, onların şirk, inanç ve adap bozukluğu, ahlâk ve âdetlerdeki kötülükler, fuhşiyatın ve münkerlerin toplumda alıp yürümesi, bidat ve hurafelerin topluma hâkim olması hastalıklarına yakalanmalarıdır. Oysa İslâm bu hastalıkları ortadan kaldırmak ve onların yerine tevhid inancını ve faziletleri yerleştirmek için gelmiştir. Sadece bu sebepten dolayı Yüce Allah, Müslümanları bütün toplumlara galip kılmıştır. Çünkü ilim adamları ve tarihçiler arasında -başka toplumların değil- sadece Arapların savaşın maddî hazırlığı içinde oldukları yolunda hiçbir ihtilaf yoktur. Geriye onları başka toplumlardan farklı kılacak bir tek eksikleri kalıyordu, o da İslâm'ın manevî ıslahıydı. Müslümanlar bu inançları ve faziletleri kaybedip de, o toplumların bidat ve ahlâksızlıktan ibaret olan yollarına girince... -Oysa bu, İslâm'ın kaçındırdığı bir husustur- bundan sonra bir de zaferin maddî sebebini hazırlama hususunda kusur edince, zaferin her iki sebebini de kaybetmiş oldular. Bunun neticesi olarak galibiyet onların değil başkalarının eline geçti.

Allah'tan bu ümmete hidayet bahşetmesini, içine düştükleri karanlığı gidermesini dileriz ki böylece Allah'ın şeriatına ve mahlûkatı hakkında geçerli olan kanunlarına (sünnetullah), ilimlerde, ahkâmlarda ve amellerde furkanı meydana getiren takvasına uyarak yardımına layık hale gelsinler. Böylece kaybettikleri iktidar ve hükümranlık yeniden ellerine geçsin. Âmin Allah'ım!

Bu dokuzuncu cildin yazılması ve gözden geçirilip düzeltilmesi, Allah'ın ihsanı, gücü ve kuvveti sayesinde 1346 senesi Şaban ayının sonlarına doğru (1928 Eylül'ü) bitti. Bundan sonraki ciltleri de tamamlamak için Allah'tan yardım ve tevfik niyaz ederiz.

En başta ve sonunda hamd ve şükür Allah'a mahsustur.[317]

317. *el-Menâr*'ın Arapça 9. cildinin sonu.

وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُم مِّن شَيْءٍ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ
وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن
كُنتُمْ آمَنتُم بِاللَّهِ وَمَا أَنزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ
يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿41﴾
إِذْ أَنتُم بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُم بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَىٰ وَالرَّكْبُ
أَسْفَلَ مِنكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدتُّمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ وَلَٰكِن
لِّيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا لِّيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَن
بَيِّنَةٍ وَيَحْيَىٰ مَنْ حَيَّ عَن بَيِّنَةٍ وَإِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ
﴿42﴾ إِذْ يُرِيكَهُمُ اللَّهُ فِي مَنَامِكَ قَلِيلًا وَلَوْ أَرَاكَهُمْ
كَثِيرًا لَّفَشِلْتُمْ وَلَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ سَلَّمَ إِنَّهُ
عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿43﴾ وَإِذْ يُرِيكُمُوهُمْ إِذِ الْتَقَيْتُمْ
فِي أَعْيُنِكُمْ قَلِيلًا وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا
كَانَ مَفْعُولًا وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿44﴾

41- **Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara aittir. Eğer Allah'a ve hak ile batılın ayrıldığı gün, iki ordunun karşılaştığı (Bedir) günü kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz, bunu böyle kabul edin. Allah'ın her şeye gücü yeter.**

42- **Hani siz vadinin en yakın tarafındaydınız, düşmanlarınız da en uzak tarafındaydılar. Kervan ise sizden daha aşağıydı. Eğer sözleşmiş olsaydınız bile, belirlenen vakitte anlaşmazlığa düşerdiniz. Fakat Allah, olması gereken bir işi yerine getirmek için sizi böyle buluşturdu ki, helak olan açık bir delille helak olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın. Şüphesiz ki Allah her şeyi işitir ve bilir.**

43- **O zaman Allah, onları rüyanda sana az gösteriyordu. Eğer onları sana çok göstermiş olsaydı yılardınız ve savaş işinde birbirinizle çekişirdiniz. Fakat Allah sizi bundan kurtardı. Şüphesiz O, kalplerde olanı bilir.**

44- Düşmanla karşılaştığınız zaman Allah, olması gereken bir işi oldurmak için onları sizin gözlerinize az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde az gösteriyordu. Bütün işler yalnız Allah'a döndürülecektir.

Sûrenin başından buraya kadar ayetler arasındaki münasebet belirtildi. Bu ayette ise Bedir Savaşı ve ondaki hikmet, ders ve hükümler tekrar ele alınmaktadır. Bu anlatım, savaşla ilgili şer'î bir hükümle başlamıştır. Bu hüküm de ganimetlerin beşe bölünmesidir. Nitekim sûre de bu savaşta aralarında ihtilaf edip soruşturdukları enfâl (ganimet) sözüyle başlamıştır. Bu hususla, önceki ayet arasındaki münasebet doğrudan ve açıktır. Önceki iki ayette mü'minleri dinlerinden döndürmek isteyen mütecaviz düşmanlarla, fitne kalkıncaya dek savaş emredilmiş, Cenâb-ı Hak mü'minlere, kafirlere karşı zafer vadetmişti. Bu ayet ise savaşın akabinde ganimet almayı belirtmektedir. Zaferden sonra ganimet taksiminde Allah Teâlâ'yı hoşnut edecek hususların açıklanması uygun düşmektedir. Ayetin tefsiri uzun olduğundan lafızların manaları birbirine karışmasın diye tefsirden önce; ***ganimet*** ve anlamı, ***fey'***, ***nefl*** (ödül), ***seleb*** (teçhizat), ***safiy*** (komutan payı) gibi ganimete yakın tabirler hakkında âlimlerin görüşlerini aktarıyor ve diyoruz ki; *el-ğunmu, el-mağnemu, el-ğanîmetu* lügatte -Kamus'ta olduğu gibi- *"kişinin zahmetsiz elde ettiği, rastladığı şey"* demektir. *Zahmetsiz* kaydına, tam olmasa da lügatten sezilen mana ve incelik işaret etmektedir. Açıkça bilinmektedir ki her kazanç, kâr ve elde edilen şeye *ganimet* denmez. Araplar da harpte düşmandan aldıklarına *ganimet* derlerdi. Hâlbuki bu, zahmetsiz elde edilmez. Kelimenin kullanılışından ilk akla gelen manaya göre *ğunm* ve *ganimet;* Kişinin, uğrunda maddi bir bedel sarf etmeksizin elde ettiği şey demektir. (Mesela, ticaretteki kâr gibi). Bundan dolayı diyorlar ki; *Ğurm; ğunm*'ün zıddıdır. Çünkü *ğurm;* kişinin cezaya sebep olabilecek herhangi bir kusur ve hıyaneti olmaksızın katlandığı zarar ve ziyan demektir. Ganimet mutlak olarak emek ve gayret sarf etmeksizin elde edilirse buna, peşin ve zahmetsiz ganimet denir. Ebu'l-Baka'nın külliyatında ganimet şöyle tarif ediliyor: *Ğunm, ganimet* demektir. *"Ğanemtu'ş-şey'e"* demek, *"Ganimet ve mağnem elde ettim."* demektir. Ganimetin çoğulu; *ğanâim* ve *meğânim*'dir. *"el-Ğurmu bi'l-ğunmi"; (Külfet, nimetin karşılığıdır.)* anlamınadır. *"Ğaramtu'd-diyete ve'd-deyne"* demek, *"Onu ödedim."* demektir. Mudaaf olarak ve if'âl babından

da; *"ğarramtuhû"* ve *"ağramtuhû"* şeklinde kullanıldığında; *"Onu borçlu kıldım."* anlamını ifade eder. Ganimet *nefl*'den, fey' de ganimetten daha geneldir. Çünkü *fey'*; harp bitip, ülke İslam ülkesine dönüşünce müşriklerden Müslümanlara geçen bütün mallara verilen isimdir. *Fey*'in hükmü; beşe bölünmeksizin tamamının Müslümanlara verilmesidir. Bir grup âlim, *ganimet* Müslümanların savaşarak elde ettikleri; *fey'* ise savaşmaksızın, sulh yoluyla kazandıkları şeydir, demişlerdir. Ayrıca savaşla elde edilene *ganimet*; kesin bir hak olmaksızın doğrudan Allah tarafından yapılan bağışa da *nefl* denir. *Ganimet;* zahmetli-zahmetsiz, haklı-haksız, harpten önce veya sonra ganimet niyetiyle elde edilen şeydir. *Nefl* ise; insanın, ganimet taksiminden önce ganimetin tamamından elde ettiği şeydir, diye de söylenmiştir. Bazıları da; *ganimet, cizye, sulh malı, haraç* hepsi de Allah'ın mü'minlere karşılıksız ihsanıdır, demişlerdir. Fakihlere göre; müşriklerin mallarından alınması helal olan her şey *fey*'dir. Gerçek olan şudur; *ganimet,* kâfirlerden harp yoluyla elde edilen menkul mallardır. Bunlar beşe bölünür, izahı ileride de geleceği gibi beşte biri Allah ve Rasûl'üne (s) ayrılır, kalan ise ganimete hak kazananlara taksim edilir. *Fey'* ise, cumhura göre; savaşan kâfirlerden harpsiz olarak elde edilen mallardır. Ayette bu şöyle belirtiliyor; *"Onların mallarından Allah'ın, Peygamber'ine ganimet olarak verdiği şeyler için siz ne at koşturdunuz, ne de deve."*[318]. *Fey'* bütün Müslümanların maslahatı için kullanılır. Ganimet gibi kullanılacağı da söylenmiştir. Bu konuya özel anlamıyla *nefl* de girer. *Nefl;* devlet başkanının ganimet taksiminden sonra yararlılıklarından dolayı bazı gazilere fazladan olarak verdiği maldır. Bunun, humusun humusundan yani, beşte birin beşte birinden verilebileceği söylenmiştir. *Seleb* ise, savaşta öldürülenin teçhizatıdır. İmam Şafi'ye göre *seleb;* sadece öldürülenin silahı anlamınadır. Bunlar mutlak olarak öldürene verilir. Bir görüşe göre de devlet başkanı uygun gördüğü takdirde verilir. Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur; *"Kim bir düşman öldürürse teçhizatı onundur."* Bu hadisi, Buhari, Müslim ve diğerleri Ebû Katâde'den rivayet etmişlerdir.[319] *Safiy* ise; Hz. Peygamber'in kendine ganimetten ayırdığı bir paydı. Bu; esir, at, silah veya diğer değerli eşyadan ona has bir hisseydi. Bazı âlimler bunun sadece Peygamber'e (s) mahsus olduğunu, bazıları da, başkan olması itibarıyla ondan sonra gelen her başkanın da hakkı olduğunu söyledi.

---

318. Haşr, 59/6
319. Buhari, *Meğâzi*,54; Müslim, *Cihad*,43; Ebû Davud, *Cihad*,18.

Ganimetin Taksimi

"Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir."

Biraz önce de geçtiği gibi bu ayet, savaş emrine ve onunla ilgili önceki iki ayette geçen hususlara atıftır. Ana mushafta *"enne"* ile *"mâ"* bitişik olarak *"ennemâ"* şeklinde yazılmıştır. Cumhura göre bu ayet Bedir Savaşı hakkında nazil olmuş, ganimet taksiminin farziyeti de bu savaşla başlamıştır. Fakat Siyerciler bu konuda ihtilaf etmiş; bir kısmı Kureyza Savaşı'nda farz kılındığını, bazıları ise Huneyn ganimetlerinden önce bu konuda sarih bir şey bulunmadığını söylemişlerdir. İbn İshak ise, Bedir'den iki ay önce Recep ayında cereyan eden Abdullah b. Cahş müfrezesi münasebetiyle farz kılındığını söylemiştir. İbn İshak ayrıca şunu eklemiştir: "İbn Cahş'ın yakınlarından bazıları bana bildirdi ki, Abdullah arkadaşlarına şunu söylemiş: Elde ettiğimiz ganimetlerin beşte biri Rasûlullah'a (s) aittir. Bu durum Cenâb-ı Hakk'ın humusu farz kılmasından önceydi. Abdullah ganimetlerin beşte birini Rasûlullah'a (s) ayırdı, gerisini arkadaşlarına taksim etti. Allah'ın rızası da buna uygun düştü."

Sübkî dedi ki: Enfâl Sûresi Bedir Savaşı ve ganimetleri hakkında nazil oldu. Görülen odur ki, ganimetlerin taksimine dair olan ayet, ganimetlerin ayrılmasından sonra olmuştur. Çünkü Siyerciler, Hz. Peygamber'in ganimetleri eşit şekilde dağıttığını, savaşa katılanlara ve mazeretleri sebebiyle katılamayanlara da ikram olarak verdiğini naklettiler. Fakat Hz. Ali hadisi, Siyercilerin söylediklerinin net olmadığını göstermektedir. Çünkü Hz. Ali şöyle dedi: "O gün bana Rasûlullah (s) humustan (beşte birden) yaşlı bir deve verdi." Anlaşılıyor ki, Bedir Savaşı'nda humus vardı.

Buhari'nin humus bölümünün başında ve diğer yerlerde zikrettiği hadis şudur: "Bedir günü ganimetlerden bana düşen yaşlı bir deve idi. Rasûlullah (s) bana humustan yaşlı bir deve verdi."[320] Hafız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de, Sübkî'nin sözünü naklettikten sonra şunları söyledi: Muhtemeldir ki, Bedir ganimetleri Abdullah b. Cahş müfrezesinde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in (s) beşte bir hakkı ayrıldıktan sonra eşit şekilde taksim edilmiştir. Ganimet

320. Buhari, *Humus*,1; *Meğâzi*,13; Müslim, *Eşribe*,1; Ebû Davud, *İmâre*, 3.

ayeti[321] humusun sarf yerlerini açıklamak için gelmiştir, yoksa humusun meşruiyetini belirtmek için değil.

İbn Hacer, ganimetlerin bizden öncekilere değil de bize helal kılınmasına dair hadisin şerhinde dedi ki: Ganimetlerin helal kılınması Bedir Savaşı'ndan itibaren olmuştur. Bu konuda şu ayet inmiştir: *"Artık elde ettiğiniz ganimetleri helal ve temiz olarak yiyin."*[322] Allah onlara ganimetleri helal kılmıştır. Bu durum İbn Abbas'tan rivayet edilen sahih hadisle de sabittir. Humusun ilk defa farz kılınışı konusunda da belirttiğim gibi, beşe bölünen ilk ganimet Abdullah b. Cahş'ın müfrezesiyle elde edilen ganimettir. Bu olay Bedir'den iki ay önce gerçekleşmişti. Bu iki olayda zikredilen ganimet ve humus meselesini İbn Sa'd'ın şu sözüyle telif edebiliriz: Rasûlullah (s), seriyyede elde edilen ganimetleri Bedir'den döndüğünde, Bedir ganimetleriyle birlikte taksim etmiştir.

Vâkıdî de şunları söyledi: Humus, Ben-i Kaynuka Savaşı'nda farz kılınmıştır. Bu savaş hicretten tam yirmi ay geçince Şevvâl ayının ortasında, Bedir Savaşı'ndan iki ay üç gün sonra cereyan etmiştir. Bu söz daha önce de belirtildiği gibi; bu ayet, sûrenin geneli içinde savaşın bitiminde Bedir Savaşı hakkında nazil olmuştur. Dolayısıyla da *bu ayetin inişinden sonra ilk taksim edilen ganimet, Kaynuka ganimetleridir,* denildiği takdirde doğru olabilir. Fakat asıl doğru olan, biraz önce de belirttiğimiz gibi, Hafız İbn Hacer'in tahkik ettiği görüştür. *Fethu'l-Beyân* sahibi dedi ki: Şeriatta ganimetin manasına gelince, Kurtubî *"Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şey"* ayetindeki ganimetin, ittifakla şöyle anlaşıldığını söyledi: Kahır ve galibiyet yoluyla Müslümanların kâfirlerden elde ettiği maldır. Kahır ve galibiyet kaydı lügatten değil şeriattan kaynaklanmaktadır. İbn Abdilberr bu ayetin, Enfâl Sûresi'nin ilk ayetinden önce nazil olduğunda ittifak vardır dedi. *"Sana enfâlden soruyorlar"* ayeti, Bedir mücahitlerinin Bedir ganimetleri konusunda ihtilafa düştükleri sırada nazil olmuştu. Bu ayetin muhkem olduğu, neshedilmediği, ganimetin Rasûlullah'a (s) ait olup, gazilere taksim edilmediği söylenmiştir. Hz. Peygamber'den sonra imamlar/halifeler için de aynı şey mevzu bahistir. İmam Mâverdî bunu pek çok Mâlikî âliminden nakletmiştir. Onlar dediler ki: İmam'ın ganimetleri gazilere vermeme yetkisi vardır. Buna

321. Enfâl, 8/41.
322. Enfâl, 8/69.

delil olarak Mekke fethini ve Huneyn Savaşı'nı gösterdiler. Ebû Ubeyde şöyle demiştir: Rasûlullah (s) Mekke'yi savaş yoluyla fethetti. Mekkelilere ikram edip, ganimetleri kendilerine iade etti. Malları ne paylaştırdı, ne de fey' muamelesi yaptı.

Âlimlerden bir grup, ganimetlerin beşte dördünün gazilere taksim edileceğine dair icmâ olduğunu söylediler. Bu âlimlerden bir kısmı şunlardır: İbn Munzir, İbn Abdilberr, Dâvudî, Mâzerî, Kadı Iyad ve İbn Arabî.

Ganimetlerin taksim edileceğine dair pek çok hadis vardır. Kurtubî dedi ki: Benim bildiğime göre hiçbir kimse, Enfâl Sûresi'nin birinci ayetinin, kırk birinci ayeti neshettiğini söylemedi. Bilakis cumhur; kırk birinci ayetin nâsih (nesheden) olduğunu söyledi ki, bunların Allah'ın Kitabı'nı tahrif ve tağyir edecekleri söylenemez. Mekke'nin fethine gelince; Âlimlerin fethin şekli konusundaki ihtilafları sebebiyle bu olay ganimet meselesinde delil sayılamaz. Huneyn meselesine gelince; Ensar, Hz. Peygamber için; *kılıçlarımız Kureyşlilerin kanlarını damlatırken bizi bir tarafa bırakıp ganimetleri Kureyş'e veriyor,* deyince Rasûlullah (s) ganimet yerine onlara kendini karşılık göstermiş ve şöyle buyurmuştu: *"İnsanlar dünyalık ile dönerken siz evlerinize Allah'ın Rasûlü ile dönmeye razı olmaz mısınız?"*[323] Hz. Peygamber başka bir olayla ilgili olarak böyle söylememiştir. Bu durum Huneyn'e hastı.

Gerçek olan Mekke'nin sulh ile değil, harple fethedildiğidir. Ancak Rasûlullah (s) Mekke halkını; *"Hepiniz serbestsiniz!"* diyerek azat etmiştir. Harple fethedilen bir ülkenin menkul mallar gibi taksimi gerekmez, imam orada gördüğü maslahata göre hareket eder. Allah'ın; Kâbe ve dinin sembolleriyle diğer yerlere üstün kıldığı Mekke için taksimat söz konusu değildir. Zaten Mekke'nin mülk edinilemeyeceği bile söylenmiştir. Sözün özü şudur: İki ayet arasında neshi gerektirecek bir zıtlık yoktur. Birinci ayet; ganimetlerin Allah'ın olduğunu, dilediği gibi hükmedeceğini, aynı zamanda Rasul'ünün olduğunu, o da Allah'ın hükmünü açıklama, amel ve içtihatla uygulayacağını ifade etmektedir. İkinci ayet ise; ganimetlerin beşte birinin alınıp belirtilen yerlere taksiminin gerektiğini söylemektedir. İkincisi, birincideki özet bilgiyi açıklamaktadır, onu neshetmiş değildir.

---

323. Buhari, *Tecrîd-i Sarîh*, X,339.

Ehl-i Beyte Yaklaşımda İfrat-Tefrit

Ayetin manası; Ey Mü'minler! Bilin ki, savaşan kâfirlerden elde ettiğiniz ganimetlerle ilgili ilk hak ve görev, beşte birinin Allah'a ayrılmasıdır. Bu pay, İslam'a çağrı, Kâbe'yi tamir, Kâbe örtüsünü yenileme ve diğer dini görevleri yerine getirme gibi, Cenâb-ı Hakk'ı razı edecek işlerde kullanılır. Bu beşte birde Rasûlullah'ın (s) da hakkı vardır. O da kendisine ve ailesine yetecek kadarını alır. Zira onların geçimini sene boyunca üstlenmekteydi. Bunda yakınların, yani nesep, yardım, dostluk itibarıyla en yakın aile ve aşiretinin de hakkı vardır. Zira minnet altında kalmamaları, geçimlerini insanların kirli kazançlarından sağlamamaları için, Hz. Peygamber'e olduğu gibi ehl-i beytine de (yakınlarına da) ikram olarak beşte birden pay ayrılır. Zira Rasûlullah'a (s) olduğu gibi bunlara da zekât almak haram kılınmıştı. Rasûlullah bunu, Haşim oğulları ve kardeşi Muttalib'in Müslüman fertlerine tahsis etmiştir. Ana-baba bir, hatta ikiz olan Abdişems'i ve babadan kardeşi olan Nevfel'i dışarıda bırakmıştır. Bütün bunlar Abdimenâf'ın çocuklarıdır. Sonra pay sahibi olarak Müslümanlardan diğer yakınlar gelmektedir ki, bunlar da; yetimler, yoksullar ve yolda kalmış olanlardır.

Buhari, Nevfel oğullarından Cübeyr b. Mut'im'den şöyle dediğini rivayet etti: "Ben ve Osman b. Affân -O da Abdişems oğullarındandı- Rasûlullah'a (s) gittik. Dedik ki; Yâ Rasûlullah! Muttalip oğullarına verdin, bize vermedin. Hâlbuki biz ve onlar sana aynı derecede yakın değil miyiz? Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: *"Ancak Haşim oğulları ile Muttalip oğulları aynıdır."* Bu humus bölümünde Buhari'nin söylediğidir.[324] Ebû Davud'un İbn İshak'tan rivayetinde ise şu ifadeler vardır: "Dedik ki, Yâ Rasûlullah! Bunlar Haşim oğullarıdır. Allah Seni onlara akraba yaptığı için faziletlerini inkâr etmiyoruz. Peki, Muttalip oğullarından kardeşlerimize verdin de bize niçin vermedin? Rasûlullah (s); *'Ben ve Muttalip oğulları ne cahiliyede, ne de İslam'da ayrı olduk, biz onlarla aynı şey sayılırız.'"*[325] Hz. Peygamber bunu söylerken parmaklarını birbirine geçirdi. Haşim oğulları ve Muttalip oğullarının Peygamberimiz'e (s) yakınlık ve yardımda birleşmeleri şuradan geliyordu; Kureyş müşrikleri, Müslümanlar aleyhine ferman yazarak, Haşim oğullarını Mekke'den çıkarıp Şı'b-i Ebî Tâlip de muhasara altına alınca, Muttalip oğulları da onları koru-

324. Buhari, *Tecrid*, IX,223.
325. Ebû Davud, *İmâre*,20.

ma maksadıyla oraya girmiş fakat Abdişems ve Nevfel oğulları girmemişlerdi. Ayrıca Abdişems oğlu Ümeyye oğullarının cahiliye ve İslam döneminde Haşim oğullarına olan düşmanlıkları da bellidir. Öyle ki, Mekke'nin fethiyle Arapların kendisine boyun eğmesine, Cenâb-ı Hakk'ın onu muzaffer kılmasına dek Ebû Süfyân, Rasûlullah'la (s) savaşa, müşrikleri ve Ehl-i Kitabı onun aleyhine kışkırtmaya devam etmişti. İslam'dan sonra Muaviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Ali'ye karşı çıkıp savaşması da malûmdur.

İbn Hacer ayette geçen *"zevi'l-kurbâ"* (yakınlar) konusunda âlimlerin görüşlerini zikrettikten sonra, Buhari hadisinin şerhinde şunları söylemiştir: İşin özeti şudur ki; ayet, Hz. Peygamber'in yakınlarının hak sahibi olduklarını belirtmiştir. Bu yakınlık Abdişems oğullarında caridir. Zira ana-baba bir, kardeştirler. Bu durum Abdinevfel için de geçerlidir. Çünkü baba tarafından akrabadırlar. Şafiiler, bunların humusun dışında tutulması konusunda ihtilaf ettiler. Denildi ki; humustan pay alabilmek için yakınlıkla birlikte yardım şartı da vardır. Bundan dolayı Haşim oğulları hak sahibi oldular. Fakat yardım şartını ihlal ettikleri için Abdişems ve Nevfel oğulları hak sahibi olamadılar. Denildi ki; pay alabilmek için sadece akrabalık yeter. Fakat Abdişems ve Nevfel oğullarını mahrum eden bir engel vardı. O da Haşim oğullarından ayrılıp onlara karşı savaşmalarıdır. Yakınlar hususunda üçüncü bir görüş de, bunun genel olup tahsis edilmiş olmasıdır. Bunu da sünnet açıklamıştır. Humusun bu şekilde taksiminin hikmeti; ümmetin yönetimini üstlenen İslâmî devletin, bu işi yürütebilmek için servete sahip olması gereğidir. Humusun harcanacağı sahalar vardır.

1. Dinin emirlerini uygulama ve mukâddesâtı koruma gibi genel maslahatlar için harcama ki, ayette Allah hakkı olarak ayrılan hisse buralara sarfedilir.

2. Devlet reisi ve hükümet başkanının geçimi için harcamadır ki, Rasûlullah'ın (s) hissesi budur.

3. Rasûlullah'ın (s) en yakınları, ona en samimi davranan, onun şeref ve itibarını en iyi temsil edenlerdir ki, yakınlara ayrılan hisse onlara sarf edilir.

4. Ümmetin geri kalan zayıf ve muhtaçları ki, beşte birden bunların da payları vardır. Bu harcama kriterinin tamamı veya çoğu; özel ve genel maslahatları, toplum yapıları farklı da olsa pek çok ülkede dikkate alınıp uygulanmaktadır. Belirtilen bu maksatlar için ayrılan paralar bu asırda çe-

şitli olup, aleni işlere harcanması halinde her kalem mal ilgili bakanlığın bütçesine konur. Şayet harp, casusluk vb. gizli işler için sarf edilecekse gizli birimlere aktarılır. Askerî nizamla yönetilen ülkelerde bu uygulama çoktur.

Aynı şekilde kral veya cumhurbaşkanı olarak devlet reisinin ve diğerlerinin maaşları da devletin genel bütçesi içine konur. Devlet başkanının harcama alanları vardır. Şahsına, ailesine, hayır, ilim ve benzeri cemiyetlere yardım gibi... Bu harcamanın bir kısmı da devletin itibarı ve gücü için harcanır. Başkenti ziyaret eden krallar, başkanlar ve önemli şahsiyetlere verilen ziyafetler, ayrıca sarayda bazı münasebet ve özel durumlarda ülke büyüklerine ve yabancı misyona yapılan ikramlar gibi. Hz. Peygamber (s) özel harcamaya dünyadaki bütün kral ve başkanlardan daha layıktır. Çünkü onun ümmete karşı görevleri daha çok ve daha büyük, makamı daha yüksektir. Çünkü o, kazanıp kâr etmekten uzaktı. Böyle şeylere vakti yoktu.

Kralın yakınlarına gelince; bazı devletler hala onlara bütçeden münasip maaşlar tahsis etmekte, resmi protokolde onları bakanların, âlimlerin ve diğer devlet büyüklerinin önüne çıkarmaktadır. Osmanlı devletinde durum böyleydi. Devletin şekli parlamenter sisteme dönüşmesinden sonra bile Mısır'da aynı uygulama yapıldı. Kral ve ailesine bağlılığın devleti ayakta tuttuğu, güçlü kıldığı eski çağlarda, buna olan ihtiyaç tabiiydi. İngiliz Devleti, topluluğunun azametini ve itibarını temsil eden ve Lordlar olarak adlandırılan hanedanın servetlerini daima korumuştur ki, ülkede elitlerin varlığı devam etsin, geçim derdi ve meşguliyeti bunları devletin azamet ve itibarını temsilden alıkoymasın. Bu ülkenin idaresi, İslam siyaset ve yasama sistemine en yakın sistemdir. Yakınlara pay ayırmanın kanuni esprisi aslında bu değildir. Zira İslam'da eşitlik ilkesi bütün toplumlardan daha mükemmel ve daha yücedir. Bununla beraber bazılarının; zafer yakınlarla kazanılır, dediği gibi, bu türlü yakınlıklar da göz ardı edilemez. Ayette hükme esas olarak zikredilen yakınlıktan maksat da budur. Ayrıca bazıları buna şöyle bir gerekçe de eklemişlerdir; Hz. Peygamber kendilerine değer verdiği için, ehl-i beyte sadakayı haram kılmıştır. Rasûlullah'ın (s) verdiği bu değerin onlar için fevkalade önemi vardır. Fakat bu şerefi devam ettirecek, onları ilimde, yol göstermede, Rasûlullah'ın (s) ahlakını yansıtmada, ümmetin bağımsızlığını

korumada önder kılacak bir sistem konmamıştır. Bilakis siyaset bu şeref ve itibarı berbat etmiştir.

Şöyle de denebilir: İslam'da idare sistemi şûraya dayanmakta ve devlet başkanı Kureyş'in herhangi bir kolundan seçilmektedir. Fakat makul olan ve bilinen şudur ki, insan tabiatı saltanat konusunda yarış yapar, bu da başkanın yakınlardan (zevi'l-kurbâ) olmasını önler, insanlar onların idare ve temsil haklarını ellerinden alırlar. Bundan ötürü, humustan onlara ayrılan hak nassla belirlenen sabit bir haktır, hiç kimsenin bunu içtihatla iptal yetkisi yoktur. Fakat enteresan olan şudur ki, fakihlerin pek çoğu bu hususları dikkate almamıştır. Çünkü onlar milliyet ve kavmiyete dayalı devletlerin yapılarını düşünüp araştırmamışlar, sadece, çağımızda demokrasi olarak ifade edilen eşitliği nazar-ı itibara almışlar, bundan dolayı bazıları Rasûlullah'tan (s) sonra sadaka almaları haram olmakla birlikte ehl-i beytin beşte bir hissesini bile kaldırmışlardır. Bunların başında İran asıllı olan İmam Ebû Hanîfe gelmektedir. Diğer taraftan ehl-i beyt konusunda ileri gidenlerin pek çoğu İranlı Şia taraftarlarıdır. İlim önderlerinin kaybından sonra ehl-i beytin dünya ve ahiretini ifsat edenler Şiilik'te aşırı gidenlerdir. Çünkü önderleri ne dinleri, ne de başka konularda onlara samimi davranmamışlardır. Bilakis Yahudi ve İranlı zındıklar Şia'daki aşırılığı ümmetin birliğini bozmak, hâkimiyetlerini yıkmak gayesiyle onları birbirlerine vurdurmak için kullanmışlardır. Bu fanatikler ikinci halife Ömer'i (r) hala lanetlemektedirler. Hâlbuki Hz. Ömer, Ehl-i Beyt'e humusun dışında ayrıca mal veriyor, onları kendi çocuklarına üstün tutuyordu. İslam bu ümmeti birleştiren tek güç olduğu için bu fanatikler hem aşırılıktan hem de birtakım batıni yorumlarıyla İslam'ı yozlaştırmak için çalışmaktadırlar. Biz bunları tefsirde olduğu gibi *Menâr* mecmuasında da daha önce açıkladık.

İslam ümmetinin, imamet (devlet başkanlığı) için bir sistem belirlememesi, devletin ehl-i beyti himaye etmemesi yüzünden İslam, ilim ve yüksek ahlak üzere yetişmiş organize bir kadrodan mahrum kalmıştır. Böyle bir sistemle bu kadro hem kendini savunur, hem de bizzat kendileri fitne olmadıkları gibi, başkaları da onlar yüzünden fitneye düşmezdi. Bu sistemsizlik yüzünden ecnebiler kolayca onların iktidarlarına son verdiler, din ve dünyalarıyla oynadılar. Böylece ümmet seçkin bir zümrenin himayesinden mahrum kaldı, onların fitnelerinden kurtulamadı. Bazı bidatçı Müslümanlar

da ehl-i beyti putlaştırdı. Nitekim bazı münafık, cahil ve kaba acemlerin, onları kral ve halife yaptıkları gibi... Neticede seçkinleri büyütmedeki aşırılıklarıyla hem dünyevi, hem de dini zararı bir araya getirmişler, İslam'ın mutedil eşitlik anlayışını çiğnemişlerdir.

Yetimlerin, Yoksulların ve Yolda Kalmışların Hakkı

Yetim, yoksul ve yolda kalmışlara gelince; çağımızın devletleri devlet bütçesinde bu başlıklar altında bir fon ayırmamaktadırlar. Fakat halkın ihtiyaçlarına önem veren sosyal devletler ise, iş bulamayan fakirlere fon ayırmakta, kendilerine yetecek maaş bağlamaktadır. Bazı hükümetler de bu fakirlere, işlettikleri hayır vakıflarından yardım etmekte, kârlarından muhtaçlara harcamaktadırlar.

Bu söylediklerimiz, ganimetlerin beşte birinin taksiminden anlaşılan ve bazı çağdaş yönetim sistemlerinin benzer uygulamalarıyla karşılaştırılan hususlardır. İslam devletine ait ister humus, isterse diğer malların sarf yerlerine dair on ikinci asrın müceddidi olarak lakaplandırılan en büyük Hint âlimi Şah Veliyyullah Dehlevi, *"Huccetullâhi'l-Bâliğa"* adlı eserinde geniş bir değerlendirme yapmış ve şöyle demiştir: Bilesin ki, kâfirlerden alınan mallar iki kısımdır.:

1. At ve deve koşturarak, harbin sıkıntılarını göğüsleyerek elde edilen mallar ki, bunlar ganimettir.
2. Cizye, haraç, tüccarlardan alınan öşür, sulh yoluyla verdikleri veya korkarak terk ettikleri mallar... Ganimetler beşe bölünür ve Allah'ın Kitabı'nda belirtilen şekilde sarf edilir. *"Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri, Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara aittir."*[326]

Rasûlullah'ın (s) vefatından sonra, ona tahsis edilen pay, Müslümanların genel maslahatlarına ayrılır ve önem sırasına göre harcanır. Rasûlullah'ın (s) akrabalarına ait olan hisse, Haşimoğulları ile Muttalipoğullarına verilir; zengin fakir, kadın erkek ayırımı yapılmaz. Kanaatimce devlet başkanı, verilecek miktarların tayininde muhayyerdir. Hz. Ömer, beytülmal harcamaları arasında Rasûlullah'ın (s) akrabalarına ayrılan payı arttırır; onlardan

---

326. Enfâl, 8/41.

borçlu olanları, evlenenleri ve ihtiyaç sahibi olanlarını özel olarak kollardı. Yetimlere ayrılacak olan pay, babası olmayan fakir küçüklere harcanır. Fakirlere ve yoksullara ait olan pay, sadece onlara harcanır. Bütün bunların harcanması devlet başkanının takdirine bırakılır; ayrılacak miktarların tespiti ve kimlere öncelik verileceği konusunda takdir yetkisi tamamen kendisine aittir. Maslahatı dikkate alarak yapacağı bu takdire göre onları harcar. Geriye kalan beşte dörtlük kısım, ganimete hak kazananlar arasında taksim edilir. Devlet başkanı önce ordunun durumunu gözden geçirir ve ganimetten kendilerine ödül verilmesini uygun gördüğü kimseler varsa onlara bu ödüllerini verir. Ödül (nefl) şu üç sebepten birine dayalı olarak verilir:

1. Devlet başkanı dâru'l-harbe girmiş bulunur ve mesela bir köye baskın yapması için bir müfreze gönderir. Humusu aldıktan sonra geride kalan malın dörtte birini yahut üçte birini onlara vaadeder. Müfrezenin getirdiği malların beşte biri ayrılır ve geride kalan kısmın dörtte biri ya da üçte biri müfrezeye verilir. Geriye kalan kısım ise ganimet mallarına katılır.

2. Devlet başkanı, Müslümanların genel yararına olacak bir işi yapan her kim olursa ona verilmek üzere bir ödül (cu'l) koyar. Mesela; "Kaleye kim tırmanırsa ona şu vardır; her kim bir esir getirirse ona şu vardır; kim bir askeri öldürürse, teçhizatı onundur." der. Eğer bunu Müslümanların malından vermesi şartı koşarsa ondan verir. Ganimetten vermeyi şart koşmuşsa beşte dörtlük kısımdan verir.

3. Devlet başkanının, savaşçılardan bazısına gösterdiği yararlılıktan, güç ve kudretinden dolayı ayrıcalıklı kılması şeklinde olur. Nitekim Rasûlullah (s), "*Zî Kared*"[327] Gazvesi'nde Seleme b. Ekva'ın göstermiş olduğu büyük yarar sebebiyle, ona hem süvari hem de piyade payı vermiştir. Bence daha sahih olan görüş, teçhizata öldürenin sahip olabilmesi için, devlet başkanının bunu savaştan önce ilan etmesi ya da savaş sonrasında özel bağış şeklinde vermesi gerekir. Savaşa katılan ve hastaları tedavi eden, yemekleri hazırlayan, savaşçılara destek hizmeti veren kadınlara, keza devlet başkanının izniyle katılan kölelere, çocuklara ve zimmîlere -şayet savaşçılara yardımları dokunmuşsa- bir pay şeklinde olmasa bile, ganimetten bir şeyler verilmesi

327. Medine'den iki gecelik uzaklıkta bir yer. Bu savaşta Abdurrahman el-Fezârî, Rasûlullah'ın (s) arkasından baskın yapmış, Ebû Katâde'nin elinde ve Seleme'nin gösterdiği çabayla öldürülmüştü.

gerekir. Daha önce Müslümanlardan birine ait bir mal kâfirlerin eline geçmiş ve o mala tesadüfen Müslüman askerler tekrar el koymuşsa, o malı karşılıksız olarak sahibine verir. Devlet başkanı humus ve ödüllerden (nefl) sonra geride kalan ganimet mallarını savaşa iştirak eden gaziler arasında paylaştırır; süvariye üç, piyadeye ise bir pay verir. Bence devlet başkanı, şayet deve üzerinde savaşa katılanlara yahut okçulara fazladan bir şey vermek yahut cins Arap atı ve develeriyle savaşanları, normal at ve develer üzerinde savaşanlara takdim etmek ve bir pay miktarına ulaşmamak kaydıyla onlara fazla bir miktar vermek isterse, görüş sahibi kimselerle danışmak suretiyle bunu yapabilir. Bu durumda emrine uyulması gerekir. Bu noktayı dikkate aldığımızda, konuyla ilgili Rasûlullah (s) ve ashabından rivayet edilen uygulamalar arasındaki farklılıklar da telif edilmiş olur. Emîrin ordu yararına olan bir işe göndermiş olduğu posta, gözcü, casus gibi kimselere de -bizzat savaşta hazır bulunmasalar bile- ganimetten pay ayrılır. Nitekim Bedir Savaşı'nda Hz. Osman (r) için pay ayrılmıştı.

Fey' mallarına gelince; bunların harcama yerlerini Allah Teâlâ şöyle açıklamıştır: *"Allah'ın, fethedilen ülkeler halkının mallarından Peygamber'ine verdiği fey' malları; Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz."*[328] Hz. Ömer, bu ayeti okumuş ve onun bütün Müslümanları kapsadığını söylemiştir. Devlet başkanı, fey' mallarını, önem sırasına göre harcamada bulunur. Bunu yaparken sadece kişilerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaz, bütün Müslümanların maslahatına olan hususları da dikkate alır.

Fey' mallarının taksimi konusunda uygulama farklılık arzetmiştir. Rasûlullah (s) kendisine fey' malı geldiği zaman anında onu hemen dağıtırdı; evli olana iki, bekâr olana da bir pay verirdi. Hz. Ebû Bekir (r), hür ve köle herkese pay ayırırdı. Dağıtımda kişilerin ihtiyaçlarını dikkate alırdı. Hz. Ömer (r), divan müessesesini tesis etti; dağıtımda İslam'a girmede öncelik ve ihtiyaç ilkesini dikkate aldı. Alınacak parayı kişinin İslam'daki kıdemi, İslam uğrunda çektikleri sıkıntıları, ailesi ve duyduğu ihtiyaçları belirlerdi. Bu tür ihtilafların temeli, konunun içtihadi oluşudur. Her halife konu ile

---

328. Haşr, 59/7.

ilgili içtihatta bulunmuş, her biri kendi döneminde gördüğü maslahat doğrultusunda uygulamada bulunmuştur.

Müslümanların elde ettikleri arazilerin durumunu belirlemede devlet başkanı muhayyerdir; dilerse savaşa katılanlar arasında taksim eder, isterse Rasûlullah'ın (s) Hayber'de yaptığı gibi gazilere vakfeder. Bilindiği gibi Rasûlullah (s) Hayber topraklarının yarısını taksim etmiş, yarısını da vakfetmişti. Hz. Ömer, Sevâd (Mezopotamya) arazisinin tamamını vakfetmiştir. İmam, isterse bizim zimmetimizde olmak üzere kâfirleri iskân eder. Rasûlullah (s), Muâz'a (r), her ergenlik çağına gelmiş kimseden bir dinar ya da dengi Yemen kumaşı almasını emretmiştir. Hz. Ömer, varlıklı olanlara kırk sekiz, orta halli olanlara yirmi dört, kazanabilen fakir kimselere de on iki dirhem cizye takdir etmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, cizye miktarının belirlenmesi devlet başkanının takdir yetkisindedir. Müslümanların genel maslahatı neyi gerektiriyorsa o şekilde hareket eder. İşte bunun içindir ki uygulamalarda farklılık olmuştur. Haraç miktarlarının tespiti, Rasûlullah'ın (s) ve halifelerinin uygulamalarının farklılık arzettiği her konuda da durum bence aynıdır. Allah Teâlâ, ganimet ve fey' mallarını bize helal kılmıştır. Bunun gerekçesini bizzat Rasûlullah (s), açıklamıştır: *"Ganimet, bizden öncekilerden hiç kimseye helal kılınmamıştı. Allah, bizim zaafımızı ve aczimizi gördü ve onu bize helal kıldı."*; *"Allah Teâlâ, ümmetimi diğer ümmetlere üstün kılmış ve bize ganimetleri helal kılmıştır."*[329] Birinci kısımda bunun hikmetini açıklamıştık; burada tekrarına gerek duymuyoruz.

Harcamalar alanında gözetilen esas amaçlar şunlardır:

1. Kötürümlük gibi bir sebeple hiçbir şeye güç yetiremeyen insanların hayatlarını sürdürebilmelerine imkân tanımak, ihtiyacı olanları ihtiyacını karşılamak, geride bırakılan kimsesizleri kollamak...

2. Şehri/ülkeyi düşman saldırısından korumak, bunun için gerekli olan kaleler inşa etmek, sınır muhafızları beslemek, her türlü gerekli silah ve teçhizatı hazır bulundurmak.

3. Şehir düzenini sağlamak ve yönetimi gerçekleştirmek... Bunun için gerekli olan emniyet, kazâ, hadlerin infazı ve hisbe teşkilatlarını oluşturmak.

329. Buhari, *Humus*,8; Müslim, *Cihad*,32; Ebû Davud, *Cihad*,121; Ahmed, V, 248-256.

4. Dini korumak. Bunun için gerekli olan imam-hatiplik, vaizlik, müderrislik vazifelerini ihdas etmek ve bu görevleri yürütenlerin nafakalarını karşılamak.

5. Kamu yararına olan altyapı hizmetlerini gerçekleştirmek; nehir ve kanallar açmak, köprüler inşa etmek gibi.

İslam ülkesi iki kısımdan oluşur:

1. Hicaz gibi sadece Müslümanların ikamet ettiği, ya da Müslümanların çoğunlukta olduğu yerler.

2. Halkının çoğunluğu kâfir olan, buna rağmen zorla ya da barış yoluyla Müslümanların egemenliğine girmiş olan yerler.

İkinci kısımdan olan yerler, pek çok asker barındırılmasına, savaş için gerekli araç gereçlerin hazır bulundurulmasına, kadılar tayinine, muhafızların ve devlet memurlarının bulundurulmasına ihtiyaç duyar. Birinci kısımdan olan yerler ise, bu sayılan şeylere fazlaca ihtiyaç göstermez. Şâri'-i Teâlâ, beytülmalde toplanan malların, her bölgenin hususi yapısı dikkate alınarak dağıtılmasını irade buyurmuştur. Zekat ve öşür malları, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanması için ayrılmıştır. Ganimet ve fey' mallarının harcama yerleri ise, daha çok savaşçı beslenmesi, dinin korunması, ülkenin düzen ve yönetiminin sağlanması için ayrılmıştır. Bunun için ganimet ve fey' mallarından yetimlere, yoksullara ve fakirlere ayrılan pay, sadakalardan (zekât) toplanan meblağdan kendilerine ayrılan paydan daha azdır. Ganimet ve fey' mallarından savaşçılara ayrılan pay ise, zekat mallarından ayrılan sehimlerine nispetle çok fazladır. Sonra ganimet ancak zahmetlere katlanmak, bilfiil savaşmak, at koşturmak soncunda ele geçirilir. Dolayısıyla onu ele geçirenlere ondan verilmemesi halinde kalplerinde hoşnutsuzluk belirir. Bütün insanlar için söz konusu olan külli kanunlar belirlenirken, mutlaka tüm insanların hallerinin dikkate alınması, tabii rağbetin, akli rağbetle birleştirilmesi gerekir. İnsanlar savaş suretiyle elde ettikleri şeyden nasiplenmedikçe savaşa arzulu olmazlar. Bunun için ganimet mallarının beşte dördü savaşçılar arasında paylaştırılmıştır. Fey' malları ise, sadece Müslümanların kafirler üzerine saldığı korku sebebiyle toplanır. Bunun için bizzat savaş yapılmaz. Bu itibarla bu kabil malların belli bir zümreye (savaşçılara) harcanması gerekmez; önem sırasına göre ihtiyaç mahallerine sarf edilmesi uygun

olur. Humusun (beşte bir) aslı şudur: Cahiliye döneminde kavmin reisinin ve onun asabesinin elde edilen ganimetten mirbâ' (dörtte bir) alması öteden beri süregelen bir âdetti. Bu onların bilgileri arasında yer etmişti ve hemen hemen bundan dolayı hiçbir sıkıntı duymazlardı. Bununla ilgili olarak şair şöyle demiştir:

وأن لنا المرباع من كل غارة   تكون بنجد أو بأرض التهائم

"Şüphesiz her baskında aittir mirbâ' bize
Gerçekleşen Necd'de ya da Tihâme yurdunda."

Allah Teâlâ, humusu ülke ve din ihtiyaçlarına için tahsis etmiştir. Bunu yaparken, insanlarca uygulanagelen şeye bir tür benzerliği esas almıştır. Nitekim Peygamberlere inen ayetler, bir tür insanlar arasında yaygın olan telakkiler doğrultusunda iner. Mirbâ', kavmin reisinin ve onun asabesinindi. Böylece onların önemi vurgulanmış olurdu. Çünkü onlar halkın işleriyle uğraşırlardı ve bu yüzden pek çok harcama yapmaya muhtaçtırlar. Allah Teâlâ, humusu Rasûlullah'ın (s) hakkı kılmıştır. Çünkü o, insanların işleriyle meşguldü ve ailesinin geçimini sağlamak içim zaman ayırabilecek durumda değildi. Bu durumda onun harcamalarının Müslümanların malından olması gerekmiştir. Zira Müslümanların üstünlüğü, Rasûlullah'ın (s) daveti ve Allah Teâlâ korkusu sayesinde gerçekleşmiştir. Bu durumda o, sanki bizzat olayda hazır bulunmuş gibi mütalaa edilmiştir. Humustan Rasûlullah'ın (s) akrabalarına da bir pay ayrılmıştır. Çünkü onlar, İslam için en çok hamiyet sahibi kimselerdir. Onlarda dini hamiyetle, nesep hamiyeti birleşmiştir. Çünkü onlar için Hz. Muhammed'in dininin yüceltilmesinden daha büyük şeref olamaz. Onlara bir pay ayrılması, Rasûlullah'ın (s) ehl-i beytinin yüceltilmesi, onlara değer verilmesi anlamına gelir. Bu ise, sonuç itibarıyla dine yönelik bir maslahattır. Ulema ve kıraat bilginlerine gösterilen saygı, dine saygı olduğu gibi, Peygamber'in (s) akrabasına saygı da evleviyetle dine saygıdır ve gösterilmesi gerekir. Muhtaçlara da bir pay ayrılmıştır. Bunlar yoksullar, fakirler ve yetimler olarak belirlenmiştir. Rasûlullah'ın (s) müellefe-i kulûba ve daha başkalarına humustan pay ayırdığı da sabittir. Buna göre, bu beş zümrenin zikredilmesi sınırlayıcı olmayıp, onların durumlarına ayrı bir özen gösterilmesi içindir. Öyle dağıtılmalı ki, humus ve fey' malları, zengin-

ler arasında el değiştiren bir zenginlik olmasın; gerçek ihtiyaç sahipleri ihmal edilmesin, Rasûlullah'a (s) ve akrabalarına nispetle de hiçbir kimse kötü zanda bulunmasın. Nefl (başarı gösterenlerin ödüllendirilmesi) ve gönülleri hoş etmek için bir şeyler verilmesi şunun için meşru kılınmıştır; İnsanoğlu, çoğu zaman basit de olsa bir şeyler olmadan kendisini tehlikeye atmaz. Bu insanoğlunun tıynetinde olan, yapısal bir özelliktir. Bunun dikkate alınması elbette ki gereklidir. Süvariye üç pay, piyadeye bir pay ayrılması; süvarinin, Müslümanlara faydasının daha büyük, masraflarının daha çok olmasındandır. Eğer sen ordu düzenini bilecek olsan, süvarinin, kendisine verilecek payın piyadeye verilen payın üç katından az olmasına razı olmayacağından, daha azın onun masraflarını karşılamayacağından şüphe etmezsin. Bu konuda birbirlerinden uzak ülkelerde yaşamalarına, farklı âdet ve durumlara sahip olmalarına rağmen Arap-Acem bütün Müslüman kavimlerin farklı düşünmemeleri, bu hükmün yerinde olduğunu ortaya koyar. Rasûlullah (s); *"Eğer -inşallah- yaşarsam, Yahudi ve Hıristiyanları elbette Arap yarımadasından çıkarırım."* buyurmuş ve müşriklerin oradan çıkarılmasını vasiyet etmiştir.[330]

Derim ki: Rasûlullah (s), zamanın hep aynı olmadığını; bazen lehte, bazen aleyhte olacağını bildiğinden, muhtemelen İslam'ın ileride zayıf düşebileceğini hesaba katmış ve şayet böyle bir dönemde İslam'ın harîm-i ismetinde yabancı unsurlar bulunacak olursa bunun tehlikeli olacağını, Allah'ın nişanelerinin yıkılması, koyduğu nizamın bozulması sonucunu doğurabileceğini öngörmüştür. Bunun tabii sonucu olarak da İslam'ın merkezi, Beytullah'ın bulunduğu yerin çevresinden İslam düşmanlarının çıkarılmasını emretmiştir. Hem kafirlerle bir arada olmak, insanların dinlerini ifsat eder, nefislerini değiştirir. Onlarla birliktelik kaçınılmaz olunca, hiç olmazsa Haremeyn'in onlardan arındırılması emredilmiştir.

Rasûlullah'a (s), ahir zamanda olacak şeyler ayan olmuş ve şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz din/iman, yılanın deliğine çekildiği gibi, Medine'ye çekilecektir."*[331] Bu durumda orada diğer din müntesiplerinden hiçbir kimse-

---

330. Bu yazı, *Urvetu'l-Vusqa* gazetesinin 25 Eylül 1884 tarihli on yedinci sayısında makale olarak neşredilmiştir.

331. Müslim, *İman*, 233. (Burada "Rasûlullah'a (s), ahir zamanda olacak şeyler ayan olmuş..." demek yerine, "Rasûlullah muhtemel zaaflara işaret ederek..." demek, gaybi konularda yakîni bilgiyi gözetmek bağlamında daha doğru olmalıdır. -Yayıncı-.)

nin bulunmaması gerekecektir; aksi takdirde dinin korunması garanti altına alınamayacaktır.

Böylece bu konuyu, ganimetlerin taksimi hususunda önde gelen müfessir ve müçtehit fakihlerin sözlerinin özetini, *Fethu'l-Beyân* adlı eserden naklediyoruz. Kimseye karşı taassup içinde olmayan *Fethu'l-Beyân* sahibi şöyle diyor:

Alimler humusun taksimi konusunda altı ayrı görüş ileri sürmüşlerdir:

1. Bir grup dedi ki; humus altıya bölünür altıda biri Kâbe'ye ayrılır. Bu, Allah'ın hissesidir. İkinci hisse Rasûlullah'ındır, üçüncüsü yakınların, dördüncüsü yetimlerin, beşincisi yoksulların, altıncısı yolda kalmışlarındır.

2. Ebu'l-Âliye ve Rebî'a göre ganimet beşe bölünür, biri ayrılır, dördü gazilere taksim edilir. Taksimi yapan, elini ayrılan beşte bire daldırır, avuçladığını Kâbe'ye ayırır, geri kalanını Rasûlullah (s) ve ayette belirtilen diğer kimselere bırakır.

3. Hz. Hüseyin'in oğlu İmam Zeynelabidin'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Humusun tamamı bize (ehl-i beyte) aittir. Kendisine, ayete geçen yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar ne olacak dendiğinde, İmam Zeynelabidin şöyle cevap vermiştir: Onlar, bizden olan yetim, yoksul ve yolda kalmışlardır.

4. Bu, İmam Şafii'nin görüşüdür. Ona göre humus beşe bölünür. Allah ve Rasûl'ünün hissesi aynıdır. Mü'minlerin faydası için sarf edilir. Dört hisse ise ayette belirtilen sınıflara taksim edilir.

5. İmam Ebû Hanife'ye göre humus üçe bölünür, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara dağıtılır. Rasûlullah (s) vefat edince onun ve yakınlarının hisseleri düşer. Humustan önce köprülerin ve camilerin ıslahı, kadıların ve askerlerin maaşı için sarfiyat yapılır. Şafii'den de aynı görüş rivayet edilmiştir.

6. İmam Malik'e göre, durum imamın görüş ve içtihadına bırakılır, humustan dilediği kadar alır, içtihadına göre gazilere verir, kalanını Müslümanların maslahatı için harcar. Kurtubi dedi ki; -aynı şeyi dört halife de söyleyip uyguladı ve Rasûlullah'ın (s) şu sözü de buna delil oldu: *"Allah'ın size fey' olarak*

verdiğinden benim payım ancak beşte birdir. O da size sarf edilir."[332] - Rasûlullah (s) humusu beşerli, üçerli diye taksim etmedi. Ayette belirtilen şahıslar onların, en önemli sarf yerleri olduğuna dikkat çekmek içindir. Zeccâc da buna şu ayeti delil getirdi: *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki; iyilik olarak harcadığınız; ana-baba, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalanlar içindir.*"[333] İmamın bu sınıflar dışında da uygun gördüğü yere harcayabileceği icmâ ile caizdir. İbn. Munzir, İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah (s) humustan Allah payını silaha, bineğe, Allah yoluna, Kâbe'nin örtüsüne, kokulanmasına ve Kâbe'ye gerekli olan hususlara harcardı. Kendi payını silaha, bineğe ve ailesinin ihtiyaçlarına sarf ederdi. Kendi yakınlarının payını ise diğer insanlarla birlikte onlara ayırırdı. Yetimler, yoksullar ve yolda kalanların üç hissesini de dilediği kimselere dilediği şekilde verirdi. Bu üç hisseden Abdulmuttalib'e bir, kendine de diğerlerinin payları gibi sadece bir pay ayırırdı. İbn Büreyde şöyle dedi: Allah'ın hissesi Peygamber'in, Peygamber'in hissesi ise eşlerinindir. Ebu'l-Âliye de şunu söyledi: Ganimetler getirilip ortaya konuyor, Rasûlullah (s) onu beş hisseye ayırıyor, birini ayırıp ötekileri insanlara -yani savaşa katılanlara- taksim ediyordu. Sonra elini, ayırdığı hissenin üzerine koyuyor, avuçladığını Kâbe için ayırıyordu. Bu Allah hissesi olarak anılıyordu. Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: *"Allah'a pay ayırmayın, zira dünya ve ahiretin tamamı O'nundur."* Sonra diğer hisselere geçiyor ve onları; Peygamber, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar hisseleri olarak beşe ayırıyordu. İbn Abbas *"Beşte biri Allah'ındır."* ifadesi, sözün girişidir yani teberrüken söylenmiştir. Hisseyi kendisine nispet etti, zira onda hakim olan O'dur. Dilediği şekilde taksim eder. Maksat paylardan birinin Allah'ın olması değildir, zaten göklerde ve yerde ne varsa O'nundur, demiştir. Hasan Basri, Katâde, Atâ ve İbrahim en-Nehâî de aynı görüştedirler. Dediler ki: Allah'ın ve Rasûl'ünün payı aynıdır. Allah adının geçmesi tazim içindir. Hz. Peygamber iki hisseyi binek ve silah için ayırdı, yetimlere yoksullara ve yolda kalmışlara birer hisse verdi, başkalarına bir şey vermedi. Geri kalan dört hisseyi de ata iki, süvarisine bir ve piyade olana da bir olmak üzere taksim etti. Yine İbn Abbas'dan şöyle dediği rivayet edildi: Ganimet beşe bölünür, dördü savaşanlara, kalan birisi de dörde bölünerek biri Allah'a, Peygamber'e ve yakınlarına ayrılır. Fakat bu hisse Peygamber'in

332. Ebû Davud, *Cihad*,131-149.
333 Bakara, 2/215.

yakınlarının olur, Peygamber bundan bir şey almazdı. Kalan üç ise; yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara birer birer taksim edilirdi. Yolda kalmış; Müslümanlara misafir olan gariban kimseydi. Cenâb-ı Hak bu beşe bölme işini şöyle vurguladı:

"Eğer Allah'a ve hak ile batılın ayrıldığı gün, iki ordunun karşılaştığı (Bedir) günü, kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz, bunu böyle kabul edin." Yani tek ve kahhâr, fail ve muhtar olan Allah'a, mü'minler topluluğu ile kafirler topluluğunun harp için toplandığı ve iman ehliyle inkar ehlinin ayırt edildiği Bedir gününde, bize kullukta kusur etmeyen Muhammed'e (s) indirilen apaçık ayetlere, savaşta size güç veren meleklere ve düşmanlara karşı kazandığınız apaçık zafere inanıyorsanız; evet, bütün bu iman edilmesi gerekenlere gerçek manada inanıyorsanız -ki bunları açıkça müşahede ettiniz- o takdirde bilin ki; az veya çok ganimet olarak elde ettiğinizin beşte biri Allah'a aittir. Çünkü O, sizin mevlanız ve yardımcınızdır. Aynı şekilde O, her işinizde sizin sahibinizdir. Bu humus aynı zamanda Peygamber'indir ki; Allah, o Peygamber sayesinde sizi hidayete erdirmiş, başkalarına üstün tutmuştur... Başka hususlarda Allah'ın hükmüne razı olduğunuz gibi ganimetler konusunda da O'nun hükmüne ve Rasûl'ünün taksimine razı olmanız gerekir. Burada imanın, teslimiyet ve amel gerektirdiğine işaret edilmiştir. Hz. Ali dedi ki: Sabahında iki ordunun karşılaştığı gece, cuma gecesiydi ve Ramazanın on yedisine rastlamıştı. Bu, Rasûlullah'ın (s) ilk şahit olduğu savaştı.

"Allah'ın her şeye gücü yeter." Bedir'de Peygamber'ini destekleyip vaadini yerine getirerek, kaza ve kaderiyle kudretini nasıl ortaya koyduğunu gördünüz. Azlığınıza, açlığınıza, düşmanlarınızın sayıca ve kuvvetçe sizden üç misli fazla olmasına rağmen sizi galip getirdi. Sûrenin başlarında bunlar açıklanmıştı.

"Hani siz vadinin yakın tarafındaydınız, düşmanlarınız da en uzak tarafındaydılar." Ayetteki ***"udve"*** kelimesi; *"udve", "adve" ve "idve"* şeklinde okunabilir. Lügat itibarıyla, *vadinin kenarı* demektir. Tecavüz anlamındaki *"adv"* kelimesinden türemedir, *"ğazv"* kalıbındadır. Çoğunluk *"udve"*, İbn Kesir, Yakup ve Ebû Amr *"idve"* şeklinde okumuştur. Kıraat-ı Seb'a dışında Hasan, Zeyd b. Ali ve diğerleri *"adve"* olarak okumuşlardır. Ayetteki *"dünya"* kelimesi *"ednâ"*nın müennesi olup, "en yakın" demektir. *"Kusvâ"* ise, *"aksâ"*nın müen-

nesidir, "en uzak" anlamınadır. Ayetin manası şudur: Şayet Allah'a ve Bedir gününde kulumuz Muhammed'e (s) indirilene inanıyorsanız, ki o günde siz vadinin Medine tarafına bakan en yakın tarafını tutmuştunuz. Orada su vardı. Başka tarafa yağmur yağmadığı halde, sizin tarafınıza yağmur yağmıştı. Bunun faydalarını daha önce belirtmiştik. Düşmanlar ise vadinin en uzak tarafındaydılar ve orada su yoktu. Yer yumuşak, ayaklar kuma saplanıyordu.

"Kervan sizden daha aşağıdaydı" Kervandan maksat ise, Müslümanların yakalamak için peşine düştüğü kervandı. Ebû Süfyan veya adamları onunla Şam'dan geliyordu. ***"Rekb"*** isimdir, *"rekîb"*in çoğuludur. Yani kervan sahil tarafında ve sizin alt tarafınızdayken... İki ordu bu noktada kervan yüzünden buluştuğu için bu husus zikredildi. Şayet Müslümanlar Ebû Süfyan'ın, kervanı sahil tarafından götürdüğünü bilselerdi onu takip ederlerdi ve kafirlerle burada karşılaşmazlar, böylece daha önce de açıklandığı gibi harp de olmazdı. Cenâb-ı Hak bunu şöyle açıkladı; ***"Eğer sözleşmiş olsaydınız bile, belirtilen vakitte anlaşmazlığa düşerdiniz."*** Şayet siz ve kafirler burada savaşmak için sözleşseydiniz, azlığınız, harbe hazırlıksız olmanız ve sırf kervanı yakalama niyeti taşımanız sebebiyle harp istemeyeceğinizden, belirtilen vakitte anlaşmazlığa düşerdiniz. Müşriklerin çoğunun niyeti de harp etmek değil, sadece kervanı kurtarmaktı. Çünkü onlar da Rasûlullah'la (s) savaşmaktan çekiniyorlardı. Zira Allah'ın ona yardım etmeyeceğinden emin değillerdi. Zaten pek çoğunun inkârı kalben değil, kibir ve inat yüzündendi. Sûrenin başındaki ayetlerin tefsirinde iki grubun da savaşa isteksizlik halleri, Allah'ın ise savaşı istemesi ve sebepleri takdir etmesi durumu açıklanmıştı. Cenâb-ı Hakk'ın şu sözünden murat budur: ***"Lâkin Allah olması gereken bir işi yerine getirmek için sizi böyle buluşturdu."*** Yani Allah ilim ve hikmeti gereği mutlaka olmasını taktir ettiği bir işin yerine gelmesi için savaş istemediğiniz ve sözleşmediğiniz halde burada karşılaştınız. Bu savaş, kafirleri perişan etmeye, sizi onlara galip getirip dinini güçlendirmeye, Rasûl'üne olan vaadini gerçekleştirmeye yöneliktir. **"Böylece helak olan açık bir delille helak olsun, yaşayan da açık bir delille yaşasın."** Yani Cenâb-ı Hak bunu taktire uygun olarak, helak olan kafirlerin, İslam'ın gerçek oluşunu gözle görülür bir şekilde ortaya koyan bir delil üzere helak olması için yaptı. Çünkü Allah'ın Peygamber ve beraberindekilere yaptığı vaadi; bütün şüpheleri yok edecek ve Allah katında İslam çağrısına uymama konusunda bir mazeret bırakmayacak şekilde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak bunu,

mü'minlerden yaşayanların da kesin bir delil üzere yaşamaları, imanlarının artması, amellerinin canlı olması için yaptı. İbn Kesir, Nâfî, Ebûbekir ve Yakup "hayiye" (teıbe) gibi idğamsız, diğerleri ise birinci "ye"yi ikincisine idğam ederek "hayye" şeklinde okumuşlardır. Buradaki hayat ve helak, maddi ve manevi helake şamildir. Bunun manası şu ayetin tefsirinde geniş olarak açıklandı. *"Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere çağırdığı vakit Allah'a ve Peygamber'ine icabet edin."*[334]

"Şüphesiz Allah her şeyi işitir ve bilir." Yani mü'min ve kafirlerin inanç ve amelle ilgili sözlerinden hiçbiri O'na gizli kalmaz. Her grubun inancını ifade eden sözlerini, işlerindeki kusurdan dolayı beyan ettikleri özürlerini işitir. Bu ve diğer hususlarda gizlediklerini bilir, bilgi ve işitmesine uygun şekilde herkesin karşılığını verir. Sözün özü; Cenâb-ı Hakk'ın Bedir Savaşı münasebetiyle koyduğu ölçü, mü'minler için Allah'ın apaçık bir hüccetidir ki, Hz. Peygamber'in (s) müjdelediği şekilde onları muzaffer kılmıştır. Yine Peygamber'in (s) uyardığı şekilde kendilerini yardımsız bırakıp perişan etmesi de kafirler için Allah'ın apaçık bir hüccetidir. Bunda inada ve tevile yer yoktur.

"O zaman Allah onları sana rüyada az gösteriyordu." Buradaki ***"iz yûrîkehûm"*** sözü, önceki *"iz entûm bi'l-udveti'dûnyâ"* sözü gibi *"yevme'l-furqan"*dan bedeldir. Mana şöyledir:

Allah o gün veya o vakit Peygamber'ine bir rüya ve rüyada da müşriklerin sayısını az gösterdi. Peygamber (s) de bunu mü'minlere bildirdi. Böylece Mücahid'in de dediği gibi kalpleri mutmain oldu ve kâfirlere galip gelme ümitleri güçlendi. Bu rüyaya dair meşhur hadis kitaplarında bir tek hadise rastlamamız tuhaftır.

"Şayet onları sana çok göstermiş olsaydı yılardınız." Yani zaaf ve korku hissiyle onlarla savaşmaktan geri dururdunuz. ***"Ve savaş işinde birbirinizle çekişirdiniz."*** Savaş konusunda fikirler ayrılır, aranızda tartışma çıkardı. İmanı güçlü olanlarınız; Allah'a ve Rasûl'üne uyup savaşalım derken, zayıf imanlılarınız ise daha önce Peygamber'e (s) karşı ileri sürdükleri kabilden mazeretlerle savaştan caydırmaya çalışırlardı. ***"Gerçek ortaya çıktıktan sonra bile seninle tartışıyorlardı."***[335]

334. Enfâl, 8/24.
335. Enfâl, 8/6.

Peki, buna göre, *peygamberlerin rüyası haktır ve vahiy çeşitlerinden biridir demek nasıl doğru olur?* dersen, cevap olarak şöyle derim: Daha önce de geçtiği gibi, Hz. Peygamber (s) kendi sayıları üç yüz on üç olduğu halde, müşriklerin sayısının bin olduğunu ashabına haber vermişti. Fakat onlar gerçekte az olduğu için değil, rüyada onları az görerek böyle haber vermişti. Görülen odur ki, Müslümanlar bu rüyayı; imtihanlarının kolay, müşriklerin hilelerinin zayıf olacağı şeklinde yormuşlar, böylece cesaret ve moralleri artmıştır.

"Fakat Allah sizi bundan kurtardı." Yani sizi yılgınlık, çekişme, ayrılık ve bunun kötü akıbetinden kurtardı. ***"Şüphesiz O kalplerde olanı bilir."*** Göğüslerde bulunan kalplerdeki korku hissini, sıkıntıya ve savaşa karşı cesaretsizliğe yol açacak sabırsızlık duygusunu bilir. Aynı zamanda iman şuurunu, cesaret ve güven kaynağı olan ve atılganlığı sağlayan tevekkül hissini de bilir, her birisi için istediği hedefe yöneltecek sebepler oluşturur.

"Düşmanla karşılaştığınız zaman Allah, olması gereken bir işi oldurmak için onları sizin gözünüzde az gösteriyor, sizi de onların gözünde az gösteriyordu." Ayetteki ***"İz yûrîkehûm"*** sözü önceki *"iz yûrîkehûmûllâhû"* ifadesine atfedilmiştir. Çünkü ikisi de aynı manaya yönelik olduğundan ona atfedilerek birleştirilmiştir. Önceki iki ayette bulunan "iz" zarfı ise böyle değildir. Onun için o iki ayet birbirine atfedilmedi. Buradaki hitap Peygamber'le (s) birlikte bütün mü'minlere yöneliktir ve mana şöyledir: Kâfirlerle karşılaştığınızda Allah'ın sizin gözünüze kafirleri az göstermesi; size yardım edeceğine dair kalbinize bir güven yerleştirmesi, meleklerle sizi güçlendirmesi, onları hakir ve değersiz kılması sebebiyledir. Gurur ve kibirleri yüzünden onların gözünde sizleri de fiilen az göstermiştir. Öyle ki Ebû Cehil şöyle demişti: Muhammed'in (s) adamlarının hepsi bir deve yiyimlik kadar azmış. Bununla; biz onların işlerini bir günün akşam ve sabahında bitiririz, demek istiyordu. Onlar her gün bir deve yiyorlardı. Her grup ötekiyle savaşa cesaret etsin diye gözlere az gösteriliyorlardı. Müşrikler kendilerine ve güçlerine güvenerek, mü'minler de rablerine ve O'nun vadine dayanarak savaşsınlar... Siz onlarla karşılaştığınızda size metanet, onlara korku verdi. Sizi onlara galip kılarak kendince malum olan bir hükmü gerçekleştirdi. Bunun için sebepler yarattı, bu neticeyi belirledi. Her ne kadar başlangıç ve sonuç itibarıyla kolay ve zahmetsiz, etkili ve verimli olsa da, gerçekleşen bu hükmü önceki olaydan farklı saymaya gerek yoktur. Olay iki grup için

de önemliydi. Durumun tekrarlanmasını gerekli kıldığı şeyi tekrar etmek, belagatin temellerinden ve en önemli gayelerindendir. Her ne kadar zoraki belagatçiler aksini söylese de...

"Bütün işler yalnız Allah'a döndürülür." Allah'ın takdir edip, sebeplerini yaratmadığı hiçbir şey bu alemde gerçekleşmez. Sebepler ve müsebbepler aleminde sadece Allah'ın kaza ve kader kanunu işler. Eğer Allah dilerse, Peygamber'in (s) rüyasının etkisi ve iki grubu birbirlerinin gözünde az göstermesi yoluyla da kalplerde ve zihinlerde dilediği şeyi sebeplere bağlı olmaksızın da yaratabilir. Fakat Allah her şeyi bir sebebe bağlamış, her şeyi bir ölçüye göre yaratmıştır. Peygamberlerine bazı mucizeler göstermesi, dilediği bazı kulları muvaffak kılması; sebepleri onlara boyun eğdirmesi, gayret ve amellerinin Allah'ın belirlediği başarı kanunlarına uygun düşmesiyle gerçekleşir. Bunun yanında bazı mucizeler de gizli sebeplerle tecelli eder. Meleklerin yardımı, gazilerin desteklenmesi veya sebebe bağlı olmayan diğer işler vb...

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿45﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿46﴾

45- Ey iman edenler! Bir düşman topluluğu ile karşılaştığınızda sebat edin ve Allah'ı çok anın, ola ki kurtuluşa eresiniz.

46- Allah'a ve Peygamber'ine itaat edin, birbirinizle çekişmeyin yoksa başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider. Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.

Manevi Kuvvetin Dinamikleri: Sabır, Sebat, Zikir, Takva

Cenab-ı Hakk'ın *"Ey iman edenler! Bir düşman topluluğu ile karşılaştığınızda sebat edin."* sözü, bu surede mü'minlere altıncı kez tekrarlan-

maktadır. Bu çağrı mücahitlere moral vermek içindir. Zira bu, zaferin en önemli sebebidir. Ayetteki *"fie"*, *"topluluk"* demektir. Genellikle savaşçılar ve yardımcılar kastedilir. Kur'ân'da sadece bu anlamda kullanılmıştır. Nitekim Nisâ Sûresi'nde şöyle buyurulmuştur. *"Size ne oluyor ki, münafıklar hakkında iki gruba ayrılıyorsunuz?"*[336] Çünkü münafıklar hakkında bir grup, nifakları aşikâr olduğu ve şirkte devam ettikleri için öldürülmeleri gerektiğini, diğeri de aksini söylüyordu. Bu *fie* (grup), savaş konusunda ortaya çıkmıştı. Kehf Sûresi'nde de aynı şey ifade edilmektedir. *"Allah'tan başka kendisine yardım edecek bir grup olmadı."*[337] Kasas Sûresi'nde de benzer ifade vardır. Ayette geçen ***"liqâ"*** kelimesi de genellikle *"savaş için karşılaşma"* anlamındadır. Zemâhşerî ve pek çokları aynı görüştedirler. Zaten buradaki *liqâ* (karşılaşma), bir grupla olduğu için savaşta karşılaşma anlamını ifade etmekte, diğer ihtimalleri iptal etmektedir.

Ayetin manası şöyledir: Ey iman edenler! Savaşta kâfir veya asi düşmanlarınızdan bir toplulukla karşılaştığınızda, onlara karşı sıkı durun, önlerinden kaçmayın. Cenâb-ı Hak bu topluluğun kim olduğunu belirtmedi. Çünkü durumdan anlaşılmaktadır. Zira Müslümanlar ancak kafir veya asilerle savaşır. Fertler ve ordular arasında zafer ve galibiyet için sebat son koz olduğundan büyük bir manevi güçtür. Güçlü iki kişi güreşe tutuşur, her ikisi de yorulup takatsiz kalır. Birisi, her an yenileceğini beklerken birden bire rakibinin kendinden önce yenilebileceğini düşünerek son dakikadaki bu direnişiyle galip duruma gelebilir.

Sebat, her türlü beşeri faaliyette yararlıdır ve her başarının sebebidir. ***"Allah'ı çok anın."*** Savaşta ve savaşın kızıştığı anda Allah'ı çok zikredin. Kudretini peygamberlerine, mü'minlere, dinine ve kanunlarına uymak suretiyle onların izini takip edenlere zafer vadettiğini hatırlayarak, O'nu kalbinizden çıkarmayın. Yine sıkıntı ne kadar şiddetli olursa olsun ümitsizlikten sakındırdığını, zaferin Allah'ın elinde ve katında olduğunu, dilediğini muzaffer kılacağını düşünerek O'nu daima hatırlayın. Çünkü O güçlüdür, yegâne galiptir. Kim bunları düşünüp hatırlarsa düşmanın gücü ve imkânları onu korkutamaz. Zira inanır ki Allah, düşmandan daha güçlüdür. O'nu aynı şekilde kalbinize uygun biçimde dilinizle de zikredin. Manasını düşünerek

---

336. Nisâ, 4/88.
337. Kehf, 18/43.

Allah'tan gayrisini küçük gördüğünüzü ifade eden Tekbir getirin. O'nu hiçbir şeyin aciz bırakamayacağına kesin inanarak dua ve niyazda bulunun. ***"Ola ki kurtuluşa eresiniz."*** Bu ümit; sebat ve Allah'ı anmaya bağlıdır. Zira bunlar dünyada savaşı kazanıp kurtulmanın, ahirette de sevaba ulaşmanın iki manevi sebebidir. Sebatın, beşeri olaylardaki etkisine dair misali açıkladık. Allah'ı anmanın faydasına dair misaller ise daha açık ve daha çoktur. En belirginlerinden birisi de bu ayetin inişiyle alakalı olay ve bu sûrenin bütün olarak hikmetlerini, hükümlerini ve Allah'ın kanunlarını açıklama sadedinde zikrettiği Bedir Savaşı'dır ki, izahı daha evvel geçmiştir. Kafirler -özellikle de hurafelerden uzak, sıkıntılı anlarda Allah'a tevekküle, O'na duaya ve O'nu imdada çağırmaya yönelten imanın- savaşta zafer sebeplerinden olması konusunda şüphe ediyorlardı. Hâlbuki siyasi önderler, ordu komutanları, psikoloji, felsefe tarihi ve sosyoloji alimleri nezdinde Allah'a iman ve duanın önemi tartışılmazdır. Transfal Savaşı'nda İngilizlerin Bavyera ordusu karşısında pek çok vakada bozguna uğrama sebeplerinden birisi de, Bavyera ordusunun onlarınkinden daha dindar olmasıydı.

Yine tarihen sabittir ki; meşhur Balkan Savaşı'nda Bulgar ordusunun Türk ordusuna galip gelmesinin sebeplerinden birisi, Türk subay ve komutanlarının ordu içinde ezan ve namazı kaldırıp, savaşın sadece vatan namına ve vatan şerefine yapılması gerektiği propagandasına sarılmalarıydı. Durumu fark ettiklerinde, tekrar her tabura imam ve müezzin ve imam verip ordu içinde cemaatle namaz kılmaya başladılar. Gazetelerin bildirdiğine göre, askerler ezanı duyunca hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladılar. Zaferin Bulgarlardan tekrar Türklere geçmesinde bunun etkisi aşikârdır. Bu iki olayı zamanında *Menâr* mecmuasında yazmıştık. Şüphesiz Türkler, hükümetlerinin inkâr ve dini bozma gayretlerinin kötü sonuçlarına göreceklerdir.

Menâr Mecmuası'nın birinci cildinde[338] Alman Bakan Prens Bismarck'ın -kendisi, Alman Birliği'nin kurucusu ve döneminde Avrupa'daki bütün ülkelerin siyasetine yön veren zattır- bir sözünü neşretmiştik. Bismarck orada şöyle diyordu: "Herhangi bir karşılık beklemeden vatanı savunmak için ölümü seve seve göze alma duygusunun kalplerin derinliklerine yerleşmesi, toplumun kalbindeki iman sayesindedir." Bismarck bunu şöyle açıklıyor:

338. *Menâr Mecmuası*, Sayı: 846, 847.

"Gönüllerde iman izleri yerleşince herkes, kendisini gören hâkim bir gücün varlığına inanır ve komutanı görmese de ölünceye kadar savaşıp direnir."

Bazı şüpheciler kendisine; *"Zât-ı devletlileri askerlerin böyle düşündüğüne mi kanidir?"* deyince, Prens şöyle cevap verdi: "Bu, mülahaza kabilinden bir şey değildir. Bu bir şuur ve vicdan meselesidir. Bunlar düşünmenin önüne geçen duygulardır. İnsan benliğinde doğuştan var olan eğilim ve arzulardır. Şayet düşünmeye kalksalar bu duyguları kaybederler, bu vicdandan mahrum kalırlar.

Siz bilir misiniz ki; ben hala bir toplumun, semavi vahye dayalı, semavi bir dine, hayırsever bir Allah'a ve ahirette iyilik ve kötülükleri ayıracak bir hakime inanmaksızın nasıl yaşar, üzerlerine düşen görevleri nasıl yapar ve başkalarına da nasıl yaptırır? Bunu anlamış değilim."

Prens bu meyandaki sözünü başka bir üslupla sürdürdü. Kendisiyle ilgili olarak muhataplara; şayet Allah'a ve ahiret gününe imanı olmasaydı ne kralına ne de hükümetine hizmet etmeyeceğini, Alman Birliği'nin kurulup güçlendirilmesi için kendini zora sokmayacağını, İmparator Kayser'e hizmet yerine kendi çiftliklerinde yalnız yaşamayı tercih edeceğini, zira kendisinin cumhuriyetçi karaktere sahip olduğunu söyledi. Bu sözü, savaşta imanın etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Onun bu sözünü, Avrupalılara iftira mahiyetindeki iddialarına uyup dini terk ederek modernleşmeye çağıran bizim dinsizlere cevap olsun diye aktardık.

İşte böylece Allah, kullarına kendisini çokça anmalarını emretti, buna teşvikte bulundu. Başka ayetlerde sadıkların çok, münafıkların ise az zikirde bulunduklarını anlattı. Çünkü zikir imanın gıdasıdır. İman ancak çok zikirle olgunlaşır. Kim Allah'ı zikretmekten gafil olursa şeytan onun kalbine hâkim olur, kötülük ve isyanları kendisine süslü gösterir. Zemâhşerî'nin burada zikrin önemi ve selef-i sâlihînin bu konudaki tutumlarına dair gayet veciz bir sözü vardır. Diyor ki; burada kulun, Rabbini anmaktan bir an bile gafil olmaması, kalben ve fikren daima Allah'la beraber olmasına işaret edilmektedir. Mü'minlerin emîri Hz. Ali'nin (r) gerek Sıffin Savaşı'nda, gerekse isyancılarla ve Haricilerle yaptığı diğer savaşlardaki veciz hutbeleri, zikrin önemini anlatmaya kâfidir. Bu beliğ ifadeler, engin manalar, samimi vaaz ve

öğütler, en sıkıntılı anlarda bile hiçbir şeyin selef-i sâlihîni Allah'ı zikirden alıkoyamadığına delildir.

"Allah'a ve Rasûl'üne itaat edin." Savaş ve diğer hususlarda kurtuluş yollarını gösteren bu emirlerde Allah'a itaat edin. Savaş ve diğer konulardaki emir ve yasaklarında Rasûlullah'a (s) da itaat edin, zira Peygamber (s) kendisine indirilen Kur'ân'ı Allah'ın muradına uygun şekilde açıklamakta; söz, amel ve hüküm olarak onu uygulamaktadır. Savaşta genelkurmaylık ondadır. Genelkurmaya itaat ise zaferin şartlarından olan disiplinin esasıdır. Hele bu genelkurmay, Allah tarafından vahiy ve başarıyla desteklenen bu ve diğer savaşlarda da görüldüğü gibi sizinle her konuda istişare edip, düşünce ve tedbirde ortak hareket eden bir peygamber olursa!.. Okçular Uhud Savaşı'nda Peygamber'e (s) muhalefet edince, müşrikler toparlanıp yeniden hücuma geçtiler; Müslümanlar galip durumdayken onlara büyük zararlar verip mağlup hale düşürdüler. Bunda mü'minler için ibret vardır. Müslümanların bu durumu garipsediklerine dair Cenâb-ı Hak şu ayeti indirdi: *"Bedir'de düşmanlarınızın başına iki mislini getirdiğiniz bir bela sizin başınıza gelince, 'Bu da nereden?' dediniz. De ki; kendi tarafınızdandır."*[339]

"Birbirinizle çekişmeyin yoksa başarısızlığa uğrarsınız ve kuvvetiniz gider." Bu yasak, harpte direnme, çok zikretme, Allah ve Rasûl'üne (s) itaat etme emrinin peşinden bir nevi onu tamamlamak için gelmiştir. Çünkü ayrılık ve çekişme, *"feşel"*e yol açar. *Feşel* ise; *bozgun ve işi yerine getirmekten çekinme* demektir. Sebeplerinin en büyüğü ise zaaf ve korkaklıktır. Bundan ötürü *"feşel"*i burada *zaaf* ve *korkaklık* olarak tefsir ettiler. *"Tenâzu'"*un aslı *karşılıklı kavga* anlamına gelen *"münâza'a"* gibidir. O da, *çekmek, bir şeyi sert veya yumuşak şekilde çekip çıkarmak* demektir. Ruhun cesetten çıkarılması, sultanın görevliyi işinden çıkarması gibi... Sanki niza eden iki kişiden her biri, ötekinin fikrini alıp atmak istiyor. Yahut da *tenâzu', meyletmek* anlamındadır. *"Nezea ile'ş-şey'i nuzûan"* sözü, *"Ona meyletti."* demektir. Bir işte nizâ eden iki kişiden her biri ötekinin yönelmediği tarafa yöneliyor. Burada bu mana daha açıktır.

"Fe tezhebe rîhukûm" sözü, *"Kuvvetiniz gider, sinir hâkimiyetiniz kaybolur ve düşmanınız size galip gelir."* demektir. Ayetteki *"rîh"*, *hareket eden hava* yani *rüzgâr* anlamındadır. Kelime müennestir. *Hava* manasında bazen müzekker

339. Âl-i İmrân, 3/165.

olarak da kullanılır. İstiare yoluyla *kuvvet* ve *galibiyet* manalarına da gelir. Cisimlerde ondan daha güçlü bir şey yoktur. Çünkü rüzgâr denizleri dalgalandırır, en büyük ağaçları kökünden söker, evleri ve kaleleri yıkar. Ahfeş ve başkaları dedi ki: *Rîh* (*rüzgâr*), işini yürütmede kendisine benzediği için istiare tarikiyle *devlet* anlamında kullanılır. Araplar, şansı açılan ve işleri istediği gibi yürüyen kimse için *"Filanın rüzgârı esti."* derler. Keza durumu zayıflayan, şansı tersine dönen kimse için de *"Rekidet rîhuhu"* veya *"Riyâhuhû)* derler.

"Sabredin; şüphesiz Allah, sabredenlerle beraberdir." Sevmediğiniz zorluklara, düşmanın gücü, hazırlıklı oluşu, sayısının çokluğu vb. yüzünden karşılaştığınız sıkıntılara karşı sabredin. Zira Allah; yardım ve destek, sükûnet ve sebat yoluyla sabredenlerin yanındadır. Allah kimin yanında olursa ona hiçbir şey galip gelemez. Allah, işinde galiptir. Mağlup edilemeyen izzet ve iktidar sahibidir. Bu cümle Bakara Sûresi'ndeki bir ayette de aynen geçti. *"Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin. Allah mutlaka sabredenlerle beraberdir."*[340] Bunun tefsirine, ayetin geçtiği cilt ve sayfada bakılabilir. Orada sabır kelimesinin tefsiri ve önemli işlerde ondan yardım istenmesi konusu detaylı olarak işlendi.

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِم بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿47﴾ وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكُمْ إِنِّي أَرَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿48﴾ إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ غَرَّ هَٰؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿49﴾

340. Bakara, 2/153.

47- Yurtlarından çalım satmak ve insanlara gösteriş yapmak için çıkanlar ve Allah yolundan alıkoyanlar gibi olmayın. Allah onların bütün yaptıklarını kuşatıcıdır.

48- Hani şeytan, yaptıklarını kendilerine süslemiş de; "Bugün insanlardan size galip gelecek hiçbir kimse yoktur ve ben size yardımcıyım." demişti. Fakat iki ordu karşılaşınca arkasını dönüp kaçmış ve; "Ben sizden kesin olarak uzağım. Çünkü ben sizin göremeyeceğiniz şeyleri görüyorum. Ben gerçekten Allah'tan korkarım. Allah'ın azabı çok şiddetlidir." dedi.

49- O sırada münafıklarla, kalplerinde hastalık bulunanlar; "Bu Müslümanları dinleri aldattı." diyorlardı. Hâlbuki kim Allah'a tevekkül ederse, şüphesiz Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.

Cenâb-ı Hak mü'min kullarına savaşta zafer sebebi olan güzel amelleri ve üstün sıfatları emrettikten sonra onları çekişmekten sakındırdı. Aynı şekilde, düşmanları olan Mekke müşriklerinin, kervanı korumak için çıktıklarında sergilemiş oldukları kötü sıfatlardan onları nehyetti ve onların bazı kötü hallerini mü'minlere hatırlatarak şöyle buyurdu: ***"Yurtlarından çalım satmak ve gösteriş yapmak için çıkanlar ve Allah yolundan alıkoyanlar gibi olmayın."***

"Batar", *eşir* gibidir. *Feriha* vezninde *"batıra"* ve *"eşira"* fiillerinin mastarıdırlar. *Batar,* başkanlık, zenginlik veya kuvvet nimeti sebebiyle bir çeşit böbürlenme ve tahakküm sergilemektir. Bu hal onun yapmacık hareketlerinde ve garip sözlerinde kendini gösterir. Dilciler *batar* ve *riyayı* birbirleriyle açıkladılar. Ragıb dedi ki: *Batar;* nimeti kötü kullanmaktan, hakkını tam vermemekten veya uygunsuz yerlere sarf etmekten dolayı insana arız olan bir şaşkınlık halidir. *Batar, tarab* kelimesiyle yakın anlamdadır. *Tarab* da genellikle sevinç sebebiyle insanda görülen hafifliktir. Bu, *terah* kelimesi için de söylenir. ***"Riâ"*** ise; *"Rââ Zeydun Amran ve rââ en-nâse murââten ve riâen"* sözünde görüldüğü gibi mastardır. Benzerlerinde de görüldüğü gibi hemze "ye"ye kalbedilerek *riyâ* şekline dönüşmüştür. *Ru'yet*'den müşareket babına aktarılmıştır. *Riyâ*'dan maksat; her ne kadar dışı içine aykırı olsa da kişinin, insanların görüp de kendisini methedecekleri ve beğenecekleri bir işi yapmasıdır. Bazıları dedi ki; *riyâ,* medih ve beğendirme kastıyla kötüyü gizleyip iyiyi açığa vurmak demektir.

Buna göre ayetin manası; emredildiğiniz faziletlere sarılın, sakındırıldığınız rezaletlerden de uzaklaşın, müşrik düşmanlarınız gibi olmayın. Zira onlar Ebû Süfyân'ın seferberlik çağrısına uyarak Mekke ve diğer bölgelerden, hak etmedikleri nimet ve kuvvetten şımarmış olarak ve zenginlik, güç ve kuvvetlerinden ötürü insanlar kendilerini beğensinler diye riyakârlık yaparak çıkmışlardı. Onlar Allah yolundan yani İslam'dan çıkarak insanları Peygamber'e (s) düşmanlığa sevk etmek, davetinden yüz çevirmek ve kendilerini koruyup gözeten akraba, dost ve komşuları olmadığı takdirde bu davete uyanlara azap etmek suretiyle Allah yolundan alıkoyuyorlardı.

"Allah onların bütün yaptıklarını kuşatandır." Bu kuşatma ilim ve otorite yönündendir. Allah kişinin özelliklerine uygun olarak tertiplediği ceza kanununa uygun tarzda onları dünya ve ahirette cezalandıracaktır.

Beğavi *Meâlimu't-Tenzîl* adlı tefsirinde ayetle ilgili olarak şöyle dedi: Bu ayet müşrikler Bedir'e yöneldikleri sırada nazil oldu. Onlar çalım ve kibir içinde bulunuyorlardı. Hz. Peygamber ise şöyle dua etmişti: *"Allah'ım! İşte Kureyş! Çalım, kibir, Sana meydan okuma ve Rasul'ünü yalanlama havası içinde yola çıktı. Allah'ım! Bana vadettiğin yardımı istiyorum."* Âlimler dediler ki; Ebû Süfyân kervanı kurtarınca Kureyş'e şu şekilde haber saldı: "Siz kervanı kurtarmak için yola çıktınız. Allah kervanı kurtardığına göre artık geri dönün." Ebû Cehil ise; "Bedir'e varmadan vallahi geri dönmeyiz!" dedi -olay Arapların önemli bir zamanına rastlamıştı ki her sene o günde Bedir'de ticaret amacıyla toplanırlardı- Ebû Cehil devamla; "Burada üç gün kalacağız, develer kesip, ziyafetler çekeceğiz, şarap içeceğiz, şarkıcı kadınlar bize çalgı çalıp şarkı söyleyecekler. Araplar bizi dinleyecekler ve ebediyen bize saygı gösterecekler." dedi. Dediklerini yaptılar fakat ölüm kadehlerini yudumladılar, şarkıcılar yerine kendilerine yasçılar ağıt yaktılar. Allah mü'min kullarını onlar gibi olmaktan sakındırdı, kendilerine dinine yardım ve Rasul'ünü desteklemede ihlas ve samimiyet emretti.

Şeytan'ın Konuşmasının Mahiyeti

"Hani şeytan, yaptıklarını süslemiş de; 'Bugün insanlardan size galip gelecek hiçbir kimse yoktur ve ben size yardımcıyım.' demişti." Ey Peygamber! Mü'minlere hatırlat ki, şeytan vesvese vererek müşriklere amellerini süslü göstermiş ve akıllarına şunu yerleştirmişti: Bugün ne Muhammed'in zayıf

adamları ne de başka Arap kabilelerinden hiç kimse size asla galip gelemeyecektir. Zira siz ordu yönünden en güçlü, asker yönünden en kalabalık, güç itibarıyla da en güçlüsünüz. Bununla beraber ben de sizin yardımcınızım. Beydavi Tefsiri'nde şunu söyledi; Şeytan onlara, düşündükleri hususlarda, kendine uymalarının kendilerini kurtaracak bir ibadet olduğunu vehmettirdi. Öyle ki şöyle dua etmişlerdi: "Allah'ım! İki dinden en faziletlisine, iki topluluktan en doğrusuna yardım et." ***"Fakat iki ordu karşılaşınca arkasını dönüp kaçtı."*** Yani savaşacak iki ordudan her biri henüz savaşmadan, yaklaşıp birbirinin durumunu görüp savaşın ateşi tutuşunca şeytan gerisin geriye dönüp kaçtı. Yani ökçeleri ardına döndü. ***"Terâî"*** (*birbirini görme*)yi *telâkî* (*karşılaşma*) olarak anlayan tefsirci hata etmiştir. Şeytanın kaçışından maksat, onların yaptıklarını süslemekten ve onları aldatmaktan vazgeçmesi demektir. Böylece söz, şeytanın vesvesesi, önce bir şeye yönelip, sonra da ardını dönüp kaçan kimsenin haline benzetilmek suretiyle temsil konumuna gelmiş olmaktadır. Daha sonra şeytan, onlardan uzak olduğunu, kendilerini ve işlerini terk ettiğini şu sözleriyle vurguladı: ***"Dedi ki: Ben sizden kesin olarak uzağım. Çünkü ben sizin göremeyeceğiniz şeyleri görüyorum. Ben gerçekten Allah'tan korkarım."*** Yani şeytan Allah'ın melekler vasıtasıyla mü'minlere yardım ettiğini görünce müşriklerden uzaklaştı, akıbetlerinden korktu ve hallerinden ümidi kesti. ***"Allah'ın azabı çok şiddetlidir."*** Bu söz; şeytanın sözü de olabilir, yeni bir sözün başlangıcı da...

Ayetin, birliklerin birbirlerini görüp savaşa tutuşmalarından önce şeytanın vesvese verip müşrikleri aldatıp baştan çıkarması, sonra da onlardan uzaklaşması şeklindeki tefsirini İbn Abbâs ve Hasan Basrî'den İbn Cerîr rivayet etmiştir. Zemâhşerî ve Kadı Beydâvî gibi müfessirlerden beyan ilmine vakıf olan âlimler de bunu belirttiğimiz şekilde tahric etmişlerdir. Ancak bu tefsire göre son cümlenin izahında zorlanma mevzu bahistir. Bu da şöyle giderilebilir: Şeytan geriye dönüp onlardan ayrılınca söylediklerini müşriklere değil, kendi kendine söylemiştir. Bu türlü hitap insanların birbirleriyle olan hitaplarında da görüldüğü gibi muhatapların, şeytanın sözünü bizzat duymalarını gerektirmez. Bunun benzeri şu ayet-i kerimedir: *"Şeytan gibi ki; o, insana kâfir ol demişti, kâfir olunca da, ben senden uzağım. Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım demişti."*[341] İbn Abbâs dedi ki: Bedir günü şey-

341. Haşr, 59/16.

tan askerleri ve sancağıyla müşriklerle birlikte yürüdü. Müşriklerin kalbine, size hiç kimse galip gelemeyecek, ben de sizin yardımcınızım sözünü ilham etti. Mü'minlerle karşılaştıklarında şeytan meleklerin imdada yetiştiklerini görünce gerisin geriye döndü ve *"ben sizin görmediklerinizi görüyorum"* dedi. Hasan Basri de bu ayeti benzer şekilde tefsir etti.

Ben de derim ki, bunun manası şudur: Adi şeytan askerleri, müşriklerin arasına dağılmış vaziyetteydiler. Onların kötü ruhlarına musallat olarak onlara vesvese verip aldatıyordu. Nitekim melekler de aynı şekilde mü'minlerin arasına yayılmış durumdaydılar. Onların temiz ruhlarına, kalplerine sebat verecek ve onların Allah'ın yardımına olan güvenlerini arttıracak şeyleri ilham ediyorlardı. Bunun izahı bu sûrenin ikinci ayetinin tefsirinde geçmişti. Ne zaman ki iki ordu birbirini görüp savaşa başlamak üzereyken şeytan, askerleriyle birlikte müşriklerin arasından sıvıştı. Ta ki, mü'minlerle birlikte olan melekler kendilerine erişmesin. Zira şeytanlarla melekler birbirine zıt iki varlıktır. Bir araya gelmezler, gelirlerse en güçlü olan en zayıf olana galip gelir ki, galip gelecek olanlar da meleklerdir. Şeytanın korkusu da kâfirler için değil, meleklerin kendi askerlerini yakma endişesinden kaynaklanmaktadır. Hakkın batıl üzerine fırlatılıp beynini parçalaması ve böylece batılın helak olması gibi...

Bu tefsirin pek çok yerlerinde ve başka münasebetlerle açıkladık ki; gizli olan ruhlar âlemi maddi unsurlar alemi gibidir. Bazıları imtizaç eder, bazıları ise ihtilaf halindedir. Bazıları başkalarıyla birleşip, su ve hava gibi tek bir varlık ortaya çıkar. Bazıları ise asla bir araya gelip imtizaç etmez. *"Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler de kötü kadınlara yaraşır. İyi kadınlar iyi erkeklere, iyi erkekler de iyi kadınlara yaraşır."*[342]; *"Böylece Biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman etmişizdir. Bunlar aldatmak için birbirlerine lafın yaldızlısını fısıldarlar."*[343]

İbn Abbâs'tan başka bir söz de rivayet edilmiştir, o da şudur: Şeytan, Müdlic oğullarının efendisi olan Sürâka b. Mâlik b. Ca'şem şekline girerek ayet-i kerimenin hikâye ettiği her şeyi müşriklere baştan sona söylemiştir. İbn İshâk dedi ki: Bana Kelbî, Ebû Salih'ten o da İbn Abbâs'tan nakledérek şunu söyledi: İblis, Kureyş'le birlikte Sürâka b. Mâlik b. Ca'şem kılı-

342. Nûr, 24/26.
343. En'âm, 6/112.

ğında çıktı. Savaş başlayıp melekleri görünce gerisin geriye döndü ve ben sizden uzağım dedi. Hâris b. Hişâm onu tepelemek istedi, fakat İblis yüzüne doğru haykırınca düşüp bayıldı. Kendisine: "Ey Sürâka! Bu tutumundan ötürü yazıklar olsun sana, bizi bırakıp gidiyorsun ha!" denince İblis: "Ben sizden uzağım." dedi. Yine Ali b. Ebî Talha (r) İbn Abbâs'tan (r), başlangıcı İbn Cerîr'inkine benzer bir rivayette bulundu. Fakat "Müdlic oğullarından bir adam kılığında" ifadesini ekledi. Orada şunu da belirtti: Şeytan, Hz. Peygamber'in (s) müşriklere doğru eliyle toprak serptiğini ve müşriklerin de hezimete uğradığını gördü. Ali b. Ebî Talha şunu da ekledi: Cebrail, İblis'e doğru yöneldi. İblis, Cebrâil'i görünce el ele tutuştuğu müşriklerden bir adamın elini bırakarak kendisi ve askerleri geri döndü. Müşrik ona: "Ey Sürâka! Sen bizim yardımcımız olduğunu iddia etmiyor muydun?" deyince şeytan ona: "Ben sizin görmediğinizi görüyorum." diye cevap verdi.

Ben de derim ki: Kelbî'ye gelince; onun İbn Abbâs'tan yaptığı tefsir rivayeti, muhaddislerin de dediği rivayetlerin en zayıf ve en çürüğüdür. Kelbî'nin rivayetine bir de Muhammed b. Mervân es-Süddî's-Sağîr'in rivayeti eklenirse, bu tam bir yalan zinciri oluşturur demişlerdir. Ali b. Ebî Talha'ya gelince; onun rivayeti, rivayetlerin en sağlamıdır. Fakat muhaddisler, onun İbn Abbâs'tan bir şey işitmediği konusunda hem fikirdirler. O ancak bu sözü Mücâhid veya Said b. Cübeyr'den rivayet etmiştir. Bu konunun imamları olarak Mücâhid ve Said b. Cübeyr'in (Allah ikisinden de razı olsun!) güvenilirliği konusunda ihtilaf yoktur. Ne var ki İbn Abbâs Bedir Savaşı'nda beş yaşındaydı. Bedir'e dair rivayeti munkatı'dır. İsrâiliyyattan olması uzak değildir. Bunu Vâkıdî Ömer b. Ukbe'den, o da İbn Abbâs'ın azatlısı Şu'be'den, Şu'be ise İbn Abbâs'tan rivayet etti. Vâkıdî, rivayet hususunda güvenilir değildir. Bu, İbn Abbâs'tan başkasından da rivayet edildi. Rivayetlerde biraz ihtilaf vardır. Rivayetlerin esası ise şudur: Kureyşle Bekr oğulları arasında düşmanlık ve eski bir kan davası vardı. Peygamber (s) ve mü'minlerle savaş sırasında Bekr oğullarının kendilerine saldırmalarından çekiniyorlardı. Sürâka, müşriklerin safında en büyük liderleri olarak görülüyor, harbe çıkmaktan çekindikleri hususlarda onlara teminat veriyordu. Onlarla birlikte savaşa çıkarak şu sözleriyle onları takviye ediyordu: Bugün size galip gelecek hiç kimse yoktur. Ben de sizin yardımcınızım. İki ordu karşı karşıya geldiğinde bu zatın kaçıp kendilerinden uzaklaştığı görüldü. Kendisi harpten dönünce, onların da Mekke'ye dönmelerine sebep oldu. Araplar; "Sürâka

Kureyş'i hezimete uğrattı." diyorlardı. Bunun üzerine Sürâka; "Duyduğuma göre benim insanları hezimete uğrattığımı söylüyormuşsunuz. Allah'a yemin olsun ki hezimet haberiniz bana gelinceye dek sizin harbe çıkışınızı bile fark etmedim!" dedi. "Peki, filan gün bize gelmedin mi?" dediklerinde, Sürâka gelmediğine dair onlara yemin etti. Müşrikler Müslüman olunca bunun şeytan olduğunu anladılar. Allah bilir ki, müfessirlerin rivayetlerini, bu tarzda görülen zatın, kılık değiştiren şeytan olduğu şeklinde tahriç etmelerinin sebebi budur. Ayetin tefsirinde bizce muteber olan, İbn Cerir'in İbn Abbâs'tan İbn Cüreyc yoluyla rivayet ettiği husustur. O rivayeti biraz önce görmüştün. İbn Cerir'in Hasan Basri'den yaptığı rivayet de muteberdir. Meşhur tefsir sahipleri, Hasan Basri rivayetini önce zikretmişlerdir. O rivayete göre şeytan müşriklerin kalbine, sizi hiç kimse yenemeyecek şeklinde bir duygu salmıştı. Bu da daha evvel zikredildi.

Şeytanın müşrikleri aldatması ve bugün kendilerini yenecek hiç kimsenin olmadığını vehmettirmesiyle münafıkların ve din hususunda kalplerinde hastalık bulunanların, harbin bütün maddi hazırlıklarından yoksun az bir mü'min topluluğunun, kendilerinden üç misli fazla ve üstelik harbe tam hazırlıklı müşrik topluluğuna karşı savaşa tutuşmaları sırasındaki şaşkınlıkları arasında fark yoktur. Zira sebep aynıdır. Şu ayet bu durumu açıklamaktadır.

"O sırada münafıklarla, kalplerinde hastalık bulunanlar 'Bu Müslümanları dinleri aldattı diyorlardı!'" Ayetteki ***"iz"*** zarfı, *"Şeytan onlara yaptıklarını süslü gösterdi."* ayetindeki *"zeyyene"* fiiline taalluk etmektedir. Münafıklar, zahiren Müslümanlıklarını gösterip küfürlerini gizleyenlerdir. Kalplerinde hastalık olanlar ise zayıf imanlılar olup, şek ve şüpheler onları zaman zaman sarsmakta, itikatları sarsıntı geçirmekte, zaman zaman da sükûnete kavuşup diğer mü'minler gibi olmaktadırlar. Gerçek imana sahip olanların imtihanları, zayıf imanlılardan kaynaklanan bu türlü sıkıntı ve zorluklardan başka ne olabilir? Münafıklar ve kendilerine benzeyen hasta kalpliler, gerçek mü'minlerin cesaret ve atılganlığını ancak dini bir aldanışla izaha kalktılar. Allah'a gerçek manada imandan ve O'na itimat ve tevekkül duygusundan mahrum olan böyleleri için en yakın akli gerekçe zaten bu olabilir.

Bu sûrenin ayetlerinde, sahih ve hasen hadislerde Bedir mücahitlerine dair varit olan haberlerden de anlaşılacağı gibi onlar arasında ne münafıklar, ne de kalplerinde hastalık olanlar bulunuyordu. Çünkü zayıf imanlı olanları

Cenâb-ı Hak, Peygamber'le (s) tartışmaları ve daha başlamadan açıkça savaştan hoşlanmadıklarını söylemeleri veya daha önce de geçtiği gibi verdiği cevapla tatmin olmaları sebebiyle ayıkladı. Bilahare harbe katılmaları suretiyle bu tasfiyeyi tamamladı. İşte bunlar, münafık ve hasta kalplilerin kendileri için ***"Bunları dinleri aldattı."*** dedikleri kimselerdir. Bu dine mensup olmaktan imtina eden birinin kalkıp da mü'minler hakkında *"Bunları dinleri aldattı."* demesi hiç akla dayanan bir düşünce midir? İbn Ebî Hâtim'in, İbn Abbâs'tan yaptığı "O gün Bedir'de Müslümanlar arasında münafıklar vardı." rivayeti sahih ise bununla münafıkların, mücahitler arasında değil de Müslümanların geneli içinde olmalarını kastetmiştir. Aksi halde kabul edilemez bir hata olmuş olur. Ayrıca İbn Abbâs'ın Bedir Savaşı'ndaki yaşı bu meseleleri bizzat kavrayacak seviyede değildi. Biraz evvel de gördüğün gibi İbn Abbâs'tan Bedir'le ilgili rivayet ele alınmıştı.

Mücahit, İbn Cüreyc, Şa'bî, İbn İshak ve Ma'mer'den yapılan rivayetlere göre bu münafıklar Mekke'de bulunuyorlardı. Mücahit dedi ki: "Kureyş'ten Kays b. Velîd b. Muğîre, Hâris b. Zem'â b. Esved b. Muttalib, Ali b. Ümeyye ve Âs b. Münebbih b. Haccâc'dan oluşan bir grup Kureyş'le birlikte Mekke'den çıktılar. Onlar şüphe içindeydiler. Şüpheleri onların elini kolunu bağladı. Peygamber'in (s) ashabını az görünce; 'Bunları dinleri aldatmış ki kendilerinin azlığına, düşmanlarının çokluğuna rağmen savaşa cüret etmişler!' dediler." İbn Kesîr bunu naklettikten sonra şöyle dedi: "Muhammed b. İshak b. Seyyâr da aynısını söyledi."

"Kim Allah'a tevekkül ederse..." Yani, kim gönül huzuru ve teslimiyet ifade eden bir imanla işini Allah'a havale ederse, şüphesiz Allah ona kâfi gelir, onun yardımcısı, destekçisi olur. Çünkü Allah hiçbir şeyin aciz bırakamayacağı kadar güçlü, kimsenin galip gelemeyeceği kadar kudretlidir. Hiçbir şey O'nu iradesinden vazgeçiremez.

"Şüphesiz Allah güçlüdür, hikmet sahibidir." Allah, kudreti ve hikmeti gereği, kendisine inanıp güvenenlere sahip çıkar; sayıları çok, hazırlıkları mükemmel de olsa, düşmanlarına karşı onları muzaffer kılar. Çünkü Allah işinde galiptir. Her şeyi ilahi kanunlarındaki ölçü ve düzene uygun şekilde yerli yerince yapar. Hakkı batıla karşı desteklemesi de bunun gereğidir. Çok kere yardımı, kendisine tevekkül edenlere olağanüstü şekilde tecelli eder. Bedir Savaşı'nda ve sayısız mucizelerde olduğu gibi. Daha önce de geniş şekilde

geçtiği gibi gerçek âlimlere göre tevekkül, kulun sebepleri terkini ve Allah'ın fiillerinde cereyan eden genel kanunların dışına çıkmayı gerektirmez.

وكم لله من لطف خفي   يدق خفاه عن فهم الذكي

"Allah'ın vardır nice gizli lütfu
Kavrayamaz o gizliliği zekinin anlayışı."

Dindar kullar arasında Allah'a güvenip dayanarak bütün sebepleri terk eden pek çok meşhurlar çıkmış; zeki kimselerin, alışılmış tesadüflerle izahta güçlük çekecekleri tarzda Allah sebepleri onlara boyun eğdirmiş, kendilerine yardım etmiştir. Kral iken krallığı bırakıp rızık ve diğer bütün işlerinde Allah'a tevekkül ederek kendini Allah'a ibadete veren İbrahim Ethem, selef-ten Şakîk Belhî ve İbrahim b. Havvâs gibi... Biz de zamanımızda bunlar gibi adı Abdülbâkî olan âlim bir zatı tanıdık. Bu zât, Arapçayı ve şer'î ilimleri tahsil ettikten sonra ülkesinden ayrılıp felsefe ve diğer akli ilimlerde de-rinleşmek maksadıyla Hindistan'a gelmiş, orada bu konularda çalışıp kafa yormuş. Bir kere rüyasında güzel görünümlü, etkili bir zât görmüş, bu zat ona; Ey Abdülbâkî! Sen ne yaptığını biliyor musun? Senin halin, eline bir değnek alıp akşama kadar tuvalet karıştıran adama benziyor. Uyandığında bu rüya onu Yunan felsefesi ve faydası konusunda düşünmeye sevk etti. Derhal felsefe ile uğraşmayı bırakıp kendini Allah'a ibadete vermeye ve her şeyi bunun için terk etmeye karar verdi. Hindistan'dan, Arap ülkelerine göç etti. Her sene yaya olarak hacca gidiyor, genellikle Şam'a geliyor. Kalmun'da günlerce yanımızda kalıyor, aynı şekilde Trablus ve Humus'ta da eğleşiyor, sonra da mutadı üzere Hicaz'a dönüyordu. Yanında ne para, ne de azık taşı-yordu. Bazen eline bir kitap alıyor, kitabı okuyup bitirince başkasına hediye ediyordu. Bazı zeki kimseler kendisinden tevhid ve usûl dersleri almışlardı. Bu zatla, tembel dervişler ve sahtekâr gezginler arasındaki fark ortadadır.

Dostumuz zeki ve titiz alim Seyyid Abdülhamîd ez-Zehrâvî dedi ki: Şayet bu zatı gözlerimizle görüp uzun seneler bizzat tecrübe etmemiş olsaydık İbrahim Ethem, Havvâs ve Belhî gibi selef-i sâlihînin tevekkül ehli büyüklerine dair rivayet edilen haberleri mübalağa ve yazarların abartmaları olarak görecektik.

Allâme, fakih, sufi ve edip olan Şeyh Abdülğanî er-Râfiî'nin bildirdiğine göre, kendisine tevekkül hali galip gelmiş ve nefsi kendisine yüce bir makama eriştiği hissini vermiş. Bunun üzerine kendisini denemek için elinde avucunda hiçbir şey olmadığı halde ülkesinden seyahate çıkmış, Allah ona şerefine ve makamına uygun bir yolculuk yapabilmesi için sebepler bahşetmiş, mesela ilk olarak zengin gemi yolcularından tanımadığı biri ona istediği yere gidecek kadar yol parası vermiş. Bu tarzda insanlar, ülke ve toplumları arasında pek çok ilim ve edebiyat adamları için vaki olur. Kendisini tevazu ve lütfun süslediği, vakar, şıklık, güzellik ve heybetli görüntüsüyle temayüz eden Şeyh Râfiî sana örnek olarak yeter. Böyle bir zat; itibarına, gemiye binip ülkesinden ayrılmak istememesine rağmen şayet Allah'a kalp huzuruyla tam tevekkül etmemiş olsaydı parasız pulsuz böyle bir yolculuğa teşebbüs eder miydi? Elbette hayır. Buna ancak sahte görüntüleri, aldatıcı şekilleriyle idarecilerin ve zenginlerin mallarını celp etmek için sahtekârlığı aşırı övgülerle gözde bir sanat haline getiren ve tevekkülün manasını anlamayan düzenbaz insanlar teşebbüs edebilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, güzel vesileleri kendisine tevekkül edenlerin emrine amade kılıp yardımcı olduğuna dair misallerden biri de Beyrut'taki sürgün günlerinde şeyhimiz Üstad Abdûh'a dairdir. Bana şöyle anlattı: Mısırlı sürgün arkadaşlardan birisi bir gün bana geldi. Babasının öldüğünü, münasip bir şekilde cenazesinin kaldırılması için paraya ihtiyacı olduğunu, fakat elinde buna yetecek para bulunmadığını söyledi. Ben ise Sultaniye Medresesi'nden aylık maaşımı almış, evin ihtiyaçlarını temin ettiğim tüccara, esnafa bir şey vermemiştim. Tamamına ihtiyacı olduğunu bildiğim için maaşımın hepsini arkadaşıma verdim. Kendimin ve ailemin ihtiyacını Allah'a havale ettim. O gün geçmedi ki bana maaşımdan daha fazla bir telgraf havalesi geldi. Bu havale, almakta güçlük çektiğim bir adamdaki eski bir alacağımla ilgiliydi. Bunu almak için bildiğin her çareye başvurmuştum. Seyahat dönüşü ona mektup yazmış, ihtiyacımı belirterek ödemesi ricasında bulunmuştum. Artık paradan ümidi kesmiştim. O adamın bu parayı bu günde telgrafla göndermesi, Allah'ın özel yardımı değil de nedir? Ben kendimi bu misalleri vermekle, maksadı idrak ve ibret olan Kur'ân tefsirinin dışına çıkmış saymıyorum. Zira görüyorum ki insanlar dinden ve Kur'ân'a uygun yaşamaktan uzaklaşıyorlar, aralarında örnek şahsiyetler azalıyor.

وَلَوْ تَرَى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ
وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ ﴿50﴾
ذَلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ
﴿51﴾ كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا
بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ
شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿52﴾ ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا
نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ
اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿53﴾ كَدَأْبِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ
مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ
وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَكُلٌّ كَانُوا ظَالِمِينَ ﴿54﴾

50- **Melekler, inkâr edenlerin canlarını alırken bir görseydin! Onların yüzlerine ve sırtlarına vuruyorlar ve "Tadın yakıcı azabı!" diyorlardı.**

51- **İşte bu, kendi ellerinizle sunduklarınızın cezasıdır. Yoksa Allah, kullarına asla zulmetmez.**

52- **Bunların halleri tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin halleri gibidir. Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi. Allah da onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırmıştı. Şüphesiz Allah çok kuvvetlidir, azabı da çok şiddetlidir.**

53- **Bunun sebebi şudur: Bir toplum kendilerinde bulunan iyi hali değiştirmedikçe, Allah da onlara verdiği hiçbir nimeti değiştirmez. Şüphesiz ki Allah her şeyi işitir ve bilir.**

54- **Bunların hali tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin hali gibidir. Onlar Rablerinin ayetlerini yalan saymışlar, Biz de onları günahları yüzünden helak etmiş ve Firavun ailesini suda boğmuştuk. Onların hepsi zalimdiler.**

Meleklerin Azabının Mahiyeti

"Melekler, inkâr edenlerin canlarını alırken bir görseydin!" Bu, bundan önceki *"Allah'ın azabı şiddetlidir."* ayetinin içeriğinin bir kısmını açıklamadır. Manası ise; Ey Peygamber! -yahut da hitap, ayeti duyan veya okuyan herkese yöneliktir- Bedir'de ve başka yerde öldürülen kâfirlerin, melekler tarafından öldürülmelerini bir görseydin! Malumdur ki, şart ifade eden **"lev"** kelimesi muzâriyi maziye çevirir.

"Yüzlerine ve sırtlarına vuruyorlar." Bu öldürme baştan ayağa ön ve arkalarına vurarak oluyordu. Bu vurma, gaybı bilen Allah'ın, melekler eliyle gerçekleşen vuruşuydu. Onların ölümünü seyreden kimselerin bunu görmesi ***"Ve 'Tadın yakıcı azabı!'"*** derlerken onları işitmeleri gerekmez. İşte sen bunu görseydin, çok büyük bir olay görmüş olurdun. O zaman işin sonunu gördüğü için kâfir küfründen, zalim de zulmünden dönerdi. ***"Yakıcı azap"***tan maksat, dirildikten sonraki cehennem azabıdır. Rivayet edildiğine göre ***"yüzlere ve sırtlara vuruş"*** Bedir'de şöyle oluyordu: Mü'minler öndeki kâfirlerin yüzlerine, melekler de arkalarından sırtlarına vuruyordu. Daha önce kesin şekilde belirtilenlerden öğrendin ki, melekler Bedir günü bizzat savaşmamışlar, ancak Müslümanlara destek sağlamışlardır. Rivayetler seni aldatmasın. Bunlardan birisi de İbn Cerîr'in, Hasan Basri'den rivayet ettiği hadistir. Rivayete göre adamın biri; "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben Ebû Cehil'in sırtında dikenli sopa izi gördüm." dedi. Rasûlullah (s) da; *"Bu, meleklerin sopasıdır."* dedi. Herhalde bilirsin ki Hasan Basri'den gelen mürsel hadisler, muhaddisler nezdinde ele avuca gelmez rüzgâr mesabesindedir.

Bu azabın, ahiretteki azap olduğunu ifade eden zahiri sözü, meleklerin onlara söyledikleri şu söz desteklemektedir. ***"İşte bu, kendi ellerinizle sunduklarınızın cezasıdır."*** Yani, tattığınız ve tadacağınız azap, dünyada bizzat işleyip, ahirete gönderdiğiniz küfür ve zulmün karşılığıdır. Bu işlenen şeyler, söz ve fiili içine almaktadır. İster eller, ister ayak ve diğer organlarla, isterse aklın planıyla olsun fark etmez. Bunların hepsi genişlik ifadesi olarak ellere nispet edilir. Zira bedenî amellerin çoğu eller vasıtasıyla işlenir.

"Yoksa Allah kullarına asla zulmetmez." Yani Allah, sizin amellerinize bakmaksızın, size haksız yere azap etmez. Bu azabın sebebi kesin olarak sizsiniz. O'nun, kullarına zulmetmesi asla bahis konusu değildir. Ortaya çıkan

gerçek şudur ki, siz kendi kendinize zulmediyorsunuz. Öyleyse başkasını değil sadece nefislerinizi kınayın. Hz. Peygamber'in (s) Rabbinden (mana ile) rivayet ettiği kutsi hadiste Cenâb-ı Hak şöyle demektedir: *"Ey kullarım! Ben zulmü kendime haram kıldım. Sizin aranızda da haram kıldım. Öyleyse zulmetmeyin."*[344] Gerçek şudur ki, zulüm bir vakıadır. Allah diğer kusurlardan, Rabliğinin ve ilahlığının kemaline aykırı hallerden münezzeh olduğu gibi, zulümden de münezzehtir. Bu münezzehlik, Allah'tan zulüm vaki olmasının aklen mümkün olmadığı cihetten değildir. Çünkü zulmün manası, başkasının mülkünde tasarruf demektir. Hâlbuki bütün mülk Allah'ındır. -Bu, Eş'arî'nin görüşüdür- Zulmün tarifiyle ilgili bu görüş hatalıdır. Ayrıca konunun aslı itibariyle de yanlıştır. Bunu daha önce de açıklamıştık.

"Tadın yakıcı azabı... Allah kullarına asla zulmetmez." ifadesi Âl-i İmrân Sûresi'nde de aynen geçmiştir.[345] Cenâb-ı Hak'tan zulmün azı veya çoğu vaki olmadığı halde ***"Leyse bi zallâm"*** şeklinde mübalağa tarzında zulmün nefyedilmesindeki incelik için de Âl-i İmrân, 3/39. ayetin tefsirine bakılabilir.

Bu tekrarın aynı lafızlarla yapılmasındaki espri, ahirette bütün günahkâr kâfirlere karşı bu ilahi hüccetin aynen kullanılacağının belirtilmesidir. Yoksa Allah'ın zulmetmemesi insanların belli hallerine veya belli toplumlara has değildir, bilakis geneldir. Âl-i İmrân Sûresi'nde geçen ayet Hz. Peygamber'e karşı inat eden, peygamberliğini inkâr eden, ondan önceki peygamberleri üzen ve onları haksız yere öldüren Yahudiler hakkında cimriliklerinden ve bazılarının; *"Allah fakir, biz ise zenginiz!"*[346] demelerinden ötürü varid olmuştur. Zaten bu mana bundan sonraki ayette netleşiyor.

"Bunların halleri tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin halleri gibidir." Yani, bunların değişmez âdet ve halleri -***"De'b"***; *bir şeye devam etmek* demektir- Firavun ailesinin ve onlardan önceki Firavun, diğer azgın krallar ve tarihteki diğer peygamber kavimlerinin halleri gibidir. Cenâb-ı Hak onların hallerini şu ayetle açıklıyor: ***"Onlar da Allah'ın ayetlerini inkâr etmişlerdi. Allah da onları günahları yüzünden yakalayıp cezalandırmıştı."*** Allah onlardan hiç kimseye zerre kadar haksızlık etmedi. Peygamberlerini

344. Müslim: *Birr*, 55. Ebû Zerr hadisinden. (Kudsi hadis konusuyla ilgili hatırlatmalarımız için bkz: *Menar Tefsiri*'nin I. Cildi'ndeki 101., 202. ve 229. dipnotlar. -Yayıncı-.)
345. Âl-i İmrân, 3/180, 181.
346. Âl-i İmrân, 3/181.

ve onlara iman edenleri kâfirlere karşı, iki grup arasındaki sayı ve imkân farkına rağmen galip getirmişti. Bunların halleri aynı olunca, Allah'ın kanunu da aynı oldu. Bu kanun gereği peygamberine ve mü'minlere Bedir'de yardım etti. ***"Şüphesiz Allah, çok kuvvetlidir. Azabı da çok şiddetlidir."*** Allah'ın bu azabı, cezayı hak edenler içindir. Fakat O'nun katında her şeyin bir vakti-zamanı vardır. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Allah zalime mühlet tanır, fakat yakaladığı zaman da bırakmaz."*[347]

Buna benzer ayet Âl-i İmrân Sûresi'nde de geçti[348]. Ancak orada *"Ayetlerimizi inkâr ettiler."* ifadesi geçti. Bu tekrardaki incelik, Allah'ın kanununun değişmez olduğunu belirtmektir. İki yerdeki fark ise; Âl-i İmrân Sûresi'ndeki ayet; mallarının ve çocuklarının çokluğuyla gururlanan, Peygamber'i ve beraberindeki zayıf Müslümanları fakirlikleri ve nesep itibarıyla eşraftan olmamaları sebebiyle hakir gören kâfirler hakkında, Enfâl Sûresi'ndeki bu ayet ise, güç ve kuvvetleriyle gururlanan, bu güç ve kuvvete sahip olmadıkları için mü'minleri hakir gören kâfirler hakkında nazil olmuştur. Onun nüzûlü daha öncedir.

"Bunun sebebi şudur: Bir toplum kendinde bulunan iyi hali değiştirmedikçe, Allah da onlara verdiği hiçbir nimeti değiştirmez." Belirtildiği şekilde, kendilerinden bir peygamber göndererek tamamladığı nimetlerini inkâr etmeleri yüzünden Allah'ın Kureyş'i, önceki ümmetleri günahları yüzünden cezalandırdığı gibi cezalandırması, hikmet ve adaletinin tamamlandığı başka bir cihetle de müeyyettir. O da; bir topluma verdiği nimeti, o toplum kendilerinde bu nimetin elde edilmesine sebep olan halleri değiştirmedikçe, değiştirmeyecek olmasıdır.

"Şüphesiz Allah, her şeyi işitir ve bilir." Yani, sözlerini işitir, hal ve hareketlerini bilir. Nimeti inkâr etmelerine vâkıf olur ve ona göre de cezalandırır.

Toplumsal Dönüşümde Sünnetullah

Bu bölüm; toplum düzenine ait Allah'ın en büyük kanunlarından birinin açıklanmasına dairdir. Bu kanunla her kavimden insanın aklına musallat olan safsataların yersiz olduğu anlaşılır. Hala insanların pek çoğu bu safsatalarla aldanmaktadır. Bu safsatalar, toplumların saadeti, gücü, kuvveti, zen-

347. Buhari, *Tefsir Sure*, 11/5; Müslim, *Birr*, 62; Tirmizî, *Tefsir Sure*, 8/6.
348. Âl-i İmrân, 3/10.

ginlik ve nüfus çokluğuna bağlı hâkimiyetiyle ilgilidir. Nitekim Arap şairi şöyle diyor:

ولست بالأكثر منهم حصى وإنما العزة للكاثرِ

"Ben onlardan nüfusça çok değilim
İzzet ancak nüfusu çok olanındır."

İnsanların bu safsatalarla aldandığı noktalardan biri de; belirtilen imkânlar kendisine verilince bir daha kaybedilmeyecek zannetmeleridir. Başlangıçta Allah'ın onu başkalarına üstün tuttuğu gibi, daima üstün tutmaya devam edeceğini sanmalarıdır. *"Bir de, 'biz malca ve evlatça sizden fazlayız, biz azap olunmayız!' dediler."*[349] Beşeriyetin bu türlü zahiri ve geçici şeylerle aldandığını, bu tefsirin değişik yerlerinde açıklamıştık. Bilahare, soyları sebebiyle Allah'ın bazı toplumları bazılarına karşı kayırdığını, dedelerinden bazılarını peygamberlik veya başka sebeplerle diğerlerine üstün tuttuğunu, onlara kendilerine mensup peygamberlerden dolayı -özellikle de bu peygamberler babalarından olursa- krallık, efendilik ve mutluluk bahşettiğini ileri süren toplumlar ortaya çıktı. Neseplerinden ötürü kendilerini diğer bütün toplumlardan üstün gören Yahudilerin, onların yollarını takip eden bazı Hıristiyanların, ayrıca da dinî gurur, peygamberlere uyma çağrısı, kendilerine en aykırı kimseler oldukları halde veli ve salih kulların kerametleri sebebiyle gururlanan bazı Müslümanların yaptıkları gibi... Cenâb-ı Hak, bu ayetle ve aynı manadaki diğer ayetlerle her toplumun hatasını açıkladı. Bu ayet, Ra'd Sûresi'ndeki şu ayetten daha kapsamlıdır. *"Şüphesiz ki bir toplum kendi hallerini değiştirmedikçe, Allah da onların hallerini değiştirmez."*[350] Ayrıca Allah onlara gösterdi ki, O'nun ümmet ve kavimlere verdiği nimetlerin başlangıcı ve devamı, bu nimetleri gerektiren ahlak, özellik, huy ve davranışlara bağlıdır. Bu hasletler kendilerinde oldukça, benliklerine sindikçe, bu nimetler de bu hasletlerin varlığına bağlı olarak devam eder. Yüce Allah, onların herhangi bir günahı ve haksızlığı olmadıkça, bu nimetleri onlardan çekip almaz. Ne zaman ki onlar bu inanç ve ahlakı ve buna bağlı olan güzel amelleri bozup değiştirirler, Allah da onların hallerini değiştirir ve nimetlerini onlardan geri alır. Böylece zengin olan fakir, aziz olan zelil, kuvvetli olan zayıf hale gelir.

349. Sebe, 34/35.
350. Ra'd, 13/11.

İşte bu, toplumlar ve ümmetler için değişmez kuraldır. Bu kural şahıslar için de geçerlidir, ancak pek çokları, bu değişimin neticesi görülecek derecede uzun ömre sahip olmadıkları için şahıslar hakkında değişmez değildir.

Sağlam dini inançların ve hurafelerin toplumun birliği, dayanışması, gücü, kuvveti ve zaafı açısından önemli etkileri vardır. Düzgün inançla, hurafenin farkı, iki ayrı toplum arasında meydana gelecek çatışmada belli olur. Fertlerinin pek çoğunda oluşan ve toplum veya ümmet ahlakı olarak isimlendirilen ahlakın da o toplumun hâkimiyetinde, gücünde, servetinde ve izzetinde aynı şekilde etkisi vardır. Bu gerçek, belli bir tarihe sahip bütün ümmet ve devletlerin hayatında kendini gösterir. Sosyoloji ilminin büyük üstatlarından Dr. Gustave Le Bon'un kitabını okuyanlar orada bu prensiplere dair pek çok örnekler bulacaklardır. Bunların en dikkat çekeni; genel olarak İngiltere, Fransa ve Latin ülkeleriyle Anglo-Sakson ülkeleri arasındaki ahlaki farklılıklar ve siyasi, ticari, sömürge ve sosyal hayata dair bu iki grup arasında bu farklılıktan doğan etkilerdir.

Genel olarak toplumların yükselişi, alçalışı, güçlü ve zayıf oluşlarında ahlakın etkisine dair söyledikleri, *Sosyalizmin Ruhu* adlı kitabının üçüncü bölümündedir ve konusu *"kitle psikolojisi"*dir. G. Le Bon orada şunları söylüyor: "Son kitaplarımda çokça işaret ettiğim hususu burada tekrar hatırlatıyorum, o da şudur; toplumlar, fertlerinin geri zekâlı olmalarından değil, ahlaken düşük olmalarından ötürü alçalıp yok olurlar. Bu tabii bir kanundur. Bu kanunun hükümleri Yunan ve Roma üzerinde cereyan etmiştir. Bu günlerde de cereyan etmektedir. Ama pek çokları bu tespiti kavrayamamakta, doğruluğunu tartışmaktadırlar. Ancak benim tespitim yaygınlaşmaya başlamıştır. İngiliz yazar Benjamin Keyd'in yeni yazdığı kitapta buna geniş yer verildiğini gördüm. Kitabımdan bazı alıntılar yapması iddiamın desteklendiğinin en güzel delilidir. Mr. Keyd orada insaflı ve tarafsız şekilde Fransız halkı ile Anglo-Sakson halkı arasındaki farkı ve bu farkın neticelerini izah etmiştir."[351]

Daha sonra, maksadını açıklamak ve İngilizlerin, Fransızlara göre ahlaken üstün olduklarını belirtmek üzere benim kitabımdan örnekler sunmuştur. Arap, Roma, Yunan ve İran gibi tarihin meşhur medeniyetlerini helak eden ahlaki bozukluk Frenklere de sirayet etmiş, öncelikle bu bozulma Latinlerde ve özellikle de Fransızlarda başlamıştır. Nüfusları azalmış,

351. Gustave L. Bon, *Kitleler Psikolojisi*, s. 104,105.

iki gruba da üstün gelen Almanlar bir tarafa, İngilizler ve onların Amerikalı kardeşleri karşısında gerilemişlerdir.

Bu ahlaki bozukluk İngilizlerin en büyük filozofu Herbert Spencer'in üstat Muhammed Abdûh'a söylediği gibi İngilizlere de sirayet etmiştir. Nitekim bu, tefsirde daha önce geçmişti. Avrupa'da Latinlerin ahlakını bozan maddeci fikirler İngilizlere de musallat olmuş, onların ahlakını bozduğu gibi bütün Avrupa'nın ahlakını da bozacaktır.

İslami Islah ile Batıcı Reform Arasındaki Fark

Tuhaf olan husus; sosyoloji ilminin hudutlarının genişlediği, kitapların çoğaldığı, ahlak ve onun fert ve toplumların gidişatları üzerindeki tesirleri mevzuunda basında pek çok şeyler yazılmasına rağmen bu asırda pek çok eğitimcinin bu problemden habersiz olmasıdır. Gustave Le Bon daha da ileri giderek, çoğu kimsenin bu iddiayı anlamadıklarını, hatta doğruluğu konusunda tartışmaya girdiklerini söylüyor. Fakat problem esas olarak çoğunluk tarafından fark edilmiştir ve tartışma konusu olmaya devam edecektir. Çünkü bu problem, ancak doğru bilgi ve keskin görüş sahipleri tarafından kavranabilecek yüksek ve gerçek ilmi meselelerdendir. Çoğunluk bunu kavramış olsa elbette davranışlarında müspet etkisi görülecektir. Biz ülkemiz Mısır'da binlerce kişinin bu asrın en meşhur şairlerinden Ahmed Şevki Bey'in şu sözüne uyduğunu görmekteyiz:

وإنما الأمم الأخلاق ما بقيت　　　فإن هم ذهبت أخلاقهم ذهبوا

"Ümmetler ancak ahlakla var olurlar
Onlardan ahlak giderse kaybolurlar."

Evet, severek buna uymaktadırlar, çünkü sözlerinin delaletini, konunun değerini anlıyorlar. Fakat çoğunluk detaylı şekilde ilmi hikmetini ve bozulan her güzel ahlakın, fertlerin davranışları ve toplumun zaaf ve çöküşü üzerindeki tesirini anlamıyor. Biz bu durumu, şu ayetin tefsirinde tespit etmiştik: *"Yemin olsun ki Biz insan ve cinden pek çoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, onlarla anlamazlar..."*[352] Bu hali, Enfâl Süresi'nin 21, 22. ayetlerinin tefsirine müracaat ederek işitme ve kavrama derecelerini dikkate ala-

352. A'râf, 7/179.

rak değerlendir. Doğruluk, güvenilirlik, adalet gibi ahlakın öyle kısımları vardır ki, gerek şahısta, gerekse toplum içindeki genel davranışların düzgünlüğündeki müspet etkisini ve güzelliğini hiç kimse tartışmaz. Pek çokları bu ahlak kurallarının hayatta ve idari kademelerdeki yükselişte, başarı ve felah sebeplerinin dayanaklarından olması noktasında şüphe ve tartışma içinde olsa da, bu şüphecilerden aklı başında olan herhangi bir kişi, içinde bir insanın haksızlık, hainlik ve yalancılıkla yükseldiği şirketin, hükümetin ve toplumun bozukluğu konusunda pek az şüphe duyar. Bir toplum bu derece bozulunca insanlar bu bozukluğa alışırlar ve onu hayatın zaruretlerinden saymaya başlarlar, kalpleri kendi hallerini düzelterek bu fesadın dışına çıkma eğilimi göstermez, ancak birtakım şekli kanun ve nizamlarla zararı telafi cihetine giderler. Birtakım bozuk ve bozguncu kişiler iffet, merhamet ve hayâ gibi yüce ahlaki prensiplerin güzelliği, bütün toplumu yücelttiği ve fertlerin halini düzelttiği konusunu tartışır hale gelmişlerdir. Hatta şunu söylemektedirler: Hayâ ve merhamet psikolojik bir zaaftır. Pek tabii ki bu, tartışmaya değmez eski bir yanlıştır. Şimdiye kadar hiç duymadığımız yeni tartışma ise iffetin faziletine dair olan tartışmadır. Fesadı, ümmetin yenilenmesi, modernleşmesi olarak gören bu fesat önderleri iffetin tartışılması cinayetini işlemektedirler. Kadınların arsızlaştırılması, plajlarda, tiyatro ve dans salonlarında ve eğlence yerlerinde erkeklerle karışık hale getirilmesi onlara göre bu yenilenmenin esaslarındandır. Nitekim onlardan birisi kendi propagandalarını yapmak için çıkarılan bir gazetede şunu yazmış: İffet anlayışı, insanların farklı bilgi, örf, zevk ve medeni ilerlemelerine göre farklı manalar ifade eder. Bundan ötürü bugün ilerlemiş olanlar kadının erkeklerle birlikte dans etmelerini iffete aykırı ve ona zıt görmemektedirler. Başka bir yazar bir adım daha ileri giderek şöyle söyledi: Bu devirde bedeni arzuların dizginlerini salıvermek ne bedene, ne ruha zarar verir, ne de terbiye kurallarını zedeler. Dine ve dinin kurallarına uymamak toplumu zayıflatmaz. Bu bozguncu herif -Allah onu kahretsin!- şunu da söyledi: Bu iddiamın doğruluğu Amerikan toplumunda ispat edilmiş, öncekilerin hataları ise ortaya çıkmıştır. Hâlbuki bu boş bir iddiadır, bunu söyleyen böylece ileri derecedeki ahlaksızlara yaklaşmaktadır. Zira doktor ve filozoflar, doğurdukları hastalık ve zafiyetlerle aşırı arzuların bedeni çökerttiği, aynı şekilde ahlak ve terbiye kurallarını da ifsat ettiği konusunda hemfikirdirler.

İnsanlık gözle görülür kesin gerçekleri bile tartışmaya devam etmektedir. Her konuda geçerli olan, uzman âlimlerin sözüdür. Görmez misin insanlar içkinin zararlarını tartışmakta, uzman doktorlar aksini ispat ettikleri halde onlar faydasını söylemektedirler. Doktorlar içkinin zararının faydasından çok olduğunu, bazı hastalık hallerine mahsus az bir faydanın, bizzat daha büyük zararlara yol açtığını, onun yerine başka bir şey bulunduğunda içkiyle tedavinin terk edilmesi gerektiğini söylemektedirler.

Bu tefsirin girişinde belirtmiştim ki; "*Urvetü'l-Vuska*" gazetesinin İslami ıslaha çağrıdaki metodu Kur'ân'ın irşadı ve onun insan ve kâinat üzerinde cereyan eden ilahi kanunlarının açıklaması tarzındadır. Bu tarz, Kur'ânı anlama hususunda önceki müfessirlerden kimsenin çalmadığı bir kapıyı önüme açtı. Ben bu ilave konuyu, bu gazetenin makalelerinden bir makaleyle bitirmek istiyorum. Makalenin yazarı üstadımız da konuya bizim şimdi tefsirini yaptığımız ayetle başlamıştı. Bu makaleyi buraya almamın sebebi; aydınlığıyla yol bulacak olan vaiz, mürşit ve müfessirler için bir ışık olması ve Kur'ân üstadı filozof imamımız Abdûh'un anlayışıyla bu ayetin tefsirine dair söyleyebilecekleri -çoğu da ilgisiz- bir iki satırdan ibaret olan eski müfessirlerin anlayışları arasındaki farkın fark edilmesidir. İşte makalenin metni:

Allah'ın Toplumlar Üzerindeki Kanunları ve Müslümanların Tatbiki[353]

"Şüphesiz ki bir kavim, kendi hallerini değiştirmedikçe, Allah onların durumlarını değiştirmez."[354]; *"Bu böyledir, çünkü bir kavim kendilerinde bulunan iyi hali değiştirmedikçe, Allah da onlara verdiği hiçbir nimeti değiştirmez."*[355]

Hâkim Kitab'ın bu ayetleri doğru yola ve hakka götürür. Bunda ancak sapmış olanlar şüphe ederler. Tehdit edenlerin en güçlüsü, va'd edenlerin en sadığı olan Allah va'd ve tehdidinden hiç döner mi? Allah peygamberlerini hiç tekzip eder mi? Nebilerini terk edip onlara darılır mı? Mahlûkatını aldatır mı? Onları sapıklık yoluna iter mi? Bu iddialardan Allah'a sığınırız. Allah apaçık ayetleri boş yere ve oyun olsun diye mi indirdi? Peygamberleri ona iftira edip, yalan mı nispet ettiler? Allah kullarına anlayamayacakları

353. Bu yazı, *Urvetu'l-Vusqa* gazetesinin 25 Eylül 1884 tarihli on yedinci sayısında makale olarak neşredilmiştir.

354. Ra'd, 13/11.

355. Enfâl, 8/53.

remizlerle, kavrayamayacakları işaretlerle mi hitap etti? Anlayamayacakları şeylere mi davet etti? Tövbe hâşâ! Kur'ân'ı düzgün bir Arapçayla indirmedi mi? Onda her şeyi açıklayıp, her şeyin izahını yerleştirmedi mi? O'nun tertemiz olan sıfatları zalimlerin söylediklerinden üstün ve yücedir. O vaad ve tehdidinde sadıktır. Yalancı bir peygamber edinmemiştir. Lüzumsuz bir şey göndermemiştir. Bizi ancak doğru yola iletmiştir. O'nun ayetlerinde hiçbir değişiklik yoktur. Yerler ve gökler yok olup gider, fakat batılın asla erişemediği Kitab'ının hükümlerinden bir tanesi bile yok olmaz.

Cenâb-ı Hak buyuruyor: *"Andolsun ki, Biz Tevrat'tan sonra Davud'a indirilen Zebur'da; yeryüzüne mutlaka benim salih kullarım varis olur, diye yazmıştık."*[356]; *"Oysa güç ve üstünlük yalnız Allah'a, Peygamber'ine ve mü'minlere aittir."*[357]; *"Çünkü mü'minlere yardım etmek Bizim üzerimizde bir haktır."*[358]; *"Peygamberini hidayet ve hak din ile bütün dinlerden üstün olsun diye gönderen O'dur. Şahit olarak Allah yeter."*[359] İşte bunlar, tevil kabul etmeyen muhkem ayetlerde Allah'ın va'd ettiği gerçeklerdir. Bu ayetleri tevile ancak yoldan sapmış ve kelimeleri yerlerinden alıp değiştirmek isteyenler yeltenir. İşte bunlar, O'nun bu esirgenmiş ümmete verdiği sözlerdir. Allah asla sözünden dönmez. O, ümmete egemenlik, izzet ve galibiyet va'd etti, kıyamete kadar va'd ettiği şeyleri gerçekleştirecek imkân ve yolları da gösterdi. Allah o ümmetin şerefi için bir süre, izzetine de bir sınır koymadı.

Allah bu ümmeti azlıktan meydana getirdi. Onun durumunu zirveye çıkardı ki, ayakları dağların tepelerine bassın, azametiyle yüce dağların tepeleri parçalansın, heybetinden tamahkârların ödü patlasın, kalpler O'nun korkusuyla erisin. O'nun müthiş zuhuru herkesi ürküttü, O'nun halinden her akıl şaşkına döndü. Hak ehli bunun sebebini kavradı ve şöyle dedi: *"Bunlar öyle bir kavimdir ki, kendileri Allah'la, Allah da kendileriyle birliktedir."* Bunlar Allah'ın yardımıyla ayağa kalkan, O'nun hidayetiyle aydınlanan bir topluluktur. Allah onları kendi katından bir yardımla destekledi. Bu ümmet kuruluşunda mühimmattan yoksun, silah ve donanıma muhtaçtı. Fakat kavimlerin saflarını dağıtmış, ülkelerini çiğnemiş, ne İran'ın kale ve hendekleri, ne de Roma'nın burç ve sığınakları onu engelleyebilmişti. Yolların

356. Enbiyâ, 21/105.
357. Münâfıkûn 63/8.
358. Rûm, 30/47.
359. Fetih, 48/28.

zorluğu da onu durduramamıştı. Çeşitli arzular onun gayretini etkilememiş, başkalarının zenginlikleri benliklerine tesir etmemişti. Başka ülke krallarının azameti, evlerinin sağlamlığı, sanatlarının çeşitliliği, tekniklerinin geniş çapta oluşu o ümmeti korkutmamıştı. Kanun hükümleri, yeni sistemler, diğer ülkelerdeki politika ve idari değişiklikler onun ilerleyişini durduramadı. Bir kavmin ülkesine dayandığında onu küçümsüyorlar, adam yerine koymuyorlardı. Böylesine küçük bir topluluğun, bu büyük devletlerin temellerini sarsacağı ve isimlerini şeref levhalarından sileceği kimsenin aklından geçmiyordu. Bu küçücük topluluğun bu büyük ülkeleri dize getireceği, dinin inançlarını onlara benimseteceği, onları emirlerine, âdet ve kanunlarına boyun eğdireceği hiç kimsenin zihninden geçmiyordu. Fakat bunların hepsi de gerçekleşti. Bu esirgenmiş ümmet, zayıflığına rağmen başka hiçbir ümmetin elde edemediklerini elde etti. Evet, bu öyle bir topluluktur ki, onlar Allah'a verdikleri sözü tuttular. Allah da onları dünyada şeref, ahirette ise saadetle mükâfatlandırdı.

Bugün bu ümmetin nüfusu takriben iki yüz milyona ulaştı.[360] Toprakları ise Atlas okyanusundan Çin ortalarına kadar uzanmaktadır. Bu topraklar güzel, verimli, mümbit ve geniştir. Bununla birlikte görüyorsun ki bugün bu ümmetin toprakları gasp edilmiş, malları yağmalanmış, yabancılar bu ümmeti ülke ülke mağlup etmiş, topraklarını parça parça bölmüştür. Artık bu ümmetin dinlenen bir sözü, yerine getirilen bir emri kalmamıştır. Öyle ki, mevcut yöneticileri her sabah bir musibetle uyanıyor, karanlık bir felaketle geceliyorlar, vakitleri başlarına inen felaketlere yetmiyor, korkuları ümitlerinden daha baskın çıkıyor.

İşte bu ümmetin hâli ki; bir zamanlar hayatlarını sürdürebilmek için güçlü devletler zillet içinde ona cizye veriyorlardı. Ne yazık ki bugün bu ümmetin kralları ve yöneticileri hayatlarını sürdürmeyi bu yabancı ülkelere yaltaklanmada görüyorlar. Öyle musibet ve alçaklık ki eyvahlar olsun!

Bu durum, büyük bir talihsizlik, inmiş bir musibet değil midir? Bu düşüşün, bu alçalmanın sebebi nedir? Allah'ın va'di konusunda kötümser mi olacağız? Asla! Allah'ın rahmetinden ümit kesip, O bizi aldattı mı diyeceğiz? Böyle düşünmekten Allah'a sığınırız. Allah bize sağlam vaatte bulunduğu

---

360. Bu rakam, yarım asırdır Müslümanların nüfusuyla ilgili en meşhur tespittir. Bugün bu sayı üç yüz veya üç yüz elli milyona ulaşmıştır. (1346/1928, Reşid Rızâ).

halde O'nun vadinden şüphe mi edeceğiz? Hâşâ! Allah'ı tenzih ederiz. Böyle şeyler şimdiye kadar olmadığı gibi, bundan sonra da olmayacaktır. Bize düşen kendimize bakmak ve sadece nefislerimizi kınamaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak rahmeti gereği toplumların yaşayışıyla ilgili olarak uyulması icap eden kanunlar ortaya koymuş ve şöyle buyurmuştur: *"Sen Allah'ın sünnetinde (kanununda) asla bir değişiklik bulamazsın."*[361]

Cenâb-ı Hak muhkem ayetlerinde bize göstermiştir ki; medeniyetlerin izzet tahtından düşmeleri, isimlerinin varlık defterinden silinip kaybolması, yüce hikmetlere binaen koymuş olduğu bu kanunlara muhalefetlerinden sonra olmuştur. Şüphesiz ki Allah; bir toplum sahip oldukları akıl nurunu, sağlıklı düşünceyi, isabetli görüşü, Allah'ın geçmiş ümmetlere yaptıklarından ders alma ve Allah yolundan ayrıldıkları için helake uğrayan, yerle yeksan olanların hallerini düşünme melekesini değiştirmedikçe, onların itibarını, iktidarını, refah ve zenginliklerini, rahat ve güvenliklerini değiştirmez. Helâk olan bu toplumlar adaletten ayrıldıkları, hikmet ve basiret yolundan çıktıkları için doğru düşünmekten, doğru söylemekten, temiz kalpli olmaktan, şehvetlerden uzaklaşmaktan, hakkı korumaktan, onu desteklemekten, onu himaye için yardımlaşmaktan uzaklaştılar, adaletten ayrıldılar, gayretlerini hakkı yüceltmek için bir araya getirmediler. Bâtıl arzular peşine düştüler, fani lezzetlere daldılar. Büyük günahlar işlediler. İradeleri zayıfladı. Adil kanunları koruma noktasında gayret göstermediler. Bâtıl üzere yaşamayı, hakka yardım için ölmeye tercih ettiler. Allah da günahları yüzünden onları yakalayıp ders alacaklar için ibretlik yaptı.

Böylece Allah ümmetlerin beka ve gelişmesini, belirttiğimiz faziletlerle süslenmelerine, helak ve yok olmalarını da bu faziletlerden sıyrılmalarına bağladı. Bu, toplumların değişmesiyle değişmeyecek olan sabit bir kanundur. Yaratma ve icatta, rızıkların takdirinde, ecellerin tahdidindeki kanunu gibi, bu da nesillerin değişmesiyle değişmez.

Kalplerimize dönmemiz, duygularımızı kontrol edip ahlakımızı gözden geçirmemiz, gidişatımıza bakmamız gerekir ki, bizden önce iman edenlerin yolundan gidip gitmediğimizi bilelim. Bakalım önceki hayırlı nesillerin izini takip ediyor muyuz? Biz kendi halimizi değiştirmedikçe, Allah hükmüne aykırı olarak bizim halimizi değiştirir mi? Bizim hakkımızda kanununa hiç ters

---

361. Fâtır, 35/43.

düşer mi? Elbette hayır. Allah cahillerin tanımlamalarından uzak ve yücedir. Allah bize olan vadinde sadıktır. Biz ise çözülüp din konusunda ve idarede çatışmaya girdik, geçmişlerimiz bize sevdikleri şeyleri gösterdikten sonra bile Allah'a isyan ettik. Çokluğumuz bizi aldattı, hiçbir fayda da sağlamadı. Neticede Allah izzetimizi zillete, yükselişimizi alçalışa, zenginliğimizi fakirliğe, efendiliğimizi köleliğe çevirdi. Allah'ın emirlerine sırt çevirdik, O'nun yardımından mahrum kaldık. Allah da bizi kötü amellerimizle cezalandırdı. Bizim için ne kurtuluş, ne de O'na dönüş yolu kaldı. Yabancıların, ülkelerimizi gasp ettiklerini, halkımızı zelil kıldıklarını, günahsız kardeşlerimizin kanlarını döktüklerini görüp dururken kendi kendimizi neden kınamayalım? Üstelik içimizden harekete geçen birisi bile yok.

Bu toplumun büyük çoğunluğu, ülkelerini ve kendilerini savunmak için fazla mallarından hiç fedakârlıkta bulunmuyor, dünya hayatını ahirete tercih ediyorlar. Her birisi gıdası zillet, elbisesi meskenet, barınağı alçaklık olduğu halde bin sene ömür sürmek istiyor. Doğusuyla batısıyla birliğimiz dağıldı. Aramızdaki bağlar nerede ise koptu. Kardeş kardeşe acımıyor. Komşu komşunun haline aldırmıyor. Hiçbirimiz başkasına karşı ne akrabalık bağı gözetiyor, ne de verdiği sözü tutuyor. Dinimizin kutsallarına saygı göstermiyor, din alanını savunmuyor, bize emrettiği şekilde, mallarımız ve canlarımızla onu desteklemiyoruz.

Sadece mü'min elbisesi giyenler Cenâb-ı Hakk'ın kendilerinden kalbe işlemeyen sözde bir imanla razı olacağını mı zannediyorlar? Allah göstermelik bir kulluktan hiç razı olur mu? Kendilerine bir iyilik dokunursa onunla rahatlık duyarlar, bir kötülük dokunursa gerisin geriye dönerler. Böylece dünyayı da, ahireti de kaybederler. Onlar, Allah'ın kalplerindekini ortaya çıkarıp kendilerini imtihana çekmeyeceğini mi sanıyorlar? Onlar, iyiyle kötüyü birbirinden ayırıncaya dek, Allah'ın mü'minleri kendi hallerine terk etmeyeceğini bilmiyorlar mı? Onlar, Allah'ın, dinini ayakta tutmak, davasını yüceltmek için, yolunda canlarını ve mallarını esirgemeden feda etmek üzere kendilerinin mal ve canlarını satın aldığını unuttular mı? Bütün bunlardan sonra mü'minin hâlâ iman yolunda malı ve canıyla bir adım bile atmadığı halde kendini mü'min sayması mümkün müdür?

Mü'minler ancak o kimselerdir ki; kendilerine düşmanlar size karşı ordu hazırladı dendiğinde, bu haber sadece onların iman ve sebatını arttırır.

Savaşa yöneldiklerinde de; *"Allah bize yeter; O, ne güzel vekildir!"*[362] derler. Allah yolunda öldürülenin Rabbi katında diri ve rızıklandırıldığına, Allah'ın rızası ve nimeti içinde ebedi saadete erdiğine inanan bir mü'min ölümden nasıl korkar? Cenâb-ı Hak şöyle söyleyip durduğu halde bir mü'min başkasından nasıl korkar? *"Eğer mü'min iseniz onlardan korkmayın, Benden korkun."*[363]

Herkes kendine baksın, şeytanın vesveselerine uymasın, dostluğun ve şefaatin fayda vermeyeceği gün gelip çatmadan kalbini yoklasın, kendi sıfatlarıyla, Allah'ın mü'minleri tanımladığı ve iman alametlerinden saydığı sıfatları bir karşılaştırsın. Her birimiz böyle yaparsak Allah'ın bize karşı olan adaletini görür ve doğruyu buluruz. Hayret edilecek nokta şudur ki; bizim ümmetimiz tek bir ümmettir. Bu ümmeti düşmanların saldırısından korumak için çalışmak dini vecibelerden bir vecibedir. Yüce Kitab bunu ortaya koyuyor. Ümmetin önceki ve sonraki âlimleri bu konuda ittifak etmiş. Fakat bize ne oluyor ki, her ülke ve bölgede yaşayan sözde mü'minlerden din namına bir feryadın yükseldiğini, onu korumak için bir gayretin sergilendiğini görmüyoruz.

Ey Kur'ân ehli! Şunu bilin ki, Kur'ân'a uyup içindeki emir ve yasaklara göre amel etmedikçe, geçmişteki hayırlı ümmetler gibi, her konuda onun hükmünü gözeterek bütün işlerinizde onu rehber edinmedikçe, siz hiçbir değer taşımazsınız. Ey Kur'ân ehli! İşte Kitab'ınız. Onun şu ayetini iyi okuyunuz: *"Hükmü açık bir sûre indirilip de, içinde savaş zikredilince kalplerinde hastalık olanların ölüm korkusuyla baygınlık geçiren bir kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün."*[364] Bu ayet-i kerimenin kimin hakkında indiğini biliyor musunuz? Bu ayet imansızları tanımlamak için nazil oldu. Herhangi bir mü'min, ayet-i kerimeyle işaret edilen bu sıfatın kendisinde olmasından hoşlanır mı? Yahut da yaptıkları kötülüklerin kendilerine süslü gösterilmesi, arzularının bu kötülükleri kendilerine sevimli kılması, mü'min olduğunu söyleyen pek çoklarını aldatır mı? *"Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üstünde kilitleri mi var?"*[365] Hiçbir muhaliften korkmazsın şunu söylüyorum: İlk işi iman yolunda malını ve canını vermek olmayan kimsenin kalbine iman girmiş sayılmaz. Mü'min bu konuda hiçbir mazeret ve

362. Âl-i İmrân, 3/173.
363. Âl-i İmrân, 3/175.
364. Muhammed, 47/20.
365. Muhammed, 47/24

gerekçe tanımaz. Allah'ın dinine yardımdan geri durmak münafıklık alameti ve Allah'tan uzaklık işaretidir.

Bütün bunlarla birlikte diyorum ki; nübüvvet mesajının bize bildirdiğine göre kıyamete dek hayır yine de bu ümmettedir. Bugün gördüğümüz bu sapmanın geçici olacağını, silineceğini umuyoruz. Şayet muttaki âlimler kalkıp Allah'a, Peygamber'e ve mü'minlere karşı olan görevlerini samimi olarak yerine getirirler, Kur'ân ruhunu diriltirler, mü'minlere onun yüce anlamlarını hatırlatırlar, onları vadinden asla dönmeyecek olan Allah'ın vadine yönlendirirlerse hakkın tekrar yükseldiğini, batılın ise alçaldığını görürsün. Gözleri kamaştıracak nuru, akılları şaşırtacak harika işleri seyredersin. Bu günlerde pek çok ülkedeki Müslümanlardan hissettiğimiz canlılık ve hareket bize müjdelemektedir ki; Allah, mü'minlerin birliğini sağlayacak bütün Tevhid ehlini bir araya getirecek olan hakkın sesi için nefisleri hazırlamıştır. Bu hareketin yakın olmasını diliyoruz. Şayet Müslümanlar faaliyete geçer, bütün işlerini Allah'ın kendilerine yüklediği görevi ifaya teksif ederlerse, Allah'a dönme ve tövbedeki samimiyetleri ortaya çıkar, Allah da onları affeder. Allah mü'minlere karşı ikram sahibidir. Âlimlerin bu hayra koşmaları gerekir. Çünkü bu baştan sona hayırdır. Yani Müslümanların bütünlüğünü sağlama işi. Bu işe başlayanların hareketi de büsbütün fazilettir. *"Allah kimi doğru yola iletirse, işte doğru yolu bulan odur. Kimi de saptırırsa, artık onun için asla doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın."*[366]

Derim ki; Allah bu sözlerin yazarı Muhammed Abduh'a rahmet eylesin. Ona ve bize bu kapıyı açan Seyyid Cemaleddin Afgani'ye de rahmet etsin. Hatırlatma işte bu tarzda Kur'ân'la olsun. *"Ancak aklı başında olanlar ibret alırlar."*[367]

"Bunların davranışları tıpkı Firavun ailesinin ve onlardan öncekilerin davranışları gibidir. Onlar da Allah'ın ayetlerini yalan saymışlardı." Buradaki söz, toplum ve ümmetlerle ilgili Allah'ın önceki kanununa tıpatıp uygun gerçek bir şahit olması yönünden önceki benzer ayetteki söz gibidir. Ancak bu ayet, iki ayetteki ifade farklılıklarıyla işaret edilen ceza ve toplumun tavrı konusunda önceki ayetten farklıdır. Önceki ayet, Allah'ın ayetlerini inkârı açıklamaktadır. Bu inkâr, Allah'ın birliğine ve ibadetin ona tahsis

---

366. Kehf, 18/17.
367. Bakara, 2/269.

edilmesine, ayrıca Allah'ın onları ahirette cezalandıracağına dair peygamberlerin ortaya koyduğu delilleri inkârdır. Orada Allah lafzının tekrar edilmesi, belirttiğimiz hususa delâlet etmektedir. Oradaki söz, sıfatları ve Zatı itibarıyle Allah'ın kendisiyle ilgilidir. Ayrıca ölümle başlayıp cehenneme girmekle sonuçlanan Allah'ı inkâra terettüp eden daimi cezayla ilgilidir. Bu ayet ise, nimetleriyle kendilerini terbiye etmesi açısından Rablerinin ayetlerini inkâr etmeleri konusundadır. Onun için önceki ayetteki Allah lafzına mukabil, burada Rabb ismi *"Rabbihîm"* şeklinde onlara izafe edilmiştir. Onları yalanlaması içine peygamberleri yalanlamak, onlara karşı direnmek, onlara eziyet etmek, onların gönderilmesi ve daha önceki nimetlerle ilgili inkâr ve buna terettüp eden dünyevi ceza da girmektedir.

"Biz de onları günahları yüzünden helak etmiş ve Firavun ailesini suda boğmuştuk. Onlar hep zalimlerdi." Bu ayet tıpkı Ankebût Sûresi'ndeki ayet gibidir. *"Biz onların her birini günahları sebebiyle yakaladık. Onlardan kiminin üzerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik. Kimilerini de korkunç bir gürültü yakaladı. Kimini yerin dibine batırdık, kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyordu. Fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı."*[368]

Sözün Özü

Tarihin inkâr, yalanlama, haksızlık konusunda eski toplumların hal ve tavırlarına ve Allah'ın onlara verdiği cezaya dair kaydettiği olaylar, Allah'ın toplumlar hakkında uyguladığı değişmez kanuna uygun şekilde cereyan etmiştir. Allah verdiği nimeti alarak veya bir musibet göndererek hiçbir topluma zulmetmez. O'nun cezalandırması; inkârlarının, bozgunculuklarının ve kendilerine zulmetmelerinin, doğal sonucudur. Bu her zaman ve her toplum için geçerlidir, değişmez. Ama bir toplumu semavi bir azapla toptan yok etmek ise; peygamberlerden mucize isteyip, peygamberlerine de inanmadıkları takdirde kendilerini azapla uyarmalarına rağmen inkâra kalkışan toplumlara mahsustur.

368. Ankebût, 29/40.

إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِندَ اللَّهِ الَّذِينَ كَفَرُوا فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ
﴿55﴾ الَّذِينَ عَاهَدتَّ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنقُضُونَ عَهْدَهُمْ
فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ ﴿56﴾ فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي
الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِم مَّنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿57﴾
وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِن قَوْمٍ خِيَانَةً فَانبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَىٰ سَوَاءٍ
إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ ﴿58﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ ﴿59﴾

55- **Allah katında yeryüzünde hareket eden canlıların en kötüsü inkâr edenlerdir. Artık onlar iman etmezler.**

56- **Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın, sonra da her defasında sonucundan çekinmeden antlaşmalarını bozan kimselerdir.**

57- **Eğer savaşta onları yakalarsan kendilerine vereceğin ceza ile arkalarında bulunanları da darmadağın et ki, ibret alsınlar.**

58- **Eğer bir kavmin antlaşmaya hainlik yapmasından korkarsan, sen de aynı şekilde onlara antlaşmayı bozduğunu bildir. Doğrusu Allah hainleri sevmez.**

59- **İnkâr edenler, asla öne geçtiklerini sanmasınlar. Çünkü onlar sizi aciz bırakamazlar.**

İlk üç ayet; Bedir'de kendisiyle savaşta Mekke müşriklerinin halini açıkladıktan sonra Hz. Peygamber'e düşmanlık yapıp onunla savaşan kâfirlerden belirli bir grubun halini açıklamaktadır. Bu gruptan maksat, Arabistan'ın her yerinde olan, bana göre ise Hicaz'da bulunan Yahudilerdir. Said b. Cübeyr dedi ki: Bu ayetler Yahudilerden altı grup hakkında nâzil olmuştur. Bunlardan birisi de İbn Tâbût'tur. Yahut da bunlardan maksat Mücahid'in görüşüne göre Medine Yahudileri veya onlardan olan Kureyzalılardır. Onların azgın lideri Kâ'b b. Eşref, Mekke müşriklerinin reisi olan Ebû Cehil gibiydi. Dördüncü ayet, bu hainlere benzeyenlerin hükmüne dair, beşinci ayet ise onları tehdit ve tuzaklarının sonucu hakkında Rasûlullah'a (s) güvence vermeye dairdir.

Sözleşmelere İhanet Örneği Olarak Yahudiler

"Allah katında yeryüzünde hareket eden canlıların en kötüsü inkâr edenlerdir. Artık onlar iman etmezler." Allah katında yani O'nun mahlûkat üzerindeki adil hükmüne göre, yeryüzünde hareket eden canlıların en kötüsü kâfirlerdir ki, onlar asıl inkârla onda ısrar ve kökleşmeyi birleştirmişlerdir. Öyle ki artık onların tamamının veya çoğunluğunun imana gelmeleri umulmaz. Çünkü onlar Hz. Rasûlullah'a (s) haset eden, ona direnen, onun peygamberliğini destekleyen ayetleri bile bile inkâr eden elebaşları arasında bulunuyorlar. *"Kendilerine kitab verdiklerimiz, onu çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar."*[369] Ayrıca taklide saplanan bağnazlar ayet ve deliller hakkında kafa yormuyorlar, belge ve şahit aramıyorlar, işte bu durum onları, tecrübeyle de sabit olduğu gibi kendileriyle ve çevresindekilerle barış ve güvenlik içinde yaşama imkânı kalmayacak tarzda ahitleri bozmaya, yeminlerden caymaya sevk etmektedir.

Onlardan çoğunlukla dört ayaklı olan veya binilen hayvanlar hakkında kullanılan ***"devâb"*** ifadesi kullanıldı. Bunun sebebi onların sadece insanların en kötüsü değil, aynı zamanda dilsiz hayvanların da en kötüsü olduklarını açıklamaktır. Çünkü hayvanlarda insanlar için pek çok faydalar vardır. Fakat bunlarda hayır ve başkaları için de en ufak bir fayda yoktur. Çünkü onlar birbirlerine olan aşırı bağlılıkları sebebiyle diğer insanlara karşı düşman kesilmektedirler. Cenâb-ı Hak onların benzerlerini şöyle ifade etmektedir: *"Yoksa sen onların çoğunun söz dinleyeceklerini veya akıl erdireceklerini mi sanıyorsun? Onlar ancak hayvanlar gibidirler belki yol bakımından daha da sapıktırlar."*[370]; *"Allah katında, yeryüzünde hareket eden canlıların en kötüsü akıllarını kullanmayan sağır ve dilsizlerdir."*[371]

Üstad Abdûh, *"Urvetü'l-Vüska"* gazetesindeki makalelerinin birinde ayette kullanılan üslûbu iktibas ederek şöyle dedi: İnsan kılığındaki pek çokları yaşadığı hayatı başka bir hayvanın ruhuyla yaşamaktadır. Arzularına kavuşma konusunda -veya buna yakın bir tabir- insanın, insanlık meziyetlerini ortaya koymak için katlandıklarından daha fazlasına katlanır.

---

369. Bakara, 2/146.
370. Furkan, 25/44.
371. Enfâl, 8/22.

Cenâb-ı Hakk'ın onları "kâfirler" sıfatı yerine ***"küfrettiler"*** fiiliyle ifade etmesi, onların önceden mü'min olduklarına, küfrün sonradan arız olduğuna işaret etmek içindir. Bu durum, Hz. Peygamber'i ve ondan öncekileri inkâr eden bütün Yahudiler için geçerlidir. Onlar Kur'ân ifadesiyle birbirlerine benzerler, kenetlenmiş haldedirler. Sonrakiler bu konuda öncekiler gibidir. Bu durum Peygamber (s) döneminde Medine'de yaşayan Yahudilerde daha belirgindir. Onlar; A'râf Sûresi'nde geniş şekilde, Bakara ve diğer sûrelerde özet olarak ifade edildiği gibi Hz. Musa'nın Tevrat'ta müjdelediği kâmil bir peygamberin geleceğini, hem de Araplardan gönderileceğini biliyorlardı. Mevcut Tevrat'ın nasslarına göre bile Cenâb-ı Hak İsmailoğulları arasından Hz. Musa gibi bir peygamber gönderecektir. Bu peygamberin kendilerinden olacağını umuyorlar ve inanıyorlardı ki, Araplardan olmasa da, Araplar arasından çıkması bile Tevrat haberinin doğruluğuna yeterli bir delildir. Çünkü onların kanaatlerine göre peygamberlik İsrailoğullarının tekelindeydi. Tevil ve tahrife alıştıkları için böyle söylüyorlardı.

Cenâb-ı Hak *"küfrettiler"* kelimesinden sonra ***"Onlar iman etmezler."*** cümlesini getirdi. Zira ***"keferû"*** fiil olduğu için inkârda devamlılığı ifade etmez. Bundan dolayı, onların genel olarak inkârdan dönmeyeceklerini, küfürlerinin devamlı olacağını ifade eden haber *"keferû"* ifadesine atfedildi ki, Peygamber (s) ve mü'minler onların imanlarından ümitlerini kessinler. Bu durum onlardan bazılarının iman etmiş olmalarına aykırı düşmez. Nitekim bazıları iman etmiştir. Bu, gayb haberlerindendir. Cenâb-ı Hak Müslümanlara, Yahudilerin Müslüman olmalarından ümit kestirdikten sonra onların, antlaşma gereği barışa sadık kalacaklarından da ümit kestirdi ve şöyle buyurdu:

"Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın, sonra da her defasında sonucundan çekinmeden antlaşmalarını bozacak kimselerdir." Buradaki ***"ellezî"*** öncekinden bedel veya atf-ı beyândır. Hz. Peygamber, Medine'ye hicretten sonra oradaki Yahudilerle bir sözleşme yapmış, sözleşme gereği onlara din özgürlüğü, mal ve can emniyeti tanımıştı. Fakat Yahudiler bu antlaşmayı bozmuşlardı. Cenâb-ı Hakk'ın ayetteki ***"minhüm"*** sözünden maksat bazılarına göre; *"onların hepsinden söz aldın"* anlamındadır. Bazılarına göre ise buradaki *"min"* genelin içerisinden bazılarını kastetmesi (zâit) görevini görür. *"Onlarla antlaşma yaptın."* denmektir. Fakat ilk akla gelen buradaki

"min"in ayırarak anlamı tahsis etme (teb'iz) görevi ifade etmesidir. Yani buradaki "min" "Onlardan bir kısmıyla antlaşma yaptın." manası vermektedir. Bu bir kısımdan maksat Medine'deki Yahudi gruplarıdır. *"Min"*in ayırarak anlamı tahsis etme görevi ifade etmesi, ayetlerin Arap yarımadasındaki bütün Yahudiler hakkında inmiş olması durumundadır. Bir kısım Yahudiden maksadın Kureyzalılar olduğu söylendi. Çünkü söz konusu olan Medine Yahudilerdir. Kureyzalılar da onlardandır. Bunların, Hz. Peygamber'le akdi üstlenen Kureyza Yahudilerinin liderleri olduğu, zira konunun Kureyzalılarla ilgili bulunduğu söylendi.

Allah ayette istikbal sığasını ***"yenqudûne"*** *(bozacaklar)* kullandı. Hâlbuki onlar bu ayet inmeden antlaşmayı bozmuşlardı. Mazi değil de istikbal sığasıyla söylenmesi onların, antlaşmaları daimi şekilde bozacaklarını ifade etmek içindir. Bazılarının da ifade edeceği gibi, bir hata sâdır olup da ondan döndükleri veya pişman oldukları vaki olmamıştır. Bilakis onlar tekrar edilse de ***"her defasında"*** akdi bozarlar. Bu tespit Medine civarında bulunan bütün Yahudi cemaatlerinin akitleri için geçerlidir. İleride açıklanacağı gibi bunlar üç gruptu. Aynı tespit Kureyzalılar için de doğrudur. Çünkü onlar Yahudilerin hakikati inkâra en çok şartlanmış olanlarıydılar. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber onlarla defalarca sözleşme yapmıştı. İbn Abbas'a dayandırarak bazı müfessirler şöyle dedi: Bunlar Benî Kureyzalılardır. Peygamber'e (s) verdikleri sözü tutmamışlar, Bedir Savaşı'nda onun aleyhine silah yardımında bulunmuşlar sonra da "Unuttuk, hata ettik." demişlerdi. Rasûlullah (s) onlarla tekrar antlaşma yapmış, yine bozmuşlar, Hendek Savaşı'nda müşrikleri Peygamber (s) aleyhine kışkırtmışlardı. Liderleri Kâ'b b. Eşref Mekke'ye gidip, Peygamber (s) aleyhine savaşmak üzere onlarla antlaşma yapmıştı. Onlar antlaşmayı bozma konusunda Allah'tan korkmazlar. Ayrıca akdi bozmanın neticesinde karşılaşacakları savaş ve mağlubiyeti de düşünmezler. Bu ayetlerin tefsirinden sonra rahmet ve barış peygamberi Hz. Muhammed'in Yahudilere karşı nasıl davrandığına dair bazı açıklamalar gelecektir.

Sonra Allah Teâlâ, Peygamber'ine söylediği şu sözle onların hükmünü açıkladı: ***"Eğer onları savaşta yakalarsan..."*** Râgıb dedi ki: ***"sakf"***; *bir şeyi kavrama ve yapmada uzmanlık* demektir. İstiare yoluyla düzgün sivri ve ince kılıca (eskrim) *musâkafa,* düzgün oka da *rumhun musakkaf,* mahir kişinin

uzmanlaştığı şeye de *sakâfe* denir. Sonra çerçeve genişletilerek uzmanlıkla ilgisi olmasa bile idrak *"yakalama"*, *"kavrama"* anlamında da kullanılmıştır. Râğıb söylediklerine bu ayeti delil getirdi. Bir başkası da şöyle dedi: Bu kelime; onları tam bir hâkimiyetle kıskıvrak ele geçirmeye delâlet eder. Burada ayrıca onların Hz. Peygamber'le savaşacaklarına da işaret vardır. Çünkü ahdi bozmak harple veya harbi gerektirecek bir şeyle olur. Bu da gayb haberlerindendir. Zira antlaşmayı bozmaları Bedir Savaşı'nın akabinde olmuştu. Buna göre mana; akitlerini bozan bu Yahudileri yakaladığında veya savaşta onlara üstün geldiğinde ***"Kendilerine vereceğin ceza ile arkalarında bulunanları da darmadağın et!"***; onları ibretlik şekilde cezalandır ki, gerideki düşmanların, şaşkın develer gibi darmadağın olmalarına sebep olsunlar ve hallerinden ibret alsınlar. Medine Yahudilerinin gerisindekilerden maksat, Mekke kâfirleri ve onlara dost olan kabilelerdeki müşriklerden olan yardımcılarıdır. Çünkü onlar Yahudilerle birleşip Peygamber'i (s) öldürmek üzere ona verdikleri sözü bozmuşlardı. Cenâb-ı Hakk'ın Peygamber'e (s), kendileriyle çok antlaşma yaptığı, bozulduktan sonra sözleşmelerini yenilediği düşmanları darmadağın etmesi emrini vermesi, bir defa daha aldanmaması içindir. Çünkü Peygamber'in (s) karakteri; merhameti, barışseverliği, savaşı sosyal bir zaruret olarak görmeyi, savaşı gerektiren zorunluluk ortadan kalkınca, savaşın da terk edilmesini öngörüyordu. Nitekim bunun genel bir kaide olduğu, *"Şayet düşmanlar barışa yanaşırlarsa, sen de hemen yanaş."*[372] ayetinde görülecektir. Bu Yahudiler her defasında Peygamber'e (s) ahdi bozdukları için özür dileyerek, barış taraftarı olduklarını hissettiriyorlardı. Hâlbuki bu, bir aldatmacaydı.

Savaş, Arzulanan Bir İntikam Aracı Değil; Bir Zorunluluk ve Terbiye Yöntemidir

Onlara bu kadar sert davranılması ve darmadağın edilmeleri emri, kastın savaş sevgisi veya ganimetlerine tamah değil de sırf onların terbiyesine ve benzerlerinin ibret almalarına yönelik olduğuna delil Cenâb-ı Hakk'ın şu sözüdür: ***"Ola ki ibret alırlar."*** Ola ki gerideki düşmanlar ders ve ibret alırlar da savaşa kalkışmazlar, antlaşmalı olan da antlaşma ve yemini bozma teşebbüsünde bulunmaz. Buhâri ve Müslîm'in rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber düşmanlarla karşılaştığı bir günde insanlara şöyle seslendi:

372. Enfâl, 8/61.

"Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin. Karşılaştığınız zaman da Allah'tan afiyet dileyin ve sabredin. Şunu bilin ki; cennet, kılıçların gölgesi altındadır." Sonra Rasülullah (s) şöyle dua etti: *"Ey Kitab'ı indiren, bulutları yürüten, fırkaları hezimete uğratan Rabbim! Bu düşmanları perişan et ve bizi onlara karşı muzaffer eyle!"*[373] Bu da göstermektedir ki; bizatihi savaş ne Allah katında, ne Peygamber'i (s) katında, ne de dünyevi itibar açısından sevimli bir şey olmayıp, ancak sosyal bir zorunluluk sonucudur. Onunla düşmanlık ve tecavüzü engelleme hedeflenir. Ayrıca iman ve hak davasının yüceltilmesi, batılın geçersiz kılınması, batıl ehlinin şerlerinin defedilmesi amaçlanır. Bu maksat şu ayette belirtilmektedir: *"Köpük uçup gider. Ama insanlara yararlı olacak şey ise yeryüzünde kalır."*[374] Asrımız örfünde buna *"ıstıfâ"* (*doğal seçilim/ayıklanma*) kanunu denir.[375] Savaşı başlatanlara, barış antlaşmasını bozanlara karşı sert davranılması, gerideki düşmanları darmadağın etmek maksadıyla, haksız yere harbe başlayanlara ibretlik ceza verilmesi, bu çağda da savaşları komuta edenlerin benimsedikleri bir savaş siyasetidir. Fakat İslam'ın aksine onların bundan maksadı; yola getirmek, ders vermek değil, intikam almak kalplerindeki kini tatmin etmek, insanları zelil kılmak, mal ve akardan ganimet elde etmektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, sözlerine güvenilmeyen ve en ufak bir gaflet anında hemen antlaşmayı bozacaklarından endişe edilen kâfirlerin hükmünü açıklayarak şöyle buyurdu: ***"Eğer bir kavmin, sözleşmeye aykırı bir hainlik yapmasından korkarsan sen de aynı şekilde antlaşmayı bozduğunu kendilerine bildir."*** Şayet seninle olan akitlerini bozacaklarına dair dikkate değer bir işaret ve delil görerek bir kavimden bir hainlik sezersen, henüz ihanet gerçekleşmeden bu akdin geçersizliğini, seni bağlamadığını, kendilerini dikkate almayacağını bildirerek bu hainliğin önünü kes. Onların uymaları beklenmeyen antlaşmaları, meyve yiyen kimsenin yere tükürüp attığı çekirdek gibi hakaretle fırlatılıp atılan bir şeye benzetildi. Aynı şekilde "onlara bildir" denmekten maksat, hainlik, zulüm, gizleme ve aldatma olmaksızın açık ve düzgün bir tarzda bildir demektir. Beğavi dedi ki; onlarla harbe girişmeden

373. Buhari, *Cihad*, 112, 157; Müslim, *Cihad*, 20; Ebû Davud, *Cihad*, 15.

374. Ra'd, 13/17.

375. Bu terimin Fransızca karşılığı; *"selection naturelle"*dir. Biyolojik ayıklanma, doğal seçilim demektir. Bu esas sürekli değişim içinde olan doğal şartlara uyum sağlayabilen türlerin devamlılığı, sağlayamayanların ise neslinin tükenmesi kanununa dayanmaktadır. (Çev.)

önce aranızdaki antlaşmayı bozduğunu bildir ki, antlaşmanın bozulduğunu bilmede aranızda eşitlik olsun. Böylece kendilerine savaş açarak tek taraflı antlaşmayı bozduğunu sanmasınlar. Fakat fiilen sözleşmeyi bozanlara gelince; Müslümanların onlara bunu hatırlatmalarına gerek yoktur, bilakis imkân bulduklarında onlarla savaşırlar. Nitekim Kureyşlilerin Hz. Peygamber'in himayesinde bulunan Hûzâlılar'a karşı Bekroğullarını destekleyerek imzaladıkları Hudeybiye Antlaşması'nı bozduklarında Rasûlullah (s) onlara böyle davranmıştı.

Belirtilen bu akdin feshedildiğini karşı tarafa haber vermenin hikmeti ve gerekçesi şunu hatırlatmaktır: İslam, Müslümanlara hiçbir şekilde hainliği mubah görmemişken, yüce ahlâkı tamamlamak için gönderilen ve bulûğa erdiği gençlik çağından itibaren kavmi tarafından *"Emîn"* olarak lakaplandırılan, insanlığın en mükemmeli Hz. Peygamber'den böyle bir vefasızlık nasıl meydana gelebilir? Şu ilahi mesaj da bunu belirtmektedir: *"Şüphesiz Allah hainleri sevmez."* İnsanlarla veya başka şekilde olan ahitlerini bozmak suretiyle hainlik edenleri sevmez. Bütün şekil ve tezahürleriyle hainlik Allah katında sevimsizdir, ilâhi öfkeyi beraberinde getirir. Antlaşma bizim tarafımızdan geçerli sayıldığı esnada kendilerine yapılması mubah olmamakla beraber, şayet antlaşma yapan kâfirlerden ahdi bozma alâmetleri görülürse, hainliklerinin cezasını vermekten çekinmek için bir sebep kalmamaktadır. Akdi bozanlara karşı bu sert tutum, akdi bozmanın sonucunu düşünen akıllı düşmanlar için bir engel teşkil eder. Zayıf oldukları takdirde hainliğe cüret edemezler. Bununla birlikte güçlü Avrupa krallarının "kâğıt parçaları" olarak gördükleri antlaşmaları karşı tarafa bildirmeden antlaşmayı yok sayma yöntemleri de Kur'ânî savaş hukukuna göre caiz değildir. Ancak Peygamber (s) ve mü'minler, kendilerine savaş açmalarından emin oldukları takdirde bu ihanete engel olurlar. ***"Ola ki ibret alırlar."*** ilahi kelamı da buna işaret etmektedir.

Beyhakî, *"Şuabû'l-İman"* adlı eserinde Meymûn b. Mehrân'dan şunu rivayet etmiştir: Üç şey vardır ki, Müslüman ve kâfir onlarda eşittir. Kime söz verdiysen, ister Müslüman, ister kâfir olsun ona karşı sözünü yerine getir. Seninle arasında akrabalık bağı olan kimseyle ister Müslüman, ister kâfir olsun bağı koparma. İster Müslüman, isterse kâfir olsun sana bir şey emanet eden kimsenin emanetini kendisine ver. Yine aynı bölümde Süleyman b.

Âmir'den şunu rivayet etti: Bizanslılarla Muâviye arasında antlaşma vardı. Bizans hududuna yaklaşmak üzere yürümüş ve antlaşma süresi biter bitmez onlara hücum etmişti. Amr b. Anbese, Muâviye'ye geldi ve şöyle dedi: Haksızlık yok. Ahde vefa gerek. Ben Rasûlullah'ı şöyle derken işittim: *"Kimin bir kavimle antlaşması varsa, antlaşma müddeti bitinceye ve eşit şartlar altında onlara antlaşmayı bozma teklifi yapıncaya kadar ona ne bir şey eklesin, ne de ondan bir şey eksiltsin."* Râvi dedi ki: Bunun üzerine Muâviye, ordusuyla geri döndü. İşte bir sahabi ki, barış döneminde savaş hazırlığı yapan bir komutana nasihat etti, o da söz dinleyip geri döndü.

Bu ayette ve mana olarak rivayet edilen haberlerde, önceki dinlerde ve sonraki medenî kanunlarda olmayıp sadece İslam'a has olan, harpte adalet ve hakkı gözetme anlayışı vardır. Bütün bu fazilet ve meziyetlere rağmen Hıristiyan misyonerleri ve haktan yüz çevirenler İslam'a ve Allah'ın kendisine bu değerli hükümleri indirdiği ve *"Şüphesiz Sen büyük bir ahlak üzeresin."*[376] buyurduğu Hz. Peygamber'in ahlakına dil uzatmaktadırlar.

Sonra Allah Teâlâ bilfiil hainlik yapanları, başlarına gelecek şeylerle uyardı ve şöyle buyurdu: ***"İnkâr edenler, asla öne geçtiklerini sanmasınlar."*** İbn Âmir, Hamza ve Hafs *"Yahsebenne"* şeklinde, diğer kıraat imamları ise *"Tahsebenne"* olarak okudular. Bu kıraat daha uygundur. Buna göre mana: Ey Peygamber! Sen bu kâfirlerin sana hainlik ederek, sana verdikleri sözü gizlice ve defalarca bozarak, üstelik kendileriyle savaşmana engel olan antlaşmalarına sığınarak bizim azabımızdan kurtulacaklarını sanma. Şu ayette bunu ifade etmektedir: *"Yoksa kötülükleri işleyenler, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar!"*[377] Birinci kıraate göre mana şöyledir: Hiç kimse ahdi bozmak, müşriklere savaşta destek vermek gibi yollarla kâfirlerin Allah'ı aciz bırakacaklarını zannetmesin. Mana şöyle de olabilir: Kâfirler bizzat bizden kurtulacaklarını, hıyanet ve kötülüklerinin cezasından salim olacaklarını zannetmesinler. Sonra Cenâb-ı Hak bu nehyin gerekçesini şöyle açıkladı: ***"Çünkü onlar Allah'ı aciz bırakamazlar."*** Kıraat imamlarının çoğunluğu, *isti'nâf* (başlangıç) cümlesi olarak *"Elif-nun"* maddesini kesre yani, *"İnne"* olarak okudular. İbn Âmir ise *"lâm"* takdir ederek *"Li enne"* fetha olarak okudu. Böyle durumlarda illet lâm'ını çıkartmak (hazfetmek)

376. Nûn/Kalem, 68/4.
377. Ankebût, 29/4.

kuraldır. Mana ise şöyledir: Onlar Peygamber aleyhine müşriklere yardım ederek ona karşı hainlik ve hile yapmak suretiyle Allah'ı aciz bırakamazlar. Bilakis Allah onları cezalandıracak, Peygamber'i ve mü'minleri onlara musallat edecek, hilelerinin kötü sonucunu kendilerine tattıracaktır. Tevbe Sûresi'nin başında müşriklerin antlaşmalarının feshedildiğinin bildirilmesi esnasında da aynı şekilde söylenmiştir: *"Bilin ki, siz Allah'ı aciz bırakamazsınız. Allah mutlaka kâfirleri rezil ve rüsva edecektir."*[378] Allah, Peygamber'ine onların hainliğini bildirmiş, antlaşmalarını feshetmesine izin vermiştir ki, kendi aleyhine düşmanlara yardım edip onları savaşa kışkırtmalarının cezası olarak kendilerine harp açması caiz olsun.

Bu ayet İslamiyet'in, ayrı dinden olan düşmanlarıyla yapılan antlaşmalara saygıyı farz kıldığını, bu konuda onlara karşı hainliği yasakladığını, onlarla olan ilişkilerde adalet ve açıklıktan yana olmayı esas aldığını görmekteyiz. Bu tutum, zaaf ve acizlikten değil, bilakis güç ve ilahi destekten kaynaklanmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ, akitlerini bozan hain Yahudilere karşı Müslümanlara yardım etmiş, böylece Müslümanların onlarla savaşması, kılıç artıklarını da İslam'ın başkenti Medine'den, sonra da bütün Hicaz'dan sürmeleri tam bir adalet ve hak olmuştur.

Savaş ve Barış Döneminde Hz. Peygamber ve Medine Yahudileri Arasındaki İlişkiler

Bu ayetlerin tefsirini muhakkik alim İbn Kayyim'in *"Nebevi Hidayet"* adlı kitabında bu konuyla ilgili açıklamasıyla bitiriyoruz ki, ayetlerle ilgili açıklamamız tamamlansın, olaylar ve belgelerle ispatlansın. Merhum İbn Kayyim şunları söyledi:

1) Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde orada üç kısım kafir vardı. Bunların bir kısmıyla kendisiyle savaşmamak, aleyhinde birleşmemek, düşmanlarını desteklememek üzere antlaşma yaptı. Böylece onlar canları, malları ve inançları hususunda güvenlikte olacaklardı. Bir kısmı onunla savaştı ve ona düşmanca tavır aldı. Diğer bir kısmı da, onunla ne savaştılar, ne de barış yaptılar, onu kendi haline bıraktılar. Kendisinin ve düşmanlarının durumu nasıl sonuçlanacak diye beklediler. Ayrıca bunlardan bir kısmı, içten onun başarı ve galibiyetini, bir kısmı ise düşmanlarının ona üstün gelmesini

378. Tevbe, 9/3,

arzu ediyordu. Bir kısmı mü'min ve müşriklerden emin olmak için görünürde Peygamber'in (s) yanında, hakikatte ise onun düşmanlarıyla birlikte idiler. Bunlar münafıklardı. Hz. Peygamber bu grupların her birine karşı, Rabbinin kendisine emrettiği şekilde davrandı.

Medine Yahudileriyle antlaşma yaptı ve aralarında bir güvenlik sözleşmesi yazdı. Medine civarında üç Yahudi grubu vardı. Bunlar; Benî Kaynuka, Benî Nadîr ve Benî Kureyza idi. Bedir Savaşı ertesi, Kaynuka oğulları Hz. Peygamber'le savaştılar. Bedir Savaşı'nı fırsat bilerek, haset ve taşkınlık izhar ettiler. İslam ordusu, Allah'ın kulu ve rasûlü Hz. Muhammed önderliğinde hicretten tam yirmi ay sonra, Şevvâl ayının ortasında Cumartesi günü onların üzerine yürüdü. Kaynuka Yahudileri, münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy b. Selûl'ün müttefikiydiler. Medine Yahudilerinin en cesuruydular. O gün Müslümanların sancağını Abdülmuttalip oğlu Hamza (r) taşıyordu. Hz. Peygamber, yerine Medine'de Abdülmunzir oğlu Ebû Lûbâbe'yi bıraktı. Zilkade ayının başına kadar onları on beş gün kuşatma altında tuttu. Onlar Müslümanlarla ilk harbeden Yahudilerdi. Kalelerinde korunuyorlardı. Peygamber (s) onları en sert şekilde kuşattı. Allah kalplerine korku soktu. Malları, canları, kadınları ve çocukları hakkında Allah Rasûlü'nün (s) hükmüne razı oldular. Peygamber (s), ellerinin arkadan bağlanmasını emretti. Abdullah b. Übeyy onlar için Peygamber (s) nezdinde şefaatçi oldu. Rasûlullah (s) ısrar etti ve onlara gözdağı verdi. Medine'den çıkmalarını ve civarında oturmamalarını emretti. Medine'den çıkıp Şam'ın Ezrûât bölgesine gittiler. Az bir süre sonra pek çoğu helâk oldu. Kuyumculuk ve ticaretle uğraşıyorlardı. Yedi yüz kadar savaşçıları vardı. Yurtları Medine'ye yakındı. Mallarına el kondu. Rasûlullah (s) onlardan üç yay, iki zırh, üç kılıç, üç ok ve ganimetlerinin beşte birini aldı. Ganimetleri toplama işini Muhammed b. Mesleme üstlendi.

2) Benî Nadîr de ahitlerini bozdular. Buhâri'nin bildirdiğine göre bu durum Bedir Savaşı'ndan altı ay sonra meydana gelmişti. Urve böyle söyledi. Ahdi bozma sebebi şuydu: Rasûlullah (s) bir grup sahabi ile onlara varmış ve Amr b. Uyeyne ed-Damrî'nin öldürdüğü Kilâblıların diyetini ödeme hususunda kendisine yardım etmelerini istedi. "Peki, yâ Ebu'l-Kasım! Biz senin isteğini yerine getirene dek burada otur." dediler. Birbirleriyle kulis yaptılar. Şeytan onları, aleyhlerine yazılan kötülüğü işlemeye sevk etti. Peygamber'i

(s) öldürmeyi planladılar ve; "Bu değirmen taşını alıp yukarı çıkaracak, oradan da Muhammed'in başına atıp, başını ezecek hangimizdir?" dediler. En azılıları olan Amr b. Cihaş: "Ben yaparım." dedi. Sellâm b. Mişkem: "Bunu yapmayın, yemin olsun ki, bu düşündüğünüz şey ona haber verilir. Hem bu, onunla aranızda olan antlaşmayı bozmak demektir." dedi. Peygamber'e (s) Rabbinden onların planlarını haber veren vahiy geldi. Rasûlullah (s) da süratle oradan uzaklaşıp Medine'ye yöneldi. Ashab kendisiyle görüştü ve: "Yâ Rasûlallâh! Kalkıp gittin, sebebini anlayamadık.?" dediler. Rasûlullah (s) da; Yahudilerin kendisini öldürmek istediklerini haber verdi. Neticede Peygamber (s) onlara: *"Medine'yi derhal terk edin ve orada benimle birlikte oturmayın. Size on gün süre tanıdım. Bu süre sonunda burada kimi bulursam, boynunu vururum."* diye haber yolladı. Günlerce göç hazırlığı yaptılar. Münafıkların reisi Abdullah b. Ubeyy: "Yurtlarınızdan çıkmayın. Yanımda sizinle birlikte kalenize girecek ve sizin için canını verecek iki bin adamım var. Gatafanlı müttefiklerimiz ve Kureyzâlılar da size yardım eder." diye haber yolladı. Başkanları Huyey b. Ahtab bu haberden ümitlendi. Rasûlullah'a (s) şöyle haber saldı: "Biz yurtlarımızdan çıkmayacağız, sen bildiğini yap!" Bunun üzerine Rasûlullah (s) ve ashabı tekbir getirerek harekete geçtiler. Sancağı Hz. Ali taşıyordu. Peygamber yanlarına vardığında kalelerinden ok ve taş atmaya kalkıştılar. Kureyzâlılar kendilerini yalnız bıraktılar. Ubeyy b. Selûl ve müttefikleri olan Gatafanlılar da sözlerinden caydılar. Cenâb-ı Hak onların hikâyesini şöyle bir temsille dile getirdi: *"Münafıkların durumu da tıpkı şeytanın durumu gibidir. Hani o, insana; 'Kafir ol.' der de insan kafir olunca da; 'Doğrusu ben senden uzağım.' der."*[379] Haşr Sûresi, bir bakıma Benî Nadîr Sûresi'dir. Orada onların hikayeleri baştan sona anlatılır. Rasûlullah (s) onları kuşatma altına aldı. Hurmalıklarını kesip yaktı. Bunun üzerine, Medine'yi terk edeceklerini bildirdiler. Rasûlullah (s) da; kendileri ve çoluk çocuklarıyla, silah hariç develerine yükleyebilecekleri eşyalarla birlikte Medine'den çıkmaları şartıyla tekliflerini kabul etti. Rasûlullah (s) onların mal ve silahlarına el koydu. Nadîrlilerin malları Peygamber'e (s), onun naiplerine ve Müslümanların maslahatlarına tahsis edildiği için beşe bölünmedi. Çünkü o malları Allah Peygamber'e (s) ganimet (fey') olarak vermiştir. Müslümanlar o şeyler için ne at koşturmuşlardı, ne de deve. Kureyza ganimetleri ise beşe bölündü.

379. Haşr, 59/16.

Mâlik dedi ki: Allah Rasûlü, Kureyzâ ganimetlerini beşe böldü fakat Nadîr ganimetlerini bölmedi. Çünkü Müslümanlar Kureyzâlılar üzerine at ve deve koşturdukları gibi Nadîrliler üzerine koşturmadılar. Rasûlullah (s) onları Hayber'e sürdü. Aralarında başkanları olan Huyey b. Ahtab da vardı. Silahlarına, mal, toprak ve yurtlarına el koydu. Elli adet zırh, elli adet miğfer, üç yüz kırk adet kılıç bulundu. Mâlik dedi ki; kavimleri içinde bunların hali, Kureyş içinde Benî Muğîre'nin hali gibidir. Benî Nadîr olayı hicrî dördüncü senenin Rebîu'l-evvel ayında meydana geldi.

3) Kureyzâlılara gelince; Yahudiler arasında Peygamber'e (s) en fazla düşman, küfürde en azılı kimselerdi. Bundan dolayı diğer Yahudi kardeşleri aleyhinde cereyan etmeyen şeyler bunlar aleyhinde cereyan etti. Onlarla savaşma sebebi şuydu: Allah Rasûlü Hendek Savaşı'na çıktığında Kureyzalılarla aralarında ahit vardı. Huyey b. Ahtab Kureyzâ yurduna geldi ve onlara: "Ben size zamanın izzetini getirdim. Reisleriyle birlikte Kureyş'i, kumandanlarıyla birlikte Gatafanlıları getirdim. Siz silah ve güç sahibisiniz. Gelin Muhammed'le savaşıp onun işini bitirelim." dedi.[380] Reisleri ise onlara: "Allah'a yemin olsun ki, sen bize zamanın izzetini değil zilletini getirdin. Yağmurunu boşaltmış, şimşekler çakan, gürültüler koparan yağmursuz bir bulut getirdin." dedi.[381] Fakat Huyey onu kandırmaya, kuru vaatlerde bulunmaya devam etti. Neticede Kureyzâlıların başkanı, kendisiyle birlikte Huyey b. Ahtab'ın da kaleye girmesi ve kendilerine ne isabet ederse, ona da aynısının isabet etmesi şartıyla ona peki dedi ve Rasûlullah'la (s) aralarındaki antlaşmayı bozdular. Ona açıkça küfretmeye başladılar. Haber Rasûlullah'a (s) ulaşır ulaşmaz, durumu araştırmak üzere elçiler gönderdi. Kureyzâlıların ahdi bozduklarını anlayınca tekbir getirip şöyle buyurdu: *"Ey Müslümanlar topluluğu! Sevinin."* Rasûlullah (s) Medine'ye varınca silahını bırakır bırakmaz hemen Cebrail geldi ve: "Sen silahını bıraktın fakat melekler silahlarını

---

380. Siyer kitaplarında geçtiğine göre başta Huyey b. Ahtab olmak üzere Hayber'e sığınan Benî Nadîr Yahudilerinden bir kısmı, Peygamber'e (s) karşı savaşmak üzere müşriklerden, Gatafanlılardan ve diğer kabilelerden gruplar teşkil etmişlerdi. Mekke'de Kureyşlilerle konuştuklarında, müşrikler onlara, Tevrat'ın mensupları olarak şunu sordular: "Bizim dinimiz mi, yoksa Muhammed'in (s) dini mi daha hayırlıdır? Yahudiler: 'Elbette sizin dininiz daha hayırlıdır!'" dediler. Böylece şirki, Peygamber'i ve öldükten sonra dirilmeyi tevhide, Hz. Musa'yı ve Tevrat'ı tasdike tercih etmiş oldular. Hiç bunlar mü'min sayılır mı?

381. İbn Hişam, İbn İshak'tan naklen şunu ilave etti: "Yazıklar olsun sana ey Huyey! Beni kendi halime bırak. Ben Muhammed'den (s) ancak doğruluk ve vefa gördüm."

bırakmadılar. Yanındakilerle birlikte kalk ve Kureyzalıların üstüne git. Ben de senin önünden yürüyecek ve onların kalelerini sarsacağım, kalplerine korku salacağım." dedi. Cebrail, melek kafilesiyle yürüdü. Peygamber (s) de, Ensar ve Muhacir kafilesi arasında onu takip etti.[382]

4) Rasûlullah (s) sancağı Ali b. Ebî Talib'e verdi ve yerine vekil olarak Medine'de İbn Ümmi Mektûm'u bıraktı. Kureyzalıların kalelerine vardı, onları yirmi beş gece kuşatma altında tuttu. Kuşatmadan bunaldıklarında başkanları Kâ'b b. Esed onlara üç teklifte bulundu: 1- Teslim olup, Muhammed'in (s) dinine girmek. 2- Çocuklarını ve kadınlarını öldürüp kılıçlarıyla Muhammed'in (s) üzerine yürümek; ona galip gelmek veya topyekun öldürülmek. 3- Rasûlullah (s) ve ashabının üzerine Cumartesi günü aniden baskın düzenlemek. Çünkü Müslümanlar onların Cumartesi günü savaşmayacaklarına inanırlar, böylece gafil avlanırlar. Fakat bu tekliflerin hiçbirine yanaşmadılar. Daha sonra istişare etmek üzere bize Abdulmunzir oğlu Ebû Lubâbe'yi gönder diye Hz. Peygambere haber saldılar. Kureyzâlılar Ebû Lubâbe'yi görünce yüzüne karşı ağlamaya başladılar ve: "Yâ Ebâ Lubâbe! Muhammed'in hükmüne boyun eğmemize ne dersin?" dediler. Ebû Lubâbe de: "Uygundur." dedi ve elini boğazına götürerek kesme işareti yaptı yani hükmünüz idamdır demek istedi. Ebû Lubâbe böyle yapmakla Allah ve Rasûl'üne karşı hainlik yaptığını hemen anladı ve Rasûlullah'a (s) uğramadan doğruca mescide yani Medine mescidine vardı. Kendisini mescidin direğine bağladı ve Rasûlullah (s) çözmedikçe asla çözmeyeceğine ve Kureyzâ toprağına asla girmeyeceğine dair yemin etti. Bu haber Allah Rasûlü'ne ulaşınca şöyle buyurdular: *"Allah tövbesini kabul edinceye dek onu kendi haline bırakın."* Sonra Allah tövbesini kabul ettiğine dair vahiy gönderdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) de bizzat elleriyle ipini çözüverdi.

Bilahare Kureyzâlılar Rasûlullah'ın (s) hükmüne boyun eğdiler. Evsliler aracılık için Peygamber'e (s) başvurdular ve: "Kaynukalılara yaptığın muameleyi biliyorsun. Onlar, kardeşlerimiz Hazreçlilerin müttefiki idiler. Kureyzalılar ise bizim müttefikimiz. Onlara da iyilik yap." dediler. Rasûlullah (s) da: *"İçinizden birisinin hakem olup hüküm vermesine razı olmaz mısınız?"* buyurdu. Evsliler de: "Evet." dediler. Rasûlullah (s) da: *"Bu iş Sa'd b. Muâz'a*

382. Bu gaybi alanla ilgili bir rivayettir ki bu konudaki uyarımız için bkz: Cilt I., 211. ve 229. dipnotlar. (Yayıncı)

havale edilmiştir." dedi. Onlar da razı olduklarını söylediler. Peygamberimiz (s), Sa'd b. Muâz'a haber gönderdi. Zira o, yarasından dolayı Medine'den çıkmamıştı. Bir merkebe binip Rasûlullah'a (s) geldi. Evsliler iki yanından: "Ey Sa'd! Müttefiklerine iyi davran. Zaten Rasûlullah (s) da seni onlara iyi davranasın diye hakem tayin etti." diyorlardı. Sa'd b. Muâz ise susuyor, onlara hiç cevap vermiyordu. Evsliler iyice baskı yapmaya başlayınca kendi kendine şöyle dedi: "Sa'd'ın Allah yolunda hiçbir kınayıcının kınamasına aldırmayacağı an gelmiştir." Bu sözü işittiklerinde (durumu anladılar) ve birisi Medine'ye varıp Evslilere, Kureyzâlıların ölüm haberini verdi. Sa'd b. Muâz Rasûlullah'a (s) vardığında, ashaba: *"Dostunuz Sa'd için ayağa kalkınız!"* buyurdular. Onu merkepten indirince, dediler ki: "Ey Sa'd! Bu Kureyzâlılar senin hükmüne razı oldular." dediler. Sa'd de: "Benim hükmüm onlar için geçerli olacak mı?" dedi. Onlar da: "Evet." dediler. Sa'd: "Peki, Müslümanlar için de geçerli olacak mı?" deyince, yine: "Evet." dediler. Sa'd, Peygamber'e (s) olan derin saygısından dolayı yüzünü başka tarafa çevirerek: "Şurada bulunan zat da razı olacak mı?" diyerek, Rasûlullah'ı (s) işaret etti. Rasûlullah (s) da: *"Evet, benim için de geçerli olacak."* buyurdu. Sa'd hükmünü şöyle açıkladı: *"Erkekler öldürülecek, çocuklar ve kadınlar esir alınacak, malları da taksim edilecek."* Bunun üzerine Rasûlullah (s): *"Sen onlar hakkında yedi kat göklerden Allah'ın hükmünü verdin."* buyurdu. O gece bir grup Kureyzâlı, kalelerden aşağı inmeden Müslüman oldu. Amr b. Sâ'd kaçtı ve nereye gittiği bilinemedi. Zaten antlaşmayı bozma işinde onlara katılmamıştı. Sâ'd b. Muâz böylece hükmünü verince, Rasûlullah (s) bulûğ çağına giren bütün erkeklerin öldürülmelerini, baliğ olmayanların ise çocuklardan sayılmasını emretti. Öldürülecekler için Medine çarşısında hendekler kazıldı ve boyunları vurularak öldürüldüler. Sayıları altı ile yedi yüz kişi arasındaydı. Suveyd b. Sâmit'in başına değirmen taşı yuvarlayıp öldüren kadın hariç, hiçbir kadın ve çocuk öldürülmedi. Yahudilere uygulanan siyasetin bölümlere ayrılmasından maksat, ikindi namazını Kureyzâ yurdunda kılmak gibi bazı bölümler hazfedilerek konunun başlıklar halinde özetlenmesidir.

Müslim, Abdullah b. Ömer hadisinden şunu rivayet etti: Benî Nadîr ve Benî Kureyza Yahudileri Hz. Peygamber'le savaştılar. Allah Rasûlü (s) Nâdîr oğullarını sürdü. Kureyzâlılara dokunmayıp ikramda bulundu. Buna rağmen Kureyzâlılar Müslümanlara karşı savaştılar. Bunun üzerine Rasûlullah (s) da erkeklerini öldürdü. Kadın, çocuk ve mallarını Müslümanlar arasında

ganimet olarak taksim etti. Ancak bir kısmı Rasûlullah'a (s) gelip iman ettiler ve kurtuldular. Daha sonra Hz. Peygamber bütün Medine Yahudilerini, Abdullâh b. Selâm'ın kavmi olan Benî Kaynukalıları, Benî Hârise Yahudilerini, yani Medine'deki bütün Yahudileri sürdü. *"Eğer Allah onlara sürgünü takdir edip yazmamış olsaydı, kendilerine mutlaka dünyada azap ederdi. Ahirette ise onlar için ateş azabı vardır. Bu, onların Allah'a ve Peygamber'ine muhalefet etmeleri yüzündendir. Kim Allah'a muhalefet ederse, bilsin ki Allah'ın azabı çok şiddetlidir."*[383]

Bütün bunlar Hayber Yahudilerine ders olup, onları Hz. Peygamber'e düşmanlıktan ve ona tuzak kurmaktan alıkoymadı. Bilakis daha önce de geçtiği gibi, kendilerine sığınan Nadîrlilerin teşvikiyle Peygamber'le (s) savaşmak için bütün kabilelerden askeri birlikler oluşturmaya kalkıştılar. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın Ahzâb Sûresi'nde tanımladığı şekilde mü'minlerin müthiş şekilde sarsıldığı Hendek Savaşı'na sebep oldular. Hicretin altıncı yılında Kureyşlilerle yapılan Hudeybiye Barışı'ndan sonra Müslümanlar nefes alma imkanı bulunca Rasûlullah (s) Hayberlilere savaş açtı. Kalelerini uzun müddet kuşattıktan sonra Allah ona zafer nasip etti. Bu savaş hicrî yedinci senenin Muharrem ayında oldu. Böylece Hicâz'da Yahudilerin gücü sona ermiş oldu.

Açıklandığı gibi Yahudilerin durumlarıyla ilgili olaylar olup bittikten sonra Yüce Allah Peygamber'e (s) himayesinde bulunan diğer Yahudilerin, İslam hakimiyetini benimseseler bile sürgün edilmelerini emretti. Hz. Peygamber, adaleti ve merhameti gereği Hayber Savaşı'ndan sonra geride kalan Yahudilere karşı onları sürmeden önce alicenap davrandı, mallarını satıp, paralarını alma fırsatı tanıdı. Buhari, Müslim ve başkaları Ebû Hureyre hadisinden şunu rivayet ettiler -lafız Buhari'ye aittir-: Ebû Hureyre şöyle dedi: "Biz mescitte bulunuyorduk. Rasûlullah (s) çıkageldi. Bize: *"Kalkın, birlikte Yahudilere gidiyoruz."* dedi. Birlikte çıktık. Beytu'l-Midrâs'a[384] vardık. Hz. Peygamber ayağa kalkıp: *"Ey Yahudi cemaati! Müslüman olun ki kurtulasınız!"* dedi. Dediler ki: "Yâ Ebu'l-Kasım! Sen duyurunu yaptın." Rasûlullah

383. Haşr, 59/3-4.

384. Midrâs, *"miftâh"* vezninde olup dinlerinin başkanı, kitaplarının müderrisi demektir. Bugün buna *"öğretmen"* diyoruz. Yahudilikteki *"Midraş"* kurumu, Yahudi geleneğinin eğitim sürekliliğini sağlar. Medine'de de bu Yahudi eğitim ve kültür merkezi hizmet vermekteydi.

(s) ise: *"Ben de bunu istiyorum."* dedi. Bunu ikinci kez tekrarladı, aynı cevabı aldı. Üçüncüsünde ise: *"Bilin ki yeryüzü, Allah ve Rasûl'üne aittir. Ben sizi buradan çıkarmak istiyorum. Kimin malı varsa satsın. Şunu bilin ki, yeryüzü Allah ve Rasûl'üne aittir."*

Hz. Peygamber'in *"Ben de bunu istiyorum."* demesinin anlamı; isteğim Rabbimin mesajını tebliğ ettiğimi ve sizi İslam'a girmeye zorlamadığımı, sürgünle sizi rahatsız etmemin, davetim size ulaştığı halde kabul etmemeniz gerekçesine dayandığını itiraf etmenizdir. *"Yeryüzü Allah ve Rasûl'üne aittir."*'in anlamı ise, mülkiyet ve hakimiyet itibarıyla Allah'ın, O'nun emriyle tasarruf ve hüküm yönünden Rasûl'ünündür.

Bu ibretli olaylardan sonra Hz. Peygamber, Yahudi ve Hıristiyanların Arap yarımadasından çıkarılmasını, orada ikici bir dinin bulunmamasını emretti. Bunun bugün görülebilen daha iyi bir hikmeti vardır. Bu da Hz. Peygamber'in şu sözüyle işaret ettiği husustur: *"Şüphesiz ki yılan deliğine nasıl çekilirse, iman da Medine'ye çekilecektir."*[385] Bu hadisi Buhari ve Müslim, Ebû Hureyre'den rivayet etmişlerdir. Daha açık olan şu hadisi de rivayet ettiler: *"İslam garip başladığı gibi garip hale dönecek. Yılan deliğine nasıl çekilirse, o da iki mescite çekilecek."*[386] Tirmizi bu hadisi, Avf b. Mûzenî'den şu lafızlarla rivayet etmiştir: *"Bu din Hicaz'a çekilecek, tıpkı yılanın deliğine çekildiği gibi. Yaban keçisinin dağa sığındığı gibi din de Hicaz'a sığınacaktır."* Ahmed b. Hanbel, Buhari ve Müslim, İbn Abbâs'dan şunu rivayet etmişlerdir: Peygamber (s) vefatı sırasında üç şeyi vasiyet etmiştir. Birincisi şudur: *"Müşrikleri Arap yarımadasından çıkarın."*[387] Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Tirmizi Ömer'den, Rasûlullah'ı (s) şöyle derken işittiğini rivayet ettiler: *"Yahudi ve Hıristiyanları Arap yarımadasından çıkaracağım, orada sadece Müslüman bırakacağım."* Ahmed b. Hanbel, Hz. Âişe'den şunu rivayet etti: Peygamber'in (s) son vasiyeti şuydu: *"Arap yarımadasında iki din bir arada bulunmayacaktır."* Ebû Ubeyde Âmir b. el-Cerrâh şöyle dedi: Rasûlullah'ın (s) son sözü şuydu: *"Hicaz Yahudilerini ve Necranlıları Arap yarımadasından çıkarın."* İmam Şafii diyor ki: "Hz. Ömer'in, Yahudi ve Hıristiyanları Arap yarımadasından çıkarması Mekke, Medine ve Yemâme yerlilerini kapsıyordu. Yemen ise Arap yarımadasından sayılmadı.

385. Ebû Davud, *Menâsik*, 39; Müslim, *Selâm*, 138.
386. Müslim, *İman*, 232; Tirmizi, *İman*, 13.
387. Buhari, *Cizye*, 6; Müslim, *Vasiyet*, 3.

Hadisten murat yarımadanın tamamı değildir. Çünkü Peygamber'in (s) vasiyetini uygulayan Hz. Ömer, Yahudileri Yemen'den sürüp çıkarmadı. Bundan ötürü Arap yarımadası sözünü Hicazla sınırladılar. Hayber de Hicaz'dan sayıldığı için Hz. Ömer Yahudileri oradan da sürdü. Bazı alimler hadisin genel ifadesini tercih ettiler. Fakat bunların inceleneceği yer burası değildir.

وَأَعِدُّوا لَهُم مَّا اسْتَطَعْتُم مِّن قُوَّةٍ وَمِن رِّبَاطِ الْخَيْلِ
تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّـهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِن دُونِهِمْ
لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّـهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنفِقُوا مِن شَيْءٍ فِي
سَبِيلِ اللَّـهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿60﴾ وَإِن
جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّـهِ إِنَّهُ هُوَ
السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿61﴾ وَإِن يُرِيدُوا أَن يَخْدَعُوكَ فَإِنَّ
حَسْبَكَ اللَّـهُ هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَبِالْمُؤْمِنِينَ
﴿62﴾ وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ
جَمِيعًا مَّا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَـٰكِنَّ اللَّـهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ
إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿63﴾

60- **Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda her ne harcarsanız, karşılığı size tam olarak ödenir. Size hiçbir haksızlık yapılmaz.**

61- **Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de hemen yanaş ve Allah'a güven. Şüphesiz ki O, her şeyi bilen ve işitendir.**

62- **Şayet sana hile yapmak isterlerse bil ki, Allah sana yeter. O, seni yardımıyla ve mü'minlerle destekleyendir.**

63- **Nitekim Allah onların kalplerini birleştirmiştir. Eğer sen, yeryüzünde bulunanların hepsini verseydin yine onların kalplerini birleştiremezdin. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz ki O, çok güçlüdür. Hüküm ve hikmet sahibidir.**

"Kuvvet Hazırlama"nın Mahiyeti

Önceki ayetlerden anlaşıldı ki, Peygamber (s) Ehl-i Kitab'tan olan Yahudilerle sözleşme imzaladı. Onlar bu sözleşmeyle canlarını, mallarını ve din özgürlüklerini garanti altına almışlardı. Fakat ona ihanet ettiler, sözlerinden caydılar. Kendisini ve mü'minleri yurtlarından kovan ve dinleri yüzünden onlarla savaşmak için Medine'ye kadar peşlerini bırakmayan müşriklere, Peygamber'e (s) karşı destek verdiler. Bu yüzden, Allah'tan getirdiği mesajı inkâr eden bütün Hicazlılar ona karşı savaşa tutuştular. Bu konuda müşrikler ve Ehl-i Kitab aynı pozisyondaydı. Bundan sonra Cenâb-ı Hakk'ın harp halinde ne yapmaları gerektiğini mü'minlere açıklaması uygun düştü. Mü'minlerin düşmanca çıkarıp başlatmadıkları bu harp, kaçınılmaz bir gerçektir. Aynı şekilde harp; zaafla kuvvet, hakla batılın çatışmasında toplumsal bir kanundur. İşte bunu açıklayan ayet: ***"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın."*** Ayetteki ***"i'dâd"***; "bir şeyi gelecek için hazırlamak" demektir. *"Ribât"*, lügatte; *"hayvanın bağlandığı şey"*e denir. *"Mirbât"; (halat)* gibi. *"Ribâtü'l-hayl"* ise; *"atı elde etmek ve beslemek"* demektir. *"Ribâtü'l-ceyş"; "ordunun sınır beklemesi"* anlamındadır. İşin aslı, insanların atlarını bağlayıp beslemeleri olduğu halde, sonra hudutta bekçilik yapmaya, *"ribât"* ve *"murâbata"* dendi. Allah, mü'mîn kullarına, hak, adalet ve faziletin tanıtımını yapmak, can güvenliğini sağlamak, kötülük ve düşmanlığı savuşturmak için kaçınılmaz olduğunu bildikleri savaşa hazırlıklı olmalarını iki şekilde emretti. Birincisi; güç yettiğince savaş için bütün kuvvet vasıtalarını hazırlamak, ikincisi ise; ülke sınır ve kapılarını süvarilerle koruyup gözetlemek. Çünkü sınır kapıları düşmanların ülkeye hücum ve giriş yerleridir. Maksat ümmet için daimi bir ordunun bulunmasıdır ki, düşmanın ani saldırıları önlensin. Ordunun da bel kemiği süvarilerdir. Çünkü bunlar süratli ve savaş arasında toparlanma gücüne sahiptirler, ayrıca sınır boylarındaki haberleri başkente ve ülkenin diğer kesimlerine çabucak ulaştırmaya elverişlidirler. Bundan ötürü Cenâb-ı Hak atın rolünü önemsemiş ve iyi bakılmasını emretmiştir. Askerî tekniklerin, savaş araçlarının daha önce görülmemiş şekilde akıllara durgunluk verecek seviyeye çıkmasına rağmen savaşan her toplum, bugün bile, bu iki ilahi emre uyma ihtiyacındadır.

Açıkça bilinmektedir ki, bu ilahi emre uymak için kuvvet hazırlama işi her zaman ve mekânın şartlarına ve imkanların elvermesine bağlı ola-

rak değişmektedir. Müslim, *"Sahih"*inde rivayet ettiğine göre Ukbe b. Âmir Rasûlullah'ın (s) bu ayeti minberde okurken şöyle söylediğini işitmiştir: *"Dikkat edin! Kuvvet, atmaktır."* Hz. Peygamber bu sözü üç defa tekrar etmiştir. Bazı müfessirlerin de dediği gibi bu ifade, *"Hac, arefedir."* tarzında bir ifadedir. Maksat, arefenin ve atmanın, Hac ve savaş işinde çok önemli iki unsur olduğuna işaret etmektir. Düşmanı öldürecek tarzda uzaktan atma; kılıç, kama ve okla ona yakından saldırmadan daha güvenlidir. Hadisteki mutlak manada *"atmak"* ifadesi, Rasûlullah (s) zamanında hepsi bulunmasa da top, tüfek, uçak, mancınık ve ok gibi, düşmana fırlatılan her şeyi kapsar. Hz. Peygamber atmayı, o devirde bilinen ok atmakla sınırlandırmış olsa bile yine de her türlü atışı ifade eder. Kaldı ki, Rasûlullah (s) atmayı okla sınırlandırmamıştır. Belki de ümmetine her devre uygun atışı genel olarak ifade etmesi için Cenâb-ı Hak, Peygamberi'nin diline sözü böyle getirmiştir. Ok atmaya dair de pek çok hadisler varit olmuştur. O gün ok atmak, bugün kurşun atmak gibiydi. Ayetin lafzı da en geneli ifade etmektedir. Çünkü *"elden geldiği kadar"* kuvvet hazırlama emri, diğer şer'î kitaplar gibi -velev ki belirli bir sebep için olsun- her zaman ve mekanda ümmete yöneliktir. *"Sebebin hususiliğine değil, lafzın umumiliğine itibar edilir."* ilkesi, usûl kaidelerindendir. Bu asırda Kur'ân ifadesiyle bu ümmete yüklenen görev; her çeşit topları, tüfekleri, tankları, uçakları, uçan balonları yapmak; her çeşit gemiyi, denizaltıyı imal etmektir. Bu ve benzeri savaş gereçlerini yapabilmek için gerekli olan teknik ve sanatları öğrenmek de bu ümmet üzerine farzdır. Zira *farzı gerçekleştirecek vasıtayı yapmak da farzdır.* Bize ulaşan bilgilere göre ashap Rasûlullah'la (s) birlikte Hayber ve diğer savaşlarda mancınık kullanmıştır. Savaş araç-gereçleri gibi hayatın devamını sağlayan sanatları geliştirmek farz-ı kifaye hükmündedir.

Bu savaş aletlerinin bazılarına yetişmiş olan son devir müfessirlerden Âlûsî, *"atma"* ile ilgili bazı hadisleri naklettikten sonra şunları söyledi: Sen de bilirsin ki, bugün ok düşmana karşı istenilen hedefe ulaşmaz. Çünkü düşmanlar top ve tüfek atmaktadırlar. Bunlara karşı ok bir işe yaramaz. Düşmana aynı silahla karşılık verilmezse amansız hastalık yayılır. Musibet ve vebal artar. İnkarcı ve sapıklar her şeye hâkim olur. Allah bilir ama gördüğüm kadarıyla düşmana aynıyla mukabele etmek, Müslümanların liderleri ve dinin koruyucuları üzerine gereklidir. İslam yurdunu savunmak için düşmanın silahıyla atmanın öteki türlü atmadan üstün olduğu aşikârdır.

İnşallah bu silahların zaruri olarak çıkardıkları ateş cennete girme sebebi olur. Bu türlü *"atış"*ların *"Gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın."* ayetinin kapsamına girmesi ihtimal dışı değildir.

Ben de derim ki, Âlûsî'den önceki alimler, mezkur ayetin genellik ifade ettiğini kesin olarak belirtmişlerdir. Fahreddin Râzi, ayetin tefsirine dair hadiste belirtilen atma şekliyle birlikte, üç türlü görüşten bahsettikten sonra şunları söyledi: "Alimler dediler ki; en doğru olan görüş, bu emrin savaşta düşmana karşı kuvvet sağlayan her şeye şamil olmasıdır. Cihad ve savaş aleti olan her şey kuvvetten sayılır." Râzi bilahare *atma* hadisini zikrederek, bunun *"Hac, arefedir."* hadisi kabilinden olduğunu belirtti. Âlûsî'nin bu konuda görüş ve içtihada müracaat etmesi bu aletlerin ayetin lafzının kapsamına girdiğini söylemekle yetinmesini anlayabilmiş değilim. Ne var ki onun devrindeki bazı hocalar, İslam'ın yasakladığı *"ateşle azap etme"* şüphesinden ötürü bu ateşli silahların kullanılmasını haram sayıyorlardı. Zaten Âlûsî'nin *"silahlardaki ateş"* sözü de buna işaret etmektedir.

Evet, İslam rahmet dinidir. Burûc Sûresi'nde belirtilen melun *"Uhdûd ashabı"* misali, düşmanlarına karşı zalim ve zorba yönetimlerin yaptıkları gibi ateşle azap etmeyi yasaklamıştır. Fakat bize ateşli silahlarla saldıranlara karşı, "Dinimiz rahmet dinidir bize toplarla saldıranlara tahammül edip, rahmet gereği onlarla savaşmamamızı emrediyor." diyerek ateşli silahlar kullanmamak cahillik ve ahmaklıktan başka bir şey değildir. Hâlbuki Yüce Allah, kendi aramızda bile adaletle amel edip, affı mecburiyet değil, fazilet sayarak kötülüğe kötülükle karşılık vermeyi bize mubah kılmıştır: *"Bir kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür. Ama kim affeder, bağışlarsa onun mükafatı Allah'a aittir. Şüphesiz ki Allah zalimleri sevmez. Zulme uğradıktan sonra hakkını alan kimseye gelince; işte onların aleyhinde ceza vermek için herhangi bir yol yoktur."*[388]; *"Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle ceza verin. Sabrederseniz o, sabredenler için daha hayırlıdır."*[389] Kendi kardeşlerimize gösterdiğimiz adaleti düşmanlarımıza karşı gösterirsek bu adalet, hatta adaletin de üstünde bir iyilik olmaz mı? Bazı hadislerde de ayetteki mana ifade edilmiştir. Mesela: *"Onlar size karşı neyle savaştıysa, siz de onlarla öyle savaşın. Harp halinde onlar adalete müstahak değildirler..."* Evet, sahih hadiste

388. Şûrâ, 42/40, 41.
389. Nahl, 16/126.

savaşan kafirlerin ateşle yakılması yasaklanmıştır. Fakat bu, o kabilden değildir. Selef alimleri ve fakihler bu konuda ihtilaf etmişler; bazıları mutlak manada, bazıları ise savaş gemilerini yakmak gibi zaruret halinde, mukabil bir ceza şeklinde olmasa bile caiz görmüşlerdir. Mukabil ceza şeklinde olursa hepten câiz olur.

Düşman Unsurları Doğru Tanımlamanın Önemi

"Bununla Allah'ın düşmanını ve sizin düşmanınızı korkutursunuz." Ayetin manası şudur: Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar ordunun ihtiyaç duyduğu bütün savaş gereçlerini kapsayacak şekilde kuvvet, sınır boylarında ve ülkenin diğer kısımlarında mevzilenen süvariler hazırlayın ki, bu hazırlıkla veya imkan dahilindeki bu güç ve mevzilerle Allah'ı ve O'nun Peygamber'ine indirdiği Kur'ân'ı inkar eden kafirleri, fırsat bulunca size harp açacak olan ve kendilerinden daima kötülük beklediğiniz düşmanlarınızı korkutasınız. ***"İrhâb"***, Ragıb'ın da dediği gibi, *"korku salmak"* demektir. Benzeri olan *"reheb"* de *"tereddütle karışık korku"* demektir. Mekke müşrikleri ve onların dostları, Bedir Savaşı'nın akabinde bu ayetlerin indiği sırada her iki düşmanlığı da temsil ediyorlardı. Medine'de de onlar hakkında şu ayet nazil oldu: *"Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dostlar edinmeyin."*[390] Bunlar arasına, dostları olan Kureyzalılar gibi Yahudilerin de girdiği söylendiği gibi, aksi de söylenmiştir. Bunların o sırada Allah'a ve Kitab'a imanları Allah'ı razı edecek sağlamlıkta değildi. Peygamber'e düşmanlıkta müşriklere yardım eden Yahudiler ise ayette tamamı veya bir kısmı kastedilenlerdir.

"Ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, fakat Allah'ın bildiği diğer düşmanları da korkutursunuz." Yani, bilinen bu düşmanlardan ve onların destekçilerinden başka düşmanları da korkutursunuz. Hâlbuki şimdi siz onların düşmanlıklarını ve şahıslarını bilmiyorsunuz, onları sadece Allah biliyor. Çünkü gizlileri bilen O'dur. Mücahid dedi ki; bunlar, Kureyza Yahudileridir. Beğavi, Mukatil ve Katade de bu görüşü destekledi. Süddî'ye göre ise bunlar Perslerdir. Mukatil ve Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, bunların münafıklar olduğunu söyledi. İzahı ileride gelecektir. Süheylî'ye göre ise bunlar, düşmanlığı fark edilemeyen herkestir. Aslında ayette bahsedilen düşmanlar, zikredilenleri ve Rumlar gibi gerek Peygamber zamanında, gerekse ondan

390. Mümtehine, 60/1.

sonra zamanla düşmanlıkları ortaya çıkan diğer kavimleri de içine almaktadır. Ayetin tefsirinde Persleri zikredip de, Arap yarımadasına en yakın olan Rumları zikretmeyenlerin tutumu tuhaftır. Bazı müfessirler de mananın, İslam toplumuna ve onun Müslüman olan liderlerine düşman olan ve bidatçiler gibi cemaate karşı çıkıp onlarla savaşan ve Müslümanlar aleyhine düşmanlarına yardım edenleri de kapsadığını söylemiştir. Hasan-ı Basrî ise onların, şeytanlar ve cinler olduğunu söylemiştir. Abdullah b. Arîb'den babası ve dedesi tarikiyle şöyle bir hadis rivayet ettiler: Rasûlullah (s) buyurdu ki: *"Onlar, cinlerdir. Şeytan, evinde soylu bir at besleyen kimsenin aklını bozamaz."* Âlûsî de bunu İbn Abbas'tan rivayet etti. Taberî de bunu tercih etti. Hadis sahih ise benimsemek gerekir. Taberî kendi zamanınca hadisi sahih kabul ettiği için tercih emiştir. Meçhul ravilerden nakledilen bu türlü münker hadisler Müslümanları hayat ve iktidarlarının temeli olan asıl hedeflerden, böyle saçma anlamlara çevirmektedir. Bu saçmalığın özeti şudur: Soylu at beslemek cinleri korkutur, sahiplerini delirmekten korur. Sanki atlar, düşmanı korkutmak için hazırlığın ifadesi değil de cinnetten korunmanın karşılığıdır. Bu yorum bu ayetten ve İslam düşmanlarıyla savaşmaya dair zikredilen diğer nasslardan ilk akla gelen manaya aykırıdır. Bu konudaki hadis rivayeti sahih değildir. İbn Kesir bu hadisi rivayet ettikten sonra demiştir ki; bu hadis münkerdir, senedi ve metni sahih değildir.

Derim ki; Taberî'nin hatalarından biri de bu hadisi tercih edip onu, *"O düşmanları siz bilmezsiniz, onları ancak Allah bilir."* ayetinin tefsirine dair söylenen görüşlerin batıl olduğunu ispat için delil saymasıdır. Ona göre Müslümanlar bu ayet inmeden önce Kureyzalıların, Perslerin ve münafıkların düşmanlıklarını biliyorlardı. Hâlbuki bu iddia genelde doğru değildir. Kureyza'nın antlaşmayı bozmasına gelince; onlar, Peygamber'den (s) özür dilediler. Peygamber (s) de özürlerini kabul etti. Özellikle de Bedir Savaşı'nın akabinde nazil olan bu ayetten sonra onlara karşı düşmanca muamelede bulunmadı. Perslere gelince; o dönemde Müslümanlardan hiç kimse onlardan bir düşmanlık geleceğini düşünmedi. Münafıklara gelince; onları da kuvvet ve at hazırlayarak korkutulacak düşmanlardan saymıyorlardı. Çünkü Allah onlardan pek çoğunun küfrünü Tebük Savaşı'ndan sonra ortaya koydu. Geri kalanlar ise şeklî Müslümanlıklarında devam ettiler. İbn Kesir önceki görüşleri ve Abdullah b. Arîb hadisiyle ilgili sözleri naklettikten sonra şöyle dedi: Mukatil b. Hayyân ve Abdurrahman b. Yezîd dedi ki; bu düşmanlar-

dan maksat münafıklardır. Bu en uygun görüştür, şu ayet de buna şahittir. *"Çevrenizdeki bedevi Araplardan ve Medine halkından birtakım münafıklar vardır ki, münafıklıkta maharet kazanmışlardır. Sen onları bilmezsin, onları biz biliriz."*[391] Bazı müfessirler bu düşmanların kim oldukları konusunda görüş bildirmemek gerektiğini söylemişlerdir. Zira Allah *"Onları siz bilmezsiniz, onları biz biliriz."* buyurmuştur. Fakat ayetin inişi sırasında bilmemeleri, ileride bilmelerine aykırı değildir. Bizim tercihimiz şudur: Sûheylî'nin sözünü naklettikten sonra da geçtiği gibi ifade; daha sonra İslam toplumuna karşı düşmanlığı ortaya çıkan bütün Allah ve Peygamber düşmanlarını, dindeki bidatçileri ve İslam cemaatinden hoşlanmayanları kapsamaktadır.

Fahreddin Râzî ayetin yorumunda şunları söyledi: Sonra Cenâb-ı Hak, kendisi için bu şeylerin hazırlanmasını emrettiği hususu zikretti ve şöyle dedi: *"Bununla Allah düşmanlarını ve sizin düşmanlarınızı korkutursunuz."* Bu ise şöyle sağlanır: Kafirler, Müslümanların çatışmaya hazır olduklarını, bütün savaş araç-gereçlerini tam olarak sağladıklarını bilirlerse onlardan korkarlar. Bu korku pek çok faydalar sağlar.:

1- Müslüman yurduna saldıramazlar.
2- Korkuları artınca cizye vermeyi kabul edebilirler.
3- Bu durum onların imana gelmesine sebep olabilir.
4- Diğer düşmanlara yardım edemezler.
5- Bu durum İslam ülkesinin zenginleşmesine ve güzelleşmesine sebep olur.

Sonra Fahreddin Râzî diğer müfessirlerin tefsiri konusunda şunları söyledi: Cihad araç-gereçlerinin çoğaltılmasından maksat; düşman olduklarını bildiğimiz düşmanlarla, düşmanlıklarını bilmediğimiz düşmanları da korkutmaktır. Ayrıca burada bazı yaklaşımlar vardır. Birincisi -ki bu, en doğru olanıdır.- bu düşmanlardan maksat münafıklardır. Râzî bunu iki yönden açıkladı:

1-Bunlar Müslümanların gücünü ve teknik araç-gereçlerinin fazlalığını görünce onların mağlup olacaklarından ümitlerini keserler. Bu durum onların içlerindeki gizli inkarı bırakıp, gerçek imana dönmelerini sağlar.

2-Felaketler gözetlemek, Müslümanlar arasında fesat çıkarmak için hileler düzenlemek münafığın karakteridir. Müslümanların çok kuvvetli olduğunu

391. Tevbe, 9/101.

görünce onlardan çekinir ve bu kötü davranışlarını terk ederler. Râzî'nin bu söyledikleri güzel ve doğrudur. Ancak münafıkların içlerindeki küfrü terk edecekleri sözü doğru değildir. Çünkü bu, münafığın tercihine bağlı değildir. Şöyle söylemek daha uygundur: Böylece münafık kendini Müslümanca davranmaya hazırlar, gizlice Müslümanların helakini beklemek yerine kendisinden İslamiyet'in güzelliklerinin doğması umulur.

Müfessirler dediler ki; ayetteki *"ilim"*den maksat, *"marifet"*tir. Zira burada normal bir mefule teaddi etmiştir. Manası: Siz onların şahıslarını tanıyamazsınız, demektir. Cumhurun; marifetin Allah'a nispet edilemeyeceği ve O'nun marifetle sıfatlandırılamayacağına dair söyledikleri ise, Ragıb'ın da dediği gibi kelimenin lafzı ve insanların ona yükledikleri, eserine bakarak bir şeyi tefekkür ve tedebbür etmeyi ifadeyle ilgilidir. Bundan maksadın şu olduğu da söylendi: Siz onları size düşman olarak bilemezsiniz. Burada iki mefule teaddi ettirildiği için *ilim,* kalbî fiillerden olarak kendi anlamında kullanılmıştır. Bunların münafıklar olduğunu söyleyenler bunu şöyle açıklıyorlar; çünkü onlar, kendilerini ele vermeyecek şekilde münafıklık üzerinde talim yapmış, o işin uzmanı olmuşlardır.

Derim ki: Güç yettiği kadar kuvvet ve at hazırlamanın; gizli ve aşikâr, ayrıca Persler ve Rumlar gibi ileride çıkacak düşmanları korkutmakla sınırlandırılması, hazırlıktan maksadın savaşı önleme sebebi olmasının savaş çıkarma sebebine tercih etmeye yönelik olduğuna delildir.

Cenâb-ı Hak; harbe hazır olun ki düşmanlar sizden korksun, ola ki size karşı savaşmaktan çekinirler, buyurdu. Bu, günümüz devletler örfünde *"silahlı barış"* olarak isimlendirilen şeyin aynısıdır. Çünkü zafiyet, güçlü devletleri zayıf devletlere karşı düşmanlığa teşvik eder; sömürgeci devletler bunu dilleriyle ifade etmekte, fakat savaşa, barışı sağlamak için hazırlandıkları iddialarında yalan söylemektedirler. Ayrıca onlar, Avrupa ülkelerine mahsus bir barıştan ve Avrupa'da savaşın bittiğinden söz ediyorlardı. Korku, ölüm ve tahrip açısından tarihin en büyük harbi olan Birinci Dünya Savaşı, onların bu iddialarını boşa çıkardı. İslam ise böyle değildir. Çünkü Müslümanlar bu nasslara sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bu ayeti takip eden barış ayeti bu anlamı teyit etmektedir.

Sonra Yüce Allah cihada yardımcı olacak mal ve diğer kaynakların harcanmasını teşvik ederek şöyle buyurdu: ***"Allah yolunda ne harcarsanız, karşılığı size tam olarak ödenir."*** Yani, nakdi veya ayni, az veya çok Allah yolunda imkân nispetinde kuvvet ve at hazırlamak için harcadığınız her şeyin karşılığını Allah size tam olarak verecektir. ***"Size hiçbir haksızlık yapılmaz."*** Karşılık olarak sizden en ufak bir şey eksiltilmez. Bu durumda size bir noksanlık ulaşmadığı gibi, düşman tarafından da bir baskı gelmez. Çünkü düşmana karşı direniş için hazırlanan kuvvete karşı hiç kimse tecavüze yeltenemez. Yeltense bile nadir başarı sağlar ve zalimliğini ortaya koyar. Siz mallarınızdan ve yurtlarınızdan ancak zayıflığınız sebebiyle mahrum edilerek zulme uğradınız. Müslümanlara ilk savaş izni verilmesi konusu açıklanırken bu zulüm ele alınacaktır. Bu durum; Allah yolunda elden geldiği kadar bekçilik yapmanın ve savaş için kuvvet hazırlamanın ancak çok mal harcamakla mümkün olacağını göstermektedir. İşte bundan dolayı Yüce Allah kullarını kendi yolunda harcamaya teşvik ve o yolda harcadıkları her şeyin karşılığını kendilerine tam olarak vereceğini vaat etti. Yani bunun karşılığını hem dünyada, hem ahirette birlikte veya sadece ahirette göreceklerdir. Nitekim Yüce Allah, Peygamber'ine şöyle söylemesini emretti: *"De ki, siz bize (gazilik ve şehitlik gibi) iki güzellikten birinin gelmesini mi bekliyorsunuz? Oysa biz Allah'ın, kendi katından veya bizim ellerimizle sizi bir azaba uğratmasını bekliyoruz."*[392] Bunun açıklaması yakında Tevbe Sûresi'nde gelecektir. İki güzellik; dünyada zafer ve ganimet, ahirette ise sevap kazandıracak olan şehadettir. Müslümanlara, ayette belirtilen hazırlığı temin için yeterli miktarda harcama yapma görevi düşmektedir. Şayet isteyerek bu harcamayı yapmazlarsa meşru ve adil devlet başkanının, tüm halkı ve özelde İslam ümmetini korumak için güçleri nispetinde zenginleri bu harcamaya zorlaması gerekir. Nitekim Bakara Sûresi'nde savaş hükümlerinin peşinden gelen ayette Cenâb-ı Hak bunu emretmiştir: *"Allah yolunda harcayın. Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın."*[393] Burada ve tefsirini yaptığımız ayette geçen ***"Allah yolu"***ndan maksat, sapıkların saldırı ve tecavüzünden hak ehlini korumak için yapılan cihaddır. Her ne kadar lafız, Allah'ın rızasına ve ecrine ulaştıran bütün hayırlı amelleri kapsamış olsa da... Nitekim Yüce Allah, Müslümanlara savaş izni veren ilk ayette bunu açıklamak için şöyle buyurmuştur: *"Kendilerine savaş*

392. Tevbe, 9/52.
393. Bakara, 2/195.

açılan mü'minlere, zulme uğramaları sebebiyle cihad izni verilmiştir. Şüphesiz ki Allah onlara yardım etmeye kadirdir. Onlar sadece 'Rabbimiz Allah'tır!' dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar. Eğer Allah'ın bazı insanları diğerleriyle savması olmasaydı, mutlaka manastırlar, kiliseler, havralar ve içlerinde Allah adının çokça anıldığı mescitler yıkılırdı. Andolsun ki Allah, kendi dinine yardım edeni muzaffer kılacaktır. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetlidir, çok güçlüdür. Eğer kendilerine yardım vaat ettiğimiz mü'minleri yeryüzünde iktidar mevkiine getirirsek, namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülüğü yasaklarlar. Bütün işlerin sonu Allah'a dönecektir."[394]

İşte İslami cihad budur. Hükümleri, esasları ve gerekçeleri bunlardır. Bunlar bütün detaylarıyla birlikte, İslam'ın kılıçla yayıldığını, baskı ve kanla hakimiyet kurduğunu söyleyen hakikat düşmanlarının dedikodularını çürütmektedir. Bu konuda bu dinin kesin hükümlerini teşkil eden bu nasslardan ve İslam tarihinden bize ulaşan kesin bilgilerden de anlaşılmaktadır ki, bu din davet ve ikna yoluyla yayılmıştır. Hz. Peygamber'e ilk iman edenler; kendisini en iyi tanıyan eşi, himayesindeki amca oğlu Hz. Ali Murtezâ, azatlısı Zeyd b. Hârise gibi en yakınlarıdır. Evi dışında çağrısının ilk ulaştığı kimse, bu çağrıyı anlayıp sırrını kavrayan, gerçek oluşunu ve faziletini idrak edip hemen tereddütsüzce kabul eden Hz. Ebubekir' dir. Peygamber'in (s) kavminin çoğunluğu ona eziyet ediyor, ona engel oluyor, pek çoğu garibanlardan olan mü'minlere çeşitli eziyet metotlarıyla işkence ediyor; onları hicrete, öz yurtlarını terke zorluyordu. O da İslam çağrısının ortaya çıkmasından on sene sonra hicret etti. Fakat bu müşrikler onları hicret ettikleri yerde de öldürmek için peşlerini bırakmadılar.

Ne zaman ki Allah onlar için müdafaa harbine izin verdi, onların zalim değil, mazlum olduklarını açıkladı. Şayet bu müdafaa izni olmasaydı, şirk, batıl, hurafe ve kötülük erbabı, iman, hak, adalet ve fazilet erbabına galip gelecek, puthaneler ve putların bekası için Allah'ın mabetleri yıkılacaktı. Sonra Cenâb-ı Hak bu mü'minleri, kendilerine savaş iznini geçerli kılacak bir şartla tanımladı ki, o da şudur; zafer kazanıp yeryüzünde iktidara kavuşunca, Yüce Allah'ın her türlü kötülükten alıkoymakla tanımladığı namazı kılacaklar, zekatı verecekler, o zekatla toplumun maslahatları karşılanır, fakir, yoksul ve borçluların sıkıntıları giderilir. Zira bu sayede Yüce Allah onları

394. Hac, 22/39-41.

sadece zenginlerin cömertlik ve ikram anlayışlarına bırakmaksızın kendilerini de zengin kılacak şekilde varlıklıların mallarına ortak eder. Zekat, yolda kalmışların ihtiyaçlarını karşılayarak seyahate yardımcı olur. İktidar sahibi mü'minler aynı zamanda iyiliği emir, kötülükten vazgeçirme emrini yerine getirerek faziletleri koruma, rezaletleri ise yok etme görevini üstlenirler.

İşte bütün yüce gayeler cihadı mubah kılma gerekçeleridir. Ama savaşan ülkeler tam aksine bu gayelere aykırı davranıyorlar, her türlü kötülüğü mubah görüyorlar, ahlakı ifsat ediyorlar. Bu ayet, insanlık düşmanı, yobaz ve ikiyüzlü kafirlerin ayıpları ve cihadın meşruluğuna dair nazil olan ilk ayettir. Bilahare tefsirini yapmakta olduğumuz ayet nazil olmuştur. Ayetin en önemli yanı ise, hak ehlinin harbe hazırlanmalarının birinci gayesinin düşmanları olan batıl ehlini korkutma olmasıdır ki, böylece belki düşmanlık ve tecavüzden çekinirler. Şayet çekinmezlerse hak ve fazilet ehli, hakkı ve fazileti savunmaya, azgınların ve batıl ehlinin gücünü kırmaya veya dizginlemeye muktedir olur.

Önceki ayetten de anlaşılacağı gibi barış birinci hedef olunca, rahmeti ezelî ve hikmeti yüce olan Allah sonraki ayetin ifadesiyle bunu tekit etti ve şöyle buyurdu: ***"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa hemen sen de yanaş."*** Kıraat imamlarının çoğu ayetteki ***"silm"*** kelimesini *"selm"* şeklinde okudular. Ebu Bekir ise *"silm"* olarak okudu. İkisi de aynı anlama gelmekte, selam ve sulh gibi harbin zıddını ifade etmektedir. Zaten İslam barış ve selamet dinidir. *"Ey iman edenler! Topyekûn İslam'a ve barışa girin."*[395] *"Silm"* kelimesi de, zıddı olan *"harb"* kelimesi gibi müennestir. Araplardan bazıları onları müzekker saymaktadır. *"Ceneha li'ş-şey'i ve ileyh"* demek, *"Bir şeye meyletti."* demektir. Yahut da karşılıklı olan iki taraf veya kanattan birine has olarak kullanılır. Kuşun, insanın, geminin ve ordunun iki yanı gibi. Araplar *"cenehati'ş-şemsû li'l-ğurûb"* dediklerinde; *"Güneş, ufkunda kaybolduğu batı tarafına yöneldi."* anlamını kastetmektedirler. Burası güneşin doğduğu cihetin tersidir. *"Cenehat li'ş-şarq"*; yani, *"Güneş doğu yönüne meyletti."* denmez. Zira biz onun battığı yönün ters istikametine meylederek doğduğunu görmeyiz. Fakat gece için gelmeye, gitmeye meyletti manasına *"ceneha'l-leyl"* denir. Buna göre ayetin manası: "Şayet düşmanlar güçlü oldukları halde, alışkanlıklarının aksine barışa yönelirlerse, sen de hemen dön ey Peygamber! Zira sen barışa onlardan

395. Bakara, 2/208.

daha lâyıksın." Onların barışa meyletmeleri; olacağından şüphe edilen veya olmaması beklenen bir şeyi ifade için kullanılan *"in"* (*şayet*) edatıyla dile getirildi. Zira onlar bizzat barışa ehil kimseler olmadığı gibi, onların barışa meyletmeleri de hile hud'adan başka bir şey değildir. Bundan ötürü de: ***"Ve Allah'a güven. Çünkü O işitendir, bilendir."*** buyurdu. Yani, onların barış teklifini kabul et ve işini Allah'a ısmarla, hilelerinden, tuzaklarından, ahdi bozarak barışı, haksızlığa alet etmelerinden korkma. Çünkü Allah onların dediklerini işitir, yaptıklarını bilir. Onların sana gizli kalan hile, komplo ve entrikaları Allah'a gizli kalmaz.

Denildi ki, ayet sadece Ehl-i Kitab'a yöneliktir. Çünkü siyakında da geçtiği gibi ayet, ahdi bozan Kureyzaoğulları hakkında nazil olmuştur. Gerçi İbn-i Kesir, sûrenin tamamı Bedir Savaşı hakkında inmiştir diyerek, bu iddiayı zayıf bulmuştur. Daha önce de geçtiği gibi bunlar gaybi bilgilerdendir. Ayrıca barışın sadece Ehl-i Kitab'tan kabul edileceği görüşüne şöyle cevap verilebilir: Hz. Peygamber Hudeybiye'de müşriklerden barışı ve on sene müddetle savaşmamayı kabul etmiştir ve bu kabul, müşriklerin koştukları ve fitneye sebep olacak derecede bütün sahabenin hoşlanmadığı ağır şartlara rağmen gerçekleşmiştir. Ayrıca denildi ki; bu hüküm geneldir, fakat Mâide Sûresi'ndeki *seyf* (kılıç) ayetiyle neshedilmiştir. Çünkü Arap müşriklerinden sadece Müslüman olmaları kabul edilir. Ayetin neshine dair olan görüş, İbn Abbas, Mücahid, Zeyd b. Eslem, Atâ el-Horasani, İkrime, Hasan Basri ve Katade'den rivayet edilmiştir. İbn Kesir bunu naklettikten sonra şunu eklemiştir. Bu iddia da şüphelidir. Çünkü Tevbe Sûresi'ndeki ayette, imkân olursa onlarla savaşılacağı, şayet düşman kalabalıksa -ayetin de işaret ettiği gibi- onlarla ateşkes antlaşmasının caiz olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber Hudeybiye'de müşriklerle barış antlaşması imzalamıştır. Burada ne nesh, ne de tahsis vardır. En doğrusunu Allah bilir.

Ayrıca şöyle de cevap verilebilir: Müşriklerin barış teklif edip de Peygamber'in onları reddettiği vaki değildir. Aksine biraz evvel de geçtiği gibi, Hudeybiye'de onlarla barışa yanaşmıştır. Diğer taraftan müşrikler, Taif'te yaptıkları gibi, dinlerinin başkenti olan Mekke fethedildikten sonraya, güçleri kayboluncaya ve liderlerinin cesareti kırılıncaya kadar Peygamber'le savaşmaya devam ettiler. Neticede diğer Araplar da grup grup Allah'ın dinine girdiler. Sonuçta Cenâb-ı Hakk'ın, Arap yarımadası halkı-

nın Müslüman olma iradesi tamamlandı. Müslüman olmayan pek az Ehl-i Kitabkaldı. Bundan maksat; Arap yarımadasının İslam'ın beşiği, kalesi ve sığınağı olmasıydı. Sonra Yüce Allah, şayet düşmanlar alışkanlıklarının aksine barışa yönelirlerse Peygamber'in de isteyerek kabulü halinde, kendisine ona tevekkülü emretmesinin manasını açıkladı ve şöyle dedi: ***"Eğer seni aldatmak isterlerse bil ki, Allah sana yeter."*** Yani, barışa meylederek ve onu savaşa hazırlık için fırsat sayarak, yahut da galip gelmek için hak ehlinin bir gafletini gözetleyerek seni aldatmak isterlerse, bil ki, Allah her yönden sana yeter. ***"Hasbû"*** kelimesi, *"tam kifayet"* anlamına gelir. Araplar şöyle der: *"Ahsebe Zeydûn Amran"* veya *"A'tâhû hattâ ahsebehû."* Bunun anlamı; Zeyd Amr'a "Yeter; fazlasına ihtiyacım yok." deyinceye kadar bol ve kâfi miktarda verdi demektir. Nahiv bilginleri, bu kelimenin *"ahsebehû"*den ism-i fail manasına sıfat-ı müşebbehe olduğunu söylediler. Nitekim Beydavi ve diğerleri bu ayetin tefsirinde *hasbûke*'yi, *muhsibûke* ve *kâfîke* şeklinde tefsir etmişlerdir. Şair Cerîr de şöyle dedi:

إني وجدت من المكارم حسبكم   أن تلبسوا خز الثياب وتشبعوا

"Sizin ipek elbise giymenize ve doymanıza
Yetecek güzel hasletler buldum."

Kardeşleştiren İslam Nimeti

Sonra Yüce Allah bu kifayetin, Rabbani bir teyitle olduğunu, mü'minleri Peygamber'e itaat ettirmesi ve onları ona destek konusunda kenetlenmiş, kaynaşmış tek bir ümmet haline getirmesi de bu teyidin sonucu olduğunu açıkladı ve şöyle buyurdu: ***"Seni, mü'minlerle ve yardımıyla destekleyen O'dur."*** Yani, sebepler ve Bedir Savaşı'nda mü'minlere moral desteği veren melekler gibi sebeplerin gerisindeki güçlerle, Ensar ve Muhacir'le seni destekleyen O'dur. Rivayete göre ayette geçen mü'minlerden maksat Ensar'dır. Şu ayet de bunu desteklemektedir: ***"Ve onların kalplerini birbiriyle uzlaştırmıştır."*** Uzun savaşlarla ve sürüp giden kinlerle kökleşen düşmanlık ve ayrılıktan sonra onları, sana iman ve mallarıyla, canlarıyla seni destekleme noktasında birleştirmiştir. Buradaki mü'minlerden maksadın Ensar olduğunu söyleyenler şöyle dediler: Kalpleri uzlaştırma işi Ensar'dan Evs ve Hazrec kabileleri arasında olmuştur. Zira Muhacirler arasında herhangi bir problem yoktu.

Nitekim Ensar hakkında şu ayet nazil olmuştur: *"Ve Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşmandınız. Allah kalplerinizi birleştirdi. O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz."*[396] Fakat bu durum, bütün Ensar ve Muhacirler'in kastedilmesine engel değildir. Çünkü hepsi birlikte Allah'ın nimeti sayesinde kardeş oldular. Böyle durumlarda insanlar arasında vaki olan kin ve düşmanlık onlar arasında olmadı. Aynı şekilde Evs ve Hazreclilerin arasını bulmuş, uzun düşmanlık ve taşkınlıklardan sonra Allah'ın nimetiyle kardeş olmuşlardı. Huneyn savaşı ganimetlerinin taksimi sırasında Ensar ve Muhacir arasında neredeyse bir ayrılık baş gösteriyordu. Allah, fazlı ve Peygamber'inin hikmetiyle onların imdadına yetişti. İbn Hacer'in *"Fethu'l-Bârî'de"* belirttiğine göre, Bedir Savaşı'nda Muhacirler'in sayısı seksen veya biraz fazlası erkekten ibaretti. Geri kalanı ise Ensar'dandı. Böylece üç yüz on küsur mücahidi tamamlıyorlardı. Ayette Ensar ve Muhacir'in birlikte kastedildiklerine delil şudur: Bütün olaylarda Cenâb-ı Hakk'ın desteği fiilen iki grup için de vaki olmuştur. Ancak Muhacirler her konuda önde olma durumundadırlar. Zira onlar ilim ve imanda, azlık, korku ve şiddet zamanında Allah'ın dinine ve Rasûl'üne yardımda öncü idiler. Benî Nadîr savaşı hakkında nazil olan Haşr Sûresi'nde mü'minlerin dereceleri sıralanırken bu zaferi Yüce Allah onlara nispet etmiş, ganimetlerin taksimi konusunda şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın verdiği bu ganimet malları, özellikle yurtlarından çıkarılıp mallarından uzaklaştırılan, Allah'tan bir lütuf ve rıza isteyen, Allah'ın dinine ve Peygamber'ine yardım eden fakir Muhacirler'indir. İşte sadık olanlar bunlardır."*[397] Yüce Allah Ensar hakkında da şöyle buyurmuştur: *"Onlardan önce Medine'yi yurt edinmiş olup da imanı gönüllerine yerleştiren kimseler hicret edip kendilerine gelen mü'minleri severler, onlara verilen ganimet mallarından dolayı gönüllerinde bir kıskançlık duymazlar. İhtiyaç içinde olsalar bile Muhacirler'i kendilerine tercih ederler."*[398] Bu durum gösteriyor ki, zafere ancak sebeplerle ulaşılıyor. Bu da birlik ve kaynaşmaya dayanıyor. Bütün bunlar da sebepleri takdir eden Allah'ın fazlı ve kullara rahmeti sayesinde oluyor. Yüce Allah buna işaretle şöyle buyurdu: ***"Eğer sen yeryüzünde bulunanların tamamını verseydin, yine onların kalplerini birbiriyle uzlaştıramazdın."*** Şayet Allah'ın onlar üzerindeki iman nimeti, komşuluk ve soy kardeşliğinden daha güçlü,

---

396. Âl-i İmrân, 3/103.
397. Haşr, 59/8.
398. Haşr, 59/9.

sevgi ve şefkat kaynağı olan iman kardeşliği olmasaydı; Ey Muhammed! Sen onları kaynaştırmak için dünyanın bütün mal ve menfaatlerini harcasaydın, yine de bunlarla onları bir araya getiremezdin. Ensar'a gelince; sürüp giden kinler, dökülen kanlar, köklü cahiliye taassubu, geçici dünya menfaatleriyle giderilecek cinsten değildi. Bu ancak dünya ve ahiret saadetinin kaynağı olan samimi bir imanla giderilebilirdi. Muhacirler'e gelince; aralarındaki cahiliye gururuna rağmen zenginleriyle fakirlerini, efendileriyle kölelerini, üst tabaka ile aşağı tabakayı bir araya getirmek, ev, kabile ve müttefiklerinin düşmanlığını kaldırıp onları Allah yolunda birleştirmek; evet, bütün bunlar mal ve dünyevi emellerle sağlanacak şeyler değildi. Başlangıçta Ensar ve Muhacir'in Peygamber'e bir faydaları yoktu. Fakat Medine'ye geldiğinde Yahudi ve müşriklerle savaşta Allah'ın yardımıyla onlardan çok faydalar gördü. Şayet Allah'ın lütfu olmasaydı, Ensar ve Muhacir topluluğunun birlikteliği, sahip oldukları eski cahiliye taassubundan dolayı haset ve kavga kaynağına dönüşürdü. Muhacirler'in, Peygamber'e yakın olma ve imanda öncülük etme meziyetleri olmazdı. Ensar da servet, güç, Peygamber ve mü'minleri müşriklerin zulmünden kurtarma, onları barındırma ve mallarına ortak etme gibi meziyetlere sahip olamazdı. Öyle veya böyle bütün ayrılık ve haset faktörleri dünyevi imkanlarla giderilemezdi. Bunun için Yüce Allah, Peygamber'e, onların aralarını bulan sen değilsin, ***"Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı."*** diyor. Yani sen onları sözle hidayete çağırdın, fakat onları bilfiil imana yönlendiren Allah'tır: *"Ey Muhammed! Şüphesiz ki sen istediğin kimseyi doğru yola getiremezsin. Fakat Allah, dilediğini doğru yola getirir."*[399] Sana ancak duyurma, açıklama ve hidayete çağırma görevi düşer. *"Şüphesiz ki sen insanları doğru yola yönlendiriyorsun."*[400] Bu, davetle oluyor. Sen ve sana inanan mü'minler Allah'a O'nun sözüyle şöyle dua ediyorsunuz: *"Bizi doğru yola ilet."*[401] Yani, fiilen, yardım ve tevfikinle bizi hidayete erdir. Bu, Allah'tan Peygamber'in ashabına bir övgüdür, aynı zamanda ashaba dil uzatan Gûlât-ı Şia'ya da reddiyedir.

Sevgi ve uzlaşma kadar beşeriyet içinde ülfet ve kaynaşmayı temin eden başka hiçbir vasıta yoktur. İman kardeşliği gibi de sevgi ve uzlaşmayı sağlayacak bir yol yoktur. İbn Abbas (r): *"Akrabalık kesilir, iyilik inkar edilir, fa-*

399. Kasas, 28/56.
400. Şûrâ, 42/52.
401. Fatiha, 1/6.

kat kalplerin yakınlığı gibisi yoktur." dedi ve ayeti okudu. Bu haberi Beyhaki rivayet etti. Abdürrezzâk ve Hâkim de, İbn Mesud'dan şu lafızla aktardılar: *"Şüphesiz ki akrabalık koparılır, nimet inkar edilir. Fakat Allah kalpleri birbirine yaklaştırırsa, onu hiçbir şey sarsamaz."* İbn Abbas sonra şu ayeti okudu: *"Eğer sen yeryüzünde bulunanların tamamını verseydin, yine onların kalplerini birbiriyle uzlaştıramazdın."*

Müslümanların Allah için birbirlerini sevmelerine dair pek çok hadis rivayeti varit olmuştur ki bunlar, dostluğun faziletini haber vermekte ve buna teşvik etmektedir. Beşeriyetin gelmiş geçmiş filozofları şunda ittifak ettiler ki; sevgi, insanlar arasında en büyük bağ, beşer toplumunun saadet ve yükselmesi için en güçlü vasıtadır. Ayrıca şunda da ittifak ettiler: Şayet dostluk ve sevgi yitirilirse kötülüğü engellemek ve hak sınırında durmak yerine konabilecek yüce adaletten başka bir şey yoktur. Sevgi ihtiyari olmayıp, sadece Allah vergisi olduğundan, adalet ise kazanılarak elde edildiğinden, İslam sevgiyi fazilet, adaleti ise mecburiyet saymış; İslam, devlet ve hükümetinde adaleti herkese farz kılmıştır. Bu görev Müslüman-kafir, salih-günahkar, uzak ya da yakın, zengin veya fakir herkese aittir. Bu konunun açıklaması daha önce geçmişti.[402]

Yüce Allah, ayeti şu sözüyle bitirdi: ***"Şüphesiz ki O, Azizdir, Hakimdir."*** Çünkü bu söz, Allah'ın, düşmanların hilelerine karşı Peygamber'e kâfi geleceğinin, bizzat ve mü'minler vasıtasıyla onu destekleyeceğinin gerekçesidir, mü'minlerin arasını bulmanın gerekçesi değildir. Zira sözün gayesi, destek ve kifayet etmektir. Buna uygun olan da Allah'ın Azîz ve Hakîm olduğunun beyan edilmesidir. Çünkü O, işinde galiptir. Hilecilerin hileleri, plancıların planları onu mağlup edemez. O, batıla karşı hakka yardım etmek gibi fiillerinde daha önce de geçtiği gibi, düşman barış isterse barışı tercih etmek gibi hükümlerinde hikmet sahibidir. Şayet *"Şüphesiz O, Azizdir, Hakimdir."* sözü, sadece mü'minlerin arasını bulmanın gerekçesi olarak söylenseydi, buraya daha uygun düşecek olan; *"Şüphesiz O, Raûftur, Rahîmdir."* sözüydü. Zira bu makamda böyle söylemek, dini ayakta tutmak için mü'minlerin arasını bulmak ancak Allah'ın izzeti ve hikmetiyle olmuştur demekten daha münasiptir.

402. Bkz: Nisâ, 4/135. ayetin tefsiri.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿64﴾ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴿65﴾ الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿66﴾

64- **Ey Peygamber! Allah, sana ve sana tabi olan mü'minlere yeter.**

65- **Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et. Eğer içinizden sabırlı/dirençli yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kafirlerden bin kişiye galip gelirler. Çünkü onlar kavrayışsız bir topluluktur.**

66- **Şimdi Allah yükünüzü hafifletti. Çünkü sizde zayıflık olduğunu biliyordu. Eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelir. Eğer içinizden bin kişi olursa Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.**

Allah'la Beraber Başkalarına da Tevekkül

Yüce Allah 61. ayette, şayet düşmanlar barışa yanaşırlarsa, Peygamber'inin de yanaşmasını emretmişti. Fakat biraz önce ayetin tefsirinde de geçtiği gibi, düşmanların barış teklifi hile ve aldatmadan bağımsız değildi. Bundan ötürü Yüce Allah 62. ayette, eğer düşmanlar barışı savaşa ve başka eziyet ve kötülüklere basamak yapmak isterlerse onlara karşı Peygamber'ine yeteceğini vaat etti. Kendisine itaat konusunda kalplerini uzlaştırarak mü'minleri O'na boyun eğdirmek ve bizzat yardım etmek şeklindeki nimetini Rasûlullah'a (s) hatırlattı. Sonra da barış ve harp gibi bütün hallerde kalplerini kendisi etrafında birleştirdiği mü'minlerle ve bizzat yardımıyla kafi geleceğini

Peygamber'e vaat etti. Bu vaat; düşmanların ahdi bozmaları, barışı sabote etmeleri, harbe başlamaları veya başka ihtiyaç hallerinde mü'minleri harbe teşvik etmesi emrine bir hazırlık niteliğindeydi. Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Ey peygamber! Allah sana ve sana tabi olan mü'minlere yeter."*** Yani Allah Teâlâ, düşmanlardan ve başkalarından seninle alakalı işlerde sana yeter. Ayrıca kendileriyle desteklediği mü'minlere de kâfidir. Önceki ayette geçen ***"hasbû"*** (*yeter*) ifadesi, özel bir durumda sadece Hz. Peygamber'e özeldi. Burada ise savaşta, düşmanların uydukları veya sabote ettikleri barışta, yahut da diğer bütün hallerde genel anlamıyla Peygamber'e ve kendisine tabi olan mü'minlere kâfi gelmeyi ifade etmektedir. Atıf yoluyla şu anlam da muhtemeldir: Allah ve sana tabi olan mü'minler sana yeter. Yani Allah onlarla sana yardım eder. Fakat kâmil manada bir tevhid, birinci anlamı yani, ona ve mü'minlere sadece Allah'ın yeterli geleceği anlamını gerektirir. Nitekim Uhud veya Hamrâû'l-Esed Gazvesi'nin öncesinde Yüce Allah mü'minler hakkında şöyle buyurdu: *"Bir kısım insanlar, mü'minlere: 'Düşmanlarınız olan insanlar, size karşı asker topladılar, onlardan sakının!' dediklerinde, bu söz, onların imanlarını arttırdı ve 'Allah bize yeter, O ne güzel bir vekildir!' dediler."*[403] ***"Hasbûnallah"*** demek tevekkülün gereğidir. Tevekkül ise sadece Allah'a olur. Nitekim Yüce Allah, Peygamber'ine şöyle buyurdu: *"De ki: Allah bana yeter. Tevekkül edenler ancak O'na güvenip dayanmalılar."*[404] Ayette zarfın takdimi, tevekkülün sadece Allah'a olacağına işaret etmektedir. Böyle tahsislere dair pek çok ayet vardır. Yüce Allah münafıklar hakkında şöyle buyurdu: *"Eğer onlar Allah ve Rasûl'ünün kendilerine verdiği şeylere razı olup, 'Allah bize yeter, Allah bize yakında lütfundan verecek, Rasûl'ü de. Biz sadece Allah'a rağbet edenleriz.' deselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu."*[405] Cenâb-ı Hak onlara, sadaka verme işini Allah'a nispet etmeyi öğretti. Çünkü sadakaları farz kılmakla, verme işini bizzat O yapmış sayılır. Ayrıca Peygamber'ine de nispet etmeyi öğretti. Zira sadakaları taksim eden de O'dur. Buna karşılık ***"hasbûnâ"*** (*Bize yeter.*) sözünü, sadece kendine nispet etmelerini, rağbetlerinin de sırf Allah'a olmasını emretti. Onlara: *"Hasbûnallahu ve Rasûlûh"* yani; *"Allah ve Rasûl'ü bize yeter."* demelerini emretmedi. Zira kullara ancak Rableri

---

403. Âl-i İmrân, 3/173.
404. Zümer, 39/38.
405. Tevbe, 9/59.

ve Yaratıcıları kafi gelir: *"Allah, kuluna kâfi değil midir?"*[406] Burada da kastedilen, özellikle kamil manadaki bir kifayettir ki, bu da; alanın "Yeter, yeter!" dediği ve *"hasbûke"* tabiriyle ifade edilen kifayettir. Müslümanların zavallı ve garibanlarının âdeti; *"Hasbûnallahû ve ni'me'l-vekîl"* demek olunca, tevhid ve tevekkül açısından başkalarından mükemmel olan peygamberlerin böyle davranmaları daha evlâdır. Nebilerin en faziletlisi ve sonuncusu sana örnek olarak yeter. Ayrıca Allah'ın ona yeteceğini vaat etmesi de durumu açıklamaya yeterlidir. Bu anlam, İbn Kesir'in Şa'bî'den özetleyerek sunduğu manadır. Şa'bî, ayetle ilgili şunu söyledi: "Allah sana da, seninle birlikte olanlara da kâfidir." Aynı yorum Atâ el-Horasani ve Abdurrahmân b. Zeyd'den de rivayet edilmiştir.

Ben de derim ki; İbn Teymiye de bu görüşü benimsemiş, karşı görüşü iptal etmiştir. Ayetteki ***"ve men ittebeake"*** sözünün Allah lafzına atfedilmesi doğru anlam açısından geçersizdir. Her ne kadar Nahivciler, çoğunlukla Basrîlerin (Basralı dil uzmanlarının) kaidelerine taassup derecesinde bağlı kalarak, bu atfın daha uygun olduğunu söylemiş olsalar bile... Zaten bir ilim veya sanat dalının alimlerinden bir grup yoktur ki, başkaları mezheplerine aykırı davranınca, hemen mezhep mensubu ve imamlarının her söylediklerine körü körüne bağlanmasın! Ferrâ ve Zeccâc burada şunu söylediler: Ayetteki ***"Ve men ittebeake mine'l-mû'minîn"*** sözü, mef'ûlü *"meah"* olarak mensuptur. Yani ***"vav"***; ***"mea"*** (*beraber*) manasınadır. Nitekim Şair şöyle demiştir:

إذا كانت الهيجاء واشتجر القنا فحسبك والضحاك سيف مهنّدُ

"Savaş olup da mızraklar birbirine karışınca
Dahhâk'la birlikte sana Hint kılıcı yeter."

Ferrâ dedi ki: Arapların *"hasbûke ve ehâke"* (*sana ve kardeşine yeter*) tarzında bir ifade kullandıkları pek nadirdir. Bilakis genellikle tercih edilen *"hasbûke ve hasbû ehîke"* şeklindeki kullanımdır. Bundan dolayı Ferrâ son görüşü yani; Allah ve sana tâbi olan mü'minler sana kâfidir, görüşünü benimsedi. Böylece Nahivciler örfünde tercih edilen görüşü, itikatta tercih edilen görüşe üstün tutmuş oldu. Nahivci Ebû Hayyân da aynı şekilde birinci

---

406. Zümer, 39/36.

tarz i'rabın, Sîbeveyh'in görüşüne aykırı olduğunu söyledi. Çünkü Sîbeveyh Arapların; *"hasbûke ve Zeyden dirhemûn"* (*Sana ve Zeyd'e bir dirhem yeter.*) sözünde Zeyd kelimesinin mukadder bir fiille mansup olduğunu söylemiştir. Takdir ise şöyledir: *"hasbûke ve kefâ Zeyden dirhemûn."* Bu Ebû Hayyân'ın, Şeyhülislam Ahmed Takıyyû'd-dîn İbn Teymiye'nin hayranı ve onu aşırı derece öven birisi olmasına da şaşılmasın. Yüzüne karşı İbn Teymiye'yi ashabın tamamına ve özellikle de Ebûbekir'e benzeterek övmüş ve dini yenilediğine şehadet etmiştir. Şiirde şöyle diyor:

يا من يحدث عن علم الكتاب أصخ   هذا الإمام الذي قد كان ينتظر

"Ey ilim kitabından söz eden kişi!
Yolu gözetlenen bu imama kulak verin."

Diğer taraftan Ebû Hayyân, İbn Teymiye ile Arapça bir konuyu müzakere etti ve ona karşı Sîbeveyh'in görüşünü delil getirdi. İbn Teymiye de ona şöyle cevap verdi: Sîbeveyh nahivde peygamber olmadığı gibi, masum da değildir. Meşhur nahiv kitabında senin farkına varamadığın seksen yerde hata etmiştir. Rivayete göre İbn Teymiye ona: Sîbeveyh fazla şişiriliyor ,demiş. Bunun üzerine Ebû Hayyân, İbn Teymiye ile ilişkisini koparıyor ve kendi tefsirinde, İbn Hacer'in *"ed-Dûrerû'l-Kâmine"* adlı kitabında yaptığı gibi, İbn Teymiye aleyhinde veryansın ediyor. İşte böylelerinin imamlarına karşı bu taassupları olmasaydı, böyle meselelerde Sîbeveyh'in anlayışını, Kur'ân ibaresinden çıkan tevhidin gerektirdiği anlayışa tercih etmezlerdi. Şayet alimlerin, imamlarına gösterdikleri taassup yüzünden işledikleri bu türlü cinayetleri hatırlatmak isteği olmasaydı, bu meseleyi bu kadar uzatmazdım.

Ayette bahsedilen mü'minlerden maksat, Ensar ve Muhacir topluluğudur. Önceki iki ayette geçtiği gibi özellikle de bunlar sadece Ensar değil, Bedir Savaşı'na katılan mü'minlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi bu sûrenin önemli bir kısmı bu büyük savaş hakkında nazil olmuştur. Kelbî'ye göre ise bu ayet Bedir'den önce inmiştir. İbn Abbas'dan gelen rivayete göre bu ayet Hz. Ömer'in Müslüman oluşu sırasında inmiştir. Onun Müslüman olmasıyla Müslümanların sayısı, altısı kadın olmak üzere kırka ulaşmıştı. Bunu, Bezzâr zayıf bir senetle İkrime kanalından rivayet etmiştir. İbn Ebî Hâtim de aynı tarikle Saîd b. Cübeyr'den Suyuti'nin sahih gördüğü bir senetle ri-

vayet etmiştir. Fakat bu şüphelidir. Taberânî de aynı şekilde rivayet etmiş, Ebu'ş-Şeyh ise benzerini Saîd b. Müseyyeb'den tahriç etmiştir. Bu rivayetlerin doğru olmadığının gerekçesi şudur: Bu ayet Mekkî, sûresi ise ittifakla Medenîdir. Açıkladığımız mana, ancak sûrenin inişi sırasında tahakkuk eder, rivayeti vaaz edenin kastettiği zayıf mana bile anlaşılmaz. Çünkü bu kırk kişiyle kafirlere karşı zafer kazanmak şöyle dursun, onların mü'minlere olan baskı ve kötülüklerinden emin olunacak yeterli bir sayıya bile ulaşılmış olmaz. Bilakis onlar Müslümanlara baskı yapmış, onları Habeşistan'a olan hususi hicretten sonra genel olarak Medine'ye hicrete zorlamışlardır.

Cenâb-ı Hak, Peygamber'ine ve mü'minlere kâfi geleceğini vaat edince şöyle buyurdu: ***"Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et."*** Râgıb dedi ki: ***"tahrîd"*** kelimesi; *"bir şeyi kolaylaştırarak ve çokça süsleyerek bir şeye teşvik"* anlamına gelir. Sanki o, esasında hastalığı gidermek demektir. ***"Merradtûhû"*** ve ***"kazzeytûhû"*** demek, *"Ondan hastalığı ve göz rahatsızlığını giderdim."* anlamınadır. ***"El-haridu"***, *"helake yakın kimse"* demektir. Hayırsız ve değersiz şey için kullanılır. İmam Zemâhşerî'nin ***"Esâsü'l-Belâğa"***sında geçtiği üzere *"tahrîd"* mecazdır. Zeccâc dedi ki: *"Tahrîd"*, lügatte; *"bir kimseyi, yapmadığı takdirde öleceğine inanacak şekilde bir şeye teşvik etmek"* demektir. Ayetin anlamı şöyledir: Ey Peygamber! Mü'minleri savaşa teşvik et. Onları yüreklendir. Kafirlerin düşmanlığını defetmek, hak ve adalet davasını ve mensuplarını, batıl ve zulüm davası ve taraftarlarına galip getirmek için onları savaşa özendir. Geçen tefsirlerden de anlaşılacağı gibi bu, sosyolojinin gereklerinden, hayat ve hakimiyet kavgasının kanunlarındandır. Genel anlamda teşvik ifade eden *tahrîd* kelimesinin seçilmesi de buna işaret etmektedir. Bir bakıma Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Kafirlerin, kendilerini zayıf ve teslimiyetçi gördüklerinde sergileyecekleri zulüm ve düşmanlık karşısında perişan veya helak olmaktan korunacakları şeye onları teşvik et.

Fıkıh ve Sabrın Gücü

Sonra Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Eğer içinizden sabırlı/dirençli yirmi kişi bulunursa, iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer sizden yüz kişi olursa, kafirlerden bin kişiye galip gelirler."*** Bu, emir manasında şarttır. Haberdir fakat inşâ anlamındadır. Makamın haber vermek değil hüküm bildirmek makamı olması ve takip eden ayetin hafifletme içermesi bunun delilidir. Buna karşın, haberin vakıaya uymadığını ileri sürmelerine gelince; şartlar azimet ve ruhsat

derecesinde tamamlanırsa haberin vakıaya uyduğu görülecektir. Haber lafzının anlamı şudur: Sizin aranızda dirençli yirmi kişi bulunur iman, sabır ve anlayışlarıyla, bu üç vasıftan mahrum iki yüz kafiri mağlup eder. Marifenin iadesi "ahd-i zikrî" kaidesince burada zikredilen kafirler, aynı sûrenin 55 ve 56. ayetlerinde geçen kafirlerin aynısı mıdır? Yoksa ***"Çünkü onlar kavrayışsız bir topluluktur."*** ayetinin ifadesinden ve mü'minlerin sabırlı olmakla tanımlanmalarından anlaşılan sıfatlarla da sıfatlanan bütün kafirleri içine alan başka bir söz gelişi midir? Bu iki görüşten en doğru olanı ikincisidir. Ayette belirtilen konunun bir durum tespiti değil de inşai yani "olması gereken bir hedef oluşu" şeklinde anlarsak ayetin manası şöyledir: Onluk sayı itibarıyla az veya çok olsunlar, azimet ve kuvvet halinde mü'minler topluluğunun kafirlerden daha üstün olması gerekir. Bu, savaşa başladıklarında kaçmamak ve savaşa devamla emrolunmaları açısındandır. Bundan ötürü onlukla yüzlük, yüzlükle binlik nispetler zikredildi. Zira Araplara göre bunlar sayı isimlerinin nihayetidir. Emrin haber şeklinde verilmesinden maksat, anlayışlı ve sabırlı mü'minlerin fiilen böyle oldukları müjdelemektedir. Gelecek ayetin tefsirinde de açıklanacağı gibi... Mü'minler gerçekten tanımlandıkları gibidirler. Mü'minlerle kafirler arasındaki bu farkın izahı şudur: Sizin onlarla ifade edilen sabırlılarınızla, düşmanların yüzlerle ifade edilenlerinin farkı; onların sizler gibi savaş inceliklerini, savaşı yapıp yapmamada bilinmesi gerekli yüksek hedefleri, gözetilecek dünya ve ahiret mutluluğunu, adalet ilkelerini uygulamada Allah'ın rızasını, asil davranışlar ve düzgün itikatlarla kulların halini düzeltmeyi düşünmeleridir. Ayrıca mü'minler için savaştan maksadın, zafer ve dünya ganimeti veya şehitlik ve ahiret saadeti gibi iki güzellikten birisi olduğunu; ancak taktik icabı geri çekilme veya başka bir birliğe ulaşıp mevzilenme dışında savaştan kaçmamayı; böyle durumlarda Allah'ı anıp O'ndan yardım dilemeyi; imkan nispetinde harp için gerekli maddi güçle, sabır, sebat gibi manevî güç hazırlamayı; daima teyakkuz halinde bulunmayı; burada söylenenler dışındaki diğer tedbirlere baş vurmayı; hülasa Yüce Allah'ın savaştaki hüküm, kanun ve vaatlerine uygun hareket etmeyi kavrayamamalarıdır. Bunlar Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edildiğine yeterli delildir.

Belirtilen bu durumlar; özellikle de o dönemdeki Arap müşrikleri gibi öldükten sonra dirilmeye ve hesaba inanmayan kafirlerin durumlarına terstir. Şehvet ve maddi hırslara mağlup olan Yahudiler de aynı konumdadırlar. Bu

iki grubun harpten maksatları bayağı, hakir ve geçicidir. Ümitsizlik onları sabır ve sebattan alıkoyar. Müşrikler ahiret saadetine inanmadıklarından, Yahudiler ise fazla gayret göstermeseler bile, peygamberlerinin şefaatleri ve nesepleri sayesinde bu saadeti elde edeceklerine inanmaları yüzünden, mü'minlerden daha çok hayata bağlıdırlar. Nitekim onların durumu Bakara Sûresi'nde açıklanmıştı: *"Andolsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanlardan, hatta müşriklerden daha düşkün bulursun. Onların her biri bin yıl yaşamak ister."*[407]

Ayette geçen ***"fıkıh"*** ve***"fekahet"***'in (*anlayış, kavrayış*) manası konusunda pek çok yerde geniş açıklamalar yaptık. En geniş ve detaylısı ise şu ayetin tefsirinde geçmiştir: *"Andolsun ki, biz ins ve cinden bir çoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır fakat onunla gerçeği anlamazlar."*[408] Orada bu kelimenin Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde kullanıldığına dair izah vardır. Bu yerlerden birisi de savaştır. Müşrikler hakkında nazil olan bu ayeti ve Peygamber aleyhine müşriklerle birlikte savaşan Yahudiler hakkında inen şu ayeti de *fıkıh* yorumumuza şahit olarak getirmiştik: *"Muhakkak ki onların yüreklerinde sizin korkunuz, Allah korkusundan daha ziyadedir. Bu, onların kavrayışsız bir topluluk olmalarındandır."*[409] Fazla bilgi için ilgili bölüme bakmanızı tavsiye ederim. Savaşla ilgili maddi ve manevi gerçekleri bilmek demek olan *"fıkıh"*, başarının rükünlerinden birisidir. Zaferin sebebidir ve bütün sebepleri kendi bünyesinde toplar.

Müslümanlar, Bilim ve Teknik

Ayet; medeniyetlerin yükselmesi ve insanlığın hayatıyla ilgili bütün bilim ve teknik alanlarında Müslümanların kafirlerden daha bilgili ve anlayışlı olmalarına işaret etmektedir. Kafirlerin bu bilgilerden yoksun olmaları; onlardan yüz kişinin, mü'minlerden sabırlı on kişiye bedel olmalarına sebeptir. Müslümanlar ilk ve orta çağlarda dinlerinin rehberliğinde, alim ve idarecilerinin üstünlüğü sayesinde gerçekten bu üstün konumdaydılar. Kendisiyle dünya saadetine erdikleri bu hidayeti terk edip bozulmalarından önce geniş bir mülk ve üstün bir hakimiyete sahiptiler. Pek çok ülke bu sayede kendilerine boyun eğdi. Sonra bu şeref ve hakimiyet kayboldu. Bu egemenliğin çoğu ellerinden gitti. Geri kalan da bir uçurumun kenarında

407. Bakara, 2/96.
408. A'râf, 7/179.
409. Haşr, 59/13.

duruyor. Bunun bekası ise, günümüz alimlerinin ifade ettikleri aktif güce bağlıdır. Onlar bugün, Ehl-i Kitabve müşriklere üstünlüklerini sağlayan ilim ve idrakten fersah fersah uzaktadırlar. İşlerini; kendilerini ayakta tutan teknik bilimler ve Kur'an merkezli ilim, kuvvet, üstünlük ve hakimiyetle ilgili İslamî öğretilere zıt inançlara havale eden pek çokları tepetaklak oldular. Önce İslam'dan teker teker ayrılırlarken, bilahare önder ve reislerinden bir grup İslam'dan ayrılıp küfre dönmeyi açıkça söylemeye başladı. Fakat bu durum, alimlerinin Kur'ân'ın ilerleme ve Allah yolunda cihad için gösterip farz kıldığı pek çok ilim ve sanata karşı çıkmalarından sonra meydana geldi.

Cenâb-ı Hak mü'minlerin, *azimet* olarak isimlendirilen kuvvet hallerinde bulunmaları gereken bu yüksek mertebeyi açıkladıktan sonra, ruhsat olarak isimlendirilen zaaf hallerini de açıkladı ve şöyle buyurdu: ***"Şimdi Allah yükünüzü hafifletti. Çünkü sizde zayıflık olduğunu biliyordu. Eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa, iki yüz kişiye galip gelir. Eğer içinizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir."*** Cumhur, ayetteki ***"da'fen"*** kelimesini; damme ile *"du'fen"*, Âsım ve Hamza ise, fetha ile maslar olarak *"da'fen"* şeklinde okudular. Halil b. Ahmed'e göre *"du'fen"*; bedendeki zaafiyete, *"da'fen"* ise; nefis, akıl ve görüşteki zaafa delalet eder. Ebû Cafer ise, *"daîf"*'in çoğulu olarak *"duafâ"* şeklinde okudu. Bedir Savaşı'nda savaştan hoşlanmayan zayıf Müslümanların hali daha önce açıklanmıştı. Onlar hakkında bu sûrede şu ayet nazil olmuştu: *"Sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi gerçek ortaya çıktıktan sonra bile seninle tartışıyorlardı."*[410] Bu manada zaaf, maddi ve manevi olana şamildir. Ayetin manası şöyledir: Savaşta mü'minlerin kafirler karşısındaki en aşağı halleri, yüzün iki yüze, binin iki bine üstün gelmesidir. Bu zaaf haline mahsus özel bir ruhsattır. Bu ayetin indiği zamanki mü'minlerin hali gibi. Bu, Bedir Savaşı zamanıydı. Daha önce de belirtildiği gibi mü'minler o zaman kendilerine yeterli yiyecek bulamıyorlardı. Yanlarında sadece bir tek at vardı. Çünkü onlar savaşa hazırlıksız olarak Kureyş kervanını yakalamak için çıkmışlardı. Bütün bunların yanında sayıları da teçhizat ve sayı olarak, tam teşkilatlı müşrik ordusunun üçte birinden azdı. Mü'minlerin gücü mükemmel olunca -azimet halinde Yüce Allah'ın kendilerine emrettiği şekilde- kendilerinden on kat, hatta daha fazla düşmanla savaşıyorlar ve onlara galip geliyorlardı.

410. Enfâl, 8/6.

Pers, Roma ve başka ülkelerin fethi bu sayede tamamlanmadı mı? Bu konuda en ideal örnek, hem kendi zamanında, hem de sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in ashabıdır. Peygamber'in (s) Busrâ Kralı'na gönderdiği elçisini (Hâris b. Umeyr el-Ezdî) öldürmelerine kısas olarak gönderdiği ordunun sayısı üç bin kişiden ibaretti. Rumlardan ve onların destekçisi Araplardan Müslümanlara karşı savaşanların sayısı ise en az yüz elli bindi. Vâhidî *"Basît"* adlı eserinde düşman ordusunun yüz bin Rum, yüz bin Lahm ve Cüzamlı Arap kabilelerinin askerleri olmak üzere iki yüz bin askerden oluştuğunu rivayet etmiştir. Müslümanların ve Rumların asker sayısı konusunda şüphe eden veya şüpheye düşürülen kimse meşhur *Yermuk Savaşı* hakkında ne diyecek? Tarihçilerin rivayetine göre Herakliyus'un Araplarla kozlarını paylaşmak için Bizans'tan, Şam'dan, Ermenistan'dan ve diğer illerinden topladığı asker sayısı takriben iki yüz bindi. Ayrıca hezimet korkusuyla ek kuvvet de gelmişti. Sahabe ordusunun sayısı ise yirmi dört bindi. Tarihçilerin rivayetine göre bu savaşta ölen Rumların sayısı yetmiş bine ulaşmıştı. Bu ve başka önemli savaşlardaki asker sayısı konusunda şüphe eden veya tartışmaya giren kimse acaba, sayılarının azlığına rağmen bu geniş ülkeleri fetheden sahabenin, bu fetihleri gerçekleştirdikleri bütün savaşlardaki ortalama sayıları konusunda tartışmaya girebilir mi? Bu savaşların tamamında veya çoğunda düşmanlardan en az on kat daha az olduklarını inkâr edebilir mi? Bu, kesin ilim ifade eden manevi tevatür derecesine ulaştığı halde nasıl inkar edilebilir ki?

"Allah'ın İzni"nin Mahiyeti

Bu galibiyetin sebebini ifade eden ***"bi iznillâhi"*** (*Allah'ın izniyle*) kelâm-ı ilahisine gelince; müfessirler burada bunu, *"bi irâdetihî"* ve *"meşîetihî"*; yani, irade ve isteğiyle şeklinde yorumladılar. İznin sözlükteki asıl anlamı; bir şeyi mubah kılmak, yapılmasına ruhsat vermek demektir. Özellikle de yapılması yasak bir durum olduğunda. Buna göre iznin neticesi; engeli ortadan kaldırmaktır. Bu da, iş yapmaya gücü yeten için fiille, gücü yetmeyen içinse sözle olur. İzin Allah'tan olunca, ya emr-i teklifi, ya da mubah kılma ve ruhsat ifade eder ki bu, Rabbimizin "kelâm" sıfatıyla yakından ilgilidir. Birinciye örnek şu ayetlerdir: *"Kendilerine savaş açılan mü'minlere, zulme uğramaları sebebiyle cihad izni verilmiştir."*[411]; *"Biz bütün peygamberleri Allah'ın izniyle sa-*

---

411. Hac, 22/39.

dece kendilerine itaat edilsin diye gönderdik."[412] İkinciye örnek ise şu ayetlerdir: *"O'nun izni olmadan huzurunda kim şefaatçi olabilir!?"*[413]; *"O gün geldiği zaman Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz"*[414]; *"Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeci, bir uyarıcı, Allah'ın izniyle O'na çağıran bir davetçi ve aydınlatan bir kandil olarak gönderdik."*[415] Yahut da bu izin, emr-i tekvini yani Allah'ın ya kanununu, ya fiilini, ya takdirini veya dilediğini dilediğine muktedir kılmasını ifade eder. Bu da, Rabbimizin irade ve kudretiyle yakından ilgilidir. Yüce Allah'ın Hz. İsa'ya söylediği şu söz gibi: *"Anadan doğma körü ve alaca hastalığına tutulanı benim iznimle iyileştiriyordun, ölüleri benim iznimle kabirden çıkarıp diriltiyordun."*[416]; *"Güzel memleketin bitkisi Rabbinin izniyle bol bol çıkar."*[417] Yani, kudreti ve iradesiyle çıkar. *"Nice az topluluk vardır ki, Allah'ın izniyle çok topluluğa üstün gelmiştir."*[418] Yani, başarılı kılması, yardımı ve güç vermesiyle galip gelir. Bu ayet ve tefsir etmekte olduğumuz aynı manadaki ayet ikisi birden Yüce Allah'ın *"Allah sabredenlerle beraberdir."* sözüyle bitmektedir. Ayette geçen beraberliğin hakikatini ve mahiyetini bilemeyiz. Ancak kesin olarak şunu biliriz ki; Allah kiminle beraberse o mutlaka galip ve muzafferdir, hiç kimse ona galip gelemez. Biz bu beraberliği savaştan ve Bedir Gazvesi'nden bahsedilirken aynı sûrenin 46. ayetinin benzer cümlesinin tefsirinde geçtiği gibi, yardım ve zafer beraberliği olarak tefsir etmekteyiz. Orada da, Bakara Sûresi'nde geçen benzer cümlenin tefsirine atıfta bulunmuştum. O cümle şuydu: *"Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir."*[419] Orada şöyle demiştim: Cenâb-ı Hak; *"Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir."* demiş, fakat *"Sizinle beraberdir."* dememiştir. Böylece yardımın kendilerine, sabrın ayrılmaz bir özellikleri, karakterleri haline getirdiklerinde ulaşacağını bildirmiştir. Okuyucunun bu ayetin tefsirine bakmasında fayda vardır. Zira buradaki mananın tamamlanmasına katkı yapmaktadır.

412. Nisâ, 4/64.
413. Bakara, 2/255.
414. Hûd, 11/105.
415. Ahzâb, 33/45-46.
416. Mâide, 5/110.
417. A'râf, 7/58.
418. Bakara, 2/249.
419. Bakara, 2/153.

Bazı müfessirler bu iki azimet ayetinin kendisinden sonraki ruhsat ayetiyle nesh edildiğini, zira açıkça hafifletme getirildiğini söylemişlerdir. Fakat ruhsat azimete aykırı değildir. Özellikle burada ruhsat, zafiyetin varlığından ötürü gelmiştir. Bir şeyi nesh etmek, onu emretmekle birlikte olmadığı gibi, onunla amel etmedikçe de gerçekleşmez. Görülen odur ki, bu ayetler birlikte inmişlerdir. Buhari, İbn Abbas'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Sizden sabırlı yirmi kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler."* ayeti nazil olunca bu, mü'minlere ağır geldi. Zira bir mü'minin on kafir karşısında kaçmaması farz kılınmış oluyordu. Sonra yüce Allah: *"Şimdi Allah yükünüzü hafifletti. Çünkü sizde zayıflık olduğunu biliyordu. Eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelir."* ayetiyle durumu hafifletti. Fakat Allah onlardan sayıyı eksiltince, eksiltme oranında da sabır azaldı. Hafız İbn Hacer son cümlenin açıklamasında şunu söyledi: İbn Mübarek'in ve Vehb b. Cerîr'in babasından gelen İsmâilî nezdindeki rivayetinde olduğu gibi ifade *"sabır"* değil, *"nasr"* yani *"zafer"* şeklindedir.

Ben de derim ki: Birinci rivayetin anlamı şudur: İki kat düşman karşısında sabretmek, on kat düşman karşısında sabretmekten daha hafiftir. İkinci rivayetin anlamı ise; iki kat düşmanı yenmek, on kat düşman karşısında sabretmekten daha kolay ve daha az değerdedir. Bu iki ifade de yerindedir ve diğeri için zaruridir. Bu rivayet bazılarının iddia ettiği gibi bizim söylediğimizin kökten neshine delalet etmez. Biz şöyle demiştik: Birinci ayet azimettir veya kuvvetli olmakla kayıtlıdır. İkinci ayet ise, ruhsattır veya zayıf olmakla kayıtlıdır. İbn Merdeveyh'in, İshak b. Râheveyh'ten Atâ yoluyla yaptığı rivayette açıkça neshten bahsedilmektedir. Hafız İbn Hacer dedi ki: Bu rivayetin senedinde Muhammed b. İshak vardır. Bu rivayet ona göre müsned değildir. Olsa olsa bu, İbn İshak'ın mu'dali[420] veya uydurmasıdır. Taberânî ve İbn Merdeveyh de İbn Hacer'e katıldılar. Zira rivayetin senedi kesintisiz olan bir hadis (mevsul) olması gerekir. Doğrusunu Allah bilir.

Derim ki; Hafız'ın bu rivayet için muttasıl bir senet bulamaması delil olarak bize yeter. Sahabe örfünde nesh, usûl ıstılahındaki neshten daha geneldir. Fakihlerin çoğunluğu ikinci emrin hükmünü vacip, birincisininkini ise mendup saymaktadırlar. Buna İbn Abbas'ın tefsirini delil getirdiler. Bazıları

420. *Mu'dal Hadîs:* Senetteki kopukluk peş peşe iki veya daha fazla râvinin düşmesiyle meydana gelmişse buna mu'dal denir. Bu çeşit hadisler için *munfasıl* tabiri de kullanılmıştır. İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları: 2/73. (Çev.)

İbn Abbas'ın rivayetini merfû hadis hükmünde görmektedirler. Hafız İbn Hacer *"Fethu'l-Bârî"*de şöyle dedi: İbn Abbas bunu, *istikrâ'* (*araştırma*) yoluyla söyleyebileceği gibi, *tevqîfî* (*bildirilme*) olarak da söylemiş olabilir. Biz de deriz ki; Yüce Allah'ın bunu sadece İbn Abbas'a bildirmesi gariptir. Zira İbn Abbas bu ayet indiğinde ve Bedir Savaşı sırasında çocuktu. Hz. Peygamber'in (s) o gün bu konuda söylediklerini işitmemiştir. Seneler sonra işitip de, işittiğini söylememesi de gariptir. Tercih edilen görüş şudur: İbn Abbas (r), bu ayetten şunu anlamıştır: iki kat düşmanla savaşmak farzdır. Bu, on kat düşmanla savaşmanın mendup olmasına aykırı değildir. Bazı ravileri, bunu ondan nesh şeklinde aktarmışlardır. İbn Hacer *"Fethu'l-Bârî"*de, hadisteki *"hafifletme geldi"* ifadesiyle ilgili hükümler hakkında aynen şunları söyledi: İsmâilî'nin rivayetine göre, başka bir ayet geldi. Yüce Allah onlara bir mü'minin iki düşmandan, bir topluluğun da iki kat topluluktan kaçmamasını farz kıldı. Bu hadisi, bir Müslümanın iki kafirle karşılaştığında direnmesinin farz olduğuna, onlardan kaçmasının haram olduğuna delil getirdiler. Bu, ister iki düşman ona saldırırken, ister o iki düşmana saldırırken, ister ordu safında, isterse ordu olmaksızın tek başına çarpışırken olsun, fark etmez. İbn Abbas'ın tefsirinin aslı budur. İbnü's-Sabbâğ, Şafii'den naklen bu görüşü tercih etmiştir. Buna dair Şafii'nin açık beyanı olduğundan bu görüş sağlamdır. *"er-Risâle"*de, Rebî'in rivayeti ve Şafii'nin sözü mevcuttur. Rebî'in yazdığı risale nüshasından şunlar nakledildi: "Kitabında bu ayetle ilgili başka ayetler zikrettikten sonra dedi ki; Allah onlardan, bir mü'minin on düşmanla savaşması mükellefiyetini hafifletti ve ancak bir mü'minin iki düşmanla savaşması hükmünü sabitleştirdi. Sonra İbn Abbas'ın mezkur hadisini zikretti ve sözü ona getirdi ve şöyle dedi: Fakat tek başına olan mü'mine iki düşman karşı çıkarsa ve teçhizatı da yoksa, o iki düşmandan kaçması kesin olarak caizdir. Şayet mü'min iki düşmana saldırırsa kaçması haram mıdır? Burada iki görüş vardır. Son devir alimlerine göre kaçması haram değildir. Fakat İbn Abbas'tan çokça gelen rivayetlerin zahirine bakılırsa İbn Abbas (r) *"Kur'ân'ın Tercümânı"* olarak bu görüşü kabul etmemiştir. İnsanlar arasında Kur'ân'ı en iyi anlayanlardan biri odur. Fakat onun mutlak olarak söylediği, ordu saflarında iki düşmana karşı duran bir mü'minin durumuyla ilgili olabilir. Ordu safında olmayıp da tek başına savaşan için bu durum geçerli değildir. Çünkü cihad ferdi değil, toplu olarak rahat yapılır. Fakat bu görüş tartışılırdır. Çünkü Hz. Peygamber, ashabından bazısını tek başına

keşfe çıkarmıştır. Taberi ve İbn Merdeveyh, bu İbn Abbas hadisinin bütün senetlerini ele almışlar, çoğunda bir mü'minin iki düşmandan kaçmasının açıkça haram olduğunu görmüşlerdir. İbn Abbas bu rivayetlerin bazısında şu ayetleri buna delil olarak ileri sürmüştür: *"İnsanlardan öyle kimse de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendi canını satar."*[421]; *"Artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun."*[422]

İki ayetle ilgili lafzî kıraatler konusuna gelince; İbn Kesir, Nâfi' ve İbn Âmir iki ayetteki ***"mie"*** (*yüz*) kelimesinin fiili olan ***"yekûn"*** kelimesini, *"mie"* lafzının müennes (dişil) olması itibarıyla *"tekûn"* şeklinde okumuşlardır. Ebû Amr ve Yakup, ikinci ayetteki *"yekûn"* kelimesinde onlara uymuşlardır. ***"İşrûne sâbirûne"*** failinin fiili olan *"yekûn"* kelimesini ise hepsi birlikte müzekker (eril) olarak okumuşlardır. Çünkü fail cemî müzekker olup, müzekker bir sıfatla ***"sâbirûne"*** sıfatlanmıştır.

Bu iki ayetin belâgat yönüne gelince; mü'minlerin savaşta kafirlere üstün kılınmasından maksat, mü'minlerin sabırlı, kafirlerin ise sabırsız olmaları veya mü'minlerin onlardan daha sabırlı olmaları gerektiği şartına bağlıdır. Ayrıca kafirlerin, mü'minlerin anladığı dinî ve toplumsal hedefleri anlamayan kimselerden olmalarına da bağlıdır. Birinci ayette geçen yirmi kişinin sabırlılıkla tanımlanıp, yüz kişinin böyle tanımlanmaması Kur'ân'ın icazındandır. Yüz kişinin bin kişiye galip gelmesini, kafirlerin anlayışsız olmalarına bağlarken, yirmi kişinin yüz kişiye galip gelmesinde böyle bir kayıtlama getirmedi. Aslında iki kayıt da murat edilmiş, fakat bir ayette hazfedilenin mukabili, öteki ayette zikredilmiştir. Buna, Arap edebiyatının "bedî" yani sanatsal güzel söz söyleme dalında "ihtibak" denir. Diğer taraftan Kur'ân, tahfîf ayetindeki yüz kişiyi sabırlılıkla tanımladı. Her ne kadar Kur'ân, ilk ayette geçen yüz kişiyi sabırla nitelendirmemiş olsa da, tahfîf ayetindeki yüz kişiyi sabırla tanımlaması; sabrın, yüz ve bin gibi çok sayılarda lazım olmayıp, sadece yirmi gibi az sayılarda lazım olduğu zannedilmesin diyedir. Çünkü sabır her hal ve sayıda vazgeçilmez bir şarttır. *Bin* sayısında sabır zikretmedi. Çünkü önceki ifade ve sonraki ***"Allah'ın izniyle"*** ve ***"Allah sabredenlerle beraberdir."*** ilahi kelamıyla yetindi. Bu da gösteriyor ki galip olmada ilahi kanun, sabırlıların sabırsızlara ve aynı şekilde kendilerinden daha az sabır-

---

421. Bakara, 2/207
422. Nisâ, 4/84.

lılara galip geleceği şeklindedir. Burada, mü'minleri dinleriyle aldanmaktan sakındırma da vardır ki, imanın kemali için gerekli sıfatlar olmadan sadece kuru imanın zafer ve galibiyet sağlayacağını zannetmesinler. İmanın kemalinden olan sıfatların en önemlisi *"sabır"* ve ayrıca ayette *"fıkıh"* olarak ifade edilen ve işlerin iç yüzünü ve yaratılmışlar üzerinde cereyan eden ilahi kanunları bildiren ilimdir.

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُثْخِنَ فِي الأَرْضِ
تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللّهُ يُرِيدُ الآخِرَةَ وَاللّهُ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ ﴿67﴾ لَّوْلاَ كِتَابٌ مِّنَ اللّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا
أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿68﴾ فَكُلُواْ مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلاَلاً
طَيِّبًا وَاتَّقُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿69﴾

67- **Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Halbuki Allah (sizin) için ahireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.**

68- **Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.**

69- **Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin. Ve Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah bağışlayan, merhamet edendir.**

İslam Savaş Hukuku

Yüce Allah, bu sûrede savaşla ilgili sözlerini esirlerle ilgili ahkâmı vererek bitirmektedir. Çünkü esirlerle ilgili işlemler, -Bedir Gazvesi'nde olduğu ve her zaman da olacağı gibi- genelde savaştan sonra tamamlanır. Yüce Allah esirlerle ilgili ahkâmı dile getirdiği bu âyetleri, öncesinden ayırmıştır. Çünkü burada anlatılanlar, hakkında soru gelebilecek hususlarla ilgili başlı başına bir beyan mahiyetindedir. Özellikle Bedir Gazvesi kıssasını ve savaşa katılanları bilenler için esirler meselesi, hakkında soru gelebilecek hususlardandır.

Âyette geçen "*Esrâ*" kelimesi, "*esîr*" kelimesinin çoğuludur. "Katlâ"nın "katîl"in, "Cerhâ"nın da "cerîh"in çoğulu olması gibi. Zeccâc der ki; bu kalıptaki çoğul tipi, bedenen ve aklen sakatlanmış kimseleri ifade eden kelimeler içindir. Meselâ bedenen sakatlanmış hasta mânâsına olan "marîd"in "mardâ", aklen sakat anlamına gelen "ahmâk"ın "hamkâ" şeklinde çoğul olması bu kabildendir. "*Esîr*" kelimesi, "e-s-r" (elif-sîn-râ) kökünden alınmadır. "e-s-r", kayış anlamına olan "isâr" ile bağlamak demektir. Savaşta esir alınan asker, kaçmaması için isâr ile bağlanırdı. Daha sonraları savaşta ele geçirilen bütün herkes için -eli kolu bağlanmasa da- "esir" kelimesi kullanılmaya başlamıştır. Esir kelimesi dil açısından "Üsârâ" şeklinde çoğul yapılır. Nitekim Kur'ân'ın şâz kıraatları arasında bu okunuş vardır. Bazı bilginler, "Ûsârâ" kelimesinin, cem'u'l-cem olarak "Esrâ"nın çoğulu olduğunu söylemişlerdir. Kelime bir de "ûserâ" şeklinde de çoğul yapılır. Tıpkı, "daîf" kelimesinin "duafâ", "alîm" kelimesinin "ulemâ" şeklinde çoğul olması gibi. Kıraat imamlarından Ebû Amr ve Ya'kûb, âyetteki "*yekûne*" kelimesini, "her çoğul müennes olur." kaidesine göre "esrâ" kelimesinin müennesliğini (dişilliği) göz önüne alarak "tekûne" şeklinde okumuşlardır. Arapça'da, "es-Sehâne" kelimesi, "sihan" kökünden türemedir. "Sehâne" kalınlık, kesâfet demektir. Arapça'da bu kökün kullanımıyla, Sevbun sahînun" derler ki, kalın elbise demektir. Bu da ince'nin zıddı olmuş olur. Araplar'dan avam (sade insanlar) tabakası, peltek "se" harfini "tâ" harfi gibi söylerler.

"***Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz.***" ifadesinin manası, hiçbir peygamberin yeryüzünde ağır basmadıkça, savaşta esirleri olması ve onlar hakkında, 'kendilerini karşılıksız mı salıvereyim yoksa fidye mi alayım?' diye tereddüt etmesi şânından da sünnetinden de değildir. "*Ağır basıncaya kadar*"dan maksat, yeryüzünde şânı yücelene, yeryüzünde kuvvet ve egemenliğini gerçekleştirmek suretiyle ağır basıncaya kadar demektir. Yeryüzünde ağır basınca, artık esir alması kendi zaafına sebep olmayacağı gibi, düşmanlarının güçlenmesine de vesile olmaz. İbn Abbas'ın (r) "*yeryüzünde hakim olana kadar*" şeklindeki tefsiri, Buhârî'nin, "*yeryüzünde egemen olana kadar*" şeklindeki tefsiriyle aynı anlamdadır. "***İshan***" kelimesini müfessirlerin ekserisi "düşmanı katletmekte ileri gitmek" olarak tefsir etmişlerdir. Mücahid'den rivayet olunduğuna göre bu anlam, kelimenin kök olarak bizzat kendi anlamı değil, sebebe dayanan bir tefsirdir. Râzî'nin *et-Tefsîru'l-Kebîr*'inde şöyle denmektedir: Vâhidî der ki:

Her şey için kullanılan "*ishân*", o şeyin kuvveti ve şiddeti demektir. Mesela "Eshanehu'l-maradu" hastalık onu bitkin hale getirdi, demektir. Aynı şekilde, "Eshanehu'l-cirâhu" yara onu yerinden kıpırdamaz hale getirdi, demektir. Aynı kökten türeme "Sehâne", kalınlık demektir. Kalın olan her şey için bu kökten türeme olarak "sahîn" denilir. Okuduğumuz bu âyette yer alan "yüskhine" demek; "yeryüzünde kuvvetleninceye, şiddetleninceye, egemen oluncaya ve zafere ulaşıncaya kadar" demektir. Birçok müfessir bu kısma anlam verirken, 'Düşmanlarını katlde ileri gidinceye kadar.' şeklinde bir mana vermişlerdir. Devamla, "*İshan*" kökünü bu mânâda yorumladık. Çünkü hükümranlık ve devlet ancak katletmekle güçlenir ve kuvvetlenir.' demişlerdir. Nitekim şâirin şu beyti bu manayı pekiştirir.

لا يسلم الشرف الرفيع من الأذى حتى يراق على جوانبه الدم

"Salim olmaz eziyetten şeref-i âlî
Ter ister, kan ister hedef-i âlî."

Çünkü katlin fazlalığı düşmanın kalbine korku ve mücahitlere şiddetli bir heybet verir. Bu da düşmanın cesaretini kırar, istenmeyen şeylere tevessül etmelerine engel olur. Bundan dolayı Yüce Allah katlin savaş ortamında çok yapılmasını emretmiştir.

Ben de derim ki; Tecrübeyle sabittir ki; savaşta düşmanı öldürmede ileri gitmek (katilde ishân) yeryüzünde "*ishân*"ın, yani yeryüzünde tutunabilmenin, güçlü ve azâmetli olmanın ve orada egemenlik kurmanın sebeplerinden birisidir. Sözünü ettiğimiz bu "*ishân*" savaş ve öldürme olmadan da sağlanabilir. "*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği kimseleri korkutursunuz.*"[423] âyetinin tefsirinde geçtiği üzere imkân dahilinde olan bütün savaş güçlerini hazırlamakla, süvarilerin mevzilenmesiyle ve savaş için tam mânâsıyla hazırlık yapmakla da olur ki, bütün bunlar düşmanın kalbine korku salar. Bazen de bu iki sebep bir arada bulunur ve onlarla izzet ve hükümranlık ishân'ı kemale erer, tıpkı öldürmede ileri gitmek bazen düşmanın birbiriyle birleşmesine ve kendisini tehlikeye atmasına sebep olduğu gibi.

423. Enfâl, 8/60.

Savaş Zevk ve İntikam Aracı Değil Zorunlulukta Son Çaredir

Kıtal Sûresi diye de isimlendirilen Muhammed Sûresi'nde Yüce Allah'ın *"İnkar edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin. Durum şu ki, Allah dileseydi, onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek ister."*[424] şeklindeki ifadesine gelince, bu, barış döneminde *"ishân"* gerçekleştikten yani barıştaki caydırıcılığın ardından bu caydırıcılık sonuç vermediğinde ortaya çıkan savaşta istenilen katil ishânı'dır. İki ordu karşı karşıya gelince, bize vâcip olan, düşmanı esir almak değil, onu öldürmekte olanca gücü sarf etmektir. Aksi taktirde zaafa uğrarız ve düşmanlarımız bize baskın gelir. Bu söylediğimiz, düşmanlarımızın kalbine korku salan yeryüzünde izzet ve gücümüzle ağır basmamızdan önce söz konusudur. Savaşta yaralayarak ve katlederek düşmanın belini kırınca ve fiilen ağır bastığımızda, âyette ***"şeddû'l-ve sâk"*** kelimesiyle ifade edilen esir alma seçeneğini tercih ederiz. Çünkü bu durumda esir almamız, tercihe bağlı merhamet kâbilinden olmuş olur. Savaş zorunluluktan dolayı, başka seçenek kalmadığında meşrû kılınmıştır. Ve ilkesel olarak zorunluluklar kendi zorunluluk derecelerine göre aşamalı olarak uygulamaya konur. O halde artık hırsla daha fazla kan dökülmez ve düşmanı kahretmekten ve intikam almaktan lezzet alınamaz. Bundan dolayı Yüce Allah, bizi onları karşılıksız salıvermek, bağlarını çözerek özgür bırakmakla, -eğer ellerinde esirlerimiz varsa- yanlarındaki ve devletleri elindeki esirlerimiz karşılığında onlara para vererek (fidye vererek) salıvermekle muhayyer kılmıştır. Yüce Allah bu durumda esirlerin katledilmesine izin vermemiştir. Şiddet gerektiği zaman gerektiği yerde, merhamet de gerektiği zaman gerektiği yerde devreye konulur. Bir devletle bizim aramızda esirleri de kapsayan bir antlaşma varsa, bu ahde vefâda bulunmak gerekir ve bu durumda iki seçenek arasında tercih etme serbestiyeti ortadan kalkar.

Bedir Savaşı ve Esir Alma Olayı

İçinde genel maslahatın bulunduğu kendileriyle özel bir ahid olması hali dışında devlet başkanının tercih edeceği bu seçenek tercihinden sonra Yüce Allah'ın *"Savaş ağırlıklarını bırakınca..."*- bazılarına göre *"günahlarını"* bıra-

424. Muhammed, 47/4.

kınca ifadesi, bundan önceki ifadenin hedefidir. Bunu şöyle açıklamışlardır: ...Savaş bitince ve sadece Müslüman veya müsâlim (barışa razı olan) kalınca... Bir başka ifadeyle; "Müslümanlar üzerine, savaşmanın farz-ı ayn olduğu zamanki saldırıyla saldırılmaz olunca..." Bazıları ise, anlamı "yeryüzünden savaş kalkıp da barış hakim olunca..." şeklinde vermişlerdir. Yeryüzünden savaşın kalkması ve barışın hakim olması, bütün gelişmiş medeniyetlerde faziletli insanların temenni ettikleri en yüksek bir idealdir. Fakat Yüce Allah bundan sonra savaşın sosyal bir ilâhî kanun olduğunu, ilâhî hikmetin -her zümrenin yeteneği ortaya çıksın diye- insanları birbirleriyle denemek için bunu gerekli kıldığını beyan etti. Bunun için Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Durum şu ki, Allah dileseydi, onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek ister."*[425] Yani, durum size zikredildiği gibidir. Allah dileseydi kendi katından azap indirerek onları helak etmek suretiyle sizin namınıza onlardan intikam alırdı ve sizin cihad ve amel etmenize gerek kalmazdı. Fakat Allah'ın kanunu, -insanları birbirleriyle denemek için- dünya ve âhiret saadetini amellerine bağlamak şeklinde tecelli etmiştir. Eğer Yüce Allah bize yaşama fırsatı verirse, bu konuyu daha fazla ayrıntısıyla Allah'ın izniyle ilgili âyetin tefsirine geldiğimizde beyan edeceğiz.

Esir alma konusunda bu iki âyetin tefsiriyle ilgili olarak kısaca söylenecek olan şudur: Eğer hak ve adalet üzere olanlar galip ve yeryüzüne hâkim iseler düşmanı esir almak daha iyidir, rahmettir ve insanlığın hayrınadır. Bu galibiyet; muayyen bir savaş için hak tarafında olanların, düşmanları olan müşrikleri ve saldırganları tepelemeleri ile bütün savaşlara ve gazâlara şâmil genel durumlarda ise, hak ehlinin kuvvetini yaygın kılması ve düşmanların kalbine korku salan hükümranlığını gerçekleştirmesiyle olur. Savaş tekniklerinin ve sanatlarının kabul edip inkâr etmediği bu genel kaidenin ardından Yüce Allah, **"Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Halbuki Allah (sizin) için âhireti istiyor."** buyuruyor. Bu ifade, hikmetin ve rahmetin birlikte gerekli kıldığı o ilkeye aykırı olarak dünyevî bir maksatla cumhurun yaptıklarını kınama anlamı ifade etmektedir. Kınanan bu hareket, para karşılığı esir salıvermektir. Oysa böylesi bir davranış, peygamberlerin şanından olmadığı gibi, hiçbir peygamberin bu ilkeye - takrîrî olarak bile olsa- aykırı hareket etmesi uygun değildir. Bilindiği üzere Peygamberimiz (s) mü'minlerle istişa-

---

425. Muhammed, 47/4.

resinin ardından onların ekserisinin görüşüne uyarak Bedir esirlerinden fidye kabul etmişti. Bu meselede Peygamberlerin gittikleri yol beyan edildikten sonra Müslümanlara azarlama geldi. Hatta bu azarlama, onlarla birlikte Hz. Peygamber'in de buna dahil olduğuna işaret etmektedir. Bu olay hakkında gelen haberleri beyan ettikten sonra, bu ifadenin ve Hz. Peygamber'in ictihadının hikmetini açıklayacağız.

Âyetin manasına gelince; Yüce Allah şöyle demiş oluyor: Ey mü'minler! Sizler fânî ve gelip geçici dünya malını istiyorsunuz. Âyet metninde bu manada kullanılan ***"araz"*** kelimesi, esirlerden fidye olarak alınan mal demektir. Aslı itibarıyla *"araz"* ârız olan, devam etmeyen, değişmez kalmayan şey demektir. Mantık alimleri bunu istiare sanatıyla -sıfatlar gibi- kendi başına değil, başkası vasıtasıyla var olan şey anlamında kullanırlar. *"araz"* mantıkta, cevher'in zıddı anlamında kullanılır. Cevher -cisimler gibi- kendi kendine var olabilen şey demektir. Oysa Allah sizin için bâkî olan âhiret sevabını diler. Bu gayeyle Yüce Allah, gereğince amel ettiğiniz sürece sizi o sevaba ulaştıracak hükümleri getirmiştir. İşte bu hükümlerden birisi de; Olabildiğince yeryüzünde egemen olmak için savaşa hazır olmaktır. Bunun amacı, hakkın hükmünü yüceltmek ve adaleti hâkim kılmaktır. Bu âyet, yolculuk ve hastalık halinde oruç tutmama ruhsatını ifade eden âyet gibidir. İlgili âyette Yüce Allah, *"Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez."*[426] demektedir. Bu âyette söz konusu olan *"irade"*, yaratma ve yoktan var etme iradesi değildir. Çünkü böylesi bir irade ne burada ne de Bakara'daki âyette görülmektedir. Bundan dolayı *"irade"*nin tefsirinde bizim zikrettiklerimizi kavramamış bazı müfessirler Mu'tezile mezhebinin görüşüne sığınmış ve burada geçen iradeye, "Hakkı ve imanı aziz kılmak, şirkin ve azgınlığın kuvvetini ortadan kaldırmak gayesiyle sizin için sever ve hoşnud olur" mânâsı vermişlerdir. ***"Allah güçlüdür, hikmet sahibidir."*** Bunun için mü'minlerin aziz ve gâlib olmalarını ister. *"Halbuki asıl üstünlük, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve mü'minlerindir."*[427] Nitekim onların da her şeyi yerli yerine koyan hakîm ve hak erleri olmalarını diler. Bu da ancak yeryüzünde *"ishân"*ı (küfrün belini kırmak, caydırıcılık) ve orada hükümranlığı, gelip geçici dünya malına tercih etmekle olur. Müşrikler henüz çok ve güçlü kuvvetliyken onlardan esir almak, dünyanın gelip geçici malına tamah etmektir. Bu kaideyi askerî ve

426. Bakara, 2/185.

427 Münâfikûn, 63/8.

sivil devletler sömürü politikalarının temellerinden sayarlar. İşgal ettikleri ülkelerde, kuvvete dayalı en küçük bir direniş gördüklerinde bölge halkını en ağır cezayla cezalandırırlar. Bu cümleden olarak evleri tahrib edip, direnişçilerle birlikte masum sivilleri de katlederler, hatta ülkenin üzerine top ve uçaklarla ateş yağdırarak kadınları ve çocukları katletmekten geri durmazlar. İslâm, bu acımasız hareketlerden hiçbirine cevaz vermez, çünkü o, adalet ve rahmet dinidir.

Bu olayla ilgili olarak rivayet tefsiri ekolünden müfessirlerin âlim sahabîlerden yaptıkları birçok rivayet vardır. Bunların içinden en önemlisini ve en yararlısını zikredelim. İbn Ebî Şeybe, Tirmizî, İbnû'l-Mûnzir, İbn Ebî Hatim, Taberanî, Hâkim, İbn Merdûye ve Delâil'inde Beyhakî İbn Mes'ud'dan (r) rivayet ediyorlar. Tirmizî'nin "Hasendir" diye değerlendirdiği ve Hâkim'in sahihtir dediği bu rivayette İbn Mes'ud (r) şunları anlatmaktadır: Bedir günü esirler getirildi. Ebû Bekir, "Yâ Rasûlullah! Bunlar senin kavmin ve ehlindir. Bunları öldürme. Umarım ki Allah onların tevbelerini kabul eder." dedi. Ömer b. Hattab, "Yâ Rasûlullah! Bunlar seni yalanladılar. Seni Mekke'den çıkardılar ve seninle savaştılar. Bence onların boyunlarını vur." dedi. Abdullah b. Ravâha da, "Odunu bol bir vadi bulun ve onları oraya bırakıp ateşe verin." dedi. Abbas söz aldı. Abdullah'ın söylediklerini duyuyordu. "Rahim (kan) bağlarını kesecek misin?" dedi. Peygamberimiz (s) içeri girdi ve kimseye bir şey söylemedi. Bazı kimseler, "Rasûl (s) Ebû Bekir'in (r) görüşünü alır." dediler. Bazıları, "Ömer'in görüşünü alır." dediler. Peygamberimiz (s) dışarı çıktı ve şöyle dedi: *"Allah bazı insanların kalplerini yumuşatır, sonunda o kalpler sütten daha yumuşak olur. Yüce Allah bazı insanların kalplerini sertleştirir sonunda kalpleri taştan daha katı olur. Sen ey Ebû Bekir, Hz. İbrahim gibisin. O şöyle diyordu: 'Kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin.'*[428] *Sen ey Ebû Bekir, Hz. İsa gibisin. O şöyle diyordu: 'Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin.'*[429] *Sen ey Ömer, Hz. Nûh gibisin. O şöyle* diyordu: *'Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma.'*[430] Sen ey Ömer, *Hz. Mûsâ gibisin. O şöyle diyordu: 'Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et, kalplerine sıkıntı ver. Çünkü onlar*

428 İbrahim, 14/36.
429 Mâide, 5/118.
430 Nûh, 71/26.

o acıklı azabı görmedikçe iman etmeyecekler."[431] *Sizler mala muhtaçsınız. Fidye vermeden veya boynu vurulmadan onların hiçbirisi elinizden asla kurtulmasın."* Bunun üzerine Abdullah, "Sûheyl b. Beyzâ hariç olsun. Çünkü ben onun İslâm'ı zikrettiğini duydum." dedi. Peygamber (s) sustu. Ben o gün başıma taş yağacağından korktuğum kadar başka hiçbir gün korkmadım. Sonunda Peygamber (s) "*Sûheyl b. Beyzâ hariçtir.*" dedi. Bunun üzerine Yüce Allah, bu okuduğumuz *"Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz."* âyeti indirdi.[432]

İmam Ahmed ve Muslim, İbn Abbas'dan rivayet ediyorlar. Tafsilat Ahmed'dendir. Bedir günü Müslümanlar esirleri alınca, Peygamberimiz (s) Ebû Bekir ve Ömer'e, "*Bu esirler hakkında ne düşünürsünüz?*" diye sordu. Hz. Ebû Bekir, "Yâ Rasûlullah! Onlar amca ve aşiret çocuklarıdır. Onlardan fidye alman kanaatindeyim. Bu fidye bizim için kâfirlere karşı kuvvet olur. Umarım Allah onlara hidayet eder de Müslüman olurlar." dedi. Peygamberimiz (s), "*Sen ne dersin ey Hattab oğlu?*" diye sordu. Hz. Ömer, "Hayır vallahi! Ben Ebû Bekir gibi düşünmüyorum. Bence bize fırsat ver, boyunlarını vuralım. Ali'ye (r) kardeşi Ukayl'ı ver boynunu vursun. Bana eniştem filancayı ver boynunu vurayım. Filancaya da akrabası filancayı ver boynunu vursun. Çünkü bunlar küfrün önde gelenleri ve liderleridir." dedi. Hz. Peygamber Ebû Bekir'in (r) dediklerini benimsedi, benim görüşümü benimsemedi. (Olayın devamını Hz. Ömer şöyle anlatıyor): Ertesi günü geldiğimde bir de ne göreyim, Rasûlulah'la (s) Ebû Bekir oturmuş ağlıyorlar. Dedim ki, "Yâ Rasûlallah! Sen ve arkadaşın neden ağlıyorsunuz? Sebebini söyleyin de sizin ağlamanızdan dolayı ağlayabilirsem ben de ağlayayım. Ağlayamazsam ağlar gibi yapayım. Peygamber (s), *"Fidye aldıkları için şu arkadaşlarının başına gelene ağlıyorum. Onların azabları -yakınındaki bir ağacı göstererek- bana şu ağaçtan daha yakın gösterildi."* dedi ve bunun üzerine, *"Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz."* âyeti indi.[433]

Bu hadiste Hz. Peygamber'den fidye almayı tercih etmesini taleb edenler çoktur. Ancak rivayetlerin ekserisinde Hz. Ebû Bekir'in adı geçer. Çünkü o, bu görüşü ilk ileri süren kişidir ve yine o, Hz. Peygamber'in ilk danıştığı

---

431 Yunus, 10/88.

432 Ahmed b. Hanbel, I, 383.

433 Muslim, *Cihad*, 58; Ahmed b. Hanbel, I, 384.

kişidir. Ayrıca o, sahabîler içinde en büyük mertebeye sahipti. Bunu İbnû'l-Mûnzir'in Katâde'den rivayet ettiği haber açıklığa kavuşturmaktadır. Katâde bu âyetin tefsirinde der ki: Muhammed'in (s) ashabı Bedir günü fidye almak istediler. Müşrikler onlara, dört bin dirhem verdi.[434] Bu görüşün bir benzerini Tirmizî, Nesâî, Sahih'inde İbn Hibbân ve Hâkim sahih senedle rivayet ederler. Nitekim Hâfız İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de Hz. Ali'den bir rivayette bulunur. "Bedir günü Cebrâil Peygamber'e geldi ve O'na, 'Esirler konusunda sahâbîlerini muhayyer kıl. Dilerlerse onları katletsinler. Dilerlerse -gelecek yıl onlardan aynı sayıda kişi ölmek şartıyla- fidye alıp salıversinler.' Sahâbîler fidye alalım bizden de o kadar kişi ölsün dediler."[435] Tirmizî bu hadisin hasen-sahih olduğunu söylemiş, râvisinin Sûfyan es-Sevrî olduğunu belirtmiştir. Devamla, biz bu rivayeti ancak İbn Ebî Zâide hadisiyle biliyoruz demiştir. Hadisi Ebû Ûsâme, Hişam, İbn Sîrîn, Ubeyde sened zinciriyle Hz. Peygamber'den mürsel olarak rivayet etmiştir.

Ben derim ki, İbn Ebî Zâide, Yahya b. Zekeriyyâ'dır. Yahyâ'dan bir cemaat rivayette bulunmuştur. Cerh ve ta'dil alimleri kendisinin sika olduğunu söylemişlerdir. Yukarıdaki rivayette yer alan "onlar kadarı" ifadesinden maksat, Müslümanların cezası; fidye aldıkları takdirde kendilerinden de o esirlerin sayısı kadar kişinin öldürülmesi şeklinde olacaktır, demektir ki sahih ve meşhur rivayete göre bu sayı yetmişti. Bu rivayetlerden birisi Buhârî'nin el-Berâ b. Âzib'den rivayet ettiği ve Uhud Gazvesi hakkındaki rivayetlerden ikincisini oluşturan hadistir. Bu rivayete göre Uhud'da yetmiş kişi öldürülmüştür.[436] Hâfız İbn Hacer öldürülen Müslümanların sayıları hakkında râvilerin ihtilaflarını zikrettikten sonra bu hadisin şerhinde şöyle diyor: Ebû'l-Feth el- Ya'murî, bu sahâbîlerin isimlerini zikretmiştir. Uhud'da öldürülen Müslümanların sayısı doksan altıya ulaşmaktadır. Bunların içinde onbir tanesi Muhacirlerden, geri kalanı ise Ensar'dandı. Ya'murî bunların sayısının bazı rivâyetlerde yüze kadar ulaştığını zikreder. Sonra Hâfız İbn Hacer şöyle der: Ya'murî *"(Bedir'de) İki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi 'Bu nasıl oluyor?'*

---

434 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 43.

435 Tirmizî, *Siyer*, 18; *Tefsir Sûre*, Enfâl. (Bu Kur'an dışı gayb alanıyla ilgili bir rivayettir ki bu konudaki uyarımız için bkz: Cilt I., 211. ve 229. dipnotlar. -Yayıncı-)

436 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 433.

dediniz."[437] âyetinin nüzûl sebebi hakkında der ki, bu âyetin mü'minleri Uhud'da başlarına gelenlerden dolayı teselli etmek için nâzil olduğu ifade edilmiştir. Mü'minler Bedir günü müşriklerden yetmiş kişi öldürmüşlerdi ve öldürdükleri kadar da esir almışlardı. Ya'murî der ki; eğer bu haber sabitse bu fazlalık, tafsilattaki ihtilaftan kaynaklanmaktadır. Hâfız İbn Hacer, bununla ilgili olarak şöyle der: Yukarıdaki "*kendi başınıza geldiği için mi.*" ifadesi özellikle Ensâr'a yöneliktir. Nitekim bu görüşü, Enes'in şu ifadesi desteklemektedir: Uhud günü bizden yetmiş kişi öldürüldü. Bu da Sahih'tedir ve aynı anlamdadır."[438]

Ben de derim ki, ölen yetmiş kişinin Ensâr'dan olduğu rivayetini sahih kılmak için, "*(Bedir'de) İki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi 'Bu nasıl oluyor?' dediniz.*"[439] âyetindeki hitabın onlara yönelik olduğu görüşü, akla ilk gelen ihtimale zıttır. Bu ilk ihtimal, bu hitabın öncesi ve sonrasıyla birlikte okunduğunda, bütün mü'minlere yönelik olmasını gerekli kılar. Hâfız İbn Hacer'in bizzat kendisi bile Bedir Gazvesi'nin anlatıldığı kısımda Berâ b. Âzib hadisini şerh ederken şöyle diyor: Bütün tefsir bilginleri bu âyetteki hitabın Uhud'a katılan bütün herkese yönelik olduğunda, "*iki katını başına getirdiğiniz*" ifadesinden maksadın, Bedir günü olduğunda ve Uhud'da şehid düşenlerin sayısının yetmiş kişi olduğunda görüş birliği içindedirler.

Ben de derim ki, bazı bilginler Hz. Ali hadisinin bu âyete ve bundan sonra gelen Yüce Allah'ın ***"Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."*** sözüne aykırı olması dolayısıyla ortada içinden çıkılmaz zor bir durum olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlar derler ki, eğer Yüce Allah onları iki durumdan birisini seçmekte özgür bırakmışsa, bunlardan birisini seçtikleri için azarlamazdı. Bu görüşe şöyle cevap verilmiştir: Allah kullarını, -kim iyi amel işledi kim kötülük yaptı ortaya çıksın da her iki zümreye layık olduğu karşılığı versin diye- dilediği şeyle imtihan edebilir.

Yüce Allah Ankebût Sûresi'nin başında şöyle der: "*Elif. Lâm. Mîm. İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece 'iman ettik' demeleriyle bırakılıvereceklerini mi*

---

437 Âl-i İmrân, 3/165.

438 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 433 vd.

439 Âl-i İmrân, 3/165.

sandılar? Andolsun ki biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmişizdir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya çıkaracaktır."[440] Yüce Allah Âl-i İmran Sûresi'nde Uhud Gazvesi'nden söz ederken *"Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?"*[441] demektedir. Kehf Sûresi'nin baş taraflarında ise şöyle der: *"Biz insanların hagisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki herşeyi dünyanın kendine mahsus bir zinet yaptık."*[442] Kur'ân'da bu mânâda çok âyet vardır. Bu konuda ve rivayetlerin tahkikinde bizi ilgilendiren taraf; konuyu aydınlığa kavuşturmaktır. Bu tahkik içinde, esirleri fidye karşılığı serbest bırakma taraftarı olan sahâbîlerin çokluğu, Hz. Peygamber'in ictihadının ele alınması ve her iki âyette yapılan azarlamanın Peygamberimiz'i (s) de kapsayıp kapsamadığı gibi konular vardır. Bazı müfessirler, Kur'ân'ın kınamasının Hz. Peygamber'e, değil özellikle mü'minlere yönelik olduğunu ispata çalışmışlardır. Bazılarına göre ise, fidye almak iki görüşden daha ağır basanı ve iki plandan daha üstün olanı idi. İbn-i Kayyım bu görüşü, *Zâdü'l-meâd*'da Peygamberimiz'in (s) sünnetlerini açıklarken kabiliyeti ve getirdiği birçok delille güçlendirmeye çalışmıştır. Nitekim Yüce Allah'ın ihsânı ve dilemesiyle bu konuda gerçeğin ne olduğunu biraz sonra tahkik edeceğiz.

Âyetin anlamına gelecek olursak şöyle denmiş olmaktadır. Yüce Allah'ın ezelî ilminde veya "Ûmmü'l-kitab"da ya da Kur'ân'da, -Peygamber aranızdayken ve sizler bu günahınızdan dolayı bağışlanmanızı dilerken- bu günahınızdan dolayı azap etmemesini veya umûmî olarak azap etmemesini gerekli kılan hükmü önceden verilmemiş olsaydı aldığınız fidye sebebiyle size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. Nitekim Buharî ve Muslim'de yer alan bir hadiste, *"Bir kadın bir kedi sebebiyle cehenneme girdi."*[443] denilmiştir ki, bu hadisteki *"fî hirretin"* ifadesindeki "fî" harf-i cerri de, aynı şekilde "sebebiyle" anlamına gelmektedir. Yani o kadın kediyi evde hapsedip, aç bırakarak öldürdüğü için yaptığı bu hareket cehenneme girmesine sebep olmuştur. Âyetin anlamı ve içinde geçen "kitab" kelimesi ile ilgili olarak daha önce çeşitli rivayetler ve görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşler ve rivayetler

---

440 Ankebût, 29/1-3.

441 Âl-i İmrân, 3/142.

442 Kehf, 18/7.

443 Ahmed b. Hanbel, II, 317.

bize gösteriyor ki; kelime kasıtlı olarak kapalı bırakılmıştır. Bunun amacı, lafzın muhtemel olduğu bütün anlamların ve âyetin ifade akışının gösterdiği bütün ihtimallerin, insanların aklına gelmesini sağlamaktır.

İbnu'l-Mûnzir, Ebû'ş-Şeyh ve İbn Merdûye, Nâfi kanalıyla İbn Ömer'den rivayet ediyorlar: Sahabîler Bedir esirleri hakkında ihtilafa düştüler. Peygamberimiz (s) Ebû Bekir ve Ömer'le istişarede bulundu. Ebû Bekir, "Onların karşılığında fidye al." derken, Ömer, "Öldür onları." dedi. Birisi, "Bunlar Rasûlullah'ı katletmek ve İslâm'ı yıkmak istediler. Ebû Bekir ise fidye alınmasını istiyor." dedi. Bir diğeri, "Bunların arasında Ömer'in babası veya kardeşi olsaydı öldürülmelerini istemezdi." dedi.[444] Peygamberimiz (s) Ebû Bekir'in (r) görüşünü kabul edip onlardan fidye aldı. İşte bunun üzerine, *"Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."* âyeti indi. Bu gelişme üzerine Hz. Muhammed, *"Hattab'ın oğlunun hilafına az kalsın bize büyük bir azap dokunacaktı. Eğer bu azap inseydi bundan ancak Ömer kurtulacaktı."*demiştir.[445]

İbn Cerîr'in İbn Zeyd'den tahric ettiği bir habere göre, İbn Zeyd şöyle demiştir: Mü'minlerden kim galip gelmişse mutlaka ganimetleri sevmiştir. Ancak Ömer böyle değildi. O, her karşılaştığı esirin boynunu vurmuş ve Peygamberimiz'e (s), "Yâ Rasûlullah! Bizim ganîmetle ne işimiz var? Bizler Allah'a ibadet edilsin diye O'nun dini uğruna cihad ediyoruz." demiştir. Hz. Peygamber O'na; *"Yâ Ömer! Bize bu meseleden dolayı azab edilseydi senden başka kurtulan olmazdı. Yüce Allah şöyle buyuruyor: 'Ben size helal kılmadan sakın bir daha bir şeyi helal saymayın'"*[446] demiştir.

İbn Cerîr İbn İshak'tan da şu haberi tahric etmiştir: *"Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."* âyeti inince Peygamberimiz (s), "*Eğer gökten azab inseydi Sa'd b. Muâz'dan başkası kurtulmazdı.*" demiştir. Çünkü Sa'd Hz.

---

444 Bu söylenenlerden Hz. Ebû Bekir'i ve Ömer'i tenzih ederim. Herhalde bu sözü söyleyenler münafıklardandı. Ebû Bekir (r), Hz. Peygamber'in hayatına o sözü söyleyenden daha düşkündü. Ömer ise Peygamber'den (s) aralarında bulunan akrabasını katletmek için izin istemiştir.

445 Tirmizî, *Tefsir Sûre, Enfâl.*

446 İbn Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 48.

Peygamber'e, "Ey Allah'ın Peygamberi! Bunları katlederek "*ishân*"da bulunmak öldürmeyip yaşatmaktan bana daha sevimlidir." demişti.[447]

İbn Cerîr, İbnu'l-Münzir, İbn Ebî Hatim, "Nâsih"inde Nahhas, İbn Merdûye ve Beyhakî İbn Abbas'ın, *"Yeryüzünde ağır basıncaya (küfrün belini kırıncaya) kadar, hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz."* âyeti hakkında, "Bu, Bedir günüydü. Müslümanların sayıları o zamanlar azdı. Daha sonra çoğaldıklarında ve hükümranlıkları pekiştiğinde Yüce Allah esirler hakkında, *"Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin."*[448] âyetini indirdi ve Peygamber'le mü'minleri esirler hakkında yapılacak işlem açısından iki seçenekten birisiyle muhayyer bıraktı. Dilerlerse onları öldürebilecekler, dilerlerse köle edinecekler, dilerlerse de onlardan fidye alacaklardı dediğini rivayet ederler. (Ben derim ki, O üçüncü seçeneği zikretmedi: Bu da köleleri azad ederek salıvermek ve esirlik bağlarını çözmektir.) İbn Abbas, Yüce Allah'ın *"Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı"* âyetini de şöyle tefsir etti: Allah tarafından ana kitapta (levh-i mahfûz), ganîmetler ve esirler size helaldir şeklinde bir hüküm verilmiş olmasaydı aldığınız esirlerden dolayı size büyük bir azap dokunurdu. *"Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin"* Allah ûmmû'l-kitap'da (levh-i mahfûz) ganimetlerin ve esirlerin Muhammed'e ve ümmetine helal olduğunu yazmıştı. Onlardan önce başka hiçbir ümmete de bunu helal kılmamıştı. Onlar ûmmû'l-kitap'daki (levh-i mahfûz) bu hüküm kendilerine inmezden önce ganimetleri ve esirleri aldılar.

İbnu'l-Mûnzir ve Ebû'ş-Şeyh yine İbn Abbas'tan *"Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı."* âyetini tefsir ederken şöyle dediğini rivayet eder: Onlar daha mâsiyeti işlemeden önce Yüce Allah'ın onlara rahmeti tecelli etmiştir.

Zâhir olanı, bu âyette kastedilen kişilerin özellikle Bedir'e katılan Müslümanlar olduğudur. Buhârî, Muslim ve başka hadis kitaplarında Yüce Allah'ın, Bedir Savaşı'na katılanları mağfiret ettiğine dair rivayetler yer almaktadır. Bunlardan birisine göre, Hz. Ömer'e Hâtib b. Ebî Beltea'yı katletmek için izin istediğinde Peygamberimiz (s), *"Hâtib, Bedir'e katılanlardan değil midir? Yüce Allah Bedir'e katılanlara muttali oldu ve 'Dilediğinizi yapın.*

447 İbn Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 48.
448 Muhammed, 47/4.

Cennet size vacip oldu.' ya da 'Sizleri mağfiret ettim.'" dedi diye haber vermiştir. Bir başka rivayette, *"Nereden biliyorsun? Belki Allah Bedir'e katılanlara muttali oldu."* demiştir.[449] Bu haberdeki *"Dilediğinizi yapın"* emri, Yüce Allah'ın onları bağışlamış olduğunun temsîlî yolla anlatımı ve tasviridir, yoksa Yüce Allah'ın, Peygamberine tebliğ etmesini emrettiği ve "herşeyi yapmalarını mubah kılan" bir emir değildir. Bu emir, bir teklîfî emirdense bir tekvînî ve takdîrî emre daha çok benzemektedir. Bazı bilginlere göre bu "dilediğinizi yapın" emri, Bedir savaşçılarını şereflendirme ve onurlandırma amaçlı bir emirdi. Bilginler, bu hadiste zikredilen müjdenin had'leri uygulama ve benzeri meselelerde olduğu gibi dünya ahkâmı açısından değil, âhiret ahkâmı açısından olduğunda fikir birliği etmişlerdir. Nitekim Bedir'e katılanlardan birisinin içki içtiği ve Hz. Ömer'in ona içki içme cezası (Haddû'ş-şûrb) uyguladığı rivayet olunur.

İbn Ebî Hâtim ve Ebû'ş-Şeyh, Mücahid'in *"Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı"* âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet ederler: Allah beyan ve emretmedikçe hiç kimseye azab edecek değildir.

İbn Cerîr ise bu âyeti şöyle tefsir eder: Ey Bedir ehli! Levh-i mahfuz'da Yüce Allah'ın sizlere ganimetleri helal kıldığına ve Allah'ın hükümleri arasında, "Bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayıncaya kadar onları saptırmayacağına..."[450] dair önceden verilmiş bir hükmü olmasaydı... Allah'ın dinine yardımcı olmak üzere Peygamber'le birlikte Bedir'de bulunan hiç kimseye azab etmeyeceğine dair daha önceden verilmiş bir hükmü olmasaydı... Aldığınız ganimetten ve fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu. İbn Cerir, âyetin tefsirinin ardından, bu tercih ettiği tefsir tarzlarını destekleyen rivayetlerini zikredip, bütün bu mânâların doğru olduklarını beyan ediyor.

İbn Cerîr'in bu yaklaşımı, ganimetlerle esirlerden alınan fidyeyi birbirine karıştırma, bu âyetin tefsiriyle bundan sonra gelecek âyetin tefsirini birbirine ortak etme anlamı taşımaktadır. İbn Kesîr de İbn Cerîr'e uyarak bu iki âyeti birlikte değerlendirmiştir. Tercihe şayan ve daha ağır basan ihtimal ise fidyenin ganimetlerden farklı bir şey olduğudur. Çünkü ganimetler bu sûrenin başında ve onun ilk kısmında helal kılınmıştır.

---

449 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 356.

450 Tevbe, 9/115.

Bazı bilginler ise şöyle demişlerdir. Yüce Allah'ın kitabında veya hükmünde daha önceden hükme bağlanan husus, "Bir müctehid hata ederse cezalandırılmaz, aksine ictihad ettiği için sevap kazanır. Eğer müctehid Peygamberse Yüce Allah onun hatasını kabul etmez, tam tersine ona beyan eder ve - eğer ictihad etmemiş ve iyi niyet sahibi bir kimse olmasaydı - bu hatası sonucunda ceza söz konusu olan hususu ona açıklar.

Râzî, âyette sözü edilen *"Kitab"* hakkında kimi gerçek kimi gerçek dışı rivayetlerin hepsini çürütmüş ve mensup olduğu Eş'arî mezhebinin "büyük günahların bağışlanmasının mümkün olduğu" yolundaki görüşüne uygun olarak "Yüce Allah'ın ezelde bu olguya katılanları affetme hükmü geçmiş olmasaydı, size büyük bir azap dokunurdu." mânâsını tercih etmiştir. Râzî sözüne devamla, *"Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı."*[451] âyetiyle *"Rahmetin gazabımdan önce gelir."*[452] hadis-i kutsîsinde de maksat budur demiştir. Râzî şöyle devam ediyor: Büyük günahların affını kabul etmeyen Mu'tezile'nin görüşüne göre bu âyetin mânâsı şöyledir: Büyük günahlardan kaçınan ve büyük günahları böylece bağışlanmış olan kimseler hakkında Allah'ın daha önce verilmiş hükmü olmasaydı onlara büyük bir azap dokunurdu. Bu hüküm, -bütün Müslümanlar hakkında sabit olsa da- Bedir Savaşı'na katılanların itaatleri büyüktü. Onların itaatleri ise; İslâm'ı kabul etmeleri, Muhammed'e (s) boyun eğmeleri ve silahsız ve hazırlıksız olarak kâfirlerle savaşmaya atılmaları idi. Onların bu itaatlerine karşılık layık oldukları sevap bu günah dolayısıyla hak ettikleri cezadan daha fazlaydı denebilir. Hiç kuşkusuz bu günah bağışlanmıştır. Bu günahın diğer Müslümanlar tarafından işleneceğini farz etsek bağışlanmış olmazdı. Bedir ehline verilen bu derece farklılığın sebebi işte bu ayrıcalıktır.

Ben de derim ki, Râzî'nin Mu'tezile'nin düşünce tarzına göre zikrettiği bu yaklaşım, Yüce Allah'ın Bedir'e katılanların muhtemel günahlarını bağışlamasının güzel bir gerekçesidir. Bu yaklaşım Ehl-i Sünnet mezhebine ve Kur'ân'ın, iyi amellerin kötülüklere baskın geldiğini belirten nasslarına

---

451 En'âm, 6/54.

452 *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercümesi*, XII, 420. (Bu kutsî hadis, Buhârî, Muslim ve Tirmizî'de şöyle rivayet edilmektedir: "Yüce Allah yaratıkları yaratmayı takdir buyurunca kitabına -ki o kitap Arş'ın üstünde kendi nezdindedir.- "Rahmetim gazabıma galib geldi." diye yazmıştır.) Buhârî, *Bedü'l-Halk*, 1; Muslim. *Tevbe*, 14,166, Tirmizî, *Daavât*, 100. (Kutsi Hadis formu hakkında bkz: 1. Cilt 101. ve 222. dipnotlar. -Yayıncı-)

da uygundur. Fakat bu açıklama, bu âyetin tefsiri sadedinde güçlü değildir. Râzî'nin Eş'arîye mezhebine göre zikrettiği düşünceler de aynı şekilde bu âyetin tefsiri açısından güçlü değildir. Râzî'nin dayandığı deliller, çürüktür diye reddettiği delillerden daha zayıftır.

Bu sûrede daha önce geçen Yüce Allah'ın *"Halbuki sen onların içindeyken Allah onlara azab edecek değildir. Ve onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir."*[453] âyetini tefsir ederken *"kitab"* kelimesinin tefsirinde muhtemel anlamlara işaret etmiştik. Daha önce de işaret ettiğimiz üzere; Bu âyet müşrikler hakkında inmiş olsa da, bu hükmün mü'minler hakkında olması daha evlâdır veya mü'minler buna daha layık ve daha ehildirler. Hz. Peygamber'e iman eden ve yardım eden mü'minlerin başlarına, -Peygamber (s) aralarındayken, Allah'ı tevhid ettikleri, hiç kimseyi ve hiçbir şeyi kendisine kullukta ortak koşmadıkları için Yüce Allah'a hakkıyla istiğfar ederlerken- azab inmesi mümkün iken, aralarında rahmet Peygamber'i (s) olduğu halde ve onlar kendisine eziyet edip, O'ndan yüz çevirip dururken müşriklerin başına azap inmesinin imkânsız olması mümkün müdür? Bu sorunun cevabı apaçık ortada ve nuru pırıl pırıl parladığı için hiç kimsenin bu hususa değindiğini görmedim. Fakat burada söz konusu edilen, *"kökünü kazıma"* şeklinde bir azaptır. Ömer ve Sa'd'in rivayetlerinin işaret ettiği üzere maksadın bu olması veya bunun bütün azaplara şamil olması çok çok uzak bir ihtimaldir. Buna, daha önceden tahakkuk etmiş ve ümmü'l-kitab'da yazılmış bir "kazâ" ya da Yüce Allah'ın kendi nefsine yazmış olduğu bir "hüküm" anlamında olmak üzere *"Kitab"* denmesi mümkündür. Nitekim Yüce Allah kendi nefsine rahmeti yazdığını şöyle dile getirmektedir: *"Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı. Gerçek şu ki: Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar, sonra ardından tevbe edip de kendini ıslah ederse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."*[454]

Bazıları *"Daha önce geçen kitab"*ı bu *"rahmet"*le tefsir ettiler. Bunu Yüce Allah'ın onları kınaması ardından zikredilen günahlara tevbe edeceklerine dayandırdılar. Amellerini ıslah etmeyi de, o amelin tesirinin nefislerinden gitmesi şeklinde tefsir ettiler. Nitekim gerçekleşen de böyle olmuştur.

453 Enfâl, 8/33.
454 En'âm, 6/54.

*"Daha önce geçen kitab"*dan maksadın, söz konusu Bedir esirlerinin ömürlerine ve ekserisinin iman edeceğine dair Yüce Allah'ın kazâsı ve kaderi olması da mümkündür.

İbn Cerîr'in tercihine uygun olarak bizce tercihe şayan olan görüş, *"kitab"* lafzının taşıma ihtimali dahilinde olan ve bazısı ilgili rivayetlerin içinde zikredilen bütün manaların kastedilmiş olmasıdır. "*Kitâbun*" kelimesinin nekre ve müphem (belirsiz) kılınmasının sebebi de bu olsa gerektir.

Öte yandan Yüce Allah onların aldıkları bütün fidyeleri yemelerini mubah kıldı ve bunu, sûrenin başında ve bu kısmın 41. âyetinde mubah kıldığı ganîmetlerden saydı. Ve ***"Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yeyin."*** buyurdu. Yani; Yüce Allah'ın daha önceden size azap etmeyeceği hükmü geçtiği ya da O'nun kanununa (sünnetullah) ve Peygamberlerinin hidâyetine aykırı hareket ederek kazandığınız bu günahınız sebebiyle size azap etmemesi gerektiği için ganimet olarak aldığınız fidyeyi yiyin. Bu fidye, Yüce Allah'ın şu anda size helal kılmış olmasıyla helâldir ve bizâtihi ***"tıyb"***dir (hoştur), içinde Yüce Allah'ın ölü ve domuz eti gibi, zatı itibarıyla habis olduğu için haram kıldığı şeyler gibi ***"hubûs"*** (iğrençlik) yoktur. Bunun kalan kısmını, ganîmetlerin taksiminde size bayan edilen maslahatlarda kullanınız. ***"Ve"*** ister kâfir olsunlar ister mü'min, Yüce Allah size helâl kılmadan önce insanların mallarından herhangi bir kısmını tekrar yemek hususunda ***"Allah'tan korkun"*** İbn Cerîr bu cümlenin tefsiri hususunda şöyle dedi: Bundan böyle size helâl kılınmadan önce, dininiz hususunda, dönüp de bir şey yapmış olmaktan dolayı Allah korkun. ***"Şüphesiz ki Allah bağışlayan, merhamet edendir."*** İbn Cerîr bu kısmı da şöyle tefsir etti: Kulları arasından mü'minlerin günahlarını bağışlayandır, günahlarına tevbe ettikten sonra onları cezalandırmayacak kadar da merhametlidir. Bazıları Yüce Allah'ın bu iki yüce ismini, ifadenin akışına göre tefsir etmişler ve şöyle demişlerdir: Onların, fidye almak ve ekserisinin, gelip geçici dünya malını, âhireti tercih etme ilkesinin gerekli kıldığı hususa tercih ederek işledikleri günahlarını bağışlar. Âhireti tercih etme, hakkı ve hak üzere olanları desteklemek için öncelikle yeryüzünde şirki zelil kılarak ve taraftarlarını baskı altına alarak küfrün belini kırmayı hedefler. Onların aldıkları ganimeti ve bundan yararlanmayı helal kılması, O'nun mü'minlere rahmetinin bir eseridir. Akla

en yakın ihtimal ise; Yüce Allah'ın, müttakîleri bağışlayıcı olması ve onlara merhamet etmesidir.

Bu üç âyetin tefsiri konusunda kısaca şunlar söylenebilir: Allah ve peygamber düşmanı kâfirlere galebe çalıp onlara hükümran olmadıkça hiçbir peygamberin onları esir alıp fidye karşılığı veya karşılıksız salıvermesi, sünneti değildir veya hiçbir peygamberin böyle yapması gerekmez. Çünkü esir almak mü'minlerin zaafa düşmelerine, düşmanlarının ise güçlenmesine, onlara karşı yüreklenmesine ve düşmanlıklarını artırmalarına yol açar. Mü'minlerin Bedir esirleri karşılığında fidye kabul etmeleri bir günahtı ve sebebi; sahabîlerin ekserisinin, gelip geçici dünya malını istemeleri ve buna ek olarak düşmanın belini kırmadan (ishân) önce düşmandan fidye alma günahlarıydı. Oysa Allah'ın sözünü yüceltme, inkâr edenlerin sözlerini ise alçaltma hikmeti, küfrün belinin kırılmasını gerektiriyordu. Eğer niyetleri dünya malı olmasaydı, -daha önce ganimet mallarını sordukları gibi- bunu Peygamber'e (s) sorarlardı. Yüce Allah'ın, kendi izninden önce, sünnetullah ve sonsuz hikmeti hilafına esirlerden fidye almaya ceza vermemek şeklinde önceden verilmiş bir hükmü olmasaydı, fidye alma dolayısıyla onlara büyük bir azap dokunurdu. Allah Teâlâ onların aldıkları fidyeyi kendilerine helâl kıldı, kendisi helâl kılmadan önce fidye almak suretiyle işledikleri günahlarını bağışladı. Allah bağışlayan ve merhamet edendir.

Eğer, "Bu âyetlerin nüzûlünden sonra Müslümanların fidye almalarının kendilerini zaafa uğratmadığı ve müşriklerin gücünü artırmadığı ortaya çıkmıştı. Aksine mü'minlerin fidye almalarının -şer değil- hayır olduğu ve bundan birçok faydalar doğduğu belli olmuştu. Nitekim titiz bir âlim olan İbn Kayyim bu faydaları bir kaç yönden beyan etmiştir ki bunlar ileride gelecektir." denecek olursa biz bu değerlendirmeye şöyle cevap veririz: Eğer Müslümanlar, birinci âyetin delalet ettiği üzere o esirleri katletselerdi veya o gün esir almasalardı ne gibi faydalar ortaya çıkacaktı bilenimiz var mıdır? Üstelik hikmetin ve rahmet peygamberlerinin sünnetinin gerekli kıldığı buydu. Müşriklerin kalplerine korku salacak ve bir sene sonra mü'minler üzerine tekrar gelmelerine ve onlardan Uhud'da intikamlarını almalarına engel olacak ve daha birçok savaşta saldırılarına engel olacak şeyin bu olduğu mantıklı değil midir?

Eğer, "Allah Rasûlünün (s) kendisinden önceki Peygamberlerin takip ettikleri ilkeye veya sünnetullaha göre, çoğunluğun tercihe layık olmayan görüşünü tercih etmesinde, sonra da Yüce Allah'ın onları kınamasında acaba Yüce Allah'ın hikmeti nedir? Halbuki onların içinde terazisi en sağlam, burhânı en güçlü olan Peygamber (s) idi." diye bir soru ve yaklaşım ileri sürülürse bu soruya şöyle cevap veririz: Yüce Allah'ın bu konuda gütmüş olduğu bir çok hikmetleri vardır. Bunların içinde en belirginlerini şöylece sıralayabilirim:

Birinci hikmet; Peygamberimiz'in (s) Yüce Allah'tan hakkında nass olmayan hususta cumhûrun (halkın) görüşüne göre amel etmesidir. Bu prensip, çağımızda çoğu büyük ülkelerin uyguladığı siyâsî ve medenî reformun temellerinden birisidir. Hz. Peygamber ayrıca Bedir'de Müslümanların konaklayacakları yer hususunda onların görüşlerine göre amel etmişti. Kendisine Müslümanların görüşlerini Hubâb b. el-Münzir seslendirmişti. Bu prensibe uymak Peygamberimiz'in (s) fazîletlerindendi. Daha sonra Yüce Allah şûrâ (danışma) ilkesini onlara Uhud Gazvesinde *"İş hakkında onlara danış."*[455] âyetiyle farz kılmıştır.

İkinci hikmet; Cumhûrun (halkın) da bazen hata edebileceğini beyan etmektir. Özellikle de bu "iş", içinde halkın hevâ ve hevesini bulunduran bir iş ise... Buradan anlaşılır ki; Yüce Allah'ın, halkın ekserisinin görüşüne göre vaaz ettiği amelin sebebi; bunun, kamu işlerinde en ideal olanı olmasıdır, yoksa onların hata etmekten masum olduklarından dolayı değildir.

Üçüncü hikmet; Hz. Peygamber bizzat kendisi bile ictihadında hata edebilir. Fakat bilginlerin açıkça beyan ettikleri üzere- Yüce Allah O'na hatasını beyan eder ve onu olduğu gibi kabul etmez. Hz. Peygamber Allah adına yaptığı tebliğde -ister bir görüşü ileri sürerken, isterse ictihad ederken- hata etmekten uzaktır. Peygamberimiz'in (s) kendi ictihadına dayanarak Mekke'de zayıf ve gözleri görmez Abdullah b. Ümmi Mektûm'dan yüz çevirmesi yukarıdaki tespitimize bir örnektir. Abdullah b. Ümmi Mektûm bir şey sormak için Hz. Peygamber'e gelir. Peygamberimiz (s) ise o anda müşriklerin ileri gelenlerinden bazı zengin ve mütekebbir kimseleri İslâm'a davet etmektedir. Hz. Peygamber, bu kodamanlar, davetini dinlemekten vazgeçmesinler diye Abdullah b. Ümmi Mektûm'dan yüz çevirmiştir. Bu olay üzerine Yüce Allah

---

455 Âl-i İmrân, 3/159.

şu ifadelerle Peygamber'ine kınamıştır: *"(Peygamber) âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve geri döndü. (Rasûlüm! Onun halini) sana kim bildirdi? Belki o temizlenecek yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek. Kendini (sana) muhtaç görmeyene gelince, sen ona yöneliyorsun. Oysaki onun temizlenip arınmasından sen sorumlu değilsin. Fakat koşarak ve (Allah'tan) korkarak sana gelenle de ilgilenmiyorsun."*[456]

Dördüncü hikmet; Yüce Allah Peygamberini -iyi niyetli olmasına rağmen- ictihadında hata yaptı diye azarlıyor ve bunu bir günah kabul ediyor. Sonra da -şeriatinde ictihadda hatayı bağışlandığı halde- onu affetmesini ve bağışlamasını, bir ihsanı olarak ona hatırlatıyor. Çünkü Peygamber (s) makamının yüceliği ve irfânının enginliği dolayısıyla Yüce Allah diğer mü'minler açısından muhalefet saymadığı şeyleri "Ebrâr'ın hasenâtı mukarrebûn'un seyyiâtıdır / İtaatkâr olanlar açısından iyilik sayılan şeyler, mukarreb olan kullar için kötülük sayılır"[457] kaidesine göre- onun açısından "daha evlâ ve daha efdâl olana aykırı hareket etmek" olarak değerlendirmektedir. Buna bir örnek verelim: Peygamberimiz (s) Tebûk Gazvesinde bazı münafıklara savaşa katılmama izni verince Yüce Allah şöyle dedi: *"Allah seni affetti. Fakat doğru söyleyenler sana iyice belli olup, sen yalancıları bilinceye kadar onlara niçin izin verdin?"*[458] Bunlar, *"Bu, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlaması, sana olan nimetini tamamlaması ve seni doğru bir yola iletmesi içindir."*[459] âyetinin açıkça belirttiği üzere Peygamberimiz'in (s) bağışlanan günahlarına birer örnektir. Arapça'da *"günah"* anlamına gelen ***"zenb"***, -mâsiyet olmasa bile- zararlı âkıbeti olan veya maslahata aykırı bulunan şey demektir ki ona aykırı olan özellik, işlenen fiilin ardında bulunur, tıpkı bir hayvanın kuyruğunun arka tarafında olması gibi...

Beşinci hikmet; İnsanların içlerinden geçirdikleri rûhî faaliyetleri (niyetleri) ve kötülük istemelerini kınadığını beyan etmektir. Söz konusu kınama, niyetin fiilen gerçekleştirilmesinden sonra oluyordu. Yüce Allah *"Siz geçici dünya malını istiyorsunuz."* âyetiyle bunu beyan etmektedir. Dünyanın gelip geçici malını istemenin günah olması; onların dünya malına aşırı biçimde

---

456 Abese, 80/1-10.

457 Bu söz, ârif sôfî Ebû Saîd el-Harrâz'a aittir. Güzel bir söz olduğu için meşhur olmuştur. Hatta bazıları bu yüzden onu Peygamber hadisi zannetmişlerdir.

458 Tevbe, 9/43.

459 Fetih, 48/2.

meyletmelerinden kaynaklanıyordu. Hem de bu meyil, Ebû Sûfyân'ın kervanını ele geçirmeyi cihada tercih etmelerinden çok daha güçlüydü. Bundan dolayı daha önce ganimet mallarının hükmünü sordukları gibi bu niyetlerinin hükmünü sormadılar ve bu uğurda -bazı rivayetlerde vârid olduğu üzere- müşriklerin bir yıl sonra aralarından Bedir'de katlettikleri müşrik kadar kimseyi öldürecekleri haberine hiç aldırmadılar. Bazı müfessirlerin, "bunun sebebi, onların şehid olmayı istemeleriydi" şeklindeki yaklaşımlarını destekleyen herhangi bir nass ve karîne-i hâl yoktur. Sonra bu düşünceyi, mü'minlerin kendi sayılarından daha az ve daha çok müşriği katletmeyi tercih ettiklerine veya istediklerine dair bir rivayet olmaması reddeder. Bir kimsede şehid olma isteğinin varlığı için, o kişinin savaşa katılması ve öldürülmek korkusuyla cepheden kaçmaması yeterlidir.

Altıncı hikmet; Fidye almak suretiyle azabı hak ettiklerine işaret etmektir. Bu fidye alma yanında, söz konusu maslahata muhalefet zikredilmemiştir. Çünkü bu maslahat onlara beyan edilmemişti. Ancak söz konusu maslahatı bilmesi ve gereğine göre amel etmesi Peygamber'in şânındandır. Zâhir olanı; Hz. Peygamber'in söz konusu maslahatın hangi seçenekte olduğunu bildiği, ancak müşâvereye göre amel etmeyi tercih ettiği ve bu konuda cumhûrun (çoğunluğun) görüşünü aldığı yönündedir. Nitekim Yüce Allah danışmayla hareket etmesi gerektiğini Bedir'de kendisine ilham ettikten sonra Uhud Gazvesinde bunu bir farîza olarak getirmişti. Bundan dolayı Yüce Allah bu âyette onu (s) affettiğini -özellikle- bir lütuf olarak zikretmemiştir. Oysa bundan sonra münafıklara Tebuk Gazvesine katılmama izni verdiği için affedildiği bir lütuf olarak zikredilecektir. Halbuki bu izin de maslahata aykırıydı.

Yedinci hikmet; Kötü niyetle veya haksız yere fidye almaları dolayısıyla Bedir'e katılanlara azab etmeyeceğini ifade ederek Yüce Allah'ın onlara ihsanını beyan etmektir. Bunun hangi yönden bir ihsan olduğu daha önce açıklanmıştı. Şiddetli bir uyarı ardından bu ihsanı beyan etmede, kendileri gibi kâmil olan ve böyle bir eğilimi kendi nefislerine yakıştıramayan kimselere çok hayırlı bir eğitim vardır. Yoksa bu, bazılarının zannettiği gibi onları böyle bir harekete yüreklendirmemektedir.

Sekizinci hikmet; Yüce Allah'ın, o esirlerin ekserisinin kendilerine uzun ömür yazılmış (takdir edilmiş) kimselerden olduklarını bilmesi ve ekserisini iman etmeye muvaffak kılmasıdır.

Dokuzuncu hikmet; Devlet başkanının gerekli danışmayı yaptıktan sonra siyasî ve savaşa dair aldığı kararların -hatalı olduğu ortaya çıksa bile- bozulmayacağı kuralının bir teşrî kuralı olarak getirilmesidir. Bundan dolayı Peygamberimiz (s) Uhud Savaşı"na çıkarken kendi görüşü aksine cumhûrun görüşünü uygulamaya başlayınca, - halk daha sonra görüşünden döndüğü ve geri dönme meselesinde işi ona havale ettiği halde- kararından dönmemiş ve bu konuda o yüce görüşünü dile getirmiştir. Ki siyaset sahnesinde başı çeken büyük ülkeler bu asra kadar -Hz. Peygamber'e uymuş olmak için değil, güzel olduğu için- bu yüce görüşe göre hareket etmişlerdir.

Yüce Allah'ın bu konuda bize verdiği ilham bunlardır. Bu tespitler Allâme İbn Kayyim'in, *Zâdû'l-meâd*'da ulaştığı kanaate aykırıdır. İbn Hacer buna, eseri *Fethu'l-Bârî*'de bazen sözü O'na nispet ederek bazen de isim vermeden işaret eder. Biz önce İbn Kayyim'in görüşünü kendi ifadesiyle nakledecek, ardından da onun görüşüne katılmadığımız noktaları belirteceğiz. Bunu, Üstadımız İbn Kayyim'in -hata etmez masum olduğunu söyleyerek değil- önder olduğunu ve parlak düşüncesinin tahkik ettiği çoğu hususlarda tahkik (inceleme) ehli olduğunu itiraf ederek yapacağız. İbn Kayyim, eseri *Zâdû'l-meâd*'da Peygamberimiz'in (s) esirler hakkındaki sünnetine dair bir bölüm açmıştır. Bu bölümde Bedir esirleri hakkında istişare hadisinden, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in görüşlerinden ve bu iki görüş arasında kendi tercihinden söz etmiştir. İbn Kayyim bu konuda -seçilen başlık bize ait olmak kaydıyla- aynen şunlar söyler:

Hz. Ebû Bekir'le Ömer'in Bedir Esirleri Hakkında İleri Sürdükleri Görüşler Arasında Tercihimiz

Bu iki görüşten hangisinin daha doğru olduğu hususunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Ben bu konuda bu hadisten dolayı Ömer'in görüşünü tercih ettim. Şu sebeblerden dolayı da Ebû Bekir'in görüşünü tercih ettim.

a) Esirler hakkında mesele Ebû Bekir'in görüşü üzere istikrar kazanmıştır.

b) Ebû Bekir'in görüşü, Yüce Allah'ın fidye almayı helal kılma yolunda önceden verilmiş hükmüne uygundur.

c) Ebû Bekir'in görüşü, gazaba galip gelen rahmete uygundur.

ç) Hz. Peygamber onu bu konuda Hz. İbrahim ve Îsâ'ya, Ömer'i de Hz. Nûh ve Musa'ya benzetmiştir.

d) Bu esirlerin ekserisinin Müslüman olmasıyla büyük bir hayır doğmuştur.

e) Bunların nesillerinden, daha sonraları Müslümanlar meydana gelmiştir.

f) Fidye almak suretiyle Müslümanların gücüne güç katılmıştır.

g) Hz.Peygamber, öncelikle Ebû Bekir'in görüşüne katılmıştır.

h) Fidye meselesi en nihayet Hz. Ebû Bekir'in görüşüne göre karar kıldığından, Yüce Allah da onun görüşünü uygun bulmuştur.

g) Hz. Ebû Bekir'in görüşü daha mükemmeldir. Çünkü o, Yüce Allah'ın sonunda nihâî olarak uygulanacak olan hükmünü görmüş, rahmet tarafını ceza tarafına galib kılmıştır.

Derler ki: Peygamber'in (s) ağlamasına gelince; bu yolla dünyanın gelip geçici malını isteyen kimselerin başına azap geleceği için merhametinden ağlıyordu. Bazı sahabîler istese de Hz. Ebû Bekir ve Ömer dünyanın gelip geçici malını istememişlerdir. Fitne bütün herkesi etkiliyor, sadece bunu isteyenlerin başına gelmiyordu. Nitekim Huneyn günü İslâm ordusu, içlerinden birisinin "Bu gün sayımız az olmadığı için asla mağlub olmayacağız." demesi ve bazılarının da sayılarının çokluğu dolayısıyla gurura kapılması dolayısıyla yenilmiştir. İşte bu nedenle İslâm ordusu, denenmek ve belâ ile sınanmak için yenilmiştir. Sonra savaş Müslümanların zaferleri ve galibiyetleriyle sona ermiştir.[460]

Ben de derim ki; bu söz olanca güzelliğine ve bir o kadar da faydalı olmasına rağmen maksatlı olmayan bir takım demagojiler taşımaktadır ve aynı zamanda bu iki âyetin taşıdığı mesajdan uzaktır. Bu konuyu açıklığa kavuşturmak, Kur'ân ahkâmının ve hikmetlerinin yüceliğini ortaya çıkarmak için bu demagojilerin neler olduğunu beyan etmek gerekir. Kur'ân ahkâmı bütün müctehidlerin ictihatlarının üzerindedir. Çünkü onlar, âlemlerin Rabbinin kelâmıdır. Tahkik âlimi İbn Kayyim'i bu ahkâmı derinlemesine anlamaktan, yüceliğini ve her şeyin üstünde oluşunu beyan etmekten alıkoyan; ancak ve ancak zekâsının ve bilgisinin kendisini Hz. Ebû Bekir'in ictihadını -Ehl-i

460 İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, III, 110, 111.

Sünnet'in, onun Ömer'den daha üstün olduğu yolunda icmaı olduğu gerekçesiyle- Hz.Ömer'in ictihadına tercih etmeye sevketmiş olmasıdır. Gerçi Ehl-i Sünnet de, üstün tutulmayan kimsede, üstün veya daha üstün tutulan kimsede olmayan bir takım özelliklerin bulunabileceği noktasında ihtilaf içinde değillerdir. İbn Kayyim Hz. Ebû Bekir'i Hz. Ömer'e nasıl tercih etmesin ki! Peygamberimiz (s) -Hz. Ömer dışında- sahabîlerin çoğunluğunun onun görüşüne katıldığını öğrendikten sonra Hz. Ebû Bekir'in görüşünü tercih etmiştir. Bazı rivayetlerde Abdullah b. Revâha, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın da Hz. Ömer gibi düşündükleri kaydedilir. Fakir oldukları için dünyanın geçici malını isteyenler işte bu sahabîlerin geneliydi. Hz. Peygamber'i ve en büyük dostu Hz. Ebû Bekir'i, kendi nefisleri için böyle bir şeyi istemiş olmaktan tenzih ederim. Onların cumhura, aç acına savaşmalarına ve hazır olmamalarına rağmen savaş belasına uğramalarının ardından- yardımcı olmak ve Ebû Sûfyan'ın kervanından elde edemedikleri bazı menfaatleri telafi etmek için bunu istemiş olmaları mertebelerini lekelemez. Bu, -İbn Kayyim'in de işaret ettiği üzere- fitnesi bütün herkesin başına gelen günahlardan değildir. Bu, Hz. Peygamber'in aralarında mevcutken başa gelmesi imkânsız olan şeylerdendir.

İki âyetin açık biçimde delâlet ettiği bu meseleyi, bu konuda gelen rivayetler de desteklemektedir. Aynı şekilde Muhammed Sûresi'ndeki âyet de Hz. Ömer'in görüşünün daha doğru olduğunu göstermektedir. Buna göre; Müslümanların, düşmanları karşısındaki durumları Bedir Gazvesi zamanındaki durumları gibi olduğu takdirde esirlere Hz. Ömer'in görüşüne göre muamele etmek gerekir. Hz. Ebû Bekir'in görüşüne gelince, düşmana galebe çalarak ve üzerlerinde hükümranlık kurarak yeryüzünde küfrün beli kırıldıktan sonra hikmetin ve rahmetin gerektirdiği muamele biçimi de onun görüşüdür. Fakat Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'in görüşünü uygulaması, Yüce Allah'ın takdiriydi. Çünkü o (s), Müslümanların cumhurunun Hz. Ebû Bekir gibi düşündükleri kanaatindeydi. Gerçi sahabîlerin birçoğunun gayesi Hz. Peygamber'in görüşünü dayandırdığı gaye ile aynı değildi. Onların birçoğu -âyetin açıkça belirttiği gibi- dünyevî ihtiyaçları dolayısıyla esirlerden para alınmasını istiyorlardı. Daha önce geçen hadiste Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'in görüşünü benimsediği, Hz.Ömer'inkini almadığı ifade edilmişti. Bence Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'in görüşünü tercih etmesi birkaç sebebe dayanmaktaydı.

1) Bunlardan birisi Hz. Peygamber'in halkı memnun etmeye duyduğu aşırı istekti. Çünkü halk, az önce beyan ettiğimiz nedenle dünya malını istemekte mazurdu.

2) Yüce Allah'ın koyduğu sınırlardan herhangi birisi çiğnenmediği ve O'nun emrine aykırı hareket edilmediği sürece Hz. Peygamber'in, merhameti cezalara üstün tutmasıydı.

3) Esirlerin bütününün veya bir kısmının iman edeceklerini ummasıydı. Yüce Allah'ın, taraflar arasında meydana gelen çatışma konusunda Peygamberine ve mü'minlere kendi kanununu beyan etmiş olması bu takdirdeki hikmetinin ve rahmetinin bir eseridir. Bunun yanında zaaf halinde ve yeryüzünde ağır basma durumunda ve âyetlerin delalet ettiği diğer savaş, siyaset ve teşri'î ahkam açısından Peygamberlerinin ve onlara bağlı olan kimselerin ne yapmaları gerektiğini açıklaması da aynı şekilde hikmetinin ve rahmetinin bir eseridir.

İbn Kayyim'in İfadelerinde Yer Alan ve Cedel Safsatasına Benzeyen Hataları

1) İbn Kayyim, Hz. Ebû Bekir'in görüşünü tercih ettiren ilk sebebin, İslâm'da savaş esirleri hakkında yapılacak işlem meselesinde uygulamanın onun görüşüne göre karar bulması olduğunu söylüyor. Onun bu "istikrar" kelimesiyle kastı Hz.Ebû Bekir'in tercihi ve uygulamanın o durumda bu şekilde olduğu ise bu apaçık bir hatadır. Çünkü Kur'ân'ın kınadığı husus; zaten bu görüşe göre uygulama yapılmasıdır. O zaman Hz. Ebû Bekir'in görüşü nasıl olur da "en doğru" veya "doğru" görüş olabilir? Bu görüşün -onlar fidye aldıktan sonra- Yüce Allah'ın esirlerin katledilmesi yolundaki emriyle çelişmemesine gelince, bundaki hikmetleri ve bunun esirler hakkında getirilen bir kaide olarak kılınmasını beyan ettik. Hz. Ebû Bekir'in görüşünün -onlar fidye aldıktan sora- Yüce Allah'ın esirlerin katledilmesi emriyle bozulmadığı yaklaşımına gelince, bu uygulamadaki hikmetleri ve bunun teşrî'de bir kaide olduğunu beyan etmiştik.

İbn Kayyim bu ifadeyle, fidye alma meselesinde nihâî uygulamanın Hz. Ebû Bekir'in görüşüne göre kesinleştiğini kastediyorsa bu yaklaşıma şöyle cevap vermek mümkündür. Bunun sebebi, durumun değişmiş olması ve düşmanın savaşarak beli kırıldıktan sonra Müslümanların savaş esirle-

rini ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıvermekle muhayyer kılınmalarıdır. Nitekim Hz. Peygamber, Mekkelileri kölelik bağından kurtararak salıvermiştir. Çünkü bunu yaparken artık yeryüzünde ağırlığını koymuştu. Müslümanlar Benî Mustalık esirlerini -taksim ettikten sonra- âzâd etmişlerdi de onların tümü Müslüman olmuştu. Nitekim İbn Abbas'tan bunu açıkça beyan eden bir rivayet daha önce geçmişti. Yukarıdaki mülahazaya bir de bu âyette sözü edilen durumun Muhammed Sûresindeki âyetle neshedilmiş olduğunu söyleyerek cevap vermek de mümkündür. Ayrıca buna "nesih" denilip denilmeyeceği üzerine daha önce bir inceleme geçmişti.

2) İbn Kayyim'e göre Hz. Ebû Bekir'in görüşünü tercih ettiren ikinci unsur; onun görüşünün daha önceden verilen ve fidye almayı onlara helâl kılan hükme uygun olmasıdır. Bu görüş, "âyetten maksat budur" diyen kimselerin görüşlerine bina edilerek söylenmiştir. Ama aynı yaklaşım, âyeti böyle tefsir etmeyen bilginlere göre yanlış olur. Dahası bu yaklaşım -tefsir tarzları bir yana- mutlak olarak hatalıdır. Çünkü bu yaklaşım, şeriat herhangi bir şeyin hellâliğini henüz söylemeden onun helâl olduğu sonucunu çıkarmak demektir. Bunun da çürüklüğü apaçıktır.

3) Bir diğer tercih ettirici unsur; Hz. Ebû Bekir'in görüşünün gazabdan önce gelen rahmete uygun olduğu yolundaki değerlendirmesidir. Bu yaklaşım da hatalıdır. Çünkü Yüce Allah'ın rahmetinin gazabını geçmiş olması, ne kullarının ne de -merhametlilerin en merhametlisi olarak- kendisinin her halükârda rahmetini gazabına tercih ettirmelerini gerektirmez. Aksi takdirde mesele "rahmetin gazaba önceliği"nden çıkar, bilakis "gazabın hiç söz konusu olmadığı rahmet"e dönüşür. İlk iki âyetin ifade ettiği husus şudur. Mü'minlerin, zayıf oldukları sırada kâfirlerin savaşçılarını esir alıp sonra da onları karşılıksız veya fidye karşılığı serbest bırakarak onlara merhamet etmeleri Yüce Allah'ın Peygamberlerinin şânından olmadığı gibi, yeryüzünde ağır basmadıkça onların veya kendilerine tabi olan sadık kimselerin de böyle bir uygulama yapmaları layık değildir. Yüce Allah Hz. Peygamber'e tabi olanları, *"Kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametli"*[461] olarak vasfetmiştir. Peygamberine, *"Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran."*[462] buyurmaktadır. Tecrübeyle sabittir ki uygun

461 Fetih, 48/29.
462 Tevbe, 9/73.

olmayan yerde ve zamanda merhamet etmek zararlıdır. Nitekim aynı gerçeği Ebû't-Tayyib el-Mûtenebbî bir beytinde şöyle dile getirir:

ووضع الندى في موضع السيف بالعلى   مضر كوضع السيف في موضع الندى

"Cömert olmak yaraşmaz gerekiyorsa kılıç,
Cömert olacak yerde neyi çözecek kılıç!"

Bu konuda alınacak ibretler ve verilecek örnekler çoktur. Meselâ Müslümanlar güçlü ve dünyaya hakim iken kendi ülkelerinde diğer din mensuplarına dinlerini yaşama ve muamelât hususunda geniş özgürlükler vermiştir. Ama zaafa düştüklerinde -kiliselere ve din adamlarına tanınan imtiyazlar örneğinde olduğu gibi- bu özgürlükler kendi başlarına ve devletlerine en şiddetli bir zarar ve musîbet olarak geri dönmüştür. Söz konusu imtiyazlar her bir zümreye İslâm idaresi içinde bağımsız bir yönetim vermiştir. Bu asırda, Müslüman hükümdarlar tarafından verilen ihsan ve bağış olarak verilen ve adına "yabancı imtiyazı" denilen ayrıcalıklar da bu söylediğimize dahildir. Söz konusu imtiyazlar, Müslümanları kendi ülkelerinde aleyhlerine işleyen, onları aşağılayan ve bir yabancıyı kendilerinden üstün tutan bir ayrıcalık haline gelmiştir. Hatta öyle ki yabancılardan aylak aylak gezen bir fakir, Müslümanların en büyük yöneticilerinden ve bilginlerinden daha değerli hale gelmiştir.

4) Hz. Peygamber'in iki arkadaşından (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den) her birisini iki peygambere benzetmesi meselesine gelelim. Söz konusu benzetme Hz. Peygamber'in bir tercihte bulunduğunu asla göstermez. Peygamberimiz'in (s) her iki benzetmede ifade ettiği benzetme yönü, gösterse gösterse -eğer buna delilimiz varırsa- İbrahim ve Musa (a), kavimleri hakkında söylediklerinin yerinde, Nuh'un (a) kavmi hakkında, Musa'nın (a) da Firavun ve kavmi hakkında söylediklerinin ise yerli yerinde olmadığını gösterir. Fakat sabittir ki; Yüce Allah Nuh'un (a) kavmine yapmış olduğu *"Nuh: 'Rabbim! dedi, yeryüzünde kâfirlerden hiçkimseyi bırakma!'"*[463] bedduasıyla, Musa'nın (a) Firavun ve kavmi hakkında yaptığı *"Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et, kalplerine sıkıntı ver."*[464] bedduasını kabul etmiştir. Müfessirler,

463 Nuh, 71/26.
464 Yunus, 10/88.

Hz. İbrahim'in *"Kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin."*[465] ifadesini İslâm akaid kurallarına göre anlaşılması zor âyetlerden saymaktadırlar. Bazıları bu ifadeyi Yüce Allah'ın kendisine ortak koşanları bağışlamayacağını bildirmesinden önce söylenmiş bir ifade kabul ederek te'vil etmeye çalışmış ve bu ifadenin, babası hakkında *"İbrahim'in babası için af dilemesi sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzaklaştı."*[466] ifadesindeki af dilemesi gibi olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise yukarıdaki ifadenin kâfirler hakkında değil, âsîler hakkında olduğunu söyleyerek te'vil etmeye çalışmışlardır. Bunun dışında başka te'viller de söz konusudur. Aynı işkâl (anlama zorluğu) Hz. İsa'nın, Yüce Allah'ı bırakıp da kendisini ve annesini ilah edinenler hakkında söylediği, *"Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sahibisin."*[467] ifadesinde de söz konusudur. Müfessirler bu ifadenin tefsiri hakkında uzun uzadıya görüş bildirmişlerdir. Özellikle af ihtimali olan bir yerde Yüce Allah'ın "Gafûr ve Rahîm" sıfatlarıyla değil de "Azîz ve Hakîm" kelimeleriyle nitelenmesi hususunda bir hayli söz sarfedilmiştir. Biz tefsirimizde Hz. İsa'nın bu ifadesinin onlar için bir bağışlanma talebi ve dua değil, işi Yüce Allah'a havale etme anlamına geldiğini beyan etmiştik. Burası bu iki âyet hakkında uzun uzadıya açıklama yapma yeri değildir.

Bu tercihin, bilginlerimizin kabulü uyarınca Hz. Peygamber'den sonra en üstün peygamberin Hz. İbrahim olduğu ve bu iki peygamberi, sırasıyla Musa, İsa ve Nuh (a) peygamberlerin izledikleri tespitinden çıkarılmasına gelelim. Hz. Ebû Bekir'in görüşünün tercihe şayan olmasının bu sıralamadan çıkarılmasının hiçbir güçlü gerekçesi yoktur. Çünkü birinci grupta bulunun Hz. İbrahim'in, ikinci grupta bulunanlardan daha üstün olmasına karşılık, ikinci grupta bulunan Hz. Musa, birinci grupta bulunan Hz. İsa'dan daha üstündür. Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in benzetildikleri peygamberler açısından baktığımızda, karşı tarafta kendilerinden daha üstün olan peygamber vardır. (Hz. İbrahim'in grubunda Hz. Peygamber daha üstün, Hz. İsa'nın grubunda Hz. Musa daha üstündür.) Fakat burası daha üstünlüğün tartışıl-

465 İbrahim, 14/36.
466 Tevbe, 9/114.
467 Mâide, 5/118.

dığı yer değildir. Çünkü Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'den daha üstün olduğu konusunda Müslümanlar arasında hiçbir ihtilaf yoktur.

5-6) Beşinci ve altıncı tercih sebebi; Bedir esirlerinden çoğunun İslâm'a girmesi sonucunda meydana gelen hayır ve onların nesillerinden dünyaya gelecek birçok Müslümanın olmasıydı. Bu iki tecelli bize, meydana gelen "hayr"ın -daha önce beyan ettiğimiz üzere- Yüce Allah'ın hikmetlerinden birisi olduğunu göstermektedir. Fakat bu, hiçbir zaman Yüce Allah'ın âyette yer alan şer'î hükmünün, esirlerden fidye almak olduğunu ve fidye almanın onların katledilmelerine tercih edilmesi gerektiğini göstermez, aksine bu konudaki hükmün tam tersi olduğunu gösterir.

7) Yedinci tercih sebebi, düşmandan fidye alarak Müslümanların güçlenmiş olması yaklaşımıydı. Ancak bu da tartışılır. Çünkü esirlerin katledilmesinin müşrikleri zaafa uğratmayacağını ve onları mü'minlerle -mesela- Uhud'da ve Hendek'te- çarpışmak için yüreklendirmeyeceğini nerede biliyoruz? Nitekim aklen doğru olan da budur ve zaten bu iki âyet de esirlerin fidye karşılığı salıverilmesinin yeryüzünde ağırlığın konulmasından önce değil, ancak daha sonra olduğunu ifade etmektedir. Bu tercihin yerinde olduğunu kabul etsek bile bunun hakkında da bundan önce söylediğimiz değerlendirmeleri aynen söyleyebiliriz.

8) Sekizinci tercih nedeni Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'in görüşünü uygun bulmasıydı. Bu, birinci tercih nedeniyle aynıdır. Onun için bunun hakkında da birinci hakkında yaptığımız değerlendirme geçerlidir.

9) Dokuzuncusu; esirlerle ilgili uygulamanın onlardan fidye almak şeklinde karar kılınması hasebiyle Yüce Allah'ın da en sonunda Hz. Ebû Bekir'in görüşünü uygun bulmasıydı. Edebi, dini ve ilminde bizim örneğimiz olan üstadımız keşke bu sözleri söylemeseydi! Çünkü bu söz çürük olması yanında, uygun da değildir. Keşke sadece bu sözden sonra söylediği sözle yetinseydi! O söz; Hz. Ebû Bekir'in görüşü mükemmel olduğu için, savaş esirleri hakkında Yüce Allah'ın nihâî kararı onun görüşüne uygun olarak tecellî etmiştir. Bu sözün geçersiz olmasına gelince; bu, daha önceki sözlerden anlaşılmaktadır. Çünkü bu, İbn Kayyim'in sözlerinde çokça vaki olan tekrarlardandır.

Kısaca ifade etmek gerekirse; ilk iki âyet, Hz. Ömer'in görüşünün daha isabetli olduğu noktasında gayet açıktır. Rivayetler Hz. Ömer'in bu husustaki görüşünün Yüce Allah'ın görüşüne uygun düştüğü yerlerden birisi olduğunu ifade etmektedir. İbn Kayyim bunu eseri *İ'lâmu'l-muvakkıîn*'de zikredip kabul eder. Eğer onun görüşünü tercihe uygun kabul etmezse, bu yaklaşım iki âyetin hükmünün de tercihe şayan olmamasını gerektirir. Bu ise imkânsızdır ve insanın hatırına hiç gelmeyen bir zorunlu sonuçtur. Ancak onlar böylesi zorunlu sonuçtan gafil olmuşlardır. Hiç gafil olmayan Allah'ın şanı ne kadar yücedir!

Bilindiği üzere Yüce Allah'ın hükmü ezelden ebede kadar değişmez. Kısacası; esir alma ve onların fidye karşılığı salıverilmesi, -tam olarak ortaya çıktığı üzere- yeryüzünde küfrün belinin kırılması şartına bağlıdır. Yeryüzünde böyle bir ağırlık konulmadan Bedir esirlerinden fidye alındığı için Yüce Allah mü'minleri kınamıştır. Buna üstü kapalı bir ifadeyle Hz. Peygamber de dahil edilmiştir. Yüce Allah'ın bize ihsan ettiği dokuz hikmet bu dokuz tercih ettirici sebepten daha güçlüdür. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'adır.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّمَن فِي أَيْدِيكُم مِّنَ الأَسْرَى إِن يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِّمَّا أُخِذَ مِنكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿70﴾ وَإِن يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِن قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿71﴾

70- Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse, sizden alınandan daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir.

71- Eğer sana hainlik etmek isterlerse... Daha önce Allah'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

Esirlere İslam'ın Tebliğ Edilmesi

Bu iki âyet, Bedir esirleri hakkında söylenenleri tamamlamaktadır. Burada Peygamberimiz'e (s) -içinde dünya ve ahiret hayrı bulunduğunu beyan ederek- esirleri İslâm'a girmeye teşvik etmesi emredilmekte ve kâfir olarak kaldıkları takdirde bunun âkıbeti hakkında onları uyarması istenmektedir. Bu âyet, hem Hz. Peygamberi ve hem de ona tabi olan mü'minleri güzel bir âkıbetin beklediği müjdesini de içermektedir.

"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki": "Yani ey Peygamber! Ellerinizin tasarrufu altında olan ve kendilerinden fidye almış olduğunuz esirlere de ki..." Kıraat imamlarından Ebû Amr ve Ebû Ca'fer bu âyetteki ***"esrâ"*** kelimesini *"ûsârâ"* şeklinde okumuşlardır. ***"Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse..."*** Eğer Allah kalplerinizde şu anda gizli bir iman olduğunu veya -bazılarınızın diliyle iddia ettiği gibi- ileride zamanı gelince ortaya çıkacak olan iman etmeye yönelik bir eğilim olduğunu bilirse -ki Allah kalplerinizde olanı bilir.- ***"...sizden alınandan daha hayırlısını size verir."*** Yani; Müslüman olduğunuz takdirde, mü'minlerin sizden aldığı fidyeden daha hayırlısını size verir. Mü'minlerle savaşlara katılır, onların alacakları ganimetlere ortak olursunuz ve bunun dışında Yüce Allah'ın size vaadettiği din kaynaklı nimetlerinden yararlanırsınız. Ebu'ş-Şeyh İbn Abbas'tan bu âyetin tefsiri hakkında şu haberi naklediyor: Peygamberimiz'in (s) amcası Abbas ve arkadaşları ona, "Senin getirdiklerine iman ettik ve senin Allah'ın elçisi olduğuna şehâdet ederiz." dediler. Bunun üzerine işte bu *"Eğer Allah kalplerinizde hayır 'yani iman ve tasdik' olduğunu bilirse"* sizden alınan fidyeden daha hayırlısını size verir âyeti nâzil oldu. ***"Ve sizi bağışlar."*** Yani sizde olan şirki ve onun kötü sonuçlarını bağışlar. Hz. Abbas, "Bu âyetin bizim hakkımızda inmemiş olmasını ve dünya malına sahip olmayı istemezdim. Allah bana Bedir günü bizden alınan fidyelerin yüz katı fazlasını bahşetti. Bundan böyle ben hep Rabbimin mağfiretini ummaktayım." demiştir. Hz. Abbas bu fikri, ***"Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir."*** âyetinden almaktaydı. Yani Allah, inkârından tevbe edeni bağışlayandır. O halde günahından tevbe edecek olanı haydi haydi bağışlayacaktır. Mü'minleri de esirgeyendir. Bu âyette ifade edilen ***"rahmet"***'ten maksat; âhiret saadetini ihtiva eden özel rahmettir. Genel rahmeti ise bütün her şeyi kuşatacaktır. Bu ifade onları Müslüman olmaya teşvik ve çağrıdır ve içlerinden bazılarının sözlerine ba-

karak onları Müslüman saymamak gerektiğini belirtmektedir. Bunun için Yüce Allah, *"Eğer"* bazıları İslâm'a meylettiğini ortaya koyarak veya gizlice iman ettiğini iddia ederek ya da bundan böyle Müslümanlarla çarpışmayı istemediğini ileri sürerek *"sana hainlik etmek isterlerse..."* onların olabilecek hainliklerinden ve çarpışmaya davetlerinden korkma buyuruyor. Çünkü onlar *"Daha önce"* de ortak koşarak ve bundan başka nimetlerini ve Peygamberini (s) inkâr ederek *"Allah'a da hainlik etmişlerdi de..."* Bazı müfessirler derler ki; onların Allah'a ihanetleri, Yüce Allah'ın insanlardan almış olduğu ahdini bozmaları şeklindeydi. Bilindiği üzere Yüce Allah insanoğluna akıl vererek, kendi tekliğine ve münezzehliğine delâlet eden aklî ve kevnî işaretleri var ederek söz konusu ahdi insanoğlundan almıştı. Bu ahdin nasıl alındığı, Yüce Allah'ın insanoğlundan mîsak aldığını konu alan A'râf Sûresi'nin 172. âyetinde geçmişti. *"Allah onlara karşı sana imkân ve kudret vermişti."* Bu âyette geçen ve imkân vermek şeklinde tercüme edilen fiilin mastarı olan *"imkân"* ve *"temkin"* Arapça'da aynı anlamdadır. Buna göre âyetin anlamı; Allah seni ve sahabîlerini Bedir'de -senin kuvvetinle onların kuvvetleri, sahabîlerinin sayısı ile onları sayıları arasında farklılık olmasına rağmen- onlara karşı sana ilâhî zaferini bahşetmekle imkân ve kudret verdi. Aynı şekilde, -bundan önce hainlik edene karşı imkân ve kudret verdiği gibi- bundan sonra sana hainlik edene karşı da sana imkân ve kudret verecektir. *"Allah bilendir, hikmet sahibidir."* Yani; onların gelecekteki durumlarını bilendir, mü'minlere zafer vermekte ve onları kendilerine muzaffer kılmakta hikmet sahibidir.

Bu iki âyetten, mü'minlerin, esirleri imana girme hususunda teşvik etmeleri gerektiği, kâfirlik ve azgınlıklarına devam edip zulüm ve düşmanlıklarına geri dönecek olurlarsa hainliklerinin âkıbeti hakkında onları uyarmaları gerektiği şeklinde bir yükümlülüklerinin olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu âyetlerde ayrıca mü'minlere, müşriklerle aralarında çıkacak her savaşta sürekli zafer nasib edilip, iyi âkıbet bahşedileceği şeklinde bir müjde vardır. Tabii onlar bu müjdeye daha önce bu sûrede beyan edilen zaferin maddî, manevî, ilmî ve amelî sebeplerine sarıldıkları sürece lâyık olacaklardır. Rivayet tefsirinde bu iki âyetin tefsiri ile ilgili olarak buraya alınması güzel olacak değerlendirmeler vardır. Bu rivayetler bir yandan ilgili âyetlerin manasına açıklık getirmekte, diğer yandan da esirlerden fidye alma meselesinde Peygamberimiz'in (s) uygulamasını ortaya koymaktadır.

Buhârî *Sahih*'inde bir kaç yerde Enes'den rivayet ediyor: Ensar'dan bazı kimseler Peygamberimiz'den (s) Bedir günü müşrik esirlerin arasında bulunan amcası Abbas'tan fidye alınmaması için izin istediler. Ve "Bize izin ver de kız kardeşimizin oğlu Abbas'tan fidye almayalım." dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s) *"Vallahi ondan bir dirhemi geri bırakmayacaksınız."* buyurdu.[468] Abbas'ı "kız kardeşimizin oğlu" diye tanımlarken bizzat Abbas'ın annesini değil, ninesini yani Abdulmuttalib'in annesini kastediyorlardı. Çünkü o Ensar'lı olup Neccâr oğullarındandı. Oysa Abbas'ın annesi Ensar'dan değildi. Abbas'ı Peygamberimiz'in (s) amcası olarak değil de kendi kız kardeşlerinin oğlu olarak nitelemeleri ise, Hz. Peygamber'e karşı iyiliği başa kakma durumu adına en ufak bir izlenim doğmasın diye idi. Ancak Peygamberimiz, amcası diye onun kayırılmasına izin vermedi. Aksine onunla diğer esirleri bir tuttu. Hatta haberlerde yer aldığına göre ondan diğer esirlerden alınan fidyeden daha fazlasını aldı. Ayrıca amcasından, iki kardeşinin oğulları, Akîl b. Ebî Talib ile Nevfel b. Haris'in de fidyesini vermesini istedi. Çünkü kendisi zengin, kardeşlerinin oğulları ise fakirdi. İbn İshak İbn Abbas'dan (r) rivayet ediyor: Peygamberimiz, amcası Abbas'tan fidye vermesini isteyince, ona "Ben Müslümandım. Ancak kavmim beni savaşa katılmaya zorladı." dedi. Peygamberimiz de (s) *"Senin dediğin şeyin iç yüzünü Allah bilir. Bu dediğin doğru ise Allah zaten sana bunun ecrini verecektir. Lâkin işin dış yüzüne bakarsak sen bize karşıydın."* dedi.[469]

Hâfız b. Hacer bu zikredilenleri verdikten sonra şöyle devam ediyor: Musa b. Ukbe'nin ifadesine göre Bedir esirlerinin verdiği fidye kırk okiyye[470] altın idi. *ed-Delâil*'de Ebû Nuaym'in hasen isnadla İbn Abbas'tan rivayetine göre ise her bir esir kırk okıyye fidye verdi. Abbas'a yüz okiyye ve Akîl'e ise seksen okiyye fidye biçildi. Abbas Peygamberimiz'e (s), "Bunun akraba olduğumuz için mi böyle yapıyorsun?" dedi. Bunun üzerine, *"Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse, sizden alınandan daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir."* âyeti indi. Abbas daha sonra şöyle diyecektir: Âyet-i kerimede

468 Buhârî, *Megâzî*, 12.

469 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 374.

470 Okiyye, Asr-ı Saadet döneminde kullanılan bir ağırlık birimidir. Bir okiyye, kırk dirhem ağırlığındadır. (Bkz: Necmüdin el-Kürdî, *Şer'î Ölçü Birimleri*, s. 62. Türkçesi Dr. İbrahim Tüfekçi. -Çev.-)

"Sizden alınandan daha hayırlısını size verir." denildiği için temenni ederdim ki; benden alınandan keşke kat kat daha fazlası alınsaydı.[471] Hz. Abbas bu sözü -bazı rivayetlerde geçtiği üzere- Müslüman olduktan ve Hz. Peygamber kendisine bazı ganimetler verdikten sonra söylemişti.

Hâfız b. Hacer'in eseri *el-İsâbe*'de zikrettiğine göre; Hz.Abbas Müslüman olmadan ve müşriklerle birlikte zorla Bedir Savaşı'na katılmadan önce Ensar'la birlikte Akabe bîatında bulunmuştu. Sonra Bedir Savaşı'nda esir edildi. Hem kendisi hem de kardeşi Akîl b.Ebî Talib'in oğlu için fidye verdi. Sonra Mekke'ye döndü. Söylendiğine göre Müslüman olmuş ama bunu kavminden gizlemişti. Mekke'den Peygamberimiz'e (s) haberler yazmaya başladı. Sonra Mekke'nin fethinden kısa bir süre önce Medine'ye hicret etti. Mekke'nin fethinde bulundu ve Huneyn Savaşı'na iştirak etti.[472]

Hz. Âişe'nin rivayetinin devamında zikredildiğine göre; Peygamberimiz (s) kendisinden hem kendi yerine hem de kardeşinin oğlu ile dostu Utbe b. Rabîa'nın yerine fidye vermesini isteyince, bu kadar fidyeyi verecek parası olmadığını söyler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s) "Ûmmû'l-Fadl ile birlikte gizlediğiniz ve bana bir şey olursa bu parayı çocuklarıma verirsin, dediğin paralara ne oldu?" deyince şöyle dedi: Yâ Rasûlullah! Bunu benimle Ûmmû'l-Fadl'dan başka kimsenin bilmesine imkân yoktur.[473]

Hâkim'in rivayet edip "sahihtir" dediği ve Beyhakî'nin de *Sünen*'inde yer verdiği bir rivayete göre; Hz. Âişe şöyle anlatır: Mekkeliler esirlerini kurtarmak için fidye gönderince, Peygamber'in kızı Zeyneb de kocasının fidyesi olarak verilmek üzere kendisine ait bir gerdanlık gönderdi. Peygamberimiz (s) o gerdanlığı görünce çok üzüldü ve *"Eğer uygun görürseniz Zeyneb'in esirini salıverin gitsin."* dedi. Rivâyet Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'unda böyle geçmektedir. Hâfız b. Hacer de bunu *el-İsâbe*'de kendisine ait bir senedle -buradakinden biraz daha kısa olarak- Abbad b. Abdullah b. Zübeyr ve Âişe kanalıyla Vâkıdî'ye nisbet eder. Vâkıdî'nin rivayetine göre Peygamberimiz (s) sahabîlerle konuşur ve onlar da Zeyneb'in kocasını serbest bırakır. Zeyneb'e gerdanlığını geri verirler. Hz. Peygamber damadı Ebû'l-Âs'dan kızı Zeyneb'i serbest bırakacağına dair söz alır ve o da bu sözünü yerine getirir. Ebû'l-Âs

471 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 374; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, IV, 112.
472 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 271.
473 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 112.

daha sonra Müslüman olur. Vâkıdî'nin rivayeti bizce zayıftır. Hâkim'in "sahihtir" şeklindeki değerlendirmesi ise tartışmalıdır.

Savaş, barış, savaş esirleri ve ganimetlerle ilgili olarak güdülmesi gereken siyasetin en önemli temel esaslarını bir araya getiren bu sûreyi Yüce Allah bu esaslara paralel başka ilkelerle sona erdiriyor. Söz konusu ilkeler iman ve hicret gereği mü'minlerin birbirlerini dost edinmeleri, buna bağlı olarak yapacakları ameller ve bunların durumdan duruma değişmesiyle ilgili prensiplerdir. Mü'minlere karşılık kâfirlerin de birbirlerini dost edinmeleri, kâfirlerle yapılan ahid ve mîsaklara uyma gibi hususlar buna örnektir. Söz konusu ahid ve mîsaklara uymak, antlaşmanın hayata geçirilmiş ve henüz bozulmamış, kâfirler nezdinde de aynı şekilde gerçekleştirilmiş ve çiğnenmemiş olması şartına bağlıdır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوا وَّنَصَرُوا أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ
أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُم مِّن
وَلَايَتِهِم مِّن شَيْءٍ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا وَإِنِ اسْتَنصَرُوكُمْ
فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم
مِّيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿72﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُن فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ
وَفَسَادٌ كَبِيرٌ ﴿73﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا
فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوا وَّنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ
الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَّهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿74﴾
وَالَّذِينَ آمَنُوا مِن بَعْدُ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ
فَأُولَٰئِكَ مِنكُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي
كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿75﴾

72- İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve barındırıp yardım edenler var ya, işte onların bir kısmı diğer bir kısmının koruyucuları ve sırdaşlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar sizin onlara hiçbir şey ile velâyetiniz yoktur. Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o Müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir.

73- Kâfir olanlar da birbirlerinin yardımcılarıdır. Eğer siz onu yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur.

74- İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek mü'minler onlardır. Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır.

75- Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir. Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir.

İman, Hicret ve Cihad Etmek; Ensar ve Muhacir Olmak

Peygamberimizin asrında mü'minler fazilet yönünden dört sınıftı. Bunlar;

1) İlk Muhacirler ki bunlar Bedir Gazvesi'nden önce ilk hicret eden kimselerdi. Bu hicret veya hükmü, hicretin altıncı yılında yapılan Hudeybiye sulh anlaşmasına kadar sürer.

2) Ensar,

3) Hicret etmeyen mü'minler,

4) Hudeybiye sulh anlaşmasından sonra hicret eden mü'minler.

Yüce Allah bu âyetlerde işte o dört grup mü'minden her birinin hükmünü beyan etmekte ve şöyle buyurmaktadır: ***"İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler"*** İşte bunlar birinci grubu teşkil etmektedirler. En faziletli ve en mükemmel olan grup işte bu gruptur. Yüce Allah bu kimseleri ***"iman"***la tanımlamaktadır. Bu imandan maksat; Hz. Peygamber'in getirdiği bütün her şeye iman etmek demektir. Peygamberimiz (s) Allah'a hiçbir yaratılmışı ortak koşmama, onu tüm yaratılmışlık özelliklerinden tenzih etme, Kitabında ve Peygamberinin dilinde kendini nasıl tanımlamışsa o şekilde tanıma gibi şeyleri getirmiştir. Bunun yanında melekler, öldükten sonra dirilme ve amellere karşılık verilmesi gibi gayb âlemine dair haberlerle, vahye, indirilen kitaplara dair bilgiler getirmiştir. Bütün bunların dışında inanç sistemi, ibadetler, âdâb, helâl, haram, siyasî ve medenî ahkâm getirmiştir. Aslında bu grubu teşkil eden mü'minlerin bütün bunlara iman etmelerinden daha önce, iman etmekte bütün herkesin önüne geçmiş olmaları, inançları uğrunda aile fertleri, çoluk çocukları, yakın akrabaları ve eş-dostları olmak üzere bütün herkesin düşmanlıklarını kazanmış olmaları onları birinci kategoriye yerleştirmek için yeter de artar bile! Yüce Allah bu zümreyi dinleri uğruna müşriklerin fitnelerinden kaçmak, Yüce Allah'ı hoşnut etmek ve Peygamberine (s) yardım etmek için doğup büyüdükleri ve yaşadıkları topraklarından hicret etmekle tanımlamaktadır. Yine onları Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekle de nitelemektedir. ***Cihad***; insanın gücü

yettiği kadar çaba sarfetmesi ve meşakkatlerle mücadele etmesi demektir. Cihadın malla yapılanı iki kısımdır:

a) Malla yapılan müspet cihad: Bu, malın, yardımlaşma ve hicret uğruna sonra da Allah'ın dinini müdafaa etme, Peygamberine (s) yardım etme ve onu himaye etme uğruna harcanmasıdır.

b) Malla yapılan menfî cihad: Bu da insanların, ülkelerinden ayrılırken mallarını arkalarında bırakarak nefsî yönden cömertlik göstermektir.

Canla yapılan cihad da iki kısımdır:

a) Düşmanla çarpışma ve onların ne sayılarına ne de silahlarına aldırmama,

b) Savaş farz kılınmadan önce meşakkatlere katlanma, sıkıntılara göğüs germe, baskı ve zulümlere sabretme, topraklarından hicret etme ve bu uğurda çekilen açlık, yorgunluk vs.dir.

Yüce Allah devamla şöyle buyuruyor: ***"barındıran ve yardım edenler var ya"*** Bunlar; Ayette zikirleri geçmek açısından olduğu gibi üstünlük yönünden de ikinci sınıfı teşkil edenlerdir. Yüce Allah bunları Peygamber'i (s) ve kendilerinden önce iman etmiş olup onunla birlikte hicret eden sahabîlerini barındırmakla ve onlara yardım etmekle niteliyor. Zaten onlar Hz. Peygamber'i ve hicret eden Müslümanları barındırmamış ve onlara yardım etmemiş olsalardı hicretin hiçbir faydası olmaz, kuvvetin ve egemenliğin başlangıcı olmazdı. Barındırmak manasına olan **"Îvâ"**, korkudan emin kılmak manasını da içerir. Çünkü bu kökten türetilmiş olan **"me'vâ"**, sığınılacak yer ve güven sağlayan mekan demektir. Nitekim *"Îvâ"* kökü Kur'ân'da bu anlamlarda kullanılır. Bir kaç örnek verelim: *"O gençler mağaraya sığınmışlar..."*[474]; *"...O halde mağaraya sığının."*[475]; *"O seni yetim bulup barındırmadı mı?"*[476]; *"...Kendisini koruyup barındıran tüm ailesini."*[477]; *"Yusuf'un yanına girdiklerinde öz kardeşini yanında alıkoydu."*[478] Kur'ân'da cennete bu kökten türeme *"me'vâ"* denir. Bu kullanım, kelimenin aslî mânâsında kullanımıdır. Bazen yakıcı cehenneme de *"me'vâ"* denir, bu cehennemliklerle alay etmek içindir. Söz konusu alayın

474 Kehf, 18/10.
475 Kehf, 18/16.
476 Duhâ, 93/6.
477 Meâric, 70/13.
478 Yusuf, 12/69.

nüktesi şuradadır: Barınağı cehennem olan kimsenin, köşesine çekileceği bir sığınağı ve kulpuna yapışacağı bir güvenli mahalli yoktur. Yesrib (Medine), Muhacirlerin sığınağı ve barınağı olmuştu. Medineliler onları kendi mallarına ortak ettiler ve kendi nefislerine onları tercih ettiler. Böylece onlar Peygamberimiz'in (s) yardımcıları olmuşlar ve onunla çarpışanlarla çarpışmışlar, ona düşmanlık edenlere düşmanlık etmişlerdir. Bundan dolayı Yüce Allah, ***"İşte onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır."*** derken, Ensarla Muhacirlerin hükmünün bir olduğunu ifade etmektedir. Bu şu demektir: Onlar fert fert veya toplum olarak ihtiyaç anında nasıl kendi işlerine sahip çıkıyorlarsa birbirlerinin işlerini de aynı şekilde üstlenirler. Savaşlarda birbirleriyle yardımlaşmaktan tutun da ganimetlerle ilgili hususlara ve başka şeylere varıncaya kadar her hususta birbirlerine dayanak ve destek olurlar. Çünkü onların hakları, menfaatleri ve çıkarları ortaktır, hatta Müslümanlar akrabalarından varisi olmayan kimselere mirasçı bile olurlar. Onun için Müslümanlara darda kalan kimsenin imdadına koşmak, muhtaca yardım etmek bir yükümlülüktür. Öte yandan onların kamu işlerini üstlenen kimselerin kendilerinden olması da şarttır.

Âyette geçen ***"evliyâ"*** kelimesi *"Velî"* kelimesinin çoğuludur. Kelime "mevlâ" kelimesi gibi "v-l-y" kökünden türemedir. Kıraat imamlarının geneli bu kelimeyi bu âyetin içinde biraz sonra gelecek cümlede *"velâyet"* olarak okumuşlardır. Hamza ise hem *"velâyet"* hem de *"vilâyet"* şeklinde okumuştur. İster "Delâlet" ve "Dilâlet" kelimelerinde olduğu gibi ikisinin anlamı da birdir densin, isterse *"velâyet"* yardım, neseb ve din anlamındadır, *"vilâyet"* ise; başkanlık, kamu işlerini üstlenmek anlamındadır, çünkü bu "ticâret", "nicâret" (marangozluk), "kitabet" ve "ziraat" kabilindendir densin, şu var ki, *"evliyâ"* kelimesi birinci anlamıyla daha çok kullanılır.

Bazı müfessirler derler ki; burada geçen ***"vilâyet"*** mirasçı olma vilâyeti anlamına özeldir. Çünkü Müslümanlar İslâm'ın ve hicretin ilk dönemlerinde birbirlerine mirasçı oluyorlardı. Mirasçılık akrabalık esasına göre değildi. Şöylesine ki; bâdiyede (kırsal kesimde) veya Mekke'de ya da bir başka şirk diyarında oturan bir Müslüman Medine'deki veya burası hükmünde bir başka yerdeki Müslümana mirasçı olamıyordu. Ancak Medine'ye hicret etmişse mirastan yararlanabiliyordu. Bu uygulama Mekke'nin fethine kadar böyle devam etti. Mekke fethedilip de hicretin zorunluluğu ortadan kalkınca ve

İslâm bedevî ve şehirli tüm Araplar'a hükümran hale gelince, İslâm sebebiyle mirasçı olma ortadan kaldırıldı. Ancak *"vilâyet"* kelimesini sadece mirasçı olmaya münhasır kılmak bizce geçersizdir.

Kesin olan şudur ki, *"evliyâ"* lafzı geneldir ve lafzın muhtemel olduğu bütün anlamları kapsamaktadır. Bu âyetin hatta bu sûrenin nüzûl ortamındaki konumu, bu kelimeden maksadın sadece mallarla ilgili medenî ahkâmdan bir hüküm olmasına izin vermez. Çünkü velâyet; savaş, mü'minlerin birbirleriyle ve kâfirlerle alakası ile ilgilidir. Mirasçılık meselesinde söylenebilecek olan; bunun sözünü ettiğimiz *"vilâyet"* kavramına dahil olduğudur. Mirasçılık ister İslâm, ister akrabalık sebebiyle olsun fark etmez. Söz buraya gelmişken, -âyette geçen *"vilâyet"* kelimesinin "mirasçılık" anlamına yorumlanmasının geçersizliği ayrıntısıyla belli olsun diye- sahabîler arasında tesis edilen kardeşlik hakkında varid olan ve söylenen şeyleri özet olarak vermekte herhangi bir sakınca görmüyoruz.

Buhâri ve Muslim'de Enes'den rivayet edilen bir hadiste Peygamberimiz'in (s) Muhacirlerle Ensarı kendi evinde birbirlerine kardeş yaptığı zikredilmektedir. Hz. Enes bunu *"İslâm'da câhiliye devrinin ahdi yoktur."* hadisini kendisine soran kimseye cevap olarak verirken ifade etmiştir. Hadisin tamamı şöyledir: "Enes b. Mâlik'e, Peygamber'in (s) '*İslâm'da câhiliye devrinin ahdi yoktur*' buyurduğu sana ulaştı mı (duydun mu?) diye soruldu da Enes b. Mâlik: Peygamber (s) Medine'de benim evimde Kureyş ile Ensâr arasında kardeşlik tesis buyurdu, diye cevap verdi."[479] Buhârî, Sahîh'inde Abdurrahman b. Avf ile Ensar'dan Sa'd b. Rebî' arasında kardeşlik tesis edildiğini ifade etmektedir. Buhârî bu haberi birçok yerde Enes b. Mâlik'e isnad etmektedir. Aynı şekilde Selmân ile Ebû'd-Derdâ arasında kardeşlik tesis edildiğinden de söz eder. Muslim de Sahîh'inde Peygamberimiz'in (s) Ebû Ubeyd b. Cerrâh'la Ebû Talha'nın birbirlerine kardeş yapıldıklarından söz eder.

Hâfız İbn Hacer, eseri *Fethu'l-Bârî*'de şöyle diyor: İbn Abdûlber der ki; kardeş kılma iki kez olmuştur. Birisi özel olarak Muhacirler arasında Mekke'de iken olmuş, ikincisi ise karşılıklı yardımlaşma esasına dayalı olarak Muhacirlerle Ensar arasında gerçekleştirilmiştir. Ensarla Muhacirler birbirlerine mirasçı oluyorlardı. Birbirlerine kardeş yapılanlar; bir kısmı Ensardan, bir kısmı da Muhacirlerden olmak üzere doksan kişiydi. Bazı riva-

479 Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, VII, 73. (Çev.)

yetlere göre bunların sayıları yüz kişi idi. Bu sûrenin son âyeti olan *"Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmağa) daha uygundur."* âyeti nâzil olunca, aralarında bu kardeşlik sebebiyle cereyan eden mirasçılık geçerliliğini kaybetti.

Ben de derim ki; zahir olan odur ki; söz konusu âyetten kasıt, daha önce geçen açıklamamızdan anlaşılacağı üzere Ahzâb Sûresi'ndeki âyettir. Ancak daha sonra bazı müfessirler ve başka alimler meseleyi karıştırmışlar ve bunun Enfâl Sûresi'ndeki âyet olduğunu zannetmişlerdir. Bu iki âyetten hangisini esas alsak, ortada anlaşılması zor (işkâl) bir durum söz konusudur. Ancak bunun Enfâl Sûresi'ndeki âyet olduğunu söylediğimiz takdirde işkâl daha bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Hatta bu durumda söz konusu mirasçılığın hiçbir faydası bile kalmadığı gibi neshinde de hiçbir hikmet bulunmamaktadır. Çünkü kardeşlik sebebiyle mirasçılıkla âyetin neshi arasında çok kısa bir zaman söz konusu olmaktadır. Zira Enfâl Sûresi hicretin II. yılında Bedir Gazvesi'nin hemen ardından nâzil olmuştur. O zamanlar artık söz konusu mirasa ihtiyaç kalmamıştı. Mala olan ihtiyaç bir parça giderilmişti. Özellikle bu kardeşlik hicretten bir sene üç ay sonra oldu diyenlere göre mirasa hiç ihtiyaç yoktu. Söz konusu neshin hikmeti ancak hicretin sekizinci yılı Mekke'nin fethinden sonra, *"Fetihten sonra artık hicret yoktur."*[480] hadisiyle ortaya çıkar. Aynı şekilde bir de hicretin altıncı yılı Hudeybiye Barış Anlaşması ardından hicretin mubah kılınmasıyla ortaya çıkar.

Hâfız İbn Hacer şöyle nakleder: Sûheylî der ki; Peygamberimiz (s) sahabîleri, üzerlerinden gurbetin yalnızlığını atsınlar, aile ve akrabalarından ayrılmaya kendilerini alıştırsınlar ve birbirlerine dayanak ve destek olsunlar diye birbirine kardeş yaptı. İslâm güçlenip iki yakasını bir araya getirince ve Muhacirlerin yaşadıkları yalnızlık duygusu ortadan kalkınca mirasçılık iptal edildi ve mü'minlerin tümü birbirlerine kardeş yapıldı. *"Mü'minler ancak kardeştirler."*[481] âyeti indi. Bu, mü'minler birbirlerini karşılıklı sevmede ve davetin bütün herkese şâmil olmasında ancak kardeştirler, demektir. Söz konusu kardeşliğin başlangıç tarihinde ihtilaf edilmiştir. Bazıları bunun hicretten beş ay sonra olduğunu söylerken bazıları dokuz ay sonra olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre Peygamberimiz (s) mescidini bina ederken

480 Ahmed Naîm, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, II, 361.
481 Hucurât, 49/10.

vukû bulmuş, bazılarına göre ise mescidin bina edilmesinden önce olmuş, diğer bazılarına göre ise Bedir'den bir sene üç ay önce olmuştur.

Ben de derim ki; Ensarla Muhacirler arasında kurulan kardeşliğin Bedir Savaşı'ndan az önce veya çok önce yapılmış olması ve sonra da bu uygulamanın aynı yıl içinde neshedilmiş olması aklen mantıklı mıdır? Süheylî'nin sözünü ettiği hikmet bu süre içinde ortaya çıkar mı? Asla çıkmaz. İslâm Bedir Gazvesi'yle güçlenmiştir. Fakat Müslümanlar henüz iki yakalarını bir araya getirmemişler, yaşadıkları yalnızlık duygusu henüz gitmemiş ve rızık genişliği henüz gerçekleşmemişti. Akrabalarının çoğunluğu hala müşriktiler.

Hâfız İbn Hacer şöyle devam ediyor: Muhammed b. İshak söz konusu kardeşlikten bahsederek şöyle dedi: Peygamberimiz (s) hicret ettikten sonra sahabîlerine şöyle dedi: *"İkişer ikişer kardeş olunuz."*[482] O ve Hz. Ali, Hamza ve Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebî Talib'le Muâz b. Cebel de birlikte kardeş oldular. İbn Hişâm, Muhammed b. İshak'ın bu rivayetini o gün Ca'fer b.Ebî Talib'in Habeşistan'da olduğunu söyleyerek kusurlu bulmuş ve eleştirmiştir.

Ben de derim ki; bu eleştiriye cevap verirken bilginler bir takım zorlamalara girişmişlerdir. Fakat bunun dışında kalan rivayetler hakkında da başka eleştiriler vardır. İbn İshâk, cumhura göre hadis sahasında sika[483] birisi değildir. Onun sika olduğunu söyleyenler de kendisinin müdellis[484] olduğunu inkâr etmezler. Nasıl müdellis olmaz ki, burada görüldüğü üzere rivayetinin senedini zikretmemektedir. Çünkü burada hadisin senedini zikretseydi Hâfız b. Hacer bunu söylerdi. Yine aynı rivayette geçtiğine göre Hz. Ali, Hamza ve Zeyd b. Harise Muhacirlerdendi. Bu da, Muhacirler arasında kardeşlik Mekke'deydi şeklindeki rivayetle çelişmektedir.

Daha sonra Hâfız İbn Hacer, ileri sürülen eleştirilerden bazılarında ileri sürülen problemi halletmeye çalışarak şöyle diyor: Kardeş kılma ilk olarak Peygamberimiz'in (s) Medine'ye gelmesinin ilk başlarında olmuştur. Peygamberimiz (s) bunu İslâm'a yeni girenlere ya da Medine'ye gelenlere göre yenilemeye devam etmiştir. Selmân'la Ebû'd-Derdâ arasında yapıldığı

482 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 317.

483 Sika, hadis ıstılahında gerek adalet gerekse zabt yönünden kusursuz olan hadis râvisi hakkında kullanılır. (Bkz: Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 398. -Çev.-)

484 Tedlis, râvînin şeyhinden işittiği ve işitmediği hadisleri birbirinden ayırt etmeksizin rivayet etmesidir ki işitmediği hadisleri de işitmiş olduğu vehmini uyandırdığı için ayıbını ve kusurunu gizlemiş olur. (Bkz: Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 432. -Çev.-)

söylenen kardeşlik ilgili bölümde yer aldığı üzere gerçektir. İbn Sa'd'de yer aldığına göre Peygamberimiz (s) Ebû'd-Derdâ ile Avf b. Mâlik'i birbirine kardeş yapmıştır. Ancak bunun senedi zayıftır. Güvenilir olan *Sahih*'de yer alan haberdir. Abdurrahman b. Avf ile Sa'd b. Rebî' ise bu konuyla ilgili bölümde zikredilmektedir. İbn Abdûlber başka grupların da isimlerini zikreder.

"İbn Teymiye Râfızî olan İbnü'l-Mutahhir'a cevap verirken Muhacirler arasında kardeşlik yapıldığını ve özellikle de Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile kardeş olmalarını inkâr eder ve şöyle söyler: Kardeşlik müessesesi onların birbirlerine yardım etmeleri ve kalplerinin birbirine ısınması amacıyla getirilmiştir. Bu yüzden Peygamberimiz'in (s) bu sahabîlerden herhangi birisiyle kardeş olmasında herhangi bir mânâ olmadığı gibi bir Muhacirin bir başka Muhacirle kardeş yapılmasında da herhangi bir tutarlı taraf yoktur."

"Nassa verilen bu cevap bir kıyasa dayanmaktadır ve onun kardeşlikteki hikmetten habersiz olduğunu göstermektedir. Çünkü bazı Muhacirler, gerek mal, gerek aşîret ve gerekse de güç bakımından bazılarından çok daha fazla güçlüydü. Peygamberimiz (s) üst gelir grubundan birisini alt gelir grubundan birisiyle kardeş yapmıştır ki, alt gruptaki kişi yukarı tabakadakinden yararlansın, yukarı tabakadaki de aşağı tabakadakinden yardım dileyebilsin. Böylece Peygamberimiz'in (s) Ali'yle (r) neden kardeş olduğu da ortaya çıkmış oluyor. Çünkü daha peygamberlik görevinin kendisine verilmesinin öncesinden başlayarak çocukluk döneminden itibaren bu kardeşliği bizzat yapan ve sürdüren Hz. Peygamber olmuştur. Hamza (r) ile Zeyd b. Hârise (r)'nin kardeşliği de aynı şekildeydi. Çünkü Zeyd onların azadlı kölesiydi. Muhacirlerden olan bu iki kişinin de birbirlerine kardeş oldukları sabittir." Ancak onun bu zikrettikleri kendi iddiasını desteklememektedir. Çünkü Peygamberimiz (s) ile Hz. Ali arasındaki anlatılan durum, yeni bir şey vermemektedir.

Hâfız İbn Hacer, İbn Teymiye'ye İbnû'z-Zûbeyr ile İbn Mes'ud (r) arasında yapılmış kardeşliği delil olarak sunmaktadır. Bu rivayet ise hasen bir senedle Hâkim'de, İbn Abdûlber'de ve Ziyâ'nın *el-Muhtara*'sında yer almaktadır ki İbn Teymiye O eserin hadislerinin, Hâkim'in Mûstedrek'inden daha güçlü olduğunu açıkça belirtir. İbn Hacer daha sonra şöyle der:

"Birinci kardeşlik kıssasını Hâkim, Cemî b. Umeyr et-Teymî ve İbn Ömer kanalıyla tahric eder: Bu rivayete göre Peygamberimiz (s) Hz. Ebû Bekir'le

Ömer'i, Talha ile Zubeyr'i, Abdurrahman bin Avf ile Osman'ı birbirlerine kardeş yapmıştır. Hâkim burada bir grup sahabînin de adını vermektedir. Hz. Ali, "Yâ Rasûlullah! Sen ashabını birbirine kardeş yaptın. Benim kardeşim kim?" diye sorunca Peygamberimiz (s) *"Ben senin kardeşinim"* der. Hâfız İbn Hacer diyor ki: Bu haber önceki habere eklendiği takdirde, onu güçlendirir."[485]

Ben de derim ki; asıl bu hadis bazı Muhacirler arasında kardeşlik tesis edildiği rivayetiyle takviyeye muhtaçtır. Çünkü râvisi Cemî b. Umeyr et-Teymî cerh edilmiştir.[486] Onu eleştirenler arasındaki en hafif ifade Buhârî'ye aittir: "Onun hadisleri tartışmalıdır." İbn Adiyy bu görüşünde Buhârî'ye katılmaktadır. Bu konuda en ağır ta'n ise İbn Nemir'indir: "O, insanların en yalancısıdır." İbn Hibbân' a göre ise hadis uyduran bir Râfızî'dir. Öyle anlaşılıyor ki Hâfız İbn Hacer icmalen bile olsa onun bu konudaki rivayetini destekleyen bir rivayet bulamamıştır. İbn Abdûlber'in *el-İstîâb*'daki isnadı da bu kabildendir. Hâfız İbn Hacer'in şeyhi Hâfız el-Irâkî Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kendisine kardeş yaptığı yolundaki rivayetlerin zayıf olduğunu açıkça belirtmektedir. Hâfız el-Irâkî bu konuda İbn-i Teymiye'ye katılmaktadır. İbn Teymiye bazı Muhacirler arasında kardeşlik tesis edildiğinden söz eder. Şu halde O kardeşliğin genel olduğu yolundaki rivayetleri inkâr etmiş olmaktadır. Bu meselenin incelenmesi burada bizim konumuz değildir. Biz bu kardeşlik konusunu sadece bu konunun açıklanmasına ihtiyaç olduğu için -konu dışı olarak- zikretmiş bulunmaktayız. Bunun mirasla olan ilişkisini de ileride *"Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur."* âyetini tefsir ederken ele alacağız.

Müslümanların Birbirlerine Karşı Olan Velayet Sorumlulukları

"İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar sizin onlara hiçbir şey ile velâyetiniz yoktur." Bu âyette zikri geçenler de mü'minlerin sınıflarından üçüncü zümreyi teşkil etmektedirler. Bunlar şirk topraklarında müşriklerin otoritesi ve idaresi altında yaşayan kimselerdir. Şirk toprakları dâr'ül harb ve dâr'üş şirktir. Dâr'ül İslâm'da yaşayıp da

485 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 318.

486 Cerh, hadis ravisinin rivayet ettiği hadisin doğruluğuna şehadetini redde müncer olabilecek adl, zabt vs. yönlerden sahip olduğu kusurlu vasıfları dolayısıyla reddedilmesi demektir. Bkz: Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 71. (Çev.)

kâfirlerin esir aldıkları kimseler bu gruba girmezler. Bu esir Müslümanların hükmü dâr'ûl İslâm'da yaşayanların hükmü gibidir. Müslümanların var gücüyle onları kurtarmak için çaba harcamaları bütün bilginlerin ittifakıyla üzerlerine bir yükümlülüktür. Hatta böyle bir himayenin zimmîlere de verilmesi bir vecîbedir. Hicret etmeyen mü'minlerin hükmü ise, dâr'ûl İslâm'da bulunan mü'minlerin *"velâyet"*lerinden hiçbir şeyin onlar lehine sabit olmadığıdır. Çünkü mü'minlerin onlara yardım etmeye hiçbir çareleri yoktur. Onların da kâfirlerin arasında İslâm ahkâmını uygulamaya imkânları yoktur. Velâyet, karşılık olarak iki taraf arasında müşterek bir haktır.

Fakat Yüce Allah, daha önce zikrettiğimiz üzere bütün ahkâma şâmil olan menfi velâyetin genelliğinden bir tek hususu istisna etmekte ve şöyle demektedir: ***"Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse (o Müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur"*** Böylece Yüce Allah, dâr'ûl İslâm velâyetinden kâfirlere karşı -kendileriyle çarpıştıkları veya onlara zulüm ettikleri takdirde- onlara dinleri için yardım hakkı vermektedir. Sonra Yüce Allah bu hükümden bir tek durumu istisna etmekte ve şöyle demektedir: ***"...sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın..."*** Buna göre Yüce Allah şöyle demiş oluyor: O Müslümanlar sizden dinleri uğruna yardım talep ettikleri takdirde onlara yardım etmeniz üzerinize bir zorunluluktur. Ancak bu yardım, fiilî savaş halinde olan kâfirlere karşı yapılacaktır, yoksa antlaşmalı olup barış içinde olan kâfirlere karşı söz konusu değildir. Çünkü antlaşmalı olan kâfirlere karşı ahde vefâ şarttır. Çünkü İslâm, *"(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah hainleri sevmez."*[487] âyetinin tefsirinde geçtiği üzere ahdi ve misakı bozarak hainlik ve vefasızlığı mubah kılmamıştır.

Bu hüküm, İslâm'ın âdil olan dış politikasının temel esaslarından birisidir. Dâr'ûl İslâm'daki Müslümanlarla kâfirler arasında yapılan ahd (anlaşma) onların dâr'ül İslâm haricindeki Müslümanlara saldırmalarıyla bozulmaz. İsterse imâmu'l-hak olarak isimlendirilen dâr'ûl İslâm başkanına tabi olmayan bu Müslümanlar kendileri için hükümet veya hükümetler kurmuş olsunlar. Dâr'ûl İslâm'ın başkanına "halîfetû'l-İslâm", "el-imâmu'l-a'zam" ve "imâmu'l-hak" denilir. İslâm'ın ahkâmını, hadlerini uygulayan ve davetini

487 Enfâl, 8/58

himâye eden O'dur. Müslümanlarla kâfirler arasında yapılmış olan ahid, asıl onların, imam'ın hükümetine veya kendi idaresi altındaki beldelerden herhangi birisine saldırmalarıyla bozulmuş sayılır. Buna karşılık imamla bazı kâfir devletler arasındaki anlaşma, kâfirlerin dâr'ül İslâm ahkâmına tabi olmayan Müslümanlardan hiçbiriyle çarpışmama hükmünü taşıyorsa bu takdirde onların anlaşma maddesine aykırı olarak bu beldelere saldırmalarıyla anlaşma bozulur. Bu takdirde saldırıya uğrayan o Müslümanlara kendilerine saldıran düşmanlarına karşı dinleri ve aynı şekilde dünyaları uğruna yardım etmek bir gereklilik olur. Tabii aralarında yaptıkları anlaşma böyle bir hüküm taşıyorsa. Ayrıca imam'ın hükümetiyle kendi hükümetleri arasında anlaşma olmayan kimselerin yardımlarına da koşmak gerekir. Çünkü imam, imanın hâmisi ve onun davetini yayan kimsedir. Avrupa'nın en büyük devletleri bu prensibi İslâm'dan almışlardır. İngiliz kralının resmî lakaplarından birisi "imanın hâmisi" şeklindedir. Fakat Müslümanlar bu prensibi terk etmişler sonra da İslâm'ı ve imanı kökünden terk etmeye başlamışlardır.

"Allah yapacaklarınızı hakkıyla görmektedir." Yaptığınız şeylerden hiçbiri O'na gizli kalmaz. O halde size düşen; O'nun koyduğu sınırlara aykırı hareket cezasına uğramamak için bu sınırlar dâhilinde kalmak, O'nu gözetmek ve yaptığınız amelleri bildiğini hiç hatırınızdan çıkarmamaktır. Amellerinizde hakkı, adaleti ve maslahatı hedeflemek, bundan alıkoyan hevâ ve hevesten sakınmaktır. Bu gibi ilâhî uyarılarla - Müslümanları şeriatlerini uygulamada en doğru, antlaşmalarına vefâya en layık, gizli ve açık ahidlerine hıyanetten en uzak hale getiren -İslâm'ın siyasî ahkâmı, beşerî olan hukukî ve medenî yasalara fark atar. Sonra İslâm'ın bu ahkâmında Müslümanların hasımları olan kâfirlerin de apaçık çıkarları varken kendi içlerinde yaşayan zimmîlerin nasıl olur da istifadeleri olmaz? Biz bugün çağdaş olan en büyük devletlerin imkân bulur bulmaz ahidlerini açıktan açığa çiğnediklerini görmekteyiz. Özellikle bu ahid zayıf ülkelerle yaptıkları ahid ise bunu hemen çiğnediklerine şahid olmaktayız. Güçlü ülkelerle yaptıkları ahidleri ise bir hile ve müdahele vesilesi olarak kullanmakta ve eğer menfaatlerine uygun görürlerse onu te'vil ederek bozmaktadırlar. Avrupalıların en büyük siyâset adamlarından birisi olan Prens Bismark onların tutumlarını dile getirirken, "Sözleşmeler güçlünün zayıfa karşı kullandığı bir bahanedir." diyordu. İngilizler için de, "Britanya te'vil ile anlaşmalardan sıyrılmakta en mahir ülkedir." diyordu.

Kâfirlerin Birbirlerine Velâyeti ve Miras Hukuku

Daha sonra Yüce Allah şöyle devam ediyor: ***"Kâfir olanlar da birbirlerinin yardımcılarıdır."*** Yani kâfir olanlar da Müslümanlara karşı çarpışırken yardım ve işbirliğinde birbirlerinin yardımcılarıdır. Onlar, - birbirlerine düşmanlık eden birçok gruptan ibaret iseler de- Müslümanların karşısında tümüyle tek bir zümredirler. Bu âyetin hatta bu sûrenin indiği esnada Hicaz'da kâfirlerden sadece müşrikler ve Yahudiler vardı. Yahudiler müşriklerle dost olup Peygamberimiz'e (s) ve mü'minlere karşı onlarla işbirliği yapıyorlardı. Bu dostluk ve işbirliği -ayrıntısı daha önce geçtiği üzere- Hz. Peygamber'in onlarla ahid yapması ve onların da bu antlaşmayı bozmalarından sonraydı. Daha sonra Şam'da Bizans Hıristiyanlarının Hz. Peygamber'e düşmanlıklarının ilk işaretleri ortaya çıkmaya başladı. Bunu ileride Tevbe Sûresi'nde Tebuk Gazvesi'nden söz ederken açıklayacağız.

Bazıları bu âyette geçen *"velâyet"* kelimesinin mirasçılık velâyeti olduğunu söylemişlerdir. Nitekim bundan önceki âyette mü'minlerin velâyetleri hakkında da aynı şeyleri söyleyenler olmuştu. Bu iddiayı ileri sürenler Müslümanlarla kâfirlerin birbirlerine mirasçı olmaması, kâfirlerin ise aksine birbirlerine mirasçı olması meselesinde bunu esas almışlardır. Bazı müfessirlere göre bu cümle, mefhumu ile tüm kâfirlerle Müslümanlar arasında karşılıklı destek ve yardımlaşma olmaması, akraba bile olsalar Müslümanlarla kâfirlerin birbirlerinden uzak durmaları ve birbirlerine husûmet beslemeleri gerektiğini ifade etmektedir. Müfessirlerin bu kanaatte birbirlerini taklit ettiklerini görmekteyiz. Onların, bu kanaat âyetin mefhumudur[488] veya âyetten maksat budur demeleri bizce kabul edilemez. Daha önce sıla-i rahimin İslâm'da -tıpkı hıyanet meselesinde olduğu gibi- Müslüman, kâfir bütün herkese şâmil olduğu yolunda naklî deliller zikretmiştik. Burada aralarında din ayrılığı olan kimseler açısından miraslık meselesinde ortaya çıkan ihtilafları zikretmemizde herhangi bir sakınca görmemekteyiz.

İmam Ahmed, Buhârî, Muslim ve dört *Sünen* kitabının ortaklaşa olarak Ûsame b. Zeyd'den yaptıkları bir rivayete göre Peygamberimiz (s) şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: *"Müslüman kâfire, kâfir de Müslümana*

488 Delâletu'l-mefhûm: Lafzın sözde zikri geçmeyen ve ifade edilmeyen bir şeyin hükmüne delâlet etmesi demektir. Bkz: Zekiyyüddün Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 344. Türkçesi: İ. Kâfi Dönmez. (Çev.)

mirasçı olamaz."[489] Hâfız İbn Hacer, eseri *Fethu'l-Bârî*'de şöyle der: Bu hadisi Nesâî, Hûşeym rivayetiyle Zûhrî'den *"İki ayrı dinden olanlar birbirine mirasçı olamaz.*"[490] şeklinde tahric etmiştir. İbn Uyeyne'nin Zûhrî'den buna benzer şâz[491] bir rivayeti vardır. Bu hadisin Tirmizî'de Câbir hadisiyle, Ebû Ya'lâ'da Hz. Âişe hadisiyle ve bir de dört *Sünen* kitabının dördünde de Amr b. Şuayb'ın babası ve dedesi kanalıyla rivayet ettiği hadisle şâhidi[492] vardır. Ebû Dâvûd'un bu konuda Amr'a ulaşan senedi sahihtir. Ben de derim ki; Bu lafzın bütün rivayetlerinde illet (problem) vardır fakat bunlar birbirine desteklemektedir. Bir defa Hûşeym çok tedlis yapan bir müdellistir. Onun hakkında en doğru değerlendirme İbn Sa'd'in sözüdür. "Hûşeym eğer 'ahberenâ' diyorsa sika'dır, aksi takdirde sika değildir." Hûşeym burada Zûhrîden nakil yapmakta, ancak ondan duyduğunu açıkça belirtmemektedir. Hûşeym Zûhrî'den naklen bir sahife yazmış ancak bunu kaybetmiştir. Bu yüzden, yazdığı sahifedeki hadisleri ezberinden rivayet ederdi. Onun ezberinden hadis rivayet ettiğini nakletmişlerdir. Yine muhtemeldir ki, bu hadisi Ûsame'nin lafzıyla duymuş ve -Hâkim'in aynı hadisi Ûsame'den rivayet ettiği gibi- bu lafızla zikretmiştir. Sahihayn ve diğer hadis imamlarının ifadeleri bu rivayete muhaliftir. Bundan dolayı hadisi İbn Kesir ondan zikretmiş ve arkasından da sahihayn'ın lafzını getirmiştir. Böylece İbn Kesir bu hadisteki sika râvilere muhalefet ya da hadisin sıhhatini ortadan kaldıran, sikanın kendisinden daha sika olan râviye muhalefeti illetine işaret etmek istemiştir. Hâkim'in de rivayet ettiği üzere bu rivayette Peygamberimiz (s) Enfâl Sûresi'ndeki *"Kâfir olanlar da birbirlerinin yardımcılarıdır."* âyetini okumamıştır. Amr bin Şuayb'ın, babası ve dedesi kanalıyla rivayet ettiği hadisi hakkında meşhur ihtilaf söz konusudur. Çoğunluk bu hadisi delil olarak almaktadır.

489 Ahmed b. Hanbel, V, 201, 202, 209.

490 Ebû Davûd, *Feraiz*, 10.

491 Şaz rivayet: Güvenilir bir râvinin cemaatin rivayetine muhalif olarak rivayet ettiği ve bu rivayeti ile tek kaldığı hadis demektir. Şaz hadis zayıf hadisler arasında yer alır. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 405, 406. (Çev.)

492 Şâhid: Ferd olduğu sanılan bir hadisin camî', müsned, sünen ve cüz gibi çeşitli hadis kitaplarında yapılan araştırma sonunda, manâ yönünden bir benzerine rastlanırsa, bu benzer hadise şâhid denir. Çünkü araştırma neticesinde bulunan benzer hadis, ferd sanılan hadisi şehadet yoluyla takviye etmiş, onun şâhidi olmuş demektir. Bkz: Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 404. (Çev.)

Hâfız İbn Hacer bu rivayeti ve şahidini zikrettikten sonra şöyle der: Kâfirlerden bir dine mensup olanların yine kâfirlerden bir başka dine mensup olanlara mirasçı olamayacağını ileri sürenler bu hadisi delil olarak almışlardır. Cumhur ise hadiste geçen *"iki millet"* tabirini, Müslüman ve kâfir olarak yorumlamıştır. Bu takdirde hadis bu *"Miras bölümü"*ndeki hadisin lafzıyla aynı olmuş olur. Böylesi rivayeti, genelliğinin zahiri üzere yorumlamaktan daha evlâdır. Çünkü hadis, zahirindeki genellik üzere yorumlanırsa bir Yahudi'nin -meselâ- bir Hıristiyan'a mirasçı olması imkânsız olur. Şafiî mezhebinde sahih olan görüşe göre bir kâfir bir başka kâfire mirasçı olur. Bu görüş aynı zamanda Hanefîlerin ve ekseri bilginlerin görüşüdür. Bunun mukâbili ise İmam Malik ve Ahmed'den rivayet edilen görüştür. İmam Ahmed'den gelen bir söze göre kâfirlerden harbî (kendisiyle savaşılan) ve zimmî (İslam barış hükümlerine tâbi olan) aynı değildir. Şâfiî mezhebinde de hüküm böyledir. İmam Ebû Hanîfe'den gelen bir söze göre bir harbî bir zimmî'ye mirasçı olamaz. Vârisle miras bırakanın ikisi de harbî ise bu durumda Ebû Hanîfe, ikisinin aynı topraklardan (cepheden) olmalarını şart koşar. Şâfiîlerde ise dâr'ın farklı olması mirasçılığa etki etmez. Şafiîlerde Hanefîlerde olduğu gibi bir başka görüş daha vardır. Sevrî, Rabîa ve bir grup âlimden rivayet edildiğine göre kâfirler: Yahudiler, Hıristiyanlar ve bunların dışındakiler diye üçe ayrılırlar. Bu üç gruptan birisi aynı gruptan bir diğerine mirasçı olamaz. Medineli ve Basralı bir grup bilgine göre, kâfirlerin her bir zümresi bir tek din mensubu sayılır. Bunlara göre bir mecûsî bir putpereste, bir Yahudi bir Hıristiyan'a mirasçı olamaz. Bu görüş aynı zamanda İmam Evzâî'nin de görüşüdür. İmam Evzâî daha da ileri giderek bir dine mensup kimseler içinde bir mezhep mensubu bir diğer mezheb mensubuna - meselâ Hıristiyanlardan ya'kûbî'lerle melekîler gibi- mirasçı olamaz, demiştir. Bu görüşler içinde bu din mensuplarının durumlarını en iyi yansıtan görüş İmam Evzâî'nin ve kendisinden önce yaşayıp da onun görüşüne uygun görüş belirtenlerdir.

Hâfız İbn Hacer daha sonra sözünü şöyle devam ediyor: Bilginler mürted hakkında ihtilaf etmişlerdir. İmam Şâfiî ve İmam Ahmed mürtedin malının Müslümanlara fey (düşmandan savaşmaksızın alınan mal) yazılacağı kanaatindedirler. İmam Malik ise mürtedin malının fey olacağını söylerken, "Eğer kastı mürted olarak Müslüman varislerini mirastan mahrum bırakmaksa bu takdirde malı bu varislerinin olur." demiştir. İmam Malik zındık hakkında

da aynı görüşü ileri sürmüştür. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre mürtedin mirası Müslüman varisilerine kalır. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise mürted olmadan önce kazandığı mallar Müslüman varislerine, mürted olduktan sonra kazandıkları ise beytülmâle devredilir.

Hâfız İbn Hacer bundan önce de Muâz'dan (r) bir Müslümanın bir kâfire mirasçı olabileceğini ama bir kâfirin bir Müslümana mirasçı olamayacağını söylediğini rivayet eder. Yine Hz. Muâz'dan gelen bir rivayete göre biri Müslüman, diğeri Yahudi olan iki kardeş aralarında hüküm vermesi için kendisine gelirler. Bu iki kardeşin babaları Yahudi olarak ölmüş ve Yahudi olan oğlu babasının bütün mallarına el koymuştur. Müslüman kardeşi de ondan davacı olmakta ve mirastan pay istemektedir. Hz. Muâz Müslüman çocuğu Yahudi babasına mirasçı kılar. İbn Ebî Şeybe de Muâviye'den böyle bir rivayette bulunur. Muâviye, "Ehl-i Kitab'a mirasçı oluruz ama onlar bize mirasçı olamazlar. Tıpkı onların kadınlarını nikâhlamamızın bize helal olduğu, onların ise bizim kadınlarımızı nikâhlamalarının helal olmadığı gibi." demiştir. Mesrûk, Saîd b. el-Müseyyeb, İbrahim en-Nehâî ve İshâk da aynı görüşü benimsemişlerdir. İmamiyye mezhebiyle bazı Zeydîler de aynı kanaattedirler.

"Eğer siz onu yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur." Eğer siz zikredilenleri yerine getirmezseniz yani kâfirlerin sizin aleyhinize olarak birbirinin dostu olması karşısında, siz birbirinizin dostu olmazsanız ve birbirinize yardım etmezseniz... Kâfirlerle yaptığınız ahidlere ve mîsaklara süre sona erinceye veya eşit şartlarda sona erdirilinceye kadar uymanızı emreden hükmü yerine getirmezseniz, yeryüzünde fitne ve büyük bir fesat meydana gelir. Bu fesadın içinde size de en büyük tehlikenin gelmesi söz konusudur. Gücünüzün elinizden gitmesi ve zaafa uğramanız kâfirlerin sizi ele geçirmelerine ve dininiz uğruna -hicretten önce içinizden zayıf olanlara Mekke'de yaptıkları gibi- size baskı ve zulüm yapmalarına yol açar. Bu da büyük bir fesattır. Bazıları bu âyeti şöyle anlamışlardır: Eğer miras ahkâmına dair size emredilen şeylere uymazsanız yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat meydana gelir. Bu yaklaşım İbn Abbas'ın (r) görüşüdür. Onun görüşünde yer alan hususlar daha önce geçmişti. Beğavî de burada o görüşü zikretmiş sonra da şöyle söylemiştir: İbn Cûreyc bu âyeti şöyle tefsir eder: Eğer siz birbirinizle yardımlaşmaz, birbirinize destek çıkmazsanız

yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur. İbn İshâk der ki: Yüce Allah, başkalarını değil sadece Ensâr'la Muhacir'leri dinde birbirlerine *"velâyet ehli"* kılmıştır. Kâfirleri de birbirlerine yardımcı kılmıştır. Ardından da *"Eğer siz onu yerine getirmezseniz..."* demiştir. Bundan maksat; bir mü'minin, mü'mini bir yana bırakarak kâfire yardımcı olmasıdır. O zaman *"yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur." "Yeryüzünde fitne"*, küfrün gücü, ***"büyük fesat"*** ise İslâm'ın zaafa uğramasıdır.

Ben de derim ki; zâhir olan odur ki ***"yeryüzünde fitne"*** den maksat zikrettiğimiz üzere Müslümanların zulüm altına girmeleri, dinlerini yaşamaktan alıkonulmalarıdır. Nitekim bu sûrede daha önce geçen âyetlerle Bakara Sûresi'nde geçen âyetler bunu göstermektedir. Bu, küfrün güçlü olmasının ve kâfirlerin hükümran olmasının zorunlu bir sonucudur. Kâfirlerden bu asırda herkese din özgürlüğü tanıdıklarını iddia edenler, hâlâ Müslümanları -hatta İslâm ülkelerinde bile- dinlerinden çıkarmaya uğraşmaktadırlar. Hıristiyan misyonerleri İslâm'a ve onun Peygamber'ine (s) hâla dil uzatmakta ve sade halk tabakasından cahil fakirleri, ellerine para vererek ve geçimlerini rahatlatarak dinden çıkmaya teşvik etmektedirler. Aynı şekilde ***"büyük fesat"*** da İslâm'ın zaafa düşmesinin neticesidir. Hâlbuki İslâm, Müslümanlara birbirleriyle karşılıklı yardımlaşma ve destek çıkma, Müslümanları bırakıp da başkalarına yardımcı olmama yükümlülüğünü getirmiştir. Daha önce defalarca açıklandığı üzere İslâm, iktidar sahibi İslâmî hükümetine, mutlak bir adalet ve hukuk karşısında tüm insanlara eşitlik sağlaması sorumluluğu yükler. İslâm, hukuk karşısında mü'minle kâfir, itaatkârla günahkâr, güçlüyle zayıf, zenginle fakir ve akraba ile akraba olmayan arasında eşitliği getirmiştir. Bu sûrede ayrıntısıyla daha önce geçtiği ve biraz önce de zikrettiğimiz üzere İslâm -kâfirlere karşı bile olsa- ihaneti ve ahde vefâsızlığı haram kılmıştır. Yıkılmış ve yok olup gitmiş İslâm devletlerinin tarihini inceleyen kimse görecektir ki, bu devletlerin durumunun bozulmasında en büyük sebep, söz konusu bu *"velâyet"*i terk etmiş olmaları ya da yerine başka bir prensibi koymalarıdır. Çok açıktır ki, mirasçılık anlamındaki *"velâyet"* ne böyle büyük bir fitneyi ne de bu derece muazzam bir fesadı doğurur.

İbn Kesir, bu şart anlamlı ifadenin tefsirinde şunları söyler: Eğer siz müşriklerden uzak durmaz, mü'minleri veli edinmezseniz insanlar arasında fitne meydana gelir. Bu fitne, durumun anlaşılmaz hale gelmesi ve mü'minlerle

kâfirlerin birbirine karışmasıdır. Ben de derim ki, imanı güçlü mü'minlerin kâfirlere karışması, -Hudeybiye barış anlaşmasından sonra olduğu gibi- İslâm'ın yayılmasında, hakikatinin ve faziletlerinin ortaya çıkmasında güçlü bir sebep teşkil eder. Bunun için Yüce Allah o gelişmeyi *"fethan mûbînen"* "apaçık bir fetih" olarak isimlendirmiştir. Aynı şekilde Müslümanların birçok küfür diyarında ticaret kastıyla yayılmaları o diyarların sakinlerinin hepsinin veya bir kısmının Müslüman olmalarına sebep olmuştur. Nitekim Cava ve civarı gibi Doğu Hint adalarında ve Afrika ortalarında Müslümanlık böyle yayılmıştır. Bu görüş de mutlak olarak alınırsa zayıftır hatta kabul edilemez. İbn Kesir'in kâfirlerle karışmama şeklindeki görüşü, Müslümanların dinde ve ilimde zayıf olmaları halinde, -bağnazlık derecesinde inkâr içinde olup bunun propagandasını yaptıkları halde- polemik yapıp ve kesin delil sunuyormuş gibi yapıp kafalarda şüphe uyandırmada onlardan daha kabiliyetli olan kimselerle karışmaları durumunda ancak geçerlidir. Nitekim günümüzde birçok ülkede durum böyledir. Eğer bu uyarı olmasaydı bu görüşü nakletmeyecektim.

İbn Cerîr Taberî, ihtilafı naklettikten sonra, "Bu, karşılıklı yardımlaşma, birbirine destek olma ve o dönemde hicretin gerekliliği ile dâr'ûl harpte ikamet etmenin haramlığı ile ilgilidir." diyen âlimin görüşünü tercih eder. Sonra bunun sebebini açıklarken; Arap kelamında *"Velî"* kelimesinin mâruf ve meşhur mânâsının "yardımcı" ve "destek çıkan" ya da "amcaoğlu" ve "damat" anlamına olmasını delil olarak gösterir. *"Velî"* kelimesinin anlamı olarak gösterilen "vâris" anlamına gelince *"Velî"* kelimesinin anlamları içinde böyle bir mananın bilinmediğini ifade eder. Sonra İbn Cerîr aynen şunları söyler: "Durum bu olduğuna göre; *'Eğer siz onu yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur.'* âyetinin te'vilinde en uygun olan mana şudur: Eğer siz emrettiğim karşılıklı yardımlaşmayı ve dine yardımı yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur."

"İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler, barındıran ve yardım edenler var ya, işte gerçek mü'minler onlardır." Bu ifade, mü'minlerin ilk iki sınıfını başkalarına üstün tutmakta ve Yüce Allah'ın ilk Muhacirlere ve Ensar'ın lehine, onların gerçek ve en mükemmel mü'minler olduklarına dair şehadeti anlamını taşımaktadır. Buna göre; Peygamberimiz'in (s) ve mü'minlerin hicretlerine ihtiyaçları olduğu halde hicret etmeyen ve şirk

yurdunda kalan Müslümanlar hicret edenlerle bir değildirler. Yüce Allah üstün tuttuğu bu Müslümanların ilk vasıflarını yeniden zikrediyor. Çünkü onlar bu ilâhî tanıklığa bu vasıflarıyla layık olmuşlar ve ***"Onlar için mağfiret ve bol rızık vardır."*** ifadesindeki mükâfata hak kazanmışlardır. Âyetin bu son cümlesi beyan anlamı taşımakta ve bir cevap niteliği içermektedir. Aynı âyette ***"mağfiret"*** kelimesinin nekre getirilmesi, mağfiretin şânını yüceltmek içindir. Bu mağfiretin şânının yüce olduğu, sebeplerinin kendisinden önce zikredilmiş olmasından, ***"rızk"*** kelimesinin de ***"kerim"*** kelimesiyle açıklanmasından bellidir. Buna göre âyetin mânâsı; Onlar için Rablerinden Bedir günü esirleri fidye karşılığı salıvermek gibi hatalarını silen tam bir mağfiret, cezâ yurdunda da kerîm bir rızık vardır. Bir başka ifadeyle; güzel, şerefli ve hem bizâtihi kendisi hem de amacı açısından kemâl derecesine varan şerefli bir rızık vardır. Bu büyük mükâfata bitişik olan bu ilâhî tanıklık, Râfızîlerin boyunlarını zorla eğmekte, Peygamberimiz'in (s) sahabîlerine dil uzatanları susturmakta, özellikle o sahabîlerin ekserisinin daha sonra dinden döndükleri yolundaki iddialarını çürütmektedir.

İbn Cerîr der ki: Bu âyet, 72. âyette geçen *"Onların bir kısmı diğer bir kısmının dostlarıdır."* ifadesiyle, *"Sizin onlara hiçbir şey ile velâyetiniz yoktur."* ifadesinde yer alan *"velâyet"* kelimelerinin "miras" değil, "yardım ve destek çıkma" anlamına olduğuna dair söylediklerimizin doğru olduğunu göstermektedir. Çünkü Yüce Allah bunun ardından Muhacir ve Ensarı övme cümlelerini getirdi ve -hicret etmeyenler için değil- hicret edenler için kendi katında olanları, *"İman edip de Allah yolunda hicret ve cihad edenler ..."* âyetiyle haber verdi. Eğer bu delâletten önce âyetlerden maksat onların miras hükümleri olsaydı, bunun ardından ancak emrettiği üzere mirası uygulamaya teşvik olurdu. Bu görüşün doğruluğuna bir delil de bu âyetler hakkında hiçbir nâsih (nesheden) ve mensuh âyetin olmamasıdır.

"Sonradan iman eden ve hicret edip de sizinle beraber cihad edenler de sizdendir." Bu âyette vasfedilenler de Hz. Peygamber döneminde yaşayan Müslümanlardan dördüncüsünü teşkil etmektedirler. Bunlar daha sonra iman eden ve hicretleri ilk hicretten sonra ya da bu âyetlerin nüzûlünden sonra vuku bulan kimselerdir. Buna göre âyette mâzî (di-li geçmiş zaman) kipiyle gelen ***"iman ettiler"*** kelimesi ve ondan sonra gelen fiil, "gelecek zaman" anlamındadır. Bunlar, hicretleri Hudeybiye Barış Anlaşmasından son-

ra olan kimselerdir diyenler de olmuştur. Hudeybiye barış anlaşması hicretin altıncı yılı Zilkâde ayında yapılmıştı. Enfâl Sûresi ise tümüyle Bedir Gazvesi'nin hemen ardından nâzil olmuştur. Her halükârda onların hükmü; -velâyetleri ve mükâfatları hakkında daha önce beyanı geçtiği üzere- ilk Muhacirlere ve Ensâra katılmaktır. İbn Cerîr der ki: ***"Onlar da sizdendir."*** demek, onlar velâyette sizdendir yani; sizin onlar üzerinde nasıl hakkınız varsa, onların da sizin üzerinizde -aynı şekilde- din hususunda yardım alma ve birbirinize mirasçı olma hakları vardır. Birbiriniz üzerinde karşılıklı haklarınız vardır.[493] Bu, İbn İshâk'tan rivayet olunmuştur. Bildiğim kadarıyla bu konuda âlimler arasında hiçbir ihtilaf yoktur.[494]

Ben de derim ki; bunların ilk Muhacirlere tâbi kılınması ve onlardan sayılması, öncekilerin sonrakilerden daha üstün olduklarına delildir. Hele hele öncekilerle sonrakilerin kuvvet, zaaf, zenginlik ve fakirlik bakımından durumları birbirinden farklı olduktan sonra bu, öncekilerin sonrakilerden daha üstün olduklarına delildir. Yüce Allah şöyle der: *"Elbette içinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar, daha sonra harcayıp savaşanlara eşit değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel olanı vaad etmiştir."*[495]; *"(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk Muhacirler ve Ensar ile onlara güzellikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur."*[496] Yüce Allah Haşr Sûresi'nde fey'in taksimini anlatırken, ifadenin akışı içinde bu üç dereceyi şöyle beyan etmiştir: *"(Allah'ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir Muhacirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır. Daha önceden Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa eren-*

---

493 İbn Cerîr, *Câmiu'l Beyân*, X, 57.

494 Âlûsî'nin Ehl-i Sünnet nezdinde var olan bu manayı Şia müfessiri Tabersî'den nakletmesi ve "ashâbımızın böyle söylediğini görmedim." demesi tuhaftır. Acaba onun ashâbı kim?

495 Hadîd, 57/10.

496 Tevbe, 9/100.

lerdir. Bunların arkasından gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin."[497] Önceden geçmiş olmanın fazileti aklen ve naklen malumdur. *"(Hayırda) önde olanlar, (ecirde de) öndedirler. İşte bunlar naîm cennetlerinde (Allah'a) en yakın olanlardır."*[498]

Râfızîler, sahabîlerin çoğunluğuna ve özellikle de ilk Müslüman olanlara dil uzatarak bütün bu âyetleri inkâr etmektedirler. Mütevâtir olarak malumdur ki; Yüce Allah'ın doğruluğuna şâhit olduğu, iman edip bunun yanında hicret eden o ilk sahabîlerin başı Hz. Ebû Bekir'dir. Yüce Allah Hz. Ebû Bekir'e düşman olan ve dil uzatan ve bu âyetleri yalan sayanlara üstü kapalı olarak gazab etmektedir.

"Allah'ın kitabına göre yakın akrabalar birbirlerine (vâris olmaya) daha uygundur." Bu âyette geçen ***"Ulû'l erhâm"*** yakın akrabalardır. ***"Erhâm"*** kelimesi "rahim" kelimesinin çoğuludur. Tıpkı "ketif" kelimesinin çoğulunun "ektâf" ve "kuful" kelimesinin "akfâl" şeklinde çoğul olduğu gibi. Rahim kelimesi, ana karnında çocuğun oluştuğu mekân olan "ana rahmi" anlamına "rahimu'l-mer'e" tabirinden türemedir. Akrabalara "rahim" denmesi, genelde aynı rahimden türemiş olmalarındandır. Ferâiz âlimlerinin kullandıkları terim olarak *"Ulû'l-erhâm"*; ashâb-ı ferâiz ve asabe cihetiyle mirasçı olmayan akrabalardır.[499] *"Ulû'l-erhâm"*; on sınıftır. Bu on sınıf, dayı, teyze, annenin babası, kızın oğlu, kız kardeş çocuğu, erkek kardeşin kızı, amca kızı, hala kızı, ana bir amca, ana bir erkek kardeşin oğlu ve bunların herhangi birisi vasıtası ile ölüye akraba olanlardır. Selef ve halef âlimleri ölen bir kimsenin ashâb-ı ferâiz ve asabe sınıflarından varisleri olmadığı takdirde bu ulû'l-erhâm'ın ölene varis olup olmayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. "Ulû'l erhâm" varis olur diyenler görüşlerini bu âyetin genelliğine da-

---

497 Haşr, 59/8-10.

498 Vâkıa, 56/10-12.

499 Ashâb-ı ferâiz: Mirastan hisseleri nasstan muayyen olan vârislerdir ki dördü erkek, sekizi kadın olmak üzere on kimsedir. Asaba: Ashâb-ı ferâizle birlikte bulundukları halde onların hisselerinden kalanı almaya hak sahibi olan ve ashâb-ı ferâiz bulunmadığında ise terikenin tamamını alan akrabalardır.

Ulû'l-erhâm: Terikeden üçte bir, dörte bir gibi muayyen bir hissesi olmayan ve terikeyi asabadan olmak suretiyle almayan herhangi bir yakın demektir. Bkz: Ö. Nasuhi Bilmen, *Istılâhât-ı Fıkhiye Kamusu*, V, 208. (Çev.)

yandırmışlardır. Çünkü bu genellik onları da kapsamaktadır, derler. Aynı şekilde Yüce Allah'ın *"Ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır; ana-babanın ve yakınların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır."*[500] âyetinin genelliği de bu âlimlerin dayandıkları bir başka delildir. Bu âyetlerin yanında bir de dayının mirasçı olduğuna dair vârid olan âhâd rivayetlerle- ki bunlar eleştiriye açıktır-, *"Bir âilenin kız kardeşinin oğlu o ailenin kendi camiasındandır."*[501] hadisine dayanmaktadırlar. Âlimlerin ekserisi bu kanaattedir. *"Ulû'l-erhâm"*ın mirasçı olacağı kanaatinde olan sahabîler, Hz. Ali , İbn Mes'ûd (r), Ebû'd-Derdâ'dır (r). Tâbiîn ve imamlardan Mesrûk, Muhammed b. el-Hanefiyye, Nehâî, Sevrî, bazı Hadis imamları, Ebû Hanîfe ve başkalarıdır. Bence özellikle de günümüzde tercihe şayân olan görüş budur. Ferâiz kitaplarında bunlardan her varise, gereken ihtimamın gösterildiği görülmektedir. İbn Abbas'tan (r) rivayet edildiğine göre bu âyet, bundan öncekiyle birlikte *"Ulû'l-erhâm"*ın mirasçılığını neshetmek için inmiştir. İbn Abbas'ın bu görüşü, ondan gelen meşhur bir rivayettir. Ancak bu ondan rivayet edilen en zayıf tesfsirlerden birisidir.

Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî *"(Erkek ve kadından) her biri için ana, baba ve akrabanın bıraktığından (hisselerini alacak olan) vârisler kıldık."*[502] âyetini tefsir ederken İbn Abbas'ın "mevâlî" kelimesini "vârisler" şeklinde tefsir ettiğini rivayet ederler. İbn Abbas daha sonra *"Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarını verin."*[503] âyetinin tefsirinde şöyle der: Muhacirler Medine'ye geldiklerinde- Peygamberimiz'in (s) aralarında gerçekleştirdiği kardeşlik nedeniyle- Ensardan birine akrabaları değil Muhacir mirasçı oluyordu. *"(Erkek ve kadından) her biri için ana, baba ve akrabanın bıraktığından (hisselerini alacak olan) vârisler kıldık."*[504] âyeti nâzil olunca bu uygulama nesholundu. Daha sonra İbn Abbas şöyle devam etti: *"Yeminlerinizin bağladığı kimselere de paylarını verin."* Yani yeminlerinizle bağladığınız yardımı, desteği ve samimiyeti onlara verin. Böylece bunlar arasındaki mirasçılık ortadan kalktığı için onlara vasiyet edilebilir. Bunlar Buhârî'nin *Tefsir* bölümündeki ifadeleridir ve *Ferâiz* bölümündeki ifadelerinden daha açıktır. Bu iki bölümün ikisinde

500 Nisâ, 4/7.
501 Buhârî, *Ferâiz*, 24.
502 Nisâ, 4/33.
503 Nisâ, 4/33.
504 Nisâ, 4/33.

de hem kapalılık hem de ifadenin i'rabı ve mânâsı bakımından işkâl (anlaşılmasında zorluk) vardır. Bizim anladığımız; İbn Abbas (r) âyette geçen *"muâkade"*yi Muhacirlerle Ensar arasında kardeşlik olarak tefsir etmiş ve bu uygulamayı nesh edenin de bu âyet olduğunu ifade etmiştir. Hâfız İbn Hacer bu rivayetle ilgili olarak şöyle der: Bu âyeti İbn Abbas'tan başkası bundan daha genel bir manaya yorumlamıştır. Yani; yemin akdiyle karara bağladığınız mirası sahiplerine verin. Daha sonra İbn Hacer İbn Abbas'tan buna benzer şeyler zikretmiştir. Yine bu uygulamayı nesh edenin de *"Akraba olanlar, Allah'ın kitabına göre (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer mü'minlerden ve Muhacirlerden daha yakındırlar; ancak, dostlarınıza uygun bir vasiyet yapmanız müstesnadır. Bunlar Kitap'ta yazıl bulunmaktadır."*[505] âyeti olduğunu ifade etmiştir. Bu âyet ayrıntılıdır ve bulunduğu Ahzâb Sûresi, Enfâl Sûresi'nden daha sonra nâzil olmuştur. Ahzâb Sûresi'nde Bedir'den tam iki sene sonra yapılan Ahzâb Gazvesi'nden söz edilmektedir. Bazılarına göre Ahzâb Gazvesi Bedir'den üç sene sonra yapılmıştır. İncelendiğinde görülür ki, Enfâl âyeti ve Sûresi miras ahkâmını veren âyetlerden daha önce inmiştir. Ayrıca Enfâl Sûresi, Nisâ ve Ahzâb Sûresi'nden daha önce nâzil olmuştur, onun için Enfâl'deki âyet mutlak ve geneldir.

Tefsirini yaptığımız âyetin nassından ve ifadenin akışından anlaşılan, bu âyetin rahim ve akrabalık velâyeti ile ilgili olduğudur. Bu velâyet, iman ve hicret velâyetinin zikrinden sonra zikredilmiştir. Yüce Allah şöyle demektedir: Akrabalar birbirlerine daha yakın ve karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma bakımından birbirlerine Ensar ve Muhacirlerden daha layıktırlar. Hicretin vacip olduğu dönemde, sonra her dönemde hicret yurdunda mirasçılık da böyledir. Akrabalar Allah'ın kitabına göre buna daha layıktırlar. Allah'ın kitabından maksat ise; mü'min kulları üzerine yazdığı hükmüne ve bu hükme göre onlara vâcip kıldığı sıla-i rahim, ana-babaya ve akrabaya vasiyete göre demektir. Söz konusu hükümler bu ve bundan önce indirilen âyette yer almakta ve bundan sonra inen âyette de bu mana pekiştirilmektedir. Meselâ Ahzâb Sûresi'ndeki âyette bu hüküm pekiştirilmekte ve Nisâ Sûresi'nde nikâhlanması haram olan kadınlar zikredildikten sonra şöyle denmektedir: *"Allah'ın size emri budur."*[506] Yüce Allah bunu, fıtratın içgüdülerinin gereklerinden kıldığı gibi, fıtrat dininde de vacip kılmıştır. Bunun için

505 Ahzâb, 33/6.
506 Nisâ, 4/24.

aralarında kan bağı olan akrabalar, birbirlerinin desteğine ve iyiliğine diğer mü'minlerden daha yakındırlar. Bu öncelik, birbirlerine mirasçı olacaklarına dair aralarında anlaşma yapan Muhacirlerle Ensarın belli bir süreyle birbirlerine mirasçı olmamalarını gerektirmez. Nitekim anlaşma şeklindeki mirasçılık Araplarda da mevcuttu. Yardım ve destek hak eden ve biri akraba diğeri akraba olmayan iki kişi bulunduğunda akraba olanın öncelik hakkı vardır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: *"Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullar iyi davranın."*[507] Allah Rasûlü de Nesâî'nin sahih senedle rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurur: *"Önce kendinden başla. Kendi nefsine tasadduk et. Eğer geriye bir şey artarsa, bunu ailene ver. Eğer ailenden geriye bir şey artarsa bunu akrabana ver. Akrabandan geriye bir şey artarsa böyle böyle devam et git."*[508] Yani her yönden hak sahibi kim ise ona ver. Hadisteki bu yaklaşım, Mekke'de inen Ra'd Sûresi'nde mü'minlerin *"Ulû'l-elbâb"* şeklinde edildiği âyete tam olarak uymaktadır: *"Onlar, Allah'ın ahdini yerine getirenler ve verdikleri sözü bozmayanlardır. Onlar Allah'ın gözetilmesini emrettiği şeyleri gözeten, Rablerinden sakınan ve kötü hesaptan korkan kimselerdir. Yine onlar, Rablerinin rızasını isteyerek sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak (Allah yolunda) harcayan ve kötülüğü iyilikle savan kimselerdir."*[509] Bu âyette geçen *"Allah'ın ahdi"*nden maksat, O'nun beşere getirdiği bütün mükellefiyetlerdir. Bunlar ister, *"Ey Âdemoğulları! Size 'Şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır.' demedim mi?"*[510] âyetinde olduğu gibi *"ahd"* kelimesiyle ifade edilsin, isterse başka lafızlarla ifade edilsin fark etmez. *"Ey Âdemoğulları! Şeytan, ana-babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın."*[511] âyeti de bu konudaki örneklerden sadece bir tanesidir. Bu sûrede içinde nidâ olan âyetlerle bundan önceki En'âm Sûresi'ndeki vasiyetler de bu konudaki örneklerdir. Ayrıca bu mükellefiyetler onların *"ahd"* lafzı veya bu lafız olmaksızın Allah'a yaptıkları ahidlerle Yüce Allah'ın koyduğu şartlar dâhilinde birbirlerine yaptıkları ahidleri de kapsar. Konulan şartlardan birisi, insanların aralarında yaptıkları ahidlerin, haram kılınmış bir şey üzerine yapılmamasıdır. Genel ahid kavramına, Yüce Allah'ın vacip

507 Nisâ, 4/36.
508 Nesâî, *Buyû*, 84.
509 Ra'd, 13/20-22.
510 Yâsîn, 36/60.
511 A'raf, 7/27.

kıldığı mü'minleri dost edinme ve onların hakları da dâhildir. Yüce Allah bu grubun sıfatlarını zikrettikten sonra bunun karşıtı olarak kâfirlerin, Yüce Allah'ın birleştirilmesini istediği şeyi kesmeleri şeklindeki sıfatlarını zikretmektedir. O burada zikrettiğimiz husustur. Yüce Allah bu ifadenin ardından akraba ilişkilerinin gözetilmesini emretmektedir ki; bu, Yüce Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyler içinde en önemlisidir. Daha sonra Yüce Allah Medine'de inen Bakara Sûresi'nde Kur'ân'ın hidayetinden sapanları şöyle tanımlamaktadır: *"Onlar ki söz verip anlaştıktan sonra Allah'a verdikleri sözü bozarlar. Allah'ın birleştirmesini emrettiği şeyi (iman ve akrabalık bağlarını) keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte zarara uğrayanlar onlardır."*[512] Daha önce bu âyetin tefsirinde ilâhî ahdin fıtrî ve hılkî, dinî ve şer'î olmak üzere iki kısım olduğu geçmişti.

Kısaca söylemek gerekirse; akrabaların birbirlerine daha yakın olmaları, onların velâyetlerini *"iman velâyeti"* ve hicret döneminde *"hicret velâyeti"* gibi ondan daha genel olan velâyetten daha üstün tutmak anlamına gelir. Ancak onların akrabalık velâyeti yine de bu iman velâyeti ile hicret velâyeti dairesi içindedir. Buna göre bir akraba, mü'min olan Muhacir ve Ensar akrabasına kendine akraba olmayan mü'minden daha yakındır. Mü'minin kâfir akrabasına gelince, eğer bu kişi mü'minlere karşı savaşan biri ise, kâfirlikle savaşçılık birlikte olduğunda, o kişinin akrabalık haklarından yararlanmasına engel olur. Nitekim Yüce Allah Mümtehine Sûresi'nde bunu şöyle açıklamaktadır: *"Ey iman edenler Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin."*[513] Kâfir akraba, barış konusunda antlaşmalı veya İslam devletinin yurttaşı ise onun iyilikten ve güzel geçinmekten yararlanma hakkı vardır ki, akraba olmayan kâfir bundan yararlanamaz. Bundan dolayı Yüce Allah müşrik ana-baba hakkında şöyle buyurur: *"Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin."*[514] Sonra Yüce Allah genel olarak kâfirler hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları*

512 Bakara, 2/27.

513 Mümtehine, 60/1.

514 Lokman, 31/15.

sever."[515] İyilik yapmak ve adil davranmak Şeriat çerçevesinde bütün herkese yapılacak meşru bir davranıştır. Bu konunun ayrıntısıyla ele alınacağı yer Mûmtehine Sûresi'dir.

Yüce Allah bu sûreyi **"*Şüphesiz ki Allah her şeyi bilendir.*"** ifadesiyle bitirmektedir. Bu ifade, sûrenin son bölümündeki, hatta tamamındaki hüküm ve hikmetlerin bir bakıma ilave ve müstakil bir açıklaması mahiyetindedir. Sûrenin muhkem olduğunu, içerdiği hükmü neshe ve bozmaya gerek olmadığını beyan etmektedir. Mânâya gelince: Yüce Allah, genel velâyet ve özel velâyet, ahidler ve akrabalık hukuku hakkında şu hükümleri size getirmiştir. Bunlardan daha önce de savaş ve ganimet hükümlerini, yaşama ilkelerini, yaratılış ve sosyal kanunlarını, nefislere, güzel ahlâka ve medeniyete dair hükümlerinin temel esaslarını sizlere getirmiştir. Bütün bunları dinî ve dünyevî ihtiyaçlarınıza dair her şeyi kuşatan engin ilmiyle getirmiştir. Nitekim bundan önceki sûrede bunları şöyle dile getirmekteydi : *"Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap verdik."*[516]

Bu sûrenin tefsirini bitirirken Yüce Allah'tan bize Kitabının ahkâmını ve hikmetlerini kavramamız için bize daha çok ilim ve anlayış vermesini, Kitabındaki ilim ve edepleri ziyâdesiyle göstermesini niyaz ederiz. Bu sûrenin tefsirini, O'nun razı olduğu ve istediği biçimde tamamlamış olmaya bizi muvaffak kılmasını dileriz. Kitab'ı, Rablerine karşı sorumluluk bilincinde olanlara hidayet olarak indirdiği ve kendisini âlemlere rahmet olarak gönderdiği Peygamberi üzerine salât ve selâm olsun. Ayrıca O'nun âline ve seçkin ashabına salât ve selâm olsun. Bütün Peygamberlere selâm olsun. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun.

Enfâl Sûresinin Özeti

Enfâl Sûresi'nin özeti derken kastımız; bu sûredeki itikadî esaslar, sosyal kanunlar, şeriatın -siyasete ve savaşa dair olmak üzere- amelî kuralların özetidir. Sözü geçen esasları yedi bölümde özetleyeceğiz. Bu konulara ait bazı esaslar ve meseleler birbiriyle iç içedir. Her bölümde, o bölüme uygun olandan söz edilecektir.

---

515 Mûmtehine, 60/8.

516 A'raf, 7/52.

Okuyucunun, Mekkî sûrelerin tümünün iman esaslarını konu edindiğini hatırından çıkarmaması gerekir. İnanç esasları denilince; İlâhiyât, vahiy, peygamberlik, öldükten sonra dirilme ve amellerin karşılığının alınmasıyla, bu ikisi dışında gayb âlemine dair başka hususlar ve peygamberlerin kavimleriyle olan kıssaları anlaşılır. Mekkî sûreler, inanç esaslarından sonra icmâlî ve genel teşrî esaslarını, değişmez âdâbı ve fazîletleri konu edinirler. Nitekim bunu daha önce En'âm ve A'râf sûrelerini özetlerken de beyan etmiştik. Mekkî sûrelerde inanç esaslarıyla genel teşrî kuralları arasına müşriklerle tartışma, bu esaslar aracılığıyla onları imana davet, şüphelerinin çürütülmesi, sapıklıklarının ortadan kaldırılması ve hurafelerinin kötülenmesi gibi konular girer.

Buna karşılık Medenî sûrelere gelince; bunlarda akaid esasları, mücmel ve genel teşrî kaideleri yerine, ayrıntılı yasama kurallara, amelî fürû ahkâma sıkça rastlanır. Ayrıca bazı Medenî sûrelerde Ehl-i Kitapla sık sık tartışmaya girilir ve kitaplarının ve peygamberlerinin gösterdiği yoldan nasıl saptıkları beyan edilir, sonra da Peygamberlerin sonuncusu Hz. Peygamber'e iman etmeye davet edilirler. Bazı Medenî sûrelerde ise- okuyucunun daha önce geçen dört uzun sûrede göreceği üzere-münafıkların sapıklıkları ve zararları beyan edilir. Bütün bunlar ve onlar Mekkî sûrelerdeki şirkin bâtıllığı ve müşriklerin sapıklığının beyanına karşılık oluşturmaktadır.

Bakara Sûresi'nde Yahudilerle, Âl-i İmrân Sûresi'nde Hıristiyanlarla, Mâide Sûresi'nde her iki zümreyle sık sık tartışıldığı görülür. Nisâ Sûresi'nde daha çok münâfıklara dair ahkâm yer alır. Münafıkların rezaletini ortaya koymada bu sûreyi Tevbe Sûresi izler. Enfâl Sûresi'nde olduğu gibi bu üç sûrede de İslamî savaş hukuku çokça yer alır.

Birinci Bölüm

Bu bölüm Yüce Allah'ın sıfatlarına, yaratıkları hakkındaki işlerine, kulları üzerindeki haklarına ve hükmüne dair olup altı alt bölümden oluşmaktadır.

A-Allah'ın İsimleri ve Sıfatları

i) İsimler ve Sıfatlar

Bu sûrede Yüce Allah'ın esmâ-i hüsnâsı ve yüce sıfatlarından; "el-Azîzü'l-hakîm", "el-Alîmu'l-hakîm", "es-Semîu'l-alîm", "el-Ğafûru'r-rahîm",

"el-Mevlâ" "en-Nasîr", "el-Basîr", "el-Kadîr", "el-Alîm bi zâtis-sudûr" yer almaktadır. Sûre, *"ve hûve bi külli şey'in alîm"* ifadesiyle son bulmaktadır. Bütün bunlar ve bunların dışında başka isimler Kur'ân'da ya tek başına, ya da konuya uygun olan yerde bir başka kelimeyle birlikte zikredilir. İsmin geçtiği yerde kelâm mezhebi ve başka mezheplerin müfessirleri o ismi tefsir ederler, bunlardan bazılarını, -Fatiha Sûresi'nin tefsirini yaparken rahmet sıfatında yaptıkları gibi- te'vil ederler. Biz orada ve başka yerlerde bu sıfatların te'vilinde zorlamaya gitmeksizin inzâl oldukları şekliyle açıklanmasında selef âlimlerinin mezheplerini beyan ettik. Selef âlimlerine göre; bunları zorlamayla te'vil etmek ifadenin akışı içinde onları akla gelen mânâsının dışına çıkarmak demektir. Ancak sıfatlar olduğu gibi kabul edilirken Yüce Allah'ın yarattıklarından herhangi birisine benzemekten kesin olarak tenzih edilmesi de şarttır. Halef âlimleri ise bunları te'vil etme yolunu benimsemişlerdir. Onlar bu yola girerken Yüce Allah'ı yaratıklarından herhangi birine benzemekten uzaklaştırmayı amaçlamışlardır. Halef âlimleri bunu yaparken her yerde o yere uygun olan gerçek neyse onu araştırmışlar ve hem nassları olduğu gibi kabul etmişler, hem de Allah'ı tenzih etmişlerdir. Burada yeri gelmişken bazı te'villeri zorunlu olarak zikredeceğiz.

ii) İlâhî Maiyyet (Beraberlik) ve İndiyyet (Yanındalık)

Bu sûrede sık sık tekrarlanan bir husus; Allah Tealâ'ya ***"maiyyet"*** (Beraberlik), yani "Allah'ın dilediği kullarıyla birlikte olması" izâfe edilmesidir. Bu konuda bazı selef bilginlerinin te'vilde bulunduğu nakledilmektedir. Halef bilginleri de bu te'vil üzerinde görüş birliği halindedir. Biz daha önce beyan ettiğimiz üzere burada da selef âlimlerinin bu konudaki kaidelerini açıkladık. Söz konusu ilke, bu sûrenin âyetlerinde görülebilir. Bu âyetlerin ilki, *"Hani Rabbin meleklere, 'Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun diye vahyediyordu."*[517] âyetidir. Bu şu demektir: Ben iman edenlere destek ve kalplerine kuvvet vermek şeklindeki emrimi yerine getirme hususunda size yardım edeceğim. Onlara destek verin ki düşmanları karşısında kaçmasınlar, düşman sayıca, silahça ve destekçe onlardan kat kat üstün olduğu halde düşman karşısında dayanabilsinler. Benim size olan bu yardımım, sizinle birlikte olan bir kimsenin yardımı gibi olacaktır. Sizin yapacağınız yardımdan hiçbir ayrıntı ona gizli kalmaz ve size yardım etmesi

---

517 Enfâl 8/12.

konusunda hiçbir şey onu aciz bırakamaz. Sadece "yardım vaadi" bütün bu mânâları veremez. *"Maiyyette"* (birliktelikte) yardımdan daha fazla bir mânâ vardır. Biz bu mânâyı zikredilenlerden anlayabiliyoruz, ancak bunun mahiyetini ve niteliğini kavrayamıyoruz.

Yüce Allah'ın, savaşta sadece asker sayısının çok olmasının zorunlu olarak zaferi getirmeyeceğini, aksine ilâhî ve manevî gücün de gerekli olduğunu, bu güçle az sayıda bir zümrenin, sayısı kabarık bir zümreye galip gelebileceğini dile getirirken söylediği söz de bu anlama gelmektedir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Topluluğunuz çok bile olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz. Çünkü Allah mü'minlerle beraberdir."*[518] Aynı şekilde Yüce Allah'ın, savaşta sebât etmek, Allah'ı zikretmek, O'na itaat etmek, Peygamber'ine (s) itaat etmek ve çekişmemek gibi, zaferin manevî sebeplerine sarılmayı emrettikten sora gelen ifadesi de böyledir. *"Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir."*[519] Yüce Allah'ın mü'minleri kuvvet ve azîmet içinde oldukları takdirde kendilerinin on katı müşriğe galip gelmeye, zaaf ve ruhsat halinde bulunduklarında da -şartlarını yerine getirmek kaydıyla- kendilerinin iki katı müşriği yenmeye lâyık olacaklarını ifade ettikten sonra gelen şu ifadesi de aynı kabildendir: *"Allah sabredenlerle beraberdir."*[520] Bu beraberliğe, burada sabır beraberliği denir. Başka yerlerde savaş dışında buna sabır dendiğini beyan etmiştik. Bu mânâların her biri kendine uygun yere göre göz önüne alınır.

*"Maiyyet"*e **"İndiyet"** (yanında, katındalık) hakkında inzâl olan ifadeler uygun düşmektedir. Meselâ Yüce Allah, *"Onlar için Rableri katında nice dereceler vardır."*[521] buyurmaktadır. İndiyet kendi içinde üçe ayrılır:

a) Mekân indiyeti: Bu âyet mekân indiyetine örnektir. Bu âyette mekândan maksat; -Yüce Allah'ın Firavun'un karısının sözünü aktarırken kullandığı *"O: 'Rabbim! Bana katında cennette bir ev yap; Beni Firavun'dan ve onun (kötü) işinden koru ve beni zalimler topluluğundan kurtar' demişti."*[522] ifadesinde olduğu gibi- cennettir. Bu âyetteki *"indiyet"*in Rab'be isnadı -müfessirlerin dediği gibi- o mekâna şeref katma ve değerli kılmak içindir.

---

518 Enfâl 8/19.

519 Enfâl 8/46.

520 Enfâl 8/66.

521 Enfâl 8/4).

522 Tahrim, 66/11.

b) Tedbir ve tasarruf indiyetidi: Yüce Allah'ın bu sûrede yer alan *"Zaten yardım yalnız Allah tarafındandır."* ifadesi buna örnektir .

c) Hüküm indiyeti: Nûr Sûresi'nde ifk olayına karışan kimseler hakkında Yüce Allah'ın şu ifadesi de buna örnektir: *"Onlar Allah nezdinde"* yani şeriatinin hükmünde *"yalancıların ta kendileridir."*[523]

iii) Allah'ın Mü'minlerin Velîsi Oluşu

Yüce Allah'ın mü'minlere velâyeti onlarla birlikte olma anlamınadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Eğer (imandan) yüz çevirirlerse, bilin ki Allah sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!"*[524] Burada geçen velâyete ***"yardım velâyeti"*** denilir ki bu daha kapsamlıdır. Daha önce ***"el-velâyetü'l-âmme"***(umumî velâyet) ve ***"el-velâyetü'l-hâssa"*** (Özel velâyet)nın mânâsı *"Allah inananların velîsidir."*[525] âyetinin tefsirinde geçmişti.

B- Allah'ın Fiilleri, Kulları Hakkında Tasarrufu, Beşerin İşini Çekip Çevirmesi ve Onlara Getirdiği Yasama

i) Allah'ın Kulları Hakkındaki Tasarrufu

Bu başlık altına Yüce Allah'ın, insanların özgür iradelerinin söz konusu olmadığı fiilleri ve onlar hakkında sebepler, sonuçlar, öncüller, neticelerle tasarrufu ve insanlara amellerini yapma fırsatı vermesi gibi konular girer. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkardığı (zamanki halleri) gibidir."*[526]; *"Oysa Allah sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu. (Bunlar) günahkârlar istemese de hakkı gerçekleştirmek ve bâtılı ortadan kaldırmak içindi."*[527]; *"Zaten yardım yalnız Allah tarafındandır."*[528]; *"Sizi temizlemek, şeytanın pisliğini sizden gidermek, kalplerinizi birbirinize bağlamak ve savaşta sebat ettirmek için üzerinize gökten bir su indiriyordu."*[529]; *"Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım."*[530]; *"(Savaşta) onları*

---

523 Nûr, 24/13.
524 Enfâl, 8/40.
525 Bakara, 2/257.
526 Enfâl, 8/5.
527 Enfâl, 8/7-8.
528 Enfâl, 8/10.
529 Enfâl, 8/11.
530 Enfâl, 8/12.

siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu). Ve bunu, mü'minleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı.) Şüphesiz Allah işitendir, bilendir. Bu böyledir. Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını bozar."[531]; *"Allah mü'minlerle beraberdir."*[532]; *"Allah onlarda bir hayır görseydi ebette onlara işittirirdi."*[533]; *"Bilin ki Allah kişi ile onun kalbi arasına girer."*[534]; *"Şükredesiniz diye Allah size yer yurt verdi, yardımıyla sizi destekledi. Ve size temizinden rızıklar verdi."*[535]; *"Eğer Allah'tan korkarsanız O size iyi ile kötüyü ayırdedecek bir anlayış verir."*[536]; *"Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlar) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir."*[537]; *"(Bu toplama) Allah'ın kirliyi temizden ayıklaması (mü'mini kâfirden ayırması) ve bütün kirlemişlerin bir kısmını diğer bir kısmının üstüne koyup hepsini yığarak cehenneme atması içindir."*[538]; *"Hatırla ki, Allah, uykunda sana onları az gösterdi. Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinecek ve bu iş hakkında münakaşaya girişecektiniz. Fakat Allah (sizi bundan) kurtardı."*[539]; *"Allah olacak bir işi yerine getirmek için (savaş alanında) karşılaştığınız zaman onları sizin gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde azaltıyordu."*[540]; *"Bu da bir kavim kendilerinde bulunanı değiştirinceye kadar Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden dolayıdır."*[541]; *"O seni yardımıyla ve mü'minlerle destekleyendir. Ve onların kalplerini birleştirmiştir. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin yine onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı."*[542]

Bütün bu âyetlerin tefsirinde, kendisine isnad edilenlerden kulun rolünü ve yine kendisine isnad edilenlerden Rabbin payını ve bazılarındaki şüpheli durumu ve Cebriyye inancının bununla nasıl kendi görüşüne destek çıktığını ve bu görüşün hangi yönlerden çürük ve temelsiz olduğunu beyân ettik. Öyle beyân ettik ki; okuyucu bunun bir benzerini hiçbir şekilde tefsir

531 Enfâl, 8/17-18.
532 Enfâl, 8/19.
533 Enfâl, 8/23.
534 Enfâl, 8/24.
535 Enfâl, 8/26.
536 Enfâl, 8/29.
537 Enfâl, 8/30.
538 Enfâl, 8/37.
539 Enfâl, 8/43.
540 Enfâl, 8/44.
541 Enfâl, 8/53.
542 Enfâl, 8/62-63.

kitaplarında, hadis şerhlerinde bulamayacağı gibi, gördüğümüz kelâm kitaplarında ve bunlara benzer başka kelâm kitaplarında da bulamaz.

ii) Dinî Yasama (Teşrî)

Yasama, Yüce Allah'ın hakkı ve Rab oluşunun gereğidir. Bu sûrenin ilk âyetinde, *"Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Rasûlüne aittir."*[543] denilmektedir. *"Ganimetlerin Allah'ın oluşu"* demek, o konuda hükmün Allah'a ait oluşu demektir. *"Ganimetlerin Peygamber'e ait oluşu"* demekse bu konuda gelen hükmün uygulanması ve ganimetlerin taksim edilmesi Peygamber'e (s) aittir demektir. Bu söylediğimizin delili ise Yüce Allah'ın *"Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûlüne, O'nun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir."*[544] âyetinde ganimetlerin hükmünü açıklamış olmasıdır. Bir başka delilimiz ise *"Yeryüzünde ağır basıncaya (küfürün belini kırıncaya kadar) hiçbir peygambere esirleri bulunması yaraşmaz."*[545], âyetinde Yüce Allah'ın izin vermeden önce Bedir esirlerinden fidye aldılar diye -Peygamber (s) de onlara katıldığı halde- mü'minleri kınamasıdır. Buhârî ve Muslim'de yer alan bir hadiste Peygamberimiz (s) *"Ben ancak taksim ediciyim ve hazinedârım. Veren Allah'tır."*[546] dediği rivayet edilmektedir. Buhârî hadisinde, *"Veren Allah'tır. Ben taksim edenim."* ifadesi yer almaktadır.

Peygamberimiz'in (s) ganimetleri ve başka şeyleri taksim etmesi; Allah'ın Kitabı'nda hakkında nass olmayan hususlarda -adalete uymak farz olmakla birlikte- onun ictihadına bırakılmıştır. Ganimet konusunda değişmez dinî yasama beşte bir hakkıdır. Biz bunun detaylarını daha önce açıklamıştık. Bunun dışında savaşta düşmandan elde edilen malların taksimi ictihadîdir. Devlet başkanı bu malları -Hz. Ömer'in dîvanları kurarken yaptığı gibi- ehlû'l-hal ve'l-akd'e danışarak maslahata ve adalet esasına göre taksim eder.

---

543 Enfâl, 8/1.
544 Enfâl, 8/41.
545 Enfâl, 8/67.
546 Buhârî, Humus, 7.

C- Allah'ın Fiillerini ve Ahkâmını Halkın Maslahatına Göre Sebeplendirmesi

Bu sûrede Yüce Allah'ın mü'minlere müşriklerin iki grubundan birisini neden vaadettiği beyan edilmektedir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Oysa Allah sözleriyle hakkı gerçekleştirmek ve kâfirlerin ardını kesmek istiyordu."*[547] Yine bu sûrede Yüce Allah'ın mü'minlere meleklerle neden destek verdiğini de görmekteyiz: *"Allah bunu sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı."*[548]; *"O zaman, katından bir güven olmak üzere sizi hafif bir uykuya daldırıyordu; sizi temizlemek şeytanın pisliğini sizden gidermek, kalplerinizi birbirine bağlamak ve savaşta sebate ettirmek için üzerinize gökten bir su indiriyordu."*[549] âyetinde de insanları neden hafif bir uykuya daldırdığının ve üzerlerine yağmur yağdırdığının sebebini açıklamaktadır.

Sadık mü'minlerden peygamberlere tabi olanlara neden zafer ve onların düşmanları kâfirlere niçin yenilgiyi yazdığını da *"Allah'ın kirliyi temizden ayıklaması ve bütün kirlenmişleri bir kısmını diğer bir kısmının üstüne koyup hepsini yığarak cehenneme atması içindir."*[550] ifadeleriyle açıklamaktadır.

Önceden aralarında tayin edilmiş bir vakit olmadığı halde Müslümanların müşriklerin karşısına çıkmalarını neden (ezelde) takdir ettiğini ve bunu uyguladığını da *"Fakat Allah gerekli olan emri yerine getirmesi, helâk olanın açık bir delille helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için (böyle yaptı)"*[551] âyetiyle ifade etmektedir.

"Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinecek ve bu iş hakkında münakaşaya girişecektiniz. Fakat (Allah) sizi bundan kurtardı."[552] âyetinde de Yüce Allah'ın Rasûlüne (s) müşrikleri rüyasında neden az gösterdiğinin sebebi izah edilmektedir.

Ardından *"Allah olacak bir işi yerine getirmek için (savaş alanında) karşılıştağınız zaman onları sizin gözlerinizde az gösteriyor, sizi de onların gözlerinde*

547 Enfâl, 8/7.
548 Enfâl, 8/10.
549 Enfâl, 8/11.
550 Enfâl, 8/37.
551 Enfâl, 8/42.
552 Enfâl, 8/43.

azaltıyordu."[553] âyetinde de Müslümanlar müşriklerle karşı karşıya gelince, müşrikleri Müslümanların gözüne az, Müslümanları da müşriklerin gözüne niçin çok gösterdiğinin sebebi açıklanmaktadır. Kureyş gibiler hakkında geçerli olan genel kanunu beyan etmek üzere, nimetlerine nankörlük eden Kureyş'i niçin kınadığını da şöyle açıklıyor: *"Bu da, bir kavim kendilerinde bulunanı (güzel ahlak ve meziyetleri) değiştirinceye kadar Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden dolayıdır."*[554]

Kâfirlerin birbirlerine yardımcı ve dost olmalarına karşılık, mü'minlerin de birbirlerine yardımcı ve destek olmalarını neden vacip kıldığını da şu şekilde açıklamaktadır: *"Eğer siz onu (Allah'ın emirlerini) yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur."*[555]

İkinci Bölüm

Bu bölüm'de Hz. Peygamber'in hakları, bununla ilgili ahkâm ve ona özel yücelikten söz edilecektir. Bu bölüm kendi içinde iki kısma ayrılmaktadır.

Bir uyarı: Mekke'de inen En'âm ve A'raf sûreleri'nin konusu, -benzerleri olan Mekkî sûrelerde olduğu gibi- risâleti ve vahyi inkâr eden müşriklere her şeyden önce bizzat genel daveti tebliğ etmek olduğu için bu sûrelerde genel risâlete, peygamberlerin vazifelerine, vahyin gerçek olduğuna, müşriklerin vahye ve peygamberlere karşı ileri sürdükleri kuşkuların giderilmesine dair âyetlere sıkça yer verilmektedir. Bunun yanında özel olarak da peygamberlerin en sonuncusu olan Hz. Peygamber'in peygamberliğine, peygamberliğinin bütün insanlığa yönelik olduğuna dair ileri sürdükleri kuşkulara cevap verilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in sözlerinden ve fiillerinden din ve teşrî nitelikli olanlarla böyle olmayanlar belirtilmektedir.

Medenî sûrelerde ise hitap mü'minlere yönelik olduğu için bu sûrelerde Rasûlullah'a (s) mahsus konulara sıkça yer verilir: Din ve teşrî adına verdiği bütün emirlere uymanın gerekliliği, O'na isyanın ve ihanetin yasaklanması ve bunun dışındaki diğer haklarına yer verilir ve Yüce Allah'ın kendisine yardımı ve O'nu şerefli kılması anlatılır.

553 Enfâl, 8/ 44.
554 Enfâl, 8/ 53.
555 Enfâl, 8/ 73.

A- Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s) Yardımı.

Bu bölümde dokuz esastan söz edilecektir:

Birinci esas: Mekke'de Kureyş müşriklerinin kendisine hile kurmalarına, onu hayatının sonuna kadar hapse atmak veya Mekke'den dışarı çıkarmak ya da Kureyş kabilesinin her aşîretinden bir temsilci gencin katılımıyla -kabile içinde kanı dava edilmesin diye- kendisini doğrayarak katletmek için komplo kurmalarına karşılık Yüce Allah'ın Peygamber'ini kendi koruması altına almasıdır. Zaten Mekke'lilerin bu hileleri ve onun (s) hayatına kastetmeleri hicret etmesine sebep olmuştu. Bu esasla ilgili âyet şöyledir: *"Hatırla ki kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (Onlara) tuzak kuruyordu."*[556]

İkinci esas: Yüce Allah'ın *"Bana yeter"* deyinceye kadar ona tam olarak kâfi gelmesidir. Bu da iki yerde gerçekleşmiştir.

a) Birincisi özel bir durumla kayıtlıdır. Bu, kâfirlerin barışa yönelmiş gibi yaparak onu (s) aldatmak isteyenlere karşı kâfi gelmesi ve *"Eğer sana hile yapmak isterlerse şunu bil ki, Allah sana kâfidir. O, seni yardımıyla ve mü'minlerle destekleyendir."*[557] âyetinde ifade edildiği üzere onu (s) kendi yardımıyla ve mü'minlerle desteklemesidir.

b) İkincisi ise mutlaktır. Bu, Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s) ve beraberinde bulunan mü'minlerle kâfi gelmesidir ki Yüce Allah Peygamber'ini (s) bu mü'minlerle desteklediğini belirtmektedir. Bununla ilgili âyet şöyledir: *"Ey Peygamber! Sana ve sana uyan mü'minlere Allah yeter."*[558]

Üçüncü esas: Yüce Allah'ın, Peygamber'e (s) inâyeti ve onu mü'minleri yetiştirmeye muvaffak kılmasıdır: *"(Onların bu hali) mü'minlerden bir grup kesinlikle istemediği halde, Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkardığı (zamanki halleri) gibidir."*[559] İşte bu âyet bundan sonraki kısımda yer alan ona (s) itaatin vacipliği, isyanın ve ihanetin yasaklığı gibi teklîfî ahkâma sebep olmuştur. Bu ahkâm da kendisinden öncesine uygun olarak getirilmiştir.

556 Enfâl, 8/30.
557 Enfâl, 8/62.
558 Enfâl, 8/64.
559 Enfâl, 8/5.

Dördüncü esas: Hz. Peygamber Bedir'de kâfirlerin yüzlerine bir avuç toprak ve kum serperken Yüce Allah'ın onu vasıta olarak kullanmış olmasıdır. Allah Tealâ serpilen o toprağı ve kumu bütün kâfirlerin yüzüne değdirmiştir. Bu konuda Yüce Allah şöyle der: *"Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu)."*[560] Bu Yüce Allah'ın Peygamberimiz'e (s) vermiş olduğu kevnî mucizelerinden birisiydi. Peygamberimiz'in (s) böyle mucizeleri çoktur. Bu mucize, Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya, İsa'ya ve bunların dışında başka peygamberlere verdiği mucizeler cinsindendir. Bu gibi mucizelerin faydası ise, bunları gözüyle gören mü'minlerin ve onlardan sonra gelen nesillerden bu haberler kendilerine doğru biçimde ulaşan kimselerin imanlarına bir takviye etkisi yapmasıdır. Hz. Peygamber'in (s) peygamber oluşuna delil olmak üzere meydan okumaya gelince böyle bir meydan okuma özel olarak Kur'ân'a mahsustur. Kur'ân böylesi meydan okuma âyetleri ihtiva eder. Nitekim Bakara Sûresi'nde ve başka sûrelerde meydan okuma âyetlerinin tefsirinde bu konuda açıklama yapılmıştı.

Beşinci esas: Bu sûrenin 33. âyetinin tefsirinde geçtiği üzere, Peygamber (s) aralarında olduğu müddetçe Yüce Allah'ın müşriklere azap etmeyeceği prensibidir.

Altıncı esas: Hz. Peygamber'in mü'minler ile birlikte Yüce Allah'tan imdat dilemesi Yüce Allah'ın da onlara meleklerle yardım etmesi, kendilerine hafif bir uyku vermesi ve sonra da üzerlerine yağmur yağdırmasıdır. Bu konular sûrenin 9 ilâ 12. âyetlerinde yer almaktadır. Bu âyetlerde, Peygamberimiz'in Yüce Allah'a kâmil biçimde tevekkül etmesi ve Rabbine güveni ve her makama yani; tevekküle de sebeplere sarılmaya da hakkını tam olarak vermesi, Hicret ederken Mekke'den çıkıldığı esnadaki durumla, Bedir'de savaş esnasındaki durumun birbirinden farklı olduğu, anlatılmaktadır.

Yedinci esas: Yeryüzünde ağırlığını koymadan, hak ve adalet ehli kimseler yeryüzüne hâkim olmadan Hz. Peygamber'in savaş esirlerinin olması ve onlardan fidye alması, şânından olmadığı gibi, bu doğru olan hususlardan da değildir. Nitekim bu durum peygamberlerin şânından da savaşta izledikleri prensiplerden de değildir. Bu gerçek 67. âyette dile getirilmektedir.

560 Enfâl, 8/17.

Sekizinci esas: Bedir esirlerinden fidye alma hususunda Müslümanların görüşlerine göre hareket etti diye Yüce Allah'ın diğer mü'minlerle birlikte Hz. Peygamber'i de azarlamasıdır. Bu husus 68 ve 69. âyetlerde ifade edilmektedir. Bu âyetlerin tefsirine, orada yapılan açıklamaya, bu iki âyetteki hikmetlere ve ahkâma bakılabilir.

Dokuzuncu esas: Yüce Allah'ın kendisine itaati Peygamber'ine (s) itaat ile birlikte zikrederek, onun (s) çağrısına uymayı kendi davetine uymak, ona (s) meşakkat vermeyi kendisine meşakkat vermek kabul ederek, hem kendisine hem de Peygamber'ine (s) hıyanet etmeyi yasak ederek Peygamber'ini (s) şereflendirmesidir. Yüce Allah'ın ganimetleri kendisi ve Peygamber'ine (s) tahsis etmesi de ayrıca böyle bir şereflendirmedir. Aman Allahım! Bu ne büyük bir şeref! Bu ne büyük bir yüceltme ki hiçbir yüceltme bundan daha üstün değildir.

B- Hz. Peygamber'in Ümmeti Üzerindeki Hakları

Bu kısımda da altı esas söz konusudur ki öncekilerle birlikte toplam on beş esas eder.

Onuncu esas: Tekrar tekrar emredildiği ve ona (s) itaat Allah'a itaatle yan yana getirildiği için Hz. Peygamber'e itaat etmenin gerekliliği. Nitekim 1 ve 46. âyetler buna örnektir. 24. âyette Allah'ın çağrısına uymanın yanında onun (s) davetine uymanın emredilmiş olması da bu anlamdadır.

Onbirinci esas: Hz. Peygamber'e karşı gelmenin yasaklığı ve ona (s) karşı gelmenin Allah'a karşı gelmek olarak değerlendirilmesi ve her iki fiil için de tehdit getirilmesidir. Nitekim 13. âyet bu prensibi hükme bağlamaktadır. Karşı gelmek olarak tercüme edilen *"müşâkka"* kelimesinin aslı; fikir ayrılığı ve taraflardan her birinin -karşı tarafın yer almadığı tarafta yer alarak- birbirlerinden ayrılmaları demektir. Hz. Peygamber'in yolundan yani sünnetinden yüz çeviren herkes, başkasının yolunu O'nun (s) sünnetine üstün tutuyor demektir. Buna ister din, ister teşrî, ister kültür, ister eğitim densin hiç fark etmez. Bütün bunlar âyette yer alan tehdide dâhildir.

Onikinci esas: Yüce Allah'a ihanet yasağı ile birlikte Hz. Peygamber'e (s) karşı ihanet yasaklığıdır. Bu esas da 27. âyette ifade edilmektedir.

Onüçüncü esas: Hz. Peygamber'in, din işlerine veya Müslümanların maslahatlarına dair emrettiği, istediği ve girişimde bulunduğu hususlarda onunla mücadele etmenin çirkinliğidir. Bu prensip söz konusu olduğunda yasak olan mücadele; ilgili meselede Müslümanlar için hak belli olduktan sonra yapılanıdır. Nitekim 6. âyette bu gerçek, *"Hak ortaya çıktıktan sonra sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi seninle tartışıyorlardı."*[561] şeklinde ifade edilmektedir. Bu tartışma Bedir'e müşriklerle savaşmaya gitmek hususunda yaşanmıştı. Yüce Allah da mü'minlere, Peygamberimiz'in (s) diliyle iki gruptan birini vaad ediyordu. Bu iki grup Kureyş'in Şam'dan dönen kervanıyla, savaş grubu (Kureyş ordusu) idi. Önce vaadin içinde bu iki grup belirsizdi, sonra ikincisi yani Kureyş ordusu karşısına çıkılmasına karar verilerek grubun belirsizliği ortadan kalktı. Gerek savaş gerekse siyasal yönden gerekliliklerin hangi yönde olduğu daha ortaya çıkmadan yapılacak mücadele ve meselenin yeniden ele alınması, uygun bir terbiye takınmak kaydıyla tavsiye edilen bir şeydir. Çünkü bu çeşit bir tartışma, Peygamberimiz'in (s) Bedir Gazvesi'nde ve başka savaşlarda gereğince amel ettiği müşavere (danışma) ilkesi gereğidir. Daha sonra Uhud Gazvesi'nde de Yüce Allah danışmayı farz kılmıştır.

Bu esasa işaret eden âyet, Peygamberimiz'in (s) mü'minleri güzel bir biçimde yetiştirdiğini, onların içinde imanı zayıf olanlara imanları kâmil oluncaya kadar katlandığını göstermektedir.

Ondördüncü esas: İlk âyette ganîmetlerin Allah'a ve Rasûlüne ait olması prensibinin yer almasıdır. Bu âyette de Peygamberimiz'e (s) karşılaştırma şerefi verilmektedir.

Onbeşinci esas: 41. âyette belirtildiği üzere ganîmetlerin beşte birinin Allah'a ve Peygamber'ine (s) verilmesidir.

Üçüncü Bölüm

Bu bölüm, öldükten sonra dirilme, amellere karşılık verilmesi, melekler ve şeytanlar gibi, gayb âlemiyle ilgili konulara dairdir.

---

561 Enfâl, 8/6.

Giriş kısmında da geçtiği üzere bu bölümdeki esaslar ve gayb âlemine dair meseleler daha giriş kısmında beyan edildiği üzere azdır. Şimdi sûrede gayb âlemine dair dile getirilen esasları sıralayalım:

1) Sûrenin başında kâmil mü'minlerin sıfatlarının beyanından sonra amellerine göre alacakları karşılık gayb âlemine dair bir esastır. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır."*[562] Bu prensip, fayda sağlamak, zararı gidermek ve âhiret derecelerini elde etmek için salih kişilere tevessül edileceği yolundaki putperestlik kâidesini yıkmaktadır.

2) Allah'a ve Peygamber'ine (s) karşı gelenlere şiddetli bir azap verileceği uyarısından sonra kâfirlerin alacakları ceza hakkındaki âyet de aynı şekilde gayb âlemine dair bir gerçeği ifade etmektedir: *"İşte bu yenilgi size Allah'ın azabı! Şimdilik onu tadın! Kâfirlere bir de cehennem ateşinin azabı vardır."*[563] Âyette geçen ***"azâbu'n-nâr"***, adına *"nâr"* denilen yurdun (cehennemin) azabıdır.

3) Büyük günahları ve fuhşiyatı işleyen münafıkların cezalarına dair gelen ifade de gayb âlemine dair bir haberi içermektedir. *"Onun yeri de cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü yerdir!"*[564] Bu da, fasıklığın cezası olarak cehennem azabından "kurtuluş için bazı salih kişilere dayanmak yeterlidir" şeklindeki putperest düşüncenin binasını yerle bir etmektedir. Çünkü müteahhirunun, adına *"tevessül"* dediği, salih kişilere güven eğer fayda verir olsaydı o zaman hiç kimse cezaya uğramazdı. Çünkü tevessül herkesin kolayca yapabileceği bir şeydir.

4) Yüce Allah'ın, Peygamberine (s) ve mü'minlere vaadde bulurken melekler hakkında verilen bilgiler de aynı şekilde gayba dair bir haberdir. İlgili âyette de görüleceği üzere; Yüce Allah, Bedir Gazvesi'nde onlara bin melek göndererek yardım edeceğini ve bu meleklerin aralarında bulunarak onlara sebat vereceğini ifade etmektedir. Bu haber sûrenin 9, 10, 12. âyetlerinde verilmektedir. Biz, bu âyetin anlamını aklın kavrayabileceği şekilde beyan ettik. Ancak Müslümanlara gerekli olan, -diğer gaybî haberlerde olduğu

---

562 Enfâl, 8/4

563 Enfâl, 8/4.

564 Enfâl, 8/16.

gibi- bu habere de olduğu gibi inanmak ve tüm boyutlarıyla olan niteliğini ve gerçekleşme tarzını Yüce Allah'a havale etmektir.

5) 11. âyette şeytana dair verilen haber de gaybî bir haberdir. Bu âyete Yüce Allah şeytanın Bedir Gazvesi'nde mü'minlere verdiği vesveseyi ve kışkırtmayı giderdiğinden söz etmektedir. Biz bunun nasıl olduğunu ilgili âyeti tefsir ederken beyan etmiştik. Aynı şekilde 48. âyette şeytanın Peygamber'e (s) düşmanlıkta, O'nunla çarpışmakta müşriklerin amellerini kendilerine güzel göstermesi, onlara zafer vaadetmesi, sonra da onlardan uzaklaşması gaybî bir haberdir. Bunların da akla uygun izahını ilgili âyeti tefsir ederken beyan ettik.

Dördüncü Bölüm

Bu bölüm imana, onun alâmetlerine, mü'minlerin sıfatlarına dair olup iki kısımdan oluşmaktadır.

A- Kâmil Mü'minlere Dair Olup On Sekiz Esas'tan Oluşmaktadır.

Birinci esas: Sâdık iman; Allah'tan korkma, iki kişinin arasını düzeltme, Allah'a ve Peygamber'ine (s) itaat gibi salih ameli gerektirir. Her kim gönül huzuruyla Allah'a, O'nun Peygamber'ine (s), vahyine, ölüleri dirilteceği ve onlara amellerinin karşılığını vereceği âhiret gününe iman ederse gönlünde yukarıda zikredilen salih amelleri yapmaya çağıran bir ses bulur. İşte bu ses, insanın gönlünde, birlikte yaşadığı insanların arasında toplumun genel düzenindeki hidayetin ve hayrın odak noktasıdır. Bu, Yüce Allah'ın getirdiği ve Peygamber'inin (s) sözleriyle, fiilleriyle ve verdiği hükümle beyan ettiği şeriatıdır. Hz. Peygamber'in hükmü ister ictihadıyla verilmiş, isterse nassdan elde edilmiş olsun farketmez. Yüce Allah'ın *"O halde siz (gerçek) mü'minler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Rasûlüne itaat edin."*[565] âyetinde geçen şart'ın delâlet ettiği mânâ işte budur. Nitekim bunu ilgili âyetin tefsirinde beyan etmiştik. Allah'a ve Peygamber'ine (s) itaatin bir uzantısı olarak -ma'rufa uygun olmak şartıyla- Müslümanların yöneticisine, askerlerinin komutanına ve emirlerine itaat etmek vaciptir şeklindeki hüküm de buna bir başka örnektir. Nitekim bir başka âyette Yüce Allah kendisine, Peygamber'ine ve ulû'l-emre itaatı şu ifadelerle emreder: *"Ey iman*

565 Enfâl, 8/1

edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulülemre (idarecilere) de itaat edin."[566]

İman etmeyen kimse, bir mü'minin kendi gönlünde duyduğu bu sesi ve motive edici unsuru bulamaz. Bir mü'minin Rabbinden ümit ettiği ve korktuğu kadar ümit etmez ve korku duymaz. İman etmeyen kimse, insanların kendisini övmesini veya kendisine yardım etmesini umar, kendisini kınamalarından veya ayıplamalarından korkar. İdarecilerin kendisini küçük görmelerinden veya cezalandırmalarından endişe duyar.

Daha sonra Yüce Allah, imanları bu üç meyveyi veren sadık mü'minlerin, beş sıfatı hayata geçireceklerini beyan eder ki, bu mü'minler kendi benliklerine bu sıfatları sindirirler, ya da iman onları, münhasıran bu beş sıfatın iklimine yerleştirir. Yüce Allah ikinci âyette şöyle der: *"Mü'minler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."*[567] Bütün bunlar bu bölümde başlı başına birer esastır. Şimdi bu esasları sırasıyla zikredelim:

İkinci esas: Sadık mü'minin Allah anıldığı zaman kalbi titrer. Âyette bu anlamda kullanılan ***"el-vecel"*** (vav-cim-lam) kökü, heybet ve azâmet duymak veya korku ve ürperti hissetmektir. ***"Vecel"*** çeşit çeşittir. Her bir çeşit zikir, bir tür *"vecel"* meydana getirir. Ayrıca bu, mü'minlerin derecelerine göre de farklı farklı olur. Söz konusu *"vecel"*in en yüksek olanı; Rahmân, Rahîm, Hâlık, Râzık, Mûdebbir, Mûsahhır, Kâbız, Bâsıt, Râfız, Muizz, Mûzill, Semî, Basîr olan Rabb'e karşı heybet, azamet ve saygı duymaktır. Bunu, nihâi sonu düşünmekten, hicâb veya azap ile sona uğramaktan duyulan *"vecel"* takip eder. Bu duygu, çeşitleriyle birlikte iç dünyada imanın var olduğunun ve bu imanının ürün vermesinin alâmetidir.

Üçüncü esas: Allah'ın âyetlerini okuduğunda veya kendisine okunduğunda imanının artması, sadık mü'minin şânındandır. İman, mü'minin kalbinde gelişerek artar ve etrafında hiçbir şekkin ve kuşkunun dolaşmadığı, hiçbir demagojinin ve polemiğin kendisine etki edemediği bir vicdana (duyguya) dönüşür. İman; Kur'ân hususunda mü'mine "anlayış" verilerek, âyetlerin anlamlarına, nassların delâletlerine, Kur'anî mesajın ince işaretle-

566 Nisâ, 4/59
567 Enfâl, 8/2

rine dair her an yeni yeni kapılar açılarak artar. Yine iman; mü'mine ibret alma bahşedilerek, Kur'ân üzerinde derinden derine düşünerek öğüt alma yeteneği verilerek artar. Böylece iman kişiyi gereğince amel etmeye yönlendirir. O halde iman hem nicelik, hem de nitelik olarak artar. Tadan bilir. Akıl ve duygu arasında ortaklaşa ortaya çıkan imanın alâmeti işte budur. Amel etmeye insanı sevk eden iki unsur; akıl ve duygudur.

Dördüncü esas: Sadık mü'min Allah'a tevekkül eder. Yani işlerini sadece Allah'a havale eder. *"Yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."*[568] âyetindeki özel durum bunu ifade eder. Bu mânâda hem bu sûrede hem de başka sûrelerdeki âyetler vardır. Bu âyetlerin kimi bu âyette olduğu gibi "özel kılma" kipiyle ifade edilirken, kimi, durumun gerektirdiği başka sîgâlarda gelmektedir. Tabii ki her makamın kendisine uygun bir ifade tarzı vardır.

Allah'a tevekkül etmek Tevhid makâmlarının en yücesidir. Olgun ve Tevhid ehli olan bir mü'min, kendisi gibi yaratıcısının kulu, hatta O'nun varlığının mahlûkattaki delili olan bir başka mahlûka tevekkül etmez. Mahlukât; Allah tarafından ölçüsü konmuş (Takdirât) genel düzen içinde bir kısmını diğer kısmının emrine verdiği bir takım sebepler demektir ki; Yüce Allah, gerek isteğe bağlı ve gerekse istek dışı olmak üzere âlemin bütün işlerini bu düzenle ayakta tutar. Âlemde cereyan eden bütün bu işler Yüce Allah'ın sebep ve sonuçlarla işleyen kanunlarına tâbi olur ve kâinat düzeninde var olan takdiriyle (ölçüsüyle) etkileşmede O'na boyun eğer. Bütün bu işler Yüce Allah'ın kanunlarına boyun eğmenin ötesinde olumlu ve olumsuz olarak fayda ve zarar vermede acizlik açısından farksızdır. Sebeplere sarılma dairesi içinde tevekkül eden bir mü'minin durumu; Yüce Allah'ın yaratıklarına hâkim olan kanununa boyun eğmiş olmak için her şeyi sebebine sarılarak talep etmektir. Tevekkül eden mü'min böylece her şeyi Yüce Allah'ın talep etmesini emrettiği yerden talep eder. Bu emir ister tekvînî ve takdirî (yaratılışın doğasından gelen ve belirlenmiş) olsun isterse teşriî ve teklifî (yasama yoluyla sonradan iletilmiş hükümler) olsun farketmez. Mü'min, sebepleri bilmediği veya onu talep etmekten aciz olduğu zaman, o konudaki işini -Yüce Allah'ın koymuş olduğu ilim sebeplerinden bilmediklerini kendisine öğretmesi ve gerek cansız, gerek hayvan ve gerekse insan, boyun eğdirmekten aciz kaldığı her şeyi kendisine boyun eğdirmesi

568 Enfâl, 8/2

duasını ederek -o işi Yüce Allah'a havale eder. Bazı zamanlar ilham da bu söz konusu ilmin sebeplerinden birisidir. Yüce Allah tevekkülün faydasını bu sûrede şöyle ifade etmektedir: *"Kim Allah'a tevekkül ederse bilsin ki Allah mutlaka galiptir, hikmet sahibidir."*[569] Biz tevekkülün yerini bu âyetin tefsiriyle 61. âyetin tefsirinde beyan etmiştik. *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et, çünkü O işitendir, bilendir."*[570] Bundan sonra da bu âyetle aynı mânâya ve onu tamamlayıcı olarak "Eğer sana hile yapmak isterlerse, şunu bil ki, Allah sana kâfidir. O seni yardımıyla ve mü'minlerle destekleyendir."[571] âyeti geçmişti. Bu âyetten sonra gelen *"Ey Peygamber! Sana ve sana uyan mü'minlere Allah yeter."*[572] âyet de bunun gibidir. Çünkü âyetin ifadesiyle **"ihsâb"** (Allah'ın yetmesi) -başka âyetlerde de geçtiği üzere- takvâdan elde edilen karşılıktır.

Tevekkül; vicdanî ve itikadî imanla, müspet ve menfî amelden meydana gelir. Nice amel vardır ki, tevekkül içindeki mü'min onu yapmaya atılırken, tevekkül içinde olmayan kimse boyundan büyük olduğu gerekçesiyle onu yapmaktan geri durur ya da o amelin âkıbetinden korkar. Nice amel de vardır ki; tevekkül sahibi kimse onu yapmaz ama tevekkül etmeyenin ruhu ise onu yapmamaktan dolayı huzurlu olmaz. Çünkü ya aşırı bir hırsla o amelin faydasını arzulamaktadır veya kötü âkıbetinden korkmaktadır. Geçim hususunda meşru sebepleri, çalışıp kazanmayı, tedavîyi, savaşmayı ve başka şeyleri bir yana bırakmak tevekkülden değildir. Tam tersine tevekkül bunlar olmadan gerçekleşmez. Buna karşılık rukye ve uğurlu ya da uğursuz saymak gibi bir takım vehmî şeylere yapışmak tevekkülle bağdaşmaz. Biz bu konuyu da birçok yerde ele aldık.

Beşinci esas: Sadık mü'minin bir özelliği de namazını kılmaktır. Yani namazını en mükemmel bir şekilde, rukûnlerine, edeplerine ve sünnetlerine riayet ederek, huşû içinde ve namazda düşünerek eda etmektir. Namaz dinin direği olup, ruhî, bedenî ve sosyal ibadetlerin en mükemmelidir. Yüce Allah kıble âyeti'nde namazı **"iman"** kelimesiyle ifade etmektedir: *"Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir."*[573] Nitekim müfessirlerin geneli, ifa-

569 Enfâl, 8/49)
570 Enfâl, 8/61
571 Enfâl, 8/62
572 Enfâl, 8/64
573 Bakara 2/143

denin akışını delil olarak alıp aynı kanaati belirtmişlerdir. Biz bu kelimeyi, kalbe kök salmış ve nefsi ıslah eden imanın bir eseri olarak yorumlamıştık. Namazın esrarını, hikmetini, faydalarını ve onu terk etmenin zararlarını bu cüzde ve birinci cüzde geniş geniş beyan ettik. Onun için dokuzuncu cüzde bu sürenin âyetini tefsir ederken bu konuda söyleyeceklerimizi özet olarak verdik.

Altıncı esas: Sadık mü'minin bir başka vasfı da Allah yolunda Yaratıcısının kendine verdiği rızıktan infak etmektir. ***"İnfak"*** farz olan zekâtı ve bunun dışında vacib (gerekli) ve müstehab (güzel) olan harcamaları kapsar. Herhalde Allah yolunda mal harcamak imanın en güçlü alâmetlerinden olsa gerektir. Biz bu konudaki söyleyeceklerimizi Bakara Süresi'nde infak emrinin geçtiği yerde uzun uzadıya, başka yerlerde ise kısaca söyledik. İnfak; en önemli dinî ve -ailevî, sivil ve askerî olmak üzere- dünyevî amellerin kendisine dayandığı malî ibadetlerdendir. Bütün sıfatlar bir kimsede bulundu mu o kişinin imanı mükemmel olur ve kişi, Yüce Allah'ın mü'min kullarına dünya ve âhiret saadetini ve bundan sonra gelecek *yedinci esas*ta zikrettiği mükâfatı vaadettiği mü'minlerden olur.

Yedinci esas: Bu kâmil mü'minlerin mükâfatı, Yüce Allah'ın *"İşte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır."*[574] âyetinde beyan ettiği şeylerdir. Dileyen bu âyetin tefsirine bakabilir.

Sekizinci esas: Allah'a tevekkülle birlikte kâmil imanın alâmetlerinden birisi de -özellikle sıkıntı zamanlarında olmak üzere- sadece Rab'den yardım dilemektir. Nitekim mü'minlerin geneli, Bedir'de Peygamberimiz (s) ile birlikte böyle yapmışlar ve Yüce Allah da onlara hem bu gerçeği ve hem de dualarını kabul etme nimetini, *"Hatırlayın ki siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, 'Ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim' diyerek duanızı kabul buyurdu"*[575] âyetiyle hatırlatmıştır. Bu âyetin tefsirinde, Peygamberimiz'in (s) tevekkülünün mükemmelliğine ve Hz. Ebû Bekir'in tevekkülünün ise Hz. Muhammed'den (s) daha aşağı olduğuna, Bedir'de ise Peygamberimiz'in (s) korkusuna, buna karşılık Sevr mağarasında gayet sakin oluşuna ve her makama, hakkı neyse onu verdiğine dair değerlendirmemiz yer almaktadır.

---

574 Enfâl, 8/4

575 Enfâl, 8/9

Nitekim bütün bunları biz bu özetimizin II. bölümünün birinci kısmında beyan etmiştik.

Dokuzuncu esas: Yüce Allah'ın kullarından Bedir'e katılan kâmil mü'minlere olan inâyeti ki, onları bu inâyet sebebiyle 9 ilâ 12. âyetlerde övmüştü. Biz buna, daha önce Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s) inâyetini anlatırken değinmiştik.

Onuncu esas: Yüce Allah, mü'minleri yetiştirmek için zafer ve ganimet gibi iyi bir imtihanla imtihan eder. Nitekim zaman zaman da hezimet ve sıkıntı gibi şiddetli bir imtihanla imtihan eder. Bu husus, *"Mü'minleri güzel bir imtihanla denemek için..."*[576] âyetinde geçmişti. Bu iki imtihanla mü'min arıtılır.

Onbirinci esas: Yüce Allah'ın mü'minlere cahillerin gafil olduğu bir noktayı göstermesidir. Yüce Allah bu irşadıyla ilim ve hikmete kulak verme hususunda kendisinin verdiği nimetten nasıl yararlanacaklarını onlara gösterir. Bu irşad 20 ve 21. âyetlerde yer almaktadır. Bu âyetlerin tefsirinde söylediklerimizi iyice düşünmek gerekir.

Onikinci esas: Yüce Allah'ın onlara manevî hayatı göstermesidir. Ki onlar bu hayat sayesinde çeşitli biçimlerde sürdürdükleri hayvanî hayattan yukarılara yükselirler. Peygamberimiz'in, Allah'ın Kitabı'yla davet ettiği husus işte bu manevî hayattır. Bu konuda 24. âyet ve tefsiri üzerinde derinden derine düşünmek gerekir.

Onüçüncü esas: Yüce Allah'ın malları ve evlatları insanlara fitne (sınav) kılma hususundaki kanununu göstermesidir. Bu fitne insanın nefsinde şiddetli bir etki bırakıcı bir imtihan ve malları ve evlatlarının çıkarını düşünüp de hak ve adalet çizgisi dışına çıkmaması için bir uyarıdır. Nitekim *"Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir."*[577] âyetinde bu husus anlatılır. Âyette verilen bu öğüt, bir mü'minin nefsini hakka bağlı kalma, helâl kazanma, haramdan sakınma, çocukları için mal toplama ve biriktirme uğruna açgözlülükten ve bayağılıktan kaçınma gibi hususlarda büyük bir esastır. Bu âyetin indiği esnada mü'minlerin çocuklarının çoğunluğu müşrikti. *"Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar da vardır. Onlardan*

576 Enfâl, 8/17

577 Enfâl, 8/28

sakının. Ama affeder, kusurlarını başlarına kakmaz, kusurlarını örterseniz, bilin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır."[578] âyeti işte bu çocuklar hakkında nâzil olmuştur. Biz birçok mü'minin -hatta içlerinde din kisvesine bürünenler de dâhil olmak üzere- bu iki fitne konusunda isyana düşerek bayağılaştıklarını görmekteyiz. Bunların içinden bazıları, eşlerinden bir kısmını ve bazı çocuklarını diğer eş ve çocuklarına mal bağışlayarak mirasından mahrum etmekte veya mallarını onlara vakfetmektedirler.

Ondördüncü esas: Mü'minlere geçmişlerinin hatırlatılması, ümmetlerinin geçmişte zayıf olduğunun, diğer halkların onları aciz görmelerinin, insanların kendilerini kapıp kaçacaklarından korktuklarının hatırlatılmasıdır. Ta ki -yeryüzünde ağırlıklarını koymadan, otoritelerini sağlamlaştırmadan önce -İslâm'ın onlara verdiği izzeti, kuvveti ve desteği öğrensinler. Bir medeniyetin geçmişini öğrenmesi; durumun düzeltmede, geleceğe hazırlanmasında ona en büyük yardımcıdır. Daha fazla bilgi için 26. âyetin tefsirine bakılabilir.

Onbeşinci esas: Mü'minlerden bin kişinin kâfirlerden iki bin kişiyi zaaf halinde ruhsat kabilinden, yine içlerinden bin kişinin on bin kişiyi kuvvetli olduklarında azimet kabilinden yenmesi ve onlara galip gelmesidir. Bu ilke 65 ve 66. âyetlerde ifade edilmektedir. Ayrıca İslâm'ın savaş ahkâmı bölümünde ayrıntısıyla ele alınmaktadır.

Onaltıncı esas: Mü'minlere ilmî ve vicdanî nitelikli "iyiyi kötüten ayırma melekesi"nin gösterilmesidir. Bir mü'min bu kâbiliyetle hakkı batıldan, hayrı şerden, gereklilikleri bozukluklardan ayırabilir. Bu ilkeyi 29. âyette ve tefsirinde bulabilirsin. Bu ilke sosyoloji kanunlarından altıncı kanunda zikredilir.

Onyedinci esas: Yüce Allah'ın Rasûl'üne (s) destek vererek, kendi yardımıyla ve mü'minler vasıtasıyla ona (s) yardım ederek ve kalplerini birbirine ısındırarak ihsanını hatırlatmasıdır. Bu ihsan, Yüce Allah'ın onlara olan ihsanlarından ne muazzam bir nimettir ve onların en muazzam övünç kaynakları olarak ne büyük bir övünç kaynağıdır. Bu konu için 63. âyetin tefsirine bak.

578 Teğabûn, 64/14-15

Onsekizinci esas: Yüce Allah'ın Peygamberimiz'in (s) sahabîlerine, özellikle de Bedir ashabına ihsanıdır. Yüce Allah Peygamber'ine (s) kâfi gelme ihsanına onları da katarak bütün sahabîlere ihsanda bulunmuştur. Bu ihsan *"Ey Peygamber! Sana ve sana uyan mü'minlere Allah yeter."*[579] âyetinde dile getirilmektedir.

Bu; Yüce Allah'ın, sayesinde kendilerini şereflendirdiği en değerli husustur. Bu daha önce Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s) inayeti bahsinde geçmişti.

Buraya kadar saydığımız esaslar üzerinde derinden derine düşünen kimse imanın içeriğini ve sonuçlarını öğrenir ve onun bir siyasî âidiyet olmadığı gibi dille yapılan kuru bir iddia da olmadığının farkına varır. Hatta iman; beşerî mertebelerin ve mü'mini hurafelerden ve bayağılıklardan arındıran insanî kemâlâtın en yücesidir. Şu halde okuyucu, imanını Kur'ân'ın terazisine vursun ve kendisinden önce iman edenler onun için en güzel örnek olsunlar.

B- İmanca veya Hal ve Ruh İtibarıyla Zayıf Mü'minlerin Durumu ve Bir Kısmının Münafıklara Benzemesi

Sûrenin başında, Bedir'e katılanların çoğunluğunun da aralarında bulunduğu kâmil mü'minlerin sıfatlarının beyan edilmesinden sonra Yüce Allah 5. âyette imanı kâmil olmayanların durumunu beyan etmekte ve şöyle demektedir: *"(Onların bu hali) mü'minlerden bir grup kesinlikle istemediği halde, Rabbinin seni evinden hak uğruna çıkardığı (zamanki halleri) gibidir. Hak ortaya çıktıktan sonra sanki gözleri göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi (cihad hususunda) seninle tartışıyorlardı."*[580]

Yüce Allah, imanı kâmil olanların Bedir'de müşriklerle çarpışmaya kendilerini atmaları karşısında münafıkların ve imanı zayıf olanların hayretlerini, iki zümre arasındaki farkı vurgulamak üzere şöyle buyuruyor: *"O zaman münafıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar (sizin için) 'Bunları dinleri aldatmış' diyorlardı. Hâlbuki kim Allah'a dayanırsa bilsin ki Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir."*[581]

579 Enfâl, 8/ 64
580 Enfâl, 8/ 5-6
581 Enfâl, 8/49

Yüce Allah, daha kendilerine izin vermeden önce Bedir esirlerinden fidye alan kimseleri azarlarken şöyle diyor: *"Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, hâlbuki Allah (sizin için) âhireti istiyor. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Allah tarafından önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı, aldığınız fidyeden ötürü size mutlaka büyük bir azap dokunurdu."*[582]

Her kim sahabîlerden imanı zayıf olanlarla bu asırda imanı en güçlü kimseleri ölçmek için doğru adalet terazini kurarsa, her iki zümre arasındaki uçurumun ne kadar korkunç olduğunu görecektir. Sahabîler arasında imanı kâmil olanlara gelince; Peygamberimiz (s) onlar hakkında şunları söylemiştir: *"Ashabım hakkında kötü konuşmayın. İçinizden biriniz Uhud Dağı kadar altın harcasa onların herhangi birinin harcadığı bir mûd veya nasîfi kadar bir harcamanın sevabına eremez."*[583]

Beşinci Bölüm

Bu bölümde müşrik kâfirlerle Ehl-i Kitab'ın durumu beyan edilmektedir.

1, 2, 3) Yüce Allah bu sûrenin 12. âyetinde, *"Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım."*[584] demektedir. Bunun mânâsı; ben savaş esnasında mü'minlerin karşısına dikildiklerinde kâfirlerin yüreğine korku salacağım demektir. Bunun ardından Yüce Allah, onların Allah'a ve Peygamber'ine (s) karşı geldiklerini ifade etmekte ve onları cehennem azabıyla tehdit etmektedir. Onların hali ve âkıbeti bu üç âyette dile getirilmektedir. Kâfirlerin yüreklerine korku salınmasının Peygamberimiz'in (s) özelliklerinden olduğu bir gerçektir. Bu gerçek, âyetle sabit olduğu gibi, fiilen de sabittir. Müslümanların, Hz. Peygamber'in hidayetinden istifade ettikleri oranda O'nun mirasından (kâfirlerin yüreğine korku salma özelliğinden) payları olacaktır.

4) Ehl-i Kitab'ın durumuyla ilgili bir başka âyet Yüce Allah'ın şu ifadesidir: *"Ey mü'minler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin."*[585] Bu ifadede Ehl-i Kitab'ın durumu aşağılanmaktadır.

---

582 Enfâl, 8/67-68

583 Buhârî, *Fedâilü'l-ashâb*, 5; Muslim, *Fedâilü'l-ashâb*, 221, 222.

Mûd: Bir sa'ın dörtte biri kadardır. Bir mûd hacim birimi olarak bir avuç buğdayın kemmiyetini ifade eder. Gram cinsinden, 509,14 gramdır. (Bkz: Necmûddin el-Kürdî, *Şer'î Ölçü Birimleri*, sh. 153, 207. Türkçesi: Dr. İbrahim Tüfekçi. -Çev.-) Nasîf: Bir ölçektir veya mûddûn yarısıdır.

584 Enfâl, 8/12

585 Enfâl, 8/15

5) *"(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı (onu). Ve bunu, mü'minleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir."*[586] Bu âyette Yüce Allah'ın Ehl-i Kitab'ı yardımsız bıraktığı, Bedir'de mü'minlere kendi desteği ve yardımıyla onları öldürme imkânı verdiği ifade edilmektedir. Söz konusu yardım ve destekten Yüce Allah'ın mü'minlere, bundan önce de Peygamber'ine (s) verdiği desteği beyan edilirken söz edilmişti.

6) *"Bu böyledir. Şüphesiz Allah, kâfirlerin tuzağını bozar."*[587] Gerçekten de aynen bu âyette ifade edildiği gibi olmuştur.

7) Yüce Allah'ın Bakara Sûresi'nde Ehl-i Kitab'tan bahsederken *"Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindeki (Tevrat'ı) doğrulayan bir kitap gelip de (Tevrat'tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşılarına dikilince onu inkâr ettiler."*[588] şeklindeki ifadesine binaen *"(Ey kâfirler) eğer siz fethi istiyorsanız, işte size fetih geldi. (Yenelim derken yenildiniz.) Ve eğer (inkârdan) vazgeçerseniz bu sizin için daha iyidir. Yine (Peygamber'e düşmanlığa) dönerseniz biz de (O'na) yardıma döneriz. Topluluğunuz çok bile olsa sizden hiçbir şeyi savamaz. Çünkü Allah mü'minlerle beraberdir."*[589]

8) Yüce Allah onların eksiklikleri hakkında şöyle der: *"Şüphesiz Allah katında yerde debelenenlerin en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir."*[590] Yüce Allah, cehennemliklerin vasıfları hakkında kullandığı ifadeleri bunlar hakkında da kullanmaktadır. Cehennemlikler hakkında şöyle der: *"Andolsun biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."*[591] Bu gibi ifadeleri okuyan aklı başında bir kimse anlar ki, Aziz Kitap Kur'ân'ın kâfirleri kötülemesi bir şiirsel hiciv olmadığı gibi taassuba dayanan bir kusurlama da değildir. Tam tersine ilmî idrak yeteneklerini iptal ettikleri ve böylece sağlam fıtratlarını bozdukları için kendi nefislerine karşı işledikleri bir cinayeti beyandan ibarettir. Kur'ân'ın bu beyanından an-

586 Enfâl, 8/17
587 Enfâl, 8/18
588 Bakara, 2/89
589 Enfâl, 8/19
590 Enfâl, 8/22
591 Ar'af, 7/179

laşılıyor ki; Mü'minlerin, kâfirlerin tam karşıtı olmaları gerekiyor. Bu gibi âyetleri okuyan kimse, câhiliye dönemi insanlarının birbirlerini hicivleriyle, Kur'ân'ın kâfirleri bu zemmi arasında çok büyük farklar olduğunu ve Kur'ân'ın kınamasının taşıdığı ilmî ve edebî ıslahı anlar. Bu konudaki en büyük ibret ise şudur: Mü'minler kâfirlerin bu sıfatlarıyla nitelikli oldukları takdirde *"İslâm"* lakabı onlara hiçbir fayda vermeyeceği gibi, peygamberlerin sonuncusu Hz. Peygamber'in ümmeti olmak da hiçbir yarar sağlamaz. Zira İslâm ancak hidayetin adıdır. İslâm Peygamberinin (s) vazifesi ise davet etmekten ibarettir.

9) *"Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir."*[592] Bu âyet müşriklerle ilgilidir. Âyetin verdiği en büyük ibret; onların Hz. Peygamber'e (s) -kendilerini maslahat ve hüccete dayanarak değilkuvvete dayanarak güçlü görmeleri sebebiyle düşmanlık ettikleri gerçeğidir.

10) *"Onlara âyetlerimiz okunduğu zaman dediler ki; (Evet) işittik, istesek de biz bunun benzerini elbette söyleyebiliriz. Bu öncekilerin masallarından başka bir şey değildir."*[593] Eğer onların bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmeye güçleri yetseydi bunu isterlerdi. Güçleri dâhilinde olan bir şeyi isteselerdi yaparlardı. Eğer bunu yapmış olsalardı bütün herkes duyar ve Hz. Peygamber'e iman eden ne kadar insan varsa müşriklerle birlikte inkâra geri dönerdi. Çünkü onlar hüccetle iman etmişlerdi. Müslüman olanlardan hiçbirinin Müslüman olmakla en ufak bir maslahatı söz konusu değildi. Tam aksine Müslüman olmakla eziyetlere ve fitneler maruz kalmışlardı.

11) *"Hani (o kâfirler) bir zaman da: Ey Allah'ım! Eğer bu Kitap senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir! demişlerdi."*[594] Bu âyet, onların inkârlarının bilgiye ve inanca dayanan bir yalanlamaya değil, kibir ve inada dayanan bir inkâra dayandığına delildir.

12) *"Onlar Mescid-i Haram'ın mütevellileri olmadıkları halde (mü'minleri) oradan geri çevirirlerken Allah onlara ne diye azap etmeyecek? Oranın mütevel-*

---

592 Enfâl, 8/30
593 Enfâl, 8/31
594 Enfâl, 8/32

lileri takvâ sahiplerinden başkaları değildir. Fakat onların çoğu bunu bilmez."[595] Yani, onlar Allah'a ibadet üzerine tesis edilmiş olan Mescid-i Haram'a velâyet hakkının şirkten ve ahlaksızlıktan kaçınanların hakkı olduğunu bilmezler. Bu velâyet hakkı bilfiil sabit olduğu üzere tekvînî ve teşrî'idir.

13) *"Onların Beytullah yanındaki duaları da ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir."*[596] Bu âyet, onların ibadetlerinin çirkinliğine ve bir oyun ve eğlence olması hasebiyle batıllığına bir delildir. Bunun için Yüce Allah o yaptıklarının acil karşılığını hemen peşinden getirmekte ve *"Ey kâfirler! İnkâr etmekte olduğunuz şeylerden ötürü şimdi azabı tadın."*[597] demektedir.

14) *"Şüphesiz ki inkâr edenler mallarını (insanları) Allah yolundan alıkoymak için harcıyorlar. Daha da harcayacaklar. Ama sonunda bu, onlara yürek acısı olacak ve en sonunda da mağlub olacaklardır. Kâfirlikte ısrar edenler ise cehenneme toplanacaklardır."*[598] Bu âyet-i kerîme onlara bir uyarıdır. Bu uyarı aynı zamanda onların para harcayarak İslâm karşısında direnmelerinin âkıbetini haber vermesi bakımından gaybî bir haberi de ihtiva etmektedir. Nitekim Kur'ân'ın verdiği bu gaybî haberin doğru çıktığını âlim, âlim olmayan bütün herkes görmüştür. Dolayısıyla bu haber Kur'ân'ın mucizelerindendir.

15, 16) Yüce Allah 36. âyetin tamamlayıcısı olarak şöyle der. Bazıları bu âyeti bir öncesinin tamamlayıcısı değil, başlı başına müstakil bir âyet sayarlar. *"Kâfirlikte ısrar edenler ise cehenneme toplanacaklardır. (Bu toplama) Allah'ın murdarı temizden ayıklaması ve bütün murdarların bir kısmını diğer bir kısmının üstüne koyup hepsini yığarak cehenneme atması içindir."*[599] Bu âyette önceki "uyarı"nın tamamlanışı vardır. Her iki âyetteki uyarıyı özetlersek, onlar dünyada yenilecekler, sonra âhirette cehennem azabına sürüklenecek-lerdir.

17) *"İnkâr edenlere (sana düşmanlıktan) vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle. Yok, geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin hali gözlerinin önündedir!"*[600] Bu âyet; uyarıldıkları şeyler bir hüccet ve bir burhandan

---

595 Enfâl, 8/34
596 Enfâl, 8/35
597 Enfâl, 8/35
598 Enfâl, 8/36
599 Enfâl, 8/36-37
600 Enfâl, 8/38

kaynaklansın diye onları imana davet etmektedir. Yüce Allah'ın uyarısı aynen gerçekleşmiştir. İşte bu, Kur'ân'ın i'câzını tasdik ve Yüce Allah'ın peygamberlere karşı inat eden kimseler hakkında değişmez kanunu mahiyetindedir.

18) Yüce Allah mü'minleri kâfirlerin sıfatlarını almaktan kaçındırarak şöyle buyurur: *"Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve (insanları) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (kâfirler) gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır."*[601] Bu âyet de, müşriklerin sıfatlarını, durumlarını ve mü'minlerle çarpışmaktaki maksatlarını beyan etmektedir. Âyete göre onların maksatları, şımarmak, büyüklük taslamak, çalım satmak ve insanlara gösteriş yapmaktır. Tabii ki bunlar, Yüce Allah'ın mü'minleri bayağı ve bozguncu kimselerdir. Oysa mü'minler Allah'ın kelimesini en yüce kılmak için çarpışırlar. ***"Allah'ın kelimesi"***nden maksat ise, Tevhid, hak, adalet, fazileti yerleştirmek, ma'rufu emir ve münkeri yasak etmektir. Nitekim biz bunları Kur'ân'dan deliller getirerek ilgili yerlerde beyan etmiştik.

19) *"Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de: Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi. Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve: Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi (melekleri) görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir, dedi."*[602] Bu âyet, onların zâhirî hazırlıkları ve sayısal olarak çoklukları ile mağrur olduklarını ve aldanış içine düştüklerini açıkça ifade etmektedir. Yine bu âyetten anlaşılmaktadır ki, bu gurur sadece şeytanın vesevsesine dayanmaktadır. Şeytanın vesvesesini ise, mü'minlerde var olan hakkın manevî gücünden habersizlik çekici hale getirir. Zatan bu yüzdendir ki, iki ordu birbiriyle karşı karşıya gelince, hatta birbirini görünce bu vesvese yok olmuş gitmiştir. Nitekim Yüce Allah bu gerçeği, *"Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve: Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi (melekleri) görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum.; Allah'ın azabı şiddetlidir, dedi."*[603] ifadesiyle dile getirmektedir.

20) Yüce Allah, imanı zayıflar hakkında şöyle der: *"O zaman münafıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar, (sizin için) 'Bunları dinleri aldatmış' diyorlardı."*[604]

---

601 Enfâl, 8/47
602 Enfâl, 8/48
603 Enfâl, 8/48
604 Enfâl, 8/49

Onlar bu sözleri, Allah'a imanın gücünü ve bu imanın insana verdiği manevî kuvvetleri bilmeyen ve açıktan açığa kâfirliklerini ortaya koyan müşriklerle aynı kanaati besledikleri için söylemektedirler. Sayıları az ve maddî güçten yoksun olan mü'minlerin, çokluklarına aldanan müşriklerle çarpışmak için karşılarına dikilmelerine ise "dinleri sebebiyle aldanmış olmaktan" başka bir açıklama getiremiyorlar. Oysa mü'minler kendi nefislerine bakıp da aldanmamakta, aksine Rablerinin vaadine güvenmekte ve tuttukları işte O'na tevekkül etmektedirler. Nitekim Yüce Allah, münafıklara cevap verirken bunu beyan etmektedir: *"Kim Allah'a tevekkül ederse bilsin ki Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir."*[605]

21) *"Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve 'Tadın yakıcı cehennem azabını' (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin!"*[606] Bu ifade, onların yeryüzünde azaba ve hezimete uğramalarının beyanı ardından gayb âlemine ait ilk merhalede uğrayacakları azabı beyan etmektedir. Yüce Allah Firavun âilesini ve onların dünyada uğradıkları azabı misal vermektedir. Yüce Allah'ın, Peygamber'ine (s) müşriklerin dünyada uğrayacakları kötü âkıbete dair vahyettiği haberin doğruluğu da daha sonraları ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde âhirette azaba uğrayacaklarına dair haberi de doğru çıkacaktır. *"Ahiret de dünya da Allah'ındır."*[607]

22) Yüce Allah, Hz. Peygamber'in kendileriyle antlaşma yaptığı ve bunu defalarca bozan Ehl-i Kitab'tan Yahudiler hakkında şöyle der: *"Allah katında, yürüyen canlıların en kötüsü kâfir olanlardır. Çünkü onlar iman etmezler. Onlar kendileriyle antlaşma yaptığın, sonra her defasında hiç çekinmeden ahitlerini bozan kimselerdir. Eğer savaşta onları yakalarsan, ibret almaları için onlar ile arkalarında bulunan kimseleri de dağıt. (Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan sen de (onlarla yaptığın) ahdi aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah hainleri sevmez. İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar. Çünkü onlar (bizi) âciz bırakamazlar."*[608] Bu âyetlerde onlara ahitlerini bozduran ve kendileriyle savaşma sonucunu getiren imanlarının geçersizliği ifade edilmektedir. Daha fazla bilgi almak isteyen ilgili âyetlerin tefsirine bakabilir.

---

605 Enfâl, 8/49
606 Enfâl, 8/50
607 Necm, 53/25
608 Enfâl, 8/55-59

23) Kâfirlerin savaştaki ağırlıklarının küçümsenmesidir. Bu da onların sözü geçen sıfatlarının ve durumlarının zorunlu sonucudur. Yüce Allah onların savaştaki ağırlıklarını, iman sıfatlarını kendi nefislerinde kemale erdiren mü'minleri, kâfirlerin iki katından on katına kadar mağlup ettirerek gidermiştir. Nitekim bu hususlar 64 ilâ 66. âyetlerde ifade edilmişti.

24) 73. âyette ifade edildiği üzere kâfirlerin birbirinin yardımcısı olması gerçeğidir. Onlarla çarpışma hususundaki ahkâma gelince bu husus 7. bölümde beyan edilecektir.

Altıncı Bölüm

Bu bölüm Yüce Allah'ın fertler ve toplumlar hakkında cari olan ilâhî kanunlarına dairdir. İlâhî kanunlar (sünnetullah) psikoloji ve sosyoloji ilminin konularına girer.

Birinci kanun: Yaşam tecrübesiyle sabit olduğu üzere; İnsanlar, iman ve inkârda, hayır ve şerde farklı istidatlar gösterir. Yüce Allah'ın dünyada ve âhirette amellerine vereceği karşılık işte bu farklılık esasına göre cereyan eder. Bunun Enfâl Sûresi'nden delili ise; Yüce Allah'ın imanı kâmil olan mü'minleri 2 ilâ 4. âyetlerde tanımlaması ve dördüncü âyette âhirette Rableri katındaki derecelerine dair ifadeleridir. Âhirette elde edecekleri dereceler dünyadaki derecelerine tabi olacaktır. Daha fazla bilgi için ilgili âyetlerin tefsirine bakmak gerekir. Bir de buna karşılık olarak bu âyetlerin hemen yakınında yer alan ifadeler de kâfirlerin amellerinin karşılığı ile ilgilidir ki, bunlar 5 ve 6. âyette yer alırlar. Bu iki âyetten sonra imanı zayıf olan mü'minlerin hallerinden ve hak belli olduktan sonra Hz. Peygamber'le hak uğruna mücedelelerinden bahsedilmektedir. Dileyen ilgili âyetlerin tefsirine bakabilir.

İkinci kanun: Tüme varım metoduyla sabittir ki; toplumların arasında meydana gelen zulüm mutlaka cezaya sebeb olur. Bu ceza; toplumların yok olmasına veya bağımsızlıklarını kaybetmelerine yol açan zaafa uğrama ve çözülmedir. Böylesi bir ceza bir toplumun başına gelecekse sadece o zulmü işleyenlere gelmekle kalmaz, aksine bütün bir toplumun topyekûn başına gelir. Nitekim Yüce Allah şöyle der: *"Bir de öyle bir fitneden sakının ki o, içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz."*[609] Bu husustaki sünnetullah şöy-

609 Enfâl, 8/25.

ledir: Bir toplumun içinde fitneler baş gösterir ve zulümler yayılırsa, buna karşılık fertlerin içinden o kötülüklere karşı direnecek kimseler çıkmazsa kötülüğün fesadı bütün bir toplumu sarar. Oysa yaygın olmayan, sadece tek tek bazı fertlerin işledikleri günahlar böyle bir sonuç vermez. Bir toplum birbiriyle dayanışma açısından tek bir bedenin organları gibidirler. Nasıl ki bir vücut, bir organının rahatsız olmasıyla diğer organları da etkilenir ve hep birlikte acı çekerse, toplumlar da aynen böyledir. Biz bu âyetin tefsirini yaparken beyan ettik ki; burada fitne denilince anlaşılması gereken; Ümmetler arasında genel maslahatlar konusunda meydana gelme ihtimali olan çekişmedir. Söz konusu çekişme egemenlikle iktidar ya da dinle şeriat gibi hususlarda çıkabilir. Ümmetlerin tefrikaya düşmesine ve zaafa uğramasına etkili olan fasıklığın yayılması, ahlakı bozan lüks ve nimet içinde israfın alıp başını gitmesi gibi hususlar da aynen böyledir. Bu gibi unsurlar bütün bir ümmeti bozucu hale, ancak münkerin kınanmamaya başlanmasıyla gelir. Münkerin işlenmesine aldırmamak ise toplumu topyekün günaha sokar. Bütün bu sakıncalar tarihî vakalarda sabittir. Bu sûreden delili ise Yüce Allah'ın şu ifadesidir: *"(Bunların durumu) Firavun ailesi ve onlardan öncekilerin durumuna benzer. Onlar Rablerinin âyetlerini yalanlamışlardı. Biz de onları günahlarından ötürü helak etmiştik ve Firavun ailesini (denizde) boğmuştuk. Hepsi de zalimler idiler."*[610]

Üçüncü ve Dördüncü kanun: İnsanın kendisini mal ve evlat fitnesine kaptırması birçok fesada yol açar. Çünkü mal ve evlat sevgisi öyle bir duygudur ki; dinin hidayetiyle arındırılmadığı, güzel terbiye ve eğitimle parlatılmadığı takdirde insanı israfa ve aşırıya kaçmaya maruz bırakır. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Biliniz ki mallarınız ve çocuklarınız birer imtihan sebebidir ve büyük mükâfat Allah'ın katındadır."*[611] Bu âyetin tefsirinde bunların çeşitlerini beyan etmiştik.

Beşinci Kanun: Aziz Kitabımızda ve tarihî haberlerde peygamberlere karşı inat eden ve inkâr içinde olan kâfirlerin cezalarına dair yer alan haberlerdir. Söz konusu ceza da iki kısımdır:

a) Peygamberlerden kevnî mucizeler göstermelerini talep ederek onları taciz eden ve inanmazlarsa helak olacakları yolunda tehdit edildikleri halde

---

610 Enfâl, 8/54.
611 Enfâl, 8/28.

daha sonra gösterilen bu mucizelere iman etmeyenlere verilen cezadır. Yüce Allah peygamberlerinin diliyle tehdit ettiği üzere; bu gibi kâfirleri köklerini kazıyarak cezalandırmıştır.

b) Peygamberlere düşmanlık eden ve onlarla çarpışanlara verilen cezadır. Yüce Allah bunları rezil ve rüsvâ etmiş ve onlara karşı peygamberlerine yardım etmiştir. Yüce Allah'ın bu tavrı, düzenli bir tavır olagelmiş ve bu yüzden adına "sünnet" demiştir. *"İnkâr edenlere (sana düşmanlıktan) vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle. Yok, geri dönerlerse kendilerinden öncekilerin hali (önceki ümmetlere uygulanan kurallar) gözlerinin önündedir."*[612]

Bilinmelidir ki; bu iki ceza çeşidinden birincisi *ikinci kanun*'da beyan ettiğimiz cezadan farklıdır. Çünkü o kanunda zikri geçen günah, ceza için tabiî ve sosyal bir sebeptir. Oysa buradaki günah tabiî bir sebep değildir. Aksine Yüce Allah'ın tehdidi gereği teşrîî ve vad'î bir sebeptir. Günah, peygamberleri yalanlamak ve onlara inatla karşı çıkmak olduğu halde ceza böylece farklı farklı olmaktadır. *"Nitekim onlardan her birini günahı sebebiyle cezalandırdık. Kiminin üzerine taşlar savuran rüzgârlar gönderdik. Kimini korkunç bir ses yakaladı, kimini yerin dibine geçirdik. Kimini de suda boğduk."*[613]

Bu iki tür ceza arasındaki fark, bedenî hastalıklar ve dünyada başa gelen musibetlerle, mahkeme eliyle verilen cezalar arasındaki fark gibidir. Bu cezalardan birinci gruba girenler, fıtrat nizamına ve sağlığı koruma kanunlarına aykırı hareket etmekle meydana gelir, dolayısıyla bu aykırı hareket, hastalığın tabiî sebebi olmuş olur. Oysa ikincisinde ise verilen ceza, şeriatlarda ve kanunlarda fertlerin işledikleri suça tertip edilen cezalardır. Adam öldüren veya zina eden ya da hırsızlık yapan veya birini döven ya da birinin malını gasbeden kimselere verilen şer'î cezalar, hapisle veya sopa vurarak ya da malî tazminat ödemeye çarptırarak verilen tâzir cezaları bu gruba örnek cezalardır. Bu cezalar vad'î ve teklîfî olup şeriatı ve kanunu uygulayan kimsenin eliyle verilir. Eğer bu suçlar, hâkimin, gereğince hükmettiği ve sultanın ve kanunun infaz ettiği cezanın tekvînî ve tabiî sebepleri olsaydı o zaman bu cezalar hâkim hükmü ve sultanın infazı olmaksızın başa gelirdi. Ancak bu fiiller bazen şeriatın ve kanunun verdiği cezanın dışında sağlığa zararlı olmak ve ümmetin içinde fesada sebep olmak gibi tabiî bir cezanın da se-

---

612 Enfâl, 8/38.

613 Ankebût, 29/40.

bebi olabilir. Yüce Allah insanoğluna bir şeyi haram kılmışsa mutlaka zararı olduğu için haram kılmıştır. O zararlı şey toplumda yayılır ve çoğalır da bütün insanlarca işlenen günah haline gelirse o zaman ikinci kanunda beyan edilen cezaya sebep olur. Yani toplumun arasında fasıklık yaygınlaşır, emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker terkedilir. Biz bu tefsirimizde bu farkı ve bu kanunları tekrar tekrar beyan ettik ve dedik ki, âhiret azabı da bu cezaya paralel olarak iki kısma ayrılır.

Peygamberlere inatla karşı gelenlere verilen ikinci tür cezaya gelince; bu bir yönden zulmeden ve fasıklığa düşen kavimlere verilen cezaya benzerken, bir yönden de benzemez. Benzerlik; peygamberlere düşman olup onlarla çarpışanların sürekli olarak hem peygamberlere ve hem de kendi nefislerine karşı zalim kimseler olmalarıdır. Çünkü peygamberler onlara ancak hak ve adaletle gelmişlerdir. Hak ve adalet taraftarları batıla sapan ve zulüm işleyenlerle çekiştiklerinde daima âkıbet muttakilerin olmuştur ki bunlar birinci kısımdaki kimselerdir. Yüce Allah'ın, peygamberlerine ve -bu sûrenin tefsirinde ve başka yerlerde beyan ettiğimiz üzere- imanın gereklerini yerine getiren mü'minlere yardımı hususunda en önemli esas; bunun, sosyal ve tabiî sebeplere var olma mücadelesi ve en iyinin galip gelmesi prensibine bağlı olmasıdır.

Benzerliğin söz konusu olmadığı yöne gelince, bir peygamberin kendisine iman edenlerin arasında bulunması onların hakka ve adalete bağlı kalmalarının ve genel kanunları (sünnetullah) gözetmelerinin garantisidir. Hatta bazen peygambere muhalefet edip doğru yoldan saptıkları takdirde tevbe ederler ve Allah'a dönerler. Nitekim Peygamberimiz'in (s) sahabîleri Uhud ve Huneyn Gazveleri'nde böyle yapmışlardı. Bundan daha beteri İsrailoğulları ile Hz. Musa ve onların başka peygamberleri arasında yaşanmıştı.

Benzerliğin olmadığı bir başka yön şudur: Bir peygamberin mü'minlerin içinde bulunması, mucizelerinden bir parça göstererek Yüce Allah'ın o insanları desteklemesine sebeptir. Nitekim Bedir Gazvesi'nde bu durum yaşanmış, Yüce Allah kalplerine sebat vermek üzere melek göndererek sahabîleri desteklemişti. Ayrıca düşmanlarının kalbine korku salmıştı ve Peygamberimiz (s) kâfirlerin üzerine bir avuç toprak serpmiş ve bu toprak onların her birine isabet etmişti. İşte bu onların kalbinde zaaf uyandırmış hatta korkudan ödlerini koparmıştı. Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s) ve mü'minlere Bedir'e çı-

karken yaptığı yardım... Onlara -hangisi olduğunu belirtmeksizin- iki zümreden birisini vaadetmesi... üzerlerine yağmur yağdırması ve bunun sonucu olarak kâfirlerin değil de mü'minlerin bu yağmurdan istifade etmesi... Bütün bunlar tümü itibarıyla mü'minlerin maslahatı açısından bir güç vermeydi, Yüce Allah'ın onlara inayetiydi. Ve bunların çoğu kendilerinin çalışıp çabalamasıyla elde edemeyecekleri zahirî sebepler yoluyla gerçekleşmişti.

Bütün bunlara, sahih haberlerde yer alan ve Peygamberimiz'e (s) verilen harikulâde kevnî mucizeleri de eklemek gerekir. Peygamberimiz'in (s) büyük bir orduyu aslında bir kaç kişi için hazırlanan, ancak Yüce Allah'ın bereketlendirdiği az bir yiyecekle doyurması, parmakları arasından su akması buna örnektir. Parmaklarından su akma mucizesi; Yüce Allah'ın havada mevcut olan su maddesini, suyun oluşması hakkındaki genel kanunu hilafına ona (s) vermesiyle olmuştur. Suyun oluşumunu ise Yüce Allah şöyle beyan eder: *"Görmez misin ki, Allah bir takım bulutları (çıkarıp) sürüyor; sonra onları bir araya getirip üst üste yığıyor. İşte görüyorsun ki bunlar arasından yağmur çıkıyor."*[614] Rûm Sûresi'nin 48. âyeti de böyledir.

Altıncı kanun: Takvâ ve amellerde yasaklardan kaçınma insana öyle bir meleke verir ki, insan bu meleke sayesinde hakkı batıldan, hayrı şerden, gereklilikleri bozukluklardan ayırabilir. Sözünü ettiğimiz ameller; ister kamu işlerine, ister şahsi işlere ait olsun hiç fark etmez. Gerek sosyal gerek şahsî olan bu amellerin, şahsî olanı da ister dinî isterse dünyevî olsun yine fark etmez. Bu melekeyi kazanan kimse, amellerinde hakkı, hayrı ve maslahatı bunların karşıtlarına tercih eder. Ancak bilmeme veya yanılma ya da unutma gibi bir mazeret söz konusu olursa bu takdirde de onu hatırlar hatırlamaz hemen geri döner. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırdedecek bir anlayış verir."*[615] Daha fazla bilgi almak isteyen kimse bu âyetin tefsirine, orada takvanın çeşitlerine, onun meyvesi olan ayırma gücünün çeşitlerine (furkan) dair yaptığımız açıklamalara bakabilir.

Yedinci kanun: Gerek şahıslarda, gerekse amelde, murdar olanla temizi birbirinden ayırma: Nitekim bunu 37. âyette ve bu mânâdaki başka âyetlerde beyan etmiş hatta 37. âyetin tefsirinde o âyetlerin sûrelerini ve âyet

614 Nûr, 24/43.
615 Enfâl, 8/ 29.

numaralarını da vermiştik. Bu âyetin tefsirinde dedik ki: Murdarla temizi birbirinden ayırmak, çağımızda adına *"ıstıfâ"* (tabii ayıklanma), iki zıttan en güçlü olanın ağır basması, çatışan iki şeyden en iyi olanın galibiyeti ve bekası şeklinde ifade edilen kavramlara uymaktadır.

Sekizinci kanun: Kavimlerin durumlarının değişmesi, nimet içinde yüzerken felâkete sürüklenmeleri, felâket içindeyken nimete gark olmaları; kendi nefislerindeki akaid, ahlâk ve meleke gibi değerleri değiştirmelerinin tabiî ve fıtrî bir sonucudur. İnsanın alışkanlıkları nefsinde bu melekeleri yerleştirir ve ameller de onların doğrultusunda yapılır. Bu konudaki kesin anlamlı nass şöyledir: *"Bu da bir kavim kendilerinde bulunanı (güzel ahlak ve meziyetleri) değiştirinceye kadar Allah'ın onlara verdiği nimeti değiştirmeyeceğinden dolayıdır."*[616] Biz bu konuyu ilgili âyeti tefsir ederken ayrıntısıyla açıklamıştık.

Dokuzuncu kanun: Yeryüzünde ağırlığın konulması *"ishân"* ve hükümranlığın sağlanması yeterli bir güç ve kuvvetle olduğundan buna uymayan tutumlardan kaçınmak ve *"ishan"*ın hayata geçirilmesi ve gerçekleşmesine engel olan şeylerden uzak durmak gerekir. Düşmandan esir almak sonra da Müslümanlar zaaf halindeyken o esirleri fidye karşılığı salıvermek bu aykırı tutumlara örnektir. Nitekim bu husus VII. Bölümde 22. prensipte gelecektir.

Onuncu kanun: Dostları bırakıp da düşmanı yardımcı ve dost edinmek ümmet içinde fesadın ve fitne kaynaklarının en büyüklerinden ve bir devletin yıkılıp çöküntüye uğramasının sebepleri arasında en bariz olanlarındandır. Mü'minlerin savaşta ve yardımcı olmakta kâfirleri dost edinmeleri buna örnektir. Oysa kâfirler savaşlarda mü'minlere karşı birbirlerini tutarlar. Özellikle de çekişme kaynağı dinî ise daha da çok birbirlerini tutarlar. Bu kanunu haklı çıkaran örnekler hem İslâm tarihinde, hem de başka yerlerde çoktur. En sonuncusu Osmanlı devleti olmak üzere birçok İslâm devletini ortadan kaldıran işte bu kâfirleri dost edinmedir. Bu gerçeği bilmeyen Osmanlı devletini yıkmak üzere Hıristiyan Avrupa ülkeleri birbirlerini yardıma çağırmış, onlarla çarpışmak üzere ittifak etmişlerdir. Ancak bu konuda iki farklı çıkar birbiriyle çelişince aradaki ittifak bozulmuştur. Daha fazla bilgi için bu sûrenin sonlarında yer alan *"velâyet"* in ahkâmı ile ilgili olmak üzere 72 ilâ 73. âyetlerin tefsirine bakılabilir. Bu konudaki ilgili nass şudur:

---

616 Enfâl, 8/53.

"Eğer siz onu (Allah'ın emirlerini) yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat olur."[617]

Onbirinci kanun: Hem Kur'ân'da ve hem de vicdanen sabittir ki; insan kudret, irade ve fiillerinde ihtiyar sahibidir. İnsan kendi özgür iradesiyle iman eder, inkâr eder, hayır işler, kötülük yapar, iyi bir insan olur veya olmaz. Yüce Allah'ın insanlara amellerinin karşılığının verilmesi konusunda geçerli kanunlarına dair bu 6. bölümde zikredilenlerle, bundan önceki iki bölümde ve bundan sonraki bölümde zikredilen insanların fiillerinin kendilerine isnad edileceğine dair kanunu işte bu onbirinci kanunda beyan edilen prensibe dayalıdır. Birinci bölümde insanların bazı amellerinin Yüce Allah'a isnad edilmesi ve aralarındaki tasarrufuna dair daha önce söylenenler Yüce Allah'ın yaratıkları hakkında geçerli kanununu beyan etmek anlamına gelir. Biz Eş'arîlerin ekserisinin kendilerini kaptırdıkları cebriye inancını çürütürken bu kaideye dayanarak hareket ettik. Bu kaideyi destekleyen âyetler hem bu sûrede, hem de başka sûrelerde çoktur. *"(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları."*[618] âyetiyle, *"Allah kişiyle onun kalbi arasına girer."*[619] âyetlerinin tefsirine bakınız.

Yedinci Bölüm

Bu bölüm askerî ve siyasî savaş ilkelerine dairdir ve 28 ilkeden oluşmaktadır.

Bir uyarı: Bu konuda, emir ve yasaklamalara dair ifade akışı içinde birçok ilkeyi açıkladık. Bunlar, belâgatın ve okuma esnasında yapacağı tesirin gerektirdiği ifadenin nazmına uygun olan emir ve yasaklamalardır. Bundan maksat ise dinin birinci hedefi olan hidayettir. Biz bu kaideleri başka bir tertip içinde savaş açısından en önemli olandan başlayarak aşağıya doğru sıralayacağız.

Birinci ilke: Ümmetin, düşmanlarıyla savaşmak için imkan dahilinde olan bütün gücü ve kuvveti hazırlaması gerekir. Her mükellefin savaşa hazır olması zorunludur. Çünkü savaşmak bazı durumlarda farz-ı ayn olur. Adına *"en-nefîrü'l-âm"* (genel seferberlik) denilen bir durumun yaşanması gerekli hale gelebilir. Medenî toplumlarda bu durum ancak kamu düzeni gereği or-

617 Enfâl, 8/73.
618 Enfâl, 8/17.
619 Enfâl, 8/24.

taya çıkabilir. Savaş kavramına silah da dahil olur. Silah zamandan zamana, mekândan mekâna ve durumdan duruma değişiklik gösterir. Silahın bu zamanda cinsi, çeşidi ve sınıfı çoğalmıştır. Silahın karada kullanılanı, denizde ve havada kullanılanı vardır. Bunların her birine ait gemiler ve araçlar söz konusudur. Amaç; savaşa doğrudan doğruya katılmak, asker, mühimmat, azık ve silah taşımaktır. Aynı şekilde "*savaş*" kavramına azık, asker sevki sistemi ve bunun dışında başka bilgi ve sanatlar da dahildir.

İkinci ilke: Savaş için at beslemek bir gerekliliktir. Çünkü savaş güçlerinin en önemlisi, ülkenin sınır boylarında süvarileri mevzilendirmektir. Yüce Allah bu savaş gücünü, ona olan ihtiyaçtan ve vazgeçilmezliğinden dolayı özel olarak zikretmektedir. Hatta buharla ve elektrikle çalışan nakil araçlarının çok olduğu bu asırda bile at vazgeçilmez bir savaş aracıdır. Bir ve ikinci ilke için açık nass, Yüce Allah'ın *"Onlara (düşmanlar) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz."*[620] şeklindeki âyetidir.

Üçüncü ilke: Söz konusu savaş güçlerini hazırlamaktan ve at beslemekten maksat, düşmanların yüreğine korku salmak ve ülke topraklarına veya çıkarlarına ya da fertlerine veya -ülke dışında bile olsa- malına yapacağı tecavüzün akıbetinden onu korkutmaktır. Hedef; ümmetin kendi yurdunda güvenli, ahalisi, çıkarları ve malları hakkında huzur içinde olmasıdır. Çağımızda adına silahlı barış denen olgu işte budur. Askerî devletler, aldatma ve yalana dayalı olarak bunu iddia ederler. Fakat İslâm bütün hukukî düzenlemelere bunu dinî bir farîza haline getirerek fark atmış ve onlardan ayrıcalıklı hale gelmiştir. Savaş için kuvvet hazırlama ve at besleme emri Kur'ân'da *"Onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı korkutursunuz."*[621] şeklinde yer almaktadır.

Dördüncü ilke: Yukarıda zikri geçen şeyleri hazırlamak için Allah yolunda mal harcamaktır. Çünkü mal olmadıktan sonra o zikredilen şeylerin hiçbiri gerçekleşmez. Bundan dolayı bu âyette zikredilenlerin ardından Yüce Allah şöyle diyor: *"Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir,*

---

620 Enfâl, 8/60.

621 Enfâl, 8/60.

siz asla haksızlığa uğratılmazsınız."[622] İslâm'ın ilk asrında söz konusu infak mü'minlerin imanlarına bırakılmıştı. Bundan sonraki sûrede (Tevbe) kısaca ve Peygamberimiz'in sîretine dair haberlerde ayrıntısıyla anlatılan Tebûk Gazvesi'ne dair haberlerde olduğu gibi herkes kendi malî durumuna göre az veya çok infakta bulunuyordu. Ama bu asırda infakın bir düzen dahilinde yapılması şarttır. Artık "*infak*", sabit bir sisteme sahip olan bütün ülkelerin yaptığı gibi devletin bütçesine girmelidir. İleride Tevbe Sûresi'nde geleceği üzere infak için zekat malından belli bir hisse ayrılır. Tevbe Sûresi, Enfâl Sûresi'nin birçok mücmelini ayrıntısıyla ele almak üzere bu sûreden sonra nazil olmuştur. İcmalî olarak ele alınan hususlardan birisi; askerî güç hazırlamak için infak yapmaya dair yapılan bu açık teşviktir. Bu ifadede ayrıca düşmanın kalbine korku salınmasına işaret ve bu konuda kusur etmeme uyarısı vardır. Savaşın meşru kılınmasıyla ilgili âyetlerin ardından bunun benzeri bir ifade de Bakara Sûresi'nde yer almaktadır: "*Allah yolunda harcayın. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.*"[623]

Beşinci İlke: Düşman barışa meylettiği takdirde barış, savaştan daha üstündür. Çünkü barış, bizatihi hedef olmayan savaşa tercih edilmiştir. Savaş, sosyal zaruretlerden birisi olarak kendi miktarınca takdir olunur. Barışın savaşa üstün tutulması ilkesi, Allah ve ümmet düşmanlarının yüreklerine korku salmak amacıyla gücü yettiği kadar kuvvet hazırlaması ve at beslemesi emredildikten sonra gelen şu ifadede yer almaktadır: "*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş.*"[624]

Bazen düşmanın barışa yanaşması, savaştan geri duralım diye bize bir hile ve tuzak kurmak maksadıyla olabilir. Düşman böylece kendisi savaşa hazır olana kadar zaman kazanmak veya bir başka çeşit hileyi hayata geçirmek isteyebilir. Bu durumda düşmandan üstün oluşumuzdan istifade etmediğimiz sürece- onun barış teklifini kabul etmememiz gerekir. Yüce Allah böyle bir ihtimali barışı tercihe engel saymamıştır. Aksine şöyle buyurmaktadır: "*Eğer sana hile yapmak isterlerse şunu bil ki, Allah sana kâfidir. O, seni yardımıyla ve mü'minlerle destekleyendir.*"[625] Bu âyetler, İslâm'ın barış dini olduğuna delil-

622 Enfâl, 8/60.
623 Bakara, 2/195.
624 Enfâl, 8/61.
625 Enfâl, 8/62.

dir. Ancak bu kural; Müslümanların zaaf ve zillet halinde değil, kudretli ve izzetli olduklarında geçerlidir.

Altıncı ve Yedinci İlkeler: Savaşta ve barışta ahde ve mîsaka bağlı kalmak ve verilen ahde, gizli ve açık ihanetin haram kılınmasıdır. Tıpkı maddî veya manevî ya da bunlardan başka mutlak ve mukayyed bütün emanetlere hıyanetin haram oluşu gibi... Bu konuda âyetler sayısızdır ve muhkemdir. Kuvvetliyken hainlik ederek, verilen ahdi çiğnemeyi mubah kılmaya ve onu hileyle bozma imkanı varken bozup çöpe atılacak kağıt saymaya asla imkan yoktur. Hatta Yüce Allah, muahede yaptığımız kâfirlere karşı bizim idaremiz altında olmayan Müslüman din kardeşlerimize yardım etmeyi bize mubah kılmamaktadır. İlgili âyet şöyledir: *"Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhine olmaksızın (o Müslümanlara) yardım etmek üzerinize borçtur."*[626]

Yüce Allah hıyaneti mutlak olarak yasaklarken şöyle der: *"Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin; (sonra) bile bile kendi emanetinize hainlik etmiş olursunuz."*[627] Bu âyetin tefsirini yaparken düşmanların verdikleri ahidlerini bozmalarına örnekler vermeyi unutmuşuz. Oysa bu, emanetlerin en önemlilerindendir. Şimdi bu örnekleri zikredelim:

Sekizinci kâide: Bizimle barış anlaşması yapmış olan düşmanın ahdine hıyanet edeceğinden korkulduğu ve sözünde veya fiillerinde bunun emareleri görüldüğü takdirde, var olan ahdi, şartları dahilinde bozmaktır. İşte bu durumda devlet başkanının düşmana verdiği ahdi adil, doğru ve açık biçimde en ufak hile ve hıyanet olmaksızın bozması mümkündür. İlgili âyette Yüce Allah şöyle buyurur: *"(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir. Çünkü Allah hainleri sevmez."*[628] Bu prensip İslâm şeriatının diğer gayri müslim ümmetlerin hukukî düzenlemelerine ve kanunlarına fark attığı hususlardan birisidir. Bu âyetin tefsirinde, ilk dönem Müslümanlarının Aziz Kitap ve Peygamber'in (s) hidayeti uyarınca bu ilkeyi alıp uyguladıklarına dair örneklere bakılabilir.

---

626 Enfâl, 8/72.
627 Enfâl, 8/27.
628 Enfâl, 8/58.

Dokuzuncu ilke: Ahdi bozanlara şiddetle muamele yapmak vaciptir. Ta ki; böylece başkalarına örnek ve ibret olsunlar. Böylesi ibretlik bir ceza başkalarını ahdi bozmaya cüret etmekten ve onlar gibi ahdi bozarak ahde hıyanet etmekten alıkoyar. Yüce Allah'ın, Peygamber'e (s) verdikleri ahdi defalarca bozan Yahudiler hakkındaki ifadesi bu konuya örnektir: *"Eğer savaşta onları yakalarsan, ibret almaları için onlar ile (onlara vereceğin ceza ile) arkalarında bulunan kimseleri de dağıt."*[629]

Bu âyetteki ilkeden, kararlılıkla adaleti, şiddetle fazileti bir arada bulunduran İslâm'ın öğretileriyle, karakterlerinde katılık ve zulmü taşıyan Avrupa ülkeleri arasındaki fark ortaya çıkmaktadır.

Burada şöyle bir soru gündeme gelebilir: "Savaşta bu faziletlere sadece Müslümanların uyması düşmanlarının kendilerine hıyanet etmelerine ve bu prensibe uymadıkları için kendilerine galip gelmelerine yol açmaz mı?" Böyle bir soruya cevabımız şudur: Müslümanların ilk asırlardaki düşmanları bu asırdaki düşmanlarına oranla bu faziletlerden çok daha uzaktılar. Çünkü savaşta çağımızdaki kanunî düzenlemeler gibi belli bir nizama asla bağlı değildiler. Oysa bu devirde düşman devletler ilgili nizamlara -güçlü ülkeler her ne kadar tevil ederek bir yana bırakıyorsa da- riayet ediyorlar ve onlarla davalarını ispat etmeye çalışıyorlar. İlk dönemde İslâm düşmanlarının Müslümanlara göre üstünlükleri muazzamdı ve sayıları çok çok fazlaydı. Ama buna rağmen Müslümanlar onlara galip geldiler. Müslümanlar kendilerinden kat kat üstün olan düşmanlarını ancak bu ve benzeri faziletlerle mağlup ettiler.

Onuncu ilke: Dinin öngördüğü savaşta gaye, din özgürlüğü ve herhangi bir kimsenin başkasını dininden çıkarmak için fitne çıkarması ve baskı ve zülüm yapmasını önlemektir. Bununla ilgili âyette Yüce Allah şöyle buyurur: *"Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. (İnkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür."*[630] Müşrikler, ellerinden gelen bütün işkence ve eziyetlere başvurarak Müslümanlara dinleri sebebiyle baskı ve zülüm yapıyorlardı. Müslümanlara gelince onlar böyle bir hareket yapmadılar. Bu kaidenin dışına çıkması muhtemel olan bir kimse fitneyi ve dinde zorlamayı haram kılan ve din seçmeyi

629 Enfâl, 8/57.
630 Enfâl, 8/39.

kişinin özgür iradesine bırakan İslâm dinine aykırı davranmış olur. Daha fazla bilgi almak isteyenler ilgili âyetlerin tefsirine bakabilir. Orada fitne çıkması durumunda Müslümanların kendi aralarında çıkan Cemel ve Sıffin savaşı gibi çatışmaların hükmünü de bulabilir.

Onbirinci ilke: Savaşta sebat etmek zaferin manevî sebeplerindendir. Zaferin elde edilmesine sebep olan bu unsura çağımızda *"moral gücü"* denir. Enfâl Sûresi'nde zaferin müspet ve menfî başka birçok sebepleri yer almaktadır. Biz bu sebepleri bu ilkeler zinciri içinde zikretmekteyiz.

Onikinci ilke: Düşmanla yüz yüze gelince Allah'ı zikretmektir. Son iki ilkenin örnek âyeti şudur: *"Ey iman edenler! Herhangi bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki başarıya erişesiniz."*[631] Bu âyetin tefsirini yaparken her iki esasın; kurtuluşun, kuvvetin, zaferin sebebi olmasını aklî yönden beyan ettik. Bu yaklaşımın doğruluğuna çağımızda meydana gelen savaşlardan örnekler verdik ve savaş sanatının uzmanlarının sözlerini yansıtarak kuralın doğruluğunu ispata çalıştık.

Onüçüncü ilke: Allah'a ve O'nun Peygamber'ine (s) itaat etmek zaferin manevî sebeplerinden bir diğeridir. Çünkü Yüce Allah bundan önceki iki sebebe (sebat ve Allah'ı zikir) atfen ifadenin devamında *"Allah ve Rasûlüne itaat edin."*[632] buyurmaktadır. Peygamber'e (s) itaat kavramına; Müslümanın, sancağı altında savaştığı devlet başkanına ve onun tayin ettiği komutanlara da itaat dahildir. Peygamberimiz (s) *"Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş olur. Bana karşı gelen Allah'a karşı gelmiş olur. Benim emirime itaat eden bana itaat etmiş olur. Benim emirime karşı gelen bana karşı gelmiş olur."* buyurmaktadır. Buhârî'nin rivayetinde, *"Devlet başkanı ancak bir kalkandır. Onun arkasında savaşılır ve onunla korunulur. Devlet başkanı Allah'tan takvayı emreder ve adil olursa bununla sevap kazanır. Eğer bu ilkelere aykırı şeyler söylerse, bundan dolayı günaha girer."*[633] ilavesi vardır.

Hadiste geçen *"cünne"* kelimesi kalkan ve koruma demektir. Çağımızda askerî sistem olarak bütün herkesçe bilinen hususlardandır ki, mutlak itaat savaşın temel esaslarından birisidir. Komutanların emirlerine uymayan asker ve subaylar en şiddetli cezaya çaptırılırlar. Bu ceza şiddetli dayaktan

631 Enfâl, 8/45.
632 Enfâl, 8/46.
633 Buhârî, *Cihad*, 109.

başlayarak feci bir şeklide idama kadar gider. Eğer bu sistem olmasa medenî alemde otorite ve iktidar diye bir şey kalmaz. Çünkü barış içinde yaşarken bile siyasî partiler birbiriyle çekişme halinde ve parti başkanları görüş ayrılıkları içindedirler. Ve yine özellikle savaş zamanlarında düşmanın desiseleri çok olur ve onlara rüşvet verip çekişmeleri körükleyebilirler. Daha fazla bilgi için 24. âyetin tefsirine bakınız.

Ondördüncü ilke: Sabretmek vaciptir. Ve sabır zafer sebeplerinin içinde en muazzam olanıdır. Bundan dolayı Yüce Allah, kendisine ve Peygamber'ine (s) itaati emrettikten sonra sabrın şanını yüceltmekte ve şöyle demektedir: *"Bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerde beraberdir."*[634] Sabrın faydasını anlatmak için Allah Tealâ'nın sabredenlerle beraber olduğunu belirten şu ifadeden daha belâgatlı bir ifade düşünülebilir mi?

Onbeşinci ilke: Allah'a tevekkül ve Allah'ın bu sûrede nefsi, barışı savaşa tercih etmeye hazırlaması ve düşmanların hile ihtimaline rağmen onlarla barışın korunması sadedinde tevekkülü emretmesidir.[635] Bundan önce Yüce Allah münafıklara ve kalbinde hastalık olanlara cevap verirken şöyle demişti: *"O zaman münafıklarla kalplerinde hastalık bulunanlar, (sizin için) 'Bunları dinleri aldatmış.' diyorlardı."*[636] Bu âyetin tefsirine bakınız. Yüce Allah bu ve bundan sonraki âyette mü'minleri tevekkül etmekle nitelemektedir. Biz tevekkülün faydasını dördüncü bölümde dördüncü esasta açıkladık. Daha fazla bilgi almak isteyenler oraya bakabilirler.

Onaltıncı ilke: Savaş hali ve buna benzer durumlarda çekişmekten ve tefrikaya düşmekten kaçınmaktır. Çünkü tefrika ve çekişme zaafa düşmeye ve kuvvetin gitmesine sebeptir. Yüce Allah şöyle buyur: *"Birbirinizle çekişmeyin, sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider."*[637] Grupların çekişmesinde danışma prensibini benimsemiş güçlü devletler âyette gösterilen bu ilkeye göre hareket etmektedirler. Bu ülkeler savaş zamanlarında söz konusu çekişmeye son vermekte ve danışma meclislerinin faaliyetlerini durdurmakta, sadece askerî danışmayla yetinmektedirler. Bu prensip İslâm'da da uygulanan bir esastır ve Bedir Gazvesi'nde Peygamberimiz (s) bu ilkeye göre hareket

634 Enfâl, 8/46.

635 51 ve 62. âyetlerin tefsirine bakınız.

636 Enfâl, 8/49.

637 Enfâl, 8/46.

etmiştir. Yüce Allah Uhud Gazvesi'nde de danışma ilkesini farz kılmıştır. Şûra (danışma) ilkesi Peygamber'e (s) farz olduğuna göre O'nun dışındaki imamlara ve emirlere haydi haydi farz olur. *"İş hakkında onlara danış."*[638] âyetinin tefsirine bakınız.

Onyedinci ilke: 47. âyette yer aldığı üzere müşrikler gibi savaşta çalım satmak ve insanlara gösteriş yapmaktan kaçınmaktır.

Onsekizinci ilke: Savaştan kaçmanın haramlığıdır. Yüce Allah *"Ey mü'minler! Toplu halde kâfirlerle karşılaştığınız zaman onlara arkanızı dönmeyin. (Korkup kaçmayın.)"*[639] âyetinde hem savaştan kaçmayı haram kılar, hem de bunu yapana tehdid yöneltir. Bu emir, savaşta düşman karşısında sebat etmek gerektiğini en çok pekiştiren bir ifadedir.

Ondokuzuncu ve yirminci ilkeler: Mü'minlerin güçlü ve kuvvetli olmaları durumunda kendilerinin on katı kâfirle savaşmaları ilkesinin getirilmesi ve nefislerine kurtuluş ve zaferin azîmet babından yerleştirilmesi, zaaf halindeyken de kendilerinin iki katı kâfirle çarpışmalarının ruhsat kabilinden olması. Bunun sebebine gelince; İslâm'ın, mü'minlerin müşriklere oranla daha sabırlı olmalarını gerekli kılması ve onların savaş tekniği ve zafer sebeplerine dair müşriklerin bilmedikleri şeyleri bilmeleridir. Bu ilke ve sebepleri, 65 ve 66. âyetlerde ifadesini bulmakta ve tefsirlerinde de beyan edilmektedir.

Yirmibirinci ilke: Müslümanların, zaaf halindeyken esir almaları ve bunları mal karşılığında salıvermeleri yasaktır. Düşmandan esir almak ve onları mal karşılığı salıvermek ancak yeryüzüne kuvvetle, izzet ve egemenlikle hâkim olduktan sonra (ishân) caizdir. Bu konu için 67 ve 68. âyetlerin tefsirine bakılabilir. İsteyen orada esirler ile ilgili hükümleri, düşmanı salıverme ve fidye alma hükümlerini bulabilir.

Yirmiikinci ilke: Esirleri iman etmeye teşvik etme ve onları karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverdikten sonra Müslümanlara hıyanet etmemeleri hususunda uyarıdır. Bu konu için 70. âyetin tefsirine bakınız. Bu asırda savaş uzmanları başka ahidler de almaktadırlar.

Yirmiüçüncü ilke: Savaş ganimetlerini yemek helaldir. Esirlerden alınan fidyeyi yemek de buna dahildir. 69. âyetin tefsirine bakınız.

---

638 Âl-i İmrân, 3/159.

639. Enfâl, 8/ 15.

Yirmidördüncü ilke: Ganimetlerin taksimi ve hak sahipleri hakkındadır. Bu konu 41. âyette ve tefsirinde geçmektedir.

Yirmibeşinci ilke: Dâr'ûl İslâm'da mü'minler birbirilerinin yardımcılarıdır. Bunun aslı Muhacirlerle Ensar arasındaki tesis edilen kardeşliğe dayanır. Bu konu 72 ve 73. âyetlerde ve tefsirinde açıklanmaktadır.

Yirmialtıncı ilke: Dâr'ûl İslâm'la Dâr'ûl Harb'de veya Dâr'ûl İslâm dışında bulunan mü'minler arasında yardım velâyeti yoktur. Ancak dinleri uğruna çarpışan mü'minler bu kuralın dışındadır. Eğer bizimle onların arasında barış mîsakı yoksa o mü'minlerin yardımına koşabilirler. Şayet mîsak varsa o kâfirlere karşı mü'minlerin yardımına koşmak mîsakı bozmak anlamına gelir. Bütün bunların beyanı 72. âyetin son kısmında geçmişti.

Yirmiyedinci ilke: 73. âyette geçtiği üzere kâfirler birbirinin yardımcısı ve dostudur. Bu âyetin tefsirinde onların bize ve birbirine mirasçı olmaları ahkâmı yer almaktadır.

TEVBE (BERÂE) SÛRESİ

Bu sûre, Kur'ân'ın dokuzuncu sûresidir.
Âyet sayısı Kûfelilere göre 129, cumhura göre 130'dur.
Bu sûre, bilginlerin ittifakıyla Medenî bir sûredir.

Bazıları *"(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber'e yaraşır ne de inananlara."*[640] âyetinin bundan müstesna olduğunu ifade etmişlerdir. Buna sebep olarak da müttefekûn aleyh (üzerinde-sahihliğinde ittifak edilen) bir hadiste rivayet edildiği üzere bu âyetin Hz. Peygamber'in, amcası Ebû Talib için istiğfar etmesi üzerine inmiş olduğunu gösterirler. Nitekim bu konuda ayrıntılı bilgi, ilgili âyetin tefsiri gelince verilecektir. Ancak bu iddiaya iki madde halinde cevap verilebilir: Birincisi; bu âyet, Peygamberimizin amcası Ebû Talib'in vefatından sonra inmiş olabilir. İkincisi; bu gibi yerler için âlimlerin şu yaklaşımları söz konusudur: Bir kez başlı başına, bir kez de sûre inerken olmak üzere âyetin iki kez inmiş olması mümkündür.

İbnu'l Furs ise *"Andolsun size kendinizden öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir."*[641] diye başlayan 128. ve 129. âyetleri istisna etmiş ve bu iki âyetin Mekkî olduğu iddiasında bulunmuştur. Ancak Hâkim ve Ebû'ş Şeyh'in tefsirlerinde İbn Abbas'a (r) nispet edilen "Bu iki âyet Kur'ân'da en son nazil olan âyetlerdir." yolundaki rivayet

640. Tevbe, 9/113.
641. Tevbe, 9/128.

İbnu'l Furs'un iddiasını reddetmektedir. Birçok âlimin görüşüne göre Tevbe Sûresi eksiksiz olarak Medine'de nazil olmuştur. Bu görüşe aykırı olarak bazı âyetlerin nüzûl sebeplerine dair yapılan rivayetlere şöyle cevap verilir: Nüzûl sebeplerine dair yapılan rivayetlerin ekserisinden maksat; "Bu âyet şu hüküm hakkında inmiştir." şeklindedir. Bir başka ifadeyle; Râviler nüzûl sebeplerini çoğunlukla istidlâl (hüküm çıkarma) makamında zikretmektedirler. Bu, sadece âyetin nüzulünü göstermediği gibi, hakkında hüküm çıkarılan mesele meydana geldiği esnada indiğini de göstermez. Nitekim iniş sebebi hicretten önce Mekke'de cereyan etti deseler de müşrikler için bağış dilenmesinin kınanması âyetinin Medine'de inmiş olma ihtimali hakkında da az önce aynı şeyleri söylemiştik.

Ne sahabîler ve ne de onlardan sonra gelenler bu sûrenin başına "Besmele"yi yazmamışlardır. Çünkü besmele diğer sûrelerde olduğu gibi bu sûreyle birlikte nâzil olmamıştır. Besmelenin sûrenin başında neden yer almadığı sorusunun cevabı olarak tercih edilen ve tercihi gerektiren görüş budur. Bazıları, besmele sûrenin başında "Bu sûre Enfâl Sûresi'yle bir bütündür." diyen görüşe uygun düşsün diye yer almamıştır demişlerdir. Meşhur olanı; bu sûre kılıçla ve ahdi bozma ile ilgili olarak indiği için başında besmelenin yer almadığıdır. Diğer bazılarına göre daha başka sebeplerden dolayı besmele sûrenin başına yazılmamıştır. Ancak gösterilen bu sebep ve illetler tartışmaya açık sebeplerdir. Hatta gösterilen bu sebeplerin illet değil hikmet olduğu bile söylenebilir. Bazı âlimler bu hikmet hakkında şöyle derler: Bu bize gösteriyor ki; besmele her sûreden bir âyettir. Bir başka ifadeyle; fiilen istisna, sözle istisna gibi genelliğin bir kriteridir.

Bu sûre için birçok isimden söz edilir: Bu isimler sûrenin ihtiva ettiği en önemli konuların sıfatlarıdır. Bu isimlerden birisi *"el-Fâdıha"*dır. Sûre bu ismi, münafıkların içinden geçenleri ortaya koyarak, içlerindeki inkârı ve kötü niyeti haber vererek onları rezil rüsva ettiği için almıştır. Bu isim Hz. Ömer ve İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu sûrenin ismi olarak *"el-Mûneffirâ"*, *"el-Muabbirâ"*, *"el-Muba'sirâ"*, *"el-Mûsîra"* ve *"el-Behûs"* isimleri de ifade edilmektedir. *"el-Mûneffirâ"* ismini kaçındırdığı için, *"el-Muabbirâ"* adını kalplerde olanı dile getirdiği, *"el-Behûs"* ismini kalplerde olanı araştırdığı, *"el-Muba'sirâ"* ismini kalpte olanı açığa çıkardığı, *"el-Mûsîra"* adını insanları harekete geçirdiği için almıştır. Aynı şekilde; *"el-Mûdemdime"*, *"el-Muhziye"*,

"el-Mûnekkile" ve *"el-Mûşerride"* isimleri de bu sûrenin isimleri arasındadır. Bu lakapların manası açıktır. Bunlar münafıkları, içyüzlerini ortaya koyarak rezil etmekte, buna bağlı olarak Allah'ın gazabına uğradıklarını ifade etmektedir. Bu lakaplarda ayrıca onların rezillikleri, ibretlik cezaya çarptırılacakları ve darmadağın edilecekleri belirtilmektedir. Sûrenin isimlerinden birisi de *"el-Mûtekaşkişetû"*dur. Zemahşerî der ki: *"Tekaşkaşe mine'n-nifâk"* deyiminden türemedir ki anlamı; *"Münafıklıktan uzak oldu."* demektir. Bu isimlerin içinde en meşhuru *"Tevbe"* ve *"Berâe"* isimleridir. Bu sûreye ait diğer isimler, anlamlarını ortaya koyan lakaplardır. Sûrenin büyük bir kısmı Tebûk Gazvesi'nden sonra nâzil olmuştur. Tebûk, Peygamberimiz'in (s) en son gazvelerindendir. Sûrenin büyük bir kısmı Tebûk Gazvesi'nden sonra o darlık zamanında savaş için hazırlık yapıldığı ve kızgın yaz sıcağında savaş için yola çıkıldığı sırada inmiştir. Savaş esnasında münafıkların daha önce içlerinde gizli olan münafıklıklarının alâmetleri ortaya çıkmıştır.

Bilginler, sûrenin baş tarafının Mekke'nin fethinden sonra hicretin 9. yılında indiğini açıkça ifade etmişlerdir. Peygamberimiz (s) -yeri geldiğinde ayrıntısıyla açıklanacağı üzere- Hz. Ali'yi müşriklere Hac mevsiminde bu sûreyi okusun diye Mekke'ye göndermiştir.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde ve başka hadis kitaplarında Berâ b. Âzib'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: En son nâzil olan âyet; *"Senden fetva isterler. De ki: Allah babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor."*[642] âyeti, en son nâzil olan sûre ise Berâe Sûresi'dir. Bu, Berâ'nın görüşü olup merfû[643] bir rivayet değildir. En son nâzil olduğunu söylediği âyet hakkındaki sözünü bu âyetin kelâle hakkında nâzil olan en son âyet şeklinde yorumlamak gerekir. Kelâle âyeti miras âyetlerinden sonradır. Sûre hakkındaki görüşünü de; sûrenin bir kısmı veya büyük bir kısmı en son nâzil olan sûrelerdendir, şeklinde anlamak gerekir. En son nâzil olan âyet hakkında gelen rivayetler arasında en ağır basan ihtimal bunun *"Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının."*[644] âyeti olduğu veya bu âyetin de-

---

642. Nisâ, 4/176.

643 *Merfû*: Özellikle Hz. Peygamber'e isnad edilen söz, fiil ve takrirlerden - ister munkatı' isnadla rivayet edilmiş olsun, ister muttasıl isnadla rivayet edilmiş olsun- bütün hadislere merfû denilir. Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 217. (Çev.)

644. Bakara, 2/281.

ğil de bundan önceki ribâ (fâiz) âyeti olduğudur. Ancak tercihe şayan olanı; her ikisinin birlikte olmak üzere en son inen âyetler olduklarıdır. Nitekim bu mesele daha önce Bakara Sûresi'nin son kısmında ayrıntısıyla ele alınmıştı. Tam olarak en son inen sûreye gelince; tercih edilen görüşe göre bu sûre Nasr Sûresi'dir. Çünkü Peygamberimiz (s) bu sûrenin inişinden sonra sayılı çok az gün yaşamıştır.

Bu sûrenin bundan önceki Enfâl Sûresi'yle olan münasebetine gelince; bu münasebet diğer sûrelerin birbirleri arasındaki münasebetten çok daha belirgindir. Bu sûre, Enfâl Sûresi'nin tamamlayıcı bir eki gibidir. Bundan dolayı usûlu'd-din ve fûrûu, ilâhî kanunlar (sünnetullah) ve teşri konularının büyük bir kısmında Enfâl Sûresi'nin tamamlayıcı eki mahiyetindedir. Sûrede yer alan yasama hükümlerinin büyük bir kısmı, savaş ahkâmına ve bununla ilgili olarak savaşa hazırlığa, zafere ve bunun dışında maddî ve manevî meselelere dairdir. İki sûre arasındaki ortak konu bununla da bitmemektedir. Ayrıca antlaşma hükümleri, misaklar, bunlara riayet, zorunlu sebepler ortaya çıktığında yapılan misakların bozulması, savaşta velâyet ahkâmı ve savaş dışında Müslümanların Müslümanlara, kâfirlerin de kâfirlere dost ve yardımcı olmaları; aynı şekilde sadık mü'minlerin, kâfirlerin, değişken ve kararsız münafıklarla kalbi hasta olanların halleri gibi konular da ortak konulardır. Enfâl Sûresi'nde ele alınan konular bu sûrede tamamlanmaktadır. Kur'ân sûreleri, Kur'ân'da nassa göre dizilmemiş ve miktarları nassa göre belirlenmemiş olsaydı, bizim bu zikrettiklerimiz -sûrelerin uzunluk ve kısalık açısından tertipleri hakkında söylenenleri desteklediği gibi- bu iki sûrenin bir tek sûre olduğunu söyleyenleri mana açısından desteklerdi. Sûrelerin dizilişi; yedi tıvâl-i mufassal'ın[645] art arda gelmesi, bunları miûn'un[646] izlemesidir ki Enfâl Sûresi bunların dışındadır.

Şimdi buna bazı örnekler verelim:

1) Ahitler Enfâl Sûresi'nde zikredilmektedir. Tevbe Sûresi ise ahitlerin ayrıntısına girerek özellikle de bozulmasını ele alarak söze başlamaktadır. Enfâl'de ahitlerin bozulması; düşmanın hıyanetinden korku duyulması şartıyla kayıtlanmıştı.

645 *es-Sebu't-tuvel*: Fâtiha Sûresi hariç Kur'ân'ın baş tarafında yer alan yedi uzun sûreye verilen bir isimdir. Bkz: Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 46. İFAV Yay. (Çev.)

646 Âyet sayısı yüz civarında olan sûrelere verilen bir isimdir. Bkz: Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 44. İFAV Yay. (Çev.)

2) Her iki sûrede müşrikler ve Ehl-i Kitabla savaş ayrıntısıyla ele alınmaktadır.

3) Enfâl'de müşriklerin Mescid-i Haram'dan kovulmasından ve onların, oranın mütevellisi olmadıklarından söz edilmektedir. *"Oranın mütevellileri takva sahiplerinden başkaları değildir."*[647] Tevbe'de ise *"Allah'a ortak koşanlar, kendilerinin kâfirliğine bizzat kendileri şâhitlik ederlerken, Allah'ın mescitlerini imar etme salahiyetleri yoktur."*[648] denilmektedir.

4) Enfâl'de kâmil mü'minlerin sıfatları zikredilmiş, bundan sonra da kâfirlerin bazı sıfatlarına yer verilmiştir. Sûrenin sonundaysa her iki zümrenin birbirinin dostu ve yardımcısı olduğu belirtilmiştir. Tevbe Sûresi'nde ise çeşitli yerlerde bu gibi konular ele alınmaktadır.

5) Enfâl Sûresi'nde Allah yolunda mal harcamayı teşvikten söz edilmektedir. Bu teşvik, daha beliğ ifadelerle ve daha geniş olarak Tevbe Sûresi'nde de yer almaktadır. Enfâl Sûresi'nde ganimet mallarının harcanacağı yerler gösterilirken, Tevbe Sûresi'nde zekât mallarının harcanacağı alanlar açıklanmaktadır.

6) Münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar Enfâl Sûresi'nde bir tek âyette zikredilirken, Tevbe Sûresi'nde en geniş ayrıntısıyla ele alınmaktadır. Hatta -eğer sûrelere isim vermek insanların görüşlerine kalmış olsaydı-, Tevbe Sûresi bu açıdan 63. Sûre olan "Münafıkûn Sûresi" ismini almaya layık olurdu.

---

647. Enfâl, 8/34.
648. Tevbe, 9/17.

بَرَاءَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ
الْمُشْرِكِينَ ﴿1﴾ فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ
وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي
الْكَافِرِينَ ﴿2﴾ وَأَذَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ
الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ
فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ
مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿3﴾
إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدتُّم مِّنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ
شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ
إِلَى مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿4﴾

1- **Allah ve Rasûl'ünden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtar!**

2- **Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. İyi bilin ki siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise kâfirleri rezil edecektir.**

3- **Hacc-ı ekber (en büyük Hac) gününde Allah ve Rasûl'ünden insanlara bir bildiridir; Allah ve Rasûl'ü müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Ve eğer yüz çevirirseniz bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. O kâfirlere elem verici bir azabı müjdele!**

4- **Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden (antlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar (bu hükmün) dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah sakınanları sever.**

Hakkında hiçbir farklı görüşün olmadığı kesin ve meşhur olan hususlardan birisi de Yüce Allah'ın Elçisi ve peygamberlerin sonuncusu Muhammed'i (s) İslâm ile göndermiş olmasıdır ki, Yüce Allah din olgusunu İslâm'la tamamlamış, beşeri birçok yönden âciz bırakan Kur'ân'ı da dinin en büyük alâmeti olarak göndermiştir. Nitekim Kur'ân'ın, beşeri hangi yönlerden âciz bıraktığı konusunu Bakara Sûresi'nin 23. âyetini tefsir ederken zikretmiştik. Yüce Allah dine davetin binasını ikna edici ve bağlayıcı aklî deliller yani ilmî burhan temeli üzerine oturtmuş, dinde zorlamayı ve kuvvet kullanarak insanları dine sokmayı yasaklamıştır. Bu hususları da yine Bakara Sûresi'nin 256. âyetinin tefsirinde beyan etmiştik. Peygamberimiz (s) İslâm'a davete başlayınca müşrikler kendisine direnmişler, mü'minleri dinlerinden döndürmek için işkenceden geçirmişler ve çeşitli zulümleri reva görmüşlerdir. Peygamberimiz'i (s) kuvvet kullanarak dini tebliğ etmekten alıkoymuşlardır. Hz. Peygamber'e tabi olan hiçbir kimse katledilmeyeceğinden veya işkence görmeyeceğinden emin değildi. Güvencede olanlar sadece antlaşma yaptığı veya yakınının korumasına sığındığı için güvencedeydi. Onlarla hicret edebilenler ara ara hicret ettiler. Sonra Hz. Peygamber'e verdikleri eziyetlerini artırdılar ve sonunda ona karşı bir komplo kurdular. Buna göre Hz. Peygamber'i ya sürekli hapsedecek, ya yurdundan sürecek ya da Dâru'n-Nedve'de alenî olarak katledeceklerdi. En sonunda onu (s) katletme fikri ağır bastı. Yüce Allah da bunun üzerine ona hicret etmesini emretti. Bu konu da Enfâl Sûresi'nin 30. âyetinin tefsirinde geçmişti. Peygamberimiz (s) bu emir üzerine hicret etti. Sahabîlerinden hicret edebilenler de ona uyarak hicret ettiler. Hz. Peygamber (s) ve kendisine tabi olanlar, Medine'de Allah'a ve Rasûl'üne yardımcı olmak isteyen, kendilerine göç edip gelenleri seven ve muhacirleri kendi nefislerine tercih eden Müslümanların yanına hicret ettiler. Müslümanların Mekke müşrikleri ve diğer Araplarla olan durumları doğal olarak ve o çağdaki uygulama gereği savaş haliydi. Hz. Peygamber Ehl-i Kitab'tan Medine ve civarındaki Yahudilerle barış ve karşılıklı yardımlaşma esasına dayalı karşılıklı bir antlaşma yaptı. Ancak Yahudiler bu anlaşmaya ihanet ettiler ve Müslümanları aldattılar. Enfâl Sûresi'nde geçtiği üzere Müslümanlar müşriklerle her savaştıklarında onlarla dost olarak ve onlara yardımcı olarak Hz. Peygamber'e verdikleri ahdi çiğnediler.

Müşriklere Ültimatomun Gerekçesi

Peygamberimiz Hudeybiye'de müşriklerle de barış ve eman üzerine belli şartlara dayanan on yıllık bir antlaşma yaptı. Hz. Peygamber bu sözleşmede de zaaf ve zillet içinde değil kuvvet ve izzet sahibi olarak müşriklere bir takım kolaylıklar sağladı. Bu kolaylığın sebebi; barışı sevmesi ve ikna etme ve delil gösterme yöntemiyle dinini yaymak gayesiydi. Huzaâ kabilesi Peygamberimizin tarafında, Bekiroğulları ise Kureyş tarafında yer aldı. Sonra Bekiroğulları Huzaâya saldırınca Kureyş kabilesi silahlarını kuşanarak onlara yardım etti ve böylece ahitlerini bozmuş oldular. İşte bu olay Müslümanlarla onların arasında genel savaş halinin tekrar geri dönmesine neden oldu. Peygamberimiz daha sonra Mekke'yi fethetti. Mekke'nin fethi, şirki hizaya soktu ve müşrikleri zelil hale getirdi. Fakat müşrikler imkân ve fırsat buldukça hala Hz. Peygamber'le savaşıyorlardı. Tecrübeyle sabittir ki; gerek kuvvetli iken, gerekse zaaf halinde olsun müşrikler ahde riayet diye bir şey bilmezler, ahitlerini bozmayacaklarına ve ahitlerinin bozulmayacağına hiç güvenilmez. Nitekim bu konu ileride *"Nasıl olabilir ki! Onlar size galip gelselerdi sizin hakkınızda ne ahit, ne de antlaşma gözetirlerdi."* ifadeleriyle başlayan 8. âyetten 12. âyetin sonundaki *"Küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. Umulur ki küfre son verirler."* âyetine kadar olan âyetlerin tefsirinde gelecektir. *"Onların yeminleri yoktur."* demek, riayet ettikleri ve ifa ettikleri ahitleri yoktur, demektir. Verilmek istenen mesaj şudur: Müslümanların, yürürlükte olan sözleşmelerinin hükmü gereği -onlar şirklerinde olduğu sürece- müşriklerle birlikte yaşayıp da bir tarafın diğer tarafın şerrinden ve düşmanlığından emin olması mümkün değildir. Çünkü şirkin, gereğine göre ceza verilen bir şeriatı yoktur ki emri gereği ahde vefa zorunlu olsun! Neden böyle olmasın ki! Yaptıkları ahde uymaları onlara göre daha çok beklenen Ehl-i Kitab bile daha önce sözünde durmamış ve misaklarını bozmuşken, hiçbir bağlayıcı dinsel hukuka sahip olmayan müşrikler mi ahde vefa göstereceklerdi!

Onların mutlak ahitlerini bozma ve belli bir süreye bağlı olarak yapılmış ahitlerinin müddetini de -sözleşme hükümlerine uyan kimseler için- tamamlama şeklinde, bu sûrenin getirdiği hükmün, üzerine dayandığı şer'î esas budur. Bu hükmün hikmetine gelince; -mümkün mertebe eski esaslara uymakla birlikte- Arap yarımadasının kuvvet kullanarak şirkin kalıntıların-

dan temizlenmesi ve orasının sadece Allah'a teslim olanlara özel kılınmış bir bölge olmasıdır. İşaret edilen eski esaslar *"Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın."*[649] âyetiyle, *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş."*[650] âyetinde ifade edilen esaslardır. Gerçi cumhur bu âyetin bu sûredeki kılıç âyetiyle nesh edildiğini ve şirk ahitlerinin bozulması gerektiğini söylemiştir. Bunun ayrıntısı, ilgili âyetin tefsiri gelince verilecektir.

"Allah ve Rasûl'ünden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtar!" Bu âyette geçen ***"el-berâe"*** kelimesi *"berie mine'd-deyn"* ifadesinin mastarıdır. Bunun manası; *"Alacaklı alacağından vazgeçtiği için borçtan beri oldu."* demektir. Aynı şekilde insan günahı bıraktığı ve ondan uzak kaldığı zaman da yine bu kök kullanılarak *"Günahtan uzak oldu."* denilir. Buna göre âyetin manası; bu, Allah'tan ve O'nun Elçisi'nden antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ültimatomdur, demek olur. Tıpkı bu, filancadan filancaya yazılmış bir mektuptur deyiminde olduğu gibi... Râğıb el İsfehânî der ki; *"el-berâe"* kelimesinin aslı; insanın birlikte bulunmak istemediği şeyden uzaklaşması ve sıyrılması demektir. Âyette *"teberrî"* *(sıyrılma)* kelimesinin Allah'a ve Rasûl'üne isnat edilmesinin nedeni; bunun Yüce Allah'ın getirdiği ve Rasûl'üne tebliğ etmesini ve uygulamasını emrettiği yeni bir düzenleme olmasından dolayıdır. *"Müşriklerle antlaşma yapmak"* ise, -bunu Hz. Peygamber imzalamış olsa bile- İslâm toplumuna isnat olunmuştur. Çünkü Hz. Peygamber o antlaşmayı Müslümanların devlet başkanı ve genel komutanı sıfatıyla yapmıştır. Bu antlaşma Müslümanların, maddelerine uyması ve gereğine göre amel etmeleriyle yürürlük kazanır. Ayrıca Yüce Allah bütün herkese getirilmiş ahkâmın birçoğunu da Müslümanların topluluğuna isnat etmiştir. Hatta bu ahkâma dair âyetlerin ilk başında, *"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın."*[651] âyetinde olduğu gibi hitap Hz. Peygamber'e yapılmış olsa bile... O halde antlaşmaların hükümlerini uygulayacak olanlar mü'min kitlelerdir. Ehlü'l-hâl ve'l akd ve seriyyelerin emîrleri (operasyon komutanları) gibi mü'minlerin önderlerinin, -antlaşma, savaş ahkâmı, barış ve başka hususlar gibi- hakkında nass olmayan hususlarda içtihat etme yetkileri vardır. Bu konudaki detaylı ahkâm Yüce Allah'a ve O'nun Rasûlü'ne isnat

---

649. Bakara, 2/190.
650. Enfâl, 8/61.
651. Talâk, 65/1.

edilmez. Çünkü nassları bütün teferruatıyla ihata etmek mümkün değildir. Peygamberimiz (s) bir kaleyi ele geçirmek için kuşatma altına alan komutanlarına şöyle demiştir: *"Bir kale halkını kuşattığın ve onlar da senden kendilerine Allah'ın ahdini ve Peygamber'inin ahdini tayin etmeni istedikleri zaman sakın sen onlar için Allah'ın ve Peygamber'inin ahit ve zimmetini tayin etme. Lâkin sen onlar için kendi zimmetini ve ashabının zimmetini kararlaştır. Çünkü sizlerin kendi ahitlerinizi ve ashabınızın ahitlerini bozmanız Allah'ın ahdini ve Peygamber'inin ahdini bozmanızdan daha hafiftir. Sen bir kale ahalisini muhasara ettiğin ve onlar da senden kendilerini Allah'ın hükmüne indirmeni istedikleri zaman, sakın sen onları Allah'ın hükmüne indirmeyesin. Lâkin sen onları yalnız kendi hükmüne indirmelisin. Çünkü sen onla hakkındaki Allah'ın hükmüne isabet ediyor musun yahut etmiyor musun bilemezsin."*[652]

Sözleşme, iki zümre arasında tarafların uymayı üstlendikleri belli şartlara göre yaptıkları bir antlaşmadır. Antlaşma yapanlar bunu gerçekleştirirken birbirlerinin sağ ellerini tutarlar böylece yaptıkları sözleşmeyi yeminle pekiştirir ve sağlamlaştırırlardı. Bundan dolayı antlaşmaya *"eymân"* denmiştir. Nitekim Yüce Allah müşrikler hakkında, *"Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır."*[653]

Nâsıru's-Sünne el-Begavî (ö.516/1122) bu âyetin tefsirinde şöyle der: Peygamberimiz (s) Tebûk'e hareket edince münafıklar asılsız haberler yaymaya, müşrikler de Hz. Peygamber'le aralarında daha önce yapılmış olan antlaşmaları bozmaya başladılar. Bunun üzerine Yüce Allah da Peygamber'ine (s) onlarla yapılan antlaşmayı bozmasını emretti. Bu emir; *"(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik yapmasından korkarsan, sen de (onlarla yaptığın ahdi) aynı şekilde bozduğunu kendilerine bildir."*[654] ayeti ile ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle; Peygamberimiz onların ahitlerini daha önce geçen Enfâl Sûresi'nin âyeti doğrultusunda amel ederek bozdu; yoksa tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet, müşriklerle yapılan antlaşmaları her halükârda bozmak için getirilmiş yeni bir hukukî düzenleme değildir.

652 Müslim, *Cihad*, 2. (Hadisin Tercümesi Mehmet Sofuoğlu'nun, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi* isimli eserinden kendi ifadesiyle aktarılmıştır. Bkz: V, 351. -Çev.-)

653. Tevbe, 9/12.

654. Enfâl, 8/58.

Hâfız İbn Kesîr, tefsirinde şöyle der: Müfessirler burada büyük ihtilaflara düşmüşlerdir. Bazı müfessirlere göre bu âyet belli bir zamanla sınırlı olmayan antlaşma yapan kimseler veya dört aydan daha az süreli antlaşma yapmış kimseler içindir. Dolayısıyla dört aydan daha az süreli antlaşma sahibi olanlar, bunu dört aya tamamlayacaklardır. Buna karşılık belli bir süre için antlaşma yapmış olanların antlaşmaları ise, süre ne kadar olursa olsun süresinin sonuna kadar ertelenecektir. Çünkü Yüce Allah, *"Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız."*[655] buyurmaktadır. Bir de ileride gelecek olan bir hadis vardır. O hadiste Peygamberimiz; *"Peygamber'le arasında antlaşma olan kimsenin ahdi, süresinin sonuna kadar geçerlidir."*[656] buyurmaktadır. Bu, bu konuda söylenenlerin en güzeli ve en güçlüsüdür. Nitekim Taberî de bu görüşü tercih etmiştir. Bu görüş, Kelbî'den, Muhammed b. Ka'b el Kurazî'den ve daha sayısız müfessirden rivayet olunmuştur.

Dört Aylık Mühletin Hikmeti

"Yeryüzünde dört ay daha dolaşın." Bu hitap mü'minleredir ve ültimatomun sonucu olarak gelmektedir. Ayrıca bu ifade, Allah'ın ve Rasûl'ünün ahitlerinden uzak olduklarını belirttikleri müşriklere, mü'minlerin ne söylemeleri gerektiğini beyan etmektedir. Bu hitabın iltifat yoluyla bizzat müşriklerin kendilerine yönelik olması da mümkündür.

"Dolaşma" şeklinde tercüme edilen **"es-siyaha fi'l ard"**, *"yeryüzünde geniş bir alanda bir yerden başka bir yere intikal etmek ve dolaşmak"* anlamına gelir. Kelime, *"racûlûn sâihun ve siyâhun"* şeklinde kullanılır ki anlamı *"dolaşan kişi"* demektir. Dolaşma anlamı, *"sâha'l mâu seyhan ve sîha'n-nâsu Seyhan/Su geldi ve insanlar sel gibi aktı."* kullanımından mecazen alınmadır. Âyet-i kerimede dolaşmanın emredilmesinden maksat; dört ay süreyle güven içinde bir yerden bir başka yere seyahat özgürlüğüdür. Bu süre içinde Müslümanlar onları öldürmek üzere karşılarına dikilmeyeceklerdir. Kendilerine durumları ve akıbetleri üzerine düşünüp taşınmak için geniş bir vakit verilmekte, Müslüman olmakla, -şirklerinde ve düşmanlıklarında ısrarlı oldukları takdirde- direnmek ve çarpışmak için hazırlık yapmak arasında bir seçim tanınmaktadır. Söz konusu hüküm bu dinin merhametine ve saldırgan düşmanlarının en zorlu olanını mazur görmesine dair ilginç örneklerden birisidir.

---

655. Tevbe, 9/4.
656 Nesâî, *Menâsik*, 161.

İslâm'ın bu uygulaması olmasaydı "İslâm onları gafil avladı ve kendini güçlü hissettiği ilk anda hemen onları yaptıklarına karşılık tepeledi; bu yaptığı adalete sığsa bile, başkalarından ayrıcalıklı olduğu fazileti ve ihsanı nerede?" denebilirdi.

Âyette ifade edilen bu dört aylık süre hicretin 9. yılı Zilhicce ayının onuncu gününden başlıyordu. Bu çağrının yapıldığı Zilhicce'nin onuncu günü, kurban bayramının birinci günü oluyordu. Verilen dört aylık süre hicretin 10. yılı Rebîulâhir'in onuncu günü sona eriyordu. Zûhrî'ye göre bu dört ay, haram aylardı. Çünkü Berâe Sûresi hicretin 9. yılı Şevval ayının birinci günü nâzil olmuştu. Dört aylık süre 10. yılın başı Muharrem ayının bitmesiyle sona eriyordu. Ancak bu yaklaşım hatalıdır. Çünkü bu yaklaşıma göre verilen dört aylık sürenin, ültimatomun tebliğinden sonra sadece iki ayı kalmış olur. Çünkü onlara verilen ültimatomun Mina'da nahr (kurban) günü yapılmış olması gerekir. Ancak onların henüz ültimatomu öğrenmeden bu dört aylık sürenin işlemeye başlaması mantıken tutarlı değildir.

"İyi bilin ki siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz." Yani kesin olarak bilin ki, siz yeryüzünde dolaşarak Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz. Eğer şirkinizde, Allah'a ve Rasûl'üne (s) düşmanlıkta ısrar ederseniz O'nun Rasûlü (s) ve mü'min kullarından kaçacak delik bulamazsınız. Tam tersine Allah mü'minleri başınıza musallat eder, vaadettiği zaferle onları destekler. Tıpkı onlarla yaptığınız bütün savaşlardan ya ilk başta ya da sonunda onlara yardım ettiği gibi. Sonuçta zafer Allah'a karşı sorumluluk bilincine sahip olanlarındır.

"Allah ise kâfirleri rezil edecektir." Yani aynı şekilde bilin ki, Allah -gerek sizden, gerekse sizin dışınızda başkalarından olsun- bütün kâfirleri düşmanlıklarında, Peygamber'i ve mü'min kullarıyla olan savaşlarında rezil rüsva edecektir. Hayal kırıklığı zilletiyle ve maskara ederek dünyada, sonra da âhirette rezil edecektir. Bu, Yüce Allah'ın Mekke müşrikleri ve onlara uyanlar hakkında ifade ettiği gibi ilâhî kanunudur. *"Onlardan öncekiler (peygamberleri) yalanladılar da farkına varmadıkları bir yerden onlara azap çattı. Bu suretle Allah, dünya hayatında onlara rezilliği tattırdı. Ahiret azabı daha büyüktür. Keşke bunu bilselerdi."*[657] Yüce Allah, Hûd kavmi Âd hakkında da şöyle der: *"Bundan dolayı biz de onlara dünya hayatında zillet azabını tattırmak için o*

657. Zümer, 39/25-26.

uğursuz günlerde soğuk bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azabı elbette çok daha rüsva edicidir. Onlara yardım da edilmez."[658] Ağır basan ihtimalle tefsirini yaptığımız âyette geçen *"hızy/rezillik ve rüsvalık"* dünya rezilliğidir. Çünkü ***"Hacc-ı ekber (en büyük Hac) gününde Allah ve Rasûl'ünden insanlara bir bildiridir; Allah ve Rasûl'ü müşriklerden uzaktır."*** âyetinin sonunda ahiret azabı açıkça ifade edilmektedir. Bu cümle, kendisinden önceki cümleyle ilişkilidir. Bütün herkese yönelik açık ve net bir tebliğ ile müşriklerden yani onlarla yapılan ahitlerden, şirklerinin hurafelerinden ve sapıklıklarından uzak olunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu cümle, ültimatomun vaktini beyan etmektedir ki, böyle bir ültimatomun yayınlanması, ancak tayin edilen o vakitte mümkün olur. Bu vakit de Hacc-ı ekber günüdür. Bu sürenin tayininde ihtilaf vardır. Bu ihtilaf, tercih edilen görüşle birlikte beyan edilecektir. Tercih edilen görüşe göre ültimatomun başlangıç tarihi Hac farizalarının ve erkânının sona erdiği ve Hacıların Mina'da Hacc menâsıkının vaciplerini ve sünnetlerini tamamlamak için bir araya geldikleri gündür.

Ültimatomun Niteliği

Âyet metninde geçen ***"ezân"*** kelimesine gelecek olursak; bu kelime kulaklara vuran nidâ ve çağrı demektir. Bu çağrıyla, -gerek sade insanlar gerek seçkinler- bütün herkesin bilmesi gereken şey bildirilir. *"Ezân"* kelimesi, *"te'zin"*den türetilen isimdir. Nitekim kelimenin kökü Kur'ân'da şöyle geçer: *"Sonra bir tellal: Ey Kafile! Siz hırsızsınız! diye seslendi."*[659] Namaz için çağrı anlamına gelen *"ezan"* da bu kökten türemedir. *"Ezine bihâ"* demek *"Bildirdi."* demektir. *"Âzenehu bi'ş-şey'i îzânen"* demek, *"Bir şeyi bildirdi."* demektir. *"Ezine bi'ş-şey'"* demek, *"Bir şey hakkında bilgilendi."* demektir. *"Ezine leh"* demek de *"Ona kulak verdi."* demektir.

Yüce Allah, bu ***"ezân"*** kelimesiyle ültimatomun bizzat Allah'tan ve risaletin gerekli kıldığı tebliğ sıfatıyla O'nun Rasûlü'nden gelmiş olması vasfını bir kez daha açıkça ifade etmiş oldu. Nitekim bunun Allah ve Rasûl'ünden (s) geldiği daha önce ültimatom *"berâe"* kelimesiyle verilirken de vurgulanmıştı. Yüce Allah her iki yerde de müşrikleri şirk kelimesiyle ve şirk vasfıyla açıkça zikretti. Bunun sebebi, bu hükmün güçlü biçimde vurgulanması ve

658 . Fussilet, 41/16.

659. Yusuf, 12/70. (Bu âyette *"te'zin"* kökünden *"ezzene"* fiili kullanılmaktadır ki *"seslendi"* şeklinde tercümeye yansımıştır. -Çev.-)

ültimatomun bütün yönüyle tebliğ edilmesiyle tebliğinin pekiştirilmesidir. Daha sonra Yüce Allah bu hususta neyi tebliğ edeceklerini vurgulamaktadır. Hiç gecikmeksizin Müslümanların onlara hitaplarında ne demeleri gerektiğini ifade etmekte ve şöyle demektedir: ***"Eğer tevbe ederseniz..."*** Yani onlara deyin ki: Şirkinizden, onun size süslü gösterdiği ihanetten ve ahdi bozma sadakatsizliğinden dönmek suretiyle tevbe eder ve İslâm'ın hidayetini kabul ederseniz, dünyada ve ahirette ***"Bu sizin için daha hayırlıdır."*** Çünkü dünya ve ahiret saadetinin sebebi İslâm'ın hidayetidir. ***"Ve eğer yüz çevirirseniz."*** Yani bu tevbeye davete uymaktan yüz çevirirseniz, ***"Bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz."*** Yani; bilin ki siz O'nun ilâhî kanununun hükmünden, -az önce geçtiği üzere- Peygamber'ine (s) ve mü'minlere zafer vaadinden yakanızı kurtarmak suretiyle onun sözünü boşa çıkaramazsınız. ***"O kâfirlere elem verici bir azabı müjdele!"*** Bu hitap Peygamberimizedir. Çünkü bilinmesi ancak vahiyle mümkün olan gayba dair bir haberi ihtiva etmektedir. Bu tefsirimizde daha önce *"Bişâret"* kökünün insanın derisinde etkisini gösteren haber anlamına olduğu geçmişti. Bu etki, ya çığlık atma ve yüzün parlaması şeklinde olur ki bu sevinç halidir. Sevinç anında insanın alnındaki çizgiler yayılır ve genişler. Ya da kederden veya hüzünden ya da korkudan yüzünü ekşitme, kaş çatma ve surat asma şeklinde olur. *"Bişâra"* kökü daha çok yüz çizgilerinin sevinçten değişmesi anlamında kullanılır. Hatta ekseri bilginler kelimenin hakikî manasının bu olduğunu, keder ve hüzün dolayısıyla yüzün değişmesi anlamının ancak muhatapla alay etmek için kullanıldığını söylemişlerdir.

Daha sonra Yüce Allah, ahitlerinden uzak olduğunu ifade ettiği ve tehdit edilmelerini emrettiği ve kendilerine dört aylık bir süre tanıdığı bu kimselerden tam bir dikkatle ve ihlâsla ahitlerine bağlı kalan kimseleri istisna etmekte ve şöyle demektedir: ***"Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar (bu hükmün) dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız."*** Hâfız İbn Kesir bu âyetin tefsirinde şöyle der: "Bu ifade kendilerine dört aylık süre verilenlerden, belli bir süreye bağlı olmaksızın mutlak antlaşma yapılan kimseleri istisna etmektedir. Bunların süresi dört ay olup, yeryüzünde dolaşacaklar ve canlarını kurtarmak için diledikleri yere gideceklerdir. Ancak muvakkat süresi olanlar böyle olmayacaktır. Bunların süresi ahit yapılırken belirlenen süredir. Nitekim daha önce

bu konuda hadisler geçmişti. Buna göre; her kimin Rasûlullah ile antlaşması varsa, bu sözleşme belirlenen sürenin sonuna kadar geçerli olacaktır. Ancak bu, sözleşme yapan tarafın ahdini bozmaması, Müslümanların aleyhine hiçbir kimseye yardımcı olmamasına, bir başka ifadeyle; Müslümanlardan başka hiçbir kimseyi desteklememesi şartına bağlıdır. Böyle bir antlaşma tarafına, zimmeti verilir ve ahdine müddetinin sonuna kadar riayet olunur."[660]

El-Begavî der ki: Yüce Allah'ın istisna ettiği bu kimselerden maksat, Damraoğullarıyla Kinâneoğullarından bir kabiledir. Süddî ise; bunların Damraoğulları ile Mûdlicoğulları ve bir de Kinaneoğullarından iki kabile olduklarını söyler. Bu kabileler Tebûk Gazvesi'nde Tebîoğullarından olup, Peygamberimiz'le (s) müttefik olan kabilelerdi. Mücahid de şöyle der: Mûdlicoğullarıyla Huzaâ kabilesi Hz. Peygamber'le müttefikti. Yüce Allah'ın *"Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız."* derken kastı budur.[661] Muhammed b. Abbad b. Ca'fer der ki: İstisna edilenler; Berik b. Kinane'nin oğullarından Huzeyme b. Âmiroğullarıydı. Fakat İbn Abbas (r) der ki: Bunlar, Peygamberimiz'in (s) Hudeybiye'de kendileriyle antlaşma yaptığı Kureyş müşrikleridir. Nahr (Kurban bayramı) gününden itibaren dört aylık daha süreleri kalmıştı. Yüce Allah, Peygamber'ine onlarla yaptığı ahde, süresi bitene kadar bağlı kalmasını emretmiştir. Bütün bu görüşler Suyûtî'nin *ed-Dûrrû'l-Mensûr*'unda zikredilmektedir. Doğru olanı; bu lafzın genel anlamlı olduğudur. Kabile ismi sayarak âyetten maksadın ne olduğunu belirlemeye çalışmak, o asırdan sonra pratik bir fayda sağlamaz.

Bu âyet, yapılmış olduğu sürece ahde vefanın İslâm'ın getirdiği emirlerden olduğunu ifade etmektedir. Âyete göre geçici ahdi, süresi dolmadıkça bozmak caiz değildir. Ancak bunun şartı; düşmanın ilgili antlaşmanın bütün şartlarına uymasıdır. Buna antlaşmasın ifadesi, anlamı, lahını (havası), -çağımızın ifadesiyle- bütün ruhu dâhildir. Antlaşma yapılan düşman taraf, antlaşmanın şartlarından herhangi bir maddesini çiğner ve hedeflerinden herhangi birini ihlal ederse antlaşmayı bozmuş sayılır. Çünkü Yüce Allah, ***"hiçbir şeyi size eksik bırakmayan..."*** demektedir. Âyet-i kerimede geçen ***"şey"*** kelimesi anlamı en geniş olan lafızdır. Kelime nefyin siyakında gelen

660 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II, 335.
661 Suyûtî, *et-Dûrrû'l Mensûr*, IV, 131.

nekire kelimedir.[662] Dolayısıyla ahdi çiğneme anlamına gelecek en küçük bir hareket buna dâhil olur. Düşmanlarınızdan ve hasımlarımızdan herhangi birini desteklememek, çiğnenmekle antlaşmanın bozulmuş sayılacağı zorunlu şartlardan birisi olur. Yüce Allah bunu önem verilsin diye açıkça ifade etmektedir. Yoksa bu şart daha önce geçen *"şey"* kelimesinin genelliği içine dâhildir. Bunu biraz açarsak; yapılan antlaşmalardan güdülen birinci amaç, birbiriyle antlaşma yapan iki tarafın birbirine saldırıyı bırakmasını ve aralarında muamele özgürlüğünü sağlamaktır. Antlaşma taraflarından birinin karşı tarafın düşmanını desteklemesi ve müttefiki ile savaşırken ona yardımcı olması ve buna benzer davranışlar sergilemesi onunla doğrudan doğruya bizzat kendisinin savaşa girmesi ve başka düşmanca faaliyetler yapması anlamına gelir. Arapçada *"zâhara"* demek, *"Ona yardım etti."* demektir. Nitekim kelime Kur'ân-ı Kerim'de de bu anlamda kullanılmaktadır: *"Allah Ehl-i Kitab'tan, onlara yardım edenleri (zaheruhûm) kalelerinden indirdi."*[663] *"Zâharehû aleyhi"* demek, *"Bir başkasına karşı birine yardım etti."* demektir. *"Tezâherû aleyhim"* demek, *"Onlara karşı birbirleriyle yardımlaştılar."* demektir. Bütün bu fiiller kuvvet anlamına gelen *"zahr"* (Ze-he-re) kökünden türemedir. Bu anlam münasebetinden dolayı Arapçada *"baîrun zahîr"* deyimi vardır ki, manası *"güçlü deve"* demektir. Bu deyim de kelimenin özündeki *"güç"* anlamını yansıtmaktadır. Kelimenin *"ez-zuhûr"* kökünden türemiş olması ihtimali de vardır.

*"**Allah sakınanları sever.**"* Yani; ahitleri bozmaktan, zimmetlere sadakatsizlik etmekten, düzeni ihlal eden diğer kötülüklerden ve genel adaleti zedeleyen davranışlardan kaçınanları sever.

Ültimatoma Dair Tarihî Rivayetler

Yüce Allah'ın bu ültimatom emri veya bunun bildirisi hakkında, bir başka ifadeyle bu ültimatomun alenî olarak bütün herkese tebliğ edilmesi hakkında Sahihlerde, Sünenlerde ve rivayet tefsirlerinde hadisler vardır. Ancak bu hadislerde bir parça farklılık ve çelişki görülmektedir. Biz bu hadislerin en sağlamını, rivayeti en güçlü olanı, rivayetleri toplayan ve aralarındaki çelişkiyi ortadan kaldıran rivayeti almakla yetineceğiz. İlgili rivayetlerin topla-

662 Arapça dilbilgisi kuralına göre nefyin siyakında gelen yani olumsuzdan sonra gelen nekire kelime genellik ifade eder. Burada *"şey"* kelimesi böyle bir kelimedir. (Çev.)

663. Ahzâb, 33/26.

mı, Peygamberimizin (s) Hz. Ebû Bekir'i (r) hicretin 9. yılında Hac emîri olarak görevlendirdiğini, ardından da Hz. Ali'yi (r) gönderdiğini ifade ediyor. İlgili rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Ali'nin görevi ise; Müşriklerden Müslümanlarla mutlak ahit yapanların bu ahitlerinin bozulduğunu ve durumları üzerinde düşünmeleri için kendilerine dört aylık bir süre verildiğini, geçici ahitlerin süresinin ise geçerlilik süresi sonunda dolacağını tebliğ etmektir. Hz. Ali'nin görevleri arasında; Berâe Sûresi'nin başından ahitlerin bozulmasını ve onunla ilgili ahlâkı konu edinen 40 veya 33. âyeti onlara okumak da vardır. Bazı rivayetlerdeki 30 veya 40 şeklindeki tereddüdün kaynağı, eksik-fazla küsurları atıp âyet sayısını on ve katları ile ifade etmekten kaynaklanmaktadır. Müşriklerle yapılan ahitlerin bozulmasının tebliğinde Hz. Ali'nin görevlendirilmesinin sebebi; Arapların bu konudaki âdetlerine dayanmaktadır. Eski Arap âdetine göre ahit yapmak ve yapılmış olanı bozmak, onu yapanın veya o kişinin baba tarafından yakın akrabalarından birinin hakkıydı. Hz. Ali (r) ise bu iş için görevlendirilmişti. Hac emirliği ise Hz. Ebû Bekir'de kalmaya devam etti. Ancak o, bu tebliğ görevinde Hz. Ali'ye yardım ediyor, Ebû Hûreyre gibi bazı sahabîlerden ona yardım etmesini istiyordu. Buhârî ve Müslim bu konuda Ebû Hûreyre hadisini tahric etmişlerdir. Bu hadisi ondan Humeyd. b. Abdurrahman b. Avf Hac bölümünde rivayet etmiştir. Buhârî bu hadisi, *Taharet*, *Hacc*, *Cizye*, *Meğâzî* ve *Tefsir* bölümlerinde rivayet etmiştir. Biz onun *"Yeryüzünde dört ay daha dolaşın."* âyetinin tefsirinde yer alan ifadesini buraya aktarıyoruz:

Humeyd kanalıyla Ebû Hûreyre'den rivayet olunuyor: O sene Hac zamanı Hz. Ebû Bekir beni iki nidacı arasında görevlendirdi. Hz. Ebû Bekir bu nidacıları Mina'da bayram günü şu ilanı yapsınlar diye göndermişti: Bu yıldan sonra hiçbir müşrik Hac edemeyecek ve Beytullah'ı çırılçıplak tavaf edemeyecektir. Humeyd şöyle devam ediyor: Sonra Rasûlullah (s), arkasından Hz. Ali'yi gönderdi ve ona ültimatomu ilan etmesini emretti. Ebû Hûreyre der ki: Bayram günü bizimle birlikte Hz. Ali Mina'da bulunanlara ültimatomu ilan etti ve bu yıldan sonra hiçbir müşrikin Hac edemeyeceğini ve çırılçıplak Beytullah'ı tavaf edemeyeceğini bildirdi.[664]

Hâfız İbn Hacer Ebû Hûreyre'nin bu rivayetindeki "Ali bizimle Mina'da ültimatomu ilan etti." ifadesinden sonra şöyle der:

664 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 168.

Bu ifade, mezkûr isnada bitişiktir.[665] Humeyd b. Abdurrahman Hz. Ali'nin Medine'den yola çıkması kıssasını Hz. Ebû Bekir'e yetişinceye kadar olan kısmını Ebû Hûreyre'den başka bir râviden tahammül etmiştir. Kıssanın kalan kısmını ise Ebû Hûreyre'den tahammül etmiştir.[666] "Bayram günü bizimle Mina'da Hz. Ali ilânda bulundu." sözüne gelelim... el-Kirmânî der ki: Bu haberde işkâl (anlaşılma güçlüğü) vardır. Çünkü Hz. Ali ültimatomu ilân etmekle görevliydi, nasıl olur da bu yıldan sonra hiçbir müşrik Hac edemeyecek diye ilânda bulunabilir? Kirmânî bu soruya kendisi şöyle cevap veriyor: Hz. Ali ültimatomu ilân etmiştir. Bu ültimatoma 28. âyetin emri gereği; bu yıldan sonra hiçbir müşrikin Hac edemeyeceği hükmü de dâhildir. "*Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.*"[667] Ültimatomu ilân emri ile birlikte Hz. Ebû Bekir'in verdiği emri ilân da söz konusu olabilir. Ben derim ki: Ültimatomu emir ifadesi mecazî bir ifadedir. Çünkü Hz. Ali, 33. âyette son bulan otuz küsur âyeti ilân etmekle emrolunmuştu. Taberî, Ebû Ma'şer, Muhammed b. Ka'b ve başkaları tarikiyle şöyle rivayet eder: Hz. Peygamber Hz. Ebû Bekir'i hicretin 9. yılında Hac emîri olarak görevlendirdi. Sonra Hz. Ali'yi Berâe Sûresi'nden 30 veya 40 âyetle birlikte gönderdi. Taberî, Ebû's-Sahbâ tarikiyle yaptığı rivayette şöyle der: Ali'ye Hacc-ı ekber gününün hangi gün olduğunu sordum. Bana şöyle cevap verdi: Rasûlullah (s) Ebû Bekir'i (r) insanlara Hac ettirmek üzere gönderdi. Ondan sonra da beni Berâe Sûresi'nden 40 âyetle gönderdi. Ebû Bekir Arafat'a gelince minbere çıktı ve Hac hutbesini okudu. Sonra bana dönerek, "Ya Ali! Kalk Rasûlullah'ın mesajını eda et." dedi. Ben de kalktım ve Berâe Sûresi'nden 40 âyet okudum. Sonra Arafat'tan geri döndük. Ben şeytan taşladım ve çadırları dolaşmaya başladım. Çadırlardaki insanlara ilgili âyetleri okuyordum. Çünkü insanların hepsi Arafat günü Ebû Bekir'in hutbesinde hazır bulunmamışlardı.[668]

---

665 Yani bu söz; Buhârî'nin verdiği imajın aksine, daha öncesine bitişik olan sözün devamıdır. Humeyd der ki: O, bu sözüyle genelde muallak veya isnadı munkatı rivayetleri ifade eder.

666 *Tahammulu'l-Hadîs*, bir kimsenin başkalarına nakletmek maksadıyla hadis rivayet eden bir şeyhten rivayet ettiği hadisleri çeşitli yollarla (ya işiterek ya kitaplarını alarak, ya ona arz ederek) alması, yani onları başkasına devretmek üzere yüklenmesidir. Bkz: Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 414. Çev.

667. Tevbe, 9/28.

668 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 170.

Hâfız İbn Hacer şöyle diyor: Taberî'nin, *Müsned*'inde İshâk'ın, Nesâî'nin ve Dârimî'nin Câbir'den tahric ettikleri, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın İbn Cüreyc tarikiyle tahric ettikleri hadise gelelim... Bize Osman b. Haysem, Ebî'z-Zübeyr Câbir kanalıyla şöyle rivayet ettiler: Peygamberimiz (s) Umre'den dönüp Ci'râne'ye varınca Ebû Bekir'i Hac için görevlendirdi. Biz onunla birlikte Hac için yola koyulduk. Arac'a[669] varınca sabah namazına çağırdı. Birden Rasûlullah'ın devesinin sesini işittik. Bir de görelim deveye binmiş olan Ali değil mi? Ebû Bekir sordu: "Emîr misin yoksa elçi mi?" Ali, "Bilâkis memurum. Rasûlullah (s) beni insanlara okumam için Berâe Sûresi'yle birlikte gönderdi." dedi. Birlikte Mekke'ye vardık. Terviye gününden bir gün önce Ebû Bekir kalktı ve insanlara Hac menasikini anlattığı bir hutbe okudu. Hutbesini bitirince Ali kalktı ve insanlara Berâe Sûresi'ni sonuna kadar okudu. Ardından bayram günü ve Mina'dan Mekke'ye dönme günü yine böyle yapıldı. O halde bu konudaki rivayetler şöyle telif edilebilir: Hz. Ali (r) âyetlerin bütününü, adı geçen üç mekânda okumuştur. Kalan vakitlerde ise; bu yıldan sonra hiçbir müşrik Haccedemeyecek ve Beytullah'ı çırılçıplak tavaf edemeyecek diye ilân yapılmıştır: Hz. Ali, bu ilânın yapılmasında Ebû Hüreyre ve başka sahabîlerin yardımlarına başvuruyordu.

Tirmizî'deki İbn Abbas hadisinde ise, Hz. Peygamber'in Ebû Hüreyre'yi gönderdiği aynen yer almaktadır. Bu rivayette Hz. Ali'nin teşrik günü kalkıp şöyle nida ettiği yer almaktadır: Allah'ın ve Rasûl'ünün zimmeti bütün müşriklerden berîdir (uzaktır). Yeryüzünde dört ay dolaşın. Bu yıldan sonra hiçbir müşrik asla Hac edemeyecek, Beytullah'ı çırılçıplak tavaf edemeyecektir. Cennete sadece mü'min olanlar gireceklerdir. Ali, bunları ilân ediyordu. Sesi kısılınca Ebû Hüreyre kalkıp o aynı şeyleri ilân ediyordu.

İmam Ahmed Hasen senetle Enes'den rivayet ediyor: Peygamberimiz (s) Berâe Sûresi'ni Ebû Bekir'le gönderdi. Zülhuleyfe'ye varınca dedi ki: *"Bunu ancak ben veya ehl-i beytim'den bir kişi ilân edebilir."* Onun için Berâe Sûresi'ni Ali'yle birlikte gönderdi. Tirmizî bu hadisin hasen-garib olduğunu söylemiştir.[670] İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Ya'lâ'nın Hz. Ali'den yaptığı nakil şöyle-

---

669 *Arac*, Mekke'yle Medine arasında bir yerin adıdır. Bazıları buranın Medine'ye 3 mil uzaklıktan veya daha fazla uzaklıkta olduğunu söylemişlerdir.

670 Tirmizî'nin kitabında kullanmış olduğu hasen garib tabirinden maksat, hadisin metin yönünden hasen, isnad yönünden de garip olmasıdır. İbn Teymiye'ye göre, hadisin isnadının bir merhalesine kadar garîb, bu merhaleden itibaren de hasen olmasıdır. Bkz: Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 131. (Çev.)

dir: Berâe Sûresi'nden 10 âyet inince Rasûlullah (s) bu âyetleri Mekkelilere okuması için Ebû Bekir'i oraya gönderdi. Rasûlullah daha sonra beni çağırdı ve bana, *"Ebû Bekir'e yetiş. Ona yetiştiğin yerde ondan mektubu al."* dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir döndü ve, "Yâ Rasûlullah! Benim hakkımda bir şey mi nâzil oldu?" diye sordu. Peygamberimiz, *"Hayır."* dedi ve şöyle devam etti: *"Ne var ki, benim adıma bu görevi ancak ben veya baba tarafımdan bir akrabam ifa edebilir."* Ya da, *"Fakat Cebrail bana dedi ki: Bu görevi ya sen, ya da baba tarafından bir akraban ifa edebilir."* el-İmad b. Kesir der ki: Ebû Bekir'in dönmesinden maksat, derhal geri dönmesi değildir. Aksine maksat; onun Haccını eda edip dönmesidir. Ben de derim ki: Cümleyi zâhirine göre almakta da bir sakınca yoktur. Çünkü mesafe yakındır. *"On âyet"*ten maksat ise *"Müşrikler ancak bir pisliktir."* diye başlayan 28. âyetten itibaren 10 âyettir.[671] Hâfız İbn Hacer'in, rivayetlere dair özeti bundan ibarettir.

Ben de derim ki: İbn Kesir, en son zikredilen ve Hz. Ali'den rivayet edilen on âyetin inmesiyle ilgili hadis hakkında, "Bu, içinde zaaf olan bir isnattır." demiştir. Kendisi hadisin isnadını Abdullah b. Ahmed'den yapmaktadır.

Ben buna hadisin metninin tenkidini de ekleyebilirim. Çünkü sûreden on âyet inmiş olması, Peygamberimizin (s) önce Hz. Ebû Bekir'i sonra da o âyetlerle birlikte Hz. Ali'yi göndermiş olması doğru değildir. Bu iddia, birbirini destekleyen ve aynı mealde olan diğer rivayetlere aykırıdır. Bu rivayetlerin bazısında Berâe Sûresi'nin baş tarafı gönderildi denirken, bazılarında sûreden otuz veya kırk âyet yani yaklaşık olarak bu kadar âyet gönderildiği ifade edilir. Bazı rivayetlerdeyse Berâe Sûresi'nin gönderildiğinden söz edilir. Her ne olursa olsun rivayetler arasından herhangi bir tenakuz yoktur. Çünkü Berâe Sûresi'nin tamamı veya ekserisi Tebuk Gazvesi'nin ardından inmiştir. Tebuk Gazvesi hicretin 9. yılı Recep ayında yapılmıştı. İbn İshâk der ki; Peygamberimiz (s) Tebuk'tan döndükten sonra Ramazan, Şevval, Zilkade aylarını Medine'de geçirdi. Sonra Ebû Bekir'i Hac emîri olarak gönderdi. İbn İshâk Hz. Ebû Bekir'in Zilkade ayında yola çıktığından bahseder. İbn Sâ'd'ın Mûcahid'den Ebû Bekir'in Haccının Zilkade'de olduğu yolundaki rivayetini bu şekilde yorumlamak mümkün olursa bu rivayet sahih olmuş olur, yoksa olmaz.

İbn Kesir'in zikrettiği hadisin isnadında zaaf olduğu yolundaki değerlendirmeye gelince; bu zaaf Heneş b.el-Mu'temer el-Kinânî el-Kûfî'den kaynak-

---

671 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 171.

lanmaktadır. İbn Hibban râvi hakkında şöyle der: Bu râvi, haberlerinde çok vehmeden kimseydi. Hz. Ali'den münferit olarak öyle şeyler rivayet eder ki; bu rivayetler sika (güvenilir) olan râvilerin rivayetlerine benzememektedir. Bundan dolayı da sonunda hadisiyle ihticac edilmeyen râvilerden olmuştur. el-Bezzar ise şöyle der: Semmak bu raviden münker hadis rivayet etmiştir. İbn Hazm, eseri *el-Muhallâ*'da bu râvi için sâkıt ve matruhtur[672], demiştir. Cerh imamlarının bu râvinin zayıf olduğunu bildirirlerken daha başka ifadeleri de vardır. Semmak'ın ondan rivayet ettiği münker hadis herhalde bu olsa gerektir. Üstelik adı geçen bu Semmak da -kendisinden Müslim bile rivayet etmiş olsa- yine de cerhten salim değildir. Onun hakkında yapılan değerlendirmelerden birisine göre, ömrünün sonlarına doğru bunamış olduğudur. Tuhaf olanı; Hâfız İbn Hacer'in İbn Kesir'in bu râvi hakkında söylediklerini hatırladığı halde bu hadisin isnadındaki zaafı sükût geçmiş olmasıdır.

Müfessirlerin âyette geçen ***"el-Haccu'l ekber"***'in hangi gün olduğu yolundaki ihtilaflarına gelecek olursak; bu konuda Buhârî'de, *"Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden (antlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar (bu hükmün) dışındadır."* âyetinin tefsirinde Ebû Hûreyre'den gelen bir rivayet vardır: Bu rivayete göre Hz. Ebû Bekir, Rasûlullah'ın (s) Veda Haccı'ndan önce kendisini Hac emîri tayin etmiş, bu Hac esnasında onu insanlara ilânda bulunmak üzere görevlendirmişti. Ebû Hûreyre de "Bu yıldan sonra hiçbir müşrik Hacc edemeyecek, Beytullah'ı çırılçıplak tavaf edemeyecektir." diye insanlara ilânda bulunmuştur. Humeyd derdi ki: Ebû Hûreyre'nin bu hadisinden anlaşılıyor ki; Nahr (Kurban bayramı) günü en büyük Hac günüdür. Bu hadis cizye bölümünde Şuayb ve Zûhrî kanalıyla şu lafızlarla yer almaktadır: Hz. Ebû Bekir'in, Mina'da bayram günü ilan için görevlendirdiği kimseler arasında ben de vardım: İlân, bu yıldan sonra hiçbir müşrikin Hac edemeyeceği ve Beytullah'ı çırılçıplak tavaf edemeyeceği konusundaydı. En büyük Hac günü, bayram günüdür. Buna en büyük Hac günü denmesi, halkın el-Haccu'l-asğar

---

672 *Sâkıt:* Ravinin en şiddetli sözlerle cerhadilmiş raviler derecesinde olduğunu ifade eder. Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 393. (Çev.)

Matrûh: Metruk manasında kullanılır. Hz. Peygamber'in hadislerinde kizb (yalancılık) ile itham olunan, yahut hadiste yalanı görülmese bile sair konuşmalarında kezzab (yalancı)olarak bilinen kimselerin malum kaidelere aykırı olarak rivayet ettikleri ve bu rivayetlerinde münferid kaldıkları hadislere metruk denilmiştir. Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 211, 221. (Çev.)

(en küçük Hac) tabirini kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Hz. Ebû Bekir o yıl müşriklere muahedelerinin bozulduğunu bildirdi. Hz. Peygamber'in (s) veda Haccını yaptığı sene hiçbir müşrik Hac yapamadı.

Hâfız İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de, Şuayb'ın rivayetini zikrettikten sonra Salih'in rivayeti hakkında şöyle diyor:

En büyük Hac gününün bayram günü olduğu yolundaki ifadesine gelince, bu görüş Humeyd b. Abdurrahman'ın *"Hacc-ı ekber (en büyük Hac) gününde Allah ve Rasûl'ünden insanlara bir bildiridir."* âyetinden ve bir de bayram günü Hz. Ebû Bekir'in emriyle Ebû Hûreyre'nin çağrısından çıkarmış olduğu bir görüştür. Şuayb'ın rivayetinde ifadenin akışı; bunun Hz. Ebû Bekir'in emriyle Ebû Hûreyre'nin nidâsından kaynaklandığı hissini veriyor. Oysa gerçek böyle değildir. Ebû Hûreyre'den birbirini destekleyerek gelen rivayetlere göre, onun ve beraberinde bulunanların Hz. Ebû Bekir'in emriyle yaptıkları ilân iki konudadır: Müşriklerin Hac edemeyecekleri ve çırılçıplak Kâbe'yi tavaf edemeyecekleri. Hz. Ali'nin de bizzat kendisi bunu nidâ ediyor, ancak buna şunu ekliyordu: Kimin ahdi varsa, ahdi süresi sonuna kadar geçerlidir. Cennete Müslümandan başkası giremeyecektir. İfadenin bu son kısmı Beytullah'ı hiçbir müşrikin Hac edemeyeceği hükmüne âdeta bir hazırlık gibiydi. Bundan önceki ahitle ilgili cümleye gelince; bunu tebliğ edecek kişi Hz. Ali'ydi. Bundan dolayı âlimler derler ki; Hz. Ebû Bekir'in arkasından Hz. Ali'nin gönderilmesi, Arapların "Ahdi ancak bizzat akdedenin kendisi veya onun ehl-i beytine kan bağıyla bağlı akrabası bozabilir." yolundaki yerleşmiş âdetleriydi. Bundan dolayı Peygamberimiz (s) Araplara âdetlerine göre muamele yapmış oldu. Bundan dolayı Peygamberimiz şöyle der: *"Benim namıma ancak ben veya ehl-i beytimden bir kimse tebliğ yapabilir."* Bu hadisi İmam Ahmed ve Nesâî Ebû Hûreyre'den rivayet etmişlerdir. Ebû Hûreyre şöyle der: "Peygamberimiz Ali'yi Berâe ile Mekke'ye gönderdiğinde ben de onunla beraberdim." 'Cennete ancak Müslüman olan girecektir, Beytullah'ı hiçbir çıplak tavaf edemeyecektir. Kimin Rasûlullah'la (s) arasında bir ahit varsa ahdi süresinin sonuna kadardır. Bu yıldan sonra hiçbir müşrik Hac edemeyecektir.' diye nidâ ediyorduk. Ben de sesim kısılıncaya kadar nida ediyordum."[673]

673. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 173.

Hâfız İbn Hacer der ki: Ebû Dâvûd'da İbn Ömer hadisinde *"Buna en büyük Hac denmesi..."* şeklindeki ifadeye gelince; bunun aslı bu *Sahih*'de merfu olmaktır. Bu hangi gündür? Dediler ki, Bu kurban bayramı günüdür. O da, *"En büyük Hac günüdür."* dedi.[674]

En küçük Haccın hangisi olduğunda ihtilaf edilmiştir. Cumhura göre bundan maksat umredir. Bu görüşü Abdurrezzak tabiînin ileri gelenlerinden biri olan Abdullah b. Şeddâd'dan naklederken, Taberî de aralarında Atâ, Şa'bî'nin de bulunduğu bir guruptan ve Mücahid'den nakletti. Buna göre *"en büyük Hac"*, Hacc-ı kıran, *"en küçük Hac"* ise, Hacc-ı ifraddır. *"En küçük Hac"* günü Arafat günü, *"En büyük Hac"* günü ise bayram günü (nahr)dür. Çünkü bayram günü Haccın kalan menasiki tamamlanır, diyenler olmuştur. Sevrî'den rivayet olunduğuna göre, Hac günlerine *"en büyük Hac günü"* denilir. Ayrıca bu günü *"Fetih günü"* de denir. Sûheylî de Hz. Ali'nin bütün Hac günlerinde bunu emrettiğini söyleyerek Sevrî'yi desteklemiştir. Bazılarına göre, câhiliye halkı Arafat'ta vakfe yaparlar, Kureyş ise Muzdelife'de vakfede bulunurlardı. Kurban bayramının birinci günü sabah olunca bütün hepsi Muzdelife'de vakfe yaparlardı. İşte bütün herkes o gün Muzdelife'de toplandığı için buna *"en büyük Hac"* denilmiştir. Hasen'e göre böyle denmesi; bütün kavimlerin Haclarının o güne denk gelmesindendir. Taberî'nin Ebû Hanîfe ve başka imamlardan nakline göre *"en büyük Hac günü"* Arafat'a çıkıldığı gündür. Saîd b. Cübeyr kanalıyla gelen habere göre *"en büyük Hac günü"* bayram günüdür. Saîd b. Cübeyr'in delili şudur: Zilhiccenin dokuzuncu günü olan Arafat'a çıkış günü Hacı adayı Arafat'ta vakfe yapamadan geçse kişi Haccı kaçırmış olmaz. Ama onuncu gün böyle değildir. Çünkü onuncu günün gecesi Arafat'ta vakfe yapmadan geçse kişi o sene Haccı kaçırmış olur. Tirmizî'nin Hz. Ali'den merfû ve mevkuf olarak yaptığı rivayette şöyle denilmektedir: *"En büyük Hac günü bayram günüdür."*[675] Tirmizî'nin tercihine göre bu rivayet mevkuftur.[676] Ebû Bekir'in, ahdi attığı yolundaki ifadeye gelince; bu da Humeyd b. Abdurrahman'ın sözü olarak mevkuftur.[677]

---

674 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 173.

675 Buhârî, *Hac*, 132.

676 *Mevkûf*: Sahabelerden, isnadı ister muttasıl olsun, ister munkatı olsun, söz, fiil veya takrir olarak rivayet edilen haberlere mevkûf denilmiştir. Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 224. (Çev.)

677 Buhârî'nin Humeyd-Ebû Hûreyre kanalıyla yaptığı rivayetlerin ekserisi mürseldir. Çünkü Buhârî bu rivayetlerde, "İşittim, bana haber verdi." demek yerine "Ebû Hûreyre

Maksat, bunu onlara Hz. Ebû Bekir'in söylemiş olduğudur. Bazılarının iddiasına göre, Peygamberimiz (s) kendisi namına bu ültimatomu sadece Hz. Ebû Bekir'in tebliğ etmesiyle yetinmemiştir. Çünkü böylesi, onun medhi anlamına gelmekteymiş. Onun için halkın bu ültimatomu ondan başkasından da duymasını istemiş. Bu sözü söyleyen kimse gaflet içinde olduğu için böyle söylemektedir. Zannı kendisini bu görüşe sürüklemiş ve tebliğden maksadın Berâe Sûresi'nin tamamının tebliği olduğu yorumunu yapmıştır. Oysa daha önce ifade ettiğimiz üzere mesele böyle değildir. Peygamberimiz ona Berâe Sûresi'nin sadece baş tarafını tebliğ etmesini emretmiştir. Câbir hadisi daha önce geçmişti. O hadiste Hz. Ali'nin âyetleri bitirinceye kadar okuduğu ve bunun diğer rivayetlerle nasıl telif edileceği ifade edilmişti. Bu hadisten çıkarılan bir sonuç da Hz. Ebû Bekir'in haccının, -Mûcahid ve İkrime b. Halid'den yapılan naklin aksine-zilhicce ayında olduğudur. Mûcahid ve İkrime b. Halid'den bu hususta *Megâzî* bölümünde nakil yapılmıştı. Hadisin buna delâletine gelince; Ebû Hûreyre'nin, "Ebû Bekir beni o Hacda bayram günü gönderdi." şeklindeki ifadesidir. Ancak bu söz herhangi bir şey için hüccet değeri taşımamaktadır. Eğer sabitse Mûcahid'in sözüne göre *"nahr günü"*nden maksat; vakfenin yapıldığı günün sabahı demektir. Vakfe ister Zilkadede yapılsın isterse Zilhiccede yapılsın fark etmez. Evet, İbn Merdûye'nin, Amr b. Şuayb, babası, dedesi senet zinciriyle yaptığı rivayete göre; Araplar bir yıl bir ay, iki yıl da aynı ayda Hac ederlerdi. Bir başka ifadeyle; iki yıl aynı ayda Hac ederler, sonra üçüncü yıl başka bir ayda Hac ederlerdi. Râvi der ki: Böylece Hac; ancak yirmi beş senede bir Hac günlerine tesadüf ederdi. Hz. Ebû Bekir'in Haccı o yıl Hac aylarına tesadüf edince Yüce Allah ona *"el-Haccü'l-ekber"*, *"en büyük Hac"* ismini verdi.[678]

"En büyük Hac günü" hakkında İbn Kesir de başka rivayetlerde bulunmuştur. Bunların içinde birçok merfû hadisler vardır. İbn Kesir o hadisleri

---

dedi ki:" diyor. Bunun için Hâfız İbn Hacer bu rivayetlerin bazısı için "Mürseldir." demektedir. Buna karşılık Buhârî'nin Salih b. Keysân'dan yaptığı rivayet, hadisi kendisine Ebû Hûreyre'nin haber verdiğine dair sarihtir. Herhalde Hâfız İbn Hacer bu zikredilenleri yazarken bunu unutmuş olsa gerektir. Unutmayan ve şaşırmayan Allah'ı tesbih ederim.

Mürsel: Hz. Peygamber'e yakın bir devirde yaşamış olmaları dolayısıyla, sahabenin çoğunu gören ve onlarla sohbette bulunan tabiîlerin işittikleri sahabîleri atlayıp doğrudan doğruya Hz. Peygamber'e isnadla kâle Rasûlullah diyerek rivayet ettikleri hadislere mürsel hadis denir. Bkz: Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 291. (Çev.)

678 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî, VIII*, 172, 173.

İbn Cerir'den ve İbn Ebî Hatim'den nakletmektedir. Ancak bu rivayetler zayıf olup hiçbir parçası sahih değildir.

Bu rivayetler içinde bir tek İbn Ömer hadisi sahihtir. Daha önce nakledilen bu hadise Hâfız İbn Hacer işaret etmiş ve şöyle demişti: Bu hadisin isnadı sahihtir. Aslı *Sahih*'te tahric edilmiştir. İbn Kesir bunun gibi bir hadisi de Ebû'l-Ahvas'tan rivayet eder. Sonra da şaz olan başka kaviller zikreder. Bunlardan birisi İbn Şîrîn'in şu sözüdür: Kendisine *"en büyük Hac günü"*nün hangi gün olduğu sorulunca şöyle cevap vermiştir: En büyük Hac günü, Peygamberimiz'in (s) Haccıyla bedevîlerin haclarının birleştiği gündür.

Ben de derim ki: Veda Haccında Arafat'ta vakfe günü cuma günüydü. Halk tabakası; Arafat'ta vakfenin cuma gününe rastladığı senenin haccına *"Hacc-ı ekber"*, *"en büyük Hac"* ismini veregelmiştir.

Âlimlerin işaret ettikleri sahih hadise gelince; bunu İmam Buhârî İbn Ömer'den ta'lîkan[679] rivayet etmiştir: Peygamberimiz (s) Veda haccında cemreler arasında durarak sordu: *"Bugün hangi gündür?"* Sahabîler, "Nahr günüdür." dediler. Peygamberimiz, *"Bu, en büyük Hac günüdür."*[680] dedi. Bu hadisi Ebû Dâvûd, İbn Mâce İbn Ömer'den mevsul olarak[681] rivayet etmişlerdir. Senedi sahihtir. İşte bu söz, hadisin sıhhati hakkında son noktayı koymuştur.

Şia'dan Ültimotom Konusunda Şüphe Uyandıranlar

Bazı Şia âlimleri -âdetleri olduğu üzere- Hz. Ali'nin bu ayrıcalığını büyütüp buna, rivayeti sahih olmayan ve aklın da desteklemediği bir takım görüşler eklemektedirler. Buradan hareketle Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den daha üstün olduğu, dolayısıyla halifeliğe ondan daha layık olduğu sonucunu çıkarmaktadırlar. Bir de Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'i Berâe Sûresi'ni tebliğ etmekten azlettiği iddiasını öne sürmektedirler. Gerekçe olarak da; bunu Cebrail'in emrettiğini ifade edip, Hz. Peygamber (s) adına ancak kendisinin veya Ehl-i Beyt'inden birisinin tebliğde bulunabileceğini

679 *Muallak*: İsnadının başından bir veya birbirini takip etmek üzere daha fazla ravisi hazf ve en son hazfedilen ravinin şeyhine nisbet edilmiş hadislere muallak denmiştir. Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 236. (Çev.)

680 Buhârî, *Hac*, 132.

681 *Mevsul*: Bir isnadı teşkil eden ravilerden herbirinin kendi üstündeki raviye, yani şeyhine mülaki olarak hadisi bizzat ondan işitmiş veya almış olması keyfiyetidir ki muttasıl olan böyle bir isnada mevsul denilir. Talat Koçyiğit, *Hadis Istalıhları*, s. 225. (Çev.)

iddia ediyorlar. Şia (İmamiye) bu tebliğ yasağını sadece ahitlerin bozulması ve bununla ilgili diğer hususlara özel olarak görmüyor, tam aksine -dinin tebliğinin bütün Müslümanlara bir vecibe ve sadece fazilet değil bir fariza olduğuna dair bunca sahih haber varken- dinin bütününe teşmil ediyor. Hâlbuki dini tebliğ etmek, dini himaye ve savunmak gayesiyle cihad etmek gibi bütün Müslümanlara bir vecibedir. Dini tebliğ etmenin fariza olduğuna dair haberlerden birisi; Peygamberimiz'in (s) Veda Haccı'nda binlerce insana hitaben söylediği şu sözdür: *"Burada bulunan bulunmayana tebliğ etsin."*[682] Bu rivayet Buhârî ve Müslim ve başka hadis kitaplarında tekrarlanmaktadır. İbn Abbas'tan (r) gelen bazı rivayetlerde şöyle denilmektedir: Canım kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki; bu, Peygamberimizin ümmetine bir vasiyetidir: *"Burada bulunan bulunmayana tebliğ etsin."* Bu konuda bir hadis de, Buhârî'nin ve Tirmizî'nin rivayet ettikleri şu hadistir: *"Bir âyet bile olsa benim namıma tebliğ ediniz."*[683] Zaten bu olmasaydı İslâm bütün dünyada bu hızıyla yayılamazdı. Bazıları ise bunun aksine Peygamberimiz'in (s) Hz. Ebû Bekir'i Hac emîrliğinden azlettiğini ve bu görevi Hz. Ali'ye verdiğini iddia edebilmektedirler. Bu söz, apaçık bir iftira olup, genel kitleler ve âlimler olmak üzere bütün herkesin bildiği amelî bir meselede tüm rivayetlere aykırı bir görüştür. Gerçek şu ki; Hz. Ali, özel bir meseleyi tebliğ için görevlendirilmişti. O Hac'da Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in emîrliğine tabi idi. Hz. Ebû Bekir ise, İslâm'ın sosyal ve genel bir rüknünü (Hac ibadetini) yerine getirmek için emîr tayin edilmişti. Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'e tabi olduğu içindir ki, tebliğ vaktini bizzat Hz. Ebû Bekir tayin ediyor ve *"Yâ Ali! Kalk ve Rasûlullah'ın risâletini tebliğ et."* diyordu. Nitekim bu husus daha önce sahih rivayetlerde geçmişti. Hz. Ebû Bekir ayrıca bazı sahabîlere de Hz. Ali'ye yardımcı olmaları için emrediyordu. Bu rivayet de Buhârî ve Müslim'de ve başka hadis kitaplarında geçmektedir.

Peygamberimiz'in (s) Hz. Ebû Bekir'i, -vefatına yakın namazı kıldırması için öne geçirdiği gibi- Haccı eda etmek için emir tayin etmesi; Müslümanların Mekke'de egemenliği ve Hacc'ın bütün meşâirini [Hac ibadetinin yerine getirildiği yerleri) ellerine geçirmelerinin ardından ilk Haclarını yapacakları sene gerçekleşmişti. Peygamberimizin her iki tutumu, Hz. Ebû Bekir'e, sahabenin önde gelenlerine göre öncelik verdiği anlamı taşımaktadır. Bu öncelik

---

682 Buhârî, *Hac*, 132.
683 Buhârî, *Enbiya*, 50.

Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin ikame ettiği İslâm'ın rükünlerini yerine getirme meselesinde gerçekleşiyordu. Sahabîlerin geneli, Hz. Peygamber'in bu tutumunu Hz. Ebû Bekir'i kendisinden sonra yönetimin başkanlığına aday göstermesi olarak değerlendirmişti. Yaşanılan vakıa da Hz. Ali'nin değil, Hz. Ebû Bekir'in halife olduğuna delildir. Yüce Allah, bu iki sahabînin zamanı gelince halife olacaklarını biliyordu. Âlûsî bu manada bir şeyler zikrettikten sonra şöyle der:

Ehl-i Sünnet'ten bazıları Hz. Ebû Bekir'in insanların başına Hac emîri, Hz. Ali'nin de aynı yerde ahdin bozulduğunu tebliğe memur tayin edilmesinde şöyle bir nükte zikrederler: Hz. Ebû Bekir-i Sıddık (r) rahmet ve cemal sıfatlarının tecelli ettiği kişiydi. Nitekim buna, daha önce geçen İsrâ hadisi işaret ettiği gibi Peygamberimizin (s) *"Ümmetimin içinden ümmetime en merhametli olan kişi Ebû Bekir'dir."*[684] hadisi de bunu göstermektedir. Peygamberimiz, Müslümanların işlerini rahmet kaynağı olan Hz. Ebû Bekir'e havale etmektedir. Hz. Ali ise Allah'ın aslanı olarak Yüce Allah'ın celâl sıfatının tecelli ettiği bir kişi olduğundan kâfirlerle yapılan ahdi bozma işini ona yükledi. Çünkü ahdi bozma işi celâl ve kahr sıfatlarının eseridir. Böylece Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali kaynayan iki kaynak gibi oldular. Bu kaynaklardan birisinden cemâl sıfatı kaynarken diğerinden celâl sıfatı tecelli etmektedir. Bu büyük kalabalık, Müslüman ve kâfir için hem mahşere bir örnek, hem de bir kaynaktır.[685]

Bu nükte, -Peygamberimizin Hz. Ali'yi neden görevlendirdiğine dair açıklaması olmasa- güzel bir nükte olurdu. Biz de deriz ki; Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi kâfirlerle yapılan ahitlerin bozulduğunu kendi adına tebliğe memur tayin etmesine sebep olarak, onun ehl-i beytinden olduğunu göstermesi, bu nüktenin sebep olarak gösterilmesine mâni ise de "hikmet" olmasına engel değildir.

Bazı çağdaş Şia âlimlerinin yazdıkları yeni eserlerde bu mesele için başka bir mübalağa ve abartma gördüm. Nitekim Hz. Ali'nin menkıbelerine dair başka meselelerde de Şia hep böyle yapar. Eğer Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in menkıbelerini inkâr etmek için bir şüpheli durum veya buna bir vesile bulamazlarsa o zaman bunu büyütmezler aksine küçültürler. Hatta Şia, Kur'ân'ın zikrettiği üzere hicret esnasında Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'le birlikte

684 Tirmizî, *Menakıb*, 33; Ahmed b. Hanbel, III, 184.

685 Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, X, 45.

olmasının ve mağarada onunla beraber bulunmasının herhangi bir değerinin olmadığını ve bunun ona bir meziyet sağlamadığını iddia eder. Şia bugünlerde Rafızilik ve bidat propagandası yapmasaydı, sünnetten çevirme ve Ehl-i Sünnet imamlarına dil uzatma faaliyetlerini artırmasaydı, biz Hz. Ali'nin tebliğ görevi etrafında çıkarılan şüpheleri zikretmeye ve beyan etmeye değer bulmazdık.

Şia bu konuya dair rivayetler arasında sadece İbn Cerîr et-Taberî'nin Süddî'den yaptığı rivayete yer vermektedir. İlgili rivayet şöyledir: Bu Berâe Sûresi'nden okunan âyetler 40. âyetin başına kadar nazil olunca Peygamberimiz (s) bunları Hz. Ebû Bekir'le birlikte gönderdi ve onu hac emîrliğine tayin etti. Ebû Bekir yola çıkıp da Zûlhuleyfe'de ağacın bulunduğu yere varınca, arkasından Hz. Ali'yi gönderdi ve Ali ondan âyetleri aldı. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir Peygamberimize geri döndü ve "Yâ Rasûlullah! Anam-babam sana feda olsun. Benim hakkımda bir şey mi nâzil oldu?" diye sordu. Peygamberimiz, *"Hayır. Ancak benim adıma benden veya bana ait birisinden başkası tebliğde bulunamaz."* dedi. Şia işte bu rivayetten Hz. Ali'nin nefsinin Rasûlullah'ın kendi nefsi mesabesinde olduğunu ve Allah katında sahabîlerinin en hayırlısı, en faziletlisi ve Hz. Peygamber katında en değerlisi olduğu sonucunu çıkarmıştır. Şia'ya göre ancak bu sıfatı taşıyan bir kimse, Hz. Peygamber'in yerine geçebilir ve onun şerefli nefsinin mesabesinde olabilir. Şia sözüne şöyle devam ediyor: Peygamberimizin Hz. Ali'nin kendisinden olduğu, nefsinin kendi nefsi mesabesinde olduğu yolundaki bu ifadesi Hz. Ebû Bekir'ce de sabit ve kuşkusuz bir meseledir. Bundan dolayıdır ki; Peygamberimiz (s) onun adını anmak gereğini bile duymamış, *"benden bir kişi"* demiştir. Çünkü bu, bilen kimse nezdinde istidlâl yoluyla apaçık olan bir husustur. Bazı "navâsıb"[686], Hz. Ali'nin bu değerini azaltmaya yeltenmiş ve Peygamberimiz *"kendi nefsimden"* derken bununla fazilet yönünü değil, nesep itibarıyla kendisine yakın olan bir kimseyi kastetmiştir, demişlerdir. Buna, "Arapların herhangi bir ahdi bozmak istedikleri zaman bunu ya bizzat kendileri yapmak ya da kendilerine en yakın bir kimseyi göndererek gerçekleştirmek gibi bir âdetleri vardır." iddiasını da eklemişlerdir. Bu iddiayı ileri süren Şiinin, insanı yanıltmaya çalıştığı ve iddiasını güçlendirmek için ilave ettiği bir görüş de şudur: Abbas nesep itibarıyla Hz. Peygamber'e Hz.

686 *Navâsıb*, Hz. Ali'ye kin gütmeyi dindarlık sayan kimselerdir. Bkz: İbn Münzir, *Lisânu'l-Arab*, "*Na-sa-ba*" maddesi. VI, 4437. (Çev.)

Ali'den daha yakındı. O halde Peygamberimiz (s) bu tebliğ görevi için neden onu göndermemiştir? Oysa kendisi de bilmektedir ki Ehl-i Sünnet'ten hiçbir kimse rivayetin onun iddia ettiği manada olduğunu söylemediği gibi, "Tebliğ için nesepçe en yakın kişi şarttır." da dememiştir. Tam aksine Ehl-i Sünnet'in dediği; böyle bir görevi ancak ahdi yapanın bizzat kendisi veya nesepçe ona en yakın kimsenin ifa edecek olduğudur.

Bu şüphenin asıl iddia sahibi aleyhine delil olduğu noktasında benim bazı mülahazalarım olacaktır.

1) İddia sahibi mutaassıp Şiî bu konudaki birçok rivayet arasından Suddî'nin rivayetini tercih etmiştir. Çünkü bu rivayet, başka rivayetlerde olmayacak biçimde onun yaptığı tevile ve aşırılığına muhtemeldir.

2) Suddî bu görüşü kendi kafasından söylemiştir. İleri sürdüğü görüş için sahabîlerden herhangi birine dayanan bir senet zikretmemiştir.

3) Bizim, Hz. Ali, Ebû Hüreyre ve başka sahabîlerden yaptığımız sahih rivayetler, bazı yönlerden Suddî'nin görüşüne aykırıdır. Bu sahih rivayetler tercih ve öncelik açısından Suddî'nin görüşünden daha evlâdır.

4) Tahkik yaptığını iddia eden bu Şiî, Suddî'nin görüşünü bütünüyle zikretmemiştir. Aksine içinden Peygamberimiz'in (s) sözünü çıkarmıştır. Ki bu rivayet, Suddî'den başkaları tarafından da aktarılmaktadır. Söz konusu rivayete göre Peygamberimiz (s), Hz. Ebû Bekir'e: *"Ya Ebâ Bekr! Mağarada benimle birlikte bulunmandan ve havzımın başında benim arkadaşım olacağından hoşnut değil misin?"* demiştir. Hz. Ebû Bekir bu soruya: "Evet, razıyım." diye cevap vermiştir. Hz. Ebû Bekir, hacıların başında emîr olarak gider. Hz. Ali ise ültimatomu ilân etmektedir. Bayram günü kalkar ve şöyle der: "Bu yıldan itibaren hiçbir müşrik asla Mescid-i Harâm'a yaklaşmasın. Hiç kimse asla Beytu'l Harâm'ı çırılçıplak tavaf etmesin. Her kimin Rasûlullah ile arasında ahd var idiyse ahdi süresinin sonuna kadardır. Bu günler yeme ve içme günleridir. Yüce Allah ancak Müslüman olanı cennete koyacaktır." Bu ilânı duyanlar, "Biz sana ve amcanın oğluna verdiğimiz ahitten beriyiz. Ancak ta'n ve vurma bundan müstesnadır." dediler. Müşrikler oradan dönünce birbirlerini kınamaya başladılar ve "Sizler ne yapıyorsunuz? Kureyş Müslüman olmuş!" dediler ve bunu takiben de Müslüman oldular.[687]

---

687 İbn Cerîr Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X, 65.

İşaret ettiğimiz bağnaz Şiî -bu rivayeti başka rivayetlere tercih etmesinden anlaşıldığı üzere- eğer bu rivayete itimat ediyorsa, söz konusu rivayet -daha önce geçen hususta- onun da aleyhine delildir. Bunlardan birisi Berâe Sûresi'nin 40. âyetinin, *"Eğer siz ona yardım etmezseniz (bu önemli değil) ona Allah yardım etmiştir. Hani kâfirler onu, iki kişiden biri olarak çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı; o, arkadaşına, üzülme çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu."*[688] şeklinde olmasıdır.

Peygamberimiz'in (s) ona, müşriklerin ahitlerini bozmayı tebliğ etmesi arasında ültimatomu tebliğ etme emri vermesinden -ki ahitler ültimatomun konusu değildi- sadece Hz. Ebû Bekir'in fazileti ortaya çıkmakta ve onun Rasûlullah (s) karşısındaki özel mertebesi anlaşılmaktadır. Bir de Rasûlullah'ın onu İslâm'ın genel bir sosyal rüknünü yerine getirmede (Haccı edada) kendisine niçin naip yaptığının hikmeti anlaşılmaktadır. Bir de buna ek olarak kendisine bu derece yakın ve mertebesi yüksek olduğu halde Hz. Ali'yi onun emrine vermiş olduğu görülmektedir. Hz. Ali Rasûlullah (s) namına yaptığı özel elçiliği bile Hz. Ebû Bekir'in Hac emîrliği altında yapmıştır. Sahih rivayetlerde daha önce geçti ki Hz. Ebû Bekir, o özel görevi yapması için Hz. Ali'ye emrederdi. Bundan dolayı Rafızî, rivayetin kalan kısmını almamıştır. Çünkü kendisi Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber tarafından seçilmiş olma meziyetini kabul etmemektedir. Oysa Hz. Peygamber'e yanına sadece Hz. Ebû Bekir'i alma ilhamını Yüce Allah vermişti ve bu birliktelik Peygamberimiz'in (s) hayatındaki en önemli hadiseydi. Bu hadise İslâm'ın zuhurunun ve nurunun bütün âleme yayılmasının başlangıcı olan hicret olayı idi. Eğer bu birliktelik sıradan bir mesele veya küçük bir hadise olsaydı Kur'an-ı Kerim'de Hz. Ebû Bekir'e, beşerin efendisinin *"sahib"*i denilerek ve Yüce Allah'ın her ikisiyle birlikte olduğu ifade edilerek zikredilmezdi. Yüce Allah'ın muayyen bir şahsı bu *"sohbet"*le *"arkadaşlık"*la vasfetmesiyle, Peygamberimizin (s) tevazu ederek kendisine tâbi olanlara *"ashâb"* demesi arasında fark vardır.

Peygamberimiz'in (s) Hz. Ebû Bekir için *"Havzımın başında arkadaşımsın."* demesi bize gösteriyor ki; kıyamet günü Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber karşısında diğer mü'minlere karşı bir özel durumu ve imtiyazı olacaktır. Her ne kadar oradaki durumu havuzun başına gelen diğer Müslümanların du-

688. Tevbe, 9/40.

rumu gibi olsa da... Çünkü bu tahsisin bu makamda bir meziyeti vardır ve Rasûlullah'ın (s) bir başkasına söylediği sözü, abesten münezzehtir.[689]

5) Peygamberimizin Suddî'nin rivayetinde yer aldığı üzere *"Ya da benden birisi"* şeklindeki sözünü Taberî ve başka eserlerde yer alan diğer rivayetler *"Ya da Ehl-i Beytim'den bir kişi"* şeklinde tefsir etmiştir. Bu açık ifade *"minnî/ benden"* kelimesinin; "Bunun manası Ali'nin nefsi Rasûlullah'ın nefsi gibidir. Ali onun gibidir. Ali onun bütün sahabelerinden daha üstündür." şeklindeki tevilini geçersiz kılar.

6) Söz konusu bağnaz Şiînin bu tevili bazı "navâsıb"a nispet etmesi meselesine gelince; bu tevil bu mesele hakkında söz söyleyen bütün Ehl-i Sünnet âlimlerince meşhur olarak rivayet edilmiştir. Fakat Ehl-i Sünnet âlimlerinden hiç kimse; bu meselede Hz. Ali'nin hiçbir meziyeti olmadığını söylemediği gibi, "Bu görevin ona verilmesi faziletinden değil de, akrabalığından dolayıdır; bu bir tebliğdir, bundan ne övünülecek bir yan, ne de fazilet vardır." da dememiştir. Tam tersine; bütün bunlar, Râfızîlerin Ehl-i Sünnet'e "navâsıb" diyerek iftira atmayı alışkanlık haline getirdikleri hususlardandır. Eğer "navâsıb" içinde bu meselede Hz. Ali'nin meziyetini inkâr eden varsa, Râfızîler arasında bundan daha zahir olan Hz. Ebû Bekir'in meziyetini inkâr edenler vardır. Oysa Hz. Ebû Bekir, hac emirliğinde, haccın rükünlerini eda etmede, halka menâsiki öğretmede ve müşriklere dini tebliğde ve Veda Haccı'na hazırlık olarak bu yıldan itibaren müşriklerin hacdan men edileceklerini bildirmede Peygamberimizin naibi olmak gibi bir meziyeti vardı. Çünkü Peygamberimiz (s) müşriklerle birlikte hacc etmek istemiyor ve onları Beytullah'ta kadın-erkek çırılçıplak Yüce Allah'a evinde şirk koşarlarken görmekten hoşlanmıyordu. Bunun yanında bir de bu hacc emirliğinin daha önce geçtiği üzere Hz. Ebû Bekir'e kazandırdığı meziyet vardı. Ehl-i Sünnet ortada olup, her ikisinin de meziyetini kabul eder. Ki Allah her ikisinden, Peygamberimizin diğer âl ve ashabından, onlara hakka uymada ve hakkı ehli olana tanımada tabi olanlardan razı olsun. Ehl-i Sünnet her ikisini de aşırıya kaçmadan ve haklarını kısmadan sever. Allah, bunların birisini öven, diğerinin faziletini inkâr eden ve birini sevmeyi diğerinin sevgisine zıt gören Rafızîleri de Navâsıbı da kahretsin!

---

689. Bu rivayeti bir gayb bildirimi olarak değerlendirmek yerine Rasulullah'ın (s) bir temennisi olarak değerlendirmek Kur'an'daki gaybi ölçülere daha uygundur. (Yayıncı).

فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِن تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿5﴾ وَإِنْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْلَمُونَ ﴿6﴾

5- **Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün. Onları yakalayıp hapsedin, her gözetleme yerinde oturup, onları bekleyin. Eğer tövbe eder, salâtı ikame eder ve zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.**

6- **(Ey Muhammed!) Eğer müşriklerden biri senden eman dilerse hemen ona eman ver ki, Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra onu, güven içinde bulunacağı yere ulaştır. Bu, onların, gerçekleri bilmeyen bir topluluk olmalarındandır.**

Bu sûre; daha önce süreli ve süresiz antlaşmalar konusunda detaylı olarak geçtiği üzere, müşriklerle olan antlaşmaları feshetme bildirisinde sıralanacak şeyleri açıklamaya giriş yapmaktadır. Bu ayetler, bu genel bildiriden sonra onların iman ve küfür, vefa veya vefasızlık gibi bütün hallerini açıklamaktadır. Bu açıklama on beşinci ayete kadar sürmektedir. Ayetteki ***"insilâhu'l eşhur"*** ifadesi; *ayların sona ermesi, sürenin dışına çıkılması* demektir. Bu ifade, *yılanın deri değiştirmes*inden istiaredir. Yılana, derisinden soyulduktan sonra *"mislâh"* *(Mim-Sin-Lam-Ha)* denir. Birisi ayın sonuna geldiğinde; *"seleha fûlânûn eş-şehre"* veya *"inselaha minhû"* derler. Şu ayet de aynı anlamı ifade etmektedir: *"Gece de onlar için bir delildir. Biz ondan gündüzü soyup alırız."*[690] Şair şöyle dedi:

إذا ما سلخت الشهر أهلكت مثله كفى قاتلاً سلخي الشهور وإهلالي

"Bir ayın sonuna geldiğimde benzer bir ayı karşılarım,
Bir aydan çıkıp ötekini karşılayıp durmam ölüm sebebi olarak kâfidir."

690. Yâsin, 36/37.

Ayetteki ***"hurum"*** *(Ha-Ra-Mim)* kelimesi; haramın çoğuludur. "Sehâb"ın (bulut) çoğulu "Suhüb" (bulutlar) olduğu gibi. Haram aylar, *"Yeryüzünde dört ay daha dolaşın."* ayetiyle hükümleri açıklanan ve mesajın ulaşması için öldürülmeleri yasaklanan aylardır. Yani güven içinde yeryüzünde dolaşın. Size hiç kimse karşı koymayacaktır. *El-Eşhûr* kelimesindeki *lâm,* ahd (bilinilirlik) içindir. Ayetin akışı bu tarzda olmasaydı haram ayların, cahiliye döneminde de nesîe yoluyla helal saymadıkları takdirde savaşı yasakladıkları aylar olarak tefsir etmek gerekecekti ki, bunlar 36. ve 37. ayetlerin tefsirinde geleceği gibi Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb aylarıdır. Gerçi bazı müfessirler buradaki haram aylardan maksadın bunlar veya bunların peşinden gelen üçüdür, demişlerdir. Yine daha önce de geçtiği gibi bazı müfessirler de, yeryüzünde kendilerine serbestçe dolaşma hürriyeti tanınan dört ay, Şevvalden, Muharreme kadar olan aylardır demişlerdir. Gerçek olan ise bizim burada ve orada söylediklerimizdir. Bunu İbn Cerir; Süddi, Mücahid, Amr b. Şuayb, İbn Zeyd ve İbn İshak'tan rivayet etmiştir. Fakat daha önce bunlardan maksadın; Zilkade, Zilhicce ve Muharrem olduğu görüşünü benimsemişti.

Haram Aylardan Sonra Öldürme Emrinin Niteliği

Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."*** Yani müşriklerle savaşmanız yasaklanan dört ay sona erince ister Harem içinde, isterse dışında onları nerede bulursanız öldürün. Çünkü onlarla sizin durumunuz önceden de olduğu gibi harp haline dönüşmüştür. Onlara dört ay süre tanımanız, sizin onlara bir ikramınızdır. Ayet, Harem bölgesi dışındaki yerlere özeldir diyen hata etmiştir. ***"Onları yakalayıp hapsedin, her gözetleme yerinde oturup, onları bekleyin."*** Yani bilinen savaş şartları ve gerekleri olarak maslahata uygun gördüğünüz her şeyi onlara karşı uygulayın. Bu savaş tedbirlerinden en önemlisi ise, belirtilen bu üçüdür. İlk yapılacak iş ise; esir almaktır. Araplar esir almayı *ahz* kelimesiyle ifade eder ve esire *ahîz* derlerdi. Aslında *ahz* kelimesi, *esr* kelimesinden daha geneldir. Enfâl Süresi'nde de geçtiği gibi *esr*'in manası; iple veya kayışla bağlamak demektir. *Esîr*'in lügatteki asıl anlamı; yakalanıp bağlanmış kimse demektir. Enfâl Süresi'nde şu ayetle yasaklanan esir alma işi, burada mubah kılınmıştır: *"Yeryüzünde hâkimiyet kurmadıkça, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz."*[691] Çünkü esir alma şartları gerçekleşmiştir. O da; galibiyet, güç

691. Enfâl, 8/67.

ve hâkimiyettir. Bunun bir nesih olduğunu söyleyen bunu burada belirtmesi gerekir. Fakat doğru olan bunun nesih değil, hükmün şart, vakit veya izinle kayıtlı olmasıdır.

Ayette belirtilen ikinci iş, hapsetmektir. Yani düşmanların hücumları halinde büyük bir zarar mevzubahis olduğunda çıkıp kaçmalarını önlemek ve kendilerini korumak maksadıyla bir kale veya sığınak içine alınmalarıdır. Yani onlar Müslüman oluncaya veya istediğiniz şartlara veya şartsız olarak hükmünüze boyun eğinceye kadar onları hapsedin. Yapılacak üçüncü iş ise, bütün gözetleme yerlerini tutmak, yani genel gözetlemedir. Bu da, kendilerinin kontrol ve ülke içinde gezip dolaşmalarının takip edilebileceği bütün hassas noktaları tutarak düşmanın gözetlenmesi şeklinde olur. Ayette geçen ***"marsad"*** kelimesi, ism-i mekân, yani *gözetleme yeri* demektir. Bazıları bunun sadece Mekke yolları ve oraya ulaşan vadiler olduğunu söylemişlerdir. Maksat, Müslümanları oradan çıkarmak, Kâbe'ye tekrar şirki sokmak yahut da Kâbe'yi çıplak tavaf etmek için Mekke'ye girişlerini önlemektir, demişlerdir. Doğrusu ise, hükmün genel olmasıdır. Bu, sadece hükmün en önemli parçalarındandır. Bu tahsisi yapan kimse belki de başkent Medine'yi hiç aklına getirmedi. Zira Müslümanların en güçlü ve kalabalık oldukları dönemde acizlikleri sebebiyle müşriklerin Medine'ye zarar vermelerinden endişe edilmiyordu.

Kılıç Ayeti ve Nesh İddialarının Değerlendirmesi

Bu ayete, *kılıç ayeti* derler. Bazıları ise kılıç ayetinin: *"Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın."*[692] ayeti olduğunu söylemişlerdir. Bazıları da, ayrı ayrı iki ayetin, ikisine birden de kılıç ayeti denebileceğini ifade ettiler. Mensuh ayetlerin sayısını arttıranların ifadelerinde; "Aftan, bağıştan, müşrik ve cahillerden yüz çevirmekten, barış ve iyi geçinmekten bahseden ayetler geçince bunlar kılıç ayetiyle neshedilmiştir." şeklindeki iddiaya çokça rastlanır. Doğrusu ise, bu kabil söyledikleri şeylerin usûli anlamdaki nesihle alakası yoktur. Suyuti, *İtkân* adlı kitabında neshin kısımlarıyla ilgili aynen şunları söylüyor: Üçüncüsü; Bir sebebe bağlı olarak emredilenlerdir. Bu sebep kalkınca emir de kalkar. Mesela; Zaaf ve azlık anında sabır ve af tavsiyesi gibi. Sonra bu, savaşın farz kılınmasıyla neshedilmiştir. Aslında bu nesih değil, bilakis unutturulan şeyler kabilin-

692. Tevbe, 9/36.

dendir. Nitekim ayette: *"Veya unutturursak"*[693] buyrulmaktadır. Burada unutturulan şey, Müslümanlar güçleninceye kadar savaşma emridir. Zaaf halinde hüküm, eziyetlere karşı sabırdır. Buna göre pek çoklarının; Bu ayet, kılıç ayetiyle mensuhtur, sözleri zayıflamaktadır. Çünkü durum onların dediği gibi değildir. Bilakis bunlar; varit olan her emre ancak hükmü gerektiren illet var olduğu zaman uyulması gerekir, anlamında muvakkaten unutturulmuş emirler kabilindendir. Bu illetin kalkmasıyla başka bir hükme intikal edilir. Bu ise, nesih değildir. Zira nesih; yapılması caiz olmayacak tarzda bir hükmü ortadan kaldırmaktır. Mekkî dedi ki; vakit ve gaye ifade eden hitaplar mensuh değil, muhkemdir. Zira bir süreyle ertelenmiştir. Bir süreye bağlı olarak tehir edilen şeyde nesih olmaz. Şu ayette olduğu gibi: *"Siz, Allah'ın emri gelinceye kadar onları bağışlayıp, hoşgörün."*[694]

Bazıları da şöyle dedi: -Bu görüşü Âlûsî cumhura nispet etti- Bu ayet genel anlamda Türkler ve Habeşlilerle savaşmanın cevazına delalet etmektedir. Sanki şöyle denmektedir: Bütün kâfirlerle genel olarak savaşın. Onlar bununla şu hadisin nesih veya tahsis edildiğini söylemiş olurlar: *"Türkler size dokunmadıkça, siz de onlara dokunmayın. Zira Araplardan olan ümmetimin saltanatını ve Allah'ın bahşettiği nimetleri onların elinden ilk alacak olanlar Kantûrâoğullarıdır (Moğollar veya Tatarlar)."*[695] *Câmiu's-Sağîr*'de olduğu gibi bu hadisi İbn Mesud'dan, Taberani rivayet etmiştir. *Fethu'l-Bârî*'de ise, Muaviye'den rivayet ettiği söylenmektedir. Hafız İbn Hacer, bu hadisin sahabe arasında meşhur olduğunu söylemiştir.

Müslümanların Türklerle savaşmaları olayı, Buhari ve Müslim'de sabittir. Ebu Davud, Abdullah b. Amr'dan merfu olarak şu hadisi rivayet etmiştir: *"Habeşliler size dokunmadıkça, siz de onlara dokunmayın. Türkler size dokunmadıkça, siz de onlara dokunmayın."*[696] Âlimler bu olayın, kıyamete çok yakın bir zamanda olacağını, Kâbe'nin güvenliğinin kalmayacağını söylediler. Ebu Davud ve Nesâî ashabdan olan bir zattan, Resulullah'ın (s) şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: *"Habeşliler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayın, Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayın."*

693. Bakara, 2/106.
694. Bakara, 2/109.
695. *Feyzû'l Kadîr*, Hadis No; 110.
696. *A.g.e.* Hadis No; 111.

Hattabi dedi ki: Bu hadisle, *"Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın."* ayeti arasını şöylece telif etmek mümkündür: Ayet mutlaktır, hadis ise mukayyettir. Mutlak, mukayyete hamledilir. Mecusiler konusunda olduğu gibi hadis ayetin umumiliğini tahsis eder. Mecusiler kâfir oldukları halde kendilerinden cizye alınır. Zira Rasûlullah (s) onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Onlara Ehl-i Kitab'a uyguladığınızı uygulayın."* Tayyibî dedi ki: Bu ayetin, İslamiyet'in zayıf dönemleriyle ilgili bu hadisi neshetmesi ihtimal dâhilindedir.

Ben derim ki: Bu ayetle hadisi cem etmeye çalışanlar, ayetin Arap müşrikleri hakkında olduğundan habersiz gözüküyorlar. Zira Arap müşrikleriyle herhangi bir antlaşma mevzubahis değildir, onlara sadece dört aylık bir süre tanınmıştır. Habeşlilere gelince, onlar Hıristiyandır ve haklarında şu ayet nazil olmuştur: *"İman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak, biz Hıristiyanız, diyenleri bulursun."*[697]. Ehl-i Kitab'la, Arap müşrikleri arasında fark olduğu konusunda icmâ vardır. Türklere gelince; bu ayetler nazil olduğu sırada onlar da Arap müşrikleri gibi putperesttiler. Fakat onlar ayetin geneli içine girmezler. Ayrıca Habeş ve Türklerle savaşmayı terk etme emri, onlarla savaşa başlamaktan kaçınma anlamınadır. Zira Hz. Peygamber, Araplara ve ülkelerine karşı onlardan gelecek tehlikeyi biliyordu. Bu ayette Arap müşrikleriyle savaşma emri; onların antlaşmaları bozmalarına ve Müslümanlarla savaşa başlamalarına dayanmaktadır. Nitekim şu ayette bu duruma işaret edilmiştir: *"Yeminlerini bozan, Peygamber'i yurdundan çıkarmaya yeltenen ve ilk önce kendileri sizinle savaşa başlamış olan bir kavimle savaşmayacak mısınız?"*[698]. Onlarla topyekûn savaşma, misliyle karşılık verme esasına dayanır. Nitekim ayette şöyle buyrulmaktadır: *"Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın."*[699]. Putperest Türklerle, Hıristiyan Habeşliler, belirtilen sıfatlara sahip Arap müşrikleriyle nasıl beraber kabul edilebilirler ki, ayetle hadisler arasında telif cihetine gitme ihtiyacı duyulsun? Görüldüğü gibi burada: *"Sebebin hususiliğine değil, lafzın umumiliğine itibar edilir."* prensibi geçerli değildir. Çünkü burada maksat; genel olan lafzın, vaaz edildiği her şeyi kapsamasıdır. İster lafzın vüruduna sebep olsun, isterse olmasın. Bu ayetlerdeki müşrikler lafzı kesin olarak ne malum ehli kitap için, ne de

---

697. Mâide, 5/82.
698. Tevbe, 9/13.
699. Tevbe, 9/36.

benzerleri olan Mecusiler için vaaz edilmiştir. Bu meselenin esasını pek çok yerlerde açıkladık. En geniş açıklama ise: *"İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin."*[700]; *"Kendilerine kitap verilenlerin yemekleri size helal, sizin yemekleriniz de onlara helaldir."*[701] ayetlerinin tefsirinde geçmiştir. Bunları ayetin konusu hakkındaki incelemeler takip edecektir. Şayet bu müfessirler ve hadis şârihleri/yorumcuları Allah'ın Kitabı'na ve Rasulü'nün hadislerine, mezheplerinin perdesi ardından bakmasalardı böyle açık hatalara düşmezlerdi. Fakat biz tefsirde bunları uzun uzun açıklama cihetine gitmeyeceğiz.

Tövbe, Namaz ve Zekâtın Önem ve Anlamı

"Eğer tövbe ederlerse..." Yani şirkten tövbe ederlerse. Çünkü onları size karşı düşmanlığa ve savaşa sevk eden şey şirktir. Tövbe de, İslam'a girmeleri şeklinde olur. İslam'a girmenin ifadesi ise; Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine şehadet etmektir. Sadece birine şehadet etmeleri de yeterli görülüyordu. ***"Namazı kılarlar."*** Yani sizinle birlikte beş vakit farz namazı kılarlarsa... Zira namaz imanın göstergesidir. İmanın, her gün istenen en büyük rükünlerindendir. Namazın farziyeti ve cemaatle kılınması zengin-fakir, amir-memur herkese şamildir. Namaz, Allah'ın kulları üzerinde kulluk hakkıdır. Ayrıca kulların nefislerini en iyi temizleyen ve Allah'a en güzel şekilde kavuşmayı sağlayan, huylarını en etkili şekilde düzelten bir ibadettir. Ayrıca onları, kulların haklarını yerine getirecek kıvama getirir. *"Namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak en büyük ibadettir."*[702] ***"Zekâtı verirlerse..."*** Zenginlerin mallarına düşen zekâtı fakirlere ve amme maslahatına verirlerse... Zira zekât, İslam'ın esaslarından sosyal ve mali bir esastır. İslam'ın genel sistemi ona dayanır. ***"Yollarını serbest bırakın."*** Yani savaşçı iken artık onları öldürmekten vazgeçerek kendilerine özgürlük yolunu açın. Mahsur iken artık onlardan hapsi kaldırın. Kontrol altında tutulurlarken artık Kâbe veya başka yerlere gitmelerini teftişe tabi tutmayın. ***"Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."*** Allah, geçmişteki şirk ve şirke bağlı amellerini affeder. Mü'minlere merhamet ettiği hususlarda onlara da merhamet eder. Zira İslam geçmişe sünger çeker.

---

700. Bakara, 2/221.
701. Mâide, 5/5.
702. Ankebût 29/45.

Ayet, namaz kılmanın ve zekât vermenin İslam'a delalet ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca namaz ve zekâtı yerine getirenlere, mal ve can emniyeti gibi Müslümanlara tanınan hakların tanınması gereğine işaret etmektedir. Para cezasını veya taziri gerektirecek bir suç veya belli bir haddi gerektirecek cinayet işleme durumu hariç...

Bazı fıkıh imamları bu ayeti; namazı terk edenlerin, zekâtı vermeyenlerin kâfir olacağına delil saymışlardır. Çünkü müşriklerin sağlam Müslüman sayılmaları ve canlarını kurtarmaları ancak şu üç şarta bağlanmıştır: Şirki terk etmek, namaz kılmak ve zekât vermek... Bu şartlardan birisi olmazsa savaşçı müşrikin öldürülmesini engelleyen Müslümanlık gerçekleşmiş olmamaktadır. Şartın anlamı lügatin zaruri prensiplerindendir. Bu konuda cedelci bazı usulcülerin tartışmaları yersiz ve geçersizdir. Bazıları da zekâtı vermeyenlerin değil de, namazı terk edenlerin kâfir olacağını söylemiş; zekâtı vermeyenden zorla alınabileceğini, Hz. Ebu Bekir'in yaptığı gibi zekât vermeyenlerle savaşmanın vacip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu iddialarını Abdullah b. Ömer'in (r) merfu hadisi gibi bazı hadislerle desteklemişlerdir. İbn Ömer'in rivayetine göre Rasûlullah (s) şöyle buyurmuştur: *"Ben, Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in Allah Rasulü olduğuna şehadet edinceye, namaz kılıp, zekât verinceye dek insanlarla savaşmakla emrolundum. Eğer böyle yaparlarsa benden canlarını ve mallarını kurtarırlar. Kısas gibi İslam'ın hakkı hariç... Hesapları ise Allah'a aittir."* Bu hadisi, Buhari ve Müslim rivayet etmiştir.[703] Enes'in, Buhari ve üç Sünen sahibinden rivayet ettiği hadis ise şöyledir: *"Ben, insanlar 'Lâ ilâhe illallâh' deyinceye kadar onlarla harple emrolundum. Şayet bunu söylerler, namazı kılıp, zekâtı verirlerse, kıblemize yönelirler, kestiğimiz gibi keserlerse onların canları ve malları -kısas ve zekât gibi- İslam'ın hakkı hariç bize haramdır. Hesapları ise Allah'a aittir."* Burada zekât zikredilmemektedir. Fakat bizim kestiğimiz gibi kesmeleri şartı eklenmiştir. Bundan da maksat; şirk usulü kesimi terk etmeleridir. Yani hayvan boğazladıkları zaman, eskiden yaptıkları gibi putlarının adını söyleyerek değil, Allah'ın adını anarak kesmelerinin vacip olmasıdır.

Bu hadisin anlamı Sünen ve diğer hadis kitaplarında değişik lafızla ifade edilmiştir. *Câmiu's-Sağîr*'de mütevatir hadislerden olduğu söylenen ve

---

703 Müslim, *İman*,36; Buhari, *İman*,17-28, *Salât*,28, *Zekât*,1; Ebu Davud, *Cihad*,95; Tirmizi, *Tefsir*, 88; Nesâî, *Zekât*,3; İbn Mâce, *Fiten*,1-3; Ahmed b. Hanbel, IV/8

üzerinde ittifak edilen Ebu Hüreyre (r) hadisinde olduğu gibi bu hadislerin bazısında sadece şehadetle kayıtlanmasıdır. Ebu Hüreyre hadisi şudur: *"İnsanlarla, Allah'ın bir olduğuna ve benim Allah Rasulü olduğuma şehadet edinceye dek savaşmakla emrolundum. Bu şahadeti getirirse bana karşı canını ve malını korumuş olur -İslam'ın hakkı hariç- Hesabı ise Allah'a aittir."* Bu hadislerin bazısında ise sadece "Lâ ilâhe illallâh" şartı zikredilmiştir. Bundan dolayı fakihler konu üzerinde ittifak etmişlerdir. Bazıları; namazı terk etmek, zekâtı vermemek büyük günahlardandır. Fakat bunlardan her ikisini veya sadece birini terk etmek insanı İslam dairesinden çıkarmaz. Nitekim son hadis bunu göstermektedir. Bu hadis, İbn Ömer ve Enes'in (r) hadisinden daha sahihtir. Bazıları da diyor ki: Bu iki hadiste Ebu Hureyre hadisi üzerine ziyade vardır. Sikânın fazlası makbuldür. Mutlak olan mukayyet olana hamledilir.

Gerçek olan şudur ki; anlamları aynı fakat lafızları değişik olan hadislerle ayetten maksat küfrü terk edip İslam'a girmektir. İslam'a girmek genel tavrını ifade eder. Başlangıçta onunla yetinilir. O da kelime-i şehadettir. Müşrik için sadece *"Lâ ilâhe illallâh"* demesi yeterli sayılır. Çünkü onlar Allah'a ortaklar koşuyorlardı. İlk çağrıldıkları şey tevhiddir. Hz. Peygamber, *"Sâbiî olduk." (Din değiştirdik.)* dedikleri halde Cûzeymelilerden öldürdüğü kimselerden ötürü Halid b. Velid'i kınamış ve şöyle demiştir: *"Allah'ım! Ben Halid'in yaptıklarından Sana karşı suçsuzum."* Çünkü Cûzeymeliler bu *"Sâbiî"* kelimesiyle, İslam'ı kastediyorlar, birisi Müslüman olunca *"sabee fulânûn"* diyorlardı. Bu hadis, Buhari ve diğerlerinin eserlerinin muhtelif yerlerinde geçmektedir.

Rasûlullah (s), maksat aynı olmakla beraber her makama uygun söz söylerdi. Bu, sözlerinin tamamından kesin olarak bilinirdi. Bu sözden de maksat, bizim de belirttiğimiz gibi küfrü terk edip, İslam'a girmektir. Bu da ancak kelime-i şahadetin tamamını veya bazı durumlarda birinci kısmını söyledikten sonra imanın rükünlerini yerine getirmek ve hükümlerini imkân nispetinde uygulamakla gerçekleşir. Şayet mü'min öfke, şehvet, tembellik veya cehalet sebebiyle bu hükümlerden bir kısmını terk ederse tövbe edip Allah'tan bağışlanma diler.

Malumdur ki, Ehl-i Kitab'tan olan Yahudiler *"Lâ ilâhe illallâh"* diyorlardı. Fakat onlardan birinin sadece bunu söylemesi, bunu ikrar eden herhangi bir Arap müşrikinin sözünün delalet ettiği gibi İslam'ı kabulüne delalet etmez. Yahudilerden bir grup, Hz. Muhammed'in sadece Araplara gönde-

rilmiş bir peygamber olduğunu söylüyordu. Âlimlerimiz; *"Lâ ilâhe illallâh, Muhammedun Rasulullâh!"* diyen kimsenin Müslümanlığının ancak Hz. Muhammed'in peygamberliğinin evrensel olduğunu itiraf etmesiyle geçerli olacağında haklı olarak ittifak etmişlerdir. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Biz seni ancak bütün insanlara müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik."*[704] Bu anlamda başka ayetler de vardır.

İslam; Hz. Muhammed'in din olarak getirdiği şeyleri -emir ve yasak oluşuna göre- yapmak ve terk etmek şeklinde amelî bir itaattir. Allah katında bu amelî itaatin sahih bir teslimiyet olabilmesi için bu itaatin kalbî ve vicdani olması ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin gerçek olduğuna imandan kaynaklanması gerekir. Münafıklar da Peygamber'e (s); *"Şehadet ederiz ki; sen, Allah'ın Rasulü'sün!"* diyor; şeklen de olsa namaz kılıp, zekât veriyorlardı. Fakat bununla beraber Allah onlar hakkında *"Allah, münafıkların gerçekten yalancılar olduğuna şehadet eder."*[705] buyurmuştur. İman yakin şeklini alınca itaat da gönülden olur; her zaman ve bütün sorumluluklar karşısında zaruri olarak imanı, amel takip eder. Geçici bir engel sebebiyle bazen bir vacibi terk etmek veya baskın bir etki ile bir haram işlemek imana aykırı değildir. Bu geçici sebep ve etki ortadan kalkınca, günahkâr kişi pişman olur. Kendini kınar ve Allah'tan bağışlanma diler. Nitekim biraz önce belirtilmişti... Yüce Allah bu durumu şöyle belirtiyor: *"Allah'ın kabul edeceği tövbe, bilmeden bir kötülük işleyip sonra da hemen ardından tövbe edenlerin tövbesidir."*[706] Bir kimse bir veya daha fazla namazı birtakım meşguliyetler yüzünden terk ettiğinde, bu ihmalinin günah olduğunu bilirse, Allah'tan mağfiret ummalı ve hemen kazasına niyet etmelidir. Zira kesin imanın gereği olan emir ve yasağın aslına amelî olarak boyun eğmektedir. Şayet bu af umudu pişmanlıkla birlikte olmazsa bu, gurur (aldanma) sayılır ki, bunu yakında açıklayacağız. Fakat namazı ve İslam'ın diğer farz ve emirlerini önemsememek, yasaklarından olan hayâsızlık ve kötülüklerden vazgeçmemek İslam'ın gerçeği olan itaate aykırıdır. İslamsız (itaatsiz) iman düşünülemeyeceği gibi, imansız da içi-dışı düzgün bir İslam düşünülemez. Bunlar imkân nispetinde birbirinden ayrılmaz şeylerdir. Kâfirlerden birisi *şehadet* kelimesini söylese fakat İslam'ın farzlarını yerine getirmeyi, kesin olan yasakları terk etmeyi kabul etmese ve

---

704. Sebe, 34/28.
705. Münâfikûn, 63/1.
706. Nisâ, 4/17.

bunu açıkça söylese onun Müslümanlığı geçerli değildir. Fakat bunu açıkça söylemeyip emir ve yasaklara uymasa kesin bir hileci durumuna düşer. Bazı Batılı siyasetçilerin yaptığı gibi bir kısım hükümleri gösteriş için yerine getirir. Nitekim bazı Batılı siyasetçiler Hicaz'a girmek veya Müslümanları denemek için Müslüman olduklarını ilan etmişlerdir.

Sözün özü şudur: Davet ulaştıktan, delil ve gerekçe ortaya çıktıktan sonra müşriklerle savaşı kesmek için ileri sürülen üç şarttan maksat; Fiilen İslam toplumu içine katılmayı sağlamaktır. İlk şart olan şirkten tövbe etmek; Müşriklerin güvenliği ve Mescid-i Haram'a girme, Müslümanlarla birlikte haccetme vs. muamelelerde Hicaz ve başka yerlerdeki Müslümanlara tanınan hakları elde etmeleri için yeterli değildir. Kelime-i Tevhidi veya kelime-i şehadeti söylemek, biraz evvel de geçtiği gibi sadece sıcak savaş alanında savaşı durdurmak için yeterlidir. Ama daha sonra bir kimseye Müslümanlara her zaman uygulanan muamelenin uygulanabilmesi için sadece şehadet kelimesini söylemek yetmez bilakis İslam'ın hükümlerini uygulamak ve dinin mukaddeslerini benimsemek gerekir. Samimi olarak Allah'ın birliğine şehadetin gereği; Duada, hayvan kesiminde vs. işlerde Allah'tan başkasına kulluğu terk etmektir. Hz. Muhammed'in peygamberliğine şehadetin gereği de; Onun Allah'tan alıp tebliğ ettiği hususlarda ona itaattir. Şayet bu iki sözel şehadetin gereği olan amel, bu şehadetleri/şahitlikleri desteklemezse o takdirde bu şehadetler hile ve aldatmadan, sözde kalmaktan öte geçmez. Emir ve yasak olarak İslam'ın pek çok hükümleri olduğundan İslam'a giriş esnasında oruç ve hac gibi birçok hüküm ilk planda şart koşulmamış, iki önemli rükünle yetinilmiştir. Onlar da her gece ve gündüz beş vakit kılınan ve Müslümanlar arasında ruhi ve sosyal bir bağ olan namazla, sosyal, siyasi ve mali bağ olan zekâttır. Bu ikisini yerine getirebilen başkalarını haydi haydi yerine getirir. Kesin olarak bilinir ki, müşriklerden bir kimse İslam'a girmeyi, namaz kılmayı ve zekât vermeyi kabul ederse gücü yettiği halde Ramazan orucunu ve haccı kabulden imtina ederse onun da Müslümanlığı geçerli değildir. Allah ve Rasulü'nün haram kıldığı şeyleri haram saymayan da Müslüman sayılmaz. Rasûlullah (s), Müslüman olması için kendisine zinanın serbest kılınmasını şart koşan bedevinin şartını kabul etmemiştir. Çünkü günahı mubah saymak ve o konuda Allah'ın hükmüne boyun eğmemekle haramlığına inanıp itiraz etmemek arasında çok büyük fark vardır. Fakat önde gelen bazı âlimler İslam ahkâmı arasında namaz ve zekâtın

diğerlerinden ayrı bir yeri olduğunu; kesin şekilde ve icma ile namaz ve zekâtı terk edenin, onların gerçek ve İslam'ın temellerinden olduğunu itiraf etse bile kâfir sayılacağını yani Müslüman olarak doğduğu veya sonradan İslam'a girdiği halde bu terk sebebiyle İslam dininden çıkacağını söylediler. Bazıları da namaz ve zekâtı terk edenin küfürden dolayı değil şer'î bir hadden dolayı öldürüleceğini; diğer bazıları ise bunun sadece namaz için söz konusu olduğunu söylediler. Gücü yeten kimsenin Ramazan orucunu ve haccı terk etmesi küfür sayılmaz. Ancak delile dayalı bir ilimden sonra bunların farziyetini inkâr eder veya terkini mubah sayarsa kâfir sayılır. Çünkü haramı helal saymak, İslam'ın esası olan kalbî ve vicdanî kabulü reddetmek anlamına gelir. İnkâr ise; İslam'ın temeli olan itikattan mahrum olmak veya onu küçümsemektir.

Namaz Kılmayanın Hükmü

Ayet ve İbn Ömer rivayeti anlam itibarıyla; bazı namazları şer'î bir mazeret sayılmayan bir meşguliyet veya tembellik sebebiyle terk eden Müslümanın İslam'dan çıkacağına; terk ettiği ilk farzdan hemen sonra veya ikisini birden terk etmişse ikisinin peşinden tövbe etmediği takdirde kendisine dinden çıkana uygulanan hükümlerin uygulanacağına; hemen iman tazeleyip terk ettiği namazı kılması icap ettiğine delalet etmez. Aynı şekilde bir Müslümanı kasten öldüren kimsenin öldürülmesi gibi öldürülmesine de delalet etmez. Buna hem lafızları itibarıyla hem de şartın gerçek manada hüccet olması anlamında da delalet etmezler. Çünkü bunların her birinin konusu, savaşan müşriklerin öldürülmesinden vazgeçilmesi için gerekli şartların açıklanmasıdır. Yoksa İslam'ın tamamının veya ona aykırı olup yapıldığı takdirde İslam'dan çıkmanın izahı değildir.

Denirse ki; hadisin zahiri, ayette belirtildiği gibi sadece müşriklerin değil, bütün kâfirlerin öldürüleceğine dair mutlak bir anlam taşımaktadır. Buna öncelikle şöyle cevap veririm: Allah bu sûrede, Ehl-i Kitab'ın öldürülebilmesi için bu genel hedefin dışında başka bir gaye ve şart tayin etmiştir. O da, cizye vermektir. Gelişleri farklı olduğu için bu ayet ötekini nesih veya tahsis etmiş değildir. Bu durum hadisin genel ve zahiri anlamına ters düşer. Bu takdirde ayetin anlamının muhkem ve sahih olması için hadisi, ayette olduğu gibi sadece müşriklerin öldürüleceğine hamletmek daha tercihe şayandır.

Buhari'nin *Sahih*'inde, iman bölümünde bu hadisi ayete tabi olarak getirmesi de meseleyi böyle anladığına delalet eder.

İkinci olarak; hadis, her halükârda kâfirlerden bizimle savaşanlarla savaşmaya varan sonucu açıklamak için varit olmuştur. Bunun anlamına, mü'minin nasıl kâfir olacağının izahı girmez. Üçüncü olarak; kâfirlerle savaşmak belki ölümü hak edecek bir Müslümanı öldürmek gibi değildir. Nitekim bazı titiz âlimler bu meseleyi açıklamışlardır. Savaş iki grup arasında ortak bir eylemdir. Şer'î katl ise, suçu sabit olmuş bir suçluya şer'î hükmü uygulamaktır.

Dördüncü olarak; bu hadisi, irtidat hükmü veya bir Müslümanın şer'î hadle öldürülmesi şeklinde bir manaya hamleden kişiye, bu hadisin sahih olmadığı, zira kendisinde böyle çok önemli hükümlerin belirtildiği sahih hadislerin altına düşürecek bir zafiyetin bulunduğu hatırlatılır. Zira Buhari ve Müslim'in sıhhat şartlarına göre bazı hadis tenkitçileri bu hadisin isnadında fazlasıyla gariplik olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca böyle hadislerde uzman olan Ahmed b. Hanbel de bu hadisi, *Musned*'inde rivayet etmekten imtina etmiştir. İbn Hacer gibi bir grup âlim bu hadisin sahih olmasını uzak görmüşlerdir.[707] Zira bunların hepsinin Ebu Hureyre'den tahriç ettikleri hadise aykırı düşmektedir. Bazıları Ebu Hureyre hadisinin mütevatir olduğunu, orada namaz ve zekâtın zikredilmediğini, dolayısıyla bunun daha tercihe şayan olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca bu, Kur'an ve Sünnet'teki diğer nasslara da aykırı düşmektedir. Cumhur bu nassları esas almaktadır. Buna göre bu hadisin, belirtilen şekilde yorumlanması içtihâdî bir durumdur. Biz bir Müslümanı ancak rivayet ve delaletinde katiyet olan bir nassla tekfir edebiliriz.

---

707 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de şöyle dedi: Bu hadis, isnadı itibarıyla gariptir. Şu'be bunu Vakıdî'den tek başına rivayet etmiştir. İbn Hıbban böyle söyledi. Şu'be'den aziz olarak rivayet edilmiştir. Ondan sadece Haremî rivayet etmiştir. (Yani Buhari'nin, Ebu Ravh el-Haremî olarak ifade ettiği zat rivayet etmiştir. Haremî isim, Ebu Ravh künyedir.) Abdülmelik b. Sabah da, Haremî'den aziz olarak bu hadisi nakletmiştir. Ondan da Mesnedî ve İbrahim b. Muhammed b. Arara teferrüt etmiştir. İbrahim cihetinden hadisi Ebu Avâne, İbn Hıbban, İsmâilî ve başkaları tahriç etmiştir. Abdulmelik'ten garip olarak rivayet edilmiştir. Ondan da Müslim'in şeyhi Ebu Gassân Malik b. Abdulvahid tek başına rivayet etmiştir. Ancak Buhari ve Müslim garip olmakla beraber bu hadisin sahih olduğunda ittifak etmişlerdir. Rivayet almadaki genişliğine rağmen Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde yer almamıştır. Bir grup alim bu hadisin sahih olmasını uzak görmüşlerdir. İbn Hacer sebebini ve cevabını zikretmiştir.

Buna göre, namazı terk edenin kâfir olacağını söyleyen âlimler başka hadisleri delil getirmektedirler. O hadisler bu ayet ve bu hadisle bu konuda yapılan zorlamalardan daha nettir. Bununla beraber müteahhirin ve mütekaddimin ulemasının bu hususta onlara muhalefet ettiklerini gördük. Bu hadislerin en net olanı Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebu Davud ve Tirmizi'nin, Câbir'den rivayet ettiği şu hadistir: *"Kişiyle küfür arasında namazın terki vardır."*[708] Başka bir rivayette de şirk ifadesi vardır. Ahmed b. Hanbel, dört sünen sahipleri ve diğerlerinin Büreyde'den merfu olarak rivayet ettikleri hadis ise şudur: *"Kâfirlerle bizim aramızdaki ahit namazdır. Kim namazı terk ederse kâfir olur."*[709] Bu iki hadisten daha da açık olanı, Enes rivayetidir: *"Kim kasten namazı terk ederse kâfir olur."*[710] Bu hadisi Taberâni, *Evsat*'ta rivayet etmiştir. Doğru olanı bu hadisin mürsel olmasıdır. Nitekim Dârekûtnî böyle demiştir.

Medine fakihleri Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Mübarek ve İshâk b. Râheveyh namazı terk edenin kâfir olacağını söylemişlerdir. Hz. Ali'den de bu görüş rivayet edilmiştir. Fakat köklü âlimler, selef ve haleften bir cemaat -İmam Ebû Hanife, İmam Şâfii ve İmam Mâlik bunlardandır- namazı terk edeni kâfir değil, fâsık saymışlardır. Kendisinden tövbe etmesi istenir. İmam Şâfii ve İmam Mâlik ve başkalarına göre, tövbe etmezse katledilir. İmam Ebû Hanife, bazı Kûffeli fakihler ve Şâfii'nin arkadaşı Müzenî'ye göre ise, namazı terk öldürülmez, fakat namaz kılıncaya kadar hapsedilir ve tazir cezasına çarptırılır. Bunlar tekfirle ilgili hadisleri inkâr veya terki helal saymak şeklinde yorumladılar. Öldürülme görüşüne karşı bazı genel nassları veya şu hadisi ileri sürdüler: *"Allah'ın bir ve benim Allah'ın Rasulü olduğuma şahadet eden Müslüman bir kimsenin kanı ancak şu üç durumda helal olur; zina eden evli, kasten cana kıyan ve dinini terk edip İslam cemaatinden ayrılan."*[711] Bu hadis üzerinde ittifak edilmiştir. İbn Mesud'dan rivayet edilmiştir. Ayrıca Müslim ve bazı Sünen sahipleri Aişe (r) validemizden bu hadiste geçen *"İslam cemaatinden ayrılan"* sözünün anlamı, dinden çıkıp Müslümanlarla savaşan şeklinde tefsir ve tahsis eden bir hadis de nakletmişlerdir. Bu hadis şudur: *"Bir adam ki İslam'dan ayrılır, Allah ve Rasul'üyle savaşır, işte bu kimse ya öldü-*

708 Müslim, *İman*,134; Ebu Davud, *Sünnet*,15; Tirmizi, *İman*, 9; İbn Mâce, İkâme, 17.

709 Tirmizi, *İman*,9; Nesâî, *Salât*, 8; İbn Mâce, *Salât*, 77.

710 Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, 143.

711 Buhari, *Diyet*, 6; Müslim, *Kasâme*, 25; Ebu Davud, *Hudûd*, 1.

rülür, ya çarmıha gerilir veya sürülür."[712] Denildi ki; Namazı terk etmek küfür demektir ve İslam cemaatini terk anlamına gelir. Namazı terk eden, *mustesna minh*'in (*kendisinden istisna edilen*) kapsamına dâhil olmaz. En doğru cevap ise; biraz önce İslam'ın hakikatini açıklarken söylenenlerdir. Fakat bunlar diyorlar ki; bir tek namazı bile terk eden kâfir olur. Bunların bazı yandaşları, hatta İmam Şevkâni gibi bazı bağımsız âlimler diyor ki; Namazı terk etmek, bir tek namazı terkle ortaya çıkar. Aslında bu görüş kabul görmemiştir. Cins gibi külli mana, fertlerden bir ferdin yok olmasıyla ortadan kalkmaz. Mesela Ramazan günlerinden bir gün oruç yiyen kimse, genel manada orucun farziyetini inkâr etmiş sayılmaz. İlim talebelerinden biri bazı dersleri terk etmekle, ilim talebinden vazgeçmiş sayılmaz.

Denirse ki; Bir namazı terk edip sonrasını kılan kimse ancak terk ettiği namazı inkâr etmiş olur. Eda ettiği namazlarla tekrar İslam'a dönmüş olur. Ben de derim ki; Şayet birinci namazı terk etmek İslam'dan çıkma anlamında küfür sayılırsa, bu durumda olan kimsenin ikinci namazı kılmakla tekrar İslam'a girmesi, ancak küfürden tövbe etmesi ve şehadet kelimesini söylemesiyle mümkün olur. Böyle kimsenin kâfir olduğunu söylemek çok tehlikeli hükümler gerektirir. Yapmış olduğu bütün hayırlı ve güzel amellerin heder olması, ölümü hak etmesi, öldüğü takdirde cenaze namazının kılınmaması, Müslüman kabristanına gömülmemesi, malının ganimet sayılıp mirasçılarının ona varis olamamaları gibi... Mürtedin öldürülebilmesi için tövbe teklifine gerek yoktur, diyenlerin sözü de ayrıca cevap olarak sana yeterlidir. Bu görüş Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilmiştir. Ayrıca ondan, namazı terk edenin tekfir edilemeyeceği görüşü de nakledilmiştir. İmam Sûbkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyye* adlı eserde İmam Şafii ile Ahmed b. Hanbel arasında namazı terk eden kişinin durumuyla ilgili şöyle bir münazara geçtiğini zikretmiştir: İmam Şâfii, Ahmed b. Hanbel'e: Yâ Ahmed! Namazı terk eden kâfir olur diyor musun? deyince, İmam Ahmed: Evet, dedi. İmam Şâfii: Peki, kâfir olduktan sonra nasıl Müslüman olur? sorusunu yöneltti. İmam Ahmed de: *Lâ ilâhe illallâh, Muhammedun Rasulullah* diyerek Müslüman olur, cevabını verdi. Bu sefer İmam Şâfii: Kişi bunu daima söyler ve dilinden düşürmez, deyince İmam Ahmed: Namaz kılarak Müslümanlığını ispat eder, dedi. Şâfii bu defa: Kâfirin namazı geçerli değildir. Namazla onun Müslümanlığına

---

712 Buhari, *Hudûd*,17,18; Ebu Davud, *Hudûd*, 1; Nesâî, *Kasâme*, 14.

hükmedilmez, karşılığını verdi. İmam Ahmed bu söz üzerine münazaraya son verdi.

Sözün özü şudur: İnsanın içine sinen ve dinin intikam değil rahmet, külfet değil nimet olmasının ve din anlayışının gereği olan; İmanı ve İslam'ı düzgün olan bir kimsenin özür veya tembellik sebebiyle bir veya daha fazla namazı terk ettiği için dinden çıkmaması, amellerinin heder olmaması ve cehennemde ebedi kalmamasıdır. Aynı şekilde bir Müslümanın da namazı, bazen yapılıp, bazen terk edilen sosyal ve örfi gelenekler konumuna sokması yani, namazı kıldığı zaman ilahi emrin şevkiyle ve ahirette yakınlık ve sevap elde etme niyetiyle kılmaması, terk ettiği zaman da ümmeti ve ailesi içinde alışılmış olan bir geleneği terk ettiğinde olduğu gibi işi ciddiye almaması, günah duygusu taşımaması düşünülemez. Bu durum; vahye, öldükten sonra dirilmeye ve hesaba inanmayan dinsiz ve zındıklardan, sadece miras yoluyla intikal eden kuru bir lakap Müslümanlığına sahip olanların durumudur. Allah münafıkları şöyle tanımlamıştır: *"Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı da pek az anarlar."*[713] Bu konuda bunlardan daha aşağıda bulunan bir kimse sadık bir mü'min sayılabilir mi? Dinin hakikatinden ve Allah'ın, fert ve toplumları ıslaha yönelik hükümlerinden habersiz taklitçi Müslümanlar arasında, günlerce, haftalarca namazı terk edenler bulunuyor. Aradan sene hatta seneler geçiyor da bu zaman zarfında sadece bazı Cuma ve bayram namazlarını ve az miktarda farz namazı kılanlar oluyor. Böyleleri Allah'a, Rasul'üne, ahiret gününe ve ahiretteki hesaba ve cezaya noksan, taklidî, hurafe ve cehalet karışımı bir imanla iman ediyorlar. Bunlar namazı terk ve diğer aykırı hareketlerde günahkâr olduklarına inanıyorlar fakat Allah'ın af ve mağfiretine, Hac ve başka ibadetler gibi günahları örten amellere veya şefaatçilerin şefaatine güveniyorlar. Bu üç konuda bir kısmı sahih bir kısmı zayıf, bir kısmı da uydurma pek çok hadis varit olmuştur. Bu uydurma hadisler yaygın bazı kitaplarda, matbu Cuma hutbelerinde geçmektedir. Bu kitap ve hutbeleri de fitneci ve cahil hatiplerle, hurafeci vaizler başka kitap ve hutbelere tercih etmekte, kolayca günah işletebilmek için bu hurafelerle halka yaklaşmaktadırlar. Ramazanda milyonlarca insanın azat olacağına dair hadis misal olarak sana yeter. Bu, Rasulullah'a (s) iftiradır. Peki, bazı muhaddislerin sağlam olduğunu ispat

713. Nisâ, 4/142.

için gayret sarf ettikleri *sicillât (büyük defterler)* hadisine ne dersin? Bu; farzları terke ve günah işlemeye en çok teşvik eden hadislerdendir.[714] Bu rivayetlerle aldanan bu halk kesiminin taklidî imanının geçerli, bunlardan sahih olanla olmayanını ayırt edememede, özendirme ve sakındırma konusunda varit olan Kitab ve Sünnet metinlerine aykırı olanları ayırt edememede mazur olduklarını söyleyebiliriz. Hatta onlar asırlardan beri dinin temel konularından sayılan ve sayılmayan hususlardaki cehaletleri de mazur görülebilir. Gerçek ilim sahiplerine, onların yanılmalarını giderecek hususları onlara öğretmeleri gerekir. Bu da mağfiret konusunda mutlak olarak varit olan ayet ve hadisleri takyit etmek gibi yollarla olur. Aşağıdaki misallerde olduğu gibi:

"Şüphesiz ki ben; tövbe eden, iman eden ve salih amel yapan sonra da hidayet üzere giden kimseyi bağışlarım."[715] Meleklerin mü'minlere duasını hikâye eden şu ayet: *"O halde tövbe eden ve senin yolunda gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru."*[716]. Makbul tövbe konusundaki şu ayet: *"Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra, hemen tövbe edenlerin tövbesidir. İşte Allah bunların tövbesini kabul eder. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir. Yoksa kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm gelip çatınca: Ben şimdi tövbe ettim, diyenlerle kâfir olarak ölenler için tövbe yoktur. Onlar için acı bir azap hazırlanmıştır."*[717]. Bunların benzeri ayetler mağfireti şartlara bağlamaktadır. Biz bu konuyu daha önce değişik yerlerde açıklamıştık. En önemli ve en geniş açıklama ise, Nisâ Sûresi'nin bu iki ayetinin tefsirinde ve aynı sûredeki *"Kim de Allah'a ve Rasul'üne isyan eder ve hududu aşarsa, onu dahi ebediyen ateşe sokar."*[718] ayetinin tefsirinde geçmişti. Ayrıca şefaat konusunda ileri geri konuşanların cehaletini Bakara ve En'âm Sûreleri'nde varit olan ilgili ayetlerin tefsirinde açıklamıştık. Bu açıklamalardan biri de; ahirette şefaate erecek kimselerin meçhul olduğu, bunun ancak şu ayetle kayıtlı olduğu açıklamasıydı: *"Onlar ancak Allah'ın rıza gösterdiği kimseye şefaat ederler."*[719]

Âlimler, günahların örtülmesi ve bağışlanmasına dair varit olan nassları bazı delilller ileri sürerek sadece küçük günahlarla sınırlandırmışlardır.

---

714 Bu hadis için bak: Tirmizi, *İman*, 17; İbn Mâce, *Zühd*, 35.
715. Tâhâ, 20/82.
716. Mü'min/Gâfir, 40/7.
717. Nisâ, 4/17, 18.
718. Nisâ, 4/14.
719. Enbiyâ, 21/28.

Bu delillerden bazıları şu ayetlerdir: *"Eğer size yasaklanan büyük günahlardan sakınırsanız, Biz kusurlarınızı örter, sizi şerefli bir makama yerleştiririz."*[720]; *"Onlar, ufak tefek kusurlar hariç günahın büyüklerinden ve çirkin davranışlardan kaçınırlar. Şüphesiz ki Rabbinin bağışlaması geniştir."*[721]. Çünkü cezaya dair pek çok ayet ve hadisler vardır. Bunlar muhalefet edilmesi mümkün olmayan kesin nasslardır. Akaid prensiplerinden biri de şudur: Bazı asilere cezanın ulaşması haktır. Şayet mutlak azap ifade eden nasslarla, mutlak mağfiret ifade eden nasslarda bir çatışma görülürse mutlak ayetler arasındaki ortak hükmü belirlemek için tövbe, ameli ıslah etme ve günahlardan kaçınma kayıt ve şart ifade eden nasslara başvurulur. Tövbe etmeyen, amelini düzeltmeyen kimse tehlike üzere bulunur. Onun korkusunun ümidinden fazla olması gerekir -tabii ki cehaletine aldanması recâ (umut) sayılırsa- gerçek recâ ise; bağışlanmak için tövbeye, amele koşan ve Allah'tan tövbesinin kabulünü uman kimsenin recâsıdır:

ترجو النجاة ولم تسلك مسالكها   إن السفينة لا تجري على اليبس

"Kurtuluş yollarına girmeden kurtuluş umuyorsun,
Hâlbuki gemi susuz yerde yüzmez."

Cahil bir kimse her ne kadar günahların örtülmesi ve mağfiret konusunda varit olan haberler yüzünden mazur görülse de, namazı terk konusunda onun asla mazereti olamaz. Zira namaz dinin direğidir. Dinin binası onun üzerinde durmaktadır. Günahları örten en büyük ibadettir. Namazı terk edenin küfrüne dair nebevi haberler ve sahabeden sahih bilgiler vardır. Bunlardan birisi Tirmizi ve Hâkim'in rivayet ettikleri şu rivayettir: *"Rasulullah'ın (s) ashabı, namazı terk etmenin dışında hiçbir günahı küfür saymazlardı."* Bizim daha önce esas aldığımız tevil kapsamına, namazı ancak arızi sebeplerle bazen kılan ve genelde bütün vakitlerde onu terk eden kimseler girmemekte, ancak bir kere veya ayrı zamanlarda geçici sebeplerle pek az namaz geçiren, sonra da Allah'a tövbe eden kimseler küfrün dışında kalmaktadır. Vaiz ve hatiplere bu halka, namazı terk etmenin tehlikesini açıklamaları ve kendisine târik-i salât denebilecek herkesin kafir olacağını bildirmeleri gerekir. Nitekim pek çok haber ve eserde böyle bildirilmiştir. Biz konunun başında

720. Nisâ, 4/31.
721. Necm, 53/32.

bunların bazılarını zikretmekle yetindik. Dileyen bu rivayetlerin tamamına *Kitâbu'z-Zevâcir*'in namaz bölümünden baksın. Gerçekten ürperticidir.

Eman Müessesesi ve İslami Mücadeleye Katkıları

"(Ey Muhammed!) Şayet onlardan biri senden eman dilerse hemen ona eman ver ki, Allah'ın Kelamı'nı dinlesin. Sonra onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır."

Bu ayetteki hitap Rasûlullah'a (s) yöneliktir ve bu ayet önceki *(Müşrikleri nerede bulursanız, öldürün!)* ayetini tahsis etmektedir. Yani müşriklerden eman talep edenleri öldürme haricinde bırakmaktadır ki, Allah'ın indirdiği ve emrettiği İslam davetini öğrensin. Çünkü bazı müşriklere tam ve ikna edici tarzda İslam çağrısı ulaşmamıştı. Kur'an'dan bir şey duymamışlardı. İnsanlar için bu ayet bile tek başına Kur'an'ın ümmi Muhammed'in (s) değil, Allah'ın Kelamı olduğunu gösteren bir mucizedir yahut da müşriklerden bazıları savaş gerekçesini duymamışlardı. Onlar Peygamber'e, sırf kendilerinin ve babalarının yaşadıkları şirki yok edecek olan tevhid inancını getirdiği için karşı çıkıyor, ona düşmanlık edip savaşıyorlardı. Çünkü asabiyet ve kabilecilik/kavmiyetçilik için savaşma duygusu içinde büyümüşlerdi. Şayet İslam daveti, onları cahiliyetle damgalamasa, inanç ve düşüncelerini aşağılamasaydı onlar bu derece tutucu olmazlar, bu şekilde topyekûn düşmanlığa kalkışmazlardı. Üstelik bunu putlarını aşağılama takip etmişti. Sadece inanç ayrılığı onlar için bütün bu olumsuz tavırları gerektirmezdi. Cenabı Hak, Peygamber'ine şöyle demişti: *"Onlar isterler ki, sen onlara hoşgörülü davranasın. Onlar da sana hoşgörülü davransınlar."*[722] İlk ve en önemli olan ve peygamberliğin de gayesi sayılan görev, daveti ulaştırmaktı. Savaş ancak; daveti korumak, onu ulaştırma özgürlüğünü sağlamak, gerekli işleri yapabilmek, davetçileri kollamak, onları davet sebebiyle fitne ve baskılardan uzak tutmak için farz kılınmıştı. Onun için davet savaştan önce gereklidir. Allah'ın Kelamı'nı dinlemek ve içeriğini bilmek, emir ve yasaklara, müjde ve uyarılara vâkıf olmak isteyenlere dokunmamak, onları güvenlik içinde Rasulullah'a (s) getirmek sonra da geleceğini özgürlük içinde seçebilmesi için ve kendi nefsinden emin olacak şekilde kavminin topraklarına dönmesini sağlamak gerekir. Neticede sözleşmeleri sona eren veya erdirilen müşrikler üç kısım oldular:

722. Kalem, 68/9.

1- Şirkte ve Müslümanlara düşmanlıkta ısrar edenler.

2- Kur'an dinlemek isteyenler ve ilim talebinde bulunanlar.

3- Tövbe edip İslam'a girenler.

Ayette geçen ***"isticâre"*** kelimesi, *"himaye ve eman talep etmek"* demektir. Komşuyu ve sığınanı himaye etmek Arapların ahlakındandı. Öyle ki yardımcıya câr (komşu, yakın) derlerdi. Şu ayet bu manayı teyit etmektedir: *"Hani şeytan onların yaptıklarını kendilerine süslemişti de; Bugün insanlardan size galip gelecek hiç kimse yoktur ve ben size yardımcıyım, demişti."* (Enfâl, 8/48) Buna göre ayetin anlamı şöyledir: Ey Peygamber! Şayet müşriklerden birisi Allah'ın Kelamı'nı dinlemek, davet ettiğin şeyin gerçeğini kavramak, hatta hiçbir sebep göstermeksizin seninle buluşmak talebinde bulunursa, kendisinin dinlenmesi veya onun Allah Kelamı'nı işitebilmesi için ona himaye ve güvence vermen gerekir. Çünkü bu durum, tebliğ ve duymak için bir fırsattır. Eğer böylece hidayete erer ve ikna olarak iman ederse ne âlâ! Aksi halde onu can güvenliği içinde olacağı bir yere ulaştırmak gerekir ki, inancında özgür olsun, Müslümanların onun üzerinde bir baskısı veya din konusunda bir dayatması bulunmasın. Böylece savaş hali haksızlığa sebebiyet vermeden eski doğal haline dönmüş olsun.

"Allah'ın Kelamı'nı işitmek", Kur'an'dan az veya çok bir şey duymakla hasıl olur. Fakat makamdan anlaşılması gereken, bizim ve eman verilen kişinin İslam davetine dair yeterli sayacağı bir bilgiyi edinmesi veya delil ikame edilecek kadar bir bilgiye kavuşmasıdır. Bu da, şirkin batıl, tevhidin, öldükten sonra dirilmenin, Hz. Peygamber'in Allah'tan getirdiği şeylerin hak olduğunu ortaya koyacak kadar bir bilgidir. Zaten müşriklerden bedevi olan Araplar Kur'an'ı anlıyorlar, onun beşeriyet için bir mucize olduğunu hissediyorlar, onun tevhide, risalete ve ahirete dair akli ve ilmi delillerini kavrıyorlardı. Şayet ciddi olarak kulak vererek Kur'an'ı dinlerse kısa zamanda hakikat kendisine tecelli eder. Şayet iman etmezse kendi haline bırakılır. Fakat İslam ülkesinde Müslümanlarla birlikte oturmasına müsaade edilmez. *Dâr* meselesi ise bizce malumdur. Denildi ki; Kur'an'dan maksat ondaki tevhid ayetleridir. Maksadın özellikle Tövbe Sûresi olduğu da söylendi. Yahut da maksat hac mevsiminde Kur'an'dan duyabildikleridir. Her müşrikin işitmesi de mevzu bahis değildir. Fakat doğru olan bizim söylediğimizdir. Bazıları da bu ayetin; *"Müşrikler sizinle topyekûn savaştığı gibi, siz de onlarla topyekûn sava-*

şın." ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir. Bazıları ise ayetin mensuh değil, muhkem olduğunu söylemişlerdir ki, doğru olan da budur. İmam Hasan-ı Basrî dedi ki; Bu ayet kıyamete kadar muhkemdir. İbn Cerir ve cumhur da aynı görüştedir. Birinci görüş ancak red ve iptal edebilmek için aktarılabilir. Zira isteyene bile davet sunmanın vacip olmadığı hatta Kur'an dinlemek ve öğrenmek arzu edenin bile bundan mahrum edilmesi noktasına götürür.

Râzi, Ebu's-Suud ve diğerleri, İbn Abbas'tan (r) şu rivayeti zikretmişlerdir: Müşriklerden birisi Hz. Ali'ye (r) şöyle dedi: Bizden birisi verilen bu süre sona erince Muhammed'e varıp, Kur'an dinlemek istese veya başka bir talepte bulunsa öldürülür mü? Hz. Ali de: Hayır! Çünkü Yüce Allah: *"Müşriklerden birisi senden eman dilerse ona hemen eman ver."* buyurmuştur, diye cevap verdi. Şayet bu rivayet doğruysa, Allah'ın Kelamı'nı dinlemek maksadıyla olmasa bile müşrikin eman ve yardım talebinin kabul edileceğine delil teşkil eder. Gerçi bazı alimler, rivayetteki *Hacet* ifadesinin, dini bir maksadın dışında olmayacağını, zira Rasulullah'a (s) ancak bu maksatla gidileceğini, dolayısıyla da dünyevi bir maksatla istenen görüşme talebine cevap verilmeyeceğini söylemişlerdir. Fakat bu görüş kabule şayan değildir. Çünkü onlar barış gibi dünyevi maslahatlar için de Hz. Peygamber'le (s) buluşmak istiyorlardı: *"Allah'ın Kelamı'nı işitinceye dek"* sözünden ilk akla gelen şey, onun sadece imanla bağlantılı olması ve emanında genel anlamda kullanılması sebebiyle "amaç ve sebep gösterme" ifade etmesidir. Yani anlam; "Ona Allah'ın Kelamı'nı dinleyinceye kadar veya dinlemesi için eman ver." demektir.

Ebu's Suud dedi ki: "Eman vermenin iki anlamdan birisiyle Allah Kelamı'nı işitmeye taalluk etmesi, eman istemenin de aynı şekilde Kur'an dinlemeye ve dini bir maksada taalluk etmesini gerektirir, görüşü doğru değildir. Bu ancak, *'hattâ'* kelimesinin icâre (himaye) ve isticâre (himaye talebi) fiillerinin ikisine birden taalluku halinde ihtimal dahilindedir. Tenâzu' babında nahivcilerin görüşü, amelin iki amilden birine ait olmasıdır. Nahivde Basra ekolüne göre ikinci amil, Kûfe ekolüne göre ise birinci amil amel ettirilir."

Ayetteki *"hattâ"* kelimesinin talil için gelmesi; Hz. Peygamber'e bir müşrik için sadece Kur'an dinlemesi ve ona daveti ulaştırması için eman vermesi gereğini ifade eder. Hz. Peygamber dışındaki devlet başkanı ve ordu komu-

tanlarının başka bir maksatla eman vermemeleri elbette daha tabiidir. Fakat sözün özü şudur ki; eman talep edenin maksadı ne olursa olsun ona himaye hakkı tanınır. Bu hak, Kur'an'ı dinleyinceye ve onunla inanma gerekçesi ortaya çıkıncaya kadar devam eder. Onun İslam ülkesinde bulunuşu, İslam'ın en mükemmel şekilde ona ulaşması için bir fırsattır. Bu anlam, bazılarının iddia ettiği gibi daha sonra güvenlikte olacağı yere ulaştırılmasına engel değildir. İcâre ve eman verme emri de sadece bu kasta yönelik değildir. Bunun dışında maslahata uygun olarak imamın başka türlü davranması da caizdir. İki ortak manayı birlikte kullanmak caizdir görüşüne göre, "amaç ve sebep gösterme" anlamını birlikte vermek de mümkündür. Rasûlullah (s) düşmanlardan geçen elçilere eman veriyordu. Bunda icma vardır. Herhangi bir erkek veya kadın Müslümanın eman verdiğine, Hz Peygamber (s) de eman veriyordu. mü'minlerin meziyetlerini söylerken şöyle buyurmuştu: *"Kanları eşittir. En aşağıda olanları bile eman verebilir."*[723] Müşriklerin, kendilerine eman verenlerin emanını kayıtlama hükmü o devirde onlara mahsustu. Daha sonraki dönemlerde müşriklerin dışındaki kâfirlere yapılacak uygulamada durum daha geniş ve rahattır denebilir. Nitekim fıkıh kitaplarının eman bölümünde belirtilmiştir.

İmâd İbn Kesir bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: "Maksat şudur; Kim dâr-ı harb'ten, dâr-ı İslam'a elçilik görevi, ticaret, sulh ve antlaşma talebi, cizye getirme gibi bir sebeple gelir, başkan veya naibinden eman isterse, İslam ülkesinde gezip dolaştıkça ve kendi topraklarına dönünceye dek kendisine eman verilir. Fakat âlimler dediler ki; Böyle birinin bir seneden fazla İslam ülkesinde kalması caiz değildir. Ancak dört ay kadar kalabilir. Bu süreyle ilgili olarak dört aydan fazla, bir seneden az gibi hususlarda İmam Şâfii ve başka âlimlerden iki görüş nakledilmiştir."

Derim ki; İbn Kesir'in zikrettiği görüş Şâfii âlimlerinin bilinen görüşüdür. Hanbelî kitaplarından *Terğîb*'de şöyle deniyor: Eman vermede şart; bizim aleyhimize olmaması ve on seneyi aşmamasıdır. Bu süre zarfında cizye vermeden bizim ülkemizde yaşamaları hususunda iki görüş vardır. Bu ifade *fûrû'* kitabından nakledilmiştir. Geçek olan ise; Allah ve Rasulü tarafından hakkında kesin söz söylenmeyen hükümlerde maslahata itibar edilir. İş, yetki sahibi imam, hükümdar ve ordu komutanlarının takdirine havale edilir.

---

723 İbn Mâce, *Diyât*, 31; Ebû Dâvud, *Cihad*, 147; Nesâî, *Kasâme*, 10.

"Bu, onların gerçekleri bilmeyen bir topluluk olmalarındandır." Yani Allah'ın Kelamı'nı işitmesi için veya işitinceye kadar müşriklerden eman isteyene eman verilmesi, onların cahil olması, kitap ve imanın ne olduğunu bilmemeleri sebebiyledir. Onlar cehalet ve taassup sebebiyle İslam davetinden yüz çevirdiler, zira güçlerine güveniyorlar; katılıklarını sürdürüyorlardı. Allah'ın; mü'minleri kendilerine muzaffer kılacağına dair olan vaadinin doğruluğunda zaaf hissettiklerinde Allah onlara bilmediklerini öğrenmeleri için bir fırsat vermiş oldu ve bundan dolayı, yahut da kendilerine davetin ulaşması ve Allah Kelamı'nı işitmelerini sağlayacak bir başka maksatla eman talebinde bulundular. Allah'ın Kelamı en yüce delil ve tarafsız düşünenler için kalplerdeki manevi hastalıklara şifadır. Öyleyse bu davete uyun. Çünkü bu, onların hidayeti ve bilgilendirilmesi için en güzel yoldur. Ey Peygamber! Sen ancak müjdeci ve uyarıcı, rahmet ve merhamet peygamberi olarak gönderildin.

Ayet delalet etmektedir ki; Dinin aslına inanmak mantıkî olmasa bile hiçbir ihtimal ve şüphenin bulunmadığı kesin bir bilgiye dayanmalıdır. Fer'î ilimlerdeki gibi burada zann-ı galip ve taklit yeterli değildir. Çünkü zan ve taklit ilim değildir. Zanla ilim arasını ayıran ayetler pek çoktur. Nitekim Cenabı Hak şöyle buyurdu: *"Onlar sadece zanna tabi oluyorlar. Zan ise gerçekten hiçbir şey ifade etmez."*[724]; *"Onların çoğu zandan başka bir şeye uymazlar. Zan ise haktan hiçbir şey ifade etmez."*[725]; *"Kendilerinin bu konuda hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece tahmin yürütürler."*[726]

Fahreddin Râzi, ayetin tefsirinde şunları söyledi: "Bilesin ki bu ayet, dinde taklidin yeterli olmadığını göstermektedir. Düşünme ve akıl yürütme şarttır. Şayet taklit yeterli olsaydı. Kâfire zaman tanınmaz ve kendisine; ya iman et yahut da seni öldüreceğiz denirdi. Hâlbuki böyle denmemiştir. Biz ona fırsat tanımış, korkusunu gidermişiz. Ayrıca onu emin olacağı yere ulaştırmak da bizim görevimiz. Anladık ki bu, dinde taklidin yeterli olmamasındandır. Bilakis delil ve hüccete ihtiyaç vardır. Ona süre tanıyıp, fırsat verdik ki, düşünme ve araştırma imkânı bulsun. Bu sabit olduğuna göre şunu da söylüyoruz; ayette sürenin ne kadar olacağına dair bir işaret yok-

---

724. Necm, 53/28.
725. Yûnus, 10/36.
726. Câsiye, 45/24.

tur. Muhtemelen bunun takdiri örfe bağlıdır. Ne zaman ki müşrikte hakka talip olma ve gerçeği inceleme işaretleri gözükür, o takdirde kendisine süre tanınır. Haktan yüz çevirme ve zamanı yalanlarla boşa harcama işaretleri gözükürse kendisine yüz verilmez. En doğrusunu Allah bilir."

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿7﴾ كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ﴿8﴾

7- Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınızın dışında, müşriklerin Allah ve Rasulü nezdinde nasıl bir antlaşmaları olabilir? Onlar size dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah ahde vefasızlıktan sakınanları sever.

8- Müşriklerle nasıl sözleşme olabilir ki? Onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne akit, ne de antlaşma gözetirlerdi. Onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar, hâlbuki kalpleri buna karşıdır. Çünkü onların çoğu yoldan çıkmıştır.

Sözleşmelere Sadık Kalmanın Önemi

Allah ve Rasulü; mü'minlerin, savaşı terk etmek üzere kendileriyle antlaşma yaptığı müşriklerden uzak oldu. Allah onlara yeryüzünde özgürlük ve güvenlik içinde dört ay dolaşma müsaadesi tanıdı. Ayrıca hacc mevsiminde Kurban Bayramı günü insanlara genel bir ihtarda bulunarak, Allah ve Rasulü'nün müşriklerden uzak olduğunu, onları İslam düşmanlığından ve şirkten tövbeye davet ettiğini, yüz çevirmenin kötü akıbetine karşı onları uyardığını bildirdi. Akitlerine bağlı kalıp ondan hiçbir şeyi ihlal etmeyenleri, Müslümanlar aleyhine onların düşmanlarından hiç kimseye yardım etmeyenleri, ihanetleri sebebiyle antlaşmaları iptal edilenlerden ayrı tuttu. Onlarla yapılan sözleşmelere sonuna kadar uymayı emretti. Sonra antlaşma-

yı iptal, o konudaki süre ve akitlerin kendileriyle sınırlı olan haram ayların sona ermesiyle ortaya çıkacak savaş haliyle ilgili hususları emretti. Bu hususlar, bu asırda da bilinen öldürme, esir alma, hapis, ulaşım yollarını kesme müşriklere uygulanacak olan her türlü savaş yöntemleridir. Yüce Allah bunlardan, peygamberden eman dileyenleri hariç tuttu ve Rasul'üne (s), Allah'ın Kelamı'nı dinlemeleri için onlara eman vermesini emretti.

Malumdur ki, İslam'ın amelî prensiplerinden biri de her çeşit antlaşmaya saygı göstermek ve onlara sadık kalmayı fazilet esaslarından ve imanın gereğinden saymasıdır. Nitekim Yüce Allah Bakara Sûresi'ndeki *Birr* ayetinde; iman, namaz ve zekâttan sonra *"Antlaşma yaptıkları zaman akitlerini yerine getirirler."*[727] buyurmuştur. Ayrıca İsrâ Sûresi'nde bu dine dair temel tavsiyeleri sayarken şöyle buyurmuş: *"Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz sorumluluğu gerektirir."*[728] Bu tefsirin okuyucusuna antlaşmayla ilgili olarak pek çok yerde başka ayetlerle hatırlattık. Enfâl Sûresi'nde ahde vefa gereğine ve hainliğin haramlığına dair olan 56-58 ayetler işlemekte olduğumuz konuyla ilgilidir. Aynı manada Kur'an'la uyumlu pek çok hadis de vardır. Şu hadis bu hususta sana yeterli gelir: *"Dört haslet kimde varsa o, halis münafıktır. Kimde bu dört hasletten birisi varsa o da onu terk edinceye kadar nifaktan bir haslet taşıyor demektir. Bu hasletler şunlardır: Konuştuğu zaman yalan söyler, vaat ettiğinde yerine getirmez, ahde vefasızlık eder. Düşmanlıkta ileri gider."* Abdullah b. Amr'dan merfu olarak rivayet edilen bu hadis üzerinde ittifak edilmiştir.

İslam'da ahde sadakat bu kadar önemli olduğu halde müşriklerle olan antlaşmayı reddetmek dar görüşlülerce bu sadakate aykırı görülebilir. Ayrıca Kur'an hakkında az bilgi sahibi olanlar ve nasslar arasını doğru bir anlayışla cem edemeyenlerce bunun, antlaşmalara uyma gereğini neshettiği -nitekim bazıları böyle söylüyor- veya antlaşmalara bu derece sadakatin Müslümanların zayıf zamanlarıyla sınırlı olduğu zannedilebilir. Nitekim bazıları da müşrikleri affetme, onlara dokunmamaya dair ayetler hakkında söylediklerini bu konuda da söylemektedirler. Müşriklerin antlaşmalarını geçersiz saymak Kur'an'ın nazil olduğu çağda münafıklara hile ve sataşma, tahrikçilere de tevil kapısı açmış, bu da bazı Müslümanların zoruna gitmiş-

727. Bakara, 2/177.

728. İsrâ, 17/34.

ti. Hâlbuki onlar -bu konuda her şey söylendiği halde- ahde vefanın dinin temel faziletlerinden olduğunu ifade eden diğer pek çok ayet arasındaki ilişkiyi fark edememektedirler. Yüce Allah bu iki ayette ve sonraki ayetlerde bu reddi ve onun sıraladığı hükümleri ve bunların bu muhkem nasslara aykırı olmadığını, bunun ancak düşmanların mü'minlere yaptıklarının aynı ve belki de daha hafifi olduğunu açıklamıştır.

"Müşriklerin Allah ve Rasulü nezdinde nasıl bir antlaşmaları olabilir?" Ayetteki istifham, taaccüp manası da içeren istifham-ı inkaridir. Hitap ise, kalplerinde vefa duygusu kökleşmiş olan mü'minlere yöneliktir. Bazıları antlaşmayı retle ilgili olarak münafıkların söylediklerini kabule müsaittiler. Buna göre mana; hangi sıfat ve keyfiyetle müşriklerin Allah katında, Kitab'ında ikrar edeceği, Peygamber'inin ve ona tabi olarak sizin de uyacağınız bir antlaşmaları olsun? Gelecek ayetin de ispat edeceği gibi onlar için böyle bir şey sabit olamaz.

"Mescid-i Haram yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız hariçtir." Yüce Allah, başkaları için antlaşma söz konusu olmadığını açıklamadan önce, insanlar arasında antlaşmanın hangi sıfatla sabit olacağını belirterek bunları istisna etti. Bunlar dördüncü ayette istisna edilen kimselerdir ki, haklarındaki ihtilafa önceki ayetlerde temas edilmişti. Ancak burada *"Mescid-i Haram yanında"* ifadesi eklendi. Yani Kâbe yakınındaki Hudeybiye'de yapılan antlaşma ki, şartları orada ve burada açıklanan bu antlaşma, saygı gösterilmesi vurgulanan bir antlaşmadır.

Ebû Cafer İbn Cerir, bu ayetin tefsiri hakkında çeşitli rivayetler zikretmiştir. Bunlardan birisi de, İbn İshak'ın *"Müşrikler için nasıl bir antlaşma olur?"* ifadesiyle ilgili sözüdür. İbn İshak bunu şöyle açıklıyor: Bu müşriklerle sizin aranızda; sizin onları, onların da sizi ne haram aylarda, ne de başka zamanda Mescid-i Haram'dan men etmeme konusunda genel bir antlaşmanız var. Bunlar Hudeybiye günü Kureyşlilerin himayesine girmiş, onların Hz. Peygamber ile (s) yaptıkları antlaşma bitimine kadar sözleşme şartlarını kabul etmiş olan Benû Bekr kabileleridir. Bu antlaşmayı sadece Kureyş kabilesi ve Bekr'den Deyloğulları çiğnemiştir. Yüce Allah Benû Bekr'den süresi içinde akdi bozmayanlarla sonuna kadar antlaşmaya saygı göstermeyi emretmiştir.

Sonra Ebû Cafer şunları söyledi: Bana göre bu sözlerin en doğrusu; bunların, ahdi yerine getiren Hudeybiye günü, Hz. Peygamber ile Kureyş arasında imzalanan antlaşmayı ihlal cihetine gitmeyen Kinâne'den Bekroğulları olduklarını söyleyenin sözüdür. Bu sözün en doğru olduğunu şundan dolayı söyledim: Çünkü Allah, Peygamber'ine ve mü'minlere Mescid-i Haram yanında antlaşma yapıp, akitlerine sadık kalan kimselere karşı sonuna kadar antlaşmaya riayeti emretmiştir. Biz daha önce açıkladık ki, bu ayetleri hicretin dokuzuncu senesinde ilan eden Hz. Ali'dir. Bu da Mekke'nin fethinden sonra olmuştur. O zaman Mekke'de ne Kureyş'ten, ne de Huzaa kabilesinden herhangi bir kâfirle Peygamber (s) arasında bir akit söz konusu değildi ki, karşı taraf ahdine vefa ettikçe, Peygamber'e de vefa göstermesi emredilsin. Çünkü Mekke'de oturup ahdi bozanlarla bu ayetler nazil olmadan savaşılmıştır. Bu görüş, daha önce İbn Abbas'tan nakledilen rivayeti reddetmektedir.

"Onlar size dürüst davrandıkları müddetçe, siz de onlara dürüst davranın." Onlar size ne zaman dürüst davranırlarsa, siz de onlara dürüst davranın; size karşı dürüst hareket ettikçe, siz de onlara karşı dürüst hareket edin. Zira sizin tarafınızdan ahdi bozmak ve haksızlık etmek caiz değildir.

"Çünkü Allah, ahde vefasızlıktan sakınanları sever." Yani Allah, ulaşılmasını emrettiği şeyi kesmekten ve başka haramları işlemekten sakınanları sever. Bu haramların en büyüğü de, dördüncü ayetin tefsirinde de geçtiği gibi, haksızlık ve ahde vefasızlıktır. Müfessirlerce de muteber sayılan görüşe göre burada sözleşmeyi bozanlar olarak zikredilenler, dördüncü ayette geçen kimselerdir. Burada bunların tekrar istisna olarak zikredilmesi, ahde vefayı gerekli kılan sebebin açıklamasını içeren şartla birlikte durumun vurgulanması içindir. O şart da, her iki tarafın süre sonuna kadar ahde vefayı gözetme şartıdır. Bu; dördüncü ayette belirtilen, akit şartlarından bir şey eksiltmemeleri, Müslümanlar aleyhine kimseye destek vermemeleri sıfatlar üzerine ilavedir. Ayrıca bu; kendileriyle sözleşme yapana karşı sadece haksızlık yapmaktan aciz oldukları zaman uyup, zulme kadir olduklarında ise akdi bozanların akitlerini geçersiz saymayı mubah görmeye bir hazırlıktır. Nitekim Kureyş, Hz. Peygamber'in müttefikleri olan Huzaalılara karşı kendi yandaşları olan Bekroğullarını destekleyerek Hudeybiye antlaşmasını boz-

muşlardı. Ayetteki *"illelezîne âhedtum"* sözü, sonuna kadar *keyfe* ile başlayan iki ayet arasında itiraz cümlesidir.

"Müşriklerle nasıl sözleşme olabilir ki? Onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne akit, ne de antlaşma gözetirlerdi." Yani ahde vefalarını tecrübe ettiğiniz diğer müşriklerin Allah katında meşru, Rasulullah tarafından uyulması gerekli nasıl bir antlaşmaları olabilir? Onların amel ve ahlakından anlaşılan durum şudur ki, şayet güç ve galibiyette size üstün gelirlerse sizin için ne akit, ne de antlaşma gözetirler. Burada soru tektir, sözleşmeyi inkâr ve ortadan kaldırma bu şarta bağlıdır. Önceki ayetteki *keyfe* ile yapılan soru edatı burada da tekrar edildi ki, belirtilen fark ortaya çıksın.

Ahid, Misak ve Yemin'in Anlamları

Ona galip geldi, ona karşı zafer kazandı anlamına *zahera aleyhi* denir. Aslı ise; *alâhu* (*Ona üstün oldu.*)dur. *Azherahû aleyhi* demek; onu, onun üstünde kıldı, demektir. *"Li yuzhirahû ale'd-dîni kullihî"* yani *"onu bütün dinlerden üstün kılmak için"* ayetinde olduğu gibi. *A'lemehû bihî* de aynı şekildedir. *Rakabe'ş-şey'e* demek; *"Bir şeyi gözetti, onu kollayıp bekledi."* anlamınadır. *Esâsu'l-Belâğa*'da İmam Zemahşeri (r) şöyle dedi: *Rakabehû* ve *râkabehû; hâzerahû; "Çekindi."* anlamınadır. Çünkü korkan kimse cezayı bekleyip gözetir. Aynı anlamda *fulânun lâ yerkubullâhe fî umûrihî* (*İşlerinde Allah'ı dikkate almıyor.*), yani O'nun cezasına aldırmıyor da günah işlemeye koyuluyor... *"Ve bâte yerkubu'n-nucûme ve yurâkibuhâ/Yıldızları gözetleyerek geceledi..."* Ayette geçen *"ill"* kelimesi; *yakınlık* demektir. *Zimmet* ve *zimâm* ise; *el-Esâs*'ta belirtildiği gibi, zayi edildiğinde kınamayı gerektiren ahit demektir. Bağı gevşek atmak, ahdi bozmak Araplarca utanç sebebiydi. Burada bu kelimenin tefsirine dair rivayet edilen sözlerin en meşhuru budur. İbn Cerir ve başkalarınca pek çok tarikten İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Mücahid'den rivayet edildiğine göre *"ill"* kelimesi Yüce Allah'ın ismidir. Buna göre anlam şöyledir: Onlar ahitlerini bozarken Allah'ı gözetmezler. *"ill"* ve *"îl"* lafızları Arapçada, Arapçanın kardeşleri sayılan Süryanice ve İbranicede (*Îl, El* ve *Elohim* olarak) Allah'ın isimleri arasında geçmiştir. İbrahim'in (a) kavmiyle, putları ve şirkleri konusundaki tartışmasıyla ilgili ayetlerin tamamlayıcı açıklamaları faslında genişçe açıkladığımız gibi *"ill"* kelimesi, Keldanilerin ilahlarından bir ilahın adıdır. *İll* kelimesinin tefsiri olarak Katade'den yemin, akit ve söz-

leşme anlamları rivayet edilmiştir. Bunların hepsi de anlam bakımından birbirine yakındırlar.

Ebû Cafer İbn Cerir bu manalardaki rivayetleri zikrettikten sonra şöyle dedi: Bu konuda söylenebilecek en doğru söz şudur; Şanı Yüce Allah, Peygamber'ine ve mü'minlere dört ayın sonunda öldürülmelerini, hapsedilmelerini ve her yerde gözetlenmelerini emrettiği bu müşriklerden haber verdi ki; şayet onlar mü'minlere galip gelirse onlar hakkında *"ill"* gözetmezler. *"İll"*, yakınlık, akit ve yemin şeklinde üç anlamı da kapsar. Ayrıca Allah manasına da gelir. Bu kelime her üç anlamı da kapsadığına, Allah lafzı da bunlardan sadece birine has olmadığına göre, doğru olan; Allah lafzının üç anlamı kapsadığı gibi, bunun da üç manayı kapsamasıdır. İbn Cerir buna göre şu anlamı verdi: Onlar mü'min hakkında ne Allah'ı, ne yakınlığı, ne de akit ve misakı gözetirler. *İll* kelimesinin yakınlık anlamına geldiğine Şair İbn Mukbil'in şu beyti delalet etmektedir:

أفسد الناس خلوف خلفوا   قطعوا الإل وأعراق الرحم

"Geriden gelen nesiller insanları ettiler ifsat
Kestiler yakınlığı akrabalık bağları oldu berbat"

Hassân b. Sâbit'in beyti de aynı manayı ifade ediyor:

لعمرك إن إلك من قريش   كإل السقب من رأل النعام

"Yemin olsun ki, senin Kureyş'e olan yakınlığın,
Deve yavrusunun, devekuşu yavrusuna olan yakınlığı gibidir."

İll'in, ahit anlamına geldiğine ise, şairin şu beyti delildir:

وجدناهم كاذباً إلهم   وذو الإل والعهد لا يكذب

"Biz onların ahitlerini sahte bulduk.
Hâlbuki ahit sahibi asla yalan söylemez."

Arapça gramerinde Basra ekolüne mensuplardan Arapçayı iyi bildiği iddia edilen bazıları *ill, ahd, misak* ve *yemin* kelimelerinin aynı anlama geldiğini söylemiştir. Burada zimmet, antlaşmalı olmayan kimseden uzak durmak demektir. Zimmetin çoğulu zimemdir. İbn İshak, bu üç tabirle genel sözleşme ehli kastedilir, derdi. Ben de diyorum ki; *ill, ahd, misak* ve *yemin* kelimele-

rinin lügat anlamları değişiktir. Bununla birlikte tahsis yollarıyla bir gerçek için kullanılır oldular.

Ahd; insanlardan iki kişi veya grubun ortak menfaatleri için aralarında uymayı karalaştırdıkları şeydir. Şayet bunu, korumaya ve vefa göstermeye fazla ihtimam göstermeyi gerekli kılacak tarzda tekit edip sağlamlaştırırlarsa *misak* denir.

Misak, vesak kelimesinden türemedir. Vesak ise; ip ve bağ demektir. Hususiyle yeminle teyit ederlerse yemin adını alır. Çünkü taraflardan her biri akit sırasında yeminini diğerinin yemini yanına koymuştur.

Yemin ise aslında sol elin karşısında olan el demektir. Görülen odur ki; ill kelimesini ahd manasına kullanan kimse bununla mutlak manayı kastetmiştir. Bu lafızlardan birisi de hılf kelimesidir. Muhalefet "karşılıklı yeminleşme" anlamındadır. O da, "hılf" yani, yemin kelimesinden türemedir. İbn İshak, burada söz, genel sözleşme içine girenlere yöneliktir, demekle, Allah'ın geçen ayette ve dördüncü ayette istisna ettiklerinin dışındakileri kastetmiştir. Doğrusu ise; bunun ahdi bozan sözleşme sahiplerine ve özellikle de hiç akit bağlantısı olmayan müşriklere de şamil olmasıdır. Çünkü onlar mü'minlere karşı şiddetli düşmanlıkları sebebiyle hiçbir vakit kendilerini Müslümanlarla geçici veya daimi bir barış antlaşmasıyla bağlı bulundurmak istememektedirler. Bunlar lafız yönünden bu çerçeveye girmeseler de hüküm yönünden girerler.

"Onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar." Onlar zayıf anlarında tatlı sözler sarf ederek sizi aldatıyorlar. Bu sözler ister ahd, ister vaat, isterse yeminle desteklenmiş sözler şeklinde olsun fark etmez. ***"Hâlbuki kalpleri buna karşıdır."*** Kin ve öfkeyle dolu olan kalpleri ağızlarını tasdik etmez. *"Onlar kalplerinde olmayanı ağızlarıyla söylerler."*[729] Onlar size galip gelirlerse akitlerini ve yeminlerini bozarlar. Bütün güçleriyle sizi yok etmeye çalışırlar. ***"Çünkü onların çoğu yoldan çıkmıştır."*** Yani antlaşma ve sözleşmelerin bağından çözülmüşler, sadakat ve vefa sınırını aşmışlardır. Fısk lügat yönünden; çıkıp ayrılmak, demektir. Tomurcuk kabuğun dışına çıkınca; *fesekati'r-ratbetu,* denir. Her makama uygun tefsir yapılır. Onların çoğu fasıklıkla vasfedildi. Çünkü çokları akitlerini bozmuşlardır, ancak pek azı sözlerinde durmuştur. Zaten

---

729. **Fetih, 49/11.**

Allah da onları istisna etmiş ve onlar doğru hareket ettikçe mü'minlerin de doğru hareket etmesini emretmiştir.

اشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللّهِ ثَمَنًا قَلِيلاً فَصَدُّوا عَن سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿9﴾ لاَ يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلاًّ وَلاَ ذِمَّةً وَأُوْلَـٰئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ ﴿10﴾

9- **Allah'ın ayetlerini az bir değer karşılığında sattılar ve insanları O'nun yolundan alıkoydular. Onların yaptıkları ne kötüdür!**

10- **Onlar hiçbir mü'min hakkında ne akrabalık münasebeti gözetirler, ne de verdikleri sözü yerine getirirler. İşte haddi aşanlar onlardır.**

Bu ayet; kendileri nezdinde bile makbul sayılan ahde vefa ve akrabayı gözetme işine varıncaya dek pek çoklarına fıtri ve geleneksel faziletlerin dışına çıkma hastalığının baskın gelişine şaşan ve bunun sebebini soranlara cevap olmak üzere isti'nâf-ı beyâniyye cümlesi olarak gelmiştir. Cevap şudur: ***"Bunlar Allah'ın ayetlerini az bir değere sattılar."*** Yani onlar, ibadetin sadece kendisine yapılması gereğine, insanları diriltip amellerine göre cezalandıracağına, vahye, peygamberliğe ve taşıdığı hidayete delalet eden ayetleri az bir dünya çıkarı karşılığında değiştirdiler. Bu çıkar da içinde bulundukları geçim yollarıdır. Büyükleri nezdinde çok olan diğer medeni toplumlar nezdinde oldukça az sayılır. Onların en zenginlerinin sahip olduğu şey Allah'ın dünyada mü'minlere vaat ettikleri yanında cidden azdır. Ahirette kendilerine vaat ettiği ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Burada zikredilen ayetlerden maksat, antlaşma ve yeminlerdir. Yahut da akitlere sadık kalmanın gereğini bildiren Kur'an ayetleridir. Rivayet edildiğine göre Ebû Süfyân, Kureyşi ve müttefiklerini Hudeybiye Antlaşması'nı bozmaları için ve onların sempatilerini kazanma maksadıyla bir yemek daveti verdi. Onlar da bu yemeğe katıldılar. Ayette geçen ***"az bir değer"***den kasıt budur. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre ise, Taif halkı Peygamber'le savaşmaları için onlara mali destekte bulundu. Fakat ilk görüş daha doğrudur. Çünkü bu görüş, kendisine *fe* harfiyle atfedilen sonraki cümleye daha uygundur. O cümle de şudur:

"Ve insanları O'nun yolundan alıkoydular." *Sadde (sad-dal)* fiil-i lazım olarak kullanılır. Bir şeyden yüz çevirdi, ayrıldı, önemsemedi manasına *"sadde fulânun ani'ş-şey'i"* denir. Aynı şekilde müteaddi olarak da kullanılır. Ondan vazgeçirdi, ayırdı, kuvvetle çekip engelledi anlamına, *"saddehû anhu"* denir. Burada iki anlamda kullanmak da mümkündür. Buna göre anlam şudur: Bu değersiz alışveriş sebebiyle Allah yolu olan İslam'dan ve ahitlere vefa göstermekten yüz çevirdiler. Yahut da başkalarını İslam'dan veya ahde vefadan vazgeçirdiler.

"Onların yaptıkları ne kötüdür!" yani İmanla küfrü, hidayetle sapıklığı değiştirmeleri, Allah'ın dininden dönme ve döndürme, Rasulullah'ın (s) getirmiş olduğu gerçek ve mucizelerden yüz çevirme işleri ne kötü işlerdir.

"Onlar hiçbir mü'min hakkında ne akrabalık münasebeti gözetirler, ne de verdikleri sözü yerine getirirler." yani bu inkâr ve imandan dönme ve döndürme yüzünden, güçleri yettiği ve perişan edebilecekleri bir mü'min hakkında, zulmü haram kılan ne bir Rabbi, ne de dostluğu gerektiren bir yakınlığı dikkate alırlar. Sadakat gerektiren bir zimmeti de nazar-ı dikkate almazlar. Çünkü onlara göre mü'minin bu konudaki suçu sadece mü'min olmasıdır. Onlar da bilirler ki, mü'min herhangi bir ahdi bozmaz, zulmü helal saymaz, akrabalığı kesmez. Bu ayet, önceki *"Onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne akit, ne de antlaşma gözetirlerdi."* ayetinden daha geneldir. Çünkü burada üstün ve galip gelme şartı yoktur. Ayrıca antlaşmanın muhatabı olan mü'minlere şamil olduğu gibi, sırf imanından dolayı her mü'mini kapsamaktadır. Önceki ayet, müşriklerle aralarında savaş ve kan davası olan, muhatap mü'minlere hastır. Belki de aralarında münafıklardan arta kalanlar da olabilir.

"İşte haddi aşanlar onlardır." Yani size karşı antlaşma sınırlarını aşarlar, eskiden yaptıkları gibi size doğrudan savaş açarlar. Gelecekte de aynı şeyi yaparlar. Düşmanlık ve haddi aşmalarının sebebi şirkte kökleşmiş olmaları, sadece sizi değil bütün iman ehlini ve bizzat imanı sevmemeleridir. Onların ilacı sadece inkârlarından dönmek, sizinle birlikte tevhid ve iman ipine yapışmak ve imanın gerektirdiği salih amellere ve üstün ahlaka sarılmaktır.

فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ وَنُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿11﴾ وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ﴿12﴾

11- Şayet tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme ayetlerimizi böylece açıklıyoruz.

12- Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan kimselerdir. Belki vazgeçerler.

Bu, İslam'a ve Müslümanlara karşı bu düşmanlıklarından sonra bu müşriklerin ilerideki durumlarının izahıdır. Onların durumu iki şeyden ibarettir. O iki durumu Yüce Allah açıkladı ve her birinin hükmünü bu iki ayette beyan etti ve şöyle buyurdu: ***"Şayet tövbe ederler..."*** Şirklerinden, iman edenleri, iman etmek isteyenleri veya etmesi umulanları fiilen Allah yolundan çevirme işinden ve bunların neticesi olan ahitleri bozma, sözleşmeleri çiğneme işinden tövbe ederler. ***"Namaz kılıp, zekât verirlerse..."*** Yani böylece İslam cemaatine dâhil olurlarsa ki bu da, kelime-i şehadetten sonra ancak İslam'ın bu iki temeli olan namaz ve zekâtı yerine getirmekle olur ki, bunun açıklaması beşinci ayetin tefsirinde geçmişti. ***"Artık onlar dinde kardeşlerinizdir."*** Yani onlar o zaman sizin din kardeşlerinizdir. Sizin ne hakkınız varsa, onların da aynı hakkı, sizin ne vazifeniz varsa, onların da aynı vazifesi vardır. İşte bu kardeşlik sebebiyle sizinle onlar arasındaki bütün düşmanlıklar yıkılır. Bu ayet, din kardeşliğinin bu iki esasla sabit olduğunu gösteren bir nasstır. Bu ikisi dışında başka bir şeyle kardeşlik sabit olmaz. Zekât belli şartlara tabidir. Nisaba malik olmakla ve malın üzerinden bir sene geçmekle farz olur. İçlerinde zengini, fakiri olduğu halde söz bütün müşriklere yöneliktir. Din kardeşleri mescitlerde ve diğer mabetlerde namaz kılmakla, aralarında eşitliği sağlamak için sadakalar vermekle ve diğer maslahatları yerine getirmekle tanışmazlar mı? Bu kardeşlik İslam'ın ilk dünyevi karşılığıdır. Çünkü müşrikler bu büyük kardeşlikten mahrumdurlar. Her vakit birbirleriyle savaş

halindedirler. Ancak aralarında ahit ve komşuluk durumları hariç... Ona da kuvvetli, zayıfa karşı pek az riayet ederdi.

"Biz bilen bir kavme ayetlerimizi böylece açıklıyoruz." Yani delilleri detaylandıran, imanla küfrü, hakla batılı, faziletlerle rezaletleri ayıran ayetleri, delil ve belgeleri anlayabilen kavme açıklıyoruz. Onlar zanlara tabi olan cahiller ve mukallitlerin aksine akıllarını çalıştıran kimselerdir.

İbn Cerir, ayetin tefsirinde İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etti. Bu ayet ehl-i kıblenin kanlarını dökmeyi haram kılmıştır. İbn Zeyd'in şöyle dediği rivayet edildi: Namaz ve zekât birlikte farz kılındı, araları asla açılmaz. Sonra bu ayeti okudu; *"Eğer namaz kılar, zekât verirlerse o zaman dinde kardeşleriniz olurlar."* Allah namazı zekâtsız kabul etmez, dedi ve ekledi: Allah Ebu Bekr'e rahmet etsin! O ne kadar da anlayışlıydı!

Abdullah b. Mesud'un şöyle dediği rivayet edildi: "Siz namaz kılmak ve vermekle emredildiniz. Zekât vermeyenin namazı da geçerli değildir." Başkası ondan, İbn Zeyd'in söylediği gibi söylediğini nakletti: "Allah Ebu Bekr'e rahmet etsin! O ne kadar da anlayışlıdır!" Bununla Ebu Bekr'in (r) şu sözünü kastediyorlardı: "Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın birleştirdiğini ben ayıramam."

Bu ayetin tefsirinde çeşitli konular vardır:

A- Buradaki şart beşinci ayetteki şart gibidir. Ancak konunun akışı gereği cevap değişik oldu. O ayet, müşrikleri öldürme emrinin peşinden geldi, dolayısıyla şartın cevabı da *"Yollarını serbest bırakın."* şeklinde terk etme emri olarak geldi. Bu ayet ise müşriklerin küfürlerinde, sapıklıklarında ve Allah yolundan çevirme işinde iyice kökleştikleri ispat edildikten sonra geldi ki, bu durum doğrudan onları Müslümanlara hücuma, sonra da ahitlerini bozmaya sevk etti. Dolayısıyla da şartın cevabının *"Onlar dinde sizin kardeşlerinizdir."* şeklinde gelmesi uygun oldu. Bu ifade, bazı müfessirlerin de söylediği gibi onların kalplerini daha çok celbeder, onları İslam'a daha çok ısındırır.

B- Bazıları bu ayeti, namazı terk eden ve zekât vermeyen herkesin kâfir olduğuna delil getirdiler. Çünkü Yüce Allah, İslam kardeşliğinin tahakkuku ve Müslüman topluma katılabilmeyi üç şarta bağlamıştır. Küfürden tövbe, namaz kılmak ve zekât vermek. Bu üç şeyden birinin olmaması varlığı için şart koşulan şeyin yani İslam'ın da olmamasını gerektirir. Bazıları da bura-

dan yola çıkarak şu iddiayı ileri sürdüler: Bu ibare, bu üç şeyin varlığıyla, İslam'ın da var olacağına delalet eder, yokluğuyla, İslam'ın da yok olacağına delalet etmez. Bu, haricî bir delile muhtaçtır. Bunu, şu iddiasına dayandırdı: Meseleyi, şart edatı olan *"in"* kelimesine bağlamak, bağlanan şeyin, kendisine bağlanan şeyin yokluğuna değil, varlığını gerektirir. Bu, şartın yokluğuyla şart koşulanın yokluğunu gerektirmez. Çünkü muallâk (ilişki kurulan şey) lazım ve genel olabilir. Kendisi için şart koşulan şey olmadan da tahakkuk eder. Bu, batıl kelime oyunlarındandır. Burada ancak şart mefhumuyla delil getirme meselesi tartışılabilir. Beşinci ayetin tefsirinde bizzat bu konuda açıkladığımız gibi şart meselesi lugavi zaruretlerdendir. Kaideymiş gibi ileri sürdükleri şeyler mefhûm-u muhalefetle anlaşılmayan bazı nasslardan kaynaklanmaktadır. Bunlardan bir kısmı ya anlama zaafı veya lafzın medlulülün dışında haricî bir sebep yüzündendir. Şu ayet bu kabil ayetlerdendir: *"İffetli kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın."*[730] Cariyeler iffetli olmak istemezlerse fuhşa zorlanabilecekleri anlayışı apaçık bir gaflettir. Zaten zorlama, onlar iffetli oldukları zaman mevzu bahistir. İffetli olmak istemezlerse zaten zorlama düşünülemez. İffetsiz olmak zaten ırz ve namusu pazarlamak demektir. Bu türlü anlaşılan ayetlerden biri de şudur: *"Şayet yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız."*[731] Eş'arîler bunu mezheplerine uygun şekilde yorumlamakta zorlandılar. Aslında sorun olan taraf, bunun büyük günahların bağışlanmayacağını söyleyen hasımları Mutezile için delil olması tarafıdır. Mezhep mutaassıpları hasımlarının delillerini iptal etmek için lügate ve Kur'an'ın nasslarına karşı cinayet işlemeye devam ediyorlar. Aslında burada büyük günahlardan kaçınma şartına bağlanan şey bağışlanmaktan daha özeldir. O da iki şeyden ibarettir: Günahların örtülmesi ve şerefli bir yere sokma... Bu mesele nerede, bizim üzerinde bulunduğumuz mesele nerede?! Yani bir şeyden onun tam zıddı olan bir şeye intikal yani, imandan inkâra intikal için şartlar koşma işi nerede?! İman, şartlarının ortaya çıkmasıyla ve en büyük rüknünü dikmekle oluşur, bunların yokluğuyla yok olmaz demek makul müdür? Perdesiz ve apaçık olan gerçeğin kendisine bakıldığında böyle şeyler düşünülemez. Fakat gözünü gerçekten çeviren ve onu kavga terimleriyle,

730. Nûr, 4/33.
731. Nisâ, 4/31.

fıkhî ve kelamî mezhep taassubuyla öğrenmek isteyenlerden böyle şeyler sadır olmaktadır.

Bu meselenin aslında gerçek olan, beşinci ayetin tefsirinde ortaya koyduğumuz durumdur. Burada tekrar bu konuyu ele almamızın sebebi, bu kaideyle mezkûr detayı ileri süren ve münazaracıların önderi sayılan Fahreddin er-Râzî'dir. Râzî meseleyi özet olarak ortaya koydu. Alusi ise, Râzî'yi "Büyükler zümresinden birisi" olarak takdim ederek onun görüşünü nakletti. Râzî'den daha da geniş şekilde konunun detayına girdi. Biz istedik ki, böyle büyüklerin mevzularıyla aldananlar aldanmasın. Fahreddin er-Râzî'yi ve başkalarını zekât verme ortadan kalkınca İslam kardeşliğinin de ortadan kalkacağına delalet eden ayeti uzun uzun tartışmaya götüren şey; zekât farz olmayan, dolayısıyla da zekât vermeyen fakirle, malın üzerinden bir sene geçmediği için kendisine zekât farz olmayan zenginin durumudur. Onlar bu prensibe bağlılık halinde buna şöyle cevap verdiler: Fiilen zekât farizasına ehil olmayan kimseye de aslında zekât farz olmuş sayılır. Fakat zekât hükmünü kabul etmesi ve gerektiğinde vermesi onun için yeterlidir. Hâlbuki biz daha önce de açıkladık ki, burada konu olan sadece müşriklerin şirk toplumundan çıkıp İslam toplumuna girmeleri için koşulan şartlardır. O da İslam kanunlarına toptan boyun eğmek, namaz ve zekâtın farziyyetini de tafsilatlı ve belirgin şekilde kabullenmektir. Fert olarak müşriklerin fiilen namaz ve zekât farizasıyla mükellef olmaları ancak bunların her birine namaz ve zekâtın farz olmasıyla başlar. Onlardan bir kısmına zekât hiç farz olmaz, bir kısmına ise bir veya birkaç sene sonra farz olur. Bunun benzeri şudur: Kim güneş doğduktan sonra Müslüman olursa ona namaz ancak öğle vakti girince farz olur. Her grup için namaz ve zekât farz olmadan önce İslam kardeşliğinin tahakkuku için küfürden tövbe etmek, kelime-i şahadet getirmek ve bunların gerektirdiği ruhi ve bedenî ameli toptan benimsemek yeterlidir. Nitekim bunu beşinci ayetin tefsirinde detaylı olarak kısa bir süre önce ele almıştık.

C- Üçüncü mesele sadece lügatle ilgilidir. Ayetteki *"eh"* kelimesinin aslı; *"ehavun"* olup, tesniyesi; *"ehavâni"*, bir başka lügate göre de; *"ehâni"*, *"ihve"* ve *"ihvân"* şeklinde çoğul yapılır. Bunların her ikisi de nesep yönünden anababadan biri veya ikisi cihetinden yakınlığı (neseb-i garib), ayrıca cins, kabile, süt, dindaşlık ve arkadaşlık gibi uzak kardeşliği ifade eder. Bu ayetle

ihvan kelimesinden din kardeşliği kastedilmiştir. Aynı şey mevali için de söz konusudur. Küfür kardeşliği konusunda da şu ayet varit olmuştur: *"Münafıkların Kitap Ehlinden inkâr eden kardeşlerine: Eğer siz yurdunuzdan çıkarsanız andolsun ki, biz de sizinle beraber çıkarız... demişlerdi."*[732] çoğulu olarak *"ihve"* kelimesi şu ayette geçmektedir: *"Mü'minler ancak kardeştirler."*[733] Diğer kullanışları nesep kardeşliğiyle ilgilidir.

D- Bu din kardeşliği, bütün din mensuplarının bize karşı kıskandıkları bir meziyettir. Bu kardeşlik bağı bizde yardımlaşma ve dayanışma açısından onlarınkinden daha güçlüdür. Ümmetimiz birtakım zaaflar, sistem bozukluğu, cinsiyet ve uygulama farklılıklarıyla malul olmasına rağmen bizi komünizm anarşisinden, materyalizm bencilliğinden ve diğer tehlikelerden korumaktadır. Selef-i salihin döneminde bir nevi ihtiyari bir sosyalizm vardı. Ortası; Müslümanın, kardeşini kendisine eşit görmesi, yüksek derecesi ise; kardeşini kendisine, ailesine ve çocuklarına tercih etmesiydi. Yüce Allah, Rasulullah'ın (s) Ensar'ı ve ashaptan Muhacirler'e karşı gösterdikleri muameleler konusunda şöyle buyurdu: *"Onlar, hicret edip kendilerine gelenleri severler, onlara verilen ganimet mallarından dolayı gönüllerinde bir kıskançlık duymazlar. İhtiyaç içinde olsalar bile muhacirleri kendilerinden önde tutarlar."*[734] Tam eşitliğin biraz altında bir yardımlaşma sahabe ve tabiin ve onları takip eden dönemde yaygındı. Sona nesilden nesle zayıflamaya başladı. Yine de güzel ahlak sahipleri arasında hamd olsun güzel bir miras olarak devam etmektedir.

"Küfrün Önde Gelenleri" Kimlerdir?

"Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar..." Bu, müşriklerin hallerinden ikinci hali beyandır. İpi **"neks"** etmek, bükmenin zıddıdır. Yani, büküntüsünü çözmek, fitil haline gelmiş ipi ayırıp, eski haline getirmektir. Şu ayet bunu belirtmektedir: *"İpliğini iyice eğirip büktükten sonra çözüp bozan kadın gibi olmayın."*[735] Ayette geçen ***"eymân"*** kelimesi *"akitler"* demektir. Sözleşme yapanlardan her biri yeminini diğerinin yemini yanına koyar. Yahut da *"eymân"* daha önce de geçtiği gibi yeminle sağlamlaştırılan şeyler demektir. Burada *yeminleri bozma* ifadesi önceki, ahitlere sadakat ifadesi-

732. Haşr, 59/11.
733. Hucurât, 49/10.
734. Haşr, 59/9.
735. Nahl, 16/92.

nin karşıtı, ikinci cümledeki dinimize dil uzatma ifadesi ise önceki, tövbe edip İslam cemaatine katılma ifadesinin karşıtıdır. Buna göre anlam şöyledir: Şayet bu müşrikler, yeminlerinin sağlamlaştırdığı veya sizinle sözleştikten sonra sözlerine sadık kalacaklarına dair yemin ettikten sonra sözlerinden cayarlarsa ***"Ve dininize dil uzatırlarsa"*** yani alay ederek ve insanları engelleyerek onu kınar ve yaralarsa... Ki bu tavırlarından dolayı Allah onları bunun karşıtı olan ayetlerde kınamıştır. Kur'an'a ve Peygamber'e (s) dil uzatmak da dine dil uzatmanın ta kendisidir. Nitekim onların şairleri böyle yapınca Hz. Peygamber onların kanını mubah ilan etmiştir. Bu atıf; gerçek durumun beyanı, öldürme ve düşmanlara destek verme gibi yollarla barış ve sadakati zedeleme olduğunun ilanıdır. Bu, özelin genele atfı kabilindendir. Oysa onların öldürülmesini helal saymayı bu iki şeye bağlayarak sınırlandırmak değildir. Bilakis bu durum şu ayette olduğu gibidir: *"Sonra size karşı hiç eksiklik yapmayan ve aleyhinize hiçbir kimseye yardım etmeyenler..."* ***"O takdirde küfrün önderleriyle savaşın."*** Yani onlarla savaşın. Zira onlar küfrün önderleri yani, kâfirlerin kumandanları, küfrün bayraktarlarıdır. Kötü sıfatlarından dolayı zahir isim zamirleri yerine konmuştur. *Küfür önderler*inden maksat; müşriklerin başları, onları Peygamber'e (s) karşı savaşa kışkırtan ve onları savaşa sürükleyenlerdir, dendi. Böyle söyleyenlerin bazıları Ebû Süfyân'ı, Bedir Savaşı'nda ve sonrasında öldürülen Ebû Cehl'i, Utbe ve Umeyye b. Halef'i küfrün önderlerinden saydılar. Bu, mekân konusunda bir gafletin eseridir. Çünkü bu sûre Tebuk Gazvesi'nden ve Mekke'nin fethinden sonra nazil olmuştur.[736] Bu hükümler, daha önce ifade edildiği gibi hicri 9. senede Kurban Bayramı günü ilan edildikleri tarihten dört ay sonra geçerlilik kazandılar. Bazıları bu ayeti Haricilere hamlettiler. Bazıları ise bunların Pers ve Rumlar, bir kısmı da, zamirleri tövbe eden ve namaz kılanlara göndererek bunların mürtetler olduğunu söylediler. İmam Zemahşeri de bunu tercih etti. *"Küfrün önderlerini öldürün."* ayetinin tefsirinde şöyle dedi: Onları öldürün. Burada şayet şirk esnasında Araplardan vefalı ve cömert insanların âdetlerini inadına ve serkeşlik ederek terk eder, ahitleri bozarlar sonra da iman ederler, namaz kılarlar ve zekât verirlerse dinde İslam kardeşleriniz olurlar, anlamını ifade etmek için küfrün önderleri ifadesi, onlar zamiri yerine konmuştur. Bilahare onlar İslam'dan döner, yeminlerini ve ahitlerini bozup vefasızlık ederler, İslam dinine dil uzatıp, Muhammed'in (s) dini

---

736. Ebû Süfyân ise Mekke'nin fethi esnasında Müslüman olmuştur.

hiçbir şey değildir, derlerse; işte bunlar küfrün önderleri, yani başkanları, ileri gelenleridir. Küfürde kimse onları geçemez. Âlimler dediler ki; şayet bir zimmî açıkça İslam'a dil uzatırsa, öldürülmesi caiz olur. Çünkü ahit, dine dil uzatmama şartını taşımaktadır. Kim dil uzatırsa ahdini bozmuş sayılır ve himayeden çıkar.

Müfessirlerin bu ayeti, zahirinin dışına hamletmeye götüren sebep nedir bilmiyorum. Öyle ki; onlar, Emir'ul Mü'minin Ali (r) ve Huzeyfe'den (r) şöyle dediklerini de rivayet ettiler: Daha sonra zimmîlerden hiç kimse öldürülmedi. Bununla demek istiyorlar ki: Bu ayet daha sonra gelecek bir kavim hakkında nazil olmuştur. Bazıları da bunların, Yahudilerden Deccal ve taraftarları olduğunu söylediler.

İşin doğrusu şudur: Ayetin, Müslümanlarla sözleşme yapan Arap müşrikleri hakkında nazil olduğu gayet açıktır. Ayetin hükmüne, Müslümanlarla olan münasebetleri müşrikler gibi olan herkes dâhil olur. Her kim ahdini bozarak Müslümanlara düşman olur, dinlerine dil uzatırsa onlar da küfrün önderleri sayılır, onların hükmüne tabi olurlar. Eşitlik prensibine göre kendisiyle sözleşme yapmaya ehil görülmeyenler ise, yeminlerini bozanlardan daha zalim ve daha düşmandırlar. Bunlar ümmetimize ve İslam coğrafyasına karşı düşmanlık yapanlar ve dinimize dil uzatmak, bizi İslam'dan uzaklaştırmak için misyonerler gönderenlerdir. Bunlar din değiştirmemizi veya dinsiz kalmamızı istiyorlar.

Yüce Allah onları öldürme gerekçesini şöyle açıklıyor: ***"Çünkü onların yeminleri yoktur."*** Yani onların antlaşmaları yok hükmündedir. Çünkü o antlaşmalar, sadakat gösterilmeyen ve sadece dille ifade edilen aldatmacalardır. *"Onlar dilleriyle, kalplerinde olmayanları söylerler."*[737] Onlar sizin aleyhinize düşmanlarınızı destekleme ve size galip gelme hususunda yakaladıkları ilk fırsatta ahitlerini bozarlar. İbn Âmir, *"eymân"* kelimesini *"iman"* şeklinde okudu. Bu *"if'âl"* babından eman verme anlamına gelir. İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî ve Ravh, Yakup'tan rivayetle aslına uygun olarak, iki hemzeyi de vurgulayarak, diğer imamlar ise, ikinci hemzeyi yumuşatarak okudular. İkinci hemzeden önce *"ye"* harfi getirmek ne kıraat, ne de lügattir. İmamların dedikleri gibi, caiz olmayan hatalı bir ifadedir.

---

737. Fetih, 48/11.

"Ola ki küfürden vazgeçerler." Yani küfrü, şirki ve onları antlaşmaları çiğnemeye, yeminlerini bozmaya, imkân buldukça sizinle savaşmaya yönelten şeyleri terk edeceklerini umarak onlarla savaşın. Bu ifade, keyfî olarak savaşmaktan, ganimet gibi dünyevi menfaat elde etme arzusuyla harp etmekten sakındırmaktadır. Sırf intikam için savaş ise pek tabii olarak yasaktır. Benzeri şu ayetin tefsirinde geçmişti: *"Arkalarında bulunan kimseleri de dağıt ki, ibret alsınlar."*[738] İşte İslamiyet'in, diğer bütün toplumların şeriat ve kanunlarına üstün olduğu cihet budur. Çünkü savaşı, bâtılı engelleme, hak ve faziletleri hâkim kılma iradesiyle sınırlamıştır.

Hanefi fukaha bu ayeti, kâfirin yemininin geçerli olmayacağına delil saymışlardır. Şayet öyle olsaydı, onlardan ahde vefa eden ve antlaşmalara sadakat gösterenlere karşı bizim vefa göstermemiz gerekmezdi. Hâlbuki ayetler vefanın gerekli olduğunu açık şekilde ifade etmektedir. Ancak vefasızlara karşı vefa gösterilmeyebilir. Gizli olanları en iyi bilen Yüce Allah bize, onların ilk planda ahitlerini bozacaklarını bildirmiştir. Şayet onlar için yemin ve sözleşme mevzu bahis olmasaydı, bunları bozmak da söz konusu olmazdı. Aşağıdaki ayet onların yeminlerinin geçerli olduğunu söylemektedir:

أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ
وَهُمْ بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ
تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿13﴾ قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ
اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَنْصُرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ
صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ ﴿14﴾ وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ
وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿15﴾

13- Yeminlerini bozan, Peygamber'i yurdundan çıkarmaya yeltenen ve sizinle savaşa ilk önce kendileri başlayan kavimle savaşmayacak mısınız? Yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer gerçekten iman etmişseniz, kendisinden korkmanıza en layık olan Allah'tır.

738. Enfâl, 8/57.

14- Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı sizi üstün getirsin ve mü'min topluluğun gönüllerini huzura kavuştursun;

15- Kalplerinin öfkesini gidersin. Allah dilediği kimselerin tövbesini kabul eder. Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Belki de Yüce Allah, Mekke'nin fethinden sonra artık kendilerine galip gelemeyeceklerinden emin oldukları ve iman etmelerini ümit ettikleri için Müslümanların gönlünde, geri kalan müşriklerle savaşmaktan hoşlanmama duygusu yattığını, İslam'ın menfaatine ve hakka uygun olmayan şeylerle içlerinde bahane uydurduklarını; hâlbuki içlerinde nifakın kendilerine süslü gösterildiği hasta kalpli münafıkların bulunduğunu bildiği için bu hükümleri açıkladı ve bunlarla Arap yarımadasını şirkten, şirke ait hurafelerden temizlemek, mü'minleri de nifak ve nifakın pisliklerinden arındırmak istedi. Bundan ötürü, ahitlerini bozan mütecaviz kimselerle savaşmanın farz olduğuna delil olmak üzere bu kapsamlı ayetleri tekrar etti ve şöyle buyurdu:

"Yeminlerini bozan, Peygamber'i yurdundan çıkarmaya yeltenen ve sizinle savaşa ilk önce kendileri başlayan kavimle savaşmayacak mısınız?" Bu, mü'minleri delillerin en güçlüsü ve ifade tarzlarının en açık ve en üstünüyle savaşa teşviktir. Zira ayetteki istifham, menfiyi, müspete çevirmektedir. Nitekim müspeti de menfiye çevirebilir. Burada istifham, savaşın nefyi üzerine gelmekle onun farz ve ispatına delil olmuştur. Yüce Allah burada savaşın farz oluşuna üç tane delil getirmiştir:

A- Peygamber ve ashabıyla Hudeybiye'de akdettikleri sözleşmeyi tekit maksadıyla ettikleri yeminlerini bozmuş olmaları... Yahut da yeminlerinin tekit ettiği ahitleri bozmaları... Onlar, on sene müddetle her iki tarafın insanları dinlerinde hür kalacaklar diye sözleşme yapmışlardı. Fakat daha önce de geçtiği gibi, müttefikleri olan Bekroğullarını, Hz. Peygamber'in müttefikleri Huzaalılara karşı destekleyerek hemen ahitlerini bozdular. Bu olay, Mekke yakınlarında Hecir diye adlandırılan bir subaşında geceleyin cereyan etmişti. Bu ahdi bozma işi yapılabilecek haksızlıkların en çirkiniydi. Nitekim Amr b. Salim el-Huzâî'nin olayı haber vermek için Rasülullah'ın (s) huzurunda durup söylediği şu şiiri bunun ne kadar kötü olduğuna delildir:

لا هـمّ إنـي نـاشـد مـحـمـدا ... حـلـف أبـيـنـا وأبـيـه الأتـلـدا
كـنـت لـنـا أبـاً وكـنـا ولـدا ... ثُـمّـت أسـلـمـنـا ولـم نـنـزع يـدا
فـانـصـر هـداك الله نـصـراً أيـدا ... وادعُ عـبـادَ الله يـأتـوا مَـددا
فـيـهـم رسـول الله قـد تـجـردا ... فـي فـيـلـق كـالـبـحـر يـجـري مـزبـدا
أبـيـض مـثـل الـشـمـس يـسـمـو صـعـدا ... إن سـيـم خـسـفـاً وجـهـه تـربّـدا
إن قـريـشـاً أخـلـفـوك الـمـوعـدا ... ونـقـضـوا مـيـثـاقـك الـمـؤكـدا
هـم بـيـتـونـا بـالـوتـيـر هـجّـدا ... وقـتـلـونـا ركـعـاً وسـجـدا
وزعـمـوا أن لـسـت تـرعـى أحـدا ... وهـم أذل وأقـل عـددا

"Ey Allah'ım! Ben Muhammed'e (s) babasının
Ve babamızın eski antlaşmasını dile getiriyorum.
Diyorum ki; sen bizim babamız, biz de senin oğlunuz.
Burada Müslüman olduk, İslam'dan hiç el çekmedik.
Sen yardım et ki, Allah da seni ebediyen muzaffer kılsın.
Allah'ın kullarını çağır, yardım için gelsinler.
Onların arasında Allah Rasulü vardır.
Köpük saçan deniz gibi bir ordu içinde ortaya çıkmıştır.
Güneş gibi bembeyazdır, yükseldikçe yükselmiştir.
Şayet onun yüzü örtülecek olsa gökyüzü simsiyah olur.
Kureyş vaadinde sana muhalefet etti.
Sana verdikleri sağlam sözü bozdular.
Onlar bize ibadet esnasında gece baskını yaptılar.
Rükû ve secde halinde bizi katlettiler.
Zannettiler ki sen, kimseyi korumuyorsun;
Hâlbuki onlar daha zelil, sayı bakımından da azdırlar."

Rasulullah (s) bunun üzerine: *"Şayet size yardım etmezsem, ben de yardım görmeyeyim!"* dedi ve hicri 8. senede Mekke'ye müteveccihen bir ordu hazırladı. İbn İshak bu şekilde rivayet etti. Begavi ve başkaları da ondan naklettiler.

B- Onların bir maksadı da, Rasulullah'ı (s) yurdundan çıkarmak veya onu hapsetmekti. Ne onu kimse görsün, ne de o kimseyi görsün. Böylece Rabbine imana davet edemesin veya bütün Kureyş boylarının gençlerinden müteşekkil bir grup tarafından onun öldürülmesini istiyorlardı ki, böyle-

ce kanı kabileler arasına dağılsın, kısas ve diyet isteme imkânı kalmasın. Hükümet konaklarında bu işi aralarında müzakere ettiler. Hz. Peygamber'i (s) hicrete yönelten sebep buydu. Bundan dolayı burada sadece hicrete zorlamalarından söz edildi. Hapsi ve asıl gayeleri olan öldürülmesi meselesi zikredilmedi. Bunun geniş açıklaması şu ayetin tefsirinde geçmişti. *"Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamak veya öldürmek yahut da seni sürmek için tuzak kuruyorlardı."*[739] Ayrıca Mümtehine Sûresi'nin başında Rasulullah'ı (s) ve beraberindeki mü'minleri çıkarma işini onlara nispet etti: *"Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz. Oysa onlar size gelen gerçeği inkâr ettiler. Onlar Peygamber'i de, sizi de Rabbiniz olan Allah'a iman ettiğiniz için yurdunuzdan çıkarıyorlar."*[740]

C- Bedir Savaşı'nda mü'minlerle savaşa ilk kendilerinin başlamış olmaları... Kurtarmak için çıktıkları kervanın kurtulduğunu öğrendikten sonra şöyle demişlerdi: "Biz Muhammed ve ashabının kökünü kazımadan, günlerce Bedir'de kalıp şarap içmeden ve çalgıcı kadınlar başımızda şarkı söylemeden buradan ayrılmayacağız!" Uhud ve Hendek Savaşları'nda da böyle yapmışlardı. Daha önce de geçtiği gibi Hudeybiye Barışı'ndan sonra hainlik yapmaları da işin cabası. *"Bir Müslüman bir delikten iki defa ısırılmaz."*[741] Bu hadis geniş anlamlar ifade eden ve Ebû Hüreyre'den ittifakla rivayet edilen bir hadistir. Genel adalet prensiplerinden birisi de cezaların teke tek olmasıdır. Suça ilk başlayan ise daha zalimdir.

Cenabı Hak bu delilleri açıkladıktan sonra şöyle buyurdu: ***"Yoksa korkuyor musunuz?"*** Yoksa onlardan korkunuzdan ve kendi cesaretsizliğinizden dolayı onlarla savaşmayı bırakacak mısınız? Şayet korku onlarla savaşmanıza engelse ***"Kendisinden korkmanıza en layık olan Allah'tır. Eğer gerçekten iman etmişseniz."*** Gerçek iman sahibi olan mü'min her şeyin idaresi Yüce Allah'ın elinde olduğunu bildiği için sadece O'ndan korkar. Şayet zarar ve fayda sebepleri hususunda Allah'ın kanunları gereği başkasından korkarsa bu korku, kendisini Allah'a isyan ve emrine aykırı davranmış sayacak şekilde Allah'tan korkmaya aykırı düşmez. Allah'tan korkması ise başkalarından

739. Enfâl, 8/30.
740. Mümtehine, 60/1.
741 Buhari, *Edep*, 83; Müslim, *Zühd*, 63; Ebû Davud, *Edeb*, 29.

korkmasına zıt düşer. Üstelik mü'min, başkasından gerçek anlamda korkmaz.

Denildi ki; bu istifham mü'minler için inkâr ve azarlama manası taşır. Bu iddia ancak Allah Teâlâ'nın, mü'minlerin can korkusuyla müşriklerle savaşmaktan çekinme arzularını bilmesi halinde doğru olur. Bu ise, hakkında bu ayetlerin indiği ve özellikle de Mekke'nin fethinden ve şirk otoritesinin yıkılmasından sonraki durumla ilgili olarak hiç makul değildir. Hâlbuki mü'minler, az ve zayıf görüldükleri zamanda bile müşriklerle, onların kuvvet, servet ve devlet yönünden en güçlü oldukları zamanda dahi savaşmışlardır. Ancak bu; münafıklardan, kalplerinde hastalık bulunanlardan ve bunlara kulak veren Müslümanlardan hali olmayan İslam toplumuna karşı başka bir ikazdır. Münafıklara kulak veren Müslümanlar aslında ahde vefa hususunda Allah ve Rasulü'nün önemsediği şeylere saygı göstermekte, zaruret olmadıkça da bizatihi savaştan hoşlanmamaktadırlar. Nitekim Yüce Allah onlar için şöyle buyuruyor: *"Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı."*[742] Yahut da bu Müslümanlar, Mekke ve Taif'in fethinden ve şirk devletinin yıkılmasından sonra artık İslam'ın savaşsız yayılabileceğini umdukları için savaştan hoşlanmıyorlardı. Hak ve adalet üzere ahitle bağlı kalanlar hariç. Müşriklerin çoğunluğuyla olan antlaşmaların geçersiz sayılmasını gerekli kılan bu delil ve belgelerin ortaya koyduğu durum hiçbir zaman ihanet ve haksızlığı içermez. Çünkü mevcut halleriyle müşrikleri hür bırakmak, sonucundan emin olunmayan tehlikeli bir durumdur. Yüce Allah, her biri müşriklerle savaşmanın gerekli olduğunu ortaya koyan üç delili getirdikten sonra mü'minlere şöyle dedi: Artık bu delillerden sonra müşriklerle savaşmayı engelleyecek hiçbir sebep kalmamıştır, ancak onlardan korkmak ve kuvvetlerinden çekinmek müstesna... Hâlbuki Allah'tan korkmak, onlardan korkmaktan daha evladır. Şayet kesin iman sahipleriyseniz sadece O'ndan korkun. Zira siz zayıf, onlar kuvvetli olduğu halde pek çok savaşta size nasıl yardım ettiğini gördünüz. Burada gerçek mü'minlerin, insanların en cesuru ve en gayretlisi olması gerektiğine delil vardır. Çünkü o, sadece Yüce Allah'tan korkar.

742. Bakara, 2/216.

Kader Konusunda Orta Yol

Sonra Yüce Allah, müşriklerle savaşmanın gereğine dair bu açık delilleri ortaya koyduktan sonra, mü'minleri müşriklere karşı tam ve mükemmel şekilde muzaffer kılacağına dair kesin vaatle birlikte onlara karşı kesin savaş emrini açıkladı. Bu vaat; belirli bir durumla ilgili detaylı gayb haberlerindendir. Yoksa Allah'ın, Peygamber'ine ve mü'minlere yapmış olduğu genel ve mücmel vaadi kabilinden değildir. Bu genel vaat ile zaferin Müslümanlara ait olması hedeflenir. Fakat bu durum, Müslümanların eğitilmesi için zaferin el değiştirmesine engel teşkil etmez. Allah mücmel ve detaylı olan her türlü vaadinde sadıktır. Allah'ın ***"Onlarla savaşın!"*** emrinin anlamı, emredildiğiniz şekilde onlarla savaşa başlayın, demektir. Şayet onlarla savaşırsanız ***"Allah, sizin elinizle onlara azap eder."*** Sizi onların boyunlarını uçurmaya, göğüslerini delmeye muvaffak kılar. Sonra kalplerine ümitsizlik yerleştirir. Kendilerinde hiçbir güç bırakmaz. Yüce Allah azap etmeyi zahirde kendine nispet etti. Çünkü bu; vurma, saplama sebeplerini ve bunların neticesi olan ölme ve yaralanma olayı üzerinde artı bir durumdur. Her grup savaşır ve vurma ve saplamaya maruz kalır, bazıları ölür, bazıları yaralanır. Fakat sadece bununla *azap edilmişler* olarak isimlendirilmezler. Çünkü orada galiple mağlup birdir. Azabın Allah'a nispet edilmesi göstermektedir ki; Yüce Allah bu savaşta müşriklerin kişiliklerinde psikolojik bir çöküntü vücuda getiriyor. Belki de bunun en açık sebepleri ümitsizliktir. Bundan ötürü Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Onları rezil eder."*** Yani öldürülmeyenleri fakirlik, kahır ve esirliğin zilletiyle rezil eder. ***"Onlara karşı sizi üstün kılar."*** gazve ve diğer savaşlarda Yüce Allah'ın sizi galip getirmesinden sonra olduğu gibi, müşriklerin artık sizinle savaşmalarına imkân verecek herhangi bir güç ve kuvvetleri kalmayacak şekilde size mükemmel bir zafer ihsan eder. ***"Ve mü'min topluluğun gönüllerini huzura kavuşturur."*** Bu müşrikler güçlüyken mü'minlere olanca eziyeti yapmışlardı. Mü'minlerin gönüllerinde zillet ve kahırdan kaynaklanan bir öfke verdi ki, şifası ancak müşriklere galip gelmekti. Bu mü'minler, Huzaa ve şirk ülkesinde bulunup hicret imkânı bulamayan ve müşriklerin zulmüne maruz kalan kimselerdi. ***"Ve kalplerinin öfkesini giderir."*** Bu öfke, müşriklerin zulmünden dolayı bu zamana kadar kalplerde kökleşmişti. Müşriklerin bu zulmü, kendilerini kurtaracak kimseleri olmayan Müslümanlara karşıydı. Bu ve diğer Müslümanlara şamil bir zafer ve İslam'ın izzetiyle kalplerin şifa bulması, müşriklerin zulümle-

rinden dolayı kalplerdeki kin ve öfkenin giderilmesiyle aynı şey değildir. Mekke'nin fethiyle İslam'ın üstünlüğünden sonra mü'minlerin müşriklerle savaşmaktan hoşlanmama sebeplerinden birisi de, biraz önce de belirtildiği gibi müşriklerin ikna yoluyla iman etmeleri arzusu olunca Allah onlara haber verdi ki; onların başına gelecek azap ve rezillik hepsine şamil olmayacak, ancak küfrün kendilerine cazip gelip kuşattığı ve artık kendilerinde inanma kabiliyeti kalmamış olanlara has olacaktı. Diğerleri ise tövbe edecek, Allah da onları tövbelerini kabul buyuracaktır. ***"Allah dilediği kimselerin tövbesini kabul eder."*** Yani onlardan dilediğini imana muvaffak edip tövbesini kabul eder. ***"Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir."***

Yani onların şimdiki kabiliyetlerinden ve gelecek hallerinden sizin bilmediklerinizi Allah bilir. Bunun için dinini hâkim kılma ve bütün dinlere üstün getirme konusundaki hikmeti gereği onlar hakkında size bazı hükümler belirledi. Tövbe edenler ve şirkte ısrar edenler hakkındaki iradesi; mahlûkatının durumlarını kuşatan ilmi ve beşer toplumunun sağlıklı yürümesi ve insanların hidayeti için koyduğu kanunlardaki yüce hikmetinin gereğine uygun olarak cereyan eder. O'nun kanunlarından biri de; insanların inanç, ahlak, amel ve bir halden başka bir hale geçişteki farklılıklarıdır. Nitekim şirkin insanların kişiliklerinde farklı etkiler meydana getirmesi gibi... Bazılarına çok kuvvetli etki eder ki, ölünceye kadar şirkten ayrılmazlar. Sahiplerine arız olan bazı sebep ve etkilerle bazı hallerde de kaybolacak şekilde zayıf olur. Allah'ın onlardan tövbe edenlerin tövbesini kabul etme iradesi, Cebriyenin iddia ettiği gibi onları imana zorlama şeklinde olmadığı gibi, Kaderiyenin söylediği gibi halktan gelen baskıyla da ilgili değildir. Bilakis bu durum; ayetlerle ve toplum nizamıyla sabit olan ilahi ölçülere göre cereyan eder. Şayet cebir ve zorlamayla olsaydı, onların seçme hakkı olmazdı ki, bu seçimle onlar cennete girmeyi ve cehennemden kurtulmayı hak ederler. Şayet bu iman ve tövbe kulun dahli olmadan doğrudan Allah'ın yaratmasıyla olsaydı bu durum, saf ilahi ikramın, insanlardan bazılarına diğerlerinden daha fazla olması şeklinde bir kayırma kabilinden olur ki; bu da adalet ve hikmete aykırıdır. Allah ise bundan münezzehtir. Herhalde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'i nesep duygusuyla en çok seven, destekleyen amcası Ebû Talib'i imandan mahrum edip de, amcası ve sütkardeşi olan Hamza'yı öldüren ve Rasulullah'a (s) en çok kızan ve ona karşı en büyük düşman olan Vahşi, Araplar içinde Peygamber'i öldürmeye en çok teşvikte bulunan Ebû

Sufyân ve bu ümmetin Firavunu sayılan Ebû Cehl'in oğlu İkrime gibilerini kayırarak onların kalplerinde imanı yaratıp, inanmaya zorlaması elbette düşünülemez. Cebriyeciler -ki, Eş'ârilerin çoğunluğu bunlardandır- bu ayeti, cebre ve daha önce zikredilenlerden açık olan bir hususta iradenin olmayışına delil getirdiler. Bu delil, Yüce Allah'ın mü'minler eliyle müşriklere azap ettiğini, bazılarını öldürüp, bazılarını yaraladığını haber vermesidir. Onlara göre bu durum, mü'minlerin ellerinin kendi başlarına hiçbir tesiri olmayan kılıçlar ve oklar gibi sadece birer savaş aleti olduğuna delalet etmektedir. Sorumluluk sebebi olan kesb (kazanma) içi boş olan bir isimden ibarettir. Onlara göre cümlenin bu konuya delaleti şu ayetin delaletinden daha kuvvetlidir: *"Attığın zaman sen atmadın fakat Allah attı."*[743] Çünkü bu ayette, Peygamber'in yerden toprak alıp müşriklere veya onlar tarafına atmaya başlaması cihetiyle, atmanın ona nispeti kabul edilirken, neticesi yani toprağın onlara ulaşması açısından atma işi Peygamber'den alınıp Allah'a nispet edilmektedir. Fakat tefsir etmekte olduğumuz ayette ise azap etme fiili tamamen Allah'a nispet edilmekte ve bunu mü'minler eliyle yapmaktadır. Biz biraz önce belirtmiştik ki; mü'minlerin kesbî ve amelî olan öldürme ve yaralama anlamının dışında azabın başka bir anlamı vardır. O da; bu işin tamamen Allah'a ait olmasıdır. Şayet azaptan maksat, öldürme ve yaralama ise gerçek, iki mezhebin de üstündedir. Nitekim bunu, Cebriyenin önde gelenlerinin sözünden ve selefin görüşünü teyit için buna karşı olarak naklettiğimiz görüşleri anlayacaksın.

Mutezilenin imamı olan Cubbâî, Cebriye aleyhine bu ayetle şöyle cevap verdi: Şayet *"Allah, mü'minler eliyle kâfirlere azap etti"* demek caiz olursa, *"kâfirler eliyle mü'minlere azap etti"* demek de caiz olur. Hatta *"kâfirlerin diliyle nebilerini yalanlıyor, onların ağzıyla mü'minlere lanet ediyor"* demek bile caiz olur. Çünkü bunları yaratan Yüce Allah'tır. Cebriyeye göre bu caiz değilse o zaman, Allah Teâlâ'nın, kulların fiillerini yaratmadığı anlaşılır. Bu azap etme işini kendisine nispet etmesi, bunun kendi emriyle ve lütuflarıyla olması yönünden bir ifade genişliği şeklindedir. Bu anlamda bütün itaatleri kendisine nispet etmesi gibi...

Ayetle ilgili tefsirinde Eş'ârilerin sözcüsü olan Fahreddin er-Râzî, Cubbâî'den bu cevabı nakletti ve şöyle dedi: Cubbâî'nin taraftarları özet

---

743. Enfâl, 8/17.

olarak böyle cevap veriyorlar ve Cubbâî'nin kendilerine inanç olarak empoze ettiği her şeye bağlanıyorlar, her ne kadar Allah'a saygılarından dolayı bunu açıkça ifade etmiyorlarsa da... Fahreddin er-Râzî katıksız bir Cebrîdir. Fakat bütün Eş'âriler, onun benimsediği ve kendilerine nispet ettiği şeyleri benimsemiyorlar. Onların önde gelenlerinden Kadı Beydavi de, müşriklerin mü'minler eliyle azaplandırılmasını, onlara bu imkânın verilmesi şeklinde tefsir ediyor. Bu tefsirin pek çok yerinde bu iki mezhebin görüşlerinin çürütüldüğünü ve Yüce Allah'ın her şeyi yaratmış olmasının, kullarına iş yapma gücü verdiği sahalarda onlar için irade ve seçme imkânı yaratmasına aykırı olmadığını görmüştük. Bunu burada tekrar etmemizin sebebi Cebriyenin, *"Allah sizin ellerinizle onlara azap ediyor."* cümlesindeki şüphelerinin, Cebriyeciliğe delil gösterdikleri önceki bütün ayetlerden daha kuvvetli olmasından dolayıdır. Bunun benzeri Vâkıa Sûresi'ndeki: *"Söyleyin bakalım, ektiğiniz tohum nedir? Onu yerden siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz?"*[744] ayetinin tefsirinde gelecektir. Kur'an'ı doğru anlamak ancak cihet ve değerlendirme farkından dolayı farklı ifade edilen aynı konudaki değişik ayetleri bir araya getirmekle mümkün olur. Fırkalar genel olarak bu cihetlerden sadece birini alıp, ötekileri bırakmak veya mezheplerine uygun olanı asıl yapıp, diğerlerini ise uzak veya yakın bir teville bu asla yamamak suretiyle sapıtmaktadırlar. Bu konuda *Cebriye*'nin *Kaderiye* ile olan durumu, *Mürcie* ile *Hariciye*'nin *Va'diye* kolunun ve diğerlerinin müjde ve azap ayetleri konusundaki durumu gibidir. Bunların hepsi *"Onlar Kur'an'ı bölüp ayıranlardır."*[745] ayetinin muhataplarındandır. Bunlar Kur'an'ı karmakarışık hale getirdiler.

Kulların fiilleri konusunda defalarca ortaya koyduğumuz husus şudur: His, vicdan ve yüzlerce Kur'an ayetiyle sabit olmuştur ki; insanların irade, kudret ve tercihleriyle ortaya koydukları ve kendilerine nispet edilen fiilleri vardır. İnsanların vasıfları bu fiillerle ortaya çıkar, dünya ve ahirette bu fiillere göre karşılık görürler. Her şeye yaratılış biçimini veren sonra da ona doğru yolu gösteren Yüce Allah kullara organ ve duygu verdiği gibi onlara irade ve seçme hakkı da vermiştir. Allah menfaat ve geçimleri konusundaki işleriyle ilgili her şeyi onların emrine amade kılmıştır. Ayrıca bu fiilleri, isnat ve tanımlamanın gerekli olduğu pek çok yerde onlara nispet etmiş ve bu

744. Vâkıa, 56/63-64.
745. Hicr, 15/91.

fiillerle onları tanımlamıştır. Bunun yanında bazılarını da kendi zatına ve meşîetine nispet ederek kendi zatını, tanımlanması gereken makamlarda bu fiillerden uygun olanlarla tanımlamıştır. Vâkıa Sûresi'nde buyurduğu gibi: *"Onu yerden siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz?"*[746] Fetih Sûresi'nde ise şöyle buyurmuştur: *"Çiftçilerin hoşuna gider."*[747] Tabii ki her makama uygun söz gerekir. Ayetteki *"zurrâ"* (*çiftçiler*) tanımı, Allah'ın isimleri arasında geçmediği gibi müstakil bir sıfat olarak da kullanılmamıştır. Zaten Allah, kulların fiilleriyle ilgili sıfatlarla sıfatlanmaz ve O'na yemek, içmek, kalkmak, oturmak, özellikle de uyku, yanılmak ve acı çekmek gibi zaaf sıfatları nispet edilmez. O'na ancak, bazı meseleleri ifade ve delil getirme üslubuyla, kullara ait noksanlık taşımayan fiiller nispet edilebilir. Mesela onları yaratmasını, tekrar diriltme kudretine delil getirdiği şu sözü gibi: *"Söyleyin bakalım döktüğünüz meni nedir? Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa yaratan Biz miyiz?"*[748] Yüce Allah önce meydana geldikleri meniyi yaratmasını delil getirdi. Sonra da cima yoluyla meniyi çıkarma işini onlara, meniyi yaratma işini kendisine nispet etti. Daha sonra bitkiyi delil getirdi. Onu ekmeyi kullara, bitirmeyi ise kendisine nispet etti. Onu dane ve meyve haline getirdi. Onların bir müdahalesi olmadan bunlardan meni meydana geldi. Bilahare suyu delil getirdi. Kullara içmeyi, kendisine ise onu gökten indirme işini isnat etti. Daha sonra genellikle su ve bitkilerden meydana gelen yiyeceklerini pişirdikleri ateşi delil getirdi. Onu *Arap çakmağı* denilen ağacın iki dalını birbirine sürterek yakıp tutuşturmayı onlara, ağacını yaratmayı da kendisine nispet etti. Bütün bu ifadelerin akışından anlaşılıyor ki: *"Onu yerden siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren Biz miyiz?"* ayetindeki *bitirmekten* maksat, yenecek tahıl ve meyve haline gelinceye kadar onu geliştirmektir. Araplardan hiç kimse, akıllarına sığdıramadıkları öldükten sonra dirilme işini akıllarına yatırmak için nazil olan bu ayetlerle, Cenabı Hakk'ın kendilerinden, sürdükleri toprağa tohum saçma işini kaldırıp bu işi sadece kendine tahsis ettiği şeklinde bir anlam çıkarmamıştır. Yahut da vücutlarında kanı dolaştırdığı, yemekleri hazım için mide ve bağırsaklardan oluşan hazım sistemine ait organları çalıştırdığı gibi, hiçbir irade ve seçimleri olmaksızın ekin ekme işinde ellerini hareket ettirdiği anlamı da çıkarmamıştır. Onlar bundan ancak şunu anlamışlardır

746. Vâkıa, 56/64.
747. Fetih, 48/29.
748. Vâkıa, 56/58-59.

ki; yeryüzünü, ektikleri tohumu bitirecek kıvamda yaratan sadece Allah'tır. Üstelik yeri, daneyi, suyu ve havayı yaratan da O'dur. Bu vasıtaları onların emrine vermiştir. Bütün bunlar olmasaydı ekip bitirdikten sonra bundan istifade edemezlerdi. Bunun için bilahare Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Dileseydik onu kuru bir çöp haline getirirdik de, şaşıp kalırdınız. Doğrusu borç altına girdik, daha doğrusu yoksul kaldık derdiniz."*[749] Onların sürme ve ekme işindeki fiillerinin kurumuş çöp haline getirilmesi muhaldir. Çünkü bu fiil, kaybolan arızi bir şeydir. Bundan maksat sadece, yenecek hale gelen şeydir.

Mücahid'den, *"tezraûne"* (*ekiyorsunuz*) kelimesinin tefsiri, *"tunbitûne"* (*bitiriyorsunuz*) şeklinde rivayet edildi. Begavi ve İbn Kesir de bunu tercih ettiler. Bu, kelimeye mana kazandıran yegâne tefsirdir. İbn Cerir ise ayetin tefsirinde şöyle dedi: Onu ekin haline siz mi getirdiniz, yoksa biz mi getirdik? Görüyorsun ki, rivayet tefsiri müfessir ve ravileri ayette Cebriyeciliğe delalet eden bir kelimenin olduğunu söylememişlerdir. Aynı şekilde dirayet tefsirinin üstatları da böyle bir şeyden söz etmemişlerdir. Onların söyledikleriniz özü, ayetteki *zer'* kelimesi maksadına uygun olarak genel manada kullanılmıştır. O da bitkinin ortaya çıkmasını ve helakten korunmasını sağlamaktır. Yoksa yeri sürüp kazmak ve tohumu oraya atmak şeklindeki başlangıç fiili değildir.

İmtihan ve Musibetlerin Hikmeti

Bunun benzeri *"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin."* ayetidir. Azap *etmek*ten maksat, savaşın sonucu ve faydasıdır. Bu ise, sadece Allah'ın işidir, yoksa savaşın başlangıcı değildir. Bu ise, öldürme ve yaralama şeklinde mü'minin kesbidir. O da, Bedir Savaşı'ndaki zafer hakkında Yüce Allah'ın şu sözü gibidir: *"Onları siz öldürmediniz. Fakat Allah öldürdü onları."*[750] Daha önce de geçtiği gibi burada hiçbir sahabenin aklına gelmeyen Cebriyecilik bidatine delil yoktur. Çünkü ayette geçen azap etmenin anlamı, acı hissetmek demek olan azabı icat etmek demektir. Bu ise, Allah'ın fiilidir, beşerin kesbi değildir. Bu ayet, cebir ve Cebriyecilerden Enfâl Sûresi'ndeki ayetten daha uzaktır. Azabın burada elem duymanın dışında başka bir anlamı daha vardır ki, bu anlam şimdi hatırımıza geldi. O da şudur: Toplumlara isabet eden acı ve zorlukların bazısında terbiye ve temizleme işlevi vardır.

---

749. Vâkıa, 56/65-67.
750. Enfâl, 8/17.

Fertler onunla eğitilirler, toplumlar bu sıkıntılarla yükselirler. Aslında *azap* değil, *rahmet* olarak adlandırılmaya daha layıktır. Bu durum bazıları için de, felaket ve adil bir kısas olur ki, bununla toplumun batılı, fasit ve müfsit olan azgınları yok edilmiş olur. İşte azap olarak isimlendirilmeye layık olan budur. Allah burada bu azabı tövbe ve iman edenler için değil, sadece öldürülenler için savaşın neticesi olarak vaat etti. Hamdolsun ki, tövbe ve iman edenler daha çok olmaktadır. Bu durum onları ekserisinin fasık olarak tanımlanmasına ters değildir. Çünkü onların çoğunun fasık olması ayetlerin indiği zamanki durumla ilgilidir. Bizim söylediğimiz ise, toplumlarının savaşla terbiye olmasından sonraki durumlarıyla alakalıdır.

Bazı müfessirler Allah'ın onlara azap etmesini Enfâl Sûresi'ndeki şu ayete göre izahta zorlanmışlar: *"Sen onların içindeyken Allah onlara azap edecek değildir."*[751] ve kendilerine göre şu cevabı vermişlerdir: Burada edilmeyeceği söylenen azap, köklerini kazıma azabıdır. Biz diyoruz ki, burada herhangi bir problem yoktur. Çünkü Hz. Peygamber burada azap edilecekleri söylenenlerin içinde değildi. O, Mekke'de iken müşriklerin içinde bulunuyordu ve müşrikler şöyle söylüyorlardı: *"Ey Allah'ım! Eğer bu Kitab, Senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir."*[752] Bununla inat ve inkârla peygamberleri yalanlayan toplumların başına gelen azap gibi bir azap kastediyorlardı. Allah da onları, Kitab'ında buna benzer azapla korkutmuştu. Probleme mahal olmadığı halde burada meseleyi problemli görenin de söylediği gibi bu azap, Allah'ın olmayacağını belirttiği azaptır. Oradaki azap ise baştan sona felakettir. Rahmet Peygamberi'nin (s) kavmi başına gelen azap değildir. Fakat buradaki azap ise, çokları için rahmet olmakla beraber bir kısmi için intikamdır. Bedenin tamamının selameti için cüzamlı organı cesetten kesip atmak gibidir. Nitekim Yüce Allah mü'minlerin Uhud Savaşı'nda karşılaştıkları felaketin hikmetine dair şöyle buyurmuştur: *"Böylece Allah, iman edenleri günahlarından arındırmak, kâfirleri de helak etmek ister."*[753] Bu topluluktan geri kalanların yeryüzünde insanlığın efendileri olduklarını görmedin mi? Şayet ister istemez bu savaşın acı ve zorluklarını tatmamış olsalardı, bu efendiliğe layık olmazlardı. Nitekim bu durum şu ayetten anlaşılmaktadır:

751. Enfâl, 8/33.
752. Enfâl, 8/32.
753. Âl-i İmrân, 3/141.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللّٰهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿16﴾

16- Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri, Allah, Peygamber ve mü'minlerden başkalarını sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan kendi kendinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

Bu ayet, Arap Yarımadasını şirkten, onun tuğyanından, hurafelerinden, şirkte kök salanların İslam ve Müslüman düşmanlığındaki ısrarlarından temizlemek için müşriklerle cihada teşvik eden bu konudaki ayetlerin sonuncusudur. Önceki ayetlerde söz; müşriklerin, dinlerinden ötürü Müslümanlarla başlattıkları savaşı sürdürmeleri ve mü'minlerin de onlarla bu iki grup arasında kesin hesaplaşma oluncaya kadar savaşmalarına dairdi. Bu hesaplaşma, Müslümanların haklılığını ortaya koymaktaydı.

Önceki ayetlerde bu durum, olabildiğince detaylı ele alınmıştı. Ben, bu Yüce Kitap'ta meselenin böylesine ayrıntılı, eleştirel ve tekrarlanarak buradaki kadar ele alındığını hatırlamıyorum. İncelediğim tefsirlerde, konunun inceliklerini açıklama, hikmetini ve makamın gerektirdiği tekrarı irdeleme konusunda Yüce Allah'ın beni muvaffak kıldığı hususlara daha önce temas eden kimse görmedim. Makamın gerektirdiği tekrar, belagatin en büyük prensiplerindendir. Çünkü o, aklı tatmin ve vicdana tesirin en büyük vasıtalarındandır. Bu ayetteki bahis ise, mü'minlerin hakiki cihad durumlarının izahıdır. İman zaafından ve İslam hukukunda gevşeklik göstermekten arınmaları bu cihada bağlıdır.

Cumhur diyor ki; bu tür cümlelerdeki ***"em"*** munkatıadır. İntikal ve istifham anlamı taşır. Buradaki intikalden maksat; sözün akışını, sırf İslam'a ve Müslümanlara düşman oldukları için savaş başlattıkları, sağlama bağlandıktan sonra yemin ve ahitleri bozdukları için ve daha önce belirtilen diğer sebeplerden dolayı mü'minlerin kâfirlerle savaşmasının gerekli oluşunu izahtan, diğer bir konuya yani, müşriklerle yapılan hakiki cihadda elde

ettikleri faydalara ve bizzat nefislerini ilgilendiren hususlara intikaldir. Bu husus şu ayetin tefsirinde geçmişti: *"Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öylesine yoksulluk ve sıkıntılar dokunmuştu..."*[754] Üstad Abduh dedi ki: Buradaki *"em"* sırf istifham içindir. Burada sözün gelişinden anlaşılan başka bir istifhama (soruya) denklik gözetilmiştir, en ufak idrâb ve intikal anlamı yoktur. Sonra konuyla ilgili sözü şu ayetin tefsirinde detaylı olarak açıkladı: *"Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?"*[755] Gördük ki, Ebû Cafer b. Cerir, bu ayetlerdeki istifhamın başka bir istifhamın mukabili olduğunu belirtti. Ayetteki ***"cihad edenleri bilmeden"*** ifadesindeki ilahi ilmin olumsuzlanmasından maksat, burhan tarikiyle ilmin müteallakı olan bilinen şeyin olumsuzlanmasıdır. Nitekim bunun izahı yukarıdaki Âl-i İmrân ayetinin tefsirinde geçmiştir. Ayette geçen **"velîce"** *(vav-lam-ya-cim-ta marbuta)* kelimesi; işe veya topluma, kendinden olmayan bir şeyin girmesidir veya toplumdan olup da onlara sonradan katılan kimse demektir. Bu kelime, tek veya çok kişiler için genel olarak kullanılır. *"Velâic"* şeklinde çoğul yapılır. Bozuk sırra, kötü niyete ve müşriklerden ve münafıklardan kötü dosta da şamildir. Burada kastedilen de bunlardır. Çünkü bunlar sırdaş ediliyor. Hitap; savaştan alıkoyan hasta kalplilerden ve münafık artıklarından hali olmayan bütün mü'minlere yöneliktir. Buna göre mana şöyledir: Müşriklerle gerçek anlamda cihad ettiniz mi? Size ilk defa saldırdıkları gibi tekrar saldırmalarından emin oldunuz mu? Daha önce yeminlerini bozdukları gibi kendileriyle sözleşme yaptıklarınızın ahitlerini tekrar bozmayacaklarından emin misiniz? İslam'ın zuhurundan bu yana âdetleri olduğu gibi İslam'a dil uzatmayacaklarını öğrendiniz mi? Peygamber'le (s) Tebük Savaşı'na katılmayan münafıkların uydurma ve geçersiz mazeretler ileri sürerek özür dilediklerini unuttunuz mu? Sizinle bu savaşa çıkanların kötülüğünü ve sizi savaştan geri bırakmaya çalıştıklarını ve daha başka olarak bu Sûre'nin ortaya koyduğu rezillikleri unuttunuz mu? ***"Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri..."*** Yani, şimdiye kadar gerçek manada cihad ile öne çıkanları, münafıklardan ve hasta kalplilerden ayırmadan ***"Ve Allah, Peygamber ve mü'minlerden başkalarını sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız?"*** Yani,

754. Bakara, 2/214.
755. Âl-i İmrân, 3/142.

şirk koşarak Allah'a, davetine engel olarak Rasul'e muhalefet eden, Allah ve Rasulü'nün yardımcıları olan mü'minlerle savaşan müşriklerden, kendilerine dost ve sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan siz kendinizi imtihan edilmeden bulunduğunuz hal üzere terk edileceğinizi mi sandınız? Bu sırdaş edinilen kimselere halkın sırlarına vakıf oluyorlar ve Müslümanları ümmetin siyasetine karşı frenliyorlar. Nitekim münafıklar ve içinizden hasta kalpliler böyle yapıyor. *"Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Gerçekten kin ve düşmanlıkları dillerinden belli olmaktadır. Kalplerinde gizledikleri düşmanlıkları ise daha büyüktür."*[756] Ayette bu gerçek mücahidlerin ortaya çıkmaması ve münafıklardan ve zayıf imanlılardan ayırt edilmemesi, Allah'ın onları bilmemesi şeklinde ifade edildi. Çünkü Allah'ın bir şeyi bilmemesi, o şeyin yokluğuna ve sabit olmadığına delildir. Bu seçkin kimseler, ancak sosyolojik kanun gereği sıkıntılarla denendikten sonra ortaya çıkmışlardır. Nitekim Yüce Allah, Ankebût Sûresi'nin başında şöyle buyurmuştur: *"Elif, Lâm, Mîm. İnsanlar imtihandan geçirilmeden sadece 'iman ettik' demeleriyle bırakılıverileceklerini mi sandılar? Andolsun ki Biz, onlardan öncekileri de imtihandan geçirmişizdir. Allah doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da ortaya koyacaktır."*[757]

Sahih hadiste sabit olmuştur ki; Bedir ehlinden Hâtıb b. Ebî Beltea, Mekke'deki aile ve mallarına zarar vermesinler diye Mekke müşriklerine dostluk jesti olarak bir mektup yazdı. Mektupta onlara Hudeybiye Antlaşması'nı bozmalarından sonra Rasulullah'ın (s) kendileriyle savaşmak için hazırlık yaptığını haber verdi. Peki, münafıklar ve Hâtıb'dan aşağıda bulunan zayıf mü'minler hakkında ne denir? O dönemde Müslümanlar arasında yaygın olan savaşmama arzusunun bütün sebebi daha önce de belirtildiği gibi bazı mü'minlerin iyi niyetle savaş istememeleri değildi. Bu sebepler arasında müşriklerin, dostlarına, zayıf imanlılara ve münafık akrabalarına pompaladıkları bazı entrikaları da vardı. Öyle ki bazı müfessirler bu ayetin, sadık mü'minlere değil, bu türlü insanlara yönelik olduğunu söylediler. Doğrusu ise, daha önce de geçtiği gibi hitabın bütün Müslümanlara yönelik olmasıdır. Bu hitapla gafile hatırlattı, münafığı uyardı ve onlara, içlerinden bazılarının düşmanlardan sırdaş edindiklerini bundan dolayı onların iyisiy-

756. Âl-i İmrân, 3/142.
757. Ankebût, 29/1.

le kötüsünün mutlaka ayırt edilmesini açıkladı. Çünkü ayetteki olgu yakın olan olumsuzluk beklentisini ifade eden *"lemmâ"* kelimesi bunu göstermektedir. Yüce Allah bu ihbar ve uyarıyı şu sözüyle tekit etmiştir: ***"Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*** Yani şimdi yaptıklarınızın ve ileride yapacaklarınızın bütün gizli yanlarını bilendir. O'nun bu konudaki kanunu şöyle cereyan etmiştir: Nefse ağır gelen teklif, kişilerin kabiliyetine göre nefisleri temizler, iç dünyayı arıtır, kalplerde olanları rafine eder. Kötü sırları ortaya çıkaran, kötü karakteri izhar eden odur. Cümlede "vav"; "vav-ı hâliye"dir. Buna göre mana şöyledir: Cihadlarında samimi olanlarla, iç alemleri bozuk olan yalancı ve müşrikleri sırdaş edinenler meydana çıkmadan kendi halinize terk edileceğinizi mi sandınız? Hâlbuki Allah şimdiye kadar sizden bu mücahidleri tanımadı. Zira onlar başkalarından bilfiil ayrılmadı. Çünkü Allah'ın bilmediği şey, var olmayan şeydir. Zira O'na sizin hiçbir işiniz gizli kalmaz. Allah yaptıklarınızı bildiği halde bu nasıl mümkün olabilir? Bu ayet, Ankebût Sûresi'nin başındaki ve Bakara ile Âl-i İmrân Sûreleri'nde işaret ettiğimiz iki ayetin anlamını taşımaktadır. Oradaki ilmi ve ibreti, gününüz Müslümanıyla asr-ı saadet Müslümanının ölçüsünü anlamak isteyenler ilgili ayetlerin tefsirine baksınlar. Tecrübeyle sabit olmuştur ki; düşmanlık ve şerre rağmen harplerde, kabiliyetleri ölçüsünde toplumların yükselmesi ve ilerlemesi için büyük faydalar da vardır. Hakkı gerçekleştirmek, batılı iptal etmek, antlaşmalara saygı göstermek, hıyaneti yasaklamak, zaruretleri miktarlarınca tayin etmek, şiddet ve merhameti yerli yerinde kullanmak gibi İslam'ın benimsediği prensiplere riayet edilen savaşlar buna delildir. Bunların açıklaması bu ve bundan önceki Enfâl Sûresi'nin ayetlerinde geçtiği gibi, Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri'ndeki ayetlerin tefsirinde de geçmiştir. Öncekilerin ve sonrakilerin farklılıklarına rağmen ilk Müslümanlar bütün harplerinde bu ölçülere göre hareket etmişlerdir. Az olmalarına rağmen insaflı Batılı tarih ve sosyoloji âlimleri buna şahittir. Onlardan büyük bir filozof şöyle demiştir: "Tarih, Araplardan daha adil ve merhametli bir fatih görmedi."[758]

758 Bu zat, Fransız filozofu ve *Hadâratu'l-Arab (Arap Medeniyeti)* kitabının yazarı Dr. Gustave La Bone'dur.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿17﴾ إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ ﴿18﴾

17- Müşrikler kendi inkârlarına kendileri şahit olup dururlarken Allah'ın mescitlerini imar etmeleri kabul edilebilir değildir. Onların bütün işleri boşa gitmiştir ve onlar ateşte ebedi kalacaklardır.

18- Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte hidayete ermiş olmaları umulanlar da bunlardır.

Yirmi ikinci ayete kadar bu iki ayetle önceki ayetler arasındaki uyum ve alaka konusunda çok güzel bir yön vardır. Her ne kadar ayetler arasındaki münasebetler konusunda uzman sayılan Fahreddin Râzî ve Ebu's-Suud bunun farkına varmamış olsalar da... İşte izahı:

Müşriklerin Mescid-i Haram'dan ve Diğer Mescitlerden Uzaklaştırılması

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Şüphesiz ki, âlemlere bereket ve rahmet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk mabet Mekke'deki Kâbe'dir."*[759]; *"İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için evimi temiz tutun diye emretmiştik."*[760] Yüce Allah bize Bakara Sûresi'nde İbrahim ve İsmail peygamberlerin Kâbe ile ilgili kıssalarını anlattı. Onlar Kâbe'nin duvarlarını yükselttiklerinde Allah'a; kendilerini Allah'a teslim olmuşlardan kılmasını ve zürriyetlerinden de Müslüman bir ümmet çıkarmasını, onlara ayetlerini okuyacak, kitap ve hikmeti öğretecek, kendilerini temizleyecek

759. Âl-i İmrân, 3/96.
760. Bakara, 2/125.

içlerinden bir peygamber göndermesini talep etmişlerdi. Allah da onların bütün dualarını kabul etti. Zürriyetlerinden de Müslüman ve tevhid ehli bir ümmet çıkmıştı. Emrettiği şekilde dinini Kâbe'de ve başka yerlerde yaşatıyorlardı. Sonra üzerlerinden uzun zaman geçti ve hayatlarına putperestlik girdi. Çoğunluğu İbrahim peygamberin tevhid dinini bıraktı. Neticede Yüce Allah, İbrahim'in dinini tamamlamak için son peygamber olarak içlerinden onlara Hz. Muhammed'i gönderdi. Müşrikler onun davetine karşı çıktılar. Onu ve ona inananları Mescid-i Haram'a sokmadılar. Onları Kâbe civarındaki yurtlarından çıkardılar. Hicret yurtları olan Medine'de de onlarla savaşmaya devam ettiler. Neticede Allah vaadini yerine getirdi. Kulu Muhammed'e (s) yardım etti, ordusunu yüceltti. Onları Mekke'yi fethe muvaffak kıldı. Tevhidi şirke, hakkı batıla üstün getirdi.

Müşriklerin Mescid-i Haram üzerindeki hâkimiyetleri kaybolunca Rasulullah (s) Kâbe'yi içlerindeki putlardan temizledi. Geriye müşriklerin yapmakta oldukları batıl ibadetlerden temizleme ve Kâbe'ye Müslümanların onlardan daha layık olduğunu bildirme işi kaldı. Neticede onlara ahitlerinin geçersiz olduğunu bildirince Hz. Ali'ye, hicretin dokuzuncu senesi Hacc-ı Ekber günü elçilerine Berâe Sûresi'nin ilk ayetlerini okumasını emretti. Bu genel bildirinin maksatlarından biri de, Kâbe üzerindeki geçici velayetlerinin bitmesine bağlı olarak orada şirke dayalı ibadetlerine son verileceğini bilmeleriydi. Hz. Ali ve arkadaşları Kurban bayramı günü Mina'da şöyle sesleniyorlardı: Bu seneden sonra hiçbir müşrik haccetmeyecek ve Kâbe'yi çıplak tavaf etmeyecektir. Onlara Mekke fethini takip eden gelecek hac mevsimine kadar süre tanınmasının iki sebebi vardır:

1- Müşriklerin arasında Mekke'nin fethinden önce Müslümanlarla antlaşma yapan kimseler vardı. Bu antlaşmanın şartlarından biri de, iki gruptan hiçbir ferdin Mescid-i Haram'dan men edilmemesiydi. Ahde vefa ise İslam'ın en önemli hükümlerindendi. Hz. Peygamber (s) onlara, reddedilmesi caiz olanların reddi ve tamamlanması gerekenlerin de tamamlanmasıyla ahitlerinin sona ermesine kadar süre tanımıştı. Bunu onlara Allah'ın emrettiği şekilde bildirmek ancak hicri dokuzuncu senesi hac mevsiminde mümkün oldu.

2- Hicri sekizinci ve dokuzuncu senelerin hac mevsiminde antlaşmasız olanları Harem bölgesinde harp etmeden hacdan men etmek mümkün değildi. Çünkü insanlar kalabalık halde geleneklere göre her bölgeden hacca ge-

liyorlardı. Dolayısıyla Müslümanla müşriki, sözleşmeli ile sözleşmesizi ayırmak ancak Kâbe'ye gelip tavafa başladıklarında mümkün oluyordu. Harem dışı şöyle dursun, bundan sonra savaşsız olarak müşrikleri oradan menetmek nasıl mümkün olacaktı? Üstelik Harem'de savaş da yasaktır. Rasûlullah (s) Mekke'nin fethi sırasında gündüzün sınırlı bir vaktinde kendisine savaşma izni verildiğini söylemişti. Bu izin daha önce ne kimseye verilmiş, ne de daha sonra verilecektir. Bu durumdan anlaşılıyor ki; Mescid-i Haram'da şirk ibadetinin engellenmesi, müşriklerin Kâbe'yi maddi anlamda imar etme iddialarına ve bununla övünmelerine son verilmesi, Kâbe idaresine ortak olmaktan ümitlerinin kesilmesi, belirtildiği şekilde ahitlerinin geçersiz sayılmasına bağlıydı. İslam'a göre ise, müşriklerin çoğunluğunun bilmesine yetecek uzun bir zaman önce bu uygulamaya geçileceğinin kendilerine bildirilmesi gerekiyordu. İşte bu engelleme, bu iki ayetin en mükemmel şekilde kapsamış olduğu engellemedir. Bu yasağı Hz. Ali, Hz. Peygamber'in emriyle ve özel elçi sıfatıyla açıkladı. Bu yasakla birlikte ültimatom ve antlaşmaları iptal ayetlerini takip eden hususları ve antlaşmalardan önceki normal hale dönüldüğünde onların harple tehdit edilmesini de birlikte ilan etmek uygun düştü. Onların aynı şekilde Mescid-i Haram'a yaklaşmalarının yasaklanması da 28. ayette gelecektir.

"Müşriklerin kendi inkârlarına kendileri şahit olup dururlarken Allah'ın mabetlerini imar etmeleri kabul edilebilir değildir." Daha önceki benzeri ayetlerde de geçtiği gibi Arap belagatinde bu türlü ifadelerle yapılan nefye (olumsuzlamaya), nefyu'ş-şe'n (mahiyet nefyi) denir. Bir işi tabii ve şer'î olarak nefyetmekten daha beliğdir. Ayette geçen ***"mesâcid"*** kelimesi mescidin çoğuludur. Lügatte secde edilen yer demektir. Sonra sırf Allah'a ibadet edilen evlerin ismi olmuştur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Mescitler şüphesiz Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte kimseye dua etmeyin."*[761] Ebû Amr, Yakub ve İbn Kesir mufred (tekil) olarak *"mescidallahi"* şeklinde okudular. Bu kıraat İbn Abbas, Mücahid ve İbn Cubeyr'den rivayet edildi. Bunlar selefin en büyük müfessirleridir. Yedi kıraat imamının geri kalanı ve başka raviler çoğul olarak *"mesâcidallahi"* şeklinde okudular. Her ne kadar mufred mudaf olan kelime aslında umum ifade etse de, mufred (tekil) okunduğunda akla ilk gelen mescit Mescid-i Haram'dır. Bütün mescitler Allah'ın

---

761. Cin, 72/18.

olmakla birlikte Kâbe mescitlerin en mükemmeli, en faziletlisi, tek ve özel olanıdır. Mescitlerden maksat, teker teker hepsine bu ismin verilmesi uygun olan yerlerin genelidir. Nitekim bir tek krala hizmet ettiği halde filan, krallara hizmet ediyor, derler. Ayrıca, onlardan sadece birine bindiği halde filan beygirlere veya eşeklere bindi, derler. Şu ayet de bu kabildendir: *"Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve süs olsun diye yarattı."*[762] Bazıları da dediler ki, çoğul olarak mescitler de dense, yine sadece Mescid-i Haram kastedilmiştir. Buna Hasan Basri'nin şu sözünü delil getirmişlerdir: Allah *mesâcid* demiştir. Çünkü Kâbe bütün mescitlerin kıblesidir. Bu görüş zayıftır. Çünkü bu durumda yasak ve yasaklama gereği sadece Kâbe'ye özel olur ki, bu icma ile batıldır. Tekrar edilmedikleri takdirde bir fayda ortaya çıkmıyorsa izafet halinde umum ifade ettiği için tekilin çoğul ile tefsir edilmesi lafız ve anlam yönünden daha doğrudur. Doğrusu ise bu iki kıraatte de bir maksat ve fayda vardır. Tekilin çoğul ile zikredilmesinin faydası; Kâbe'nin konumunun yüceltilmesi ve Müslümanlarla müşrikler arasında çekişme mahalli ve savaş sebebi sayılmasıdır.

Lügatte *"mescidin imarı"*; *ona devam etmek, ibadet için orada durmak, tamir ve temizleme vb. işleri yerine getirmek, orada Allah'a ibadet etmek, ibadet için ziyaret etmek* anlamlarına gelir. Hacc ve umre de bu manayı ifade eder. *Lisânu'l-Arab*'da şöyle dendi: Kişi evine ve malına bağlandı anlamında *"Amera'r-raculu mâlehû ve beytehû ve ya'muruhû imâraten ve umûran ve umrânen"* denir. Evde oturana *"âmir"* denir. Çoğulu *"ummâr"*dır. Burada beytu'l-ma'muru ve tefsiriyle ilgili rivayeti de zikretti ve şöyle dedi: *"Ma'mûr"; hizmet edilen* demektir. Sonra *kul, Allah'a ibadet etti* anlamına şu misali verdi: *"amera'r-raculullâhe."* *İmâre;* yerin düzeltilip mamur edildiği şey, *umâre* ise; imar etmenin ücreti anlamınadır. Umre de Allah'a itaat manasınadır. Haccda umre malumdur. Ziyaret ve yönelme demek olan i'timârdan türemedir. Şeriatta ise; Kâbe'yi belirli özel şartlara uygun olarak ziyaret etmek demektir. İmam Zemahşeri dedi ki; bildiğime göre *amera* kelimesi, *i'temera* manasına gelmez. Fakat kul Allah'a ibadet etti, filan iki rekât namaz kıldı manasına: *"amerallâhe"* ve *"amera fulânun rekateyni"*, denir. *"Huve ya'muru Rabbehû"* dendiğinde; *samimi olarak oruç tutup, namaz kılıyor* anlamı kastedilmektedir.

762. Nahl, 16/8.

Ragıb el-İsfehânî dedi ki; *İmâre*, *harabın* zıddıdır. *Tarlasını ıslah etti* manasına, *amera ardahû, ya'muru, imâreten* denir. *"Allah'ın mescitlerini imar eder."* sözüyle ya binayı korumak demek olan *imâre* veya ziyaret anlamındaki *umre* yahut da ikamet etmek kastedilmiştir. Araplar; *şu yerde oturdum* anlamına; *amartu bi mekânin kezâ* derler, *amera* harf-i cersiz de kullanılır, "be" harf-i cerriyle de kullanılır. Görünen odur ki, *amare, i'temera* anlamındadır.

Bu naslardan anlaşıldığına göre mescidin imarı, mutlak olarak hem Allah'a ibadet, hem maddi hizmet için orada ikamet, hem de onu inşa ve tamir etmek anlamlarında kullanılır. Burada hepsi de kastedilmektedir. Çünkü lafız buna delalet ettiği gibi, makam da bunu gerektirmektedir. Bizim tercihimiz, Şafii ve İbn Cerir'e uyarak makamın gerektirdiği manalarda müşterek olarak kullanmaktır.

İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: Bedir Savaşı'nda Abbas esir edilince Müslümanlar kendisini kınadı. Hz. Ali ona ağır sözler söyledi. Abbas da dedi ki: Size ne oluyor ki hep kötülüklerimizi söylüyor, hiç iyiliklerimizden bahsetmiyorsunuz! Bunun üzerine Hz. Ali: Sizin iyilikleriniz var mıdır? diye sordu. Abbas da: Evet, Mescid-i Haram'ı imar ediyor, Kâbe'nin perdedarlığını yapıyor, hacılara su dağıtıyoruz, dedi. Abbas'ın bu sözlerini reddetmek üzere Allah: *"Müşriklerin, Allah'ın mescitlerini imar etmeleri kabul edilebilir değildir."* ayetini indirdi. Bu ayet hem Abbas'ın söylediği bu sözleri, hem de onun ve müşriklerin büyüklerinden diğerlerinin bunlarla övünmelerini reddi içeriyor. Yoksa sadece Abbas'ın, hicri ikinci senede vuku bulan Bedir Savaşı günlerinde söylediği bu sözleri ret için değil, bilakis daha önce de geçtiği gibi Tebuk Savaşı döneminde bu sûrenin zımnında nazil olmuştur.

Cümlenin anlamı şudur: Müşrikler için Allah'ın en büyük mescidini, saygın beyti olan Kâbe'yi; orada ibadet için bulunmak yahut ona hizmet edip sahiplenmek veya hacılar ve umreciler olarak orayı ziyaret etmek ve diğer mescitler için de böyle şeyler yaparak imar etmek ne gereklidir, ne de doğrudur, ne de şirklerinin icabıdır. Üstelik bunu; davranış ve sözleriyle kendilerinin kâfir olduklarına şahitlik edip dururlarken yapmaları hiç mümkün değildir. Çünkü bu iki zıttı bir araya getirmek demektir. Çünkü Allah'ın mabetlerini maddi olarak imar etmek, ancak oralarda sadece Allah'a ibadet ederek manen imar etmekle mümkün olur. Bu da ancak tevhid ehli olan mü'min için mümkün olur. Çünkü tevhid küfrün zıddıdır. Hangi küfür

Allah'a şirk koşmaktan ve ibadette bazı mahlûkları ona eşit saymaktan daha kötü ve aşikârdır? Onlar putlara tapıyorlar, onlardan şefaat diliyorlar, tavaflarının her şavtının sonunda Kâbe'ye koydukları bu putlara secde ediyorlardı. Allah'a telbiye ifadelerinden daha net bir şirk itirafı olabilir mi? Aynen şöyle telbiyede bulunuyorlardı:

"Ey Allah'ım! Emrine uyduk, Senin ortağın yoktur. Ancak bir tek ortağın vardır. O da Sana aittir. Sen ona da, onun sahip olduklarına da maliksin." Onlar öldükten sonra dirilmeye ve cezaya inanmıyorlardı. Allah'ın Rasulü son peygamber olarak onlara gönderilince onu ve getirdiği hidayeti ve mucizeleri inkâr ettiler. Reisleri ve ileri gelenleri inatla ve nankörce ona karşı çıktılar. Ayak takımı da onların taklit ederek aynı yolu takip ettiler. Onların inkârlarına delalet eden ayetlerden birisi şudur: *"Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar."*[763] İnatlarına da şu ayet delalet etmektedir: *"Hani onlar bir zaman da: Ey Allah'ım! Eğer bu Kitab senin katından gelmiş bir gerçekse üzerimize gökten taş yağdır yahut bize elem verici bir azap getir demişlerdi."* Ayetteki **"şâhidîne"** sözü, önceki nefyin kaydı ve gerekçesinin beyanıdır. Gerçek sebep ise şehadet değil, küfürdür. Bu şeklide kayıtlanmasının sebebi, bunun itiraf edilen net bir küfür olduğunun açıklanmasıdır. Artık bunun tartışılacak yanı yoktur. Denildi ki; Müslümanların kâfirleri mescit inşasında çalıştırmaları caiz değildir. Çünkü bu yasaklanan maddi bir imar faaliyetidir. Bu görüş eleştirilebilir. Çünkü burada yasaklanan; mescitlere hâkim olmaları ve mescit yöneticisinin ve vakıflarının kâfir olması gibi mescit işlerinin müstakilen onlar tarafından yürütülmesidir. Fakat taş yontmak, inşaat ve marangozluk mescit yönetimiyle ilgili işlerde kâfirlerin Müslümanlara istihdamı bu yasak kapsamına girmediği gibi, belirtilen mahiyet yasağına da girmez. Çünkü belirtilen mahiyet yasağı da haddi zatında istihdamın meşruluğuna ve bunun bir kanun değil, beşer fıtratında sabit olan temele dayalı bir hak olduğuna delildir. Bu konudaki delalet, bizim açıklamamızdan da anlaşılacağı gibi akli ve ilmî delalettir.

Gayrimüslim idareci ve vatandaşlardan bazı şahısların Müslümanlar için mescit yaptıkları olmuştur. Bazıları da Müslümanların camilerinin imar ve maslahatı için mal vasiyet etmişlerdir, denirse, ben de derim ki: Bu durum bizim açıkladığımız nitelik yasağına aykırı olmadığı gibi, üzerine hüküm

763. En'âm, 6/33.

bina edilen gerekçeye de aykırı değildir. Müslümanların böyle bir mescidi ve vasiyeti, başka dinî ve siyasi bir zarar olmamak şartıyla kabul etmeleri caizdir. Aksi halde bunlar, bu sürede geçecek olan Mescid-i Dırâr gibi olurlar. Mesela bu Yahudiler bu zamanda işi bizzat üstlenmeseler bile, binasındaki eskiyip yıkılan yerleri tamir ederek Mescid-i Aksâ'yı imar için Müslümanlara teklifte bulunsalar ve bu maksatla onlara para verseler, Müslümanların ne onu, ne de bunu kabulleri caiz değildir. Çünkü bilinmektedir ki; Hz. İsa'yı ve Hz. Muhammed'i ve onların kitaplarını inkâr ve Hz. Meryem'e iftira etmelerine rağmen onların bu mescit üzerinde tamahları vardır ve bu yardımları mescit üzerinde hak iddia etmek için vesile sayacaklardır.

"Onların bütün işleri boşa gitmiştir." Yani Allah'ı ve Peygamber'in getirdiklerini inkâr eden müşriklerin amelleri boşa gitmiştir. Bu ameller; Mescid-i Haram'ı imar etmek, hacılara su dağıtmak, misafire ikram etmek, akraba ile bağı koparmamak gibi iftihar ettikleri amellerdir. Bu amellerin hepsi batıl ve geçersiz oldu. Küfür, şirk ve bunların kötülükleriyle birlikte bu amellerin onların nefislerini düzeltme konusunda hiçbir etkisi kalmadı. ***"Habt"***n aslı; *"habat"*tır. Manası; hayvanın, karnı şişinceye kadar yiyip, midesinin bozulması demektir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz sana da, senden öncekilere de şöyle vahyolundu: Eğer Allah'a ortak koşarsan, muhakkak amelin boşa gider ve zarar edenlerden olursun."*[764]; *"Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yaptıkları bütün ameller boşa giderdi."*[765]; *"İşte bunlar, Rablerinin ayetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenlerdir, onların bütün amelleri heder olmuştur. Artık kıyamet günü biz onlara hiçbir değer vermeyeceğiz."*[766]

"Ve onlar artık ateşte ebedi kalacaklardır." Başka yerde değil, sadece kendisine nâr ismi verilen azap yurdunda ebedi kalacaklardır. Bu, onların güzel amellerini, nefislerini arıtmada hiçbir etki bırakmayacak şekilde heder eden inkârları ve hatalarının, nefislerini kuşatıp kaplaması sebebiyledir. Artık onların ahirette Allah'a yakın olmak için zerre kadar kabiliyetleri kalmamıştır. Ahirette kişi ya cennette, ya da ateşte olur: *"İnsanların bir kısmı cennette, bir kısmı ise çılgın alevli cehennemdedir."*[767]

---

764. Zümer, 39/65.
765. En'âm, 6/88.
766. Kehf, 18/105.
767. Şûrâ, 42/7.

"Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder."

Yüce Allah, müşriklerin Allah'ın mescitlerini imar etmeye hakları olmadığını açıkladıktan sonra, bu hakkın gerçek Müslümanlara ait olduğunu bildirdi ve onu, sırf mahiyet ve hak etme açısından değil, fiilen de onlara tahsis etti. İcap makamının gerektirdiği de budur. O mü'minler şu vasıfları üzerlerinde toplamışlardır: Kur'an'da belirtildiği gibi tevhide, tenzihe, tevekkül, yardım dileme ve ibadeti sırf kendisine tahsis etme şeklinde Allah'a inanmak; Allah'ın kulları hesaba çekeceği ve herkese amelinin karşılığının verileceği ahiret gününe iman etmek; farz namazları adap ve erkânına uygun şekilde ve sahibine, Allah'a yönelme, huzurunda eğilme ve O'nun murakabesini hissetme duygusunu kazandıracak olan zikir ve kıraatler üzerinde düşünme tarzında kılmak; para, ticaret ve mahsulden oluşan malların zekâtını fakirlere, yoksullara, borçlulara ve bu sûrede belirtilecek olan diğer hak sahiplerine vermek; faydası umularak ve zararından korkularak ibadet edilen ve hiçbir zarar ve faydası olmayan putlardan ve Allah'tan gayrı tapılan diğer sahte mabutlardan değil de sadece Allah'tan korkmak... *"Allah'tan korkmak"*tan maksat, gerçek zarar sebeplerinden korkmak şeklindeki fıtri korku değil, dinî korkudur. Fakat bu türlü korku da Allah korkusuna aykırı değildir. Tağut korkusunu gerektirmez. Bu gerçek korkuya delil ise; insanlar hoşlansalar da, hoşlanmasalar da emrettiği ve yasakladığı şeylerde Allah'a itaat etmektir.

"İşte hidayete ermiş olmaları umulanlar da bunlardır" İşte bunlar iman ve İslam'ın bu beş esasını bir araya getirip yaşayan kimselerdir. Diğer esaslar da bu beş temele bağlıdır. İşte bunlar; gerçek olarak veya ıslahları için insanlığı etkileme ve inşada cari olan sünnetullah gereği, Allah'ın sevip razı olduğu işleri yapmaya muvaffak kılınmaları umulan kimselerdir. Bu işler; Allah'ın mescitlerini maddi ve manevi olarak imar etmek gibi, karşılığı ebediyen cennette kalmak olan işlerdir ki, bunlar müşriklerin işleri değildir. Onlar mü'minlerin tam tersine, tağuta iman, Allah'a ortak koşmak, peygamberinin getirdiklerini inkâr etmek gibi sıfatları kendilerinde toplamış kimselerdir. Ayrıca Mescid-i Haram'ı putlarla, taksimatı fal oklarıyla ifsat ettiler. Müslümanları hacc, umre ve Kâbe'de namaz kılmaktan alıkoydular.

Müşriklerin Kâbe'deki namazları çocukların eğlencesi şeklinde ıslık çalmak ve el çırpmak (alkış) şeklindeydi. Mallarını Allah yolundan çevirmek, insanları İslam'a girmekten alıkoymak için harcıyorlardı. Bunar Enfâl Sûresi'nin 34, 35, 36. ayetlerinde belirtilmişti. Şirkin doğal sonucu olan bunların kötülükleri, sapıklıkları ve azgınlıkları, yapmış oldukları bütün iyi amelleri boşa çıkarmıştır.

Ayetteki *"asâ"* kelimesi, kesinlik değil, ümit ifade eder. Vâhidi ve diğerleri dedi ki; bu kelime yakınlık ve ümit içindir. Sonraları recâ ifade eden *"lealle"* yerine kullanılmıştır. Sibeveyh'e göre *"lealle"* kelimesi, muhataplara umut vermeyi ifade eder. Burada ise recâ, Allah hakkında değil, belirtilen beş sıfatla sıfatlanan mü'minlerin, bu sıfatları tam olarak özümsemiş muttakiler makamına fiilen ve mahiyet olarak ulaşmaları ve bunun neticesi olan sevaba ermeleri ümidini ifade etmek için kullanılmıştır. Allah hakkında kullanılmaz. Zira Allah ümit eden değil, ümit verendir. Recânın hakikati; istekliler tarafından sebeplerine başvurulmuş, şartları hazırlanmış bir işin meydana gelmesini tahmin etmektir. Meydana gelmesi için sadece maksada uygun tarzda gelişmesi ve beklenenin aksine engellerle karşılaşmaması gerekir. Tarlayı süren, uygun vakitte tohumu eken, ekin için gerekli olan sulama ve gübreleme gibi bakımları yapan çiftçinin durumu gibi. Bu durumda iyi bir mahsul alınacağı kuvvetle ümit edilir. Fakat mesela, mahsulü helak edecek bir afat gelebileceği korkusuyla buna kesin gözüyle bakılamaz.

Aynı şekilde, gücü nispetinde Allah'ın emirlerini yerine getiren, yasaklarından kaçınan kimse de, nefsinin temizlendiğini, Allah'ın dostları olan muttakiler makamına yükseldiğini, bunun neticesi olarak cennette Allah'ın rızasına ve sevabına nail olduğunu umma hakkına sahiptir. Fakat bunu kesin olarak söyleyemez. Çünkü kusur işlemekten, riya ve gösteriş şüphesinden ölünceye dek itaatte sebat edememekten ameli iptal edecek, kabulüne mani olacak başka sebeplerden endişe eder. Mü'min için en hayırlı olan; kendisini kusurdan alıkoyacak korku ile gayrete sevk edecek ümit arasında bulunması, sağlıklı zamanlarda korkuyu, hastalık anlarında ümidi yeğlemesidir. Özellikle de ölüm hastalığı anında... Kim ahiret nimetlerini ister de, Allah'ın bu nimetlere ulaşma sebebi yaptığı gayreti göstermezse, işte o, hayalci ahmaklardandır. Yoksa recâ sahiplerinden değildir. O, tarlasının verimli mahsul bitirmesini isteyip de tarlayı ekmeyen kimse gibidir. Gazzali merhumun

dediği gibi, Allah'ın dünya ve ahiretle ilgili kanunu aynıdır. Kim buradaki *"asâ"* kelimesinin Allah'tan bir vaat olduğunu söylerse bunu şöyle izah ederler: O takdirde bu, onun tarafından kesin ve gerekli bir vaat demektir. Çünkü Allah, zandan, beklentiden, bir şeyden umutlandırıp sonra yerine getirmemekten münezzehtir. Bu mana; Allah'ın haber ve vaadi hakkındaki apaçık ayetlerle ilgili olarak İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Umulur ki Allah bir fetih yahut katından bir emir getirecektir."*[768]; *"Olur ki Allah sizinle düşmanlarınız arasında yakında bir dostluk meydana getirecek de onlar içlerinde gizledikleri şeyden dolayı pişman olacaklardır."*[769] Bunlardan her ikisi de O'nun kesin bir vaadidir. Buna göre bu kesin vaadin *"asâ"* ile ifade edilmesinin esprisi, vaadin müphem olması ve muhataplara, meydana geleceği vaktin bildirilmemesidir. Dikkatlice bakan kimse görür ki; bu mana, bizim burada *"asâ"* ile ilgili açıklamamıza dönmektedir, o da, fethin veya başka bir şeyin gelmesi; müşriklerin pişmanlığına ve mü'minlerle düşmanları müşrikler arasında bir dostluğun gerçekleşmesine bağlıdır. Gerçekleşmesi yakın olan, sebepleri ve alametlerinin yakınlığından dolayı bizzat beklenen ve umulan şeydir. Onun için hazırlık yapmaları ve muamelelerinde onu hesaba katmaları gerekir. Üstad Abduh'un; Allah'ın Kelamı'nda geçen *"lealle"* kelimesinin anlamı; olayın sebebini hazırlamaktır şeklindeki tercihi de bu manaya uymaktadır. Açıklaması daha önce geçmiştir. Bazıları mescitleri imar edenlerin, zekât vermekle tanımlanmalarını izahta zorlandılar. Zira zekâtın mescitlerde yapılan işlerden olmadığını söylediler. Fahreddin Râzî buna şöyle cevap verdi: "Bil ki, namazın kılınması ve zekâtın verilmesinin, mescitleri imar bahsinde söylenmesi göstermektedir ki, mescitlerin imarı orada bulunmakla gerçekleşir. Çünkü insan namaz kıldığında mescitte bulunur, böylece mescidi ihya etmiş olur. Zekât verdiğinde de mescitte zekât almak için fakirler ve yoksullar bulunur. Bu şekilde de mescit ihya ve imar edilmiş sayılır. Şayet imardan maksat, caminin faydalarını gözetmektir, dersek burada da, zekâttan bahsedilmesi uygundur. Çünkü zekât vermek farz, mescit yapmak nafiledir. İnsan farzı bitirmedikçe nafileye başlamaz. Aşikârdır ki, kişi zekâtını vermedikçe mescit inşasıyla da uğraşmaz."

Bizim gördüğümüz ise; Bu sıfatlardan maksat, kâmil Müslümanlığı açıklamaktır. Kâmil Müslümanlar mescitleri maddi ve manevi yönden bilfiil imar

768. Mâide, 5/52.
769. Mümtehine, 60/7.

ederler. Bir bakıma bu konuda hak sahibi olanlar da onlardır. Bu sıfatlar bütün peygamberlerin davet ettiği dinin esaslarıdırlar. Kurtuluş bunlara bağlıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İman edenler ile Yahudiler, Sâbiîler ve Hıristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe inanıp, yararlı amel işleyenler üzerine asla korku yoktur, onlar üzülecek de değildir."*[770] Burada amel-i salihin en önemlilerini zikretti ki, müşrikler bunlardan uzaktırlar. Yüce Allah onların Müslümanlığının geçerli olması için bu sıfatların tamamının kabulünü şart koştu. Bâtıni sıfat olan Allah korkusu hariç olabilir. Bu sıfatlar; bedeni, ruhi ve sosyal en büyük ibadetlerden olan namaz, mali ve sosyal en büyük ibadetlerden olan zekâttır. Sadece Allah korkusu ruhi ibadetlerin ve imanın en büyük meyvesidir. Ayette peygamberlere iman zikredilmedi. Çünkü onların peygamberlikleri zaten bu maksatlar için bir vesiledir. Risalet olmadan bunlar sağlıklı olarak oluşmaz. Mutlaka risaleti gerektirirler. Namaz da buna bağlıdır. Çünkü kelime-i şehadet namazın farzlarındandır.[771] Ezanda da şehadet kelimesi vardır. Fahreddin Râzî dedi ki; "Zekât vermeyen mescit yapmaz sözü, zekât vermeyen hırsızlık yapmaz sözü gibi doğrudur. Fakat o ve bu, sırf Allah rızası için amel edenlere mahsustur. Fakat insanlardan namaz kılmadığı halde haram malla cami yapanlar vardır. Demek ki o, camiyi sırf insanlara gösteriş için yahut da öldükten sonra anılsın diye caminin içine veya kenarına kabrini de yaptırmak için inşa ettiriyor. Bazıları da haram yediği ve üzerine düşen zekâtın tamamını vermediği halde fakirlere, ilim ve hayır cemiyetlerine haram malla tasaddukta bulunuyor. O da riyakârdır, verdiği sadakayla nam ve reklam peşindedir. Maksadı Allah'ın rızası ve sevabı değildir."

Mescitlerin maddi ve manevi yönden imarı hususunda pek çok hadis mevcuttur. Mescidi maddi manada imar konusundaki hadislerden birisi de, Hz. Osman'dan, Buhari, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Tirmizi ve İbn Mâce'nin rivayet ettiği şu hadistir: Hz. Osman Mescid-i Nebi'yi genişletince, bazıları onu kınadı. Hz. Osman da onlara şöyle cevap verdi: Siz çok ileri gittiniz. Ben Rasulullah'ı (s) şöyle derken işittim: *"Kim Allah için ve O'nun rızasını talep ederek bir mescit yaparsa, Allah da ona cennette bir köşk yapar."* Bu hadis, mescidi genişletmenin, yeni baştan inşa etmek gibi olduğuna delalet etmektedir.

770. Mâide, 5/69.

771. Son oturuşta kelime-i şahadeti okumak Şafiilere göre farzdır.

Ahmed b. Hanbel, İbn Abbas'tan merfu olarak şu hadisi rivayet etmiştir: *"Kim kuşun yumurtlamak için yaptığı yuva kadar bile olsa bir mescit yaparsa, Allah da ona cennette bir köşk yapar."*[772] Bu hadisin senedi sahihtir. Hadisin benzeri, mescidi tanımlamadan şöyle rivayet edildi: *"Allah ona daha genişini yapar."* Semûre b. Cundub hadisinden Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi'nin sahih olarak rivayet ettiği hadise göre Semûre şöyle anlattı: Rasulullah (s) bize yurtlarımızda, evlerimizde mescitler edinmemizi ve onları temiz tutmamızı emretti. Aynı manadaki Hz. Âişe hadisinde *"temizlenmesi"* ifadesi geçmektedir. Buhari, Müslim, Ebû Davud ve İbn Mâce de rivayet edildiğine göre: Bir kadın mescid-i nebiyi süpürüyordu. Kadıncağız öldü. Rasulullah (s) kadından sorunca; "Öldü." dediler. Peygamberimiz (s): *"Bana haber verseydiniz ya! Öyleyse kabrini gösterin."* dedi ve kabrine gidip ona dua etti. Buhari, Müslim ve diğer bazı hadis kitaplarında, mescide tükürmenin günah olduğu belirtilmiştir. Rasulullah (s) mescitte bir balgam gördü ve onu kazıdı ve yüzünde öfke alameti görüldü. Camiye tükürmekten men etti. Mescitlerden pisliği izale edip, temizlemek vaciptir. Temizledikten sonra orayı güzel kokuyla kokulamak güzeldir.

Camileri manevi anlamda imara dair hadislere gelince; bunlardan biri Nesâî hariç diğer hadis imamlarının Ebû Hureyre'den merfu olarak rivayet ettikleri şu hadistir: *"Cemaatle namaz kılmanın sevabı, kişinin evinde veya iş yerinde yalnız başına kıldığı namazdan yirmi beş -başka bir rivayete göre yirmi yedi- kat daha fazladır. Biriniz, güzelce abdest alır, sırf namaz kılmak niyetiyle camiye gelirse, Allah her adım başına onun derecesini yükseltir, camiye girinceye dek adım başına bir günahını eksiltir. Mescide girdiğinde ise, orada namaz maksadıyla kaldıkça sanki namazdaymış gibi ecir alır. Namaz kıldığı yerde kaldıkça, pis kokuyla kimseyi rahatsız etmedikçe, melekler ona şöyle dua ederler: Yâ Rabbi! Onu bağışla, ona merhamet eyle."*[773] Soğan, sarımsak ve zamanımızda malum olan sigara kokusu, bu türlü kokulardandır. Ahmed b. Hanbel, Buhari ve Müslim merfu olarak Câbir'den (r) rivayet ettiklerine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: *"Kim soğan, sarımsak ve pırasa yerse bizim mescidimize yaklaşmasın. Çünkü melekler de insanların rahatsız oldukları şeylerden rahatsız*

---

772 İbn Mâce, *Mesâcid*, 1; Ahmed b. Hanbel, I, 241.

773 Buhari, *Ezan*, 30; *Salât*, 87; Müslim, *Mesâcid*, 257; Ebû Davud, *Tahâre*, 127; Tirmizi, *Cuma*, 4; İbn Mâce, *Mesâcid*, 14.

olurlar."[774] Âlimler bu hadise istinaden, içeride hiç kimse olmasa bile soğan vb. şeyler yiyenlerin camiden men edileceğini söylemişlerdir. Camiye girmeden bu kokuyu izale ederse o takdirde engellenmez. Zahirîler, zikredilen bu şeylerin yenmesini yasaklamışlardır. Çünkü bunlar camiye gitmeye engeldir. Onlara göre cemaatle namaz, Hanbelîlerde olduğu gibi farz-ı ayndır. Doğrusu ise, cemaatle namazın farz olması, söylenen şeylerin yenmesini yasaklamayı gerektirmez. Çünkü bunları yatsıdan sonra ve sabahleyin cemaatle namaz olmadığı vakitlerde yemek mümkündür. Zira bu durumlarda öğle ve sabah namazlarından önce bunların kokuları genellikle kaybolur. Ayrıca bunların kokularını misvak vb. şeylerle ağzı temizlemekle giderilebilir. Ayrıca ağzı kokulandırmak için çiğnenen nane vb. kokulu şeylerden yapılan hap ve tabletlerle de bu kerih kokular giderilebilir.

Halef ve selef imamlarının çoğunluğu soğan ve sarımsak yemenin caiz olduğunu söylemişlerdir. Delilleri ise, Buhari, Müslim, Ebû Davud ve Nesâî'nin rivayet ettikleri şu hadistir: Rasûlullah'a (s) bir tencere getirildi, içinde baklagillerden sebzeler vardı. Peygamberimiz (s) yemekte bir koku hissetti ve ne olduğunu sordu. Sebze yemeği olduğu söylenince: *"Yaklaştırın."* buyurdu ve beraberindeki arkadaşlarından birine verilmesini işaret etti. Peygamberimiz (s), o zatın yemekten çekindiğini görünce şöyle buyurdu: *"Sen bana bakma ye! Zira ben senin konuşmadıklarınla (meleklerle) konuşuyorum."*[775] Müslim ve diğerlerinin bazı rivayetlerinde bu yemeğin, Hz. Peygamber'e Medine'ye ilk gelişlerinde hazırlandığı, yemesini emrettiği kişinin de kendisini misafir eden Ebû Eyyûb el-Ensârî (r) olduğu, yemekte soğan bulunduğu ve kokusunun kaybolmadığı söylenmiştir. Ebû Eyyûb, Peygamberimize: Bu yemek haram mıdır yâ Rasulallah? deyince, Peygamberimiz: *"Hayır, haram değil, fakat ben hoşlanmıyorum."* demiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin, Müslim'deki hadisi de bu konudadır. Ebû Saîd dedi ki: Hayber fethinin akabinde Rasulullah'ın ashabını soğan yerken bulduk. İnsanlar açtılar. Biz de fazlaca soğan yedik. Sonra da mescide gittik. Rasulullah ağır bir koku hissetti ve şöyle buyurdu: *"Kim bu pis bitkiden bir şey yerse bizim mescidimize yaklaşmasın."* İnsanlar da; soğan yemek haram kılındı, yasaklandı demeye başladılar. Bu haber Rasulullah'a

774 Buhari, *Ezan*, 160; Ebû Davud, *Et'ime*, 40; Tirmizi, *Et'ime*, 13; Nesâî, *Mesâcid*, 16.

775 Buhari, *Et'ime*, 49; Müslim, *Mesâcid*, 73; Ebû Davud, *Et'ime*, 41; Tirmizi, *Et'ime*,13; Nesâî, *Mesâcid*, 16.

(s) ulaşınca, şöyle buyurdu: *"Ey insanlar! Allah'ın helal kıldığı şeyi benim haram kılma yetkim yoktur. Fakat soğan, kokusunu sevmediğim bir bitkidir."*[776]

Ahmed b. Hanbel'in, hasen olarak, Tirmizi, İbn Mâce ve Hâkim'in rivayet ettikleri Ebû Saîd hadisi ki, bu hadisi Hâkim ve diğerleri sahih kabul etmişlerdir. O hadiste Rasulullah'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: *"Şayet bir kimseyi devamlı mescide giderken görürseniz, onun mü'min olduğuna şehadet edin."* buyurdu ve tefsir etmekte olduğumuz sûrenin 18. ayetini okudu.[777] İşte bu da, manevi imara dair bir nasstır. Fakat Hafız Zehebi, Hâkim'in bu hadisi sahih saydığını kabul etmemiştir. Bu konuda manası sahih olmakla birlikte rivayet konusunda münker ve zayıf başka hadisler de vardır. Müşriklerin ve diğer kâfirlerin mescitlere girmelerinin hükmü: *"Müşrikler ancak bir pisliktir. Bu senelerinden sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."*[778] ayetinin tefsiri de gelecektir.

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ
آمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ لَا
يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ
﴿19﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ
بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللّٰهِ وَأُولٰئِكَ
هُمُ الْفَائِزُونَ ﴿20﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ
وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ ﴿21﴾ خَالِدِينَ
فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿22﴾

19- Siz Hacılara su dağıtma ve Mescid-i Haram'ı imar etme işiyle, Allah'a ve ahirete iman edip, Allah yolunda cihad edenlerin yaptığı işi bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

---

776 Müslim, *Mesâcid*, 68-72

777 Tirmizi, *Tefsir*, Hadis no: 3092.

778. Tevbe, 9/28.

20- İman edip, hicret eden, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler, Allah katında en büyük dereceye sahiptirler. İşte bunlar kurtuluşa erenlerdir.

21- Rableri onlara, kendi katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve içinde bitmez tükenmez nimetler bulunan cennetleri müjdeler.

22- Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır. Şüphesiz ki en büyük mükâfat Allah katındadır.

Bu ayetler, önceki iki ayetin konusu olan Mescid-i Haram'ın maddi ve manevi imarında müşriklerin değil Müslümanların hak sahibi oldukları ve onların iman ve teslimiyetlerinin, müşriklerin övündükleri imar ve hacılara su verme işinden daha faziletli olduğu konusunun tamamlanmasıdır. Gerçi Müslüman olduktan sonra yapılan işler konusunda bazılarının zannettiklerinin aksine bu iki işi Müslümanlar da yapıyorlardı. Müslim, Ebû Davud, İbn Hibban ve bazı rivayet tefsiri ravilerinin rivayet ettikleri Numan b. Beşîr hadisine göre Numan şöyle demiştir: Ben, Rasulullah'ın (s) minberi yanında bir grup sahabi arasındaydım, onlardan birisi: Ben Müslüman olduktan sonra Allah için hacılara su dağıtmaktan daha önemli bir şey görmüyorum, ötekisi: Mescid-i Haram'ın imarı daha önemlidir, bir başkası da: Allah yolunda cihad, sizin söylediklerinizden daha faziletlidir, dedi. Hz. Ömer ise onları azarlayıp, susturarak, Peygamber'in minberi yanında sesinizi yükseltmeyin, dedi. Bu olay Cuma günü olmuştu. Fakat ben cumayı kıldıktan sonra Rasulullah'ın (s) yanına girdim, tartıştıkları konu hakkında fetva istedim. (Başka bir rivayet, namazdan sonra girip ondan fetva istedi, şeklindedir.) Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi. Firyâbî, İbn Sîrîn'in şöyle söylediğini nakletti: Hz. Ali Mekke'ye geldi ve Abbas'a: Ey Amca! Hicret etmez misin? Rasulullah'a (s) kavuşmak istemez misin? dedi. Abbas da: Ben Mescid-i Haram'ı imar ediyor, Kâbe muhafızlığı yapıyorum, cevabını verdi. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi. İbn Ebî Hâtim, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Abbas, Bedir Savaşı'nda esir düşünce şöyle demiş: Her ne kadar siz Müslüman olma ve cihad konusunda bizi geçtiyseniz de, biz de Mescid-i Haram'ı imar ediyor, hacılara su dağıtıyor, esirleri azat ediyorduk. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi.

Ebû Cafer b. Cerir, Kâ'b el-Kurazi'den şunu nakletti: Abdu'd-Dâr oğullarından Talha b. Şeybe, Abbas b. Abdilmuttalib, Ali b. Ebî Talib kendi aralarında övünüyorlardı. Talha dedi ki: Ben Kâbe'nin sahibiyim, anahtarları bendedir. İstersem içinde gecelerim. Abbas da: Hacılara su verme işine de ben bakıyorum, dilersem ben de Kâbe'de gecelerim, dedi. Hz. Ali de: Sizin dediklerinizi bilmem fakat ben, insanlardan altı ay önce Kâbe'yi kıble edinerek namaz kıldım, cihad ettim. Allah da bunun üzerine bu ayeti indirdi. Nüzul sebepleri konusundaki bu rivayetler her ne kadar sebep sayılmasa da ayetlerin tefsiriyle ilgili olaylardır. Bu rivayetlerden güvenilir olanı, Numan b. Beşir'inkilerdir. Çünkü hem senedi sağlam, hem de metni ayetin konusuna uygundur. Malumdur ki ayetler; Kâbe'ye ve hacılara hizmetle -ki bu, kolay ve zevkli bedeni hayır işlerindendir- iman, mal ve canla yapılan cihad ve hicret arasındaki eşitlik ve faziletlilik konusundadır. Bunlar mali, bedeni ve ruhi ibadetlerin en zorlarındandır. Ayetler bunların hepsini reddi içermektedir. Hz. Ali'nin hadisinde Abbas, Kâbe'nin perdedarlığından bahsetmişti. Hâlbuki onun önceden gelen su dağıtma işinden başka bir yetkisi yoktu. Bu konuda İbn Abbas'ın hadisinin anlamı ise önceki iki ayetin tefsirinde geçmişti.

"Mescid"in imarının lügat ve ıstılah açısından tefsiri daha önce geçti. ***"Sikâye"*** ise lügatte; su ve başka içeceklerin dağıtıldığı yer demektir. Su dağıtılan kaba da *sikâye* denir. *"Maşrapayı kardeşinin yükü içine koydu."*[779] ayetinde olduğu gibi. Buna *sikâye* dendi, çünkü onunla su verilmektedir. Ayrıca *suvâ'* dendi, çünkü *sâ'* gibi kendisiyle ölçülmektedir. Arapçada müzekker (eril) ve müennes (dişil) çekim olarak kullanılır. Başkaları gibi *Lisânu'l-Arab* sahibi İbn-i Manzur da sikâyenin; hacc mevsimi ve diğer zamanlarda içecek edinilecek yer olduğunu söyledi ve şu rivayeti zikretti: *"Cahiliye devrinde övünülen her şey ayağımın altındadır. Hacılara su dağıtmak ve Kâbe muhafızlığı hariç."*[780] Hadiste geçen sikâye; Kureyş'in, suya atılan üzümlerden elde ettikleri ve hacılara sundukları bir nevi şıraydı. Bu işi cahiliye ve İslam döneminde Abbas üstlenmişti. *Lisanu'l-Arab*'da zikredilen bu hadis, Hz. Peygamber (s) Veda Haccı'nda söylediği hutbenin bazı rivayetlerinde varit olmuştur.

779. Yûsuf, 12/70.
780 Ebû Davud, *Diyât*, 17-24.

İmam Nevevi, *Esmâ ve'l-Luğâ* adlı kitapta aynen şunları söyledi: Abbas'ın sikâyesi Mescid-i Haram'da bir yerdi. Allah onun şerefini arttırdı. İnsanların içmesi için orada su bulundururdu. Bu yerle Zemzem arasında kırk arşınlık bir mesafe vardı. Ezrakî, *Târih ve Mekke* adlı kitabında ve başka âlimler de kendi kitaplarında hikâye ettiklerine göre sikâye; deriden yapılmış havuzlardı. Kusayb bin Kilâb zamanına kadar uzanırlar. Bunlar Kâbe'nin boşluğuna konur. Develerle kuyulardan tatlı sular getirilerek içlerine boşaltılırdı. Hacılar da bu sudan içerlerdi. Kusay ölürken sikâye işini oğlu Abd-i Menâf'a havale etti. Abd-i Menâf bu işi Kerâdim ve diğer kuyulardan ve Hayber kalelerinden su taşıyarak ölünceye kadar devam ettirdi.

Derim ki; Abbas'ın sikâyesi diye adlandırılan bu mekân özel yapılmış ve hâlâ aynı adla anılmaktadır. Zemzemin güney tarafında büyük bir odadır. Kâbe tarihçileri onun genişliğini, Kâbe ve zemzemden uzaklığını belirtmişlerdir. Kelimenin kullanılışından da anlaşıldığına göre sikâye bir meslek ismi olmuştur. Kâbe muhafızlığı da aynı şekildedir. Bu iki meslek Kureyşin en çok iftihar ettikleri işlerdendi.[781] Bundan ötürü İslam da bunları benimsemişti. Açıkça bellidir ki Abbas'ın: Ben sikâyenin sahibiyim demesi ve insanların da aynı şeyi söylemesi, ben içine atılmış üzüm veya hurmayla tatlılaştırılmış su bulunan yerin veya bizzat suyun sahibiyim anlamında değildir. Maksat bu işin idaresini yüklenmesidir. Bu da, üzüm ve hurmayı getirip suya atmak, Hacıların gelip su içtikleri kapları yerlerine koymak işidir. Tuhaftır ki bazı lügatçi ve müfessirler bunu fark edemiyorlar ve sikâyenin su konan yer bazıları da bunun *sekâ* veya *eskâ* fiillerinin mastarı olduğunu söylüyorlar.

Yüce Allah (cc) şöyle buyurdu: ***"Siz hacılara su dağıtma ve Mescid-i Haram'ı imar etme işiyle Allah'a ve ahiret gününe iman edip Allah yolunda cihad edenlerin yaptığı işi bir mi tutuyorsunuz?"*** Numan b. Beşir hadisine göre buradaki hitap, bu işlerin hangilerinin daha faziletli olduğunu tartışan Müslümanlara, Hz. Ali ve İbn Abbas hadisine göre ise hitap, müşriklere yöneliktir. İstifham ise inkaridir. Her birinin diğerine isnadı şeklinde fiilin faile, sıfatın zata benzetilmesi, Kur'anî belagat konusunda bilinen icaz çeşitlerindendir. Buradaki durum şu ayetteki gibidir. *"Fakat fazilet, Allah'a, ahiret gününe ve meleklere iman edenin faziletidir."*[782] Müfessirlerin bu konu-

781 Rifâde, sifâre, münâfire, müfâhire ve îsâr da bu kabil övünç mesleklerindendi.

782. Bakara, 2/177.

daki tavrı bellidir. O da; müşebbeh ile müşebbeh bih, müsnedle, müsned ileyh birleşsin diye her birini diğerine çevirmektedir. Burada diyorlar ki; siz hacılara su dağıtma işini yapanlarla imar işini yapanlar, bu işin failleriyle, işi yürütmeleri Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri bir mi tutuyorsunuz? Bu izah ayetin devamına ve sonrasına uygun düşmektedir. Yahut da şöyle takdir ediyorlar: Siz bu su dağıtma ve imar işini Allah'a ve ahiret gününe imanla bir mi tutuyorsunuz? İstifham nehiy anlamında inkâr içindir. Yani; "Böyle yapmayın." Ayetin gerisinin de gösterdiği gibi bu bariz bir hatadır. Bu ifadedeki incelik; bu fiil öteki fiil gibi değildir. Her iki failden her biri öteki gibi değildir. Her ikisi arasında Yüce Allah'ın 22. ayetin sonuna kadar açıkladığı farklar ve dereceler vardır. Yani birinci ve ikinci grup Allah katında sıfat ve işi açısından aynı olmadığı gibi, dünya ve ahiretteki sevabı ve cezası açısından da aynı değildir. Nerede kaldı ki bazı Müslümanların sandıkları ve Kureyş müşriklerinin ileri gelenlerinin iddia ettikleri gibi Allah birinci grubu üstün tutsun. Kureyşin bu ileri gelenleri Kâbe'ye hürmetten ötürü kibirlenip insanlara karşı çalım satıyorlardı. Nitekim ayette şöyle buyruluyor: *"Çünkü ayetlerim size okunurdu da, siz buna karşı kibirlenerek arkanızı döner, geceleyin hezeyanlar savururdunuz."*[783] Bir görüşe göre bu ayette geçen *bihî* zamiri, her ne kadar bu ayetten önceki ayetlerde geçmediyse de Kâbe'ye racidir. Bu görüşü savunanlar dediler ki; onların, Kâbe'nin hizmetkârı, muhafızı ve imarcısı olmakla kibirlenip, övündükleri meşhur olduğu için bunun daha önce zikredilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Araplar, Kâbe sebebiyle kendilerine imtiyazlarından dolayı bunlara itaat ediyorlardı. Hacılara su ikram etme ve sikâye gibi yaygın olmasa da hacılara ziyafet verme imtiyazı da onların elindeydi. Malumdur ki; hacılar hala gıdadan çok suya ihtiyaç duymaktadırlar. Çünkü her hacının sefer süresince ve görevlerini bitirip dönünceye dek kendisine yetecek gıdayı beraberinde Harem'e getirmesi mümkündür. Özellikle de az yemeğe çok kanaat eden Araplar gibi. Fakat bu sürenin tamamına hatta yarısına kadar yetecek suyunu beraberinde getirmesi mümkün değildir. İdarecilerin Harem'de bol su bulundurmayı üstlenmelerinden dolayı haccın eda şartlarından ilki, taşıması mümkün olduğundan gıda teminidir. Bu devirde Suudî hükümeti her sene yüz binlerce hacı için su temin etmeye ve Harem'i temizlemeye fazlasıyla özen göstermektedir. Hacılara tatlı su ikramı ise uzun asırlardan bu yana uygulanmaktadır. Zira hacıların çokluğu

783. Mü'minûn, 23/66, 67.

sebebiyle bu mümkün olmamaktadır. Şayet İslam ülkelerindeki Haremeyn vakıflarının dörtte biri mazbut olsa ve Hicaz hükümetine mali kaynak gönderseler, hükümetin Mekke ve Mina'da bu uygulamayı yaygınlaştırmak için bir düzen kurması mümkün olur.

Netice olarak, Kâbe'nin kuruluş gayesi olan gerçek üstünlüğü, Allah'ın sevdiği ve razı olduğu esaslara uygun şekilde orada sadece Allah'a ibadet etmekten kaynaklanır. Fakat müşrikler orada başkalarına ibadet etmekle bu maksadı kirletip ihlal etmişlerdir. Ayrıca tevhid ehli mü'minleri oradan engellemişlerdir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onlar inkâr eden ve sizin Mescid-i Haram'ı ziyaretinizi ve bekletilen kurbanları yerlerine ulaşmaktan alıkoyan kimselerdir."*[784] Bunlar mü'minleri, kendi koştukları ortakları eş koşmayarak sadece Allah'ın rububiyet ve uluhiyetine ortaksız inandıkları için Mescid-i Haram civarından uzaklaştırmakla da cinayet işlemişlerdir: *"Onlar peygamberi de, sizi de Rabbiniz olan Allah'a iman ettiğiniz için yurdunuzdan çıkarıyorlar."*[785]; *"Onlar, sadece 'Rabbimiz Allah'tır!' dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarıldılar."*[786]

Bütün bu haksızlıklardan sonra Kâbe'nin taşlarına hizmet etmenin, anahtarlarına sahip olmanın, müşrik hacılara su dağıtmanın ne değeri olabilir? Bu konuda bundan daha büyük bir haksızlık olabilir mi?

"Allah, zalimler topluluğuna hidayet etmez." Yani onları kendi işlerinde hakka yöneltmeyeceği gibi, başkalarının işlerinde de adil hüküm vermeye muvaffak kılmaz. İnsanların ahlak ve davranışları konusunda zalimin zulüm sıfatının tamamen zıddı olan hakka ve adalete döndürülmesi sünnetullahtan değildir. Çünkü bu, iki zıddı bir araya getirmek demektir. Zalim toplum zulümde taşkınlık yönünden zalim fertten daha ileri, güçlerine ve yardımlaşmalarına aldandıkları için hidayete ermekten daha uzaktır. Bu haksızlığın en berbatı ise, Kâbe'nin taşlarına hizmet etmeyi anahtarlarını saklamayı, hacılara su dağıtmayı Allah'a imandan üstün tutmalarıdır. Hâlbuki bu iman, nefisleri şirk, hurafe ve vehimlerinden temizleyen tek faktördür. Keza ahirete imana üstün tutmak da aynı şekilde haksızlıktır. Zira bu iman, nefsi haksızlıktan alıkoyar, ona hakkı ve adaleti sevdirir. Övünmek ve riya

784. Fetih, 48/25.
785. Mümtehine, 60/1.
786. Hac, 22/40.

için değil, sırf Allah rızası için hayra ve hayırlı işlere teşvik eder. Bu işleri Allah yolunda mal ve canla cihada üstün tutmak da en büyük haksızlıktır. Çünkü cihad; hakkı üstün tutmak, batılı iptal etmek, beşeriyetin ilim ve amel basamaklarında yükselmesi için yapılır. Malumdur ki bu cihad; savaşı, savaş ve kâfirlerle mücahedenin diğer kısımları için mal harcamayı, kemal derecesine ulaştırmak için nefisle mücadeleyi kapsar. Bu ayet; müşriklerin reddi ve mü'minlere karşı övünüp çalım satmalarının iptali hususunda çok net bir ayettir.

İki grubun eşit olmadığı, aralarındaki üstünlük konusunda zalimlerin doğru bir hükme varamayacakları -her ne kadar sözün gelişi, mücahid mü'minlerin, Kâbe'ye hizmet eden, hacılara su dağıtanlara üstün olduğunu gösteriyorsa da- bu iki grubun bu faziletin ve fazilet ehlinin Allah katındaki gerçek derecelerini bilmemeleri ve bunun da okuyan ve dinleyenler için merak konusu olması sebebiyle şanı Yüce olan Allah, Rasulullah'ın (s) mescidinde hangi amelin daha faziletli olduğunu tartışan mü'minlere cevabı içeren bir başlangıç cümlesiyle şöyle buyurdu: ***"İman edip hicret eden, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler, Allah katında en büyük dereceye sahiptirler."*** Ayette geçen **"indiyye"** (*yanında*) ifadesi, şer'î bir hüküm ve mükâfat yeri anlamınadır. Yani böylesi, Allah yanında en büyük dereceye, fazilet kemal yönünden en üstün makama ve hacılara su dağıtanlara ve Kâbe'ye hizmet edenlere nispetle en fazla sevaba sahip olanlardır. Hâlbuki bazı mü'minler, Müslüman olduktan sonra en faziletli ameller olarak bunları görüyorlardı. Ayrıca malla, canla cihad etme ve hicret faziletine erememiş diğer bazıları da bunu böyle biliyorlardı. Tafdil konusundaki bu genel ifade, mufaddal aleyhin (kendisine üstün tutulan) zikredilmediğine delalet etmektedir.

Bu tefsir, müşriklerin mü'minlere karşı övündüğü, hacılara su dağıtma ve Kâbe'yi imar işinin de Allah katında bir derecesi olduğunu, fakat hicret ve cihad ile birlikte imanın derecesinin daha yüksek olduğuna delalet etmektedir -hâlbuki bundan önceki iki ayet bunun aksini söylemektedir- denirse, biz de buna şöyle cevap veririz: Bu iki işin de güzel işlerden olduğunda ve bunları yapanların Allah'ın razı olduğu tarzda yaptıkları takdirde Allah katında değerleri olacağında hiç şüphe yoktur. Bundan dolayı da İslamiyet bu iki

hizmeti, diğer cahiliye hizmetlerinden ayırarak benimsemiştir. Fakat Allah'a ortak koşmak, bu iki ameli de, diğer hayırlı amelleri boşa çıkarmaktadır.

"Ve işte bunlar kurtuluşa erenlerdir." Yani hicret edip cihad eden bu mü'minler, gelecek ayette açıklanan, Allah'ın yüce ikramı ve üstün ihsanıyla kurtuluşa eren kimselerdir. Bu üç sıfatı bir araya getiremeyenler bütün hacılara su dağıtsalar da, Mescid-i Haram'ı imar etseler de bu mertebeye ulaşamazlar. Bu iki amel konusunda mü'minlerin sevabı, belirtilen cihad ve hicret sevabının altındadır. Fakat bunlardan dolayı ahirette kâfire sevap yoktur. Çünkü Allah'ı, Peygamber'ini ve ahireti inkâr, iyi niyet olduğu farz edilse bile bu türlü bedeni amellerin sevabını yok eder. Zaten de kâfir pek az yaptığı bu işleri ancak riya ve reklam için yapar.

İnsan bu kurtuluşun mahiyetini öğrenmek ister. Bunu Yüce Allah şu sözleriyle açıkladı: ***"Rableri onlara, kendi katından bir rahmet, bir hoşnutluk ve içinde bitmez tükenmez nimetler bulunan cennetleri müjdeler."*** Allah bu müjdeyi onlara Kitab'ında Peygamber'inin, ölüm esnasında da meleklerinin diliyle vermektedir. O'nun katından olan rahmet büyük ve özel bir rahmettir. ***"Allah'ın hoşnutluğu"*** ise, peşinden öfke gelmeyen net ve kâmil manada bir hoşnutluktur. Bu manaya ***"rıdvân"*** kelimesinin, *rızâ* kelimesine göre hem çok harf taşıması, hem de nekre olarak gelmesi delalet etmektedir. Bunu ileride gelecek olan sahih hadis de desteklemektedir. Şeref yurdunda ve Rahmân'ın yakınında olan bu cennetlerin ağaçları altından ırmaklar akar. Ayrıca bu cennetlerde; iman etmeyen, onlar gibi hicret, onlar gibi cihad etmeyenlere değil de sadece bunlara has büyük nimetler vardır. Ayette geçen ***"mukîm"*** kelimesi; daimi olan, büyüklüğü ve kemali eksilmeyen anlamına gelmektedir. Lafzının nekre (cins/genel isim) olması da sözün akışı içinde bunu göstermektedir.

"Onlar orada ebedi olarak kalacaklardır." Bu cennetlerde daimi oldukları halde kalacaklardır. ***"Hulûd"*** kelimesi, *ebed* kelimesiyle tekit edilmiştir. *Hulûd*un sözlük anlamı *uzun süre kalmak ve ikamet etmek* demektir. *"Bu nimetler, bitmez tükenmez bir lütuftur."* (Hûd, 11/108) *Hulûd* ve *ebed* kelimeleri bu tarzda daha önce defalarca açıklanmıştır.

"Şüphesiz ki en büyük mükâfat Allah katındadır." Şüphesiz ki iman ve salih amelin -bunun da en büyüğü, en faydalısı ve en zoru hicret ve cihad-

dır- Allah katındaki değeri cidden çok büyüktür. Onun değerini Allah'tan gayrı kimse takdir edemez. Sadece kâmil imanı ele almak bile yeterlidir. O imanı; yaşanılan toprakları terke, aile ve evden ayrılmaya, dünya arzu ve nimetlerinin temeli olan malı harcamaya, insanın var olmasının gayesi olan nefsi Allah yolunda cihad için feda etmeye yöneltir. Allah yolundan maksat; O'nun meşru kıldığı yoldur. Kelime-i tevhidi yüceltmek, Peygamber'ine yardım etmek, kulları arasında hak ve adaleti hâkim kılmak için koyduğu kanunlardır. Dolayısıyla onları bütün maddi ve manevi mükâfatlarla müjdelemesinde şaşılacak bir şey yoktur. Manevi mükâfat iki kısımdır. Onlar rahmet ve rıdvân diye ifade edilmiştir. Onlar iki rütbe veya derecedir. İkinci ayetin söylediği şekilde tazim ve çeşitlilik ifade etsinler diye nekre (genel) yapıldılar. Bu özel rahmet, dünya ve ahirette sırf onlara mahsus ihsan ve ikramı kapsamaktadır. Bu, herkes için yaygın olan rahmetinin üstündedir. O'nun rahmeti her şeyi kuşatmıştır. Rıdvân'a gelince; daha önce de geçtiği gibi kâmil manada bir rızayı ifade eder. Rıdvân'ı, bütün cennet nimetlerinin üstündedir. Allah, her ne kadar rahmeti, razı olduğu kimseler için daha büyük ve daha üstün olsa da, razı olmadığı kimseye de rahmet eder. Bu rıdvânın, en büyük ve en mükemmel nimet olduğuna, cennetin de en büyük nimeti sayıldığına delil, şu ayet-i kerimedir: *"Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, içinde ebedi kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etti. Allah'ın rızası ise hepsinden daha büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur."*[787] Rıdvân kelimesi, öncesine müfredin değil de cümlenin atfı şeklinde atfedildi ki; bunun vaat konusunda geçen mükâfattan -ki o cennet ve içindeki nimetlerdir- daha üstün, müstakil bir ikram olduğuna delalet etsin. Bu ayet, cennetteki ilahi rızanın durumunu tazim konusunda bu üsluptaki ayetten ve bu ikisinden önce nazil olan Âl-i İmrân ayetinden daha beliğdir. *"De ki; size bundan daha iyisini bildireyim mi? Takva sahipleri için Rableri katında, içinde ırmaklar akan, ebedi kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve (hepsinin üstünde) Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını çok iyi görür."*[788] Bizim, *cennette Allah'ın rızası, bütün cennet nimetlerinden üstündür* sözümüzü, Buhari, Müslim, Tirmizi ve Nesâî, Ebû Saîd el-Hudrî'den naklettikleri şu hadis de desteklemektedir: Rasulullah (s) şöyle buyurdu: *"Allah, cennet ehline şöyle seslenir: Ey cennetlikler! Onlar da: Buyur*

787. Tevbe, 9/72.
788. Âl-i İmrân, 3/15.

Rabbimiz, emret! derler. Allah: Razı oldunuz mu? der. Onlar da: Nasıl razı olmayalım ki; bize, diğer yarattıklarına vermediklerini verdin, derler. Allah da: Ben size bundan daha üstününü vereceğim, deyince, cennetlikler: Ey Rabbimiz! Bundan daha üstünü ne olabilir? derler. Allah: Üzerinize rızamı indireceğim ve bundan sonra ebediyen size kızmayacağım."[789]

Bazı sufîlerin düşüncelerindeki ukalalıklarından biri de, Allah'tan cehennemden kurtulmayı ve cennete kavuşmayı istemeyip, sadece en yüksek olan ruhani nimeti istemeleridir ki, o da; rızasıyla birlikte O'na kavuşmak ve O'nun cemalini görmektir. Bu, cismani dirilmeyi inkâr edenlerin vesveselerinden kaynaklanan cahilce bir felsefedir. Allah'ın Kitabı'na ve Hz. Peygamber'in (s) yoluna aykırıdır. Bunun izahı başka yerlerde geçmiştir. Bu anlatım içinde mü'min için alınacak en büyük ders şudur: Bu dine, sonradan giren bidatlerle baştan kastedilen şey; dinin kemaline hakkı sağlamak, vaaz edildiği esasları güçlendirmektir. Fakat bu anlayış sonuçta, dinin temellerini ve vaaz edilme sebeplerini yıkmaya ve bidati bu esasların yerine koymaya varıyor. Nitekim bu durum Buhari'nin; Nuh kavminin Ved, Suvâ', Yeğûs, Yaûk ve Nesr gibi putlara niçin ibadet ettiklerine dair İbn-i Abbas (r) rivayet ettiği hadisten anlaşılmaktadır. Hadise göre bunlar aslında salih bir topluluktu. Fakat öldükten sonra bunları hatırlamak ve izlemek için tasvir ettiler. Sonra onlara ve resimlerine tazim, dua, tevessül, şefaat dileme ve başka maksatlarla ibadet etmeye başladılar. Daha sonra sadece Allah'a ibadetten hoşlanmaz oldular. Bu şirk daha sonra Araplara ve başkalarına da sirayet etti. Öyle ki iş; Mescid-i Haram'da sadece Allah'a ibadet etmenin yasaklanmasına, daha önce de geçtiği gibi mü'minleri oraya sadece Allah'a ibadet için girmelerinin engellenmesine kadar vardı. Bütün bidatlerin durumu budur. Bidatçilerin işi, sonunda sünnetle savaşmaya, sünnete sarılanlara ve Rasulullah'ın (s), mensuplarını lanetlediği bidatleri, reddedenlere düşman olmaya varıyor. Sünnetin davetçileri ve uygulayıcıları olan Muhammed b. Abdulvehhab ve bu konuda onun gibi olanları sapıklıkla suçlayan ve fırsat bulunca onlarla savaşan bidatçilerin yaptıkları ve yapacakları gibi...

---

789 Buhari, *Tevhid*, 37; Müslim, *İman*, 302; Tirmizi, *Kıyamet*, 18. (Ahiret hayatı ile ilgili umulan bir anlatım. -Yayıncı-)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿23﴾ قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿24﴾

23- Ey iman edenler! Şayet küfrü imana tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin, sizden kim onları veliler edinirse, işte onlar zalimlerdir.

24- De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, mensubu olduğunuz grubunuz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız evler size Allah'tan, Peygamber'inden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevimli ise, artık Allah'ın emri (azabı) gelinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

Önceki ayetlerden anlaşıldı ki; Yüce Allah kendisinin ve Rasul'ünün, müşriklerden uzak olduğunu ilan edince ve onlara, antlaşmalarını geçersiz saydığını ve eskiden olduğu gibi kendileriyle mü'minler arasında savaş halinin geri geldiğini bildirince -ki bu durum, müşriklerin ahitlerine sadık kalmadıkları, yeminlerini yerine getirmedikleri, korku anında akit yapıp, bozma gücüne eriştiklerini hissedince bu akitleri bozdukları, tecrübeyle sabit olduktan sonra meydana gelmiştir- işte bu hal bazı Müslümanlara ağır geldi. Böylece münafıkların entrikalarına ve zayıf imanlıların öfkesine kapı açtı. Bu durum daha önce de belirtilmişti. Bu iki grubun çoğu, Mekke fethinde Hz. Peygamber'in azat ettiği kimselerdi. Şirkte ısrar edenler ve ahdi bozanlarla savaşma emrinin tekrar ve tekit edilmesinin, savaşın gerekliliğine ve bunun hak, adalet ve maslahat gereği olduğuna dair deliller getirmenin sebebi işte

bu durumdu. Bu konuda bazı Müslümanların zaaf noktası; akrabalık tutkusu, yakınlara merhamet ve ırkçılık kalıntılarıydı. Onlardan pek çoğunun Kureyş'ten yakınları vardı ve onlarla savaşmak istemiyorlardı, onların imana gelmesini temenni ediyorlar, kendi hallerine bırakılırlarsa bunun gerçekleşeceğini umuyorlardı, üstelik bazı zayıf imanlıların onlarla dostluk ve sırdaşlıkları vardı. Yüce Allah, biraz önce işaret ettiğimiz hususları açıklayıp, peşinden iman, hicret ve cihadın faziletini, müşriklerin amellerinin boşa gittiğini -ki bunlar, Mescid-i Haram'ı şeklen imar etmek, hacılara su dağıtmak gibi bizzat hayır olan işler bile olsa- evet, bunları açıkladıktan sonra onlara iman, hicret ve cihadın faziletini, böyle mü'minlere müjdelediği rahmet, rıza ve içinde daimi nimetler olan cennetleri de açıkladı. Ayrıca bunların ancak, kâfirlerin dostluğunu terk etmek, Allah, Peygamber ve cihad sevgisini; baba, oğul, kardeş, eş, aşiret, mal ve mesken sevgisine üstün tutmakla tamamlanacağını beyan etti ve şöyle buyurdu:

"Ey iman edenler! Şayet küfrü imana tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin." Yani sizden hiç kimse baba veya kardeşi dost edinip de savaşta ona yardım etmesin, onun hatırına kâfirlere destek olmasın. Onu veli ve sırdaş edinerek mü'minlerin sırlarını ve müşriklere karşı savaş hazırlıklarını ona bildirmesin. Bu durum, şu ayetin ifadesinden de anlaşılmıştı: *"Yoksa Allah, sizden cihad edip, Allah, Peygamber ve mü'minlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız?"*[790] Küfürde ısrar ettikleri, severek ve bu sevginin gereği olarak mü'minlerle savaşı ve onlara karşı düşmanlık besleyerek küfrü imana tercih ettikleri sürece bu böyle olacaktır. İslam'ın zuhurundan itibaren Mekke'nin fethinden sonra bu sûrenin inmesine kadar ki dönemde ve özellikle de yakında açıklanacak olan Huneyn'deki ittifaklar, onların küfrü imana tercih ettiklerini göstermektedir. Malumdur ki; Mekke'nin fethinden önce Hatib b. Ebî Beltea, Bedir ehlinden olmasına rağmen bu akrabalık taassubu onu bile etkiledi ve Mekke müşriklerine gizlice mektup yazarak, mektupta Hz. Peygamber'in onlarla savaşmak azminde olduğunu onlara haber verdi. Bunu, Mekke'deki yakınlarını himaye etmeleri için müşrikler nezdinde bir tutamak yapmak istemişti. Bundan ötürü, mü'minlerin, Allah düşmanlarını ve kendi düşmanlarını dost edinmelerini yasaklama konusunda Mümtehine

790. Tevbe, 9/16.

Sûresi nazil oldu. Oraya bak, zira orada sevgi ve dostlukla ilgili bütün gerekçe ve kayıtlamalar burası için de geçerlidir. Dendi ki; bu ayet Hatib b. Ebî Beltea olayı hakkında nazil olmuştur. Daha önce de geçtiği gibi bu ayetin, hicrete çağrıldığı halde hicret etmekten imtina eden Abbas hakkında indiği de söylenir. Ayrıca, bu sûrenin öngördüğü müşriklerden uzak durma yasağı konusunda tereddüt eden, bu yasağı kınayıcı sözler söyleyenler hakkında indiği de söylenmiştir. Doğrusu ise; önceki ve sonraki ayetlerin nüzulüyle ilgili olarak söylenenlerdir. Onlar antlaşmayı geçersiz sayma işini ağır bulmuşlardı. Bu konuda şüphe ettikleri iddiası doğru değildir.

"Sizden kim onları veliler edinirse, işte onlar zalimlerdir." Durum, belirtildiği şekilde olduğu halde kim onları dost edinirse, İşte onlar yakınlığı uzaklık, dostluğu düşmanlık yerine koyarak, kendilerine ve toplumlarına haksızlık etmiş kimselerdir. Akrabalık tutkusu ve ırkçılık taassubu kendilerini, savaşta yardım edip desteklemek suretiyle Allah'ın, Peygamber'inin ve mü'minlerin düşmanlarını dost edinmeye sevk etmeyenler, bu zalimlerin dışındadırlar. Bu durum, Mümtehine Sûresi'ndeki durum gibidir: *"Allah, sizinle sadece din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmeyi yasaklar, kim onlarla dost olursa, işte zalimler onlardır."*[791] Harp ve yardım için dostluktan sakındırma, sadece dinimizden dolayı bizimle harp eden kâfirlere hastır. Mâide Sûresi'nde Ehl-i Kitabı dost edinmekten sakındırma da bunun gibidir: *"Ey iman edenler! Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar. İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah zalimler topluluğuna yol göstermez."*[792] Bu üç ayette de bahsedilen zulüm ve velâyet aynı anlamdadır. Bazı müfessirler İbn Abbas'ın, Berâe Sûresi'ndeki zulmü, şirk olarak tefsir ettiğini söylediler. İbn Cerir'in, Mâide Sûresi'ndeki ayet hakkında söylediği gibi, onlardan bir topluluğu dost edinen kimsenin müşrik sayılması ise ancak tam bir velayet için mevzu bahis olabilir. Hatib b. Ebî Beltea'nın tevil yoluyla yaptığı şeyler buna girmez.

Sonra Yüce Allah, imanın hak ve gereklerini bu derece ihlal seviyesizliğinden bunun sebep olduğu neticeyi açıklamaya geçerek şöyle buyurdu: ***"De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, mensup oldu-***

791. Mümtehine, 60/8.
792. Mâide, 5/51.

ğunuz grubunuz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız evler size Allah'tan, Peygamber'inden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevimli ise, artık Allah'ın emri (azabı) gelinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."

Allah, kendisine ve mü'minlere düşman olan kâfirleri dost edinmek olan büyük cinayeti yasaklamayla ilgili hitabı, doğrudan Müslümanlara yöneltti. Sonra da Peygamber'ine emretti ki, kendilerinden gerçekleşmesi muhtemel olan ikinci suç ve onun gerektireceği ceza konusunda mü'minleri uyarsın. Allah, içeriğine aykırı olan imanın sıfatı başlığıyla kendisinden bir hitap olmak üzere bu ayeti önceki ayete atfetmek istemedi. Bundan ötürü de, bunu şart edatıyla ifade etti. Şart edatı ise, olmayan veya olması şüpheli olan bir şeyi ifade için kullanılır. Bu edat *"in"*dir. Ayetteki azarlama; ayette anılan bütün dünya zevklerine olan sevginin kendisinden dolayı değildir. Çünkü bu sevgi fıtridir. Bilakis sevgide bu dünya arzu ve lezzetlerinin Allah, O'nun Rasulü ve Allah yolunda cihad sevgisine tercih edilmesinden ötürüdür. Cihad için Allah'ı ahirette biraz önce vaat edilen edebi mutluluk çeşitleri zikredilmişti. ***"Cihad"*** kelimesinin burada nekre olmasından da anlaşılacağı üzere bu cihad başka hizmet ve gayretleri de kapsar. Burada, önceki ayette zikredilmeyen eşler ve oğullar da zikredildi. Çünkü insanoğlu harpte baba gibi kendinden yukarıda ve kardeş gibi kendine denk olanları veli edinir, kendinden aşağıda olan ve eş ve çocuk gibi kendine tabi olanları değil. Fakat baba ve kardeş sevgide daha ileridir. Biz burada bu sekiz sınıfın sevgi derecelerini açıklayacağız. Peşinden de Allah ve Rasul'ünün sevgisinin anlamını ve gerçek mü'minin bu iki sevgiye hiçbir şeyi tercih etmeyeceğini, onlardan gayrı hiçbir şeyin sevgisinin bu sevgiden üstün olamayacağını açıklayacağız.

Baba, Çocuk, Kardeş, Eş, Aşiret, Mal, Ticaret Sevgisi

A- Çocukların babaları sevmesi: Bunun, nefsin yapısından, his, temayül, duygu, bilgi ve karakterinden kaynaklanan yönleri vardır. Toplumların örf, sosyal adap, kanun ve dinlerine göre çocuk babasının bir parçasıdır. Onun akli, psikolojik ve fizyolojik bazı sıfat, karakter ve şekillerine varis olur. İlk hissettiği aklının ve temyiz kudretinin gelişmesine bağlı olarak benliğinde oluşan ilk duygu ana-babasının kendisine olan ihsan ve ikramıdır. Bütün sevgisiyle onların şekillerini zihninde tutar. Bunu, onların kendisine olan, riya ve töhmet karışmayan saf sevgilerini ve temiz duygularını hissetme mer-

halesi takip eder. Bu sevgi ve duyguda en yüksek pay annenindir. Bundan sonra büyüklük, kemal ve güç yönünde çocukta oluşan hayranlık duygusu anaya göre baba lehinde ağır basar. Çocuk, babasını insanların en büyüğü, saygı ve hürmete en layık olanı şeklinde görür. Babası sadece bazı yönlerden bile buna layık olsa bu tazim duygusu çocuğun büyüklük dönemlerinde artar, aksi halde azalır. Ama asıl ve kalıntı olarak tamamen kaybolmaz. Araplar babalarıyla çarşı-pazarlarında ve hacc mahallerinde övünürlerdi. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurdu: *"Hac ibadetlerini bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi hatta daha da fazla olarak Allah'ı anın."*[793] Bu bilinci; babasını koruyup savunma, şayet kendisine haksızlık edilirse onun adına intikam alma duygusu takip eder. Bunun da üstünde babasıyla iftihar duygusu oluşur. Babasının şerefiyle şeref, düşüklük ve itibarsızlığıyla hakaret hissi duyar. Söz veya davranışla babası horlanırsa sinirlenir, kanı beynine sıçrar. İnfiali belki de intikam olarak yatışır.

Bu fıtri özellik ve duyguları; geleneksel hakların, sosyal değerlerin ve dinî prensiplerin besleyip geliştirdiği kabiliyetler de destekler. Yüce Allah, ana-babaya iyiliği sadece kendisine iyilikle yan yana zikretmiştir: *"Rabbin sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin şekilde emretti."*[794] Ayrıca onlara teşekkürü kendine teşekkürle birlikte anmıştır: *"Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. Önce Bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak Banadır."*[795] Daha sonra Allah, onlara müşrik bile olsalar iyilik etmeyi fakat şirke çağırırlarsa onlara uymamayı emretmiştir: *"Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi Bana ortak koşman için zorlarlarsa onlara itaat etme, onlarla dünyada iyi geçin."*[796]

Bunlar, çocuğun babasını sevme faktörlerinin kaynaklarıdır. Bazı hususlarda anne babayı, bazılarında ise baba anneyi geçer, sadece babalar savaştığı ve velayete ve yardımlaşmada annelere değil de onlara ihtiyaç duyulduğu için babaların adı zikredilmekle yetinildi. Zaten önceki ayette de onların veli edinmesi yasaklanmıştı. Çünkü onları veli edinmek, şirkte onlara itaat

793. Bakara, 2/200.
794. İsrâ, 17/23.
795. Lokmân, 31/14.
796. Lokmân, 31/15.

etmek anlamına gelir ki Allah onlara şirki yasaklamıştır. Şirki ve müşrikleri şirk adına desteklemek şirktir. Küfre rızanın küfür olduğunda âlimler ittifak etmişlerdir. İmana karşı küfrü desteklemeyi, mü'minlere karşı kâfirlerle birleşip onlara yardım etmenin hükmünü artık sen düşün! Fakat Allah mü'minleri müşrik babalarını sevmekten men etmemiş fakat onları, babalarının kendilerine Allah'tan, Peygamber'inden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevimli olmalarından sakındırmıştır. Çünkü bu durum, ileride de geleceği gibi gerçek bir imanla bağdaşmaz. Aynı şekilde Allah Mücadele Sûresi'nde mü'minleri; babaları, oğulları, kardeşleri ve akrabaları da olsa Allah ve Rasul'üne düşman olanları dost edinmekten sakındırmıştır. Bu yasak, düşmanlık fiilinden ötürü konmuştur. ***"Meveddet"***, sevgi davranışı; *"Muhadde"* ise, düşmanlık ve öfkenin aşırısıdır. Allah ve Rasul'ünü seven mü'minin iki anlamda da sevgide Allah ve Rasul'üne düşman olanla ortaklığı iki zıddı bir araya getirmektir. Bu ise, onları dost edinmektir. Hatta daha da ötedir.

B- Babaların çocukları sevmesi: Baba sevgisi için belirtilen bütün fıtri ve tabii sebepler, psikolojik duygu ve temayüller, ayrıca tamamı olmamakla birlikte bazı geleneksel haklar, sosyal değerler ve dini prensipler çocuk sevgisi için de kaynak teşkil eder. Fakat babanın çocuğu sevmesi, çocuğun babayı sevmesine nispetle daha sıcak, daha güçlü, daha kalıcı ve daha artıcıdır. Bu, çocuğun kendisinden bir parça olması, varlığının kendisinden kaynaklanması duygusunun daha baskın olmasındandır. Ayrıca baba, çocuğun kendisinin ikinci nüshası olduğunu, devamının ilk nüshadan ziyade bu ikinci nüshaya bağlı bulunduğunu hissetmesindendir. Çünkü baba kendisini düşünmekten ziyade, bekasını (neslinin devamını) düşünür. Şimdiki ve gelecek hayatında çocuğunu kendisine tercih ettiği için kendisini pek çok nimetlerden mahrum eder. Korkuları göğüsler, zorluklara katlanır. Hatta çok defa çocuğu için çalışıp ona bir şeyler biriktirmek için haramlara bile tevessül eder. Bunları En'âm Sûresi 151. ayetin tefsirinde izah etmiştik. Çocuk sevgisi ve tutkusu en güçlü fıtri duygulardandır. Babanın, çocuğun terbiye ve talimi için yaptıkları, bunların hali hazırda ortaya çıkardığı duygular, istikbaldeki hatıralar, çocuğun baba için ümit kaynağı olması bunun ispatına kâfidir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Ölümsüz olan yararlı ameller ise Rabbinin katında hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağ-*

lamaya daha layıktır."[797] bunun manasıyla ilgili olarak şöyle dediler: Dünya hayatından sonra da sevabı insan için baki kalacak olan ameller, dünyadaki ziynetlerden ve dünyadaki çocuklardan daha hayırlı ve ümit bağlamaya daha layıktır. Babaların çocuklara olan sevgisinin sebeplerini detaylı olarak Âl-i İmrân Sûresi 3/14. ayetin tefsirinde ele almıştık.

C- Kardeşlerin sevgisi: Kardeşlik sevgisi, çocuk ve baba sevgisinden sonra gelir. İki kardeş, rahim ağacının iki dalıdır. Küçük kardeş oğul, büyük kardeş ise baba gibidir. Fakat doğum ve yakınlık açısından eşit olma duygusuyla onlardan ayrılırlar. Fakat materyalist felsefenin vesveseleriyle fıtratları bozulmuş bazı kimseler bu konuda şüphe izhar ediyorlar ve kardeşlik sevgisinin fıtratın gereği ve içgüdüsel olmadığını, bunun normal geleneklerden kaynaklandığını söylüyorlar. Hatta bazıları, kardeşlere karşı düşmanlık duygusu onlara beslenen sevgi hissinden daha güçlü olduğunu iddia ettiler. Bunu da ilahi kitaplarda geçen, Âdem'in iki oğlundan birinin diğerini öldürmesi olayına dayandırdılar. Bu olay, yaratılışın başlangıcında ve henüz insan fıtratının dünya işleriyle ilgili kavgalardan uzak olduğu bir dönemde gerçekleşmişti. İnsanların en temiz ahlaklısı olmalarına ve en hayırlı nesebe mensup bulunmalarına rağmen Yûsuf'un kardeşlerinin, Yûsuf'a yaptıklarını da buna delil getirdiler.

Vahyin bize Kabil'in, kardeşi Habil'i öldürmesiyle ilgili haber verdiği hikayenin gerçeği şudur: Bu olay göstermektedir ki; insan tabiatında fıtri duygularla akrabalık sevgisi, nefsin arzu ve menfaatleri konusunda akranlara üstün ve imtiyazlı olma hasetten doğan ve onu takip eden tecavüz ve azgınlık duyguları arasında bir çatışma ve zıtlık vardır. Allah bize bu iki gerçeği açıklamak için bir misal sundu ki, bununla hakkı batıla, hayrı şerre tercih ederek din duygusunun daha doğrusu dinî hidayetin, insan fıtratını terbiye eden bir faktör olduğu anlaşılsın. Kabil kendisine ikinci duygunun yani haset ve tahakküm duygusunun hâkim olduğu kimse örneği, Habil ise, birinci duygunun yani akrabalık ve sevgi duygusunun galip geldiği insan örneğidir. Onların bu durumunu hikâye eden ayet şudur: *"Sen beni öldürmek için elini uzatsan da ben seni öldürmek için elimi uzatacak değilim. Ben istiyorum ki, sen hem benim günahımı, hem de kendi günahını yüklenip ateşe atılacaklardan olasın. Zalimlerin cezası işte budur."* Kabil'in nefsinde kardeşi Habil'e karşı kar-

797. Kehf, 18/46.

deşlik sevgisi ve akrabalık tutkusuyla ona üstün gelme, en azından onunla eşit olma ve kendininki değil de onun kurbanının kabulünden dolayı haset etme duygusunun çarpıştığına şu ayet delildir: *"Nihayet nefsi onu, kardeşini öldürmeye itti ve onu öldürdü. Bu yüzden de kaybedenlerden oldu."*[798] Kardeşlik sevgisi ve akrabalık şefkatine hasetten doğan arızi olan şer faktörünün tercihin *tatvî'* kelimesiyle ifade edilmesi; Kur'an'ın, bir tek lafızla hakikatlerin inceliklerini en beliğ tarzda nasıl ortaya koyduğunu göstermektedir. Zira *tef'îl* babı, bir işi yaparken tekrar ve tedrici ifade eder. Huysuz atı sakinleştirmek, serkeş deveye boyun eğdirmek gibi... Bu ifade gösteriyor ki, Kabil kötülüğü emreden nefsinde, hasedin süslediği öldürme olayına karşı fıtri duyguları arasında bir engel, bir hayır sesi duymuştur. Nefsi ona öldürmeyi emrediyor, o ise ona karşı direniyordu. Fakat bütün gayret ve direnmeden sonra nefsine boyun eğdi ve Habil'i öldürdü. Biz bunu, yukarıdaki ayetin tefsirinde geniş şekilde açıkladık.[799]

Aynı haset Yusuf'un kardeşlerinden de sadır olmuştu. Babası Yakub'un, bütün varlığıyla bu küçük çocuğa meyletmesi onların zoruna gitmişti. Hâlbuki Yusuf, daha Yakub'a ve aileye hizmet, himaye ve başka türlü faydalı olacak durumda yani, bir babanın oğuldan beklediği şeyleri gerçekleştirecek konumda değildi. Ayrıca Yakup (a), güçlerine baba ve ailenin her türlü ihtiyaçlarını temin etmelerine rağmen onlardan yüz çevirmişti. Haset onlara, Yusuf'u öldürmeyi veya kaybetmeyi hoş gösterdi ki, böylece dağınıklık toparlansın, babalarının ilgisi sadece kendilerine yönelmiş olsun. Neticede içlerindeki fesat ve kavga ortadan kalksın da düzgün bir topluluk olsunlar. Fakat onlar, aralarındaki görüşme ve birisinin teklifi üzerine Yusuf'u kaybetmeyi, böylece babasından uzaklaştırmayı tercihe ettiler. Eğer akrabalık duygusu ve dinin rehberliği olmasaydı. Bir kişinin teklifiyle on kişi onu öldürmekten vazgeçmezdi. Bu istisnai olayları öne sürüp de genel gerçeği neden unutuyoruz? Bu gerçek ise fıtri olarak kardeşlerin sevgisi, yardımlaşması ve dayanışması gerçeğidir. İşte bu fıtri sevginin neticesi olarak Yusuf kardeşlerine ikramda bulunmuş, onları affetmiş. Sonra da onlarla birlikte yaşamıştır. Bundan sonra, dini bilmemek ve onun rehberliğinden mahrumluk sebebiyle materyalist düşüncelerin kendisini kardeşlere düşmanlığa itmesinden korktuğum okuyucuya bu ülkelerde din eğitim ve öğretiminin

798. Mâide, 5/30.
799. Bkz: Mâide, 5/30.

ihmal edildiğini hatırlatıyorum. Ayrıca nefisteki kardeşlik sevgisinin kaynağı ve bunun neticesi olarak ilkel ve medeni toplum düzeninde yaşanan ve materyalist dünyanın inkâr edemeyeceği karşılıklı sevgi ve dayanışma gerçeğini hatırlatıyorum. İnsanlığın fıtrat ve tabiatlarından kaynaklanan âdet, adap ve ahlaklarından ortaya çıkan gerçek şudur ki; aralarındaki sevgi ve merhamet; fert ve toplumların, tevarüs edilen psikolojik özellikler de, eğitim ve muaşeret yoluyla elde edilen duygular da ortaklık dereceleri nispetindedir. Bu ortaklık, hayatın tabii ve içtimai olaylarında haklar, kanuni ve normal usuller konusunda da mevzu bahistir. Kardeşlerin bütün bu ortak özelliklerinden taşıdıkları şeyler, yabancılar şöyle dursun gerideki akrabalardan daha fazladır. İki kardeş, bir ağacın iki dalı gibidir, bittikleri yer aynıdır, kanları birdir. Bedeni ve ruhi kalıtımları aynı derecede olmasa da aynı kökten intikal etmektedir. Her biri diğerinin şerefiyle şeref duyar. Yeter ki haset, fıtratlarını bozmamış olsun. Ruh üzerinde büyük etkisi, sevgi ve merhamet bağında önemli tesiri olan çocukluk hatıralarını unutmaz. İnsanların orta tabakasını teşkil eden, yaratılışları bozulmayan ve davranışları asil olan hane halkları, kardeşlerini kendileri ve çocukları gibi severler, büyüklerini babalarını saydıkları gibi sayarlar, küçüklerine ise kendi çocuklarına gösterdikleri şekilde şefkat gösterirler. Babası ölüp yetim kalan küçüğün bakımını üstlenirler, kendi çocuklarından biriymiş gibi yetiştirirler. Hatta daha da özen gösterirler. Bu ve önceki meselede nesep konusunu bu kadar uzatmamın sebebi; insanların hidayeti ve işlerinin ıslahı için indirilen Kur'an tefsirinin; bu zamanda akrabalık bağını koparan, toplum düzenini bozan materyalist felsefenin fesadını def etmek için ihtiyaç duydukları her şeye şamil olmasıdır.

D- Eş Sevgisi: Bu, nefsin duygularından özel bir duygudur ki, diğer duygulara benzemez. Bu sayede, üreme ve neslin devamı arzusunun, tahrik ettiği, fizyolojik patlamadan doğan psikolojik sarsıntı sükûnet bulur. Evlilik sayesinde iki insan bir araya gelir, biri diğerini tamamlar, birleşmeleri sayesinde kendileri gibi yeni bir insan dünyaya gelir. Bunları, Nisâ Sûresi 13. ayetinin tefsirinde ve Menâr mecmuasının (evlilik hayatı) ile ilgili makalelerinde açıklamıştık. O ayette kadın sevgisi, çocuk sevgisine takdim edildi. Zira söz, şehvet düşkünlüğüne dairdi. Kadın ise genel olarak insanın en çok düşkün olduğu varlıktır. Burada ise kadın, çocuklardan sonra zikredildi. Çünkü burada söz; Allah, Peygamber ve Allah yolunda cihad sevgisine zıt olan ve mü'minlerle savaşta kâfirlerin dostluğuna alet edilmesinden korku-

lan şeylerin sevgisine dairdir. Hanımı kişiye, dini ve Allah için dostluğuna bağlı kaldığı kişinin dostluğu konusunda nadiren muhalefet eder. Fakat harp ehlinden olan babası, oğlu ve kardeşi onun gibi değildir. Bu beş sınıfın, kişiyle olan alakası ve hayatta onunla beraberliğinde gözetilen sıralama ise şu ayette aşağıdan yukarıya doğru yapılmıştır: *"O gün kişi kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçar."*[800] Varlıklar ve muhtelif makamlardaki değişik pozisyonlarına göre sıralamadaki bu farklar Kur'anî belagatin inceliklerindendir ki, bunlar sözün belagatinde beşer kabiliyet ve bilgilerinin dışında kalır.

E- Aşiret (Grup)[801]***Sevgisi:*** Bu nesep, yardımlaşma ve mensubiyet sevgisidir. Savaşta yardım ve velayet sağlar. Bu sevgi en ziyade bedevilerde ve şehirlilerden onlara yakın olanlarda bulunur. İslam bu türlü sevgi ve dostluğu, Müslümanları İslam kardeşliğinde eşitleyerek zaafa uğrattı: *"Onlar sizin din kardeşlerinizdir."*[802] ayetinin tefsirinde bunu açıkladık. Irkçılığa davet ve ırkçılık uğruna harp etmeyi haram kılarak da aşiret sevgisini zayıflattı. Fertlerin himayesinin, aşiret ve kabilesine değil de devlete verildiği kâmil anlamdaki medeni hayat tarzı da bu aşiret bağının gevşetti. *Misbâhu'l-Munîr*'de de belirtildiği gibi, *"aşîret"* kelimesinin çoğulu; *"aşîrat"*tır. Ebû Bekir ve Âsım bu şekilde okumuşlardır.

F- Kazanılan malların sevgisi: Bu sevgi de doğaldır. Kazanılan malları sevmek, miras yoluyla elde edilen malları sevmekten daha fazladır. Çünkü insanın, mal kazanırken sıkıntı çekmesi, kendi gözünde onu, bedava gelen maldan daha kıymetli yapar. Bu, insanlarca nazari ve pratik olarak bilinir. Mal sevgisinin sebepleri, Âl-i İmrân Sûresi 3/13. ayetin tefsirinde açıklamıştık.

G- Kesada uğramasından korkulan ticaret sevgisi: Allah bilir ama bu ticaretten maksat, savaş halinde kesadından korkulan ticaret mallarıdır. Bildirildiğine göre, Mekkeli bazı Müslümanlar tüccardılar. Bir kısmının yanında harp halinde kesadından endişe ettikleri ticaret malları vardı. Bu malların çoğu tüketicileri ise müşriklerdi. Bu malların pazarları hacc mevsiminde Mekke'de kurulurdu. Bu sûrede daha önce geçen ve ileride gelecek

---

800. Abese, 80/34-36.

801 *Aşiret; Misbâh* ve *Muhtar* lûgatlerinde geçtiği gibi, kişinin kabilesi demektir. Maksat; işleri yardımlaşma, dayanışma olan ve birlikte yaşanılan akrabalardır. Aslında *aşîr* kelimesinin müennesidir, *aşîr* de *muâşir* demektir.

802. Tevbe, 9/11.

olan ayetlerde ifade edilen sebeplerle müşrikler haccdan engellenmişlerdi. Ebû Süfyân ve oğlunun mala ne kadar düşkün olduklarını, Ebû Süfyân'ın Bedir'de Müslümanlarla savaşmaları için müşrikleri nasıl kışkırttıklarını bilirsin. Bu kışkırtma kendi ticareti namınaydı. Allah, İslam'ı Mekke'nin fethi günü galip getirdi. Rivayet edildiğine göre Ebû Süfyân Huneyn Savaşı'nda Müslümanların hezimetinden ötürü sevinmişti. Hz. Peygamber (s) Hevâzin ganimetlerinden çok mal vererek onun kalbini İslam'a ısındırmıştı. Mekke'nin fethi günü de aynı şekilde *"Ebû Süfyân'ın evine giren emindir."* diyerek onun gönlünü kazanmak istemişti.

H- Hoşa giden evlerin sevgisi: Bu da doğal bir sevgidir. Başını sokacak evi olmayan niceleri, sarayı olup da memnun olmayan da niceleri vardır. Allah bilir fakat görüldüğü kadarıyla buradaki evlerden maksat; bazı Müslümanların Mekke ve Medine'deki güzel evleridir. Bu Müslümanlar içlerinde eşya ve rahatlık sağlayan imkânlar sebebiyle bu evlerde oturmaktan hoşlanıyorlardı. Cihada çıktıkları müddet zarfında bu evlerden mahrumdular. Diğer bazılarının da Mekke'de evleri vardı. Hacc mevsiminde kiraya vererek değerlendirmek için bu evleri hazırlıyorlardı. Anlaşıldığına göre bu kiralama işi eski bir uygulamaymış. Müşriklerin hacdan men edilmesiyle bu evler boş kalmıştı. Bu menle ilgili emirler bu sûrededir.

Hayatın temelini teşkil eden akrabalık, evlilik, menfaat ve ihtiyaçlarla ilgili sevgi sekiz çeşittir. Aslında bunlardan dolayı, bizatihi kötü olan harbin daha fazla kötülenmesi gerekirdi. Zira hem bu sevilen şeylerin tamamını veya bir kısmını kaybetmeye sebep oluyor. Zaten bundan ötürü de harp ancak zarureten meşru kılınmıştır. Ancak bu zaruret sebebiyle savaşa yönelmek, savaştan çekinmeye tercih edilir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür."*[803]; *"Eğer Allah insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğerleriyle savmasaydı, yeryüzü elbette fesada uğrardı."*[804] Bu ve önceki sûrelerin tefsirinde başka ayetlerle de ilgili olarak harbin meşru kılınmasının hikmeti, iyi niyetle ve İslam'ın gerekli kıldığı şartlara uygun yapılması dile getirilmişti. İslam fesadı ortadan kaldıran kulların işlerini düzelten en

803. Bakara, 2/216.
804. Bakara, 2/250.

büyük kurumdur. Unuttuysan eski açıklamalara bak. Zira buradaki ayetleri anlamaya yardımcı olur. Bu bilgiye ayrıca Allah ve Rasul sevgisinin bütün sevgilere, Allah yolundaki yapılacak bütün cihadların, her türlü dünya menfaatine tercih edilmesi gereğini de ilave et.

Allah sevgisine, yani kulun Allah'ı sevmesine gelince; bunun bütün sevgilerden üstün olması gerekir. Çünkü güzellik, olgunluk, fazilet ve ikram gibi, sevilen bütün sıfatlarla sadece o sıfatlanmıştır. Ayrıca kâinatta sevilen kim ve ne varsa hepsi O'nun eseri, ihsan ve cömertliğinin neticesi ve güzel isimlerinin (esmâu'l-husnâ) tecellisidir. Babanın çocuğu sevmesi ve bunun gereği olan ikram ve ümit gayet makul ve tabiidir. Aslında bu da çocuğu hediye eden Allah'ın sevgisinden bir şubedir. Anne ve babanın kalbine bu sevgi ve merhameti koyan Allah'tır. Düşünülürse, çocuğun babasını ve mürebbisini sevmesinin bir parçasıdır. Zira ona bu imkânı veren babasını fıtri duygu ve şeriatın hükmü gereği onun terbiyesine amade kılan Allah'tır. O Yüce Allah her şeyin Rabbi, her canlının gerçek terbiyecisidir. Bu terbiye, fıtrata yerleştirdiği kanunlar, ahlaki etkiler ve bunların gereği olan ameller yoluyla gerçekleşir. Şanı Yüce Allah, yetim kalan çocuğu namına babanın annesi ve babası namına da çocuğun kefili ve halefidir. Aklın ve tabiatın gereği olarak kardeşin kardeşi sevmesinin bu şekilde olması daha uygundur. Kocanın, karısını sevmesi de bu kaidenin dışında değildir. Çünkü eşleri dişi ve erkek olarak yaratan ve nefse eş sevgisini yerleştiren O'dur. Bu sevgiyi muayyen bir ferde tahsis etmemiştir: *"Kendileriyle huzur bulmanız için size nefislerinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet meydana getirmesi de Allah'ın kudretinin delillerindendir."*[805] Aşiret sevgisi de bu sevginin geneli içine girmeye daha layıktır. Çünkü bu sevgiye sebep olan, akrabalık bağının ortaya koyduğu dayanışma ve yardımlaşmadır. İslam bu dayanışmanın yerine daha güçlü ve daha büyük bir dayanışma koydu. Bu ise büyük ümmet mensuplarının dayanışmasıdır. Çünkü Allah özel manada mü'minlerin velisi ve yardımcısıdır: *"Yardım ancak Allah'tandır."*[806] Bu ifade ise geneldir.

Bütün çeşitleriyle mallar da böyledir. Kazanması umulan, zarar etmesinden korkulan ticaret malları da bunlardandır. Bunların hepsi Allah'ın ikramı, ihsanı ve boyun eğdirmesi sayesindedir. Bunların sevgisi, Allah sevgisinden

805. Rûm, 30/21.
806. Enfâl, 8/10.

geri olmalıdır. Çoğu materyalistin ve din terbiyesinden mahrum pek çoklarının fitnesi de olsa mal sevgisi, önceki şeylerin sevgisinden de geri olmalıdır. Onların malları dünyalarında onlar için bedbahtlık sebeplerinden oluşmuştur. Öyle ki, bazıları bu malları kendilerinden, çoluk çocuklarından bile esirgememişlerdir. Evler, diğer malların gerisindedir. Çünkü mal sahibi, kaybettiği evi yeniden yapabilir hatta daha iyisini de inşa edebilir. Allah gerçek mü'minleri; müşriklerin antlaşmalarını reddetme ve aralarında harp halinin tekrar başlamasıyla kaybettikleri veya kaybetmekten korktukları şeylerden müstağni kıldı. Zayıf imanlıların vehmini ve münafıkların; Allah yolunda cihad, kesat ve zarar sebebidir şeklindeki kanaatlerini yalanladı. Allah'ın kendilerine yeryüzünde halife ve iktidar sahibi yapacağına dair mü'minlere yaptığı vaadi yerine getirdi ve kendi yolunu takip ettikleri sürece onları yeryüzünün en zenginleri yaptı. Nitekim şöyle vaat etmişti: *"Allah sizden iman edip iyi amellerde bulunanlara kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi, onları da yeryüzüne sahip ve hâkim kılacağın vaat etti."*[807] Müslümanlar tekrar bu yola dönerlerse, bu hilafet de kendilerine döner.

Allah'ı, insanı yaratıp dünyada ona yardım etmesi, dünyevi güç ve imkânları emrine vermesi şeklindeki ikram ve ihsanı, bu nimetlere benzer fakat ahiretteki sevabı bunlardan çok üstün olan nimetler vaat etmesi sebebiyle sevmenin üstünde bir başka sevgi daha vardır ki, o da sırf kulluk ve marifetullah sebebiyle O'nu sevmektir. Bunun mana ve sebebini şu ayetin tefsirinde açıklamıştık: *"İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını O'na denk ilahlar edinir de onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah sevgileriyse daha fazladır."*[808] Müşriklerin Allah'a ortaklar koşmalarındaki hatayı beyan etmiştik. Onlar putların, Allah'la kullar arasında aracı, kendilerini Allah'a yaklaştıran birer şefaatçi olduklarını hayal ediyorlardı. Mü'minlerin Allah sevgisi ise onlarınkinden daha fazladır. Çünkü onlar bilinmesi icap ettiği şekilde Allah'ın celâl, cemâl ve kemâl sıfatlarını ve tek Rab olduğunu daha iyi bilirler. Yönetme, fayda ve zarar verme gibi eserlerini de bilirler. Bunlar yarattığı ve kendine ram ettirdiği sebepler yoluyla da olur. Dilerse sebepler olmadan direkt olarak da meydana gelir. O'nun ilahlıkta tek olması, tek gerçek mabut olmasındandır. Mü'minlerin O'nu sevmeleri, şirk kokusu olmayan devamlı ve mükemmel bir sevgi şeklindedir. Buna mukabil müşriklerin,

807. Nûr, 24/55.
808. Bakara, 2/165.

batıl inançlar sebebiyle putları sevmeleri, derli toplu olmayıp çeşitli mabutlara dağılmış şekildedir.

Sonra Allah'ı bilen mü'minin sevgisinin de dereceleri vardır. Bu, mahlûkat içinde Allah'ın cemal ve kemal sıfatlarına delalet eden ayetleri bilme ve eserlerindeki orijinalliği ve sağlamlığı idrak etme durumuna göre değişir. Nitekim yine Yüce Allah: *"Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır."*[809]; *"O Allah ki, yarattığı her şeyi güzel yapmıştır."*[810] Biz bunları Al-i İmran 31. ayetin tefsirinde açıklamış, ayrıca muvahhid ve Peygamber'in getirdiklerine tabi olan kullarını Allah'ın nasıl sevdiğini de belirtmiştik. Rivayet ehli âlimleri bu sevginin mahiyetini kavrayamamışlar ve bunu da Allah'ın diğer kemal, fiil ve sıfatlarını tevil ettikleri gibi tevil etmişlerdir. Bunu da, şayet tevile gidilmezse bu durum Allah'ı, beşeri sıfatlara sahip insanlara benzemekten tenzihe aykırı düşer vehmiyle yapmışlardır. Bunların Rableri ve ilahları hakkında bildikleri ise; tenzih şüphesiyle bu sıfatları tamamen ortadan kaldırmak demek olan *ta'tîl*'den ibarettir.[811] Peygamber sevgisine gelince; bu sevgi Allah sevgisinden geride fakat sayılan sekiz şeyin ve ilmiyle amil âlimler, mürşid ve eğitimciler, mahir sanatkârlar, siyasi liderler, cömert zenginler gibi, sevilen diğer kimselerin sevgisinden ileridedir. Çünkü Hz. Peygamber, ahlakında, edep ve faziletinde, siyaset, riyaset ve diğer sahalarda en ideal örnektir. Yüce Allah onu, özel olarak son peygamber ve âlemlere rahmet olarak göndermiştir. Ona uymayı, uyan kimsenin Allah'ı sevdiğine delil saymış, Peygamber'e tabi olanı seveceğini ve günahlarını affedeceğini söylemiştir. Şu ayet bunun delilidir: *"De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."*[812] Biz burada Allah ve Peygamber sevgisi üzerinde biraz daha duracağız. Allah kendi yolunda cihad etmeyi de nekre (genel) olarak bu iki sevgi üzerine atfetti. Çünkü cihad bu iki şeyin en açık delilidir. Cihad kelimesinin nekre ve müphem olarak ifade edilmesindeki incelik ise şudur: Bir kimse az veya çok Allah yolunda yapılacak olan herhangi bir cihadı, sayılan bu sekiz şeyden birisini sevdiği için terk eder, bunları cihada tercih ederse, ayetteki tehdidi de hak eder. Cihad çeşit çeşittir. Fakat hepsi iki cinste toplanır. 1- Malla cihad 2- Canla cihad. Kıtâl ise, canla cihad çeşit-

809. Neml, 27/88.
810. Secde, 32/7.
811. Bkz: Âl-i İmrân, 3/31 ve Maide, 5/54 ayetlerinin tefsiri.
812. Âl-i İmrân, 3/31.

lerinden biridir. İlmî ve amelî olarak başka çeşitleri de vardır. Adil ve gerçek bir savaşın planlayıcısı da, mekân, yol ve yön haritalarının çizicisi de Allah yolunda mücahit sayılır.

Durum böyle olunca -ki böyledir- bu sekiz sınıf şeyin tamamını veya bir kısmını Allah, Peygamber ve Allah yolunda cihadtan daha fazla severse onun imanı tam veya sahih değildir. Nitekim biraz önce örnek verdiğimiz Mâide 54. ayeti buna işaret etmektedir. Ayetteki ***"Artık Allah'ın azap emri gelinceye kadar bekleyin."*** ifadesi, örtük bir tehdittir. Her türlü tehdidi düşünsünler diye kapalı bırakılmıştır. Buna en yakın açıklama bu sûrede münafıkları tehdit eden şu ayettir: *"Siz bizim için ancak iki iyilikten birini (şehitlik-gazilik) beklemektesiniz. Biz de Allah'ın ya kendi katından ya da bizim elimizle size bir azap vermesini bekliyoruz."*[813] Zaten aile ve mal sevgisini; Allah, Peygamber ve Allah yolunda cihad sevgisine tercih edenler sadece münafıklardır. Onlar mü'minleri harpten geri kalmaya teşvik ediyorlar, daha önce de defalarca belirttiğimiz gibi, müşriklerin antlaşmalarını geçersiz saymak ve mü'minlerle müşrikler arasında harp halini tekrar başlatmak için yaldızlı sözler fısıldıyorlardı. Mücahid'den rivayet edildiğine göre o, ayeti şöyle tefsir etmiştir: Hicret emri gelinceye kadar bekleyin. Çünkü bütün bunlar Mekke'nin fethinden önceydi. Ben bu rivayeti sahih görmüyorum. Bu ayetlerin hatta Tevbe Sûresi'nin tamamının veya çoğunun Mekke'nin fethinden, Huneyn ve Tebük Gazveleri'nden sonra indiğine dair ittifak bulunduğu nakledilmişti. Bu ayetler hicretin 9. senesi hacc mevsiminde müşriklere tebliğ edilmişti ki, o zaman zaten hicret etmenin farziyeti şu hadisin açık ifadesiyle düşmüştü: *"Artık Mekke'nin fethinden sonra hicret yoktur. Fakat cihad ve niyet vardır. Öyleyse harbe çağrıldığınızda hemen silah altına girin."*[814] Bu hadis Buhari'de Mecâşi b. Mesud'dan merfu olarak rivayet edilmiştir. Başka yerlerde ise İbn Abbas hadisinden *"fetihten sonra"* ifadesiyle rivayet etmişlerdir. Buradaki tehdit hicreti terkle değil cihadı terkle ilgilidir.

"Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez." ***"Fısk"***; *bir şeyin veya şahsın bulunduğu konumdan veya şeriat, yaratılış ve örf gereği bulunması gereken halden çıkması* demektir. *Misbâh*'ta şöyle dendi: Fıskın aslı, bir şeyin, bir şeyden bozuk şekilde çıkmasıdır. Kabuğundan çıktığı zaman taze hurmaya

---

813. Tevbe, 9/52.

814 Buhari, *Cihad*, 1, 27, 194; Müslim, *İmâret*, 85; Tirmizi, *Siyer*, 33; Nesâî, *Cihad*, 15.

fesekati'r-ratbetu denir. Sirrakutsi'ye göre, kabuğundan çıkıp bozulan her şey için böyle söylenir. Beş çeşit hayvana çok kötü olduklarından ve eziyetlerinden dolayı fasıklar denmesi, istiare yoluyla onları küçümsemek içindir. Hatta onların Harem bölgesi içinde ve dışında namaz esnasında öldürülebileceği ve bu fiilden dolayı namazın bozulmayacağı söylenmiştir.[815]

Istılahta ise fısk; dinden çıkmaya sebep olan küfür veya daha *aşağı* seviyede olan büyük günahlar sebebiyle din ve şeriat sınırının dışına çıkmaktır. Fakihlerin ıstılahında ise, büyük günahlar için kullanılır. Kur'an'da ise bazen temiz yaratılışın dışına çıkıp bozuk hale, aklın aydınlığından çıkıp, cehalet ve taklidin karanlığına girmek anlamında kullanılmıştır. Şu ayetin tefsirinde bunu açıklamıştık: *"Andolsun ki, sana apaçık ayetler indirdik. Onları ancak fasıklar inkâr eder."*[816] Çünkü onlar inat ederek dinin hidayetini kabul etmezler. Bu ayetin anlamı şudur: Münafıkların yaptığı gibi, dini tanıdıktan sonra İslam'dan ayrılan fasıklar topluluğu hakkında cereyan eden ilahi kanun gereği bunlar insanın, selim akıl ve sahih vicdanla tanıdığı fıtri hidayetten mahrum edilirler. Menfaat ve maslahatlarının nerede ve neyin ardında olduğunu bilmezler. Mal ve ticaret gibi geçici menfaat ve akrabalık sevgisini, Allah, Peygamber ve farz olan ilahi cihada tercih ederler. Aynı şekilde ayet, bunun mukabili ve aksi olarak şöyle de tefsir edilebilir: Taklit ve arzularına uyarak akl-ı selimin aydınlığından ve selim fıtratın dairesinden çıkanlar hakkında Allah'ın kanunu şöyle cereyan etmiştir: Onlar dinin hidayetini anlayıp akıl etmekten mahrum edilirler. Bunun da en önemlisi; Allah, Peygamber ve Allah yolunda cihad sevgisinin başka sevgilere tercih edilmesindeki düzgünlük, ıslah, iki cihan saadetine kavuşma ve netice olarak da Müslümanlar arasında şirkten kaynaklanan hurafe ve zararlarından arınmış birlik, hak ve adaleti tesis; sonuçta da iktidarın devamı gibi faydaları bilmekten mahrum olmaktır.

---

815 Burada şu hadise işaret ediliyor: *"Şu zararlı beş hayvan Harem içinde ve dışında öldürülür; yılan, benekli karga, fare, saldırgan köpek ve çaylak."* Buhari, *Bed'u'l-Halk*, 16; Müslim, *Hacc*, 66, 67; Tirmizi, *Hacc*, 21; Nesâî, *Hacc*.

816. Bakara, 2/99.

Menâr Tefsiri

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM

TEFSİRU'L MENÂR

ŞEYH MUHAMMED ABDUH

MUHAMMED REŞÎD RIZÂ

IX/24-129

12

ONİKİNCİ CİLT

ekin

بسم الله الرحمن الرحيم

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM TEFSÎRU'L-MENÂR
Şeyh Muhammed Abduh
Muhammed Reşîd Rızâ

XII. CİLT

Arapça Baskı:
Dâru'l-fikr li't-tıbâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî'

ISBN
978-975-8507-97-9

Çevirenler:
Ali Rıza Temel (IX/24-93; 100-129)
Mehmet Erdoğan (IX/94-99)

Yayına Hazırlama ve Koordinasyon:
Hamza Türkmen, Fikret Başer

XII. Cildin Redaksiyonu:
Zehra Ç. Türkmen, Abdurrahman Çeliker

Son Okuma:
Afgani Türkmen, Esra Aydın

Basım Tarihi:
Kasım 2012

Kapak / İç Düzen
Necmettin Asına

Baskı / Cilt
İstanbul Matbaacılık
Gümüşsuyu Cd. Işık San. Sit.
No: 21 B Blok Topkapı - Zeytinburnu - İstanbul
Tel: 0212 482 51 66

EKİN YAYINLARI
Fevzi Paşa Cd. Kınalızade Sk. 13/2 Fatih/İstanbul
Tel.: (0 212) 524 10 28 - 534 58 08
Faks: (0 212) 631 55 27
menartefsiri@gmail.com

MENAR TEFSİRİ HAKKINDA

Bu tefsir, sahih nakil ile apaçık aklı bir araya getiren yegâne tefsirdir; hikmet-i teşrîi (ilahi yasamanın hikmetini) açıklamakta, Allah'ın insanların hayatına egemen olan yasalarını (Sünnetullah) sergilemekte, Kur'ân'ın her zaman ve mekandaki bütün insanlar için hidayet, yol gösterici olduğunu ortaya koymakta, Kur'anın yol göstericiliği ile bu asırda ona sırt çevirmiş Müslümanların durumunu, buna karşın onun ipine sımsıkı sarılan selefin (ilk kuşak Müslümanların) durumunu karşılaştırmakta ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bütün bunları yaparken kolay bir dil ve üslup kullanmış, tefsiri ilmi ve edebi kavramlara boğmaktan kaçınmış, herkesin anlayabileceği fakat aydınların da kendilerini müstağnî göre cmeyeceği bir düzey tutturmuştur. Bu tefsirin mahiyetini ve İslâm'ın bilge âlimi **Üstad İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh**'un (r) Ezher'de verdiği derslerde izlediği yöntemi kısaca bu şekilde özetleyebiliriz.

Seyyid Muhammed Reşîd Rızâ

İÇİNDEKİLER

TEVBE (BERÂE) SÛRESİ......11

23-24. ayetler......11

Allan Rasûlü'nü Sevmenin Kemali ve Bunu Kazanmanın Yolu......11

Vahdet-i Şühûd mertebesi ve Vahdet-i Vücûd......15

25.-27. ayetler......18

Huneyn Savaşı......19

Huneyn Gazvesi İle İlgili Rivayetler......24

Huneyn'de Rasûlullah'ın Yanından Ayrılmayanlar......27

Münafıkların Hezimete Sevinmeleri......29

Müslümanların Dönüşü ve Allah'ın Onlara Yardımı......31

Hevâzin Heyeti, Müslüman Olmaları, Ganimet ve Esirleri......32

Huneyn Ganimetlerinin Taksimi......34

Huneyn Gazvesi'nin İçerdiği Bazı Fıkhi Meseleler, Hikmet ve Nükteler......38

Huneyn Savaşı'yla İlgili Rafizilerin İftirası......40

28. ayet......50

Müşriklerim Neces/Pislik Olması Ne Demek?......51

29. ayet......60

Cizyenin Mahiyeti ve Cizye Almaktan Maksat......72

Kimlerden ve Ne Kadar Vergi Alınır?......80

Cizye Konusundaki Hadisler ve Haberler......82

Fıkıh İmamlarının Cizye Konusunda Söylediklerinin Özeti......83

Harp, Gazve ve Cihadın Gerçek Anlamı ve İslam'ın Bu Konudaki Islahı......88

Dâru'l-İslam, Dâru'l-Harp Tartışmaları Yanında Ulusalcı Arayışlar......95

Arap Yarımadasının Dâru'l-İslamlığı Meselesi......100

30.-33. ayetler......105

"Uzeyr Allah'ın Oğludur" İddiası ve Tevrat'ın Yeniden Oluşturulması......106

Teslis İnancı......113

Kur'an-ı Kerim'in Tevrat ve İncil'e Üstünlüğü ve Onlara Şehadeti......127

Frenklerin Hıristiyanlığı ve Niçin Müslüman Olmadıkları......130

1- Hıristiyanlığın Avrupa'da Yaşama Sebepleri:......131

2- Frenklerin Dinsizlikteki Aşırılıkları ve
Daha Sonra Din İhtiyacını Farketmeleri 132

3- Kilisenin İnançlarını Koruması ve Muhaliflerinin Tevilleri: 133

4- İngiliz Hıristiyanlarının İnançları Konusunda Nisbi Bir İstatistik 136

5- Çağdaş Frenk Alimlerinin İnançları 137

6- Frenklerin Din ve Dindarlık Konusundaki Görüşleri 140

7- Frenklerin İslamiyeti Bilme Dereceleri 141

8- Frenklkerin İslam'ı Kabulleri Konusunda Yedi Ümit 144

Hıristiyanlarda ve Yahudilerde Ruhbanlık 149

34.-35. ayetler 184
İnsanların Mallarını Haksızlıkla Yeme Halleri 186

36.-37. ayetler 203
Haram Aylar 204

38.-40. ayetler 213
Tebük Gazvesi ve Sebebi 214
Allah'ın Rasûlullah'a Yardımı ve Mağara Olayı 219
Muhammedi Hicret 229
Sevr Mağarası ve Yolu 236
Hicret Kıssasında Hz. Ebubekir'in Faziletleri 239
Rafizilerin Ebubekir'in Faziletlerini Tahrif ve
Tebdil Gayretleri 246
Cihad'a Çıkma Zorunluluğu 257

41. ayet 257
Savaşa Gitmemek İçin İzin İstemek 261

42.-43. ayetler 261

44.-46. ayetler 266

47.-48. ayetler 271

49.-52. ayetler 276
Fitneye Düşenlerin Hali 277

53.-55. ayetler 282
Sadakası Kabul Edilmeyecek Olanlar 283

56.-57. ayetler 287
Münafıkların Yapmacık Tavırları ve Korkuları 287
Sadakalar Konusunda Hz. Muhammed'e Dil Uzatılması 289

58.-59. ayetler 289

60. ayet 292
Zekat/Sadalar Kimlere Veriler? 293

1- Zekatların Sarf Yerleri İki Kısımdır:
Şahıslar ve Toplum Menfaatleri: 311

2- Zekat mallarının Çeşitleri ve Ticaret Malları 314

3- Zekatın Bu Sınıfların Tamamına veya Bir Kısmına Dağıtılması: 315
4- Mutlak ve Muayyen Zekat, Zekatın Dindeki Yeri, Zekat Konusunda Dâr-ı İslam, Dâr-ı Küfür ve Ortadaki Ülkelerdeki Hüküm: 317
5- Mürtede, Dinsize ve Ahireti İnkar Edene Zekat Verilmez: 319
6- Zekatı Yerine Getirmek, İslam'ın İtibarını iâdeye Kafidir: 320

61. ayet 322
Hz. Muhammed'i İncitenler ve Konumları 323

62.-63. ayetler 330
Aslolan Allah'ı ve Rasulullah'ı Razı Etmektir 331

64.-66. ayetler 334
Münafıkların Alay ve Desiseleri Hakkında 334

67.-70. ayetler 343
Münafık Erkeklerin ve Kadınların Halleri 344
Mü'min Erkek ve Kadınların Birbirlerinin Velisi Olmaları 353

71.-72. ayetler 353

73.-74. ayetler 362
Kafirlere ve Münafıklara Sert Davranma Halleri 363

75.-78. ayetler 374
Rızık Konusunda Allah'a Verdikleri Sözden Dönenlerin Hali 374

79.-80. ayetler 379
Müslümanların Bağışlarıyla Alay Edenlerin Maskaralaşması 380

81.-83. ayetler 386
Bahanelerle Cihadtan Geri Kalanların Halleri 387
Halef ve Halife 390

84.-85. ayetler 391
Münafıklığı Bilinenlerin Cenaze Namazının Kılınmaması 392

86.-89. ayetler 401

90. ayet 404

91.-93. ayetler 407

94.-96. ayetler 413
Vesile ve Şefaat Anlayışında Müşrikler ve Müslümanlar 417

97.-99. ayetler 420
Bedevilerin Halleri 421

100.-102. ayetler 428
İlk Mü'minlerin Tabakaları 429
Münafıkların Nifakları ve İşbirlikçi Uşaklar 434

103.-105. ayetler 440
Mallardan Sadaka/Zekat Alınması 440
Farz Olan Sadaka ve Zekat'ın Faydaları, Beşerin Mali Islahı 445
İslam'da Ekonomiyle İlgili Ölçüler 448

106. ayetler 454
Savaştan Geri Kalan Mü'minlerin Durumu 455
107.-110. ayetler 456
111.-112. ayetler 469
113.-116. ayetler 478
Cehennemi Seçen Müşrikler İçin Af Dilenmez 479
117.-119. ayetler 488
İslami Sorumlulukta Kayıtsızlık Yapanların Tevbesi 489
Doğrularla veya Doğru Toplulukla Beraber Olmak 498
120.-121. ayetler 501
Rasûlullah'a Yol Arkadaşı Olmak 502
122. ayet 505
123. ayet 509
İmanın Artması Eksilmesi ve Yakînî İman 511
124.-127. ayetler 511
128.-129. ayetler 517
Tevbe Sûresi'nin Son İki Ayeti Son İnen Ayetler midir? 522
Hz. Muhammed'in Nesebi ve Kavminin Fazileti Hakkında 526
Tevbe (Berâe) Sûresi'nin Özeti 530

﴾ TEVBE (BERÂE) SÛRESİ ﴿

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَن يَتَوَلَّهُم مِّنكُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿23﴾ قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿24﴾

23- Ey iman edenler! Şayet küfrü imana tercih ediyorlarsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi veliler edinmeyin, sizden kim onları veliler edinirse, işte onlar zalimlerdir.

24- De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, mensubu olduğunuz grubunuz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız evler size Allah'tan, Peygamber'inden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevimli ise, artık Allah'ın emri (azabı) gelinceye kadar bekleyin. Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

Tevbe Sûresi'nin 23.-24. Ayetlerinin devam eden tefsirleri.

Allan Rasûlü'nü Sevmenin Kemali ve Bunu Kazanmanın Yolu

Fıtrat dini olan İslam'da Allah'ın rahmeti olarak aile, akraba ve eşlere karşı olan sevgi kötülenmediği gibi mal, kazanç ve ticaret sevgisi de kötülenmemiştir. Bunlar yasak da edilmemiş, ancak imanın gereği olarak Allah (cc) ve Rasûlü'nün (s) sevgisi, zikredilen şeylere karşı duyulan sevgiye tercih edilmiştir. Mü'minlerle müşrikler arasındaki durumda olduğu gibi, gerektiğinde

Allah yolunda cihad da bunlara tercih edilir. Bunlar, bu ve başka sûrelerde daha önce açıklanmıştı. Esasen bu durum, zikredilen şeylere ve buğzetmeyi teklif etmeksizin İslam'daki müsamahanın zirvesini gösterir. Nasıl göstermesin ki, İslam bununla birlikte Mümtehine Sûresi'nde gayrımüslimlere karşı iyi davranmayı, onlara karşı adalet ve insafla hareket etmeyi uygun bulmuştur.[1] Önceki ayetin sonunda da aynı ayet delil olarak kullanılmıştı. Âl-i İmrân Sûresi'nde de, kendilerine karşı fenalık yapmaktan geri kalmayan kafirleri dost edinmekten sakındırdıktan sonra mü'minlere şöyle hitap edilmişti: *"Siz öyle kimselersiniz ki onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz.*[2] Ayrıca kalplerde yarattığı eş sevgisine binaen Ehl-i Kitab kadınlarıyla evlenmek de mübah kılınmıştı. Eş sevgisi şöyle ifade edilmiştir: *"O, aranızda bir sevgi ve merhamet yaratmıştır."*[3] Ayette açıklanan sevgilere dair hadislerden birisi, Buhari, Müslim, Tirmizi ve Nesâî'nin, Enes'ten merfu olarak rivayet ettikleri şu hadistir: *"Üç haslet vardır. Bunlar kimse bulunursa imanın tadını tadar: Allah ve Rasûlünü bu ikisi dışındaki her şeyden daha fazla sevmek, bir kişiyi sadece Allah için sevmek, imandan sonra küfre dönmekten, ateşe atılmaktan korktuğu gibi korkmak."*[4] Buhari ve Müslim'in Enes'ten naklettiği diğer hadis ise şöyledir: *"Sizden biri beni, babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe, gerçek imana ermiş olmaz."*[5] Buhari'nin Abdullah b. Hişâm'dan rivayet edildiğine göre o şöyle haber vermiştir. Biz, Hz. Peygamber'le birlikteydik. Rasûlullah (s), Ömer'in (r) elini tutmuş vaziyetteydi. Ömer (r), ona (s) dedi ki: Ey Allah'ın Elçisi! Sen bana bedenim içindeki canımdan gayrı her şeyden daha sevimlisin. Rasûlullah da (s): *"Hayır! Öyle değil. Ben sana nefsinden de daha çok sevimli olmadıkça olmaz."* buyurdu. Ömer de: Yemin olsun ki şimdi sen bana canımdan da çok sevimlisin, deyince Peygamber'imiz (s): *"İşte şimdi oldu, ey Ömer!"* buyurdu.

Bu hadisleri kâmil imana hamlettiler. Çünkü buradaki sevgiden maksat, insanın frenleyemediği fıtri sevgidir. Kesin olarak bilinir ki; imanı, ibadeti ve Allah'ı yüceltmeyi sevmek, Allah'a ve Peygamber'ine imanın şartı veya yarısıdır. Ama vicdan haline gelmesi, fıtri sevgi kabilindendir. Bu imanın, nefis

1. Mümtehine, 60/8, 9.
2. Âl-i İmrân, 3/119.
3. Rûm, 30/21.
4. Buhari, *İman*, 9-14; Müslim, *İman*, 67; Tirmizi, *İman*,10; Nesâî, *İman*, 3; İbn Mâce, *Fiten*, 23.
5. Buhari, *İman*, 8; Müslim, *İman*,70; Nesâî, *İman*,19.

de dahil bütün sevgilere galip gelmesi bir kemaldir ki, ona ancak imanda kökleştikten sonra ulaşılır. Bu da çok uzak değildir. Güzele aşık olan pek çokları aşkın bu kemal derecesine ulaştıkları halde, bu güzellerin çoğu bu aşkın onda birine bile layık değillerdir. Ne var ki aşığın gözü kördür. Bu aşk nerede, bütün cemal, kemal, güzellik ve iyiliğin kaynağı olan ve insan oğlunca bilinen kâinat sistemi içinde tecelli eden mutlak güzelliğin sahibi Allah'a olan aşk nerede? Kaldı ki insanlar ondan pek az şey biliyorlar.

Allah'ı bilme ve sevmenin yolu çok düşünmek, çok zikretmek, şerî hükümlere sarılmakla birlikte Kur'an'ı çok tefekkür etmektir. Zikirden maksat, kalbin zikridir. Bu da, iyi niyetle, doğru hedefle, mahlûkat üzerindeki ayet ve kanunlarını düşünmekle, kainatta görmüş olduğu bütün güzellik, cemal ve kemalin Allah'tan olduğunu hatırlamakla olur. Suların şırıltısı, rüzgârın uğultusu, ağaçların hışırtısı, kuşların şakıması, tellerin nağmeleri gibi anlaşılan bir konuşandan ve malum bir susandan bir ses duyulduğunda, bunun her defasında Allah'ı tesbih ve her şeyi en sağlam ve en güzel biçimde yaratan Allah'ın bir sanatı olduğunu hatırlamakla olur. Nitekim Yüce Allah, nebisi Davud'un *Zebur*'daki tesbihine dair şöyle buyurdu: "*Doğrusu biz akşam sabah onunla beraber tesbih eden dağları, toplu halde kuşları onun emri altına vermiştik. Hepsi ona yönelmişti.*"[6]

Zebur'un sonunda 150. Mezmur'da Ehl-i Kitabca ezberlenen şu tesbih vardır: "*Allah'ı, kutsiyeti içinde tesbih edin. Kuvvetinin yörüngesi içinde tesbih edin. Kuvvetleri üzerine tesbih edin. Sûr sesiyle Onu tesbih edin. Rebap ve udla Onu tesbih edin. Def ve raksla Onu tesbih edin. Telli ve nefesli aletlerle Onu tesbih edin. Alkış sesleriyle, tezahürat zilleriyle Onu tesbih edin. Herkes Rabbi tesbih etsin.*" Mezmurlar'daki bu türlü çalgılı tesbihat Musa'nın (a) şeriatında da vardı. Fakat bunlar bizim dinimizden ve şeriatımızdan değildir. Doğrusu şudur ki; bu konuda bizden öncekilerin şeriatı bize göre dinde bir şey ihdas etmemize izin vermemiştir. Çünkü o, dini bizim için tamamlamış, Peygamber'i (s) de bize: "*Her bidat sapıklıktır; kim, olmayan bir şeyi dinimize sokarsa, o reddedilir*"[7] buyurmuştur. Bu hadis müttefekun aleyhdir. Bazı tasavvuf erbabı; toplandıkları zikir meclislerinde çalgılı, danslı zikri bir gelenek haline getirip, bidat işlediler. Kur'an'ın söylediği ise; her şeyin Allah'ı tesbih ettiği

6. Sa'd, 38/18-19.
7. Buhari, *Sulh*,5; Müslim, *Akdiye*,17; İbn Mâce, *Mukaddime*, 2.

gerçeğidir. Nitekim şöyle buyuruluyor: *"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız."*[8] Bize düşen bundan istifade etmek, Allah'ın yaratmış olduğu her şeyi gördüğümüzde, onların her sesini işittiğimizde, bunların noksan sıfatlardan Allah'ı tenzih ederek, O'nun kudretine, hikmetine, irade ve rahmetine delalet ederek O'nu tesbih ettiğini kalbimizde hissetmektir. Bunların bizim gayretimizle idrak edemeyeceğimiz gizli başka tesbihleri de vardır. Çünkü biz bunların gerçek hayatlarını bilmiyoruz. Bunu bilmek; Allah'ı zikir ve tesbihle gönlünü arıtmış, arzu ve şehvetlerin karanlığından çıkıp, O'nun mukaddes aydınlığına kavuşanların elde edebilecekleri ruhi bir semeredir: *"Ey iman edenler! Allah'ı çok anın ve O'nu sabah akşam tesbih edin. Sizi karanlıktan aydınlığa çıkarmak için üzerimize rahmetini gönderen O'dur. Melekleri de size istiğfar eder. Allah, mü'minlere karşı çok merhametlidir."*[9]

Kim, emrettiği şekilde Allah'ın farzlarını yerine getirir, nehyettiği şekilde yasaklarından kaçınır, istendiği şekilde nafile ibadetlerle Allah'a yaklaşmaya devam eder ve sevdiği şekilde Allah'ı anmayı çoğaltırsa, şu hadis-i kutsinin işaret ettiği makama Allah'ın lütfuyla erişir: *"Kulum bana, kendisine farz kıldığım ibadetlerden daha sevimli bir şeyle yaklaşmadı. Kulum bana nafilelerle de yaklaşmaya devam eder. Neticede ben onu severim. Onu sevdiğimde de işiten kulağı, gören gözü ve tutan eli olurum."*[10] Bu hadisin senedi gibi metninde de gariplik vardır. Açıkça bilinmektedir ki; Allah'ın zatı başkası için sıfat ve organ olmadığı gibi, mahlûk için zat da olmaz. Hadisten ilk akla gelen mana şudur: "Yüce Allah, kendisini seven bir kimse bir şey işittiğinde onun kulağını, baktığında gözünü en çok meşgul eden varlık olur. Bunun mertebeleri vardır: 1- Kul, kulağını ancak Allah'ın sevip razı olacağı şeye çevirir. 2- Her iş ve düşüncede dili ve kalbiyle Allah'ı anar, böylece ilim ve marifet yönünden ilerler. Bu, biraz önce işitmeyle ilgili söylediklerimizin konusudur. 3- İşittiği şeylerde Allah'ın inayet ve tasarrufuna konu olur: *"Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi."*[11] Yani Yüce Allah, işittiği ve gördüğü anda onun için sıfatlarına ve yaratıklarıyla ilgili kanunlarına dair daha önce

---

8. İsrâ, 17/44.
9. Ahzâb, 33/41-43.
10. Tirmizi, *Sevâbü'l-Kur'ân*, 17; Ahmed b. Hanbel, V, 268. (Kutsi Hadis formu hakkında bkz: 1. Cilt 101. ve 222. dipnotlar. -Yayıncı-)
11. Enfâl, 8/23.

bilmediği şeylerin bilgisini ona ihsan eder. O da Allah'ı ister, Ona yönelir. Bu mertebe onun kesbiyle olmuştur. Nitekim kazanılmış olan ilk iki mertebe de bu şekilde kazanılmıştır. 4- Fenâ fillâh diye adlandırılan şeyin esası; kulun kendinden geçmesi, irade ve duygusuyla hissetmekten uzaklaşması ve kendini de; Rabbinin bazı sıfatlarının görüldüğü bir vitrin ve istediği isim ve sıfatlarının yansıdığı bir mahal olarak görmesidir. Böylece Rabbi onun her işinde galip konumda olur. Nitekim Yüce Allah, Yûsuf (a) hakkında şöyle buyurdu: *"Allah, onun işinde galiptir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."*[12]

Vahdet-i Şühûd mertebesi ve Vahdet-i Vücûd

Bu fenâ fillâh hal ve şuuru, bu yolun yolcuları için önceki basamakları kat ederek ulaşılan bir mertebe olmayıp, arada bir şuur parıltısı halinde gerçekleşen bir durumdur. Buna *Vahdet-i Şühûd* mertebesi denir. Bu mertebenin ilerisindeki mertebeye ise *Vahdet-i Vücûd* ismini veriyorlar. Bu ise yaratanla yaratılanın tek bir varlık haline gelmesi halidir. Kulun zatının, Rabbin zatı haline gelmesidir. Yahut da artık kul da, Rab da yoktur, ancak görüntü ve evreleri olan bir tek şey vardır. Bu durum, suyun katı, sıvı ve buhar şeklinde gözükmesi gibidir. Hidrojen ve oksijen haline dönüşünce gözden kaybolur. Bu, batıl materyalist bir felsefedir. Bu felsefeyi, Budist ve Brahman mistiklerinin hayalleri ortaya koymuştur. Bu düpedüz Allah'ı inkârdır. Bütün Peygamber'lerin tebliğ ettikleri dinlerin dışına çıkmaktır. Bazı Müslüman mutasavvıflar bu felsefenin tuzağına düştüler. Bunu şiirler ve nesirlerle ifade ettiler. Bazı ayet ve hadisleri tevil ettiler. Bu tür mutasavvıflar ve bu tevillerle nice insanlar sapıttılar. Nitekim bazıları da rasyonalizm ve tabiat felsefesiyle ve bunları mensuplarına hayranlık duyarak yollarını şaşırdılar. Şeyhülislam İbn Teymiye bu iki zümrenin şüphelerini ortaya döktü ve onları akli ve nakli delillerle çürüttü. Onun öğrencisi olan Muhakkık alim İbn Kayyim ise *Medâricü'a-Sâlikîn* adlı kitabında, Kitab ve Sünnet'e uygun tasavvuf hakikatlerini açıkladı. Bu kitap, Şeyhülislam Ebû İsmail el-Herevi'nin hadis ve tasavvuf konusunda yazmış olduğu kitabın şerhidir. Allah cümlesinin ruhlarını aziz eylesin.

Biz bu bahsi bazı mutasavvıfların Kitap ve Sünnet yolundan en büyük sapma sebeplerinden olan bir hususa dikkat çekerek tamamlayacağız. Zaten tasavvufun ileri gelenleri de Kitab ve Sünnet'in, tarikatlarının temeli ve bütün

---

12. Yûsuf, 13/21.

hakikat incilerini çıkardıkları deniz olduğunu itiraf etmektedirler. Dikkat çekmek istediğimiz husus şudur: Allah'ı tanıma ve sevmenin en yakın yolu olan zikirle çok meşgul olanlar için, zikir sırasında kainatın sırlarından, müşahedelerden ve ruhi zevklerden, kendisini ruhuyla, düşünce ve zevkleriyle yanıltan bazı haller meydana geliyor. Zannediyorlar ki, bu yolla his ve hayal ettiği her şey hakikattir. Nitekim teorik felsefeyle uğraşanlar da bu kainatta karşılarına çıkan her nazariyeyi akılla ispat edilen gerçekler olarak görme yanılgısına düşüyorlar. Yanılgıya düşen her iki grup da şerî nasslara aykırı da olsa kendi tasavvurlarına hakikat gözüyle bakmalarıdır. Bunlar ya bu nassları terk edip kafir oluyorlar yahut da tevil edip bid'ate saplanıyorlar. Gerçek olan şudur ki; bunlardan her biri bazen isabet, bazen de hata ediyor, bir kısım sözleri, öteki sözlerini nakzediyor. Hatta bu sözleri keşif yahut ilham meleğinden veya uyku ve uyanıklık hallerinde Peygamber'den (s) gelen bilgiler olarak isimlendirmektedirler. Halbuki gelişen psikoloji ilmi onların maddi ve ruhi felsefelerinin temellerini iptal etmiştir.

Gerçek mutasavvıfların muhabbetullah sahasında yüksek mevkileri ve her şeyi Allah sevgisiyle sevme hususunda köklü makamları ve geniş bilgileri vardır. Onlar bu sevgide Allah'ın sevdiği ve sevmediği şeylerde şeriata uygun hareket ederler. Râbiatü'l-Adeviyye (r) şöyle dedi:

أحبك حبين حب الهوى ... وحباً لأنك أهل لذاكا
فأما الذي هو حب الهوى ... فشيء شغلت به عن سواكا
وأما الذي أنت أهل له ... فكشفك لي الحجب حتى رأكا

"Seni iki sevgiyle seviyorum,
Biri özlem sevgisi, öteki mücerret sevgi.
Çünkü sen bu iki sevgiye de layıksın özlem sevgisine gelince;
Onun sayesinde başkalarıyla ilgiyi kesiyorum.
Senin layık olduğun mücerret sevgi ise,
Seni görmem için perdeleri önümden kaldırmandır."

Bu şiirden anladığımız şudur: Birinci sevgi kulluk sevgisidir ki, kulluktan başka şeylerden alıkoyan en hayırlı meşguliyettir. İkincisi ise; marifet sevgisidir, gayesi, marifetin kemaline engel olan pek çok perdeleri kaldırmak ve ahirette Cenab-ı Hakkı görme mertebesine ulaşabilmektir. Biz bu

mana ve perdeleri A'râf'ın 143. ayetinin tefsirinde açıklamıştık. Abdülkadir Geylani'den rivayet edildiğine göre; o, her çocuğu doğduğunda cenaze namazındaki gibi dört tekbir getirirmiş ve manasını da şöyle açıklarmış: Çocuğu şimdiden ölmüş sayıyorum ki, kalbimdeki Allah sevgisiyle çocuk sevgisi çatışmasın. Bu sevginin şeriata uygun olanını bilmek istersen Allâme İbn Kayyim'in *Medâricü'a-Sâlikîn* kitabına müracaat et.

Gerçek şu ki; onlar için bu ince manalar, bu alemde beşerin kemali için en yüce örnek, tarikat ve hakikate şamil olan şeriatta en mükemmel vasıta, alemlere rahmet olarak gönderilen ve Peygamber'lerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'in sıfatlarında mevcuttur. O peygamberliğin ve ilahi dinin tamamlayıcısı ve ilahi marifet için gerekli ilahi nurların kaynağıdır. Onu sevmek, kulu Allah sevgisine ulaştıracak en yüksek miraç, ona tabi olmak ise Allah'ın muhabbet makamına ulaştıracak yegane vesiledir. Nitekim şöyle buyuruluyor:. *"De ki; eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin."*[13] Tabii ki ilahlık ve Rablik gerçeğiyle kulluğun zirvesi olan peygamberlik makamı arasındaki farkı gözden uzak tutmamak gerekir. Mü'minler, sadece Allah'tan istenmesi gerekli şeyleri Peygamber'den (s) istemezler. Peygamber (s) Allah'ın ortağı değil, kuludur. Onlar sadece Allah'tan isterler. Hz. Ebubekir'in menkıbelerinde zikredildiği gibi o, Peygamber'den kendisi için hiçbir şey istememiş, duada da bulunmamıştır.

Şayet insanlarda Allah ve Rasûlü sevgisi gerçek olur ve olgunlaşırsa, diğer hayvani, nefsi ve maddi sevgiler bu iki sevgiye tabi olurlar. Öyle ki kişi bu iki sevgiye dalıp yok olur. Tabii ki bunun yanında herkese, hakkı olan fıtri ve şerî sevgi hakkını verir. Artık ona Allah'ın sevgisine ulaşmak için O'nun yolunda malını ve canını vermek kolay gelir. Hz. Peygamber'in ashabı böyleydi. Şaire Hansâ'nın, şiiriyle oğullarını cihada nasıl teşvik ettiğini düşün. Neticede bu çocuklar teker teker şehit oldular. Cahiliye devrinde iki kardeşinin ölümüne üzülmesiyle adeta darbı mesel olan bu hanım, oğullarının ölümü üzerine şöyle demişti; Hamdolsun Allah, onları şehit ederek bana ikramda bulundu. Müslümanların dünyada hakimiyeti, ahirette ise saadet ve ehliyetini kaybetmeleri, nefisleri ve keyifleri için madde sevgisine esir olmaları ve bu sevgiyi Allah, peygamber ve Allah yolunda cihad sevgisine tercih etmeleridir. Halbuki Allah ve peygamber sevgisi, saadetlerinin temeli,

13. Âl-i İmrân, 3/31.

cihad ise hakimiyetlerinin sebebidir. Bu hatalarının bedeli ise bugün mallarını ve canlarını düşmanları uğruna feda etmeleridir. Onların tek kurtuluşu; nefislerini Allah yolunda ölümü göze alabilecek şekilde terbiye etmektir. Düşmanla savaşta ölme fırsatı bulamayanların, nefisle cihadta iradi olarak ölümü istemeleri gerekir. Çünkü hayat ancak öldükten sonra vardır. Ölüm gerçek sevginin delilidir:

فإن شئت أن تحيا سعيداً فمت به شهيداً وإلا فالغرام له أهل

"Eğer mutlu yaşamak istersen mutlulukla öl.
Aksi halde bedelini ödemek gerekir."

Bu yolun yolcusu için aşağıdaki ayetlerde bu makul manaları açıkça görülen tablolar, şerî delilleri maddi olaylar halinde tecessüm ettiren ibretler vardır. Bunları Peygamber'lerin eserlerinde, Ensarın diğerkâmlığında, zafer ve ganimet, mahrumiyet ve hezimet konusunda münafık ve müellefe-i kulûbla, Ensar ve Muhacirlerden sağlam Müslümanlar arasındaki farkta görmek mümkündür.

لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ﴿25﴾ ثُمَّ أَنزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿26﴾ ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿27﴾

25- Andolsun ki, Allah size pek çok yerlerde ve Huneyn Savaşı gününde yardım etmişti. Hani o gün sayınızın çokluğu sizi böbürlendirmişti ama bunun size hiçbir faydası olmamıştı. Bütün genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmişti. Sonra da bozularak arkanızı dönüp kaçmıştınız.

26- Sonra Allah, Peygamber'inin ve mü'minlerin üzerine güvenliğini indirdi; sizin görmediğiniz askerler indirip, inkar edenleri azaba uğrattı. İşte kafirlerin cezası budur.

27- Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

Bu ayetler; mü'minlere Yüce Allah'ın, kendileriyle yapılan pek çok savaşlarda kendilerine yardım ettiğinin bir hatırlatmasıdır: Onlar normal şartlara ve ölçülere göre zafer kazanılması umulacak kadar bir sayı ve teçhizata sahip değillerdi. Allah onları Huneyn Savaşı'nda, sayılarına aldanıp, sevinmelerine rağmen hezimet ve firarla imtihan etmiş, sonra da özel lütuf ve inayetiyle onlara zafer kazandırmıştı. Böylece anlamış olsunlar ki; Allah Teala'nın, Peygamber'ine ve mü'minlere karşı manevi güçlerle yardımı, sayı ve imkan çokluğu gibi maddi yardımından daha büyüktür. Bu hatırlatmayı; kafir olan baba ve kardeşlerini dost edinmekten sakındırdıktan, mü'min de olsalar, akraba, eş-aşiret, mal ve mesken sevgisini Allah, Peygamber ve Allah yolunda cihad sevgisine tercih ettikleri takdirde uğrayacakları felaketi haber verdikten sonra yaptı. Bundan maksat, münafık ve hasta kalpli şeytanların vesveselerini yok etmekti. Onlar müşriklerle tekrar eski harp haline dönüşü kınayarak, müşriklerin çokluğu, bazılarının akrabalığı, ticaretlerinin kesada uğrayacağı bahanesiyle onları savaştan nefret ettirerek tahrikte bulunuyorlardı. Bu hatırlatma; bu işlerin, hak, adalet ve de dünya hayatındaki genel maslahat için yapıldığına dair deliller ortaya konduktan sonra yapıldı. Bu Huneyn Savaşı'nda, diğer savaşlarda olmayan ibret, hikmet ve hükümler vardır. Bunları ayetlerin tefsirinin akabinde açıklayacağız.

Huneyn Savaşı

"Andolsun ki, Allah size pek çok yerlerde ve Huneyn Savaşı gününde yardım etmişti." Zahiri manaya göre buradaki hitap, öncekiler gibi Müslüman topluma duyurması için Rasûlullah'a (s) yöneliktir. Çünkü Müslümanlar arasında daha bir miktar münafık ve zayıf imanlılar vardı. Bu ayet öncekine atfedilmedi. Çünkü bu; önceki yasak ve tehdidin doğruluğuna, Müslümanların hayır ve maslahatının; kafir yakınlarının dostluğunu terk etmede, Allah, Peygamber ve Allah yolunda cihad sevgisine tutunmakta olduğunu göstermektedir. Güç, ırkçılık ve dünya lezzetlerinden istifade gayesiyle sevilen akraba, aşiret, mal ve mesken sevgisini terk etmek konusunda delil getiren yeni bir açıklamadır. Çünkü Allah'ın, pek çok yerde Müslümanlara yardım etmesi, onlardan herhangi birinin ırkçılığı, mal gücü, erzak ve teç-

hizat sayesinde olmamıştır. Fakat bu ilahi yardımla elde ettikleri kuvvet, üstünlük ve servetin benzerini daha önce elde edememişlerdi. Daha sona buna, Allah ve Rasûlü'ne itaatle elde ettikleri saltanat ve hakimiyet eklendi. Ahiretteki mükafatları ise daha muazzam ve daha devamlı oldu. Bütün bunlar, bu sağlam dini tebliğ eden Hz. Peygamber vasıtasıyla Yüce Allah'ın ihsan ve ikramıydı.

Ayette geçen ***"mevâtın"*** kelimesi, *mevtın*'ın çoğuludur; harp meydanı ve sahaları demektir. Aslında vatan gibi insanın oturup ikamet ettiği yer anlamındadır. Çoğul olarak tanımlanması, Rasûlullah'ın (s) bütün savaşlarını ve kendisinin katılmayıp ashabından bazılarını gönderdiği seriyyeleri kapsamından ötürüdür. Gazve ismi -ğazât ve mağzâ da aynı şekilde- sadece ülkeleri içinde ve dışında kafirlere yönelik olarak Hz. Peygamber'in bizzat yönettiği savaşlar için kullanılır.

Buhari ve Müslim kitaplarının *Meğâzî* bölümünde Ebu İshak'tan rivayet ettiğine göre Ebu İshak, Zeyd b. Erkam'a şöyle sormuş: Rasûlullah (s) kaç gazve yaptı? Zeyd de; on dokuz gazve dedi. Kendisinin Peygamber'le birlikte kaç gazveye katıldığını sorunca da; on yedi, cevabını verdi. Ebu İshak'ın da dediği gibi bunlardan maksat, ister savaşsın, ister savaşmasın Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı gazvelerdi. Fakat Ebu Ya'lâ, Cabir ve Ebu Zübeyr farkıyla yaptığı rivayette bu gazvelerin yirmi bir olduğu ifade edilmiştir. Bu haberin isnadı sahihtir. Aslı ise Müslim'dedir. Buna göre Zeyd bu gazvelerden ikisini atlamıştır. Belki bunlar Ebvâ ve Buvât gazveleridir. Belki de bu, Zeyd'in küçük yaşta olmasından kaynaklanmıştır.

Sonra Hafız b. Hacer, Musa b. Ukbe'den, kendisinin sekiz gazveye katıldığını nakletmiştir. Bunlar sırasıyla şöyledir: Bedir, Uhud, Ahzâb, Mustalık, Hayber, Mekke Fethi, Huneyn ve Taif. İbn Hacer diyor ki, bunlardan Kureyza gazvesini saymadı. Zira bu gazve, Ahzâb gazvesinin akabinde olduğu için onu ayrıca saymadı, Ahzâb'la bir kabul etti. Başkaları ise, Ahzâb hezimetinin ardından cereyan ettiği içim Kureyza savaşını ayrı saydılar. Aynı şekilde bazıları, birbirlerine yakın cereyan ettiği için Huneyn'le Taif gazvesini bir kabul ettiler. Buna göre Cabîr'in sözüyle, Zeyd b. Erkam'ın sözü birleşmektedir. İbn Saîd ise bu konuda sözü geniş tuttu ve Rasûlullah'ın (s) bizzat katıldığı savaşların sayısını yirmi yediye çıkardı. Bu konuda Vâkıdî'nin görüşünü benimsedi. Çünkü o da, İbn İshak'la aynı sayıda müttefikti. Ancak Vâdi'l-

Kurâ'yı, Hayber'le birlikte saydı. Süheyli buna işaret etmiştir. Belki de bu altı fazlalık bu kabil değerlendirmelerdendir. İbn Hacer bir yönden meseleyi detaylı ele alırken, diğer yönden de bazı gazveleri diğerleriyle birleştirerek, rivayetler arasında en makul ortalamayı bulmuştur.

Peygamber'imizin (s) gönderdiği müfreze ve heyetlerin sayısı ise İbn İshak'a göre otuz altı, Vâkıdî'ye göre ise kırk sekizdir. Aynı şekilde İbnü'l-Cevzî *Telkîh* adlı eserde bunların elli altı, Mes'ûdi'ye göre ise altmış olduğunu hikaye etti. Üstadımız ise bunları yetmiş küsura çıkardı. Hâkim, *İklîl* kitabında bunların yüzden fazla olduğunu söyledi. Belki de bu seriyyelere, gazaları da ekledi. Bazı alimler seriyye ve gazaların tamamının seksen olduğunu söylediler. Malumdur ki bunların hepsinde savaş olmamıştır. Yüce Allah mü'minlere bu gazvelerde yardım etmiştir. Yine bilinmektedir ki Cenab-ı Hak onlara bütün gazvelerde ya tam ve parlak bir zafer nasip etmiş ki; bunlar çoğunluktadır. Özellikle Bedir, Hendek ve Yahudilerle yapılan gazveler ve Mekke fethi bunlardandır. Yahut da Uhud'ta olduğu gibi işledikleri hataların cezası olarak onlara terbiyeyle karışık bir zafer hediye etmiştir. Malum Uhud'ta Yüce Allah önce mü'minlere yardım etmiş sonra da en yüce komutan olan Hz. Peygamber'in emrine aykırı davrandıkları için düşmanı onlara karşı üstün duruma geçirmişti. Peygamber'in (s) emri harbin en stratejik emriydi ki, o da; okçuların yerlerini terk etmemeleriydi. Bunun açıklaması Âl-i İmrân Sûresi'nde geçmişti. Aynı şekilde Huneyn Gazvesi esnasında bir hezimet yaşanmış fakat harbin sonunda ise tam ve parlak bir zafer kazanılmıştır. Ayette ***"Huneyn günü"*** bizzat zikredilmiştir. Yani Allah size aynı şekilde Huneyn'de de yardım etmiştir. *Huneyn,*Taif'e yakın ve Zü'l-mecâz tarafında bir vadidir. Mekke ile arası, Arafat yönünden on küsur mildir. İbn Hacer ve başkaları bu tanımı esas almışlardır. Mekke ile Huneyn arasının altı gecelik mesafe olduğu da söylenmiştir. Vâkıdi'den bu mesafenin üç gecelik olduğu nakledilmiştir. Âlûsi'nin *Rûhu'l Meâni* tefsirinde buranın Taif'e üç mil uzaklıkta olduğu zikredilmiştir. Bu gazveye *Evtâs* ve *Hevâzin* Gazvesi de denir. *Mu'cemû'l-Buldân* da zikredildiği gibi Evtâs, Hevâzin bölgesinde bir vadidir. Orada Hevâzin oğullarıyla, Peygamber'imiz (s) arasında savaş cereyan etmiştir. *Kâmûs*'ta da benzer ifade vardır. Buhari, *Sahih*'inde Huneyn Gazvesi'yle ilgili rivayetleri zikrettikten sonra Evtâs Gazvesi'yle ilgili bir bölüm ayırmıştır. İbn Hacer bununla ilgili şunları söylemiştir: İyâz dedi ki; Evtâs, Hevâzin'de bir vadidir. Huneyn Savaşı'nın cereyan ettiği yerdir. Bazı

siyer yazarları da aynı görüştedir. Fakat tercih edilen görüşe göre Evtâs vadisi Huneyn vadisinden ayrıdır. Bu durum açıklamaktadır ki; savaşın Huneyn vadisinde cereyan ettiğine dair İbn İshak'ın görüşü doğrudur. Hevâzinliler savaşta hezimete uğrayınca bir kısmı Taif'e, bir kısmı Becile'ye, bir kısmı da Evtâs'a gittiler. Hadiste de belirtildiği gibi Rasûlullah (s) başında Ebu Âmir el-Eş'arî (r) olan bir müfrezeyi, Evtâs'a gidenlerin üzerine gönderdi. Sonra Ebu Âmir, askerleriyle birlikte Taif yönüne hareket etti. Ebu Ubeydullah el-Bekri'ye göre Evtâs, Hevâzin'de bir vadidir. Hevâzin ve Taifliler önce burada karargâh kurdular sonra Huneyn'e intikal ettiler.

İbn Kayyim bu iki isim hakkında şunları söyledi; Huneyn ve Evtâs, Mekke ile Taif arasında bir vadidir. Gazve, yapıldığı yerin adıyla anıldı. Gazve diye adlandırılması ise, Hz. Peygamber'le savaşmaya gelmelerinden ötürüdür. En güzeli, Hevâzinlilerin ismiyle anılmasıdır. Zira harp onların ülkesinde cereyan etmiştir. Ayrıca Rasûlullah'la (s) savaşmak üzere diğer Arap kabilelerini bir araya getirenler ve harp ateşini yakıp harbe yönelenler de onlardır.

"Hani o gün sayınızın çokluğu sizi böbürlendirmişti." Bu cümle ayetteki *"yevme Huneynin"* terkibinden bedel veya onun atf-ı beyanıdır. Önceki ile birlikte özet anlam şudur: Allah size pek çok yerlerde yardım etti. Halbuki siz oralarda, sayınız ve donanımınız az olduğu için sırf kabiliyet ve gücünüzle zafer elde edeceğinizi umuyordunuz. Allah size, Huneyn'de de yardım etti. Halbuki orada kafirler dört bin, siz ise on iki bin olduğunuz için çokluğunuz sizi aldatmıştı da bir sözcünüz, çokluklarıyla çalım satanların görüşünü ifade maksadıyla, "Biz bu gün asla azlık sebebiyle mağlup edilmeyiz." demişti.

Bazı siyer ravileri bu sözü Hz. Peygamber'in söylediğini iddia ettiler. Razi bunu, makul değildir, diyerek reddetti. Biz de aynı şekilde reddediyoruz. Zira sahih rivayet bunun aksini gösteriyor. Yûnus b. Bükeyr'in *"Ziyâdâtü'l-Meğâzî"* adlı eserde Rebî' b. Ens'ten şöyle dediğini nakletti: Huneyn Günü birisi; bu gün biz azlık sebebiyle mağlup edilmeyiz. Bu söz Hz. Peygamber'in zoruna gitti. Neticede hezimet oldu. Yani bu söz hezimet sebeplerinden oldu. Hezimet bu sözün ifade ettiği gurur ve kendini beğenmenin cezası ve mü'minler için bir terbiye oldu ki, bir daha çokluklarıyla aldanmasınlar. Zira çokluk, zaferi sağlayan pek çok sebepler arasında sadece bir tanesidir. Enfâl Sûresi'nde belirtilen manevi sebepler daha etkilidir. Nitekim Yüce Allah;

sabır, Allah'a güvenme ve dayanma gibi manevi sebeplerin değerini bilen kâmil mü'minlerden hikaye ederek şöyle buyurdu: *"Allah'ın huzuruna varacaklarına inananlar; nice az sayıdaki bir topluluk, Allah'ın izniyle çok sayıdaki topluluğu yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir, dediler."*[14] Uhud Savaşı'nda da aynı şekilde manevi sebepler yüzünden bir terbiye ve ceza olmak üzere hezimet baş göstermiştir. Nitekim ilgili bahiste açıklandı.

"Ama bunun size hiçbir faydası olmamıştı." Yani sizi gururlandıran çokluğunuz zafer kazanmanız için yeterli olmadığı gibi, hezimet ve mağlubiyet utancından da hiçbir şeyi gidermedi. ***"Bütün genişliğine rağmen yeryüzü size dar gelmişti."*** Bu genişliğe rağmen bir sığınak ve barınak bulamadınız. ***"Sonra da bozularak arkanıza dönüp kaçmıştınız."*** Yani sırtınızı düşmana vererek burnunuz doğrultusunda kaçmıştınız.

"Sonra Allah, Peygamber'inin ve mü'minlerin üzerine güvenliğini indirdi." Sekînet kelimesi; huzur ve sükundan oluşan psikolojik hali ifade eden bir isimdir. Tereddüt ve tedirginliğin zıddıdır. *Misbâh*'ta da ifade edildiği gibi vakar, heybet ve ağırbaşlılık için de kullanır. Buna göre mana şöyledir; Yüce Allah izzet ve kudret semasından ilahi sükuneti Peygamber'i (s) üzerine akıttı. Bu, hezimete uğradıklarında ashabına karşı acı ve elem duymasından sonra gerçekleşmişti. Halbuki kendisi muazzam bir dağ gibi dimdik yerinde kalmış, cesareti, yiğitliği ve gücü daha da artmıştı. Bu sekînet, Rasûlullah'la (s) birlikte sebat eden, onun katırı etrafında halkalanan mü'minler üzerine de indi. Aşağıdaki rivayetlerde de görüleceği gibi onlar bu büyük ordu içinde pek azdılar. Sonra diğer samimi Müslümanlar üzerine de bu huzur ve güvenlik hissi indi. Onlardan korkuyu giderdi, hayret ve şaşkınlıklarını yok etti. Kaybettikleri sebat ve cesaretleri tekrar kendilerine döndü. Özellikle de Abbas'ın (r), Peygamber (s) emriyle onları nebilerine dönmeleri çağrısını işittiklerinde... Bu durum ileride anlatılacaktır. Ayette, sizin üzerinize değil de ***"mü'minler üzerine"*** ifadesi kullanıldı. Çünkü hitap topluluğa yönelikti. Daha önce geçtiği ve ileride de sahih rivayetlerde örnekleri geleceği gibi mü'minler arasında zayıf imanlılar ve münafık kalıntıları vardı. Kur'an'ın ifade tarzındaki bu incelik ne kadar da enteresandır!

"Sizin görmediğiniz askerler indirdi." Bu sekînetle birlikte, gözlerinizle görmediğiniz meleklerden manevi askerler indirdi. Siz onların gelişini

14. Bakara, 2/249.

kalplerinizde hissettiniz. Çünkü kalplerinize metanet ve kuvvet hissi tekrar hakim oldu. ***"İnkar edenleri de azaba uğrattı."*** Ölüm ve esaretle onları cezalandırdı. Bu ise zillet ve mağlubiyetin son perdesidir. ***"İşte kafirlerin cezası budur."*** Küfrü imana tercih ettikleri sürece, müşriklere karşı düşmanlık ve savaşmayı sürdürdükleri müddetçe dünyada da inkarlarının cezası budur. Aynı şekilde geri kalan kafirlere karşı bu üslupla size de onları cezalandırma vaadinde bulunmuştu: *"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları rezil etsin ve sizi onlara galip kılsın ve mü'minlerin kalplerini ferahlatsın."*[15] Durumu bu kafirler gibi olup, bu mü'minlerin yolundan gidenlere karşı savaşanlar da kıyamete kadar aynı cezayı çekeceklerdir. ***"Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."*** Sonra Allah, dünyadaki bu azaplandırmanın ardından dilediği kafirlerin tövbesini kabul eder ve onları İslam'a yönlendirir. Bunlar, şirk, cehalet ve hurafelerinden kaynaklanan hatalarla nefisleri çepeçevre kuşatılmamış olanlardır. Yine bunlar inkâr ve yalanlamadaki ısrar ve sırf taklide dayalı alışkanlıklarındaki katılık sebebiyle kalpleri mühürlenmemiş olanlardır. Allah, şirk ve günahlardan vazgeçenleri bağışlar, onlara merhamet eder. Bu tövbenin müstakbel sığayla *"yetûbü"* şeklinde ifade edilmesi ve peşinden rahmet ve mağfiretin zikredilmesindeki hikmet, mü'minlere şu gerçeği bildirmektir: Huneyn'de mü'minlerin zaferi sebebiyle azap ve mağlubiyete uğrayanlardan arta kalanların çoğunun iman etmesinin benzeri, müşriklerle mü'minler arasında harp halinin tekrar başlamasından sonra mü'minlerle savaşa girişecekler için de vaki olacaktır. Allah'ın beşer toplumu için cari olan kanunlarından birisi de, iyiyi kötüden bu şekilde ayırt etmesidir. Mü'minlerin gerçek anlamda yaptıkları hiçbir dînî savaş yoktur ki, neticesi böyle olmasın. Fakat İslam sadece bir yaftaya dönüşür, Müslümanların harpleri de dünyevi arzular için olursa, bu özelliği kaybederler.

Huneyn Gazvesi İle İlgili Rivayetler

İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de Huneyn Gazvesi'yle ilgili sözün başında şunları söyledi: Harp tarihçileri dediler ki; Hz. Peygamber, Şevvalin altısında Huneyn'e çıktı. Ramazanın bitimine iki gece kala çıktığı da söylendi. Bazıları bunu şöyle birleştirdi: Ramazanın sonlarına doğru hareket hazırlıklarına baş-

15. Tevbe, 9/14.

ladı, Şevvalin altısında hareket etti; Huneyn'e varışı ise Şevvalin onundaydı. Bu harbin sebebi ise şuydu: Mâlik b. Avf en-Nasrî, Hevâzin kabilelerini topladı. Sakifliler de onun çağrısına uydu. Müslümanlarla savaşı hedeflemişlerdi. Bu haber Rasûlullah'a (s) ulaştı. O da derhal üzerine yürüdü. Ömer b. Şebbe, *Mekke* adlı kitapta dedi ki: Bize İbrahim b. Münzir; İbn Vehb, Ebu'z-Zinâd, babası ve Urve tarikiyle şunu haber verdi. Urve, Velid'e mektup yazarak şöyle dedi: Bana mektup yazmış, Mekke'nin fethi hikayesini sormuştun. Ona vaktini haber verdi. O sene Mekke'de on beş gün kalmıştı. Bu sürenin sonunda kendisine, Hevâzin ve Sakiflilerin, Huneyn'e indikleri ve Rasûlullah'la (s) savaşmak istedikleri haberi ulaştı. Onlar Hz. Peygamber'e karşı toplanmışlardı. Başkanları ise Avf b. Mâlik'ti. Ebu Davud'un hasen bir senetle Sehl b. Hanzala'dan rivayet ettiğine göre; onlar Peygamber'le birlikte Huneyn'e hareket ettiler. Uzun bir yolculuk yaptılar. Bu esnada bir adam geldi ve şöyle dedi: Ben sizden ayrılmış şu şu dağlara çıkmıştım. Bir de ne göreyim! Hevâzinlilerin tamamı, Hevdeçteki kadınları, büyük baş hayvanları, koyunlarıyla Huneyn'de toplanmışlar. Rasûlullah (s) bunun üzerine tebessüm etti ve şöyle buyurdu: *"Bunlar yarın inşallah yarın mü'minlerin ganimeti olacaktır."* İbn İshak'taki, Cabir hadisi bu zatın, Ebu Abdillah b. Ebî Hadrete'l-Eslemi olduğunu gösteriyor.

Beyhaki, *Delâil*'de, Yûnus b. Bekr'den, Rebî' b. Enes'in geçen hadisini tahriç etti ve şunu ekledi; Müslümanların sayısı on iki bindi. Bunlardan iki bini Mekkeliydi. Ben diyorum ki, bunlardan geriye kalan on bini de Mekke'yi fethettiği ashabıydı. Buhari'deki Hişam b. Zeyd'in Enes'ten rivayet ettiği hadiste kapalı, belki de bu sayı hakkında hatalı bir ibare vardır. Ravi dedi ki; Huneyn Günü Hevâzin, Gatafan ve diğer kabileler hayvanları ve çocuklarıyla birlikte harekete geçtiler. Hz. Peygamber'in beraberinde *Tulekâ* (serbest bırakılan Mekkeliler) olan on bin kişi vardı. Savaş sırasında onu terk ettiler. Rasûlullah (s) tek başına kaldı. O gün iki defa çağrı yaptı. Bu çağrılar arasına başka bir şey katmadı ve şöyle seslendi: *"Ey Ensar topluluğu!"* hepsi birden: Buyur yâ Rasûlallah! Seninle beraberiz. Yine onun rivayetinde *Tulekâ*'dan ifadesi geçmiştir. Müslim'in rivayetinden de anlaşılacağı gibi, bu ifade de müphemdir. Müslim rivayeti, "beraberinde serbest bırakılan Mekkeliler vardı" şeklindedir. Bunlar iki bin kişiydiler. Bu iki bin kişinin bazılarının halleri, bazı gençlerin hafifliği hezimetin ilk sebebiydi. Bunlar arasında münafıklar da vardı. Hz. Peygamber güçlenip vatanı, dininin be-

şiği ve izzet ve itibarının merkezi olan Mekke'yi fethedince bunlar, kalben inanmadıkları halde Müslüman olduklarını söylediler. Bir kısmı da zayıf imanlıydılar. Hz. Peygamber uygulama ve gerçek mü'minlerle olan davranışı neticesinde kendilerine İslam'ın nuru ve fazlı gözüksün diye onları İslam'a ısındırmaya çalışıyordu. Bununla birlikte kalplerindeki İslam düşmanlığı ve şirk ülfeti devam ediyordu. O derece ki, bazıları Huneyn'de hezimet baş gösterince sevinç hatta küfür izhar ettiler. Öyle ki içlerinden bazıları fırsatını bulsa Rasûlullah'ı (s) öldürmeyi bile düşünüyordu. Nitekim olayla ilgili olarak gelecek sahih rivayetlerden bu anlaşılmaktadır.

Hezimetin ikinci sebebiyse Uhud'ta cereyan eden hadisenin aynısıdır. Yani Müslümanların önce müşriklere galip gelmesi ve hemen ganimetlere yönelmeleri ve ganimetlerle uğraşıp harbi bırakmalarıdır. Tam bu sırada da Hevâzin ve Nasr oğulları onları ok yağmuruna tuttu. Bunlar usta okçuydular. Oklar hedeften hemen hemen hiç şaşmazdı.

Buhari, Müslim ve diğerleri Berâ b. Azib'den şunu rivayet ettiler; ona Kayslı birisi sordu: Huneyn Günü Rasûlullah'ı (s) bırakıp kaçtınız mı? Berâ dedi ki: Fakat Rasûlullah (s) kaçmadı. Hevâzinliler okçu insanlardı. Üzerlerine hücum ettiğimizde dağıldılar. Biz de ganimetlere abandık. Bundan istifadeyle bizi oka tuttular. Rasûlullah'ı (s) beyaz katırın üzerinde gördüm. Ebu Sûfyan b. Hâris (r) katırın yularını tutuyordu. Hz. Peygamber ise şöyle sesleniyordu:

أنا النبي لا كذب   أنا ابن عبد المطلب

"Ben Peygamber'im yalan yok.
Ben Abdülmuttalib'in torunuyum."[16]

Müslim'in rivayetine göre ise, Berâ b. Âzib'e bir adam geldi ve "Siz Huneyn Günü firar etmiş miydiniz?" diye sordu. Berâ da: Allah'ın Peygamber'ine şahadet ederim ki, o kaçmadı. Fakat zırh giymemiş ve teçhizatsız olarak

---

16. *Recez* vezniyle bu ifadeyi kullanması, Peygamber'imizin (s) şair olmasını gerektirmez. Ayrıca bu ifade şiir de değildir. Secili söze daha yakındır. Sonra bu söz, başkasına ait olup Efendimiz onunla hitap etmiştir. Hem o, fazla şiir söylemedi, bununla da şiir kastetmedi. Evet bu beyti böyle yorumladılar. Aslında şiir bir melekedir. Şair onunla birbirine uyumlu, vezinli, kafiyeli söz söyleme gücüne kavuşur. Orada varlıkları aşırı ifadelerle, hayaller ve işaretlerle anlatma durumu vardır. Bu, fıtri bir kabiliyettir. Çalışma ve sanattan daha güçlüdür. Hz. Peygamber'in ise böyle bir şairlik melekesi yoktu. Şiir denemesi yapmadı. Peygamberlikten önce de, sonra da sözlerinde şiir eseri görülmedi.

Hevazinlilere hücuma kalkışan bazı kimseler oldu. Hevazinliler ise okçu kimselerdi. Sanki tek yaydan atarmış gibi ve çekirge sürüsü halinde hep birden ok fırlatmaya başladılar. Hücum eden teçhizatsız Müslümanlar dağıldılar. Hevazinliler Rasûlullah'a (s) yöneldiler. Ebu Süfyan b. Hâris (r), Hz. Peygamber'in katırını tutuyordu. Efendimiz (s) katırdan indi, dua etti, yardım dileyerek şöyle diyordu:

أنا النبي لا كذب   أنا ابن عبد المطلب

"Ben Peygamber'im yalan yok,
Ben Abdülmuttalib'in torunuyum."

"Ey Allah'ım! yardımını gönder." Berâ dedi ki: Allah'a yemin ederim ki, savaş kızışınca biz Rasûlullah'la (s) kendimizi koruyorduk. Cesur olanlarımız ise Peygamber'le (s) aynı hizada bulunuyorlardı.

Müslim ayrıca Seleme b. Ekvâ'dan şunu rivayet etti. Seleme (r) dedi ki: Huneyn'de Rasûlullah'la (s) birlikte savaştık. Düşmanla yüz yüze geldiğimizde öne geçip bir tepeye tırmandım. Karşıma düşmandan bir adam çıktı, ona ok attım, o da benden sakındı. Ne yapacağımı bilmiyordum, topluluğa baktım, başka bir tepeden birden bire çıktılar. Peygamber'in ashabıyla karşılaştılar. Peygamber'in ashabı geriye döndü. Ben de bozgun vaziyette geriye dönüyordum. Üzerimde iki kaftan vardı. Birisi ile sarılmış, diğeri ile de bürünmüştüm. Acelemden peştamalım çözülüverdi. İkisini bir araya getirip topladım. Rasûlullah'ın (s) yanına vardım. Rasûlullah (s) boz renkli katırının üzerindeydi ve şöyle dedi: *"Seleme b. Akvâ muhakkak bir korku görmüştür."* Nihayet dağılıp kaçanlar Rasûlullah'ın (s) etrafında toplanınca katırdan indi. Sonra yerden bir avuç toprak aldı. Yüzlerine dönerek: *"yüzleri çirkin olsun"* dedi. Onlardan, Allah'ın yarattığı hiç kimse yoktur ki, gözünü bu bir avuç topraktan doldurmasın. Az sonra savuşup gittiler. Böylece Aziz ve Celil olan Allah onları bozup sindirdi ve Rasûlullah (s) da onların ganimetlerini Müslümanlar arasında taksim etti.

Huneyn'de Rasûlullah'ın Yanından Ayrılmayanlar

İbn Haçer, *Fethu'l-Bârî*'de Berâ hadisinin şerhinde, Ebu Süfyan b. Hâris'in, Abdülmuttalib'in oğlu, amcası Hâris (r) olduğunu söylerken, onun Peygamber'in (s) beyaz katırının yularını tuttuğunu belirtti ve aynen şunu ekledi: İbn Ebî Şeybe'nin, Hakem b. Utbe'den mürsel olarak rivayet ettiğine

göre Hakem şunu söyledi: İnsanlar Uhud günü firar edince Rasûlullah (s) şöyle seslendi:

أنا النبي لا كذب أنا ابن عبد المطلب

"Ben Peygamber'im yalan yok,
Ben Abdülmuttalib'in torunuyum."

O sırada yanında sadece dört kişi bulunuyordu. Üçü Hâşim oğullarından, birisi de başkalarındandı. Ali (r) ve Abbas (r), Peygamber'in (s) önünde, Hâris (r) katırın yularını tutuyor, İbn Mesud (r) da sol taraftaydı. Hz. Peygamber'e yönelen herkes öldürülüyordu.

Tirmizi, İbn Amr'dan hasen bir senetle şöyle dediğini nakletti: Huneyn Günü gördük ki, herkes kaçıyor. Rasûlullah'ın (s) yanında yüz kişi yoktu. Bu rakam Huneyn Günü kaçmayan kişilerle ilgili olarak bildiğim en yüksek rakamdır. Ahmed ve Hâkim; Abdullah b. Mesud oğlu Abdurrahman'dan babası tarikiyle şunu naklettiler. Abdullah b. Mesud (r) dedi ki; Ben Huneyn Günü Rasûlullah'ın (s) yanındaydım. İnsanlar onu terk edip kaçtılar. Yanında Muhacir ve Ensardan seksen kişi kaldı. Biz yerimizden ayrılıp kaçmadık. Bunlar Allah'ın üzerlerine sekinet indirdiği kimselerdi. Bu, İbn Ömer hadisine aykırı değildir. Çünkü o da sebat edenlerin yüz kişi olmadığını söyledi. İbn Mesud ise onların seksen kişi olduğunu tespit etti. Nevevi'nin Müslim şerhinde zikrettiğine göre Rasûlullah'ın (s) yanında on iki kişi kalmıştı. Belki de o, İbn İshak'ın söylediğini nakletmiştir. İbn İshak'a göre Efendimiz'in (s) yanında kalanlar şunlardı: Abbas, oğlu Fadl, Ali, Ebu Süfyan b. Hâris, kardeşi Rebîa, Üsâme b. Zeyd, anne tarafından kardeşi Eymen b. Ümmü Eymen, Muhacirlerden ise Ebubekir ve Ömer (r). Bunlar dokuz kişidirler. Hâkim'in mürselinde İbn Mesud da zikredilmişti. Böylece on kişi sayılmış oldu. Abdülmuttalip oğlu Abbas'ın şiirinde, sebat edenlerin sadece on kişi olduğu söylendi. Abbas (r) şöyle dedi:

نصرنا رسول الله في الحرب تسعة وقد فر من قد فر عنه فأقشعوا
وعاشرنا وافى الحمام بنفسه لما مسه في الله لا يتوجع

"Harpte dokuz kişi halinde Rasûlullah'a yardım ettik.
Onun yanından kaçanlar kaçtı, darmadağın oldular.
Onuncumuz Allah yolunda isabet eden
Darbe sebebiyle öldü fakat acı duymadı."

Belki de sebat edenler bunlardı. Fazlası ise Rasûlullah'a (s) geri dönmekte acele edip hezimete uğramayanlar arasında sayılanlardır. Zûbeyr b. Bekkâr ve başkaları, Huneyn savaşında sebat edenler arasında şunları da saymışlardır: Cafer b. Ebî Sûfyan İbn Hâris, Kusem b. Abbas, Ebu Leheb'in oğlu Utbe ve Muatteb, Abdullah b. Zûbeyr b. Abdilmuttalib, Nevfel b. Hâris b. Abdilmuttalib, Ukayl b. Ebi Talib ve Şeybe b. Osman (r)... Bildirildiğine göre Şeybe b. Osman, insanların kaçtığını görünce Peygamber'i (s) öldürmek için arkasına dolaştı. Efendimiz (s) de ona doğru dönüp elini göğsünün üzerine hafifçe vurdu ve ona: *"düşmanla savaş"* buyurdu. O da düşman bozguna uğrayıncaya kadar onlarla savaştı.

İbn Kayyim, İbn İshak'tan Cabir b. Abdillah'a uzanan bir senetle şunu nakletti: Cabir dedi ki: Huneyn vadisine hareket ettik. Tihâme vadilerinden bir vadiye indik, yolları derin ve eğimliydi. Boyun aşağıya doğru iniyorduk. Vakit de sabah karanlığıydı. Hevâzinliler bizden önce vadiyi tutmuşlar. Vadinin yanlarına, dar yerlerine ve patika yollarına gizlenmişlerdi. Böylece toplanmışlar, hazırlıklarını tam yapıp, mevzilerini almışlardı. Allah'a yemin olsun ki, biz aşağıya doğru inerken müfrezeleri bizi gördü ve hep birden üzerimize saldırdılar. İnsanlar sağa sola bakmadan dönüp kaçmaya başladılar. Rasûlullah (s) sağ tarafa çekilerek şöyle buyurdu: *"Ey insanlar! Nereye gidiyorsunuz? Bana gelin Ben Allah'ın elçisiyim, Ben Abdullah oğlu Muhammed'im."* Rasûlullah'la (s) birlikte Muhacirlerden ve aile efradından bir grup kaldı. Muhacirlerden Ebubekir ve Ömer, Ehl-i Beyt'inden ise, Ali, Abbas, Ebu Sûfyan b. Hâris ve oğlu, Fadl b. Abbas, Rebîa b. Hâris, Üsâme b. Zeyd (r) ve Eymen b. Ümmü Eymen (r). Bu zat o gün öldürülmüştü.

Münafıkların Hezimete Sevinmeleri

İbn İshak dedi ki; Müslümanlar bozguna uğrayınca Rasûlullah'ın (s) yanındaki kaba ve katı Mekkeliler bu hezimeti gördüklerinde bazıları, içlerindeki öfkelerini dışa vurdular. Ebu Sûfyan b. Harb dedi ki: Bunların hezimeti denize kadar sürer. Ebu Sûfyan'ın çantasında fal okları parlıyordu. Cebele b. Kelde açıkça şunu söyledi: Artık bu gün sihir sona erdi. Ana bir kardeşi Safvan ise henüz müşrik olduğu halde ona: Sus! Yemin olsun ki; beni, Kureyş'ten bir adamın terbiye etmesi, Hevâzinli bir adamın terbiye etmesinden daha hayırlıdır.

İbn Sa'd, Şeybe b. Osman'dan, şöyle dediğini nakletti: Fetih senesi Rasûlullah (s) Mekke'ye zor kullanarak girdi. Kendi kendime dedim ki: Kureyşlilerle birlikte Huneyn'de, Hevâzinlilere varıncaya kadar yürürüm. Ola ki halk birbirine karışır, ben de bir boşluk yakalar Muhammed'i öldürür, böylece hem kendi, hem de bütün Kureyş'in intikamını almış olurum. Yine kendi kendime diyordum ki: Arap ve Acem'den, Muhammed'e (s) tabi olmayan hiç kimse kalmasa bile ben ona asla tabi olmam. Maksadımı gerçekleştirmek için fırsat kolluyor, içimdeki hırs durmadan artıyordu. Ortalık karışınca Rasûlullah (s) katırından indi. Ben de kılıcı sıyırdım, ona yaklaştım. Arzumu gerçekleştirmek istiyordum. Kılıcımı kaldırdım, neredeyse durumu ona fark ettirecektim. O esnada bana doğru birden bire yıldırım gibi bir ateş yalımı yükseldi. Neredeyse beni yakıp kavuracaktı. Korkumdan ellerimi gözümün üstüne kapadım. Rasûlullah (s) bana dönüp şöyle nida etti: *"Ey Şeybe! Yaklaş bana."* Ona yaklaştım, göğsümü sıvazladı ve: *"Allah'ım! onu şeytandan koru"* diye dua etti. Şeybe dedi ki: Allah'a yemin olsun ki, o anda Rasûlullah (s) bana gözümden, kulağımdan hatta nefsimden daha sevimli geldi. Allah kalbimdeki kini giderdi. Sonra Rasûlullah (s): *"Yaklaş ve savaş"* dedi. Ben de önüne geçip kılıcımla düşmanlara vurmaya başladım. Allah daha iyi biliyor ki, ben onu canım pahasına her şeye karşı korumayı seviyordum. Şayet bu esnada babam sağ olsaydı da onunla karşılaşsaydım kılıçla onun da işini bitirirdim. Müslümanlar dönünceye dek, Rasûlullah'ın (s) yanındakilere katıldım. Sonra Müslümanlar toparlanıp hep birden düşmana hücum ettiler. Ben de Rasûlullah'ın (s) katırının yanına yaklaştım. Katıra bindi, çil yavrusu gibi dağılıncaya kadar düşmanın peşini takip etti sonra karargahına döndü, otağına girdi. Ben de huzuruna girdim. Benden başka hiç kimse onun yüzünü görme arzu ve sevinciyle görmedi. Bana şöyle dedi: *"Ey Şeybe! Allah senin için, senin kendin için dilediğinden daha hayırlısını diledi."* Sonra bana içindem geçirdiğim her şeyi haber verdi. Halbuki ben onları kimseye söylememiştim. Sonra benim için af dile, dedim. O da diledi ve: *"Allah seni bağışlasın"* buyurdu. Bu olayın benzerini Nadr ve Nudayr b. Hâris de anlattı. O da Huneyn'e çıkmıştı. Henüz kafirdi. Şayet harbi kaybederse Rasûlullah'a (s) baskın yapmayı istiyordu. Sonra Cirâne mevkiine geldiklerinde, Rasûlullah (s) ona, içinden geçenleri haber verdi. O da hemen iyi bir Müslüman oldu. İbn Hacer bu olayı *el-İsâbe*'den nakletti. Bu manada bazı şeyleri Ebu Süfyan b. Harb için de zikretti fakat tarihini belirtmedi.

Müslümanların Dönüşü ve Allah'ın Onlara Yardımı

Müslim Abbas'tan (r) şöyle dediğini nakletti: Huneyn Günü Rasûlullah'la (s) beraberdim. Ben ve Ebu Sûfyan b. Hâris. b. Abdilmuttalib, Rasûlullah'ın (s) yanı başında bulunduk ve yanından hiç ayrılmadık. Rasûlullah (s) beyaz katırı üzerindeydi. Bu katırı ona Ferve b. Nûfâse el-Cûzâmî hediye etmişti. Müslümanlarla kafirler karşılaşınca, Müslümanlar arkalarına dönüp kaçtılar. Rasûlullah (s) ise katırını kafirlerin üzerine sürmeye başladı. Hz. Abbas dedi ki: Ben Rasûlullah'ın (s) katırının dizginini tutuyor, sürat yapmasına engel olmaya çalışıyordum. Ebu Sûfyan da Rasûlullah'ın (s) üzengisini tutuyordu. Rasûlullah (s): *"Ey Abbas! Semüre ashabını (Hudeybiye'de semüre ağacı altında biat edenleri) çağır"* buyurdu. Abbas (ki sesi pek kuvvetli ve yüksek bir zattı) der ki; ben sesimin en yüksek perdesiyle: "Semüre ashabı nerede?" diye bağırdım. Allah'a yemin ederim ki, sesimi işittikleri zaman dönüşleri, ineğin yavrularına dönüşü gibiydi. Dediler ki: buyur, buyur! Sonra kafirlerle kıyasıya vuruştular. Ensarı çağırırken; "Ey Ensar Topluluğu! Ey Ensar Topluluğu!" diyorlardı. Sonra davet ve çağırma, Haris b. Hazrec oğullarına inhisar ettirildiğinde: "Ey Hâris b. Hazrec oğulları! Ey Hâris b. Hazrec oğulları!" diye bağırdılar. Bu sırada Rasûlullah (s) katırının üstünde onların harp edişlerine bakarak: *"İşte bu fırının kızıştığı zamandır"* buyurdu.[17] Sonra da Rasûlullah (s) yerden bir avuç çakıl alarak kafirlerin yüzleri tarafına attı da: *"Muhammed'in Rabbine yemin olsun, kafirler hezimete uğradılar"* buyurdu. Abbas der ki: Ben bakmaya gittim. Gördüm ki harp, Rasûlullah'ın (s) dediği gibiydi. Allah'a yemin ederim ki; Rasûlullah (s) düşmana çakıl atmaktan başka bir şey yapmamıştı. Artık onların kuvvetinin zayıfladığını, işlerinin gerilediğini gördüm durdum.[18] Abbas'tan yapılan başka bir rivayette şu ilave vardır. Ta ki Allah, onları bozguna uğrattı. Ben şimdi Rasûlullah'ın (s), onların ardından katırını mahmuzlarken görür gibiyim.

Nevevi, Abbas'ın (r) sözlerini şerh ederken şunları söyledi: Alimler dediler ki; bu hadis, Müslümanların çok uzaklara kaçmadıklarının ve hepsinin de firar etmediğine delildir. Onlara bu firar kapısını açanlar ise; kalplerinde maraz olan Mekkeli müellefe Müslümanları ve henüz Müslüman olmamış Mekke müşrikleriydi. Bozgunları da aniden olmuştu. Çünkü Hevâzinliler

---

17. Bu ifade, harbin şiddetlendiğini anlatmak için kullanılmıştır. Dediklerine göre bu sözü ilk kullanan Rasulullah'tır (s). Sonra darbı mesel haline gelmiştir.

18. Müslim, *Cihad*, 76.

birden bire ve hep birlikte ok yağdırmışlardı. Ayrıca Müslümanların arasında, kalbinde iman henüz yerleşmemiş olan ve Müslümanların başına bela gelmesini kollayan Mekkeliler vardı. Üstelik içlerinde ganimet için gelmiş kadın ve çocuklar da bulunuyordu. Hezimet haberi Mekke'ye ulaşınca Mekke münafıkları sevinmişlerdi.

Hevâzin Heyeti, Müslüman Olmaları, Ganimet ve Esirleri

Buhari, Urve b. Zübeyr'den nakletti. Urve'ye de Mervân ve Misver b. Mahreme haber vermişler: Hevâzin heyeti Müslüman olarak gelip Rasûlullah'dan (s) mallarını ve esirlerini istediklerinde onlara şöyle dedi: *"Bana sözün en sevimlisi, en doğru olanıdır. Şimdi siz iki şıktan birini tercih edin. Ya esirler ya da mallar. Ben sizin gelmenizi bekledim. (Esirlerin ve malların taksimini erteledim fakat siz gelmediniz.)"* buyurdu ve hakikaten de Rasûlullah (s) Taif'ten (Cirâneye) dönüşte onları on küsur gece beklemişti. Hz. Peygamber'in kendilerine esir veya mallardan sadece birini vereceğini anladıklarında: Biz esirlerimizi istiyoruz, dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s) (camiye gitti). Müslümanlar arasında kalkıp bir hutbe irat etti. Allah'a gerektiği şekilde hamd-ü sena etti sonra da *"emmâ ba'dü"* diyerek şunları söyledi: Bu Hevâzinli kardeşleriniz tövbe ederek bize geldiler. Ben de esirleri kendilerine geri vermeyi uygun buldum. Sizden kim bunu uygun görürse o da böyle yapsın. Her kim de hissesini bedelsiz vermek istemezse, biz bu bedeli ona Allah'ın bize ihsan edeceği ilk ganimet mallarından veririz. Bu şartla o da esiri iade etsin. Bunun üzerine halk, "Biz bunu hoş karşıladık, yâ Rasûlullah!" dediler Rasûlullah (s) da, *"Biz şimdi bu işe kimin izin verip, kimin vermediğini bilemeyiz. En iyisi siz gidip reis ve alimlerinize danışın."* dedi. Halk gitti, kavmin ileri gelenleri onlarla konuşup görüştüler ve Rasûlullah'a (s) gelip, rıza ve izinlerini bildirdiler.[19] Bu, Hevâzin esirleriyle ilgilidir. Bu son sözü söyleyen, Buhari'nin hibe bölümünde de açıkladığı gibi, hadisin ravisi Zührî'dir. Bu işi hoş görmek demek, ücretsiz olarak gönül hoşluğuyla esirleri bırakmak demektir. Hadiste geçen *"urafâ"* kelimesi; *arîf*'in çoğuludur. *Arîf* ise; insanlardan bir grubun işini üstlenen, kendinden yukarıdaki emir ve imamlara haber vermek için durumlarını araştıran kimse demektir. *Nasara* ve *hasüne* babındandır. Hz. Peygamber ganimet taksimini sırf esirleri serbest bırakmak için ertelemişti.

19. Buhari, *Itk*,13, *Hîbe*,24, *Meğâzî*,54; Ahmed b. Hanbel, IV,326.

İbn Hacer *"Fethu'l-Bârî'*de bu hadisin şerhinde şunları söyledi: Zühri bu hadisi bu şekilde özet olarak nakletti. Musa b. Ukbe ise *Meğâzî* bölümünde uzun şekilde aktardı. Onun ifadesi şöyledir: Sonra Rasûlullah (s) Şevval ayında Cirâne'ye geldi.[20] Zira esirler oradaydı. Yani Hevâzin esirleri... Rasûlullah (s) oradayken Hevâzin heyeti Müslüman olarak Efendimiz'e (s) geldiler. Heyet ileri gelenlerinden dokuz kişiden müteşekkildi. Müslüman oldular, biat ettiler sonra da isteklerini dile getirdiler. Dediler ki: "Yâ Rasûlallah! Sizin esir ettikleriniz arasında analar, kızlar, halalar, teyzeler vardır. Bunların esareti kavimlerin utanç vesilesidir." Bunun üzerine Rasûlullah (s): *"Sizin namınıza talepte bulunacağım fakat taksimat işi bitti. Şimdi sizin için hangi şık daha sevimlidir? Esirler mi yoksa mallar mı?"* deyince, onlar da: "Yâ Rasûlallah! Bizi asaletle mal arasında muhayyer bıraktın. Asalet bizim için daha sevimlidir. Biz koyun ve deve için laf etmeyiz, dediler. Hz. Peygamber de: *"Haşim oğullarına düşen esirler sizindir. Sizin için Müslümanlarla konuşacağım, siz de konuşun ve Müslüman olduğunuzu söyleyin."* buyurdu. Rasûlullah (s) öğle namazını kıldırınca, hatipleri kalkıp konuştular. Esirlerinin geri verilmesi için beliğ sözler söyleyip Müslümanları özendirdiler. Bunlar sözü tamamlayınca bu sefer Rasûlullah (s) kalktı ve onlar namına şefaatçi oldu ve Müslümanları bu işe teşvik etti ve şöyle buyurdu: *"Ben, Hâşim oğullarına ait esirleri geri verdim."* Bu kıssadan, heyetin sayısı ve gizli olmayan başka hususlar da öğrenilmiş oldu.

Sonra İbn Hacer, İbn İshak'ın rivayetini de zikretti. Rivayet şöyledir: Hevâzin heyeti Rasûlullah'a (s) Cirâne'de yetişti. Müslüman olmuşlardı. Dediler ki: "Yâ Rasûlullah! Biz köklü bir aile ve aşiretiz. Sence de malum olduğu üzere biz, musibete uğramış bulunuyoruz. Bize ihsanda bulun ki, Allah da sana ihsanda bulunsun." Hatipleri Züheyr b. Surad kalkıp şöyle dedi: "Yâ Rasûlullah! Şu gölgeliklerde bulunanlar senin süt babaların, teyzelerin ve sana süt emzirip bakmış olan kadınlardır. Sen himaye edilenlerin en hayırlısısın." Sonra başlangıcı şu olan meşhur beyitleri okudu:

20. Cirâne, Arafat ve Taif yönünden Mekke'ye yakın bir su kaynağıdır.

امنن علينا رسول الله في كرم   فإنك المرء نرجوه وندخرُ
امنن على نسوة قد كنت ترضعها   إذ فوك تملؤه من محضها الدرر

"Bize cömertlik içinde ikramda bulun ey Allah Rasûlü!
Çünkü Sen umudumuz ve hazinemizsin
Süt emdiğin kadınlara iyilik et. Senin mübarek ağzın
Onların saf inci rengindeki sütleriyle doldu."

Sonra İbn İshak, olayı Musa b. Ukbe tarzında aktardı. Bu sözlerin sahibi hatip şair, esirlerin Hz. Peygamber'le süt akrabalığı olduğunu dile getiriyor. Çünkü Hevâzin'den olan Benî Sa'd kabilesinden esirler arasında Peygamber'imizin (s) süt kardeşi Şeyma da vardı. Ona ikram ve iltifatta bulundu. Söylendiğine göre esirler arasında süt anası Halime de varmış. Heyet içerisinde süt amcası Ebû Mervân da bulunuyordu. Ona Servan ve Bürkan da deniyordu. Hatip de onlardandı.

İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında, heyetin on dört kişiden müteşekkil olduğu söylenmiştir. Heyetin hatiplerinden olan Züheyr b. Surad da şöyle demişti: "Onların en uzağı bile sana yakındır, kucaklarında seni barındırdılar, göğüsleriyle emzirdiler, dizlerinin üstünde uyuttular."

Huneyn Ganimetlerinin Taksimi

(Kureyş'in, özellikle de müellefe-i kulûbun tercih edilip, Ensarın mahrum bırakılması)

Huneyn esirleri kadın ve çocuklardan olmak üzere altı bin kişiydi. Harp örfüne göre bunlar kökleştirilirdi. Hz. Peygamber ganimete hak kazananları razı ederek bu esirlerin hepsini serbest bırakmıştı. Böylece her vesileyle köleyi hürriyete kavuşturma ve özellikle de İslam'a yeni girenleri nefret ettirmeme hususunda İslamî siyaseti uygulamıştır. Ganimet malı olarak yirmi dört bin deve, kırk bin hatta daha fazla koyun, dört bin ukiyye gümüş bulunuyordu. Bu ganimetlerin bu kadar çok olmasının sebebi şuydu: Reisleri olan Mâlik b. Avf bütün kabileleri harp için toplamış, askerlerle birlikte kadınlarını, çocuklarını, sürü ve diğer mallarını da harp alanına getirtmişti. Bundan maksadı, askerlerin sebat edip, kaçmasını önlemekti. Bu aynı zamanda bunların Allah tarafından Müslümanlara ganimet olarak sunulması içindir. Rasûlullah (s) ganimetleri taksim ederken, Mekke'nin fethi günü serbest bırakılan müellefe-i kulûb'a (kalbi İslam'a ısındırılacaklar) fazla mal

verdi. Bu da Ensâr'ın zoruna gitti. Bazıları da bunu açıkça dile getirdiler. Hz. Peygamber onları topladı, kendilerine hitap edip gönüllerini aldı. Bu durum, sahih hadis ve meğâzî kitaplarında zikredilmiştir. Biz en sahih rivayetleri aktaracağız.

Ahmed b. Hanbel, Buhari ve Müslim çeşitli tariklerle Abdullah b. Zeyd b. Âsım'dan şunları nakletmişlerdir. Lafız Buhari'ye aittir.

Yüce Allah, Huneyn Günü Peygamber'ine ganimet lütfedince malları, sadece insanlardan müellefe-i kulûb arasında paylaştırdı. Ensara bir şey vermedi. Sanki Ensar da, insanlara verilen kendilerine verilmediği için gücendiler. Efendimiz (s) onlara şöyle hitap etti: *"Ey Ensar topluluğu! Ben sizi dalâlete düşmüş bulup da Allah benim sayemde sizi hidayete eriştirmedi mi? Sizler parçalanmış, darmadağın durumdayken benim vasıtamla sizi bir araya getirmedi mi? Sizler fakirken benim sayemde sizi zengin etmedi mi? Rasûlullah (s), her ne söylerse: Allah ve Rasûlü'nün, üzerimizdeki minnet ve ihsanı çok fazladır diye cevap verdiler. Rasûlullah (s): Her konuştuğumda Rasûlullah'a (s) cevap vermekten sizi engelleyen nedir? deyince, yine: Allah ve Rasûlü'nün minnet ve ihsanı, üzerimizde çok fazladır, cevabını verdiler. Efendimiz (s): İsteseydiniz sen şöyle şöyle vaziyette bize geldin, diyebilirdiniz. Birtakım insanlar, aldıkları davarlar ve develerle çıkıp giderlerken, sizler Rasûlullah (s) ile birlikte yurdunuza dönüp gitmeye razı değil misiniz? Eğer hicret fazileti olmasaydı ben Ensar'dan bir fert olmak isterdim. Şayet insanlar bir yolu tutsalar, Ensar'a da başka bir yolu tutsa ben Ensar'ın yolunu tutardım. Ensar, seçkin kimseler, başkaları ise halk takımıdır. Sizler benden sonra, başkalarının size tercih edileceğini göreceksiniz. Havz-ı kevser başında buluşuncaya kadar sabredin."*[21]

Buhari ve Müslim de Enes'in şu hadisi de mervîdir, lafızlar Buhari'ye aittir: Allah, Peygamber'ine Hevâzin ganimetlerini lütfedince, Rasûlullah (s) bazı kimselere yüzer deve verdi. Bazıları dediler ki: "Allah, Rasûl'ü affetsin. Kureyş'e ganimet veriyor da bize vermiyor. Halbuki bizim kılıçlarımızdan Kureyş'in kanları damlıyor." Enes dedi ki: Onların bu sözü Rasûlullah'a (s) haber verildi. Rasûlullah (s) da Ensar'a haber salıp onları deriden bir gölgelik altında topladı ve başkalarını çağırmadı. Toplandıklarında, Hz. Peygamber kalkıp şunları söyledi: *"Sizden bana intikal eden yersiz sözlerin sebebi nedir?"* Ensarın anlayışlı olanları: "Bizim ileri gelenlerimiz bir şey söylemediler.

21. Buhari, *Meğâzi*,56; Müslim, *Zekât*,139.

Fakat yaşları küçük olan bazıları, 'Allah, Rasûl'ü affetsin. Kureyş'e veriyor da, bizi mahrum bırakıyor. Halbuki bizim kılıçlarımızdan henüz Kureyş kanı damlıyor,' demişler." Bunun üzerine Rasûlullah (s) şunları söyledi: *"Ben, yeni Müslüman olmuş bazı kimselere, kalplerini İslam'a ısındırmak için mal veriyorum. İnsanlar dünyalıklarla dönerken, siz Rasûlullah'la (s) evlerinize dönmeniz, onların dünyalıklarla dönmesinden daha hayırlıdır."* Bunun üzerine Ensar: "Ey Allah'ın elçisi! Biz senden razıyız", dediler. Efendimiz (s) de: *"Benden sonra, insanların size çokça tercih edileceğini göreceksiniz. Fakat Allah ve Rasûlü'ne kavuşuncaya dek sabredin. Ben Kevser havzı başında olacağım."* Enes (r) dedi ki: "Fakat sabretmediler" veya "sabretmedik" diye ilave etti. Çünkü Enes de Ensardandı. Başka bir rivayette şöyle söylendi: Hz. Peygamber Ensarı topladı ve şöyle dedi: *"Kureyş yeni Müslüman oldu. Ayrıca başlarına felaket de geldi. Onların yaralarını sarmak, gönüllerini almak istedim."* Buhari ve Müslim'de daha özet şekilde İbn Mesud'un hadisi vardır. Buhari'nin ifadesiyle şöyledir: Huneyn Günü, Peygamber (s) bazılarını tercih ederek: *"Akra'a yüz deve veriyorum. Uyeyne'ye de aynısını veriyorum, başkalarına da veriyorum"*, deyince birisi kalkıp; bu taksimatta Allah rızası gözetilmemiştir, dedi. Ben de vallahi bu sözü Peygamber'e (s) haber vereceğim dedim. Haber verilince de Rasûlullah (s): *"Allah Musa'ya rahmet etsin. Bundan daha fazla eziyet gördü de sabretti."* İbn Mesud'un başka bir rivayetinde; "taksimatta Allah rızası gözetilmemiştir" sözünü Ensardan birisi söylemiştir, ifadesi geçmektedir. A'meş'in rivayetinde bu vardır. Vâkıdî'nin rivayetinde ise; bunu söyleyenin, münafıklardan Muatteb b. Kuşeyr olduğu belirtilmektedir.

Ahmed b. Hanbel, Müslim ve başkaları, Râfi' b. Hadic'den şunu naklettiler: Rasûlullah (s); Ebu Süfyan b. Harb, Safvan b. Ümeyye, Uyeyne b. Hısn ve Akra' b. Hâbis'e yüzer deve, Abbas b. Mırdas'a ise daha az deve verdi. Bunun üzerine Abbas:

أتجعل نهبي ونهب العبيـ ـد بين عيينة والأقرع

فما كان بدر ولا حابس يفوقان مرداس في المجمع

وما كنت دون امرىء منهما ومن تخفض اليوم لا يرفع

"Benim ve atımın hissesiyle Uyeyne ve
Akra'nın hissesini bir mi yapıyorsun?
Bedir ve Hâbis, toplum içinde
Midrâs'tan daha yüksek değildir.
Ben onlardan aşağı bir adam değilim.
Bugün aşağı görülen artık yüceltilmez."

Beyitlerini söyledi. Ganimette ata da bir pay ayrılır. Beyitteki Bedir'den maksat; Uyeyne'nin dedesidir. Araplar kendilerini meşhur olan dedeye nispet ederler. Nitekim Hz. Peygamber de dedesi Abdülmuttalib'e nispet edilmiştir. Râviye göre, Hz. Peygamber Midrâs'ın payını da yüz deveye çıkarmıştır. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de, kendilerine bol ganimet verilen bu müellefe-i kulûb'un, isimlerini nakletmiştir. Bunların sayısı kırk küsura ulaşmaktadır.

Hz. Peygamber'in, Zeyd b. Âsım hadisindeki: İsteseydiniz, sen şöyle şöyle vaziyette bize geldin, diyebilirdiniz ifadesini ravi, Peygamber'e (s) saygıdan ötürü kapalı bırakmıştır. Ebu Saîd hadisinde bu şöyle tefsir edilmiştir. Şayet şunları söyleseydiniz, hem doğru söylemiş, hem de tarafımdan tasdik edilmiş olurdunuz: "Herkes seni yalanlarken bize geldin, biz seni tasdik ettik. Kovulmuş geldin, biz seni bağrımıza bastık. Sen bize fakir olarak geldin, biz sana yardım ettik." Bunu Ahmed b. Hanbel sahih bir senetle Enes'ten (r) şu lafızlarla rivayet etti: *"Bana şöyle diyemez miydiniz? Sen bize korkarak geldin, biz seni güvenlikte kıldık, bize kovulmuş olarak geldin, seni bağrımıza bastık, bize terk edilmiş olarak geldin, sana yardım ettik."* Bunun üzerine hepsi birlikte: Allah ve Rasûlü'nün üzerimizde çok hakkı vardır, dediler.

Ben diyorum ki; bu sözler Rasûlullah'ın (s) engin tevazusunu, lütfünü, siyaset ve hikmetinin inceliklerini göstermektedir. Böyle kritik durumlarda, Allah'ın onlara İslam sayesinde sağladığı nimetleri hatırlattıktan sonra bazılarının zihninden hiç silinmeyecek sözler söylemesi onun eşsiz siyaset ve hikmetinin delilidir. Araplar İslam'dan önce birbirlerine düşman Arap kabilelerinden iki kabileydiler. Birbirlerini didikleyip, parçalamaktan başka düşünceleri yoktu. Sonra, Arab'ın en azizleri, İslam'ın ve Müslümanların

medarı iftiharı oldular. Haklarında şu ayet nazil oldu: *"Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, parçalanmayın, Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman kişilerdiniz de o, gönüllerinizi birleştirmişti ve onun nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz."*[22] Kıyamete kadar bütün toplumlardan milyonlarca kişinin, tilavetiyle ibadet ettiği başka ayetlerde de Allah onları methetmiştir. Rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s), sözünü tamamlayınca cemaat, sakalları gözyaşlarıyla ıslanıncaya kadar ağladılar.

İbn Kayyim, *Zâdü'l-Meâd* kitabında bu gazveyle ilgili bazı hikmet ve hükümlere temas etmiştir. Biz bunlardan ayetin tefsiriyle ilgili olan bazı ibretli ve hikmetli noktaları sunuyoruz. Allah onun ilim ve hikmetinden bizleri faydalandırsın.

Huneyn Gazvesi'nin İçerdiği Bazı Fıkhi Meseleler, Hikmet ve Nükteler

Yüce Allah Rasûlü'ne (s), Mekke'yi fethedince insanların bölük bölük İslam'a gireceklerini, bütün Arapların kendisine yaklaşacaklarını vaat etmişti. Zaten Allah vaadinde sadıktır. Fetih tamamlanınca Yüce Allah, hikmeti gereği Hevâzin ve ona tabi olanların kalplerini İslam'a açmadı, böylece onlar da Peygamber'e (s) ve Müslümanlara karşı birleşip harp açtılar ki; Allah'ın hükmü, Peygamber'ini (s) tamamen destekleyip, dinine yardımı ortaya çıksın, Huneyn'in ganimetleri fetih ehline ganimet olsun. Yüce Allah; Peygamber'ini, kullarını ve gücünü, Müslümanların şimdiye kadar hiç görmediği muazzam bir güç seviyesine çıkarsın da, Araplardan hiçbir kimse onlara karşı koyamasın. Bu gazvede, düşünüp kafa yoranlarca fark edilen daha pek çok aşikar hikmetler vardır. Ayrıca Yüce Allah hikmeti gereği, sayılarının hazırlık ve kuvvetlerinin çokluğuna rağmen önce onlara hizmet ve bozgunun acısını tattırdı ki; böylece Mekke'ye ve Harem'e, başını atının üzerine eğerek hatta tevazudan neredeyse sakalını hayvanın eğerine değdirecek şekilde giren Hz. Peygamber gibi değil de, fetih gururuyla kasılarak girenlerin başlarını önlerine eğdirmiş oldu. Hz. Peygamber bu tavrı, Rabbine karşı tevazu göstermek, O'nun büyüklüğü önünde eğilmek, izzeti önünde saygı duymak için sergiledi. Zira Cenab-ı Hak ona, daha önce hiç kimseye vermediği ve ondan sonra da kimseye vermeyeceği Harem'e savaşla girme iznini vermişti. Ayrıca Yüce Allah, "Biz bugün azlık yüzünden mağlup olma-

22. Âl-i İmrân, 3/102.

yız." diyenlere, zaferin sadece kendinden olduğunu, yardım ettiği kimseye kimsenin galip gelemeyeceğini, yardımsız bıraktığına da kimsenin yardımcı olamayacağını göstermek istedi. Ayrıca Peygamber'ine (s) ve dinine yardımı üstlendiğini, sizi gururlandıran çokluğunuzun bir işe yaramadığını, zira buna rağmen arkanızı dönüp kaçtığınızı ortaya koymak istedi.

Kalpleri kırılınca da zafer postasıyla en yararlı ilaç gönderildi: ***"Sonra Allah, Rasûlü ile mü'minler üzerine sekinetini indirdi ve görmediğiniz ordular yolladı."*** Onun Yüce hikmeti gereği, zafer elbise ve hediyeleri ancak kalbi kırıklara gönderilir: *"Biz de istiyorduk ki, o ülkede zayıf düşürülenlere ikramda bulunalım, onları önder yapalım ve Firavun kavminin malına onları mirasçı kılalım. Bir de o zayıf düşürülenleri o yerde hakim kılalım. Firavuna, Hamana ve her ikisinin ordularına onlardan korkmakta oldukları şeyi gösterelim."*[23]

Bu hikmetlerden biri de şudur: Yüce Allah orduyu Mekke ganimetlerinden men edince, onlar ne altın, ne gümüş, ne mal, ne esir, ne de toprak sahibi oldular. Nitekim Ebu Davud, Vehb b. Münebbih'ten şöyle rivayet etti: Cabir'e: "Fetih günü hiç ganimet elde ettiniz mi?" diye sordum. Cabir: "Hayır, elde etmedik", dedi. Onlar Mekke'ye atları ve develeri mahmuzlayarak girmişlerdi. On bin kişiydiler. Bir ordunun ihtiyaç duyduğu kuvvet vasıtalarına ihtiyaçları vardı. Allah müşriklerin gönüllerini onlarla savaşmak için tahrik etti. Kalplerine de bütün mallarını, develerini, koyunlarını ve kölelerini yanlarına alma duygusu yerleştirdi ki, bunlar kendi ordusu ve taraftarları için ikram ve ziyafet olsun. Yüce takdiri, onları zafer konusunda özendirmek ve onlara zafer sebeplerini göstermek şeklinde tecelli etti ki, Allah'ın takdir ettiği şey gerçekleşmiş olsun. Allah, Peygamber'ine ve dostlarına zafer ihsan edip, ganimetler sahiplerine ulaştıktan, Allah ve Rasûlü'nün payları ayrıldıktan sonra şöyle dendi: Bizim, sizin kanlarınıza, kadınlarınıza ve çocuklarınıza ihtiyacımız yoktur. Allah da Hevâzinlilerin kalplerine tövbe ve kendisine yönelme duygusu ilham etti. Rasûlullah'a (s) Müslüman olarak geldiler. Onlara dendi ki: Müslüman olup gelmenizin mükafatı olarak size kadınlarınızı, çocuklarınızı ve kölelerinizi iade ediyoruz: *"Eğer Allah kalplerinizde bir hayır olduğunu bilse, sizden alınan fidyeden daha hayırlısını verir ve sizi bağışlar. Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir."*[24]

---

23. Kasas, 28/5,6.
24. Enfâl, 8/70. Ebu Davud, *İmâre*, 25.

Bu gazvedeki hikmetlerden birisi de şudur: Yüce Allah Arapların gazvelerini Bedir'le başlattı, Huneyn'le bitirdi. Onun için bu iki gazve birlikte zikredilir. Aralarında yedi sene olmasına rağmen Bedir ve Huneyn denir. Zira bu iki savaşta da melekler bizzat Müslümanlarla savaşmışlardır. Hz. Peygamber bu iki savaşta da düşmanların yüzlerine doğru toprak, çakıl saçmıştır. Bu iki savaşla da Arapların Rasûlullah'a (s) ve Müslümanlara karşı içlerindeki savaş ateşi sönmüştür. Bedir onları korkutmuş, keskinliklerini törpülemiş. Huneyn ise güçlerini boşaltmış, oklarını tüketmiş, topluluklarını zelil kılmıştır. Artık İslam'a girmekten başka çare bulamamışlardır.

Diğer bir hikmet de şudur: Yüce Allah, Müslümanların elde ettikleri zafer ve ganimetlerle Mekkelilerin gönüllerini tamir etti. Bu ganimetler, kalpleri kırıldıktan sonra elde ettikleri ilaç gibi oldu. Böylece kalpleri tamir oldu. Allah onlara, Hevâzinlilerin şerrini kendilerinden uzaklaştırarak nimetin tamamını gösterdi. Çünkü onların buna güçleri yetmedi. Ancak Müslümanlar sayesinde onlara galip geldiler. Şayet tek başlarına olsalardı düşmanları onları yenerdi. Bu gazvede sadece Allah'ın bildiği başka hikmetler de vardır. İbn Kayyim sonra kitabında fıkhi hükümlerle ilgili başka bir bölüm açtı.

Huneyn Savaşı'yla İlgili Rafizilerin İftirası

(Sünnetin hafızlarına ve bütün ashaba dil uzatma)

Huneyn Savaşı'nın özeti: İslam ordusu müşrik ordusunun üç katıydı fakat bunların iki bin kadarı Mekke fethinde serbest bırakılanlardandı. Bunların da bir kısmı şirkte ısrar eden münafıklardı. Müslümanlardan intikam almak için fırsat kolluyor, bizzat Peygamber'i öldürmek istiyorlardı. Bir kısmı da zayıf imanlılar ve ganimetten pay almak isteyen gençlerdi. Bunlar, hakkı yüceltmek için cihad etme niyeti taşımıyorlardı.

Hevâzinliler çekirge sürüsü gibi birden ok atışına başlayınca bunlar dönüp kaçtılar. Korkudan değil de böyle durumların tabii neticesi olarak ordunun diğer kısmı da tereddüt ve sarsıntı geçirdi. Daha önce de izah edildiği gibi bu durum, ilahi hikmet gereği Müslümanların terbiyesine yönelikti. Âdeti gereği Hz. Peygamber yerinden kıpırdamadı. Kendisine yakın olan bir kısım Ehl-i Beyt'i ve Ebubekir, Ömer ve İbn Mesud (r) gibi Muhacirlerin büyüklerinden bazıları da onun yanından ayrılmadılar. Daha önce de geçtiği gibi İbn Mesud, bu sebat edenlerin seksen kişi olduğunu söylemişti.

Sayıyı bundan daha az söyleyenler ise Peygamber'e en yakın olanları saymış olmalarından böyle söylemişlerdir. Tabii ki sayan, saymayana karşı hüccet sahibidir. Fakat bu durum, ordunun diğer kısmının korkudan bozguna uğradığı ve Peygamber'in yerini bildiği halde onu kasten terk ettiği anlamına gelmez. Bilakis çoğunluk, atılan oklardan firar eden yeni Müslüman olmuş Mekkelilere uyarak geri kaçmışlardır. Bu binlerce kişinin pek çoğu, Rasûlullah'ın (s) etrafındakiler gibi onun yerini tam olarak bilmiyorlardı. Öteki Müslümanlar ve özellikle de Ensar, Abbas'ın (r) sesleniyle Hz. Peygamber'in yerini öğrenince hep birlikte koşup geldiler. Hadisçi ve tarihçilerin bildirdikleri budur.

Fakat Rafıziler, her zaman yaptıkları gibi Peygamber'in (s) bütün ashabına dil uzatarak onların korktuklarını, Allah'a isyan ettiklerini, Peygamber'i (s) tehlikeye attıklarını, kaçtıklarını ve bundan ötürü de, Enfâl Sûresi'nde geçtiği gibi Allah'ın gazabını ve tehdidini hak ettiklerini söylediler. Kaçmayanların on kişiyi aşmadığını, bunların da Hz. Ali'ye uyarak yerlerinde sebat ettiklerini zira başlangıçta sadece Ali'nin kaçmadığını, şayet Ali olmasaydı Hz. Peygamber'in öldürülmüş, dolayısıyla da yeryüzünde İslam'ın yok olmuş olacağını iddia ettiler.

Bu sûrenin ilk ayetlerini tefsir ederken muasır Şia alimlerinden birine ait bir kitaptan söz etmiştik. Yazar orada dokuzuncu hicri senede Ali'nin (r) Tevbe Sûresi'nin baş tarafındaki ayetleri müşriklere okuyup tebliğ etmesini fazla abartmış, Ebubekir'in (r) Hac emirliğini ise hafife almıştı. Biz bu konudaki şüpheleri gidermiştik. Bu kitabın yazarı Huneyn'de Hz. Ali'nin Peygamber'imizin (s) yanından ayrılmayışını da daha mübalağalı tarzda abartmış, diğer ashabı ise en ağır şekilde tahkir etmiş. Hz. Ömer'in de diğer kaçanlarla birlikte firar ettiğini söylemiş. Ona göre Hz. Ali ile birlikte sadece üç veya dokuz kişi Peygamber'imizin (s) yanından Hz. Ali sayesinde ayrılmamış.

Ömer'in (r) kaçması iddiasına gelince, bu gerek muhaddislerden, gerekse siyer yazarlarından hiç kimse söylememiştir. Bu yazar Ebu Katâde'nin Buhari'deki rivayetini tevil ederek orada Müslümanların bozguna uğradığını, onlarla birlikte Hz. Ömer'in de firar ettiğini söyledi. Ebu Katâde'nin rivayeti şöyleydi: "Bir de baktım ki, Ömer insanların arasında! Bu insanların hali ne böyle? dedim. O da: Allah'tan dedi. Sonra insanlar Rasûlullah'a (s)

döndüler." Bu yazarın sözündeki cehalet ve iftirayı açıklamamız vacip oldu. Çünkü o bu olayı, bu ayetin tefsiri olarak ele aldı. Açıklamalıyız ki bu kitabı yanlış anlayıp sapıtmasınlar.

Bu yazar Ebu Katâde'nin rivayetini ele alırken şöyle dedi: Buhari, *Sahih*'inde kendi isnadıyla Ebu Katâde'den rivayet etti. *"Ravâ bi isnâdihî"* sözünden ilk akla gelen, bunu müsned mevsul olarak rivayet etmiş olmasıdır. Halbuki doğrusu bu rivayet mevsul değil muallaktır. Çünkü Buhari; Leys dedi ki, bana Yahya b. Saîd söyledi şeklinde söze başladı. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de bu hadisin şerhinde dedi ki; Yahya b. Saîd'in bu rivayetini, Musannıf, *İhkâm* adlı eserde mevsul olarak Kuteybe yoluyla kendisinden ihtisar ederek rivayet etmiştir. Bu ihtisarla da, ondan merfû olarak gelen hadisi zikretmek istemiştir. O hadis de: *"Kim bir düşmanı öldürdüğüne dair delil getirirse, öldürdüğünün üzerindeki eşya onundur"* hadisidir.[25] Halbuki burada Ömer'in (r) de adı geçmemiştir. Onun için bu rafızi bu rivayeti zikretmemiştir. Çünkü onun gayesi Katâde'nin sadece şu sözünü istismar etmekti: "Bir de baktım ki, Ömer insanların arasında." Bunu, Ömer'in de kaçanlar arasında olduğuna delil getirmek istiyordu. Şayet Ömer'in Rasûlullah'ın (s) yanından ayrılmadığı gerçeği bilinmemiş olsa bu ifade o şekilde de anlaşılabilir. Kastalânî bu ifadeyi şöyle yorumlamıştır: Ömer, kaçmayan insanların arasında... Ömer (r) ne zaman korkak olmuş da harpten kaçmış? Hz. Peygamber (s) İslam'ı Hz. Ömer'le desteklemesi için Allah'a dua etmiştir. Bazı rivayetlerde "dini güçlendirmesi için" ifadesi yer almıştır. Allah da onun duasını kabul etmiştir. İbn Mesud (r) dedi ki; *"Ömer Müslüman oluncaya kadar Allah'a aşikar ibadet edilemedi."*

Bu Rafızi, bütün akraba ve özellikle de Hudeybiye'de Rıdvan Biati'nde bulunanlara da dil uzattı. Halbuki Allah, Kur'an'da onları övmüştür. Onlardan razı olduğunu yeminle ifade etmiş ve bu ayetleri de, kıyamete kadar Müslümanların namazdaki kıraatlerinden yapmıştır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o mü'minlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir."*[26] Yine onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Muhammed Allah'ın Rasûlü'dür. Onunla beraber olan kimseler*

25. Buhari, *Humus*,18, *Meğâzî*, 54; Müslim, *Cihad*, 42; Ebû Davud, *Cihad*, 136.
26. Fetih, 48/18.

kafirlere karşı çok şiddetli, kendi aralarında ise çok merhametlidirler. Sen onları rüku ederken, secdeye varırken görürsün. Onlar Allah'ın rızasını ve lütfünü isterler. Yüzlerinde secdelerin izleri ve nişanları vardır. İşte bu, onların Tevrat'ta anlatılan vasıflarıdır. İncil'deki vasıflarına gelince; onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş sonra kalınlaşmış ve gövdesi üzerine doğrulmuş ve çiftçilerin hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah'ın onları çoğaltıp kuvvetlendirmesi, kafirleri öfkelendirmek içindir. Allah, içlerinden iman edip, salih amel işleyen kimselere bir bağışlama ve büyük bir mükafat vaat etmiştir."[27]

Rafızilerin bu ve diğer kitapları da gösteriyor ki, onlar ashaba bütün kafirlerden daha fazla öfke duymaktadırlar. Bu rafızi bütün Müslümanların, Mekke'de müellefe-i kulûbun peşinden firar ettiklerini iddia etti ve Peygamber'in yanında sadece üç kişi kaldı diyor. Bunlar; Rasûlullah'ın (s) önünde kılıçla onu koruyan Ali, katırının yularını tutan Abbas ve üzengisini tutan Abdülmuttalib oğlu Hans oğlu Ebû Süfyân'dı. İbn Mesud'un da sol tarafında olduğu, ayrıca Haşim oğullarından dokuz kişinin de Rasûlullah'tan (s) ayrılmadığı söylendi. Şeyh Müfîd'in *İrşâd* kitabında benimsediği budur. Aslında bu zat ileri gelen musannıflarından ve şeyhlerinden olan Müfîd'in *İrşâd*'ına da güvenmemiş ki, kesin olarak sadece üç kişi dedikten sonra, bu iddiasını kesinlik ifade etmeyen kîl kavliyle destekledi.

Ayrıca bu zat, ***"Sonra Allah, Rasûlü ile Müslümanlar üzerine sekinetini indirdi"*** ayetinin sadece Peygamber'e ve yanında sebat edenlere has olduğunu iddia etti. O zaman ona şu soru sorulur: Peki ayet, öncesine sonra anlamına gelen ***"sümme"*** ile neden atfedildi? Bu durum, bu bozgunda sarsıntı geçiren çoğunlukla birlikte, Peygamber ve yanından ayrılmayanların da sarsıldığına delalet etmez mi? Sekinetin inmesi, Hudeybiye'de ağacın altında Rıdvan biati yapan Ensar ve Muhacirlerin tekrar savaşa dönmelerinin sebep ve neticesi değil midir? Müellefe-i kulûbun firarıyla kendilerine arız olan karışıklık ve sarsıntı zail olduktan sonra toparlanmadılar mı? Bu da Rasûlullah (s) ve Abbas'ın nidasını duyup, Rasûlullah'ın (s) yerini öğrenince Allah'ın, üzerlerine sekinet indirmesinden sonra bu sarsıntı sona ermedi mi? Bu geçici firardan sonra şanlı hücuma kalkan bu ashab, Allah'ın gazabına müstahak olan korkaklardan olabilirler mi? Hiç onların firarı, Peygamber'i (s) kasten

27. Fetih, 48/29.

yalnız bırakmak ve onu kafirlere teslim anlamına gelir mi? Bu ancak rafızi saptırıcılarının iftirasıdır.

Sekinetin inmesinin ***"sümme"*** ile öncesine atfedilmesi de gösteriyor ki, sekinet firardan sonra inmiştir ve sekinetin zıddı olan ve Mekkelilerin bozgunuyla baş gösteren tereddüt ve sarsıntı geneldir. Bu bozgunun ardından bütün ordu da bozguna uğramıştır. Bu da böyle durumlarda tabiidir. Sebep farklı da olsa netice aynıdır. Bir kısmının sarsıntısıyla ordunun tamamı sarsıldı. Müslümanlara üzüldüğü için Peygamber de sarsıldı. Allah'ın onları bu şekilde imtihan etmesinin hikmeti tamamlanınca Peygamber'ine sekinet indirdi. O da amcası Abbas'a, Muhacir ve Ensarı çağırmasını emretti. O da çağırdı. Hepsi de Allah ve Rasûlü'nün çağrısına uydular. Böylece bu çağrı ve Peygamber'in (s) yerini öğrenmeleriyle Allah onların gönlüne sükunet indirdi.

Bu rafızi, bu olayın özetini zikrettikten sonra, keyfine göre nakli batıl şekilde tevil ederek bu gazveyle ilgili iki ayeti tahrife yöneldi. Bunların üç kişi olduğunu söylediği sebat edenler hariç bütün ashabı tevbih için geldiğini iddia etti. Özellikle de Rıdvan biatine katılanları zikretti ve küfrü gerektirecek tarzda onarı kötüledi. Bu ashabın, Peygamber'i kaba Araplara ve Hevâzin ve Sakîf'in ayak takımına teslim ettiğini iddia etti ve aynen şunları söyledi: "Hani Hudeybiye'de, kaçmayacağınıza dair Yüce Allah'a biat etmiş, Ona sağlam söz vermiştiniz. Hani kaçan cehennemde olacak, öldürülen de şehitliğe yükselecekti. Hani nerede kaldı bu sözleriniz. Siz Allah'la yaptığınız şu pazarlığı bozdunuz. *'Allah mü'minlerden, mallarını ve canlarını cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler, ölürler. Bu Tevrat'ta, İncil'de, Kur'an'da Allah üzerinde bir hak ve vaattir.'*[28] verdiğiniz sözü mü bozdunuz yoksa alışverişin feshini mi istediniz de *'sonra arkanızı dönüp kaçtınız.'* Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer birliğe ulaşıp mevzi alma gibi bir pozisyona girmediniz. Halbuki kim böyle yaparsa Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner." Bu rafızi bütün bunları Allah'ın kelamını tahrif ederek, Huneyn'le ilgili ayeti tefsir sadedinde yaptı. Halbuki bu ayet sırf savaşın başlangıcında aralarında meydana gelen sarsıntı üzerine kendilerini yardım edip desteklediğini mü'minlere hatırlatmak için indirilmiştir. Bu tahrifle, Kur'an'da ashabı kiramı öven bütün ayetleri yok sayıp,

---

28. Tevbe, 9/111.

onları Allah katında en şerli varlıklar şeklinde göstermek, Allah'ın onlara karşı rızasını gazaba, cennet vaadini cehennem tehdidine çevirmek istiyor.

Bu rafızinin, ayetin tamamını neden zikretmediğini fark ettin mi? Çünkü ayetin son kısmı onun aleyhine gerekçe olmakta, tevilini boşa çıkarmaktadır. Bu kısım şudur: *"O halde onunla yapmış olduğunuz bu alışverişinizden dolayı sevinin. İşte bu gerçekten büyük bir kazançtır."* Şayet Allah onların, sözlerinden cayacaklarını, alışverişten vazgeçeceklerini bilseydi, onların sevinmelerini emretmez, başka değil de bu işin en büyük kazanç olduğunu belirtmezdi. Bu rafızi; *"alışverişten vazgeçmek mi istediniz?"* demekle Akabe Biati'nde Ensarın, Rasûlullah'a (s), kendilerini korudukları gibi onu da koruyacaklarına dair söz vermeleri ve Peygamber'in de onlara cennet vaat etmesi üzerine şöyle demelerini işaret etmiştir: Biz bu alışverişten ne cayarız ne de cayma talebinde bulunuruz. Allah ve Rasûlü onların vefasına şahadet etmiş, bu rafızi ise onları hıyanetle, haksızlıkla ve alışverişten caymakla itham etmiştir.

Bu herif daha sonra sözü Ömer'in (r) kaçışına getirdi. O Ömer ki Allah İslam'ı onunla aziz eyledi, onu teyit eden ayetler gönderdi. Rasûlullah'tan (s) sonra Kur'an'ın yeryüzüne yayılmasında en büyük hizmeti geçen Hz. Ömer'dir.

Sonra ayetteki ***"sekinet"*** kelimesini; "kalbe metanet ve huzur vermek, cesaret ve yiğitlik ilham etmektir" şeklinde açıklamış, daha sonra da; Allah bu sekineti sadece Rasûlüne ve daha önce de belirtildiği gibi, sayıları üç veya on kişi olup Rasûlullah'ın (s) yanından ayrılmayan mü'minlere indirmiştir, dedi. Bilmiyor ki bu tefsir, saydığı kimseler hakkında da bir kötülemedir. Zira sekinet kelimesine verdiği manalar harbin başında onlarda yoktu. Zira cesaret ve yiğitlik duygusu firardan sonra gelmiştir. Çünkü "sonra" anlamındaki *"sümme"* ile atıf bunu göstermektedir. Rasûlullah'a (s) ve mü'min ashabına münasip gelen tefsir bizim tefsirimizdir.

Bu herif, genelin içinden sadece Ali'yi (r) istisna ederek bütün sahabeye bu saygısızlığı yaptıktan sonra şöyle dedi: "Müslümanları ve içine düştükleri hali, Cenab-ı Hakk'ın onları bundan dolayı azarladığını, buna karşılık mü'minlerin emîri Ali'yle, sahabenin ileri gelenlerini Ensar ve Muhacirlerin büyüklerini ve kendileri ima edilen diğer zevatı içine alan bu orduya karşı nasıl iftihar ettiğini düşünürsen onun, Allah ve Rasûlü katındaki azametini,

din ve devleti savunmadaki derecesini kavramış olursun." Bunun gibi bütün mü'minleri tahkir için uzun uzadığa söylediği hissi birtakım hezeyanlar... O derece ki, Rasûlullah'ın (s) cennetle müjdelediği Zübeyr, Talha ve Sa'd b. Ebî Vakkâs (r), ayrıca Allah ve Rasûlü'nün kılıcı, Irak ve Şam'ın fatihi olan İslam bayrağını yükselten Halid b. Velîd, Ebu Dücâne, Sehl b. Hanîf, Sa'd b. Ubâde, Hâris b. Sâmit, Ebu Eyyûb el-Ensârî (r) ve benzeri zatları da özellikle zikrederek bu hakaretleri savurdu. İftira ederek şunları söyledi: "Bu musibet onların akıllarını başlarından aldı ve onları çil yavrusu gibi vadilere dağıttı." Bu lafları Hz. Ali'yi şu şekilde övmek için söyledi: "Ali'ye gelince; bu musibete karşı nasıl da direndi, savuşturmak için nasıl da dikildi. Bu belayı def için fezadan daha geniş bir göğüsle, kaderden daha keskin bir kalple ileri atıldı." Ayrıca yemin ederek şunları da söyledi: "Rasûlullah'ın (s) ashabı arasında gazvenin sevabını Ali aldı, savaşın bütün faziletine el koydu ve iftiharından adeta uçtu." Sanki olayı kapalı bir hisle idrak ediyor. Fakat anlamıyor ki, bu konudaki aşırılığını, Hz. Ali'nin kardeşleri olan Rasûlullah'ın (s) diğer ashabını tahkir ederek Hz. Ali için düzdüğü menkıbeler ortaya koyuyor. Ayrıca iki hususta Allah'a iftira ediyor, önce Allah'ın ashabı bozgunla sarstığını sonra da onlara karşı Ali'yle övündüğünü söylüyor. Sonra da bu durumun, diğer ashabı küçük düşürdüğü gibi Rasûlullah'ın (s) yanından ayrılmayan Haşim oğullarından dokuz kişiyi de küçük düşürmeyeceğini söylüyor. Onları istisna ederken cesaret ve faziletlerini değil de neseplerini ön planda tutuyor. Halbuki bu onlar için bir hakarettir. Bunu şöyle belirtiyor: Kendinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki; Rasûlullah'ın (s) yanında sebat edenler ancak Ali sayesinde sebat ettiler. Ali'nin himaye ve savunması sayesinde güven duydular. Çünkü Ali'nin kendilerini koruyup savunmaya kafi geleceğini biliyorlardı. Biraz tarih ve siyer okuyan herkes bilir ki; bu Haşimiler, daha önce meşhur bir gazvede, zikre değer bir mevkide bulunmamışlar, tarih onların bir tek kişiyi bile öldürdüğünü yazmamıştır."

Hz. Ali'yi övmede, diğer ashabı ise yermede ve işi vahim göstermede iyice ileri giderek şunları söylüyor: "Allah için tekellüfü bir yana bırak ve bana söyle; şayet mü'minlerin emiri Ali, kuvvet ve cesaretini tanıyan bu dokuz kişi arasından firar etseydi, Rasûlullah'ın (s) yanında kimse kalır mıydı? Hayır asla! İşte o zaman, Rasûlullah'ın (s) öldürülmesiyle büyük felaket, korkunç kıyamet kopardı, din ve devlet yok olurdu. Bu durumda kavimler kurtuluşlarından sonra helake, hayatlarından sonra çöküntüye düşerlerdi.

Mü'minlerin emiri Ali'nin sebatı ve Hz. Peygamber'i koruması ve sayıları yüz kişiyi (!) geçmeyen grubun da Ali sayesinde direnmesi, Hz. Peygamber'in yaşamasını, din ve devletin bekasını ve halkın kurtuluşunu sağlamıştır." Daha sonra bu şiirsel hayallerden, palavra malzemesi dehşet tablolarından, Rafızice iftiralardan sonra sözü ümmetin idaresini (imamlığı) bu makama, din ve devletin idaresine en layık olan ihsan sahibi Ali'ye değil de başkasına vermelerindeki hataya getirdi. Her ne kadar küfrü hikaye eden kafir olmasa da ben onun burada küfür kokan diğer hezeyanlarına işaret etmekten Allah'a sığınırım.

Ümmeti suçlamasının peşinden Buhari, Müslim ve benzeri sahih hadis ravilerini suçlamaya geçti. Çünkü Buhari ve Müslim, kendisi ve emsalleri gibi bu olayla ilgili olarak Allah'ın Kitabı'nda Allah'a, Peygamber'in (s) Sünneti'nde Peygamber'e (s) ve onun ashabından en hayırlı Ensar ve Muhacirlere iftira atmadılar. Sünnet'i yıkmak ve Müslümanları ondan çevirmek kastıyla Buhari ve Müslim'e dil uzatarak söze başladı ve şöyle dedi: "Buhari ve Müslim'e hayret ediyorum, mü'minlerin emiri Ali'nin bu gazvedeki rolünden ve onun parlak zaferinden en ufak söz etmediler. Halbuki Kur'an'dan ondan bahsetti. Onun Şeyheyne saldırısına *Menar Mecmuası*'nda cevap vereceğiz. Tefsirde bu konuyu ele almamızın sebebi, Allah'ın Kitabı'nı iftiradan korumaktır.

Şüphesiz Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de, ne doğrudan ne de dolaylı olarak Hz. Ali'nin Huneyn'de Müslümanlara yardım ettiğinden bahsetmiştir. Bu zaferi, sadece kendine nispet etmiştir: *"Andolsun ki Allah, bir çok yerde ve Huneyn'de size yardım etmişti... Sonra Allah, Rasûlü ile mü'minler üzerine sekinetini indirdi."* Yüce Allah, sekineti sadece Ali, üç veya dokuz kişi üzerine indirmedi. Şia, Rasûlullah'ın (s) yanında bunlardan başka kimse kalmadığını iddia etti. Halbuki daha önce de geçtiği gibi, Rasûlullah'ın (s) yanında seksen kişi vardı, onları isimleriyle biliyorlardı. Bu rakam, başkalarının olmadığını da göstermez. Çünkü bu da kesin değildir. Ayrıca Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de, kafirlere azap etti."*** Allah, onlara Ali azap etti onları Ali hezimete uğrattı demediği gibi muhaddislerden ve siyer ravilerinden de kimse böyle bir şey söylemedi. Bu herif, muhaddisler bunu sakladılar çünkü onlar sadece Ali'nin faziletlerini saklıyorlar derse, biz de şunu deriz: Muhaddisler, hiçbir sahabenin men-

kıbelerini Hz. Ali'ninki kadar rivayet etmemişlerdir. Muhaddisler Ali'nin (r), Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadığını rivayet etmişlerdir. Buhari ve Müslim'in özellikle Abbas ve Ebu Süfyan b. Hâris'i zikretmeleri; haberin, ortak kriterlerine uygun olmasından ötürüdür. Buhari ve Müslim Ebubekir ve Ömer'den (r) de söz etmemişler. Bu rafızi ise Buhari'den muallak bir habere dayanarak Ömer'in harpten kaçtığını iddia etmiştir. Buhari *Sahih*'inde Ali'nin (kerremallâhü vechehû) menkıbelerine dair pek çok hadis rivayet ettiği halde, Muâviye'nin menkıbelerine dair bir tek hadis bile rivayet etmemiştir.

Şayet Buhari ve Müslim, rafızilerden adaletine güvenmedikleri şahıslardan hadis rivayet etmemişlerse, bundan dolayı kınanacaklar mı? Ayrıca biz bu müellif gibi Allah ve Rasûlü'ne iftira eden ve Hz. Ali konusundaki aşırılığından dolayı Allah'ın kelamını tahrif eden başkalarını da görüyoruz. (Allah Ali'yi yüceltsin ve onu gerçek olan menkıbeleriyle bu türlü yalanlardan müstağni kılsın) onlar bunu, Ali mübalağası yanında, Rasûlullah'ın (s) en hayırlı ashabını küçük görmek, onları yaralamak ve haklarında batıl isnatlarda bulunmaktan da kaynaklanmaktadır. Aslında şaşılacak olan, Buhari'nin doğruluğa sarılması değil, bu rafızinin Allah'ın Kitabı'nda olmayan şeyi varmış gibi göstermekten utanmamasıdır. Üstelik Allah, Ensar ve Muhacirlerden razı olduğu halde tam bunun aksini iddia etmiş ayrıca yemin ederek, Huneyn'de sadece Hz. Ali ile üç veya dokuz kişi olduğunu, bunların da cesaretlerinden, imanlarından ve Rasûlullah"ın (s) hayatını düşündüklerinden değil de Ali'nin yüzünden sebat ettiklerini söylemiştir.

Bu herif Allah'tan ve Rasûlü'nden nasıl utanmaz ki; Ali'nin bütün fazileti, Rasûlullah'ın (s) faziletinden kaynaklandığı halde şunu söyleyebilir: Eğer Ali olmasaydı, Rasûlullah (s) öldürülür, din ve devlet kaybolur, ümmetler helak olurdu... Böylece, Ali'nin tek başına sebat ettiği yalan ve iftirasıyla Rasûlullah'ın (s), din ve devletin ve bütün ümmetlerin sadece Ali'ye minnet borcu olduğunu ifade etmektedir. Velev ki Hz. Ali tek başına sebat etmiş olsa bile bütün bu teşekkürlerin Ali'ye ait olması gerekmez. Çünkü zafer Allah'ın lütfüyle, Peygamber'i desteklemesiyle, Muhacir ve Ensarın tekrar toplanıp harp meydanına dönmesiyle ve savaş esnasında mü'minleri dirençli kılmaları için meleklerin inmesiyle sağlamıştır.

Bu rafızi Allah'ın şu sözüne inanmadı mı?: *"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan Onun peygamberliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan korur."*[29] Buna göre Allah, Peygamber'i öldürmek isteyen nasıl fırsat verir? Bu herif bilmedi mi ki; bir çok kişi ve gruplar defalarca Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs ettiler de Allah onu, yanında Ali (r) olmadığı halde onların şerrinden korudu. Ayrıca Kitap ve Sünnette Allah'ın, Peygamber'ine zafer vaat ettiğine, dinini bütün dinlere üstün getireceğine, düşmanları yardımsız bırakacağına inanmadı mı? Bundan dolayı Hz. Peygamber (s) Hevâzinlilerin, kendisiyle savaşmak için topladıkları her şeyin mü'minlere ganimet olacağını ifade etmişti. Buna rağmen bu rafızi, nasıl olur da Ali olmasaydı Peygamber öldürülür, İslam devleti yok olur, ümmetler helak olurdu, diyebiliyor? Müslümanlar her yönden kendilerinden daha güçlü olduğu halde ve Allah'ın da yardımına rağmen diğer Arapların başaramadığı işi Hevâzinliler başarabilirler mi? Bu ifrat ve iftiraları bütün ashabı hatta faziletlerini nesepten dolayı itiraf ettiği, üzerlerine sekinetin indiğini söylediği üç veya dokuz kişiyi ve hatta Sünnet'i yalanlardan ayıklayan en büyük hadisçileri bile kötülemeye vesile yaptığı yetmedi mi ki, kalkıp bir de Peygamber'lerin sonuncusu olan Rasûlullah'ın (s) yaşaması, davetinin tamamlanması, Allah'ın onu destekleyip yardım etmesi, dininin ve ümmetinin bekası hususlarındaki bütün başarıları Ali'ye yüklemeye kalktı. Peki Müslümanları sahabe ve muhaddisler aleyhine kışkırtma böyle yalanlarla mı olur?

Aklı başında olan, bağımsız düşünen ve İslam tarihine vâkıf olan herkes açıkça şunu bilir ki; Rasûlullah'ın (s) ashabından gerek Ensar, gerekse Muhacir hiç kimse korkak olmamış, bilakis onlar Allah'ın kulları arasında en cesurları olmuşlardır. Allah, sadece Hz. Ali'yi değil, hem Hz. Peygamber'i, hem de bütün ashabı yardımıyla desteklemiştir. (Allah, Ali ve bütün ashabı yüceltsin) Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Seni yardımıyla ve mü'minlerle destekleyen O'dur ve onların kalplerini birleştirmiştir."*[30] Bedir'de Rasûlullah'la (s) birlikte direnenler düşkün ve açtılar, yalınayak ve piyadeydiler, azdılar, önemsenmiyorlardı. Allah onları, kendilerinden üç kat fazla olan Kureyş'in atlılarına ve savaşçılarına karşı galip getirmişti. Onlar Bedir müşriklerinin aksine üç misli fazla oldukları Hevâzin savaşında korkak olmadılar. Fakat Allah onları, daha önce açıklanan sebeplerden dolayı imtihan etti. Bu; arın-

29. Mâide, 5/67.
30. Enfâl, 8/62.

maları, imanlarının artması, Allah'ın, Peygamber'i nasıl destekleyip yardım ettiğini görmeleri ve bir de sadece çokluklarına aldanmamaları içindi.

Şayet birisi, aklını taassup yemiş, işine taassup hakim olmuş bu Şii'nin tersine yemin etmiş olsaydı, şöyle yemin ederdi: Kendinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki; Yüce Allah, peygamberlerin sonuncusu, dinin tamamlayıcısı ve alemlere rahmet olarak gönderdiği Muhammed'i, Ali veya başkalarının lütfüyle değil, kafir düşmanlarına ve komplocuların komplosuna karşı sadece kendi himaye ve desteğiyle korumuştur. Şayet Ali (r) yaratılmamış veya Huneyn'de Peygamber'in (s) ordusu içinde bulunmamış olsaydı, Allah'ın dini yine yeryüzünde devam edecek ve Peygamber yine yaşayacak, ümmet ve kavimler yine helak olmayacaktı ve Allah, Peygamber'ine vaat ettiği düşmanlarına karşı zaferi mutlaka yerine getirecekti. Şayet Allah'ın Kitabı'na, Peygamber'inin Sünneti'ne, gerçek tarihe ve makul olan toplumsal kanunlara uygun düşen böyle bir yemini bütün ashabı seven bir Sünnî etseydi, onun yemini cehaletinden ve bütün söylenenlere aykırı olan taassubundan dolayı yemin eden bu rafizinin yemininden daha doğru ve daha geçerli olurdu. *"Artık Allah kimi saptırırsa onu doğru yola iletecek yoktur."*[31]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا
الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَٰذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً
فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿28﴾

28- Ey iman edenler! Müşrikler sadece birer pisliktir. Artık onlar bu yıllardan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında kendi lütfüyle zengin eder. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Daha önce de belirtildiği Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir'i hicretin dokuzuncu senesinde Hac Emiri olarak görevlendirdiğinde ona, bu seneden sonra hiçbir müşrikin Haccetmeyeceğini duyurmasını sonra da Hz. Ali'ye, Hz. Ebubekir'in peşinden Hacc-ı Ekber gününde insanlara Tevbe Sûresi'nin ilk ayetlerini okumasını ve bu seneden sonra hiçbir müşrikin

31. Ra'd, 13/33.

Haccedemeyeceğini ilan etmesini emretmişti. Bu ayetler Ali'ye (r), duyurması emredilen kırk ayetten birisidir. İleride de belirtileceği gibi bu, müşrikleri Hac'dan men eden en açık ayettir.

Müşriklerim Neces/Pislik Olması Ne Demek?

Ayetteki ***"neces"*** kelimesi, *necise* fiilinin mastarıdır. Bir şey temiz olmayıp kirlendiği zaman: *"Necise'ş-şey'ü fehüve necesün"* denir. *Necâset* ise isimdir. Mastar sıfat olunca müzekker müennes, müfret, tesniye ve cemi farkı olmaz. Mastarın sıfat olması manayı kuvvetlendirir. Sanki mevsuf, sıfatın aynısı demek olur. İnsan *necis* olarak tanımlandığında; "pis tabiatlı, kötü kişi" kastedilmiş olur. Bedeni ve elbisesi maddi manada temiz olsa bile... Hastalık veya hastaya *necis* dendiğinde, iyileşmez amansız hasta veya hastalık kastedilmiş olur. Kur'an'da bu söz veya aynı kökten türemiş başka hiçbir kelime yoktur. *Neces;* lügatte maddi veya manevi pislik ve kötülük için kullanılır. *"Rics"* de öyledir fakat rics, Mâide Sûresi'ndeki içki yasağı ayetinin tefsirinde de geçtiği gibi Kur'an'da da tekrarlanmıştır.

*Lisânü'l-Arab'*da şöyle söyleniyor: Neces, necis ve necüs; insanlardan olan pisliğe ve kirlettiğin her şeye denir. İyileşmeyen hastalığa *"dâün necisün ve nâcisün ve necîsün"* denir. Bazen hasta da bunlarla tavsif edilir. Çocuğa muska takmaya da neces derler. Onu muska ile korudu anlamına *"ve kad neccese lehû ve neccesehû"* ifadesi kullanılır. Cevheri dedi ki: *Tencîs;* Arapların, nazarı defetmek için kullandıkları muska gibi şeylere denir. Üzerine kemik veya paçavra bağlanan güçlü kuvvetli adama *"el-leysü'l-müneccesü"* derler. Muska ile korunan kişiye *münecces* denir. Cahiliye Arapları çocuğa ve cin nazarından korkulan kimselere kadınların pis hayız bezlerinden asarlar ve artık ona cinler yaklaşamaz derlerdi. İfadeler özetlenerek aktarılmıştır. *Teneccüs'*ten maksat, *neces'*i yani cinin zararını defetmektir. *Taharrüc, teessüm* ve *tehannüs* de; kişinin zorluktan ve günahtan kurtulmak için yaptığı iş demektir.

Ragıb dedi ki: Necâset, pislik demektir ve iki kısımdır. Bir kısmı maddidir gözle görülür, bir kısmı da manevidir. Allah müşrikleri manevi pislikle tanımlamıştır: ***"Müşrikler ancak bir pisliktir."*** *"Neccesehû"* dendiğinde; bir şeyi hem kirletti, hem de pisliğini giderdi manaları kastedilmiş olur. Araplar, çocuktan şeytanın pisliğini def etmek için ona muska takarlardı, buna ise;

"tencîsü'l-arâḥ" denir. *Nâcis* ve *necîs;* tedavisi mümkün olmayan kötü hastalık demektir.

Diyorum ki: İster şehirli, ister bedevi olsun, Arap boyları halen kötüdür, zararlıdır, eziyetçidir anlamına; *"filan necistir"* derler. Nitekim İslam'ı bilmeyenleri de çocukları cinlerden ve kötü insanların nazarından korumak için onlara muska vb. şeyleri takmaya devam ediyorlar. Aynı şekilde İbraniler de iyileşmeyen hastalığa neces, hastaya necîs, tedavisine de taharet derler.

Ragıb ve diğerlerinin söylediklerine bakılırsa necisin pisliğe ve maddi-manevi kötülükler için kullanılması hakikat anlamındadır. Benim anladığım da budur. Günahlar ve çaresiz hastalıklar da necistir. Zemahşeri bunları mecaz değil, hakikat bölümünde zikretti. Ayrıca zina ettiği kadınla evlenen kişi hakkında Hasan Basri'nin şöyle dediğini nakletti: *"Encesehâ fehüve ehakku bihâ";* yani "onu kirlettiğine göre onunla evlenmeye daha layıktır." Araplar, hastalık için de bunu kullanırlar. Zemahşeri buna şahit olarak Sâide b. Cü'viyye'nin şu beytini gösterdi:

والشيب داء نجيس لا دواء له   للمرء كان صحيحا صائب القحم

"İhtiyarlık, sağlam ve isabetle zorluklara dalan
Bir adam için çaresiz, necis bir hastalıktır."

Zemahşeri bu beyti şöyle açıkladı: Yani ihtiyarlık, zorluklara daldığı zaman isabet edip, hata etmeyen güçlü ve sıhhatli adamın başına gelen amansız bir hastalıktır. Zemahşeri şunları da söyledi: İnsanlar ecnâsdır (cinsler), çoğu da encâsdır (pislikler), sözü mecazidir. Yani günahlar onları kirletmiştir. *"Müşrikler sadece bir pisliktir."* Sözgelimi şöyle dersin: Kafirden ve facirden daha necis kimse göremezsin.

Bu söylediklerimiz neces ve necaset kelimelerinin lügavi tespitidir. Fakihlere göre ise necis; bulaştığı yerin temizlenmesi gereken şeydir. Bu, ister büyük ve küçük abdest gibi maddi pislik olsun, isterse de çoğunluk nezdinde bizzat pis kabul edilen şarap, domuz ve köpek gibi şeyler olsun. Bundan dolayı bazı fakihler, müşriklerin pis olduklarını bedenlerinin ıslak olarak temas ettiği şeylerin yıkanması gerektiğini söylemişlerdir. Bu görüş; İbn Abbas, Hasan Basri, Malik ile Ehl-i Beyt imamlarından Hâdî, Kâsım ve Nâsır'dan rivayet edilmiştir. İmamiye Şiası ve Zahiriyenin çoğunluğunun görüşü budur. Halef ve Selefin çoğunluğu ise aksi kanaattedir. Dört mezhep

imamları da bu görüştedir. Bu ayet; müşriklerin bizzat pis olduğunu doğrudan, açık ve tercih edilecek bir görüş şeklinde ifade etmiyor. Sünnet'in tatbikatı bunu desteklemediği gibi tam tersini göstermektedir. Özellikle İmamiye gibi Ehl-i Kitab'ı müşrik sayanların görüşlerini geçersiz kılıyor. Çünkü Ehl-i Kitab'ın kestiklerini yemenin, kadınlarıyla evlenmenin mübah olduğu Mâide Sûresi'ndeki ayetlerle sabittir. Onlar en son inen ayetlerdir ve Tevbe Sûresi'nden sonra indikleri icma ile sabittir. Yemek ve kadınlarının mübah oluşu onların temiz olduğuna delildir. Hz. Peygamber'in hayatına ve İslam'ın doğuş tarihine vâkıf olanlarca kesin olarak bilinmektedir ki; Müslümanlar müşriklerle ilişki kurmuşlar, özellikle de Hudeybiye Sulhu'ndan sonra onlarla içli dışlı olmuşlardı. Bu barış antlaşması; kendilerini koruyacak akrabalık ve komşuluk şemsiyesinden mahrum olan Müslümanları müşriklerin baskı ve işkencelerinden kurtarmıştı. Onların elçi ve heyetleri Rasûlullah'a (s) gelip, mescidine giriyorlardı. Yahudiler ve Necran Hıristiyanları da aynı şekildeydi. Hiç kimse onlara pislik muamelesi yapmadı ve dokundukları yerlerin yıkanmasını emretmedi. Cumhurun, onların bedenen temiz olduğuna delil saydıkları sahih hadisler rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerden bazıları şunlardır: Hz. Peygamber, müşrik bir kadının kırbasından abdest almıştır. Yahudi'nin yemeğinden yemiştir. Müşrik olduğu halde Sümâme b. Âsâl, mescidin direklerinden birine bağlanmıştı. Hz. Peygamber kafirlerden gelen heyetlere yemek yedirmiş fakat yiyip içtikleri kapların ekstra yıkanmasını emretmemiştir. Ahmed b. Hanbel ve Ebu Davud, Câbir b. Abdillah'tan şu hadisi rivayet etmişlerdir: Biz Rasûlullah'la (s) birlikte savaşa çıkar, müşriklerin kap-kacaklarını elde eder ve onlardan istifade ederdik, kimse de bundan dolayı bizi ayıplamazdı.

Kafirlerin bizzat pis olduğunu söyleyenler şu hadisin mefhumunu delil saymışlardır: *"Mü'min pis olmaz."*[32] Hadisçilerin hepsi bu hadisi Ebu Hureyre'den rivayet etmişlerdir. Huzeyfe'nin rivayetinde "mü'min" yerine "müslim" ifadesi geçmektedir. Buhari ve Tirmizi hariç diğer muhaddisler bu şekilde rivayet etmişlerdir. Hadis sadece lakap mefhumunu ifade ediyor yoksa mefhûm-u muhâlefeti delil sayan çoğunluğun görüşü için bir delil teşkil etmiyor. Zaten Ebu Hanife de mefhûm-u muhâlefeti delil saymıyor. Yani mü'min pis olmaz derken, müşrik kirlenir denmiş olmaz. Müşriklerin

32. Buhari, *Gusl*, 23, *Cenâiz*, 8; Müslim, *Hayz*, 115; Ebu Davud, *Tahâre*, 91.

bizzat pis olduğunu söyleyenler; başka kap olmadığı takdirde, yıkandıktan sonra Ehl-i Kitab'ın kaplarıyla yemek yemesini emreden hadisi ileri sürmektedirler. Ebû Sa'lebe'nin bu hadisi Buhari ve Müslim'de mevcuttur. Ebu Davud bunun gerekçesini, onların domuz eti yemeleri ve şarap içmeleri olarak göstermiştir. Aynı şekilde Mecusilerin kaplarının yıkanıp ondan sonra yemek pişirilmesi de emredilmiştir. Bütün bunlar temizlik emridir. Yoksa insanların, yıkanarak arıtılan pislik manasında bizzat pis olduklarına delil değildirler.

Sözün özü şudur ki: Kur'an'daki *neces* sözü fakihlerin anladığı örfi manada değil Araplarca bilinen lügat manasındadır. Çünkü Araplar bazı insanları neces olarak tanımlıyorlar, bununla kötülük ve eza gibi manevi pisliği kastediyorlardı. Aksi halde Zemahşeri'nin, *Esâsü'l-Belâğa* adlı kitabında geçtiği anlamda insanların hepsini değil de bir kısmını necis olarak tanımlamışlardı. *Esâs*'ta şöyle geçmişti: *"İnsanlar ecnâstır, çoğu da encâstır."* Onlar neces derken, yıkanması istenen ve yıkanınca temizlenen pislik anlamında söylemiyorlardı. Bununla, kötü koku gibi pisliği ve kötülüğü hissedilen şeyleri ifade ediyorlardı. Açık gerçek budur. Bu konuda fıkhî ve diğer terimleri, Kur'an'ın indiği fasih lügatin üstünde tutanlar ise hataya düşmüşlerdir. Garip olan şudur ki; Şafii mezhebinden olan Fahrettin Razi, Arap olan İmam Şafii ve arkadaşlarının, batıl olduğunu açıklamasından sonra bile neces sözünü; hisse ve müşriklerin pisliği hususundaki lügat anlamına aykırı olan şu görüşü benimsemiştir. Bu konuyu bu kadar uzatmamın sebebi; onların görüşünü çürütmektir. Ta ki bu asırda kimse bu görüşe aldanmasın. Zira bu asırda Müslüman olmayan pek çok toplumlar temizliğe Müslümanlardan daha çok dikkat etmektedirler. Mukallitler bu temizlik meselesini ibadet hükümleri haline getirirlerken o konuda hisse, lügate, kıyasa ve ilahi hikmete karşı direniyorlar. Peşlerine takılanları da böylece seferde ve insanlara karşı düşmanlık konusunda son derece sıkıntıya sokuyorlar. Artık meseleyi kavradıysan şimdi ayetin tefsirine geçebiliriz.

"Ey iman edenler! Müşrikler sadece birer pisliktir. Artık onlar bu yıllardan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar." Bildiğiniz gibi müşriklerin pis olması, ancak bozuk itikatlı olmalarından dolayıdır. Fayda ve zararı olmayan şeyleri Allah'a ortak koşuyorlar. Pislikten ibaret olan putlara tapıyorlar, hurafe ve vehimleri din ediniyorlar. Pislik ve günahlardan uzak durmuyorlar,

leş ve kan gibi maddi pislikleri yiyorlar. Zina ve kumar gibi manevi pislikleri helal sayıyorlar, haram aylarda savaşmayı mübah görüyorlar. Böylece neces (pislik) sıfatı onlarda maddi ve manevi olarak kökleşiyor. Sanki pisliğin ta kendisi oluyorlar. Artık bu seneden sonra onlara, Mescid-i Haram'a yaklaşma fırsatı vermeyin, onların Kabe'ye girip çıplak tavaf etmeleri bir tarafa, Harem bölgesine girmelerine bile imkan tanımayın. Çünkü onlar telbiyede Rablerine ortak koşuyorlar, namazları ise ıslık çalıp el çırpmak şeklinde oluyor. Onların necis olmalarından maksat, Müslümanlar gibi ibadetlerini taharet üzere yapmayıp daima pislik üzere bulunmalarıdır, dendi. Cumhura göre ise maksat, manevi pisliktir. İki görüşü birleştirmek daha doğrudur. Zira daha kapsamlıdır.

Müşriklerin bizzat pis olduklarına gelince, Kur'an lügatinde böyle bir mana yoktur ancak necasetin zati pisliği ve kokuşmuşluğu vardır. Müşriklerin şahısları da Müslümanların şahısları gibidir. Duyuların gösterdiği budur. Duyuların şahadetine karşı çıkanların, lügat ve aklen tespitine karşı çıkmaları daha tabiidir. Bir necasetin ibadete engel olabilmesi için ancak sarih bir nassın bulunması gerekir ki o nas, bulaşmayı sağlayan bir ıslaklıkla necasetin bulaştığı yerin yıkanması gereğini söylesin. Böyle bir nass yoktur bilakis zıddı vardır. Bunu söyleyenler, bazı Hint putperestleriyle bazı mutaassıp Hıristiyanların izlerini takip etmektedirler. Bu mutaassıp Hıristiyanlar vaftiz olmayan herkesi pis saymaktadırlar. Aslında bu bir mezhep değil, taassuptan kaynaklanan saçmalıklardandır. Bu mutaassıplar hâlâ vaftiz olmanın, sahibini cünüplük ve her türlü pislikten müstağni kılacağına inanmaktadırlar.[33] Pek çoklarından bize hikaye edildiğine göre; aylar ve seneler geçmesine rağmen vaftizden ötürü hiç yıkanmamış. Bazı mutaassıp papazlar, Müslümanların temizliğe önem vermelerini, vaftiz olmadıkları için vücutlarından daima kurtlar çıkmasıyla izaha kalkışmışlar. Mısır'ın ileri gelenlerinden birisi bize şunu anlattı: Kendisi Fransa'dayken otel sahibinin oğlu, abdest alırken veya normal temizlenirken temizlendiği suya bakar sonra da gidip annesinin kulağına bir şeyler fısıldarmış. Bu durum tekerrür edince Mısırlı, çocuğun annesinden bunun sebebini ve ne dediğini sormuş. Annesi de cevap vermek istememiş fakat ısrar edince, çocuğun kendisine:

33. Yesûîlerin *Müncid* olarak adlandırılan lügatine göre vaftiz; Hıristiyanlığın kapısı ve Mesih dininin sırlarının ilkidir. Bu, çocuk veya başkalarının baba, oğul ve Rûhu'l-Kuds adına su ile yıkanmasıdır vs. Kahinlerinin bu suyu takdis ettikleri zikredilmemiştir.

Anneciğim! Bu Müslümanın ellerini ve yüzünü yıkadığı suda, öğretmenimiz olan papazın dediği gibi hiçbir kurt olmadığını söylediğini bildirmiş.

Fakihler, müşriklerden olmayan diğer kafirlerin Mescid-i Haram'a, diğer mescitlere ve İslam ülkelerine girmeleri konusunda ihtilaf etmişler. Beğavi, onların görüşlerini bu ayetin tefsirinde özetlemiş. Hâzin de biraz tasarruf ve tenkitsiz olarak ondan aktarmış ve şunları söylemiştir: Kafirlerle ilgili olarak İslam ülkeleri üçe ayrılır:

1. *Harem:* Ayetin zahirine göre buraya ister zimmi, isterse Müslüman olsun hiçbir kafirin buraya girmesi caiz değildir. İmam Şafii ve Ahmed b. Hanbel'in görüşü budur. İsterse İmam Harem'deyken kafir ülkesinin bir elçisi gelsin, imam ona Harem'e girme izni veremez. Bilakis ya kendisi bizzat Harem'den çıkıp yanına gider veya mektubunu dinleyecek birini Harem dışına yollar. İmam Ebu Hanife ve Kûfeliler, emiru'l-mü'mininin veya naibinin izniyle antlaşmalıların Harem'e girmelerine cevaz vermişlerdir.

2. ***İslam ülkesi olan ve Medine, Necid, Yemen ve Yemâme ile çevrili Hicaz bölgesi:*** Bu bölgenin yarısı Hicazi, yarısı da Tihâmî olduğu söylendi. Tamamının Hicaz olduğu da ifade edildi.[34] Kelbi'ye göre Hicaz'ın sınırı Tay bölgesindeki iki dağla Irak yolu arasındaki kısımdır. Hicaz denmesi, Tihâme ve Necid ile kuşatılmış olmasından dolayıdır. Necit ve Serât'la çevrilmiş olduğu için bu ismi aldığı da söylenmiştir. Şam, Necit ve Tihâme ile çevrildiğinden de bu ad verilmiştir de dendi. Harbî dedi ki; Tebük de Hicaz'dandır. Kafirlerin Hicaz'a izinle girmeleri caizdir fakat sefer müddeti olan üç günden fazla orada kalmaları caiz değildir.

Müslim, İbn Ömer'den şunu işittiğini nakletti: *"Yahudi ve Hıristiyanları Arap yarımadasından mutlaka çıkaracağım orada sadece Müslüman bırakacağım."* Müslim'den gelmeyen rivayette İbn Ömer şunu ekledi: Rasûlullah (s) vasiyet edip şöyle buyurdu: *"Müşrikleri Arap yarımadasından çıkarın."*[35] Ebubekir (r) buna zaman bulamadı. Ömer (r) ise, hilafeti sırasında onları sürdü. Ticaret için gelenlere üç gün süre tanıdı. İbn Şihâb'dan gelen rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Arap yarımadasında iki din bir arada*

34. İslam örfüne göre sahih olan budur. İhtilaf; Hicaz'a Hicaz, Necit'e Necit denmesine sebep olan bölgenin şekli konusundadır.

35. Buhari, *Cizye*, 6; Müslim, *Vasiyet*, 30.

olmaz."[36] Bu hadisi Malik, *Muvattâ*'da mürsel olarak tahriç etti. Müslim'in rivayet ettiğine göre Cabir (r) şöyle dedi: Rasûlullah'ı (s) şöyle derken işittim: *"Şeytan artık Arap yarımadasında namaz kılanların kendisine ibadet etmelerinden ümidi kesmiştir. Fakat aralarına fitne sokmaya devam edecektir."*[37] Sâid b. Abdilaziz dedi ki: Arap yarımadası vadiden, Yemen'in en uç noktasına ve denize kadar Irak sınırına kadar olan bölgedir. Bir başkasına göre Arap yarımadası boylam olarak Aden'in en ucundan Irak sahiline, enlem olarak da Cidde ve sahilinden Şam taraflarına kadar olan bölgedir.

3. ***Diğer İslam ülkeleri:*** Kafirlerin buralarda ahd, eman ve zimmetle ikamet etmeleri caizdir. Mescitlere ise ancak bir Müslümanın izniyle girebilirler.[38]

Biz daha önce Enfâl Sûresi'nin 59. ayetinin tefsirinin akabinde barış ve harp döneminde Hz. Peygamber'in Medine Yahudilerine karşı tutumu başlığı altında müşrik ve Ehl-i Kitab'ın Arap yarımadasından çıkarılması ve orada iki dinin bir arada olamayacağına dair Peygamber'imizin (s) emrine dair sahih hadisleri ve bu çıkarma işleminin hikmetini, Rasûlullah'ın (s) tavsiyesine uyarak Necran Hıristiyanlarını, Hayberdeki Yahudileri ve diğerlerini Arap yarımadasından çıkarılışını izah etmiştik.

"Eğer yoksulluktan korkarsanız Allah dilerse sizi yakında kendi lütfüyle zengin eder." Ayette geçen ***"ayle"*** kelimesi, fakirlik anlamındadır. Adam fakir oldu manasına şöyle denir: *"Âle'r-racülü- yeîlü-aylen ve ayleten."* Babı, *"kâle-yekîlü"* gibidir. Kişi fakirleşince *âil* denir. *Eâle* ise, aile efradı çoğaldı manasınadır. *"Yeûlü ıyâlen kesîrîne"*; onlara baktı, geçimlerini karşıladı, demektir. *"Ayle"* nekre olarak gelmiştir. Çünkü Mekkelilerin korktuğu fakirliklerden bir çeşidi kastedilmiştir. O da, rızkların oraya az getirilmesi, ticaret yoluyla malların az celp edilmesidir. Zira malları oraya müşrikler tüccarları ve civardaki vadi ve geçitlerdeki çiftçiler vasıtasıyla temin ediyorlardı. Ayrıca Taif gibi ekinlik ve bahçelik olan yakın bölgelerden de temin ediliyordu. Diğer taraftan Harem'e kurbanlıklar getiriliyor, Mekke fakirleri bundan yararlanıyordu. Yüce Allah Müslümanların, müşrikler engellediği takdirde malın azalması sebebiyle fakirlikten korkmalarını dilerse kendilerini fazlı

36. Muvattâ, *Zekât*, 42.
37. Müslim, *Münâfikûn*, 65.
38. Muâhid, İslam idaresiyle aralarında barış antlaşması olan yabancıdır. Müste'min ise, elçi gibi ancak emanla girebilen harbîdir. Zimmî'ye gelince, o da İslam hükümetine bağlı gayrımüslimdir.

keremiyle zengin edeceğini vaat ederek giderdi. Gerçekten Allah'ın onlara ikramı çok oldu. Müslüman olduktan ve müşriklerin Harem'e girmelerini yasakladıktan sonra önceki durumlarından daha fazla zengin oldular. Onlar pek çok yoldan zengin oldular. Yemenliler Müslüman oldular, onlara erzak aktardılar. Dahası, bu müşrikler Müslüman oldular. Harem ve Mescid'e sokulmayan kimse kalmadı. İleride açıklanacağı ve her taraftan servet ve zenginlik fışkırdı.

İbn Abbas dedi ki; müşrikler Kabe'ye geliyor, beraberlerinde yiyecek de getirip ticaret yapıyorlardı. Kabe'ye girmeleri yasaklanınca Müslümanlar kendi kendilerine, "Bize nereden gıda gelecek?" dediler. Bunun üzerin Yüce Allah: ***"Eğer fakirlikten korkarsanız"*** ayetini indirdi. Allah onlara bol yağmur indirdi. Müşrikler gidince malları daha da arttı. Yine İbn Abbas'tan bir rivayete göre; şeytan, Müslümanların gönlüne müşrikler engellenince ve kervanlar gelmeyince nereden yiyecek bulacaksınız şeklinde vesvese verdi. Bunun üzerine *"eğer fakirlikten korkarsanız"* ayetini indirdi. Kafirlerle savaşmalarını emretti ve ihsanıyla onları zengin etti. Bu zenginlikten maksat ganimetlerdir. Bu konuda Saîd b. Cübeyr şu açıklamayı yaptı: "Allah onları, gelen cizyelerle zengin etti."

Birinci ayet tek başına gelmiş değildir. Müslümanlar bazı şeyleri konuşup fakirlikten korkunca, birinci ayeti takiben şart cümlesi geldi. Yani ayet öncesi ve sonrasıyla birlikte, bir defada nazil oldu. Çünkü Allah nefislerinin kuruntularını, şeytan ve münafıkların bazı mü'minlerin gönlüne atacağı vesveseleri biliyordu. Müşrikleri yasaklama işiyle zenginlik vaadi birbirine bağlı değildir. Allah buna mahal bırakmamıştır. Allah'ın fazlıyla gelen zenginlik rivayetlerde açık veya kapalı olarak belirtilen zenginliklerden daha geneldir. Yüce Allah Araplardan ilk Müslüman olanları zengin etti. Sonra diğer Müslümanlara da her çeşit zenginliği verdi. Onlara ülkelerin fethini nasip etti, insanları onlara itaat ettirdi. Ganimet ve haraç arttı. Onlar için servet ve saltanat yollarını hazırladı. İktidar, ticaret, ziraat ve sanat yoluyla onların rızıklarını genişletti. Bizzat Mekke'nin hacılar ve ticaret vasıtasıyla elde ettiği pay çok büyüktü.

Allah bu zenginliği ***"Allah sizi kendi lütfüyle zengin edecektir"*** şeklinde yani istikbal sığasıyla kayıtlaması, bu zenginliğin çoğunun şimdi değil ileride gerçekleşeceğine işaret içindir. Ayrıca bu zenginliğin, onun geniş lüt-

füyle genişleyeceğini, daha fazlasının hayal edilemeyecek derecede sınırsız olacağına da delalet etmektedir. Allah bu vaadini gerçekleştirmiştir. İşte bu Kur'an'ın mucizelerindendir. Allah bu lütfü; hiçbir mü'minin, gerçekleşmesinden şüphe etmediği *meşîetiyle* kayıtladı -zira Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz- maksat, imanları kuvvetlensin, ümitlerini Rablerine bağlasınlar, her ne kadar çalışmakla emrolundularsa da sırf kazançlarına değil öncelikle Allah'a güvensinler, çalışıp kazanmak sünnetullahtandır. Fakat bu durumun Allah'ın tevfikini ve Onun ilahi desteğini unutturması caiz değildir. Zira geçmişte onları, vaat ettiği şekilde muzaffer ve zengin kılan Yüce Allah'tır. Kendilerine şart koştuğu hususlara riayet ederlerse ileride onlara olan yardımı daha da artacaktır. Nitekim *"Allah'ın dinine yardım ederseniz, Allah da size yardım eder."*[39]

Aynı anlamda Enfâl ve diğer sûrelerin tefsirinde hatırlatmalar geçmiştir. Allah'ın meşîeti (dilemesi), *"in"* edatıyla başlayan şart cümlesiyle kayıtlandı -halbuki bunda asıl olan, şart gerçekleşse bile neticenin kesin olmamasıdır- çünkü meşîet; cereyan eden ilahi kanun gereği, yerine getirilmesi şart olan kazanç sebepleriyle bağlantılıdır. Ama onun tevfiki olmaksızın da neticeler tamam olmaz. Her ki durum da onlar için meçhul olduğundan, onların kesin bir şey söylemeleri mümkün değildir. Şartla durumun müphem bırakılmasının hikmeti; neticeyi elde etmek için gerekli olan yollara gayretlerini seferber etmeleridir. Cenab-ı Hakkın meşîeti, ilim ve hikmeti gereği tecelli ettiği için ayeti şöyle bağladı: ***"Şüphesiz ki Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir."*** Yani zenginlik ve fakirlik yönünden istikbaldeki durumunuzu bilir, sizin için koyduğu emir ve yasaklar hususunda hikmet sahibidir. 9. Hicri seneden sonra müşriklerin Mescid-i Haram'a yaklaşmalarının yasaklanması, daha önce şayet küfrü imana tercih ederlerse sizi müşrik olan baba ve kardeşlerinizi dost edinmekten sakındırması, dört ay içinde antlaşmalarının sona ermesinden sonra müşriklerle savaşmanızı emretmesi, evet maslahat ve menfaatlerinizi bilmesi, sizin için belirlediği emir ve yasaklar hususundaki hikmet ve isabeti tam ve kamil anlamdadır. Bu durumu bilir, sizin için belirlediği hükümleri, mükafat vaadinin gerçekleşmesi için koyduğu şartı ve ziyade lütfünü kavrarsanız, Yüce Allah'ın meşîetinin bütün bunlara uygun düştüğünü görürsünüz.

---

39. Muhammed, 47/7.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّىٰ يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَن يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ ﴿29﴾

29- Kendilerine kitap verilenlerden, Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Rasûlü'nün haram kıldığı şeyleri haram saymayan ve hak dini kabul etmeyen kimselerle küçülüp boyun eğerek kendi elleriyle cizye verinceye dek savaşın.

Sûrenin başından buraya kadar olan ayetler müşriklerle savaş ve onlarla alakalı hususlara dairdi. Bu ayet ise, Ehl-i Kitab'la savaş ve varılmak istenen gayeyle ilgilidir. Bu ayet aynı zamanda, Şam'daki Ehl-i Kitab'tan Rumlar'la yapılan Tebük Savaşı'na, savaşa yaz sıcağında zorluk içinde çıkılması ayrıca bu savaşta münafıkların rezil olması, küfürle ilgili sır perdelerinin yırtılması, mü'minlerin arındırılması gibi olaylara bir giriş mahiyetindedir. Hz. Peygamber, ileride açıklanacak sebepler yüzünden savaşmak için çıktığı Rumlarla Tebük'te savaşmadı. Olayın bu şekilde cereyan etmesinin hikmeti; Hz. Peygamber'in vefatından evvel bu hükümlerin açıklanması ve mü'minlerle haklarında İslami hükümlerin cereyan ettiği münafıkların birbirinden ayırt edilmesidir.

İbn Ebî Hâtim, bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak İbn Zeyd'den şu rivayette bulundu: Rasûlullah (s), civarındaki Araplarla savaşı bitince Allah Teâlâ, Ehl-i Kitab'la cihadı emretti. İbn Münzir, İbn Şihab'dan şunu nakletti: Kureyş ve Arap kafirleri hakkında: *"Fitne tamamen yok edilinceye ve din yalnız Allah'a has oluncaya kadar onlarla savaşın."*[40] ayeti, Ehl-i Kitab hakkında ise: ***"Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşın"*** ayeti yani, tefsir etmekte olduğumuz ayet nazil oldu. Hz. Peygamber'in vefatından önce cizyeyi ilk verenler Necran Hıristiyanlarıdır.

40. Bakara, 2/193.

İbn Ebî Şeybe, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebî Hâtim, Ebu'ş-Şeyh İbn Hıbbân ve Beyhaki *Sünen*'inde Mücahit'ten naklettiler ki; bu ayet, Rasûlullah'a (s) Tebük Savaşı emredildiği zaman nazil oldu. İbn Ebî Şeybe ve Beyhaki, *Sünen*'inde yine Mücahit'ten şu sözü naklettiler: Putperestler ve Müslüman olmaları, Ehl-i Kitab'la ise cizye vermeleri için harp edilir.

İbn Ebî Şeybe ve Ebu'ş-Şeyh, Hasan Basri'den şunu rivayet ettiler: Rasûlullah (s) yarımadadaki Araplarla Müslüman olmaları için savaştı. Onlardan başka bir şey kabul etmedi. Bu en faziletli cihadtır. Daha sonra tefsir ettiğimiz ayette belirtilen ve Ehl-i Kitab'la ilgili olan başka bir cihad ortaya çıktı. Ben diyorum ki; bu tespit, Mücahit ve onun görüşünü benimseyen fakihlerin putperestlerle savaş hakkındaki görüşlerinden daha sahih ve daha hassastır. Çünkü Hicaz'da ve Arap yarımadasındaki müşriklerle putperestler arasında bir fark yoktur. Biz defalarca belirttik ki İslam'ın Arap yarımadasındaki siyaseti sırf yarımadaya ve onun putperest ve müşrik halkına mahsustur. Şunu bil ki; Ehl-i Kitab'la savaş hakkında nazil olan bu ayet ve Arap müşrikleriyle savaş konusunda inen önceki ayet, savaşın meşru kılınmasına dair inen ilk ayetler değildir. Defalarca belirttiğimiz gibi bu konuda ilk nazil olan ayetler Hacc Sûresi'ndeki ayetlerdir: *"Kendileriyle savaşılanlara, zulme uğramış olmaları sebebiyle savaş izni verildi."*[41] Sonra Bakara Sûresi'ndeki şu ayet nazil oldu: *"Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırıları sevmez."*[42] Bu ayetin tefsirinde Üstad Muhammed Abduh'un tercih ettiği görüş şudur: İslam'da farz olan savaş, sadece hakkı ve hak ehlini savunmak, İslamiyet'i ve onun tebliğini güvenceye bağlamak için meşru kılınmıştır. Bundan ötürü savaştan önce mutlaka İslam'ı tebliğ etmek şarttır. Hz. Peygamber'in bütün savaşları savunma savaşıdır. İslam'ın başlangıcında ashabın savaşları hep böyleydi. Daha sonraları ise savaş, saltanatın gereklerinden sayıldı. Harp, İslam'da adalet ve merhametin timsalidir. Bu ayetin tefsirinden sonra bunu açıklayacağız.

Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Kendilerine kitap verilenlerden, Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Rasûlü'nün haram kıldığı şeyleri haram saymayan ve hak dini kabul etmeyen kimselerle küçülüp boyun eğerek kendi elleriyle cizye verinceye dek savaşın."*** Yüce Allah, kendisileriyle

41. Hacc, 22/39.
42. Bakara, 2/190.

savaşma hükmünü açıkladığı Ehl-i Kitab'ı dört olumsuz vasıfla tanımladı. Bu sıfatlar, onların İslam düşmanı olmalarının, netice itibariyle de İslam ülkesinde İslam'a boyun eğmeleri gereğinin illetidirler. Çünkü İslam ülkesinde onlara bağımsızlık ve silah taşıma izni vermek, kendi ülkelerinde Müslümanlara karşı savaş açmalarına ve savaşanları desteklemelerine yol açar. Nitekim Medine ve civarındaki Yahudiler Hz. Peygamber kendilerine güvence verip antlaşmalı kabul edince ve Enfâl Sûresi'nde de geçtiği gibi ibadet konularında kendi şeriatlarına göre amel etmeleri konusunda müsamahanın da üstünde serbestlik tanıyınca böyle yaptılar. Tebük Savaşı bahsinde de görüleceği gibi Arap ülkeleri sınırlarındaki Hıristiyanlar da aynı şekilde davrandılar. Ehl-i Kitab'ın terk ettiği ifade edilen bu dört vasıf, bütün ümmetlere ait ilahi dinlerin temelini teşkil eder. Nitekim Bakara Sûresi 62. ayet buna işaret etmektedir. Tefsir etmekte olduğumuz ayette, savaş için şerî bir sebep zuhur edince, bu esasları yerine getirmeyenlerle, şartlarına uygun şekilde cizye verinceye dek savaşılması emredilmiştir. Bu ayette Allah'a ve ahiret gününe iman zikredilmiş, Allah ve Rasûlü'nün haram kıldığı şeyleri haram saymaları, hak dine boyun eğmeleri ise ameli salih ile alakalı sayılmıştır. Söz bu konuya gelecektir.

Yaygın olan bazı tefsir kitaplarında görüyorsun ki; bu ayetin, Ehl-i Kitab'ın Allah'a ve ahiret gününe iman etmediğine delalet ettiği iddia edilmektedir. Hatta bazıları bu ayeti bu konuda kesin nass kabul ettiler. Onların bu iddiadan maksatları; bu sıfatların, onlarla savaşın meşruiyet şartları olmadığını, sadece durumlarının tespitinden ibaret olduğunu söylemektir. Onlara göre Ehl-i Kitab'tan Allah'a ve ahiret gününe inanan Allah ve Rasûlü'nün kendilerine haram kıldıklarını haram sayanlar, hak dine boyun eğenler bulunsa bile onlar bu hükmün dışında kalır, denemez. Tercih edilen görüşe göre Peygamber'den maksat; her dinin, kendi Peygamber'i, her dinden maksat da; hak olduğuna inandıkları dindir. Bunlar diyorlar ki; Bakara Sûresi'ndeki ayetin, ilahi dinin esaslarını yerine getirdiklerine işaret ettiği kimseler, kendi zamanlarındaki Peygamber'lerine uyan veya kitaplarını tahrif etmezden ve dinlerini bidatlerle şirk haline sokmazdan önce hak dine tabi olanlardır. Yahut da bunlar; Allah tarafından gönderilip, davetini tebliğ ettikten sonra, kitabı, önceki kitapları ve şeriatına aykırı olan şeriatları nesheden son Peygamber'e uyanlardır. Biz bu görüşleri bu ayetin tefsirinde açıklamıştık. Fahrettin Razi açıkça belirtti ki; bu olumsuz sıfatlar, onlarla

savaşmanın şartlarıdır. Fakat onlar müspet sıfatları kaybetmişlerdir. Şayet Bakara Sûresi'ndeki ayette belirtilen müspet sıfatlarla muttasıf bir Ehl-i Kitab toplumu bulunursa onlara savaş açmamız bize haram kılınmıştır.

Allah'a iman meselesine gelince; Kur'an'ın şahadetine göre Hıristiyan ve Yahudiler tevhid temelini yıkmakla bu inancı kaybetmişlerdir. Çünkü onlar papaz ve hahamları Allah'tan gayrı Rabler edinmişlerdir. İbadetleri belirlemek, haram ve helalleri tayin etmek Allah'ın hakkı olduğu halde onlar bu işleri belirlemeye kalkmışlar, Hıristiyan ve Yahudiler de bu konuda onlara uymuşlar, böylece onları Allah'ın Rabliğine ortak etmişlerdir. Bazıları da; Üzeyir Allah'ın oğludur. Mesih Allah'ın oğludur diyenler gibi, Allah'ın ilahlığı konusunda şirke düşmüşlerdir. Bu ve o görüş bu sûredeki ayetlerin akışı içinde ele alınacaktır.

Fahrettin Razi, kelami üslubuyla bu meseleyi uzun uzun irdelemiş ve şöyle demiştir: "Gerçek şudur ki, Yahudilerin pek çoğu müşebbihe-mücessimedir. Teşbihe inanan iddia eder ki; alemde sadece cisim ve ona dahil olan şey vardır. Cisim olmayan ve cisme dahil olmayan şeyi teşbihçi inkar eder. Sabit olmuştur ki, ilah mevcuttur fakat cisim olmadığı gibi, cisme hulul eden bir şey de değildir. O takdirde teşbihçi Allah'ın varlığını inkar etmiş demektir. Bu durumda Yahudilerin Allah'ın varlığını inkarları sabit olmuştur."

"Şayet Yahudiler iki kısımdır, bir kısmı müşebbihe, bir kısmı ise tevhid ehlidir. Nitekim Müslümanar da böyledir. Farzet ki, müşebbihe olanlar Allah'ın varlığını inkar etmiş olsunlar. 'Peki muvahhidler için ne diyeceksin?' denirse, buna şöyle cevap veririz: Onlar bu ayetin hükmüne dahil değildir. Fakat onlara da cizyenin gerekli olması şundandır: Bir kısmına cizye farz olunca mecburen ötekilere de farz olacaktır. Farklı olacağını söyleyen alim çıkmamıştır."

Fahrettin Razi'nin gerçek dediği şeyin gerçekle hiçbir ilgisi olmadığı gibi, doğru bilgiyle de alakası yoktur. Bunlar Eşarîlerin ıstılahlarına hatta müfret lafızlarına bina edilmiş birtakım kelami nazariyelerdir. Cisim lügatte, cesametli, iri olan şeydir. İbn Düreyd dedi ki; cisim, idrak edilen her şeydir. Ebu Zeyd ise cismin ceset olduğunu söyledi. *Tehzîb* adlı eserde de buna uygun olarak şöyle denmiştir: Cisim; insanların, develerin ve diğer büyükbaş hayvanların bedenlerinin tamamı veya organları demektir. *Misbâh*'dan naklen...

Yahudiler bu manada Allah için hiçbir şekilde cisim dememişlerdir. Belirttiği şekildeki cisim tarifi ne lügat, ne de ıstılah açısından doğrudur. İlah lügatte mabud demektir. Yahudiler Mabudun varlığını inkar etmezler. Allah Rabdir ve her şeyin yaratıcısıdır. Yahudiler de bunu kabul ediyorlar, Onun tek olduğuna, ortağı olmadığına inanıyorlar. Fakat onların da Müslümanlarda olduğu gibi Tevrat ibareleri hakkında ayrıldıkları bazı farklı düşünceleri vardır. Bunlardan biri de, zahirde teşbih gibi gözüken düşüncedir. Razi'nin, Müslümanlardan mücessime olarak isimlendirdikleri de aslında onun belirttiği anlamda mücessime değildir. Onun ve benzerlerinin mücessime diye tanıttıkları; Allah'ın kendisini teşbih, ta'tîl ve tevilsiz olarak tanımladığı tarzda ispat konusunda kendisi gibi kelamcılara muhalefet edenlerdir. Razi, tevil kelamcılarındandır. Bu kelamcılar Allah'ın sıfatları konusundaki tevillerine muhalefet edenleri, tevil etmemek, Allah'ın cisim olmasını gerektirir iddiasıyla tekfir etmektedirler. Bu, batıl bir iddiadır. Aslında bu mezhebin görüşü çoğunluk nezdinde muteber değildir. Tevilci kelamcıların görüşlerini açıkça reddetmeyenlerin durumu bu olursa, selef ve onlara tabi olan Hanbeliler gibi tevili açıkça reddedenlerin hali ne olacak? Zaten Razi gibileri, onları herhangi bir bilgiye dayanmadan rasgele tecsîm ve teşbihle suçlamaktadır. Böylelerinin buna benzer pek çok ayeti tevil etmeleri; Allah'ın sıfatlarını iptal etmeye, dinin inanç esaslarını kendi bidatçi kelami görüşlerine uygun açıklamadığı için Kur'an'ı hatalı ve kusurlu görmeye götürür. Öyle ki, bunlardan bazıları, müteşabih ayetleri, Kur'an lügatinin delaleti dışına çıkaracak şekilde tevil etmeksizin Allah'ın indirdiği şekilde halka okunmasını haram saymışlardır. Şayet bu mezhebin görüşü mutlak doğru ise, o takdirde bu insanlar kafirdirler.

Sonra Fahrettin Razi Yahudiler ve Allah'ın sıfatları hakkında ihtilafları bahsinden, Müslümanların ihtilafları bahsine geçti ve şu özet itirafıyla söze başladı: "Allah'ın sıfatlarından bir sıfat üzerinde tartışan, Allah'ın varlığını inkar etmiş olur, denirse o takdirde, kelamcıların çoğu da Allah'ın varlığını inkar etmiş olur dememiz gerekir. Çünkü çokları Allah'ın sıfatları konusunda ihtilaf etmektedirler." Bu konuda önce Eşarî yandaşlarının sonra da başkalarının ihtilaflarından misaller getirdi. Batıl kelami nazariyelere dayanarak keyfine göre bazılarının küfrüne, bazılarının imanına hükmetti. Biz Razi'nin sözünü, Müslümanları böyle konularda ve bunlara dayandırdığı aykırı hükümlerde vakit harcamaktan uzaklaştırmak için naklettik. O, Yahudilerden

tecsim ve teşbih ehlinin savaş konusunda bu ayetin hükmüne girmediğini fakat cizye verme konusunda girdiğini iddia etmiş ve şu gerekçeyi ileri sürmüştü: Bazılarına cizye farz olunca, hepsi hakkında da mecburen farz oldu. Zaten aralarında fark olduğunu söyleyen olmamıştır.

Onun bu sözüne şöyle itiraz edilir: 1- Aslında savaş hükmüyle, savaşın neticesi olan cizye hükmü arasında fark olduğunu söyleyende olmamıştır. Cizye vermedikleri takdirde onlara ne yapacağını da keşke bilebilseydim. 2- Onun gibi, Yahudilerin mücessime olan ve olmayan şeklinde ikiye ayrıldığını, mücessime olmayanların ayet hükmüne girmeyeceğini söyleyen olmamıştır. 3- Kur'an'da bir hükmün sübutuna dair bir delil varsa onun kabulü, bazı fakihlerin ve kelamcıların sözüne bağlı olmadığı gibi, reddi de onlardan bu konuda herhangi bir şey nakledilmemiş olmasına bağlı değildir. 4- Allah'ın varlığına ve onun cisme hulul etmediğine imanla birlikte dua gibi ibadetlerde Allah'a şirk koşmak, Peygamber'lerin çağırdığı imana aykırıdır. Fakat kelami nazariyeler bunu görmesine engel oldu.

Yahudi muvahhitleri için söylenen Hıristiyan muvahhidleri için de geçerlidir. Geçmişlerden Aryus'a tabi olanlarla muasır Avrupalı rasyonalistler ve diğerleri gibi... Savaşılmaları için şartlar gereken diğerleri üzerinde de düşünmek gerekir.

Hıristiyanların tamamının, Allah'a iman ve tevhid konusunda Müslümanlara, bütün kitap ve Peygamber'lere aykırılıktan aşikardır. Bu konuda kelami nazariyelere ihtiyaç yoktur. Resmi mezhep mensuplarının hepsi Mesih'in ilahlığını ve Rabliğini söylemekte, tevilsiz olarak ve açık şekilde ona ibadet etmekte ve teslise inanmaktadırlar. Bazıları, annesi Meryem'e, ayrıca bazı Peygamber ve ulu kişileri ve onların heykellerine tapmaktadırlar. Bunlar, tevhid ehlini kendilerinden saymamaktadırlar. Zaten bu muvahhitlerde bir toplum ve devlet oluşturamamışlardır. Hıristiyan toplumları içerisinde dağınık olarak yaşamaktadırlar. Haddi zatında Mesih (a), bütün inanç konularında Tevrat'ı tasdik edici olarak gelmiş ancak bazı ameli hükümleri neshetmiştir. Nitekim İncil ravileri bu konuda onun şu sözünü nakletmişlerdir: *"Ben dini bozmak için değil, tamamlamak için geldim."* Tevrat'ın iman konusundaki ilk temel prensibi mutlak tevhidtir. Dinin esası olan on emrin ilki tevhidtir, resim ve heykellere tapma yasağıdır. Onun şöyle dediği nakledilir: *"Ebedi hayat; Senin tek ve gerçek ilah olduğunu ve gönderdiğin Mesih'i bil-*

meleridir." Bunları geniş şekilde ve kitaplarından delillerle Mâide, Âl-i İmrân ve Nisâ Sûrelerinde açıklamıştık.

Ahiret gününe imana gelince; Yahudi ve Hıristiyanlar bu konuda Müslümanlara aykırı düşmektedirler. Hıristiyan muvahhitleri de aynı durumdadırlar. Çünkü onlar ebedi hayatın sırf ruhani olduğunu, insanların orada melek gibi olacağını söylemektedirler. Biz ise; insanın ahirette yine insan kalacağına, mahiyetinin değişmeyeceğine, ceset ve ruhtan müteşekkil olacağına, kamil olan ve kurtuluşa erenlerin orada bütün ruhi ve bedeni nimetlerden istifade edeceğine fakat ruhlarının daha güçlü olacağına inanırız.

Yahudi ve Hıristiyanların elindeki Tevrat'ta öldükten sonra dirilmeye ve hesaba dair net bir ifade yoktur. Orada ve Davud'un mizmarlarında dolaylı işaretler vardır.

Allah'ın ve Rasûlü'nün haram kıldığı şeyleri haram saymamaları konusuna gelince, burada müfessirlerin iki görüşü vardır:

1- Bundan maksat, bizim şeriattaki haramlardır. Fakat bu görüşe itiraz edilir; Allah ve Rasûlü'nün bize haram kıldığı şeyleri kendilerine haram kılmaları ancak Müslüman oldukları takdirde düşünülebilir.

2- Maksat, Musa'nın getirip, İsa'nın bir kısmını neshettiği haramlardır. O takdirde Yahudiler hakkında kastedilen; onların bu hükümlerin tamamını fiilen yerine getirmemeleri, savaş, sürgün ve esirlerin fidyesi gibi hususlarda müşrik âdetlerine uymuş olmalarıdır. Nitekim Yüce Allah bu konuda onlara şunu söylemiştir: *"Kitabın bir kısmına inanıp, bir kısmını inkar mı ediyorsunuz?"*[43] Farz ve benzeri yollarla insanların mallarını yemeyi helal saymaları gibi... Hıristiyanlar hakkında kastedilen ise; Tevrat'ta, İncil'in neshetmediği haramları mübah saymaları ve bu konuda Aziz Pavlus'a tabi olmalarıdır. Çünkü o, putlar için kesilen kurbanlar hariç Tevrat'taki bütün haram yiyecek ve içecekleri helal kılmıştır. Bir Hıristiyana bu hayvan bir put namına kesilmiştir, dendiğinde, söyleyenin gayesini göz önüne alır ve şu gerekçeye sarılır: Her şey temizler için temizdir. Ağza giren ağzı pisletmez ancak oradan çıkan pisletir. Kur'an'ın indiği sıradaki Ehl-i Kitab hakkında söylenebilecek bazı hususlar bunlardır. Ama bu zamanın Hıristiyanlarına, özellikle de Avrupa Hıristiyanlarına gelince; defalarca açıkladığımız gibi

43. Bakara, 2/85.

bunlar, züht, barış, sade ve kaba hayat gibi İncillerinde var olan hususlara en uzak kimselerdir. Fakat bunlar, alabildiğine şehvetlere daldıktan, düşmanlıkta ve Allah'ı inkarda haddi aştıktan sonra şimdi dinlerin hakikatini araştırmaya başladılar. Kendilerine İslam'ın nurları gözüktü. Günlerden bir gün İslam'la şereflenmeleri umulur.

Âlûsî birinci görüşü tercih etti, ikincisini ise zayıf bularak cümlenin tefsirinde şöyle dedi: Allah ve Rasûlü'nün haram kıldıklarını haram saymamalarından maksat; haramlığı vahy-i metlüv ve gayrı metlüv olan vahiyle sabit olan haramlardır. Rasûlden makat ise bizim Peygamber'imizdir. Bunun, uyduklarını iddia ettikleri kendi Peygamber'leri olduğu da söylendi. Çünkü onlar o Peygamber'in şeriatını değiştirdiler, keyiflerine uyarak kendiliklerinden haram ve helal tayinine kalkıştılar. Bu duruma göre maksat; bizim şeriatımıza ve kendi şeriatlarına uymadıklarını belirtmektir. Bu iki durum onlarla savaş sebebidir. Eğer tahrif, nesihten sonra ise bu tek başına gerekçe sayılmaz.

Muhammed Sıddık Hasan Han, *Fethu'l-Beyân* adlı tefsirinde, Allah ve Rasûlü'nün haram kıldıklarını haram saymamalarından maksat; kendi kitaplarında sabit olan haramlardır. Zira Allah onlara içyağlarını haram ettiği halde onlar onu eritip, sattılar, parasını yediler. Daha pek çok şeyler haram etti. Onlar ise bunları helal saydılar. Saîd b. Cübeyr, ayet hakkında şunları söyledi: Yani onlar Allah'ın birliğini tasdik etmiyorlar, haram kıldığı şarap ve domuz etini helal sayıyorlar. Ayrıca maksadın; Allah'ın Kur'an'da, Hz. Peygamber'in Sünnet'te haram saydıklarını haram saymıyorlar da denildi. İlk görüş daha doğrudur. Şu da söylendi: Tevrat ve İncil'deki hükümleri uygulamıyorlar, onları tahrif edip, kendiliklerinden yeni hükümler icat ediyorlar, haham ve papazlarını taklit edip, onları Allah'tan gayrı Rabler ediniyorlar.

Hak dini kendilerine din edinmemelerinden maksat ise; birinci görüşe göre onlar, Allah'ın son, hak, kamil ve mükemmel olan, daha önce ihtilaf ettikleri meseleleri açıklayan, daha sonra insanlığa fayda sağlayacak hükümleri nesheden dindir ki; o da İslam'dır. İslamiyet'i veya başkasını din edindi manasına, *"dâne dîne'l-İslâmi ev ğayrehû"* denir. Asıl olan görüş budur. İkinci görüşe göre ise; her birinin taklit ettiği dindir ki bu; papazlarının ve hahamlarının kendi içtihatlarına dayanan düşüncelerden ve mezhebi arzu-

larından doğan taklidi dindir. Yoksa Allah'ın Musa ve İsa Peygamber'lere vahyettiği hak din değildir. Çünkü Yahudiler Hz. Musa'nın yazıp, kendisinin ve kendinden sonraki Peygamber'lerin hükmettiği Tevrat'ta muhafaza edilmesi istenen şeyleri korumadılar. Ölümünden evvel onlardan aldığı sözü bozanlar ve fasık takımı Peygamber'lere aykırı davrandılar. Neticede Allah onları Babillileri musallat ederek cezalandırdı. Babilliler onları ev eve arayıp yakaladılar. Mabetlerini ve içindeki Tevrat tomarlarını yaktılar, kılıçtan kurtulanları esir ettiler, ülkelerinden çıkarıp, kölelerinin ülkesine sürdüler. Orada kendi şeriatlarından başka şeriat benimsediler. Kendilerini hür bırakıp Filistin'e gönderdiklerinde ise Tevrat'ın orijinalini kaybetmişler ancak hafızalarında kalan bazı şeyleri saklayabilmişlerdir. Rablerinin şeriatından akıllarında kalanlarla Babil kralının şeriatından benimsediklerini karıştırarak yazmışlar. Bunu onlara, hahamları Azrâ (Üzeyr) emretmişti. Daha sonra büsbütün değiştirip tahrif etmişler, emredildikleri şekilde dini uygulamamışlardır.

Hıristiyanların da aynı şekilde Hz. İsa'nın tebliğ ettiği inanç, tavsiye ve Tevrat'ın bazı sert hükümlerini kaldıran az sayıdaki hükümleri muhafaza etmemişlerdir. Halbuki İsa'nın tebliğ ettiği din Allah'ın hak diniydi. Onlardan pek çoğu dine ait tarihler yazdılar, her yazar dinle ilgili olan ve olmayan şeyleri eklediler. Üç asır sonra resmi konsül toplandı ve yetmiş kadar İncil'den dört tanesini benimsedi, geri kalanlarını geçersiz ilan etti. Bunlardan Hz. İsa'nın, insanların hidayeti için görevlendirdiği elçilerinden ve Havarilerinden olan Aziz Barnaba İncil'i bize kadar ulaşmıştır. Bu İncil'de; tevhidin esasları, ilahi sıfatlar, resmi olan dört İncil'dekilerden daha güzel dersler ve hikmetler vardır.

Bilahare Hıristiyanlar Hz. İsa'dan sonra Tevrat'ın şeriatını da bozdular, daha evvel de geçtiği gibi Aziz Pavlus'un öğretilerini benimsediler. Bu adam bir Yahudi filozofuydu. İsa'dan sonra Hıristiyan oldu. Rasûller diye isimlendirilen Havariler onun Hıristiyanlığını, Barnaba'nın aracılığıyla kabul ettiler. Aslında bu adam onların düşmanıydı. Halbuki Havariler İsa'dan şu sözü nakletmişlerdi: *"Ben şeriatı bozmak için değil, tamamlamak için geldim."* Şeriattan maksat, Müsa'nın şeriatıydı. Bu durum, Yüce Allah'ın İsa'dan naklettiği şu söze tıpa tıp uymaktadır: *"Tevrat'tan yanımda olanları doğrulayıcı olarak, size*

haram kılınan bazı şeyleri helal yapmak için gönderildim. Rabbinizden size bir mucize getirdim. O halde Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse ona kulluk edin. İşte doğru yol budur."[44] Ayette *"Tevrat'tan yanımda olanlar dendi."* Zira biraz önce belirttiğimiz ve daha önceleri de detaylı olarak açıkladığımız gibi, Babillilerin Hz. Musa'nın eliyle yazdığı ana nüshayı yakmalarıyla Tevrat'ın bir kısmı kaybolmuştu. Hıristiyanlar bununla yetinmediler. Bilakis Romalı hahamlar ve diğer papaz ve rahipler ibadetler, haram ve helaller hususunda pek çok hükümler ilave ettiler. Bu konuda her mezhep diğerinden ayrılmaktadır.

Yüce Allah, Musa Peygamber'in kavminde söz aldığını bildirdikten sonra, Hıristiyan ve Yahudiler hakkında biraz önce belirttiğimiz hususta şunları buyurdu: *"Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lanetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar, kelimeleri yerlerinden alıp değiştirdiler, kendilerine hatırlatılan şeylerden bir hisse kapmayı unuttular, içlerinden pek azı hariç onlardan devamlı olarak hainlik göreceksin. Ama yine de onları affet, aldırma. Şüphesiz ki Allah iyilik yapanları sever. Biz Hıristiyanız diyenlerden de söz almıştık ama onlar da kendilerine hatırlatılan şeylerden hisse kapmayı unuttular. Bu yüzden biz de onların aralarına kıyamet gününe kadar düşmanlık ve kin saldık. Allah, yaptıklarını onlara haber verecektir."*[45] Bu iki ayette daha evvel bilinmeyen gerçekler, geçmiş ve geleceğe ait gayb bilgileri vardır ki; bunlar Kur'an'ın Allah tarafından gönderilmiş bir vahiy olduğunun, ümmi Peygamber'in eseri olmadığının, onun görevinin sadece tebliğ ve uygulama olduğunun delillerindendir.

Bu durumdan da anlaşılmaktadır ki; onların hepsi nebilerinin kendilerine hatırlattıkları şeylerden bir hisse kapmayı unuttular. Hatırlatılmayan hususları ise hiç tatbik etmediler. İbadetlerinin çoğunluğu merasim ve edebi ritüellerden ibaretti: *"Allah'ı bırakıp hahamlarını ve rahiplerini Rabler edindiler"* ayetinin tefsirinde de geleceği gibi, bu merasimleri hahamları ve papazları icat etmişlerdi. Onların gerçek dini, Musa ve İsa Peygamber'lerin getirdiği dindi. Şayet onlar, asıllarına uygun olarak bu dinleri koruyup, başkaları yerine onlara sarılsalardı, Allah onları dinini tamamlamak için gönderdiği en büyük ıslahatçıya yani, Rasûlullah'a (s) uymaya muvaffak kılardı. Kitaplarının tahrif olmayan kısımlarında Peygamber'lerin sonuncusu olan

44. Âl-i İmrân, 3/50, 51.
45. Mâide, 5/13, 14.

Hz. Muhammed'in geleceğine dair Peygamber'lerinin müjdeleri hala mevcuttur.

Olumsuz sıfatlardan sonra *"kendilerine kitap verilenlerden"* ifadesi, bu kötü sıfatlarla tanımlananların kim olduklarının izahıdır. Kitaptan maksat, Tavrat, İncil, Davud'un Zebur'u ve diğer ilahi kitaplardır. Fakat *"Ehl-i Kitab"* ve *"kendilerine kitap verilenler"* lakabı her ne kadar genel ise de bundan maksat, Yahudi ve Hıristiyanlardır. Çünkü Arap ümmetine komşu olan, onlarla içli dışlı olan ve Araplarca tanınan onlardı. Nitekim Yüce Allah Arap müşriklerine şöyle hitap etmişti: *"Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onların okumasından gerçekten habersizdik, demeyesiniz diye."*[46] Kur'an'ın açık ibarelerinde Allah'ın, her ümmete Peygamber'ler gönderdiği bildirilmektedir. Onlar o ümmetlere sadece Allah'a ibadet etmelerini, tağutlardan sakınmalarını emrediyor, onları hesap gününün cezasına karşı uyarıyorlardı. Allah o Peygamber'lerin bir kısmını Kur'an'da son Peygamber'e hikaye etti, bir kısmını ise hikaye etmedi. Çinliler, Hintliler, İranlılar, Mısırlılar ve Yunanlılar gibi bu ümmetlerin medeniyet sahibi olmaları ve Peygamber'lerine inen vahyin bir kısmını veya tamamını yazmış olmaları gayet makuldür. Fakat uzun süre geçmesi veya başkalarıyla karışması sebebiyle bunların orijinalleri bilinmemektedir. Süre yakın olmasına rağmen Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarının başına gelen bildiğimiz kayıp ve kopukluk olunca, onlardan çok çok eski olan kitapların daha çok zayi olması pek tabiidir.

Yüce Allah, Kitabı'nda Mecusi ve Sâbiîleri de zikretmiştir. Çünkü onların ülkeleri de Arap ülkelerine bitişikti. Fakat Allah onları müşriklerin geneli içine katmadığı gibi Ehl-i Kitab arasında da zikretmedi. Aralarına şirk girse de Yahudi ve Hıristiyanları Ehl-i Kitab olarak tanımladı. Tarih göstermektedir ki, bu iki taife gerçekten Ehl-i Kitab'tı. Sâbiîlere gelince, Allah onları Müslümanlarla ve Yahudilerle birlikte zikretti.[47] Mecusilere gelince, bunlar hepsiyle birlikte zikredildiler: *"Mü'min olanlar, Yahudi olanlar, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde hükmünü verir. Çünkü Allah hakkıyla bilendir."*[48] Mecusiler müstakil ele alındılar onlara, savaşları cizye ile sonuçlanan Ehl-i

46. En'âm, 6/156.
47. Bakara, 2/62; Mâide, 5/72.
48. Hac, 22/17.

Kitab gibi muamele edildiğine dair hadisler varit olmuştur. Bu durum her ne kadar kendilerine Ehl-i Kitab denecek kadar kitaptan bir şey muhafaza etmemiş olsalar da, onların Ehl-i Kitab olduklarına delalet eder. Hz. Ali'den de bu görüş nakledilmiştir. *El-Ümm* kitabında İmam Şafii bunun kesin olduğunu söylemiştir. Sâbiîler ise Ehl-i Kitab sayılmaya Mecusilerden daha layıktır. Biraz önce belirtilen, Bakara ve Âl-i İmrân Sûresi'ndeki iki ayetten bu anlaşılmaktadır.

"Küçülerek elleriyle cizye verinceye dek..." Bu, Ehl-i Kitab'la savaşmanın nihayetidir. Biz galip gelir, onlar da cizye verirlerse savaş biter. Yani, size veya ülkenize karşı düşmanlık, size baskı, dininizden döndürme gayreti, sizi veya barışınızı tehdit etme gibi harbi gerekli kılacak bir durum olduğunda, bahsedilen kimselerle savaşın. Nitekim Rumlar savaşı gerektirecek davranışlarda bulunmuşlar ve Tebûk Savaşı'nın sebebi olmuşlardır. Yani size, kayıtlanan iki duruma uygun şekilde cizye vererek düşmanlıklarından emin oluncaya kadar onlarla savaşın. Birinci kayıt onlarla ilgilidir. O da cizyenin elden yani güç ve zenginlikten verilmesidir. Böylece onlara baskı ve haksızlık yapılmamış olmaktadır. İkinci kayıt ise sizinle yani Müslümanlarla ilgilidir. O da, küçülerek vermedir ki, maksat onları hizaya getirmek, hüküm ve hakimiyetinize boyun eğdirmektir. Böylece İslam'a girmeleri kolaylaşmış olur. Zira adaletiniz, hidayet ve faziletleriniz sebebiyle sizleri Peygamber'lerinin hidayetini daha yakın görürler. Şayet Müslüman olurlarsa hidayet, adalet ve birlik herkese şamil olur. Eğer Müslüman olmazlarsa onlarla aranızdaki birliktelik adalet üzere devam eder, İslam ülkesinde onlar adalet ve müsavata engel teşkil etmezler. Harbi farz-ı ayın hale getiren bu sebepler olmaksızın yapılan savaşların cizye verilmesiyle son bulması daha tabiidir. Cizye verdiklerinde onları güvenli kılmak, korumak ve cizye şartlarına uygun şekilde din hürriyetlerini savunmak gerekir. Bundan sonra onlara Müslümanlar gibi adil ve eşit davranılır. Müslümanlara olduğu gibi onlara da haksızlık yapmak, güçleri yetmeyecek şeyleri dayatmak haram olur. Onlara *"ehli zimmet"* denir. Çünkü bütün bu haklar onlara Allah ve Rasûlü'nün zimmeti gereği verilmiştir. Bizimle aralarında sulh antlaşması olanlara gelince; bizden ve onlardan herkes antlaşma gereği diğerlerinin bağımsızlığı kabul eder. Onlar "ehli ahd ve muahidler" olarak isimlendirilirler. Bunun izahı Enfâl Sûresi'nde geçmişti. Müfessirler uzun anlatmadıkları için cizye meselesini uzun ele almamızda bir beis yoktur.

Cizyenin Mahiyeti ve Cizye Almaktan Maksat

Cizye, haracın bir çeşididir. Topraktan değil şahıslardan alınır. Çoğulu, *cizyûn*'dür. *Sidre*'nin çoğulu, *sidrun* olduğu gibi. Ayette geçen **"yed"** kelimesi; zenginlik ve mal yahut da güç ve imkan demektir. *Sağâr* veya *sığâr* ise, kibrin zıddıdır. Maddi ve manevi şeyler için kullanılır. Burada ise; İslam hükümlerine ve saltanatı kaybetmeleri ve idareye baş kaldırmaktan aciz olmaları sebebiyle İslam hakimiyeti karşısında küçülerek boyun eğme anlamınadır. Ragıb dedi ki; **"sâğır"**, zillete razı olan kimse demektir. İmam Şafii ise *el-Ümm* kitabında şöyle dedi: Pek çok ilim ehlinden duyduğuma göre *sâğır,* üzerine İslam hükümlerinin tatbik edildiği kimsedir. Müfessirlerden bazıları ayet hakkında, İslam'ın adalet ve rahmetiyle bağdaşmayacak yorumlarda bulundular. Müfessir ve lügatçilerin söylediklerine göre cizye, ceza maddesinden türeme öz Arapça bir kelime midir, yoksa onları koruyup bizimle birlikte savaşma yükümlülüğü olmaksızın onları savunmanın karşılığı mıdır yahut da zimmilere de, Müslümanların can, mal, ırz ve din hürriyeti konusunda sahip oldukları hakların aynen tamamının bedeli midir? Bunlar çeşitli görüşlerdir. En zayıfı birinci görüştür. İkinci görüş üzerinde uzun uzadığa durulacaktır.

Lisânü'l-Arab sahibi İbn Manzûr dedi ki: Cizye, toprağın haracıdır. Zimminin cizyesi de bundandır. Cevheri'ye göre ise cizye, zimmilerden alınan vergidir. Çoğulu *cizâ*'dır. *Lihye*'nin çoğulu *lihâ* olduğu gibi... Hadislerde cizye kelimesi defalarca geçmiştir. Kitabinin yüklendiği mal demektir. *Fi'letün* vezninde *cezâ* kelimesinden türemiştir. Sanki cizye öldürme yerine bedel olmuştur. Hadis-i şerifte: *"Müslümana cizye yoktur"* buyurulmuştur.[49] Bununla Peygamber'imiz (s); şayet zimmi Müslüman olur ve üzerinden senenin bir kısmı geçmiş olursa, senenin geçen zamanına ait hisse talep edilmez. Hadisten maksadın şu olduğu da söylendi: Zimmi, Müslüman olur ve elinde de haraç antlaşması yapılan bir toprağı bulunursa, onun zimmetinden cizye, toprağından da haraç düşer.

Alimlerin güneşi Hintli Şeyh Şiblî Nûmânî, *Menâr Mecmuası*'nın birinci cildinde neşredilen risalesinde şu kesin ifadeyi kullandı: Cizye Arapçalaşmış bir kelimedir. Aslı Farsça, *kizyet*'tir, manası; harpte yararlanılan haraç demektir. Şibli buna dair Fars şiirinden örnekler getirdi ve sonra da şunu zikretti:

---

49. Ahned b. Hanbel, I, 233; Tirmizi, *Zekât*, 11.

Bu meselede iki ihtilaf vardır: 1- Bu kelime iki dilde de vardır, demek ki iki lügat de aynı kelimede birleşmişlerdir. Lügatlerin bu dilleri konuşan toplumlar içinde karşılığı olan işlerde ittifak ettikleri yaygın ve malum bir durumdur. 2- kelime aslında Farsçadır. Arapların komşuları olan Farslılardan alıp Arapçalaştırdıkları diğer benzeri kelimeler gibi dile sonradan girmiştir. Buna dair bazı deliller getirmiş fakat bunların bir kısmı iddiasına doğru şekilde delil olmamıştır. Mesela Arapların, Acemlerden aldığı kesin olan *kûz, İbrîk, tast* kelimeleri gibi kesin değildir. Şu iddiası da bu kabildendir: Araplar, medeniyet ve uygarlığa has manalar için kelime türetmede onlarla müşterek değildir. Mesela vezir, sahip, amil ve tevki' (imza) kelimeleri gibi. Çünkü onlar fakirdiler, başka ülkeleri işgal ve hakimiyetleri altına almamışlardı. Birinci iddia doğrudur fakat net değildir. İkinci iddia ise bizzat yanlıştır, bu yüzden söylediğine delil olmayışı da tabiidir. Doğrusu ise; başkalarıyla komşu olan, içli dışlı yaşayan her toplum kendi dilinde karşılığı olduğu takdirde ilişki kurduğu toplumun dilinden bir şeyler alır, onu benimser ve o kelime, o toplumun diline girer. Bu durum Araplarla, Acemler arasında meydana gelmiştir. Kelimenin hangi dilden ötekine daha önce geçtiğini tespit de çok zordur. Arapların, Arap yarımadasında ve İranlıların yakın tarihlerinde komşu oldukları Irak'ta eski bir medeniyetleri vardı. Şibli'nin: "Cizye, hakimiyetin özelliklerinden olunca, onun karşılığı olan bir kelime bulma ihtiyacını duydular" sözü yerinde bir tahmin değildir. Bundan daha kuvvetli ihtimal ise, daha sonra söylediğidir. Zira bu görüş, kelime ister Arapça olsun, isterse Arapçalaşmış olsun kullanılış şeklinin de gösterdiği gibi, kastedilen manayı açıkça ifade etmektedir. Onun bu görüşünü aynen aktarıyoruz:

Birinci husus şudur: Hîre -Numan ailesinin yurtlarıydı- Acemlere boyun eğmişlerdi, onlara vergi ve haraç veriyorlardı. İran kisrası *Enûşirvan,* ileride açıklayacağımız gibi cizyeyi ilk koyan kişi olunca, kuvvetle muhtemeldir ki, Araplar cizyeyi ilk defa onun zamanında öğrenmişler ve bu Acem kelimesini aynen almışlardır. Kök yardımıyla denebilir ki; Farsça'daki *kizyet* kelimesi Arap dil kalıbına uygundur. Onu Arapçalaştırmakta fazla zorlanmamışlardır. *Kizyet*'in baş harfini "cim" yaparak, *cizyet* şekline sokmuşlardır. Böylece sanki kök itibarıyla da Arapça olmuştur. Bütün bunlarla birlikte bu konu bizi fazla ilgilendirmemekte, çok da önem arz etmemektedir. Çünkü bizim asıl konumuz lafzı açıklamaya münhasır değildir. Bundan dolayı böyle konularda sözü çok uzatmak ihtiyacında değiliz.

İkinci husus: Bildiğimize göre cizyeyi ilk koyan *Enûşirvan*'dır. Bu zat cizyeyi belli esaslara bağlamış ve sınıflandırmıştır. Muhaddis Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, Kisra'nın, cizye ve haraç konusundaki yaptıklarını zikrederek şöyle dedi: Onlara ustalar, soylular, savaşçılar, demirciler, katipler, kralın hizmetinde bulunanlar hariç, diğer insanlara cizye yükümlülüğü getirdiler. Kişilerin azlığına ve çokluğuna göre on iki, sekiz, altı ve dört dirhem şeklinde takdir ediyorlar ve yirmi yaşından aşağıdakilerle, elli yaşından yukarıdakileri cizyeden muaf tutuyorlardı.

Sonra Numan Şibli şöyle dedi: Fars ülkelerini fethettiğinde Hz. Ömer de bu ölçüleri tatbik etti. Meşhur tarihçi Ebu Hanife Ahmed b. Davud ed-Dîneverî -Taberi'den daha öncedir- *"El-Ahbâru't-tıvâl fî zikri kisrâ Enûşirvan"* adlı kiabında şöyle dedi: "Enûşirvân cizyeyi dört tabakaya yükledi. Ustalardan, demircilerden, pazıbentçilerden, hatiplerden; ve kralın hizmetinde bulunanlardan ise kaldırdı. Yirmi yaşına varmayan ve elli yaşını geçen hiç kimseye cizye yüklemedi."

Bu ibareleri gören kimse anlar ki; cizye Kisra ailesinden alınmadır. Onu ilk ihdas eden İslam şeriatı değildir. Kisra cizyeyi ordudan ve muhariplerden kaldırdı. Hz. Ömer de miktarlar hususunda ona uydu.

Kisranın bu istisnalardaki tarzının anlamını allâme İbn Esir *el-Kâmil* kitabında Kisra'dan naklederek şöyle anlattı: "Duruma bakınca gördüm ki, savaşçılar ev sahiplerinin, ev sahipleri de savaşçıların hizmetçileri... Onlar ücretlerini, kendilerini savundukları için haraç ehlinden, ülke sakinlerinden ve gerideki emekçilerden alıyorlar. Ev sahiplerinin onlara ücret vermeleri görevleridir. Zira inşaat, güvenlik ve malın selameti ancak ev sahipleri ve çiftçilerle mümkündür. Bundan dolayı, askerlere yetecek kadar çiftçilerden aldım. Kazançlarının gerisini, bakım ve geçimlerini sağlamaları için kendilerine bıraktım. Böylece iki taraftan hiç kimseye haksızlık yapmamış oldum."

Sözün özü şu ki; canını ve malını korumak durumundaki kavimlerin her ferdinin vergi vermesi gerekir. Şayet savunma görevini bizzat kendisi yapıyorsa ona vergi gerekmez. Bunlarda askerler ve stratejik elemanlardır. Fakat imar ve çiftçilik işleriyle uğraşıp bizzat savaşmayanlar ise, kendi koruma ve savunmaları için senelik belirli bir vergi vermekle mükelleftirler. İşte cizyeden maksat budur. Üretim ve imarla uğraşanlardan alınır, ülke savunması

ve bütün halkın emniyet ve selameti için gerekli vasıtaları sağlamakla görevli olanlara verilir.

Üçüncü husus: İslam şeriatının yapısı krallık ve saltanat olmamakla birlikte gayesi; kişiliğin tamamlanması, ahlaken temizlenmesi, hayra teşvik ve kötülükten alıkoymaktır. Bu işlerin gerçekleşmesi otorite siyasetine bağlı olduğu için şeriat bundan tamamen de habersiz değildir. İnsanların işlerini düzene sokan, ihtiyaçlarını tanzim eden birtakım basit düzenlemeleri benimsemiştir.

Savaş ve cihad da şeriatın benimsediği gerçeklerdendir. Bunlardan maksat İslam ülkesini korumak, ümmet topraklarını savunmak, kötülüğü uzaklaştırmak, iyiliği yaymak, rahatlığı temin etmektir. Bundan dolayı cihad, İslam'a giren herkese bizzat farz kılınmıştır. Genel seferberlik olmadığı zaman farz-ı kifaye, düşman ülkeye saldırıp genel seferberlik ilan edildiği zaman ise farz-ı ayın olur. *Hidâye* kitabında deniyor ki; insanlardan bir grup, yerine getirdiği takdirde cihad kifaye olur, diğerlerinin sorumluluğu kalkar. Şayet hiç kimse yerine getirmezse herkes günahkar olur. Genel seferberlik ilan edilirse o takdirde cihad, farz-ı ayın haline dönüşür.

Müslüman iki konumda olabilir: Ya maaşlı asker olup kendini savaş için her an hazır tutar veya gönüllü konumda olup maaş almaz fakat genel seferberlik olursa o takdirde, savaştan uzak kalamaz, ister istemez Müslümanlarla birlikte harbe girer.

Askere tanınan haklar konusunda maaşlı Müslümanla, gönüllü Müslümanın aynı hakka sahip olduğu kesin olduğuna göre, Müslümanların tamamının cizyeden muaf olacakları da ayan beyan ortadadır. Zimmilere gelince, İslamiyet onları hiçbir şekilde savaşmaya zorlayamaz. Durum kendilerine bırakılmıştır. Canlarını ve mallarını korumak için savaşmaya razı olurlarsa cizyeden muaf tutulurlar. Şayet savaş tehlikesini göze almazlarsa o takdirde, en azından biraz mal vermeleri gerekir ki, işte cizye budur. Belki de bu sözünde belirtilen bazı meselelerin ispatı için benden talepte bulunacaksın. Yani, zimmilerden cizye, sadece onları himaye ve koruma maksadıyla alınır. Şayet savaşmak için orduya katılır veya savunmayı üstlenirlerse cizyeden muaf olurlar. Sözümün doğruluğunda şüphe edersen, bu konuda seni rahatlatacak ve dedikoduyu kesecek aşağıdaki rivayetlere dikkatle bak:

1- Halid b. Velid, Fırat nehrine vardığında *Salûba b. Nastûnâ*'ya şu mekrubu yazdı: "Bu mektup, Halid b. Velid'den Salûbâ b. Nastûnâ ve kavmine yazılmıştır: Ben sizinle himaye karşılığı olarak cizye üzerine antlaşma yaptım. Sen zimmet ve himayem altındasın, sizi himaye ettiğimiz sürece cizye hakkımız vardır, aksi halde yoktur. Bu mektup on ikinci hicri senenin Sefer ayında yazılmıştır."

2- Irak temsilcilerinin zimmilere yazdığı mektup: "Halid b. Velid ve Müslümanların, miktarları belirlenmiş cizye üzere kendileriyle antlaşma yaptığı kimselere bir hatırlatmadır. Kabullendiğiniz cizye miktarı üzerinde Halid b. Velid'le yaptığınız barış antlaşmasını bozanlar üzerinde sizin müdahale hakkınız vardır. Güvenceniz güvence, barışınız barıştır. Biz size vefa göstermekteyiz."

3- Irak'taki zimmilerin, Müslüman yöneticilere gönderdiği mektup: "Biz, Halid b. Velid ve Müslümanların emriyle, Müslümanlardan ve başkalarından gelebilecek düşmanlıklara karşı bizi korumasına karşılık kabullendiğimiz cizyeyi ödedik."

4- Müslümanlarla İran Kralı *Yezdcerd* arasında yapılan sözleşme: Bu sözleşme, Hz. Ömer devrinde Hicri 14. senede Müslümanlar, kendisine İslam'ı arz etmek için bir heyet halinde gittiklerinde imzalanmıştı. Heyet başkanı Numan'ın sözlerinden birisi de şuydu: "Cizye vererek bizim himayemizi isterseniz bunu kabul eder, sizi koruruz aksi halde sizinle savaşırız."

5- Huzeyfe, Muhsan ve Fars komutanı Rüstem arasında imzalanan sözleşme: Hz. Ömer devrinde on dördüncü hicri senede Sa'd b. Ebî Vakkâs Huzeyfe'yi, Rüstem'e elçi olarak göndermişti. Huzeyfe'nin sözlerinden biri de şuydu: "Yahut da cizye verirsiniz o takdirde, ihtiyaç duyduğunuzda sizi koruruz." Bu sağlam rivayetlere dikkatli bak. Cizyeyle himayeyi nasıl birlikte zikrediyorlar ve Halid b. Velid mektubunda açıkça şu ifadeyi nasıl kullanıyor: "Biz cizyeyi ancak sizi savunup koruduğumuz zaman alabiliriz. Bundan aciz kalırsak cizye almak bize helal olmaz."

Bu mukavele ve mektuplar, Hz. Ömer ve bütün ashabın razı olduğu hususlardır ve üzerinde icma hasıl olan meselelerdir. Önde gelen imamlardan Şa'bî dedi ki: Kaleler hariç Irak ve diğer ülkeler savaşla fethedildi. Kalelerdekiler ise dışarı çıktılar. Kendilerine barış ve cizye teklif edildi. Onlar

da kabul edip geri çekildiler ve zimmet ehli oldular. Onlara cizye verme, Müslümanlara da onları koruma görevi doğdu. Sünnet'e uygun olan da budur. Zira Hz. Peygamber de Dümetü'l-Cendel'de aynı uygulamayı yapmıştır.

Cizyeyle birlikte himaye şartının konmasını, sırf zimmet ehlinin gönlünü almak veya öfkelerini dindirmek için konduğunu ve asla uygulanmayacağını zannetme. Ashabın hayatına ve onların uygulamalarına bakan kimse kesin olarak görür ki; onlar bir sözleşme yazıp şartlarını tayin ettikten sonra bütün güçleriyle şartlara uymaya çalışmışlar vefa göstermek için büyük çaba harcamışlardır. İşlemekte olduğumuz cizye konusunda da aynı titizliği göstermişlerdir. Kadı Ebu Yusuf *Kitâbü'l-Harac*'ında, Mekhûl'den şunu rivayet etmiştir: Zimmiler, Müslümanların kendilerine karşı vefalı davrandıklarını, haklarında iyi bir siyaset uyguladıklarını gördüklerinde, Müslümanların düşmanlarına karşı daha da sertleştiler, düşmanlarına karşı Müslümanlar lehinde casusluk yapmaya başladılar. Her şehir halkı, Müslümanlara elçiler göndererek, Rumların benzeri görülmemiş bir ordu hazırladıklarını haber vermişler. Her şehrin zimmi reisleri, Ebû Ubeyde'nin tayin ettiği valilerine gelerek durumu bildirdiler. Haberler Ebû Ubeyde'ye peş peşe gelince, bu durum Ebû Ubeyde ve Müslümanları sıkıntıya soktu. Bunun üzerine Ebû Ubeyde sulh antlaşması olan bütün şehirlerin valilerine mektup yazarak, zimmilerden toplanan cizye ve haraçları geri vermelerini ve halka şunu söylemelerini emretti: Mallarınızı size şunun için iade ettik; öğrendiğimize göre Rumlar bize karşı büyük bir ordu hazırlamış, antlaşmamızda ise bizden himaye şartı öne sürmüştünüz. Bizim ise şimdi buna gücümüz yetmiyor. Bundan dolayı sizden aldıklarımızı geri veriyoruz. Böylece şartı sizin lehinize uyguluyoruz. Şayet Allah bizi galip getirirse, aramızdaki şartlar geçerli olacaktır. Bunu söyleyip mallarını geri verdiklerinde zimmiler şöyle dediler: "Allah bizi onlara karşı muzaffer eylesin ve sizi bizim başımızdan eksik etmesin. Şayet onlar başımızda olsalardı, bize hiçbir şeyi geri vermezler üstelik, geride ne var ne yok hepsini alırlar, bize hiçbir şey bırakmazlardı."

Allame Belâzurî *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserinde şunları söyledi: Ebû Cafer ed-Dimeşkî, Said b. Abdülaziz'den, onun şöyle dediğini haber verdi: Duyduğuma göre, Herakliyus Müslümanlara karşı büyük bir ordu hazırlamış, Yermük Savaşı için Müslümanlara doğru ilerledikleri haberi ulaşınca Müslümanlar Humus halkından topladıkları vergileri iade ettiler ve şöyle

dediler: "Size yardım etmeye ve sizi savunmaya fırsatımız yok, istediğiniz gibi hareket edebilirsiniz." Humuslular ise "Sizin idareniz ve adaletiniz bizim için önceden yaşadığımız zulümden çok daha sevimlidir. Valinizle birlikte Herakliyus'un ordusuna karşı şehri savunacağız." dediler. Yahudiler kalktı ve Tevrat'a yemin olsun ki Herakliyus'un valisi Humus'a girecek olursa mağlup ve perişan oluruz, dediler ve şehrin kapılarını kilitleyip onu korumaya başladılar. Müslümanlarla sulh yapan bütün Yahudi ve Hıristiyan şehir halkı da aynı şekilde davrandı. Şöyle diyorlardı: Şayet Rumlar ve yandaşları Müslümanlara galip gelirlerse eski kötü halimize döneriz. Müslümanlar güçlü oldukça biz kendi halimizde yaşarız.

Allâme Ezdî, *Fütûhu'ş-Şâm* adlı eserinde Rumların Müslümanlar üzerine yürüyüşlerini, Ebû Ubeyde'nin Humus'a hareketini şöyle anlatıyor: Ebû Ubeyde, sefer yaklaşınca Habib b. Mesleme'yi çağırdı ve ona şu talimatı verdi: Sulh yaptığınız ülke halkından topladığımız cizyeleri geri ver. Zira onları koruyamadıktan sonra kendilerinden bir şey almamız doğru olmaz. Onlara de ki: "Biz, sizinle aramızdaki antlaşmaya bağlıyız, siz dönmedikçe biz de dönmeyiz. Fakat mallarınızı size iade ettik. Zira ülkenizi korumadan mallarınızı almayı uygun görmedik." Sabah olunca insanların Şam'a sefer etmelerini emretti. Habib b. Mesleme, kendilerinden cizye aldıkları insanları çağırdı ve mallarını geri vermeye başladı. Ebû Ubeyde'nin söylediklerini onlara aktardı. Ülke halkı ise şunları söylüyorlardı: "Allah sizi başımızdan eksik etmesin. Bize hükmetmiş olan Rumlara da Allah lanet etsin. Andolsun ki onlar olsaydı, malları geri vermek şöyle dursun, ellerinden gelse bütün mallarımıza el koyup bizi soyarlardı." Ezdî ayrıca Ebû Ubeyde'nin Dimaşk'a (Şam) girişini anlatırken şunları söyledi: Ebû Ubeyde Şam'da iki gün kaldı ve Süveyd b. Külsüm'e, Şam halkından kendileriyle barış ve güvenlik antlaşması yapılanlardan toplanan cizyeyi geri vermesini emretti. O da alınanları geri verdi. Müslümanlar onlara dedi ki: Biz aramızda olan antlaşmalara size güvence vaat ederek yine bağlıyız. Bizden güvence talebinde bulunmayan veya ülkeyi savunmak için fiilen bizimle birlikte savaşan kimselerden esas itibarıyla cizye alınmayacağı iddiamızda delilimiz, ashabın uygulamasıdır. Zira onlar Allah'ın muradını yerine getirmede ve şeriatın sırlarını kavramada insanların en titizi ve önde gelenleridir. Bu konuda pek çok rivayet varsa da, bize yetecek olan birkaç tanesini nakletmekle yetineceğiz:

1- Hz. Ömer'in komutanlarından Süveyd b. Mukarrin, Ruzban ve Dehistan halkı için yazdığı antlaşma: Bu antlaşmanın tam metni şöyledir: Bu, Süveyd b. Mukarrin'den Ruzban'a, Dehistan ve diğer Cürcan halkına yazılmış bir emandır. Şüphesiz sizin için güvence vardır. Bizi her sene, buluğ çağına gelenleriniz gücü nispetinde cizye vermek şartıyla sizi himaye etmek bizim görevimizdir. Sizden yardım istediğimiz kimselerin, yardımları nispetinde cizyeleri düşecektir. Onlar için malları, canları, dinleri ve kanunları hususunda güvence vardır. Hiçbir şey değiştirilmeyecektir. Buna Sevad b. Kutbe, Hind b. Ömer, Simak b. Mahreme ve Uyeyne b. Nehhâs şahittir. Eman Hicri 108 tarihinde yazılmıştır.[50]

2- Hz. Ömer'in valilerinden Utbe b. Fergad'ın yazdığı eman: Bu; mü'minlerin emiri Ömer b. Hattab'ın valisi Utbe b. Fergad tarafından Azerbaycan halkına dağlısıyla, ovalısıyla, kenarda yaşayanıyla, ortada yaşayanına ve hangi dinden olursa olsun herkese, gücü nispetinde cizye vermek kaydıyla canları, malları ve dinleri hususunda verdiği emandır. Harbe götürülen veya bu konuda istifade edilen kimselerin o seneki cizyeleri düşecektir. Harbe katılmayanlar ise diğerleri gibi cizye vereceklerdir.[51]

3- Hz. Ömer'in valisi Süraka ile Şehrberâz arasındaki antlaşma. Bu antlaşmayı Süraka, Hz. Ömer'e yollamış, Ömer de beğenmiş ve izin vermiştir. Antlaşma metni şudur: Bu; mü'minlerin emiri Ömer b. Hattab'ın valisi Süraka b. Amr'ın Şehrberâz ile Ermenistan'da oturan Ermenilere verdiği emandır. Süraka onlara canları, malları ve dinleri hususunda güvence vermiştir. Hiçbir şekilde zarara uğratılmayacaklardır. Hakları çiğnenmeyecektir. Ermenilerden mukim olan, gurbette bulunan ve onlara komşu olup da birlikte yaşayanların, valinin uygun gördüğü hallerde her saldırıya karşı seferber olmaları ve nöbetleşe olan ve olmayan işleri yerine getirmeleri gerekir. Bu görevleri yerine getirenlerden cizye düşer, getirmeyenler ise Azerbaycan halkının vermekte olduğu şekilde cizyeyi vermek zorundadırlar. Şayet savaş için toplanırlarsa cizyeden muaf olurlar. Bu emana Abdurrahman b. Rebîa, Selman b. Rebîa ve Bükeyr b. Abdillah şahittirler. Emanı Merdıy b. Mukarrin yazmış ve şahitlik etmiştir.[52]

---

50. Taberi, s, 2658.
51. Taberi, s, 2262.
52. Taberi, s, 2665.

4- Ceräcime ile ilgili durum: Allâme Belâzurî bunlarla ilgili geniş bilgi vermiş ve durumu şöyle özetlemiştir: "Antakya ileri gelenlerinin bana bildirdiklerine göre Ceräcime; Cercûme denilen ve Beyamin ile Bûkâ arasında Boya menbaı yanındaki Amanos dağı üzerindeki bir şehrin halkıdır. Rumların Şam ve Antakya'yı istilaları sırasında bunlar Antakya patriğine ve valisine bağlıydılar. Ebû Ubeyde Antakya'yı fethetmek üzere geldiğinde bunlar şehirlerini terk etmediler ve can korkusuyla Rumlara katılmak istediler. Müslümanlar ise onların lehinde veya aleyhinde bir tavır takınmadılar. Sonra Antakyalılar ahitlerini bozup, haksızlık edince Ebû Ubeyde orayı ikinci kez fethetmek üzere teşebbüse geçti ve fetihten sonra oraya Habib b. Müslim el-Fihrî'yi vali tayin etti. Vali Cercûme'ye savaş açtı fakat halkı valiye karşı savaşmadı, eman ve barış istedi. Amanos dağında Müslümanlara yardımcı, gözcü ve asker olmaları, buna mukabil kendilerinden cizye alınmaması esaslarına göre kendileriyle barış antlaşması imzalandı." Cercûmeliler defalarca antlaşmayı bozmalarına rağmen onlardan asla cizye alınmadı. Hatta Abbasi halifesi Vâsık Billah zamanında bazı valiler onlara baş vergisi yükleyince, durumu halifeye arz ettiler. O da vergiyi iptal etti.

Numani Ceräcime hikayesini şöyle özetledi: *Fütûhu'l-Büldân*'da anlatılan zulümlerinden, ahde vefasızlıklarından ve düşmanı desteklemelerinden sonra bile Emevi ve Abbasiler, Cercûmelilere ve başkalarına karşı, Arap-İslam tarihinin iftihar edeceği şekilde adalet ve iyilik esasına dayalı bir hüsnü muamelede bulunmuşlardır.

Kimlerden ve Ne Kadar Vergi Alınır?

Ayet-i kerime açıkça ifade etmiştir ki, cizye Ehl-i Kitab'tan alınır. Biraz önce ayetin tefsirinde de geçtiği gibi, Ehl-i Kitab'tan ilk akla gelenler de Kur'an'ın işaret ettiği üzere, Yahudi ve Hıristiyanlardır. Hafız İbn Hacer bu konuda ittifak olduğunu nakletti. Lafız her ne kadar genel olsa da ve Kur'an-ı Kerim bizzat başka ayetlerde, pek çok Peygamber'in, içlerinde Kitap Ehli olan toplumlara gönderildiğine işaret etmiş bulunsa da... Hanefilerin tersine Ehl-i Kitab konusunda Arapla, Acem arasında hiçbir fark yoktur. Fiili ve kavli Sünnet'le Mecusilerden de cizye alındığı sabittir. Fakat bunların kesin olarak Ehl-i Kitab olup olmadıklarında, ihtilaf edilmiştir. Bu konu özet olarak geçmişti. Geniş olarak tekrar ele alınacaktır. Fakihlerin çoğunluğu bütün putperestlerin; kendilerinden cizye kabul edilmeme, ya İslam'ı veya

ölümü seçme durumunda olan Arap müşrikleri statüsünde olduğu görüşündedir. Bazı fakiler ise onlardan da cizye kabul edileceğini söylemişlerdir. Bunlar dört gruptur: 1- *Arap müşrikleri:* Bunlardan cizye kabul edilmeyeceği icma ile sabittir. 2- *Bütün cins ve mezhep farklılıklarıyla Yahudi ve Hıristiyanlar:* Bunlardan cizye kabul edileceği Kur'an nassıyla sabittir. Araplardan olan Ehl-i Kitab'ın hariç olduğu da söylenmiştir. 3- *Mecusi ve Sâbiîler:* Sahabe ve sonraki Müslüman idareciler onlardan cizye kabul etmişlerdir. Fakihlerin bu konudaki görüşlerini belirteceğiz. 4- *Bu üç sınıfın dışındaki putperestler ve diğerleri:* Bunlarla ilgili olarak Kur'an ve sünnette herhangi bir ifade yoktur. Bize göre onların durumu içtihada bağlıdır. Müslüman idareciler bu konuda maslahata uygun şekilde karar verirler. Nitekim hükmü belirlenmemiş bütün meseleler bu şekildedir. Fakihlerin çoğunluğu ise bunları müşriklerin geneli içine ve özellikle de kılıç ayeti olarak isimlendirdikleri ayetin hükmüne sokmaktadırlar. Fakat doğru olan, bu ayetin tefsirinde bizim söylediklerimizdir.

Biz dedik ki: Ayette kastedilen müşriklerden maksat, Arap müşrikleridir. Ehl-i Kitab konusunda olduğu gibi burada da ifade genel fakat ilk bakışta görüldüğü gibi maksat özeldir. Onlarla savaş ve savaş delilleriyle ilgili geçen ayetler ve Arap yarımadasının sadece Müslümanlara has kılınmasının gerekli olduğunu söyleyen hadisler ve bunun hikmetine dair söylediklerimiz bu görüşü desteklemektedir. İmam Ebu Hanife ve öğrencisi Ebu Yusuf bu hikmeti fark etmişler fakat Allah'ın muradı; ister Arap yarımadasında isterse başka yerde olsun bütün Arapların Müslüman olmasıdır, demişlerdir. Bundan ötürü, onlara göre hiçbir Arap'tan cizye kabul edilmez. Görüleceği gibi burada sünnete aykırılık vardır. Bununla beraber onlar, dinleri ve mezhepleri ne olursa olsun Arap olmayan herkesten cizye kabul edileceğine dair olan görüşleinde isabet etmişlerdir. Zaten İslam devletlerinin, Hindistan ve diğer putperest ülkeleri fethettiklerinde uyguladıkları usûl bu mezhebe göre olmuştur. Onlardan hiçbir din mensubunu ortadan kaldırmaya çalışmamışlardır. Onların fiilen müşrik olmaları ise, Kur'an'ın da şahedet ettiği gibi Ehl-i Kitab'ın müşrik oluşu gibidir. Fakat Ehl-i Kitab'ın müşrikliği, kitaplarından kaynaklanmış olmayıp sonradan ortaya çıkmıştır. Hindistan, Çin ve diğer putperestlerin de tevhidi içeren eski kitapları vardı. Nitekim bunu başka bir yerde açıklamıştık.

Biz cizye ile ilgili hükümleri; *Münteka'l-Ahbâr* müellifinin naklettiği bazı merfu ve mevkuf hadisleri aktararak geniş olarak ele alacak ve bu konuda önde gelen alimlerin görüşlerini, tekrar da olsa serdedeceğiz. Bu harp ahkamıyla ilgili olarak tefsirimizde detaylı son açıklamamız olacaktır.

Cizye Konusundaki Hadisler ve Haberler

Hz. Ömer'den nakledildiğine göre o, Abdurrahman b. Avf'ın, Rasûlullah'ın (s) Hecer Mecusilerinden cizye aldığına şahitlik edinceye dek Mecusilerden cizye almamıştır. Bunu Ahmed b. Hanbel, Buhari, Ebu Davud ve Tirmizi rivayet etmiştir. Başka bir rivayete göre Hz. Ömer, Mecusileri zikretmiş ve onlar hakkında ne yapacağımı bilmiyorum, demişti. Abdurrahman b. Avf da Rasûlullah'ın (s) şöyle dediğine şahadet ederim: *"Onlar hakkında Ehl-i Kitab'a uygulananları uygulayın."*[53] Bunu Şafii rivayet etmiştir. Bu hadis, Mecusilerin Ehl-i Kitab olmadıklarına delildir. Muğîre b. Şu'be'nin bildirdiğine göre o, Kisra'nın valisine şunu söylemiş: Peygamber'imiz bize, Allah'a ibadet edinceye veya cizye verinceye kadar sizinle savaşmamızı emretti. Bu haberi de Ahmed b. Hanbel ve Buhari rivayet etmiştir. İbn Abbas'tan da şu rivayet edildi: Ebu Talip hastalandı. Kureyş ve Hz. Peygamber ona geldiler ve Rasûlullah'ı (s) ona şikayet ettiler. Ebu Talip de Rasûlullah'a (s): Ey kardeşimin oğlu! Kavminden ne istiyorsun? deyince, Efendimiz: *"Ben onlara öyle bir kelime söylüyorum ki, o sayede bütün Araplar Kureyş'e itaat eder, bütün Acemler de cizye verirler"* dedi. Ebu Talip: Sadece bir tek kelime mi? dedi. Efendimiz de: *"Evet bir tek kelime; lâ ilâhe illallâh deyin"* buyurdu. Bunun üzerine bir tek ilah ha! Biz bunu son dinde işitmedik, bu ancak bir uydurmadır, dediler. İbn Abbas dedi ki: Neticede onlar hakkında Sa'd Sûresi'nin baş tarafındaki ayetler indi. Bunu Ahmed b. Hanbel ve Tirmizi, Nesâi ve Hâkim hasen olarak rivayet ettiler. Ömer b. Abdilaziz, Hz. Peygamber'in Yemenlilere şöyle yazdığını nakletmiştir: *"Sizden her biriniz senelik bir dinar ve o değerde meâfir kumaşı verecektir."*[54] Maksat Yemen'deki zimmilerdir. Bu hadisi Şafii, *Müsned*'inde rivayet etmiştir. Daha önce zekat bölümünde Muâz hadisinde bu manada ifadeler geçmiştir. Amr b. El-Ensârî'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı, cizyesini getirmek üzere Bahreyn'e yollamıştır. Ayrıca Rasûlullah (s), Bahreynlilerle antlaşma

53. Ebû Davud, *Zekat*, 5; Nesâî, *Zekât*, 8; Ahmed b. Hanbel, V, 230.
54. Müslim, *Münâfikûn*, 65.

yapmış ve başlarına Alâ b. Hadramî'yi emir tayin etmişti. Zühri'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber, Bahreynlilerden cizye kabul etmiştir. Halbuki onlar Mecusiydiler. Bunu Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*'de rivayet etti. Enes b. Malik'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber, Halid b. Velid'i bir müfreze ile Devmetü'l-Cendel (veya Dûmetü'l-Cendel) Ûkeydir üzerine yolladı. Ûkeydir'i esir alıp Rasûlullah'a (s) getirdiler. Rasûlullah (s) onu öldürtmedi ve cizye vermek şartıyla onunla antlaşma yaptı.[55] Bu da gösteriyor ki cizye, sadece Arap olmayanlardan değil, Araplardan da alınıyordu. Zira Ûkeydir, Gassan Araplarındandı. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber Necran Hıristiyanlarıyla yarısı Sâfer, diğer yarısı da Recep ayında Müslümanlara ödenmek üzere bin takım elbise ve ayrıca Yemen'de savaş çıkarsa savaşacakları her çeşit silahtan otuzar silah, otuz deve, otuz at ve otuz zırhı da emaneten vermek üzere antlaşma yaptı. Bu emanetler kendilerine teslim edilinceye kadar Müslümanların zimmetinde olacaktır. Buna mukabil, olay çıkarmadıkları, faiz yemedikleri sürece kiliseleri yıkılmayacak, papazları azledilmeyecek ve dinlerini değiştirmeye zorlanmayacaklardır.[56]

Fıkıh İmamlarının Cizye Konusunda Söylediklerinin Özeti

İbn Kudâme'nin, *el-Muğnî* adlı eserinde fakihlere ait güzelce derleyip açıkladığı ve özetlediği görüşleri aktarıyoruz:

Antlaşmalarına sadık kaldıkları sürece cizye sadece Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerden kabul edilir. Buna göre kendilerinden cizye kabul edilenler iki sınıftır. 1- Kitaplı sayılan 2- Kitaplı şüphesi taşıyan. Kitaplılar Yahudi, Hıristiyan ve Samiriler gibi onların dinini benimseyenlerdir. Samiriler Tevrat'a inanıyorlar, Musa şeriatına göre amel ediyorlar fakat bazı ferî konularda Yahudilere aykırı davranıyorlardı. Hz. İsa'ya intisap edip İncil'e inanan Yakubiyye, Nastûriyye, Melkıyye, Frenk, Rum, Ermeni ve diğer Hıristiyan fırkalarının hepsi kitap ehlindendir. Bunların dışındaki kafirler Ehl-i Kitab sayılmazlar. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kitap bizden önce yalnız iki gruba (Hıristiyan ve Yahudilere) indi."*[57] Alimler, Sâbiîler konusunda ihtilaf ettiler. Ahmed b. Hanbel'den rivayet edildiğine göre onlar Hıristiyanlardan bir koldur. Başka bir yerde de dedi ki: Bana ulaşan bilgiye göre onlar Cumartesi

55. Ebû Davud, *Cizye*,1.
56. Ebû Davud, *Cizye*, 5.
57. En'âm, 6/156.

günü dinleniyorlarmış, öyleyse Yahudilerden sayılırlar. Hz. Ömer'in de aynı şeyi söylediği rivayet edildi. Mücahid, onların Yahudi ve Hıristiyanlar arasında bir grup olduğunu söyledi. Süddî ve Rebî' ise; onlar Ehl-i Kitab'tır, dediler. Şafii bu konuda bir şey söylemedi. Doğrusu ise; durumlarına bakılır. Şayet Yahudi ve Hıristiyanlardan birine Peygamber'leri ve kitapları konusunda uygun düşüyorlarsa Ehl-i Kitab sayılırlar, uygun düşmüyorsa Ehl-i Kitab sayılmazlar.

Sâbiîlerden rivayet edildiğine göre onlar; gökyüzünün canlı olup konuştuğunu, yedi yıldızının ilah olduğunu söylüyorlarmış. Şayet bu doğruysa onlar putperestler gibidirler. İbrahim ve Şît Peygamber'lerin sahifelerine ve Davud'un Zebur'una mensup olanlardan cizye kabul edilmez. Çünkü bunlar Yahudi ve Hıristiyanlardan değildirler. Ayrıca bu sahifelerde hükümler yoktur, onlar sadece vaaz ve temsillerden ibarettir. Rasûlullah (s), İbrahim'in sahifesiyle, Davud'un Zebur'unu bu şekilde tanımlamıştır.

Kendilerinde Ehl-i Kitab şüphesi olanlar ise, Mecusilerdir. Rivayet edildiğine göre onların kitabı vardı fakat kaldırıldı. Bundan ötürü de şüpheli konuma düştüler. Bu durum, onların kanı dökmemeyi ve kendilerinden cizye kabulünü zorunlu hale getirdi. Fakat kestiklerinin yenmesinin, kadınlarının nikahlanmasının mübahlığına dair de bir delil yoktur. Alimlerin çoğunun görüşü budur. Ebû Sevr'den nakledildiğine göre onlar Ehl-i Kitab'tır. Kadınlarıyla evlenmek ve kestiklerini yemek mübahtır. Zira Hz. Ali'den şu söz rivayet edilmiştir: Ben Mecusileri en iyi bilen kimseyim. Onların tahsil ettikleri ilimleri, okuyup inceledikleri kitapları vardı. Kralları sarhoş olup kızı ve kız kardeşiyle cinsel ilişkiye girdi. Ülkesinin bazı insanları bunu öğrendiler. Haber yayılınca halk ona ceza uygulamak için gelip toplandı. Fakat kral buna yanaşmadı ve ülke halkına şöyle seslendi: Siz Adem'in dininden daha hayırlı bir din biliyor musunuz? O, oğullarıyla kızlarını birbirlerine nikahlamıştı. İşte ben de Adem'in dinindenim. Hz. Ali'nin söylediğine göre bazıları ona tabi olmuşlar ve kendilerine ters düşenleri öldürünceye dek savaşmışlar. Biz sabahladığımızda kitapları götürülmüş, kalplerindeki ilim alınmıştı. Onlar Ehl-i Kitab'tır. Rasûlullah (s), Ebubekir (r) ve Ömer (r), kendilerinden cizye kabul etmişlerdir. Bu haberi Şafii, Saîd ve başkaları nak-

letmiştir. Hz. Peygamber onlar için şöyle buyurmuş: *"Onlara Ehl-i Kitab'ın hükümlerini uygulayın."*[58]

Bizim delilimiz ise şu ayettir: *"Kitab bizden önce yalnız iki gruba (Hıristiyan ve Yahudilere) indi."*[59] Mecusiler bu iki grubun dışındadırlar. Hz. Peygamber onlar için: *"Onlara Ehl-i Kitab hükümlerini uygulayın"* buyurdu. Bu hadis onların Ehl-i Kitab olmadıklarını göstermektedir. Buhari'nin, Becâle'den rivayet ettiğine göre Hz. Ömer Mecusilerden cizye kabul etmemiş ancak Abdurrahman b. Af'ın Peygamber'imizin (s) Hecer Mecusilerinden cizye aldığını söyledikten sonra kabul etmiştir. Şayet Mecusiler Ehl-i Kitab olsaydılar Hz. Ömer onlardan cizye alma konusunda tereddüt etmezdi. Zira Yüce Allah Ehl-i Kitab'tan cizye almayı emretmiştir. Belirtilen bu hususlar Mecusileri, şüpheli kitaplı konumuna sokmaktadır. Ebu Ubeyd diyor ki: Bu konuda Hz. Ali'den rivayet ettikleri haberin sağlam olduğunu zannetmiyorum. Şayet bu haberin aslı olsaydı Hz. Peygamber, onların kadınlarıyla evlenmeyi yasaklamazdı. Hz. Peygamber onların durumunu elbette hekesten daha iyi bilir. Kadınlarıyla evlenmenin ve kestiklerini yemenin haramlığıyla birlikte onlardan cizye almak caizdir. Zira bunu mübah kılan kitap Yahudi ve Hıristiyanlardan bir gruba inen kitaptır. Mecusiler onlardan değildir. Kendi kitapları kaldırılmış, cizyeyi yasaklayan bir durum kalmamış ve cizye alıp kanlarını dökmemek sabit olmuştur.

Ebu Sevr'in, kestiklerini yemenin, kadınlarıyla nikahlanmanın helal olduğunu söylemesi ise icmaya aykırıdır, dikkate alınmaz.[60] Hz. Peygamber'in *"Onlara Ehl-i Kitab hükümlerini uygulayın"* buyurması, cizye alınma konusundadır. Bu kesin olduğuna göre, Ehl-i Kitab ve Mecusilerden cizye kabul etmek icma ile sabit demektir. Bu konuda bir muhalefet bilmiyorum. Sahabeler bu konuda ittifak etmişlerdir. Hulefâ-i Râşidîn ve onlardan sonra gelenler hiçbir itiraz ve hoşnutsuzlukla karşılaşmadan günümüze kadar böyle amel etmişlerdir. Hicaz, Irak, Şam, Mısır ve başka ülke alimleri aynı görüştedirler. Zaten Kur'an Ehl-i Kitab'tan, Sünnet de Mecusilerden cizye

---

58. Muvattâ, *Zekat*, 42.
59. En'âm, 6/156.
60. Hafız İbn Hacer dedi ki: Bu durum kesin değildir. Zira Abdülberr Saîd b. Müseyyeb'den hikaye ettiğine göre; şayet Mecusi, Müslümanın emriyle kesim yaparsa, kestiğinin helal olacağını söylemiştir. Yine İbn Şeybe'nin Saîd b. Müseyyeb, Atâ, Tâvus, Amr b. Dinar'dan rivayet ettiğine göre onlar Mecusi kadınlarını cariye edinmekte bir beis görmemişlerdir.

almayı açıkça belirtmiştir. Muğîre'nin İranlılara şöyle dediğini rivayet etmiştik: Peygamber'imiz bize Allah'a kulluk edinceye veya cizye verinceye kadar sizinle savaşmamızı emretti. Ayrıca bu konuda Abdurrahman b. Avf'tan Büreyde hadisini ve *"Mecusilere Ehl-i Kitab hükümlerini uygulayın"* hadisini nakletmiştik. Mecusilerin Arap veya Acem olmasında fark yoktur. Mâlik, Evzaî, Şâfii, Ebu Sevr ve İbn Münzir böyle demişlerdir. Ebu Yusuf ise; Araplardan cizye alınmaz. Zira onlar Hz. Muhammed'in kavmine mensup olmakla şereflenmişlerdir.

Bize göre ayetin geneli, Araplardan da cizye alınacağına delildir. Ayrıca Rasulullah (s) Halid b. Velid'i, Devmetü'l-Cendel'e göndermiş, O da Devme Ûkeydirini Hz. Peygamber'e getirmiştir. Peygamber'imiz (s) onunla Arap olduğu halde cizye üzere sulh akdetmiştir. Bunu Ebu Davud rivayet etmiştir. Yine Peygamber'imiz (s), Arap oldukları halde Necran Hıristiyanlarından cizye almış, Muâz'ı Yemen'e gönderirken şöyle demiştir: *"Sen Ehl-i Kitab bir topluma gidiyorsun."* Bu hadiste ittifak vardır. Hz. Peygamber, Muâz'a buluğ çağına ermiş herkesten bir dinar almasını emretti. Onlar Araptılar. İbn Münzir dedi ki: Hz. Peygamber, Muâz'ı Yemen'e gönderdiğinde orada Acem bir topluluk olduğuna dair bize hiçbir bilgi ulaşmadı. Şayet olsaydı, Rasûlullah (s) onlardan buluğ çağına ermiş bütün Yemenlilerden birer dinar almasını emrederdi. Bu da Araplardan da cizye alınacağına delildir. Büreyde hadisinde ifade edildiğine göre, Rasûlullah (s) bir müfreze gönderdiği zaman komutana, düşmana cizye ödemesi teklifinde bulunmasını emrediyordu. Bunu sırf Acemlere tahsis etmiyordu. Zaten Peygamber'imizin (s) savaşlarının çoğu Araplarla olmuştur. Bunda icma vardır. Hz. Ömer, Benî Tağlib Hıristiyanlarından cizye istedi. Fakat razı olmadılar, kendilerinden de Müslümanlardan aldığı gibi vergi almasını istediler. Ömer bu isteklerini kabul etmeyince Rumlara iltihak edildiler. Sonra cizyeye bedel bir mal üzere onlarla antlaşma yaptı. Fakat onlardan aldığı cizye, başkalarından aldığının aynısı değildi. Onlardan cizye alınmasına kimse karşı çıkmadı. Bunda icma vardır. Kesin olarak sabittir ki; sahabe döneminde İslam ülkelerinde pek çok Hıristiyan ve Yahudi Arap bulunuyordu. Orada cizye vermeksizin kalmaları caiz değildir. Onlardan cizye alındığı sabittir. Harakî'nin söylediğine göre, kitapları değişmeden Ehl-i Kitab olmakla, değiştikten sonra Ehl-i Kitab olmak veya Yahudi ve Hıristiyan çocuğu, putperest çocuğu, yahut da kitâbî ve putperest çocuğu olmak arasında fark yoktur.

Ebu'l-Hattab dedi ki: Kitapları değiştikten sonra Yahudi ve Hıristiyan olanlardan cizye kabul edilmez. Birinden cizye alınıp, öbüründen alınmayan ana-babanın çocuğundan cizye alınacak mı? Şafii mezhebinin görüşü budur.

Nassın genel ifadesi bizim delilimizdir. Çünkü onlar mensuplarından cizye kabul edilen bir dine mensupturlar. Dolayısıyla diğerleri gibi onlardan da cizye kabul edilir. Ancak cizyenin kabulü; onların antlaşmaya uygun olarak cizye vermelerine dinin hükümlerine uymalarına bağlıdır. Çünkü Allah, onlarla cizye verinceye dek savaşmayı emretmiştir. Yani cizye vermeye razı olmalıdırlar. Aksi halde kanları ve malları mübah olur.

Süresiz zimmet ahdi iki şarta bağlıdır: 1- Her sene cizye vermeyi kabul 2- İslam ahkamını benimseme, yani hakkı yerine getirme ve yasağı terk etme yükümlülüğü. Çünkü Allah ***"boyun eğerek elleriyle cizye verinceye dek"*** buyurmuştur. Büreyde hadisinde de Perygamberimiz (s): *"Onlara cizye teklif et, kabul ederlerse, sen de kabul et ve kendilerinden el çek."* Burada, vermenin bizzat kendisi ve hükmün uygulanması asıl değildir. Çünkü cizye vermek sene sonundadır. Onlardan el çekmek ise işin başındadır. Ayetteki verinceye kadar ifadesi, vermeyi kabullenmeleri, sarfa icabet etmeleri demektir. Bu şu ayettteki duruma benzer: *"Eğer tövbe eder, namazı kılar, zekatı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın."*[61] Burada da kastedilen hükmün kendisi değil, uyma iradesidir. Zira zekat senenin sonunda verilir. Nitekim Efendimiz (s) şöyle buyurmuştur: *"Bir mala, üzerinden sene geçmedikçe zekat düşmez."*[62]

Bunların dışındakiler ya Müslüman olurlar veya öldürülürler. Yani Yahudi, Hıristiyan ve Mecusilerin dışındakilerden cizye kabul edilmez. Onlardan sadece İslam kabul edilir aksi halde öldürülürler. Ahmed b. Hanbel'in zahirdeki mezhebi budur. Hasan b. Sevâb'ın nakline göre ise, Arap putperestleri dışındaki bütün kafirlerden kabul edilir. Çünkü Büreyde hadisi genel olarak bütün kafirlerden cizye alınabileceğine delalet etmektedir. Fakat hadis, Arap putperestlerini iki sebepten dışarıda bırakmıştır: 1- Dinleri 2- Hz. Peygamber'in (s) kavminden olmaları.

İmam Şâfii'ye göre ise sadece Hıristiyan, Yahudi ve Mecusilerden cizye kabul edilir. Fakat İbrahim ve Şît Peygamber'lerinin sayfalarına, Davud'un Zebur'una, Adem ve İdris'in dinine mensup olanlar için iki durum vardır:

61. Tevbe, 9/5.
62. İbn Mâce, *Zekat*, 5.

1- Kendilerinden cizye kabul edilir. Zira onlar Ehl-i Kitab'tırlar, Yahudi ve Hıristiyanlara benzerler. Ebu Hanife diyor ki; Arapların dışındaki bütün kafirlerden cizye kabul edilir. Onlar Hz. Peygamber'in kavminden oldukları için İslam'ı kabulden başka tercihleri yoktur. Başkalarından ise cizye kabul edilir. Köleleştirildikleri gibi cizyeleri de alınır. Mecusiler gibi. İmam Malik'ten rivayet edildiğine göre, Kureyş müşrikleri hariç bütün kafirlerden cizye alınır. Çünkü Kureyşliler irtidat etmişlerdir. Evzaî ve Saîd b. Abdilaziz'den rivayet edildiğine göre, herkesten cizye kabul edilir. Büreyde hadisine dayanarak Abdurrahman b. Yezid b. Cabir'in söylediği budur. Kafir olduklarına göre Ehl-i Kitab gibi kendilerinden cizye alınır.

Bizim delilimiz ise *"müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün"*[63] ayeti ve Efendimizin (s) şu hadisidir: *"Lâ ilâhe illallâh deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Kim bunu söylerse mallarını ve canlarını benden korumuş olurlar. İslam'ın hakkı hariç (kısas gibi)."*[64]

Bu geneldir. Ehl-i Kitab ayetle, Mecusiler ise *"Onlara Ehl-i Kitab hükümlerini uygulayın"* hadisiyle tahsis edildi. Bunların dışındakiler ise ayetin umumu içinde kalmaktadır. Ehl-i Kitabın dışındaki diğer sahife mensupları ise, önceki ayette kastedilen Ehl-i Kitab'tan değildirler.

Müşriklerin geneli ifadesinden bu hükmü istidlal etmek mümkün değildir. Zira bu genel olup, özel kastedilmiştir. Nitekim daha önce belirtilmişti. Tercih edilen doğru görüş şudur: Ehl-i Kitab ve Mecusilerden cizye alınacağı kesindir. Arap müşriklerinden kabul edilmeyeceği de kesindir. Bunların dışındakilerin durumu ise yöneticilere havale edilmiştir. Nitekim hakkında nass olmayan diğer hükümler de böyledir. Cizyenin miktarı da yine içtihada bağlıdır.

Harp, Gazve ve Cihadın Gerçek Anlamı ve İslam'ın Bu Konudaki Islahı

Cihad İslami bir kelimedir. Diğer kavimlerin kullandığı harp manasınadır. Bu ikisi de devletin genel maslahatlarından bir maslahat olup, kendine has hükümleri vardır. Cihad aynı zamanda genel lügat manasında da kullanılır. Lügat olarak *câhede* fiilinin mastarıdır. *Câhede, yücâhidü, mücâhedeten*

63. Tevbe, 9/5.
64. Buhari, *İman*,17-28, *Zekat*,1; Ebu Davud, *Cihâd*, 95; Nesâî, *Zekat*, 3.

ve cihâden şeklinde türemiştir. *Kâtele, yükâtilü, mukateleten ve kıtâlen* gibidir. Cihad müşareket (ortaklık) sıgasıdır. Güç ve meşakkat demek olan *cehd*'den türemedir. *Kıtâl* de, *katl*'in müşareket sıgasıdır. Ragıb, *Müfredâtü'l-Kur'an* kitabında cihadı şöyle açıkladı: Cihad ve mücâhede, düşmanla savaşmada bütün gücü sarf etmek demektir. Cihad üç çeşittir: 1- Görünen düşmanla 2- Şeytanla 3- Nefisle. Bu üç çeşit cihad ayetlerin şümulüne girmektedir: *"Allah uğrunda hakkıyla cihad edin."*[65]; *"Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin."*[66]; *"İman edip hicret edenler, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler."*[67]; Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: *"Düşmanlarınızla savaştığınız gibi, arzularınızla da savaşın."* Cihad elle ve dille de olur: *"Kafirlerle ellerinizle ve dillerinizle savaşın."* Dille cihad, delil ve hüccet ortaya koymaktır.

Ragıb'ın manevi cihad konusunda delil gösterdiği bu iki hadisi kimin tahriç ettiğini hatırlamıyorum. Fakat onların manasını ifade eden başka hadisler vardır. Mesela Fudâle b. Ubeyd hadisi: *"Mücahit; nefsiyle cihad eden kimsedir."*[68] Ebu Zer hadisi: *"En faziletli cihad, kişinin nefsiyle ve hevasıyla yaptığı cihadtır."*[69] İbn Neccâr'ın bu hadisini Deylemi şu lafızla rivayet etmiştir: *"En faziletli cihad, Allah'ın zatı konusunda nefsin ve hevanla savaşmandır."* Cabir'in hadisi ise şudur: *"En hayırlı yere geldiniz. Küçük cihadtan büyük cihada döndünüz. Büyük cihad, kişinin hevasıyla cihadıdır."* Bu hadis Hatib Bağdadi'nin *Tarih*'inde rivayet edilmiştir. Hz. Ali'nin Ebu Nuaym'ın *Hilye*'sindeki hadisi ise şudur: *"Cihad dört çeşittir: İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak, sabredilecek yerde sadakat göstermek ve fasıka öfke duymak."* Bu delilleri çoğalttık zira Frenkler ve Doğulu Hıristiyanlardan ve onların çömezleri ve taklitçileri zannediyorlar ki cihad; Müslümanların, düşmanlık ve taşkınlık yapmasalar bile zorla İslam'a sokmak için Müslüman olmayanlarla savaşmaktır. Halbuki biraz önce gördüğün ve daha önce tafsilatıyla açıkladığımız ve ileride açıklayacağımız gibi bütün bunlar, yalan ve İslam'a iftiradır. Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinde belirtmiştik ki, cihadtan maksat dinde fitneyi yani, insanlara inançları ve dinleri yüzünden baskı yapmayı, onları din değiştirmeye zorlamayı önlemektir: *"Dinde zorlama yoktur"* ayeti bunu açıkça belirtmektedir.

65. Hac, 22/78.
66. Tevbe, 9/41.
67. Enfâl, 8/72.
68. Tirmizi, *Fadâilü'l-Cihâd*, 2.
69. *Câmiu's-Sağîr*, I, 42.

Sadece bizimle savaşanlar, dinimiz yüzünden bize düşman olanlarla savaşmamıza, sırf düşmanlık için savaştan sakınmamıza dair nasslar geçti. Barışın harbe tercih edildiği, düşman barış isterse hemen barışa yanaşmanın farz olduğuna, savaşa hazırlanmaktaki ana hedefin, savaşa cesaret edememesi için düşmanı caydırmak olduğuna dair naslar zikredildi. Zimmilere dair, Müslümanların uyması gereken prensipler, sözleşmeye uydukları sürece kendilerine dokunulmayacağına dair hükümler geçti. Bunların en enteresanlarından birisi; Rasûlullah (s) zamanında Mekke'den Medine'ye göç etmeyen Müslümanlar gibi, İslam ülkesinde Müslümanların liderine boyun eğmeyenlerle ilgili şu ayettir: *"Eğer onlar din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir kavim aleyhinde olmaksızın onlara yardım etmek, üzerinize borçtur."*[70] Defalarca açıkladık ki; putperestliği, Arap yarımadasından çıkarmak, putlara ibadeti kaldırmak, orayı merkezi ve kuvvet kaynağı haline getirmek İslam'ın siyasi gayelerindendir. Bu sûrede geçtiği gibi Hz. Peygamber, Arap müşrikleriyle sadece savunma maksadıyla savaştı.

Sırf düşmanlık, aşkınlık, kan dökme hırsı gibi diktatörlerin yaptığı harpler, haçlı savaşları gibi intikam ve din öfkesine dayalı harpler, bugünümüz emperyalist Avrupasının nüfuz alanını genişletmek, servet elde etmek, güçlülerin hesabına zayıfların kazancını sömürmek için yaptığı harpler... Evet bu türlü harpler İslam'da haramdır. İslam bunlara hiçbir şekilde cevaz vermez. Çünkü bu türlü harpler dünya zevk ve şehvetlerine yöneliktir. Dini böyle şeylere alet etmek, dine en büyük ihanettir ve Yüce Allah'ı öfkelendirmektir. Geniş olarak ele aldığımız cizye hükümleri ve ashabın bu konudaki uygulamasından da anlaşılacağı gibi cizye, yukarıdaki maksatlara girmez. Zira çok düşük bir miktardır. Ne vereni fakir, ne de alanı zengin yapar. Zaten alınma şartlarından biri de, verenin zengin ve güçlü olması ve hiç kimseye gücünün üstünde bir şey yüklenmemesidir.

Cizyenin, İslam hakimiyetine girişin ve Müslümanların otoritesinin kabul şartı olması; bütün Avrupa sömürgelerinde görüldüğü gibi, Müslümanlara Ehl-i Kitab sayılan din mensuplarının mallarını yağmalama ve en ufak baskı ve zulüm hakkı tanımaz. Cizye ancak Müslümanlarla, zimmiler arasında adalet, haklar ve vergiler hususunda eşitlik saplar. Üstelik Müslümanların verdikleri nafile sadakalar, üzerlerine farz olan zekat onların verdikleri ciz-

---

70. Enfâl, 8/72.

yeden daha fazladır. Bazı fakihler, çaresiz kalan ve kendisine bakacak uzak-yakın kimsesi olmayan zimmiye Müslümanların bakmak zorunda olduğunu bile söylemişlerdir. Bazı alimler, Müslümanlardan alınan zekat mukabili, zimmilerden de kırkta bir vergi alınmasını ileri sürmüşlerdir. Bununla beraber bazı alimler, başka bir sebep yoksa sırf cizye almak ve bizim hakimiyetimize girmeleri maksadıyla karşı tarafa harp açmak caiz değildir. Gerçi bazı fıkıh kitaplarına bakarak bu konuda icma olduğunu söyleyen ve sırf cizye ve hakimiyet için savaş başlatılmasını caiz görenler de vardır.

Hafız İbn Hacer, *Buhari Şerhi*'nde; ***"seferberliğin vücubu, niyet ve cihadtan farz olan şeyler"*** babında mütalaası kıt olan böylelerinin, bazılarını delil olarak ileri sürdükleri, alimlere ait görüşleri özetlemiştir. Öncelikle sözü, Hz. Peygamber dönemi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmış ve şöyle demiştir: Pek çok ifadelerden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in bizzat tayin ettiği kimselere cihad farz-ı ayındır. Fakat sonraki dönemlerde meşhur olan görüşe göre cihad farz-ı kifayedir. Ancak düşmanın ansızın saldırması gibi ihtiyaç anlarında ve devlet başkanının belirlerlediği kişiler üzerine cihad farz-ı ayın olur. Cumhura göre farz-ı kifaye senede bir kere yerine getirilmekle eda edilmiş olur. Böyle söyleyenlerin delili ise; cizyenin, Cumhura göre senede bir kere verilmesidir. Zaten cizye de cihadın karşılığıdır. Senede bir kere savaşa katılmak da cizyenin karşılığı olmaktadır. İmkan oldukça cihadın farz olduğu da söylendi ki, bu görüş kuvvetlidir. Görülen o dur ki, cihad, pek çok ülkelerin fethi tamamlanıncaya ve İslamiyet kıtalara yayılıncaya kadar Rasûlullah (s) döneminde olduğu şekilde devam etmiştir. Sonra da, belirtilen şekle dönüşmüştür. Fakat doğrusu şudur ki; kafirlerle cihad her Müslümana ya eliyle, ya diliyle, ya malıyla, ya da kalbiyle bizzat farzdır.

Bu geniş açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, düşmanla silahlı savaş hususunda Müslümanlar arasında bir icma yoktur ancak düşmanların Müslümanlara saldırmaları hali hariç. Şayet hududu bekleyen, özel eğitim alan veya başka askerler harbe çağırıldıkları zaman icabet etmeleri şart olur. Çünkü farz-ı kifayede itaat, farz-ı ayındaki itaat gibidir. İbn Kudâme, *Muğnî*'de şöyle dedi: Cihad üç yerde farz-ı ayın olur: 1- İki ordu karşılaşınca 2- Düşman bir ülkeye saldırırsa herkese savaşmak farz olur. 3- Başkan genel seferberlik ilan ederse. İbn Kudâme bunlara delil göstermeden söyledi. Ancak birincinin delili şu ayetin tefsirinde geçmişti: *"Ey mü'minler! Toplu ola-*

rak kafirlerle karşılaştığınız zaman onlara arka dönmeyin."[71] Bedir'de düşmanlar mütecaviz davranınca bu durum vaki oldu. Şu ayetin tefsirinde de gerekli açıklamalar yapılmıştı: *"Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için atlar hazırlayın. Onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği kimseleri korkutursunuz."*[72] Bütün ülkelerin yaptığı gibi İslam hükümetinin de harbe hazırlanması şarttır. Bu hazırlıktan güdülen ilk gaye, Allah düşmanlarını korkutmaktır. Bunlar Allah'ın dinine karşı koyan, yayılmasına engel olan, Müslümanlara baskı yapanlardır. Müslümanların düşmanları ise; ülkelerine göz dikmek, onları köleleştirmek gibi, dinleriyle ilgili olmayan maksatlarla da olsa onlara düşmanca davrananlardır. Evet bunlara karşı hazırlıklı olunacak ki, Müslümanların gücünden korkup onlara saldıramasınlar, saldırdıkları takdirde de onları zayıf ve aciz bulmasınlar.

Beşer tarihinden de bilindiği gibi harp, toplumsal kanunlardan bir kanundur hatta var olma, menfaat, arzu ve maslahat çatışmalarının en belirgin kanunudur. Daha da öteye harp; karınca gibi toplu ve dayanışma hayatı yaşayan haşerelerin de kanunlarındandır. Karınca savaşıyor, yok ediyor, ufalıyor, ufaladığını rahatlığı ve yararı için kullanıyor, düşmanlarıyla mücadele ediyor. Tarihen sabittir ki; Avrupa toplumları, hayatın bütün kademelerindeki barbarlık, putperestlik, din ve mezhep taassubu, haçlı ruhu, materyalist medeniyet anlayışı yönünden insanların en katıları ve en saldırganlarıdır. Geçmiş ve mevcut alim ve filozoflarından, insanlık için genel harbin faydalarının zararlarından fazla olduğunu söyleyenler çıkmıştır. Halbuki savaşın, hem galiplere hem de mağluplara verdiği zarar ortadadır. Hala bütün Batı ülkeleri savaş hazırlığı için, ülkenin ve toplumun diğer ihtiyaçlarından daha fazla para harcamakta, sömürgelerinden hortumladıkları servetlerden ve fahiş faizlerle şuradan buradan aldıkları borçlardan daha fazla olarak harp masrafları için vatandaşlarına vergiler yüklemektedirler. Bunun sebebi; bütün alim ve yöneticilerin diğer ülkelerin kötü niyet taşıdıklarını bilmeleri ve birbirlerine güvenememeleridir. Hepsi de bilmektedirler ki; kötü niyet ve fesat duygusu olmasa, aklı selim sahiplerinin askeri harcamalrın azaltılması konusundaki teklifleri üzerinde gizli veya aleni ittifaklar sağlanabilir. Artık bu savaşların vasıtaları genişlemiş, yeni yeni buluşlar ortaya çıkmış, öyle ki,

71. Enfâl, 8/15.
72. Enfâl, 8/60.

birkaç gün içinde Avrupa'nın en büyük ülkesini yerle bir edecek, halkını yok edecek derece insanlık, onun medeniyeti ve eserleri için korku kaynağı haline gelmiştir. Bütün bu tehlikelere rağmen onlar hala çılgınlık yarışını sürdürüyorlar. Şayet İslam'ı tanımış olsalardı -maalesef o İslam hem onlarca, hem de Müslümanlarca bilinmemektedir- düzgün yolu bulmuş ve bu darboğazdan kurtulmuş olurlardı.

İslamiyetin, harbi ıslah ettiği yönlerden birisi de, onu dinde zorlama, yok etme, şahsi veya yerli diktatörlük kurma, toplumların servetlerini kapma veya arzuları tatmin ve galibiyet zevki tatma aracı olmaktan çıkarmasıdır. Ayrıca savaşta işkenceyi, kadın, çocuk ve esirleri öldürmeyi, gereksiz yere yıkım ve tahribi yasaklaması da önemli düzeltmelerindendir. Bütün bu rezaletler en kötü tarzda Avrupa ülkelerinde devam etmekte, sadece kral adına fertleri köleleştirme işini terk etmektedirler. Bununla beraber toplumları köleleştirmeye devam etmektedirler. Bu köleleştirmeler dinleri ve terbiye sistemini sinsice ifsat programı içinde sürmektedir. Üstad Abduh, onların harplerine de işaret ederek İslami harbin mahiyetini *Tevhid Risalesi*'nde şöyle açıkladı:

"İslam çöl bedevilerini, tarihin kaydetmediği şekilde bir araya getirdi. Onların geçmişlerinde böyle bir şey görülmemişti. Rasûlullah (s), Rabbinin emriyle Arap ülkelerine komşu olan İran ve Bizans krallıklarına ulaştırdı. Fakat onlar alay edip daveti kabul etmediler. Onun ve kavminin karşısına dikildiler. Kervanları tehdit ettiler, ticareti daralttılar. Hz. Peygamber (s) bizzat onlarla savaştı, sağlığında onlara heyetler gönderdi. Daveti tebliğ ve güvenliği sağlamak için ashaptan halifeler Onun yolunu takip ettiler."[73] Sonra Üstad, Müslümanların gerek harp, gerekse barışta onlara karşı uyguladıkları siyaseti ve neticede İslam'ın süratle nasıl yayıldığını zikrettikten sonra peşinden şunları şöyledi:

"Söylediklerimizi anlamayan veya anlamak istemeyenler dediler ki; İslamiyet dünyanın merkezlerine bu süratle ancak kılıç sayesinde girdi. Müslümanlar başka ülkeleri, bir elde Kur'an, bir elde kılıçla fethettiler. Mağluplara Kur'an'ı arz ediyorlar, şayet kabul etmezlerse kılıç onların hayatına son veriyordu. Bu hayret verici ve büyük bir bühtandır. Müslümanların, kendi hakimiyetlerine girenlere karşı nasıl davrandıklarına dair söyledik-

73. Muhammed Abduh, *Tevhid Risalesi.* s. 211.

lerimizin tamamı, hiçbir şüphe taşımayan doğru ve mütevatir haberlerdir. Detaylarında görüş ayrılıkları olabilir... Müslümanlar kılıçlarını sadece kendilerini korumak için ve düşmanlıkları defetmek için kınlarından çıkarmışlardır. Saldırı karşısında harbe başlamak hükümranlık gereğidir. Müslümanların başkalarıyla ilişkisi komşuluk tarzında olmuştur. Onlar komşu olmuşlar, Müslümanlar da onları barındırmışlardır. Komşuluk İslam'ı tanıma vasıtasıdır. Akıl ve ameli düzeltme ihtiyacı, İslam'a yönelme sebebi olmuştur."

Sonra Üstad Abduh, Avrupa Hıristiyanlarının tam on asır süreyle baskı, öldürme ve muhaliflerini yok ederek dinlerini yayma ve ülkeler fethetmelerini gayet açık şekilde belirtmiş ve Hıristiyanların bu süre zarfında kılıçla kazanamadıkları gönülleri İslam bir asırdan daha az bir sürede kazandığını belirtmiştir. Biz aynı şekilde şunu da söyleyebiliriz: Tarihi bilen herkes kesin olarak bilir ki, İslam'ın yayılması döneminde Müslümanların sayısı ve harp vasıtaları fazla değildi. Fethettikleri ülke insanlarını dinlerini terke zorlayacak, güç ve medeniyet yönünden kendilerinden daha geri olan Arap toplumları gibi bir kavmin hakimiyetine boyun eğdirecek kolay ulaşım imkanlarına da sahip değillerdi. Onların Müslümanlara boyun eğmeleri, dinlerini benimsemeleri ancak İslamiyet'in, dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak gerçek din olduğunu yahut da onların en adil ve en faziletli idareciler olduklarını gördükten sonra olmuştur.

Sonra Üstad Abduh, otoritenin gerektirdiği ve İslam'ın fetih olarak isimlendirdiği, Avrupalı alimlerin ise, zaruret gereği ve beşer toplumunun kanunlarından bir kanun olarak gördükleri ve pek çok tehlikelerine karşı pek çok da faydalarının da olduğunu söyledikleri harp konusundaki tutumuna işaret ettikten sonra aynen şunları söyledi:

"Allah'ın bu din hususundaki hikmeti şöyle tezahür etti: Hayatın kaynağı Arap çöllerinde fışkırdı. Burası medeniyetten en uzak yerdi. Bu kaynak taştı ve bütün Arap yarımadasını kapladı. Dağınıklığı toparladı. Orayı örfi ve dini bir hayatla canlandırdı. İmparatorlukları kapsayacak şekilde genişledi. Yüksekliğiyle gök ehlinin (meleklerin) iftihar edeceği, medeniyetiyle yer ehlinin (insanların) yüceleceği bir hale geldi. Yumuşak olmasına rağmen kükremesiyle taşlaşmış gönülleri sarstı. O gönüllerin derinliklerinden hayat sırları fışkırdı."

"Dediler ki; bu kaynak baskından hiç hali olmuyor. Biz de; bu, Allah'ın mahlukatı üzerinde devam eden bir kanunudur, kıyamete kadar bu âlemde olgunlukla-sapıklığın, hakla-batılın savaşı devam edecektir, deriz. Allah kurak bir toprağı diriltmek, mahsullerini sulamak, bolluk meydana getirmek için bir yağmur gönderir de, yağmur suyu aktığı yolun üzerindeki engelin üstünden aşar veya yüksek bir binayı su altında bırakıp o bina bu su sebebiyle çökerse bu durum yağmurun değerini düşürür mü?"[74]

Bunlar Üstad Abduh'un, sosyal yönden ve İslam dini açısından savaşla ilgili bazı görüşleridir. Bütün İslam hukukçularının görüşü; dine ve ülkeye karşı bir saldırı durumunda bu tecavüzü engellemek için savaşmanın farz-ı ayın olduğudur. Bütün Frenk ülkelerinin kanunları da aynı görüştedir. Ülkelerinden bir parça kaybetmiş bir kavmin, orayı geri alıncaya kadar çalışıp çabalamasını makul ve mazur görürler. Nitekim Fransa son harpte Alsas-Loren vilayetlerini Almanya'dan geri almak için yarım asırdan fazla mücadele vermiştir. Üstelik buradaki halk Alman terbiyesi üzere yetişmiş, çoğu da Alman ırkındandı. Hatta denir ki, şimdi buradakilerin çoğu, Alman devletine bağlı olarak yaşamayı tecih etmektedirler. Fakat ellerinden bir şey gelmemektedir.

Bizim bu açıklamamız ilmi, ameli, modern ve tercih edilen bir açıklama olunca günümüz Müslümanlarının, ülkelerini gasp eden, din ve dünyalarına saldıranlar karşısındaki durumlarını açıklamamız gerekti ki, iki taraftan basiret ve ilim sahiplerinin, aralarındaki kavga ve düşmanlık hususunda bir gerekçeye sahip olsunlar ve isteğe bağlı bir barış mümkünse bunu adil bir barışla çözsünler aksi halde toplumsal kanunların evrelerindeki kaderi beklesinler: *"O günleri Biz insanlar arasında döndürür dururuz."*[75]

Dâru'l-İslam, Dâru'l-Harp Tartışmaları Yanında Ulusalcı Arayışlar

İslam hukukçuları, kendi ülkeleri statüsünde olan ve şeriat uygulanan ülkelere Dâru'l-İslâm ve Dâru'l-Adl derler. Çünkü orada herkese eşit şekilde adaletin uygulanması farzdır. Buna karşılık diğer ülkelere de Dâru'l-Harp derler. Bu iki ilkeye dair fıkıh kitaplarında detaylı hükümler vardır. Dâru'l-Harp halkına şayet Müslümanlarla harp halindeyseler *harbîler* denir. Şayet

74. M. Abduh, *a.g.e.*, s. 212.
75. Âl-i İmrân, 3/140.

iki grup arasında barış ve ticari ve diğer alanlarda serbestliğe dair sözleşme varsa bunlara *muâhidler* (sözleşmeliler) denir. Eğer bunlardan devlet otoritesine baş kaldıranlar olursa onlara da *bâğîler* denir. Bir kısım topraklara hakim olup orada bağımsız bir hükümet kuranlara ise *mütegallibe* adı verilir. Buna mukabil Dâru'l-İslâm'a, Dâru'l-Adl de denir. Her ülkeye has hükümler vardır. Fakat Dâru'l-İslâm nerede?

Biraz önce geçtiği gibi, şayet harbiler İslam ülkesine hücum edip, bir kısım yerleri istila ederlerse savaş bütün Müslümanlarla farz-ı ayın olur. Devlet başkanı genel seferberlik ilan ederse her Müslümanın elinden geldiği kadar cihad için malını ve canını ortaya koyması gerekir. Herkes hakkında adaleti gözeterek bazılarını harbe çağırıp bazılarını çağırmadığı, herkesten değil de bazı kimselerden canlı-cansız mal talep ettiği durumlarda ise başkana itaat daha da gereklidir. Çağımızda Avrupa ve diğer ülkelerin uyguladıkları hüküm budur. Bunları tekrar etmemizin gayesi, Müslümanlara ve Müslüman olmayan anlayışlı kimselere İslami hükümleri hatırlatmaktır. Zira Doğu toplumlarının uzun uykudan uyandıkları gibi artık İslam ülkelerinin de uyanmasından, geçmiş, şimdiki halleri ve ileride olması gereken durumları hakkında araştırma yapmaya başlamasndan sonra bu konu üzerinde daha uzun müddet susmak mümkün değildir. Artık imanın mesajı, İslam âleminin derinliklerine sesleniyor, ona bu geniş İslam yurdunun ve muazzam ülkelerin tekrar kurulmasını, bunun ilahi bir görev olduğunu, şehvet düşkünlüğünün, sosyal anarşinin, psikolojik sarsıntıların karanlıklarından çıkması için insanlığın yolunun aydınlatılması gereğini hatırlatıyor. İnsanlığın bu problemlerinin kaynağı materyalist fikirler, dinsizlik temayülleri ve bunların ortaya çıkardığı Komünizm hakimiyetidir. Hıristiyanlıktan arta kalan ışıklar, en büyük ülkelerindeki bu karanlıkları engelleyemediler. Bu karanlık bulutlar bir kere okullarından sökün etmiş... Artık bunlar iyice üst üste yığılınca bunları dağıtması nasıl mümkün olur. Zaten de bunların oluşmasında bizzat tahrif edilmiş Hıristiyanlık vardı.

Bunlar, bu zamanda Müslüman seçkinlerinin düşündükleridir. Avam kesimi de İslam'ın temel prensiplerinde onlara katılmaktadırlar. Evet İslam kanun, otorite ve hakimiyet ve istişareye dayanan bir idaredir. Onu kuvvet, rahmet ve adaleti içine alan bir harp sistemi korur. Fakat sömürgeci güçler İslam alemine karşı saldırıya geçtiler, önce İslam ülkelerini yağmaladılar

daha sonra İslam'ın doğup büyüdüğü, güçlendiği Arap yarımadasına hücum ettiler, tecavüzleri İslam nurunun parladığı yere, kıbleleri olan Kâbe'ye, Hac mahallerine, Rasûlullah'ın (s) kabrine yani bütün Hicaz'a ulaştı. Allah ve Rasûlü buraları Harem bölgesi saymıştı. Bu tecavüz; Suriye ve Filistin'deki Hicaz demiryolunu ele geçirmeleri ve bizzat Hicaz topraklarından olan Doğu Ürdün'ü ilhak etmeleriyle gerçekleşmişti.

İslam ülkesinin düşmanları bütün hesaplarını Müslümanların, İslam Birliği adına genel bir silkinişe geçecekleri üzerine ve aynı şekilde Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları esasına göre yapıyorlardı. Zira Müslümanlar Osmanlı'nın İslam Hilafeti'ni kabullenmişlerdi. İşte düşmanlar bu Hilafet'e ve İslam Birliği'ne karşı İslam dininde ugulanan bütün silah, mal, dil ve kalem (ilim) ile cihad yollarına baş vurdular. Neticede İslam halklarının yüzünü İslam Birliği'nden vatan ve ırk birliğine çevirdiler. Osmanlı Hilafet Kurumu'nu, yine onu koruyan Türkler eliyle yıktılar. Bu kahraman Müslüman halkın hükümetini bilinmez şekilde bizzat İslam'la savaşa ittiler. Hem de bu savaş; misyoner ve laik okullarıyla, kitap, gazete ve nüfuzlarıyla İslam'a karşı bizzat yürüttükleri savaştan daha şiddetliydi. Böylece İslam ülkelerini fethettiklerine, bu fethin tamamlanması için de son olarak İslam âleminin dini beşiği olan Hicaz'a ve Rasûlullah'ın (s) kavminden olan o bölgenin dindar halkına hükmetmek gerektiğine inandılar. Biraz önce işaret ettiğimiz saldırganlıklarına cesaret veren bu inançtı. Fakat bu konuda yanılmışlar ve kötü bir gayrete girişmişlerdi. Biz de onların bu kötülüklerinden istifade ettik.

Baskı altındaki Osmanlı Hilafeti'ne gelince, zaten o Müslümanları aldatan hayali bir kurumdan ibaret hale gelmişti. Ona dayanmak ve ondan bir çare beklemek boşunaydı. Bu yüzden himmet ve gayretleri kendi öz güçlerine, özellikle de hakimiyet ve dayanışma gücüne ve bunun gereği olan ilim ve amele yönelmedi. Osmanlı Devleti, giderek İslam'a hizmetin önünde bir engel haline gelmişti. Gerçi Avrupalı devletler, onun da devlet olma ve askeri güç bulundurma hakkını tanıyorlardı, fakat Üstad Abduh gibi alim ve siyaset adamları bu gücün zayıfladığını, yakında yıkılacağını biliyorlardı. Ona hiçbir şekilde güvenmeksizin müstakil çalışmalar gerekiyordu. Zira Hilafet'in hiçbir ıslahat hareketiyle düzelmeyeceği ortaya çıkmıştı. Fakat yaygın olan cehalet, bu bilge kişilerin düşünceleri istikametinde harekete engel oldu. Biz

bu düşünceleri *Menâr Mecmuası*'nda mümkün olan en açık şekilde ve en yüksek sesle duyurduk. Bu açıdan Osmanlı Hilafeti'nin yıkılması bir bakıma zararlı değil, faydalı oldu.

İslam Birliği'ne gelince, bu henüz gerçek bir olgu değildir. Bunu daha önce *Menâr Mecmuası*'nda da tespit etmiştik. Fakat bu dinin ve maslahatın gereğidir. Yaygın cehalet ve özellikle de yönetici ve diğer ileri gelenlerin cehaleti ve onları destekleyenlerin kurnazlığı buna engel olmaktadır. Fakat bu asırda bir sistem aşamasına gelinecektir. Şafağının aydınlığı ise Mekke-i Mükerreme'deki ilk İslam Konferansı'nda parlayacaktır.

İslam ülkeleri arasındaki ırkçılık ve milliyetçilik tefrikasına gelince, bunun kökleri Acemlerin, ırkdaşlarına karşı olan taassubunda yatmaktadır. Özellikle de siyasetleri Arapları aşağılamak ve haklarını çiğnemek olan Türklerde... Mısırdaki hakim yabancı güçler çok azdı. Buna rağmen Mısırlıları *Fellâhlar* olarak tanımlayıp onlara hakaret etmeleri, Arapçılık hareketinin doğmasına ve büyük ölçüde İngilizlerin Mısır'ı işgallerine sebep oldu. Fakat Avrupai prensipler, bu uyanan topluma yeni ve modern bir güç kaynağı öğretti ki, o güçle sömürgecilere karşı kendi bitmez tükenmez manevi silahlarıyla karşılık verecektir. Bu modern olgu da ulusal birlik ve tabii olan kendi kendini yönetme hakkına sahip çıkma gücüdür. Bu çerçeve içinde her din ve mezhep mensubu, ülkelerinin dışında bile olsalar her vatandaşın dini ve ulusal haklarına saygı gösterecekti.

Bu asırda bütün İslam ülkesi alim ve mütefekkirlerini ilgilendiren ve hepsinin paylaştığı en önemli mesele, Dâru'l-İslâm meselesidir. Dâru'l-İslâm'ı, tekrar kurmak için canla, malla, ilim ve amelle cihad etmeleri bütün İslam üzerine borçtur.

Şimdi bu fikrin netleşmesine yardımcı olacak sırrı açıklamanın uygun olacağını zannediyorum. Alimlerin bu konuda dört çeşit görüşleri vardır:

1- Bu, Cumhurun görüşlerine en yakın olan görüştür. Buna göre; İslam otoritesi çerçevesine giren, İslam hükümleri uygulanan ve dinin alametleri yaşatılan her yer Dâru'l-İslâm'dır. Buraya bir saldırı vaki olduğunda bütün Müslümanların müdaafaya kalkışmaları üzerlerine farz-ı ayındır. Terk ettiklerinde günahkar olurlar. Yabancılar burayı uzun süre işgal etseler bile, bu durum buraları geri almaları için onlardan savaş görevini kaldırmaz. Bu gö-

rüşe göre; yeryüzündeki bütün Müslümanların, İslam ülkesinden herhangi bir yeri işgal etmiş olan bütün sömürgeci ülkelerin hakimiyetini yok etmek ve oraya İslam otoritesini iade etmek için ellerinden geleni yapmaları gerekmektedir. Bu gün bundan aciz olmaları, onlardan kendilerini buna hazırlama, gerekli plan ve hazırlık yapma ve harekete geçmek için fırsat kollama sorumluluğunu kaldırmaz.

Bu görüş, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki bir anlaşmazlık halinde ve hakimiyet konusunda bir İngiliz bakanının ortaya koyduğu şu prensibe uymaktadır: *"Salibin hilalden aldığı tekrar hilale dönmez, fakat hilalin salibden aldığı mutlaka salibe dönecektir."* İsrail hakimiyetinin tekrar Filistin topraklarına dönmesini isteyen Yahudiler bu görüşe göre hareket etmekte, üstelik sadece hakimiyetin iadesiyle yetinmeyip, mülkiyetin de buna vesile kılınmasını istemekte, İngilizlerin de yardımıyla Filistin topraklarının mülkiyetini de Filistin Arap halkından alıp, kendilerine geçirmek için çalışmaktadırlar. Biz Müslüman topluluk olarak, İngiliz ve Yahudilerin belirtilen bu tutumlarını benimsemiyor, bunu bir nevi zulüm, tecavüz ve egoistlik olarak niteliyoruz. Başkaları için uygun görmediğimizi kendimiz için uygun görmemiz insafsızlıktır. Ayrıca böyle büyük bir arzuya çağrı yapmada aldanma ve aldatma vardır.

2- Dâru'l-İslâm; gerçek İslam hilafeti hükmüne giren yerlerdir. Orası da, Kureyşli bir halifenin hükümranlığının geçerli olmadığı ve Arap olmayanların fethetmiş oldukları ülkelerin dışında kalan ve sadece Abbasi ve Emevi Raşit halifelerinin hilafetinin geçerli olduğu yerlerdir. Bu görüş de makul olmama cihetinden birincisine yakındır. Çünkü dayandığı nakli delil tartışmalıdır.

3- Dâru'l-İslâm; gerçek anlamda İslami bir fetihle elde edilen ülkedir. Harbinde, barışında, İslam çağrısında, cizyesinde antlaşmasında, Allah'ın hükmünü uygulamada, tevhidi yüceltmede, bütün insanlar arasında hak ve adaletin uygulanmasında İslam'a uygun hareket edilen yerlerdir. Bir fethin İslami olduğunu kesin söyleyebilmek ancak Rasûlullah'ın (s) ashabı için mümkündür. Zira onlardan sonra galip gelenler saltanata ve saltanatın nimetlerinden istifadeye yönelmişlerdir. Bütün Müslümanların görevi, bu ülkelere gerçek İslam hakimiyetini iade etmek için çalışmak, aklı başında

olanların da bu genel çağrı için bir sistem geliştirmek, bunu gerçekleştirecek mali kaynak toplamaktır.

4- Dâru'l-İslâm iki kısımdır: **a)** İslam'ın doğduğu, nurunun yayıldığı, güçlendiği Arap yarımadasıdır. Burası Rasûlullah'ın (s) ashabına vatan olmuştur. b) Arap medeniyetine mahal, adaletine ayna ve iktisadi hayatına kaynak teşkil eden yerler. Buraları; Filistin, Irak, Mısır ve Afrika'yı içine alan geniş Suriye coğrafyasıdır. Bu ülkeler, İslam dili olan Arapçanın yaygın ve hakim olduğu, diğer dillerin kaybolduğu yerlerdir. Çünkü buralarda oturanların çoğunun kökeni, tarih boyunca buralara yerleşmiş olan Araplara dayanmaktadır. Antropolog ve dilcilere göre Suriye sahillerinde oturan Finikelilerin aslı, Necit ve Bahreyn sahillerinde yaşayan Araplardır. Arapçanın eski Hiyeroglifle imtizaç etmesi, eski Mısırlılarla Arapların aynı ırktan geldiklerine delildir. Her ne kadar binlerce sene birlikte yaşayıp kaynaşmış iki ırk olmasalar da...

Bu farklı yaklaşımlar bir yana, Mısırlılarda özellikle de sivil önderlerin gönlünde ulusçuluk taassubu yerleştiği için şimdilerde onların Dâru'l-İslâm'ı tekrar kurmak gibi bir niyetleri yoktur. Halbuki bazı Ezher alimleri ve diğer bazı fikir sahiplerinin düzenlediği Hilafet Konferansı'nın temelini Dâru'l-İslâm teşkil ediyordu. Artık İslam'ın onları ilgilendiren tarafı; Arapçayı, dini ilimleri ve İslami yönelişi ihya ederek onu yüceltmektir. Artık Dâru'l-İslâm konusundaki ümit; Arap yarımadasına ve bazılarında ona bağlı kabul edilen Suriye ve Irak'a inhisar etmektedir.

Arap Yarımadasının Dâru'l-İslamlığı Meselesi

İslamiyet: Arap yarımadasının sırf İslam'a mahsus bir yurt olmasını gerekli kıldı. Enfâl ve Tevbe Sûresi'nin tefsirinde açıkladığımız şekilde şirki bu Yarımada'da yok etti. Bu konuda hadis-i şerifler de mevcuttur. Bunlardan en önemlisi, Rasûlullah'ın (s) vefatı sırasında Yahudi ve Hıristiyanların buradan çıkarılmasını ve İslam'dan başka bir dinin bırakılmamasını tavsiye etmesidir. İmam Şafii *el-Ümm* adlı kitabında açıkça belirtmiştir ki; Hicaz'ın sahil koyları ve denizin de bulunan adalar da Hicaz hükmündedir. Müslümanların imam ve sultanının Müslümanlardan başkasına oralarda ticaret ve başka bir maksatla oturmasına izin vermesi caiz değildir. Günümüz Müslümanları bu İslami hükmün hikmetini, önceki güçlü devletlere sahip oldukları dönem-

lerden daha iyi kavramışlardır. O güçlü devletler Hz. Peygamber'in bu vasiyetini yerine getirmede gevşek ve kusurlu davranmışlar, Yemen gibi Arap yarımadasının bazı bölgelerinde daha sonra da Cidde'de Ehl-i Kitab'ın kalmasına göz yummuşlardır.

Günümüz Müslümanları fark ettiler ki; bağımsız devletler arasında kabul gören siyasetin esası, her ülkenin kendi tabii ve örfi hudutlarını, kara sularını ve ülkeye açılan bütün liman ve ticaret yollarını himaye hakkına sahip olmasıdır. Bu himaye ve düşmanlığı engellemek için harp kaçınılmaz olduğunda harp açmak. Devletler umumi hukukunun da kabul ettiği bir haktır ve adalet gereğidir. Fazilet ve insan haklarına aykırı olmadığı gibi bilakis bunların teminatıdır. Sömürgeci devletler, işgal ettikleri diğer toplumların topraklarını kendi ülkeleri gibi sayıp, oraları himaye, kara ve demiryollarına karşı saldırıları engelleme hakkına sahip olduklarını iddia etmekte ve tecavüzü defetme gerekçesiyle saldırmayı kendine mübah görmektedirler. Nitekim İngiltere Mısır'a, ardından Sudan'a, daha önce de Hindistan deniz yolunu himaye gerekçesiyle Aden'e de saldırmıştır. Bunlardan başka, Arap ülkelerinden olan Irak, Filistin ve Doğu Ürdün'e yönelmiş hatta Arap yarımadasının maddi, İslam'ın da manevi kalbi olan Hicaz'a bile göz dikmiştir. Bunu; Yarımadanın en önemli coğrafi ve stratejik kapısı olan *Akabe*'yi ve en mühim demiryolu güzergahı olan *Maan*'ı, mandasına aldığı Ürdün'e bağlamakla ortaya koydu. Hicaz hududundan Hayfa'ya kadar uzanan Hudeyda demiryolu hattını söylemeye gerek yok. Böylece İngiltere, mukaddes Hicaz'ın dokunulmazlığını çiğnemiş, Mekke ve Medine, karadan ve denizden, bu mütecaviz devletin insafına terk edilmiştir. İslam'ın dini ve siyasi merkezi olan bu küçücük bölge tehlike altına girmiştir. Bu mütecaviz İngilizin planları tamamlanınca, görünürde ticari, gerçekte ise askeri maksatlı demiryolu Akabe'den Irak'a kadar uzanacak, *Mekke* ve *Medine*'yi işgal fırsatı bulduğunda da diyecek ki; buralardaki İslam gücü, İngiltere'nin demiryollarını tehdit ediyor, bundan emin olmanın tek yolu, Hicaz'ın diğer bölgelerindeki bütün Arap-İslam gücünü yok etmek yahut da İngiliz gözetimi ve nüfuzu altında bir güvenlik gücü oluşturmaktır.

Şayet Hicaz'da gayrımüslim halk olursa o takdirde İngiltere'ye, bu azınlıkları özellikle de Hıristiyanları himaye bahanesiyle Hicaz'a müdahale kapısı açar. Nitekim İngiltere Mısır'daki gayrımüslimleri himaye hakkını kendinde

görmüştür. Aynı şekilde Yahudilere Filistin'de devlet kurma hakkı tanımış daha da öteye onları himaye etmiş ve çoğunluğu Müslüman olan yerli halkına karşı onlara destek vermiştir. Diğer taraftan Irak'ta Âsurlulardan kalma kişilerden müteşekkil bir azınlık meydana getirmiştir. Şayet Hicaz ülkesinden olan Akabe ve Maan'ı tam işgal ederse, bu toprakların sahipliğini İngiliz, Yahudi ve Hıristiyanlara devredecektir ki; buralarda toprağı, demiryolunu ve buna bağlı olarak siyasi ve iktisadi çıkarları koruma hakkının dışında ve üstünde bir de bu azınlıkları koruma hakkına ve hükümranlık yetkisine sahip olsun. Demek istiyorum ki; ülkenin bu büyük kısmının (Hicaz) Arap-İslam ülkesi olmaktan çıkmasından endişe edilir. Çünkü şimdi Filistin için aynı iddiada bulunuyorlar. Diyorum ki; İngilizler için zikredilen hedefler tamamlansa da bu son hedef gerçekleşmeyecek -inşaallah ebediyyen gerçekleşmez- çünkü Hicaz ve Necit kralı, bu bölgenin Doğu Ürdün idaresine bağlanmasına karşı çıkmış ve bölge hususunda kesin kararı birkaç sene sonraya ertelemişlerdir. 1344 (1926) senesinde Mekke'de akdedilen genel İslam Konferansı'nda bu bölgenin Doğu Ürdün'e ilhakına oybirliğiyle karşı çıkılmış, buraların Hicaz'a iadesi ve kral Abdülaziz'den, bu iade talebinin İngiliz hükümetine teklif etmesi istenmiştir. Ayrıca bunun için elden gelen her türlü vasıtaya başvurulması kararlaştırılmıştır. Bütün İslam âleminin bu talebi desteklemesi gerekmektedir.

Bu söylediklerimi; İslam ülkesi, İslam hükümeti ve ona bağlı olan imamet (hilafet) mekanıyla ilgili şerî hükümler ve siyasi görüşler konusunda İslam alimleri ve fikir adamları arasında cereyan eden tartışmaların özetidir. İslam âleminin bu konuda gayret göstermesi gerekmektedir. Aksi halde Allah'a karşı gelmiş ve ahirette Onun azabını hak etmiş olurlar. Nitekim dünyada da zillet ve sıkıntı şeklinde bu cezayı yaşamaktadırlar. Bütün ülkelerin ve nesillerin sahip olduğu bağımsızlık ve hakimiyeti kaybetmişler, bunu kaybedenler de sadece bu küçük ve fakir Arap-Acem Müslüman topluluğudur ve onlar her an tehlikeyle karşı karşıyadırlar. Gerekli olan bu çalışmanın başarıya ulaşması ancak çeşitli İslam toplumlarının, hükümet, mezhep ve meşreplerinin farklı özellikleri ve zamanın şartları dikkate alınarak planlanan gizli bir sistemle mümkündür. Bu hedefi gerçekleştirmek için dini, siyasi ve hayrî cemiyetlerin bütün gayretlerini tek hedefe yöneltmeleri gerekir. Bu çalışmaları da ancak bu işleri yürüten pek az kimse bilmelidir.

Bütünüyle ve çeşitli ülkeleriyle İslam âlemine gerekli olan aleni görev, öncelikle Hicaz'ı yabancı nüfuzundan kurtarmaktır. Hicaz demiryolunu işgal eden İngiltere ve Fransa Hicaz'ın bağımsızlığını tehdit etmektedir. Ayrıca Akabe bölgesi ve Doğu Ürdün'deki Maan, İngiltere'nin hakimiyeti altındadır. Her Müslümanın bu konuda ferdi ve toplu olarak elinden gelen müspet-menfi her gayreti göstermesi gerekmektedir. Onlarla ticari ve diğer ilişkileri kesmek ve bu konuda propagandaya girişmek ilk yapılabilecek işlerdendir. Demek istiyorum ki; her Müslümanın imkan nispetinde sözle, malla ve canla cihada girişmesi ve her zeminde bununla ilgili propaganda yapması gerekir.

Bazı istatistiklere göre bugün Müslümanların sayısı dört yüz milyondan fazladır. Peki bu Müslümanlar, bütün Avrupa topraklarından kat kat fazla topraklara sahip iken kendilerinin yüzde biri kadar olan Yahudi ve siyonistlerden daha korkak, daha hakir ve daha zelil olmaya rıza gösterecekler mi? Yahudilerin, Filistin'i ellerinden almak için çalıştıklarını da görüp durmaktadırlar. Aynı şekilde üçüncü Harem olan Mescid-i Aksâ'dan sonra, Allah'ın Haremi Kabe ile, Peygamber'in Haremi Medine'nin de tehdit altında olduğunu görmektedirler. Bu iki Harem'in çevresi daralmakta, oralara tek ulaşım vasıtası olan demiryolu gasp edilmiş durumdadır. Buna karşılık Müslümanlar da sessiz, sakin oturmaktadırlar. Halbuki dinleri onlara, bu bölümün belirtmiş olduğumuz farklı kademelerde eski dönemlerde olduğu gibi tekrar İslam ülkesini ve hükümetini kurma görevi yüklemektedir. Acaba bu, Müslümanlar kimden korkmakta, neyin peşinde koşmakta ve niçin yaşamaktadırlar? Son Cihan harbinde Müslümanların kendilerini zelil ve köle yapmak isteyenlere karşı verdikleri mücadele, harp sırasındaki Hicaz İslami direnişi, Cihan harbinden sonra Mısır, Irak, Suriye ve Fas köylülerinin gerçekleştirdikleri direniş ve devrim hareketleri, Müslümanların hala toplumların en cesuru, dünya hayatını en çok küçümseyenler olduklarını göstermiştir, özellikle de Araplar. Fakat önceden ve sonradan başlarına bütün bela, bedbahtlık ve kölelik; krallarının fesadı, idarecilerinin hainliği ve halkın çoğunluğunun cehaleti yüzündendir. Artık cahilin öğrenme, fasidin düzelme, hainin ise ya tövbe etme veya öldürülme zamanı gelmiştir.

Ey Müslümanlar! Aziz, Kadîr, Veliy, Nasîr, Aliy ve Kebîr olan Rabbinizin şu sözlerini iyice düşünün: *"Mü'minlere yardım etmek bizim üzerimizde bir*

haktır."[76]; "*Eğer siz Allah'ın dinine yardım ederseniz, Allah da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit tutar.*"[77]; "*Gerçekten de Biz Peygamber'lerimize ve iman edenlere dünya hayatında da, şahitlerin şahitlik yapacağı kıyamet gününde de yardım edeceğiz.*"[78]; "*Allah kafirlere, mü'minler aleyhinde hiçbir yol vermeyecektir.*"[79] Fakat siz sözünüzde durmadınız. "*Ey mü'minler! Hep birlikte Allah'a tövbe edin ki, kurtuluşa eresiniz.*"[80]; "*Gevşeyip üzülmeyin! Eğer inanıyorsanız mutlaka siz üstün geleceksiniz.*"[81]

76. Rûm, 30/47.
77. Muhammed, 47/7.
78. Mü'min, 40/51.
79. Nisâ, 4/141.
80. Nûr, 24/31.
81. Âl-i İmrân, 3/139. (Müfessir Reşid Rıza'nın özellikle Dâru'l-İslâm, Osmanlı Hilafeti, Dâru'l-İslam'ın tekrar kurulması, bunun sınırları, Ortadoğu'daki siyasi coğrafya, İslam Birliği'nin ihyası konularındaki görüşleri, 1930'lu yılların dünya şartları göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Bu gün bu şartların pek çoğunun değiştiği, yeni siyasi ve ekonomik yapılanmaların oluştuğu malumdur. Yeni şartlara göre yeni teklif ve projeler geliştirme ihtiyacı ortadadır. -Çev.-)

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى
الْمَسِيحُ ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِؤُنَ
قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ
﴿30﴾ اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ
اللّٰهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلٰهًا
وَاحِدًا لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿31﴾
يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللّٰهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللّٰهُ
إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿32﴾ هُوَ الَّذِي
أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى
الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿33﴾

30- Yahudiler: "Uzeyr Allah'ın oğludur" dediler. Hıristiyanlar da: "İsa Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bu, onların kendilerinden önceki kafirlerin sözlerine benzeterek ağızlarında geveledikleri sözlerdir. Allah onları kahretsin. Nasıl da uyduruyorlar!

31- Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i Rabler edindiler. Oysa kendilerine sadece tek ilah olan Allah'a kulluk yapmaları emredilmişti. Ondan başka ilah yoktur. Allah, onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir.

32- Onlar, Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler. Oysa kafirler istemese de Allah nurunu tamamlamaktan başka bir şeye asla razı olmaz.

33- Müşrikler istemese de, dinini bütün dinlerden üstün kılmak için Peygamber'ini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur.

Bundan önceki 29. ayette kastedilen Ehl-i Kitab, Allah Rasûlü'nün belirttiği tarzda doğru bir Allah inancına sahip olmayan Yahudi ve Hıristiyanlardır. Onlar Allah'ın zatı ve sıfatları hususunda tam bir tevhidi temsil etmiyorlar. Gerçek manada ahirete de yani, dünyada olduğu gibi insanların ahirette ruh

ve cesetle birlikte insan olarak diriltileceğine, Peygamber'lerin ve sıddıkların şahıslarına bağlı olarak değil de kendi iman ve amellerine uygun olarak karşılık göreceklerine, saadet ve bedbahtlıklarının buna bağlı olduğuna inanmıyorlardı. Allah ve Rasûlü'nün haram kıldığı şeyleri de inanç, itaat ve amel yönünden benimsemiyorlardı, gerçek manada dindar değildiler. Onlar ancak babalarının, papazların ve hahamların yolunu taklit ediyorlardı. Yüce Allah onlarla savaşma ve son peygamber Hz. Muhammed'in getirdiklerine iman etmedikleri takdirde şartlarına uygun şekilde cizye vermeleri konusundaki kapalı noktaları açıklamak, mücmel kısımları detaylandırmak ve maksadı daha net belirtmek için şu dört ayeti önceki kısma atfetti ve şöyle buyurdu: *"Yahudiler: 'Uzeyr, Allah'ın oğludur' dediler."* Bu ayetin tefsirine, Uzeyr'in hayatına ve Yahudiler nezdindeki yerine, Yahudilerden kimlerin ona Allah'ın oğlu dediğine dair kısa bilgi vererek başlayacağız. Bilahare Hıristiyanların: Mesih Allah'ın oğludur, sözüne ve bunun çürütülmesi meselesine ve eski putperestlerden buna benzer sözler söyleyenlerin durumuna temas edeceğiz. Bu bilgiler, Kur'an'ın mucize olduğunu gösteren delillerdendir. Biz buna Nisâ ve Âl-i İmrân Sûre'lerinin tefsirinde, genişçe yer vermiştik.

"Uzeyr Allah'ın Oğludur" İddiası ve Tevrat'ın Yeniden Oluşturulması

Bahsedilen *Uzeyr,* Ehl-i Kitab'ın *Azrâ* dedikleri zattır. Görünen odur ki Azrâ'yı, Uzeyr şeklinde bir sevimlilik ifadesi olarak tefsir edenler Yahudilerdir. Onlar bu kelimeyi Arapça kalıba aktarmışlardır. Müslümanlar da, bütün kavimlerde görüldüğü gibi bir dilden öteki dile aktarılan özel isimlerdeki değişikliği uygulayarak bu kelimeyi onlardan aktarmışlardır. Mesela Araplar *Yesu* ismini değiştirerek *İsa* şekline getirmişlerdir. Tevrat'ın, Azrâ bölümünün yedinci faslının başında, Hilkiyâ oğlu, Azeryâ oğlu, Serâyâ oğlu Azrâ'nın nesebi Harun'un oğlu Eleazâr'a dayandırılmaktadır.

1903 baskılı İngilizce Yahudi Ansiklopedisi'ne göre; Azrâ'nın asrı, Yahudilerin kurgusal ulusal tarihlerinde çiçeklerinin açıldığı, kokularının yayıldığı ilkbahar mesabesindedir. O, Yahudi şeriatının hamili (aslında derleyicisi) dir. Şayet Musa o şeriatı getirmemiş olsaydı[82] Azrâ getirecekti. Azrâ gelmeseydi, bu şeriat unutulup gidecekti. Azrâ onu tekrar ona iade edip diriltmiştir. Şayet İsrailoğulları'nın hataları olmamış olsaydı, Musa devrinde

82. Talmut, Bab, 21.

görmüş oldukları mucizeleri yine görürlerdi. Ansiklopedi de belirtildiğine göre Azrâ şeriatı Âsûr diliyle yazmıştır. Üzerinde şüphe edilen kelimeler üzerine işaret koyardı. Yahudi tarihi onun devrinde başlamıştır.

Dr. George Poust, Kitab-ı Mukaddes Lügatı'nde şöyle der: Azrâ bir Yahudi kahini ve meşhur bir katiptir. Kral Artahşaşta'nın uzun krallığı süresince Babil'de oturdu. Kral ona, krallığının yedinci senesinde halktan bol miktarda adam alarak Kudüs'e gitmesi için izin verdi.[83] Yolculuk dört ay sürdü.

Yazar daha sonra şunları söyledi: Yahudi geleneğinde Musa ve İliya'nın yerini Azrâ almıştır. O büyük bir toplum kurmuş, Kitab-ı Mukaddes'in bölümlerini toplamış, eski İbrani harfleri yerine Keldânî harflerini kullanmış, Tevrat'ın Tarihler, Azrâ ve Nehemya bölümlerini telif etmiştir.

Yazara göre Azrâ kitabının 4;8-6;19 sayfaları Keldanice, aynı şekilde 7;1-27 sayfalarında Keldanice yazılmıştır. Kavim esaretten döndükten sonra İbrance'den daha çok Keldanice'yi anlıyordu.

Ben diyorum ki: Ehl-i Kitab'ın da dahil olduğu bütün dünya tarihçilerine göre Tevrat'ı Musa (a) yazmış sonra onu Tâbûtu'l-Ahd'in içine veya kenarına koymuş[84] Fakat Süleyman Peygamber devrinden önce kaybolmuştur. Hz. Süleyman devrinde Tâbût açıldığı zaman *İlk Krallar* kitabında da görüldüğü gibi, on emri ihtiva eden iki levhadan başka bir şey bulunmamıştır. Azrâ ise Tevrat ve diğerlerini, esaretten sonra Keldani harfleriyle ve Yahudilerin, çoğunu unutmuş olduğu İbraniceyle karışık Keldanice ile yazmıştır. Ehl-i Kitab der ki; Azrâ, Tevrat'ı Allah'tan bir vahiy veya ilham yoluyla geldiği şekilde yazmıştır. Bu, onlardan başka kimsenin kabul etmediği bir iddiadır. Buna pek çok itirazlar yapılmış, bu itirazlar bu konuya has kitaplarda hatta Katoliklere ait *"Kalplerin Azığı"* kitabında bile zikredilmiştir. Yazar bu kitabın 11 ve 12. Bablarını, beş kitabın Hz. Musa'ya ait olduğuna dair itirazlara ayırmıştır. Bu itirazlardan birisi şudur: Azrâ kitabında[85] Mukaddes bölümlerin hepsi Nebukadnetsar'ın zamanında ateşte yakıldı. O şöyle demiştir: "Ateş senin şeriatını iptal etmiştir. Artık hiç kimsenin yaptığını bilmesine imkan yoktur. Sonra buna başka bir ilave yapılmış ve Azrâ'nın ateşin yaktığı mukaddes bölümleri, Rûhu'l-Kudüs'ün vahyiyle yeni baştan telif etmiş-

83. George Poust, *Azrâ*, s, 7.
84. Tesniye, 31; 25, 26.
85. 7; Azrâ, 4, f,14, a,21.

tir. Ona bu konuda muasır beş katip de yardımcı olmuştur. Bundan ötürü Şerşülyânüs, Aziz İrinâus, Aziz İronimos, Aziz Yuhanna, Aziz Basiliyûs ve diğerleri, Azrâ'nın Yahudilerce tanınan mukaddes kitapların derleyip toparlayıcısı olduğunu söylerler."

Sonra yazar bu itiraza şöyle cevap verdi: Azrâ kitabının dördüncü bölümü de aynı şekilde kanuni değildir. Mukaddes Kitab'ın nüshaları mabette veya Kudüs'te korunmuş değildi. İtiraz edenlerin sözlerini delil olarak ileri sürdükleri baş hahamlarının fikirleri değil ancak naklettikleri şeyler dikkate alınır. Yazar şöyle dedi: Hahamların nakiller dışındaki söylediklerinin isabetsiz olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak aşikar olan şudur ki; Onlar Azrâ'nın, Mukaddes Kitab'ın derleyicisi olduğunu söylerken şunu kastediyorlardı: Babil esaretinden sonra bu kahin, mukaddes kitabın nüshalarından elde kalanları imkan nispetinde bir araya getirdi, karşılaştırdı, onlardan araya sızan yanlışları ayıklayarak bir kitap meydana getirdi

Biz diyoruz ki, bu cevaplar anılan hahamların sözlerini tevilden ibarettir. Mukaddes Kitab'a delil değildir. Biz onların öğretilerinin kendi görüşlerine aykırı olduğunu kabul etmiyoruz. Meselenin esasıyla ilgili iddia ve ihtimaller bu cevapları desteklememektedir. Zira Azrâ'dan önce hiç kimse adı Kitab-ı Mukaddes olan bir kitabın varlığından, Musa'nın kitabının değişik nüshaları olduğundan söz etmedi. Tarihte kaydedildiğine göre Azrâ'nın yazdığı kitap da kaybolmuştur. O nüshada binlerce Babil asıllı kelime vardı. Hatta Azrâ'nın şüphe ettiği ibareler ve Ehl-i Kitab'ın cevap vermekte zorlandığı hatalar mevcuttu. Onlar bu hataların varlığında müttefiktirler. Azrâ'nın yazdığı nüsha Hz. Musa'nın yazdığı şeriatın asla aynısı değildir.

İzhâru'l-Hak kitabının Kostantiniyye baskısının birinci cildinde[86] Azrâ'nın nüshası Tevrat'ın yanması, Azrâ'nın Rûhu'l-Kudüs'ün yardımıyla tekrar Tevrat'ı yazmasıyla ilgili sözler nakledildikten sonra aynen şunlar yazıldı:

Klimeus İskenderyânus dedi ki: Semavi kitaplar kayboldu. Azrâ'ya onları tekrar yazması ilham edildi. Tertölin de şöyle söyledi: Meşhur olan görüşe göre Azrâ, Babillilerin Kudüs baskınından sonra kitabın tamamını yazmıştır. Thyoflekt; ilahi kitapların tamamen yok olduğunu onları tekrar ortaya çıkardığını iddia etti. Jean Müller Catelle, 1843'de Derby'de basılan kitabının

86. *İzhâru'l-Hak, C. I, s. 167.,* Kostantiniyye.

115. sayfasında şunları yazdı: Alimlerin ittifakına göre Tevrat'ın orijinali aynı şekilde Ahd-i Atik'in nüshaları Buhtennassar'ın (Nebukadnetsar) askerleri tarafından yakılmıştır. Azrâ tarafından bunların doğru olarak nakli ortaya çıkınca bu nakillerde Antiyokis olayında kaybolmuştur. Yazarın sözünden gerekli olduğu kadarını naklettik. *İzhâru'l-Hak* yazarı, sonra Tevrat'ın tahrifini ispat hususunda mukaddes tarihlerinde (Krallar ve Tarihler) geçenleri aktardı. İddialarına göre güya Süleyman Peygamber'in (a) son zamanlarında İsrailoğulları'nın çoğu dinden döndü. İrtidat edenlerin ilki de Süleyman Peygamberdi. Putlara taptı ve onlar için bir mabet inşa etti. Onun krallığına varis olan iki oğlu krallığı ikiye böldüler. Bir kısmı on kabileden olan İsrail krallığı, diğeri de iki kabileden meydana gelen Yahûda krallığı oldu. Birincisine daha fazla olmak üzere iki krallığa da putperestlik hakim oldu. Bu durum, Yûşâ b. Âmun'un tahta geçmesine kadar yaklaşık dört asır devam etti. Bu zaman zarfında Tevrat'a ihtiyaç duyulmadı. Yûşâ, şirkten tövbe etti, Musa'nın dinini kavmine tekrar getirmek istedi fakat krallığının on yedinci senesine kadar hiçbir Tevrat nüshası bulamadı. Krallığının on sekizinci senesinde Kahin Hilkiyâ, Rabbin mabedinde Musa şeriatından bir nüsha bulunduğunu söyledi. Kitab-ı Mukaddes lügatinin sahibi, bunun belki de sadece "Tesniye Kitabı" olabileceğini söyledi. Onların iddiasına göre, Yûşâ'nın krallığından geri kalan on üç sene boyunca sadece bu "Tesniye Kitabı" ile amel edilmiştir. Yûşâ'dan sonra gelen krallar da irtidat ettiler. Allah onların ilkine Mısır kralını, üçüncüsüne Buhtennassar'ı musallat etti. Ondan sonra Tevrat nüshasından söz edilmedi ve ne olduğunu da kimse bilmedi.

Azrâ'nın yazdığına gelince o da daha önce bahsedilen Suriye kralı Antiyokis'in Kudüs'ü istila etmesi esnasında kayboldu. Yazar bunu şöyle açıkladı:

"Azrâ Tevrat'ı yeniden bir kere daha yazınca iddia ettiklerine göre bir olay daha olmuş. Bu olay Mikabîler Kitabı'nın başında şu şekilde zikredilmiştir: Frenk krallarının kralı olan Antiyokis Kudüs'ü fethedince ulaştığı her yerde eline geçirdiği bütün Tevrat nüshalarını yaktı ve kimin yanında bir Tevrat nüshası bulunur veya kim Tevrat'a uygun yaşamaya kalkarsa derhal öldürülmesini emretti. Bu emrin gereği her ay yerine getiriliyor, yanında

Tevrat'tan bir nüsha bulunan veya Tevrat'a göre yaşayan kimseler öldürülüyordu. Neticede bütün nüshalar yok oldu."[87]

Yazar bu olayın, Milattan önce 161 yılında cereyan ettiğini ve tam üç buçuk sene sürdüğünü söyledi. Yahudi tarihlerinde ve Yûseyfus tarihinde bu olay detaylı şekilde ele alınmıştır. Yûseyfus dedi ki; bu olayda Azrâ'nın yazdığı bütün nüshalar yok oldu. Nitekim J.M. Catelle'nin 16. Şahitte söylediği sözünün ilk hedefi buydu. Yazar sonra Roma kralı Titus'un Kudüs'ü ve diğer Yahudi ülkelerini fethettiğinde ellerindeki bütün Tevrat nüshalarını yok ettiğini, bunun Hz. İsa'dan sonra olduğunu belirtti. Yûseyfus ve diğer tarihçiler de bunu açıklamışlardır.

Burada bu kadar açıklamayla yetiniyoruz. Bunları açıklamakla iki hususu belirtmek istedik: 1- Bütün Ehl-i Kitab mukaddes saydıkları kitaplarının dayanağı hususunda bu Azrâ'ya teşekkür borçludurlar. 2- Fakat bu dayanak sağlam ve tutarlı değildir. Bu gerçeği Avrupa'nın hür düşünceli alimleri ortaya koymaktadırlar. Britannica Ansiklopedisi'nin tercümesinde Azrâ vce Nehemya kitaplarında Tevrat'ın yazılışına dair söylenenlerden sonra şöyle dendi: En son gelen rivayete göre, Azrâ onlara sadece yanmış olan Tevrat'ı değil, telef olan bütün İbranice kitapları iade etmiş, resmi olmayan (apokrif) yetmiş kitabı da onlara kazandırmıştır. Yazar daha sonra Ansiklopedide şunları söyledi: Şayet Azrâ'ya ait efsane buysa, bunu yazan tarihçiler başka herhangi bir kitaba dayanmaksızın kendi kafalarından yazmış olmaktadırlar. Bu asrın yazarları, Azrâ efsanesini bu ravilerin uydurduklarını söylemektedirler.[88]

Sözün özü; Yahudiler hala bu Azrâ'yı takdir etmektedirler. Bazıları ona Allah'ın oğlu lakabını takmıştır. Böyle söylenmesi; Yakup, Davud ve diğer paygamberler için kullandıkları saygı ve yüceltme anlamına mıdır yoksa ileride belirtileceği gibi filozofları Philo'nun kastettiği manada mıdır, bilmiyoruz. Philo bu günkü Hıristiyan inancının temeli olan putperest Hint felsefesine yakın birisidir. Müfessirlerin itifakına göre; Uzeyr'e Allah'ın oğlu demeleri hepsine itlak olunmuşsa da maksat hepsi değil bir kısmıdır. Bu, Bakara Sûresi'nin bazı ayetlerinin tefsirinde açıkladığımız kaideye mebnidir. Ehl-i Kitab'tan bazılarından sadır olan söz ve fiiller hepsine nispet edilmiştir.

87. *İzhâru'l-Hak, C. I, s. 238.*

88. *Britannica*, 9/14; 1929 baskısı.

Bu ifade tarzından maksat, genel durumlarda ümmetin tamamının sorumlu sayılmasıdır. Bazı grup, cemaat ve liderlerin yapmış olduğu şeylerin bütün ümmet üzerinde etkisi vardır. Şayet toplum, bazı kimselerin yaptıkları kötü işleri kınayıp engellemezse hepsi bunun cezasını çeker. Nitekim bu durumu şu ayetin tefsirinde ele almıştık: *"Öyle bir fitneden sakının ki; o içinizden sadece zulmedenlere erişmekle kalmaz."*[89]

Fesat ve rezilliklerin yayılması sebebiyle toplumların başına gelen felaket ve musibetler, sadece rezaletleri yapanların başına gelmekle kalmaz. Bu sosyolojik bir kanundur. Nitekim toplum içinde meydana gelen pislik ve şehvet düşkünlüğü sebebiyle meydana gelen hastalık ve mikroplar da bütün herkese şamildir.

Uzeyr Allah'ın oğludur, sözünü söyleyen Yahudiler Medine'de bulunan bir kısım Yahudilerdir. Nitekim Allah onlar hakkında şöyle buyurdu: *"Yahudiler Allah'ın eli bağlıdır (sıkıdır) dediler."*[90]; *"Allah fakirdir, biz ise zenginiz, diyenlerin sözünü Allah mutlaka işitmiştir."*[91] Bu ayet şuna cevap olarak gelmişti: *"Allah'a, karşılığını kat kat arttıracağı güzel bir ödünç verecek olan kimdir?"*[92] Belki de bu sözü onlardan önce söyleyen başkaları da olmuştur. Fakat bize nakledilmemiştir.

İbn İshak, İbn Cerir, İbn Ebî Hatim, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdeveyh İbn Abbas'tan şunu naklettiler: Hz. Peygamber'e Selam b. Mişkem, Numan b. Evfâ, Ebu Enes, Sâs b. Kays ve Malik b. Sayf geldiler ve: "Sen bizim kıblemizi terk ettiğine ve Uzeyr, Allah'ın oğlu demediğine göre biz sana nasıl tabi oluruz?" dediler. Ona Allah'ın oğlu demeleri şundandır: Uzeyr Ehl-i Kitab içindeydi. Tevrat'a sahiptiler ve Allah'ın dilediği bir süreye kadar onunla amel ettiler. Sonra Tevrat'ı kaybettiler ve yanlış amele başladılar. Tâbût ise yanlarındaydı. Yüce Allah onların Tevrat'ı kaybettiklerini ve keyiflerine göre amel ettiklerini görünce, Tâbût'u onlardan uzaklaştırdı. Onlara Tevrat'ı unutturdu ve kalplerinden büsbütün sildi. Ravi bu İsraili bir hikaye de anlattı. Hikayenin sonunda şöyle dedi: Uzeyr unuttuklarını tekrar hatırlatması için Allah'a dua etti, Allah da duasını kabul etti. Sonra Yahudilere Tevrat'ı

89. Enfâl, 8/25.
90. Mâide, 5/54.
91. Âl-i İmrân, 3/181.
92. Bakara, 2/245.

öğretmeye başladı. Bu esnada Tâbût da indi. Yahudiler Azrâ'dan öğrendiklerini Tâbûttakiyle karşılaştırdılar ve aynı olduğunu gördüler.

Biz İbn Abbas'ın Rasûlullah'a (s) gelen Yahudiler ve onların söyledikleriyle ilgili rivayetini alırız. Çünkü olay, kendi zamanında cereyan etmiş, hadiseyi görüp işitmiştir. Onların Uzeyr Allah'ın oğludur demelerinin sebebine dair hikaye ettiği şeye gelince; o ancak Yahudilerin birinden yapmış olduğu bir rivayettir ki, hadisçiler o rivayeti ve o Yahudiden rivayette bulunanların rivayetini tekzip etmişlerdir. Görünen odur ki, İbn Abbas bunu Kâ'bu'l-Ahbâr'dan işitmiştir. Zira ondan hayli İsrailiyyat nakletmiştir. Ebu'ş-Şeyh'in Kâ'bu'l-Ahbâr'dan aktardığına göre; Uzeyr Rabbine dua ederek Tevrat'ı aynen Musa'ya (a) vahyettiği şekilde kendi kalbine de ilham etmesini istemiş, Allah da Tevrat'ı ona aynen indirince Uzeyr, Allah'ın oğludur, demişler.

Sûyuti *ed-Dürru'l-Mensûr* tefsirinde bu anlamda başka İsrailiyyat da aktarmıştır. Bunlardan birisi de şudur: İbn Ebî Şeybe ve İbn Münzir İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir ki -özet olarak- Yüce Allah Buhtennassar'ı İsrailoğulları'na musallat etmiş, o da Tevrat'ı yakmış Beyt-i Makdis'i yıkmış. Uzeyr o zaman çocuk yaştaymış, dağlara sığınmış oralarda Allah'a ibadet etmiş, dünya kendisine bir kadın şeklince gözükmüş ve ona, namazgahında hayat çeşmesi fışkıracağını, orada bir ağaç biteceğini, hayat çeşmesinden içip, ağacın meyvesinden yiyince kendisine iki meleğin geleceğini haber vermiş... Sonra iki melek gelmiş, yanlarında bir şişe, şişenin içinde ise nur varmış, bu nuru Uzeyr'in kalbine boşaltmışlar, o esnada Allah Tevrat'ı ona ilham etmiş... İbn Ebî Hatim bu hurafeyi Sûddi'den, İbn Abbas'ınkinden daha uzun bir şekilde nakletmiştir. Bunu zikretmemizin gayesi; Kâ'bu'l-Ahbâr ve benzerlerinin Yahudi kitaplarında bile olmayan ve sırf Müslümanları aldatmak için aktardıkları İsrailiyyat hurafelerinin kötülüğünü açıklamaktadır. Fakat bu hurafeler; Tevrat'a ve özellikle de Tevrat'ın, Tarihler kitabının ikinci bölümüne, Azrâ ve Nehemya kitaplarına, diğer Yahudi eserlerine ve Yûseyfus ve diğer tarihçilerin kitaplarına vakıf olmayan müfessir katında revaç bulmuştur. Bu müfessirler kendi dönemlerinde bulunmayan hür fikirli Batılı yazar ve tarihçilerin kitaplarına zaten vakıf olamazlardı.

Bilindiği gibi Mesih Allah'ın oğludur diyen bazı Hıristiyanlar da Yahudi asıllıdır. Hz. İsa'nın muasırı olan İskenderiyeli Yahudi filozof Philo, Allah'ın bir oğlu vardır. O varlıkları kendisiyle yarattığı kelimesidir, diyordu. Buna

göre Hz. Peygamber'in peygamberliği döneminden önce bazılarının bu manada Uzeyr Allah'ın oğludur demeleri garip değildir. ***"Hıristiyanlar da: 'İsa Mesih Allah'ın oğludur' dediler."*** Bu eski Hıristiyanların söyledikleri bir sözdür. Onlar bununla sevgili ve muhterem gibi mecazi anlam kastediyorlardı. Sonra Krişna ve diğerleri gibi Hintli putperest filozofların felsefelerine kapıldılar. Sonra da bu zaman da bilinen bütün fırkaları bunun mecazi değil, gerçek anlamda oğul olduğunda ittifak ettiler. Allah'ın oğlu hem Allah, hem de Rûhu'l-Kudûs anlamına geldiğini söylediler. Bu felesefenin etkisiyle resmi konseylerin kararlaştırmış olduğu kilise talimatıdır. Fakat İsa ve Havarilerden üç asır sonra pek çok insan bu inanca karşı çıktı. Bunlar daha ziyade tevhid ehli ve akılcılardı. Fakat Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliseleri bunların Hıristiyanlığını geçerli saymadı. Burada bu inancın evrelerine dair özet tarihi bilgi aktaracağız. Bu bilgi Bustânî'nin Arap Ansiklopedisi'nden alınmıştır.

Teslis İnancı

Teslis (Trinite) kelimesi Hıristiyanlarca Allah hakkında beraberce kullanılan üç unsur anlamınadır. Bunlar Baba, Oğul ve Rûhu'l-Kudüs'tür. Bu prensip Katolik ve Şark kilisesinin ve pek azı hariç Protestanların benimsediği bir prensiptir. Bu prensibi benimseyenler, bunun Kitab-ı Mukaddes'in metinlerine uygun olduğu kanaatindedirler. Hıristiyan ilahiyatçılar bu inancı desteklemek için eski konsillerin öğretilerinden ve büyük kilise papalarının yazmalarından aldıkları şerh ve izahları eklerler. Kitabı Mukaddes'te teslis ifadesi geçmemesine rağmen onlar ikinci unsurun meydana gelmesinden, bundan üçüncüsünün doğmasından ve üç unsur arasında mevcut nispet, sıfat ve lakap ilişkisinden bahsederler. Kitabı Mukaddes'te teslise dair tek bir ayet göstermek mümkün değildir. Bununla beraber eski Hıristiyan yazarlar, Allah'ta toplu bir şeklin varlığına delalet eden ayetler naklederler. Haddi zatında bunlar çeşitli tefsirlere açık ayetlerdir. Teslise dair kesin delil mertebesinde değildir. Bunlar Ahdi Cedit'te zikredildiğine inandıkları sarih vahye işaret eden remizler şeklindedir. Ahdi Cedit'ten, teslis inancını ispat için iki grup ayet iktibas edilmektedir:

1- Baba, Oğul ve Rûhu'l-Kudüs'ün birlikte zikredildiği ayettir. 2- Her birinin ayrı ayrı ve en özel sıfatlarıyla ve birbirlerine olan nispetleriyle ifade edildiği ayetler.

Allah'a teslis nispet edilmesi münakaşaları peygamberlik çağında başlamış, genellikle Helen ve Gnostistlerin felsefelerinden kaynaklanmıştır. İkinci asırda Antakya piskoposu olan Siyofilos Yunanca "Tiryas" kelimesini kullanmıştır. Tartilyânus ise, Tiryas'ın eş anlamlısı olan *Trinitas* kelimesini ilk kullanandır. Bunun manası teslis demektir. İznik Konsili'nden önceki günlerde özellikle Doğu'da bu teslis prensibi üzerine aralıksız tartışmalar sürdü. Kilise bu görüşlerin çoğunun bidat olduğuna hükmetti. Bidat sayılan bu görüşler arasında, İsa'nın sadece bir insan olduğunu söyleyen *Ebyoniler*'in ve baba oğul ve Rûhu'l-Kudüs'ün muhtelif sûretler olduğunu, Allah'ın kendisini insanlara bunlarla tanıttığını söyleyen *Sâbililer*'in görüşleri de vardır. Oğul, Baba gibi ezeli değildir. O, Baba tarafından ilk önce yaratılmıştır, dolayısıyla Baba mertebesinde değildir. Oğul Babaya itaat eder diyen *Aryûsîler*'le, Rûhu'l-Kudüs'ün üç unsurdan biri olmadığını söyleyen *Makdoniler*'in görüşleri de bidat sayıldı.

Kilisenin görüşünü ise MS.325'de akdedilen İznik Konsili'yle, 381'deki İstanbul Konsili belirledi. Bu iki konsil, Oğul ve Rûhu'l-Kudüs'ün, ilahın birliği hususunda Baba'ya ait olduğuna karar verdiler. Oğul ezelde Baba'dan doğdu. Rûhu'l-Kudüs de Baba'dan oldu, dediler. 589'da Toledo'da toplanan Konsil, Rûhu'l-Kudüs'ün aynı zamanda Oğul'dan meydana geldiğine hükmetti. Latin kilisesi de tamamıyla bu ziyadeyi benimsedi ve uyguladı. Yunan kilisesi başlangıçta ses çıkarmadıysa da daha sonra bunun bidat olduğunu düşünerek kararın değiştirilmesi için deliller ileri sürdü. Oğul meselesi hala Yunan kilisesiyle, Katolik kilisesi arasındaki birliğe en büyük engel teşkil etmektedir. Lutherciler ve Reformcu kilise, Katolik kilisesinin teslis prensibini hiç değiştirmeden olduğu gibi kabul etmektedir. Fakat on üçüncü asırdan bu yana pek çok ilahiyatçılar ve Sasunyan, Cermen, Muvahhidler ve Globalist gibi yeni gruplar akla ve Kitab-ı Mukaddes'e aykırı görerek teslise zıt görüşler ileri sürmüşlerdir. Schutenberg teslisin sadece Mesih'le ilgili tek boyutu ifade ettiğini, üç boyutu ifade etmediğini söyledi. Mesih"n karakteriyle ilgili ilahi vasıf Baba'yı; Mesih'in bedeniyle ilgili ilahi vasıf Oğlu; Oğul'dan kaynaklanan ilahi vasıf ise Rûhu'l-Kudüs'ü temsil eder, dedi. Lutherci ve Reformist kiliseye bağlı akılcıların mezhebinin yayılması, uzun zamandır Alman ilahiyatçılarından pek çoğunun teslis inancını zaafa uğrattı.

Kant'a göre Baba, oğul ve Rûhu'l-Kudüs uluhiyette üç ana sıfatı ifade eder. Bunlar kudret, hikmet ve muhabbettir. Yahut bu sıfatlar üç yüce aktiviteyi temsil eder. Bunlar da yaratma, koruma ve muhafazadır. Hygen ve Schelling, teslis inancını hayali bir konuma getirmeye çalıştılar. Son Alman ilahiyatçıları da onlara uydular ve teslis inancını ilahi ve sübjektif esasa dayandırarak savunmaya gayret ettiler. Vahyi esas alan bazı ilahiyatçılar da İznik ve İstanbul Konsilleri'nde kararlaştırıldığı tarzda kiliseye ait görüşlerin tam doğruluğuna inanmamakta ve o istikamette hareket etmemektedirler. Son günlerde pek çok müdafiler, özellikle Sâbilîlerin görüşlerini desteklemektedirler.

Diyorum ki: Bu zamanda da Avrupa ve Amerika'da Hıristiyanlar arasında yeni mezhepler türemiş, bunların pek çoğu İslam'ın tanımladığı Hıristiyanlığa daha yakındır. Bu durum, yaygın olarak İslam'a yönelime sebep olacaktır. Biz bu davet merhalelerini *Menâr Mecmuası*'nda sırası geldikçe açıklayacağız. Şimdi ise tekrar *"Mesih'in Allah'ın oğludur"* sözünün reddine dönelim. Çünkü bu, tefsirde son olarak ele alacağımız konudur.

Biz Mâide Sûresi'nde şu ayetin tefsirinde *"Yahudiler ve Hıristiyanlar; "Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız" dediler."*[93] açıklamıştık. *"Allah'ın Oğlu"* lakabı, Yahudi ve Hıristiyan kitaplarında genel olarak Hz. Adem için kullanılır. Nitekim Luka İncili'nin üçüncü babının son kısmında İsa'nın nesebi belirtilirken buna: *"Allah oğlu, Adem oğlu, Şîs oğlu..."* şeklinde işaret edilmektedir. Tevrat'ın Çıkış Kitabı'nın dördüncü babında Yakub'a da aynı lakap nispet edilmektedir: *"Rab şöyle diyor: İsrail (Yakub) oğlum, ilkimdir ve sana dedim: Oğlumu salıver ki, bana ibadet etsin."*[94] Efrayim'e de aynı lakap verilmiştir. *"Çünkü Ben İsrail'e Babayım, Efrayim de ilk oğlumdur."* Mezmurlarda da Davud için oğul tabiri kullanılmıştır: *"O beni çağırarak: Sensin Babam, Allah'ım ve kurtuluşumun kayası. Ben de onu iki oğlum, dünya krallarının en yükseği kılacağım."*[95] Oğul kelimesi Tevrat ve İncil'in pek çok yerinde melekler ve salih mü'minler için de kullanılmış, Allah'a, onların babası denmiştir. Salih olmayan mü'minlere de karşı anlamda *"İblis'in oğulları"*; İblis'e de onların babası denmiştir: *"Siz babanızın işlerini yapıyorsunuz. Ona dediler: Biz zi-*

93. Mâide, 5/18.
94. Yeremya Kitabı, 31/9.
95. Mezmurlar, 89/26, 27.

nadan doğmadık, bizim bir babamız var oda, Allah'tır. İsa onlara dedi: Eğer Allah sizin babanız olsaydı, beni severdiniz... Siz babanız İblistensiniz ve babanızın heveslerini yapmak istiyorsunuz."[96] Allah'ın oğlu lakabının Süleyman Peygamber ve salih mü'minler gibi, şahıslar için kullanıldığına, onların Allah'ın oğlu, Allah'ın da onların babası şeklinde tanımlandığına dair pek çok deliller vardır.

Biz ayrıca *Allah'ın oğlu* ifadesinin hiçbir şekilde hakiki anlamda kullanılmadığını da açıklamıştık. Fakat Hıristiyanlar *Allah'ın oğlu* ifadesini, akıl ve lügat kurallarının dışına çıkarak Mesih için hakiki, başkaları için mecazi anlamda kullanmışlardır. Biz Tevbe Sûresi 30. ayetin tefsirinde bunu açıklayacağımızı vaat etmiştik ayrıca daha önce de şu ayetin tefsirinde de bu meseleyi izah etmiştik: *"Ey Ehl-i Kitab! Dininiz hususunda aşırı gitmeyin. Allah hakkında yalnız gerçeği söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih ancak Allah'ın Peygamber'i, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve ondan gelen bir ruhtur. Öyle ise Allah'a ve Peygamber'lerine iman edin. Allah üçtür, demeyin. Bundan vazgeçin. Böyle yapmanız sizin için daha hayırlıdır. Allah ancak bir tek ilahtır. Bir çocuk sahibi olmaktan Onu tenzih ederiz. Göklerde ve yerde onlar hep Onundur. Vekil olarak Allah yeter."*[97] Ayrıca başka yerlerde ve *Menâr Mecmuası*'nda da açıklamalar yapmıştık. Açıklama vaadinde bulunduğumuz hususlarda belki de unuttuklarımız olmuştur. Muhal olan şeyde çok konuşmak messleyi daha da girift ve anlaşılmaz hale getiriyor. Hıristiyanlar *Allah'ın oğlu, Kelime, Rûhu'l-Kudüs* ve *Allah* lafızlarının tefsirinde akla, Tevrat ve İncil'e aykırı hükümler vermek, bunları zıt ve aykırı şekilde kullanmaktadırlar. Bütün bunların sebebi; mutlak vahiy esasına dayalı İsrailoğulları Peygamber'lerinin dinine, Eski Yunan, Mısır ve Hint putperestliğinin karışmış olmasıdır. Biz bu konuda başka bir özet bilgi sunacağız, umarız ki önceki bilgilerden daha açık ve seçik olur. Kur'an'ın icaz çeşitlerinden birine de daha net delalet eder. Bu özet bilgi; Hıristiyanların dinleri konusunda ihtilaf ettikleri, kendilerinin ve diğer insanların bilmedikleri gerçekleri Allah'ın ayetlerinde vaat ettiği şekilde belirlemek. Bu özet bilgi; Mesih'in kendisi, Allah ismi, kelimesi, ruhu, Rûhu'l-Kudüs konusundaki ihtilaflar gibi Ehl-i Kitab'ın dinleri hakkındaki ihtilafları onların ve diğer insanların bilmedikleri hususları Allah'ın ayetle-

96. Yuhanna, 8/41, 44.
97. Nisâ, 4/171.

rinde vaat ettiği şekilde açıklamak tarzında olacaktır. George Post, Kitab-ı Mukaddes sözlüğünde şöyle dedi:

Allah: Bütün kainatı yaratan, bütün varlıklara hükmeden ve bütün güzel hasletleri veren varlıktır. Allah; "Sınırsız bir ruhtur, Ezelidir, varlığında, hikmetinde, kudretinde, kudsilik ve adaletinde, tazelik ve hak oluşunda hiçbir değişiklik meydana gelmez." Bu gerçek, bize çeşitli yollarla ve işlerindeki ve tasarrufundaki muhtelif hallerle kendini gösterir.[98] Özellikle mukaddes kitaplarda bu özellikler Allah'ın zatında biricik oğlu, kurtarıcı İsa Mesih'in fiillerinde kendini açıkça belli eder. Sonra George Post şöyle dedi:

Allah'ın mahiyeti: Özde birbirine eşit üç unsurdan meydana gelir. Allah Baba, Allah Oğul, Allah Rûhu'l-Kudüs. Mahlukat Oğul vasıtasıyla Baba'ya bağlanır.[99] Kefaret sahibi olan Oğul'a, tertemiz Rûhu'l-Kudüs'e de intisap edilir. Bütün ilahi işle bu üç unsur arasında eşit şekilde dağılır. İncil'de olduğu gibi, Tevrat'ta da teslis meselesi net değildir. Buna, *Allah, Rûhullâh* ve *müşahhas ilahi hikmet* yahut bunun karşılığı olan *el-kelime* ifadeleri işaret etmektedir. Belki de *kelime* ikinci unsura delalet ediyor. Takdir sıfatları bu üç unsurun her birine ayrı ayrı nispet edilmektedir.[100]

Daha sonra George Post şunu söyledi:

Allah'ın Birliği: Bu, Tevrat'ta İncil'dekinden daha çoktur. Teslis ise tam tersine İncil'de açık, Tevrat'ta ise kapalıdır. Bunun en önemli sebebi; eski zamanlarda çok yaygın olan putlara ibadet etmenin engellenmesi ve Allah'a şirk koşmadaki hatanın ortaya konmasıdır. Tesniye Kitabı'nda Allah; *"Tek Rab"* ve *"el-İlâhü'l-Hayy"* olarak ifade ediliyor ki[101], putperestlerin sahte ilahlarından ayırt edilsin. Yahudilerde Allah'ın birliği inancı gayet nettir. George Post Oğul konusunda da şunları söyledi:

Allah'ın Oğlu: İlahların oğlu kelimesi fedâ lakaplarından bir lakap olup sadece İsa (a) için kullanılır. Ancak karine yoluyla bu lakabın sahibinin başkası olduğu anlaşılıyorsa o takdirde İsa'dan başkası için de kullanılır. Bu kelime Melekler[102] ve Allah'ın ilk yarattığı kimse olması itibarıyla Hz. Adem

98. Romalılara Mektup, 1/20.
99. Mattâ, 28/19; Mez, 33/6.
100. Bu ifadeler için bkz: Mez, 33/6; Yu,1/3; Ku,1/6; İb,1/20.
101. Tesniye, 6/4.
102. Tesniye, 1;38/7.

için[103] kullanılmıştır. Mü'minlere de Allah'ın oğulları denmiştir.[104] Çünkü onlar Allah'ın manevi ailesinin fertleridir. Bulakap İsa için kullanıldığında tazim ve saygı ifade eder. Okuyucu bunu kolaylıkla fark eder.

Bu lakap, Mesih'in ilahi vasfına delalet eder. İnsanoğlu dendiğinde onun insani vasfına delalet ettiği gibi. Mesih Allah'ın ezeli ve biricik oğludur.[105] Fakat bununla beraber Mesih bize "Babamız" Allah'a ibadet etmemizi emrediyor. O Babamız demiyorsa da "Babam" diyerek bu çağrıyı yapıyor. Bu aslında büyük bir yakınlığı ve aralarında bütün beşeri ilişkilerin üstünde kuvvetli bir bağ olduğunu ima ediyor. Ayrıca Rabbimiz Mesih'inki gibi değil de, onun vasıtasıyla bizi her an manevi oğul edinip ikram etmesi anlamında bizim de kendi oğulları olduğumuz ifade ediliyor. Bunlar kelimesi kelimesine George Post'un ifadeleridir.

Diyorum ki: bu kamus sahibinin Hıristiyan inancıyla ilgili verdiği bu özet bilgi, kapalılığına ve zayıflığına rağmen bu inançla ilgili en açık malumattır. Zira pek çok kitaplarında söyledikleri, lafzi ve manevi müphemlik bizatihi gayrı makul olması sebebiyle pek az anlaşılabilmektedir. George Post'un söylediklerinin pek çoğu da tenkide müsaittir. Biz konumuzla ilgili en önemli noktaları ele alarak, Allah ismiyle ilgli söylediklerini bir tarafa bırakacağız. Zira biz onu, konuya bir girizgah olsun diye nakletmiştik.

1- George Post'un "Allah'ın mahiyeti" ismini verdiği varlığa ne Yüce Allah ismî ne Tevrat'taki peygamber mektupları ne de Tekvin Kitabı'nda onlardan öncekilerin sözleri delalet etmektedir. Böylece görülmektedir ki "Allah'ın mahiyeti" iddiası, geleneksel Hıristiyanlığın aslı olmasına rağmen daha önceki Ehl-i Kitab Peygamber'lerince bilinmiyordu. Netice itibarıyla bu "mahiyet" meselesi onlardan sonra ortaya atılmış bir bidattir. Peygamber'le bunda berîdirler.

2- Bu konuda İncil'den aktardığı ifadeler de buna delalet etmemektedir. O da, Matta İncil'inde sonu Hz. İsa'dan rivayet edilen şu ifadedir: "Onları Baba, Oğul ve Rûhu'l-Kudüs ismiyle vaftiz edin."[106] Aslında bu söz, bu üç

---

103. Lev; 3/38.
104. Ro; 8/14: Ko;16/18.
105. Yu,1/18;5/19-26; Mat;11/27, 16/16,21/37 ve bunlardan başka mektuplardaki diğer ayetler.
106. Matta, 28/19.

ismin özde aynı olan üç unsura delalet ettiğini göstermediği gibi, bunların her biri ötekilerin aynısıdır da denmez. Zira bu bütünlüğü ancak her şeyi yaratan *Allah* ismi ifade eder. Bunu İsm-i Celâl konusunda kendisi de söylemişti. Bu ayet, Allah'ın mahiyeti bahsinde söylediği gib; bu üç unsur ilahi işlerde eşit pay sahibidir, sözüne de delalet etmez.

Aynı şekilde Pavlus'un Korintoslulara gönderdiği ikinci mektubun sonundaki şu ifadesi de teslise delalet etmez. "Rab İsa Mesih'in inayeti ve Allah'ın muhabbeti ve Ruhu'l-Kudüs'ün müşareketi hepiniz ile beraber olsun."[107] Biz inanıyoruz ki, Pavlus mevcut Hıristiyan inancının kurucusudur. Bu konuda ne İsa'dan ne de öğrencileri olan Havarilerden herhangi bir şey nakledilmemiştir.

3- Tevrat ve İncil'de kullanılan Allah'ın oğlu ve Rûhu'l-Kudüs ifadeleri gerçek Allah manasına zıttır. Biz bunu, Âl-i İmrân ve Nisâ Sûreleri'ndeki ayetlerin tefsirinde ve biraz önce zikrettiğimiz iki önemli meselede belirttik.

4- Mezmurlardaki ifade en ufak şekilde bu uydurma teslisteki mahiyete işaret etmemektedir. Mezmurlardaki ifade aynen şöyledir: "Gökler, Rabbin sözüyle ve onların bütün orduları ağzının nefesiyle yaratıldı."[108] George Post buradaki *Rab* kelimesini, Yuhannanın İncilinin başındaki görüşüyle tefsir ederek bunun Mesih olduğunu zannetmektedir. Kelimeyle ilgili bu mana ne Davud Peygamber (a) ne de diğer Yahudi Peygamber'lerce biliniyordu. Bu, bazı araştırmacılara göre Pavlus'un öğrencisi olan Yuhanna İncili'nin yazarı tarafından uydurulmuştur. Dr. George Post bu delili burada kamusunda "kelime"nin anlamını yazmadan yazdı. Sanki kamusunda bunun anlamını yazarken önceki yazdığını unutmuş görünmektedir. Zira kamusun ikinci cildinde aynen şunları yazmış: "Kelime"den maksat, Mesih İsa hazretleridir. Bu ifade sadece Yuhanna İncili'nde geçmektedir. Peki böyle olmasına rağmen onu Mezmurların ibaresiyle nasıl tefsir eder?

Aynı şekilde Pavlus'un, Koloselilere ve İbranilere yazdığı iki mektuptan aktardıkları da söylediklerine delalet etmez. Şayet ederse o takdirde bu, bizim "Bu günkü Hıristiyan inancının temellerini atan Pavlus'tur." sözümüzü destekleyen delilllerden birisi olmuş olur. Zira bu sözü kendinden evvel ne Mesih ne de Tevrat'ta zikredilen Peygamber'ler söylemiştir.

---

107. Pavlus, Korintoslulara gönderişen ikinci mektub: (13/14)
108. Mezmurlar, 33/6.

5- Tevrat'ta teslis meseleyi kapalıdır iddiasına gelince, bunun doğrusu şudur: Teslis Tevrat'ta ne nass ne zahir ne muhteva ne de açık bir ifadeyle mevcuttur. Kaldı ki bu inanç, Hıristiyanlıkta dinin esası ve en önemli unsurudur. Şayet bu, Peygamber'lere vahyedilen ilahi bir inanç olsaydı bütün Peygamber'ler bunu, hiçbir tevile mahal bırakmayacak şekilde açıklarlardı. Nitekim kendisinin de Tevrat'ta gayet açık olarak varlığın kabul ettiği tevhid inancını açıklamışlardır. Teslis ve tevhid inancı birbirine tamamen zıttır. Tekvin Kitabı'nın başında Allah ismi ve Rasûlullah lafzının zikredilmesi teslise işaret eder demesi de doğru değildir. Zira teslis akidesi uydurulmadan önce ne Yahudilerden ne de başkalarından bu iki lafzın teslise işaret ettiğini kimse söylememiştir. İnancın temeli olan bir hususun Allah'ın Kitabı'nda belirtilmemesi ve biraz evvel Mezmurlardan delil getirdiği ifadede gördüğün gibi (33/6), muhatapların bunu anlamaması ne makuldür ne de caizdir. Bu iki lafız, teslise inananların kafir olduklarını açıkça belirten Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur.

6- Allah'ın Birliği meselesinde Tevrat'ta en açık ve güçlü şekilde tevhid inancına vurgu yapılması, ilk dönemlerdeki yaygın putperestliği önlemek maksadına yöneliktir iddiası yazarına aleyhine bir delildir. Zira Allah'ın Musa ve diğer Peygamber'lere kesin tevhidi ifade eden nasları indirerek engellemek istediği putperestliğin temellerinden biri de Hint, Mısır ve Yunan asıllı teslis inancıdır. Hıristiyanların içine düştükleri putperestlik, özellikle Tevrat'taki ilk tavsiyeler gibi, kitaplarındaki ilahi nasslarla ümmetlerin korunması hedeflenen purperestliktir. Onları bu putperestliğe düşüren ise; Pavlus'un mektuplarında ve onun talebelerinin yazdığı İncillerdeki ifadeler ve bunların İncil ve diğer kitaplardaki tevhide dair nasslara ve Peygamber'lerin tevhid inancına uygun şekilde tevil edilmemesinden kaynaklanmaktadır.

7- *Allah'ın Oğlu* kelimesine Daniel Kitabı'nın üçüncü faslını delil getirmesi de cidden çok tuhaftır. Kamusta onun metodu; her kelimenin yanında bir de Allah ve peygamber sözlerinden onu tefsir edip şahitlik eden bir söz getirmek olduğu halde burada putperest Babil Kralı Buhtennassar'ın sözünü delil getirmiştir. Kral bu sözü, kendilerini ateş çukuruna atıp da ateşin yakmadığı kimselerden birine söylemiştir. O söz de şudur: "Dördüncü görüntü ilahların oğluna benziyor." Müslümanlar ve diğer aklı başında olanlar Hıristiyanların Mesih'i Allah'ın Oğlu diye isimlendirirken neye dayandıkla-

rını ve onun Allah'ın gerçek oğlu olduğunu neyle ispat ettiklerini iyice görsünler. Onlar bunu hem ispata veya inançlarının esası olan şeyi putperestlierin sözüyle teyide çalışıyorlar hem de kendilerinin putperest olduklarını inkar ediyorlar.

8- George Post; Mesih'in ilk Rabbani namazda mü'minlerin Allah'a dua ederken, "Göklerdeki Babamız" veya bu anlamda "Babam ve Babanız" şeklinde hitap etmelerini emrettiği sözüyle bazı yerlerde ondan rivayet edilen "Babam" sözünü birbirinden ayırmaya çalışıyor. Böylece O, din önderlerine uyarak şunu iddia etmiş oluyor: Baba kelimesinin İsa'ya ait mütekellim zamirine, onlara emir verdiği hususlarda ise "Babamız" tarzında cemi zamirine izafe edilmesi de gösteriyor ki; Allah'ın İsa'ya olan babalığı hakikat, mü'minlere olan babalığı ise manevi babalık tarzındadır.

Bu anlayış, onlardan aktarılan lügate, akla, nakle ve Peygamber'lerden gelen haberlere aykırı bidat ve hükümlerin en garibidir. Allah'ın insanlara veya başkalarına baba olması düşünülemez. Manevi babalık da bir iftiradır. Allah hakiki manada babalık yoluyla mahlukata benzemekten münezzeh olduğu gibi manevi manada babalıktan da münezzehtir. Şayet nakil doğrusu ise her yerde geçen bu babalık sözü; rahmet, merhamet ve ikramdan kinayedir. Biz de inanıyoruz ki, İsa'nın bu hususlardaki payı Tevrat'ta kendilerine oğul lakabı verilen Süleyman, Davud, Efrayim ve Yakub'unkinden daha fazla olmaya layıktır. Bize göre ve hür düşünceli her akıllıya göre Allah'ın hakikaten veya manen çocuğu olduğunu söylemek açık bir küfür ve Allah'ı tenzih konusunda bir bühtandır. Yüce Allah, Araplarca bilinen ve İslam'ın yasakladığı evlatlar edinme konusunda şöyle buyurdu: *"Allah sizin evlatlıklarınızı da öz oğullarınız olarak tanımadı. Bunlar sizin rasgele söylediğiniz sözlerdir. Onları babalarına nispet ederek çağırın. Allah katında en doğrusu budur. Eğer başkalarının kim olduğunu bilmiyorsanız, bu takdirde din kardeşleriniz ve dostlarınızdır."*[109] Naklettikleri konuda müfret zamiriyle cemi zamiri arasındaki farkı havas gibi avam da bilir. Cemi, cemaat için, müfret de fert içindir. Şayet delil olarak Mesih'in duada: "Göklerdeki Babam" sözünü naklederlerse bu ifade, bu ayırım konusunda kendileri için şüphe mevzuu olur. Zira bu durum, Rabbin Davud için söylediği şu söze ters düşer: "O beni çağıra-

---

109. Ahzâb, 33/4, 5.

cak; Sensin Babam diyecek"[110] Baba lafzı, mütekellim müfret zamirine izafe edilirse, muzaf-ın ileyh onun için gerçek oğul anlamına gelir. O takdirde Allah'a oğul olmakla iftihar etmek öncelikle Davud Peygamber'in hakkı olur. Zira oğul kelimesinin müfret Rab zamirine izafesi daha fazla hususiyet arz eder. Bu hususiyet, Baba lafzının kula izafesinden daha üstündür. Tevrat'ın Huruç Kitabı'nda Rabbin şu sözü geçmişti: "İsrail (Yakub) oğlum, ilkimdir."[111] Yeremya Kitabı'nda da benzer bir söz vardır: "Çünkü Ben İsrail'e Babayım, Efrayim de ilk oğlumdur."[112] Babanın oğlu, ilk oğlum diye tanımlaması; oğlun, babasının ismiyle bizzat kendi zamirine izafesinden daha fazla gerçeklik ve hususilik ifade eder. Malumdur ki evlatlık, babalığına öz oğul gibi "babam" diye hitap eder. Fakat babalık evlatlığını "ilk oğlum" şeklinde tanımlamaz.

9- Mü'minler Allah'ın manevi aile fertleridir, sözüne gelince; Allah'ın oğlu veya Allah'ın oğulları dendiğnde ancak mecazi mana akla gelir. Tevrat ve İncil'de oğul kelimesinin çok defa ve özel olarak Mesih'e nispet edilmesi Onun, iddia edilen bu manevi ailenin diğerlerine göre en faziletli ferdi olmasndan ötürüdür. Zaten Müslümanlar da Mesih'in bu faziletini inkar etmiyorlar ve Onu, Tevrat'ta "Allah'ın oğlu" olarak lakaplandırılan dedeleri Yakub, Davud ve diğerlerinden daha üstün tutuyorlar. Hatta İbrahim (a), Musa (a) ve Hz. Muhammed'in dışındaki diğer Peygamber'lerden bile faziletli görüyorlar.

10- Biz George Post'un sözleri üzerinde bütün Hıristiyanlara karşı delil getirmek için ele aldığımız bu incelememizde "Allah'ın ailesi" ve benzeri ifadeleri de reddediyoruz. Zira bunlar, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın cinsiyetten tenzih edilmesi prensibini bozmaktadır. Zira Yüce Allah'ın maddi veya manevi bir benzeri yoktur: *"Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir."*[113]; *"De ki; O Allah birdir. Allah Sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur."*[114]; *"Senin izzet sahibi Rabbin onların isnat etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehtir."*[115]

---

110. Mez, 89/26.
111. Huruç, 4/22.
112. Yeremya, 31/9.
113. Şûrâ, 42/11.
114. İhlâs, 112/1-4.
115. Sâffât, 37/180. (Rûhu'l-Kudûs'ün manasına ve O'nun Allah olduğunu söylemelerinin

11- George Post, tevhide ve yüce Yaratıcının cins, çocuk ve ortaktan tenzih edilmesine düşman olduğu için Tevrat ve İncil'de Allah'ı ortaklık ve benzerlikten tenzih eden sıfatlarını hiç zikretmedi. Halbuki bunları zikredip teşbihe delalet eden diğer bütün nasları bunlarla tevil edip bunlara hamletmek en makul olanıdır. Nitekim Müslümanlar; *"Onun benzeri hiçbir şey yoktur."*[116]; *"Senin izzet sahibi Rabbin, onların isnat etmekte oldukları vasıflardan münezzehtir."*[117] gibi ayetleri tenzih akidesinin temeli kabul etmişler, teşbihi çağrıştıran ayetleri bunlarla sınırlandırmışlardır. Tevrat'ın Tesniye kitabında şöyle denmiştir: *"Ve Rab size ateşin içinden söyledi: Siz sözlerin sesini işittiniz fakat bir sûret görmediniz."*[118] Akıl sahibi bütün Yahudiler, dışı teşbih ve Rabbin azalarını ifade eden nasları, teşbihe reddeden bu nassa hamlederler.

Teslis üzerinde en kuvvetli şüpheleri taşıyan Yuhanna İncilinde tenzihe işaret eden ayetler vardır: *"Hiçbir zaman Allah'ı kimse görmemiştir. Babanın kulağında olan biricik oğul, kendisi onu bildirdi."*[119] Aynı ifadenin benzeri Yuhannanın ikinci mektubunda şöyle geçmektedir: *"Hiçbir vakit kimse Allah'ı görmemiştir."*[120] Aynı manada Üstadı Pavlus da Timoteos'a gönderdiği birinci mektupta, Mesih zuhur edinceye dek vasiyeti korumasını tavsiye etti ve bu zuhur hakkında şöyle dedi: *"Mübarek, tek, krallar kralı, Rabler Rabbi, onu vakitlerinde açıklayacaktır. İmdi devirlerin kralına, zeval bulmaz, göze görünmez tek Allah'a ebedler ebedince hürmet ve izzet olsun. Amin."*[121]

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki; akla aykırı olan Mesih'in ilahlığı ve teslis akidesine dair Peygamber'lerin getirdiği kitaplarda ne kati ne de zanni hiçbir dayanak yoktur. İncil'deki şüpheler ise zayıftır. Açık nass hükmünde değildir. Ayrıca İncil kitaplarına da güvenilmez. Zira Hıristiyanlar Hz. İsa zamanındaki İncil'in pek çok kısmını zayi etmişlerdir. Romalılar tarafından sokulan putperestlik prensiplerinden sonra resmi konsiller sayıları onlara hatta yüzlere ulaşan İncilleri reddetmişler ancak dört tanesini kabul etmişlerdir. Yuhannanın da İncil'in sonunda söylediği gibi bunlar, Hz. İsa'nın söz

---

batıl oluşuna dair geniş açıklama Bakara, 85; Nisâ,171. ayetlerinin tefsirinde geçmişti.)

116. Şûrâ, 42/11.
117. Saffât, 37/180.
118. Tesniye, 4/15.
119. Yuhanna,1/18.
120. Yuhanna. 4/12.
121. Pavlus, Timoteos'a gönderilen birinci mektup: 1/16-17.

ve fiillerinden ancak pek az kısmını ihtiva etmektedirler. *"İsa'nın yaptığı başka çok şeyler daha vardır, eğer birer birer yazılmış olsalar, yazılan kitaplar dünyaya bile sığmazdı."*[122] Malumdur ki; İsa (a) bir şey yaptığı zaman elbette bir şeyler de söylüyordu. Fakat söz ve fiillerinin çoğu yazılmadı.

Ahd-i Cedit'te ve buradaki dört İncil'de Mesih'in İncili'nden, bazılarında da "Allah'ın İncili'nden" defalarca söz edilmiştir. Malumdur ki, bu İncil'den maksat kendisinden bahsedilen bu dört tarih kitabından birisi değildir. Ayrıca bu kitaplar içinde de sahte ve muharref İnciller, yalancı elçiler vardır. Mesih'in İncili ve diğer İnciller konusunda geniş bilgiler sunmuş ve bunların sağlam olmadığını ispat etmiştik. Bunların hepsi, önden ve arkadan hiçbir batılın yaklaşamadığı Kur'an-ı Kerim'in söylediklerini doğru çıkarmaktadır. Kur'an'ın söylediği gerçek şudur: Hıristiyanlar da Yahudiler gibi kendilerine kitaptan hayli nasip verildiği halde bunların çoğunu unutmuşlardır. Üstelik teslis konusunda Hint ve eskilerin putperest inançlarını benimsemişlerdir.[123] Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Bu, onların kendilerinden önceki kafirlerin sözlerine benzeterek ağızlarında geveledikleri sözlerdir."*** Yani Uzeyr ve Mesih hakkında söyledikleri ağızlarında dillerinin geveleyip çiğnediği sözlerdir. Allah o konuda bir belge indirmemiştir. Dilden öte bir değeri yoktur. Görünürde bir dayanağa, akli bir gerçekliğe sahip değildir. Bu, şu ayetteki duruma benzer: *"Ve 'Allah çocuk edindi' diyenleri de uyarır. Halbuki bu konuda onların da, babalarının da hiçbir bilgisi yoktur. Ağızlarından çıkan ne büyük bir sözdür. Onlar yalandan başka bir şey söylemiyorlar."*[124] Aynı manada evlatlık edinme konusundaki şu ayete de benzer: *"Allah, evlatlılarınızı da öz oğullarınız olarak tanımadı. Bunlar sizin gelişigüzel söylediğiniz sözlerden ibarettir. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola O eriştirir."*[125] Onların Uzeyr ve Mesih hakkındaki sözleri, Hz. Aişe'ye iftira edenlerin sözlerine benzer: *"Çünkü siz bu iftirayı, dilden dile aktarıyor, hakkında bilgi sahibi olmadığınız şeyi ağızlarınızda geveleyip duruyorsunuz. Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Halbuki bu, Allah katında çok büyük bir suçtur."*[126] Malum olduğu halde bu ayetlerde dil ve ağızların zikredilmesi, söylenen şeyin bunlardan öteye geçmediğini ve

---

122. Yuhamnna, 21/24.
123. Geniş bilgi için bkz: Mâide Sûresi 14-17. ayetlerinin tefsiri.
124. Kehf, 18/4,5.
125. Ahzâb, 33/4.
126. Nûr, 24/15.

gerçekte hiçbir değer ifade etmediğini açıklamak içindir. Bunlar hakkında dendiği gibi: *"Boş sözler"*dir.

Onlar bu konuda, kendilerinden önceki kafirlerin sözlerine benzer sözler söylüyorlar. Zira onlar da bu kabil şeyler söylüyorlardı. Bunlardan maksat; "melekler Allah'ın kızlarıdır" diyen Mekke müşrikleridir, dendi. Ayrıca bunların; kendilerinden önce aynı sözleri söyleyen selefleri olduğu da söylendi. Söz, Kur'an'ın indiği dönemdeki Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili olduğu için böyle söylendi. Gerçi mümkün olmakla breaber Arap ülkelerinde ve başka yerlerdeki Yahudilerin seleflerinden *"Uzeyr Allah'ın oğludur"* diyen bir kimsenin olduğunu işitmiş değiliz. Ayet bunu açıkça belirtmiş olsa biz de kesin kabul ederdik. Fakat bir haberin bize ulaşmamış olması onun fiilen yokluğuna delil olmaz. En doğrusu, ayette zikredilen Yahudi ve Hıristiyanlardan maksadın bütün Hıristiyan ve Yahudilere şamil olmasıdır. Bu görüş, herhangi bir asırda bir kısım Ehl-i Kitab'ın böyle söyleyeceği gereğine uygundur. Genel anlamda kendilerinden önceki kafirlere benzemeleri, bir hataya düşen herkes için geçerli olur. Allah onların kimler olduğunu daha iyi bilir. Biz eski doğu ve batı putperestlerinin tarihinde gördük ki Allah'ın oğlu, tenasüh (reenkarnasyon) ve teslis inancı, Çin, Japon ve Hindistan'daki Brahman ve Budistlerde, Eski İran, Mısır, Yunan ve Romalılarda mevcuttu. Biz bunları Nisa 171. ayetin tefsirinde açıklamıştık. Kur'an'ın bu gerçeği açıklaması onun mucizelerindendir. Zira bunu ne Araplardan ne de onların civarındakilerden hiç kimse bilmiyordu. Bunlar ancak bu gün ortaya çıktı. Kur'an'ın, onların kitaplarının mahiyetine dair söyledikleri de bir mucizedir. Bu yakında özel bir başlık altında ele alınacaktır.

"Allah onları kahretsin!" Sûre'nin 30. ayetine geçen bu tabir Arapça'da hayret için kullanılır. Burada da maksat budur. Yoksa zahiri anlamı değildir. *Mecâzü'l-Esâs*'ta dendi ki: *"kâtelehullâhü mâ efsahahû"* (Allah kahretsin! Ne kadar da fasihmiş!) Nakkâş'ın hikaye ettiğine göre *"kâtelehullâhü"*nün aslı bedduadır. Fakat çok kullanılır hale gelince, hayır ve şerdeki hayret ifadesi olarak da söylemeye başladılar. Bununla beddua kastetmediler. Bazıları bunu lanet ve helak anlamında beddua olarak tefsir etti. Fakat taaccüp anlamı daha doğrudur.

"Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar." Bu cümlenin benzeri Maide Sûresi'nde *"Allah üçün üçüncüsüdür"* diyenlere reddiye olarak da geçmiştir.

"Meryem oğlu İsa ancak bir Rasûldür. Ondan önce de rasüller gelip geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak, onlara delilleri nasıl açıklıyoruz. Sonra bak, nasıl haktan yüz çeviriyorlar."[127] Aynı ifade En'âm Sûresi'nde Allah'ın varlığına delil getirildikten sonra da kullanıldı: *"İşte Allah budur. Nasıl da yüz çeviriyorsunuz?"*[128] *İfk;* bir şeyi başka tarafa döndürmek demektir. Darabe veznindedir. Meçhul olarak *"üfike"* dendiğinde, aklı hakikati anlamaktan çevirmek kastedilir. Aklı çelinmiş adam anlamına; *"racülün me'fûkü'l-akli"* denir. *Üfike* kelimesi; aklı ve nefsi haktan batıla ve benzeri şeylere çevirmek manasına kullanılır. Buradaki mana ise şöyledir: Tevhid ve Allah'ı tenzih gerçeğinden nasıl da yüz çeviriyorlar? Halbuki onlar tam aksine aklın ve Peygamber'lerin getirdikleri naklin kabul etmediği şeyleri söylüyorlar. Uzeyr ile Mesih nerede, Âlemlerin Rabbi ve bu muazzam kainatın yaratıcısı olan Allah nerede? Bu öyle muazzam bir kainattır ki, onun acayip genişliğine dair insanoğlunun dar bilgisine ulaşan gerçek şudur: Onun bazı yıldızlarının ışığı, yeryüzüne milyonlarca ışık yılından sonra ulaşmaktadır. Bu küçücük zerre mesabesindeki yeryüzünde yaşayan herhangi akıllı bir kimseye, kendisini yaratan, işlerini yöneten Yaratıcısına çocuk ve kendi cinsinden bir eş nispet etmesi yakışır mı? Kendilerinden birini yaratıcı ve işlerini düzenleyici konumuna getirecek kadar sapıtma olur mu? Gayet açıktır ki; Hz. İsa bir kadından doğmuştur. O yiyen, içen, üzülen ve yanılan bir kimseydi.

"O kafirler, Allah'ı gereği gibi takdir edemediler. Kıyamet günü yer tamamen onun elindedir. Gökler de Onun kudretiyle dürülmüştür. O, müşriklerin ortak koştukları şeylerden münezzeh ve çok yücedir."[129]; *"Müşrikler: 'Rahmân olan Allah çocuk edindi' dediler. Haşa! O bundan münezzehtir. Onların evlat dedikleri melekler ise, kendilerine ikram edilmiş kullardır. Onlar Allah'tan önce hiçbir söz söyleyemezler, onlar ancak Allah'ın emriyle hareket ederler. Allah onların geçmişlerini de bilir geleceklerini de. Onlar ancak Allah'ın rızasına ermiş olanlara şefaat ederler. Onların hepsi de Allah korkusundan titrerler. Onlardan her kim 'Ben Allah'tan başka bir ilahım' derse işte Biz onu cehennemde cezalandırırız. İşte Biz zalimlere böyle ceza veririz."*[130]

127. Mâide, 5/75.
128. En'âm, 6/95.
129. Zümer, 39/67.
130. Enbiyâ, 21/26-29.

Ayetteki Uzeyr kelimesi tenvinlidir. Çünkü Arapça'dır, munsarıftır. Araplar onu ism-i tasgir sıgasına dökmüşlerdir. İbnullâh kelimesi, Uzeyr'in haberidir, sıfatı değildir. Bu Âsım, Kisâî ve Yakub'dan rivayet edilmiştir. Diğer kıraat imamları ise Uzeyr kelimesini yabancı isim olduğu gerekçesiyle tenvinsiz okumuşlardır. Çünkü onda alemiyet ve ucme illetleri birleşmiş böylece gayrı munsarıf olmuştur. Burada başka bir irab şekli de vardır. Âsım ve ondan rivayet edenler *"yüdâhiûne"* yani hemzeyle, diğerleri ise *"yüdâhûne"* yani nakıs fiil olarak okumuşlardır. İkisi de aynı anlamdadır.

Kur'an-ı Kerim'in Tevrat ve İncil'e Üstünlüğü ve Onlara Şehadeti

Denirse ki; senin söylediklerin Tevrat ve İncil dahil Yahudi ve Hıristiyanları Ehl-i Kitab saydıran kitaplara karşı güveni sarsıyor, üstelik Yüce Kur'an, Yahudilerin Tevrat'a sahip olduğunu, orada Allah'ın hükmü bulunduğunu Tevrat'ta Allah'ın indirdikleriyle hükmetmelerini emrettiğini, hükmetmemelerini kendi aleyhlerine delil saydığını, aynı şekilde Hıristiyanlara da İncil'e uymalarını emrettiğini ifade etmektedir. Yüce Allah, peygamber ve kurtulmuş olan müminleri şöyle tanımlıyor: "Onlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmi Peygamber'e uyarlar."[131] Ehl-i Kitab, bu ayetle Müslümanların aleyhine delil getirmekte ve bazı Hıristiyan misyonerleri bu konuda, Şehâdetü'l-Kur'an li Kütübi Enbiyâi'r-Rahmân isimli kitaplar yazmaktadırlar. Onların sahip oldukları Tevrat ve İncil'e karşı güveni sarsmak, Kur'an'a karşı da güveni sarsmak anlamına gelir. Bu durum dinsizler lehine bütün dinlerin batıl oluşuna delil teşkil eder. Evet bütün bunlara ne cevap vereceksin?

Ben de cevap olarak dedim ki; bu şüphelere dair cevaplar hem bu tefsirde hem de Menâr Mecmuası'nda geçmiştir. Durumu daha iyi açıklamak için bu cevapları başka bir ifadeyle yeniden hatırlatalım. Ehl-i Kitab'a gelince; onların bizim aleyhimizde söyledikleri şeyler zorlamadır, hakikat değildir. Zira onlar Kur'an'a inanmamaktadırlar. Kitaplarının geçerliliği hususunda zikredilen tenkit onlara fayda sağlamaz. Onlar sadece Müslümanları dinleri konusunda şüpheye sevk etmekle yetiniyorlar. Zannediyorlar ki, böylece dinlerini terk ederlerse, pek çok Hıristiyanın yaptığı gibi şeklen de olsa Hıristiyanlığa girmeleri kolay olur. Çünkü bu durum, bütün dünyevi arzu-

---

131. A'râf, 7/157.

ları tatmin etmeyi mübah saymaya götürür. "Sizin de kendileri gibi inkar etmenizi istediler ki, onlarla eşit olasınız."[132] Onların bu zorlamalarının bizi aleyhimize ve kendi lehlerine olması için Kur'an'ın, bu kitaplar lehine olduğu gibi, aleyhlerine olan şahadetinin ve onlar hakkındaki hükmünün de kabul edilmesi gerekir. Çünkü Kur'an, diğer kitaplara hakim olduğunu, onları kontrol ettiğini açıkça belirtmektedir. Nitekim Yüce Allah, Mâide Sûresi'nde Tevrat ve İncil'i zikrettikten sonra şöyle buyurdu: "Sana da daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olan Kur'an'ı gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet: Sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma."[133]

Kur'an'ın, Yahudi ve Hıristiyanların her ikisi aleyhindeki hükümlerinden biri de, Allah'ın indirdiği Kitaplarda kendilerine hatırlatılan büyük bir bölümü unutmuş olmalarıdır. Kendilerine Kitabın tamamı değil fakat kitaptan bir pay verilmişti. Fakat bunu da tahrif ve tebdil etmişlerdi. Bütün bunları bu gerçekleri açıklayan ayetlerin tefsirlerinde, misyonerlere reddiyelerde ve Menar Mecmuası'nın değişik bölümlerinde açıkladık. Dinsizlerin; akli deliller ve tarihi vesikalarla bu kitapların zayi olduklarını bunların hiçbirine güvenilmeyeceğini söylemelerine gelince; onlara cevabımız şudur: Genel olarak bu kitaplara güvenilmemesi konusunda Allah ve Rasûlünün hükmüyle, onların hükmü birbirine yakındır. Fakat bu genel itibariyledir yoksa kitaplardaki her cümle için aynı yakınlık söz konusu değildir. Kur'an'ın mutlaka vahiy mahsulü olması bir tarafa, onun bu konudaki hükmü, gayet ince ve doğru bir akıl ölçüsüdür. Bu hüküm şöyle ifade ediliyor: "Onlar kelimelerin yerlerini değiştirdiler, kendilerine hatırlatılan Tevrat ayetlerini de unuttular."[134] Ayrıca kendilerine kitaptan bir nasip de verildiği belirtiliyor, makul olan da budur. Zira bir ümmetin tamamının, asırlarca uygulandığı halde, tedvin edilmiş Tevrat nüshasının kaybıyla bütün şeriatı unutmaları tasavvur edilemez. Kur'an'ın, Tevrat'taki kelimelerin yerlerinin değiştirildiklerini söylemesi de doğrudur. Şeyh Rahmetullah el-Hindi'nin İzhâru'l-Ḥak kitabında ve diğer eserlerde de belirtildiği gibi Tevrat ve İncil'de ziyadelik, noksanlık, tağyir ve tebdil olduğuna dair pek çok deliller vardır. Zaten Yahudiler, Azrâ'nın, Tevrat kaybolduktan sonra onu Hz. Musa'nın diliyle

---

132. Nisâ, 4/89.
133. Mâide, 5/48.
134. Mâide, 5/13.

değil de Keldani lügatiyle tertipleyip yazdığını itiraf etmektedirler. Şüphe ettiği yerlere de çizgi çiziyordu. Makul olan, kendisinin ve başkalarının unuttuklarını değil, sadece hatırladıklarını yazmış olmasıdır. Bunların bir kısmının kesin doğru, bir kısmının şüpheli, bir kısmının da hatalı olması gayet normaldir. Bundan dolayı da hiçbir delile ihtiyaç duymaksızın tahrifin varlığını kesin kabul etmek gerekir.

Bundan ötürü Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ehl-i Kitab size bir şey söylerse onları ne tasdik ne de tekzip edin. Sadece, biz Allah'a ve bize indirilene iman ettik deyin."[135] Bu hadis Hz. Ömer'in Tevrat'tan Arapça bir şey yazıp onu Hz. Peygamber'e getirmesi ve Onun da bunu hoş karşılamaması üzerine varit olmuştur. Ayrıca Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr, Câbir'den şu hadisi rivayet etmişlerdir: "Ehl-i Kitab'tan bir şey sormayın. Kendileri sapık oldukları halde size nasıl yol gösterecekler? Aksi halde bir doğruyu yalanlamış veya bir batılı tasdik etmiş olursunuz. Allah'a yemin ederim ki; şayet Musa aranızda olsaydı bana tabi olmaktan başka bir şey ona helal olmazdı."[136] Bunlardan anlaşılmaktadır ki, Ehl-i Kitabın bildiklerinden doğru olanlar vardır ki, onlar kendilerine bildirilen ayetlerdir. Bir kısmı ise batıldır. Bunlar da tahrif ettikleridir. Bir kısmı da kaybolmuştur. Bunlar da unuttuklarıdır.

Bundan dolayı biz Müslümanlar için doğru olan Tevrat ve İncil'e genel manada inanmaktır. Tevrat'taki recm hükmü gibi Allah'ın hükmü olduğu bildirilen bir nassa sahipsek: "İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni nasıl hakem kılıyorlar?"[137] Bunun Musa'ya (a) vahyedilmiş bir ayet olduğuna kesin inanırız. Yalan olduğuna delalet eden bir delil olunca da onları tekzip ederiz. Mesela Tevrat'ta geçen, Harun Peygamber'in (a) İsrailoğulları'nın taptıkları altın buzağıyı onlara yapıvermesi, Süleyman Peygamber'in dinden dönüp putlara tapması, Lût Peygamber'in (a) kızıyla zina etmesi iftiraları gibi... Fakat yalana da doğruya da ihtimali olan haberler konusunda onları ne tasdik ne de tekzip ederiz. Bize göre Yahudilerle Hıristiyanlar arasında fark yoktur. Hıristiyanların da Hz. İsa İncil'inden önemli bir kısmı unutma durumlarını daha önce açıklamıştık.

135. Buhari, *Şehâdât*, 39, *İ'tisâm*, 25; Ebu Davud, *İlim*, 3.
136. Ahmed b. Hanbel, III, 338.
137. Mâide, 5/43.

Bu incelemeden ve Allah'ın kelimesi, Allah'ın ruhu (Rûhu'l-Kudüs) meselesinin tahkikinden çıkan neticeye göre şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki: Ne özel, ne genel tarihten ne de Ehl-i Kitab'tan hiçbir şey okumamış olan ümmi peygamber Rasûlullah'ın (s) haber verdikleri kesinlikle Allah tarafından bildirilen bir vahiydir. O Allah ki, gizli aşikar her şeyi bilir. Kur'an'ın bildirdikleri akla ve tarihi verilere tıpatıp uyan gerçeklerdir. Bunları daha önce ne Ehl-i Kitab'tan kimse ne de başkası söylemiştir. Bunları akıllı ve insaflı bir insanın reddetmesi mümkün değildir. Bunları Hz. Muhammed'in kendi görüşü olarak ileri sürmesi de düşünülemez. Zira böyle konularda görüş açıklamak çok bilgiye dayanır. Halbuki ne Peygamber'in ne de kavminin bu konuda bilgisi vardı. Yüce Allah Nuh kıssasını zikrettikten sonra şöyle buyurdu: "İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayp haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin. O halde sabret çünkü netice muttakilerindir."[138] Müşrik kavminden ona düşman hiç kimse Hz. Peygamber'e itiraz edip de biz bunları biliyoruz demedi. Halbuki bunlar Ehl-i Kitabın meşhur kıssalarındandır. Onlar Ehl-i Kitab'ın bilgisine nereden vakıf olacaklar? Tevrat ve İncil hakkındaki hükmünü bir Yahudi veya Hıristiyandan alması da makul değildir. Zira onun ülkesinde onlardan kimse olmadığı gibi, zaten bunları da bilmiyorlardı. Bildiklerini farz etsek bile bunları söylemezlerdi. Aksi halde kendileri ve dinleri hakkında tenkit sebebi olurdu. Bu hususlarda Kur'an'ın doğruluğu ortaya çıkınca onun; gaybı bilen Allah'ın vahyi, bu haberlerin de Kur'an'ın apaçık olan icaz yönlerinden birisi olduğunu teslim etmekten başka yol yoktur.

Frenklerin Hıristiyanlığı ve Niçin Müslüman Olmadıkları

Denirse ki; siz Müslüman ilim adamları topluluğu olarak Yahudi ve Hıristiyan kitaplarının aynen intikali konusundaki güveni yıkan tarihi hakikatlere ve bu kitaplardaki tenakuz ve zıtlıklara, ilmi ve tarihi hatalara vakıf oldunuz. Aynı şekilde bu kitapların tamamının Allah'ın vahyi olmadığına delalet eden zararlı öğretileri, teslis, çarmıh ve kefaret akidesinin eski putperest dinlerden kaynaklandığına da vakıf oldunuz. Fakat bu bilgilere, Hıristiyan ve Yahudilere ait dini, tarihi ve özellikle de Avrupa'dan hür düşünceli, dindar ve laik bilginlerinin kitapları sayesinde ulaştınız. Bu kitaplara vakıf olmaları sayesinde sizden Şeyh Rahmetullah el-Hindî , Mısırlı Dr.

138. Hûd, 11/49.

Muhammed Tevfik Sıdkı ve diğerleri gibi son devir alimleri, zikredilen bu gerçeklere İmam İbn Hazın ve Şeyhülislam İbn Teymiye gibi selefin üstatlarından daha iyi muttali oldular. Fakat buna rağmen nasıl oluyor da Doğu'da ve Batı'da pek çok Hıristiyan bu dinde sebat ediyor, özellikle de Frenk ülkelerinin bütün lisanlarında bu gerçekler yayıldığı halde Hıristiyanlıkta devam ediyorlar? Neden hala zenginleri bu dinin bütün dünyaya yayılması için oluk oluk para akıtıyorlar ve devletleri de onları bu konuda destekliyor?

Dinleri konusunda durumları bu olduğu halde hala Müslümanları Hıristiyanlığa ne yüzle davet ediyorlar ve utanmadan İslam'a nasıl dil uzatıyorlar? Bütün dinleri ve tarihleri yaşayıp tecrübe ettikleri halde neden akın akın İslam'a girmiyorlar? Hala İslamiyet'in kaynak olarak sağlam, akıl ve fıtrata uygun, medeniyeti ifsat eden toplumsal problemleri çözen kendi dinlerinin içyüzünü ve bu dinlere bulaşan bidatleri öğreten İslamiyet'i tanıma vakitleri gelmedi mi? Üstelik hür düşünceli ilim adamlarının araştırmaları da bu hususlarda İslam'ı destekliyor.

Cevap olarak deriz ki: Bu problemleri çözmek ve bu şüphelere uzun uzun cevap vermek ancak geniş bir kitapla mümkün olur. Fakat biz burada mühim meselelere kısaca değinmekle yetineceğiz. Bunlar gerek tefsirde gerekse Menâr Mecmuası'nda geniş olarak ele alınmıştır.

1- Hıristiyanlığın Avrupa'da Yaşama Sebepleri:

Genel manada dinin, ruhlar üzerinde bir otoritesi vardır. Çünkü din fıtridir. Din, insanların başlangıç ve sonuç itibarıyla gayp alemiyle bağlantısından ibarettir. Bu bağlantı fıtridir. Gözlerini madde aleminin bürüdüğü kimseler bu gaybi bağlantıyı inkar ederler. Bununla beraber, sonsuz bir hayat için yaratılmış ve toplumsal bir varlık olan insan cinsi için din tabii ihtiyaçlardan bir ihtiyaçtır. İnsana sonsuz ilim öğrenme kabiliyeti verilmiştir. Bu ilim onu sonsuz toplumsal faaliyetler yapmaya yöneltir. İnsan toplumlarının bu faaliyetleri yaparken her bir ferdi; özellikle de otorite ve adalet engelinin olmadığı yer ve durumlarda birbirlerine muhtaç oldukları kimselere karşı düşmanlık ve taşkınlıktan alıkoyacak vicdani ve nefsi engellere ihtiyacı vardır. Fertlerin işleri ancak yardımlaşarak tamamlanır, kabiliyetleri de birbirleri sayesinde ortaya çıkar. Bu ülkelerin büyük çoğunluğu mutlak fıtri din ölçülerine uygun, gerçeklerle sınırlı ve eğitimi esas alan bir din tanı-

madı. Ancak Allah'ın nebi ve elçilerinin mesajlarından bazı kalıntılar taşıyan Hıristiyanlığı tanıdılar. Belirttiğimiz bütün bu tahrif ve oynamalara rağmen eski zamanın hadiseleri bu dini büsbütün yok edemedi. O hala ayetler, harikalar ve gayba dair haberlerle onlara Yüce Allah'ı tanıtma mahallidir. Bu ülkelerin başkanları manevi terbiye sistemlerini bu din üzerine oturtmuşlar, itirazlardan doğan şüpheleri defetmek ve bu dini etkili yollarla halka telkin etmek için çalışmışlar, genel ve özel siyasetlerini onunla irtibatlandırmışlardır. Neticede bu din, kendi ülkeleri hesabına başka toplumları sömürme ve işgal etmenin en güçlü aracı yapılmıştır. Devletler, misyonerlik yoluyla Hıristiyanlığın bütün ülkelere yayılması için dini cemiyetlerle birlikte hareket etmiş böylece misyonerlerin bu güçlü propaganda için imkanları, büyük servetleri, ince plan ve sistemleri oluşmuştur. Bu imkan ve güçlerin toplamı, mensupları arasında büyük anlayış farkına rağmen bu dini bu ülkelerde canlı tutmuştur.

2- Frenklerin Dinsizlikteki Aşırılıkları ve Daha Sonra Din İhtiyacını Farketmeleri

Kitaplarının sıhhatine karşı güveni sarsıcı bu gerçeklere, taşıdıkları pek çok manalarının ilme, tarihi gerçeklere ve aynı şekilde inançlarına aykırılığını fark edenler, bunları fark etmeyenlere nispetle çok azdır. Zamanla aralarında kilise dinine karşı ve özellikle de teslis, İsa'nın Allah sayılması, kefaret için çarmıha gerilmesi, ekmeğin ve şarabın İsa'nın etine ve kanına dönüşmesi inancına karşı inkar ve ilhad baş göstermiştir. Aralarında hürriyetin kökleşmesi ve ilim alanının genişlemesi neticesinde, kilisenin fikir ve davranışlar üzerindeki aşırı baskısı nispetinde aşırı bir dinsizliğe yöneldiler. Bu dini tenkit etmek için kitaplar ve risaleler yazdılar. İş o noktaya vardı ki, Avrupa'yı ziyaret eden Doğulular Avrupa'nın tamamının dinsiz materyalist olduğunu zannettiler. Oralarda ancak gelenekçi halkın ve kilisenin vakıflarından ve manevi otoritesinden istifade edenlerin uyguladığı Hıristiyan merasimleri kaldı. Fakat Cihan harbinden sonra baş gösteren din anarşisi iyice artınca aklı başında olanlar, reaksiyon kanunu gereğince dine şiddetle ihtiyaç olduğunu hissettiler. Neticede muhtelif prensipler çerçevesinde dine dönmek için çeşitli cemiyetler kurdular. Bunlardan bir kısmı akla yakın, bir kısmı ise uzaktı. Söylendiğine göre pek çok İngiliz Protestan Katolikliğe dönme temayülü gösterdi. Çünkü Katolik kilisesinde, Luther'in reformcu

kilisesinden daha fazla ruha etki eden ilahi nağmeleri, resimler, heykeller, gelenekler ve merasimler vardı.

Bu değişimin en önemli sonuçlarından birisi, ateist Fransız hükümetinin, papaya teveccüh göstermesi ve kilisenin müsadere edilen mallarının iadesiydi. İtalyan hükümetinin papalığa siyasi otoritesini ve ruhani ülkesini tekrar tanıması ve mallarını geri vermesi de bu değişimin göstergesidir. Ayrıca İtalyan hükümeti bütün İtalyan okullarında Katolik din eğitiminin verilmesi talebini de kabul etmiştir. Zira o dönemde bu ülkenin her ferdi ve hükümetin başkanı dahil herkes, ümmetin ahlakını bozulmaktan korumak, çözülmesini önlemek ancak dinle mümkün olur kanaatini taşıyordu. Ülkenin bütünlüğünü ancak kötülük ve ahlaksızlıkları haram sayan bir din sağlayabilirdi. Bu toplumun mirası olan Hıristiyanlık başka ilahi dinlere göre bu maksada daha uygundu. Fakat bizim ülkemizdeki dinsizler böyle düşünmüyorlardı. Çünkü onlar halkın faydasını ve zararını dinin toplumun ahlakı ve birliği üzerindeki etkisini hesap etmiyorlardı. Bunlardan bir kısmı Avrupalı dinsizleri taklitten zevk alarak ve onlara benzemekten şeref duyarak dinsizliği yayıyorlardı. Çünkü bunlar alçak ve düşük kimselerdi. Bazıları da bunu düşük bir ücret ve büyük bir günah karşılığında sömürgecilere ve misyonerlere hizmet için üstleniyordu.

3- Kilisenin İnançlarını Koruması ve Muhaliflerinin Tevilleri:

Biz uzun tecrübeler ve araştırmalar sonucunda şuna inanıyoruz ki; Avrupalı alimler ve hür düşünce sahipleri, sualimizde ve ikinci meselenin cevabında işaret ettiğimiz kilise inancını benimsememekte, Tevrat ve İncil'in tamamının veya çoğunun ilahi vahiy olduğunu da kabul etmemektedirler. Pek çoğunun aklı ve hür düşüncesiyle, İslamiyet'in geleneğe bağlı Hıristiyanlığı tashih ettiği şekle yakın bir şekilde bir inanca sahip olduklarını biliyoruz. Bunlara göre Hz. İsa, yaratılmış bir insandır. Bir tek Allah'ın elçisidir. Bana Katolik mezhebinin ileri gelenlerinden birisi, açıkça kilisenin inançlarına aykırı inanca sahip olduğu için papa tarafından kiliseden atıldığını söyledi. Ayrıca ilmi gerçekleri idrak eden kilise reislerinin bile bizzat ne Mesih'in ilahlığına ne teslise ne de ekmek ve şarabın Hz. İsa'nın eti ve kanına dönüştüğüne inandıklarını söyledi. Onlar da bilmektedirler ki, bunlar Mesih'in dinine sonradan girmiştir. Fakat görüyorlar ki, bunları açıkça söyleseler, Hıristiyanlığın aslına olan güven sarsılacaktır. Kilise mensupları

için, kilisedeki etkinlikleri azalacağından insanları dinin temel gerçekleri olan fazilet, edep, rezillik ve kötülükleri engelleyecek olan Allah korkusuna yöneltmeleri mümkün olmayacaktır.

Bundan dolayı Hıristiyanlardan aklı başında olan büyükler, bu gelenek ve kitaplardaki olumsuzluklardan kurtulmak için bazı yorumlara gittiler. Mesela Alman İmparatoru II. Guillaume ülke alimlerinin Irak'ta Hammurabi kanunlarına vakıf olup da, Tevrat'ın pek çok hükümlerinin bu kanunlardan alındığını söylediklerinde arkadaşına yazdığı mektupta bu durumun Tevrat'a yani Ahd-i Atik'e dayalı dinlerine aykırı olmadığını çünkü dinin, o kanunun lafızlarına değil, ruhuna dayandığını söylemiş ve mektubun sonunda şunu ilave etmiş:

"Gayet net olarak biliyorum ki, Tevrat pek çok tarihi bölümleri ihtiva etmektedir. Bunlar vahiy değil insan sözüdür. Bu bölümlerden biri de, Allah'ın Sina dağında Musa'ya İsrailoğulları için bir şeriat verdiğinin söylendiği bölümdür. Bu Allah tarafından vahyedilmiş bir şeriat değil, sembolik ve şiirsel bir anlatımdır. Çünkü Musa bu şeriatı, tercih edilen görüşe göre daha önceki şeriatlardan almıştır. Belki de bunun aslı Hammurabi kanunlarıdır. Yazar nerede ise Hz. İbrahim'in çağdaşı Hammurabi ile Hz. Musa'nın şeriatı arasında lafız ve mana yönünden bir bağlantı görmektedir. Bu durum, Hz. Musa'ya Allah'tan mesaj geldiği ve bu yüzden İsrailoğulları'na peygamber olduğu inancına aykırı değildir. Sonra Guillaume şunları söyledi: Ben bu anlatılanlardan şu neticeleri çıkarıyorum:

1- Ben bir tek ilahın varlığına inanıyorum.

2- Biz Yüce Allah'ı tanıma konusunda Onun iradesini temsil eden bir dine muhtacız. Çocuklarımız ise buna bizden daha fazla muhtaçtır.

3- Bize göre Allah'ın iradesini temsil eden şey, bize gelenek şeklinde intikal eden Tevrat'tır. Her ne kadar arkeolojik buluntular onun bazı rivayetlerini yalanlasa da, İsrailoğulları'nın ihtişamını biraz gölgelese de bunun zararı yoktur. Zira zahirinde birtakım arıza ve sakatlıklar olsa da Tevrat'ın ruhu salimen devam etmiştir. Bu ruh ise Allah ve Onun fiilleridir.

Din ilmin bulup ortaya çıkardığı şeylerden olmadığı için ilim ve tarihin değişmesiyle değişmez. O insan kalbinden ve vicdanından fışkıran ve Allah'la bağlantısını ifade eden bir fenomendir.

Mesih meselesine gelince, onu daha önce bu mektubunda açıkladı ve şöyle dedi: Allah daima ruhundan üflediği ve kendisinin halifesi ve yaratığı olan insanda gözükür. Demek istiyorum ki, Allah ona hayat vermekle kendi zatından ona bir şey vermiştir. Bu gözükme ister putperestlere, isterse Yahudi ve Hıristiyanlara göre ya bir kahin veya bir melek şeklinde tecelli eder. Musa, İbrahim, Homeros, Scharleman, Luther Shakespeare, Auguste Comte, İmparator Büyük Guillaume (dedesi) gibi Hammurabi de bu tecelliyi yansıtan kimselerdendir.

Sonra Guillaume şunları söyledi: Allah'ın şahıslarda tecellisi kavimlerinin kabiliyetlerine ve medeniyetteki derecelerine göredir. O günümüzde de tecelli etmeye devam ediyor. (Kendinde tecelli ettiğini söylüyor) Avrupa'da akıl ve ilim sahiplerinin dindarlığı bu tür tevillere dayanmaktadır. Yoksa Avrupa medeniyetine Hıristiyan medeniyeti diyerek ve Frenklerin dünyevi gücüne dayanarak saf Müslümanları aldatmaya kalkan sahtekar ve yalancı misyonerlerin iddia ettikleri gibi, kilise dinine dayanmamaktadır.

Meşhur Rus filozofu Tolstoy'un da İslam'ın görüşüne yakın şekilde bir İncil yorumu vardır. Bunun özeti şudur: İsa'nın gerçek İncil'i cevher gibi hikmet ve vaazlardan ibarettir. Fakat bu cevherler vehim ve hurafe çöplüğüne atılmıştır. Tolstoy onları bu hurafelerden çıkarıp düzenlemeye gayret etmiş ve bu hikmetleri bu hurafe çöplüğüne atılmış kırık bir heykele benzetmiştir. O ise bu heykelin parçalarını kademe kademe bulup birleştirerek heykeli tamamlamıştır. İş bitince de doğru yaptığını anlamıştır bu konuda büyük bir kitap yazmış ve *İncil* adını vermiştir. Ondan özetlediğine de *Gerçek İncil* ismini vermiştir. Bu konuda yaptığı işi özetlemiş olduğu mukaddimede söyledikleri daha önce anlatılmıştı. Orada söylediklerinden biri de şuydu: "Okuyucunun şunu unutmaması lazım; Dört İncil'in tamamı bütün ayetleriyle birlikte Kitab-ı Mukaddestir demek fahiş bir hata ve açık bir yalandır." Bunu, kendilerince de kabul edilen şu ifadelerle teyit etmiştir: "Hz. İsa, filozoflardan Eflatun ve başkaları gibi bir kitap telif etmemiştir. Talimatlarını Sokrat gibi ilim ve edep ehli insanlara da aktarmamıştır. Ancak yolda rastladığı cahil, karakterleri sertleşmiş bir topluluğa aktarmıştır." Yani onlar söylediklerini yazıp, muhafaza etmemişlerdir. Özellikle kendilerine anlattığı temsiller olmak üzere onlar İsa'nın bütün söylediklerini iyice anlamamışlardı.

Sonra Tolstoy şunu söyledi: İsa'dan takriben yüz sene sonra onun sözlerinin değerini kavrayan bazı kimseler çıktı ve onları bir kitapta toplamayı düşündüler ve pek çok kitaplar derlediler. Fakat bunlardan bir kısmı hata ve galatla doluydu. Bilahare kilise, mükemmele yakın olduğuna inandığı binlerce kitaptan bazılarını seçti. Resmi İncillerde diğer İncillerdeki kadar hata vardır. Çünkü hepsi de şüpheye mahaldirler. Terk edilen İnciller, resmi İncillerin kapsamı kadar güzel konuları ihtiva etmektedir." Tolstoy'un bu mukaddimede tespitlerinden birisi de şudur: Gerçek Mesih dini, hem İbrani akidesine hem de Hıristiyan kilisesinin akidesine yabancıdır. Pavlus Mesih'in dinini tam olarak anlamamıştır.

İşte bu, büyük filozofun Hıristiyanlığıdır. Öteki de büyük kralın inancıdır. Birincisini tefekküre, ikincisini tevile zorlayan şey dinin nefis üzerindeki fıtri gücü ve Hıristiyanlığın akıl ve ilim konusundaki sıkıntısıdır. Şayet Guillaume ve Tolstoy; Tevrat, İncil, Mesih ve Mesih'in Allah'ın ruhu ve ayetlerinden bir ayeti olması konularında Kur'an'ın hükmünü bilselerdi -hatta onun, Allah'ın kelimesi olmasının anlamı, "kün" kelimesinin neticesinde yaratılmış demek olduğunu bilselerdi- sadece bu bile onların İslam'la şereflenmelerine ve Hz. Muhammed'e tabi olmalarına yeterdi. Ya bir de diğer hüküm, hikmet ve hakikatlere vakıf olsalardı hemen Müslüman olurlardı. Kur'an'dan kendilerine ulaşan az bir şey bile onları bu kitabın büyüklüğünü itirafa götürdü. Tolstoy'un "Muhammed'in hikmetleri" hakkında kıymetli bir risalesi vardır. İmparator Guillaume'nin ise, Cihan Harbi sırasında İstanbul'daki Şeyhülislam Musa Kazım'a söylediği bir söz vardır ki, büyük bir kitabı aratmayacak seviyededir. O söz şudur: *"Kur'an'ı, onun yüceliğini gösterecek şekilde tefsir ediniz."* Demek ki o, Kur'an'ın ulviliğini, hak olduğunu, üstün olduğunu, hiçbir kitabın ona üstün gelemeyeceğini, öteki kitapları gölgede bırakacağını biliyordu.

4- İngiliz Hıristiyanlarının İnançları Konusunda Nisbi Bir İstatistik

Bu tevil ve tefsirler sadece bazı ukala ve sivri akıllılara hastır, Frenkler arasında böyleleri azdır sanma. Bir gazetenin bize naklettiğine göre İngilizlerin en meşhur gazetelerinden ikisi, binlerce insanın inançlarıyla ilgili soruları ve yüzde olarak bunların verdiği cevapları neşretti. Bu araştırmadan anlaşıldığına göre, milyonlarca aydın insan, akıl ve fıtratın sesine Ortodoksluk

ve Katolik'ten daha çok kulak verdiği halde Protestanlık dinine bile bağlı değildir.

Bu sorulardan bazıları şunlardır:

* İnsan şeklinde bir ilaha inanıyor musun? Birinci gazeteye verilen cevap: %40 Evet, %55 Hayır, %4 ise cevap yok. İkinci gazeteye verilen cevap: %71 Evet, %26 Hayır, %2 ise cevap yok.

* İsa'nın ilah özelliği taşıdığına inanıyor musun? Bu, diğer insanlar İsa gibi ilah özelliği taşıyor demek mümkün değildir, anlamınadır. Birinci gazeteye verilen cevap: %35 Evet, %61 Hayır, %2 cevap yok. İkinci gazeteye verilen cevap: %68 Evet, %29 Hayır, %2 cevap yok.

* İsa'nın Havarilerinin mezhebine inanıyor musun? Birinci gazeteye verilen cevap: %21 Evet, %71 Hayır, %7 cevap yok. İkinci gazeteye verilen cevap: %53 Evet, %36 Hayır, %10 cevap yok.

* Kilisenin resmi mezhebine inanıyor musun? Birinci gazeteye verilen cevap: %24 Evet, %68 Hayır, %7 cevap yok. İkinci gazeteye verilen cevap: %52 Evet, %37 Hayır, %10 cevap yok.

* Tevrat'ın vahiy olduğuna inanıyor musun? Birinci gazeteye verilen cevap: %29 Evet, %68 Hayır, %3 cevap yok. İkinci gazeteye verilen cevap: %63 Evet, %33 Hayır, %3 cevap yok.

* Şarap ve ekmeğin İsa'nın etine ve kanına dönüştüğüne ve sanki İsa haline geldiğine inanıyor musun? Birinci gazeteye verilen cevap: %4 Evet, %93 Hayır, %2 cevap yok. İkinci gazeteye verilen cevap: %10 Evet, %86 Hayır, %3 cevap yok.

İki gazetenin cevapları arasındaki fark; birinci gazetenin okuyucularından bu inançları benimsemeyenlerin, seçkin ve münevverlerden oluşması, İkinci gazetenin muhataplarından bunlara inananların çoğunluğunun ise gelenekçi halktan oluşması sebebiyledir.

5- Çağdaş Frenk Alimlerinin İnançları

Görüldüğü gibi Frenkler içinde dinin durumu şudur: Halk kesimi genel manada kiliseye ve kilise sistemine bağlıdırlar. Bunlar ülkelerin %50'sini teşkil ediyorlar. Dinsizler haddi zatında çok fakat diğer yarıya nispetle azdırlar.

Geri kalanlar ise bu alemin bir yaratıcısı bulunduğuna, onun bir, alim ve hikmet sahibi olduğuna, büyük kainattaki nizamda görülen eseriyle tanındığına, zatının ise; mahiyetini akılların kavrayamayacağı mutlak gayp olduğuna inanmaktadırlar. Meşhur Alman filozofu Einstein, Allah'ın zatını tanıma konusunda şöyle bir misal verir: Mümeyyiz bir çocuk büyük bir kütüphaneye girer. Kitaplıkta en küçük odalardan tavanlara kadar tertiplenip dizilmiş binlerce kitap görür. O bilir ki bu kitaplarda çeşitli dillerden yazılmış pek çok ilimler vardır. Bunları yerli yerine koyanlar anlayış ve hassas bir geometrik düzene sahiptirler. Fakat onun aklı, en ufak şekilde bile edilen ilim ve fenleri kavramaktan acizdir.

Öldükten sonra dirilip iyi veya kötü amellere göre kişinin cezalandırılacağına iman ise Frenkler arasında çok yaygın değildir. Fakat bu asırda ruhçular ekolü gittikçe yaygın hale gelmiştir. Bunlardan pek çoğu bazı ruhların kendilerini görme kabiliyetinde olan kimselerde -ki bunlar azdır- tecelli ettiğini görmüşlerdir. Bu ruhlar onlara seslenmekte, bilmedikleri bazı sözleri onlara dikte etmekte, ellerini -belki de bilmedikleri- lisanlarla bazı şeyler yazmak üzere hareket ettirmektedirler. Seneden seneye bu türlü ruhi tecellilere inananların sayısı çoğalmaktadır. Bu ruhçuların gazeteleri, mecmuaları ve özel okulları vardır. Tabiat, tıp ve matematik gibi bütün yüksek modern ilimleri bilen alimler bu ekolü ancak ince tecrübelerden sonra teyit ediyorlar. Fakat görüp işittiklerinin bir aldatma olduğunu söylüyorlar.

Ölülerin ve başkalarının alçak veya yüksek ruhlarının görüldüğüne dair bütün toplumlardan ve özellikle de tasavvuf erbabından rivayetler gelmiştir. Bütün bu rivayetler, bunların sabit olduğuna da aklen delalet etmektedir. Fakat bunlardan doğru olanlarla hayal, vehim, sihir ve gözbağcılığı birbirine karışmıştır. Bunların arasını ayırmak zor olduğu için bağımsız bilginlerin bu türlü haberlere güvenlerini azaltmaktadır. Fakat bu asırda ruh çağırma ve onlarla konuşma işi eğitime dayalı bir meslek haline gelmiştir. Öğrenmek isteyenlere denemeler bunun gerçek olduğunu ispatlamaktadır. Fakat bunların görülmesi, bu işe uygun olanlar vasıtasıyla mümkün olmaktadır. Bunu fırsat bilen sahtekarlar da ruhçuluğu bir kazanç kapısı haline getirmişlerdir. Onların bilinen entrikaları, hür düşüncelilerin başkalarını doğrulamalarının önünde en büyük engeldir. Bazı kimseler, çağrılan bu ruhların şeytan ve cin ruhu olduğuna, insan ruhu olmadığına inanmaktadır. Bu ruhçuluk olayı;

maddi dünya ve onun kanunları gerisinde canlı bir manevi alemin de varlığına dair materyalistlere karşı bir delildir.

Din adamları ise genellikle ruh çağıranları yalanlamaktadırlar. Zira bu ruhlardan naklettikleri, bir taraftan inancın bir yönünü desteklerken, diğer yandan dinin bazı prensiplerine aykırı düşmektedir. İnancı destekleyen tarafı; dünya hayatından sonra da ruhun devam ettiğini ispat etmiş olmasıdır. Mısırlı Müslüman araştırmacılardan birisi bu konuyu ispat hususunda o kadar ileri gitti ki; dinin ispatı ancak bu meselenin ispatıyla mümkündür demeye kalktı. Ben de bir keresinde ona: Şayet dediğin doğruysa, geçmiş zamanda din ispat edilmemiş sayılırdı, dedim.

İnsanlardan bir kısmı, ruh çağıranların ruhlardan naklettikleri şeyler konusundaki ihtilaflardan ötürü bu türlü haberleri tenkit etmektedirler. Bu tenkit iki noktaya yöneliktir:

1- Bütün ölenlerin ruhları, gerçekleri olduğu gibi bilirler. Onlar kendilerinde tecelli ettikleri aracıların haber verdiği şeylerde yalan ve hatadan masumdurlar.

2- Bu aracılar, ruhların kendilerine verdikleri haberleri aynen algılarlar, hiçbir şeyi atlamazlar sonra da işittikleri gibi haber verirler, hiç hataya düşmezler. Fakat ne onun ne de bunun doğruluğunu kanıtlayacak bir delil yoktur. Evet biz ruhlardan naklettiklerini okuduğumuza göre onlar kendi alemlerinde derece dereceymişler. Aşağıda olanlar, yukarıda olanların bildiklerini bilmezlermiş. Sorulan her şeyi bilemedikleri gibi, her bildiklerini de söyleyemezlermiş, bir kısmına da hiç söyleme izni verilmezmiş. Netice olarak bu mesele araştırma ve ayıklamaya muhtaçtır. Tefsirdeki bu ara bilgi daha fazla detaya müsait değildir.

Vahye gelince; Frenklerden ve benzerlerinden Allah'a inanan bir kısımları vahye inanıyor, bir kısmı ise inanmıyor, bazıları da insanın madde aleminin dışında bağımsız bir ruhu olmadığını söylüyor. Bir kısmı ise; vahyin psikolojik hallerden bir hal olduğunu, bu halin nefsi etkilediğini ve onda bazı bilgiler oluştuğunu, bu durumda kendisine yönelen bilgileri ifade ettiğini söylediler. Fakat bu nefsin sahibi, içinden doğan bütün haberlerde ve pratik bilgi ve bunların faydası konusunda hatadan masum değildir. Biz daha önce onların şüphelerini izale eden İslam'da vahyin hakikatini açıklamıştık.

Yûnus Sûresi'nin başlangıcını tefsir ederken İnşallah daha açık şekilde konuyu ele alacağız.

6- Frenklerin Din ve Dindarlık Konusundaki Görüşleri

Dindar Frenklerin ve ilim, felsefe ve siyasette onların benzerleri olan Japon, Hintli ve diğerlerinin din konusunda kendilerine has görüşleri vardır. Bu görüşler onların çoğunu, din konusunda ilmi meselelerdeki derin düşünme ve araştırmadan uzak tutmaktadır. Malumdur ki, ilmi meselelerde doğru veya en doğru olanı ortaya çıkarmak için çalışılır ki, güvenilip uygulansın. Onların çoğu dini bir yönden edebi ve ahlaki öğretiler olarak, bir yandan da siyasi ve sosyal bir bağlantı olarak görüyorlar. Yeni neslin eğitiminde dinin bu iki yönlü faydası ancak onu en güzel ve parlak şekilde telkin ve tanıtma ölçüsünde elde edilir, yoksa akıl ölçülerine göre inancının ve kaynaklarının sağlamlığı nispetinde değildir. Din kişinin hem kendisi, hem de başkaları üzerinde hükümlerinin ve ilkelerinin müspet etkisi nispetinde değerlidir. Bu bakımdan onlar ipine sarılmak ve toplumlarını yönlendirmek için dinlerin delil yönünden en kuvvetlisini, program yönünden de en doğrusunu araştırmıyorlar.

Bazıları da halkı miras ve peşin kabul şeklinde sahip olunan dinden daha makul ve sağlam dine yöneltmek için çalışmayı savunmaktadırlar. Çünkü geleneksel din birtakım zararlardan hali olmaz, toplum arasında ihtilaf ve kavgaya sebep olmak, kişiyi devletine ve toplumuna iyi bağlayamamak gibi... Bunlar bu zaaflardan ötürü kavimlerinin inancını korumak ve vaki olan itirazları gidermek için çalışırlar.

Meselenin siyasi ve sosyal boyutunu nazarı itibara almayan laik ve bağımsızlar, inanç meselesini duygu ve tecrübelere dayalı modern ilimle ispat edilmeyen vicdani ve ferdi bir mesele olarak görürler. Onlara göre işin doğrusu; bir şeyin doğruluğuna inanan kimse o doğrultuda ve şahsi planda Allah'a itaat eder, başkasına çağrı yapmaz, başkasını da inancından dolayı kusurlu saymaz. Aksi halde ortak inanç hürriyetine aykırı davranmış olur. Fakat bu hürriyet, dini geleneklerin müdahalesinden, sosyal ve siyasi şaibelerden yakasını kurtaramaz. Tam hürriyet her toplumdan pek az insanda görülür. Bunun geniş izahı bizi tefsir konumuzun akışı içinde sadece ilgili noktaya hasretmemiz gereken açıklamanın dışına çıkarmış olur. Bizim bu-

rada söylemek istediğimiz şudur: Dinin siyaset, toplum, halkın moral değerlerinin gücü, onu örfi ve manevi değerlerine bağlı kalmayla olan ilgisi ve etkisi, dinlerin en sağlamını tercihe ve benimsenmeye en layık olanını araştırmaya engel olur. Son derece disiplinli olan eğitim ve öğretim sistemi de bu durumu destekler. Fakat toplumsal gelişmeler onları bu araştırmaya ve en uygun dini seçmeye mecbur edecektir.

Bununla birlikte daha önce açıkladığımız bir hususu burada tekrar hatırlatmalıyız. O da şudur: Dinin, kendisine bağlananları hidayete erdirebilmesi için kesbi ilmin bütün kaynaklarından daha sağlam ve üstün bir kaynağa sahip olması gerekir ki, ruh onu benimsesin, irade ona boyun eğsin. Bazı Avrupalı filozoflar ilmi ve akli bir din için prensipler koydular. Bu dini allayıp pulladılar fakat insanlar onu benimsemediler. Çünkü insan ancak kendinden üstün olduğuna inandığı, kendisi üzerinde otorite ve etkisi olan şeye bağlanır. Kendi gayretiyle elde ettiği her şeyi, kendinden aşağıda ve iradesinin emrinde görür. Bundan dolayı insan, haddi zatında doğru ve gerçek gördüğü her şeye boyun eğmez. Bütün farklılıklarına rağmen insan toplum ve fertlerinin hayatında kesin olarak görüldüğü gibi insanlar arzularına uygun olan şeylere bağlanırlar. Farklılık insanın tabiatındandır. İnsanlığın ıslahı için gayp aleminden gelen bir vahye mutlaka ihtiyaç vardır. Bu asrımızda bu ancak İslam'la gerçekleşir.

7- Frenklerin İslamiyeti Bilme Dereceleri

İslam güneşinin doğduğu asırda dünyanın bütün toplumları cehlin, zulmün, hayvani arzuları tatmin etmenin karanlığı içinde bocalıyordu. Avrupa'nın son ilim, edeb ve medeniyet dönemi Roma dönemiydi. Romalılar Avrupa'ya komşu olan ülkelerin çoğunu işgal etmişti. Romalılar putperest bir toplumdu. Sonra üzerlerine İncil nurunun parıltıları doğdu. Barış, züht ve diğerkamlık dini olan Hıristiyanlığı ifsadı, Hıristiyanlığın onları ıslahından daha baskın çıktı. Tevhidi putperestliğe, barışı harbe, kanaati ıslah ve hırsa, temizliği fuhuş ve pisliğe çevirdiler. En büyük ıslahatçı olarak bekledikleri Peygamber Muhammed'e (s) gelince -ki Hz. İsa onun geleceğini müjdelemiş, ona Faraklit adını vermiş ve insanlara her şeyi haber vereceğini duyurmuştu- yalınayak, çıplak ve yoksul olan ashab, Hıristiyanların doğudaki bütün kale ve sığınaklarını yerle bir ettiler. İşgal ettikleri ülkelerdeki saltanatlarını yıktılar, onları Suriye, Mısır ve Afrika'dan sürüp çıkardı-

lar. Avrupa'daki asıl ülkelerine sığındılar. Hz. Peygamber'e bağlı Müslüman Araplar onlarla ve başkalarıyla bizzat Avrupa'da bile savaştılar. Savaşta onları Müslüman Türkler takip etti. Doğudaki Müslümanlara karşı savaşmak için bütün Avrupa devletlerini bir araya getirme fırsatını yakalayıncaya kadar sabrettiler. Bu birliği, Hıristiyanlığın beşiği olan Kudüs'ü Müslümanlardan kurtarma propagandasıyla gerçekleştirdiler. Tarihte Haçlı seferleri olarak bilinen bu savaşlar; bütün rezaletleri, vahşetleri, ihtirasları ve fesatlarıyla güya Hıristiyanlık adına yapıldı. Halbuki gerçek Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar bundan münezzehtir.

Bu savaşları tutuşturan, harbe çağrı yapan kilise adamlarının savaş hazırlıklarından biri de bol kitap ve risale hazırlamaktı. Beliğ nutuklar düzdüler, tahrik edici marş ve şiirler hazırladılar. Bunların hepsi de İslam'a sövmek ve Müslümanların hayatlarını karalamak içindi. İnsanlık tarihinde böyle yalan, iftira, gerçekleri ters yüz etme, batıla, fazileti rezalete çevirme olayı görülmemiştir. Öyle ki, bu harplerin bitmesinden asırlar sona Müslümanlar, kimsenin aklına gelmeyecek ve asla hayal bile edemeyecekleri bu iftiralarla dolu kitap ve risalelerden haberdar olduklarında hayrete düştüler. Zira bunlar Kur'an'a, Sünnet'e, Hz. Peygamber'in hayatına, fetihlere, rahmet ve adalete, kerem ve fazilete, şeref ve asalete aykırı şeylerdi. Diğer İslami harpler için de aynı yalanı düzmüşlerdi.

Bu kirli iftiraların en gariplerinden birisi de, bütün putperestlik şaibelerinden uzak olan mutlak tevhid dini İslamiyet'i putperestlik dini olarak göstermeye kalkışmalarıdır. İslam için de bir teslis ve putlar yalanı uydurdular. Hz. Peygamber'in kendini ilah ilan ettiğini söylediler. Rasûlullah (s) için rezilce iftiralar düzdüler. Bu karanlık ve pis akıl sahiplerinden gayrileri bunları tasavvur bile edemez. İftiradan uzak olan her beşer vicdanı bunlardan münezzehtir. Şeytandan gayri herkes bunları yazıp söylemekten utanır. Müslümanlardan veya gayrımüslimlerden bu iftiralardan habersiz olanlar, Fransız Şarkiyatçısı Cont Henry Digastery'nin *"İslâm, Duygular ve Doğuşlar"* adlı kitabına bakabilirler. Bu kitabı Ahmet Fethi Paşa Zağlûl, Arapça'ya çevirmiştir. Birinci faslı bu konuya ayırmış orada, uydurdukları bazı kitapların adlarını ve Müslümanları sürmek ve dinlerini yok etmek için Hıristiyanları savaşmak üzere Avrupa'dan Doğu'ya harbe sevk etmek maksadıyla tertipledikleri marş ve kasideleri zikretmiştir. İnsanın ürperdiği, sert kayanın bile

tasavvuru halinde parçalanacağı bu iftiralar maalesef Avrupa halkı tarafından kabul ve itibar görmüştür. Çünkü bu yalanlar, masum saydıkları kilise mensuplarından kaynaklanmıştır. Bu iftiraların zehirleri hala eğitim veren papazların propagandası ve misyonerlerin yazdığı kitap ve neşriyatın etkisiyle milyonlarca insanın ruhlarına işlemektedir. Nitekim İngiliz Lord Hedly, Müslüman olduktan sonra sırf bu konuya dair yazdığı ve Arapça'ya tercüme edilen kitabında bunları açıklamıştır. Biz de Mısır ve başka yerlerde her sene görmekte ve kesin olarak inanmaktayız ki, bu iftiraları kitaplara aktaranların kendileri de bunların yalan ve iftira olduğunu bilmektedirler. Bundan anlıyoruz ki, bu herifler bizzat Hıristiyan bile değillerdir. Zira Hıristiyanlık, bütün rezilliklerin başı olan yalana asla cevaz vermez.

Avrupa ülkeleri Suriye, Filistin ve Mısır üzerine saldırdılar; kemal, temizlik, fazilet, rahmet ve züht timsali Hz. İsa adına öyle adilikler, pislikler, rezaletler, kabalık ve açgözlülükler sergilediler ki, insanlık tarihinde bunları ne putperest kavimler ne de barbar kabileler irtikap etti. Sonra Doğu'dan mağlup, perişan ve elleri boş olarak döndüler. Fakat Müslümanların sahip oldukları ilim, fazilet ve adaleti de tanıma fırsatı buldular. Günümüz Avrupa'sının ilimde, teknikte ve siyasette ulaştığı kalkınma bu tanımaya bağlıdır. Bunu onların tarih ve sosyoloji alimleri itiraf etmektedir. Fakat siyasiler ve misyonerler, Müslümanların din ve dünyalarına iftira etmeye devam ediyorlar. Avrupa siyaseti Müslümanlarla hala haçlı savaşını sürdürmektedir.[139]

Özet olarak belirttiğimiz bu hususlar; Avrupa ülkelerinde yaşayan çoğunluğun İslam'ın gerçeğini tanımaması, tanıyanların çoğunun da bildiğini gizlemesi, siyasilerin ve misyonerlerin de İslamî bir parıltı gördüklerinde onu sürdürmeye çalışması ve İslam'ı kötülemesi için yeterli sebep değil midir? Evet onlar bu gün Müslümanların maddi ve kültürel hallerine baktıklarında, onların bu berbat hali dinlerinden kaynaklanmaktadır iddiasıyla belki İslam'a dil uzatma gerekçesi bulabilirler. Fakat işin gerçeği şudur ki; bu durum, onların İslam'ı bilmemelerinden ve onun rehberliğini terk etmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu iftiracılar; Batıcılığın ifsat ettiği yerli dinsizlerden, münafık ve fasıklardan, bu iftiralar konusunda kendilerini destekleyen ve cesaretlendiren kimseler de bulacaklardır.

---

139. Türk yazar Ahmet Rıza Beyin *"Batı Politikasının Ahlaksızlığı"* kitabına bakınız. Bu kitap Tunus'ta Arapça'ya çevrilmiş ve *"en-Nahda"* gazetesinde neşredilmiş ve defalarca da basılmıştır.

Buna üçüncü bir sebep daha ekle. O da; Müslümanlar arasında bidat ve hurafelerin yaygın hale gelmesidir. Öyle ki bazı hükümetler bu bidatleri benimsemiştir. Mısır hükümetinin, Hicaz hükümetiyle aralarında problem çıkaran mahmil bidati, camilerde ve başka yerlerde mevlit merasimlerine izin vermesi gibi bidatler... Buna bir dördüncü sebep daha ekle. O da; Müslüman din adamlarının şahsi zaafları ve bu ülke insanlarına ve yeni Müslüman nesle, asrın şartlarına uygun tarzda ifade ve delillerle İslam gerçeğini ortaya koymaktan aciz oluşlarıdır. Bazılarının, ellerinden geldiği kadar ilmi ve medeni düzenlemelere karşı çıkması, bazılarının işgal ettikleri ülkelerde yabancılara münafıklık etmesini de bunlara ekle. İşte bunlar, İslam'ın en büyük felaketi, en koyu düşmanıdırlar. Kafirler için de fitnedirler zira onları İslam'dan uzaklaştırmaktadırlar. *"Ey Rabbimiz! Bizi, inkar edenler için bir imtihan vesilesi yapma! Bizi bağışla ey Rabbimiz! Şüphesiz ki Sen çok güçlüsün, hüküm ve hikmet sahibisin."*[140]

İşte bunlar; Avrupalıların ve benzerlerinin, İslam'ı tanıma ve onu benimsemelerine engel olan sebeplerdir.

8- Frenklkerin İslam'ı Kabulleri Konusunda Yedi Ümit

"İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde (dış ve iç âlemde) ayetlerimizi göstereceğiz ki Kur'an'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?"[141]

Eskiden Hıristiyan ülkelerdeki eğitim ve öğretim sisteminin tamamı din adamlarının yönetimindeydi. Başka ülkelerde de okul ve kiliseleri vardı. -Şimdi de vardır- Akıl ve kalplere hükmediyorlar, kendi inançlarına zıt şeylerin sirayetine engel oluyorlar. Şayet aykırı bir şeyin sirayetini fark ederlerse hemen yok etmeye ve tesirini gidermeye çalışıyorlardı. Doktorların bulaşıcı bir hastalık veya tehlikeli bir yara gördüklerinde hemen müdahale etmeleri gibi.

Ne var ki, Haçlı seferlerinden sonra Avrupa'nın içine işleyen fikir hürriyeti ve ilim aşkı kilisenin bu hakimiyetine karşı çıktı. Hür eğitim, hür düşünce ve hür neşriyat doğdu. Fakat henüz dinin ve siyasetin gücü ve etkisiyle hür eğitim zayıf durumdadır.

140. Mümtehıne, 60/5.
141. Fussilet, 41/53.

Bu hürriyetlerin neticesinde ve ilim ve maarif dallarındaki uzmanlığın gereği, bazı alimlerin İslami kitaplara olan ilgisi arttı. Bu ilgiyi doğuran sebeplerden biri de; alimlerin İslam ülkelerini dolaşmaları, her Frenk ülkesinden pek çok kişinin gerçek İslami kaynak eserlere vakıf olmalarıdır. Onlar pek çok ilmi eserleri tercüme etmişler, Müslümanların ibadetlerini görmüşler, tarihlerine muttali olmuşlardır. İlim hürriyetinin genişliği, tarafsız alimlere, bildiklerini sözle ve yazıyla ifade fırsatı vermiştir. Bu ve önceki asrın pek çok ilim adamı, İslam inancının aklı selimin kabul edeceği en mükemmel tevhid ve tenzih inancı olduğunu, İslam'ın ibadetlerinin insan fıtratına uygun ve hükümlerini adil olduğunu görmüştür. Bu konuda pek çok kitaplar yazmışlar, papazların, İslam ve son Peygamber Hz. Muhammed aleyhindeki tenkitlerini çürütmüşlerdir. Biz bu itirafların bir kısmını Menar Mecmuası'nda pek çok bölümde neşretmiştik. Bunlardan en önemlisi ise beşinci ciltte Üstat Abduh'un *"İslam ve Hıristiyanlığa dair Makaleler"*idir. Bunlar, müstakil bir kitap halinde toplanmıştır. Bunlardan birisi de İngiliz Profesör Arnold'un *"İslam Daveti"*dir. Fransız tarih ve sosyoloji felsefecisi Gustave Le Bon, Cihan harbinden sonra bir Türk edibine gönderdiği posta mesajında; Müslüman Arapların mevcut Batı medeniyeti ve ilimlerinde bütün Avrupalıların üstatları olduğunu anlatmak için Arap medeniyetine dair büyük bir kitap yazdığını belirtmiştir. Fakat, halkın ekserisine hakim olan Katolik eğitimin objektif ilim ve izanına perde olduğunu da söylemiştir. Biz bu konudaki itirafları neşre devam ediyoruz. Bu sene son neşrettiğimiz itiraf ise İsviçreli alim Mösyö Montie'nin Kur'an tercümesinin mukaddimesinden alınmadır. Yazar orada diyor ki; ben Hıristiyanların, İsrailoğulları'nın Peygamber'lerine inanıp da Hz. Muhammed'e inanmamalarına hayret ediyorum. Bu arada yazar, Peygamberimizin peygamberliğine dair Siyerde ve sahih hadis kitaplarında varit olan rivayetlerin özetini de sunmuştur.

Bazı Batılılar, kaza-kader meselesi gibi Müslüman fakih ve kelamcıların sürçtükleri meselelerde yanılgıya düşmüşler, bu meseleleri gereği gibi anlayıp açıklayamamışlardır. Bunlardan pek çoğu da, boşanma ve çok evlilik gibi, kendi inanç eğitimi ve geleneklerine aykırı olan konuları reddetmişlerdir. Halbuki bunlar İslam'da da zaruri meselelerdendir. Bilahare bütün Avrupa toplum ve hükümetleri İslam'ın tasvip etmediği ölçüde boşamayı kabul etmiş ve bu konuda aşırı gitmişlerdir. Şayet ülkelerinde zina yaygın

hale gelmeseydi çok evliliği de kabul etmek zorunda kalacaklardı. Özellikle de son harpte yirmi milyon civarında genç erkek yitiren Avrupa ülkeleri...

Bu çağda bazı Müslümanlar İngiltere ve başka ülkelerde İslam'ı tebliğ faaliyetlerine giriştiler. Onların çağrısıyla bazıları İslam'a girdiler. Bu davet; davetçilerin çoğunun ilmi zayıflığı ve bazı Müslüman Hintlilerin bidatleri sebebiyle zayıf olarak sürmektedir. Bazıları da pek çok tercüme hatalarına rağmen kendi dillerine çevrilen Kur'an-ı Kerim tercümesini okuyarak Müslüman olmuşlardır. Aynı şekilde Doğuda her sene pek çok Hıristiyan, Müslüman olmaktadır. Fakat bunlardan bazı saygın kimseler ve kabile ve dostlarıyla mali ilişkileri olanlar Müslümanlıklarını ve dini ibadetlerini onlardan saklıyorlar. Faydalı sorular soruyor, cevaplarımı kabul ediyordu. Şapka giyen bu zat Müslümanlığını itiraf etti fakat kimseye söylemememi şart koştu.

Lübnan'da babamın dostu bir kaymakam vardı. Bizi ziyaret ediyor, pek çok dini soru soruyordu. Bu zat hastalandı. Babam kendisini işyerindeki evinde ziyarete gitti. Onunla baş başa kaldı. Bu esnada Müslüman olduğunu fakat bunu birkaç sene gizlemek zorunda kaldığını söyledi. Sonra da: Ben ecelimin yaklaştığını hissediyorum. Seni şahit tutuyorum ki; ben, Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna şahadet getiriyorum ve bu şahadet üzere ölüyorum, dedi. Eğer İslam'ın medeniyetini ihya edecek, şeraitini uygulayacak güçlü ve itibarlı bir devleti olsa, bütün ülkelerden insanların akın akın İslam'a girdiklerini göreceğiz.

Diğer taraftan İslam'ı gerçek manada bilen ve anlatabilen İslam alimleriyle temas halinde olan tarafsız Batılı düşünürler duyduklarından hayrete düşüyorlar, pek çoğu da bu anlatılan dinin, ümmi Peygamber (s) Hz. Muhammed'in getirdiği İslamiyet olduğunda adeta şüpheye düşüyor. Trablus Şam'daki Hıristiyanların lideri İskender Kostiflis -orada Almanya ve Rusya'nın da konsolosuydu- ben talebeyken evinde aramızda geçen bir müzakere esnasında bana aynen şöyle söyledi: Sizde dağlar gibi faziletler var. Fakat siz kötü yaşayışınızla bu güzellikleri gizleyip örttünüz, bizde ise pek az fazilet olduğu halde onları öyle genişletip büyüttük ki yeryüzünü doldurdu. İncil'de geçen *"Allah ve akraba sevgisi"* gibi...

Menar Mecmuası'nın pek çok sayısında belirttiğim gibi ben, Mısır'da bazı hükümet hizmetleri üstlenmiş bir İngiliz seçkiniyle tanıştım.[142] Ona İslamiyet hakkında bir şey söylediğimde şaşırıyor, söylediklerimin bir din değil, bir felsefe olduğunu söylüyordu. Bir defasında bana şunu söyledi: Eğer senin dediğin gerçekten İslam ise ben de Müslümanım. Hatta bir keresinde şaka yollu: "Ya ben Müslümanım ya sen kafirsin!" Başka bir mecliste bunu üçüncü bir ifadeyle şöyle özetledi: Senin ve Şeyh Abduh'un söylediklerini Ezher alimlerine sorduğumuzda size katılırlarsa ben Müslümanlığımı ilan edeceğim. Fakat görüyorum ki; siz ikiniz din sahasında hiçbir akıllının itiraz edemeyeceği bir ilim ve yüksek felsefeye sahipsiniz, siz ilim ve felsefeyi İslam'a dayandırıyorsunuz. Müslümanların yaşadığı İslam ise buna aykırıdır. Ben kendisine: İslam hakkında sana söylediğim her sözü bir Kur'an ayetine dayandırabilirim dedim. Bir konu üzerinde konuşuyorduk. Rûm Sûresi'nden bir ayeti delil getirdim. İngilizce Kur'an tercümesinden de kendine gösterdim. Fakat o, söylediğim her şeyin böyle olduğuna inanmadı.

Menar Mecmuası'nda Lord Cramer'in, İslam'ın tevhid esasına dayanan akidesinin, adli ve medeni sisteminin başarısına, bilahare Lord Cteschner'in İslam şeriatının adaletine ve Müslümanlar için Avrupa kanunlarından daha hayırlı olduğuna dair itirafını yayınladım. Bu iki itirafı onlar hayattayken neşrettim. Onlar bazılarınca ilgi çekiciydiler. Zira siyaset adamları Müslümanlara düşman oldukları halde İslam lehine böyle aleni itiraflarda pek az bulunurlar.

Bu günlerde İngiltere'nin Manchester şehrinde oturan bir Müslüman tacir bana şunu anlattı: Tevhid inancına sahip İngilizlerin din adamlarından birinin kilisedeki vaazında hazır olmuş. Vaazında Hz. Muhammed'in faziletlerinden bahsediyor, misyoner ve benzerlerinin onun aleyhindeki iftiralarına cevap veriyormuş. Bu iftiralardan biri de, Hz. Muhammed'in şehvet düşkünü ve bütün meselesinin kadınlardan istifade etmek olduğuymuş. Bu zat bu iftiraya şöyle cevap vermiş: Şayet Rasûlullah (s) böyle bir kimse olsaydı herkes onu küçümserdi. Binlerce, milyonlarca insanın kalbinde iyi bir etki meydana getiremezdi. Peki Hz. Muhammed büyük ümmeti nasıl hidayete erdirdi, onun mesajı pek çok ülkede yayılmaya nasıl devam ediyor?

142. Bu zat Maliye bakanlığına vekalet eden Mr. Mitchell'dir.

Sonra bu zat insanlara namaz kıldırdı ve namazda Kur'an'ın İngilizce tercümesinden ayetler okudu.

Sözün özü şudur: İslamiyet Allah'ın, Peygamber'lerin diliyle gönderdiği hak dinin hülasasıdır. Onların kendi kavimlerine tebliğ ettikleri kitaplardan hiçbir kitap tam olarak muhafaza edilmemiştir. Ehl-i Kitab'ın elindekiler ise onların maslahatlarına terstir. Tevrat'taki, hayat ve harple ilgili ağır hükümler, İsrailoğulları'nın diğer insanlara üstün tutulması, İncil'deki, züht ve dünyayı terk etme konusundaki aşırılıklar insanların maslahatına terstir. Allah İslamiyet'le bu Peygamber'lerin getirdiği şeylerin çoğunu neshetmiştir. Zira onlar kavimlerinin kendi dönemlerine has hükümlerdi. Allah Peygamber'lerinin sonuncusunun lisanıyla bunları tamamlayan şeyler ilave etti. Bunları, genel teşri esaslarına uygun, her zaman ve mekanda beşeriyetin maslahatına muvafık olarak ve en mükemmel bir ifadeyle ve en açık delillerle beyan etti. Bu dinin sağlam oluşuna delillerden birisi de, önceki kitapları bilen öğretmenlerle tanışmayan, okuması-yazması olmayan ümmi bir Peygamber'in dilinden bu ilim ve hakikatlerin zuhur etmesidir. Onun ebedi kitabının mucizelerinden birisi de -beşeriyet için gösterdiği ilimler, koyduğu kanunlar, gayptan haber vermesi belagatı ve bütün insan sözlerinin üstündeki üslubu hariç- beşerin ulaştığı bütün yer ve gök ilim ve gerçeklerinden hiçbirinin, hiçbir Kur'an gerçeğine ters düşmemesidir. Çağdaş medeni dünyayı, içine düştüğü maddi bozulmadan dini ve ahlaki anarşiden, Komünizm ve Kapitalizm çatışmasından kurtarmak ancak bu denge dini olan İslam'la mümkün olacaktır. İslamiyet'i genel anlamda tanıyanlar hatta materyalistler bile bunu itiraf etmektedirler.[143] Şayet İslamiyet'i onlara Allah'ın indirdiği ve yüce Peygamber'in Sünnetinde açıkladığı tarzda anlatmak mümkün olsa bu gün Avrupa ülkeleri İslam'ı kabule daha müsaittirler. Yeter ki bu din, mezhep düşüncelerinden, bidatlerden, tasavvuf maskesi altındaki hurafelerden uzak şekilde ve ilk Müslümanların uyguladığı tarzda açıklansın. İslam filozofu Cemalettin Afgani ve Şeyh Muhammed Abduh inanıyorlar ki, sonunda Avrupa, İslam ve Kur'an Müslümanlığına dönecektir. Yoksa bu günkü Müslümanların ve öncekilerden pek çoklarının Müslümanlığına değil...

---

143. Dr. Şibli Şemil diyor ki; sosyal ve ilmi gelişmelerle irtibatlı Kur'an dininden başka din yoktur. Muhammet; geçmiş ve mevcut insanların en mükemmelidir. Onun gibisinin gelmesi de düşünülemez. Lübnan Hıristiyanlarından Edip Davut Efendi bu manada bir makale yazmış, on küsur sene önce bir gazete neşretmişti.

Belki de İslam toplumlarının bilgi ve hikmete dayanmadan sadece miras yoluyla elde ettikleri İslamiyet Avrupalılardan öğrenilir hale gelecektir.

Nitekim görmekteyiz ki; pek çok Müslüman, İslami ilimleri Batılı müsteşriklerden almaktadırlar. Bunlar içkiyi terk kampanyasında ABD'yi taklide başladılar.

Frenkler ve özellikle de onlardan eğitimli ve hür düşünceli olanlar günden güne İslam'a yaklaşmaktadırlar. Onların en kısa zamanda İslam'a girmeleri, İslamiyet'i Avrupa ve Amerika'da tebliğ edecek zengin bir cemiyetin kurulmasına bağlıdır. Biz on küsur sene önce bu işe başlamış bulunuyoruz. Davet ve irşat cemiyeti, davet ve irşat okulu kurduk. Mısır vakıflar bakanlığının bu okula yardımını sağlamıştık ki; yabancı entrikalar Cihan harbi sırasında bakanlığa baskı yapıp, bu yardımı kesmeye muvaffak oldular. Ne yazık ki, ne Müslümanların ahmak ve sefih zenginlerinden ne de müsrif ve kibirli reislerinden bu işi üstlenecek kimse çıkmadı. Hamdolsun ki İslamiyet'in beşiğinden bu dini ihya için yeni bir ışık gözüktü. Bu şimdilik, bütün akıllı Müslümanlar için bir ümit halindedir. *"Onun haberini bir zaman sonra çok iyi öğreneceksiniz."*[144]

Hıristiyanlarda ve Yahudilerde Ruhbanlık

"Onlar Allah'ı bırakıp, hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i Rab edindiler."

Bu başlangıç cümlesidir. *"Kendilerinden önceki kafirlerin sözlerine benzetiyorlar"* ifadesindeki kısa bilgiyi açıklıyor. Şayet Ehl-i Kitab, kitaplarındaki gibi Uzeyr'e ve Mesih'e *Allah'ın oğlu* lakabını mecazi anlamda söylemiş ve kendilerinden önceki putperestlere benzetmemiş olsalardı bundan dolayı kafir olmuş olmazlardı. Onların kafir olmaları bu benzerlikle işaret edilen ve bu ayetle açıklanan durumdan ötürûdür.

Ayette geçen *"el-Ahbâr"*; *Habr* veya *hıbr* kelimesinin çoğul olup, Ehl-i Kitab alimi demektir. *"Ruhbân"* ise; rahip kelimesinin çoğuludur. Lügatte, korkan kimse anlamınadır. Hıristiyanlara göre, kendini Allah'a ibadete veren kimse demektir. Hadîd Sûresi'nde buyurulduğu gibi ruhbanlık, Hıristiyanlıkta bidattir. *"İcat ettikleri ruhbanlığı Biz onlara farz kılmadık."*[145]

144. Zûmer, 39/88.
145. Hadîd, 57/27.

Aslında bu konuda onların niyeti düzgündü. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi *"sırf Allah'ın rızasını kazanmak için"* icat etmişlerdi. Hz. İsa'nın züht, dünya lezzetlerinden uzaklaşma konusundaki vaazlarının tesiriyle ortaya çıkmıştı. Sonra bu işi benimseyenlerin çoğu cahil ve tembel kimseler oldu. İbadetleri şekle dönüştü. Peşinden riya, kendini beğenme, gurur ve halkın teveccühünü umma geldi. Bundan ötürü Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ona hakkıyla riayet edemediler."* Hıristiyanlık dördüncü asırda, düzenlenmiş bir gelenek halini alınca önderleri ruhbanlık ve ruhbanların kilisedeki geçimleriyle ilgili bir sistem ve kanunlar ortaya koydular. Fakat ruhbanlık konusunda pek çok fırkalar ortaya çıktı. Bazı tarafsız kimseler onların kötülüklerinden şikayet eder oldu. Şu ayet onların salih geçmişlerinin halini ifade etmektedir: *"Biz, içlerinden iman eden kimselere mükafatlarını verdik."* Bunların riyakar halefleri içinse Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Fakat onların pek çoğu da yoldan çıkmış fasıklardır."*[146] Bu ayet; Kur'an-ı Kerim'in, büyük meselelerle ilgili hakikatleri öz ve gerçeğe uygun sözlerle ifade ettiğini göstermektedir. Hz. Peygamber de İslam'da ruhbanlığı yasaklamıştır. Allah ömür ve fırsat verirse Hadîd Sûresi'ndeki ilgili ayetin tefsirinde bu konuyu açıklayacağız.

Ayetin manası şudur: Bütün Yahudi ve Hıristiyanlar aralarındaki dini liderleri Rabler edindiler. Yahudiler kanun koyma yetkisini kendilerine verip o konuda kendilerine itaat ederek din alimlerini Rab edindiler. Hıristiyanlar ise ruhban yani halkın kendilerine boyun eğdiği sofuları aynı şekilde Rabler edindiler. Daha doğrusu ahbâr ve ruhbandan maksat; iki gruptan da yani alim ve abitlerden olan din adamlarının tamamıdır. Her gruptan ihtibâk (kesişme) sanatıyla, karşı tarafta zikredilmeyen, bu tarafta zikredildi. Yani Yahudiler haham ve abitlerini, Hıristiyanlar da papaz ve rahiplerini Allah'tan gayri Rabler edindiler. Bunu, dinin teşri hakkını ve Allah hakkı olan diğer yetkileri onlara vererek ve Allah'ın izni olmaksızın yaptılar. Rahipler Hıristiyanlarca din adamlarının en alt tabakasıdır. Onları Rab edindiklerine göre, onların üstündeki papaz, başpiskopos ve patrikleri Rab edinmeleri daha tabiidir. Rahipler, bu reislerin müdevven veya gayri müdevven olan kanunlarına itaat ederler, halk ise rahiplerin gayri müdevven kanunlarına boyun eğerler. İster bu kanunları üstlerinden alsınlar isterse kendiliklerinden vaz etsinler fark etmez. Çünkü halk bunlara güvenir. Aynı şekilde

146. Hadîd, 57/27.

Hıristiyanlar Meryem oğlu Mesih'i de Rab ve ilah saydılar. Yüce Allah Yahudi ve Hıristiyanları, din adamlarını, kanun koyan Rabler edinmede ortak saydı. Sonra da Hıristiyanları, Rab edinmede Yahudilerden ayrı olarak zikretti. Çünkü Hıristiyanlar Mesih'i Rab ve ilah sayıp taptılar. Yahudiler ise Uzeyr'e tapmadılar. Yahudilerden hiç kimsenin, Hıristiyanların Mesih için söyledikleri anlamda Uzeyr'e Allah'ın oğlu dediği duyulmamıştır. Hıristiyanlar Mesih; Allah'tır, bütün kulların işlerini düzenler, diyorlar. Hatta Hıristiyanlardan Meryem'e gerçek manada ibadet edip, bunu açıkça söyleyenler vardır. Bütün Katolik ve Ortodokslar Hz. İsa'nın havarilerine ve diğer azizlere kendi gelenekleri içinde bir nevi tapmaktadırlar. Onları aracı sayıyorlar, onların resim ve heykellerini kiliselerine asıyorlar fakat genellikle buna tapınma adını vermiyorlar.

Aşikar olan şudur ki; Arap müşriklerinden Hıristiyan olanların pek azı hariç, bu din büyüklerine tapmıyorlardı. Ayetin tefsiriyle ilgili rivayete göre iki grup da tapınmada müşterektir. Yahudiler dinlerinde sadece Tevrat'ın hükümlerine bağlanmakla yetinmediler, Mişna, Talmut'ta dinin esasları tedvin edilmeden önce bazı özel hallerle ilgili olarak hahamların sözlü direktiflerini de dine ilave ettiler. Sonra dini tedvin edince, genel kanun haline geldi ve ona göre amel edilir oldu.

Hıristiyanlara gelince; din büyükleri, Mesih'in kabulüne rağmen Tevrat'ın, dine ve dünyaya ait bütün hükümlerini neshettiler. Akait, ibadet ve muamelat konusundaki prensipleri değiştirdiler. Buna ayrıca, istediklerini affetme, istediklerini de aforoz etme yetkilerini ilave ettiler. Halbuki bu sadece Allah'a mahsus bir haktır: *"Günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir?"*[147] Elbette hiç kimse bağışlayamaz. Ayrıca dine; kilisenin reisi olan Papanın, bütün kitapları tefsir konusunda yanılmazlığı, emrettiği bütün ibadetlerde koyduğu bütün yasaklarda ona itaatin farz olduğu inancını ilave ettiler.

Tirmizi'nin rivayet ettiği, İbn Münzir, İbn Ebî Hâtim, Ebu'ş-Şeyh, İbn Merduye, Beyhaki ve diğerlerinin hasen saydığı Adiy b. Hatem hadisi şöyledir: Adiy dedi ki: Rasûlullah (s) Berâe Sûresi'ndeki *"Onlar Allah'ı bırakıp, hahamlarını ve papazlarını Rabler edindiler"* ayetini okurken, huzuruna vardım. Dediler ki: *"Onlar aslında onlara kulluk yapmıyorlardı. Fakat kendileri için bir şeyi helal saydıklarında onlar da helal sayıyorlar, bir şeyi haram kıldık-*

147. Âl-i İmrân, 3/135.

larında onlar da haram kabul ediyorlardı." *"Ed-Dürru'l-Mensûr"* tefsirinde de bu rivayet aktarılmıştır. İbn Kesir dedi ki; İmam Ahmed b. Hanbel, Tirmizi, İbn Cerir, Adiy b. Hatem tarikiyle şunu rivayet ettiler: Adıy b. Hatem'e, Hz. Peygamber'in çağrısı ulaşınca Şam'a kaçtı. Cahiliye döneminde kendisi Hıristiyan olmuştu. Kız kardeşi Saffâne ve kavminden bazıları esir edilmişti. Bilahare Hz. Peygamber, kız kardeşine izzet ve ikramda bulundu. Saffâne kardeşi Adıy'e döndü, Müslüman olması ve Rasûlullah'a (s) gitmesi için teşvikte bulundu. Bunun üzerine Adıy Medine'ye geldi. Kavmi olan Tay kabilesinin reisiydi. Babası da, cömertliğiyle meşhur Hatem Tâî idi. Halk onun gelişini konuştu. Rasûlullah'ın (s) huzuruna girdi. Boynunda gümüş bir haç asılıydı. Hz. Peygamber'de Tevbe Sûresi'nin mezkur ayetini okuyordu. Hatim dedi ki: Ben Rasûlullah'a (s); onlar haham ve papazlara tapmıyorlar, dedim. Rasûlullah (s) da: *"Evet tapıyorlar. Zira onlar halka haramı helal, helali haram kılınca halk da onlara itaat ediyor. İşte bu hal, onları Rabler edinmektir"* dedi. Daha sonra Allah Rasûlü şöyle dedi: *"Ey Adıy! Ne dersin? Allahü ekber dense, bunun sana ne zararı var? Allah'tan daha büyük bir şey tanıyor musun?* Sonra Adıyy'i İslam'a davet etti. O da Müslüman oldu, gerçek manada şahadet getirdi. Adıy dedi ki: Rasûlullah'ın (s) sevindiğini gördüm. Sonra Allah Rasûlü şöyle buyurdu: *"Kendilerine gazap edilenler Yahudilerdir. Sapıtanlar da Hıristiyanlardır."* Huzeyfe b. Yemân, Abdullah b. Abbas ve başkaları da bu ayetin tefsirinde bu şekilde söylediler. Adıyy'in Müslüman oluşu hususunda yakında tekrar söz edeceğiz.

Bu ayetin tefsiri hususunda, çağımız insanları için ibret taşıdığından bazı müfessirlerin görüşleri zikredilmeye değer durumdadır. Allame Süleyman b. Abdilkavi et-Tûfî el-Hanbeli, *"el-İşâratü'l-İlâhiyye ile'l-Mebâhısi'l-Usûliyye"* adlı kitabında -bu Kur'an'da fıkıh ve akait esaslarıyla ilgili bir kitaptır- şunları söyledi: "Mesih'e gelince, onu gerçekten bir mabut ve Rab tanıdılar. Yahudilerin hahamları, Hıristiyanların papazlarına gelince; onları mecazen Rab edindiler. Zira onlar halka Hz. Muhammed'i tekzip, peygamberliğini inkar etmelerini emrediyorlar, onlar da bu hususta ve diğer konularda kendilerine itaat ediyorlardı. Bu itaat sebebiyle bir bakıma onlar Rabler haline geliyorlardı. Hıristiyanların iddiasına göre Mesih, havarilerinden ayrılırken onlara şöyle demiş: *"Benim yerde çözdüğüm, gökte de çözülmüştür. Benim yerde bağladığım, semada da bağlanmıştır."* Bundan dolayı, Hıristiyanlardan biri bir günah işlerse; Patrik veya Rahibe bir kurban takdim eder ve: Ey Babamız!

Bizi bağışla, derler. Çünkü onlara göre Hz. İsa'nın halifeliği onlarda devam etmektedir. Onlar yerde ve gökte mesele çözen-bağlayan kişilerdir. Hz. İsa'dan böyle nakletmişlerdir. Bu da onların dinde uydurdukları bidatlerdendir. *"Kendilerine sadece tek Allah'a kulluk yapmaları emredilmişti."*[148] İsa da zaten şöyle demişti: *"Ey İsrailoğulları! Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin. Kim Allah'a ortak koşarsa şüphesiz Allah cenneti ona haram kılar. Onun varacağı yer cehennemdir."*[149]

Diyorum ki; Hz. İsa'nın çözme ve bağlama ifadesi, Yesûilerin fiili mazi ile tercümelerine uygundur. Fakat Amerikan tercümesi fiili muzari iledir. *"Doğrusu size derim: Yeryüzünde her ne bağlarsanız, gökte bağlanmış olur ve yeryüzünde her ne çözerseniz gökte çözülmüş olur."*[150] İsa'nın ve Musa'nın onlara; kendilerinin de, onların da Rabbi olan Allah'a ibadet etmeleri bahsi ileride gelecektir.

Fahrettin Razi *Mefâtîhu'l-Ğayb* isimli tefsirinde şöyle dedi: Müfessirlerin çoğunluğuna göre, haham ve papazların Rabler olması, onların kainatın ilahları olduğuna inanmaları yönünden değil, emir ve yasaklarında onlara itaatleri yönündendir. Razi şunu nakletti: Adıy b. Hatem Hıristiyandı. Rasûlullah (s) Tevbe Sûresi'ni okurken, huzuruna geldi. Allah Rasûlü bu ayete gelince Adıy: Biz onlara ibadet etmiyoruz deyince Hz. Peygamber: *"Allah'ın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını da helal saydıklarından siz onlara uymuyor musunuz?"* dedi. Adıy: Evet deyince, Efendimiz: *"İşte bu onlara kulluk etmektir"* buyurdu. Rebi dedi ki: Ebu'l-Âliye'ye sordum: İsrailoğulları arasında bu Rablik nasıldı?[151] O da şöyle cevap verdi: Belki de onlar, Allah'ın Kitabı'nda haham ve papazların söylediklerine aykırı şeyler buldular. Fakat Allah'ın kitabının hükmünü bırakıp, onların sözlerine uydular. Sonra Razi şunları söyledi: Müçtehid ve muhakkik alimlerin sonuncusu olan Şeyhimiz[152] şöyle

148. Tevbe, 9/31.
149. Mâide, 5/72.
150. Matta,18/18.
151. Görülen odur ki Rebî; iki grubun durumundan da sormuştur, çünkü konusu budur. Ayrıca cevapta ruhban ifadesi de vardır. Soruda Hıristiyanlar lafzı baskı hatası olarak düşmüştür. Şayet soru sadece Yahudiler hakkındaysa, buna karşı Yahudilerin tevhit ehli olduğu, Hıristiyanların ise din büyüklerine taptıkları söylenir. O zaman cevapta ruhban kelimesi ya yazım hatası olarak sehven yazılmış veya ruhbandan sözünden, Yahudi ve Hıristiyanların soruları kastedilmiştir.
152. Razi'nin en meşhur iki şeyhi vardır. Birisi babası Ömer Ziyaeddin, diğeri ise Begavi'dir. Hangisini kastettiği belli değildir.

dedi: Fakihleri taklit eden bir topluluğu gördüm. Bazı konularla ilgili olarak Kur'an'dan pek çok ayet okudum. Mezhep görüşleri bu ayetlere tersti. Bu ayetleri kabul etmediler, hiç iltifat göstermediler. Şaşkın vaziyette bana bakakaldılar. Demek istiyorlardı ki; ecdadımızdan aksi rivayet edildiği halde bu ayetlerin zahiriyle nasıl amel edilir? Gerçek anlamda düşünürsen bu hastalığın pek çok dünya ehlinin damarlarına sirayet ettiğini görürsün.

Sonra: Şayet denirse ki; madem ki Allah onları, haham ve papazlara itaat ettikleri için tekfir etti. Öyleyse, Haricilerin dediği gibi, şeytana uyan fasıka da kafir demek mi gerekir.? Buna cevap şöyle verilir: Fasık her ne kadar şeytanın çağrısına uyuyorsa da, onu yüceltmiyor bilakis onu lanetliyor, küçümsüyor fakat haham ve papazlara uyanlar ise itaatle birlikte onları yüceltiyorlar. Aradaki fark açıktır.

Buradaki Rabliğin tefsiri konusunda ikinci görüş şudur: Bazı cahil ve şekilciler şeyh ve önderlerini yüceltmede aşırı gidince, neticede Allah'ın bunlara girip, kendileriyle birleştiği inancına kapılıyorlar. Şayet şeyh dünyalığa düşkün ve dinden uzaksa onların bu inancının ve söylediklerinin doğru olduğunu telkin eder. Ben, dinden uzak bu sahtekarlardan birini gördüm, mürit ve arkadaşlarına kendisine secde etmelerini emrediyor, onlara siz benim kullarımsınız diyor, onlara hulul ve ittihattan söz ediyordu. Adamlarından bazı sersemlerle baş başa kalınca her halde ilahlığını da ileri sürer. Bunlar bu ümmet içinde görülürse, geçmiş ümmetler içinde neden görülmesin ki.

Üstadımız dedi ki; sözün özü, bu Rablikten maksat onların, haham ve papazlara, Allah'ın hükmüne aykırı olan hususlarda itaat etmeleri dolayısıyla da onların küfür hallerini benimseyip kafir olmaları veya Allah'ın onlara hulul edip, kendileriyle birleştiğini iddia etmeleri de olabilir. Maalesef bu dört durum da bu ümmet arasında görülmektedir.

Muhammed Reşit Rıza diyor ki: Biz bunları ortaçağın en meşhur ve emsallerinin en üstünü olan iki müfessirden aktardık ki, bu asrın Müslümanları ibret alsınlar. Zira onların da bir kısmı cahilce ve miras yoluyla gelen mezheplerinin şeyhlerini Kur'an'dan ve Sünnet'ten kesin bir delil olmadan taklit ediyorlar. Mütevatir bir amel ve sahih bir hadise dayanmadan hatta naslara ve kendi imamlarının prensiplerine bile aykırı hususlarda onların peşlerinden gidiyorlar. Bu zamanda sapıklık, aşırılık ve bidatlerine rağmen

bazı tarikat şeyhlerinin peşinden gidenlerin arasında bile, Razi'nin belirttiği kimseler gibileri hatta daha da berbatları vardır. Mısır'da tasavvuf kisvesine bürünmüş çağdaş deccallerden birisinden bana şu haber ulaştı: Kendisini ziyarete gelen ve hurafe konuşmayacağını sandığı biri, birisine: Mürit ve taraftarlarım, benim gaybı bildiğime inanıyorlar, bu durum karşısında ne yapayım? demiş. Birbirini tanımayan iki kişiden duyduğuma göre bu iki zat, Mescid-i Haram'da bu deccalin bir müridini namaz kılarken; niyet ettim filan şeyh efendim için veya filan şeyhin rızası için iki rekat namaz kılmaya derken görmüşler.

Kur'an ve Sünnet'e aykırı olsa da haram ve helal konusunda kendi âdet ve düşüncelerine göre fetva veren fıkhi mezhep erbabını taklit edenlere gelince; bunların durumu da genel bir hastalık halini almıştır. Şu son senelerden öncesine kadar koskoca ülkede bu tavra karşı çıkıp, kitap ve Sünnetteki sahih görüşleri, mezhep büyüklerinin sözlerine tercih edecek pek az insan gördüm. Bunlar da görüşlerini açıkça söylemiyorlar. Fakat Allah'a hamdolsun, Müslümanlara Kur'an ve Sünnet aydınlığına gelmeleri için yaptığımız çağrının büyük etkisini gördük. Mısır ve başka ülkelerde bu çağrıya kulak veren binlerce insan oluştu. Bunlardan bir kısmı davetçi ve bu çağrının yayılmasına yardımcı olmak için kurulmuş cemiyet yöneticileridir. Tabii bunlar arasında Kitap ve Sünneti bilmede seviye farkı olduğu gibi, bazıları da mesele henüz yeni olduğu için, çağrının aslını tam bilememektedir.

Seyyit Hasan Sıddık Han *Fethu'l-Beyân* adlı tefsirinde aynen şunları söylüyor: Bu ayette, aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseleri, Allah'ın dininin de taklitten, Yüce Kur'an ve nezih Sünnete rağmen geçmişlerin görüşlerini tercihten sakındırma vardır. Allah'ın kitapları ve Peygamber'lerinin söylediklerine, nassların ifadelerine, ilahi delillerin ortaya koyduğu gerçeklere ters bile olsa bu ümmetin alimlerinin söz ve davranışlarını taklit eden mezhep mensuplarının bu itaati, Yahudi ve Hıristiyanların, haham ve papazları Rabler edinmesi gibidir. Onlar gerçekte din adamlarına tapıyorlar fakat haram ve helal saydıklarını aynen benimsiyorlardı. Bu ümmetin mukallitlerinin yaptığı da budur. Yumurtanın yumurtaya, hurmanın hurmaya ve suyun suya benzediği gibi bunlar da birbirlerine benzemektedirler. Ey Allah'ın kulları! Ey Abdullah'ın oğlu Muhammed'in (s) mensupları! Size ne oldu ki Kitap ve Sünneti bir tarafa bırakıp da, Kur'an ve Sünnetle Allah'a iba-

det hususunda sizin gibi olan kimselere itimat ediyorsunuz? Allah onlardan da Kur'an ve Sünnetin gösterdiği şekilde amel etmelerini istiyor. Sizler ise, onların hakka dayanmayan dinin desteğini alamayan Kitap ve Sünnetin naslarıyla bağdaşmayan görüşleriyle amel ediyorsunuz. Bu görüşler gerçeklere ters olduklarını bas bas bağırarak ilan etmektedirler. Sizler adeta sağır kulakları, kapalı akılları, hasta idrakleri, sakat akılları, tembel zihinleri, özürlü duyguları onlara ödünç verdiniz. Sanki lisan haliyle şunu söylediniz:

وما أنا إلا من غزية إن غوت   غويت وإن ترشد غزية أرشد

"Ben Ğaziy kabilesindenim. O azarsa ben de azarım,
O düzgün olursa ben de düzgün olurum"

Allah beni ve sizi ıslah etsin, bırakın bu ölmüş seleflerinizin kitaplarını ki, onlar bu kitapları sizin de kendilerinin de yaratıcısı, sizin de kendilerinin de mabudu olan Allah'ın Kitabıyla değiştirdiler. İmamlarımız dediklerinizin söz ve sözlerini, onların da, sizin de imamınız, onların da sizin de önderiniz birinci imam Hz. Muhammed b. Abdillah'ın sözleriyle değiştirdiler.

دعوا كل قول عند قول محمد   فما آمن في دينه كمخاطر

"Muhammed'in sözü yanında başka sözü bırakın,
Orada güvende olanla, tehlikede olan bir sayılmaz."

Sapığa hidayet eden, şaşırana yol gösteren, yolları aydınlatan Allah'ım! Bizi doğru yola ilet, bize hidayet rotasını göster.

Diyorum ki; işin gerçeği şudur: Rabler edinmekle ilahlar edinmek aynı değildir. Zira Rable ilahın birleştiği ve ayrıldığı yönler vardır. Alemlerin Rabbi demek, nimetleriyle her canlıyı besleyen, tabii ve şerî kanunlarıyla işlerini düzenleyen demektir. İlaha gelince; O bilfiil mabuttur. Kulların gönülleri ruhi ve bedeni amellerle ve yasakları terk ederek Ona yönelir. Bunu sevap umarak, cezasından korkarak yapar. İnanır ki o, bilinen ve bilinmeyen sebeplerle zarar ve fayda vermede en büyük güç ve otoriteye sahiptir. İsterse o bu sebepleri ve başka şeyleri seferber eder. İbadete layık olan; terbiye eden, yaratan ve yöneten Allah'tır. Fakat insanlardan Ona kul olmayı bırakıp, Onsuz veya onunla birlikte başkalarına ibadet edenler vardır. Araplar, tapınmak için putlar ediniyorlardı. Fakat onları Rab saymıyorlardı. Kur'an, onların hem yaratıcısı, Rabbi, sahibi ve yöneticisi olan Allah'a ibadet ettiklerini bildirmekte ve onlara karşı şunu ileri sürmektedir: Tek başına ibadete

layık olan sadece Rab'dir. İster insan, ister melek, isterse ulvi veya süfli olsun, ondan gayri hiç kimseye ibadet etmemeleri gerekir.

Kim ki kendisi gibi bir insanın, bir meleğin veya herhangi bir varlığın Allah gibi yarattığına, sebepler ve neticeler âleminde cereyan eden genel ilahi kanunlardan bağımsız olarak varlıkların işlerini yönetme kudretine sahip olduğuna inanırsa onu Rab edinmiş sayılır. Aynı şekilde bir kimse herhangi bir insana farz ibadetler şeklinde telakki edilen uydurma virtler gibi dinde ibadetler ihdas etme yetkisi tanırsa onu da Rab edinmiş olur. Allah'ın sevabını umma, azabından korkma gayesiyle dînî yasak koyma işi de aynıdır. Fakat tabiat kanunları ve dünyevi sebepler çerçevesinde yaratıkların güç yetiremediği kanunlar da ona dua ve secde eder, kendisi için ve adını anarak kurban keser veya Kabe'yi tavaf edip, Hacer-i Esved'i selamlayıp öptüğü gibi, ölen bir kimsenin kabrini onun dostluğunu, sevgisini ve rızasını kazanmak için tavaf eder, kabri öpüp yüz sürerse yahut da bunu, Allah'ın rızasını ve yakınlığını sağlaması için yaparsa, bununla birlikte o kimsenin, yaratıcı, rızk verici, kulların işlerini düzenleyici olduğuna inanmazsa, onu Rab değil fakat ilah edinmiş olur. Fakat ikisini bir araya getirirse, defalarca belirttiğimiz gibi Rablik ve ilahlıkta şirk koşmuş olur.

Muhkem ve delaleti kesin olan ayetlerde sabit olduğu gibi, dinde hüküm koyan sadece Allah'tır. Onun Peygamber'i ise, sadece Onun hükmünü tebliğ eder: *"Sana ancak tebliğ etmek düşer"*; *"Elçiye ancak tebliğ düşer"*; *"Senin görevin ancak tebliğdir"* gibi ayetler tahsis ifade eder, en kuvvetli delil hükmündedirler. Allah'ın Kitabıyla veya Peygamber'in açıklamasıyla sabit olan esaslar üç kısımdır: 1- İnançlar 2- Yüksek sesle okunması şart olan ezan ve kametteki kelimeler gibi sayıyla sınırlı, mutlak ve sıfat, zaman ve mekanla sınırlı olan ibadetler 3- Dini yasaklar. Bunların dışındaki şerî hükümler, nas olmayan hususlarda içtihatla belirlenir, ilgili yerlerde detaylı şekilde açıkladığımız gibi, bunlarda asıl olan maslahatları celp, zararları defetmektir. Buna dair Kur'an'dan, Sünnet'ten ve selef-i salihinin uygulamalarından pek çok delil vardır. Özellikle de konumuz olan dînî yasaklar hususunda. Bunlar ancak rivayeti ve delaleti kesin olan delillerle sabit olur.

İbn Müflih, Şeyhülislam İbn Teymiye'den şöyle nakletmiştir: Selef, haramlığı kesin olarak bilinen bir şeye haram derdi. Zanni delile dayanarak bir şeye haram deme konusunda iki rivayet vardır. Biz diyoruz ki, diğer riva-

yetleri zayıf sayıp İbn Teymiye'nin rivayetini tercih ederek selefin, aralarında ittifak ettikleri yol bize yeter. Mukallit müminlerin çoğunluğu ve onları takip eden cahil halk bu rivayetleri benimsese bile... Çünkü bunlar Allah'ın kolaylaştırdığı dini zorlaştırıyorlar ve hem kendilerini hem de başkalarını zora sokuyorlar. Halbuki Allah, zorluğun azını da çoğunu da ortadan kaldırmıştır. Şu ayetler bunu göstermektedir: *"Allah dinde sizin için herhangi bir zorluk yapmadı"; "Allah size bir zorluk çıkarmak istemez"; "Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez."*

İmam Şafii, *el-Ümm* adlı kitabında İmam Ebu Yusuf'tan, İbn Teymiye'nin, seleften naklettiğine benzer bir nakilde bulunur. Bu ifade daha hususi ve daha güçlüdür. İfade aynen şöyledir:

"Ben ilim ehli üstatlarımıza yetiştim. Onlar Allah'ın Kitabı'nda açıkça ve tevilsiz olarak belirtilenlerin dışında şu helaldir, şu haramdır demekten hoşlanmazlardı. Bize İbn Sâib, Tabiinin en faziletlilerinden olan Rebî b. Heysem'in şöyle dediğini nakletti: Allah'ın helal kılmadığı ve razı olmadığı bir konuda, kişinin kalkıp da Allah şunu helal etti, şundan razı oldu demesinden, aynı şekilde Allah'ın; ben yasaklamadım, haram etmedim, sen yalan söylüyorsun dediği bir konuda Allah şunu haram kıldı demesinden sakının. Bazı dostlarımız, İbrahim en-Nehâî'den, o da arkadaşlarından naklettiğine göre; onlar bir konuda fetva verirlerken veya bir şeyi yasaklarlarken, haram ve helal ifadesi yerine şu mekruhtur, şunda bir beis yoktur derlermiş. Bizim kalkıp da şu haramdır şu helaldir dememiz ne büyük cürettir." İmam Şafii ne bu rivayeti ne de içeriğini reddetti, bilakis benimsedi. İmam Şafii gibi kimseler ancak sağlam olduğuna inandığı şeyleri benimserler.

İmam Ebu Yusuf ve İbn Teymiye'nin seleften naklettikleri husus; Rasûlullah'tan (s), ashabından, Tabiinin ve ilim merkezlerinin ileri gelenlerinden sabit olmuştur. Sünnet ve ashabın amelinin hüccet oluşlarına en kuvvetli delil şudur: *"Her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür."*[153] ayeti, içki ve kumarın haramlığına kesin delil olmadığı için başlangıçta içki ve kumar genel bir kanun halinde nas ve amel olarak sayılmıyordu. Durum fertlerin takdirine bırakılmıştı. Ayetten haramlık hükmü çıkaranlar içkiyi terk ediyor, aksini düşünenler ise inanç ve amel olarak içki içmeye devam ediyorlardı. Hz. Ömer gibi sadece haramlık konusunda tereddüt taşıyıp, iç-

153. Bakara, 2/219.

meye devam edenler de vardı. Nitekim Hz. Ömer bu konuda Rasûlullah'a (s) defalarca müracaat ediyor, Mâide Sûresi'nde içkiyi kesin şekilde yasaklayan ayetler ininceye kadar, bu konunun yeterli bir açılamaya kavuşması için Allah'a dua ediyordu.

Merkezlerdeki alimlere gelince, onlardan intikal eden genel anlayışı biraz önce belirttik. Hakkında kesin nas bulunmayan kritik konularda pek çok hususi ifadeler kullanmışlardır. Bu ifadelerin bazıları şunlardır: Şunu mekruh görüyorum, şunu uygun bulmuyorum, ben fiili işlemiyorum... Bu tabirler Tabiin imamlarından İbrahim en-Nehâî'nin, sahabe ve kendi emsali Tabiin imamlarından yaptığı rivayete uygundur. Merkez imamlarına tabi olan bazı bilginler mekruhu, tahrimen ve tenzihen diye ikiye ayırmışlardır. Bazıları da dinde aşırı giderek, genelde asıl olanın haram olduğunu söylemişlerdir.

İbn Müflih, İmam Ahmed mezhebi dedikleri Hanbelilerin fıkhi görüşlerini açıkladığı *Furû'* kitabının mukaddimesinde şu ifadeleri nakletmiştir: Gerekmez, uygun değildir, kötü görüyorum, kötüdür, iyi görmüyorum... Bu ifadeler haram karşılığı kullanılıyordu. Bunlardan da anlaşılıyor ki; haramlığına dair Allah'tan kafi bir delil bulunmayan şeyleri kullara haram etme konusunda Ahmed b. Hanbel'in ihtiyat ve titizliği ile kendisine bağlı olan veya olmayan bazı alimlerin haram kılma hususundaki aşırılıkları arasında büyük fark vardır. Hamdolsun ki bunlar zikredilen ifadelerin harama delalet ettiği konusunda müttefik değillerdir. İbn Müflih bizzat onlardan, Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayetlere dayanarak bu ifadelerin harama delalet etmediğine dair başka bir görüş de nakletmiş, sonra da şöyle demiştir: *"Hoş görmüyorum"; "hoşuma gitmiyor"; "sevmiyorum"; "iyi görmüyorum"; "ihtiyaten şöyle yapılır."* İfadelerinde iki vecih vardır. Şöylesini seviyorum, beğeniyorum, bana hoş geliyor ifadeleri *nedb* ifade eder. Vücub ifade ettiği de söylenmiştir.

İki vecih vardır, sözünden maksat; ashap için iki vecih vardır, birisi tenzihen mekruh, diğeri de tahrimen mekruh olmasıdır. Tashîhi'l-furû' da bazılarından naklettiğine göre en doğrusu; her meselenin karinelerine bakıp, beş hükümden birisine delalet ettiğine hamletmektir. Onları başkalarıyla birlikte hareket etmekten alıkoyan şey Ahmed b. Hanbel'in sözünü teşride ve şerî hükümleri istinbatta, ihtimal bile olsa esas saymalarıdır. Halbuki Hz. Peygamber ve ashabı; şayet bir ayet kuvvetli bir ihtimalle bir şeyin haram-

lığına delalet ediyor ve fakat içtihat yoluyla aksi de söylenebiliyorsa, bunu mutlak ve genel anlamda bir şeyin haramlığına delil saymıyorlar, ümmeti bununla amele mecbur etmiyorlar bilakis bunu fertlerin içtihadına bırakıyorlardı. Öyleyse bütün Müslümanların icmasıyla, sözü hüccet olmayan bir kimsenin sözünü umumi bir harama delil saymak nasıl caiz olur? Üstelik alimin içtihadı başkasını değil, kendisini bağlar. Taklitle amelin batıl olduğunu, imamların böyle şeyleri yasakladığına dair daha önce bilgi verilmişti.

Sözün özü şudur. Yüce Allah Kitabı'nda, kendi görüş ve anlayışına dayanarak şu helaldir, şu haramdır, diyeni kınamış, onu yalancı, onun peşinden gitmeyi de şirk saymıştır. Hz. Peygamber'den gelen sahih haberlere göre O, soğan, sarımsak ve diğer şeylerle ilgili hadislerde, Allah'ın helal kıldığı hususların hiçbirini haram kılmamıştır. Çünkü Allah soğan ve sarımsağı genel naslarla helal kılmıştır: *"O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı."*[154] Alimler bu ayeti, temel hükümlerden saymışlar ve bütün eşya ve menfaatlerde asıl olan mübahlıktır, demişlerdir.

Din adamlarını Rabler edinme ayetinin; daha önce geçen Adıy b. Hatem hadisi ve o anlamdaki tefsirinde asıl olan, işaret ettiğimiz ayetlerdir ki; bu ayetler, kullara bir şeyi haram kılma hakkının ancak Allah'a ait olduğunu, hükmün dini bir hüküm sayılabilmesinin de buna bağlı olacağını göstermektedir. Çünkü dinde hüküm belirleyen ancak Yüce Allah'tır eğer dini bir hüküm Allah'tan başkasına bağlanırsa bu, Kur'an ifadesiyle şirk koşmaktır: *"Yoksa onların, Allah'ın dinde izin vermediği şeyi kendilerine meşru kılacak ortakları mı var?"*[155] Bu durumu, ilgili bahiste detaylı açıklamıştık.

Cehaletleri sebebiyle Allah'ın, kullarına haram kılmadığı hususları haram kılma cüretlerini dinin kemalinden ve imanın kuvvetinden sayanlar Allah'tan korksunlar. Bu haram kılma, ister kendi arzu ve görüşlerinden, isterse ehil olmadıkları halde yersiz kıyastan kaynaklansın fark etmez. Aynı şekilde içki ve kumar konusunda geçtiği gibi, kesinlik ifade etmeyen bir nastan alınsa da, unvanları büyük, geçmiş bazı müelliflerin kitaplarından nakledilmiş olsa da fark etmez. İnsanlar için pek çok evrâd ve dersler belirleyip, bunları dinin kesin naslarıyla tayin edilmiş görevler haline getirenler, insanları bunlar etrafında toplanmaya, yüksek sesle bu evrada katılmaya

154. Bakara, 2/29.
155. Şûrâ, 42/21.

zorlayanlar, farz namazlar gibi bu evrâd için vakit tayin edenler Allah'tan korkmalıdırlar. Bütün bunlar sadece Allah'ın hakkıdır. Geçmiş ümmetlerin, dinde en mükemmel kimseleri için de böyle bir şey söz konusu olmamıştır. Allah'a yemin olsun ki; Allah'ın Kitabı'ndan Rasûlü'nün Sünnetinden alınan dua ve zikirler; filanın hizbinden, falanın virdinden, *Delâil-i Hayrât* gibi kitaplardan daha hayırlıdır. Böyle kitaplar az değildir. Onlar bu dua ve zikirler hususunda Nevevi'nin *Ezkâr*'ı, Cezerî'nin *Hısnü'l-Hasîn*'i gibi, muhaddislerin hadis kitaplarına müracaat etsinler. Özellikle bu iki kitapta onlara yetecek dua ve zikirler vardır. Bunlar ister genel, isterse de değişik ibadetlerle, değişik zaman, mekan ve olaylarla sınırlı olsun onlara yeter.

Bidati destekleyip, Sünneti terk eden birisi çıkıp şöyle diyebilir: Arif tarikat şeyhlerinin, ilmiyle amil büyük alimlerin belirledikleri evrâd, dersler ve dualar bidat-i hasenedir, bunların faydaları tecrübe edilmiş, binlerce Müslümanın bunlara devam etmesi ve huşu içinde okumasıyla bunların faydası sabit olmuştur. Hem de rivayet edilen diğer salavat, zikir ve dualarda görülmeyen faydalar görülmüştür. Öyleyse bir kimsenin bunlardan vazgeçmesi nasıl doğru olabilir?

Ben de derim ki; bu satırların yazarı, samimi bir inanç ve ihlasla bunları tecrübe edenlerdendir. Seher virdinde gözyaşı döküyor fakat Kur'an okunurken ağlamıyordu. Sonra Allah onu, Kitap ve Sünnet'i öğrenme imkanına kavuşturdu ve bunun bir cehalet eseri ve iman zaafı olduğunu anladı. Bu, daha önceki ruhban ve sofuların haliydi. İşte biz bu kuvvetli şüphe üzerindeki perdeyi kaldıracağız. Zira bu şüphe, zikrettiğimiz ayetleri ve selef-i salihinin hayatlarını bilmeyenler için bir mazeret sayılabilir. Belli bir ilmi seviyesi olanlar hariç... Biz burada aşağıdaki gerçekleri belirtmekle yetineceğiz.

1- Allah ve Rasûlü, hangi ibadetin Allah'ı hoşnut edeceğini, hangileriyle kulların arınacağını herkesten daha iyi bilirler. İman; hiçbir mümine, tarikat şeyhlerinden veya evliyadan filan kimsenin ilmi, bu konuda Allah'ın ve Rasûlü'nün ilmine denktir diye inanmasını ve söylemesini caiz görmez. Hele bazılarının söylediği gibi, bunların ilmi Allah ve Rasûlü'nün ilminden daha ileridir, demelerini hiç caiz görmez. Bu, tafdil sığasının ifade edebileceği kadar net bir küfürdür.

2- Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Bu gün sizin dininizi tamamladım."*[156] İslam'a gerek bir ibadet gerekse bir dini simge ilave eden herkes, dinin kemalini inkar etmiş, onu tamamladığını söylemiş ve din hususunda Hz. Muhammed'ten daha mükemmel olduğunu ifade etmiş olur. Allah İmam Malik'ten razı olsun. O şöyle demiş: Bu dine Hz. Peygamber'in getirmediğini getirme iddiasında bulunan bir kimse, bir nevi Rasûlullah'ın (s), peygamberliğe ihanet ettiğini iddia etmiş sayılır. İmam Malik şunu da söylemiştir: Bu ümmetin başı neyle ıslah olduysa, sonu da onunla ıslah olur.

3- Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Rabbinizden size indirilene uyun. Onu bırakıp da başka dostların peşinden gitmeyin."*[157] Hz. Peygamber (s) minber ve minber dışında şöyle buyururdu: *"Dinde icat edilen her şey bidattir. Her bidat de sapıklıktır."*[158] Titiz alimler, ibadetler gibi sırf dini olan meselelerde bu hadisin genel bir kaide olduğunu açıklamışlardır. Nitekim bu husus defalarca belirtilmiştir. Bidatin hasene ve seyyie olarak taksimi de lügatle ilgili bidattir. Konusu ise; camilerin aydınlatılması, hastane, okul yapımı, kitap telifi ve cihat vasıtaları gibi genel dînî ve dünyevi maslahatlardır.

Denirse ki; salih kimselerin yaptıkları ilaveler, kitap ve Sünnetin genelde serbest bıraktığı meşrû hususlardandır. Şu ayetlerde ifade edilen hususlar gibi: *"Allah'ı çok zikredin."*;[159] *"Ey müminler! Siz de Ona salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin."*[160] Bunlar, söylenen şeylere aykırı değildir. Buna karşı biz de şöyle deriz:

4- Uyulması emredilen bir şey, kitap ve Sünnetin genellemesine ve kayıtlamasına uygun olması gerekir. Bundan dolayı fakihler "Recep ve Şaban ayı namazı kötü ve kınanmış birer bidattir" demişlerdir. Bu, *Minhâc* kitabının ifadesidir. Bunun böyle olması, belirli bir sayıyla, belirli bir şekil ve zamanla kayıtlı olmasından ötürüdür. Bunu tayin ise, kulun değil sadece Allah'ın hakkıdır. Haddi zatında bunlar namazdır, namaz da ibadetlerin en efdalidir. Bu konuyu İmam Şatıbi *"el-İ'tisâm"* kitabında genişçe ele almıştır.

---

156. Mâide, 5/3.
157. A'râf, 7/3.
158. İbn Mâce, *Mukaddime*, 7; Nesâî, *Iydeyn*, 22.
159. Ahzab, 33/41.
160. Ahzâb, 33/56.

5- Belirlenmiş ibadetlere ilave yapmak, onlardan eksiltme yapmak gibidir. Belirlenmiş şeyde zorlama ve aşırılık dinde haddi aşmaktır. Bu da ittifakla kınanmıştır. Hz. Peygamber (s) bunu yasaklamış, güç yeteni emretmiştir.

6- Bu fazlalığın fazla olarak gerçekleşmesi ancak asılla birlikte gelmesiyle mümkün olmaktadır. Kim sahih bir rivayetle gelen meşru bir şeyi terk eder de bu bidatlerden olan bir ibadeti ihdas ederse, bu bidati Allah'ın emrine ve Peygamber'in Sünnetine tercih etmiş olur ki, bu da sapıklık ve keyfe göre hareket etmiş olmak için kafidir. Bir kimsenin bu ibadetlerden bir şey tayin ettiğini söyleyebilmesi ancak bu konuda kitap ve Sünnetin sahih gördüğü bütün delilleri getirdikten sonra mümkün olabilir. Bu evrâd ve dersleri ihdas edenlerin pek çoğu, sahih ibadetleri korumaya önem veriyorlar, namazların peşinde yapılan dualar gibi halk arasında meşhur olan pek az şey biliyorlar. Onları da toplu halde ve sesli olarak bidat şeklinde uyguluyorlar. İmam Şatıbi bunları açıklamış ve bunlara "ekleme bidat" adını vermiştir. Haklı olarak da buna göz yuman fakihlerin tutumunu reddetmiştir.

7- Bu evrâd ve dersler, bizim gördüğümüz kadarıyla şeriata aykırı hallerden hâlî olmuyor, bunları yapmak ancak şerî bir delile dayanarak caiz olur. Mesela; Cenab-ı Hakkı kendisinin ve Rasûlü'nün tanımlamadığı tarzda tanımlamak, mahlukun adıyla Allah'a yemin etmek, Allah'ın izni olmadan, onların Allah üzerinde hakkı olduğunu söyleyerek kasem etmek gibi şeyler... Rasûlullah (s) bunu şirk saymıştır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'i uygun olmayacak şekilde tanımlamak, rivayetlerde sahih olmayan fiilleri ona nispet etmek ancak Hz. Peygamber'in ve her şeyin yaratıcısı olan Allah'a münasip olan şeyleri Rasûlullah'a (s) nispette aşırı gitmek gibi hususlar ki, bunlardan bir kısmı açık küfürdür. Bazı çağdaş deccallerin evrâd ve duaları var ki, başkalarında olmayan bu münker fiiller bunlarda vardır. Bu sahtekarların siyasetini bilenler bu türlü bidatleri halk arasında mal ve mevki kazanmak ve din ticareti yapmak için uydurduklarını anlarlar.[161] Biraz önce *Mefâtîhu'l-*

161. Bu cahillerden bazıları; Rasulullah'ı (s) aşırı şekilde methetmenin yasak olması; Hıristiyanların yaptığı şekilde ona ilahlık payesi verilmesi durumundadır. Bunun dışında her şey caizdir, diyor. Halbuki onlara göre caiz olan, Kur'an'da söylenene aykırıdır. Hz. Peygamber'in, mutlak olarak gaybı ve kıyametin ne zaman kopacağını bildiğini iddia etmeleri gibi... Üstelik, söylediklerine aykırı olan ayetlerin, Allah'ın ona gaybı bildirmesinden önce nazil olduğunu iddia etmektedirler. Bu cahiller, akaitle ilgili ayetlerin nesh olmayacağını, neshi caiz olan şeylerde nasihin, tarih itibarıyla mensuhtan sonra geleceğini bildirmektedirler. Halkı saptırdıkları bu aşırılıkları cazip kılmak için bazı mevzu ve münker hadisleri delil olarak ileri sürmektedirler. Hz. Peygamber'in, bütün

Ğayb ve *Fethu'l-Beyân* tefsirlerinden naklettiklerimizi unutma: *"Bir kimseye Allah nur vermemişse artık o kimsenin aydınlıktan nasibi yoktur."*[162]

8- Basiret sahibi bir alim, halkın pek çoğunun bu türlü bidat eseri evrâd, ders ve dualara karşı ilgisini, bunları Yüce Kur'an ve Hz. Peygamber'den gelen dua ve zikirlerle ibadete tercihini - ki onlar, Kur'an'ı, Kur'an'daki dua ve zikirleri okumanın her şeyden daha efdal olduğuna, Sünnetin sevap yönünden Kur'an'dan sonra ikinci derecede bulunduğuna inanmaktadırlar - araştırırsa, bu titiz araştırma neticesinde görecektir ki, bu ilginin sebebi; ayet-i kerimenin işaret ettiği noktadır. O da, Ehl-i Kitab'ın kendilerine aşırı saygıdan dolayı haram, helal ve ibadetleri belirleme yetkisini vererek din büyüklerini Allah'tan gayri Rabler edinmeleri, bidatçi Müslümanların da bu konuda onlara benzemesidir. Nitekim Ehl-i Kitab da bu hususta kendilerinden önceki putperestlere benzemişlerdi. Nitekim Hz. Peygamber; Buhari, Müslim ve diğer hadis kitaplarında rivayet edildiğine göre şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ki sizler, kendinizden öncekilerin yoluna karışı karışına, arşını arşınına uyacaksınız. O derece ki, şayet onlar bir kelerin deliğine girseler, siz de onlara uyacaksınız."* Dediler ki: Yâ Rasûlallah! Yahudi ve Hıristiyanlara mı uyacağız? Rasûlullah (s): *"Ya kime olacak?"* buyurdu.[163] Yüce Allah'ın onların küfürlerini bize hikaye etmesi, sırf bizi onlar gibi olmaktan sakındırmak içindir. Şayet bu Hıristiyanların bütün fırkalarını incelersen, onların da ellerinde nesir ve nazım şeklinde pek çok evrat ve dersler görürsün. Bunların hepsi de din büyüklerinin koyduğu şeylerdir. Fakat bunlar "Rabbani namaz" ifadesi gibi Peygamber'lerin kitaplarındaki ifadelerle karışık tarzdadır. Hıristiyanlarda bulunan bazı Zebur ifadeleri gibi... Ehl-i Kitab'ın; Kur'an Sûreleri gibi Sûreleri, Hz. Peygamber'in Yüce Allah'ı, Onun azametini, güzel isimlerini tanımlayan ve Ondan dünya ve ahiret saadetini ve hayrını talep eden dua ve zikirleri gibi, dua ve zikirleri nereden olacak? Hüküm ve

---

varlıklardan önce Allah'ın nurundan yaratıldığına dair Abdürrezzak'a ait Câbir hadisi gibi, güya melekler ve bütün varlıklar bu nurdan yaratılmış, Hz. Peygamber bu alemin aslıymış, her varlık ondan yaratılmış... Akıl yönünden bu konuda şöyle denebilir: Şayet Hz. Peygamber'in (s) yaratıldığı nur Allah'ın zatıysa, bu Hıristiyanların dediğidir hatta daha da kötüsüdür. Şayet yaratılmış bir nur olup, teşrifen Allah'a nispet edilmişse o takdirde bu nur, ilk yaratılan Hz. Peygamber ise ikinci yaratılan olmaktadır. Bu hadisin rivayet ve dirayet ve mana yönünden batıl olduğunu açıklamıştık. (Bkz: *Menâr Mecmuası*, VIII,865-869)

162. Nûr, 24/40.

163. Buhari, *Enbiyâ*, 50, *İ'tisâm*, 14; Müslim, *İlim*, 6; İbn Mâce, *Fiten*, 17.

fetihlerinde bütün kavimlerin efendisi olan ilk Müslümanların elinde kitap ve Sünnetten başka rehber var mıydı? Bütün kavişmler bölük bölük onların rehberliğinde İslam'a girmediler mi? Bütün bunlardan sonra İslam toplumları içine düştükleri bu zillet ve küçüklüğe, Kitap ve Sünnet'i bırakıp bidat ve dinsizliğe dönmeleri sebebiyle düşmediler mi? *"Allah kimi saptırırsa artık onu doğru yola iletecek yoktur."*[164] Bu evrâd ve duaları icat eden aşırı kimseler bunlara, iniş sebep ve gayelerine aykırı şekilde bazı ayetleri, hadisleri ve salih imamların sözlerini katarak halkı aldatıyorlar. Bunlardan bir kısmı açıkça yalandır. İtibar edilecek bir mesnedi yoktur. Bunlar kitap ve Sünnete çağrı yapanları Peygamber'i yüceltmemek ve yüceltmeyi de hoş görmemekle suçluyorlar -çünkü onlar şerî ölçülere riayet ediyorlar- ayrıca onları velileri sevmemekle ve onların keşif ve kerametlerini inkarla itham ediyorlar. Halk da İslam itikadını bilmedikleri için onların bu suçlamalarına inanıyor. Halbuki Müslüman alimlerin ittifakıyla sabittir ki, Hz. Peygamber'in dışında hiç kimsenin söz ve fiili hüccet olmaz. Ancak Şia'nın İmamiye kolu Ehli Beyt'ten on iki imamın masumluğuna da inanıyorlar.

Bu zamanın sahtekarlarından birisi saf ve temiz bir hacı efendi vasıtasıyla bazı kitap ve peygamber methiyelerini Medine'ye göndermiş. Bu mübalağalı kitaplar orada dağıtılmak üzere bazı ahmak Müslüman zenginlerin parasıyla bastırılmıştı. Bu zat Medine'ye girmeden bir gece evvel rüyasında Rasûlullah'ı (s) görmüş, bu kitapları Medine'ye sokmamasını emretmiş o da kitapları gömmüş. Dönüşünde bu durumu insanlara anlatınca bu sahtekar şaşırıp kalmıştı.

Tabii ki bazı tasavvuf kitaplarında faydalı bilgiler, etkileyici nasihatler vardır. Fakat çoğunluğu da bu ümmetin dinini, filozoflarının şüphelerinden ve bidatçi kelamcıların fikirlerinden daha fazla bozmuştur. Zira felsefe ve kelamla ancak akli ilimlerle uğraşan bazı kimseler ilgi duyar. Tasavvuf kitaplarına ise, felsefe kitaplarından daha ince ifade ve daha kapalı işaretler taşımlarına rağmen her tabakadan insan ilgi gösterir. Şüphesiz ki bu ümmetin en hayırlı mutasavvıfları kitap, Sünnet ve fıkıh tahsil ettikten ve Cüneyd-i Bağdadi ve onun emsali gibi, selefin yoluna sarıldıktan sonra tasavvufa intisap ederlerdi. Fakat sonraları aşırı kimseler zuhur etti. Bunlara "gerçeklerin sofusu" adı verildi. Din önderlerinin reddettikleri bidatler ortaya attılar.

---

164. Mü'min, 40/33.

Öyle ki İmam Şafii bunlar için şöyle dedi: Bir sabahta sufi oluveren akşamüstü mecnun hale gelir.

Sen de bilirsin ki Hâris el-Muhâsibî, en büyük tasavvuf alimlerindendir. Cüneyd'in ondan rivayet ettiğine göre, Hâris el-Muhâsibî Sünnete o derece bağlıydı ki, çok fakir olmasına rağmen babasından intikal eden mirastan bir kuruş bile almamıştı. Çünkü din ayrılığı mirasa engeldir. Babası vakıf, yani Kur'an mahluktur demediği gibi, mahluk değildir de demeyip tevakkuf edenlerdendi. Hâris el-Muhâsibî, tasavvufi tarzda züht ve inanç esaslarıyla ilgili kitaplar yazmıştır. İmam Ebu Zür'a'dan o ve kitapları hakkında sorulunca şöyle cevap verdi: Bu kitaplardan uzak dur. Zira bidat ve sapıklıklardan ibarettirler. Sen sahih Sünnete sarıl, orada bu kitaplara ihtiyaç duymayacak bilgileri bulursun. Bunun üzerine kendisine: Ama bu kitaplarda ibretli şeyler var, denilince: Allah'ın kitabından ibret almayanın, bu kitaplardan ibret almasına gerek yok. Siz bu vesveseler, tehlikeli düşünceler ve bidatler hakkında İmam Mâlik, Sevrî, Evzaî ve diğer imamların kitaplar yazdıklarını işitmediniz mi? Tasavvuf kisvesine bürünen bu insanlar ilim ehline aykırıdırlar. Bize bazen Muhâsibî diyerek, bazen Abdürrahim b. Debîlî bazen de Hatem el-Asam'la karşımıza çıkarlar. Sona İmam Zür'a şunu ekledi. Bu insanlar ne çabuk da bidatçi oluyorlar? Hatîb sahih bir senetle rivayet ettiğine göre Ahmed b. Hanbel, Hâris el-Muhâsibî'yi dinlemiş ve arkadaşlarından birine: Gerçekler hususunda bu adamın sözü gibisini işitmedim fakat senin böyleleriyle bulunmanı istemem, demiş. Hafız İbn Hacer'in *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı kitabında bu ifade zikredilmiş, İbn Hacer bunu şöyle yorumlamış: Ahmed b. Hanbel, arkadaşının onların derecelerini kavramaktan aciz olduğunu bildiği ve onların yolunun herkesin giremeyeceği kadar darlığı sebebiyle bu yolun hakkını veremeyeceğinden korktuğu için onu, Muhâsibî gibileriyle birlikte olmaktan sakındırmıştır.

Şayet Hafız b. Hacer'in, Ahmed b. Hanbel'in Sünnet alimlerinin ıleri gelenleri hakkında söylediği bu gerekçe doğruysa, günümüz sahtekarlarının ve cahil halkın, Hâris el-Muhâsibî derecesinde sayılmayan sofilerin kitaplarından uzak durmaları daha uygun değil midir? Üstelik zamanında Sünnetin en büyük imamı olan Ahmed b. Hanbel, Hâris el-Muhâsibî'den duyduklarını kitap ve Sünnete aykırı bulduğu için reddetmemiştir. Onun ve Ebu Zür'a'nın tepkisi, bunun dinde yeni bir şey olması ve insanları, kitap ve

Sünnete yönelmekten uzaklaştırmasıdır. Bundan ötürü veya bu yolun gayet ince olması sebebiyle ve İbn Hacer'in de belirttiği gibi, bundan sadece onların seviyesinde bulunan kişilerin istifade edebileceği gerekçesiyle böyle kimselerle birlikte olmayı yasaklamışlardır. Peki bundan sonra, şerî naslarla çatışan, vahdet-i vücut ve benzeri bidatlerin sahipleri tarafından yazılan kitapların durumu ne olacak? Bunlardan birisi de *Fütühât-ı Mekkiyye* kitabının mukaddimesinde şunları söyleyen Muhyiddin İbn Arabi'dir:

الرب حق والعبد حق يا ليت شعري من المكلف
إن قلت عبد فذاك ميت أو قلت رب أنى يكلف

"Rab de hak, kul da haktır
Keşke mükellef olanın kim olduğunu bilebilsem,
Kuldur desem, o ölmüştür
Rabdir desem, o nasıl mükellef olabilir?"

Bunun gibi mükellefiyeti esasından yıkan şeyler... Açıkça yaratıcıyla yaratılanın gerçekte aynı olduğunu söylüyor. Farklılık ancak şekildedir, diyor. Divanındaki bir şiiri de şöyledir:

وما الكلب والخنزير إلا إلٰهنا

"Köpek ve domuz, ilahımızdan başka bir şey değildir."

Bir Müslüman için böylelerinin ve benzerlerinin sözünü delil sayıp, onu inanç ve ibadeti hususunda örnek alabilir ve bütün halkı buna davet edebilir mi? Bunlara aldanan mutasavvıf ve fakih geçinen kimselerin şöyle dediklerini görüyoruz: Böyle kitaplara ancak Kur'an ve Sünneti bilmekle birlikte tasavvufi remizlere ve onların gizli işaretlerine vakıf olanlar bakabilir. Çağında tasavvufi hurafelere çağıranların en meşhuru olan Şârânî'nin zikrettiğine göre: Tasavvufta şeyhi olan Ali el-Havass'a şunu sormuş: Alimler, ariflerin sözlerindeki müşkilleri değil de, niçin kitap ve Sünnetin zahirindeki müşkilleri tevil ediyorlar? O da şöyle cevap vermiş: Kur'an ve din hususunda varit olan sahih Sünnet masumdur. Bu şeyhler ise masum değildir. *"Ed-Dürer ve'l-Cevâhir"* isimli kitaptan mana olarak aktardığımız bu söz doğrudur.

Ben sana böyle sofuların kitaplarıyla aldanmaya dair Hâris el-Muhâsibî'den bir misal arz edeyim. İmam Şa'rânî ondan şöyle nakleder: Ben marifet konusunda bir kitap yazdım ve bu kitabı beğendim. Bir gün zevkle kitaba bakar-

ken yanıma pejmürde kılıklı bir genç girdi ve bana şunu sordu: Marifet halk üzerinde hakkın hakkı mıdır, yoksa hak üzerinde halkın hakkı mıdır? Ben de: Halk üzerinde hakkın hakkıdır, dedim. O da: Öyleyse hak, onu ehline göstermeye daha layıktır, dedi. Ben de: O halde hak üzerinde halkın hakkıdır, dedim. Bu sefer o: O takdirde hak, onlara zulmetmekten münezzehtir, dedi. Sonra selam verip ayrıldı. Haris dedi ki: kitabı alıp yaktım ve kendi kendime: Bir daha marifetten söz etmeyeceğim, diye söz verdim.

Diyorum ki; buradaki marifetten kasıt, sofilerin dilindeki marifettir. Hâris el-Muhâsibî bu gencin sözünden ikna olduğu ve şayet onların marifet anlayışı Allah katında hoş bir şey olsaydı, onu Kur'an'da açıklardı, diye düşündüğü için bu işten vazgeçti. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Bu Kitabı sana her şeyi açıklamak için gönderdik."*[165] Meşhur mutasavvıf Zûnnûn Mısrî şöyle dedi: Ahiret ehlinin yanında marifet tanımı yapan kimse arif değildir. Dünya ehline marifet tanımı yapan nasıl arif olabilir ki? O bununla, marifetin ancak arif olanlara yapılabileceğini ifade ediyordu. Bundan ötürü alimler, sofilerin rumuzlarını bilmeyen bir kimse mutasavvıfların sözlerine dalarsa sapıtır hatta kafir bile olur. Onların tarikatına girmesi ancak gerçeğe ulaşmış ve ilmiyle amil bir şeyh vasıtasıyla caizdir. Şeyh Ebu'l-Mehâsin Kavukçu ilim ve hadisle uğraşan abitlerdendi. Kendisinden müselsel ve başka hadisler rivayet etmiştir. Şâzelî şeyhlerindendi. Bir gün kendisine şöyle dedim: Ben Hızbü'l-Birr okumak, mescitlerde ve başka yerlerde zikir çekmek için toplanan mukallit tarikat ehlinden olmayı sevmiyorum. Ben, selef gibi gizli ibadet ve gerçek riyazet yoluyla intisap etmek istiyorum. Bu işi benim için üstlenebilir misin? O da: Yavrucuğum! Ben bu işe ehil değilim. Ne seni ne de kendimi kandırayım. Aşağı yukarı ifadesi böyleydi.

İlim ve anlayış sahibi olan ve ibadet hususunda selefin yolunu takip ederek ve Sünnete sarılarak gerçek mutasavvıfların sözlerinden faydalanmak isteyen kimse, Şeyhülislam Herevî el-Ensârî'nin, *Menâzilü's-Sâirîn* kitabının şerhi olan Muhakkik alim İbn Kayyim'in eseri *Medâricü's-Sâlikîn*'i okumalıdır. Çünkü o kitapta, Kur'an ve Sünnete aykırı olmayan tasavvuf bilgilerinin özü ve aykırı olanların da reddi vardır. Onların ahlak ve adapla ilgili kitaplarına gelince; Hanbeli fakihi İbn Müflih'in, *Kitâbü'l-Âdâbi'ş-Şer'ıyye* adlı eseri onlara ihtiyaç bırakmaz. Çünkü Kur'an ve Sünnete ve bütün Müslümanlarca

---

165. Nahl, 16/89.

itibar edilen fıkıh ve hadis imamlarının sözlerine dayanmaktadır. Amel için doğru bilgi edinmek isteyen bütün Müslümanlara tavsiyemiz budur. Ayrıca Tasavvuf alimlerinin ahlak felsefe, psikoloji ve ruhların özelliklerine dair pek çok faydalı eserleri vardır. Bunlardan gerçek istifade ise ancak basiret sahibi alimlere hastır.

Önceki sofilerin ve vaizlerin muteber kişilerinden olan Mansur b. Ammar için İbn Müflih şunu söylüyor: Ahmed b. Hanbel onun sözünü ve sözünü anlatanı dinlemekten sakındırdı. Kadı Ebu'l-Hasen şöyle dedi: İmamımız Ahmed b. Hanbel insanların onun sözüne çok hayran olduklarını, onun sözlerini tedvin edip bölümlere ayırdıklarını, kendi aralarında bu sözleri çokça müzakere edip dilden düşürmediklerini, bu durumun onları Kur'an'dan alıkoyduğunu, sadece onunla meşgul olup Sünnet kitaplarını ve dinin hükümlerini bir tarafa bıraktıklarını gördü ve bunu hoş karşılamadı.

Sünnet'e ve hadis rivayetine önem verildiği, onun anlaşılıp amel edildiği, sofilerin de buna katıldığı Ahmed b. Hanbel zamanındaki insanların durumu bu olursa şimdiki zamanın insanları için ne denir? Sen bu gün Mısır alimleri içinde muhaddis denecek bir hadis hafızı bulamazsın. Mısır'daki mutasavvıf geçinenlerin çoğunu ise cehalet kaplamıştır. Aralarında münafıklar vardır. Yabancılar bunları casus ve sömürgeciliğin borazanı olarak kullanmaktadırlar. Bunlar sömürgeciliği bir kader olarak görüp ona rıza göstermeyi telkin ediyorlar. Bunlar Kuzey Afrika'daki Fransız sömürgeleri içinde İslamiyet'in en büyük problemini teşkil ediyorlar. Bunların şeyhlerinin içinde, sömürgeci efendilerinden maaş alanlar, şeref madalyasıyla ödüllendirilenler var.

Bunlar İslam alimlerinin söylediklerinden birer örnektir. Bunlarla, zikrettiğimiz nas ve delilleri destekledik. Müslümanları, Kur'an'ı ve onun açılımı olan Sünnette geçenleri anlamaya, onun hidayetine ermeye, Kur'an ve Sünnettekilerle ibadet ve zikir hususunda yetinmeye, onların dışında yapılması kolay olmayanları bırakıp külfetsiz ve aşırılığa sapmadan o ikisine sarılmaya çağırdık. Geri kalan zamanlarını da İslamiyet'i savunmak, onu güçlendirmek, Müslümanlardan zulüm ve köleliliği kaldırmak, sistemli ve doğru usuller dahilinde ve meşru yollarla İslam ümmetini güçlü ve zengin kılmak, Allah yolunda servet harcamak için gayret sarf etmekle değerlendirmelerini istedik. Bunlar taşıdıkları bidat ve sapıklık sebebiyle nafile ibadetler seviyesine bile ulaşmayan günlük evrâddan daha faziletlerdir. "Lâ

havle ve lâ kuvvete illâ billâhi..."[166] ***"Halbuki onlara tek Allah'a kulluk etmeleri emrolundu."*** Yani Hıristiyan ve Yahudiler Allah'ı bırakıp din büyüklerini Rabler edindiler. Halbuki rububiyet bizzat uluhiyeti gerektirir. Zira Rab, sadece kendisine kulluk edilmesi gereken varlıktır. Hıristiyanlar Mesih'i Rab ve ilah edindiler. Halbuki onlar, Musa ve İsa'nın Allah'tan getirdiklerine tabi olanlarla birlikte Musa ve İsa'nın diliyle din konusunda sadece tek Allah'a ibadet ve itaat etmekle emrolundular. Bu itaat Allah'ın tayin ettiği sınırlar içinde olacaktır. Zira Allah onların ve her şeyin Rabbi ve sahibidir. ***"Ondan başka ilah yoktur."*** Bu, başlangıç cümlesidir, beyan içindir. İlahın ikinci sıfatı değildir. Tek ilaha ibadetin gerekçesi mesabesindedir. Çünkü Şeriat'a ve akla göre O'ndan başka ilah yoktur. Müşrikler sırf cehalet sebebiyle ve keyfi olarak ondan başka ilahlar edinmişlerdir. Bu cahiller zannettiler ki, bazı yaratıkların fayda ve zarar vermede gizli bir güç ve otoritesi vardır. Bu güç, Allah'ta olduğu gibi, yaratıkların tabi olduğu sebepler haricindedir. Allah katında onların doğrudan veya dolaylı şefaat yetkisi vardır. Halbuki bu, Kur'an ifadesiyle şirk sayılan ve reddedilen bir şefaat anlayışıdır. ***"Allah onların ortak koştukları şeylerden münezzehtir."*** Yani ilahlığı hususunda başkalarını, duada kendisine ortak koşmalarından, Rabliği hususunda ise, izni olmadan başkalarına dini hüküm koyma yetkisi verme ve itaat etme şeklindeki şirklerinden münezzehtir.

Allah'ın onlara, Hz. Musa'nın diliyle sadece kendisine ibadet etmelerini emretmesi, Tevrat'ın muhtelif yerlerinde geçmektedir. Bunların en açığı ve en meşhuru Tevrat'ın Hurç kitabındaki on emrin ilkidir. Bu on emir, Hz. Musa'ya Sina'da dua ederken Allah tarafından bir levha üzerine parmağıyla yazılmıştır. Bu on emrin ilki şöyledir: *"Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkaran Allah benim, kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın yahut yerde aşağıda olanın yahut yerin altında sularda olanın hiç sûretini yapmayacaksın, onlara eğilmeyeceksin ve onlara ibadet etmeyeceksin... Çünkü Ben Rab ve kıskanç bir ilahım."*[167]

Yüce Allah'ın, bunu Mesih İsa'nın diliyle söylemesini de Yuhanna'nın İncil'inde naklettiği şu ayettir: *"Ebedi hayatta şu ki, seni yalnız gerçek Allah'ı*

166. Müfessirin, tasavvuf mesleğine ve sofilere karşı gösterdiği bu sert ve olumsuz tavır, özellikle de Mısır'da tasavvuf adına ortaya konan yanlış ve aşırı tutumlardan kaynaklanmıştır. (Çev.)

167. Çıkış, 20/2-6.

ve gönderdiğin İsa Mesih'i bilsinler."[168] Kilisenin kanuni saymadığı Barnaba İncil'inde ise bütün şirk şaibelerinden uzak tevhid ayetleri vardır. Bu İncil, Yüce Rabbi tarafından Hz. İsa'ya vahyedilen gerçek İncil olmaya, resmi sayılan diğer dört İncil'den daha layıktır. Sonra Yüce Allah, din büyüklerini Rabler edindiklerini, Mesih İsa'yı da Allah'ın oğlu saydıklarını belirttikten sonra, kısaca belirtilen küfürlerini açıklamak maksadıyla onları üçüncü bir sıfatla tanımladı. O da şudur: ***"Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek isterler."*** Yani Hıristiyan ve Yahudiler; Allah'ın Musa, İsa ve diğer Peygamber'lere vahyettiği ve son Peygamber Hz. Muhammed'le tamamladığı hak dininin rehberliğinde insanlığa sunduğu aydınlığı, ona saldırarak, batıllarla onun yolunu keserek söndürmek isterler. Nitekim İsa ve Uzeyr hakkında da sadece söylenenden ibaret olup, hiçbir gerçek taşımayan iddialarda bulunmuşlar, büyükleri onlar için uydurma hükümler belirlemişti. Böylece uymaları emredilen tevhid şirke, kul Rabbe, ibadetle yükümlü insan ilaha dönüştü. Bu ayetten önceki iki ayetin tefsirinde açıklandığı gibi bu konularda farklı gruplar oluştu.

Ayette geçen *irade* kelimesi, aslında bir şeye yönelme demektir. Fail tasavvur etmese de bir şeye ulaştıran tutuma genel anlamda irade denir. Müsrif adama: Evini yıkmak veya çocuklarını fakir bırakmak istiyor, denir. Çünkü israf buna yol açar. Müsrif de sanki bunu istiyor. Zira yaptığı iş, bunu isteyen kişinin fiili gibidir. Ehl-i Kitab, Rasûlullah'ın (s) gönderilmesinden itibaren İslam'a düşman oldular. Bir cihetten savaşla ona galip gelip, ortadan kaldırmak, bir cihetten de tevhid inancını bozmak, zedelemek istiyorlardı. Nitekim yakında açıklanacaktır. Her iki yönden de bu tutuma, İslam nurunu söndürme iradesi demek doğrudur. Bu, onların İslam'a karşı tutumlarının teşbihidir. Dinlerinde yaptıkları ifsada gelince; bunlardan bir kısmı münafıklar ve bidatçiler tarafından kasıtlı olarak yapılmıştır. Özellikle bunu, Konstantin zamanından beri Hıristiyanlığı siyasi bir taassup haline getiren Rumlar tezgahlamıştır. Bu hareketlerin bir kısmı da dinin ışığını söndürme kastı taşımıyordu. Bunu yaparken bazıları dine hizmet ettiklerini sanıyorlardı -hurafeler yayarak, ibadetler ihdas ederek ve hadisler uydurarak şuursuzca onların yolundan giden bidatçi Müslümanlar gibi- Bunları yeri geldikçe defalarca anlattık. Nitekim biraz önce de sözün akışı içinde ele almıştık.

---

168. Yuhanna, 17/31.

Süddi dedi ki; Burada nurdan maksat, İslamiyet'tir. Dahhak ise, maksat Hz. Muhammed'tir, dedi. Bazı müfessirlere göre ise, tevhide ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini gösteren delillerdir. Çünkü maddi olan şeyler ışıkla görüldüğü gibi, delillerle de makul olan gerçeklere ulaşılır. Diyorum ki; maddi ve manevi nurun ortak özelliği, kendi nefsinde aydınlık, başkalarını da aydınlatıcı olmasıdır. Bundan dolayı şöyle diyebilirsin: Kalbe nispetle manevi nur, göze nispetle maddi nur mesabesindedir. Şu ayetin tefsirinde, bu nurla ilgili olarak biraz önce işaret ettiğimiz üç görüş bulunduğunu söylemiştik: *"Ey Kitap Ehli! Şüphesiz ki kitaptan gizlediğiniz şeylerin bir çoğunu açıklayan ve bir çoğunu da açıklamayıp geçen Peygamber'iniz size gelmiştir. Gerçekten size bir nur ve apaçık bir kitap gelmiştir."*[169] Biz orada bu üç görüşün tercih sebeplerini açıklamış ve üçüncü görüşü yani, Kur'an görüşünü benimsemiştik. Zira şu ayetlere uygun düşmektedir: *"Ey insanlar! Rabbinizden size bir delil geldi ve size apaçık bir nur olan Kur'an'ı indirdik."*[170]; *"Bu Peygamber iman edenlere, ona saygı gösterenlere, ona yardım edenlere ve onunla birlikte indirilen nura tabi olanlara gelince, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."*[171]; *"O halde siz Allah'a, Peygamber'ine ve indirdiğimiz aydınlatıcı Kur'an'a iman edin."*[172] Tevrat ve İncil'e gelince; Yüce Allah onların her birinin nur ve hidayet içerdiklerini belirtti fakat onları Kur'an'da olduğu gibi bizzat nur olarak tanımlamadı.[173] Biz burada; ayette geçen nurdan bütün Peygamber'lerin getirdiği ve özellikle de Kur'an, Tevrat ve İncil'in ifade ettiği dini, onun aydınlığını anlatıyor ve bu görüşü tercih ediyoruz. Çünkü bu kitapların her biri, mensupları için kendi zamanlarında ihtiyaçları nispetinde birer nurdu. Kur'an ise kıyamete kadar bütün insanlar için yeterli en büyük nur kaynağı oldu. Bûsırî, bu kitapları belirttikten sonra Kur'an'la ilgili olarak *Kasîde-i Lâmiyyesi*'nde ne güzel söylemiş:

169. Mâide, 5/15.
170. Nisâ, 4/174.
171. A'râf, 7/157.
172. Teğâbün, 64/8.
173. Mâide, 5/46,47.

الله أكبر إن دين محمد وكتابه أقوى وأقوم قيلا

لا تذكروا الكتب السوالف عنده طلع الصباح فأطفئ القنديلا

"Allâhü ekber! Muhammed'in dini en kuvvetli din,
Kitabı ise en sağlam sözdür.
Kur'an'ın yanında başka kitaplardan söz etmeyin.
Zira güneş doğdu, kandiller söndürüldü."

Evet, insanlar bu nurun çoğunu söndürdüler ve kendilerini bu ışıktan zayıf bir huzmenin kaldığı bir karanlığa mahkum ettiler. Onlar bu en son nuru da söndürmek istiyorlar. Maddi aydınlık, eski ya kandilleri gibi üfleyerek söndürülür. Onun söndürülmesi, giderilmesi demektir. Ateşin söndürülmesi de közüyle birlikte alevinin giderilmesi anlamınadır. *İtfâ, ihmâd*'dan daha beliğdir. Zira *ihmâd,* sadece alevi izale etmek demektir. Lambanın söndürülmesi kolay olmakla birlikte, güneşin söndürülmesi asla mümkün değildir.

Ben burada bu nurdan maksadın, kendi dönemlerinin ihtiyaçlarına uygun olarak Peygamber'ler vasıtasıyla gönderdiği din olduğu görüşünü tercih ettim. Çünkü şu ayette kastedilen tamamlamaya uygun düşen budur: ***"Allah nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz."*** Son Peygamber'le bütün insanlığa gönderdiği bu nuru kendi ismine izafe edilmiştir. Hz. Peygamber insanlara, muhtaç oldukları din işlerini, delillerin desteklediği, vicdanların kabullendiği, cansız putlar şöyle dursun insanların insanlara kulluğunu iptal eden inançları açıklamak için gönderilmiştir. Bu dinin ibadetleriyle nefisler arınır, her türlü pislikten temizlenir. Zenginlere fakirlerin geçimini ilahi hak olarak yükler. Köklü inanç bunu garanti eder. Başa kakma ve minnet, verilenin sevabını giderir. Bu dinin edipler; nefiste faziletli olma melekesini geliştirir. Bu faziletlerle toplumsal maslahatlar güçlenir. Siyasi ve hukuki tatbikat adalet ve rahmeti kapsar, idareyi ümmete verir, bütün insanları hak ve eşitlikte birleştirir, ilim ve akla önem verir, düşünce ve vicdan hürriyetine saygı gösterir. Dinde zorlamayı önler, kavimler ve kabileler arasındaki düşmanlığı gidermek için dil, kanun, ibadet ve inançlar konusunda ortak toplum yararını gözetir. Bütün bunları kabul etmeyen kimsenin hakları bile adalet ve eşitlik ilkesi içinde korunur.

Allah bütün bunları son Peygamber'in diliyle tamamlamıştır. O son Peygamber'i alemlere rahmet olarak göndermiştir. Onun akli ve ilmi en

büyük mucizesini Kur'an kılmıştır. Kur'an'ın kıyamete kadar muhafazasını üstlenmiştir. Başka herhangi bir kitap için böyle bir taahhütte bulunmamıştır. Çünkü diğer kitaplar özel ve geçici bir dini temsil ediyorlardı. Daveti tamamladıktan, delili ortaya koyup, açıkladıktan sonra şöyle buyurdu: *"Bu gün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve size din olarak İslam'ı seçtim."*[174]

Buna göre ayetin anlamı özet olarak şudur. Onlar, Allah'ın insanları hidayete erdirmek için ortaya koyduğu dinin nurunu söndürmek istiyorlar. Bu dindeki bütün ibadetlerin ortak noktaları, Rabliğin ve ilahlığın tek olmasıdır. Halbuki onlar tevhidi şirke ve putperestliğe dönüştürdüler. Halbuki Allah böyle istemiyor, Allah'ın istediği ise; önceki nesiller içinde ışık mahallindeki lamba, doğduğunda hilal ve menzillerindeki ay gibi parlayan bu nuru bir dolunay hatta parlak bir güneş haline getirmektir. Onun ışığı bütün yer yüzünü kaplayacaktır. Allah'ın istediği ise mutlaka gerçekleşecektir. ***"Kafirler hoşlanmasa da..."*** Bu hoşnutsuzluk, nurun tamamlanmasından sonra meydana gelir. Nitekim onlar doğuşu sırasında da İslam'dan hoşlanmamışlardı. *Lev;* şartının cevabı, nahivcilerin söylediği gibi mahfuzdur. Çünkü ne olduğu önceden bilinmektedir. Kafirler İslam için hile yaparlar, iftira ederler, ona ve dinin tebliğcisine dil uzatırlar. Onu söndürmeye çalışırlar yahut da Üstat Abduh'un dediği gibi, *"davetini boğmak, filizini köklemek"* isterler. Yahudilere gelince, onların tavrı bu davete karşı koymak, Müslümanlarla savaşta putperest müşrikleri desteklemek şeklindeydi. Enfâl Sûresi'nin tefsirinde Allah'ın onları yardımsız bıraktığını buna mukabil Rasûlü'ne ve müminlere yardım ettiğini açıklamıştık. İslam'ın başlangıcında İslam düşmanlığı konusunda müşrik Araplarla aynı durumdaydılar. Peygamber'le savaşta müşriklere yardım ederek onun nurunu söndürmekten aciz kalınca da dine bidat sokarak, Müslümanların birliğini bozarak İslam'ın nurunu söndürmek istediler. Nitekim Abdullah b. Sebe' Hz. Ali'ye karşı aşırı sevgi gösteren bir Şia grubunun ortaya çıkmasına ve hilafet konusunda Müslümanlar arasında fitne tohumu atılmasına sebep olmuş, onun taraftarları Hz. Osman'ın öldürülmesinde entrikalar çevirmişti. Bilahare Hz. Ali ve Muâviye arasında çok kötü tesirler bırakan fitneye sebep olmuşlardır. Şayet bunlar olmasaydı Müslümanların ileri gelenleri bu olayda katledilmezlerdi. İki grup arasında-

174. Mâide, 5/3.

ki müteaddit barış girişimleri başarıya ulaşmış fakat bunlar entrika ile barışı bozmuşlardı. Ayrıca şeklen Müslüman olup, farzları yerine getiren Yahudiler de İslam için başka bir tuzak oluşturmuştur. Bunların fesatları tarih, hadis ve tefsir kitaplarında *İsrailiyyat* olarak kendini göstermektedir. Biz bu İsrailiyyatın bir kısmını bu tefsirin çeşitli yerlerinde açıklamıştık. Gerek tefsirde gerekse *Menar Mecmuası*'nda düştükçe açıklamaya devam edeceğiz.

Hıristiyanlara gelince; Habeşliler Müslümanlara sevgi gösteren ilk Hıristiyanlardır. Kralları Necaşi, kendisine sığınan Müslüman muhacirlere kucak açmış, onları müşriklerin düşmanlığından korumuştur. Daha da öteye muhacirler vasıtasıyla Müslüman olmuştu. Nitekim Mâide 82. ayetin tefsirinde geçmişti. İş sonra tersine döndü. İslamiyet Arap yarımadasının ötesine taşınca mesele değişti. Bu sefer Yahudiler, Müslümanlara dost oldu. Zira Müslümanlar onları Hıristiyanların zulüm ve baskılarından kurtarmışlardı. Şark ülkelerini işgal eden Avrupalı sömürgeci Hıristiyanlar, Müslümanlara düşman olmaya ve onları öldürmeye başladılar. Özellikle de Suriye ve Mısır'ın yerli Hıristiyanları ise Müslümanlara karşı düşmanca davranmıyorlardı. Çünkü onlar Müslümanların adalet ve faziletlerini görmüşler, neticede Müslümanları, kendilerini horlayan ve zulmeden Rumlara tercih etmişlerdi. Neticede iş, önceki ayetlerin tefsirinde belirttiğimiz Haçlı seferlerine ve Avrupalı Hıristiyanların, Müslümanlara karşı topyekün düşmanlığına dönüşmüştü. Bu düşmanlık, İslam ülkelerinin pek çoğunu işgal eden Avrupa ülkelerinin, bu günkü Müslümanlarla da savaşmaya devam ettiklerini hatta bu savaşın, dinlerinin ve mukaddesatlarının beşiği, Allah ve Rasûlünün Harem'i olan Hicaz'ı bile tehdit ettiğini, Ehl-i Kitab'la savaştan bahseden ayetlerin tefsirinde geçmişti.

Aynı manayı Yüce Allah bu tarzda Saff Sûresi'nde de açıklamış fakat orada şu şekilde ifade etmişti: *"Onlar Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmeyi istiyorlar oysa kafirler istemese de Allah, nurunu tamamlayacaktır."*[175] Ayetin gerisi ve sonraki ayetin ibaresi, Tevbe Sûresi'ndeki iki ayetin ibaresiyle aynıdır. Ayetteki *"liyutfiû"* ifadesine gelince; alimler bunun, *"en yutfiû"* anlamında olduğunu söylediler. Çünkü buradaki *lam*; masdariyye, yani mastar manasındadır. Bazıları da *lam*'ın talil için olduğunu, karineden anlaşıldığı için muallelin mahzuf olduğunu söylediler. Doğru olan da budur. Zira bu ayetten

175. Saff, 61/8.

önce Hz. İsa'nın, Hz. Muhammed'in geleceğini müjdelediği, Yahudilerin ise onun müjdesini ve peygamberliğini tekzip ettiklerinden bahsedildi. Sonra Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Kendisi İslam'a davet edildiği halde Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez."*[176] *lam,* talil manasında olursa ayetin anlamı şöyle olur: Hz. İsa'nın müjdelediği Peygamber'i inkar ederek kendilerine zulmeden İsrailoğulları ve diğer sapıklar, bu peygamber geldikten, kendilerini İslam'a çağırdıktan peygamberliğinin doğruluğuna dair kesin ve parlak deliller ortaya çıktıktan sonra, bu peygamberlik müjdelerini inkar ederek veya gerçek hedefinden başka yöne çevirerek iftira ve yalana devam ediyorlar. Bunu da sırf ağızlarıyla iftira ederek İslam nurunu söndürmek için yapıyorlar. Bu müjde ve alametleri inkar ve tevil etmekle ve Peygamber'e dil uzatmakla bu nuru söndüreceklerini sanıyorlar. Sonra Cenab-ı Hak: *"Allah nurunu tamamlayacaktır"* buyurdu. Gerçek şudur ki; Allah fiilen nurunu tamamlayacaktır. İftiralar onu söndüremeyecektir. Bu, kuvvetli bir ateşi söndürmek için üfleyen fakat bu hareketiyle ateşin iyice tutuşmasına sebep olan kimsenin haline veya ateşin ışığını söndürmeye çalışıp da hiçbir şey elde edemeyen kimseye benzer. Bu iki ayet arasındaki fark; Saff Sûresi'ndeki ayet, bu nuru söndürmek için iftira etmelerinin sebebini açıklıyor. Tevbe Sûresi'ndeki ayet ise; kendilerinden önce gelen putperestlerin sözlerine benzer sözler söyledikleri belirtildikten sonra geldiği için, bu durum doğrudan doğruya nuru söndürme anlamında kullanıldı.

Sonra bu iki ayet arasında başka bir fark daha vardır, o da şudur: Saff Sûresi'ndeki ifade *"Allah nurunu tamamlayacaktır"* şeklinde olduğu halde, Tevbe Sûresi'ndeki ifade: *"Allah nurunu tamamlamaktan başka bir şeye asla razı olmaz"* şeklindedir. Birincisi hemen tamamlamayı, ikincisi ise istikbalde tamamlama vaadini ifade eder. Böylece bu nurun şimdi ve istikbalde tamamlanacağının ispatı bir araya getirilmiş oluyor. Bu öyle dedikoduyla söndürülecek bir nur değildir. Zira tam bir nurdur. Bu alem yaşadıkça bu nur da devam edecektir. Halkın henüz bilmediği istikbale yönelik bir vaat insanların şüphe konusu olduğundan Allah bu vaadi, birincisinde ifade etmediği bir tekitle desteklemiştir. Çünkü birincisi fiilen gerçekleşeceği için tekide muhtaç değildir. *"Allah nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz"* de-

---

176. Saff, 61/7.

mek, bu konuda Onun iradesi nurunu tamamlamaktan başka hiçbir şeye bağlanmaz ve hiçbir kimseye bunu söndürme gücü vermez.

Ayet, dinden hoşlanmayan bu kafirlerin; İslamiyet'in Hz. Peygamber'e vahyedilip, tamamlandığı ve açıklandığı dönemde olduğu gibi, istikbalde de onun nurunu söndürmeye çalışacaklarına işaret etmektedir. Nitekim böyle de olmuştur. Sözün akışı içinde buna temas etmiştik. Bu söndürme gayretlerinin en iğrenci ise, Haçlı seferleri ve bu seferlerin mukaddimesi şeklindeki düşmanlıklardır. Şimdi de bu düşmanlık devam etmektedir. Nitekim Frenkli misyonerler, Mısır, Hindistan gibi imtiyaz, etki ve hakimiyet sahibi oldukları ülkelerde İslam'a, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e karşı alabildiğine hakaret etmektedirler. Şayet iftiraları bu derece şiddetli ve iğrenç olmasaydı, kendi dinleri ve kitaplarına karşı tutumlarındaki kadar sözü uzatmazdık. Bu tutumları istikbalde de beklenmektedir. Çünkü Allah vaadinde sadıktır. *"Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?"*[177]

"Müşrikler istemese de, bütün dinlerden üstün kılmak için Peygamber'lerini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur." Bu ayet; Allah'ın, nurunu tamamlamaktan maksadın ne olduğunu açıklayan bir başlangıç cümlesidir. O maksat da şudur: Allah bu dini tamamlamayı üzerine almıştır. O, en mükemmel Peygamber'ini göndermiş, hangisinin zamanına rastlarsa Ona iman edeceğine ve kendisini destekleyeceğine dair önceki Peygamber'lerden söz almıştı. Onu en mükemmel, en yaygın, en kapsamlı hidayetle, hak dinle göndermişti. Hak dinden maksat; başka bir dinin neshetmeyeceği, başka bir şeyin iptal edemeyeceği şekilde kesin ve sabit olan İslamiyet'tir. *"Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez."*[178] Bu, Ehl-i Kitab hakkında ve konumuz içinde geçen şu ayetin mukabilidir: *"Hak dini kabul etmiyorlar."* Çünkü onlar Peygamber'lerinin kitap ve vaazlarından büyük bir kısmı zayi, kalanları da tahrif ediyorlar, gereği gibi uygulamıyorlar. Din büyüklerinin keyiflerine göre düzenledikleri merasimler haline dönüştürüyorlar. Nitekim açıklaması daha önce de geçti. Bundan da anlaşılacağı üzere *hak*'tan maksat, gerçek ve sabit olandır. Dinin hakka izafe edilmesi, "Mescidü'l-Câmi" terkibi gibi mevsufun sıfata izafesi kabilindendir. Burada doğru ve maksadı daha iyi ifade eden ve öteki takdire aykırı olmayan başka bir takdir daha vardır, o da

177. Nisâ, 4/87.
178. Fussılet, 41/42.

şudur: Geçmiş dinlerde ve onlardan geriye kalan kitaplarda görülen şüphelerden azade olan Allah'ın tertemiz dini... Hak kelimesi Allah'ın isimlerindendir: *"İşte gerçek Rabbiniz olan Allah budur."*[179]

Genel tarih ve özellikle de dinler tarihi alimlerince malumdur ki; İslamiyet dışında Allah'ın Peygamber'lerinin veya başkalarının getirdiği dinlerden hiçbiri, senetleri muttasıl, sözlü ve uygulamalı olarak sahih ve mütevatir şekilde intikal etmemiştir. Biz Mâide Süresi'nin 15. ayetinin tefsirinde İncil'in çok konularının kaybedildiğine, Hıristiyanların mukaddes kitaplarını tahrif ettiklerini ispat için bir bölüm açmış, orada bir Hint filozofundan bahsetmiştik. Bu zat bütün dinler tarihini incelemiş, sırf gerçeğin ortaya çıkması için tarafsız ve hassas bir araştırma yapmış, Hıristiyan ülkelerinin geniş bir hakimiyet ve güç sahibi olmaları itibarıyla Hıristiyanlık konusunu daha uzun ele almış, hepsinin sonunda da İslamiyet'i incelemiş. Neticede İslamiyet'in hak din olduğunu delillerle öğrenmiş ve Müslüman olmuş, İngilizce olarak *"Niçin Müslüman oldum?"* isimli bir kitap yazmış, orada İslamiyet'in bütün dinlere karşı üstünlüğünü ortaya koymuştur. Bu üstünlüklerden birisi de onun sabit ve malum bir tarihe sahip olmasıdır. Şaşırdığı hususlardan birisi ise; Avrupalıların ilah mertebesine çıkardıkları bir insana nispet ettikleri bir dine razı olmalarıdır. Halbuki o zatın tarihi hakkında ciddi bir bilgiye sahip değillerdir.

Sonra Yüce Allah, son Peygamber'in hak dinle gönderiliş sebep ve gayesini: *"Bütün dinlerden üstün kılmak için"* şeklinde belirtti. *"Azhara'ş-şey'e"* dendiğinde; bir şeyi açıkladı, onu gizlisi olmayan zahir hale getirdi anlamı kastedilir. *"Azhara fülânen ale'ş-şey'i ev ale'l-haberi"* dendiğinde; onu, o şeye muttali kıldı, ona haber verdi, anlamı çıkar. Şu ayetler bu anlamı ifade ederler: *"Kendi gaybına ait sırları hiç kimseye bildirmez. Ancak Peygamber'lerden seçtikleri bunun dışındadır."*[180]: *"Hani peygamber, eşlerinden birine gizli söz söylemişti. O bu sözü, ifşa edince, Allah da onu Peygamber'e açıkladı."*[181] *"Azharahû ale'ş-şey'i ev ale'ş-şahsi"* demek; onu şeye veya şahsa üstün kıldı anlamınadır. Üstün kılmak burada ilim ve hüccet veya galibiyet ve hakimiyet yahut da

179. Yûnus, 10/32.
180. Cin, 72/26, 27.
181. Tahrîm, 66/3.

şeref ve makam veya hepsi cihetindendir. Her ne kadar vaat, bir kısmını doğruluyorsa da uygun olan cins ismidir.

"Li yuzhirahû" ifadesinde mansub zamir konusunda iki görüş vardır: 1- Bu zamir Hz. Peygamber'e racidir. Bu görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Buna göre mana şöyledir: Yüce Allah ona; gönderildiği insanların muhtaç oldukları akait, adap, siyaset ve ahkam gibi dinden olan meseleleri bildirip haber veriyor. Çünkü onunla göndermiş olduğu din son dindir artık insanlık dinin hidayeti konusunda başka bir ilaveye muhtaç olmayacaklar bilakis nasları dikkate alarak, arka plandaki manaları içtihat ve ilmî-amelî tecrübelerine dayanarak elde edecekler. Nasları terk etmeyecekler ki, sapıtıp tefrikaya düşmesinler. Dinler tarihi kitaplarından öğreniyoruz ki; öteki dinler böyle değildi. Her dinin kitabı, peygamber gönderilen kavmin muhataplarının ihtiyaçlarına cevap vermekle sınırlıydı. Yahudilik ırka dayalı bir kavim diniydi. Allah onları putperestlikten ve insanlara kulluktan arındırmak ve şirkin hakim olduğu mukaddes topraklarda tevhidi yaşatmaları için kendilerini zorlayan sert bir şeriatla terbiye etmek istedi. Bunun bir müddet tesiri görüldü. Fakat sonra bu şeriatı bozdular, çokları maddeci putperest oldular. Sonra Allah, bedeni arzuları gemlemek, maddi fesada karşı direnmek için aşırı şekilde zühdü tekin eden öğretilerle Hz. İsa'yı onlara peygamber gönderdi. Bir süre onlara, Romalılara ve diğerlerine etkili oldu. Fakat bazıları sofulukta ileri gittiler, kendilerine cehaletle birlikte gurur sirayet etti. Çoğunluk ise şehvetlere daldılar, yeryüzünde büyüklük taslamaya kalkıştılar. Bu durum, maddi ve manevi maslahatları ruhi ve bedeni meziyetleri bir araya getiren dengeli bir dinin gelişine bir hazırlık mesabesindeydi. Bu din, kıyamete kadar bütün insanlığı kuşatacaktı.

Hıristiyanlık ise, her ne kadar Hıristiyanlar onun genel olduğunu söyleseler de İncil'de bunun aksi yazılıdır. Çünkü İsa havarilere, kendilerini sadece İsrail evinin kaybolmuş koyunlarını bulmak için gönderdiğini söylüyor. İsa'nın şöyle dediğini kabul ediyorlar: *"Sanmayın ki ben şeriatı yahut Peygamber'leri yıkmağa geldim. Ben yıkmağa değil fakat tamam etmeye geldim."*[182] İsa'dan şu sözü de aktardılar: *"Size söyleyecek daha çok şeylerim var. Fakat şimdi dayanamazsınız. Fakat o hakikat ruhu gelince, size her hakikate yol gösterecek,*

---

182. Matta, 5/7.

zira kendiliğinden söylemeyecektir. Fakat her ne işitirse, söyleyecek ve gelecek şeyleri size haber verecektir."[183]

İncil'deki bu ifadelerin, onlara ve başkalarına dinden her şeyi açıklayan Hz. Muhammed'ten başkasıyla tevil edilmesi mümkün değildir. *"Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık."*[184] Hz. Peygamber kendiliğinden değil, sadece Allah'tan haber vermiştir. *"O, kendi arzu ve hevasından söylemez. Onun söyledikleri ancak kendisine bildirilen vahiydir.*[185] Hz. Peygamber onlara, bazısı Kur'an'da olan sarih pek çok gelecek olayı haber vermiştir. Bunlardan en net olanı da, Rumların birkaç sene içinde Farslılara galip geleceği haberidir. Bu haberlerin bazıları da sahih hadis kitaplarındadır. Bunlardan mütevatir olan birisi, Hz. Peygamber'in, Ammar b. Yâsir'e (r) şöyle söylemesidir: *"Seni azgın bir grup öldürecektir."* Bazı rivayetlerde "taktülüke" yerine "taktülühû" şeklinde ifade edilmiştir. Yani bu sözü Ammar'ın yüzüne de, başkalarının yanında da söylemiştir. Minberde torunu Hz. Hasan için söylediği şu sözü de gayp haberlerindendir. *"Bu benim torunum, efendidir. Belki de Allah onunla Müslüman iki grubun arasını bulacaktır."* Hz. Fatıma'ya öleceğini haber vermesi, yakında onun da kendisine kavuşacağını bildirmesi, Necâşî'nin ölümünü, öldüğü gün haber vermesi, üzerine gıyabi cenaze namazı kıldırması vs. olayları bu kabil haberlerdendir. Zaman onun, vaktinde söylediği şeyleri tasdik etmeye devam etmektedir. Hz. Peygamber, Yahudilerin İsa ve annesi hakkındaki iftiraları reddederek onun temiz bir çocuk ve Allah'ın kelimesi olduğunu, ilahi nefesle dünyaya geldiğini söylemiş, böylece onu yüceltmiştir. Mesih de onu, çok hamd eden anlamına *"Ahmed"* ismiyle isimlendirmiştir. Muhammed de aynıdır. Hz. Peygamber (s), Yunan ve eski İbranice İncillerde *"Paraklit"* olarak ifade edilmiştir. Sonraki tercümelerde ise onu, *"Tesellici"* diye tercüme etmişlerdir. Biz bunları A'râf Sûresi 156. ayetin tefsirinde geniş olarak izah ettik.

İkinci görüşe göre *"Li yüzhirahû"*deki zamir, Hz. Peygamber'le (s) gönderilen hak dine racidir. Buna göre ayetin manası şöyledir: Yüce Allah bu dini yüceltecek, onun konumunu hüccet ve burhanla, hidayet ve irfanla, ilim ve ümranla hakimiyet ve sultanla öteki dinlerin üstüne çıkaracaktır. Çünkü

183. Yuhanna, 16/13, 14.
184. En'âm, 6/38.
185. Necm, 53/3, 4.

diğer dinlerin hiçbirinde böylesine ruhi, akli, maddi, sosyal ve siyasi etki söz konusu değildi. Bu sadece İslam'da vardır.

Biz yolunu takip ettiklerinde, Peygamber'lere uyan her ümmetin hallerinin düzeldiğini inkar etmiyoruz. Fakat tarih bize hiçbir dinin insanlar üzerinde İslamiyet kadar etki ettiğini haber vermedi.

İslamiyet'in hüccet ve burhan yönünden üstün olmasında ise onu ve diğer dinleri tanıyan tarafsız akıl sahipleri için tam bir ittifak vardır. Bu konuda tarafsız Batılı alimlerin sözlerinden deliller sunmuş ayrıca söylediklerimiz dışındaki bilgiler içinde, Menar mecmuasının ciltlerine sahip olanların, genel fihristten yararlanarak pek çok sayılara müracaat etmelerini söylemiştik. Özellikle de İslam konulu yazılara...

İslamiyet'in ilim ve umran (medeniyet) hakimiyet ve sultan yönünden üstünlüğüne gelince; bu zamanda açıkça görülmektedir ki bu durum, Avrupa ve Japonya'nın tersine zayıftır. İslam ülkeleri bu konularda geridir. Bu sahadaki üstünlük, ilk Arap devletlerinde ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinde gözükmüştür.

Biz bu durumu şöyle izah ederiz: Frenk ülkelerinin ve Japonya'nın içinde bulundukları kalkınmışlık üzerinde dinlerinin teoride ve pratikte bir etkisi yoktur. Şayet olsaydı bu kalkınma dinlerinin ortaya çıkışıyla ve dine sarılmakla birlikte gözükürdü. Konunun akışı içinde tarafsız Batılı alimlerden aktardık ki, sahip oldukları mevcut medeniyetleri ve üzerine bina edilen ilim ve teknoloji İslam medeniyetinin tesiriyle ve o medeniyetin kitaplarından yapılan aktarmalarla oluşmuştur. Modern tarihi bilen herkesçe malumdur ki; Japonya, medeniyet ve gücünü geçen asırda Avrupa'dan iktibas etmiştir. Arap medeniyetinin oluşmasında ise dinlerinin rehberliğinin dışında hiçbir faktör yoktur.

Kitaplarına muttali olduğumuz bütün müfessirler bu ayetlerin tefsirinde meselenin dış boyutuna bakmadan sadece lafızların manaları üzerinde durmuşlar ve az olmasına ve sahihlerinin azlığına rağmen bazı rivayetleri ele almışlardır. Bunlar için de Rasûlullah'ın (s) şu hadisi sahihtir: *"Allah yeryüzünü doğusuyla ve batısıyla gözümün önüne getirdi. Ümmetimin saltanatı,bana gösterilen bütün yerlere ulaşacaktır."* Aslında uzun bir hadistir. Müslim bunu Sevban'dan rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Muharip ka-

bilesinden bir gençten merfu olarak şöyle rivayet edilmiştir: *"Yeryüzünün doğusu ve batısı size açılacaktır."* Bu ifade mutlaktır. Peygamber'imize gösterilen kısımlarla sınırlı değildir. Allah ona bütün yeryüzünü göstermiştir. Fakat usul alimlerinden bazıları mutlak olanı mukayyete hamletmişlerdir. Bazı rivayetlerde Mısır zikredilmiş, Hz. Peygamber Kıptilere iyi davranılmasını tavsiye etmiştir. Bazılarında Şam, Kisra ve Kayserin saltanatı belirtilmiş. Bütün bu haber verilenler fiilen İslam hakimiyetine geçmiştir. Fethedileceği sahih olarak haber verilenler mutlaka fethedilmiş şimdiye kadar fethedilmeyenler ise ileride behemehal fethedilecektir.

Ahmed b. Hanbel, Adıy b. Hatem'den şunu nakletmiştir: Hatem anlatıyor: Rasûlullah'ın (s) huzuruna vardım. Bana: *"Ey Adıy! Müslüman ol ki selamette olasın"* dedi. Ben de: Benim dinim var, dedim. Rasûlullah (s): *"Ben senin dinini senden daha iyi biliyorum. Sen Rekûsi*[186] *değil misin? Kavminin gelirlerinin dörtte birini harcamıyor musun?"* dedi. Ben de: Evet, dedim. Rasûlullah (s): *"Fakat dinine göre bu sana helal değildir"* dedi. Adıy diyor ki: Rasûlullah (s) bu sözü söyler söylemez hemen boyun eğdim. Rasûlullah (s) dedi ki: *"Bana öyle geliyor ki, seni Müslüman olmaktan* alıkoyan *şey; İslamiyet'e insanların, zayıf, güçsüz ve toplumun dışladığı kimseler giriyor, demendir. Sen Hire'yi biliyor musun?"* dedi. Ben de: Orayı görmedim fakat duydum, dedim. Rasûlullah (s): *"Kudretiyle yaşadığım Allah'a yemin ederim ki, Allah bu dini tamamlayacak, bir kadın mahfesi içinde yalnız başına Hire'den çıkıp, tek başına Kabe'yi tavaf edecektir. Hürmüz oğlu Kisra'nın hazineleri fethedilecektir"* dedi. Ben de: Hürmüz oğlu Kisra'nın hazineleri öyle mi? dedim. Rasûlullah (s): *"Evet, Hürmüz oğlu Kisra'nın hazineleri... Andolsun ki servet öylesine artacak ki, sadaka kabul eden kalmayacak"* dedi. Adıy dedi ki: Mahfesi içinde bir kadın yalnız başına Hire'den çıkıp Kabe'yi tavaf eder oldu. Ben Hürmüz oğlu Kisra'nın hazinelerini fethedenlerin arasındaydım. İzniyle yaşadığım Allah'a yemin ederim ki, üçüncüsü de gerçekleşecektir. Çünkü bunu Rasûlullah (s) haber verdi.

Alimlerden bazıları, bu müjdelerin bir kısmının ahir zamanda Mehdi çıktıktan ve peşinden Hz. İsa'nın gökten inip, Hz. Muhammed'in getirdiği dini hakim kıldıktan, onu hüküm ve uygulama yönünden güçlendirdikten sonra meydana geleceğini söylemişlerdir. Bu durum, Hz. Peygamber'in tanımında ihtilaf eden Hıristiyan ve Yahudilerin beklentilerinin aksinedir. Aslında bu

---

186. Rekûsilik, Hıristiyanlıkla, Sâbiîlik arasında bir dindir.

türlü haberlerin Müslümanlar arasında yayılması onları, Allah'ın kendilerine her zaman için yüklediği sorumlulukları yerine getirmelerine engel olmaktadır. Halbuki onların görevi, ümitlerini ileride olacak gaybi haberlere bel bağlamak değil, Allah'ın dini yüceltmek, delil ortaya koymak, daveti korumak, şeriatı uygulamak ve dini güçlendirmektir. Bu türlü haberler onlardan şimdiki farzları düşürmez. A'râf Sûresi'nin tefsirinde kıyamet alâmetleriyle ilgili açıklamalar geçti. Mehdi ile ilgili hadislerin hiç biri, delil olarak sıhhatte değildir, üstelik çelişkilidir. Bunların kaynağı, Şia'nın malum siyasi tahrikleridir. Şia'ya ait bu konuda İslam inancına aykırı hurafeler vardır. Onları bu tefsirde nakletmeyi hoş görmüyoruz. Hz. İsa'nın gökten inmesiyle ilgili hadislerin bazılarının senedi sahihtir. Bazı çelişkiler taşımakla birlikte Deccal hadislerine bağlı olarak gaybi konular içinde varit olmuştur. Bu konuda daha önce de belirtildiği gibi Deccal hadisleri de çelişkilidir. En iyisi bu işleri Allah'a havale etmektir. Bunlar, Allah'ın emrettiği şekilde dinin ve dünyanın birlikte yürütülmesinde gevşekliğe sebep olmamalıdır.

Yahudiler de Peygamber'lerinin kitaplarında kurtarıcı Mesih'in zuhuruna dair müjdelere bel bağlayarak Filistin ve civarında tekrar saltanatlarının kurulmasını beklediler. O Mesih onlara olağanüstü şeyler vaat ediyordu. Fakat zaman uzayıp, aradan binlerce sene geçmesine rağmen vaat gerçekleşmeyince iş başa düştüğünü ve sebeplere yapışma gereğini anladılar. İngilizleri kendi saflarına çekmeye, Araplar ve diğer Müslümanlara karşı kendilerine yardıma iknaya muvaffak oldular. Biz çok, Yahudiler az olmasına rağmen eldeki nüfusu korumaya, kaybettiklerimizi tekrar kazanmaya onlardan daha haklı ve layık değil miyiz? Andolsun biz daha layığız. Fakat dinde ve Allah'ın, yaratıklar için koyduğu Sünnetullah konusundaki cehaletimiz bu konuda kusur etmemize, Allah'tan başkasının bilemeyeceği mevhum istikbale bel bağlamamıza sebep olmaktadır. Biz dinimizi tatbik ederken, İsa ve Mehdi gelecekse eğer onlardan faydalanmak daha kolay olur. Allah'ın emirlerini yerine getirmeye gücü yettiği halde yerine getirmeyen bir kimsenin dini görevlerini Mesih veya Mehdi'nin yerine getirivermeleri herhalde makul bir şey değildir. Ben bunları, Trablus Şam'da ilim tahsil ederken telif ettiğim, *"el-Hikmetü't-Teşrîıyye"* kitabımda uzunca anlattım. Sözün akışı içinde yakın gelecekte bekleyip ümit ettiğim İslamî zuhuru burada açıkladım. Bu zuhur olunca bu müjdeler de en mükemmel şekilde tamamlanmış olacak. Keza şu ayette vaat edilenler de gerçekleşmiş olacak: *"Allah, içinizden iman edip salih*

amel işleyenlere vaat etmiştir ki, kendilerinden öncekileri hükümran kıldığı gibi onları da yeryüzüne hükümran kılacaktır."[187]

"Kafirler hoşlanmasalar da..." Yani bu üstünlüğü hoş görmeseler de... Önceki ayette de aynı anlam ifade edilmişti. Fakat şirk, küfürden daha özeldir. İki cümlede de Allah'ın, dinini tamamlayacağı ve bütün dinlere üstün getireceği haberi vardır. Bu, Allah'a şirk koşan müşrik kafirlere ve müşrik olmayanlara rağmen gerçekleşecektir: *"Bundan önce de, bundan sonra da emir Allah'ındır. O gün, müminler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah dilediğine yardım eder. O çok güçlüdür, çok merhametlidir. Bu Allah'ın vaadidir.* Allah *vaadinden caymaz fakat insanların çoğu bunu bilmezler. Onlar dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Onlar ahiretten ise tamamen habersizdirler."*[188]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿34﴾ يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَـٰذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنتُمْ تَكْنِزُونَ ﴿35﴾

34- Ey iman edenler! Hahamların ve papazların çoğu, insanların mallarını haksız olarak yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüşü biriktirip, Allah yolunda harcamayanlara acı veren bir azabı müjdele!

35- Bunlar kıyamet günü cehennem ateşinde kızdırılır, onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanır. Onlara: "İşte kendiniz için biriktirdikleriniz, biriktirdiklerinizi tadın" denir.

Bu iki ayet, Ehl-i Kitab'la ilgili konuyla bağlantılıdır, konuyu tamamlamaktadır. Halin gereği genel bir ders niteliğindedir. Sözün akışı içinde be-

187. Nûr, 24/55.
188. Rûm, 30/4-7.

dirtildi ki; Yahudi ve Hıristiyanlar hahamlarını ve papazlarını, Allah'ı bırakıp putlar edinmişlerdi. Halbuki onlar sadece tek Allah'a kullukla emrolunmuşlardı. Fakat Onu bırakıp başka şeylere tapmışlardı. Onlar Allah'ın, Hz. Muhammed vasıtasıyla kullarına saçtığı ışığı söndürmek istiyorlardı. Allah ise onun sönmesini değil, tamamlanmasını istiyor. Neticede O'nun istediği oldu. Burada bu din adamlarının pratik hayatlarından bir parça açıklama yapmak uygun düştü. Zira Müslümanlar onların içyüzlerini ve Allah'ın nurunu söndürme gayretlerinin sebeplerini anlasınlar, onların çoğunun arzu ve keyiflerine tabi olduklarını bilsinler. İşte bu ayet, bu durumu ifade ediyor: ***"Ey iman edenler! Hahamların ve papazların çoğu, insanların mallarını haksız olarak yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar."*** Burada malları yemek; almak ve faydalanmak üzere tasarrufta bulunmak anlamına kullanılmıştır. Zira bu mallarla yemek için satın alınanlar; tasarruf ve kullanımın en yaygın olduğu cihettir. Bu türlü ifade şu ayetlerde de geçmiştir: *"Aranızda mallarınızı haksız sebeplerle yemeyin."*[189]; *"Ey iman edenler! Mallarınızı haksız yollarla yemeyin."*[190] Bu bayağı suçun, haham ve papazların hepsine değil de, pek çoğuna isnat edilmesinde, Yüce Kur'an'ın ifadelerinde gerçeği araştırma hususundaki inceliği göstermektedir. Kur'an büyük bir topluluğu; bütün fertlerinin fesatçı, günahkar ve zalim olduğunu söyleyerek suçlamıyor bilakis suçu çoklarına isnat ediyor. Sözü genel söyleyip sonra istisnada bulunuyor. **"Kesîr"** (*çok*) ifadesini Yahudiler için şöyle belirtiyor: *"Onlardan çoğunun günaha, düşmanlığa, haram yemeye koştuklarını görürsün, yaptıkları şey ne kötüdür! Bari alimleri ve din adamları, bunları yalan söylemekten ve haram yemekten men etselerdi ya! Yaptıkları iş ne kötüdür!"*[191] *Ekser* (*pek çok*) ifadesini de bu iki ayetten önce yine Yahudiler için kullanılmıştır: *"De ki: Ey Ehl-i Kitab! Sadece Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa sizin pek çoğunuz fasık kimselersiniz."*[192] Üçüncü bir ifade şekli olarak da, kelimelerin yerini değiştiren ve İslam'a dil uzatan Yahudiler hakkında, *pek azı hariç* ifadesini kullanmıştır: *"Fakat Allah onları inkarları yüzünden lanetlemiştir. Pek azı hariç onlar inanmazlar."*[193] Biz bu ve buna benzer ayetlerin tefsirinde Kur'an'ın beşerle ilgili hükümlerindeki hassasiyete

189. Bakara, 2/188.
190. Nisâ, 4/29.
191. Mâide, 5/62, 63.
192. Mâide, 5/59.
193. Nisâ, 4/46.

dikkat çekmiştik. Önemine binaen burada tekrar ediyoruz. Ayrıca burada Ehl-i Kitab hakkında nazil olan bazı ayetleri, Kur'an'ın, Kur'an'la tefsiri kabilinden zikrettik.

İnsanların Mallarını Haksızlıkla Yeme Halleri

İnsanların mallarını haksız sebeplerle yemenin genel anlamı: Allah'ın razı olacağı harcama yollarının dışında bu malların meşru olmayan tarzda elde edilmesidir. Bu gayri meşru yollar çeşitlidir. Bazıları şunlardır:

1- Pek çok kişinin; abid, sofu ve zahit olduklarına inandıkları zatlara, ihtiyaçlarının giderilmesi, hastalarının şifa bulması için Allah katında şefaatçi olmalarına karşı para vermeleri... Onlar Allah'ın, bu zatların duasını kabul edeceğine, şefaatlerini reddetmeyeceğine inanıyorlar. Filvaki menfaat karşılığı olmaksızın dua meşrudur. Kabul edileceğini ummak güzeldir fakat kesin kabul edileceğine inanmak cehalettir. Yahut da halk, Allah'ın bazı insanlara tabiat üzerinde bazı özel yetki ve tasarruflar verdiğini, bunların istediklerinden zararı defetmek, dilediklerine de istedikleri anda fayda sağlamak gibi güçleri olduğunu sanmaktadır. Esasen bu inanç putperestlerde görülmektedir. Fakat bu putperestlik inancı Peygamber'lere tabi olanlara da sirayet etmiştir. Fakat sapık din adamları; bunların, Peygamber'lerin getirdiği tevhid inancına aykırı olmadığına dair teviller yapmaktadırlar. Şirk ifadesi olan bu inançların bozukluğunu bu tefsirin pek çok yerinde açıkladık. Bu türlü şeyleri Peygamber'lere inanmayan müşriklerin de söylediklerine işaret ettik.

2- Peygamber'ler, salihler ve abitler adına yapılan kabirlerde kabir hizmetçilerinin almış oldukları ve saf tevhid inancının anlamını kavrayamayanlar tarafından buralara bağışlanan adak ve hediyeler. Hıristiyanlar, azizler ve azizeler adına kilise ve havralar yapıp buralara arazi ve akar vakfediyorlar. Bu isim ve müsemmalara yakın olmak niyetiyle buralara hediye ve adaklar sunuyorlar. Müslümanlar Hz. Peygamber'in hadisini doğrularcasına Hıristiyanların yollarına karış-karış, arşın-arşın tabi olmaktadırlar. Onlarda kilise ve havra için vakıfta bulunmak, bizde camilere vakıflara bulunmak gibi gerçek bir ibadettir. Her semavi dinin aslında mabetlerin inşası için para alıp vermek haktır. Mabetlerdeki putperestlik bidati ise; adına mabet yapılan insanlara ibadet etmek, onlar adına kabir, resim ve heykel yapıp, bazen Allah'la birlikte, bazen de sırf onlar adına duada bulunmak, adak adamaktır.

Bunlar, kendilerine Allah tarafından vahiy gelen Peygamber'lerin dinlerinin uzak olduğu bidatlerdir. Buralara bu maksatla harcama yapmak tamamen batıldır. Bu malları yiyen din adamları ve kabir hizmetçileri, insanların mallarını haksız yere yiyen kimselerdir.

3- Bu kısım sadece Hıristiyanlara, özellikle de Katolik ve Ortodoks fırkaları gibi bazı fırkalara hastır. Bu, günah çıkarma ücreti veya günahların bedeli olarak alınan paradır. Bunu gizli itiraf adı altında yapıyorlar. Olay şöyle cereyan ediyor: Erkek veya kadın, başpapaz tarafından kendisine günah çıkarma izni verilen papaz veya rahibe geliyor, kadın veya erkek onunla baş başa kalıyor, affetmesi için yapmış olduğu her türlü büyük küçük hatayı ona anlatıyor. Kilisenin inancına göre bunların affettiklerini Allah da affetmektedir. Ortaçağlarda papaların kiliselerinde uyulması gerekli bir sistem vardı. Fiyatlar müşterilerin krallardan, prenslerden, seçkinlerden, zenginlerden ve aşağı tabakadan olma durumuna göre değişiyordu. Papazlar müşterilere bağışlanma belgeleri veriyorlardı. Bunlarla Allah'ın huzuruna varmak için bu belgeleri üzerlerinde taşıyorlardı. Katoliklerin dini yetkilerini istismardaki bu aşırı durum, kendilerine baş kaldırmanın ve Protestanlık olarak isimlendirdikleri büyük inkılabın en büyük sebeplerindendir. Bu günah çıkarma olayı kötülükleri ve büyük günahları mübah sayma hususunda korkunç bir fesada sebep oldu. Aslında itiraf için bir bedel konmamıştı fakat bazı din adamlarının bunu suistimal etmeleri, onları mal toplamak için bunu vasıta yapmaya teşvik etti. Bazı Katolik ruhban ekollerinin gizli kanunlarında bu konuda açık maddeler vardır.

4- Haramı helal, helali haram kılmak için verilen fetvalar karşılığında alınan paralar. Hırs ve heva sahibi din adamları krallar, prensler ve zenginler lehine böyle fetvalar veriyorlar, çeşitli tevil ve hilelerle şehvetlerini tatmin etmeleri, düşmanlarından intikam almaları, vatandaşlarına ve çalıştırdıkları kimselere zulmetmeleri için onlara yardımcı oluyorlar. Böylece nasları aykırı şekilde tasvir ediyorlar. Meselelere sahte elbiseler giydirip, gerçekleri tersyüz ediyorlar. Biraz önce işaret ettiğimiz gizli ruhbanlık protokollerinin ikinci maddesinde kral ve yakınlarının gayri meşru evliliklerini kolaylaştırma, böyle günahların bağışlanması, onlar için papadan özel af belgesi çıkarma gibi hususlar vardır. Bu madde de kral ve prenslerin hizmetçilerinin bile affı ve itiraflarında kolaylık sağlanmasının gerekli oluşu ifade edilmektedir.

Yüce Allah'ın; Yahudi hahamlarına karşı protesto ve azarlama tarzındaki hitabı bu kabil davranışlardan ötürüdür: *"De ki: Musa'nın insanlar için bir nur ve hidayet kaynağı olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Siz onu parça parça kağıtlar haline getirip bir kısmını açıklıyor, bir kısmını da gizliyorsunuz. Size ve babalarınıza, bilmediğiniz şeyler o kitapta öğretilmişti."*[194]

5- Yabancı dinden ve ırktan olanlara karşı hainlik, hırsızlık ve benzeri yollarla onların mallarını gasp etmek. Yüce Allah bu durumu şöyle belirtiyor: *"Kitap ehlinden öyle kimseler vardır ki, kendisine yüklerle emanet bıraksan onu sana geri verir. Öyle kimse de vardır ki; kendisine bir dinar emanet etsen devamlı olarak başında dikilmedikçe onu sana geri vermez. Bu onların: "ümmilere karşı bize hiçbir sorumluluk yoktur" demelerinden ileri geliyor. Onlar bile bile Allah'a karşı yalan söylüyorlar."*[195] demek istiyorlar ki, Allah onlara kardeşleri İsrailoğulları'nın mallarını haksız şekilde yemeyi yasaklıyor fakat cahil Arapların ve diğer grupların mallarını yemeyi helal sayıyor. Bu durum Âl-i İmrân 74. ayetinin tefsirinde açıklanmıştı. Bûsirî, Yahudilerin hakka ters düştüklerini, başkalarının mallarını helal saymalarını ifade ederken şunu söyledi:

وبأن أموال الطوائف حللت لهم ربا وخيانة وغلولا

"Güya başka grupların malları kendilerine
Faiz, hıyanet ve aldatma yoluyla helal edildi."

6- Rüşvet almak; Dini ve sivil otoritenin resmi veya gayri resmi olarak aldıkları mal veya başka çıkarlardır. Bu; hüküm vermede veya hakkı iptale ve batılı ihyaya yardımcı olmada alınır. Bir bakıma fetva sebebiyle mal kazanma anlamındadır. Bunlar da bazı Müslüman fakih ve yöneticilerin Ehl-i Kitabın yolunu takip ettiği hususlardandır.

7- Her çeşit faizcilik. Faiz Yahudi ve Hıristiyanlar arasında yaygındır. Din adamları fetva ve şeriat kitaplarında onlara faizin bazı şekillerini helal, bazılarını da haram sayıyorlar. Yahudiler bütün dünyada faizin üstatlarıdır. Hahamları da onlara, Yahudi kardeşlerinin dışındakilerden faiz almalarına cevaz vermektedirler. Muharref Tevrat'larının nassıyla bu faizi helal sayarak hahamlar da onlarla birlikte yemektedirler. Halbuki faiz kendileri için

194. En'âm, 6/91.
195. Âl-i İmrân, 3/74.

yasaktır. Tevrat'ta faiz almak, karaborsacılık, faizle yiyecek ve ödünç para almak defalarca yasaklanmıştır. Ancak yasak ifadelerinde kardeş kaydı zikredilmiştir. Şeriatlarına boyun eğenlerin kardeş sayılması yasak sebebidir. Bu yasak sadece kardeşlere hastır. Tevrat'ta şöyle deniyor: *"Para faizi olsun, zahire faizi olsun yahut ödünç verilen her şeyin faizi olsun, faizle kardeşine ödünç vermeyeceksin. Yabancıya faizle ödünç verebilirsin fakat kardeşine faizle ödünç vermeyeceksin, ta ki mülk olarak almak üzere gitmekte olduğun diyarda elini atacağın her şeyde Allah'ın Rab seni mübarek kılsın."*[196] Buradaki yabancı ifadesinden maksat, şayet asıl kastediliyorsa düşman ve harbi demektir ki, zaten şeriatlarında, ülkelerine sahip olmak için düşmanı öldürmek caizdir. Bu böyle uygulanmıştır. Fakat bu hüküm, herhangi bir ülkedeki Yahudi olmayan kimse için geçerli değildir. Fakat onlar şimdiye kadar bunun aksini yapmışlardır. Görülen odur ki; onlar Filistin arazisinin çoğuna malik olan Filistinli Arapları, Yûşâ Peygamber'in savaştığı kimseler gibi harbi düşman sayıyorlar, ellerine fırsat geçince onların mallarını gasp etmeyi, kanlarını dökmeyi mübah kabul ediyorlar. Onlar inanıyorlar ki; Peygamber'leri, bu ülkenin tamamının ve Süleyman Mabedinin bulunduğu yerlerin kendilerine tekrar döneceğini vaat etmiştir. Fakat Peygamber'lerinin vaadi, Mesih'in gelmesine bağlıdır. Mesih geldi ama çoğu da onu inkar ettiler. Şayet başka bir Mesih gelmesini bekliyorlarsa, onun gelmesini ve Peygamber'lerin müjdelerini doğrulamasını görünceye kadar sabretsinler. Fakat Filistin halkına olan düşmanlık, onların mal ve gelirlerini gasp etmek ve bu zulüm için, maddeye tapan bazı ülkelerin desteğini elde etmek şüphesiz ki, kendilerine vaat edilen bu müjdelerdendir. Fakat Müslümanlar onlarınkinden daha açık ve gerçek bir müjdeye sahiptirler, o da; Hz. Peygamber'in, Müslümanlarla Yahudilerin savaşacakları ve Allah'ın Müslümanları galip getireceği müjdesidir: *"Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz."*[197]

Buna rağmen Yahudiler, faiz yeme konusunda sınır tanımadılar. Tevrat'ta *"Benim fakir kavmim"* diye ifade edilen fakir kardeşlerinden de yasağa rağmen faiz aldılar. Nitekim bu durumları, Huruç kitabının 22. Babı'nın, 25. Ayetinde belirtilmektedir. Kendilerini kölelikten ilk kurtarma teşebbüsünde bulunan Nehemya, bundan dolayı kendilerini kınamıştır. Nehemya yıkılan Kudüs'ü yeniden imar eden, orada kendilerine hükmeden, arkada-

196. Tesniye, 20-23.
197. Hûd, 11/122.

şı Azrâ'nın belirlediği merasimleri ve Cumartesi ayinini yöneten kimsedir. Bunlar Tevbe Sûresi otuzuncu ayetin tefsirinde geçti. Ayrıca Nehemya kitabının, beşinci babına bak. Hezekiel Peygamber'in döneminde de onlara faiz, hem genel anlamda hem de özellikle fakirlerden alınması halinde haram kılınmıştı. Nitekim *Hezekiel* kitabının 18. Babı'nın, 5. Ayetinde belirtilmiştir. *Mezmurlar*'ın 15. Babı'nın, 5. Ayetinde görüldüğü üzere Davud peygamberde faiz ve rüşvetin mutlak şekilde haram olduğunu söylemiştir.

Hıristiyanlara gelince, papazları onlar için faizle ilgili birtakım hükümler koymuşlar ki, bu hükümlere ilahi ahlak adını vermişlerdir. Orada faizin bazı çeşitlerini mübah saymışlardır. Resmi faiz alıp vermede onlar Yahudiler gibi davranmaktadırlar. Konumuz bunları detaylı olarak anlatmak değildir. Bizim üzerinde durduğumuz konu, zararından ötürü Allah'ın Peygamber'ler diliyle haram etmesine rağmen ruhban sınıfının fert ve grup halinde faiz yemeleridir. Bazı papazların zengin cemiyetleri vardır ve bu cemiyetlerin mallarının çoğu faizden elde edilmedir. Bu cemiyetlerden birisi Fransa'da bir banka kurdu. Burada binlerce emanet mal topladılar. Sonra da bankanın iflasını ilan ettiler. Bu malların pek çoğu banka mudilerine ödenmedi ve kaybolup gitti. İnsanlar onlara karşı çok kötü bir kampanyaya giriştiler. Öyle ki papazlara kiliselerde hücum ettiler, ellerine geçirdiklerini öldürdüler. Sonra Fransa onları ülkeden kovdu. Fakat sömürgelerinde ve diğer Şark ülkelerinde kendi siyasi çıkarları için bunları desteklemektedir. Ben onlara ait din ve mezhep mensuplarından mal toplamayla ilgili gizli prensipler içeren bir sisteme şahit oldum. Bu prensiplerin en önemlilerinden birisi de; zenginleri ve özellikle de zengin hanımları; cemiyetlerine, bazı kilise ve havralara mal vasiyet etmeye, vakıfta bulunmaya teşvik etmektir. Bu tefsirde bunların detayına gerek yoktur.

Allah'ın kitabının doğruluğunu beyan etmek için söylediklerimiz bize kafidir. Bunlar, yazım esnasında aklımıza gelen ve tarihten öğrenmiş olduğumuz bazı bilgilerdir ve hepsi de haktır. Gerçi bunların pek çoğu, kitaplarını tanıdığımız bütün müfessirlerin gözünden kaçmıştır. Zira onlar böyle konularda sadece rivayet ve İsrailiyyat'tan yararlanıyorlar. Okuyucu bunlardan ibret almalı ve Müslümanları Hıristiyanlığa davet etmek için İslam ülkelerinde misyonerlerin çoğalmasından utanmayan bu türlü din büyüklerinin yüzsüzlüğünü hayretle görmelidir. Bunlara yapılan reddiyelerin detayını

öğrenmek isteyen tarafsız Avrupalıların kitaplarına ve onların birbirlerine karşı yazdıkları reddiyelere baksın. Mesih'in hak olan dinine arız olan bütün bu fesatlar, Avrupalıların dinlerinde aşırı gitmelerinden sonra da inkar ve ta'tildeki ölçüsüzlüklerinden kaynaklanmıştır. Çünkü onlar her şeyde aşırı ve mütecavizdirler. Halbuki bu halkın sahibi, hayır ve şer olarak yaptığı her şeyi sağlam yapar ve halktan da her şeyi gayesine uygun yapmasını ister. Bundan dolayı onların ruhbanlığı da mal toplama işini ve dünyaları ve uydurma dinleri hesabına bu mallardan istifadeyi iyi becerdi. Şark ruhbanlığı da bu sistemi onlardan aldı. Peki ya Müslümanlar vakıfları ve dinlerine hizmet konusunda ne yaptılar?

Haham ve papazların Allah yolundan çevirme işine gelince; bu, insanların İslam'a girmesini engelleme anlamındadır. Çünkü dinde Allah yolu, onu doğru şekilde bilme ve razı olacağı tarzda ona ibadet etme yoludur. Onu tanımanın esası ise tevhid ve tenzihtir. Halbuki onlar tevhid ehli değil, şirk ehlidir. Tenzih ehli değil, teşbih ehlidirler. Bunlar, bu konuyla ilgili olarak Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide Sûreleri'ndeki ayetler de ve konumuzun akışı içinde geçmiştir. Allah'a doğru dürüst ibadet ise; Ona beşerin belirlediği tarzda değil, kendi belirlediği şekilde ibadet etmekle olur. Fakat Ehl-i Kitab böyle ibadet etmiyor. Yahudiler, kurban ve adaklar dahil pek çok ibadetleri terk ettiler. Gerekçeleri ise, bunların ancak Süleyman mabedinde olacağını iddia etmeleridir. Halbuki Allah ibadetleri onlara Süleyman Peygamber'den önce Hz. Musa'nın diliyle emretmişti. Bilahare şeriatlarını tashih eden en büyük ıslahatçı Hz. İsa'yı da inkar ettiler. Hıristiyanlar ise Mesih'e, annesine ve azizlere tapıyorlardı. Namaz ve oruç gibi ibadetlerinin pek çoğu Hz. İsa zamanında olmayan bidatler tarzındadır. Allah'ın razı olacağı tarzda onu tanıyıp ibadet etmek sadece İslam'la mümkündür. Allah, İslam'ın kitabı Kur'an ve onu açıklayan Sünneti muhafaza etmiştir. Cahil Müslümanlar ve onların dışındaki entrikacıların uydurdukları bidatler ise; Kur'an ve sahih Sünnet onların ve bidatçilerin batıl olduklarına delildir. Sünnete bağlı olanlar her zaman Kur'an ve Sünneti onlara karşı yaşatacaklardır. Öyleyse Allah yolu İslam yoludur. O da Kur'an ve sahih Sünnete dayalı İslam'dır.

Onların İslam'dan çevirme yolları ise zaman, mekan ve imkanlara göre değişmektedir. Hıristiyanlar bu çevirme işinde, Tevbe Sûresi 32. ayetin tefsirinde özet olarak açıkladığımız gibi siyasetle misyonerliği birleştirerek ken-

dilerine has bir yol geliştirdiler. Bunu daha geniş şekilde tefsirde ve Menar mecmuasında ele aldık. Bunların hepsi de ayetin manasına girmektedir. Çünkü burada haber muzari sığasıyla gelmiştir. Bu sığa da hal ve istikbale delalet eder. Bu gaybı çok iyi bilen Allah'ın kelamıdır. Haham ve papazlar sadece kendi mensuplarının İslam'a girmelerini önlemekle kalmıyorlar, Müslümanları da ondan çevirmeye çalışıyorlar ve daha önce de belirttiğimiz gibi onları, eski putperestlik dinlerinin karışımı olan Hıristiyanlığa davet ediyorlar. Avrupa kavimleri ve devletleri, İslam ülkelerini kendi ülke siyasetlerinin nüfuz alanlarına tabi olmak üzere misyonerlik nüfuz alanları olarak taksim ettiler. Cihan harbinden sonra İslam ülkelerini sömürgeleştirmede büsbütün azıttılar, Hıristiyanlığı yaymada o kadar ileri gittiler ki, İslam'ın beşiği ve sığınağı olan Arap yarımadasına bile ulaştılar. Hıristiyanlaştırmakla ilgili olarak pek çok devletler arası konferanslar düzenlediler, bunun için pek çok kitaplar telif ettiler. Kendilerini desteklemek üzere bazı münafık tarikat şeyhlerini, fıkıh alimlerini ve zorba idarecileri kullandılar. Artık bundan sonra kendi zındık ve dinsizlerini kullanmalarını neden kınayacaksın? Şayet Müslüman, kaybını telafi için uğraşmaz, bu ayetlerin yaşadığı asırdaki detaylı ve pratik muhtevasını kavramazsa o takdirde bunları okumaktan, rivayet ve lafız alimlerinin tefsirinden ne fayda elde edebilir ki? Bu konuda sözü uzatmamızın sebebi; bu propagandaları çürütmek, yayınlarının etkisini silmek ve Müslümanları işin detayına yönlendirmektir.

İslamiyet'ten çevirmek için başvurdukları en iğrenç, en kötü ve alçak yol, yüce Peygamber'e ve Kur'an'a dil uzatmaktır. Bundan daha zararlısı ve berbatı ise, yeni neslin talim ve terbiye gördüğü okullara el atmaları ve onların inançlarını ifsat etmeleridir. Fakat büyük şehirlerde oturan Müslümanların çoğu bu ifsadın mahiyetini, din, ahlak ve toplumun siyaseti ve istiklaliyle ilgili kötü sonucunu düşünmüyorlar. Sonra Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Altın ve gümüşü biriktirip, Allah yolunda harcamayanlara acı veren bir azabı müjdele."*** Sözün akışı; bu cümlenin, insanların mallarını haksız yere yiyen ve onları Allah yolundan çeviren pek çok haham ve papazlarla ilgili olmasını gerektiriyor. Bu görüş, Muaviye'den de rivayet edilmiştir. İfade aynen gelecektir. Dahhak ve Muaviye'den bunun hem genel hem de özel olduğu rivayet edilmiştir. Buna göre söz, haham ve papazlar hakkındadır. Zira onlar insanların mallarını haksız yere yiyen, onları biriktirip Allah yolunda sarf etmeyen bilakis çoğunu, insanları Allah yolundan alıkoymak için sarf eden

kimselerdir. Süddi'nin de dediği gibi bu ayetin müminler hakkında olması da caizdir. Zira bu haham ve papazların hallerini açıklayan bu ayet müminlere hitap etmiştir. Mal biriktirmeleri, çok servetle fitneye düşmeleri, mallarını sandıklarla toplamaları, bankalarda nemalandırmaları hayatta onların en büyük hedefleridir. Çünkü onlar Allah'ı tanımanın, Onu sevip saymanın ve Ona ibadet etmenin manevi zevkini kaybetmişlerdir. Müminler de bu sefil duruma düşmesinler diye ve bir uyarı olmak üzere kendilerine hitap edilmiştir. İleride Ebu Zer'den (r) nakledileceği gibi bu ayet, hem bizim hem de Ehl-i Kitab hakkında nazil olmuştur. Bizim görüşümüz de budur. Çünkü lafız mutlaktır. Mutlak ve genel anlamına hamletmek gerekir. Ayetin alışı da göstermektedir ki, öncelikle ve bizzat hahamlar ve papazlar da buna dahildirler. Çünkü onlar maddi arzularda en aşağı derekeye düşmüş kimselerdir.

Ayette geçen *"kenz"* lafzı sözlükte, birşeyi toplamak, birbiri üstüne yığmak demektir. *"Kenîzü'l-lahmi ve müktenizühû"* demek, etin serti ve sıkısı demektir. *Esâsü'l-Belâğa*'da ifade edildiğine göre, torbayı dane ile doldurdum, o da orada birikti anlamına; *"keneztü'l-habbe fi'l-cerâbi fekteneze fîhi"* denir. Torbayı iyice doldurduğun zaman; *"keneztü'l-cerâbe"* dersin. Ragıb dedi ki; kenz, malı üst üste koymak ve saklamak demektir. Aslı ise hurmayı kapta saklamaktan gelir.

Burada ise kenzden maksat, altın ve gümüşleri yani dinar ve dirhemleri sandıklarda saklamak veya toprak altına gömmek, onları Allah'ın belirttiği hayır ve fazilet yollarında harcamaktan alıkoymak ve bunun için gerekli yollara başvurmaktır. Bunların şerî sarf yerleri bu sûrenin 60. ayetinde gösterilecektir. *"Yünfikûnehâ"* cümlesinde zamir müennes gelmiştir. Halbuki kendinden önce tesniye geçmiştir. Çünkü altından maksat dinarlar, gümüşten maksat ise dirhemlerdir. Bunların altın ve gümüş olarak bizzat kendileri veya zinet ve başka şeyler elde edilen madenleri değil, işlenmiş, para haline getirilmiş halleridir. Harcamak üzere hazırlanmış olan, dinar ve dirhemlerdir. Altın ve gümüşten bu şekilde yaralanılır, harcamadan fayda elde edilmez. Onları saklamak, faydasını yok etmek demektir. Bu ise, akıl zaafı ve şeriata isyandır. İki çeşidine dair müfretleri olan her tesniyeden sonra zamirin müfretlerin tamamına ircası caizdir. Nitekim şu ayette de böyledir: *"Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa..."*[198] taife tesniye olduğu halde

198. Hucurât, 49/9.

vuruşma çoğul olarak gelmiştir. *"Yünfikûnehâ"*daki zamirden maksadın, haksız yere yedikleri mallar olduğu söylendi bu görüş, sözü sadece onlara tahsis edenin görüşüne tercih edildi. Fakat doğrusu aksi görüştür.

"İnfak etmiyorlar" sözünün zamirine göre, bunların tamamının infak edilmesi vaciptir. Tehdit, yanında altın ve gümüşten ihtiyacından fazla bir şey bırakan kimseye yöneliktir. Fakat bu görüş İslam şeriatı kurallarına aykırıdır. Çünkü Allah Kur'an'da müminleri şöyle tanımlamaktadır: *"Onlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar."*[199]; *"Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır."*[200]; *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın temizlerinden infak edin."*[201]; *"Size verdiğimiz rızktan harcayın."*[202] ancak bazı alimler diyorlar ki, kişinin haram yollardan kazandığı bütün malın, şayet sahibine iadesi mümkün olmazsa infak edilmesi gerekir. Fakat helal yollardan kazandırdıklarının tamamı infak edilmez. Şayet ayet, Muaviye'nin dediği gibi zikredilen Ehl-i Kitab hakkında olsaydı mesele açık olurdu. Fakat son iki görüşe göre bu ayetle, zahiren ona muarız gibi görünen ayetlerin arasını uzlaştırmak gerekir. Bazı rivayetler, ashabın bu ayetten, insanın sahip olduğu bütün altın ve gümüşü infak etmesi gerektiğini anladıklarını göstermektedir. Fakat çoğunluğu bu görüşten dönmüşlerdir. Ebu Zer hariç...

İbn Ebi Şeybe'nin, *Müsned*'inde, Ebu Davud, Ebu Ya'lâ, İbn Ebi Hatim ve Hakim'in sünenlerinde tahriç ettikleri, İbn Merduye'nin sahih gördüğü, Beyhaki'nin, süneninde İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadise göre, İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet nazil olduğu zaman, durum Müslümanlara ağır geldi. Dediler ki; bizden hiç kimse, kendinden sonra çocuğuna bir mal bırakmayacak, Ömer: Ben sizi rahatlatacağım, dedi ve Sevban'la birlikte Rasûlullaha (s) geldiler. Ömer dedi ki: Ey Allah'ın Peygamber'i! Bu ayet, ashabına çok ağır geldi. Bunun üzerine Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: *"Allah zekatı sırf, kalan mallarınızı temizlemek için farz kıldı. Mirasları da sizden sonraki mallarınızdan farz kıldı."* Bunun üzerine Ömer tekbir getirdi. Sonra Rasûlullah (s) Ona şunu söyledi: "*Saklanacak en değerli şeyi sana haber vereyim mi? Saliha kadındır ki, kocası ona baktığında neşe verir, emrettiğinde itaat eder, yanından*

---

199. Bakara, 2/3.
200. Zâriyât, 51/19.
201. Bakara, 2/267.
202. Münâfikûn, 63/10.

ayrıldığında onun her şeyini korur."[203] Saliha kadın hadisi, İbn Abbas'tan başka tariklerle de rivayet edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in *Züht* kitabında tahriç ettiği, Buhari, İbn Mace, İbn Merduye'nin, İbn Ömer'den rivayet ettikleri hadise göre İbn Ömer şöyle dedi: "Bu ayet zekat farz olmadan önce indi. Zekat farz kılınınca Allah onu malları temizleme aracı yaptı. İbn Ömer sonra şöyle dedi: "Şayet Uhut dağı kadar altınım olsa, sayısını bilmek istemem. Zekatını verir ve onunla Allah'a itaat yolunda iş yapardım." Söylenmek istenen şudur; bu hüküm, yani müminin altın ve gümüş olarak sahip olduğu her şeyi infak etmesinin vacip oluşu İslamiyet'in ilk yıllarında ve zekat farz olmazdan önceydi. Bunun manası; Tevbe Sûresi'nin bu ayeti; Cumhurun da söylediği gibi zekat farz kılınmazdan önce nazil olmuştur demek değildir. Çünkü zekat hicretin ikinci senesinde, Tevbe Sûresi ise, daha önce de belirtildiği gibi hicretin dokuzuncu senesinde nazil olmuştur. Bu aynı zamanda zekat memurlarının belirlendiği senedir.

Malik, Şafii, İbn Ebi Şeybe ve diğerlerinin İbn Ömer'den tahriç ettiklerine göre, o şöyle demiştir: Zekatı verilen mal yedi kat yerin dibinde de olsa kenz değildir. Zekatı verilmeyen mal ise meydanda da olsa kenz hükmündedir. İbn Merduye yine İbn Ömer'den merfu olarak benzeri bir hadis tahriç etmiştir. Beyhaki dedi ki: Mahfuz, mevkuf demektir. İbn Adıy ve Hatib, Cabir'den rivayet ettiklerine göre Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: *"Zekatı verilen herhangi bir mal kenz sayılmaz."*[204] Bu hadisi İbn Ebi Şeybe de Cabir'den mevkuf olarak rivayet etmiştir. Beyhaki'nin dediği gibi mevkuf, mahfuz demektir. Birden fazla ravi İbn Abbas'tan İbn Ömer'e ve Ömer'in (r) hadisi gibi hadis rivayet etmiştir. Bütün bu haber ve eserler göstermektedir ki, bu ayette tehdit edilen kenz, zekatı verilmeyen maldır. Nitekim İbn Hacer, Cumhurdan İbn Abdilberr yoluyla böyle aktarmıştır. İbn Hacer dedi ki; buna Ebu Hureyre'nin şu merfu hadisi de şahadet etmektedir: *"Malının zekatını verdiysen, borcunu eda etmiş sayılırsın."* Ancak fazla olduğu takdirde zekat düşen farz nafakalar da böyledir. Hafız İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de geçen önceki İbn Ömer hadisinin şerhinde, "zekat farz kılınmadan nazil oldu" ifadesi için şunları söyledi: Bu da gösteriyor ki, kenz için olan tehdit fazla malı

203. Ebu Davud, *Zekat*, 32.
204. Buhari, *Zekat*, 4.

yardımdan alıkoymakla ilgilidir. Buna göre zekatın farz olmasından maksat, bizzat kendisinin farz olması değil, miktar ve nisabının açıklanmasıdır. Doğrusunu ise en iyi Allah bilir. İbn Ömer'in (r) *"Uhut dağı kadar altınım olsa aldırmam"* demesi, babın sonunda zikredilen Ebu Zer'in (r) sözüne işaret etmektedir. İbn Ömer'in sözüyle Ebu Zer'in hadisini şöyle birleştirmek mümkündür. Ebu Zer hadisi, bir şahsın elindeki başkalarına ait mala hamledilir ki; bu kimse, başkasının malını zorla zaptedemez. Yahut da mal kendisinindir. Fakat kendisi, halife gibi ikramı umulan sorumlu bir kimse ise, malı biriktirip de muhtaçlardan esirgemesi caiz değildir. İbn Ömer'in hadisi ise, kişinin sahip olduğu ve zekatını verdiği mala hamledilir. Fakat bu kişi bu malla yakınlarını gözetmeli ve onları dilenmekten kurtarmalıdır. Ebu Zer hadisi mutlak olarak ele alıyor, hiçbir şeyin biriktirilmesini caiz görmüyor. İbn Abdilberr şöyle dedi: Ebu Zer'den yiyecek ve hayatın temel ihtiyaçlarından fazla olarak biriktirilen her şeyin kenz olduğuna ve bu manada mal biriktirenin kınandığına ve kendisinin de aynı görüşte olduğuna dair pek çok haberler varit olmuştur. Ona göre bu tehdit ayeti bu konuda nazil olmuştur. Ashabın Cumhur ve onlardan sonra gelenler Ebu Zer'e muhalefet etmiştirler ve tehdidi, zekat vermeyenlere hamletmişlerdir. Bu konuda dayandıkları en sahih kaynak, Arabî hikayesiyle ilgili olarak Talha ve başkalarından nakledilen hadistir. Arabi Hz. Peygamber'e: Zekattan başka bir şey vermem gerekir mi? deyince Efendimiz: *"Fazladan vermek istersen sen bilirsin"* diye cevap verdi. Görünen odur ki; İbn Ömer'den de nakledildiği gibi bu, İslam'ın ilk yıllarına ait bir durumdu. İbn Battal buna şu ayeti delil getirdi: *"Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İhtiyacınızdan artanı harcayın."*[205] Yani yetecek olandan fazlasını... Bu, İslam'ın ilk yıllarında farzdı. Fakat sonra neshedildi. En doğrusunu Allah bilir.

Diyorum ki: Ebu Zer'e gelince; onun görüşüne dair haberler meşhurdur. Bu haberlerden birisi şudur: Buhari ve başkaları Zeyd b. Vehb'den şöyle rivayet etmişlerdir: Zeyd diyor ki; Rebze'ye -Mekke-Medine arasında bir yer- vardım. Bir de baktım ki Ebu Zer orada. Kendisine: Seni buraya getiren sebep nedir? dedim. Dedi ki: Ben Şam'daydım. Muaviye ile ben şu ayet konusunda ihtilafa düştük: *"Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenler..."* Muaviye dedi ki; bu ayet Ehl-i Kitab hakkında nazil oldu. Ben

205. Bakara, 2/219.

de; hem Ehl-i Kitab hem de bizim hakkımızda nazil oldu, dedim. Bu konuda aramızda niza çıktı. Hz. Osman'a bir mektup yazarak beni şikayet etti. Osman da mektup göndererek Medine'ye gelmemi istedi. Ben de Medine'ye gittim. Halk etrafımda öylesine toplandılar ki; sanki beni daha önce görmemişler. Durumu Osman'a anlattım. Bana dedi ki; yakın bir tarafa çekil. İşte beni buraya getiren sebep budur. Şayet başıma bir Habeşliyi emir tayin etseler, onu dinler, ona itaat ederim.[206]

İbn Hacer bu hadisin şerhinde şöyle dedi: Zeyd b. Vehb (r) Ebu Zer'e (r) bu yere niçin geldiğini şundan ötürü sordu; çünkü Hz. Osman'a kızanlar, Ebu Zer'i sürgün etti diye onu kötülediler. Halbuki Ebu Zer, buraya kendi isteğiyle geldiğini açıkladı. Evet Hz. Osman ona Medine'den ayrılmasını emretti. Fakat bunu fitneyi önlemek için yaptı. Çünkü onun görüşlerinin başkalarına zarar vereceğinden endişe etmişti. O da Rebze'yi seçti. Hadisçilerin aktardıklarına göre zaten Rasûlullah (s) zamanında da oraya giderdi. İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında da, şöyle belirtiliyor: Kufelilerden bir grup, Rebze'deyken Ebu Zer'e şöyle dediler: Bu adam sana şöyle şöyle yaptı. Ona karşı savaş açmamızı ister misin? Ebu Zer: Hayır, asla! Osman doğudan batıya sürse yine onu dinler, ona itaat ederim.

Ebu Ya'lâ isnadında zaaf olan bir haberi İbn Abbas'tan nakletti: İbn Abbas dedi ki; Ebu Zer, Hz. Osman'ın huzuruna girmek için izin istedi. Bizi rahatsız ediyordu, huzura girince Osman ona: Ebubekir ve Ömer'den daha hayırlı olduğunu söyleyen sen misin? dedi. Ebu Zer de: Hayır, dedi ve ekledi: Fakat ben Rasûlullah'tan (s) şunu işittim: *"Bana en yakın ve en sevimliniz, bana verdiği sözde durmaya devam edendir."* Ben ona verdiğim sözde duruyorum. İbn Abbas dedi ki: Osman ona Şam'a gitmesini emretti. Onlara hadis naklediyor ve şöyle diyordu: Hiç kimse, yanında altın ve gümüş olduğu halde gecelemesin. Onları ya Allah yolunda harcasın veya borçlulara versin. Muaviye, Hz. Osman'a mektup yazdı ve Şam'da bir ihtiyacın varsa Ebu Zer'e haber yolla, buradan ayrılsın. Hz. Osman da Ebu Zer'e mektup yazıp, kendisine gelmesini bildirdi. O da Medine'ye geldi.

Diyorum ki; Ebu Zer'in hikayesinde, Hz. Osman'a başkaldırma işinde Şia'nın entrikalarına dair bir ibret vardır. Burada ilim ve düşünce hürriyetinin ve alimlere saygının ashab katında en yüksek derecede olduğuna dair

206. Buhari, *Zekat*, 4.

de bir delil vardır. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de Ebu Zer hadisinin faydalarını sayarken şunları söyledi: Burada imamların alimlere lütufta bulunduğu görülüyor. Muaviye, Ebu Zer'i inkara cesaret edemedi ve onunla ilgili olarak kendinden daha yüksek mevkiye yazıp danıştı. Hz. Osman da Hz. Ebu Zer'i sıkboğaz etmedi. Halbuki onun teviline katılmıyordu. Bu hadiste ayrıca, imamlara karşı çıkmanın, fitne çıkarmanın yasak olduğu, idarecilere itaatin teşvik edildiği görülüyor. Fitne endişesiyle efdal olanın mefdule itaati emrediliyor. İçtihatta ihtilafın caiz olduğu anlaşılıyor. Vatandan ayrılma pahasına da olsa emri bi'l-ma'rûfta tavizsiz davranılacağı anlatılıyor. Kötülüğü defetmenin, iyiliği celbetmekten önce geldiği belirtiliyor. Ebu Zer'in Medine'de kalmasında ilim taliplerine ilim öğretmesi açısından büyük bir maslahat olmasına rağmen, Hz. Osman, mal biriktirme hususundaki görüşünün sertliğinin yol açabileceği zarardan ötürü onun Medine'den ayrılmasını tercih etti. Fakat ona, görüşünden dönmesini emretmedi. Zira ikisi de müçtehitti.

Ebu Zer'le ilgili haberlerden birisi de Buhari ve Müslim'in, Ahmed b. Kays'dan rivayet ettikleri şu haberdir: Ahmed dedi ki; Kureyş'ten bir topluluk arasında oturdum. Saçı sakalı, kılığı kıyafeti, ve şekli kaba ve sert bir adam geldi. Kalkıp oradakilere selam verdi sonra da: Mal biriktirenlere müjde olsun ki; onlar için cehennemde kızdırılmış bir taş olacak sonra onların her birinin memesi üzerine konacak, omuzu üzerinden çıkacak, omuzu üzerine konacak, memesi üzerinden sarsılarak çıkacak. Sonra bu zat oradan ayrıldı. Ben de peşine düştüm, yanına oturdum, onun kim olduğunu bilmiyordum dedim ki; insanlar senin söylediklerinden hoşlanmadılar. O da: Onlar bir şey bilmiyorlar. Dostum bana dedi ki: -Ahnef, dostun kimdir, diye sordu. O da; Hz. Peygamber'dir dedi- Rasûlullah (s): *"Ey Ebu Zer! Uhut dağını görüyor musun?* diye sordu. Ben de, akşama ne kadar var diye güneşe baktım. Rasûlullah'ın (s), bir ihtiyacı için beni oraya göndereceğini düşünüyordum. Evet görüyorum, dedim. Rasûlullah (s) dedi ki: *"Uhut dağı kadar altınım olmasını istemem, olsa da hepsini infak ederim ancak üç dinarını bırakırım."*[207] Bu

207. Buhari bu hadisi, zekat bölümünde böyle rivayet etmiştir. Hadiste ihtisar vardır ve üç dinar istisna edilmiştir. Buhari bu hadisi *Rıkâk* bölümünde tam olarak şu lafızlarla rivayet etmiştir: *Şu Uhut dağı kadar altınım olup da, borç ödemek için ayırdığım hariç. Yanımda bir dinar bile olsa, üç gün o altınla beraber olmak istemem -sağını, solunu ve arkasını göstererek- Allah'ın kullarına şöyle şöyle harcamak isterim"* dedi ve yürüdü. Sonra: *"Burada servet yığanlar, kıyamet günü fakir olacaklardır. Ancak şöyle şöyle harcayanlar hariç. Fakat onlar ne kadar da azınlıkta..."*. Başka anlamda hadisin geri kalanı vardır. Şöyle şöyle ifadesinden maksat, her türlü hayır yollarıdır.

insanlar düşünmüyorlar sadece dünyalık biriktiriyorlar. Allah'a yemin olsun ki, ölüp Allah'a kavuşuncaya kadar ne onlardan dünyalık isterim ne de din konusunda onlara bir şey soranm.

Ben diyorum ki; bu hadis, ihtiyaçtan fazla olan her şeyin infak edilmesinin farziyetine delil olmaz. Bu ancak zühtle ilgilidir. Züht ise, nefsin iyi sıfatlanndandır. Fazlasını saklamak yerine hayır yollarında infakı tercih etmek; aile fertleri olmayan üst tabakanın tuttuğu azimet yoludur. Yoksa herkes için geçerli değildir. Kitap ve Sünnet, daha önce de geçtiği gibi, kişinin her şeyini infak etmesine karşıdır. Şeri naslar ölçülü harcamayı emretmektedir. Bu naslardan bazıları şunlardır: *"Onlar harcadıkları zaman, israf etmezler, cimrilik de yapmazlar. İkisi arasında orta bir yol tutarlar."*[208]; *"Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, onu tamamen açıp israf da etme sonra kınanmış ve pişman olmuş bir halde oturup kalırsın."*[209] Meşhur hadislerden birisi de; Rasûlullah'ın (s), Sa'd b. Ebî Vakkas'ı bütün malını tasadduk etmekten menetmesi, *"üçte bir bile fazladır"* diyerek ancak üçte birini infaka müsaade etmesi hadisidir.

Ahmed b. Hanbel ve Tabarani, Şeddât b. Evs'ten rivayet ettiklerine göre Şeddât şöyle demiştir: Ebu Zer (r), Rasûlullah'ın (s) mal biriktirme hususundaki şiddetli tehditlerini işitti, bilahare Bâdiye'ye gitti. Sonra Rasûlullah (s) bu konuda ruhsat verdi. Bu ruhsat emri Rasûlullah'tan (s) alınıp uygulandı. Ebu Zer bunu duymadı. O daha önce duyduğu emri esas alıyordu. Ayrıca bu konudaki katı tutumunun sebebi; azimeti tercih etme ve sıkıntılara katlanma karakteridir. Bu tutum ferdi olarak bazı ashab arasında görülmüştür. Rasûlullah ise bu tutumdan onları sakındırmıştır. Muaviye, Ebu Zer'i imtihan etmek için ona çokça mal gönderdi. Fakat o, anında malları tasadduk etti. Şam valisi Süheyb b. Seleme ona üç yüz dinar yolladı ve; bunları ihtiyacını gidererirsin, dedi. Ebu Zer dinarları kabul etmedi ve Süheyb'in elçisine; bunları efendine geri götür. Allah namına bizden başka aldatacak kimse bulamamış mı? Bize gölgeleneceğimiz bir gölgelik, ihtiyacımızı görecek üç koyun, bize hizmet sunacak bir hanımefendi yeter. Üstelik de fazla maldan korkarım. Ben bu konuyu biraz uzattım. Çünkü pek çok ibretler ve şeriatın dengesiyle bazı zahitlerin aşırılığını ortaya koyan ölçüleri kapsamaktadır. Ayrıca Müslümanlar arasında zahit ve iktisatlı davrananların azlığını,

208. Furkân, 25/67.
209. İsrâ, 17/29.

cimri ve müsriflerin çokluğunu hatırlatmaktadır. Bunlar mallarıyla yeryüzünde ıslaha değil, ifsada yol açmaktadırlar.

"Bunlar kıyamet günü cehennem ateşinde kızdırılır." Buradaki "yevme" zarfı, "azab-ı elîm"e taalluk eder. Daha önce de belirttiğimiz gibi müjdede asıl olan; etkisi yüzün derisinde sevinç ve üzüntü şeklinde tezahür eden haberdir. Fakat daha ziyade sevinç için kullanılır. Burada azap için kullanılması, aşağılama ifade eder. Maksat uyarmadır. Yani o günde kendilerine dokunacak acıklı azabı onlara haber ver, azap yurdu olan cehennemde o gün mallar kızdırılır. Yani üzerlerine ateş konup tutuşturulur. Adeta mallar da ateş haline gelir. Bu durum şuna benzer: *"Süs veya eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur."*[210] *"Yevme yuhmâ"* ifadesi, "yevme tuhmâ"dan daha beliğdir. Dağlama demiri kızdırmayı ifade eder. İfadenin zahiri, bu malların bizzat kızdırılmasını gösterirler ki, Allah bunları ahirette aynıyla iadeye kadirdir. Şayet maksat; bunları ve benzerlerini kızdırmakla inzar ve tehdit ise, o takdirde bunların kendilerinin kızdırılmasının ve çeşitlerin iadesinin bir anlamı ve hikmeti olmaz. Ahiret halleri gayp alemindedir. Bunların mahiyet ve sıfatlarını, bunları dile getiren lafızlarla idrak etmemiz mümkün değildir. Hak olan selef mezhebi; mahiyet ve sıfatların kavranmasını gaybı bilen Allah'a havale ederek naslara iman etmektir. Bize düşen, nassa imanla birlikte nefsi ıslah için gerekli dersi çıkarmaktır.

Bu görüşe şöyle itiraz edilebilir; bu mallar, dünyanın harap olması ve kıyametle yeryüzünün savrulan toz haline gelmesiyle yok olur. Buna cesetleri aynıyla iadeye kadir olan Allah, bu malları iadeye de kadirdir, şeklinde cevap verilir. Bundan daha kolayı ise; insanlar arasında el değiştiren bir dirhem veya dinarın hazır edilmesidir. Bu bir tek dirhem veya dinarla, kenz erbabı sırayla dağlanırlar. İnsanların bizzat iade edilmeleri de bu tarzda olur. Bir tek insanın cesedi pek çok insan, yılan, vahşi ve ehlî hayvana ceset olabilir. Cesetlerin diriltilmesiyle ilgili detay bilgi Â'râf Sûresi'nin tefsirinde[211] geçmişti. Bazı rivayetlerde ise biriktirilmiş olan bütün altın ve gümüşler ne kadar çok olursa olsun hepsi de kızdırılır, ceset bütün bunları kapsayacak şekilde büyütülür, öyle ki bir altın başka bir altın yerine konmaz. Bu rivayet merfu olarak sahih değildir. Sahih olan ise Müslim'in Ebu Hureyre'nin mer-

210. Ra'd, 13/17.
211. Furkân, 7/56.

fu olarak rivayet ettiği şu hadistir: *"Malının zekatını vermeyen kimseler için, kıyamet günü ateşten plaka ve levhalar hazırlanır. Onlarla böğrü, alnı ve sırtı dağlanır."*[212] Bu levhalar, altın ve gümüşten olmayan levhalardır. Hadisteki safâih (plakalar) cuile fiilinin naib-i failidir. Bunların kıyamet günü Allah tarafından özel olarak yaratılmış olmaları da mümkündür. Safâihin merfu olarak rivayeti meşhurdur. Şarih, mansup olarak da rivayet edildiğini söylemiştir. Buhari ve Nesâî'de, Ebu Hureyre'den merfu olarak şu hadis rivayet edilmiştir: *"Kime ki Allah bir mal verir, zekatını vermezse, kıyamet günü zekatı verilmeyen mal zehirli bir erkek yılan şekline döndürülür. İki gözü üstünde iki nokta bulunur. Bu azgın yılan kıyamet günü mal sahibinin boynuna dolanır. Sonra yılan, sahibinin çenesini iki tarafından yakalr ve ona; işte ben senin malınım. Senin hazinenim, der."*[213] Sonra Hz. Peygamber şu ayeti okudu: *"Cimrilik ettikleri şey, kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır."*[214] Nesâî'nin rivayeti ise şöyledir: *"Malının zekatını vermeyen kimseye kıyamet günü malı, gayet zehirli bir erkek yılan şeklinde gösterilir. Bu yılanın iki gözü üstünde iki nokta bulunur. Sahibinden ayrılmaz veya onun boynuna dolanır. Ben senin hazinenim, senin hazinenim, der."*[215] Bu hadis; bu azabın, malın kızdırılmış levhalar haline getirilip zekat vermeyenin bununla dağlanacağına veya boynuna dolanacak bir yılan haline getirileceğine dair Hz. Peygamber'den gelen sahih bir nastır. Bu bir çeşit temsil ve tahyildir. Yoksa sahibinin dünyada biriktirdiği malın kendisi değildir. Bu yorumla her türlü maddi anlam geçersiz ve her türlü kapalılık zail olmaktadır. Her halükarda azap gerçektir. ***"Onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanır."*** Servetin verdiği kibirle yüzlerindeki neşe ve gıpta çizgilerini yayarak insanlara yöneldikleri, fakirlere karşı ise, bir şey istemelerinden hoşlanmadıkları için asıp buruşturdukları alınları bunlarla dağlanır. Servet koltukları ve kanepeleri üzerinde yaslanıp uzanarak, sağa sola döndürdükleri, küçümseyerek ve arkalarını dönerek yoksul ve ihtiyaç sahiplerinden uzaklaştıkları böğürleri ve sırtları da bunlarla dağlanır. Cehennemde onlar için ne bir rahatlık ne de bir istifade vardır. Onlar ancak yüzüstü kapaklanarak dururlar. Nitekim şöyle buyurulmuştur: *"O gün, yüzüstü ateşe sürüklendiklerinde, "cehennem ateşini tadın" denir."*[216] Aynı

212. Müslim, *Zekat*,24,25.
213. *Tecrid-i Sarih*, Hadis no: 691. (Çev.)
214. Âl-i İmrân, 3/180.
215. Nesâî, *Zekat*, 20.
216. Kamer, 54/48.

şekilde burada da şöyle dendi: ***"İşte kendiniz için biriktirdikleriniz."*** Onları dağlamakla görevli olan azap melekleri onlara: Size vaki olan bu acıklı azap, dünyada yığıp biriktirdiğiniz şeylerin cezasıdır. Yahut da dağlandığınız bu işkence aleti, tek başınıza istifade etmek için kendinize ayırdığınız maldır, derler. ***"Biriktirdiklerinizi tadın, denir."*** Yani vebalini ve azabını veya onları biriktirmenizin vebalini yahut da onları Allah yolunda harcamamanızın cezasını tadın, denir. Mananın özeti şudur: Sadece kendiniz için biriktirip, başkasının ortak olmamasında fayda umduğunuz mallar, tam aksine sizin aleyhinize olacaktır. Onlar dünyada başkalarının olacak, ahirette ise azabı sadece size dokunacaktır. Rezilliklerin, kendilerine süslü gösterildiği bütün batıl ehlinin hali de böyle olacaktır. Cimriler cimriliği, korkaklar da korkaklığı tedbir sanırlar. Bu, bozuk karakterin bir aldatması, ahmakça bir düşüncenin değerlendirmesidir. Cimriler, fakirlik korkusuyla fakir gibi yaşarlar, korkaklar da ölümden kaçarlarken kendilerini ölüm ve tehlikenin kucağına atarlar. Onların korkaklığı; düşmanları onlara daha fazla eziyet etmeye sevk eder, savaşçılara kendilerini perişan etme imkanı verir.

Bu asırda Müslümanların en büyük zaafları, mallarının düşmanları tarafından soyulması ve dinlerinden döndürülme çabalarının en büyük sebeplerinin başında zenginlerinin cimriliği, kral, yönetici, komutan ve liderlerinin korkaklığı gelmektedir. Bu durum onları, kendi mallarını yağmalayanların yardımcısı haline getirmektedir. Bu mananın izahı şu ayetin tefsirinde geçmişti: *"Allah yolunda harcayın, kendi kendinizi tehlikeye atmayın"*[217] şayet zenginler din ve dünya ilimleri birlikte veren okullar açsalar, böylece misyonerlerin okullarına ihtiyaç duymazlar. Bu okulların idaresini üstlenenler için, buralardan bu ümmetin dinini ve mülkünü koruyacak insanlar mezun etme imkanı doğar. Buralarda yetişen bu ümmetin şeref ve itibarını tekrar kazandırırlar. Kendilerine düşmanlık yapan kavimleri İslam'a cezbederler, onlar da bölük bölük İslam'a girerler. Böylece durum başlangıçtaki gibi olur.

217. Bakara, 2/195.

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِندَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ ﴿36﴾ إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُحِلُّونَهُ عَامًا وَيُحَرِّمُونَهُ عَامًا لِّيُوَاطِئُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيُحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿37﴾

36- Gökleri ve yeri yarattığı gündeki yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru din budur. Öyleyse o aylar içinde kendinize zulmetmeyin. Müşrikler nasıl topyekün sizinle savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki, Allah kötülükten sakınanlarla beraberdir.

37- Haram ayların yerlerini değiştirip ertelemek sadece kafirlikte ileri gitmektir. İnkar edenler bununla saptırılır. Onlar, Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını uydurmak için haram ayı bir yıl helal, bir yıl haram sayarlar. Böylece, Allah'ın haram kıldığını helal kabul ederler. Yaptıklarının kötülüğü kendilerine güzel gösterildi. Allah, kafirler topluluğunu hidayete erdirmez.

Bu iki ayet; müşriklerin hallerine, fetihten sonra onlara karşı uygulanacak siyasete ve şirk taassubunun yıkılması konusuna yeniden dönüş mahiyetindedir. Söz, Ehl-i Kitab'la savaş ve söz arası onların cizye vermesiyle bu savaşın bitmesi konusundaydı. Daha önce müşriklerle savaş ve onlarla ilişkiler konusundaki hükümler bunu gerektiriyordu. Ehl-i Kitab'la ilgili söz, pek çok din adamının halini açıklamakla tamamlandı. Dünya saltanatını ve hayvani arzuları gerçekleştirmenin vesilesi olan maddi hırslar bu din adamlarını, dinlerini tahrife yöneltti. Ayrıca konunun sonunda, bu durumda olanlar kıyamet günü şiddetli bir azapla uyarıldı. Bu uyarı hem bize hem de onlara yöneltildi. Bundan dolayı Müslümanlarla Ehl-i Kitab'ın, insanların malları-

nı haksız sebeplerle yeme ve altını, gümüşü gayri meşru şekilde biriktirme işindeki tehdide ortak olmaları ve ayların sürelerini ve savaş hükümlerini değiştirmede müşriklere muhalefet etmeleri gereği arasında güçlü ve aşikar bir bağlantı vardır. Ayrıca burada Araplara göre kameri ayların hesaplanmasıyla, Ehl-i Kitaba göre şemsi ayların hesaplanması arasında ince bir ilişki vardır. Her ne kadar hesaplarında onlara muhalefetleri açıkça belirtilmiş olsa da Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Gökleri ve yeri yarattığı gündeki yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir."***

Haram Aylar

Maksat, kameri yılın teşekkül ettiği aylardır. *Şuhur*'un (aylar) müfredi *şehr*'dir. O da hilal veya ayın ismidir. Şöhret kelimesinden türemedir. Sonra ayın doğuşundan son gününe kadar geçen günlere isim yapıldı. Bu ayların sayısı on ikidir. Bu, şimdiye kadar gece ve gündüzden görüp tanıdığımıza göre Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı andan itibaren tespiti, aya bir hareket düzeni tayin etmesi ve ona belirli menziller takdir etmesi neticesidir. Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günden maksat; yerin ve göklerin yaratılışını tamamlayıp sona erdirdiği vakittir. O da her ikisini ve içinde olanları detaylarıyla yarattığı tekvin günleridir ki, altı günden ibarettir.

Ayette geçen kitaptan maksat, genel manada yaratma sistemi, takdir ve bu konudaki ilahi kanunlardır. Zira yaratılış kanunu; yazılmış, unutulmaksızın muhafaza edilmiş bir şey gibi sabittir. Yahut da Yüce Allah, yaratıkları hakkındaki her sistemi gayp aleminde kendi katındaki kitapta yazmıştır ki buna, levh-i mahfuz denir. Burada kitap, onunla tefsir edilmiştir. Yüce Allah; geçmiş devirlerden sorması üzerin Hz. Musa'nın Firavuna verdiği cevabı hikaye ederek şöyle buyurdu: *"Her ecel (müddet) için bir kitap vardır."*[218]; *"Onların kalbine Allah iman yazmıştır."*[219]; *"Eğer Allah onlara sürgünü yazmamış olsaydı, elbette onları dünyada başka türlü cezalandıracaktı."*[220] Bütün bunlar, kaderle ilgili ilahi nizamı ifade etmektedir. Ölçülerin yazılması bahsi En'âm Sûresi tefsirinde[221] geçti. Buradaki Allah'ın kitabından maksadın, takdîrî sistemi değil, teşrîî hükmü olduğu da söylendi. Haram aylara hür-

---

218. Ra'd, 13/38.
219. Mücadele, 58/22.
220. Haşr, 59/3.
221. En'âm, 6/59.

met, Haccın belli aylara mahsus olması bu hükümlerdendir. Süt emzirme müddeti, boşanmış kadınların iddeti, hac ve oruç gibi yıl ve ay hesabına taalluk eden her şey Allah'ın kitabının teşriî hükümlerindendir. Bunlar da dikkate alınan kameri aylardır. Bunun genel hikmeti ise, şehir veya çölde cahil kesimle okumuş kesimin ortak olarak dini ve dünyevi otoritelerin varlığı ve başkanların tahakkümü olmaksızın ve gözle görerek zamanı belirleme imkanına sahip olmalarıdır. Oruç ve hac aylarının bu yolla belirlenmesinin hikmeti de, bu ibadetlerin senenin bütün mevsimlerini dolaşmış olmalarıdır. Bu dönüşümle ibadet senenin bütün zamanlarında ifa edilmiş olur. Otuz sene oruç tutan bir kimse senenin bütün günlerinde oruç tutmuş demektir. Bu günlerin bazılarında oruç tutmak kolay, bazılarında ise zordur. Haccın tekrarı da böyledir. Burada başka bir hikmet de şudur: Dünyanın her bölgesindeki insanlar hac için değişik mevsimlerde, sıcak ve soğuk günlerde seyahat etmektedirler. *"Kitap"* kelimesinin bu anlamda genel olarak kullanıldığı bilinmektedir. Nikahı haram olanlar belirtildikten sonra Yüce Allah'ın şöyle buyurması da bu kabildendir: *"Allah'ın size takdiri budur."*[222] Fakat göklerin ve yerin yaratılmasının zikredilmesi, birinci anlamda daha kuvvetli bağı ifade eder, ikinci anlam ise, şu ayete uygun düşmektedir: ***"Bunlardan dördü haram aylardır."*** *Hurum* kelimesinin müfredi *haram*'dır. *Suhub* (bulutlar) kelimesinin müfredi, *sehâb* olduğu gibi, bu hürmetten gelmektedir. Çünkü Yüce Allah bu aylara saygı gösterilmesini, yüceltilmesini emretti. İbrahim ve İsmail Peygamber'lerin diliyle bu aylarda savaşı haram kıldı. Araplar bu yasağı onların dilinden kavli ve fiili olarak tevatür şeklinde naklettiler. Gelecek ayetteki *nesîe* ayetinin gayesi de bunu belirtmektir. Bu haram ayların üçü peş peşedir. Bunlar, Zilkade, Zilhicce ve Muharremdir. Birisi de tek başınadır. Bu da Recep ayıdır. Bu aylarda savaş yasağının ve bunlara saygı göstermenin hikmeti ileride açıklanacaktır. ***"İşte doğru din budur."*** *Zâlike* ile işaret edilen; ayların sayısı, haram olan ve olmayanlar olarak taksimi ve haram ayların sayısıdır. Haram kılınmasının ifade ettiği anlamdır, diyenler de olmuştur. *"Ed-Dînü'l-Kayyim"*den maksat, eğriliği olmayan, sahih ve müstakim dindir. Buna göre mana şöyledir: Bu; *nesîe* (tehir ve tağyire) değil, Allah'a itaat edilen gerçektir. Beğavi "ed-dînü'l-kayyim"i, doğru hesap olarak tefsir etmiştir. Cumhura göre ise mana şöyledir: Bu, İbrahim ve İsmail Peygamber'lerin

222. Nisâ, 4/24.

hac ve diğer konularda haram aylarla ilgili uydukları hükümleri ihtiva eden sahih ve müstakim şeriattır.

"Öyleyse o aylar içinde kendinize zulmetmeyin." Ayetteki *fîhinne* zamiri, Cumhura göre dört haram aylara aittir. Bütün aylara ait olduğu da söylenmiştir. Kendine zulmetmek her yasağa şamildir. Bu yasaklara öncelikle haram aylara saygısızlık girer. Allah bazı zaman ve mekanlara mahsus ibadet hükümleri belirlemiştir ki bunlar, bu zaman ve mekanlarda haramlardan kaçınmayı daha ziyade gerekli kılar. Nefislerin kendilerini temizlemesi ve derecelerini yükseltmesi için bunlar gereklidir. Aynı hal üzere devam etmekten usanç ve sıkıntı duymak insan tabiatındandır. Bunun için Allah, beş vakit namaz gibi daimi ibadetlerin edasını kolay ve meşakkatsiz kılmıştır. Farz namazın sahih olabileceği en kısa vakit dört rekatlılarda beş dakikayı geçmez. Bu en uzunudur. Daha fazla uzatmak kemaldir. Haftada bir kere Cuma gününe has olarak iki rekat Cuma namazı kılmak üzere genel bir toplantı farz kılınmıştır. Bu vesileyle iki güzel bir vaaz ve nasihati içeren iki hutbe dinlenir. Bu güzel nasihatler müminin hak ve hayır sevgisini arttırır. Onu batıl ve kötülükten nefret ettirir. Takva ve fazilette yardımlaşmaya, ümmet ve devlet çıkarlarını gözetmeye teşvik eder. Senede bir kereye mahsus olmak üzere Ramazan orucu, Zilhicce ayının belirli günlerinde hac ibadeti farz kılınmış, Zilkadenin başından Muharrem ayının sonuna kadar ki günlerde savaş yasaklanmıştır. Çünkü Hicaz'a haccı eda için yapılan gidiş dönüş, bu üçü içinde yapılmaktadır. Aynı şekilde hacca ve bütün sene cereyan eden umre ibadetini güvenceye almak için Mekke ve civarı Harem kabul edilmiştir. Yüce Allah'ın, kendine nispet ederek Beytim dediği ve bazı ibadetlerin sadece orada yapılabildiği Kabe saygın kılınmıştır. Kişi babasının katiliyle Haremde veya bu haram aylarda Harem dışında karşılaştığında intikam hırsına ve kan dökme arzusuna rağmen ona kötü davranmazdı. Senenin ortasında savaşın kötülüklerini ve yüklerini azaltmak ve umreyi kolaylaştırmak için Recep ayı da haram aylardan sayılmıştır. Şayet Yüce Allah dilediği zaman ve mekanlara özel ibadetler tahsis etmeseydi, bizzat zaman ve mekanların hiçbir meziyeti ve özelliği olmazdı. İnsanların arzuları belli zaman ve mekanlarla kayıtlı olmadığı için bu tayin işi onlara havale edilemez. Neticede bu tahsis işi, sırf Allah'a yakınlık ve onun emrine uymak gayesiyle ve bir ibadet olarak sadece Allah tarafından belirlenir. Nitekim Hacerü'l-Esved'in övülmesine dair Hz. Ömer'den şöyle nakledilmiştir: Ben biliyorum ki sen bir taşsın, ne zarar ne

de fayda verebilirsin. Şayet Rasûlullah'ı (s) seni öperken görmeseydim, ben de seni öpmezdim.

"Müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın." Onlar hep birlikte sizinle savaştıkları gibi, siz de toplu olarak onlarla savaşın, savaşınızda tek yumruk halinde olun ve hiç kimse bu savaştan geri kalmasın, aykırı da davranmasın. Nitekim onlar bu tarzda savaşmaktadırlar. Onların sizinle bu savaşları; kendi aralarında güçlülerinin zayıflarla savaştığı gibi ne mal kazanmak, ne ırkçılık, ne de intikam içindir. Bilakis onlar sizinle dininizden dolayı savaşıyorlar siz onlara karşı şirklerinden ötürü savaşmaya daha layıksınız. *"Onlar ilk önce size karşı savaşa başladılar."*[223] Bu durum devlet başkanı genel seferberlik ilan etmeden herkesin savaşmasının şart olduğunu göstermez. Bu durum, bu Sûredeki şu ayetin tefsirinde açıklanacaktır: *"Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir."*[224] Haram aylarda savaşmanın hükmü Bakara Sûresi'nde geçmişti. ***"Allah, kötülükten sakınanlarla beraberdir."*** Yani Allah; zulümden, düşmanlıktan, yeryüzünde şirk ve isyanla fesat çıkarmaktan, insan toplumu için geçerli olan ilahi kanunlara aykırılık, tefrika ve kavga gibi savaşta bozgun ve mahrumiyet sebeplerinden sakınanlarla beraberdir. Genel anlamda ve özel olarak savaşta takvaya dair detaylı bilgi ilgili ayetlerde geçmişti. Ayette geçen maiyyetten (beraberlik) maksat; yardım, zafer ve yararlı olan işe muvaffakiyet anlamınadır. Takva da bunun sebeplerindendir.

Ayetteki ***"kâffeten"*** (***topyekûn***) kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de dört yerde nekre ve tenvinli olarak gelmiştir. 1- Bu ayet, 2- Bakara Sûresi'ndeki şu ayet: *"Ey müminler! Topyekûn barışa girin."*[225] 3- Tevbe Sûresi'nin sonundaki ayet: *"Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir."*[226] ve 4- Sebe' Sûresi'ndeki şu ayettir: *"Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik."*[227] Bazı alimler, bu kelimenin Arapça'da sadece bu şekilde nekre ve tenvinli olarak kullanılacağını sanmışlar. Marife ve muzaf olarak

223. Tevbe, 9/13.
224. Tevbe, 9/122.
225. Bakara, 2/208.
226. Tevbe, 9/122.
227. Sebe', 34/28.

kullananların hata ettiklerini söylemişlerdir. Başka alimler de, haşiyede detaylı olarak belirttiğimiz gerekçeleri, dileyen yalnız başına okuyabilir.[228]

"Haram ayların yerlerini değiştirip ertelemek sadece kafirlikte ileri gitmektir. İnkar edenler bununla saptırılır. Onlar, Allah'ın haram kıldığı ayların sayısını uydurmak için haram ayı bir yıl helal, bir yıl haram sayarlar. Böylece, Allah'ın haram kıldığını helal kabul ederler." Ayette geçen *"en-nesîü"* sıfat veya "nesee" fiilinden mastardır. Bir şeyi geciktirdi manasına, "nesee'ş-şey'e, yenseühû, nes'en ve menseeten" denir. "Enseehû" de "nesee" manasınadır. "Nesîün"; ism-i meful anlamınadır. Katîl kelimesinin, maktul anlamında olması gibi. *Nesî';* haramlığı ertelenen ay demektir. Nesî'; Harîk ve saîr gibi nesî' anlamında mastar da olabilir. *İnsâ* da aynı manadadır. Araplar, haccın ve hac yolunun güvenliği için haram aylarda savaş yasağı geleneğini İbrahim ve İsmail Peygamber'lerden miras almışlar, daha önce de belirtildiği gibi hac usullerini de onlardan öğrenmişlerdi. Uzun zaman sonra hac usullerinde, haram aylara, özellikle de Muharrem ayına saygıda birtakım değişiklikler yaptılar. Çünkü peş peşe üç ay savaşı ve saldırıları terk etmek kendilerine ağır geliyordu. Tevil yoluyla yasağı çiğnedikleri ilk haram ay Muharrem ayıdır. Bu işi şöyle yapıyorlardı. Muharremin dokunulmazlığını Safer ayına erteliyorlar, böylece haram aylar yine dörtte kalmış oluyor. Halbuki bu, hem dini metinlere hem de dokunulmazlık hikmetine aykırıydı. Bu konuda uyguladıkları bir sistem de vardı. O da şuydu: Hac mevsiminde Mina günü hacılar toplanınca Kinâne oğullarından Kalemmes diye adlandırılan bir zat kalkar ve şöyle der: Ben suçlanmayan, ayıplanmayan ve bir dediği iki edilmeyen bir kimseyim. Başka bir rivayete göre ise şöyle der: Ben, hükmüne itiraz edilmeyen bir kimseyim. Hacılar da: Doğrusun, öyleyse bize Muharrem ayının hürmetini Safer ayına ertele derler. O da: Muharrem ayında savaşı onlara helal yapar. İşte böylece haram ay helal hale gelirdi. Daha sonra Muharrem dışındaki haram ayları da tehir etmeye ve bütün ayların isimlerini değiştirerek temelden tehire başladılar. Fakat bu aylarda bizzat savaşmak tamamıyla haramdı, haddi aşmak, düşmanlık ve intikamdı.

---

228. Toptan, hepsi anlamına gelen *kâffe* kelimesinin marife ve muzaf olarak kullanıldığına dair aktarılan detaylı bilgiler tamamen sarf-nahiv içerikli olduğundan okuyucuyu direkt ilgilendirmemektedir. Zaten müfessir de; isteyen yalnız başına okusun dediğine göre, bu teknik detayı aktarmayı gerekli görmedik. (Çev.)

Belâzurî'nin *Ensâb* adlı kitabında belirtildiğine göre, bu haram ayları tehir edenlerden birisi de, Ebu Sümâme el-Kalemmes b. Ümeyye b. Avf idi. Bu zat kırk senelik tehiri düzenlemişti. İslam'ın zuhuruna şahit olmuş ve kendinden önce, kavminden bu tehir işini yapanları belirtmişti. Dedi ki: Hus'am ve Tay' kabileleri haram aylara hürmet etmiyorlar, bu aylarda savaş ve saldırı düzenliyorlardı. Bu ayları tehir eden kimse şöyle derdi: Ben suçlanan, ayıplanan ve hükmü reddedilen bir kimse değilim. Ben Hus'am ve Tay' kabilesinden yasağı çiğneyenlerin kanını helal saydım. Onlar nerede karşınıza çıkarsa, yakaladığınızda öldürün. Sonra bu zat şöyle dedi: Abdullah b. Salih bana nesîcilerden birisinin şu beyitlerini aktardı:

لقد علمت عليا كنانة أننا إذا الغصن أمسى مورق العود أخضرا

أعزهم سربا وأمنعهم حمى وأكرمهم في أول الدهر عنصرا

وأنا أريناهم مناسك دينهم وحزنا لهم حظاً من الخير أوفرا

وإن بنا يستقبل الأمر مقبلاً وإن نحن أدبرنا عن الأمر أدبرا

"Dal yemyeşil yaprak açınca ben
Ali'ye Kinâne kabilesini öğrettim.
Biz onların en değerli ve muhafazakar insanları,
Bidayetten beri kök itibarıyla en şerefli kimseleriyiz.
Dinlerinin ibadet şekillerini onlara biz gösterdik.
Hayırdan en bol nasibi onlara ulaştırdık.
İş daima bize doğru yönelir.
Biz ise sırt çevirirsek iş de bizimle beraber döner."

Amr b. Kays b. Cendel et-Ta'ân şöyle dedi.

لقد علمت معد أن قومي كرام الناس أن لهم كراما

ألسنا الناسئين على معد شهور الحل نجعلها حراما

فأي الناس لم ندرك بوتر؟ وأي الناس لم نعلك لجاما؟

"Ben Meadde, kavmimin insanların en şereflisi olduğunu,
İçlerinde şereflilerin bulunduğunu öğrettim.
Helal ayları Mead kabilesine haram kılan,
Ayları tehir eden biz değil miyiz?
Bizim, yayımızı dokundurmadığımız hangi insan,
Gem geveletmediğimiz hangi kimse var?"

Bundan da anlaşılıyor ki, nesî' uygulanan dini bir hükümmüş, kötü bir yorum ve arzuya uyarak İbrahim dinini bununla değiştirmişler. Bundan ötürü Allah onu küfürde ziyadelik, yani Allah'ın izin vermediği dini bir hükmü inkar olarak isimlendirmiştir. Gerçekten bu iş asıl küfürleri olan şirk üzerine bir ziyadeliktir. Çünkü haramı, helali tayin yetkisi ancak Allah'ın hakkıdır. *"Hahamlarını ve papazlarını Rabler edindiler"* ayetinin tefsirinde de ve pek çok yerde geçtiği gibi bu konuda Allah'la ortaklığa kalkışmak, Rabliği hususunda ona şirk koşmaktır. Onlar bu konuda kendilerine uyan diğer kafirleri de yoldan çıkarmaktadırlar. Çünkü onlar bununla İbrahim dininin dışına çıkmadıklarını sanıyorlar. Bu meselede asıl olan, bu ayların sırf sayısını tutturmak değil de bizzat Allah'ın bu ayları haram kılması olduğu halde, bunları helal sayıp yerlerini değiştirecek sayıyı tamamlama cihetine gidiyorlar. Allah ve Rasûlünden kesin bir nassa dayanmaksızın sırf kendi görüşlerine uyarak haram ve helal tayinine cüret edenler acaba bundan ders alıyorlar mı?

"Yaptıklarının kötülüğü kendilerine güzel gösterildi." İbn Abbas dedi ki: Şeytan onlara bu batıl şüphe ile yaptıkları amellerinin kötülüğünü kendilerine süslü gösterdi. Zira onlar, Allah'ın haram kıldığı sayı nispetinde haram sayıyorlar, bir şey eksiltmiyorlardı. Süsleme fiili, bazı ayetlerde Allah'a nispet edilmektedir. Çünkü hayırlı ve hikmetli oluşu aşikardır. Bazı ayetlerde ise, kötülüğü zahir olduğundan şeytana isnat edilmektedir. Bazılarında ise müphem olduğundan fiil meçhul olarak ifade edilmiştir. Bunların her birinin ilişkisini, geçtiği yerlerde açıkladık.

"Allah, kafirler topluluğunu hidayete erdirmez." Yani Allah, kafirleri, dininin hükümlerindeki hikmetleri, bu hükümlerin, insanların maslahatlarına, din ve dünya işlerinde fert ve toplumlarının ıslahına yönelik olduğunu anlamaya muvaffak kılmaz. Çünkü dünya ve ahiret saadetine ulaştıran bu hidayet, imanın alamet ve esaslarındandır. Nitekim şöyle buyurulmuştur: *"İman edip salih amel işleyenlere gelince, imanları sebebiyle Rableri onları muvaffak kılar."*[229] Kafirler ise din ve dünya işlerinde keyif ve arzularına, şeytanın süslediği şeylere tabi olurlar, bu da bedbahtlık ve cehenneme girme sebebidir.

Buhari Müslim ve diğerleri Ebubekir'den şu hadisi rivayet ettiler: *"Zaman döne döne Allah'ın, yeri ve gökleri yarattığı gündeki düzenine tekrar kavuştu. Sene*

229. Yûnus, 10/9.

on iki aydır. Bunlardan dördü haram aydır, üçü peş peşe gelir. Zilkade, Zilhicce ve Muharrem. Bir de Cumâdâ ve Şaban ayları arasında yer alan Mudarlıların Recebi vardır."[230] Hz. Peygamber bu sözü Veda haccı sırasında Mina'da söylemiştir. Bu hadisle ilgili bundan farklı lafızlar da vardır. Hadiste ifade edilen "zamanın dönüp dolaşması"ndan maksat; Arapların ayları ertelemesi sebebiyle meydana gelen değişiklikten sonra ilk yaratılıştaki gibi ayların hesabının aslına dönmesidir.

Hafız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'deki açıklamasında şunları söyledi: Cahiliye Dönemi'nde Araplar muhtelif bölgelerde yaşıyorlardı. Bazıları, Muharrem ayına Safer ismi verip, bu ayda savaşı mübah görüyorlar, Muharrem ismini verdikleri Safer ayında ise haram sayıyorlardı. Bazıları ise bir sene şöyle bir sene böyle, bazıları da iki sene şöyle, iki sene böyle yapıyorlardı. Bir kısmı da Safer ayını Rebîulevvel'e, Rebîulevvel'i ise peşindeki aya tehir ediyorlar, böylece Şevval Zilkade'ye, Zilkade Zilhicce'ye dönüşüyor. Neticede de aslî sıralamaya ve sayıya dönülmüş oluyor. Taberi'den naklettiğine göre, Araplar seneyi on üç aya çıkarıyorlardı. Bir rivayete göre ise on iki ay yirmi beş güne iblağ ediyorlardı. Buna göre zamanın dönüp dolaşması; Bu senede haccın, tehir sebebiyle meydana gelen dolaşımdan sonra asıl hac ayı olan Zilhicceye rastlamış olması anlamınadır. Hattabi'den nakledildiğine göre, Araplar acele harp isteği gibi sebeplerle senenin ayları arasında helali haram sayma, takdim ve tehir etme gibi değişiklikler yapıyorlardı. Mesela Muharrem ayını helal sonra da buna karşılık başka bir ayı haram sayıyorlardı. Böylece senenin ayları yer değiştiriyordu. Belli seneler geçtikten sonra zamanın dolaşması neticesinde iş, başladığı noktaya geliyordu. Veda haccı da bu noktaya rastlamıştı.

İbn Hacer, bu hadisin lafızlarıyla ilgili açıklamasında şöyle dedi: Zamandan maksat, senedir. "kehey'etihî" sözünün anlamı; normal kendi tabii seyrinde dolaştı demektir. Zaman lafzı, vaktin azı veya çoğu için kullanılır. Zamanın dolaşmasından kasıt, Zilhicce'nin dokuzunun, geceyle gündüzün eşit hale geldiği ve güneşin Hamel burcuna girdiği vakittir.

Evet durum böyleydi. Belki de bunun hikmeti; Allah'ın, zamanı yenilediği gibi dinini de yenilemesine ve hidayetini tamamlamasına işaret etmektir. Nitekim Allah zamanın ömrünü, yeryüzünün bitkilerle dirildiği ilkbaharla

230. Buhari, *Hacc*, 132; Müslim, *Kasâme*, 29; Ebu Davud, *Hacc*, 63.

yeniliyor, zamanın dönüp dolaşması hem hesabi, hem tabii, hem de dînîdir. Ben bu hadisi işittiğimden beri, bunun zaman hesabının dışında bir anlamı olduğunu hissetmekteyim.

Hafız İbn Kesir tefsirinde bu ayete dair ve zamanın dönüp dolaşmasıyla ilgili olarak müfessir ve kelamcılardan belirtilen anlamda sözler nakletmiş sonra da şöyle demiştir: bu alimler, Hz. Ebubekir'in haccının hicri dokuzuncu senede Zilkade ayına rastladığını iddia etmişlerdir. Bundan daha garibi ise Taberani'nin hadisin tamamı hakkında bazı seleften yapmış olduğu şu rivayettir: Veda haccında Müslümanların, Yahudi ve Hıristiyanların haccı aynı güne denk gelmiştir. O da Veda haccı senesindeki kurban bayramı günüdür. Doğrusunu en iyi Allah bilir. Ben de diyorum ki; şayet bu doğruysa, o takdirde İslam'ın hedefinin gerçekleştiğine dair bir işaret ve müjde ifade etmektedir. Zaten İslam'ın gayesi de son Peygamber'i bütün insanlığa gönderip birlik sağlamak ve toplumları tevhid etrafında toplamaktır.

Bu rivayeti destekleyen tarih kitapları da vardır. Muhammed Lebib Bek el-Betânûnî, *Hicaz Yolculuğu* adlı eserinde bunların bazısını özetlemiştir. Dedi ki; Kabe yirmi yedi asırdan bu yana Araplar nezdinde yüksek bir değer taşıyordu. Putperestiyle, Hıristiyanıyla, Yahudisiyle bütün Araplar için bu durum aynıydı. Hatta onun itibarı Arap yarımadasını aşmış, İran topraklarına kadar yayılmıştı. İranlılar Hürmüz'ün ruhunun Kabe'ye sonra da Hint ülkelerine intikal ettiğine ayrıca ilahlarından olan Şibuh'un ruhunun Hacer-i Esved içinde dağıldığına inanıyorlardı. Eski Mısırlılar Hicaz'ı mukaddes ülke diye adlandırıyorlardı. Yahudiler Kabe'ye hürmet ediyorlar, orada İbrahim dini üzere ibadette bulunuyorlardı. Arap Hıristiyanlarının Kabe'ye saygısı Yahudilerden aşağı değildi. Kabe içinde kendileriyle ilgili resim ve heykeller vardı. Bunlar arasında İbrahim ve İsmail Peygamber'lerinin heykelleri de bulunuyordu. Ellerinde oklar, Meryem ve Mesih'in resimleri vardı. Muhammed Lebib Bek sözünü şöyle bitirdi. Cahiliye döneminde Kabe'nin durumu buydu. Dinleri ayrı olmasına rağmen bütün insanlar ona saygıda birleşmişler ve her kavim kendi din ve mezhebine göre ibadet etmek üzere orayı mabet edinmişti.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انْفِرُوا فِي
سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَرَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا
مِنَ الْآخِرَةِ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ
﴿38﴾ إِلَّا تَنْفِرُوا يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا
غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْئًا وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
﴿39﴾ إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ
كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا
تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ
بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى
وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿40﴾

38- Ey iman edenler! Size ne oldu da "Allah yolunda topluca savaşa çıkın" dendiğinde, yere çakılıp kaldınız. Yoksa siz ahireti bırakıp dünya hayatına mı razı oldunuz? Halbuki dünya hayatının geçici menfaati ahirete göre çok azdır.

39- Eğer Allah yolunda savaşa çıkmazsanız, Allah sizi acı veren bir azapla cezalandırır, yerinize sizden başka bir kavim getirir ve siz ona hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kadirdir.

40- Şayet siz Peygamber'lere yardım etmezseniz bilin ki Allah ona yardım etmiştir. Hani kafirler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkarmışlardı. Hani onlar mağaradaydı da O, arkadaşına: "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir" diyordu. Bunun üzerine Allah Ona sükuneti indirdi ve Onu, sizin görmediğiniz askerlerle destekledi ve kafir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir.

Konu buradan sûrenin sonuna kadar Tebük Gazvesi, bu süre vesilesiyle münafıkların içyüzlerinin ortaya çıkarılması ve Müslümanların fitne amillerinden temizlenmesiyle ilgilidir. Ancak sûrenin son iki ayeti müstesna... Ayrıca Kur'an'ın malum üslubuna uygun olarak arada bazı hikmet ve hü-

kümlere de yer verilmiştir. Konunun önceki ayetlerle ilişkisi şudur: Tebük'te kendileriyle savaşılanlar, Rumlar ve onların kökleştirdiği Şam bölgesi Araplarıydı. Bunların hepsi de Hıristiyandılar. Zaten son ayetler de onlar ve Yahudilerle olan savaş hükümlerini ve onların gerçek yüzlerini belirtmektedir. Bunların en önemlisi ise; inanç, ahlak ve fazilet gibi her konu da Hz. İsa'nın yolundan sapmış olmalarıdır. Sonunda, ayların tehir meselesinin ele alınma gerekçesini belirtmiştik. Vaadimizi de yerine getirmek için ayetlerin tefsirinden önce Tebük Gazvesi'nin sebeplerini ele alacağız.

Tebük Gazvesi ve Sebebi

Tebük yaklaşık olarak Medine ile Şam arasında ve ikisinin ortasında malum bir yerdir. Medine ile Tebük arasında on dört konaklama mesafesi olduğunu söylediler. Tebük ile Şam arası ise on bir konaklama mesafesidir.[231] Tebük kelimesi; meşhur görüşe göre alem ve müennes olduğundan gayrı munsarıftır.

Hafız İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de şöyle dedi: Tebük Savaşı'nın çıkış sebebi olarak İbn Sa'd, şeyhi ve başkaları şunları söylediler: Şam'dan Medine'ye zeytinyağı getiren Nabatlılardan Müslümanlara, Rumların asker yığdıkları haberi ulaştı. Müslümanların destekçilerinden olan Lahm, Cüzâm ve diğer Arap kabilelerini de yanlarına almışlardı. Öncüleri de Belka'ya gelmişlerdi. Rasûlullah (s), Ka'b b. Malik olayında da anlatılacağı gibi, insanları savaş hazırlığına çağırdı ve hangi tarafa sefer edeceklerini de haber verdi. Taberani, İmran b. Husayn'dan şunu nakletti: Arap Hıristiyanları Herakliyus'a şöyle bir mektup yazdılar. Çıkıp peygamberlik iddia eden bu adam (Peygamber) helak oldu. Kendilerini kıtlık vurdu, malları mahvoldu. Bunun üzerine Herakliyus, Kubat isimli önemli birinin komutasında kırk bin kişilik bir ordu hazırlayıp gönderdi. Bu haber Rasûlullah'a (s) ulaştı. Müslümanların gücü yoktu. Hz. Osman Şam'a gitmek üzere bir kervan düzmüştü. Dedi ki: Yâ Rasûlallah! İşte sırtları çullu ve semerlisiyle birlikte iki yüz deve ve iki yüz okiyye (okka) gümüş emrinizdedir. Ravi dedi ki: Ben bunun üzerine Rasûlullah'ı (s) şöyle derken işittim: *"Bundan sonra ne yaparsa yapsın, Osman'a zarar vermez."*[232] Bu hadisi Tirmizi ve Hakim, Abdurrahman b.

231. Bu ölçüler, günümüz ölçülerine de yakındır. Şam ile Tebük arası 692 km, Şam ile Medine arası 1302 km, Tebük ile Medine arası ise 610 km'dir.
232. Tirmizi, V/626; Ahmed b. Hanbel, IV, 75.

Habbab'tan rivayet ettiler. Ebu Saîd, *Şerefü'l-Mustafa* adlı eserde ve Beyhaki *Delâil*'de, Abdurrahman b. Ğanem ve Sehr b. Havşeb tarikiyle şunu naklettiler: Yahudiler Hz. Peygamber'e: Ey Ebâ Kasım! Şayet sen doğru söylüyorsan Şam Bölgesi'ni ele geçir. Zira orası hem mahşer yeri hem de Peygamber'ler yurdudur. Bunun üzerine Hz. Peygamber Tebûk'e sefer düzenledi, bununla sade Şam mıntıkasını hedefliyordu. Tebûk'e vardığında Yüce Allah İsrâ Sûresi'nin şu ayetini indirdi: *"Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse dünyayı başına dar getirecekler, o takdirde senin ardından kendileri de fazla kalmazlar."*[233] Bu haberin isnadı mürsel olmakla birlikte hasendir. Fakat İbn Hacer'in söylediği ve sıhhatine güvenilir olan gerekçe ilk gerekçedir. Biz bu Yahudilerin, Hz. Peygamber'e ne söylediklerini tam bilmiyoruz. Ayrıca bu olay, Yahudilerin Medine'den sürülüp ayrılmalarından sonra cereyan etmiştir. Tuhaf olan husus şudur ki; İbn Hacer *et-Takrîb* kitabında Şehr b. Havşeb hakkında çok vehim ve mürsel sahibidir dedikten sonra ve *Tehzîbü't-Tehzîb*'de onun ilmi ve rivayetleri hususunda çok tenkit bulunmasına rağmen bu hadisi sahih görebilmiştir. Süyûtî, *Esbâbü'n-Nüzûl*'de bu hadisin zayıflığını açıkça ifade etmiştir. Siyer kitaplarında, Hz. Osman'ın Tebûk ordusunu donatmak için sarf ettiği imkanların, İmrân hadisinde belirtilenlerden daha fazla olduğu belirtilmektedir.

Tebûk Savaşı, ravilerin ittifakına göre dokuzuncu hicri senenin Recep ayında cereyan etmiştir. Bu aynı zamanda İbn Âiz'in, İbn Abbas'tan naklettiği hadise de uygun düşmektedir. Tebûk Savaşı, Rasûlullah'ın (s) Taif Seferi'nden Medine'ye dönmesinden altı ay sonra vaki olmuştur. Zira Hz. Peygamber o sene, Taif'ten Medine'ye Zilhicce ayında dönmüştü.

Bu ayetlerin tefsirine giriş olmak üzere bilgilerin verilmesinden maksat şudur: Esasen bu savaşın sebebi; Rumların, Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı ve Medine'ye saldırmak üzere büyük bir ordu hazırlığına girişmiş olmalarıdır. Bu savaş da Hz. Peygamber'in diğer savaşları gibi bir müdafaa savaşıydı. Rasûlullah (s) Tebûk'te, savaşacak kimse bulamayınca geri döndü ve Şam Bölgesi'nde hiçbir yere saldırmadı ve belirtilecek hikmet ve hükümlere vesile oldu.

"Ey iman edenler! Size ne oldu da "Allah yolunda topluca savaşa çıkın" dendiğinde yere çakılıp kaldınız?" Ayetteki istifham inkar ve azarlama anla-

233. İsrâ, 17/76.

mındadır. Hitap hepsinden değil, belki bir kısmından sadır olabilecek hatalara karşı kendilerini terbiye kastıyla bütün müminlere yöneliktir. Çünkü içlerinde münafıklar ve zayıf imanlılar vardı. Ayetteki *nefr* ve *nüfûr* kelimesi, bir şeyden kaçmak veya gayret, sürat veya zorlukla bir şeye yönelmek veya bir şeyden kaçmak anlamındadır. Ceylan ve binek hayvanı kaçtı anlamına; *neferati'd-dâbbetü ve'l-ğazâlü,* hacılar Arafat'tan ayrıldılar anlamına *nefera'l-hacîcü min Arafâtin* denir. Komutan orduyu savaşa çağırdı, genel seferberlik ilan etti. Onlar da piyade ve binitli olarak savaşa çıktılar, sözleri; *nefera* ve *istenfera* kelimeleriyle ifade edilir. Ayetteki *et-tesâkul* geri durmak, ağır davranmak manasında olup, nefr'in zıddıdır. Çünkü bu, savaşa çıkmamaya vesile olan bir davranış biçimidir. Savaş çağrısına uymayanlar, uyup da yavaş davrananlar için münasip bir ifadedir. *İssâkaltüm*'ün aslı; *tesâkaltüm*'dür. "Te" harfi, "se" harfine idğam edildi. Söze başlayabilmek için hemze-i vasıl getirildi. Çünkü Araplar sakin bir harfle söze başlamadıkları gibi, hareke üzerine de vakıf (durma) yapmazlar. Burada dibe vurma, dünya rahat ve nimetlerine meyletme manasını ifade etmek için *ilâ* harf-i ceri ile geçişli kılınmıştır.

Yüce Allah müminleri Tebük harbine çağırdığında mevsim çok sıcaktı, aynı zamanda Taif ve Huneyn Savaşı'ndan yeni dönmüşlerdi. Büyük çapta sıkıntı vardı. Üstelik Medine'de hurmaların hasat mevsimine girilmişti. Çünkü mahsul olgunlaşmıştı. Sıcaklık ve rahatlığın arandığı andı. Zira Recep ayı o sene, bazılarının yaz diye ifade ettikleri terazi burcuna denk gelmişti.

Bu ayetin tefsirine dair İbn Cerir, Mücahid'den şunu rivayet etmiştir: Tebük seferi; Mekke fethi, Huneyn ve Taif seferinden sonra davet edilen bir seferdi. Sefer mevsimi ise hurmaların toplandığı, meyvelerin olgunlaştığı, gölgeyi aradıkları, dışarı çıkmanın zorlaştığı bir mevsimdi. Diyorlardı ki: Bizden ağır olanlar, ihtiyaç ve tarla sahibi olanlar, meşguliyeti olup, bütün bunlardan dolayı vaziyeti dağınık olanlar vardır. Bir savaşa çıktığı zaman Rasûlullah'ın (s) adeti, savaşın gerektirdiği gizlilik icabı başka bir hedefi gösterirdi. Fakat bu savaşta hedefi açıkça gösterdi ki, insanlar mesafenin uzunluğunu, yiyecek ve binitin azlığını göz önüne alarak ona göre tedbir alsınlar. İşte bütün bu sebeplerden ötürü Müslümanlara, Şam ülkelerine bu vakitte sefere çıkmak zor geldi. Cenab-ı Hak onların düşmanla karşılaşmayacaklarını bildiği halde onları savaşa çıkarmasının hikmetini, Sûrenin ayetlerini tefsir ederken açıklayacağız. Bu hikmetlerin başında; müminlerin arı-

tılması, münafıkların rezil edilmesi gelmektedir. Zira münafıklar küfürlerini ve müminlerin felakete uğrama arzularını içlerinde saklıyorlardı.

Buna göre mana şöyledir: Ey iman dairesine girenler! Size ne oldu ki, peygamber size Allah yolunda Rumlarla savaşa çıkın dediğinde, itaat ve izanı gerektiren sağlam ve kamil bir imana aykırı bir tutum sergilediniz. O Rumlar sizinle savaşmak ve Allah'ı tanıma, Ona ibadet etme, şeriat ve kanunlarını uygulamanın vasıtası olan hak dininizi yok etmek için harbe hazırlanmışlardı. Siz ise rahat ve lezzete dalarak gayret ve himmetle savaşa gitmekten geri durdunuz, işi ağırdan aldınız. Halbuki imanın alameti; Allah yolunda malla, canla savaşmaktır: *"Müminle ancak Allah'a ve Rasûlü'ne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşanlardır. İşte sadık olanlar sadece bunlardır."*[234]

"Yoksa siz ahireti bırakıp sadece dünya hayatına mı razı oldunuz?" Yani ahiretin tam ve ebedi saadetine karşılık dünya hayatının rahatlığına, geçici ve fani lezzetlerine mi razı oldunuz? Şayet durum böyleyse en adi ve kısa olanı, en hayırlı ve uzun olana tercih ettiniz demektir. ***"Halbuki dünya hayatının geçici menfaati ahirete göre çok azdır."*** Dünya hayatında yorgunluk ve kederlerle karışık şekilde istifade edilen şeyler, ahiretteki ebedi nimetler ve Allah rızasına mukabil çok az bir şeydir. Akıllı bir kimse böyle bir tercih yapmaz. Tercihi ancak ahirete inanmayanlar yapar. Hz. Peygamber, ahiret nimetlerine karşı dünya nimetlerinin bizzat azlığı ve süresini, elini denize sokup çıkaran kimsenin elindeki ıslaklığa benzetti ve şöyle buyurdu: *"Bak bakalım geride ne kaldı?"*[235] Bu hadisi Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmizi ve Nesâî rivayet etti. Bu konuda pek çok ayet ve hadisler vardır.

"Eğer Allah yolunda savaşa çıkmazsanız Allah sizi acı veren bir azapla cezalandırır, yerinize sizden başka bir kavim getirir." Ayetteki *illâ* lafzı; "in" şartıyye ile hal ve istikbal ifade eden "lâ"nın birleşmesinden meydana gelmiştir. Mazi ifade eden "lem"in, "in" ile birleşmesi gibi... Yani Rasûlullah'ın (s) emrettiği şekilde savaşa çıkmazsanız, Allah sizi dünyada acıklı bir azaba uğratır, aleyhinize delil getirildikten sonra isyanınız sebebiyle sizi helak eder ayrıca sizin yerinize başka bir kavim getirir. Bunların Yemenliler ve İranlılar olduğu söylendi. Fakat bu tespit yerinde değildir. Çünkü söz, tehdit mak-

---

234. Hucurât, 49/15.
235. Müslim, *Cennet*, 55; Tirmizi, *Zühd*, 15; Ahmed b. Hanbel, IV, 229.

sadına matuftur. Allah bu şartın ve cezasının meydana gelmeyeceğini bilir. Maksat, kendisine ve Rasûlü'ne itaat edecek bir kavimdir. Çünkü o yardımını ve İslam'ı bütün dinlere üstün kılacağını vaat etmiştir. Şayet bu sizin elinizle gerçekleşmezse, mutlaka başkaları vasıtasıyla gerçekleşecektir. Zira *"Allah asla vaadinden dönmez."* Yüce Allah şöyle buyurdu: *"ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse Allah, sevdiği ve kendisini seven, müminlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve zorlu bir kavim getirir ve bunlar Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar."*[236] Cenab-ı Hakkın cari kanunlarına göre; kendilerini, gerçeklerini ve hakimiyetlerini savunmada ağır davranan kavimlerin hayatta kaldığı görülmemiştir. Savunma saldırı gücünün, yönetici ve genel komutana itaat olmaksızın bir fayda temin etmesi mümkün değildir. Şayet yönetici ve genel komutan, kendisine Aziz ve Kâdir olan Yüce Rabbi tarafından zafer, karşı gelenlere ise helak ve zarar vaat edilen Hz. Peygamber olursa artık durumu sen hesap et.

"Ve siz Ona hiçbir zarar veremezsiniz." Yani Ona itaatte ve Peygamber'ine yardımda gevşek davranmakla Yüce Allah'a en ufak bir zarar veremezsiniz. Çünkü O size muhtaç değildir. Hiç kimse Ona zarar ve fayda sağlayamaz. Zira O, kulları üzerinde hakimiyet sahibidir. Göklerde ve yerde olan her şey Onun emrine boyun eğmiştir. Kullara biraz irade verilmesi, amellerine karşı ceza görmelerine bir gerekçe olması içindir. Gevşekliğinizle Allah'a zarar veremezsinizden maksat; Allah'ın Rasûlü'ne zarar veremezsiniz diyenler olmuştur. Çünkü allah onu insanlara karşı korumuş ve gelecek ayetin işaretiyle ona zaferi garantilemiştir. ***"Allah her şeye kadirdir."*** Şayet isyana devam ederseniz, sizi de helaka ve nurunu tamamlayıp, başka kavimlerle Rasûlünü desteklemeye de kadirdir. Yerinize geçecek kavimler Allah yolunda savaşırlar ve kınayanın kınamasından da korkmazlar. Nitekim Muhammed Sûresi'nin sonunda şöyle buyurmuştur: *"Eğer yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir toplum getirir. Artık onlar sizin gibi olmazlar."*[237] Bunlar, Rafızilerin şu iddialarına karşı bir delildir: Şayet Huneyn savaşında Hz. Ali ve Hz. Peygamber'in katırı etrafındakiler sebat etmeselerdi, Rasûlullah (s) öldürülür, dini ortadan kalkar ve hiçbir dînî dayanak kalmazdı. Allah bunların cehaletinden çok yücedir. Rasûlullah (s), Allah katında, katırın etrafında sebat edenlerle, etmeyenlerden üstündür. Allah'ın vaadi, onların Rafızilik mübalağasından daha

---

236. Mâide, 5/54.
237. Muhammed, 47/38.

doğrudur. İşte onların bidatlerinin ortaya koyduğu şüpheleri gülünç duruma sokan Kur'an'ın delilleri, Sünnet ve Sünnet ehlinin apaçık hüccetleri:

Allah'ın Rasûlullah'a Yardımı ve Mağara Olayı

Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Şayet siz Peygamber'e yardım etmezseniz bilin ki Allah ona yardım etmiştir."*** Yani Rasûlullah (s) sizi, şeytanın dostlarından kendisiyle savaşmak isteyenlere karşı savaşa çağırdığında ona yardım etmezseniz, Allah ona kudret ve desteğiyle yardım eder. Nitekim müşrikler onu öldürmek için bir araya geldiklerinde kendi öz yurdundan çıkardıklarında, daha doğrusu çıkmaya ve hicrete zorladıklarında - zorlamasalardı çıkmayacaktı - Allah ona yardım etmişti. Kur'an-ı Kerim'de, müşriklerin Hz. Peygamber'i ve hicret eden müminleri haksız yere yurtlarından çıkarmaları olayı defalarca tekrar edilmiştir. Bunun anlamı; toplu olarak veya ayrı şekilde onların çıkarılmalarını ve kovulmalarını vazife edinmişler demek değildir. Çünkü Müslümanların çoğu gizli olarak çıkmışlardır. Nitekim Hz. Peygamber'le arkadaşı Ebubekir'le Mekke'den gizlice ayrılmışlardı. Yahut da sözün takdiri şöyledir: Eğer ona yardım etmezseniz, Allah ona her hal ve zamanda yardımı üstlenmiştir. Hatta yanında sizden hiçbir yardımcı ve asker olmadığı vakitte bile ona yardım etmişti. Yanında sadece Ebubekir vardı. ***"Hani kafirler onu, iki kişiden biri olarak Mekke'den çıkarmışlardı."*** Ayetteki ikinin ikincisi ifadesi öncelik ve efdallik ifade etmez. her ikisi de birbirlerine göre ikincidir. Aynı terkip; üçün üçüncüsü, dördün dördüncüsü şeklinde de kullanılır. Bunun sadece üçten birisi, dörtten birisi şeklinde anlamı vardır. Bu adetlerle rakam tamamlanır. Tertip sadece zaman ve mekan itibariyledir. Yoksa birincinin kendinden önceki ikinciye, üçüncüye veya dördüncüye üstünlüğünü ifade etmez. Buhari ve Müslim'in şu hadislerinde de aynı ifade kullanılmıştır: *"Üçüncüleri Allah olan iki kişi hakkında ne dersin?"*[238] Allah'ın bu yardımı, sizce de malum olan Sevr Dağı mağarasında onlar iki kişiyken olmuştur: ***"Hani onlar mağaradaydı da o, arkadaşına; korkma, Allah bizimle beraberdir diyordu."*** Yani, iki arkadaştan birisi olan Ebubekir'de üzüntü ve korku alameti gördüğünde veya korku ve üzüntü ifade eden bir sözünü işittiğinde "üzülme" diyordu. Üzüntü nefsin zorunlu bir reaksiyonudur. "Üzülme" ifadesi mücerret bir yasaklama değil, üzüntüye karşı direnme ve onun nefse yerleşmesine engel olma talebidir. Üzülmekten

---

238. Buhari, *Tefsîru Sûreti't-Tevbe*; Ahmed b. Hanbel, I, 4.

sakındırma -ki üzüntü, nefsin meydana gelen olaydan acı duymasıdır- olabilecek şeyden korkmaktan sakındırmayı da gerektirir. Geçmiş bir olayın "yekûlü" (diyor) şeklinde muzari sığasıyla ifade edilmesi, bazı rivayetlerden istifade edilen tekrara delalet ve bu zaman ve mekanda cereyan eden tabloyu zihinde canlandırmak içindir ki; muhataplar durumun azametini kavrasınlar. Üzülme yasağının gerekçesini şöyle açıkladı: *"Allah bizimle beraberdir."* Üzülme, zira Allah zafer ve yardımıyla, himaye ve hıfzıyla, destek ve rahmetiyle bizimle birliktedir. Mağlup edilmeyen gücüyle, yenilmeyen kudretiyle, her şeyi ayakta tutan rahmetiyle Allah kimin yanında olursa, o kimse üzüntü ve korkuya teslim olmamaya daha layıktır. Bu ilahi beraberlik, şu ayette ifade edilen muttaki ve muhsinlerle olan beraberlikten daha yüksektir: *"Sabret, senin sabrın da ancak Allah'ın yardımıyladır. Onlardan dolayı kederlenme, kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma. Çünkü Allah muttakiler ve muhsinlerle beraberdir."*[239] Aralarındaki fark şudur: Nahl Sûresi'ndeki ayette ifade edilen beraberlik; terk edilmesi gerekli şeylerden sakınan muttakiler ve yapılması gerekli şeyleri yapan muhsinler topluluğuyla ilgilidir. Bu beraberliğin gerekçesi onların takva ve ihsan sıfatlarına sahip olmalarıdır. Bu da, aynı durumda olan herkes için sebepler aleminde geçerli olan ilahi kanun gereğidir. Orada "üzülme" hitabı, daha önce her ne kadar Hz. Peygamber'e yönelik olsa da durum değişmez. Tefsirini yapmakta olduğumuz ayetteki beraberlik ise, herhangi bir sıfatla vasıflanmaksızın sadece Rasûlullah(s) ve arkadaşı Ebubekir'e (r) hastır. Durum onların ikisiyle ilgilidir. Haddi zatında Rasûlüyle ilgilidir fakat sırf arkadaşı olması itibarıyla Ebubekir'le de ilgilidir. Bu beraberlik mucizelerle, olağanüstülüklerle ve ilahi yardımlarla desteklidir. Makam; sebepler ve müsebbipler aleminde cereyan eden ilahi kanunlar makamı değildir. Muttaki, muhsin ve sağlam iş yapanlar bu kanunlara göre muvaffak olurlar. Burada ise beraberlik, doğrudan ilahi lütuf eseridir. Bu iki durum arasındaki fark, sırf lafızdan anlaşılmasa da, gerçekleşen haktan anlaşılmaktadır. Bu; Yüce Allah'ın, Hz. Musa ve Hz. Harun'a söylediği şu söz kabilindendir. Onları Firavuna göndermiş, onlar da Firavunun, kendilerine zorbalık yapacağından korkmuşlardı: *"Dediler ki. Rabbimiz! Doğrusu biz, onun bize aşırı derecede kötü davranmasından yahut iyice azmasından endişe ediyoruz. Buyurdu ki: Korkmayın! Çünkü Ben sizinle beraberim, işitir ve*

239. Nahl, 16/127, 128.

görürüm."[240] Son Peygamber Hz. Muhammed onlardan daha mükemmeldir. Açıklayacağımız gibi O, kendini öldürmek için ortaya çıkan kavminden korkmadı. Sıddık-ı ekber Ebubekir de, Musa ve Harun için güzel örnek vardır. Zira o, bu müstesna günde Allah'ın, arkadaşlığıyla şereflendirdiği dostu ve gözdesi Hz. Muhammed için endişe duyuyordu. Peygamber (s) onu üzülmekten sakındırdı, korkmaktan değil. Allah ise Musa ve Harun'u üzüntüden değil, korkmaktan sakındırdı. Üzüntü, olan bir hadiseden nefsin elem duymasıdır. Hz. Peygamber'in onu üzülmekten sakındırması, müşriklerin mağarada bizzat ona ulaştıkları esnadaydı. Buhari, Müslim ve başkaları, Enes'in Hz. Ebubekir'den şunları naklettiğini rivayet ettiler: Ebubekir dedi ki: Ben mağarada Rasûlullah (s) ile birlikteyken, müşriklerin ayak izlerini gördüm. Dedim ki; Yâ Rasûlallah! Onlardan birisi ayağını kaldırsa, ayağının altından bizi görecek. Bunun üzerine Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: *"Yâ Ebûbekr! Üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında ne dersin?"*[241] Korkuya gelince; o, beklenen bir olaydan dolayı nefsin reaksiyonudur. Cenab-ı Hak Musa ve Harun'u, henüz sebebi meydana gelmeden korkmaktan sakındırdı. Korku sebebi ise; Firavunla karşılaşmak ve Allah'ın kendilerine emrettiği tebliği ona iletmekti. Daha önce de geçtiği gibi, üzüntüyü yasaklamak, korkuyu da yasaklamayı gerektirir. Rivayetlerin de belirttiği gibi Ebubekir hem korkmuş hem de üzülmüştü. Zira bu insan tabiatının gereğidir.

Özet olarak ayetin manası şudur: Sizi savaşa çağırdığında, çağrıya uyarak ona yardım etmezseniz, Allah Teala ona yardım etmeyi üstlenmiştir. Müşriklerin, kendisini öldürmek üzere söz birliği etmeleri sebebiyle mağaraya sığınmak zorunda kaldığı anda ona yardım ettiği gibi, yine de yardım edecektir. O anda o, savunmadan mahrum, yapayalnız iki kişinin ikincisiydi. O esnada arkadaşını korku ve üzüntü kaplamıştı. Peygamber o sırada Allah'ın vaadinden, destek ve beraberliğinden emin olarak arkadaşına *"üzülme, Allah bizimle beraberdir,"* biz şu anda gizlenme işinden başka hiçbir tedbir alma durumunda değiliz, diyordu. Enfâl Sûresi'nin tefsirinde Bedir savaşını açıklarken yüce Peygamber'le, sıddık-ı ekber Ebubekir'in halini kıyas etmiştik. Orada Rasûlullah (s) Allah'a yalvarıyor, vaadini yerine getirmesini diliyor, sıddık ise, mağaradaki durumun aksine Hz. Peygamber'i teselli ediyor, onun işini hafifletme cihetine gidiyordu. Bu iki yerdeki tavrının da

240. Tâhâ, 20/45,46.

241. Buhari, *Tefsîru Sûreti't-Tevbe*; Ahmed b. Hanbel, I, 4.

gayet mükemmel olduğunu ispat etmiştik. Bedir'de sebepler ve neticelerle ilgili Sünnetullaha uymanın hakkını, mağarada ise hakiki tevekkülün hakkını vermişti.

Üç yerde "iz" zarfının birbirinden bedel olarak tekrarı, belagatın zirvesidir. Böylece Yüce Allah'ın Peygamber'ini desteklediği en mükemmel şekilde ortaya çıkmaktadır. Allah onlara, Kureyş'in baskı ve şiddeti sebebiyle arkadaşıyla birlikte muhacir olarak çıktığı anı hatırlatıyor. Bunun detayı Enfâl Sûresi 30. ayetin tefsirinde geçmişti. Sözün akışı içinde kısaca tekrar ele alınacaktır. Bu hatırlatmayı arkadaşıyla birlikte, kendilerini en ufak şekilde bile savunma imkanlarına sahip olmaksızın mağaraya sığınma olayını hatırlatma takip etti. Daha sonra da Allah hatırlatmayı, arkadaşına *"üzülme, Allah bizimle beraberdir"* dediği vakte mahsus kıldı. Yani Hz. Peygamber, arkadaşıyla destek bulmuyor bilakis onu teselli edip destekliyordu - zaten Hz. Peygamber, savaş kızıştığında ashabına karşı hep aynı tutumu izlerdi - bunun böyle olmasının sebebi, Allah'ın hususi beraberliğine olan kamil imanıdır. "İz" zarfıyla yapılan bu üç hatırlatma da onlar için şu gerçeği idrak etme vardır. Allah, kendi izzet ve kudretiyle, onların Peygamber'le birlikte savaşa çıkmalarına muhtaç değildir Rasûlullah (s) da, onların kendisine yardım etmelerine ihtiyaç duymaz. Çünkü Yüce Allah, başka ordular ve kulları Ona boyun eğdirme kudretine, onu destekleyip muzaffer kılma gücüne sahiptir. Yüce Allah şu sözüyle bu durumun neticesini şöyle açıkladı:

"Bunun üzerine Allah ona sükunetini indirdi." İbn Ebi Hâtim, Ebu'ş-Şeyh, İbn Merdûye, Beyhakî *Delâil*'de, İbn Asâkir *Tarih*'inde İbn Abbas'tan bu ayetle ilgili olarak şunu tahriç ettiler. İbn Abbas dedi ki; bu ayet, Ebubekir hakkında nazil oldu. Çünkü Peygamber'in sekineti devam ediyordu. Hatip Bağdadi *Tarih*'inde bu ayet hakkında Habib b. Ebi Sabit'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu ayet Ebubekir hakkında inmiştir. Peygamber'e gelince onun sükûneti zaten devam ediyordu. Bazı lügat ve dirayet müfessirleri bu rivayeti benimsemişler ve rivayetteki gerekçeyi şöyle açıklamışlardır: O esnada Rasûlullah'da (s) ne korku ne de üzüntü vardı. Bazıları bu hususu, zamirde asıl olan en yakın merciye göndermektir, en yakın merci ise sahip (arkadaş) kelimesidir. Bu önemli bir şey değildir. Başkaları da *sekînetehû* kelimesindeki zamirin Hz. Peygamber'e raci olduğunu, ona sükunet inmesi; onun korkmuş olmasını, sıkıntı ve tedirginlik içinde bulunmasını gerektir-

meyeceğini söylemişlerdir. Bu da sükunet indirilmesinin, öncesine "fâ" harfiyle atfedilmesinden dolayı zayıftır. Zira bu atıf; matufun, matufu aleyhten sonra vaki olduğunu ve ona terettüp ettiğini gösterir. Çünkü sükunetin inmesi, arkadaşına "korkma" demesinden sonra olmuştur. Fakat onlar bu görüşü ***"Ve onu, sizin görmediğiniz askerlerle destekledi."*** sözünün, öncesine atfedilmesi durumuyla desteklediler. Zira buradaki teyit sadece Peygamber'e hastır. Ayetteki askerlerden maksat meleklerdir. Matuflarda asıl olan uyuşmadır, ayrışma değildir. İbn Abbas ve Mücahit'in sözünü benimseyenler buna üç şekilde cevap verdiler: 1- *Ve eyyedehû bi cünûdin* sözü, *enzelallâhü sekînetehû*'ya değil, *fe kad nasarahüllâhü*'ye matuftur. 2- Durum açık olduğu ve karışıklık bulunmadığı zaman zamirlerin dağınık olmasının bir zararı yoktur. 3- Teyidin Ebubekir'e ait olmasına bir engel yoktur. Bunu Âlûsî nakletti ve şöyle dedi: İbn Merdûye'nin Enes'ten rivayet ettiği hadisin de delalet ettiği gibi Hz. Peygamber, Ebubekir'e (r) şöyle demiştir: *"Allah sekinetini sana indirdi ve seni destekledi."* Bazı müfessirler de, askerlerden maksadın; Allah'ın Bedir, Ahzâb ve Huneyn savaşında Hz. Peygamber'i desteklediği şeylerdir, dediler. Bazıları da, Allah hicret sırasında Peygamber'i meleklerle destekledi, dediler. Melekler onu ve arkadaşını kafirlerin gözünden saklıyorlar, onların ikisinden uzaklaştırıyorlardı. Rasûlullah (s) evinden çıkmış, onu öldürmek üzere anlaşıp bekleyen gençler onu göremiyorlardı. Biz Kur'an'da, sekinet indirme ve meleklerle destekleme konusundaki ayetlere dönüyoruz ki, bu ayeti anlama konusunda onlardan yararlanalım.

Sekinet indirme olayı sadece şu üç ayette geçmiştir: Birincisi Fetih Sûresi dördüncü ayet, ikincisi aynı sûrenin yirmi altıncı ayeti. Fetih Sûresi, Hudeybiye sulhundan sonra nazil olmuştur. Bu antlaşmada, antlaşmanın şartlarından ötürü Müslümanlar fitneye düşmüşler, kalplerinde sarsıntı meydana gelmişti. Bu antlaşmayı kendileri için bir aşağılanma, müşrikler içinse bir başarı sayıyorlardı. Bu antlaşma meşhurdur. Allah kendilerine yardım ederek kalplerini yatıştırdı. Hayber'i fethe muvaffak kıldı. Fetih Sûresi'ni indirerek orada bu antlaşmanın hükmünü ve faydalarını açıkladı, bu durumu Peygamber'e ve müminlere şu şekilde hatırlattı: *"Biz sana doğrusu apaçık bir fetih ihsan ettik... İmanları kat kat artsın diye müminlerin kalplerine sekinet indiren Odur. Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır. Allah bilendir, hikmet sahibidir."*[242]

242. Fetih, 48/1-4.

Yûce Allah; bu antlaşmanın hükmüne ve onu takip eden fethe işaret ettikten sonra şöyle buyurdu: *"O zaman inkar edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da, Rasûlü'ne ve müminlere sekinet ve güven indirdi. Onların takva sözünü tutmalarını sağladı. Zaten onlar buna layık ve ehil kimselerdi. Allah her şeyi bilendir."*[243] Hamiyyet (taassup) kelimesinin tefsirindeki en meşhur görüş; müşriklerin antlaşmanın başındaki Besmele ve Hz. Muhammed'in peygamber olarak tanımlanmasına itiraz edip direnmeleri ve cahiliye yazışma adeti olan *"Bismikallâhümme"* ifadesinde ısrar etmeleridir. Şüphesiz bu durum, Rasûlullah'ı (s) üzdüğü gibi, Müslümanların büyük çoğunluğunun bu antlaşmaya karşı çıkmaları da Onu rahatsız etmişti. Fakat O, bu yüzden böylesine büyük bir barış antlaşmasını kaçıracak değildi. Çünkü bu antlaşma, on sene harbi kaldıracak, müşriklere İslam'ı tebliğ etme hürriyetinin kapısını açan ilk antlaşmaydı. Allah Peygamber'e sekinetini indirdi, müşriklerin şartlarını kabul etmesini ilham etti. Ayrıca Peygamber'e muhalefeti düşündükten sonra müminlere de sekinet indirdi. Rasûlullah (s) onlara, umre ihramından çıkmalarını emretti. Ashap önce çıkmadı, onların helak olmasından endişe etti. Bu konuda eşi Ümmü Seleme'ye (r) danıştı. O da, önce kendisinin ihramdan çıkmasını, başını tıraş ederek onlara da bunu emretmesini tavsiye etti. Rasûlullah (s) böyle yaptı, ashap da ona uydu. Bu, Allah'ın onlara sekinet indirmesiyle oldu.

Üçüncü ayet, bu sûrede Huneyn Savaşı'yla ilgili olarak geçen ayettir. Savaş esnasında müşriklerin hep birlikte ve aynı anda Müslümanlara saldırmaları onları korkutmuştu. Münafıklar ve müellefe-i kulûb bozguna uğramış, onların bozgunuyla Müslümanların ekseriyeti de sarsıntı geçirmiş ve firara başlamışlardı. Rasûlullah (s) ve küçük bir grup düşmana karşı direnmişti. Bu küçük grup Hz. Peygamber'in kritik durumunu çok iyi kavramıştı. Rasûlullah'ın (s) gönlü ise, çoğunluğun firarından ötürü kırılmıştı. *"Sonra Allah, Rasûlü ve müminler üzerine sekinetini indirdi ayrıca sizin görmediğiniz ordular da (melekler) indirdi."*[244] Bu ayetin tefsiri yakında geçmişti. Bu, Rasûlullah (s) ile müminler arasında ortak bir sekinetti. Müslümanlar da, daha önce de geçtiği gibi münafık ve müellefe-i kulûbun hezimetinden doğan tedirginliği atlatmışlardı.

---

243. Fetih, 48/26.
244. Tevbe, 9/26.

Cenab-ı Hakkın *"görmediğiniz"* diye tanımladığı ordular ise, bu Sûrede bir kere Huneyn gazası meyanında, bir de hicretten bahsedilirken mağara ayetinde olmak üzere iki ayette zikredilmiştir. Savaşın adıyla anılan Ahzâb Sûresi'nde ordulardan söz eden ayet ise şudur: *"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da, biz onlara karşı bir rüzgar ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi."*[245] Bu ve Huneyn günü gönderilen ordular, müşrikleri helak, müminleri teyit için gönderilmişlerdi. Bedir savaşıyla ilgili ayet de aynı anlamdadır: *"Hatırlayın ki, Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, Ben peş peşe gelen bin melekle size yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurdu."*[246] Bu melekler müşriklerin gönüllerine korku salmak, müminleri desteklemek, kalplerini yatıştırmak için inmişlerdi. Bir sonraki ayetler de bu anlamdadır: *"Allah bunu sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı... Hani Rabbin meleklere: "muhakkak Ben sizinle beraberim, haydi iman edenlere destek olun. Ben kafirlerin yüreğine korku salacağım... diye vahyediyordu."*[247] İlgili bölümde bu ayetlerin tefsirine bak, orada Uhud Savaşı'na dair ayetler de zikredilmiştir. Bütün buralarda melekler, müminleri müşriklere karşı desteklemek ve kafirleri perişan etmek için indiğine ve hicret günü bütün müminlere vekaleten Rasûlullah'ın (s) hizmetinde bulunan ve Rasûlullah'ın (s) da kendisini bu büyük gün için ilk arkadaşı olarak başkalarına tercih ettiği kimse Hz. Ebubekir olduğuna göre, sekinetle birlikte teyidin diğer Müslümanlar adına Hz. Ebubekir'e inmesi neden uzak görülsün? Malumdur ki, Hz. Ebubekir'in bu yüce konumu Rasûlullah'a (s) tabi olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde Yüce Allah'ın, ashabı desteklemiş olduğu bütün mahallerdeki tüm desteği aslında Rasûlullah'ı (s) desteklemek, bütün düşmanlarına karşı vaat ettiği zaferi gerçekleştirmek içindir. Bundan dolayı şöyle buyurmuştur: ***"Ve kafir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yüksektir."*** Bu ayette iki ihtimal vardır: Birincisi, Kafirlerin kelimesinden maksat; şirk ve küfür kelimesi, Allah'ın kelimesinden maksat ise kelime-i tevhidtir. Bu görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Rivayet tefsircileri bu görüştedir. Bunun izahı şöyledir: Müşriklerin, Hz. Peygamber'e düşmanlığı, onları bütün putperestlik hurafelerinden ve şirk bulaşıklarından arınmış

245. Ahzâb, 33/9.
246. Enfâl, 8/9.
247. Enfâl, 8/10-12.

halis bir tevhid inancına çağırmasından ötürüdür. Bu yüzden, müşrikler Uhud Savaşı'nda galip gelince Ebu Süfyan, Müslümanlara duyurmak maksadıyla sesini yükseltip şöyle bağırıyordu: "Hubel üstün geldi, Hubel üstün geldi." Hubel onların en büyük putuydu. Rasûlullah (s) da ona şöyle cevap verilmesini emretti: *"En aziz ve en yüce Allah'tır."* Buhari ve Müslim'de Ebu Musa'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah'a (s) bir adam hakkında, Allah yolunda olup olmadığı soruldu. Bu adam öfke, ırkçılık, riyakarlık, bir rivayete göre de ganimet ve reklam için savaşmıştı. Rasûlullah (s) da şöyle cevap verdi: *"Kim Allah'ın kelimesi yücelsin diye savaşırsa o, Allah yolunda savaşmış olur."*[248] İkinci ihtimal ise; kafirlerin kelimesinden maksat, Dâru'n-Nedve'de istişare ettikten sonra Rasûlullah'ı (s) öldürüp, davetine son verme kararını almalarıdır. Bu husus[249] ayetinin tefsirinde geçmişti. Allah'ın kelimesinden maksat da; iradesinin ve kanununun, Peygamber'lerini galip getirecek şekilde tecelli etmesidir. Şu ayetlerde bunu açıklamıştır: *"Andolsun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir. Onlar mutlaka zafere ulaşacaklardır. Bizim ordumuz mutlaka üstün gelecektir."*[250]; *"Allah; elbette Ben ve elçilerim galip geleceğiz diye yazmıştır."*[251] Bu, Allah'ın iradi ve kaderi olan kelimesidir ki, yüce Peygamber'ine zafer vaat etmesi bu kelimenin (hükmün) gereğidir. Bazı müfessirler de burada Allah'ın kelimesinden maksadın, müşriklerin hile ve tuzaklarını başlarına geçirmesidir. Nitekim ayetin tamamlanması sadedinde şöyle buyrulmuştur: *"Onlar sana tuzak kurarlarken Allah da onlara tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en iyisidir."*[252] Bizim söylediğimiz asıl ve son sözdür. Bu da ona mebnidir.

Cumhur *kelimetullah* lafzını bizzat yüce olduğu, yapmak, dönüştürmek, kesb ve tedbir gibi fiillere muhtaç olmadığı için merfu okumuşlardır. Yakup ise mansub okumuştur. İki kıraatin birlikte ifade ettiği anlam ise şudur: Allah'ın kelimesi bizzat yücedir ayrıca Allah'ın, bu kelimeyi diğer kelimelere üstün kılarak onun hakkını koruyanları desteklemesi Sûretiyle dolaylı olarak da yücedir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Gevşemeyin,*

---

248. Buhari, *Cihad*, 15; Müslim, *İmâre*, 150.
249. Enfâl, 8/30.
250. Sâffât, 37/170-173.
251. Mücâdele, 58/21.
252. Enfâl, 8/30.

üzülmeyin. Eğer müminseniz siz daha üstünsünüz."[253] Bu kelime, ilim ve amelle başkalarının ona zıt kelimelerine üstün kılınmasıyla da en yücedir. Şayet bu kelimeden maksat, ilahi iradenin tecelli ettiği ve Peygamber'lerine yardım ve dinini üstün kılması şeklinde tecelli eden ilahi kanunu ise -ki o, tekvînî kelimedir- o takdirde mesele açıktır. Çünkü onun iradesinin taalluk ettiği şey behemehal gerçekleşir. Ona karşı çıkacak, ona üstün veya denk gelecek hiçbir şey yoktur. Şayet bundan maksat, bu vaat ve zaferle ilgili ilahi haberse ki o da; irade sıfatının ilişkili olduğu kanunun kendilerine vahiy yoluyla açıklanmasıdır. Bu durumda da mesele açıktır. Şu ayet bu kabildendir: *"Biz Peygamber'lerimize ve müminlere dünya hayatında ve şahitlerin şahadet edecekleri günde mutlaka yardım ederiz."*[254] Allah'ın sözü haktır. *"Allah vaadinden asla dönmez."*[255] Haber ve vaat kelam sıfatının müteallikatındandır. Bu konuda iradi tekvin kelimesiyle, haberî teklif kelimesi aynıdır.

Maksat kelime-i tevhid veya tevhid esasına dayalı olan dini ise, meselenin iki yönü vardır: 1- Gerçekte kelimenin içeriği, Cenab-ı Hakkın vahdaniyetidir. Bu da belgelere dayanan kesin bir gerçektir. Bu dinden maksat dinin inançları, hükümleri ve edepleri ise, durum yine aynıdır buna teklif kelimesi veya kelimeleri denir - Bu; ilahi kelam sıfatının müteallikatından olması cihetiyle ihsan, rahmet, hikmet, belge ve beyan yönünden yüce bir vasfa sahiptir. Haberlerde sadık, hükümlerde adil olması kaçınılmazdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. Onun sözlerini değiştirecek kimse yoktur. O işitendir, bilendir."*[256] 2- Mükelleflerin bu kelimeyi iki anlamıyla da yüceltmesi; ilim, iman, ahlak ve bunlara terettüp eden amel hususundaki durumlarına göre değişiklik arz eder. Bundan ötürü bu kelimenin yüceliği bazı vakitlerde insanlara gizli kalabilir. Çünkü insanlar bu kelimeyi bizzat kendisi olarak değil, çağrı yapanların sıfat ve fiillerinde değerlendirirler. Bu davetçiler bazen bu kelimenin gereğini yapmazlar, onun hakkını vermezler. Aklı ve geniş ilmiyle Allah'ın kitabının yüceliğini kavrayan Frenklerden birinin bize ulaşan enteresan haberi şöyledir: Birinci cihan harbi esnasında İstanbul'u ziyaret eden son Alman kralı ziyareti sırasında Osmanlı şeyhülislamına şöyle demiş: Bir

253. Âl-i İmrân, 3/139.
254. Mü'min (Ğâfir), 40/51.
255. Hac, 22/47.
256. En'âm, 6/115.

hilafet devleti olarak sizin, bu Kur'an'ı yüceliğine uygun tarzda tefsir etmeniz gerekir. Kureyş'in büyüklerinden olan Velid b. Muğire de zekası, ince kavrayışı ve belagatıyla Kur'an'ın yüceliğini kavramış ve şöyle demişti: Bu Kur'an daima üstün gelir. Ona üstün gelinmez. O, altındakileri ezer geçer. Konuyla ilgili olarak Tevbe Sûresi'nin otuz üçüncü ayetinin tefsirine bak. Konu uzakta değildir.

Kafirlerin kelimesine gelince; İslam'dan önce bu kelimeyi uygun bir tanımlama ile vasıflandırmak mümkün değildi. Zira karşılığı veya zıddı yoktu. İster şirk isterse hüküm anlamına olsun, onun uygun tanımı ancak aşağılık olabilir. Bu kelimenin mensupları Mekke de dahil olmak üzere bütün Arap ülkelerine hakimdiler. Kabe'yi de putlarıyla kirletmişlerdi. Allah, malum mücadele sonunda, İslam'ın zuhuruyla onları zelil kılmış, hakimiyetlerini yok etmişti. Şayet bu kelime ile; Hz. Peygamber'i öldürmeyi kararlaştırmaları ise durum yine açıktır. Her iki halde de Allah'ın tedbir ve tasarrufuyla ve müminlerin gayreti ve cihadıyla bu kelime sefil kılınmıştı. Fakat küfür kelimesi bizatihi, bazı kabile ve kavimlerle ilişkisi bir tarafa bırakılırsa hiçbir gerçeklik ifade etmez. Diyorum ki şirkin, varlık aleminde taşıdığı bir muhteva yoktur. O ancak sözden ibarettir, şeytanın hayali vesveselerinden kaynaklanmadır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir."*[257] Yüce Allah bu iki kelimeye onların varlık alemindeki izlerine dair İbrahim Sûresi'nde şu temsili getirdi: *"Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü yerde sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir. Kötü sözün misali, gövdesi yerden koparılmış, o yüzden ayakta durma imkanı olmayan kötü bir ağaca benzer. Allah Teala sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sapasağlam tutar, zalimleri ise Allah saptırır, Allah dilediğini yapar."*[258] Allah ayeti şöylece tamamladı: **"Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir."** O, asla mağlup edilemeyen Azizdir ve Allah her şeye galiptir, hiçbir şey ona galip gelemez. O her şeyi yerli yerine koyan hikmet sahibidir. İzzetiyle Rasûlü'ne yardım etmiş, hikmetiyle de dinini bütün dinlere üstün, kendisine ve ümmetinin muttakilerine karşı duranları zelil kılmıştır.

257. Yûsuf, 12/40.
258. İbrahim, 14/24-27.

Biz bu ayetlerin tefsirine, bunları daha fazla netleştirecek, Allah ve Rasûlü'ne iman edenlerin imanlarını artıracak, Allah'ın kelamını tahrif eden bidatçileri daha fazla rezil edecek bazı sözler ekleyeceğiz. Bu sözler üç konuda olacak: 1- Hicret ve Sevr Mağarası'na dair sahih haberlerin özeti. 2- Ayetlerin ve hicret haberlerinin Hz. Ebubekir'in menkıbelerine dair içerdiği hususlar. 3- Rafızilerin şüphelerini daha da öte bu menkıbeleri kötüleme konusundaki iftiralarını, Allah'ın ayetlerini ve Rasûlullah'ın (s) haberlerini tahrif çabalarını çürütme... *"Kendileri de bunlara yakinen inandıkları halde zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkar ettiler."*[259]

Muhammedi Hicret

Bütün insanları ıslah etmek ve alemlere rahmet olmak üzere gönderilen Hz. Muhammed'in peygamberliğinde gözetilen ilahi hikmetlerden biri de; öncelikle ümmi Arap topluluğunu bağımsız düşünce, irade gücü, dil üstünlüğü ve diğer medeni kavimlerin uğradığı kral, yönetici ve din büyüklerinin kökleştirme ve aşağılama etkilerinden uzak olarak bu davaya hazırlamaktı. Bu hikmetlerden biri de, bu davaya ve bu dava mensuplarına, kavmi olan Kureyş'in büyüklerinin kibir, azgınlık, kendilerinin ve babalarının şirk sapıklıklarını itirafa yanaşmamaları ve gururları sebebiyle karşı çıkmamalarıydı. Buradaki hikmet; bu davanın, Kureyş ırkçılığına dayandığı şüphesinin giderilmesidir. Hz. Peygamber'in birkaç tane amcası vardı. Hz. Hamza hariç onlar ilk Müslümanlarla birlikte kendisine iman etmediler. Hamza ise onun hem süt kardeşi hem de ana cihetinden yakınıydı. Çünkü annesi Hz. Muhammed'in (s) annesi Amine'nin amcasının kızıydı. Hamza Peygamberliğin ikinci senesinde iman etmişti. Zengin ve büyük amcası Ebu Leheb ise ona açıkça ilk karşı duranlardan oldu. Kureyş'e şöyle seslenmişti: Bütün Araplar aleyhinde birleşmeden bunu bu işten vazgeçirin. Yüce Allah'ın, onun ve odun taşıyan karısı hakkında indirdiği Tebbet Sûresi durumu izaha kafidir. Amcası Ebu Talip ise, Şeybetü'l-hamd Abdülmuttalib'in vefatından sonra onu himayesine aldı. Akrabalık ve terbiye bağıyla onu koruyup savunuyordu. Eşi Hz. Hatice'nin Kureyş içinde önemli bir yeri vardı. Ebu Talib'in, eziyetin azaltılmasında önemli bir etkisi vardı. Hz. Hatice ve Ebu Talip aynı hafta içinde vefat ettiler. Onların vefatından sonra Kureyş'in eziyeti arttı. Öyle ki bütün Kureyş kabilelerinin iştirakiyle onu öldürmeye

---

259. Neml, 27/14.

karar verdiler. Her kabileden güçlü kuvvetli birer genç seçip ellerine kılıç verecekler, bu gençler hep birlikte bir anda onu öldürecekler böylece Hz. Muhammed'in (s) kanı zayi olacak, Haşimoğullarının, Arapların âdetine göre onun intikamını talep etmeleri mümkün olmayacak sadece diyetine razı olacaklardı. Tam bu sırada Allah ona Yesrib'e hicreti emretti. Hicretle birlikte Yesrib'in adı Medinetü'l-Münevvere oldu. Hac mevsiminde Medineli bir grup ona iman ve biat etmişti. Allah onları, başkalarının imanına öncülük eden Ensar-ı kiramdan eyledi.

Rasûlullah (s) hicretini ilk arkadaşı Ebubekir Sıddık'tan başkasına açmadı. Ebubekir (r) Ehli Beyti'nden sonra İslam'a davet ettikleri arasında ona ilk iman edenlerdendi. Ehli Beyti ise; eşi Hz. Hatice, azatlısı Zeyd b. Hârise, oğulluğu Hz. Ali idi. Ali (r) henüz baliğ olmamıştı. Bunlar davet emri gelmeden onun peygamberliğini tanımışlar, onu tasdik etmişlerdi. Hz. Ebubekir onun ayrılmaz arkadaşı, daimi danışmanı, en büyük veziri ve sırdaşıydı. İlk Müslüman olanlardandı. Zira Hz. Muhammed'i peygamberlikten önceki faziletleriyle tanıyordu. Çünkü onun çocukluk arkadaşıydı. Güçlü bir akla, temiz bir fıtrat ve karaktere sahip olduğu için İslam nurunu yansıtmaya ümmet içinde en uygun kişiydi. İbn İshak'ın rivayet ettiğine göre; Hz. Peygamber İslam'ı kime arz ettiyse, Ebubekir hariç herkes tereddüt geçirdi. Biz, hadis kritikçilerinin hicretle ilgili olarak naklettikleri rivayetlerin en sahihini zikredeceğiz. Bu rivayetlerin en sahihi ve en detaylısı İbn Ebi Şeybe'nin, Ahmed b. Hanbel, Buhari ve başkalarının Hz. Âişe'den rivayet ettikleri hadistir. Önce bunu nakledeceğiz, peşinden başka rivayetlerine bakmaksızın *el-Câmiu's-Sahîh*'ten başka hadisler aktaracağız, daha sonra diğerlerine de işaret edeceğiz. Buhari hicret bölümünde Hz. Âişe'den şunları nakletti: "Ben anne ve babamın İslam dininden başka bir din üzerinde olduklarını hiç hatırlamıyorum. Bir günümüz geçmezdi ki, Rasûlullah (s) o günün sabahında ve akşamında bize uğramamış olsun. Müslümanlar işkenceye uğrayınca Hz. Ebubekir, Habeşistan'a hicret etmek üzere Mekke'den ayrıldı. Berkü'l-Ğımâd[260] mevkisine gelince Kâre Kabilesi'nin ulusu olan İbn Dağinne kendisine rastladı ve: Ey Ebubekir nereye gitmek istiyorsun? dedi. Ebubekir

---

260. *Berkü'l-Ğımâd;* Mekke'den beş gece uzaklıkta Yemen tarafında bir yerdir. Hecer'in veya Yemen'in en uzak noktası olduğu da söylendi. Uzaklık ve meşakkat konusunda darbı mesel olarak geçer, Cehenneme benzediği söylenir. *Kâre* ise, okçulukla meşhur bir kabiledir.

de: Kavmim beni Mekke'den çıkmak zorunda bıraktı, ben de yeryüzünde gezip Rabbime rahatça ibadet etmek istiyorum, dedi. İbn Dağinne: Senin gibi bir adam yurdundan çıkmaz ve çıkarılamaz. Zira sen yoksulu kazandırır, akrabayı gözetir, acizlerin yükünü taşır, misafiri ağırlar, Hak yolunda musibet ve felaketlerde insanlara yardım edersin.[261] Ben senin yanındayım ve seni koruyucuyum. Haydi sen dön ve Rabbine kendi ülkende ibadet et, dedi. Ebubekir de İbn Dağinne ile birlikte döndü. İbn Dağinne akşamleyin Kureyş'in ulular arasında Kabe'yi tavaf edip onlara: Ebubekir gibi bir adam yurdundan çıkmaz ve çıkarılmaz. Siz, yoksulu kazandıran, akrabayı gözeten, acizlerin yükünü taşıyan, misafiri ağırlayan, felaket zamanlarında halka yardımcı olan bir adamı mı yurdundan çıkarıyorsunuz? dedi. Bunun üzerine Kureyş, İbn Dağinne'nin himayesine karşı çıkmadı ve onu yalanlamadı. Ancak İbn Dağinne'ye şunu söylediler: Ebubekir'e söyle; Rabbine ibadetini evinin içinde yapsın, namazını orada kılsın, Kur'anını da istediği kadar evinin içinde okusun. Bunlarla bizi rahatsız etmesin ve bunları da ilan etmesin. Çünkü bunlarla çocuklarımızı ve kadınlarımızı fitneye düşürmesinden korkarız. İbn Dağinne Kureyş'in bu sözlerini Ebubekir'e (r) aktardı, o da bir müddet ibadetini evinin içinde yaptı. Namazını kimseye açıklamadı. Evinden başka yerde Kur'an okumadı. Sonra evinin avlusunda bir mescit yapmayı düşündü ve yaptı. Artık namazını orada kılıyor, Kur'anını orada okuyordu. Müşriklerin kadın ve çocukları Ebubekir'in Kur'an okumasına hayran olurlar, onu seyretmek, dinlemek için birbirleri üzerine yığılırlardı. Ebubekir gözü yaşlı bir zattı, Kur'an okumaya başladığı zaman gözyaşlarını tutamazdı. Bu hal Kureyş ulularının gözlerini korkuttu. İbn Dağinne'ye haber gönderdiler, geldiğinde ona: Biz senin, Ebubekir'i himayeye, Rabbine ibadetini evinde yapması şartıyla izin vermiştik. Halbuki o bu sınırı aştı. Evinin avlusunda bir namazgah yaptı. Orada açıktan namaz kılmaya, Kur'an okumaya başladı. Doğrusu biz onun, kadınlarımızı ve çocuklarımızı kandırmasından korkmaya başladık. Sen onu bu işten vazgeçir. Eğer Rabbine ibadetini sadece evinin içinde yapacaksa yapsın. Şayet bunu kabul etmez, aşikar ibadete devam ederse, himayeni geri vermesini iste. Gerçi biz sana verdiğimiz sözü bozmaktan hoşlanmıyoruz. Fakat Ebubekir'e de aşikar

---

261. Bu sıfatlar, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'e bi'set esnasında söylediği sıfatlardır. Bu sözler, Hatice validemizden şöhret bulmuş olup, faziletli insanlar bunlarla sıfatlanmış olabileceği gibi, Hz. Hatice'nin bunları bazı Arap ediplerinden aktarmış olması da mümkündür. Bunlarla tanımlanmak Hz. Ebubekir için şereftir.

ibadet müsaadesi tanımış değiliz, dediler. Bunun üzerine İbn Dağinne Hz. Ebubekir'e geldi ve Ey Ebubekir! Benim, hakkında hangi şartlarla söz verdiğimi bilirsin. O halde ya şartlara uyarsın yahut da sana verdiğim himayeyi geri verirsin. Zira ben, bir kimseye verdiğim himaye sözünün kendi tarafımdan bozulduğunu Arapların duymasını istemem, dedi. Bunun üzerine Ebubekir ona: Himayeyi sana iade ediyorum. Ben Aziz ve Celil olan Allah'ın himayesine razıyım, dedi.[262]

Bu esnada peygamber Mekke'de bulunuyordu. Müslümanlara şöyle dedi: Sizin hicret edeceğiniz yurdun, iki taşlık arasında hurmalık bir yer (Medine) olduğu bana gösterildi. Bunun üzerine isteyen Medine tarafına hicret etti. Habeşistan'a gidenlerin tamamı da Medine'ye döndüler. Hz. Ebubekir de Medine'ye gitmek üzere hazırlık yaptı. Fakat Rasûlullah (s) ona: *"Acele etme! Bana da izin verileceğini umuyorum"* buyurdu. Ebubekir: Babam sana feda olsun, bunu umuyor musun ya Rasûlallah! deyince, Efendimiz: *"Evet"* buyurdu. Ebubekir (r) de, Rasûlullah'a (s) arkadaş olmak için Mekke'de bekledi ; yanındaki iki deveyi dört ay müddetle ağaç yapraklarıyla besledi.

İbn Şihab, Urve tarikiyle Hz. Âişe'den şunları nakletmiştir: Biz bir gün öğle vakti Ebubekir'in evinde otururken birisi Ebubekir'e: İşte başı sarıklı olarak Rasûlullah (s) geldi, dedi. Halbuki o saatte biri hiç gelmemişti. Ebubekir: Anam babam ona feda olsun. Yemin ederim ki, onu bu saatte getiren bir durum olsa gerek, dedi. Âişe'nin bildirdiğine göre, Rasûlullah (s) geldi ve içeriye girmek için izin istedi. Kendisine izin verildi, içeriye girdi ve Ebubekir'e: *"Yanındakileri dışarı çıkar"* buyurdu. Ebubekir de: Anam babam sana feda olsun, onlar senin yabancın değildir,[263] dedi. Rasûlullah (s) da: *"Bana hicret için izin verildi"* dedi. Ebubekir: Anam babam sana feda olsun, sizinle yoldaşlık var mı? dedi. Rasûlullah (s): *"Evet"* dedi. Bunun üzerine Ebubekir: Anam babam sana feda olsun, şu iki binekten birini alınız, deyince Rasûlullah (s): *"Parasıyla alırım"* dedi.[264] Âişe dedi ki: Biz onları en çabuk şekilde hazırladık ve bir çuvala yolluk koyduk. Ebubekir'in kızı Esmâ

---

262. İbn İshak, İbn Hişam, II, 11-13; Buhari, IV, 254, 255.

263. Ebubekir'in ailesi, ihlas ve sır saklama yönünden sanki Hz. Peygamber'in ailesi mesabesindeydi. O sırada evde Esmâ ve Âişe vardı. Musa b. Ukbe'nin rivayetine göre Ebubekir şöyle dedi: Seni gözetleyen yok, onlar kızlarımdır. İbn Hişam'da da aynı ifade vardır.

264. Hz. Ebubekir bütün malını mülkünü Rasulullah (s) için harcadığı halde bunun hikmeti soruldu ve şöyle cevap verildi: Rasulullah (s) hicret sevabını almak için kendi malıyla hicret etmek istedi.

kuşağından bir parça koparıp onunla çuvalın ağzını bağladı. Bundan dolayı *"kuşak sahibi"* diye anıldı. Sonra Hz. Peygamber ve Ebubekir dağdaki Sevr Mağarası'na vardılar. Orada üç gece gizlendiler. Yanlarında Ebubekir oğlu Abdullah geceledi. Bu, anlayışlı ve becerikli bir gençti. Geceyi onlarla geçirir, tan yeri ağarırken Mekke'ye döner, geceyi Mekke'de geçirmiş gibi müşriklerle sabahlardı. Müşriklerin onlar hakkında söylediklerini hafızasında tutar, karanlık basınca gelip bu haberleri anlatırdı. Hz. Ebubekir'in azatlı kölesi Âmir b. Füheyre onlar için koyun güder, karanlık basınca koyunları yanlarına mağaranın önüne getirirdi. Rasûlullah (s) ve Ebubekir koyunların sütüyle gecelerlerdi. Güneşin sıcaklığıyla ısınmış taşları sütün içine koyup sütü ısıtırlar, öyle içerlerdi. Âmir b. Füheyre gecenin sonuna doğru gelip, koyunlara seslenir, önüne katıp götürürdü. Bunu üç gece hep böyle yaptı. Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir, Abd. b. Adiy oğullarından Abdullah b. Ureykıt isimli birini yol kılavuzu olarak kiraladılar. Bu zat Kureyş kafirlerindendi. Ona iki binek devesini emanet ettiler. Üç gece sonra, üçüncü gecenin sabahında bineklerle birlikte Sevr Mağarası'nın önünde buluşmak üzere sözleştiler. Böylece Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir, Âmir b. Füheyre ve delil Abdullah b. Ureykıt sahil yolunu tuttular.

İbn Şihâb, Sürâka b. Mâlik'in kardeşinin oğlu, Abdurrahman b. Malik el-Müdlicî vasıtasıyla Sürâka'dan şunları nakletti: Bize Kureyş kafirlerinin elçileri geldiler. Peygamber ve Ebubekir'den her birini öldüren veya esir edenlere diyet vaat ediyorlardı. Kavmim olan Müdlic oğullarının bir meclisinde otururken Kureyşlilerden birisi geldi ve yanımızda dikildi. Dedi ki: Ey Sürâka! Ben hemen önüm sıra sahile doğru yönelen üç kişilik bir yolcu karaltısı gördüm, onlar herhalde Muhammed'le arkadaşları olsa gerek. Sürâka anladım ki; onların ta kendileri, fakat (onu yanıltmak için): Hayır senin gördüğün onlar değil, Filanın oğulları, filan ve filan kişilerdir, gözümüzün önünden geçip gittiler, dedim. Sonra mecliste bir müddet kaldım ve eve girdim, atımı alıp tepenin ardında beni beklemesi için cariyeme emir verdim. Ben de kargımı alarak evin arka tarafından çıktım. Kargının parıltısı gözükmesin diye alt tarafını yere üst tarafını da aşağı doğru tutarak atımın yanına geldim. Binip onlara yaklaşmak üzere atı koşturdum. Fakat atım sürçtü, ben de yere yuvarlandım. Kalktım ve elimi ok torbasına sokup bir fal oku çektim, onlara zarar verip vermeyeceğime dair fala baktım. Fakat hoşlanmadığım bir ok çıkmıştı, zarar veremeyeceğim yazılıydı. Tekrar atıma bindim fal

okuna itibar etmedim.[265] Atım beni iyice yaklaştırdı. Öyle ki Rasûlullah'ın (s) Kur'an okumasını işitiyordum. Hz. Peygamber hiç arkasına dönüp bakmıyordu. Ebubekir (r) ise sık sık arkasına dönüp bakıyordu. O sırada atımın iki ön ayağı dizlerine kadar yere battı, ben de yere yuvarlandım. Atı kalkmaya zorladım, o da zorlandı fakat bir türlü ayaklarını çıkaramıyordu. Neticede at dikilince iki ayağının battığı yerden göğe doğru ateşsiz bir duman bulutu yükseldi. Oklarla fala baktım, hoşlanmadığım ok çıktı. Bunun üzerine onlardan eman diledim, durdular, ben de atıma binerek kendilerine yaklaştım. Gördüğüm bu hadiseden sonra iyice anladım ki onun davası ileride mutlaka başarıya ulaşacaktır. Hz. Peygamber'e: Senin kavmin seni yakalayacaklara ödül vaat etti, dedim ve insanların onlara yapmak istedikleri şeyleri haber verdim. Kendilerine yol azığı ve levazımı teklif ettim, almadılar. Sadece "bizi gördüğünü haber verme" dediler. Ben kendisinden benim için bir eman yazmasını istedim. O da Âmir b. Füheyre'ye bir deri parçasına eman yazmasını emretti. Sonra Rasûlullah (s) ayrıldı.

Yine İbn Şihâb'ın, Urve b. Zübeyr'den bildirdiğine göre, Rasûlullah (s) Şam'dan dönmekte olan Müslüman tüccar kafilesi içinde Zübeyr'le karşılaştı. Zübeyr, Rasûlullah (s) ve Ebubekir'e beyaz bir elbise giydirdiler. Medineli Müslümanlar Rasûlullah'ın (s) Mekke'den çıktığını haber aldılar. Her sabah vakti Harre mevkiine çıkıyorlar, öğle sıcağı basıncaya kadar onun gelişini gözlüyorlardı. Yine bir gün Peygamber'imizin gelişini uzun uzun gözledikten sonra dönüp evlerine girdikleri bir sırada, Yahudilerden birisi, kendisine ait bir iş için kulelerden bir kulenin üzerine çıkıp uzakları gözetlerken Peygamber'imizle, ashabını beyazlara bürünmüş olarak serap ve sisleri yara yara gelmekte olduklarını gördü. Yahudi kendini tutamayarak yüksek sesle: "Ey Arap topluluğu! İşte beklediğiniz bahtınız, nasibiniz, diye bağırdı. Bunun üzerine Müslümanlar silaha sarılarak evlerinden çıktılar ve Harre mevkiinde Rasûlullah'a kavuştular. Peygamber'imiz yanındakilerle birlikte Medine'nin sağ tarafına yöneldiler. Rebiulevvel ayının on ikisinde Pazartesi günü Amr b. Avf oğulları yurduna varıp konakladı. Hz. Ebubekir ayakta duruyor, Rasûlullah (s) ise hiç konuşmuyordu. Ensardan Hz. Peygamber'i (s) hiç görmeyenler önce Hz. Ebubekir'i selam veriyorlardı. Peygamber'imize

---

265. Torbada üç tane fal oku bulunuyordu. Birinde "evet," birinde "hayır," birinde de "boş" yazılıydı. Hayır çıkınca hoşlanmadı. Zira Peygamber'i yakalayarak Kureyş'in vaat ettiği iki yüz deveyi ödül olarak almak istiyordu.

güneş isabet etmiş, Ebubekir de ridasıyla onu gölgelendirmeye başlamış, insanlar Rasûlullah'ı (s) güneş üzerinden çekilince tanımışlardı. Rasûlullah (s) Amr b. Avf oğullarında on küsur gece misafir olmuş ve takva üzerine kurulan Küba mescidini yaptırmış ve orada namaz kılmıştı.[266] Sonra Hz. Peygamber devesine bindi. İnsanlarla birlikte hareket etti ve devesi Medine'de bu günkü Mescid-i Nebi'nin bulunduğu yere çöktü. Orada bazı Müslümanlar o vakit namaz kılıyorlardı. Orası Sehl ve Süheyl isimli iki yetim çocuğu hurma kuruttukları yerdi. Bu çocuklar Esad b. Zürâre'nin himayesindeydiler. Devesi oraya çöktüğünde Rasûlullah (s): *"İnşallah yerimiz burasıdır"* dedi. Sonra Rasûlullah (s) bu iki yetim çocuğu çağırdı, yerlerini mescit yapmak üzere onlarla pazarlık etti. Çocuklar ise: Yâ Rasûlallah! Biz orasını sana hediye ediyoruz, dediler. Bilahare Efendimiz orasını mescit yaptı. İnsanlarla birlikte mescit inşaatına kerpiç taşırken de şöyle söylüyordu:

«هذا الحمال لا حمال خيبر هذا أبر ربنا وأطهر»

"Bu hamal, Hayber'in hamalı değildir.
Rabbimiz! Bu iş daha hayırlı ve daha faziletlidir."

Ayrıca şöyle söylüyordu:

«اللهم إن الأجر أجر الآخره فارحم الأنصار والمهاجره»

"Yâ Rab! Ecir, ancak ahiret ecri,
Esirge ensar ve muhaciri."

İbn Şihâb dedi ki; Rasûlullah (s), bana ismi bildirilmeyen Müslüman bir kişinin şiirini taklit etti. Hadislerden bize ulaştığına göre Efendimiz, bu beytin dışında bir beyti tam olarak misal getirmemiştir.

Abdullah b. Ebi Şeybe; Ebu Üsâme, babası ve Fatıma (r) yoluyla Hz. Esma'dan şöyle nakletti: Medine'ye hicret etmeye niyetlendiklerinde ben Rasûlullah (s) ve babam için yolluk hazırladım babam Ebubekir'e; çuvalın ağzını bağlamak için kuşağımdan başka bir şey bulamıyorum, dediğimde bana: Onu ikiye ayır, dedi. Ben de öyle yaptım. Bundan ötürü iki kuşaklı diye anıldım. Muhammed b. Beşşâr da; Şu'be ve Ebu İshak tarikiyle Berâ'dan şöyle nakletti: Rasûlullah (s) Medine'ye yönelince Sürâka b. Malik b. Cü'şüm onun peşine düştü. Hz. Peygamber ona: *"Allah'ım! Onu yere çarp"*

---

266. Bkz: Tevbe, 9/108, 109. ayette bahsedilen mescid.

diye beddua edince at kuma saplandı, o da yere yuvarlandı. Bunun üzerine Sürâka, Efendimize: Bana dua et, sana zarar vermeyeceğim, dedi. Efendimiz de dua ediverdi. Rasûlullah (s) susamıştı, bir çobana rastladı. Ebubekir dedi ki: Bir kase aldım, içine birazcık süt sağdım, Rasûlullah'a (s) getirdim, kanıncaya dek içti.

Diyorum ki: İşte benim Buhari'nin *Sahih*'inden seçip aktardığım hicretle ilgili haberler... Bu hususta gerek Buhari, gerekse diğer hadis ve siyer kitaplarındaki bilgilere müracaat edersin. Bunlarda hayli ibretler vardır. Ben, konuyu faydalı şekilde tamamlamak için Allah'ın, Hz. Peygamber'i saklamakla şereflendirdiği Sevr Mağarası'yla ilgili bilgi sunmak istiyorum.

Sevr Mağarası ve Yolu

Ğâr; mağâr ve *mağâra* kelimesi, *ğavr* aslından türemedir. Her şeyin *ğavr*'ı, onun içi ve derinliği demektir. Dağdaki mağara, eve benzeyen boşluktur. *Sevr* ise; Mekke dağlarından engebeli ve yüksek bir dağdır. Mısır hac emiri İbrahim Rıfat Paşa burasını tanımlamış, Mekke-i Mükerreme ile arasındaki mesafeyi ölçmüştür. Zira 18 Zilhicce 1318'de (Mart 1901) orasını ziyaret etmişti. Arapların saldırı ihtimaline karşı kendisini Mısırlı bir grup asker koruyordu. Orasıyla, Mekke ve civarındaki Şeyh Mahmut adı verilen yerdeki Mısır kışlası arasındaki mesafenin beş buçuk mil olduğunu bildirdi. Onlar oraya at sırtında bir saat kırk dakikada varmışlar. İbrahim Rıfat Paşa yolu ve mağarayı tarif ederken şunları söylüyor: Biz onun sözlerini aynen aktarıyoruz ki okuyucu, Rasûlullah (s) ve Ebubekir'in (r) oraya kolayca sığınmadığını, orasının da gizlenmek isteyen kimsenin nadiren bulabileceği büyüklükte olmadığını anlasın.

Mekke ile Sevr Dağı arasındaki yol iki taraftan dağlarla çevrilidir. Yolda küçük bir tepecik bulunmaktadır. İnsan oraya üç dakikada çıkıp inebilir. Yolda yedi tane nirengi (alamet) vardır. Bunlar küçük tepelere kireçlenmiş taşlarla yapılmıştır. Her birinin boyu üç metre yükselmektedir. Kaidesi ise bir metrekaredir. Piramit şeklinde yükselmektedir. Bunlar dağa giderken sol tarafta kalmaktadır. Her bir işaret arasındaki mesafe iki yüz metre ile bir kilometre arasında değişmektedir. Her biri, ziyaretçi şaşırmasın diye bir sapağın yanına dikilmiştir. Bir saat içinde dağa ulaştık. Kuvvetimizi ikiye ayırdık, bir kısmı bizimle dağa tırmanırken, bir kısmı da dağın eteğinde kaldı

ki, zarar vermek isterlerse Arap saldırganları engellesinler. Dağa bir buçuk saatte tırmandık ve her beş dakikada bir veya iki dakika dinlendik. Bazen de beş dakika dinlendiğimiz oldu. Zira dağ helezonik bir kıvrıma sahipti. Dağın yarısına kadar elli dört kıvrım saydım. Mağaraya varıncaya dek kah tırmandık, kah yuvarlandık. Şayet 1299'da (1882) Hicaz valisi olan Osman Nuri Paşanın ve 1307'de (1890) yine Hicaz valisi ve Harem şeyhi olan Mareşal İsmail Hakkı Paşanın yol ıslahları olmasaydı mağaraya ulaşmak daha da zorlaşacak, dağın büyük ve geniş olması, patikaların çokluğu sebebiyle yolcu yolunu şaşıracaktı. Onların yol ıslahı, yolu inişli çıkışlı merdiven şekline sokmuş olmalarıdır. Buna rağmen tırmanmak hala zordur. Tırmanıcıların birisinin renginin solduğunu, takatinin kesildiğini, baygın olarak yere düştüğünü gördüm. Şayet biz su içirip, başını ıslatmasaydık, neredeyse ölecekti. Ziyaretçilere tavsiyemiz, yanlarına su alıp, kendilerini tehlikeye karşı korumalarıdır.

Mağaraya vardığımızda dağın tepesinde ortası oyuk bir kaya bulduk. Küçük bir gemiye benziyordu, sırtı yukarıya doğru dönüktü. Birisi ön, diğeri de arka tarafta olmak üzere iki girişi vardı. Ben batı tarafından ellerimi öne doğru uzatarak karnım üzerinde sürünerek içeri girdim, birinciye göre biraz daha genişleyen doğu çıkışından çıktım. Mağara içinde dua edip, namaz kıldım. Küçük giriş yaklaşık ikiye üç karış genişliğindeydi. Burası, Hz. Peygamber'in girmiş olduğu asıl girişti ve batı tarafındaydı. Doğudaki çıkış ise, insanlar mağaraya kolay girip çıksınlar diye orasının sonradan açıldığı söylenir. Mağara, dağın Mekke'ye bakan yüzündedir. Mağaranın yanında hac mevsiminde ziyaretçilerden sadaka toplayan ve onlara mağara hakkında rehberlik eden bir Arap vardı. Ayrıca mağara civarında mağara taşına benzeyen taşlar da bulunmaktadır. Fakat tamamen ona benzememektedir. İbrahim Rıfat Paşanın, *Mir'âtü'l-Haremeyn* kitabında zikrettiği bilgi sona erdi.

Kitapta fotoğraf makinesiyle mağaranın resmi gösterilmiş. Biz de bundan yararlandık. Görüldüğü gibi mağara gerçekten dar, engebeli ve girişi oldukça dardır. Böylece, Hz. Peygamber'in ve arkadaşının çektikleri sıkıntıyı Ebubekir'in (r) en ufak bir eğilmeyle müşriklerin kendilerini görme korku ve endişesi taşımasının sebebini anlamış olduk. Fakat Yüce Allah onların gözlerini başka tarafa çevirdi.

Hadis ve siyer kitaplarında hicrete ve mağaraya sığınmaya dair pek çok haberler varit olmuştur. Ayrıca bu konuda pek çok keramet ve harikalar aktarılmıştır. Her ne kadar böyle menkıbeler muttasıl bir senede sahip olmasa da bunlar, ameli konularda ve özellikle de itikadi hususlarda delil sayılmasa da insanlar bunları kolay benimsiyorlar.

Hafız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de, Hz. Âişe hadisinin şerhinde şöyle dedi: Ahmed b. Hanbel, İbn Abbas'tan hasen bir isnatla Enfâl Sûresi 30. ayetin tefsirine dair şunları rivayet etti: Kureyş bir gece Mekke'de kendi aralarında istişare ettiler. Bazıları dediler ki; sabah olunca Muhammed'i (s) bağlayın. Bazıları; onu öldürün, bazıları da onu sürgün edin, dediler. Yüce Allah bunları Peygamber'ine bildirdi. Hz. Ali o gece Rasûlullah'ın (s) yatağında geceledi. Efendimiz de çıkıp mağaraya ulaştı. Müşrikler ise Hz. Peygamber sanarak Ali'yi bekleyerek gecelediler. Çünkü kararlaştırdıkları şeyi uygulayacaklardı. Sabaha çıktıklarında, karşılarında Ali'yi (r) buldular. Allah hilelerini böylece başlarına geçirmiş oldu. Hz. Ali'ye; arkadaşın nerede dediklerinde Ali; bilmiyorum, dedi. Peygamber'imizin (s) izini sürdüler. Sevr Dağı'na vardıklarında durum karıştı. Dağa tırmandılar, mağaraya vardılar. Mağara ağzında örümceğin ağ ördüğünü gördüler. Kendi kendilerine dediler ki; buraya girmiş olsalardı, kapıda örümcek ağı olmazdı. Rasûlullah (s) orada üç gece kaldı. İbn Hacer bu manada bazı siyer ve diğer kaynaklardan Zühri'nin ve Hasan Basri'nin mürsellerinden rivayetlerde bulunmuş. Beyhaki'nin *Delâilü'n-Nübüvve*'sinden Muhammed b. Sirîn'in şu mürselini aktarmıştır: Ebubekir bir gece Rasûlullah (s) ile birlikte mağaraya hareket etti, bazen Rasûlullah'ın (s) önünden, bazen de ardından yürüyordu. Rasûlullah (s) bunun sebebini sordu. O da: Talebi hatırlıyor, ardından geliyor, gözcülüğü hatırlıyor önünden gidiyorum, dedi. Hz. Peygamber: Şayet bir şey olursa benim uğruma öldürülmek ister misin? deyince Ebubekir: Seni hak dinle gönderen Allah'a yemin ederim ki isterim, dedi. Mağaraya vardıklarında Ebubekir: Ben mağarayı temizleyinceye kadar siz bekleyin Yâ Rasûlallah! dedi. Rasûlullah (s) da bekledi. Begavi, İbn Ebi Müleyke'nin mürselinden benzerini nakletti. İbn Hişâm da, Hasan Basri'den onun ziyadatında nakilde bulundu.

Diyorum ki; bunlar Tabiinin ileri gelenlerinin mürsellerindendir. Bir kısmı bir kısmını desteklemektedir. Bu konuda başka rivayetler de vardır. İki

güvercinin mağara ağzına yuva yaptığı, Hz. Ebubekir'in mağaranın güvenliği için elbisesinin parçalarıyla delikleri tıkadığı bu rivayetler arasındadır.

Hafız İbn Hacer: "Sonra Rasûlullah (s) ve Ebubekir, Sevr Dağı'ndaki mağaraya vardılar" şeklindeki Hz. Âişe'nin sözünden önce şunu nakletti: Vakıdi'nin belirttiğine göre Rasûlullah (s) ve Ebubekir, Ebubekir'in evinin arkasından çıktılar. Hâkim dedi ki; Hz. Peygamber'in Mekke'den Pazartesi çıktığına ve Medine'ye de Pazartesi vardığına dair tevatür derecesinde haberler vardır. Ancak Muhammed b. Musa el-Havârizmî, Rasûlullah'ın (s) Mekke'den Perşembe günü çıktığını söylemiştir. Ben de diyorum ki bu iki görüş şöyle birleştirilir: Rasûlullah (s) Mekke'den Perşembe günü, Sevr Mağarası'ndan da Pazartesi günü ayrılmıştır. Zaten mağarada Cuma, Cumartesi ve Pazar geceleri kalmış, Pazartesi gecesi de oradan ayrılmıştır.

Hicret Kıssasında Hz. Ebubekir'in Faziletleri

Bu ayet-i kerime ve bunu tefsir ve şerh eden sahih hadisler ve Ebubekir'in (r) faziletlerine ve menkıbelerine dair, rivayet açısından daha gerideki haber ve eserler göstermektedir ki; Hz. Ebubekir diğer bütün ashaptan üstündür. Biz konu açık olduğu için hiçbir zorlamaya gitmeden ve tertibe de riayet etmeden onun akla gelen bazı üstünlüklerini belirteceğiz:

1- Rasûlullah (s), peygamberliğinin en önemli, en tehlikeli ve neticesi itibarıyla en hayırlı olan bu hicret olayında kendisi ve sırrı için başkasına değil, sadece ilk arkadaşı olan Hz. Ebubekir'e itimat etmiştir. Şöyle de diyebilirsin: Hicrette arkadaşlık ve yoldaşlık için ondan başkasını seçmemiştir. İbn Adiy ve İbn Asâkir'in, Zühri yoluyla Enes'ten rivayet ettiği şu hadis de bunu desteklemektedir: Rasûlullah (s), Hassan b. Sabit'e: *"Ebubekir hakkında bir şiir söyledin mi?"* dediğinde, Hassan: Evet, dedi. Efendimiz de: *"Söyle, ben de işiteyim"* buyurdu. Bunun üzerine Hassan şunları söyledi:

وثاني اثنين في الغار المنيف وقد   طاف العدو به إذ صعّد الجبلا
وكان حب رسول الله قد علموا   من البرية لم يعدل به رجلا

"Ulu mağarada ikinin ikincisiydi.
Dağa tırmandığında düşman onun etrafında dolaşıyordu.
Rasûlullah'ın sevgilisiydi.
Herkes bildi ki ona denk bir kimse yoktur."

Bunun üzerine Rasûlullah (s) azı dişleri gözükünceye kadar güldü ve : *"Doğru söyledin yâ Hassan! O, senin dediğin gibidir"* buyurdu.

2- Hz. Peygamber bu seyahatte bütün yol masraflarının servetini kendisi için sarf eden Ebubekir'in malından olmasına rıza gösterdi. Ancak bindiği devenin ücretini sonra ödemeyi arzu etti. Bazı alimlerin bu konuda söyledikleri daha önce geçmişti. Buhari'nin *Sahih*'inde şöyle bir hadis geçiyor: Aralarında geçen bir tartışmadan ötürü Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'e kızmıştı. Ebubekir kendisini affetmesini istedi. Ömer affa yanaşmadı. Bunun üzerine Ebubekir, Rasûlullah'a (s) geldi ve durumu ona bildirdi. Rasûlullah (s) da: *"Ey Ebubekir! Allah sana mağfiret etsin"* buyurdu. Sonra Ömer yaptığından pişman olup, Ebubekir'in evine geldi. "Ebubekir burada mı?" dedi. İçeridekiler "hayır" dediler. Doğru Rasûlullah'a (s) geldi. Rasûlullah'ın yüzü öfkeden renk renk olmaya başladı. Ebubekir, durumdan korktu ve dizleri üzerine çökerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Rasûlü! Bu meselede ben haksızım. Bunu iki kere söyledi. Sonra Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: *"Allah beni size peygamber olarak gönderdi. Bana yalancı demiştiniz. Ebubekir ise: Doğru söyledin, dedi ve bana canıyla, malıyla yardımcı oldu. Arkadaşımı bana bırakmaz mısınız?"* Rasûlullah (s) bunu iki kere tekrar etti. Bundan sonra Ebubekir'e hiç eziyet edilmedi.[267] Malı ve canı hususunda insanların en güvenilir olanı Hz. Ebubekir'di.

3- Rasûlullah (s) bu ve benzeri durumlarda kendisine arkadaş olarak ancak Allah'ın seçmiş olduğunu seçmiştir. Bu da; Allah'ın Ebubekir'i, Rasûlullah'ın diğer ashabına üstün tuttuğunun delilidir.

4- Cenâb-ı Hakkın onu, yüce kitabında hiç kimsenin ortak olmadığı yüce bir medihle övmüş olmasıdır ki, o da; Rasûlullah'ın (s) emriyle savaşa çıkma işinde ağırdan almalarından dolayı azarlanmaları ve genel mana-

267. Buhari, *Fadâilü'l-Ashâb*, 5; *Tefsir, A'râf*, 3.

da kınanmaları esnasında onun istisna edilmesidir. Hayseme b. Süleyman *Fazâilü's-sahâbe* isimli eserde ve İbn Asâkir, Zühri yoluyla Hz. Ali'den yaptığı rivayette Ali'nin şöyle dediğini tahriç etmişlerdir: Allah bütün insanları kınamış, Ebubekir'i ise övmüştür. Zira şöyle buyurmuştur: *"Eğer siz Allah'ın Rasûlü'ne yardım etmezseniz, Allah ona yardım etmiştir. Hani kafirler onu, iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkarmışlardı. Hani onlar mağaradaydı. O, arkadaşına: Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu."*[268] İbn Asâkir, Süfyan b. Uyeyne'nin şöyle dediğini rivayet etti: Allah, Peygamber'i hakkında sadece Ebubekir hariç bütün Müslümanları azarlamıştır. Sonra İbn Uyeyne yukarıdaki ayeti okumuştur. Bu iki rivayeti Süyuti, *ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı tefsirinde zikretmiştir. Bu; ayetin üslup ve siyakının Hz. Ebubekir'in istisnasız bütün ashaba üstün olduğuna delaletini göstermektedir. İbn Münzir de Şa'bî'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kendinden başka Rab olmayan Allah'a yemin ederim ki, Ebubekir hariç ashap, Peygamber'e yardım hususunda azarlanmıştır. Zira, *"Siz ona yardım etmezseniz"* buyurmuş, Ebubekir ise bu azarlamanın dışında kalmıştır.

5- Tevbe Sûresi'nin başında da geçtiği gibi, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye, ayetleriyle birlikte bu ayeti de tebliğ etmesini emir buyurmasında, Rafızilerin şahdamarını kesecek şekilde açık hikmetler vardır. Her ne kadar yalancı ve hatalı dillerini kesmese de...

6- Yüce Allah'ın, Rasûlü hakkında *"İkinin ikincisi"* buyurması ki, bu ayet; bu konuda bütün müminlere alemlerin Rabbi tarafından yöneltilen bir hitaptır. Ayetin siyakı, bu iki kişinin üstünlüğüne ve Hz. Ebubekir'in, Hz. Peygamber'den sonra ikinci derecede olduğuna açık bir işarettir. Şerefli hicretle ilgili makamın gerektirdiği her şeyde onun payına meziyet ve faziletler vardır.

Fahrettin Razi, Hz. Ebubekir'in, mağarada Hz. Peygamber'in yanında ikinci olması konusunda aynen şunları söyledi: Alimler kesinlikle ifade ettiler ki, Hz. Ebubekir, bütün dînî makamlarda da Rasûlullah'tan sonra ikinci kişidir. Zira Hz. Peygamber insanlara peygamber olarak gönderildiğinde ve İslamiyeti Ebubekir'e arz ettiğinde o hemen iman etti. Sonra gidip Talha, Zübeyr Osman ve sahabenin diğer ileri gelenlerine İslam'ı tebliğ etti. Hepsi de Ebubekir (r) vasıtasıyla Müslüman oldular. Birkaç gün sonra da onları

268. Tevbe, 9/40.

Rasûlullah'ın (s) huzuruna getirdi. Böylece Ebubekir, Allah yolunda davet işinde de ikinci konumda oldu. Rasûlullah (s) bir gazvede ne zaman bir yerde dursa, Ebubekir hemen onun hizmetinde bulunur, ondan asla ayrılmaz, meclisinde ikinci kişi olurdu. Rasûlullah (s) hastalanınca namaz kıldırma işinde onun yerine geçti. Böylece ikinci konumda oldu. Vefat ettiğinde Rasûlullah'ın yanına defnedildi. Orada da ikinci durumda oldu. Bütün bunlardan daha da özel olanı; Medine'de şeriatı tatbikte ikinci konumda olmasıdır ki, ensar ondan önce Rasûlullah'la (s) birlikte kimseyi görmedi.

7- Rasûlullah'ın (s): *"Ey Ebubekir! Üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında ne dersin?"* sözü, ikinciliğin ne yüce bir makam olduğunu teyit eder. Bu öyle bir şereftir ki, bütün şerefler onun yanında zayıf kalır. Bu öyle bir mertebedir ki, diğer mertebeler onun yüksekliği karşısında cüce kalır. Allah'ın elçilerinden Allah'ı en iyi bilen Peygamber'imiz bu makamı yüceltti. O, bu makamın kadrini en iyi takdir edendir. Çünkü *"Ey Ebubekir! Ne sanıyorsun?"* ifadesiyle, tahminlerin bu mertebeye yaklaşamayacağı, düşünce ve görüşlerin onun mahiyetini kavrayamayacağı kastedilmiştir. Bu gerçekten erişilmez bir yüceliktir.

8- Yüce Allah'ın Peygamber'lerin sonuncusu ve alemlere rahmet olarak gönderdiği Rasûlünün dilinden bu gerçek dost ve sıddık hakkında söz nakletmesi, bu sözün Allah'ın izni ve vahyiyle söylendiğine delalet etmektedir. Yoksa bu, Hz. Peygamber'in Rabbine olan hüsnü zannının ve kendi görüşünün neticesi söylenmiş bir söz değildir. İçtihat bile olsa Rabbi bu sözü kabullenmiş ve ondan hikaye etmiş ve onu kıyamete kadar müminlerin namazda okuyacakları bir ayet haline getirmiştir. Böylece değeri artmış ve başlangıcından itibaren vahiy hüviyeti kazanmıştır. Bu da; maıyyet (birliktelik) ile ilgili söylediklerimizin Yüce Allah'ın Musa ve Harun'u desteklediği özel maıyyet nevinden olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Fakat bu ilahi beraberlik kendi zatı ve şahsı itibariyle bütün beraberliklerden üstündür. İlahi beraberlik izafi bir kavramdır, konusu ve bağlı olduğu cihet itibariyle değişmektedir. Mesela ilim beraberliği, şu ayette de belirtildiği gibi geneldir: *"Göklerde ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka Odur. Bunlardan az veya çok olanlar ve nerede bulunursa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü*

onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah her şeyi bilendir."[269] Burada teşrif değil, ilgilileri tehdit ve kendilerinden sadır olan her şeyi Allah'ın bildiğine dair bir uyarı vardır. Allah kendilerini buna göre hesaba çekecek, cezalandıracaktır. Bundan daha üstünü Yüce Allah'ın; muttaki ve muhsinlerle olan beraberliğidir. Bu beraberlik, daha önce de geçtiği gibi lütuf ve muvaffakiyet içermektedir. Bunda büyük bir şeref vardır. Bundan daha üstünü ise Yüce Allah'ın, peygamber ve Rasûllerle olan beraberliğidir. Bu beraberlik Peygamber'leri düşmanlara karşı teyit makamındadır. Bu da, bildiğin gibi en yüce beraberlik çeşididir. Peygamber'lerden başka bu beraberlikten nasibini alan kimse yoktur. Ancak Ebubekir Sıddık için olan nasip hariç.

9- Rivayet ve dirayet tefsirlerinde geçtiği gibi, Allah'ın Ebubekir üzerine sekinet indirmesi de onun için bir şereftir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber hariç, Ebubekir'den önce ve sonra belirli bir kimse için böyle bir sekinet zikredilmemiş ancak, daha önce de geçtiği gibi Müslümanlardan bir topluluk için sabit olmuştur. Hz. Ebubekir, mağara ve hicretin diğer merhalelerinde Rasulullah'a (s) hizmet konusunda bütün müminleri temsil ediyordu. Bu konudaki övgü, hicret süresinin sonlarında yani dokuzuncu hicri senede inmiştir. Hz. Ali ve diğerlerinin bu ayetle, Allah tarafından Ebubekir'in diğer bütün müminlerden üstün görüldüğüne dair söylediklerini aktarmıştık. Hac mevsiminde Hz. Ali, Hz. Peygamber adına bu ayeti de tebliğ etmişti.

10- Yüce Allah'ın onu, mümin muhatapların görmediği ordularla desteklemesi... Bu ordu melekler ordusuydu. Zira daha önce de belirtildiği gibi, teyit cümlesi, sekinet indirme cümlesine atfedilmiştir. Bundan önce zikrettiğimiz hususilik ve Ebubekir'in bütün müminlere üstün kılınması ve onları temsil etmesi de buna eklenir.

11- Allah'ın, Ebubekir'in (r) Hz. Peygamber'e arkadaşlığını, peygamberliğinin en önemli noktalarında ve nübüvvetinin merhalelerinde gerçekleştirmesi... Gerçi Hz. Peygamber, kendine tabi olanlara ashap adını vermiştir fakat bu, onun bir tevazusu ve onlara; ümmetin bütün fertlerine karşı saygılı olmayı, adalet ve eşitlik üzere davranmayı öğretmek ve cahiliye döneminde var olan bazı kabilelerin diğerlerini, zenginlerin ve reislerin kendilerinden aşağıda olanları hakir görme geleneğini yıkmak için benimsediği bir tavırdır. Herkese ashap ismini vermesi, tahakküm ve tevarüs yoluyla insanları farklı

269. Mücâdele, 58/7.

tabakalara ayıran Hintliler gibi diğer toplumlardaki geleneği yıkmayı da hedeflemiştir. Çünkü o, bütün insanların Peygamber'idir ve herkesi ıslah için gönderilmiştir. Bu durum insanların; yüce ahlak, amel, ilim ve iman yönünden birbirlerinden farklı olduklarına dair ilahi kanuna ve Rasûlullah'ın (s) hak ve adalet dini olan İslamiyet'in kabul ettiği gerçeğe aykırı değildir. Zira Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Muhakkak ki Allah katında en değerli olanınız, en muttaki olanınızdır."*[270]; *"Allah mallarıyla, canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlara üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vaat etmiştir. Ama mücahitleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır. Kendinden dereceler, bağışlanma ve rahmet vermiştir."*[271]; *"İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler."*[272]

Müslümanlar; ilk hicret edenlerin diğer Müslümanlardan daha faziletli olduğunda hemfikirdirler. Hicretin faziletine dair malum pek çok ayet ve hadis mevcuttur. Kitap, Sünnet ve icmâ-ı ümmetle sabittir ki; Ebubekir hicret edenlerin ilkidir. Rabbinin izninden evvel Hz. Peygamber'in kendisiyle hicret etmeyi arzulaması, bilahare ilahi izinle bizzat Peygamber'imizle hicret etmesi Ebubekir için bir imtiyazdır. Sahih hadiste de geçtiği gibi Hz. Peygamber kendisiyle hicrete dair Allah'tan izin gelmesini bekleyerek onu tek başına hicretten men etmişti. Hicrete dair bildiğimiz bütün meziyetlerin onda toplanmasında, onun Hz. Peygamber'den sonra muhacirlerin en faziletlisi, Efendimizle arkadaşlığının diğerlerininkinden daha efdal olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Sahabenin duyacağı şekilde Hz. Ömer'in ona kızdığına dair hadiste geçen *"arkadaşımı bana bırakır mısınız?"* ifadesi, onun Hz. Peygamber için en mükemmel arkadaş olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakkın Kur'an'da, kendisini nefsine izafe ettiği gibi, o da Ebubekir'i arkadaşım diye kendisine izafe etmiştir. Buradaki izafe şu ayette olduğu gibi, teşrif ve hususilik izafesidir: *"Şanı yüce olan Allah, kulunu geceleyin yürüttü."*[273] Aslında bütün halk Allah'ın kullarıdır: *"Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmana geleceklerdir."*[274] Bazı fakihler Hz. Ebubekir'in, Hz.

270. Hucurât, 49/13.
271. Nisâ, 4/95, 96.
272. Tevbe, 9/20.
273. İsrâ, 17/1.
274. Meryem, 19/93.

Peygamber"e arkadaş olduğunu inkar edenlerin, Kur'an nassını yalanladıkları için İslam'dan çıkacaklarını söylemişlerdir. Bunlar, arkadaşlık ve hicret konusunda Ebubekir'in iki faziletidir. Biz onları birlikte anlattık. Bunu üçüncü bir fazilet daha takip eder ki, o da; Hz. Peygamber hicret ve zafer yurdu Medine'ye vardığında, yanında ilk arkadaşlarından Ebubekir dışında kimsenin olmamasıdır. O, ensarın Hz. Peygamber ile birlikte gördüğü ilk kimsedir. Hz. Peygamber ile birlikte ilk cemaatle namaz kılan, İslam'ın simgelerinin ortaya çıktığı Cuma namazını onunla ilk kılan Ebubekir'dir.

12- Yüce Allah, nebisinden Ebubekir için *"üzülme"* sözünü nakletmiştir. Onun tesellisi ve sakinleştirmesi önemli bir husustur. Allah'ın bunu, müminlerin kıyamete kadar namazda okuyacakları bir ayet şeklinde haber vermesi de önemli bir iştir. Buna gerekçe olarak Allah'ın beraberliğini göstermesi sana yeter. Üzülmekten sakındırma emri, ilahi hitap olarak buradan başka yerde sadece yüce peygamber için varit olmuştur. Bir de meleklerden hitap şeklinde Lût Peygamber (a) için geçmiştir. Nahl Süresi'nin sonunda da muttaki ve muhsinler için Allah'ın beraberliği üzülmeme gerekçesi olarak gösterilmiştir. Fakat daha önce de açıklandığı gibi buradaki maıyyet (beraberlik) ondan daha özel ve daha üstündür.

13- Kur'an-ı Kerim şüphesiz ki Allah kelamıdır. O, bütün insanlığın hidayeti için son Peygamber'ine gönderdiği en mükemmel kitaptır. İmanı, salih ameli, yüce sıfatları ve bu sıfatlara sahip olanları övmekte; şirk, küfür, kötü amel, kötü sıfat ve bu sıfatların sahiplerini de yermektedir. Bu kitapta Hz. Peygamber ve en büyük arkadaşı Ebubekir Sıddık dışında bu ümmetin belirli bir şahsının övüldüğünü; Ebü Leheb ve karısının dışında da kafirlerden belirli bir kimsenin yerildiğini göremezsin. Alemlerin Rabbi tarafından Ebu Bekir'in özel olarak bu kitapta övülmesi onun için öyle bir şereftir ki, bu ümmetten hiç kimse o şerefe ortak değildir. Bu da, onun bütün ümmet fertlerinden üstün olduğuna delalet etmektedir. Bu anlam, yani detayı daha önce açıklandığı gibi, medih makamı olmayan bir konuda onun özel olarak bu kitapta övülmesi, onun şerefini bir kat daha arttırmaktadır. Şayet Ebubekir'in, Hz. Peygamber'in Ehli Beyti'nin ve diğer ashabın faziletlerine dair olan hadis-i şerifler gibi Kur'an'da başkalarına ait özel övgü olsaydı, o takdirde Ebubekir'e ait özel bir şeref olmazdı. Şayet menkıbe hadislerinde olduğu gibi ona değil de, başkalarına olan farazi övgü, övgü makamında

olsaydı durum yine aynı olurdu. Ebubekir'e ait olan özel övgü; daha önce açıklandığı ve rivayetlerinde belirtildiği gibi, harbe çağırdığında Rasûlullah'a (s) icabet etmede ağırdan alan müminlerin kınandığı bir makamda varit olmuşsa artık buna ne diyeceksin?

Muayyen bir şahıs olarak malum olan müezzin Abdullah b. Ümmi Mektum'un *"Allah'tan korkan"* bir kimse olarak övüldüğü âmâ kıssası, Hz. Ebubekir'in hususiyetine halel getirmez. Zira orada sözün akışı, medih için değildir. *"O Allah'tan korkuyor"*[275] ayeti, bu haşyetin ona has bir haşyet olduğuna delalet etmiyor. Ayrıca o, bu konuda başkalarından üstün de değildir. Sadece ona ait aşikar bir faziletin tespiti mevzu bahistir. Müddessir Sûresi'nde Velid b. Muğîre'nin, Alak Sûresi'nde Ebu Cehil'in kınanması da Ebu Leheb'in özel olarak kınanmasının önemini azaltmaz. Çünkü Müddessir ve Alak Sûresi'ndeki kınama şahısla ilgili değil, vasıfla ilgilidir. Ayrıca sıfatlanan bu iki insan, nastan değil, nüzul sebebinden öğrenilmektedir. Ayrıca bunlar, Ebubekir'in (r) sahabilik vasfı ve ondan daha geride olan Ümmü Mektum'un (r) âmâlık vasfı gibi tevatürle sabit değildir. Ayrıca burada hasrın olmayışı bize zarar vermez. Zira incelememizin gayesi bu değildir.

Rafizilerin Ebubekir'in Faziletlerini Tahrif ve Tebdil Gayretleri

Allah'ın bize ilham ettiklerini katmaksızın Fahrettin Razi'nin, bu ayetin tefsiri ve Ebubekir'in (r) faziletlerine dair söylediklerini aynen aktarıyoruz. İmam Razi şöyle dedi: Bil ki, Rafıziler bu ayeti ve hicret olayını, güneşi balçıkla sıvama kabilinden gayet zayıf ve bayağı bir şekilde ve çeşitli yönlerden Hz. Ebubekir'in aleyhine delil saydılar:

1- Dediler ki; Hz. Peygamber, Ebubekir'e: *"Üzülme"* dedi. Şayet bu üzülme yerindeyse Rasûlullah (s) onu neden yasaklasın? Şayet yanlış ise, Ebubekir'in bu üzüntüden dolayı günahkar ve asi olması gerekir!

2- Dediler ki; Hz. Peygamber onu yanına aldı, zira ondan çekiniyordu, denilebilir. Şayet onu Mekke'de bıraksaydı kafirlere yol gösterebilir, Hz. Peygamber'in sırlarına ve manalarına onları vakıf kılabilirdi. Bu tehlikeyi gidermek için Ebubekir'i yanına almış olabilir!

275. Abese, 80/9.

3- Hicretteki konumu, Ebubekir'in faziletine delalet etse de, Hz. Peygamber kendi yatağında yatmasını Hz. Ali'ye emretmiştir. Malumdur ki böyle karanlık bir gecede kafirlerin, Hz. Peygamber'i öldürmeye kastettikleri bir sırada onun yatağında yatmak kendini feda etmek anlamına gelir. Bu durum ise, Ebubekir'in, Hz. Peygamber'e arkadaş olmasından daha yüce bir iştir. Bu konuda Rafızilerin söyledikleri bunlardır.

Razi'nin naklettikleri harfi harfine bunlardır. Razi bunların, septiklerin (şüphecilerin) şüphelerinden daha aptalca olduğunu söyledi, bunları reddederken üçüncü asırda yaşayan ve kendi asrında Mutezilenin imamı olan Ebu Ali Cübbâî'ye de (ö.303/916) reddiyesini ortaya koymuştur. Bu durum, bu cehalet ve aptallığın bunlarda çok eskiden beri var olduğunu göstermektedir.

Bu konuyu Âlûsî onlardan naklen tefsirinde genişçe işlemiştir. Âlûsî Bağdat'ta Rafızi bilginleriyle çok münakaşa eden bir zattı. Aynen şunları söyledi: Rafıziler bu ayetin Hz. Ebubekir'in faziletine en ufak şekilde delaletini bile inkar ettiler ve şöyle dediler: Şayet ayette geçen ***"ikinin ikincisi"*** Hz. Ebubekir'in faziletine delalet ediyorsa, bu ancak sayıyı tamamlamaktan öte bir şey ifade etmez. *"Onlar mağaradaydılar"* ifadesi fazilet sebebiyse, bu da iki kişinin bir arada olmasından başka bir şey değildir. Çok kere iyi ve kötü bir arada bulunabilir. *"Arkadaşına"* ifadesi fazilet sebebiyse, arkadaşlık mümin ve kafir arasında da olabilir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Karşılıklı konuşan arkadaşı ona hitaben: 'Seni yaratan Allah'ı inkar mı ettin?' dedi."*[276]; *"Arkadaşınız Muhammed mecnun değildir."*[277]; *"Ey zindan arkadaşlarım!"*[278] Arkadaşlık bazen deli ve akıllı arasında da olabilir. Nitekim şair şöyle dedi:

إن الحمار مع الحمار مطية   وإذا خلوت به فبئس الصاحب

"Eşek eşekle birlikte binektir.
Fakat onunla baş başa kalırsan
O, ne kötü bir arkadaş olur."

Şayet üstünlük sebebi ayetteki *"üzülme"* ifadesiyse, üzüntünün taat ve masiyete ihtimali vardır. Burada taat olması mümkün değildir. Öyle olsay-

---

276. Kehf, 18/37.
277. Tekvîr, 81/22.
278. Yûsuf, 12/39.

dı, Rasûlullah (s) onu sakındırmazdı. O takdirde masiyet olduğu ortaya çıkar, zira yasaklanmıştır. Bu durum sizin maksadınızın tersini ispat eder. Zira onun korkak olduğunu gösterir. Şayet fazilet *"Allah bizimle beraberdir"* ifadesiyse, bunun sırf Hz. Peygamber'le birliktelik manasına ihtimali vardır. *"Bizimle"* ifadesi yalnızlığı giderme kabilinden söylenmiştir. Bunun benzeri şu ayetteki "ev" (yahut) harfidir. *"O halde biz veya siz, ikimizden biri ya doğru yol üzerinde yahut açık bir sapıklık içindedir."*[279] Şayet *"Allah ona sekinetini indirdi"* ifadesi Ebubekir'in faziletine delalet ediyorsa, biz deriz ki; buradaki zamir Rasûlullah'a (s) aittir. Aksi halde zamirlerin ayrılması söz konusu olur. O takdirde burada sekinetin Hz. Peygamber'e tahsisi vardır. Şu ayette ise, müminlerle birlikte zikredilmiştir: *"Allah, Rasûlü'ne ve mûminlere sekinetini indirdi."*[280] Bu ise, sizin söylediğinizin aksini göstermektedir. Şayet bu vakitte Hz. Peygamber'le çıkması onun faziletini gösterir, denirse biz de deriz ki; bu beraberlik sırf Hz. Peygamber'in onu, Mekke'de müşriklerle kaldığı takdirde kendi aleyhinde tuzak kurmasından endişe etmesi yüzündendir. Ali'nin (r) deve satın alarak onları hicrete hazırlaması da bunu göstermektedir. Şayet bunun dışında bir durum varsa açıklayın da konuşalım! Sözleri burada tamamlandı.

Bunları naklettikten sonra Şihâb el-Âlûsî şunları söyledi: Yemin olsun ki bunlar deli saçmasına ve sarhoş zırvasına benziyor. Şayet Allah yüce Kitabı'nda bunların kardeşleri olan Yahudi ve Hıristiyanların buna benzer iftiralarını hikaye edip zayıf müminlere rahmet olarak cevaplandırmamış olsaydı, biz de bu hezeyanlara cevap vermek için ağzımızı açmaz, bu sahtekarlık meydanında kalem oynatmazdık. Sonra Âlûsî, Rafızilerin söyledikleri her kelimeye teker teker susturucu ilmi ve edebi cevaplar vermiştir. Bizim, ayetin tefsirindeki açıkladıklarımız ve hicret hadislerinin yardımıyla da Ebubekir'in (r) bütün ashaptan -Allah, Ebubekir ve ashaptan razı olsun, ona ve ashaba buğzedenlere lanet etsin- üstün olduğuna dair açık nasslar halindeki faziletleriyle ilgili hükümlerimiz ve ayrıca burada onları susturmak için ekleyeceğimiz hususlar aslında, Âlûsî'nin sözlerini aktarmaya ihtiyaç bırakmaz. Zira bu söylediklerimiz, Allah'ın ve Rasûlü'nün sözlerine karşı yapılan bu tahrif ve batıl olduğu aşikar olan bu alçak iftiraların çürütülmesi

279. Sebe', 34/24.
280. Fetih, 48/26.

hususunda onun söylediklerinden daha kuvvetlidir. Ben Âlûsî'nin bu konudaki son sözünü aktarmayı tercih ediyorum:

"Şayet bu hezeyan kapısı açılırsa kötü niyetli birisinin de -Allah korusun- Hz. Ali hakkında şöyle demesi mümkün olur: Hz. Peygamber, Ali'ye (r) hicret ettiği gece yatağında yatması emrini, müşrikler onu peygamber sansın da öldürsünler, böylece Ali'den kurtulsun diye verdi! Bu söz, Rafızinin; Ebubekir'in yola çıkarılması, şerrinden korkulduğu için olmuştur, sözünden daha tuhaf ve daha batıl değildir. Akıl sahipleri nezdinde gayet kötü olan bu kapıyı açanlar Allah'tan korksunlar."

Diyorum ki, doğruluğuna inanmadığı halde sırf saptırmak için konuşan kimsenin kötü tevillerinden birisi de Muaviye'nin *"Yazık Ammar'a ki, onu azgın bir topluluk öldürecektir"*[281] hadisinin tevilidir. Muaviye, Ammar'ı (r) kendi topluluğunun öldürdüğünü duyunca şöyle demişti: Onu savaşa çıkaran öldürmüştü. Bununla Hz. Ali'yi kastediyordu. Aslında bu batıl tevil bile, Hz. Ebubekir'in, Rasûlullah'la (s) çıkışıyla ilgili olarak biraz önce zikredilen Rafızi tevilinden, hiç olmazsa lügat açısından daha tutarlıdır. Tabii ki buna tevil denirse... Aslında bu bir tevil değil, düpedüz bir saptırmadır. Bu günahkarların ortaya attıkları bu iftiranın ne lügat ne de hicretle ilgili ayet ve hadislerin lafızlarıyla bir ilgisi vardır. Bu düpedüz bütün naslarla savaşmak ve mütevatir haberlere ters düşmektir. Halbuki Hz. Peygamber'in siretinden ve İslam'ın doğuşundan açıkça bilinmektedir ki, Hz. Ebubekir İslam'ın başlangıcından, Hz. Peygamber'in hayatının sonuna kadar ondan ayrılmamıştır. Bu konuda yaptığımız geniş izahtan sonra bunu artık tekrar izaha ihtiyaç yoktur. Muaviye'nin teviline gelince; Hiç olmazsa onun lügat açısından taşıdığı bir ihtimal vardır. O da bir şeyi mecazi olarak sebebine isnat etmektir. Müşriklerin Hz. Peygamber ve müminleri Mekke'den çıkarmaları da bu kabildendir. Bu çıkarma işi de sebebine hamledilmiştir. Sebep de onları çıkmaya zorlayan eziyet ve baskılardır. Fakat lafız; hakiki manaya hamline bir engel olduğu zaman ancak mecazi manaya hamledilir. Muaviye'nin bu tevili müminlerin emiri Hz. Ali'ye ulaşınca o bunu şöyle reddetti: Bu mantığa göre, amcası Hamza'yı (r), amca oğlu Cafer'i (r) ve bunların dışında Bedir, Uhut ve diğer savaşlarda şehit olanları da Hz. Peygamber'in öldürmüş olması gerekir, zira onları savaşa çıkaran o idi.

281. Buhari, *Salât*, 63; Müslim, *Fiten*, 70; Tirmizi, *Menâkıb*, 63.

Açıkça malumdur ki; bir insan, gammazlığından endişe ettiği kimseye sırrını açmaz. Öyleyse Hz. Peygamber, Ebubekir'e sırrını nasıl açtı ve onun bütün aile halkına durumu nasıl bildirdi? Hz. Ebubekir'in oğlu ve azatlısı mağarada onlara her gece gıda ve haber temin etme işini nasıl üstlendiler? Ebubekir, kendilerine kılavuzluk edecek kimseyi kiralama işini nasıl üzerine aldı? Ayrıca tahrifte üstat olan bu heriflerin rezaletlerine ilave olarak şunları söylüyorum:

1- Siz, Hz. Ebubekir'in Hz. Peygamber'e mağarada arkadaş olmasının bir fazileti yoktur, diyorsunuz; o takdirde mağara dışında Efendimizin Peygamberliği süresince onun ve diğer ashabın arkadaşlığının da bir fazileti yok demektir. Siz gerekçe olarak diyorsunuz ki; arkadaşlık müminle kafir, facirle fasık, insanla hayvan arasında da olabilir. Eğer siz bu mantığı benimsiyorsanız o takdirde sizin için kaçışı olmayan iki utanç vardır:

a) Yüce Peygamber'e arkadaşlıkla kafir veya eşeğe arkadaşlık arasında fark yoktur! (Küfrü hikaye etmek küfür değilse de, bu cehaleti aktarmaktan dolayı Allah'tan af dilerim) Çünkü ikisi de lügat yönünden sohbet (arkadaşlık) olarak adlandırılır. Size göre asıl olan bağlantı değil, isimlendirmedir. Yani fiilin isnat edildiği, üzerinde cereyan ettiği ve ilişkili olduğu şeyin sizce bir hak veya batıl, fazilet veya rezalet olmasının bir önemi yoktur. Sizin arkadaşlık konusunda söyledikleriniz hicret için de geçerlidir. Vakıada olduğu gibi sahih hadiste de sabittir ki; hicret bazen Allah ve Rasûlü için, bazen dünyevi menfaat için, bazen de bir kadınla evlenmek maksadıyla olur. Şayet bunların hepsine hicret denirse, o takdirde size göre muhacirler arasında fark olmadığı gibi, onların Kur'an nasslarının aksine ne fazileti ne de Allah katında mükafatları vardır.

b) Size göre Yüce Allah'a imanla, O'na samimi ibadet etmek faziletlerden sayılmaz. Çünkü bunlar, putlara ve zorbalara iman etmeyle, şeytan ve putlara ibadet etme isminde birleşmektedirler. Zira ikisine de iman ve ibadet denmektedir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Kendilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve batıla iman ediyorlar."*[282]; *"Belki onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı."*[283]; *"Ey Âdem oğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü*

---

282. Nisâ, 4/51.
283. Sebe', 34/41.

o sizin apaçık bir düşmanınızdır, demedim mi?"[284]; *"Allah'ı bırakıp kendilerine ne fayda ne de zarar verebilen şeylere kulluk ediyorlar."*[285]

Arkadaşlığın tabiatına ve ondaki ilim ve hikmete geçecek olursak deriz ki; Rafızilerin müminle kafir de arkadaş olabilir hezeyanı ancak geçici ve tesadüfi olabilir. Mesela Yusuf'la hapishane arkadaşları ve Kehf Sûresi'nde temsil olarak getirilen iki arkadaş gibi. Bunlar dostluk ve özellikle de devamlılık ifade etmez. İrade ve dostluğa bağlı arkadaşlık ancak düşünce ve karakter ortaklığına sahip iki kişi arasında mümkün olabilir. Nitekim hadis buna işaret etmektedir: *"Ruhlar donatılmış askerler gibidir. Ruhlar aleminde tanışanlar burada birlik olur. Orada kaynaşmayanlar burada da ayrı olurlar."*[286] Hz. Peygamber ile Ebubekir'in ruhları daha İslam'dan önce kaynaşmış, İslam bunu daha da arttırmıştır, öyle ki onlar hiçbir zaman ve kademede birbirlerinden ayrılmamışlardır. Hz. Peygamber kendisini, Hz. Âişe'nin odasına defnetmeleri için işaret etmiş, böylece kabirlerinin bile beraber olmasına yol açmıştır. Zira Âişe'nin, babasını da mutlaka yanı başına defnettireceğini biliyordu. Eğitim ve ahlak alimleri, arkadaşların birbirinden etkileneceği gerçeğini arkadaşlık ve beraberliğin esaslarından saymışlardır. Bundan ötürü iyi kimselerle arkadaş olmaya, kötülerden de uzaklaşmaya teşvik etmektedirler. Filozof şair şöyle dedi:

عن المرء لا تسل وسل عن قرينه فكل قرين بالمقارن يقتدي

"Kişiyi sorma arkadaşını sor.
Zira her arkadaş arkadaşının yolunu izler."

وقائل كيف تفارقتما فقلت قولاً فيه إنصاف
لم يك من شكلي ففارقته والناس أشكال وآلاف

"Birisi dedi ki; birbirinizden nasıl ayrıldınız?
Ben de insaflı olarak dedim ki;
Kendime uygun olandan ayrılmadım.
Zira insanlar dost ve uyumlulardan ibarettir."

284. Yâsîn, 36/60.
285. Furkân, 25/55.
286. Buhari, *Enbiyâ*, 3; Müslim, *Birr*, 159; Ebu Davud, *Edeb*, 16.

2- Siz, Yüce Allah'ın şahadetiyle Ebubekir'in mağarada, Hz. Peygamber yanında ikinci kişi olmasının, Yüce Allah'ın ise onların üçüncüsü olmasının ona bir değer kazandırmayacağını söylediniz. Zira sizin iddianıza göre böyle bir sayının içinde olmanın kıymeti yoktur. Siz de bilirsiniz ki Allah'ın kitabına ve Peygamber'ine inananlar da, *iki, ikinci, üçüncü* gibi sayıların lafızlarının harfleri, terkipleri ve söylenişleri itibarıyla bir kıymet taşıdıklarını söylemiyorlar, onlar diyorlar ki; sıddık-ı ekberin fazileti, ayette geçen *"iki'nin ikincisi"* olarak sayılması ve hadiste *"Üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında ne dersin ey Ebubekir?"* şeklinde değerlendirilmesindedir. Bir topluluk ki; üçüncüsü alemlerin Rabbi olan Allah, birincisi Âdem oğullarının efendisi olan Hz. Peygamber, -sayıyı tamamlayan kişi dediğiniz- Ebubekir'in (r), bunların ikincisi olması onun için en büyük şereftir. Bu şahsi şerefi arttıran diğer bir husus da; bunun gayretle, kazançla veya rasgele elde edilmeyip, Allah'ın izniyle ve Rasûlullah'ın (s) tercihiyle meydana gelmiş olmasıdır. Bunu haber veren Allah ve Rasûlü'dür. Şayet bu ayet ve hadis Hz. Ali hakkında varit olsaydı, o zaman bu üç kişi hakkında Hıristiyanların, *"Baba, Oğul ve Rûhu'l-Kudüs"* dedikleri gibi demeye kalkışırdınız. Nitekim Huneyn'de Rasûlullah'la (s) birlikte kalanların birisi olan Ali için de benzer mübalağalarda bulunmuştunuz. Onun tek başına bulunmadığı, ayrıca ne Kur'an nassıyla ne merfu ne mürsel ne de mütevatir hadisle sabit olmayan Ali'nin (r) bu beraberliğini, Efendimizin yanında bulunduğunu itiraf ettiğiniz diğer kimseleri hesaba katmadan zaferin, Rasûlullah'ın (s) ölümünden kurtarılmasının, İslam'ın ve Müslümanların hayatta kalmasının sebebi saymıştınız. Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile kardeşliği hadisine dayanarak, onun Ebubekir ve diğer ashaptan üstün olduğunu söylemiştiniz. Halbuki Rasûlullah (s) bu hadisten daha sahih hadislerde Ebubekir'i kardeş ilan etmişti. Rasûlullah (s) onun hakkında şöyle buyurmuştu: *"Şayet Rabbimden gayri, ümmetim içinde bir dost edinseydim mutlaka Ebubekir'i dost edinirdim. Fakat o, benim kardeşim ve arkadaşımdır."*[287] Bu hadis de göstermektedir ki; Hz. Ebubekir Peygamber'imiz nezdinde bütün ümmetinden daha üstündür.

Biz sizden okuyup işittiğimize göre siz, sayısı ve sayılanı Ebubekir'inkine ulaşmayan başka rivayetlerle iftihar ediyorsunuz. Fahrettin Razi dedi ki: Bil ki bu Rafıziler yemin ettikleri zaman şöyle yemin ederler: Altıncısı Cibril

---

287. Buhari, *Salât*, 80; İbn Mâce, *Mukaddime*, 11; Ahmed b. Hanbel, III,18.

olan beş kişinin hakkı için... Bunlarla Rasûlullah (s), Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'i (r) kastederler. Bunlar mübahale gününde bir abanın altında toplanmışlar. Cebrail de altıncı olarak aralarına katılmış.

Üstat Abduh'a gelip, onların böyle yemin ettiklerini söylediklerinde o şöyle cevap vermiş: Sizin için ondan daha hayırlısı vardır. Zira Rasûlullah (s) Ebubekir için: *"Üçüncüsü Allah olan iki kişi hakkında ne dersin?"* buyurmuştur. Açıkça görülmektedir ki bu, daha faziletli, daha mükemmeldir.

Diyorum ki: Bu Rafızilerin İslam'a ve Müslümanlara karşı işledikleri en büyük cinayetlerden birisi, Ebubekir ve Ali'yi (r) iki hasım saymaları ve faziletlerine dair varit olan haberleri birbirine zıt kabul etmeleridir. Aslında bütün bunlar batıldır. Onların ikisi de Allah'a imanda, O'nun Peygamber'ine yardımda ve İslamiyet'i yaşatmada birer kardeştirler. İkisinin de belli makamları vardır. Hz. Ali'nin faziletlerine dair -ki Allah makamını yüceltsin- varit olan rivayetler başkalarından daha fazladır. Ahmed b. Hanbel böyle söylemiştir. Fahrettin Razi, aba veya örtü meselesini, mübahale kıssasıyla ilgili olarak rivayet etmekle hata etmiştir. Malumdur ki bu olay; şu ayette işaret edilen manaya uygun olarak Ali, Fâtıma ve çocuklarının Ehli Beyt'ten olduğunu ispat için varit olmuştur: *"Ey Ehli Beyt! Allah sizden sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak ister."*[288] Bu ayet; *Rasûlullah'ın* (s) temiz eşleri hakkında varit olmuştur. Rivayet edildiğine göre Efendimiz onları bir örtü içinde toplamış ve Allah'tan onlardan kirleri giderip tertemiz hale getirmesini dilemiştir. Konumuz meseleyi tartışmaya müsait değildir.

3- Siz dediniz ki; Hz. Peygamber'in, Ebubekir'i (r) üzülmekten sakındırması, onun bu üzülmeyle günah işlediğini ve korkak olduğunu gösterir. Bu iddia sizin Kur'an'ı, Hz. Peygamber'in makamını, lügati ve insan tabiatını bilmeyişinizi gösterir. Sizi bu cahilliklere düşüren kötü taassup ve bu konudaki kötü niyettir. Sizin cehaletinizi ispat için *"üzülme"* cümlesindeki üzüntünün ve bundan sakındırmanın ne anlama geldiğini açıklarken söylediklerim kafidir. *"Üzülme"* cümlesi Kur'an'da bundan başka bir de Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e ve meleklerin Lût Peygamber'e hitaplarında geçmiştir. Şayet siz bu ifade, isyan ve korkaklığa delalet eder, derseniz, o takdirde en Yüce Peygamber olan Efendimize ve Lût Peygamber'e de dil uzatmış oluyorsunuz ki, bu da açıkça küfürdür. Yüce Allah şu ayette, Hz. Peygamber'e "üzülme"

---

288. Ahzâb, 33/33.

arız olduğunu ifade etmiştir: *"Onların söylediklerinin seni gerçekten üzmekte olduğunu biliyoruz."*[289] Tevatürle sabittir ki, Hz. Peygamber insanların en cesurudur. Onun Ebubekir'i, Allah'ın kendisini yasakladığı şeyden yasaklaması Ebubekir'e şeref olarak yeter. Bundan daha büyük şeref olur mu?

4- Sizin iddianıza göre *"Allah bizimle beraberdir"* cümlesindeki beraberlik sadece Hz. Peygamber'e has olabilir. Böyle iddialar ancak aynı şeyleri namaz, oruç ve İslam'ın ibadet ve itikat konularında söyleyen selefleriniz, dinsiz Batınilere tabi olan sizlerden sadır olabilir. Halbuki bu ihtimali; lafız, üslup, siyak ve makam reddetmektedir. Sözden maksat, karşı tarafa bir şey anlatmaktır. Sizin iddianıza göre, hâşâ Hz. Peygamber arkadaşı Ebubekir'e doğru söylememiş, Allah bizimledir, derken onu batılla aldatıp vehme düşürmek istemiştir! Allah böyle şeylerden uzaktır. Bu; Yahudi ve Batınilerin, Allah'ın kelamını Allah'a ve Rasûlü'ne yakışmayacak tarzda tahrifleri kabilindendir. Bu cümle şu cümleyle uzaktan yakından ilgili değildir: *"Biz veya siz, ikimizden biri ya doğru yol üzerinde yahut açık bir sapıklık içindedir."*[290] Ayetten maksat, inatçı kafirleri Kur'an'ın belgelerine kulak vermeye meylettirmektir. Çünkü onlar *"Hem insanları Peygamber'e yaklaşmaktan vazgeçirmeye çalışırlar hem de kendileri ondan uzaklaşırlar."*[291] Burada sözün iki tarafa çevrilmesi doğrudur. Çünkü iki gruptan birisi ya hidayet üzeredir veya apaçık bir sapıklık içindedir. Akıl için bundan kaçış yoktur. Zaten gerçek de, onlara hitap eden Rasûlullah'ın (s) hidayet üzere, onların ise apaçık bir sapıklık içinde olmasını engellemiyor.

Arap ve mutedil Şia alimlerinden Ebu Cafer Muhammed b. Ali et-Tabersî bile, ilmin izzeti sebebiyle Âlûsî ve Razi'nin, çürütmek için naklettikleri Şia cehaletini aktarmaya tenezzül etmedi. Belki onun bütün zaafı, ayette işaret edilen Ebubekir'e dair faziletler konusundadır ki o da, *"Allah onun üzerine sekinetini indirdi"* ifadesindeki "onun" zamirinin Hz. Peygamber'e raci olduğu görüşünü tercih etmesidir. Buna dair de diğerlerinin gösterdiği delili yani zamirlerin mercilerinin uyum gerektirdiği delilini ileri sürmüştür. Daha sonra Şia'nın bu konudaki sözlerine işaret etmiş ve suçlamak istemediği şeylerle itham edilmemek için onları nakletmemiştir.

289. En'âm, 6/33.
290. Sebe', 34/24.
291. En'âm, 6/26.

5- Deve satın alarak onları hicrete hazırlayan Ali'dir, iddianız ise sahih bir rivayetle sabit değildir. Bilakis sabit olan biraz evvel naklettiğimiz hicret hadisinde belirtilen husustur ki, o da; Hz. Ebubekir'in iki deve satın alması, Hz. Peygamber'in de bunlardan birinin parasını ödemiş olmasıdır. Sizin söylediğiniz sabit olsa bile görüldüğü gibi sizin iddianıza delalet etmez.

Ben inanıyorum ki; Ebubekir'in faziletlerine dair olan ayet ve hadislerin tahrifine dair müfessirlerin naklettiklerini söyleyenler, bunları Arapça'yı bilmediklerinden, yazdıkları ve söyledikleri şeylerin doğruluğuna inandıklarından söylemiyorlar. Onlar ancak şaşkın bir toplulukturlar. İnandıklarını inkar ederler, bilerek iftira ederler. Hz. Peygamber'e ait müjdeleri tahrif eden ilk Yahudiler ve günümüzdeki Hıristiyan misyonerler gibi kelimelerin yerlerini değiştirip tahrif ederler. Bunlar için Rafızilik prensiplerini ortaya koyan ve tahrif ve tevil projelerini hazırlayanlar Batıni Şii mülhitlerdir. Bunlar İslam düşmanlarıdırlar. Böylece dini yıkmaya ve Arapların saltanatını yok etmeye tevessül etmektedirler ki, Mecusilik dinini ve Kisralık rejimini tekrar diriltsinler. Bu Rafızi önderler, Kur'an'ın tahrifine ve Ehli Beyt seviyesinde aşırılığa dair Ehli Beyt imamlarına nispet ederek uydurma hadis ve haberler naklettiler. Ortaya attıkları bidatlerle bu ümmetin en kötü bidatçi fırkaları oldular. Bunlar akıl, lügat ve din ölçülerine uymayacak tarzda Hz. Ali ve ailesini yüceltmede ve yine aynı şekilde akıl, lügat ve din ölçülerine ters şekilde Hz. Ebubekir, Ömer, Osman Zinnûreyn, muhacirlerin büyükleri ve ashabın çoğunluğunu yermedeki aşırılıklarıyla ilgili bidatler üzere halkı eğitmede maharet kazanmışlardır. Bunlar özellikle ilk iki halifeye daha fazla düşmanlık besleyip kötülüyorlar. Çünkü onlar orduları hazırlayıp Fars ülkelerine sevk edenler ve oraları fethedenlerdir. Böylece onların dinlerini ve saltanatlarını ortadan kaldırmışlardır. Onların bu düşmanlık geleneği iyi kökleşmiş ve miras haline gelmiştir. Öyle ki, alim ve müçtehit diye isimlendirdikleri kimseler Huneyn savaşına dair naklettiklerimizi yazabilmişlerdir. Bunlar Razi ve Âlûsî'nin burada bazı önderlerinden cehalet ve aşırılığa dair naklettikleri en kötü cehalet örnekleridir. Alim ve müçtehit dediklerinin hali bu olursa, kendilerini ilim konusunda geleneğe bağlamış olanların durumu nasıl olur? Kendilerine bu sapıklıkları telkin ettikleri, Allah'ın bu dini kendileriyle yücelttiği, Yüce Kitabı'nda razı olduğunu açıkladığı kimselere karşı düşmanlık, Allah ve Rasûlü'nün herkese üstün tuttuğu kimselere karşı lanet etmek üzere yetiştirdikleri halkın durumunu sen tasavvur et. Onların

üstünlüğünü ispata sadece bu ayet bile yeter: *"Sözü Allah'tan daha doğru olan kim vardır?"*

Bilmek gerekir ki, bu Rafıziler bu dinin en kötü bidatçileri, baş belaları ve bozguncularıdır. Başka grupların İslam içinde estirdikleri fitne rüzgarları durdu. Fakat onların ki kasırga halinde devam etmektedir. Sadece Hz. Ali'yi Hz. Ebubekir'e üstün görmekte ve halifeliğin ona daha münasip olduğunu söylemekle kalmış olsalardı durum kolay ve Ehl-i Sünnet'le birleşmek mümkün olurdu. Ehli Sünnet; böyle inanmaları bir zarar doğurmadıkça, Allah'ın ipine sarılıp ayrılığa düşmedikçe, İslam'ı ve Müslümanları zaafa uğratan gücünü parçalayan, yabancıların, Müslümanları zelil kılmasına yol açan bu düşmanlık ve tefrikaya düşmedikçe onları bu inançlarında mazur görmektedir. Fakat onlar hala hilafet konusundaki çekişmeyi sürdürmekte, sahabeye dil uzatma konusunda kitap ve risaleler yazmaktadırlar. Keşke hilafetin tekrar Ehl-i Beyt'e geçmesini, dinin tekrar canlanmasını, İslam'ın onur ve hakimiyetinin geri dönmesini isteseler. Zaten Ehli Sünnet, Hz. Ali soyunun Kureyş'in en sağlam ve en asil soyu olduğunda ihtilaf etmemekte, hilafetin Kureyş'e ait olduğunu benimsemektedir. Onlar arasında hilafet şartlarını şahsında toplayan ve ehli hal ve akdin rıza gösterdiği bir şahıs çıkarsa o, halifeliğe başkalarından daha layıktır. Fakat onlar bunları istemiyorlar; ancak İslam'ın yenilenmesini ve Mehdi'nin zuhuruyla canlanmasını bekliyorlar. Müslümanların geneli de onlarla birlikte bunu bekliyorlar. Keşke bununla yetinseler de, bu zamanda hiç faydası olmayan fakat boş makam ve dünyalık arzusuyla ve ölçüsüz halka yaranmak gayesiyle ashab-ı kiramı, meşhur Sünnet imamlarını kötüleyen, kin ve öfke saçan kitap yazmaktan vazgeçseler!... Bunlar sadece İslam düşmanı yabancılara fayda sağlamaktadır. Enteresan olan şudur ki; İran'daki Acem Şiiler aşırılığın zararını ve birleşme gereğini idrak ediyorlar; fakat Irak ve Suriye'deki Arap Şiiler idrak etmiyorlar. Kendilerinden bize, Şia'ya en hayırlı model olacaklarını umduğumuz haberler ulaştı. Başarılı kılacak olan sadece Allah'tır.

انفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿41﴾

41- Ey müminler! Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın. Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır.

Ebu Duhâ Müslim b. Sabih'ten rivayet edildiğine göre bu sûrenin ilk nazil olan ayeti, bu ayettir. Önceki ve sonraki ayetler bundan sonra nazil olmuştur. Bunu herhangi bir rivayet doğrulamadığı gibi akıl ve idrak de bu iddiayı kabul etmez. Konunun akışından anlaşıldığına göre Allah'ın, Ehl-i Kitab'la savaşa dair müminlere hitabı savaşa izin veren ve neticede onlardan cizye kabulünü bildiren ayetler daha önce nazil olmuştur. Bunları, Hz. Peygamber Tebük için seferberlik ilan edince savaşa çıkmakta ağırdan alanların kınanması takip etmiştir. Sûrenin bundan önceki baş tarafları ise bağımsız bir konudur. Zaten sûrenin başında yaptığımız tefsirde bundan söz etmiştik. Sûrenin tamamının Tebük harbinden sonra nazil olduğu belirtilmişti. Sûrenin sonundaki iki ayetin istisna edildiğine dair söylenenlere gelince; şayet sûreden, seferden önce bazı ayetlerin indiği doruysa, o takdirde sadece bu ayet değil, baştan sonuna kadar bu konuya dair ayetler inmiş demektir. Bu ayetten sonrakilere gelince, görüldüğü gibi bunların çoğu sefer esnasında nazil olmuştur. İleride açıklayacağımız gibi bazı ayetler seferden sonra inmiştir.

Ayetin önceki ayetlerle bağlantısına gelince; Yüce Allah daha önce, peygamber kendilerini savaşa çağırdığında ağırdan aldıkları için müminleri kınamış, peşinden genel seferberlik hükmünü açıklamıştır. Bu seferberlik, herkese gücü nispetinde farz kılınmıştır. Savaşta kimsenin geri kalması ve imama itaatsizliği mazur görülmemiştir.

Cihad'a Çıkma Zorunluluğu

Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Ey müminler! Gerek hafif, gerek ağır olarak savaşa çıkın."*** ***"Hıfâf"*** *hafif*'in; ***"sikâl"*** de *sakil*'in çoğuludur. Hafiflik ve ağırlık; sıhhat hastalık, zayıflık şişmanlık, gençlik ihtiyarlık, gayret ve tembellik

gibi bedenlerde ve bedenin vasıflarında bulunur. Mal ve ailedeki azlık ve çokluk, vasıtanın olup olmaması, meşguliyetlerin bulunup bulunmaması gibi, sebep ve durumlarla da ilgili olabilir. Seferberlik ilan edildiğinde, tamamen aciz olma hali dışında mutlaka cihada katılmak gerekir. Tam acizlik halini ise Yüce Allah şöyle belirtmiştir: *"Zayıflara, hastalara ve savaşta harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah'a ve Peygamber'ine bağlı kaldıkları müddetçe bir sorumluluk yoktur."*[292] Ayette belirtilen üçüncü mazeret ancak imam veya vekilinin kendilerine sarf edecek mal bulamaması halinde geçerlidir. Selef müfessirlerinden hifâf ve sikalle ilgili rivayetler bizim genel olarak söylediklerimizin bir kısmıdır. Bunlar misal kabilindendir yoksa belirtilenlerle sınırlı değildir. İbn Abbas bunların tefsirine dair şöyle dedi: hifâf ve sikalden maksat; gayret ve gayretsizliktir. Yine ondan bir rivayete göre bunlardan maksat; fakirlik ve zenginlik halidir. Üçüncü bir rivayete göre ise hifâf az, sikal ise çok silaha sahip olmak demektir. Hasan Basri, Dahhak, Mücahid, Katâde ve İkrime'ye göre ise; gençlik ve ihtiyarlık hali demektir. Atıyyetü'l-Avfî'ye göre ise, yaya ve binitli, Ebu Salih'e göre de; fakir ve zengin olma halidir. İbn Zeyd ise; sikalle ilgili olarak şöyle dedi: Sakîl; arazisi olup onu terk etmekten hoşlanmayan kimse demektir. Hakem b. Uyeyne ise; bunlardan maksat, meşgul olanlar ve olmayanlardır. hifâf ve sikalin bütün halleri kapsadığını ise, Ebu Eyyûb el-Ensârî'nin (r) şu sözü ifade etmektedir: Allah, ağır ve hafif olarak savaşa çıkın, buyurdu. Ben kendimi ya hafif veya ağır halde buluyorum, bu iki halin dışında görmüyorum. Ebu Eyyûb birisi hariç bütün savaşlarda hazır olmuştur. Bunu İbn Cerir rivayet etmiştir. Ebu Raşid el-Harrani'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Hz. Peygamber'in süvarisi Mikdad b. Esved'e rastladım. Humus'ta bir kuyumcu sandığının başında oturuyordu. En büyük sandığı seçmişti, savaşa hazırlanıyordu. Kendisine: Allah seni mazur göstermektedir, dedim. Bana dedi ki: Tevbe Sûresi geri kalmamıza müsaade etmiyor. Zira **"*Ağır ve hafif olarak savaşa çıkın*"** buyuruyor. Hayyân b. Zeyd eş-Şer'î de şöyle dedi: Humus valisi olan Safvân b. Amr ile Efsos tarafına Ceracime'ye karşı savaşa çıktık. Hücum edenler arasında, bineğinin üzerinde Şam halkından, kaşları gözünün önüne düşmüş zavallı, piri fani bir zat gördüm. Dedim ki: Ey amca! Allah seni mazur saymıştır. Neden hala cihat ediyorsun? Kaşlarını gözünün üstünden kaldırarak dedi ki: Ey kardeşimin oğlu! Allah bizi hafif ve ağır olarak savaşa çağırdı. Dikkat

292. Tevbe, 9/91.

et, Allah kimi severse onu imtihana tabi tutar. Sonra onu döndürüp yaşatır. Allah kullarından ancak sabredenleri, şükredenleri ve zikredenleri ve sadece kendine kul olanları imtihan eder.

Diyorum ki; Kur'an'ı bu şekilde anlayıp uygulamakla ecdadımız ülkeler fethetti, insanlara hükmetti, onlara kendi vatandaşlarından ve kabilelerinin fertlerinden daha iyi davrandılar. Şimdi ise ümmetimizin fertlerinden her birinin Kur'an'dan nasibi, bazılarının düşünmeden ve anlamadan sadece süslü Kur'an tilaveti, bazılarının ise cümlelerinin irabı, kelime ve üslubundaki belagat incelikleriyle uğraşmaktan ibarettir. Bunu da ilimsiz ve anlayışsız şekilde yapmaktadırlar. Kur'an'ın ihtiva ettiği ders ve ibretler konusunda tefekkür ve tedebbür yoktur. Onlar sadece ağızlarını doldura doldura *"hıfâfen ve sikâlen"* kelimeleri hal üzere mansuptur, diyorlar fakat kendilerini ve başkalarını bu kelimelerin hal sahibine yüklediği görevleri göstermiyorlar. Aralarında fakih diye adlandırılan kimse de bu ayetin, şu ayetle mensuh olduğu görüşünü zikrediyor: *"Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir."*[293] Halbuki bu, bütün imamların görüşüne aykırı bir iddiadır. Bu ayetin tefsirinde de belirtileceği gibi bu iki ayet arasında bir aykırılık yoktur. Bu ve benzer sebeplerle Müslümanlar saltanatlarını kaybettiler. Çoğu düşmanların kölesi haline geldiler. Sonra Yüce Allah bu seferberlikle ilgili vecibelerini şöyle açıkladı:

"Mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edin." Yani hakka ulaştıran ve adalet terazisini doğrultan Allah yolunda mallarınızı ve canlarınızı ortaya koyarak, yeryüzünde fesat çıkarmak ve taşkınlık yapmak şeklindeki tağut yolunda sizinle savaşan düşmanlarınızla siz de savaşın. Malı ve canıyla cihada gücü yetenlerin bu iki yolla, sadece bu ikisinden birine gücü yetenlerin de, gücü yettiği şeyle cihat etmesi farzdır. İslam'ın başlangıcında Müslümanlar her şeylerini kendilerini savaşa hazırlamak için sarf ediyor, geriye bir şey kalırsa onu da başkalarını teçhiz etmek üzere harcıyorlardı. Nitekim Hz. Osman bu savaşta zorluk ordusunu (ceyşü'l-usreyi) donatmıştı. Diğer zengin sahabeler de böyle yapmışlardı. Bu gün Necidliler de aynı şeyi yapıyorlar.

Beyt'ül-mal fazla ganimetle zenginleşirse imamlar ve sultanlar orduyu devlet bütçesi imkanlarıyla donatıyorlardı. Yemen imamları savaş için mal

293. Tevbe, 9/122.

biriktiriyorlar, savaşa çağırıldıklarında hemen hazır olmaları için bütün sene bir grup insana harcama yapıyorlar. Teşkilatlı devletler her sene bütçeden kara, deniz ve hava kuvvetleri için belirli bir para ayırmaktadırlar. Şayet harp çıkarsa bu miktarı artırıyorlar, bu maksatla pek çok yeni vergiler koyuyorlar. Daha da öte, devletin ve ümmetin bütün mallarını, imkan ve kaynaklarını ordu komutanlarının emrine veriyorlar, onlar da kendi başlarına değil, belli bir sisteme göre bu imkanları harcıyorlar. Belirtilen bütün bu işleri yapmaya Müslümanlar onlardan daha layıktırlar.

"Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır." Yani ümmetlerin kimliklerini korumada, inançlarını yüceltmede, siyasetlerini uygulamada en son hedef olan cihat, sizin dünya ve ahiretiniz için en hayırlı iştir. Yani karşılığı dikkate alınmadan bile bizzat en hayırlıdır. Yahut da cihat, cihat etmemekten ve o yolda cimri davranmaktan daha hayırlıdır. Dünyaya gelince; toplumların var olabilmesi, itibarlı ve güçlü olarak yaşayabilmeleri ancak harp gücüne sahip olmakla mümkündür. Gerektiğinde harbe katılmamak, düşmanları aciz tembellere saldırmaya teşvik eder. Rahat düşkünlüğü, sonunda yorgunluk getirir. Ahirete gelince; orada saadet sadece hakkı destekleyen, adaleti ayakta tutan, faziletlerle süslenen, rezaletlerden arınan kimseler için söz konusudur. Bu da dosdoğru dine tabi olmak, adil ve hikmet kaynağı şeriata uygun amel etmekle mümkündür. Bütün bunlar ise ümmetin bizzat bağımsız ve hakimiyetini koruma gücüne sahip olmasına bağlıdır. Bunların detaylı açıklaması bu sûrenin baş taraflarında, Enfâl Sûresi'nin pek çok ayetinde ve özellikle de 60. ayetin tefsirinde geçmişti.

Şayet cihadın hayırlı olduğunu gerçekten bilir ve inanırsanız bu sizi amele sevk eder. **"Şayet bilirseniz"** cümlesindeki şartın cevabı mahzuftur. Cümlenin öncesi ona delalet etmektedir. Yani, şayet bilirseniz sizin için daha hayırlı olur, takdirindedir. Bazı müfessirler ise cevabı, emre uymak şeklinde takdir ederek şöyle demişlerdir: Şayet bilirseniz hemen cihada koşun. Gerçek müminler cihadın daha hayırlı olduğunu bilmişler ve emri yerine getirmişlerdir. Bazı münafıklar ise savaşa katılmamak için Peygamber'den izin istemişler, Peygamber de onlara mazeretleri ciddi olmadığı halde izin vermiştir. Münafık ve müminlerden bazıları da savaştan geri kalmışlardır. Yüce Allah bunların hepsi hakkında sefer esnasında şu ayetleri indirmiştir:

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَٰكِن بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿42﴾ عَفَا اللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ ﴿43﴾

42- **Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi. Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi. Gerçi onlar "gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık" diye kendilerini helak edercesine Allah'a yemin edecekler. Halbuki Allah onların kesin yalancı olduklarını bilir.**

43- **Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana iyice belli olup yalancıları tanımadan önce onlara niçin izin verdin?**

Savaşa Gitmemek İçin İzin İstemek

Müslümanların âdeti; Hz. Peygamber kendilerini savaşa çağırdığında gayret ve himmetle hemen savaşa katılmaktı. Fakat Tebük Savaşı için seferberlik ilan edilince, daha önce açıklanan sebepler yüzünden ağırdan aldılar. Ağırdan almanın, imanın kuvvetli ve zayıf oluşuna mazeretlerin az ve çok oluşuna göre değişen dereceleri vardır. Bununla beraber çoğunluk gönüllü olarak savaşa katıldı. Aciz olan azınlık ise geri kaldı. Münafıklara gelince; durum onlara ağır geldi, vaziyet gözlerinde büyüdü ve sudan bahaneler bulmaya kalkıştılar. Savaşa gitmemek için Peygamber'den izin istiyorlar, o da izin veriyordu. Bu ve bundan sonraki ayetler bu durumu ve bunlarla ilgili hükümleri açıklamak için inmiştir. Bu ayetleri, bu olayları bizzat yaşayanların anladığı şekilde anlamak ancak nüzul sebeplerini bilmekle mümkün olur. Yüce Allah'ın bu tarz üslup kullanmasının hikmetlerinden birisi de, sonraki dönemlerde, Müslümanları ilk dönemin tarihini incelemeye zorlamasıdır ki, bu incelemeden yararlansınlar ve dinlerin gelişmesini, siyasetini

ve ümmetlerinin oluşumunu bilsinler. Kavimler için, kendi gerçek kimliklerini korumada, tarihlerini bilmek kadar yardımcı başka bir şey yoktur.

"Eğer yakın bir dünya malı ve kolay bir yolculuk olsaydı mutlaka sana uyup peşinden gelirlerdi." Ey Peygamber! Sen onları geçici ve ulaşılması yakın, elde edilmesinde büyük zorluk olmayan bir dünya menfaatine yahut kolay ve meşakkatsiz bir yolculuğa davet etseydin o konuda sana süratle uyarlardı. Çünkü maddi menfaat sevgisi insan tabiatının ayrılmaz bir özelliğidir. Şayet bu menfaat çabuk ve kolay şekilde elde edilecekse daha da rağbet konusudur. Bu münafıklar gibi ahirete ve ahirette mücahitler için hazırlanan büyük mükafata inanmayanlar dünya menfaatine daha çok rağbet ederler. ***"Fakat meşakkatli yol onlara uzak geldi."*** Davet edildikleri Tebük onlara uzak geldi. Ayetteki *"şükka"* kelimesi; cihat, ancak meşakkat ve yorgunlukla kat edilecek yol ve mesafe anlamınadır. Onlara kendi ülkelerinde Rumlarla savaşa tutuşmak ağır geldi. Zira Rumlar dünyanın harp gücüne sahip en büyük devletiydi. Korktukları, rahatı ve yaşamayı sevdikleri için savaştan geri kaldılar. ***"Gerçi onlar 'gücümüz yetseydi mutlaka sizinle beraber çıkardık' diye kendilerini helak edercesine yemin edecekler."*** Yani siz savaştan döndüğünüzde; çıkmamıza engel olan mazeretler olmasaydı mutlaka sizinle çıkardık, biz mecbur kaldığımız için geri kaldık diye yemin edecekler. Yüce Allah bunu başka ayetlerde de belirtiyor: *"Kendilerine döndüğünüzde size karşı Allah adına ant içecekler."*[294]; *"Onlara döndüğünüzde size özür beyan edecekler."*[295] Nifaklarını gizlemek için yalan yere yemin ederek Allah'ın adına saygısızlık yaparlar, böylece kendilerini helak ederler. Batılı batılla, günahı günahla desteklerler. Yahut da cihadı terk ederek içyüzlerinin ortaya çıkması ve bunun doğuracağı kötü muamele sebebiyle kendilerini helak ederler. Cümle, onların yemindeki tavırlarını veya yemine sebep teşkil eden hali açıklamaktadır. Onlar bu yeminle kurtulmayı murat ederlerken kendilerini helake sürüklemiş oluyorlar. ***"Halbuki Allah onların kesin yalancı olduklarını bilir."*** Yani güçleri yetseydi sizinle birlikte harbe çıkacaklarına dair olan iddialarında yalancı olduklarını bilir. ***"Allah seni affetsin!"*** Af; günah ve kusuru görmeyip, cezalandırmaktan vazgeçmek, demektir. Dua manasına da kullanılır. Buna göre mana şöyledir: Ey Peygamber! Onlar senden izin isteyip sana yalan söylediklerinde kendi içtihadına dayanarak onlara izin

294. Tevbe, 9/95.
295. Tevbe, 9/94.

vermenden dolayı, Allah seni affetsin. ***"Doğruyu söyleyenler sana iyice belli olup yalancıları tanımadan önce onlara niçin izin verdin?"*** Yani istedikleri gibi harpten geri kalmalarına izin verdin! İzin konusunda daha dikkatli ve titiz davransaydın ya! Özür beyan etme işinde doğrularla yalancıları belirleyinceye kadar bekler neticede iki grubu ayırt eder ve her birine uygun muamelede bulunurdun. Zaten sen onlara izin versen de vermesen de onlar savaşa çıkmazlardı. Basiretin gereği, onları imtihan için izin konusunda beklemen yahut izin vermemen gerekirdi. İbn Ebi Şeybe, İbn Münzir ve Ebu Hâtim, Mücahid'den bu ayetin tefsiri hakkında şunu naklettiler: Onlar bazı kimselerdir ki, şöyle demişlerdi: Rasûlulah'tan izin isteyin. Eğer izin verirse otururusunuz, vermezse yine oturursunuz. Abd b. Humeyd ve İbn Münzir *"Allah onların yalancı olduklarını mutlaka bilir"* ayeti hakkında Katâde'den şunu aktardılar: Onlar çıkma gücüne sahiptiler. Fakat içlerinde bir duraksama ve harbe karşı bir isteksizlik vardı.

Bu durumda bazı müfessirler ve özellikle de Zemahşeri bu ayette Yüce Allah'ın Peygamber'ini affetmesi konusunda nezaketsizlik ifadeleri kullanmışlardır. Halbuki bu ayetten, Hz. Peygamber'e karşı nasıl nezaket gösterildiğini öğrenmeleri gerekir. Zira Rabbi ve terbiyecisi, Peygamber'ine hatadan önce affı haber veriyor. Bu son derece saygı ve lütuf ifadesidir. Razi gibileri de aksi yönde aşırılığa kaçıyorlar. Affın, hataya delalet etmediğini ispata çalışıyorlar. Allah'ın Peygamber'ini ikaz ettiği izin verme işi, evlâ olanın terki anlamınadır, diyorlar. Bu, özel gelenek ve sonradan belirlenen terminolojiye bağlı kalarak tutuculuk sergilemektir. Onların, lügatin delaletine ve Kur'an'a aykırı olan örf ve ıstılahlarına sarılarak, Yüce Allah'ın, kitabında açıkça belirttiği hususları söylemekten kaçınmamaları gerekir. *Zenb* lügatte; peşinde bir zarar yahut da bir menfaat ve maslahat kaybı söz konusu olan ameldir. *"Zenebü'd-dâbbe"* (hayvanın kuyruğu) terkibinden alınmadır. *Zenb,* masıyetle eş anlamlı değildir, ondan daha geneldir. Peygamber'imizin, affedilen izin verme işi, ayette açıkça belirtilen maslahatın kaybına sebep olmuştur. O da, doğrularla yalancıların ortaya çıkarılmasıydı. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Biz sana doğrusu açık bir fetih ihsan ettik. Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar."*[296]

---

296. Fetih, 48/1, 2.

Mezhep ve prensiplere uysun diye Peygamber'lere hata nispet etmekten kaçınmak, Allah'ın kendini tanımladığı ve kendine isnat ettiği *uluvv, arşı istivâ* gibi müteşabihattan olan sıfatlardan kaçınmak gibidir. Bu dinin hakikatlerine dair kelamcıların açıklamalarının, Yüce Allah'ın kelamı olan Kur'an'ın açıklamalarından daha net olduğunu kabullenmek anlamına gelir. Halbuki Yüce Allah Kur'an'ı, her şeyin açıklayıcısı olarak tanımlamıştır. Kendilerine aykırı olan pek çok kimseyi tekfir edenlerin dediği gibi, mezhep sahibi farkında olmasa ve mezhebin gereklerini yerine getirmese de mezhebin lazımı mutlak anlamda yine mezheptir, denirse, o takdirde bu tevilci ve tahrifçilerin tekfir edilmesi caizdir. Fakat selefin gerçek alimleri, bizzat küfür olan şeyin tevili hususunda belli bir kimseyi tekfir etmeyi yasaklamaktadırlar. Kelamcıların özür saymadıkları cehaleti onlar özür saymaktadırlar.

Hz. Peygamber'in ikaz edilen izni hakkında vahiy bulunmayan bir konuda onun içtihadıdır. Bu da caizdir ve Peygamber'lerden sadır olmuştur. Bu konuda onlar hatadan masum değildir. İttifak edilen ismet sıfatı vahyi tebliğ edip açıklamak ve onunla amel etmek konusundadır. Peygamber'in Rabbinden tebliğ ettiği bir hususta yalan söylemesi, hata etmesi ve vahye aykırı davranması mümkün değildir. İçtihatta hata olabileceğini ise, hurmaların aşılanmasıyla ilgili Talha hadisi teyit etmektedir: Hz. Peygamber, ashabı hurmaları aşılarken görünce: *"Bunun bir fayda sağlayacağını sanmıyorum"* buyurdular. Ashap bunu duyunca, bu sözü dinin bir emri zannederek aşılamayı bıraktılar. Hurmalar açtı fakat meyveleri döküldü. Bu durum Hz. Peygamber'e haber verilince şöyle buyurdu: *"Şayet aşılamak fayda veriyorsa aşılasınlar. Ben tahminime göre söyledim, tahminimden dolayı beni azarlamayın. Fakat size Allah'tan bir şey nakledersem onu hemen alın. Çünkü ben Allah adına asla yalan söylemem."*[297]

Usul alimleri içtihat konusunda Peygamber'lerin hata edebileceklerini açıklamışlardır. Ayrıca şunu da eklemişlerdir: Ancak Allah onları hata üzere bırakmaz, kendilerine doğruyu gösterir. Enfâl Sûresi'nde, Bedir esirlerinden fidye aldığı için Hz. Peygamber'in Allah tarafından azarlanması da bu kabildendir. Oradaki hata, buradakinden daha büyüktür. Bu konuda söylenebilecek son söz; Hz. Peygamber'in izin vermesi tedbire aykırıdır. Habir ve Latif olan Rabden, müjdeci ve uyarıcı olan Rasûlü'ne bir lütuf olarak hata açık-

297. Müslim, *Fadâil*, 140.

lanmadan af bildirilmiştir. Fakat Bedir'de esirlerden fidye alma meselesine gelince; Yüce Allah söze, müminlerin çoğunluğunun görüşüne göre hareket eden Peygamber'i ve müminleri azarlayarak başlamıştır: *"Yeryüzünde hakim oluncaya kadar hiçbir Peygamber'e düşmandan esir almak yaraşmaz."*[298] Sonra Yüce Allah, eğer önceden verilmiş bir hüküm olmasaydı bunun acı bir azabı gerektireceğini söylemiştir. Bu türlü içtihat ve hataların faydalarını yakında gelecek olan 47. ayetin tefsinde ele alacağız.

Belagatın inceliklerinden olarak ayette sadıklarla yalancılar ayrı lafızlarla ifade edilmiştir. Sadıklar ism-i mevsul ve mazi fiille, yalancılar ise ism-i fail siğasıyla zikredilmişlerdir. Ebu's-Suûd bunu şöyle açıklamıştır: Sadıkların, sılası yenilenmeye delalet eden fiil olan ism-i mevsulle, yalancıların ise devamlılık arz eden ism-i fail sığasıyla ifade edilmesi; birincilerin sadıklar sınıfına dahil olmaları sebebiyle kendilerinden sadır olan doğruluğun, özel bir durumda tabii olarak ortaya çıktığını, ikincilerden sadır olan yalanın ise, her ne kadar özel bir durum için sadır olsa da yalanın, onlar için değişmeyen bir karakter olduğunu, yalancılıkta kökleştiklerini belirtmek içindir. Doğruluğun ortaya çıkmasının *tebeyyün,* yalanla ilgili ifadenin ise; *ilim* lafzıyla belirtilmesi şundandır: Malum olduğu üzere, haberin delalet ettiği doğruluk ve yalan akli bir ihtimal taşır. Doğruluğunun ortaya çıkması ancak olayın belli olması ve aklen ihtimal dahilindeyken yalan olma ihtimalinin ortadan kalkmasıyla anlaşılır. Yalan olması ise sonradan ortaya çıkan bir durumdur, genelde haber ona delalet etmediği için ortaya çıkmasına tebeyyün denmez. Zira o, söylenenin tersidir. Ona taalluk eden şey, yeni bir bilgidir. Zamir öncekilere isnat edildiği halde, burada meçhul fiil olarak yalancılara isnat edilmeyip, Hz. Peygamber'e isnat edilmiştir. Zira burada maksat, Rasûlullah'ın (s) onları tanıması, öncekilerin aksine bunları sorguya çekmesidir. Sadıklar içinse bir kınama söz konusu değildir. Bu inceliği fark etmeyen kimse bu cümleyi şöyle ifade eder: Özründe samimi olanlarla yalancılar sana belli oluncaya kadar onlara niye izin verdin? *Tebeyyün*'ün öncekilere, *ilm*'in ise sonrakilere isnadı -isnadın konusu ve ilişkisi, işaret edildiği gibi öncelikle doğruluk ve yalancılık sıfatı olmakla birlikte- bu iki sınıfın, zikredilen bu sıfatlarla muttasıf olmaları itibarıyla bu sıfatları taşıdıklarını yahut bu sıfatların, mevsuflarıyla kim olduklarını bilmeye yönelik değildir.

298. Enfâl, 8/67.

لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿44﴾ إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ ﴿45﴾ وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلَٰكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ ﴿46﴾

44- Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla savaşmaktan geri kalmak için senden izin istemezler. Allah takva sahiplerini çok iyi bilir.

45- Senden ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp, şüpheleri içinde bocalayanlar izin isterler.

46- Şayet onlar savaşa çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı. Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları geri bıraktı ve onlara: "Oturanlarla beraber oturun" dendi.

Beğavi ve diğerleri İbn Abbas'tan şunu naklettiler: Berâe Sûresi ininceye dek Hz. Peygamber münafıkları tanımıyordu. İbn Abbas'ın maksadı; Rasûlullah'ın, onların hepsini ve bu Sûrede detaylı şekilde anlatıldığı tarzda içyüzlerini tanımadığını ifade etmektir. Nitekim Yüce Allah nifak üzere talim görmüşlerle ilgili olarak şöyle buyurdu: *"Sen onları bilmezsin, onları Biz biliriz"* Konunun akışı içinde açıklanacaktır. Malumdur ki, münafıklar; bazı sıfatları, söz ve davranışları, Berâe Sûresi nazil olmadan önce Münâfikûn, Ahzâb, Nisâ, Enfâl, Kıtâl ve Haşr gibi Sûreler'de zikredilmiştir. Fakat Berâe Sûresi onları rezil eden, gizli ve aşikar bütün nifak çeşitlerini ortaya koyan bir Sûredir. İşte bu ayetler savaş konusunda onlarla müminler arasındaki farkı açıklama konusunda ilk ayetlerdir. Belki Rasûlullah (s) onları bu halleriyle ancak bu Sûre nazil olduktan sonra tanımıştır. Aziz ve Celil olan Allah şöyle buyurdu:

"Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla savaşmaktan geri kalmak için senden izin istemezler." Bu, özelliğin reddidir. Fakat kendisiyle bizzat işin gerçeği kastedilir. Fiilde, muzarinin delalet ettiği şimdiki yahut gelecek zaman değil, mazi ile birlikte ikisini de kapsar. Sen: "oruçlu gıybet etmez, zekat veren hırsızlık yapmaz" dediğin zaman, bu durum onların özelliğidir, demiş olursun. Buna göre ayetin manası; kendilerine savaşı farz kılan Allah'a ve amellere en mükemmel karşılığın verildiği ahirete iman edenlerin özelliği; şartlar gerektirdiğinde mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda savaşta senden izin istemek değildir, ey Peygamber! Çünkü bunlar izne bağlı olmayan imanın gereklerindendir: *"Müminler ancak Allah'a ve Peygamber'ine iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen ve Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte sadıklar ancak onlardır."*[299] Harp esnasında izin almak onların şanından değildir, bilakis onlar, biraz önce de belirtildiği gibi savaş gerektiğinde ön plana çıkarlar ayrıca barış zamanında, gücü yetenler savaş atı ve kuvvet hazırlığında bulunurlar. Böyleleri seferberlik ilan edildiğinde hiç geri kalırlar mı? Hayır asla! Olsa olsa bazılarından böyle uzun seferlerde ağırdan alma görülebilir.

Mananın şuna da ihtimali vardır: Bu müminler savaştan hoşlanmayarak oturmak, geri kalmak için senden izin istemezler. Çünkü Allah'a ve ahiret yurduna inanan gerçek mümin savaştan rahatsız olmaz. O bilir ki; savaşın sonunda ya ganimet ve zafer yahut da şehitlik ve gazilik vardır. Onlardan ancak geçerli mazeret sahipleri senden izin ister ki, zaten Allah da onların özürlerini geçerli sayar, onlardan zorluğu kaldırır. Bu durum 91 ve 92. ayetlerde belirtiliyor. Müslim, Ebu Hureyre'den merfu olarak şu hadisi rivayet etmiştir: *"İnsanlar içinde geçimi en hayırlı olan kimse şu kişidir ki; Allah yolunda atının dizginini tutar, savaş çağrısı veya imdat sesi duyduğunuzda hemen atına atlar, harp meydanında düşman öldürmek ve şehit olmak için koşar."*[300]

"Allah takva sahiplerini çok iyi bilir." Kendisini gazaplandıracak fiillerden kaçınan, razı edecek işleri işleyenleri ve işleme arzusunda olanları çok iyi bilir. Savaştan hoşlanmayarak geri kalmak onların şanından değildir. Allah sıfatlarına uygun şekilde onlara karşılık verir. Bu ayetten şu hüküm çıkarıldı: Farzların, faziletlerin ve misafire ikram, imdada koşma ve sair gü-

299. Hucurât, 49/15.
300. Müslim, *İmâret*, 125.

zel âdetlerin yerine getirilmesi esnasında izin istemek gerekmez. Alimlerden birisinin şu manadaki sözü pek hoşuma gider: Birisi sana; yer misin? Mesela sana şu meyveyi veya tatlıyı vereyim mi? diye sorana "hayır" cevabı ver. Zira sana ikram etmek isteseydi, sorup izin istemezdi.

"Senden ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp, şüpheleri içinde bocalayanlar izin isterler." Bu ayet önceki ayetin manasını daha fazla tekit ve takrir için gelmiştir. Ayette tahsis *innemâ* edatıyla gelmiştir. Onun yeri ve anlamı cümlede malumdur. Zira daha önce nefy ve isbatla yapılan tahsisin manası anlaşılmıştı. Buna göre ayetin manası şudur: Cihattan geri kalmak için senden izin isteyenler ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlardır. Zira onlar cihat için mal harcamayı, bazı menfaatlerini kaybettiren bir zarar ve ceza olarak görmektedirler. Müminler gibi cihat karşılığı sevap ummazlar. Canla savaşmayı ise acı, yorgunluk ve gerisinde başka bir hayatın varlığına inanmadıkları ölüme maruz kalma şeklinde görürler. Allah'ı ve ahiret gününü inkar etmenin tabii sonucu cihadı kötü görmek ve fırsatını bulunca ondan kaçmaktır. İmanın gereği ise, daha önce de belirtildiği gibi bunun tam tersidir. Daha önceden onların kalplerinde din hususunda şüphe vardı. Kalpleri huzurlu olmamış, teslimiyete ermemişlerdi. İman ise, itaat ve kalp huzuruna bitişik kesin bir kabul ve kanaattir. Onlar işlerinde şaşkın, davranışlarında mütereddittirler. Her gürültüyü aleyhlerine sanırlar. Edası kolay olan ibadetlerde Müslümanlarla birliktedirler. Yapılması zor bir iş teklif edildiğinde içleri daralır, bulabildikleri çare ve sudan mazeretlerle ondan uzaklaşmaya çalışırlar. Sahih hadiste da varit olduğu gibi sabah ve yatsı namazlarında mescitte bulunmak kendilerine zor geliyordu. Onların rezaletleri ilerideki şu ayetin tefsirinde anlatılacaktır: *"Eğer sığınacak bir yer yahut mağaralar veya bir delik bulsalardı, koşarak o tarafa yönelip giderlerdi."*[301] Bazı rivayetlere göre bu münafıkların sayısı 39 kişiydi. Belki de bunlardan maksat, izin isteyenler veya savaştan geri kalanlardır.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bu ayet, Nûr Sûresi'ndeki şu ayetle neshedilmiştir: *"Müminler ancak Allah'a ve Rasûlü'ne gönülden iman etmiş kimselerdir. Onlar Peygamber'le ortak bir iş üzerindeyken ondan izin istemedikçe bırakıp gitmezler. Senden izin isteyenler, hakikaten Allah'a ve Rasûlü'ne iman etmiş kimselerdir. Öyleyse bazı işleri için izin istediklerinde, sen de onlardan dilediğine*

301. Tevbe, 9/57.

izin ver. Onlar için Allah'tan bağış dile. Allah merhamet edicidir, merhametlidir."[302] Cumhura göre ise bu ayet muhkemdir. Bu görüşün İbn Abbas'tan naklinin doğru olduğunu sanmıyorum. Zira Nûr Sûresi'nin bu Sûreden önce indiğinde ittifak vardır. Orada istenen izinle burada istenen iznin aynısı değildir. Aksi halde birbirine zıt olmuş olurlar. Tevbe Sûresi'ndeki ayet, seferberlik ilanından sonra harbe katılmamak için istenen izin, Nûr Sûresi'ndeki ayet ise, bayramlar ve Cuma namazları -cihad da olabilir- gibi genel bir iş için Peygamber'le birlikte olanların istedikleri izin konusundadır. Bazıları bu durumda bir beis görmüyorlardı. Nitekim onlar Rasûlullah (s) ile birlikte Cuma namazındayken bir ticaret kervanı gelmiş, Hz. Peygamber'i hutbe okurken terk edip kervanın yanına girmişlerdi. Peygamber'imizin (s) yanında on iki kişi kalmıştı. Bunlar arasında Ebubekir (r), Ömer (r) ve Buhari Müslim, Tirmizi ve diğerlerinin, bu hadisi kendisinden rivayet ettikleri Cabir de vardı. Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak İbn Merdûye'nin, İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadiste Rasûlullah'ın (s) yanında on yedi erkekle, yedi kadın kaldığı belirtilmiştir. Bu olayın ardından Cuma Sûresi'nin sonundaki ayetler nazil olmuş, bundan sonra müminler bir ihtiyaçları olduğu takdirde Rasûlullah'ın (s) huzurundan izinsiz çıkmazlar, Rasûlullah (s) da onlara izin verirdi. Bundan ötürü Yüce Allah Tevbe Sûresi'nde *"Allah'a inananlar senden izin istemezler"* buyurmuştur. İbn Abbas'tan bu rivayeti yapan müfessirlerin, konuyu neden açıklamadıkları tuhaftır. Üstelik bu müfessirlerden bir kısmı neshi kabul ediyor, bir kısmı ise etmiyor.

Fahrettin Razi ***"Onlara neden izin verdin?"*** ayetiyle ilgili olarak, Ebu Müslim Horasani'den şunu hikaye etti: Bu iznin hangi konuda olduğuna dair açıklık yoktur. Muhtemeldir ki bazıları savaşa katılmamak için izin istemiş, Hz. Peygamber de izin vermiştir. Yine muhtemeldir ki bazıları savaşa katılmak için izin istemiş onlara da izin vermiştir. Halbuki Müslümanlar hakkında casusluk yapacakları için bunların savaşa çıkmaları doğru değildi. Zira ordu içinde fitneyi körüklüyorlar, problem çıkmasını istiyorlardı. Bundan ötürü Hz. Peygamber'le birlikte çıkmalarında bir fayda yoktu. Kadı Beydavi diyor ki; bu görüş yanlıştır. Zira bu ayet Tebük harbi esnasında geri kalanları yermek, savaşa katılanları övmek için nazil olmuştur. Aynı şekilde bundan sonraki ayetler de savaşa katılmayanların kınanmasına ve

---

302. Nûr, 24/62.

durumlarının açıklanmasına yöneliktir. Razi'nin Ebu Müslim'den ve bu görüşü ret için Kadı Abdülcebbar'dan naklettiği şeylere gelince, bu iki zat da Mutezilidir.

Diyorum ki; Ebu Müslim Horasani'nin görüşü geçersizdir. Zira genel seferberlik ilan edildikten sonra harbe çıkmak için izne gerek olmaz ki izin istesinler... Münafıkların fesat çıkarmak için harbe katıldıkları konusu doğrudur. 47. ayette bu açıkça gelecektir. Fakat bu izin isteyenler savaşa çıkmak istemiyorlardı. İçyüzlerinin ortaya çıkması için bunlara izin vermemekte maslahat vardı. Böylece Hz. Peygamber ve müminler onların durumlarını iyice öğreneceklerdi. Bunu şu ayet ortaya koymaktadır:

"Şayet onlar savaşa çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı." Yani böyle uzun bir sefer için gerekli olan yiyecek ve binek hazırlığı yaparlardı. Buna güçleri yettiği halde yapmadılar. Nitekim ayet buna işaret etmektedir: ***"Fakat Allah onların davranışlarını çirkin gördü ve onları geri bıraktı."*** Ayetteki *inbiâs* kelimesi *ba's* mastarının mutâvı (dönüşlüsü) dır. *İnbiâs;* hayvan veya insanı tahrik etmek ve onu bir şeye elçiler göndermek gibi bir yolla kuvvet ve gayretle yönlendirmek demektir. Yahut da bu tahrik, rahatsız ederek de olur. Deveyi tahrik ettim, o da tahrik oldu. Allah ölüleri hareketlendirdi, diriltti anlamına şöyle denir: *Beastü'l-beîre fenbease; Beasallâhü'l-mevtâ.* Ayetteki *tesbît* ("tı" ile) ise; mahrum ederek veya tembelleştirerek bir şeyden menetmek, engel koymak anlamınadır. Bu kelime Kur'an'da sadece bu ayette geçmiştir. Buna göre mana şöyledir: Allah, Müslümanlar için sevip takdir ettiği zaferi engelleyecekleri için onların müminlerle birlikte savaşa çıkmalarından hoşlanmadı. Allah onların zararlarını ileride belirtecektir. Ayrıca kalplerinde nifakın tabii sonucu olarak meydana getirdiği korku ve duygularla onları savaştan alıkoydu. Neticede savaş için hazırlık yapmadılar. Zaten istemiyorlardı. İzin istemekle sadece kafalarına koydukları isyanı gizlemek istiyorlardı. ***"Onlara: "oturanlarla beraber oturun" dendi."*** Ayetteki "dendi" ifadesinin bazı yönleri vardır: 1- Geri bırakmanın neticesi olan oturma sebebi için bir temsildir. Bunun manası; bu işin sözlü bir hitap değil, kaderle ilgili tekvînî bir olay olmasıdır. 2- Bu, vesvese yoluyla şeytanın söylemesidir. 3- Birbirlerine söyledikleri sözdür. 4- Bu, Peygamber'in onlara verdiği iznin hikaye edilmesidir. Peygamber bunu rızaya değil de öfkeye delalet eden bir ifadeyle söylemiştir. Zira manası:

Çocuklar, kötürümler, acizler ve kadınlarla birlikte siz de oturun, demektir. Onlar da maksatlarına uygun düştüğü için, sözün zahirine uyarak geride kalıp oturmuşlardır.

Cebriye ve onlardan Eşariye, Mutezileye karşı bu ayeti ileri sürmüşlerdir. Mutezile bu ayeti tevil ederek, Allah'ın kulların maslahatını gözetmesinin vacip olduğu, bir şeyin güzel veya çirkin olduğuna aklın karar vereceği, görüşlerine ters düşmediğini söylemişlerdir. Bu türlü ayetlerde bizim görüşümüz ise; bunlar akait ve Allah'ın zati sıfatlarıyla ilgili hususlara dair ihtiyari amellerin tertibinde cari olan Sünnetullahın açıklaması mahiyetindedir. Burada da durum, onun hikmetine ve müminlerin durumuna yardımcı olduğu gerçeğine uygundur. İhtiyar (seçim) dahilinde olayların kadere uygun olarak gerçekleştirilmesidir. Kul için bir cebir ve zorlama yoktur. Rab için de bir mecburiyet yoktur. Hikmet, merhamet ve şeriatında var olan, maslahatları kabul, mefsedetlerini reddetme Allah için gerekli olan şeylerdir. Allah için rahmet gibi, kendi nefsine vacip kıldığı şeylerin dışında herhangi bir yükümlülük yoktur.

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿47﴾ لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿48﴾

47- **Eğer onlar sizin aranızda savaşa çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı, sizi fitneye düşürmek için aranıza sokulurlardı. Sizin içinizde de onlara kulak verenler vardır. Allah zalimleri çok iyi bilir.**

48- **Andolsun ki, onlardan daha önce de fitne çıkarmak istemişlerdi. Sana karşı nice işleri ters çevirmişlerdir. Nihayet onlar istemedikleri halde hak ortaya çıktı. Allah'ın emri üstün geldi.**

Bu iki ayet; münafıkların şayet harbe çıksalardı sergileyecekleri hallerle, buna delalet eden eski hallerini açıklamak ve hatırlatmak için inmiştir. Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Eğer onlar sizin aranızda savaşa çıkmış olsalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı."*** Bu, münafıkların durumu hakkında Peygamber'e (s) yapılan hitabın, yanındaki müminlere çevrilmesidir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: Ey müminler! Sizin aranızda oturmaları için kendilerine izin verilen bu münafıklar şayet harbe katılsalardı bozgunculuktan yani düşüncede tereddüt, amelde fesat, savaşta zaaf ve düzende anarşi çıkarmaktan başka bir katkıda bulunmazlardı. Ragıb'ın da dediği gibi *habâl* kelimesi, canlıya isabet eden cinnet gibi bir sarsıntı, akıl ve düşünceye arız olan etkili bir hastalıktır. Ayette geçen ziyadelik; güç, kuvvet ve atılım yönündedir. İnanç ve menfaatteki sayısal birlikteki kuvvet gibi. Münafıkların arttırdıkları şey ise; zaaf, bozgun ve fesattır. Nitekim Huneyn savaşında da böyle olmuştur. Savaşın başında münafıklar arkalarını dönüp kaçmışlar, Mekke fethinde serbest bırakılan zayıf imanlı müellefe-i kulûb de onların peşine takılmışlardı. Bundan dolayı bütün ordu sarsıntı geçirmiş, düzen bozulmuştu. Pek çok Müslüman da onlarla birlikte düşüncesizce kaçmıştı. Zaten böyle durumlarda beşer toplumlarının hali böyle olur. ***"Sizi fitneye düşürmek için aranıza sokulurlardı."*** *Tâcü'l-Arûs*'ta belirtildiği gibi *vad'* ve *îdâ'*; hayvanın en hafif yürüyüşü anlamına gelir. Semersiz devenin yürüyüşü için kullanıldığı da söylenir. Rahvanın üstünde bir gidiştir de denmiştir. Ezheri dedi ki; kişi hızlı gidince *vadaa'r-racülü* denir. Bu mecazi bir ifadedir. Bineğini sürdü manasına *"evdaa râhiletühû"* denir. *Hılâl;* ara demektir. Eşyanın hılâli ise; gedik ve benzeri şeylerle aralarını açan şey anlamınadır. Buna göre ayetin manası: Onlar, kovuculuk ve tefrikayla aranıza süratle dalarlar veya üzerinize bineklerini sürerler. Bununla sizi dinde şüpheye düşürmek, savaştan geri bırakmak ve düşman kuvvetinden korkutmak isterler. ***"Sizin içinizde de onlara kulak verenler vardır."*** Aranızda onların vesveselerini kabule müsait olan zayıf imanlılar, zayıf akıllı ve iradeliler ve onlara ziyade kulak verenler vardır. Şöyle de söylendi: Münafıklarla ilgili sözlerinizi onlar hesabına dinleyip aktaran insanlar vardır. Her ne kadar Taberi bu görüşü tercih etse, Zemahşeri de öne almış olsa, bu doğru değildir. *"Semmâun"* kelimesi, mübalağa ifade eder ve Taberi'nin söylediğine has değildir. Çünkü Peygamber'den izin isteyen münafıklar, ordu içinde bir grup oluşturmuş

şekilde belirgin değillerdi. İşlerini yürütmek için casuslar edinmeleri de söz konusu değildir.

"Allah zalimleri çok iyi bilir." Onlardan ve diğerlerinden olan zalimleri; kimlikleriyle ve içyüzleriyle, geçmiş ve gelecek amelleriyle çok iyi bilir. Savaşa çıksalardı fesattan başka müminlere katkıları olmayan münafıklar gibi onların; olmuş, olmamış yahut şu anda olmayan bütün hallerde yapabilecekleri şeyleri de iyi bilir. Bu ayet; Yahudileri peygamber düşmanlığına teşvik eden, kendilerini yardım vaadiyle ayartan Yahudi müttefiki münafıkların halini hikaye eden şu ayet gibidir: *"Andolsun eğer onlar çıkarılsalar onlarla beraber çıkmazlar, savaşa tutuşmuş olsalar, onlara yardım etmezler. Yardım etseler bile arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine de yardım edilmez."*[303] Onlar hakkında Allah'ın hükmü tamdır. Onda ne zam vardır ne de izin verme hususunda Peygamber'in içtihadı gibi bir içtihat vardır. Zaten bu ayet de bizzat bunun sahih bir esasa mebni olduğunu ispat etmektedir. Bu hüküm şudur: Onların savaşa çıkmaları hayır değil, şerdir. Kuvvet değil, zaaftır. Fakat Hz. Peygamber onlara izin vermeseydi yine harbe çıkmayacaklarını bilmiyordu. Zira bu sadece Allah'ın ve kendilerine bildirdiği kimselerin bileceği gayp haberlerindendir. Yüce Allah, bu ayetlerin inişinden evvel bu durumu Hz. Peygamber'e bildirmedi.

Hz. Peygamber'in izin hususundaki içtihadı, Kureyş önderlerini İslam'a davet ederken yanına gelen âmâ Abdullah b. Ümmi Mektum'dan yüz çevirmesi konusundaki içtihadı gibidir. Çünkü Rasûlullah'da (s) bu ileri gelenler kendisiyle konuşurlarsa imana geleceklerine bir ümit ışığı doğmuştu. O inandı ki, âmâ Ümmü Mektum (r) kendisine gelirse onları nefrete sevk eder, böylece onları İslam'a davet yolunu kapamış olur. Onların iman etmesiyle İslamiyet'in bütün Araplar arasında yayılacağını umuyordu. Bu düşünceyle âmâdan yüz çevirdi. Hz. Peygamber; Yüce Allah bildirmezden önce onun beşer hakkındaki şu ilahi kanunu bilmiyordu: Peygamber ve ıslahatçılara ilk tabi olanlar, toplumların refahla şımarmış kodaman, günahkar ve reisleri değil, fakir ve orta kesimleridir. Zira kodamanlar, başkalarına tabi olmakla iktidarlarının elden gideceğini ve alt tabakayla eşit hale geleceklerini düşünürler ve inat yüzünden kafir olurlar, itikat olarak değil, kibirlerinden dolayı Allah'ın ayetlerini reddederler.

303. Haşr, 59/12.

Peygamber'ini terbiye ve olgunlaştırmada Yüce Allah'ın hikmetlerinden biri de, insan olarak yaptığı şahsi içtihadından sonra bazı gerçekleri ona açıklamasıdır. Zira bu düzeltme hem onun hem de ümmetinin nefsinde daha etkili olur. Gereğince amel etmeye özen gösterirler. O konuda kendi arzu ve heveslerine göre hareket etmezler. Yüce Allah'ın kitabının ve Rasûlünün Sünnetinin rehberliğinde yeryüzünde başkalarının yerine geçirdiği hayırlı ecdadımız böyle davranırdı. Daha sonra gelen nesiller bunları terk ettiler. Kendilerine cehalet ve nifak hakim oldu. Allah da onlardan bu muazzam saltanatı çekip aldı. Acaba günümüz Müslümanları bunları idrak edip ibret alıyorlar mı? Ne zaman düşünüp doğru yolu bulacaklar? ***"Andolsun ki onlar daha önce de fitne çıkarmak istemişlerdi."*** Tebük harbinden önce de bu münafıklar Müslümanlar arasına fitne sokmak istemişlerdi. İlk fitneleri Uhut savaşında olmuştu: *"O zaman içinizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuştu."*[304] Ordu Uhut'a hareket edince münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy b. Selûl, ordunun üçte biriyle birlikte Uhut'la Medine arasındaki Şavt mıntıkasında Müslümanları terk etti. Peygamber hakkında da şöyle demeye başladı: Onlara uydu, beni dinlemedi. Başka bir rivayete göre ise çocuklara ve akılsızlara uydu. Burada kendimizi boşu boşuna neden öldüreceğimizi anlamıyoruz. İbn Übeyy'in -Allah kahretsin- görüşü, savaş için Uhut'a çıkmamak istikametindeydi. Çoğunluğun -özellikle de gençlerin- görüşü ise çıkmak yönündeydi. Rasûlullah (s), kendi görüşünün aksine çoğunluğun görüşüne tabi olsu. İbn Übeyy, kendisine uyanlarla birlikte geri döndü, onun söz ve hareketleri sebebiyle Evs kabilesinden Seleme oğullarıyla, Hazreç kabilesinden Harise oğulları neredeyse bozulmaya yüz tutmuştu. Sonra Yüce Allah lütfüyle onları korudu. *"Allah onların dostudur"* ifadesi bunu göstermektedir. Uhut savaşı anlatılırken bu konunu detayına girilmişti. ***"Sana karşı nice işleri ters çevirmişlerdi."*** Yani sana karşı hile ve tuzaklar tertiplemişler, senin dinini yok etmek için aralarında her türlü fikir alışverişinde bulunmuşlar, hangisi tercihe daha layıktır diye her yönü nazarı itibara almışlardı. Hala bu münafıklar, sana düşmanlık ve müminleri öldürmek hususunda Yahudi ve müşriklerin yaptıkları her teşebbüste onlarla birlikte hareket etmektedirler. ***"Nihayet onlar istemedikleri halde hak ortaya çıktı. Allah'ın emri üstün geldi."*** Yani Rabbinin sana vaat ettiği, onların ise şüphe ettiği zafer geldi ve Allah'ın dini bütün dinlere üstün oldu. Bu; vefasız Yahudilerin şiddetle

---

304. Âl-i İmrân, 3/122.

cezalandırılması, müşriklerin mağlup edilmesi, Mekke'nin fethi ve insanların bölük bölük İslam'a girmesiyle şirkin iptali yoluyla gerçekleşti. Onlar bundan hoşlanmıyorlardı. Öyle ki Mekke'nin fethinden sonra Huneyn'de müşriklerin Müslümanlara galip geleceğini umuyorlardı.

İbn Cerir et-Taberi bu ayetin tefsirinde İbn İshak yoluyla Zühri'den, Yezid b. Rûmân'dan, Abdullah b. Ebibekir'den, Âsım b. Amr b. Katâde'den ve başkalarından rivayetlerde bulunmuştur. Bunların hepsi Tebük harbi hakkında kendilerine ulaşan bilgileri nakletmişler. Bazıları, diğerlerinin nakletmediğini nakletmişlerdir. Ama hepsi de şu hadiste birleşmişlerdir: Hz. Peygamber ashabına Rumlarla savaşmak için hazırlık yapma emrini vermişti. Bu, insanlar için çok zor bir zamana rastlamıştı. Sıcak çok, kuraklık yaygındı, meyvelerin olgunlaşma zamanıydı. Gölgeler aranır olmuştu. İnsanlar meyvelerinin yanında gölgelerde olmak istiyorlardı. Hiçbir vakit bulundukları bu halin dışına çıkmak istemiyorlardı. Rasûlullah (s) bir savaşa çıkacağı zaman niyetini pek az çıtlatır ve gideceği istikametin aksini işaret ederdi. Fakat Tebük Savaşı için böyle yapmadı. Mesafe uzak olduğu için durumu insanlara açıkladı. Zira şartlar ağır, düşmanları kalabalıktı. Durumu ciddiye almalarını istiyordu. Neticede insanlara savaş emri verdi. Rumlarla savaşmak istediğini bildirdi. İnsanlar içlerindeki hoşnutsuzluğa rağmen bu tarzda hazırlandılar. Çünkü Rumlar ve onlarla savaşmayı gözlerinde büyütüyorlardı. Rasûlullah (s) ciddi şekilde hazırlığını yaptı ve insanlara da ciddi şekilde hazırlık yapmalarını emretti. Zenginleri Allah yolunda harcama ve bağışa teşvik etti. Hz. Peygamber Medine'den hareket edince Veda tepesinde karargahını kurdu. Baş münafık Übeyy b. Selûl de karargahını Rasûlullah'ın (s) ordugahının sonuna, aşağısına, Cebane Dağı'nın tepesine doğru Zû Hıdde mevkiine kurdu. Söylediklerine göre iki ordunun en azını temsil etmiyordu. Rasûlullah (s) hareket edince, Abdullah b. Übeyy, şüphe ve nifak ehlinden geri kalanlarla birlikte savaşa katılmadı. Abdullah b. Übeyy, Avf b. Hazreç oğullarının, Abdullah b. Nebtel, Amr b. Avf oğullarının, Rıfâa b. Yezid b. Tâbût Kaynuka oğullarının kardeşleriydiler. Bunların hepsi de münafıkların elebaşılarıydılar. İslam'a ve Müslümanlara karşı tuzak hazırlıyorlardı. Taberi'nin söylediğine göre *"onlar daha önce de fitne çıkarmak istemişlerdi"* ayeti onlar hakkında nazil olmuştur. Bu özet bilginin başlangıcı, bizim daha önce yaptığımız özete uygundur. İbn İshak'ın Übeyy b. Selûl ve askeri hakkında diğer söylediklerinde mübalağa vardır. Taberi "söylediklerine göre"

ifadesiyle buna işaret etmiştir. Daha önce, geri kalan bu münafıkların 36 kişi oldukları rivayeti geçmişti.

Bazı müfessirler, bu ayette söylenen fitneden maksat, münafıkların Hz. Peygamber'i savaşa çıkması esnasında öldürmek için çalışmalarıdır, demişlerdir. Doğrusu ise bu olayın, Tebük'ten dönerken cereyan etmiş olmasıdır. Gelecek olan 74. ayet buna işaret etmektedir:

وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ائْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّي أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿49﴾ إِن تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِن تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِن قَبْلُ وَيَتَوَلَّوا وَّهُمْ فَرِحُونَ ﴿50﴾ قُل لَّن يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿51﴾ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَن يُصِيبَكُمُ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِّنْ عِندِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُم مُّتَرَبِّصُونَ ﴿52﴾

49- Onlardan öylesi de vardır ki; "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" der. Bilesiniz ki zaten onlar fitneye düşmüşlerdir. Cehennem, kâfirleri mutlaka kuşatacaktır.

50- Eğer sana bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Eğer başına bir musibet gelirse; "iyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız" derler ve böbürlenerek dönüp giderler.

51- De ki: Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez. O, bizim Mevla'mızdır. Onun için mü'minler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar.

52- De ki: Siz bizim için ancak iki iyilikten birini beklemektesiniz. Biz de Allah'ın ya kendi katından veya bizim elimizle size bir azap vermesini bekliyoruz. Haydi bekleyin. Şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz.

Bu ayetler: Bu münafıklardan olan kimselerin hallerini; kendi aralarında açıkça söyledikleri sözler, içlerinde gizledikleri planlar, ileride söyleyecekleri şeyler, edecekleri yeminler ve daha önce ileri sürdükleri mazeretlerin dışında beyan edecekleri özürlerle ortaya koymak üzere bir başlangıçtır. Bunların çoğu da gayp haberlerindendir. Bu arada bunlarla alakalı hüküm ve hikmetler, inanç ve usuller de açıklanmıştır. Aziz ve Celil olan şöyle buyurdu:

Fitneye Düşenlerin Hali

"Onlardan öylesi de vardır ki; 'Bana izin ver, beni fitneye düşürme' der." Bu, savaştan geri kalmak için bu münafıklardan sadır olan belirli mazeretlerin ilkidir. Rivayetlerin ittifakına göre; münafıkların ihtiyarlarından olan Ced b. Kays, cihad ve cihada hazırlık çağrısı yapıldığı sırada bu sözü Peygamber'e söylemiştir. Rivayete göre onlardan bir başkası Rasulullah (s) kendilerini Tebük'e davet edince: Bu zat, sizin başınızı kadınlarla derde sokacak, demiş. İbn Münzir, Tabarani, İbn Merdûye ve Ebu Nuaym, *el-Ma'rife* adlı eserde İbn Abbas'tan şöyle nakletmiştir: Hz. Peygamber, Tebük Savaşı'na çıkmak istediğinde Ced b. Kays'a şöyle demiş: *"Benî Asfar ile (Rumlarla) savaşmaya ne dersin?"* O da: Ben Rum kadınlarını görünce fitneye düşmekten korkarım. Bana izin ver de, başımı derde sokma, dedi. İbn Ebi Hâtim ve İbn Merdûye, Cabir b. Abdillah'tan şöyle dediğini rivayet ettiler: Ben Rasulullah'ı (s), Ced b. Kays'a şöyle derken işittim: *"Ey Ced! Rumlarla savaşmak ister misin?"* Ced ise: Ya Rasulullah! Bana izin ver. Ben kadınlara çok düşkün birisiyim. Rumların kadınlarını görünce fitneye düşmekten korkuyorum, dedi. Rasulullah (s) da ondan yüz çevirerek şöyle buyurdu: *"Sana izin verdim."* Bunun üzerine ayet nazil oldu. Ayette onun sözü muzari sığasıyla ifade edildi ki, tuhaflığı göz önüne getirilsin. Zira böyle münafıklar kadınlar yüzünden günaha girmekten korkmazlar. Kadından hoşlandığı takdirde inancına göre onu bundan alıkoyacak bir engel yoktur. Aslında bu durumun onu savaşa katılmaya teşvik etmiş olması gerekir. Allah, onun ve ona uyanların şüphesini ve aynı manada söz edenlerin sözlerini şöyle reddetti: ***"Bilesiniz ki zaten onlar fitneye düşmüşlerdir."*** Allah onları reddetmeyi iftitah edatı olan ***"elâ"*** ile başlattı. Bu edat, sonrası için dikkat ve düşünmeyi hatırlatır. Duyanın kulağını ve aklını kendine çekmek için şayet haber ifade ediyorsa haber içeriğinin kesin olduğunu ifade eder. Ayette ***"fitne"***ye düşmeleri mübalağa için *sükût* tabiriyle ifade edildi. Ayrıca hasr kastıyla ***"fi'l-fitneti"*** zarfı,

amili olan *sekâtû* fiilinden önce getirildi. Yüce Allah şöyle buyurdu: Dikkat edin ve iyice bilin ki bunlar bu sözleriyle en geniş anlamda fitne uçurumuna yuvarlanmışlardır. Yani onlar, korktuklarını iddia ettikleri fitne veya benzeri şüphelerden bir çeşidine değil, bütününe yuvarlanmışlardır. Sakındıkları fitne şüphesi ise, Rum kadınlarının güzelliğine bakmak, kalbi onların güzellikleriyle meşgul etmektir. Aslında onlar, özür beyan ettikleri şeylerden daha kötülerini işlemektedirler.

"Cehennem, kâfirleri mutlaka kuşatacaktır." Bu, içine düştükleri fitneden dolayı onlar için bir tehdittir. Burada *onları* yerine, ***"kâfirleri"*** ifadesi yani zamir yerine zahir kullanılmıştır. Bunun sebebi; cehennemle kuşatılma cezasının kendilerini bizzat suç olan uydurma mazeret aramaya iten küfürden ötürü olduğunu vurgulamaktır. Şayet cezanın sebebi; cihadın hükmüne, sevabına ve terkindeki cezaya dair Hz. Peygamber'in haber verdiği şeyleri yalanlayarak inkâr veya bu konudaki şüphe olmasaydı o takdirde ceza, ateşin onları kuşatması şeklince değil sadece dokunması şeklinde olurdu. Nitekim şüphe konusunda biraz önce Yüce Allah *"kalpleri şüpheye düştü"*[305] buyurmuştu. Genellikle inkâr; şüphe ve zan şeklinde gözükür. Şayet inkâr sahibini, inkârında kesin bir tavır içinde görürsen, bil ki ondaki kararlılığı ilimden değil cehaletten kaynaklanmaktadır. Ayetten maksat şudur: Kıyamet günü cehennem onları her cihetten kuşatıp kapsayacaktır. Bunun şimdiki zamana delalet eden ism-i faille *muhîtatün* şeklinde ifade edilmesi, cezanın gözle görülür şekilde gerçekleşeceğini belirtmek içindir. Şuna da ihtimali vardır: Sanki cehennem onları şu anda kuşatmıştır. Çünkü kuşatma sebepleriyle birlikte bulundukları için sanki cehennemin ortasındadırlar. Bu yorumu Zemahşeri yapmıştır. Cehennem ancak tövbe umudu kalmayacak şekilde günahlarla kuşatılmış kimseleri kuşatır: *"Hayır! Kim kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada ebedi kalırlar."*[306]

"Eğer sana bir iyilik dokunursa, bu onları üzer." İlk akla gelen şudur: Bu ayet, onların geçmiş, şimdiki zaman ve gelecekteki durumlarını haber vermektedir. *Hasene* kelimesi; nimet, zafer ve ganimet gibi etkisi güzel ve sevindirici olan şeye delalet eder. Yani Bedir ve diğer savaşlardaki zafer onları

305. Tevbe, 9/45.
306. Bakara, 2/81.

üzdüğü gibi, seni sevindiren her şey de onları üzer. ***"Eğer başına bir musibet gelirse."*** Yani Uhut'taki gibi başına bir sıkıntı ve musibet gelirse ***"'İyi ki biz daha önce tedbirimizi almışız' derler."*** Biz savaştan geri kalmakla, musibet gelip çatmadan önce, âdetimiz olan tedbiri almış, isabetli hareket etmişiz. Böylece kendimizi tehlikeye atmamış olduk ***"ve böbürlenerek dönüp giderler."*** Musibet haberi kendilerine ulaştığında bu söyledikleri yerden ayrılırlar ve ailelerine dönerler. Yahut da şımarık bir şekilde sevinerek senden yüz çevirirler. Uhut savaşıyla ilgili olarak geçen Âl-i İmrân Sûresi'nin 120. ayeti de bu anlamdadır.

Rivayet tefsirlerinde bu ayetin ileride vuku bulacak Tebük Gazvesi'ndeki olaylardan haber verme anlamı taşıdığı söylenmiştir. İbn Cerir, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eğer Tebük gazvesi için çıktığın yolculukta sana bir iyilik dokunursa bu onları üzer. Bunlar Ced b. Kays ve arkadaşlarıdır. İbn Ebi Hâtim de Cabir b. Abdillah'tan şunu nakletti: Savaşa katılmayıp Medine'de kalan münafıklar Rasulullah'tan (s) kötü haberler vermeye başladılar. Muhammed ve arkadaşları bu yolculuklarında zora düşüp helak oldular. Bu haberlerin yalan olduğu ve Rasulullah (s) ve ashabının afiyette bulunduğu haberi gelince bu onları üzdü. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi: İbn Ebi Hâtim ayet hakkında Süddî'den şunu nakletti: Şayet Allah seni muzaffer kılar ve salimen Medine'ye döndürürse bu onları üzer. Eğer başına bir felaket gelirse; zaten biz bu felaketten önce, savaşa katılmayarak tedbirimizi almıştık, derler. Birinci izah daha açıktır. Bu ve diğer görüşleri de kapsar.

"De ki: Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize asla erişmez." Ey Peygamber! Senin sıkıntıya uğramandan sevinen, nimet ve ganimet elde etmene üzülen bu münafıklara de ki; Bize ancak Allah'ın Kitabında bizim için belirlediği, mahlukatı için geçerli olan kanunlarında takdir etmiş olduğu zafer, ganimet, arınma, şehitlik ve başarı garantisi gibi şeyler isabet eder. ***"O; bizim Mevla'mızdır."*** Sadece O bizim Mevla'mızdır, bize zafer ve muvaffakiyet sağlar, biz de sadece O'na sığınır, O'na güveniriz. Sıkıntı anında ümitsizlik, nimet anında şımarıklık göstermeyiz. Vaadi konusunda O bize şöyle söylemiştir: *"Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse, şüphesiz Allah onların yaptıklarını görür. Eğer yüz çevirirlerse bilin ki; Allah sizin dostunuzdur. O, ne güzel dost ve ne güzel*

yardımcıdır."[307] Mahlukatı üzerinde cereyan eden kanunları hakkında da şöyle buyurdu: *"Onlar yeryüzünde gezip dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonlarının nasıl olduğuna bakmıyorlar mı? Allah onların kökünü kazımıştır. Bu kâfirler için de onların başına gelenlerin benzerleri vardır. Bu böyledir. Çünkü Allah'a iman edenlerin yardımcısıdır. İnkâr edenlerin ise yardımcısı yoktur."* Netice ile ilgili kanunları hakkında da şöyle buyurdu: *"Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona varis kılar. Hayırlı akıbet muttakilerindendir."*[308]

"Onun için mü'minler yalnız Allah'a güvenip dayansınlar." Bu, öncekine bağlı bir durumdur. Yani madem ki Allah onların tek Mevlası'dır. Öyleyse onların da üzerine düşen, Allah'ın dinde kendilerine yüklediği hususları yerine getirerek ve mahlukat için koyduğu kanunlara riayet ederek, başkasına değil, sadece Ona güvenip dayanmalarıdır. Enfâl ve başka sûrelerde detaylı olarak belirttiği maddi ve manevi başarı sebepleri de bu kanunlardandır. Ümmetin gücü yettiği kadar kuvvet hazırlaması, bozgun ve tefrikaya sebep olan kavga ve çekişmekten uzak durması gibi. Bu ise; başarı kendisine bağlı olan ve güçlerinin yetmediği sebepleri kendilerine kolaylaştıran Allah'a dayanmaları ve muvaffakiyetlerini Ondan bilmeleriyle mümkündür. Tevekkül ve her şeyin önceden takdir edilmiş olması, amel ve tedbiri terk etmeyi gerektirir diyenler ne kadar da cahil kimselerdir! Bu iki konuda da tefsirin çeşitli yerlerinde geniş açıklamalarda bulunmuştuk. Bizim söylediğimiz ve Allah'ın kitabıyla da desteklediğimiz anlamdaki tevekkülün mukabili, Materyalistlerin de sadece kendi güç ve kuvvetlerine dayanıp güvenmeleridir. Fakat onlar acze düştüklerinde ve daha fazla bir kuvvet karşısında kendi kuvvetlerinin işe yaramadığı hallerde sabırsızlık gösterirler ve kendilerini baştan başa ümitsizlik kaplar. Sonsuz kudret sahibi olan Allah'a tevekkül eden mü'minlerin tevekkülü onlarda yoktur. Bundan daha kötüsü ise; hurafecilerin vehimlere bağlanması ve emellerini rüya ve hülyalara havale etmeleridir. Vehimleri dağılınca, hülyaları boş çıkınca, emelleri kaybolunca başlarını öne eğerler, gerisin geriye dönerler, düşmanlarına boyun eğerler ve Allah'ın mü'minlere olan vaadini inkar ederler. Halbuki Allah'ın vaadi, onların iman iddialarından daha sadıktır. O, zafer vaadini şeytanın dostlarına değil, sadece kendi dostlarına yapmıştır. ***"De ki: Siz bizim için ancak iki iyilikten birini beklemektesiniz."*** Ayette geçen *terabbus* kelimesi; gerçekleş-

307. Enfâl, 8/39,40.
308. Â'raf, 7/128.

mesi ümit ve temenni edilen şeyi bekleme konusunda acele etmemek anlamına gelir. Bu cümlenin içeriği ise öncesinden bedel veya beyandır. Ayetteki *hüsneyeyn* kelimesi ise; ism-i tafdilin müennesi olan *hüsnâ*'nın tesniyesidir. İstifham ise takrir ve tahkik ifade eder. Cümlede hasr manası vardır. Buna göre mana şudur: Onlara de ki; Ey cahiller! Siz bizim için zafer ve şehitlik gibi ikisi de sonuçların en güzeli ve en üstünü olan iki sonucu mu bekliyorsunuz? Zafer toplum için garantilenmiş, şehitlik ise bazı fertlere yazılmıştır. Bizim için, Rabbimizin bize yazdığı bu neticeden başka bir şey beklenmez. Siz bizim için olan beklentilerinizde yanılıyorsunuz. ***"Biz de Allah'ın ya kendi katından veya bizim elimizle size bir azap vermesini bekliyoruz."*** Biz de buna mukabil sizin için iki kötülük bekliyoruz:

1- Allah'ın sizi, bizim bir payımız olmadan sizden önce Peygamber'leri yalanlayan kâfirlere yaptığı gibi semavi bir afetle helak etmesi.

2- Günah işlemeye devam hususunda size verilen fırsat sebebiyle şeytan sizi, küfrünüzü izhar etmeye teşvik ederse. Allah'ın bize, sizi öldürme izni vermesi. Nitekim Yüce Allah Ahzâb savaşından bahsederken şöyle buyurdu: *"Eğer münafıklar, kalplerinde hastalık olanlar ve şehirde kötü haber yayanlar bu hallerinden vazgeçmezlerse, sana onlarla mücadeleyi emrederiz..."*[309] Onlar dini simgeleri ve özellikle de namaz ve zekat gibi temel görevleri yerine getirerek Müslümanlıklarını ortaya koydukça şeriat onların öldürülmesine izin vermez. Mü'minlerle ilgili iki akıbette olduğu gibi onlara ait iki akıbet hasr sığasıyla zikredilmedi. Zira onların nifaklarından dönmeleri ve sağlıklı bir imana kavuşmaları mümkündür. Nitekim bazıları tövbe etmiş ve Peygamber'imizin (s), kendisini öldürmek için komplo tertipleyip de durumu kendilerine haber verdiği kimseler gibi, içyüzleri ortaya çıkınca suçlarını itiraf etmişlerdir. Makul olan; Allah'ın, Peygamber'ine (s) vaat ettiği her şeyi gerçekleştirmesinden ve içyüzlerini açıklamasından endişe ettikleri bir sûrenin inmesinden sonra artık hepsinin tövbe etmiş olmasıdır. Bunlardan birisi de Yüce Allah'ın, küfür üzere ölen reislerini rezil etmesidir. Şayet bu durum Kur'an'da hasr sığasıyla belirtilseydi, ileride vaki olacak durumun aksine bir haber verilmiş olurdu. Buna göre, açıkladığımız şartlar olmaksızın hepsinin de küfür üzere ölmesi gerekirdi. Hâlbuki böyle olmamıştır. ***"Haydi bekleyin. Şüphesiz biz de sizinle beraber beklemekteyiz."*** Durum böyle olun-

309. Ahzâb, 33/60.

ca; bizim ve sizin akıbetinizle ilgili olarak belirtilen şeyleri bekleyin, biz de sizinle beraber beklemekteyiz. Şayet küfrünüzde ısrar eder de Allah içyüzünü ortaya koyarsa bu durum bizim, Rabbimiz katından bir beyyine üzere olduğumuzu gösterir. Zaten sizin herhangi bir deliliniz yoktur. İki defa tekrarlanan bekleme (terabbus) fiilinin mefullerinin hazfedilmesine müthiş bir icaz örneğidir. Mü'minlerin beklemesinin, ilgili hususun kesinliğine delalet eden sıfatla (ism-i faille) ifade edilmesi de icaz örneğidir.

قُلْ أَنفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَّن يُتَقَبَّلَ مِنكُمْ إِنَّكُمْ كُنتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿53﴾ وَمَا مَنَعَهُمْ أَن تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَا يُنفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ﴿54﴾ فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُم بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿55﴾

53- **De ki; ister gönüllü harcayın, ister gönülsüz! Sizden asla kabul edilmeyecektir. Çünkü siz fasık bir topluluksunuz.**

54- **Sadaka olarak harcadıklarının kabulüne engel olan sadece Allah'ı ve Peygamber'ini inkar etmeleri, namaza ancak üşene üşene gitmeleri ve istemeyerek infak etmeleridir.**

55- **Artık onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah bunlarla ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi, canlarının da kâfir olarak çıkmasını istiyor.**

Bu üç ayet savaşta mal harcama konusundadır. Bu da malda farz olan bir cihadtır. Riya ve ihlas durumuna göre harcamalar da bu kabildendir. İbn Cerir et-Taberi, İbn Abbas'tan şunu rivayet etti: Hz. Peygamber, Ced b. Kays'ı Rumlarla savaşa çağırınca, Ced şöyle dedi: Ben Rum kanlarını görünce dayanamam, sonra başıma bir iş gelir. En iyisi mi ben sana mal yardımı yapayım ayet bunun üzerine nazil olmuştur.

Sadakası Kabul Edilmeyecek Olanlar

"De ki; ister gönüllü harcayın, ister gönülsüz! Sizden asla kabul edilmeyecektir." Taberi bu rivayeti *"kîle"* diye ifade edilmesinden ötürü zayıf saydı. Doğrusu bu ayetin Ced b. Kays'ı ve başkalarını içine alacak şekilde genel olmasıdır. Zaten ayet, bu konudaki diğer ayetlerle birlikte sefer esnasında nazil olmuştur. Yoksa daha önce Ced b. Kays'ın söylediklerinden sonra inmiş değildir. Mana şöyledir: Ey Peygamber! Bu münafıklara söyle: İster takiyye maksadıyla gönüllü, isterse ceza korkusuyla gönülsüz şekilde mallarınızı Allah'ın emretmiş olduğu cihad veya başka hususlarda harcayın. Siz, ahirette amellere karşılık verileceğine dair Rasulullah'ın (s) size bildirdiklerinden şüphe ettikçe gönüllü veya gönülsüz harcadıklarınızdan Allah hiçbir şeyi kabul etmeyecektir.

Mananın şöyle olduğu da söylendi: Peygamber (s), onların harcadıklarını kabul etmeyecektir. Fakat bu, hepsi hakkında kullanıldığı için doğru değildir. Şerî hükümleri onlar hakkında da uygulama gereği olarak onlardan zekat ve diğer infakları kabul etmek icap eder. Bazılarının durumlarıyla ilgili özel engeller hariç... Nitekim 75. ayetin tefsirinde gelecektir.

İbn Cerir ve ona tabi olanlar şöyle dedi: *"İster gönüllü, isterse gönülsüz harcayın."* emir şeklinde ifade edilmiştir. Fakat manası haberdir. Araplar şart ve ceza manasına "in" kullanmanın güzel olduğu yerlerde ihbarı, inşa şeklinde ifade ederler. 80. ayette olduğu gibi. *"Onlar için ister af dile, ister dileme."* Burada emir sığası kullanılmış, haber kastedilmiştir. Şairin şu sözü de bu kabildendir:

أسيئي بنا أو أحسني لا ملومة   لدينا ولا مقلية إن تقلت

"Bize ister kötülük yap, ister iyilik. Biz bildiğin gibiyiz.
Bizde kınanma yoktur. O kızsa da bizde kızma yoktur."

"İster gönüllü, isterse gönülsüz harcayın" sözü de bu kabildendir. Yani siz gönüllü harcasanız da, harcamasanız da sizden asla kabul edilmeyecektir. ***"Çünkü siz fasık bir topluluksunuz."*** Bu cümle, onlardan infak kabul edilmemesinin gerekçesidir. Yani sizin isteyerek veya istemeyerek yaptığınız harcamalar arasında kabul edilmeme açısından fark yoktur. Çünkü siz fasık bir topluluksunuz. Çünkü *"Allah ancak muttakilerinkini kabul eder."* Ayetteki

"füsûk" kelimesinden maksat; amellerin ihlasla birlikte kabul şartlarından olan iman dairesinden çıkmadır. Bu ifade Kur'an'a çok kullanılmaktadır. Sadece günahlara tahsis edilmesi, fakihlerin ıstılahıdır. Mallarını insanlara gösteriş için harcayan ve dünyaca meşhur olmak için bunları gazete haberlerinde reklam eden günümüz münafıkları bundan ibret alsınlar. Sonra Yüce Allah, kabul edilmeme gerekçesini kısaca şöyle açıkladı:

"Sadaka olarak harcadıklarının kabulüne engel olan sadece Allah'ı ve Peygamber'ini inkar etmeleri, namaza ancak üşene üşene gitmeleri ve istemeyerek infak etmeleridir." Yani onların harcamalarının kabulüne engel olan tek şey, Allah'ı ve O'nun hak olan sıfatlarını inkar etmeleridir. Mahlûkatı yaratma, onları doğru yola iletme ve amellerine uygun ceza verme hususunda abesten uzak ve hikmet sahibi olması O'nun sıfatlarındandır. Bunun diğer sebebi de Rasulü'nün peygamberliğini ve getirmiş olduğu hidayet ve delilleri inkar etmeleridir. Kurranın çoğunluğu *tukbele* şeklinde okurken, Hamza ve Kisâî *yukbele* şeklinde okumuşlardır. *Nafakât* kelimesinin müennesliği lafzî olduğu için fiilin müzekker olması caizdir. İmanın en açık alametlerinden ve İslam'ın esaslarından olan namaz ve zekatı eda ediş tarzları imanlarının sıhhatine delalet etmemektedir. Çünkü bunları, farzıyetlerine inanarak değil, gösteriş ve takıyye maksadıyla ifa ettikleri gibi, Allah katındaki sevaplarını umarak ve farz kılınışlarındaki maksada göre kendilerini olgunlaştırmayı hedef alarak yerine getirmemektedirler. Namaza gelince, bunu ancak tembel şekilde ve külfet sayarak kılarlar. Bedenlerinde bir gayret görülmediği gibi, ruhlarında da bir ferahlık yaşanmamaktadır. Nisâ Sûresi'nde şu kısım da eklendi: *"İnsanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az anarlar."*[310] Yüce Allah mü'minlere namazı, kalbi ve bedeni bütün adap ve erkanına uygun olarak kılmalarını emretti, sadece şekilden ibaret kılmalarını değil. Mü'minleri, namazı huşu içinde kılanlar olarak tanımladı. Bu vasıf, namazı tembelce kılmaya aykırıdır. Her Müslümanın, namazının mü'min namazı mı yoksa münafık namazı mı olduğuna bakması gerekir.

Cihad ve diğer hususlar için harcama işine gelince; bunu da gönüllü olarak yapmamakta, zoraki harcamada bulunmaktadırlar. Çünkü onlar bunu kendilerine yüklenmiş mali bir ceza olarak görmektedirler. Onlara göre bu, Müslümanların ihtiyaçlarını gidermek için konmuştur. Zaten Müslümanları

---

310. Nisâ, 4/142.

da kendilerinden saymamaktadırlar. Bu harcamaların dünyada kendilerine fayda sağlamayacağını düşünürler, ahirette ise bir fayda sağlayacağına zaten inanmazlar. Bu söylediklerimizle, bazılarının şu iddiasına cevap verilmiş olmaktadır: İnfaklarının kabul edilmemesine tek başına küfür yeterlidir. Namaz kılarlarken tembel davranmakla, zekatı ve diğer hayırları eda ederken gönülsüz olmakla sıfatlandırılmalarına ne hacet vardır? Söylediklerimiz Mutezile ve Eşariye mezheplerine de dolaylı bir cevaptır. Zira namaz ve orucun bu şekilde tanımlanması onların küfrünü ifade eder, namaz ve zekat sebebiyle meydana gelen iman şüphesi de ortadan kalkar.

Zemahşeri dedi ki; gönülsüzlük, gönüllü olmanın zıddı olduğu halde Allah onlara önce gönüllü dedi. Sonra da onları *"ancak istemeyerek infak ederler"* diye tanımladı. "Bu nasıl olur?" dersen, ben de şöyle derim: Onların gönüllü olmalarından maksat; başkanlarının ve Peygamber'in (s) zorlamasıyla mal harcamalarıdır. Onların istemesi, arzu ve iradeyle değil, mecburiyet ve zorakiliktendir. Zemahşeri birinci ayetteki gönülsüzlüğü ikrah olarak tefsir etmiştir.

Benim tercihim ise; daha önce yaptığım şu tespittir: Onların gönüllü olmalarından maksat; küfürlerini gizlemek için takiyye olarak gösterdikleri istektir. Bu durum onların kalben hoşnutsuzluğunu ve ihlassızlığını gerektirir. Bu da ikinci ayette hasr sığasıyla ifade edilen husustur. Netice ayetteki *tav'an* ifadesinden maksat; şeriata bağlılığın değil, menfaat ve karakterin ortaya koyduğu göstermelik bir istektir. Şöyle de denebilir: Böyle ifadelerde istekle isteksizlik arasındaki gel-git, her ikisinin varlığını göstermez. Maksat, ne olursa olsun yapılanın kabul edilmemesidir. Çünkü kabulüne engel olan inkar vardır. Kolay gelen hususlarda Allah ve Rasulü'ne itaat, zor gelen işlerde ise onlara isyan eden kimse, emre ve yasağa boyun eğmiş sayılmaz. Çünkü bunların hepsi Allah'ın hükmüdür. Bunlara boyun eğmeyen mü'min de sayılmaz. *"Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp, bir kısmını inkar mı ediyorsunuz? Sizden böyle davrananların cezası dünya hayatında ancak rüsvaylık, kıyamet gününde ise en şiddetli azaba itilmektir."*[311] Müslümanlar Hz. Peygamber'e zorluk ve darlık anlarında itaat edeceklerine dair söz vermişlerdi.

Ayet-i kerimede de görüleceği gibi o münafıklar, dünyada servet ve imkan sahibi kimselerdendi. *"Onlardan servet sahibi olanlar senden izin isterler*

311. Bakara, 2/85.

ve; bizi bırak da oturanlarla birlikte oturalım, dediler."[312] Zenginliğin verdiği şımarıklık ve azgınlık, Allah'ın ayetlerinden ve İslam'ın güzelliklerini düşünmekten onları alıkoyan en güçlü sebeplerdendi. Allah onların kötü akıbetini mü'minlere şöyle açıkladı:

"Artık onların malları ve çocukları seni imrendirmesin." Ayette geçen *i'câb;* bir şeyden razı olarak sevinç duyman, güzelliğinden hoşlanman demektir. Zemahşeri böyle söylemiştir. Hitap Hz. Peygamber'e veya işiten herkese yöneliktir. Söz öncesiyle alakalıdır. Sanki Yüce Allah şöyle demektedir: Mallarından istifade etme tarzları böyle olunca, Allah onlardan ne farz ne de nafile kabul eder. Öyleyse ey Peygamber veya ey muhatap! Nimetlerin bizzat en büyüğü ve kıymetlisi olan malları ve çocukları seni imrendirmesin. Ahirette sevabından mahrum edilecekleri bu nimetlerin dünyada da onları mutlu edeceğini sanma. Bu yasağın iniş sebebini şöyle açıkladı: ***"Allah bunlarla ancak dünya hayatında onlara azap etmeyi, canlarının da kâfir olarak çıkmasını istiyor."*** Allah, mal ve çocukları sebebiyle onlara pişmanlık ve kederler musallat eder. Mallara gelince, onu toplamak için yorulurlar, muhafazasında titizlik gösterirler, zekat vermek, savaş için yardımda bulunmak, mü'min akrabaya harcamak onlara zor gelir. Daha zoru ise, ölünce bu malları mü'minlerin faydasına terk edecek olmalarıdır. Çünkü en büyük reisleri Abdullah b. Übeyy de dahil genellikle onların varisleri Müslümanlar olmaktadır. Nitekim İbn Übeyy'in küfür üzere öldüğünü haber veren ayetlerin tefsirinde açıklanacaktır. Bu ayet orada da tekrar edilmiştir. Çocuklara gelince; onların Müslüman olarak yetiştiklerini, İslam'ı içlerine sindirdiklerini, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaştıklarını görüyorlar. İşte bütün bunlar gönüllerinde bir pişmanlık ateşi yakıyor. Eğer Allah kendisine mal verirse tasadduk edeceğini ve mutlaka salihlerden olacağını söyleyen Sa'lebe sözünden caydı. Allah kendisini zengin ettikten sonra O'na verdiği sözü bozdu. En büyük pişmanlık ise peygamber ve halifelerinin, onun zekatını kabul etmemeleriydi. *"Kafir olarak ölmekle"* de, ahirette dünyadakinden daha şiddetli bir azaba uğrarlar. Çünkü kafir, amellerini iptal eder. Ayette geçen ***zühûk;*** huruç (çıkma) yani canın bedenden çıkması anlamınadır. Bazı müfessirler ise canın zorla çıkmasıdır, dediler. *"De ki hak geldi, batıl zail oldu"* Yani helak ve yok oldu. Zemahşeri *Esâsü'l-Belâğa* kitabında bunun mecaz ol-

312. Tevbe, 9/86.

duğunu söyledi. Ok hedefe varmadan düşünce, *zeheka's-sehmü* denir. Deve süratli gidince *zehakati'n-nâkatü* de denmiştir. Buradaki anlamı ise; ya ilk görüşe göre helak olmak ki, bu daha doğru gözüküyor ya da çabuk hareket etmek demektir. Bu da gerçekte ömürlerinden bir şey kalmadığına işaret etmektedir. Yahut da şu ayetteki anlam kastedilmiştir: *"De ki; eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçmanın size asla faydası olmaz. Kaçsanız bile pek az yaşatılırsınız."*[313]

وَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنكُمْ وَمَا هُم مِّنكُمْ وَلَٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿56﴾ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَّوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿57﴾.

56- Onlar sizden olduklarına dair Allah'a yemin ediyorlar. Oysa onlar sizden değildirler. Fakat onlar korkak bir topluluktur.

57- Eğer onlar sığınacak bir yer veya mağaralar yahut da girecek bir delik bulsalardı hemen oraya doğru yönelip koşarlardı.

Bu iki ayet; nifak ve münafıkların mü'minlere karşı yapmacık tavırlarının sebebini açıklamayla ilgilidir. Bu sebep de, korkudur. Ayetler onların bu korku hallerini de açıklamaktadır.

Münafıkların Yapmacık Tavırları ve Korkuları

Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Onlar sizden olduklarına dair Allah'a yemin ediyorlar."*** Taberi şöyle dedi: Ey Müslümanlar! Bu münafıklar size, aynı din ve inançtan olduklarına dair yalan ve boş yere yemin ediyorlar. ***"Oysa onlar sizden değildirler."*** Yani onlar sizin din ve mezhebinizden değildirler. Bilakis onlar şirk ehlidir. ***"Fakat onlar korkak bir topluluktur."*** Yani onlar sizden korkuyorlar ve sizden korkularına, kendilerini öldürmenizden emin olmak için dilleriyle sizden olduklarını söylüyorlar. Diyorum ki; *farak* kelimesi; kalple düşünceyi ayıran şiddetli korku anlamınadır. Yahut da Ragıb'ın dediği gibi, kalbi korkudan yaran manasınadır. Korku anlamında ***"farak"*** kullanılması *sad'* ve *şak* kelimelerinin kullanılmaları tarzındadır. Fiili, *feriha*

313. Ahzâb, 33/16.

veznindedir. Buna göre mana; onlar kalplerini parçalayan korkudan dolayı yemin ediyorlar. Sonra Yüce Allah onların bu korku halini şöyle açıklıyor:

"Eğer onlar sığınacak bir yer veya mağaralar yahut da girecek bir delik bulsalardı hemen oraya doğru yönelip koşarlardı." Ayetteki ***"melce'"*** kelimesi; korkan kimsenin korunmak için sığındığı kale, hisar, denizdeki ada ve dağdaki zirve gibi bir mekân anlamınadır. ***"Mağârât"*** ise, *mağara* kelimesinin çoğuludur. O da dağdaki girinti demektir. Türeyiş şekli *ğâr* ayetinin tefsirinde geçmiştir. ***"Müddehal"*** ise *duhûl*'den türeme *müfteal* vezninde, bir kelimedir. İnsanın zorlanarak girdiği kovuk, tünel ve dehliz gibi bir yerdir. *Cimâh* ise, zaptedilemez bir sürat, engellenemez bir kaçıştır. Buna göre ayetin manası şöyledir: Onlar sizinle birlikte savaşmaktan, sizinle beraber olmaktan hiç hoşlanmadıkları, nifaklarının ortaya çıkmasından korktukları için sizden kaçmayı ve intikamınızdan korunmak için dar bir yerinde yaşamayı temenni ederler. Sığınacakları bir yer, başlarını sokacakları mağaralar ve saklanacakları delikler bulsalar, dizginlenemeyen serkeş bir at gibi koşarak buralara yönelirler. İşte bu tanım, gerçekleri tasvir hususunda Kur'an'ın en beliğ tablolarındandır. Zira gerçekleri kavrayıp ders almak başka türlü sağlanamaz. Onların dillerini bir karış çıkarıp nefes nefese koşan köpekler gibi dağınık vaziyette bu sığınak ve mağaralara koşmaları ve oralarda saklanmaları canlandırılıyor. Kendilerini tanımlayan ayetleri işittiklerinde bu münafıkların hali böyle olur.

İbn Cerir dedi ki; Allah onları şundan dolayı böyle tasvir etti: Onlar küfür, nifak ve düşmanlıklarına rağmen, Allah'a ve Rasulü'ne inanan ashabın arasında yaşıyorlardı. Çünkü onların kavmi, aşireti, ev ve servetleriyle iç içe bulunuyorlardı. Onlardan ayrılmaları mümkün değildi. Nifakla vaziyeti idare ediyorlardı. Mallarını, canlarını ve çocuklarını nifakla yani göstermelik imanla koruyorlardı. Halbuki içlerinde Rasulullah'a (s) ve mü'minlere karşı derin kin ve nefret taşıyorlardı.

وَمِنْهُم مَّن يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِن لَّمْ يُعْطَوْا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿58﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ ﴿59﴾

58- Onlardan sadakalar hakkında sana dil uzatanlar vardır. Eğer o sadakalardan kendilerine de verilse hoşlanırlar, kendilerine bir şey verilmezse hemen öfkeleniverirler.

59- Şayet onlar, Allah ve Rasulü'nün kendilerine verdiği şeylere razı olup: "Allah bize yeter. Allah da, Peygamber'i de bize bol nimetinden verecek, biz sadece Allah'a rağbet edenlerdeniz" deselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu.

Sadakalar Konusunda Hz. Muhammed'e Dil Uzatılması

Münafıklar; arzuları istikametinde zayıf imanlıların kalbine şüphe sokacakları zannıyla Peygamber'e dil uzatarak ve onun üzerinde şüphe uyandırarak insanları İslam'dan uzaklaştırma fırsatlarını kolluyorlardı. Bu fırsatlardan biri de ganimet ve sadakaların taksimi meselesiydi. Buhari, Müslim, Nesâî ve rivayet tefsiri yazanlar, Ebu Saîd el-Hudrî'den şöyle rivayet ettiler: Rasulullah (s) bir ganimeti taksim ederken Temimli Zü'l-Huveysıra isimli birisi geldi ve: "Ey Allah'ın Rasulü! Adil ol!" dedi. Rasulullah (s) da: *"Yazıklar olsun sana! Ben adil olmazsam, kim adil olur?"* dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer: Bana izin ver de, şunun boynunu vurayım" deyince, Rasulullah (s): *"Bırak onu, onun öyle arkadaşalrı vardır ki, sizden biriniz, kendi namazını onların namazı yanında, kendi orucunu onların orucu yanında beğenmez. Fakat onlar, okun avı süratle delip geçtiği gibi dinden çıkarlar"*[314] dedi. Ebu Saîd el-Hudrî, yukarıdaki ayetin bunlar hakkında indiğini söyledi. İbn Merdûye, İbn Mesud'dan şunu rivayet etti: Rasulullah (s) Huneyn ganimetlerini taksim etti. Bir adam

314. Buhari, *Enbiyâ*, 6; Müslim, *Zekât*, 142-144; Tirmizi, *Fiten*, 24. Bunlar, Hz. Peygamber'den sonra çıkan Haricilerdir.

işittim, şöyle diyordu: Bu taksimatta Allah'ın rızası gözetilmemiştir! Ben de Rasulullah'a (s) gidip durumu haber verdim. Peygamber'imiz şöyle buyurdu: *"Allah, Musa'ya rahmet eylesin! O, bundan daha ziyade eziyete uğramış ve sabretmişti."*[315] Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil oldu. İbn Cerir, Davud b. Ebi Âsım'dan şöyle dediğini rivayet etti: Rasulullah'a (s) bir sadaka malı getirildi. Malı şuraya buraya taksim etti. Ensardan bir zat durumu gördü ve: Bu adaletli bir taksim değildir, dedi ve bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil oldu. Burada başka rivayetler de vardır, hepsi de bu sözü münafık kimselerin söylediğine delalet etmektedir. Ayette de açıkça görüldüğü gibi, böyle söylemelerinin sebebi, paydan mahrum edilmeleridir. Bunlar Medineli münafıklardır. Zaten Mekke fethinden önceki dönemdeki bütün münafıklar Medine ve civarındaki kabilelerdendi. Muhacirlerden hiç münafık çıkmadı. Çünkü ilk Müslüman olanlar, İslam'ın zayıf döneminde Müslüman oldular, dinleri uğrunda ağır eziyetlere maruz kaldılar. Akabe biatlerinde hazır olan Medineliler arasından da münafık çıkmadı. Huneyn Gazvesi üzerinde konuşurken, Peygamber'imizin (s) Ensar'ı, Hevâzin ganimetlerinden niçin mahrum ettiğini, kimlerin hoşlanmayıp, ileri geri konuştuklarını ve sonuçta Peygamber'imizin (s) onları nasıl razı ettiğini belirtmiştik. Fakat ayet, sadakaların taksimine dair açık bir nass iken, ganimetleri bu ayetin nüzul sebebi saymak, esbab-ı nüzul konusunda gayri ciddiliktir. Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Onlardan sadakalar hakkında sana dil uzatanlar vardır."*** Ayette geçen ***"lemz"*** mastardır. Bir kişi, yüzüne karşı veya genel anlamda başkasını kınayıp itham ederse *lemezehû* denir. ***"Hemz"*** ise, arkadan çekiştirmek, demektir. Aslı, ısırmak veya bir şeyi sıkıştırmaktır. Buna göre mana şöyledir: Bu münafıklardan sadakaların taksimi konusunda sana dil uzatıp kınayanlar vardır. Bu sadakalar farz olan zekat mallarıdır. Senin, taksimatta taraf tuttuğunu iddia ediyorlar. ***"Eğer o sadakalardan kendilerine de verilse hoşlanırlar."*** Yani hak etmedikleri halde yalan ve hileyle kendilerini fakir gösterdikleri için veya müellefe-i kulûb olarak bu sadakalardan kendilerine verilse hoşlanırlar. ***"Kendilerine bir şey verilmezse hemen öfkeleniverirler."*** Yani hak etmedikleri halde kendilerine bir şey verilmezse birdenbire kendilerini öfke sarar, sana karşı da hemen öfkelenirler. Çünkü onların İslam düşüncesi, din nasibi yoktur. Dertleri, imanları dünya tasası ve menfaatidir. Rızaları mazi sığasıyla ifade edildi. Zira bu, rızanın ikram ve esnasında olup

315. Buhari, *Meğâzi*, 56; Müslim, *Zekât*, 140.

bittiğine; devamı, İslam'ın devamına bağlı başka nimetlere uzanmadığına delalet etmektedir. Öfkeleri ise, muzari fiil ve sürpriz ifade eden ***"izâ"*** ile dile getirildi. Zira bunlar sürat ve devamlılığa delalet eder. Bu her zaman ve mekanda münafıkların âdet ve ahlakıdır. Açıkça gördüğümüz gibi bu; ilim, irfan ve kamil iman iddiasında bulunanlar için de böyledir.

"Şayet onlar, Allah ve Rasulü'nün kendilerine verdiği şeylere razı olup: 'Allah bize yeter. Allah da, Peygamber'i de bize bol nimetinden verecek, biz sadece Allah'a rağbet edenlerdeniz' deselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu." Yani Allah'ın kendilerine ganimet ve diğer mallardan verdiklerine, Peygamber'in de Allah'ın emrettiği tarzda ganimet ve sadakaları taksim etmesine razı olsalardı ve Allah her durumda bize yeter, deselerdi daha hayırlı olurdu. Ayrıca Allah bize ileride de ganimet ve kazançlardan verecektir. Zira Onun ihsanı devamlıdır. Rasulullah (s) da kendisine gelen sadaka ve ganimetlerden öncekilere nispetle daha fazla verecektir, hiç kimsenin şeriatta belirlenmiş hakkını eksiltmeyecektir, deselerdi elbette ki daha iyi olurdu. Yine, biz hiçbir hususta Allah'tan başkasına rağbet etmeyiz. Zira her şeyin mülkü Ona aittir. Biz sadece ona yönelir, bize ikram ettiği zafer ve muvaffak kıldığı ameller sayesinde bize bol rızıklar vermesini sadece Ondan umarız, deselerdi elbette ki daha hayırlı olurdu.

Er-Rağabü kelimesi; bizzat teaddi ettiği (geçişli olduğu) gibi, *fi, an* ve *ilâ* harfi cerleriyle de teaddi eder (geçişli olur.) Ona yöneldi manasına, *rağibehû* denir. Kendisinin olmasını istedi, arzusu ona yöneldi manasına, *rağibe fîhi* denir. *An* ile kullanıldığında tam tersi mana kastedilir. Şu ayet buna delildir: *"İbrahim'in dininden ancak kendilerini aşağılık yapan beyinsizler yüz çevirir."*[316] *İlâ* ile müteaddi olursa, son hedefe yönelmek anlamına gelir. Bu da, insanlarca bilinen sebeplerin ötesindeki gaye kastedildiğinde ancak Allah için söz konusu olur. Bu da, tevekkül makamıdır. Bundan dolayı *"Allah da, Peygamber'i de bize bol nimetler verecek"* dendiği halde; Allah ve Rasulü bize yeter, denmedi de sadece Allah bize yeter dendi. Çünkü Allah'ın lütfundan sonra verme hususunda Peygamber'in bir payı olur. Fakat yeterli olan ise, sadece Allah Teâlâ'dır. Nitekim şöyle buyurulmuştur: *"Allah kuluna kafi değil midir?"*[317];

316. Bakara, 2/130.
317. **Zümer, 39/36.**

"Kim Allah'a tevekkül ederse o, ona kafidir."[318] Onun için Kur'an'da hasr sığasıyla kullanılmıştır. Bu sûrede ancak bu cümlede olduğu gibi, KÂlem 34. ve İnşirah 8. ayetlerinde[319] de hasr şeklinde kullanılmıştır.

Yukarıdaki 59. ayetin şarttan sonraki cevabı, karineyle bilindiği için hazfedilmiştir. Ayetin detaylı manası şöyledir: Şayet onlar Allah'ın nimetine ve Rasulü'nün taksimine razı olsalar ve ümitlerini Allah'ın ileride vereceği nimet, lütuf ve garantisine bağlasalardı ve taksimatta Hz. Peygamber'in (s) adaletine güvenseler ve arzularını sadece Allah'a yöneltselerdi kendileri için, olmayacak ümitlere bağlanmaktan ve her türlü ayıp ve kusurdan masum olan Hz. Peygamber'e dil uzatmaktan daha hayırlı olurdu. -O Peygamber'e salâtü selam olsun- Bu iki ayet, mü'mini kendi kazancıyla yetinmeye, sadaka ve benzeri yardımlardan hakkına razı olmaya ayrıca kalbini Rabbine çevirmeye ve şerî hakları ve kazancına bağlı olan herhangi bir arzusunu gerçekleştirme hususunda sadece Ona rağbet etmeye yönlendirmektedir. Yönelme ne Peygamber'e ne de fazilet, adalet ve Allah'a yakınlık açısından geride olanlaradır. Önemli işlerde kabirlere kulluk edenlere ve gönüllerini ölülere bağlayanlara yazıklar olsun.

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا
وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ
اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
حَكِيمٌ ﴿60﴾

60- Zekatlar, Allah'tan bir farz olarak ancak yoksullara, düşkünlere, zekat toplayan memurlara, kalpleri İslam'a ısındırılmak istenenlere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihad edenlere ve yolda kalanlara verilir. Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.

İnsanların mal hırsı sonsuz ve bu konuda zenginin tamahı fakirinkinden daha fazla olduğundan masum olan Peygamber'in taksimatı bile, arzusuna uygun şekilde vermediği zaman zayıf imanlıyı razı etmediğinden ve idareci ve zenginler, sadakaların taksiminde keyiflerine göre hareket etmeye daha

318. **Talâk, 65/3.**
319. **KÂlem, 68/34; İnşirah, 94/8**

müsait bulunduğundan Yüce Allah zekatların sarf yerlerini Kitabı'nda bizzat belirlemiş ve şöyle buyurmuştur.

Zekat/Sadalar Kimlere Veriler?

"Zekatlar ancak yoksul ve düşkünlere..." Bu ayet; farz olan zekatların -ki onlar bizzat paradan, ticaret mallarından, hayvan, ekin, define ve madenlerden verilir- başkalarına değil sadece 7 veya 8 olarak belirlenen sınıflara verilmesini söylemektedir. Bu, kendilerine zekat vermediği için Peygamber'e dil uzatan münafıklar aleyhine bir delildir. Çünkü bu münafıklar, bu sınıflara dahil değildirler. Ayrıca ayet onların bu konudaki tamahlarını da kesmektedir. ***"Li'l-fukarâi"*** kelimesinin başındaki *lam* mülkiyet ve istihkak ifade eder. Yahut da ayetin sonundaki ***"fârîdaten minallâhi"*** ifadesinin de delalet ettiği gibi *lam*'dan önce *mefrûdatün* kelimesi takdir edilmiştir. Diğer atıfların hükmünün açıklaması da gelecektir.

Fakihlerin çoğunluğuna göre ayetteki fakir ve miskinler ayrı ayrı iki sınıftır. Fakat bunların tanımı konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Bazıları fakirlerin miskinlere göre daha muhtaç olduklarını söylerken, diğerleri de tam aksini söylemişlerdir. Burada birbirlerine karşı taassup gösterdikleri mezhep görüşlerini esas almışlardır. Tarafsız olan bazı âlimler ise; bir sınıfın cinste değil de, vasıfta ayrılan iki grubu olarak görmüşlerdir. Bizim tercih ettiğimiz görüş de budur. Kur'an-ı Kerim bu ikisini sadece bu ayetle birlikte zikretmiştir. Atfın muğayerete delalet etmesine, sıfatların muğayereti ifade ettiğini söylememiz kafidir. Lügatte fakir, zenginin zıddıdır. Şu ayetin de gösterdiği gibi, zenginliğin karşıtı olması zıtların karşıtlığı tarzındadır. *"Hakkında şahitlik yapacağınız taraflar zengin de olsa, fakir de olsa Allah onlara sizden daha yakındır."*[320]; *"Yetime veli olan kimse eğer zengin ise, onun malına dokunmaktan çekinsin. Fakir ise, emeği karşılığında örfe uygun şekilde yesin."*[321]; *"Eğer fakirseler Allah onları lütfuyla zengin yapar."*[322]; *"Allah zengin, siz ise fakirsiniz."*[323] Mutlak zengin Allah'tır. Bütün kulları ise O'na muhtaçtır. İnsanların insanlara nispetle fakirliği ise nispidir. Zengin olan, kendinden yukarıda veya aşağıda olana muhtaç olur. Burada fakirin zengine karşı zikredilmesi veya mutlak

320. Nisâ, 4/135.
321. Nisâ, 4/6.
322. Nûr, 24/32.
323. Muhammed, 47/38.

anlamda ifade edilmesi; duruma göre kendine yetecek bir şeyi olmadığı için geçim hususunda başkalarının yardımına muhtaç olduğuna delalet eder. Lügatte ***"fakir"***, omurgası kırılan veya omurgasından şikayet eden kimse için kullanılır. *Fakâr* (belkemiği) ise, *fakra* ve *fakâra* kelimelerinin çoğuludur. *Fakâr;* omuzdan kuyruk sokumuna kadar beldeki kemiklere denir. Asıl mana budur. Söylendiği gibi ilk mana buradan alınmadır. Beli büken musibete de *fâkıra* denir.

"Miskin"e gelince; o, sükun kelimesinden alınmadır. Maksat, zaaf ve acizlikten doğan maddi hareket azlığı yahut da kanaat ve sabırdan doğan manevi sükunettir. Fakire miskin denmesi; fakirliğin hareketsizliğe sebep olması cihetindendir. *Sıhah*'ta şöyle denildi: Miskin, fakir demektir. Zillet ve zaaf manasına da kullanılır. Bazıları miskine, el açmayan kanaatkar fakir dendiğini söylediler, aksini söyleyenler de oldu. Birinci görüş daha doğrudur. Dediler ki; miskin sözü, zelil ve zayıf anlamına kullanıldığı gibi, mütevazı sessiz ve Allah'tan korkan anlamına da kullanılır. Zıddı ise kaba, küstah ve mütekebbir kimsedir. Kişi miskin olduğu zaman, *sekene'r-racülü, tesekkene ve temeskene* denir. Fakat *temeskene* sığası, alışma ve davranışla meskenette tekellüfe (zorakiliğe) delalet etmektedir. Lihyâni dedi ki; *temeskene li Rabbihî;* Rabbine yalvardı, anlamınadır. Merfû hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Ey Allah'ım! Beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür ve beni miskinlerle birlikte haşret."*[324] Bu hadisi, İbn Mâce ve Hâkim, Saîd el-Hudrî'den rivayet etmişlerdir. Zehebi bu hadisi sahih görüp benimsemiş, Nevevi ise zayıf saymıştır. Tirmizi bu hadisi, Enes'ten zayıf bir senetle rivayet etmiştir. İbnü'l-Cevzî ise hadisi, uydurma saymış, Süyuti ise İbn Cevzî'yi hatalı görmüştür. Hâkim'in rivayetinde bir ziyadelik olduğu gibi, Tirmizi'nin rivayetinde de başka bir ziyadelik vardır. Rasulullah'tan (s) sabit olmuştur ki, o daima fakirlikten Allah'a sığınmıştır. Yüce Allah ona şu ayette nimetini hatırlatmıştır: *"Seni fakir bulup, zengin kılmadı mı?"*[325] Buna rağmen Hz. Peygamber'in son derece fakir olmayı istemesi makul gözükmemektedir. Rasulullah (s) yeterli bir geçim üzere yaşamış, yeterli bir geçim üzere vefat etmiştir.

Fîrûzâbâdî dedi ki: Miskin hiçbir şeyi olmayan veya muhtaç olan kimsedir. Miskin, fakirliğin veya başka hallerin zelil kıldığı kişidir. Şarihinin

---

324. *Câmiu'l-Usûl*, Hadis no: 4126.
325. Duhâ, 93/ 8.

belirttiğine göre İbn Arfe şöyle dedi: Şayet miskinliği fakirlik yönünden ise ona zekat helal olur, o takdirde fakir-miskin sınıfına girer. Şayet miskinliği fakirlik yönünden değil de başka cihetten ise o takdirde zekat almak ona haramdır. Zira lügat yönünden yaygın şekilde şöyle söylenir: Filan kişi miskini dövdü, miskine zulmetti -bu dövülen ve zulmedilen zengin de olabilir- miskinlik ona zillet cihetinden nispet edilmiştir. Miskinliği fakirlik cihetinden olmayan kimseye zekat vermek haramdır.

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre sözlükte fakir; muhtaç olan kimse demektir. Zenginin yani ihtiyacını giderenin zıddıdır. *El-ğanâü;* kifayet demektir. Miskinlik sükundan türemiş bir sıfattır. Fakir ve başkası buna sıfatlanır. Âlimler; miskinin fakirden daha kötü ve daha muhtaç durumda mı yoksa ondan daha iyi konumda mı olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Nitekim daha önce de geçmişti. Biraz önce hadis hakkında söylediklerimize ek olarak iki görüşten birini tercih için şöyle denebilir: Ya ayette geçen miskin fakirden ayrı bir sınıftır yahut da fakirliğin özel bir çeşididir. Çünkü miskinlik fakirin bir vasfıdır. Nitekim İbn Arfe ve başkaları bu iki yönü de zikretmişlerdir. Şayet miskin ayrı bir sınıfsa o takdirde fakirden başkası olması gerekir. O takdirde miskinlik sıfatı fakirlik sebebiyle değil, mesela tevazu ve edebi sebebiyledir. Biraz önce zikrettiğimiz peygamber duasında olduğu gibi. Bu durumda sadaka almayı hak edecek derecede nasıl olur da fakirden daha kötü durumda olabilir? Şayet sebebi fakirlik olan miskinlik sıfatıyla fakirden ayrı özel bir sınıfsa burada durumu fakirden daha kötü ve daha muhtaç olan kişi kastedilmiş olamaz. Çünkü bu durumda fakirleri söylemek, miskinleri zikre ihtiyaç bırakmaz. Zira bu fakir sözü onları da kapsar. Ayrıca daha muhtaç olan, daha az ihtiyaç sahibine göre sadaka almaya daha ehildir. Beliğ ve edip bir kimsenin şöyle demesi uygun olmaz: Şu sadakayı veya şu yiyeceği fakirlere ve daha muhtaç olanlara ver. Zira fakirlerden sonra daha fakirleri söylemek boşuna söylenmiş bir söz olmuş olur, ancak sözü değiştirmek için söylenebilir o takdirde de şöyle denir: Şu sadakayı veya şu yiyeceği fakirlere, daha doğrusu miskinlere ver. Ayette ise bir tekit veya miskinler hesabına bir özen gözükmüyor. O takdirde ortaya çıkan veya tercih edilecek olan durum şudur: Miskinlerden maksat; fakirlik meskenetinin azlığı sebebiyle daha az sıkıntıda olan, gizlenemeyecek veya dayanılmayacak

derecede ihtiyaç içinde olmayan kimselerdir. *"Yerde sürünen bir miskini..."*[326] Ayeti buna karşı delil getirilemez. Çünkü yerde süründüren bir ihtiyaç; iffetli olmaya, el açmamaya engel değildir. Nitekim Peygamber'imizin (s) şu hadisi buna delildir: *"Miskin, kapı kapı dolaşırken verilen bir iki lokmanın, bir iki hurmanın geri çevirdiği kimse değildir. Miskin ancak iffetli olandır. İsterseniz şu ayeti okuyun. (Onlar insanlardan ısrarla bir şey istemezler)*[327] Başka bir lafızda şu vardır: *"Gerçek fakir ihtiyacını giderecek bir şey bulamayan ve halini anlayıp kendisine tasaddukta bulunacak biri çıkmayan ve halktan da bir şey istemeyen kimsedir."*[328] Bu hadis iki rivayetiyle de müttefekun aleyhtir. Bu hadis bizim görüşümüzü desteklemektedir. Bu konuda taklitçilerin uzun uzadıya söyledikleri şeyleri çürütmek için sözü uzatmış olduk.

Zekat ayetinde zikredilen fakirler, fakirlikleri sebebiyle zekata hak kazananlardır. Nitekim şöyle buyurulmuştur: *"Eğer sadakaları açıktan verirseniz ne ala! Eğer onu gizlice fakirlere verirseniz işte bu sizin için daha hayırlıdır."*[329]; *"Hayırlar, kendilerini Allah yoluna adamış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşmayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Onlar yüzsüzlük ederek istemezler."*[330] Yüce Allah fakirlerden sonra özel olarak miskinleri zikretti. Zira onlar onurlu oldukları için muhtaç olarak tanınmayabilirler.

Hz. Peygamber Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali ve kadı olarak gönderirken şöyle buyurdu: *"Sen Kitab Ehl-i olan bir topluma gidiyorsun. Onlara Allah'ın her gün ve gecede beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Kabul ederlerse kendilerine zenginlerden alınıp fakirlere verilen zekatı farz kıldığını söyle. Bunu da kabul ederlerse, onların en değerli mallarını zekat olarak almaya kalkma. Mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onun kabulü için Allah ile arada bir perde yoktur."*[331] Bu hadisi bir topluluk İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hadiste geçen"*kkerâimü'l-emvâl"*, insanların gözde ve en değerli mallarıdır. Yönetici ve tahsildarların bunları zekat olarak alıp fakirlere vermesi caiz değildir. Rüşvet olarak alınması hiç caiz değildir. Miskinler lügat açısından ayetlerde

---

326. Beled, 90/16.
327. Bakara, 2/173.
328. Buhari, *Zekât*, 53; Müslim, *Zekât*, 102; Ebu Davud, *Zekât*, 23.
329. Bakara, 2/271.
330. Bakara, 2/273.
331. Müslim, *İman*, 29; Ebu Davud, *Zekât*, 5; Tirmizi, *Zekât*, 6.

olduğu gibi, bu ve benzeri hadislerde belirtilen fakirler kapsamına girerler. Kur'an'da miskin veya miskinler tabiri geçtiğinde öncelikle ve genellikle fakirler kapsamına girer. Bu durum; kendilerine ihsan edilmesi emrinde, zıhâr, yemin ve Harem'de avlanma kefaretinde, ganimetler ve nafile sadakalarda belirtilmiştir. Fakirler ve miskinler, zekata müstahak olan bir cinsin iki grubudur. Sözün özü şudur: Fakirle miskin arasında lügat yönünden umum husus ilişkisi olduğu gibi, ikisini bir arada zikreden zekat ayetinde de şerî istimal yönünden mutlak anlamda bir umum husus ilişkisi vardır. İkisinden birisi zikredildiğinde ötekisi de kastedilmiş olur. Lafızların anlamları farklı olmakla birlikte sadaka verilme hususunda ikisi de aynıdır. Fakirlere ve miskinlere verilen sadaka şartlara ve malın miktarına göre değişir. Bu, nafile sadakaların aksine sadece Müslüman olanlara hastır.

"Zekat toplayan memurlara..." Yani imam veya naibi tarafından zenginlerden zekat toplayanlar ki, bunlar tahsildardırlar. Zekatları korumakla görevli olanlar bekçilerdir. Aynı şekilde zekat hayvanlarını güden çobanlar, listesini tutan katipler, bunların hepsi zekat memurlarıdır. Hepsinin Müslümanlardan olmaları gerekir. Filan; imam veya sultanın şu ülkeye tayin ettiği yöneticisi veya zekat ve haraç memurudur, denir. *El-Esâs* adlı eserde şöyle dendi: Size kim amir tayin edildi? Anlamına *mine'llezî ummile aleyküm* denir. Müellif, konunun başında şunu söyledi: "Amile umalesini ver, cuâlesini eksik etme." Yani ona işinin karşılığını ve belirli olan ücretini ver. Cevheri de şöyle dedi: Amilin geçimi amelinden karşılanır. Zekat memurunun, mesela fakirlik sebebiyle zekata müstahak olma şartı yoktur. Fakat zekat almaya müstahak ve toplama işine uygun bir kimse bulunursa daha münasip olur. Onun ücreti fakirliğinden dolayı değil, amelinden dolayıdır. Şayet ücret yetmezse, fakirliği sebebiyle emsalinin aldığı kadar o da alabilir. Şayet ücret ihtiyacından fazla ise veya muhtaç değilse ücretten kendisi istifade ettiği gibi, başkalarına hediye ve tasaddukta bulunabilir. Aldığı ücret nisaba ulaşır ve üzerinden bir sene geçerse onun zekatını verir. Şayet hiç ücret almazsa o takdirde ücrete ait zekat miktarı düşmüş olur. Rasulullah'ın (s) ailesinden olanlara tahsildarlık ücreti almak caiz değildir. Bunlar ittifakla Haşim oğulları ve Muttalip oğullarıdır. Bunun delili şudur: Abbas oğlu Fadl ile Muttalib b. Rebîa b. Abdilmuttalib Hz. Peygamber'den; başkalarını tayin ettiği gibi, kendilerini de zekat tahsildarı tayin etmesini istediler. Peygamber'imiz (s) de onlara şunu söyledi: *"Muhammed'e ve Muhammed*

ailesine sadaka helal değildir. Zira sadaka insanların kirlerinden ibarettir." Başka bir rivayette *"helal değildir"* yerine *"gerekmez"* ifadesi geçmektedir.[332]

Buhari, Müslim ve Ahmed b. Hanbel, Büsr b. Saîd'den rivayet ettiğine göre, İbn Sa'dî el-Mâlikî[333] şöyle dedi: Hz. Ömer beni zekat memuru tayin etti. İşimi tamamlayıp zekatları kendisine teslim ettiğimde bana ücret almamı emretti. Ben de dedim ki: Ben ancak Allah rızası için görev yaptım. Ömer: Verdiğimi al, Ben de Rasulullah (s) zamanında zekat toplamaya memur edildim. Bana ücret teklif etti, ben de senin söylediğini söyledim. Rasulullah (s) ise bana şunu söyledi: *"İstemeksizin sana bir şey verilirse al. Ondan faydalan ve tasaddukta bulun."*[334]

"Kalpleri İslam'a ısındırılmak istenenlere..." Yani ticaret, sanat ve başka bir maksatla değil de, düşmanlara karşı savunma ve desteklerini sağlamak, Müslümanlara zarar vermelerini önlemek, kendilerini İslam'a meylettirip Müslüman kalmalarını sağlamak gayesiyle gönülleri kazanılmak istenen kimseler... Bir kimsenin ayrı dinden gördüğü kimse, kendisi için fayda kaynağı ve kısa zamanda dost olabilir. Dost olmasa da en azından zararından korktuğu ve faydasını ummadığı düşman gibi kendisine düşman olmaz. Fakihlerin söylediğine göre ***"müellefe-i kulûb"*** iki kısımdır:

1- Kafirler. 2- Müslümanlar.

Kafirler iki, Müslümanlar ise dört çeşittir. Böylece toplum altı kısım olmaktadırlar. Bu, âlimlerin özet ve detaylı açıklamalarıdır:

1- Müslümanların önde gelen şahsiyetleri... Bunların kafirlerden emsalleri vardır. Böylece onlara verilince, emsallerinin de Müslüman olmaları umulur. Âlimler buna; Hz. Ebubekir'in, güzel Müslüman olmalarına rağmen, kavimleri içindeki saygınlıkları yüzünden Adıy b. Hâtim ve Zibirgân b. Bedr'e hisse vermesini delil göstermişlerdir.

2- Müslümanlardan zayıf imanlı olanların elebaşılarından olup kavimleri içinde sözü dinlenenler... Bunlara zekattan pay verilirse imanlarının kuvvetleneceği, cihad ve diğer hususlarda samimi davranacakları umulur. Nitekim

---

332. Müslim, *Zekât*, 167; Ebu Davud, *İmâre*, 20; Nesâî, *Zekât*, 95.

333. Sa'dî, Beni Sa'd kabilesine mensuptur. Zira babası onlardan süt emmiştir. Mâlikî ise, dedelerinden birine nispettir.

334. Buhari, *Zekat*, 51; Nesâî, *Zekât*, 27; Ahmed b. Hanbel, VI,452.

Hz. Peygamber böylelerine Hevâzin ganimetlerinden bol bol bağışta bulunmuştur. Bunlar fetih esnasında serbest bırakılmış ve Müslüman olmuş bazı Mekkelilerdi. Bazıları münafık, bazıları da zayıf imanlı kimselerdi. Bu ikramdan sonra çoğu sağlam ve güzel Müslüman olmuşlardı.

3- Müslümanlardan sınır boylarında ve düşman hudutlarında bulunanlar. Düşman saldırısı karşısında Müslümanları iyi müdafaa etmeleri düşüncesiyle kendilerine pay verilir. Diyorum ki; bu iş, ribat yani sınırda nöbet işidir. Fakihler bunu, sarf kÂlemlerinden olan *"Allah yolunda"* kısmına sokmuşlardır. Zaten cihaddan da maksat budur. Zamanımızda müellefe-i kulûb sayılmaya bunlardan daha münasip olanlar; kafirlerin, kendi din ve himayelerine sokmak için sempatik davrandıkları Müslümanlardır. Biz bütün Müslümanları köleleştirme ve dinlerinden döndürme konusunda hırslı olan sömürgeci devletlerin, bütçelerinde Müslümanları cezbetmek için fon ayırdıklarını görüyoruz. Bazıları Müslümanları Hıristiyanlaştırmak ve İslam sahasından çıkarmak, bazıları da kendi saflarına çekip İslam ülkelerine ve İslam birliğine karşı savaştırmak için onlara el uzatmaktadırlar. Arap yarımadası kral ve sultanlarının çoğuna yaptıkları gibi. Peki Müslümanlar böyle davranmaya onlardan daha layık değiller midir?

4- Müslümanlardan bir grup ki bunlar; zekatı ya bunların etki ve nüfuzuyla yahut da savaşla verecek olanlardan zekat alabilmek için kendilerine ihtiyaç duyulan kimselerdir. Hükümete yardımcı olmaları için bunlara pay ayırmak, iki zarardan en hafif olanını ve iki maslahattan en uygununu tercih etmektir. Bu, genel maslahat kabilinden mevzi ve cüzi bir tedbirdir.

5- Kafirlerden olup, mali destekle imana gelmesi umulan kimseler... Mesela Safvân b. Ümeyye bunlardandır. Hz. Peygamber ona Mekke fethi esnasında eman vermiş, kendi isteğiyle İslam'a girmesi için kendisine dört aylık bir süre tanımıştır. Önce ortalıktan kaybolmuştu. Sonra gelip Müslüman oldu, Müslüman olmadığı halde Huneyn'de Müslümanların safında savaştı. Hz. Peygamber Huneyn Savaşı'na çıkarken onun silahını emaneten almıştı. O gün Safvân şöyle demişti: Kureyşli bir adamın bana mirasçı olması, Hevâzinli bir adamın mirasçı olmasından daha sevimlidir. Hz. Peygamber ona vadideki develerden pek çok yüklü deve vermiştir. Bunun üzerine Safvân şöyle demişti: Bu, fakirlikten korkmayan kimsenin ihsanıdır. Müslim ve Tirmizi, Saîd b. Müseyyeb tarikiyle ondan şu sözü nakletti: Andolsun

Hz. Peygamber bana ikramda bulundu. O benim için insanların en sevimsizi idi. Bana ikrama devam etti. Neticede benim için insanların en sevimlisi haline geldi. Tirmizi, Ma'rûf b. Harrabûz tarikiyle şunu nakletti: Safvân b. Ümeyye cahiliye döneminde Kureyş'in en şerefli on kişisinden birisiydi. İslamiyet onlara on batın öncesinden ulaşmıştı. Cahiliyede halkı doyuran ve Kureyş'in en fasihlerinden olan bir zattı. Güzel bir Müslüman oldu.

6- Şerrinden korkulan kafirler ki; zekattan pay verildiği zaman şerlerinden ve kendileriyle birlikte başkalarının da şerrinden emin olunması umulan kimselerdir. İbn Abbas dedi ki: Bir güruh Hz. Peygamber'e gelir, şayet Rasulullah (s) kendilerine bir şey verirse İslamiyet'i överler ve bu din güzelmiş derler. Eğer bir şey vermezse zemmedip, ayıplarlar. Ebu Sûfyan b. Harb, Uyeyne b. Hısn, Akra' b. Habis bunlardandı. Bu sûrede Hevâzin ganimetlerinin taksimi konusunda geçtiği gibi, Hz. Peygamber bunlardan her birine yüzer deve vermişti.

Ebu Hanife'den gelen rivayete göre, *"müellefe-i kulûb"*un hissesi, İslam'ın güçlenmesiyle ortadan kalkmıştır. İmam Şafii de aynı görüştedir. Buna şu rivayeti delil göstermişlerdir: Bir müşrik, Hz. Ömer'e gelmiş ve mal istemişti. Ömer (r) de vermemiş ve şu ayeti okumuştu. *"Dileyen mü'min olsun, dileyen kafir olsun."*[335] Aslında bu rivayette bir delil yoktur. Çünkü konuyla alakası yoktur. Zaten hiç kimse, kalbi İslam'a ısındırılsın diye her müşrike zekattan pay verileceğini söylemedi. Delil olarak şunu da ileri sürdüler: Uyeyne b. Hısn, Akra' b. Hâbis, Hz. Ebubekir'e gelip, bir arazi istediler. Ebubekir (r) de onlara arazi verdiğine dair ellerine bir yazı verdi. Ömer ise bu kağıdı yırttı ve şöyle dedi: Bu, Rasulullah'ın (s) sizi İslam'a ısındırmak için verdiği bir şeydi. Şimdi ise Allah İslam'ı yüceltti. Artık İslam'ın size ihtiyacı yok. İslam'da sebat ederseniz ne ala! Yoksa aramızda kılıç hakem olur. Bunun üzerine Hz. Ebubekir'e döndüler ve: Sen mi halifesin yoksa Ömer mi? Sen bize yazı verdin. Ömer (r) ise o yazıyı yırttı, dediler. Hz. Ebubekir (r) de: İsterse o halifedir, dedi ve Ömer'e (r) uydu. Ashaptan da kimse karşı çıkmadı. Bu rivayet, bu hissenin düşmesini gerektirmez. Bu ancak Hz. Ömer'in bir içtihadıdır. Ona göre, bunlar ve benzeri tamahkar insanlara jest olsun diye bu hisselerin devamında bir fayda yoktur. Bunlar irtidat etseler bile bu irtidadın

335. Kehf, 18/29.

İslam'a bir zararı olmaz. Zira İslam onların kabileleri arasında iyice yerleşmiştir. İrtidat edip öldürülseler bile bundan dolayı en ufak bir fitne çıkmaz.

Bu hissenin kalktığını söyleyenler şunu da delil getiriyorlar: Hz. Osman ve Hz. Ali'den bu sınıfa hisse verdiklerine dair herhangi bir bilgi ulaşmadı. Bu iddia, bu hissenin düştüğüne delil teşkil etmez. Zira bu menfi bir haberdir. Böyle haberler delil teşkil etmez. Burada söylenebilecek olan şudur: Bu iki halife için kafirlerden hiç kimsenin kalbini kazanmak için hisse vermeyi gerektirecek bir durumun ortaya çıkmamış olmasıdır. Fakat bu; sonraki halifeler için böyle bir ihtiyacın hasıl olmayacağını, dolayısıyla da bu hissenin düşeceğini göstermez.

Bunun; halifelerin uygulaması ve ashabın da buna itiraz etmemesi sebebiyle neshedildiğine dair icma olduğunu söyleyenin iddiası doğru değildir. Söylendiği gibi bu konuda icma sabit olmadığı gibi, icmanın kitap ve sünneti neshetmesi de doğru değildir. Her ne kadar usulcülerin bu konuda burada tartışılmasına gerek olmayan ihtilafları olsa bile...

İmam Şevkani, *Neylü'l-Evtâr* adlı eserinde şöyle dedi: Cübbâî, Belhî ve İbn Bişr müellefe-i kulûbe hisse ayırmanın caiz olduğunu söylediler. İmam Şafii ise; kafiri müellefeden saymayız ama fasıka bu kalemden pay verilebilir. Ebu Hanife ve arkadaşları ise, İslam'ın yayılması ve galebesiyle bu hissenin düştüğünü söylediler. Delil olarak da; Hz. Ebubekir'in, Ebu Süfyan, Akra' b. Hâbis ve Abbas b. Midrâs gibi zatlara hisse vermemesini gösterdiler. Doğrusu ise, ihtiyaç duyulduğunda müellefe-i kulûba hisse verilmesidir. Şayet halifenin zamanında ona sadece dünya menfaatiyle boyun eğecek bir topluluk olur ve onları baskı ve galebe ile itaat altına almazsa kendilerine zekattan hisse verebilir.

Genelde bu görüş doğrudur. Ancak hak etme ve dağıtılacak ganimet ve sadakaların miktarına dair detaylar hakkında içtihat yapılır. Tabii ki ganimet ve sulh yoluyla elde edilen başka mallar mevcutsa... Bu konuda gerekli olan, içtihadî konularda halifelerin yaptığı gibi danışma meclisinin görüşüyle hareket etmektir. Halifenin, bir kesimi kuvvet yoluyla itaat altına almada zaaf göstermesi meselesi tartışılacak bir konudur. Zaten bu devamlı olacak bir durum değildir. Bu konuda asıl olan en az zararı ve en hayırlı maslahatı tercih etmektir. ***"Kölelere"***, yani boyunlarını kölelik boyunduruğundan çöz-

mek için efendileriyle para karşılığı anlaşma yapanlara yardım etmek için... Bu, en büyük beşeri ıslahattandır ve İslam'ın rahmet olmasının ifadesidir. Bu hisse köleyi, kölelikten veya kölelik hissesinden kurtarıp azat etmek için de kullanılır. Tercih edilen görüş ise, Zührî'nin de dediği gibi, kölelikten kurtulmanın bütün yolları için harcama yapmaktır.

Münteka'l-Ahbâr adlı eserde bu sınıf zikredilirken şöyle dendi: Bu hisse mükâtep ve diğer köleleri kapsar. İbn Abbas'a göre kölenin kendi malının zekatıyla azat edilmesinde bir sakınca yoktur. Bunu Buhari ve Ahmed b. Hanbel, İbn Abbas'tan nakletmişlerdir. Berâ b. Âzib'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber'e bir zat geldi ve: Bana, cennete yaklaştıracak, cehennemden uzaklaştıracak bir amel söyle dedi. Peygamber'imiz (s) de: *"Köleyi azat et, boynu çöz."* dedi. Adam: Ey Allah'ın Rasulü! Bunun ikisi de aynı şey değil mi? Peygamber'imiz (s): *"Hayır, ıtku'r-rakabe; köleyi tamamen boyunduruktan kurtarman, fekkü'r-rakabe ise; azat parasına yardımcı olmandır"* buyurdu. Bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî rivayet etti.[336] Ebu Hureyre'den Rasulullah'ın (s) şöyle dediği nakledildi: *"Üç kimse vardır ki, Allah'ın onlara yardım etmesi haktır. Allah yolunda savaşan gazi, borcunu ödeme niyetinde olan mükâteb ve iffetli olmak için evlenen kimse."*[337] Bu hadisi Ebu Davud hariç beş muhaddis rivayet etmiştir. Beşten maksat Ahmed b. Hanbel ve dört sünen sahibi. Şevkani dedi ki; Berâ hadisi hakkında *Mecmeu'z-Zevâid*'de, ravilerin güvenilir olduğu söylendi. Ebu Hureyre hadisi için ise Tirmizi; bu hadis hasendir, sahihtir, dedi. Şevkani devamla şunları söyledi:

"Köle azadı" ifadesi konusunda âlimler ihtilaf ettiler. Ali b. Ebî Talib, Saîd b. Cübeyr, Leys, Sevrî, Hanefi, Şafii ve ekseri ilim erbabı bundan maksadın, mükatepler olduğunu söylediler. Borcunu ödemesi için zekattan ona yardım edilir. İbn Abbas, Hasan Basri, Malik, Ahmed b. Hanbel maksadın, azat etmek üzere köleyi satın almak olduğunu söylediler. Buhari, İbn Münzir de bu görüşe meylettiler. Delil olarak da şunu ileri sürdüler: Şayet bu zekat hissesi sırf mükatep için olsaydı, o takdirde borçlular sınıfına girerdi. Çünkü o da borçludur. Azat etmek için köle satın almak daha uygundur. Zira mükatebe yardım edilse bile azat olmayabilir. Zira bir dirhem bile borcu kalsa yine köledir. Sözleşmeli köleliğin aksine bir köle satın alıp azat etmek her

336. Ahmed b. Hanbel, IV, 299.

337. Tirmizi, *Fadâilü'l-Cihâd*, 20; Nesâî, *Nikah*, 5; İbn Mâce, *Itk*, 3.

zaman daha kolaydır. Zühri dedi ki: Ayet iki durumu da içine alır. Zaten musannıf da buna işaret etmiştir ve doğru olan da budur. Çünkü ayetin iki duruma da ihtimali vardır. Geçen Berâ hadisi ıtk ile fekk'in ayrı olduğunu göstermektedir. Köleyi azat etmek ve mükatebe, azatlık borcu için yardım etmek insanı cennete yaklaştıran, cehennemden uzaklaştıran amellerdendir.

"Borçlulara", *"Ve'l-ğârimîn"* lafzı *fukarâ'* ve *mesâkîn* kelimelerine matuftur. Çünkü bunlar vasıflanmış isimlerdir. Önceki köle azadı ifadesi matuf değildir. Yani zekat borçlular içindir. Borçlular ise; katlanmış ve ödenmesi güçleşmiş borçlardan oluşmuş mali yük altındaki insanlardır. Fakihler; borcun, günah yüzünden yapılmış borçlar olmamasını şart koşmuşlardır. Tevbe ettiği bilinirse başka. Ayrıca borcun israf ve sefihlik yüzünden de olmaması gerekir. Eğer aklı başına gelmişse o takdirde ona sadaka vermek daha da olgunlaşmasına yardımcı olur. Ara bulmak için borçlananlara da sadaka verilir. Araplar arasında diyet vs. gibi borçlanmayı gerektiren bir fitne çıktığında birisi kalkıp bu borcu gönüllü olarak üstlenir, böylece intikama dönüşecek fitne ortadan kalkardı. Birisinin böyle bir borç ve yük altına girdiğini öğrendiklerinde, borçlu istemese bile hemen borcun edası için yardıma koşarlardı. Bu iş için yardım çağrısını zillet değil, övünme sebebi sayarlardı.

Enes'ten rivayet edildiğine göre Peygamber'imiz (s) şöyle buyurmuştur: *"Dilenmek ancak şu üç durumda helal olur: 1- Zillete düşüren fakirlik 2- Ağır bir borç 3- Yüklü bir kan diyeti."*[338] Kubeysa b. Muhârık el-Hilâlî'den rivayet edildiğine göre o şöyle dedi: Ağır bir yük altına girdim. Rasulullah'a (s) gelip yardım istedim. Dedi ki: *"Bekle, bize sadaka malı gelecek, o zaman ondan sana verilmesini emrederim."* Sonra da: *"Ey Kubeysa! İstemek üç kişi dışında hiç kimseye helal olmaz: 1- Sulh diyeti (hamâle) kabullenen kimse; ona, gerekli miktarı buluncaya kadar dilenmek helaldir. O miktara ulaşınca artık istemez. 2- Afete uğrayıp malını kaybeden kimse. Buna da geçimini temin edecek miktarı elde edinceye kadar istemesi caizdir. 3- Fakirliğe uğrayan kimse. Eğer kavminden üç kişi; "falancaya fakirlik isabet etti" diye ittifak ederlerse, geçimine yetecek kadar istemesi ona helal olur. Ey Kubeysa! Bunlar dışında istemek haramdır."*[339]

"Allah yolunda". Bu ifade, *ve fi'r-rikâb* cümlesine matuftur, bir öncesine değil... Çünkü o, hisse sahibi şahıslara değil, genel menfaate harcamadır.

338. Ebu Davud, *Zekât*, 26; Tirmizi, *Zekât*, 23; İbn Mâce, *Ticâret*, 25.
339. Müslim, *Zekât*, 109; Ebu Davud, *Zekât*, 26; Nesâî, *Zekât*, 86.

Sebil, yol demektir. Allah yolu ise; defalarca ifade edildiği gibi Allah'ın rızasına ulaştıran itikadî ve amelî yol demektir. Kur'an-ı Kerim'de dini mahiyetteki cihad ve savaş *"Allah yolu"* ifadesiyle sıkça yan yana geldiği için mezhepler; gaziler ve sınırda nöbet tutanların, zekattan pay alacaklar arasında olduklarında hemfikirdirler. Bu pay yalnız onlara mahsustur diyenler olduğu gibi -çoğunluk bu görüştedir- *"Allah yolunda"* ifadesinin şümulüne giren şeylere de hisse ayrılır, diyenler vardır. Bu konu birazdan özel olarak ele alınacaktır. Kur'an-ı Kerim'de, Allah yolunda hicret, Allah yolunda sefer, Allah yolunda infak ve Allah yolunda aç kalmak ifadeleri de geçmektedir. İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre bu hissenin sahiplerinden maksat, hacılar ve umrecilerdir. Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhuye'den rivayet edildiğine göre onlar haccı da Allah yolunda ifadesinin kapsamında saymışlardır.

Hanbelilerin en meşhur kitaplarından olan *el-Mukni'* adlı kitapta zekatın sarf yerleri sayılırken aynen şöyle denmiştir: Yedincisi Allah yolundadır. Bunlar maaşsız askerler (gaziler) dir. Bu bakımdan hac için pay ayrılmaz. Yine Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre fakire, farz olan haccı yapabileceği ve o konuda kendisine yardımcı olacak kadar pay verilir. Hanbeli fakihleri bu rivayeti zayıf görmüşlerdir. Zira makul değildir. Fakire ancak kendi ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ihtiyacını giderecek kadar zekat verilir. Hac ise fakire farz değildir.

Şafiiler de, Hanbeliler gibi *"Allah yolunda"* fonu, ister zengin isterse fakir olsunlar, hükümetten maaş almayan gaziler içindir, demişlerdir. *El-Ümm* kitabında Şafiinin sözü aynen şöyledir: Allah yolu fonundan ancak zekatın toplandığı bölgenin gazilerine verilir. Bunların zengin veya fakir olması fark etmez. Düşmanların saldırısını önleme konusunda kendilerine ihtiyaç duyulan başka bölge gazilerine de verilebilir. Zekatın toplandığı bölgede olma şartı kondu. Zira Şafii'ye göre zekat, sefer mesafesinden daha uzak bir yere nakledilemez.

Âlûsî, Hanefilerin görüşüyle ilgili olarak şunları söyledi: Ebu Yusuf'a göre bundan maksat, diyarlarından uzakta olan gazi ve hacılardır. Bundan maksat; ilim talebeleridir, diyenler olmuştur. Zahiriye fetvalarında maksat, sırf bu görüşe münhasır kılındı. *El-Bedâi'*de, Allah'a yakınlık ifade eden her şey, *fî sebîlillah* sayılır. Allah'a itaat ve hayır için yapılan her türlü gayret buna dahildir, şeklinde açıklama yapıldı. *Bahr* adlı eserde şöyle dendi: Fakir olma

kaydı açıkça bütün sınıflar için geçerlidir. Fakat bunun esprisi, zekatta değil ancak vasiyet ve vakıflarda gözükür. Biz diyoruz ki; fakirlik şartı: *Allah yolunda* fonunun müstakil bir fon olmasını ortadan kaldırır. Onu ilk sınıfa yani fakirler, miskinler sınıfına döndürmüş olur.

Maliki olan Kadı Ebubekir İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında şunları söyledi: *Allah yolunda* tabiri hakkında İmam Malik dedi ki: Allah yolu çeşit çeşittir. Fakat bütün Allah yolları içinde maksadın burada gaza olduğunda ihtilaf bilmiyorum. Ancak Ahmed b. Hanbel ve İshak'tan şöyle bir rivayet vardır: Allah yolundan maksat, hacdır. Onların hacda, cihadla birlikte Allah yollarından bir yoldur ve yol olması cihetiyle ona da zekattan pay ayrılır demeleri, bana göre konuyu dejenere eder, şeriat kanununu deler ve mantık silsilesini dağıtır. Hac için zekat ayrılacağına dair hiçbir hadis varit değildir. Âlimlerimiz dediler ki: Tartışmasız şekilde zekattan fakire pay verilir. Çünkü o, ayetin başında zikredilmiştir. İmam Malik'e göre, Allah yolunda olduğu için zengine, ister kendi ülkesinde, isterse zekat aldığı yerde zengin olsun pay verilir. İmam Malik'ten gelen şu rivayetin dışındaki görüşlere iltifat edilmez. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Sadaka ancak şu beş kişiye helal olur: Allah yolunda gaza eden..."* Ebu Hanife ise, gaziye ancak fakir olduğu takdirde zekat verilir, dedi. Bu görüş, nassa ilave yapmak anlamınadır. Halbuki ona göre nassa ilave yapmak nesih sayılır. Kur'an ise ancak Kur'an veya mütevatir hadisle neshedilebilir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ebu Hanife, Humus meselesinde *"akrabaya"* pay ayırmayı, Rasulullah'ın (s) yakını olmak yanında fakir olma şartını da bağlamıştı. Açıkladığımız gibi bunların hepsi zayıf görüşlerdir. Muhammed b. Abdilhakem dedi ki; zekattan teçhizat, silah ve düşmana karşı yapılacak savaşlarda ihtiyaç duyulan her şeyi temin gayesiyle zekattan sarfiyat yapılır. Çünkü bunların hepsi savaş ve savaşa destek için birer vasıtadır.

İmam Malik ve arkadaşlarından İbn Abdilhakem'in, gaziler yerine gaza ifadesini kullanmaları ve silah ve teçhizat için zekattan sarf edilir, demeleri doğrudur. Çünkü buraya ayrılan pay şahıslara değil, toplumun genel menfaati için kullanılmaktadır.

Seyyid Hasan Sıddık Han, *Fethu'l-Beyân* adlı tefsirinde -kendisi bağımsız hadis ekolündendir- Allah yolundan maksat, zengin de olsalar gazi ve sınırda nöbet tutanlar şeklindeki cumhurun görüşü ve ayrıca İbn Ömer, Ahmed

b. Hanbel ve İshak'tan gelen rivayeti naklettikten sonra aynen şunları söyledi: Denildi ki; *Allah yolunda* ifadesi genel bir ifadedir. Bunun belli bir çeşide hasredilmesi caiz değildir. Ölüleri kefenleme, köprü ve kaleler inşa etme, cami ve diğer binaları ihya ve tamir etme gibi her türlü hayır işleri Allah yolu kavramına dahildir. Cumhurun icmaı sebebiyle birinci görüş daha doğrudur.

Ravzatü'n-Nediyye adlı eserde şöyle dendi: Allah yollarından biri de, Müslümanların dini yararlarını yaşatıp ayakta tutan âlimlere pay ayırmaktır. İster zengin, isterse fakir olsunlar onların Allah'ın malında payları vardır. Hatta bu kesime yapılan sarf en önemli işlerdendir. Çünkü âlimler Peygamber'lerin varisleri ve dinin hizmetçileridir. İslam ülkesi ve Peygamber'in şeriatı onlarla kaimdir. Sahabenin âlimleri, ihtiyaçlarından fazla pay alıyorlar ve kendilerine gelen fakir ve sair zayıf insanlara aktarıyorlardı. Bu durum herkesçe bilinmektedir. Ashaptan bir kısmı yüz bin dirhemden fazlasını alıyordu. Müslümanlar arasında bu şekilde dağıtılan mallardan bir kısmı da zekat malıydı. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e mal vermek isteyince Ömer, daha fakir olana vermesini istemiş. Peygamber'imiz (s) de şöyle buyurmuştu: *"Sen istemediğin ve gelmesini beklemediğin halde sana bu maldan gelirse hemen al. Böyle olmayan mala da nefsini bağlama."*[340] Mesele gayet açıktır.

Diyorum ki: Sıddık Hasan Han'ın burada söylediği mutlak olarak doğru değildir. Ömer hadisine, sadaka memurları bahsinde geçen Sa'dî hadisi açıklık getirmektedir. Bazılarının tercihine göre Ömer'e (r) verilen ücretti, bazılarına göre ise ganimet gibi, beytülmalden verilen bir paydı. Ayrıca Hz. Ömer zengin de değildi. Zaten hadisin lafzı da bunu göstermektedir. İbn Ömer hadisi ittifak edilen bir hadistir. O diyor ki; Ben Ömer'i(r) şöyle derken işittim: Rasulullah (s) bana bağışta bulunuyordu. Ben de, onu benden daha muhtaç olana vermesini istedim. Buyurdular ki; *"Onu al, istemediğin ve gelmesini beklemediğin halde sana bir mal gelirse hemen al. Bu şekilde olmayan malın peşine de takılma."*

İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de dedi ki; Tahavi'ye göre hadis, sadakalarla ilgili değildir. O, halifenin taksim ettiği mallarla ilgilidir. Fakirlik sebebiyle değil, hak yönünden verilmektedir. Ömer; (r) benden daha fakirine verin, dedi-

340. Buhari, *Ahkâm*, 17; Müslim, *Zekât*, 110; Nesâî, *Zekât*, 94.

ğinde Rasulullah (s) buna razı olmamıştır. Çünkü Ömer'e (r) fakir olduğu için vermemişti. Zaten Şuayb'in rivayetindeki: *"onu al, kendine mal edin"* demesi de bunun sadakalardan olmadığını göstermektedir.

Taberi dedi ki: Âlimler, hadiste geçen *"onu al"* emrinin nedb ifade ettiğinde birleştikten sonra nedbin şekli konusunda ihtilaf ettiler. Denildi ki; kim olursa olsun kendisine mal verilip de kabul etmeyen herkes için bu emir, nedb ifade eder. Tercih edilen görüş de budur. Tabii ki istememek ve beklememek şartıyla verilen *"al"* emri... Dendi ki; bu durum sultana mahsustur. Semûre hadisi bunu göstermektedir. Orada *"ancak sultandan isterse"* ifadesi vardır. Bazıları da dediler ki; sultandan bağış kabul etmek haramdır, dediler. Bazıları ise bunun mekruh olduğunu söylediler. Bu, sultan zalim birisi olduğu takdirdedir. Yahut da mekruh olması, takva açısındandır. Geçmişlerin bu konudaki tutumu malumdur. Meselenin gerçeği şudur: Malının helal olduğu bilinen kimsenin ikramı reddedilmez. Malının haram olduğu bilinen kimsenin ikramını kabul ise haramdır. Malı şüpheli olanın ikramını kabulde ihtiyatlı davranmak gerekir. Takvaya uygun olan budur. Bunu mubah gören ise, eşyada asıl olan mübahlıktır, görüşünü benimsemiş olur. İbn Münzir dedi ki: Bu görüşü savunanlar, Cenab-ı Hak'kın Yahudiler hakkındaki şu ayetini delil getirdiler: *"Hep yalana kulak verirler, durmadan haram yerler."*[341] Bu ayete rağmen Hz. Peygamber zırhını bir Yahudiye rehin bırakmıştır. Mallarının çoğu içki, domuz ve haram yollardan elde edildiği halde onlardan cizye almıştır. Ayrıca konuyla ilgili olarak şöyle denmiştir: Halife gerekli gördüğü takdirde, başkaları daha muhtaç olsa bile bazı vatandaşlarına özel ikramda bulunabilir. İmamın ikramını reddetmek edebe aykırıdır. Özellikle de bu kimse kendisi için: *"Peygamber size ne getirmişse hemen alın, neyi yasaklamışsa ondan kaçının"* buyurulan peygamber olursa...

Ben diyorum ki; seleften bazıları, aslen haram olmakla birlikte bir hakkın karşılığı olarak sultanlarının ve başkalarının malını almayı mübah görmüşlerdir. Buna da İbn Münzir ve başkalarının söylediklerini delil göstermişlerdir. Bunları tartışmanın yeri burası değildir. Zekattaki ***"fî sebîlillâh"*** payına dair sünnetteki delillere gelince, bazıları şunlardır:

1- Rasulullah (s) şöyle buyurdu: *"Sadaka şu beş kişi dışında zengine helal olmaz: **a-** Zekat tahsildarı **b-** Sadaka malını kendi parasıyla satın alan **c-***

341. Mâide, 5/42.

Borçlanan d- Allah yolunda gazveye çıkan e- Kendisine sadaka verilen bir yoksul onu zengine hediye ederse, zengine helal olur."[342] Bu hadis Atâ b. Yesar'ın mürsellerindendir ve Ebu Davud'un iki rivayetinden biridir.

2- Ahmed b. Hanbel'in, Ebu Lâs el-Huzâî'den rivayet ettiğine göre, o şöyle demiştir: Rasulullah (s) bizi bir sadaka devesine bindirerek hacca götürdü. Ümmü Ma'kıl el-Esediyye'den rivayet edildiğine göre kocası, Allah yolunda cihad etmek maksadıyla genç bir deve ayırmış. Ümmü Ma'kıl ise umre yapmak için bu deveyi kocasından istedi, o da vermedi. Kadın Rasulullah'a (s) geldi, durumu ona arz etti. Rasulullah (s) ise, kocasına deveyi hanımına vermesini emretti ve şöyle buyurdu: "*Hac da, umre de Allah yolunda bir ibadettir.*"[343] Bu hadisin benzerini diğer muhaddisler de rivayet etmişlerdir. Bu hadis zayıftır, isnadında kapalılık vardır. Ebu Davud'un Muhammed b. İshak tarikiyle rivayet ettiği hadis buna zıttır. Bu rivayete göre Ümmü Ma'kıl şöyle demiştir: Rasulullah (s) veda haccını yaptığında bizim bir devemiz vardı. Ebu Ma'kıl onu Allah yoluna vakfetti. Biz hastalandık ve Ebu Ma'kıl öldü. Rasulullah (s) hac için hareket etti. Haccını bitirip gelince ben kendisine vardığımda şöyle buyurdular: "*Ey Ümmü Ma'kıl! Bizimle birlikte neden hacca gelmedin?*" Ümmü Ma'kıl da: Biz hazırlanmıştık fakat Ebu Ma'kıl vefat etti. Bizim bir devemiz vardı. Ebu Ma'kıl onunla haccediyordu. Fakat deveyi Allah yolunda kullanmak üzere vasiyette bulundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Onunla haccetseydin ya! Hac da Allah yolundan sayılır.*" Bu hadis da zayıftır. İbn İshak'ın rivayetine aykırı olduğundan değil fakat müdelles hadis olduğundandır. Yani hadiste itimadı zedeleyen kapalılık ve tahrif vardır.

Ben mana açısından şunları söylüyorum: 1- Ebu Ma'kıl'ın, devesini Allah yoluna vakıf veya vasiyet etmesi nafile bir sadakadır. Onda ayette belirtilen özel yerlere sarf şartı yoktur. 2- Hanımının o deveyle haccetmesi, deveyi hanıma temlik manasına gelmediği gibi, Ebu Ma'kıl'ın vasiyetinin dışına da çıkarmış olmaz. Aynı şey Ebu Lâs hadisi için de söylenebilir. 3- Hac, lafzın genel anlamı itibarıyla Allah yolunda bir ibadettir. Yoksa ayette kastedilen mana bu değildir.

---

342. Muvatta', *Zekât*, 29; Ebu Davud, *Zekât*, 22; İbn Mâce, *Zekât*, 27.
343. Dârimî, *Vasâya*, 45.

Şimdi sıra, bu genel anlamdan ne kastedildiğini açıklamaya geldi. Genel anlamda *fî sebîlillâh* ifadesi; tevhit bayrağını yüceltmek, dinini yaşatmak, güzel kulluk etmek ve kullarına yardımcı olmak suretiyle Allah'ın rızasını hedefleyen her meşrû işi kapsamaktadır. Şayet riya ve reklam için yapılırsa malla, canla yapılan cihad, Allah yolunda sayılmaz. Bu genel yaklaşımı ne selefen ne de haleften hiç kimse göstermemiştir ve burada böyle bir genelleme kastedilmiş olamaz. Çünkü amelin Allah yolunda olmasını sağlayan ihlas gizli bir husustur. Onu Allah'tan başka kimse bilemez. Mali ve milli haklar buna dayandırılamaz. Mü'minin yapmış olduğu her türlü ibadette asıl olan, o ibadetin Allah rızası için yapılmasıdır. Öyleyse bu durum, pratik olarak zahirdeki haklarda da gözetilmelidir, denirse o takdirde bu anlayışa göre her namaz kılanın, oruç tutanın, sadaka verenin, Kur'an okuyanın, Allah'ı zikredenin ve yoldan, rahatsızlık verecek bir şeyi uzaklaştıranın da, bu ameliyle şerî zekattan pay alması gerekir. Bu takdirde ona zekat vermek farz, onun da velev ki zengin olsun bu zekatı alması caiz olur. Bu ise icma ile caiz değildir. Böyle bir anlayış; zekatı hak edenlerin, ayette belirlenen sınıflardan ibaret olduğu esasına da aykırıdır. Zira Allah rızası için amel eden fertler şöyle dursun, cemaatlerin bile haddi hesabı yoktur. Ayrıca zekat dağıtma işi sultanlara ve amirlere bırakılırsa, onlar istedikleri gibi harcamaya kalkarlar. Böylece zekatların farz olma hikmeti ortadan kalkmış olur.

Denirse ki; biz genel anlamdaki *fî sebîlillâh* ifadesini, Ahmed b. Hanbel'in rivayet edip ne güzel hadis dediği ve Ebu Davud ve Nesâî'nin rivayet ettiği, Nevevi'nin sahih gördüğü hadisle sınırlarız. Abdullah b. Adiy b. Hıyâr'dan nakledilen bu rivayete göre iki adam Hz. Peygamber'e gelmiş ve zekat malı istemişler. Rasulullah (s) onlara şöyle bir göz gezdirip kendilerini güçlü kuvvetli görünce şöyle buyurmuş: *"İsterseniz size zekat malından veririm. Fakat onda zenginin ve kazanma imkanı olan güçlü kuvvetli insanların payı yoktur."*[344] Biraz önce naklettiğimiz Ebu Saîd hadisi de genel ifadeyi sınırlamaktadır, denirse biz de deriz ki; bunlar *fî sebîlillâh* ifadesini sınırlamaz.

İşin gerçeği şudur: *fî sebîlillâh* ifadesinde, Müslümanları genel maslahatları vardır, şahısların değil. Din ve devletin ayakta durması bunlara bağlıdır. Şahısların haccı genel maslahatlardan değildir. Zira hac sadece gücü yetenlere farzdır. Namaz ve oruç gibi farzı ayın olup, dine ve devlete ait

344. Ebu Davud, *Zekât*, 24; Nesâî, *Zekât*, 91; Ahmed b. Hanbel, IV, 224.

maslahatlardan sayılmaz. Bunun detaylı açıklaması gelecektir. Fakat hac ibadetinin kendisi ve ümmetin onu yerine getirmesi genel maslahatlardan sayılır. Bundan dolayı hac yollarının güvenliği, su ve gıdaların temini, hacıların sağlık şartlarının arttırılması için başka bir harcama imkanı yoksa zekattan harcama yapılması caiz olur.

"Ve yolda kalanlara Allah'tan bir farz olarak verilir." Âlimlerin ittifakına göre yolculuk sebebiyle ülkesinden ayrılmış, malı olsa, zengin sayılsa da bundan istifade edemeyen ve gurbette fakir konumda olan kimseye *ibn sebîl* denir. Bu geçici fakirlik sebebiyle kendisine zekat malı verilir. Böylece ülkesine kolayca dönebilme imkanı elde etmiş olur. Bu durum, yolda kalanlara yardımcı olmak suretiyle İslamiyet'in, turizme verdiği önemi gösterir. Bunun benzeri başka hiçbir dinde yoktur. Âlimler, zekat verilebilmesi için yolculuğu iyi bir maksada yönelik olmasını, en azından günah işlemek maksadına yönelik olmamasını şart koştular. Âlimler, şifa aramak değil de, mesela gezinti gayesiyle yapılan mübah seyahatler konusunda ihtilaf ettiler. Seyahatte taat ve masiyet gerekçesi aranması; takva ve fazilette yardımlaşma, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmama gibi genel prensiplerine dayanmaktadır. Seferde taat, topluluklar üzerindeki Allah'ın ayet ve kanunlarını görüp, ibret almak gibi vahyin işaret ettiği hususlardır. En'âm Sûresi 11-14. ayetlerin tefsirinde bunları açıklamıştık. Bu zamanda kendi ülkesinden başka ülkelere ihracat yapamayacaksa sırf seyahat gayesiyle medeniyet merkezlerine giden pek az zengin bulunmaktadır.

Bunlar, Allah'tan bir farz olarak belirlenmiştir. Yahut da sadakaları ancak Allah farz kılar. Hiç kimsenin bu konuda bir görüşü olamaz veya şöyle söylenebilir: Sadakalar ancak belirtilen muhtaç kimselere ve bahsedilen toplum menfaatlerine Allah'tan bir farz olarak belirlenmiştir. ***"Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir."*** Kullarının hal ve maslahatını çok iyi bilir, onlar için belirlediği hükümlerde hikmet sahibidir. Zekat da, kullarına faydayla birlikte Allah'ın rızasını kazanmak, ihlas ve teşekküre vesile olmak açısından nefisleri temizleyip arıtan bir ibadettir. Bu sûrenin 103. ayetinde izahı gelecektir. *"Onların mallarından, kendilerini temizleyip arıtacak bir sadaka al."* Bu durum, Allah'ın fiil ve hükümlerinde maslahat olduğunu inkar edenlere bir cevaptır.

Ayetin manasıyla ilgili olarak görebildiklerimiz bunlardır. Konuyu; ayetin nazmı, hükümleri, hikmetleri, imamların görüşleri, çağımızın ve ümmetin maslahatlarının gerektirdiği hususları ele alarak maddeler halince pekiştireceğiz.

1- Zekatların Sarf Yerleri İki Kısımdır: Şahıslar ve Toplum Menfaatleri:

Önceki bilgilerden anlaşılacağı üzere ayette belirtilen sadakaların sarf yerleri iki kısımdır: 1- İnsanlardan mülkiyet şeklinde zekat mallarına malik olanlar. Bu mülkiyeti ifade eden, *li'l-fukarâi* lafzındaki *mülkiyet lâmı*'dır. 2- Toplumsal ve milli mahiyetteki genel maslahatlardır ki, burada taşıdıkları sıfatlarla zekata sahip olan şahıslar dikkate alınmaz. Bu da *ve fi'r-rikâb* ve *ve fî sebîlillâh* lafızlarında zarfiyet ifade eden *fî* harfi cerridir. Birinci kısım fakir ve yoksullardır, bunlar fakir oldukça zekatı hak ederler. Zekat memurları zengin de olsa amellerinin karşılığı olarak zekat alırlar. Müellefe-i kulûb, siyasi otorite tarafından, kalpleri kazanılması gerekli görülen kimselerdir. Borçlular, borçtan kurtulacak kadar zekat alırlar. Yolcular ise, aile ve mallarına salimen dönebilecek miktarda zekatı hak ederler. Bunlar fakirliği ifade eder. Fakat bazen fakirlik seyahat sebebiyle geçici olabilir. İkinci kısım ise, köleyi azat edip, hürriyetine kavuşturmaktır ki; bu, İslam'a göre toplumsal maslahatlardandır. Burada zekat alma şartlarını taşıyan belirli şahıslara temlik manası yoktur. Allah yolunda ifadesi de, genel maslahatlardandır. Bu ifade, dinin ve devletin esası olan bütün şerî maslahatları içine alır. Bunların en başında da, askerlerin teçhizi, nakil araçları, ordunun iaşesi ve harp için gerekli silahların satın alınması gelir. Bu ifadenin benzeri Muhammmed b. Abdilhakem'den nakledilmişti. Ordunun teçhiz edildiği şeyler silah, at ve benzeri, elde kalmış şeyler olursa bunlar, hazineye intikal olur. Çünkü gazi, icra ettiği savaşçı sıfatıyla bu mala sahip olamaz, sadece onu Allah yolunda kullanır. Gazilik bitince bu mal yine Allah yolunda kullanılmak üzere bırakılır. Fakir, zekat memuru, borçlu, müellefe-i kulûb ve yolcu böyle değildir. Zira onlar zekat alabilme sıfatlarını kaybetseler de aldıkları zekatları geri vermezler. *fî sebîlillâh*'ın çerçevesi içine askeri hastaneler inşa etmek, genel hayır kurumları kurmak, yolla açıp, ıslah etmek, ticari değil fakat askeri demiryolları döşemek dahildir. Zırhlı gemiler, top bataryaları, savaş uçakları, kale ve siperler hazırlamak da bu çerçeveye girer.

Günümüzde Allah yolunda harcama yapılacak en önemli sahaların başında, İslam'ı tebliğ edecek davetçilerin yetiştirilmesi ve bunların kendilerini yeterli kaynakla destekleyecek olan organize cemiyetler tarafından kafir ülkelerine gönderilmelidir. Nitekim kafirler, dinlerini yaymak için böyle yapıyorlar. Biz bu önemli maslahatın izahını *"Sizden hayra çağıran bir topluluk bulunsun."*[345] ayetinin tefsirinde yapmıştık. Dînî ve diğer okullara da harcama yapmak da bu kavram içine girer. Çünkü toplum menfaatleri bunlara bağlıdır. Başka kazançlardan bağlarını koparıp meşru eğitim hizmetlerini sürdüren bu okulların öğretmenlerine bu durumda zekattan hisse ayrılır. İnsanlara fayda sağlasa da zengin âlime sırf âlim olduğu için zekat verilmez.

Her ne kadar "vav" harfi matuflar arasında tertip ifade etmese de zekat verileceklerin ayette bu şekilde sıralanması zekat almaktaki önceliği açıklamak içindir. Zira fasih Araplara göre aynı konuda genellikle daha mühim olan önce, az mühim olan sonra gelir. Bu, genel bir kaidedir. Fakirler ve miskinler başkalarına göre zekat almaya daha müstahaktırlar. Çünkü öncelikle ve bizzat hedeflenen bunlardır. Daha önce geçen şu hadis buna delildir: *"Zenginlerinden alınır, fakirlerine verilir."* Peşinden zekat memurları gelir. Zira zekatı toplayıp, muhafaza eden onlardır. Fakihlerden bazısı şöyle dedi: Bunlar, zekattan ücretleri ilk verilecek kimselerdir. Hazineden maaş alıyorlar veya devlet başkanı ücretlerini oradan vermeyi uygun görüyorsa müstesna... Peşinden, kendilerine ihtiyaç duyulduğu takdirde müellefe-i kulûb gelir. Onlara ganimetlerden de pay verilir. Bunlara ihtiyaç geçicidir. Zekat memurları gibi değildirler. Daha sonra köle azadı gelir ki; bu, zaruri değil fakat gelişmişlik ifade eden sosyal bir maslahattır. Geciktirilmesi, fakir gibi köleyi sıkıntıya sokmaz, müellefe-i kulûb gibi de ihtiyaç duyulan bir maslahatı zayi etmez. Daha sonra borçluya, borcundan kurtarmak için yardım edilir. Daha sonra *fî sebîlillâh* olarak ifade edilen genel maslahat gelir. Aslında bu; kendinden önce zikredilen hâssın gerisinde kendisine çok ihtiyaç duyulan âmmın zikri kabilindendir. Yolcuya gelince, nadir olduğu için diğer bütün sıfatların gerisindedir.

Şayet sıra önemli olmasaydı o takdirde fertler, lakaplarının türetildiği sıfatlarla (fakirler, miskinler, zekat memurları, müellefe-i kulûb borçlular ve

345. Âl-i İmrân, 3/104.

yolcular) şeklinde peş peşe sıralanır sonra da zarfiyet ifade eden *fî* harfini dahil olduğu köle azadı ve Allah yolu, genel maslahatlardan olarak zikredilirdi.

Bu sıralamadan maksat; mirasta olduğu gibi, mirastan tamamen veya kısman mahrum etmek şeklinde, bir sonrakini zekat hissesinden mahrum etmek değildir. Bu ancak, mal az olduğu takdirde düşünülebilir. Bu durumda da önem sırasına göre önce fakirler ve yoksullara verilir. Şayet imam, zekatı toplayan memurların maaşını hazineden vermeyi uygun bulmamışsa o takdirde ilk önce memurların payı ayrılır. Âlimlerin, taksimat meselesindeki ihtilafları bu konunun üçüncü maddesinde dile getirilecektir.

Ayeti okuduğumuzda anladıklarımız bunlardır. Fakat biz anladıklarımızı yazdıktan sona bu ince nüktelere işaret eden *Keşşâf* tefsirine müracaat ettik ve onu, ayetteki sekiz sınıfın iki sınıfta toplanmasıyla ilgili farklı ifade inceliği konusunda, bazı yönlerden bizim görüşümüze ters düştüğünü gördük. Zemahşeri şöyle dedi: Ayetteki son dört sınıf için niçin *lâm*'dan, *fî* harfi cerine dönüldü, dersen, ben de şöyle derim: Bundan maksat şu dört sınıfın, öncekilerden daha fazla sadakaya layık olduğunu belirtmektir. Çünkü *fî* harfi ceri kapsam ifade eder. Sadaka almaya daha layık olduklarını, sadakalarda asıl olan bunların olduğunu gösterir. Gerek mükatep, gerekse diğer kölelerin azadında, borçlunun borç bağından çözülmesinde bir kurtarma ve hürleştirme söz konusudur. Fakir gazinin veya hac yolunda yalnız kalan kimsenin fakirlikle ibadeti bir araya getirmesi vardır. Aynı şekilde, yolda kalan kimse de, fakirlikle aile ve maldan ayrılığı bir araya getirmiştir. Ayrıca *fî* harfi cerinin *fî sebîlillâh* ve *ibn sebîl* ifadesinde tekrar edilmesi, bu iki sınıfın borçlu ve kölelere tercih edildiğini gösterir.

Ahmed b. Münir, *el-İntisâf* adlı eserde, bizimkine daha yakın bir başa nükteye işaret ederek şöyle dedi: Sonra diğer bir incelik daha vardır ki, o daha yakın ve daha nettir. O da şudur: Önceki dört sınıf belki de sadaka verilecekler arasında asıldırlar. Çünkü onlara sadakayı mülk olarak almaktadırlar. *Lâm* harfi cerinin gelişi de onlara işaret etmek içindir. Son dört sınıf ise, kendilerine verilen sadakalara sahip olmuyorlar, bir bakıma sadakalar onlara verilmiş olmuyor da dolaylı olarak maslahatları için sarf edilmiş oluyor. Mesela köle azadı için verilen sadakayı, azat anlaşmasını yapan ve köleyi satan alıyor. Onların payları ellerine geçmediği için, kendilerine sarf edilen şeyler, mülkiyet belirten *lâm* harfiyle ifade edilmiyor. Onlar sadece harca-

maya ve onunla ilgili maslahata mahal teşkil ediyorlar. Borçlular da aynı şekildedir. Onlara verilen pay, borçlarından kurtulmaları için alacaklılara sarf edilmektedir. Allah yolu zaten malumdur. Yolcuya gelince sanki o, *fî sebîlillâh*'a dahil edilmiş gibidir. Onu tek başına zikredilmesi, iki harfi cerden de tecrit edilerek bir bakıma özelliğine dikkat çekmek içindir. *İbn Sebil* ifadesinin baştaki *lâm* ile mecrur olan fukaraya atfedilmesi mümkündür. Fakat doğrusu, yakın olan kelimeye atfetmektir. Allah daha iyisini bilir. Vezir ve fakih olan dedem Ebu'l-Abbas Ahmed b. Fâris; mezkur iki harfi cerin muhtelif oluşundan, İmam Malik'i destekeleyen bir husus ortaya koydu. Ona göre, müptedaya haber olarak gelen *li'l-fukarâi* kelimesinin başındaki *lâm* harfi cerinin müteallakı mahzuftur. İmam Malik'in dediği gibi bu müteallakın takdiri: *"innema's-sadakâtü masrûfetün li'l-fukarâi"* veya İmam Şafii'nin dediği gibi: *"memlûketün li'l-fukarâi"* şeklindedir. Fakat birinci takdir daha nettir. Zira bu, iki harfi cerin de birlikte taallukuna yeterlidir. *"Haze'ş-şey'ü masrûfun fî kezâ ve li'l-kezâ"* demen sahih olur. Fakat *"memlûketün"* demek doğru olmaz. Zira bu, sadece *lâm* ile kullanılmaya münasiptir. Fakat *fî* ile kullanılacaksa, uygun olması için *"masrûfetün"* takdirine ihtiyaç duyulur. *Lâm*'ın müteallakı ise, geneldir, daha geçerli ve belirleyicidir. Doğruyu gösteren sadece Allah'tır.

İbn Münir'in söyledikleri genelde bizim söylediklerimize uygun düşmektedir. Fakat o borçluların hissesini genel maslahatlardan saymıştır. Bu kesin değildir. Bizim onlar için söylediklerimiz daha açıktır. Çünkü borçlunun, kendisine verilen zekatın tamamını alacaklılara verme şartı yoktur. Özellikle de ara bulmak için borç altına girenler. Onlara verilen başaklarına verecekleri miktara bir destek veya verdiklerine bir bedeldir. İbn Münir, yolcu için iki yönü de caiz görmüştür. Bu görüşün zaafı zahirdir. Çünkü yolcu, paylarına sahip ve malik olanlardandır.

2- Zekat mallarının Çeşitleri ve Ticaret Malları

Ayetin tefsirinin başında zekat mallarının çeşitlerinin şunlar olduğunu belirtmiştik: Altın, gümüş zekatı, hayvanların zekatı, mahsullerin zekatı, maden ve definelerin zekatı. Rikâz; yer altında define şeklinde saklanmış mal demektir. Bunların her birinin zekatı gerektiren bir nisabı vardır. Bunlar hadis ve fıkıh kitaplarında açıklanmıştır. Biz bu sûrenin 103. ayetinin tefsirinde yine bu konuyu ele alacağız. Ticaret mallarının zekatına dair kitap

ve sünnette kesin bir ibare olmamakla beraber İslam alimlerinin çoğunluğu bunlarda zekatın farz olduğunu söylemektedirler. Ancak bu konuda nasların yorumuna bağlı olarak birbirini destekleyen bazı rivayetler varit olmuştur. Deniyor ki, kâr için el değiştiren ticaret malları aynen paralar gibidir. Onlarla altın gümüş arasında fark yoktur sadece paralar, malların kıymetini belirtir, ne var ki; *semen* olan paralarla, *müsmen* olan malların nisabı arasında değişim söz konusudur. Şayet ticaret mallarında zekat farz olmazsa o takdirde bütün zenginlerin veya çoğunun, paralarıyla ticaret etmeleri söz konusu olur ve altın ve gümüş üzerinden asla bir sene geçmemesinin yollarını ararlar. Bu durumda da altın ve gümüşün zekatı ortadan kalkmış olur.

Bu konuda dikkate alınacak husus şudur: Daha önce de açıklandığı gibi Allah, fakirlere ve benzerlerine yardım ve toplumsal maslahatları temin gayesiyle zenginlerin mallarında zekatı farz kılmıştır. Burada zenginlerin kazancı; nefislerinin cimrilik rezaletinden arınmasıdır. Bu da fakirlere ve zekata layık olan diğer kimselere merhamet etmek ve daha evvel belirtilen genel maslahatları temin için topluma ve devlete yardım etme erdemiyle elde edilir. Fakirlerin ve diğerlerinin faydasına gelince, zekat yoluyla zamanın sıkıntılarına karşı onlara destek sağlanmış olur. Bununla beraber malın belli kimselerin elinde yığılmasından doğabilecek zararların da önüne geçilmiş olur. Ganimet mallarının taksimindeki hikmeti açıklayan şu ayet buna işarete etmektedir: *"Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginlerin arasında dolaşan bir devlet olmasın."*[346] Tüccarları bütün bu şerî maksatların dışında tutmak hiç akıl karı mıdır? Üstelik toplumun servetinin çoğu onların elindedir. İnşallah bu sûrenin 103. ayetinin tefsirinde zekatın diğer faydalarını, genel ve özel yararlarını ele alacağız.

3- Zekatın Bu Sınıfların Tamamına veya Bir Kısmına Dağıtılması:

Kadı Muhammed b. İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid* adlı eserinde, sadakanın kimlere vacip olduğu konusunda aynen şunları söyledi: Zekat verilecek kimselerin sayısı ayette de belirtildiği gibi sekiz sınıftır. Ancak âlimler iki konudaki sayıda ihtilaf ettiler: 1- Bütün zekatları bu sekiz sınıftan sadece birine sarf etmek caiz midir yoksa hepsi zekata ortak mıdırlar? Bir sınıfı bırakıp ötekine vermek caiz değil midir? İmam Malik ve Ebu Hanife'ye göre şayet siyasi otorite ihtiyaç duyarsa bir veya daha fazla sınıfa zekatı tahsis edebilir.

346. Haşr, 59/7.

İmam Şafii'ye göre ise bu caiz değildir. Yüce Allah'ın belirttiği gibi bu sekiz sınıfın tamamını ortak etmek gerekir.

İhtilaf sebepleri; lafzın manaya zıt gözükmesidir. Zira lafız, sekiz sınıfın tamamı arasında taksimi, mana ise ihtiyaç sahiplerinin tercih edilmesini gerektiriyor. Maksat, açığı kapatmak olunca, ayette bu sekiz sınıfın sayılması, cinsi yani sadaka alacakları belirlemek içindir. Yoksa ortaklıklarını beyan etmek için değil. Lafız cihetinden birincisi, mana cihetinden ise bu daha açıktır. Ebu Davud'un, Sudâî'den rivayet ettiği hadis, İmam Şafii'nin delillerindendir: Birisi Rasulullah'a (s) gelip kendisine zekat vermesini istedi. Rasulullah (s) ise ona: *"Allah hiçbir Peygamber'in veya bir başkasının zekatlar hakkında hüküm vermesine razı olmadı. O, kendisi hükmünü verdi ve onları sekize ayırdı. Şayet sen bu sekiz sınıftan birisine giriyorsan o takdirde sana hakkını veririm."*[347] İbn Rüşd sonra ikinci meseleyi zikretti. O da, daha önce geçen müellefe-i kulûbdaki ihtilaftır. Diyorum ki İmam Şafii *el-Ümm* adlı eserinin pek çok bölümünde, zekatın bütün sınıflara yayılması gereğini uzun uzun anlatmıştır. Nevevi *Şerhu'l-Mühezzeb*'de bu konudaki mezhep görüşünü, seleften ve yerleşim merkezlerindeki âlimlerden, genellemeyi savunanlarla, aksini söyleyenleri açıklamış ve şöyle demiştir: İmam Şafii ve arkadaşları dediler ki; şayet zekatı sahibi veya vekili dağıtıyorsa, zekat memurunun hissesi düşer, onun hissesi, mevcutsa diğer yedi sınıfa, değilse, mevcut olanlara sarf edilir. Var olan hiçbir sınıf terk edilemez. Şayet terk ederse onun hissesini tazmin etmesi gerekir. Bu konuda ihtilaf yoktur. Müellefe-i kulûb konusundaki ihtilaf ise inşallah yakında gelecektir. Zekatın bütün sınıfları kapsaması görüşümüz; İkrime'nin, Ömer b. Abdilaziz'in, Zühri ve Davud'un da görüşüdür.

Hasan Basri, Atâ, Saîd b. Cübeyr, Dahhâk, Şa'bî, Sevrî, Malik, Ebu Hanife, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Ubeyd ise şöyle dediler: Zekat sahibinin, onu bir tek sınıfa verme yetkisi vardır. İbn Münzir ve başkaları böyle haber verdi. Bu Huzeyfe ve İbn Abbas'tan rivayet edildi. Ebu Hanife dedi ki; zekat sahibinin, zekatını bu sınıflardan bir şahsa vermesi caizdir. İmam Malik ise, en muhtaç olana verir, dedi. İbrahim en-Nehâî; zekat azsa, bir sınıfa vermenin caiz olduğunu; çok ise, bütün sınıflara paylaştırılması gerektiğini belirtti. Dediler ki; zekat ayetinin manası: Sadakaların bu sınıfların gayrisine verilmeyeceğini

347. Ebu Davud, *Zekât*, 24; *İmâret*, 19.

fakat bunlar arasında muhayyerliği ifade eder. Sonra Nevevi, İmam ve vekilinin görevlerini zikretti. Onları aktarmaya gerek görmüyoruz.

Diyorum ki; selefin ve kentli âlimlerin ihtilafı gösteriyor ki, Hz. Peygamber ve Raşid halifeler döneminden bu yana, bu konuda üzerinde icma hasıl olmuş bir uygulama geçmemiştir. Bu durum da göstermektedir ki; onlar bu taksimatı, hak ediş derecesine, sadakaların ve hazinedeki malların azlığına ve çokluğuna göre, siyasi otoritenin amme menfaatini gözeterek tercih ettiği uygulama olarak değerlendiriyorlardı. Amme menfaatini gözetme hususunda en yakın görüş, İmam Malik ve İbrahim en-Nehâî'nin yaklaşımıdır. Nas ve maslahata en uzak görüş ise Ebu Hanife'nin görüşüdür. Mal çok az olup, bir kişiye verildiği takdirde işe yarayacağı fakat bütün sınıflardaki herkese veya bir sınıfın bütün fakirlerine verildiği takdirde hiç kimsenin yarasına merhem olmayacağı durum müstesna. Fakat mal çok olduğu takdirde bunu, hak eden sınıflardan sadece birine vermenin bir mantığı ve gereği yoktur. Yüce Allah sınıfları çoğul sığasıyla zikretmiştir. Ebu Hanife ve ilim ve anlayışça ondan aşağı olan bir kimsenin kalkıp da, zekatların bir kişiye verilmesinde Allah'ın kitabına uygun davranılmıştır, demesi mümkün değildir.

Ehl-i hall ve akd'den olan danışma meclisinin her zaman ve zemine göre, zekâtlar yeterli olmadığı takdirde daha mühim olanı, az mühim olana tercih için bir sistem geliştirmeleri gerekir ki, böylece kral ve yöneticilerin keyfi hareket etmelerini engellemiş olsunlar. Zira bazı zaman ve mekanlarda bulunan zekata müstahak sınıflar, başka zaman ve mekanlarda bulunmayabilir. Aynı şekilde ihtiyaç dereceleri de zaman ve mekanlara göre farklılık arz eder.

4- Mutlak ve Muayyen Zekat, Zekatın Dindeki Yeri, Zekat Konusunda Dâr-ı İslam, Dâr-ı Küfür ve Ortadaki Ülkelerdeki Hüküm:

Mutlak anlamdaki zekat, İslamiyet'in ilk yıllarında Mekke'de farz kılındı. Miktarı ve sarf edilmesi ise Müslümanları şuuruna ve cömertliğine havale edildi. Sonra meşhur görüşe göre hicretin ikinci senedinde her çeşit maldan farz olan miktarı belirlendi. Zehebi'nin, *İslam Tarihi*'nde söylediğine göre bu belirleme, hicretin birinci yılında oldu. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi zekat fakirlere harcanıyordu. *"Eğer sadakaları (zekat vs.) açıktan verirseniz ne*

ala! Şayet onu fakirlere gizlice verirseniz bu, sizin için daha hayırlı olur."[348] Bu ayet, hicretin ikinci senesinde nazil oldu. Daha önce de geçtiği gibi, Hz. Peygamber, Muaz'a (r) şöyle buyurdu: *"Zenginlerinden alınır, fakirlerine verilir."* Daha sonra hicretin dokuzuncu senesinde veya bu yedi ya da sekiz sarf mahalli bildirildi. Bazı âlimler, zekatın bu senede nazil olduğunu zannettiler.

Bu zikredilen şeylerin hikmeti şudur: Zekat miktarlarının tayini, yöneticinin zekatı toplayıp, belirtilen yerlere sarf etmesi ve bütün sınıfları gözetmesi gibi hususların tamamı ancak İslami bir hükümetin varlığıyla mümkün olur. Çünkü bir İslam ülkesinde Müslümanların dini ve dünyevi menfaatleri ancak bu hükümetle sağlanır. İslam'ın hükümleri bu iktidarla uygulanır. İlk İslam ülkesi, hicret ülkesi olan Medine'dir. Çünkü Mekke küfür ve savaş ülkesiydi. Orada hiçbir İslami hüküm tatbik edilmiyordu. Orada bir kimsenin, bir yakınının himayesi veya müşriklerden birinin emanı olmadan açıkça namaz kılma hürriyeti bile yoktu.

İslam ülkesinde zekat Müslümanların imamına (en yüksek siyasi otorite) verilir. Zekattan toplayıp hak sahiplerine dağıtma yetkisi ona aittir. Rasulullah'ın (s) halifesi olan Hz. Ebubekir'in, zekat vermeyen Araplara karşı savaştığı gibi imamın da zekat vermekten kaçınanlara karşı savaşması gerekir. Ebubekir (r) şöyle demişti: "Allah'a yemin ederim ki; zekatla namaz arasını ayıranlarla mutlaka savaşacağım. Çünkü zekat malın hakkıdır. Andolsun ki, Hz. Peygamber'e vermekte oldukları bir keçi yavrusunu (veya bir yuları) bana vermekten kaçınırlarsa onlara karşı mutlaka harp edeceğiz ." Bu, üzerinde ittifak edilen bir hadisedir. Zekat; kelime-i şahadet ve farz namazdan sonra İslam'ın üçüncü rüknüdür ve iman alametlerinin en belirginidir. Bu sûrede, kafirlerin İslam'a girebilmelerinin ve Müslümanların din kardeşi sayılmalarının şartının zekat vermek olduğu söylenmişti. Müslümanlar; zekatı inkar edenlerin ve vermemeyi helal sayanların kafir olacağında ittifak etmişlerdir. Biz, tefsirin çeşitli bölümlerinde bu zamanda zekat vermenin İslam'daki önemini, samimi imana delalet ettiğini, vermeyenin sapık olduğunu defalarca işledik.

Fakat bu asırda Müslümanların pek çoğunun İslami hükümetleri yoktur. Dolayısıyla da dine davet ederek ve onu savunarak, yerine göre farzı ayın ve kifaye olan cihadı sürdürerek, dinin ölçülerini uygulayarak, belirlendi-

---

348. Bakara, 2/271.

ği şekilde zekatları toplayıp, uygun mahallerine sarf ederek İslam'ı ayakta tutacak bir otorite boşluğu vardır. Zaten Müslümanların çoğunluğu Avrupa devletlerinin boyunduruğu altına girmiş, bazıları da mürted ve dinsiz iktidarların sultası altında bulunmaktadır. Frenklere boyun eğmiş bazı İslam ülkelerinin sadece adı Müslüman olan liderleri vardır. Frenkler bunları İslam adına kendilerine boyun eğdirmek hatta İslam'ı yıkmak için maşa olarak kullanmaktadırlar. Onların nüfuz ve idareleriyle zekat, vakıf ve diğer dini mahiyetteki özel mallar hususunda bile Müslümanların maslahatlarıyla oynamaktadırlar. Bu ve benzeri hükümetlere, başkanın adı ve resmi dini ne olursa olsun zekattan en ufak bir şey vermek caiz değildir.

İdarecilerin İslam'a bağlı olan, hazinesi üzerinde yabancıların tasarrufu bulunmayan geri kalan İslami hükümetlere gelince, görünürdeki malların ve istedikleri takdirde altın gümüş gibi batini malların zekatını onlara vermek gerekir. Nitekim fakihler de böyle söylemektedirler. Bunlar zekatı ayette belirtildiği gibi adaletli şekilde yerlerine sarf etmeseler bile, zekat verenler zekat borcundan kurtulurlar. Titiz âlimlerin, *Mühezzeb* şerhinde ve diğer eserlerde belirttikleri gibi, şayet imam veya kral zalim ise ve zekatları şerî mahallerine sarf etmiyorsa, bu takdirde imam veya onun tarafından görevlendirilen memur da zekat talep etmemişse, zekat borcu olan kimsenin yapacağı en uygun iş, bizzat kendisinin zekatı uygun yere vermesidir.

5- Mürtede, Dinsize ve Ahireti İnkar Edene Zekat Verilmez:

Tecrübeyle sabittir ki; Batılılaşmanın, okulları ve İslami terbiyeyi bozmuş olduğu büyük şehirlerde zındıklık ve dinsizlik çoğalmıştır. Yine dinin kesin bildirdiğine göre mürted, İslam için asıl kafirden daha tehlikelidir. Ona ne farz zekattan ne de nafile sadakadan bir şey vermek caiz değildir. Savaş halinde olunmayan asli kafire farz olan sadaka değil de, nafile sadaka (zekat) vermek caizdir.

Bu büyük şehirlerdeki dinsizler de çeşit çeşittir. Bunların bir kısmı, ister sıfatlarını, isterse varlığını inkar ederek açıkça küfrünü ilan eder. Bir kısmı vahyi ve peygamberliği inkar ettiğini ilan eder. Hz. Peygamber'e, Kur'an'a veya öldükten sonra dirilmeye, hesaba ve Kitab'a açıkça dil uzatır. Bir kısmı da siyasi bir uyruk olarak Müslüman olduğunu iddia ediyor fakat İslam'ın temellerinden olan namazı terk etmeyi, içki içmeyi, zina etmeyi helal sayı-

yor, namaz kılmıyor, zekat vermiyor, oruç tutmuyor, gücü yettiği halde haccetmiyor. Bunların nüfus kağıdı Müslümanlığına itimat edilmez. Bu belirtilen kişilerden hiçbirine zekat vermek caiz değildir. Zekat verecek kimsenin; zekat vermek için, İslami inancı sağlam, dinde kesin olan emir ve yasaklara boyun eğdiğine inandığı kimseleri arayıp bulması gerekir. Bunlarda hiç günah işlememe şartı aranmaz. Zira Müslüman bazen günah işleyebilir fakat tövbe eder. Ehl-i Sünnet'in temel prensiplerinden birisi de; Ehl-i Kıble'den hiç kimseyi herhangi bir günahtan veya nassı inkar etmeyerek tevil yoluyla düştüğü ameli yahut itikadi bir bidatten ötürü tekfir etmemektir. Günah işlediğinde Allah'ın emir ve yasağını inkar etmeyenle, farzların terkini ve haramların irtikabını helal sayan kimse arasındaki fark çok büyüktür. Zira ikinci kişi, Allah'a karşı sorumlu olduğunu, ona isyan ettiğini, tövbe ve istiğfar etmesi gerektiğini düşünmeden farzlar ve haramlar konusundaki tavrında ısrar etmektedir.

Müslümanlığından şüphe edilen kimseye zekat vermek gerekmez. Cuma namazı vaktinde belki de cami karşısındaki eğlence yerlerinde Ramazanda göz göre göre içki içen ve sigara tüttüren kimseleri kahvehanelerde, meyhanelerde ve eğlence yerlerinde gören kimseler, bunlar hakkında ne derler, bilmem? Bunlar günahkar mü'minlerden mi yoksa komünist kafirlerden midir?. Kanaati ne olursa olsun bunlardan hiç birine zekat vermemek, dinine ve salih oluşuna güvendiği kimseyi arayıp bulmak gerekir. Şayet fasıka zekat verildiğinde, düzeleceğine inanılırsa o takdirde o, müellefe-i kulûb'dan sayılır.

6- Zekatı Yerine Getirmek, İslam'ın İtibarını iâdeye Kafidir:

Yüce Allah'ın, şu ayette belirttiği gibi mal; dînî ve toplumsal hayatın temeli, sistemin esasıdır. *"Allah'ın, geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı sefihlere vermeyin."*[349] İslamiyet'in diğer dini sistemlere karşı zekatı farz kılmakla temayüz etmiştir. Bu gerçeği bütün toplumların filozof ve düşünürleri itiraf etmiştir. Şayet Müslümanlar, dinlerinin bu temel prensibini uygularsa -Allah, nüfuslarını ve rızıklarını çoğalttıktan sonra- aralarında perişan bir fakir ve çaresiz bir borçlu kalmaz. Fakat Müslümanların çoğu bu farizayı terk ettiler, dinlerine, kavimlerine ve ümmetlerine karşı cinayet işlediler. Neticede de siyasi ve milli çıkarları açısından toplumların en kötüsü konumuna düştü-

349. Nisâ, 4/5.

ler. Böylece saltanatlarını, şeref ve izzetlerini kaybettiler, oğullarının ve kızlarının eğitimlerine varıncaya kadar başka toplumlara muhtaç hale geldiler. Çocuklarını Hıristiyan misyonerlerinin ve dinsizlerin okullarına vermekte, onların dinlerini ve dünyalarını perişan etmekte, dini ve milli bağlarını koparmakta, onların yabancılar karşısında zelil birer köle olmalarını sağlamaktadırlar. Kendilerine: bu papaz ve misyonerler veya dinsiz komünistler gibi niçin kendiniz için mektepler kurmuyorsunuz? dendiğinde: Bunu yapacak para bulamıyoruz, diyorlar. Gerçek olan şudur ki; onlar bunun için para değil, iman, akıl, himmet ve gayret bulamıyorlar. Halbuki diğer din mensuplarını okullar, siyasi ve hayri cemiyetler kurmak için dinlerinin kendilerine farz kılmadığı halde malları nasıl harcadıklarını görmektedirler. Onlara bunu akılları, milli ve ırki gayretleri yaptırmaktadır. Ama Müslümanlar onlardan utanmıyorlar. Onlara bağımlı olmaya rıza gösteriyorlar. *"Onlar Allah'ı unuttu. Allah da onlara kendilerini unutturdu. Onlar fasıkların ta kendileridir."*[350] Müslüman önderlere düşen iş; zekat toplama işini düzene koymak için bir cemiyet kurarak din ve şereften geride ne kaldıysa onların ıslahına girişmektir. Her şeyden evvel zekatı, başkalarından önce bu cemiyetle bağlantılı olanlara sarf etmelidirler. Bu cemiyetin programında; müellefe-i kulûb hissesinin irtidat ve dinsizliğe karşı mücadelede, köle azadı hissesinin de, sömürgeci ülkelerinin boyunduruğu altındaki Müslüman ülkeleri hürriyete kavuşturma mücadelesinde kullanılmasına özen gösterilmelidir. Tabii ki ferdi anlamda azat edilecek köle yoksa... *fî sebîlillâh* hissesi ise; İslami iktidarın tekrar kurulması için sarf edilmelidir. Bu, dinin varlığını korumada, kafir düşmanlara karşı cihad etmekten daha önemlidir. Şayet dini kılıçlar, mızraklar ve ateşli silahlarla savunmak mümkün olmazsa, o takdirde ona çağrı için diller ve kÂlemlerle cihad yolunda zekattan pay ayrılmalıdır.

Bilinmelidir ki, Müslümanların tamamının ve çoğunun zekatı vermesi ve uygun yerlere sarf edilmesi; İslam'ın itibarının tekrar kazanılmasına yetecektir. Daha da öte, yabancıların gasbettikleri İslam topraklarını kurtarmaya ve Müslümanları kafirlerin köleliğinden kurtarmaya yetecektir. Bu da sadece zenginlerin ihtiyacından fazla olan servetin onda biri veya kırkta birinden ibarettir. Biz görüyoruz ki; Müslümanlar onların efendisiyken şimdi Müslümanların efendisi olan toplumlar, Rableri tarafından farz kılınmadı-

---

350. Haşr, 59/19.

ğı halde dinleri ve kavimleri için daha fazlasını sarf etmektedirler. Bu zamanda zekat farizasını canlandırma ve bu işi yürütecek gayretli kimselerin gücünü artırma konusunda uyanık Müslümanların arzusu hayli artmıştır. Bazı açıkgözler de bu potansiyeli hemen kendi çıkarları için istismara kalkışmaktadırlar. Acaba münafıklar ve düşmanlar bu yolu kapatmadan bu işi, İslam âleminin güvenip destekleyeceği şekilde kurup yürütebilecek dürüst insanlar bulabilecek miyiz? Biz bu şerefli işi kurmak için, kafası çalışanlara çağrı yaptık. Halen de meziyetlerine işaret ettiğimiz destekçileri gözlüyoruz. Daha onları görmeden böyle bir teklif yapmak zorunda kaldık. İnşallah 103. ayetin tefsirinde zekatın diğer faydalarına, hüküm ve hikmetlerine tekrar döneceğiz.

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿61﴾

61- Münafıkların içinde: "O, her şeye kulak kesiliyor" diyerek Peygamber'i incitenler vardır. De ki: "O sizin için bir hayır kulağıdır." O, Allah'a iman eder, mü'minlere inanır, O içinizden iman edenler için bir rahmettir. Allah'ın Rasulü'nü incitenler için acı veren bir azap vardır.

Bu münafıkların nifakına dair delillerden ve etkilerinden diğer bir çeşittir. O da, Peygamber'in yüce ahlakına ve üstün şahsiyetine dil uzatmaktır. Sadakaların taksimi konusunda adil davranmadığı halde onun hakkında ileri geri konuşmaları gibi... Âlemlerin Rabbi, Peygamber'i hakkında: *"Ve sen elbette yüce bir ahlak üzeresin."*[351] buyurarak onu yücelttiği halde bu münafıkların Peygamber'i küçük görmeleri onların kafir olduklarına yeterli bir delildir. İbn İshak, İbn Münzir ve İbn Ebi Hâtim, İbn Abbas'tan (r) şunu nakletmişlerdir: Nebtel b,. Hâris, Hz. Peygamber'e gelir, yanında oturup onu dinler sonra da sözlerini münafıklara aktarırdı. "Muhammed bir kulaktır, kim ne söylerse inanır" diyen bu adamdır.

351. KÂlem, 68/4.

Hz. Muhammed'i İncitenler ve Konumları

Allah onun hakkında bu ayeti indirdi. ***"Münafıkların içinde: 'O, her şeye kulak kesiliyor' diyerek Peygamber'i incitenler vardır."*** Ayetin ifadesine göre bu söz, onlardan bir kişiye değil, bir cemaate nispet edilmektedir. Bu en yakın manadır. Zira birisi bir şey söyler de diğerleri onu tasdik ederse, bu sözü, hep birlikte söylemiş sayılırlar. Birinci görüş Ebu Hâtim'e göre, Süddi'den rivayet edilmiştir. O şöyle demiştir: Münafıklardan bir grup toplanmıştı, aralarında Cülâs b. Süveyd b. Sâmit, Muhaşşi b. Hamîr ve Vedîa b. Sâbit de vardı. Peygamber (s) aleyhinde konuşmak istediler. Fakat birbirlerini bu işten sakındırdılar ve şöyle dediler: Korkarız ki bu iş, Peygamber'in kulağına gider ve sizi cezalandırır. Bazıları da, Muhammed bir kulaktır (saftır) yemin ederiz, o da bize inanır. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.

Ayette geçen *ezâ* kelimesi; duyarlı bir canlının bedeninde veya ruhunda hafif bile olsa acı meydana getiren şeydir. Bir kimseye hafif bir kötülük dokunsa; *"eziye'l-insâne bi kezâ ezen ve teezzâ, tezziyen"* denir. Aynı şekilde başkasına eziyet verdi, anlamına *"âzâ gayrahû îzâen"* denir. Fîrûzâbâdî, kıyasa uygun olmakla beraber if'âl babından "izâ" lafzını kabul etmedi. Çünkü Araplardan ancak *ezâ, el-ezâtü* ve *el-eziyyetü* lafızları işitilmiştir. *"Onlar size, eziyetten başka bir zarar vermezler."*[352] ayeti, belki onun söylediğine delil getirilebilir. Çünkü bu doğrudan teaddi eden *âzâ* fiilindendir. Yoksa lâzım fiil olan ezâ'dan değildir. Ona ancak ism-i mastar denebilir. *Ezâ*'yı, hafif zarar şeklinde kayıtlamaları, genel olarak kabul görmüş değildir. Görünen odur ki; bu kelime hafif ve ağır olan acılar için kullanılır. Âl-i İmrân 111. ayeti, hafif acıyı ifade eder. Zira o, zarardan istisna edilmiştir. Yağmurun verdiği eza, bitin başa verdiği eziyet bu kabildendir. Şiddetli acıya misal ise şu ayettir: *"Allah ve Rasulü'nü incitenlere Allah, dünyada ve ahirette lanet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır. Mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir."*[353] Rivayet tefsirine göre, Allah'a eziyet edenler Ona oğullar ve kızlar nispet edenlerdir. Rasulü'ne eziyet edenler ise, Uhut günü onun başını yaranlar ve onun peygamberliğini yalan sayıp kendisine sihirbaz, şair ve kahin diyenlerdir. Mü'min erkek ve kadınlara eziyet edenler ise, şeref ve

352. **Âl-i İmrân, 3/111.**
353. **Ahzâb, 33/57, 58.**

haysiyetlere dil uzatanlar ve kadınları elde etmek için onların peşine takılan zinakarlardır. Bütün bunların şiddetle tehdit edilmesi, eziyetinin de şiddetini gösterir. Onların Hz. Peygamber'e *"uzunun"* (kulak) demelerine gelince bu; şahsın, işlevindeki mübalağadan ötürü bir organla isimlendirilmesidir. O da, söyleneni çokça işitmek ve tasdik etmek anlamınadır. Sanki o şahıs, bütünüyle işiten bir kulaktan ibarettir. Bu; casusa, göz demeleri kabilindendir. Bu kelime, duyduğu şeyi ayırt etmedeki dikkatsizlik, makul ve gayri makul her şeyi kabullenme anlamına da kullanılır. Bununla çabuk aldanmayı zemmetmek murat edilir. Bu, kralların ve başkanların en büyük kusurlarındandır. Zira yalan ve kovuculuk yoluyla aldanmaya ve münafıkları yaklaştırmaya, samimileri ise uzaklaştırmaya yol açmaktadır. Hz. Peygamber münafıklara Allah'ın emrettiği gibi, zahire göre davranma prensibine uyarak diğer bütün mü'minlere uyguladığı muameleyi uygulamıştır. Onlar da bunu, kendisine söylenen her şeyi tasdik ediyor sanmışlardır. Kıraat imamlarının çoğunluğu, kelimeyi *uzun* şeklinde, Nâfi' *uzn* şeklinde okumuştur. İkisi de aynı anlamdadır.

Yüce Allah Peygamber'e, onlara karşı şöyle cevap vermesini telkin etti: ***"De ki; 'O, sizin için bir hayır kulağıdır'."*** Evet O, bir kulaktır. Fakat sizin sandığınızın aksine hayır kulağıdır. O, her duyduğuna kulak asmaz ancak hakka ve şeriata uyan ve halkın hayır ve maslahatına uygun olan şeylere kulak verir. Yoksa bunlar dışında batıla, yalana, gıybete, kovuculuğa, kavga ve tartışmaya itibar eden bir kulak değildir. Bunlardan hiçbirine kulak asmaz. Dinlemek istemediği halde kulağına gelirse bile, onu kabul etmez, aklen ve dinen kabulü caiz olmayan şeyleri tasdik etmez. Bu sıfatla (kulak sıfatı) tanımlanan kral ve liderler ise tam aksini yapmakta, bu durum halis muhlis insanları yanlarından uzaklaştırmak için yağcı ve sapıklara fırsat vermekte, cezalandırılmalarını istedikleri kimselerin cezalandırılması için onları gayrete getirmektedir. Buradaki *hayır kulağı* izafesi, mevsufun sıfata izafesi şeklindedir. Nâfi', *uznun* şeklinde, hayr kelimesini de ona sıfat yaparak *hayrun* şeklinde okumuştur.

Onlara verilen cevap üslub-u hakîm tarzındadır. Önce onların dediklerini kabul ediyor sonra tepelerine inmek için, durumu aleyhlerine çevirecek bir ifade getiriyor. Münâfikûn Sûresi'nde durum böyle olmuştur. Münafıklar: *"Andolsun, eğer Medine'ye dönersek, üstün olan zelil olanı oradan*

mutlaka çıkaracaktır" demişler. Yüce Allah da cevaben: *"Halbuki asıl üstünlük ancak Allah'ın, Peygamber'inin ve mü'minlerindir."*[354] buyurmuştur. Onlar, kendilerinin aziz, dolayısıyla da peygamber ve mü'minlerin zelil olduklarını söylüyorlardı. İşin aslı kabul edilerek -ki, o da kuvvetli olanın zayıf olanı çıkarmasıdır- durum onların istediklerinin tersine çevriliyor ve izzetin Allah'a, Peygamber'ine ve mü'minlere ait olduğu söylenerek dolaylı şekilde münafıkların zelil olduğu, şayet dilerse Peygamber'in onları Medine'den çıkarabileceği fakat bunu, küfürlerini ilan ettikleri takdirde yapacağı, zira şeriata göre hükmün ancak zahire göre verileceği ifade edilmiş oluyor. İbn Münzir *el-İntisâf* kitabında bunu; illetin icabına uygun söz şeklinde ele alıyor ve şöyle diyor: Onlara bundan daha beliğ bir cevap verilemez. Zira onlar önce muvafakat yoluyla ümitlendiriliyor sonra da birden bire ümitleri yok ediliyor, peşinden ümitsizlik getiriliyor. Bu, fakihlerin dilinde; icaba uygun söz şeklinde ifade edilir. Zira başta muvafakat edilerek hasma ümit verilir, bu ümidin yakında gerçekleşeceği ihsas ettirilir. Bir ümidi, peşinden gelen yeis kadar kesip atan başka bir şey olamaz.

Sonra Yüce Allah hayır kulağı ifadesini, isti'nâf-ı beyâniyye yoluyla en hayırlı kulak tarzında şu şekilde açıkladı: ***"O Allah'a iman eder, mü'minlere inanır."*** Yani peygamber Allah'ı ve Allah'ın size ve başkalarına dair vahiy yoluyla bildirdiği haberleri de tasdik eder. Çünkü vahiy kesin ve doğru haberdir. Ona şüphe yaklaşamaz. Çünkü o, Allah'ın Peygamber'e gayp âlemini açarak gösterdiği aşikar, vicdani ve burhani bir delildir. Ona imanın kesin akli delillerle ortaya koyan şeylere olan imanından daha kesin ve daha köklüdür. İkinci derecede de, gerçek manada iman sahibi olan ensar ve muhacirlere güven ve sıcaklık duymaktadır. Zira onlar, Peygamber'le (s) birlikte mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad ederek samimiyetlerini ispat etmişlerdir. Peygamber'in onları tasdik etmesi sırf duyduklarıyla değil, onları tasdiki gerektiren iman alametlerini bilerek ve özellikle de kendine söyledikleri doğru sözlerini müşahede ederek olmaktadır. Ayrıca onların haberlerinde sıdk alamet ve işaretleri görmektedir. Bu durum gösteriyor ki, Hz. Peygamber (s) münafıklara güvenme ve teslimiyet tarzında inanmıyor, yeminle destekleseler bile, onların haberlerini tasdik etmiyordu. Durum, onun lütuf ve terbiyesine bakıp da kendisine *"O, bir kulaktır"* diyenlerin san-

354. Münâfikûn, 63/8.

dığı gibi değildir. Çünkü Rasûlullah (s), hoşlanmayacağı şeyleri kimsenin yüzüne vurmazdı. Ashabın geneline nasıl davranırsa, onlara da aynı şekilde davranırdı. Burada münafıklar için, Allah'ın içlerinde ve aralarında gizledikleri kötü niyet ve planları Peygamber'ine açıklayacağına dair bir tehdidi vardır. Nitekim şöyle buyuruldu: *"Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir sûrenin mü'minlere indirilmesinden çekinirler."*[355] Aynı zamanda Ömer b. Hattab (r) gibi mü'minlerden, onlar hakkında kötü zan besleyen, küfürleri ortaya çıksa da, kendilerinden intikam almak için izin verilse diye düşünenler için de bir tehdit söz konusudur.

Bütün bunlara rağmen O'nun, hayırlı kulak olması; onlara karşı yumuşak ve şeriatın, zahire göre amel prensibine uygun davranması anlamınadır. Bu sûrede yasaklanmadan önce münafıkların özürlerini kabul etmesi de bu cümledendir. Şayet onlara karşı, kulak kelimesinden kastettikleri anlamın gereğine uygun davransaydı, onun cezasından kurtulamazlardı. Çünkü yaptıkları kötülük nispetinde onlarla ilgili kötü haber çıkıyordu. Eğer kötü haberleri kabul edecek olsaydı, bu haberleri dürüst mü'minlerden alır ve ona göre de cezalarını verirdi.

Zemahşeri, *uzunun hayrun* kıraatine göre her iki kelimeyi mahzuf birer müptedaya haber yaptı ve şöyle takdir etti: O, bir kulaktır, O, sizin için bir hayırdır. Zira özürlerinizi kabul ediyor, kötü müdahalelerinize karşılık vermiyor. Başkası ise şu takdiri yaptı: O, sizin için hayır sahibi bir kulaktır. Yahut da: O, sizin için hayırlı mıdır? anlamınadır.

Ayette iman kelimesinin Allah lafzına, "be" harfi ceriyle, mü'minlere ise, "lâm" harfiyle geçişli kılınmasının esprisi şudur: Birincide asıl olan küfrün zıddı olan imanla, yalanlamanın zıddı olan tasdiktir. Mü'minlere iman ise; itimat, meyil ve güven anlamınadır. Bu anlamda birçok ayet vardır.[356] Bütün bu ayetlerde, bir taraftan diğer tarafa olan meyil ve itimat anlamını taşıyan tasdik manası vardır. Bu da Allah'a imanda değil, insanların birbirlerine olan güvende söz konusu olur. Böylece, Peygamber'den özür dilediklerinde, kendilerini tasdik ettiğini söylemelerinin gerçekte yalan olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü onlar yemin bile etse Peygamber onlara inanmıyordu. Zira o, yalancı münafıklara değil, sadık mü'minlere inanıyordu.

---

355. Tevbe, 9/44.
356. Bkz: Yûnus, 10/83; Ankebût, 29/26; Yûsuf, 12/17; Şuarâ, 26/111.

"O, içinizden iman edenler için bir rahmettir." Yani o, başkalarına değil de mü'minlere inanması cihetinden sizin için bir hayır kulağıdır. O, sizden gerçek iman sahipleri için bir rahmettir. Çünkü onların imanı ve hidayetleri dünya ve ahiret saadetine sebep olur. Dıştan Müslüman gözüküp de, içten kafir olan münafıklar içinse, iki cihanda O, bir intikam sebebidir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah Gafur ve Rahimdir."*[357] Bu manada pek çok ayet vardır. Onlardan her biri iman iddiasında olunca; *sizden* sözü, dolaylı olarak, onlardan samimi olmayan Müslümanlara işaret etmek üzere kullanıldı. Bunun faydası şudur ki, onlar bu sayede Hz. Peygamber'in, onlardan münafıklar bulunduğunu fakat onları şahsen bilmediğini, fakat Rabb'inin Ona bildirmesinden ve içyüzlerini açıklamasından korkulduğunu göz önünde bulundururlar. Nitekim şu ayette belirtilecektir: *"Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir sûrenin mü'minlere indirilmesinden çekinirler. De ki; siz alay edin. Allah o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır."*[358] Denildi ki; onlardan iman edenlerden maksat, imanı izhar edenlerdir. Peygamber (s) onlar için, sadece dışlarına bakıp kendilerine değer veren mü'minler gibi davrandığından bir rahmettir. Bundan dolayı ifade; *âmenû* (iman ettiler) şeklinde fiil kalıbında geldi. Mü'minîn şeklinde ismi fail kalıbında gelmedi. Fakat bu görüş zayıftır. Zira Kur'an-ı Kerim çok defa, mü'minler için imanın mükafatını fiil kalıbına bağlamadı.

İmam Hamza rahmet kelimesini, önceki hayr kelimesine atfederek *rahmetin* şeklinde okudu. Manası konusunda şöyle dendi: O, sizin için hayırlı bir kulak ve rahmettir. Bu da tartışılabilir. Zira bu mana kastedilseydi araya (Allah'a inanır, mü'minlere güvenir) sözleri girerek birbirinden fasledilmezlerdi. Bu durum bizim söylediğimizi desteklemektedir. Takdir şöyledir: O, hepimiz için hayır kulağı fakat sadece mü'minler için rahmettir. Tabirdeki bütün farklılıklar göstermektedir ki, Hz. Peygamber'in yumuşaklığı, lütfu, konuşana kulak vermesi, içyüzüne göre davranmaması münafıklar için behemehal hayırlıdır. Şayet Allah ona, gizledikleri küfre göre davranmasını emretseydi bu, başlarının kesilmesi şeklinde bir emir olurdu. Onların hayatta kalması; hayır sözünden anladıkları manada bir hayır olduğu gibi, gerçekte de bir hayırdır. Zira bu onlar için bir ertelemedir, belki bu sebeple,

---

357. Bakara, 2/218.
358. Tevbe, 9/64.

inanma istidadında olanları, Allah'ın ayetlerini, Peygamber'i ve mü'minleri nasıl desteklediğini görürler de iman ederler. Hayırlılık dünyevidir, herkesi içine alır. Rahmet ise hem dünyevi hem de uhrevidir ve sadece mü'minlere hastır. Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderilmesinden maksat; davet ve hidayetin genel olmasıdır. Yoksa o, mü'minlere olduğu gibi kafirlere de rahmet değildir. Şu ayet, bizim seçtiğimiz manayı desteklemektedir. ***"Allah'ın Rasulü'nü incitenler için acı veren bir azap vardır."*** Bu ayet: *"O, sizden iman edenler için bir rahmettir"* ayetinin karşıtıdır. Görüldüğü gibi, Rasulullah'ı (s) söz ve fiille rahatsız etmek rahmet sebebi olan imana aykırıdır. Eziyetin karşılığı da imanın karşılığına zıttır. Eziyet edenlere acısı şiddetli olan bir azap vardır. Peygamber'in, Allah'a izafe edilmesi gösteriyor ki; onu incitmek, onu göndereni incitmek demektir. Bu durum Allah'ın azabına sebeptir. Nitekim ona itaat Allah'a itaat sayılır. Onun sevabına vesile olur. *"Kim Peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."*[359]; *"Onlar için azap vardır"* cümlesi bağımsız bir cümledir ve kendinden önceki cümleye haberdir. Burada cümlenin muhtevasını tekit vardır.

Ayet ve ifade ettiği mana; nübüvvetle ilgili olduğu takdirde Peygamber'e eziyet etmenin küfür olduğunu göstermektedir. Çünkü peygamberliği konusunda ona eziyet vermek tabiatıyla gerçek imana aykırıdır. Fakat âdet ve beşeri işlerle ilgili olarak hafif eziyet küfür değil, haramdır. Yemekten sonra Rasulullah'ın (s) yanında uzun kalarak onu incitenlerin yaptıkları gibi... Onlar hakkında şu ayet inmiştir: *"Çünkü bu hareketiniz peygamber'i üzmekte fakat o size bir şey söylemekten çekiniyordu... Bundan sonra sizin Allah'ın Rasulü'nü üzmeniz ve onun eşlerini nikahlamanız asla caiz değildir. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahtır."*[360] Kendisini ismiyle ve yüksek sesle çağıran bedeviler hakkında da şöyle buyurulmuştur: *"Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üzerine çıkarmayın. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın. Yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gidiverir."*[361] Bunlar Allah'ın, Peygamber'e karşı mü'minlere farz kıldığı adabı muaşeret kurallarıdır. Bunlarda kusurlu davranmakta, farkında olmadan amellerin boşa gitme tehlikesi vardır.

---

359. Nisâ, 4/80.
360. Ahzâb, 33/53.
361. Hucurât, 49/2.

Bazı âlimlerin açıkça söylediğine göre; vefatından sonra da Rasulullah'ı (s) incitmek, onu hayattayken incitmek gibidir, vefatından sonra hanımlarını nikahlamak da öyledir. Bazıları da şunu söyledi: Şayet Hz. Peygamber hayatta olsaydı, onu üzecek şekilde anne babası ve aile fertleri aleyhinde konuşmak da bu kabildendir. Fakat bunu küfür değil, günah sayıyorlar. Şüphesiz ki; Hz. Peygamber'e inanmak; bir mü'minin, onu her ne şekilde olursa olsun üzeceğine inandığı bir pozisyonda olmasına engel olur. Fakat insanlar arasında kavga konusu olan mali, cinâî ve şahsi haklar konusundaki sürtüşmelerden dolayı peygamber'in soy ve sopundan gelen birisini inciten herkes buna dahil değildir. Çünkü ehlibeytten olan kimseler arasında da günahkar, mütecaviz, suçlu ve haksız kimse bulunabilir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez, ancak haksızlığa uğrayan başka."*[362] Hz. Peygamber *"Hak sahibinin söz hakkı vardır"* buyurmuşlardır. Bu hadisin sebebi vürudu Buhari'de şöyle açıklanmıştır: Bir adam Rasulullah'a (s) gelip alacağını istedi ve ona sert davrandı. Ashap ona haddini bildirmek istedi. Rasulullah (s) ise: *"Bırakın onu, zira hak sahibinin, söz hakkı da vardır"* buyurmuşlardır.[363] Hz. Fatıma ki; Hz. Meryem gibi ailesinin ve bütün kadınların efendisidir. O bile Hz. Peygamber'in en sevdiği kızı olmasına rağmen, Hz. Peygamber'in (s) en sevdiği kişi olan Hz. Ebubekir Sıddık'tan rahatsızlık duymuştur. Çünkü Hz. Ebubekir ona, babasından miras zannettiği malı vermemiş, kendisinin Hz. Peygamber'in (s) emrini ve şeriatını uyguladığını, çünkü Rasulullah'ın (s) bizzat kendisine; Peygamber'lerin geriye miras bırakmayacaklarını, geride bıraktıklarının ise sadaka olduğunu söylediğini, kendisinin de buna uyduğunu ifade etmiştir. Bu, Hz. Ebubekir'den Fatıma'ya (r) karşı bir eziyet sayılmadığı gibi, Fatıma'dan (r) da ona karşı bir rahatsızlık sayılmaz. İkisi de mazurdurlar. Artık bundan sonra Mısırdaki Fatımiler, İsrailliler ve diğerleri gibi, ehli beyt imamlarının günahsızlığı iddiasına sığınarak İslam'ı yeryüzünden silmeye yönelik gizli cemiyetler Kur'an ve kendilerinin, doğru veya yanlış ehli beytten olduklarını söyleyen ve aslında İslam'dan çıkmış olan Gulât-ı Şia'ya mensup kimseler hakkında ne demeli? Bunlar malum şeylerdir ve biz bunları defalarca açıkladık. Peki böylelerini incitmek, Rasulullah'ı (s) incitmek gibi sayılabilir mi? Üstelik bunlar onun en büyük düşmanı ve dinin en adi

362. Nisâ, 4/148.
363. Buhari, *İstikrâz*, 4.

bozguncularıdır. Bunlardan sonra bidatçi Rafıziler gelmektedir. Onların hurafeleri de malumdur. İslam'a ve Müslümanlara karşı cinayetleri meşhurdur. Bunların bir kısmını bu sûrenin tefsirinde açıkladık. Kim ehli beytten olan birisine karşı, sırf Rasulullah (s) sevgisinden ötürü şahsi hakkından fedakarlık yapar da, ona nazik davranırsa bu, onun imanının kemalini gösterir. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel, Abbasi halifesi Mu'tasım'ı bu yüzden affetmiştir. En'âm 74. ayetinin tefsirinde temiz ana-baba ve aile efradıyla ilgili konuda gerçeği söylemiştik. İlgili ayetin tefsirine bak.

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ ﴿62﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذَلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿63﴾

62- **Onlar size gelip, gönlünüzü razı etmek için Allah'a yemin ederler. Eğer mü'min iseler Allah'ı ve Rasulü'nü razı etmeleri daha uygundur.**

63- **Onlar bilmezler mi ki, her kim Allah'a ve Rasulü'ne karşı koyarsa, şüphesiz onun için, içerisinde ebedi olarak kalacağı cehennem ateşi vardır. Bu ise büyük bir rezilliktir.**

İbn Ebi Hâtim, Katade'den şöyle nakletti: Bize söylendiğine göre münafıklardan birisi, Tebük Savaşı'nda geride kaldıkları için haklarında ayet inenler hakkında şöyle dedi: Andolsun ki, bu zatlar bizim en hayırlı ve en şereflilerimizdir. Eğer Muhammed'in (s) onlar hakkında söyledikleri doğruysa onlar, eşeklerden daha kötüdür. Müslümanlardan (s) birisi de bunu duydu ve şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki Muhammed'in dediği doğrudur. Sen ise eşeklerden daha adisin. Bu zat Rasulullah'a (s) koşup durumu haber verdi. Rasulullah (s) da, gelmesi için adama haber yolladı. Gelince ona: *"Seni böyle konuşmaya iten sebep nedir?"* dedi. Münafık kendini kınamaya ve böyle söylemediğine dair yemin etmeye, Müslüman zat da: Allah'ım! Doğru söyleyeni sen de doğrula, yalan söyleyeni sen de yalanla, diye dua etmeye başladı. Bunun üzerine Yüce Allah bu ayeti indirdi. İbn Ebi Hâtim,

Süddi'den benzeri bir olay nakletti. Müslüman zatın, ensardan Âmir b. Kays (r) olduğunu söyledi. Ayet sadece bu zata mahsus değildir. Asıl olan, ayetin bu ve benzeri şahıslar hakkında inmiş olmasıdır. Çünkü münafıkların elebaşılarından, günahkar Müslümanların yalancılarından ve diğerlerinden, kendilerine inanılsın diye çok yalan söyleyenler vardır. Çünkü onlar kendilerinin yalancı olduklarını bildikleri için, söz ve fiillerinde insanlar tarafından yalanlandıklarına inanıyorlar, töhmeti ortadan kaldırmak için de yemin ediyorlar. Malumdur ki, bu her zaman için böyledir. 42. ayette de geçtiği gibi, Tebük Savaşı esnasında da: Şayet güçleri yetseydi, savaşa çıkacaklarına dair yemin etmişlerdi. Bu yeminlerinde yalancı olduklarını Allah açıkça biliyordu. Onların bu durumları 56. ayette de geçmişti. 74. ayette de, küfür sözü söyledikleri halde söylemediklerine dair yemin ettikleri belirtiliyor. 95, 96 ve 107. ayetlerde de buna benzer yeminlerine işaret edilmiştir.

Aslolan Allah'ı ve Rasulullah'ı Razı Etmektir

"Onlar size gelip, gönlünüzü razı etmek için Allah'a yemin ederler." Bu ayet; Tebük Savaşı'nda birlikte oldukları bazı münafıkların durumuyla ilgili olarak mü'minlere bir hitaptır. Yüce Allah mü'minlere; onların nifaklarının ortaya çıkmasına dair duymadıkları endişeleri şimdi duyduklarını, suçlandıklarına inandıklarını her söz ve fiilde mü'minlere karşı çokça özür dileyip, yemin ettiklerini haber verdi. Bu yemin ve özür mü'minleri razı edip, güvenlerini sağlamaya yönelikti. Böylece, inkar ettikleri şeyleri Peygamber'in (s) haber verme gereği de ortadan kalkmış oldu. Zira Allah şu sözüyle onların bu tavırlarını zaten reddetti: ***"Allah'ı ve Rasulü'nü razı etmeleri daha uygundur."*** Yani gerçek şudur ki; Allah'ı ve Peygamber'ini (s) razı etmek, mü'minleri razı etmekten daha münasiptir. Çünkü mü'minler, yalan olduğu kesin bilinmeyen konularda yemin ettiklerinde onları tasdik ediyorlardı. Fakat Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz. O, gözlerin hıyanetini ve kalplerin sakladıklarını çok iyi bilir. O, Peygamber'ine bilinmesinde fayda olan gayp haberlerini vahiy yoluyla bildirir.

Ayetin zahirine bakılırsa, *yurdûhümâ* denmesi gerekirdi. *Yurdûhü* denmesindeki incelik; Allah'ın elçisi olması itibarıyla Peygamber'i razı etmenin, Allah'ı razı etmek demek olduğunu bildirmektedir. Çünkü Peygamber'in (s) tebliğ ettiği hususlarda ona tabi olmak, Allah'ı razı etmek demektir. Bu, icaz konusunda Kur'an'ın belagat örneklerindendir. *Yurdûhümâ* deseydi, bu

mana ortaya çıkmazdı. Çünkü bu ifadeye göre her ikisini de aynı konuda razı etmek anlamı çıkmayabilir. Birinin razı olduğu hususta ötekisi razı olmayabilir. Bu da, kastedilen mananın aksi olur. Aynı şekilde "Allah razı edilmeye daha layıktır, Peygamber'i de razı edilmeye daha layıktır" denseydi, yine maksat ifade edilemezdi. Çünkü bunda hem ifade dolaşıklığı hem de sözü uzatma durumu vardır. Nahiv âlimleri bunu kendi kaidelerine göre yorumladılar. Ebu's-Suûd gibi bazıları şöyle dedi: *yurdûhû*'daki müfret zamir, *"zikredilen"* veya *"işaret edilen"* şeklinde tefsir edilen manaya racidir. Nitekim Şair Ru'be şöyle demiştir:

فيها خطوطٌ من سوادٍ وبَلَقْ كأنه في الجلد توليعُ البَهَقْ

"Orada siyah ve alaca çizgiler vardır.
Sanki o, deride hastalığı tutuşturuyor."

Beyitte, çizgiler çoğul olduğu halde "sanki o" şeklinde müfret zamir getirilmiştir. Maksat; işaret edilen veya anılan şey demektir. Aslında bu zayıf bir yorumdur. Tesniyeye delil değildir. Bazısı da müfret zamirin, Allah lafzına raci olduğunu söyledi. Bu, Peygamber'e de raci olabilir. Bazısı da zamirin sadece Peygamber'e raci olduğunu, zira söz konusu olan, ona eziyet edilmesidir. Bu görüş, öncekinden daha zayıftır. Nahivcilerin kaidelerine en yakın olan takdir, Sîbeveyh'in söylediğidir. O da şudur: Allah ve Rasul'ü, razı edilmeye daha layıktır, sözü aslında iki cümledir. Birinin haberi ötekine delalet ettiği için, haberlerden birisi hazfedilmiştir. Nitekim şair de şöyle dedi:

نحن بما عندنا وأنت بما عنـ ـدك راضٍ والرأي مختلفُ

"Biz kendi görüşümüzden razıyız, sen de
Kendi görüşünden razısın. Ama görüş çeşitlidir."

Bu Arapça terkip, tertip açısından rahattır. Zorlama yoktur. Fakat bu ifadeyle bizim işaret ettiğimiz incelik ortaya konmuyor. İşte bu, Kur'an'ın belagatıdır. Edebiyatçıların bundan yararlanmaları ve böyle ifadeleri aynı manadaki her cümlede kullanmaları gerekir. Bu uyarı olmasaydı, nahivcilerin irap konusundaki sözlerini nakle özen göstermezdik. Zira nahiv kaidesiyle uğraşmak bizim metotlarımıza aykırıdır.

"Şayet mü'min iseler!" Bu ifade, önceki ifadenin ekidir. Önceki ifade ise; ahirette azaptan kurtaracak gerçek imanın gereği olan şeydir. Buna

göre mana şöyledir: Şayet söyledikleri ve yemin ettikleri gibi mü'min iseler, Allah'ı ve Rasulü'nü memnun etsinler. Aksi halde yalancıdırlar. Bu ayette, her zamanki gibi günümüz münafıkları için de ibret vardır. İnsanları razı etmeye çalıştıkları konularda, haberlerini tekit ihtiyacı duyduklarında yemin eden ve yalan söyleyen bu münafıkların hallerini görenler için de onların tavırlarında ibretler vardır. Onlar özellikle de, Allah'ı razı etmeyip bilakis gücendirecek maksatlara ulaşmak için en bayağı yolları kullanarak kralları ve vezirleri razı etmek isterler.

"Onlar bilmezler mi ki, her kim Allah'a ve Rasulü'ne karşı koyarsa, şüphesiz onun için, içerisinde ebedi olarak kalacağı cehennem ateşi vardır." Ayetteki istifham, azarlama ve delil ortaya koymak içindir. *Muhâdde* kelimesinin aslı *had* olup, mufâale babına aktarılmıştır. Bir şeyin uç tarafı demektir. *Şık*'tan türeme ***muşâkka*** kelimesi de; taraf, bir şeyin içinden çıkan yan kısmı demektir. İkisi de, vadinin kenarı anlamındaki *udve* kelimesinden türeyen *muâdât* anlamınadır. *Adûv* (düşman) da, öfke ve kızgınlık sebebiyle düşman olduğu kimseye nispetle çok uzakta bulunur. Birbiriyle yardımlaşmazlar, ziyaretleşmezler. Onun için düşman, her biri bir uçta olan iki kimseye benzetildi. Onlar için; birbirine zıt iki uç denir. Münafıklar da aynı pozisyonda bulunurlar. Onlar hak, hayır, salih amel ve özellikle de dini ve ümmeti savunmak, onların durumunu yüceltmek için malla ve canla yapılan cihad gibi Allah'ın, kulları için, Peygamber'in ümmeti için sevdiği tarafın karşı köşesinde bulunurlar. Günahkar Müslüman ise, bazı işlerde her ne kadar Allah ve Rasulü'nün emir ve yasaklarına riayet etmese de uç noktaya varmazlar, Allah ve Rasulü'nden (s) bu kadar uzakta durmazlar. Bu ayet, günahkarları kafir sayanlar için bir delil değildir. Cehennem ise azap yurdudur. Bu isim daha önce defalarca geçti

Buna göre mana şudur: Bu münafıklar gerçek durumun şöyle olduğunu bilmiyorlar mı?: Kim ki, Allah'ın koyduğu sınırları aşarak, sadaka taksiminde olduğu gibi, yaptığı işlerde Peygamber'e dil uzatarak veya "o bir kulaktır" gibi sözlerle onun ahlak ve şahsiyetini küçümseyerek Allah ve Rasulü'ne (s) karşı durursa onun cezası, cehennem ateşidir. Kıyamet gününde ebedi olarak kalmak üzere o ateşe girecek ve oradan asla çıkamayacaktır. ***"Bu ise büyük bir rezilliktir."*** Yani ebedi olarak cehenneme girmek öyle bir zillet ve musibettir ki, dünya hayatındaki bütün zillet ve rezillikler onun yanında hiç kalır.

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَن تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُم بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِئُوا إِنَّ اللَّـهَ مُخْرِجٌ مَّا تَحْذَرُونَ ﴿64﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ قُلْ أَبِاللَّـهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ ﴿65﴾ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِن نَّعْفُ عَن طَائِفَةٍ مِّنكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿66﴾

64- Münafıklar, kalplerinde bulunanı kendilerine haber verecek bir sûrenin mü'minlere indirilmesinden çekinirler. Onlara de ki: "Siz alay edin bakalım! Allah, sizin çekindiğiniz şeyi ortaya koyacaktır."

65- Eğer onlara sorarsan: "Biz sadece lafa dalmış, eğleniyorduk" derler. Sen deki: "Allah'la, Onun ayetleriyle ve Peygamber'iyle mi alay ediyorsunuz?"

66- Boşuna özür dilemeyin. Siz iman ettikten sonra tekrar inkar ettiniz. İçinizden bir grubu bağışlasak bile, bir gruba da suç işlediklerinden ötürü azap edeceğiz.

Münafıkların Alay ve Desiseleri Hakkında

Bu ayetler; Tebük Savaşı'nın, ayıplarını ortaya koyduğu münafıkların hallerinden bir başka halin açıklaması mahiyetindedir. İbn Ebi Şeybe, İbn Ebi Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh birinci ayetle ilgili olarak Mücahit'ten şunu naklettiler: Münafıklar, aralarında bir şey konuşuyorlar sonra da, bari bunu aleyhimize kimse ifşa etmese diyorlardı. İbn Ebi Şeybe hariç diğerleri Katade'den şunu tahriç ettiler: Katade dedi ki: Bu sûreye, *Fâdıha Sûresi* yani münafıkları rezil eden sûre adını vermişlerdi. Sûreye *münebbie* yani münafıkların ayıp ve kusurlarını haber veren sûre de denir.

Cumhura göre ayetteki ***"yahzeru"*** cümlesi, zahire göre *haber* cümlesidir. Zeccâc'ın bildirdiğine göre ise mana yönünden *inşâ* cümlesidir. Yani; bundan sakınsınlar anlamınadır. Bu görüş zayıftır. *Esâsü'l-Belâğa* ve Ragıb'ın

Müfredâtı'na göre *hazer* kelimesi *teab* kelimesi gibi, korkulan şeyden sakınma, korunma anlamınadır. Çekinmenin sebebi olan korku için de kullanılır. Münafıkların korkup çekinme meselesi bazılarınca problem sayıldı. Zira onlar vahye inanmıyorlardı. Ebu Müslim bu probleme şöyle cevap verdi: Onlar alay maksadıyla korku izhar ediyorlardı. Cumhur ise özet olarak şu cevabı verdiler: Münafıkların çoğu vahiy ve Peygamber'imizin peygamberliği konusunda tereddüt içindeydiler. Kesin olarak ne imandan ne de küfürden birini tercih etmişlerdi. Onlar sağlam mü'minlerle sağlam kafirler arasında tereddüt geçiriyorlardı. Bazılarının şüphesi kuvvetli, bazılarının ki ise zayıftı. Onların halleri ve gruplarına dair açıklama Bakara Sûresi'nin başında geçmişti. Onun tefsirine bak ve Allah'ın onlar için getirdiği iki temsilin belagatını gör. Bu sakınma ve korku şüphe ve tereddüdün tabii sonucudur. Şayet Rasûlullah'ı (s) yalanlamada kesin kanaat sahibi olsalardı, akıllarına bu korku düşmezdi. Şayet onu kesin bir şekilde tasdik etselerdi, o zaman bu korku ve sakınmaya mahal kalmazdı. Çünkü kalpleri imanla tatmine ermiş olurdu.

Müfessirler ayetteki *aleyhim*'deki zamir konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun, zikredilen münafıklara raci olduğunu, onlar aleyhinde inmesinden maksat; onların hal ve durumlarının mahiyetini açıklama konusunda inmiş olmasıdır, dediler. Bu, şu ayetteki *aleyhim* kelimesine benziyor: *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tabi oldular."* Halifeler zamanında durum şöyleydi, anlamına; *"kâne kezâ alâ ahdi'l-hulefâi"* denir. Kalplerinde olanlardan haber vermekten maksat da, onun lazımı rezil edilmeleri ve içyüzlerinin ortaya konması ve onların, başlarına gelecek azaptan sakındırılmalarıdır. *Aleyhim* hakkında başkaları da şöyle dedi: Buradaki zamir mü'minlere racidir. Buna göre mana şöyledir: Münafıklar; mü'minler üzerine, kalplerindekileri açıklayacak bir ayetin inmesinden çekinirler. Zira korku içinde yaşayan bu münafıklar; kalplerinde şüphe, tereddüt, Müslümanların başına musibetler inmesi arzusu ve diğer kötülükleri ve aynı zamanda onlara karşı kin ve nefreti taşıyorlardı. Bunda zamirlerin parçalanması söz konusu oluyor denirse, buna şöyle cevap verilir: Zamirlerin parçalanması yasak değildir ve belagata da aykırı değildir. Mananın anlaşılmaması hali müstesna.

Bize göre burada iki konu vardır: 1- Aslında burada zamirlerin dağıtılması söz konusu değildir. Daha önce de geçtiği gibi münafıklar, mü'minleri

razı etmek için yemin ediyorlardı. Allah da onları, razı edilmeye daha layık oldukları halde Kendini ve Rasulü'nü (s) memnun etmeyi bırakıp da mü'minleri razı etmeye kalkmalarından dolayı kınamış ve bunun Allah ve Rasulü'ne karşı bir düşmanlık olduğunu, bu sebeple ebedi cehenneme müstahak olduklarını bildirmişti. Sonra istinaf yoluyla, mü'minlere karşı yemin ve onları memnun etme gayretlerinin sebeplerini açıklayarak şöyle demişti: Onlar içyüzlerini açıklayacak bir sûrenin inmesinden çekinirler, zira bu durumda mü'minlerin onlara karşı olan güveni kaybolur. Zamir mü'minlere raci kılındı. Çünkü sözün akışı onlarla ilgilidir. 2- Vahyin, onu Allah'tan alan Peygamber'e indirilişi *ilâ* ve *alâ* harfi cerleriyle ifade edilir, hidayetleri için kavmine okunmak üzere indirilişi de bu iki cer harfiyle olur. Bu iki kullanış Kur'an'da tekrar edilmiştir.[364] Yüce Allah, Peygamber'ine (s) şöyle buyurdu: ***"Onlara de ki: 'Siz alay edin bakalım! Allah, sizin çekindiğiniz şeyi ortaya koyacaktır'."*** Ebu Müslim İsfehani bu cevabı; münafıkların, belirtilen sebeplerle korku izhar etmelerinin alay maksadıyla olduğuna, imansız oldukları için bundan fiilen çekinmediklerine delil saydı. Halbuki ayetin başında ve sonunda istihzanın, onların şahıslarına isnat edilmesi İsfehani'nin görüşünü reddetmektedir. Şayet onun dediği doğru olsaydı, bu durum onlardan hikaye edilir ve sakınma onların şahıslarına değil de, sözlerine nispet edilirdi. Nitekim bu sûrede ve başka sûrelerde pek çok söz onlara nispet edilmiştir. Bunlardan birisi de Bakara'nın başındaki şu ayettir: *"İman edenlerle karşılaştıklarında: 'Biz de iman ettik' derler. Elebaşılarıyla baş başa kaldıklarında ise: 'Biz sizinle beraberiz, onlarla sadece alay ediyoruz' derler."*[365] Sakınmanın, onların kendilerinden kaynaklandığına bir delil de kendi adlarını taşıyan sûredeki şu ayettir: *"Her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar."*[366] Zaten bu ayeti takip eden ayette, Tebük Savaşı esnasında aynı pozisyonda alay çeşitlerinden bir başkası açıklandı. İstihza onların âdeti ve karakteridir. Sırlarını ifşa edecek bir sûrenin inmesinden çekinmeleri alay kabilinden değil bilakis işin sonundan korkmalarından dolayıdır. İşin tuhaf yanı, çekinmelerine rağmen huylarını devam ettirmeleridir. "Alay edin" tarzındaki emir ifadesi; tehdit, uyarı ve içlerinde sakladıkları ve ortaya çıkmasından sakındıkları şeyleri ortaya çıkarması sebebiyle olduğunu açıklamak içindir. Aslında ihraç; gizli, saklı

364. Bkz: Bakara, 2/136; Âl-i İmrân, 3/84; Â'raf, 7/3; Bakara, 2/231, Enbiyâ, 21/10.
365. Bakara, 2/14.
366. Münâfıkûn, 63/4.

veya yerleşmiş, oturmuş bir şeyi çıkarmak için kullanılır. Birinciye misal münafıklar hakkındaki şu ayettir: *"Kalplerinde hastalık olanlar yoksa Allah'ın, kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar?"*[367]; *"Kinlerinizi ortaya çıkarır."*[368] Ölüleri kabirden, dane ve bitkileri topraktan çıkarmak da bu kabildendir. Bunun benzeri Kur'an'da çoktur. Yerleşmiş, oturmuş bir şeyi yerinden çıkarmak anlamındaki ihraç ise, vatan ve yurtlardan sürüp çıkarmayı ifade eder. Bu hususta ayetler vardır: *"Onlar, sırf 'Rabbimiz Allah'tır' dedikleri için yurtlarından çıkarılmış kimselerdir."*[369]; *"Sizin çekindiğiniz şeyi ortaya koyacaktır."* Bunun manası Allah derhal süre indirerek kalplerde yerleşmiş olanı dışarı çıkaracaktır. Bu süre; onların kalplerinde sakladıkları nifakları ortaya çıkaracak, içeride gizli hiçbir şey bırakmayıp hem kendilerine hem de mü'minlere gösterecektir.

"Onlara sorarsan: 'Biz sadece lafa dalmış, eğleniyorduk' derler." Bu ayetin kimin için nazil olduğuna dair birkaç rivayet vardır. En uygun olanı zikredeceğiz. İbn Münzir, İbn Ebi Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh, Katade'den şunu naklettiler: Rasulullah (s) Tebük Gazvesi için yola çıktığında, yanında münafıklardan bazı kimseler vardı. Diyorlardı ki; Bu adam Şam'ın kale ve saraylarını zaptedeceğini sanıyor! Bu olacak şey değil. Allah onların bu sözünü Rasulü'ne (s) bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Bu kafileyi benim için durdurun"* buyurdu. Sonra onlara varıp: *"Siz şöyle şöyle dediniz"* deyince onlar: "Ey Allah'ın Peygamber'i! Biz sadece lafa dalmış eğleniyorduk, dediler. Bunun üzerine Allah onlar hakkında duyduğumuz ayeti indirdi. Firyâbî, İbn Münzir, İbn Ebi Hâtim ve İbn Merdüye, Saîd b. Cübeyr'den şunu nakletti: Rasulullah (s) Tebük'e giderken, münafıklardan bir grup önde gidiyordu ve şöyle söylüyordu: Eğer Muhammed'in dediği doğruysa, biz eşekten daha beteriz. Allah onların bu sözlerini Peygamber'e bildirdi. O da, kendilerini çağırttı ve: *"Neler söylüyordunuz?"* buyurdu. Onlar da: Biz laf olsun, eğlence olsun diye bunları söyledik, dediler. İbn İshak, İbn Münzir, İbn Ebi Hâtim, Ka'b b. Malik'ten şunu naklettiler: Muhaşşi b. Humeyr dedi ki; Söylediğimiz sözler üzerine hakkımızda Kur'an ayeti inmekten kurtulmak için her birimize yüzer kamçı vurulmasına hükmedilmesini arzu ederim. Rasulullah (s) Ammar b. Yâsir'e (r): *"Şu cemaate yetiş! Çünkü onlar yandılar. Neler söyledik-*

---

367. Muhammed, 47/29.
368. Muhammed, 47/37.
369. Hacc, 22/40.

lerini kendilerinden sor. İnkar edip saklarlarsa onlara; 'Siz şöyle şöyle demiştiniz' de. Ammar onlara yetişti ve diyeceğini dedi. Sonra Peygamber'imize gelip özür dilediler. Bunun üzerine yukarıdaki 66. ayet nazil oldu. Muhaşşi b. Humeyr tevbe etti. Allah da kendisini affetti. İsmi Abdurrahman olarak değiştirildi. Allah'tan şehit olarak ölmeyi ve ölümünün bilinmemesini istedi. Yemâme'de öldürüldü. Nasıl öldü, kim öldürdü, bilinmedi ve kendisinden hiçbir iz kalmadı, onu gören de olmadı. İbn Merdûye, İbn Abbas'tan şunu tahriç etti: Bu ayet, Amr b. Avf oğullarından bir grup münafık hakkında nazil oldu. Aralarında Vedîa b. Sâbit ve onların dostu olan Eşca'dan bir adam da vardı. Bu zata Muhaşşi b. Humeyr deniyordu. Rasulullah (s) Tebük'e giderken, onlar da beraberinde gidiyorlardı. Birbirlerine şöyle diyorlardı: Siz Benî Asfarla (Rumlarla) çarpışmayı, başkalarıyla çarpışma gibi mi sanıyorsunuz? Vallahi biz sizi, sanki yarın iplere bağlanmış, götürülüyormuş, gibi görüyoruz. Muhaşşi b. Humeyr de biraz önceki sözünü söylemişti. İbn Merdûye benzeri olayı, İbn Mesud'dan da rivayet etti.

Buna göre mana şöyledir: Allah, Peygamber'ine, Tebük harbine giderken, Rumlarla savaşa tutuşmasıyla ilgili olarak münafıkların söyledikleri sözleri haber verdi[370]. Rumların şöhreti bütün Arap Yarımadası'nı kaplamıştı. Zira Arap tüccarlar, her yaz ziyaret ettiklerinde Şam'daki saltanatlarının büyüklüğünü görüyorlardı. Allah, Peygamber'ine yemin sığasıyla tekitli olarak haber verdi ki; şayet peygamber onlara, ne söylediklerini soracak olsa; bu münafıklar özür dileyecekler ve bu sözlerinde ciddi olmadıklarını, münkir olmadıklarını sadece şaka ve eğlence olsun diye konuştuklarını, bunun eğlence ve vakit geçirmek için konuştukları diğer sözler kabilinden olduğunu söyleyeceklerdir. Bunun da geçerli bir özür olduğunu sanırlar. Bilmezler ki din işlerini oyun ve eğlence sayanlar, dini alay konusu yapanlardır. Bu da tamamen küfürdür. Pek çok kimseler bundan gafil bulunuyorlar ve Kur'an hakkında, ondaki müjde ve tehditler konusunda gelişigüzel konuşuyorlar. Sanki dünya işlerinde lüzumsuz konularda ve kendilerine fıkra anlatarak komedyenlik ve maskaralık yapan adamlar hakkında konuşuyorlar. ***"Havz"*** kelimesi sadece batıl konuşmalar için kullanılır. Çünkü bu kelime, denize

370. Tabii ki Rabbimizin Rasûl'üne Kur'an vahyi dışında da vahyi işaretler iletmesi mümkünattandır. Ancak bu huhusta aktarılan bu tür gaybi rivayetleri subut bakımından katileştirecek mütevatir bir aktarım yoktur. Ayrıca münafıkların kendi aralarında yaptıkları vesvese ve desise temelli değerlendirmelere Hz. Muhammed'in beşeri bilgi kanallarıyla da ulaşması mümkünattandır. (Yayıncı).

ve bataklığa dalmaktan alınma bir sözdür. Bununla çoğaltmak ve tehlikelerle karşı karşıya kalmak kastedilir. Yüce Allah Zuhruf ve Meâric Sûreleri'nde şöyle buyurdu: *"Sen bırak onları, kendilerine söz verilen günlerine kavuşuncaya kadar batıla dalsınlar, oynaya dursunlar."*[371]; *"Yalanlayanların vay haline o gün! Ki onlar, daldıkları batıl içinde oyalanıp duranlardır."*[372]; *"Allah size Kur'an'da: 'Allah'ın ayetlerinin inkar edildiğini ve onların alaya alındığını işittiğiniz zaman başka bir söze geçinceye kadar onlarla birlikte oturmayın. Yoksa siz de onlar gibi olursunuz' diye bir hüküm indirmiştir. Allah, münafıklarla, kafirlerin hepsini cehennemde toplayacaktır."*[373] Bu ayetin tefsirinde açıklamıştık ki; bu hitap, mü'min veya münafık, Müslüman olduğunu ilan eden herkese yöneliktir. Bunun kapsamına dindeki bidatçiler girdiği gibi, kitap ve sünnete davet edenler hakkında ileri geri konuşanlar, kitap ve sünnete sarılıp o ikisini, körü körüne taklit edilen mezheplere tercih ettikleri için onlarla alay edenler de girer. Ayetin tefsirine bak.

Allah Peygamber'ine, münafıkların özür diledikleri şeyleri haber verdikten sonra, onlara nasıl cevap vereceğini şöyle telkin etti: ***"Sen deki: 'Allah'la, Onun ayetleriyle ve Peygamber'iyle mi alay ediyorsunuz?'"*** Eğlence ve boş lakırdının konusu Allah'ın sıfatları, fiilleri, şeriatı, ayetleri, Peygamber'inin fiilleri, ahlaki ve sîreti olursa bu, onlarla istihza manasına gelir. Bir şeyle alay etmek, onu küçümsemek demektir, alay edilen her şey küçük görülen şey demektir. İstihzanın manasını şu ayetin tefsirinde açıklamıştık: *"Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise; 'biz sizinle beraberiz, biz mü'minlerle sadece alay ediyoruz' derler."*[374] Onlar, biz de iman ettik diyerek mü'minlerle eğleniyorlardı. Bir şeye ve şahsa hürmet eden, onu yücelten, onu eğlence ve mizah konusu yapmaz, istihza fiilinin mamulünün takdimi hasr ifade eder. İstifham ise, inkar ve tevbîh (azarlama) içindir. Allah, onun ayetleri ve Peygamber'inden başka eğlence konusu yapacak başka bir şey bulamadınız da sadece onları mı söz konusu ettiniz? Boşuna çene çaldığınız diğer konular size az mı geldi de Allah ve Rasulü hakkında eğlenmeye kalktınız? Üstelik utanıp sıkılmadan, korkmadan bir de bunu mazeret diye ileri sürmeye kalkıştınız ve özrünüzün kabul edileceğini sandınız. ***"Boşuna özür dilemeyin. Siz iman ettikten***

371. Zuhruf, 43/83.
372. Tûr, 52/11, 12.
373. Nisâ, 4/140.
374. Bakara, 2/14.

sonra tekrar inkar ettiniz." Yani bu eğlence ve lakırdınızdan dolayı inkara düştünüz. Zaten özür dilemeniz de bir nevi günahınızın itirafıdır. Özür dilemek, suçu beyan edip onun affedilmesini, cezalandırmadan vazgeçilmesini talep etmektir. Halbuki siz suçu ispat eden ve cezayı gerektiren bir tavır sergilediniz. Atasözünde olduğu gibi *"Sizin özrünüz kabahatinizden büyük."* O benden özür diledi, ben de özrünü kabul ettim, kınamayı kaldırdım manasına; *"i'tezera ilâ an zenbihî fe azertühû"* denir. Tercih edilen görüşe göre özür; çocuğu sünnet etti manasına; *"azera's-sabiyye"* terkibinden alınmadır. Bu da sünnet ederek onu temizlemek anlamınadır. Zira sünnet, pislik tutan kılıfı kesip temizler.

Denirse ki; ayetin ifadesine göre onlar mü'mindi. Eğlence ve söze dalmak olarak isimlendirdikleri bu istihza sebebiyle kafir oldular. Halbuki konunun akışı, onların asıl açıkladıkları istihzalarına sebep olan içlerinden sakladıkları inkardır. Biz de deriz ki; bunların ikisi de doğrudur, hepsinin de bir izah ciheti vardır. *Birincisi:* Şerî hükmün açıklamasıdır. O da onların, hükmen mü'min sayılmalarıdır. Çünkü iman iddiasında bulunuyorlar. Bundan dolayı onlara İslam hükümleri uygulanır. Bu hükümler zahire bina edilir. Belirtilen istihza ise açık bir tavırdır ve İslam'ı giderir, yerine küfrü getirir. Hükmen mü'min sayıldıktan sonra bununla hükmen kafir oldular. *İkincisi:* Gerçeğin bizzat ortaya koyduğuna ve ayetin de açıkça belirttiğine göre, Allah'ın Kitabı, Rasul'ü (s), Allah'ın sıfatları, müjdesi ve tehdidi gibi hususları alay ve eğlence konusu yapmak, insanı İslam'dan çıkaran gerek küfürdür. Tevbe edip, iman tazelemedikçe bunlara mürtet hükümleri uygulanır.

Sonra Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"İçinizden bir grubu bağışlasak bile, bir gruba da suç işlediklerinden ötürü azap edeceğiz."*** Ayette geçen *tâife* kelimesi, *tâif*'in müennesidir. Bir şey etrafında dönmekten alınmadır. İnsanlardan bir taife demek, onlardan bir cemaat demektir. Bir şeyin taifesi ise, onun parçası anlamınadır. Geceden ve ömürden bir taife (parça) gitti, denir. Şayet insanlar için kullanılırsa, çoğunluğun görüşüne göre en az üç kişilik bir grup anlamına gelir. Ayetteki hitap, özür dileyenlere ve münafıkların tamamınadır. Şayet bu ayet; önceki ayet gibi Allah'ın Peygamber'e (s) münafıklara söylemesini emrettiği hususlardansa, bu af ve cezalandırmadan maksat, Peygamber'imizin (s) Medine'de yaptığı uygulamadır. Aksi halde ahirette gerçekleşecek olan uygulamadır. Buna göre mana şöyledir: Biz sizden, Muhaşşi

b. Humeyr gibi affı gerektirecek olan tevbe ve pişmanlık içinde olanları affetsek bile, günahkar sıfatını taşıyan, onda kökleşip ayrılmayan, yani münafıklıkta ve onu gerektirecek fiillerde ısrar edenleri affetmeyip cezalandırırız. Bu makul bir tasniftir. Zira onların hali tevbe veya günahta ısrar etmenin dışında değildir. Kim ki küfür ve nifakından tevbe ederse affedilir. Kim de ısrar edip, aşikar suç işlerse cezalandırılır. Şayet tehdit Peygamber'den ise manası şudur: Bu; dâr-ı harpten, dâr-ı İslam'a döndüğünüzde size uygulayacağımız şerî hükümdür. Çünkü dâr-ı harpte hadler ve benzeri hükümler uygulanamaz. Bize göre tercih edilen görüş, bu tehdidin Allah tarafından yapılmış olmasıdır. Maksat Allah'ın ahiretteki affı ve cezalandırmasıdır. Dahhâk dedi ki: Allah burada şöyle demek istiyor; Şayet onlardan bir grubu affederse, ötekini terk edecek değildir.

Denirse ki; ayette, azabın sebebi, günahta ısrar olarak açıklandı fakat affın sebebi açıklanmadı. Bu durum, affın tam bir lütuf olduğuna delil değil midir? Biz de deriz ki; açıkladığı husus, açıklamadığı hususa da delalet etmektedir. Allah'ın, onların imandan sonra küfrettiklerini belirtmesi, küfürleri sebebiyle azabı hak ettiklerini göstermektedir. Bundan sonra bazılarının azap edilme sebebini açıklaması da delalet etmektedir ki; azap etme, bu sebebin ortadan kalkmasıyla yok olmaktadır. Bu ise; nifak ve münafıklığı terk ve ikisinden de tövbe etmeye bağlıdır. Umumi deliller göstermektedir ki; inkara yönelik tehdit, ondan tevbe etmeyenler için de söz konusudur. Günahlara yönelik tehdide gelince; bu tehdidin bir kısmı uygulanır, bir kısmı ise affedilir.

Bu iki gruptan fiilen günahta ısrar edip cezalandırılanların ve tevbe edip affedilenlerin sayısı bir, iki veya daha faza olabilir. Şayet bir kimse ise buna tâife (grup) denmez. Bir kişi, grubun ancak temsilcisi sayılabilir. Kelbi'den rivayet edildiğine göre Rasulullah (s) Tebük Gazvesi için yola çıktığında yanında üç grup vardı ki; bunlar Allah, Peygamber (s) ve mü'minlerle alay ediyorlardı. Kelbi dedi ki; onlardan birisi vardı ki, sözde onlara katılmıyor, yalnız başına yürüyordu. Bu zatın adı Yezid b. Vedîa idi. Onun hakkında yukarıdaki ayet nazil oldu. Tek olduğu halde kendisine gurup dendi. Bu rivayete göre; birden bine kadar olan kimselere tâife (grup) denir. Bu; Mücahid ve taife kelimesinin bir kişi veya grup için söylenebileceğini iddia edenlerin rivayetidir. İbn Abbas'tan da böyle rivayet edilmiştir. Fakat bu ri-

vayet doğru değildir. Kelbi'den gelen rivayet de bunu gerektirmez. Zaten bu rivayetin senedi sahih değildir. Ayrıca Kelbi de, rivayeti benimsemeyen bir kişidir. Münafıklardan ayrı yürüyen bu zat için, onlara yapılan tehdidin geçerli olmamasının bir anlamı da yoktur. Fakat rivayetlere takılanlar bu rivayetleri sadece akait ve ahkama hasrediyorlar. Bunları lügate hamletseler de bir kişiye taife dendiğini söyleseler ya! Bu rivayette lügati dikkate alan bazı müfessirler dediler ki; *tâife* kelimesindeki *te* harfi mübalağa içindir. Nitekim rivayet kelimesi de "te" harfi sebebiyle çok rivayet anlamını ifade eder. Fakat bu iddia burası için uygun değildir. Uygun olan bizim izah ettiğimiz husustur. Hamd ve nimet Allah'a mahsustur. Görülen odur ki; bu münafıkların çoğu, içlerinde sakladıkları şeyi haber veren bu sûrenin inmesinden sonra tövbe edip hidayete erdiler. Nitekim yakında izah edilecektir.

Bizim yaptığımız izahla, sultan .'l-ulema İzzeddin b. Abdisselâm gibi bazı büyük âlimlerin çözemedikleri ve problem haline getirdikleri şart ve ceza arasındaki bağlantı ortaya çıkmış oldu. Biz bu izahla, problemin çözümü için kelamcıların zorlamalarından da uzak kalmış olduk.

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُم مِّن بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿67﴾ وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ وَلَعَنَهُمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿68﴾ كَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُم بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِن قَبْلِكُم بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿69﴾ أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿70﴾

67- **Münafık erkek ve münafık kadınlar birbirlerindendirler. Kötülüğü emreder, iyilikten alıkor ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu. Çünkü münafıklar mutlaka fasık kimselerdir.**

68- **Allah, münafık erkeklere, münafık kadınlara ve kafirlere, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşini vaat etmiştir. O ateş onlara yeter. Allah onları lanetlemiştir. Onlar için devamlı bir azap vardır.**

69- **Ey münafıklar! Siz de sizden öncekiler gibisiniz. Onlar sizden daha kuvvetliydiler. Malları ve çocukları daha çoktu. Onlar dünyadan nasiplerini aldıkları gibi siz de dünyadan nasiplerinizi aldınız. Onların daldıkları gibi siz de batıla daldınız. İşte onlar dünyada da, ahirette de amelleri boşa gidenlerdir ve işte onlar zarara uğrayanlardır.**

70- Onlara, kendilerinden önce gelip geçen Nuh, Âd, Semud kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen ve altüst olmuş şehirler halkının haberi gelmedi mi? Peygamber'leri, onlara apaçık mucizeler getirmişti. Allah onlara zulmedecek değildi. Fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

Bu ayetler erkeğiyle, dişisiyle bütün münafıkların halini beyandır. Bu beyan hem kendi fesatları hem de başkalarını ifsat etmelerinden dolayı kafir kardeşleriyle birlikte Allah'ın kendileri için hazırladığı şiddetli azap tehdidiyle birlikte gelmiştir. Bu açıklamayı, kendi hallerini daha öncekilerin hallerine benzeten bir temsil takip eder. Bu ayetlerin, Tebük Gazvesi'yle ilgili olarak münafıkların tutumlarını açıklayan önceki ayetlerle ilişkisi; ahlaka dair ilmi kaideler, sosyal bağlantılar konusundaki genel kanunlar ve bu kaide ve kanunların şahitlerinden sayılan hususi vakalar arasındaki münasebetler kabilindendir.

Münafık Erkeklerin ve Kadınların Halleri

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"**Münafık erkek ve münafık kadınlar birbirlerindendirler.**"* Yani münafık erkek ve kadınlar davranış ve vasıf olarak birbirlerine benzerler. Sanki onlar, şairin dediği gibi, birbirlerinin tıpatıp aynısıdırlar:

تلك العصا من هذه العصية   هل تلد الحية إلا حية

"Şu büyük baston şu küçük değneğin cinsindendir.
Yılan elbette yılandan başka bir şey doğurmaz."

Nitekim Yüce Allah, İbrahim ve İmran ailesi için: *"Onlar birbirinden gelme bir nesildir."*[375] buyurmuş ayrıca zikredip tefekkür edenlerin duasını kabul hususunda da şöyle demiştir: *"Ben, erkek olsun, kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden çalışan hiç kimsenin amelini boşa çıkarmayacağım."*[376] Sonra Yüce Allah bu benzerliği şöyle açıkladı: *"**Kötülüğü emreder, iyilikten alıkor ve cimrilik ederler.**"* Şerî manada münker; şeriatın reddettiği ve kerih gördüğü şeydir. Akli ve fıtri manadaki münker ise; akl-ı selim ve fıtrat-ı selimenin kötü gördüğü şey demektir. Çünkü münker, ferdi menfaat ve toplumsal maslahatlara aykırıdır. Şeriat bütün bunlarda en doğru ölçüdür. Maruf ise, tam olarak münkerin karşıtıdır, zıddıdır. Münafıkların birbirlerine emrettik-

375. Âl-i İmrân, 3/34.
376. Âl-i İmrân, 3/195.

leri münkerlerden bazıları şunlardır: Yalan, hıyanet, vaadinde durmamak, ahdi bozarak haksızlık ve ahlaksızlık yapmak... Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Münafığın alameti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, vaat ettiğinde sözünde durmaz, kendisine bir şey emanet edilse hıyanetlik eder."*[377] Diğer bir hadiste Peygamber'imiz (s) şöyle dedi: *"Dört haslet kimse bulunursa o, halis münafıktır. Bu hasletlerden birisi kimse varsa, onu terk edinceye kadar nifaktan bir haslet taşıyor demektir. Konuştuğunda yalan söyler, vaat ettiğinde sözünde durmaz, emanete hıyanetlik eder, husumet edince haddi aşar."*[378]

Engel oldukları bazı maruflar ise şunlardır: Cihad, Allah yolunda savaş veya savaş dışında mal harcamak. Nitekim Münâfikûn Sûresi'nde bahsedilen şu sözlerinden anlaşılmaktadır: *"Onlar, Allah'ın elçisinin yanında bulunanlar için hiçbir şey harcamayın ki dağılıp gitsinler, diyenlerdir."*[379]

Ayette geçen, elleri kabzetmek tabiri; parmakları avuç içine doğru toplayıp büzmek demektir. Harcamaktan çekinmenin dolaylı anlatımıdır. Elleri *bast* etmek de, harcamadan kinayedir. Onlar insanları harcamaktan men ediyorlar, kendileri de fiilen harcamıyorlardı. Onların fiilî münkerlerinden sadece bu husus anıldı. Çünkü bu, münkerlerin en kötüsü ve zararlısıdır ve nifaka dair en kuvvetli delildir. Nitekim Allah yolunda harcamak da, imanın en güçlü delillerindendir. Bu türlü infak konusunda çok ayet vardır. Bunlardan pek çoğu Bakara, Enfâl ve bu sûrede geçti.

"Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu." Yani emrettiği şeyleri yapmak, yasakladıklarını terk etmek gibi fiiller yanında, Allah yolunda para harcayarak ona yaklaşmayı unuttular. Köklü inkarları sebebiyle Allah'ın, kendi üzerlerinde itaat ve şükür hakkı olduğunu akıllarına getirmediler. Yaptıkları işlerde hiç O'nu hatırlamadılar, sadece riya ve şeytanın vesveselerinden olan boş arzularına tabi oldular. Halbuki Rabb'leri, onları özellikle cimrilik konusunda şeytana uymaktan sakındırmıştır. Nitekim şöyle buyurdu: *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve sizi cimriliği telkin eder. Allah ise size katından bir mağfiret ve lütuf vaat eder. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir."*[380] Ayette geçen *fahşâ* kelimesi; zina, livata ve aşırı cimrilik gibi, kötülüğü fazla

377. Buhari, *İman*, 24; Müslim, *İman*, 107; Tirmizi, *İman*, 14; Nesâî, *İman*, 20.
378. Buhari, *İman*, 24; Tirmizi, *İman*, 14; Nesâî, *İman*, 20.
379. Münâfikûn, 63/7.
380. Bakara, 2/269.

olan suçlardır. Tarfe b. Abd'in şiirinde cimrilik, *fâhiş* olarak tefsir edildiği gibi, ayette de cimrilik *fahşâ* olarak tefsir edildi:

أرى الموت يعتام الكرام ويصطفي، عقيلة مال الفاحش المتشدّدِ

"Görüyorum ki ölüm, değerli insanları yakalıyor
Ve aşırı cimrinin en değerli malını seçiyor."

Allah'ın onları unutmasına gelince, onların Allah'ı unutmasının cezası olarak kendilerini zikrin faydalarından, O'nun yolunda cihad edip mal harcamanın faziletinden ve bunun dışında dünyada onları kendi lütuf ve tevfikinden, *"amelleri boşa gitti"* ayetinin tefsirinde de görüleceği gibi, ahirette bunların sevaplarından mahrum etmesidir. Nisyandan maksat ise, onun lazımıdır. Yani onları bilinmeyen, önemsenmeyen, unutulmuş kimse konumuna getirmektir. Yoksa zahiren anlaşıldığı gibi mutlak unutulmuşluk değildir.

"Çünkü münafıklar mutlaka fasık kimselerdir." Yani onlar fıskta kök salmış kimselerdir. Fısk ise; imanın ve faziletlerinin çerçevesi dışına çıkmaktır. Onlar sırat-ı müstakim rotasından çıkıp, şeytanın yollarına ve rezaletlerine yönelmiş kimselerdir. Yakında şu ayet geçmişti. *"Çünkü siz, yoldan çıkmış bir topluluk oldunuz."*[381] Burada söz konusu olanlar da fasıklardan bir güruhtur. Fakat hasr sığasıyla anılmamışlardır. Çünkü onlar için hasr sahih olmaz. Burada ancak münafıklar için kullanılabilir. Onlar hakkındaki hasr (sadece onlara mahsus sayma) izafidir. Münafıklar; bütün günahkarlardan hatta batıl inançlarının, kötü öğretilerinin doğruluğuna inanan kafirlerden bile daha fasıktırlar. Onların ne dinlerine aykırı davranarak Allah'a itaatin ne de fıtrat-ı selimenin faziletleri dışına çıkmaları, dışları içlerine aykırı olan münafıkların fasıklıkları derecesinde olamaz. Onların hallerinin detayı, Bakara Sûresi'nin başlarında ve Nisâ Sûresi'ndeki ayetlerdedir. Bu sûrede geçen ve gelecek olan ayetler de sana kafidir.

Yüce Allah onların bu hallerini açıkladıktan sonra peşinden onlar ve kafir kardeşleri için hazırladığı azabı zikretti ve şöyle dedi: ***"Allah, münafık erkeklere, münafık kadınlara ve kafirlere, içinde ebedi olarak kalacakları cehennem ateşini vaat etmiştir."*** ***"Va'd"*** kelimesi hayır ve şer için kullanıldığı gibi, faydalı ve zararlı olan; *Vaîd* ise, sadece şer ve zararlı şey hakkında

---

381. Tevbe, 9/53.

kullanılır. *"Va'd"*, bu ayette olduğu gibi müteallakı açık veya dolaylı olarak belirtilmeden şer hakkında hemen hemen hiç kullanılmaz. Bu konuyu daha evvel detaylı olarak işlemiştik. Yüce Allah, bu ayette, insan tabiatında varlığı bilindiği halde, kadınlarda da erkekler gibi nifak olduğuna işaret etmek için münafık erkeklerle birlikte münafık kadınları da zikretti. Nitekim iman sıfatlarında da mü'min erkek ve kadınları beraber zikretmiştir. Tehdit makamında kafirleri sona bıraktı ki, böylece her ne kadar iman etmiş görünseler ve islami ameller yapsalar da münafıkların, dobra kafirlerden daha kötü olduğunu bildirmiş olsun. Özellikle de kafirlerden, temelde batıl veya Ehl-i Kitab gibi tahrif ve neshedilmiş bir dine mensup olanlardan daha kötü olduklarını bildirmiş olsun. Bu, Kur'an'da çok tekrar edilmiştir. Tekrar gerekçesini de açıkladık. Biraz önce Allah ve Rasulü'ne karşı düşmanlığa bir tehdit olarak cehennemde ebedi kalma cezası zikredilmişti. Burada üç hususu ilave etti ve şöyle buyurdu: ***"O ateş onlara yeter!"*** Tehditteki ziyadelik; küfür ve nifakta kökleşmiş olan ve birbirleriyle iş konusunda yardımlaşan münafıklar ve kafirler topluluğunun cezasıyla, Allah ve Rasulü'ne isyan eden fertlerin cezası arasındaki farkı belirtmek içindir. Zira büyük olsun, küçük olsun fertlerin fesatları şahsidir. Fakat nifak ve küfür topluluklarının yerel ve toplumlararası organize fesatları saha büyüktür. Zira daha yaygındır. Buna göre mana şöyledir: Cehennem azabı, ahirette onlara yeter derecede bir azaptır. ***"Allah onlara lanet etmiştir."*** Allah, dünyada ve ahirette özel rahmetinden mahrum ederek onlara lanet etmiştir. Bu özel rahmeti ancak sadık mü'minler hak eder. Bu mü'minlerin sıfatları ise, bu azabın tam zıddını ifade eden ilerideki ayetlerde belirtilmiştir. ***"Onlar için devamlı bir azap vardır."*** Yani sabit ve onlardan ayrılmayan bir azap vardır. Atıftan da anlaşılacağı üzere bu azap; zahir ve batın olarak ikiye ayrılan maddi ve özel cehennem azabından ayrı manevi ve psikolojik bir azap çeşididir. Cehennemin maddi azabı; yüzlerini dağlayan yakıcı ateş, derilerini pişiren hararet, iç organlarını eritecek bir sıcaklık, günahkarların yiyeceği olan zakkûm ki, ne şişmanlatır ne de açlığı giderir. Cehennemin batını azabı ise, *hutame* olarak ifade edilen ve *"Kalplerin ta üstüne çıkan ateştir."*[382] Yukarıdaki ayette geçen daimi azap dünyada olursa, münafıkların kalbinden hiç ayrılamayan rezil olma korkusu şeklinde ve şu ayette belirtildiği tarzda olur. *"Çünkü Allah, bunlarla an-*

---

382. Hümeze, 104/7.

cak dünyada onların azaplarını çoğaltmayı ister."[383] Bunun dışında vicdanları rahatsız edecek şekilde cezalandırma da vardır. Kafirlerden her grup için, durumlarına uygun daimi bir dünyevi azap vardır. Özellikle de dünya zevklerinden başka meseleleri olmayan sorumsuz kafirler için... Kaybettikleri her menfaat veya keyiflerini kaçıran her olayda mü'minlerin hissetmedikleri acıyı hissederler. Çünkü mü'minler Allah'ın takdirine inanırlar, O'ndan gelen belalara sabrederler, nimetlerine şükrederler. Kafirlerin bu azabı ahirette olunca, Allah'ın rızasından, ikramından ve cemalini seyretmekten mahrum olma şeklinde tecelli eder. Nitekim şöyle buyurulmuştur: *"Hayır! Onlar şüphesiz o gün Rablerini görmekten mahrum kalmışlardır. Sonra onlar cehenneme girerler."*[384] Ayrıca Allah'ın, onlara cennetlikleri ve onların içinde bulundukları daimi nimetleri bildirmesi de kalplerinde pişmanlık ateşini tutuşturur. Nitekim A'râf Sûresi'nde geçmişti. Daimi azaptan maksat, belki de budur. Buna mukabil mü'minlerin mükafatı konusunda cennet nimetlerine atfedilen *rıdvân-ı ekber* de buna delalet etmektedir. Gerçi bu azabın dünya ve ahirete şamil olmasına bir engel yoktur. Fakat ahiretteki manevi azapla ilgili olması daha zahirdir, daha geneldir. Daimi azabın cehennemde olduğuna delalet eden ayet Mâide Sûresi'nde geçmişti.[385]

"Ey münafıklar! Siz de sizden öncekiler gibisiniz." Bu, münafıklar familyasına ait bütün zamanlarda söz konusu olan hal ve sıfatlar zikredildikten sonra haklarında eski ve yeni ayetler inen münafıklara yönelik hitaba tekrar dönüştür. Yüce Allah onlara şöyle diyor: Allah'ı, Peygamber'i (s) Muhammed'i ve mü'minleri üzen siz ey münafıklar! Sizler, sizden önce Peygamber'lerin kavimleri içinde bulunan eski münafıklar gibisiniz. Mallarınız ve çocuklarınızla fitneye düştünüz, dünyanıza aldandınız. Önceki münafıklar da malları ve çocuklarıyla aldanıp fitneye düşmüşlerdi. Fakat ***"Onlar sizden daha kuvvetliydiler. Malları ve çocukları daha çoktu. Onlar dünyadan nasiplerini almışlardı."*** Yani onların çalışma ve gayretlerinden maksat, mal ve çocuk edinmek gibi sadece dünyevi menfaatlerden istifade edip zevk ve sefa sürmektir. Onların dünyevi arzu ve hedefleri, kuvvetin azdırdığı kibirli bir yaşama tarzı, servetin tahrik ettiği zevkperestlik ve nesillerin çokluğuyla övünmeye dayalı süslü ve debdebeli bir hayattır. Onların; Allah'a, Peygamber'ine

383. Tevbe, 9/85.
384. Mutaffifîn, 83/15, 16.
385. Mâide, 5/41.

(s), ahirete iman edenlerin hedeflediği gibi bunlar dışında yüce ve şerefli hedefleri yoktur. Mü'minlerin ise; hak davasını yüceltmek, halk içinde adaleti hakim kılmak, iyiliği emretmek, kötülükten nehyetmek gibi yüce hedefleri vardır. Kafirlerin ancak üreme, bedeni zevkler ve saldırganlık gibi yırtıcı hayvanlara mahsus bayağı özellikleri vardır. ***"Sizden öncekilerin nasiplerini aldıkları gibi siz de dünyadan nasiplerinizi aldınız."*** Kuvvet, mal ve çocuk hususunda onlar gibi pay sahibi oldunuz. Faziletler ve salih ameller konusunda Allah'ın kelamından ve Rasulü'nün irşat ve hidayetinden istifade hususunda onlardan herhangi bir farkınız ve üstünlüğünüz olmadı. Halbuki bu fazilet ve salih amellerle insanoğlunun nefsi arınır, bu sayede dünya ve ahiret saadetine ehil hale gelir. Sizler kınanma ve cezalandırmaya onlardan daha layıksınız. Zira onlara sizden daha fazla olarak fitne sebebi çocuklar, şımartan mallar ve azdıran kuvvetler verilmişti. Sizin gördüğünüz İlahi ayetleri görmediler, sizin işittiğiniz Allah kelamının hüküm ve hikmetlerini işitmediler. Onların önüne, Peygamber'lerinin örnek hayatlarından, Hz. Muhammed'in örnek hayatından size sunulanlar kadar ideal tablolar konulmadı. Yüce Allah, Hz. Muhammed'e en güzel sözü, en faziletli kitabı indirdi ve o kitapla dinini tamamladı. O Peygamber'i, Peygamber'lerin sonuncusu yaptı. Azarlama ve susturmayı gerektirecek tarzda itnâb yoluyla kendilerinin dünyadan nasiplerini aldıklarını tekrar zikretmesi, iki halin farklı oluşunu belirtmek içindir. Yüce Allah diyor ki; aksini gerektirecek sebeplerin çokluğuna rağmen siz onların yaptıklarının aynısını yaptınız.

"Onların daldıkları gibi siz de batıla daldınız." Aranızdaki farklılığa rağmen onların her cihetten daldıkları batıl bataklığa siz de daldınız. Halbuki şartlar sizin onlardan daha düzgün olmanızı gerektiriyor. Nahiv alimlerinden Ferrâ dedi ki; ayetteki *ellezî, mâ* gibi masdariyye manasınadır. Buna göre takdir şöyledir: Onların batıla daldığı gibi daldınız. *Ellezî*'nin, *men* ve *mâ* gibi cins ifade ettiği ve *ellezîne* manasına geldiği de söylendi. Fakat bu görüş lafız ve mana yönünden zayıftır. Zira maksat; siz de öncekilerin daldığı gibi batıla dalıyorsunuz manasını ifade etmektir -atfın da gerektirdiği mana budur- yoksa hangi grup olursa olsun mutlak anlamda batıla dalanlar gibi siz de daldınız anlamı kastedilmemiştir.

"İşte onlar dünyada da, ahirette de amelleri boşa gidenlerdir ve işte onlar zarara uğrayanlardır." *"Habita'l-amelü habtan ve hubûtan"* demek; amel

bozuldu, faydası kayboldu, demektir. *"Habita demü'l-katîl"* demek, maktulün kanı heder oldu, demektir. Bu kelime *"habita batnü'l-baîri habatan"*, yani devenin karnı çok ot yemekten ve yediğini çıkaramamaktan şişti ve fesada uğradı, ifadesinden alınmadır. Yani, belirtildiği şekilde dünyadan paylarını alan ve batıla dalan bu heriflerin dünyadaki dünyalık amelleri heba oldu, yeryüzündeki bozgunculukları, haddi aşmaları sebebiyle bu amellerin zararı, faydasından çok oldu. Tıpkı çok yeşillik yiyip mide fesadına uğrayan, karnı şişen ve neticede helak olan deve gibi... İbadet, akraba gözetme, iyilik yapma, sadaka verme, misafire ikram gibi dini amelleri de ahirette geçersiz olur. Onları cehennem azabından kurtarıp cennete sokacak bir sevaba vesile olmazlar çünkü bu ameller; gösteriş, propaganda, övgü, kendini gösterme gayesiyle ve kendilerine de Müslümanlara uygulanan muamele ve hükümler uygulansın diye yapıldı. Yoksa nefis tezkiyesi ve Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik yapılmadı. Kur'an-ı Kerim'de amellerin şirk ve riya sebebiyle heder olduğunu yani sevabının kaybolduğunu ifade eden pek çok ayetler vardır. Daha önce de belirtildiği gibi bu ifade; hayvanın çok yemekten mide fesadına uğraması sözünden istiaredir. Bu ne müthiş bir istiaredir! Hayvan oburluğundan dolayı yeşilliği fazla yiyince bu yemekten kanı gıdalanmak ve lezzet almak şöyle dursun sadece mide fesadı ve helak olmaktır. Denildi ki; onların dünyalık amellerinin heder olması, mülsümanlara karşı tezgâhladıkları hilelerde bozguna uğramaları, zarar etmeleri anlamınadır.

Sözün özü şudur: Münafıkların amelleri ya dinidir veya dünyevidir. Dini olanların hepsi ahirette geçersiz olur. Çünkü bu amellerin kabul şartı iman ve ihlâstır. Bunların dünyada geçersiz olması ise; nifaklarının ortaya çıkması ve maskara olmaları tarzında tecelli eder. Bu amellerin heder olmasının bir başka manası da şudur: Bu amellerin ahlaklarının düzelmesinde, nefislerinin kötü huylardan, münkerden ve kaba günahlardan arınmasında hiçbir etkisi olmaz. Çünkü bu ancak ihlâs sayesinde gerçekleşir. Dünyevi amellerine gelince; bunlar da iki kısımdır.

1- Güçten, çoluk çocuktan ve mallardan istifade.

2- Hile, entrika ve nifak... Bunlardan iki çeşidinin de heba olmasının manasını; Peygamber'ler döneminde ve ona benzer şekilde Hulefâ-i Râşidîn devrindeki cereyan tarzıyla daha önce açıklamıştık. Zalim ve fasık krallar ve başkanlar dönemindeki dünyevi nifak amellerine gelince; bunlar sadık

ve samimi insanların amellerinden daha fazla prim yapmaktadır. Kralların, amirlerin ve reislerin fesadına; münafıkları ve yağcıları kendilerine yaklaştırıp, samimi ve sadık olanları ise uzaklaştırmalarından daha açık bir delil olamaz. Sadık ve emin Peygamber şöyle buyurdu: *"Ruhlar dizilmiş askerler gibidir. Ruhlar âleminde kaynaşanlar dünyada birlik olurlar, orada tanışmayanlar, burada da ayrı dururlar."*[386]

"Ve işte onlar zarara uğrayanlardır." Onlar Allah'ın nimetlerinden bütün nasipleri peşin dünya menfaati olmayan ve batıla dalmayanların aksine büsbütün zarara uğrayanlardır. Çünkü zararları, kâr ve menfaat beklentisi içinde gelir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Deki: Amelleri yönünden en çok zarara uğrayanları size haber vereyim mi? Onların dünya hayatındaki çalışmaları boşa gitmiştir. Oysa onlar kendilerinin güzel bir iş yaptıklarını sanıyorlardı."* (Kehf, 18/103,104) Bu zararın dışındaki bütün zararlar kolaydır, sanki zarar bile değildir. Cümle içindeki hasr sığası bunu ifade etmektedir. Acaba günümüz insanları bundan ders alıyorlar mı? Daha da öte acaba Kur'an okuyanlar, tefsir yapanlar bundan ders mi alıyorlar yoksa Kur'an'ı dünya menfaati için mi okuyup tefsir ediyorlar?

"Onlara, kendilerinden önce gelip geçen Nuh, Âd, Semud kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen ve altüst olmuş şehirler halkının haberi gelmedi mi?" Ayetteki istifham, takrir ve haklarında ayetler inen Peygamber (s) zamanındaki kâfir ve münafıkları tevbih içindir. Onlara, kendilerinden önce helak olan ve hayat tarzları kendilerine haber olarak ulaşan kavimleri hatırlatıyor. Onlar daha güçlü, evlat ve mal yönünden daha zengindiler. Ayetteki *mü'tefikât* kelimesi *mü'tefike*'nin çoğuludur, değişmek, batmak anlamına gelir. Bu batan yerler de Lût kavminin yaşadığı şehirlerdir. Kur'an onların hikâyelerini birkaç sûrede detaylı olarak açıklamıştır. Burada ise haberlerinin özetini ve ibreti yönlerini şöyle belirtmiştir: ***"Peygamber'leri, onlara apaçık mucizeler getirmişti."*** Fakat onlar bu delillerden yüz çevirdiler, Peygamber'lere karşı direndiler, onları azap yakalayıverdi. O azap; Nûh kavmini boğan tufan, Hûd kavmi olan Âd'ı kökünden kazıyan rüzgar, Semûd'u mahveden çığlık, İbrahim'i yakmaya uğraşan Nemrut'u helak eden azap, halk içindeyken Lût kavminin şehirlerini yerin dibine geçiren azap gibi, azaplar kabilindendi. ***"Allah onlara zulmedecek değildi."*** Yani böyle yapmak Onun

---

386. Buhari, *Enbiyâ*, 2; Müslim, *Birr*, 159; Ebu Davud, Edeb, 16.

şanından değildir. Bu ifade fiilî deliliyle nefyi tazammun eder, doğrudan nefiyden daha beliğdir. Yani indirdiği azapla onlara zulmetmek ne Allah'ın kanunundandır ne de adalet ve hikmetinin gereğidir. Çünkü azap etmezden evvel, sakınsınlar diye onları uyarmış ve mühlet tanımıştır. ***"Fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı."*** İnkar ve inatlarıyla, Peygamber'lerinin sözlerine kulak asmayarak kendilerine haksızlık ediyorlardı. Hz. Peygamber'in peygamberliğini açıkça inkar eden kafirler ve münafıklar için bu misali getirmekten maksat; kulları hakkında Allah'ın kanununun aynı olduğunu, bunda bir haksızlık ve kayırma olmadığını belirtmektir. Tevbe etmedikleri takdirde, Peygamber'lerin kavimlerinden benzerlerinin başına gelenlerin kendilerinin de başına geleceği kesindir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ey Mekke müşrikleri! Sizin inkârcılarınız onlardan daha mı hayırlıdır? Yoksa sizin için kitaplarda bir kurtuluş belgesi mi vardır ki, azaba uğramayacaksınız?"*[387]

Hz. Peygamber'in kavmine gelince; ona ilk hücum ettikleri Bedir Gazvesi'nde onların ileri gelen inatçı kâfirlerini Allah helak etti. Sonra da diğer gazvelerde ötekilerini perişan etti. *"Allah, Kitab Ehl-i'nden olup da müşriklere arka çıkanları kalelerinden indirdi ve onların kalplerine korku düşürdü."*[388]; *"Allah onların kalplerine bir korku düşürdü. Onlar evlerini hem kendi elleriyle hem de mü'minlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey akıl sahipleri! Bundan ibret alın."*[389] Sonra insanlar bölük bölük İslam'a girmeye başladılar. Münafıklar ise gizlice Peygamber'e (s) tuzak kurmaya devam ediyorlardı. Fakat işin sonunda Allah onların içyüzünü bu sûrede ortaya çıkardı ve onları rezil etti. Pek çoğu tevbe etti. Liderleri olan Abdullah b. Übeyy ise kini ve küfrüyle geberip gitti. Ondan sonra nifak hareketi dikiş tutturamadı. Bu sûrenin sonunda Abdullah b. Übeyy'in ölüm haberi gelecektir. Şayet İslam'a tuzak kuracak bir güçleri kalsaydı, bu durum tarihçilerin gözünden kaçmazdı. Hz. Peygamber'in kavmi bu arınmayla peygamber kavimlerinin en hayırlısı haline geldi. Allah onlar vasıtasıyla bu dinin bayraklarını her tarafa yaydı. Onlar bütün âlemin efendisi oldular. Şayet sapık Haricilerin ve münafık Rafızilerin, Müslümanlar arasında çıkardıkları fitne ve kavgalar olmasaydı. İslam hâkimiyeti bütün dünyayı kapsardı.

---

387. Kamer, 54/43, 44.
388. Ahzâb, 33/26.
389. Haşr, 59/2.

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿71﴾ وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿72﴾

71- **Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emrederler, kötülükten men ederler, namazı kılarlar, zekatı verirler, Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederler. İşte Allah onlara merhamet edecektir. Şüphesiz ki Allah Azizdir, hikmet sahibidir.**

72- **Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etmiştir. Allah'ın rızası ise daha büyüktür. İşte büyük kurtuluş budur.**

Bu iki ayet, kendilerinden önceki dört ayete atfedilmiştir. Maksat; mü'minlerle münafıklar arasındaki farkı, imanın gerektirdiği söz ve davranışlar konusundaki zıtlığı ve bunlara terettüp eden ceza ve mükafatı açıklamaktır. Münafıkların iddia ettikleri iman yalan ve takiyyeden ibarettir.

Mü'min Erkek ve Kadınların Birbirlerinin Velisi Olmaları

Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, birbirlerinin velileridir."*** Velayetin genel anlamı Bakara Sûresi 257. ayetin tefsirinde ve tefsirin başka cüzlerinde geçmişti. Zafer, harp ve onunla ilgili hususlar -ki en önemlisi; mü'minlerle, Ehl-i Kitab arasındaki velayettir- Mâide Sûresi 45. ayetin tefsirinde işlenmişti. Mü'minlerin birbirleriyle, kafirlerin de birbirleriyle ilgili dostlukları konusu da Enfâl 72. ve 73. ayetlerin tefsirinde ele alınmıştı.

Bu ayette belirtilen, mü'min erkeklerle, mü'min kadınların dostluğu yardımlaşma, kardeşlik ve sevgi dostluğunu kapsamaktadır. Fakat kadınların yardımı, harbin dışında fiilen gerçekleşmektedir. Yardım için pek çok yollar vardır. Mali, bedeni ve moral yardımı gibi... Rasûlullah'ın (s) ve ashabın hanımları orduyla birlikte çıkarlar, su dağıtırlar, yemek hazırlarlar, yaralıların yaralarını sararlardı. Sahih rivayetlere göre Hz. Fatıma, Ümmü Süleym ve başkaları Uhut Savaşı'nda süratle suyun yakınına varmışlar, mücahitlere ve yaralılara hızla su ulaştırmışlar, onları sulayıp, yaralarını temizlemişlerdir. Kadınlar harbe teşvik ederler, geri kaçanları döndürürlerdi Hassan b. Sâbit (r) şöyle dedi:

يظل جيادنا متمطرات يلطمهن بالخمر النساء

"Soylu atlarımız yarışa devam ediyorlar,
Kadınlar ise, başörtüleriyle onlara vurup tahrik ediyorlar."

Şâire Hansâ'nın (r) hayatına bakıldığında, çocuklarını savaşa teşvik ettiği, üç çocuğunun üçü de ölünce şöyle dediği görülür: Hamdolsun Allah'a ki, onları şehit ederek beni şereflendirdi. Hansâ'nın İslam için tavrı buydu. Kadınların en ince kalplisi ve en hassasıydı. İki kardeşinin ölümü üzerine söylediği mersiye edebiyat kulüplerini üzüntü ve kederle doldurmaya yeter. Burada mü'minlerle, münafıkların belirtilen sıfatları arasındaki farkın inceliği şudur: Münafıklar arasında kardeşliğe dayalı ve başkasını kendine tercihe sevk edecek bir dostluk ve savaşa yöneltecek bir yardımlaşma yoktur. Çünkü nifak şüphe ve tereddütlere dayanmaktadır. Korku ve cimrilik onun ayrılmaz iki vasfıdır. Bunlarda mal ve canı ortaya koyarak yardımlaşmaya engel teşkil ederler. Bu yardımlaşma en fazla söz ve kolay işlerle geçiştirilir. Savaş için yardımlaşma ancak sabit ve köklü din ve iman sahipleri için söz konusudur. Bu inanç ister hak olsun, isterse batıl... Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim Yahudi ve Hıristiyanların birbirlerinden olduklarını, aynı şekilde kafirlerden yana tutum sergilediklerini belirtirken, halis münafıkların birbirlerine karşı samimi dostluk sergilediklerini söylemedi. Tam aksine mü'minlere ve Peygamber'e (s) karşı savaştıklarında Yahudilere yardım edeceklerini söyleyen Medineli münafıkları tekzip etmiştir: *"Ey Muhammed! Münafıklık edenlerin Kitap Eh-l'inden kardeşlerine: 'Eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, andolsun ki, biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin aleyhinizde asla hiç kimseye uymayız. Eğer hücuma uğrarsanız, mutlaka size yardım ederiz' dediklerini görmedin mi?*

Allah şahitlik eder ki onlar, mutlaka yalancıdırlar. Andolsun onlar yurtlarından çıkarılmış olsalar, onlarla beraber çıkmazlar. Savaşa tutuşmuş olsalar onlara yardım etmezler. Onların yardımına koşsalar bile arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra da kendilerine yardım edilmez."[390]

İşte bunlar, mü'minlerle, münafıkların birbirleriyle ilgili tutumlarındaki hususlarla ilgili değerlendirmelerdir. Sözün özü şudur: Münafıklar ancak şüphelerinde, nifak ve tereddütlerinde ve bunların ortaya çıkardığı söz ve davranışlarında birbirlerine benzerler, ortak hareket ederler. Öyle ki Hz. Peygamber onların topluluğunu tek bir cesede ve ahenkli, sağlam bir binaya benzetmiştir. Onların yardımlaşmaları; hakkı, adaleti, vatan ve ümmeti savunmaya ve tevhid davasını yüceltmeye yöneliktir. Bunun sözlü ve fiili tezahürleri münafıklarınkine benzemez. Yüce Allah bir başlangıç cümlesiyle onların durumunu şöyle açıklıyor: ***"Onlar iyiliği emrederler, kötülükten men ederler."*** Nitekim münafıklar da, münkeri emredip, iyiliği men ediyorlardı. Bu iki sıfat, mü'minleri münafıklardan ve başka kafirlerden ayıran en önemli iki sıfattır. Bunlar, faziletlerin korunmasında, rezaletlerin yayılmasında kalkan rolü oynarlar. İyiliği emir, kötülüğü men etmenin önemi için Âl-i İmrân 104. ayetin tefsirine bakınız. Cenab-ı Hak mü'minleri bu iki vasıfla diğer ümmetlerden üstün kıldı. Nitekim şöyle buyurdu: *"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz, iyiliği emredip, kötülükten sakındırırsınız ve Allah'a inanırsınız."*[391] Bunun farz bir görev olduğuna ve faydalarına dair hikmetli pek çok başka ayet ve hadisler vardır. ***"Namazı kılarlar, zekatı verirler"*** Yani farz namazları ve diledikleri nafile namazları en güzel şekilde ve şartlarına, erkanına ve adabına en uygun tarzda kılarlar, özellikle de namazda huşuya ve Allah'ı hatırlamaya, ona dua ederken imanın gerektirdiği kalp huzuruna dikkat ederler. Bu sûrenin 60. ayetinde sarf yerleri belirtilen farz zekatı verirler. Nafile sadakaları da ifa ederler. İslam'ın bu temel iki esasını samimi bir imanla yerine getirmenin faydasını Yüce Allah şöyle belirtti: *"Şüphesiz ki insan hırslı ve sabırsız yaratılmıştır. Kendisine bir kötülük dokunduğu zaman feryat eder. Bir hayır dokunduğu zaman da cimrileşir, yoksula vermez. Ancak namaz kılıp, namazlarına devam edenler bunun dışındadır. Onların mallarında isteyen ve istemeyip mahrum kaşan yoksullar için belirli bir hak vardır."*[392] Namaz ve

---

390. Haşr, 59/11, 12.
391. Âl-i İmrân, 3/110.
392. Meâric, 70/20-25.

zekat insanın yapısında var olan hırs ve onu haktan ve tevhit davasını müdafaadan alıkoyan korkaklığa ve malını Allah yolunda harcatmayan pintiliğe karşı bir ilaçtır. Bundan dolayıdır ki, münafıklar insanların en cimrileri ve en korkaklarıdır.

Yüce Allah bu dört esası, kendileriyle savaşan ve dinde kendilerine düşmanca tavır alanlara karşı Müslümanların savaşma iznine gerekçe, zaferlerine yeryüzünde saltanat ve hâkimiyet kurmalarına sebep yaptı. Müslümanlara savaş müsaadesi için gelen ilk ayetten sonra inen ayette Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Mü'minleri yeryüzünde iktidar mevkiine getirirsek namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler, kötülüğü yasaklarlar."*[393] Müslümanlar bu sıfatlarla fetihleri gerçekleştirdiler. Toplumlar onlara isteyerek boyun eğdiler. Bu sıfatları terk etmekle de çoğu mülklerini kaybettiler. Şayet Rabb'ine tevbe etmezler, dinlerinin yoluna girmezler ve özellikle de bu temel prensipleri uygulamazlarsa, kalanlarını da kaybetmek üzeredirler.

Müslümanların namazı tam olarak eda etmeleri; münafıkların, Allah'ı unutma sıfatlarının mukabilidir. Çünkü namazın ruhu Allah'ın murakabesi, dilde ve gönülde Onun daima hatırlanmasıdır. Böyle olmadıkça namazın bir faydası yoktur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Namaz hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor, Allah'ı anmak en büyük ibadettir."*[394] Yani namazı kendisi için farz kıldığı zikir, her şeyden daha büyüktür. Çünkü mü'min bu sayede bütün hal ve tavırlarında Allah'ın murakabesi şuuruna ulaşır, hayâsızlık ve kötülüklerden uzaklaşır, nefsi arınır, gayreti artar, cesareti tamamlanır, cömertliği ve yardımı mükemmelleşir. Bu manada Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Temizlenen, Rabbinin adını anıp Ona kulluk eden kimse şüphesiz kurtuluşa ermiştir."*[395] Yüce Allah Hz. Musa'ya şöyle buyurdu: *"Beni anmak için namaz kıl."*[396]

Mü'minlerin zekat vermesi, münafıkların şu sıfatlarının mukabilidir: *"Elleri de sıkıdır."*[397] Münafıklar namaz kılıyorlardı. Fakat hakkıyla eda etmiyorlardı. Zekat verip, harcama yapıyorlardı. Fakat bunu Allah'a itaat maksadıyla değil, korkudan yapıyorlardı. Bu anlamda daha önce şu ayetler geç-

393. Hacc, 22/41.
394. Ankebût, 29/45.
395. A'lâ, 87/14, 15.
396. Tâhâ, 20/14.
397. Tevbe, 9/67.

mişti: *"Onların harcamalarının kabulünü engelleyen; Allah ve Rasulü'nü inkar etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve istemeyerek harcamalarından başka bir şey değildir."*[398]; *"Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah'ı da pek az hatırlarlar."*[399] Bu ayetlerin tamamını hatırlamayan, mü'minlerin namazıyla münafıkların namazlarını ve zekatlarını kıyaslamayanlar, İslam'ın en önemli iki temeli olan namaz ve zekattaki hikmetini kavrayamazlar. Bu anlayışa ermek isteyenler onu, insanların fıkıh kitabı dedikleri kitaplarda bulamazlar. Her ne kadar cahil ve müflis olanlar bu kitaplar, Kur'an'a ihtiyaç bırakmaz deseler de. O takdirde bu Kur'an'dan mü'minlere kalan, sadece lafızlarıyla ibadet etmek yani namazda okumak ve mushaflarla teberrük etmek kalır. Bir de sadece Kur'an lafızlarının bazı hafızlarına da teganni ederek Kur'an ticareti yapmaları kalır.

Sonra Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Allah'a ve Peygamber'ine (s) itaat ederler."*** Yani imkân nispetinde, emrolunduklarını yaparak, nehyolunduklarını terk ederek itaate devam ederler. Bu, münafıkların fasık olma sıfatlarının mukabilidir. Daha önce de geçtiği gibi fısk, itaat çerçevesinin dışına çıkmaktır. ***"İşte Allah onlara merhamet edecektir."*** Biraz önce açıkladığımız gibi bu da; Allah'ın münafıkları unutup, lanetlemesinin mukabilidir. Anlatılmak istenen şudur: Allah mü'min erkek ve kadınlara, onlar Allah'a ve Peygamber'ine itaat ettikçe dünya ve ahiretteki istikballerinde onlara özel rahmetiyle muamele edeceğini garantilemektedir. Arapça'da uzman olan âlimler dediler ki; *"seyarhamühüm"* gibi ifadelerdeki "sin" harfi ispatı tekit içindir. Nitekim "len" de nefyi tekit eder. İkisi de istikbal içindir. ***"Şüphesiz ki Allah azizdir, hikmet sahibidir."*** Bu ifade, kesin vaadin gerekçesi için ek bir açıklamadır. Yani Allah Azizdir. Hiçbir şey O'nun, vaat ve tehdidini gerçekleştirmesine engel olamaz. O, hikmet sahibidir, her şeyi yerli yerince yapar. Şayet buradaki vaat, önceki tehdidin mukabili olmasaydı, "Allah gafurdur, rahimdir" şeklinde söylemek uygun olurdu.

Allah, mü'minlerin sıfatlarını ve onlara olan rahmetini kısaca belirttikten sonra kendilerini unutmanın tefsiri sadedinde münafıklara ve kardeşleri olan kafirlere yaptığı tehdidin karşılığında, mü'minlere de kesin rahmetinin detayı olarak vaat ettiği mükafatı açıkladı ve şöyle buyurdu: ***"Allah,***

---

398. Tevbe, 9/54.
399. Nisâ, 4/142.

mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vaat etmiştir." Ayet; ahiretteki bütün nimetler hatta en üstünleri konusunda bile kadınlarla erkeklerin eşit olduğunu açıkça belirtmektedir. Zira sorumluluk ve iman dostluğu konusunda ortaklıkları vardır. Ancak şeriat onlara, zaafları ve özel görevleri sebebiyle bazı hususiyetler tanımıştır. Savaşta ve bazı özel hallerinde, namaz ve oruçtan muaf tutulmuşlardır. Bunlar kesin olarak bilinen İslami hükümlerdendir. İslam'ın bazı ayaktakımı düşmanları bunları bilmeseler veya bilmezden gelseler de... ***"Cennât"***; ağaçları birbirine geçmiş ve gölgeleriyle yeri kaplayıp örtmüş şekildeki bahçeler demektir. Ağaçları altında ırmakların akması da artı bir güzelliktir ve sularının bozulmasına engeldir. Orada ebedi olmak daimi kalmak anlamınadır ve defalarca izah edilmiştir.

Adn cennetlerindeki güzel meskenlere gelince; onlar evler ve çadırlar şeklindedir. Buralarda oturmak, sahiplerine hoş gelir. Çünkü oralarda oturanların gıpta ve rahatlıklarını tamamlayan yiyecek, süs, elbiseler ve bütün ev eşya ve malzemeleri vardır. Ayrıca şu ayetlerde belirtilen özel odalar vardır. *"Onlar cennet odalarında güven içindedirler."*[400]; *"İman edip, güzel işler yapanları, içinde ebedi kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennet köşklerine yerleştireceğiz. Yararlı işler yapanların mükafatı ne güzeldir."*[401]; *"Rabblerinden sakınanlara üst üste yapılmış, altlarından ırmaklar akan köşkler vardır."*[402]

Bu bahçelerin ***"Adn"***e izafe edilmesi, Kur'an'da ondan fazla yerde geçmiştir. *"Adn"* lügatte; ikamet, istikrar ve sebat anlamınadır. Bir yerde ikamet etti, yerleşti manasına, *"adene fî mekâni kezâ"* denir. *Darabe* ve *kaade* babındandır. Cevherleri sabit olduğu için altın, gümüş ve elmas ve kıymetli metallere maden (ma'din) denir. Müfessirler bunu; ikamet ve ebedilik cennetleri diye tefsir etmişlerdir. Nitekim Yüce Allah da *"cennetü'l-huld"* ve *"cennetü'l-me'vâ"* demiştir. Son iki misalde cennet kelimesi müfret olarak marifeye muzaf kılınmıştır. Burada müfret olarak geçen iki cennet nimetler yurdunun özel ismidir. Nitekim *"cennete girin - cennete girerler"* ayetlerinde de müfret olarak zikredilmiştir. Yûnus Sûresi'nde ise *"cennâtü'n-naîm"* şeklinde geçmiştir.

---

400. Sebe', 34/37.
401. Ankebût, 28/58.
402. Zümer, 39/20.

"Cennâtü adn" de ise, cennet kelimesi çoğul olarak, müfret Adn kelimesine izafe edilmiştir. İfade edildiği gibi ona ikamet manası vermek, kendinden önceki *"cennâtün tecrî..."* cümlesiyle beraber tekrarı gerektirir. Çünkü cennetler aynı zamanda ikamet ve ebedilikle vasfedilmişlerdir. Adn kelimesinin nekre olması yüzünden meydana gelen mana zafiyetinden dolayı Adn lafzının marife yapılması gerekmiştir. Buna göre terkibin anlamı şöyledir: Adn ismiyle anılan bir yerin cennetlerinde... Bu manayı açıklayan hadisler varit olmuştur. Adn cenneti bu hadislerde müfret lafızla ve muzaf olarak geçmektedir. Bazı hadislerde de Adn'den maksat, bir makam veya cennetin ortası veya en üst derecesi olan Firdevs gibi, cennet menzillerinden bir menzildir. Marifetin en mükemmeli ve nimetin en üstünü olan *ru'yetullâh*'ın tecelli edeceği makam orasıdır.

Buhari ve Müslim; Ebubekir b. Abdillah b. Kays'dan, babası (ki o, Ebu Musa'l-Eş'arî'dir) tarikiyle Rahman Sûresi'nin 49 ve 62. ayetlerinin tefsiri hakkında şu hadisi rivayet etmişlerdir: *"İki cennet vardır ki bunların kapları ve eşyaları gümüştendir. Diğer iki cennet daha vardır ki, bunların kapları ve eşyaları altındandır. Adn cennetinde cennetliklerle, bunların Rablerini görmeleri arasında Allah'ın yüzündeki azamet perdesinden başka bir şey olmayacaktır."*[403] Yani bu durum, Adn cennetinde olduklarında cereyan edecektir. Buradan hatıra ilk gelen de, Adn cennetinin cennet tabakaları içinde yüksek bir yer olduğudur. Yoksa nekraya muzaf nekra bir kelime değildir. Ayet ve hadislerin tamamı; Adn'ın, cennetin en yüksek mevkii olduğuna delalet etmektedir. Orada çeşitli cennetler (bahçeler) vardır. Rabbinin makamından korkan herkese orada iki bahçe vardır. Ayrıca bunlardan başka iki bahçe daha vardır. Bunlar Rahman Sûresi'nde tanımlanan dört bahçe gibidir.

Üzerinde ittifak edilen Ebu Musa hadisine yakın, yine ittifak edilen Ebu Hureyre hadisi de vardır: *"Allah'ın cennette kendi yolunda cihad edenler için hazırladığı yüz derece vardır. Her birinin arası yerle gök arası kadardır. Allah'tan cennet isterseniz, Firdevs cennetini isteyin. Çünkü o, cennetin ortası ve en üstün yeridir. Cennet ırmakları oradan fışkırır. Onun da üzerinde Rahman'ın arşı vardır."*[404] Bundan anlaşılmaktadır ki *Firdevs* bahçesi, *Adn* bahçesidir. Mukatil ve Kelbi şöyle söylemişlerdir: Adn, cennetin en yüksek tabakasıdır. Tesnîm

403. Buhari, *Tecrid-i Sarîh*, Hadis no: 1743; Müslim, *İman*, 180.
404. Tirmizi, *Cennet*, 4.

pınarı oradadır. Etrafı bahçeler kuşatmıştır. Sözün gerisi Begavi tefsirindedir. Merfû bir hadisle sabit olmuştur ki, cennetteki en yüksek dereceye *vesile* denir. O da Peygamber'imizin (s) derecesidir. Ezan duasında onu istememizi bize tavsiye etmiştir. O da; şudur: *"Ey bu eksiksiz davetin ve kılınan namazın sahibi! Muhammed'e vesileyi ve fazileti ver. Onu vaat ettiğin makam-ı mahmûd üzere dirilt."*[405] Bu özel bir derecedir.

Buradan da anlaşılmaktadır ki; Adn cennetlerinden sonra ***"Allah'ın rızası daha büyüktür."*** sözünün gelmesi; onun, rıza derecelerinin en üstünü olduğunu göstermektedir. Bu ru'yetullâh makamıdır. Rahman'ı tanımak ancak Onunla kemale ermekte insanın saadeti ancak onunla tamamlanmaktadır. Çünkü insan ceset ve ruhtan müteşekkildir. Cennette ve oradaki köşklerde en yüksek cismani nimetler vardır. Allah'ın yüce rızası ise ruhani nimetlerin en üstünüdür. ***"Rıdvân"*** kelimesindeki tenvin, tazim içindir. Söylediğimin delili şudur: Bu cümle tek olarak iman ve ona uygun amel şartıyla kendilerine vaat edilen önceki şeylere atfedilmedi, bilakis yüce manasından dolayı müstakil bir cümle olarak geldi. Şu ayette de işaret edildiği gibi bu mükâfat hepsinin üstündedir. *"Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır."*[406] Bu cümlenin takdiri şöyledir: Burada Allah'ın rızası vardır ki; O, bütün bu cennetler ve içindekilerden daha üstündür. Onun değeri ölçülemez, sırrına da erişilemez.

"Rıdvân" kelimesinin *ekber* ismi tafdili ile sıfatlanması ve irabındaki ihtilaflardan, hadis yardımıyla anlaşılan mana budur. Rıdvan kelimesi; kendinden öncesine bu sıfatla sıfatlanmamış ve Allah'la irtibatlandırılmamış olarak da varit olmuştur. *"Rabbi onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk ile, kendileri için, içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler."*[407]; *"Hepsinden daha üstün Allah'ın rızası vardır."*[408] Kendinden önceki cennetlere ve eşlere atfedilen rıdvan kelimesi için de orada aynı şeyler söylenmişti. Peki, burada irab ihtilafı ve rıdvan kelimesinin mevsuf olarak gelmesinde fayda olmaması, Kur'an'ın belagatına uygun düşer mi? Peki burada sahih hadiste belirtilen, cemâlüllâhı seyretme nimetinden daha münasip bir fayda bulabilir miyiz? Asla! Bu nimet Kur'an'da açık bir ifadeyle belirtilmemiştir. Ta ki, idrakleri bu

405. Buhari, *Ezân*, 8; Ebu Davud, *Salât*, 28; Tirmizi, *Salât*, 157.
406. Yûnus, 10/26.
407. Tevbe, 9/21.
408. Âl-i İmrân, 3/15.

manaları kavrama seviyesine çıkmamış insanlar için fitne olmasın. Allah'ın hikmeti zayıf insanlara merhamet etmektir. Akıllı kişi, ahmağın en fasih ibareyle bile kavrayamadığını bir işaretle anlar. Akıllıların bile şu ayetler hakkında nasıl ihtilafa düştüklerini görmedin mi? *"Yüzler vardır ki o gün, ışıl ışıl parlayacaktır. Rablerine bakacaktır."*[409]

Ruyetin gerçek manası, bu ayetin manası hakkındaki ihtilaflar, hadiste geçen azamet perdesi ve kulun Rabbini tam görmesine engel diğer perdeler meselelerini A'râf Sûresi'nde akla ve ilme uygun tarzda detaylı olarak açıklamıştım.[410] Oradaki ve buradaki izah, Allah'ın lütfu ve ilhamıyla sadece bu tefsire has bir izahtır. Hamd ve minnet Allah'a mahsustur.

Burada mü'minlere vaat edilen nimetlerle, daha önce münafıklara yapılan tehditler arasındaki zıtlık apaçık ortadadır. Altlarından ırmaklar akan cennetler ve oralarda ebedi kalmak; cehennem ve orada ebedi kalmanın, Adn cennetindeki güzel meskenler; daimi azabın, mü'minler için Allah'ın büyük rızası; Allah'ın münafık ve kafirlere olan lanetinin mukabilidir. *Lâ'net;* Allah'ın özel rahmetinden kovulmak ve mahrum olmak, demektir. Bu durumdan Ona sığınırız.

"İşte büyük kurtuluş budur." Yani mü'min erkek ve kadınlar için bahsedilen cismani ve ruhani nimetler gerçek kurtuluştur. Bu nimetlerle başkaları değil, sadece salih ve muslih (ıslah eden) mü'minler mükafatlandırılır. Bu nimetler; kâfir, fasit ve müfsit münafıkların ele geçirmek için köpeklik ettikleri fani ve bayağı dünya menfaatleri gibi değildir. Bunlar muttakiler nazarında bir işçinin ücreti ve misafirin yol azığı mesabesindedir.

Mü'mine düşen; kendini hesaba çekmesi, bu ayetlerde mü'minler ve münafıklar için konulan teraziler göz önüne alması, keyfine göre değil de, Allah'ın hükmüne göre lehte ve aleyhte karar vermesidir. Hiç kimse, Müslüman adını taşımak ve kuru iman iddiasında bulunmakla kendini aldatmasın. Samimiyetine Kur'an'ın şahitlik etmesi hariç.

Cennetin tanımı, dereceleri, hurilerine dair pek çok rivayetler vardır. Bunlardan bir kısmı münker, bir kısmı mevzû (uydurma), bir kısmı mürsel, bir kısmı da mevkuftur. Merfû olan hadislerden birisi; İbn Ebi Hâtim ve İbn

---

409. Kıyâmet, 75/22, 23.
410. Â'râf, 7/143.

Merdûye'nin, Hasan Basri'den rivayet ettikleri hadistir. O, İmran b. Husayn ve Ebu Hureyre'den *"Ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vardır"* ayetinin tefsiri hakkında soru sordu. Onlar da kendisine: Tam da işin ehline isabet ettin, dediler. Kendilerinin de aynı şekilde Peygamber'e (s) sorduklarını söylediler. Ve ondan uzun uzun tanımlar aktardılar. Orada binlerce huri bulunduğundan bahsettiler... Bu hadis münkerdir. Metni de, senedi de sahih değildir. Muhakkik İbn Kayyim şöyle dedi: Cennet kadınları hakkında, her erkeğe iki hanımdan fazlasının düşeceğine dair sahih bir hadis sabit olmamıştır. İbn Ebi Şeybe, Kâ'bü'l-Ahbâr'dan bu hadis anlamında rivayette bulunmamıştır. Aşikar olan şudur ki: Bu hadisin merfûluk iddiası Kâ'bü'l-Ahbâr'ın entrikalarındandır.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ
وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿73﴾ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ
مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ
وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ
وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ
يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا
لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿74﴾

73- Ey Peygamber! Kafirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran. Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir dönüş yeridir.

74- Onlar için senin aleyhine söz söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Oysa küfür sözünü söylediler ve Müslüman olduktan sonra inkar ettiler, başaramadıkları bir şeye (cinayete) yeltendiler. Sırf Allah ve Rasul'ü kendi bol nimetiyle onları zengin kıldığı için intikam almaya kalkıştılar. Eğer tövbe ederlerse, kendileri için daha hayırlı olur. Şayet yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da ahirette de acı veren bir azaba uğratır. Yeryüzünde onların ne bir dostu vardır ne de bir yardımcısı!

Bu iki ayet, münafıklar için bir tehdit ve açıktan kâfirler gibi, kendilerine karşı bir savaş uyarısıdır. Söz ve davranışlarından iman ve İslam'a aykırı şeyler izhar etmeye devam cüreti gösterdikçe, bu böyledir. Allah'ın, Peygamber'ine (s) bildirmesinden sonra inkâra kakıştıkları sözleri gibi ki, Allah onların, inkârlarında yalancı olduklarını bildirmiştir. Yahut da bilfiil savaşan kâfirlerinkinden daha hafif bir savaşla onları uyarmadır. Bunun da en hafifi; bu olaydan sonra onlara, gerçek mü'minler gibi muamele edilmemesi ve kendilerine yumuşaklık, tebessüm ve müjdeyle değil, sert ve asık suratlı davranılmıştır. Yüce Allah şöyle buyurdu:

Kafirlere ve Münafıklara Sert Davranma Halleri

"Ey Peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran." Yani Müslümanlarla birlikte yaşayan kâfir ve münafıklara direnme hususunda, onların sana karşı düşmanlıkta gösterdikleri gayret gibi çaba sarf et. Onların kötü hallerine uygun bir sertlik ve şiddet uygula. Dünyadaki savaş konusunda önce kâfirler zikredildi. Çünkü onlar Hz. Peygamber'e ve onun getirdiği mesaja düşmanlıklarını ortaya koydukları için bu savaşı hak etmişlerdir. Münafıklar ise inkar ve düşmanlıklarını gizliyorlar, Müslümanmış gibi davranıyorlar, bu yüzden dünyada Müslümanlar gibi muameleye tabi tutuluyorlar. Ahiretteki ceza konusunda ise, münafıklar önce zikrediliyorlar. Çünkü onların inkarları daha şiddetli, mazeretleri daha zayıftır. Cihadın, Kur'an'da kullanılan genel anlamı ve savaşla ilgili özel anlamı çeşitli yerlerde geçti. Bunu, bu sûredeki cizye ayetinin sonunda yazdığımız müstakil bölüm, bütün yönleriyle değerlendirmiştir. Orada da belirtildiği gibi ***"cihad"***; cehd mastarıyla ortak anlam taşır. *"Cehd"* ise, güç ve meşakkat demektir. *"Kıtâl"* de, katl'den gelmedir. Cihad maddi ve manevi, fiili ve kavli olur. İslam âlimlerinin ittifakına göre; münafıklara, sadık Müslümanlara uygulanan şerî hükümler uygulanır. İrtidat ederek açıkça küfürlerini ortaya koymadıkça, kuvvete başvurarak İslam toplumuna başkaldırmadıkça veya bazı grupları İslam'ın esaslarını ve simgelerini uygulamaktan sarf-ı nazar etmedikçe, münafıklarla savaşılmaz.

Ayetin tefsirine dair İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: Kâfirlerle cihad kılıçla, münafıklarla cihad ise, dilledir. Buradaki kâfirlerden maksat; harp halinde olan kâfirlerdir. Münafıklarla cihad ve onların Hz. Peygamber'le birlikte savaşa çıkmaktan ve savaştan men edilmeleri ve Rasulullah'ın (s) onla-

nın cenaze namazını kıldırmaktan men edilmesi meselesi ileride gelecektir. İbn Mesud dedi ki: *"Ey Peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla cihad et"* ayeti inince Hz. Peygamber'e; eliyle, gücü yetmezse diliyle, ona da gücü yetmezse kalbiyle, daha da olmadı asık suratla karşılamak şeklinde cihad etmesi emredildi. Hadisteki *"onu asık suratla karşılasın"* ifadesinden anlaşıldığına göre bu cihadtan maksat; savaş şeklinde toplu cihad değil, ferdi davranış biçimindeki cihadtır. O takdirde bu, şu hadiste işaret edilen münkeri izale etmek kabilinden bir cihadtır. *"Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle, gücü yetmezse diliyle, ona da güç yetiremezse kalbiyle değiştirsin. Bu ise, imanın en zayıf derecesidir."*[411] İbn Mesud bu hadisi, kâfir ve münafığı asık suratla ve kaş çatarak karşılamayı da ekledi. Fakat bu, kalpte bir nefret olmadıkça ortaya çıkmaz. Kalben nefret duymak ise elde olan bir şey değildir. Biz bu hadisin senedini bulamadığımız için sıhhat derecesini de bilemeyiz. Hz. Peygamber'in ferdi özelliklerinden biri de, kâfir ve münafıklara varıncaya kadar, karşılaştığı herkese güler yüz göstermesidir. Âişe validemizden rivayet edildiğine göre adamın biri, Rasulullah'ın (s) huzuruna girmek için izin istedi. Rasulullah (s) onu görünce kendi kendine: *"Kabilenin ne kötü kardeşi, kabilenin ne kötü çocuğu!"* dedi. Adam oturunca Rasulullah (s), tebessüm etti, ona müsamaha gösterdi. Kalkıp gittiğinde Hz. Âişe: Ey Allah'ın Rasul'ü! Sen bu adamı ilk gördüğünde şöyle şöyle dedin, sonra da ona karşı tebessüm ettin, müsamaha gösterdin, deyince Rasulullah (s) şöyle buyurdu: *"Ey Âişe! Beni ne zaman insanlara karşı kaba davranırken gördün ki? Allah katında insanların en kötüsü, şerrinden çekindikleri için insanların terk ettikleri kimsedir."*[412] Kuvvetli görüşe göre bu zat, Uyeyne b. Hısn idi. Zekatların sarf mahalleriyle ilgili konuda Huneyn Savaşı'ndan sonra ganimet taksiminde müellefe-i kulûb mevzuunda bu zatın durumu anlatılmıştı. Ahmaklığına rağmen kavminin başkanıydı. *"İtaat edilen ahmak"* diye lakaplanmıştı. Kavmi ona uyarak Müslüman oldular. Fakat kavminin Müslümanlığı, onunkinden daha sağlamdı.

İki hadis arasında herhangi bir zıtlık yoktur. Çünkü Hz. Âişe hadisi, Rasulullah'ın (s) ferdi tutumu ve genel adabıyla, İbn Mesud hadisi ise, münafık ve kâfirlere has tutumuyla ilgilidir. Bu tutum, cezalandırma tarzında bir tutumdur. Birinci tutum, şu ayette belirtilen tutumdur: *"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen kaba, katı yürekli olsay-*

---

411. Buhari, *İlim*, 28; Müslim, *İman*, 78; Ebu Davud, Melâhim, 17.

412. Buhari, *Edeb*, 38, 48; Ebu Davud, *Edeb*, 5.

dın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi."[413] İkinci tutum ise, şu ayetin manasına uygundur: *"Ey iman edenler! Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar sizde bir sertlik bulsunlar."*[414] Ayette geçen "**ğılza**" kelimesi, şiddet ve sertlik anlamınadır. Savaşan düşmana karşı böyle davranmak yerinde bir davranıştır. Onlara yumuşak ve merhametli davranmak ise yersiz bir tutumdur.

Fakat münafıklar gibi fiilen savaşmayan düşmanlar ki, Allah onların halini, Peygamber'ine (s) şöyle bildirmiştir: *"Onlar düşmandırlar, onlardan sakın. Allah onların canlarını alsın. Nasıl da haktan döndürülüyorlar?"*[415] Ayrıca antlaşmalı kâfirler ve hainlik yapan zimmilere gelince Hz. Peygamber önce onlara karşı, İslam'ın zahir hükmüne göre kibar ve yumuşak davranıyordu. Fakat bu davranış münafıklara, daha önce de geçtiği gibi Rasulullah'ı (s) üzme cesaretini veriyordu. Nitekim ona: *"O, bir kulaktır"* demişlerdi. Kâfir Yahudiler de aynı tutumu sergiliyorlardı. Hz. Peygamber onlarla antlaşma yapmış ve onlara karşı vefalı davranmış, onlar ise selamı bile bozarak, Hz. Peygamber'e: *"es-sâmu aleyküm"* yani ölüm üzerinize olsun, diyorlar, Rasulullah (s) da: *"ve aleyküm"* sizin üzerinize olsun diye karşılık veriyordu. Onlar defalarca ahitlerini bozdular. Durumları Enfâl Sûresi'nde belirtildiği şekle vardı.[416] Yüce Allah bu ayette, bu iki grubu terbiye etmeye yönelik cihadında Hz. Peygamber'e sert davranmasını emretti. Bunun benzeri Tahrîm Sûresi'nde de geçmektedir. Bu türlü cihadın büyük zorluğu vardır. Çünkü bu; halis mü'minlere karşı olan rahmet ve yumuşaklığı ile, harp halindeki düşmanlarına karşı harpteki şiddeti arasında orta bir tutumdur. Burada adaleti sağlamak, zulümden kaçınmak gerekir. Bu hususta Hz. Ömer'in sözü şudur: *"Onları zillette tutun fakat zulmetmeyin."* Tabii olmayıp, iradi olan bu sertlik, münafıklar için bir terbiye ve cezalandırmadır. Kalbine küfür iyice yerleşmemiş ve nifakın günahları tarafından kuşatılmamış olanların hidayetine vesile olması umulur. Hz. Peygamber'in onlara karşı surat asması, onların tahkir edilmesidir. Bu konuda mü'minler de Rasûlullah (s) gibi davrandılar. Bu ileride açıklanacak olan tutum sayesinde münafıklar; şeklen Müslüman gözükmekle elde ettikleri bütün manevi kazançlarını ve iman

---

413. Âl-i İmrân, 3/159.
414. Tevbe, 9/123.
415. Münâfikûn, 63/4.
416. Enfâl, 8/56.

kardeşliğinin sağladığı görüntü ve alakayı kaybederler. Kendisini, yaşadığı toplum ve hemcinsleri arasında hakarete uğramış vaziyette gören başkan, genel başkan veya sade vatandaşın bu durumdan canı sıkılır, kendini hesaba çekme ihtiyacı duyar. Şayet insaf eder ve düşünürse nefsini suçlu ve kınanmış görür ve onu kınamaya devam eder. Böylece nefis de günahını fark eder. Olgunlaşmasına gayret eder. Rabbine tevbe der. Bu tutum hikmetli bir siyasettir. Pek çoklarının tevbesine ve binlerce kâfirin Müslüman olmasına vesile olmuştur.

İmam, kral ve emir gibilerinin, toplumlarında yaşayan münafıklara samimi insanlara davrandıkları gibi davranmaları, nifaklarının kökleşmesine ve başkalarını da günaha teşvik etmelerine sebep olur. Şayet bir lider sert davranma yerine yumuşak davranırsa, onlara yüz verilemeyecek yerde sevgi gösterirse, kendisine yağcılık, yaltaklık ve övgüde aşırı gitmeleri nispetinde onları tercih ve ödüllendirmede ileri giderse, durum ne hale gelir? Böyle tutumlar cahil halkın ahlakını bozar, samimi ve seçkin insanların öfkesini kabartır. Bu tutum nice cahil idarecilerin işlerini bozmuş, saltanatlarının yıkılmasına sebep olmuştur.

"Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir dönüş yeridir." Bu, onların ahiretteki cezasıdır. Allah bu cezayı dünyadaki cezaya atfetti. Onların ahirette büyük azap yurdu olan cehennemden başka sığınacak yerleri yoktur. Oraya sığınan ne ölür ne de yaşar, onlar cehenneme sürüklenirler, horlanmış olarak atılırlar, oraya kendi istekleriyle sığınmazlar. O cehennem ne kötü bir dönüş yeridir! *"Orası cidden ne kötü yerleşme ve ikamet yeridir."*[417]

"Onlar için senin aleyhine söz söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Oysa küfür sözünü söylediler ve Müslüman olduktan sonra inkar ettiler." Bu ayet; onlarla kâfirler gibi savaşmayı gerektiren sebebi açıklamak için gelen bir başlangıç cümlesidir. Onlar açıkça küfrü telaffuz ettiler ve onunla daha fazla kışkırttıkları fiili gerçekleştirmeyi düşündüler. O da Hz. Peygamber'e suikast düzenlemekti. Fakat Allah onların bu planlarını Peygamber'e (s) açıkladı ve ona kendilerine sorduğunda bunu inkar edeceklerini, daha önce yaptıkları gibi, kendilerine inanılsın diye bu inkarlarını yeminle destekleyeceklerini bildirdi. *"Onlar yeminlerini kalkan yapıp, Allah*

417. Furkân, 25/66.

yolundan alıkoydular."[418] Mü'minleri razı etmek için onlara karşı yemin ediyorlardı. Allah'ın ayetleri ve Rasul'ü (s) hakkında alay tarzında sözlere dalıyorlardı, böylece sözde iddia ettikleri iman sahasından çıkıp, gizledikleri küfür sahasına giriyorlardı. Bu ayette onlara, gizli iman şöyle dursun, İslam'a açıkça aykırı olan bir küfür sözü de isnat edilmektedir. Buna göre mana şöyledir: Onlar, kendilerine isnat edilen bu küfür kelimesini söylemediklerine dair yemin ederler. Allah ise onları yalanlıyor, kasemle ve tekit ifade eden *kad* edatıyla, onlardan rivayet edilen bu kelimeyi söylediklerini ispat ediyor, onların inkar ettikleri, kendisinin ise ispat ettiği bu kelimeyi zikretmedi. Zira kitabın metninde bu kelimenin zikredilmesi ve Müslümanların da onu namazda okuyarak ibadet etmesi münasip değildir.

Rivayet tefsircileri, bu kelimenin belirlenmesi ve kimlerin söylediği konusunda ihtilaf ettiler. İbn Abbas, Enes ve Urve'ye göre bu ayet, şöyle diyenler hakkında nazil olmuştur: *"Eğer Muhammed doğru söylüyorsa, o takdirde biz eşeklerden daha kötüyüz."* Bu konuda pek çok rivayetler vardır. Bazıları bu ayetin, şöyle diyenler hakkında indiğini söylediler: *"Biz sadece lafa dalmış, şakalaşıyorduk."*[419] Rivayet tefsir kitaplarında bu rivayetlerin en meşhuru, Abdürrezzak, İbn Münzir, İbn Ebi Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh'in, Urve'den rivayet ettikleridir. Bu rivayete göre ensardan, adı Cülâs b. Süveyd olan bir adam Tebük gazvesi gecelerinden birinde şöyle dedi: *"Yemin olsun ki, şayet Muhammed'in dediği doğru ise biz eşekten daha kötüyüz."* Cülâs'ın besleyip büyüttüğü üvey oğlu Umeyr b. Sa'd (r) bu sözü duydu ve ey amca! Allah'a tevbe et, dedi. Umeyr, Hz. Peygamber'e geldi ve ona durumu haber verdi. Peygamber'imiz (s) Cülâs'ı çağırmak üzere birini yolladı. Cülâs gelince yemin etmeye başladı. Şöyle diyordu: Ey Allah'ın Rasulü! Vallahi ben böyle bir şey demedim. Umeyr de: Evet, vallahi sen bunu söyledin, hemen Allah'a tevbe et. Şayet Allah durumu açıklayan bir ayet indirmezse, beni de seninle beraber yalancı konumunda bırakmış olur, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e vahiy geldi. Hemen sustular. Zaten vahiy geldiğinde yerlerinden kıpırdayamazlardı. Hz. Peygamber, vahyin etkisinden kurtulup kendine gelince ayeti okudu. Cülâs da: Ben o sözleri söyledim. Allah bana tövbe teklif etti. Ben de tevbe ediyorum, dedi. Hz. Peygamber onun tövbesini kabul etti. Müslüman olunca onun bir yakını öldürülmüştü. Rasulullah (s)

418. Mücâdele, 58/16.
419. Tevbe, 9/65.

ölenin diyetini kendisine vermiş o da zengin olmuştu. Bir ara müşriklere katılmayı düşünmüştü. Hz. Peygamber, Umeyr'e (r): *"Kulağın iyi duymuş"* dedi. Abdürrezzak, İbn Sîrin'den şunu nakletti: Ayet nazil olunca Hz. Peygamber Umeyr'in kulağını tutarak: *"Ey oğul! Kulağın doğru işitti ve Rabbin seni tasdik etti."* dedi. Hafız Zehebi; o münafıklardandı ve tevbe etti, diyerek, bu Cülâs hadisinin zayıf olduğuna işaret etti. Rivayet edildiğine göre o, geride kalıp Tebük harbine katılmayanlardandı.

İbn Cerir, Tabarani, Ebu'ş-Şeyh, İbn Merdûye, İbn Abbas'tan şunu naklettiler: Rasulullah (s) bir ağacın gölgesinde oturuyordu, şöyle buyurdu: *"Şimdi size şeytanın iki gözüyle bakacak birisi gelecek. Sakın onunla konuşmayın."* Aradan zaman geçmeden gök gözlü bir adam peyda oldu. Rasulullah (s) onu çağırdı ve: *"Sen ve arkadaşların benim aleyhime niçin konuşuyorsunuz?"* dedi. Bunun üzerine adam kalkıp gitti ve arkadaşlarını getirdi. Hepsi birden, kötü bir şey söylemediklerine dair Allah'a yemin ettiler. Rasulullah (s) da onları bıraktı. Allah da ilgili ayeti indirdi.

İbn Cerir, İbn Münzir ve İbn Ebi Hâtim, Katâde'den şunu rivayet ettiler: Katâde dedi ki: Bize, dövüşen iki kişiden bahsedildi. Bunlardan birisi Cüheyne'den, diğeri Ğıfâr'dandı. Cüheyne kabilesi ensarın tarafındandı. Ğıfarlı olan, Cüheyneliye galip geldi. Abdullah b. Übeyy Evs kabilesinden olanlara: Kardeşinize yardım edin. Andolsun ki, bizimle Muhammed'in misali şu söze benzer: "Besle köpeğini yesin seni." Vallahi, Medine'ye döndüğünüzde aziz olan zelil olanı oradan mutlaka çıkaracaktır. Müslümanlardan birisi hemen bu sözü Rasulullah'a (s) ulaştırdı. Peygamber'imiz (s) de Abdullah b. Übeyy'e haber yollayıp, çağırttı ve durumu kendisine sordu. O da, böyle bir şey söylemediğine dair yemin etmeye başladı. Bunun üzerine yukarıdaki ayet indi.

Ben diyorum ki; Abdullah b. Übeyy'in bu sözünü Buhari, Müslim ve diğerleri rivayet etmiş. Buhari bunu, Münâfikûn Sûresi'nde zikretmiştir. Olay bir savaşta cereyan etmiştir. Hafız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de, Muhammed b. Kâ'b ve Zeyd b. Erkâm tarikiyle Nesâî ve Saîd b. Cübeyr'den mürsel olarak Abd b. Humeyd'den sahih bir isnatla rivayet ettiğine göre bu olay Tebük Gazvesinde cereyan etmiştir. Siyer âlimlerine göre ise olay, Benî Mustalik Gazvesinde vuku bulmuştur. Bu söz, Münâfikûn Sûresi'nin iniş sebebidir. Tefsir etmekte olduğumuz ayet bununla ilgili olarak inmemiştir. Buhari ve

Müslim'in iki tarikle Cabir b. Abdillah'tan rivayet ettikleri hadise göre, İbn Übeyy'in sözüne sebep olan kavga muhacir ve ensardan iki kişi arasında cereyan etmiştir. İbn Hacer, şerhinde bu konuda Katâde'nin rivayetini zikretmiştir. Bu konuda başka rivayetler de vardır. Zaten çeşitli olmasına da aklen bir engel yoktur. Her ne kadar naklen sahih olmasa bile... İbn Übeyy de, Cülâs gibi Tebük Savaşına katılmayanlar arasındaydı.

"Başaramadıkları bir şeye (cinayete) de yeltendiler." Bu, Tebük'ten Medine'ye dönerken vadide Hz. Peygamber'i öldürme teşebbüsüydü. İbn Kayyim bu olayı *Zâdü'l-Meâd* adlı eserinde zikretti. Biz de aynen aktarıyoruz:

Ebu'l-Esved *Meğâzîsi*'nde, Urve'den şunu nakletti: Rasulullah (s) ordusuyla birlikte Tebük'ten Medine'ye dönüyordu. Yolun bir noktasında münafıklardan bir grup, Hz. Peygamber'e (s) tuzak hazırladılar. Vadideki yokuştan onu aşağı atmak için gizlice anlaştılar. Yokuşa varınca onunla aynı yoldan gitmek istediler. Hz. Peygamber'in etrafını sardıklarında, durum kendisine vahiy yoluyla bildirildi ve şöyle buyurdu: *"Dileyen, vadinin ortasından gitsin, orası sizin için daha kolaydır."* Hz. Peygamber (s) boğaz yoluna, insanlar vadinin ortasına yöneldiler. Rasulullah'a (s) tuzak kurmak isteyenler ise, onun peşini takip ettiler. Hz. Peygamber'in (s) sözünü işittiklerinde tedbir alıp kendilerini gizlediler ve bir büyük plan kurdular. Hz. Peygamber (s), Ammar b. Yâsir ve Huzeyfe b. Yemân'a kendisiyle birlikte yürümelerini emretti. Ammar'a devenin yularını tutmasını, Huzeyfe'ye de deveyi sürmesini söyledi. Arkalarından bir grubun hızla gelişini ve kendilerini sardıklarını hissettiklerinde Rasulullah (s) kızdı ve Huzeyfe'ye onları geri çevirmelerini emretti. Huzeyfe, Rasulullah'ın (s) öfkesini görünce geri döndü. Yanında değnek de vardı. Hayvanlarının yüzlerine doğru dönüp onlara elindeki değnekle vurdu. Topluluğa baktı fakat onlar yüzlerini maskelemişlerdi. Sadece yolcu oldukları fark ediliyordu. Huzeyfe'yi gördüklerinde Allah onların içine korku saldı. Komplolarının fark edildiğini sandılar, koşup askerlerin arasına karıştılar. Huzeyfe, Rasulullah'a (s) erişinceye kadar yürüdü. Geldiğinde Rasulullah (s) ona: *"Ey Huzeyfe! Kafileye vur. Ey Ammar! Sen de peşlerini takip et"* dedi. Onlar da acele edip boğazın en üst noktasına çıktılar. Böylece vadiden çıkıp insanları beklemeye başladılar. Hz. Peygamber Huzeyfe'ye: *"Bu süvarilerden herhangi birini tanıyabildin mi?"* dedi. Huzeyfe: filan ve filanın hayvanını tanıdım, dedi. Gece karanlığı vardı, karanlık onları örtmüş, onlar

da kendilerini maskelemişlerdi. Rasulullah (s) dedi ki: *"Kafilenin durumunu ve ne istediklerini öğrendiniz mi?"* Onlar da: Hayır, yâ Rasulullah! dediler. Rasulullah (s): *"Onlar benimle gelip, tepeye ulaşınca beni oradan yuvarlamak şeklinde bir tuzak kurdular"* deyince ashap: Yâ Rasulullah! Öyleyse boyunlarını vurmamız için bize izin vermez misin? Dediler. Peygamber'imiz de: *"İnsanların; Muhammed, ashabını öldürmeye el uzattı, demelerinden hoşlanmam"* dedi ve münafıkların isimlerini Ammar ve Huzeyfe'ye bildirdi ve: *"Sakın kimseye söylemeyin"* diye tenbih etti.

Bu tarikten Beyhaki ve başkası da bu tarzda rivayette bulundu. İbn İshak da *Sîreti*'nde, bu kıssayı anlattı. Bazıları reddetse de bu kafiledeki isimleri saydı. Bu münafıkların sayısı konusunda doğru olan; Müslim'in vadide Rasulullah (s) ile birlikte bulunan Ammar ve Huzeyfe'den rivayet ettiği hadistir. Hz. Peygamber onlara münafıkların isimlerini bildirmiş fakat açıklamamalarını tenbih etmişti. Müslim, *Sahîhi*'nde Sa'd b. Ubâd'dan rivayet ettiğine göre, Kays şöyle dedi: Biz Ammar'a dedik ki; Hz. Ali ile birlikte savaşmamıza ne dersin? Bu kendi görüşünüz müydü? Hâlbuki görüşlerde hata olabilir. Yoksa Rasulullah'ın (s) size yaptığı bir tavsiye miydi? Ammar dedi ki: Rasulullah (s), bütün insanlara yapmadığı bir tavsiyeyi özel olarak bize de yapmadı. Ammar ayrıca şunu söyledi: Rasulullah (s) buyurdu ki; *"Benim ümmetim içinde on iki münafık vardır. Onlar, halat iğne deliğinden girmedikçe, cennete giremeyecekler hatta kokusunu bile duyamayacaklar. Sekiz tanesinin hakkından* ***dübeyle*** *gelecektir. O ateşten bir kandildir ki, omuzları üzerinde zuhur eder, sıcaklığı göğüslerini sarar."*[420] Müslim daha sonra Ebu't-Tufeyl hadisini rivayet etti: Akabelilerden bir adamla Huzeyfe arasında, insanlar arasında olagelen bazı şeyler cereyan etti. O adam dedi ki: Allah aşkına söyle! Akabeliler kaç kişiydi? Orada bulunanlar Huzeyfe'ye: madem sordu, ona haber ver, dediler. Huzeyfe de: Bize on dört kişi oldukları haber veriliyordu. Eğer sen de onlardan isen, o zaman onlar on beş kişi olmuştur. Allah'a şahadet ederim ki, onlardan on iki tanesi hem dünya hayatında hem de şahitler dikildiği günde Allah ve Rasulü'ne (s) düşmandırlar. Rasulullah (s) üçünü mazur görmüştür. Zira bu üçü: Biz Rasulullah'ın (s) tellalını işitmedik ve halkın bununla neyi kastettiklerini bilmedik, diyerek özür dilemişlerdi.

---

420. *Dübeyl;* karında çıkan bir urdur ki, sahibini genelde öldürür. Kelime olarak toplanmak manasını ifade eder. *Debîle*'nin küçültülmüşüdür. Ateşten bir kandil benzetmesi, mübalağa içindir. Bu kelimenin net bir açıklamasını yapmamışlardır.

Rasulullah (s) kara taşlık bir yerden yürürken: *"Su, pek azdır. O suya doğru kimse benim önüme geçmesin"* buyurmuştu. Fakat kendisinden önce oraya varan küçük bir topluluk buldu da o gün onlara lanet etti.[421]

Tabarani, Huzeyfe'nin *Müsnedi*'nde vadidekilerin isimlerini saydı. İbn Abdilaziz b. Bekkâr'dan, şöyle dediğini rivayet etti: O, münafıklardandır. Muatteb b. Beşîr, Vedîa b. Sâbit, Vecd b. Abdillah b. Nebtel b. Hâris -Amr b. Avf oğullarından- Hâris b. Yezîd et-Tâî, Evs b. Kayzî, Hâris b. Süveyd, Sa'd b. Zürâre, Kays b. Fehd, Süveyd, Hublâ oğullarından Dâıs, Kays b. Amr b. Sehl, Zeyd b. Lasît, Sülâle b. Hammâm... Bu ikisi Kaynuka'dan idiler ve Müslümanlıklarını ilan ettiler. Bu isimler İbn Kesir tefsirinden aktarıldı. Ben onların sayısını ve isimlerini belirttim ki, onların halifeleri olan Rafızi münafıkların elinde halkı aldatacak bir fırsat kalmasın. Zira nebi ve Peygamber'lerin en hayırlı ashabına dil uzatmak onların huyudur.

"Sırf Allah ve Rasulü kendi bol nimetiyle onları zengin kıldığı için intikam almaya kalkıştılar." *Esâsü'l-Belâğa*'da da ifade edildiği gibi, kişi birini ayıpladığı veya beğenmediği zaman *"nekame minhü'ş-şey'e* denir. Aynı şekilde *âkabehû aleyhi* de denir. Ragıb dedi ki; bir şeyi dille veya fiilen cezalandırarak reddettiğinde; *nakamtü'ş-şey'e* dersin. Buna göre mana şöyledir: Bu münafıklar, İslam'a ve Peygamber'in gönderilmesine, inkârı veya hoşnutsuzluğu gerektirecek, onları intikama sevk edecek bir sebepten dolayı değil, sırf Allah ve Rasul'ü (s) onları ganimetlerle zengin ettiği için tavır aldılar. Zaten ganimet bu dünyada onların en büyük hedefleridir. Onlar başlangıçta ensardan diğer fakirler gibiydiler. Allah'ın fazlıyla zengin edilmeleri; Allah'ın onlara peygamber göndermesi, ona yardım ve vaat ettiği ganimetleri ihsan etmesi şeklinde olmuştur. Nitekim açıklaması 59. ayetin tefsirinde geçmişti. Huneyn ganimetlerinin taksimi sırasında Rasûlullah'ın (s): *"Siz fakirdiniz. Allah sizi benim sayemde zengin etti"* sözünde de bu durum görülmektedir.

Ayetin Cülâs b. Süveyd hakkında nazil olduğunu söyleyenler, zengin etmekten maksadın -ilgili olanda işaret edildiği gibi- kendisine diyet verilmesi şeklinde yorumladılar. Bu görüş zayıftır. Çünkü söz, bütün münafıkları özellikle de suikast düşünenleri kınamaya dairdir. Cülâs ise, bunların arasında yoktu. Diyet hakkında söylenebilecek son söz şudur: Diyet de zengin kılma kapsamına girer. Cülâs da diğer münafıkları kışkırttığı için bu aye-

421. Müslim, *Münâfikîn*, 11.

tin kapsamına girmiş olur. Fakat o tevbe etmiş, Allah'a yönelmiştir. Ayetin ifadesi *"zemme benzer medih"* diye isimlendirdikleri bir bedî' çeşididir. Bu, Araplar hakkında İstanbul'daki Türk siyasetinin kötülüğünü ifade eden şairin şu sözü gibidir:

وما نقموا منا بني العرب خلة   سوى أن خير الخلق لم يك أعجما

"Biz Araplardan intikam almaları, mahlûkatın en hayırlısı olan Peygamber'in acem olmamasından ötürüdür."

"Eğer tevbe ederlerse, kendileri için daha hayırlı olur." Yani nifaktan ve ondan kaynaklanan kötü söz ve davranışlardan tövbe ederlerse bu onlar için dünyada ve ahirette daha hayırlı olur. Nitekim bunun zıttı olan, sonraki ayet de buna delalet etmektedir. Dünyadaki faydasına gelince; bu tövbede Allah'a iman, O'na tevekkül, hükmüne rıza, imtihanına sabır, nimetlerine şükür, yüksek gayret, ahiret saadetine yönelme, en yüce Peygamber'le birlikte olma, onun nurundan, bilgi ve faziletlerinden, nifakın perdelediği şeyleri müşahede etme sebebiyle pek çok ilmi ve manevi faydalar vardır. Ayrıca iman kardeşliği, bu kardeşlikteki sevgi ve ihlâs, kâmil manada vefa, başkalarını kendine tercih etme gibi sosyal faydalar da vardır. Daha başka birlik ve yardımlaşma, sevgi ve samimiyet gibi İslam'ın dışında kâmil manada pek az bulunan meziyetler vardır. Ahiretteki faydasına gelince; bunlar biraz önce, Allah'ın mü'minlere vaadi esnasında açıklanmıştır.

"Şayet yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da ahirette de acı veren bir azaba uğratır." Yani onlar nifakta ve ruhları kirleten, ahlakı bozan günahlarda ısrar edip, çağırıldıkları tövbeye yanaşmazlarsa, Allah onları azaba uğratır. Bu azap dünyada, bu sûrenin 55. ayetinde belirtildiği gibi cereyan eder. Ayetin benzeri yakında gelecektir. Kalplerine çökecek korkuyu belirten 57. ayet de bu azaba işaret etmektedir. Onlar daimi bir korku içinde yaşayacaklardır. Onlarla savaşmayı emreden biraz önceki ayet, onların dünyada bütün dost ve yardımcılardan mahrum olduklarını belirten ayetler, kendilerine sert davranılmasını ifade eden bu sûredeki diğer ayetlerin hepsi onların dünyadaki azaplarıyla ilgilidir. Ahiretteki azaplarına gelince, tehdit içeren biraz önceki ayet bunu belirtmeye kâfidir.

"Yeryüzünde onların ne bir dostu vardır ne de bir yardımcısı!" Bütün dünyada onları himaye edecek, işleriyle ilgilenecek hiçbir dostları, kendilerini

savunacak, yardımcı olacak en zayıfından bile bir yardımcıları olmayacaktır. Çünkü Allah kimi yüzüstü bırakır ve kendisine harp ilan ederse, azabından onu kurtaracak hiç kimse olamaz. Dünyevi sebepler yüzünden de, bütün kapılar yüzlerine kapanır. Çünkü Allah; kardeşlik, sevgi ve yardımla ilgili dostluğu sadece mü'min erkek ve kadınlara mahsus kıldı. Münafık erkek ve kadınlara değil... Artık bundan sonra göstermelik İslamlarından dolayı kendilerine yardım edecek hiçbir Müslüman kalmayacaktır. Çünkü içyüzleri ortaya çıktı. Kendi kabile ve yakınlarından da dostluk göremeyeceklerdir. Çünkü İslam ırkçılık taassubunu iptal etmiştir. İttifak ve komşuluk sebebiyle yabancılardan da yardım göremeyeceklerdir. Çünkü İslamiyet cahiliye ve ona bağlı komşuluğu kaldırmıştır. Onlar Ehl-i Kitab'tan da yardım göremeyeceklerdir. Çünkü Hicaz'daki müttefikleri öldürülerek ve sürülerek yok edilmiştir. Diğer uzak merkezlere gidip, onlardan yardım almaları da mümkün değildir. Çünkü Allah mü'minlere, Kayser ve Kisranın saltanatlarını vaat etmiştir. Nitekim de vaadi gerçekleşmiştir. Böylece Allah, münafıklarını bütün yeryüzünde dost ve yardımcıları olmayacağına dair verdiği haberde doğru söylemiştir. Bunlar, Kur'an'da çokça görülen gayp haberlerindendir. Müfessirlerin çoğunluğu bunların detaylarını fark edememişlerdir. Bunlar, onların bütün dünyada dost ve yardımcılardan mahrum kalacaklarına dair bilgilerdir. Başka ayetlerden anlaşıldığına göre münafık ve kâfirlerin ahirette de hiçbir dost ve yardımcıları bulunmayacaktır. Burada sadece dünya ile alakalı duruma işaret edildi. Çünkü bu münafıkların dünyadan başka düşündükleri bir şey yoktur. Onlar ahirete inanmadıkları için orayı önemsemezler.

وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ
وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿75﴾ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ
بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوا وَّهُم مُّعْرِضُونَ ﴿76﴾ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا
فِي قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ
وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿77﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ
سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿78﴾

75- Onlardan: "Eğer Allah bize kendi lütfundan verirse andolsun ki, sadaka vereceğiz ve salih kimselerden olacağız" diye Allah'a söz verenler de vardı.

76- Allah onlara kendi lütfundan verince de onda cimrilik yaptılar, yüz çevirip sözlerinden döndüler.

77- Allah'a verdikleri sözden döndükleri ve yalan söyledikleri için, Allah kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalplerine bir nifak soktu.

78- Onlar bilmezler mi ki; Allah onların sırlarını da fısıltılarını da bilir. Çünkü gaypları en iyi bilen Allah'tır.

Bu ayetler; Allah ve Rasulü'nün (s), lütfuyla zengin edip fakirlik ve yoksulluktan kurtardığı diğer bir münafık grubunun halini açıklamaktadır. Böyleleri her zaman mevcuttur. Bunlar darlık ve fakirlik, şiddet ve sıkıntı anında Allah'a sığınırlar, dua edip şayet sıkıntılarını giderir, kendilerini zenginleştirirse şükredeceklerine, dinine uyacaklarına dair söz verirler. Allah, istediklerini verdiğinde ise tam tersini yaparlar, sözlerinden dönerler, nankörlük ederler, hakkı tanımazlar, halkın haklarını çiğnerler. Bu onların en kötü misallerinden bir misaldir.

Rızık Konusunda Allah'a Verdikleri Sözden Dönenlerin Hali

"Onlardan: 'Eğer Allah bize kendi lütfundan verirse andolsun ki, sadaka vereceğiz ve salih kimselerden olacağız' diye Allah'a söz verenler de vardı." Yani bu münafıklardan Allah'a söz verenler ve kuvvetli yemin ederek: Eğer Allah kendilerine lütfundan bir mal ve servet verirse bu nimete karşı sadaka ile teşekkürde bulunacaklarını, Allah'ın ve kulların haklarını yerine getiren salih insanlar arasına katılacaklarını, faydalı ameller yapacaklarının söyleyen-

ler vardır. Kasemin cevabında gelen, *"le nekûnenne"* kelimesinde "lâm" tekrar edildi. Bundan maksat; öncelikle ve özellikle yemin edip söz verdikleri sadakaların olumlu etkisiyle ve Allah'ın lütfuyla istikamet ve düzelmeye yönelme azimlerini tekit etmektir.

"Allah onlara kendi lütfundan verince de onda cimrilik yaptılar." Yani istedikleri bol rızkı verince, peşinden hemen cimri kesildiler. Elleri sıkılaştı, hiçbir sadaka vermediler. Bu maldan, söz ve yeminlerine uygun şekilde itaat ve kendilerinin ve toplumlarının düzelmesi istikametinde faydalanmadılar. Sözlerinden caymaları, geçici bir sebepten olmadığı gibi, sebep ortadan kalkınca cayma da ortadan kalkacak değildir. Bilakis onlar bilerek ***"Yüz çevirip sözlerinden döndüler."*** Yani bütün güçleriyle sadakadan ve salih amelden yüz çevirdiler. Zira cayma, onların hâkim karakteridir. Görevleri hatırlatılsa, hatırlamak istemezler, göreve çağırılsalar icabet etmezler.

"Allah'a verdikleri sözden döndükleri ve yalan söyledikleri için, Allah kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalplerine bir nifak soktu." Bir şeyi, bir şeyin sonunda getirdiği zaman, "a'kabehû'ş-şey'e" denir. Yani Allah, en kuvvetli yemin ve sağlam sözden sonra bu cimriliği, onların kalplerine yerleşen ve ayrılmayan bir nifak şekline soktu. Bu, ahiretteki hesap vaktine kadar sürecektir. Çünkü bu nifak, tevbe ümidi kalmayacak noktaya ulaştı. Çünkü Allah'a verdikleri sözden caydılar ve yalan söylediler. Burada gerekçe olarak münafıklara has sıfatlardan ikisi sayıldı. Çünkü cimrilik ve cayma münafıklığa delalet eden en açık sıfatlardır. Nitekim daha önce açıklanmış ve konuyla ilgili hadisler serdedilmişti. Allah'a yemin ederek verdikleri sözden caymaları mazi sığasıyla, yalan söylemeleri ise muzari sığasıyla ifade edildi. Sebebi nedir? Denirse, şöyle cevap verilir: Sözden dönmek, olmuş bitmiş bir olayla ilgilidir. Yalan söylemeleri ise devamlılık ifade ediyor. Zira münafıklığın en has özelliklerinden olan yalan söylemek onların ayrılmaz karakterleridir. Münafık her zaman yalan söylemek zorundadır. Çünkü içi dışına daima aykırıdır. İçindekini saklamak ve aksini göstermek durumundadır. Aksi halde foyası meydana çıkar, rezil olur, cezalandırılır. Bu kamufle de ancak yalanla sağlanır. Kalplerine nifak sokma işinin Allah'a veya cimrilik ve caymaya isnadı konusunda müfessirlerin iki görüşü vardır. Aslında ikisinin de neticesi aynıdır. Fakat ikinci görüş edebe daha uygundur. Çünkü onun beşer hakkında cereyan eden kanununa göre nifakın ge-

rektirdiği işi işlemek, nifaka kapı açar ve onu kalpte kökleştirir. Aynı şekilde imana uygun amel, imanın nefiste artıp kökleşmesini sağlar. Nefse ait bütün sıfatlar, huy ve inançlar, nefisten kaynaklanan amellerle kökleşip güçlenir. Bu cihetten, bunların amele nispeti sahihtir. Yoksa Mutezile'nin söylediği anlamda değil... Takdiri ve kanunu gereği olduğu için, bunun Allah'a nispeti de doğrudur. Fakat Cebriye'nin ve Sufiye'nin anladığı manada değil... İki takdirden maksat da aynıdır. Nüzul sebebi hakkında varit olan haber de bunu desteklemektedir.

İbn Cerir, İbn Ebi Hâtim, İbn Merdûye ve *Delâil*'de Beyhaki İbn Abbas'tan, bu ayet hakkında şunu naklettiler: Ensardan Sa'lebe adında birisi bir meclise geldi ve onları şahit tutarak şöyle dedi: Eğer Allah bana lütfundan servet verirse, bütün hak sahiplerine haklarını vereceğim, tasadduk edeceğim, akrabaya pay ayıracağım. İmtihan için Allah ona servet ihsan etti. O ise sözünden caydı. Vaadinden dönmesi sebebiyle Allah'ı kızdırdı. O da, onun halini Kur'an'da hikâye etti.

Hasan b. Süfyan, İbn Münzir, İbn Ebi Hâtim, Ebu'ş-Şeyh *el-Emsâl*'de, Askerî, Tabarani, İbn Mende, el-Bârûdî *Ma'rifetü's-Sahâbe*'de, Ebu Nuaym *Delâil*'de, Beyhaki, İbn Merdûye ve İbn Asâkir Ebu Umâme el-Bâhilî'den şunu naklettiler: Sa'lebe b. Hâtıb Rasulullah'a (s) geldi ve: Yâ Rasulullah! Allah'a dua et ki, bana servet versin, dedi. Rasulullah (s) ise: *"Yazıklar olsun sana ey Sa'lebe! Benim gibi olmak istemez misin? Eğer Rabbimden, şu dağları benimle yürütmesini istesem, yürürler."* dedi. Sa'lebe ise: Yâ Rasulullah! Dua et de, Allah bana servet versin. Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, eğer Allah bana mal verirse, ben de bütün hak sahiplerinin haklarını veririm, dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s) şöyle buyurdu: *"Yazık sana ey Sa'lebe! Şükrünü eda edebileceğin az mal, şükrünü eda edemeyeceğin çok maldan daha hayırlıdır."* Yine Sa'lebe: Yâ Rasulullah! Sen benim için dua ediver, dedi. Rasulullah (s) da: *"Allah'ım! Onu servetle rızıklandır"* diye dua etti. Sa'lebe ticaret yaptı. Bir koyun aldı, bereketlendi. Larvaların (kurtçukların) çoğaldığı gibi üredi. Öyle ki Medine havalisi dar gelmeye başladı. Hayvanlarla haşır neşir oldu. Gündüzleri Hz. Peygamber'le birlikte namaz kılıyor, geceleri ise camide bulunamıyordu. Sonra bu mallar larvaların arttığı gibi arttı. Yer dar gelmeye başladı. Sa'lebe mallarla haşır neşir olmaya başladı. Rasulullah'la (s) birlikte ne cuma namazında ne de cenaze namazın-

da hazır bulunuyordu. Yoldan gelip geçenlerle karşılaşıyor, onlardan haber soruyordu. Rasulullah (s) onu soruşturdu. Haber verdiler ki; koyun satın aldı, Medine sürüye dar geldi. Sonuç olarak onun durumunu inceden inceye bildirdiler. Rasulullah (s): *"Sa'lebe b. Hâtıb'a yazık oldu"* buyurdu.

Sonra Yüce Allah Rasulü'ne zekat toplamasını emretti ve: *"Onların mallarından sadaka al"* ayetini indirdi. Rasulullah (s) birisi Cüheyne'den, diğeri Benî Seleme'den iki kişiyi zekât toplamaya gönderdi. Onlara deve ve koyunlardan zekâtlık hayvanların yaşlarını bildiren bir yazı verdi. Ayrıca onlara Sa'lebe b. Hâtıb ve Benî Süleym'den bir adama da uğramalarını emretti. Sa'lebe'ye uğradılar, zekât istediler. Bunun üzerine bana yetki belgenizi gösterin, dedi. Mektuba baktı ve: Bu, düpedüz bir cizyedir, hele siz bir gidiniz, işinizi gördükten sonra bana uğrayınız, dedi tahsildarlar da gittiler. Süleymli zat, tahsildarların söylediklerini işitince zekâtlık mallarının en iyisiyle onları karşıladı. Tahsildarlar ise: Sana bundan daha düşük olanı farzdır,[422] dediler. Süleymli dedi ki: Ben Allah'ın rızasına en değerli olan malla yaklaşmak istiyorum, dedi. Onlar da kabul ettiler. İşleri bitince tekrar Sa'lebe'ye uğradılar. Bana mektubunuzu gösterin, dedi. Mektuba baktı ve: Bu düpedüz cizyedir, dedi. Bunun üzerine tahsildarlar dönüp, Medine'ye geldiler. Rasulullah (s) onları görünce, daha onlar konuşmadan: *"Yazık oldu Sa'lebe b. Hâtıb'a!"* dedi ve Süleymli için de bereket duası etti. Bunun üzerine Yüce Allah bu üç ayeti indirdi. O sırada Rasulullah'ın (s) da yanında bulunan Sa'lebe'nin akrabasından bir zat bu ayetleri işitince, doğru Sa'lebe'nin yanına vardı ve: Yazıklar olsun sana ey Sa'lebe! Senin hakkında şöyle şöyle ayetler indi, dedi. Sa'lebe hemen Hz. Peygamber'in yanına geldi ve: Yâ Rasulullah! İşte malımın zekâtı, dedi. Rasulullah (s) ise: *"Allah senin zekâtını kabul etmemi bana yasakladı"* dedi. Bunun üzerine Sa'lebe ağlamaya ve başına toprak saçmaya başladı. Rasulullah (s) da: *"Bu, senin kendi kendine ettiğindir. Ben sana vaktinde zekat vermeni emrettim. Sen ise beni dinlemedin"* dedi. Rasulullah (s) vefat edinceye dek, Sa'lebe'nin zekatını kabul etmedi. Sonra Hz. Ebubekir'e geldi ve: Yâ Ebubekir! Sadakamı kabul et, benim ensar içindeki konumumu bilirsin, dedi. Ebubekir de: Rasulullah'ın (s) kabul etmediğini ben mi kabul edeceğim? dedi ve kabul etmedi. Hz. Ömer halife olunca, ona geldi ve: Ey Ebu Hafs, ey mü'minlerin emiri! Sadakamı kabul et, dedi. Ensardan, muhacirden

---

422. Rasulullah (s) tahsildarlara: *"Malların en kaliteli olanlarından kaçının"* dediği için, orta kalitede zekatlık mal alıyorlardı.

ve Rasulullah'ın (s) hanımlarından aracılar koydu. Ömer (r) ise, Rasulullah (s) ve Ebubekir'in (r) kabul etmediğini, ben mi kabul edeceğim, dedi ve kabul etmedi. Sonra Hz. Osman halife oldu ve Sa'lebe onun zamanında öldü. Hakkında bir sonraki 79. ayet nazil oldu. Ebu Umâme'ye göre bu ayet, sadakalarla ilgilidir.

Bu hadiste ayetlerin nüzul sebepleriyle alakalı problemler vardır. Konunun akışına bakılırsa, bu ayetler Tebük Seferi hakkında nazil olmuştur. Zahire bakılırsa bu ayetler zekatın farz kılınışının akabinde nazil olmuştur. Meşhur olan ise, zekatın hicri ikinci senede farz olmasıdır. Bu konuda ihtilaflar zekatın taksimiyle ilgili konuda geçmişti. Ayrıca problem Sa'lebe'nin tövbesinin kabul edilmesiyle de ilgilidir. Hadisin zahiri ve özellikle Sa'lebe'nin ağlaması gösteriyor ki, onun tevbesi samimi bir tövbedir. Yapılacak iş, münafıkların zahirine bakılarak yapılan muamelenin ona da yapılmasıdır. Ayetlerin zahiri onun nifak üzere ölmesi ve cimriliği ve caymasından ötürü tevbe etmemiş olmasıdır. Ancak Hz. Peygamber ve iki halifesi, ona şeriatın zahirine göre davranmamış, hadiste geçtiği gibi davranmışlardır. Bunun İslam'da başka örneği yoktur.

"Onlar bilmezler mi ki; Allah onların sırlarını da fısıltılarını da bilir." İçlerinde gizlediklerinin aksini ilan eden, yapmadıklarını söyleyen, kendi aralarında günah, düşmanlık ve peygamber aleyhinde fısıldaşan bu münafıklar bilmezler mi ki; Allah onların kalplerinin derinliklerinde gizlediklerini ve nifak konusunda ortaklıklarına güvendikleri kimselere özel fısıltılarını bilir. ***"Çünkü gaypları en iyi bilen Allah'tır."*** Yani o, her şeyi bilir. *"Şüphesiz ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey ona gizli kalmaz."*[423]; *"Allah gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir."*[424] (Ğâfir, ?/19) Halbuki onlar, verdikleri sözde Allah'a karşı yalan söylüyorlar, insanlara karşı da Allah adını kullanarak ettikleri yeminlerde yalan söylüyorlar. ***"Elem ya'lemû"***daki istifham; uyarı ve kınama veya özür dileme yolunu kapayan bir ikaz mahiyetindedir. Çünkü münafıklar Allah'ın varlığına ve ilmine taklit yoluyla ve kısaca inanıyorlardı. Fakat peygamberlik, vahiy ve diriliş konusunda tereddüt içindeydiler. Fakat onların zikredilen amelleri ve Allah adına yalandan ettikleri yeminleri; Allah'a inanmayan, Allah'ın gizli aşikar her şeyini ve bütün gayplarını bil-

423. Âl-i İmrân, 3/5.
424. Ğâfir/Mü'min, 40/19.

diğini fark etmeyen kimselerin amel ve yeminleri mesabesindedir. Çünkü bunu düzgün bir şekilde bilen kimse Allah'tan utanır, şayet dirilişe ve cezaya inanıyorsa, Onun azabından korkar. Fakat onlar hem bu şekilde bilmiyorlar hem de inanmıyorlar.

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ
وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ
اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿79﴾ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا
تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ
اللَّهُ لَهُمْ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا
يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿80﴾

79- Sadakalar hususunda gönülden davranan mü'minleri çekiştiren ve güçlerinin yettiğinden fazlasını bulamayanlarla alay eden kimseleri Allah maskaraya çevirmiştir. Onlar için acı veren bir azap vardır.

80- Ey Muhammed! Onlar için ister af dile, istersen dileme. Onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecektir. Bu onların Allah ve Rasulü'nü inkar etmelerinden ötürüdür. Allah fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez.

Bunlar cihad için verilen sadakalar konusunda bütün mü'minlerin ve bütün münafıkların halini açıklamak için gelen ayetlerdir. Münafıklar cimrilik ve savaştan geri kalmakla yetinmemişler, üstelik zenginiyle, fakiriyle gayretlerini ortaya koyan mü'minleri kötüleme ve kınamaya kalkışmışlardır. Bu ayetler aynı zamanda nifakın bu kadar alçakçasına yuvarlanan kimselerin hükmünü açıklamaktadır. Buna göre onların İslam'la en ufak bir ilişkileri yoktur. Ayrıca Allah ve Rasulü'nü (s) inkarda kökleşmiş olmaları ve imanlarından ümit kesilmiş olması sebebiyle, Peygamber'in (s) onlar için yapacağı dua ve istiğfarın da hiçbir faydası yoktur.

Müslümanların Bağışlarıyla Alay Edenlerin Maskaralaşması

Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Sadakalar hususunda gönülden davranan mü'minleri çekiştiren ve güçlerinin yettiğinden fazlasını bulamayanlarla alay eden kimseleri Allah maskaraya çevirmiştir. Onlar için acı veren bir azap vardır."*** Bunlar gönüllü bağış yapan mü'minleri kınayan kimselerdir. Halbuki sadakalar imanın en açık göstergesidir. Bu cümle mahzuf bir müptedanın haberidir. Yahut mahzuf bir fiilin mefulüdür. Buna göre takdir şöyledir: Anılan zemden kastım; gönüllü veren mü'minleri kınayanlar ve münafıkların soyutlandığı faziletler konusunda mü'minleri kötüleyenlerdir. Ayette geçen ***"muttavvıîn"*** aslı; *mütetavvıîn*'dir; "te" harfi, "tı" harfine idğam edilmiştir. *Muttahhirîn*'in aslı, *mütetahhirîn* olduğu gibi... İbadette *tatavvu'* farz üzerine yapılan eklemedir. ***"Sadakat"*** kelimesi, sadakanın çoğuludur. Her birim ve çeşit için kullanılır. 58. ayette geçen *fi's-sadakâti* ile burada geçen ifade aynıdır. Ancak oradaki kınama *"lemz"* taksimatla, buradaki ise sadakanın miktarı ve niyetle ilgilidir. Nitekim nüzul sebebinde açıklandı. Müfessirler dediler ki: Buradaki *fi's-sadakât* kelimesi, *yelmizûne*'ye taalluk eder. *Muttavvıîn*'e taalluku caiz değildir. Zira gönüllülerin mü'minlerden olduğunu ayırmak gerekir. Zaten *mine'l-mü'minîn* ifadesi yabancı değil, gönüllüleri açıklayan ek bir ifadedir. Fakat *tatavvu'* ve *"lemz"* kelimelerinin ikisi de "fî" harfi cerriyle değil, "be" harfi cerriyle teaddi eder (geçişli olur.) Müfessirlerin yaptıkları gibi "be" takdiri yapmak gerekir. *Mütetavvıîn* ve *mutavvia* kelimeleri; savaş için seçilmeyen ve maaşını da devlet hazinesinden almayan, imam veya kral tarafından çağrı yapılmaksızın harp için gönüllü katılımda bulunan kimseler için kullanılır. Bu, terim anlamıdır. Fakat çağımızda harp gönüllülerinin harcamaları ordu tarafından bütçeden yapılır. Modern sistemde gönüllülerin kendi harcamaları kendilerinin üstlenmesi mümkün değildir.

Tatavvu'un aslı lügatte, taattaki tekellüf veya taat ifade eden bir işi yapmak, demektir. Lügatte vacip olan işi de kapsamaktadır. Nitekim Safa ile Merve arasında sayla ilgili ayetin tefsirinde geçmiştir.[425] Kur'an ve hadislerde, nafile yani farza ek olarak yapılan şeyler anlamına da kullanılır. Yüce Allah oruç ayetlerinde şöyle buyurmuştur: *"Oruç utmaya güçleri yetmeyenleri bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır*

---

425. Bakara, 2/158.

yaparsa, bu kendisi için daha iyidir."[426] Yani kim bir fakir doyumu fidyeye veya Ramazan orucuna ilave yaparsa bu, kendisi için daha hayırlı olur. Fıkıh kitaplarında müstefiz olarak belirtilen A'rabî hadisinde geçtiğine göre Peygamber (s) bedeviye, beş vakit namazı, Ramazan orucunu ve İslam'ın diğer esaslarını bildirince bedevi, başka görevi olup olmadığını sordu. Rasulullah (s) da ona: "*Hayır, ancak fazladan yapmak istersen başka*" diye cevap verdi. Yani kendiliğinden fazla yapar veya bağışlarsan sen bilirsin, dedi.

Fakat burada *tatavvu'*; savaşa gönüllü katılan anlamında gözükmüyor. Zira konu Tebük Savaşı'na hastır. Daha önce de belirtildiği gibi bu savaşa çıkmak gücü yeten herkese farzdı. Çünkü Allah herkesi savaşa çağırmış ve ağırdan alanları kınamıştı. (Tevbe, 9/41) Fakat burada gönüllüler kelimesi, lügatin delalet ettiği genel anlamda kullanılabilir. Çünkü onlardan hiçbiri hoşlanmayarak veya şahsen çağırıldığı için değil, sırf Allah ve Rasulü'ne itaat maksadıyla mallarını ve canlarını ortaya koyarak savaşa katılmışlardır. Burada *tatavvu*'un, sadakalarla ilgili olması daha barizdir, bizim de tercihimiz budur. Zira ayıplama, sadakaların kendisiyle değil, miktar ve kalitesiyle ilgilidir. Makul ve gerçek olan budur. ***"Güçlerinin yettiğinden fazlasını bulamayanlar."*** ifadesi ve ileride belirtilecek nüzul sebebi de buna işaret etmektedir. Münafıklar, zar zor idare edenleri kınıyorlardı. Ayette geçen ***"cühd"*** veya ***"cehd"***; takat, (güç) demektir. İnsanın en son gücü anlamınadır. *Tâkatü'l-habl* terkibinden alınmadır. O da ipin, tek teli anlamına gelir. Tellerden bükülen ipe de *fetîl* denir. Takatin karşılığı olan kuvvetin çoğulu *kuvâ*'dır. Bakara 184. ayetin tefsirinde açıklanmıştır. Anılan kimselerden maksat, az tasaddukta bulunan fakirlerdir. Çünkü en son imkan ve güçleri ona müsaittir. *Muttavvıîn* kelimesine atfedilmeleri, medih sadedinde hassın, âmma atfı kabilindendir. Bunlar mü'minler nezdinde övgü ve yüceltilmeye daha layık olmakla beraber, münafıklar yanında kınanıp, ayıplanma konusudurlar. Onlarla alay, münafıkların âdetlerindendir. "*Onlarla alay ediyorlar*" ifadesinden maksat da bu fakirlerdir. Getirdiklerini küçümsedikleri ve onu dinde bir hamakat ve akılsızlık saydıkları için onlarla eğleniyorlardı. Denildi ki; bu kınama, az ve çok bağışta bulunan herkesi kapsamaktadır.

Yüce Allah da alaycı ve kınayıcıların cezasını açıklamak üzere şöyle buyurmuştur: ***"Allah onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için acı veren bir***

426. Bakara, 2/185.

azap vardır." Bu ifadeye müşakele denir. Bu, cezada tam denkliği ifade eder. Yani onların cezası günahlarına denktir. Allah onları mü'minler ve bütün insanlar nazarında maskaraya çevirdi. Zira bu sûrede bu ve diğer kusur ve adiliklerini orta yere döktü. Bundan da öte onlar için acı veren bir azap da vardır. Sözün akışı içinde bu azap, bu ve başka ifadelerle dile getirilmiştir.

Bu ayetin manası, ancak kimin ve kimlerin hakkında indiği açıklandıktan sonra ortaya çıkar. Hadis kitaplarında ve rivayet tefsirlerinde bu konuda çeşitli rivayetler vardır. Buhari, Müslim ve diğerleri, Ebu Mes'ûd el-Bedrî'den şu hadisi tahriç etmişlerdir. Ebu Mes'ûd dedi ki: Biz yüklerimizi düzüyorduk. Ebu Akîl yarım *sa'* bir başkası ondan daha fazlasını getiriyordu. Münafıklar ise; Allah, bunun sadakasına muhtaç değildir. Diğeri de bunu ancak gösteriş için yapıyor, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi.

Bu, Tefsir kitabında Buhari'nin lafzıdır. Zekat bölümünde ise: Zekat ayeti inince... ifadesi kullanılmıştır. Başka bir rivayette de: Biz bineklerimize yükleri sarıyorduk, ifadesi geçmektedir. İbn Hacer: *Netehâmelü* kelimesinin izahında şunu söyledi: Bazılarımız bazımızı ücretle bindiriyordu. *Muhkem* sahibi ise şunu söyledi: *Tehâmele fi'l-emri* demek; sıkıntı içinde onu yüklendi, demektir. *Tehâmele alâ fülânin* dendiğinde; ona kalkamayacağı işi yükledi manası anlaşılır. Müellif ayrıca Akîl'in ismi ve lakabına dair rivayetleri zikretti. Sonra bu konudaki rivayetleri özetledi. Biz de Süyuti'nin, *ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı tefsirinde tarik ve vasıflarını beyan etmek üzere topladığı bu rivayetleri tercih edip aktarıyoruz.

Bezzâr, Ömer b. Ebi Seleme b. Abdirrahman'dan babası yoluyla Ebu Hureyre'den şunu rivayet etti: Rasulullah (s) buyurdu: *"Tasaddukta bulunun. Zira ben bir ordu sevk etmek istiyorum."* Abdurrahman b. Avf geldi ve: Yâ Rasulullah! Yanımda dört bin dirhemim var. İki binini Rabbim için harcıyor, iki binini de ailem için saklıyorum, dedi. Rasulullah (s) da: *"Allah yolunda harcadığını da, ailen için harcadığını da Allah mübarek etsin"* buyurdu. Birisi de sabaha kadar iki *sa'* hurmaya çalıştı. Onu tasadduk etti. Bezzâr'a göre bu hadis, sadece Tâlût b. Abbad'ın, Ebu Avâne ve Ömer (r) yoluyla yaptığı bir isnada dayanmaktadır. Bu hadisin rivayeti ve tahrici konusunda çok çeşitli tarikler vardır. Hepsinin manası da birdir. Ebu Hureyre dedi ki: Rasulullah (s) Tebük Savaşı için insanları bağışa davet etti. Abdurrahman b. Avf sekiz bin dirhem getirdi ve: Yâ Rasulullah! Yanımda sekiz bin dirhem

var. Yarısını sana getirdim, yarısını da ailemin geçimi için ayırdım, dedi. Rasulullah (s) da: *"Allah getirdiğini de, tuttuğunu da bereketli kılsın"* buyurdu. O gün Asım b. Adıy yüz ölçek hurma tasadduk etti. Ebu Akîl de bir *sa'* hurma getirdi. Taberi de, İbn Abbas'tan Avfî yoluyla benzer hadis rivayet etti. İbn Abbas'tan Ali b. Ebi Talha yoluyla da şunu nakletti: Abdurrahman b. Avf kırk bin okiyye altın getirdi. Rebî' b. Enes yoluyla gelen rivayete göre ise dört yüz bin okiyye altın getirdi ve kendisinin sekiz yüz bin okiyye altını olduğunu söyledi. Abdürrezzak'ın Ma'mer ve Katâde yoluyla yaptığı rivayete göre ise sekiz bin dinar getirdi. Benzer rivayeti İbn Ebi Hâtim, Mücahid yoluyla yapmıştır. Kadı İyaz ise *Şifası*'nda, Abdurrahman b. Avf'ın dokuz yüz deve bağışladığını hikaye etti. Bunlar Abdurrahman b. Avf'ın getirdiği miktar konusunda çok farklı ifadelerdir. Bunların en sahih olanı ise, sekiz bin dirhem getirmiş olmasıdır. İbn Ebi Hatimde, Hammâd b. Seleme, Sâbit, Enes ve başkası tarikiyle bu haberi nakletmişlerdir. En doğrusunu Allah bilir. Ferrâ'nın *Meânisi*'nde şu bilgi zikredildi. Rasulullah (s) insanları sadaka vermeye teşvik etti. Hz. Ömer bir sadaka getirdi. Hz. Osman ve ashaptan birisi, yani Abdurrahman b. Avf ise büyük miktarda tasaddukta bulundu. Sonra Ebu Akîl bir *sa'* hurma getirdi. Münafıklar da: Bunlar sadakaları gösteriş için ortaya koyuyorlar. Ebu Akîl ise bunu, sadaka veriyor desinler diye getirdi, diyorlardı. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil oldu. İbn Merdûye de Ebu Saîd tarikiyle şunu bildirdi. Abdurrahman b. Avf sadakasını getirdi. Mü'minlerden gönüllü olanlar da getirdi.

Sonra Yüce Allah, münafıkların günahları konusundaki hükümlerini kâfirlerinki gibi yaparak dindeki özel cezalarını açıkladı ve şöyle buyurdu: ***"Ey Muhammed! Onlar için ister af dile, istersen dileme. Onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecektir."*** Bu ayet, Münâfikûn Sûresi'ndeki şu ayet gibidir: *"Onlara mağfiret dilesen de dilemesen de birdir. Allah onları kesinlikle bağışlamayacaktır. Çünkü Allah, yoldan çıkmış topluluğu doğru yola iletmez."*[427] Ancak burada yetmiş defa ifadesiyle mana tekit edilmiştir. Affedilmemelerinin sebebi ise, küfürdür. Yetmiş sayısı, Arap örfünde çokluktan kinayedir. Yoksa sayının kendisi kastedilmiş değildir. Yani istiğfar ne kadar çok olursa olsun, onlar hakkında kabul görmeyecektir. Bu ayetteki ziyadelik güzel oldu. Zira bu ayet ötekinden sonra nazil oldu. Bu emir sı-

427. Münâfikûn, 63/6.

ğası aslında haber manasınadır. Nitekim çoğunluk böyle söylemiştir. Takdir şöyledir: Bu malum münafıklar için af dilemekle dilememek arasında fark yoktur. Af talebi çok bile olsa, Allah asla kabul etmeyecektir.

Görüldüğü kadarıyla Hz. Peygamber; Allah kendilerini hidayete erdirir, tövbelerini kabul edip bağışlar ümidiyle münafıklar için istiğfar ediyordu. Nitekim kendisine çok eziyet ettiklerinde müşrikler için de: *"Allah'ım! Kavmimi bağışla. Onlar gerçeği bilmiyorlar"* diye dua ediyordu. İbn Hıbbân bu hadisi, Sehl b. Sa'd'dan naklederek *Sahîhi*'nde zikretmiştir. Buhari ve Müslim de bu hadisin benzerini İbn Mesud'dan rivayet etmişlerdir. İbn Mesud dedi ki: Sanki Peygamber'imizi, (s) Peygamber'lerden birini hikaye ederken görüyorum, kavmi ona vuruyor, vücudunu kanatıyor, o da yüzünden kanları silerek: Yâ Rabbi! Kavmimi hidayete erdir. Çünkü onlar bilmiyorlar, diyordu. Müslim'de ise, *"Rabbim bağışla!"* ifadesi geçmektedir. Bazı âlimler dediler ki: Rasûlullah (s) bu sözlerle, Uhut'ta başını yardıklarında kendini kastediyordu. Hikaye eden de edilen de kendisidir. Bütün müşrikler hakkında istiğfar etmek şu ayetin manasına dahil değildir. *"Kendilerinin cehennemlik oldukları belli olduktan sonra akraba bile olsalar müşrikler için mağfiret dilemek, Peygamber'e ve iman edenlere yakışmaz."*[428] Buradaki yasak; özellikle de şirk üzere öldükten sonra cehennemlik oldukları belli olan kimseler hakkındadır. Yoksa belirli olmayan diriler için değildir. Belirli olan bu münafıklar da bu kabildendir. Önce de geçtiği gibi bu malum münafıkların kafir olduklarını Allah, Peygamber'e bildirmişti. Bundan dolayı Allah, onları bağışlamama sebebini şöyle açıklamıştır:

"Bu onların Allah ve Rasulü'nü inkar etmelerinden ötürüdür." Yani onların bağışlanmaması, Allah ve Rasulü'nü inkar sebebiyledir. Çünkü onlar; Allah'ın kendilerinin sırlarını ve fısıltılarını bildiğine, Peygamber'e (s) vahyettiğine, ona uymayı gerekli kıldığına, ölüleri diriltti̇ğine, onların hesap ve cezasına kesin şekilde inanmıyorlardı. Yoksa bağışlanmama sebebi, senin af talebine güvenmeme değildir, Ey Peygamber! Çünkü istiğfarın kabul şartı, bağışlanmaya ehil olmakla birlikte, bu talebin yerinde yapılmasıdır. Bu durum, şu ayetin tefsirinde geçmiştir: *"Eğer onlar kendilerine haksızlık yaptıkları zaman sana gelip, Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi ve peygamber de onların bağışlanmasını isteseydi, elbette Allah'ı tövbeleri kabul edici ve çok merhametli*

428. Tevbe, 9/113.

bulurlardı."[429] Yani bağışlanmak; kendilerinin bağışlanmasını dilediğinde, günahlarından pişman olan, gerçekten af dileyenler için geçerlidir. Bunlar ise, iç dünyalarında hala kâfirdirler. Küfürlerinde ısrar ediyorlar, Rabb'lerinin emirleri dışına çıkıyorlar. ***"Allah fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez."*** Yani, fısklarında kökleşmiş, nifaklarındaki ısrarları kemikleşmiş ve günahları tarafından kuşatılmış kimseler hakkında cari olan ilahi kanun, onların tövbe ve iman kabiliyetlerini kaybetmeleri, tövbe ve imana muvaffak olamamaları şeklinde cereyan etmektedir. Bu türlü fasıklıkla ve aynı ifadelerle tanımlanmaları bu sûrenin 37 ve 67. ayetlerinde geçmiştir.

Bu ayetin nüzul sebebi olarak Fahrettin Razi şu haberi nakletti, Âlûsî de bu konuda ona uydu. *"Allah onları maskaraya çevirmiştir"* ayeti gelince, mü'minleri kınayanlar Peygamber'den kendileri için istiğfarda bulunmasını istediler. O da bunu düşündü. Bunun üzerine ayet indi. Peygamber de (s) af dilemekten vazgeçti. Ayetin, af talebinde bulunduktan sonra indiği de söylendi. Fahrettin Razi ise, af talebinde bulunmadığı görüşünü tercih etti zira kâfir için istiğfar caiz değildir. Bunun gerekçesi hususunda şöyle söylenebilir: Münafıklar gibi zahiren Müslüman olanların küfrüne ancak Allah'tan gelen bir vahiyle veya kâfir olduklarına kesin şekilde delalet eden bir alametle hükmedilir. Gönüllüleri kınamak bu türlü bir alamet sayılmaz. Ayrıca bağışlanma istekleri de tövbe izharıdır. Ben bu rivayeti rivayet tefsirlerinde görmedim. Razi bunu nereden nakletti bilmiyorum. Ayrıca, âdeti olduğu üzere bu rivayeti muhaddislerden ve tefsir ravilerinden hiç kimseye de nispet etmedi. Ayrıca bu rivayet; bu ayetin münafıkların reisi olan Abdullah b. Übeyy için yapılacak istiğfar sebebiyle nazil olduğuna dair olan rivayete ters düşmektedir. Bunu bazı tefsir rivayetçileri İbn Abbas, Urve, Şa'bî ve Süddi'den rivayet etmişlerdir, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'a bakılabilir. Bunu ve konuyla ilgili araştırma ve problemleri 84. ayetin tefsirinde açıklayacağız.

---

429. Nisâ, 4/64.

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا
أَن يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا
لَا تَنفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَّوْ كَانُوا
يَفْقَهُونَ ﴿81﴾ فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً
بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿82﴾ فَإِن رَّجَعَكَ اللَّهُ إِلَىٰ طَائِفَةٍ
مِّنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُل لَّن تَخْرُجُوا مَعِيَ
أَبَدًا وَلَن تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُم بِالْقُعُودِ
أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ﴿83﴾

81- **Allah'ın Rasulü'ne muhalefet ederek cihadtan geri kalanlar, evlerinde oturmalarına sevindiler. Mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi hoş görmediler ve: "Bu sıcakta savaşa çıkmayın" dediler. Sen de ki: "Cehennem ateşi daha sıcaktır." Keşke anlasalardı.**

82- **Kazandıklarının cezası olarak bundan böyle az gülsünler, çok ağlasınlar.**

83- **Eğer Allah seni onlardan bir grubun yanına döndürür de savaşa çıkmak için senden izin isterlerse onlara deki: "Artık benimle beraber hiçbir zaman çıkmayacaksınız ve benimle beraber hiçbir düşmana karşı savaşmayacaksınız. Çünkü siz ilk defa oturup kalmaya razı oldunuz. Öyleyse geriye kalanlarla birlikte oturun."**

Sûrenin başından 28'e kadar olan ayetler Mekke fethinden ve şirk sultasının çöküşünden sonra müşriklerle mü'minlerin savaşı konusundaydı. Bundan sonra, Peygamber'inin dinlerinden çıkış hallerini de açıklayarak, cizye ve savaş konusunda Ehl-i Kitab'la mü'minlerin durumlarına dair birkaç ayet geldi. Bunları, malum Şam topraklarında bulunan Tebük'te Rumlarla savaşmak için genel seferberlik ilan eden ayetler takip etti. Bu arada münafıkların mü'minlerle olan durumları da açıklandı. Onlar savaş için ağırdan alıyorlar, geri kalmak için izin istiyorlardı. Bu sûrede onların söz ve davranışlarındaki nifak alametleri, rezillikleri ve bu rezillikler ve nifaklarından

ötürü maruz kaldıkları tehditler ortaya kondu. Bunlar sefer esnasında ve dönüşteki tutumlarıyla ilgiliydi. Bu izah, 80. ayetle son buldu.

Bahanelerle Cihadtan Geri Kalanların Halleri

Bu ayetlerde ise söz sırası; savaştan geri kalıp, Medine'de oturmaya devam edenlerin halini ve döndükten sonra onlara yapılacak muameleyi açıklamaya geldi. Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Allah'ın Rasulü'ne muhalefet ederek cihadtan geri kalanlar, evlerinde oturmalarına sevindiler."*** Ayette geçen *ferah* kelimesi, nefsin rahatlık ve neşe duyması, demektir. *Hılâf* kelimesi ise, *muhâlefet* gibi mastardır. *Ba'de* ve *halfe* gibi zarf olarak kullanılır. *Esâsü'l-Belâğa*'da Zemahşeri şöyle dedi: Filandan sonra oturdum, anlamına; *Celestü hılâfe fülânin ve halfehû,* denir. Şu ayetteki *hılâf* kelimesi de aynı manadadır: *"Onlar seni neredeyse yurdundan çıkarmak için tedirgin edeceklerdi. Ama o takdirde kendileri de senden sonra az bir süre kalabilirlerdi."*[430] Bu, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Yakub ve Hafs'ın kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise *halfeke* şeklinde okudular. *Lisânü'l Arab* bu lügate dair birkaç delil getirdi. Burada iki anlam da doğrudur.

Ayetteki ***"muhallefûn"*** ismi mefuldür. Filanı arkasında bıraktı, terk etti anlamına; *hallefe fülânen verâehû,* denir. Buna göre mana şöyledir: Bu münafıklardan geride kalanlar yani Allah'a ve Rasulü'ne muhalefet ederek Tebük Savaşı'na çıkarken Peygamber'i (s) terk edenler evlerinde oturmakla sevindiler. Burada bu mana daha doğrudur. Bunlar sevindiler, çünkü Peygamber'le (s) savaşa çıkmadaki büyük mükâfata inanmıyorlardı. Hâlbuki evde oturmanın rahatlığı bu mükâfat yanında hiçbir şey değildir. ***"Mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi hoş görmediler ve: "Bu sıcakta savaşa çıkmayın" dediler."*** Münafık kardeşlerine, sıcakta Peygamber'le savaşa çıkmayın, dediler. Maksatları, onları iyilikten men, münkerde sebata teşvik etmekti. Münker ise, savaşa çıkmamaktır. Yahut da bu sözü, onları nifakta sebat ettirmek, mü'minleri de harpten geri bırakmak için söylediler. ***"Sen de ki: 'Cehennem ateşi daha sıcaktır'."*** Ey Peygamber! Sen onların sözlerini çürütmek ve düşüncelerini aşağılamak için de ki: Allah'ın, kendine ve Peygamber'ine isyan edenler için hazırladığı cehennem ateşi, sonbaharın ilk günlerindeki bu sıcaktan daha şiddetlidir. Üstelik bu sıcaklar, bedenlerin dayanabileceği derecede olduğu için tez zamanda geçer veya hafifler.

430. İsrâ, 17/76.

Cehennem ateşine gelince, onun sıcaklığı bütün şiddetiyle devam eder, yüzlerini dağlar, derilerini pişirir, soyar. Bunda; savaş ve diğer ibadetleri, farz kılındığında ancak münafıkların yaptığı şekilde, rahatlık ve dünya nimetlerini tercih ederek terk edenler için çok büyük ders vardır. Sonra Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Keşke anlasalardı." Yani bunu akıl edip, ibret alsalardı, Peygamber'e aykırı gelip oturmazlar, suç işleyip oturdukları için de sevinmezler, bilakis üzülürler, hüngür hüngür ağlarlardı. Nitekim harbe çıkmak, bağışta bulunmak isteyip de aciz kalan mü'minler ağlayıp üzülmüşlerdi. Onların durumlarının izahı yakında gelecektir.

"Kazandıklarının cezası olarak bundan böyle az gülsünler, çok ağlasınlar." Bu az gülüp, çok ağlama emrinin birkaç yönü vardır:

1- Bizim benimsediğimiz görüşe göre, az gülüp, çok ağlamak, onlara daha münasip hatta gereklidir. Zira halleri bunu gerektiriyor, suçları bunu icap ettiriyor. Tabii ki, geri kalmakla kaybettikleri sevabı, ahirette karşılaşacakları azabı ve dünyada görecekleri zarar ve rezilliği düşünürlerse... Bu, emir kipinde haberdir. İnceliği ise; bunun, kesinleşmiş bir durumu ifade eden emir olmasıdır.

2- Bu, dünyada başlarına gelecek bir durumdur. Artık vahiy, onların perdelerini yırtıp, iç yüzlerini ortaya koyduktan sonra onlara dünyada da rahat ve tatlı bir hayat olmayacaktır. Zaten Peygamber ve mü'minlere; onlara karşı, nifaklarının gereğine uygun davranmaları ve göstermelik Müslümanlıklarına itibar etmemeleri emredildi.

3- Az gülmekten maksat; rezillikleri ortaya çıktıktan sonra dünyadaki hallerini belirtmektir. Mü'minlerle olan geçmişlerine nispetle ve bu dünya hayatlarına oranla bu gülme süreleri pek azdır. Çok ağlamalarından maksat ise; ahiretteki hallerine işarettir. Her halükarda bu, geride kalmalarına sevinmelerine karşılık bir uyarıdır. Bu sevinmenin sonunun, dünyada ve ahirette üzüntü, kayıp ve pişmanlık olduğunun ortaya konmasıdır. Rasulullah'ın (s) şu sözü de bu anlamdadır: *"Şayet siz benim bildiklerimi bilseydiniz, az güler, çok ağlardınız."*[431] Bu hadisi Ebu Davud hariç diğerleri rivayet etmişlerdir.

---

431. Buhari, *Kusûf*, 3; *Rikak*, 27; Müslim, Salât, 112; Nesâî, *Sehv*, 102; Tirmizi, *Zühd*, 9; İbn Mâce, *Zühd*, 19.

Hâkim ise Ebu Hureyre'den şu lafızlarla nakletmiştir: *"Çok ağlar az gülerdiniz: Zira nifak ortaya çıkar, emanet kalkar, rahmet çekilir, dürüst adam suçlanır, emin olmayana itimat edilir, siyah develer sizi çöktürür, fitneler ise karanlık geceler gibi bastırır."* Hadiste yaşlı ve iri deve manasına gelen *şüruf* kelimesi "kaf" harfiyle *şark* şeklinde de rivayet edildi. O takdirde Medine'nin doğusundan gelen gece karanlığı gibi fitneler sizi çöktürür demek olur.

Ayetteki emir, haber anlamınadır. Çünkü ceza uyarısıdır, teklif değildir. Haberin, inşa sığasıyla ifade edilmesinin faydası şudur: Haberde doğru yanlış ihtimali vardır. İnşada ise bu ihtimal yoktur aksine kesinlik vardır.. Emirde asıl olan vacip kılmaktır. Bu ise kesinliği ifade eder. Şu da söylenebilir: Az gülmek, çok ağlamak emri haber manasını da içine alır, hükmü ona bina ederek haberi tekit etmiş olur. Buna mukabil emir de haber sığasıyla ifade edilebilir. Böylece işin olacağı ümit edilerek sanki olmuş hükmü verilmiş olur.

Bazıları da dedi ki: Buradaki emir, tekvin manasınadır. *"Rabbinin adıyla oku"* ayetinde olduğu gibi... Yani sen ümmi iken şimdi Rabbin'den vahiy alarak okuyucu ol. Sonra Yüce Allah; her şeyi yarattığını, insanı spermden halk ettiğini sonra onu işiten ve gören bir varlık haine getirdiğini, insana kalemle öğrettiğini, bilmediğini bildirdiğini söyleyerek ümmi bir kimseyi, okuyucu hale getirme kudretine delalet eden şeylerle kendini tanımladı. Yani bütün bunları yaptığı gibi, seni de yüce ismiyle okur hale getirdi. Buna göre ayetin anlamı şudur: Onlar bizim kudretimiz ve takdirimizle az gülen, çok ağlayan olsunlar. Çünkü geri kalarak ve münafıklık yaparak kazandıkları sevinmenin sebebi ortadan kalktı ve peşinden rezalet ve şiddetli ceza geldi. Bu emrin şerî ve teklifî değil de, kaderle ilgili olarak tekvinî oluşunu teyit eden husus; Allah'ın bunu, amellerinin cezası şekline sokmasıdır. *"Kazandıklarının cezası olarak"* sözü, bunu ifade etmektedir. Çünkü bütün amellerin cezası kendi cinsindendir. Kişi ancak ettiğini bulur.

Sonra Yüce Allah ahiretten evvel dünyada münafıkların nasıl cezalandırılacağını açıkladı. Elbette bu ceza, dünyada İslam'ın normatif ve moral hükümlerinden istifade etme avantaj ve rahatlığını sona erdirecek tarzda olacaktır. Allah şöyle buyurdu: ***"Eğer Allah seni onlardan bir grubun yanına döndürür de savaşa çıkmak için senden izin isterlerse onlara deki: 'Artık benimle beraber hiçbir zaman çıkmayacaksınız'."*** Ayetteki *racea* fiili, *"Musa*

kavmine döndü"[432]; *"Babalarına döndüklerinde"*[433] ayetlerinde olduğu gibi lazım olarak kullanılır. Mastarı *rucû'*dur. Aynı şekilde bu ayette olduğu gibi, müteaddi olarak da kullanılır. O takdirde masdarı; *rac'* olur. Ayetin başında "fe" harfi; bu cümlenin öncekinin fer'i olduğunu ifade etmek için gelmiştir. Çünkü hüküm, öncesiyle ilgilidir. Buna göre mana şöyledir: Ey Peygamber! Eğer Allah seni bu yolculuktan sonra münafıklardan, bu savaşa çıkmayan bir gruba döndürür -zira savaşa çıkmayanların hepsi münafık değildi- de seninle birlikte gerek gazi, gerekse başka şekilde sefere çıkmak için izin isterlerse; ***"Artık benimle beraber asla çıkmayacaksınız"*** de, yani ben yaşadıkça ne Allah yolunda cihad ne de hac gibi bir ibadet için benimle Müslüman olarak çıkma şerefine eremeyeceksiniz, de. ***"Ve benimle beraber hiçbir düşmana karşı savaşmayacaksınız."*** Yani ne türlü düşman olursa olsun, ne onlara karşı sefere ne de mesela Ahzâb Savaşı'nda olduğu gibi, başkentleri Medine'de Müslümanlara hücum etme gibi durumlarda onlara karşı çıkmayacaksınız. Müteallakı silinen mutlak manadaki *hurûc* ile müteallakı menfi ve nekre olarak zikredilen *kıtâl* kelimeleri umum ifade eder. Bunlarla her yere ve her düşmana karşı çıkış kastedilir. Her biri diğeri olmadan gerçekleşebilir. Aralarında mutlak olarak umum husus alakası vardır. Bazı müfessirler bundan gafil olduğu için, ikinci hurucun, birincisini tekit için geldiğini söylediler. Sonra Yüce Allah, cihada çıkma şerefinden mahrum olma sebebini şöyle açıkladı: ***"Çünkü siz ilk defa oturup kalmaya razı oldunuz."*** Yani siz ilk defa toptan harbe çağırıldığınızda, Allah ve Rasulü'ne isyan ederek kendiniz için oturma zilletine razı oldunuz.

Halef ve Halife

"Öyleyse geriye kalanlarla birlikte oturun." Yani yaşadığınız sürece, savaştan geri kalanlar veya hidayete erenlerin yolundan çıkan fasıklar ve kötülerle birlikte oturun. *El-Esâs* adlı eserde şöyle dendi: *Halefe'l-lebenü* demek, süt bozuldu, yani tazeliğinin akabinde değişme ve bozulma oldu, demektir. Ağzı koktu anlamına, *halefe fûhü;* babasının ahlakından ayrıldı manasına, *halefe an hulukı ebîhi;* bütün hayırlardan geri kaldı anlamına, *halefe an külli hayrin* denir. Bunlar; değişti, bozuldu anlamı ifade ederler. Ailenin bozguncusu, kötüsü anlamına *hâlifetü ehli beytihî* denir. *Hâlif,* aslında başkasından

432. Tâhâ, 20/86.
433. Yûsuf, 12/63.

sonra gelen demektir. *Halef* ve *half* de, bunun benzeridir. Ancak *halef;* hayır ve düzgünlükte, *half* ise, şer ve kötülükte başkasının peşinden gelen anlamınadır. *Lisânü'l-Arab*'da dendi ki; *Hâlife;* kendisinde hayır ve zenginlik olmayan kimse, demektir. *Hâlif* de onun gibidir. Bunun, çok aykırı davranan kimse anlamına geldiği de söylendi. İbn Manzur, İbn Esir'den naklen şunu da söyledi: *Hâlif;* savaş ve diğer hususlarda toplumda geri kalan kimseye, denir. Nitekim Yüce Allah: *"Onlar geride kalanlarla birlikte kalmaya razı oldular."*[434] Buradaki *havâlif*'den maksat; çocuklar, acizler ve kadınlardır. Bunlar savaşa çıkmakla, gerçeği savunmakla ve tevhidi yüceltmekle mükellef değillerdir. Burada hem mecazi hem de hakiki manayı bir araya getirmek mümkündür. Bu, Şafii ve böyle durumlarda kendisini takip ettiğimiz Taberi'nin görüşüdür.

Ayetteki *merre* kelimesi, Arapça'da zarf olarak kullanılır. Aslı ise, *mer* ve *murûr*'dan gelmedir, bir kere yapmak anlamınadır. *Kâmûs*'ta dendi ki; *merre;* bir kere yapmak, demektir. Çoğulu *mürrün, mirârün* ve *mirerün* şeklinde gelir. Onunla bir kere karşılaştı anlamına; *lakıyehû zâte merratin,* denir. Sibeveyh'e göre sadece zarf olarak kullanılır. *Zâtü'l-mirâre* çok kere demektir.

وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ ﴿84﴾ وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَن يُعَذِّبَهُم بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿85﴾

84- Onlardan ölen hiç kimsenin namazını sakın kılma, kabrinin başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Peygamber'ini inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler.

85- Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, bunlar yüzünden dünyada onlara azap etmeyi ve canlarının kafir olarak çıkmasını istiyor.

434. Tevbe, 9/87.

Münafıklığı Bilinenlerin Cenaze Namazının Kılınmaması

Ey Peygamber! Bundan böyle durumlarını sana bildirdiğimiz bu münafıklardan birisi ölürse yaşadığın müddetçe onlardan hiçbirinin cenaze namazını kılma, mü'minlerin defni sırasında yaptığın gibi, dua için kabirlerinin başında da durma. Bu yasak, onların cenazelerinin teşyiini de engellemektedir. Ebu Davud ve Hâkim'in rivayet ettiği ve Bezzâr'ın da sahih kabul ettiği hadise göre; Hz. Osman şöyle haber verdi: Hz. Peygamber (s) defin işini bitirdikten sonra kabrin başında durur ve şöyle derdi: *"Kardeşiniz için af dileyin, sağlam durması için ona dua edin. Zira o, şimdi sorgulanmaktadır."*[435] Fakihler bu hadise göre amel edilmesini söylemişlerdir. Kabirde durmaya dair sünnette bundan başka bir rivayet bilmiyoruz. Defni beklemek ise daha genel bir manadır. Bazıları bu yasak kapsamına, kabir ziyaretini de soktu. Hâlbuki bu doğru değildir. Çünkü *kıyâm* lafzıyla değil fakat *ziyaret* lafzıyla kabir ziyaretine dair pek çok hadis varit olmuştur.

Yüce Allah bu yasağın gerekçesini bir başlangıç cümlesiyle şöyle açıkladı: ***"Çünkü onlar Allah'ı ve Peygamber'ini inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler."*** Yani onlar, eskiden İslam dairesinden çıktıkları hal üzere kâfir ve fasık olarak öldüler. Daha evvel buna benzer açıklamalar geçmişti... Hal cümlesi; amilin ortaya çıkmasından önce, mazmununun vukuuna delalet eder. Buradaki yasak, şimdiki ve gelecek zamanla ilgilidir. Özellikle de istikbale delalet eden *ebeden* kelimesiyle tekit edildiğinde... Fakat Yüce Allah, yasak gerekçesi olarak fasık olarak öldüklerini gösterdi. *Mâtû;* mazi bir fiildir. İleride olacak bir için geçmiş sığasıyla ifade edilmesi, sanki o fiil gerçekleşmiş gibi, manayı kuvvetlendirmeye yöneliktir. Yani onlar kâfir oldukları halde öleceklerdir. Sanki burada, ayetin iniş sebebiyle ilgili olaya işaret edilmektedir. O da; Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Übeyy'e üzerine cenaze namazı kılmasıdır. Buna göre mana şöyledir: Onlardan ölen kişi, kâfir olarak öldü. Ötekiler de o şekilde öleceklerdir. Bu konuda söz etmek gerekir. Şu ayeti kısaca açıkladıktan sonra konuyu açıklayacağız: ***"Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, bunlar yüzünden dünyada onlara azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor."*** Bu sûrede geçen 55. ayet de aynı ifadeleri

---

435. Ebu Davud, *Cenâiz*, 69.(İnsanlar ölürken Cennetlik ve Cehennemlik olanlarla ilgili ayetten [Âraf, 7/37; Nahl, 16/32] atıf yapan kelamcılar olmuştur; ama Haşr ve Mizan Günü'nünden önce bir sorgulama geçireceğimizle ilgili delaleti açık ve kat'i hiçbir nass bilinmemektedir. -Yayıncı-)

taşımaktadır ancak orada *"ve lâ evlâdühüm"* ibaresi kullanılmıştır. İki ayetin tefsiri de aynıdır. Fakat o ayetteki "lâ" ziyadesi; onların bütün mal ve çocuklarının her birinden imrenmenin müstakillen yasaklanışını ifade eder. Bu tabir; mal ve çocuklardan sadece birine sahip olan kimse için de geçerlidir. Buradaki sakındırma ise, ikisine birden imrenmeye yöneliktir. İki ziynetin, birlikte etkisi daha fazladır. Orada nehiy edatı olan "lâ" tekrar edildi. Zira makam bunu gerektiriyordu. Nitekim okuyana ve duyana daha çok tesir etsin diye, burada da tekrarsız geldi. Çünkü konu burada, önceki münafık grubunun dışında başka bir grupla ilgilidir.

Ahmed b. Hanbel, Buhari, Tirmizi, Nesâî ve diğerleri İbn Abbas'tan şöyle rivayet ettiler. İbn Abbas, Hz. Ömer'i şöyle derken işitmiş: Abdullah b. Übeyy öldüğü zaman, cenaze namazını kıldırması için Rasulullah (s) davet edildi. Namazını kıldırmaya kalktığında ben: - eski günlerini dile getirerek - şöyle şöyle sözler söyleyen Allah düşmanı Abdullah b. Übeyy'in namazını ı kılıyorsun? dedim. Rasulullah (s) tebessüm ediyordu. Ben tekrar tekrar sözü uzatınca Allah Rasul'ü: *"Ey Ömer! Bırak beni. Ben bu konuda muhayyer bırakıldım. Bana dendi ki; Sen onlar için istiğfar etsen de, etmesen de birdir. Sen onlar için yetmiş kere de istiğfar etsen... buyruldu. Yetmişten fazla istiğfar ettiğimde onların bağışlanacağını bilsem, fazlasını da yaparım"*[436] buyurdu. Sonra Rasulullah (s) onun cenaze namazını kıldırdı. Kabre kadar cenazesini takip etti. Allah ve Rasul'ü (s) daha iyi bildiği halde, Rasulullah'a (s) karşı cüretkar davranmama şaştım. Kısa bir süre kabrin başında durunca, bu iki ayet nazil oldu. Bundan sonra Rasulullah (s), vefat edinceye dek hiçbir münafığın cenaze namazını kılmadı.

Buhari, Müslim ve diğerleri İbn Ömer'den şöyle rivayet ettiler: Abdullah b. Übeyy öldüğünde, oğlu Abdullah Rasulullah'a (s) geldi ve babasını kefenlemek için Peygamber'imizden gömleğini istedi. O da verdi. Sonra da cenaze namazını kıldırmasını rica etti. Hz. Peygamber namaz kıldırmak için kalktı. Ömer (r) de doğrulup Rasulullah'ın (s) elbisesini tutarak şöyle dedi: Yâ Rasulullah! Rabbin yasakladığı halde sen bu münafık üzerine namaz mı kılacaksın? Rasulullah (s) da: *"Allah beni bu konuda serbest bıraktı ve 80. ayeti okudu ve yetmişten fazla istiğfar edeceğim"* buyurdu. Ömer, onun münafık olduğunu fakat Rasulullah'ın (s) onun namazını kıldığını söyledi. Bunun

436. Buhari, *Sûre*, 9/11,12.

üzerine 84. ayet indi. Peygamber'imiz (s) de, münafıkların cenaze namazını terk etti.[437] Müslim, ziyade bir lafızla aktardı.

Müslim, Cabir b. Abdillah'tan şunu rivayet etti: Rasulullah (s), Übeyy b. Selûl'ün kabrine geldi -başka bir rivayete göre ise, Abdullah kabre konduktan sonra geldi- onu kabrinden çıkardı, iki dizi üzerine koydu, ona nefes eti ve gömleğini giydirdi.[438]

Bu konuda başka rivayetler de varit olmuştur. Fakat biz, Buhari, Müslim'de ve diğerlerinde varit olan ve âlimlerinin müşkil gördükleri ve cevaplandırdıkları hadislerle iktifa edeceğiz. Ayetlerin nüzul sebepleri ve maksadın ne olduğuna dair varit olan ve ayetlerin zahirine ters gözüken haberlerde daha önce de geçtiği gibi, haddi zatında herhangi bir problem yoktur. Fakat Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'le tartışmasını ifade eden hadiste birkaç yönden problem ve tereddüt vardır:

1- Übeyy b. Selûl'ün namazının, ayetin iniş sebebi olarak gösterilmesi... Hâlbuki Kur'an'ın siyakından da anlaşılacağı bu ayet Tebük seferinde nazil olmuştur. Tebük Savaşı Hicri 8. senede oldu. İbn Übeyy ise 9. senede öldü. 2- Hz. Ömer'in Rasûlullah'a (s): Rabbin seni, onun cenaze namazını kılmaktan men etti, sözü göstermektedir ki; onlar üzerine namazın yasaklanması, Übeyy'in ölümünden öncedir. Ömer'in (r) sözü de bundan sonradır. Hz. Peygamber onun namazını kıldı ve Allah bunun üzerine yasaklama emrini indirdi, ifadesi de bunu göstermektedir. 3- Hz. Peygamber'in onlar için dua edip etmemekte serbest bırakıldığını söylemesi... Şayet ayet, hadiste zikredildiği tarzda ise; ki orada ayetin gerisi yani küfürleri sebebiyle onları asla bağışlamayacağı, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmeyeceği zikredilmemiştir. O takdirde akla ilk gelen; "ev" atıf harfinin muhayyerlik değil, tesviye ifade etmesidir. Titiz müfessirler ayeti Hz. Ömer'in anladığı tarzda ve bu şekilde tefsir etmişlerdir. Bu cihetten hadisi problemli görmüşlerdir. Çünkü Hz. Ömer'in veya başkasının anlayışının Hz. Peygamber'den daha doğru olduğu düşünülemez. Çünkü Yüce Allah ona hitap etmektedir. Bundan dolayı bazıları bu hadisi inkâr ettiler. 5- *"Eğer yetmişten fazla istiğfar ettiğimde, bağışlanacağını bilsem arttırırım"* rivayetiyle, *" yetmişten fazla istiğfar edeceğim"* rivayeti arasında zıtlık vardır. 6- Hz. Peygamber'in, gömleğini çıkarıp, babası

437. Buhari, *Cenâiz*, 84.

438. Müslim, *Cenâiz*, 92; Nesâî, *Cenâiz*, 40.

Übeyy'i kefenlemesi için oğlu Abdulah'a verdiği rivayetiyle, Cabir hadisinde belirtildiği gibi, Hz. Peygamber'in İbn Übeyy'i kabrinden çıkarıp, ona gömleğini giydirdi, rivayeti arasında da zıtlık vardır. 7- Abdullah b. Übeyy'in üzerine cenaze namazı kılınması, onlar üzerine cenaze namazı kılma yasağından önce ise o takdirde bu olayın; Münâfikûn Sûresi'nin 6. ayetiyle, Tevbe Sûresi'nin 80. ayetinden sonra meydana geldiğinde şüphe yoktur. Her iki halde de kesin olan şey, Allah'ın onları asla bağışlamayacak olmasıdır.

İbn Hacer *Fethu'l-Bârî*'de, bu konuda varit olan haberleri ve âlimlerin gördükleri problem ve verdikleri cevapları, kendinden önce ve sonra sözlerine muttali olduklarımızınkinden daha derli toplu olarak özetlemiştir. Bu söyledikleri, Buhari'nin; *"Onlardan ölen hiç kimsenin namazını sakın kılma"* babındadır ve aynen şöyledir:

"Ayetin zahirine bakılınca bütün münafıklar için nazil olmuştur. Fakat belirli kimseler hakkında indiğine dair rivayetler varit olmuştur. Vakıdi diyor ki; Ma'mer bize Zühri'den haber verdi ki, Huzeyfe şöyle demiş: Rasulullah (s) bana dedi ki; *'Ben sana bir sır söylüyorum, sakın onu hiç kimseye söyleme. Ben filan ve falan kimselerin cenaze namazlarını kılmaktan men edildim.'* Bunlar münafıklardan bir gruptu. Ravi dedi ki: Ömer (r) birinin cenaze namazını kıldırmak isterse önce Huzeyfe'ye bakardı. Huzeyfe kendisiyle gelirse kıldırır, değilse kıldırmazdı. Cübeyr b. Mut'ım'den başka bir tarikle bildirildiğine göre onlar on iki kişiydiler. Az önce geçen Huzeyfe hadisinde bunların isimleri teker teker sayılmıştı. Belki de özel olarak bunların belirtilmesindeki hikmet, onların küfür üzere ölecek olmalarındandır. Zira diğerleri tövbe etmişler, onlar gibi küfür üzere ölmemişlerdir. Sonra Musannıf, önceki bapta geçen İbn Ömer'in hadisini başka bir cihetten zikretti. Orada Rasulullah'ın (s): *'Allah beni muhayyer bıraktı'* veya *'Allah bana haber verdi'* şeklinde şüpheli bir ifade vardır. Buhari bu hadisi şüpheye yer vermeden *'Allah beni muhayyer bıraktı'* şeklinde Ebu Damra'dan rivayet etmiştir. Rivayetlerin çoğu da bu şekildedir. Bu muhayyerlik, münafıklar için istiğfar edip etmemekle ilgilidir."

"Ayetteki muhayyerliği anlamak müşkil görüldü. Hatta ileri gelen bazı âlimler, pek çok tarikle rivayet edildiği halde hadisin sıhhati konusunda tenkitte bulundular. Buhari ve Müslim'in ittifakı ve diğer hadisçilerin sahih görmeleri, bu hadisin sıhhatini inkâr edenlerin, hadisi bilmediklerini ve rivayet yollarına vakıf olmadıklarını göstermektedir."

" İbn Münîr dedi ki; Ayetin manası konusunda çok ayaklar kaydı. Kadı Ebubekir bile hadisin sıhhatini inkâr etti ve: Bunu kabul etmek caiz değildir. Peygamber'in (s) böyle söylediği doğru değildir, dedi. Ebubekir ve Bakıllani'nin *et-Takrîb*'deki ifadesi şudur: Bu hadis, ahad haberler kabilindendir. Sabit olduğu malum değildir. İmamü'l Haremeyn ise *Muhtasarı*'nda; bu hadis, sahih olarak tahriç edilmemiştir, dedi. *Burhân*'da ise; muhaddisler bu hadisi sahih görmemişlerdir, dendi. Gazali *Mustasfâsı*'nda dedi ki; en doğrusu, bu haberin sahih olmamasıdır. Şarih Davudi de şöyle dedi: Bu hadis, hıfzedilmiş, değildir. Onların bu hadisin sıhhatini inkâr sebepleri; daha evvel belirttiğimiz gibi, Hz. Ömer'in buradaki 'ev' atıf harfini hikayenin akışına uygun olarak tesviyeye (eşitliğe) hamletmesi ve yetmiş sayısının mübalağaya yorulmasıdır. İbn Münîr dedi ki: Beyancılara göre, burada maksadın yetmiş rakamı olmadığı, rakamın kesretten kinaye olduğunda şüphe yoktur. Aynı şekilde onlara göre adet ve sıfatın mefhumuyla ilgili hükümde aranan şart; söylenenin, söylenmeyene denk olması ve başka bir faydanın mevcut olmamasıdır. Buradaki mübalağada ise, apaçık bir fayda vardır. Hadisteki *'yetmişe ilave yapacağım'* sözü de müşkil görülmüştür. Zira bir şeye ziyade edilen hüküm de, o şeyin hükmü mesabesindedir."

Müteahhirinden bazıları buna şöyle cevap verdiler: Hz. Peygamber'in (s) *"yetmişten fazla yapacağım"* demesi, İbn Selül'ün taraftarlarının gönlünü kazanmaya yöneliktir yoksa yetmişe ilave yapıp da onların bağışlanacağını kastetmiş değildir. Zaten babın ikinci hadisindeki tereddüdü bunu desteklemektedir. O tereddüt de şudur: *"Şayet yetmişe ilave yaptığımda bağışlanacaklarını bilsem, yapardım."* Önceden de belirttik ki bu rivayet, *"ziyade edeceğim"* lafzıyla sabit olmuştur. Hz. Peygamber, vaadinde sadıktır, özellikle de *"mutlaka arttıracağım"* şeklinde tekitli olarak söylemişse... Bazıları da, Hz. Peygamber'in bu davranışının, mevcut hale uygun olarak yapıldığını söylemişlerdir. Çünkü ayet gelmeden önce, münafıklar için fazla istiğfar caizdi. Yine caiz olarak devamı mümkündür. Bu, güzel bir cevaptır. Netice olarak, mübalağalı bir anlayışla, asıl hükmün baki olduğu esasına göre amel etmek birbiriyle çelişik değildir. Sanki Rasûlullah (s) mağfiretin, yetmişten fazla istiğfarla meydana geleceğini düşünmüş fakat bunu kesin görmemiştir. Bu da net bir cevap sayılır. Denildi ki, burada istiğfar dua makamındadır. Kul Rabb'inden bir şey isteyince, onun bu isteği zikir olarak kabul edilir. Fakat arzunun bir an önce gerçekleşmesini talep etmek ibadet değildir. Durum

böyle olunca, bağışlanma da bizzat mümkün olabilir. İlmin, o şeyin faydasızlığına taalluku bu durumu değiştirmez. O zaman talep, o şeyin meydana gelmesine yönelik değil de, dua edileni tazime yönelik olur. Bağışlanma mümkün olmayınca bedel olarak, dua edene münasip bir sevap verilir veya bu sayede bir kötülük kendinden uzaklaştırılır. Nitekim haberde sabit olmuştur. Bu vesileyle dua edilen kimse için bir hafifleme de söz konusu olabilir. Ebu Talib kıssasında olduğu gibi...

İbn Münir'in söylediğinin anlamı budur. Fakat bu münakaşa götürür. Zira bu görüş, şeran bağışlanmaları mümkün olmayan kimseler için mağfiret talebini meşru kılar. Bu ise şu ayetle reddedilmiştir: *"Kendilerinin cehennemlik oldukları belli olduktan sonra akraba bile olsalar müşrikler için mağfiret dilemek, Peygamber'e (s) ve mü'minlere yakışmaz."*[439]

Bu olayın aslında, başka bir problem daha vardır. Bu da şudur: Hz. Peygamber: *"Onlar için ister af dile, istersen dileme"* ayetine göre, münafıklar için istiğfar edip etmemek de kendini serbest görmüş ve ayetteki sayıyı gerçek sayı olarak kabul etmiş ve *"buna ilave yapacağım"* demiştir. Hâlbuki bundan uzun süre önce, Tevbe Sûresi 113. ayet nazil olmuştur. Yakında bu ayetin tefsirinde de görüleceği gibi, bu ayet Ebu Talib hakkında nazil olmuştur. Zira Hz. Peygamber onun için: *"Men edilmediğim sürece senin için af dileyeceğim"* demiş ve bunun üzerine ayet inmişti. Ebu Talib'in ölümü hicretten evvel Mekke'de olmuştur. Bunda ittifak vardır. Daha önce de belirtildiği gibi Abdullah b. Übeyy'in ölümü ise Hicri 9. senede vaki olmuştu. Buna göre, aynı ayette kesin şekilde kâfir oldukları belirtilen münafıkların affı için istiğfar nasıl caiz olabilir? Ben bazılarının buna verdiği cevaba vakıf oldum. Özeti şudur: Yasaklanan istiğfardan maksat, kabulü umulan istiğfardır ki gayesi, münafıkların affedilmesidir. Ebu Talib için yapılan da bu maksada yönelikti. Abdullah b. Übeyy için yapılan istiğfar ise bunun tersidir. Zira onda, gerideki münafıkların kalplerinin kazanılması hedeflenmişti. Fakat bu cevap bana göre tatmin edici değildir. Benzerini Zemahşeri de söylemiştir. O şunları demiştir: İnsanların en fasihi olan ve söz söyleme usullerini ve temsilleri en iyi bilen Rasûlullah'a (s), bu sayıdan maksadın; istiğfar ne kadar çok olursa olsun hiçbir fayda sağlamayacağı gerçeği, özellikle de *"Çünkü onlar Allah ve Rasulü'nü inkar etmişlerdir"* ayeti ortadayken ve istiğfarın kabul edilmeme ge-

---

439. Tevbe, 9/113.

rekçesini açıklarken nasıl gizli kalabilir? dersen, ben de şöyle cevap veririm: Bu gerçek ona gizli kalmamıştır. Çünkü O, yaptıklarını ve söylediklerini, peygamber olarak gönderildiği insanlara karşı çok merhametli, çok şefkatli olduğunu göstermek için yapıp söylemiştir. Nitekim İbrahim peygamber de şöyle demiştir: *"Kim bana karşı gelirse, gerçekten sen çok bağışlayan, çok esirgeyensin."*[440] Hz. Peygamber'in bu belirtilen rahmet izharı, ümmeti için bir lütuftur ve birbirlerine merhametli davranmaya teşviktir.

İbn Münir ve başkaları bu konuyu ele aldılar ve şöyle dediler: Zemahşeri'nin sözlerinin Hz. Peygamber'e nispeti caiz değildir. Çünkü Allah ona, kâfirleri bağışlamayacağını haber vermiştir. Onları bağışlamayacağına göre, Peygamber'in ondan kâfirler adına bağış talebi mümkün değildir. Mümkün olmayacak şeyi istemek de Peygamber (s) için söz konusu değildir. Bazıları da dedi ki; yasaklanan af talebi, müşrik olarak ölenler içindir. Bu yasak, Müslüman olduğunu iddia ederek ölenleri kapsamaz, olabilir ki iddiasında dürüsttür. Bu, güzel bir cevaptır. Ben bu ayetle ilgili konuyu *Kitâbü'l-Cenâiz*'de aldım. Tercih edilen görüşe göre bunun nüzulü; hakkında *"Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin bilakis Allah dilediğine hidayet verir."*[441] ayeti inen Ebu Talib'in hikâyesinden çok sonradır. Bunun delillerini de orada yazmıştım. Ancak 84. ayetin son kısmının, onların Allah'ı ve Peygamber'ini inkâr ettiklerini açıklaması, bu ayetin bu olaydan sonra indiğini göstermektedir. Belki ilk inen ve Hz. Peygamber'in tatbik ettiği ayet, 80. ayettir. Bundan dolayı Hz. Peygamber, Ömer'e (r) verdiği cevapta, muhayyerlik ve yetmiş sayısını zikrederek yetinmiştir. Tebük Savaşı'ndaki mezkur hikaye vuku bulunca, Allah münafıkların içyüzlerini ortaya çıkardı, onları herkesin önünde rezil etti ve kendilerinin Allah ve Rasulü'nü inkar ettiklerini açıkladı. Belki de Buhari'nin; bu ayetin izharında, ayetin tamamını değil de sadece *"Allah onları asla bağışlamayacaktır"* kısmına kadar zikretmesindeki sır budur. Kitabının nüshalarında ayetin tamamına dair hiçbir şey geçmemiştir. Hâlbuki bu konuda ondan, ravilerin ihtilaflarına dair bilgiler nakletmek âdettir.

İnsaflı bir düşünür, bu durum göz önüne aldığında, hadisin reddeden veya yanlış yorumlayanları bu duruma iten sebebin, 80. ayetin tamamının

---

440. İbrahim, 14/36.
441. Kasas, 28/56.

aynı anda indiğini sanmalarıdır. Çünkü ayetin tamamının aynı anda indiğini farz ettiğinde yasakla, yasak gerekçesini birlikte görecek, o da; istiğfar az da olsa, çok da olsa bir fayda sağlamayacağının açık olmasıdır. Fakat ayetin son kısmının, baş taraftan sonra nazil olduğuna dair söylediklerimi düşünürse o takdirde, problem ortadan kalkar. Durum böyle olunca, olayla ilgili belirtilen yetmiş sayısı anlayışıyla amel eden kimsenin hareketi doğrudur. Bunun, yasaklayan bir delil gelmedikçe hükümlerde zahire göre amel eden Rasulullah'tan (s) sadır olmasında da herhangi bir problem yoktur. Bildirdiği ve ilham ettiği şeylerden dolayı Allah'a hamdolsun.

Hılyetü'l-Evliyâ sahibi Hafız Ebu Nuaym'ın bu hadisin tariklerini cem ettiği bir bölüme vakıf oldum. Hadisin manaları üzerinde söz etmiş, ben de onun söylediklerini özetledim. O şöyle dedi: Ebu Üsâme ve diğerlerinin Ubeydullah el-Amrî'den rivayet ettikleri hadiste Hz. Ömer'in: *"Yâ Rasulullah! Allah seni münafıkların namazını kılmaktan men ettiği halde Übeyy b. Selûl'ün cenaze namazını mı kılıyorsun?"* sözü geçmiş fakat yasak olan şeyin konusu açıklanmamıştır. Ebu Damra'nın Amrî'den yaptığı rivayette ise durum netleşmiştir. Onlar üzerine yapılan salâttan maksat istiğfardır. Zira bu rivayette geçen lafız şöyledir: *"Allah seni onlar için istiğfardan menettiği halde..."* Ebu Nuaym; İbn Ömer'in: "Rasulullah (s) namazı kıldı, biz de onunla birlikte kıldık." Ömer kendi görüşünü terk edip, Rasulullah'a (s) uydu. Sözü üzerinde durdu ve İbn Ömer'in, bu olayı doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiğine dikkat çekti. Hâlbuki İbn Abbas, olayı Ömer'den nakletti. Zira kendisi olaya şahit olmadı. Ömer'in maksadını da açıklamadı. Ben diyorum ki; bu dinin en çaplı hadis hafızlarından olan İbn Hacer'in, bu meseleyle ilgili olarak âlimlerin görüşlerinden çıkardığı sonuç şudur: Bu meselede Kur'an'la hadisi makbul bir tarzda bir araya getirmek mümkün değildir. Bu ancak, onlar üzerine namaz kılma yasağının, Übeyy b. Selûl'ün namazı kılındıktan sonra gelmesi halinde mümkündür. Bu, her ne kadar siyakın zahirine ters gözükse de, aklen kabulüne hiçbir engel yoktur. Fakat münafıklar için istiğfar ayetinin önce baş tarafının inmesi, son tarafının ise, İbn Übeyy'in cenaze namazından bir sene hatta daha da sonra inmesi çok uzak bir ihtimaldir. Aynı şekilde Hz. Ömer'in: *"Allah seni münafıklar üzerine salâttan menettiği halde..."* sözündeki salâttan maksadın istiğfar olduğunu söylemek de makul değildir. Tevbe Sûresi'ndeki bu ayetin baş tarafının bir sene, son tarafının ise, uzunluğuna rağmen başka bir senede indiğini kabul etsek bile, Münâfikûn

Sûresi'ndeki ayet için ne diyeceğiz? Bu ayet, Tevbe Sûresi'ndeki ayetten dört sene evvel Beni Mustalik Gazvesinde nazil oldu. Bu gazve Hicri 5. senede cereyan etti. Münâfikûn Sûresi'ndeki bu ayet; münafıklar için istiğfar edip etmemenin aynı olduğunu ifade etmede daha nettir.

Doğrusu bu hadis, iki ayete de terstir. İnanç esaslarını ve kati delilleri, rivayet ve zanni delillerden daha fazla dikkate alanlar, bu zıtlığa ancak metni itibarıyla bile olsa, hadisin sahih olmadığına hükmederek cevap verebilmişlerdir. Bunların başında da Kadı Ebu Bekir el-Bakıllani, İmamü'l Haremeyn ve Gazali gibi seçkin âlimler gelir. Buhari'nin şarihlerinden olan Davudi de bu konuda onlara katılmaktadır. Fakat hadislerin metinlerinden ziyade senetlerini, asıllarından çok fürularını dikkate alanlar, en büyük hadis lafızlarından özetlediğimiz şekilde birtakım zorlamalara başvurmaktadırlar. Hâlbuki üzerinde ittifak edilen kaidelerden birisi de şudur: senedi sahih olan her hadisin metni de sahihtir. Senedi sahih olmayan her hadisin metni de sahih değildir, gibi bir prensip yoktur. Senedin sıhhatine ancak naslarda ve vakıada kesinlik ifade eden metinlere ters düşmemesi halinde itimat edilir. Çatışma durumunda ve cem etmek mümkün olmadığı hallerde Kur'an hadise tercih edilir. Cem konusunda söylenenlerle veya fark ettiği bir cihetle tatmin olan kimse için bu durum, hadisi reddetmekten daha hayırlıdır. Buna imkân yoksa Kur'an'ı tercihten veya Deccâl hadisiyle ilgili tutarsızlıklar konusunda söylediğimiz gibi, hadis ravilerinin hatalarını araştırmaktan başka bir alternatifi yoktur.

وَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُو الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُن مَّعَ الْقَاعِدِينَ ﴿86﴾ رَضُوا بِأَن يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿87﴾ لَـٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ وَأُولَـٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَـٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿88﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿89﴾

86- "Allah'a iman edin ve Peygamber'i ile birlikte cihad edin" diye bir sûre indirildiğinde onlardan servet sahibi olanlar senden izin isterler ve: Bizi bırak, oturanlarla beraber kalalım, dediler.

87- Onlar geride kalan kadınlarla beraber bulunmaya razı oldular. Onların kalplerine mühür vuruldu. Artık onlar anlayamazlar.

88- Fakat peygamber ve onunla beraber iman edenler mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte bütün hayırlar onlarındır ve işte kurtuluşa erenler de ancak onlardır.

89- Onlar için altlarından ırmaklar akan ve içlerinde ebedi kalacakları cennetler hazırlanmıştır. İşte büyük kurtuluş budur.

Bu, malla ve canla yapılan cihad konusunda bütün münafıkların hallerini açıklamadır. Cihad ise, Allah'a, Peygamber'ine (s) ve onun getirdiklerine inanmanın en güçlü delillerindendir. Bu ayetler aynı zamanda, münafıklara mukabil, cihad konusunda sadık mü'minlerin tutumunu ve amel ve kalpteki etkisi konusunda iki halin zıtlığını ortaya koymaktadır. Cezada asıl olan da amel ve kalptir. Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"'Allah'a iman edin ve Peygamber'i ile birlikte cihad edin' diye bir sûre indirildiğinde onlardan servet sahibi olanlar senden izin isterler."*** Ayetteki şart edatı olan ***"izâ"*** burada tekrar manası ifade edere. Ayet, bu özel durumla, genel karakteri birlikte

ifade etmek için, cihada katılmayan münafıkların önceki haberine atfedilmiştir. Mana şöyledir: Her ne zaman bir sûre inse de, bazı ayetleriyle insanları veya münafıkları Allah'a imana, Peygamber'iyle birlikte cihada çağırsa, yani; iman edin, cihad edin, dese, onlardan servet sahipleri savaştan geri kalmak için senden izin isterler. Ayette geçen ***"tavl"*** kelimesi; zenginlik ve servet, fazl ve minnet anlamına gelir. Bu kasrın (kısalığın) zıddı olan *tûl* (uzunluk) kelimesinden gelmedir. Onlardan maksat, farz olan cihada mallarıyla ve canlarıyla katılabilecek olanlardır. ***"Bizi bırak, oturanlarla beraber kalalım, dediler."*** Yani bizi bırak da, evlerinde oturan zayıflar, kötürümler, savaşmaktan aciz olanlar, savaşmakla yükümlü olmayan çocuklar ve kadınlarla beraber oturalım, derler.

Muhammed Sûresi'ndeki şu ayetler de aynı anlamdadır: *"Hükmü açık bir sûre indirilip de, içinde savaş zikredilince, kalplerinde hastalık olanların ölüm korkusuyla baygınlık geçiren bir kimsenin bakış gibi sana baktıklarını görürsün: Oysa onlar için en uygun olan itaat ve güzel söz söylemekti. Sonra iş kesinleşince Allah'ın emrine sadakat gösterselerdi elbette kendileri için daha hayırlı olurdu."*[442] Bu ayetler; münafıklar ve zayıf imanlı olanların korkaklığına ve kendileri için zillet ve alçaklığa razı olduklarına delildir. ***"Onlar geride kalan kadınlarla beraber bulunmaya razı oldular."*** Savaştan geri kalan kadınlar -Bunu İbn Abbas ve Katâde söyledi- ve fesat ehlinden hayırsızlarla birlikte kalmaya razı oldular. *Havâlif* kelimesi *hâlife*'nin çoğuludur. Bu kelimenin açıklamasıyla ilgili lügat âlimlerinin görüşleri 83. ayetin tefsirinde geçmişti. ***"Onların kalplerine mühür vuruldu."*** Kalpler üzerine mühür vurmak ***(tab' ve hatm)*** kalplerin ilim ve ibret sahibi henüz içlerine yerleşmemiş ve beğenilmemiş yani, bir şeyi kabul etmemelerinden kinayedir. Mühür; kalpler için bir vasıf ve çağrışım haline gelmiştir. Bu kelimeyle ilgili hakiki ve mecazi kullanım, Bakara Sûresi 7. ayetin tefsirinde, Nisâ ve A'râf Sûreleri'nde ele alınmıştı. ***"Artık onlar anlayamazlar."*** Bundan dolayı kendilerine söylenilenleri dikkatli ve ibretli bir anlayışla kavrayamazlar ve gereğince amel etmezler. Anlayış demek olan *fıkh* kelimesinin inceliklerini *"Onların kalpleri vardır, onlarla kavrayamazlar."*[443] ayetinin tefsirinde açıkladık, kalbin ne anlama geldiğini de orada belirttik. ***"Fakat peygamber ve onunla beraber iman edenler mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler."*** Ayetteki *lâkin* kelimesi, iman faktörü ve

---

442. Muhammed, 47/20, 21.
443. A'râf, 7/179.

Allah'ın Kur'an'daki emri gereği Peygamber'le birlikte cihad etmekten geri kalan münafıkların tutumunun aksini ifade etmektedir. Çünkü işledikleri nifak cinayeti; aksiyonla reaksiyon, amellerle inançlar arasındaki etki konumu gereği onların kalplerinde bir kapanma meydana getirmiştir. Bundan dolayı, emredildikleri şeyleri kavrayıp, yerine getiremezler. Fakat Peygamber ve ona inanan ve her işte onunla birlikte olup, yanından ayrılmayan mü'minlere gelince; onlar mallarıyla ve canlarıyla cihad ederler ve vazifelerini iman ve İslam'ın gerektirdiği şekilde en iyi biçimde yerine getirirler. Fakat bu korkak münafıklar bu sorumlulukları yerine getirmezler. Nitekim bu özellikleri pek çok ayetlerde ve özellikle de bu sûrenin 47. ayetinde belirtilmişti. ***"İşte bütün hayırlar onlarındır."*** Yüce Allah onların mükâfatlarını atıf yoluyla hemen cihadlarının peşinden zikretmiş, ayrı ve müstakil bir cümle olarak ifade etmemiştir. Tevbe Sûresi 71. ayette ve Bakara Sûresi 5. ayette ise atıf yoluyla değil, müstakil cümlelerle belirtmiştir. Çünkü burada onların, başlangıç ve sonuç, amel ve mükâfat açısından münafıkların hallerine zıt olan halleri bütün olarak ifade edilmektedir. Yani kemal basamaklarında yükseklere tırmanan bu mücahitler için, münafıkların aksine büyük hayırlar vardır. Bunlar; zafer şerefi, küfrün yok edilmesi, şirkin kökünde kazınması, tevhid davasının yüceltilmesi, Allah'ın diniyle hak ve adaletin gerçekleştirilmesi, ganimetler elde edilmesi ve yeryüzünde hâkimiyet kurulması gibi, iman ve cihadın meyveleridir. ***"Ve işte kurtuluşa erenler de ancak onlardır."*** Ahiret saadeti ve dünya siyâdeti (hâkimiyeti) ile kurtuluşa erenler onlardır. Münafıklar ise, nifakları ve münafıklığın amel ve ahlakları üzerindeki kötü etkileri sebebiyle bu nimetlerden mahrumdurlar. Bu ve bunu destekleyen benzeri konular daha önce defalarca geçmiştir. ***"Onlar için altlarından ırmaklar akan ve içlerinde ebedi kalacakları cennetler hazırlanmıştır. İşte büyük kurtuluş budur."*** Bu ayetin manası, daha geniş şekilde 72. ayette geçmiş, 100. ayette de gelecektir.

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿90﴾

90- Bedevilerden, kendilerine izin verilmesi için özür beyan eden kimseler geldiler. Allah'a ve Rasulü'ne yalan söyleyenler de özür bile beyan etmeden oturup kaldılar. Onlardan inkâr edenlere acı bir azap dokunacaktır.

Bu ayet, özellikle bedevilerin halini açıklamaktadır. Onlar bâdiyeden gelen ve savaşa çıkmamak için izin isteyen ve izinsiz olarak geri kalan bedevilerdir. Medine'de oturan yerleşik münafıkların hali açıklandıktan sonra onların durumu da böylece izah edilmiştir. Bedevilerin münafık olanlarıyla, mü'min olanlarının diğer özellikleri 97, 98 ve 99. ayetlerde anlatılacaktır.

"Bedevilerden, kendilerine izin verilmesi için özür beyan eden kimseler geldiler." Ayetteki ***"muazzirûn"*** kelimesi *ta'zîr* kelimesinden ismi faildir. *Mukassırîn* kelimesinin *taksîr*'den ismi fail gelmesi gibi. Kıraat imamlarının çoğunluğu bu kelimeyi *muazzirûn* şeklinde okumuşlardır. Yakub ise *i'zâr*'dan, *mu'zirûn* şeklinde şeddesiz okumuştur. Kelbi ve Mücahid'den bildirildiğine göre İbn Abbas da böyle okumuştur. 66. ayetin tefsirinde özür ve i'tizâr kelimelerinin manaları anlatılmıştı. Bu manada şöyle bir atasözü vardır: *"A'zera men enzera"*; yani, *"uyaran mazeret kabul etmez." A'zera* demek, özrü sabit olan yani, kusur eden fakat kusuru çok olmadığı halde çok kusurluymuş gibi gösteren kimse demektir. Bir bakıma ayıp ve günahları çok olan kişinin zıddıdır. *Kâmûs*'ta geçtiği gibi bu kelimenin başka manaları da vardır: Ayetteki ***"muazzirûn, mûteazzirûn"*** yani mazeretleri olan kimseler, demektir. Bunların mazeretleri gerçek olmayabilir. O takdirde, özürsüz olarak kusurlu davrananlar demektir. *Kâmûs* şarihi de şöyle dedi: *Muazzirûn*'un manası; mazereti olsun veya olmasın özür dileyenler, demektir. Burada ise sanki mazeretleri varmış gibi gözüküyor. Arapça'da *muızzirûn* şeklinde kullanılması da caizdir. O takdirde, mazeretleri olmadığı halde varmış gibi gösterenler kastedilmiş olur. Kadı Ebu Bekir dedi ki; *muazzirûn*'de iki vecih vardır. Eğer bu kelimenin aslı *"azzera'r-racülü fehüve muazzirun"* şeklinde

ise, özrü olmayanlar kastedilmiş olur. Şayet aslı *mu'tezirûn* olup, "te" harfi "zel"e döndürülmüş, iki "zel" de idğam edilerek *muazzirûn* olmuşsa o takdirde mazereti olanlar kastedilmiş olur. Ebu'l-Heysem bu ayetin tefsiridne şunu söyledi: *muazzirûn, müteazzirûn* demektir. *İ'tezera* manasına *azzere, ızâren* denir. Aynı şekilde *"azzera yüazziru, ızâran fehüve muazzirun"* demek de caizdir. Nitekim hidayete erdi anlamına; *"heddâ, yüheddî, hidâen"* denir. Nitekim Yûnus Sûresi 35. ayette *yüheddî* şeklinde geçmektedir. *Lisânü'l-Arab*'da bu madde ve ayetteki maksat üzerinde sözü çok uzattı.

İki sığadaki mana farklılığından dolayı bu iki farklı kıraatteki hikmet; bu bedevilerin özür dilemedeki farklı konumlarını açıklamaktadır. Zira onlardan bir kısmının doğru ve kesin mazereti vardı. Bir kısmının ise gerçek olmayan göstermelik mazeretleri vardı. Aldattıklarını bile bile gerçekten mazeretleri varmış gibi davrandılar. Bazılarının mazeretleri ise pek zayıftı, incelense ispattan aciz kalırlardı. Bazılarının ise gerçekte bir mazeretleri yoktu, iddiasında yalancıydı. İşte bu Kur'an'ın enteresan icazındandır. Tek bir kelime ile ancak ehlince bilinen ve hikmete binaen müphem olan bütün kısımları ifade ediyor.

Buna göre ayetin manası şudur: Geçerli veya geçersiz mazeret sahipleri; seferberliğe katılma emrine uymak üzere çıkılacak Tebük Savaşı'ndan geri kalmak için Peygamber'den izin isteyenler geldiler. Dahhaâk dedi ki; Bunlar Âmir b. Tufeyl grubuydu. Kendilerini savunmak için Peygamber'e geldiler ve şöyle dediler: Yâ Rasulullah! Şayet biz seninle birlikte savaşırsak Tay kabilesi bedevileri bizim hanımlarımıza, çocuklarımıza ve sürülerimize saldırırlar. Rasulullah (s) onlara şöyle cevap verdi: *"Sizin haberlerinizi Allah bana bildirdi. Allah size yardım edecektir."* İbn Abbas'a göre bunlar, Rasulullah'ın (s) müsaadesiyle ve mazeretlerine binaen savaştan geri kalanlardır. Diyorum ki, ifadenin zahirine bakılırsa onların mazeretleri geçerlidir. Zira Peygamber bir kısmının mazeretini uygun görüyor, bir kısmını ise uygun bulmuyordu. Ebu Amr'ın bahsettiği kimseler gibi...

"Allah'a ve Rasulü'ne yalan söyleyenler de özür bile beyan etmeden oturup kaldılar." Araplardan Allah ve Rasulü'ne (s) yalan söyleyenler savaştan ve özür dilemek için gelmekten bile geri durup oturdular. Allah ve Rasulü'ne (s) yalandan inanır gözüktüler. *Esâsü'l-Belâğa*'da belirtildiğine göre; nefsi kişiye, elde etmediği vehim ve kuruntuları fısıldadığı zaman; *"kezzebethü*

nefsühû" denir. Kişiye gözü, esası olmayan şeyleri gösterdiğinde; *"kezzebethü aynühû"* denir. Şair Ahtal şöyle dedi:

كذبتك عينك أم رأيت بواسط   غلس الظلام من الرباب خيالا

"Ya gözün seni yalanladı yahut da bulutun
Sebep olduğu karanlık yüzünden hayal gördün"

Söz konusu bu kimseler, halis münafıklardır. Ebu Amr b. Alâ' şöyle dedi: İki grup da kötüdür. Birisi boş yere ve zoraki özür beyan ediyor *"özür beyan eden kimseler geldiler"* ayetiyle, Allah'ın işaret ettiği kimseler bunlardır. Bazıları da Allah'a karşı küstahlıkta bulunup, özür dilemeksizin oturdular, harbe katılmadılar. İşte bunlar bu tehdide maruz kalan münafıklardır. ***"Onlardan inkâr edenlere acı bir azap dokunacaktır."*** Tercih edilen görüşe göre bu tehdit; iki gruptan da yalan söyleyen herkese ve *"onlardan"* ifadesinden de anlaşılacağı üzere özel olarak da bazı özür beyan edenlere yöneliktir. Bunlar, bir kısmı özür dileyen, bir kısmıysa oturan bedevilerdir. Allah ve Rasulü'ne (s) yalan söyleyenlerin hepsi kâfirdir. Özür dileyenlerin ise bir kısmı mazeretinde samimidir. Bu konuda yalan söyleyen, ya kalbindeki bir hastalıktan veya Allah ve Rasulü'ne inanmamaktan dolayı bunu yapmaktadır. Onlardan her biri, şayet tehdit yerini bulursa kendisini tanır ve nefsini hesaba çeker. Şayet *minküm* ile ifade edilen bir kısmından maksat; sadece inkâr edenler olursa, o takdirde yalandan oturanlar bu tehditten hâlî olmuş olurlar. Hâlbuki bunlar, onların en zararlılarıdır. Bundan dolayı tehdit sadece onlara has olamaz. Bu durumda tehdit onlardan yalan yere özür dileyenlere değil, sadece inkâr edenlere sırf inkâr ettiği için oturanlara da yöneltilmiş olur. Bilakis tehdit, oturma sebebi olan yalan yöneliktir. Çünkü bu yalan, inkârın ta kendisidir. Bu tehdit sadece oturanlara tahsis edilmemiştir. Çünkü oturma, geçerli bir mazerete binaen olabilir. Nitekim şu ayette, geçerli özür sahipleri zikredilmiştir: *"Mü'minlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, mallarıyla ve canlarıyla cihad edenleri derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vaat etmiştir."* [444] Bu iki gruptan tehdidi hak edenlerin müphem bırakılması da, beyan icazıyla temayüz eden Kur'an'ın belagatındandır. Ayetin sonunda geçen *"elîm azab"*dan maksat; dünya ve ahiret azabıdır.

444. Nisâ, 4/95.

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿91﴾ وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوا وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنفِقُونَ ﴿92﴾ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَاءُ رَضُوا بِأَن يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿93﴾

91- **Zayıflara, hastalara ve savaşta harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah'a ve Peygamber'e bağlı kaldıkları sürece bir sorumluluk yoktur. Çünkü iyilik yapanların kınanması için bir yol yoktur. Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.**

92- **Kendilerine binek sağlaman için sana geldikleri zaman "sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" dediğinde, Allah yolunda harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözyaşı döken kimselere de bir sorumluluk yoktur.**

93- **Sorumluluk ancak, zengin oldukları halde cihada gitmemek için izin isteyenleredir. Çünkü onlar geride kalan kadınlarla beraber bulunmaya razı oldular. Allah da onların kalplerini mühürledi. Artık onlar akıbetlerini bilmezler.**

Yüce Allah, bu ayetlerde detaylı olarak Kendisi ve Rasulü (s) katında geçerli olan şerî özürleri açıkladı. Böylece, diğer mazeretlerin geçersiz olduğu anlaşıldı. Bunlardan ötekilere nispetle en kötü olan bir mazeret özellikle zikredildi. Bu, zenginlerin mazeret beyanıydı.

(Zayıflara) Ayette geçen **"duafâ"** kelimesi, daîf'in çoğuludur. Zayıf ise, kuvvetlinin zıddı, yani bedenlerinde cihad etmeye müsait bir güç olmayan-

lar, demektir. İbn Abbas, bunların kötürümler, ihtiyarlar ve acizler olduğunu söyledi. Bunların çocuklar olduğu söylendiği gibi, kadınlar olduğu da söylendi. Bu Begavi'nin sözüdür. Zemnâ (kötürümler) kelimesi; mardâ (hastalar) vezninde olup, marîd gibi zemîn kelimesinin çoğuludur. Ketif vezninde zemin de denir. Çoğulu zemnûn'dur. Bunlar, zamanlar boyunca yani devamlı özür taşıyan kimselerdir. Felçlilik, âmâlık ve topallık bu kabildendir. Ayette önce bunlar zikredildi. Çünkü bunların özürleri daimidir. (Hastalara) mardâ, merîd'in çoğuludur. Bunlar, ateşli hastalıklar gibi, savaşa elverişli olmayan, hastalığa yakalananlardır. Hastalıktan şifa bulunca özürleri de ortadan kalkmış olur. **"Ve savaşta harcayacak bir şey bulamayanlara sorumluluk yoktur."** Bunlar, savaşa çıktıkları zaman kendilerine harcayacak ve gerideki ailelerine bırakacak mal bulamayan fakirlerdir. Mü'minler kendilerini harbe hazırlıyorlar, fakir olanlar kendilerine, zengin olanlar ise hem kendilerine hem de başkalarına harcama yapıyorlardı. Nitekim Tebük Harbi'nde böyle yapmışlardı. Zira o vakit mü'minlerin zengin bir hazinesi yoktu ki, Peygamber oradan gazilere sarfiyat yapsın. Bu, malla ilgili olan mazerettir. Ümmetin hazinesinde, bu üç sınıfa harcanacak mal bulunmadıkça bu mazeret de geçerli olmaya devam eder. Ayette geçen harac kelimesi, sıkıntı, mesuliyet demektir. Yani böyle olanlara şeran günahkâr denmez, farz olan cihadtan geri kaldıklarında da günaha girmiş sayılmazlar. (Bu, Allah'a ve Peygamber'e bağlı kaldıkları sürece böyledir) Yani, acizliklerinden ötürü oturdukları sürece Allah'a imanda, Peygamber'e itaatte, özellikle de harp halinin gerektirdiği şekilde söz ve amelle emaneti koruma da samimi oldukları sürece sorumlu değildirler. Ayetteki **"nasihat ve nush"** sözcüğü; kendisiyle bir şeyin düzgün olacağı kusur, fesat ve aldatmadan uzak kalacağı hususu araştırma anlamınadır. Bal halis ve saf oldu manasına; "nasaha'l-aselü" denir. Nasaa da aynı anlamdadır. Terzi, elbisenin dikişine özendi, onda bir kudur ve arıza bırakmadı anlamına; "nasaha'l-hayyâtu's-sevbe" denir. Esâsü'l-Mecâz adlı eserde müellif böyle söyledi ve bunlar nush'a benzetildi, dedi. Bunu da, maddi kavramları mecaz, manevi kavramları da hakikat yaparak böyle söyledi. Hâlbuki biz, tersi görüşteyiz. Demek istiyorum ki; balla dikişin saf ve kusursuz olması hakikattir. Tövbe ve itaatte saf ve kusursuz olmak ise, buradan alınmadır ve mecaz olmaya daha uygundur. Fakat çok kullanıldığı için, hakikat sayılmıştır. Bundan anlaşılmaktadır ki; harp halinde Allah ve Rasul'ü (s) için samimi ve saf olmak, ümmetin maslahatı için ve özellikle de

mücahitler konusunda sır saklamak, iyiliğe teşvik, gizli ve aşikâr hainlerin hıyanetine karşı koymak şeklinde olur. Genel manada samimiyet; İslam'ın temel manevi esaslarındandır. Selef bu sayede aziz oldu, gelişip büyüdü. Halef ise samimiyeti terk ederek zelil ve perişan hale geldi.

Müslim, Ebu Davud ve Nesâî Temîm Dârî'den, Rasulullah'ın (s) şöyle buyurduğunu naklettiler: "Din, samimiyettir." Dediler ki: Kime karşı samimiyettir yâ Rasulullah? "Allah'a, Kitabı'na, Peygamber'ine, idarecilerine ve bütün Müslümanlara karşı" buyurdu.[445] Ayrıca Cabir'den rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: Ben namaz kılmak, zekât vermek ve her Müslümana karşı samimi davranmak hususunda Rasulullah'a (s) söz verdim.[446]

"Çünkü iyilik yapanların kınanması için bir yol yoktur." Ayetteki sebîl; kolay, düz yol demektir. Maddi olana da, hayır ve şer konusundaki manevi olana da sebîl denir. Nitekim En'âm Sûresi 153. ayetin tefsirinde belirtildi. Sebîl kelimesinin başındaki "min" genel olumsuzluğu tekit içindir. Bu ifade; genel de olsa, "mâ aleyhi sebîlün" ifadesinden daha beliğdir. "Ona zarar vermek veya cezalandırmak için hiç kimsenin başvuracağı bir yol yoktur" demek için; "mâ alâ fülânin min sebîl" ifadesi kullanılır. O'na ulaşmak için bütün yollar kapalıdır. Bu, Kur'an'da tekrar edilen bir ifadedir. Ayette geçen muhsinler, kötülerin zıddıdır. Muhsin kelimesi, takva ve iyilik amellerinden bir amel işleyen herkes hakkında kullanılır. "Kim, muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse, onun mükâfatı Rabbi katındadır."[447] İlahi adalet, iyilik edeni kat kat mükafatlandırır. Kötülük yapanı ise ancak kötülüğü nispetinde cezalandırır. Şayet harpten geri kalmak için mazeret beyan edenler, belirtilen bu samimiyetle birlikte diğer amellerinde düzgün iseler, onları cezalandırmak için yollar kapalıdır. İhsan, anılan nushtan (samimiyet) daha geneldir. Cümle; muhsinler sınıfına dâhil oldukları için onlardan mesuliyetin kalkma gerekçesini içermektedir. Böylece mesuliyetin kalkması bir gerekçeye bağlanmış olmaktadır. Allah ve Rasulü'ne (s) karşı samimi olan herkes muhsin sayılır. Muhsinin cezalandırılmasına ve sıkıntıya sokulmasına yol yoktur. Bu mübalağa, belagat üslubunun zirvesidir.

---

445. Buhari, *İman*, 42; Müslim, *İman*, 95; Ebu Davud, *Edeb*, 59; Tirmizi, *Birr*, 17; Nesâî, *Bey'ât*, 31.
446. Nesâî, *Bey'ât*, 6.
447. Bakara, 2/112.

Cihadtan geri kalmaları konusunda mazur sayıldıkları hususlardaki iyi halleri sebebiyle kendilerinden sorumluluğun kaldırıldığı -ki makam, bunu gerektiriyor- söylendikten sonra, peşinden hatalarının örtüleceği, diğer hususlarda kendilerine müsamaha gösterileceği, ihsanda bulunulacağı söylenmiştir. Çünkü "İyiliğin karşılığı sadece iyiliktir."[448] (Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir) Yani Allah mağfireti bol, rahmeti geniş olandır. Farzları eda hususundaki zaafları sebebiyle insanoğlunun uzak kalamayacağı hatalardan dolayı, kusurlu kimselerin kusurlarını örter. Yalnız ihlâsa, Allah'a, Peygamber'ine, Müslümanların önderlerine ve bütün Müslümanlara karşı samimiyete aykırı olmamak şartıyla... Onları, salih kullarının içinde bulunduğu rahmetine dâhil eder. Münafıklar, kötü amel ve niyet sahiplerine gelince; kendilerini kötülüğe sürükleyen nifaklarından tevbe etmedikçe onları bağışlayacak değildir.

"Kendilerine binek sağlaman için sana geldikleri zaman 'sizi bindirecek bir şey bulamıyorum' dediğinde, Allah yolunda harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözyaşı döken kimselere de bir sorumluluk yoktur."

Bu cümle; fakir, hasta ve zayıf olanlara mesuliyet, muhsinler aleyhine ise bir yol olmadığını ifade eden cümleye matuftur. Yani şartları belirtilen kimseye mesuliyet, onlardan muhsin olup da savaştan geri kalanlar aleyhine bir yol olmadığı gibi, sana gelip, seninle savaşa çıkmaları için kendilerini hayvanlara bindirmeni isteyen ve senin de bindirecek bir binek bulamadığın kimselere de bir sorumluluk yoktur. Bunlar fakirlerden bir gruptu. Bunlar, Tebük Savaşı gibi uzun seferler için savaş masrafını karşılayamayan kimseler sınıfına dâhildirler. Onların engeli de, kendilerini taşıyacak bir bineğe sahip olmamalarıdır. Bu ayet, hâssın, âmma (özelin genele) atfı kabilindendir. Onu deveye veya başka bineğe yükledi demek; onu bindirdi veya binmesi için o vasıtayı ona verdi, demektir. Vasıtaya binmek isteyen kişi, istekte bulunduğu kimseye "ihmilnî"; "beni yükle, yani bindir" der.

Hz. Peygamber'in cevabından sonra onların halini müstakil bir cümle halinde Yüce Allah şöyle açıkladı: Sonra onlar senin meclisinden hüngür hüngür ağlayarak ayrıldılar. Derin bir üzüntü buna sebep oldu. Gözleri yaşla doluydu. Bu yaşlar iki taraftan dökülüp saçılıyordu. Bu üzüntünün sebebi;

448. Rahmân, 55/60.

savaşmak ve Allah'ın rızasını kazanmak üzere seninle birlikte çıkmak için, harcayacak bir şey ve binecek bir vasıta bulamamalarıdır.

İbn Cerir ve İbn Merdûye, İbn Abbas'tan şöyle naklettiler: Rasulullah (s) insanlara, gazaya çıkmak üzere hareket etmelerini emretti. Ashaptan bir grup kendisine geldi, aralarında Abdullah b. Muğaffel el-Müzenî de vardı. Ey Allah'ın Rasul'ü! Bizi bindir, dediler. Rasulullah (s) da: "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum" dedi. Onlar da ağlayarak, geri döndüler. Savaştan geri kalmak zorlarına gitti. Fakat binek ve nafaka bulamıyorlardı. İbn Cerir, Muhammed b. Kâ'b'dan şu haberi aktardı: Ashaptan bir grup insan, binek talebi için Rasulullah'a (s) geldi. Peygamber'imiz (s) de: "Sizi bindirecek bir vasıta bulamıyorum" buyurdular. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil oldu. İbn Cerir, bu insanların mensup oldukları kabile isimlerini de zikretti. Bunların sayıları ve kabileleri İbn İshak ve başkaları tarafından belirtilmiştir. Bunlara **"Bekkâûn"** (ağlayanlar) denir. Bunların sadece ayakkabı istediklerine dair de başka rivayetler vardır. Diğer bir rivayette ise bunların su ve azık istedikleri belirtildi. Bu büyük savaşta bunların hepsinin de vukuu mümkündür. Fakat ayet, sadece binek isteyenlere hastır. Zira lafızdan ilk anlaşılan mana budur.

Binek için gelme ve Peygamber'imizin (s), binek hayvanlarının adlarını söylemeyip de, binilecek bir şey bulamadığını ifade etmesinin hikmeti; sefere çıkmak isteyen kişinin binebileceği her vasıtaya işaret etmektir. Buna günümüzün deniz, hava ve kara vasıtaları da dâhil olmaktadır. Her yolculuğa uygun vasıtaların olmayışıyla mazeret ortaya çıkar. At, deve ve katırın bulunması; tren, araba, vapur ve uçakla gidilebilecek yolculuktaki mazereti ortadan kaldırmaz.

Yüce Allah, üzerlerinde vebal bulunmayan kimseleri açıkladıktan sonra, harpte vebal sahibi olanları da şöyle belirtti: **"Sorumluluk ancak, zengin oldukları halde cihada gitmemek için izin isteyenleredir."** Yani izin istedikleri sırada ve daha önceleri, harbe çıkabilmek için binek, gıda ve başka imkânlara sahip oldukları halde, seferberliğe katılmamak için izin isteyenler sorumludur ancak... neden? Çünkü **"Çünkü onlar geride kalan kadınlarla beraber bulunmaya razı oldular."** Yani kadınlardan, çocuklardan, özürlülerden geriye kalan ve muhalefet edenlerle birlikte kalmayı kendilerine münasip gördüler. Dahası, bozguncu ve kötü tabiatlı kimselerle birlikte kal-

maya razı oldular. **"Allah da onların kalplerini mühürledi."** Benzerlerinde cereyan eden ilahi kanun gereği Allah, hata ve günahlarıyla onların kalplerini kuşattı. **"Artık onlar akıbetlerini bilmezler."** Durumlarının mahiyetini, kötü sonlarını ve amellerinin sebep olduğu neticeyi bilemezler. En ufak bir mazeret bile olmaksızın harpten geri kalmaları ve oturanlarla birlikte oturma istekleri; dünyada zillet ve alçaklığa razı olduklarını göstermektedir. Kişilerin, ümmeti ayakta tutan cihadtan geri kalmaları, erkeklerin kadınlar ve çocuklar safında yer almaya rıza göstermeleri, Arap ve Acem örfünde zillet ve utanan en büyük göstergesi sayılmaktadır. İslami ölçülere göre bu, nifak ve küfrün en kuvvetli delillerindendir. Kötü akıbetlerine gelince; Allah onları bu sûrede rezil etmiş, Peygamber'ine ve mü'minlere, onlarla cihad etmelerini, onları aşağılamalarını ve göstermelik Müslümanlıklarına itibar etmemelerini emretmiş ayrıca cehennemde onlar için daimi bir zillet ve asıklı bir azap hazırlamıştır.

Bu iki ayet 86 ve 87. ayetlerle aynı anlamdadır. Fakat bu ayette, kalpleri mühürleme işi Allah'a nispet edilmiş, orada ise fiil meçhul olarak ifade edilmiştir. İki ayetten de maksat aynıdır. O da, amellerin; inanç, karakter ve ahlakla ilişkisine dair ilahi kanun ve takdirinin açıklanmasıdır. Mühürleme işinin Allah'a nispet edilmesi, onları ziyadesiyle alçaltmak içindir. Bu ayette onların bilmedikleri, önceki ayette ise anlamadıkları ifade edilmiştir. Maksat aynıdır. İlim ve fıkıh; gereğince amele yönelten doğru irfandır. Fakat ilim deyince akla ilk gelen, malumun kesin bilinmesi, fıkıh (anlayış) deyince ise, ilmin nefisteki etkisidir.

Allah'tan; bizi kesin bilgi sahibi âlimlerden, ibret alan fakihlerden, sadık mü'minlerden, ihlâslı âmillerden eylemesini dileriz. Ayrıca bizi, Kitabı'nın tefsirini doğru ve halka yararlı şekilde tamamlamaya muvaffak kılmasını, hepimizi onunla amele yöneltmesini, nuruyla aydınlatmasını, bu ümmete vaat ettiği dünya ve ahiret saadetini nasip etmesini niyaz ederiz. Onun her şeye gücü yeter.

Onuncu cüzün yazımı ve tashihi 1349 (1931) senesi Ramazan ayının ilk onuncu günü tamamlandı. 93. ayeti onuncu cüzden saymamızın sebebi; önceki ayetin manasını tamamladığını göz önüne almamızdır. Bu ayet, bazı mushaflarda on birinci cüzün başıdır. Bu cüzün tefsirine 1346 Şevvâl (1928 Temmuz) ayında başlamıştık. Bunlar Menâr Mecmuası'nın 29, 30 ve 31.

sayılarında neşredildi. Yüce Allah'tan bizi geri kalan cüzleri özet olarak ve hatasız şekilde bir seneden az bir sürede tamamlamaya muvaffak kılmasını umarız. Allah'ın dediği olur. Güç ve kuvvet O'nunladır.

Lâ havla ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm

يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ
نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللَّهُ
عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿94﴾ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ
لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ
إِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
﴿95﴾ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ
فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿96﴾

94. **Yanlarına döndüğünüzde size özür beyan edecekler. De ki: "Özür beyan etmeyin, asla size inanmayacağız. Doğrusu Allah bize durumunuzdan birçok haberler verdi. Bundan böyle de Allah ve Rasûlü yaptıklarınızı görecektir. Sonra hepiniz gizliyi ve açığı bilen Allah'ın huzuruna götürüleceksiniz. O vakit O, size neler yaptığınızı haber verecektir."**

95. **Dönüp de yanlarına geldiğinizde kendilerinden yüz çeviresiniz (hesaba çekmekten vazgeçesiniz) diye Allah'a yemin edecekler. Siz de onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar gerçekten murdar (pislik) kimselerdir. Yaptıklarının cezası olarak nihayet varacakları yer cehennemdir.**

96. **Kendilerinden razı olasınız diye size yemin ederler. Eğer siz onlardan razı olursanız, şunu bilin ki Allah, o fasıklar güruhundan kesinlikle razı olmaz.**

Bu ayetler, Tebük seferine katılmayan Medine ve havalisinde bulunan münafıkların, sefer dönüşünde Rasûlullah (s) ve mü'minlerle olan ilişkilerini beyan etmektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: "... ***size özür beyan edecek-***

ler." Ey mü'minler! Varlıklı ve sağlıkları yerinde olduğu halde mazeretsiz seferden geride kalan, kadınlar ve çocuklarla birlikte olmaya razı olan kimseler *"yanlarına döndüğünüzde"* sizden özür dileyecekler, yaptıkları her türlü kötülükten dolayı pişmanlık duyduklarını söyleyeceklerdir. Ey Peygamber! O zaman onlara de ki: ***"Özür beyan etmeyin, asla size inanmayacağız."*** Söylediklerinize inanacak, mutmain bir kalple tasdik edecek ve dış görünüşünüze bakıp da hakkınızda iyi niyet besleyecek değiliz. Niçin? Çünkü "... ***Allah bize durumunuzdan birçok haberler verdi."*** İçimizdeki Peygamber'ine vahyetmek sûretiyle, sizin içyüzünüzü, özünüzde sakladığınız inançsızlığı bize bildirdi. O halde beyan ettiğiniz özürler gerçekçi değildir ve iç durumunuz, dışa vurduğunuzun aksidir. Allah'ın bildirmesi, *"hakka'l-yakîn"* bilgidir. Her kim hakkı bilirse, onun bâtılı kabul etmesi, yalanı onaylaması mümkün değildir. Vahyi alan sadece Peygamber (s) olmasına rağmen ayetin, "...***bize durumunuzdan birçok haberler verdi***" şeklinde buyrulması, iletilen haberin, yalnızca Peygamber'e özel olmayıp onun tarafından ümmetine bildirilmesinin istenmesindendir. Onlar, Allah'ın kendilerini rezil edeceği şeyi herkesin bildiğinden haberdar oldukları için özür beyan ediyorlardı. Çünkü bu haber, masûm olan elçinin Allah'tan getirdiği haberdir. ***"Allah ve Rasûlü yaptıklarınızı görecektir."*** Artık ya münafıklıkta ısrar edeceksiniz ya da tevbe edip, boyun eğeceksiniz.

Verdiğiniz sözlere gelince, yeminlerle pekiştirseniz dahi onların hiçbir değeri yoktur. Eğer pişman olur, tevbe eder ve salih amellerde bulunursanız, Allah elbette tevbenizi kabul eder ve O'nun elçisi de, yaptıkları işler ve davranışları ihlâs ve doğruluklarına delâlet eden diğer mü'minlere nasıl davranıyorsa, size de o şekilde davranır. Eğer yeminlerle ileri sürdüğünüz asılsız mazeretlere dayanarak münafıklıkta ısrar ederseniz, o takdirde Allah'ın elçisi size, bu sûrede bildirildiği şekilde davranacak ve sizinle küfrünü açıkça ortaya koyan kâfir yandaşlarınız gibi savaşacaktır. Bundan böyle artık kendisiyle birlikte hiçbir zaman çıkmanıza müsamaha etmeyecek, birlikte düşmana karşı savaşmanıza bile imkân vermeyecektir. Aşağılayıcı, horlayıcı ne lâzımsa, neye layıksanız size onu yapacaktır. Bu dünyada iken hor ve hakir bir hayata mahkûm olacak, aynı zillet üzere ölecek ve ***"Sonunda, gizliyi ve açığı bilen Allah'a döndürüleceksiniz."*** Gizleyip sakladığınız, açıklayıp dışa vurduğunuz ne varsa hepsini bilenin huzuruna çıkarılacaksınız. Metinde geçen *"gayb"*, muhatapların ilminin ermediği, *"şehadet"* ise görüp

tanık oldukları şeydir. Mahşerde toplanıp, hesaba çekildiğinizde *"...O, size neler yaptığınızı haber verecektir."* neyi hak etmişseniz karşılık olarak onu size verecektir. Tabiî hak ettiğiniz şey de gerek bu sûrede ve gerekse başka sûrelerde *"Doğrusu münafıklar cehennemin en alt tabakasındadırlar"*[449] ayetinde olduğu gibi size vaad edilen cezalardır.

Ayetten alınması gereken derslerden biri de, kişiyi özür dileme zorunda bırakacak her türlü günah ve kusurlu hareketten kaçınmanın İslâm ahlâkından oluşudur. Nitekim merfû hadislerde *"Özür dilenilecek her işten uzak dur!"* ifadesi geçer. Bunu, Zıya, seçme hadisler meyanında Enes'den rivayet etmiştir. Bu ifade, değişik hadislerin bir parçası şeklinde başkaları tarafından da rivayet edilmiştir.

"Dönüp de yanlarına geldiğinizde kendilerinden yüz çeviresiniz (hesaba çekmekten vazgeçesiniz) diye Allah'a yemin edecekler." Siz, seferden dönüp, onların yanına geldiğinizde, kadınlarla, çocuklarla ve düşkünlerle birlikte seferden geri kalmaları ve harcama konusunda cimrilik etmeleri yüzünden kendilerini azarlamamanız ve sert çıkmamanız için mazeretler ileri sürecekler ve onların kabul görmesi için olmadık yeminlerle sözlerini teyit edeceklerdir. Yemine sebep olan şeyin zikredilmemesi, özür beyan edilen her hususu içine almasındandır.

Onları mazur görme ve bağışlama yoluna gitmeyin, aksine ***"Siz de onlardan"*** kendilerini horlayarak ***"...yüz çevirin. Çünkü onlar gerçekten murdar (pislik) kimselerdir."*** Bu tabir, üslûb-i hakîm kabilindendir. Cenab-ı Allah, onlardan "kusurumuza bakmayın" anlamındaki taleplerini, "evet sizin yüzünüze bakmayacağız" anlamında cevaplandırmış olmaktadır. Buna gerekçe olarak da onların pislik olmasını göstermiştir. Tabiî burada kastedilen, onların manevî yönden pislik oluşlarıdır. "Onlar öyle pisliktirler ki, üstü başı temiz olan bir insan nasıl, elbisesini ve kendisini maddî pisliğe bulaşmaktan uzak tutar ve bu konuda itina gösterirse, onlardan da aynı şekilde uzak durulması gerekir." Bu ayet, daha önce geçen *"müşrikler pistir (neces)"*[450] ayetine benzemektedir. *"Rics"* kelimesinin manası ise *"Ancak şarap ve kumar..."*[451] ayetinin tefsiri sırasında geçmişti. ***"Yaptıklarının cezası olarak nihayet va-***

---

449. . Nisâ, 4/145.
450. . Tevbe, 9/28.
451. . Mâide, 5/90.

racakları yer cehennemdir." Onların dönüp dolaşıp gelecekleri yer, son sığınakları, cehennem ateşi olacaktır. Dünyada iken münafıklık ederek işlemiş oldukları amelleri, onların özlerini kirletmiş, Allah'ın ayetlerinden yüz çevirmeleri murdarlıklarını kat kat artırmış, her tarafa pislik yaymışlardır. Onları ancak ateş temizleyecektir. Nitekim ileride gelecek olan 125. ayette de onların pisliğe nasıl kat kat battıkları ifade edilecektir.

"Kendilerinden razı olasınız diye size yemin ederler." Bununla sizin önceden olduğu gibi, onlara zahiren Müslüman muamelesi yapmanızı beklerler. Sizin onların kusurlarına bakmamanızı istemelerindeki diğer amaçları budur; zira Müslüman muamelesine tabi tutulmadıkları zaman dünyevî yaşamlarının tadı kalmaz, huzur bulamazlar. Onların Müslüman görünmelerinin tek amacı da işte budur. Eğer onların Müslümanlığı gerçekten imandan kaynaklanmış olsaydı, o takdirde ilk amaçları Allah ve Rasûl'ünün hoşnut edilmesi olacaktı. Nitekim daha önce geçen *"Sizi hoşnut etmek için Allah'a yemin ederler. Eğer inanıyorlarsa Allah'ı ve Peygamber'ini hoşnut etmeleri daha gereklidir"*[452] ayetinde de bu gerçek ifade edilmişti. Hal böyle iken bu durumda olan münafıklardan sizin hoşnut olmanız söz konusu olmaz. Allah'ın onların durumlarını size bildirmesine rağmen ***"...siz onlardan razı olursanız, şunu bilin ki Allah, o fasıklar güruhundan kesinlikle razı olmaz."*** Bunlar ister sözü edilen münafıklar olsun, ister başkaları, farketmez, her kim fâsıklık yapar hak ve hakikatten saparsa Allah ondan razı olmaz. Allah'ın öfke ve gazabının sebep ya da illeti onların fâsıklıklarıdır. Zatlar ve şahıslar önemli değildir. Bu ifadenin anlamı şudur: Mü'minlerden her kim çıkar, onların asılsız mazeretlerine inanır ve Allah'ın onların içyüzünü bildirmesine rağmen onlardan hoşnut ve razı olursa, o da onlar gibi fâsık olmuş, Allah'ın rızasından mahrum kalmış olur. Diğer taraftan onlardan her kim tevbe eder, Allah ve Rasûl'ünü hoşnut kılar ise, o takdirde de O'nun gazap ve öfkesine uğramaktan kurtulmuş ve O'nun rıza dairesine girmiş olur. Zira bu haliyle o, artık fâsık sayılmaz. Allah'ın genel hükümleri, vaad ve va'îdi, amellere, psikolojik ve bedenî sıfatlara taalluk eder; bunlar doğrudan zatlara ve şahıslara bağlanmaz. Eğer *"Siz onlardan hoşnut olsanız bile, Allah, onlardan razı olmaz"* denilmiş olsaydı, o zaman bu hakikatler ve manalar anlaşılmazdı, aksine hüküm belli şahıslara indirgenmiş, onlara özgü kılınmış olurdu, kü-

---

452. . Tevbe, 9/62.

fürleri üzere ve tevbeleri kabul edilmeksizin ölümlerine hükmedilmiş manası çıkardı. Elbette böyle bir sonuç, Allah'ın hikmetinden ve O'nun Yüce Kitabı'nın hidayetinden ne kadar da uzak bir şeydir!

Vardığımız bu sonuç, İbn Abbâs'tan rivayet edilen bu ayetin nüzul sebebine ters düşmez. Bu ayetler münafıklardan el-Cedd b. Kays, Muatteb b. Kuşeyr ve adamları hakkında inmiştir. Bunlar seksen kişiydiler. Rasûlullah (s), mü'minlere Medine'ye döndüklerinde onlarla bir arada bulunmamalarını ve onlarla konuşmamalarını emretmişti. Ancak ayetlerden, bizzat bu münafıkların kendilerinin kastedilmiş olduğuna dair delil yoktur. Bunlar, Abdullah b. Übey gibi, küfür üzere ölecekleri gerekçesiyle haklarında istiğfarda bulunulması yasaklanan kimseler gibi bizzat maksud değillerdir. Katâde bu ayetlerin kendisi hakkında indiğini söylemiştir. Çünkü o, Rasûlullah'a (s), dönüşü sonrasında *"geri kalmayacağına dair yemin etmiş ve kendisinden razı olmasını istemiş"*, Rasûlullah (s) da bunu yapmamıştı. Ayetler, bu ve diğer rivayetten daha genel olmaktadır ve gaybî haber niteliğindedir, onların gizli emellerini açığa vurmaktadır, kaldı ki özür beyan etmek ve ileri geri yemin etmek onların bilinen seciyeleri olmaktadır. Münafıklığın alâmetlerinden biri de çokça yemin etmektir, çünkü münafık devamlı kendisinin yalancılık töhmeti altında olduğu duygusu taşır.

Vesile ve Şefaat Anlayışında Müşrikler ve Müslümanlar

Burada korkunç bir cehalet üzerinde durmamız ve uyarıda bulunmamız gerekecektir. Taklidî olarak din ilimleriyle meşgul olan bazı zevatla müzakerelerimiz sonucu gördük ki, bu ve buna benzer ayetlere muhalif olarak düşünceler beslenmektedir. Güya Yüce Kitabımız'ın müşriklere ve kâfirlere yönelik olarak şirk ve küfür işlerinden olmak üzere ayıpladığı şey, Allah'tan başkasına dua etmek, O'ndan başka tanrılar edinmek ve bunların kendilerini Allah'a yaklaştıracağı kuruntusuna kapılmaktır. O'nun katında kendilerine dokunacak zararlı bir şeyin defi, yararlı şeylerin de celbi için şefaatçi olacaklarını sanmak, kesbi bir tarafa bırakarak şefaat kuruntusuna sarılmak gibi hususlar, onlara, onların dostlarına ve şefaatçilerine ait bir hükümdür ve bu anlatılanların Müslümanlarla ilgisi yoktur. Bu sözü edilen hususların Müslümanlar arasında vuku bulması, onların imanlarına zarar vermez, Müslümanlıklarını haleldar etmez. Ancak putlara tapınan ve onlara dua eden, onları Allah ile kendisi arasında aracılar, Allah'a yaklaştırıcı şefaatçiler

olarak gören kimse ile, Allah'ın has kulları olan, korkudan ve hüzünden emin olan enbiya ve evliyaya dost olan kimse arasında fark vardır!

Bu tür kuruntuların sahipleri cehalet saplantısı içinde şu gerçeği bilememektedirler: Şirk ve küfür, yıldızlaştırılmasının farklılığı ile farklılık arzetmez. Allah ile birlikte bir puta yahut yıldıza tapınan ile bir Peygamber'e ya da meleğe tapınan arasında hiçbir fark yoktur. Kaldı ki putlar, tapınmak için dikilmiş anıtlar, bazı nebi ve sâlih insanların anılarına vaktiyle dikilmiş heykeller idi. Onlardan bazılarına asıllı asılsız olarak nispet edilen kabirler de öyledir. Fakat Ehl-i Kitab'tan Peygamber'lere ve sâlihlere dua eden, onlardan medet uman, onlara tevessül eden ve onları şefaatçi bilerek şirk içine düşenleri müdafaa eden cahiller ne diyorlar: *"Müslümanlar içerisindeki kabirciler ve türbeciler, işte onların sünneti üzere gitmektedirler ve onların düştükleri şirke aynen onlarda düşmüş olmaktadırlar."* Hâlbuki Rasûlullah (s) bu konuda Müslümanları uyarmış ve onların peşine düşülmemesini istemişti: *"Elbet sizden öncekilerin peşinden gidecek, onlara tabi olacaksınız."* Bu hadisten -ki üzerinde ittifak edilen bir hadistir- daha önce bahsedilmişti ve bu mesele *"Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i rableri olarak kabul ettiler. Oysa Allah'tan başkasına kulluk etmemekle emrolunmuşlardı. Ondan başka ilah yoktur. Allah, koştukları eşlerden münezzehtir"*[453] ayetinin tefsiri sırasında etraflıca ele alınmış idi.

Kur'an'dan ve İslâm tarihinden bîhaber olan bu cahiller, Müslümanların şirki ile önceki ümmetlerin şirki arasında bir fark daha görüyorlar. *"Önceki müşrikler, putlarını, nebileri ve evliyayı ilâhlar ve rabler edinmişlerdir. Evliyâya dua eden ve sıkıntılı anlarda onlardan şefaat etmelerini isteyerek istimdadda bulunan Müslümanlar ise, onları ilahlar ve rabler görmemekte, sadece birer vesile ve vasıta olarak görmekte, onların da kendileri gibi mahlûk olduğunu bilmekte, buna inanmaktadırlar."*

Buna verilecek cevap şudur: Bu iki grubun yaptıkları arasında adlandırmadan başka -o da bazı yönlerdendir- hiçbir fark yoktur. Bir kere Arap müşrikleri putlarına rabler demezlerdi, aksine şuna inanırlardı: Bütün âlemlerin Rabbi, kendilerinin yaratıcısı, işlerinin idarecisi, her zaman için kendisine sığınılan ve hiç bir zaman kendinden kaçışın mümkün olmadığı yegâne mabud, sadece Allah'tır. Bu inanç, dillerinin de gereği idi. Putlara, "ilâhlar"

453. Tevbe, 9/31.

adını verirlerdi, çünkü dillerinde "ilâh" kelimesi "ma'bûd", kendisine tapınılan demekti. Mabûd ise, kendisine yönelinen ve insanların bilinen sebepler dairesinde üstesinden gelemeyecekleri konularda kendisine dua edilen, kurbanlar kesilerek, adaklar sunularak kendisine tazim edilen ve yaklaşılmaya çalışılan şey demekti. Bir faydanın elde edilmesi yahut bir zararın defedilmesi talebi şeklinde olan bu duaya cevap vermenin, mabûdun bizzat ve kendinden sadır olmasıyla -ki bu durumda söz konusu olan Allah'tır- yahut da Allah katında şefaat etmesi vesilesiyle olması arasında bu açıdan fark yoktur. Her ikisine de mabûd denilmesi dil açısından doğru olur. Bu konunun açıklanması daha önce birçok kez geçmişti. Yûnus Sûresi'nde, konuyla ilgili açık nass bulunduğu için tekrar ve genişçe ele alınacaktır. Bu tapınma şeklinin bazılarınca "tevessül" diye isimlendirilmesi, onu hakikatinden çıkarmaz. Keza Arap dilinde yapılan bu şeye "ibadet" denmesine de mani olmaz. Allah'a yaklaşmayı sağlayacak olan şerî tevessül, bizzat O'nun koymuş olduğu sâlih ameller ile olur, heva ve heveslerle oluşturulmuş bidatler ve kör taklitle değil.

الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿97﴾ وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَن يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿98﴾ وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَن يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَاتٍ عِندَ اللَّهِ وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَّهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿99﴾

97. **Bedeviler küfür ve nifak bakımından daha beterdirler; bununla beraber Allah'ın Rasûlü'ne indirdiği hükümlerin sınırlarını bilmemeye daha layıktırlar. Allah, bilendir, hikmet sahibidir.**

98. **Bedevilerden kimi de vardır ki, verdiğini angarya sayar ve size zamanın türlü türlü belalarını gözetir. O çirkin belalar kendi başlarına olsun! Allah her şeyi işitendir, bilendir.**

99. **Yine bedevilerden öyleleri vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır, harcadığını Allah katında bir yakınlaşmaya ve Peygamber'in dualarına vesile sayar. Gerçekten bu, onlar için bir yakınlıktır. İleride Allah, onları rahmeti içine koyacaktır. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.**

Bu üç ayet, münafıkları ve mü'minleriyle tüm bedevîlerin halini açıklamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki bu ve sûrenin sonuna kadar gelen diğer ayetler, Rasûlullah (s) ve mü'minler Medine'ye hicretten sonra inmiştir. Bu ayetler, o dönemdeki Müslümanların hallerini açıklama bağlamında yeni bir konu başlığıdır. Ayete, bedevî münafıklardan söz edilerek başlanması, sözün baş tarafıyla olan ilgisi sebebiyledir. Sonrasıyla yeni bir konu oluşturması hasebiyle de öncesinden ayrı olmaktadır.

"Bedeviler küfür ve nifak bakımından daha beterdirler; bununla beraber Allah'ın Rasûlü'ne indirdiği hükümlerin sınırlarını bilmemeye daha layıktırlar." Bu ayet, Bâdiye'de yaşayan münafıkların halini beyan eden yeni bir söz olmaktadır. Çünkü Medine'de ve diğer yerleşim birimlerinde yaşayan münafıkların hali beyan edilince, bedevîlerin durumu hakkında muhtemel bir soru beklentisi oluşur. Bu ayetler işte bu muhtemel sorunun cevabı olmaktadır.

Bedevilerin Halleri

"A'râb", Arap kavminden Bâdiye'de yaşayanları (bedevî Arapları) ifade etmek için kullanılan bir cins ismidir. Tekili *"a'rabî"*dir. Dişil için *"a'râbiyye"* denilir. Çoğulu *"e'ârîb"*dir. *"Arap"* ise, Arapça konuşan ve gerek yerleşik hayat süren ve gerekse Bâdiye'de göçebe olarak yaşayan herkesi ifade etmek için kullanılan bir cins ismidir. Tekili *"Arabî"*dir. A'râbîler (bedevî Araplar), çöl hayatının doğasından kaynaklanan iki özellikle nitelenmişlerdir: Birincisi onların kâfirleri ve münafıklarının, -özellikle de Medine-i Münevvere'de olmak üzere- yerleşik hayat süren kâfir ve münafıklara nispetle daha katı oluşlarıdır. Çünkü onlar daha sert yapılı, katı kalplidirler, daha edep yoksunu ve zevk-i tabiîden uzak kimselerdir. Nitekim bedevî hayat süren diğer kavimlerde de durum bundan farklı değildir. Çünkü onlar ömürlerinin büyük çoğunluğunu hayvanlarını otlatmak ve onu vahşi hayata karşı korumak uğrunda tüketmekte, sürekli kendileri gibi olup da hayvanlarına, kadınlarına ve çocuklarına saldırıda bulunan baskıncılara karşı koyma mücadelesi vermektedirler. Onlar, yaşadıkları hayatın gereği olarak tahsil edilecek ilimlerden ve toplumsal hayatın gerekli gördüğü kurallardan hep yoksun kalmışlardır. İkincisi onların, yerleşik hayat sürenlere nispetle ***"Allah'ın, Peygamber'ine indirdiğinin sınırlarını bilmemelerinin onlar için çok daha layık"*** olmasıdır. Onların, Allah'ın Kitabı'nda indirmiş olduğu hükümleri, delilleri ve hidayeti, Peygamber'ine (s) bahşetmiş olduğu hikmeti ve bu yolla onun yapmış olduğu açıklamaları, sözlü ve fiilî beyanları anlayamamaları doğaldır. Ayetlerin lügavî anlamlarının bilinmesi, içermiş olduğu hükümlerin sınırlarının bilinmesi konusunda yeterli değildir. Medine ve havalisindeki köylerde oturanlar, inen ayetleri sıcağı sıcağına bizzat Rasûlullah'tan (s) öğreniyorlar, onun nasıl uygulandığını Hz. Peygamber'in fiilî önderliğinde görüyorlardı. Rasûlullah (s), fethedilen beldelere kendi

görevlilerini gönderiyordu ve onlar oralarda ikamet ediyorlar, Kur'an'ı onlara tebliğ ediyorlar, insanlar arasında Kur'an ve onu açıklayan sünnet ile hükmediyorlardı. Böylece onlar, Allah'ın riayet edilmesini istediği ve aşılmasını yasakladığı sınırları, ilahî hükümleri öğrenmiş oluyorlardı. Bütün bunlar, çölde yaşayanlar için mümkün olmuyordu. Bu itibarla onlar ilim öğrenmek ve İslâm askerlerine yardım etmek üzere hicretle emrolunmuşlardı. Çünkü İslâm, ilim ve medeniyet diniydi ve onların sonuna kadar cahil ve bedevî olarak kalmalarını arzu etmiyordu.

Bedevî Arab'ın, yaşamış olduğu çöl hayatının tabii gereği olarak, yerleşik Araplara nispetle daha çok cahil olması çok normal bir şeydir. Onların bu cehaletleri, anlayışlarının kıt, zihinlerinin geri, beyan kabiliyetlerinin zayıf olmasından değildi. Bilindiği gibi onlar kalp safiyeti, zihin berraklığı, dil keskinliği, fesahat ve beyan güçleri gibi konularda ün salmış kimselerdi ve Arap lügatini derleyenler, Arapça'ya ait kelime ve kullanım biçimleriyle ilgili topladıkları malzemelerin büyük çoğunluğunu onlardan almışlardı.

"Bir şeye lâyıklık (cidâre)" bazen doğal özellikler, bazen de fennî, şerî ve edebî sonradan kazanılmış özellikler sebebiyle olur, bu bazen de içinde yaşanılan çevre ve yaşam koşullarının gerekli kıldığı olumsuz sebepler yüzünden olur. Bu kelimenin, bahçenin ya da evin sınırını oluşturan duvar anlamındaki "cidâr" kelimesinden yahut ağacın tomurcuklanması anlamındaki "ceder" kelimesinden türetilmiş olduğunu söyleyenler olmuştur. "el-Cedîr bi'ş-şey" ve "el-ecder" kelimelerinin eş anlamlısı "el-hakîk" ve "el-ehakk", "el-halîk" ve "el-ehlak" kelimeleridir. Bu kelimeler, ism-i tafdil anlamında, çoğu kez *"Dul, kendisini evlendirme hakkında velisinden daha lâyıktır."* hadisinde geçtiği şekilde üstün olan şey zikredilmek sûretiyle, bazen de "ve rıdvânun minallâhi ekber" ayetinde olduğu gibi üstün kılınan şey zikredilmeksizin kullanılabilir.

"Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir." O, kullarının işlerini, sıfatlarını, açık kapalı hallerini, göçebe ve yerleşik hayat şekillerini, bilgi ve cehaletleri gibi aşikâr durumları, onların iman ve küfür halleri, ihlâs ve münafıklıkları gibi gizli hususlarını bilir. Bunun gereği olarak onlar adına hükmettiği her konuda, onlara indirdiği şerî hükümlerde, yaptıklarına karşılık olmak üzere ortaya koyduğu kalıcı nimetler ve yakıcı azaplarda tam hikmet sahibidir, her ne yaparsa yerli yerinde yapar.

İmam Ahmed ve Sünen sahipleri -İbn Mâce hariç- ve Beyhakî İbn Abbâs'tan merfû olarak şu hadisi rivayet ederler: *"Kim Bâdiye'de yaşarsa kaba saba olur, kim av peşinde koşturursa gaflete düşer, kim sultana yakın olursa fitneye düçar olur."* Tirmizî: *"Bu, hasen garîb bir hadistir ve biz onu sadece es-Sevrî hadisi yoluyla bilmekteyiz."* demiştir.

Ebû Dâvûd ve Beyhakî Ebû Hüreyre'den merfû olarak şöyle rivayet etmişlerdir: *"Kim bedevî bir hayat yaşarsa kaba saba olur, kim av peşinde koşturursa gaflete düşer, kim sultanın kapılarını aşındırırsa fitneye düçar olur. Bir kimse sultana ne kadar yakın olursa, o kadar Allah'tan uzak olur."* Bu sonuncu hükmün sebebi şudur: Sultanlar, kendilerine doğruyu söyleyecek, hakkın yanında yer alacak, açık öğütler verecek kimselerden çok nadir hoşlanırlar. Bu itibarla onların kapısını aşındıran kimseler genelde mürâî kimselerdir; onların dalkavukluğunu yapar, haksız işlerine alkış tutar, işledikleri zulümleri tevil yoluyla da olsa onlara şirin gösterirler. Biz bu konuyu daha önce *"İkiyüzlülerin içinde 'O her şeye kulak kesiliyor' diyerek Peygamber'i incitenler vardır"*[454] ayetinin izahı sırasında açıklamıştık.

"Bedevilerden kimi de vardır ki, verdiğini angarya sayar." ayette geçtiği üzere bedevîlerden bazıları Rasûlullah'a (s) gelip, Tebük seferine katılmamaları için kendilerinin mazur görülmesi talebinde bulunmuşlardı. Bu ayette, cihad yolunda sırf görüntüyü kurtarmak için, takiyye yoluyla bir kısım mallarını harcamış olanların halleri açıklanmaktadır. Onlar, yaptıkları bu harcamaları angarya saymaktadırlar. ***"Angarya"* (*mağrem*)**, kişinin aslında içinden gelmeyerek kendisini yahut kavmini kurtarmak, dokunacak bir zararı ortadan kaldırmak için gönüllü gönülsüz katlanmak zorunda kaldığı, kişisel bir çıkarı bulunmayan külfet demektir. Sözü edilen münafık Bedevî Araplar, yaptıkları bu harcamalarla âhirette bir mükâfat beklememekteydiler; çünkü öldükten sonra dirilmeye inançları yoktu. Bu noktadan hareketle Dahhâk, *mağrem*'i; "*Kişinin karşılığında Allah katında bir sevap ya da mükâfat beklememesi, verdiği sadakayı zoraki vermesi hali*" olarak izah etmiştir. İbn Zeyd'in ifadesine göre onlar zahiri kurtarmak için infakta bulunuyorlardı, çünkü bunu yapmadıkları zaman kendilerine karşı savaş açılacağından ve öldürüleceklerinden korkuyorlardı, bu yüzden de yaptıkları bu harcamaları angarya görüyorlardı. Bunlar Esed oğulları ile Gatafanlılardı.

454. . Tevbe, 9/61.

"...size zamanın türlü türlü belalarını gözetir." Yani onlar, sizi her taraftan kuşatacak, sizleri sıkıntıya sokacak zamanın bela ve musibetlerinin başınıza gelmesini ve sizin güçlü halinizin gidip zayıf düşmenizi, şerefli halinizin zillete dönüşmesini, zaferinizin, üstünlüğünüzün yenilgiye dönüşmesini isterler. Eğer bu arzuları gerçekleşirse, size yapmış oldukları angaryalardan kurtulacaklar, size bağlılıktan çıkacaklar, kendilerini Müslüman gösterme çabalarına gerek kalmayacak ve rahata ereceklerdi. Onlar daha önceden müşriklerin ve Yahudîlerin, Müslümanların üstesinden geleceğini bekliyorlardı, fakat bunun artık imkânsız olduğunu görünce bu kez Rasûlullah'ın (s) ölümünü beklemeye başlamışlar ve onun ölümüne umut bağlamışlardı. İslâm'ın, Rasûlullah'ın (s) ölümü ile sona erecek, dağılıp gideceğini zannediyorlardı. Bu cahil ve zayıf İslâm düşmanları, alçak nefislerini işte bu tür vehim ve kuruntularla avutmaya çalışır.

Medine münafıkları, Bedevî Araplara kıyasla İslâm'ın kendi özündeki gücünü bilme, ona tam bir inançla bağlı olan mü'minlerin savaş gücünü yakından görme imkânına sahip bulunuyorlardı. Hal böyle iken onlar Tebük'te Müslümanların Rumlar karşısında yenilgiye uğrayacaklarını bekliyorlardı ve eğer Rasûlullah'ın (s) başına -hani beşer hali- bir şey gelecek olsaydı, bundan büyük bir sevinç duyacak ve *"Sana bir kötülük gelse, 'Biz önceden ihtiyatlı davrandık' derler, sevinerek dönüp giderler"*[455] ayetinde de ifade edildiği gibi bir tavır sergileyeceklerdi. Medenîlerinin durumu böyle olursa, bütün bunlardan bîhaber olan bedevîlerinin böyle bir beklenti içine girmeleri elbette ki garip karşılanmamalıdır[456].

"Belalar onlara olsun." Bu ifade, onların mü'minler hakkındaki beklentilerine karşılık bir lânet (beddua) cümlesidir. *"Belalar onlara oldu"* anlamında, onların vakıa durumlarını bildiren bir haber cümlesi de olabilir. Her iki ihtimal de sonuç itibariyle aynı yere çıkar. Çünkü Allah'ın bir şeyi bildirmesi durumunda o şey haktır ve içeriği aynen duanın içeriği gibi vakidir. Onu önleyecek hiçbir güç ve kudret olamaz. Allah'tan gelen beddua da sonuç itibariyle gerçekleşecektir, bunu çevirmenin imkânı yoktur. Söz konusu olan şey ise, belaların onları çepeçevre kuşatmasıdır. Çoğunluğun kıraatine göre "sev" kelimesi "sâ'ehû'l-emrû/durum onu üzdü" cümlesindeki "serra" fiilinin

---

455. . Tevbe, 9/50.
456. . Bkz: Aynı sûrenin 50-54. ayetlerinin tefsiri.

zıt anlamlısı olan "sâe" fiilinden mastar olmaktadır. İbn Kesîr ve Ebû Amr, gerek burada ve gerekse Fetih Sûresi'nde geçen bu kelimeyi "üzüntü veren şey" anlamında isim olmak üzere "sû" şeklinde zammeli okumuşlardır. Ayetteki izâfet terkibi, "racülü sıdk", "kademü sıdk" şeklindeki izafet kabilindendir. Cümle kuruluşunda haberin (yüklem) öne alınması kasr (hükmün burada özneye özgü kılınması) içindir ve "belalar sadece onlara olsun, başlarına gelmesini bekledikleri mü'minlere değil" anlamı verir. Çünkü mü'minler için istedikleri kötü son, ancak onları sevindirecektir. Ancak Allah, mü'minleri muzaffer kılacak ve tevfikine mazhar edecektir. Onları ise rezil edecek ve alçaltacaktır *"De ki: Bize iki iyiden; gazilik ve şehidlikten başka bir şeyin gelmesini mi bekliyorsunuz?"*[457], *"Artık onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah bunlarla onlara dünya hayatında azabetmek ve canlarının inkârcı olarak çıkmasını ister."*[458]

"Allah işitir ve bilir." Onların kendi aralarında yaptıkları düşünce ve inançlarını dışa vuran sözleri, zoraki harcamaları hakkındaki konuşmaları, Rasûlullah (s) ve onun zekât memurları ile müminler hakkındaki ikiyüzlü davranışları asla O'na gizli kalmaz. O, her şeyi işiticidir, zira yaptıkları hiçbir iş, içlerinde sakladıkları niyet ve maksatları, sırları, O'nun ilmi haricinde olmaz. Her şeyi işiten ve bilen Allah, onları yaptıkları her iş, sarfettikleri her söz sebebiyle hesaba çekecek ve hak ettikleri cezayı eksiksiz verecektir.

Bedevîlerden münafık olanların hali zikredilince, onlar içinden gerçek ilim sahibi olanların hali de beyan edilmiş[459] ve şöyle buyurulmuştur:

"Yine bedevilerden öyleleri vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe inanır..." Onların bu imanları gerçektir, derunîdir, içten gelerek inanırlar ve bu imanlarını salih amele dönüştürürler. Mücahid şöyle der: *"Onlar Mukrin oğullarıdır. Onlar, haklarında Allah'nın 'Binek vermen için sana geldiklerinde, 'Size binek bulamıyorum' dediğin zaman, sarfedecek bir şey bulamadıkları için üzüntüden*

457. Tevbe, 9/52.

458. Tevbe, 9/55.

459. Araplara kin ve öfke besleyen bazı cahil Türkler vardır ki bunlar *"A'râbîler, küfür ve nifakta daha ileridirler..."* ayetini ezberlemişler ve A'râbîler'den maksadın da bedevîler değil de tüm Arap kavmi olduğunu zannederler ve kendilerine karşı Araplıklarıyla övünenlere bu ayeti okuyarak onları aşağılamaya çalışırlar. Bunlar, bunu takip eden ve A'râbîleri methеden ayeti de işlerine gelmediği için bilmezler. Keza bir sonraki *"ve's-sâbikûne'l-evvelûne mine'l-muhâcirîne ve'l-ensâr"* ayetlerini de görmezlikten gelirler. Oysaki onlarda sözü edilenler, yine Araplardır.

gözyaşı dökerek geri dönenlere de sorumluluk yoktur[460] *buyurduğu kimselerdir."* Kelbî ise: "*Onların, Eslem, Gıfâr, Cüheyne ve Müzeyne kabileleri olduğunu söylemiştir."* Onların kim oldukları konusunda daha başka rivayetler de vardır. Ayet, bedevî olup da gerek bu sözü edilen kabilelerden ve gerekse başka kabilelerden olsun gerçek imana sahip olan herkesi kapsayıcı niteliktedir. Allah, az önce yaptıkları harcamaları angarya görenlerin özelliklerinin tam aksine olmak üzere onların özelliklerini şöyle belirtiyor: *"...**harcadığını, Allah katında yakınlık ve Peygamber'in dualarına nail olmağa vesile sayanlar da vardır.**"* Onlar harcadıklarını çok büyük iki şey için vesile edinirler. Birincisi; Allah katında kendileri için bir yakınlık elde etme, O'na yaklaşma, diğeri Rasûlullah'ın (s) dua ve istiğfarına nail olma. Çünkü Rasûlullah (s) Allah yolunda tasaddukta bulunanlara dualar eder, onlar hakkında istiğfarda bulunurdu. Nasslarda, hiçbir kimsenin bir başkasının işlediği amel yüzünden yararlanabileceği sabit olmamıştır. Bunun yalnız üç tane istisnası vardır. Dua, varlığına sebep olunan hayırlı evlat, başkalarının da takip ettiği güzel çığır açma, iyi bir gelenek başlatma. Burada bedevî Arapların yapmış oldukları harcamalarda gözetmiş oldukları kasıt, münafıkların onu angarya saymaları şeklindeki kasıtlarının tam zıddı olmaktadır. Ayette geçen *"kurubât"* kelimesi, *"kurbet"*in çoğuludur. Manevî derece ve mevki bakımından yakınlık anlamındadır. *"Kurbâ"* da akrabalık bakımından yakınlığı ifadede kullanılır. Üç kelimenin de aslı birdir ve hepsi de bir şeye mutlak anlamda yakın olmayı ifade eder. Amellerde *"kurbet"* arzusu onları işlerken ihlâs sahibi olma ve sadece Allah'ın rızasını kazanmayı, O'nun rahmetine ve sevabına ermeyi amaçlamadır. Burada çoğul olarak kullanılması harcamaların çokluğu itibariyledir ve bu kullanış şeklinde, onların her bir tasadduklarında ihlâs sahibi olduklarının işareti bulunmaktadır. ***"Salâvât"*** ise *"salât"* sözcüğünün çoğuludur ve manası ya da manalarından biri asıl lügat itibariyle ***"dua"***dır. İslâm'ın beş esasından biri olan ve namaz dediğimiz belirli şekil şartı taşıyan ibadete dua anlamına gelen *"salât"* denmesi, bu ibadetin özünü duanın oluşturması sebebiyledir. Dua, ibadetin özüdür ve kulluğun en mükemmel şekilde ortaya konulabilmesi için yapılması gerekli bir fiildir, o olmadan namaz namaz olmaz. Dua, namazın başlangıcında mutlaka yapılması gereken bir farîzadır, secde halinde yapılması ise fazilettir. Böylece duasız namazın olmayacağı anlaşılmaktadır. İsimlendirme de işte bu noktadan hareketledir.

460. Tevbe, 9/92.

Tasaddukta bulunanlara salevât yani dua edilmesinin izahı, 103. ayetin tefsiri sırasında yapılacaktır.

Allah, bu bedevî Arapların haklarında tanıklık ettiğini, imanda sadakatleri ve Allah yolunda yaptıkları harcamalarda niyetlerinin halisane olmasını, bununla Allah'ın hakkını eda etme amacı taşıdıklarını, yani O'nun rızasını kazanmayı amaçladıklarını, Rasûlullah'ın (s) hukukunu gözettiklerini, onun çağrısına cevap verdiklerini, onun da buna mukabil harcamalarının kabulü için ve yaptıklarına karşılık sevaplandırılmaları için kendilerine hayır dua ettiğini beyan ettikten sonra, yeni bir söz başı şeklinde ve onların durumuna önem verdiğini ihsas edici bir üslupla şöyle buyuruyor: "*...**Gerçekten bu, onlar için bir yakınlıktır***" Bu ifade, Allah'ın onların yaptıkları harcamaları kabul buyurduğunun ifadesi olmaktadır. Üstelik sözün başında da *"elâ"* tenbih (uyarı) edatı bulunmaktadır ve bu, akabinde gelecek söze dikkat çekmeyi amaçlar. Ayrıca arkasından gelen *"İnne"* edatı da, başında bulunduğu cümlenin içeriğinin gerçekleşmiş olduğunu belirten bir pekiştirme edatıdır. Kurulan cümlenin isim cümlesi şeklinde kurulması da ayrıca bir kuvvetlendirme şeklidir. *"İnnehâ kurbetün"* cümlesindeki *"hâ"* zamiri, *"mâ yünfiku"* cümlesinin içeriğinden çıkarılmış olan *"nafaka"* ismine racidir. Burada "kurbet"in tekil olarak kullanılması, müfred *"hâ"* zamirinin haberi olması sebebiyledir.

"...Allah, onları rahmeti içine koyacaktır" ifadesi, az önce geçen "kurbet/ yakınlık"in tefsiri olmaktadır. Burada sözü edilen rahmetten maksat, Allah'ın kendilerinden razı olduğu kimselere has olan özel rahmettir, bu da dünyada sırât-ı müstakîme hidayet ve bunun sonucu olarak da âhirette cennet nimetlerine erdirmektir. Oraya sokulmalarından maksat, rahmete ermiş olmalarındandır. Böylece onlar her taraftan rahmet ile kuşatılmış olacaklardır. Bu ifade *"Rableri onlara katından bir rahmet müjdeler"*[461] ayetindeki ifadeden daha mübalağalı olmaktadır. *"Se yüdhılühum"*daki *"sîn"* vaadin pekiştirilmesi ve kesinleşeceğini belirtmek içindir. Benzer örnekler daha önce de geçmişti. Allah verdiği bu müjdeyi pekiştirmek için *"Allah şüphesiz bağışlayıcı ve merhamet edicidir"* buyurmuş ve bununla şunu kastetmiştir: Yüce Allah, rahmet ve mağfireti çok geniş olması hasebiyle amellerinde ihlâs sahibi olanların, onları işlerken düşmüş oldukları hataları, ufak tefek kusur

461. Tevbe, 9/21.

ve ihmalleri affeder, imanlarında samimi olanları rahmetiyle kuşatır ve onları amellerin en güzeline hidayet eder, en güzel sonucu onlar için hazırlar. Ayette bulunan îcâz belagati, sözü edilen bedevî Arapların mevkilerinin yüceliğine delâlet eder.

وَالسَّابِقُونَ الأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿100﴾ وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ الأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لاَ تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَى عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿101﴾ وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلاً صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللّهُ أَن يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿102﴾

100. Muhacir ve Ensar'dan İslâm'a ilk önce girenlerin başta gelenleri ve iyi amellerle onların ardınca gidenler var ya, işte Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'dan razı oldular ve onlara, altlarında ırmaklar akan cennetler hazırladı ki, içlerinde ebedi kalacaklar. İşte büyük kurtuluş budur.

101. Hem çevrenizdeki bedevilerden münafıklar var, hem de Medine halkından münafıklıkta ısrar edenler var. Sen onları bilmezsin. Onları biz biliriz. Biz onları iki kere azaba uğratacağız. Daha sonra da büyük bir azaba itilecekler.

102. Diğer bir kısmı ise suçlarını itiraf ettiler ve iyi bir ameli kötüsüyle karıştırdılar. Umulur ki, Allah tevbelerini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

İlk Mü'minlerin Tabakaları

Bu ayetler, bütün şehirli ve bedevi münafıklarla sadık mü'minlere dair başka bir bölümdür. O dönemdeki Müslüman toplumların durumunu açıklamada birlikte yaşamaları nedeniyle bu bölüm bedevilere atfedilmiştir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: ***"Muhacir ve Ensar'dan İslâm'a ilk önce girenlerin başta gelenleri ve iyi amellerle onların ardınca gidenler var ya, işte Allah onlardan razı oldu."*** Mü'minler üç tabakadır. Bunlar genelde insanlığın ve İslam ümmetinin en hayırlılarıdır.

Birinci Tabaka: Muhacirlerden İslam'a ilk girenler ki, bunların iki kıbleye doğru namaz kılanlar olduğu söylenir. Bu görüş, Ebu Musa'l-Eş'arî, Saîd b. Müseyyeb, İbn Sîrîn, Hasan Basri, Katâde ve diğerlerinden rivayet edilmiştir. Bunların Bedir Ehli olduğu da söylenmiştir. Muhammed b. Kâ'b ve Atâ'dan böyle rivayet edilmiştir. Ayrıca bunların Hudeybiye'de Rıdvan Biati'ne katılanlar olduğunu söyleyenler de olmuştur. Şa'bî, bu görüştedir. Fakat bu ve önceki görüş, Muhacir ve Ensar'dan İslam'a ilk önce girenlerin hepsine dairdir. Sadece İslam'a ilk önce giren muhacirlere gelince onlar, Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan önce hicret edenlerdir. Çünkü müşrikler bu zamana kadar mü'minlere kendi ülkelerinde baskı yapıyorlardı. Medine ve civarında onlarla savaşıyorlardı. Engelleme fırsatı buldukça hiçbir mü'min'e hicret fırsatı tanımıyorlardı. Mü'minlerin ise firar veya sığınmadan başka onların şerlerinden kurtulma imkânları yoktu. Hudeybiye barışından önce hicret edip, mallarıyla ve canlarıyla savaşanların hepsi sadık mü'minlerdendiler ve daha önce de açıkladığımız gibi onlar arasında bir tek münafık yoktu. Zaten o vakit münafık olmayı gerektirecek herhangi bir sebep olmadığı gibi, hicret ve cihad hususunda da İslam binasını dikme ve imanda samimi olmanın dışında bir sebep yoktu. Her ne kadar bunlar İslam'a girmede öncelik ve ameller konusunda farklı konumda olsalar da. Bunların en faziletlileri dört halife ve Hz. Peygamber'in bizzat cennete gireceklerini müjdelediği kimselerdir. Tabii ki İslam'a ilk giren Hatice (r) annemizdir. Çünkü Hz. Peygamber herkesten önce peygamberliğini ona açıklamış, o da inanıp tasdik etmişti. Hz. Hatice'yi, evinde Rasûlullah (s) ile birlikte bulunanlar takip etti. Onlar da on yaşındaki Ali (r) ve Zeyd b. Hârise (r) idi. Ev haricinde ilk Müslüman olan ise, Hz. Ebubekir idi. Meşhur görüşe göre yetişkin erkeklerden ilk Müslüman olan odur. Onun, Hz. Peygamber'in daveti karşısında en ufak

bir tereddüt ve duraksama göstermeden iman ettiğinde ihtilaf olmadığı gibi, Rasûlullah (s) ile birlikte hicret eden kişi olduğunda da ihtilaf yoktur. Bu konu *ğâr* (mağara) ayetinin tefsirinde geçmişti. O, Rasûlullah (s) ile birlikte İslam'a çağrı yapanların da ilkidir.

İkinci Tabaka: Ensar'dan İslam'a ilk girenlerdir. Bunlar peygamberliğin on birinci senesinde Mina'da Birinci Akabe Biati'nde Rasûlullah'a (s) biat edenlerdir ve yedi kişidirler. İkinci Akabe Biati'ne katılanlar ise yetmiş erkek ve iki kadından ibaretti. Bunları ise Hz. Peygamber tarafından gönderilen Mus'ab b. Umeyr b. Hâşim'in gelmesi esnasında Müslüman olanlar takip etmektedir. Mus'ab onlara Kur'ân okuyor, kendilerini din konusunda bilgilendiriyordu. Hz. Peygamber, Mus'ab'ı (r), peygamberliğinin on ikinci senesinde İkinci Akabe Biati'ne katılanlarla birlikte göndermişti. Hz. Peygamber'in gelişi ve Müslümanların henüz korkulacak veya ümit beslenecek bir güce erişmelerinden önce Müslüman olanlar da bu gruba dahildir. Hicretten sonra İslam'ın gücü kökleşti ve bazı Medineliler münafıklık yaparak şeklen Müslüman gözükmeye başladılar. Bu husus hicrî ikinci senede cereyan eden Bedir Savaşı'yla ilgili olarak inen şu ayette ifade edilmektedir: *"O zaman münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunanlar: 'Şu Müslümanları dinleri aldatmış" diyorlardı."*[462] Bunların hepsi Evs ve Hazreç kabilelerinden olmakla beraber aralarında Muhacir ve Ensar'dan ilk Müslümanlardan hiç kimse yoktu.

Üçüncü Tabaka: Bunlar Ensâr ve Muhacirlerden ilk Müslüman olanlara güzelce uyup hicret ve destek konusunda onları izleyenlerdir. Yahut da söz ve davranışlarda güzellik sahibi olanlardır. İhsan kaydı ilk Müslümanların kâmil manada ihsan sahibi olduklarına delalet etmektedir. Zira onlar bu konuda peşlerinden gidilen önderler haline geldiler. Onlara iyi şekilde değil de kötü tarzda tabi olan ve bunu şeklî bir Müslümanlık tarzında uygulayanlar bu çerçevenin dışındadırlar ve onlar münafıklardır. Onlara bazı işlerde güzel, bazılarında ise kötü şekilde uyanlar ise günahkârlardır. Gelecek ayetler bu iki grubun halini açıklamaktadır.

İmanları, Müslümanlıkları ve ihsanları sebebiyle Allah, bu üç gruptan razı olmuştur. En büyük rızası ise hicret ve cihadlarından dolayıdır. Onların itaatlerini kabul etmiş, günahlarını bağışlamış, hatalarından vazgeçmiştir. Onlar da, Allah'tan, kendilerini başarılı kıldığı, dînî ve dünyevî nimetlerini

462. Enfâl, 8/49.

üzerlerine saçtığı, şirkten kurtardığı, hidayete erdirdiği, fakirken zengin, zelilken aziz kıldığı için razı oldular.

"... Onlara, altlarında ırmaklar akan cennetler hazırladı ki, içlerinde ebedi kalacaklar. İşte büyük kurtuluş budur."

Bu değerli vaadin benzeri bu sûrenin 72. ayetinde ve diğer ayetlerde geçmiştir ve manası açıktır. Hangi nimet, ruhi ve bedeni olan ebedi cennet nimetlerinden daha büyük olabilir? Kıraat imamlarının çoğu ayetteki "Ensâr" kelimesini "Muhacirler"e atfederek esre, Yakub ise es-sâbikûn'a atfederek ötre okudu. Hasan Basri'den de böyle rivayet edildi. Bana göre şüpheli olmakla birlikte şu da rivayet edildi: "Hz. Ömer 'ellezîne't-tebeûhüm' cümlesini Ensar'a sıfat yaparak ötre okudu. Esre okuyan adamın okuyuşuna itiraz etti. Adam: 'Hz. Peygamber'in vahiy kâtibi ve hafız Übey b. Kâ'b'dan böyle işittiğini söyledi.' Ömer, Übeyy'e sordu. O da adamı tasdik etti ve Rasûlullah'tan (s) böyle işittiğini bildirdi." Başka bir rivayete göre; 'Allah Cebrail'e, o da Rasûlullah'ın (s) kalbine bu şekilde indirmiş. Ömer dedi ki: 'Ben sanıyordum ki; Allah bizi bizden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir yüksekliğe eriştirdi.' Übey dedi ki: Cuma Sûresi'nin başındaki şu ayet, bu ayetin tasdikidir: 'Allah o Peygamber'i, henüz kendilerine katılmamış olan diğer bütün insanlara da göndermiştir. O çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir.'"[463]

Ayette geçen "ittiba" (uyma) kelimesi, önceki Ensar ve Muhacirlere güzelce tabi olan sonraki ashabın da hicret ve nusret (yardım) sıfatlarında onlara ortak olduğuna delildir. Zira ittiba mazi sığasıyla söylenmiştir. Dini ve ilmi, ashab'dan öğrenen "tabiiler", bu ifadenin kapsamına girmezler, sahabelik, hicret ve nusret şerefine de nail olmazlar. İkinci neslin "Tabiin" diye isimlendirilmesi Kur'ân'ın tamamen inip, Hz. Peygamber'in ahirete intikalinden sonra ortaya çıkmış bir terimdir.

Sahabeden bu üç tabaka hakkında Enfâl Sûresi'nin sonunda söz edilmiş ve şu ayetle üçüncü tabaka dile getirilmiştir: "Sonradan iman edip de, hicret edenlere ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince, işte onlar da sizdendir."[464] Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak üçüncü tabakayla ilgili Haşr Sûresi'ndeki ayetleri de zikretmiştim. Orada şöyle buyrulmuştur: "Muhacirlerden ve

---

463. Cuma, 62/3.
464. Enfâl, 8/75.

Ensar'dan sonra gelenler şöyle derler: Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla..."[465] Şüphesiz ki, diğer mü'minler de Allah'ın rızasını ve sevabını kazanma hususunda bu sahabelerle ortaktırlar. Tabii ki bu, sebepler ortaya çıktığında hicret etme, İslam'ın zaferi için mal ve canla cihad etme hususunda onlara uymaları nispetindedir. İslam'ı akli delil ve belgelerle desteklemek de cihad sayılır. Bütün hayırlı ve güzel ameller konusundaki çalışma da bu kabildendir. Çünkü ayetler her yerde bunlara delalet etmektedir. Çünkü Allah'ın hak olan hükmü ve adil şeriatına göre karşılık, amelleredir. Onun konumu amellerde adaleti gözetmektir. Her devirde her işe öncülük edenlerin öncelik ve önderlik hakkı vardır. İslam'ı tanıyıp, binasını Kur'ân, sütunlarını yükselten, sonraki her asırda Doğuda ve Batıda bayraklarını dalgalandıran peygamber asrı insanlarının elbette ayrıcalığı vardır. Yüce Allah'ın da buyurduğu gibi onlar, azın azı, özün özüdür: "İman ve amelde öne geçenler... Onlar ahirette de öndedirler. İşte onlar Allah'a en yakın olanlardır. Onlar nimetlerle dolu cennetlerdedir. Birazı da sonrakilerdendir."[466]

Bu, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın, Rasûlullah'ın (s) ashabı olan üç tabaka hakkındaki şahadetidir. Bu gerçek ashaba dil uzatan Rafızîlerin batılını darmadağın etmede, ağızlarına toprak saçmaktadır. Onların en büyük çoğunluğu arasında ashaba dil uzatmayı prensip haline getiren Yahudi Abdullah b. Sebe'dir. Müslümanlar arasına fitne sokmak, dinlerini bozmak için şeklen Müslüman gözükmüştü. Bunu propaganda şeklinde sistemleştirenler ise, ülkeleri Müslümanlarca fethedilen zındıklardır. Rafızîlik çok sonra bir mezhep şekline dönüştü. Çeşitli inanç kollarına ayrıldı. Bazılarının görüşleri apaçık küfür, bazılarının ki kötü bir bidat, bazılarının ki ise daha ehvendi.

Ebu Sahr Humeyd b. Ziyad'dan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Ben Kâ'b el-Kurazi'ye gittim, dedim ki: 'Rasûlullah'ın (s) ashabı hakkında ne dersin?' Şu cevabı verdi: 'Onların iyisi de, günahkarı da cennettedir.' Ben de: 'Bunu nereden çıkarıyorsun? dedim.' Bana şu ayeti oku, dedi. "İlk önce İslam'a giren muhacirlerle, Ensar ve onlara iyilikte tabi olanlardan Allah razı olmuştur."[467] Yüce Allah, tabiiler için şart koşmuştur. O şart da, ashaba kötü

465. Haşr, 59/10.
466. Vâkıa, 56/10-14.
467. Tevbe, 9/100.

amellerinde değil, iyi amellerinde tabi olmaktır. "Ebu Sahr dedi ki; sanki ben bu ayeti hiç okumamışım."

İşin doğrusu bizim söylediğimizdir. Zira bu ve sonraki ayetler; mü'miniyle, münafığıyla, iyisiyle, günahkârıyla, iyilik ve kötülüğü birbirine karıştıranıyla, tevbesi kabul edileni ve erteleneniyle, Rasûlullah (s) dönemindeki mü'minlerin hallerine dairdir. Bu ayet; ilk Müslümanlar ve Hudeybiye barışında imkan dahiline giren hicret, cihad ve iman hususunda onlara tabi olan kimselerin hepsinin Allah'ın rızasını ve cennet vaadini hak ettiklerine delildir. Onlar arasında hiçbir münafık yoktur. Mekke fethine kadarki dönemde münafıkların hepsi Medine ve civarındandı. Mekke fethedilince Rasûlullah (s) Mekkelileri azat etti. Onlar, kılıçlar kanlarını akıtırken Müslümanlıklarını ilan ettiler. Aralarında münafıklar, zayıf inançlılar, mukallitler vardı. Aynı sûrenin 25-27. ayetlerinin tefsirinde geçtiği gibi, Huneyn hezimetinin sebebi bunlardı. Sonra bunların çoğu iyi Müslüman oldu. Fetihler gerçekleştirdiler ve İslam'ı dünyaya yaydılar.

Sözün özü şudur: Bu üç tabakanın her ferdi aşama katedmiş, doğru yolu bulmuş kimselerdir. İmanlarının kemalini azaltacak hiçbir şey yoktur. Çünkü nurları günah sebebiyle birine arız olan bütün karanlıkları yok eder. Bazı muhaddisler derler ki; şayet Buhari ve Müslim bir hadisin sıhhatinde ittifak ederlerse, yani hadisi benimsedikleri sıhhat şartlarına uygun bulurlarsa o hadis sorgulamadan azade olmuş demektir.[468] Peki, Allah'ın temize çıkardığı kimseler hakkında ne demeli? Allah onlardan razı olduğunu, onların da kendisinden razı olduğunu belirtmiştir. İleride açıklanacağı üzere Allah günahkâr ve kusurluların tevbesini kabul etmiş ve kendilerini bağışlamıştır.

Şeyh Muhyiddin Arabî'nin kendi nefsiyle bir tartışması vardır. Bu tartışmayı Rûhu'l-Kuds adlı kitabında detaylı olarak anlatmış, orada şunu söylemiştir: Kendisi Mekke-i Mükerreme'de bulunurken ibadetinden ve marifetinden ötürü nefsine kendini beğenme duygusu gelmiş, işte bu duygu onu nefsiyle tartışmaya ve gururuna karşı delil getirmeye sevk etmiş. Nefsini

468. Buhari ve Müslim'in ittifak ettiği hadisler ahad haber açısından önem kazanır; ama zannilik vasfını aşamazlar. Sahiheyn'de geçen bir hadisin sorgulanmadan veya vahiy ekseninde metin tenkidine tabi tutulmadan onaylanması ancak Rivayet Ekolü'ne ait bir tutumdur. Ayrıca zikredilen üç tabakada da Muhacir ve Ensar'ın önemi ve Rabbimiz katından övülmeleri, vahye ve fıtrata uygun düşünme, tutum ve davranış içinde olmalarıyla ilgili olmalıdır. Yoksa rivayetlere göre Abdullah bin Sa'd gibi Muhacir'den mürdet olan sahabe de söz konusu olmuştur. (Yayıncı)

önce Kur'ân ölçülerine vurmuş, Kur'ân'ın belirttiği kemalin zirvesine ulaşmaktan aciz olduğunu itiraf etmiş, onu, Peygamber'in (s) hayatıyla kıyaslamış ve Hz. Âişe'nin: "Onun ahlakı Kur'ân'dan ibaretti" hadisi karşısında özür dilemiş, çünkü onun ahlakı bütün insanların erişmekten aciz olduğu bir seviyedeydi. Sonra nefsini sahabenin faziletleriyle kıyaslamış, bu terazide ağır gelmekten acizliğini itiraf etmiş, çünkü onlar Hz. Peygamber'in kendilerini Allah'ın Kitabı ve ayetleriyle terbiye etmede ve Sünnet'iyle arıtmada öne geçmişlerdir. Onun lambasından ışık almışlardır. Fakat nefsi, Tabiinin ileri gelenleri için bu önceliği kabul etmemiştir. Zira kendisi için Veysel Karani bir delil teşkil ediyordu. Bu tespit, psikolojinin en yüksek gerçeklerindendir.

Münafıkların Nifakları ve İşbirlikçi Uşaklar

"Hem çevrenizdeki bedevilerden münafıklar var, hem de Medine halkından münafıklıkta ısrar edenler var." Yüce Allah bütün kâmil mü'minlerin hallerini açıkladıktan sonra peşinden şehirli ve bedevi münafıkların önde gelenlerinin hallerini açıkladı ve onları, zıddın zıdda atfı kabulünden mü'minlere atfetti ve şöyle dedi: "Ey mü'minler! Sizin etrafınızdaki bedevilerin bazıları münafıklardır." Beğavi dedi ki; "Bunlar Müzeyne, Cüheyne, Eşcâ', Eslem ve Ğıfar kabilelerindendi. Yurtları Medine civarındaydı." Tabii ki bunlar arasında Rasûlullah'ın (s) dua ettiği sadık mü'minler de vardı. Bizzat Medine'de Evs ve Hazreç kabilelerinden, imana zıt söz ve davranışları sebebiyle Allah ve Rasûlü'nün bu sûrede belirttiği münafıklar dışında da münafıklar vardı. Allah onları "münafıklıkta maharet kazanmış" olarak vasıflandırdı. Yani onlar münafıklıkta son derece ihtisas görmüşler, münafıklığa delalet edecek bütün şüphe ve işaretlerden sakındıkları için hiç kimsenin fark edemeyeceği şekilde nifak uzmanı olmuşlardır. Kişi bir şey üzerinde temrin (alıştırma) yaptığı zaman merede ale'ş-şey'i yemrüdü, mürûden denir. Merede, kaade babındandır. Bir kimse bir şeyde artık geri döndürülmeyecek derecede ileri ve aşırı giderse de aynı ifade kullanılır. Yüzünde hiç kıl bitmemiş çocuğa; el-ğulâmü'l-emred dendiği gibi, yaprağı olmayan ağaca da; eş-şeceru'l-merdâ denir. Kişi bir şeyi sertlik ve pürüz kalmayacak şekilde parlatıp, düzlettiği zaman; merede'ş-şey'e temrîden denir. Şu ayette de bu ifade geçmektedir: "O billurdan yapılmış cilalı şeffaf bir zemindir."[469]

469. Neml, 27/44.

Lisânü'l-Arab'da şöyle dendi: Bir şey üzerinde mürûd; o işte alıştırma, talim yapmak, demektir. Merede ale'l-kelâm demek; sözü rahat konuştu, takılmadı, demektir. "Medine halkından nifakta talimli kimseler vardır" ayeti, Ferrâ'ya göre şu anlamdadır: Onlar nifakta tecrübe kazanmış talimli kimselerdir. Temerredû sözünde olduğu gibi. İbnü'l-Arabi dedi ki: Merd; isyan ve kibirde ileri gitmek anlamınadır. Nitekim meredû ale'n-nifâkı ifadesi de, ileri gittiler manasınadır.

"Sen onları bilmezsin. Onları biz biliriz." Ey Peygamber! Takiyyedeki ihtisasları ve şüphe alametlerinden kaçınmaları sebebiyle sen onları aklınla ve Allah'ın nuruyla baktığın ferasetinle tanıyamazsın, onları bizzat sadece Allah'ın bileceği ifadesi bu nefyi tekit etmektedir. Belki de bunlar Yüce Allah'ın, haklarında şöyle buyurduğu münafıklardan daha gizli ve daha takiyyeci kimselerdir: "Kalplerinde hastalık olanlar, Allah'ın kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar? Eğer biz dileseydik onları sana gösterirdik, sen de onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun ki sen onları konuşma tarzlarından da tanırsın."[470]

Bu münafıklar Yüce Allah'ın, 78. ayette işaret edilen kimseleri bildirdiği gibi bizzat kendilerini Hz. Peygamber'e bildirmediği kimselerdir. Onları bu sûrede rezil ettiği diğer münafıklar gibi, söyledikleri sözler ve yaptıkları işler sebebiyle rezil etmemiştir. Çünkü bunlar nifaktaki uzmanlıkları sayesinde imanlarına şüphe getirecek şeylerden korunuyorlardı. Bu nifakın zararı sadece kendilerine raci idi. Cenab-ı Hakkın bu durumu bildirmesindeki hikmet şudur; Allah'ın içyüzlerini bildiğini anlasınlar, başkalarını rezil ettiği gibi, kendilerini de rezil etmesinden sakınsınlar ve imana istidadı olanlar tevbe etsinler. Şu tehdidini gerçekleştirmeden tevbe ederlerse, Allah'ın himayesine ve örtüsüne girerler: "Biz onları iki kere azaba uğratacağız." Bu azap dünya hayatında olacaktır. Birincisi; başlarına gelecek musibetler, kötü niyetlerinden dolayı kınanma, içyüzlerinin ortaya çıkmasıyla rezil olma beklentisi, akabinde nifakları ortaya çıktığında diğerleri gibi savaşa maruz kalma gibi azaplar... İkincisi ise; ölüm acıları kâfir olarak canlarının çıkması, melekler canlarını alırken azap çekmeleridir... İki defa azap etmenin en yakın izahı; 55, 73, 74, 82 ve 83. ayetlerin tefsirinde geçmiştir. Burada münafıklara dünyada isabet eden vicdan azabı ve rezil olma gibi azaplar açıklanmıştır. Bu iki

470. Muhammed (Kıtâl), 47/29, 30.

çeşitle ilgili olarak rivayet tefsirlerinde çeşitli görüşler serdedilmiştir. Bazısı bizim söylediğimiz manada, bazıları ise çelişkilidir ve reddedilmiştir.

"Daha sonra da büyük bir azaba itilecekler." Yani ahirette cehennem azabına itileceklerdir. Daha önce de geçtiği gibi, cehennemin en alt tabakasında olacaklardır.

Rivayet tefsirlerinde geçtiğine göre, bir defasında Rasûlullah (s) insanlara hitap etti. "Allah'a hamd-ü senadan sonra şöyle dedi: 'Sizin içinizde münafıklar vardır. İsmini söylediğim ayağa kalksın' sonra da ey filan kalk, dedi ve böylece 36 kişi saydı." Şayet bu rivayet doğruysa bu sayı, nifak üzere maharet kazananlar değil, bu sûrede tehdit edilenlerin sayısıdır. İnkârları ve namazlarının kılınmaması sebebiyle rezil edilmelerinden sonra bunların durumlarının ne olduğuna dair bize bir rivayet ulaşmamıştır. Aslında bu halin gereği mürtedlere uygulanan hükümlerdir. Böyle bir uygulama ise gizli kalmaz, mütevatir veya meşhur olarak nakline dair çok sebepler oluşur. Hadisçiler bu konuda bize bir rivayet ulaştırmamışlardır. Benim görüşüme göre bu rivayet sahih değildir. En doğrusunu Allah bilir.

Burada ifade edilmek istenen husus, bu münafıkların iki grup olmasıdır. Birincisi; söyledikleri sözler ve yaptıkları işlerle tanınanlar, ikincisi ise; nifakta talim yapanlar ve neredeyse hiç kimsenin fark edip kınayamayacağı derecede kaygan ve yumuşak bir nifak uzmanlığına sahip olanlar. Her iki gruptan da her asırda münafık bulunur. Özellikle de bu asırdaki siyaset münafıkları... Saldırgan yabancılar bunları kendi ülkelerini sömürgeleştirmek, ümmetlerini köleleştirmek için İslam ülkesinde dost, yardımcı ve propagandacı edinirler. Yabancılar tarafından sömürülen hiçbir İslam ülkesi yoktur ki, onların ülke halkından dost ve yardımcıları olmasın. Üstelik bunlar memleketlerine ve ülke halkına, yabancıları razı etme ve onlara sempati besleme yoluyla hizmet ettiklerini iddia ederler. Hâlbuki bu uşaklar olmasaydı, yabancılar bu derece zulme ve hakları çiğnemeye muvaffak olamazlardı. Bunların bir kısmı da halkın fark edemeyeceği tarzda gizli olarak bu yabancılara uşaklık ederler. Çünkü onlar münafıklığın talimini yapmış kimselerdir. Bu alçak yabancı uşakları, münafıklığa, yalan ve iftiralarla hainliklerini gizlemeye ihtiyaç duyarlar. Toplum şuuru ve fikir yapısı güçlü olursa, onlar bundan korkarlar. Cehalet ve zaafın kapladığı ülkelere gelince, bu hainler halkın rıza ve öfkesini bile dikkate almazlar.

Münafıklıkta en uzman ve en kabiliyetli kimseler zalim kral ve yöneticilerin destekçileridir. En kötü ve zararlıları ise, din âlimi kisvesine bürünen sahtekârlardır.

"Diğer bir kısmı ise suçlarını itiraf ettiler ..." Bunların dışındakiler veya bedevilerden ve Medine halkından başka kimseler vardır ki; onlar münafıklardan veya ilk önce Müslüman olanlardan yahut da onlara hatasız şekilde güzelce uyanlardan olmayıp günahkâr kullardandır: "Ve iyi bir ameli kötüsüyle karıştırdılar." Yani hem salih amel, hem de kötü amel işleyerek karışık iş yaptılar. Mananın şöyle olduğu da söylendi: İyiye kötü, kötüye iyi karıştırdılar. Yahut da her birine başka iş karıştırdılar, böylece amel noksan oldu. Fakat biri diğerine galip gelmediği gibi, birbirleriyle de bütünleşmedi. Onlar böylece ne halis mü'minlerden ne de fasık ve münafıklardan oldular. Bu, iman edip, salih amel işlemelerinden, bunun yanında da bazı günahlar irtikâp etmelerinden dolayıdır. Onlar veya bir kısmı savaştan geri kalan ve Tebük Savaşı'na zayıflar, hastalar, vasıta bulamayanlar, şüphecilerin izin talebi gibi izin istemeyen, münafıkların sahte mazeretleri tarzında mazeret göstermeyenler gibi geçerli bir mazereti olmaksızın çıkmayanlardır. Sonra bunlar geride kaldıkları süre zarfında Allah'a imanlarında samimi olmuşlar, günahlarını hissetmişler, Rablerinden korkmuşlardır. Savaştan geri kalmaları ve samimiyetleri birbiriyle bağlantılıdır. Bu, gasp edilmiş araziye girip orayı ıslah eden, oraya girmekle günahkâr olduğunu itiraf eden, tecavüz günahına kefaret olsun diye de orayı ıslah eden kimsenin hali gibidir. Salih amelle kötülüğü, buğdayla arpayı, suyla sütü karıştırdı, şeklindeki sözlerin Kur'ân'ın bu inceliğini ifade etmez. Çünkü bu türlü karıştırmalarda, karışanla karıştırılan tek şey ve benzeri olur. Bunu yapan; yanımda tatlı suyla saf süt vardır, diyemez. Fakat ayetin ifadesine göre, iki şeyden her biri kendi özelliğiyle var olur. Onun başkasıyla karışması, bir araya gelmelerini ifade etmekten ve tek başlarına olmadıklarını belirtmekten ibarettir. Atıf vav'ı bu cem manasını ifade eder. Be harfiyle geçişli yapmayıp da atıf vav'ını kullanmak Kur'ân belagatının inceliklerindendir. "Umulur ki Allah onların tevbelerini kabul eder." Yani onlar, tevbelerinin Allah tarafından kabulüne adaydırlar. Zira günahlarını itiraf etmeleri buna işarettir. Tevbe Sûresi 18. ayetin tefsirinde de geçtiği gibi "asâ" kelimesi ümitlendirme ve yaklaştırma ifade eder. Sonra da tamamen "lealle" gibi, "recâ" (ümit) için kullanılır olmuştur. Bazılarının, "Asâ Allah'a nispet edilirse kesinlik ifade eder." demesi doğru

değildir. Onları rahmet ve mağfiretin sebebi olan tevbeye muvaffak kılar tarzındaki görüş de doğru değildir. Çünkü tevbe günahın kötülüğünü ve kötü sonucunu doğru şekilde bilmekle, Allah'ın gazabını düşünmekten doğan vicdan azabıyla, Allah'ın cezasından korkmakla, bir daha günaha dönmeme azmiyle, ayrıca günahın zıddını yapmakla gerçekleşir ki, günahın izi silinsin. Günahlarını hatırlayan kimsenin itirafının bütün bu sonuçları doğuracağına dair açık rivayetler vardır.

"Çünkü Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir." Bu ayet, tevbenin kabul edilme ümidinin gerekçesidir. Yani Allah tevbe edenlere karşı çok bağışlayıcıdır. İyilik edenlere karşı merhameti geniştir. Nitekim şu ayetler bunu ifade etmektedirler: "Ben, tevbe eden, inanıp salih amel işleyen sonra da doğru yolda devam eden kimse için çok bağışlayıcıyım."[471]; "Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır."[472] Yüce Allah meleklerin mü'minlere istiğfar haberini şöyle bildirmektedir: "Ey Rabbimiz! Sen rahmetinle ve ilminle her şeyi kuşattın, tevbe edip Senin yoluna tabi olanları bağışla, onları cehennem azabından koru."[473]

Bazı âlimler bu ayetin, Kur'ân-ı Kerim'deki en çok ümit ifade eden ayet olduğunu söylediler. Diğer bazıları ise şu ayetin daha çok ümit ifade ettiğini söylediler: "Ey Muhammed! Benim tarafımdan onlara de ki: Ey kendilerine kötülük edip, aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz ki Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."[474] İşte bu ümit, aldırış etmeksizin günahta ısrar edenler için değil, şehvetlerine aşırı düşkünlüklerinden doğan korku sebebiyle neredeyse Rablerinden ümit kesecek olanlar için bir ilaç mesabesindedir. Bundan dolayı bir sonraki ayette şöyle buyruluyor: "Azap size gelip çatmadan önce Rabbinize yönelin, Ona teslim olun, sonra size yardım edilmez."[475]

Müslümanların bu şekilde sınıflandırılmasında dikkate alınacak hususlardan birisi de şudur: Salih amelle kötü ameli birbirine karıştıranlar her zaman ve zeminde mevcuttur. Muhacir ve Ensar'dan ilk önce Müslüman

---

471. Tâhâ, 20/82.
472. A'râf, 7/56.
473. Mü'min, 40/7.
474. Zümer, 39/53.
475. Zümer, 39/54.

olanlara tabi olanlar da böyledir. Fakat Hz. Peygamber'in (s), kendileriyle birlikte İslam binasını kurmuş olduğu ilk Muhacir ve Ensar'a gelince, hiçbir nesil onlara yakın olamaz, hiç kimse onlara yetişemez. Günümüzün çoğu sadık Müslüman'ı bile iyi amelle kötüsünü karıştıranlardan olabilmektedir. Belki de en kötü günahları, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihadı terk etmeleridir. Bu ayetten ve ayetin nüzul sebebi olan Ebu Lübâbe ve arkadaşlarının tevbesinden ders almalıdırlar. Sonraki ayeti düşünmeden sırf bundan ders almak yetmez. Esas olan nefsi, sadaka vermek ve başka salih amellerle nifak ve zaaftan temizlemektir.

Buhari, Sahih'inde Semüre b. Cündüb'den bu ayetin tefsirine dair şunu rivayet etmiştir: "Bir gece bana iki melek gelip, beni uykudan uyandırdı. Bunlar beni bir şehre götürdüler ki, o şehrin binaları altın ve gümüş tuğlalarla yapılmıştı. Bizi orada birtakım kimseler karşıladılar ki, onların vücutlarının yarısı, senin gördüğün şeylerin en güzeli bir yaratılıştaydı. Öteki yarısı da, gördüğün en çirkin insana benziyordu. İki melek onlara: Haydi şu nehre gidip giriniz, dediler. Onlar da nehre girdiler. Bir de gördük ki, onlardan o çirkinlik gitmiş, en güzel bir insan şekline dönmüş. Bu iki melek bana dedi ki: Burası Adn Cennetidir. Şu bina senin evindir. Melekler devamla: Hani şu vücutlarının yarısı güzel, yarısı çirkin olan insanlar var ya! İşte onlar, iyi amellerle kötülerini karıştıranlardır. Allah onların kötülüklerini affetti."[476]

Bu, salih amelleri nefse güzel, kötü amelleri de çirkin göstermek için rüya yoluyla anlatılan bir temsildir. Böylece nefis tevbe ve güzel amellerle temizlensin, tevbe etmeden önceki hali üzere diriltildikten sonra tamamen güzelleşsin ve şeref yurdu olan cennete layık hale gelsin. Yüce Allah şöyle buyurdu: "Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir."[477] Hz. Peygamber de beş vakit namazı, kapının eşiğinden günde beş kere akan bir nehre benzetmiş ve: "Oraya dalanda hiç kir ve pislik kalır mı?" buyurmuştur.[478]

476. Buhari, *Tecrid-i Sarih*, Hadis no:1706.
477. Hûd, 11/114.
478. Buhari, *Tecrid-i Sarih*, Hadis no: 319.

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿103﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿104﴾ وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿105﴾

103- Onların mallarından sadaka al ki, onunla kendilerini temizlersin, tertemiz edersin. Bir de haklarında hayır dua et. Çünkü senin duan kalplerini yatıştırır. Allah işitendir, bilendir.

104- Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah kullarının tevbesini kabul eder ve sadakalarını da alır. Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir

105- Ve de ki: "Yapacağınızı yapın! Çünkü yaptıklarınızı hem Allah görecek, hem Rasûlü, hem de mü'minler ve hepiniz mutlaka o gizli ve açığı bilen Allah'ın huzuruna götürüleceksiniz. O zaman, O, size neler yaptığınızı haber verecek."

Bu üç ayet; malların zekâtının faydaları, zekâta teşvik, malı ve canıyla Allah yolundaki cihadda ve diğer hususlarda kusur edenleri tevbeye yönlendirme, amele teşvik ve asıl olanın amel olduğunu belirtme konusundadır.

Mallardan Sadaka/Zekat Alınması

İbn Cerir, Ali b. Ebî Talha yoluyla şu hadisi nakletti. *"Ebu Lübâbe ve arkadaşları serbest bırakıldıklarında Hz. Peygamber'e geldiler ve: 'Ya Rasûlallah! Şu mallarımızı bizim adımıza tasadduk et ve bizim için Allah'tan af dile!' dediler. Hz. Peygamber de: 'Bana sizin mallarınızdan bir şey almam emredilmedi' buyurdu. Bunun üzerine Yüce Allah: '**Onların mallarından sadaka al ki, onunla kendilerini temizlersin, tertemiz edersin.**' ayetini indirdi."* İbn Cerir, benzer hadisi Ebu Talha'dan babaları yoluyla Muhammed b. Sa'd vasıtasıyla da nakletti ve

şunu ekledi: *"Bu ayet nazil olunca Rasûlullah (s) onların mallarından bir kısmını alıp onlar adına tasadduk etti."* Ayetin iniş sebebi hakkında İbn Cerir'e göre başka rivayetler de vardır. Her ne kadar bu ayetin sebebi özel de olsa, hükmü geneldir. Aynı genellik zekâtı alan için de geçerlidir. Hz. Peygamber'den sonra Hulefâ-i Râşidîn'i kapsadığı gibi, onlardan sonraki devlet başkanlarını da kapsar. Zengin olan bütün Müslümanlar da zekât alınanlar kapsamına dâhildir. İmad b. Kesir dedi ki: *"Her ne kadar emvâlihim kelimesinde zamir, günahlarını itiraf edenlere ve iyi amelle kötüsünü birbirine karıştıranlara raci ise de bütün zengin Müslümanları kapsamaktadır."* Buna bakarak bazı Arap kabileleri, zekâtın devlet başkanlarına verilmeyeceğine, onu almanın sadece Hz. Peygamber'e has olduğuna inanmışlar ve *"onların mallarından bir sadaka al"* ayetini buna delil olarak ileri sürmüşlerdir. Hz. Ebubekir ve diğer sahabeler bu bozuk anlayış ve tevile karşı çıkmışlar, Rasûlullah'a (s) verdikleri gibi, Halife Hz. Ebubekir'e de zekât verinceye dek onlarla savaşmışlardır. Hatta Hz. Ebubekir şöyle demiştir: *"Allah'a yemin olsun ki, Rasûlullah'a (s) zekât olarak verdikleri bir keçi yavrusunu -bir rivayete göre bir yuları- dahi bana vermezlerse, vermeyenlerle savaşacağım."* Bu olay muteber hadis ve siyer kitaplarında geçen meşhur bir olaydır ve doğruluğunda ittifak vardır. Şimdi ayetin manasına gelelim:

"Onların mallarından sadaka al ki, onunla kendilerini temizlersin, tertemiz edersin." Ey Peygamber! Belirtilen kişilerin mallarından ve mü'minlerin diğer mallarından -çeşitlerine göre ki, ticaret malı da bunlardandır- farz zekât gibi muayyen veya nafile gibi gayr-i muayyen bir sadaka al. Sadaka; Bedevi mü'minlerin harcamalarında belirtildiği gibi, mü'minin Allah'ın rızasına yaklaşmak için harcadığı şeydir. Böylece onları cimrilik, hırs, adilik, yoksullara karşı katılık ve buna bağlı rezilliklerden temizlemiş, ameli ve ahlaki hayır ve bereketlerle onları yüceltmiş, dünya ve ahiret saadetine layık hale getirmiş olursun. Burada temizleyen Hz. Peygamber, temizleme vasıtası ise zekattır. Tezkiye; ekin ve benzerlerinin gelişmesi demek olan *zekâ* mastarından gelme bir mübalağa sığasıdır. *Mecâzü'l-Esâs* adlı eserde şöyle dendi: *Racülün zekiyyün* demek; hayır ve fazileti fazla, zekâ ve temizliği açık adam demektir. *"Tarafımızdan ona bir kalp yumuşaklığı ve temizlik verdik."*[479]

---

479. Meryem, 19/13.

Nefisleri temizlemek Allah'a nispet edilir. Zira kulu, nefsini ıslah edip yüceltecek fiile muvaffak kılan, yaratan ve takdir eden O'dur. Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Eğer Allah'ın lütfu ve merhameti üzerinize olmasaydı, sizin hiçbiriniz günahtan temizlenemezdi. Fakat Allah dilediğini temizler. Allah her şeyi işitir, bilir."[480]

Temizleme işi aynı zamanda Hz. Peygamber'e de nispet edilir. Zira O, Allah'ın Kitabı'nı açıklama hususundaki fiili ve kavli sünnetiyle nefisleri arıtıp, derecelerini yükseltecek şekilde mü'minleri terbiye edendir. Mü'minler için en güzel bir örnektir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Okuma yazma bilmeyen kimselere, kendilerinden bir peygamber gönderen O'dur. Bu peygamber onlara Allah'ın ayetlerini okuyor, onları kötülükten temizliyor, onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor."*[481] Ümmeti temizlemesi, peygamber olarak gönderilmesinin sebepleri arasındadır. Nefsi temizleme işi aynı zamanda kula da nispet edilmiştir. Çünkü Yüce Allah'ın, nefsi temizleme sebebi saydığı sadaka ve diğer hayırlı amelleri işleyen kulun kendisidir. Şu ayetler bunu göstermektedir: *"Nefsini kötülükten temizleyen mutlaka kurtulmuş, günahla kirletip örten ise elbette ziyana uğramıştır."*[482]; *"Kötülükten temizlenen ve Rabbinin ismini zikredip, namaz kılan mutlaka kurtuluşa erecektir."*[483] Aşağıdaki ayetlerde ifade edilen tezkiye, dil ile yapılan tezkiyeye dairdir: *"Kendilerini temize çıkaranları görmüyor musun? Oysa ancak Allah dilediğini temize çıkarır."*[484]; *"O halde kendinizi temize çıkarmayın. O, kötülükten sakınan kimseleri çok iyi bilir."*[485] Tezkiye, temizleyenin fiili için kullanıldığı gibi -ki asıl olan budur- buna delalet eden söz için de kullanılır. Şahitlerin tezkiyesi bu kabildendir.

"Bir de haklarında hayır dua et. Çünkü senin duan kalplerini yatıştırır." Hamza ve Kisâî müfret olarak ve cins anlamına *"salâteke"* şeklinde, diğerleri ise sadaka verenlerin topluluğu itibarıyla çoğul olarak *"salavâtüke"* şeklinde okudular. *Salât* kelimesi; *sallâ, yusallî, tasliyeten* mastarından türeme bir isimdir. İslam'da *tasliye* lafzı terk edildi. Yerine *salât* kelimesi kullanıldı. Şu beyitte ise *tasliye* lafzı kullanılmıştır:

---

480. Nûr, 24/21.
481. Cuma, 62/2.
482. Şems, 91/9, 10.
483. A'lâ, 87/14, 15.
484. Nisâ, 4/49.
485. Necm, 53/32.

تركت الدنان وعزف القيان   وأدمنت تصلية وابتهالا

"Şarap testisini ve kadın çalgıcıların melodilerini bıraktım.
Onların yerine namaz ve duanın tiryakisi oldum."

Salâtın asıl manası duadır ve ayette kastedilen de budur. İslam'ın özel bir ibadetine namaz adı verilmesi, bir şeye kendi cüzlerinin en önemlisiyle isim vermek kabilindendir. Çünkü dua manasına gelen salât ibadetin ruhu ve özüdür. Başka gerekçeler de söylendi. Salât Allah'tan olursa rahmet ve şefkat, meleklerden olursa dua ve istiğfar anlamına gelir. Yüce Allah şöyle buyurdu: **"Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size rahmet eden Allah, sizin için istiğfar eden de O'nun melekleridir. Allah mü'minlere çok merhamet edicidir."**[486]; *"Şüphesiz ki Allah ve melekleri Peygamber'e salât ederler. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle teslim olun."*[487] *Peygamber'imize salâtımız, namazda son teşehhütten sonra olan duamızdır. Rivayet edilen şu ezan duasındaki sözümüz de bu anlamdadır.* **"Ey bu üstün davetin ve hazır namazın Rabbi olan Allah'ım! Muhammed'e (s) cennette en yüksek ve en faziletli dereceleri ver ve onu, kendisine vaad ettiğin şefaat makamına eriştir. Muhakkak ki Sen sözünden caymazsın"**[488]

Ayette geçen *"seken"* kelimesi; aile, mal, eşya, dua ve övgü gibi nefsin sükûn bulduğu, rahat ettiği şey anlamınadır.

Ayetin manası şudur: Ey Rasûl! Sadaka verenlere dua et, onlara rahmetinin gereği istiğfarda bulun. Çünkü senin dua ve istiğfarın onlar için bir güven ve huzurdur. Günah işlediklerinde nefislerinde meydana gelen ızdırap onunla yok olur. Tevbe ettiklerinde tevbelerinin kabulüyle gönülleri tatmin olur. Sadakalarını alıp uygun yerlere sarf etmenle Allah'ın bu sadakaları kabul etmesinden rahatlık duyarlar. ***"Allah işitendir, bilendir."*** Yani duanı kabul ve icabet edecek şekilde işitir. Ondaki hayır ve maslahatı bilir. İşitme ve bilmeden maksat, bunların gereğinin yapılmasıdır. Günahlarını itiraf etmelerini işitir. Tevbe ve pişmanlıklarını, sadaklarında samimiyet ve gönüllü oluşlarını bilir. Buna göre sevap verecek olan da O'dur. *"İnne salâteke"* ifadesi, dua emrinin gerekçesidir. Allah'ın bilip işitmesinin zikredilmesi; duanın

486. Ahzâb, 33/43.
487. Ahzâb, 33/56.
488. Buhari, *Ezân*, 8, *Kur'ân*, 17; Tirmizi, *Salât*, 43; Nesâî, *Ezân*, 38.

ve ibadetlerin kabulüne ve sevaplarının verileceğine işarettir. Peşindeki ayet de bunu açıklamaktadır.

Buhari ve Müslim, Abdullah b. Evfâ'dan şu hadisi rivayet etmişlerdir: *"Rasûlullah'a (s) bir kavim sadakalarını getirdiğinde şöyle dua ederdi: 'Allah'ım! Filana rahmet et.' Babam da sadakasını getirdiğinde ona da: 'Allah'ım! Evfâ'ya rahmet eyle' diye dua etmiştir."*[489] Hadiste geçen *"sadakasını"* sözünden açıkça farz olan zekât kastedilmektedir. Bu da gösteriyor ki, ayette zikredilen sadakadan maksat da, farz olan zekâttır veya farz ve nafileye şamildir. Bu hadis, Peygamber'imizin bu duayı hep yaptığını da göstermektedir. Ayetteki emir kipinin Peygamber'imize has bir farziyeti ifade ettiği söylenmiştir. Zahiri mezhebine mensup bazıları, zekât alan devlet başkanlarının da dua etmesinin farz olduğunu söylemişlerdir. Âlimlerin çoğu ise bunun müstehap olduğu görüşündedirler. Buhari bu hadisle ilgili olarak (İmamın, sadaka sahibine duası ve onların mallarından bir sadaka al... ayeti babı) başlığı altında bir bâb açmıştır. Âlimlerin çoğunluğu *salât* lafzıyla geçen duanın Hz. Peygamber'in başkasına, Müslümanların da Hz. Peygamber'e yaptıkları duaya mahsus olduğunu söylemişlerdir. Bazı âlimler, Hz. Peygamber'in Müslümanlara, zekat verdikleri esnada *"Allah'ım! Filana salât (rahmet) eyle"* şeklindeki duasını başka lafızlarla sınırlamışlardır. Nitekim Rasûlullah'ın (s) başka şekilde dua ettiği de sabittir. Nesâî, Vâil b. Hucr'dan şu hadisi rivayet etmiştir. *"Hz. Peygamber zekat olarak güzel bir deve gönderen adama: 'Allah'ım! Devesini de, kendisini de mübarek kıl' şeklinde dua etmiştir."* İmam Şafii dedi ki; *"Sadaka aldığında imamın yapacağı iş, zekat verene dua etmesi ve: 'Allah, verdiğin malı senin için sevaba vesile kılsın, geride bıraktığın malı da mübarek eylesin' demesidir."*

En faziletli olanı ise salât ve selamın Hz. Peygamber ve ehline birlikte yapılmasıdır. Müslümanların çoğunluğu, selamı Peygamber'lere ve meleklere tahsis etmektedir. Aynı şekilde Ehl-i Beyt'ten bir grup ve Şia, selamı, Hz. Fatıma, Hz. Ali ve Hasan-Hüseyin (r) neslinden gelen meşhur imamların adı geçince ihmal etmemekte, Ehl-i Sünnet ve diğerlerinin pek çoğu da Fâtımatü'z-Zehrâ, Hasan-Hüseyin ve babaları Hz. Ali'nin adıyla birlikte veya tek olarak anıldığında selamı zikretmede onlara uymaktadır. Fakat Hz. Peygamber'le birlikte onun Ehl-i Beyt'ine salât ve selam getirmek ittifak edi-

---

489. Buhari, *Zekât*, 64; Müslim, *Zekât*, 178; Ebu Davud, *Zekât*, 6.

len bir konudur. Salli ve Bârik duaları da salât ve selam kabilindendir. Aynı şekilde sahabe ve Tabiinin de Ehl-i Beyt'e atfen bu duaya katılması kitaplarda, kitabe ve diğer konuşmalarda yaygın olarak geçmektedir.

Farz Olan Sadaka ve Zekat'ın Faydaları, Beşerin Mali Islahı

Yüce Allah'ın, zekâtın mü'minleri temizleyip arındırdığını söylemesi, fert ve toplum olarak bütün mü'minleri kapsamaktadır. Bu, fertlerin nefislerini cimrilik pisliklerinden, adilikten, katılıktan, bencillikten, tamahkârlıktan, insanların mallarını hıyanet, hırsızlık, gasp, faiz ve diğer batıl yollarla yemekten arındırmadır. Allah'ın rızasını ve mağfiretini kazanmak maksadıyla elindeki malların veya saklayıp biriktirdiği servetin bir kısmını Allah yolunda harcama inancı üzere yetişmiş bir kimse elbette başkasının malını haksız yere almaktan kendini sakındırmaya daha layıktır. İman meyvelerinin toplamı olan takva, ilim ve irfanla fertlerin nefislerinin temizlenmesi; mü'minler topluluğunun bu asırda buna, heyeti içtimaiye deniyor. Harpler, fitneler, düşmanlıklar, tecavüz ve hasetlerin kaynağı olan toplumsal rezaletlerden arındırmayı da sağlar.

Mallar insan hayatının direği, özel ve toplumsal kurumlarının ve geçimlerinin merkezi konumundadır. İnsanlar kazanma ve üretim kabiliyeti açısından, israf ve cimrilik, ölçü ve tedbir, cömertlik ve cimrilik, fazilette yardımlaşma yönünden farklı durumdadırlar. Kazanma ve harcama konusunda birbirlerine muhtaçtırlar. Servet biriktirmeye en kabiliyetli olanlar, tabiatlarına hırs ve cimrilik duygusunun hakim olduğu kimselerdir. Öyle ki bu hırs ve cimrilik kendi nefislerine ve yakınlarına karşı bile baskın gelir. Bundan dolayı bir kısmı diğerleri için imtihan, kavga ve düşmanlık sebebi haline gelir. Yüce Allah bunu şöyle belirtiyor: *"Sabreder misiniz diye sizi birbiriniz için bir imtihan vesilesi yaptık."*[490] Bu durum; ahlak, amel ve kabiliyette beşerin farklılığına dair ilahi kanun gereğidir. Bunun hikmetini daha önce de açıklamıştık.

Din; nefislerini arıtma, kendisiyle fıtratlarının düzeldiği fert ve toplumlarının yükseldiği ahlaklarını doğrultma hususunda beşerin rehberi olunca, Allah onlar için ibadet ve amelle ilgili hükümler koydu. Bu hükümler onları bu fitnenin şerrinden, onu ihmalden doğan sıkıntılardan kurtarır. Allah,

490. Furkân, 25/20.

servet sahiplerine, servetin kötülüklerini iyiliklere çevirecek olan sadaka ve infakı farz kıldı. Ben tefsir ve fıkıh kitaplarında, İslam tarihiyle ilgili dokümanlarda mali siyaset ve İslam'ın bu konudaki yegâne ıslah projesinin incelik ve hikmetine dair ilmî bir açıklama bulamadım. Bu ayetin tefsirinde bunları açıklamayı düşünmüştüm. Fakat konuyu ele alıp bu meselenin esasları ve detayları üzerinde düşününce, bunun ancak müstakil bir kitap yazılarak mümkün olacağı kanaatine vardım ve burada bu konunun büyüklüğüne işaret eden en önemli gerçekleri özet olarak sunmakla yetinmeyi uygun buldum.

Diyorum ki: Bu çağda ilim, fen ve genel maslahatların çerçevesinin genişlemesi, araştırmacıları, bazı fert ve grupları bütün detayları tespit için belli sahalarda çalışmaya yönlendirmeye mecbur etti ki, böylece konular belirlensin ve imkân nispetinde meseleler kavransın. İş o noktaya vardı ki, maliyecilerin maliyeci lakabını alabilmeleri ancak bu sahadaki bazı ilimlerde uzmanlaşma ve bazı detaylarda uygulama ve tecrübeden sonra olmaktadır. Görüyoruz ki, bazı sosyologlar beşer tarihindeki önemli dini ve siyasi harp ve ihtilallerin gerçek sebebinin kesin olarak servet olduğunu iddia etmektedirler. Yahut da onlara göre servet, bu husustaki sebeplerin en önemlilerindendir. Avrupa'daki din savaşlarını, İslam'a karşı yapılan haçlı seferlerini bunun dışında saymamışlardır.

İki sene önce Kudüs'te basılan, *İslam'da Fikir Hareketleri* konulu Arapça bir kitap neşredildi. Bakü-Rus Üniversitesi profesörlerinden Rus uyruklu Suriyeli yazar B. Cozi bazı batılı tarihçilere uyarak şu iddiada bulundu: *"İslamiyet sadece dini bir düşünce hareketi değil, aynı zamanda sosyal ve iktisadi bir olaydır. Hatta bizzat İslam'ın birinci hedefi ekonomidir, din bunun için sadece bir araçtır." Meşhur İtalyan tarihçi Kaytani'den şu görüşü aktardı: "İslam ancak zahirde dindir. Özü ise siyaset ve ekonomidir."* Yazar ayrıca şunları da söyledi: *"Kendi döneminde Hicaz'ın başkenti olan Mekke'de zuhur eden sosyal ve iktisadi hareketin kaynağını kavramış olması İslam dininin kurucusu olan Muhammed'in (s) deha ve üstünlüğünü gösterir. Peygamber (s) bu şartlardan nasıl istifade edeceğini ve onları dini ve sosyal alandaki yüce hedefleri için nasıl kullanacağını bilmiştir."* Yazar daha sonra bu görüşleri, bizzat bâtıl olan tarihin dış görüntülerine ve aldatıcı yüzüne bakarak uzun uzadıya ele aldı. Din itibarıyla Hıristiyan, siyaseten komünist olan ve bu iki yazardan aktarma yapan bir

kimsenin bu görüşlere inandığını sanmıyorum. Görüldüğü kadarıyla ülkesi Bolşevik Rusya'nın, Arap ülkelerinde hortlattığı komünizmini yaymak ve böylece Müslümanların inançlarını sarsmak istiyor. *Menar Mecmuası*'nda kitabına reddiye yazma fırsatı bulacağımızı sanıyorum. Ancak burada şunu söylemekle yetiniyorum: Şayet İslamiyet onun söylediği gibi olsaydı, bunun işareti, dini en iyi bilen, ilim ve amelle onun esaslarını en doğru şekilde uygulayan Peygamber'de (s) ve İslam'ı en iyi anlayanların başında gelen Raşid halife ve fıkıh imamlarında gözükürdü. İki önderliği de uhdesinde toplayan Ömer b. Abdülaziz, mali görevlilerinden birine yazdığı mektupta şunu söyledi: *"Rasûlullah (s) vergi tahsildarı olarak değil, hidayet rehberi olarak gönderildi."*

Gerçek olan şudur ki İslamiyet dengeli bir dindir. Dünyada hâkimiyeti, ahirette ise saadeti temin için bedenle ruhun maslahatlarını bir araya getirmiştir. O, zühde dayalı Hıristiyan ruhçuluğuyla dünyevi zenginliği esas alan Yahudilik arasında orta pozisyondadır. Beşer toplumundaki ıslah hedeflerinden birisi de insanları adalet ve ikrama yönlendirmedir. Ta ki insanlar zenginlerin azgınlığından ve fakirlerin zilletinden korunsunlar. Bu konuda varit olan Kur'ân ve Sünnet nassları ıslah hususunda en ileri noktada, cehalet ve arzularına uyarak İslam'ı parçalamak isteyenlerin iddialarını çürütecek konumdadır. Yahudi ve Frenklerden malın kölesi olanlar servet toplama ve onu nemalandırıp sadece kendi aralarında döndürerek binlerce ve milyonlarca fakir işçiyi köleleştirme, onların hasmı olan sosyalistler ise onlara karşı çıkmada ve insanları malda ortak yapma ve serveti bütün insanlar arasında ortak bir hak haline getirme hususunda aşırı gitmektedirler. Asrımızda Rus komünizmiyle bu aşırılık, yüz milyon insanı köleleştirme ve hayvanlar gibi komünizm ideolojisini gerçekleştirme işine seferber etmekle sonuçlandı. Onlardan topladığı servetlerin çoğunu da her ülkede komünizm propagandası için harcamaktadır. Aklı başında olanlar iki taraftan kaynaklanan bu aşırılığın sonunda korkunç bir dünya savaşının ve sadece zalimlerle sınırlı kalmayacak bir fitnenin çıkmasından korkmaktadırlar.

Toplumları bu fitne ve onun kötü akıbetinden kurtaracak olan sadece İslam dinidir. Dinden kastım, onun mali ve diğer hükümlerini uygulamaktır. Bu mali hükümleri fiilen uygulamak ancak dine boyun eğmekle mümkündür. Aklı başında olan batılılar makul bir dine olan ihtiyacı hissetmeye

başladılar ki bu dine sarılmakla materyalist medeniyetin fesadı ortadan kalksın. Aradıklarını ise sadece Kur'ân'ın dininde ve Peygamber'lerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'in Sünneti'nde bulacaklardır. Korkarım ki bunu ancak büyük bir felaketten sonra göreceklerdir. Bu da Bolşeviklikle kapitalizmin kavgasından doğacak olan ve beklenen yıkıcı harp olacaktır. Ben burada mali problem konusunda ilk aklıma gelen en önemli İslami prensipleri hatırlatıyor ve bunları şöylece aktarıyorum:

İslam'da Ekonomiyle İlgili Ölçüler

1- Şahsi mülkiyetin tanınması, insanların mallarının batıl yollarla yenmesinin yasaklanması.

2- Faiz ve kumarın yasaklanması.

3- Servetin sadece zenginler arasında dolaşmasının önlenmesi. Yani fakirlere ulaşmadan sadece zenginler arasında el değiştirmesi. Servetin bu şekilde dolaşması hiçbir asırda mali sistemin bankalara, şirketlere ve karaborsacılara tabi olduğu Batı medeniyeti döneminde olduğu şekilde cereyan etmemiştir. İşçiler bu kurumlara karşı savaşmakta, bundan ötürü servet sahiplerine karşı düşmanca davranmaktadır.

4- Mallarını kendileri ve toplumları için zararlı sahalarda zayi etmemeleri için mallarında tasarruf hususunda sefihlere hacir -engel- konulması.

5- İslam'ın başlangıcında mutlak -miktarı belirlenmeksizin- zekâtın farz kılınması. Bu bir sosyal yardımlaşma şeklindeydi. Yöneticilerin baskısıyla değil, vicdanların etkisiyle yürüyordu. Sonra İslamiyet bir devlet haline gelince mutlak anlamdaki bu zekât bir süre ertelendi veya miktarı belirli bir vazife haline geldi. Şayet hicretten önce Mekke'deki Müslümanların hali ortaya çıkarsa sosyal yardımlaşma tarzındaki zekât da gerekli hale gelir. Demek istiyorum ki, bir yerde zenginiyle fakiriyle, servet sahibiyle zavallı fakiriyle Müslümanlar muhasara (ambargo) altında bulunursa diğer zengin Müslümanların, onlardan fakir olanlarının temel ihtiyaçlarını gidermeleri dini bir mecburiyettir. Tabii ki bu farz olan zekât yeterli olmadığı hallerde söz konusudur.

6- Farz olan zekâtın altın-gümüş ve ticaret mallarında kırkta bir, senelik zirai gelirlerden ise onda veya yirmide bir olarak belirlenmesi. Fıkıh ve hadis kitaplarında hayvanların zekâtı belirtilmiştir.

7- Eş ve yakınlara nafaka mecburiyeti.

8- Öldürülmesine karar verilmiş veya Müslümanlarla harp halinde olanlar hariç, barışmak için otel ve barınak bulamayan gurbetçilere ve hangi din ve ırktan olursa olsun, zaruret içinde bulunanlara yeterli yardım yapma mecburiyeti.

9- Malların bazı günahlar için kefaret kılınması. (Zıhar kefareti, Ramazan ayında malum şartlara göre oruç bozmanın kefareti gibi...)

10- Nafile sadakaların teşviki ve özendirilmesi

11- İsraf ve savurganlığın, cimrilik, pintilik ve açgözlülüğün kötülenmesi ve bunun fert, toplum ve devlet için helak ve felaket sebebi sayılması.

12- Temiz rızıkların ve süslerin mübah kılınması. Bu, toplumsal bozulma, düşmanlık ve hasedi körükleyen, kaynakları boşu boşuna tüketen, bedenî hastalıklara yol açan israf ve kibre dalmamak şartına bağlıdır. Bu durum, servetin çoğalma sebeplerinin en büyüklerindendir.

13- Nefse ve aile fertlerine yapılan harcamada dengeli ve ölçülü harcamanın övülmesi.

14- Şükreden zenginin, sabreden fakire üstün tutulması. Veren el alan elden, faydası insanlara yönelik ameller, faydası sadece yapana dönük olan amellerden daha üstün görülmüştür. Ayrıca sadaka-i cariye, sevabı hiç eksilip kesilmeyecek amellerden sayılmıştır.

Sen şimdi bu prensipleri uygulayan bir toplumda zavallı bir fakirliğin, elem verici bir zararın, yüz kızartıcı bir kötülüğün varlığından söz edebilir misin? Altın ve gümüşün kırkta bir olan zekâtı, nemalandırmak için parasını bankaya yatıranlara verilen kârın ortalaması olduğunu hatta bazen bu kârın daha az olduğunu görmez misin?

Mısır kavminin para ve ticaret olarak servetini hesap et, bir de diğer zekât çeşit ve miktarlarına bak. Neticede zekât yerli yerince sarf edildiğinde halkın ulaşacağı saadeti idrak edebilirsin. Aynı zamanda zekâtın sarf yerle-

riyle ilgili ayetin tefsirinde söylemiş olduğumuz zekatın yerine getirilmesi bile, Müslümanların kaybettiği şerefi tekrar kazanmaya kafi gelecektir. Sözümüzün doğruluğunu da görebilirsin. Şu iki ayeti oku ve üçüncüsü üzerinde de iyice düşün: *"Mallarınızı Allah yolunda harcayın, kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın."*[491]; *"Kim nefsinin hırs ve cimriliğinden kurtulursa, işte kurtuluşa erenler onlardır."*[492]; *"İşte sizler Allah yolunda harcamaya çağrılan kimselersiniz. İçinizden kiminiz cimrilik ediyor. Fakat cimrilik eden ancak kendi zararına cimrilik eder. Allah zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer haktan yüz çevirirseniz, Allah yerinize başka bir kavim getirir sonra onlar sizin gibi olmazlar."*[493] Kitap ve sünnette malı hayır yolunda harcamaya ve bunu imanın en büyük alametlerinden, sevap ve Allah rızasını kazanma sebeplerinden, cennete girme vesilelerinden saymasına, ayrıca bunu Allah'a verilmiş borç olarak nitelemesine dair olan teşvik başka hiçbir amel için söz konusu olmamıştır. Buna dair Bakara ve Tevbe Surelerinde tefsiri geçen ve geçecek ayetlerde pek çok delil bulabilirsin.[494]

"Onlar bilmiyorlar mı ki, Allah, kullarının tevbesini kabul eder ve sadakalarını da alır." Günahlarından tevbe edenler bilmezler mi ki, kullarından tevbe edenlerin tevbesini sadece kendisi kabul eder. Başka kulları şöyle dursun, bu hakkı Peygamber'ine bile tanımaz. Ayetteki istifham, Kur'ân'ın işaret ettiği ve onları tevbeye sevk edenin O olduğunun ikrarı manasınadır. Yahut da mana şudur: İmanın gereği ve icabı olduğu halde bütün mü'minler bu gerçeği bilmiyorlar mı? Buna göre istifham; bu bilgiye ve bilginin gereği olan tevbeye teşvik anlamınadır. Tevbenin onlardan kabul edilmesinin *"an"* ile ifade edilmesi *"min"* manasındadır. *"Sadaka ancak zenginlik sebebiyledir"* sözündeki "an"ın, "min" manasına geldiği gibi. *"Lâ sadakate illâ an ğinen ve min ğinen."* Burada tevbenin kabulü; vazgeçmek, bağışlamak anlamınadır denildi. Yani Allah onların günahlarından vazgeçerek yaptıkları tevbelerini kabul etti. Zira "an" harf-i cerrinde tecavüz (vazgeçme) anlamı vardır. Bu ifade daha beliğdir. Böylece Allah, onların bütün sadakalarını da kabul edip mükâfatlandırır. Şu ayetlerde belirttiği gibi sonra onu borç sayıp kar-

491. Bakara, 2/195.
492. Haşr, 59/9.
493. Muhammed, 47/38.
494. Bilgi için bkz: Bakara, 43,245,254,261-268; Âl-i İmrân, 92,134; Nisâ, 37,114 ayetleri ve fihristte zekat, sadaka ve mal lafızlarının geçtiği kısımlar.

şılığını kat kat verir. *"Eğer Allah'a ödünç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat arttırır."*[495]; *"Kim Allah'a güzel bir borç verirse, Allah da onun karşılığını kat kat verir."*[496]

Allah'ın, sadakaları kabulü şu üç şekilde olur:

1- Sadaka almaya ehil olan fakir, yoksul ve diğer düşkünlerin, bizzat sadaka verenin elinden alması.

2- Kendi döneminde Hz. Peygamber'in, daha sonra devlet başkanlarının, Allah'ın emrettiği yerlere sarf etmek üzere sadakaları almaları.

3- Yahut da kabulü manasında Allah'ın alması ve vaat ettiği şekilde kat kat sevap vermesi. Hz. Peygamber için *"Onların mallarından bir sadaka al"* emrinden sonra, "alma" tabirinin Allah'a izafesi Hz. Peygamber için bir teşriftir. Zira Allah, emrettiği şeyi bir bakıma bizzat Peygamber'in eliyle almış oluyor.

"Allah tevbeleri kabul edendir, çok merhametlidir." Günahının zararını idrak ederek ve Rabbine dönerek tevbe eden her tevbekarın tevbesini kabul edecek olan Allah'tır. Bu tevbe ne kadar tekrar ederse etsin. O aynı zamanda tevbe edenlere karşı çok merhametlidir. Mübalağa ifade eden Tevvâb kipi, tevbe edenlerin çokluğu ve Rabbinden korkması, günahta ısrarına engel olan kimsenin bir günahtan bile tekrar tekrar tevbe etmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Nitekim Yüce Allah muttakileri tanımlarken şöyle buyurmuştur: *"Onlar bir kötülük yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe istiğfar ederler. Zaten Allah'tan başka günahları kim bağışlayabilir? Bir de onlar işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler."*[497] Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Günde yetmiş defa günaha dönse bile istiğfar eden ısrar etmiş sayılmaz."*[498] Buhari ve Müslim Ebu Hureyre'den merfu olarak şu hadisi rivayet etmişlerdir: *"Sizden kim temiz şeylerden tasadduk ederse - ki Allah sadece temiz olanı kabul eder - Rahman onu sağ eliyle alır. Bu sadaka bir tek hurma bile olsa, o, Rahmanın avucunda dağdan daha iri oluncaya kadar büyür, tıpkı sizin bir tayı veya deve yavrusunu büyütmeniz gibi, O da*

495. Teğâbün, 64/17.
496. Vâkıa, 56/11.
497. Âl-i İmrân, 3/135.
498. Ebu Davud, *Vitir*, 26.

sadakanızı büyütür."[499] Bu hadis, Yüce Allah'ın makbul sadakayı katladığına dair bir temsildir.

Hasra delalet eden fasıl zamiri ve *"enne"* ile tekit edilen isim cümlesi ve bu cümlede çokça tevbe kabul eden anlamındaki *"tevvâb"* ve rahmetteki köklülüğü ifade eden *"rahim"* kelimesi tevbe edenler için en büyük müjdeyi, günahkârları tevbeye en beliğ teşviki ifade etmektedir. Düşünenler için bu durum gayet açıktır.

"Ve de ki: 'Yapacağınızı yapın! Çünkü yaptıklarınızı hem Allah görecek, hem Rasûl'ü, hem de mü'minler;" Bu ayet ***"...ve sadakalarını da alır."*** ayetine atıftır. Manası şudur: Ey Rasûlüm! Onlara de ki; dünyanız, ahiretiniz, kendiniz ve ümmetiniz için amel ediniz. İşlenecek amelin belirlenmemesi genellik ifade eder. Bazıları, dilediğinizi yapın şeklinde takdir yapmışlardır. Asıl olan kusurdan dolayı özür dilemek veya ciddiyet ve gayretten bahsetmek değil, bizzat çalışmaktır. Zira dünya ve ahiret saadeti amele bağlıdır. Bu durum Allah'a gizli kalmadığı gibi, kullara da gizli kalmaz. İster iyi, ister kötü olsun, Allah sizin amelinizi görecektir. Size düşen, amellerinizde Allah'ın murakabesini hissetmek, sizi gözetlediğini hatırlamaktır. O, sizin niyet ve maksatlarınızı bilmekte, O'na hiçbir şey gizli kalmamaktadır. Allah'ın, amelini gözetlediğine inanan kimsenin, işini sağlam yapması, niyetini halis kılması, şeriatın ölçülerine uyması, yaptığı işte nefsini temizlemeye çalışması ve yaratılanlar için hayrı ön planda tutmasıdır. Sadece günahları terk etmesi, yasaklardan kaçınması yeterli değildir. "*Çölde bir adam bir kadından istifade etmek istedi ve: 'Bizi burada yıldızlardan başka gören yok' dedi. Kadın: 'Peki yıldızları yaratan nerede?' deyince adam utanıp, isteğinden vazgeçti.*" Onu aynı zamanda Rasûlü (s) ve mü'minler de görürler ve nifakla ihlası ayırt eden iman terazisiyle onu tartarlar. Çünkü onlar insanlar üzerinde Allah'ın şahitleridir. Rasûlullah (s), Ahmed b. Hanbel, Ebu Ya'lâ, İbn Hibban ve Beyhaki'nin rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurdu: "*Sizden biriniz kapısı ve deliği olmayan sağır bir kaya içinde bile bir amel yapsa, ne şekil olursa olsun mutlaka Allah onu insanlara gösterir.*"[500] Şair Züheyr şöyle dedi:

---

499. Buhari, *Zekât*, 8; Müslim, *Zekât*, 63; Tirmizi, *Zekât*, 28.
500. Ahmed b. Hanbel, III, 28.

وكم لله من لطف خفي يدق خفاه عن فهم الذكي

"Bir adamın kötü bir huyu varsa,
İnsanlara gizli kaldığını sansa da bilinir."

Psikolojik özellikler, gizli ameller sahibi tarafından ne kadar da gizlenmeye çalışılsa insanlardan gizli kalmadığına göre, inanç ve ahlakın gereği olan ameller, nefsin alıştığı âdetler, özellik haline gelen melekeler hakkında ne demeli? Sadık mü'minleri görüyoruz ki, gizlenmesi müstehap olan bazı faziletli amelleri gizliyorlar. Bilinmesin ve reklam ve riyaya zıt olan ihlâsta titizlik olsun diye, iffetli fakirlere gizli sadaka vermek gibi. Fakat kısa zamanda onlar bu amellerle meşhur oluyorlar. Allah'tan değil de, insanlardan korktukları için amellerini gizleyen münafıkların da kısa zamanda rezil olduklarını görüyoruz. Halk arasında yaygın olan sözlerden birisi de şudur: "Gizlenen vartaya (tehlikeye) düşmez."

Ayet bize göstermektedir ki; imanın gereklerini yerine getiren ve vasıfları Kur'ân'da belirtilmiş mü'minler topluluğunun rızası, Allah ve Rasûlü'nün rızasını takip eder. Onlar, batıl üzerinde toplanmazlar. Buhari ve Müslim de Enes b. Malik'ten aynı anlamda şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: *"Ashaptan bir grup bir cenazeye uğradılar ve onu methettiler. Hz. Peygamber (s): 'Vacip oldu' buyurdu. Sonra başka bir cenazeye uğradılar. Onun kötü birisi olduğunu söylediler. Hz. Peygamber yine: 'Vacip oldu' buyurdu. Hz. Ömer: 'Ne vacip oldu?' deyince Efendimiz (s): 'Şunu hayırla andınız, ona cennet vacip oldu. Ötekini de şerle yâd ettiniz, ona da cehennem vacip oldu. Siz yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz' buyurdu."* Müslim'in rivayetine göre Hz. Peygamber *"vacip oldu"* sözünü iki yerde de üçer defa: *"Siz yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz"* sözünü de aynı şekilde tekrar etti. İbn Ömer'den merfu olarak gelen hadiste Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: *"Allah ümmetimi -veya Muhammed ümmetini- sapıklık üzerinde bir araya getirmez. Allah'ın rahmet eli cemaatin üzerindedir. Toplumdan ayrılan cehenneme doğru yol almış sayılır."*[501] Tirmizi bu hadisi Süleyman el-Medeni tarikiyle tahriç etmiştir. *"Dedi ki; Bu hadis, bu cihetten gariptir."* Süleyman el-Medeni, bana göre Süleyman es-Süfyan'dır.

Diyorum ki: Bu zat zayıf ve hadisi münker sayılan bir kimsedir. Hadisçiler bunda müttefiktirler. Ancak bu hadis, Tabarani'nin şu hadisine nispet edilir:

---

501. Tirmizi, *Fiten*, 7.

"Ümmetim sapıklık üzerinde birleşmez." Âlimler bu hadisi ayetlere ve diğer sahih haberlere uygun düştüğü için icmanın delil olduğuna şahit sayarlar. Fakat bu istikamet üzere Hz. Peygamber'e (s) uyan ümmetin icmaı için söz konusudur. Yoksa usulcülerin kastettikleri anlamdaki icma için değil. İbn Abbas'ın şu sözü de aynı anlamdadır: *"Müslümanlarca güzel görülen, Allah katında da güzeldir."* Bu sözü Ahmed b. Hanbel *"Müsned"*de değil, *"Sünnet"*te rivayet etti. Bazı kimseler bunun merfu hadis olduğunu iddia ederler. Cahiller, hatta âlim olduklarını söyleyen bazı sarıklılar, bu söze dayanarak Hz. Peygamber'in ölüm döşeğinde, yapanları lanetlediği kabir bidatleri gibi itikat konusunda bile yaygın olan bidatlerin güzel görülmesi gereğini ileri sürdüler. Kabirler üzerine mescit yapmak, kabirlere doğru namaz kılmak, oralarda lamba ve kandil yakmak, daha da kötüsü kabirlerin etrafında dönerek onlara ibadet etmek, onlara yalvarmak, adak adamak, sıkıntı anlarında onlardan yardım dilemek gibi kötü âdetler bu bidatler cümlesindendir. Puta tapanlar bile böyle durumlarda duayı sırf Allah'a yaparlar. "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh."

Amellerde Allah'ın murakabesi, O'nun, Peygamber'inin ve mü'minler topluluğunun rızası ve ayrıca kullarının yararının gözetilmesi tarzında ihsanın gereğine yapılan bu yönlendirmeden sonra Yüce Allah onlara bunun ahiretteki karşılığını hatırlattı ve şöyle buyurdu: ***"...ve hepiniz mutlaka o gizli ve açığı bilen Allah'ın huzuruna götürüleceksiniz. O zaman, O, size neler yaptığınızı haber verecek."*** Yani öldükten sonra dünyada insanlara bilinen ve bilinmeyen amel ve niyetlerini Allah onlara hesap anında haber verecektir. Netice ya güzel bir sevap veya kötü bir azap olacaktır.

وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللّٰهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ
عَلَيْهِمْ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿106﴾

106- Savaşa katılmayanlardan diğer bir kısmının affı da Allah'ın emrini beklemek için geri bırakılmıştır. Ya kendilerini cezalandırır ya da tevbelerini kabul eder. Allah alîmdir, hakîmdir.

Bu ayet önceki 102. ayete atfedilmiştir. Bunlar Tebük Gazvesi'nden geri kalan son gruptur.

. Savaştan Geri Kalan Mü'minlerin Durumu

Önceki ifadelerden de anlaşıldığı gibi savaştan geri kalanların çoğu münafıklardandı. Onların özür dileyen ve dilemeyenleri daha önce anlatılmıştı. Geri kalanların bir kısmı da mü'minlerdendi. Onlar da ikiye ayrılmıştı. *Birinci kısım,* günahlarını itiraf eden, tevbe edip sadaka vererek ve Rasûlullah'ın (s) dua ve istiğfarını isteyen kimselerdir. Neticede Allah onların tevbelerini kabul etmiştir. *İkinci kısım* ise, ne yapacağını bilemeyen, Peygamber'den (s) özür dilemeyen kimselerdir. Çünkü onların ileri sürecek hiç bir mazeretleri yoktu. Onlar tevbelerini geciktirdiler. Allah da yakında açıklanacak olan hikmete binaen onların durumlarıyla ilgili kesin hükmü geciktirdi. İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Dahhak ve diğerleri dediler ki; "Bunlar tevbeleri geciktirilen üç kişidir. Mürâre b. Rebî', Kâ'b b. Mâlik ve Hilal b. Ümeyye. Bu üç kişi Tebük Savaşı'na katılmayanlarla birlikte geride kaldılar. Bunlar nifak ve şüpheden dolayı değil, tembellik sebebiyle gölgelere, güzel meyvelere ve dünyalığa meylederek geri kalmışlardı. Bir grup, Ebu Lübâbe ve arkadaşları gibi kendilerini direklere bağlamışlar, bazıları ise böyle yapmamıştı. Bu üç kişi bunlardandı. Öncekilerin tevbesi bunlarınkinden önce kabul edilmişti. Bunların ki ise Tevbe Sûresi'nin 117 ve 118. ayetleri ininceye kadar geciktirildi." ***"Savaşa katılmayanlardan diğer bir kısmının affı da Allah'ın emrini beklemek için geri bırakılmıştır."*** Yani burada savaşa katılmayanlardan bir grup da vardır ki, durumları Allah'ın hükmüne veya Peygamber'ine onlara nasıl davranacağını bildirmesine kalmıştır. Nafi, Hamza, Kisâî ve Âsım'dan rivayetle Hafs *"mürceûne",* diğerleri ise *"mürceûne"* şeklinde aslına uygun olarak okumuşlardır. *Mürceûne* ism-i meful olup, tehir etti anlamına gelen *erceehû*'den alınmadır. İki kıraatin de aynı manaya geldiği söylendi. Buna göre *racâhû, yercûhû* ile *erceehû, yürciühû* aynı anlamdadır. Rivayet edildiğine göre bu bekleme elli gün sürmüştür.

"Ya kendilerini cezalandırır ya da tevbelerini kabul eder." Durum onlara ve diğer insanlara kapalı bırakıldı. Ne muamele göreceklerini bilmiyorlar. Tevbelerinde samimi olup günahlarını itiraf edenlerin tevbelerini kabul ettiği gibi, onların da tevbelerini kabul edecek mi? Yahut da savaştan geri kalan münafıklara yaptığı gibi kendilerini dünya ve ahirette cezalandıracak mı? İki durum arasındaki tereddüt Allah'a nispetle değil, kullara nispetledir. Bunların durumlarının kapalı bırakılmasının hikmeti, tevbeleri

sahih olsun diye kalplerine korku salmak ve kendilerini gayrete getirmektir. Durumlarının Peygamber (s) ve mü'minlere kapalı bırakılmasının hikmeti ise; onlarla konuşma ve birlikteliğin terk edilmesidir. Böylece rahatı ve dünya nimetini, Allah ve Rasûlü'ne itaate, hak ve adalet davasını yüceltmek, kâfirlerin düşmanlığını mü'minlerden savuşturmak için Allah yolunda cihad etmeye tercih eden benzeri kimselere uygulanan terbiyenin bu iki gruba da uygulanmasıdır ki, durum 118. ayette açıklandığı gibi olmasın.

"Allah alîmdir, hakîmdir." Kullarının halini bilir, onları eğitip arıtır, fert ve toplumların halini düzeltir. Uyguladıkları sürece bu ıslaha faydalı olmak üzere onlar lehine koyduğu hükümlerde hikmet sahibidir. Kitabında tevbelerine dair ayeti tehir etmesi ilim ve hikmetinin alametlerindendir. Değişik zamanlarda mü'minlerin bununla ilgili ayetleri okudukça tesirin de tekrarlanışı bu hikmetin ifadesidir. Bu ayetler vaaz, ıslah, korkutma ve ikaz açısından Kur'ân'ın en muazzam ayetlerindendir.

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِن قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿107﴾ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴿108﴾ أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَم مَّنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿109﴾ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَن تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿110﴾

107- **Bir de Müslümanlara zarar vermek, kâfirlik etmek, Müslümanların arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Rasûlü'ne karşı savaş açmış olanı beklemek için mescid yapanlar var. 'İyilikten başka bir maksadı-**

mız yoktu.' diye yemin de edecekler. Fakat bunların kesinlikle yalancı olduklarına Allah şahittir.

108- Onun için kesinlikle orada namaza durma! Ta ilk gününde temeli takva üzerine kurulan mescid, içinde namaz kılmana elbette daha layıktır. Onun içerisinde tertemiz olmayı seven kimseler vardır. Allah da çokça temizlenenleri sever.

109- O halde binasını Allah korkusu ve Allah rızası üzerine kurmuş olan mı hayırlıdır, yoksa binasını yıkılmak üzere olan bir uçurumun kenarına kurup da onunla birlikte cehenneme yuvarlanan mı daha hayırlı? Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

110- Onların kurmuş oldukları yapıları, kalpleri parçalanıncaya kadar, kalplerinde bir nifak düğümü olup kalacaktır. Allah, bilendir, hikmet sahibidir.

Bu dört ayet, münafıkların Peygamber (s) ve mü'minlere karşı hilelerinin içyüzünü açıklamak için inzal olmuştur. Bu ayetlerin, münafıkların işlerine dair inzal olan benzeri ayetlerden sonra inmesinin ve günahkâr mü'minlerin tevbesi konusu içinde zikredilmesinin özel hikmetini açıklayan hiç kimse görmedim. Önce tevbe edenlerin tevbesi kabul edilmiş, sonrakilerin tevbesi ise ertelenmişti. Aynı konudaki ayetlerin bölünmesindeki genel hikmeti izah etmiştik. Amaç; ayetler arasında uyum ve bağlantıyı gözeterek çeşitli yerlerde ders ve hatırlatmayı ve sözün ortaya koyduğu etki ve ibreti yenilemektir. Belki de bazı zayıf mü'minler Mescid-i Dırar'ı bina eden bu on iki münafığa karşı maksatlarını bilmedikleri için sempati beslemişlerdi. Olayın burada anlatılması ve Allah'ın, haklarındaki hükmü geciktirdiği kimselerle ilişkilendirilmesinin müphem bırakılması; Mescid-i Dırar'a ve onu yapanlara aldanan bu gafil mü'minlerin ders alması ve onların mescidlerinde namaz kılmak şeklinde bile olsa münafıklara sempati beslemeleri sebebiyle cezalandırılmaktan korkmaları amacına yöneliktir.

Rivayet edildiğine göre "Mücemma' b. Hârise, Mescid-i Dırar'da onların imamıydı. Kuba mescidi cemaatinden Amr b. Avf oğulları, hilafeti döneminde Hz. Ömer'e gelip, Mücemma'ın mescidlerinin imamı olması için izin istediler. Hz. Ömer de: 'Hayır, öyle yağma yok. O, Mescid-i Dırar'ın imamı

değil miydi?' dedi. Mücemma'da: 'Ey mü'minlerin Emiri! Benim için acele hüküm verme. Andolsun ki ben onlara imam oldum. Fakat Allah şahit ki, ben onların niyetlerini bilmiyordum. Şayet bilseydim orada onlarla birlikte namaz kılmazdım. Ben o vakit Kur'ân okuyan bir çocuktum. Onlar ise yaşlıydılar. Kur'ân'dan hiçbir şey bilmiyorlardı', dedi. Ömer onun mazeretini yerinde buldu, kendisini tasdik etti ve kavmine imam olmasını emretti." Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Bir de Müslümanlara zarar vermek, kâfirlik etmek, Müslümanların arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Rasûlü'ne karşı savaş açmış olanı beklemek için mescid yapanlar var. 'İyilikten başka bir maksadımız yoktu.' diye yemin de edecekler." Bu cümlenin başlangıç cümlesi olması ve konunun genel akışı içinde öncesiyle irtibatlandırılması muhtemeldir. Malum olduğu için bu başlangıç cümlesinin haberi mahzuftur. 106. ayete atfedilmesi uzak bir ihtimaldir ancak zayıf bir görüşe göre atfı mümkündür. Hasan Basri'den rivayet edildiğine göre konu münafıklarla ilgilidir. En fasih olanı; *"ellezîne"* lafzının *"zemle"* hususilik kazanarak konulmuş olmasıdır. Ayetin belirtilen ve belirtilmeyen hususlara ihtimalli kılınması, bu makamda belagatın gerektirdiği müphemliği ifade etmektedir. Bu kapalılığa biraz önce de işaret etmiştik. Beyan âlimlerinin ifadesine göre belagat sanatı bazen bir ifade kullanır, kişi onu kavrama hususunda ihtimal dâhilindeki değişik görüşlere yönelir. Nafi ve İbn Âmir, ayeti "vav"sız olarak *"ellezîne"* şeklinde okudular. Bu okuyuş, Cumhurun görüşünden ziyade, Hasan Basri'nin görüşüne daha yakındır. Ayetin burada zikredilmesine dair işaret ettiğimiz hikmet Cumhurun kıraatinden ziyade bu kıraatte daha belirgin gözükmektedir. Sen de düşün.

Müfessirler bu mescidi yapanların Evs ve Hazreç kabilesi münafıklarından on iki kişi olduklarını zikrettiler ve bunların isimlerini teker teker saydılar. Allah Teâlâ, münafıkların bu mescidi dört maksatla yaptıklarını açıkladı ve bunları ayette *"mef'ûlü", leh* şeklinde mansub olarak zikretti. Bu maksatlar şunlardır:

1. Onlar bu mescidi Müslümanlara zarar vermek yani onların başını derde sokmak gayreti neticesinde bina ettiler. Bu Müslümanlar, Kuba mescidinin cemaatiydiler. Rasûlullah (s) bu mescidi Mekke'den Medine'ye muhacir olarak gelişinin ilk zamanlarında ve henüz Medine'ye ulaşmadan bina etmişti. Münafıklar da Müslümanların Kuba mescidinde toplanmasını

engellemek maksadıyla Dırar mescidini hemen onun yanı başında yapmışlardı.

2. İkinci maksatları ise, küfür veya küfrü takviye etmek ve bir mescitte toplanmamak sûretiyle münafıkların Müslümanlardan gizlenerek Kuba'da namaz kılmamalarına imkan sağlamak gibi yapmak veya yapmamak cihetinden küfür işlerini kolaylaştırmak, Rasûlullah'a (s) karşı tuzak kurmak ve diğer entrikalar için aralarında istişareler yapmaktı. Dendi ki; burada bir muzâf takdiri şarttır. Zira bizzat mescid yapmak küfür değildir. Fakat ayetteki dört sebep binanın asıl yapılış sebebidir. Ayette bina, *"ittihâz"* (*edinme*) lafzıyla ifade edilmiştir. Küfür, inanç için de, inanca aykırı ameller için de kullanılır.

3. Buradaki Müslümanların arasını ayırmak. Çünkü onlar hep birlikte Kuba mescidinde namaz kılıyorlardı. Böylece de İslam'ın toplumsal hedefleri gerçekleşmiş oluyordu. Amaç; tanışma, kaynaşma, yardımlaşma ve hedef birliğidir. Mescidlerin çoğaltılması ve cemaatin bölünmesi İslam'ın amacına aykırıdır. Her beldedeki Müslümanlara düşen, mümkün olduğu takdirde Cuma namazını bir mescitte kılmaktır. Kasten ayrılırlar ve bu maksatla çeşitli camilerde namaz kılarlarsa, bu durumda hata etmiş olurlar. Bazı imamlar, makbul olan Cuma'nın sadece Cuma için ilk toplanan cami cemaatinin kıldığı Cuma olduğu görüşündedirler.

Bu durum, ancak namaz kılan Müslümanların ihtiyacını karşılayacak kadar cami yapmanın Allah katında makbul bir ibadet olduğunu göstermektedir. Cami yapımı, Müslümanların cemaatini parçalamaya yönelik olmayacaktır. Mısır'da pek çok caminin birbirine çok yakın olduğu bilinmektedir. Bunun benzeri başka şehirlerde de söz konusudur. Bunlar, Allah rızası için yapılmamış, bilakis cahil, zengin ve idarecilerin hevesleri ve riyakârlıkları sebebiyle yapılmıştır.

4. Bu mescid yapılmadan önce Allah ve Rasûlü'yle harbe tutuşmuş olan kimseyi gözlemek, yani Allah ve Rasûlü ile savaşan kimsenin muharip olarak gelişini beklemek. Ki bu adam gelip burada gözetleme fırsatı ve kendisiyle birlikte savaşa hazır bekleyen bir kavim bulsun. İşte münafıklar bu mescidi, bu hedefi takip için bina ettiler. "*Rasadtühû*", onu beklemek üzere yoluna oturdum, demektir. *"Râsadtühû"* ise; onu gözetledim, anlamınadır.

Bu orduyu savaşa, bu atı koşuya hazırladım anlamına şöyle denir: *"Ersadtü hâze'l-ceyşe li'l-kıtâli ve hâze'l-ferase li't-tırâdi."* Bunlar, *Esâsü'l-Belâğa* isimli eserden özetlenmiştir. Müfessirlerin ittifakına göre onları bu maksatla mescid yapmaya tahrik eden kişi, Ebû Âmir el-Râhib ismiyle maruf Hazreçli bir adamdı. Onlara Peygamber (s) ve ashabıyla savaşmak üzere Bizans'tan bir ordu getireceğini vaat etmişti.

Biz sadece iyilik yapmak istedik, diye yemin edecekler cümlesi, yeminle tekit edilmiş bir haber vermedir. Onlar, Peygamber'i ikna edip orada namaz kılmasını sağlamak için; "Biz bu mescidi diğer mescidlerden daha güzel hizmet vermesi için inşa ettik. Müslümanlara kolaylık sağlamak, yağmurun engellediği kimselere, aciz ve zayıf olanlara cemaatle namazı kolaylaştırmaktır için yaptırdık." diyerek yemin edeceklerdir.

"Fakat bunların kesinlikle yalancı olduklarına Allah şahittir." Evet, onlar sözlerinde yalancı, niyetlerinde haindirler. Imad b. Kesir şöyle dedi: "Bu ayet-i Kerime'lerin iniş sebebi şudur: Hz. Peygamber, Medine'ye hicret etmezden evvel orada Hazreçli Ebû Âmir er-Râhib adında bir adam vardı. Cahiliye döneminde Hıristiyan olmuş, Ehl-i Kitab'ın bilgilerini öğrenmişti. Cahiliyede bu bilgilere göre ibadet ederdi. Hazreçliler arasında büyük bir itibarı vardı. Hz. Peygamber Medine'ye muhacir olarak gelince, halk onun etrafında toplandı. İslam davası yüceldi. Allah onları Bedir'de üstün kıldı. Bundan ötürü Ebû Âmir er-Râhib'in öfkesi arttı, düşmanlığını açıkça göstermeye başladı. Neticede Mekkeli müşriklerin yanına kaçtı. Onları Rasûlullah'a (s) karşı savaşa teşvik etti. Kendilerine uyan Arap kabileleriyle birlik oldular ve Uhud Savaşı'na katıldılar. Müslümanlar malum sıkıntıya düştüler. Allah onları imtihan etti. Fakat netice yine muttakilerin oldu. Ebû Âmir denen bu fasık iki ordu arasına kuyular kazdı, bunlardan birinin içine Hz. Peygamber düştü, yüzünden yara aldı. Sağ alt çenesindeki dişi kırıldı, başı yarıldı. Ebû Âmir savaşın başında Ensar'dan olan kavmine seslendi ve onlardan kendisi için destek istedi. Sözlerini işittiklerinde ona şöyle seslendiler: 'Ey Fasık! Ey Allah düşmanı! Allah senin gözünü kör etsin.' Bunun üzerine arkasına dönüp şöyle mırıldandı: 'Andolsun benden sonra kavmime kötülük isabet etmiş.' Rasûlullah (s) onu firar etmezden önce İslam'a çağırmış, kendisine Kur'ân'dan ayetler okumuş, fakat yüz çevirip İslam'a yanaşmamıştır. Hz. Peygamber de onun için kovulmuş ve uzaklaştırılmış olarak ölmesi için bed-

dua etti. Bu dua da ona isabet etti. Şöyle ki; İnsanlar Uhud'dan ayrılınca Hz. Peygamber'in davasının ilerleyip yükseldiğini gördü. Peygamber'e karşı yardım talep etmek için Bizans Kralı Herakliyus'a gitti. O da ona vaat ve ikramda bulundu. Bir müddet Herakliyus'un yanında kaldı. Kavminden şüphe ve nifak ehli olan bazı yandaşlarına mektup yazarak, kendisinin Peygamber'le savaşıp onu mağlup ederek, bulunduğu durumdan geri döndürecek bir orduyla geleceğini söyledi ve onları böyle kuruntu ve vaatlerle oyaladı. Ayrıca onlara kendisi için bir sığınak yapmalarını, projesini uygulamak için yanındakilerin oraya geleceğini, daha sonra kendisi geldiğinde orasının bir gözetleme yeri olacağını söyledi. Bunun üzerine Kuba Mescidi yakınında bir Mescid yapmaya başladılar. Neticede binayı sağlam şekilde tamamladılar. Rasûlullah (s) Tebük Savaşı'na çıkmadan önce işi bitirdiler. Rasûlullah'a (s) gelip, mescitlerinde namaz kılmasını istediler. Maksatları, Hz. Peygamber'in namazıyla mescidin meşruluğunu tescil etmekti. Maksatlarının bilhassa kış gecelerinde zayıf ve hasta Müslümanlara kolaylık sağlamak olduğunu söylediler. Yüce Allah ise, Hz. Peygamber'i orada namaz kılmaktan korudu ve Rasûlullah (s) şöyle dedi: "Ben şimdi sefere çıkıyorum, döndüğümüzde inşallah kılarız." Hz. Peygamber Tebük'ten Medine'ye hareket ettiğinde, Medine ile arasında bir günlük veya daha az bir mesafe kalınca Cebrail ona Mescid-i Dırar ve onu yapanların küfür ve Kuba mescidi cemaatinin arasını açma niyetlerini bildirdi. Kuba mescidi daha ilk günden takva üzere bina edilmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber daha Medine'ye gelmeden bu mescidi yıkmaları için adam gönderdi." Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas'tan böyle nakletmiştir. Onun özet olarak zikrettiklerini, o mana olarak aktarmıştır.

Begavi ise Ebû Âmir el-Fâsık'ın haberiyle ilgili olarak şunu zikretti. "Bu adam Hz. Peygamber ile savaşa devam ediyor. Huneyn gününe kadar müşrikleri Rasûlullah (s) aleyhine kışkırtıyordu. Hevazinliler hezimete uğrayınca ümitsizliğe düştü ve Şam'a kaçtı. Münafıklara haber güçleri yettiği kadar kuvvet ve silah hazırlamalarını, kendisi için bir mescid inşa etmelerini, Bizans Kralı Kayser'e gidip, oradan Rum askeri getireceğini söyledi." Bu bilgi biraz önce de geçmişti.

"Onun için kesinlikle orada namaza durma!" Bu ifade Rasûlullah (s) ve ona tabi olan mü'minlerin, gelecek zamanı kapsayan *ebed* lafzıyla tekitli olarak orada namaz kılmalarının yasaklanışının ifadesidir. Ayette geçen ***"kıyam"***

lafzının namaz olarak tefsiri İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bu, Kur'ân'da bilinen bir ifadedir. Nitekim şu ayetlerde kıyam ifadesi namaz anlamınadır: *"Boyun eğerek Allah'ın huzurunda namaza durun."*[502]; *"Gecenin az bir kısmı hariç olmak üzere kalk namaz kıl."*[503] Mutlak olarak kıyamdan nehyetmek, kendisinden istedikleri namaza durmaktan nehyi de içine almaktadır. Fakat asıl amaç, münafıkların orada kılmasını istedikleri namazdan nehiydir.

"Ta ilk gününde temeli takva üzerine kurulan mescid, içinde namaz kılmana elbette daha layıktır." "Mescid" kelimesine bitişen lam, kasem veya başlangıç lamıdır. Tesis ise, binanın üzerinde durup yükseldiği ilk esası (temeli) yerleştirmektir. Ayette kastedilen ise, binanın yapılış amacıdır. ***"Takva"*** kelimesi, Allah'ı razı edecek ve O'nun gazabından koruyacak her şeyi içinde toplayan bir isimdir. Buna göre anlam şöyledir: Ey Peygamber! İlk günden itibaren yapılış gayesi; ihlâs ve ibadetle Allah'tan korkma, iyilik ve takva üzere yardımlaşma, tanışma maksadıyla mü'minleri bir araya getirme olan mescidde mü'minlere namaz kıldırmak üzere durman, diğerlerinden, özellikle de, dört kötü maksada binaen inşa edilen Dırar Mescidinde durmandan daha uygundur. Sözün gelişi, ilk günden itibaren temeli takva üzere atılan mescidin Kuba Mescidi olduğunu göstermektedir. İmam Ahmed, Müslim, Tirmizi, Nesâî ve diğerlerinin hadislerinde sahih olarak ifade edildiğine göre; *"Rasûlullah'a (s) bu mescidden sorulduğunda, bunun Medine'deki mescidi olduğunu söylemiştir."* Müslim'in, Ebû Said'den rivayetine göre; *O, Hz. Peygamber'e bunu sorunca Efendimiz (s) yerden bir avuç çakıl taşı alıp yere atmış ve: 'O, işte sizin şu mescidinizdir' buyurmuştur."*[504] Ahmed b. Hanbel'in Ebû Said ve Sehl b. Sa'd'den naklettiğine göre, Peygamber'imizin (s) ifadesi şöyledir: *"İşte o, benim şu mescidimdir."*[505] Fakat ayetin lafzı her iki mescidin de kastedilmiş olmasına engel değildir. Çünkü ikisini de Hz. Peygamber bina etmiş, yapımına başladığı ilk günden veya yerinde bulunduğu ilk günden itibaren temelini takva üzere atmıştır. Zira *Min* harf-i cerri hem zaman, hem de mekân için kullanılır.

"Onun içerisinde tertemiz olmayı seven kimseler vardır." Bu ayet, temeli takva üzere kurulan mescidin sıfatıdır. Mescid-i Dırar'ın pis cemaatine

---

502. Bakara, 2/238.
503. Müzzemmil, 73/2.
504. Müslim, *Hacc*, 514.
505. Ahmed b. Hanbel, V, 116.

karşılık, buranın temiz cemaatiyle namaz kılmanın tercih edilmesini tekit etmektedir.

Buna göre mana şöyledir: Orada namaz kılarak, itikâfa girerek sabah akşam Allah'ı tesbih ve zikrederek mescidi şenlendiren ve böylece de nefislerine bulaşan günah kirlerini ve İslam'ın esaslarını uygulamadaki kusurlarını temizlemeyi isteyen kimseler vardır. Nitekim Tebük Harbi'nden geri kalanlar da tevbe ve sadakayla temizlenmişlerdi. Mescidin manevi temizliği ve orada ibadet etmenin gereği, elbise ve bedenin de maddi kirlerden arındırılması, farz olan abdest ve gusülle temizlenmesidir. Ayetteki ***"tetahhur"*** kelimesi mübalağa ifade eder, ruhi ve bedeni temizliği birlikte kapsar. İkisine de ait rivayetler vardır. Kur'ân'da iki manaya kullanıldığı yerler vardır. İkisini birlikte kullanmak daha uygundur.

"Allah da çokça temizlenenleri sever." Yani ruhî ve bedenî temizlikte titizlik gösterenleri sever. Onlar da temizlikte titizlik gösterirler. Ruh ve cesetten meydana gelen insanlıkları o takdirde tamamlanır. Bedenin pislik ve murdarlığına ancak fıtratı ve ahlakı noksan olanlar katlanır. Daha da noksan olanlar ise; günahlara, kötü adetlere ve kötü huylara ısrarla devam ederek alçaklığa katlananlardır. Artık amellerde riyakârlık yapan münafıklar ve servetlerinde cimrilik yapan nefislerin pislik ve adiliğini sen hesap et! Sevgisini hak etmişleri Allah'ın sevmesi, O'nun kemal sıfatlarındandır. Çünkü âlem; güzellik ve çirkinlik, kemal ve noksanlık açısından farklı şeylerden meydana gelmiştir. Güzeli, kemali, hak ve hayrı sevmek ve bunların zıtlarını sevmemek O'nun en güzel sıfatlarından sayılır. O'nun Rabliğine layık olan sevgisi bizim sevgimize benzemekten münezzehtir. Nitekim O'nun zatı ve sıfatları da bizim zat ve sıfatlarımıza benzemekten uzaktır. Fakat O'nun eseri, kullarından ahlak, amel, marifet ve edepleri itibariyle sevilenlerinde tezahür eder. Bu tezahürün en yüksek şekli, Buhari'nin rivayet ettiği şu kudsi hadiste işaret edilen durumdur: *"Kulum Bana nafile ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, neticede Ben onu severim, onu sevdiğim zaman da, duyan kulağı ve gören gözü olurum."*[506]

---

506. Buhari, *Tevhid*, 15; Ahmed b. Hanbel, VI, 256. (Birinci cildin 222. dipnotunda şöyle demiştik: "Muhammed Reşid Rıza yer yer üstadı Muhammed Abduh'un hilafına gaybi konularla ilgili "kutsi hadis" formunu kullanmıştır. Oysa bu hem Abduh'a göre hem de dirayet ehline göre Kur'an bütünlüğünden çıkartılan gaybi konularla ilgili yakînilik (ilmen yakîn) ölçüsüne uymamaktadır." -Yayıncı-)

Yüce Allah, Peygamber'inin hanımlarına, peygamber hanımı olmalarına yakışır tarzda emir ve nehiyleriyle yaptığı nasihatin gerekçesi olarak şöyle buyurdu: *"Ey Ehl-i Beyt (Peygamber'in ev halkı), Allah yalnızca sizden kiri uzaklaştırıp, tertemiz yapmak istiyor."*[507]

Bazı müfessirler Allah Teâlâ'nın temiz olanları sevmesini, onlardan razı olması ve onlara ikram etmesi şeklinde tefsir ettiler. Bu bir tevildir. Bununla ayet, ilgili olduğu konulardan yalnızca birisiyle tefsir edilmiş olmaktadır. Şayet bu tevil kelamcıların; *"Allah'ın, sevgi sıfatıyla tanımlanması muhaldir. Çünkü sevgi psikolojik bir infialdir. Bu nedenle sevgi, Allah Zül-Celâl için muhaldir."* görüşlerinden sakınmak için yapılmışsa o takdirde bazılarının Allah'ın rahmet ve diğer sıfatları için yaptıkları gibi, önceki teville, yani sevginin lazımı olan rıza ve ihsanla tevil etmek gerekir. Fakat bu da selef mezhebinden uzaklaşmak ve onların teville kaçmak istedikleri hataya düşmek olur ki, bu Allah'ın, yarattıklarına benzetilmesi demektir. Onlara cevaben denir ki; rıza da sevgi gibi psikolojik bir duygudur. ihsan ise, vermek için eli açmak gibi bedeni bir harekettir. Bunlar insanlara nispet edilir, Yüce Allah'ın bunlarla sıfatlanması doğru değildir. Çünkü bu, yaratıklara benzetmedir. İlim, kudret, meşiet, kelam ve diğer zati sıfatlar da böyledir. Çünkü bunların her birisi yaratıklar için bilinen manalarla ilgili olarak lügatlere konmuş lafızlardır. Mesela ilim, mahlûkattan çıkarılmış zihindeki malumatların şekilleridir. Onun bu haliyle Yüce Allah'a nispeti muhaldir. Durum bu olunca, en doğrusu Yüce Allah'ı, kendini vasfettiği şeylerin zahiriyle tanımlamaktır. Bu da selef-i salihin belirlediği üç şartla sınırlıdır. Bu şartlar ise *ta'tîl, temsîl* ve *te'vîle* sapmadan kabul etmektir. Yüce Allah'ın ilmi kendine layık bir açılımdır. Sevgisi ise, kendine layık psikolojik bir manadır.

Suyuti, *Ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı tefsirinde çeşitli rivayetler nakletti. Bunların özeti şudur: "Hz. Peygamber Kuba halkına, Allah'ın kendilerini bu ayetle neden övdüğünü sorduğunda; cevaben, su ile taharet aldıklarını söylediler. Bazı rivayetlerde ise onların taşla silindikten sonra su ile de temizlendikleri ifade edilir." Suyuti'nin belirttiğine göre; İbn Mâce, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, Darakutni, Hâkim ve diğerleri Talha b. Nâfi'den şunu rivayet ettiler: *"Nâfi' dedi ki; 'Bana Ebu Eyyûb, Cabir b. Abdillah ve Enes b. Malik haber verdi ki bu ayet, yani:* ***'Onun içerisinde tertemiz olmayı seven kimseler vardır.'***

507. Ahzâb, 33/33.

ayeti inince Hz. Peygamber sordu: *'Ey Ensar topluluğu! Allah sizi temizlik hususunda methetti. Sizin bu temizliğiniz nedir?'* Dediler ki: 'Biz namaz için abdest alırız, cünüp olduğumuzda da guslederiz.' Rasûlullah da: *'Peki bundan başka bir şey var mı?'* deyince, şöyle cevap verdiler: 'Bizden birisi helâdan çıkınca su ile taharet almayı sever.' Efendimiz (s) de: *'İşte övülme sebebiniz budur, buna devam edin.'* dedi."[508]

Diyorum ki, Talha b. Nâfi' güvenilir bir kimsedir yukarıda söylediklerimizin her biri ondan rivayet edilmiştir. Fakat Buhari'nin ondan yaptığı rivayet başka rivayetlerle birliktedir. Bunlar dört hadis olup, onları Cabir'den rivayet etmiştir. Belki de Buhari bunlarla yetinmiştir. Zira şeyhi Ali b. Medeni, Talha'nın, Cabir'den bunlardan başka hadis rivayet etmediğini söylemiştir. Yani ona göre bunların dışındaki rivayetler sahih değildir. Ebu Hatim dedi ki: "Talha b. Nâfi, Ebu Eyyûb'den bir şey duymadı. Fakat o, burada rivayeti konusunda zikrettiği kimse ve diğerlerinin kendisinden işittiklerini açıkça belirtti." Her şeye rağmen Talha b. Nâfi'nin hadisi, Hz. Peygamber'in Kuba mescidi cemaatine soru sorduğuna dair olan ve onları öven hadisten daha sahihtir. Bu hadis Ensar'a soru sormaya dairdir. Kendilerine soru sorulanların hepsi Medine'de oturanlardandı. Bunu, Allah'ın kendisini ve cemaatini övdüğü mescidin Medine'deki mescit olduğu hadisi de desteklemektedir. Biz daha önce demiştik ki; bu iki mescidin de kastedilmesine bir mani yoktur. Bu görüş, hadisler arasında zıtlık olduğunu söylemekten daha münasiptir. Nitekim bu konudaki rivayetler iki türlü taharetin kastedilmiş olmasına engel değildir. Zaten manevi temizliği şu ayet desteklemektedir:

"O halde binasını Allah korkusu ve Allah rızası üzerine kurmuş olan mı hayırlıdır, yoksa binasını yıkılmak üzere olan bir uçurumun kenarına kurup da onunla birlikte cehenneme yuvarlanan mı daha hayırlı?" Bu iki ayet iki mescit cemaatinin niyetleri konusundaki farklılığı açıklamak üzere gelen bir başlangıç cümlesidir. Bu iki mescit ehlinden birisi, Dırar mescidi cemaatidir ki, bu mescitle pisliklerine pislik katmışlardır. Diğeri ise, Takva mescidi cemaatidir. Onlar da Hz. Peygamber ve içleriyle dışlarıyla en mükemmel temizliği isteyen ashabıdır. Böylece onlar Allah'ın muhabbetinden istifade etmişlerdir. Bu ifade istifham-ı takriri kipiyle gelmiştir. Zira onda duyguların uyarılması ve güçlü bir etki vardır. Ayette geçen ***"bünyân"*** kelimesi umrân

508. İbn Mâce, *Tahâre*, 28; Ahmed b. Hanbel, III, 422.

ve gufrân gibi bir mastardır. Bununla ev veya mescit binası kastedilir. Burada ise mescit olduğu malumdur. Biraz önce tesisin ne olduğu geçti. *Şefâ* kelimesi ise; yâr, nehir veya başka bir şeyin kenarı demektir. "*Curuf*" kelimesi de; vadi ve benzerlerinin, selin süpürüp götürmesiyle altı oyulmuş kenarı demektir. Altı oyuk olduğu için de yıkılmaya yüz tutmuştur. Ayette geçen "*hêr*" kelimesi; zayıf, parçalanmış, yıkılmaya yüz tutmuş, anlamındadır. Aslı ise *hêre-yehûrü*'den *hêir* şeklindedir. Bu ifade; son derece zayıf ve yıkılmaya yüz tutmuş olan şeyler için darbı mesel olarak kullanılır. Dağılış ve çöküşün son haddini ifade eden en beliğ misallerdendir.

Buradaki temsilden maksat; İslamiyet demek olan hakkın kalıcılığını, kuvvetini, devamını, Müslümanların onun sayesindeki saadetini açıklamak, Müslümanların davranışlarındaki tesir ve meyvesini -bu meyvenin esası takvadır- mü'minlerin mükâfatını -ki bu mükâfatın zirvesi Yüce Allah'ın rızasıdır- belirtmektir. Ayrıca batılın zaaf ve çöküşünü, yıkılışını, yok olmaya yüz tutuşunu, batıl ehlinin zararını, ümitlerinin çabucak tükenişini, münafıkların kötülüğünü, bu bağlamda Mescid-i Dırar'ı bina etmelerindeki dört çeşit bozgunculuğu -önceki ayette ifade edilmişti- ortaya koymaktır. Mü'minler olan birinci grubun binası anlatılırken *müşebbehün bih* (kendisine benzetilen) zikredilmeksizin sadece *müşebbeh* (benzetilen) zikredildi. Çünkü maksat, bizzat bunu anlatmaktır. Daha önce onların amellerinden sadece temizlikteki aşırı titizlikleri zikredilmişti. İkinci grubun binaları tanımlanırken ise *müşebbeh* değil, *müşebbeh bih* tablosu zikredildi. Çünkü daha önce onların bütün maksatları anlatılmıştı. Bu, Kur'ân'ın icazının inceliklerindendir.

İki grupla ilgili *müşebbeh bih'i* bir araya getiren toplu manayı şöyle ifade edersin: Kendisini atmosfer etkilerinden ve her canlının düşmanlığından koruyacak bir sığınak, rahatı ve huzuru için bir barınak olan binasını, sellere ve fırtınalara karşı dayanıklı olması, haşere ve yırtıcılara karşı koruması için en sağlam ve sabit zemine Kur'ânın binası mı yapı olarak, rahatlık ve güvenlik açısından daha hayırlıdır yoksa binasını en az dayanıklı ve zayıf temele kurup gece ve gündüzün her anında çökmeye hazır bir zemine yapanın binası mı daha hayırlı, daha rahat ve güvenlidir?

İki grupla ilgili olan ve bizzat maksut olan müşebbeh ise şöyle tasavvur edilebilir: Bütün hallerinde Allah'tan korkan, işlerinde O'nun rızasını gözeten, nefsini temizleyen, Allah'ın kullarına faydalı olan gerçek bir mü'min mi?

Evet amel yönünden böyle olan ve haklarında: *"İman edip, salih amel işleyenlere gelince, Firdevs bahçeleri onlar için konak olmuştur."*[509] buyrulan kimsenin akıbeti mi yoksa münafık, şüpheci, sahtekâr, yalancı, en güzel görülen amelleriyle zarar vermeyi, inkâr amellerini ve kâfirlerle dostluğu takviyeyi, temiz mü'minlerin arasını açmayı, şerli kimselerden olup, Allah ve Rasûlüyle savaşan kişiye yardım için gözetleme yeri yapan ve bunların sonucu olarak da rezillik, utanç, zillet ve helake, ahirette ise en kötü yer olan cehenneme yuvarlanmaya maruz kalan kimsenin akıbeti mi daha hayırlı ve ümit vericidir?

Şu temsil de aynı anlamdadır: *"Allah gökten bir su indirdi de dereler kendi ölçülerinde aktı. Sel, üzerinde kabaran köpüğü alıp götürdü. Süslenmek veya faydalanmak için ateşte erittikleri madenlerin de bunun gibi bir köpüğü vardır. Allah hak ile batıl için böyle bir benzetme yapar. Köpük, uçup gider, insanlara faydalı şeyler ise yerde kalır. İşte Allah, böylece misaller getirir."*[510] Bu iki temsilin özeti şudur: Gerçek iman ve onun gereği olan amel kalıcı ve meyve vericidir. Nifak ve onun neticesi olan fasit amel ise batıldır. Yok olmaya mahkumdur. Bu mana tabiat bilginlerinin şu sözüne uygun düşmektedir: Dünyada çarpışan iki şeyden en düzgün olanı galip gelir. Buna selection (ıstıfa, yani tabii ayıklanma ve en güçlü olanın bekası) kanunu diyorlar. Bunun açıklaması Bakara 251. ayetin tefsirinde geçmişti.

Evet, Allah doğru söylemiştir. Allah mü'minleri kelime-i tevhid üzere sabit kılmıştır. İmanlarıyla onları yararlı amellere yöneltmiştir. Böylece ülkeler fethetmişler, kullar arasında hak ve adaleti tesis etmişlerdir. Buna mukabil Allah, münafıkları helak etmiş, dünyada onlardan faydalı bir eser kalmamıştır. Bu hep böyle olmuş ve daima da böyle olacaktır. Fakat münafıklar anlayıp ibret almıyorlar. Nifakın en zararlısı ise; krallara, yöneticilere karşı âlimlerin nifakıdır.

"Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez." O'nun, inanç, ahlak ve amel ilişkisiyle ilgili kanunu daima şöyle cereyan etmiştir: Zalim, yaptığı işlerde hak ve adalete ulaşamamıştır. Nerede kaldı ki rahmet ve fazilete ulaşsın. İnsanlar arasında münafıklardan daha zalim kimse yoktur. *"İman edip, Peygamber'lerin hak olduğunu gördükten ve kendilerine açık deliller gel-*

509. Kehf, 18/107.
510. Ra'd, 13/17.

dikten sonra inkâr eden bir kavmi, Allah nasıl doğru yola iletir. Allah, zalimler topluluğunu asla doğru yola iletmez."[511]

"Onların kurmuş oldukları yapıları, kalpleri parçalanıncaya kadar, kalplerinde bir nifak düğümü olup kalacaktır." Ayetteki *rîbe* kelimesi *rayb*'den türeme bir isimdir. Nefsin tereddüt ettiği şeydir. Bu haldeki bir düşünce kararsızlaşır ve nihayetinde sûizan doğar. Şüphe sebebi olmasa da sahibi o konuda şüphe ve şaşkınlık içinde olur. Kavmi, kendilerini tek Allah'a ibadete çağıran Salih Peygamber'in (a) davetini inkâr ederek şöyle demişti: *"Doğrusu biz, senin bizi davet ettiğin şeyden şüphe endişe içindeyiz, dediler."*[512] Kur'ân'da bu kullanıma dair misaller vardır. Bu, *şekk*'in bizzat *rayb*'ın (şüphe) kendisi olmayıp, sebep ve mahalli olduğu hususunda açık bir delildir. Şekkin, şüphe olarak tefsir edilmesi, onunla bağlantısı ve ona mahal olması cihetindendir. Şair şöyle dedi:

وكنت إذا ما جئت ليلى تبرقعت وقد رابني منها الغداة سفورها

"Leyla'ya vardığımda yüzüne peçe örttü.
Sabahleyin peçesiz oluşu beni şüphelendirdi."

Açıktır ki, onların Dırar mescidi konusundaki şüpheleri; inşasından, Hz. Peygamber'in yıkılmasını emredip de, yıkılmasına kadar devam etti. Çünkü onlar bu mescidi kötü niyetle yapıyorlardı. Bundan dolayı Allah'ın, Peygamber'ine onların kötü niyetlerini bildireceğinden daima endişe duyuyorlardı. Şu ayetlerde de geçtiği üzere diğer kardeşlerinin durumu da hep böyledir: *"Münafıklar, kalplerinde bulunanı kendilerine haber verecek bir sûrenin, mü'minlere indirilmesinden korkarlar."*[513]; *"Onlar her gürültüyü kendi aleyhlerine sanırlar."*[514] Mescit yıkıldıktan sonra bu dünyada cezalandırılacakları şeyler yüzünden daha fazla şüphe ve tereddüt içinde olmaları gayet tabiidir. Nitekim bu sûre onları defalarca uyarmıştır. Böyle devam etmeleri kaçınılmazdır. İbn Âmir ve Hafs, Nâfi' ve Hamza'dan naklen *"takattaa"* şeklinde, diğerleri ise *"tükattıa"* şeklinde okudular. Buna göre anlam şöyle olur: "***Şüphe onların kalplerini parça parça yapıncaya, neticede kalpleri de bu yüzden parçalanıncaya kadar...***" Yakub *"illâ"* yerine *"ilâ"* şeklinde okudu.

511. Âl-i İmrân, 3/86.
512. Hûd, 11/62.
513. Tevbe, 9/64.
514. Münâfikûn, 63/4.

Bu, ölüm ve helak olarak tefsir edildi. Tevbeyi gerektiren pişmanlık ve hasret olarak da açıklandı. Zemahşeri ve ondan alıntı yapmayı adet edinenler dediler ki: "Mescidin yıkılması, şek ve nifaklarına ilave şek ve nifak sebebi olmaya devam ediyor. İzi kalplerinden kazınmıyor, kalpleri parça parça oluncaya dek eseri kaybolmuyor, ancak o zaman ondan sıyrılıyorlar. Fakat kalpleri sağ ve toplu oldukça şüphe orada durmaya devam ediyor. Parçalanmanın söylenmesi, şüphenin onlardan zail olma halinin tasviri de olabilir, hakikaten parçalanma hali de. Bu ise ancak öldürülmeleri veya kabire girmeleri durumunda mümkün olabilir. Hataları üzerine tevbe edip, bu tevbe ile üzüntü ve pişmanlıktan kalpleri parça parça oluncaya kadar da olabilir." şeklinde de yorumlandı.

*"**Allah, bilendir, hikmet sahibidir.**"* Onların durumu hakkında hüküm verdi, hikmetinin ve her şeyi kuşatan ilminin gereği olarak onların halini açıkladı.

إِنَّ اللَّـهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّـهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّـهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُم بِهِ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿111﴾ التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّـهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿112﴾

111- Allah, mü'minlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennet vermek üzere satın almıştır. Allah yolunda çarpışacaklar da öldürecekler ve öldürülecekler. Bu, Tevrat'ta da, İncil'de de Kur'ân'da da Allah'ın kendi üzerine yüklendiği bir ahittir. Allah'dan ziyade ahdine riayet edecek kim vardır? O halde yaptığınız alışveriş ahdinden dolayı size müjdeler olsun! Ve işte o büyük kurtuluş budur.

112- O tevbe edenler, o ibadet edenler, o hamdedenler, o seyahat edenler, o rükûa varanlar, o secdeye kapananlar, o iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırı koruyanlar. Müjdele o mü'minlere!

Bu iki ayet; gerçek manada iman etmiş, kemalin zirvesine çıkmış mü'minlerin halini beyan etmektedir. Münafıkların ve kusurlu mü'minlerin halini beyan etmektedir. Münafıkların ve kusurlu mü'minlerin hali açıklandıktan sonra getirilmişlerdir. Bu iki ayetten bütün Müslümanların, özellikle de Allah yolunda cihaddan geri kalanların dereceleri anlaşılmaktadır. ***"Allah mü'minlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennet vermek üzere satın almıştır."*** Bu, Allah'ın kendi yolunda mallarını ve canlarını veren mü'minleri, ebedi nimetler yurdu olan cenneti ve daimi rızasıyla ödüllendirmesinin temsili ifadesidir. Nimetleri yaygın olan Yüce Allah, mü'min kulların kendinden bir lütuf ve ikram olarak, kendine ait bir malı başkasına satan satıcı gibi, cenneti satılığa çıkardı. Karşılıklı menfaat esasına göre iki satıcının akit yapması gibi, kullarını kendisiyle pazarlık yapanlar konumuna getirdi. Hâlbuki Yüce Allah, yarattığı için onların canlarının da, rızık olarak verdiği için mallarının da gerçek sahibidir. O, haddi zatında onların canlarına ve mallarına muhtaç değildir. Mal da, bedeli de onundur. Fakat lütfuyla onların kılmıştır. ***"Allah yolunda çarpışacaklar da öldürecekler ve öldürülecekler."*** Bu, malın teslim edilme tarzının açıklanmasıdır. O da şöyledir: Onlar Allah'ın rızasına götüren hak ve adalet yolunda savaşırlar, canlarını ve mallarını sarf ederler, Allah yolundan alıkoyan düşmanları ya öldürürler veya bu yolda şehit olarak öldürülürler. Kıraat imamlarının çoğunluğu birincisini, malum sığasıyla *"yaktûlüne"* şeklinde, Hamza ve Kisâî ise meçhul olarak *"yuktelûne"* olarak okumuşlardır. İki kıraat da, bazılarının öldürüldüğünü, bazılarının ise sağ kaldığı gerçeğine delalet etmekte, öldürenle öldürülen arasında fark olmadığını, sevabın Allah katında olduğunu göstermektedir. Çünkü her ikisi de Allah yolunda savaşmış, kan dökmek, ganimete ulaşmak ve menfaatin kölesi olan yabancı kral ve başkanların yaptığı gibi insanlara zulmetmek için savaşmamışlardır.

"Bu, Tevrat'ta da, İncil'de de Kur'ân'da da Allah'ın kendi üzerine yüklendiği bir ahittir." Yani Allah, onlara böyle vaat etmiş ve bu vaadi yerine getirmeyi kendi üzerine almıştır. En meşhur Peygamber'lerine indirdiği üç kitapta bu vaadi üzerine adeta borç kılmıştır. Bu vaadin sağlamlığı, sadece pek

çok şeyin kaybolduğunu, geride kalan bazı metinlerin de lâfzen ve manen tahrif edildiğini ispat ettiğimiz Ehl-i Kitab'ın elindeki Tevrat ve İncil'deki metinlere dayanmamaktadır. Zaten Kur'ân'ın bunu ispatı kâfidir. Çünkü Kur'ân öncekilere egemendir. Tevbe 30. ayetin tefsirine bak.

"Allah'dan ziyade ahdine riayet edecek kim vardır?" Elbette ahdini yerine getirmede daha vefalı, vaadini uygulamada daha sadık Allah'tan başka hiç kimse yoktur. Zira O'nu, vaadini yerine getirmekten alıkoyacak bir acizlik olmadığı gibi, O'na bir tereddüt ve yorulma hali de arız olmaz. ***"O halde yaptığınız alışveriş ahdinden dolayı size müjdeler olsun!"*** İstibşâr kelimesi, müjdenin ferahlığını veya bu sevincin yüz hatlarında yayılan parlaklığını hissetmektir. Cümle iki taraftan da pazarlığın tamamlandığını ifade etmektedir. ***"Ve işte o büyük kurtuluş budur."*** Daha önceki zafer, üstünlük ve saltanatın dışında hiçbir başarı bu başarıyla boy ölçüşemez. Bunların başarı sayılması da ancak hak ve adaleti hâkim kılmaya vasıta olmalarına bağlıdır. Allah, kendi yolunda cihad eden mü'minlerin makamını yüceltti. Lütfuyla onları malına ortak etti, kendisine satıcı yaptı, onlarla yaptığı alışverişin bedelini almaya müstahak kıldı. Vaadini yerine getireceğini kuvvetle vurguladı. Ceddimiz İmam Cafer Sadık'tan ayetin manasıyla ilgili olarak şu beyitler rivayet edilir:

أثامن بالنفس النفيسة ربها   فليس لها في الخلق كلهم ثمنُ
بها أشتري الجنات، إن أنا بعتها   بشيء سواها إن ذلكم غبن
إذا ذهبت نفسي بدنيا أصبتها   فقد ذهبت مني وقد ذهب الثمن

"Değerli can karşılığında canın Rabbiyle pazarlık ediyorum.
Halkın tamamında onu ödeyecek para yoktur.
Onunla cennet satın alınır. Şayet ben onu cennet dışında
bir bedelle satarsam bunun bir zarar olduğunu size söylüyorum.
Eğer canım, elde ettiğim bir dünyalık karşısında giderse,
Sonuçta canım da, bedeli de zayi olmuş olur."

Yine Cafer Sadık'tan şu söz rivayet edilir: *"Bedenlerinizin fiyatı ancak cennettir. Onları ancak cennet karşılığında satın."* Bunun anlamı şudur: Allah yolunda ölen veya öldüren, ruhunu değil, bedenini feda etmiştir. Bu, bazı filozof taslaklarının zannettiği gibi kişinin, Rabbine nefs-i nâtıkasını değil de sadece cesedini satması anlamına da değildir.

İbn Ebi Hatim ve İbn Merdûye, Cabir b. Abdillah'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Bu ayet, Rasûlullah (s) mescitte iken nazil olmuştur. Bunun üzerine insanlar tekbir getirdiler. Ensar'dan birisi, elbisesinin bir ucunu boynuna alarak şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bu ayet bizim hakkımızda mı indi?' Rasûlullah: *'Evet'* deyince, adam: 'Bu kârlı bir satış. Bundan ne döneriz, ne de dönülmesini isteriz.' dedi."

İbn Cerir, Abdullah b. Revâha'dan Rasûlullah'a (s) şöyle dediğini nakletti: "Yâ Rasûlullah! Kendin ve Rabbin için şart koş. Bunun üzerine Rasûlullah (s) şöyle dedi: *'Rabbim için koştuğum şart; O'na kulluk edip, hiçbir şeyi ortak koşmamanızdır. Kendim için ise; canlarınızı ve mallarınızı koruduğunuz gibi, beni de korumanızı şart koşuyorum.'* Abdullah b. Revâha da: 'Kârlı bir satış. Ne döneriz, ne de dönülmesini isteriz.' dedi ve ayet nazil oldu." Görüldüğü kadarıyla bu ayet, Ensar'ın, Hz. Peygamber'e biat etmesiyle ilgili olarak nazil olmuştur. Bu olayın, nüzul sebebi olduğu söylenmemişse de, meselenin detayı ileride gelecektir.

İbn Sa'd, Abbad b. Velid b. Ubâde b. Sâmit'ten naklettiğine göre; "Sa'd b. Zürâre Akabe gecesi Rasûlullah'ın (s) elini tutarak şöyle dedi: 'Ey insanlar! Muhammed'e ne üzere biat ettiğinizi biliyor musunuz? Mutlaka siz bütün Arap, Acem, ins ve cinle savaşmak üzere biat ediyorsunuz.' Biat edenler dediler ki: 'Biz harp edenle harp eder, barış isteyenle barışırız.' Esad b. Zürâre dedi ki: 'Bana istediğini şart koş.' Rasûlullah (s) da: *'Allah'tan başka ilah olmadığına, benim de O'nun elçisi olduğuma şahadet etmenizi, namaz kılmanızı, zekat vermenizi, dinleyip itaat etmenizi, yetkiliyle tartışmamanızı, ailenizi ve canınızı koruduğunuz şeylere karşı beni de korumanızı şart koşuyorum.'* buyurunca, hepsi birlikte: 'Peki' dediler. Ensar'dan birisi kalkıp: 'Evet bu senin içindir, peki bize ne var?' deyince, Efendimiz: *'Cennet ve zafer'* buyurdular."

İbn Sa'd, Şa'bî'den şunu nakletti: "Hz. Peygamber görüş sahibi olan Abbas b. Abdilmuttalib'i Akabe'de Medineli yetmiş kişinin yanına götürdü. Abbas onlara dedi ki: 'Sizden kim konuşacaksa konuşsun. Fakat sözü uzatmasın. Müşriklerden sizi gözetleyen vardır. Şayet sizi fark ederlerse rezil ederler.' Sözcülerden Ebu Umâme Es'ad dedi ki: 'Ey Muhammed! Rabbin için dilediğini şart koş. Sonra kendin ve ashabın için de dilediğini dile. Sonra da bunları yaptığımızda size ve bize Allah'tan gelecek sevabı haber ver.' Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *'Rabbim için; O'na kulluk yapmanızı ve hiçbir şeyi*

ortak koşmamanızı, kendim ve ashabım için de; bizi himaye etmenizi, yardımcı olmanızı, kendinizi koruduğunuz şeylerden bizi de korumanızı istiyorum.' Sözcü dedi ki: 'Peki bunları yaptığımızda karşılık olarak bize ne var?' Efendimiz: *'Cennet var'* buyurdu." Şa'bî, bu hadisi rivayet ettikten sonra: *'Genç veya yaşlı hiç kimse bundan daha kısa ve beliğ bir konuşma dinlemedi.' dedi."*

Bu ayetlerin, Ensar'ın biatine dair nazil olmasının anlamı, öncelikle bu ayetlerin kapsamına girmiş olmaları açısındandır. Yoksa sırf onlarla ilgilidir anlamında değildir. İbn Merdûye, Ebu Hureyre'den merfu olarak şu hadisi rivayet etti: *"Kim Allah yolunda kılıcını kınından sıyırırsa o biat etmiş sayılır."* Başka bir ifade şöyledir: *"Allah'ın bütün mü'minlerle yapmış olduğu biate koşun." "Allah mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldı"* ayetini okudu. İman ettiğini ileri sürüp de, Allah'a verdikleri sözü bozanlar ve Allah yolunda ne canlarını, ne de az da olsa mallarını feda etmeyenlerin halleri tuhaftır. Onlar sadece bedelini ödemeden cennete talip oluyorlar. Bunlar tıpkı sebeplerine sarılmadan dünya saadet ve siyasetini (hâkimiyet) isteyen kimseler gibidir. Hâlbuki bunun yolu ancak mal ve canla cihaddır. Kur'ân onların aleyhine bir delildir. O, Allah'ın en parlak delilidir. Onu hiçbir batıl çürütemez. Fakat o her türlü batılı çürütür.

Sonra Yüce Allah, izzet yurdu olan cennet karşılığında canlarını ve mallarını satan bu mü'minlerin özelliklerini belirterek şöyle buyurdu:

"O tevbe edenler" Yani onlar kâmil manada tevbe edenlerdir. Tevbe ise; Allah'ın rızasından uzaklaştıran her şeyden Allah'a dönmek, demektir. Tövbekârların durumuna göre değişir. Kâfirken İslam'a girenlerin tevbesi, bulundukları risk ve diğer küfür hallerinden dönmek şeklindedir. Nitekim şu ayetin tefsirinde geçmişti: *"Eğer tevbe eder, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir."*[515] Yine bu sûrede geçtiği gibi münafığın tevbesi, nifaktan, günahkârın tevbesi, günahtan dönmesi şeklindedir. Tebük savaşından geri kalan mü'minlerin tevbesi de bu kabildendir. Onlardan tevbesi kabul edilenlerle ertelenenlerin durumu biraz önce geçmişti. Fazilet ve hayırlı amel konusunda kusurlu davrananın tevbesi o konuda daha fazla gayret göstermesiyle, Rabbinden gafil olanın tevbesi, O'na karşı şükrünü ve zikrini artırmasıyla olur. Allah'ın, herkesin tevbesini kabulü meselesi 117 ve 118. ayetlerde gelecektir.

515. Tevbe, 9/11.

"O ibadet edenler" Yani her zaman bütün ibadetlerinde halisane olarak ve boyun eğerek sadece tek olan Rablerine ibadet edenler ki, onlar dua ve yardım istemede başkasına yönelmezler. Ahirette sevap ve yakınlık kastedilen amellerle başkasına yaklaşmazlar.

"O hamd edenler" Darlık ve genişlik anlarında hamd ve Allah'ın rızasına delalet eden meşru zikirlerden diğer ifadelerle sadece Rablerini övenler. İnsana ne kadar dünyevî felaket gelip çatsa da, yine din ve dünya işlerinde büsbütün nimetten mahrum kalmaz. Bu sıkıntılar içinde bile Allah'a hamd ve şükrü gerektirecek ilahi lütuflar eksik olmaz. Hamd ve ibadetin açıklaması Fatiha ve diğer sûrelerin tefsirinde geçti.

"O seyahat edenler" Allah yolunda cihad gibi amel ve ilim için sahih bir amaçla yeryüzünü dolaşırlar. Atâ'dan rivayet edildiğine göre, hicret farz kılındığında hicret edenler. Abdurrahman b. Zeyd'den, şöyle dediği rivayet edilir: *"Seyahat edenlerden maksat, hicret edenlerdir. Zira Muhammed ümmetinin seyahati sadece hicrettir. Yahut da dini, dünyası, kavmi ve ümmeti için faydalı olan ilim yolunda seyahat edenler."* İkrime'den rivayet edildiğine göre hadis rivayeti için seyahat edenler. Bazıları bunu sadece hadis toplamak için seyahate tahsis ettiler. Çünkü onlar bir şehirden ötekine hadis rivayeti için seyahat ediyorlardı. Yahut da maksat; ibret ve ders almak için, Allah'ın ayetlerini ve hikmetlerini, ilahi kanunlarını tanımak için kavimlerin ve ümmetlerin hallerine ve mahlûkatın durumlarına bakmak için yeryüzünde dolaşanlar. Bu, yeryüzünde dolaşmaya teşvik eden çeşitli ayetlerin delalet ettiği husustur. Biz bunları En'âm Sûresi'nden çıkardığımız ilmî esasların 13 ve 14. maddelerinde açıklamıştık.

Abdullah b. Mesud'dan rivayet edildiğine göre *"sâihûn"*dan maksat, seyahat edenler değil, oruç tutanlardır. Tahrîm Sûresi'ndeki *"sâihât"* kelimesinin tefsirinde böyle söylemiştir. Tefsirciler, Allah'ın, yeryüzünde seyahat eden kadınları methetmesini uzak gördüklerinden burayla bağlantı kurmuşlardır. Hâlbuki İslam'da kadının seyahat, yanında eşi veya bir mahremi olmalıdır. Şayet eşi ve mahremiyle birlikte faydalı bir ilim, yararlı bir iş, sağlık veya rızık talebine yönelik bir maksat için seyahat ederse bu seyahatten dolayı methedilme konusunda herhangi bir problem yoktur. Üstelik kadın ve erkeklerin faydalı olan bütün hayat işlerinde ortak olmaları gerekir. Ben buna

ticaret ve başka yollardan helal rızık temini maksadıyla yapılan seyahat ve seferi de ekliyorum.

Hz. Peygamber ve ashabı, imkân nispetinde hanımlarıyla birlikte savaşlara çıkıyorlardı. Hâlbuki kadınlar savaşla mükellef değildirler. Onlar ancak yiyecek ve içecek hazırlamak, yaraları sarmak ve diğer işlerde harpte yardımcı oluyorlardı. Nitekim bu husus *"Erkek ve kadın mü'minler birbirlerinin dostlarıdır."*[516] ayetinin tefsirinde geçmişti. O halde kadınların diğer yolculuklar için erkeklere katılması daha uygundur. Kadının, eşi ile seyahat etmesinde hem kocasının, hem de kendisinin haramdan korunması söz konusudur. Ancak bu durum Müslüman'ın seferde başka kadınlara bakmasına engeldir.

Süfyan b. Uyeyne *sâihûn*'u, *sâimûn* şeklinde tefsiri şöyle yorumladı: *"Oruçlu birisi, seyahat eden kimse gibi bütün lezzetleri ibadet kastıyla terk eder."* Ezheri'nin şu sözü de benzeri bir sözdür: *"Sâih, sâim diye isimlendirilir. Çünkü ibadet kastıyla yeryüzünde seyahat eden kimse yanında azık taşımaz, kendini yemekten kasar."* Bu gerekçe ile bazıları seyahat edenlerin vasfını, devamlı oruç tutanlar için de genelleştirdiler. Bazısı da, ifadenin zahirine itibar etti ve vasfın sıhhati için farz oruç yeterlidir, dedi. Bütün bunlar zayıf görüşlerdir.

Mutasavvıflar ise, methedilen seyyahları, sıkıntılara katlanarak, riya ve reklamdan uzaklaşarak kalbi ihlâsla Yüce Rabbe ibadete teksif etmek, marifetullah yolunun kademelerinde kemale ermek için kalbi süsleme ve iradeyi terbiye maksadıyla kendilerinden önceki ümmetlerin seyyahları gibi yeryüzünde avare şekilde dolaşanlar olarak tanımladılar. Seyahatin bu anlamda kullanılması İslam'dan önce yaygındı. Kamus sahibi dedi ki: *"Seyahat, ibadet kastıyla yeryüzünde dolaşmaktır. İsa da bu yüzden Mesih diye isimlendirildi."* Bu konuda Kamus sahibine itiraz ettiler. Zira o, bir örftür, lügatin aslından değildir. Seyahatin lügat anlamı Tevbe Sûresi'nin başındaki *"Yeryüzünde dört ay serbestçe dolaşın"* ayetinin tefsirinde geçti.

Peygamber'lere ve salih kişilere ait kabirleri teberrüken ziyaret edip, orada medfun olanların ruhlarından yardım dilemek maksadıyla seyahat etmek sofilerin icat ettikleri bidatlerdendir. Bunlardan pek çoğu avare şekilde belde belde dolaşma hevesine düşmüş, böylece insanlara ve ailelerine karşı yapa-

516. Tevbe, 9/71.

cakları faydalı amellerden uzaklaşmışlardır. Bazıları da buralarda pek çok nahoş işler yapmaktadırlar. Dilencilik, ancak zaruret halinde caiz olduğu halde bunlar insanların cömertlik duygularına göz dikmektedirler. Fakihler bunların bu türlü seyahatlerini kabul etmemektedirler.

İbn Cevzi dedi ki: Yeryüzünde seyahat, yasaklanmış olan belli bir mekân ve maksat için olamaz. Biz Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştik: *"İslam'da ruhbanlık yoktur. Yine İslam'da insanlardan uzaklaşmak ve bu maksatla seyahat etmek de yoktur."* İmam Ahmed dedi ki: "Faydasız seyahatin İslam'da yeri olmadığı gibi, bu, salih Peygamber'lerin ve salih kişilerin âdetlerinden de değildir. Çünkü sefer kalbi dağıtır. Müride ancak ilim talebi ve kendine tabi olunacak kamil bir şeyhi görmek için sefer gerekir."

Ben diyorum ki: İbn Cerir'in, Ebu Hureyre'den merfu ve mevkuf olarak rivayet ettiği: *"Seyahat edenler, oruç tutanlardır"* hadisinin merfu olduğu doğru değildir. İbn Cerir bunu; Hz. Aişe, İbn Abbas, Mücahid ve diğerlerinin sözlerinden ve Amr b. Dinar'ın, Ubeyd b. Umeyre'den naklettiği mürsel haberden aktarmıştır. Ebu Davud, Kâsım Ebu Abdirrahman tarikiyle Ebu Umâme'den şunu rivayet etmiştir: *"Ümmetimin seyahati Allah yolunda cihaddır."*[517] Hafız Münziri dedi ki: "Bu hadisin ravisi Kâsım hakkında pek çok kişi söz söyledi. Diyorum ki; İmam Ahmed de bu kişilerdendir. O der ki: Bu Kâsım'dan rivayet edilenler arasında münker hadisler vardır. Bu rivayetler onun tarafındandır. Bazısı da diyor ki: Bu hadisler ondan değil, onun adına rivayette bulunan zayıf kimseler tarafından rivayet edilmiştir." İbn Hıbban dedi ki: "O sahabeden mu'dal hadisler rivayet etmiştir."

İmam Gazali'nin *İhyâ* adlı eserindeki sefer bölümünde seyahatin faydaları ve sefer esnasında Allah'ın ayetlerinden ibret almaya dair başka yerde olmayan çok nefis sözler vardır.

"O rükûa varanlar, o secdeye varanlar" namazlarında Allah için rükû ve secde edenler. Namaz bazen kendi lafzıyla, bazen de kıyam, rükû ve sücud gibi bazı erkânlarıyla zikrediliyor. Bu tanım, okuyan ve işitene bu şekli ve onun temsilini hatırlatıyor.

"O iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar." Emir ve nehyin manası, mü'minlerin sıfatları arasındaki yeri bu sûrenin 71. ayetinin tefsirinde geçti.

517. Ebu Davud, *Cihad*, 6.

Bu ve bundan sonraki sıfatlar, birbirlerine karşı görevleri hususunda İslam toplumuyla ilgili sıfatlardır. Bunlardan öncekiler ise fertlerle ilgilidir.

"Ve Allah'ın koyduğu sınırı koruyanlar." Ayetteki ***"hudûd"*** kelimesi; Müslümanların yapması ve yapmaması gereken işlere, Müslüman yöneticilerin, yetkililerin, Ehl-i Hal ve'l Akd'ın görevlerine, korunması gereken şeyleri ihlal ettikleri takdirde Müslüman fert ve toplumlara uygulanacak cezalara ve bunların uygulanmasına dair belirlenen hüküm ve esasları ifade eder.

"Müjdele o mü'minlere!" Ey Peygamber! Bu sıfatlarla sıfatlanan mü'minleri müjdele. Ahiret saadetini ve dünya hayrını kapsasın ve değeri yükseltilsin diye kendilerine müjdelenen şey belirtilmedi.

Et-tâibûn'den itibaren sayılanların atıfsız olarak serdedilmesi lügatle ilgili konulardandır. Sadece kötülükten men etmek, iyiliği emretmeye atfedildi ki maksat; bu ikisinin genelde birbirinden ayrılmaz bir tek farz olduğunu bildirmektir. *El-hâfizûne li hudûdillâh*'in önceki cümleye atfedilmesiyle ilgili olarak şu söylendi: *"Sayı yedinci vasıfla tamamlandı. Çünkü yedi sayısı tam sayıdır. Sekiz ise başka bir adedin başlangıcıdır. Ona atfedilmiştir. Bu atıf vavına vavu's-semâniye (sekizinci vav) denir."* Titiz gramerciler böyle bir vavı kabul etmemişlerdir. Dendi ki; *"Önceki detayın özeti olduğu için bu atıf yapıldı. Diğerleri gibi tek olarak onlarla birlikte getirilmesi doğru olmaz."* Bana göre en kuvvetli görüş şudur: Bu kısım genel olarak bütün yükümlülükleri özel olarak da yasakları içine alan bir vasıftır ondan önce zikredilen yedi vasıf ise emredilen hususlardır. Bunlara inanan mü'minin kemali ancak yasaklardan kaçınmakla hasıl olur. Bu, Allah'ın kanunlarını korumada ilk dikkate alınacak husustur. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onlara yaklaşmayın."*[518]; *"İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zalimlerdir."*[519]; *"Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kim Allah'ın sınırlarını çiğnerse kendine yazık etmiş olur."*[520] buna göre ayetin manası şöyle olmaktadır: Canlarını Allah rızası için satan mü'minler bu yedi sıfatla sıfatlanmış kimselerdir. Bununla birlikte her emir ve yasakta Allah'ın sınırlarını korumaktadırlar. Bu çağın örfünde buna: *"ideal örnek"* denmekte ve bu ifadeyi bazı genel faziletlerde temayüz etmiş fertler ve ilerlemiş üm-

518. Bakara, 2/187.
519. Bakara, 2/229.
520. Talak, 65/1.

met ve toplumlar için kullanmaktadırlar. Şu konuda *"ideal"* demek yeterlidir. Nitekim Yüce Allah da şöyle buyurmuştur. *"Meryem oğlu İsa bir örnek olarak anlatılınca"*[521]; *"Biz İsa'yı İsrail-oğullarına bir örnek kıldık."*[522] Yüce örnek, şerefli örnek denir. En yüksek örnek ise Yüce Allah'tır. *"En yüce sıfatlar Allah'ındır."*[523]; *"Göklerde ve yerde en yüce sıfatlar Allah'ındır."*[524]

O kâmil mü'minler hakkında söylenecek sözün özü şudur: Onlar, Allah'ın bütün kanunlarını koruyan kimselerdir. Bu yedi sıfat özellikle zikredilmiştir. Çünkü bunlar okuyucunun nefsinde, Allah'ın sınırlarını korumada mü'minin en mükemmel halini canlandırır.

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ
وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ
الْجَحِيمِ ﴿113﴾ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا
عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ
تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿114﴾ وَمَا كَانَ
اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا
يَتَّقُونَ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿115﴾ إِنَّ اللَّهَ لَهُ
مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَمَا لَكُمْ مِنْ
دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿116﴾

113- Ne Peygamber'e, ne iman edenlere, akraba bile olsalar, cehennemlik oldukları iyice belli olduktan sonra müşrikler için af dilemek olmaz.

114- İbrahim'in babası hakkındaki af dilemesi de sadece ona vermiş olduğu bir sözden dolayı idi. Böyle iken onun bir Allah düşmanı olduğu ona belli olunca, ondan ilgisini kesti. Gerçekten İbrahim, çok içli ve yumuşak huyluydu.

---

521. Zuhruf, 43/57.
522. Zuhruf, 43/59.
523. Nahl, 16/60.
524. Rûm, 30/27.

115- Allah, bir kavmi hidayete erdirdikten sonra, nelerden sakınacaklarını kendilerine iyice açıklamadıkça dalalete düşürmez. Gerçek şu ki, Allah her şeyi bilir.

116- Hiç şüphesiz, göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. O, diriltir de, öldürür de. Size O'ndan başka ne bir dost vardır, ne de bir yardımcı.

Bu sûrenin 80. ayetinde Allah'ın, münafıkları bağışlamayacağı, zira onların Allah'ı ve Rasûlü'nü inkâr ettikleri belirtilmişti. Hz. Peygamber'in onlar için bağış dilemesi veya dilememesi fark etmezdi. Ayrıca Nisâ Sûresi 48 ve 116. ayetlerinde Allah'ın kendisine şirk koşulması hariç diğer bütün günahları affedeceği ifade edilmişti. Allah Mümtehine Sûresi'nin başlarında, müşrik toplumlarından ve onların putlarından uzaklaşma hususunda İbrahim Peygamber'i (a) ve beraberindeki mü'minleri örnek almalarını tavsiye etmiş ancak bundan İbrahim'in, babası için bağış dilemesi işini istisna etmişti. *"Ben mutlaka senin bağışlanmanı dileyeceğim. Ancak Allah'tan gelecek hiçbir azabı senden uzaklaştırmaya gücüm yetmez, sözü hariç."*[525] Burada ise anılan kişi hakkındaki bağışlama hükmünü açıklamış ve peşinden cezaya temel oluşturacak genel prensibi zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

Cehennemi Seçen Müşrikler İçin Af Dilenmez

"Ne Peygamber'e, ne iman edenlere, akraba bile olsalar, cehennemlik oldukları iyice belli olduktan sonra müşrikler için af dilemek olmaz." Bu, nehiy manasında bir nefiydir (olumsuzlamadır). Bu durum, mücerret nehiyden daha beliğdir. Buna, nefyü'ş-şe'n (durumun nefyi) denir ve bir şeyi bizzat nefyetmekten daha nettir. Zira bu, nefyi gerektiren sebep zikredilerek yapılan bir nefiydir. Mana şöyledir: Allah'a dua ederek O'ndan müşrikleri bağışlamasını istemek, peygamber olması açısından ne Peygamber'in, ne de mü'min olmaları itibarıyla Müslümanların şanındandır. Böyle bir şey ne onlardan sadır olur, ne de caiz olur. Aslında müşriklerin sıla-i rahim ve iyilik görme hakları vardır. Akrabalık duygusu, onları sakınma ve bağışlanmaları isteğini gerekli kılar. Ayette geçen *"lev"* (şart edatı), ma'tûfu aleyh (üzerine atıf yapılan şey) için gaye ifade eder, bilindiği için bu ma'tûfu aleyh dai-

525. Mümtehıne, 60/4.

ma hazfedilir. Maksat şudur: Akraba bile olsalar hiçbir durumda müşrikler için af talebinde bulunmak, peygamberliğin ve imanın mübah kılacağı bir iş değildir. Ayrıca peygamber ve mü'minlerden böyle bir şey sadır olması da doğru değildir. Bu, yakınlar için caiz olmadığına göre, başkaları için hiç caiz değildir. Ancak Allah bu hükmü, **"onların cehennemlik oldukları kendilerine belli olduktan sonra"** ifadesiyle sınırlandırmıştır. Yani şirk ve küfür üzere ölerek, cehennemde ebedi kalacak kişilerden oldukları delille ortaya çıktıktan sonra af dilemek uygun değildir. Zahire göre, ölünceye dek küfür üzere olacaklarının farz edilmesi veya bunu belgeleyen bir ayet inmesi delil sayılır. Nitekim Yüce Allah, cehennemde ebedi kalacak inatçı kâfirlerin kalplerinin mühürlendiğini haber vermiş, müşrikler ve münafıklarla ilgili olarak Rasûlü'ne şöyle buyurmuştur: *"Kâfirleri azapla korkutsan da, korkutmasan da birdir, onlar inanmazlar."*[526] ; *"Sen onlara bağışlanma dilesen de, dilemesen de onlar için birdir."*[527]

Buhari ve Müslim'de ve diğer hadis kitaplarında varit olduğuna göre bu ayet Ebu Talib hakkında inmiştir. Hz. Peygamber, onu, ölümü esnasında şehadet getirmeye davet etmiş, o da kabul etmemişti. Hicretten önce Mekke'de vefat etmişti. Ayet onun ölümünün akabinde nazil olup, hüküm ilişkisi sebebiyle sonra bu Medeni sûreye mi katılmış yoksa Tevbe Sûresi'nin diğer ayetleriyle birlikte inip, Rasûlullah'ın (s), Ebu Talib için istiğfarının hükmünü açıklamak üzere mi gelmiştir? Değişik kaynaklardan rivayet edildiğine göre bu ayet, Hz. Peygamber'in, annesinin kabrini ziyaret edip, onun için af talep etmesi esnasında nazil olmuştur. Bu bahis, En'âm Sûresi 74. ayetin tefsirinde geçmiştir. Doğrusunu en iyi Allah bilir. Ayet, kâfir olarak ölen kimseler için dua etmenin haram olduğuna dair açık bir nasstır. Günümüzün bazı tabiat bilgini Müslümanlarının yaptığı gibi böyle kimseler için merhum ve mağfur gibi sıfatlar vermek de caiz değildir. Bunu yapanlar imanın gereğini ve İslamî hükümlerle bağlı olduklarını bilmiyorlar. Âlim payesi almış bazı sarıklı Ezherliler de bunu yapmaktadırlar.

Buhari, Müslim, Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve diğerlerinin Said b. Müseyyeb'in, babasından naklettiği hadise göre; *"Ebu Talib'in vefatı sırasında Hz. Peygamber ona gelmiş, yanında Ebu Cehil ve Abdullah b. Ebi Ümeyye*

---

526. Bakara, 2/6.
527. Münâfikûn, 63/6.

b. Muğire'yi bulmuş ve şöyle demiş: 'Ey amca! Lâ ilâhe illallâh de ki, bu kelime ile Allah katında seni savunayım.' Bunun üzerine Ebu Cehil ve Abdullah b. Ebi Ümeyye, Ebu Talib'e: 'Sen Abdülmuttalib'in dininden mi döneceksin?' dediler. Hz. Peygamber de durmadan ona iman telkin ediyordu ve kelime-i tevhidi arz ediyordu ki, neticede Ebu Talib onlara: 'Abdülmuttalib'in dini üzereyim.' sözünü söyledi ve kelime-i tevhidi söylemekten kaçındı. Bunun üzerine Rasûlullah (s): 'Andolsun ki, yasaklanmadığım sürece senin için Allah'tan mağfiret dileyeceğim' buyurdu." Neticede, Allah, Ebu Talib hakkında ayet indirdi ve Rasûlullah'a (s) şöyle buyurdu: *"Ey Muhammed! Şüphesiz ki Sen sevdiğin kimseyi hidayete erdiremezsin. Fakat Allah, dilediğini doğru yola iletir."*[528]

Buhari'nin bu lafzı, Kasas Sûresi'nin son ayeti ve Tevbe Sûresi'ndeki ayetin tefsirinde ve cenazeler bölümünde geçmektedir.

Hafız b. Hacer bu hadisin şerhinde şunları söyledi: *"Mücahid'in rivayetine göre Ebu Talib şöyle demiştir: Ey kardeşimin oğlu! Yaşlıların dini üzere ölüyorum."* Müslim, Tirmizi ve Tabarani, Ebu Hazim hadisine göre şunları söylemişledir: *"Kureyş'in, beni, ölümden korktu da dinini terk etti, diyerek ayıplamalarından çekinmeseydim, senin davetini kabul ederdim."* Hafız b. Hacer sonra şunu söyledi: Taberi'nin, Amr b. Dinar'dan Şibl tarikiyle naklettiği hadise göre Hz. Peygamber şöyle dedi: *"İbrahim, babasına müşrik olduğu halde istiğfar etti. Ben de Rabbim beni men edinceye dek Ebu Talib için istiğfar edeceğim." Ashab da: "Peygamber amcasına istiğfar ettiği gibi, biz de ölmüş ecdadımız için istiğfar edeceğiz." dediler. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu."*

İbn Hacer dedi ki: "*Bu hadiste problem vardır. Zira Ebu Talib'in hicretten önce Mekke'de öldüğünde ittifak vardır. Yine sabit olmuştur ki; Hz. Peygamber Umre münasebetiyle annesinin kabrini ziyareti sırasında istiğfar için Rabbine talepte bulunmuş ve bu ayet nazil olmuştur. Asıl olan, ayetin tekraren inmemesidir.*" Hakim ve İbn Ebi Hâtim, Eyyûb b. Hânî' tarikiyle Mesrûk ve İbn Mesud'dan şunu rivayet etmişlerdir: *"İbn Mesud şöyle haber verdi: Rasûlullah (s) bir gün kabristana gitti, biz de kendisini takip ettik. Kabristana gelip bir kabrin başında oturdu, uzun müddet dua etti. Sonra ağladı. O ağladığı için biz de ağladık. Buyurdular ki: 'Yanında oturduğum bu kabir annemin kabridir. Ona dua etmek için Rabbimden izin istedim. Fakat izin vermedi ve şu ayeti indirdi.': "Peygamber'e*

528. (Kasas, 28/56.) Buhari, *Menâkıbu'l-Ensâr*, 40; *Tefsîru Sûreti't-Tevbe*, 16; Ahmed b. Hanbel, V, 422.

ve mü'minlere, müşrikler için mağfiret dilemek yakışmaz." Ahmed b. Hanbel, Ebu Büreyde'nin babası tarikiyle rivayet ettiği benzer bir hadisi tahriç etmiştir. O hadiste şu ifade vardır: *"Yolda bizi konaklattı, biz takriben bin kadar binekliydik. Hz. Peygamber ayet indiğinden bahsetmedi."* Taberi'nin bu şekildeki rivayetinde ise şu ifadeler vardır: "Hz. Peygamber Mekke'ye gelince annesinin kabrinin belirgin olduğu yerde durdu. Fudayl b. Merzuk'un Atıyye tarikiyle gelen hadisinde ise şöyle denmektedir: *"Rasûlullah (s) Mekke'ye gelince annesinin kabri başında güneş başına vuruncaya kadar durdu. Kendisine istiğfar için izin verilip annesi için af talebinde bulunmayı umuyordu. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu."* Tabarani'de de Abdullah b. Keysan, İkrime ve İbn Abbas tarikiyle İbn Mesud hadisine benzer bir rivayet vardır. Orada şöyle denmektedir: *"Rasûlullah (s), Usfan tepesinden inince bu konudaki ayet nazil oldu."* Bu rivayetler birbirlerini desteklemektedir. Bunlara göre bu ayetin inişi, Ebu Talib'in vefatından sonra olmuştur. Peygamber'in (s), Uhud'da yüzünden yaralanınca: *"Yâ Rabbi! Kavmimi bağışla. Zira onlar gerçeği bilmiyorlar"* şeklinde duası da bunu desteklemektedir. Fakat bu istiğfarın sadece yaşayanlar için olması ihtimali vardır ki, konumuz o değildir. Ayrıca sebebi önce de olsa, ayetin sonradan inmesi ihtimali de vardır. Ayetin inişine dair birisi önce, diğeri de sonra olmak üzere iki sebep de olabilir. Önceki Ebu Talib'in ölümü, sonraki ise annesinin kabrini ziyarettir. Ayetin nüzulünün sonradan olduğunu destekleyen bir husus da, Tevbe Sûresi'nde geçen, Hz. Peygamber'in, yasak ayeti gelinceye dek münafıklar hakkında istiğfar etmesidir. Bu durum, sebep önce de olsa nüzulün tehirini gerektirmektedir. Buna, söylediği şu söz de işaret etmektedir: Allah Ebu Talib hakkında: *"Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin"* ayetini indirmiştir. Bu da, birinci ayetin Ebu Talib ve başkası için, ikinci ayetin de sadece Ebu Talib için indiğini göstermektedir.

Ahmed b. Hanbel'in, İbn İshak, Ebu Halil ve Hz. Ali tarikiyle tahriç ettiği şu haber de sebebin çeşitli olmasını teyit etmektedir: *"Ben bir adamı müşrik olan ana babası için istiğfar ettiğini işittim. Bu durumu Hz. Peygamber'e söyledim. Bunun üzerine Allah bu ayeti[529] indirdi."* Taberi de İbn Ebi Nüceyh tarikiyle Mücahid'den şöyle dediğini nakletti: *"Mü'minler, İbrahim babasına istiğfar ettiği gibi, biz de babalarımıza istiğfar etmeyecek miyiz? dediler. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu."* Katade'den gelen rivayete göre o dedi ki; *"Benzer hadisi*

529. Tevbe, 9/113.

pek çok hadis ricali nakletmiştir." Hadis-i şerife göre bir insan, ömründe hiç hayır işlemese de, ömrünün sonunda kelime-i tevhidi söylese, Müslüman olduğuna hükmedilir ve ona, Müslümanlara uygulanan hükümler uygulanır. Şayet dilinin söylediğini kalbi tasdik ederse bu, ona Allah katında fayda sağlar. Ancak hayattan ümidini kesecek, söyleneni anlamayacak ve cevap veremeyecek noktaya gelmemek şartıyla ki; bu vakit gayb perdesinin kalktığı son vakittir. Buna şu ayet işaret etmektedir: *"Kötülükleri yapıp da onlardan birine ölüm geldiğinde: 'Ben şimdi tevbe ettim' diyenlerin ve kâfir olarak ölenlerin tevbesi makbul değildir."*[530] En iyisini Allah bilir. Sahabeden bazılarının, Hz. Peygamber'in amcası için istiğfar etmesini örnek alarak müşrik olan babaları için mağfiret talepleri, yasak gelince de bundan vazgeçtiklerine dair çeşitli rivayetler vardır.

"İbrahim'in babası hakkındaki af dilemesi de sadece ona vermiş olduğu bir sözden dolayı idi." Genelde davranışlarını örnek aldığımız Hz. İbrahim'in bu davranışı, hayatında babasının iman etmesini ummasından başka bir sebebe dayanmamaktadır. Ona şöyle söz vermişti: *"Mutlaka senin bağışlanmanı dileyeceğim. Ancak Allah'tan gelecek hiçbir azabı senden uzaklaştırmaya gücüm yetmez."*[531] Yani ben, senin hidayet ve kurtuluşunu sağlayamam ancak Allah'a dua edebilirim. Böylece de vaadini yerine getirmiş oldu. Yüce Allah'ın da şehadet ettiği gibi İbrahim, vaadine çok vefalı birisiydi. *"Ve sözünü yerine getiren İbrahim"*[532] Dualarından biri de şuydu: *"Babamı da bağışla. Çünkü o sapıklardandır. İnsanların tekrar diriltileceği günde beni rezil etme. O gün mal da, oğullar da fayda vermez. Ancak Allah'a temiz bir kalple gelen kimse fayda görür."*[533] Kalb-i selimden maksat; şirk, küfür ve nifakı gerektiren şüpheden salim olan kalptir. Bir kimse, iman edeceğini umduğu bir kimse için, affına vesile olacak şeye yöneltmesi için Allah'tan istekte bulunursa bunda bir sakınca yoktur.

"Böyle iken onun bir Allah düşmanı olduğu ona belli olunca, ondan ilgisini kesti."

İbn Abbas dedi ki; *"Hz. İbrahim, babası ölünceye kadar ona dua etmeyi sürdürdü. Öldüğünde ise, onun Allah düşmanı olduğunu fark etti ve ona duadan*

---

530. Nisâ, 4/18.
531. Mümtehıne, 60/4.
532. Necm, 53/37.
533. Şuarâ, 42/86-89.

vazgeçti." Yine İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre; *"Ölürken kâfir olduğunu söylediğinde onun kâfir olduğu ortaya çıktı."* Katâde dedi ki; *"Babası öldüğünde, İbrahim durumu gördü ve onun için tevbe imkanı kalmadığını anladı. Dedi ki; 'Bu durum Allah'ın vahyiyle ortaya çıktı.' O zaman ondan uzaklaştı, akrabalığı kesti. İmanın gereği olarak onun için istiğfardan vazgeçti." "Allah'a ve ahiret gününe inanan hiçbir kavmi; babaları, oğulları, kardeşleri ve yakınları bile olsa Allah'a ve Peygamber'ine karşı gelenlere sevgi beslediklerini göremezsin."*[534]

Rivayete göre İbrahim (a); kıyamet günü babasının cehennemde olmasını kendisi için zillet addediyordu. Nitekim Buhari'nin hadisine göre babasını cehennemde görmüş ve şöyle demişti: 'Yâ Rabbi! Diriliş gününde beni mahcup etmeyeceğini vaat etmiştin. Rahmetten büsbütün uzaklaşmış babamın halinden daha büyük mahcubiyet ne olabilir?' Allah, babasını kıllı erkek bir sırtlan şekline soktu ki, oğlu İbrahim babasını, kendince ve kavmince bilinen şekli üzere görüp de mahcup olmasın. İbrahim'in babasıyla olan hikâyesiyle ilgili hadis En'âm Sûresi 75. ayetinin tefsirinde geçti.

"Gerçekten İbrahim, çok içli ve yumuşak huyluydu." İbrahim Peygamber'in (s), Allah'tan korkması, O'na karşı saygısı, bütün işlerde sebatkâr ve yumuşak huylu olması özelliğini vurgulayan bu cümle, babasının, Allah düşmanlığı ve şirkteki kararlılığını öğrendikten sonra onun için bağış talebinde bulunmaktan vazgeçmesinin açıklaması mahiyetindedir. Ayetteki *evvâh* kelimesi; çok ah çeken, içlenen anlamınadır. İbrahim Peygamber (a), Allah korkusundan dolayı çok ah çekiyor kavminden müşrik olanlar ve özellikle de babası için üzüntü duyuyordu. *Evvâh* kelimesi; Allah'a yalvaran, çok dua eden, korkan kimseler için de kullanılır. *Teevvüh*'ün aslı, *evvehe* veya *âhin*, yahut *vâhin* yahut da *evihe*'dir. Rivayet tefsirinde zikredilen merfu bir hadiste şöyle deniyor: *"Evvâh; korkan ve yalvaran, demektir."* İbn Abbas'tan bu konuda rivayetler vardır. Biri de şudur: *"Evvâh; Habeş dilinde mü'min yahut yakîn sahibi, demektir. Halîm ise; öfkenin tahrik etmediği, kararsızlığın etkilemediği, cehalet ve arzuların küçültmediği kimse, demektir. Hilmin gereği de; sabır, sebat, af, işlerde soğukkanlı olmak, bütün korku istek hallerinde aceleci olmaktan kaçınmaktır."* Zemahşeri bu cümlenin; *"İbrahim'in babası için istiğfarda bulunmasının izahı ve gerekçesi olduğunu söyledi. Evvâh kelimesini, çok ah eden şeklinde açıkladıktan sonra 'Bunun anlamı, merhamet, hassasiyet ve yumuşaklılığın*

534. Mücâdele, 58/22.

fazlalığı sebebiyle kâfir babasına karşı duygusal davranmasıdır. "seni mutlaka taşlayacağım" demesine ve kendisine sert davranmasına rağmen onun için bağış diliyordu.' dedi.".

"Allah, bir kavmi hidayete erdirdikten sonra, nelerden sakınacaklarını kendilerine iyice açıklamadıkça dalalete düşürmez.." Kendilerini imana erdirdikten, kalplerini İslam'a açtıktan sonra sırf içtihat hatasından doğan bir söz ve davranış sebebiyle bir kavmi sapıklıkla tanımlamak ve onlara karşı hükümlerini cezalandırma ve kınama şeklinde uygulamak, hikmet ve adaletinin göstergesi olan hilm, rahmet ve ilahi kanunları gereği Allah'ın şanından değildir. Onları sapıklığa düşürmek ancak sakınacakları söz ve fiilleri kendilerine hiç şüphe ve tereddüt kalmayacak şekilde gayet açık ve seçik gösterdikten sonra ortaya çıkar. ***"Gerçek şu ki; Allah her şeyi bilir."*** O, insanların fıtratlarını tamamlayan, anlayış ve görüşlerini düzelten kanunlar koyar. Dinin esaslarını, düşünce ve arzularının yanılmayacağı şekilde kati nasslarla açıklar, diğer hususlarda ise maslahatlarına uygun şekilde içtihat etmelerine imkân tanır. İşte bundan dolayı, içyüzü ortaya çıkmadan babası için istiğfar etmesinden dolayı onu cezalandırmadı. Aynı şekilde Hz. Peygamber ve mü'minleri de bu konudaki Allah'ın hükmü bilinmeden önce ana, baba ve yakınlarına -müşrik olmalarına rağmen- istiğfar etmelerinden ötürü azarlamadı. Her ne kadar bunun, imanın gereklerinden olduğunu bildirmek Allah'ın şanından olsa da... Mücahid bu cümlenin tefsirine dair şöyle dedi: *"Allah'ın, müşrikler için istiğfar konusunda mü'minlere açıklama yapması özel, kendisine itaat ve isyan etme, yapma ve yapmama konusundaki açıklamaları ise geneldir."*

Demek istiyor ki; bu ayet, müşrikler için istiğfar etme konusunda inmiş olsa da, genellik arz eder. İbn Abbas'ın rivayetine göre bu ayet, Bedir'de müşrik esirlerden fidye alındığı zaman nazil oldu. Ona göre mana şudur: *"İzin verilmeden sizin fidye almanız caiz değildir. Fakat Allah, sakınacakları şeyleri açıklamadan önce işledikleri günahlardan dolayı bir toplumu cezalandıracak değildir. Yani azap etmezden önce onlara yasağı bildirir."*

Diyorum ki: bu ayet, Bedir Savaşı'ndan sonra nazil olmuştur. Fakat Bedir'le ilgili hükümleri de kapsar. Esirlerden fidye almak; peygamberliğin ve imanın şanından olmaması açısından, müşrikler için istiğfarda bulunmak anlamındadır. Nitekim ayet bunu söylemektedir: *"Yeryüzünde ağır basınca-*

ya kadar düşmanlardan esir almak, hiçbir Peygamber'e yakışmaz."[535] Burada peygamberliğe münasip olmayan pozisyonu nefyetmek, istiğfarı nefyetmek gibidir. Sonra Yüce Allah onları şiddetle azarladıktan sonra şöyle buyurdu: *"Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız fidyeden dolayı size büyük bir azap dokunurdu."*[536] İbn Abbas ayette geçen kitap kelimesini, bu ayetteki ilahi hüküm olarak tefsir etti. O hüküm de; bu ayet ister o vakit inmiş olsun, isterse olmasın, Allah'ın aykırı davranmaya mazeret sayılan içtihada yer vermeyecek tarzda, sakınacakları şeyleri tam ve açık bir şekilde açıklamadıkça, bir kavmi herhangi bir hususta sapık sayıp, onları cezalandırmayacağı hükmüdür. İşte bu Allah'ın hükmüdür. İbn Münzir'in tahricine göre "Abdullah b. Mesud, her Perşembe gecesi arkadaşlarına şöyle söylüyordu: *'Kim âlim ve öğrenci olmak için acele ederse hemen etsin, başka bir şey için acele etmesin. Zira âlim ve öğrenci hayırda ortaktır. Ey insanlar! Andolsun ki, size açıklanmayan şeylerden de hesaba çekilmenizden endişe ediyorum. Zira Yüce Allah şöyle buyurdu: 'Allah, doğru yola ilettikten sonra sakınılacak şeyleri kendilerine açıklamadıkça hiçbir kavmi sapıklığa düşürecek değildir.' Size sakınacağınız şeyler bildirilmiştir."*

Bütün bunlardan çıkarılacak netice şudur: Ahirette ceza konusu olan İslam'ın genel hükümleri ve haberdar olan kimselere sorumluluk yükleyen şahsi hükümleri, başkan ve yöneticilerin uyguladığı ve ümmetin sorumlu olduğu ve Allah ve Rasûlü'nün açıklamalarıyla kesinlik kazanan bütün emir ve yasakları terk hususunda kimsenin gerekçesi olamaz. Bunların dışındaki hükümler ise içtihat konusudur. Delaleti zanni olan bir nastan bir hüküm çıkarıp, bu ayetten Allah'ın muradı budur, diye inanan kimsenin bu hükme uyması gerekir. Aksi halde gerekmez. Nitekim Bakara Sûresi'ndeki içki ve kumar ayetinde durum böyledir. Ashaptan bazıları *"günahları faydalarından daha büyüktür"* sözünden, içki ve kumarın haramlığını anlamışlar ve terk etmişlerdir. Böyle anlamayanlar ise, Mâide Sûresi'ndeki ayetlerle Allah kumarla birlikte içkinin açık bir şekilde haramlığını beyan edinceye kadar içki içmeye devam ettiler. Hanefi mezhebinde asıl olan farzlar ve dini yasaklar kati bir nassla veya kesin Kur'ân ibaresiyle sabit olur. Selef âlimlerinin mezhebi de budur. Meselenin incelenmesi, bu sûrenin 31. ayetinin tefsirinin son kısımlarında geçti. Ayet; sıdık ve emanet gibi, aklın gereği olarak yapılması

535. Enfâl, 8/67.
536. Enfâl, 8/68.

icap eden şeylerin terki cezayı gerektirir, diyen bidatçilerin sözlerinin batıl olduğuna delalet eder. Bu görüşü, bunların müfessiri olan Zemahşeri açıkça belirtmiş ve bunların hükmünü nassa bağlamayarak istisna etmiştir. Evet, bunların güzelliği aklen kavranır olmasıdır. Ahiretteki cezanın bina edildiği sorumluluk ancak şer'an geçerli olur. Nitekim bu ve diğer ayetler bunu göstermektedir.

Allah Teâlâ insanların uyması gereken her şeyi açıkladığı gibi, sıdık ve emaneti de emredip farz kılmış, yalan ve hainliği ise yasaklamıştır. Hz. Peygamber bize haber vermiştir ki; Allah'ın susup bize haber vermediği şeyler unutma değil, O'ndan gelen bir aftır. Böyle şeyleri sormamız gerekmediği gibi, aklımıza dayanarak bunlar hakkında hüküm vermemiz de gerekmez. Bu konuyu geniş şekilde Mâide Sûresi 101. ayetin tefsirinde geniş şekilde ele aldık. *"Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın."* ***"Hiç şüphesiz, göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır."*** Onları yaşatmada, işlerini düzenlemede, oradaki mükellefler için dini hükümler koymada Allah'ın ortağı yoktur. ***"O, diriltir de, öldürür de."*** Hayvani ve manevi ruhi hayatı ve aktif hidayeti sırf kendi iradesi, kudreti ve yaratmadaki kanunu gereği hediye eden O'dur. Kendi ilminde belirli olan ecelleri tamamlanınca dilediği kimselerin bedenlerini ve doğru yolundan sapan nefisleri öldürür. ***"Size O'ndan başka ne bir dost vardır, ne de bir yardımcı."*** Ey mü'minler! Allah'tan başka sizin işlerinizi üstlenecek ne bir kimse, ne de düşmanlarınıza karşı size yardım edecek bir yardımcınız vardır. Nesep yönünden dost ve yardımcınız durumunda olan yakınlarınız için istiğfar yasağı koyduğu noktada Allah'ın belirlediği yoldan ayrılmayın. Bunun dışındaki emir ve yasakları konusunda da aykırı davranmayın.

لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿117﴾ وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿118﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ ﴿119﴾

117- Andolsun ki, Allah, yine Peygamber'e ve en zor gününde ona uyan Muhacirlerle Ensar'a, içlerinden bir kısmının kalpleri az kalsın kayacak gibi olmuşken, tevbe nasip etti de lütfedip tevbelerini kabul buyurdu. Çünkü O, gerçekten çok şefkatli, çok bağışlayıcıdır.

118- Allah, haklarında hüküm beklenen o üç kişiyi de bağışladı. Çünkü o derece bunalmışlardı ki, yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmeye başlamıştı, vicdanları da kendilerini sıkıntıya sokmuştu. Allah'dan kurtuluşun, ancak Allah'a sığınmakta olduğunu anlamışlardı. Sonra da Allah, onları tevbekâr olmaya muvaffak kıldı da tevbelerini kabul buyurdu. Şüphesiz ki Allah, tevbeleri çok çok kabul edendir, çok merhametli olandır.

119- Ey iman edenler! Allah'dan korkun ve doğrularla beraber olun.

Bu ayetler, Tebük Savaşı'ndan geri kalanların tevbeleri konusunun tamamlanması mahiyetindedir. Aynı konudaki ayetlerin bölünerek anlatılması şeklindeki Kur'ân metodu gereği bunlar, tehir edilmiştir. Çünkü bu metot; gerek namaz içinde, gerekse namaz dışında bunları okuyanların sıkılmamalarına hem daha uygun, hem de daha önce defalarca belirttiğimiz gibi, yeniden hatırlanması ve nefiste tesirli olması için daha etkilidir. Ayrıca bu;

müşriklere istiğfar edilmesi konusundaki geçmiş yasakla da ilgilidir. Zira o da tevbe edilecek fiillerdendir.

İslami Sorumlulukta Kayıtsızlık Yapanların Tevbesi

"Andolsun ki, Allah, yine Peygamber'e ve en zor gününde ona uyan Muhacirlerle Ensar'a, içlerinden bir kısmının kalpleri az kalsın kayacak gibi olmuşken, tevbe nasip etti de lütfedip tevbelerini kabul buyurdu." Bu tahkiki ifade eden *"kad"* harfinin başındaki *"lam"* ile doğrulanmış bir haberdir. Yüce Allah böylece Peygamber'ine (s), Muhacir ve Ensar'dan olan sadık mü'minlere karşı lütuf ve merhametini, Tebük ve diğer gazvelerde yaptıkları hatalarından vazgeçtiğini açıkça ifade etmiş oluyor. Zira bu hatalar pek çok iyilikleri arasında kaybolmuş oluyor, ayrıca onlar bu hatalarda ısrar etmiyorlar. Zira bu hatalar; insan yaratılışının gereğidir ayrıca da Yüce Allah'ın kesin şekilde açıklamadığı ve aykırı gelenleri asi saymadığı konulardaki yorum farkından kaynaklanmıştır. 104. ayetin tefsirinde, Allah'a isyandan vazgeçen tevbekarların durumuna göre tevbenin dereceleri olduğunu açıklamıştık. Allah'ın, kullarına karşı tevbesinin iki manası vardır:

1- Onlara merhamet ve ikramı ki, bu; iki mananın en üstünüdür.

2- Onları tevbeye muvaffak kılması ve tevbelerini kabul buyurmasıdır. Onlar ancak bir günahtan ötürü tevbe ediyorlardı. Fakat her günah Allah'a isyan sayılmaz. İbn Abbas, burada Hz. Peygamber'in tevbesinin kabulü meselesini, Tebük Gazvesi'yle ilgili şu ayetin çerçevesi içinde değerlendirmiştir: *"Allah seni affetsin! Doğru söyleyenler sana belli olup, yalancıları bilmeden önce onlara niçin izin verdin?"*[537] Bu ayetin tefsirinde Peygamber'lerin hataları meselesini; onların Allah'ın açıklamadığı konulardaki içtihattan kaynaklandığını, onlara nispet edilen hataların, başka türlü davranmanın daha hayırlı olduğu manasına geldiğini, Muhacir ve Ensar'ın, halis mü'minler olduğunu açıklamıştık. Zorluk zamanında Peygamber'e tabi olanlardan bazılarının günahları, savaşa katılma hususunda ağırdan almaları ki, bu ağırdan almadan dolayı onlar hakkında kınama ve kesin durum ortaya çıkmıştır. Bir kısmının günahı ise, münafıklara kulak vermeleriydi. Zira münafıklar kuvvetle, tedbirle ve fiili olarak mü'minleri fitneye düşürmek istiyorlardı. Ayette geçen **"üsrâ"** kelimesi; zorluk ve darlık, demektir. Zorluk daha çok gıda hususun-

537. Tevbe, 9/43.

daydı. Zira vakit, hurma azıklarının tükendiği yaz mevsimi sonuyla, yeni taze hurma toplama vakti olan sonbahar mevsiminin başıydı ki, bu taze hurmalardan bir şey götürmek henüz mümkün değildi. Bir veya iki kişiye eski hurmalardan ancak bir tane düşüyordu. Onların bir kısmı da kurtlu ve kurumuş vaziyetteydi. Bazıları da kurtlu arpa ve kokmuş yağla idare ediyorlardı. Aynı şekilde su sıkıntısı da vardı. Öyle ki, az olmasına rağmen develeri kesiyorlar, bağırsaklarındaki artıkları sıkarak, çıkan su ile dillerini ıslatıyorlardı. Binek konusunda da sıkıntı vardı. Öyle ki on kişi sırayla bir tek deveye biniyordu. Aynı şekilde zaman yönünden de sıkışıklık vardı. Zira harp, yazın en sıcak zamanına rastlamıştı. Belki de zorluk zamanından bu zor an kastedilmiştir. Zorluk zamanı konusunda Cabir b. Abdullah şöyle dedi: "*Bu zorluktan maksat; binek darlığı, yiyecek darlığı ve su darlığıdır.*" "*İbn Abbas, Hz. Ömer'e: 'Bize zorluk zamanının mahiyetinden bahset,' deyince Ömer (r) şöyle dedi: 'Biz Rasûlullah'la (s) birlikte çok sıcak bir zamanda Tebük Gazvesi'ne çıktık. Bir yerde konakladık. O kadar çok susamıştık ki, boyunlarımızın kesileceğini (öleceğimizi) sandık. Öyle ki, adam devesini kesiyor, bağırsaklarındaki dışkıları sıkıyor, çıkan suyu içiyor, kalanını da göğsünün üstüne sürüyordu.' Hz. Ebu Bekir dedi ki: 'Yâ Rasûlallah (s)! Allah, senin hayır duanı kabul eder. Bize bir dua ediver.' Bunun üzerine Rasûlullah (s) ellerini kaldırdı. Daha ellerini kaldırmadan gök kararmaya başladı. Sonra yağmur arttı, bardaktan boşanırcasına yağıyordu. Askerler kaplarını doldurdular. Biz oradan ayrıldık, gördük ki yağmur ordugâhtan öteye geçmemiş.*" Bunu İbn Cerir, İbn Huzeyme, İbn Hıbban ve Hâkim rivayet etmiştir. İbn Merdûye ve Ebu Nuaym da, *Delâil* adlı kitaplarında, Ziya ise *Muhtâr* adlı eserinde bu rivayeti sahih görmüşlerdir.

"İçlerinden bir kısmının kalpleri az kalsın kayacak gibi olmuşken..." Yani onlardan bir grup, kalpleri İslam yolundan kaymaya yüz tuttuktan sonra yine de Rasûlullah'a (s) tabi olmuştu. Bu kayış, genel seferberlik ilan edince Hz. Peygamber'e karşı gelmek ve savaşa çıkma hususunda ağırdan alma şeklindeydi ki, Allah onları 38-39. ayette kınamıştı. Yahut da mana şöyledir: Bazıları imandan kayar gibi olduktan sonra Allah bütün mü'minlerin tevbesini kabul etmiştir. Bunlardan maksat; münafıklık dışında bir sebeple geri kalanlardır, onlar iyi amele kötü amel karıştıranlar sonra da tevbe edip, tevbeleri Allah tarafından kabul edilenlerdir. Nitekim daha önce de açıklanmıştı. Allah burada onlar için: ***"Lütfedip tevbelerini kabul buyurdu."*** ifadesini kullandı. *Sümme* atıf edatıyla gelmesi açıktır. Fakat başka bir yoruma göre

bu; ayetin başında bütün mü'minler hakkında kabul edilen tevbenin tekidi anlamındadır.

"Çünkü O, gerçekten çok şefkatli, çok bağışlayıcıdır." Bu ifade, onların tevbelerinin kabul gerekçesidir. *"Re'fet";* zayıfa ihtimam göstermek, ona yumuşak davranmak ve lütufta bulunmak demektir. *"Rahmet"* ise, bundan daha şümullüdür. Rahmetin manası Fatiha Sûresi'nin tefsirinde anlatıldı. İmamlardan Hamza ve Hafs, *yezîğu,* diğerleri ise, *tezîğu* şeklinde okudular. İkisinde de mana aynıdır. Fakat ötekinde olan nahvî irab ihtimali bunda yoktur.

"Allah, haklarında hüküm beklenen o üç kişiyi de bağışladı." Rasûlullah'la (s) birlikte Tebük Gazvesi'ne çıkmaktan geri bırakılan üç kişinin tevbesini de kabul etti. Bunlar 106. ayette belirtilen ve işleri Allah'a bırakılan kimselerdi. Geri bırakılanlardan maksat; haklarında Allah'ın hükmünün inmesi beklenen kimseler de olabilir. Bunlar; Benî Seleme'den Kâ'b b. Mâlik, Benî Vâkıf'tan Hilâl b. Ümeyye ve Benî Amr b. Avf'tan Mürâre b. Rebî' idi.

"Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmeye başlamıştı." Yani neticeden korkmaları ve oturup kalkmada, konuşma ve selamlaşma da Hz. Peygamber ve mü'minlerin, kendilerinden yüz çevirmelerine üzülmeleri sebebiyle, bütün genişliğine rağmen yeryüzünün kendilerine dar geldiğini hissedinceye kadar Allah, onların durumlarını netleştirmedi.

"...Vicdanları da kendilerini sıkıntıya sokmuştu." Yani ruhları daralmıştı. Bu hal; kalplerinin üzüntü ve korkuyla dolu olmasından ötürü, göğüslerinde duydukları sıkıntıdan kaynaklanıyordu. Öyle ki, içlerini açacak bir genişlik ve sevinç hali yoktu. Sanki onlar kendileri için rahatlayıp tatmin olacak bir yer bulamıyorlardı. ***"Allah'tan kurtuluşun, ancak Allah'a sığınmakta olduğunu anlamışlardı."*** İnandılar ki, kendisine tevbe edip, af dileyerek ve rahmetini umarak Allah'a dönmekten başka O'nun azabından koruyacak bir sığınak yoktur. Çünkü ashabına karşı çok merhametli ve âlicenap olan Hz. Peygamber de onlara dönüp bakmıyor, dua ve istiğfar talep etseler bile onlarla konuşmuyordu. Çünkü Rasûlullah (s) Allah'ın razı olduğu ve kendilerini uyarabildiği kimselere yardım edebilirdi.

"Sonra da Allah, onları tevbekâr olmaya muvaffak kıldı da tevbelerini kabul buyurdu." Bütün bunlardan sonra Allah, onlara acıdı ve tevbelerinin

kabulüne dair ayet indirdi yahut da onları makbul bir tevbeye muvaffak kıldı ki, Kendine ve Rasûlüne uymaktan yüz çevirdikten sonra tekrar hakka dönsünler.

"Şüphesiz ki Allah, tevbeleri çok çok kabul edendir, çok merhametli olandır." Yüce Allah, mü'minlerin tevbesini ziyadesiyle kabul eden, ihsan sahiplerine rahmeti geniş olandır. Benzeri biraz önce geçti.

Bu hikâyeden alınacak ibret; Allah'ın, bunların halini beyan hususundaki rivayetlerin en doğrusu ve en genişi olan Kâ'b b. Mâlik hadisi zikredilmeden tamam olmaz.

Ahmed b. Hanbel, Buhari, Müslim ve rivayet tefsirlerinin Zühri'den rivayet ettiklerine göre, o şöyle demiştir: "Bu haberi bana Abdurrahman b. Abdillah b. Kâ'b b. Mâlik haber vermiştir. Kâ'b b. Mâlik âmâ olduğu zaman kendisine kılavuzluk yapan oğlu Abdillah b. Kâ'b b. Mâlik'e, Rasûlullah (s) ile birlikte Tebük Gazvesi'ne katılmadığına dair macerasını anlatırken şöyle demiştir: 'Rasûlullah'ın (s) gittiği gazvelerden sadece Tebük Gazvesine katılmamıştım. Gerçi Bedir Gazvesi'nde de bulunamamıştım. Zaten Bedir'e katılmadıkları için hiç kimse azarlanmamıştı. O vakit Rasûlullah (s) ile Müslümanlar (savaşmak için değil) Kureyş kervanını takip etmek için yola çıkmışlardı. Nihayet Allah Teâlâ Müslümanlarla düşmanlarını, aralarında verilmiş herhangi bir karar olmadığı halde bir araya getiriverdi. Hâlbuki ben Akabe Biati'nin yapıldığı gece, İslam'a yardım etmek üzere söz verirken Rasûlullah'ın (s) yanındaydım. Her ne kadar Bedir Gazvesi halk arasında Akabe gecesinden daha meşhursa da, ben Bedir'de bulunmayı Akabe'de bulunmaktan daha üstün görmem. Tebük Gazvesi'ne Rasûlullah (s) ile birlikte gitmeyişim şöyle oldu: Ben katılmadığım bu gazve sırasındaki kadar hiçbir zaman kuvvetli ve zengin olmamıştım. Vallahi! Tebük Gazvesi'nden önce iki deveyi bir araya getirememiştim. Bu gazvede iki binek devesine sahip olmuştum. Bir de Rasûlullah (s) bir gazveye hazırlandığı zaman asıl hedefi söylemez, bir başka yere gittiği sanılırdı. Fakat bu gazve sıcak bir mevsimde uzak bir yere yapılacağı ve kalabalık bir düşmanla karşı karşıya gelineceği için Rasûl-i Ekrem durumu açıkladı. Savaşın özelliğine göre hazırlanabilmeleri için Müslümanlara nereye gideceklerini söyledi. Rasûlullah (s) ile beraber sefere gidecek Müslümanların sayısı çok fazlaydı. Adlarını bir deftere yazmak mümkün değildi.' Kâ'b sözüne şöyle devam etti: 'Savaşa

gitmemek için gözden kaybolunduğu takdirde, hakkında bir ayet nazil olmadıkça, işin gizli kalacağı zannedilebilirdi. Rasûlullah (s) bu gazveyi meyvelerin olgunlaştığı, gölgelerin arandığı sıcak bir mevsimde yapmıştı. Ben de bunlara pek düşkündüm. Rasûlullah (s) ile Müslümanlar savaş hazırlığına başladılar. Ben de onlarla birlikte savaşa hazırlanmak için çıkıyor fakat hiçbir şey yapmadan geri dönüyordum. Kendi kendime de; 'canım, ne zaman olsa hazırlanırım' diyordum. Günler böyle geçti. Herkes işini ciddi tuttu ve bir sabah Rasûlullah (s) ile birlikte Müslümanlar erkenden yola çıktılar. Ben ise hala hazırlanmamıştım. Yine sabah evden çıktım, hiçbir şey yapmadan geri döndüm. Hep aynı şekilde davranıyordum. Savaş henüz başlamıştı ama mücahitler hayli yol almışlardı. Yola çıkıp onlara yetişeyim dedim, keşke öyle yapsaymışım. Onu da başaramadım. Rasûlullah (s) savaşa gittikten sonra insanların arasına çıktığımda beni en çok üzen şey, savaşa gitmeyip geride kalanların ya münafık diye bilinenler veya aciz oldukları için savaşa katılamayan kimseler olmasıydı. Rasûlullah (s) Tebük'e varıncaya kadar adımı hiç anmamış. Tebük'te ashabın arasında otururken: 'Kâ'b b. Mâlik ne yaptı?' diye sormuş. Bunun üzerine Benî Selime'den bir adam: 'Yâ Rasûlallah! Elbiselerine ve sağına soluna bakıp gururlanması onu Medine'de alıkoydu.' demiş. Bunun üzerine Muâz b. Cebel ona: 'Ne fena konuştun.' demiş. Sonra da Peygamber'e (s) dönerek: 'Yâ Rasûlallah! Biz onun hakkında hep iyi şeyler biliyoruz, demiş.' Rasûlullah (s) hiçbir şey söylememiş. O sırada çok uzaklarda beyazlar giymiş bir adamın gelmekte olduğunu görmüş: 'Ebu Hayseme olaydı' demiş. Bir de bakmışlar ki, gelen adam Ebu Hayseme el-Ensari değil mi? Ebu Hayseme (bir savaş hazırlığı sırasında) bir ölçek hurma verdiği için münafıklara alay konusu olan zattır.'

Kâ'b sözüne şöyle devam etti: 'Rasûlullah'ın (s) Tebük'ten Medine'ye hareket ettiğini öğrendiğim zaman beni bir üzüntü aldı. Söyleyeceğim yalanı düşünmeye başladım. Kendi kendime; 'Yarın onun öfkesinden nasıl kurtulacağım?' dedim. Yakınlarımdan görüşlerine değer verdiğim kimselerden akıl almaya başladım. Rasûlullah'ın (s) gelmek üzere olduğunu söyledikleri zaman kafamdaki saçma düşünceler dağılıp gitti. Onun elinden hiçbir şekilde kurtulamayacağımı anladım. Her şeyi dosdoğru söylemeye karar verdim. Peygamber (s) sabahleyin Medine'ye geldi. Seferden dönerken, önce Mescid-i Nebevi'ye gelerek iki rekât namaz kılar sonra halkın arasına gelip otururdu. Yine öyle yaptı. Bu sırada savaşa katılmayanlar huzuruna geldiler

ve neden savaşa gidemediklerini yemin ederek anlatmaya başladılar. Bunlar seksenden fazla kimseydi. Hz. Peygamber onların ileri sürdüğü mazeretleri kabul etti, kendilerinden biat aldı. Allah Teâlâ'dan bağışlanmalarını niyaz etti ve içyüzlerini O'na bıraktı. Sonunda ben geldim. Selam verdiğim zaman dargın dargın gülümsedi sonra: 'Gel' dedi. Ben de yürüyerek yanına geldim ve önüne oturdum. Bana: 'Niçin savaşa katılmadın? Binek hayvanı satın almamış mıydın?' diye sordu. Ben de: 'Yâ Rasûlallah! Allah'a yemin ederim ki, senden başka birinin yanında bulunsaydım, ileri süreceğim mazeretlerle onun öfkesinden kurtulabilirdim. Çünkü insanlara fikrimi kabul ettirmeyi iyi beceririm. Fakat yine yemin ederim ki, bugün sana yalan söyleyerek gönlünü kazansam bile, yarın Cenab-ı Hak işin doğrusunu sana bildirecek ve sen bana güceneceksin. Şayet doğrusunu söylersem, bana kızacaksın. Ama ben doğru söyleyerek Allah'tan hayırlı sonuç bekliyorum. Vallahi savaşa gitmemek için hiçbir özrüm yoktu. Hiçbir zaman da gazveden geri kaldığım sıradaki kadar kuvvetli ve zengin olamamıştım.' dedim.' Kâ'b sözüne devamla dedi ki: 'Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'İşte bu doğru söyledi. Haydi, kalk, senin hakkında Allah Teâlâ hüküm verene kadar bekle!' buyurdu. Ben kalkınca Ben-i Selime'den bazıları yanıma takılarak: 'Vallahi senin daha önce bir suç işlediğini bilmiyoruz. Savaşa katılmayanların ileri sürdükleri gibi bir mazeret söyleyemedin. Hâlbuki günahlarının bağışlanması için Peygamber'in (s) istiğfar etmesi yeterdi'. dediler.' Kâ'b sözüne şöyle devam etti: 'Beni o kadar çok ayıpladılar ki, tekrar Rasûlullah'ın (s) yanına dönüp, biraz önceki sözlerimin yalan olduğunu söylemeyi bile düşündüm. Sonra onlara: 'Bana verilen cezaya çarptırılan bir başka kimse var mı?' diye sordum. 'Evet, seninle beraber bu cezaya uğrayan iki kişi daha var.' dediler. 'Onlar da senin gibi konuştular ve senin aldığın cevabı aldılar.' 'O iki kişi kim?' diye sordum. 'Biri Mürâre b. Rebî' el-Amrî, diğeri de Hilâl b. Ümeyye el-Vâkıfî' diyerek, her biri Bedir Gazvesi'ne katılmış olan iki mükemmel örnek şahsiyetin adını verdiler. Bunun üzerine ben geri dönme düşüncesinden vazgeçerek yoluma devam ettim. Rasûlullah (s) savaşa katılmayanlardan sadece üçümüzle konuşulmasını yasakladı. İnsanlar bizimle konuşmaktan kaçındılar veya bize karşı tavırlarını değiştirdiler. Hatta bana göre yeryüzü bile değişti. Sanki burası benim memleketim değildi. Elli gün böyle geçti. İki arkadaşım boyunlarını büktüler, ağlayarak evlerinde oturdular. Ben ise onlardan daha genç ve dayanıklıydım. Dışarı çıkarak cemaatle namaz kılar, çarşıda dolaşırdım. Fakat

kimse benimle konuşmazdı. Namaz bittikten sonra Rasûlullah (s) yerinde otururken yanına gelir, kendisine selam verirdim. Kendi kendime 'Acaba selamımı alırken dudaklarını kıpırdattı mı, kıpırdatmadı mı?' diye sorardım. Sonra ona yakın bir yerde namaz kılar ve fark ettirmeden kendisine bakardım. Ben namaza dalınca bana doğru döner, kendisine baktığım zaman da yüzünü çeviriverirdi. Müslümanların bana karşı olan sert tutumları uzun süre devam edince, amcamın oğlu ve en çok sevdiğim insan Ebu Katâde'nin bahçesine gidip, duvardan içeri atladım ve selam verdim. Vallahi selamımı almadı. Ona: 'Ebu Katâde! Allah adına ant vererek soruyorum. Benim Allah'ı ve Rasûlullah'ı (s) ne kadar sevdiğimi biliyor musun?' diye sordum. Hiç cevap vermedi. Ona ant vererek bir daha sordum. Yine cevap vermedi. Bir daha yemin verince: 'Allah ve Rasûlü daha iyi bilir.' dedi. Bunun üzerine gözlerimden yaşlar boşandı. Geri dönüp duvardan atladım.

Bir gün Medine çarşısında dolaşıyordum. Medine'ye yiyecek satmak üzere gelen Şamlı bir çiftçi: 'Kâ'b b. Mâlik'i bana kim gösterir?' diye sordu. Halk da beni gösterdi. Adam yanıma gelerek Gassan Meliki'nden getirdiği bir mektup verdi. Ben okuma yazma bilirdim. Mektubu açıp okudum. Selamdan sonra şöyle diyordu: 'Duyduğumuza göre Efendiniz seni üzüyormuş. Allah seni değerinin bilinmediği ve hakkının çiğnendiği bir yerde yaşayasın diye yaratmamıştır. Hemen yanımıza gel, sana izzet ikram edelim.' Mektubu okuyunca, 'Bu da başka bir bela..' dedim. Hemen ateşe atıp yaktım.

Nihayet elli günden kırkı geçmiş fakat vahiy gelmemişti. Bir gün Rasûlullah'ın (s) gönderdiği bir şahıs çıkageldi. 'Rasûlullah (s) sana eşinden ayrı oturmanı emrediyor.' dedi. 'Onu boşayacak mıyım yoksa ne yapacağım?' diye sordum. 'Hayır, ondan ayrı duracak, kendisine yanaşmayacaksın.' dedi. Hz. Peygamber diğer iki arkadaşıma da aynı emri gönderdi. Bunun üzerine karıma: 'Allah Teâlâ bu mesele hakkında hüküm verene kadar ailenin yanına git ve onların yanında kal.' dedim. Hilâl b. Ümeyye'nin karısı Rasûlullah'a (s) giderek: 'Yâ Rasûlallah! Hilâl b. Ümeyye çok yaşlı bir adamdır. Kendisine bakacak hizmetçisi de yoktur. Ona hizmet etmemde bir sakınca görür müsün?' diye sormuş. Hz. Peygamber de: 'Hayır, görmem. Ama katiyen sana yaklaşmasın' buyurmuş. Kadın da şöyle demiş: 'Vallahi onun kımıldayacak hali yok. Allah'a yemin ederim ki, başına bu iş geleli beri durmadan ağlıyor.' Kâ'b sözüne şöyle devam etti: 'Yakınlarımdan biri bana: 'Rasûlullah'tan

(s) eşinin sana hizmet etmesi için izin istesen olmaz mı? Baksana Hilâl b. Ümeyye'ye bakması için karısına izin verdi.' dedi. Ben de ona: 'Hayır, bu konuda Rasûlullah'tan (s) izin isteyemem. Üstelik ben genç bir adamım. İzin istesem bile Peygamber'in (s) bana ne diyeceğini bilemem, dedim. Bu vaziyette on gün daha durdum. Bizimle konuşulması yasaklandığından tam elli gün geçmişti. Ellinci gecenin sabahında, evlerimizden birinin damında sabah namazını kıldım. Allah Teâlâ'nın (Kur'ân-ı Kerîm'de bizden) bahsettiği üzere canım iyice sıkılmış, o geniş yeryüzü bana dar gelmiş bir vaziyette otururken, Sel Dağı'nın tepesindeki birinin var gücüyle: 'Kâ'b b. Mâlik, müjde!' diye bağırdığını duydum. Sıkıntılardan kurtulma gününün geldiğini anlayarak hemen secdeye kapandım. Rasûlullah (s) sabah namazını kıldırınca, Allah Teâlâ'nın tevbelerimizi kabul ettiğini ilan etmiş. Bunun üzerine ahali bize müjde vermeye koşmuş. İki arkadaşıma da müjdeciler gitmiş. Bunlardan biri bana doğru at koşturmuş. Eslem kabilesinden bir diğer müjdeci koşup Sel Dağı'na tırmanmış, onun sesi atlıdan önce bana ulaşmış. Sesini duyduğum müjdeci yanıma gelip beni tebrik edince, sırtımdaki elbiseyi de çıkarıp müjdesine karşılık ona giydirdim. Vallahi o gün giyecek başka elbisem yoktu. Emanet bir elbise bulup hemen giydim. Peygamber'i (s) görmek üzere yola koyuldum. Beni grup grup karşılayan sahabeler tevbemin kabul edilmesi sebebiyle tebrik ediyor ve 'Allah Teala'nın seni bağışlaması kutlu olsun' diyorlardı. Nihayet mescide girdim. Rasûlullah (s) ashabın ortasında oturuyordu. Talha b. Ubeydullah hemen ayağa kalktı, koşarak yanıma geldi, elimi sıktı ve beni tebrik etti. Vallahi Muhacirden ondan başka kimse ayağa kalkmadı.' Ravi der ki; Kâ'b, Talha'nın bu davranışını hiç unutmazdı.

Kâ'b sözüne şöyle devam etti: 'Peygamber'e (s) selam verdiğimde yüzü sevinçten parıldayarak: 'Dünyaya geldiğinden beri yaşadığın bu en hayırlı gün kutlu olsun!' buyurdu. Ben de: 'Yâ Rasûlullah! Bu tebrik senin tarafından mıdır yoksa Allah tarafından mı?' diye sordum. 'Benim tarafımdan değil, Yüce Allah tarafından' buyurdu. Sevindiği zaman Peygamber'in (s) yüzü parıldar, ay parçasına benzerdi. Biz de sevindiğini böyle anlardık. Rasûl-i Ekrem'in önünde oturduğumda: 'Yâ Rasûlullah! Tevbemin kabul edilmesine sebep şükran olarak bütün malımı Allah ve Rasûlullah uğrunda fakirlere dağıtmak istiyorum.' dedim. Rasûlullah (s): 'Malının bir kısmını dağıtmayıp elinde tutman senin için daha hayırlı olur' buyurdu. Ben de: 'Hayber fethinde hisseme düşen malı elimde bırakıyorum.' dedikten sonra sözüme şöyle

devam ettim. 'Yâ Rasûlullah! Allah Teâlâ beni doğru söylediğimden dolayı kurtardı. Tevbemin kabul edilmesi sebebiyle artık yaşadığım sürece sadece doğru söz söyleyeceğim.' Vallahi bunu Peygamber'e (s) söylediğim günden beri doğru sözlü olmaktan dolayı Allah Teala'nın hiç kimseyi benden daha güzel mükafatlandırdığını bilmiyorum. Yemin ederim ki, Peygamber'e (s) o sözleri söylediğim günden bu yana bilerek hiç yalan söylemedim. Kalan ömrümde de Cenabı Hakk'ın beni yalan söylemekten koruyacağını umarım.' Kâ'b sözüne şöyle devam etti: 'Bunun üzerine Allah Teala şu ayet-i kerimeleri indirdi': *"Allah (savaşa gitmek istemeyenlere izin vermesi sebebiyle) Peygamber'ini bağışladığı gibi, bir kısmının kalbi kaymak üzereyken güçlük zamanında Peygamber'e uyan Muhacirlerle Ensar'ın da tevbesini kabul etti. Çünkü Allah onlara çok şefkatli, pek merhametlidir."*[538]; *"Hani şu tevbeleri (Allah'ın emri gelene kadar) geri bırakılan üç kişinin de tevbesini kabul etti. Bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini iyice sıkıştırmıştı. Nihayet Allah'tan başka sığınılacak kimse olmadığını anlamışlardı. Eski hallerine dönmeleri için Allah onların tevbelerini kabul etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul edici ve bağışlayıcıdır."*[539]; *"Ey iman edenler! Allah'ın azabından korkun ve doğrularla beraber olun."*[540]

Kâ'b şöyle devam etti: 'Allah'a yemin ederim ki, beni İslamiyet ile şereflendirdikten sonra Cenabı Hakkın bana verdiği en büyük nimet, Peygamber'in (s) huzurunda doğruyu söylemek ve yalan söyleyip de helak olmamaktır.' Çünkü Allah Teâlâ şu yalan söyleyenler hakkında vahiy gönderdiği zaman, hiç kimseye söylemediği ağır sözleri söyledi ve şöyle buyurdu': *"O savaştan kaçanların yanına döndüğünüz zaman, kendilerini hesaba çekmeyesiniz diye Allah adına yemin ederler. Onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar pistirler. Yaptıklarına ceza olmak üzere varacakları yer cehennemdir. Kendilerinden razı olasınız diye size yemin de ederler. Siz onlardan razı olsanız bile Allah fasıklardan asla razı olmaz."*[541]

Kâ'b sözüne şöyle devam etti: 'Biz üç arkadaşın bağışlanması, Peygamber"in (s) yeminlerini kabul edip kendilerinden biat aldığı ve Cenabı Hak'tan affedilmelerini dilediği kimselerin bağışlanmasından (elli gün) geri kalmıştı.

538. Tevbe, 9/117.
539. Tevbe, 9/118.
540. Tevbe, 9/119.
541. Tevbe, 9/95, 96.

Rasûlullah (s), hakkımızda Allah Teala bir hüküm verene kadar bize yapacağı muameleyi tehir etmişti. Nihayet Allah Teâlâ -anlatıldığı üzere- hükmünü verdi. Allah Teâlâ'nın ***"tevbeleri geri kalan üç kişinin..."*** diye bahsettiği bu geri kalış, bizim savaştan geri kalmamız değildir. Bu; Rasûlullah'a (s) gelip, yemin ederek mazeretleri olduğunu söyleyenlerin özürlerini Peygamber'in (s) kabul etmesi, bize yapacağı muameleyi ise geriye bırakması olayıdır."[542]

Diyorum ki: Bu müthiş kıssada mü'minlere gözyaşı döktüren ibretler vardır. Mü'minlerin kalpleri bu tablo karşısında irkilir. Ahmed b. Hanbel'i, Kur'ân'ın bu ayetleri ile Kâ'b b. Mâlik'in hikâyesini anlatan bu hadis kadar hiçbir şey ağlatmazmış. Bu haberi okuyup işittikten sonra hangi mü'min gözyaşlarını tutabilir ve hangi mü'minin kalbi korkudan ürpermez? Ancak müstakil bir kitapta anlatılabilecek olan bu haberdeki ibretler üzerinde düşünmek gerek. Bunlar, bile bile kötülüğe devam eden, farz ve vacipleri terk eden, her türlü kötülüğü işleyen gafillerin cahilliklerine, mukallitlerin kalp katılığına acaba etki eder mi, bilmiyorum. Onlar, hatırladıkları halde tevbe etmezler. Onlara birisi vaaz eder veya bir hatırlatıcı hatırlatırsa, onlardan İslam elbisesine bürünmüş olanları, ya kesin af ve mağfirete inanan ya da şefaatçilerin şefaatine güvenen kimseler olarak bulur. Onlardan bir kısmı günahları sildiren amellere dair asılsız haberler ezberlerler ki, bunların doğruluğuna dair dinin asıllarında bir ifade yoktur. Bu haberlerden doğru olanlar ise, büyüklerinden sakınmak şartıyla küçüklerinin affedileceğine dairdir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Eğer size yasaklanan büyük günahlardan sakınırsanız, kusurlarınızı örter, sizi şerefli bir makama yerleştiririz."*[543] Ayrıca salih amelin de tevbeyle birlikte olması gerekir. Zira ayette şöyle belirtiliyor: *"Sonra Senin Rabbin gerçekten, bilgisizlikle kötülük işleyip sonra da bunun ardından tevbe edenlerin ve kendilerini düzeltenlerin yanındadır. Bunlardan sonra şüphesiz ki, Rabbin çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."*[544] Bu meselenin izahı muhtelif yerlerde geçti.

Doğrularla veya Doğru Toplulukla Beraber Olmak

"Ey iman edenler! Allah'dan korkun ve doğrularla beraber olun." Gücünüz yettiği kadar emrettiklerine uyarak, yasakladıklarını ve haramlı-

---

542. Buhari, *Meğâzi*, 79; Müslim, *Tevbe*, 53; Ayrıca bkz: Tirmizi, *Tefsîru Sûreti't-Tevbe.*
543. Nisâ, 4/31.
544. Nahl,16/119.

ğını kesin olarak açıkladığı şeyleri terk ederek, Allah'tan korkun ve sadıklar topluluğuyla beraber olun yahut da onlardan olun. (İbn Mesud'un kıraati *"minhüm"* -onlardan- şeklinde olup, tefsir mahiyetindedir) Günahlarından yalan söyleyerek sıyrılmak isteyen ve yalanlarını yeminle destekleyen münafıklarla birlikte olmayın. Gerçek sadık olanlar; cihad ettikleri zaman cihadlarında, ahitleştikleri zaman ahitlerinde, konuşup söz verdikleri zaman söz ve vaatlerinde, günah veya kusur işlediklerinde yapmış oldukları tevbelerinde doğruluk ve ihlasa sarılan kimselerdir. Münafıklar ise, bu ve diğer hususlarda sadıkların tam zıddı olan kişilerdir.

Sıhhatinde ittifak edilen Kâ'b b. Mâlik hadisinin sonunda da geçtiği gibi bu ayet, Rasûlullah'la (s) birlikte savaşa çıkmamaları konusunda Rasûlullah'a (s) doğru söyledikleri ve uydurma mazerete sığınmadıkları için Kâ'b b. Mâlik ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Nâfi' ve Süddi böyle söylemişleridir. Abdullah b. Amr ise *"Doğrularla beraber olun"* ifadesini, Peygamber ve ashabıyla beraber olun, şeklinde tefsir etmiştir. Said b. Cübeyr ve Dahhak ise; *"Ebu Bekir ve Ömer'le birlikte olun."*, İbn Abbas ve Ebu Cafer de: *"Ali'yle beraber."* olun şeklinde tefsir etmişlerdir. Doğrusu ise, İbn Ömer'in dediği gibi, ayetin hükmü Hz. Peygamber dönemi için genellik ifade eder. Aynı şey Rasûlullah'tan (s) sonraki sadıklar için de söylenebilir. Haklarında bu ayetin nazil olduğu üç kişi ise öncelikle ayetin geneli içine girerler. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ali (r) doğruluk konusunda bu üç kişiden daha kâmil ve daha köklüdürler. Fakat ben iki rivayette de Şia ve Rafızîlerin uydurmalarını hissediyorum. Dendi ki; sadıklardan maksat Muhacirlerdir. Hz. Ebu Bekir, Sakife günü (biat olayının cereyan ettiği gün) bu ayetle Muhacirlerin kastedildiğini söyledi. Bu sözün doğru tarafı yoktur. Bununla delil getirmek de doğru değildir. Bunu söyleyenler, Ebu Bekir'in buradaki sadıklarla Haşr Sûresi'ndeki sadıkları kastettiğini ileri sürmüşlerdir: *"Allah'ın verdiği bu ganimet malları, özellikle yurtlarından çıkarılıp mallarından uzaklaştırılan, Allah'tan bir lütuf ve rıza isteyen, Allah'ın dinine ve Peygamber'ine yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte doğru olanlar onlardır."*[545] Bunun gereği, bu vasfın, Kur'ân'ın her yerinde marife olarak geçmesinden ötürü Muhacirlere has olmasıdır. Şu ve diğer ayetlerde olduğu gibi: *"Mü'minler ancak Allah'a ve Peygamber'ine iman etmiş sonra şüpheye düşmemiş, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda ci-*

545. Haşr, 59/8.

had etmiş olan kimselerdir. İşte gerçek sadık olanlar onlardır."[546]; *"Allah o sadık kimselere, doğruluklarından sorsun diye böyle yaptık."*[547]; *"Allah doğru olanları, doğruluklarıyla mükâfatlandırır."*[548] Bu iddia geçersizdir, bunu aklı başında hiç kimse söylememiştir. Bununla birlikte İmam Tufi'nin dediği gibi bu iddia; *"Ensar ve diğerlerinin imamet konusunda Muhacirlere tabi olma mecburiyetine delil olmaz."*

Said b. Mansur, İbn Ebi Şeybe, en meşhur tefsir ravileri ve Beyhakî, *"eş-Şuab"* adlı eserinde İbn Mesud'dan şunu nakletmişlerdir. "İster ciddi ister şaka yollu olsun, yalan caiz değildir. Hiç kimse çocuğuna, yerine getiremeyeceği şeyi vaat etmesin. İsterseniz delil olarak şu ayeti okuyun: *'Ey iman edenler! Allah'tan kokun ve sadıklarla beraber olun.'* Hiçbir kimse için yalana yalan söylemeye ruhsat bulabiliyor musunuz?" Hâkim'in, İbn Mesud'dan nakledip doğruladığı ve Beyhakî'nin de Hz. Peygamber'den merfu olarak aktardığı hadiste bu mana şu lafızlarla ifade edilmektedir: *"Ciddi ve şaka yollu olsa da yalan caiz değildir. Kişi, çocuğuna vaatte bulunup da sonra onu yerine getirmemezlik etmesin. Şüphesiz ki sıdk, hayra ve üstün iyiliğe yöneltir. İyilik de cennete götürür. Yalan ise fücura (yoldan çıkmaya) götürür. Fücur da cehenneme sürükler. Sadık kimse için; doğru söyledi, güzel yaptı, denir. Yalancı içinse; yalan söyledi, kötü yaptı, denir. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında sıddık olarak kaydedilir. Yalan söyleye söyleye de Allah katında yalancı olarak yazılır."* Buhari, Müslim ve diğerleri, İbn Mesud'dan şöyle naklettiler: *"Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: Doğruluğa sarılın. Şüphesiz ki doğruluk, fazilete yöneltir. Fazilet de cennete götürür. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında sıddık olarak yazılır. Yalandan da sakının. Çünkü yalan kötülüğe yöneltir. Kötülük de cehenneme sürükler. Kişi yalan söyleye söyleye de Allah katında yalancılardan yazılır."*[549] Doğruluğun fazileti, yalanın rezaletine ve yalanın münafıkların sıfatlarından olduğuna dair pek çok hadis vardır. Bazıları daha önce geçti. Çeşitli rivayetlerde şöyle buyrulmuştur: *"Mü'min, her huyu taşır fakat yalan ve hıyanet huylarını taşımaz."* Yalana ancak harpte düşmanı yanıltmak, iki kişinin arasını bulmak ve kocaya karısını razı etmek için ruhsat vardır. Hanıma karşı yalan ise evin ve çoluk çocuğun maslahatı ve diğer hususlar için değil, sadece ondan razı

546. Hucurât, 49/15.
547. Ahzâb, 33/8.
548. Ahzâb, 33/24.
549. Buhari, *Edeb*, 69; Müslim, *Birr*, 103-105.

olduğunu söylemek ve güzelliklerini dile getirmek suretiyle onun gönlünü almak maksadıyla caizdir. Hanımlarla ilgili bu rivayet şu hadisle kayıtlanmıştır: *"Kinayelerle yalandan kaçma imkânı vardır."* Başka rivayette ise şöyledir: *"Kinayelerde akıllı kişiyi yalandan kurtaracak şeyler vardır."* Birinci hadis İbn Adiyy İmran b. Husayn'dan, ikincisini ise Hz. Ali'den rivayet edilmiştir.

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُم مِّنَ الْأَعْرَابِ أَن يَتَخَلَّفُوا عَن رَّسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنفُسِهِمْ عَن نَّفْسِهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَئُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَّيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُم بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿120﴾ وَلَا يُنفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿121﴾

120- Medine halkına ve civardaki bedevilere, Rasûlullah'ın emrine aykırı hareket etmek uygun olmadığı gibi, onun katlandığı zahmetlere öbürlerinin katlanmaya yanaşmamaları da yakışık almaz. Çünkü onların Allah yolunda çektikleri hiçbir susuzluk, hiçbir yorgunluk ve hiçbir açlık, ayrıca kâfirleri öfkelendirecek ayak bastıkları hiçbir yer veya düşmana karşı elde ettikleri hiçbir başarı yoktur ki, karşılığında kendilerine salih bir amel yazılmış olmasın. Çünkü Allah, güzel iş yapanların mükâfatını zayi etmez.

121- Onlar, -küçük olsun, büyük olsun- bir harcama yapmazlar ve bir vadiyi aşmazlar ki, Allah kendilerini işlediklerinden daha güzeliyle mükâfatlandırmak için onların hesaplarına yazmış olmasın!

Bu iki ayet, Hz. Peygamber'le birlikte savaşa çıkmanın gereği ve bundaki büyük mükâfatı, ayrıca kendi nefsini ona tercih manası taşıdığı için izinsiz olarak ondan ayrılmanın yasaklığını tekit etmektedir.

Rasûlullah'a Yol Arkadaşı Olmak

"Medine halkına ve civardaki bedevilere, Rasûlullah'ın emrine aykırı hareket etmek uygun olmadığı gibi, onun katlandığı zahmetlere öbürlerinin katlanmaya yanaşmamaları da yakışık almaz." İslam'ın başkenti ve Hz. Peygamber'in karargâhı olan Medine halkına ve çevrelerinde bulunan Müzeyne, Cüheyne, Eşca, Eslem ve Gıfar gibi bedevi kabilelere; Allah yolunda cihada çıktığı zaman bazılarının Tebük Gazvesi'nde yaptıkları gibi, Hz. Peygamber'den ayrılıp geride kalmaları doğru ve helal bir davranış değildir. Din ve ümmetin menfaatine olan işlerde de ondan ayrı kalmak doğru değildir. Ayrıca kendi canlarını onun canına tercih etmeleri, Hz. Peygamber'in Allah yolunda sıkıntı ve zorlukları göğüsleyerek aziz canını ortaya koyduğu yerlerde kendi nefislerinin rahatını ve selametini tercih etmeleri de uygun değildir. Bir kimse bir şeyi sevip tercih ettiğinde; *"rağibe fi'ş-şey'i"*; hoşlanmayıp yüz çevirdiğinde ise; *"rağibe anhü"*, denir. Burada Yüce Allah bu iki manayı da, savaştan geri kalan kimsenin, nefsini Rasûlullah'ın (s) nefsine tercih etmiş olacağını ifade eden etkili ifadesiyle bir araya getirmiş oldu. Bununla birlikte bir kimsenin imanı, Rasûlullah'ı (s) kendi nefsinden çok sevmedikçe kemale ermez. Bu durum, onun vefatından sonra da onun sünnetinden ve onu örnek almaktan yüz çeviren herkes için geçerlidir. Nitekim Peygamber'in vefatından sonra ona tabi olmak gerekmez diyen mülhitlerle, kendi bidat ve mezheplerini onun sünnetine tercih eden bidat ve taklit ehli bu kabil kimselerdendir.

Zemahşeri ne güzel söylemiş: *"Onlar sıkıntı ve zorluklar karşısında Rasûlullah'ın (s) yanında olmakla, onunla birlikte arzu ve gayretle tehlikeleri göğüslemekle, onun canının Allah katında en değerli ve en aziz can olduğunu bilerek onun göğüslediği zorlukları kendileri de göğüslemekle emredildiler. En aziz ve en değerli olduğu halde Hz. Peygamber zor ve tehlikeli işlere dalarsa, diğer kimselerin de, onun maruz kaldığı tehlikelere gözlerini kırpmadan ve hayatlarını hiçe sayarak dalmaları gerekir. Nefislerini onunla olmaktan uzak tutmak, onun kendisine uygun gördüğü şeylere karşı kayıtsız kalmak şöyle dursun, bunu kendilerine en basit ve en hafif görev saymaları gerekir."* Bu ifade; onların durumlarını kınayarak yapılan beliğ bir yasaklama ve ona inat ve ısrarla uymaya dair canlı bir teşviktir.

"Çünkü onların Allah yolunda çektikleri hiçbir susuzluk, hiçbir yorgunluk ve hiçbir açlık ayrıca kâfirleri öfkelendirecek ayak bastıkları hiçbir yer veya düşmana karşı elde ettikleri hiçbir başarı yoktur ki, karşılığında kendilerine salih bir amel yazılmış olmasın." Rasûlullah'tan (s) ayrı kalmanın yasaklanmasına ve ona tabi olmanın farz kılınmasına delalet eden bu ifade, cihad ederlerken başlarına az bir sıkıntı da gelse, düşmanlarına küçük bir zarar da verseler, bunun kendileri için çok sevaplı salih bir amel sayılması içindir. Su azlığından dolayı susuzluğa, mesafenin uzaklığı, bineğin azlığı sebebiyle yorgunluğa, azığın azlığı yüzünden açlığa uğramazlarsa, düşmanları kızdıracak bir yere ayak basmazlarsa Allah oraların fethini onlara nasıl kolaylaştırır? Onların düşman arazisine ayak basmaları, düşmanları elbette öfkelendirir. Çünkü oraları vatanlarıdır. Oraları çiğnemeyi, kendilerine karşı bir düşmanlık ve güçlerini küçümsemek sayarlar. Mü'minlerin ayaklarının, atlarının ayaklarının, develerinin ayaklarının oraları çiğnemesi onların zoruna gider. Allah ve Rasûlü'nün düşmanlarından herhangi bir düşmana karşı yaralamak, öldürmek, esir almak, onları hezimete uğratmak, ganimet elde etmek gibi, arzuladıkları bir şeyi elde ederlerse, zikredilen bütün bu şeylere karşılık kendilerine, Allah'ı razı edecek, büyük sevaba vesile olacak bir salih amel yazılır. Açlık ve susuzluk gibi geçici işleri kapsayan, elle tutmak, ayakla basmak gibi her hareketi içine alan bu salih ameller ne kadar da çoktur!

"Çünkü Allah, güzel iş yapanların mükâfatını zayi etmez." Bu ifade, bu büyük mükâfatın gerekçesidir ve hükmün genelliğine delalet eder. Rasûlullah'la (s) birlikte savaşmanın en büyük mükâfat ve en değerli azık olduğu zaruri olarak bilinse de... Katâde dedi ki: *"Ayetin hükmü Hz. Peygamber ve onunla birlikte cihad edenlere hastır."* Tabiinden olan Evzai, Abdullah b. Mübarek ve diğer âlimler, bu ayetin kıyamete dek gelecek olan Müslümanlara ait olduğunu söylediler. En doğru görüş de budur. Tabii ki, ecirde farklılıklar olacaktır. Allah yolunda cihad ihsandır. *"İyiliğin mükâfatı ancak iyiliktir."*[550] Bu her zaman ve mekân için geçerlidir.

"Onlar, -küçük olsun, büyük olsun- bir harcama yapmazlar ve bir vadiyi aşmazlar ki, Allah kendilerini işlediklerinden daha güzeliyle mükâfatlandırmak için onların hesaplarına yazmış olmasın!" Allah yolunda az veya çok, küçük veya büyük harcadıkları her şeyde, gelirken veya

550. Rahmân, 55/60.

giderken her bir vadi aştıklarında da durumları aynıdır. Bunlardan hiçbiri unutulmayacak, ihmal edilmeyecek, bilakis onların hesabına yazılacaktır. Vadi; dağlar arasındaki açıklıklar, suyolları ve tepelerdeki çukurluklardır. Buraları aşmak zor olduğu için öncelikle zikredildi. Bütün bunlar, yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandırılmaları için amel defterlerine yazıldı. En güzel amelleri ise, cihaddır. Genel seferberlik ilan edilerek farz haline gelince yapılacak en güzel amel cihaddır. Çünkü imanın ve İslam mülkünün korunması ve bunlarla ilgili bütün faziletli ameller cihada bağlıdır. Ayette geçen ceza, karşılık anlamına olup, *cezâhü'l-amele* ve *cezâhü bihî* şeklinde kullanılır. Nitekim ayette şöyle denmiştir: *"Sonra da ona en üstün karşılık verilecektir."*[551] Yaptıklarının en güzeliyle mükâfatlandırılmaları ifadesi, önceki amellerin mükâfatlandırılmayacağı anlamına gelmez. Zira bir önceki ayette Allah şöyle buyurmuştu: ***"Çünkü Allah, güzel iş yapanların mükâfatını zayi etmez."*** Bu ifade de aynı konudadır. Daha güzel ifadesinden maksat; bu amelin, onların en güzel ameli olduğu veya en güzel amellerinden birisi olduğunu belirtmektir. Çünkü son ayette ifade edilen amel mali ve bedeni cihadı kapsamaktadır. Önceki ayet ise sadece bedeni cihada işaret etmektedir. Şu ayetin prensibine göre güzel olanın karşılığı, kendisinden daha güzel olanıdır. *"Kim bir iyilik getirirse, ona getirdiğinin on katı verilir."*[552] Bazıları dedi ki; *"Cümlenin anlamı şöyledir: Yüce Allah, belirtilen bütün bu güzel amellere, mal ve canla yapılan cihadın dışındaki amellere nispetle en güzel mükâfatı verecektir."* Yani cihad hususundaki küçük bir harcamaya cihad dışındaki büyük bir harcama, cihad için az bir sıkıntıya, cihad dışındaki salih ameller için gösterilen çok sıkıntı sevabı verecektir.

551. Necm, 53/41.
552. En'âm, 6/160.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿122﴾

122- Bununla beraber mü'minlerin hepsinin birden topyekün savaşa katılmaları uygun değildir. Her kabileden bir kısım insanlar da din ilimlerinde derinleşmeli ve kabileleri savaştan dönüp gelince onları uyarmalıdır ki, böylece Allah'ın azabından sakınırlar.

Bu ayet; ilim ve dinde anlayışlı olan talebenin hükmü de ilave edilerek, savaşma şeklindeki cihad hükümlerinin tamamlanışını ifade etmektedir. İlim ve dinde anlayış, delil ve belge ile cihad etme vasıtasıdır. İslam'a davet ve İslam esaslarını ikame ancak bununla mümkündür. Kılıçla cihad sadece bir koruma ve kalkandan ibarettir. Bu ayetin iniş sebebi şudur: Cihadın fazileti ve sevabı cihaddan geri kalanların kötülenmesi ve bunun, sadık mü'minlerin değil de, münafıkların işi olduğuna dair ayetler inince, mü'minlerin cihada karşı arzuları kabardı. Öyle ki, Rasûlullah (s) müşriklere karşı az sayıda bile olsa bir seriyye göndermek isteyince bütün Müslümanlar bu iş için koşup yarış ediyorlar, Hz. Peygamber'i tek başına veya az bir grupla yalnız bırakıyorlardı. Hâlbuki böyle toptan savaşa katılmak, genel seferberlik halinde gerekiyordu. Bu da, kâfirlere karşı yapılan her savaş çağrısında değil, ihtiyaç nispetinde sebeplerin mevcut olması durumundadır. Çünkü genel seferberlik her zaman mümkün olmayabilir veya böyle bir seferberlikte pek çok mazeretler ortaya çıkabilir. Böyle bir seferberliğin ancak Hz. Peygamber döneminde veya sadece Ensar üzerine farz olduğu da söylendi. Zira Ensar bu hususta Rasûlullah'a (s) söz vermişti.[553]

"Bununla beraber mü'minlerin hepsinin birden topyekün savaşa katılmaları uygun değildir." Yani savaşa çıkan her müfreze ile birlikte toptan savaşa çıkmak, mü'minlerin şanından ve görevlerinden değildir. Çünkü bu türlü keşif müfrezelerine katılmak farz-ı ayn değil, farz-ı kifayedir. Bu ancak bizzat Hz. Peygamber savaşa katıldığı ve herkesi de katılmaya davet ettiği

553. Bkz: Tevbe, 9/29. ayetin tefsirinin son kısmı.

zaman farz-ı ayn olur. ***"Her kabileden bir kısım insanlar da din ilimlerinde derinleşmeli ve kabileleri savaştan dönüp gelince onları uyarmalıdır ki, böylece Allah'ın azabından sakınırlar."*** Ayetteki ***"levlâ"***, bitiştiği cümlede teşvik ifade eden bir edattır. Yani, ihtiyaca göre sadece bir kabileden veya Medinelilerden büyükçe bir grup savaşa çıksa ya! Böylece Medine'de geride kalanlar da dini öğrenme işini üstlenirler. Hz. Peygamber'e inen yeni ayetleri ve bunlarla ilgili sözlü ve fiili uygulamaları, hükümleri ve hikmetlerini öğrenirler. Kapalı olan konuları, uygulamayla açık hale getirirler, neticede de hepsi birlikte dini öğrenmiş olurlar. Yine böylece, düşmanla karşılaşmak için ayrılanlar kendilerine döndüklerinde, bütün gayretlerini ortaya koyarak öğrendiklerini, onları irşat ve cehaletin kötü akıbetinden ve ilimsiz amel işlemekten sakındırmak için kullanmış olurlar. Umulur ki bu sayede Allah'tan korkarlar, O'na isyan etmenin cezasından çekinirler. Böylece bütün mü'minler, dinlerini öğrenme, onu neşretme, delillerini ortaya koyma, hidayetini yayma imkânına kavuşmuş olurlar. Dinde ilim ve anlayış sahibi olmaktan maksat budur. Yoksa başkan olmak, yüksek makamlar elde etmek, insanlara çalım satmak, onlardan şahsi çıkar sağlamak değildir.

Ayet, her yerleşim bölgesinde ilmin, dinde anlayışın ve dini öğretme imkânlarının yaygınlaştırılmasının gerekliliğine, durumları düzelip, başkalarına örnek olacak şekilde insanların din konusunda şuurlandırılmalarının gerekliliğine işaret etmektedir. Bu niyetle dinde derinleşenlerin Allah katındaki derecesi, ümmetin ve dinin müdafaası, tevhid bayrağının yüceltilmesi için Allah yolunda canlarıyla, mallarıyla cihad edenlerin derecesinden aşağı değildir. Savaşın farz-ı ayn olmadığı durumlarda onlar, mücahitlerden daha üstündürler. Buna dair pek çok deliller vardır. Bazı usulcülerin bu ayeti, haber-i vahidin delil olacağına işaret ettiğini söylemeleri bir zorlamadır ve ayetin ruhundan uzaktır. *Tâife* kelimesinin, bir kişi için de kullanıldığını ileri sürerek bunu söylemeleri yersizdir.

"Ben Trablus'ta öğrenciyken oranın Kürtlerinin ileri gelenlerinden Mustafa Paşa Baban isimli bir valisi vardı. Bu zat âlim ve fakih bir kişiydi ve Şafii mezhebindendi. Kalmûn'daki evimizde bize uğradığında bana şöyle dedi: 'Devlet, âlimleri ve din tahsili yapanları neden askerlikten muaf tutuyor? Hâlbuki askerlik şer'an farzdır ve bu kimseler de bunu ifa etmeye en münasip kişilerdir -Bununla bana da imada bulunuyordu- Oysa bu uygulamanın dinde yeri yoktur, bu ta-

mamen hata değil midir?' Ben de gayet açık olarak ona: 'Bilakis bunun Kur'ân ifadesiyle dinde yeri vardır.' dedim ve bu ayeti okudum. Benim gibi tefsir okumamış müptedi bir talebe için bu cevabı parlak buldu, meth-ü sena ve duada bulundu." Bu ayet hakkındaki rivayetler çelişkilidir. Tefsiri konusunda da görüşler farklıdır. Doğrusu ise bizim söylediklerimiz ve Cumhurun görüşüdür.[554]

Ebu Davud, *Nâsih*'inde, İbn Ebi Hatim ve İbn Merdûye, İbn Abbas'tan şu sözü tahric ettiler: *"Tevbe Sûresi'nin 122. ayeti aynı sûredeki 28 ve 29. ayetleri neshetmiştir. Bu ayetin anlamı şudur: Sizden bir grup harbe çıksın, bir grup da Rasûlullah'la (s) beraber kalsın. Rasûlullah'la (s) beraber kalanlar din ilminde derinleşsinler ve savaştan dönen kardeşlerini uyarsınlar ki, onlar da kendilerinden sonra Allah'ın Kitabı'ndan indirilmiş olan hüküm ve ölçüleri çiğnemekten sakınsınlar."*

İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, İbn Merdûye ve *Medhal*'de Beyhaki, İbn Abbas'tan şunu n aklettiler: *"Mü'minlerin, Allah'ın Elçisi'ni (s) yalnız bırakarak hep birlikte savaşa çıkmaları doğru değildir. Her topluluktan bir grubun sadece Peygamber'in izniyle yola çıkmaları gerekmez mi? Bu müfrezeler geri döndüklerinde, onların yokluğunda Kur'ân ayetleri inmiş ve geride kalanlar bu ayetleri Hz. Peygamber'den öğrenmiş oldukları için onlara: 'Sizden sonra Peygamber'inize ayetler indi. Biz onları öğrendik.' derler, onlar da, yokluklarında inen bu ayetleri öğrenirler. Rasûlullah (s) onların yerine başka müfrezeler gönderir. İşte bu ayetteki: 'Dinde iyice bilgilenmeleri' sözü, bu durumu ifade etmektedir."* İbn Abbas der ki; *"Allah'ın, Peygamber'ine (s) indirdiklerini öğrenirler. Müfrezeler kendilerine döndüğünde bunları onlara öğretirler ki, böylece hata ve kötülüklerden sakınmış olurlar."*

Birinci rivayetteki; *"Bu ayet, genel seferberlik ayetlerini neshetmiştir."* görüşü; selefin nesihten anladıkları genel görüşe uygun düşmektedir. Mutlak olanı sınırlandırmak, genel olanı tahsis etmek de onlara göre bir nevi nesihtir. Burada ise, usul-ü fıkıh ıstılahına uygun bir nesih söz konusu olamaz. Çünkü özel manadaki seferberliğin konumu ile genel seferberliğin yer ve konumu aynı değildir. Buna göre, hükümler arasında zıtlık yoktur. Âlimlerin çoğu bu görüştedir.

---

554. *"Dinde derinleşmek"* konusuyla ilgili seferi önceleyen müfessirlerimizin görüşleri için bkz: Mustafa Eğilli, *"Fıkhetmek ve Uyarmak İçin Sefere Çıkmak"*, Haksöz Dergisi, S. 150-151, 2003. (Yayıncı)

İbn Cerir'in, Hasan Basri'den naklettiğine göre o, *liyetefakkahû'*daki *onlar* zamirini Medine'de Hz. Peygamber'le kalanlara değil, gazaya çıkanlara göndermektedir. Buna göre mana şöyle olur: Savaşa çıkanlar, Allah'ın kendilerine müşriklere karşı göstermiş olduğu zafer ve galibiyeti iyice görsünler ve savaştan döndüklerinde bu durumu kavimlerine anlatıp, onları uyarsınlar. Taberi, bu görüşün daha doğru ve daha net olduğunu söyledi. Zira savaşa çıkan grup, Allah'ın, kâfirlere ve düşmanlara karşı Müslümanlara ve Rasûlullah'a (s) ashap olanlara nasıl yardım ettiğini bizzat müşahede ederler. İslam'ın diğer dinlere nasıl üstün geldiğini anlamayanlar böylece İslam'ın gerçek durumunu kavramış olurlar. Savaştan döndüklerinde kavimlerini de, müşriklerin başına gelen ve galip Müslümanlar tarafından müşahede edilen ilahi azabın kendi başlarına da inmesine karşı uyarırlar. Böylece kavimleri gördükleriyle kendilerini uyarınca ola ki, onlar da çekinirler, haber verilenlerin kendi başlarına da gelmesinden korkarak Allah'a ve Rasûlü'ne iman ederler... Bu görüş, ayet lafzının ruhundan uzak ve zorlama bir tevildir. Çünkü müfreze grubunun, kazanılan zaferden -ki o da, garanti ve devamlı değildir- ibret alması, her ne kadar fıkıh (anlayış) kavramının şümulüne girse de, dinde tefakkuh (derin anlayış) denmez. Zira tefakkuh; kademe kademe ve zor elde edilen ve din ilmi olarak hatırlanan öğrenimdir. Bu anlam o dönemde ancak Hz. Peygamber'le kalıp, gün be gün gelen ayetlerle ilim ve anlayışları artan kimseler için geçerli olabilir. Nitekim 98. ayetin tefsirinde, Medine dışındakilerin, Allah'ın hükümlerini bilmemeye daha yatkın oldukları belirtilmişti. Biraz sonra da görüleceği gibi, inen sûre ve ayetlerle ancak iman edenlerin imanı artmaktadır. Bazıları da Hasan Basri'nin görüşünü, ilim tahsili için yapılan seferleri kapsadığını söylemişlerdir. Çünkü insan kendini sırf ilme ve ilim adamlarından istifadeye verdiği için ilim yolcuğunda daha fazla istifade imkânları vardır. Bazıları da, biraz önce de işaret edildiği gibi bunu, yapılan seyahatlerin faziletine gerekçe göstermişlerdir.

Biz Arapça ve Kur'ân örfünde ve kullanımında *"fıkh"*ın anlamını açıklamış ve onun, hükümlerin detayını bilmekten daha özel bir durum olduğunu söylemiş ve bu görüşümüzü A'râf sûresi 179. ayetin tefsirinde delillerle ispat etmiştik.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ

﴿123﴾

123- Ey iman edenler, önce yakın çevrenizdeki kâfirlerle savaşın ki, sizde bir güç ve kuvvet olduğunu görsünler. Ve iyi bilin ki, Allah muttakilerle beraberdir.

Bil ki, bu ayet, savaş hükümlerine dair bu ve önceki sûrede inen ayetlerin en önemlilerindendir. Sûrenin burasına konması ise, çeşitli hükümler ihtiva eden bir konunun, bölünerek muhtelif yerlerde ifade edilmesiyle ilgili Kur'ân metodudur ki, bunun hikmetini biraz önce sondan başa dönerek anlatmıştık.

"Ey iman edenler, önce yakın çevrenizdeki kâfirlerle savaşın ki..." Yani size yakın olup, ülkeleri ülkelerinize bitişik olan kâfirlerle... Çünkü savaş, İslam çağrısının güvenliği, din hürriyeti ve dindarların savunulması için meşru kılınmıştır. Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e buyurduğu gibi, çağrı öncelikle kâfirlerden en yakın olanlara yapılır. *"Mekke ve çevresindekileri uyarman için."*[555] Hz. Peygamber Mekkelilere şöyle demişti: *"Bu Kur'ân bana, sizi ve ulaşacağı kimseleri uyarmam için gönderildi."*[556] Yani çağırıp tebliğ ettiğim herkesi uyarmam için... Yüce Allah Hz. Muhammed'e, Mekke halkından öncelikle nesep yönünden kendi yakınlarını davet etmesini emretti.

İbn Eb-i Hatim, ayetin tefsiri konusunda İbn Zeyd'den, şöyle dediğini nakletti: *"Hz. Peygamber'e (s) yakın olan kâfirlerden maksat, Arap müşrikleriydi. Onlardan kurtulana dek öncelikle onlarla savaştı."* Katade'den de; *"sırasıyla en yakınından başlamak üzere..."* dediği nakledildi. İbn Merdûye, İbn Ömer'den şunu nakletti: *"İbn Ömer'e, Deylem savaşından soruldu. O da şöyle cevap verdi: 'Rasûlullah'ı (s) "kâfirlerden, sizin yakınınızda olan kâfirlerle savaşın" ayetini okurken işittim.' Dedi ki; bunlar "Rumlardır."* Yani ayette kastedilen kâfirlerden maksat, Rumlardır. Çünkü ayetin inişi esnasında Medine ve

555. En'âm, 6/92.
556. En'âm, 6/19.

Hayber Yahudilerinin işi bitirilince, Müslümanlara en yakın olanlar, Tebük ve diğer Şam ülkelerinde oturan Rumlardı.

Davete ve cihada en yakınlarından başlamanın ihtiyaç, imkân, kolaylık ve nafaka gibi makbul pek çok yönleri vardır. Bundan ötürü bu prensip, davet, savaş, nafaka ve sadakalarda da genel bir prensiptir. Aynı şekilde meclislerde su dağıtımı gibi hususlarda da geçerli olan budur. Hz. Peygamber, meclistekilerin en faziletlilerinden olmasalar bile önce sağ tarafındakilere ikram eder ve bunu kademe kademe devam ettirirdi. İnsanlara da, önlerinden yemelerini emretmişti. Bu prensip normal hallerde uygulanır. Fakat ortaya çıkan zaruret hallerinde ise duruma göre hareket edilirdi. Zaruret hükümleri, farz, vacip ve adapta istisna sayılır.

"...Sizde bir güç ve kuvvet olduğunu görsünler." Yani savaş ve ilgili hususlarda sizde bir şiddet ve sertlik bulsunlar. Bunun izahı 73. ayetin tefsirinde geçmişti. Savaş esnasında savaşçıların sert davranmaları insan tabiatının ve maslahatın gereğidir. Ayette *"ğılza"* (*sertlik*) kelimesinin nekre olarak gelmesi yetkililerin bunu, her zaman ve zeminin icabına uygun şekilde belirlemelerine işaret etmektedir. Savaş esnasında sertlik, tabii bir hal olmasına rağmen böyle emrolunmaları, genelde kâfirlere karşı adalet, yumuşaklık ve iyilik üzere davranmaları emriyle sınırlandırılmasına yöneliktir ki bu, İslam'ın siyaseti haline gelsin. Aslında savaş, bütün ümmetlere göre şiddet ve sertlik esasına dayanır. Ancak İslamiyet, Enfâl Sûresi'nde söz edilen savaştaki rezaletleri yasaklamıştır. Buna karşılık çağımızda, Batılılar arasında cereyan eden savaşın felaketleri, bütün uygarlığı yok edecek boyutlara ulaşmıştır.

"Ve iyi bilin ki, Allah muttakilerle beraberdir." Yani yardım ve zaferle, savaşın prensip ve kanunlarına riayet edenlerin yanındadır. Bunların en önemlisi de başarı ve zafer sebepleri hususunda kusur işlemekten sakınmaktır. Bu sebepleri Allah, Kitabında açıklamıştır. Ayrıca bunlar ilim ve tecrübeyle de bilinen hususlardır. İmkân nispetinde kuvvet hazırlamak, sabır ve sebat göstermek, itaat ve disiplin, kavga ve ihtilafı terk etmek, Allah'ı çokça anmak, sebeplere yapıştıktan sonra O'na tevekkül etmek gibi... Biz takvanın mahiyetinin, farklı durumlara göre nasıl anlaşılacağı meselesini Enfâl Sûresi 29. ayetin tefsirinde açıkladık.

وَإِذَا مَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ
هَٰذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ
يَسْتَبْشِرُونَ ﴿124﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ
فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ
﴿125﴾ أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ
مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿126﴾ وَإِذَا مَا
أُنزِلَتْ سُورَةٌ نَّظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُم مِّنْ
أَحَدٍ ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا
يَفْقَهُونَ ﴿127﴾

124- Bir sûre indirildiği zaman, içlerinden biri çıkar, «Bu sûre hanginizin imanını arttırdı?» der. Fakat mü'minlere gelince, aslında her inen sûre onların imanını arttırmıştır ve onlar sürekli olarak müjdelenip duruyorlar.

125- Kalplerinde bir hastalık olanlara gelince, onların da küfürlerine küfür katmıştır ve kâfir olarak ölüp gitmişlerdir.

126- Onlar (münafıklar) her yıl bir veya iki kere kendilerinin çeşitli belalara uğratıldıklarını görmüyorlar mı? Böyle iken yine de tevbe etmiyor ve ibret almıyorlar.

127- Aleyhlerinde bir sûre indirilince, «Sizi birisi görüyor mu?» diye birbirlerine göz ederler, sonra da sıvışır giderler. Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir. Bu yüzden onlar anlayışsız bir kavimdirler.

Bu dört ayet; münafıklara, Kur'ân nüzulünün onlar ve mü'minler üzerindeki etkisine, imanlarından ümit kesildiği belgelenenlere ve Yüce Allah'ın onların küfür üzere öleceklerini haber vermesine dair inen son ayetlerdir.

İmanın Artması Eksilmesi ve Yakînî İman

"Bir sûre indirildiği zaman, içlerinden biri çıkar, 'Bu sûre hanginizin imanını arttırdı?' der." Ayetteki *"izâ"*dan sonra *"mâ"* edatı, şartın içeriğini

kuvvetlendirmektedir. Yani Allah'ın, Peygamber'e Kur'ân'dan bir sûre indirdiği kesinleştiği zaman, münafıklardan bazıları, haber almak kastıyla kardeşlerine veya şüpheye düşürmek için karşılaştıkları bütün mü'minlere: "Bu sûre hanginizin imanını, yani Peygamber'in doğruluğuna, İslam ve Kur'ân'ın gerçek oluşuna dair kesin inancını arttırdı?" derler. Hâlbuki Kur'ân'ın her Sûresi'nde, bu Kur'ân'ın Allah katından geldiğine, Hz. Peygamber'in kendiliğinden böyle bir Kur'ân getiremeyeceğine dair çeşitli icaz ifade eden ayetler vardır ki bunlar, Peygamber'imizin doğruluğuna delalet eder. İslam'ın aslına ve onu Allah'tan alıp tebliğ etme hususunda Hz. Peygamber'in doğruluğuna dair imandan sual etmek, haddi zatında kesin bir tasdik manası taşır ki, bu tasdik; sırf haberin doğruluğuna inanmak -tersi yalan olduğuna inanmaktır- şeklinde değil, aynı zamanda amelin mecbur ettiği vicdani ve psikolojik bir kabul ve tasdiktir. İnsanların en koyu kâfirleri, bir taraftan tasdik, bir taraftan inkâr eden kişilerdir. Onlar hakkında Allah, Peygamber'ine şöyle dedi: *"Onlar aslında seni yalancı saymıyorlar. Fakat zalimler bile bile Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar."*[557] Şu ayet de bunun benzeridir: *"Vicdanları onların doğruluğuna kanaat getirdiği halde sırf haksızlık ve büyüklenme yüzünden onları inkâr ettiler."*[558]

Şüphesiz ki iman; bizim söylediğimiz anlamda Hz. Peygamber zamanında Kur'ân'ın inmesiyle artıyordu. Kur'ân'ın inişine şahit olup, onu dinleyenler delil olarak kâfidir. Aynı şekilde Kur'ân'ı, Peygamber'den (s) başkasının okumasıyla ve onu dinlemekle de iman artar. Bu, mü'minin kalbinde sebat, güçlü bir itaat, vicdani bir tasdik, amel ve Allah'a yaklaşma hususunda bir teşvik meydana getirir. Yüce Allah, her şeyi bilen olarak münafıkların bu sorusuna şöyle cevap verdi:

"Fakat mü'minlere gelince, aslında her inen sûre onların imanını arttırmıştır." Allah, Kur'ân'ın inmesiyle mü'minlerin imanının da artacağını ortaya koymuştur. Bu artış, imanın mahiyeti ve sıfatına dair olan yakîni, kalp huzuru ve teslimiyeti kapsadığı gibi, imanın ilişkili olduğu şeyleri de kapsar. Bunlar sûrede geçen ilmi meselelerdir. Aynı zamanda amel ve Allah'a yakınlık hususundaki eserini de kapsar. Münafıklar Kur'ân'a iman meselesini soruyorlar. Çünkü kendileri Kur'ân'a inanmıyorlar. Diğer hususlara iman ise,

557. En'âm, 6/33.
558. Neml, 27/14.

Kur'ân'a inanmaya bağlıdır. ***"Ve onlar sürekli olarak müjdelenip duruyorlar."*** Durum şudur ki; mü'minler, Kur'ân'ın inmesiyle sevinirler. Kalplerinde imanın ziyadeleşmesi müjdeyi ve ferahlığı çağrıştırır. Zira bu ziyadelikten nefislerinin arınmasını umarlar. Bu durum onların dünya ve ahiret işlerinde etkili olur.

"Kalplerinde bir hastalık olanlara gelince, onların da küfürlerine küfür katmıştır ve kâfir olarak ölüp gitmişlerdir." Yani kalplerinde şek ve şüphe olanlar ki, bu şüphe onları, küfrü gizleyip, İslam'ı izhar ederek münafıklığa götürür. Ayrıca sûre, ruhi pisliklerin en berbatı ve kötüsü olan eski nifak ve küfürlerine yeni nifak ve küfür katar. Neticede bu hal onları kuşatır ve içlerinde kökleşir. Amellerin insan karakteri üzerindeki etkisine dair ilahi kanun gereği, onlardan ölenin her biri küfür üzere öleceklerdir. Buna dair delil de şudur:

"Onlar (münafıklar) her yıl bir veya iki kere kendilerinin çeşitli belalara uğratıldıklarını görmüyorlar mı?" İstifham; aleyhlerindeki hükmün içeriği ve bununla ilgili delilin takriri anlamındadır. Makamdan anlaşıldığı için hazfedilen fiilin başında gelmiştir. Buna göre mana şöyledir: Onlar bunu bilmiyorlar da her sene başlarına gelen durumdan gafil mi oluyorlar? Bu hal; kişinin hakla batılı, imanla küfrü ayırt etme kabiliyetini ortaya koyan imtihan ve denemelerinin tekrarıdır. Bu sûrede detaylı şekilde başka sûrelerde ise bir kısmı anlatılan şey; Allah'ın, Peygamber'e (s) ve mü'minlere yardımı, kâfir ve münafıkları ise bu yardımdan mahrum etmesidir. Bu ayetler, Allah'ın Peygamber'e (s) münafıkların içlerindekini haber vermesi ve onların gizli işlerinin neticesinde rezil olmalarını tasdik eden ayetlerdir. Bu kâfir ve münafıklar için tekrar edilen imtihan ve denemelerdendir. Hamza ve Yakub, *evelâ teravne* şeklinde okudular. Buna göre hitap; Münafıkların kesin şekilde kâfir olarak öleceklerini bildiren haberin korkuttuğu mü'minlerdir. Sanki Yüce Allah şöyle demektedir: Onlara dair bu kötü akıbete şaşıyor da, her sene defalarca, kendileri ve başkaları hakkında inip, kalplerindeki hastalıklara şifa olacak ve şüphelerini giderecek mahiyetteki ayetlerle imtihan edildiklerini gösteren işaretleri görmüyor musunuz? ***"Böyle iken yine de tevbe etmiyor ve ibret almıyorlar."*** Bu şekilde seneler geçmesine rağmen nifaklarından tevbe etmiyorlar. Allah'ın kendilerini ikaz ettiği ve başlarına gelen şeylerden ders almıyorlar. İnanma kabiliyeti ve fıtrat nurunun söndüğüne

dair bundan daha kuvvetli bir delil olabilir mi? Şayet bundan daha kuvvetli bir delil varsa o da; kalplerindeki hastalığı tedavi edecek mahiyetteki ilaçtan kaçmalarıdır ki, Allah öncekini şu sözüyle tekit etmiştir: ***"Bir sûre indirildiği zaman, içlerinden biri çıkar, 'Bu sûre hanginizin imanını arttırdı?' der."*** Bu ayet; münafıkların, Hz. Peygamber'in meclisinde iken bir sûre indiğindeki hallerini ve bu sûre okunurken ortaya koydukları söz ve davranışları açıklamaktadır. Önceki ayet ise; kendilerine bir sûre indiğine dair haber geldiğinde bunun etkisini açıklıyordu. Ayrıca şu da söylendi: Birinci ayet, bizzat Rasûlullah'tan (s) dinleyeni ve dolaylı olarak duyanı kapsadığı gibi, sûreyi bilme yoluyla değil, konusundan ibret almayı da kapsar. Bu ise, münafıkların küfürde iyice kökleştiklerine ve ondan dönme ümidinin kalmadığına daha çok delalet etmektedir. Çünkü ayet göstermektedir ki, onlar Kur'ân'ı, Peygamber'den dinlemekten hoşlanmıyorlar. Hâlbuki Kur'ân'ı ondan dinlemek başkalarından dinlemeye göre daha etkilidir. Müşrikler bundan ötürü, duyup da hidayete ermesinler diye Hz. Peygamber'i insanlara Kur'ân okumaktan men ediyorlardı. Susturamazlarsa bu sefer dinlemekten kaçınıyorlar ve gürültü çıkarıyorlardı. Arkadaşı Ebu Bekir Sıddık'ı (r) da önce Mescid-i Haram'da sonra da kendi özel namazgâhında namaz kılmaktan alıkoymuşlardı. Zira kadınların ve çocukların, Kur'ân dinlemek için etrafında toplandıklarını ve halinden etkilendiklerini görüyorlardı. Yüce Allah şöyle buyuruyor: Onlar meclisteyken bir sûre inip, mü'minlerin gözleri huşu ile süzüldüğünde, başları öne eğildiğinde ve kalpleri vecde daldığında göz kaş işareti yaparlar ve vahiyle alay etme ve inkâr hallerini ortaya çıkaracak şeylerle rezil olmamak için meclisten gizlice nasıl sıvışacaklarını kararlaştırmak için gözleriyle işaretleşirler. Söz veya işaretle birbirlerine şöyle derler: ***"Sizi kimse görüyor mu?"*** Yani sûreyi dinlemekten hoşlanmadığımız için ayrıldığımızda bizi Peygamber veya mü'minlerden kimse gördü mü? ***"Sonra da sıvışır giderler."*** Kendi özel toplantı yerlerine gitmek üzere sıvışırlar. Ayetteki *"sümme" (sonra)* kelimesi; teker teker de olsa mü'minlerin gafletinden istifade fırsatı doğuncaya dek fiillerinin, sözlerinden sonraya kaldığını ifade için kullanılmıştır. Zira onlardan birisi, mü'minlerin boşluğunu yakalar yakalamaz meclisten sıvışıyordu. ***"Allah onların kalplerini (imandan) çevirmiştir."*** Bu ayetin, habere de bedduaya da ihtimali vardır. Netice Allah'ın kelamında ikinin içeriği de aynıdır. Nitekim benzeri daha önce geçmişti. Buna göre mana şöyledir: Allah onların kalplerini samimi imandan, kâinattaki ayetleri-

ne delalet eden Kur'ân ayetlerinden çevirmiştir. "***Bu yüzden onlar anlayışsız bir kavimdirler.***" Çünkü onlar fıtri olan idrak kabiliyetlerini, gerçekleri anlama melekelerini ve buna terettüp eden durumları kavrama özelliklerini kaybetmişlerdir. Zira bu hususta akıllarını kullanmamaktadırlar. Onlar, işittikleri ayetleri anlamazlar. Çünkü düşünmezler, manaları, akla uygunlukları, hakka ve adalete hidayetleri üzerinde fikir yürütmezler. Çünkü kendilerini Hz. Peygamber'e (s) düşman ve hasım yapmak, makul müdür, değil midir? Hayır mıdır, şer midir? Doğru mudur, eğri midir? Faydalı mıdır, zararlı mıdır? Bütün bunlara bakmaksızın Rasûlullah'ın (s) getirdiği her şeyden uzaklaşmayı karakter haline getirmişlerdir. Durumları bu olan kimselerin, peş peşe ayet ve sûre inmesinden ötürü hidayete ermeleri nasıl umulur ki?

Bunların durumu; dini ve ırki taassup, siyasi ve sosyal menfaat çizgisinde vicdani ve pratik eğitim sistemi üzere yetişen İslam düşmanı toplumların durumları gibidir. Bunların liderleri kendilerine şunu telkin ediyorlar: İslam adında bir din vardır. Bizzat size düşmanlık esasına bina edilmiştir. Size düşen, zorlamayla da olsa durmadan ona saldırmak ve onu karalamak, Müslümanların din ve dünyalarıyla ilgili durumları hakkında daima hakaret ve düşmanlığı ön planda tutmak, onlara düşmanlık için planlar tertiplemektir. Onların dininden bir güzellik görürseniz, bütün akıl ve söz gücünüzü onu karalamak, kötülemek ve engellemek için seferber edersiniz. Bu tutum, pek çok yerde ifade ettiğimiz gibi mezhep farklılıklarına rağmen Hıristiyan kilise mensuplarının tutumudur.

Ayetteki kelam konularından birisi de, kabul ve reddine dair iki mezhebe göre imanın artması ve eksilmesi tartışmasıdır. Sahabe, Tabiin ve hadisçilerin çoğunluğuna göre iman artar ve eksilir. Bu konu, cedelci ve onların taklitçilerine ait mezhep taassubuna dair en garip konulardandır. Bir Müslüman'a; kişinin dine girdiğine inanmasıyla gerçekleşen iman lafzının manası üzerinde tartışma yapanların konusu şeklinde bu mevzuyu tartışma konusu haline getirmek yakışmadığı gibi, "Bu ve benzeri ayetlerden maksat, acaba sûrenin kapsadığı ahkam ve akaidle mi ilgilidir?" tarzında sormak, ayrıca kâfiri mü'min haline getiren tasdikin, noksanlık ve fazlalığa müsait olduğunu uzak saymak da gerekmez. Bu, batıl bir görüştür. Biz ayetin manasını; imanın artmasını sırf ilmin artmasıyla tasdik üzerinde gerçekleşen bir artış şeklinde değerlendiren görüşün batıl olduğunu söyleyerek açıkla-

mıştık. Bu mesele gayet nettir. Münafıkların sorduğu anlamda olması mümkün değildir. Zira imanın artıp eksileceğine dair pek çok Kur'ân ayeti vardır. Aynı şekilde Hz. Peygamber de, sahih hadislerinde açıkça ifade etmiştir ki, sahibine hiç cehennem "yüzü göstermeyecek olan kamil imana nispetle imanın en azı, zerre veya hardal tanesi kadar da olsa ebedi azaptan kurtaracak olan imandır. Kamil iman sahipleri Allah'ın tanımladığı şu kimselerdir: *"Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri titrer, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğu zaman bu, onların imanını arttırır."*[559]; *"Mü'minler ancak Allah'a ve Peygamber'ine iman etmiş sonra şüpheye düşmemiş, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihat etmiş kimselerdir."*[560]

Gerçek olan şudur ki; iman ve başka hususlarda yakînin zaaf ve kuvvet itibarıyla muhtelif dereceleri vardır. Kendisiyle imanın sahih olduğu "yakîn", lügavi anlamdaki yakîndir. O da, maddi olmayan ve inanılması zaruri olan hususlardaki kesin inançtır. Biz bunu muhtelif yerlerde açıkladık. İlki de, Bakara Sûresi'nin 3. ayetidir. İman derece derecedir. Bir kısmı taklide dayalı kesin iman, bir kısmı da delil ve tefekküre dayalı imandır. Bu ikisine de şüphe ve zeval arız olabilir. Şayet böyle olmasaydı, bir mü'minin, dininden döndüğü tasavvur edilemezdi. İmanın bir kademesi de; zikir, fikir ve ibadetle oluşan ilahi nur ile gönlün açılması sonucu oluşan zaruri ve vicdani imandır.

Mantıki yakîne gelince; delille elde edilen kesin bilgidir ki; bir şeyin kesin olarak başka bir şey olmasının mümkün olmadığını bilmek gibi... Ziyadelik ve noksanlık kabul etmez dedikleri iman budur. Fakat zaruri bilgiler dışında bunun vukuu pek nadirdir. Ayrıca imanın geçerli olması buna bağlı değildir. Bununla beraber vasfı, kalbin mutmain oluşu ve alametlerinin terettübü itibarıyla bu türlü iman için artma ve eksilme kabul eder denebilir. Birinciye yani lügavi anlamdakine misal şudur: Sen sabah karanlığında bir sûret görüyorsun, boyu itibarıyla bunun bir insan olduğunu anlıyorsun. Aydınlık arttıkça onu daha fazla tanıyor ve neticede geniş bir bilgiye ulaşıyorsun. Bu yakîni ifade eden mantıki delilin onlara göre kuvvet ve sebat itibarıyla nazari mukaddimeleri, zaruriyat derecesinde değildir. Bazıları da yakîni üç kısma ayırdı: *"İlme'l-yakîn"* ki, delille bilenen ilimdir. *"Ayne'l-yakîn"* ki, keşif ve müşahede ile bilinen ilimdir. *"Hakka'l-yakîn"* ki, tatma ve bulma şeklindeki

---

559. Enfâl, 8/2.
560. Hucurât, 49/15.

ilimdir. Bazı tasavvuf erbabı bunu fenâ (yokluk), bazıları da ölüm şeklinde tanımladılar. Herkes öleceğini ilme'l-yakîn bilir. Ruhu kabzedilmeden can boğaza gelip, ölüm meleğini görünce bunu ayne'l-yakîn bilir. Fiilen ölünce de hakka'l-yakîn derecesine ulaşır. Fakat bu ve önceki dereceye teklif taalluk etmez.

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿128﴾ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿129﴾

128- Andolsun size içinizden öyle bir peygamber geldi ki, gayet izzetli ve şereflidir. Sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir üstünüze titrer, mü'minlere gayet merhametli ve şefkatlidir.

129- Eğer aldırmazlarsa onlara de ki: Bana Allah yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben O'na dayanmaktayım ve O, büyük Arş'ın Rabbidir.

Yüce Allah bu sûreyi bu iki ayetle bitirdi ki; Übeyy b. Kâ'b bunların en son inen ayetler olduğunu söyledi. Biz, sûrenin tefsirine başlamadan önce bu görüşün aksini açıklamıştık. Bu iki ayetin tefsirini bitirince konuyu enine boyuna ele alacağız.

"Andolsun size içinizden öyle bir peygamber geldi ki." Müfessirlerin çoğunluğuna göre buradaki hitap Araplaradır ve şu ayetteki manaya uygundur: *"Ümmilere içlerinden kendilerine ayetler okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur."*[561] Allah'ın, peygamber vasıtasıyla kavmine olan ikramı daha büyük, onunla ve Kur'ân'la onlar aleyhindeki hücceti daha güçlüdür. En has kavmi Kureyş, yakın akrabaları Haşim ve Muttalib oğullarıdır. Şayet Araplar ona ve Kur'ân'a inanmazlarsa Acemler (Arap olmayanlar) hiç inanmazlar. Bununla beraber o, bütün insanlara gönderilmiş bir peygamberdir. Nitekim şöyle buyrulmuştur: *"De ki;*

561: Cuma, 62/2.

ey insanlar! Ben hepinize gönderilmiş olan Allah'ın Peygamber'iyim."[562] Fakat Hz. Peygamber, çağrısını öncelikle, en yakınlarla savaşma konusunda biraz önce geçen kaide gereği en yakınlarına yöneltmiştir. Araplar onun çağrısını doğrudan, Arap olmayanlar ise Araplar vasıtasıyla kabul etmişlerdir. Araplar, Kur'ân'ın manasını ve Hz. Peygamber'in açıklamasını tebliğ, amel ve onun şahsında müşahede ettikleri özel hallerle öğrenip inanmışlar, Acemler ise Arapların daveti ve onlarda gördükleri adalet ve fazilet sayesinde, İslam yayıldıktan sonra ise birbirlerini davet ederek İslam'ı benimsemişlerdir.

Zeccâc dedi ki; *"Peygamber'in risaleti umumi olduğu için, hitap da bütün herkese yöneliktir."* Buna göre mana, Yûnus Sûresi'nin 2. ayetindeki mana gibidir: *"İçlerinden bir adam 'İnsanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında onlar için bir doğruluk makamı olduğunu müjdele.' diye vahyetmemiz, şaşılacak bir şey midir ki, o kâfirler: 'Bu elbette apaçık bir sihirbazdır.' dediler."* Fakat bu ayet, bir insanın Allah tarafından peygamber gönderilmesini inkâr eden kâfirlere bir reddiyedir. Bu tutum, bütün kâfir topluluklarından hikâye edilmiştir. Tevbe Sûresi'nin son ayeti ise, kendilerine kendilerinden ve öz kavimlerinden peygamber gönderilen kimselere Allah'ın ikramına dairdir. Maksat, nimetle hücceti tekit etmek ve çağrıya uymaya özendirmektir. Çünkü her kavmin tabiatında başkalarında olmayan şeref ve fazilete sahip olma duygusu yatmaktadır. Nitekim Yüce Allah, yüce Kur'ân'da Rasûlü'ne bu nimeti şöyle hatırlatmıştır: *"Doğrusu o Kur'ân, senin için de, kavmin için de bir zikirdir."*[563] Yani senin için de, onlar için de bir öğüttür. Onunla dünyada anılırsınız. Sizin için tarih kitapları yazılır. Ona karşı çıkıp direnenler, yine kendi kavmi olan kavmi Haşim oğullarının kodamanlarıydı. Zira ona uymayı kibir ve gururlarına yediremiyorlar, Peygamber'i kendilerinden aşağı görüyorlar ve kendilerince ona uymayı kendi küfürlerini ve kendileriyle övündükleri babalarının ve dedelerinin küfürlerini itiraf etmek sayıyorlardı. Ayrıca Hz. Peygamber'in başaracağına ve kendilerinin de ona uyarak şeref ve yükseklikte göklere kadar uzanan bir yüceliğe erişeceklerine inanmıyorlardı. Üstelik bu dünyevi yüceliğin ötesindeki ahiret saadeti de cabası... Fakat İslamiyet muzaffer olunca, Peygamber'in kendilerinden olmasıyla iftihar eder oldular. Hatta bu iftiharı, dinin mübah saydığı sınırların da ötesine götürdüler. Öyle ki, ona en yakın olanlar, ilim ve amelde noksan olsalar da,

---

562. A'râf, 7/158.
563. Zuhruf, 43/44.

onun nesebinden olmaya güvenip dayandılar. Yüce Allah, bu özel ikramını Peygamber'i şu şekilde tanımlayarak tekit etti: ***"Sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir."*** Ayette geçen *anet* kelimesi; meşakkat, zor durumla karşılaşmak anlamınadır. Rağıb Isfahani, bunu, helaka sebep olmasından korkulan şey olarak ifade etti. *"Azze alâ fülânin el-emru"* demek; durum ona ağır ve zor geldi, demektir. Bunun, kendisine karşı kibirlenmelerinden kinaye olduğunu da söylediler. Ayetteki *mâ*, mastar manasındadır. Buna göre mana şöyledir: Sizin ondan yüz çevirmeniz, onun tabiatına ve kavim şuuruna ağır gelir. Zira o, sizdendir. Bu durum, dünya ve ahirette olacakları da kapsar. Onların dünyada düşmanlarının hâkimiyeti altında zayıf ve zelil şekilde sıkıntı çekmeleri de, ahirette cehennem ehlinden olmaları da, Peygamber'e (s) kolay gelmez. ***"...üstünüze titrer."*** *Hırs* kelimesi, kaybedilen şeyi elde etmek ve mevcudu korumak için gösterilen şiddetli arzu ve ihtimam anlamındadır. Hz. Peygamber kavminin hidayetine, yani kâfir olanlarının mü'min olmasına, mü'minlerinin de mü'min kalmasına pek düşkündü. Nitekim şu ayetlerde bu durum dile getirilmektedir: *"Ey Muhammed! Sen onların doğru yola gelmelerini ne kadar istesen de Allah, saptırdığı kimseleri hidayete erdirmez."*[564]; *"Sen ne kadar hırs göstersen de, insanların çoğu iman edecek değildir."*[565]

"Müminlere gayet merhametli ve şefkatlidir." Yani mü'minlere karşı olan rahmet ve acıması çok fazladır. Onların Allah'ın hükümlerini yapmaya olan çağrısı, onda bu kâmil sıfatların ve yüce duyguların sabit olduğuna delildir. Zaten onun mü'minlere karşı çok şefkatli ve merhametli olduğu Kur'ân ifadesiyle sabittir. Aslında cihad gibi en zor hükümlerin tamamı, daha zor olanlardan kurtuluş için birer vesiledir. İslam'da meşakkat sınırını aşacak hiçbir zorluk yoktur. Zira dinde zorluk ve meşakkat kaldırılmıştır.

Yüce Allah Peygamber'ini, kendine ait iki sıfatla sıfatlandırmıştır. Onu, güzel isimlerinden iki isimle isimlendirmiştir. Bu isimlendirmeyi de, iki sıfatla vasıflandırdıktan sonra yapmıştır ki; bu sıfatlar, toplumların işlerini adalet, hak ve faziletle deruhte eden başkan ve önderlerin en güzel sıfatlarındandır. *Sıhah* ve *Kâmûs*'ta ifade edildiğine göre *"re'fet"*, rahmetin en ileri noktasıdır. Bazı tefsirci ve lügatçilere göre re'fetle rahmet aynı anlamdadır. Bazılarına göre ise re'fet daha özeldir. Nahoş işlerde hemen hemen hiç vaki

564. Nahl, 16/37.
565. Yûsuf, 12/103.

olmaz. Rahmet ise, maslahat gereği nahoş işlerde de vaki olur. Razi'nin tercihine göre re'fet; zararı gidermek ve zorluğu defetmek şeklindeki özel rahmetin mübalağalı halidir. Üstadımız Abduh'a göre ise re'fet; ancak sıkıntıya düşmüş kimse hakkında kullanılır. Bu aynı zamanda Razi'nin görüşüdür. Fakat daha doğrusu, bunun zaaf, şefkat ve rikkat için kullanılmasıdır. Nitekim Araplar; çocuğuna acıdı anlamında; *"reefe bi veledihî* ve *tere'efe bihî"*, derler. *Raûf* kelimesinin *rahîm* kelimesine takdimi vaciptir. Yüce Allah sanki şöyle demiş oluyor: Peygamber, zayıf mü'minlere, onlardan akraba olanlara çok şefkatli, hepsine birlikte ise çok merhametlidir. Münafık ve kâfirlere karşı sert davranmakla emrolunmasına mukabil re'fet ve rahmetinin mü'minlere tahsis edilmesi, peygamberliğinin âlemlere rahmet olmasına aykırı değildir. Gerçek olan da budur. Çünkü bu rahmet, peygamberliğinin umumi olması itibarıyla bütün ümmetler için yayılmıştır. Fakat onlardan bir kısmı bu rahmeti kabul etmiş, bir kısmı ise reddetmiştir. *"Onlara karşı sert davran"* ayetinin tefsirinde belirtmiştik ki, Onun yüce tabiatına hakim olan, beşeri ilişkilerde daima edep, rahmet, nezaket ve şefkat olduğu için, bu şekilde emredilmişti. Yüce Allah şöyle buyurmuştu: *"Eğer sert ve katı kalpli olsaydın, mutlaka etrafından dağılıp giderlerdi."*[566]

İbn Abbas'tan rivayet edilen tefsirde o, bu ayeti şöyle yorumlamıştır: *"Andolsun ki, size içinizden bir Peygamber gelmiştir."* Araplardan hiçbir kabile yoktur ki, gerek Mudarlı, gerek Rebîalı ve gerekse Yemenli olsun da, Hz. Peygamber'le akrabalığı olmasın. Çünkü onun nesebi bütün Arap kabile ve boyları arasında yaygındır. ***"Sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir."*** Size zor gelen şey onun gücüne gider. ***"Size çok düşkündür."*** Sizden kâfir olanların Müslüman olmasını çok ister.

Ayetteki ***"enfüsiküm"*** kelimesinin, *"enfesiküm"* şeklinde okunması söz konusu şâzz kıraatlerdendir ve nefâset anlamına gelmektedir. Bu kıraati İbn Merdûye, Hz. Ali'den merfu olarak rivayet etmiştir. İbn Abbas, Zühri ve İbn Muhaysın bu şekilde okumuşlardır. Bu rivayet, babası Muhammed Bâkır yoluyla, İmam Cafer Sadık'tan da gelmiştir. Fakat bu haber-i vahiddir. Bununla Kur'ân sabit olmaz. Ayrıca nefîs ve enfes kelimeleri, alışılan fasih ifadeye göre şahıslar için değil, eşya için kullanılır.

566. Âl-i İmrân, 3/159.

"Eğer aldırmazlarsa onlara de ki: Bana Allah yeter." Bu ifade, Rasûlullah'ın (s) ümmetine veya içlerinden bir peygamber göndermekle ve bu Peygamber'in faziletlerinin kendilerine raci olmakla nimetini hatırlattığı kavmine yönelik hitaptan sonra Hz. Peygamber'e yönelik bir hitaptır. Hidayetten ve Rablerinin söylediği şeylerden faydalanmaktan yüz çevirdikleri takdirde Peygamber'in, kavmine nasıl davranacağını belirtmekte ve şöyle demektedir: Şayet sana imandan ve getirdiğin gerçeklere yönelmekten yüz çevirirlerse, de ki; onların yüz çevirmelerine ve peşinden gelen düşmanlıklarına, benim eksiksiz olarak tebliğ ettiğim Allah yolundan yüz çevirmelerine karşı Allah bana yeter. *"O'ndan başka ilâh yoktur."* Yani müşriklerin, sahte ilahlarına yöneldikleri gibi, benim Allah'tan başka yönelip iltica edeceğim bir mabud yoktur. *"Ben O'na dayanmaktayım."* Ben aciz kaldığım hususlarda işimi başkasına havale etmiyorum. Nasıl sadece Ona güvenip dayanmam? *"...ve O, büyük Arş'ın Rabbidir."* Arş, bütün mahlûkatın işlerinin yönetim merkezidir. Nitekim bir sonraki sûrede şöyle buyurmuştur: *"Sonra da Arşa hükmederek işleri düzenleyip, yöneten Allah'tır."*[567] Kıraat imamlarının çoğunluğu ayetteki *"azîm"* kelimesini Arşın sıfatı olarak esre okumuşlardır. Rabbin sıfatı olarak merfu okuyanlar da olmuştur. Bu kıraat İbn Kesir'den rivayet edilmiştir. Arşın azameti; ona hükmeden Rabbin ve sistem birliğine ve yönetimine merkezlik ettiği saltanatın azametine bağlıdır. Bu arş ve saltanatın ulvi ve maddi âlemdeki yûcelikleri, hiç kimsenin künhünü kavrayamayacağı sınırsız Rabbin yüce varlığının da göstergesidir. Bu aynı zamanda, kendisinden başkasına ibadetin ve tevekkülün sahih olmayacağı, Allah'ın, gerçek ilah olduğuna da delildir. O'nun, bütün âlemin Rabbi, Mâliki ve yöneticisi olduğuna inanan bir insan Ondan başkasına nasıl dua ve ibadet eder ve nasıl güvenip dayanır? Bu konuda Enfâl Sûresi 64. ayetin tefsirine bakılabilir. Bazıları ayette geçen Arş kelimesini saltanat olarak tefsir etmişlerdir. Çünkü saltanata mecazi olarak Arş denir. Fakat bu hatalı bir tefsirdir. Çünkü burada mecaza yol yoktur. Arş kelimesinin geçtiği bütün ayetlerde, hakiki mana daha açık ve genel olduğundan mecaz geçerli değildir. Zira bu kelime hem mecaza, hem de fazlasına delalet eder. Ayrıca yeryüzünde her sultanın, sistem bütünlüğünün ve yönetimin tek merkezi olan hakiki manada arşı (tahtı) yoktur. Büyük Arş, büyük saltanata, sistemin birliğine ve oradaki yönetime delalet eder. Arşü'l-Azîm yerine mülkü'l-azîm tabiri, bu manayı kuşatamaz.

567. Yûnus, 10/3.

Çünkü saltanatta kusur olabilir ve yönetiminde de, düzeni sağlayacak, kusur ve fesadı önleyecek tek merci yoktur. Kelamcıların izinden gidenler ve onların tefsircileri *Arş* ve *istivâ* kelimelerini tevil ediyorlar. Bunu da, gayb âlemini maddi âleme, yaratanı, yaratılana kıyasa götüreceği zannıyla yapıyorlar. Hâlbuki bu ifade, âlimlerin ittifakıyla batıl bir kıyastır. İbn Abbas dedi ki; *"Arşa, yüksekliğinden dolayı Arş denildi." Ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı tefsirde Arşın tanımı ve maddesine dair İsrailiyyat kabilinden rivayetler vardır. Bunlar arasında Rasûlullah'a (s) uzanan sahih bir şey yoktur.

Biz bu iki ayetin tefsirini, rivayet tefsirlerinde zikredilen iki hususun aydınlatılmasıyla bitireceğiz. Zira bunları tahlil eden hiçbir kimse görmedik.

Tevbe Sûresi'nin Son İki Ayeti Son İnen Ayetler midir?

Bu iki ayetin manası; Hz. Peygamber'in, peygamberliğinin ilk dönemlerinde Mekke'deki İslam'a çağrısını ifade ediyor. Sûrenin tefsirine başlamadan önce işaret etmiştim ki, İbn Ebi Fürs'e göre bu iki ayet, Mekke'de nazil olmuştu. Bunların, Kur'ân'dan en son nazil olan iki ayet olduğu rivayeti ise onun sözünü reddetmektedir. Burada ise, Kur'ân'dan en son nazil olan ayetler hakkında varit olan en sahih rivayetleri naklettim. Bu rivayetlere göre en son nazil olan ayetler bu iki ayet değildir.

Şimdi diyorum ki, İbn Ebi Fürs'ün sözü, mana itibarıyla doğrudur ve rivayeti de desteklemektedir. Fakat bunların en son nazil olan ayetler olduğu görüşüne gelince, bu; bazı Müsned'lerde ve rivayet tefsirlerinde Übeyy b. Kâ'b'dan birbirine yakın ifadelerle rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerden bazıları şunlardır:

1- İbn Abbas'ın, Übey'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah'a (s) en son inen ayet -başka bir ifadeye göre de- Kur'ân'dan en son inen, *"size içinizden bir peygamber geldi"* ayetidir.

2- Hasan Basri'nin, Übey'den rivayet ettiğine göre, Allah'tan en son gelen -başka bir rivayette ise, semadan en son inen- Kur'ân ayeti, bu son iki ayettir.

3- Ebu'l-Âliye tarikiyle, Übey'den gelen rivayete göre ashap, Kur'ân'ı Ebu Bekir'in (r) hilafeti döneminde bir mushafta topladılar. Vahiy kâtipleri Kur'ân'ı yazıyorlar, Übey ise onları sıkıştırıyordu. Tevbe Sûresi'nin 127.

ayetine geldiklerinde bunun, Kur'ân'ın en son inen ayeti sandılar. Übey ise şöyle dedi: Rasûlullah (s) bana bu ayetten sonra iki ayet daha okuttu, yani 128. ve 129. ayetleri. İş, başladığı gibi ***"Lâ ilâhe illallah"*** ile sona erdi. Bu rivayet, bu iki ayetin Tevbe Sûresi'nin son iki ayeti olduğunu açıkça ifade etmektedir. Yoksa genel anlamda Kur'ân'ın en son ayet ayetleri olduğunu göstermemektedir. Bu, Tevbe Sûresi en son inen sûre olduğu takdirde geçerli olabilir. Hâlbuki bu konudaki en sahih rivayet, en son nazil olan sûrenin Nasr Sûresi, en son inen ayetin de Bakara Sûresi'nin 281. ayeti olduğudur. Bu, ilgili konuda geçmişti.

Hz. Ebu Bekir zamanında dağınık vaziyette yazılmış olan Kur'ân'ın cem'î konusunda İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, Buhari, Tirmizi ve Nesâî'de rivayet edilen Zeyd b. Sâbit (r) hadisine göre, o şöyle demiştir: Tevbe Sûresi'nden iki ayeti sadece Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî'nin (r) yanında buldum. Yani 128. ve 129. ayetler. Bu ifadeden maksat; onun bu iki ayeti, Kur'ân, kumaş, kemik ve hurma yaprağı gibi yazı malzemelerde toplandığında bu sûre içinde yazılı olarak sadece Huzeyme'nin yanında bulmuş olmasıdır.

Buhari ve başkalarının rivayetinde *"maa Huzeyme"* ifadesi yerine, *"ınde Ebî Huzeyme"* ifadesi geçmektedir ki, ileride de belirtileceği gibi bu, en çok tercih edilen rivayettir. Bu iki ayet; başka rivayetlerde de belirtildiği gibi, pek kimsenin ezberinde bulunmamakla birlikte, yazılı olarak sadece Huzeyme ve babasının yanında bulunuyordu. İbn İshak, Ahmed b. Hanbel ve İbn Ebi Davud *Mesâhif* adlı eserde, Abbad b. Abdillah b. Zübeyr'den şunu naklettiler: Zübeyr dedi ki: *"Haris b. Huzeyme Tevbe Sûresi'nin bu son iki ayetini Hz. Ömer'e getirdi. Hz. Ömer ona: 'Buna şahidin var mı?' diye sordu. İbn Huzeyme de: 'Andolsun şahit bilmiyorum. Fakat yemin ederim ki, ben bunları Rasûlullah'tan (s) duydum, ezberleyip hıfzettim.' dedi. Hz. Ömer de: 'Ben de şahadet ederim ki, bunları ben de Rasûlullah'tan (s) işittim. Şayet bunlar üç ayet olsalardı, tek başına bir sûre yapardım. Kur'ân'ın bir Sûresi'ne bakın ve oraya ekleyin.' dedi ve Berâe Sûresi'nin sonuna eklediler."* İbn Cerir, İbn Münzir ve Ebu'ş-Şeyh'in bildirdiğine göre; *"Ensar'dan bir adam bu iki ayeti Hz. Ömer'e getirdi. Hz. Ömer de: 'Bunlara dair senden asla bir delil istemeyeceğim. Zira Hz. Peygamber de bu ayetleri böyle okuyordu.' dedi."*

İbn Ebi Davud, *Mesâhif*'te şu haberi nakletti: *"Hz. Ömer'in şehit edilmesinden sonra Hz. Osman Kur'ân'ın yazılması işine başladığında Huzeyme yanına*

geldi ve şöyle dedi: 'Ben sizin, iki ayeti yazmadan bıraktığınızı gördüm.' 'Bu iki ayet hangileridir?' dediklerinde, o da şöyle cevap verdi: 'Ben Rasûlullah'tan (s), le kad câekûm... ile başlayan iki ayeti işittim.' Hz. Osman: 'Ben de şahadet ederim ki bunlar, Allah katındandır. Bu ayetleri nereye koyalım, fikrin nedir?' dedi. Huzeyme de: 'Ben onlarla Kur'ân'dan en son inen ayetleri tamamlamış oluyorum. Onlarla Berâe Sûresi'ni tamamladım.' dedi."

Bütün bu rivayetlerden çıkarılacak sonuç şudur: Bu iki ayet, meşhur ayetlerdi ve ezberlenmişlerdi. Fakat ashap onların yerleri konusunda ihtilaf etmişlerdi. Bazı rivayetlerde bu iki ayet, Hz. Peygamber'in bildirmesiyle Berâe Sûresi'nin son ayetleriydi. Bazılarına göre ise bunlar, rey ve içtihada göre bu sûrenin sonuna konmuşlardır. Kesin olarak itimat edilecek görüş öncekisidir. Çünkü ayetlerin yerinin tevkifi olduğunu bilenin sözü, bilmeyeninkine tercih edilir. Görüldüğü gibi, ihtilaf bu ayetlerin yeri konusundadır. Konuları ise Mekki ayet olduklarını gösteriyor. Mushaf'ı cem eden ekibe göre bunların Mekki bir sûrede yazılı olduğu rivayeti doğru değildir. Fakat bunlar Berâe/Tevbe Sûresi'nin son ayetleri şeklinde ve yazılı olarak Ebu Huzeyme'nin yanında bulunmuşlardır. Sahih rivayete göre *"Hz. Ebu Bekir Zeyd b. Sâbit'i -kendisi Rasûlullah'a (s) gelen vahiyleri yazıyordu- başkalarıyla birlikte Kur'ân'ı toplamakla görevlendirmiş, Hz. Ömer de onlar Kur'ân'ı yazarlarken yanlarında bulunuyordu. Zeyd dedi ki: 'Berâe Sûresi'nin son ayetlerini İbn Huzeyme'nin veya Ebu Huzeyme'nin -şüphe Zeyd'den değil, raviden kaynaklanmaktadır- yanında buldum.' Ondan gelen bir rivayete göre maa Huzeyme (Huzeyme ile birlikte) ifadesi geçmektedir."* İbn Hacer'in tespitine göre Tevbe Sûresi'nin son ayetleri Ebu Huzeyme'nin yanında bulundu, Huzeyme'nin yanında bulunan ise, Ahzâb Sûresi'ndeki ayetti. Bu, Buhari'nin Ahzâb Sûresi'nin tefsiri bölümünde Zeyd b. Sâbit'ten yaptığı rivayettir. *"Zeyd dedi ki: 'Mushaf'ı çoğaltmak üzere istinsah ederken Ahzâb Sûresi'nden bir ayeti kaybettim. Hâlbuki ben bu ayeti, Hz. Peygamber'in ağzından duymuştum. Fakat Ensar'dan olan Huzeyme'den başkasının yanında bulamadım. Hâlbuki Rasûlullah (s), Huzeyme'nin şahitliğini iki Müslüman'ın şahitliği mesabesinde sayardı.' Bu ayet şuydu: "Mü'minlerden öyle adamlar vardır ki, Allah'a verdikleri söze sadık kalırlar."*[568] *İbn Hacer bunun izahında şunları söyledi: 'Bu da gösteriyor ki, Zeyd b. Sâbit, Kur'ân'ın toplanmasında sadece kendi bilgi ve hıfzına güvenmiyordu."* Fakat bu problemli bir

568. Ahzâb, 33/23.

ifadedir. Zira sözün zahirine göre Zeyd ayetin tertibinde sadece Huzeyme'ye güvenmiştir. Hâlbuki Kur'ân ancak tevatür yoluyla sabit olur. Fakat Zeyd'in cevabından anlaşılacağı üzere o, ayetin kaybından ezberdeki kaybını değil, yazılı kaybını kastetmiştir. Zira ayet hem Zeyd'in, hem de başkalarının ezberindeydi. Zaten Kur'ân'ın toplanmasına dair olan sözü de buna delalet etmektedir: *"Ben Kur'ân'ı yazıldığı kumaş parçalarından, hurma yapraklarından takip ediyordum."* Bu konu, Kur'ân'ın faziletleri bölümünde detaylı olarak ele alınacaktır.

Diyorum ki; Ben biraz önce, maksat budur diye söylemiştim. Başkasından farklı biçimde benim anladığım budur. Konuyu problemli görerek bana soranlara da böyle cevap veriyorum. İbn Hacer'in *vellezî yazheru* (görülen odur ki...) ifadesi, *vellezî yeteayyenü'l-kat'u bihî kezâ* (Kesin olarak ortaya çıkan durum şudur) şeklinde olmalıdır. Buna delil olarak da, onların Hz. Peygamber'in (s) ağzından bunu duymuş olduklarını söylemesidir. Mesele gayet açıktır ki, konu sadece ayeti yazanla ilgilidir. Sözün özü şudur: Bu iki ayet pek çok sahabe nezdinde biliniyordu, ezberlenmiş ve yazılmıştı. Ancak Kur'ân'ın cemi sırasında nereye konacakları hususunda ihtilaf etmişlerdi. Ubey b. Kâ'b ve Zeyd b. Sâbit gibi, Kur'ân'ı baştan sona tertipli olarak Hz. Peygamber'den öğrenenlerin şahadetiyle bunların Hz. Peygamber tarafından Tevbe Sûresi'nin sonuna konduğu bilinince bu ihtilaf kalktı. Zaten bu konuda ihtilaf edenlerin sayısı çok azdı. Mushaflara yazılınca da herkes Tevbe Sûresi'nin sonuna konmalarını benimsedi. İbn Mesud gibi kendi hafızalarına dayanarak kendileri için Mushaf yazanların hiçbirinden de bu konuda bir itiraz duyulmadı.

Geriye bunların, konularının Mekki olmasına rağmen Medeni bir sûrenin sonuna konmuş olmalarının hikmeti meselesi kalmaktadır. Müfessirlerin çoğunluğunun kesin ifadesine göre bu iki ayetin hitap tarzı Mekki olduklarına delalet etmektedir. Aradaki ilgiden dolayı Medeni sûrelerde Mekki ayetler bulunması ilk defa bu ayetlerde ortaya çıkmış değildir. Belki de bunun hikmeti, kondukları yer itibarıyla ümmet-i icabet'ten kendisine mesaj ulaşan herkese hitaba elverişli olmasıdır. Hattabi bunu söylemektedir. Ayrıca İbn Fürs'ün dediği gibi konuları ve Mekke'de inmeleri de bunu gösteriyor. Âlimlerin çoğu da bu hususta kesin kanaat sahibidirler. Bizim söylediğimiz ise, bütün söylenenleri bir araya getirmektedir.

Hz. Muhammed'in Nesebi ve Kavminin Fazileti Hakkında

"İçinizden bir peygamber" ifadesiyle ilgili olarak bu iki ayetin tefsirine dair zikredilen merfu hadis ve haberler; Hz. Peygamber'in nesebinin temizliğine, cahiliye zinasından pak olduğuna, kavminin, aşiretinin, soyunun ve hane halkının, başkalarına göre daha faziletli olduğuna delalet etmektedir. Bu konudaki en sahih rivayet Müslim'in, Tirmizi'nin, Vâsile'den merfu olarak rivayet ettikleri şu hadistir: *"Allah Teâlâ, İsmail'in çocukları arasından Kinâne'yi, seçti. Kinâne'den Kureyş'i seçti. Kureyş'ten Benî Hâşim'i seçti, Benî Haşim'den de beni seçti."*[569] Âlimlerden hiçbirinin, bu seçimin ne manaya geldiğini açıkladığına rastlamadım. Allah beni, bu manayı genel tarihten çıkarmaya muvaffak kıldı. Ben bunu Menâr Mecmuası'nda ve Hz. Peygamber'in son peygamber oluşunun hikmetine dair sorulan soruya, onun hayatının özetini çıkararak verdiğim cevap yazısında açıklamıştım. Bu soru, Medeni olsun, Bedevi olsun herkesi kapsayan ve bütün insanlara yönelik genel bir risalet gönderilmesinin ve Araplardan seçilişinin hikmetine dairdi. Bu Arapların özelliği ise, bedevilik cehaletinin etkisinde olmaları ve dönemlerinin, ümmetlerinin sahip olduğu eski ilim ve medeniyetten uzaklığıydı. Bununla beraber Peygamber'in (s) niçin Çin, Hint, Rum ve Fars gibi yakın bir medeniyet sahibi ülkelerden gönderilmediği de sorulmuştu. Ayrıca bu soruyu, Araplar arasından İsmail oğullarından olan Kinayelilerin meziyeti nedir? sorusu takip etmişti. Kinayelilerin diğer Araplardan üstünlüğü, Allah tarafından İbrahim ailesi arasından seçilmiş olmalarıydı. Kinâne içinde Kureyş'in, Kureyş içinde de Hâşim oğullarının meziyeti neydi? sorusu da bu soruya dahildi.

Allah'ın; Arap olsun, Acem olsun bütün insanların efendisi olan Hz. Peygamber'in umumi ve kalıcı bir dinle gönderilmesi için hazırladığı Arapların diğer kavimlere üstün olduğuna dair verdiğim cevabın özeti şudur: Yukarıda işaret edilen ve edilmeyen bütün medeni toplumlar, din ve dünya önderlerinin bozulmalarıyla fıtri ahlak ve tabiatları, dini inançları geleneksel davranışları itibarıyla bozulmuşlardı. Bu bozulma, din ve dünya önderlerinin, saltanatlarını kökleştirmek, dünya lezzetlerini artırmak maksadıyla birbirlerine destek olup halka baskı yapmaları, onları zillet ve esaret altında tutmaları bu bozulmayı arttırmıştı. Onlar bunu; papaz, haham ve sihirbazların uymaya mecbur ettikleri dini gelenekler karşısında en ufak bir

569. Müslim, *Fezâil*, 1.

görüş, yorum ve seçme imkânı bırakmaksızın düşünce hürriyetlerini yok ederek sağlamışlardı. Ayrıca kral ve yöneticiler, hiçbir kanun ve nizam tanımadan onlara hükmederek ve halk için koydukları, zorbalığa dayanan idari ve askeri kanunlar yoluyla şahsi ve toplumsal hayatlarıyla ilgili seçme hürriyetlerini gasp ederek bunu sağlamışlardı. Netice olarak Araplar ve özellikle de Hicaz Arapları hariç bütün kabileler, din ve dünyaları hususunda baskı ve istibdat altında yaşıyorlardı.

Araplara gelince; onlarda, kendilerini zillete düşürecek, güçlerini bozacak, istemedikleri halde iradelerini baskı altına alacak zorba bir idare yoktu. Ayrıca onları körü körüne dini geleneklere itaate zorlayacak dini bir otorite de yoktu. Bilakis dinleri ve dünyaları hususunda en kâmil düşünce ve seçme hürriyetine sahiptiler. Onur ve cesaretin zirvesindeydiler. Düşünce hürriyetleri sebebiyle, akıl ve fıtrat dini olan İslam'ı kavrama hususunda en üstün kabiliyetlere sahiptiler. İradi bağımsızlıkları sebebiyle dinin gerçekliğine, uygunluğuna ve faydasına inanarak en mükemmel şekilde kalkınma kabiliyetine ve bunu kendi aralarında hakim kılmaya, onu başkaları arasında yaymaya, kendi istekleriyle onu savunmaya, dini ve dünyevi herhangi bir baskı olmaksızın bütün bu hususlarda sırf sevk-i tabii gereği hareket etme melekesine sahiptiler. Çünkü İslamiyet, önder ve komutanlara itaati, marufa uygun olmak, şeriata boyun eğmek, temsilcileri olan ehli hal ve akd arasında danışmaya dayalı olarak insanlara kendisi için belirlediği sisteme uymaları şartıyla farz kılmıştır. Rabbi, Ona, ümmetin kadınlarının kendisine biatiyle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir iyilikte sana karşı gelmemek üzere."*[570] Erkekler de kadınlar gibi, bu şekilde biat etmişlerdi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Allah'a isyan noktasında hiçbir mahlûka itaat edilmez. İtaat ancak iyiliktedir."*[571] Bu hadis Hz. Ali'den rivayet edilmiştir.

Kinâne'ye gelince; bunlar, İsmail Peygamber'in nesli içinde ilim, hikmet, kerem ve asalette en meşhur nesildi. Öyle ki Araplar onlardan delil getirir, parlak hikmetleri onlardan naklederdi. Zaten bunlar da seçilmelerine ve Araplar arasında imtiyazlı olmalarına yeter de artar.

570. Mümtehıne, 60/12.

571. Buhari, *Ahkâm*,4, *Cihad*, 108; Ebu Davud, *Cihad*, 87; Tirmizi, *Cihad*, 39; Nesâî, *Beyat*, 34.

Kureyş'in diğer Araplara üstünlüğüne gelince; bu, bilinen ve üzerinde ittifak edilen bir husustur. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, onlar en kâmil manada onura, akıl ve irade bağımsızlığına sahiptiler. Hâlbuki Arap yarımadasının uç taraflarında yaşayan bazı Araplar, Fars ve Rum hâkimiyetine bir nevi boyun eğmişlerdi. Sözün özü, onlar nesep itibarıyla İsmail oğullarının en temizi, hasep itibarıyla da en şereflisi, edep yönünden en üstünü, lisan itibarıyla da en fasihleriydi. Dedeleri Kusay'ın bütün Arap kabilelerini Mekke'de topladıktan sonra umumi birliği sağlayıp, devam ettirmede hizmetleri olmuştur. Onlar, Mescid-i Haram'ın muhafızlığı, hacıları sulama, hacılardan ve başkalarından fakir ve yoksul olanlara yardım etme işini tek başlarına üstlendiler. Mühim işleri görüşmek üzere *Dâru'n-Nedve*'yi (Meclis binasını) kurdular. Sırayla yaz ve kış seyahatleri tertipledikleri için yarımadadaki bütün Arapların şecerelerini en iyi bilenlerdendiler. Bundan dolayı da tartışmasız olarak Arapların en zenginleri ve en itibarlıları idiler. Hz. Peygamber'in gençliğinde *Hılfü'l-Fudûl* teşkilatını kurup, Mekke'de haksızlığa uğramış birisini bulurlarsa onun yanında yer alacaklarına dair aralarında sözleşmeleri şerefli olduklarına delil olarak yeter. Zalime karşı hakkını alıncaya dek mazluma yardımcı oluyorlardı. Tabarani ve Buhari *Tarih*'inde, Zübeyr b. Avvam ve Ümmü Hâni'den rivayet edilen hadiste Peygamber'imizin (s) Kureyşin üstün hasletlerine şöyle dikkat çekmiştir: *"Allah onları üstün kılmıştır. Zira Allah'a şirk koşmaksızın itaat etme düzeyini yakalamışlardır. Onları üstün kılmıştır. Zira Fîl senesinde müşrik olmalarına rağmen Allah onlara yardım etmiştir. (Kendilerinden çok üstün güçlere karşı onlara yardım etmiştir. Bu yardım, düşmanlarının gücüne yakın kesbî bir güç olmaksızın Peygamber'ine yaptığı yardıma benziyor.) Onları üstün tutmuştur. Zira onlar hakkında Kur'ân'dan bir sûre indirmiştir. Bu sûrenin adı Kureyş sûresidir. Başka hiç kimse bu sûre çerçevesine girmemiştir. Onları üstün tutmuştur. Zira peygamberlik, hilafet, Kâbe muhafızlığı ve hacılara su dağıtma işi onlara mahsus olmuştur."*

Cenab-ı Hakkın, Haşimoğullarını Kureyş'e üstün tutmasına gelince; Haşimoğullarının bazı fazilet ve meziyetleri vardı. Dedeleri Haşim, Kureyş'in güvenliğini sağlayan kişidir. Yazın Şam'a yapılan seyahatte korunmaları için Rum kayserinden onlar namına ferman, kışın Yemen'e yapılan seferler için de Yemen Hükümeti'nden söz almıştır. Hac mevsiminde bütün hacılardan ve kavminden fakir olanlara ekmeği parçalayıp, tirit yapan ilk kimse odur. Oğlu Abdülmuttalib de kerem ve cömertlikte babasının terbiyesini aldı.

Sözün özü, Haşimoğulları ahlak yönünden Kureyş'in en üstünü, kibir ve bencillikten en uzak olanlarıydı. Bu konuda hiç kimse onlarla boy ölçüşemez. Peygamber onlardan çıktığı için Ebu Cehil, hasedinden şöyle demişti: "*Abd-i Menâf oğullarıyla şeref hususunda yarıştık: Onlar yedirdi, biz de yedirdik. Onlar taşıdılar, biz de taşıdık. Onlar verdiler biz de verdik. Onlarla yarışma kızışınca, bize dediler ki: Bizden bir Peygamber vardır, kendisine semadan vahiy gelmektedir. Biz buna ne zaman ulaşırız?*" Bundan da anlaşılıyor ki; onlar peygamberliğin çalışmayla ve faziletler hususunda yarışmayla elde edilemeyecek bir mertebe olduğunu sanıyorlardı. Ama belagatı ve hidayeti konusunda Kur'ân'la hiç kimsenin yarışmayacağını da biliyorlardı. Çünkü o, Allah katındandır yoksa Muhammed'in (s) bilgisinden, fesahat ve belagatından çıkmış değildir. Şayet böyle olsaydı, Arapların bu sahadaki en meşhur kişileri Kur'ân'la boy ölçüşürlerdi. Kaldı ki Muhammed (s) bu konuda onların meşhurlarından değildi.

Bu mübarek sûrenin bitimindeki fazilete dair Ebu Davud'un, Ebu'd-Derdâ'dan mevkuf olarak, İbn Sünni'nin, Ebu'd-Derdâ'dan merfu olarak rivayet ettikleri hadiste Rasûlullah (s) şöyle buyurdu: "*Kim sabah akşam yedi defa: 'Hasbiyallâhü lâ ilâhe illâ hû, aleyhi tevekkeltü ve hüve Rabbü'l-Arşi'l-Azîm'*[572] *ayetini okursa, Allah ona, kendisini üzecek dünya ve ahiret sıkıntılarına karşı kâfi gelir.*"[573] *Ed-Dürrü'l-Mensûr*'de de aynı rivayet vardır. İbn Kesir'in bu sûrenin sonunda söylediklerine bakılabilir. O, bu hadisle amel etmeyi engellemiyor. Allah bize kâfidir. O, ne güzel vekildir. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

Allah'ın lütfu ve inayetiyle Berâe Sûresi'nin tefsiri 1350 Hicri senesinin Safer ayında (Kasım 1931) tamamlandı. Geriye bu sûrede geçen dinin inanç esasları, hükümleri, hikmetleri, siyaseti, edepleri ve bu konudaki ilahi kanunların özetlenmesi kaldı. Yüce Allah'tan bizi, razı olacağı ve kullarını faydalandıracağı hakka ulaştırmasını niyaz ederiz.

---

572. Tevbe, 9/129.
573. Ebu Davud, *Kitâbü'l-Edeb*, Hadis no. 5081.

Tevbe (Berâe) Sûresi'nin Özeti

Bu özet; beş baptan ibarettir. Her babın fasılları vardır.

Bu sûre, uzun Medeni sûrelerin en son nazil olanıdır. Onda inanç konuları ve bunlara uygun aklî deliller, tabii kanunlar ve bedeni ibadet hükümlerinden az bahsedilir. Enfâl Sûresi'nin özet girişine ve Tevbe Sûresi'yle olan uyumu konusuna bak.

BİRİNCİ BAB

Bu bab, Allah'ın sıfatları, fiilleri, yaratıkları hakkındaki işleri ve bu konudaki hüküm ve kanunlarına dairdir ve dört fasıldan ibarettir.

Birinci Fasıl

Bu fasıl, ilahi isim ve sıfatlar ve Allah'a nispet edilen şeylerle ilgilidir:

1- İSİM VE SIFATLAR:

Bu sûrede geçen Allah Teâlâ'nın güzel isim ve sıfatları şunlardır: *Ğafûru'r-Rahîm, Raûfu'r-Rahîm, Alîmü'l-Hakîm, Azîzü'l-Hakîm, Semîu'l-Alîm* ve *Âlimü'l-ğaybi ve'ş-şehâde.* Bunlardan bir kısmı iki, üç ve hatta daha fazla tekrarlanmıştır. Bunların her biri siyâk veya ayet içindeki anlamına uygun şekilde konu edilecektir. Allah'ın isim ve sıfatlarının çeşitli yerlerde anılması ve tekrarlanmasının faydasına gelince; bu anma ve tekrar, okuyucu ve dinleyiciye defalarca Rabbini, yaratıcısını ve sahip olduğu kemal sıfatlarını hatırlatır. Bu hatırlatma; Ona karşı daha fazla sevgi ve saygıya, rahmet ve ihsanını ummaya, Kitabı'nın yolundan ayrılanlara ve kâinatta cereyan eden ilahi kanun ve hikmetlere aykırı davrananlara yönelik cezasından çekinmeye vesile olur. Bu da imanı kemale erdirmek, insanın durumunu yüceltmek için Kur'ân'ın takip ettiği en yüksek hedeftir. (Enfâl Sûresi'nin özetindeki aynı konuya bak)

Mesela sûredeki şu ayetlerde ilahi ilme dair geçen ifadelere bak: *"Onlar bilmezler mi ki Allah, onların sırlarını da, fısıltılarını da bilir. Çünkü gizlileri en iyi bilen Allah'tır."*[574]; *"Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri, Allah'tan, Peygamber'den ve mü'minlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan*

574. Tevbe, 9/78.

haberdardır."[575] Bu iki ayet, her söz ve davranışta Allah'ın murakabesini kalpte yenileyen en büyük etkendir. Bunlar, kötülükleri engelleyici, iyiliklere yöneltici olarak kâfidir.

2- İLAHİ BERABERLİK:

Bu sûrede mağara ayetinde, Rasûlü'nün ağzından yüce ilahi beraberlik şöyle ifade ediliyor: "*O sırada ikisi de mağaradayken arkadaşına; 'Üzülme! Allah bizimle beraberdir' diyordu.*"[576] Bu beraberlik; hicret halinin de gerektirdiği gibi zafer, yardım, koruma, himaye, destek ve rahmet anlamında bir beraberliktir. Bu beraberlik bu anlamda geçen bütün beraberliklerden daha üstündür. Bu beraberliğin en büyüklerinden biri de Yüce Allah'ın, kendisiyle konuştuğu Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'a söylediği şu sözledir: "*Korkmayın! Çünkü Ben sizinle beraberim. Ben her şeyi işitir ve görürüm.*"[577] Şu ayetteki beraberlik de aynı şekildedir: "*Bilin ki Allah muttakilerle beraberdir.*"[578] Bu, zafer anlamında beraberliktir. Çünkü savaşma emrine matuftur. Her iki beraberlik şekli için, manaları bilinse de, bu beraberlik Yüce Allah'a layık bir beraberliktir, denir.

3- İLAHİ DERECE, MAKAM VE İLAHİ HUZUR:

Yüce Allah şöyle buyurdu: "*İnanıp, hicret edenlerin ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad edenlerin Allah katındaki dereceleri daha büyüktür.*"[579] Bu ayetin tefsirinde de belirttiğimiz gibi, bu ındiyye (yanında olmak) şer'î hüküm, ceza (karşılık) yeri anlamınadır. Yani onlar Allah'ın hükmüne göre fazilet ve kemalde en üstün derecededirler. Allah'a yakınlıkta en büyük sevaba ermişlerdir.

Allah onlara rahmet, rıza, cennetler, daimi nimetler ve cennette ebedi kalmayı müjdeledikten sonra şöyle buyurdu: "*Şüphesiz ki, Allah'ın yanında büyük bir mükâfat vardır.*"[580] Bu ayet, önceki ayeti açıklayan bir başlangıç cümlesidir. Buradaki *ındiyyet* (yanında olmak) önceki durumun açıklamasıdır. Yüce Allah 36. ayette şöyle buyurdu: "*Gökleri ve yeri yarattığı gündeki*

---

575. Tevbe, 9/16.
576. Tevbe, 9/40.
577. Tâhâ, 20/46.
578. Bakara, 2/194.
579. Tevbe, 9/20.
580. Tevbe, 9/22.

yazısında, Allah katında ayların sayısı on ikidir." Ayette geçen *ındiyyet'i* sonraki ifade açıklamaktadır. Buna göre *ındiyyet;* Allah'ın, göklerin ve yerin ölçülerini, senelerin, ayların, gece ve gündüzlerin düzenini yazmış olduğu levh-i mahfûzdur. Kitaptan maksadın, aylarla ilgili ilahi hükmün yer aldığı Kur'ân-ı Kerim olduğu da söylendi. Nitekim *"Bu aylardan dördü, haram aylardır"* sözü, bu hükmü belirtir.

Yüce Allah 52. ayette de şöyle buyurdu: *"Oysa biz, Allah'ın kendi katından veya bizim ellerimizle sizi bir azaba uğratmasını bekliyoruz."* Buradaki, katımızdan bir azap ifadesi; azabın, mü'minlerin kazancıyla değil, bizzat Allah'ın fiiliyle olduğuna işaret etmektedir. Bu da, semavi afatlar olarak isimlendirilen azaplardır. Karşısında *"veya bizim ellerimizle"* ifadesinin gelmesi, buna delildir. Hükmî ındiyyetteki izafet tarif ve tevkif için, mekanî ındiyyetteki izafet ise, teşrif içindir. Sekinetin Allah'a nispeti de bu kabildendir.

4- ALLAH'IN SEVMESİ, RIZASI, HOŞNUTSUZLUĞU, ÖFKESİ VE GAZABI:

Yedinci ayette Allah şöyle buyurdu: *"Şüphesiz ki, Allah muttakileri sever."* Ensar ve Muhacirler hakkında da 100. ayette: *"Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı oldular."* Ayrıca mücahit Muhacirlerin mükâfatı hususunda 72. ayette şöyle buyurdu: *"Allah'ın rızası ise daha büyüktür."* Tefsirinde açıkladığımız gibi, sahih hadislerde varit olan rüyet makamı da bu anlama dâhildir. Münafıkların durumu hakkında da Allah şöyle dedi: *"Siz onlardan razı olsanız da Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz."*[581] Allah, bu sûredeki şu sözüyle kendisine hoşnutsuzluk nispet etti: *"Fakat Allah onların davranışlarından hoşlanmadı."*[582] Başka sûrelerde de gazap ve öfkesini belirtti. Kelamcılar bu sıfatları; sevgi ve rızanın neticesi olan ikram ve sevapla, öfke, hoşnutsuzluk ve gazabın neticesi olan ceza ile tevil ettiler. Bunu da, Yaratanın, yarattıklarına benzetilmesinden kaçınmak için yaptılar. Çünkü bu sıfatlar kullara nispetle psikolojik reaksiyonlardan ibarettir. Allah ise bundan münezzehtir. Selef-i salihinin mezhebi ise; Allah'ın kendisine nispet ettiği, Peygamber'inin de O'na isnat ettiği sıfatları ta'til, temsil ve tevile gitmeksizin kabul etmektir. Onlar şöyle söylüyorlar: Allah'ın sevgisi, hoşnutsuzluğu, rızası ve gazabı kendisine layık sıfatlardır. Üzerlerine izleri terettüp eder. Aynı ismi taşıyan

581. Tevbe, 9/96.
582. Tevbe, 9/46.

beşeri sıfatlara benzemezler. Nitekim Allah'ın zatı, nefsi, ilmi ve kudreti de insanların zatına, ilmine ve kudretine tıpatıp benzemez. Biz diyoruz ki; cin ve melekler gibi gayb âleminde Allah'ın öyle yaratıkları vardır ki, görülen âlemdeki kendilerine veya başkalarına ait tasavvurlara benzemezler. Cennet meyvelerinin dünya meyvelerine benzediği rivayet edilir. Hâlbuki onlar gibi değildirler. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre; cennette dünya yiyeceklerinin sadece isimleri vardır. Yüce Allah cennet nimetleriyle ilgili şöyle dedi: *"Onlar için, yaptıklarının karşılığı olarak, göz aydınlığı olacak nice nimetlerin saklandığını kimse bilmez."*[583] Hz. Peygamber bunun tefsiriyle ilgili şöyle söyledi: *"Allah Teâlâ buyurdu ki: Ben salih kullarım için, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşer kalbinin idrak edemediği nimetler hazırladım."*[584] Hz. Peygamber delil olarak yukarıdaki ayeti okumalarını emretti.

Tevil ehline, akli deliller açısından söylenecek söz -ki onlar bu akli delilleri sadece kendilerinin kullandıklarını, selef âlimlerinin ise kullanmadıklarını iddia ederler- şudur: İman, adalet ve bunlara sahip olanlar gibi, hakkı ve hayrı sevmek, zulüm ve zalimler gibi, şer, küfür ve batıldan hoşlanmamak. Evet, bunların ikisi de mutlak kemal sıfatlarındandır. Akıl, mutlak manadaki her kemali, varlık âleminde var olandan daha yüksek olarak Vâcibü'l-Vücûd (Varlığı zaruri olan Allah) için gerekli görür. Akıl ve nakil, bu sıfatların, hayırlı insanlarınkinden daha mükemmel olarak Allah'a nispet edilmesinde müttefiktirler. Fakat bunlara, Hâlik ve mahlûk olarak müsemmalarının farkına delalet edecek insan sözünden isimler koymak mümkün değildir. O takdirde doğruyla eğriyi ayırt eden vahye dönmekten başka çare yoktur. O vahiy de şudur: *"Onun benzeri olan hiçbir şey yoktur. O, işiten ve görendir."*[585] Menfi olan birinci cümledeki *tenzih,* müspet olan ikinci cümledeki *teşbih*'in gereğini ortadan kaldırır. Şeyh Muhyiddin İbn Arabî, bu ayetin tefsirinde şöyle dedi: *"Sahih iman; teşbihle, tenzihi bir araya getirmektir."*

İkinci Fasıl

Allah'ın, kudretine ram ederek değil, kanunları gereği yaratıklarının işlerini tedbir ve tasarruftaki fiilleri:

583. Secde, 32/17.
584. Buhari, *Tevhid*, 35; Müslim, *İman*, 312; Tirmizi, *Cennet*,15.
585. Şûrâ, 42/11.

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı sizi üstün kılsın."*[586] Cebriyeciler bu ayetin, kendi mezheplerini desteklediğini sandılar. Hâlbuki Allah, onlara cihadı emretmekle, cebri reddetmiştir. Şayet onlar mecbur olsalardı, savaşla emredilmeleri boş ve abes olurdu. *"Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin"* sözünün manası; ellerinizi boyunlarını uçurmaya, göğüslerini yarmaya muvaffak kılarak onlara azap etsin, demektir. Sonra kendilerine zafer vaat etmesi de, bunu desteklemektedir. Şu ayet de bu manadadır: *"Oysa biz, Allah'ın kendi tarafından veya bizim ellerimizle sizi bir azaba uğratmasını bekliyoruz."*[587]

Yüce Allah 19. ayette: *"Allah zalimler topluluğunu doru yola iletmez."* 24 ve 80. ayette: *"Allah fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez."* 37. ayette: *"Allah kâfirler topluluğunu doğru yola iletmez"* buyurmuştur. Bunların manası; Allah onları, kudretiyle hidayetten alıkoydu, onlar da fıska, zulme ve küfre mecbur kaldılar, hidayetten mahrum oldular, demek değildir. Bunun anlamı, ilgili ayetlerin tefsirinde yaptığımız açıklamadır. O açıklama da şudur: Kendi kazançlarının eseri olarak benliklerine yerleşen bu sıfatlar Allah'ın hidayetine aykırıdır. O Allah ki, sebepler ve neticeler âlemindeki kanunları gereği insanların hidayeti için Peygamber'lerini göndermiştir.[588] Allah'ın kanunları gereği hidayetleri umulan kimseler hakkında inen 18. ayet, karşıt anlamı ifade eder: *"Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı kılan, zekât veren ve sadece Allah'tan korkan kimseler onarırlar. Ola ki bunlar doğru yolu bulanlardan olurlar."*

İnsan karakter ve özelliklerini açıklayan bu bâba savaştan geri kalan münafıklar hakkında inen şu ayetler de dâhildir: *"Onlar geride kalan kadınlarla beraber bulunmaya razı oldular. Onların kalpleri mühürlüdür. Artık onlar anlayamazlar."*[589]; *"Allah onların kalplerini mühürledi. Artık onlar sonucu bilmezler."*[590] Bu, amellerin etkisi konusundaki ilahi kanunun açıklamasıdır. Zillet ve helak yolunu benimsemek de bu etkilerdendir. Cihaddan geri kalmak da bu cümledendir. Çünkü kalpleri mühürlenmiş gibidir. Durumlarını kavramazlar, kötü akıbetlerini bilmezler. (93. ayetin tefsirine bakınız.)

586. Tevbe, 9/14.
587. Tevbe, 9/52.
588. Bkz: Tevbe, 9/19, 24, 37. 80. ayetlerin tefsirleri
589. Tevbe, 9/87.
590. Tevbe, 9/93.

Kur'ân meclisinden gizlice sıvışanlar hakkındaki şu ayet de bu manadadır: *"Onlar anlayışsız bir kavim oldukları için Allah kalplerini İslam'dan çevirmiştir."*[591] Çünkü onlar fıtri idrak kabiliyetini, gerçekleri ve bunlara terettüp eden işleri anlama vasfını kaybetmiş bir topluluktur. Çünkü bu konuda akıllarını kullanmıyorlar. Bunun detayı ise 127. ayetin tefsirinde geçti. Allah'ın onlar hakkındaki şu sözlerinden maksat, bu aynadan gözükmektedir: *"Allah onların davranışlarından hoşlanmadı ve onları geri bıraktı."*[592]; *"Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu."*[593]

Üçüncü Fasıl

Allah'ın fiil ve hükümlerinin gerekçesi, bu fiil ve hükümler üzerindeki kanunları:

1- *"Zira Allah sakınanları sever"* ayeti; süreli antlaşmaları tamamlama emrinin gerekçesidir.

2- *"Şüphesiz Allah Ğafurdur, Rahîmdir"* ayeti; tevbe eden müşrikleri serbest bırakma emrinin gerekçesidir.

3- *"Bu, onların gerçekleri bilmeyen bir kavim olmalarındandır"* ayeti; Allah'ın kelamını işitmek isteyen müşrike eman verilme emrinin gerekçesidir.

4- *"Belki de vazgeçerler"* ayeti; Ahdi bozan müşriklerle savaşma emrinin gerekçesidir.

5- 53,54. ayetler, önce fasık sonra da kâfir olmaları sebebiyle münafıkların sadakalarının kabul edilmemesi emrinin gerekçesidir.

6- 80. ayet; fasıklıkları, Allah'ı ve Rasûlü'nü inkârları sebebiyle onlar için yapılan af talebinin kabul edilmeme gerekçesidir.

7- 84. ayet; Allah ve Rasûlü'nü inkârlarından ötürü ölüleri üzerine namaz ve duanın yasaklanması emrinin gerekçesidir.

8- 103. ayet; mü'minleri temizleyip arıtmak maksadıyla onlardan sadaka almanın gerekçesidir.

---

591. Tevbe, 9/127.
592. Tevbe, 9/46.
593. Tevbe, 9/67.

9- 126. ayet; hatırlayıp tevbe ederler ümidiyle münafıkların her sene imtihan edilmelerinin gerekçesidir.

Bütün bu gerekçelerden anlaşılıyor ki; Allah'ın bütün fiil ve hükümlerindeki hikmeti, kullarının menfaati, maslahatı ve hayrıdır.

İnsan fertleri, toplumlar ve kavimler üzerindeki ilahi kanunlar:

İnanç ve psikolojik vasıfların ameller üzerindeki etkisini ve buna terettüp eden işleri muhtelif yerlerde açıkladık. Bunlardan bazıları şunlardır: 1- Birinci ayette kâfirlerin rezil edilmesi. 2- 19., 24., 37 ve 80. ayetlerde kâfir, fasık ve zalimlerin Allah'ın hidayetinden mahrum kalmaları. 3- 46. ayette Allah'ın, münafıkların davranışlarından hoşlanmaması ve onları, *"oturanlarla beraber siz de oturun"* diyerek geri bırakması. 4- 87. ve 93. ayetlerde münafıkların kalplerinin mühürlenişi, aynı şekilde 127. ayette, kalplerinin Kur'ân'a inanmaktan çevrilmesi. Bütün bunlar, önceki fasılda açıklandı.

39. ayet, Allah'ın kavimlerle ilgili kanunlarının açıklanması mahiyetindedir. Kavilerin bekası ve şerefi, savunma ve harp gücüne bağlıdır. Bu kanunlardan birisi de, şu ayettir: *"Allah, doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklamadıkça, hiçbir kavmi sapıklığa düşürecek değildir."*[594]

Dördüncü Fasıl

Allah'ın kazası, kaderi, mü'minleri himayesi ve mü'minlerin de O'na güvenmesi:

Bunlar, iman esaslarından, tevhid ve yakînin kemalinden olan bazı akidelerdendir. Hepsi bu sûrede bir tek ayette toplanmıştır. Allah, Peygamber'ine, münafıklara karşı bu ayetle cevap vermesini emretti. Ona haber verdi ki, Bedir gazvesindeki ganimet ve zafer gibi kendisine ulaşan her güzellik o münafıkları üzer. Uhud'da başına gelen sıkıntı gibi her musibet de onları sevindirir. Bu ayet şudur: *"De ki; bize ancak Allah'ın bizim için yazdığı şeyler isabet eder. O, bizim Mevla'mızdır. Mü'minler yalnız Allah'a güvensinler."*[595] Şimdi bir mü'minin halini düşün ki, sadece Allah'ın takdir ettiği şeyin başına geleceğine kesin inanıyor, her ne kadar başa gelecek şeyi bizzat bilmese de, inanıyor ki O, genelde şaşmaz. Yine inanıyor ki, Allah ona, mü'min olması

594. Tevbe, 9/15.
595. Tevbe, 9/51.

itibarıyla hayır, zafer ve Allah yolunda şehitlik vaat ediyor. 52. ayet şehitliği iki güzellikten -şehitlik ve gazilik- birisi olarak isimlendiriliyor. Ayrıca şuna da inanıyor: Allah, kendisinin Mevlasıdır. Zafer ve başarısını üstlenmiştir. İmanı gereği sadece Allah'a tevekkül ediyor, işini O'na havale ediyor. Evet! İşte bu inancın kalbinde yerleştiği, vicdanına hâkim olduğu bir mü'minin halini tasavvur et. Böyle bir mü'min Allah'tan başkasından korkar mı? Allah'ın rahmetinden ümit keser mi? Onu herhangi bir terslik, tevhid bayrağını yüceltmek, Allah'ın dinini hâkim kılmak için cihad etmekten, hak ve adaleti uygulamak, fazilet ve iyilik yaygısını uzatıp sermek için gayret sarf etmekten alıkoyabilir mi? Bu söylenen meziyetlerin fertlerine hâkim olduğu bir ümmet düşün. Bu ümmet en onurlu ve güçlü ümmet olmaz mı?

Tevbe Sûresi'ni şu ayetle bitiren Yüce Allah, bu sûreyi okuyan kişinin gönlünde bu inancı güçlendirip, kökleştiriyor: *"Eğer yüz çevirirlerse de ki; Allah bana yeter, O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. Ben sadece O'na güvendim. O, büyük Arşın Rabbidir."*[596] Mü'minin, bu sûrenin manasını iyice düşünmesi ve nefsinden bunu içine sindirmesini istemesi gerekir. Çünkü bu şekilde imanın tadını ve nefsin onurunu elde eder. Böylece materyalistlerin köpek gibi saldırdıkları, elde edemedikleri veya zorlukla karşılaştıklarında intihar edip, kendilerini mahvettikleri bayağı dünya menfaatlerini hakir görür. Bu konuda Ümmü'd-Derdâ, Ebu'd-Derdâ'dan şu hadisi rivayet etmiştir: *"Kim sabah akşam Tevbe Sûresi'nin son ayetini okursa Allah, üzüntülerine karşı ona kâfi gelir."* Ayetin tefsirinde de geçmişti.

İKİNCİ BAB

"Allah'ın Rasûlü ve Peygamber'lerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'in, Rabbi katındaki değeri, dininin hidayetindeki yeri ve ümmeti üzerindeki hakları." Bu bab üç fasıldır:

Birinci Fasıl

Peygamber'in isminin, Rabbinin ismiyle, hakkının, Rabbinin hakkıyla yan yana getirilmesiyle ilgilidir.

Buna dair on dört şahit vardır:

596. Tevbe, 9/129.

1-2- Bu sûre şu ayetle başladı: *"Bu, Allah ve Rasûlü"nden, kendileriyle antlaşma yaptığımız müşriklere bir ültimatomdur."* Buna şu ayet atfedilmiştir: *"Bu, en büyük hac günü, Allah'tan ve Rasûlü'nden insanlara bir bildiridir."* Allah Teâlâ kendi ismini, ahkâmını tebliğ ve tatbik hususunda Peygamber'inin ismiyle yan yana getirmiştir.

3- Allah, kâmil mü'minleri tanımlarken şöyle demiştir: *"Allah'tan, Peygamber'inden ve mü'minlerden başkasını sırdaş edinmediler."*[597] Yani başkalarını, sırlara vakıf olacak yarenler edinmediler. Allah burada mü'minleri de zikretti. Çünkü konu, düşmanlarını değil de, birbirlerini dost edinmelerindeki haklarıyla ilgilidir. Aralarında başka sırdaşlar olması onlara zarar vermez. Önceki ayet ise böyle değildir. O, bir teşridir. Allah'ın hakkıdır aynı zamanda Rasûlullah'ın (s), kendinden sonra ise varisleri olan âlimlerin hakkıdır.

4- 24. ayette imanın kemali; Allah ve Rasûlünün sevgisinin, bu âlemdeki insan, menfaat ve maslahatlardan daha üstün olması şartına bağlanmıştır. Fakat Allah, cihadı, kendisi ve Rasûlü yolunda değil sadece kendi yolunda farz kılmıştır. Zira cihad, sadece Allah'a yakın olmak için yapılan bir ibadettir. İbadet hususunda Peygamber'in en ufak bir hakkı ve ortaklığı yoktur.

5- Allah kendileriyle savaş emredilen Ehl-i Kitab hakkında: *"Allah ve Rasûlünün haram saydıklarını haram saymıyorlar."*[598] buyurmuştur. Ayetteki, Rasûlden maksat, son peygamber ve en mükemmel insan olan Hz. Muhammed'dir. Müfessirlerin görüşü budur. Bunun Yahudilere gönderilen Hz. Musa, Hıristiyanlara gönderilen Hz. İsa olduğu da söylendi.

Ayetteki atıf; Allah'ın, Peygamber'e kendiliğinden haram kılma yetkisi verdiğine delalet eder mi? Yoksa onun payı, -Kur'ân dışında da olsa- sadece Allah'tan aldığını aynen veya ictihaden tebliğ etmek midir? Âlimlerimiz, sırf dini meselelerin dışında dünyevi konulardaki hükümler konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları birinci görüşü benimsemişler, Mekke için olduğu gibi, Medine için de avlanmayı ve bitkilerinin koparılmasını yasaklamasını, birinci kısma yani kendiliğinden hüküm vermesine misal gösterirler. Bazıları ise ikinci görüşü benimsemişlerdir. İmam Şafii bunlardandır. Bu konuyu başka yerde detaylı olarak açıklamıştık.

597. Tevbe, 9/16.
598. Tevbe, 9/29.

6- Münafıkların harcamalarının kabul edilmeyeceğine dair 45. ayet: *"Çünkü onlar Allah ve Rasûlünü inkâr ettiler"* ve Peygamber'in istiğfarından istifade edemeyeceklerine dair 80. ayet: *"Bu, onların Allah'ı ve Peygamber'ini inkâr etmeleri sebebiyledir"* gösteriyor ki, din ancak Allah'a, Rasûlü'ne ve onun getirdiklerine birlikte inanmakla sahih olur. Allah ve O'nu razı edecek ibadetler sadece Peygamber'ler ve onlara vahyettikleriyle bilinmeyip de nereden bilinecek?

7- Sadaka taksiminde Hz. Peygamber'i ayıplayan, kendilerine verilince sevinen, verilmeyince kızanlar hakkındaki 59. ayette: *"Eğer onlar, Allah ve Rasûlü'nün kendilerine verdiği şeylere razı olup; Allah bize yeter, Allah da bize bol nimetinden verecek, Rasûlü de. Biz sadece Allah'a gönül bağlayanlarız, deselerdi, kendileri için daha hayırlı olurdu"* denilmektedir. İki yerde Allah'ın ismiyle, Rasûlü'nün ismi birlikte zikredilmiştir. Bu iki yerden birisi; fiilen vermeleriyle razı oldukları, ikincisi ise, daha sonra verecekleri umulan yerdir. Allah'tan olan ihsana gelince; harplerde ganimet yoluyla nimet veren ve verecek olan Allah Teâlâ'dır. O, mücahitler arasında ganimet taksimini meşru kılmıştır. Daha önce de geçtiği gibi, ganimetlerin beşte birini mü'minlerin menfaati için ayırmıştır. Fakir ve yoksullara ikram bu maslahatlardandır. Diğer mallarla da ikramda bulunan ve -sadakalar bahsinde geçtiği gibi- zekâtı farz kılan yine Yüce Allah'tır. Hz. Peygamber'e gelince; Hak sahiplerine hak ve adaletle vererek ganimet ve sadakaları dağıtan odur. Bundan dolayı Yüce Allah özellikle fazl (lütuf) ifadesini kullandı. Bu ayette tevhit esaslarından olmak üzere, sadece Allah'a ait olanla, O'na ve Peygamber'e ait olan arasındakini ayırt etmek için iki durum vardır: 1- Kullara yeterli olan sadece Allah Teâlâ'dır. Bundan dolayı kullarına: *"Hasbünallâhü; (Allah bize yeter)"* demeyi öğretti. Verme işinde olduğu gibi, burada *"ve rasûlühü"* demedi. 2- Mü'minin, arzu ettiği rızık ve diğer hususlarda sadece Allah'a yönelmesi gerekir: *"Biz sadece Allah'a gönül bağlayanlardanız"* ibaresi, bunu göstermektedir. *"Ve ancak Rabbine rağbet et."*[599] ayeti de bu anlamdadır.

8- *"Onlar size gelip, gönlünüzü razı etmek için Allah'a yemin ederler. Eğer mü'min iseler, Allah ve Rasûlü'nü razı etmeleri daha uygundur."*[600] ayetinde de belirtildiği gibi, imanın olmazsa olmaz şartı; mü'minin öncelikle Allah ve

599. İnşirâh, 94/8.
600. Tevbe, 9/62.

Rasûlünün rızasını göz önünde tutmasıdır. İlişkilerde mü'minleri razı etmek, birincisine tabi olarak ikinci derecededir. Zira Allah'ı razı eden her şey Rasûlü'nü, Rasûlü'nü (s) razı eden her şey de Allah'ı razı eder. Bunlar birbirlerinden ayrılmazlar. Mü'minlere gelince, onlardan bazıları, nefse uymaktan, gafletten veya Allah'ı ve Peygamber'i razı etmeyecek şeyleri bilmediğinden, Allah ve Rasûlü'nü razı etmeyecek şeylerden hoşlanabilir. Ayette de belirtildiği gibi, sahabe-i kiramdan bazı mü'minler, Tebük Savaşı'ndan geri kaldıkları için suçlandıkları hususlarda mazeretler ileri sürüp, doğru söylediklerine dair yemin eden bu münafıkların belki de gerçekten doğru söylediklerine inanmışlardı. Çünkü onlar, Allah'ın bildiği ve Rasûlüne de bildirdiği münafıkların içyüzlerini bilmiyorlardı. Onun için başka bir ayette şöyle buyurdu: *"Onlar, kendilerinden razı olması için size yemin ederler. Ama siz onlardan razı olsanız da, şüphesiz Allah fasıklar topluluğundan razı olmaz."*[601]

9- *"Onlar bilmezler mi ki, her kim Allah'a ve Rasûlüne karşı koyarsa, şüphesiz onun için içerisinde ebedi olarak kalacağı cehennem ateşi vardır. Bu ise en büyük rezilliktir."*[602] Bu ayet, önceki 62. ayetin mukabilidir. Çünkü kim Allah'a düşman olursa, Rasûl'üne de düşman olmuş olur. Nitekim birini razı eden diğerini de razı etmiş sayılır. Bundan ötürü, alınacak karşılık aynıdır.

10- *"Eğer onlara sorarsan: Biz sadece lafa dalmış eğleniyorduk, derler. Sen de de ki: Allah'la, O'nun ayetleri ve Peygamber'i ile mi alay ediyordunuz?"*[603] Bu ayet; Tebük gazvesi konusunda lafa dalan, Rumlarla savaş teşebbüsü, Peygamber'in onlara galip gelme ümidi ve ashabına onların saltanatını yıkma vaadiyle alay eden münafıklar hakkında nazil olmuştur. Allah ve O'nun ayetleriyle alay etmenin hükmü küfürdür. Çünkü Rasûlüne savaş emreden ve ona zafer vaad eden Allah Teâlâ'dır. Rasûlü ise sadece onun ayetlerini ve bu konudaki vaadini tebliğ etmiştir.

11- *"Bedevilerden, kendilerine izin verilmesi için özür beyan eden kimseler geldiler. Allah'a ve Rasûlüne yalan söyleyenler ise özür bile beyan etmeden oturup kaldılar."*[604] Onların Allah'a ve Rasûlü'ne karşı yalan söylemeleri, yalan ve hile ile onlara iman izhar etmeleridir. İman konusunda Rasûlullah'a (s)

601. Tevbe, 9/96.
602. Tevbe, 9/64.
603. Tevbe, 9/65.
604. Tevbe, 9/90.

yalan söyleyen -farkında olmasa bile- Allah'a karşı yalan söylemiş sayılır ve ayetteki cezayı hak eder.

12- *"Zayıflara, hastalara ve savaşta harcayacak bir şey bulamayanlara, Allah'a ve Peygamber'ine bağlı kaldıkları müddetçe bir sorumluluk yoktur."*[605] Farz olan cihaddan geri kalma hususunda gerçek özür sahibi olanlar hakkındaki bu ayette, onların savaştan geri kalmadaki mazeretlerinin kabulü, düşmana karşı direnme, mü'minlere yardım etme ve diğer hususlarda ellerinden gelen her söz ve fiilde Allah'a ve Rasûlü'ne karşı samimi olmaları şartına bağlandı. Samimiyet iman şubelerinin en büyüğüdür. Ayetin tefsirine bak.

13- *"Savaştan onların yanına döndüğünüz zaman size özür beyan ederler. De ki: Hiç özür dilemeyin. Size asla inanmayız. Allah, sizin haberlerinizden birçoğunu bize bildirmiştir. Bundan sonraki amellerinizi Allah da görecek, Rasûlü de."*[606] Peygamber'in, onların amellerini göreceğinin söylenmesinden maksat; harpten geri kalmaları ve başka günahları için özür dilemeleriyle ilgili sözlerine göre değil de, dünyada kendilerine amellerine uygun şekilde davranacağını bildirmektir. Allah'ın, onların amellerini görmesinden maksat ise; bunu ahiretteki cezaya esas teşkil ettiğini belirtmektir. Nitekim ayetin tefsirinde açıklanmıştı. Şu ayet de aynı manadadır: *"De ki; yapacağınızı yapın. Amellerinizi Allah da görecek, Rasûlü de, mü'minler de."*[607] Bu ayet, dünya ve ahiret için faydalı amele teşviktir. Burada Allah ve Rasûlü zikredildikten sonra mü'minlerin de zikredilmesi, amel işleyenlere, Allah'ın amellerini gördüğünü, kendilerine buna göre karşılık vereceğini hatırlatmaktır. Mü'minlere düşen ise; Allah'a karşı samimi olmaları, iyilikte bulunmaları ve davranışlarında şeriatın sınırlarını gözetmeleridir. Rasûlü de bu amelleri görecek ve icabına göre davranacaktır. Bu durum, hayattaki haline mahsustur. -Ayrıca ahirette de amelleri hakkında Allah katında şahitlik edecektir. Bunu bilsinler de Rasûlullah'ın (s), aleyhlerine değil lehlerine şahadet etmesini sağlayacak yolları arasınlar- Maksat ayrıca şunu da hatırlatmaktır; yaptıkları amelleri mü'minler de görecektir. Onlara düşen, amel konusunda mü'minlerin yoluna uymak ve bu konuda ortak oldukları genel maslahata uygun davranışı

605. Tevbe, 9/91.
606. Tevbe, 9/94.
607. Tevbe, 9/105.

araştırmaktır. Mü'minler topluluğu birbirlerine şahittir. Şahitlikleri de Allah katında makbuldür. 105. ayetin tefsirine bak.

14 *"Yine bedevilerden, öyle kimseler de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe iman eder, Allah yolunda harcadıklarının, O'nun nezdinde yakınlıklara ve Peygamber'in dualarına nail olmaya vesile sayar."*[608] Bu ayet de, Allah'ın ve Peygamber'in hakkı birbirinden ayrılmakla beraber, Allah ismiyle, peygamber isminin aynı konuda yan yana getirilmesine bir örnektir. Bu ibadetin Allah'la ilgili yönü, yakınlık, rıza ve sevap talebidir. Rasûlle ilgili yönü ise, sadaka verenlere dua ettiği zaman onun dualarını istemektir. Nitekim ayetin tefsirinde geçmişti.

Bütün bu ayetler; İslamiyet sadece Kur'ân'dan ibarettir, Peygamber'in Sünneti'nin dinde yeri yoktur, diyen dinsizlerin iddialarını çürütmektedir. Bu faslı takip eden iki fasılda da bunlar görülecektir.

İkinci Fasıl

Hz. Peygamber'in yüce mertebesi, Allah'ın kendisine verdiği önem, ona ikramı, eğitmesi ve kemale erdirmesi:

Bu fasılda özet olarak on bir erdem vardır. Detayları ise kat kattır:

1- Ona iman, itaat, onu sevmek ve razı etmek; aynı şeylerin Allah'a yapılmasıyla kullara verilecek derece, övgü ve sevapla bir tutulmuş, buna mukabil onu inkâr, isyan, buğz ve onu kızdırmak, üzmek de haramlık, inkâr, tehdit ve acıklı azabı hak etmede Allah'ı inkâr ve isyanla eşit sayılmıştır. Bu sûredeki bu iki hususu bundan önceki fasılda detaylı olarak bulabilirsin. Bu, bir değil, on küsur erdemdir.

2- 25 ve 26. ayetlerde açıklandığı gibi, Huneyn savaşında mü'minler bozguna uğrayıp, kaçanlar kaçınca Allah'ın onu meleklerle desteklemesi ve üzerine sükûnet indirmesi.

3- Arkadaşı Ebu Bekir (r) ile hicret için çıktıklarında ona yardım etmesi, ikisinin de yanında olması, üzerlerine sükûnet indirmesi, meleklerle onları desteklemesi. 30. ayetin tefsirine bak.

---

608. Tevbe, 9/99.

4- 32. ayette de görüldüğü gibi, Allah'ın nurunu onunla tamamlaması. Bazı müfessirlere göre Allah'ın nuru, bizzat Hz. Peygamber'dir. Ayetin tefsirine bak.

5- 33. ayette Allah şöyle buyurdu: *"Müşrikler istemese de, dinini bütün dinlerden üstün kılmak için Peygamber'ini hidayet ve hak din üzerine gönderen O'dur."* Bu ayet, çeşitli erdemleri içine alır. Tefsirine bak.

6- *"Allah seni affetsin! Onlara neden izin verdin?"*[609] Tebük savaşından geri kalan bazı münafıklara izin vermesindeki içtihat hatasını bildirmeden önce kendisini affettiğini bildirmesi, Allah'ın, Peygamber'e olan lütuf ve ikramını gösterir. Bu ayetin tefsirinde Peygamber'lerin günahlarıyla ilgili incelemeyi bulacaksın.

7- Allah 70. ayette Peygamber'e, müşrikler için istiğfar etse de, etmese de Allah'ın onlar hakkındaki hükmü yanında bunun bir yararı olmayacağını bildirmiştir. Yani Allah nifakta ısrar edenleri bağışlamayacaktır. Bu, dua ve şefaatin şarta bağlanmasıdır.

8- Cenab-ı Hakkın; Peygamber olması itibarıyla Peygamber'in ve mü'minlerin, akraba da olsalar kâfir olarak öldüklerini bildikten sonra müşrikler için istiğfar etmelerinin doğru olmadığını, bu işi yapmalarından sonra bildirmesi. Bu 113. ayetin ifadesidir. Bu; soy ve yakınlık sevgisinde nerede durmaları gereği hususunda onlara Allah tarafından bir irşattır. İlgili ayetin tefsirine bak.

9- Yüce Allah'ın, Rasûlullah'ı (s), en büyük ve kâfir reisleri olan Abdullah b. Übey b. Selûl'ün namazını kılmasından ve defni esnasında kabri başında durmasından sonra münafıklar için dua edip, cenaze namazı kılmak ve kabirleri başında durmaktan menetmesi. Hz. Peygamber, İbn Selûl için bu jesti, mü'min ve sadık oğlu Abdullah'ı onurlandırmak ve kavminin gönlünü almak için yapmıştı. Çünkü münafıkların çoğu onun kavmindendi. Bu yasak, münafıklarla ilişkilerde durulacak sınırı, eğilimi ve inkârı içermektedir. Detayı ileride gelecektir.

10- 55 ve 85. Ayetlerde; Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'i onların mal ve çocuklarına özenmekten menetmesi ve ahiretten önce dünyada onlara azap edeceğini bildirmesi. Bir görüşe göre bu iki ayetteki hitap Hz. Peygamber'e

609. Tevbe, 9/43.

yöneliktir. Kur'ân'ı okuyup işiten herkese şamil olması da caizdir. Her halükarda bu durum, Peygamber (s) ve mü'minler için bir eğitim ve nefislerini, iman gücünden ve izzetinden yoksun olanların sahip oldukları mal ve evlat gücünü önemsememekten kurtarıp yüceltmektir. Çünkü imanın güç ve izzetinden daha üstün hiçbir şey yoktur. Bu, ayrıca Allah'ın onlara bilmedikleri şu gerçeği de öğretmesidir: Geçici dünya nimetleri, iman nimetiyle sağlanan kalp huzuru olmadıkça ve nefisler İslamî amellerle arınmadıkça, sahipleri için tam nimet sayılmaz. Gerçek saadet; ilim irfan ve yüce ahlakla elde edilen saadettir. Onun dünyevi manadaki tamamlayıcıları ise çok mal ve çok evlattır. Bu münafıklar bu batini nimete sahip olmadıkları için belirtilen zahiri nimetlerle saadeti elde edemezler. Ayetlerin tefsirlerinde açıkladığımız gibi bunlar bizzat dünyada bile gussa ve keder sebebidirler.

11- Allah'ın, onun ve güzide ashabının tevbelerini kabul etmesi ki, Tebük Gazvesi'nin akabinde bu onlar için Rablerinden gelen son derece güzel bir arıtma ve temizliktir. Zira bu gazve onları son derece sıkıntıya sokmuş, açlık, susuzluk, yorgunluk, hasat mevsimini kaçırma gibi pek çok zorluklarla karşılaşmışlardı. Üstelik bu olay şiddetli sıcak, gıda ve binek azlığı içinde cereyan etmişti. Kaçınılmaz olarak da, tevbelerinin kabul edildiğini bildiren ayetlerde kat kat sevaplı olduğuna işaret edilen hasenat yanında, Allah'ın rahmetini icap ettiren bir takım hefevât (sürçmeler) da kendilerine arız olmuştur: *"Andolsun ki Allah, Peygamber'in ve sıkıntılı bir zamanda ona tabi olan Muhacir ve Ensar'ın tevbelerini kabul etmiştir. O zaman içlerinden bir grubun kalpleri kaymaya yüz tutmuştu. Sonra Allah onların tevbesini kabul etti. Çünkü Allah onlara karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir."*[610] Sonra Allah, Tebük gazvesinden özürsüz olarak geri kalan sadık Müslümanların tevbelerini de kabul ettiğini belirtti: *"Bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmiş, ruhları kendilerini iyice sıkmış..."*[611]

Kulun Allah'a tevbe etmesi; O'nu memnun etmeyen her şeyden dönmesi ve memnun edecek şeyleri araştırmasıdır. Bu tevbe, tevbekarların tevbe ettikleri şeylerdeki hallerinin farklılığına göre çeşitlilik arz eder. Öyle ki bazıları, düştükleri gafletten ve itaati tam yapamamaktan dolayı Allah'tan bağışlanma dilerler.

610. Tevbe, 9/117.
611. Tevbe, 9/118.

Allah'ın, kulunun tevbesini kabulüne gelince, günah ve sürçmesinden, ibadetindeki kusurdan, kanunlarını uygularken düştüğü içtihat hatasından dolayı onu cezalandırmaktan vazgeçmesi, derecesinin yükselmesi ve olgunluğunun artması yönünde ona lütufta bulunmasıdır. Bundan dolayı bazı titiz âlimler şöyle dediler: *"Tevbe, itaat derecelerinin başlangıcı, marifet ise, iman ve meyvelerindeki kemalin nihayetidir. Tevbe, namazdaki taharet gibidir. Buluğ çağından ömrün sonuna kadar devam etmesi gerekir."* 117 ve 118. ayetlerin tefsirine bak.

Üçüncü Fasıl

Hz. Peygamber'in ümmetine lütfu, ümmeti üzerindeki kesin hakları, bu haklardaki ihlal ve taksirin hükmü.

Bu fasıl üç kısımdır:

a- *Hz. Peygamber'in özel sıfatları ki, bu kısım onun bazı meziyet ve faziletlerini kapsar:*

1- Yüce Allah onu 61. Ayette *"O, bir kulaktır"* şeklindeki bazı münafıkların sözlerine karşı yerinde bir cevap vererek, *"O, bir hayır kulağıdır"* diyerek, tanımlamıştır.

Münafıklar demek istiyorlar ki; Muhammed (s), duyduğu her şeye inanan saf bir kimseydi. Onu aldatmak gayet kolaydır. Allah onun, hayır kulağı olduğunu şöyle açıkladı: *"O, Allah'a iman eder, mü'minlere inanır."* Bu ifadeyle onların reddedilişi şu cihettendir. O, münafıklar ve başkaları hakkında sadece Allah'tan kendisine gelen vahye inanır. Bu, kesin ve yakînî bir tasdiktir. Bunu takiben Allah'a ve kendisinin peygamberliğine inanan mü'minleri tasdik eder. Bu tasdik, kendisi, bütün insanlar ve hatta münafıklar için hayırlı olan konularda onlara itimat ve güven şeklindedir. O, kovuculuk, gıybet ve yalanı değil de, sadece hak ve hayır olan şeyi can kulağıyla dinler. İlgili ayetin tefsirine bak.

2- Yüce Allah onu, yukarıdaki ayetin devamında *"O, içinizden iman edenler için bir rahmettir"* şeklinde tanımladı. Yani Hz. Peygamber, şüpheci ve sahtekâr münafıklar için değil de, mü'minler için hidayetlerine ve Allah'ın kendilerine dünya ve ahiret nimetlerini yağdırmasına sebep olduğundan bir rahmettir. Bu saadetin sebebi de iman ve imanın gereği olan ameldir. *"Biz*

seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."[612] ayetine gelince, bu ayet, rahmet ve saadet sebebi olan İslam'la bütün insanlığa gönderilmiş olduğunu ifade eder. Onun, mü'minlere çok merhametli olarak tanımlandığı ayet ise başka bir anlam taşımaktadır. İkisi arasındaki farkı göreceksin.

3- Mü'minlerden sadakalar alarak onları temizleyip arıtmakla tanımlandığı 103. ayete gelince, burada ifade edilen şudur: Hz. Peygamber'in sadaka ve nafakalar ve bunların toplanıp ehil olanlara dağıtımındaki tutumu, kralların ve hâkimlerin tutumu gibi değildir. Çünkü onların yükledikleri cebri vergi ve salmaları, insanlar ceza verir gibi verirler, inanırlar ki, toplanan bu vergiler kral ve yöneticilerin keyiflerine göre harcanır, hakları olmadığı halde en büyük payı bunlar alır. Hz. Peygamber'e gelince; O, Allah'ın onlara farz kıldığı zekâtın hikmetini açıklar ve fert ve toplum olarak bu zekâtta kendilerinin dünyevi ve uhrevi faydaları olduğunu belirtir. O, zekâtı, ancak hak edenler arasında adaletle dağıtır. Allah'ın emri gereği en ufak bir sadaka almayı kendine ve Ehl-i Beyt'ine yasaklar. Bu ve öteki sebeplerden dolayı Allah, mü'minleri temizleme işini Hz. Peygamber'e nispet eder. Onun Peygamber olarak gönderiliş hikmetine bu da dâhildir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O Peygamber, onlara Allah'ın ayetlerini okur. Onları kötülüklerden temizler, onlara Kitabı ve hikmeti öğretir."*[613] Detay için 103. ayetin tefsirine bak.

4- Allah, sadakalarla ilgili ayette Hz. Peygamber'in sadaka verenler için yaptığı duanın onlar için bir sükûnet ve kalbî tatmin olduğunu, gönüllerinin onunla rahatladığını beyan ediyor. Zekât verenler, bu dua ile zekâtlarının kabul olacağına inanıyorlar, diyorum ki; zekât veren her samimi Müslüman, Peygamber'in (s) sadaka verenler için yaptığı duadan kıyamete kadar yararlanacaktır. Fakat Kur'ân'da, sünnette, ashabın ve Tabiinin hayatında, vefatından sonra Hz. Peygamber'den bir kimse için dua talep edildiğine dair herhangi bir bilgi yoktur.

5- Yüce Allah, sûrenin sonundaki ayette Hz. Peygamber'i, kavmine olan ikramı ve iyiliği sebebiyle şöyle tanımlamıştır: *"Andolsun ki, size içinizden bir peygamber gelmiştir. Sizin sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir. O size çok düşkündür."* Bu ayette Hz. Peygamber'in, kavminin hidayet ve saadeti için aşk

612. Enbiyâ, 21/107.
613. Âl-i İmrân, 3/164.

ve şevk taşıdığı, din ve dünyaları hususunda sıkıntı ve zorlukla karşılaşmalarının kendisine çok ağır ve zor geldiği belirtiliyor.

6- 128. ayetin sonunda Yüce Allah onu, *"Hele mü'minlere karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir"* şeklinde tanımlamıştır. Bu iki sıfat, Rabliğin en büyük sıfatlarındandır. Ancak bunların Allah'a has olması kâmil manaları itibarıyladır. Normalde başkaları için de kullanılır. Hz. Peygamber'in mü'minler için çok şefkatli ve merhametli olması, sadece onlara veya bütün insanlara rahmet olarak gönderilmesinden ayrıdır. Zira mü'minlere rahmeti mübarek zatının sıfatlarındandır. Bu sıfatın izleri, mü'minlerle ilgili siyasetinde, onlarla ilişkilerinde, onları eğitmede, aralarında Allah'ın hükümlerini uygulamasında gözükmektedir. Nitekim bu izler, bu ve diğer sûrelerde ve Hz. Peygamber'in hayatındaki örneklerde de görülmektedir. Mesela Huneyn ganimetlerinden mahrum kalan Ensar'dan bazı gençler ve cahillerin itirazlarına karşı yaptığı konuşmayı bir düşün.[614] Bu gerçekten çok enteresandır. Bu, ancak beşer olarak Hz. Peygamber'de tamamlanan bir olgunluktur.

Hz. Peygamber'in, mü'minlere ve bütün insanlara rahmet olarak gönderilmesi ise, peygamber olarak gönderiliş hikmetini ve uygulayanlar için Allah'ın rızası, mükafatı ve rahmetinin sebepleri olan hayır, adalet ve hakkı kapsayan faydalarını açıklama mahiyetindedir. Nitekim ilgili konuda izah edilmiştir.

b- Ümmetinin, Peygamber'e karşı görevleri. Bu kısımda beş görev zikredilecektir:

1- Allah sevgisine bağlı olarak Hz. Peygamber'i sevmek, bu sevginin, imanın göstergesi olarak Allah sevgisinden hemen sonra gelmesi ve Allah ve Rasûlullah (s) sevgisinin, dünya menfaati ve fıtratın gereği olarak sevilen diğer bütün şeylerin sevgisinden üstün olması. 25. ayetin tefsirine bak. Orada, benzerini diğer tefsirlerde bulamayacağın bilgiyi bulacaksın.

2- Allah'ın rızasına bağlı olarak, Onun da rızasının gözetilmesi görevi. 62. ayetin tefsirine bakınız.

3- 71. ayette belirtilen mü'minlerin sıfatları arasında zikredilen Allah'a itaatle birlikte, Ona da itaatin gerekli olması.

---

614. Bkz: Tevbe, 9/25. ayetin tefsirinin sonundaki bölüm.

4- 91. ayette belirtilen ve savaştan geri kalan özürlülerin sıfatları arasında zikredilen Allah'a karşı samimi olmayla birlikte Rasûlüne karşı da samimi olma gereği. Bu görevler ikinci bâbın birinci faslında başka bir münasebetle de belirtilmişti.

5- Şu ayetten de anlaşılacağı üzere Ona yardım etmek farzdır: *"Eğer siz Peygamber'e yardım etmezseniz, mutlaka Allah Ona yardım etmiştir."*[615] Bundan sonraki kısımda Ona karşı gelmekten sakınmaya dair verilecek bilgi, bu söylediklerimizi destekler mahiyettedir.

c- Bu kısım Ona eziyet etmenin ve hakkını ifa etmede kusurlu davranmanın haramlığına dairdir. Bu haramlar beş tanedir:

1- Hz. Peygamber'i -anam, babam ve canım ona feda olsun- üzmenin haramlığı ve bu konudaki ilahi tehdit 61. ayette ifade edilmektedir.

2- 63. ayette belirtildiği gibi, ona düşman olmanın haramlığı ve bu konudaki ilahi tehdit.

3- 65. ayette belirtildiği gibi, onunla alay apaçık bir küfürdür.

4- 81 ve 90. ayetlerde belirtildiği gibi, onunla birlikte savaşa çıkmaktan kaçınmak haramdır.

5- 120. ayette işaret edildiği gibi, ona karşı gelmek ve kendi nefsini ona tercih etmek haramdır.

Gayet öz olan bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber'in canını ortaya koyduğu hususlarda cihad ve çalışmadan geri duran kimse, onun döneminde kendi nefsini Peygamber'in nefsinden üstün tutmuş demektir. İki durum arasındaki fark açık olmakla birlikte kendinden sonraki kimseler için de bu söylenebilir. Meseleye ister bu açıdan bakılsın veya bakılmasın, isterse de kendinden sonra gelenler şöyle dursun, kendi döneminde olup da yanında olanlar aleyhinde kullanılacak gerekçenin, yanında olmayanlar aleyhinde kullanılamayacağı açısından olsun, iki durum arasındaki fark aşikârdır. Biz imkân dâhilinde olanı kastediyoruz. Her mü'minin, imkânı nispetinde Allah yolunda cihad için malını ve canını ortaya koymada Rasûlullah'ı (s) örnek alması gerekir. Nitekim şöyle buyuruldu: *"Andolsun ki, Allah'ın Rasûlünde si-*

615. Tevbe, 9/40.

zin için, Allah'ı ve ahiret gününü uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için alınacak güzel bir örnek vardır."[616] Konuyla ilgili olarak 120. ayetin tefsirine bakınız.

ÜÇÜNCÜ BAB

Bu bâb; İslam Dini, bu sûrede geçen İslamî prensipler, deliller ve Müslümanların sıfatlarını kapsamaktadır. Üç fasıldan ibarettir.

Birinci Fasıl

Bu fasıl; müjdeler, uyarılar ve gaipten haberlerle ilgili İslam'ın hüccetleri-ni kapsamaktadır. Bu hüccetler on tanedir:

1- Allah'ın müşrikler hakkındaki şu sözü: *"Bilin ki siz, Allah'ı asla aciz bırakamazsınız."*[617]

2- Allah'ın şu sözü: *"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin, onları rezil etsin, onlara sizi üstün getirsin."*[618]

3- Allah'ın şu sözü: *"Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında kendi lütfuyla zengin eder."*[619]

4- Hıristiyan ve Yahudilerin, Allah'ın nurunu söndürme gayretlerinin boşa gideceği müjdesi ve dinini tamamlayıp, bütün dinlere üstün kılacağı vaadi. 30 ve 33. ayetlere bak.

5- *"Münafıklar kalplerinde bulunanı kendilerine haber verecek bir sûrenin, mü'minlere indirilmesinden çekinirler."*[620]

6- 65 ve 78. ayetler, sakladıkları ve saklayacakları şeyleri Allah'ın bileceğine işaret etmektedir.

7.8.9 - 95 ve 96. ayetler gaipten haber verme hususunda 56. ve 62. ayetlerden daha nettir. Çünkü son iki ayetteki yeminlerden haber verme olayının, maksat ve niyetlerini açıklamak için yemin etmelerinden sonra vaki

616. Ahzâb, 33/21.
617. Tevbe, 9/2.
618. Tevbe, 9/14.
619. Tevbe, 9/28.
620. Tevbe, 9/64.

olma ihtimali vardır. Buradaki yemin gerekçesi, 96. ayetteki gerekçenin aynıdır.

10- 101. ayet ki, burada bahsedilen iki kere azap dünyada gerçekleşmiştir.

Yukarıda zikredilen ayetlerdeki bütün hususlar fiilen tamamlanmış ve böylece Allah'ın vaadi, tehdidi ve haberi aynen gerçekleşmiştir.

Sûrede başka gayp haberleri de vardır. Bu gaybın, medeniyetin ve beşerin üzerindeki ilahi kanunların tabiatına da ihtimali vardır. Birinci babın üçüncü faslında görüldüğü gibi.

İkinci Fasıl

Bu fasıl; İslam'ın özelliğini, İslam'a girişi ve bu konudaki en önemli teşri esaslarını ihtiva eder. Burada on fasıl vardır:

1- İslam dini; Allah'ın kendisiyle önceki nurları neshettiği kâmil hidayeti ve genel nurudur. Allah onu tamamlayacağını ve o nuru söndürmek isteyenleri başarısız bırakacağını vaat etmiştir. 32. ve 33. ayetlerde açıkça ifade edilmiştir. İslam'ın diğer dinlere hüccet ve burhan, hidayet ve irfan, ilim ve ümran (medeniyet), hâkimiyet ve sultan (otorite) yönünden üstün olduğunu gösterme hususunda bu ayetlerin tefsirinde bulduklarını başka tefsirlerde bulamazsın.

2- İslam'ın kapısı, anahtarı ve giriş şartı, müşrikler hakkındaki şu ayetle ifade edilmiştir: *"Eğer tevbe ederler, namazı kılarlar ve zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın."*[621] Bunu şu ayet de desteklemektedir: *"Eğer tevbe eder, namazı kılar ve zekâtı verirlerse artık onlar sizin din kardeşlerinizdir."*[622] tevbeden maksat, şirkten tevbe etmektir. O da şahadet kelimesini söylemekle gerçekleşir. Bu ayetlerin tefsirinde, Müslümanlardan zekât vermeyen ve namaz kılmayanların küfrü konusunda âlimlerin ihtilafını görürsün.

3- İslam taklit üzerine değil, gerçek ilim üzerine bina edilmiştir. Kur'ân pek çok ayetlerde taklidi kötülemiş ve bundan ötürü kâfirleri kınamıştır. Bu sûrede bunun delili; İslam ülkesinde bulunan harbî/müşrike, Kur'ân dinlemesi için eman verilme emrinin gerekçesine dair olan şu ayettir: *"Bu, onların*

---

621. Tevbe, 9/5.
622. Tevbe, 9/11.

gerçekleri bilmeyen bir kavim olmalarındandır."[623]; *"Biz ayetleri, bilen bir kavim için geniş bir şekilde açıklıyoruz."*[624] ayeti de bu delillerdendir. Ehl-i Kitab'ın mukallitleri hakkındaki şu ayet ise bu ikisinden daha nettir: *"Onlar, Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i kendilerine Rabbler edindiler."*[625] Hz. Peygamber bu ayetteki Râbb edinmeyi; haram ve helallerle ilgili olarak koymuş oldukları hükümlerde kendilerine uymak şeklinde tefsir etmiştir. İlgili ayetin tefsirine bak.

4- İbadetler, dini haram ve helaller konusundaki sorumluluk ancak kesin bir nassla sabit olur. Selef-i salihinin görüşü ve Hanefi mezhebinin esası budur. Bu sûredeki delili ise şu ayettir: *"Allah, doğru yola ilettikten sonra sakınacakları şeyleri kendilerine haber vermeden hiçbir kavmi sapıklığa düşürecek değildir."*[626] Geniş bilgi için ayetin tefsirine bakınız.

5- Allah yolunda müşriklerle cihad ve onlara Arap ülkelerinde oturma izni vermeme... Meğerki İslam'a gireler. Bu hüküm pek çok ayette ifade edilmiştir. Bunlardan birisi de, kılıç ayeti olarak isimlendirilen şu ayettir: *"Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün."*[627] Bu ayet, söylendiği gibi af, safh (bağışlama) ve müşriklerden yüz çevirme ayetleriyle neshedilmiş değildir. Bu ayetin tefsirinde nesih ve mensuh meselesini görürsün. Savaş hüküm ve kaideleri gelecek dördüncü babda ele alınacaktır.

6- Ehl-i Kitapla olan savaşın gayesi, şartlarına uygun olarak bize cizye vermeleri veya Müslüman olmalarıdır. Bunun hükmü 29. ayetledir. Savaşın hükümleri bahsinde zikredilecektir.

7- İmana dayalı mutlak dostluk ve bunun şahsi ve genel ortak vasıflarında kadınlarla erkekler arasındaki eşitlik şu ayette gayet nettir: *"Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, birbirlerinin velileridir. İyiliği emrederler, kötülükten men ederler, namazı kılarlar, zekâtı verirler Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederler."*[628] Ülkeyi savunma, yardımlaşma velayeti de, bu genel velayet çerçe-

---

623. Tevbe, 9/6.
624. Tevbe, 9/11.
625. Tevbe, 9/31.
626. Tevbe, 9/115.
627. Tevbe, 9/5.
628. Tevbe, 9/71.

vesine girer. Ancak kadınlara savaşın farz olması, genel seferberlik halindedir. Yukarıdaki ayetin tefsirine bakınız.

8- Sorumluluktaki eşitliğe bağlı olarak bütün ahiret nimetlerinde kadın ve erkeklerin eşit olması. 72. ayet bunu açıkça ifade etmektedir.

9- Dinde ilim ve anlayış talebinin ve faydalı tesiri umulan ikaz ve vaazla birlikte ilmi yaymanın farz oluşu. Bunlar 116. ayette belirtilmiştir.

10- Ayrıca sûrede; Kur'ân'ın diğer ayetlerinde olduğu gibi, imanın esaslarından olan öldükten sonra dirilmeye mü'min, kâfir ve münafıkların karşılık göreceğine inanmaya dair pek çok ayetler vardır: (3., 17., 18., 19., 21., 22., 31., 44., 45., 49., 61., 63., 68., 74., 81 ve 95. ayetlere bakınız.)

Bu tekrarın faydası, Kur'ân okuyarak ibadet edenlerin kalplerinde bu inancın kökleşmesidir. Bu da ancak cezanın (karşılığın) bedeli olan amellerin çeşitli yerlerde çokça zikredilmesine bağlıdır. Bir mananın on yerde hatta yüz yerde varit olup da okuyucu ve dinleyicinin bundan usanmaması Kur'ân'ın bir çeşit icazıdır.

Üçüncü Fasıl

Bu fasıl, gerçek imanın alametleri, mü'minlerin sıfatları ve derecelerine dairdir. 32 delili kapsamaktadır:

1- Gerçek mü'minlerle münafık ve hasta kalpliler arasında imtihanla ortaya çıkan imanın alamet-i farikası, cihad ve din'le devletin sırlarını saklamak ve mü'minlerin dışındaki dost ve yakınlara ve düşmanlar hesabına casusluk yapan mü'minlere aktarmamaktır. 16. Ayet bunu belirtmektedir.

2- Gerçek imanın alameti ve küfrü imana tercih eden kardeş ve babaların sevilmesinin buna aykırı olması. 23. ayet bunu ifade etmektedir.

3- Gerçek imanın alameti; Allah ve Rasûl sevgisini ve Allah yolunda cihadı, babalar, çocuklar, kardeşler, aşiret, mal, ticaret ve hoşa giden evlere tercih etmektir. Bu durum 24. ayette genişçe ele alınmıştır. Bu ayetin tefsirinde, başka tefsirlerde bulamayacağın bilgileri bulursun.

4- 11. ayette belirtilen İslam din kardeşliği.

5,6- Mescitlerin maddi ve manevi olarak Allah rızası için imar edilmesi ve Allah'tan başka kimseden korkulmaması bu 18. ayette belirtilmiştir.

7- Mü'minlerin, kadın ve erkekler olarak birbirlerinin dostu olmaları.

8- İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak.

9- Allah'a ve Rasûlü'ne itaat etmek. Bu üç maddeye 71. ayet işaret etmektedir. Bu ayette namaz ve zekât da zikrediliyor ki, bu iki ibadet daha önce de belirtildiği gibi, İslam'ın en önemli temellerindendir.

10- Aşağıdaki ayetler de mü'minlerle münafıkları birbirinden ayıran özellikler zikredilmektedir: 44, 45, 67 ve sonrası, 71 ve sonrası, 86. ve sonrası, 88 ve sonrası, 98 ve 99, 124 ve 127. ayetler arası.

11- En hayırlı üç Müslüman tabaka: Muhacirler, Ensar ve onlara güzelce tabi olanlar. Bunlara 100. ayet işaret etmektedir.

12- 102. ayette, iyi ve kötü amelleri birbirine karıştıran, 106. ayet ise Allah'ın tevbelerini geciktirdiği mü'minlerden bahsetmektedir.

13- 99. ayet, Allah'ın rızasını ve Peygamber'in duasını kazanmak için Allah yolunda harcama yapan mü'minlerden söz etmektedir.

14- 105. ayette, din ve dünya için faydalı olan, Allah'ı, Peygamber'i ve mü'minleri razı edecek amellerden söz ediyor.

15- 107. ayet maddi ve manevi kirlerden temizlenmeyi işliyor.

16- 111. ayette mü'minlerin cennet karşılığı mallarını ve canlarını Allah'a sattıklarından söz ediliyor.

17- 25- Bu mü'minlerin vasıfları; tevbe, samimi ibadet, her halükarda Allah'a hamd, seyahat, tevazu içinde rükû, huşu içinde secde, iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak, Allah'ın sınırlarını muhafaza etmek 112. ayet bunları kapsamaktadır.

26- 103. Ayette gösterildiği gibi mü'minlerin alameti; yakınları da olsa müşrikler için af talebinde bulunmamaktır.

27- Yüce Allah'tan sakınmak.

28- Sadıklarla beraber olmak. Ayet, 119.

29- Din konusunda bilgilenmek.

30- İnsanları uyarmak ve bilgilendirmek. Ayet, 122.

31- Savaşan kâfilere karşı sert davranmak. Ayet, 123.

32- Kur'ân'ın inmesiyle imanın artması. Ayet, 124, 125.

DÖRDÜNCÜ BAB

Bu bab; siyasi, askeri ve mali konuları kapsamaktadır. Buna savaş ve antlaşma hükümleri de dâhildir. Üç fasıldan ibarettir.

Birinci Fasıl

Bu fasıl mallarla ilgili hükümler hakkındadır. Enfâl Sûresi'nde ganimetler, ganimetlere dâhil olan harp malları, bunlardaki humus payı, humusun taksimi, Ehl-i Beyt'in humustaki hakkı, hikmeti, ümmet yönünden maslahatı, İslam'da meşru malların çeşitleri ve bunların izahı, İslam devleti içindeki ana hedefleri gibi konular geçti. Bu sûredeki ilgili hükümler ise Enfâl Sûresi'ndeki mali hükümleri ve aynı şekilde Enfâl Sûresi'ndeki savaş hükümlerini, kâfir ve münafıkların durumlarıyla ilgili hususları tamamlar mahiyettedir. Bu konu da üç kısma ayrılmaktadır:

1- Mallarla ilgili dini ve sosyal meseleler.

2- Malların çeşitleri ve sarf yerleri.

3- İslam'ın mali ıslahattaki beşeri faydaları.

BİRİNCİ KISIM

Bu kısım, infakın imandaki, cimriliğin ise nifaktaki yerini ele almaktadır. Burada on tane mesele vardır:

1- Muayyen zekâtın, İslam'ın temellerinden birisi olması, zekâtı yerine getirmedikçe kâfirin Müslümanlık iddiasının kabul edilmemesi, din kardeşliğinin ancak onu yerine getirmekle mümkün olması, zekâta karşı çıkanların, öldürülmeleri gereken mürtetler topluluğundan sayılması. Zekâta ferden karşı çıkanların durumunda ihtilaf vardır. Bu konudaki inceleme daha önce geçmişti. Bu durumu belirten ayetler şunlardır: *"Eğer tevbe eder, namazı kılar ve zekâtı verirlerse, yollarını serbest bırakın."*[629]; *"Eğer tevbe eder, namazı*

629. Tevbe, 9/5.

kılar ve zekâtı verirlerse, artık onlar sizin din kardeşlerinizdir."[630] Zekâtı, namaz gibi, sağlam Müslümanların şefaatlerinden sayan 71. ayet de bunu desteklemektedir.

2- Malları Allah yolunda sarf etmenin, gerçek imana ve dindarlığa alamet sayılması. Zekâtın farziyetini gösteren ve biraz önce zikredilen iki ayet bunun delillerindendir. Ayrıca 20, 21 ve 22. ayetler de, bu delillerdendir. Diğer taraftan malları, ticareti ve başka zevkleri kendisine Allah'tan, Peygamber'inden ve Allah yolunda cihaddan daha sevimli gelen kimse için şiddetli bir tehdit olması da, bunun delillerindendir. 24. ayet bunu ifade etmektedir. 41, 44 ve 55. ayetler de söylediklerimize delil teşkil etmektedir.

3- Cimrilik ve Allah yolunda infaktan çekinmenin, küfür ve nifak alameti sayılması. Münafıkların harcamalarının kabul edilmemesi, mallarının dünyada kendileri için bir bela ve vebal olması, bunu göstermektedir. 53, 54 ve 55. ayetlere bak. Mala olan tamahları sebebiyle münafıkların Hz. Peygamber'i sadakaların taksimi konusunda kınamalarına işaret eden 58. ayet, münafıkları cimrilik ve eli sıkılıkla tanımlayan 67. ayet bunun delillerindendir. Daha sonra 70. ayette onlara, mal ve kuvvetlerine aldanan öncekilerden misal verilmesi de bunu desteklemektedir. Bilahare zekât vermenin mü'minlerin vasıflarından olduğunun zikredilmesi de bu kabildendir.

"Eğer Allah, bize lütfederse, Andolsun ki, mutlaka sadaka vereceğiz."[631] ayeti ve daha sonraki cimriliğe karşı şiddetli tehdit içeren ayetler de konunun delillerindendir. Münafıkların sadaka veren mü'minlere dil uzatmalarını anlatan 79. ayet ve münafıkların mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda savaşmaktan hoşlanmadıklarını belirten 81. ayet de bu kabildendir.

4- Yaptıklarından sakındırmak ve her Müslüman'ı onların konumuna alçalmaktan korumak için Ehl-i Kitab'ın pek çok din büyüklerinin, insanların mallarını batıl yollarla yediklerinin dile getirilmesi.

5- 34. ve 35. ayetlerde malların istif edilip Allah yolunda harcanmamasına yönelik tehditler.

630. Tevbe, 9/11.
631. Tevbe, 9/75.

6- Bedevilerin, Allah yolunda harcadıklarını angarya saydıklarının belirtilmesi.[632] Bunlar Benî Esed ve Gatafan gibi münafık bedevilerdir. Sadakaları gösteriş ve korku sebebiyle veriyorlar, İslam'ı güçlendirme gibi bir fayda gözetmiyorlar, imansızlıkları sebebiyle ahirette de bir sevap ummuyorlardı. Bu harcamaları, onlar nazarında sırf göstermelik Müslümanlıklarını tasdik etsinler diye verdikleri bir angarya mesabesindeydi. Aynı şekilde din ve vatan konusunda da münafıkların tavrı budur. Toplum menfaati için en ufak bir şey harcamazlar, çünkü bu onlara göre bir angaryadır. Sadece gösteriş ve reklam olsun diye harcarlar.

7- *"Yine bedevilerden öyle kimseler de vardır ki, Allah'a ve ahiret gününe iman ederler, Allah yolunda harcadıklarını, O'nun nezdinde yakınlıklara ve Peygamber'in dualarına nail olmaya vesile sayar."*[633] Bunlar Eslem, Ğıfar ve Cüheyne oğullarıdır. Onların sadakalarında samimi oldukları ve imanlarının gerçek oluşu hususunda Allah'ın şahadeti yeterlidir. Ayetin hükmü geneldir.

8- 104. ayette işaret edildiği gibi, sadakalarının kabulü ve sevap kazanmaları *"Allah'ın alması"* şeklinde ifade edilerek sadaka vermeye özendirilmeleri.

9- 11. ayetle sadaka vermeye teşvik edilmeleri.

10- 121. ayette, cihad için az veya çok infakta bulunmanın fazileti ve buna en güzel karşılığın verileceğinin belirtilmesi.

İKİNCİ KISIM

Bu kısım, meşru malların çeşitleri, hükümlerin ve sarf yerlerinin kısaca izahını kapsamaktadır. 14 meseleden ibarettir:

1- Cizye malı -cizyenin manasını, tarihini, hükümlerini ve şartlarını cizyeden bahseden 29. ayetin tefsirinde açıkladık.-

2- Zaman ve miktarları belirli olan farz sadakalar şunlardan ibarettir: Altın ve gümüş, bunları nemalandırmak için yapılan ticaret, hayvanlar, gıdaların kaynağı olan ziraat ve rikâz yani bulunan gömü ve maden. 60. ayetin tefsirinin son bölümüne bak.

632. Tevbe, 9/98.
633. Tevbe, 9/99.

3- Fakir ve miskinlerin zekâttan payları. Bunlar ayrı iki sınıf mıdır yoksa bir sınıf olup vasıf yönünden mi iki sınıfa ayrılırlar? 60. ayetin tefsirine bak.

4- Sadaka toplama işini yerine getirenlerin yani sadakayı toplayan, muhafaza eden ve kayda geçirenlerin payı.

5- Altı sınıf olan müellefe-i kulûbun hissesi.

6- Köle azadı için ayrılan pay, yani kitabet yoluyla kendisini satın alıp hürriyete kavuşturması veya efendisinden doğrudan azat olması için köleye yardım için ayrılan pay.

7- Altından kalkamayacakları borç altına girenlerin, insanlar arasını bulmak, fitne ve kavgayı önlemek için bilerek harcama yapıp da, borçlanan kimselerin payı.

8- Allah yolunda savaşan ve sınır bekleyen ve bütçeden maaş almayanlara ve toplum menfaatine yönelik faaliyetlere ayrılan pay.

9- İbn Sebilin payı, yani yolculuk sebebiyle ülkesinden ayrılmış, malı olsa bile yolculuktan dolayı ona ulaşması kolay olmayan kimseye bu geçici fakirliği sebebiyle, seyahatini tamamlamak, malına, ülkesine ve ailesine kavuşmasına yardımcı olmak üzere zekâttan pay verilir.

10- Ticaret mallarının zekâtının da farziyetine delil.

11- Sadakaların bütün sınıflara veya bir kısmına dağıtılması meselesi.

12- Mutlak ve muayyen zekât, zekâtın dindeki yeri, zekât hususunda Dârü'l-İslam, Dârü'l-Küfr ve ikisi arasındaki ülkelerin hükmü.

13- Zekât, mürtedlere, İbahiyye mezhebi mensuplarına ve dinsizlere verilmez.

14- İslam'ın itibarının iadesi için zekât farizasını tatbik yeterlidir. Bütün bu maddelerin detayı için 60. ayetin tefsirine ve ilgili bölümdeki tafsilata bakınız.

Farz olan zekât ve sadakaların faydaları, İslamiyet'in insanlık için ortaya koyduğu mali ıslah projesi, İslam'ın bu konuda bütün dinlerden üstün oluşu faslı:

Bu fasıl, bu ciltte 103. ayetin tefsiri bölümünde ele alınmıştı. Orada, malın faydaları, dünyevi ve dini bütün beşer menfaatleriyle ilişkisi, insanların malı sevmesi, kazanması, harcaması ve saklamasıyla ilgili tutumları, bu konuda dinin irşadı açıklanmıştı. Ayrıca İslamiyet'in mal konusunda Yahudilikle materyalizm arasında dengeli bir tutum izlediği, mal toplama ve nemalandırma konusunda Yahudi ve Frenklerden adeta servete kul olanların aşırılığı, bunlarla Kapitalist ülke ve devletlere baş kaldıran Bolşevik Sosyalizmi ve onun bu ve dinleri yıkma konusundaki aşırılığı ve İslam'ın mali ıslah projesinin on madde halinde özetlenişi de bir mukaddime halinde sunulmuştu.

İkinci Fasıl

Savaş, antlaşma ve barış şartları. Bu fasılda 20 hüküm vardır:

1- Müşriklere ültimatom ve Mekke müşriklerinden antlaşmalı olanların antlaşmalarının geçersiz sayılması. Çünkü onlar, tevhid bayrağını açmasından itibaren Hz. Peygamber'e karşı düşmanca davranmışlar, diğer Araplar da onlara uymuşlardı. Böylece topyekün Hz. Peygamber'e ve mü'minlere karşı harp halindeydiler. Mü'minleri her fırsatta öldürüyorlar, müşrikler tarafından himaye edilmeyen kimselere işkence ediyorlardı. Mekke'den hicret ettiklerinde, gittikleri yerde de onlarla savaşıyorlar, Allah da Rasûlü'ne ve mü'minlere, vaat ettiği şekilde yardım ediyordu. Çoğalıp güçlü hale geldiklerinde müşrikler kendileriyle ilk defa Hudeybiye'de sulh yapma mecburiyetinde kaldılar. Altıncı hicri senede, on sene süreyle müslümanlarla barış ve güvenlik üzere anlaştılar. Fakat çok geçmeden Kureyş, müttefikleri olan Benî Bekir ile birlikte hareket edip, antlaşmayı bozdular. Bu davranışları 8. Hicri senede Mekke'nin fethine sebep oldu. Sonra bütün müşrikler bir araya gelip Huneyn ve Taif'te, Hz. Peygamber'le savaşa giriştiler. Fakat Allah, Rasûlü'nü muzaffer kıldı, ertesi sene antlaşmalarını feshetmesini ve Hacc mevsiminde kendilerine ültimatom vermesini emretti.

2- Bu ültimatomun Hacc-ı Ekber gününde umumi şekilde duyurulması. Bu gün, Arap kabilelerinden gelen bütün heyetlerin toplandığı bayram günüdür. Ültimatomun bu gün ilan edilmesinden maksat, en kısa zamanda bütün Arap kabilelerine duyurmaktı. Çünkü İslam haksızlığı ve antlaşma yaptığı kimseleri gafil avlamayı haram saymıştır. Bu antlaşmanın feshedildiğinin bütün kabilelere duyurulması gerekiyordu. Her bir müşrikin, ken-

dileriyle Müslümanlar arasındaki harp halinin tekrar başladığını öğrenmesi ancak bu yolla mümkündü. Bu, İslam'ın adalet ve merhametini gösterir. Diğer taraftan müşriklerin bir tek devlet ve bir tek başkanı yoktu ki, genel maslahat ve faaliyetlerle ilgili hususları kendilerine bildirsin. Ültimatomun bu tarzda ilanı yeterli görüldü. Nitekim krallık ve medeni cumhuriyetle idare edilen ülkelerde de uygulama böyledir. Ayrıca o zaman ülke çapında yaygın gazeteler ve böyle bildirileri duyuracak telgraf gibi ulaşım vasıtaları da yoktu.

3- Akıbetleri hakkında danışmaları, durumlarını gözden geçirmeleri için kendilerine dört aylık bir süre tanınması. Bu süre içinde gerek seyahat, gerek ikametleri esnasında, gerekse de diğer dünyevi ve dini işlerinde tam bir huzur, güvenlik ve hürriyet içinde bulunsunlar. Bunda güçlü olanın, düşmanına karşı rahmeti yatmaktadır ki, Müslümanlar bununla haklı olarak iftihar ederler. Bu hükümler sûrenin başındaki üç ayette açıkça görülmektedir.

4- Şayet şirklerinden, şirkin aldatmasıyla mü'minlere karşı düşmanlıktan, savaş ve onlara zulümden vazgeçerlerse, bunun kendileri için daha hayırlı olacağına dair kendilerine nasihat edilmesi. Çünkü onlar yeryüzünde Allah'ı asla aciz bırakamazlar ve O'ndan kaçma imkanı bulamazlar. Çünkü Allah, daha taraftarları çoğalmadan, yardımcıları kendine biat etmeden önce Rasûlü'nü onlara karşı muzaffer kılacağını vaat etmişti. Netice itibarıyla da bu vaadini bütün savaşlarda yerine getirmiştir. Bu nasihatin sebebi şudur: İman, ihtiyari bir iştir. Ona ulaşmanın yolu çağrı ve ikna delilleridir. Bu nasihat 3. ayetin sonunda şöyle ifade edilmiştir. *"Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır."* Burada gelecekten haber verme durumu da vardır. Zira olaylar bunu doğrulamıştır.

5- Bazı müşriklerin antlaşmalarının fesihten istisna edilmesi. Bunlar, altıncı senede Hudeybiye'de, Mescid-i Haram civarında Müslümanların kendileriyle antlaşma yaptığı kimselerdir. Bunlar Mekkeliler gibi antlaşma şartlarından hiçbirini bozmamışlar, Müslümanlar aleyhine Ehl-i Kitab veya müşriklerden hiçbirine destek ve yardımda bulunmamışlardır. Mekkeliler ise aksine, Rasûlullah'ın (s) müttefiki olan Huzaalılara karşı kendi müttefikleri olan Ben-î Bekir'lere arka çıkmışlardır. Sözleşmeye sadık kalanların antlaşmalarının süre sonuna kadar bozulmaması emredilmiş, bunun takva

gereği olduğu söylenmiştir. Allah ise takvayı çok sevmektedir. Dördüncü ayet bunu ifade etmektedir, Tabii ki bu, altıncı ayette açıklandığı gibi düzgün hareket etme şartına bağlıdır.

6- Beşinci ayette, saldırının yasak olduğu barış ayları çıkınca onlara karşı bütün harp vasıtalarının kullanılması emredilmiştir. Bu vasıtalar öldürme, esir etme, muhasara ve kendilerini kontrol ve yeryüzünde serbestçe gezip dolaşmalarını önlemek için bütün hudutların tutulmasıdır. Bu da gösteriyor ki, adalet ve rahmete dayalı, İslamî esaslara uygun olan ve insanlar arasında durmadan yenilenen harp usullerinin denenmesi meşrudur. Şayet düşman İslamî esaslara aykırı şeyler kullanırsa, biz de şu ayetin gereğine uyarak onlara misillemede bulunuruz: *"Kim size saldırırsa, onun saldırdığı gibi, siz de ona saldırın."*[634]

7- Şirkten tevbe eden ağızlarıyla şehadet kelimesini söyleyen, zekâtı verip, namazı kılanların serbest bırakılması. Çünkü onlar böylece İslam'a girmiş olmaktadırlar. Zira namaz ve zekâtı kabul edip, gereğini yerine getirenler, diğer hususları da yerine getirirler. Beşinci ayet bunu göstermektedir.

8- Hz. Peygamber'den eman dileyenlere eman verilme gereği. -Harp halinde halife, naibi ve başkomutan eman verme yetkisine sahiptir.- Bundan maksat; Allah'ın kelamını işitmesi, İslam çağrısına vakıf olması ve daha sonra Müslümanların hâkimiyetinden uzak bir şekilde kendisi için güvenli bir yere ulaştırılmasıdır.

9- Müşriklerin eski antlaşmalarının geçersiz sayılması ve yeniden onlarla antlaşma yapılmamasının gerekçeleri. Bu gerekçeler şunlardır:

a) Çünkü onlar Hudeybiye antlaşmasını haksız bir şekilde bozmuşlar, durumu Müslümanlara da haber vermemişler ki, hazırlıklarını yapmış olsunlar...

b) Müşriklerin karakteri ve âdeti; Müslümanlara karşı üstünlük sağladıklarında akrabalık, zimmet ve ahit tanımaksızın hemen saldırmak ve cinayete girişmektir.

c) Zaaf hallerinde ise Müslümanlara karşı yalan söyleyip, münafıklık yaparlar, dilleriyle onları memnun etmeye çalışırlar. İçlerinde olmayanı ağız-

---

634. Bakara, 2/194.

larıyla söylerler, bunların çoğu fasıktırlar. Yani vefa, sadakat, söz ve antlaşma prensiplerinin dışına çıkarlar.

d) Allah yolundan çevirirler, yararlanacakları az bir menfaat için İslam'a ve Müslümanlara düşman kesilirler. Menfaat için savaşmak, gasp, kumar ve faiz gibi şeyleri haram eden şeriatın hükümleri tatbik edilerek bu menfaatlerin ellerinden kaçmasından korkarlar. Zira onlar bu türlü haramları mübah görürler.

e) Onlar kuvvet ve zaaf hallerinde bir mü'mine karşı akrabalık ve ahde vefa göstermedikleri gibi, onlarla savaş halinde olurlar. Müslümanlarla hep bu vaziyette birlikte olmaları mümkün değildir.

f) Onlar önceki ahitlerini bozdular, başka ahitlerini de bozarlar, vefa hususunda onlara güvenilmez.

g) Hz. Peygamber'i yaşadığı şehirden çıkarmayı düşündüler. Onu ve ona iman edenleri çıkmaya mecbur ettiler. Bu durum Hz. Peygamber'i öldürme kararı almaları üzerine cereyan etti.

h) Müslümanlarla savaşı ilk başlatan onlardır. Böylece devam eden bir harp başlamış oldu. Hudeybiye Antlaşması savaş haline son verince, bilahare haksızlık ederek bu ahdi bozdular. Sayılan bu sekiz sebep 7. ve 10. ayetlerde açıkça belirtilmiştir.

10- Müslüman olanlar hariç, bütün müşriklerle savaşmanın farz olması. Bu hüküm, kılıç ayeti olarak bilinen beşinci ayetin hükmüdür. 36. ayet de bunu söylemektedir: *"Müşrikler nasıl sizinle topyekün savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekün savaşın."* Müşriklerle savaşa dair olan ayetlerden anlaşılacağı gibi, bunun şekli şudur: Müşrik kaldıkları müddetçe kendilerinden cizye kabul edilmeyecek, bölgemizde Müslümanlarla birlikte oturmalarına izin verilmeyecektir. Zira onların söz ve ahitlerine güven olmadığı için Müslümanların onlarla barış içinde yaşamaları mümkün değildir.

11- Diğerleri gibi, kâfir ana babaların da dost edinilmesinin mü'minlere yasaklanması ve bunun büyük bir zulüm olduğu.[635]

12- 29. ayette belirtildiği gibi, cizye verinceye dek Ehl-i Kitab'la şartlara uygun şekilde cihad edilmesi. Bu konuyla ilgili bazı detaylar vardır. Mesela;

635. Tevbe, 9/23.

Arap müşrikleriyle diğer putperestlere karşı yapılan savaş farklıdır. Bu sûrede, müşrikler ve diğer putperestlere karşı yapılan savaşlarla ilgili hususlar, savaşın başlangıcına değil, neticesine dairdir. Savaşla ilgili ilk hükümler Hac Sûresi'ndeki ayetlerde belirtilmiştir.[636] Daha sonra Bakara Sûresi 190. ayet, bunu takiben de Enfâl, Âl-i İmrân, Muhammed ve Tevbe Sûrelerindeki ayetlerdir.

13- Burada savaş hükümleri belirtilen Ehl-i Kitab'a dair dört olumsuz vasıf belirtilmiştir. Bu vasıflar; İslam'a düşman olmalarının ve kendilerinden can güvenliği ve inanç hürriyetlerinin teminatı olarak İslam'a boyun eğme mecburiyetlerinin gerekçesidir. 39. ayetin tefsirine bak.

Cizyenin lügat ve ıstılah manası, tarihi, şartları, hükümleri ve sahabenin bu konuda uygulamaları için 39. ayetin tefsirine bak. Konuya ek olarak ele alınan; cihad, harp, gazve ve İslam'ın bu konudaki ıslahatına dair bilgi için ve aynı şekilde Dârü'l-İslam, Dârü'l-Adl, Dârü'l-Harp, Dârü'l-Bağy ve bu asırda din ve azınlık hakları konusunda da 39. ayetin tefsirinin son bölümüne bak.

14- Savaşabilmek için ayları ileri geri alma uygulamasının iptali ve bunun bir cahiliye hükmü olduğunun belirtilmesi. 37. ayet bunu ele almaktadır.

15- Genel seferberlik. 38, 39 ve 41. ayetlerde açıklandığı gibi, şartlarına uygun olarak bu savaş bütün fertlere farz-ı ayndır. Özel seferberlik ise, 122. ayette dile getirilmiştir.

16- Malla ve canla yapılan cihada katılmamak için izin istenmesi nifak alametlerinden ve Allah'a ve ahirete imana ters düşen hususlardandır. 44. ve 45. ayetlerde ve bu iki ayetin öncesinde ve sonrasında görüldüğü gibi bunlar, münafıkların hallerindendir. Konunun tamamlanması ise 86-93. ayetlerdedir.

17- Medeni ve ahlaki muamelelerde münafık ve kâfirlerle savaşın farz olması 73. ayette de görüldüğü gibi, onlar İslamî hükümlere boyun eğeceklerdir.

636. Hac, 22/39.

18- Cihaddan geri kalmayı mübah kılan mazeretler 91-93. ayetlerde ele alınmıştır.

19- Kelime-i Tevhîd'i yüceltmek için meşru olan savaşta mal ve canların feda edilmesi gereği. Hak ve adalet için yapılan bu cihadda Allah, cennet mukabili mü'minlerin can ve mallarını satın almıştır. 111. ayete bak. Enfâl Sûresi'nde savaştan kaçmanın haram oluşu daha önce geçmişti.

20- Yakından uzağa doğru savaşan kâfirlerle savaşmak da farzdır. 113. ayete bak.

Üçüncü Fasıl

Bu fasıl, savaş politikasının esas ve prensiplerine dair önceki hüküm ve meselelerden çıkarılan hususlara dairdir ve 13 esası ihtiva etmektedir:

1- Devamı halinde fesada yol açacak sözleşmelerin feshi ve sahiplerine reddedilmesinin cevazı: Bu hüküm birinci ve ikinci ayetlerde ifade edilmektedir.

2- Başka devlet ve topluluklarda sözleşme akdetmek, İslam ümmetinin de haklarındandır. Kazancı ve kaybı ümmetin uhdesindedir. Bu sözleşmeyi akdetme görevi, ümmetin birliğini temsilen başkan veya vekiline aittir. Böyle olmakla beraber ayette; *"antlaşma yaptığınız..."* şeklinde akit, ümmete nispet edilmiştir. Malumdur ki Hudeybiye'de antlaşmayı ümmet adına Hz. Peygamber üstlenmiş ve onun adı yazılmıştır.

3- Antlaşmanın feshi, muhatapların bilip gereğini fiilen yapabilmeleri için ilan edilmelidir. Nitekim Yüce Allah, Hacc-ı Ekber günü ilanını emretmiştir. İlanın şekli ise zamana, mekâna ve insanların medenilik ve bedevilik durumlarına göre değişir.

4- Karşı taraf antlaşmaya vefa gösterip en ufak bir eksiklik göstermedikçe, antlaşmaya sadık kalmanın gereği. Enfâl Sûresi'ndeki açıklamayı tamamlama sadedinde Tevbe Sûresi'nde zikredilen 4, 7, 12 ve 13. ayetler buna delildir.

5- Sözleşmeler, belirtilen süre dolunca sona erer. Şu iki ayet bunu ifade etmektedir: *"Antlaşmalarını süreleri bitinceye kadar tamamlayın."*[637], *"Onlar size dürüst davrandıkları müddetçe, siz de onlara dürüst davranın."*[638]

6- Antlaşmaları bozmayı yasak edecek bir din ve kanuna sahip olmayan ve yeminlerini bozdukları tecrübe ile sabit olan kabilelerle yapılan eski sözleşmelere uyma gereği yoktur, müddeti biten antlaşmaları yenilemek de gerekmez. Sûrenin baş tarafındaki on üç ayette bunlar detaylı olarak zikredilmiştir. Batı ülkeleri de bu prensibi uygulamakta, antlaşmaları sadece aralarında nizam ve hukuk kurallarını taşıyan ülkelerle yapmaktadırlar.

7- Düşmanlarla barış yapmak meşrudur, maslahat bunu gerektirdiğinde Müslümanların, düşmanlara barış teklif etmeleri mümkündür. Müslümanlara zarar vermeme halinde bu antlaşmalarda müşrikler için rahmet vardır. İkinci ayet bunu göstermektedir: *"Yeryüzünde dört ay daha dolaşın."*

8- Maslahat icabı, İslam ülkesine girmesi için harbîye izin ve eman vermek caizdir. Şayet Allah'ın kelamını duymak ve İslam gerçeğine vakıf olmak için eman isterse kendisine bu emanın verilmesi şarttır. Bilahare İslam ülkesinden ayrıldığında onu güvenli bir yere ulaştırmak da şarttır. 6. ayet bunu göstermektedir.

9- Arap müşrikleriyle savaşın sona ermesi ancak onların İslam'a girmeleriyle mümkündür. Bunun da anahtarı şirkten tevbe etmek ve İslamî esasları yerine getirmektir. Bunların en önemlileri de namaz ve zekâttır.

10- Ehl-i Kitab ve onların konumunda olanlarla savaşın sona ermesi, Müslüman olmaları veya İslamî hükümlere boyun eğerek cizye vermelerine bağlıdır. Nitekim 29. cizye ayeti, bunu gösteriyor. Bu ayetin tefsirinde başka din mensuplarının hükmü de açıklanmıştır.

11- 41. ayette de görüldüğü gibi, genel seferberlik halinde cihad farz-ı ayn hale gelir. Ayetin tefsirinde cihadın farz-ı ayn ve farz-ı kifaye olma durumlarını göreceksin.

12- 116. ayette de belirtildiği gibi, genel seferberlik dışında bütün Müslümanların savaşa katılmaları doğru değildir.

---

637. Tevbe, 9/4.
638. Tevbe, 9/7.

13- Savaşmak veya savaşa çıkmaktan aciz olmak, geri kalmak için bir mazeret sayılır. 91-93. ayetlerde mali ve şahsi mazeretlerinin izahı görülecektir. Bu mazeretler zaman, mekan ve savaşa hazırlığın farklılığına göre değişir.

BEŞİNCİ BAB

Bu bab; Kâfir ve münafıkların durumları ve İslam'ın bunlar hakkındaki hükmü ve uyguladığı politikayı ihtiva etmektedir. Bu bab, fasıllara ayrılmaktadır.

Birinci Fasıl

Bu fasıl; Kur'ân'ın kâfir ve mü'minleri kınadığını ve onlara sövme ve hakaretten de uzak durduğunu dile getirmektedir.

Bir Uyarı ve Bir Giriş:

Zem; kötü tanımlama, *seb* ve *şetm* ise; manası ister doğru ve gerçek olsun, isterse iftira kabilinden olsun, ayıplama ve dille intikam almaya yönelik bir davranıştır. Kur'ân bundan münezzehtir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Siz onların, Allah'ı bırakıp da taptıklarına sövmeyin ki, onlar da haddi aşarak, bilgisizce Allah'a sövmesinler."*[639] Kur'ân kâfirlerin ilah ve mabutlarına sövmeyi yasak etti. Putlar da, bu ilahlardandır. Hz. Peygamber şöyle buyurdular: *"Birbirlerine sövenler şeytanlardır. Karşılıklı suçlayıp, yalan söylerler."*[640] Bu hadis Iyaz bin Hımar'dan rivayet edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de kâfirlerin zemmedilmesi; gerçek durumlarının, kötü amellerinin ve bunların neticesi olarak uğradıkları zarar ve fesadın, Allah'ın gazabının, rahmet ve sevabından uzaklaşmalarının açıklanmasına yöneliktir. Bu da onları bu işlerinden sakındırıp, nefret ettirmek için yapılan vaaz ve uyarı niteliğindedir. Bundan dolayı ifadelerin, onların sıfatlarına veya genel vasıflarına yönelik olduğunu görürsün. Bunlar da: Müşrikler, kâfirler, fasıklar, zalimler ve mücrimler şeklindeki genel ifadelerdir. Yahut da bu sıfatlar, belirli isim ve lakaplar olarak değil de, mesela bazı hahamlar ve papazlar şeklinde bir kısım gruplara hastır. Küfürlerinin şiddetine, Hz. Peygamber'e ve mü'minlere çokça eziyet-

---

639. En'âm, 6/108.

640. Buhari, *Edebü'l-Müfred*, Hadis no: 427.

lerine rağmen, münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl gibi kimselerin bile isimlerinden bahsedilmemiştir. Übey b. Selûl kötülüğü ve zararı en fazla olan kimseydi. Onun Medine'de Müslümanlara verdiği zarar, Ebu Cehil gibi, Mekke'de küfür ve şirkin önderlerinin verdiği zarardan daha fazlaydı.

Arapların hicivlerinden, bayağı küfürlerinden ve kaba suçlamalarından herhangi bir şeye vakıf olanlar Kur'ân'ın nezaketini ve bu tarzda düşük sözlerden ne kadar yüce olduğunu fark ederler.

Veciz bir sûrede haklarında zem ifadesi olan Ebu Leheb ve karısı, İslam ve Peygamber (s) düşmanlarından belirli bir şahsı kötülemekle ilgili bu genel prensibin dışında tutulmuştur. Bunun hikmetini; İbrahim ile babası Âzer kıssasında ve Rasûller ve Nebiler diliyle ifade edilen Allah'ın diniyle putperest dinler arasındaki farkı ispat için peygamber babaları ve yakınlarıyla, sahih hadislerde Hz. Peygamber'in ana-babası, Ebu Talib ve Ebu Leheb adındaki amcaları hakkındaki bilgileri sunduğumuz ek izahlarda anlatmıştık. Bu fark şudur: Saadetin, ahiret azabından kurtulmanın ve nimetlerine kavuşmanın temeli, doğru bir iman ve nefsin arındığı salih amellerdir. Bu salih amellerin üstün vasıflarıyla nefis, Allah'ın rızasına ve yakınlığına mazhar olur. Putperestlik dinlerinde asıl olan şudur: Başarı, kurtuluş ve saadet ancak velayet, kutsiyet ve nübüvvetle tanımlanan bazı yaratıklar vasıtasıyla gerçekleşir. Bunların ya doğrudan veya Allah katında şefaat ederek fayda ve zarar verecekleri söylenir. Aynı zamanda bunların şefaat ve aracılıkla akrabalarını kayıracakları, Allah'tan ayrı veya O'nunla birlikte kendilerine dua, medih ve yardım dileyerek yaklaşanlara özel muamele yapacakları iddia edilir.

Ebu Leheb, Haşim oğullarının en zengini, malı, serveti ve nesebiyle müşrikler arasında en çok gururlananıydı. Bu gurur sebebiyle, küçümseyerek kardeşinin oğlu Hz. Peygamber'e (s) ilk aleni düşmanlığı başlatmıştı. Çünkü Hz. Peygamber ve göremediği babası ve dedesinin vefatından sonra kendisini himaye eden amcası Haşim oğullarının en fakirleriydiler. *"Yakınların olan aşiretini uyar"* emrine uyarak akrabalarını toplayıp, onlara Rabbinin davetini tebliğ edince, Ebu Leheb şöyle demişti: *"Ebediyen helak olasıca! Bizi bunun için mi topladın?"* Kureyş'e de şöyle söylüyordu: *"Araplar, etrafında toplanmadan önce bunu bu işten vazgeçirin."* Ebu Leheb, kendilerinden bir kimseyi İslam'a çağırdığında insanları Hz. Peygamber'den en çok uzaklaştıran ve onu en çok tekzip eden kişiydi. Hâlbuki Araplar nezdinde onun sözü, yakınlığı se-

bebiyle Ebu Cehil, Ukbe b. Ebi Muayt ve Ebu Sûfyan gibi, kendisine açıkça düşmanlık ilan eden diğer reislerin sözünden daha makbuldü. Aynı şekilde Ebu Leheb'in karısı ve Ebu Sûfyan'ın kız kardeşi olan Ümmü Cemil de, Hz. Peygamber'e düşmanlıkta, dedikodu ve yalan haberler naklederek onun davetini engellemekte çok ileri gitmişti. Bunu, insanları ondan nefret ettirmek için yapıyordu. *Hammâlete'l-hatab* (odun taşıyan) lakabından maksat budur. Bu, Araplarca bilinen bir husustur. Rivayet edildiğine göre Ümmü Cemil, dikenli odunlar toplayıp, bizzat Hz. Peygamber'in yoluna atarmış. Bütün bunlara rağmen Ebu Leheb'in helakini haber veren Tebbet Sûresi, Ebu Leheb'in Hz. Peygamber için söylediği; *"ebediyen helak olasıca!"* sözü yanında çok hafif kalır. *Tebbet;* helake götüren zarar veya bu zararı haber vermektir ki, artık ona fazla malı, sahip olduğu makam ve çocukları fayda vermeyecektir. Aslında bu, Ebu Leheb ile karısının sonlarını, küfür üzere öleceklerini, dünya ve ahiret saadetini kaybedeceklerini haber vermekten ibarettir. Neticede Allah'ın verdiği bir haber doğru çıktı. Ebu Leheb, sadece malıyla desteklediği Bedir Savaşı'na bizzat katılamamanın üzüntüsünden dolayı savaşın peşinden öldü. Böylece Kureyş'in ileri gelen ve şirkin elebaşları olan dostlarının ölüm acısını tattığı gibi, savaş için harcadığı malların boşa gitmesinin üzüntüsünü de yaşadı. Bu durum şu ayetin haberine tıpatıp uyar: *"İnkâr edenler mallarını, insanları Allah yolundan alıkoymak için harcarlar ve harcayacaklardır. Sonra da bu onlara bir pişmanlık verecek, sonra da mağlup olacaklardır."*[641] Ebu Leheb bu acıyı tattığı gibi, sûrenin tecellisi mahiyetinde İslam'ın zafer ve izzet prensiplerine de şahit oldu. Savaştan birkaç gün sonra adese (kara hasba) denilen bir hastalıktan öldü. Bu çok kötü bir ölümdü. Kokuncaya kadar defnedilemedi. Sonra bazı siyahîler kiralanıp, defnettirildi. Sûrenin inişinden sonra babasıyla iftihar eden oğlu Utbe'nin sürpriz ölüm haberi geldi. Şam yolunda onu bir aslan parçalamıştı. Şayet Ebu Leheb, kardeşi ve ikinci derecede zengin olan Abbas gibi Müslüman olsaydı, kendisi de çocukları da İslam'ın izzetini ve kardeşinin oğlu Muhammed'in (s), *"Kelime-i Tevhid"* Arapları bir araya getirecek, Arap olmayanlar da onun sayesinde Araplara boyun eğecek, şeklindeki vaadinde sadık olduğunu görecekti.

Bu uzun uyarıyı; bazı âlimlerin, Kur'ân Araplar'a ve onların putlarına sövgü içeriyor, iddialarının hatalı olduğunu açıklamak ve İslam'la cahiliye

641. Enfâl, 6/36.

edebini karşılaştırmaya kalkışan bazı Ehl-i Kitab mülhitlerinin hezeyanlarını çürütmek için yaptım. Müşriklerin ileri gelenlerinden Peygamber (s) için: *"Sen babalara sövdün, dini ayıpladın, inançları aşağıladın, putlara dil uzattın."* diye bir söz nakledilmedi. Sövme ve aşağılama içeren rivayet, mürsel, senedi zayıf ve ravileri arasında müphem kişi olduğundan münker sayılmıştır. İşte bu sûrede Yüce Allah'ın, Kendinin, Peygamber'inin ve mü'minlerin düşmanı olan bu münafık ve kâfirler için yaptığı tanımlama, Tebbet Sûresi'ndekinden daha serttir.

Nezih Kur'an'ın Kâfir ve Münafıkları Kötülemesi

1-4) Yüce Allah 8, 9, 10. ayetlerde müşrik ve münafıkları, hiçbir mü'min hakkında yakın olmamakla ve verdikleri söze riayet etmemekle tanımladı. Nesebe taassup derecesinde bağlı olmalarının aksine onlarla akrabalık bağlarını kestiler. Onlar insanları Allah yolundan çevirirler, çokları fasık ve mütecavizdirler.

5) Mescid-i Haram ve diğer mescitlerin imarından ve orada ibadetten menettiklerine dair 17. ayet: *"Müşrikler kendilerinin inkârcı olduklarını itiraf edip dururken, Allah'ın mescitlerini onarmaları gerekmez. İşte onların yaptıkları boşa gitmiştir. Onlar ateşte ebedi olarak kalacaklardır."*

6) 28. ayet: *"Müşrikler sadece birer pisliktir. Artık onlar bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."* Onların pis olmaları şirk ve şirke bağlı hurafeler şeklinde hem manevi, hem de maddidir. Zira murdar eti (meyte) yerler, cünüplükten, hayızdan ve necasetten temizlenmezler.

7-10) Yüce Allah 30. ayette Ehl-i Kitab'tan olan kâfirleri şöyle tanımladı: *"Onlar Allah'a oğul nispet etmekle eski Mısır ve Hint putperestleri gibi kendilerinden önceki kâfirlerin sözlerine benzer sözler söylemiş oldular. Allah onları kahretsin! Nasıl da yalan uyduruyorlar"*. 31. ayette, haham ve papazları Allah'tan gayrı Rabler edindiklerini 32. ayette, Allah'ın nurunu ağızlarıyla yani İslam'dan çevirmek için batıl sözler söyleyerek söndürmek istediklerini 34. ayette ise, pek çok haham ve papazların insanların mallarını haksız yollarla yediklerini ve insanları Allah yolundan çevirdiklerini söyledi. Bütün bu sıfatlar onların geçmiş tarihlerinde ve şimdiki siyasetlerinde bilinen aşikâr sıfatlardır. Kur'ân'daki hassas gerçeklerden birisi de, bu konudaki hükmün herkese değil de, bazılarına nispet edilmesidir. Nitekim müşrikler hakkında,

"pek çoğu fasıktırlar" buyurmuştur. Bu hassasiyetleri benzeri beşer sözünde görülmüş değildir.

Yüce Allah'ın, münafıkların kötülükleriyle ilgili tanımı ve onları bu hususta kötülemesi konusunu, önceki vasıfların devamı olarak gelecek fasılda özetleyeceğiz.

11) Münafıkların Tebük ve diğer savaşlara çıkmamak için izin isteyip, mazeret ileri sürmelerini ve çıktıkları takdirde de işlerinin Müslümanlar arasında onları yavaşlatmak ve benzeri fitneler çıkarmak olacağını beyan babında Yüce Allah hatırlatma yapmış ve onlar hakkındaki şu sözlerine bir şey eklememiştir: *"Allah zalimleri bilir"*; *"Şüphesiz cehennem, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."* 42. ve 49. ayetlere bak.

12-13) 53. Ayette, fasıklıkları sebebiyle infaklarının kabul edilmediği açıklanmış, sonraki 54. ayette de bu gerekçe ileri sürülmüştür: *"Sadaka olarak harcadıklarının kabulüne engel olan, sadece Allah ve Rasûlü'nü inkâr etmeleri, namaza üşene üşene gelmeleri ve istemeyerek harcamalarıdır."*

14-15) Allah onları, kendi aralarında Allah'la, O'nun ayetleriyle ve Peygamber'iyle eğlendiklerini ve: *"Biz sadece lafa dalmış, eğleniyorduk"* diyerek Peygamber'e özür beyan ettiklerini açıklayarak imandan sonra kâfir ve mücrim olduklarını ifade etti. Bu genel sıfatlarını belirttikten sonra da şöyle buyurdu: *"Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu. Çünkü münafıklar fasıktırlar."*[642] Yani onlar düzgün fıtratın ve İslam hidayeti çerçevesinin dışına çıkmışlardır.

16) 79. ayette, gönüllü olarak sadaka veren mü'minleri çekiştirdikleri ve onlarla alay ettikleri ifade edildi: *"Allah onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için acı veren bir azap vardır."* Bu ifadeye *müşâkele* denir. Yani Allah onları, günahlarına uygun cezalandırdı. Gizledikleri nifaklarını ortaya çıkararak, onları Müslümanlar karşısında rezil etti.

17) Allah onların bağışlanmama gerekçesini şu ayetlerle ifade etti: *"Bu, onların Allah'ı ve Peygamber'i inkâr etmelerinden ötürüdür. Allah, fasıklar topluluğunu doğru yola iletmez."*[643]; *"Onlardan ölen hiçbir kimsenin sakın namazını kılma, kabrinin başında da durma! Çünkü onlar Allah'ı ve Peygamber'ini inkâr*

---

642. Tevbe, 9/67.
643. Tevbe, 9/80.

ettiler ve fasık olarak öldüler."[644] Bu ayet, münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl hakkında nazil oldu. Fakat hükmü geneldir.

18-19) 95. ayette, onların bir pislik olduğu, 125. ayette, her bir sûre indiğinde pisliklerinin daha da arttığı ve kâfir olarak öldükleri belirtilerek, en çirkin şekilde tanımlandılar. 127. ayette de, bir sûre indiğinde, Müslümanların gafletinden yararlanarak, Hz. Peygamber'in meclisinden ayrıldıkları belirtiliyor ve şöyle deniyor: "*Anlayışsız bir topluluk olduklarından, Allah kalplerini İslam'dan çevirmiştir.*" Yani sebep ve neticeler arasındaki irtibata dair ilahi kanunların gereği olarak sûredeki hidayet ve delilleri kavrayamadıklarından Allah onların kalplerini Kur'ân'dan çevirmiştir. Bu sûrede en son zikredildikleri ayet budur.

Sen de görüyorsun ki; tanımlandıkları her vasıf, durumlarının en nezih şekilde ortaya konmasından ibarettir. Bu nezih ifade tarzı, onların bu çirkin amellerini, düşük ahlaklarını ve daha da kötü olan içyüzleri açıklanırken ortaya konmuştur. Aslında onların bu tarzda tanımlanmasından maksat, dönüp hakkı kabule kabiliyeti olanları bu vasıflardan nefret ettirmek ve gerçeğe dönüşe hazırlamaktır. Nitekim pek çoğu da tevbe etmiştir. Allah'a hamdolsun.

İkinci Fasıl

Bu fasıl; münafıklar, sıfatları, fiilleri ve İslam'ın onlar hakkında uyguladığı siyasete dairdir:

Nifak kötü bir huydur, fıtraten bozuk ve adi nefislerin kirlendiği bayağı bir sıfattır. Böyle bir kişiliğe sahip olanlar, mal ve mevki arzularına ulaşmak için yalan ve riyadan başka vasıta görmezler. İnsanlarla karşılaştıklarında çeşitli kılıklara girerler, yapmacık tavırlara, hile ve aldatıcı ifadelere başvururlar. Nitekim Yüce Allah, onlar hakkında şöyle buyurdu: "*Sen onları gördüğünde, görünüşleri hoşuna gider. Konuşurlarsa, sözlerini dinlersin.*"[645] Onlar her kabile ve içinde mevcutturlar. Ne şehir, ne de kırsal kesim bunlardan hâlî (eksik) değildir. Münafıklık özel ve genel olmak üzere iki kısımdır. Özel olan şahsidir. Bu tip münafık, herkesi razı etmeye, özellikle de faydaları umulan ve zararlarından korkulan mevki, makam ve servet sahiplerine, krallara ken-

644. Tevbe, 9/84.
645. Münâfikûn, 63/4.

disini sevdirmek için çalışır. Salih olanlar karşısında takva ve salah elbisesi giyer. Fasıklara karşı hayâ elbisesini çıkarır, kibirlilere karşı övgü elbiseleri giydirir. Bu, iki nifaktan en hafif olanıdır.

Genel nifaka gelince; bu türlü nifak din ve devlette, ümmete hıyanette cereyan eder. Rasûlullah (s) zamanında nifak ancak hicretten sonra ortaya çıktı. Zira İslam o zaman güce ve devlete kavuştu. Bu düzgün dinin nurlarının zuhuruyla Medinelilerin pek çoğu Müslüman oldu. Onların bu dinin nurunu gözlerinden perdeleyecek veya hakka karşı çıkıp, onu inkâra sevk edecek dünyevi bir menfaatleri yoktu. Fakat geniş servetleriyle kibirlenen, Kâbe'ye hizmetten dolayı Araplar arasında mevki sahibi olan ve bu yüzden diğer insanlara göre üstün görülen, içki, zina, faizcilik ve şehvetlere dalmada sınır tanımayan Kureyş'in ileri gelenlerinin İslam'a düşman olmakta çıkarları vardı. Çünkü görüyorlardı ki; İslam bütün haklarda onlarla diğerlerini eşit sayıyor, Allah'tan korkan fakiri, fasık zengine üstün görüyor, alt tabaka namına kral ve yöneticileri kısasa tabi tutuyor, kibirlileri küçümsüyor, mütevazıleri yüceltiyor, fasık ve zalimlere değer vermiyordu. Böylece halka karşı bütün imtiyazlarını ellerinden alıyordu. Bundan ötürü Mekke'de Müslüman olanların çoğu, fakirlerden ve orta tabakadan olup, fıtratı düzgün ve aklı hür olan kimselerden oluşuyordu. Onlardan fıtratı en yüksek ve kişiliği en temiz olan Hz. Ebu Bekir Sıddîk ve cennetle müjdelenen diğer on mümtaz kişiydi.[646]

Evs ve Hazrec kabilesinden bazıları Hac mevsiminde Hz. Peygamber'le karşılaştıklarında iman etmişti. Medine'ye döndüklerinde kavimlerini de İslam'a çağırmışlardı. Esası tevhid ve İslam'ın güzellikleri olan çağrının bizzat güçlü olmasından dolayı çağrı hayli ilgi toplamıştı. Medineli Müslümanlar çoğalınca Hz. Peygamber kendilerine hicret etti. Zira Ensar'ın temsilcileri Mina'da kendisini destekleyip, canlarını ve ailelerini korudukları gibi, onu da koruyacaklarına dair söz vermişlerdi. Tabii ki, İslam nurunun her fertte aynı şekilde tecelli edeceği beklenemezdi. Bazılarının, kavimlerinin benimsediği dine sırf onlara uymak için girmesi de normaldi. Ayrıca putperestliğe dayalı dinlerinin onları birbirlerine bağlayacak, bir sistemi de

646. Cennet halleri hakkındaki bilgiler gaybi konulardır. Gayb konularının bilicisi ise Rabbimizdir, O'nun bildirimi bize zanni rivayetlerle değil, yakin ifade eden bir sabitlikle gelmelidir. Bu konu da Menar Tefsiri'nin I. Cildindeki 101, 211 ve 22. dipnotlarımıza bakabilirsiniz. (Yayıncı)

yoktu ki, taraftarları onu uygulayıp, savunsunlar. Medineli münafıklar bu tür kimselerden ve Esed ve Gatafan gibi İslam'ı kavrayamamış olan bedevi Arap kabilelerinden oluşuyordu.

Ayrıca Medine'de pek çok Yahudi de vardı. Kureyza ve Nadîr oğulları gibi bu kabileler Medine civarında kaleler içinde yaşıyorlardı. Hz. Peygamber onlarla din, can ve mal dokunulmazlığı esasına dayalı antlaşma yaptı. Fakat onlar Hz. Peygamber'e verdikleri sözü bozuyorlar, Rasülullah"la (s) savaşmaya her gelişlerinde onun aleyhinde müşriklere destek çıkıyor, üstelik onları bu işe tahrik edip kışkırtıyorlardı. Bununla birlikte görünürde ahde vefa gösterdiklerini münafıkça izhar ediyorlardı. Medine Araplarından müttefikleri vardı. İlgili bahislerde açıkladığımız gibi, bu müttefiklerin münafık olanları gizlice onlara dostluklarını sürdürüyorlardı.

İslam'ın bu iki gruba uyguladığı siyaset şuydu: Kim Müslüman olduğunu söylerse, diğer Müslümanlara uygulanan her şey onlara da uygulanıyordu. Çünkü İslam'ın prensibi, zahire göre hükmetmektir. İnsanları iç dünyalarına göre hesaba çekip, cezalandırmak sadece Allah'a mahsustur. Ehl-i Kitab'tan ahdine vefa edenlere karşı vefa gösterilir. Yahudiler ise Hz. Peygamber'le antlaşmalarını gizlice bozuyorlardı. Zulüm ve hainliklerinden bir şey ortaya çıkarsa, bundan özür diliyorlardı. İçyüzleri büsbütün ortaya çıkıp rezil olduklarında Hz. Peygamber onları ülkeden sürdü. Enfâl Süresi 55-58. ayetlerin tefsirinde bu konu işlenmişti.

Allah Teala bize Haşr Süresi'nde münafıklarla Yahudiler arasındaki dostluk ve yakınlığı, bunda iki taraf için de bir hayır olmadığını hikaye etti. Zira Yahudiler Peygamber'e karşı müşriklere arka çıktılar, münafıklar ise düşmanlıklarını açıkça ortaya koyduklarında Yahudilere yardım edeceklerine dair verdikleri sözü tutmadılar. Zira dini yönü olmayan halis münafık; ahlak, onur ve gayret cihetinden kâfirdir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ey Muhammed! Münafıklık edenlerin, Kitab Ehl-i'nden inkâr eden kardeşlerine: Eğer siz yurdunuzdan çıkarılırsanız, Andolsun ki, biz de sizinle beraber çıkarız. Sizin aleyhinize asla hiç kimseye uymayız, eğer saldırıya uğrarsanız, mutlaka size yardım ederiz, dediklerini görmedin mi? Allah şahitlik eder ki, onlar mutlaka yalancıdırlar. Onlar yurtlarından çıkarılmış olsalar onlarla birlikte çıkmazlar. Savaşa tutuşmuş olsalar onlara yardım etmezler. Onların yardımına koşsalar*

bile, arkalarına dönüp kaçarlar. Sonra da kendilerine yardım edilmez."[647] Hz. Peygamber'in Yahudilerle antlaşma yapması ve dinlerine uygun yaşamalarını kabul etmesi; İslam'ın hürriyet ve adalet dini olmasından, çağrısının delil ve belgeye dayanmasından kaynaklanmaktadır. Bundan ötürü Müslümanları, Yahudiliğe girip onların toplumuna katılan çocuklarını zorla geri almaktan menetmiş ve onları serbest bırakmalarını emretmiştir. Onlar hakkında şu ayet nazil olmuştur: *"Dinde hiçbir zorlama yoktur. Doğruluk, eğrilikten ayrılıp ortaya çıkmıştır."*[648]

Daha önce de geçtiği gibi münafıklarla ilişkiler zahiren de olsa Müslüman sayılmaları esasına dayanmaktadır. Çünkü sırları bilmek sadece Allah'a hastır. O kendi bilgisine göre karşılık verir. Hiçbir hâkim veya Peygamber'lerin bir insan hakkında; küfrünü gizliyor, diye hüküm verme yetkisi yoktur. Onu bu şekilde suçlayamadığı gibi, cezalandırma cihetinde de gidemez. Zahiren Müslüman gözüken bir insanın küfrü ancak açık bir itiraf veya tevile ihtimal vermeyecek derecede kesin olarak küfrüne delalet eden bir söz veya fiille sabit olur. Kur'ân-ı Kerim'i veya Hz. Peygamber'i yalan söylemek, son peygamber olduğunu, kendisinden başka hiçbir peygamber gelmeyeceğini inkâr etmek, başkasına dua ederek Allah'a şirk koşmak ve ayrıca üzerinde icma edilen ve tevil götürmeyecek derece dinin temel esaslarından sayılan hususları inkâr gibi. Namaz, zekât, oruç ve haccın farziyetini inkâr, zina, faiz ve içkiyi helal saymak bu kabildendir. Bunun fayda ve hikmeti şudur: Bu kimse şayet İslam'ın hüküm ve simgelerini kesin bir iman sahibi olmaksızın bile yerine getiriyorsa, umulur ki uzun süre amelden sonra gönlü imana açılır, kalbi tatmine ulaşır ve aklı gerçeği kavrar. Aksi halde ümmetle olan alışverişi sadece dünyevi planda kalır.

Ehl-i Kitab'la olan ilişkilerde İslam'ın temayüz ettiği din hürriyetinin gereği olarak -malum olduğu üzere onlar, Peygamber'lerinin bildirdiği esaslara aykırı da davransalar İslam onların dinlerine göre amel etmelerine müsamaha göstermektedir- münafıklara da inkârlarını açıkça söyleyebilmelerine izin vermek gerekir, denirse; biz buna şöyle cevap veririz: Bir taraftan açıkça kâfir olduklarını söyleyip, bir taraftan da Müslümanların haklarından yararlanıp, vazifelerinden sorumlu olmayı bağdaştırmak açık bir çelişkidir. Bunu

647. Haşr, 59/11,12.
648. Bakara, 2/256.

hiçbir akıllı düşünmez, hiçbir adil kimse de böyle bir hüküm vermez. Bu durumda onların hali, kendilerine vatandaşlık hakları tanınıp da, kanunlara uyma yükümlülüğü istenmeyen, kanunları çiğnediğinde cezalandırılmayan kimselerin haline benzer ki, böyle bir şey düşünülemez. Makul din hürriyetinin çerçevesi şudur: Hiç kimse başkasını, inancından, vicdani kanaatinden ve düşüncesinden dolayı hesaba çekemez. Tartışma ancak ilmi ölçüler içinde olur. Müslüman'ı Müslüman yapan temel prensiplere karşı çıkıp sonra da Müslüman sayılmak, din hürriyeti değildir. Öyleyse hiç kimsenin, dini esaslara dayalı hükümetinden kendi dinine karşı gelme hoşgörüsü isteyemez. Aynı şekilde kanunlarına karşı gelme müsaadesi talep etmesi de doğru olmaz. O takdirde şahsın hürriyetiyle devletin ve ümmetin hürriyeti karşı karşıya gelmiş olur.

Kur'ân-ı Kerim bu sûrede bazı münafıkları rezil etti ve onların kâfir olduklarına hükmetti. Fakat Hz. Peygamber onlar hakkında İslam'dan çıkan mürtetlere uygulanan hükümleri uygulamadı. Bilakis o ve ashabı onlara Müslüman muamelesi yapmaya devam etti, denirse buna da şöyle cevap veririz: Allah'ın Hz. Peygamber'e, münafıkların halleriyle ilgili açıkladığı hususlar belirli şahıslara mahsus olmayıp, insanlara ait genel vasıflardır. Bu tutum; onları uyarmak, kendi hallerini tanımaya yöneltmek ve akıbetlerinden endişeye sevk etmek içindir. Ola ki tevbeye müsait olanlar tevbe ederler. Nitekim onlardan pek çoğu, hallerini sadece Allah'ın bildiği ve kendilerine dair Kur'ân'ın haber verdiği hususlara şahit olunca tevbe ettiler.

Hz. Peygamber'in, ashabına şahsen bildirdiği münafıkların sayısı pek azdır. Tebük dönüşü bir vadide devesini ürküterek kendisini düşürmek üzere komplo düzenleyenler ve birbirlerine: Eğer Muhammed gerçek peygamberse biz eşeklerden daha kötüyüz, diyen münafıklar gibi. Onlar hakkında şu ayet nazil olmuştu: *"Onlar senin aleyhine söz söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Oysa küfür sözü söylediler ve Müslüman olduktan sonra inkâr ettiler, başaramadıkları bir işe (komploya) yeltendiler."*[649] Ashab, onların öldürülmelerini emretmesini istediklerinde Hz. Peygamber şöyle dedi: *"İnsanların, peygamber kendi arkadaşlarını öldürüyor, demelerinden hoşlanmam."* Böyle bir tutum insanları imandan alabildiğine uzaklaştırır. Hâlbuki insanların pek çoğu bu dini beğeniyor, dinin Allah tarafından gelen bir vahyin eseri olduğuna dair

---

649. Tevbe, 9/74.

kesin delillere vakıf olmadan önce sırf adap ve hükümlerinin güzelliğinden dolayı onu şirke tercih ediyor ve İslam'a giriyorlardı. Sonra kısa veya uzun bir süreden sonra detaylı bilgiye kavuşup, kesin imana eriyorlardı. Bazıları toplumlarına uyarak ve bilgisinin azlığı sebebiyle tercih nedenini bilmeden Müslüman oluyorlardı. Bunların hepsinin Müslümanlığı kabul ediliyor, şeran geçerli sayılıyordu. Onlar hakkında şu ayet inmişti: *"Bedeviler: Biz iman ettik, dediler. Sen de de ki: Siz iman ermediniz. Fakat siz Müslüman olduk, deyin. Çünkü iman henüz sizin kalbinize girmedi. Eğer Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederseniz, o sizin amellerinizden hiçbir şeyi eksik bırakmaz."*[650] Şayet bu gibi kimseler Hz. Peygamber'in, içten iman etmediklerine delalet eden bir şey gözükünce veya Allah onların içyüzlerini bildirince bir kısım taraftar ve arkadaşını öldürdüğünü duysalar İslam'dan kaçarlar, dine girmenin akıbetinden korkarlardı. Ayrıca böyle bir söylentide başka bir zarar daha vardır, o da: Münafıklar bunu fırsat bilerek diledikleri suçlamayı ve iftirayı yayarlar ve ayrıca şu iddiayı ileri sürerlerdi: Kendisini tasdik edip birlikte cihad eden kimseleri, dininin batıl olduğunu anladıkları için öldürdü.

Ayrıca Allah onları söz ve onun en kötü neticesi olan fiili komplo teşebbüslerinden ötürü kâfir olarak tanımladıktan sonra şöyle buyurdu: *"Eğer tevbe ederlerse, kendileri için daha hayırlı olur. Eğer yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, ahirette de acı veren bir azaba uğratır."*[651] Bu ve bundan bir önceki, kâfir ve münafıklarla cihat emrini içeren tefsirine bakıla.

Bunu takiben sûrede, eğer Allah lütfederse tasaddukta bulunacağına dair Allah'a söz verenlerin haberi gelmektedir. (74-77. ayetlere bakınız.) Bu ayetlerin iniş sebebi olarak Salebe adındaki şahsı gösterirler. Bu ayetler inince bu zat tevbe etmiş, malının zekâtını vermek istemiş fakat Hz. Peygamber kabul etmediği gibi, Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman (r) da kabul etmemiştir. Neticede bu zat Hz. Osman zamanında ölmüştür. Bu ayetlerin tefsirinde de açıkladığımız gibi, nüzul sebebine dair varit olan hadiste senedi ve metni itibarıyla bazı problemler vardır. Aslında bu rivayet, zahire göre amel edileceğine dair kesin ve üzerinde icma bulunan şeriat kuralına terstir. Şarihlerin açıkladığına göre bu rivayet kesin olarak batıldır. 84. ayetin nüzul sebebi olarak sahih kaynaklarda rivayet edilen hadis de mana olarak buna yakındır.

650. Hucurât, 49/14.
651. Tevbe, 9/74.

"Onlardan ölen hiçbir kimsenin namazını sakın kılma, kabrinin başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Peygamber'ini inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler."[652] Bu rivayete göre bu ayet, münafıkların en büyük reisleri olan Abdullah b. Übey b. Selül hakkında nazil olmuştur. Bir bu ayetin tefsirinde bu hadisin Kur'ân'la ters düştüğünü açıklamıştık.

Bu konudaki problemlerden biri de 107-110. ayetlerde zikredilen Mescid-i Dırar kıssasıdır. Yüce Allah'ın açıkladığına göre münafıklar bu mescidi dört maksat için yapmışlardı. Bunlardan birisi de inkârdı. Diğerleri ise; Allah, Peygamber ve mü'minlerin düşmanlarının en adi maksatlarındandı. Hz. Peygamber bu mescidin yıkılmasını emretti. Mescit yıkıldı. Fakat münafıkların öldürülmelerini emretmedi. Allah, münafıkların iyi niyetli olduklarına dair ettikleri yeminlerde yalancı olduklarına şahitlik etti. Bunun sebebi, ayetlerde belirtildiği üzere bu mescidi dört maksada binaen yapmış olmalarıydı. Müfessirlerin söylediğine göre bunlar on iki kişiydiler ve Ebu Âmir Rahib'in taraftarı olan Evs ve Hazreçli münafıklardandılar. Ebu Âmir Râhib onlara, Hıristiyan oluşunu kullanarak Şam'da bulunan Kayser'e müracaat edeceğini, o da kendisine, Peygamber ve taraftarı olan mü'minleri halletmeye yetecek bir ordu göndereceğini vaat etti. Buna rağmen pek çok mü'min onların zahirine ve iyi niyet iddialarına bakarak onlarla birlikte o mescitte namaza katıldılar. Çünkü mü'minle münafığı ayırt etmek pek mümkün değildi. Hudeybiye senesinde Mekke'de müşriklerden saklanan mü'minler hakkında nazil olan şu ayet, bu iki grup hakkında da geçerlidir: *"Eğer onlar birbirlerinden ayrılmış olsalardı, elbette biz içlerinden inkâr edenleri acı veren bir azapla cezalandırırdık."*[653] Kur'ân'ın da açıkça belirttiğine göre Dırar mescidini küfür üzerine bina eden münafıkların cezalandırılmalarının iki özel sebebi vardır:

1- Dırar Ehli burada zikredileceğine göre, onların kıssalarını anlatan ayetlerin, Allah tarafından haklarında kesin hüküm ertelenen ve tevbelerinin kabulü umulan kimselere atfedilme ihtimali vardır. Bunu belirten ayet şudur: *"Savaştan geri kalan diğer grubun işi ise, Allah'ın buyruğuna bırakılmıştır. Allah onlara ya azap eder, ya da tevbelerini kabul eder."*[654]

---

652. Tevbe, 9/84.
653. Fetih, 48/25.
654. Tevbe, 9/106.

2- Allah onların hikâyesini şöyle tamamlamıştır: *"Yaptıkları bina, yürekleri parçalanıncaya kadar kalplerinde bir şüphe kaynağı olarak devam edecektir. Allah her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir."*[655] Ayetteki yürekleri parçalanıncaya kadar ifadesinin tefsirinde iki ihtimal vardır. Birisi; bu parçalanmanın, yaptıkları hatalardan dolayı üzüntü ve nedametten kaynaklanmasıdır. Böyle bir istisna mümkündür. Bu da onların tevbelerine dair en güçlü ve doğru delil sayılır. Bu ihtimal, onların kâfir sayılmamaları için yeterlidir.

Bu konuda sözün özü şudur: İslam'ın münafıklarla ilgili politikasının esası; onlara karşı, dış görünüşlerine ve amellerine göre davranılmasıdır. Devlet başkanı veya onun vekillerine düşen, genel hitaplarda ve resmi açıklamalarda, onlardan sadır olan kötü amelleri kınamak ve tevbeye yönlendirmek için yaptıklarının kötü sonuçlarına karşı kendilerini uyarmak ve ayrıca cezayı gerektirecek kötü niyetlerini açığa vurmaktan sakındırmaktır. Bu politika aşağıdaki esasları içermektedir:

Din hürriyeti ve münafıklara yapılacak muamele konusunda üç prensip:

1- Din ve vicdan hürriyeti daima dikkate alınır. Yöneticilerin, öğretmen ve mürşitlerin bu konuda baskı kurma hakları yoktur. Bunların ancak eğitme ve öğretme hakları vardır. Hiç kimsenin; başkasını küfrü gizlemekle, devlete ve yönetime karşı kötü niyet beslemekle veya ülkesi ve kavmi hakkında kötü maksat taşımakla suçlama yetkisi yoktur. Bundan ötürü de onu bedeni veya mali bir cezayla cezalandırma yahut da toplumun diğer fertlerinin faydalandığı haklardan mahrum etme gibi bir hakkı da yoktur.

2- İçinden Allah'ı veya Peygamber'lerin ondan getirdiği şeyleri inkâr eden kimsenin, bunları açığa vurarak veya dinsizliğe çağrı yaparak, Müslümanların inançlarına dil uzatarak, dil uzatma ve propaganda olmasa bile bu inançlara zıt söz ve fiiller ortaya koyarak ümmet için fitne ve fesat kaynağı olma hakkı yoktur. Hem böyle yapar, hem de Müslüman olduğunu iddia ederse, onun mürtet olduğuna yani dinden çıktığına hükmedilir. Şayet ortaya koyduğu küfür açık ve net ise ve üzerinde ittifak edilmiş bir konuda olup, tevile ihtimali yoksa mürtet sayılır ve şeriatın belirlediği hüküm uygulanır. Yani önce tevbeye davet edilir, tevbe etmezse cezalandırılır. (Müslümanlar arasında cereyan eden mirastan menedilmesi, Müslüman

655. Tevbe, 9/110.

kadınlarla olan nikâhının feshedilmesi, cenazesinin kaldırılmaması, namazının kılınmaması, Müslümanların kabristanına defnedilmemesi, uygulanacak cezalardandır.) Çünkü herkesin inanç hürriyeti, başkasının hürriyetinin başladığı yerde biter. Özellikle de kanunları ve diğer simge ve ibadetlerinin gölgesinde yaşadığı toplumun inançlarına saygı hususunda...

Okuyucu şunu da bilsin ki; fakihlerden pek çoğu, kişinin dinden çıkmasına hükmedilecek meselelerle ilgili irtidat konularında fazla ileri gitmişler, bu hükümlerden pek çoğunu uzak ve tevile ihtimali olan bağlantılara bina etmişlerdir. Münafıkların sıfatlarıyla ilgili olarak bu sûrede geçen hususlar onlar aleyhine delildir. Her ne kadar bazı âlimler; Hz. Peygamber zamanında İslam'ın zahirine ters olmayan nifak, günümüzde halis küfürdür. Onların iman iddiaları kabul edilmez deseler de. Aslında bu görüş batıldır. Allah'ın Kitabı ve Hz. Peygamber'in Sünneti dinde iki hüccettir. Onlara uymak kıyamete kadar şarttır. Tevile ihtimali olmayacak şekilde imana aykırı şeyleri açıklamayan ve Müslüman olduğunu ilan eden herkesin sözünü geçerli saymak icap eder. Usul ilminde de kabul edildiği gibi, nassların zahirine aykırı olan bütün ilmi konular açıkça tevile ihtimali olan hususlardandır.

3- Şeriatta tazir veya had uygulanmayacak şekilde kendisinde din konusunda fiili bir nifak belirtisi gözüken veya kapalı şekilde ümmete ve dine karşı hainlik sezilen kimse hakkında devlet başkanına düşen görev ona önce dolaylı şekilde sonra da açık ve net şekilde nasihat etmektir. İtibardan düşürmek, dışlamak, surat asmak, azarlamak ve sert davranmak gibi, onu sapıklıktan vazgeçireceği umulan tavırlar da takınılabilir. Biz bunu 73. ayetin tefsirinde açıklamıştık. Rasûlullah'ın (s), Tebük Savaşı'na çıkmayanları, kendisiyle başka bir savaşa çıkmaktan mahrum etmesi de bu kabil cezalandırmalardandır. Nitekim ayette şöyle buyruldu: *"Eğer Allah seni onlardan bir grubun yanına döndürür de, savaşa çıkmak isterlerse onlara de ki: Artık benimle beraber asla çıkmayacaksınız..."*[656] Fakat diktatör krallar münafıkları kendilerine yaklaştırıyorlar, böylece fesatlarını arttırıyorlar, başkalarını da cüretli hale getiriyorlar hatta ümmete karşı açıkça hıyanete ve münafıklığa özendiriyorlar. Öyle ki, dini makamlar bile ancak nifakla elde edilecek hale geliyor. Samimi ve dürüst insanlar buralardan uzaklaştırılıyor. Şikayetlerimiz sadece Allah'adır. *"Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-Aliyyi'l-Azîm."*

---

656. Tevbe, 9/83.

Bu sûrenin özetine dair Yüce Allah'ın bize lütfettiği açıklama burada bitti. Bu açıklamalar, çok zor bir senede kesintili zaman dilimlerinde yazıldı ve 1350 Hicri senesinin Zilhicce ayında (Temmuz 1932'de) tamamlandı.

Menâr Tefsiri

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM

TEFSİRU'L MENÂR

ŞEYH MUHAMMED ABDUH
MUHAMMED REŞÎD RIZÂ

X/1-109, XI/1-60

13

-ONÜÇÜNCÜ CİLT-

ekin

بسم الله الرحمن الرحيم

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM TEFSÎRU'L-MENÂR
Şeyh Muhammed Abduh
Muhammed Reşîd Rızâ

XIII. CİLT

Arapça Baskı:
Dâru'l-fikr li't-tıbâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî'

ISBN
978-605-5146-11-5

Çevirenler:
Ali Rıza Temel (X/1-109; XI/1-60)

Yayına Hazırlama ve Koordinasyon:
Hamza Türkmen, Fikret Başer

XIII. Cildin Redaksiyonu:
Ali Değirmenci, Fevzi Zülaloğlu

Son Okuma:
Murat Ayar, Zehra Türkmen

Basım Tarihi:
Nisan 2014

Kapak / İç Düzen
Necmettin Asma

Baskı / Cilt
Tunçel Ofset Matbaacılık Yay. San. Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi B.blok 369-370
Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 95 85 / (0212) 565 37 00

EKİN YAYINLARI
Fevzi Paşa Cd. Kınalızade Sk. 13/2 Fatih/İstanbul
Tel.: (0 212) 524 10 28 - 534 58 08
Faks: (0 212) 631 55 27
menartefsiri@gmail.com

MENAR TEFSİRİ HAKKINDA

Bu tefsir, sahih nakil ile apaçık aklı bir araya getiren yeğane tefsirdir; hikmet-i teşrîi (ilahi yasamanın hikmetini) açıklamakta, Allah'ın insanların hayatına egemen olan yasalarını (sünnetullah) sergilemekte, Kur'ân'ın her zaman ve mekandaki bütün insanlar için hidayet, yol gösterici olduğunu ortaya koymakta, Kur'anın yol göstericiliği ile bu asırda ona sırt çevirmiş Müslümanların durumunu, buna karşın onun ipine sımsıkı sarılan selefin (ilk kuşak Müslümanların) durumunu karşılaştırmakta ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bütün bunları yaparken kolay bir dil ve üslup kullanmış, tefsiri ilmi ve edebi kavramlara boğmaktan kaçınmış, herkesin anlayabileceği fakat aydınların da kendilerini müstağnî göre cmeyeceği bir düzey tutturmuştur. Bu tefsirin mahiyetini ve İslâm'ın bilge âlimi **Üstad İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh**'un (r) Ezher'de verdiği derslerde izlediği yöntemi kısaca bu şekilde özetleyebiliriz.

Seyyid Muhammed Reşîd Rızâ

İÇİNDEKİLER

YÛNUS SÛRESİ 11
1-2. ayetler 13
Hz. Muhammed'in Peygamberliğini İspat Etmede Delil 16
Batılı Araştırmacılara Göre Vahyin ve Peygamberliğin Tanımı 17
Hz. Muhammed'in Önceki Peygamberlerden Derece Olarak Üstün Oluşu 21
Kilisenin İslam'ı Engelleme ve Tahrif Gayretleri 24
Mucizeler ve Harikalar Meselesi 26
Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Dair Akli, İlmi ve Kevni Mucizeler 30
Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin Sabit Oluşu 33
Gayb Âlemini İnkâr Edenlerin İlahi Vahiy Üzerindeki Şüphesi 35
Vahiyle İlgili Şüphenin Detayı ve Delille Çürütülmesi 41
Rasulullah'a (s) Vahyin Gelişi Nasıl Başlamıştı? 51
Rasulullah'a (s) Gelen Vahiy Tasvirleri 56
Hz. Muhammed'in Peygamberliğe Ehil Oluşu 64
Allah'ın En Büyük Mücizesi: Yüce Kur'an 68
Kur'an'ın Özel Üslubu, Hikmeti ve Üslubundaki İcazı 70
Kur'an'ın İnsanlık İçin Gerçekleştirdiği Devrim ve Değişim 71
Kur'an'ın Kendini Kabule Müsait Olan Araplar Üzerindeki Etkisi 75
Kur'an'ın Müşrikler Üzerindeki Etkisi 77
Kur'an'ın Mü'minler Üzerindeki Etkisi 79
İnsan Nevini Yüceltmede Kur'an'ın Hedefleri ve İçindeki Tekrarlar 81
Kur'an Fıkhının 1. Hedefi: Allah'a ve Haşr Gününe İman, Salih Ameldir 82
Dinin Birinci Esası: Yüce Allah'a İnanmaktır 82
Dinin İkinci Esası: Dirilme ve Ceza Gününe İmandır 85
Dinin Üçüncü Esası: Salih Amel 90
Kur'an Faziletlerinin İncil Faziletlerine Tercih Edilmesi 92
Kur'an Fıkhının 2. Hedefi: Peygamberlik İnancıdır 94
İnsanlığın Peygamberlik ve Peygamberlerin Görevlerine Dair Bilmediklerinin Açıklaması: 94
Bütün Peygamberlere İnanmak, Aralarında Ayırım Gözetmemek 97
Allah'ın Peygamberleri Desteklediği Kevni Mucizeler Faslı 99
Gayp Hakiki ve İzafi Olmak Üzere İkiye Ayrılır 100

Mucize İle Keramet Arasındaki Fark ... 102
Kesbi Harikalarla Gerçek Harikalar Arasındaki Fark ... 108
Mucizeler, Tekvini ve Kesbiye Benzeyen Ruhani, Olmak Üzere İki Kısımdır ... 109
Bazı Kimselerin Musa'ya Değil de, İsa ve Evliyaya İbadet Etmesi ... 112
Peygamberliğin Sona Ermesi, Mucizelerin Kesilmesi ve Kerametlerin Manası ... 115
Peygamberlerin Mucizeleri Sadece Kur'an'la İspat Edilebilir ... 116
Kur'an Fıkhının 3. Hedefi: Fıtrat, Akıl, İlim ve Hikmet'e Yönelmektir ... 121
Kur'an Fıkhının 4. Hedefi: Siyasi, Sosyal ve İnsani Islah ... 135
Kur'an Fıkhının 5. Hedefi: İslam'ın, İbadet ve Yasaklarla İlgili Şahsi Sorumluluklar Konusu ... 141
Kur'an Fıkhının 6. Hedefi: İslam'ın Devlet Siyaseti İlkesinin İzah ve Genel Esasları ... 145
İslam'da Yasama Esasları ... 148
Nasslara Dayalı İçtihad Kaideleri ... 150
Mutlak Adalet ve Eşitliğin Ereği ve Haksızlığın Haramlığı ... 150
Kur'an Fıkhının 7. Hedefi: Mali Islaha Yönelik İrşat ... 153
Kur'an Fıkhı'nın 8. Hedefi: Harp Sisteminin Islahı, İnsanlık İçin Faydalı Olan Hususlara Tahsisi ... 159
İslam'da en önemli savaş ve barış prensipleri ve Kur'ani delilleri ... 161
Kur'an Fıkhı'nın 9. Hedefi: Kadınlara Bütün İnsani, Dini ve Medenî Hakların Verilmesi 165
Kur'an Fıkhı'nın 10. Hedefi: Köleyi Hürriyete Kavuşturmaktır ... 170
Köleyi Hürleştirmede İslam'ın Rehberliği ve İlgili Hükümler ... 172
3. ayet ... 177
Evrenin Yaratılışı ve Allah'ın İzin Verdiği Şefaat ... 178
4. ayet ... 182
Allah'ın Yaratması ... 182
5-6. ayetler ... 186
Allah'ın Arza Koyduğu Ölçü ... 188
7-10. ayetler ... 191
Ahiret Yerine Dünyayı Tercih Edenler ... 193
11-12. ayetler ... 197
13.-14. ayetler ... 202
Halifeler Kılınan Kimdir? ... 204
15-17. ayetler ... 206
Kur'an-ı Kerim'i Hz.Muhammed'in Telifi Sananlar ... 207
18. ayet ... 212
Allah Katında Şefaatçiler Arayanlar ... 215
19. ayet ... 217
İlk Ümmetin İhtilafa Düşmesi ... 218
20. ayet ... 219
Hz. Muhammed'den Mücize İsteği ... 220
21.-23. ayetler ... 224
Fırtınaya Yakalanan Gemi Meseli ... 229
Dünya Süsüne Aldananlar ve Esenlik Yurdu ... 233
24. ayet ... 233

25-27. ayetler 236
28-30. ayetler 240
31-33. ayetler 243
34-36. ayetler 248
Müşrikleri Vahyi Bildirimlerle Uyarı 248
Zanna Uyup Yanlış Hüküm Vermek 252
37.-39 ayetler 256
Kur'an'ı Kerim Allah'tandır 256
Vahyin Meydan Okuması: Benzerini Getirin 257
40.-41. ayetler 271
42-44. ayetler 273
45. ayet 277
46-56. ayetler 279
Ümmetlerin Eceli 284
57-58. ayetler 294
59-60. ayetler 304
61. ayet 309
62-64. ayetler 312
Velilere Dair Varit Olan Haber ve Eserler 316
Hayal Velileri, Tağut ve Şeytan Velileri 318
İblisin İlahlığını Tasdik Eden Şeytani Bir Veli 322
Müfrit Sofuların Bab, Bahâ ve Kadıyani'yi Vahiy, Peygamberlik ve İlahlık Konusunda Taklit Etmeleri 331
İbn Teymiye'nin Kitabu"l-Furkan'ı: İnsan, Cin ve Şeytanların Birbirlerinden Faydalanmaları ve Veliler, Azizler Şeklinde Gözükmeleri: 332
Hz. İsa ve Meryem'in Görüldüğüne Dair Çağdaş Hıristiyanlardan Bazı Hikâyeler .. 335
Siyaset, Felsefe ve Tasavvuf Yoluyla İslam'a Bulaşan Olumsuzluklara Dair Ek Bir Değerlendirme 339
Nassları Akli ve İlmi Nazariyelerle ve Özellikle de Bâtınilikle Tevilin Bâtıllığı 343
Dinde Keşifle Amel Etmenin Bâtıl Oluşu 344
Kerametler Yanılmazlığa Delalet Etmediği Gibi Veliliğe de Delalet Etmez 345
Önceki ve Sonraki Dönem Sofilerinin Selefe Tabi Olmanın Gereği Konusundaki Kararları 348
65-67. ayetler 350
68-70. ayetler 354
71-73. ayetler 357
74. ayet 363
75-78. ayetler 365
Musa ve Harun'un Firavun ve Takımıyla İlişki Seyri 366
79-82. ayetler 368
83-87. ayetler 370
Hz. Musa'nın İsrailoğullarına Yol Göstermesi 370
88-89. ayetler 374

90-92. ayetler 377
93. ayet 381
94-97. ayetler 382
98-100. ayetler 385
101-103. ayetler 389
104-107. ayetler 392
108-109. ayetler 397
Yûnus Sûresi'nin Kısa Özeti 399
1. BAB: Rablik ve İlahlıkta Allah'ın Birliği 399
2. BAB: Muhammedî vahiy olan Kur'an hakkındadır 405
3. BAB: Nübüvvet ve risalete dairdir 407
4. BAB: Dirilme ve cezaya dairdir 411
5. BAB: Beşerin sıfatları, huyları, âdetleri, bunlara bağlı amelleri, bu konudaki ilahi kanunlara dairdir 412
6. BAB: Salih ameller ve bunların karşılığı olan genel fiillere dairdir 415

HÛD SÛRESİ 419
1.-5. ayetler 420
İhkam, Muhkem, Müteşabih ve Te'vil Terimleri 422
Tövbe'nin Sahih Olmasının Şartları ve Sünnetullah'ın Helak Yasaları 426
6-7. ayetler 430
Rezzâk Olan Yüce Allah'ın Rızık Kanunlarındaki Hikmetler 431
Müstekar ve Müstevda' Lafızları'nın İşaret Ettiği Mesajlar 435
Yaratılış Ayetleri ve Bu Konuda Kur'ân'ın İlmî İcazı 438
8.-11. ayetler 446
Sünnetullah'ta Gazap ve Rahmet Kanunları 447
12.-14. ayetler 450
Allah'tan Gelen Bir Teselli ve Bir Meydan Okuma 450
Kur'an'ın Kureyş'e Meydan Okumasındaki Hikmetler 454
Kur'an'daki Haber Çeşitleri 456
Kur'ân Kıssalarından On Sûre İle Meydan Okuma Şekli 460
İfade Tarzındaki İcazda Kur'an Kıssalarının Meziyetleri 462
İlmi İcazda Kur'ân Kıssalarının Meziyetleri 463
15.-16. ayetler 471
Ahretsiz Dünya İstemenin Hazin Sonu 472
17. ayet 474
18.-24. ayetler 478
25-27. ayetler 484
Nuh Peygamber'in Kıssası 485
Kavmi'nin Nûh'a Karşı, Geçersiz Olan Dört Gerekçe İle Cevabı 488
28.-31. ayetler 489
32-34. ayetler 496
Nuh Peygamberin Kâfirlerle Sahih Mücadele Yöntemi 496
35. ayetler 498

36.-39. ayetler 500
Nuh Peygamberi Yüce Allah'ın Tesellisi ve Sünnetullah'ın Hidayet Yasaları 501
40.-41. ayetler 503
Tûfan 503
42.-44. ayetler 506
45.-47. ayetler 512
Mü'minlerin Ailesi Mü'minlerdir 512
Nuh Peygamberin Hatasındaki İbretlik Dersler 516
48.-49. ayetler 518
Nuh Kıssasının Tefsirine Ekler 520
Kur'an, Tevrat ve Eski Tarihe Göre Tûfan Olayı 532
Tevrat'ın Tekvin Kitabı'nda Nuh Kıssası: 533
Nuh'un Ömrü ve Kendisinden Öncekilerin Ömürleri Gibi Uzunluk Sebepleri: 535
Tekvin Kitabı Musa Peygamberin Tevrat'ından Değildir: 536
Nuh Kıssasının Tefsirindeki İsrâiliyat: 536
Geçmiş Ümmetlerde Tufan Haberi: 537
Tufan Genel miydi, Özel miydi? 538
Üstad Abduh'un Nuh Tufanı Hakkındaki Fetvası 539
Zulüm ve Taşkınlıklar Sebebiyle Allah'ın Gazabı Meselesi 541
Felaketlerden Ders Almaları ve Bu felaketler İçin Tövbe Sorumluluğu 543
Felaketlerden ders almaya engel materyalist fikirler: 545
50.-52. ayetler 547
Hûd Peygamberin Kıssası 548
53.-57. ayetler 550
58.-60. ayetler 553
Sünnetullah'ta Lanetullah Yasaları 554
Salih Peygamberin Kıssası 555
61.-63. ayetler 556
64.-68. ayetler 559
69.-73. ayetler 562
İbrahim Peygamber Meleklerle Birlikte 562
74.-76. ayetler 566
77.-80. ayetler 568
Lut Kıssası ve Kavminin Helak Oluşu 569
81.-83. ayetler 572

❮ YÛNUS SÛRESİ ❯

"Mushaf'ta 10. sûre; âlimlerin çoğunluğuna göre ayet sayısı 109, Şamlılara göre ise 110'dur."

Sûre, Mekki'dir. İsrâ Sûresi'nden sonra ve Hûd Sûresi'nden önce nazil olmuştur. İbn Merdûye'nin, Osman b. Ata ve İbn Abbas yoluyla gelen rivayetine göre sûrenin Medeni olduğu iddiası doğru değildir. Bu rivayet, İbn Abbas ve diğerlerinden gelen başka pek çok rivayete aykırıdır. Üstelik sûrenin baştan sona işlemiş olduğu konu dikkate alınarak oluşan icma ile de ters düşmektedir. Zira sûre; dinin inanç temellerini ispat etmek, şirki yıkmak, peygamberliği, ölümden sonra dirilişi, cezayı ve bunlarla ilgili tereddütleri izale etmek ve Mekki sûrelerin konusu olan dinin ana hedefleriyle ilgili hususları içermek gibi bir özelliğe sahiptir. Medeni olduğuna dair hadisin ravisi Osman b. Ata, zayıf ve sözüne itibar edilmeyen bir kimsedir. Sevapla ilgili hususlardaki rivayetleri bile nazarı itibara alınmazken, böyle konulardaki rivayetleri nasıl kaale alınabilir ki? Fakat raviler sağlam rivayetleri de göz ardı etmezler. Süyuti, *"İtkan"* adlı eserinde, bu sûredeki 94, 95 ve 40. ayetlerin istisna olarak Mekki olduğunu ifade etti. Bunların Yahudiler hakkında nazil olduğu söylendi. Ayrıca baştan 40. ayete kadar Mekki, gerisinin ise Medeni olduğu da söylendi. Bunu İbnü'l-Fürs ve Sehavi, *"Cemâlü'l-Kurrâ"*da hikâye ettiler...

Ben diyorum ki: Sûrenin konusu, bunu dirayet yönünden kabul etmez. Ayrıca bu rivayet yönünden tespit ettiğimiz bir husus değildir. 94. ayette kitap okuyanlardan maksat Yahudiler olsa bile bu, sûrenin Medine'de nazil olduğunu göstermez. Bu iki yönden açıklanabilir: 1- Ayetteki şart, şüphenin gerçekten varlığını değil, tasavvurunu ifade etmektedir. Bundan ötürü Rasûlullah (s) şöyle buyurmuştur: *"Ben şüphe de etmiyorum, soru da sormuyorum."* Bu rivayet mürseldir. Ayetin tefsirinde de geleceği gibi, bunu İbn Abbas'ın, Said b. Cübeyr'in ve Hasan Basri'nin sözü de desteklemektedir. 2- Bu anlamdaki ayetler başka Mekki sûrelerde de nazil olmuştur. Şu mi-

sallerde olduğu gibi: *"Şimdi sen İsrailoğullarına sor."*[1]; *"Eğer bilmiyorsanız, ilim ehlinden sorun."*[2]

Bu sûrenin önceki sûreyle münasebeti şu yönlerdendir: Önceki sûre, Hz. Peygamber'in risaletini zikrederek bitti, bu ise onu anarak başladı. Önceki sûrenin önemli bir bölümü, münafıkların hallerini, Kur'an ayetleri nazil olunca söylediklerini ve yaptıklarını açıklamaya dairdi. 124-127. ayetlerde olduğu gibi. Bu sûre de kâfirlerin hallerini ve Kur'an hakkında söylediklerini açıklamaktadır. 15, 16,17, 37-40. ayetlerde olduğu gibi...

Şunu da bil ki; sûreler arasındaki uyum, onların tertibinin sebebi değildir. Kimi zaman iki sûre arasında ayetlerinin konusu ve meseleleri açısından kuvvetli bir uyum olmakla beraber bazen araları açılır, bazen de birleştirilir. Mesela Hümeze ve Tebbet sûrelerinin konusu aynı olmakla beraber aralarına başka sûreler girmiştir. Mesela tesbihle başlayan Cuma ve Teğabün sûreleri arasına Münâfikûn Sûresi girmiştir. Buna mukabil *Tâ Sîn* ile, *Hâ Mîm* ile başlayan sûreler, Mürselât ve Nebe' sûreleri, Tekvîr ve İnfitâr sûreleri yan yana gelmiştir. Belki şu söylenebilir: Pek çok Mekki sûre arasındaki uyum, Medeni sûreler arasındaki uyumdan daha kuvvetlidir. Konuları genellikle akaid, genel prensipler ve şiddetli sakındırmalar olan Mekki sûrelerle, konularının çoğu ameli hükümler olan Medeni sûrelerde kuvvetli anlam bağı olan hususlar arasında mesafe olmasının hikmeti şudur: Bu durum, belli bir tertip üzere olması nedeniyle okuyucu açısından hem daha çok gayret vesilesidir, hem de usandırmaktan daha çok uzaktır. Ayrıca düşünmeye de daha çok yönelticidir. Bu hikmet; bir tek sûre içinde inançlar, prensipler, ameli hükümler, edebi hikmetler, özendirme ve sakındırmalar, müjde ve uyarılar, kıssa ve temsiller şeklindeki Kur'ani maksatların arasının fasledilmesindeki hikmete benzemektedir. Bütün bunlardaki ana prensip, muhatabı konuya iyice vakıf kılmak ve ittibayı sağlamaktır.

İşte ben de, özellikle Tevbe ve iki uzun Mekki sûre olan A'râf ve Enfâl sûrelerindeki konuları da özetleyerek, bu sûrenin tefsirine başlıyorum. Burada da, daha önce detaylı anlatmadığım konuları detaylı olarak ele alacağım. Bu sûrede yer alan konuların en önemlisi vahiy konusudur.

1 İsrâ, 17/101.
2 Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿1﴾ أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَـٰذَا لَسَاحِرٌ مُّبِينٌ ﴿2﴾

1- **Elif, Lâm, Râ. İşte bunlar hikmet dolu Kitab'ın ayetleridir.**

2- **İçlerinden bir adama: "İnsanları uyar ve iman edenlere Rableri katında kendileri için gerçekten yüksek bir makam olduğunu müjdele.", diye vahyetmemiz, insanlara tuhaf mı geldi ki kâfirler: "Bu mutlaka apaçık bir sihirbazdır." dediler.**

"Elif, Lâm, Râ." Bu üç harf, irap edilmeksizin sâkin olarak kendi isimleriyle Elif, Lâm, Râ şeklinde okunurlar, son harf hemzesizdir. Bu tür harflerin söylenmesinin faydası; sûrenin okunduğu kimselerin dikkatini verilecek mesaja çekmektir ki; böylece söylenene kulak versinler ve hiçbir şeyi kaçırmasınlar. Bu harfler, ismi işaretin başına getirilen ve tenbih edatı olan *"hâ"* harfinden ve başlangıç ifade eden *"elâ"* tenbih edatından daha dikkat çekicidirler. Bu konuyu A'râf Sûresi'nin başında detaylı şekilde ele almıştık.[3]

"İşte bunlar hikmet dolu Kitab'ın ayetleridir." Şanı yüce olan ve zirveyi temsil eden bu ayetler -ki bu sûre veya Kur'an'ın tamamı bunlardan oluşur- manalarında hikmet, lafızlarında sağlamlık olan ve okuyup düşüneni hidayete sevk etmeyi amaçlayan bu Kitab'ın ayetleridir.

"İçlerinden bir adama: 'İnsanları uyar ve iman edenlere Rableri katında kendileri için gerçekten yüksek bir makam olduğunu müjdele', diye vahyetmemiz, insanlara tuhaf mı geldi ki?" Ayetteki istifham; kâfirlerin, kendi

3 Mısırlı bazı dinsizler; bu harflerin sahabeden bazılarının mushaflarında onların ismine remiz olarak yazıldığını, resmi mushaflar yazılırken de Kur'an'dan zannedilerek Kur'an'a dâhil edildiğini söylemişlerdir. Bu iddiada büyük bir cüret ve facirlik ve şeytanın vesvesesi ve Rahman'a düşmanlığın ötesinde, en ufak bir şüphe bile olmayan mütevatir nakli inkâr vardır.

cinslerinden bir zata vahiy gelmesini hayretle karşılayıp onu inkâr etmelerinin şaşılacak bir şey olduğunu ifade etmek içindir. Vahiy; başkalarına kapalı olan bir şeyin, bir kimseye özel şekilde gizli olarak bildirilmesidir. Yani insanlardan birine vahyetmemiz tuhaf bir şey midir ki, onu aralarında tuhaf karşılayıp alay ve garabet konusu yapıyorlar? Sanki insan olma noktasında Peygamberle ortaklıkları, ona istediği bilgiyi özel olarak bildirmesine engel teşkil ediyor... Ayette zikredilen insanlardan maksat; Mekke kâfirleri ve Hz. Muhammed'i inkârda onlara tâbi olan kimselerdir. Onlara, insanlar tabiri kullanıldı. Zira peygamberlik konusundaki şüpheler, onlardan önceki peygamberlerin kavimleri arasında da vaki olmuştu. A'râf Sûresi'nde geçen Nûh ve Hûd kıssalarında olduğu gibi... *"Allah'tan korkup, rahmete kavuşabilmeniz için sizi uyarmak üzere içinizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden size haber gelmesine mi şaştınız?"*[4] Bu ifade Kur'an'da tekrarlanmıştır. Biz bu konudaki şüpheyi En'âm Sûresi'nin sonunda çürütmüştük.

"En enzir"deki *"en"*, öncekinin tefsiridir. ***"İnzâr"*** ise; tevhid, diriliş ve dinin diğer maksatlarını, küfrün ve günahların akıbetinden korkutarak bildirmektir. Yani korkuyla karışık bilgi vermektir. Buna göre mana şöyledir: Biz ona, bütün insanları uyar, diye vahyettik. Ayette geçen müjde ise, uyarmanın zıddıdır. Yani iman ve salih amele güzel bir karşılık müjdesiyle birlikte haber vermektir. Buna göre mana şöyledir: Özellikle onlardan mümin olanlara müjdele ki; onlar için Rableri katından ahirette mükâfatlandırılacakları yüksek bir makam vardır. Sıdk aslında kizbin (yalanın) zıddıdır. Bilahare iman, düzgün niyet, vefa ve diğer faziletler için de kullanılır oldu. Kur'an'da *"mak'ade sıdk, müdhale sıdk, mahrece sıdk* ve *kademe sıdk"* şeklinde geçmektedir. Burada kademden maksat, öncelik ve yüce makam şeklinde tefsir etmiştir. Bunun kadem (ayak) olarak söylenmesi, ilerlemenin bu sayede olmasından ötürüdür. Nimete de yed (el) denir. Çünkü elle verilir. Sıdka izafesi ise; kesin oluşundan ve buna ulaşmanın ancak doğru söz ve niyetle mümkün olacağını tenbih maksadından dolayıdır.

"Kâfirler: 'Bu mutlaka apaçık bir sihirbazdır' dediler." İbn Kesir ve Kufeliler Peygamberi kastederek *"le sâhirun"* şeklinde, diğerleri ise, Kur'an'ı kastederek, *"le sihrun"* şeklinde okudular. İkisi de söylenmiştir. İkisi de Hz. Peygamber'in gerçek peygamber olduğuna işaret etmektedir. Zira "Bu Kur'an

---

4 A'râf, 7/63.

bir sihirdir, onu bir sihirbaz getirmiştir." demeleri, bunların ikisinin de imkân ve sebepler âleminde beşer tarafından bilinip, alışılmışın dışında şeyler olarak görüldüğünün itirafıdır. Onların sözlerinin isim cümlesiyle, *inne* ve *lâm* ile, *sihir* ve *sâhir* kelimelerinin *"mübîn"* (*açık*) ifadesiyle tanımlanması hasr ifade eder. Velid b. Muğire'nin, Kur'an'ı kastederek söylediği şu söz de böyledir: *"Bu sadece anlatılagelen bir büyüdür."*[5] Kur'an'a sihir demeleri, kalplerdeki tesiri, nefisleri imana yönlendirmesi, Allah yolunda hayatı ve dünya lezzetlerini hiçe saydırıcı harikulade etkisinden dolayı idi. Öyle ki Kur'an; kişiyi kardeşinden, ana babasından, eşi ve çocuğundan, kendisini koruyup barındıran aile çevresinden ayırıyordu. Sihir ancak bazı insanlara has olan ve birtakım gizli yollarla elde edilen bir hadisedir. İnsanlar onu birbirlerinden öğrenirler. O, ya hile ve gözbağcılıktır veya halkın bilmediği birtakım ihisas gerektiren bilgi kabilindendir. Yahut da nefsi kuvvetlerin etkisi ve iradenin yönlendirilmesi şeklinde tecelli eder. Bunların hepsi de, bu işi bilen pek çok kimsenin ortak işlerindendir.[6] Önce Arapların geneline sonra diğer da diğer kavimlere malum oldu ki Kur'an, sanat ve öğretmeyle aktarılan bir sihir değildir. Bilakis o; itikat, adap, şeriat ve sünnetullah gibi aklı yücelten, nefsi arıtan, insanlar için menfaat kaynağı olan yüksek ilimlerin toplamıdır. O; üslubu, nazmı ve manaları, hidayeti ve gaybden haber vermesiyle[7] başlı başına bir mucizedir. Onu tebliğ eden Hz. Muhammed'dir. O, Kur'an'dan hiçbir şeyi kendi başına getirmeye kadir değildir. Keza başkalarının da buna gücü yetmez. Sabit olmuştur ki; o, Allah'ın Rasûlü ve Nebisi'dir. Onun getirdiği ise, sadece Allah'tan aldığı vahiydir.

Biz vahyin lügat ve şer'i anlamını ve Hz. Peygamber'e geldiğini muhtelif yerlerde açıkladık. Bu yerler özetle şuralarıdır: Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in peygamberliğine delalet edişini gösteren Bakara 23. ayet ve tefsiri, Nisâ 161. ayet ve tefsiri, bu konuda kâfirlerin şüphelerini reddeden En'âm 7-9. ayetler ve tefsirleri, En'âm Sûresi'nin özeti bölümündeki ilgili açıklama, A'râf 142. ayet ve Allah'ın, Hz. Musa ile konuşması münasebetiyle ilahi kelam konusunda ele alınan konu. Geriye kalan ise; bizim vahyi kabul edenler ile reddedenlerin görüşleriyle birlikte, Rasûlullah'ın (s) peygamberliği konusunu uzunca ele almamızdır. Bu arada nübüvvet hususunda, gaybı bütünüyle

5 Müddessir, 74/24.
6 Bkz: Bakara, 2/102. ayetin *Menar Tefsiri*'nin I. ciltte yer alan tefsiri.
7 Bakara, 23. ayetin tefsirine bkz.

bilen Allah'ı inkâr edenlerin ve Hz. Peygamber'e gelen vahyi, olduğundan başka tasvir edenlerin şüpheleri de ele alınacaktır. Bunun için aşağıdaki faslı açıyoruz:

Hz. Muhammed'in Peygamberliğini İspat Etmede Delil

Vahyi kabul eden birinci grup, Ehl-i Kitab'tır. Onların Kitab-ı Mukaddes adını verdikleri Tevrat ve İncil'e, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Sünneti'ne ve hayatına göz atan herkes akli ve vicdani bir ilimle kesin olarak şunu bilir. Elimizdeki Tevrat ve İncil kitapları, Allah'ın vahyinin eseri olamaz veya masum peygamberler tarafından yazıldığına da inanılamaz; oysa hiç kimse Kur'an'ın, Allah'ın vahyi olduğunu, onu Allah'tan alan Hz. Peygamber'in masumluğunu inkâr edemez. Nasıl ki bir fakihin Ebu Hanife ve Şafii'yi inkârı, bir nahivcinin Sîbeveyh ve İbn Cinni'nin nahvini inkârı, bir şairin Râdî ve Buhturî'nin şairliğini inkârı mümkün değilse, bu da böyledir. Gözü açık olan bir kimsenin görmeyi inkâr ederek ayın ve yıldızın ışığını, güneşin ışığından veya kandilin ışığını gündüzün nurundan üstün görmesi nasıl mümkün değilse, bu da mümkün değildir. Şöyle diyen İmam Bûsiri'ye helal olsun:

الله أكبر إن دين محمد   وكتابه أقوى وأقوم قيلا

لا تذكروا الكتب السوالف عنده   طلع الصباح فأطفئ القنديلا

"Allâhu ekber! Hz. Muhammed'in dini ve Kitab'ı
Söz olarak en doğru ve en güçlüdür.
Onun yanında geçmiş kitaplardan bahsetmeyin.
Sabah doğdu, kandil söndürüldü."

Bu gerçeği, Hıristiyanlık üzere yetişmiş, o konuda bilgi ve tecrübe kazanmış, sonra da tam olmasa bile İslam hakkında doğru bilgi edinmiş Batılı âlimler de itiraf etmişlerdir. Onlardan oryantalist bir âlimin yeni bir şahadetini sunuyoruz:

Cenevre Üniversitesi Şark Dilleri Okulu hocalarından oryantalist Prof. Edward Montie, Fransızca Kur'an tercümesinin Arapça'ya çevirdiğim önsözünde şunları söylüyor:

"Hz. Muhammed de geçmişteki İsrailoğulları peygamberleri gibi bir peygamberdi. Onlar gibi sadık rüya görür ve kendisine vahyedilirdi. Önceki

peygamberlerde olduğu gibi, Allah'ın varlığı fikri ve dinî akide kendisinde çok güçlüydü. Yine önceki peygamberlerde olduğu gibi, onda da kendi kendine telkin ve kişilik ikileşmesi oluşumu meydana gelmişti ki, bunlar insan aklında birtakım tecelliler ve müşahedeler meydana getirmektedir. Vahiy ve ruhi haller de, bu kabildendir."

Hür düşünceli bu Batılı âlim diyor ki; İsrailoğulları peygamberlerindeki bütün peygamberlik özellikleri Hz. Muhammed'de vardı. Biz de diyoruz ki; peygamberliğin bütün özellikleri en mükemmel şekil ve konumda, en doğru rivayetle ve şüphelerden uzak tarzda onda mevcuttur. Bunları ileride açıklayacağız.

Bu âlim, İslami kaynakların sıhhatini kabul ederek, Hz. Muhammed'e vahyin geliş haberini özetlemiştir. Daha sonra da Fransız müsteşrik Emile Dermengheim (1892-1971), *"Hz. Muhammed'in Hayatı"* adlı kitabında rivayetin ve konusunun sıhhatini benimseyerek, detaylı bir şekilde Hz. Peygamber'in beşeriyeti ıslah konusundaki etkisini ele almış, Müslümanlarla Hıristiyanların ittifakını temenni etmiş, aralarındaki kavgadan da üzüntü duymuştur.

Biz burada medenî ilimlerle din ve tarih ilimlerini şahsında toplamış olan ve Arapça olarak yazdığı, *"Kamusü'l-Kitâbi'l-Mukaddes"* adlı kitabın müellifi olarak şöhret bulan Dr. George Post'dan vahiy, peygamberlik ve mucizeler konusunda bilgi aktaracağız ki, hür düşünen araştırıcı İsrailoğulları peygamberlerinin peygamberliği ve onlara gelen vahiy ile Allah'ın elçisi ve son peygamberi olan Hz. Muhammed'in peygamberliği ve kendisine gelen vahiy konusunda objektif hükmünü verebilsin.

Batılı Araştırmacılara Göre Vahyin ve Peygamberliğin Tanımı

*"Kamusü'l-Kitâbi'l-Mukaddes"*te yer alan *vahy* kelimesinin tefsiriyle ilgili bilgiyi, özel simgeleri atlayarak aynen aktarıyoruz:

"Bu vahiy sözcüğü, bir kavme veya şehre ait hususi peygamberliğe delalet için kullanılır. (Hezekiel, 1/12) Bölümde şöyle dendi: Bu vahiy, reis, yani kavim için bir alamettir. Genellikle vahiyle, ilham kastedilir. Buna göre denir ki; her kitap Allah'tan gelen bir vahiydir. Bu anlamda vahiy, Allah'ın ruhunun, ilham alan kâtiplerin ruhuna girmesi demektir. Bu, birkaç şekilde olur:

1- Ruhi gerçekleri veya müstakbel olayları ancak kendisiyle ulaşılabilecek özel bir yolla ifade etmeleri.

2- Belli olayları ve söylenmiş gerçekleri yazmaya yönlendirilmeleri. Bu, hatadan korunmuş olarak olay ve gerçeklerin söylenmesi veya kitap halinde yazılması şeklinde de olabilir. Mesela, Allah'ın mukaddes kişileri, Rûhu'l-Kudüs'ün sevkiyle konuştular, denir. Burada konuşan veya yazan, şahsiyetinden hiçbir şey kaybetmez ancak ilahi ruh; ilahi irşada uygun olarak, sahip olduğu güç ve sıfatları kullanarak ona etki eder. Bundan dolayı büyük yazarların her birinde yazma tarzı, tabii melekeler ve benzeri hususlar yönünden bir üstünlük görm ekteyiz. Bu öğretinin açıklamasında ince bir nokta vardır. Âlimler bu ince noktayı açıklamayla ilgili sözlerde ihtilafa düştüler. Bununla beraber bütün Hıristiyanlar ittifak ederler ki; Allah, kendi iradesini yazmaları ve insanlara ebedi kurtuluşa ermeleri için gerekli olan iman ve ameli telkin etmeleri için bu yazarlara vahyetmiştir.

Kitabın "Peygamber, Peygamberler ve Peygamberlik" bölümünün izahında aynen şöyle deniyor:

Peygamberlik; Allah'tan, dini konulardan ve özellikle de gelecek olaylardan haber vermek anlamında kullanılan bir sözcüktür. Harun'a peygamber denmiştir. Çünkü o, fasih olduğu için Musa'dan haber vermiş, onun adına konuşmuştur. Ahd-i kadim peygamberleri Musa'nın şeriatıyla çağrı yapıyorlar ve İsa'nın geleceğini haber veriyorlardı. Samuel, dönemindeki kâhinlerin öğrenme ve öğretme arzu ve gayretleri azalınca Râme'de bir okul açtı ve öğrencilerine "peygamber çocukları" adını verdi. Bundan dolayı Samuel, şeriatı ihya etmekle şöhret buldu. Kitabın pek çok yerinde ismi Musa ve Harun'un ismiyle yan yana geldi. Aynı şekilde Beyt-i Îl'de, Eriha'da, Cilcâl ve başka yerlerde peygamberler adına başka okullar açıldı. Nübüvvet okulunun başında baba veya seyyid adında bir zat bulunuyordu. Bu okulda Tevrat, müzik ve şiir öğretiyordu. Nebiler zaten şairdiler. Pek çoğu şarkı söylüyor ve çalgı aletleriyle eğleniyordu. Bu okulların amacı, öğrencileri halkı eğitmeye hazırlamaktı. Nebilerin ve onların çocuklarının geçimi ise, son derece basitti. Bunların çoğu zahit kimselerdi. Bir kısmı da geziciydiler, takva ehlince misafir ediliyorlardı.

Anlaşılıyor ki, bu okullarda okuyanların pek çoğu geleceğe dair haberlere pek önem vermiyordu. Ancak onlardan bir kısmı ilham alma özelliğine sahipti. Allah, dilediği şekilde zaman zaman onları görevlendiriyor, mühim görevlerine hazırlamak için onları olağanüstü terbiyeye tabi tutuyordu. Bununla beraber Allah, ilhama mazhar bazı nebileri vahiy yoluyla hazırlıyordu. Çünkü onlar, mesela Amos (Âmûs) gibi, daha önce okumamışlar ve bu medreselere girmemişlerdi. Âmûs çobandı ve firavuninciri topluyordu.

Peygamberlik; rüyalar, derin düşünceler ve tebliğ gibi çeşitli şekillerde tezahür etmektedir. Çok defa peygamberler, zamanlarını ayırt etmeksizin ilerideki olayları görebiliyorlar, rüyalarında yakın ve uzak olaylar birbirine karışıyordu. Mesela Yahudilerin, Asurluların zulmünden kurtulmalarıyla, dünyanın Hz. Mesih vasıtasıyla kurtulmasının, Mesih'in perşembe günü gelmesiyle, Büyük İskender'in zafer kazanmasının karışması gibi. Kudüs'ün harap olmasıyla kıyamet günü olaylarının karışması da, bu kabildendir.

Allah; ilhama mazhar peygamberleri, arzusunu duyursunlar, din işlerini düzeltsinler ve özellikle de dünyayı kurtarmak için gelecek olan Mesih'i haber versinler diye gönderdi. Onlar halkı bilgilendirmede, hak yola yönlendirmede ve onları uyarmada büyük ve aktif bir güce sahiptirler. Siyasi konularda da onların büyük bir dahli vardır.

George Post'un, ilhamı; ilahi ruhun, ilhama mazhar olanın ruhuna girmesi şeklindeki tefsiri Hıristiyanlara bir tahakkümdür. İsrailoğullarına mensup peygamber ve âlimlerinden hiç kimse bunu ne bilmekte, ne de itiraf etmektedir. Bunu ispat etmeleri mümkün olmadığı gibi, bu peygamberlerin yazdıkları ve gerçeğe aykırılıklarına dair vaki tenakuz ve zıtlıkları gidermeleri de mümkün değildir. Zaten yazar buna şöyle işaret etmiştir: Bu öğretinin açıklamasında bir incelik yatıyor. Alimler bunu açıklamada ihtilafa düştüler. Allah'ın ruhunun girdiği kimse de Allah olur. Zaten İsa'nın Hıristiyanlarca ilah sayılması bu cihettendir. Peki bu söylenen nasıl meydana gelir, vahyi nasıl gecikir veya gerçeğe nasıl aykırı olabilir? Peygamberlik ve peygamberler hakkındaki sözüne gelince, ondan bu konuda şu bilgiler alınıyor:

1- İsrailoğulları peygamberlerinin pek çoğu, kendilerine mahsus okullardan mezun oluyorlardı. Burada şeriatları olan Tevrat'ı, müzik ve şiiri öğreniyorlardı. Onlar şairdiler, şarkıcıydılar, çalgı aletlerini çalıyorlardı. Ruha

etki edecek, duygu ve vicdanları harekete geçirecek, durgun hayalleri uyandıracak her türlü işte mahirdiler. Şüphesiz Azra ve Nahmiyâ, Babil kralı Artekşeşta'ya şarap sunan ve ona şarkı söyleyen en büyük peygamberlerinden idiler. Böylece şarkılarıyla krala tesir edip kavimlerinin, vatanlarına dönmelerine ve orada dinlerini rahat yaşamalarına izin vermesini sağlamışlardı.

Buna göre peygamberlik; konuları okulda öğrenilen bir sanat, şiirsel hayaller, felsefî ilhamlar, müziksel ve ritmik uyarılar ve kazanılmış bilgilerle başkalarını iknada yararlanılan bir meslek olmuş olur. Bu hal nerede, hayatında hiçbir şey öğrenmemiş, şiir söylememiş ve üstelik bütün peygamberlerin getirdiklerinin en muazzamını getirmiş olan ümmi Muhammed'in peygamberliği nerede?

2- Peygamberlerin ve şakirtlerinin pek çoğu ya zahidane yaşıyorlar veya Müslümanlar arasındaki tarikat ehli sofi dervişlerin yaptığı gibi, insanları ziyaret edip, din adamlarını seven muttaki kişilerin misafiri olarak geçiniyorlardı. Malumdur ki, bu muttaki kişiler bu zahitlerin her söylediğini kabul ederler, her çağrılarına boyun eğerler, onlardan duydukları her şeyi yayarlar. Bu pek çok peygamberlerin dışında mukaddes kitapların, büyük günahlarını naklettiği kişiler vardır. Müslümanlar arasındaki gezgin, zahit ve sofuların bazı haberleri, onların hayatlarının bu peygamberlerin kitaplarda anlatılan hayatlarından daha üstün olduğunu göstermektedir. Bunlardan herhangi birinin Hz. Muhammed'in derecesine ulaşması nasıl mümkün olabilir? Zira O, temiz gelişim içinde olmuş, kendi kazancıyla geçinmiş, peygamberlikten önce ve sonra hiç kimseye, hiçbir şekilde yük olmamıştır.

3- Onların anlayışlarına göre en meşhur peygamberlik çeşidi, meditasyon, rüya ve belirsiz hayaller şeklindedir. Bunların hepsi peygamberlerin dışındaki kimselerde de meydana gelir. Sadık rüya ise Hz. Muhammed'in peygamberliğinin başlangıcını ifade edebilir. Bu rüyalar, pek çok şekilleriyle ileride açıklayacağımız ve rüyadan daha üstün olan teşrii vahiyden önce gerçekleşmiştir. Rüyalar hayal âlemindeki birtakım maddi şekillerden ibarettir. Bunların yorumları her düşünce ve görüşe göre değişir. Peygamberlerin dışında bunların doğru yorumunu yapan pek az kimse bulunur. Yusuf (a)'ın yorumlamış olduğu Mısır kralının rüyası ve Yusuf'un bizzat çocukluğunda gördüğü rüya gibi.

İstikbale ait işlerden haber verme şeklindeki nübüvvet ki, bunu onların Allah'tan haber getirmelerine delil sayıyorlar, bazen bu haberlerin zamanları ve olayları net değildir, birbirine karışırlar, maksat neredeyse anlaşılmaz ancak olay olduktan sonra net bir şeye hamledildikleri zaman anlaşılır. Ruhçularınki bir tarafa, her asırdaki kâhin ve müneccimlerin verdikleri haberler gibi... Hatta bunların bir kısmı yazarın da işaret edip, açıklamadığı fakat tarihin açıkladığı gibi, tam tersine çıkar. Bunların en büyük peygamberliği Mesih'ten ve İsrail kralından haber vermeleri sonra da bizzat Mesih'in, dünyanın yıkılmasından, kıyametin kopması için melekûtün gelişinden haber vermesidir. Mesih'in hitap ettiği nesil sona ermeden bunların hepsi gerçekleşecekti. Fakat nice nesiller geçti, bunlardan hiçbiri gerçekleşmedi.

Hz. Muhammed'in Önceki Peygamberlerden Derece Olarak Üstün Oluşu

Gördüğünüz gibi bu haberler nerede, Kur'an'ın gaypten verdiği nice haberler nerede? Biz, münafıkların hallerine dair Kur'an'ın bazı haberlerini önceki sûrenin özet tefsirinde ve Fetih Sûresi'nde açıklamıştık. Mesela Rûm Sûresi'nin başındaki şu ayetle: *"Rumlar, size en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar, bu yenilgiden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir."* Ve Nûr Sûresi'ndeki şu ayet bu haberlerdendir: *"Allah içinizden iman edip, salih amel işleyenlere vaat etmiştir ki, kendilerinden öncekileri hükümran kıldığı gibi, onları da yeryüzüne hükümran kılacaktır."*[8] Evet, bu haberler nerede, Hz. Peygamber'in ashabına kendinden sonra Şam, İran ve Mısır beldelerini fethedeceklerine dair verdiği haberler nerede? Rasulullah (s) bildirdi ki, *"Müslümanlar Kisra ve Kayser'in saltanatını ele geçirecekler."* Bu haberi Buhari, Adiy b. Hatem'den rivayet etti.

Bu, peygamberliğin iki konusundan birisiyle ilgili olarak ifade edilen özet bir bilgidir. Peygamberliğin birinci konusu istikbalde olacak şeyleri haber vermektir. Hz. Peygamber'in Kur'an'da ve başka yerde yorumladığı bu gayp haberleri gayet net, tevil ihtimalinden son derece uzak ve şüphecilerin inkârına karşı son derece kesindir. Geçmişten verdiği haberler ise, bu gayp haberlerine ilavedir. Ben peygamberi ve vahyi inkâr edenlerin tevillerini, şüphelerinin batıl olduğunu açıklarken ele alacağım.

8 Nûr, 24/55.

Peygamberliğin ikinci konusu ise ki, en önemlisi de budur. Bu konu dinin inançları, ibadetleri, edepleri ve hükümleridir. Bu konuya iki yönden bakılır:

Bu bilgileri getiren kişinin aklının, fikrinin, kazanılmış bilgi ve irfanının bu bilgilere ulaşmasının mümkün olamayacağını söylemeleri. O takdirde bunun Allah'tan bir vahiy olduğu ortaya çıkar.

Bu bilgilerde insanların hidayeti, din ve dünya işlerindeki salahlarına dair esasların kendi döneminde beşerin bilgilerinden daha üstün olarak kendi nefsinde bulunmasıdır ki, bu da bunların vahiy eseri olduğuna delildir.

Birinci konu Rasulullah'ın (s) şahsıyla ilgilidir. Hür düşünceli ve akıllı bir kimse, Hz. Muhammed ve İsrailoğulları peygamberlerinin tarihlerini okursa, görür ki, Hz. Muhammed ümmi olarak yetişmiş, okuma yazma öğrenmemişti. Zaten içinde yaşadığı toplumda ümmi putperest ve kavimlerin inançlarından, tarihlerinden, felsefelerinden ve hukuki ilimlerden habersizdiler. Mekke, Arap yarımadasının başkenti, dinlerin merkezi, liderlerinin ve büyüklerinin karargâhı, kabile ve kavimlerin hacc ve ticaret mahalli, pazarları, fesahat, belagat ve övünç yeri olduğu halde orada ne bir okul, ne de yazılmış bir kitap vardı. Bu durumda Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu tam ve kâmil din, genel ve adil sistem, daha önce de belirttiğimiz gibi, çalışarak ortaya konacak ve kendi aklı ve fikrinden doğacak bir hadise değildir. Bu konuda varit olacak şüpheleri bu faslın ikinci kısmında ortadan kaldıracağız.

Buna mukabil görülür ki; rehberliği, sistemi ve işi konusunda geçmiş peygamberlerin en büyüklerinden olan Hz. Musa; yeryüzünün sanat, teknik, felsefe, ilim ve sistem yönünden en yüksek ve en büyük devletlerinin en parlak saraylarında yani Mısır Firavununun sarayında yetişmişti. Gördü ki, kavmi bu zorba saltanatın baskısı altında köleleştirilmiş ve zillete düşürülmüş olarak yaşıyor, yeryüzünden silinmeleri için erkek çocukları boğazlanıyor, kadınları sağ bırakılıyordu. Sonra Hz. Musa birkaç sene Medyen'de peygamber olan kayınpederi Hz. Şuayb'ın -onlara göre Şuayb (a) bir kâhindi- yanında kaldı. Vahyi inkâr edenler, bundan dolayı Musa'nın sadece kavmine has olarak getirdiği sistemin akıllı, gayretli ve Firavun'un sarayında onun sistemi ve mantalitesi içinde yaşamış bir kişi için çok görülmeyeceğini düşünebilirler.

Bu miladi asrın başlarında görüldü ki; Tevrat şeriatı, pek çok hükümleriyle Musa'dan önce yaşamış Keldan Kralı Arap Hammurâbî kanunlarına uymaktadır. Irak'taki kazılarda Hammurabi kanunlarına vakıf olan Alman âlimleri gördüler ki; Musa'nın şeriatı, Allah'tan vahiy yoluyla değil, Hammurabi kanunlarından alınmadır. Biz bu durumu Menâr Mecmuası'nın 6. cildinde açıkladık ve özetini de Tevbe Sûresi'nin 30. ayetinin tefsirinde zikrettik. Hür düşünceli bir kimsenin bu konuda söyleyebileceği asgari söz şudur: Tevrat Hammurabi kanunlarından iktibas edilmemiştir; fakat Allah'tan gelen bir vahiy eseridir. Zaten Hammurabi'den de kanunlarının Allah'tan bir vahiy olduğunu söylediğine dair bir bilgi nakledilmemiştir.

Ayrıca geçmiş peygamberlere bakan bir kimse, onların Tevrat'a tabi olduklarını ve ona göre ibadet ettiklerini görür. Onlar Tevrat'ın tefsirini başka ilimlerle birlikte ve çocuklarıyla beraber özel okullarda müzakere ediyorlardı. Onun için onlardan hiçbirinin Hz. Muhammed ile yan yana getirilmesi doğru değildir. Geçmiş peygamberleri araştıran kimse yine görür ki; başkalarından daha üstün tuttuğu için İsa Mesih'in yanında bulunan vaftizci Yuhanna bile bağımsız bir şeriat ve gaybi bir haber getirmemiştir. Daha da ötesi; geçmiş peygamberlerin en değerlisi, en çok anılanı ve en etkilisi olan Hz. İsa bile yeni bir sistem getirmedi. O da Tevrat'taki sisteme tabi idi. Ancak Tevrat hükümlerinde ufak tefek değişiklik yaptı. Maddeci Yahudiliğin donukluğuna karşı, Tevrat lafızlarının dışı üzerinde ruhi ve edebi bir düzenleme yaptı. Vahyi inkâr edenlerin şöyle demeleri mümkündür: İsa (a) gibi mayası temiz ve zeki, Yahudi şeriatının, Roma Medenîyeti'nin ve Yunan felsefesinin atmosferi içinde yetişen, kendisine ruhanilik ve zühdün hâkim olduğu bir kimse için böyle edebi tavsiyeler söylemek çok görülmez. Müslümanlar olarak biz böyle bir şey söylemeyiz. Bunu ancak materyalistler, dinsizler, akılcılar ve Hıristiyanlığa mensup olduğunu söyleyen binlerce insan söyleyebilir.

Peygamberliğin ikinci konusu ise; dinin inançları, ibadetleri, adap ve hükümleridir. Herhangi bir dine mensup olmayan tarafsız bir insan kesinlikle görür ki; İslam'ın her türlü noksanlıktan tenzih ve tevhid esasına dayalı olan, kemal sıfatlarıyla tanımlanan, akli ve tabii ilimlerle desteklenen inançları, peygamberlerinin hidayetini açıklama tarzı, aklı yücelten, nefisleri temizleyen ibadet ve edepleri, adil sistemi, toplumsal kalkınmayı sağlayan

şura prensibi... Evet, bütün bunlar Tevrat, İncil ve diğer eski ve yeni kitaplardaki esaslardan daha üstündür. Daha da öte o, bir ıslah hareketidir ki, Allah'ın dini onunla zirveye çıkar. Buna Batılı âlimler de tanıklık eder. Biz bu konuda onların ve kendimizin görüşlerini Menâr Mecmuası'nda ve Tevbe sûresi 30. ayetin tefsirinin son bölümünde açıklamıştık.

Hz. Adem, Nuh, İbrahim, Lut, İshak, Yakub, Yusuf (a) kıssalarını Tevrat'ın tekvin bölümünde okuyanlar, Hz. Musa, Davud, Süleyman ve diğer peygamberlerin hayatlarını Tevrat'ın diğer bölümlerinde inceleyenler daha sonra bu kıssaları Kur'an'dan da okurlarsa, bu yüce peygamberlerin hayatlarını kavramadaki büyük farkı görebilirler. Tevrat'ı okuyan bir kimse orada Allah'ın; cahillik, halkı yarattığına pişmanlık, onlardan intikam alma gibi, O'na layık olmayan sıfatlarla tanımlandığını, aynı şekilde peygamberlerin de, kötü örnek teşkil edecek günahlarla uygunsuz bir şekilde vasıflandırıldığını görecektir. Buna karşılık Kur'an kıssalarında Allah'ın hikmetini, rahmetini, adaletini, ikramını ve mahlûkatı üzerindeki ilahi kanunlarını görecek, yine aynı şekilde nebi ve rasullerinin de üstünlükler, güzel ameller, okuyucuyu iman ve hidayet yönünden geliştirecek güzel örnekler ve numunelikle tanımlandığını müşahede edecektir. İncil ve Tevrat'taki peygamber haberleri, içinde pek çok ağaç, ot, diken, meyve, çiçek ve böcekler bulunan bir bahçeye benzer. Kur'an'daki haberleri ise bu çiçeklerden çıkarılmış kokuya, bu meyvelerden süzülmüş bala benzer. Okuyucu orada kâinatın bütün güzelliklerini toplayan başka bahçeler de görür.

Burada objektif Batılı âlimlerin bu kitapları tenkit ve suçlamalarını bir tarafa bırakalım. Bu kitaplar içinde en muhtasar ve en garip olanı ise, İngiliz âlimlerinden birinin yazmış olduğu, *"Tevrat ve İncil'i Öğretmenin Zararları"* adlı kitabıdır. Burada ilim, akıl ve tarihe aykırı şeyler dile getirilmiştir. Kur'an böyle şeylerden uzaktır.

Kilisenin İslam'ı Engelleme ve Tahrif Gayretleri

Kilise mensupları; İslamiyet'in, putperestliğe ve Mecusiliğe hâkim olduğunu, neredeyse Doğuda Hıristiyanlığa da hâkim olacağını, nurlarının Batıya da yayılacağını gördükten sonra, Hıristiyanların İslam'a geçmesini önlemek için İslam'ı, onun Peygamberini ve Kitabını kötülemek için kitaplar telif etmek ve şiirler yazmaktan başka çare bulamadılar. Bunu da İsa Mesih'in ka-

çındığı saltanatları uğruna Müslümanları, insanların en yalancıları, hak ve fazilete düşmanlıkta en ileri gidenleri şeklinde tanımlayan kaba sözler, iftira ve bühtanlarla yapıyorlardı.

Kilise taraftarları da onların yazıp söylediklerine inanıyorlar, yazdıkları şiir ve marşlarla galeyana geliyorlardı. Öyle ki İslami kitapları gördüklerinde, Müslümanlarla karşılaşıp birlikte olduklarında onlara en kötü şekilde hakarete kalkışıyorlardı. Bu durumu iki Fransız yazarının kitabında görebilirsin. Birisi; *"el-İslâmü, Havâtırü ve Sevânihü"* kitabının yazarı Comte de Castries, diğeri de; çağımızda *"Muhammed'in Hayatı"* kitabıyla tanınan Mösyö Emile Dermengheim'dir. Bu iki Fransız yazar Latin Katolik grubuna mensuptur. Diğerleri gibi onlar da belirttiler ki; iftira ve bühtana, zulüm ve düşmanlığa başlayan sadece kendi kiliseleridir. Müslümanlar ise edeple karşılık vermişlerdir.[9] Protestan grubu ortaya çıkıp, Anglosakson ve Cermen kavmine hâkim olunca, Avrupa'ya İslam nurundan bir şey aksetmedi. Papaz ve misyonerleri de İslam'a iftira etmekten utanmadılar. Bu konuda edep ve nezaket kurallarına riayet etmediler. Bu dönemde gördüğümüz iftira, edepsizlik ve

9 Mösyö Dermengheim, Dr. Muhammed Bek Hüseyin Heykel tarafından Arapça'ya çevrilen kitabında şöyle diyor: Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında harp başlayınca tabii olarak zıtlık ve kötü anlayış çukuru iyice genişledi. Öfke arttı. Kabul etmek gerekir ki, en büyük muhalefeti önce Garplılar başlattı. Araştırma zahmetine katlanmadan İslam'a hakaret yağdırarak mücadele bayrağını açan St. Jean Damascus idi. Bizanslı yazarlar ve şairler Endülüslü Müslümanlar'a en alçak iftiraları atıyorlardı. Hz. Peygamber'in usta bir hırsız! olduğunu iddia ediyorlardı. Onun eğlenceye düşkün olduğunu, eşkıya çetesinin başı olduğunu, papalık koltuğuna seçilmediği için öfkeli bir Rumen papazı olduğunu (!) iddia ettiler. Bazıları onun sahte ilah olduğunu ileri sürdüler. Bizzat Donne-John bile ciddi bir adam sayıldığı halde Muhammed'in (s) sarhoşluk nöbeti geçirerek öldüğünü, cesedinin bir gübreliğe atılmış olarak bulunduğunu, domuzların onun cesedinden yediğini, içkinin ve domuz eti yemenin bu yüzden haram edildiğini söyledi. Bu hezeyanlar o noktaya vardı ki, Muhammed'i (s) altın bir put, İslami mescitleri de putlarla dolu birer puthane yaptı. Antakya marşını uyduran zat, halis altın ve gümüşten yapılmış Mahum putunu (Hz. Muhammed'i kastediyorlar) gören kişinin sözünden bahsediyor, bu putun, mozaikten yapılmış bir kaide üzerine yapılmış fil üzerinde oturduğunu söylüyor. Rolan şarkısı ise Şarlman'ın süvarilerini İslam putlarını devirir vaziyette tasvir ediyor ve Endülüs Müslümanlarının Tervegant, Maham ve Apollon'dan müteşekkil üç puta taptıklarını söylüyor ve İslam'ın, kadınlara çok kocayla evlenme izni verdiğini ileri sürüyor.

Bu kin ve hurafelerle dolu hayat, hayatın ayrılmaz bir parçası olarak sürdü. Rudolph De Ludheim'den günümüze kadar Nicholas De Cuse, Vivés, Maracci, Hottinger, Bibliander, Prideaux ve diğerleri Muhammed'i (s) bir deccal, İslam'ı da bütünüyle küfürlerden oluşan bir din olarak tanımladılar. Onun bir şeytan işi, Müslümanların vahşiler olduğunu, Kur'an'ın hezeyanlardan oluştuğunu söylediler. Bununla Kur'an'ın uzunluğunu ve tercümedeki müphemliğini kastediyorlardı. Bunlar, iftiralarının pek azını teşkil ediyor.

hakaret, başkalarında gördüklerimizden daha fazlaydı. Fakat İslam'a karşı insaflı davranan objektif âlimler seslerini yükseltmeye başladılar. Herhalde bunların çoğu Latinler'dendi. Aynı şekilde bu dönemde hidayete erenler de oldu. Bunun sebebi hürriyet ve eğitimlerindeki bağımsızlıktı. İşte bunlar Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkelerde İslam'ı yayacak olan kimselerdi. Nitekim İngiliz Filozofu Bernard Shaw *"Aile Hayatı"* adlı kitabında bunu kesin olarak belirtmiştir.

Mucizeler ve Harikalar Meselesi

Geriye, mezhep farklılıklarına göre Hıristiyan kiliselerinin kuruluşuna esas teşkil eden harikalar meselesi ve Rasulullah'ın (s) bunlardan tecerrüt ettiği iddiası kalıyor. Aslında bu çağda bu iddia, onların dinlerinin lehine değil, aleyhinedir. Âlim ve akıllı kimseleri iknaya değil, onları dinden uzaklaştırmaya sebeptir. Şayet Kur'an'ın, Hz. Musa ve İsa'yı destekleyen ilahi mucizelerine dair kıssalara da bakan Batılı âlimler hidayete erme konusunda zorlanmışlardır. İslam'ın esası, akla, ilme, insan fıtratına, fertlerin nefislerini arıtmaya, toplum maslahatlarını yükseltmeye dayalıdır. İslam'ın ilahi din olduğunu ispata yarayan mucizesi ise, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in ümmi oluşudur. Bu akıl, duygu ve vicdanla kavranılabilecek ilmi bir mucizedir. Şöyle denmiştir:

"Cahiliye döneminde ümmideki ilim ve yetimdeki terbiye sana mucize olarak yeter."

Maddi harikalara gelince; bunların rivayeti, sıhhati ve delaleti konusunda şüpheler ve pek çok teviller söz konusudur. Bu harikaların benzerleri her zaman pek çok insanda görülebilir. Hint ve Müslüman mutasavvıflarından nakledilen bu harikuladelikler Tevrat, İncil ve Azizlerin hayatına dair nakledilen menkıbelerden daha fazladır. Aslında bunlar bu çağda ilim adamlarını dinden soğutmaktadır. Bu konuda İslam'ın getirdiğini müstakil bir bölümde açıklayacağız.

Kitab-ı Mukaddes sözlüğünde harikalar ve çeşitleri konusunda aynen şunlar söyleniyor:

"Harika; elinde veya dilinde gerçekleşen kişinin peygamberliğini ispat için alışılmışın dışında ilahi güçle meydana gelen olaydır. Gerçek harika -tabiatın zıddına değil- tabiatüstüdür. Tabiat kanunlarının ters çevrilmesiyle değil, durdu-

rulmasıyla meydana gelir. Tabiattan daha üstün bir düzen ortaya koymaktır ki, tabii düzen buna boyun eğer. İrade fiilinde, bize harika işin mahiyetini gösteren bir misal vardır. Bu iradeyle elimizi kaldırıyoruz, böylece ağırlık (çekim) kanunu durduruyoruz. Allah tabiat güçlerine el atıyor, onları yönlendiriyor, hedefini uzatıyor veya kısaltıyor. Çünkü tabiat kanunları O'nun iradesinin hizmetçileridir. Harikulade işler yalnız Allah'a veya O'nun müsaade ettiği kimselere boyun eğer.

Her şeye gücü yeten bir ilaha inandığımızda, harikaların meydana gelmesinin mümkün olduğunu kabulde zorluk çekmeyiz. İlk harika olay O'nun iradesiyle kâinatın yoktan var edilmesidir. Mesih İsa'ya gelince; onun cevheri, büyük bir edebi harikayı temsil eder. Onun harikalığı ancak bu cevheri ortaya koyup kullanmakla ortaya çıkar. Mesih'in, Allah'ın günahsız oğlu olduğuna inanırsak onun harika işlerini kabullenmemiz de zor olmaz. Şeytana gelince; onun harikası ise yalancı olmasıdır.

Dini desteklemek için harikalara ihtiyaç vardır. Çok defa İsa, harikalarını ilah ve Mesih olduğunu ispat için kullanmıştır. İsa bu harikaları, Allah'ı yüceltmek insanların ruh ve bedenlerine fayda sağlamak için dost ve düşmanlarının huzurunda yapıyordu. Düşmanları bunu inkâr etmediler fakat bunları şeytana nispet ettiler.[10] *Bunların cereyanı; ister İsa'nın ilahi gönderilişi münasebetiyle olsun isterse dışarıdan ona şahitlik ederek imtihan edilmemiz kastıyla olsun, bunların doğruluğu iyi niyetli olan herkesçe kabul edilir. Bunların doğruluğunu kabul etmezsek o takdirde, doğru kabul edenlerin İsa ve peygamberler için tasavvuru bile caiz olmayan durumu yalanladıklarını söylememiz gerekir.*

Bu harikuladeliklerin gücü peygamberler döneminde kaldı, Hıristiyanlık dinine uzanmadı. Zaten bunlara ihtiyaç da kalmadı.[11] *Doğruluğuna delalet eden dâhili delillerle birlikte Hıristiyanlıktan hâsıl olan edebi harikaların haricindekiler bize lazım değildir. Ancak Yüce Allah bunları her dönemde yenileyebilir."*

Müellif daha sonra Tevrat'taki harikulade şeylerin listesini sundu. Lut Kavmi'nin şehri Sodom ve Gomore'nin yıkılması, Yunus Peygamber'in (a) balık vasıtasıyla kurtarılması gibi, 67 mucize saydı. Buna ek olarak da Hz. İsa'nın hayatıyla ilgili harikuladeliklerin listesini sundu. Rûhu'l-Kudüs vasıtasıyla Meryem'in hamile bırakılması, gökyüzüne çekilmesi bunlardandır ve sayıları 37'ye ulaşmaktadır. Ayrıca üçüncü bir listeyle bunları destekledi. Bu

10 Biraz önce de açıklandığı gibi İnciller, şeytanların harika işleri olduğunu belirtir.

11 Bu Protestanların görüşüdür. Katolikler ise bunların her asırda etkili olduğunu söylerler.

liste, *"Elçiler dönemindeki harikuladelikler"* konusundaydı. Bu elçiler Mesih'in davetini yayan öğrencileri ve başkanıydı. *"Ellinci günde Rûhu'l-Kudüs'ün ruhunun inmesi"*nden, *"Popilius'un babası ve diğerlerinin şifası"*na kadar uzanan yirmi harika, bu listedeydi. Yazar, vaftizci Yuhanna'nın, kitabında harikulade iş yaptığına dair bir şey söylemediğini belirtti.

Ben diyorum ki; İsa'nın hasta ve şeytanların dokunduğu delileri şifaya erdirmesi, öldükten sonra ölüleri ayağa kaldırması ve bunu takip edenlerle birlikte üç olay, Meryem'in ona hamile kalması, suyu şaraba çevirmesi, büyük denize ağ atması, bir defada beş bin, başka bir defada dört bin kişiyi doyurması, meyve vermeyen dişi incire onu kurutacak bir şeyle vurması, Mesih'in kalkması, balık avı ve göğe yükseliş gibi olaylar, İsa'nın sayılan yirmi yedi mucizesindendir. Biz İncillerin rivayetlerinden önemli olanları özetleyeceğiz. En önemlisi ise ölüleri diriltmesidir. Bu konuda mucizeleri inkâr edenlerin görüşlerini de zikredeceğiz.

"İlk ölü Nain şehrinden bir gençti. Bir tabuta konmuştu. Anası ağlıyordu. Cenazeyi durdurdu ve: 'Ey genç! Sana söylüyorum kalk.' dedi. Ölü kalkıp oturdu, konuşmaya başladı. İsa onu annesine verdi. Topluluğu bir korku sardı. Allah'ı tazim ettiler ve 'Aramızda büyük bir peygamber çıktı ve Allah kendi kavmini ziyaret etti.' dediler."[12]

"İkinci ölü genç bir kızdı. Reis olan babası İsa'ya dedi ki: 'İşte kızım şimdi öldü. Fakat sen gel, elini üzerine koy ki dirilsin.' İsa, reisin evine gelip neyzenleri ve gürültü edenleri gördüğünde onlara: 'Çekilin! Çünkü kız ölmedi fakat o uyuyor.' dedi. Onlar kendisine güldüler. Fakat kalabalık dışarı çıkarılınca, İsa içeri girdi ve kızı elinden tuttu. Kız da ayağa kalktı."[13]

Mucizeyi inkâr edenler diyorlar ki; genç kız ve delikanlının ikisi de henüz fiilen ölmemişti. Çünkü her zaman insanların öldü sandıkları pek çok kimse tabutlarından ve hatta kabirlerinden çıkmıştır. Bundan dolayı Medenî hükümetler bir doktorun ölüm raporu olmadan ölüyü gömmeyi yasaklamışlardır. Mucizelere inananların da İsa'nın sözünün zahirine bakarak kızın kesin olarak ölmediğini kabul etmeleri gerekir.

12 *Luka*, Bab;7/Ayet; 11-16

13 *Matta*, Bab; 9/Ayet;18-24.

"Üçüncü ölü ise, İsa'nın sevdiği Lazar adlı bir adamdı. O aynı zamanda İsa'nın sevdiği Meryem ve Martâ'nın erkek kardeşiydi. Köyleri olan Beytanya'da ölmüştü. Bu iki kız kardeş İsa'ya: 'Sevdiğin adam hastadır.' diye haber gönderdiler. İsa, bulunduğu yerde iki gün kaldı. Sonra İsa geldi, adamı dört gün önce ölmüş buldu. Martâ gelip: 'Ey Rab! Eğer burada bulunsaydın, kardeşim ölmezdi.' dedi. Sonra kız kardeşi Meryem'i çağırdı. Meryem İsa'yı görünce Marta'nın söylediklerini söyleyerek onun ayağına kapandı. Ağlamak için kabre gitmişlerdi. İsa onu ağlarken görünce ruhunda inledi, yüreği çok sıkıldı ve dedi ki: 'Onu nereye koydunuz?' Ölünün yerini gösterdiler, o da ağladı ve ruhunda inledi. Kabre geldi. O bir mağaraydı. Önüne bir taş konmuştu. İsa, taşı kaldırmalarını söyledi. Onlar da kaldırdılar. İsa gözlerini yukarıya kaldırıp dedi ki: 'Ey Baba! Beni işittiğin için Sana şükrederim ve beni daima işittiğini bilirdim. Fakat çevrede duran halk için söyledim; ta ki, beni Senin gönderdiğine iman etsinler.' Bunları söyledikten sonra yüksek sesle, 'Lazar! Dışarı gel!' diye bağırdı. Ölü de elleri ayakları sargılarla bağlanmış ve yüzü mendille sarılmış olarak çıktı. İsa onlara: 'Onu çözün ve bırakıp gitsin.' dedi." Bu bilgi özet olarak Yuhanna İncili'nin 11. Babından alınmıştır.

Ey okuyucu! Bu kıssayla ilgili ayetler rivayetin sıhhatine delalet etmekle beraber, mucizeleri inkâr edenler ne diyorlar, biliyor musun? Ben Suriyeli Protestan bir doktoru şöyle derken işittim: "*Bu olay, Yahudileri, peygamberliğine inandırmak için İsa'nın, sevdiği adamla ve sevdiği iki kız kardeşle aralarında tertipledikleri bir mizansendir.*" Hâlbuki Hz. İsa böyle tertiplerden münezzehtir. Bunları naklediyoruz ki; Hıristiyanların bu asırda, Hz. İsa'nın ilah olması şöyle dursun, peygamber olduğunu bile bu rivayetlerle ispat edemediklerini gösterelim. Zaten bu rivayetler onun peygamberliğini gösteriyor, ilah olduğunu nefyediyor. Olayları görenler de zaten böyle inanmışlardı. Çünkü bu rivayetlerin, yazarlarına ulaşan kesintisiz senetleri yoktur. Ayrıca peygamberlerin hatadan masumluğuna dair bir delil de taşımıyorlar. İnkârcıların, bunların hile ve aldatma veya tesadüf olduğunu söylemelerini veya bunların meydana gelişlerini normalin sapması şeklinde takdir etmelerini bir tarafa bırak.

Bu mucizelerin en büyüğü olan ölüleri diriltme olayı bile, onların yaptıkları tevillere neden olursa, hastaları iyileştirme ve şeytanları çıkarmaya dair olanlara ne demeli? Zira şeytan çıkarma olayının benzeri her zaman çok vaki oluyor. Doktorlar diyorlar ki; "*Halkın, insanların cesetlerine şeytanlar giriyor,*

iddiaları sinirsel bir rahatsızlıktan kaynaklanmaktadır. Bunlar tedavi ile vehim ve inançla giderilebilir." Suyu şaraba çevirmek, balık avlamak ve incir ağacını kurutmak gibi olaylar önceki mucizelere nispetle daha geridedir.

Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Dair Akli, İlmi ve Kevni Mucizeler

Muhaddislerin bazen muttasıl, bazen de mürsel senetlerle rivayet ettikleri kevni mucizeler -ki, bunlar; Allah'ın Rasulü Muhammed'e (s) bir ikramıdır- İncillerde rivayet edilenlerden daha fazladır ve tevilden de çok uzaktır. Allah bunları dinen sıhhatine delil saymadığı gibi, insanlara telkin edilmelerini de emretmedi.

Çünkü Allah, Hz. Muhammed'in peygamberliğini, konusu ve sıhhati itibarıyla ilim ve akıl esasına bina etti. Zira artık insanlık olgunluk ve bağımsızlık yaşına girmeye başlamıştı. Bu yaşta ve konumda olan kişinin aklı, kâinattaki alışılmış sisteme aykırı harikalar gösterenlere teslim olmuyor. Aslında insanların yükselmeleri ve kabiliyet kazanmaları bu yolla olmuyor, bilakis bu harikalar yolu yükselmeye engel teşkil ediyordu. Bunun için, Yüce Allah, bizzat peygamberliğin konusunu son peygamberinin nübüvvetinin belgesi yaptı. O belgede; hidayeti, ilimleri, lâfzî ve manevi icazı (Bakara Sûresi'nde icazın açıklamasını yapmıştık) ile beşeriyet için bir mucize olan Kur'an'-ı Kerim'dir. Ta ki, insanlar layık oldukları kemale bu istiklal içinde yükselip ulaşsınlar.

Geçmiş mahalli peygamberliklerle kalıcı olan genel peygamberlik arasındaki bu farkı Hz. Peygamber şöyle belirtti: *"Her peygambere mutlaka insanların inanmakta olageldikleri şeyler cinsinden bir mucize verilmiştir. Bana verilen mucize ise vahiydir ve bunu bana Allah vahyetmiştir. Bu sebeple kıyamet günü, diğer peygamberlere nazaran taraftarı en fazla olacak peygamberin ben olacağımı ümit ediyorum."*[14] Allah bize Kur'an'ında hikâye ettiğine göre; müşrikler Hz. Peygambere kevni (fiziki) mucizeler göstermesini teklif ettiler. Peygamber de onlara, Kur'an'ın tamamının, kendisinin ve kavminin bilmediği geçmiş peygamber ve kitapların haberlerine dair taşıdığı bilgileri, Kur'an'ın hidayeti, ilimleri ve icazı ile herhangi bir fert, toplum ve âlimin, onun bir benzerini getiremeyeceğini ileri sürerek cevap verdi: *"De ki: Andolsun ki, insanlar ve*

14 Buhari, *Fadâilü'l-Kur'ân*,1; Müslim, *İman*, 239.

cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek için bir araya gelseler ve birbirlerine yardım etseler, yine onun benzerini getiremezler."[15]

Allah'ın, Rasullah'a (s) ikram ettiği kevni mucizeler peygamberliğinin sıhhatine delil olsun diye gösterilmedi. Bunlar ona ve ashabına, sıkıntı anlarında yardım olmak üzere Allah'ın rahmeti kabilindendiler. Yiyecek, silah, sayı ve teçhizat bakımından kendilerinden kat kat üstün kâfirlere karşı, Müslümanlara yardım etmesi gibi. Bedir Savaşı ve oradaki zafer, misal olarak yeter. Sonra Hendek Savaşı da böyledir. Hani müşrikler ve Yahudiler Müslümanlara karşı birleşmişler ve Medine'yi kuşatmışlardı. Allah onları öfkeleriyle birlikte gerisin geriye döndürdü de onlar hiçbir kazanç elde edemediler. Allah mü'minlere savaşta kâfi geldi.

Ahzâb ve Tebük Savaşı'nda az bir yiyecekle çok miktarda insanı doyurmak, Hz. Muhammed'in mucizelerindendi. Yine Allah'ın, Bedir Savaşı'nda bulutları Müslümanları sulamak ve kuma batan ayaklarını sağlamlaştırmak için yönlendirmesi de bu mucizelerdendir. Müşriklere ise o yağmurdan hiçbir şey isabet etmemişti. Bunun benzeri Tebük Savaşı'nda da cereyan etmişti. "*Çölde askerin suyu bitmişti, hava da çok sıcaktı. Öyle ki, develeri kesiyorlar ve midelerindeki dışkıyı çıkarıp, suyunu sıkarak bununla dillerini ıslatıyorlardı. Hâlbuki yanlarındaki develer de pek azdı. Üstelik sıkılan bu dışkı suyundan birazcık olsun içebilen pek az kimse oluyordu. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir: 'Yâ Rasulallah! Allah senin hayır duanı kabul eder, bize dua ediver.' dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s) ellerini kaldırdı, daha indirmeden gök onlara sağanak halinde yağmur yağdırdı. Suya kandılar, yanlarındaki kapları da doldurdular. Yağmur onların karargâhından öteye geçmedi.*"

Peygamberlerin mucizeleri inatçı münkirler aleyhine bir hüccettir. İnkâr ettikleri takdirde dünyada ve ahirette Allah'ın azabına müstahak olurlar. Bu mucizelere sadece imana kabiliyetli olanlar inandı. Firavun ve kavmi, Hz. Musa'nın mucizesine inanmadılar. İsrail oğullarının pek çoğu bu mucizeleri dikkate almadılar. Mucizeyi gördükten sonra bile buzağıyı ilah edinip taptılar. Yahudiler ise Hz. İsa için: "*Eğer o, şeytanların reisi olmasaydı, insanlardan şeytan çıkarmazdı. İblis veya şeytan ondan daha harika işler yapıyor.*" dediler ve çoğu Hz. İsa'ya inanmadı. Münafıklar da Hz. Peygamber'in duası için bir bulutun sadece Müslümanların karargâhına tam sıcağın ortasında yağmur

15 İsrâ, 17/88.

yağdırdığını gözleriyle gördükleri halde şöyle dediler: *"Yağmur bize, peygamberin duasıyla değil, fırtına sebebiyle yağdı."*

Bu mucizelere inananların çoğu sebebini bilmedikleri şeye boyun eğerler. Sebebi bilinmeyen her şeye karşı insan fıtratında şu duygu gizlidir: Bu meçhul şeyi yapan bizzat yaratıcı değilse, onu yapan mutlaka yaratıcının tecelligahıdır. Mucizelere inananların kat kat fazlası sihirbazlara, gözbağcılarına ve sahtekârlara da boyun eğerler ve eğmeğe de devam ederler.

Hz. İsa'nın, şöyle dediğini naklederler: *"Çünkü yalancı Mesihler ve yalancı peygamberler kalkıp büyük alametler ve harikalar yapacaklar. Şöyle ki, mümkünse seçilmiş olanları bile saptıracaklar."*[16] Kitab-ı Mukaddes sözlüğünün yazarı bunların pek çoğunu zikretti, bazılarının isimlerini de belirtti. Ben diyorum ki; Hint Müslümanları arasından çıkan Kadıyani bunlardan biridir. Haber gazeteleri, bu sene Amerika'da harikalarını göstermek isteyen başka bir Hintlinin çıktığından bahsediyorlar. Mesih'in şöyle dediğini de naklederler: *"Size gerçeği söylüyorum. Her peygamber kendi vatanında makbul sayılmaz."* O, gerçek bir peygamberin alameti olarak, harikaları ve mucizeleri değil, insanlar üzerindeki hidayetinin etkisini görür. Mesih şöyle dedi: *"Onları meyvelerinden tanırsınız."* İsa'dan önce ve sonra insanları hidayete erdirmedeki meyvesi Hz. Peygamberden daha tatlı hiçbir peygamber yoktur. Hıristiyanlardan Hz. İsa'nın şu sözünü tasdik eden hiç kimse de yoktur: *"Size söyleyecek daha çok şeylerim var. Fakat şimdi dayanamazsınız. Fakat o hakikat ruhu (Paraklit) gelince size her hakikate yol gösterecek. Zira kendiliğinden söylemeyecektir."*[17] Hz. İsa'dan sonra insanları dinde bulunan tevhid, teşri, hikmet ve terbiye gibi bütün gerçeklere davet eden son peygamber Hz. Muhammed'den başka birisi gelmemiştir.

Kavimlerin tarihini inceleyen kimse bilir ki; putperestler semavi din mensuplarından daha ziyade harikalara inanırlar ve yine görür ki, herkes bu harikaları, gönderilmiş peygamberlerden ziyade bağlandıkları veliler ve azizlerden naklederler. Bunları en çok tasdik edenler de hurafecilerdir.

Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin Sabit Oluşu

16 *Matta*, 24/2.

17 *Yuhanna*, 16/12.

Sözün özü şudur ki; Hz. Muhammed'in (s) peygamberliği bizzat sabittir. Yani maddi mucize ve harikalarla değil, hiç şüphe götürmeyen akli ve ilmi delillerle sabittir. Bu deliller her zaman akla ve duygulara uygundur. Ayrıca geçmiş peygamberlerin mucizelerinin sabit oluşu, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ve onun getirdiği Kur'an'ın sabit oluşuyla mümkündür. Beşeri gelişme evrelerinden bu bağımsız ilmi evre içinde bunların tek delili, Hz. Muhammed'in bunlara şahadet etmesidir. Çünkü bu harikaları nakleden kitapların bunları gerçekleştiren kişilere nispet edilmesi mümkün değildir. Zira bunlar arasında bunların diliyle bize kadar ne tevatür, ne de âhâd olarak ulaşmış nüshalar yoktur. Taşıdıkları ihtilaflar ve çelişkiler sebebiyle bunların, yazdıkları hususlarda hatadan masum olmaları mümkün değildir. Biraz önce söylediğimiz ve defalarca açıkladığımız gibi, bunları nakleden tercümelerin sıhhatini doğrulamak da mümkün değildir.

Hem ezber, hem de yazılı olarak Hz. Peygamber'den harfi harfine tevatür yoluyla aktarılan yegâne ilahi kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Yine yazılı ve ezber olarak kesintisiz senetlere dayalı rivayetlerle hayat hikâyesi nakledilen tek peygamber, Hz. Muhammed'dir. Düşünce ve görüşte objektif olan âlimlerin kafa yorabilecekleri, üzerine hüküm bina edebilecekleri tek din İslamiyet'tir. Önceki dinlerden, ana meselelere dair manevi tevatürle sabit olup, benimsenmesi mümkün olan şeylerin özetine gelince: Malumdur ki, geçmiş bütün medenî toplumlarda insanları Allah'a kulluğa, salih amele, kötülükleri ve rezaletleri terke çağıran davetçiler olmuştur. Uyarıcı ve müjdeci olarak Allah'tan mesaj alan peygamberler bunlardandır. Aynı şekilde bu toplumlar arasında akıl ve tecrübeye dayanarak, insanlara faydalı ve zararlı şeyleri görüp, irşatlarını buna göre sistemleştiren filozoflar da olmuştur. Bu iki gruptan nakledilen bilgiler içinde akla ve insanlara faydalı olacak şeylere aykırı durumlar olduğu gibi, sadece kendi aile ve zamanlarına has durumlar da vardır. Ayrıca bunlar arasında aklın ve ilmin reddedeceği şeyler de vardır.

İslam ve onun peygamberi, içyüzünü ve tarihini detaylı olarak öğrendiğin yegâne din ve peygamber olmasına rağmen biz burada Batı'nın materyalist âlimlerinin ve onların çömezlerinin şüphelerini de zikredeceğiz. Ancak bunu, şüpheleri giderip, delili ortaya koymaya bir hazırlık olmak üzere önce onların İslam lehindeki şahadetlerini kısaca belirttikten sonra yapacağız.

Batılı âlimler, İslam'dan önceki ve sonraki Arap tarihini kendi tenkit ve tahlil metoduna göre incelemişler. Hz. Peygamber'in hayatını da inceden inceye tetkik edip, tartışmışlar. Kur'an'ı kendi diliyle ve kavimlerinin tercüme ettiği dille okumuşlar. Onlar aynı zamanda Tevrat ve İncil kitaplarına, dinler tarihine ve özellikle de Yahudilik ve Hıristiyanlık tarihine de vakıftılar. Bunun yanında kiliseye bağlı mutaassıpların, Kur'an'a, İslam'a ve peygambere attıkları iftiraları içeren kitapları da okumuşlar. Bu iftiraların bir kısmını biraz önce belirtmiştik. Bu âlimler bütün bu derslerden şu neticeleri çıkarmışlardır: *"Şüphesiz ki Muhammed (s) fıtratı düzgün, aklı tam, ahlakı yüce, sözü doğru, iffetli, az rızka kanaat eden, mala tamah etmeyen, saltanata meyletmeyen, kavminin önemsediği övünmeyi önemsemeyen, şiir ve hitabette uzmanlaşma yarışına katılmayan bir zattı. Kavminin yaşadığı şirk ve putperestlik hurafelerinden nefret eder, içki, kumar ve insanların mallarını haksız yollarla yeme gibi, hayvani arzuların peşinde yarışmalarını küçümserdi."* Bütün bunlar ile birlikte peygamberlikten sonraki hayatı ve imanına dair sabit olan bilgilere dayanarak şu kesin kanaate vardılar: *"O, ömrünün sonuna kadar kırk senesini doldurduktan sonra vahiy meleğini görmesi, meleğin ona Kur'an okutması, kendisinin Allah'ın peygamberi olduğu, kavmini ve diğer insanları hidayete erdirmek üzere gönderildiğini haber vermesine dair söylediği her şeyde sadık ve samimidir."*

Onun sıdk ve samimiyetini teyit eden hususlardan birisi de; fazileti, asaleti ve akıllılığıyla meşhur olan ve Hz. Peygamber'in özel hallerini en iyi bilen eşi Hatice'nin (r) ona ilk önce iman etmiş ve nübüvvet hidayetini ilk benimsemiş olmasıdır. Ayrıca babası ve ailesine katılarak hür yaşamak yerine Hz. Peygamber'in yanında köle olmayı tercih eden Zeyd b. Hârise'nin (r) ve özellikle de Ebu Bekir (r) ve Ömer (r) gibi, Arapların en bağımsız ve hür düşünceli şahsiyetlerinin ona ilk önce iman etmeleri de, onun doğruluğunu desteklemektedir.

Bu Batılı âlimlerden Allah'a, ahiret gününe ve ruhların ölümsüzlüğüne inananlar da Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilim ve delile dayalı olarak iman etmişlerdir. Bu iman edenlerin sayısı İslam'ı öğrendikleri nispette günden güne artmaktadır. Materyalistlere gelince; sübutunda ve sıhhatinde hiç şüphe olmayan bu olay ve fenomen konusunda onlar için bir açıklama, madde ve tabiat ötesi (metafizik) âlemi inkâr eden aklın kabul edebileceği tarzda bir tanımlama gerekmektedir.

Onlar, fikir çakmağından çaktılar. Onunla felsefi nazariyelerini tutuşturmak istediler. Kendilerine küçük bir kıvılcım gözüktü. Onun zayıf ve hayali ışığı altında görmeye çalıştılar. Bu durumu biraz önce sözünü naklettiğimiz Prof. Montie özetlemiş. Emile Dermengheim ve başkaları ise detaylandırmıştır. Bunları burada açıklayacağız.

Gayb Âlemini İnkâr Edenlerin İlahi Vahiy Üzerindeki Şüphesi

Materyalistlerin görüşlerinin özeti şudur: *"Vahiy, hariçten değil de, kendine vahyedilen peygamberin nefsinden doğan bir ilhamdır."* Bu şöyle olmaktadır: Onun yüce nefsi, temiz iç dünyası, Allah'a, O'na kulluğun gerekliliğine, putlara ibadetin ve geleneksel taklidin terkine olan kuvvetli imanı onda bir etki meydana getirmektedir. Bu etki, onun zihninde tecelli etmekte, aklında rüyalar ve manevi haller ortaya çıkarmaktadır. Kesinliğine inandığı bu hali; kendisine gökten vasıtasız olarak inen ilahi bir irşat veya kendisine temessül eden ve telkinde bulunan kişiyi gayb âleminden gelen bir melek olarak tasavvur etmesidir. İnandığı şeyi uyanık halde görüp hissettiği gibi, aynı şeyi uykuda da rüya olarak görüp işitir ki, bu; bütün peygamberler nezdinde vahiy görüntülerinden bir görüntüdür. Peygamberin gönlüne ilham edilen sözlerden haber verdiği her şey yahut meleğin kulağına üflediği her söz ona göre sadık bir haberdir.

Materyalistler şunu da söylerler: *"Biz görüp işittiği şeylerden verdiği haberde Muhammed'in (s) doğruluğunda şüphe etmiyoruz. Fakat biz diyoruz ki, bunun kaynağı onun kendi nefsidir. Burada bütün herkesin bildiği tabiat ve madde âleminin ötesinden gelen bir şey yoktur. Bunların varlığına veya yokluğuna, muhal oluşuna dair de yanımızda bir delil yoktur. Biz ancak alışılmışın dışında olan görüntüleri, bizce bilinen ve sabit olan şeylerle tefsir ediyoruz. Sabit olmayanlarla değil."*

Onlar vahye, Katolik kilisesinin, öldükten uzun zaman sonra kutsadığı Fransız kızı Jeanne D'Arc'ı (Jan Dark) misal olarak verirler. Vahiy gerçeğini bu şekilde tasavvur edenlerin bu tasavvuru, maddeci görüşlerinde materyalistleri taklit eden ve mezheplerine inanan pek çok şüpheci Müslümana da sirayet etti. Ben söze bu hayali tasavvuru yıkmak için öncelikle J. D'Arc ile başlamak istiyorum. Çünkü bana bu konuda bir soru yöneltildi. Ben bu

soru ve cevabını 1321/1903 senesinde *Menâr Mecmuası*'nın 6. cildinin 788. sayfasında neşretmiştim. Soru ve cevap aynen şöyledir:

"Üstad Reşid Rıza Hazretlerine...

Dinin esası olan vahiy konusunda bana birtakım şüpheler arız oldu. Şeyh Muhammed Abduh'un, "Risâletü't-Tevhîd" mecmuasına yöneldim. -Çünkü gönlümden öyle geçmişti- Orada "Beşerin Vahiy İhtiyacı" ve "Vahyin İmkânı" konusunda iki bahis okudum. Doğru ve makul sözler buldum. Ne var ki, bir şeye olan ihtiyaç, onun olmasını gerekli kılmıyor. Keza mümkün olması, imkânsız olmaması da, var olmasını gerektirmiyor. Ayrıca Hz. Peygamber"in, kavmi içindeki hal ve davranışı, önemli işler başarması onun peygamberliğine delildir. Allah tarafından gönderildiğinin teyididir gibi sözler de vahyin ispatı konusunda bir şey ifade etmemektedir. Bir peygamberin, kavmi içindeki güzel hayatı, davetindeki sadakati -bu konudaki kendi inancımı kastediyorum- ümmet'inin kalkınmasına sebep olabilir. Fakat bütün bunlar, onun peygamber olduğuna inanmaya ve ona teslim olmaya götürmez. Miladi 15. Asırda Fransa'da bir olay oldu. Fransızlar, İngilizler karşısında mağlup durumdaydı. Jeanne D'Arc isminde niyet ve yaşayış itibarıyla kadınların en güzellerinden olan bir kız, vatanını kurtarmak ve düşmanlarını kovmak için Allah tarafından gönderildiğine inandı. O, siyasi zorlamalardan uzak bir şekilde ailesi arasında yaşıyordu. Vahyin sesini duyar oldu. Samimi olarak savaş çağrısında bulundu. Sadık iradesiyle küçük bir birliğin kumandanlığına ulaştı. Bu birlikle düşmana fiilen galip geldi. Zaferinden sonra kahraman erkekler gibi öldü. Zira kavmi onu yardımsız bırakmış, o da düşmanın eline esir düşmüştü. Düşmanları onu diri diri ateşe attılar. Tarihin sayfalarında güzel kokular saçan bir isim bırakıp gitti. O şimdi, kavminin saygı ve tazimine muhataptır. Zira ondan sonra Fransızlar kolaylıkla ilerlediler, ilim ve kalkınma yolunda büyük mesafeler kat ettiler.

Peki, bu halinden ötürü bu genç kızı peygamber sayabilir miyiz? Belki de Fransızlar, onun yaptığı işin, peygamberlerinkiyle kıyas edilmeyecek ve insanların peygamberler vasıtasıyla elde ettikleri kazançlarla ölçülmeyecek derecede üstün olduğuna inanmaktadırlar. Diyorum ki: Burada, sahibinin davetini tasdik etmemizi gerektirecek dereceye ulaşmış faydalı amelleri tartacağımız bir terazi var mıdır? Şayet tesadüfler bir adamın, fiilen insanların en büyüğü ve eserinin en kalıcı olmasına yardım etse ve bu adam da kapıldığı vehim sebebiyle kendisinin peygamber olduğuna inansa, bu durum bizi, onun peygamberliğini tasdike götü-

rür mü? Zannediyorum ki, başkalarına ilaveten söylenen bütün bu izahlar, tercihe götürebilir fakat asla kesin inanca götürmez. Şu kadar var ki, ben bu sözümde bir hata bulmanızı ve beni bu konuda ikna etmenizi yahut da perdeyi kaldıracak çapta bir açıklama getirmenizi ve böylece sevaba ermenizi bekliyorum. Bununla birlikte şunu da biliyorum ki, bendeki bu şüphe Müslüman bir grupta da mevcuttur. Fakat onlar bunu saklıyorlar, insanlara sormaktan korktukları için kitaplara sarılıyorlar. Fakat ben sormakta bir ayıp görmüyorum. Her akıl hem yanılır, hem isabet eder, hem doğru gider, hem de sürçer. İmza: Bir Okuyucunuz."

Menâr'ın Cevabı:

Okuyucunun gönlüne şüphe girmekle beraber ona büsbütün boyun eğmemesi, din hududunu aşıp insan ruh ve cesedini ifsat eden şehvet ve arzuların boşluğuna düşmemesi bizi cidden sevindirdi. Okuyucu bilakis fıtri din duygusuna bağlı kalmış. Önce kitaplara başvurmuş sonra da kendilerinde şüpheleri dağıtacak, delil ortaya koyacak sandığı kimselere müracaat etmiştir. Hâlbuki insanların pek çoğu zihinlerinin boşluğunda şüphe doğar doğmaz hakikati arama cihetine gitmezler de, lezzetlere dalmaya, zevk-ü sefa peşinde koşmaya başlarlar. Dini de bu zevklere ulaşma konusunda bir engel sayarlar. Böylece onlar, cehalet içinde büyümenin kesbî delili öldürdüğü gibi, fıtri duygularını öldürmeye çalışırlar. Gördüğüm kadarıyla soruyu soran zat, *Risâletü't-Tevhîd*'in terimlerini okuyup bellemiş fakat maksat ve neticeler üzerinde fazla derinliğe inememiş. Aralarındaki kopmaz bağa rağmen okuyucu hipotezi kabul etmiş fakat teze ulaşamamıştır. Şayet okuyucu, *"Beşerin Peygamberliğe Olan İhtiyacı"* bahsine tekrar döner ve Allah'a, O'nun kâinatı apaçık bir hikmet ve kâmil bir sistem üzerine kurduğuna inanarak konu üzerinde düşünürse, umarım ki, ikna olur. Ayrıca ben okuyucunun, *"Vahiy ve Peygamberliğin Vukuu"* bahsini okumadığını sezdim. Belki de okudu fakat tam kavrayamadı. Çünkü bizzat peygamberlik üzerine bir delil ileri sürüp, şüphesini onun üzerine bina etmek yerine, hipotezlerden bir parça üzerine bina etmeye kalkışmış. O hipotez de, peygamberlerin bazı sıfatları üzerinde söz söylemekten ibarettir. Ben öncelikle onun şüphesini açacağım. Şüphenin yerinde olmadığını açıklayıp, bilahare konu üzerindeki görüşümü ele alacağım.

Soruyu soran zata göre, peygamberlerin vahyiyle, durumu birbirine karışan Jeanne D'Arc, bir din veya mezhebe çağrı yapıp da, bütün peygamber-

lerin yaptığı gibi, insanların dünya ve ahiret saadeti buradadır, şeklinde bir iddiada bulunmadı. Ayrıca, beşerin çalışarak elde edildiğine alışık olmadığı kevni veya ilmi bir mucize getirip de, insanların imana gelmesi için onunla meydan da okumadı. Jeanne D'Arc, din duygusunun harekete geçirdiği şerefli, vicdan sahibi genç bir kızdı. Siyasi rahatsızlıklar onu harekete geçirdi. O da coşup savaşa katıldı. Hükümetin yardımı ve halkın içine düştüğü zilletten çıkma irade ve kabiliyetiyle karşılaştı. Onu harekete geçiren kahramanlık duygusu düşmana karşı samimi saldırının ve zaferin sebebi oldu. Zaten Fransız halkını bu türlü hatta daha zayıf tahriklerle harekete geçirmek çok kolaydır. Birinci Napolyon onları, Piramitlerin yanındaki meşhur hitabesi gibi şiirsel bir hitabeyle gönüllü olarak ölüme sürükleyebiliyordu.

Ben zeki okuyucuya şunu da hatırlatırım ki, Kız'ın siyasetten ve siyasi ekollerden uzak olduğu görüşü doğru değildir. Büstânî'nin Arap ansiklopedisinde, onun hayat hikâyesi hakkında aynen şöyle deniyor:

"Jeanne D'Arc, ev haricinde hayvan gütmek, evle çeşme arasında ata binmek gibi işlerle de meşgul olurdu. Köyünün civarında yaşayan halk hurafelere düşkündü. Fransa'nın parçalanmasına yol açan taksimat konusunda Orleans Partisi'ni tutuyorlardı. Jeanne D'Arc siyasi propagandalara ve dini etkinliklere katılıyordu. Hayali genişti, dünyaya düşkün değildi. Hz. Meryem'in kıssaları üzerinde düşünmeyi severdi. O dönemde yaygın olan peygamberlik üzerinde de çok düşünürdü. Fransa'yı düşmanlardan bir bakirenin kurtaracağına inanırdı. On üç yaşına basınca, harikulade şeyler gördüğüne inanmaya başladı. Kendince işittiği gizli seslerle ve gördüğü rüyalarla konuşuyordu. Birkaç sene daha geçince ülkesini kurtarmak ve kralına taç giydirmek üzere görevlendirildiğini hayal etti. Sonra Bourgogneliler doğduğu köye saldırınca, hayal ettiği şeyin doğruluğuna daha fazla inanmaya başladı."

Ansiklopedi, bundan sonra onun krallarla temasını, krallığa ait orduya komutan tayin edilmesini subayları kraliyete mensup on bin kişilik bir kuvvetle, Orleans kentini kuşatan İngiliz ordusuna karşı hücumunu, onları oradan püskürttüğünü, muhasaranın bir hafta içinde kalktığını söyler. Bu olay 1429 senesinde cereyan etmişti. Bundan sonra kahramanlık hayallerinin kaybolduğu, 1430 yılında hücuma uğradığı, yaralanıp esir düştüğü anlatılır.

Hikâyenin özetinden anlaşılan odur ki, Jeanne D'Arc'taki hareket ırki bir heyecandan ibaretti. Bunun da sebebi; siyasi vaziyetten duyulan acıydı. Bu acıyı onlar arasında yaşayan ve o dönemde yaygın olan dini hurafelere inanan ve dini heyecanı yaşayan herkes hissediyordu. Bu, sebebi bilinen basit bir hadisedir. Muhammed Ahmed es-Südanî, Bâbi, Bahâ ve Kadıyani gibi, kendilerini beklenen mehdi ilan edenler de, bu kabildendir. Jeanne D'Arc'ın hikâyesiyle ilgili şüphe, son iki zatın hikâyesine dair şüpheden daha zayıftır. Her ne kadar kalkış sebepleri birbirine yakınsa da. Zira bu iki zat, uydurma da olsa bir davaya çağırmış ve bu davanın insanlığı genelde düzelteceğini iddia etmişlerdi.

Sebepleri belli, ilim ve toplumsal ıslah çağrısı olmayan, sadece sıkıntı anında insanlarla hayvanların ortak olduğu vatan müdafaasına dayanan, dayandığı bir delili ve destek aldığı bir mucizesi olmayan, bir nefesle tutuşup, bir nefesle sönen kısa devreli bu ırki peygamberlik nerede, gerçek peygamberlerin çağrısı nerede? Üstad Abduh bu çağrıyı toplumsal ihtiyaçlardan tabii bir ihtiyaç olarak açıkladı. İnsanlık bu çağrıyı lisanı hal ile istedi, her şeyi yerli yerince yapan Yüce Allah da bunu onlara hediye etti. *"Rabbimiz, her şeye yaratılış biçimini veren sonra da ona doğru yolu gösterendir."*[18] İnsan bu sayede kemale doğru ilerler, gelişen bütün diğer canlılardan geri kalmaz bilakis onlardan daha yüksek ve ileri olur. Öteki sahte peygamberlik nerede, gerçek peygamberlik delili ve peygamberlik eseri nerede? Vahiy öğretisiyle ilerlemiş olan bütün toplumlar bu öğretinin yapısından ve etkisinden dolayı ilerlemiştir. Fransızlar Jeanne D'Arc'ın irşadı ve öğretisiyle ilerlemediler. Bu genç kadının durumu nihai bir savaşta kendi cesareti ve payının bulunmadığı başka sebeplerin yardımıyla zafer kazanan bir komutanın durumu gibidir. Ümmeti onun vasıtasıyla ülkeleri istila eder. Fakat oralara âlimlerinin ilmi, filozoflarının hikmeti ve sanatkârlarının sanatıyla hâkim olur. Komutan bunlardan bir şey anlamaz ve bunlara yönlendirmez. Bundan ötürü bu komutan bu ülkeleri ıslah etti, medenîleştirdi, imar etti, denmez. Ancak o, uzak bir sebep sayılsa da yine tabii sebebe benzer. Bu hal, rüzgârın esip denizi dalgalandırması ve donanmanın batıp halkın zafer kazanması gibidir.

Yanıp sönen sonra kaybolan bir şimşek, yükselir yükselmez kaybolan bir çığlık gibi olan bu kızın hali nerede, parlayan ve cihanı aydınlatan ve ışığı

18 Tâhâ, 20/50.

parlamaya devam eden Muhammedî peygamberlik güneşinin hali nerede? Bu peygamber ki, ümmi idi. Çocukluk ve gençlik çağını sessiz ve sakin geçirdi. Onun bilgi ve hayal sahibi olduğu bilinmediği gibi, dini bir tasavvur, şiir ve hitabet ehli olduğu da bilinmiyordu. Sonra kırk yaşına bastığında bütün âleme yüksek sesle şöyle seslendi: *"Siz açık bir sapıklık içindesiniz. Bana uyun ki, size doğru yolu göstereyim."* Ümmi olduğu halde beşerin dinlerini inanç, adap ve sistem olarak ıslah etti, dünyanın düzenini değiştirdi. Dünya onun öğretisiyle yeni bir döneme girdi. Şüphesiz ki akıllı bir kimse dikkat ederse, bu iki durum arasında çok büyük fark olduğunu görür.

Peygamberliğe dair delil getirmek bu sualin cevabına sığmaz. Ben sual sahibini, *Risaletü't-Tevhîd*'deki nübüvvet konusunun gerisi üzerinde de düşünmeye ve Menâr Mecmuası'nda yazdığımız dini yazılara ve özellikle de başlığı, *"Peygamberliğin Doğruluğuna Dair Açık Ayetler"* olan derse müracaat etmesini tavsiye ediyorum. Şayet *Risâletü't-Tevhîd* için: *"Bütün avlar yaban eşeğinin karnındadır"*[19] atasözünü söylemek doğru olursa!.. Buna rağmen bir şüphesi kalırsa en doğrusu, konuyu şifahi olarak müzakere etmek üzere bizi ziyaret lütfunda bulunmasıdır. Çünkü sözlü açıklama en kuvvetli açıklama ve en net delildir. Biz onun durumunu gizlemeyi taahhüt ederiz. Şayet görüşmek istemezse o zaman *Risâletü't-Tevhîd* ve dini yazılarda peygamberliğin gerçekleşmesine dair getirilen delillerde bir şüphe sezerse, bize hemen yazsın. O zaman, ikna edici olacağını umduğumuz uzun bir cevap veririz. Ancak şifahi cevap daha uygundur. Bu hem makul, hem de pek çok şüpheciyle kazanılan tecrübeyle sabittir.

Şu da bir gerçektir ki, Üstad Abduh'un vahyin sabit olduğuna dair açıklamasını hakkıyla anlayıp okuyan, Âlim, Hakîm ve Fâil-i Muhtâr olan Allah'a inanan bir kimsenin bunu kabul edip, teslim olmaması mümkün değildir. Çünkü onun ifade ettiği anlamdaki vahiy ve peygamberlik açıklaması; Allah'ın ilminin, hikmetinin ve: *"Her şeye yaratılış biçimini veren sonra da ona doğru yolu gösteren"* olmasının akli bir gereğidir. Fakat onu gerçek manada ancak kendisine sosyoloji ilminden, varlık felsefesinden, varlık âleminin kanunlarından ve akaid esaslarından ve ayrıca Arapça'nın belagatından bir nassip verilenler anlar. Rasulullah'ın (s) nübüvvet ve risaletini bu felsefe

19 Yani yaban eşeği iri olduğu için, onu avlayan bütün avlara sahip olmuş, demektir. Buna göre, *Risâletü't-Tevhîd*'i okuyan da diğer eserleri okumuş gibi olur. Çünkü o, bütün bilgileri ihtiva etmektedir. Yazarın kastı budur. (Çevirmen)

ve belagatın dışında bir yolla da ispat elbette mümkündür. Hem de Batılı âlimlerin akıllarını onun çağrısını kabule mecbur edecek ve materyalistlerin nübüvvet tasvirini bizim yapacağımız açıklamaya yönlendirecek tarzda. Bu açıklamanın peşinden onların vahiy telakkisinin geçersizliğini ispat edeceğiz.

Vahiyle İlgili Şüphenin Detayı ve Delille Çürütülmesi

Emile Dermengheim, Montet'nin kısaca zikrettiği şüphenin detayını başka Batılı yazarlarda görmediğim şekilde açıkladı. Öyle ki, pek çok Müslüman onun sözüyle aldandılar. Filozofumuz Cemaleddin Efgani, Hıristiyanlıkla mücadele edenlere şöyle demişti: *"Siz Tevrat kırpıntılarından bir elbise dikip onu Hz. İsa'ya giydirdiniz."* Biz de onlara şöyle diyoruz: "Siz İslami metinlerden değil de, İslam tarihinden anladığınıza göre başka bir elbise dikip Muhammed'e (s) giydirmeye kalktınız." Ben bu şüpheyi E. Dermengheim'den ve diğer her bir Batılıdan bana intikal eden şüphelerden daha net olarak açıklayacağım. Sonra da onu çürütmeye çalışacağım. İşte söze başlıyorum:

1- Dediler ki; *"Muhammed (s) Şam'ın Busra şehrinde, rahip Bahira ile karşılaştı. Bu zat Nassturi idi. Tevhid konusunda Aryus'un taraftarlarındandı. Mesih'in Allah olduğunu ve teslisi kabul etmiyordu. Şüphesiz ki Muhammed (s) akidesini ondan öğrendi."* Bahira için şunu da söylediler: *"O bir astroloji âlimiydi. Müneccim, hesapçı ve sihirbazdı. İnanıyordu ki, Allah kendine gözüktü ve İsmail oğullarını Hıristiyan dinine yöneltecek bir mürşidin çıkacağını haber verdi."* Daha da öte, bazı rahiplerden şunları da işittik: *"Rahip Bahira, Muhammed'in (s) babasıydı, peygamberlikten sonra da onunla birlikte oldu. Muhammed (s), içkiyi, sarhoşken üstadı Bahira'yı öldürdüğü için haram etti."* İşte böyle bühtan ve iftiralar... Müslümanların, Hz. Peygamber'in hayatını anlatan ravilerden öğrendikleri bütün bilgilere göre, Rssulullah (s), amcası Ebu Talib ile birlikte Şam'a seyahate çıktığında dokuz veya on iki yaşındaydı. Rahip onu Kureyş'le birlikte gördü ayrıca kendisini güneşe karşı gölgelendiren bir bulut da gördü. Amcasına; onun ileride önemli birisi olacağını söyledi ve Yahudilerin düşmanlığından sakındırdı. Bu konuda aynı manada zayıf isnatlı rivayetler de vardır ancak Tirmizi'nin rivayetinde Bahira ismi yoktur. Bu rivayetin metninde hata vardır; ayrıca bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in, dini ve inancı hususunda Bahira'dan bir şey işittiğine dair bir bilgi yoktur.

2- Dediler ki; *"Varaka b. Nevfel, Hıristiyanlığı iyi bilen Hıristiyanlaşmış Araplardandı ve Hz. Hatice'nin akrabalarından biriydi."* Bu bilgiyle okuyucuya, Hz. Peygamber'in, ondan Ehl-i Kitab'ın ilmine dair bir şeyler öğrendiğini söylemek istiyorlardı. Varaka ile ilgili sahih haber, Buhari ve Müslim'in sahihlerinde ve diğer hadis kitaplarındaki şu rivayettir: *"Hz. Hatice, Hz. Peygamber kendisine Hira'da melek gördüğünü söyledikten sonra onu Varaka'ya götürdü ve haberini ona aktardı."* Varaka yaşlı bir âmâydı. Zaten bundan hemen sonra da ölmüştü. Hz. Peygamber'in onu daha önce gördüğü de sabit değildir. Hadisin metnini bu bahsin sonunda aktaracağım. Muhaddis ve tarihçiler Hz. Peygamber ve İslamiyet'le alakalı her konuda olduğu gibi, Varaka b. Nevfel'e dair senedi sahih olsun veya olmasın bilinen her şeyi inceden inceye araştırdılar. Fakat hiçbiri, ondan Hıristiyanlığa davet veya bu konuda bir yazı yazdığına dair bir bilgi aktarmadı. Ancak bazı rivayetlerde, Varaka'nın, Hz. Hatice'den Hz. Muhammed'in haberini alınca şöyle dediği geçmektedir: "*Bu, Meryem oğlu İsa'nın müjdelediği beklenen peygamberdir.*" Bir rivayette ise; onun Bilal'i, dinden dönmesi için müşrikler tarafından eziyet edilirken gördüğü söylenir. Fakat bu rivayet şazdır ve sahih olan Hz. Aişe hadisine aykırıdır. Zira bu hadiste, vahyin başlangıcında onun âmâ olduğu ve kısa zamanda öldüğü söylenmiştir. Bilal'in işkence görmesi ise peygamberlik çağrısının açıkça yapıldığı ve insanların İslam'a girmeye başladığı esnada olmuştur. Bu ise vahyin başlangıcından üç sene sonra meydana gelmiştir. Emile Dermengheim ise, bu konudaki rivayetlerin kendisine karışık gelmesi ve bu rivayetlerden oluşan hadis kitaplarına vakıf olmaması yüzünden vahyin kesiliş süresine dair yaptığı nakilde hata etmiştir. Hadisçilerin, Varaka b. Nevfel hakkındaki merakları sadece onun sahabe olup olmadığını öğrenmekti. Sahabe; Hz. Peygamberi, peygamberliğinden sonra görüp, ona iman eden kimsedir. Şayet onlara Varaka'dan Tevrat ve İncil bilgisine dair bir şey ulaşsaydı, mutlaka onu aktarırlardı.

3- İslam'dan önce Arap yarımadasında Hıristiyanlık ve Yahudiliğin yayıldığını ve Kuss b. Sâide el-İyâdî ve Ümeyye b. Ebi's-Sâlt gibi bazı Arap edip ve şairlerinin Hıristiyan olduğunu söylediler. Bunlar, Hz. Musa, Hz. İsa ve diğer peygamberlerin müjdelediği bir peygamberin gelmesinin yakın olduğuna dair Ehl-i Kitab'tan duydukları haberleri desteklemişlerdir. Biz, A'râf Sûresi'nin 157. ayetinin tefsirinde Tevrat, İncil ve peygamberliğe dair kitaplarda bu peygamberlerden nakledilen bazı bilgileri neşretmiştik. *"Onlar,*

yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları, okuyup yazması olmayan elçiye, peygambere tabi olurlar."[20]

Kuss b. Sâide'ye gelince; o, Hz. Peygamber'in gönderilmesinden önce vefat etmiştir. Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber onu, bi'setten uzunca bir zaman önce boz bir deve üzerinde Ukaz panayırında insanlara hitap ederken gördü. Zarif ifadesiyle şöyle diyordu: *"Allah'ın bir dini vardır ki, sizin şu andaki dininizden daha hayırlıdır. Bir peygamberi de vardır ki, zamanı sizi gölgelemiş, vakti size kavuşmuştur. Onu görüp ona tabi olanlara ne mutlu! Ona karşı gelenlere de ne yazık!"* Bu konudaki rivayetler zayıftır. Fakat rivayetlerin çeşitliliği aslının var olduğuna delildir.

Sakifli Ümeyye b. Ebi's-Salt'e gelince; o, meşhur bir şairdir. Ebu Ubeyde dedi ki; *"Araplar, Ümeyye'nin, Sakif'in en büyük şairi olduğunda müttefiktirler."* Zübeyr b. Bekkâr dedi ki; *"Bana amcam nakletti ve şöyle söyledi: 'Ümeyye, cahiliye döneminde kitaplar görüp okudu. İbadet kastıyla rahip cüppesi giydi. İbrahim, İsmail ve tevhidden bahsetti. İçkiyi yasakladı, putlardan uzaklaştı, peygamberliğe özendi. Çünkü kitaplarda okuduğuna göre Hicaz'a bir peygamber gönderilecekti. O peygamberin kendisi olmasını umdu. Fakat Hz. Muhammed (s) peygamber olarak gönderilince haset etti ve Müslüman olmadı.' O, Bedir'de ölen müşrikler için bir ağıt yakmıştı. Ağıtın başlangıcı şöyleydi: Bedir'de yücelere, yiğitlere ve efendilere ne oldu?"*

İbn Hişam'dan naklen *Mir'ât*'ta onun Hz. Peygamber'e iman ettiği söylendi. Taif'teki malını alıp, hicret etmek üzere Hicaz'a geldi. Bedir savaşını ve orada Kureyş'in ileri gelenlerinin öldürüldüğünü duydu. Bunun üzerine devesinin burnunu kesti, elbisesini yırttı ve ağladı. Çünkü ölüler arasında teyzesinin iki oğlu da vardı. Tekrar Taif'e döndü ve orada öldü. Hz. Peygamber'in, Şerîd b. Amr'dan, Ümeyye'nin şiirlerinden söylemesini istediği, onun da söylediği, bunun üzerine Rasulullah'ın (s): *"Az kalsın Müslüman olacakmış"* dediği rivayeti doğrudur. Fakat o, Hz. İbrahim dini üzerinde bir muvahhiddi. Şiirinden bir parça şudur:

كل دين يوم القيامة عند الله إلا دين الحنيفة زور

"Kıyamet günü, Allah katında tevhid dini hariç, bütün dinler yalandır."

---

20 A'râf, 7/157.

4- Selman-ı Fârisî'nin Müslüman oluşu: O, mecusi bir İranlıydı. Bazı papazlar vasıtasıyla Hıristiyan oldu. Pek çok Hıristiyan sofularla birlikte oldu, onlardan veya en son görüştüğünden, Hz. İsa ve peygamberlerin müjdeledikleri peygamberin gelmesinin yakın olduğunu duydu. Arap ülkelerine müteveccihen yola çıktı. Haksız yere ve düşmanca Medine Yahudilerinden birine satıldı. Hz. Peygamberi ancak hicretten sonra görebildi ve Müslüman oldu. Efendisiyle azat sözleşmesi yaptı. Onun hikâyesine dair çelişkili rivayetler vardır. Zaten Dermengheim ve başkalarının kastettikleri de bu çelişkili rivayetlerdir.

5- Kureyş tüccarlarının yazın Şam'a, kışın Yemen'e yaptıkları seyahati ve her defasında rahiplerin manasstır ve hücrelerine uğramalarını zikrediyorlar. Bu Hıristiyanlar, yakında Araplardan bir peygamber çıkacağından bahsediyorlardı.

6- Dermengheim'in iddiasına göre bizzat Mekke'de Yahudi ve Hıristiyanlar bulunuyordu. Fakat bunlar köle ve hizmetçi konumundaydılar. Çünkü Kureyş'in ileri gelenleri onların kendi putperestliklerine mahsus olan mukaddes haremleri Mekke'de ikamet etmelerine izin vermiyorlardı. Onlar ancak Mekke civarında, "Kâbe'den uzak, sahraya sınır mıntıkalarda" oturuyorlardı. Onlar, dinlerinin kıssalarından anlatıyorlar fakat bunlar Kureyş başkan ve ulularının kulağına gitmiyordu veya onlar benzerlerini çokça yaptıkları seyahatlerde duydukları için onlara kulak vermiyorlardı. Fakta Dermengheim'in söylediğine göre Ebu Süfyan, rahiplerin bu konuda söylediklerini çok tekrar ettiği için Ümeyye b. Ebi's-Salt'i azarlamıştı.

Bunlar Batılı yazarların, Hz. Muhammed'in ortaya attığı peygamberlik davasını irdelemek için ileri sürdükleri hipotezlerdir. Hüküm çıkarmada izledikleri bu metoda, "Tahlilî Tenkit" adını veriyorlar. Rasulullah'ın (s) psikolojik ve akli durumunu, kavminin halet-i ruhiyesini ve bunlardan çıkardıkları ders ve ibretleri tespit hususunda bunlara başka hipotezler de ekliyorlar. Tenkitleriyle birlikte öncekilere ilaveten bunları da özetleyeceğiz.

7- Dermengheim, dedesi öldükten sonra Ebu Talib'in, Hz. Muhammed'in himayesine dair şunları söyledi: *"Ebu Talib, zengin bir kişi değildi. Hayatı boyunca ümmi kalan çocuğa (Muhammed'e) bir eğitim veremedi."* (Okuyucuya sanki orada medenî ülkelerde olduğu gibi, çocukların parayla okuduğu özel

okullar varmış gibi, zenginlerin çocukları Mekke'de okuyorlarmış havasını vehmettiriyor. Hâlbuki bu, asılsızdır, batıldır) Sonra şöyle dedi:

"Fakat Muhammed ticarette Ebu Talib ile birlikte oluyordu. O ve ticaret kervanları çölün içinde uzun mesafeler kat ediyor, güzel gözleri Medyen'i, Vâdi'l-Kurâ'yı ve Semûd ülkesini görüyor, hassas kulakları bu ülkelere dair Arapların ve bedevilerin sözlerini ve maziye ait haberlerini duyuyordu. Deniyor ki; O, Şam ülkesine yaptığı seyahatlerin birinde Busra şehri civarında bulunan Rahip Bahira ile karşılaştı. Bu rahip onda kitaplarının işaret ettiği peygamberlik alametleri gördü. Muhammed, Şam'da, Rum'un haberlerini, Hıristiyanlığı ve yazarlarını, ateşperest İranlıların onlara karşı direnişini ve onlara karşı saldırı beklentilerini öğrenmişti."

Dermengheim'in burada söylediği her şey hayalinin mahsulü ve kendi görüşünün uydurmalarıdır. Rahip Bahira meselesi hariç. Onun da aslı bizim anlattığımız gibidir. O, kilise mensuplarının bu konudaki uydurmalarından elde ettiği bilgileri ispat zahmetine girmedi.

Hz. Muhammed, amcası Ebu Talib ile birlikte hicret maksadıyla Şam'a çocukken gitmişti. Daha önce de belirtildiği gibi amcası onu, seyahat tamamlanmadan Mekke'ye iade etmişti. Sonra Hz. Hatice'nin ticaret kervanı başında gençlik yıllarında bir kere Şam'a gitmiş, bir önceki seferinde de Busra pazarından öteye geçmemişti. Ayrıca Şam'a giden ticaret kervanları Medyen'e uğramazdı. Zira Medyen, Sina bölgesindedir. Bu kafileler Araplar veya bedevilerle yol esnasında o ülkelerin eski tarihleriyle ve geçmiş haberleriyle ilgilenerek vakit kaybetmezlerdi. Bu tüccarlardan Hıristiyan din adamlarıyla buluşup, din ve kitapları konusunda onlarla tartışma isteklerine dair bir bilgi mevcut değildir. Hz. Peygamber'in bu ticaretler esnasında tarihler, kavimler, kitaplar ve dinlerle ilgilendiğine yani onların reisleriyle buluşup, tartıştığına dair bilgiler Dermengheim'e nereden geldi? Olsa olsa bunları uydurmuştur. Çünkü o, Kur'an'da geçen peygamber kıssalarını ve ileride geleceği gibi Rumların, İranlılara galip geleceği haberini Kur'an'dan başka bir şeyle yorumlayamaz. Bütün söylediklerinin doğruluğunu farz ederek tahlil, yorum ve terkibini nasıl çürüteceğimizi göreceksininiz.

8- Sonra Dermengheim Arapların, özellikle de Mekkelilerin ticaret ve harpten arta kalan vakitlerini içki, kadın ve başka zevklerle geçirdiklerini

söyledi. Tarih şahittir ki, Hz. Muhammed (s) onları görüyor fakat eğlencelerine katılmıyordu. Bu fakirliğinden ve el darlığından ötürü de değildi. *"Fakat Muhammed'in nefsi görmeye, işitmeye ve bilmeye aşıktı, emsallerinin öğrendikleri ilimlerden mahrum olması onu ilme daha fazla istekli hale getirdi. Gücü hala dünyayı kaplayan ve büyüklüğü eserlerinden sonra ortaya çıkan bu büyük kişilik zirveye çıkma arzusu taşıyor, yüzünü Mekkelilerin özendiği eğlenceden, hakikatin yönlendirdiği kimse için bütün görüntüleriyle parlayan hayat nuruna döndürüyor, bu görüntülerin kendisine işaret ettiği, ikram edilenlere söylediği şeylerin künhüne varmak istiyordu."*

Bu haber de, Dermengheim'in uydurmalarındandır. Bir kere Hz. Muhammed Kavmi'nin işlediği fısk-u fücuru görmeye, duymaya ve bilmeye hevesli değildi. Zira sabittir ki; o, onların eğlencelerine iki defa katılmış fakat Allah her ikisinde de güneş doğuncaya dek kendisini uyuttuğu için hiçbir şey görüp işitmemişti. Böylece onun, içinde hile gizli olan medih gerekçesi de boşa çıkmış oldu. Medihte saklı iki hile şunlardı: 1- Onun Kureyş'teki akranları okuyorlardı. Hz. Muhammed ise onların okudukları ilimden mahrumdu. Bu mahrumiyeti ondaki inceleme ve araştırma şevkini kamçılıyordu. 2- Hz. Muhammed'in nefsi bundan ötürü, bütün görüntüleriyle parlayan hayat nuruna ve bu görüntülerin delalet ettiği şeyleri keşfe karşı çok istekliydi. Bu övgüden maksadı; bundan sonra vahyin kendi iç dünyasında kaynaklandığına gerekçe hazırlamaktı. Bunun batıl olduğunu göreceksin.

9- Daha sonra Dermengheim, Hz. Peygamber'in, Kâsım, Tayyib ve Tâhir isimdeki oğulları meselesini zikretti. O, bunların varlığından şüphe ediyor ve diyor ki; "*Hz. Muhammed'in, Ebu'l-Kâsım olarak künyelenmesi, onun bu isimli bir oğlu olduğuna delalet etmez. Hz. Peygamber onun adıyla künyelenmişti. Kâsım çocukken vefat etti. Hayvana binme yaşına kadar yaşadığı da söylendi. Tayyib ve Tâhir ise, Kâsım'ın lakaplarıdır.*" Fakat Dermengheim varlıklarından şüphe ettiği bu çocukların ölmesi meselesini çok büyüttü ve bu mesele üzerine bir hüküm bina etti ve bir şüphe estirdi. Bu iddiadan sonra şöyle dedi: *"Hz. Muhammed Zeyd b. Hârise'yi evlatlık aldı. Zira çocuklardan mahrumiyete dayanamadı."*

Tarihçinin bu olayın hatta çocukları hususunda Hz. Muhammed'in başına gelen bu üç musibetin onun hayatı ve düşüncesinde iz bıraktığını söyleme hakkı vardır. Hz. Muhammed'in ümmi olması da bunun gibi özel bir

durumdur. Tartışma içerikli spekülasyonlar onu, hadiselerden ders ve ibret almaktan uzaklaştırmadı. Çocuklarının ölmesi gibi acı olaylar onun düşüncesini durdurmaya ve her bir olay üzerine çevirmesine müsait olaylardır. Özellikle de eşi Hz. Hatice onun adına Kâbe'nin putlarına yaklaşıp, Lât, Uzzâ ve diğer üçüncü put olan Menât namına kurban kesip bu acıya karşı kendini feda etmek isteyince bile, ne bağış, ne de kurban çare olmadığı anda.

Durum böyleyken şüphesiz putlara yapılan ibadet de, Şam'dan gelen Hıristiyanlığın baskısı altında gönüllerde sarsılmaya başladı. Hıristiyanlık oraya Bizans ve Yemen'den ve Habeş ülkelerinden yani Kızıldeniz cihetinden (Arap Körfezi'nden) de sızmıştı.

Dermengheim'in, doğdukları bile kendince şüpheli olan çocukların ölüm felaketini büyütmekten maksadı; bunu Hz. Hatice'nin kendisini ölüm acısından kurtarmaları için kurbanlar takdim ederek putlara sarıldığı yalanına kılıf yapmaktır. Ayrıca bu yalandan Hz. Hatice ve kocasının putlara ibadet hususundaki imanlarının sarsılması neticesini çıkarıyor. Bunun da sebebi, Mekke'deki ve diğer Arap ülkelerindeki Hıristiyanlığın etkisiymiş. Sonra bunu, Hz. Peygambere gelen vahyin sebebi konusunda bir tahlil kapısı yapacak.

Gerçek olan şudur ki; Rasulullah (s), Zeyd b. Hârise'yi (r) evlatlık edinmedi ancak Zeyd, Hz. Muhammed'e hizmetçi olmayı babası ve amcası yanında hür olmaya tercih etti. Babası ve amcası mal karşılığı Zeyd'i serbest bırakmak için Medine'ye Rasulullah'ın (s) yanına gelmişlerdi. Hz. Muhammed onlara: *"Zeyd'i çağırın ve kendisini serbest bırakın. Şayet sizi seçerse, ben onu karşılıksız bırakacağım"* dedi. Sonra Zeyd'i çağırdı, babasını ve amcasını sordu. O da onları tanıdı ve ona: *"Beni tanıdın, sana karşı olan tutumumu gördün. İster beni, istersen onları tercih et"* dedi. Zeyd de: *"Ben seni hiç kimseye tercih etmem. Sen benim babam ve amcam yerindesin."* cevabını verdi. Bunun üzerine babası ve amcası: *"Yazık sana ey Zeyd! Köleliği hürriyete, babana, amcana ve ailene tercih mi ediyorsun?"* dediler. O da: *"Ben, bu zattan öyle bir davranış gördüm ki, artık onu kimseye tercih edemem"* dedi. Rasulullah (s) bu durumu görünce, onu odalara çıkardı ve şöyle dedi: *"Şahit olun ki, artık Zeyd benim oğlumdur. O bana, ben ona mirasçıyız."* Babası ve amcası bu hali gördüklerinde ferahladılar. Bu konudaki İslam'ın hükmü gelinceye kadar Zeyd'e, Hz.

Muhammed'in oğlu diye hitap edildi. Bu ve benzeri bilgileri İbn Sa'd, İbn İshak'ın, *Sîret*'inde rivayet etmiştir.

Ayrıca Hz. Peygamber ne oğlunun, ne de başkasının ölümünde fazla tasalanmadı. O sabredenlerin en sabırlısıydı. Hz. Hatice de, Kâsım yerine Allah'ın başka bir çocuk ihsan edeceğinden ümidini kesmemiş, putlar için de asla kurban kesmemişti. *Lât putu, Taif*'te bir kayadan ibaretti, ona Taifliler ibadet ediyordu. O, Mekkelilerin putlarından değildi. *Uzzâ putu* ise, *Nahle* vadisinde bir ağaçtı. Ona Kureyş, Kinâne ve Gatafan kabileleri tapıyordu. *Menât putu* da, *Kudeyd*'de Hılal, Huzeyl ve Huzaalıların putuydu. Bu dönemde putperestliğin zayıfladığına dair söyledikleri -ki bunun sebebinin, Hıristiyanlığın yayılması olduğunu iddia etmişti- Hz. Hatice'yi de bu işten vazgeçirebilirdi. Çünkü o, Arapların en akıllısı, en temiz fıtratlı ve İbrahim'in dini olan tevhide en yakın olanlardandı. Evet, bu durum, Hz. Hatice'yi putlara kurban kesmekten ve kendisine çocuk vermeleri için onlara yaklaşmaktan alıkoymaya daha çok müsaittir. Şayet onun aklı ve fıtratı buna engel olmuyorsa, kocası Muhammed Mustafa (s) onu engellemeye daha layıktır. Çünkü o, Dermengheim'in de itiraf ettiği gibi, çocukluğundan beri putların düşmanıydı. Fakat hevaya uymak, sahibine unutmayacağı şeyleri unutturmaktadır.

10- Dermengheim'in iddiasına göre, Hıristiyanlığın Arap ülkelerine yayılması, orada psikolojik bir durum meydana getirdi ve cahiliye döneminde *tahannüs* veya *tahannüf* (abidlik, dindarlık) dedikleri hayata fazlaca yönelmelerine sebep oldu. Dermengheim buna dair şunları söyledi: *"Hz. Muhammed bu uzlet hayatında huzur buldu. Zaten yalnız yaşamayı seviyordu. Bu yalnızlığı, kâinattaki olup bitenleri algılamak ve devam eden bilgi iştiyakını giderme hususunda bir vesile sayıyordu. Ramazan ayı boyunca Ebû Kubeys dağındaki Hıra mağarasına çekiliyor, yanına aldığı az bir azıkla yetinerek, insanların ve hayatın gürültü patırtısından uzaklaşarak, kendini düşünme ve ibadete veriyordu."*

Ben de diyorum ki; hadisçilerin rivayetine göre de Hz. Muhammed'e, vahyin geldiği sene, Hıra mağarasında uzlet hayatı sevdirilmişti. Azığını başkası değil sadece kendi taşırdı. İbn İshak'ın, mağarada her sene Ramazan ayında ibadet ettiğini söylemesi sadece vahiy dönemlerine hastı. Nitekim ileride gelecektir.

Burada Dermengheim, varmak istediği neticeye ulaşmak için başka hipotezler iler sürdü. Hayalinin dizginini salıverdi, atından yuları sıyırdı, onu mahmuzladı, dörtnala koşturdu, onu azdırdıkça azdırdı, nallarından kıvılcımlar sıçrattı, tozu dumana kattı, Fransız şairliğini konuşturarak, Hz. Muhammed'i mağarada şöyle tasvire kalkıştı: *"Gecenin yıldızlarının görüntüsü onun benliğinde yeni duygular meydana getiriyordu. Gündüzün güneşi onu kavuruyordu."* Onun tasavvuruna göre Rasulullah (s) bu dağın zirvesinden sahraları, çölleri, çadırları, kuyuları, ağaç olmayan yerde koyunlarına yaprak silken adamları görüyordu. Daha da öte; bütün uzaklığına rağmen denizleri bile görüyordu. Şairlik sanatını gerçekten becermişti. Fakat o, bu ifadeleriyle gerçeği yansıtmıyordu. Sonra Hz. Peygamber'in müşahedelerinden çıkarmak istediği şeyleri tasvir ederek şöyle dedi:

"Yazın çöl gecelerinde pırıl pırıl sayısız yıldızlar altında sanki insan kendisini bu yıldızların parıltısını, tutuşturulmuş bir ateşin nağmeleri gibi hisseder." Gerçekten semada, farkına varanlar için işaretler vardır. Âlemde bir gayp hali vardır. Hatta kâinat bütünüyle gayptır. Fakat insana görmek için gözünü, işitmek için kulağını açması yetmez mi? Böylece hakkı görsün, ebedi kelamı işitsin. Fakat insanların gözleri var görmüyor, kulakları var işitmiyor. Fakat "*Hz. Muhammed görüp işittiğini zannediyor.*" Semanın gerisindeki sesleri işitmen için temiz bir kalp, samimi bir nefis ve imanla dolu bir kalpten başka neye ihtiyacın var?

"Rasulullah (s) insanların felsefesinden şüpheleniyor, o sadece önden ve arkadan hiçbir batılın erişmediği saf hakikati bulmak istiyordu. O hakka ermeden yaşayamazdı. Etrafında gördüklerinde ise, hak namına bir şey yoktu. Zira Kureyşlilerin hayatı hak değildi. Faizcilerin faizinde, bedevilerin soygununda, sefihlerin eğlencelerinde, hâsılı bunların hiçbirinde haktan bir eser yoktu. Kâbe'nin etrafını çeviren putlar hak değildi. Uzun sakallı, bol kokulu, süslü elbiseli Hubel putu gerçek ilah değildi. Öyleyse hak nerede ve neydi?

Hz. Muhammed senelerce Ramazan ayında Hıra dağına gelmeye devam etti, gerçeği arama kastıyla orada ziyade düşüncelere dalıyordu. Öyle ki kendini unutuyor, yiyeceğini unutuyor, hayattaki her şeyi unutuyordu. Çünkü hayatta gördüğü her şey gerçek değildi. Öğrendiği her şey zihninin kıvrımları arasında altüst oluyor, insanların oyalandıkları çeşitli zanlardan gittikçe uzaklaşıyordu. O, aradığı gerçeğin, hikâyelerde ve rahiplerin kitaplarında değil, bilakis bu gerçeğin, kendi-

sini kuşatan kâinatta olacağını umuyordu. Yani gökyüzünde, yıldızlarında, ayda ve güneşde, parlak güneş ışıkları altında, çölün sıcak vakitlerinde, yine çölün, ay ışıklarının ve yıldız parıltılarının ona nemli elbisesini giydirdiği o orijinal, berrak anlarında, denizde ve deniz dalgalarında ve bütün bunların gerisinde varlıkla bitişen ve âlemin bütünlüğü içine giren şeylerde olacağını umuyordu. Kâinatta yüce hakikati arıyor ve onu kavramak istiyordu. Bu âlemle bütünleşmek ve onun sırlarını örten perdeleri yakmak için yalnız anlarında nefsini yüceltiyordu."

Dermengheim şöyle dedi; *"Yaklaşık 610. sene girdiğinde, Hz. Muhammed'in yaşadığı psikolojik hal zirveye çıktı. Temel bir mesele onu ve kavmini günden güne tüketiyordu. İnsanlar bu ana meseleyi unutmuşlar, herkes kendi kavim ve kabilesinin putuna sarılmıştı. Cinlerden, hayaletlerden ve uğursuz sayılan şeylerden korkuyorlar, yüce gerçeği ihmal ediyorlardı. Belki de onu inkâr etmiyorlar fakat büsbütün unutuyorlardı. O ana mesele ruhun ölümü meselesiydi. Hz. Muhammed'in nefsi ise, bütün bu değersiz düşüncelerden, başka kuvvetlere boyun eğen bütün kuvvetlerden ve bir tek varlığın görüntüsü olmayan varlıklardan uzaktı. Bildi ki, Şam ve Mekke'deki Hıristiyanların, kendilerine vahyedilmiş bir dinleri vardı. Başka toplumlara da Allah'ın kelamı inmişti. Peygamberlere vahyedilmiş bilgiler kendilerine ulaştığında gerçeği öğrenip kavramışlardı. İnsanlar ne zaman sapıtsalar, sema onları doğru yola yönlendirecek ve ebedi gerçeği öğretecek bir peygamber göndermişti. Her dönemde peygamberlerin getirdiği bu din, aynı dindi. İnsanlar onu tahrif ettiklerinde gökten onların bozduklarını düzeltecek bir elçi gelmişti. O gün Araplar sapıklığın girdabında bulunuyorlardı. Artık onlar içinde Allah'ın rahmetinin bir kere daha gözükeceği ve onları hidayete yönelteceği an yaklaşmamış mıydı?*

Hz. Muhammed'in, insanlarla buluşma arzusu artmıştı. Hıra mağarasındaki yalnızlığında her gün derinleşen bir sevinç yaşamıştı. Yanında az bir azık olduğu halde haftalar geçirmiş, ruhu ise oruçla, uykusuz geceler ve düşüncesini değiştirme gayretleriyle büsbütün berraklaşmış ve incelmişti. Geceyi gündüzü, rüyayı uyanıklığı unutmuş, uzun vakitleri mağarada diz çökerek veya güneş altında uzanarak yahut da taşlı sahra yollarında dolaşarak geçirmeye başlamıştı. Sanki yolun taşları arasından çıkan ve kendisine, yükleneceği mesajı haykıran sesler duyuyordu.

Böylece mağarada altı ay geçirdi. Bu işin sonucundan endişe ediyordu. Endişelerini gizlice Hz. Hatice'ye açtı. Hz. Hatice onu teselli etti. Kendisinin emin

bir kimse olduğunu ve ona cinlerin yaklaşamayacağını söyledi. Bir gün o mağarada uyurken bir melek gelip ona: "oku" dedi. O da: "Ben okuma bilmem" diye cevap verdi. Bu hal vahyin ve peygamberliğin başlangıcıydı.

İşte burada son derece güçlü ve hassas ruhi bir hayat başlıyordu. Bu hayat gözleri ve akılları kamaştırıyordu. Fakat bu tamamen Allah'a, hakka ve insanlığa adanmış bir hayattı."

Diyorum ki; bu haberlerin tamamı veya çoğu asılsızdır. Bu Fransız, Hz. Peygamber'in gece ve gündüzü, rüya ve uyanıklığı unuttuğunu nereden öğrendi? Onun uzun vakitleri mağarada diz çökerek geçirdiğini veya güneş altında uzandığını, bu vaziyette altı ay geçirdiğini nereden bildi? Bu haberleri uydurdu. Zira bunlardan, Rasulullah'ın (s) aklına mağlup olduğu, duygusunu kaybettiği sonucunu çıkarmak istiyordu. Biz burada onun -başka değil, sadece peygamberlik senesinin Ramazan ayında- Hıra'da sayılı gecelerde inziva hayatı yaşadığına dair en doğru haberleri nakledeceğiz. Böylece hem onun itirazlarını, hem de vahyin tanımına dair naklettiği karışık şeyleri geçersiz kılacağız. Bizim nakledeceğimiz rivayet Buhari ve Müslim'in *Sahih*'lerindeki rivayettir. İşte Buhari'nin rivayetinin metni:

Rasulullah'a (s) Vahyin Gelişi Nasıl Başlamıştı?

Buhari, Bab-ı, hatta kitabın tamamını şu hadisin rivayetiyle başlattı: *"Ameller, niyetlere göredir."* Sonra da şöyle dedi: Abdullah b. Yusuf bize, Malik, Hişam b. Urve ve babası vasıtasıyla, Hz. Aişe'den şu hadisi nakletti: Mü'minlerin anassı Aişe şöyle demiştir: "*Hâris b. Hişam, Rasulullah'an (s): 'Yâ Rasulallah! Sana vahiy*[21] *nasıl gelir' diye sordu. Rasulullah (s) buyurdu ki: 'Bazen bana çıngırak sesi*[22] *gibi gelir ki; bana en ağır geleni de budur. Benden bu hal geçin-*

---

21 Vahyin genel bir anlamı vardır. Özel olarak gizli haber verme şeklinde lügatteki anlamına uygun olarak çeşitli tarzlara da ıtlak olunur. Sadık rüya, kalbe nefes etme, ilham, meleğin bildirmesi, bu tarzlardandır. Vahyin özel manası da vardır. O da, şu ayette belirtilen ilahi mesajın üç geliş tarzından birisidir: *"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut da bir elçi gönderir de izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz ki O, çok yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir."* (Şûrâ, 42/51) Hadiste birinci kısmın tanımıyla, üçüncü kısmın zikri geçmektedir. İkinci kısım ise, ilahi kelamın aracısız olarak perde ardından ulaşmasıdır. Nitekim İsra ve Miraç gecesinde Hz. Peygamber'e böyle vahyedilmiş. Musa peygamber'e de aynı tarzda gelmiştir. Genel anlamda vahyin bu üç kısmı haricinde olanlar teşri anlamda Allah kelamı sayılmaz. Sadık rüya ve ilham, peygamberlerin dışındaki kimselerden de vaki olabilir. (Bu konular gaybi ve müteşabih alana ait kelami bahislerdir. -Yayıncı-)

22 Bu benzetmeden maksat; bunun zil ve benzeri aletlerden duyulan kesintisiz metal

ce, meleğin bana söylemiş olduğunu iyice bellemiş olurum. Bazen de melek bana bir insan şekline bürünerek gelir.[23] *Benimle konuşur. Ben de söylediğini iyice bellerim."* Hz. Aişe dedi ki: *"Rasulullah'ı (s) soğuğu pek şiddetli bir günde kendisine vahiy inerken görmüşlüğüm vardır. Kendisinden o hal geçtiği vakit şakaklarından şapır şapır ter akardı."*[24]

Mü'minlerin anassı Hz. Aişe'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Rasulullah'ın (s) ilk vahiy başlangıcı uykuda sadık rüya görmekle olmuştur."*[25] Hiçbir rüya görmezdi ki, sabah aydınlığı gibi açık ve net zuhur etmesin. Ondan sonra kendisine yalnızlık sevdirildi. Artık Hıra mağarasında yalnız yaşıyor, ailesinin yanına gelinceye kadar gecelerde tahannüs[26] ediyor ve yine azığını alıp, dönüyordu. Sonra yine Hatice'nin yanına dönüp, bir o kadar zaman için yine azık tedarik ederdi. Nihayet Hz. Peygamber Hıra mağarasında bulunurken hak (vahiy) geldi.[27] Şöyle ki; "*Melek gelip ona: 'oku'* dedi. *O*

---

sesi olduğunu belirtmektir. Bu, harflerden meydana gelen bir ses değildir. Duyma esnassında hiç kimse göremese de bunun bir meleğin varlığı sebebiyle meydana gelmiş bir ses olması en yakın izah tarzıdır. Bu hal, Peygambere iki halden en ağır geleniydi. Filozof İbn Haldun'un da dediği gibi bu, insanî cismanî halden sıyrılıp, ruhani melekî hale geçmektir. Diğer bir hal de tam bunun aksinedir. Bu da meleğin ruhani halden, insani cismani hale geçmesidir.

23 Yani meleğin bir adam sıfatı ve misalinde ortaya çıkmasıdır. Bu şöyle olur: Melek ruhtur, akıllıdır, irade sahibidir, madde üzerinde tasarrufu vardır. O, istediği maddi şekle bürünebiliyor. Nitekim kimya ilmi bu asırda bu tasarrufu tasavvur edebilmeyi kolaylaştırıyor. Çünkü bütün yoğun maddeler, latif maddelere döndürülebiliyor. Bu aralarındaki hararet gücüyle oluyor. Bu hararetin en güçlüsü ise, elektrik ısısıdır. Melek elektrikî yapısı içinde dilediği tasarrufta bulunabiliyor. Nitekim biz bu konuyu, şu ayetin tefsirinde açıklamıştık: *"Musa belirlediğimiz vakitte gelip, Rabbi onunla konuşunca: Ey Rabbim! Bana kendini göster de, seni göreyim, dedi."* (A'râf, 7/143) (Bu konular gaybi ve müteşabih alana ait kelami bahislerdir. -Yayıncı-)

24 İbn Kayyim'in *Zâdü'l-Meâd*'da söylediği gibi, bu zorluk o kadar fazlaydı ki, bindiğinde devesi bile yere çökerdi. Yine bir defasında vahiy geldiğinde Rasulullah'ın (s) dizi, Zeyd b. Sâbit'in dizindeydi. Neredeyse dizini kıracaktı. (Bu konular gaybi ve müteşabih alana ait kelami bahislerdir. -Yayıncı-)

25 Rüyaların pek çoğu karışık hayaller şeklindedir. Bunların, uyuyanın hayalini tahrik eden sebepleri vardır. Sadık rüya ise, uyku anında cereyan edenleri kavrama kabiliyeti de olan nefse gerçeklerin bir çeşit açılması şeklinde olur. Bu, nefsin; maddi âlemle, düşünce ve duyguları tahrik eden şeylerle ilgilenmemesi neticesinde saflaşması meydana gelir. Peygamberlerin rüyaları ise; teşriî vahiyden önce bir hazırlık ve nefsi, ilahi kelamı almaya alıştırma ve güçlendirme kabilindendir. (Bu konular gaybi ve müteşabih alana ait kelami bahislerdir. -Yayıncı-)

26 *Tahannüs* kelimesinin aslı günahtan sakınma, demektir. *Tahannüf*'ten çevrilmedir. *Tahannüf* ise İbrahim'in Hanif dinine uymaktır. Bu İbn Hişam'ın rivayetidir. Hadisteki *tahannüs*, taabbudidir, ifadesi; ravinin açıklamasıdır ve hadise ilavedir. Ravi ise, İbn Şihab ez-Zühri'dir. *Leyâli* kelimesi, zarf olup, *tahannüs* kelimesinin müteallakıdır.

27 Başka bir rivayette *"fe câehü'l-hak"* yerine *"feceehü'l-hak"* yani ona aniden vahiy geldi,

da: 'Ben okuma bilmem' cevabını verdi.[28] *Rasulullah (s) dedi ki: Sonra melek beni alıp, takatim kesilinceye kadar sıkıştırdı.*[29] *Sonra beni bırakıp yine 'oku' dedi. Ben de, 'okuma bilmem' dedim. Nihayet beni yine alıp, üçüncü defa sıkıştırdı. Sonra beni bırakıp, 'Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir alaktan (embriyon) yarattı. Oku. Rabbin en büyük ikram sahibidir. Kâlemle yazmayı öğreten ve insana bilmediği şeyleri bildiren O'dur.'*[30] *ayetlerini okudu."* Sonra Rasulullah (s), kalbi titreyerek döndü ve Huveylid kızı Hatice'ye gelerek, *"Beni sarıp örtün, beni sarıp örtün"* dedi. Korkusu gidinceye dek, vücudunu sarıp örttüler. Sonra durumu Hatice'ye nakletti ve *"kendimden korktum"* dedi.[31] Sonra Hz. Hatice ona şöyle

---

ifadesi geçmektedir. Bundan maksat; Allah kelamından olan açık vahiydir. Buhari ve Müslim'de sabit olan bu rivayete göre vahiy uyanık haldeyken gelmiştir. İbn Hişam'ın *Sîret*'inde şöyle denmektedir: Cebrail ona uykudayken gelmiştir. Bu Amr b. Ubeyd'in mürsel rivayetlerindendir. Aslında bu zat sika (güvenilir) bir kimsedir ve sahabedir. Ancak Buhari ve Müslim'de müsned olarak rivayet edilen ifade daha sağlamdır. Bazıları bu iki rivayet arasını birleştirerek şöyle demişlerdir: Peygamber önce meleği rüyada gördü. Ondan okumasını istedi. Sonra da uyanıkken gördü. Şayet bu olay uykudayken olsaydı, Hz. Peygamberin korkusu, uyanınca kaybolur, kalbi titreyerek Hz. Hatice'ye gitmezdi.

28 Zahire göre okuma emri, emr-i teklîfî değil, emr-i tekvînîdir. Yani okuyucu ol demektir. Bundan dolayı üçüncüde, *"Rabbinin adıyla oku"* demiştir. Yani kendi gücünle değil de Rabbinin sana güç vermesiyle, O'nun tarafından ve O'nun adıyla okuyucu ol, çünkü O, senin ümmi olduğunu, çalışma ve gücünün okumaya elverişli olmadığını biliyor. Fakat insanı alaktan yaratan - alak; canlı meni hücresidir veya birleşmeden sonra eşlerin menilerinin dönüştüğü şeydir - sonra onu duyan, gören ve düşünen düzgün bir insan şekline sokan Rabbin seni, sana vahyedileni insanlara okuyasın diye, okuyucu yapmak istedi. Sen de böylece okuyucu oldun. (İlk inzal olan âyet ve süre hakkında mutabakat yoktur. İlklik açısından Alak Süresi'nin başlangıcı hakkında da; Müddesir, Fatiha, Kalem sûreleri hakkımnda da rivayetler vardır. -Yayıncı-)

29 Hadisteki *ğut* kelimesini çok sıkıştıran şeklinde tefsir ettiler ve şöyle dediler; melek beni kucaklayıp sıktı. Hadise dair Taberi'nin rivayetinde ise, *"ğattânî"* yerine *"ğattenî"* ifadesi geçmektedir. İbn Hişam da aynı ifadeyi kullanmıştır. O da aynı anlamdadır. İkisinin aslı da, suya daldırmak ve nefsi sıkmak, demektir. Bu sıkmanın hikmeti ise, melekle bağı güçlensin ve onu iyi anlasın diye Hz. Peygamberin (s) ruhaniyetinin takviye edilmesidir. (Bu konu gaybla ilgili ahad rivayetlere dayanan kelami bir tartışmadır. -Yayıncı-)

30 Alak, 96/1-5.

31 Âlimler Hz. Peygamberin; kendinden korkması hususunda ihtilaf ettiler. Dendi ki; bu korku, delirmekten, gördüğünün cinnet olmasından korktu. Kadı Ebu Bekir İbn Arabî, bu görüşü reddetti. Hafız İbn Hacer de ona katıldı. Fakat İbn Hacer dedi ki: Bu hadis birkaç yolla rivayet edilmiştir. Diyorum ki; Hatice'nin verdiği cevaptan anlaşılan budur. Fakat problem şuradadır: Vahiy, Allah tarafından geldiği ve melek tarafından aktarıldığı kesin olarak bilinen bir bilgiye istinat eder. Burada ise, kesinlik bulunmuyor. Buna şöyle cevap verildi: Bu kesin bilgi, tebliğ emrini peygambere ulaştırdığı sırada bunu ona bildirmesi ve tanıtmasıyla elde edilir. İlk defa meleğin ona gözükmesi alıştırma ve onu hükümlerle ilgili vahye hazırlama kabilindendir. Zaten buradaki okuma emri, teklifi değil, tekvinidir. Aksi halde teklif-i mâ lâ yutâk olur. Dendi ki; Hz. Peygamber ölüm ve helakten korktu. Bu yorum uygundur. Burada başka zorlama görüşler de vardır.

dedi: *"Öyle deme! Allah'a yemin ederim ki, Allah seni hiçbir vakit utandırmaz.*[32] *Çünkü sen akrabana bakarsın, işini görmekten aciz olanların yükünü taşırsın, fakire verir, kimsenin kazandıramayacağını kazandırırsın, misafiri ağırlarsın zamanın sıkıntılarına karşı, hak yolunda halka yardım edersin."* Sonra Hz. Hatice onu alıp, amcası oğlu Varaka b. Nevfel b. Esed b. Abdi'l-Uzzâ'ya götürdü. Bu zat, cahiliye döneminde Hıristiyanlığa girmişti. İbranice yazı bilirdi. Allah'ın takdir ettiği ölçüde İncil'den, İbranice olarak bir şeyler yazardı.[33] Varaka, gözleri görmez, yaşlı bir zattı. Hz. Hatice, Varaka'ya dedi ki: "*Ey amca oğlu! Dinle de bak, kardeşinin oğlu ne söylüyor?*" dedi. Varaka: "*Ne var kardeşimin oğlu?*" deyince, Rasulullah (s): gördüğü şeyleri kendisine haber verdi. Bunun üzerine Varaka dedi ki: "*Bu gördüğün, Allah Teala'nın Hz. Musa'ya gönderdiği nâmûstur.*[34] *Ah keşke senin davet günlerinde genç olaydım. Kavmin seni çıkaracakları zaman keşke hayatta olsam!*" dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s) "*Onlar beni çıkaracaklar mı?*" diye sordu. O da: "*Evet, senin gibi bir şey getirmiş*

Her halükarda bu ifade gösteriyor ki; Hz. Muhammed bu karşılaşmadan, kendinin peygamber olduğunu, gördüğünün de vahiy meleği Cebrail olduğunu anlamadı. Varaka b. Nevfel meselesi de bunu desteklemektedir.

32 Hadiste geçen *hızy* kelimesi; zillet ve değersizlik anlamınadır. *"Ahzâhû"* demek, onu zelil ve değersiz kıldı, demektir. *El-kell;* kelimesi ise; yorgun, başkasına yük olan anlamınadır. Onu taşıması; ona binecek vasıta vermesi veya yükünü taşıması, demektir. Kazandırır anlamındaki kelime *teksibû* veya *tüksibû* şeklinde hem lügat, hem de rivayet olarak kullanılmıştır. *Ma'dûm, mefkûd* manasınadır. Manası zor anlaşılmaktadır. Hattabi'ye göre doğrusu, *mu'dim* (yani kendisine yetecek şeyden mahrum kimse) dir. Hak yolda ~~karşılaşılan~~ sıkıntılara karşı halka yardım ifadesi, batıl dışındaki bütün hayırlı işleri, yardımı ve mertliği içine alan toplu bir ibadettir.

33 Tefsir rivayetinde İncil'den, Arapça öteberi yazdığı belirtiliyor. Bu anlamda Müslim'in rivayeti şöyledir: Arapça kitap yazıyordu. Bu iki rivayet arasında zıtlık yoktur. İki dili de biliyor, demektir. Varaka, Hz. Hatice'nin amcaoğluydu. Hatice'nin ona: Kardeşinin oğlu ne söylüyor dinle, demesi yaşına hürmeten ve merhametini celbetmeye yöneliktir.

34 *Nâmûs* lügatte; sır sahibi demektir. Maksat vahiy emini Cibril'dir. Musa'ya gönderdi deyip de, İsa'ya gönderdi dememesinden kasıt şudur: Hz. Musa ile Hz. Muhammed'e gelen vahiy arasındaki benzerlik tamdır. Çünkü ikisine de; ibadetlerinde, muamelatında, siyasi ve askeri güçlerinde tam ve bağımsız bir şeriat (sistem) verilmiştir. İsa Peygamber ise Tevrat şeriatına tabi idi. Ancak onun ıslahı gerektiren bazı hükümlerini neshetmek ve kendinden sonra genel, devamlı ve kâmil bir sistemle gelecek olan Peygamberi yani peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'i müjdelemek için gelmişti. Bazı zayıf rivayetlere göre Varaka b. Nevfel, Hz. İsa'nın Nâmûs'u (sır sahibi) ifadesini kullanmıştır. Ebu Nuaym'ın, *Delâilü'n-Nübüvvesi*'ndeki isnadı hasen olan başka bir rivayette şöyle ifade ediliyor: Hz. Hatice'ye önce tek başına geldi ve ona durumu anlattı. Varaka da: Eğer bana doğru söylediysen, ona Hz. İsa'nın sır sahibi gelecektir. İsrail oğulları sır sahiplerinin çocuklarını bilmiyorlar. Fakat her halükarda Nâmûs (Cibril) bir tanedir. Fakat Buhari ve Müslim'in rivayetinde: "Hatice hemen onu alıp götürdü" ifadesi, takip anlamındadır. Yani Hz. Peygamber ona, olup bitenleri anlatır anlatmaz, Hz. Hatice hemen onu Varaka'ya götürdü, demektir.

kimse yoktur ki, düşmanlığa uğramasın. Şayet senin davet günlerine yetişirsem, sana son derece yardım ederim." cevabını verdi. Ondan sonra çok geçmedi, Varaka vefat etti[35] ve bir müddet için vahiy kesildi.[36]

İbn Şihab, Ebu Seleme b. Abdirrahman'dan naklettiğine göre, Cabir b. Abdillah şöyle söylemiş: "*Rasulullah (s), vahyin kesilmesinden bahsederken buyurdu ki: 'Ben bir gün yürürken gökyüzü tarafından bir ses işittim. Başımı kaldırdım, bir de baktım ki, Hıra'da bana gelen melek, yerle gök arasında bir kürsü üzerinde oturmuş. Çok korktum, eve dönüp: Beni örtün, beni örtün' dedim. Bunun üzerine Müddessir sûresinin 1-5. ayetleri indi. Artık vahiy kızıştı da, ardı arkası kesilmedi."*[37] Ben diyorum ki; Buhari, Müddessir Sûresi'nin tefsiri babında

35 Hadiste geçen *"lem yenşeb Varakatü en tüvüffiye"* ifadesi; aradan çok geçmedi, Varaka öldü, böylece Peygamber'e yardım etmek için, onun davetine ulaşma arzusuna nail olamadı, anlamınadır. Fakat İbn İshak'ın, *Sîresi*'nde -ki başkaları da ona katılmışlardır- şu ifade yer almaktadır: Varaka, işkenceye uğrarken, Bilal'e uğradı. Buna göre Varaka davet dönemine ve müşriklerin mü'minlere işkence ettikleri zamana yetişmiş, demektir. Fakat benimsenen görüş; onun, Rasulullah(s) ile görüşüp konuşmadan sonra öldüğünü belirten Buhari'deki görüştür.

36 Vahiy kesildi, demek; tekrar gelmek üzere geçici olarak durdu, demektir. Vahyin kesilme süresi üç senedir. Bu sürede, meleğin kendisine gelip, "oku" diye emretmesiyle Müddessir sûresinin, uyarmayı emreden ilk beş ayetinin gelmesi arasında geçen süredir. (Zanni rivayetlerle değerlendirilen vahyin kesilmesi süresiyle ilgili mesele, mükellefiyet yükleyen ve metodik tartışmalara neden olan ameli bir konu olarak değil, Rasulullah'ı (s) vahyi göreve hazırlayan bir konu olarak görünüyor. -Yayıncı-)

37 Yani yirmi üç senelik tebliğ süresi kesintisiz olarak sürdü. Fakat vahyin gelmesi, ihtiyaca göre parça parça oldu. Bazen bütünüyle bir sûre iniyor, bazen de muhtelif ayetler iniyordu. Bunların arası kısa oluyordu. Nitekim Duhâ Sûresi'nin nüzul sebebinde, bu varit olmuştur. Dermengheim bu olayı karıştırmıştır. O, Duhâ Sûresi'nin vahyin kesilmesinden sonra indiğini sanmıştır. Hâlbuki vahyin kesilmesinden önce birkaç sûrenin indiği rivayet edilmiştir. Cündeb b. Süfyan'ın, Buhari ve Müslim'de rivayet edilen hadisine göre, Rasulullah (s) rahatsızlandı ve teheccüd namazına iki veya üç gece kalkamadı. Bunun üzerine bir kadın ona: Ey Muhammed! (s), Umuyorum ki, şeytanın seni terk etti. Zira onu iki veya üç gecedir yanında görmüyorum, dedi. Neticede de Yüce Allah, şu ayetleri indirdi: *"Kuşluk vaktine ve karanlığıyla çöküp, sakinleştiği zaman geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi ve sana darılmadı."* (Duhâ, 93/1-3) Ayeti *vedea* ve *veddea* şeklinde okuyabiliriz. Zira mana aynıdır, terk etmek, demektir. *Kılâ* mastarı; kızmak, anlamınadır. Yani Rabbin seni terk etmediği gibi, sana kızmamıştır da. Yukarıdaki sözü söyleyen kadın, Ebu Leheb'in karısı ve Ebu Süfyan'ın kızı olan Ümmü Cemil'di. Nitekim Hâkim, Zeyd b. Erkam'dan rivayet etmiştir. Bu olay, Tebbet Sûresi'nin inmesinden sonra olmuştur. İbn Cerir iki mürsel tarikle rivayet etmiştir ki; Cebrail, Hz. Peygamberi ziyarette gecikmişti. Rasulullah (s)'da çok üzülmüştü. Hz. Hatice, Rasulullah'a (s) dedi ki: Üzüntünden de anlaşıldığı gibi, Rabbinin seni terk ettiğini görüyorum. Sûre bunun üzerine inmiştir. Buhari ve Müslim'in rivayetinin bu mürsel rivayete ters düşmesi, bu rivayetin geçerliliğini ortadan kaldırır. Her ne kadar İbn Hacer: Hatice bunu teselli kastıyla, Ebu Leheb'in karısı ise, hakaret kastıyla söylemiştir, diyerek, iki rivayetin arasını bulmuş olsa da.

Cabir b. Abdillah'tan değişik tarihlerde hadis tahriç etmiştir. Bazı rivayetlerde, Müddessir Sûresi'nin baş tarafları mutlak anlamda ilk nazil olan ayetlerdir, denmiş, bazı rivayetlerde ise, bunların; burada da ifade edildiği gibi, vahyin kesilmesinden sonra indiği söylenmiştir. Rasulullah (s) ile ilgili rivayette, o melekten korkusunu şöyle ifade etmiştir: *"Korkudan adeta irkildim."* Başka bir rivayette de *"Öyle korktum ki, neredeyse yere yığılacaktım."* Hadiste geçen ifade, *"fe cüistü"* şeklindedir.

İlk nazil olan Kur'an ayetleri hususunda muhaddislerin itimat ettiği görüş budur. Meşhur görüşe göre ise, Müddessir Sûresi'nin ilk ayetlerinden sonra Müzzemmil Sûresi, sonra da Müddessir sûresinin geri kalan ayetleri nazil olmuştur. Mücahid dedi ki; *"İlk nazil olan sûre, "Nûn" sûresidir."* Bu görüş yanlıştır. Hz. Ali'de gelen rivayete göre ise, ilk nazil olan sûre, Fatiha Sûresi'dir. Üstad Abduh da, onun Fâtihatü'l-Kitâb olmasını dikkate alarak bu görüşü benimsemiştir. Bundan şu da kastedilmiş olabilir: Fatiha; önce tekvini hazırlık sonra da teşrii tebliğ şeklindeki ilk vahiy başlangıcından sonra tam olarak inen ilk sûredir. Bunu, namazın farz kılınması takip etti. Sonra da Müzzemmil sûresi indi. Yahut da ikisi aynı anda nazil oldu.

Rasulullah'a (s) Gelen Vahiy Tasvirleri

Ben müsteşriklerin, Hz. Muhammed'in hayatı, psikolojik durumu, aklî melekesi, kavminin ve vatanının haline dair yararlandıkları bütün önbilgileri hatta Hz. Muhammed'in, istifade ettiğini düşündükleri seferleri, yalnız kalışı, ibadeti ve tefekkür halinin kendi üzerindeki etkisine dair malumatı da detaylı olarak sundum. Peşinden de vahyin mahiyeti, nasıl başlayıp, nasıl kesildiği sonra Rasulullah'ın (s), tebliğ ve insanları hakka çağırmakla emrolunmasını ve bilahare vahyin kesintisiz olarak ve yoğun şekilde devam ettiğini de açıkladım.

Şimdi ise, bu bilgilerden yola çıkarak onların, Hz. Peygamber'e gelen vahyin; bütün bunların onun vicdan ve aklına etki etmesi neticesinde onun psikolojisinden ve düşüncelerinden kaynaklandığı sonucuna varmalarını açıklıyorum ki, ben bunun gibisinin düşünülebileceğini ne işittim, ne de gördüm. Peşinden de bu iddiayı esastan çürütecek aklî, naklî, tarihî delilleri ve onun halini ifade eden sahih bilgileri aktarıyor ve diyorum ki:

Diyorlar ki; Hz. Muhammed'in (s) tabii aklı, kendi ışığıyla kavminin putperestliğinin batıl olduğunu kavramıştı. Nitekim kavminden bir kısım insanlar da bunu idrak etmişti. -Bu, kabul- O'nun temiz fıtratı, kavminin faiz ve kumar yoluyla servet biriktirme yarışını değersiz görüyordu. -Bu da kabul- O'nun ve kendisini küçük yaştan beri himaye eden amcası Ebu Talib'in fakir oluşu Hz. Muhammed'e, içki, kadın, çalgı ve eğlence gibi, Kureyşlilerin daldıkları şehvetlere dalma fırsatı vermedi. -Hâlbuki Hz. Peygamber, yapamadığından değil, değer vermediği için bunları terk etmişti.- Onları bu adi şirkten kurtarmak ve bu pislik ve kötülüklerden temizlemek için uzun uzun düşündü. O, çıktığı seferlerden, yolculuk esnasında karşılaştığı kimselerden, bizatihi Mekke'de bulunan Hıristiyanlardan istifade etti. Onlardan; Allah'ın, İsrail oğullarına ve başkalarına gönderdiği, insanları karanlıktan aydınlığa çıkaran peygamberlerin haberlerine dair çok malumat edindi. -Bize göre bu doğru değil fakat bize de bir zararı dokunmaz.- Hz. İsa'nın ve anassının ilah sayılması ve ortaya çıkan başka bidatlerle Hıristiyanlığa arız olan putperestlik sebebiyle Hıristiyanlıkla ilgili bu bilgilerin tamamı ona makul gelmiyordu. -Bu önceki iddiaya mebnidir. Makuldür fakat menkul değildir.- Hz. Muhammed duydu ki; Allah bu peygamberler gibi, Hicaz'a Araplardan bir peygamber gönderecektir. Zira Mesih İsa ve başka peygamberler bunu müjdelemişlerdir. -Bu haber onun zihnine yerleşti ve kendisinin, gelmesi yakın olan bu peygamber olacağı ümidine kapıldı.- Bu, onların, önceki iddiadan çıkardıkları neticedir. İleride mahiyeti açıklanacaktır. Bütün bu durumların neticesinde, Hıra mağarasındaki yalnızlığı içinde kendini Allah'a ibadete vererek ve O'na yönelerek, bir beklenti içine girdi. Bu inziva hayatında imanı güçlendi, vicdanı yüceldi, düşünce ufku genişledi, basiretinin nuru kat kat oldu. Yüce aklı, göklerin ve yerin hükümranlığına dair apaçık alametlerini fark ederek, varlık âleminin yaratıcısı olan kudretin birliğine inandı ve her varlıkta cereyan eden sistemin sırrını gördü. Böylece insanları karanlıktan aydınlığa çıkaracak kıvama geldi. Düşünmeye, ölçüp biçmeye, tepki göstermeye, tedirginliğe, ümit ve üzüntüler arasında gelip gitmeye devam etti. Neticede Allah'ın, insanlığın hidayeti için gönderdiği, beklenen peygamber olduğuna kanaat getirdi. Bu inanç, rüyada kendisine aşikâr oldu. Bu inanç daha da güçlenerek, uyanıkken kendisine vahiy bildiren meleğin şekillenmesine kadar vardı.

Bu vahiyle kendisine gelen bilgiler, belirttiğimiz önceki bilgilerden ve doğruyla eğriyi ayırma kudretine sahip olan aklı ve düşüncesinden kaynaklanmıştır. Fakat bunlar kendisine gökten inmiş şeklinde gözüktü. Bunları Cibril vasıtasıyla, İmrân oğlu Musa, Meryem oğlu İsa ve diğer peygamberlere gelen Yaratıcının hitabı şeklinde algıladı.

Mısırlı dinsizlerden birisi dedi ki; "*Yunan filozofu Solon da, kavmi için bir kanun ve sistem koymuştur. Muhammed'in de böyle bir sistem kurması anormal değildir.*" Bu görüşün bozukluğunu açıklayacağım:

1- Bu neticeyi çıkardıkları hipotezlerin çoğu hayali fikirler ve boş iddialardır. Zikrederken de açıkladığımız gibi bunlar, sabit tarihi gerçekler değildir. Bu önbilgiler (öncüller) çürük olunca, bundan çıkacak sonuca inanmak da temelsiz kalır.

Bunun örneği şudur: Onlar Rasulullah'ın (s), Şam Hıristiyanlarından, İranlıların, Rumlara üstün ve galip geldiği haberini işittiğini iddia ettiler. Maksatları insanlara Rum Sûresi'nin başında bununla ilgili ve Rumların daha sonra İranlılara galip geleceğine dair haberlerin, Hz. Muhammed'in Şam Hıristiyanlarından duyduğu haberlerden kaynaklandığını vehmettirmektir. Hâlbuki bu, tarihi ve akli delillerle reddedilmiştir. Tarihi delile gelince; tarih bize İranlıların Rumlara galip gelmesinin 610 senesinde vaki olduğunu söylüyor. Bu demektir ki; bu olay, Hz. Peygamber'in son Şam yolculuğundan on dört sene sonra, vahyin başlangıcından ise bir sene önce vuku bulmuştur. Yine tarih haber veriyor ki; bu dönemde Rum devleti düzensiz ve hastaydı. Hiç kimse onun toparlanıp da İranlılara galip geleceğini ummuyordu. Öyle ki Mekkeliler bile bu haberle dalga geçiyorlardı. Hz. Ebu Bekir bir Mekkeli ile bu konuda bahse tutuşmuş, Hz. Peygamber buna izin vermiş ve Ebu Bekir de bahsi kazanmıştı. Akli delile gelince; Rasulullah (s) gibi, yüksek idrak sahibi olduğu herkesçe kabul edilen bir kimsenin kalkıp da, birkaç sene zarfında Rumların İranlılalara kesin galip geleceğini söylemesi mümkün değildir. Böyle bir iddia ne kendi görüşünden, ne de sağlam olmayan haberlere dayanan önsezisinden kaynaklanabilir. Sahih kaynaklara göre Rumların zaferi 622 senesinde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'e tebliğle ilgili vahyin gelişi ise, 614 yılındadır. Rûm Sûresi'nin bu sene nazil olduğunu farz etsek, zafer sekiz sene sonra, şayet vahyin ikinci senesinde yani 615'de nazil olduğunu düşünürsek yedi sene sonra vaki olmuş demektir.

Tefsirde kabul edilen görüş de budur. Çünkü ayette geçen *bıd'* kelimesi üçle dokuz arasındaki sayılar için kullanılır. Bu haberin, *"Rumlar, size en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgiden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir."*[38] şeklinde -yani yedi veya sekiz sene sonra yerine "birkaç sene zarfında"- kullanılmasının hikmeti; zaferin bu süreyi kapsayan harpte elde edileceğini ifade etmektir. Vahyin verdiği haber ve ibretler, olayların senelerini belirleyen tarih üslubuyla verilmez. Kur'an'ın, Müslümanlara zafer ve başka gayp haberleriyle ilgili pek çok vaadinde seneler ve olaylar şeklinde bir süre yoktur. Bu ayet, bu bapta eşsiz bir ayettir.

Başka bir örnek de şudur: Onlar, Hz. Peygamber'in Şam yolculuğu esnasında Medyen'e uğradığını ve halkıyla konuştuğunu iddia ettiler. Bununla Kur'an'ın Medyen'e dair haberlerini bu seyahate dayandırmak istiyorlardı. Önbilgiler arasında naklederken bu haberin batıl olduğunu söylemiştik. Bu haber doğru bile olsa, Hz. Peygamber'in yolda tanımadığı ve bilgilerine itimat edilmeyen kimselerden işittiği haberlerin, Musa ve Şuayb peygamberlerin kıssalarıyla ilgili vahye esas teşkil etmesi makul değildir.

2- Şayet Hz. Peygamber Şam'da Hıristiyan âlimlerinden bir şey almış veya onlarla yakınlık kurmuş olsaydı, taraftarları bunları naklederdi. Zira onlar, Hz. Peygamber'den öğrenilen veya doğru olmasa bile onun hakkında söylenen hiçbir şeyi ihmal etmemişler, mutlaka onları yazmışlar, doğru olup olmadığını da haberin kaynağına havale etmişlerdir.

3- Şayet bu söylenenler vaki olmuş olsaydı, müşriklerden ileri gelen düşmanları, bunları şüphe konusu yaparlar, vahiy olduğunu iddia ettiği şeyleri Şam Hıristiyanlarından öğrendiğini söylerlerdi. Zira onlar bundan daha zayıf ve bayağı şüphelerini onun aleyhine üretiyorlardı. Mekke'de Rum asıllı bir demirci vardı. Kılıç ve benzeri şeyler yapardı. Rasulullah (s) da, bazen onun yanında durur, onun sanatını seyrederdi. Mekkeliler hemen kendisini, vahyi bu adamdan aldı, diye suçlamaya kalktılar. Kur'an da onlara şöyle cevap verdi: *"Andolsun ki, biz onların; Kur'an'ı Muhammed'e ancak bir adam öğretiyor, dediklerini biliyoruz. Hâlbuki kastettikleri adamın dili yabancıdır. Kur'an ise, apaçık bir Arapça'dır."*[39]

38 Rûm, 30/2,3.
39 Nahl, 16/104.

4- Hz. Peygamber'in, vahiyden önce peygamberlerin haber ve kıssalarına dair hiçbir şey bilmediğine dair sarih Kur'an ayetleri vardır. Onlar da, Hz. Peygamber'in, Allah'a yalan isnat etmek şöyle dursun, herhangi bir kimseye bile hiç yalan söylemediğinde bizimle hemfikirdirler. Nitekim onun en büyük düşmanı olan Ebu Cehil de bunu itiraf etmiştir. Ayrıca onlar Hz. Peygamber'in, Allah'a olan imanının güçlü olduğunda, kendisine indirdiği vahye kesin şekilde inandığında da bizimle hemfikirdirler.

Hz. Peygamber'in, daha önce gayp haberlerini bilmediğine dair Kur'an'dan bazı deliller şunlardır: Musa (a) kıssasından sonra Medyen ve sonrasına dair şu ayet: *"Ey Muhammed! Biz Musa'ya on emri bildirdiğimiz zaman, sen Tûr'un batı tarafında değildin. O hadiseyi görenlerden de olmadın. Fakat biz nice nesiller yarattık da onların üzerlerinden uzun ömürler geçti. Sen Medyen halkı arasında oturup da ayetlerimizi onlardan okuyup öğrenmiyordun. Fakat onlar hakkında bilgiyi sana biz gönderiyoruz."*[40] Nuh (a) kıssasından sonra gelen ayet de, bu delillerdendir. *"Ey Muhammed! İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayp haberlerindendir. Bundan önce o haberleri ne sen biliyordun, ne de kavmin. O halde sabret. Şüphesiz hayırlı sonuç muttakilerindir."*[41] Yûnus Sûresi'nde de, Yûnus (a) kıssasına dair benzeri ifadeler vardır.

5- Ne sahih, ne de zayıf haberlerde Hz. Peygamber'in, peygamberlikten önce bazı Yahudi ve Hıristiyan âlimlerinin bahsettiği, beklenen peygamber olmayı umduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Şayet ondan böyle bir rivayet olsaydı, muhaddisler mutlaka onu kaydederlerdi. Zira onlar Hz. Peygamber'den gelen hiçbir şeyi ihmal etmemişlerdir. Nitekim Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın, peygamberlik beklentisi içinde olduğunu nakletmişlerdir.

6- Buhari ve Müslim'in, Sahihleri ile başka muhaddislerin eserlerinde, vahyin başlangıcıyla ilgili tespitleri net olarak şu şekilde ifade edilmiştir; *"Rasulullah (s) ilk defa meleği görünce kendinden korkmuş, akıl ve görüş sahibi olan eşi Hz. Hatice bu konuda Hz. Peygamberi ve kendini tatmin edecek yol bulamamış, çareyi ancak bu konuyu Araplar arasında en iyi bilen amcasının oğlu Varaka'ya başvurmakta bulmuştur. Bu zat, cahiliye döneminde Hıristiyan olmuştu. Yahudilik ve Hıristiyanlığa ait kitapları okuyordu."*

40 Kasas, 28/44,45.
41 Hûd,11/49.

7- Şayet peygamberlik, Hz. Muhammed'in umduğu ve beklediği bir şey olsaydı, mağaradaki uzlet ve ibadet hayatında ve müsteşriklerin tasvir ettikleri fikir çilesi, vicdan azabı ve kalp sarsıntısı içinde peygamberlik kıvamına ulaşırdı; bu kıvama ulaşınca da muradına erecek şekilde ümit ve inancı netleşirdi. Bundan sonra da hamleci ruhunda ve yakıcı düşüncesinde saklı olan her şey Kur'an'ın en beliğ sûrelerinde veya bu sûrelerin birinde ifadesini bulurdu. Özellikle de iman esasları, Allah'ın birliği, putlara ibadet ve şirk ağacının sökülmesi, küfür ve azgınlığın elebaşılarının dünyada zillet ve şiddetle, ahirette de cehennem azabıyla tehdit edilmesi konularını işleyen, Kâf, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Hâkka ve Nebe' sûreleri gibi, mufassal sûrelerde... Yahut da kâfirleri kesin delillerle sarsan, onları ibretlerle yakalayan, onlara peygamberler konusunda Allah'ın kanunlarıyla temsil getiren Enbiyâ, Hac ve Mü'minûn sûreleri gibi, orta sûrelerden bir sûrede... Fakat Hz. Peygamber üç sene bekledi, insanlara bu konularda bir tek sûre bile okumadı, onları bir şeye çağırmadı. Ne ailesine, ne de arkadaşlarına, nefsinin yöneldiği dini ıslah konularından bir şey bahsetmedi. Çok sıkıldığı şirk hurafelerini kötüleme konusunda da bir şey söylemedi. Şayet söyleseydi, mutlaka naklederlerdi. Bu konuda insanların, kendisine en yakınları olan Hz. Hatice, Hz. Ali, Zeyd b. Hârise ve hayat boyu kendisinden ayrılmayan Hz. Ebu Bekir misal olarak yeter. Sadece bu susma bile onların, Hz. Peygamber'in önsezi şeklindeki vahye kabiliyetli olduğuna dair yaptıkları tanımlarının ve bu vahyi, tecrübe ve öğrenmeye dayalı bilgilerden elde ettiğine dair olan vehimlerinin batıl olduğunu ispata yeterli bir delildir.

8- Bundan sonra, olayların seyrine uygun olarak vahyin tertipli olarak indiğine dair nakiller de bunu desteklemektedir. *"Kur'an hakkında söz söyleyen Velid b. Muğire el-Mahzuni'nin sözünün akabinde, Müddessir Sûresi'nin ilk ayetlerinden sonraki ayetler nazil oldu. Ebu Cehil, Velid b. Muğire'nin, Rasulullah'dan (s) Kur'an dinlemek istediğini ve Kur'an'dan etkilendiğini öğrenince ondan, kavmine ulaştırmak üzere Kur'an'ı sevmediğine ve inkâr ettiğine dair bir söz söylemesini istemiş, Velid de: 'Ne söyleyeyim? İçinizde şiiri, mısraları kafiyeli, kısa vezinli nazmı, kasideyi ve cin şiirlerini benden iyi bileniniz yoktur. Onun söylediği bunların hiçbirine benzemiyor ki! Vallahi! Onun bir tatlılığı, bir hoşluğu var. Yukarısı meyveli, aşağısı bolluktur. O, kesinlikle üste çıkar, onun üstüne çıkılmaz ve alttakini ezer.' demişti. Ebu Cehil ise ona: 'Kur'an aleyhine bir şey söylemedikçe kavmin senden razı olmaz.' dedi. O da: 'Beni bırak, bir düşüneyim.' cevabını*

verdi. Düşündü taşındı ve şöyle dedi: 'Bu, öğretile gelen bir sihirdir.' Bunun üzerine Müddessir Sûresi'nin on bir ve sonraki ayetleri nazil oldu." Bunu, Buhari şartlarına uygun olarak ve sahih bir isnatla Hâkim, İbn Abbas'tan rivayet etti.

9- Vahiy meselesini tahlil edenlerin Hz. Peygamber'e ait tasavvur ettikleri bu bilgiler, Kur'an vahyine esas olma konusunda hem çok az, hem de dar çerçevelidir. Şüphesiz ki Kur'an, Hz. Peygamber ile birlikte Şam yolculuğu yapan Araplar şöyle dursun, Bahira'nın, Nasstor'un (Kostantiniyye/İstanbul Patriği) Şam ve bütün dünya Hıristiyan ve Yahudilerinin bütün bildiklerinden daha geniş, daha yüksek ve daha mükemmeldir.

Şüphesiz ki Kur'an; Musa, İsa, Davud, Süleyman ve diğer peygamberlere vahyedilmeleri itibarıyla Ehl-i Kitab'ın kitaplarını tasdik etmek ve onlar üzerine gözcü ve hâkim olmak üzere inmiştir. Nitekim bu durum, Mâide Sûresi'nin 48. ayetinde belirtildiği gibi, Yahudi ve Hıristiyanlara kitaptan bir pay verildiğini ifade eden 44-51 ayetlerde ve yine unutup, ayetleri tahrif ettiklerini bildiren 12 ve 13. ayetlerde de belirtilmiştir. Ayrıca Kur'an; haberler, hükümler ve inançlara dair ihtilaf ettikleri ve aykırı bildikleri pek çok meseleyi de açıklamıştır. Ehl-i Kitab'ın aleyhine olan böyle önemli hükümlerin, Şam yolculuğunda, Hz. Muhammed'in rahip veya başka kişilerden öğrendiği iddia edilen bilgilerinden çıkarılması mümkün değildir. Aryos'un ve taraftarlarının dediği gibi, bunların yanında Musevi ve İsevi tevhidinden bir şeyler kalmış olsun veya olmasın yahut da bazılarının yanında, İsa'nın çocukluğu İncili ve Barnabas İncili gibi resmi kilisenin geçersiz (apokrif) saydığı İnciller bulunsun veya bulunmasın fark etmez. Hz. Muhammed, Mekke veya Şam'da, hangisinin doğru olup olmadığına karar vermek, İnciller ve Hıristiyan mezhepleri arasında tercih yapmak için kilisenin konsülleri gibi bir Hıristiyan konsülü toplamadı.

Bu Şam yolculuğu esnasında Hz. Peygamber'den böyle şeylerin vaki olması, bu haberleri uyduranlarca bile nakil olmaksızın sırf yalın akılla dahi bilinir ki, bunlar muhal şeylerdir. Bunların doğru olduğunu farz etsek bile, o zaman da denir ki: Hz. Muhammed'in bu gizli ticarette bunlara bakıp da hatadan emin olarak sırf kendi görüşüyle bu İnciller arasında hüküm vermesi nasıl mümkün olabilir? Gelen sahih habere göre O, ashabına Ehl-i Kitab hakkında şöyle buyurmuştur: *"Onları ne doğrulayın, ne de yalanlayın."*[42] Yani

---

42 Buhari, *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, 98.

Kur'an'ın temas etmediği konularda siz de bir şey söylemeyin. Aksi halde yalanladıkları şeyler doğru olabilir. Doğruladıkları şeyler de Hıristiyanlar tarafından unutulmuş, tahrif veya değiştirilmiş olabilir.

10- Kur'an'da, Tevrat ve İncil'e aykırı hususlar vardır. Şimdiye kadar bunu söylemeyen Yahudi ve Hıristiyanın olmadığı bilinmiyor. Mesela *Hurûc* kitabında Hz. Musa'yı evlatlık edinen kadın konusunda... Tevrat'a göre bu kadın, Firavun'un kızı, Kur'an'a göre ise, Firavun'un karısıdır. Mesela Tevrat'ta, İsrail oğullarının taptıkları buzağının yapımı, Harun peygambere nispet edilmiş. Kur'an ise onu, Sâmirî'nin yaptığını, Harun'un bunu protesto ettiğini söylemiştir. Daha başka misaller...

İleride de açıklayacağımız gibi, Rasulullah'ın (s) getirdikleri, ilahi kitaplarda mevcut olan sahih veya gayri sahih bilgilerin hepsinden daha büyük ve daha muazzamdır.

Bilmeden konuşan siz ey fetvacılar, biraz yavaş olun! Kur'an'ın vahyi sizin sandığınızdan daha yüce, sizin tasavvur ve tasvir ettiğinizden daha büyüktür. Hz. Muhammed de sizin iddia ettiğinizden daha az kesbi ilme sahip fakat Cibril vasıtasıyla ilahi vahyi almaya sizin büyüttüğünüzden daha fazla kabiliyetlidir.

Kur'an vahyi, Allah'ın peygamberlerinden intikal eden bütün vahiylerden daha yüce ve mükemmel olduğuna göre -Zira O, ötekilerin sonu, geçici ve özel olan şeriatlarının tamamlayıcısıdır.- O, çağımızda Mısırlı bir dinsizin, Hz. Peygamber'i kendisine benzettiği Yunan filozofu Solon'un kanunlarından da elbette daha yüce ve daha mükemmeldir. Hâlbuki ümmi bir toplum içinde yetişen ümmi bir kimseyle, felsefe, kanun, devlet ve siyaset toplumu içinde yetişmiş, devletin ve toplumun bütün işlerinde görev almış bir kimseyi kıyaslamak mümkün değildir.[43]

---

43 Solon: M.Ö. VII. Asırda yaşayan yedi Yunan filozofundan birisidir. Atina'nın son krallarından Pisistratus'un sülalesindendir. Harp ve maliye adamıydı. Ülkesinde idari, askeri ve komutanlık gibi görevler üstlenmiştir. M.Ö. 594'de bütün partilerin ittifakıyla başkan seçildi. Kendisine daha önce Drogot'un koymuş olduğu ülkeye ait bütün kanunları istediği gibi değiştirme yetkisi verdiler. Atinalılar için yeni bir sistem koydu. Hükümet ve halk on sene müddetle onu anayasa olarak kabul etmeye karar verdi. Solon, yetişmiş olduğu medeniyet ve felsefe toplumlarının en büyük toplumu olan Atina'nın kanununu yenilemiş ve düzenlemiştir. Kendisi bir öğretmen, filozof, hâkim, başkan ve bir kumandandı. Böyle bir kimseyle, tek bir satır bile okuyup yazmamış olan ümmi peygamber kıyas edilir mi? O peygamber ki, idari ve siyasi hiçbir görev de üstlenmemiştir. Ayrıca onun getirdiği; kendinden önceki başka kanunları açıklayıp

Hz. Muhammed'in Peygamberliğe Ehil Oluşu

Doğduğundan, Allah'ın kendisine peygamberlik ve risalete hazırlama anına kadar Hz. Muhammed'in halini tanımlama konusundaki gerçek durum şudur: Allah onu, fıtrat dini olan İslam'ı tebliğle görevlendirmek için kusursuz bir fıtratla, akıl ve ilmî görüş diniyle görevlendirmek için, asıl itibarıyla yetkin ve tam bir akılla yaratmıştır. Onu yüce ahlakla tamamlamış ki, yüce ahlakı tamamlamak için göndersin. Allah onu, daha çocukluğundan itibaren putperestlikten ve halkının hurafelerinden nefret ettirmiş, halkın yarıştığı şehvetlere, bedeni zevklere, vahşi kötülüklere alışmasın diye ona yalnızlığı sevdirmiştir. Bu kötülükler; kan dökmek, insanlara zulüm, insanların mallarını haksız olarak yemek gibi, bayağı arzular vs. Allah onu bu kötülüklerden korudu ki insanların bozulan ahlakını düzeltsin, kendisini örnek alarak temizlesinler. Onu değerli insan örneği yaptı ki, kendisine vahyettiği en yüksek sistemi uygulasın. On beş senesi nesilden kesilmiş bir yaşlı olarak geçen eşi Hz. Hatice ile yirmi beş sene beraber yaşaması onun iffetine delildir. Hatice 68 yaşında vefat ettiğinde de onun en sevdiği insan konumundaydı. Onu anmaya ve kendisinden sonra evlendiği diğer eşlerine üstün tutmaya devam etti. Bunlara, güzelliğine, gençliğine, zekâsına, tebliğe kabiliyetli oluşuna rağmen arkadaşı Ebu Bekir Sıddık'ın kızı Âişe de dâhildir. Ömür boyunca da haklı bile olsa kan dökmekten tiksindi. Hâlbuki Allah düşmanlarına ve dinlerinden döndürmek için kendisine ve ashabına düşman olanlara karşı savaşmaları için ashabını kumanda edecek tam bir cesarete sahipti. Fakat o, bir kişi hariç (Ubey b. Halef) hiç kimseyi öldürmedi. Übey b. Halef, Hz. Peygamber'i öldürmeyi kafasına koymuş ve saldırıya geçmişti. Demirden miğfer ve zırhla silahlanmıştı. Hz. Peygamber onu öldürmekten başka çare bulamadı. Miğfer ve zırhın arasından köprücük kemiğine vurup öldürdü. Ömrü boyunca ve Allah kendisine müşrik ve Yahudilerin ganimetlerini ihsan ettikten sonra da sade ve zahidane hayatı nimete tercih etti. Üstelik onun dini helal olan şeylerin yenmesini mubah sayıyor, bunları sırf dindarlık için terk etmeyi de yasaklıyordu. Elbisesini yamıyor, ayakkabısını tamir ediyor, hiçbir yemeği beğenmemezlik etmiyordu. Hâlbuki onun

düzenleyen bir kanun da değildir. O, bütün beşeriyeti inanç, adap, ahkâm ve harp konularında ıslah için gelmişti. Artık Müslümanlardan sapıtmış olanların, dinleri ve peygamberleri hakkında ileri sürdükleri şüpheler üzerinde sen düşün ey okuyucu!

dini süslenmeyi mubah kılmış, mescide her çıkışta süslenmeyi emretmişti. Ne bulursa onu yer, yemek seçmezdi ancak temiz ve tatlı su içerdi.

Allah, peygamberlerin dinlerini tamamlamak, bütün insanları kıyamete kadar ıslah etmeyi üstlenen yeterli bir sistem koymak için peygamber olarak göndermek üzere onun kesbi olan değil, vehbi olan kabiliyetini tamamladı. Onu, kavminin pek çoğu gibi, ümmi olarak yetiştirerek ve ümmi olduğu halde Ehl-i Kitab'tan ve ümmi olan Arap kavminden en ufak bir beşeri ilim öğrenmekten de alıkoyarak, bütün dünyaya hüccet yaptı. Öyle ki, kavminin övündüğü fesahat, belagat, şiir, hitabet, övme ve yerme gibi şeylerle ona en ufak bir destek vermedi. Onlar hac mevsiminde, belagat ve kabiliyetlerini göstermek için -en meşhurları Ukaz olan- panayırlar kuruyorlar, her taraftan gelen insanlara önderlik ediyorlardı. Şiirlerinin hikmetli olmasının, dillerinin gelişmesinin en büyük sebeplerinden birisi de buydu. Garip olan şudur ki; Hz. Peygamber bunlara katılmaktan ve -sanki hiç duymamış gibi- şiirlerini rivayetten uzak durdu. Peygamberlikten sonra Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şiirlerinden yüz kadar kafiye işitmiş ve şöyle demişti: *"Neredeyse Müslüman olacakmış."* Ayrıca onun için şunu da söyledi: *"Şiiri Müslüman, kalbi ise kâfir oldu."* Sözün etkisi hakkında da şunu söyledi: *"Beyanda mutlaka bir sihir, şiirde de bir hikmet vardır."*[44] Bu hadis İbn Abbas ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir.

Biz dedik ki; Hz. Muhammed'in, peygamberlik ve risalete olan kabiliyeti tamamen fıtridir. Bu konuda ne kazandığı bilginin, ne de kavlî ve fiilî bir amelin etkisi olmamıştır. Ondan, Ümeyye b. Ebi's-Salt gibi, peygamberlik umduğuna dair bir şey rivayet edilmedi. Ancak Hz. Hatice'den rivayet edildiğine göre, hizmetçisi Meysere'den, Hz. Muhammed'in güvenilirliliği, fazileti, kerameti ve rahip Bahira'nın söylediklerini işitince onun, bahsedilen peygamber olacağını ummuştu. Fakat bu rivayetler biraz önce naklettiğimiz vahyin başlangıcıyla ilgili hadis gibi sahih ve müsnet derecesine ulaşmamıştır. Hz. Hatice'nin, Allah'a yemin ederek: *"Allah seni asla mahcup etmeyecektir."* sözü bunu destekliyor denirse, biz de şöyle cevap veririz: Hz. Hatice bu sözü, Hz. Peygamber'in faziletlerinin gerekçesi olarak söyledi ve onun durumu hakkında amcaoğlu Varaka'ya danışma ihtiyacı hissetti.

44 Buhari, Tıb, 51; *Muvatta*, Kelam,7; Ebu Davud, Edep, 94; Tirmizi, Birr, 81.

Rasulullah'ın (s) vahiy senesinde mağaradaki uzlet ve ibadeti; şüphesiz ki, bu fıtri kabiliyeti ve müşriklerin hiçbir ibadet ve adetlerine katılmamaktan ve uzletten kaynaklanan direnç kabiliyetini güçlendiren kesbi bir ameldir. Fakat bu, peygamberliğe hazırlanmak için yapılmış değildi. Şayet bu iş, bu maksada yönelik olsaydı, meleği görür görmez beklentisinin gerçekleştiğine inanırdı. Onu bu uzlet ve ibadete yönelten sebep, insanların bu kötü halinden doğan yabancılığın artması ve bunlardan Allah'ın dostluğuna sığınma arzusuydu. Ayrıca Üstad Abduh'un da Duhâ Sûresi'ndeki: *"Seni şaşırmış halde bulup, doğru yola iletmedi mi?"*[45] ayeti ve Şûrâ Sûresi'ndeki şu ayetin tefsirinde genişçe açıkladığı gibi; Allah'ın, kendisini bu durumdan kurtarması ümidiydi: *"İşte biz böylece sana da emrimizden Kur'an'ı vahyettik. Yoksa sen kitap nedir, iman nedir, bilmiyordun. Fakat biz onu bir nur kıldık. Onunla kullarımızdan dilediğimizi doğru yola iletiyoruz. Şüphesiz ki sen de insanları doğru bir yola; göklerde ve yerde bulunanların sahibi olan Allah'ın yoluna götürüyorsun. İyi bilin ki, işler sonunda Allah'a dönecektir."*[46] Üstad Muhammed Abduh bu konuya *Risâletü't-Tevhîd*'de, özlü ve faydalı bir şekilde değinip geçti ve şöyle dedi:

"Bilinen gerçeklerden birisi de; Hz.Muhammed gibi fakir ve ümmi bir yetimin, çocukluğundan yaşlılığına kadar kişiliğinin, gördüklerinden etkilenmesi ve aklının da beraber olduğu kimselerden ve özellikle de akraba ve yakın çevresinin tesiri altında kalmasıdır. Zira onu irşat edecek ne bir kitap, uyaracak ne bir Üstad, ne de bir işe azmettiğinde kendini destekleyecek bir destekçisi vardı. Şayet onun yetişmesi tabii kanunlara göre olsaydı, o da etrafındaki insanların inançlarına göre yetişir, onların yollarını benimser ve bu durum olgunluk dönemine kadar böyle devam ederdi. Ancak bu dönemde düşünme ve inceleme fırsatı doğar, onların sapıklıklarına dair bir delil görürse, onlara aykırı davranır. Kendi döneminde yaşayan Ümeyye b. Ebi's-Salt ve Amr b. Ümeyye gibi pek az kişi böyle yapmıştır. Fakat durum onun yaşantısının tersine cereyan etti. Hayatının başından itibaren putperestlikten nefret ettirildi. Erkenden temiz bir inanca ve güzel bir ahlaka sahip oldu. "Seni şaşırmış halde bulup, doğru yola iletmedi mi?"[47] *ayetinden onun hidayetten önce putperest veya yüce ahlaktan önce eğri bir yolda olduğu hükmü çıkarılamaz. Bu açık iftiradan Allah'a sığınırız. Ayette geçen dalâl (sapıklık) ifa-*

45 Duhâ, 93/7.

46 Şûrâ, 42/52, 53.

47 Duhâ, 93/7.

desi; insanların kurtuluşunu umdukları, helak olacak insanların kurtarılması ve sapıkların irşat edilmesini sağlayacak yola iletilme talepleri hususunda ihlâs sahiplerinin gönüllerini rahatsız eden hayret ve tereddüt anlamındadır. Allah onu, peygamberliğe seçmekle ve şeriatını gerçekleştirmek için onu insanlar arasından bu işe görevlendirmekle gönlünün istediğine ulaştırmıştır."

Netice olarak diyorum ki; Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risalete kabiliyetli olması; Allah'ın, onun yüce ruhunu parlak bir ayna haline getirmesi ve onunla dünyadaki dini gelenekler, tevarüs eden usuller ve kazanılmış adetlerin arasını açmasından ibarettir. Böylece ilahi vahiy, ruhunda en mükemmel Manası ve en beliğ ifadesiyle tecelli etsin ve bu şekilde Allah'ın, hallerine ve kabiliyetlerine uygun olarak özel manada kavimlerine peygamberler vasıtasıyla gönderdiği mutlak din yenilensin... Yüce Allah, Rasulullah'ı (s) bütün insanlara ve daimi/evrensel olarak gönderdi. Artık onun peygamberliğinden sonra başka bir vahye ihtiyaç duymazlar. Onun düzgün fıtratında, şerefli ruhunda ve ona inen yüce bilgilerde, Şûrâ Sûresi'nin son ayetlerinde ifade edilen ilahi nurun o kalp ve fıtratta parlamasında, Nûr Sûresi'ndeki şu misale benzerlik vardır: *"Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun misali; içerisinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir. O fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nispet edilmeyen mübarek bir zeytin ağacının yağından tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse kendine ateş değmese dahi ışık verir. Bu, nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir. Allah insanlara böyle misaller getirir. Allah her şeyi bilir."*[48]

Muhammedî bilgilerin lambasının yağı, doğuya batıya, Hıristiyanlığa, Yahudiliğe nispet edilmeyen bir zeytin ağacının yağından tutuşturulur ki, o da; yüce ilahi kaynaktır.

Bunları, Rasulullah'a (s) gelen vahyi, onun şahsı ve kabiliyetinden kaynaklandığını tasvir edenlerin iddialarını çürütmek için kâfi gördük. Bunları daha güçlü bir delil takip edecektir. O da; bu batıl tasavvurun, Hz. Peygamber'e verilen ebedi mucize ve parlak bir delil olan vahiyle, yani yüce Kur'an ile çürütülmesidir.

48 Nûr, 24/35.

Allah'ın En Büyük Mücizesi: Yüce Kur'an

"El-Kur'ânü'l-Kerîm, el-Kur'ânü'l-Hakîm, el-Kur'ânü'l-Mecîd, el-Kitâbü'l-Azîz."

"Ona ne önünden, ne ardından batıl gelmez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir."[49]

Kur'an, başka kitaplar gibi olmayan bir kitap, başka ayetler gibi olmayan bir ayet, başka mucizeler gibi olmayan bir mucize, başka nurlar gibi olmayan bir nur, başka sırlar gibi olmayan bir sır, başka sözler gibi olmayan bir sözdür. O, Hayy ve Kayyûm olan Allah'ın kelamıdır. Rûhu'l-Kuds olan Cibril'in Arapça lafzıyla gökten yere nakletmekten öteye onda bir yetkisi olmadığı gibi, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Peygamber'in de, hidayete ermeleri için onu insanlara tebliğden öteye bir dahli yoktur. O; lafzıyla, nazmıyla, üslubuyla, ilimleriyle ve hidayetiyle insanlar için bir mucizedir. Hz. Muhammed'in kendi gayreti bilgileri, fesahat ve belagatıyla Kur'an'ın sûrelerinden bir sûre dahi getirme gücü yoktur. Zaten Hz. Peygamber ancak Kur'an sayesinde âlim, Kur'an sayesinde seçkindir. Hatta Kur'an'da, Bedir esirlerini para karşılığı salıverme gibi bazı içtihatlarından dolayı ikaz edildiğine dair sarih ayetler vardır. (Enfâl 67 ve 68. ayetlerle Tevbe 43 ve 47. ayetlerin tefsirine bakınız.)

Kur'an ile meydan okuma ayeti olan Bakara Sûresi 23. ayetinin tefsirinde kısaca ve toplu olarak Kur'an'ın en önemli lafzi ve manevi icaz yönlerini açıklamıştık. Şimdi ise, konunun müsaadesi nispetinde, beşeriyeti ıslah eden Kur'an ilimlerini geniş ve uzun şekilde ele alacağız. Konunun uzunluğu, bu ilimlerin; tarihin, bütün peygamber, filozof, kanun ve sistem koyucu ve kavim ve ümmet liderlerinden aktarmış olduğu bütün bilgilerden daha yüksek olduğunu ispat edecek uzunlukta olacaktır.

Bu âlemin ilim, hikmet, rahmet ve irade sahibi, yaratıcı ve bağımsız bir Rabbi olduğuna inanan bir kimse, Kur'an'ın da O'nun katından gelen bir vahiy olduğunu, insanlara rahmet olmak üzere peygamberlerinin sonuncusu olan Rasulullah'a (s) indirdiğine de inanmak zorundadır. Maksat; insanların fıtratlarını tamamlamaya, nefislerini arıtmaya ve bütün halklarda yaygın olan fesatlardan ıslaha yol bulabilmeleridir. Bundan dolayı Hz. Peygamber'e tabi

---

49 Fussılet, 41/42.

olmak, ilahi, kesin ve genel bir farzdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ey Muhammed! De ki: Ey insanlar! Şüphesiz ki ben, yerlerin ve göklerin hükümranı olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O'ndan başka ilah yoktur. O diriltir ve öldürür. O halde Allah'a ve sözlerine iman eden, okuyup yazması olmayan elçiye, o peygambere iman edin. Ona tabi olun ki, doğru yolu bulasınız."*[50]

Âlim ve Hakîm olan bir Rabbin varlığına inanmayan kimse de Hz. Muhammed'in, bu âlemde bilinen ve doğru yola yönelen ve yönlendiren bütün filozoflardan daha hâkim, daha bilgin, daha faziletli ve daha kâmil olduğunu teslim etmek zorundadır. Aklın gereği olan, onların Rasulullah'ın (s), mutlak olarak "insanlığın önderi ve en büyük bilgesi" olarak peşinden gidilmeye en layık kimsesi olduğunu itiraf etmeleridir.

Biz, Hz. Peygamber'in hayatına vakıf olan ve Kur'an'ı özet olarak anlayan bazı insaf sahiplerinin sözlü ve yazılı olarak bu gerçeği itiraf ettiklerini gördük. Bunlardan birisi meşhur İngiliz Müller'dir. Bir diğeri de, Katolik olarak yetişmiş Suriyeli doktor bir filozoftur. Menâr Mecmuası'nda Hz. Peygamber'in bazı menkıbelerini okumuş ve bir mektup yazmış. Mektubun girişinde şunları söylüyor: "*Sen Muhammed'e bir peygamber olarak bakıyor ve onu büyük görüyorsun. Ben ise ona bir adam olarak bakıyor ve onu en büyük adam sayıyorum.*" Bu zat, Hz. Peygamber ve Kur'an'ın özelliklerini, Kur'an'da düşünenleri, gelişmeyi âdetlerle sınırlamaktan alıkoyan, güçlü işareti ve hikmetli beyanıyla beşeriyeti ıslah eden ayetlerini tasvir eden beyitler de söylemiştir. Bu beyitleri şu sözleriyle bitirmiştir:

ببيانه أربى على أهل النهى ... وبسيفه أنحى على الهامات
من دونه الأبطال في كل الورى ... من سابق أو حاضر أو آت

"Beyanıyla akıl sahiplerine üstün gelir.
Kılıcıyla başlara saldırır.
Geçmişte, gelecekte ve şimdiki insanlar içindeki
Bütün kahramanlar onun gerisindedir."

Bütün toplumların içindeki hür düşünceli insanlardan bu gerçeğe inanan pek çok kimse vardır. Fakat bu âlemin Rabbi ve yöneticisi olan Allah'ın varlığını inkâr edenler ise azdır. Hz. Muhammed; yetişmesi, terbiyesi, düzgün fıtratına dair kesin bilgiler, olgunluk döneminde getirmiş olduğu bu ilimler-

50 A'râf, 7/158.

le inkârcılara karşı bir hüccettir. Onun getirdiği bu ilimler, düşünüp uyguladıkları takdirde her zaman beşeriyetin işlerini ıslaha kâfidir. Hz. Peygamber bu ilimleri, Allah'a nispet etmiştir. O, bu meziyetleriyle yaratıcı ve hikmet sahibi Rabbin varlığına da bir hüccet ve delildir. Hatta bütün akli ve tabii delillerin toplamı mesabesindedir. Ey okuyucu! İşte şimdi Kur'an'ın üslubu ve külli ilimleri, enteresan ve garip bir tarzda sûreler içinde dağılmış olarak sunmasındaki hikmetine dair özet bir girişten sonra bu ıslahat ve ilimlerin külli kaideleri hakkında bilgi sunma zamanı geldi. Biz bunları daha önce de açıklamıştık. Şimdi ise, bizzat Kur'an'ın, bir manayı gerekli yerlerde kısa veya uzun, öz veya detaylı şekilde tekrar etmesi prensibine uyarak daha net ve daha faydalı şekilde tekrar ele alacağız.

Kur'an'ın Özel Üslubu, Hikmeti ve Üslubundaki İcazı

Şayet Kur'an'da;

Allah'a, sıfatlarına, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve oradaki hesap ve cezaya, cennete, cehenneme ait bildirilen iman esasları mesela; akaid kitapları gibi üç, dört veya beş sûrede düzenlenseydi;

Eğer temizlik, namaz, zekât, oruç, hac, dua, zikir gibi ibadetler, tertipli fıkıh kitapları gibi birkaç sûrede toplanmış olsaydı;

Şayet edepleri, hikmetleri, vacip ve mendup olan faziletleri ve bunların zıddı olan rezillikler, haram ve mekruh olan ameller, evet, sadece bunlar ve vaaz, uyarı, insanda ümit ve korku hislerini uyandıracak temsiller tertiplenmiş ahlak ve adap kitapları şeklinde diğer birkaç sûrede tertiplenmiş olsaydı;

Şayet teşrii prensipleri, şahsi, siyasi, medenî ve savaşa dair hükümleri, cezaları, terbiye edici müeyyideleri beşeri kanun mecmuaları gibi özel birkaç sûrede toplansaydı... Sonra peygamberlerin kıssaları ve bunlardaki ibretler, dersler ve ilahi kanunlar tarih kitapları gibi özel sûrelerde zikredilseydi;

Şayet yine Allah'ın beşer toplumunu ıslah etmeye yönelik bütün bu söylenen ve söylenmeyen Kur'anî maksatların her biri, kimin düzenlediğini kimsenin bilmediği tarihi Tevrat babları veya ilim, fıkıh ve kanun kitapları şeklinde tertiplenseydi.

İşte o zaman Kur'an, özelliklerini kaybederdi. Bu hedefte Kur'an ile ibadet etmek ise az bir sûre ezberleyen herkesin Kur'an'ın bütün sûrelerine dağılmış olan hikmetler, hükümler, fazilet ve imana ait meselelerden çok şeyler istifade etmesini sağlamak anlamına gelir. Çünkü bir sûrede bu hedeflerden ancak birisi bulunur. Bir sûre okunduğunda mesela; sadece talak ve hayız hükümleriyle ibadet edilmiş olur ki, bu da şüphesiz usanç verir. Fakat Kur'an'ın sûrelerinin her birinde hatta en kısa sûresinde bile hidayet kaynağı olan birkaç konu vardır. Mesela; Fîl ve Kureyş sûresinde, (bunlar irap yönünden bile birbirleriyle irtibatlıdır) iki tarihi olayın zikredildiğini görürsün. Bu iki olay, tek Allah'a iman ve O'na ibadet görevleri hususunda Kureyş müşrikleri aleyhine birer hüccettir. Bu görev onlara, Allah'ın şeref izzet ve övünç kaynakları olan Kâbe'yi koruması, ticaret ve geçimlerini güvence altına alması şeklindeki ikramıyla hatırlatılmıştır. Bu şekildeki bir tertiple en özel icaz çeşitleri de kaybolurdu.

Âlemlerin Rabbi Alîm, Hakîm ve Rahîm olan Allah'ın indirdiği bu Kur'an'ın nazmı ve üslubunun faydalarına dair söylediklerimiz ve söyleyeceklerimizden anlaşılmaktadır ki; onun üslubunda esas olan; bütün bu maksatların mezcedilmesi, çeşitli münassebetlerle uzun ve kısa sûrelere yayılması, kalbe etki eden, duyguları coşturan, usanç ve bıkkınlığı önleyen beliğ ifadelerle tekrar edilmesidir. Nazmına hoş nağmeler, çeşitli terennümlere uygun muhtelif fasılalar sebebiyle devamlı Kur'an okumak insana bıkkınlık vermez. Bu terennümler kalpte huşu, Rabbe karşı saygı, O'nun rahmet ve rızasını umma, azabından korkma, yaratıkları üzerinde cereyan eden kanunlarından ibret alma duygusu doğurur. Bunun; hitabet, şiir, recez ve seci gibi beşer sözlerinde örneği yoktur. Kur'an orijinal nazmındaki bu yüksek üslubuyla, kesintisiz net ifadesiyle hadisteki şu tanıma uygundur: *"Yeniliği eskimez, çok tekrar etmek onu yıpratmaz."* Bunun hikmeti ve neticesi, fiilen olanlardan anlaşılmaktadır. Şimdi sıra bunların özet olarak açıklanmasındadır.

Kur'an'ın İnsanlık İçin Gerçekleştirdiği Devrim ve Değişim

Kur'an tertemiz insani bir fıtrat üzere yetişmiş, ümmi, aklıselim sahibi, temiz kalpli, temiz ahlaklı bir zatın gönlüne indirilmiş bir kitaptır. Bu zatı, dini gelenekler ve dünyevi arzular etkilememiştir. Çünkü o, Araplar arasında büyük bir devrim ve değişim gerçekleştirecekti. Diğer toplumlara gelince; insanlık âleminden, fıtratını kirletecek şirk ve putperestlik pisliği akı-

yordu. Bu durum ise insanı yeryüzündeki yüce ufkundan kendisi gibi hatta daha da aşağı yaratıklara kulluk derekesine indiriyordu. Kilise bid'atleri ve mezhep gelenekleriyle aklı ne kadar da bozulmuş, fikri bağımsızlığı ne kadar da kaybolmuştu! Bu bid'at ve gelenekler ilk peygamberlerin tevhidini şirke, haklarını batıla, hidayetlerini sapıklığa çeviriyordu. Zâlim kralların ve baskıcı liderlerin zulmüyle yiğitliği ne kadar da bozulmuş, zillete düşmüş ve iradesi selbedilmişti. Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği devrim; beşer aklını ve insan iradesini, kendilerine, insanlara tahakküm ve onları zelil kılmada Rabb'lik veya O'nun vekilliği sıfatını yakıştıranların köleliğinden kurtarma hareketidir. Böylece onunla herkes hür ve onurlu olarak ve Rabbine ve ilahına karşı samimi bir kul olarak yolunu tayin edecek, akli ve bedeni güçlerini, nefsini ve cinsini mükemmel kılmak için seferber edecekti.

Böyle bir insani devrim ancak Kur'an'ın şu prensibine bağlı olarak gerçekleşir: *"Şüphesiz ki bir kavim, kendi durumlarını değiştirmedikçe, Allah onların durumlarını değiştirmez."*[51] Peki halkların sahip oldukları inanç, ahlak ve sıfatlar nasıl değişecek? Zira onların nefislerine, tevarüs eden ibadetler ve kökleşmiş adetler iyice sinmiş ve karakter haline gelmişti. Peki, böyle bir devrim için, içlerinden bir ıslahatçının çıkıp, önlerine kuru fen kitapları gibi bir tâlimat kitabı koyarak: "Ey insanlar! Siz sapıksınız, bozuksunuz, başkalarını da sapıtıp bozuyorsunuz. Bu kitapla amel edin ki, hidayete erip, düzelesiniz" demesi yeterli midir? Yahut da sivil bir kanun koyup, önsözünde; bu kanunları uygulayın ki, haklarınız korunsun, toplumunuz aziz, devletiniz önder olsun, demesi kâfi midir? Nasıl kâfi olur ki. Bozuk ve bozguncu insanların, peygamberlerin kitaplarıyla kötü tasarrufta bulundukları, tutarlı düşünürlerin kanunlarını ihmal ettikleri daima görülegelmiştir. Nitekim sonradan gelen Müslümanlar da böyle yapmıştır. Kanunlar ancak bunları uygulama güç ve kudretine sahip sistemli hükümetler için vazedilir. Hüccet ve belge ile gönderilen ve tek başına olan hiçbir gücü ve kavminden en ufak bir destekçisi olmayan Rasulullah (s) bunu Arap toplumu içinde nasıl uygulayacaktı? Her ne kadar o, ileride de görüleceği gibi, uygun şartlarda devletini kurarken toplumunu inşa edeceği kanunlar için en adil esasları getirmiş olsa da...

---

51 Ra'd, 13/11.

Hayır, hayır! Bu dönüşüm ancak onun gerçekleştirdiği tarzda gerçekleşebilirdi. O da Kur'an'ın Arap toplumu üzerindeki etkisidir. Bu toplum *"Hulâsatü's-Sîreti'l-Muhammediye"* kitabımızda geniş şekilde belirttiğimiz gibi İslam'ın aralarında ikna yoluyla gelişmesi için fıtri kabiliyet yönünden bedevi ve medenî toplumların en uygunuydu. Buna yakında kısaca değineceğiz.

Her ne kadar arzuların, şehvetlerin, gelenek ve göreneklerin icabına aykırı da olsa, hakkı, batılı, hayrı, şerri bilme ve bilginin gereği olan işi yapma konusunda insan karakteri sırf açıklama, duyurma, emir ve yasakla yetinmez. Bunlar insanı hakka sarılmaya, batıla karşı ona destek olmaya, ilmin gerekleriyle çatışırsa hayır işleme ve şerri terk etme görevini yerine getirmeye yetmez. Bunlar biraz önce işaret ettiğimiz pratik nefsi engellerdendir. Bunun istisnası cemaat ve toplumlar değil ancak bazı fertlerdir. Hakkın ve hayrın nefislerde yerleşmesi ve eserlerinin amelle ortaya çıkması konusundaki ilahi kanun göstermiştir ki bu ancak imanın kalbe hakim bir teslimiyete, kendisine aykırı olan umut ve korkuya, elem ve emele tercihe dönüşmesiyle mümkündür. Bununla birlikte, ilmi ve ameli bir eğitim ve yetiştikleri ana baba, yakınlar ve yakın çevre arasındaki güzel örneklerle ortaya çıkar.

Yaşlılara gelince; onların ekserisi için mutlak ve gerçek imanı ve umumi hayrı, vicdani bir itaat haline getirmek ancak Kur'an'ın indiği üslupla mümkündür. Kur'an bu üslubuyla, gençlerin ve yaşlıların tabiatlarını, ahlakını, gelenek ve göreneklerini değiştirmiş, insanlık tarihinde görülmemiş tarzda ilim ve amel yönünden onları tam tersine çevirmiştir. Kur'an; tesiriyle, dili ve üslubu açısından insanlık için bir mucize oluşuyla, beşer toplumu için alışılmış kanunların dışında, harikulade bir belgedir.

Bu durumu, peygamberlerin sülalesi olan İsrail oğulları için bir düşün. Mısır'da Hz. Musa'dan gördükleri bütün mucizeler, Sina çölünde şaşkın dolaşırlarken Allah'ın kendilerine yardımı, Tevrat'ın rivayet ettiği şekilde, tutuşmuş ateşin alevleri arasında Allah kelamını duymaları -bizim inancımıza göre ilahi kelamı sadece peygamberleri işitmiştir- ve bütün bunlara rağmen nefislerine sinen Mısır putperestliği, hurafeleri, alçaklığı ve ahlakı değişmemiştir. Hz. Musa'ya kötü şekilde eziyet etmişler, emrettiği her şeyde ona karşı direnmişler, Rabbiyle buluşmaya gidince altın buzağıya tapmışlar. Öyle ki, Allah onları Tevrat'ta: *"Kalın enseli kavim"* olarak vasıflandırmıştır. Bu ifade; inat, ahmaklık ve serkeş tabiattan kinâyedir. Bu durum, bu bozuk neslin

kırk sene sonra ortadan kalkıp, yerlerine Mısır'dan çıkarlarken henüz çocuk olan ve çölde doğan yeni bir nesil gelinceye kadar devam etti. Tevhidi ve şeriatı anlamaları, onunla amel etmeleri ve o yolda cihadları ancak o zaman mümkün oldu. Bu da Hz. Musa'nın vefatından sonra gerçekleşti.

srail oğulları nerede, köklü imanları, dinlerinden döndürmek için müşriklerin eziyet ve baskılarına karşı direnmeleri konusunda Kur'an'ı dinleyerek, okuyarak ve düşünerek yetişen Hz. Peygamber'in ashabı nerede? Aynı şekilde hicretten sonra fırsat bulduklarında müşriklere karşı cihadlarında, Yahudilerin iğvalarına karşı direnmelerinde ve Arap yarımadasını Hz. Peygamber döneminde bu iki grubun küfründen temizlemelerindeki durumları nerede, İsrail oğullarının tutumları nerede? Hz. Peygamber'in peygamberlik döneminin tamamı yirmi seneydi. Yani Musa kavminin çölde geçirdiği sürenin yarısı kadardı. Bu sürenin yarısı Mekke'de fertlere din tebliğ etmekle, diğer yarısı ise teşri, uygulama ve cihad şeklindeki inkılâbın tamamlanmasıyla geçti.

Sonra ashabın, Arap yarımadasının her tarafından başka ülkelere taşan bir sel gibi bizzat fışkırdıklarını, yeryüzünün en büyük iki kralı olan Kayser ve Kisra'ya nasıl galip geldiklerini, oralardan şirk ve zulmü nasıl yok ettiklerini, tevhidi, hakkı ve adaleti nasıl yaydıklarını ve insanların, İslam dinine kendi tercihleriyle bölük bölük nasıl girdiklerini de bir düşün. Öyle ki, onlar ve onların öğrencileri takriben yarım asırda yerkürenin yarısını fethettiler. Yahut da asrın dörtte üçünde, yeryüzünün dörtte üçüne yayıldılar. Rahmet ve adalette darb-ı mesel, sosyolog ve kumandanlar nezdinde ise hayret konusu oldular.

Kendilerine: *"kalın enseli"* denilen İsrail oğulları, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın: *"Muhammed Allah'ın Rasulüdür. Onunla beraber bulunanlar kâfirlere karşı çok şiddetli, kendi aralarında ise çok merhametlidirler. Sen onları rükû ederken, secdeye varırken görürsün. Onlar Allah'ın lütfunu ve rızasını isterler."*[52] şeklinde tanımladığı Müslümanların mertebesine nasıl ulaşacaklar? Mü'minlerin emiri olan ve gençliğinde sertlik üzere yetişen Hattab oğlu Ömer, eşiyle birlikte bir gece, doğum yapan fakir bir kadın için yemek pişiriyor, kadının kocası ise, mü'minlerin emiri olduğunu bilmediği için ona yardım etmiyordu.

---

52 Feth, 48/29.

Şüphesiz ki bütün bunların sebebi; Mushaf'ta gördüğümüz Kur'an'ın tesiridir. Rasulullah (s), Allah'ın emrettiği gibi kâfirlere karşı Kur'an ile cihad ediyordu: *"O halde sakın kâfirlere boyun eğme, onlara karşı bu Kur'an ile büyük bir cihad yap."*[53] Sonra mü'minleri de bu Kur'an ile terbiye edip temizliyordu. Ashab da Kur'an'ın hidayeti ve onu tebliğ edenin örnekliği altında diğerlerini terbiye edip arıtıyorlardı. Net şekilde kabiliyet, dil ve zaman farkına rağmen başkalarından bir kişi onlar gibi az da olsa Kur'an okusa, hemen onlar gibi doğru yolu buluyordu. Şayet Kur'an ilim ve beşerin kanun kitapları üslubunda olsaydı, Arapların yapılarını değiştiren bu etkiye sahip olamazdı. Onlar, Allah'ın tanımladığı gibidirler: *"Siz insanlar için çıkarılmış, en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emredip, kötülükten vazgeçirirsiniz ve Allah'a inanırsınız. Eğer Kitap Ehli iman etseydi, elbette kendileri için daha hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler de var, ama çokları doğru yoldan çıkmışlardır."*[54] Onların elinde Kur'an'dan başka diğerlerini yönetip, idare edecek herhangi bir ilim yoktu. Bir de bu Kur'an'ın tebliğcisi ve ilk uygulayıcısı olan Hz. Peygamber'in güzel örnekliği vardı. Müslümanlar, Kur'an'ın hidayetine, Kur'an inkılabını yenilemeye dönmedikçe şeref ve izzetlerine asla kavuşamayacaklardır. Şeyhlerinin, imanı diriltecek, gayretleri harekete geçirecek, nefisleri arıtıp amele yönlendirecek unsurlardan uzak olan kitapları sayesinde Kur'an ile ve onu açıklayan Sünnet'le amel etmeye ihtiyaç kalmayacağını iddia eden ve böylece insanları Kur'an'dan çevirenlere Allah lanet etsin!

Kur'an'ın Kendini Kabule Müsait Olan Araplar Üzerindeki Etkisi

Bu konunun izahı şöyledir: Kur'an'ın Araplar üzerindeki etkisi ve bu büyük inkılâbı meydana getirmesi iki yöndendir:

1- İnsanları İslam'a cezp etmesi.

2- Onları arıtması ve sahip oldukları bütün cehalet ve fesadı tersine çevirmesidir. Bu etki zincirleme olarak bütün dünyaya yayılmıştır. Bunun, yerin elverdiği nispette geniş açıklaması şöyledir:

Defalarca açıkladık ki; Allah, beşeriyeti genel olarak ıslahı murad edince, Arap ümmet'ini ve özellikle de Kureyş'i bu iş için hazırladı. Zira onlar

53 Furkân, 25/52.

54 Âl-i İmrân, 3/110.

toplumlar içinde fıtratları gelişmiş, dilleri en yüksek, irade yönünden en bağımsız kimselerdi. Çünkü inanç ve düşüncelerine hükmedecek, arzularına boyun eğdirecek zorba krallara, manevi otorite sahibi liderlere sahip değildiler. Hz. Muhammed kendilerini hakka ve doğru yola çağıran Kur'an ile gönderildiğinde, onun davetini kabule tamamıyla hazırdılar. Fakat Kureyş'in liderleri, geniş servet sahibi olma, sahte azamet, refah içinde israf ve saptıran şehvetlere meyletme konusunda Acem'lerin krallarına yakındılar. Ayrıca İbrahim ve İsmail peygamberlerden beri Allah'ın, saygısını kalplere yerleştirdiği Kâbe'ye hizmetlerinden dolayı diğer ülkelerin dini liderlerinin sahip olduğu manevi üstünlüğe de sahip olmak istiyorlardı. Ancak bu yeni dinin, öteden beri devam eden bu imtiyaz tekelini ellerinden aldığını, bazı fakir ve köleleri kendilerinden üstün tuttuğunu görünce, bütün güç ve kuvvetlerini Hz. Muhammed'i, davetinden vazgeçirmek için seferber ettiler. Ayrıca bu yeni din onları ve övündükleri, babalarına ait inkâr, cehalet, zulüm ve fasıklıkları da mahkûm ediyor, onları başıboş hayvanlara benzetiyordu. Hz. Peygamberi bu davadan vazgeçirmek için ona krallık ve içlerinde en zengin adam yapma teklifinde bulundular. Fakat onu mal mülk teklifleriyle ikna etmeleri mümkün olmadı. Amcası Ebu Talib ona müşriklerin bu tekliflerini arz edince, amcasına şu meşhur cevabı vermişti: *"Ey amca! Bu davadan vazgeçmem için, şayet güneşi sağ elime, ayı sol elime verseler, Allah bu dini galip getirinceye veya ben bu uğurda helak oluncaya dek, bu davadan vazgeçmem."* Bunun üzerine onu kuvvet yoluyla tebliğden vazgeçirmek için bütün imkânlarını bir araya getirdiler. Sokaklarda, meclislerde, evlerde ve Kâbe'de onunla insanların arasına girmeye, insanların gelip onu dinlemesine engel olmaya, ferdi davetle ona katılanlara baskı yapmaya başladılar. Bundan ancak akrabalık, komşuluk ve zimmet sebebiyle kendi himayelerinde olanlar hariçti. Bu şımarık, azgın ve kibirli liderler, Hz. Muhammed'in doğruluğunu en iyi bilen kimselerdi. Onlar hakkında şu ayet indi: *"Onlar aslında seni yalancı saymıyorlar. Fakat zâlimler Allah'ın ayetlerini bile bile inkâr ediyorlar."*[55]. Liderlik ve şehvetlere olan düşkünlükleri sebebiyle kibirlenip, azarak hakkı tanımıyorlardı. Hâlbuki Kur'an çağrısını kabule, Arapların en layık olanlarıydı. Fakat Firavun, Karun ve Haman gibi, *"Vicdanları onların doğruluğuna kanaat getirdiği halde, sırf haksızlık ve büyüklenme yüzünden onları inkâr ettiler."*[56]

55 En'âm, 6/33.

56 Neml, 27/14.

Kur'an'ın Müşrikler Üzerindeki Etkisi

Kur'an'ın Araplar üzerindeki etkisinin iki türlü olduğunu söylemiştik. Birisi, müşrikler, diğeri ise mü'minler üzerindeki etkisi. Müşrikler üzerindeki etkisi; belagatının parlaklığı, nazmının, çağrısını anlama ve inanmaya cezbeden üslubu yönündendir. Onun belagatını kavrayan hiçbir kimseye bu güzellik gizli kalmaz. Bu konuda, yüce manaları anlama ve lügatin inceliklerini kavramadaki farklı seviyelerine göre farklı derecelerde bulunuyorlardı.

Bu etki; Velid b. Muğîre el-Mahzûmî'nin Ebu Cehil'e karşı söylediği yüksek ifadede kendini gösterdi. Orada Kur'an'ın hak olduğunu, onun daima üstün geldiğini, ona üstün gelinemeyeceğini, altında batılları parçalayacağını itiraf etmişti. Bu onun, aklının ışığından, samimi vicdanından fışkıran bir itiraftı. Ebu Cehil'in ısrarından ve teklifinden sonra ancak aklına ve vicdanına ters düşerek ve zorlanarak onun, öğrenilmiş bir sihir olduğunu söyleyebilmişti. Bunu da ölçüp biçtikten, döküp düşündükten, suratını asıp kaşlarını çattıktan sonra da arkasını dönüp, kibirlendikten sonra söyleyebilmişti. Bu, Müddessir sûresinin 11. ayetinin nüzul sebeplerinde geçer.

İşte bu etki; geceleyin Rasulullah'ın (s), evinde Kur'an okuyuşunu dinleyen bu inatçı kodaman kâfirleri cezbediyordu. Çünkü geceleyin, onları Peygamberi dinlemekten nehyeden ve uzaklaştıran kimse yoktu. Ayrıca onu dinlememek üzere karşılıklı yemin ve sözleşme de söz konusu değildi. Fakat buna rağmen gizlice teker teker sıvışıyorlar, yolda birbirlerini kınayarak buluşuyorlardı.

İşte bu etki; Hz. Ebu Bekir'i geceleyin Kâbe'de namaz kılmaktan ve Kur'an okumaktan menetmelerine sebep olan etkidir. Çünkü onun Kur'an okuyuşunda ve namazda ağlamasında İslam'a cezbetme etkisi vardı. Bu yasağa gerekçe olarak da; onun, kadın ve çocukları fitneye düşürmesiydi. *"Hz. Ebu Bekir ise evinin avlusunda bir namazgâh edinmişti. Bu sefer kadınlar ve gençler Kur'an dinlemek için geceleyin onun evine koşmaya başladılar. Müşriklerin elebaşıları aynı gerekçeyle onu da yasakladılar. Çünkü çocuklarının ve kadınlarının İslam'a girme hususunda kendilerine galip gelmelerinden korkuyorlardı. Hz. Ebu Bekir'i hicrete zorladılar. O da Mekke'den ayrıldı. Yolda kabilelerinin başkanı olan İbn Dağınne ile karşılaştı. Ona hicretinin sebebini sordu. Hz. Ebu Bekir de, olup bitenleri haber verdi. İbn Dağınne, Hz. Ebu Bekir'in İslam'dan önceki fazilet-*

lerini biliyordu. Ona eman verdi ve bu himayesiyle onu Mekke'ye döndürdü. Hz. Ebu Bekir, Kur'an okumaya devam etti. Yine kadınlar ve yetişenler onu dinlemeye başladılar. Müşrikler İbn Dağınne'yi, Hz. Ebu Bekir'i yüksek sesle Kur'an okumayı terke ikna etmeye veya himayesini geri almaya zorladılar. Hz. Ebu Bekir de Allah'ın himayesine sığınarak İbn Dağınne'nin himayesini geri verdi." Bu haberi; Buhari, hicret babında rivayet etmiştir. Detaylı şekilde mağara ayetinin tefsirinde[57] açıklamıştık.

Hz. Peygamber'i, Kâbe'de, panayırlarda ve meclislerde yüksek sesle Kur'an okumaktan menetmelerinin sebebi de Kur'an'ın bu etkisiydi. Yüce Allah'ın hikâye ettiği üzere birbirlerine şu tavsiyeyi de bu yüzden yapıyorlardı. *"İnkâr edenler: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Belki üstün gelirsiniz, dediler."*[58]

Bunu idrak eden bir Fransız filozofu, yazmış olduğu kitapta, bazı Hıristiyan misyonerlerinin: *"Muhammed (s), Musa ve İsa (a) gibi, peygamberliğine dair bir mucize getirmedi."* sözlerine şöyle cevap vermişti: *"Muhammed (s) huşu, saygı ve samimiyetle Kur'an okuyordu. İmana cezbetme hususunda onun Kur'an'ının etkisi ilk peygamberlerin bütün mucizelerinin etkisinden daha fazlaydı."* Ben de diyorum ki; şayet Kur'an, düzenlenmiş kanun kitapları ve fasıllara ayrılmış fen kitapları gibi bir kitap olsaydı, az veya çok, indirilen sûrelerdeki etki gibi bir etkiye sahip olamazdı. Hz. Peygamber'in, kavminden bütün istediği; Kur'an okuyarak Rabbinin davetini insanlara ulaştırmasına müsaade etmeleriydi. Yüce Allah ona hitaben şöyle buyurdu: *"De ki; şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür? De ki; Allah benimle sizin aranızda şahittir. Bu Kur'an bana sizi ve ulaşacağı kimseleri uyarmam için vahyedildi."*[59] Yani sizin dışınızdaki diğer bütün insanları da uyarmam için gönderildi. Ayrıca şöyle buyurdu: *"De ki; bana ancak her şeyin sahibi olan ve bu beldeyi mukaddes kılan Allah'a kulluk yapmam emredildi. Bana Müslümanlardan olmam ve Kur'an'ı okumam da emredildi. Artık kim doğru yola girerse kendisi için girmiş olur, kim de saparsa ona de ki; Ben sadece uyarıcılardanım. Yine de ki; Allah'a hamdolsun! Yakında size ayetlerini gösterecek, siz de onları tanıyacaksınız. Rabbin, sizin yaptıklarınızdan gafil değildir."*[60]

---

57 Bknz: Tevbe, 9/40.

58 Fussılet, 41/26.

59 En'âm, 6/19.

60 Neml, 27/91-93.

Aslında Kureyş'in önderleri Kur'an'ın, kendi üzerlerindeki etkisinden dolayı, insanları İslam'a cezbetme gücünü herkesten fazla biliyorlardı. Yine biliyorlardı ki; Arapların çoğunluğunun kendileri gibi, Kur'an'ı inkâr ve sırt çevirme gerekçeleri yoktu. Onun için amcası Ebu Leheb onlara şöyle demişti: *"Araplar onun etrafında toplanmadan önce kendisine engel olun."* Öyle de yaptılar. Hz. Peygamber'in, çağrısını yaymadaki ve eziyetlere katlanmadaki sebatı, onları Peygambere ve iman edenlere karşı en şiddetli baskılara yöneltti. Sonra onu öldürmeye karar verdiler. Neticede onları hicrete mecbur ettiler. Daha sonra hicret ettikleri yerde ve civarında da onlarla savaştılar. Allah onlara karşı Peygamber'e yardım etti. Hicretin altıncı senesinde Hudeybiye'de onunla barış antlaşması yapmak zorunda kaldılar. Antlaşmanın en önemli şartı; Müslümanların müşriklerle bir arada olmalarına izin verilmesiydi ki, böylece Kur'an'ı duyabilsinler, onun etkisiyle de bölük bölük Allah'ın dinine girsinler. Böylece İslam'ın dört senede yayılma oranı başlangıçtaki on altı senedeki yayılma oranından fazla oldu.

Kur'an'ın Mü'minler Üzerindeki Etkisi

Hicretten önce İslam'a giren herkese, Allah'a ibadet etmesi ve namaz kılması için nazil olan ayetler öğretiliyordu. Namaz da Mekke döneminde farz kılınmıştı. Müslümanlar, Rasulullah'a (s) uyarak, namazlarında ezberlemiş oldukları ayetleri okuyorlardı. Allah Teâlâ başlangıçta Hz. Peygamber'e gece namazını farz kılmıştı. Müzzemmil Sûresi'nin -vahyin kesilmesinden sonra ilk nazil olan sûrenin bu olduğu, daha sonra Müddessir Sûresi'nin indiği söylenir. Tersi de söylenmiştir. Bu görüşleri cem eden görüş daha evvel geçmişti- başında Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ey örtüsüne bürünen Rasul! Gecenin az bir kısmı hariç olmak üzere, kalk namaz kıl, yarısını ibadetle geçir. Yahut gecenin yarısından biraz eksik yap. Ya da yarısının üzerine biraz ilave yap. Kur'an'ı da açık açık-anlayarak (tertilen) oku."*[61]. Sonra sûrenin sonuna doğru şöyle buyurdu: *"Şüphesiz ki Rabbin, senin ve beraberinde bulunan bir topluluğun gecenin üçte ikisine yakın bir kısmını, yarısını, bazen de üçte birini kalkıp ibadetle geçirdiğinizi biliyor. Geceyi ve gündüzü ölçüp, takdir eden Allah'tır. Sizin bunu hesaplayamayacağınızı bildiği için sizi bağışladı. Artık siz Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun."*[62] Yani Kur'an'ı gece namazı ve onun dışında okuyun.

61 Müzzemmil, 73/1-4.

62 Müzzemmil, 73/20.

Sonra Allah, gece namazına engel sayılacak bütün mazeretleri belirtiyor. O dönemde hastalık ve yolculuk bu mazeretlerdendi. Seneler sonraki mazeret ise, Allah yolunda savaşmaktı.

Sahabenin özellikleri anlatılırken şöyle dendi: Geceleyin onların evine uğrayan kimse evlerden Kur'an okumaktan hâsıl olan arı uğultusuna benzer sesler işitirdi. Hatta bazıları çok ileri gidip, gecenin tamamını Kur'an okumakla geçirmiş, hanımları bu durumdan şikâyetçi olunca, Hz. Peygamber onları bundan sakındırmıştır. Rasulullah (s) her gece on üç rekât namaz kılıyor, bunlardan birisini tek olarak eda ediyordu. Öncekileri ise ikişer ikişer kılıyordu. Rekâtlarda kıyamı çok uzattığı için ayakları şişiyordu. Allah onu teselli ve rahatlatmak maksadıyla şöyle buyurdu: *"Tâhâ, Biz Kur'an'ı sana, sıkıntıya düşmen için değil ancak Allah'tan korkan kimselere öğüt olsun diye indirdik."*[63]

Nefislerindeki bütün cahiliye kalıntılarını değiştiren ve biraz önce işaret ettiğimiz şekilde onları arıtan ve tarihte en büyük sosyal ve ruhi **devrimi** gerçekleştiren bu sahabe eğitimi ancak namazda ve namaz dışında çok Kur'an okumak ve onu düşünmekle gerçekleşmiştir. Belki de bazen onlardan birisi bir tek ayeti tekrar edip, düşünerek geceyi geçirirdi. Cenab-ı Hakk'ın tanımladığı gibi, onlar Kur'an'ı yatar ve uzanır halde bile okurlardı. *"Onlar ayaktayken, otururken, yanları üzerine yatarken Allah'ı zikrederler."*[64] Allah'ı zikrin en büyüğü, Kur'an okumaktır. Zira Kur'an, Allah'ın güzel isimlerini, mukaddes sıfatlarını, hükümlerini, hikmetlerini, mahlûkatla ilgili kanunlarını, mülkünü idare ederken ki fiillerini kapsamaktadır. Şayet Kur'an kanun veya fen kitapları gibi bir kitap olsaydı, onu okumakta tabiatları ve durumları değiştirmede bu derece etkili olmazdı. Bilakis onu okumak usanç verir ve terk edilirdi. Biraz önce tanımladığımız Kur'an üslubu onun lügavi icaz çeşitlerinin ve ruhi etkisinin en güçlüsüdür. Bu konuda şüphesi olanlar, onun bir sûresinin ihtiva ettiği meseleler üzerinde düşünsün ve o konuların aynısını veya benzerini bu sûrenin üslubu ve nazmıyla veya başka bir sûrenin üslubuyla, yazmaya gayret etsin. Bir konunun bazen özet, bazen mufassal, bazen de ıtnap olarak işlendiği sûreler gibi. Mesela; mufassal olan Hâkka, Kamer, Zâriyât gibi, onlardan biraz daha uzun olan Mü'minûn, Şuarâ ve Neml gibi

63 Tâhâ, 20/1-3.
64 Âl-i İmrân, 3/191.

ve bunlardan da uzun olan A'râf ve Hûd gibi sûrelerdeki, peygamberlerin, kavimleriyle olan kıssalarını göz önüne getirerek bunu yapsın. Sonra da acizliğinin kendisini nasıl maskaraya çevirdiğini görsün.

Asrımızdaki bazı sosyologlar açıkladılar ki; dini, siyasi ve sosyal çağrıların tekrarı toplumları etkiler ve onları bu çağrılara dalıp, onlarla bütünleşmeye sevk eder. Ne Hz. Muhammed, ne de onun zamanındaki herhangi bir kişi bunu bilmiyordu. Fakat Allah toplumların tabiatlarını çağımız ve başka çağların filozoflarından daha iyi bilir. Kur'an ancak Allah'ın kelamıdır. Ondaki tekrarların fikirleri değiştirmede, nefislerdeki inanç ve ahlakı daha hayırlılarına çevirmede mutlaka çok büyük etkisi vardır. Aşağıdaki detaylı bilgiden de öğreneceğin gibi Kur'an; ıslahatçı bir inkılâbın ancak kendisiyle gerçekleştirileceği bir kitaptır.

İnsan Nevini Yüceltmede Kur'an'ın Hedefleri ve İçindeki Tekrarlar

Kur'an'ın beşer fertlerini, cemaat ve toplumlarını ıslah, onları olgunluk merhalesine ulaştırmak, insani kardeşliklerini ve birliklerini sağlamak, akıllarını yüceltmek ve nefislerini arıtmak şeklindeki hedeflerinin bazılarını gerçekleştirmek için kitapta konunun bir, iki veya birkaç kere tekrarı kâfi gelmekle beraber, bazılarının gerçekleşmesi ancak çok tekrarla mümkün olur. Bu, nefsin derinliklerine kök salmış olan kalıtımların, kötü ve zararlı örf ve adetlerin kökünü kazımak ve yerlerine iyilerini dikmek için gereklidir. Bu ekim işi, meyve verip, meyve olgunlaşıncaya kadar ki bakımı da üstlenir. Bunlardan bir kısmını bütünüyle ele almak gerekir. Bir kısmının gelişmesi kademe kademe olur. Bir kısmı ise ancak istikbalde gerçekleşir. Bunun için genel prensipler belirlenir. Bazılarına ise dolaylı değinmeler yeterli olur. Kur'an pratik terbiye ve tâlim kitabıdır. Sadece tâlim (öğretme) kitabı değildir. Kanun ve fen kitaplarında olduğu gibi, orada bütün meselelerin tam ve net şekilde bir defa söylenmesi yeterli değildir. Yüce Allah bunu, Hz. Peygamber'in gönderilişi konusunda şöyle açıklamıştır: *"Ümmilere içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur."*[65]. Biz burada bu Kur'an'î hedeflerin esaslarını açıklayacağız. Hz. Peygamber'in getirdiği sistem, daha önceki bütün peygamberlerin, filozof ve hükümdarların getirdiklerinden daha bütünsel

65 Cum'a, 62/2.

ve mükemmeldir. Bu durum; Kur'an'ın, Rasulullah'ın (s) şahsi kabiliyetinin mahsulü olmayıp, Allah tarafından gönderildiğine delildir. Bu tespitini yaptığımız zaman vaaz etmiştik ki Kur'an'ın bu hedeflerini kısımlara ayıracağız, bu arada Kur'an'ın hikmetini ve her kısmın öne çıkan özelliğini kısaca açıklayacağız. Zira detaylı açıklama ancak Allah bizi Kur'an'ın hedeflerini konu konu açıklamaya ve beşerin her konuya olan ihtiyaç yönünü ve Kur'an'ın bu ihtiyaca cevap verecek durumda olduğunu izaha muvaffak kılarsa mümkün olabilir. Bu da bu konudaki bütün ayetleri ortaya koymakla mümkündür.

Kur'an Fıkhının 1. Hedefi: Allah'a ve Haşr Gününe İman, Salih Ameldir

Bütün peygamberler vasıtasıyla gönderilen ve insanlığın saadet sebebi olan dini esaslar şu ayette belirtilen esaslardır: *"Şüphesiz iman edenler, yani Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp, salih amel işleyenler için Rabbleri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir."*[66] Şimdi bunlardan her birine dair söz edeceğiz.

Dinin Birinci Esası: Yüce Allah'a İnanmaktır

Dinin üç esasından birincisi ve en büyüğü Allah'a imandır. Bütün toplumlar, peygamberler dönemine en yakın olanlar bile bu konuda sapmışlardır. Yahudiler Allah'ı, yorulan ve yaptığından pişman olan bir insan şekline soktular. Güya Allah, insanı yarattığına pişman olmuş, çünkü onun kendisi gibi veya "ilahlar gibi" olacağını bilememiş. Allah'ın insan şeklinde gözükeceğini iddia etmişler. Güya Yakub peygamberle güreşmiş, onu yenememiş. Sonra da, beni mübarek kılmadıkça seni bırakmam demiş. Yahudiler Ba'l putuna ve diğer putlara tapmışlardır. Hıristiyanlar ise Konstantin döneminde eski putperestliği yeniden hortlatmışlar. Bu dünyayı şirk tufanı kaplamış, putperestlik iyice azmış, Hıristiyan kiliseler, tapılan putlar ve resimlerle dolu olarak bir nevi putperestlik mabetleri haline gelmiş. Aslında teslis, haç ve kefaret inancı Kirişna da ifadesini bulan Hint inancıdır. Özeti ve detayıyla teslis inancı da, makul olmayan hayali bir felsefenin mahsulüdür. Bunu krallar ve kayserler uygulamaya koymuşlardır. Bu uğurda yüklerle altın ve gümüş harcanmıştır. Nesiller küçüklükten itibaren hüccet ve belge tanımayan

66 Bakara, 2/62.

bu hayali ve vicdani terbiye ile yetişmişlerdir. Bu putperestliğin ortamını ve düşünceler üzerinde kurulmuş ve tahkim edilmiş kalelerini yıkmak sadece Allah'ın birliğine dair bir veya birkaç akli delil ortaya koymakla sağlanmaz. Bilakis şüphelerin giderilmesi; çeşitli ifade ve temsillerle yapılan hitabeler ve detaylı şekilde ilmi ve akli delillerin ortaya konması gerekir. Bundan ötürü Kur'an'da en çok tekrarlanan konuların başında Allah'ın birliği ve sadece O'na ibadet edilmesi gelir.

Rububiyet tevhidinin tekrarına gelince; Allah'ın yaratmada, takdir ve tedbirde ve dini hükümleri koymada tek olmasındandır. Yoksa O'nun Rabb'liğine ortak koşanların çokluğundan ötürü değildir. Bunun sebebi; O'na yaklaşmak kastıyla ibadete Allah'tan başkasını karıştırmanın batıl olduğunu belgelemek içindir. Bu da, bu işe evliyayı katmak ve onların şefaatini talep etmek şeklinde olmaktadır. Aklı kıt olanlarda en çok görülen en köklü, en zararlı şirk; kulun, sebepler dışında fayda sağlamak ve zararı defetmek ihtiyacını gidermek için Allah'tan başkasına yönelmesidir. Kur'an'da dua yetmiş hatta bir o kadar daha zikredilmiştir. Çünkü dua, ibadetin özüdür. Hatta fıtrat dininin ta kendisidir. Bunun dışındaki ibadetler teşrii maksatla konmuştur.

Bazı dua ayetleri, Allah'a duayı emretmekte, bazıları ise, O'ndan başkasına duayı kesin şekilde yasaklamaktadır. Bunlardan bir kısmı şirkin batıl, tevhidin hak olduğuna delildir. Bazıları bu ikisini de en etkili ve münassip tarzda tasvir eden temsiller şeklindedir. Bazıları, Allah'tan başkasına yapılan duanın fayda vermeyeceği ve kabul edilmeyeceğine dairdir. Çünkü Allah'tan gayri dua edilen her varlık O'nun kuludur. Mahlûkatın en hayırlıları ve en faziletlileri olan melekler ve peygamberler bile sadece Allah'a dua ediyorlar, O'nu vesile ediniyorlar. Onun rahmetini umuyorlar, azabından korkuyorlar. Fakat Allah'tan başkasına dua edenler kıyamet gününde koştukları bu şirki inkâr ederler. Bunların misallerini özetlemek bile uzun zaman alır. İmana dair başka ayetler de vardır ki, tevhidi besler ve tevhid ehlini güçlendirir. Bunlar Allah'ı tanıma, O'nu takdis, tenzih ve tesbih ederek sevip ilah edinmedeki duruma göre farklı dereceler halindedir. Allah'ın güzel isimlerinin zikri, muhtelif şer'i hükümlerle iç içedir. Temizlik, kadınlar, miras ve mallara dair hükümler gibi. Ayrıca yaratma, âlemle ilgili işleri yürütme, insan karakteri ve sosyal hayat konusundaki kanunlarla da iç içedir. Bu isimlerden

her biri en uygun yerine konmuştur. Rahmet, ilim, hikmet, kudret, meşiet, hilim, af, mağfiret, sevgi, rıza ve bunların mukabili olan isimler gibi. Ayrıca O'na tevekkül etme, O'ndan korkma ve lütfunu umma emriyle de iç içedir. Yüce ruhları, mutlak kemaline cezbetmek ve orada yok etmek için zikredilen şu ayetleri serdetmek yeterlidir: *"Göklerde ve yerde olan her şey Allah'ı tesbih eder. O çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir. O ilktir, sondur, zahirdir, batındır. O her şeyi bilendir."*[67] Bundan dolayı Allah'ın kitabını okuyarak ve O'nu çok zikrederek olgunlaştıktan sonra Rabbani önderler ve arif veliler Allah'ı tanıma ve mahlûkatın sırlarını çözme konusunda Kur'an'dan yardım istemişlerdir. İşte Kur'an'ın muciz olan üslubuyla makbul hale gelen ve usandırmayan bu tekrar sayesinde Allah Arapların akıllarını ve gönüllerini şirk pisliğinden ve putperestlik hurafelerinden temizlemiş ve onları üstün ahlak ve yüce faziletlerle bezemiştir. Bu durum, Arap olmayıp Allah'a iman eden, Kur'an dilini iyi bilen, ibadetlerinde onu okuyan ve ayetleri üzerinde düşünen kimseler için de söz konusudur. Bu durum, ümmet içine Kur'an dilini bilmeme ve az düşünme hastalığı sirayet edinceye kadar devam etti. Sonra Müslümanlar inançlarını öğrenme hususunda kelam kitaplarına itimat edince tevhid zayıfladı. Öncekilerin yolunu amel ve inanç, tevil ve tartışma yönünden karış karış, arşın arşın takip ettiler. Bilindiği üzere âlimler tevhidle ilgili pek çok ayeti kendi arzu ve şüphelerine göre tevile kalkıştılar.

Diğer taraftan bazı kelamcı ve tasavvuf ehli de tevhid hususunda çok aşırı gittiler. Öyle ki bazıları, sebeplerin neticelere etki etmediğini iddia ettiler. Bazıları da vahdet-i vücut fikrini ileri sürdüler. Neticede bu durum onları, taraftarları için her şeyi berbat eden Cebriyecilik bid'atine götürdü. Ne var ki öncekiler, akıllarının ışığı ve nefis terbiyesinin ortaya koyduğu vicdani duygu istikametinde konuşurlarken sonradan bazı mukallitler zuhur etti. Bunların Kur'an'dan, delilden ve vicdandan hiçbir nassipleri yoktur. Sadece cahillere uyarlar, bunlar da onlara, kendileri gibi cahil yazarların kitaplarındaki sözleri tevil ederler. Şayet bunlar tevhid ve tenzihe dair en kısa sûre olan İhlâs Sûresi'ni gereği gibi anlayabilselerdi, kendilerine asla şirk ulaşamazdı.

İlk Müslümanların tevhid inancı, Allah'ı tanıyıp sevmeleri, O'na tevekkül etmeleriydi. Bu, onların gönüllerini arıtıyor, gayretlerini artırıyor, onurlarını güçlendiriyor ve hakkı ve adaleti yaşatma duygusuyla mükemmelleştiri-

67 Haşr, 59/1,3; Hadîd, 57/1.

yordu. Bu tevhid onlara, ülkeler fethettirdi, onları kâhinlerin hahamların, papazların ve Budist din adamlarının akli ve ruhi köleliklerinden, kralların zulüm ve istibdadından kurtardı. Onları medenîyetin temellerini atmaya, ölü olan ilim ve fenlerin ihyasına ve ilerlemesine öncülük etmeye muvaffak kıldı. Bütün bunlardan sonra yeryüzünde hiç kimsenin erişemediği ve hatta yaklaşamadığı bir seviyeye ulaştılar. Öyle ki, meşhur tarihçi ve sosyolog Dr. Gustave Le Bon bu konuda şunları söyledi: *"Teknik kabiliyetin gelişmesi kalkınmış bir ülkede ancak üç nesil zarfında tamamlanır. Birincisi, taklit nesli, ikincisi ara nesil, üçüncüsü de bağımsızlık ve içtihat nesli."* Sonra şunu ekledi: *"Fakat sadece Araplarda bu teknik kabiliyet, bu işi uygulamaya başlayan ilk nesilde kökleşti."*

Diyorum ki, bunun sebebi: Kur'an'ın onları objektiflik, hür düşünce ve taklidi küçümseyici bir terbiye üzere yetiştirmesidir. Ayrıca onları din ve dünya işlerinde beşeriyete önder olacak kıvamda hazırlamasıdır. Fakat bütün bunlar, İslam Hilafetinin ve Medenîyetinin zevalinden ve otoritenin Acemlerin (Arap olmayanlar) eline geçmesinden sonra onların nesillerine gizli kaldı. Zaten Acemler, Kur'an hidayetinden kopuk, şekli ve taklidi bir Müslümanlığa sahiptiler.[68]

Dinin İkinci Esası: Dirilme ve Ceza Gününe İmandır

Dinin ikinci esası; ahiret gününe ve o günde dirilme, hesap verme ve amellere göre karşılık verileceğine inanmaktır. Müşrik Arapların çoğu bunu şiddetli şekilde inkâr ediyordu. Allah'a iman ve bu imanın, ümmeti salih amele, her türlü kötülüğü, azgınlık ve düşmanlığı terke yöneltmesi ahiret inancı olmadan tamamlanmaz. Ehl-i Kitab ve diğerlerinden, kitaba, medenî ve dini kanunlara sahip olup da kitapları kaybolan, yakılan ve üzerlerine putperestlik çökenler öldükten sonra dirilmeye ve amellerin karşılığının görüleceğine inanıyorlardı. Fakat bu inançları bid'atlere dayandığı için fesat karışmış, böylece de insanlara sağlayacağı faydanın çoğu kaybolmuştu. Hintlilerde ve diğer eski putperest ve Hıristiyan artıklarında bu inancın esası, kendini feda eden bir kurtarıcının varlığı inancıydı. Bu kurtarıcı insanları hataların cezasından kurtaracak ve kendini bu uğurda feda edecekti. Bu; ilahi teslisin ikinci esasıydı ki, Zaten Hıristiyanların; Mesih'in kendisini in-

---

68 Ama talebesi Rıza'nın bu yaklaşımına rağmen müfessirimiz Üstad Muhammed Abduh da soyu Oğuzlara dayanan bir Acemdi!... (Yayıncı)

sanlık için feda etmesi inancı ve diğer inançları, daha önce de geçtiği gibi lafzıyla ve manasıyla Hintlilerin Kirişna'da söylediklerinin tıpatıp aynısıdır. Sadece İsa ve Kirişna isimleri ayrılmaktadır.

Yahudilere gelince; bütün dinleri, İsrail oğullarına has olup, Allah'ın onları diğerlerine üstün tutması esasına dayanmaktadır. Onlar, Allah'ı, İsrail'in ilahı olarak isimlendirmektedirler. Sanki O, âlemlerin değil de sadece kendilerinin Rabbidir. Dinleri, maneviyattan ziyade maddeciliğe daha yakındır. Dinin esaslarından olan ahirete iman esasının bozukluğu Allah'a iman ve O'nu tanıma esasının bozukluğundan kaynaklanmaktadır. O da birincisi gibi ıslaha muhtaçtır.

Kur'an beşer için bu ıslahı getirmiştir. Peygamberlerin, ahiretteki karşılık konusunda tebliğ ettikleri dini inancı makul olan aslına döndürmüştür. O da Allah'ın, insanoğlunun saadet ve bedbahtlığını iman ve ameline bağlamak sûretiyle ona ikramda bulunmasıdır. İman ve amel, başkasının ameliyle değil, kişinin kendi çalışması ve kazancıyladır. İnkâr ve günahlara karşı verilecek ceza, Allah'ın birini diğerine tercih etmesine değil, O'nun bütün mahlûkat için geçerli olan adaletine göredir. İman ve salih amele verilecek karşılık ise, Allah'ın lütfu gereğidir. Her iyiliğin karşılığı on mislidir. Allah bazen bu mükâfatı kat kat arttırabilir.

Bütün bunların dayanağı, Allah'ın şu prensibidir: *"Nefse ve onu düzenleyip şekil verene sonra da ona iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir."*[69] Yani Allah bu nefsi yaratmış, ona verdiği akıl ve duygularla da onu şekillendirmiştir. Onu fıtri ve tabii ilhamla kötülüğe kabiliyetli hale getirmiştir. Bu fücur onu alçaltıp, örtmektedir. Aynı zamanda ona takvayı da ilham etmiştir. Takva ise onu kurtarıp yüceltmektedir. Nefis bunların her ikisini de kendi iradesiyle yapacak kabiliyettedir. Duygu ve istekleri arasında tercih imkânına sahiptir. Allah nefse, hakkı ve hayrı, batıla ve şerre tercih ettirecek akıl ve din vermiştir. Nefsin, iman, yüce ahlak ve güzel amellerle temizlenmesi ve arınması nispetinde dünya ve ahirette derecesi yüksek olur. Aksi halde durum tersine döner.

69 Şems, 91/7-10.

Ceza, nefsi arıtan veya kirletip karartan bedeni ve ruhi amelin tabii sonucudur. Bu gerçeği, insanın mahiyetini ve Allah'ın hikmetini bilen herkes tespit edebilir. Bu, Kur'an'ın ıslah ettiği dini öğretiler cümlesindendir.

Arap müşrikleri dirilme ve cezayı inkâr ediyor, Ehl-i Kitab ise ahiret hakkında bozuk inanca sahiptiler. Oysa ahirete inanmanın Allah'a imanı tamamladığını öğrendiğin, bu inancın, insanı batıl, şer, zulüm ve taşkınlıktan alıkoyan ve onu hakka, hayra ve erdemli işe yönelten bir faktör olduğunu idrak ettiğin zaman, insan bünyesinde oluşan etkinin ancak enteresan üsluplarla Kur'an'da bu inancın tekrar edilmesiyle gerçekleştiğini de idrak etmiş olursun. Kur'an'ın bu üslubunda bazen temsiller şeklinde, bazen de delil ve belgeler şeklinde açıklama ve tasavvuru güç olan şeyleri zihne yaklaştırma güzelliği vardır. Bu konu apaçık ayetlerde tekrar edilmiş, belki de bu tekrar yüzlerce defa yapılmıştır. Bu tekrarların usanç ve bıkkınlık vermemesi de Kur'an'ın icazındandır.

Dirilme ve cezaya inanmak bütün dinlerde ikinci esastır ve birinci yani, Allah'a inanmanın tabii gereğidir. Allah bütün kemal sıfatlarıyla muttasıftır. Fiil ve hükümlerinde abesle iştigalden münezzehtir. Bunun Kur'an'dan en açık delili şu ayetlerdir: *"Sizi boşuna yarattığımızı ve huzurumuza döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?"*[70]; *"İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor? O, ana rahmine dökülen bir damla su değil miydi? Sonra o damla bir embriyo haline geldi ve Allah onu yaratıp güzelce şekillendirdi. Ondan da erkek ve dişi olmak üzere iki cins yarattı. Şimdi bunları yapan Allah'ın, ölüleri diriltmeye gücü yetmez mi?"*[71] İnsanın, iman esaslarından olan bu esası inkâr etmesi; Rabbinin mahlukat üzerindeki adalet ve hikmetini de inkârına yol açar. Aynı zamanda kendisini en güzel sûrette yaratması ve diğer varlıklara üstün kılması nimetini inkâra da sebep olur. Halbuki Allah dünyayı ve dünyada olan her şeyi onun emrine vermiş, ayrıca sonuçta döneceğini vaat ettiği gayp âlemindeki pek çok varlığa da üstün kılmıştır. Bu inkâr onu, Allah'ın kendisine verdiği duygu, güç ve akıl nimetlerini tanımamaya, sonsuz bir hayat için yaratılmış olduğuna delalet eden sonsuz ilim öğrenme kabiliyeti üzere yaratılma hikmetini görmemeye de yol açar.

---

70 Mü'minûn, 23/115.

71 Kıyâmet, 75/36-40.

Bütün bu inkâr ve cehaletin neticesi ise; kendisinin hikmetsiz ve abes olarak yaratıldığına, bu âlemdeki varlığının, musibetler, zulüm, taşkınlık ve günahlarla karartılmış şu sınırlı ve kısa ömürden ibaret olduğuna, başıboş bırakıldığına, insanlardan zâlim olanların zulümlerinin, adil olanların da adalet ve ihsanlarının karşılığını görmeyeceklerine inanarak nefsine en büyük hakareti yapmış olmasıdır. Mademki bu karşılık dünyada herkes için düzgün şekilde verilmiyor, o zaman ahiretteki karşılık, umumi adaletin en büyük göstergesi olmaktadır.

Kur'an'ın, Hıristiyanların sahip olduğu dirilme ve ceza inancına aykırı olan tespiti şudur: Ahiret hayatındaki insan, dünyadaki insan gibi olacaktır. Ne var ki, temiz nefisler ve yüce ruhlar, dünyada nefislerini arıttıkları için ahirette ruh ve ceset itibarıyla daha mükemmel olacaklardır. Kötü nefisler ve alçak ruhlar ise, dünyada nefislerini kirlettikleri için ahirette en kötü ve en noksan halde olacaklardır. Eski Mısırlılardan ve önceki diğer din mensuplarından öğrenildiğine göre eski dinler, insanlara ruh ve cesedin birlikte dirileceği akidesini öğretmekteydiler.

Şayet dirilme sadece ruhlar için söz konusu olursa, ruh ve cesetten mürekkep olan şerefli ve yüce insan nevinin yaratılışı konusunda Allah Teâlâ'nın tasarrufu noksanlaşmış olur. Çünkü insan hem ruhi, hem de bedeni zevkleri hisseder. Allah'ın hikmetleri ve sanatının sırları ancak ruh ve cesette tecelli eder. Zira Allah hayvan ve bitkileri ruhi zevklerden, melekleri ise bedeni zevklerden mahrum bırakmıştır. Felsefi nazariyelere temayül edenlerin sadece ruhani dirilmeyi kabul etmeleri, bedeni zevkleri hakir görmelerinden ve pek çoğu bu zevklere daldıkları halde bunları hayvani zevkler olarak isimlendirmelerinden ileri gelmektedir. Şayet insan, aklını fikrini sadece bedeni zevklere yönlendirir, ilim ve irfanla, ruhi ve akli zevklerden uzaklaşırsa ancak o takdirde noksanlık söz konusu olur. Bu ifrat ve tefritin kaynağı; Hintlilerin, bedeni hakir görmelerindeki ve nefsi perhizle, işkenceyle terbiye etmedeki aşırılıklarıdır. Hıristiyan sofuları onlara feda, teslis ve haç konusunda uydukları gibi, bu konuda da uydular. Naklettiklerine göre güya Hz. İsa onlara yemekte veda ederken talebeleriyle şarap içmiş ve onlara şöyle demiş: *"Fakat ben size derim: Babamın melekûtunda sizinle taze olarak onu içeceğim, o güne kadar, ben asmanın bu mahsulünden artık içmeyeceğim."*[72].

72 Matta, 26/29.

Yahudiler ise tam bunun aksine hareket etmiş, İslam ise orta bir yol getirmiş, insana bütün haklarını vermiş ve ondan insanlığını kemale erdirecek her şeyi istemiştir. Biz A'râf Sûresi'nde konunun ilmi ve dini bütün yönlerini açıkladık ve vaki olan şüpheleri izale ettik. Bu sûre, Allah'a iman, tevhid, diriliş, peygamberlik konularını ve müşriklerin bu konudaki şüphelerini gidermede en kapsamlı sûredir.[73]

Ahiret hayatının tanımına dair nass'dan anlaşıldığına göre; cesetlerdeki tasarruf ve güç, genelde ruhi kuvvetlere ait olacaktır. Onlar latif şekillerde teşekküle kadir olacaklar, kısa zamanda uzak mesafeleri kat edecekler, cennetliklerle cehennemlikler arasında konuşabilecekler. Çağımızda insanlığın kimya ilminde, elektriğin özelliklerini bilmede, sanat ve teknolojide ilerlemesi bütün bunları insan idrakinin daha çok anlamasını güçlendirmektedir. Hâlbuki dinsiz materyalistler şu ayeti Hz. Peygamber'in hayallerinden sayıyorlardı: *"Cennetlikler cehennemliklere: Biz Rabbimizin bize vaat ettiğini gerçek olarak bulduk. Siz de Rabbinizin size vaat ettiğini gerçek olarak buldunuz mu? diye seslenirler. Onlar da: Evet, derler. Hemen aralarından bir münadi: Allah'ın laneti, Allah yolundan alıkoyan, onu eğriltmek isteyen ve ahireti inkâr eden zâlimlerin üzerine olsun, diye seslenir."*[74] Hâlbuki biz Mısır'dan telefonla Avrupa başkentlerindeki insanlarla konuşabiliyoruz. Televizyon yaygınlaştığı zaman biz onları, onlar da bizi karşılıklı konuşarak görme imkânına sahip olacağız.

Batılı ve diğer ruh bilginleri kabul etmişlerdir ki; tasavvuf ehlinin dediği gibi, insan ruhları madde âleminden edindikleri cesetlerde şekillenme gücüne sahiptirler. Bu ve benzer meseleleri daha önce bu tefsirde açıklamıştık. Burada bunları, Kur'an'ın Yahudi ve Hıristiyan kitaplarından ve Hz. Muhammed'in akıl ve ruhi ilhamlarından kaynaklandığını ileri sürenlere karşı bir reddiye olmak üzere özet olarak zikrediyoruz. Bunlar, Kur'an'ın dünyanın harap olacağına, diriliş ve cezaya iman akidesinin başlangıcı olan kıyametin kopacağına dair verdiği haberlere de uygundur. Çünkü bunların Ehl-i Kitab ve başkaları nezdinde bir esası olmadığı gibi, Rasulullah'ın (s) zekâsı ve akli nazariyesiyle bunları kavraması da mümkün değildir. Bunun özeti şudur: Kâria (yıldız) yeryüzüne çarpar, şiddetli bir gürültü çıkarır,

73 A'râf, 7/59. ayetin tefsirine bakınız.
74 A'râf, 7/44,45.

yeri şiddetle sarsar. Fezada yayılan bir toz bulutu haline dönüşür. Bu esnada âlimlerin "cazibe kanunu" diye isimlendirdikleri "çekim kanunu" devreden çıkar ve yıldızlar darmadağın olur. Bu anlam ne astronomi, ne de din bilginlerinden hiçbirinin aklına gelmedi. Dolayısıyla Hz. Muhammed bunu kendi ülkesinde veya yolculuk esnasında bir kimseden duydu, demek mümkün değildir. Ayrıca bunu kendi aklı ve düşüncesine göre söylemesi de imkânsızdır. Bu, "Kur'an, psikolojik bir sezginin mahsulüdür." diyenlerin iddialarını çürüten pek çok Kur'an haberlerinden birisidir.

Çağdaş astronomi âlimlerinin pek çoğu açıkça belirtmiştir ki, dünyanın bu şekilde harap olması, bu konudaki ilmi nazariyelerin en makul olanıdır.

Dinin Üçüncü Esası: Salih Amel

Hz. Peygamber'e vahiy gönderilmesinin gayelerinden üçüncüsü; Amel-i salihtir. Kur'an'ın pek çok sûrelerinde tekrar edilmiştir. Bu tekrardan maksat; insanlığın sadece taklide dayandırdığı ve nefsi tezkiye ve toplum işlerini düzeltmekten uzaklaştırarak bozduğu ameli ıslah etmektir. Fakat bu tekrar; asıl olan ve başkalarının kendisine tabi olduğu tevhid konusundan sonra gelmektedir. Şayet hatırlatma ve etki yönünden bu tekrara ihtiyaç olmasaydı, kısalığına rağmen Asr Sûresi ilmî ve amelî ıslaha kâfi gelirdi. İhlâs Sûresi'nin itikat ve tevhid konusuna kâfi geldiği gibi. Her iki sûre de bir satıra sığacak kadar kısadır. Fakat Kur'an'ın icaz ve hidayetine dair olan mucizelerindendirler.

Ayrıca salih amel birinci derecede Allah'a imanın gereklerindendir. Çünkü kim Allah'ı tanırsa, O'nun hamde, şükre, ibadete, sevgi ve tazime layık olduğunu da bilir. Bu ayrıca ikinci derecede amellere karşılık verileceği inancının da gereklerindendir. Azaptan korkmanın ve sevap ummanın tabii sonucudur.

Allah'a yaklaştıran ibadetler ve Allah'ı hoşnut eden diğer iyi ameller, salih amellere girer. Ana babaya iyilik, akrabayı gözetmek, yetim ve yoksullara ikram etmek gibi amellerin insanlığı ıslah etkisi vardır. İsrâ Sûresi ayetlerindeki kapsamlı tavsiyeler bu salih amellerin belli başlılarındandır.[75] Bunlar Tevrat'taki On Emir'den daha kapsamlı ve daha muazzamdır. En'âm Sûresi'ndeki 151. ayet de böyledir. Ayrıca insanları faziletlere yönelten, din

75 İsrâ, 17/23-39. ayetlere bakınız.

akıl, ırz, mal ve bedenlere zarar veren rezaletlerden sakındıran ayetler de bu kabildendir. Bu rezaletlerin en büyük hareket noktası, hevaya uymak ve şeytanın vesvesesine tabi olmaktır. Bunların zıddı ise takva melekesidir. Takva ise; nefsi karartan ve onu dünya ve ahirette kötü konuma düşüren bütün olumsuzluklardan koruyan melekenin en kapsamlı adıdır. Bundan dolayı takva; din, evlilik, savaş ve diğer konularda daima söz konusu edilir. Biz bu konuyu Enfâl Sûresi'nin 29. ayetin tefsirinde açıklamıştık. Bu konuda Kur'an'dan başka misaller getirerek konuyu uzatmaya gerek yoktur.

Kur'an'ın, salih amellere yönlendirmedeki metodu; bu amellerin asıllarını ve en önemlilerini açıklamak ve özet olarak bunları tekrar tekrar hatırlatmaktır. İbadetler içinde en çok teşvik ettiği ise namazdır. Zira o, psikolojik ve sosyal en yüksek ve ideal bir ibadettir. Aynı şekilde zekâta da çok teşvik etmiştir. Çünkü zekât da mali ve sosyal büyük bir ibadettir. Pek çok ayetlerde bunların eda edilmesini emretmiş ve şu ayetle bunların faydalarını açıklamıştır: *"Namaz hayâsızlıktan ve kötülükten (fahşadan) alıkor. Allah'ı anmak en büyük ibadettir."*[76]; *"Şüphesiz ki insan hırslı ve sabırsız yaratılmıştır. Kendisine bir kötülük dokunduğu zaman feryat eder. Bir hayır dokunduğu zaman da cimrileşir. Yoksula vermez. Ancak namaz kılanlar, namazlarına devam edenler bunun dışındadır. Onların mallarında isteyen ve mahrum kalmış kimse için belli bir hak vardır. Onlar hesap ve ceza gününü tasdik ederler ve onlar Rablerinin azabından korkarlar."*[77]; *"Onların mallarından bir kısmını, kendilerini temizleyecek ve günahlarından arıtacak bir sadaka olarak al."*[78]

Uygulama ve peygambere uymakla muhafaza edilecek olan namaz, zekât, oruç ve hacc hükümleri tekrar edilmemiş hatta bunlar özel fayda dışında zikredilmemiştir. Sadece oruç hükümleri bir yerde geçmiştir. Kur'an'da her namazın rekâtları, rükû ve secdeleri belirtilmediği gibi, her kâlem malda farz olan zekât nisabı da Hz. Peygamber'in açıklamalarından öğrenilir ve uygulama ile devam ettirilir. Zira bunların belirtilmesinde nefsi tezkiye ve imanı takviye yoktur.

---

76 Ankebût, 29/45.

77 Meâric, 70/19-27.

78 Tevbe, 9/103.

Kur'an Faziletlerinin İncil Faziletlerine Tercih Edilmesi

Burada İncil'den iki fazilet zikredeceğim ki, Hıristiyanlar aralarında söyleye geldikleri bu faziletlerin İslam'ın getirdiklerinden daha mükemmel olduğunu iddia ediyorlar.

Birincisi; Hz. İsa'nın şu sözü: *"Düşmanlarınızı sevin, size beddua edenlere dua edin. Size kötülük edenlere iyilik edin. Kim sağ yanağına vurursa, sol yanağını da ona çevir."* Açıkça bilinmektedir ki, buna benzer emirler insanlardan ancak zelil ve köle olanlar için mümkün olabilir. Ayrıca bunlar güçlüleri, boyun eğen zayıfları ezmeye teşvik eden en büyük fesat sebepleri de olabilir. Üstelik bu prensipleri en çok çiğneyenlerin de, kendilerini Hıristiyan sayanlar olduğunu görüyorsun.

Aslında bu türlü emirler umumi fıtrat dininde gelmez. Çünkü bunları yerine getirmek mümkün değildir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Allah hiç kimseye güç yetiremeyeceği şeyi yüklemez."*[79] Kur'an bunları; adalet, fazilet ve maslahatı birlikte gözeterek ele almıştır. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Bir kötülüğün cezası yine onun gibi bir kötülüktür. Ama kim affeder, bağışlarsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz ki Allah zâlimleri sevmez. Zulme uğradıktan sonra hakkını alan kimseye gelince, işte onların aleyhinde ceza vermek için herhangi bir yol yoktur. Yol ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler aleyhinedir. İşte onlar için acı veren bir azap vardır. Her kim de sabreder ve kusuru bağışlarsa işte bu, elbette azmedilecek işlerdendir."*[80] Açıktır ki, kötülük yapanın affedilip bağışlanması ancak nefsine galip gelen güçlü kimse için söz konusudur. Böylece onun, affettiği kimseden üstün olduğu ortaya çıkar. Böylece zulmün devamını ve düşmanlığı teşvik eden pozisyonlarda düşmanlık dostluğa dönüşmüş olur. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel şekilde sav. O zaman seninle kendi arasında bir düşmanlık olan kişinin, sanki samimi bir dost gibi olduğunu görürsün. Bu olgunluğa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna da ancak hayırdan büyük bir pay sahibi olan kavuşturulur."*[81] Kur'an'ın adalet ve faziletin derecelerini ve kemal ve mertebelerini nasıl açıkladığını ve bu konuda maslahat ve akli hikmetlerle nasıl delil getirdiğini gör. Bu en yüce ıslahın mürşit

79 Bakara, 2/286.

80 Şûrâ, 42/40-43.

81 Fussilet, 41/34,35.

ve peygamberlerin en faziletlisi olan Rasulullah'ın (s) diliyle ifade edilmesi, Kur'an'ın dinin tamamlandığı bir vahiy eseri olduğuna delil değil midir? Evet, delildir. Ben de bunun şahitlerindenim. Bunu ancak cahil, aşağılık ve akılsız kimseler inkâr edebilir.

İkincisi; Hz. İsa'nın, dünyadan el etek çekme, onu terk etme konusundaki aşırılığı, zenginliği kötülemesi, halatın iğne deliğinden geçmesinin, zenginliğin göklerin melekûtuna girmesinden daha kolay olacağını söylemesi... Biz diyoruz ki, bu ve önceki mesele; Yahudilerin israfı ve mala tapmadaki aşırılıklarına karşı geçici bir ıslah olabilir. Zira mal hırsı Yahudilerin ahlakını bozmuş ve dünyalarını dinlerine tercih etmişlerdi. Aşırılığa geçici olarak zıddıyla karşı konulur. Yahudilerin ve başkalarının hürriyetine el koyan Roma İmparatorluğu da düşmanlık ve haksızlıkta aşırı gitmişti.

İslam'a gelince; o, insanlığın genel ve daimi dinidir. Onda ancak bütün insanların dinleri ve dünyalarındaki maslahatları dikkate alınır. O, bu konuda malı, israf ve azgınlığa sebep olduğu takdirde kötüler. Haksız kazancı, farz olan hakların engellenmesini, fakir ve zayıflara karşı cimri davranılmasını kınar. Haklı kazanıp, haklı harcamayı, insanlara faydalı olacak, dini güçlendirip ümmeti destekleyecek şekilde Allah yolunda harcanmasını ise metheder. Bu şekilde harcama ümmet'in kimlik ve bağımsızlığını korumaya yardımcı olur. Bu ve önceki mesele, Allah'ın elçi ve peygamberlerinin sonuncusu olan Hz. Muhammed'e, Kur'an'dan vahyettiği ve dini tamamladığı hususlardandır. Ümmi ve öğrenci konumundaki bir kimsenin sırf kendi aklıyla, milyonlarca insanın ayetleriyle ibadet ettiği semavi kitaplarda, filozof ve bilge kişilerin kitaplarındaki öğretilere benzer ıslah örneklerine ulaşması mümkün değildir.

Filozoflardan söz etmişken, faziletlere ve hayırlı dini amellere dair onların çömezlerinin dillerine doladıkları fakat zararını kavrayamadıkları bir şüpheyi de burada zikredeceğim. Onlar diyorlar ki; "*Beşeri olgunluk, insanın iyiliği bir sebebe bağlı olarak değil, sırf iyilik olduğu için yapmasıdır.*" Onlar, insanın iyiliği ahiret sevabını umma ve cezasından korkma duygusuyla yapmasını en büyük sakatlık olarak görüyorlar. Hâlbuki olgunluk; kişinin kendinden sıyrılıp nefsini ve Rabbini razı etmeyi düşünmeksizin yaptığı amelle sadece başkalarının faydasını gözetmektir, diyorlar. Peki, insanlara iyiliğin mahiyetini kim öğretecek, onları hayra kim teşvik edecek?

Sözün özü şudur: Dinin bu üç esası bütün eski toplumlardan intikal etmiştir. Bu da gösteriyor ki, bunlar aynı köktendir. Yani vahiy mahsulü ve peygamberlerin yoludur. Fakat bunlara putperestlik bid'at ve öğretileriyle fesat karışmıştır. Ümmi olan Hz. Peygamber bu Kur'an'ı Yüce Allah'ın katından almış ve bunları insanlığın saadetini temin etmez hale sokan fesatlardan arındırmıştır. Çünkü insanlar bunları Allah'a imana şirk karıştırarak, O'nu yaratılmışlara benzeterek, cezayı, hak ve adalet değil, dostluk ve bedel karşılığı görerek almışlar, ibadetleri, oyun ve eğlence şeklinde taklit havasına sokmuşlar, nefsi arıtmaya yaramayan, akıl ölçüsüne sığmayan şekiller haline getirmişlerdir. Hâlbuki İslam'ın bütün ibadet ve adabı makuldür, insan fıtratını tamamlar mahiyettedir.

Biz bu konuya Kur'an'ın peygamberlik ve peygamberlerin görevleri konusunda insanların bilmedikleri hususlara dair açıklamasını ekleyeceğiz. Sonra da Kur'an'daki insanlık için genel ve daimi ıslah prensiplerini açıklamaya döneceğiz. Zira bunlar, Kur'an'ın Hz. Muhammed'in nefsinden kaynaklanan bilgiler olmayıp, Allah'tan gelen bir vahiy olduğuna delalet etmektedir.

Kur'an Fıkhının 2. Hedefi: Peygamberlik İnancıdır

İnsanlığın Peygamberlik ve Peygamberlerin Görevlerine Dair Bilmediklerinin Açıklaması:

Araplar, Hicaz ve civarındaki hanif kalıntısı bazı fertlerle, komşuluk sebebiyle Hıristiyanlık ve Yahudiliğe giren şahıslar dışında vahyi ve peygamberliği hoş karşılamıyorlardı. Zaten benimseyenler de pek azdı. Arap müşriklerinin ve diğerlerinin vahiy konusundaki şüphesi; Allah'ın bu iş için bazı insanları seçip, diğerlerine tercih etmesini uzak görmelerinden kaynaklanıyordu. Zira onlara göre insan olarak herkes eşitti. Bu konuda Allah'ın, bu ikram ve rahmeti kullarından dilediklerine tahsis etmesini inkâr eden Yahudiler de onlara yakın düşünüyorlardı. Zira onlar peygamberliğin sadece İsrail oğullarına mahsus olması gereğine inanıyorlardı. Sanki Allah'ın diğer kulları, Yahudilere verdiği peygamberlik hidayetini, O'nun rahmet ve ikramını almaya layık değillermiş gibi algılayabilirdi. Bundan dolayı onlar peygamberlerini yalancılık, hile, Allah'a tuzak kurmak, O'nunla mücadele etmek ve büyük günah işlemekle tavsif ediyorlardı. Nitekim bu konu bölümün birinci kısmında geçmişti. Hıristiyanlar da peygamberliğin kendilerine

has olması hususunda onlar gibi düşünüyorlardı. Peygamberlerin dışında Mesih'in elçilerini ve başkalarını takdis edip onlara da ibadet ediyorlardı. Bununla beraber İsa'nın bazı has talebelerinden, sıkıntı anında onu terk ettiklerini, bazılarının ise onu düşmanlarına teslim ettiğini naklediyorlardı. Hatta İsa onlara şöyle demişti: *"Bu gece hepiniz benim hakkımda şüpheye düştünüz."* Hıristiyan ve Yahudilerden bir grup hahamlarını, rahip ve papazlarını Allah'tan gayri Rabler edindiler. Çünkü onlara ibadet belirleme, haram ve helal kılma gibi dini hükümler koyma hakkını tanıdılar. Bütün bunlar Allah'ı, O'nun adaletini, rahmet ve ikramının genelliğini inkâr etmek, insan cinsini bozmak, insanlığın büyük çoğunluğunu kendi ırklarının mensuplarına köle haline getirmektir. Allah Kur'an'ı, son peygamber Hz. Muhammed'e göndermekle bütün bunları iptal, peygamber ve uyarıcıları bütün insanlığa gönderdiğini ispat etti. Nitekim şöyle buyurdu: *"Andolsun ki biz, her ümmet'e; Allah'a kulluk edin, tağuta tapmaktan sakının, diyen bir peygamber gönderdik. Allah onlardan bir kısmını doğru yola iletti, bir kısmı da sapıklığa düşmeyi hak etti."*; *"Şüphesiz ki biz, seni bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Her ümmetten mutlaka bir uyarıcı gelip geçmiştir."* ([82]) Allah dinî teşrii, Allah'ın haklarından yapmakla insanı yüceltmiştir. Nebiler ve Rasuller sadece O'nun tebliğcisidirler yoksa insanlara dayatıcı değillerdir. Onlara itaat, Allah'a itaate bağlıdır. Allah, onların insanlara tanıdığı kanun koyma yetkisini iptal etmiştir. Nitekim peygamberlere ve onların gerisindeki azizlere ibadeti de ortadan kaldırmıştır. Böylece insanlar özellikle Hıristiyan ve diğer dindar ümmetlerin içine düştükleri ruhi ve akli kölelikten kurtulmuştur.

Bu konuda bütün din ve mezhep mensuplarının sapıtmaları sebebiyle pek çok sûrede bu düzeltme tekrarlanmış ve peygamberlerin diğer insanlar gibi birer beşer oldukları ve kendilerine vahiy geldiği, kendilerine vahyedilen Allah'ın dinini sırf tebliğle memur oldukları açıkça belirtilmiştir. Allah, dinini tamamlayan son peygamberine Kehf Sûresi'nin sonunda şöyle buyurmuştur: *"De ki; Ben sadece sizin gibi bir insanım. Ancak bana; sizin ilahınızın bir tek ilah olduğu vahyediliyor."*[83] Kehf Sûresi'nin ortasında da bütün peygamberler hakkında şöyle buyurdu: *"Biz peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz."*[84] Bunun benzeri En'âm Sûresi 48. ayet de geçmektedir.

---

82 Fâtır, 35/24.

83 Kehf, 18/110.

84 Kehf, 18/56.

Bu manada daha pek çok ayet vardır. Allah, peygamberleri müjdeci, uyarıcı ve uygulayıcı olarak göndermiştir. Allah'ın mahlûkatı üzerindeki şeriatı ve kanunlarına aykırı davrandıkları takdirde, O'nun azabından kurtulma imkânları yoktur. Biz bu hususu şu ayetin tefsirinde açıklamıştık: *"De ki; Allah'ın dilemesi dışında ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim, elbette çok hayır yapmak isterdim ve bana hiçbir fenalık dokunmazdı. Ben iman eden bir kavim için sadece bir uyarıcı ve müjdeciyim."* ([85]) Bunun benzeri, tefsir etmekte olduğumuz bu sûrenin 49. ayetinde de ifade edilmektedir. Rasulullah (s) bu durumu sözleri, davranışları ve kulluk konusundaki tevazusuyla ayetleri tevile yer bırakmayacak şekilde ortaya koymuştur. Öyle ki, bu durumu kavrayan hür fikirli Batılı bir âlim şöyle dedi: *"Muhammed, Hıristiyanların peygamberlerini ilahlaştırdıklarını ve onlara kulluk ettiklerini görünce kendisinin Allah'ın Rasulü olarak tanımlanmasıyla yetinmemiş, ashabına şöyle demelerini emretmiştir: Şahadet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur. Yine şahadet ederim ki, Hz. Muhammed O'nun kulu ve elçisidir."*

Arap müşriklerinin dünyada putlarına, Ehl-i Kitab'ın ise dünya ve ahirette peygamber ve azizlerine tanıdıkları şefaat konusuna gelince, Kur'an bunu reddetmiş, bütün şefaat hakkının Allah'a ait olduğunu söylemiş, O'nun izni olmadan kendi katında hiç kimsenin şefaat hakkı olmadığını belirtmiştir. *"Allah onların geçmişlerini de bilir, geleceklerini de. Onlar ancak Allah'ın rızasına ermiş olanlara şefaat ederler. Onların hepsi de Allah'ın korkusundan titrerler. Onlardan her kim; ben başka bir ilahım, derse, işte biz onu cehennemle cezalandırırız. İşte biz zâlimlere böyle ceza veririz."*[86] Biz bu hususları Bakara ve başka sûrelerin tefsirinde detaylı olarak açıkladık. Hadislerde belirtilen şefaat Kur'an'ın reddettiği putperest şefaati değildir. Allah bu şefaat meselesini öncekiler gibi fazla tekrarlamadı. Zira bu ötekilerin uzantısıdır. Bu konuda ikna daha kolaydır.

Görüyorsun ki Kur'an, milyonlarca insanın hata ettiği bu meselenin içyüzünü açıklamıştır. Çünkü insanlar kendilerine fayda ve zararı dokunmayan şeyleri Allah'a ortak koşmuşlardır. Peki, bu, Rasulullah'ın (s) Ehl-i Kitab âlimlerinden yararlandığı konulardan mıdır? Yani bu âlimler, Hz.

85 A'râf, 7/188.

86 Enbiyâ, 21/28,29 Enbiyâ, 21/28,29.

Muhammed'e cömert davrandılar da, kendi kavimlerine cimrilik mi gösterdiler? Yoksa bu, onun nefsinden mi kaynaklanmıştır? Bu durum, bu peygamberlere uyanların iddiasına göre kendisinden kaynaklanan bilginin, Allah'ın başkasına vahyettiği vahiyden daha üstün olmasını gerektirir. Bu ise doğru değildir. Bunlar ona Allah'tan gelen bir vahiydir.

Bütün Peygamberlere İnanmak, Aralarında Ayırım Gözetmemek

Kur'an'ın peygamber ve Rasuller konusunda açıkladığı hususlardan birisi de, Allah'ın bütün elçilerine inanma ve iman konusunda aralarında fark gözetmeme gereğidir. Bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr etmek tamamını inkâr gibidir. Çünkü hepsinin de Allah'a nispetleri ve sorumluları irşat konusunda ilahi mesajı ve şeriatı tebliğ görevleri aynıdır. Yüce Allah Bakara sûresinin sonlarında şöyle buyurdu: *"Peygamber, Rabbi tarafından kendine indirilene iman eti. Mü'minler de iman etti. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandılar ve 'Allah'ın peygamberlerinden hiçbirini ayırmayız.' dediler."*[87] Nisâ Sûresi'nde de iman konusunda peygamberleri ayırt etmenin gerçek küfür olduğunu açıklandı. Ayırt etmeksizin bütün peygamberlere inanmanın ise gerçek iman olduğu belirtildi. [88]

Bu inanç; Allah'ın bütün peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği dinin, insanların hidayeti, ıslahı ve onları dünya ve ahiret mutluluğuna hazırlamada aynı maksatları gözetmeleri gerçeğine dayanmaktadır. Ancak zaman ve zeminin gerekleri ve toplumların kabiliyetlerinin farklılığına göre ibadet ve kanunların şekilleri değişmektedir. Onların bazısına inanıp, bazısını inkâr etmek, iman hususunda hevaya uymak ve dinin gerçeği konusunda cahil olmak demektir. Buna itibar edilmez, bu durum aynıyla küfürdür.

Bu adil gerçeklerle mü'minler Ehl-i Kitab'tan ayrı olarak temayüz ettiler. Çünkü Ehl-i Kitab, kitaplarında kötülük ve hayâsızlık isnat etmelerine rağmen sadece İsrail oğullarının, babalarının ve dedelerinin peygamberlerine inanmaktadırlar. Müslümanlar ise, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın her ümmet'e yol gösterici olarak peygamberler gönderdiğine inanırlar, onlara genelde toplu olarak, Kur'an'ın hikâye ettiklerine de detaylı olarak iman ederler. İslam bununla, insanoğlunu yüceltmiştir. Böylece -ileride açıklaya-

---

87 Bakara, 2/285.

88 Nisâ, 4/150-152. ayetlere bakınız.

cağımız gibi- insanlara yakınlık ve umumi insan kardeşliğinin yolun açmıştır.

Kur'an'ın nasssı ve aklın aydınlığıyla bilinmektedir ki, Allah'ın özel imtiyazı ve her birinin kullara olan faydası ve hidayeti sebebiyle bazı peygamberler diğerlerine göre daha üstündür. Zira peygamberlerin pozisyonları cidden farklıdır. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İşte biz bu peygamberlerden bir kısmını, diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bazılarıyla konuştu. Bazılarının da derecelerini yükseltti. Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller verdik ve onu Rûhu'l-Kudüs'ledestekledik."*[89]

Akli ve nakli delillerde de bilinmektedir ki, Hz. Muhammed peygamberlerin sonuncusudur. Allah onunla dini tamamlamıştır. Onu âlemlere rahmet olarak göndermiştir. Ayrıca onu bütün peygamberlerden kat kat üstün kılmıştır. Bu durumu yukarıdaki ayetin tefsirinde özet olarak, bu bahiste de en ölçülü bir detayla açıkladık. Bununla beraber Rasulullah'ın (s), taraftarlarına şöyle dediğini görüyorsun: *"Allah'ın peygamberlerini birbirinden üstün tutmayınız."* Bunu bir Yahudiyi tokatlayan bir Müslümanın bu hareketini kınamak için söylemiştir. *"Yahudi şöyle demişti: 'Hayır, hayır! Musa'yı beşeriyete üstün tutan Allah'a yemin ederim ki!' Müslüman bu sözü şikâyet olarak Rasulullah'a (s) iletti. Rasulullah (s) da Müslüman arkadaşına kızdı ve ona Hz. Musa'nın ahiretteki bir meziyetini anlattı. Sonra da: 'Ben hiç kimse Matta oğlu Yûnus'tan daha faziletlidir, demiyorum'*[90] *buyurdu."* Bu hadisi Buhari ve Müslim, sahihlerinde rivayet etmişlerdir. Buhari'nin başka bir rivayetinde Rasulullah: *"Peygamberler arasında tercih yapmayın"*[91] buyurmuştur. Bazı rivayetlerde ise: *"Beni Musa'ya tercih etmeyin"*[92] demiştir. Bütün bunlardan maksat; Müslümanları, peygamberleri noksan görmekten ve insanlar arasına düşmanlık sokmaktan ve Hz. Peygamber konusunda aşırı gitmekten sakındırmaktır. Hâlbuki o, Ehl-i Kitab'tan bir şeyi sormayı, şu gerekçelerle yasaklamıştı: *"Allah'a yemin olsun ki, şayet Musa aranızda sağ olsaydı, ona sadece bana tabi olmak helal olurdu."* Bu hadisi Ebu Ya'lâ, Câbir'den nakletmiştir.

---

89 Bakara, 2/253.

90 Buhari, *Enbiyâ*,35; Müslim, *Fadâil*,159.

91 Buhari, *Husûmât*,1.

92 Buhari, *Husûmât*,1; *Enbiyâ*,31; Müslim, *Fadâil*,160.

Allah'ın Peygamberleri Desteklediği Kevni Mucizeler Faslı

Bunlardan bazıları kerametlere, bazıları da olağanüstü hallere benzer. Maddeci ve hurafecilerin bu konudaki sapıklıkları:

Bu bahsin birinci kısmında, Hıristiyanların acayip (enteresan), bizim kelamcıların ise, mucize olarak isimlendirdikleri peygamberlere ait ayetlerden söz ettik. Âlimler bunları harikulade olaylardan saymakta ve kısımlara ayırmaktadırlar. Burada beşeriyetin bu konudaki sapıklığını gidermek için İslam'ın görüşünü kısaca belirteceğiz. İslam'ın bu konudaki ıslahı beşeriyeti; insanoğlunun akli gelişmesine ve kâinatın kanunlarına dair ilerleyen ilimlere uygun en mükemmel imana ulaştırmıştır. Bu iman, insanlığa son peygamber Hz. Muhammed vasıtasıyla verilmiştir.

Allah'ın kâinattaki ayetleri iki kısımdır:

Allah'ın yaratma ve tekvin sistemi içindeki ayetleri. Bunlar Allah'ın kudret ve iradesinin kemaline, ilim ve hikmetinin genişliğine, rahmet ve lütfunun sonsuzluğuna en çok delalet eden ayetlerdir.

İnsanlarca bilinen kanunlara aykırı olarak cereyan eden ayetlerdir ki, bunlar daha azdır. Belki de bazılarınca bunlar, Allah'ın bütün yarattıkları ve yaratacakları üzerindeki iradesine, kâinat nizamının bağlı olduğu tabiat kanunlarıyla sınırlı olmayan kudret ve meşietine daha çok delalet etmektedirler. Hikmeti ve her şeyi sağlam yaratması gereği bazen yine başka üstün bir hikmetine binaen bu kanunlarına aykırı olaylar da yaratır. Şayet böyle olmasaydı, o zaman kâinat; farkında olmadığı bir ilim, irade ve tercih olmaksızın kendiliğinden işleyen ince bir sistem üzere cereyan ederdi. Gece ve gündüzleri belirleyen küçük bir saat veya büyük fabrika aletlerinin çalışması gibi. Allah'ın varlığını inkâr eden materyalistler ve varlığa aktif illet (sebep) adını veren felsefeciler, bu sistemi *mekanik* nazariyesiyle izaha kalkışıyorlar ve gördükleri her şeye bilinen ilahi kanunlara aykırı olarak zorla illet ve sebepler icat etmeye çalışıyorlar. Harikulade olayları da tabiatın sapmaları olarak değerlendiriyorlar. Sebebini anlayamadıkları olayları, ispat edici bir delil olmamasına rağmen benimsedikleri bir sebeple kıyas ediyorlar ve diyorlar ki: *"Bugün bunun sebebini anlamasak da, ileride mutlaka anlarız veya yarın bizden sonrakiler anlar"*

Gayp âlemine, orada Allah'ın en güçlü askerleri olan meleklere ve bunların Allah'ın izni ve desteğiyle maddi âlemdeki etki ve tedbirlerine inanan biz mü'minler inanıyoruz ki; Yüce Allah'ın, maddi âleme has olan kanunları dışında manevi âlemin işleyişine dair de kanunları vardır. İnsan bu iki âlem arasındaki zincirin bağlantı halkasıdır. Onun cesedi ve cesedin hayati fonksiyonları maddi âlemden, ruhu ise manevi âlemdendir. İnsan, ceset âleminde oldukça madde ve onun kanunlarıyla, şahsi ve umumi ihtiyaçlarıyla meşgul olur ve bu meşguliyet onunla, gaybi olan ruhlar âlemi arasında perde olur hatta kendini tamamlayan ruhunun bile farkında olmaz. Ruhun ceset üzerindeki hâkimiyet ve zuhuru ahiret hayatında gerçekleşir. Ancak Allah, peygamber ve elçilerinden seçtiği bazı kimselere lütfu ve rahmetiyle meleklerle iletişim ve onlardan vahiy alma imkânı verir. Onları kullarına emirlerini tebliğ etsinler diye dilediği gayp olaylarına vakıf kılar.

Gayp Hakiki ve İzafi Olmak Üzere İkiye Ayrılır

Gayp; bilgisi insanlardan gizli olan şey, demektir ve iki kısımdır:

Hakiki gayp ki; onu ancak Allah bilir.

İzafi gayp ki; onu farklı fıtri kabiliyet ve çalışmalara bağlı farklı sebeplere binaen bazı kimseler bilir, bazıları ise bilmez. Allah'ın peygamberlerine bildirdiği bazı hakiki gayp bilgilerinde onların payı yoktur. Çünkü bunlar, kesbi olmayan peygamberliğin özelliklerindendir.[93] Peygamberlerin dışında ve fakat onlara tabii olan bazı seçkin kimselere de perdenin açılmasıyla bu gayp âlemine dair bilgiden bir pay verilebilir. Bu bilgilerle peygamberlere olan imanları burhan sahiplerinin imanlarından daha üstün olur. Mü'minlerin emiri Hz. Ali'den şöyle dediği rivayet edilir: *"Gayp perdesi açılsa da imanımda bir artma olmaz."*

Bunlardan başka bazı kimseler de vardır ki, fıtratlarının düzgünlüğü, çeşitli perhiz ve egzersizlerle nefsin tedavisi veya nefsin güçlerini bedeni zevklerden uzaklaştıran bir hastalığın arız olması veya güçlü bir iradenin zayıf bir iradeye hâkimiyeti -onu tabii hissinden uzaklaştırıp psikolojik güçlerin özel etkisiyle dilediği istikamete çevirmesi- gibi sebeplerle bazı durumlarda ruhi

93 Bu konunun detaylı mütealası için A'râf Sûresi'nin 187 ve 188. ayetlerin tefsirine bakınız.

bir güçle uzaktaki bir eşya veya eşhası fark edebilirler. Vukuundan önce bazı şeyler zihinlerinde şekillenebilir, bunları haber verilebilir.

Görünürde bilinen kanunlara aykırı olarak cereyan eden olaylar veya alışılmışın dışındaki harikalar her dönemde her toplumdan münferit olaylar tarzında değil, mütevatir olarak nesiller yoluyla aktarılmıştır. Bunların hepsi gerçekten harikulade değildir. Bunlardan bir kısmının sebepleri çoğunluk tarafından bilinmez. Bazıları ise özel eğitimle gerçekleştirilen suni şeylerdir. Bir kısmı da nefse ait güçlerin özelliklerinden, güçlü irade sahiplerinin, zayıf iradelilere etkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu iki hale bazı işlerdeki mükaşefe ve hipnoz dâhildir. Bazı hastaların ve özellikle de inanç ve vehmin tesiriyle oluşan hastalıkların şifa bulması da buna girer. Bazı körlüklerin ve felçlerin şifa bulması da bu kabildendir. Bazı insanlar vardır ki, gözleri sağlam şekilde parladığı halde, göz sinirlerine arız olan bir hastalık sebebiyle gözünü kaybedebilir. Göz tabakası sağlam olduğu halde iki gözünü beyaz bir perde bürüyebilir. Doğuştan körlük veya iki gözünün silme kapalı olması veya İsa peygamberin, Allah'ın izniyle açtığı körlükler bu kabilden değildir. Bu çeşit şekli harikaları A'râf Sûresi 109. ayetin tefsirinde sihir bahsinde açıklamıştık. Ayrıca *Menâr Mecmuası*'nın ikinci cildinde, keramet çeşitleri ve yorumlarına dair yazdığımız makalelerde de bunları açıkladık, mecmuanın altıncı cildinde ise konuyu tamamlamıştık.

Toplumların tarihlerinden ve her toplumda cereyan eden garip olaylardan, bilginlerin özel vasıta ve yollarla keşfettikleri şeylerden habersiz olanların avam kesimi bu olaylarla aldanıyorlar. Bunları üstlenen sahtekâr ve hilebazlara boyun eğiyorlar, mallarını veriyorlar, onlar da kendilerini soyuyorlar, kendi maksatlarına inandırıyorlar, böylece servetlerini heder ediyorlar. Özellikle de bunları evliyanın kerametleri, azizlerin enteresan halleri şeklinde algılarlarsa, aldanış daha fazla oluyor. Bu türlü olaylara ve sahiplerine inanç, tarih bilgisi ve her toplumda cereyan eden olayların bilinci arttıkça, azalmaktadır. Bununla beraber bütün Avrupa ve Amerika ülkelerinde bunlara pek çok inanan vardır. Belki de bunlar Şark ülkelerinde ve özellikle de köylerde olduğu kadar yaygın değildir.

Ne var ki mucizeler olarak adlandırdığımız Allah'ın gerçek ayetleri bu garip hayali işlerin fevkindedir. Bunlar beşerden hiçbir kimsenin kazanç veya dahliyle gerçekleşmez. Allah'ın, elçilerinin desteklediği bu mucizeler

peygamberlerin kazancı, ameli ve etkisiyle meydana gelmez. Hatta bunların başlaması bile Allah'ın onlara emrettiği iradi bir hareketle olmaz. Hz. Musa'nın asasının, koşan bir yılan haline dönüşmesi esnasında onun nasıl korktuğu bu konuda sana yeterli delil değil midir? Musa (a) şiddetli korkusundan dolayı geri dönmüş ve olayı takip edememiş, neticede Allah onun korkusunu giderip, endişesinden emin kılmıştır. Yüce Allah'ın Rasulullah'a (s) söylediği şu sözü okumadın mı? *"Attığın zaman sen atmamıştın fakat Allah atmıştı."*[94] Kavminden Hz. Peygamber'e yeni ayetler getirmesini teklif edenlere karşı ne cevap vereceğine dair Allah'ın ona verdiği emri anlamadın mı? *"De ki; Rabbimi tenzih ve tesbih ederim. Ben sadece insan olarak gönderilmiş bir elçiyim."*[95]

İslam akaidinin bu muhkem esasından haberi olmayan kabir bekçileri -ki bu kabirler tapınak haline getirilmiştir- sanıyorlar ki bu mucize ve kerametler, normal sanatlar gibi çalışarak elde edilen şeylerdir. Yine zannediyorlar ki, peygamberler ve salihler, istedikleri zaman hayatlarında ve öldükten sonra bunları kendi iradeleriyle yapabilirler. Kendi gayretleri ve mesela kendileri gibi beşer olan doktorlar vasıtasıyla normal yollarla kaldırmaya muvaffak olamadıkları bela ve zorluklar esnasında, dua etmek ve yardım istemek maksadıyla sefer tertipleyerek dahi insanları onların kabirlerine götürerek aldatıyorlar. Müşriklerin putlara ve başka şeylere yaklaşmak için kurban kestikleri gibi, bunlar da onlara yakın olmak için adak adayıp, kurban kesiyorlar. Üstelik de bunları haram şekilde yiyorlar. İnsanlara; Allah'ın dininin, kabirdeki bu kimselerin onların ihtiyaçlarını gidereceklerine inanmalarını emrettiğini söylüyorlar. Daha da öte bazıları diyor ki; Bu ölüler kabirlerinden cesetleriyle birlikte çıkar, ihtiyaçları karşılamayı ve sıkıntıları gidermeyi üstlenirler. Şayet böyle ise bunlar harikalardan sayılmaz. Bunlardan birisi matbu bir kitapta aynen şöyle dedi: *"Kutuplardan filan kimse öldürür, diriltir, mesut eder, bedbaht kılar, fakirleştirir, zenginleştirir."*

Mucize İle Keramet Arasındaki Fark

Yüce Allah'ın, peygamberlerini mucizelerle desteklemesi, kavimlerine karşı onlara belge olması, elverişli olanların bu sayede hidayete ermesi ve ayrıca bu yolla inkârcıların azabı hak etmeleri ve cezalandırılmaları içindir. Bu

94 Enfâl, 8/19.
95 En'âm, 6/109.

ancak mucize göstermekle olur. Peygamberlerin görevlendirildikleri tebliğin tamamlanması için bu gereklidir. Peygamberler Allah'tan, peygamberlik hücceti dışında yağmur talebi gibi zaruretler dışında harikulade herhangi bir şey talep etmemişlerdir. Peygamberlerin en yücesi ve sonuncusu olan Hz. Muhammed, aile efradı ve ashabı hastalık, açlık ve susuzluk gibi sıkıntılara düştükleri halde pek az istisna dışında, bunların giderilmesi için Allah'tan bir talepte bulunmamıştır. Sara hastalığına yakalanan bir kadının, kendisine şifa için dua talebinde bulunması üzerine Rasulullah (s) ona, musibete sabretmesinin daha hayırlı olacağını bildirmiş, kadın da, sara nöbeti sırasında avret mahallinin açılmasından şikâyet etmiş, hiç olmazsa avret mahallinin açılmaması için dua etmesini istemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber de dua etmiş ve duası kabul edilmiştir.

Keramette asıl olan gizleyip saklamaktır. Çünkü açıklanması çok kere fitneye sebep olur. Keramet ehli; keşif gibi, çalışmakla kazandıkları bu kerametleri zaruret olmadıkça açıklamazlar. Âlim ve mutasavvıflar bunu açıkça belirtmişlerdir. Halk arasında yaygın olan görüşün aksine bu konuda âlimler arasında ittifak vardır.

Tâcuddin Sübkî, kerametin vukuunun caiz olduğunu inkâr edenlerin delillerini, "*Tabakât-ı Sûfiyye'den*" aktarırken şunları söyledi:

"*İkinci Delil: Dediler ki; 'Şayet keramet caiz olursa, o takdirde mucize ile karışır. O takdirde mucize peygamberliğin sübutuna delil olmaz.' Bunun cevabı şudur: Mucizenin keramet değil de, peygamberlik iddiasıyla olması, karışıklığı önler. Keramet ise, veli tarafından peygambere tam olarak uyma iddiasıyla ortaya konur. Mucizenin peygamber tarafından açık edilmesi gerekirken, keramette asıl olan gizliliktir. Ancak özel ve nadir olarak gösterilir. Çok ve yaygın olarak gösterilmez. Ayrıca mucize bütün harikulade olaylarla gerçekleşebilir. Keramet ise, Kuşeyri'nin sözüyle de açıkladığımız gibi, bazı harikuladeliklere has olur. Doğrusu dabudur.*"[96]

Diyorum ki; titiz sofiler, kerametlerin peş peşe ve tekrar olarak aleni şekilde gösterilmesinin doğru olmadığı hususunda kelamcılarla aynı görüştedir. Şeyh Muhyiddin İbn Arabi dedi ki; "*Tekrar edilen keramet olmaktan çıkıp,*

96 *Menâr Mecmuası* 2. ciltten. (M. Reşid Rıza'nın harikulade olaylarla ilgili kelami tartışma metinleri içinden yaptığı alıntı ve aktarımları bu bahsin sonunda belirttiği ölçüler çerçevesinde değerlendirilmesini hatırlatırız. -Yayıncı-)

âdet haline dönüşür. Keramet ise, harikulade olaylardandır." Şeyh Ahmet Rufâî de şöyle dedi: *"Veliler kerametlerini, kadınların hayız kanını gizledikleri gibi gizlerler."* Evet bu sözler nerede, sahtekar, hurafeci ve tapınak haline getirilen kabirlerin bekçilerinin söyledikleri nerede? Onlar iddia ediyorlar ki; bir tek keramet, ölü veya diri pek çok veliler için, pek çok defa tekrarlanabilir. Bunların hepsi de açık, genel ve yaygın olur. Oysa bu iddia, uydurmadır, kâr ve servet celbedicidir.

Mucizeleri İnkâr Edenler İki Kısımdır: Yalanlayanlar ve Müşrikler. Ve Her Birinin İlacı

Allah'ın mucizelerini inkâr edenler iki gruptur: Bir grubu bunları tamamen inkâr ediyor ve hiçbirine inanmıyor, bir grup ise bu konuda başkasını Allah'a ortak koşuyor. Allah'a mahsus olup, başkasının güç yetiremeyeceği şeye bazılarını ortak ediyor ve insanlara Allah'tan ayrı olarak bu ortaklara ibadet etmeyi ve başkasının güç yetiremediği işlerde onlardan yardım dilemeyi meşru gösteriyorlar ve şu iddiada bulunuyorlar: Allah Teâlâ onları sevdiğinden ve yanındaki manevi makamlarından dolayı onlara bu hususta gizli kudret bahşetmiştir. Bunun Manası şudur: Yüce Allah bizzat onlara kulları içinde bu tasarrufu vermiş, onları kendine ortak etmiş. Bunlar ibadet, şirk ve yaratma sözcüklerini asli manalarının dışında kullanıyorlar, böylece Allah'a ve ortaklara Peygamber'in ve Kitab'ın kendilerini tekzip ettiği şeyleri yalan yere isnat ediyorlar. Ayrıca Kur'an'ın ayetlerini tahrif ediyorlar. Onları kendi cehaletlerine payanda yapıyorlar. Bu bağlamda Allah'ın Meryem'i (a) hesapsız rızıklandırdığını, onun rızkının kendi fiilinin mahsulü olmadığını, hiç kimsenin Allah'ın bunu ona nasıl verdiğini bilmediğini, rivayete göre bunun bazı insanları onun hizmetine vermesiyle olduğunu, Allah'ın Musa'nın (a) anasına vahyinin de kendi fiiliyle olmadığını, ona da peygamber dendiğini vs. ileri sürüyorlar.

Bu hurafe sahiplerinin, din ve dünya konusundaki ifsatları, mucizeleri inkâr edip yalanlayanların ifsadından daha beterdir. Çünkü onlar bu inkâr ve tekzibin en büyük sebeplerindendir. Zira peygamberler ve onların gerisindeki salih kimselerin, ilahi kanunlara aykırı olarak mahlûkat üzerinde tasarrufta bulunduklarını, bu kanunları başka kanunlarla değiştirdiklerini veya fonksiyonlarını tersine çevirdiklerini iddia etmektedirler. Ayrıca Allah'ın, insanları buna inanmaya davet ettiğini ve bu inancı dinin temeli

saydığını iddia etmektedirler. Bundan dolayı insanlar da dini temelinden inkâra kalkışıyor, böylece onların fitneleri mucizeleri yalanlayan, inkâr eden ve şirk koşanlara da şamil oluyor. Bu iddialar, bilmeden Allah adına konuşmak ve izin vermediği halde bunları din haline getirmekle Allah'a iftira etmektir. Bu, Allah'ı inkâr çeşitlerinin en kötüsüdür. Zira bunun zararı, batıl inanca sevk ederek insanların sapmasına, peşinden de meşru olmayan batıl ibadetlere yol açmaktadır.

Ayetlerini bilmedikleri ve hurafecilikte kendileri gibi cahilleri taklit ettikleri için Allah'a şirk koşanların tedavisi, Allah'ın Rabliği ve ilahlığı konusunda halis tevhid inancını kelam kitaplarındaki nazariyelerle değil Kur'an ayetlerinin öğretilmesiyle mümkündür. Ayrıca tedavileri için onlara peygamberlerin görevlerini, peygamberlerin de sadece birer beşer olduklarını, Allah'ın onları vahiy yoluyla kullarına, beğendiği dini, sözlü ve uygulamalı olarak tebliğ etmek üzere seçtiğini öğretmek gerekir. Onların görevi sadece uyarıcı ve müjdeleyici olarak tâlim ve irşattan, kullar arasında dinini adalet ve müsavat üzere uygulamaktan ibarettir. Allah, onlara kulları üzerinde fiili bir tasarruf vermemiştir. Baba, oğul, eş ve diğer akrabadan tabii olarak kendilerine en yakın ve en sevimli kimselerin hidayetine bile muktedir değillerdir. Mesela, İbrahim Peygamber'in (a) babası kâfir olarak yaşamış, Allah'ın, Rasulünün ve Halilinin düşmanı olarak küfür üzere ölmüştür. İnsanlara gönderilen ilk peygamber Nuh'un (a) oğlu da kâfir olarak ölmüş, Allah Nuh'a onu gemiye alması için izin vermemiştir. Böylece kâfir olarak boğulup gitmiştir. Allah'ın Rasulü ve Habibi olan Hz. Muhammed'in amcası Ebu Leheb ona en azılı düşman ve en fazla eziyet eden kimseydi. Allah onu kınamak ve tehdit için Kur'an'dan bir sûre indirmiştir ki, mü'minler kıyamete kadar onunla ibadet etmektedirler. Allah ve peygamber düşmanlarından hiç kimse hakkında böyle bir sûre inmemiştir. Allah'ın hikmetinin kemalinden birisi de şudur ki; Rasulullah'ı (s) himaye edip yetiştiren, gücü yettiği kadar onu müşriklerin eziyetlerine karşı koruyan amcası Ebu Talip bile ona imana muvaffak olamadı. Hz. Peygamber ona kelime-i tevhid söylemesini teklif etmiş, bu kelime ile kıyamet günü kendisine şahitlik edeceğini söylemiş fakat Ebu Talip buna yanaşmamıştır. Allah onun hakkında şu ayeti indirmiştir: *"Şüphesiz ki sen sevdiğin kimseyi hidayete erdiremezsin. Fakat*

Allah dilediğini doğru iletir."[97] Ebu Talip ile ilgili bu bilgiyi Müslim, Sahihinde rivayet etmiştir. Biz bu konuyu En'âm Sûresi'nin 74. ayetinin tefsirinde açıklamıştık. Sonra En'âm Sûresi'nin özetinde, konuyu tam olarak öğrenmek isteyenlere faydalı olacak tarzda peygamberlerin görevlerini de ele almıştık. Peygamberlere kâinat üzerinde tasarruf yetkisi verilmediğine göre evliya ve başkalarına bu yetki nasıl verilir?

Mucizeleri inkâr edenlere daha önce de belirtildiği gibi ancak Kur'an'la delil getirilebilir. Çünkü onlar yalnızca Yahudi ve Hıristiyanların, Musa (a), İsa (a) ve diğer peygamberlerden naklettikleri mucizelere inanmıyorlar aynı zamanda onların tevatür yoluyla nakledildiğini de kabul etmiyorlar. Onların mucizelerle ilgili naklettikleri şeyleri, her dönemde halkın kendi ülkelerinde kaynağı hayal ve vehim olan harikalara inanan kimselerden naklettikleri şeylerle kıyaslıyorlar. Delil olarak da, Hz. İsa ile aynı dönemde yaşamış olan Yahudi tarihçi Yuseyfuş'un Hz. İsa'dan sonra yazılan İncillerin onun enteresan haberlerine dair naklettikleri hikâyeleri insanlara aktarmamış olmasını öne sürüyorlar, onlar bu enterasanlıkları, her devirde şahit oldukları şekli gariplikleri açıkladıkları sebeplerle izah ediyorlar. Sebeplerini açıklayamazlarsa bunun ortaya çıkacak kesbi (çalışarak elde edilmiş) veya faili tarafından itiraf edilecek bir sebebi olduğunu söylüyorlar. Bunların benzerleri Hint mistiklerinde görülmektedir. Havaya yükselmek ve daha garip başka olaylar gibi.

Bu günlerde Mısır gazetelerinin birisi (*İttihat Gazetesi*) Hindistan'a seyahat eden bir batılının haberleri arasında bir Hint fakirinin olayını nakletti. 1837 senesinde cereyan eden bu olayın kahramanının adı Sarcohordiyas'tır. Olayın özeti şudur: "*Bu Hint fakiri Pencap emiri Mihrâce Ranşit Sancâ'nın sarayına gelir ve ona bazı kerametlerini gösterir. Mihrâce bu Hint fakirlerinden nakledilen harikuladeliklere inanmıyordu. Ona ne göstermek istediğini sordu. O da kırk gün kabirde kaldıktan sonra diri olarak tekrar dönmek istediğini söyledi. Mihrâce Fransız ve İngiliz doktorlarıyla Pencap emirlerinden bir grup kişiye olayı görmeleri için çağırdı. Adam bağdaş kurup oturdu. Tavsiyesi üzerine burnuna ve iki kulağına pamuk ve mum koyduktan sonra adamı kefenlediler. Kefeni üzerine diktiler. Kalın bir tahta içine koydular, kapağını çivilediler. Mihrâce üzerine mührünü bastı. Sarayın bahçesindeki küçük bir odanın içindeki kabre defnetti-*

97 Kasas, 28/56.

ler. Odanın kapısını kilitlediler. Mihrâce kilidin üzerindeki muma mührünü bastı. Bekçilerinden güvendiği iki adama nöbet tutmalarını bir grup askere de onlara yardımcı olmalarını emretti. Bütün bunlar, Pencaplı, Avrupalı ve Mihrâce'nin yakınlarının gözleri önünde cereyan etti.

Kırk gün geçince önceki davetlilerin hepsi Mihrâce'nin sarayında hazır oldular. Odanın eskisi gibi mühürlü olduğunu, bahçede kapı önündeki otlara hiç ayak basılmadığını gördüler. Sonra odanın kapısını açtılar, kabrin mühürlerini kontrol ettiler sonra da sandığı (tabutu) çıkardılar. Ondaki mühürleri de kontrol ettiler, her şeyin yerli yerinde olduğunu gördüler. Kapağı açıp adamı tabuttan çıkardılar. Adam, oradaki İngilizlerden birinin tanımladığı gibiydi. İngiliz olayı şöyle anlattı:

Tabutu açtıktan sonra adamı çıkardılar, kol ve bacaklarını sırt, başını ise iki omuzdan birisi üzerine eğilmiş buldum. Kendimi uzun bir süre önce ölmüş hareketsiz bir ceset önünde hissettim. Doktorumdan bu cesedi muayene etmesini istedim. Doktor cesede eğildi, kalbini, şakaklarını ve kollarını elledi. Nabızdan eser olmadığını söyledi. Fakat dimağ tarafında bir sıcaklık hissettiğini anlattı. Daha sonra tabuttan çıkarılınca yapılacak işler hususunda adamın tavsiyesine uygun olarak beden sıcak suyla yıkandı. Mafsallara yavaş yavaş eski yumuşaklık avdet etti. Burnundan ve kulaklarından pamuk ve mum çıkarıldı. Başına sıcak kâseler kondu. Kefenlenmiş bedende hayat alametleri görülmeye başladı. Sinirler ve parmaklar toplandı. Beden hareketlendi, her tarafından ter boşaldı, bütün organlar eski haline döndü. Birkaç dakika sonra göz halkaları genişledi, tabii renkleri avdet etti. Hint fakiri Mihrâce'yi şaşkın ve gözleri fırlamış vaziyette görünce ona şöyle dedi: 'Ey Efendim! Gördünüz mü, söz ve hareketlerimde haklıymışım.' Yarım saat sonra tabuttan çıktı. Akıllara durgunluk verecek şekilde oradakilerle güzelce konuşmaya ve espri yapmaya başladı."

Şüphesiz ki bu olay, emek sarf edilerek yapılan bir perhiz ve egzersiz neticesinde ortaya çıkan ilahi belgelerdendir. Bu olay, Hz. İsa'nın harikaları bahsinde geçtiği gibi, İncil'de rivayet edilen Lazar'ın ölüp, İsa'nın (a) duasıyla dört gün sonra dirilmesi olayından daha enteresandır. Hatta bazı yönlerden Ashab-ı Kehf olayından bile daha gariptir. Çünkü bu Hint fakirinin burnu tıkandı, kefene sarılıp tabut içinde toprağa defnedildi, hava ile teması kesildi. Normal olarak hiç kimse havasız yaşayamaz. Ashab-ı Kehf ise mağarada geniş bir aralıkta uyudular. Mağaranın kapısı latif rüzgâr esen kuzey yönüne bakıyordu. Güneş doğarken ve batarken onlara da ulaşacak

şekilde mağaraya isabet ediyordu. Mağaranın havasını onları rahatsız etmeyecek şekilde latif hale getiriyordu. Onların uykularındaki en garip cihet çok uzun sürmesiydi. Bu süre gerçekten de uzundu. Beydavi ve başka müfessirlere göre *"mağaralarında üç yüz sene kaldılar..."* ifadesi, ayetin zahirine aykırı bile gözükse, onlar hakkında ihtilafa düşenlerden bazılarından hikâye edilmektedir. Nitekim sonraki ayet de bunu desteklemektedir: *"De ki; onların ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir."*[98] Allah her halükarda her şeyi daha iyi bilir. Her ne kadar onun ayetleri insanlara gizli kalsa da bu iki olay muhal değildir. Çağımızda bazı uyku hastaları birkaç ay uyumuştur.

Fakat bu Hint fakirinin olayı insan hayatıyla ilgili genel kanuna aykırıdır. Mademki, bu türlü olaylar sofilerin bedenleri ve ruhlarına yönelik olarak yaptıkları perhiz ve egzersizlerle gerçekleşiyor, bu sayede kan ve nefes deveranı ve diğer aktiviteler gibi normal hallerde yaşamak için vazgeçilmez olan şeylerin yokluğu ile uzun süre bedenlerde gizli hayatı sürdürüyorlar. Bu durum sabit olduğuna göre akıllı bir kimsenin genelde normal kanunlara aykırı olan her şeyi inkâra kalkışması makul değildir. Özellikle de Allah'ın bu kanunlar üzerindeki tasarrufunu. Çünkü kudretiyle her şeyi yaratan O'dur. İradesiyle kanun ve sebepler düzenini kuranda O'dur. Harikuladelikleri inkâr eden pek çok kimse O'na inanır. Onlar ancak hikmetine aykırı olduğu gerekçesiyle O'nun kanunlarına ters olan şeyleri inkâr ederler. Hâlbuki O'nun hikmet ve kanunlarını tam Manasıyla kim kavrayabilir? Aklın gereği olan ise; sadece genel sebepler sistemi içinde değişmez olan kanunlara aykırı bir şey olursa, onu kabul etmememizdir. Ancak tevile ihtimal olmayacak şekilde kesin sabit olmazsa, o takdirde ona da inanırız. Titiz Müslüman âlimlerin, psikologların, müspet ilim adamlarının ve diğerlerinin benimsediği görüş budur. Bu çağda elektrik ve diğer bazı şeylerin özellikleri ortaya çıkmıştır. Bunlar fiilen ortaya çıkmadan önce filozof ve akıllı insanlara bunların mümkün olacağı söylenseydi, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bunlara inanmak şöyle dursun, bu iddia sahiplerini delilikle itham ederlerdi.

Kesbi Harikalarla Gerçek Harikalar Arasındaki Fark

Sözün özü şudur: Bu kâinatın sırlarını sadece onu yaratan bilebilir. Her asırda pek çok insan tarafından açıkça görülen ve mahlûkatla ilgili ilahi kanunlar çerçevesi dışında cereyan eden ve garip sayılan olaylar meydana gel-

98 Kehf, 18/26.

miştir. Bu işlere çok düşkün olan çoğunluğun naklettiği bu garip olayların bir kısmı sırf yalandır, bir kısmının ilmi veya teknik sebepleri vardır fakat çokları bunu bilemez. Bir kısmı harikulade olmadığı halde öyle zannedilir, bir kısmı bazı hastalıkların şifa bulması veya illizyonistlerin göz yanıltma ustalıklarından kaynaklanan vehimler şeklindedir. Bazısı Firavun'un sihirbazlarının yaptıkları cinstendir. Bunlar Allah tarafından şöyle açıklanıyor: *"Bir anda onların ipleri ve değnekleri, yaptıkları büyüleri yüzünden Musa'ya hareket ediyormuş gibi gözüktü."*[99] Bunlardan bir kısmı da cin çağırdığını iddia eden bazılarının yaptığı gibi, kulak yanıltma şeklindedir. Bunlar geceleyin normal seslerin dışında garip seslerle konuşurlar, onlara inananlar da bu seslerin cinlere ait olduğunu sanırlar. Bunlar bazen gündüzleri dudaklarını oynatmadan karınlarından ses çıkarırlar. Bu türlü haber ve nakillerin sağlam bir delili yoktur. Bu gariplikleri gösterenlerin sahtekâr olduklarının açık delillerinden birisi de, onların bu işi süfli hayatları için bir geçim vasıtası yapmalarıdır. Şayet bunlar doğru olsaydı, krallar ve dünyanın büyük âlimleri bunların sohbetine koşarlar ve istifade etme yarışına girerlerdi.

Mucizeler, Tekvini ve Kesbiye Benzeyen Ruhani Olmak Üzere İki Kısımdır

Kur'an'ın da belirttiği gibi, mucizelerin tamamı peygamberlerin gayretiyle değil, sırf Allah'ın lütfuyladır. Fakat görüntüleri itibarıyla iki kısımdırlar:

Üzerinde cereyan eden ilahi kanun bilinmeyen kısım. Bunlar hükümetlerin kanunlarındaki istisnai hükümlere veya padişahın, özel bir maslahat için yüksek iradesiyle buyurduğu fermana benzerler - en yüce temsil Allah'a aittir.-

Maddi olmayan fakat manevi olarak ilahi kanuna göre cereyan eden kısım.

Allah'ın Hz. Musa'yı desteklemesiyle ilgili aktarılan ve Kur'an tarafından da doğrulanan mucizeler birinci kısma aittir. Hz. Musa'nın Mısır'da gösterdiği dokuz mucize bu kabildendir. Bunlar şekli veya gerçek manada bir çalışma ile gösterilmemiştir. Musa'nın (a) İsrail oğullarıyla birlikte çıktığı ve çölde bulunduğu esnada gösterdiği diğer mucizeler de onun gayretiyle değil, tamamen Allah'ın yaratmasıyla olmuştur. Ancak Allah ona, büyük mucizesi

---

99 Tâhâ, 20/66.

olan asasıyla taşa ve denize vurmasını emretmiştir. Peygamberlerin dışındaki kimseler şöyle dursun, hiçbir peygamberden bizzat bunlar gibi bir mucize varit olmadığı gibi, bunların ruhi egzersiz veya maddenin özellik ve gücünü kullanarak, herhangi bir kimse tarafından yapılma ihtimali de yoktur.

Hz. İsa'ya gelince; -insanlarca bilinen kanunların dışında ve normal yollarla yapılmaya aykırı olmaları itibarıyla- Allah'ın kendisini desteklediği mucizeler ki, tamamı veya çoğu ruhlar âleminde cereyan eden kanunlarına göre yani, o âlemi yarattığı şekle uygun olarak gerçekleşmiştir. Annesi Meryem (a) ona melek Cibril'in nefhası (nefes) ile hamile kalmıştır. Allah'ın kudretiyle kişinin rahmi döllemesi gibi, Meryem'in (a) hamileliği de bu nefhanın etkisiyle olmuştur. Hz. İsa'nın mucizelerinin diğer peygamber ve velilerin keşif ve bazı hastaları iyileştirme gibi manevi mucizelerinden daha üstün gözükmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Bu durum pek çoklarından yaygın olarak nakledilen ve özel bir tesirle meydana gelmektedir. Hz. İsa ile Hint ve Müslüman ruhçularının arasındaki fark; İsa'nın (a) ruhaniyetinin onlarınkinden daha güçlü ve daha mükemmel olmasıdır. Hz. İsa'nın mucizelerinde onun şahsi bir gayreti yoktur. Tamamen Allah'ın kudretiyle ve kendi mucizesi olarak meydana gelmişlerdir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Irzını koruyan Meryem'i de hatırla. Biz ona ruhumuzdan üfledik. Onu da, oğlunu da âlemlere bir mucize kıldık."*[100]; *"Biz Meryem oğlu İsa'yı da, annesini de kudretimize bir delil kıldık."* ([101]) Bunların mucize olması; Meryem'in (a) ona hamile kalması ve İsa'nın da (a), ne beşeri bir döllenme, ne de söylentilere göre ana rahminde erkeklik ve dişilik spermlerinin varlığına dair ihtimalle yaratılmayıp sadece ilahi bir nefha ile yaratılmasıdır.

Kur'an'ın haber verip de dört İncil'in bahsetmediği en büyük mucizesi ise (bu mucizelerin, Hz. Peygamber'in gönderilmesinden önce kilise konsülleri tarafından reddedilen ve kaybedilen İncil nüshasında kayıtlı olduğu rivayet edilmiştir) şudur: Hz. İsa, bir parça çamur alıyor, onu kuş şekline sokuyor, ona ruhundan üflüyor, o da Allah'ın izin ve iradesiyle kuş oluyor. Rivayet edildiğine göre o kuş, biraz uçtuktan sonra ölmüştü. Bunun kadar enteresan olmayan mucizesi ise, yeni ölmüş ve henüz bozulmamış bir cesedi diriltmesidir. Kalbini ve duasını Allah'a, güçlü seyyal ruhunu cesede çevirmesi,

---

100 Enbiyâ, 21/91.

101 Mü'minûn, 23/50.

Allah'ın izni ve iradesiyle ölünün ruhunun tekrar cesede dönmesi için ruhani sebep teşkil etmiştir. Bu, sönmüş renksiz lambaya dokunduktan sonra lambanın yanması gibidir. Pozitif elektrik hattının, negatif elektrik hattıyla birleşip ikisinden ışık meydana gelmesi de buna benzer. Çağımızın bazı doktorları tarafından da ispat edildiği gibi, kalp masajı ve ameliyatla hayatı geri getirmek mümkün olmaktadır.

Bu ve ötekinin dışında özellikle bazı sinirsel hastalıkların tedavisi de bu cümledendir. İncillerde ve başka yerlerde de geçtiği gibi, bu hastalıkların sebebi şeytan çarpması veya deliye çeşitli kılıklarda gözükmesidir. Şeytan kötü bir ruhtur. Bu ruh, Cibril'in ruhundan bir şule olan temiz ruhun yönelmesi ve şeytanın gözüktüğü kişiyle birleşmesiyle yerinde kalamaz. Böyle bir durum Şeyhülislam İbn Teymiye ve başkasında tecelli etmiştir. Ne var ki bu, hayatta bir zafiyettir. Bu ruhun, hastalığa yakalanan kişiyle buluşmasıyla zafiyet ortadan kalkar. Çünkü bu buluşma hayat ve kuvvetin en güçlü sebeplerindendir.

Bunların dışında ayrıca Hz. İsa'ya ait bazı keşifler vardır ki, Yüce Allah bunları şöyle hikâye ediyor: *"Yediklerinizi ve evde biriktirdiklerinizi de size haber vereceğim."*[102] Hz. İsa'dan başka İsrail oğulları ve başka kavimlere ait peygamberlerin, istikbale dair bunlardan daha büyük şeyleri haber verdikleri vakidir. Fakat bunların kuvvet ve zaaf, uzunluk ve kısalık, gözle görülüp görülmeme yönünden dereceleri olduğu gibi, hazır ve mevcut olanla, gaip ve kaybedilmiş olanın, geçmişte olanla gelecekte olacak olanın haber verilmesi arasında derece farkı vardır. Bunların en üstün olanı peygamberlere ait olanlarıdır. Kur'an'ın, önceki peygamberlerden, kavimleriyle aralarında geçenlere dair verdiği haberler gibi, ilk asırlardan beri meydana gelen olayları keşif yoluyla haber veren hiçbir beşer çıkmamıştır. Kur'an'ın, Rumların Farslara galip geleceğine, Hz. Peygamber'in, ülkelerin fethedileceğine, diğer ümmetlerin kendi ümmet'ine tabi olacağına, sonra da ona saldıracaklarına dair verdiği haberler de böyledir. Bizim de şahit olduğumuz ve düşüncelerin okunması adı verilen günümüzde cereyan eden keşifler de bu cümledendir. Telepati de bunlara girmektedir.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, Hz. Musa'nın meşhur mucizeleri, onun ruhi gücüyle ilgili bir kanunla değil, sırf Yüce Allah'ın kudretiyle

102 Âl-i İmrân, 3/49.

meydana gelmiştir. Hz. İsa'nın mucizeleri ise bunun tersidir. Yani ruhidir. Birinci grup mucizeler, davranışlarının tabi olduğu sebep ve netice ilişkisinden uzak olması itibarıyla insanlar nazarında Allah'ın kudretine daha fazla delalet etmektedir.

Bazı Kimselerin İsa ve Evliyaya İbadet Etmesi

Bazı kimseler, mucizeleri daha büyük olduğu halde Hz. Musa'ya değil de, Hz. İsa'ya ibadet edip, onu tanrı edindiler. Zira onlar Hz. İsa'nın harikalarının genel ruh kanunlarına göre cereyan ettiğini, başkalarının da böyle şeyler yapabildiğini bilmiyorlar ve sanıyorlar ki, İsa bunları sırf kendi gücüyle yapıyor ve iddialarına göre bu güç, Hz. İsa'ya hulul eden Tanrının gücünün aynısıdır. Hz. Musa'nın mucizeleri ise sırf Allah'ın kudretiyle meydana gelmiştir. Ayrıca Hz. İsa'nın, Allah'ın onun diliyle neshettiği pek az husus hariç, Hz. Musa'nın şeriatına (Tevrat'a) tabi olduğunu da akıl etmiyorlar. Hz. İsa diliyle neshedilen şeyler; haksızlıklarına ceza olmak üzere haram edilen bazı şeylerin helal kılınması, mal ve şehvetlere köle olmaktaki aşırılıklarının da haram edilmesi gibi hususlardır.

Bazı Müslümanlardan da sıkıntı anlarında imdada çağırmakla salih kimselere ibadet ederek Hıristiyanlar gibi fitneye düşenler görülmektedir. Bunlar inanıyorlar ki; kendilerine göre keramet sayılan ve Allah'ın koyduğu sebepler ve neticeler sisteminin dışında olan gaybi bir tasarrufla bu salih kimseler kendilerinden zararı kaldıracaklar ve fayda sağlayacaklar. Hâlbuki bu tasarruf sadece Allah'a mahsustur. Bununla birlikte onlardan hiçbirine Rabb, ilah ve yaratıcı ismini vermiyorlar. Zira isimler ıstılahidir. Hâlikle mahlûk, Rabb ile kul arasındaki fark şudur: Rabb, dilediğine fayda ve zarar verir, dilediğinden de bunları uzaklaştırır. Bunu sebepler vasıtasıyla da yapar, direkt olarak da. Yaratılmış olan kul ise, zarar ve fayda konusundaki ihtiyari fiillerinde, Allah'ın bütün yaratıklarının emrine verdiği sebep ve neticelerle ilgili kanunlara bağlıdır. Fakat onlar bu kanunlar karşısında ilim ve amel yönünden farklı durumdadırlar. Bu farklılık akıl, idrak ve organ gücüyle bu kanunları ve bunlara ait vasıtaları kullanma kabiliyeti açısından da kendini gösterir. Bugün insanlar, sağlanan ilim ve amel sayesinde ister peygamber, isterse başkası olsun, daha önce Allah'ın yaptıklarından hiç kimsede görülmemiş şekilde fayda sağlama ve zararı uzaklaştırma imkânına kavuşmuşlardır. Çünkü peygamberler bu işler için

değil, insanları Allah'ı tanıma ve O'na kulluk etmede ve huylarını düzeltmede rehber olmak üzere gönderilmişlerdir. Onlardan ne hayatlarında, ne de öldükten sonra dünya menfaati istenmez ancak bu menfaatlerin sebepleri öğrenilir. Sebeplerin arkasındaki olaylara sadece Allah'ın gücü yeter. Zâlimler, bazı peygamber ve Allah dostlarını öldürmüşler, bazılarına ise çeşitli eziyetler çektirmişlerdir. Onlar kendilerini bunlara karşı savunamamışlardır. Bundan dolayı Kur'an-ı Hâkim'de, ya bizzat veya Allah katında şefaat yoluyla Allah'tan gayri, ibadet eden ve edilen varlıkların fayda ve zarar sağlaması inancı defalarca reddedilmiştir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Onlar, Allah'ı bırakıp, kendilerine zarar ve fayda vermeyen putlara tapıyorlar ve 'Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir.' diyorlar."*[103] Buna benzer başka ayetler de vardır. Daha öncekilere emrettiği gibi, son peygambere de insanlara bunu öğretmesini emretti ve şöyle buyurdu: *"De ki; Allah'ın dilemesi dışında ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim, elbette çok kazanç elde ederdim ve bana bir kötülük de dokunmazdı. Ben iman eden bir topluluk için sadece uyarıcı ve müjdeciyim."*[104]. *"De ki; Ben size ne bir zarar verebilirim, ne de bir yarar sağlayabilirim."*[105]. Bu konuyu detaylı olarak defalarca ele aldık. Burada ise konuyu aşağıdaki meseleler üzerinden özetleyeceğiz.

1- Allah her şeyi sapasağlam yarattı ve hiçbir kusur ve dengesizliği olmayan kanun ve nizam koydu. Sistematik olan bu kanunları sebep ve neticelere bağladı. Ulvi ve süfli yaratıkları, O'nun yüce sıfat ve isimlerinin görüntüsü mesabesindedir. Bundan dolayı Huccetü'l-İslam İmam Gazali şöyle dedi: *"Mevcut sistemden daha güzelini yapmak mümkün değildir. Kâinattaki bu ahenkli, akılla, duyularla ve Kur'an nasslarıyla sabit olan bu sistem, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın birliğine dair en büyük delildir." "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, ikisi de fesada uğrardı."*[106]

2- Allah Teâlâ'nın, mahlûkatı orijinal olarak yaratma, hareket ve sükûn, analiz ve sentez sistemine dair kanunlarını, kendisinden başkası tam olarak bilemez. İnsanlığın bu sahadaki görüşü, düşüncesi, deneyimi, ihtisası, tecrübe ve tasarrufu arttıkça, bu kanunların sırları ve enteresanlıkları, eskiden

103 Yûnus, 10/18.
104 A'râf, 7/188.
105 Cin, 72/21.
106 Enbiyâ, 21/22.

bilip görmedikleri şekilde ortaya çıkacak, daha önce hayal ve tasavvur edemeyecekleri biçimde faydalarını göreceklerdir. İşte bizler ticari ve askeri vasıtaların havada tur attıklarını hatta atmosferi bile aştıklarını, denizaltıların deniz dalgaları altında yüzdüklerini görüyoruz. İnsanların çeşitli ülkelerden birbirleriyle konuştuklarına şahit oluyoruz. Bu, Kur'an'ın haber verdiği gibi cennetliklerle cehennemliklerin birbirleriyle uzaktan konuşmalarına benziyor. Bugün doğudakiler batıdakilerin, güneyliler kuzeylilerin sözlerini, konuşma ve şarkılarını anında işitiyorlar. Öyle ki uzaktakiler bunları yayın yapan ülkenin halkından önce bile duyabiliyorlar.[107] Onlardan birisi Avrupa kıtasında bir elektrik düğmesine basıyor, başka kıtadaki büyük cihazlar anında harekete geçiyor. Hâlbuki iki kıta arasında uçsuz bucaksız topraklar, yüksek dağlar, geniş denizler vardır. Bu ilahi kanunları ve pratik ilimleri bilmeyenler, menfaat sağlamak ve zarardan korunmak için hala tabii sebeplerin dışında yollara başvuruyorlar -çünkü cehalet, bu vasıtaların yolunu onlara daraltıyor-; hala bilinen ve bilinmeyen ölmüş salihlerin kabirlerine sığınıyorlar ki, bunlar ihtiyaçlarını görsünler, hastalarını iyileştirsinler, vatandaş, komşu, akraba ve eşlerden olan düşmanlarına karşı kendilerine yardım etsinler. Hâlbuki yabancı düşmanlar hükümetlerini yönetiyor, halklarını aşağılıyor ve servetlerinin çoğunu sömürüyor da bu veliler, bu düşmanların Müslümanlara verdikleri zarar ve tahakkümlerini defedecek bir tasarrufta bulunmuyorlar.

3- Kâinatta cereyan eden her olayda asıl olan, sebep ve neticeler sistemine, ilmin delalet ettiği ilahi kanunlara bağlı olmaktır. Kur'an'ın bize bildirdiğine göre bunlarda herhangi bir değişme ve şaşma yoktur. Bir hadise ki, onun bu sistem ve kanunlara aykırı olarak meydana geldiği haber veriliyor, bu haberde asıl olan, onu gördüğünü iddia eden kimsenin yalancı olmasıdır. Yahut o kimse aldatılmış veya olay kendisine ters gözükmüş de olabilir. Şayet böyle bir olay olmuşsa, mutlaka onun, haber verilen tarafından bilinmeyen gizli bir sebebi vardır. Haber konusunda usul âlimleri buna inanıyor ve haber verenin kesin yalancı olduğunu söylüyorlar.

4- Allah'ın, yarattıkları üzerinde cereyan eden hikmetli kanunlarına aykırı olarak meydana gelen mucizelerinden bilinmesi ancak kesin bir delille

---

107 Bize söylendiğine göre, Avrupa'dan sesleri nakleden radyonun aktardığı sesler Mısır ve diğer ülkelere ulaşıyor. Oralardaki alıcı cihazlar bunları aksettiriyor, buralardaki insanlar bu sesleri, yayın yapılan yerin arka saflarında bulunanlardan daha önce işitiyorlar.

mümkün olur. Allah'ın hikmetlerinden birisi de bazı peygamberlerini bir kısım mucizelerle desteklemektir. Bundan maksat, peygamberlerin iddialarını güçlendirmek ve inatçıları korkutmaktır. Peygamberliğin, Hz. Muhammed ile sona ermesiyle, bu mucizeler de sona ermiştir. Bunun sebep veya hikmeti ise; peygamberliği Hz. Muhammed'in mesajıyla bitirip, ona vahyettiği Kur'an'ı bütün insanlık için, yeryüzünde kaldıkları sürece daimi bir mucize ve umumi bir rehber kılmaktır. Zira Rasulullah (s) için: *"Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."*[108] buyurdu. Biliyordu ki, artık insanlar ona inen bu Kur'an'dan başka bir vahye ihtiyaç duymayacaklar. Kur'an'ın Allah kelamı olduğuna dair de, Kur'an'ın bizzat kendisinden başka bir delil aramayacaklar. Kur'an'ın Allah kelamı olduğuna dair akli ve ilmi delillerin açıklaması daha önce geçmişti.

Peygamberliğin Sona Ermesi, Mucizelerin Kesilmesi ve Kerametlerin Manası

Şayet insanlığın Kur'an'dan ve Hz. Muhammed'den (s) sonra da mucizelere ihtiyacı olsaydı -ki, kerametlerle aldanan, yeni din ve mezhep icat edenler böyle söylüyorlar- o takdirde peygamberliği sona erdirmenin bir anlamı olmazdı. Bahaîler ve Kadıyaniler, peygamberliğin sona erdiğini, vahyin kesildiğini kabul etmiyorlar. Bâb, Bahâ ve Gulam Ahmet Kadıyani halifelerine kesintisiz vahiy geldiğini, onların rasuller olduklarını iddia ediyorlar. Üstelik emperyalizmin paralı askerleri ve alt tabaka da bunlara inanıyordu.

Üstadımız İmam Abduh, *Risâletü't-Tevhîd*'de; insan cinsinin akıl ve idrak yönünden ilerlemesine paralel olarak insanlardaki dini teşriin nasıl geliştiğini açıkladı. Bunu, fertlerin çocukluktan, gençliğe, oradan da olgunluk ve kemale erdikleri yaşlılık çağına erişmelerine benzetti. İnsan bu çağda aklıyla Kur'an'ın yüce rehberliğini kavrar hale gelir. Zira daha önce vahiy öğretilerine boyun eğmesi ancak kendini şaşırtacak ve aklını zorlayacak mucizelerle mümkün olabilir.

Üstad Abduh, peygamberliğe ihtiyaç konusunu işlerken şunu belirtti: *"İnsan aklının yüksekliği ve bu kâinatın büyük güçlerine hâkim olması ve bu güçlerin onun emrine verilmesi, insanın onlardan herhangi birine itaat edip, boyun*

108 Enbiya, 21/107.

eğmesine aykırıdır. O ancak sebebini ve kaynağını bilmekten aciz kaldığı şeylere boyun eğer ve bunun ancak, kâinatı yöneten ve sebeplere boyun eğdiren gizli ve yüce bir kudretin eseri olduğuna inanır. Allah, insana rahmetinin bir eseri olarak ona en zayıf yönünden, yani itaat ve teslimiyet yönünden yaklaşmış, kendi cinsinden mürşit ve rehberler çıkarmış, onları başkalarına vermediği özelliklerle üstün kılmış, ayrıca ikna güçlerini arttırmak için kendilerini nefislere hakim olacak ve akli önermeleri tıkayacak parlak mucizelerle desteklemiştir ki; böylece tamahkar itaat etsin, inatçı boyun eğsin, akıllı geçinenin aklı bunlara toslasın da gerçeğe dönsün, cahilin gözü kamaşsın ve azgınlığından vazgeçsin."

Üstad Abduh bilahare Hz. Muhammed'in peygamberliği hakkında şöyle dedi: "*O, bir peygamberdir ki, bütün peygamberleri tasdik etti. Fakat mesajıyla iknada, gözlere hitap etme, hisleri şaşırtma, duyguları hayrete düşürme yolunu seçmedi. O, her gücün kendi sahasında çalışmasını istedi. Onu doğru ve yanlış ölçüsüyle değerlendirdi. Sözün gücü, belagatın zirvesi ve delilin sağlamı olarak en üstün hak delilini yani Kur'an'ı seçti. 'Ona ne önünden, ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi ve övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir.'*"[109]

Peygamberlerin Mucizeleri Sadece Kur'an'la İspat Edilebilir

Bu asırda peygamberlerin mucizelerini delille ispat mümkün değildir. Onları reddetmeyi düşünen kimseyi ikna ancak bu yüce Kur'an'la ve orada mucizelere dair açık ve sabit nasslarla mümkündür. Çünkü İslam'dan önceki dinlere ait kitaplara -ki, bunlara Yahudi ve Hıristiyan kitapları da dâhildir- ve bu dinlerin tarihlerine vakıf olan ilim adamları, gerçek mucize olup olmadıkları belli olmamaları açısından bu kitaplarda bahsedilen harikuladeliklerin tevatüren sabit oluşunu inkâr etmektedirler. Diyorlar ki; kesin bilgi ifade eden tevatür bunların hiçbirinde mevcut değildir. Zira tevatür, yalanda birleşmeleri mümkün olmayan büyük bir topluluğun duyu organlarıyla idrak ettikleri bir haberi nakletmeleri ve onlardan da kesintisiz olarak bu haberin nesilden nesle aktarılmasıdır. Yalanda birleşmelerinin muhal olması bazı şartlarda gerçekleşir. Bunlardan en önemlisi, haberin muhtevası konusunda tarafsız ve objektif olmak ve birbirlerini taklitten sakınmaktır. Bu tevatürün sıhhat alameti ise, bununla kati bilgi elde edilmesi, kişinin içine sinmesi, inanç ve vicdan yönünden reddinin mümkün olmamasıdır.

109 Fussilet, 41/42.

Onlara göre geçmiş peygamberlerin mucizeleri hakkında bu durum mevcut değildir.

Fakat Kur'an mucizesi kıyamete kadar Kur'an'la birlikte devam edecektir. İslam tarihine vakıf olan herkes kesin olarak bilir ki; Kur'an-ı Kerim, Allah Rasulünün (s) zamanından günümüze kadar kesintisiz bir tevatürle ulaşmıştır. Fakat onlardan pek çoğuna kapalı gelen cihet onun icaz yönleridir. Biz onların bu konudaki şüphelerini ve bunların batıl olduğunu hem bu bahiste, hem de daha önce açıkladık. Böylece onun Allah'tan gelen bir vahiy olduğu anlaşılınca, Onun yaratıklarla ilgili olarak ortaya koyduğu bütün mucizelere de inanmak gerekir. Bu mucizeler ister peygamberleri destekleyip onlara belge olmak maksadına yönelik olsun, isterse olmasın. Aynı şekilde Kur'an'a inanan her Müslümanın bu mucizelere de inanması gerektiği gibi, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra mucizelerin kesildiğine de inanması gerekir.

Müslüman'a, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra harikulade kevni bir kerametin vukuuna inanması gerekmeyince, pek çok meşhur âlim ve filozof gibi, bir Müslümanın da, pek çok içinde insanların iddia ettikleri harikulade olayların çoğunun yalan, bir kısmının ilmi bir sanat veya sihirbazlık ve pek azının da yüksek beşeri ruhların özellikleri olarak inanmasının inanç açısından bir zararı olmaz.

Peygamberlerin belirli mucizelerinden Kur'an'la sabit olanlar son derece azdır. Bu nassslardan delaleti kati olanları, Arapça'ya aykırı olarak tevil edip, başka taraflara çekmek ve dinin kesin prensiplerinden birini bu teville bozmak İslam'dan çıkmak demektir. Delaleti açık fakat kesin olmayanlar ise, eğer kendisi gibi veya daha güçlü bir nasss'la ters düşmüyorsa, nasss'ın zahirine hamlolunur. Şayet ters düşüyorsa, o vakit bilinen delillerle zıt olan iki şey arasında tercihe gidilir. Bunun dışına çıkmak bidattir.

Bu Bölümüm Kısa Özeti:

Biz inanıyoruz ki, Allah Teâlâ; kudreti, iradesi, tercihi ve hikmetiyle her şeyin yaratıcısıdır. *"O, Allah ki, her şeyi en güzel şekilde yarattı."*[110]. *"Bu, her şeyi sağlam yapan Allah'ın sanatıdır."*[111]. Onun yaratışında bir dengesizlik ve ku-

110 Secde, 32/7.

111 Neml, 27/88.

sur yoktur. *"Rahmanın yaratmasında bir düzensizlik göremezsin."*[112]. O, kâinatı rasgele ve ölçüsüz değil, bir nizam ve ölçüye göre yaratmıştır. *"Şüphesiz biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık."*[113]; *"O, her şeyi yaratmış ve belli bir ölçüyle takdir edip, düzene koymuştur."*[114]; *"Biz orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik.*[115]*"*[116]; *"Her şeyin hazineleri bizim katımızdadır. Biz onu ancak belli bir ölçüyleindiririz."*[117]

Yaratma ve icat sistemine ve beşeriyeti doğruya yönelten sosyal nizamına dair sebep ve neticeleri birbirine bağlayan düzenli kanunlar vardır. Bunlar kimsenin hatırı için değişmez. Bütün cisimler ve ruhlar âlemi için geneldirler. Bu kanunlar pek çok sûrede telaffuz edilmiştir.

Yine inanıyoruz ki, Allah'ın yaratışıyla ilgili apaçık ayetler ve bu ayetlerde de açık ve gizli hikmetler vardır. Onun bize verdiği akıl ve gönderdiği din, mahlûkat içinde daha önce açıklanan takdir sistemi ve tedbir kanunlarına aykırı bir şeyin vaki olmasını kabul etmemektedir. Ancak varlığı ve doğruluğu akıl ve duyu organlarınca da kabul edilen kesin bir delil olması durumu müstesna. Bunun böyle olması da şüphesiz bir kusur veya abeslikten değil, üstün bir hikmetten ötürüdür. O'nun bize göre kapalı olan hikmeti, yarattıklarının durumlarıyla ilgili diğer kapalılıklar gibidir. Biz bunları araştırırız ki, O'nun kemaline dair bilgimiz artsın ve gücümüz nispetinde bu yolla kendimizi tamamlayalım. Neticede bunları Allah'ı inkâr için cehaletimize mazeret ve gerekçe saymayalım. Bizim en bilginlerimizce de ifade edilmiştir ki; bizim bu kâinata dair bilmediklerimiz, bildiklerimizden daha fazladır. Beşerin kâinatı tam kavraması mümkün değildir.

İnanıyoruz ki, Yüce Allah, bize peygamberler gönderme lütfunda bulunmuş, onlar bizi Allah'ın ayetleriyle duyu organlarının ve ilk planda aklın bu organlar vasıtasıyla ortaya koyduğu dar âlemden, bunların ötesindeki geniş gayp âlemine çıkarmışlardır. Şayet onların rehberliği olmasaydı,

---

112 Mülk, 67/3.

113 Kamer, 54/49.

114 Furkân, 25/2.

115 Ayette geçen ve bitkileri tanımlayan *mevzûn* (ölçülü) tabiri, çok enteresan bir Kur'an'i tabirdir. Modern ilim de ortaya koymuştur ki; her bitki, miktarı belirli unsurlardan meydana gelmiştir. Bunları yüzdelik ölçülerle gayet hassas şekilde tespit etmek mümkündür.

116 Hicr, 15/19.

117 Hicr, 15/21.

insanlık milyonlarca sene duyu organlarıyla kavrayamadıklarını ve bilemediklerini bildikleriyle kıyas ederek inkâr ettikleri cisim ve arazlarının varlığını kabul etmeyeceklerdi. Tarihten öğrendik ki; Allah'a, peygamberlerin mucizelerine, ahiret gününe, oradaki hesaba ve amellere uygun cezaya inanmak, insan aklını varlık âleminin sırlarını araştırmaya sevk etmiş, böylece çeşitli nesiller içinde ilimde, sanatta ve teknikte ulaştıkları mertebeye ulaşmışlardır. Gayba inanmayanların bu vadide bir nasibi yoktur. Gaybi olan bu üç esasa iman; insanlığı, gayba inanmayanların aklen muhal saydıkları ilim ve amellere ulaştırmıştır. Bunlar da inkâr etmiş oldukları gayb hükmündeydi. Artık bunlar sabit olduktan sonra hiçbir gayb haberi akıldışı sayılmamıştır.

Bunlar ve önceki bilgilerden anlaşılmıştır ki; peygamber mucizelerinin insanlığa üç faydası olmuştur: Bunlar, bu mucizeler için Allah'ın tayin ettiği hikmetlerdir ve şunlardır:

Allah, bu mucizeleri, bütün fiillerinde bir olduğuna ve kâinattaki sistemin kanunlarının Allah'a hâkim ve O'nun irade ve kudretini sınırlayıcı değil, bilakis O'na mahkûm olduğuna dair maddi birer delil yapmıştır.

Allah bu mucizeleri, vahiy yoluyla kendisinden verdikleri haberlerde peygamberlerin sadık olduklarına birer delil ve inatçı kâfirler için de birer uyarıcı kılmıştır. Şayet insanlar bunları çalışarak gerçekleştirebilselerdi veya harikalar onların ruhi kabiliyetleriyle meydana gelseydi, o takdirde peygamberlerin sadık olduklarına delil olmazlardı.

Allah, mucizelerini, insan aklına bu mucizelere bakarak mümkinat dairesinin genişliğini, akılla kavranacak şeylerin çerçevesinin ise gayet dar olduğunu göstermiştir. Ayrıca; bir şeyin bilinen sebeplerden, alışılmış durumlardan ve malum kanunlardan uzak olmasının, bunların muhal oluşunu ve yokluğunu gerektirmediği gibi, dürüstlüğü ortada olduğu halde bunları haber verenin yalancı olduğunu gerektirmediğini de akla göstermiştir. Bu konuda en son yapılacak şey; aslında bunların normal olarak sabit olmadığını, sübutunun ancak doğru bir delile bağlı olduğunu söylemektir. Çağımızdaki büyük âlimlerin prensibi budur. Normal tabiat kanunlarına göre gerçekleşmesi mümkün olmayan ilahi bir mucizenin meydana gelmesi, onların ilminin tam olmadığını ortaya koymaktadır.

Fakat durum tersine döndü. Peygamberlerin mucizelerini ve gayba iman çağrılarını insan aklına yaklaştıran ilim ve amellere ulaşmış olan pek çokları için, bunları tasdik sebebi olan bu ilimler, bizatihi inkâr sebebi haline gelmiştir. Bu inkâr, bunların imkân dâhilinde olmasına değil, fiilen sabit oluşuna yöneliktir. Bunlar, kendileri Allah'ın verdiği güç ve imkânla harika işler yaptıkları halde Allah'ın bizzat bunları yapabileceğini inkâr ediyorlar. Hâlbuki onlara yakışan, bunları O'nun varlığına delil ve ilahi gerçeği aydınlatan belge saymalarıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Biz onlara ufuklarda ve kendi nefislerinde delillerimizi göstereceğiz ki, Kur'an'ın hak olduğu kendilerine açıkça belli olsun."*[118]

Kur'an onlara iç ve dış dünyalarında maddi ve manevi bir mucize gösterdiğinde hemen ona dair, bilmediklerini kıyaslayarak bir formül aramaya kalkıyorlar, o mucizenin sırf Allah'ın kudreti ve icadıyla meydana geldiğini reddediyorlar ve şaşkınlık içinde yürümeye devam ediyorlar. Onların hali, Allah'tan peygamber olarak bir melek göndermesini isteyenlere benziyor. Allah onlar için şöyle buyurdu: *"Eğer biz peygamberi melekten yapsaydık, yine bir insan şeklinde yapardık ve onları düştükleri şüpheye düşürürdük."*[119] Çünkü onlar, kendileri gibi bir insan sûretine girmedikçe meleği göremezler ve ondan mesaj alamazlar. Bu istekleri, peygamberin kendileri gibi bir insan olmasını reddetmelerinden kaynaklanıyordu. Şayet Allah meleği onlar gibi bir insan şekline soksaydı, durumunu yine fark edemezler ve peygamberin kendileri gibi bir insan olmasını istemedikleri pozisyona düşerlerdi. Şimdi de öyle yapıyorlar. Çağımızda karşılarına pek çok ruhi açılımlar ve maddeye etki eden unsurlar çıktığı halde bunları, elektrik akımıyla ses nakletmek vs. gibi hususlara benzetiyorlar ve bilgileri dışında cereyan eden ve yaratıcının sanatı olan hiçbir mucizeyi kabul etmiyorlar.

Bu ilim adamlarının bu kabil ilahi hiçbir mucizeye inanmamaları ilim sahasında beşeriyetin kaydettiği bu enteresan gelişmeyi onların bedbahtlığının artmasına neden olmuştur. Öyle ki, medeniyetleri günden güne ilim ve sanatın yıkımıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bütün eğitimciler ve siyasi liderler bu tehlikeyi nasıl bertaraf edeceklerinin şaşkınlığını yaşamaktadırlar. Fakat dinle ilmi birleştirmedikçe bu felaketi asla gideremeyeceklerdir.

---

118 Fussilet, 41/53.

119 En'âm, 6/9.

Son peygamber Hz. Muhammed'in onlara getirdiği mesaj budur. Buna dair Kur'an içinde mucizeler göstermiştir. Zaten insanlar sadece güçleri üstündeki şeye boyun eğerler. Bunun da, güçleri üstündeki ilahi, gizli bir güçten kaynaklandığının ispatı gerekir. Dinle ilmi birleştirme meselesini, Kur'an'ın icazını ispat eden bu konunun devamında ele alacağız.

Kur'an Fıkhının 3. Hedefi: Fıtrat, Akıl, İlim ve Hikmet'e Yönelmektir

İslam; düzgün fıtrat, akıl ve tefekkür, ilim ve hikmet, delil ve hüccet, vicdan ve gönül, hürriyet ve istiklal dinidir:

Uzun zaman insanlık gerçek dinden bir şey bilmiyordu. Bildikleri sadece akıldışı şeylerdi. Bu durum onları, fıtratlarına ters düşmeye, kendilerini sıkıntıya sokmaya, akıl ve gönüllerini dizginlemeye maruz bıraktı. Bunu, bu akıldışılıkları kendilerine telkin eden reislere uymak için yapıyorlardı. Uydukları zaman liderler bu saçmalıklarla onlara tahakküm ediyor, onlar da canlarını kurtarıyordu. Şayet gizli veya aşikâr karşı çıkarlarsa helak oluyorlardı.

Neticede Allah, insanlığa son peygamber Muhammed Rasulullah'ı (s) gönderdi. Onlara Allah'ın ayetlerini okudu. Kitap ve Sünnet'i öğretti. İçinde bulundukları apaçık sapıklıktan onları temizledi. Onlara Allah'ın dini olan İslamiyet'in fıtrat, akıl, tefekkür, ilim, hikmet, delil, hüccet, kalp, vicdan, hürriyet ve istiklal dini olduğunu, yaratılanlardan hiçbirinin insan vicdanına, aklına ve ruhuna tahakküm yetkisi olmadığını açıkladı. Allah'ın peygamberleri sadece birer rehber, müjdeci ve uyarıcıdan ibarettiler. Bu hususu Kur'an'ın ikinci hedefi bahsinde açıklamıştık. Yukarıdaki meziyetleri Kur'an'dan delillerle özet olarak şöylece açıklıyoruz:

1- İslam Fıtrat Dinidir:

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ey Muhammed! Sen tek Allah'a yönelerek yüzünü hak dine, Allah'ın insanlar üzerinde yaratmış olduğu yaratılış kanununa uygun olan dine çevir. Allah'ın yaratmasında hiçbir değişiklik yoktur. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."*[120] Ayette geçen *hanîf* kelimesi; *hanef* mastarından türetilmiş bir kelimedir. Eğrilikten düzgünlüğe, sapıklıktan hidayete, batıl-

120 Rûm, 30/30.

dan hakka yönelmek, demektir. Zıddı ise, *zeyğ* kelimesidir. O da, haktan batıla yönelmektir. Allah'ın insanı yaratırken esas aldığı fıtrat insani cibilliyet ve karakterdir. Bu yapı, iki hayatı kapsar:

Cismani hayvani.
Ruhani meleki.

Onda görülen ve görülmeyen âlemi idrak kabiliyeti vardır. Allah bu fıtrata mutlak şekilde din duygusunu yerleştirmiştir. Bu duygu, kâinattaki her şeyin düzenini sağlayan kanun, sebep ve tabiat güçlerinin üstünde gizli bir otoritenin varlığını hissetme duygusudur. Bu otoritenin sahibi göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin Rabbi ve fıtri kulluk duygusunu ve gaybı bilme arzusunu harekete geçiren fayda ve zararın kaynağıdır. Tabii ibadet; insanın bu gaybi Rabbe kalben yönelmesidir. Bu yönelme; insanın ihtiyaç duyduğu halde elde etmekten aciz kaldığı fayda, başına gelen veya gelmesinden korktuğu ve kendi güç ve kuvvetiyle uzaklaştıramayacağına inandığı zarar durumlarında ortaya çıkar. Ayrıca bu sonsuz varlığa sahip olan otoriteyi tanıma ve ona kavuşma kabiliyeti taşıyan fıtratın harekete geçmesi durumunda kendini gösterir. Burada insanlardan kastımız, insan cinsidir. Kişi; hemcinslerinin yardımı olmaksızın yapamadığı şeyi de kendi gücü dâhilinde sayar ve başkalarının kendine yaptığı yardımı kendi kazancı addeder. Fakirin, cömertliğini celbedecek yollarla zengini yüceltmesi, zayıfın, düşmanlarına karşı kendisine yardım etmesi için güçlüye boyun eğmesi, halkın, korku veya ümit sebebiyle kral veya emire itaat etmesi, hiçbir din ve dinin örfünde ibadet olarak isimlendirilmez. Tabii ibadetin, ruhu ve özü, yüce otoriteye ve gizli güce dua etmektir. O güç, insanın sebepler âleminde bilip düşündüklerinin üstündedir. Özellikle de zaaf ve zorluk anlarında yapılan dua. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Dua, ibadetin ta kendisidir."*[121] Bu ifade hasr ifadesidir. Yani ibadetin en büyük manevi unsuru duadır. Bir rivayette de belirtildiği gibi o, ibadetin ruhudur: *"Dua ibadetin özüdür."*[122] Bu kudret ve otorite sahibine karşı yapılan bütün fiili ve sözlü tazimler O'na ibadet hükmündedir. İnsan fıtratında var olan din duygusunun aslı da budur.

Allah'ın, peygamberlerine vahyiyle ortaya konan teşrii ve tâlimi din, bu esasa dayanır. Maksat; fiilen de görüldüğü gibi, din duygusunun gereği ola-

---

121 Buhari, *Edebü'l-Müfred*, Hadis no; 714.

122 Tirmizi, Dua, 1.

rak amel konusundaki ihtilafları ve içtihatlarındaki zaafları sebebiyle kullar sapıtmasınlar. İnsanlar bu tâlimat ve kuralları kendiliklerinden ve psikolojik etkenlerle değil, ancak mesajlarında bu yüce gaybi kudretin desteğini alan peygamberlerin bunları kendilerine telkin etmeleriyle kabullenirler. Bu yüce kudret bizzat bütün âlemde tasarruf sahibidir. Âlemde bütün kanun ve sebepler O'na boyun eğer, O ise onlara boyun eğmez. İşte bu kudret, âlemlerin Rabbi Allah'tır. Bu gerçeği defalarca açıkladık. Tefsirin muhtelif yerlerinde ve *Menâr Mecmuası*'nda İslam'ın fıtrat dini olduğunu, onun; beşeriyetin kabiliyetini, ilim, hikmet ve kendilerine ahiret saadetini sağlayan marifetullah sahasında geliştirip tamamlamak için konmuş bir sistem olduğunu beyan etmiştik. Bu dinde bu gelişmelerle çelişecek hiçbir şey yoktur.

Bu eğitici ve öğretici din beşer fıtratının ihtiyaçlarından bir ihtiyaçtır. İnsan fıtratı onsuz kemale eremez. Üstad Abduh'un da belirttiği gibi, bu din insan cinsi için fertlerin aklı mesabesindedir.

2- İslam Akıl ve Düşünce Dinidir:

Kitab-ı Mukaddes sözlüğünü okuduğunda orada *akıl* kelimesini bulamayacağın gibi, insan cinsini bütün canlı varlıklardan üstün kılan bu beşeri olguya delalet eden *lüb* ve *nühâ* gibi, isimlere de rastlayamazsın. Tefekkür, tedebbür ve nazar gibi bu âlemde aklın en önemli görevlerine dair isimleri de göremezsin. Oradaki din anlayışı buna yönlendirmediği gibi, bu din de buna dayanmış ve bununlar kaim değildir. Kur'an-ı Kerîm'de ise akıl; isim ve fonksiyonlarıyla birlikte yaklaşık olarak elli yerde zikredilmiştir. *Ülü'l-elbâb* (akıl sahipleri) ifadesi ise, yirmi küsur yerde, *Ülü'n-nühâ* (akıl sahibi) ise, Tâhâ Sûresi'nin sonunda bir yerde zikredilmiştir. Kur'an'da aklın işlevinin en çok zikredildiği yerler, Allah'ın ayetlerinden söz edildiği ve bu ayetlerin muhataplarının, bunları anlayıp hidayete erenlerin ancak akıllılar olduğundan bahsedildiği yerlerdir. Genellikle bu ayetlerden maksat; Allah'ın ilmine, iradesine, hikmet ve rahmetine delalet eden kevni ayetlerdir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yararlı yüklerle denizlerde akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten su indirip, onunla yeryüzünü ölümünden sonra tekrar diriltmesinde, orada her türlü canlıyı yaymasında, rüzgârı ve yerle gök arasında*

emre hazır olan bulutları evirip çevirmesinde, aklını kullanan bir kavim için ayetler (delil ve ibretler) vardır."[123].

Çokluk sırasına göre bunları kural ve tavsiye içeren ayetler takip eder. En'âm Sûresi'nin sonunda bu tavsiyeleri topluca ifade eden ayet gibi: *"Düşünesiniz diye, Allah bunları size tavsiye etti."*[124] *"Akıl etmez misiniz?"* sözünü ondan fazla yerde tekrar etmiştir. Nitekim şu ayetle de, Kur'an'ın kendi katından değil de, Allah katından olduğuna delil getirmesini emretmiştir: *"De ki; eğer Allah dileseydi, ben onu size okumazdım. Allah da onu size bildirmezdi. Ben daha önce de aranızda bir ömür boyu kalmıştım. Siz hiç düşünmez misiniz?"*[125] Yüce Allah, aklı kullanmamayı ahirette azap sebebi saydı ve bunu cehennemliklerle ilgili şu ayette belirtti: *"Eğer uyarıcıların sözünü dinleseydik veya düşünüp anlasaydık, bu alevli ateşe atılanlar arasında olmazdık."*[126] Şu ayetlerde aynı anlamdadır: *"Andolsun ki, cehennem için de birçok cin ve insan yarattık. Onların kalpleri vardır fakat onunla anlamazlar. Gözleri vardır ama onunla göremezler. Kulakları vardır ama onunla işitemezler. İşte onlar hayvanlar gibidirler. Hatta daha da sapıktırlar. İşte onlar gafillerdir."*[127]; *"Onlar yeryüzünde hiç dolaşmazlar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun."*[128]

Aynı şekilde Kur'an-ı Kerîm'de muhakeme ve derin düşünmeye dair de pek çok ayet vardır. Bunları düşünen anlar ki, bu dinin mensupları akıl, fikir ve görüş sahibi kimselerdir. Hayvanlar gibi yaşayan gafillerin bu dinden nassipleri ancak taklide bağlı bir görüntüdür. Taklit ise, nefisleri arıtmaz, Celal ve Cemal sahibi Allah'ı tanıma hususunda insanı kemale ulaştırmaz. Şu ayetler bu gerçeği ifade etmektedir: *"De ki; ben size ancak bir öğüt veriyorum. Allah için ikişer ikişer ve teker teker kalkarsınız. Sonra da düşünürsünüz."*[129]. *"Onlar kendi kendilerine, Allah'ın gökleri ve yeri ve ikisi arasında bulunanları hak ve hikmetle ve belirli bir süre için yarattığını hiç düşünmezler mi?"*[130]. *"Göklerle yerin yaratılışı hakkında düşünürler."*[131] Hz. Peygamber'in, gaybı bilemeyeceğini,

123 Bakara, 2/164.
124 En'âm, 6/151.
125 Yûnus, 10/16.
126 Mülk, 67/10.
127 A'râf, 7/179.
128 Hac, 22/46.
129 Sebe, 34/46.
130 Rûm, 30/8.
131 Âl-i İmrân, 3/191.

yerin hazineleri üzerinde tasarruf yapamayacağını, onun vazifesinin sadece vahye uymak olduğunu bildirdikten sonra şöyle buyurdu: *"De ki; hiç görenle görmeyen bir olur mu? Düşünmüyor musunuz?"* [132].

Batılı filozofların açıklamalarına göre yeryüzünde akıllı kimselerin ihtilaf etmeyecekleri gerçek şudur: Tefekkür, beşerin yükselmede hareket noktasıdır. Tefekkür ne kadar parlak olursa, üstünlük de o nispette olur. Taklitçiliğe dayalı din, beşerin aklını ve bağımsız düşüncesini dondurmuştu. Neticede İslam geldi ve Kur'an'la bu donukluğu ortadan kaldırdı. İnsanlığı bu kölelikten kurtardı. Batılılar bu hürriyeti Müslümanlardan öğrendi. Müslümanlar ise baş aşağı geldiler, tefekkürü kendilerine çok gördüler. Neticede bazıları bu konuda dedelerinden tefekkürü öğrenenleri taklit eder hale geldiler.

3- İslam; İlim ve Hikmet Dinidir:

Kur'an-ı Kerîm'in onlarca yerinde ilim kelimesi hem marife, hem de nekre olarak zikredilmiştir. İlmin türevleri ise bundan kat kat fazladır. İlim, hem dini, hem de dünyevi ilimler için genel anlamda kullanılır. Mutlak anlamdaki ilme misal şu ayettir: *"Hakkında bilgin olmayan şeyin peşine düşme. Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi de yaptığından sorumludur."*[133]. Bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak Ragıb şöyle dedi: "*Yani zan ve taklitle hükmetme.*" Beydavi'nin söylediği ise özetle şöyledir: "*Rasgele ve taklitle, bilmediğin şeyin peşine düşme.*" Tarihten tevarüs edilen ilim hakkında Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Eğer siz doğru söyleyen kimselerdenseniz, bana bu Kur'an'dan önce indirilmiş bir kitap veya ilimden bir kalıntı getirin."*[134] Maddi, beşeri ilimler hakkındaki şu ayet de bu kabildendir: *"Fakat insanların çoğu bunu bilmezler. Onlar dünya hayatının görünen yüzünü bilirler. Ahiretten ise tamamen habersizdirler."*[135] Ruh ilmi dışındaki ilimler hakkında şöyle buyurdu: *"Sana ruhtan sorarlar. De ki; ruh, Rabbimin bileceği işlerdendir. Size ilimden az bir şey verilmiştir."*[136]

Akli ilimler konusunda da şöyle dedi: *"İnsanlardan öyle kimseler vardır ki, ne bir ilme, ne de bir delile ve ne de bir kitaba dayanmaksızın Allah hakkında tar-*

---

132 En'âm 6/50.
133 İsrâ, 17/36.
134 Ahkâf, 46/4.
135 Rûm, 30/6,7.
136 İsrâ, 17/84.

tışır durur."[137] Burada ilimden maksat, nazari ilimdir. Zira karşılığı hidayet ve aydınlatıcı kitaptır. Hidayet ise, dini hidayettir. Tabii ilim hakkındaki sözü de şudur: *"Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması da O'nun kudretinin delillerindendir. Şüphesiz ki bunda bilenler için nice ibretler vardır."*[138] Buradaki âlimlerden maksat, tabiat bilginleridir. Benzeri bir ayet de, yağmur suyundan çeşitli renklerde meyveler çıkarmaktan, dağlarda muhtelif renklerdeki yollardan, insan ve hayvanların renklerinden söz edildikten sonra gelen şu ayettir: *"Allah'tan ancak âlim kulları korkar."*[139] Buradaki âlimlerden maksat da, kâinattaki, cinslerin ve renklerin çeşitli olma sebeplerini ve kâinattaki ilahi ayet ve hikmetleri bilen kimselerdir.

Kur'an, şu ayetle, **ilim**'in şanını her şeyden daha fazla yüceltiyor: *"Allah, melekler ve ilim sahipleri dosdoğru şahadet etmişlerdir ki, Allah'tan başka ilah yoktur."*[140] Allah burada önce kendini, ikinci olarak melekleri ve üçüncü olarak da ilim ehlini zikretmiştir. Peygamberler, filozoflar ve daha aşağı derecedeki âlimler bu kısma girmektedir. Şu ayet de, bu üstünlüğe işaret ediyor: *"Allah sizden iman edenlerle kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir."*[141] Peygamberlerin en yücesi ve en bilgini olan Hz. Muhammed'e şöyle emretmiştir: *"De ki; Rabbim! İlmimi arttır."*[142]

Zan'na uymayı kötülemeye dair vaki ayetler ilmi metheden ve ilim öğrenmeye teşvik eden ayetleri de desteklemektedir. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi: *"Onların çoğu zandan başka bir şeye uymazlar. Zan ise haktan hiçbir şey kazandırmaz."* ([143]). *"Onlar sadece zanna tabi oluyorlar. Zan ise hakikatten hiçbir şeyi ifade etmez."* (Necm-28). Hz. İsa'nın çarmıha gerildiğini söyleyen Hıristiyanlar için Allah şöyle buyurdu: *"Onların bu hususta zanna uymaktan başka hiçbir bilgileri yoktur."*[144]. Kur'an, ilim ve delili o derece yüceltmiştir ki, en büyük günah ve en koyu inkâr olduğu halde Allah'a şirk koşmaktan menetme hükmünü ilimle kayıtlamıştır: *"De ki; Rabbim, sadece açık ve gizli*

137 Hacc, 22/8.
138 Rûm, 30/22.
139 Fâtır, 35/28.
140 Âl-i İmrân, 3/18.
141 Mücâdele, 58/11.
142 Tâ hâ, 20/114.
143 Yûnus, 10/36.
144 Nisâ, 4/157.

kötülükleri, günahı, haksız yere saldırmayı, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."[145]. Ayette geçen **sultan** kelimesi, *burhan* anlamındadır.

Yüce Allah kâfir anne ve babaya iyilik hususunda şöyle buyurdu: *"Biz insana; ana babasına iyilik yapmasını tavsiye ettik. Eğer onlar, hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi Bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, o takdirde onlara itaat etme."*[146]. Önce kesin olarak bilinir ki, Allah'a ortak koşma bilgi ve delile dayanmaz. Çünkü batıl olduğu kesindir. Biraz sonra delil ve belgenin önemine ve taklidin zemmine dair detaylı bilgiyi bulacaksın.

Hikmet'e gelince, onun mutlak yüceltilmesine dair Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona birçok hayır verilmiş olur. Bundan ancak aklı başında olanlar ibret alır."*[147]. Yüce Allah peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Peygamberi göndermedeki gayesini açıklarken şöyle buyurdu: *"Okuma yazma bilmeyen kimselere, kendilerinden bir peygamber gönderen O'dur. Bu peygamber onlara Allah'ın ayetlerini okuyor, onları kötülükten temizliyor, onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapıklık içindeydiler.*[148]. Bu anlamda Bakara ve Âl-i İmrân sûresinde iki ayet vardır. Yüce Allah, nimetini hatırlatarak peygamberine şöyle dedi: *"Allah sana kitabı, hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Gerçekten Allah'ın sana olan lütfu çok büyüktür."*[149]. *"Sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır."*[150]. Önemli faziletleri tavsiye ettikten ve büyük rezaletlerden de sakındırdıktan ve bunların gerekçelerini ve terettüp edecek cezayı açıkladıktan sonra buyurdu ki: *"İşte bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir."*[151]. Rasulullah'ın (s) hanımlarına dair de şöyle buyurdu: *"Siz, evinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve hikmeti hatırlayın."*[152].

Yüce Allah, bütün peygamberlere hikmeti vermiş fakat kendilerinden sonra kavimleri, taklit ve dini liderlik sebebiyle hikmeti zayi etmişlerdir.

---

145 A'râf, 7/33.
146 Ankebût, 29/8.
147 Bakara, 2/269.
148 Cum'a, 62/2.
149 Nisâ, 4/113.
150 Nahl, 16/125.
151 İsrâ, 17/39.
152 Ahzâb, 33/34.

St. Paul bunu Hıristiyanlıktan açıkça kaldırmıştır. Yüce Allah, Yahudiler hakkında şöyle buyurdu: *"Yoksa Allah'ın nimetinden insanlara verdiği şeyi mi kıskanıyorlar? Oysa biz İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermiş, onlara büyük bir hükümranlık bahşetmiştik."*[153]. Allah'ın, kullarına verdiği en büyük nimet; önce kitap sonra hikmet sonra da hükümranlıktır. Davud peygamber hakkında: *"Allah Davud'a hükümdarlık ve hikmet verdi. Ona dilediği bilgileri öğretti."*[154] buyururken, Hz. İsa ve Hz. Lokman için de şöyle dedi: *"Sana kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştim."*[155]. *"Andolsun ki, biz Lokman'a hikmet verdik."*[156] Yüce Allah, Lokman'ın (a), fazilet ve faydalarına dair oğluna yaptığı tavsiyeleri ve zarar gerekçelerini açıklayarak onu rezaletlerden sakındırmasını da zikretti. Hikmet ilimden daha özeldir. Yapılmasını teşvik eden fayda ve menfaatle birlikte bir şeyin içyüzünü bilmektir. Bir bakıma hikmet; psikoloji ahlak ve antropoloji gibi pratik bir felsefedir. İsrâ Sûresi'ndeki tavsiyelerden sonra gelen şu ayet buna işaret etmektedir: *"İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir."*[157]. Şayet bu tavsiyeler hikmetleriyle, gerekçe ve faydalarıyla birlikte zikredilmeseydi, hikmet olarak isimlendirilmezdi. Görmez misin Yüce Allah, orada malı saçıp savuranlar için: *"şeytanların kardeşleri"* ifadesini kullanmıştır. Çünkü onlar israflarıyla geçim düzenini bozuyorlar, korumayıp, dengeli şekilde yerli yerinde harcamayarak nimete karşı nankörlük ediyorlar. Bundan ötürü ayetin sonunda şöyle buyuruyor: *"Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür."*[158]. Sonra da şöyle diyor: *"Elini boynuna bağlayıp, cimri kesilme. Onu tamamen açıp israf da etme. Sonra kınanmış ve pişman olmuş bir halde oturup kalırsın."*[159]. Allah harcamada israfı şöyle tahlil etti: Bunu yapan insanlar tarafından kınanır, kendisi de neticede pişman olur. Ayetteki **mahsûr** kelimesi; örtüsü üzerinden alınmış, çıplak kalmış kimse demektir. Aczinden dolayı kuvveti gitmiş, zaafı ortaya çıkmış kimse için de kullanılır. **Mahsûr**; üzüntülü anlamına da gelir. Bütün bunlar, harcamada israf eden kimseyi tanımlamaya uygun manalardır. Zira

153 Nisâ, 4/54.
154 Bakara, 2/251.
155 Mâide, 5/110.
156 Lokman, 31/12.
157 İsrâ, 17/39.
158 İsrâ, 17/27.
159 İsrâ, 17/29.

israfı onu yokluk ve fakirliğe düşürür. *Hasîru'l-basar;* gözü sakat, uzağı görmeyen anlamınadır.

Kur'an-ı Kerîm'de *fıkıh* kelimesi de çok geçmektedir. *Fıkıh;* gerçekleri inceden inceye kavramak, demektir. Âlim bu sayede hikmet sahibi olur.

4- İslam Hüccet ve Delil Dinidir:

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ey insanlar! Rabbinizden size bir delil geldi ve size apaçık bir nur olan Kur'an'ı indirdik."*[160]. *"Her kim Allah'la birlikte, hakkında hiçbir delil bulunmayan başka bir ilaha taparsa, onun hesabı ancak Rabbinin yanındadır. Kâfirler asla kurtuluşa eremezler."*[161] Şirke verilecek cezayı, sahibi için Rabbi katında bir gerekçe olmamasına bağladı. Haddi zatında şirkin gerekçesi olmaz. Bu, sırf burhanın önemini vurgulamak içindir. Aynı şekilde Allah, her topluma peygamberler ve onların varisleri olan âlimleri göndermiş, onlar da niçin aykırı davrandıklarına dair kavimlerinden kendilerine delil ve belge getirmesini istemişlerdir. Nitekim Yüce Allah, şöyle buyurdu: *"Biz o gün, her ümmetten peygamberlerini bir şahit olarak çıkarırız. Kâfirlere de: 'İnkâr etmenize sebep olan kesin delillerinizi getirin.' deriz. O zaman gerçeğin Allah'a ait olduğunu ve uydurdukları putların kendilerinden uzaklaşıp kaybolduklarını anlarlar."*[162].

Yüce Allah, gökleri ve yeri zikrettikten sonra şirkin batıl olduğuna dair akli delil ileri sürerek, şöyle buyurdu: *"Şayet yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, ikisi de fesada uğrardı."*[163]. Bunun akabinde, putları Allah'tan gayrı ilahlar edinmelerine dair, kendilerini aciz bırakmak kastıyla onlardan delil istedi: *"Yoksa Allah'tan başka ilahlar mı edindiler? De ki; Haydi delilinizi getirin."*[164]. Neml Sûresi'nde de benzeri vardır: *"Onlar mı daha hayırlı yoksa halkı önce yaratan sonra ölenleri tekrar diriltecek olan, gökten ve yerden size rızık veren Allah mı? Allah'la beraber başka bir ilah mı var? De ki; eğer doğru söylüyorsanız, kesin delillerinizi getirin."*[165].

160 Nisâ, 4/174.
161 Mü'minun, 23/117.
162 Kasas, 28/75.
163 Enbiyâ, 21/22.
164 Enbiyâ, 21/24.
165 Neml, 27/64.

İbrahim'in (a), kavmine karşı şirklerinin batıl olduğuna dair ilmi delil getirmesi konusunda şöyle buyurdu: *"Siz Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım. Bu iki gruptan hangisi güven duymaya daha layıktır? Eğer biliyorsanız söyleyin."*[166]. *"İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delilimizdir. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Şüphesiz Rabbin her şeyi bilir ve hikmet sahibidir."*[167]. Burada derecelerden maksat akli ve ilmi delillerdir. Onun için hikmet ve ilimden önce zikredildi. Daha önce ilimden söz edilirken orada ilimdeki derecelere dair bir ayet geçmişti.

Burhanın sultan anlamında kullanıldığı yerlerden birisi de, şu ayettir: *"Kendilerine gelen hiçbir delil olmaksızın, Allah'ın ayetleri hakkında tartışanlar gerek Allah yanında, gerekse iman edenler yanında büyük bir nefretle karşılanır."*[168]. Şu ayet de aynı anlamdadır: *"Kendilerine gelmiş kesin bir delil olmaksızın, Allah'ın ayetleri hakkında münakaşa edenler var ya! Hiç şüphe yok ki, onların kalplerinde asla yetişemeyecekleri bir büyüklenme vardır."*[169]. Birkaç sûrede ise Yüce Allah, Hz. Musa'yı Firavuna apaçık ayetleriyle yani sultân-ı mübînle gönderdiğini ifade etti.

5- İslam Kalp ve Vicdan Dinidir:

Misbâh isimli eserde, Feyyûmî şöyle dedi: *"Zamir (vicdan); insanın kalbi ve iç dünyası, demektir. Çoğulu zamâir gelir. Kalp ise, malum olan fuâd anlamınadır. Yani kişinin gönlü ve iç âlemi, demektir. Akıl anlamına da kullanılır."* Biz bunun anlamını ve kullanış tarzlarını A'râf Sûresi'nde açıklamıştık[170]. Kalp kelimesi Kur'an'da, yüz on küsur yerde zikredilmiştir.

Kalple ilgili bazı ayetler şunlardır: *"Şüphesiz bunda kalbi olan ve hazır bulunup kulak veren herkes için bir öğüt vardır."*[171]. *"O gün, mal ve oğullar fayda vermez. Allah'a tertemiz bir kalple gelen kimse fayda görür."*[172]. Yüce Allah Hz. İbrahim'i şöyle methetti: *"Hani o, Rabbine temiz bir kalple gelmişti."*[173]. Ondan

---

166 En'âm, 6/81.
167 En'âm, 6/83.
168 Mü'min, 40/35.
169 Mü'min, 40/56.
170 A'râf, 7/179.
171 Kâf, 50/37.
172 Şuarâ, 26/88,89.
173 Sâffât, 37/84.

hikâyeyle şöyle dedi: *"İnanıyorum fakat kalbim tatmin olsun diye istiyorum."*[174]. Mü'minleri tanımlarken de şöyle buyurdu: *"Onlar iman etmiş olup, kalpleri Allah'ı zikretmekle huzura kavuşur. İyi bilin ki, kalpler Allah'ı zikretmekle huzur bulur."*[175]. İsa Peygamber'e (a) tabi olanların sıfatlarını belirtirken şöyle buyurdu: *"Ona tabi olanların kalplerine şefkat ve merhamet koyduk."*[176]. Allah, mü'minlerin kalplerini huşu, Allah'a boyun eğme ve şaibelerden uzak olmakla tanımlarken, kâfir ve münafıkların kalplerini de pislik, hastalık, katılık ve eğrilikle tanımladı. Bu kalplerin hak ve hayır kabiliyetlerini kaybetmeleri ise; **tab'**, **hatm** ve **paslanma** olarak ifade edilmiştir. Sanki bu kalpler mühürlenmiş ve oraya yeni bir şey girmiyor.

Mademki, İslam akıl ve delil dinidir. Vicdan ve inanç hürriyetini benimser. Öyleyse Hıristiyanlar ile başkalarının yaptığı gibi dinde zorlamayı, muhaliflerine baskı, işkence ve dayatma yapmayı da men eder. Bu konuda pek çok ayet vardır. Bunları ilgili yerlerde açıkladık. Kur'an'ın taklidi kötülemesi ve taklitçileri sapıklıkla itham etmesi de, bunun delillerindendir.

6- Taklidin ve Atalara Takılıp Kalmanın Yasaklanması:

İlmin methi, fazileti, akıl ve düşüncenin bağımsızlığı ve vicdan hürriyetine dair inen ayetlerin hepsi taklidin kötülüğüne delalet etmektedir. Taklidin kınanıp ayıplanmasına dair pek çok ayet varit olmuştur: *"Ne vakit onlara: Allah'ın indirdiklerine uyun, dense, onlar; Hayır biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız, derler. Ya ataları bir şey anlamayıp, doğru yolu bulamadıysalar?"*[177]. *"Onlara; gelin Allah'ın indirdiği kitaba ve peygambere itaat edin, dendiği zaman onlar; babalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter, derler. Ya babaları hiçbir şey bilmeyen ve doğru yola gitmeyen kimseler ise."*[178]. Allah onları iki cihetten kınadı:

Babalarının yaşayış ve anlayışlarına takılmak, ilim ve amelde yükselmek yerine onlardan tevarüs ettikleriyle yetinmek. Bu, akıllı ve canlı bir insanın yapacağı iş değildir. Çünkü hayat gelişme ve üretmeyi gerektirir. Akıl daima yenilik ve fazlalık ister.

---

174 Bakara, 2/260.
175 Ra'd, 13/28.
176 Hadîd, 57/27.
177 Bakara, 2/170.
178 Mâide, 5/104.

Onlar babalarına uymakla, akıl ve ilim yoluyla hakla batılı, hayırla şerri ve iyiyle kötüyü ayırma hususundaki insani meziyetini ve doğru iş yapma özelliğini kaybeder. Şu ayet bu görüşü desteklemektedir: *"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman; Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize böyle emretti, derler. Sen de ki; Allah kötülüğü emretmez. Siz Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"*[179]. Yüce Allah Arapların, meleklere tapması hususunda şöyle buyurdu: *"Onlar; Eğer Rahman olan Allah dileseydi, biz o meleklere tapmazdık, dediler. Onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece yalan söylüyorlar. Yoksa biz kendilerine bundan önce bir kitap verdik de onlar, ona mı sarılıyorlar? Hayır, onlar sadece; Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izinde gidiyoruz, dediler. Biz senden önce herhangi bir memlekete yine böyle bir uyarıcı göndermişsek mutlaka onların varlıklı şımarık kimseleri; biz de onların izlerine uyarız, dediler."*[180] Buna dair; Enbiyâ, Şuarâ ve Sâffât surelerinde İbrahim peygamberin, kavmiyle olan hikâyesinde güzel örnekler vardır.

Kur'an ise, bütün geçmiş din ve mezhep mensuplarını, dinde doğru yolu bulmak ve ilme ulaşmak için akıllarıyla birlikte vicdanlarını kullanmayı göstermek ve baba ve dedelerinden gördükleriyle yetinmemek gerektiğini ifade etmek üzere gelmiştir. Çünkü bu durum insanı başkalarından ayıran insani fıtrat, akıl, tefekkür ve kalbe karşı işlenmiş bir cinayettir. Oysa ilim ve hidayetle temayüz etmiş her toplumdan akıllı kimseler akın akın İslam'a girmişlerdir. Fakat sonra Müslümanlar tam tersine dönmüştür. Bazı ileri gelen âlimlere mensup şeyhlerinin ve babalarının yolunu taklitte kendilerinden önceki Ehl-i Kitab ve başkalarının yolunu takip ettiler. Hâlbuki bu âlimler onları taklitten men etmişler, kendilerine böyle bir şey emretmemişlerdi. Neticede Allah'ın hücceti olma yerine kendi dinleri aleyhine hüccet oldular. Hatta içlerinden resmi ilim mensubu sayılanlar, kendilerini Allah'ın Kitabına, Rasulünün sünnetine ve ona mensup selef-i salihinin yoluna davet edenlere şiddetle karşı çıktılar. Onlarla sıkıntı yaşıyor, imtihan geçiriyoruz, onlar tarafından cehalet ve taassubun istediği alay, hakaret ve aşağılık davranışlarla karşılaşıyoruz. Cehaletin sadece bazı eski âlimlerin tekeline verdiği *müçtehit* lakabıyla aşağılanmak isteniyoruz.

---

179 A'râf, 7/28.

180 Zuhruf, 43/20-23.

Şayet içimizde İslamiyet'i ilmi ve akli anlamda hakiki yönüyle tanıtacak çok âlimler olsa ilmi ve akli bağımsızlığa eren insanlar bölük bölük İslam'a girer ve İslamiyet bütün dünyaya yayılır. Çünkü modern eğitim bütün batı ülkelerinde ve onları taklit eden memleketlerdeki bütün okullarda bağımsız düşünme ve belgeye dayanma esasına göre cereyan ediyor. Fakat bunların çoğu bütün dinleri gelenek tarzında değerlendiriyorlar ve onları toplumun ahlaki ve sosyal düzenleri olarak görüyorlar. Dolayısıyla da sistemlerini bu geleneksel dinlerine tabi kılmaya daha uygun sayıyorlar. Bundan dolayı onları, İslam'ın kendi dinlerine üstün olduğunu iknada zorlanıyoruz. Çünkü bizde, Kur'an'ın belirlediği, Sünnet'in, Hulefa-i Raşidin'in ve selef-i salihinin açıkladığı şekliyle İslam'ı ortaya koyabilecek insan pek azdır.

Bir Şüphenin İzalesi, Bir Delilin İkamesi:

Bazı taklitçiler; çağımızda *Menâr*'da görüldüğü şekilde Müslümanları, Kitab ve Sünnet'e uyma ve bunları anlamada bağımsız düşünme çağrısını; şeriatta içtihat davasına kalkışan, imamlara uyma ihtiyacı duymayan, onları ve taraftarlarını tenkit eden bazı cahillerin cüret ettiği yeni bir bid'at sanıyorlar. Hâlbuki bu, dini ve tarihi bilmemeye dayalı bir vehimden ibarettir. Bid'at ve dinsizlik ekolleri çok eskidir. Bunların işaretleri en hayırlı ümmet ve en büyük imamlar döneminde ortaya çıktı. Dini ifsat yönünden en tehlikelileri ise, masum imamlara uyma çağrısıdır. Onlara göre bu imamlar delille mükellef değildir. Hâlbuki Ehl-i Sünnet imamlarına göre, kendisinden sonra hiçbir masumun bulunmadığı Hz. Peygamber'den sonra dinde hiçbir kimseye bizzat uymak caiz değildir. Gel gör ki, taklidi yasaklayan imamlara tabi olanlar, imamlarının masum olduğunu söyleyenlere hatta dinsiz batınilere bile uymaya kalkıştılar. Onlar Kur'an ve Sünnet nassslarını, imamlarının sözleriyle hatta uydukları sözde âlimlerin ifadeleriyle reddediyorlar. Bid'atler, hür düşünce ve delil pazarında değil, mukallitlerin her bağırana kulak astıkları taklit pazarında revaç bulur. Hurafelerin çoğu Müslümanlar arasına taklit yoluyla girmiştir. Bu da tarikat ehli ve diğerleri arasından çıkan sahtekârların, mezheplerin müçtehit imamlarına uyduklarını iddia etmelerinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki onların bu imamlara uyma iddiaları yalandır. Gerçek ilme, Kitab ve Sünnet'in rehberliğine çağıran bizler, bu imamlara uymaya onlardan daha layığız. Bu imamlara mensup olduklarını iddia eden pek çok âlimin tefsir, fıkıh, tasavvuf ve hadis şerhi kitaplarında, rehber

olan imamların beri olduğu pek çok bid'at ve hurafeler vardır. Bu şekilci ve donuk âlimleri görürsün ki; bu hurafelerin, bu kitaplarda mevcut olmasını, onların geçerliliğine, Kitab ve Sahih Sünnet nasslarının reddine delil sayarlar. *Menâr* sahibi, Mısır âlimleri arasında bunlara, Bâbîlere, Bahâilere, Kâdıyânilere, Ticânilere, kabircilere ve asrımızdaki diğer bid'atçilere karşı reddiye yazmada tek kaldı. Bundan dolayı Allah'a hamdolsun.

7- Zorlama, Baskı ve Tahakkümün Yasaklanmasıyla Dindeki Şahsi Hürriyet:

İslam'ın meziyetlerinden olan bu meziyet, onun fıtrat dini olmasını sağlayan meziyetlerin neticesidir. İslam'a girip girmeme konusunda baskı yapılmasının yasaklanmasında, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e Mekke'de indirdiği şu ayetler temel teşkil eder: *"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka iman ederdi. Öyleyse mü'min olsunlar diye insanları sen mi zorlayacaksın? Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse iman edemez. O, akıllarını kullanmayanı pislik içinde bırakır. De ki; göklerde ve yerde ne var, bir bakın! Fakat inanmayacak bir topluma ayetler ve uyarmalar fayda vermez."*[181] Yüce Allah bu ayetlerle, Rasulü'ne (s) bildirdi ki; beşer üzerinde cereyan eden kanunlarından birisi de; insanların dini anlamadaki akıl ve idrakleri, farklı ve O'nun varlığına delalet eden ayetlerini görme seviyeleri değişiktir. Bazıları iman eder, bazıları da kâfir olur. Hz. Peygamber'in, bütün insanların inanmasını temenni etmesi, onların iman kabiliyetlerinin farklı olmasındaki ilahi iradenin gereğine aykırıdır. İman; insanların yaratıklar üzerindeki ilahi delilleri görme hususunda akıl ve idraklerini çalıştırmalarına ve dinin hidayetiyle küfrün sapıklığını ayırt etmelerine bağlıdır.

Ashabın, Nadiroğulları Hicaz'dan sürülürken, yanlarında bulunan ve Yahudileşmiş olan çocuklarını onlardan almak istediklerinde Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Dinde hiçbir zorlama yoktur. Doğruluk eğrilikten ayrılıp ortaya çıkmıştır."*[182] Allah, onlara, çocuklarını serbest bırakmalarını emretti. Kim Yahudiliği tercih ederse Yahudilerle beraber gider, Müslüman olmaya zorlanmaz. İslam'ı seçen ise, Müslümanlarla beraber kalır. Biz bunu ayetin tefsirinde açıklamıştık.

---

181 Yûnus, 10/99-101.

182 Bakara, 2/256.

İnsanları dinlerinden ötürü sıkıştırıp, dini terke zorlamak demek olan fitneye gelince; işte bu, İslam'a göre yasaktır ve savaşmayı meşru kılan sebeplerin ilkidir. Biz bunu şu ayetin tefsirinde açıkladık: *"Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın."*[183] Aynı ifade *küllühû* kelimesi farkıyla Enfâl Sûresi 39. ayette de tekrarlanmıştır. Mezkûr ayetin tefsirine bakınız.

Hıristiyanlarda âdet olduğu üzere dini baskının yasaklanmasına gelince; bu konuda Kur'an'da apaçık pek çok ayet vardır. Böyle bir baskının olmadığı zaten kesin olarak Hz. Peygamber'in ve Raşid Halifeler'in hayatından anlaşılmaktadır. Bunları, Peygamberlerin görevleri bölümünde açıklamıştık. Bu konuda Yüce Allah'ın, son peygamber Hz. Muhammed'e yönelik şu emri sana yeter: *"Sen onlara öğüt ver. Çünkü sen ancak bir öğüt vericisin. Onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin."*[184]

Kur'an Fıkhının 4. Hedefi: Siyasi, Sosyal ve İnsani Islah

Ümmet'in birliği, insan cinsinin birliği, din birliği, adaletteki eşitlikle sağlanacak kanun birliği, manevi kardeşlik ve ibadette eşitlik, devlet siyasetindeki birlik, yargı birliği ve dil birliğidir.

İslam geldiğinde insanlık dağınık cinsler olarak nesep, renk, dil, din, vatan, mezhep, meşrep, kabile, hükümet ve siyaset yönünden çekişme halindeydi. Onlardan her grup bu beşeri bağlar yönünden kendisine aykırı olanlarla savaşıyordu. Diğer bazı hususlarda ittifak etseler de durum böyleydi. İslam onlara tek bir çağrıda bulundu, onları kuşatıcı bir insani beraberliğe davet etti ve bu birliği onlara farz kıldı. İnsanları tefrikadan, düşmanlıktan sakındırdı ve bunları haram kıldı. Bu tefrikanın zararlarının tarihi belgelerle açıklanması, beşer toplumuyla ilgili olarak son Peygamberin sünnetinin ve ilahi hitap Kur'an'ın esaslarının geniş şekilde izahı ancak büyük bir kitapla mümkün olabilir. Biz, Muhammedî vahyin ispatı konusunda yaptığımız bu ek bilgi içinde insani ıslah projesine dair ancak ana prensipleri zikretmekle yetineceğiz. Bu ıslah projesi insanlığı tek bir din, tek bir şeriat, tek bir hüküm ve tek bir dil etrafında birleşmeye çağırıyor. Zaten onların cinsleri de, Rableri de birdir.

---

183 Bakara, 2/193.

184 Mü'min, 40/21,22.

Bu konuda ana prensipten başlıyor ve peşinden onu açıklayıcı esasları ve belgeleri zikrediyoruz:

ÜMMETİN BİRLİĞİ: İnsani ve İslami birliğin birinci esasıdır. Yüce Allah İslam ümmet'ine şöyle sesleniyor: *"Şüphesiz ki bu sizin ümmet'iniz bir tek ümmettir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse Bana ibadet ediniz."*[185] Yüce Allah daha sonra bu ümmet birliği hususunda bütün peygamberlere hitaben şöyle buyurdu: *"Ey peygamberler! Helal ve temiz şeylerden yiyin ve salih amel işleyin. Şüphesiz ki Ben sizin bütün yaptıklarınızı bilirim. Şüphesiz ki bu insanlar, bir tek ümmet olarak sizin ümmet'inizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyleyse Benden korkun."*[186] Fakat her peygamberin bir ümmeti vardı. Onlar onun kavmiydiler. Son Peygamberin ümmeti ise bütün insanlardır. Daha önce de belirtildiği gibi Allah insanlara bütün peygamberlere iman etmelerini ve aralarında ayırım yapmamalarını emretti. Son Peygambere iman, ilk peygambere ve aradaki diğer peygamberlere de iman demektir. Onların durumu bir ülkedeki kral ve yöneticiler gibidir. Önceki kanunun sonraki kanunla değiştirilmek sûretiyle kanunlar arasında meydana gelen farklılık, aynı ülkedeki kanunların din kemale erinceye kadar değiştirilmesi gibidir.

İNSANİ BİRLİK: Kabileleri, kavimleri ve cinsleriyle eşitliğe dayalı insani birliğin umumi delili şu ayettir: *"Ey insanlar! Gerçekten biz sizi bir erkekle, bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyasınız diye sizi kabilelere ve halklara ayırdık. Sizin Allah katında en şerefliniz O'na en çok saygı göstereninizdir."*[187] Hz. Peygamber, Veda Haccı'nda bayram günü Mina'da bunu ümmet'e tebliğ etti. İşte bu mesaj, insani birlik, tanışarak kaynaşma çağrısı ve zıtlığın sebep olduğu düşmanlığın terkini içeriyor.

FITRİ BİRLİK: Peygamberlerin de tebliğ etmiş oldukları fıtri dinin esaslarını tebliğ eden ve bütün insanlığa muvafık şekilde sistemini tamamlayan bir peygambere tabi olarak oluşan din birliği. Bunun en genel anlamdaki delili şu ayettir: *"Ey Muhammed! De ki: 'Şüphesiz ben, göklerin ve yerin hükümranlığına sahip olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim."*[188] İslamiyet fıtrat dini olduğu, inanç ve vicdan hürriyetine dayandığı için dini ihtiyarî

185 Enbiyâ, 21/92.

186 Mü'minûn, 23/51,52.

187 Hucurât, 49/13.

188 A'râf, 7/158.

kılmıştır. *"Dinde hiçbir zorlama yoktur. Zira doğruluk sapıklıktan ayrılıp ortaya çıkmıştır."*[189]

KANUN BİRLİĞİ: İslam hükümlerine boyun eğenler arasında Medenî ve cezai haklar konusunda adil şekilde mü'min-kâfir, iyi-kötü, kral-halk, zengin-fakir ve güçlü-zayıf arasında eşitliğe dayalı kanun birliği. Bununla ilgili delilleri kanuni ıslahat konusunda zikredeceğiz.

DİN BİRLİĞİ: bu birlik, bu dine inanan insanlar arasında manevi kardeşlik, namaz ve hacc gibi sosyal ve ibadet alanındaki eşitlik esasına dayanmaktadır. Müslümanların kralları, yöneticileri ve ileri gelen âlimleri namaz saflarında, yüce Kâbe'yi tavafta, Arafat'ta ve haccın diğer alanlarında fakirler ve halk kesimiyle birlikte olurlar. Hıristiyanlığa mensup batı ülkelerinde İslam'daki bu açık eşitliğe razı olan birini bulamazsın. Hâlbuki İslam'ın başlangıcından bu yana bu şekilde davranmak amelin gereğidir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Mü'minler ancak kardeştirler."*[190] Muharip müşriklerden söz ederken de şöyle buyurdu: *"Eğer tövbe eder, namaz kılar ve zekâtı verirlerse artık onlar sizin din kardeşlerinizdir."*[191]

DEVLETLERARASI DİPLOMASİ BİRLİKTELİĞİ: Bu da İslam hâkimiyetine boyun eğen bütün ülkeleri genel haklarda eşit hale getirir. Arap yarımadası veya diğer adıyla Hicaz hâkimiyeti bu genel hükmün dışındadır. Zira burası Müslümanlara hastır. Çünkü Mekke, Medine ve çevrelerindeki Arap yarımadası mabet ve mescitler hükmündedir. İslam'ın hükmüne göre her dinin mabedi onun mensuplarına hastır ve dokunulmazlıkları vardır. İzinsiz olarak oralara başkalarının girmesi caiz değildir. Müslümanlarla diğerleri bu konuda eşittirler.

YARGI BİRLİĞİ: Bağımsızlığı ve adil şeriat önünde insanların eşitliği ilkesi. Ancak, şahsi dini hükümler bundan müstesnadır. Çünkü İslam din ve vicdan hürriyetini dikkate almaktadır. Zaten İslam bu temele dayanmaktadır. İslamiyet başkalarına evlilik ve benzeri meselelerde serbestlik tanımakta, bu konularda kendi din bilginlerine başvurmalarına müsamaha göstermektedir. Şayet bize başvururlarsa aralarında onların şeriatlarını nesheden kendi adil şeriatımıza göre hükmederiz. Bu konuda asıl olan şu ayetlerdir: *"Şayet onlar*

189 Bakara, 2/256.
190 Hucurât, 49/10.
191 Tevbe, 9/11.

sana gelirlerse ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz ki Allah adaletle hüküm verenleri sever."[192]. *"Onların arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların keyiflerine uyma. Allah'ın sana indirdiği şeylerin bir kısmından seni vazgeçirmelerinden sakın."*[193].

DİL BİRLİĞİ: İnsanlar arasında kardeşlik ve birliğin tamamlanması ve pek çok kavmin tek bir ümmet haline gelmesi ancak dil birliğiyle mümkündür. İnsanlığın genel maslahatlarını inceleyen filozoflar; tanışma, kaynaşma, eğitim ve edebiyat programlarını gerçekleştirme, ilim, fen ve dünyevi ilişkilerde ortaklığı sağlamada müşterek bir dil olmasını temenni etmektedirler. İslamiyet bu emeli; din, yasama ve yargı dilini bütün mü'minler ve şeriata boyun eğenler için ortak bir dil haline getirerek gerçekleştirmiştir. Zira mü'minler inançları ve vicdanlarının sevkiyle Allah'ın Kitabı'nı ve Rasulü'nün Sünneti'ni anlamak, onlarla ibadet etmek ve bu çerçevede kardeşlik bağlarını kurmak için Kitab ve Sünnet'in dilini öğrenmektedirler. Zira Kitab ve Sünnet onların dünya ve ahiret saadetlerinin ve hakimiyetlerinin kaynağıdır. Kur'an'da onun Arapça bir kitap, Arapça bir hüküm olduğu tekrarlanmış, Kur'an üzerinde düşünülüp kafa yorulması, ondan ders alınması, onun ahlakıyla ahlaklanılması vurgulanmıştır. Gayri müslimler de hükmüne boyun eğdikleri şeriatın ve dünyevi maslahatlarını sağlayan hükümetin dilini öğreneceklerdir. Zaten beşerin bu konudaki âdeti budur. Bütün Arap-İslam fetihlerinde de durum böyle olmuştur.

Daha önce İslam'da Arapça öğrenmenin gerekli olduğunu ve bu konuda Müslümanların ortak görüşü bulunduğunu açıklamıştım. Nitekim İmam Şafii de, *er-Risâle*'de bunu ifade etmiştir. Rasulullah (s), Hulefa-i Raşidin, Abbasi ve Emevi halifeleri döneminde de uygulama böyle cereyan etmiştir. Yabancıların çoğalması, ilmin azalıp cehaletin artması neticesinde Arap olmayan Müslümanlar ibadetlerde okunması farz olan Kur'an ve zikirlerin Arapça olmasıyla yetinmişlerdir.[194]

Hz. Peygamber, mü'minlerin birliğine zıt olan her türlü ayrılığı yasaklıyordu. Müslümanları tek bir ceset şeklinde bir tek ümmet haline getirmiş-

---

192 Mâide, 5/42.

193 Mâide, 5/49.

194 A'râf, 7/157. ayetinin tefsirinin son kısmına bakınız.

ti. Nitekim onlar için şöyle temsil getirmişti. *"Birbirlerini sevmede, birbirlerine merhamette, birbirlerine şefkatte mü'minlerin misali, bir bedenin misalidir. Ondan bir uzuv rahatsız olsa, diğer uzuvlar uykusuzluk ve hararette ona ortak olurlar."*[195] Bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve Müslim, Numan b. Beşir'den rivayet etmişlerdir. Hz. Peygamber, özellikle nesep ve dil ayrılığını reddediyor, ayrılıktan hoşlanmıyordu. Irkçılığa karşı olduğu malumdur. Dil ayrılığına karşı olmasını ise aşağıdaki olay ortaya koymaktadır.

Hafız b. Asakir, Malik, Zühri ve Ebu Seleme b. Abdirrahman tarikiyle şu olayı nakletti: "*Kays b. Mattahiyye adında bir zat, içlerinde Selman Farisi, Suheyb Rumi ve Bilal Habeşi'nin de bulunduğu bir meclise geldi ve şöyle dedi: 'Evs ve Hazreç'in şu adamı desteklediklerini anladık fakat şuna ne oluyor?' (Bu münafık "şu adam" sözüyle Hz. Peygamberi kastediyordu) Demek istiyordu ki; Evs ve Hazreç kabileleri Arap'tır, onu desteklerler. Çünkü onun kavmindendirler. Peki, Selman'ı, Suheyb'i ve Bilal'i onu desteklemeye sevkeden nedir? Bunun üzerine Muaz b. Cebel, Kays'ın yakasına yapıştı ve Rasulullah'a (s)gelerek, onun sözlerini Efendimize nakletti. Hz. Peygamber de öfkeyle ve ridasını sürüyerek mescide geld. Sonra 'Haydin namaza' diye nida edildi. Rasulullah (s) şöyle buyurdu: 'Ey insanlar! Rabb birdir, baba birdir, din birdir. Sizin Araplığınız ana ve baba cihetinden değildir. Araplık sadece bir dil meselesidir. Kim Arapça konuşursa, o Arap'tır.' Muaz b. Cebel ayağa kalkıp; 'Bu münafık hakkında ne emredersiniz yâ Rasulallah?' dedi. Rasulullah (s): 'Bırak onu, cehenneme kadar yolu var' buyurdu. Bu Kays irtidat olaylarında dinden çıktı ve öldürüldü.*"

Şayet Müslümanlar bu Muhammed'î eğitim üzere devam etselerdi aralarında ırk ve dil ayrımından doğan ve kendilerini bu genel zaafa sürükleyen ihtilaf ve savaşlar meydana gelir miydi? Eğer Müslümanlar bu İslam kardeşliğini yaşatsalardı mülhit bir avuç Türk'ün bu yüce ağacı İslam bahçesinden sökmeleri ve bu keskin kılıcı kınından sıyırmaları ve Müslüman bir kavimle Allah katından Arapça olarak inmiş kusursuz Allah kelamının ve O'nun Peygamberi'nin Sünneti'nin arasını açmaları mümkün olabilir miydi? Beşer toplumlarını ıslaha yönelik bu sünnet de Arapça idi. Güya bunlar bu dini yeni bir oluşumla diğer kavimlerle kaynaştıracaklar ve dil bağıyla yeni bir halk oluşturacaklar. Bunu da çocuğun, babasından başkasına intisap etmesi gibi Avrupa kavimlerine soysuz şekilde katılmak için yapacaklar! Deniyor

195 Buhari, *Edeb*,27; Müslim, Birr,66.

ki, büyük bir adam yeni bir dil, devlet ve dünya ortaya koymuş! İstedikleri ne kadar da boş bir kuruntu![196]

Bu Türk-i; İslam adıyla takriben dört yüz milyon insana manevî liderlikle ve bu güce dayanarak liderlik etti. Şayet bu görevi ifayı güzelleştirecek ilim ve hikmete ve bu liderliği destekleyecek azim ve basirete, siyaseti sağlamlaştıracak sisteme sahip olsaydı, bu sayede Şark'ı da yönetebilir, Garp'a da hâkim olabilirdi. Şayet Napolyon Mısır'da kalabilseydi aynı şeyi o da hedefliyordu.

Kısa görüşlü ve hasta fikirli bazı kimseler, çeşitli kavimlerileri tek bir dil etrafında birleştirmeye itiraz ediyorlar ve bunun beşer tabiatına aykırı olduğunu söylüyorlar. Beşerden maksadımız bütün fertler ise, dinleri birleştirmek, dilleri birleştirmekten beşer tabiatı açısından daha az imkânsızdır. Bu gerçek onların iddialarını çürütür.

Filozoflar bazı dillerin, bu dili kullananların ilim, sanat, siyaset ve silahta güçlü olmaları sebebiyle ilerlediğini ve bu dili bırakıp başka bir dile geçmelerinin imkânsızlığını bildikleri halde bütün insanlığı ortak bir dilde birleştirmeye çalışıyorlar. Fakat insanları bir tek dinde birleştirmek hiç kimse için mümkün olmamıştır. Kur'an, dili ve sanatıyla bütün insanlık için din birliğini hedeflemiş olmakla beraber, biz biliyoruz ki, Allah'ın kulları üzerindeki hikmeti gereği bütün insanların bir tek din üzerinde birleşmeleri mümkün değildir. *"Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı. Fakat onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten onları bunun için yarattı."*[197] İslamiyet insanların bu rahmete, aralarındaki ihtilafı körükleyen şekaveti azaltmak için çağırdı. İşte bu ihtilaf, bugün medenîyet anlamında yeryüzünün en ileri ve en kültürlü kavimlerini, kazandıkları dünya servetlerinin çoğunu, medenîyetlerini yerle bir etmekle tehdit eden harpler için sarf etmeye sevk etmiştir.

---

196 Müfessirin, bir grup mülhit Türk'ten kastı tam net olmamakla birlikte bunların ümmet siyasetini bırakıp, Türkçülük cereyanını başlatan, İslam âlemine sırt çevirip Batı'ya yönelen kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Bu ekibin büsbütün dinsiz olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. O dönemin şartlarını dikkate alarak objektif değerlendirmeler yapmak, Türkleri tenkit ederken Arapların da tarihi hataları dile getirmek gerekir. Arapçılık cereyanının da ümmet fikrine zıt olduğu gözden kaçmamalıdır. (Çevirmen)

197 Hûd, 11/118,119.

İslam, bütün insanlığı dil birliğini ve kavimlerin temel değerlerini ihtiva eden bir dine sarılmaya davet etti. Onlarda bölük bölük İslam'a girdiler. Öyle ki İslam hudutları bir asır zarfında Atlas okyanusundan, Hindistan'a uzandı. Şayet bid'atlere sapmasalar, hükümetlerine zulüm ve diktatörlük, halklarına ise cehalet, fesat ve ayrılık arız olmasaydı, insanlığın çoğu İslam'a girerdi. Neticede Arapça da İslam dairesine giren bütün kavimlerin ortak dili olurdu. Çünkü onların yaradılışlarında, tanıdıkları vakit en doğru olanı seçme özelliği vardır.

"İstanbul'da Almanların büyük âlimlerinden birisi aralarında Mekke şeriflerinden birisinin de bulunduğu bir Müslüman gruba şöyle demişti; 'Bizim başkent Berlin'in filan meydanına Muaviye b. Ebî Süfyan'ın altından bir heykelin dikmeliyiz'. Niçin diye sorulduğunda şöyle cevap vermişti; Çünkü o, İslamî sistemi demokrasiden kavmiyet diktatörlüğüne çeviren kişidir. Durum böyle olmasaydı İslamiyet bütün cihana yayılır, biz Almanlar ve diğer Avrupa kavimleri Arap Müslümanlar olurduk."

Bütün ümmetleri birleştiren yüce tevhid kelimesiyle aralarını telif eden bu prensiplerin, orta yaş döneminde ümmi bir kimse olan Hz. Muhammed'in nefsinden kaynaklanan psikolojik bir sezginin etkisiyle ortaya çıktığını söylemek hiç akıl kârı mıdır? Üstelik bu peygamber prensiplerle bütün peygamber ve filozoflara üstün gelsin. Bu mu daha makul yoksa bunların Allah'ın ona ulaştırdığı vahyin eseri olması mı daha makuldür?

Kur'an Fıkhının 5. Hedefi: İslam'ın, İbadet ve Yasaklarla İlgili Şahsi Sorumluluklar Konusu

Bunların en önemlilerini on madde halinde özetleyeceğiz:

1- Ruh ve bedenin haklarını, dünya ve ahiret menfaatlerini bir araya getiren dengeli bir din olması. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Böylece sizi insanlara şahit olasınız diye dengeli bir ümmet yaptık."*[198] Bu ayetin tefsirinde açıklamıştık ki; Müslümanlar, Yahudiler gibi kendilerine maddi menfaatlerin ve bedeni zevklerin hâkim olduğu kimselerle, Hıristiyanlar ve Hindular gibi kendilerine ruhi tâlimatların, cesede işkence etmenin, nefsi horlamanın ve zühdün hakim olduğu kimseler arasında dengeli bir konum-

198 Bakara, 2/143.

da olmuşlardır. Gerçi Hıristiyan ve Hinduların pek çoğu da bu tâlimatlara aykırı davranmaktadırlar.

2- İslam'ın sırf inanç ve tevekkülle, şefaat ve harikalarla değil güzel ameller, yüce ahlak, yararlı işler, Allah'ı tanıma ve sahih bir iman vasıtasıyla nefsi tezkiye ederek dünya ve ahiret saadetine kavuşmayı gaye edinmesi. Bu konu daha önce açıklanmıştı.

3- Maksadının insanlar arasında tefrika ve ihtilafı artırmak değil, tanışma ve kaynaşmayı sağlamak olması. İslam'ın, Peygamberler diliyle tebliğ edilen ilahi mesajın tamamlandığına ve bu dinin genel olduğuna dair delilleri, Kur'an'ın mucizeliği, Hz. Peygamber'in peygamberliğinin genelliği ve peygamberle ilgili malumatı ikinci hedef bölümünde geçmişti. Kur'an'ın dördüncü hedefi bölümünde sekiz prensibin esasları detaylı olarak ele alınmıştı.

4- İslam'ın zor değil kolay olması, bünyesinde baskı ve sıkıntı bulunmaması. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Allah hiç kimseye güç yetiremeyeceği şeyi yüklemez."*[199] Hikmeti sonsuz olan Allah dedi ki: *"Eğer Allah dileseydi sizi zora koşardı."*[200] Merhamneti yüce olan Mevla şöyle buyurdu: *"Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez."*[201] İhsanı büyük olan Rabbimiz buyurdu: *"Allah yolunda hakkıyla cihad edin. O, sizi seçti ve din işlerinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi."*[202] Rahmeti yaygın olan Allah şöyle buyurdu: *"Allah size hiçbir zorlukçıkarmakistemez."*[203]

Bu prensibin detaylarından birisi de şudur: Mükellefe edası zor gelen ve onu sıkıntıya sokan bir farz, iyileşmesi umulan veya umulmayan bir hastalık gibi bir sebeple ya mutlak olarak düşer veya bir bedele dönüşür. Yaşlı kimsenin durumu da aynıdır. Öncelikle ondan oruç yükümlülüğü düşer, bilahare misafir gibi onu kaza eder. İkinci halde gücü yeterse her oruca karşılık bir yoksulu doyurur. Haram olan bir şeye gelince; Kur'an nasssıyla zaruret halinde haram mubahlığa dönüşür. Şayet haramlığı veya yasaklığı fesada yol açmamaya yönelikse ihtiyaç halinde o da mubah olur. Biz bu durumu faiz, oruç ve haram yiyecekler bahsinde açıklamıştık.

199 Bakara, 2/286.
200 Bakara, 2/220.
201 Bakara, 2/185.
202 Hac, 22/78.
203 Mâide, 5/6.

İslam'ın genel anlamdaki kolaylığını şu ayetin tefsirinde izah etmiştik: "*Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın.*"[204] Bunlar sekizinci ciltte ele alınmış ve özel bir risale halinde toplanmıştır.

5- Çalım ve israfa kaçmaksızın süs ve temiz nimetleri mubah kılarak nefse işkence etmeyi kaldırması ve dinde aşırılığı yasaklaması. Bu konuyu Bakara ve Mâide sûresinde helal nimetlerden faydalanmayı emreden ayetlerin tefsirinde ve aşağıdaki ayetin izahında açıklamıştık. "*Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin, yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez. Ey Muhammed! De ki: Allah'ın, kulları için çıkardığı ziyneti ve güzel rızıkları kim haram kıldı? Ve de ki: Onlar dünya hayatında ve özellikle de kıyamet günü mü'minlere hastır. İşte biz ayetleri bilen bir toplum için böylece uzun uzun açıklarız.*"[205] Yüce Allah Nisâ Sûresi 171 ve Mâide Sûresi 77. ayetlerinde şöyle buyurdu: "*Ey Kitap Ehli! Dininiz hususunda haksız yere haddi aşmayın.*" Bu yasakta Müslümanlar için de ders vardır. Zira onlar aşırılıktan sakınmaya daha layıktırlar. Çünkü dinleri rahmet ve kolaylık dinidir. Müslümanları ibadet, güzellikleri terk etme, ruhbanlık, hadımlık gibi hususlarda aşırılıktan sakındırmaya dair olan sahih hadisler bu ayetleri açıklar mahiyettedir. Bunlar da Hz. Peygamber'in, İslamiyet'i kolay tevhid dini olarak tanımlamasını doğrulamaktadır.

6- İslamiyet'in fazla yük getirmemesi ve görevlerin kolay anlaşılır olması. Çölden bir bedevi Hz. Peygambere gelip, ona selam veriyor, Rasulullah'da (s) ona Allah'ın vacip kıldığı ve yasakladığı şeyleri bir celsede öğretiyor. Bedevi de bunları yapacağına dair ona söz veriyor. Rasulullah (s) bunun üzerine: "*Şayet samimi ise bedevi kurtuldu*" buyuruyor. İşte bu durum, insanların Hz. Peygamberi kabullerinin en önemli sebeplerindendi. Fakat fakihler içtihadi görüşleriyle görevleri çoğalttılar. Öyle ki bunları öğrenmek zor, bunları yapabilmek imkânsız hale geldi.

7- Görevlerin ruhsat ve azimetler olarak taksim edilmesi. İbn Abbas ruhsatlar tarafını, İbn Ömer ise azimetler cihetini seçerdi. İnsanlar kusur, gayret ve denge yönünden kademe kademedirler. İslamiyet basit bir bedevi ile bir filozof ve ikisi arasındaki tabakalara da uygun düşmektedir. Yüce Allah şöyle buyurdu: "*Sonra biz kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras verdik. Onlardan*

204 Mâide, 5/101.
205 A'râf, 7/31,32.

kimi kendi nefsine zulmeder, kimi orta bir yol tutar, yine onlardan kimi Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçer. İşte o büyük bir lütuftur."[206]

8- Kitap ve Sünnet'in öğretilerinde beşeriyetin akıl, idrak, gayret yüksekliği ve zaafı dikkate alınmıştır. Bu prensipler kesin olan genel hükümlerdir. Kesin olmayanlar da ise anlayış farkları vardır. Herkes onlardan aklının erdiğini alır. Bundan ötürü Hz. Peygamber, ashabından herkesi kendi içtihadına terk etmiştir. Nitekim içki ve kumarın haramlığına kesin delalet etmeyen Bakara Sûresi'ndeki ayetler nazil olduğunda böyle yapılmıştır. Ashab'tan bazıları ilk anda içki ve kumarı terk etmiş, bazıları ise terk etmemiştir. Bunların kesin haramlığına dair Mâide Sûresi'nin iki ayeti nazil oluncaya kadar herkesi kendi görüşüyle baş başa bırakmıştır. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İşte biz bu misalleri insanlar için getiriyoruz. Ama onlara ancak âlimler akıl erdirebilir."*[207]. Bu ayetin açıklaması şöyledir: Dindeki genel farzlar ve genel haramlar ancak kesin nasss'la sabit olur ve bu nasss'ı herkes anlar. Birinci görüş Hanefi mezhebinin, ikincisi yani haram kılma görüşü ise selefin çoğunluğunun görüşüdür. Delaleti kati olmayan ayetlerle, rivayeti ve delaleti zanni olan ahad hadislerin değerlendirilmesi ise, ibadet ve şahsi ameller hususunda bunları sabit gören insanlara havale edilir. Siyasi ve asli konularda ise bunların değerlendirilmesi yöneticilere bırakılır. Biz bu konuları *Tefsir* ve *Menâr Mecmuası*'nda pek çok yerde açıkladık.

9- İnsanlara zahirlerine göre muamele edip, içyüzlerini Allah'a havale etmek. Hâkimlerden, resmi yöneticilerden ve Müslümanların halifesi de olsa hiç kimsenin inancından ve içinde sakladığı şeyden dolayı cezalandırma yetkisi yoktur. Cezalar sadece insanların hak ve menfaatlerine taalluk eden genel hükümlere aykırı davranıldığı zaman uygulanır. Bu konuyu Tevbe Sûresi'nin özeti bahsinde açıklamıştık.

10- Bütün ibadetlerin zahirde Rasulullah'ın (s) getirmiş olduğu esaslara dayanması. Bu konuda hiç kimsenin şahsi görüşü ve liderlik yetkisi yoktur. İbadetlerin batıni durumları ise Allah'a karşı samimiyet ve iyi niyete dayanmaktadır. Zahir ve batına dair pek çok ayet ve hadisler vardır.

---

206 Fatır, 35/32.

207 Ankebût, 29/43.

Kur'an Fıkhının 6. Hedefi:
İslam'ın Devlet Siyaseti İlkesinin İzah ve Genel Esasları

İslam hidayet, hâkimiyet, siyaset ve yönetim dinidir. Çünkü insanların bütün dini konularda, sosyal ve hukuki alandaki maslahatları sahasında getirdiği beşeri ıslah programı hâkimiyete, kuvvete ve adaletle hükmetmeye, hakkı ayakta tutmaya, din ve devleti korumak için hazırlıklı olmaya dayanmaktadır. Bu konuda bazı esaslar ve prensipler mevcuttur.

İslami yönetimin birinci temel prensibi:

İslam'da hâkimiyet ümmet'e aittir. Şekli ise şura'dır. Başkanı da şeriatı uygulayan baş imam'dır (halife). Halifeyi tayin ve azil yetkisi ümmet'e aittir. Yüce Allah mü'minlerin özellikleri konusunda şöyle buyurdu: *"Onların işleri kendi aralarında bir istişare iledir."*[208]. Yüce Allah, peygamberine de şöyle dedi: *"İş hususunda onlarla istişare et."*[209]. Hz. Peygamber, hakkında Kur'an'da nasss bulunmayan mali, askeri ve siyasi alandaki genel maslahatlar konusunda ashabıyla istişare ederdi. Bu ayetin tefsirinde istişareyi ümmet'in görüşüne havale etmenin hikmetini açıklamıştım.

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, herhangi bir şey hususunda anlaşmazlığa düştüğünüzde onu Allah'a ve peygambere havale edin. Bu daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir."*[210] Ayetteki **ulu'l-emr**'den maksat; tayin ve azil yetkisine sahip, ümmet'in çıkarları konusunda derin görüş sahibi olan kimselerdir. Ümmet onlara güvenir ve aldıkları kararlarda kendilerine itaat eder. Nitekim Yüce Allah aynı sûrede konunun devamında şöyle buyurdu: *"Kendilerine güven veya korku hakkında bir haber gelirse onu yayarlar. Hâlbuki o haberi peygamber'e veya kendilerinden olan yöneticilere götürselerdi, onlardan hüküm çıkarabilecek olanlar bunu bileceklerdi."*[211] Emir sahipleri Rasulullah (s) ile birlikte bulunan kimselerdi. Korku ve güven gibi ümmet'in genel durumlarıyla ilgili meseleler Hz. Peygamber'e ve onlara arz edilirdi. Hz. Peygamber hassas ve önemli olan gizli konularda onlarla istişare ederdi. Ayrıca ümmet'in genelini ilgilendiren

---

208 Şûrâ, 42/38.

209 Âl-i İmrân, 3/159.

210 Nisâ, 4/59.

211 Nisâ, 4/83.

konularda ümmetle istişare eder, kendi görüşüne aykırı bile olsa, çoğunluğun reyiyle amel ederdi. Uhud savaşında şehirde savunma savaşı yapmak veya müşriklerle karşılaşmak için Uhud'a çıkmak konusunda ashabı ile istişare etmesi gibi. Kendisinin ve bazı ileri gelenlerin görüşü Medine'den çıkmama yönünde, çoğunluğun görüşü ise çıkmak istikametindeydi. Fakat o, çoğunluğun görüşünü uyguladı. Bedir esirleri konusunda ise ileri gelenlerin görüşüne başvurdu ve Hz. Ebu Bekir'in görüşünü benimsedi. Bu konuyu Enfâl Sûresi'nin tefsirinde açıklamıştık.

Nisâ Sûresi 58, 59. ayetlerin tefsirinde bu konudaki İslami hükmü açıklamış ve bunun çağımızdaki temsil sisteminden daha güzel olduğunu beyan etmiştik.

Yargı ve yürütme erkinin ümmet'e ait olduğuna dair pek çok delilden birisi de, hadislerde cemaatten söz edilmesi, devlet ve kamu yönetimi ve diğer genel hükümlere dair olan bu iki ayette ve diğer ayetlerde Yüce Allah'ın mü'minler topluluğuna hitap etmesidir. Nitekim aşağıdaki ve onu takip eden ve barış, savaş ve sözleşmelerden bahseden ayetlerde de durum aynıdır. *"Bu, Allah ve Rasulünden, kendileriyle antlaşma yaptığımız müşriklere bir ültimatomdur."*[212] Enfâl, Âl-i İmrân ve Bakara sûrelerinde de benzer ayetler vardır. Şu ayet de bu cümledendir: *"Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle çarpışacak olursa aralarını düzeltin. Eğer o iki gruptan biri diğerine saldıracak olursa, Allah'ın emrine dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerlerse artık siz de aralarını düzeltin ve her işte adaletli davranın. Şüphesiz Allah adaletli davrananları sever."*[213] Aynı şekilde Yüce Allah ganimetler, onların taksimi, beşe bölünmesi, kadınların ve başkalarının pay ve hükümleri konusunda da mü'minlerin geneline hitap etmiştir. Bunların hepsini tefsirin ilgili bölümlerinde açıkladık. Usul âlimlerden ileri gelenlerinin açıklamalarına göre İslam'da otorite ümmet'e aittir. Bu otoriteyi onun adına tayin ve azil yetkisine sahip olan *"ehlü'l-hal ve'l-akd"* kullanır. Halife ve yöneticileri bunlar belirler, maslahatın gereğine göre onları görevlerinden azlederler. Hilafetin tarifi konusunda Fahreddin Razi şöyle dedi: *"Hilafet; din ve dünya sahasında şahıslardan birine ait genel başkanlıktır."* Öncekilerin tarifine eklemiş olduğu son kayıtta şunu söyledi: *"Bu, fasıklığından ötürü halifeyi azlettiklerinde,*

---

212 Tevbe, 9/1.

213 Hucurât, 39/9.

ümmet'in tamamı adına çekinceyi ifade eder." Allâme Taftazâni, *Şerhu'l-Makâsıd* adlı eserinde bu tarifi ve son kaydı irdelerken şöyle dedi: *"Sanki Fahreddin Razi bütün ümmet derken, tayin ve azil yetkisine sahip olanları kastetti ve onları başkaları ve bütün ümmet fertleri üzerinde başkan saydı."* Biz ümmet'e ait otoriteyi, *Hilafet ve Baş İmamlık* kitabımızda detaylı olarak ele aldık.

İslam devletine ait bu ana prensip, beşeriyete ait en büyük ıslah prensibidir. Kur'an bunu bütün kavimlerin din ve dünya işlerinde zorba idareler tarafından köleleştirildiği bir dönemde ortaya koymuştur. Bu prensibi ilk uygulayan da Allah Rasulü'dür. Ümmet'e ait siyaset ve genel idare konusunda hiçbir işi kendi başına kestirip atmamış, mutlaka ümmet içinde görüş ve itibar sahibi kimselere danışmış, bunu da kendinden sonrakilere örnek olmak üzere yapmıştı. Raşid Halifeler de aynı tarzda hareket ettiler. Halife seçildikten sonra Hz. Peygamber'in minberinde ilk hutbesini veren ilk halife Hz. Ebu Bekir şöyle demişti: *"İmdi! Sizin en hayırlınız olmadığım halde size yönetici seçildim. Doğru hareket edersem bana yardımcı olunuz, eğrilirsem beni doğrultunuz."* İkinci halife Hz. Ömer de şöyle demişti: *"Sizden kim bir eğrilik görürse hemen onu düzeltsin. Bir bedevi ise ona şu cevabı vermişti: 'Sen de bir eğrilik görürsek, onu kılıcımızla doğrulturuz.' Hz. Ömer de bunun üzerine: Allah'a hamdolsun ki, Müslümanlar arasında Ömer'in hatasını kılıcıyla doğrultacak kimseler yaratmış."* Halife Ömer, hakkında Yüce Allah'ın Kitabı'nda nass bulunmayan ayrıca Rasulullah'ın (s) uygulamasından veya Sünnet'ten bir örneği olmayan her konuda ashabın ilim ve görüş sahiplerini toplar ve onlarla istişare ederdi. Üçüncü halife Hz. Osman da şöyle demişti: *"Benim işim sizin işinize tabidir."* Dördüncü halife Hz. Ali'nin uygulaması da böyleydi. Fakat onun minberde söylenmiş bu kabil özlü bir sözünü hatırlamıyorum.

Yüce Allah, Rasulü'ne istişareyi vacip kıldığına göre başkalarının bunu yapması daha çok gereklidir. İslam'ın hükmü, Sebe Arap kraliçesinin hükmünden daha geride olamaz. O, kendini şura ile bağlı hissederdi. Fakihlerden bunu bilmeyen olsa da başka ümmetlerde de bu uygulama vardı.

Fakat Müslümanların krallarından pek azı hariç bu doğru yoldan ayrıldılar. Fitneci cahil hatiplerle münafık sözde âlimler onlara destek oldular. Neticede Müslümanlar dinlerinin bu temel prensibinden habersiz hale geldiler. Frenklerin, Haçlı Seferleri'ndeki mağlubiyetlerinin sebeplerinden biri de, Allah'ın yardımına mazhar olan sultanın, Hulefa-i Râşidîn ve Ömer

b. Abdilaziz'in yolunu takip etmiş olmasıydı. Bu sultan Salahaddin Eyyubi idi. Kendisini aldatan birine karşı düşmanca davranmasını isteyen hatırlı bir kişiye şöyle demişti: *"Sana ve Müslümanlara karşı ne yapabilirim? Hâkim aralarında hükmediyor. Şer'î hak halk ve seçkinler için yaygın vaziyette ortadadır. Dinin emir ve yasakları uygulanmaktadır. Ben ise sadece kanunun kölesi ve zabıtasıyım. Adalet, lehine veya aleyhine hükmeder. Ben buna karışamam."* Sultanın sözünün anlamı şuydu: O, sadece zabıta gibi şer'i hükmü uygulayıcıdan ibaretti. Hâkimler hükümde bağımsızdırlar. Çünkü onlar insanlar arasında adil ve eşit olan şeriatla hükmediyorlar. Haçlılar onun bu adalet sistemini kopya ettiler. İslam tarihini incelediler, pek çok Müslüman'ın farkında olmadığı şeyleri öğrendiler. Neticede devletlerinin sistemini İslam'ın getirmiş olduğu ümmet hâkimiyeti üzerine bina ettiler. Üstelik bunu da kendilerine mal ettiler ve baskıya dayalı İslam hükümetlerini ayıplar oldular. Sonra da bizzat İslam bu zorbalığın ve diktatörlüğün sebebi sayıldı. Bu hususta Müslümanlar da onları tasdik eder hale geldiler. Onlardan siyaset ve hukukla ilgilenenler iktidarlarının düzelmesini ancak Frenkleri taklitle mümkün olacağına inandılar. İşte bu anlayış İslam'ın siyasi sisteminin en büyük meziyetlerinin ve pek çok mülkünün kaybolma sebeplerinden oldu.

İslam'da Yasama Esasları

Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunca malumdur ki, İslam'ın temel teşri esasları dörttür:

Yüce Kur'an. Usul âlimlerince bilinmektedir ki, siyasi, adli ve dini sahayla ilgili ameli hükümlerin sayısı on ayeti geçmez. Bazıları ibadet ve muamelatla ilgili ayetleri beş yüz olarak tespit etmişlerdir. Görülen odur ki, bunlar sarih olan ayetleri kastetmektedirler. Bu ayetlerin pek çoğu dini konularla ilgilidir. Çünkü dünya işlerinin çoğu insanların örfüne ve içtihadına terk edilmiştir.

Allah'ın Kitabı'nı açıklama babında Hz. Peygamber'in amel ve hüküm (yargı) olarak ortaya koyduğu sünnet. Dediler ki; temel hükümlerle ilgili hadisler beş yüz civarında olup, dört bin hadis, belirttiğim sahada bunları desteklemektedir.

İcmâ-ı ümmet. Ümmet'in ittifakına göre dini konularda ashabın icmâsı hüccet sayılır. Onlardan sonra gelen müçtehitlerin icmâsı konusunun detayı vardır.

Adli, siyasi, idari ve askeri konularda devlet başkanlarının, emirlerin, hâkim ve komutanların içtihadı. Bazı fakihler içtihadı kıyas olarak ifade etmişler, bazıları kıyası inkâr etmiş, bazıları ise sınırlandırmıştır. Bunu Mâide Sûresi'nin 105. ayetinin tefsirinde açıklamıştık.

Bu temel teşri esasların tertibine ve bunlarla amel edilmesine dair hadis ve eserler varit olmuştur. Bunlardan birisi şu hadistir: *"Hz. Peygamber Muâz'ı Yemen'e vali olarak gönderirken: 'Karşına bir mesele çıkınca nasıl çözeceksin?' diye sormuş, o da: 'Allah'ın Kitabı ile hükmederim' demiş. Rasulullah (s): 'Allah'ın Kitabı'nda ilgili hüküm yoksa ne yapacaksın?' deyince, Muâz: 'Rasulullah'ın (s) Sünneti'yle hükmederim' demiş. Hz. Peygamber (s): 'Peki Rasulullah'ın Sünneti'nde de yoksa' deyince, Muâz: 'Tereddüt etmem içtihat ederim.' Muâz dedi ki: 'Rasulullah (s) göğsüme dokundu ve şöyle buyurdu': Hamdolsun Allah'a ki, peygamberin elçisini, peygamber'i razı edecek işe muvaffak kıldı."*[214] Bu sıraya göre amele gelince; bu uygulama Raşid Halifeler'de de görülmüştür. İlgili yerde açıklamıştık. Hz. Ömer yargıyla ilgili meşhur kitabında kadısı Şüreyh'e de bu şekilde emretmişti. Fakat fakihler örfi bile olsa icmâ'yı kıyas'a takdim etmişlerdir. İhtilaflı olmakla beraber örfi icmâ usul âlimlerince nass'a bile takdim edilmiştir.

Hâkimlerin kendi görüşleriyle hükmetmelerinin şeri temeli şu hadistir: *"Hâkim hüküm verir, içtihat eder de isabet ederse kendisine iki ecir verilir. Hüküm verir içtihat eder de sonra hata ederse kendisine bir ecir verilir."*[215]

Hz. Peygamber müfreze ve ordu komutanlarına gördükleri maslahata uygun hüküm verme yetkisi tanımıştır. O komutanlardan birine şöyle demişti: *"Bir kale halkını kuşattığında onlar senden kendilerine karşı Allah'ın hükmünü tatbik etmeni isterlerse, onlara karşı Allah'ın hükmünü tatbik etme, kendi hükmünü tatbik et. Zira sen onlar hakkında Allah'ın hükmüne uygun davranıp davranmadığını bilemezsin."*[216] Hz. Peygamber aynı şekilde düşmanlara Allah ve Rasulü'nün zimmetini değil de komutanın kendi zimmetinin verilmesini buyurmuştur. Zira böylesi, ahitlerin bozulmaması için daha uygundur.

---

214 Ebu Davud, *Akdıye*,11; Ahmed b. Hanbel V, 230. Hadis Haris b. Amr tarikiyle rivayet edilmiştir. Ravi hakkında tereddüt olsa da hadisi destekleyen pek çok şahit vardır.

215 Buhari, *İ'tisam*,31; Müslim, *Akdıye*,15; Ebu Davud, *Akdıye*,3; Tirmizi, *Akdıye*,3.

216 Müslim, *Cihad*,3; Ebu Davud, *Cihad*,83; Tirmizi, *Siyer*,47.

Nasslara Dayalı İçtihad Kaideleri

Kitap ve Sünnet'in hükümlerinden bir kısmı ameller ve olaylarla, bir kısmı yasama ve özel hükümlerle ilgili, bir kısmı da rivayet ve delâlet yönünden kesin olup içtihada mahal bulunmayan hükümlerdir. Bu hükümlerden dönmek ancak bir şartın eksik olması gibi şer'i bir engel sebebiyle mümkün olur. Bir cezanın şüpheyle veya zaruri bir mazeretle önlenmesi gibi. Hz. Ömer kıtlık senesinde hırsızlık cezasının uygulanmamasını emretti. Bu hükümlerden bazısı da kesin değildir. Bu hususta karar ve uygulama yetkisine sahip emir, kadı veya ordu komutanı gibi kimselerin içtihadıyla amel edilir. Nitekim biraz önce ibadetler ve yasaklar konusunda bu husus geçmişti.

Genel kaidelere gelince, çeşitli hükümlerde bunların dikkate alınması gerekir. İslam'da bunların en önemlisi; hakkın ve genel mutlak adaletin araştırılması, haklarda, şahitliklerde ve hükümlerde eşitlik, menfaatlerin temini, kötülüklerin giderilmesi, şartlara uygun olarak örfün göz önüne alınması, cezaların şüpheler sebebiyle ertelenmesi, zaruretlerin mahzurları mübah kılması, zaruretlerin miktarlarınca belirlenmesi, muamelelerin faziletler elde etmeye yönelik olarak cereyan etmesi ve rezaletlerden kaçınmadır. Biz adalet ve zulüm konusunda bazı şahitlerle yetineceğiz.

Mutlak Adalet ve Eşitliğin Ereği ve Haksızlığın Haramlığı

Adalet, hükümlerin temeli, şeriatın terazisi ve onun şaşmaz ölçüsü olunca, Allah Teâlâ Mekkî ve Medenî sûrelerde insanlar arasında eşitlik ve adaleti gözetme hususunda çok sıkı emirler verdi. Bu emirlere dair bazı ayetler şunlardır: *"Şüphesiz Allah, adaleti ve iyiliği emreder."*[217] *"Şüphesiz ki Allah, size, emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hüküm vermenizi emreder."*[218] *"Ey iman edenler! Kendinizin, ana-babanızın ve yakınlarınızın aleyhine bile olsa Allah için şahitlik ederek adaleti gözeten kişiler olun. Hakkında şahitlik yapacağınız taraflar zengin de olsa, fakir de olsa Allah onlara sizden daha yakındır. Adaleti yerine getirmede heveslerinize uymayın. Eğer ifadenizde eğri davranır veya şahitlikten yüz çevirirseniz şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızdanhaberdardır."*[219]

---

217 Nahl, 16/90.
218 Nisâ, 4/58.
219 Nisâ, 4/135.

Yüce Allah mü'minlere adaleti titizlikle yerine getirmelerini emretti. Çünkü ayetteki **kavvâm** kelimesi; bir işi ciddi ve titiz şekilde yerine getirmeyi ifade eden mübalağalı ism-i faildir. Yine Allah ayette, mahkeme ve başka yerlerde şahitliklerinin Allah rızası için olup, kendilerinin, ana-babalarının ve yakınlarının aleyhine bile olsa, keyfi ve herhangi bir kimsenin menfaati namına olmamasını emretti. Aynı şekilde şahitlikte zenginliğinden ötürü kendisine yakın olmak ve saygı ifade etmek için zengine iltimas geçmemelerini emretti. Müslümanları, bahsedilen insanlara iltimas endişesiyle şahitlik ve hükümde arzularına tabi olmaktan sakındırdı. Hak ve adaletten yüz çevirip, saptıklarında kendilerini cezalandıracağı uyarısında bulundu.

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ey iman edenler! Allah için adaleti gözeten şahitler olun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin. Adaletli davranın. Bu, takvaya daha yakındır. Şüphesiz ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*[220] Bu ayet, öncekini tamamlar mahiyettedir. Allah, orada, kişiyle başkası, yakınla uzak, zenginle fakir arasında eşitliği, burada ise, düşmanlık sebebi ne olursa olsun şahitlik ve hüküm hususunda kişiyle düşmanları arasında adaleti emrediyor. Düşmanlık sebebi dini de olsa, dünyevi de olsa fark etmez. Ayette geçen **şeneân** kelimesi; öfke ve düşmanlık demektir. Bunun hakaretle karışık düşmanlık olduğu da söylendi. "**Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin.**" ayetinin anlamı şudur: Onların size karşı olan kin ve düşmanlığı yahut da sizin onlara karşı olan kin ve düşmanlığınız onlar hakkında adaleti terke götürmesin. Eşit şekilde adil davranmak Allah'a karşı saygıya daha yakındır. Kin sebebiyle adaleti terk edeni, iltimas kastıyla adaleti terk eden gibi uyardı. Allah, onun yaptıklarından haberdardır. O'na hiçbir şey gizli kalmaz. Kişiyi, ameline, niyetine ve kastına göre hesaba çeker, durumunu bildiği için ona göre sevap veya ceza verir diyerek iltimas ve düşmanlıktan sakındırdı.

"**Adalet**", ölçü demektir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Bu kitabı ve ölçüyü hak üzere indiren Allah'tır."*[221] *"Andolsun ki, biz peygamberlerimizi apaçık mucizelerle gönderdik. İnsanlar adaleti yerine getirsinler diye onlarla birlikte kitap ve ölçü indirdik. Ayrıca kendisinde büyük bir güç ve insanlar için birçok*

220 Mâide, 5/8.
221 Şûrâ, 42/17.

faydalar bulunan demiri yarattık."[222]. İnsanların en hayırlısı, Kur'an'ın kendisini haksızlık ve düşmanlıktan alıkoyduğu kimsedir. Ondan sonra maddi otoritenin uyguladığı adalet sayesinde haksızlık ve düşmanlıktan uzak duran kimsedir. İnsanların en şerlisi ise kılıç ve mızraktan başka ilacı olmayan kimsedir. Demirden kasıt da budur. Dünyanın salahı Kur'an'a imanla sağlanır. Zira Kur'an zulmü ve diğer kötülükleri haram kılar. Mü'min ise dünya ve ahirette Allah korkusuyla bu kötülüklerden sakınır, dünya ve ahirette Allah'ın sevabını umar. Ayrıca dünyanın salahı, insanları maddi otoritenin cezalandırmasıyla haksızlıktan alıkoyan hükümleri içeren adaletle sağlanır.

Adaleti uygulama prensibini, zulmün haramlığına ve zulme uygulanacak şiddetli cezaya dair varit olan nasslar teyit etmektedir. Kur'an'ın yüzlerce ayetinde zulüm en kötü şekilde zikredilmiştir. Bazı ayetlerde zulüm, dünya ve ahiretteki en korkunç cezalarla birlikte ifade edilmiş, dünya ve ahirette bunlara verilecek cezanın sebep ve müsebbep ilişkisi kadar ayrılmaz olduğu belirtilmiştir. Aslında insanlar kendilerine zulmetmektedirler. *"Rabbin hiç kimseye zulmetmez."*[223]. Zulmün dünyadaki etkisi ve eseri, ümmetleri helak, mamureleri harap etmektir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Rabbin, halkı ıslah edici kimseler iken, o memleketleri haksız yere helak edecek değildir."*[224] Yani Cenab-ı Hakk'ın toplum hayatıyla ilgili tutum ve kanunu; insanlar gidişat ve amellerinde düzgün oldukları halde onları haksız yere veya kendisine ortak koşmalarından ötürü helak etmek değildir. Onları ancak bozgunculuk ve zulümlerinden dolayı helak eder. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İşte haksızlık ettiklerinde helak ettiğimiz memleketler! Biz onları helak etmek için de belli bir zaman tayin etmiştik."*[225] Hükümlerle ilgili olarak da şöyle dedi: *"Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerdir."*[226] Bu ayet kısas hakkında varit olmuştur.

Kitab ve Sünnet'teki şahsi, medeni, siyasi ve askeri hükümleri inceleyenler görürler ki; bu hükümlerden maksat, bunlardaki güzelliklerin dikkate alınıp korunması prensibidir. Bu prensipler şunlardır: Hak, adalet, ahde ve sözleşmelere vefa, rahmet, sevgi, eşitlik, iyilik ve ihsanı gözetme, zulüm,

222 Hadîd, 57/25.
223 Kehf, 18/49.
224 Hûd, 11/117.
225 Kehf, 18/49.
226 Mâide, 5/45.

haksızlık söz ve akitleri bozma, yalan, hıyanet, katılık, aldatma ve hile, faiz, rüşvet, günah, din ve hurafeler yoluyla açgözlü ticaretten sakınma. Harp sahasındaki ıslahat konusu ileride gelecektir.

Bütün peygamberlerin şeriatlarından, filozof ve âlimlerin kanunlarından üstün olan bu prensiplerin hepsinde dikkate değer husus, bunların ümmiler arasında yetişen ümmi bir peygamberin diliyle gelmiş olmasıdır. Acaba bunlar onun orta yaş sonrasında kendinden kaynaklanan bir ilham mı yoksa açıkladığımız gibi Rabbinden gelen bir vahyin eseri midir?

Kur'an Fıkhının 7. Hedefi: Mali Islaha Yönelik İrşat

Giriş: Beşerin ıslahı hususunda Kur'an'ın hedeflerini ve fıkıh prensiplerini açıkladık. Bunlar dindarlık ve iman, amel ve izan, akıl ve burhan, fikir ve vicdan, adil hüküm ve sultana (otorite) dayanan prensiplerdir. Bunların bir kısmı fertler, bir kısmı da insanlık ve toplum birimleriyle alakalıdır. Bunlardan geriye Kur'an'ın büyük sosyal problemlerle ilgili ıslah anlayışı kalmaktadır ki, bu ıslahın kemali yukarıda belirtilen prensiplere bağlıdır. Bu problemler ise şunlardır:

Servetin azması ve dolaşım tarzı.

Harbin yol açtığı düşmanlık ve kasvet.

Kadına yapılan haksızlık ve onu ortak mal haline getirmek.

Zayıflara ve esirlere haksızlık ve onların haklarını gasbetmek -yani mutlak kölelik.

Bütün dünya zevkleri bunlara dayanmaktadır. Bu sahalardaki ıslah ise ancak din ve aklın, ilim, hikmet ve hükmün yardımıyla tamam olur. Biz bunlar üzerinde mal konusundan başlamak üzere kısaca duracağız. Bu konudaki ayetler yedi kutup üzerinde dolaşmaktadır. Bunları şöyle açıklıyoruz:

1) Mal Hususunda Genel Kaide, Malın Hâyır ve Şer Alanında Bir İmtihan Aracı Olmasıdır:

Mal konusunda Kur'an'ın genel prensibi; malın insanın dünyadaki geçimi ve maslahatı için bir imtihan vesilesi olmasıdır. O; hem ıslah, hem ifsat, hem hâyır, hem şer, hem fazilet, hem de ahlaksızlık aracıdır. Aynı zamanda kazanılması ve harcanması, biriktirilip saklanması, sadece zenginler arasın-

da dolaştırılması, insanlar arasında menfaat ve maslahatlar için tedavülü de kavga ve rekabet sebebidir.

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Şüphesiz ki, siz mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan edileceksiniz."*[227] Hak Teâlâ, Süleyman peygamberden, Sebe melikesinin tahtını yanında kurulmuş olarak gördüğündeki halini hikâye ederek şöyle dedi: *"Bu, Rabbimin lütfundandır. Şükür mü edeceğim yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek istiyor."*[228] Ayrıca şöyle buyuruyor: *"Sizin mallarınız da, çocuklarınız da bizim katımızda size bir yakınlık sağlamaz. Ancak iman edip, salih amel işleyenler başka. İşte onlar için yaptıklarına karşılık kat kat mükâfat vardır."*[229]. *"İnsanların malları arasında çoğalması için faizle verdiğiniz mal Allah katında artmaz. Fakat Allah rızası için verdiğiniz zekâta gelince, işte onu verenler, sevaplarını ve mallarını kat kat arttırırlar."*[230] *"Kadınlara, oğullara, kantarlarca altın ve gümüşe aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir."*[231] *"Bilin ki, mallarınız ve çocuklarınız sizin için sadece bir imtihandır. Büyük mükâfat ise yalnız Allah katındadır."*[232] Teğâbün Sûresi 15. ayet de aynı anlamdadır. Bunların peşinden infaka teşvik ve kurtuluşun sadece cimrilikten sakınmakla olduğuna dair ayetler gelmektedir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Mal ve oğullar dünya hayatının ziynetidir. Bâki kalacak salih ameller ise Rabbinin yanında hem sevap bakımından daha hayırlıdır, hem de ümit bakımından daha hayırlıdır."*[233] Bu ayeti sûrenin başındaki şu ayetle birlikte düşün: *"Biz insanların hangisinin amelinin daha güzel olduğunu deneyelim diye yeryüzünde bulunan şeyleri dünyanın kendisi için bir ziynet kıldık."*[234] Buradaki ayetten maksat, yeryüzünü imara yönelik işlerdir. En güzeli ise, insanlara en faydalı olanı ve şükürle Allah'ı en çok razı edenidir. Sonra Yüce Allah iki bahçe sahibiyle, dünya hayatının bitkiye benzediğine dair temsili dile getirdi.

Yüce Allah, ganimetlerin hak sahipleri arasında taksiminin gerekçesiyle ilgili olarak şöyle buyurdu: *"Böylece o mallar, içinizden sadece zenginler arasın-*

---

227 Âl-i İmrân, 3/186.
228 Neml, 27/40.
229 Sebe, 34/37.
230 Rûm, 30/39.
231 Nisâ, 4/14.
232 Enfâl, 8/28.
233 Kehf, 18/46.
234 Kehf, 18/8.

da dolaşan bir servet olmasın."[235] Ayette geçen **dûlet** kelimesi dolaşan anlamınadır. Yani mal sadece zenginlere mahsus olup, onlar arasında dolaşmasın demektir. Yüce Allah şöyle dedi: *"Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlara acı veren bir azabı müjdele."*[236] Ayette geçen **kenz**; malı insanlara fayda sağlayan tedavülden alıkoymak anlamınadır.

Kur'an'da malın fitne olduğuna dair pek çok delil vardır. Bu tefsirde, özellikle de onuncu ciltte bu konuda bilgi bulursun. Saadet ve kurtuluşun malı infakla, bedbahtlığın ise infak etmemekle irtibatlı olduğunu, bu husustaki teşvik ve sakındırmayı bir arada ifade eden ayetlerden birisi şudur: *"Mallarınızı Allah yolunda harcayın. Kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın, iyilik yapın. Çünkü Allah iyilik yapanları sever."*[237]. Yani malları Allah yolunda sarf etmemek tehlike sebeplerindendir. Leyl Sûresi'ndeki ayetler de aynı anlamdadır[238]. Aşağıda ikinci maddedeki malla ilgili ayetler bunu desteklemektedir.

2) *Azmaya, aldanmaya, hâyır ve haktan ayrılmaya vesile olan malın kınanmasına dair ayetler:*

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Gerçekten insan kendini müstağni (zengin) gördüğü için azar."*[239] Yani gerçek şudur ki; insan kendini mal yönünden zengin gördüğünde fazilet, adalet ve hak ölçülerini aşar. Bu ve sonraki ayetler, İslam'ın başlangıcında Hz. Peygamber'in en azılı düşmanı olan Ebu Leheb hakkında nazil olmuştur. Bu ayetler bu konuda ilk nazil olan ayetlerdir. Benzeri ayetler Tebbet ve Hümeze sûrelerinde de geçmektedir. *"Ebu Leheb helak olsun. Zaten de helak oldu. Malı ve kazandığı şeyler kendisine fayda vermedi." "Mal toplayıp, tekrar tekrar sayan ve insanları arkadan çekiştirip, kaş göz işaretleriyle alay eden her kişinin vay haline! O, malının dünyada kendisini ebediyen yaşatacağını sanır."*[240] Bu manada Müddessir, Kâlem ve diğer sûrelerde de ayetler vardır.

---

235 Haşr, 59/7.
236 Tevbe, 9/34.
237 Bakara, 2/195.
238 Leyl, 92/1-6.
239 Alak, 96/6,7.
240 Hümeze, 104/1-3.

3) *Malda cimrilik, çalım satmak ve harcamada gösterişin kınanması:*

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Allah'ın, ihsanından kendilerine vermiş olduğu şeylerde cimrilik edenler, bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bilakis bu kendileri için çok kötüdür. Cimrilik yaptıkları şeyler kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır."*[241] *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size hayâsızlığı emreder."*[242] Ayetteki **fahşâ** kelimesini cimrilik olarak tefsir ettiler. Yani şeytan sizi fakirlikten korkutarak Allah yolunda infaktan alıkor ve size kötülüğü ve zararı fazla olan cimriliği emreder. Yüce Allah ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksul ve komşulara iyilik etmeyi emrettikten sonra şöyle buyurdu: *"Allah, kendini beğenip övünenleri sevmez. Onlar cimrilik ederler, insanlara da cimrilik tavsiye ederler."*[243]

4) *Allah'ın nimeti, iman ve salih amelin karşılığı olması açısından malın ve zenginliğin övülmesi:*

Yüce Allah Nuh'tan (a) hikâye ederek şöyle dedi: *"Dedim ki; Rabbinizden bağışlanma dileyin. Çünkü o çok bağışlayıcıdır. Size bol bol yağmur yağdırsın. Sizi mallarla, oğullarla desteklesin. Sizin için bahçeler var etsin, sizin için ırmaklar akıtsın."*[244] Hûd peygamberin ağzından aynı şeyleri hikâye etti.[245] Cin Sûresi'nde de aynı manada ifadeler kullandı.[246] Bütün bunlarda asıl olan, Tâhâ Sûresi sonunda Hz. Âdem, Havva ve nesillerine din yolunu göstererek sunmuş olduğu nimetini açıklamaktır[247]

Müfessirlerin ve başkalarının gafil olduğu bu gerçeğe dair delillerden birisi de Yüce Allah'ın müşriklerin Mescid-i Haram'a girmelerini engelleme emrine atfen şöyle buyurmasıdır: *"Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse yakında sizi kendi lütfuyla zengin eder."*[248] Yani Mekke'nin, müşriklerin hacc mevsiminde ve diğer zamanlarda harcayacakları paralardan mahrum kalıp

241 Âl-i İmrân, 3/180.
242 Bakara, 2/268.
243 Nisâ, 4/36,37. Buna dair ayetlerden bazıları şunlardır: (9/77,78,47,38; 4/19,161,9,34,35; 2/188)
244 Nûh, 71/10-12.
245 Hûd, 11/52.
246 Cin, 72/13-17.
247 Tâhâ, 20/122,123.
248 Tevbe, 9/28.

fakirliğin baş göstereceğinden korkarsanız, bilin ki Allah sizi İslamiyet'le, onun fetih ve ganimetleriyle zengin edecektir. Aynı şekilde fidye veren Bedir esirlerine de şöyle demişti: *"Eğer Allah kalplerinizde bir hâyır olduğunu bilse, size sizden alınan fidyelerden daha hayırlısını verir."*[249] Nitekim söylendiği gibi olmuştur. Allah bütün fakir Arapları bütünüyle zengin kılmıştır. Onları, kavimlerin en zengini yapmıştır. İlgili ayetin tefsirine bak.

Yüce Allah, peygamberine şu ayetle nimetini hatırlatmıştır: *"Seni fakir bulup zengin etmedi mi?"*[250] Kavmi olan Kureyş'e de, kendilerine yaz-kış geniş ticari imkânlar sağladığı için Kureyş sûresinde bu nimeti hatırlattı. İnsanların vasıflarıyla ilgili ayette çok malı hâyır olarak isimlendirdi. *"Doğrusu o hâyır (mal) sevgisine çok düşkündür."*[251] Aynı anlamda şöyle buyurdu: *"Sizden birine ölüm geldiği zaman, eğer hâyır (mal) bırakıyorsa anaya, babaya ve yakınlarına uygun bir şekilde vasiyet etmesi farz kılındı."*[252]

5) Malın ziyan olmasını önleme ve ölçülü kullanmanın farziyetine dair ayetler:

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Allah'ın sizin için bir geçim kaynağı kıldığı mallarınızı aklı kıt olanlara vermeyin."*[253] Ayette geçen **kıyâm** kelimesi; bir şeyi düzgün tutan, koruyup sağlam kılan anlamınadır. Yani geçiminizi ve menfaatlerinizi koruyup devam ettiren mallarınızı, sefihlere vermeyin. **Süfehâ** kelimesi ise; olgunluk çağına gelmedikleri ve yaşları küçük olduğu için malları saçıp savuran kimseler anlamınadır. Yahut da ahlakı bozuk ve akılları zayıf kimselerdir. Hak Teâlâ mü'minlerin sıfatlarını belirtirken şöyle buyurdu: *"Onlar harcadıkları zaman israf etmezler, cimrilik de yapmazlar. İkisi arasında orta bir yol tutarlar."*[254] İsraf, harcamada aşırılık, *katr, katur* ve *iktar* ise azaltma ve daraltma anlamınadır.

---

249 Enfâl, 8/70.
250 Duhâ, 93/8.
251 Âdiyât, 100/8.
252 Bakara, 2/180.
253 Nisâ, 4/5.
254 Furkân, 25/67.

6) Malın Allah yolunda harcanması imanın alameti, ümmet hayatının ve devlet itibarının vasıtasıdır:

Bu husus, mal konusunda nazil olan ayetlerin en önemli noktasıdır. Ayetler en çok bu hususta inmiştir. Daha önce zikredilenler ise, bunun birer vesilesi, daha sonrakiler ise, bunun uygulamasının izahı kabilindendir. Bunun en açık belgelerinden birisi; Yüce Allah'ın, infakı iman temeline dayanan ve itaatle birlikte olan gerçek İslam'ın alameti saymasıdır. İslam'ın ameli hükümleri zahire göre değerlendirildiği için her ne kadar Müslümanlık iddiası genelde kabul görse de, infakla ispat edilmeyen iman iddiası boş bir iddiadır. Zira insanların iç dünyasının hesabını görecek olan Yüce Allah'tır.

Bu konunun esası, Hucurât Sûresi'nin 14 ve 15. ayetleridir. Burada gerçek imanın oluşması için malla cihad, canla cihaddan önce zikredilmiştir. Bu ayeti, sevmesine rağmen mal harcamayı imanın ilk alameti sayan ayet takip etmektedir. "*Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz fazilet değildir.*"[255]

İnfak eden mü'minlerin başkalarına üstün tutulduğuna ve onların farklılığına dair ayetlerden birisi de şudur: "*Mü'minlerden özürsüz olarak savaşa gitmeyip oturanlarla, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad edenler bir olamaz. Allah malları ve canlarıyla cihad edenleri derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır. Allah hepsine de cenneti vaat etmiştir.*"[256] Ayetin gerisini ve takip eden ayeti de oku. Yine Yüce Allah şöyle buyurdu: "*Göklerin ve yerin mirası yalnız Allah'a ait olduğu halde size ne oluyor da mallarınızdan Allah yolunda harcamıyorsunuz? İçinizden Mekke'nin fethinden önce Allah yolunda malını harcayıp savaşanlar, diğerleriyle bir değildir. Onların dereceleri, sonradan harcayıp savaşanlarınkinden daha büyüktür. Ama Allah hepsine de cennet vaat etmiştir.*"[257] Bu konuda pek çok ayet vardır. Bunların detayı için iki, on ve on birinci cilde bakılabilir.

Bakara Sûresi'nin sonlarında infaka teşvik, sevabının kat kat oluşu ve infak adabına dair yirmi ayet vardır. Bunlar Kur'an'ın en son inen ayetlerindendir. Bununla birlikte faiz yemeğe yönelik şiddetli tehditler de zikredilmiştir. Bakara Sûresi'nin 261-280. ayetlerine ve tefsirlerine bakınız.

---

255 Bakara, 2/177.

256 Nisâ, 4/95.

257 Hadîd, 57/10.

7) İslam'da mal ve malı ıslah konusunda farz ve mendub haklar:

Tevbe Sûresi'nin 103. ayetinin tefsirine dair bir bölüm açmıştım. Başlığı şöyleydi: "Farz ve nafile sadakaların ve mali ıslahın insanlık için faydaları ve İslamiyet'in bu konuda bütün dinlere üstünlüğü" orada bu mali ıslahın esaslarını on dört madde halinde özetlemiştim. Bu konuya bakabilirsin.

Bu parantez arası bölümdeki konumuz; Muhammed'î vahyin şu gerçeğe delalet ettiğini göstermektir: Hayatının özetini tanıdığımız ümmi bir peygamber olan Hz. Muhammed'in, kendi aklı ve sezgisiyle bu gerçeklere ulaşması düşünülemez. Zira bu gerçekler; ilim, hikmet ve kanunların en yüksek olduğu asırlarda bile beşeriyetin ve bütün ilahi kitapların fevkinde olmuştur. Makul olan bunların, Yüce Allah'ın vahyinden kaynaklanmasıdır. Allah, bu vahyi başka bir vahye muhtaç olmamaları için son peygamber Hz.Muhammed'e aktarmıştır.

Kur'an Fıkhı'nın 8. Hedefi: Harp Sisteminin Islahı, İnsanlık İçin Faydalı Olan Hususlara Tahsisi

Canlılar arasında hayatın çeşitli kesimlerinde, mal ve mevki edinme vasıtalarında kavga, hayatın tabii eğilimlerindendir. Bu kavgayı kavim ve toplumlar arasında savaş ve düşmanlığa götürmek toplumsal kanunlardan bir kanun yahut da toplumsal zaruretlerden bir zarurettir. Bazen gelişme sebeplerinden birisi olabilir. Şayet savaş, hakla batıl arasında olursa, neticede başarı hakkın, ilimle cehalet arasında cereyan ederse, zafer ilmin, nizamla nizamsızlık arasında vaki olursa, galibiyet nizamın, salahla fesat arasında olursa, üstünlük salahın olur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Bilakis biz hakkı batılın üzerine atarız da onun beynini parçalar. Bir de bakarsın batıl yok olup gider."*[258] Hakla batıl arasındaki mücadeleyle ilgili temsilin sonuyla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Köpük uçup gider, insanlara faydalı olan şeyler ise yerde kalır."*[259]

Fakat batıl arzulara, zâlim otoriteye, güçlünün zayıfı köleleştirmesine, yeryüzünde kibir ve zorbalığa yönelik kavga ve düşmanlıkların zararı büyük, kötülüğü korkunçtur. Bunlar insanlığın kan dökme hırsını arttırır, aralarında düşmanlık ve kin doğurur. Özellikle günümüzde bu kötülük-

---

258 Enbiyâ, 21/18.

259 Ra'd, 13/17.

ler artmıştır. Öyle ki bu koskoca uygarlığı harap etmesinden korkulmaktadır. Zira genişleyen ilim yeni tahrip ve yok etme araçları ortaya koymuştur. Gökyüzünde dolaşan uçakların binlerce erkek, kadın ve çocuğun yaşadığı şehirlere attığı zehirli gazlar, yakıcı ve yıkıcı maddeler gibi. Bunlar, bir veya birkaç saatte binlerce insanı öldürebilmektedir. Savaşan ülkeler, bu tehlikeyi karşılamakta şaşkınlık içindedirler. Savaşan tarafların siyasi liderleri, barışı sağlamak, düşmanlıktan kaynaklanan kötülükleri gidermek için birbirleriyle barış antlaşması imzalamak için görüşmeler yapmakta fakat sonunda elleri boş dönmekteler veya te'vil yoluna saparak verdikleri sözü bozmakta, hilekârlık yaparak benzeri fiillere dönmektedirler.

Yüce Allah, Kur'an'da bu başarısızlığın sebebini izah etmiştir. Kur'an'ın tespiti, günümüz devletlerinde cahiliye Araplarınınkinden daha açık gözükmektedir. Bu ayet Araplar hakkında inmekle beraber sanki sadece Frenkler hakkında inmiş gibidir. İşte bu, Kur'an'ın lafzi ve manevi harikalarındandır. Bu, Yüce Allah'ın akitleri yerine getirme ve bozmaktan çekinme emrinden sonra söylediği şu sözdür: *"Bir toplum diğer bir toplumdan daha fazla olduğu için, yeminlerinizi aranızda bir aldatma vasıtası yaparak, ipliğini eğirip büktükten sonra çözüp bozan kadın gibi olmayın."*[260] Yani ahitlerinizi bozup tekrar yenileme konusunda, ipini kuvvetle eğirip sonra da bozan ahmak kadın gibi olmayın (ayetteki **enkâs** kelimesi **neks**'in çoğuludur. Bir kere daha eğirmek için bozulan şey demektir). Bunu; bir toplum diğerinden sayıca, kazanç ve malca daha üstün, silah bakımından daha güçlü olduğu için ahitlerinizi aranızda bir aldatma vasıtası yaparak gerçekleştiriyorsunuz. Ayette geçen **dehal** kelimesi; fesat, bir şeyin aslından olmadığı halde ona giren gizli hile anlamındadır. Maksat; barış antlaşmaları ve ülkeler arasındaki sözleşmelerde gayenin ıslah, adalet ve eşitlik olması ve bahsedildiği gibi hile ve noksanlık üzerine değil, samimiyet üzerine kurulması gereğidir.

Şayet bu ülkeler bu badireden çıkış ve selamet isterlerse bunun çaresini İslam dininde bulabilirler. Çünkü İslam hak, adalet ve barış dinidir. İşte buna dair Kur'an ayetlerinde geçen bazı harp ve barış prensipleri:

260 Nahl, 16/92.

İslam'da en önemli savaş ve barış prensipleri ve Kur'ani delilleri

Enfâl Sûresi ayetlerinden savaş, barış ve antlaşmalar bahsinde askeri ve siyasi savaşa dair 28 prensip ortaya çıkarmış ve bunları sûrenin özetine dair olan yedinci bölümde özetlemiştik, detayların ise bu ayetlerin tefsirine havale etmiştik. Daha sonra Tevbe Sûresi ayetlerinden de 13 savaş kaidesi tespit etmiştik. Bunların çoğu antlaşmalar, bunlara uyma, bozma şartları, barış ve harbî olan kimseye İslam ülkesine girebilmesi için eman vermeye dairdi. Ayrıca harp ve cizye hükümlerine dair 20 hükmü de bu sûrenin özetinde serdetmiştik. Bunun yanında Enfâl, Tevbe ve diğer sûrelerden de bu konuya değindiğimiz yerlerde de bazı kaidelere temas etmiştik. Çünkü meselemiz, Kur'an-ı Kerim'den İslami ıslahata dair özet delilleri sunmak ve şu gerçeği tespit etmektir: Bütün bu bilgilerin ümmi bir peygamber olan Hz. Muhammed'in düşüncelerinden kaynaklanması makul değildir. O, peygamberlikten önce, çocukluğunda koyun gütme ve gençliğinde ticaret yapma gibi pek az bir süre hariç, daima yalnız başına yaşamıştır. İlahi kitaplar, felsefe kitapları ve beşeri kanunlar bütün bu ilimlerde yaya kalmışlardır.

I. Kaide: Şer'an farz olan harp

Kötülükleri defetme ve maslahatları sağlamaya yönelik olarak ve tecavüz, zulüm ve düşmanlıktan sakınma şartıyla mütecavizlere karşı savaş emri varit olmuştur. Bunun delili şu ayettir: *"Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın. Fakat haddi aşmayın. Çünkü Allah haksız yere saldıranları sevmez."*[261] Tecavüz savaşının mutlak anlamda yasaklanma gerekçesi, bu yasağın kesin olduğunu ve nesh ihtimalinin bulunmadığını göstermektedir. Bundan ötürü bu ayetin tefsirinde de belirttik ki; Hz. Peygamber'in kâfirlere karşı savaşlarının tamamı, müdafaa savaşı şeklindeydi ve en ufak bir düşmanlık taşımıyordu.

II. Kaide: Harbin gayesi ve neticesi

Düşmanlığın ve haksızlığın giderilmesi ve güvenliğin sağlanmasından sonra savaştan elde edilecek olumlu hedef, dinlerin korunması, Müslümanların sadece Allah'a kulluk edebilmelerinin sağlanması, insanlığın maslahatı ve kendilerine hâyrın temin edilmesidir. Yoksa onlara tahakküm

---

261 Bakara, 2/190.

ve haksızlık değildir. Bunun ilk delili; sırf Allah'a ibadet ettikleri için yurtlarından haksız olarak çıkarılan mazlumlara verilen müdafaa savaşı izninden sonra Yüce Allah'ın şöyle buyurmasıdır: "*Şayet Allah'ın bazı insanları diğerleriyle savması olmasaydı, mutlaka manastırlar, kiliseler, havralar ve içlerinde Allah'ın adının anıldığı mescitler yıkılırdı. Andolsun ki Allah, kendi dinine yardım edeni muzaffer kılacaktır. Şüphesiz ki Allah çok kuvvetli, çok güçlüdür. Eğer mü'minleri yeryüzünde iktidara getirirsek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler, kötülüğü yasaklarlar. Bütün işler neticede Allah'a dönecektir.*"[262]

Yüce Allah, Müslümanlara mezkur savaş izninin gerekçesinde üç husus zikretti;

Mazlum olmaları, hayatlarına kastedilmeleri, din ve imanları yüzünden mal ve yurtlarından koparılarak sürgün edilmeleri. Bu, onların şahsi ve vatani yahut da dini ve dünyevi olarak kendilerine has bir sebeptir.

Şayet Allah, insanlara böyle müdafaa savaşına izin vermeseydi, peygamberlerin ümmetlerinin içerisinde Allah adını andıkları manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler putperestlerin, diriliş ve hesabı inkâr edenlerin zulmüyle yıkılırdı. Bu; İslam'da var olan din hürriyeti, Müslümanların bu hürriyeti ve din mensuplarının ibadethanelerini korumalarına yönelik açık ve genel olan dini bir sebeptir.

Yeryüzündeki hâkimiyet ve iktidarlarından maksat; nefisleri temizleyen namazı kılmak -çünkü namaz, Yüce Allah'ın da belirttiği gibi, nefisleri kötülük ve hayâsızlıktan alıkor ve Allah'ın gözetimi, korkusu ve sevgisi üzere terbiye eder- toplumsal ve iktisadi meseleleri ıslah eden zekâtı vermek, insanlara faydalı olmayı kapsayan iyiliği emretmek, sahibini ve başka insanları rahatsız eden bütün şer ve zararlara şamil olan münkeri yasaklamaktır.

III. Kaide: Barışı savaşa tercih etmektir

Bu kaide önceki iki kaideye dayanmaktadır. Bu kaidelerden anlaşıldığı üzere harp, kötülükleri def ve faydaları celp açısından toplumsal bir zarurettir. Fakat barış, insanların asla terk etmemeleri gereken bir asıldır. Bundan ötürü Yüce Allah, düşman, barışa yanaştığı zaman barışı savaşa tercih etmemizi emretmiştir. Bunun delili şu ayettir: "*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen*

---

262 Hac, 22/40,41.

de yanaş ve Allah'a güven. Şüphesiz O, her şeyi bilir ve işitir."[263] Ayetin Enfâl Sûresi'ndeki tefsirine bakınız.

IV. Kaide: Harbe engel olmak ve düşmanları caydırmak için savaşa hazırlıklı olmak

Harpten önce bir devletin üzerine düşen görev; ümmeti her zaman için mümkün olan her türlü harp gücü ve savaş atlarıyla teçhiz etmektir. Bundan da birinci maksat; düşmanı caydırmak ve İslam ülkelerine ve menfaatlerine yahut da başka ülkelerde bile olsa ümmet fertlerine ve çıkarlarına karşı yapılacak saldırıların sonuçlarından sakındırıp korkutmaktır. Neticede ümmet kendi ülkesinde güvenlik, halkı, menfaatleri ve servetleri hususunda huzur içinde yaşasın. Bu çağın örfünde buna *silahlı barış* veya *barış için silahlanma* denmektedir. Askeri yönetimler yalan ve aldatmaya dayalı propaganda yapıyorlar. Fakat yaptıkları kendilerini yalanlamaktadır. İslam ise barışı farz kılarak bütün kanunlara karşı temayüz etmiş, barışı korumak için de savaşa yönelik kuvvet ve savaş atları hazırlamayı emretmiştir. Bunu belirten ayet şudur: *"Siz onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın, bununla Allah düşmanlarını ve kendi düşmanlarınızı korkutursunuz."*[264]

V. Kaide: Harpte merhamet

Savaşta galibiyet ve üstünlük Müslümanlara geçince -ki buna, ishân (üstünlük) denir- ve düşmanlara karşı zaferlerine inandıklarında Allah kendilerine savaştan çekilip esir almakla yetinmelerini emreder. Sonra onları esirler konusunda muhayyer bırakır. İster onları karşılıksız serbest bırakırlar, isterlerse fidye karşılığında salıverirler. Ayette bu şöyle belirtilmiştir: *"Savaşta kâfirlerle karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun. Nihayet onlara üstün geldiğinizde bağı sıkı bağlayıp esir alın. Sonra harp ağırlıkları bırakılıp savaş bitince de onları ya karşılıksız olarak ya da fidye karşılığında salıverin. Eğer Allah dileseydi, onlardan başka türlü de intikam alırdı. Fakat böyle olması sizi birbirinizle denemek içindir."*[265] Bu hususları Enfâl Sûresi 67. ayetin tefsirinde de açıklamıştık. İlgili bölüme bak.

263 Enfâl, 8/61.
264 Enfâl, 8/60.
265 Muhammed, 47/4.

VI. Kaide: Sözleşmelere vefa ve bunlara hainlik etmenin haramlığı

Harpte ve barışta sözleşmelere uyma gereği ve onlara karşı gizli veya aşikâr olarak hainliğin haramlığı, maddi ve manevi bütün emanetlere hainliğin haramlığı gibidir. Her ikisi de İslam'ın kesin hükümlerindendir. Bu konuda pek çok muhkem ayet vardır. Bunlar; kuvvetli iken antlaşmaları hainlik ederek bozmaya ve hak ile bozma imkânı olunca onları birer kâğıt kırpıntısı haline getirmeyi mubah kılmaya imkân vermemektedir. Bu konuda çok ayet vardır. En önemlileri Enfâl, 8/56,61,72; Tevbe, 9/1,7. ayetleridir.

VII. Kaide: Cizyenin, savaşın gerekçesi değil neticesi olması

Tevbe Sûresi 29. ayetin tefsirinde aynen şunları söylemiştim:

Cizye, Ehl-i Kitab'la savaşın neticesidir. Biz galip geldiğimizde savaş cizye ile biter. Yani size ve ülkenize saldırı halinde veya size baskı yapmaları ve dininizden döndürme yahut da emniyet ve selametinizi tehdit etmeleri durumunda onlarla savaşın. Nitekim Rumlar böyle yapmıştı ve Tebük Gazvesi'ne sebep olmuşlardı. Kayıtladığım iki durumda size fidye vererek düşmanlıklarından emin oluncaya dek onlarla savaşın. Sonra şöyle demiştim:

Ayrıca İslam'da cizye galiplerin mağluplara yükledikleri mali cezalar olmadığı gibi normal vergiler de değildir. Cizye; sadece İslam hükümetinin zimmîleri koruma karşılığı ve onları koruyan orduya yardım kabilinden cüz'i bir katkıdır. Çünkü İslam ordusu onları saldırganlara karşı himaye etmektedir. Nitekim bu durum Rasulullah'ın (s) ashabının uygulamalarında görülmektedir. Onlar şeriatın hedeflerini en iyi bilen ve onları uygulamada en adil olan kimselerdir. Bu konuya dair pek çok delil vardır. Onlardan bir kısmını biraz önce ayetin tefsirinde belirtmiştik.

Bu kaideleri düşünenler görürler ki, bu hususlarda İslam'ı geçen hiçbir din, hiçbir devlet kanunu ve hiçbir felsefi ve edebi irşat olmamıştır. Hiçbir ümmet de amel ve yaşama şeklinde bu prensipleri uygulamada İslam'ı izlememiştir. Sadece bu durum bile, beşerin Âlim ve Hâkim olan Rabbinin varlığına inanan kimse için şu gerçeğin delili olmaya yetmez mi? Arap ve ümmi olan Hz. Muhammed bu prensipleri Yüce Allah'tan vahiy yoluyla öğrenmiştir. Onun aklı ve zekâsı vahiy almaksızın böyle karmaşık sosyal problemlerde bu derece ilim ve hikmet seviyesine eremez. Ayrıca daha önce geçen ve ileride gelecek olan ilahi, edebi ve içtimai bilgileri, gayp haberlerini

ve diğer peygamberlik alametlerini de bunlara eklersek vahiysiz bu durumu nasıl izah ederiz?

Kur'an Fıkhı'nın 9. Hedefi: Kadınlara Bütün İnsani, Dini ve Medenî Hakların Verilmesi

İslam'dan önce kadınlar bütün ülkeler, kanunlar ve şeriatlar nezdinde mazlum, köle ve hakir bir durumdaydılar. Ehl-i Kitab nezdinde de böyleydi. İslam gelip Allah, dinini son peygamber Hz. Muhammed (s) ile tamamlayınca ona indirdiği Kur'an'la ve Kur'an'ın sözlü ve pratik açıklaması olan Hz. Peygamber'in Sünneti'yle erkeklere verdiği bütün hakları kadınlara da verdi. Kadının farklı yapısının gerektirdiği hususlar ve kadınlık görevleriyle ilgili hükümler müstesna. Bunlarda da kadına saygı, sevgi ve şefkat ön planda tutulmuştur. Öyle ki, Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Kadınlara ancak kerim olanlar ikram ederler, sadece alçak olanlar hakaret ederler."*[266]

Ben burada kadınlarla ilgili ıslah prensiplerden önemlilerine işaret edeceğim. Ben bu prensipleri *"İslam'da Kadın Haklarıyla"* ilgili yazdığım orta hacimli bir kitapta ele aldım ve kitabın girişinde Hz. Peygamber'in gönderilişinden önce ülkeler nezdinde kadının durumunu özet olarak şöyle açıklamıştım:

"Kadın; hayvan ve eşya gibi alınıp satılırdı. Evlenmeye ve fuhşa zorlanırdı. Kendisine mirasçı olunur fakat o mirasçı olamazdı. Kadına sahip olunur fakat o bir şeye sahip olamazdı. Ona sahip olanlar, erkeğin izni olmadan sahip olduğu mallarda onun tasarruflarını sınırlandırıyorlardı. Kadının malında kendi izni olmadan erkeğe tasarruf hakkı tanıyorlardı. Bazı ülkelerde ise onun erkek gibi ebedi bir ruh taşıyıp taşımadığında ihtilaf etmişlerdi. Kendisine din öğretilir mi, ibadeti geçerli olur mu, ahirette cennete ve Allah'ın himayesine girebilir mi, giremez mi, konuları tartışılırdı. Roma'da konsüllerden birisi kadının, ruhsuz, bekasız pis bir hayvan olduğuna, bununla beraber kendisine ibadet ve hizmetin gerekmediğine, konuşmasına ve gülmesine engel olmak için saldırgan bir köpek ve deve gibi ağzının kapatılmasına karar vermişti. Çünkü kadınlar şeytanların tuzaklarıydı. En büyük kanunlar, babaya kızını satma izni veriyordu. Bazı Araplar babaya kızını

266 Bu hadisi İbn Asâkir, Hz. Ali'den rivayet etmiştir.

öldürme hatta diri diri gömme hakkı tanıyorlardı. Bazıları ise kadını öldüren erkeğe kısas ve diyet gerekmez, diyorlardı."

Kitabın gerisinde İslam'da kadının mali hakları konusunda özetle şunları söylemiştim:

"İslamiyet; Arap ve Acem'in kadını mülk edinmekten mahrum kılma veya sahip oldukları şeylerdeki tasarruflarını kısma, kocalarının onların mallarında tek başlarına tasarrufta bulunma gibi uygulamalarına son verdi. İslamiyet, onlara her çeşit mal edinme, bütün kanuni tasarruflarda bulunma hakkını tanıdı. Erkekler gibi onlara da vasiyet ve miras hakkını verdi. Ayrıca ilave olarak erkeklere hanımlara mehir verme, kadın zengin de olsa ona ve çocuklarına nafaka bağlama gibi sorumluluklar yükledi. Hanımlara alım, satım, kiralama, hediye, sadaka ve diğer hususlarda yetki verdi. Bunları mahkeme yoluyla canını koruduğu gibi, malını koruma ve diğer meşru hak ve fiiller takip eder. Fransız kadını ise bugüne kadar hala bütün mali tasarruflarda ve kanuni akitlerde kocasının iradesine tabidir."

Ben bu kitabımdan aşağıdaki konuları özet olarak sunacağım:

1- Frenklerden ve başkalarından bazı kimseler kadını insan değil, dilsiz hayvan veya şeytan sayıyordu. Bazıları ise bu konuda tereddüt ediyordu. Hz. Peygamber geldi ve onlara şu mesajları okudu: *"Ey insanlar! Gerçekten biz sizi bir erkekle, bir kadından yarattık."*[267] *"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan eşini yaratıp ikisinden de pek çok erkek ve kadınlar türeterek yeryüzüne yayan Rabbinize saygı gösterin."*[268]

2- Avrupa'da ve Avrupa dışında bazı insanlar kadının dindar olmasını doğru görmüyordu. Bundan dolayı da mukaddes kitapları okumalarını resmi olarak yasaklıyorlardı. İslam ise kadın ve erkeklere mü'min erkekler ve mü'min kadınlar, Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar hitabıyla dini görevler yükledi.

Son peygamber Muhammed'in (s) getirdiği vahye ilk iman eden bir hanımdı. O da eşi Huveylid kızı Hatice (r) idi. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in kadınlarla biat ettiğini sonra da ilgili hususlarda erkeklerle biat ettiğini Kur'an ifadesiyle belirtmiştir. Kur'an resmî bir mushafta toplandığında bir kadına emanet edildi. O kadın, mü'minlerin annesi Hz. Hafsa idi. Bu ana

267 Hucurât, 49/13.

268 Nisâ, 4/1.

mushaf, birinci halife Ebu Bekir (r) zamanından, üçüncü halife Osman (r) zamanına kadar onun yanında kaldı. Hz. Osman mushafı ondan teslim aldı. Yazılıp çoğaltılmaları ve esas alınmaları için ülke merkezlerine gönderilen resmî mushafların yazılmasında Müslümanlar bu mushafı esas aldılar.

3- Bazı kimseler kadının ahirette mü'min erkeklerle birlikte cennette ebedi kalacak bir ruha sahip olmadıklarını sanıyordu. Bu anlayış kadının dindar olmadığı anlayışına temel teşkil ediyordu. Kur'an ise nazil oldu ve şöyle dedi: *"Gerek erkek ve gerekse kadın her kim mü'min olarak salih amel işlerse, işte onlar cennete girerler, kendilerine zerre kadar haksızlık edilmez."*[269]; *"Rableri onlara şöyle karşılık verdi: Elbette Ben sizden erkek olsun, kadın olsun çalışan hiçbir kimsenin amelini boşa çıkarmayacağım."*[270] Bu ayetin devamında açıkça kadın ve erkeklerin birlikte, altından ırmaklar akan cennetlere gireceklerі müjdesi vardır.

4- Bazı kimseler kadınları hor görüyorlar ve onları erkeklerle birlikte dini mekânlara, edebi mahfillere ve bunların dışındaki sosyal, siyasi ve ıslahat programlarına katılmaya ehil saymıyorlardı. Kur'an indi ve onlara açıkça şunu söyledi: *"Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin velileridir. İyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirirler. Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi olarak kalacakları 'Adn' cennetlerinde güzel meskenler vaat etmiştir. Allah'ın rızası ise daha büyüktür. İşte büyükkurtuluşbudur."*[271]

5- Bazıları da kadınları miras ve başka türlü mülk edinme hakkından mahrum ediyorlar, diğer bazıları ise onlara, sahip oldukları mallardaki tasarruf hakları konusunda baskı yapıyorlardı. İslam bu haksızlığı giderdi ve onlara kanun çerçevesinde bizzat mülk edinme ve tasarrufta bulunma hakkını tanıdı. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ana, baba ve yakınların bıraktıklarından, erkeklere bir hisse vardır. Yine ana, baba ve yakınların bıraktıklarından, kadınlara da bir hisse vardır. Bırakılan az da olsa, çok da olsa belirli bir hisse ayrılmıştır."*[272] *"Erkeklere de kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarındanbir pay vardır."*[273]

---

269 Nisâ, 4/124.
270 Âl-i İmrân, 3/195.
271 Tevbe, 9/71,72. ayetlerin tefsirine müracaat ediniz.
272 Nisâ, 4/7.
273 Nisâ, 4/32.

Biz görüyoruz ki, Amerika Birleşik Devletleri yakın zamana kadar kadınlara mülk edinme ve tasarruf hakkı vermemişti. Fransız kadınları ise mali tasarruflarında ve mülk edinme hususunda kocalarının iradesine tabidir. Hâlbuki İslam, kadını bu haklara on üç buçuk asır önce kavuşturmuştur.

6- Bedevi kabilelerde ve medenî ülkelerde evlilik, erkeklerin kadınları köleleştirmesi şeklinde cereyan ediyordu. İslam ise evliliği dini ve medenî bir akit haline getirdi ve bunu da iki eş arasındaki sevgiyle, nefsin cinsel sıkıntılardan rahatlaması için fıtri bir hakkı yerine getirmek gayesiyle yaptı. Ayrıca evlilikte taraflar arasındaki sevgi ve yakınlık dairesinin genişletilmesi, insani rahmet duygusunun tamamlanması, ana, babadan çocuklara yayılması gibi nefsi rahatlatacak cihetler de vardır. Nitekim şu ayet buna işaret etmektedir: *"Kendileriyle huzur bulmanız için size nefislerinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet meydana getirmesi de Allah'ın kudretinin delillerindendir. Şüphesiz ki bunda düşünen bir topluluk için nice ibretler vardır."*[274]

7- Kur'an, evlilik ortaklığında reisliği erkeğe vererek uygun bir tarzda hak ve görevlerin taksiminde kadınla erkeği eşitlemiştir. Reisliğin erkeğe verilmesi ise erkeğin kadının himaye ve nafakasını teminde daha güçlü olmasından kaynaklanmaktadır. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Kadınların meşru şekilde vazifeleri olduğu kadar hakları da vardır. Ancak erkeklerin kadınlara göre bir derece üstünlüğü vardır."*[275] Yüce Allah bu derece farkını şöyle açıkladı: *"Allah'ın bir kısmını, bir kısmına üstün kılması ve erkeklerin, mallarından kadınlara harcaması sebebiyle erkekler kadınlar üzerinde yönetici ve koruyucudurlar."*[276]

Bu koruyuculuk görevleri arasında Allah kocaya eşinin ve çocuklarının nafakasını yükledi. Kadın ise kocadan daha zengin bile olsa böyle bir sorumluluk taşımaz. Ayrıca Allah, kadına mehir hakkı da vermiştir. Müslüman erkek, hanımına akit gereği olarak belirlenmiş peşin bir mehir verir. Şayet belirlenmemişse sosyal konumuna göre ona mehr-i misil gerekir. Rıza ile bu mehrin bir kısmı tecil edilebilir. Bugün bile görmekteyiz ki, diğer kavimlerde kadın erkeğe mehir vermekle yükümlü kılınmaktadır.

Eskiden kadının velileri onu istemediği birisiyle evlenmeye zorladıkları gibi, evlenmekten tamamen men de edebilirlerdi. Kocası bile olsa onu

---

274 Rûm, 30/21.

275 Bakara, 2/228.

276 Nisâ, 4/34.

ayırırlardı. İslam ise bunu yasaklamıştır. Bu hususta Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in Sünneti'nde nasslar malumdur. Daha önce tefsirde bunların açıklaması geçti.

8- Araplardan, Yahudilerden ve diğer kavimlerden erkekler sayıya bağlı olmaksızın istedikleri kadar kadınla evlenebiliyorlardı. Adalet şartı da koşulmuyordu. İslam ise dörtten fazla olmama şartını getirdi. Şayet koca iki hanım arasında adil davranacağından emin olmazsa, bir hanımla yetinmek zorundadır. Çok evliliğe müsaade kadının nafaka ve himaye gücüne sahip erkeğe ihtiyaç duymasından dolayıdır. Çünkü bu toplumsal bir zaruret olabilir. Özellikle de erkeklerin azalıp, kadınların çoğaldığı hallerde.

Biz bu konuyu Nisâ Sûresi'nin 3. ayetinin tefsirinde açıkladık ve ayrıca *"İslam'da Kadınların Hakları"* kitabında, İslam'ın çok evlilik konusundaki hükmünün tamamen hak, adalet ve insanlığın maslahatına uygun olduğuna dair akıllı ve insaf sahibi herkesi ikna edecek ek bilgi sunduk.

9- Boşanma bazen evlilik hayatının zaruretlerinden bir zaruret olur. Zira eşler Allah'ın koyduğu ölçüleri, iffet, nafaka, iyi geçinme gibi evlilik haklarını yerine getirememe durumunda kalabilirler. Zaten boşanma Ehl-i Kitab, Arap putperestleri ve başkaları nezdinde de meşru idi. Fakat kadın aleyhine gerçekleşirdi. Haksızlıklar olurdu, katlanılması zor sıkıntılar doğururdu. İslam bu hususta düzenleme getirdi. Daha önce hiçbir şeriat bu konuda İslam'ı geçemedi, hiçbir kanun da benzerini getiremedi. Frenkler boşanmayı yasaklıyorlar ve bu konuda İslam'ı ayıplıyorlardı. Fakat sonra bu yasağı kaldırmak zorunda kaldılar. Bu konuda aile hayatını anarşiye sürükleyecek, aile ve yakınlar arasındaki bağları koparacak tehlikeli bir sorumsuzluğa düştüler.

İslamiyet nikâh bağını kocanın eline verdi. Boşama hakkı da tabii olarak onundur. Çünkü kocalar evliliğin devamına daha düşkündürler. Zira nikâhta ve talakta üzerlerine nafaka yükümlülüğü binmektedir. Ayrıca erkekler kadınlara nispetle heyecanlarına daha çok hâkim, hoşlanmadıkları şeylere karşı daha sabırlıdırlar. Allah, bu özelliklerine ilaveten onlara, kadınlardan gelen sıkıntılara karşı nefislerine hâkimiyetlerini artıracak şeyleri tavsiye etmiştir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Kadınlarla iyi geçinin. Şayet*

onlardan hoşlanmıyor olsanız bile, Allah sizin için hoşunuza gitmeyen bir şeyde, birçok hayır takdir etmiş olabilir."[277]

Ayrıca İslam kadına, isterse kendini boşayabilme yetkisini şart koşma hakkını da tanımıştır. Fiziksel veya sağlık açısından bir kusur bulunduğunda kadın da erkek gibi, nikâhın feshi için hâkime başvurabilir. Koca nafaka temininden aciz kaldığında da durum aynıdır. İslam, boşanan kadına evlenmenin caiz olmadığı iddet müddetinde nafaka hakkı da tanımıştır. Diğer taraftan Hz. Peygamber boşanmayı kötülemiştir. Zira Allah da boşanmayı sevmemektedir. Boşamayı kötüleme, bu fiilden nefret ettirmeye yöneliktir. Bu konuda inen ayetlerin tefsirinde ve *"İslam'da Kadınların Hakları"* adlı yeni kitabımızda bu ve benzeri hükümleri açıkladık.

10- İslam ana babaya iyilik konusunda da çok ileri gitmiş ve bu hususu Allah'a ibadetlerle birlikte zikretmiştir. Hz. Peygamber de ana hakkını vurgulamış, anaya yapılan iyiliğin babaya yapılandan önce olduğunu belirtmiştir. Sonra kız çocuklarının eğitimi ve kız kardeşlerin himayesi konusunda da ileri gitmiş ve bunlara sıla-i rahim tavsiyesinden daha özel anlamda önem vermiştir. Daha da öte her kadın için, kendisini yeteri derecede koruyup gözetecek kanuni bir kayyim tayin etmiştir. Bir kadının, yakınlarından velisi yoksa Müslümanların yöneticilerinden bir yetkilinin bu kadının işlerini üstlenmesi gerekir.

Sözün özü şudur ki; hiçbir toplumda hiçbir kanun, din ve sistem kadına İslam'ın verdiği hakları, değer ve itibarı vermemiştir. Bütün bu gerçekler, bunların Alîm, Hakîm ve Rahîm olan Allah'tan, ümmiler içinden çıkarılmış ümmi bir Peygamber olan Hz. Muhammed'e, Allah'ın vahyi yoluyla geldiğine yeterli delil değil midir? Evet, ben bunun şahit ve ispatçılarındanım. Hamd Âlemlerin Rabbi Allah'a hastır.

Kur'an Fıkhı'nın 10. Hedefi: Köleyi Hürriyete Kavuşturmaktır

Güçlülerin zayıfları köleleştirmesi toplumlar içinde eski bir uygulamadır. Hatta bu durum, karınca gibi toplu ve yardımlaşma esasına göre yaşayan haşerat arasında bile bilinir. Onlardan bir topluluk bir başka toplulukla savaşıp galip geldiğinde, savaştan sağ çıkanları esir alıp köleleştirirler. Onlar

277 Nisâ, 4/19.

galiplerin hizmetinde yuva yapmak, erzak toplamak, depolamak ve benzeri işlerde çalışırlar.

Mısır, Hint, Babil, Fars, Yunan, Roma, Arap ve diğer eski medenîyet sahibi ülkeler köle edinirler ve onları en ağır işlerde çalıştırırlar ve onlara son derece sert ve zâlimane davranırlardı. Hıristiyanlık ve Yahudilik dinleri de köleliği meşru saymıştır. Batıda kölelik Miladi 18. yüzyılın sonlarında Amerika Birleşik Devletleri köleleri hür bırakıncaya dek kanuni olarak devam etti. Amerika'yı, 19. yüzyıl sonlarında bütün dünyada köle edinme yollarını yasaklamak sûretiyle İngiltere takip etti. Fakat onlar bunu sırf insanlığın hayrına olsun veya insanlar arasında eşitlik sağlansın gayesiyle yapmadılar. Zira Amerika hala zorba Avrupa beyaz ırkını Amerika'nın asıl yerli ırkı olan Kızılderililere üstün tutmakta ve yerlilere, bütün Frenk ülkelerinin diğer fakir ülkelere reva gördükleri köleliğe yakın bir uygulamayı reva görmektedir. Aynı şekilde İngiltere de Hintlileri hakir görmekte ve onları aşağılamaktadır. Fakat günümüzdeki Hint silkinişi onların zorbalıklarını azaltmış, öldürücü baskılarını hafifletmiştir.

İslam ortaya çıkıp her türlü karanlığı dağıtan nurları parlayınca toplumların bozdukları şeylerden düzelttiği hususlardan birisi de köleye yapılan zulüm ve baskıyı ortadan kaldırmak oldu. Kısa sürede köleliği ortadan kaldırmak için hükümler koydu. Şayet köleliği birden kaldırma cihetine gitseydi, toplumsal düzen açısından bu iki cihetten mümkün olamazdı:

Köle sahibi efendilerin menfaatleri açısından

Köle olarak çalıştırılanların geçimi açısından.

Amerika Birleşik Devletleri kölelerini azat edince bir kısım köleler rızık aramak için gurbete çıktılar, bulamayınca eski efendilerine gelip eskisi gibi tekrar onların hizmetine girme talebinde bulundular.

Aynı durum Mısır siyahları arasında da cereyan etti. Bazı İngiliz yöneticiler, bağımsız olarak ve kendilerine yeterli olacak bir işte çalışarak geçimlerini sağlamalarını denediler fakat mümkün olmadı. Tekrar eski kölelik hizmetlerine dönmek için izin istemeye mecbur kaldılar. Kanunlar efendilere bu köleleri satma ve onların ticaretini yapmayı yasaklasa da vakıa buydu.

Köleyi Hürleştirmede İslam'ın Rehberliği ve İlgili Hükümler

Allah köleliği ortadan kaldırmak için iki yol belirledi:

İleride yeni köle edinmeme.

Karşılıklı zarara sebep olmayacak şekilde kademeli olarak eski köleleri hürriyete kavuşturma.

Birinci yol: İslamiyet, güçlülerin zayıfları köleleştirmesi tarzındaki bütün uygulamaları yasaklamıştır. Harpteki köle ve cariyelerin durumu müstesna. Harbin şartlarıyla ilgili açıklama daha önce geçmişti. Bunlar; kötülükleri def, maslahatları celp, tecavüzü men, adalet ve merhamete riayetti. Bu şartlar herhangi bir kanun ve sisteme sahip olmayan Arap müşrikleri şöyle dursun, Medenî ülkeler ve milliyetçiler nezdinde bile dikkate alınmıyordu. Harpteki köleliği istisna etmekten kastım; İslam bu türlü köleler hakkında diğer ülkelerin her yaptığına misilleme olarak aynı şeylerin yapılmasına izin vermiyor anlamında değildir. Bilakis İslam, Müslüman yetkililere meşru harp esirlerini karşılıksız veya fidye karşılığında salıverme konusunda serbest bırakarak uygulama veya terk işinde beşeriyetin maslahatını gözetmelerini emretmiştir.

Bizde ve düşmanın elinde esir varsa o takdirde fidye ya mali ya da esir değişimi şeklinde olur. Harp kaideleri bölümünde naklettiğimiz şu ayet bunu göstermektedir: "*Bağı sıkı bağlayıp esir alın. Sonra harp ağırlıkları bırakılıp savaş bitince onları ya karşılıksız olarak ya da fidye karşılığı salıverin.*"[278] Biz esirler konusunda onları karşılıksız olarak veya fidye karşılığında serbest bırakmakta muhayyer bırakıldığımıza göre, bunu İslam'da yeni köle edinmenin iptali hususunda şeri bir asıl saymak mümkündür. Zira muhayyerlik bu iki şey arasındadır. Buna göre köle edinme demek olan üçüncü şık caiz olmamış olur. Bu durum, bütün ülkeler nezdinde uygulanan bir prensip olma ve karşı çıkılmama durumunda söz konusudur. Aksi halde en büyük zarar ve fesat, düşmanların bizim esirlerimizi köleleştirmesi, bizim ise, onlardan daha adil ve daha merhametli olmamızdan ötürü onların esirlerini serbest bırakmamızdır. Fakat ayet, belirtilen iki şık konusunda açık şekilde hasr ifade etmediği gibi, köleleştirmeme asıl prensibini de engellemez. Buna göre köleleştirmenin yasaklanması hususunda bu ayetin delaleti genel olup,

278 Muhammed, 47/4.

kesin değildir. Meselenin hükmü idarecilerin içtihadına bırakılmıştır. Şayet esirlerin tutulmalarında fayda görürlerse tutarlar. Eğer karşılıksız serbest bırakmayı -ki bu, ihtiyari bir vazgeçmedir- veya fidye karşılığı salıvermeyi terk ederlerse, bu şekilde yaparlar.

İkinci yol: Mevcut köleleri hürriyete kavuşturmak için İslamiyet'in farz ve nafile olarak koyduğu esaslar ki, bunlar dört çeşittir:

A- Köleye ait hükümler ve köleyi hürriyete kavuşturacak sağlam yollar:

Bu hususta on mesele vardır:

İnsan için asıl olan hürriyettir. Bu asıla dair hükümler vardır.

Belirtilen şart dışında köle edinmenin yasak edilmesi ve edilenlerin geçersiz sayılması.

Kitâbet; bu, kölenin kazanacağı bir malla kendisini yani hürriyetini efendisinden satın almasıdır. Allah isteyene bunu emretmiş, efendiye de kendi malından bu hususta köleye yardımcı olmasını söylemiştir.

Köleler küfür ülkesinden İslam ülkesine geçtiklerinde otomatikman hür sayılırlar.

Kölenin bir kısım hissesi başkasına ait de olsa, bir efendi kölenin bir kısmını azat ederse, tamamını azat etmiş sayılır. Bununla ilgili bazı hükümler vardır.

Efendi iğdiş etme veya erkeklik organını kesme gibi köleye işkence eder ve bedensel bir arızaya sebep olursa köle azat edilir ve efendinin bir hakkı kalmaz.

İşkence ve bedeni bir zarara varmayan eziyetlerden doğan günahın kefareti köleyi azat etmektir.

Tedbir; mecburi bir azattır. Tedbir: Efendinin kölenin azadını kendi ölümünden sonraya bağlamasıdır. Efendi sağlığında onu hizmetinde kullanır fakat onu satamaz. Çünkü o, kendi ölümünden sonra azat edilecektir.

Cariye, efendisinden bir çocuk dünyaya getirirse, efendinin o cariyeyi satması veya başkasına hediye etmesi caiz değildir. Efendinin ölümüyle derhal hür olur. Fakat ona mirasçı olamaz.

10- Kim akrabadan birine sahip olursa, o kişi hemen azat olur.

Biz bu hükümlere delalet eden ayet ve hadisleri *"Muhammedî Vahiy"* adlı kitapta açıkladık ve bu konuyu orada tefsirdekinden daha geniş tuttuk.

B- Mevcut köleyi azat etmenin yollarından biri de kefaretlerdir:

Kefaretlerden maksat; günahları ortadan kaldıran ibadet ve yakınlıklardır. Bunların en büyüğü, köle azat etmektir. Bu üç kısımdır:

1- Köle azadına gücü yeten kimseye kölenin kendisini veya bedelini vermesi kesin bir farzdır. Bu, hata yoluyla öldürme, zıhar - kişinin kendi eşini anasına benzetmesi ki, cahiliyede bu bir boşanma şekliydi - ve kasten oruç bozma kefaretlerinde caridir. Kasten oruç bozma kayıt ve şartı fıkıh kitaplarında bellidir.

2- Muhayyerlik ifade eden farz ki, bu yemin kefaretidir. Bir kimse yemin eder de yemini bozarsa bunun kefareti ya on fakiri doyurmak ya onları giydirmek yahut da bir köle azat etmektir. Muhayyerliğin hikmeti açıktır.

3- Mendup olan azat; bu, belirli olmayan günahlara karşı yapılan azattır ki, böyle günahların en büyük kefareti köle azadıdır.

C- Mevcut köleliği ortadan kaldırmanın bir başka yolu:

Farz olan zekâtın sarf yerlerinden birisi de, köle azadıdır. Bu, doğrudan azadı kapsadığı gibi, kölenin bizzat kendisini mükatebe yoluyla azadına yardımcı olmak şeklinde de olabilir. Malumdur ki, İslam ümmetinin zekâtı yüz binlerce, milyonlarca dirhem ve dinara ulaşmaktadır. Sadece bu konudaki İslamî hükümler uygulansa İslam ülkelerindeki bütün köleleri hürriyete kavuşturmak mümkün olur.

D- Dördüncü yol ise sırf Allah rızasını kazanmak için yapılan gönüllü azat yoludur:

Kitab ve Sünnet'te ve selefin haberlerinde köle azadını teşvike dair büyük bir kitap telif edilecek kadar bol malzeme vardır. Bunun en büyük ibadetlerden ve faziletin temeli olduğuna delil, Bakara Sûresi'nin 177. ayetidir.

Köle azadını teşvik eden hadislerin en meşhuru şudur: *"Kim bir Müslüman erkeği azat ederse, onun her bir organına karşılık, bunun bir organını Allah ateşten azat eder."* Başka bir rivayette şu ifade vardır: *"Hatta cinsel organına kar-*

şılık, cinsel organını..."[279] Ebu Zer hadisinde şöyle deniyor: "*Ben Rasulullah'a (s) hangi amelin daha faziletli olduğunu sordum. Dedi ki: 'Allah'a iman ve Allah yolunda cihaddır.' Hangi köleyi azat etmek daha makbuldür? dediğimde ise şöyle buyurdu: "Fiyatı en yüksek ve efendisi katında en nefis olandır.*"[280]

Ebu Musa el-Eş'arî'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Bir kimsenin cariyesi olur da, onu güzelce terbiye eder, güzel bir tahsil verir, azat eder sonra da onunla evlenirse o kişiye iki ecir vardır.*"[281] Ebu Hureyre, Rasulullah'ın (s): "*Salih köleye iki ecir vardır*" sözünü işitince şöyle dedi: *Kudr?tiyle yaşadığım Allah'a yemin ederim ki; şayet cihad, hac ve anneme iyilik olmasaydı, köle olarak ölmek isterdim.*"

Kölelerle İlgili Tavsiyeler

Bütün bunlara Allah ve Rasulü'nün, kölelerle ilgili tavsiyelerini de ekle. Görevlerinin hafifletilmesi, suçlarda uygulanan cezaların kölelerde yarıya indirilmesi, bu tavsiyelerdendir. Yüce Allah onlarla ilgili tavsiyeyi ana, baba ve diğer yakınlarla birlikte zikretmiştir. Hz. Peygamber, efendinin köleye; "*kulum, kölem*" demesini yasaklamış, onlara; "*oğlum, kızım, delikanlım*" şeklinde hitap etmesini emretmiştir. Ayrıca onlara kendi yediklerinden yedirmelerini, giydiklerinden giydirmelerini, şayet ağır yük yüklemişlerse, işlerinde onlara yardımcı olmalarını emretmiştir. Nitekim Ebu Zerr'in Buhari, Müslim ve diğerlerinde rivayet edilen hadisinde Hz. Peygamber kadınlara ve kölelere iyi davranılmasını tavsiye etmiştir. Öyle ki ölüm hastalığında vefatına dek bu tavsiyede bulunmuştur. İbn Ömer, hizmetçiyi kaç defa affetmesi gereğini sorduğunda şöyle cevap vermişti: "*Onu her gün yetmiş defa affet.*" Bu bir mübalağa ifadesidir. Her hata işlediğinde affet, demektir.

Bundan dolayı asr-ı saadette Müslümanlar köleleri yüceltmede, hizmette kusur etseler bile onlara yumuşak davranmada çok ileri gidiyorlardı. Gerçek olan şudur ki; İslam'ın ilk dönemlerinde köleler günümüz batı ülkelerinin boyunduruğu ve nüfuzu altında yaşayan bütün hürlerden daha onurlu ve müreffeh yaşıyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri ülkenin asıl sahipleri olan Kızılderililere -ki onlara hürriyet verdiklerini iddia ediyorlar- beyazlara uygulanan hükümlerden başka hükümler tatbik etmektedir. Öyle ki,

---

279 Buhari, *Itk*,1; Müslim, *Itk*,24; Tirmizi, *Nüzûr*,19.

280 Buhari *Itk*,2; İbn Mâce, *Itk*,4; Ahmed b. Hanbel, II, 388.

281 Buhari İlim, 31, Nikâh, 13; İbn Mâce, Nikâh, 42.

bir Kızılderili beyaz bir kadına tecavüz etse, en kötü şekilde öldürülür. Hükümet öldürmese bile halk öldürür. Fakat aksi olsa hiçbir şey yapılmaz. Bunların detaylarını ve örneklerini anlatmaya yerimiz müsait değildir.

Psikolojik vahiy (ilham, sezgi) şüphesini çürütme hususunda ele alınan vahiy, peygamberlik, bize ve Hıristiyanlara göre peygamber mucizeleri ve Kur'an'ın lâfzî ve ilmî icazına dair söylenenleri tekrar göz önüne al. Rasulullah'ın (s) her yönüyle insani bir devrimi nasıl gerçekleştirdiğini düşün. Kur'an'ın ruhi, ahlaki, sosyal, mali ve siyasi bütün yönlerden beşerin ıslahı ve insan cinsinin olgunlaştırılmasıyla ilgili on hedefini de buna ekle. Kur'an'ın, usul ve prensiplerini açıkladığı bu hedeflere günümüzde bütün ülke ve kavimlerin şiddetle ihtiyacı vardır. Bu hedefler, toplum menfaatlerini teminat altına alıp geliştiren, yeni ve eski problemleri gideren en sağlıklı hedeflerdir. Bunlar, çeşitli asırlarda gelmiş peygamberlerin öğretilerinden, filozofların felsefesinden, kral ve yöneticilerin kanunlarından daha sağlıklıdır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in hayatına dair kesin gerçek de şudur ki; O, ümmi bir insandı, tabiatı itibarıyla yalnızlığı severdi. Peygamberlerin ve başkalarının kitap ve kanunlarını okuma ve öğrenme fırsatı bulmadı. Onun herhangi bir ilim tahsil ettiğini ve ilmi konulardan bir konuda konuştuğuna dair bir bilgi yoktur. Bilinen şudur ki, o bu bilgileri kırk yaşını doldurduktan sonra Kur'an yoluyla aktarmıştır. Kırk yaş ise, insanların kabiliyet, kavrama ve hayatlarında bu yaşa gelmiş bir insanın, çocukluğunda ve gençliğinde hiç söylemediği bir şeyi ilk defa söylemesi, bilinen bir olay değildir. Bütün bunları tekrar düşün ve göz önüne al. O zaman şu gerçeği kabul etmek zorunda kalırsın: Bütün bunlar, ümmi veya okumuş bir kimsenin güç ve kabiliyetinin üstünde şeylerdir. Bunlar sadece ilahi vahyin eseridir.

Kavminin akıllı adamlarının veya sınırlı seferleri esnasında karşılaştığı başka insanların ağzından bazı konuların, Hz. Muhammed'in zihnine girdiğini veya insanların içine düştükleri kötü hallerden kurtulmaları için bu prensiplere ihtiyaç duyduklarını fıtri zekâsıyla kavramış ve düşünmüş olduğunu farz etsek bile böyle ani ve geçici düşünce ve duyguların bütün insanlığın ihtiyaçlarını karşılayıp gerçekleştirecek noktaya ulaşması düşünülebilir mi? Bu kadar parlak ifade taşıyan, kalpler üzerinde etki eden, akılları ikna eden bütün bu prensiplerin, çocukluk ve gençlik çağından olgunluk çağına kadar gizli kalması tasavvur edilebilir mi? Bu prensipler, Arapların karak-

terlerini ve durumlarını değiştiren ve onları bütün medenî kavimlere hükmedecek hale getiren malum inkılâbı gerçekleştirmiştir. Bu inkılâbı, tarihin bütün dünyada meydana geldiğini haber verdiği inkılâp takip etti. Daha da enteresan olanı, baş döndürücü bir kalkınma ve medenîyet seviyesine ulaşmış ülkelerin bu prensip ve hedeflere öncekilerden daha muhtaç durumda olmalarıdır. Hayır, hayır! Bunun benzeri hiçbir kimsede görülmemiştir.

Gerçek bu olunca, bu gerçeği duyan herkesin onu kabul etmesi, insanlığını tamamlaması, dünya ve ahiret saadetine kavuşması için bu gerçeğe uyması gerekir. Şayet bu konuda içine bir şüphe düşerse, kaynağını araştırması ve onu defetmesi icap eder. Tıp ilminin faydasını gören akıllı bir kimsenin, bazı hususlardaki şüpheleri ve bazı hastaların tedavisinde doktorların başarısız olması sebebiyle kendi sağlığını koruma konusunda tıbbı terk etmesi makul değildir.

İnsanlığın ruhi ve toplumsal tedaviye olan ihtiyacı, beden tedavisine olan ihtiyacından daha fazladır. *"De ki; kesin delil Allah'ındır. Eğer Allah dileseydi, elbette hepinizi doğru yola iletirdi."*[282] Rabb olarak Allah'tan, din olarak İslam'dan, nebi ve Rasul olarak Hz. Muhammed'den razı oldum. Besmele ve hamd ile tefsire dönüyoruz.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِن بَعْدِ إِذْنِهِ ذَٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿3﴾

3- Rabbiniz O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş'ı hâkimiyeti altına aldı. O'nun izni olmadan hiçbir şefaatçi şefaat edemez. İşte Rabbiniz bu vasıfların sahibi olan Allah'tır. O halde O'na ibadet ediniz. Artık düşünmez misiniz?

Sûre, Kur'an'ın ayetlerini zikrederek başladı. Bu kitap hikmet ve sözün doğrusunu ifade ediyor, ayrıca kendilerinden birine Rablerinin vahiy göndermesine şaşmalarını reddediyor. Bu peygamber vahiy yoluyla onlara

282 En'âm, 6/149.

bilmedikleri dini öğretiyor. Saadetleri bu dine bağlıdır. O peygamber bu öğretimi, kâfiri ceza ile uyararak, mü'mini ise sevapla müjdeleyerek yapıyor. Kur'an, kâfirlerin bu hikmetli kitabı ve onunla gönderilen peygamberi sihirle tanımladıklarını anlatıyor. Zira ikisi de harikulade şeylerdendir. Filvaki beşer tarihinde gözbağcılar, deccaller çıkmıştır. Toplumun sebeplerini bilmediği bazı harikalar göstermişlerdir. Fakat onlar, üslubu, belagatı, ilmi ve hikmetiyle, akıllara ve kalplere olan etkisiyle insanlığı aciz bırakan bu Kitabın, sebebi bilinmeyen fakat varlığı da kabul edilen sihir kabilinden olabileceğini veya böyle tanımlanabileceğini söylediler. Kur'an'ı tebliğ eden fakat kendisinden daha önce parlak sözler, ilim ve siyasete dair şeyler duyulmayan kişinin de sihre mensup bir kişi olabileceğini ileri sürdüler. Hâlbuki daha önce de geçtiği gibi, sihir hiçbir zaman ne ilmi hakikatlerden, ne de faydalı yollardan biri olmuştur. Sihirbazlar sadece insanlara bilinmeyen gariplikleri onlara gösterme hüneri kazanmış kimselerdir. Sihir nerede, Kur'an'ın ve onu tebliğ eden zatın getirdiği parlak hakikatler nerede? Ayrıca o peygamber bu hakikatleri tebliğ karşılığında ücret istemediği gibi, bunlarla kendi nefsi için bir menfaat de gözetmedi. Bu gerçekler bizzat ve faydalı izleriyle daima var oldu. Sihir ise batıldır, devamlılığı yoktur. Aklın kabul edeceği husus; bu hakikatlerdeki insanüstülüğün ve meydan okumayla ispat edilen icazın; âlemlerin Rabbi olan Allah tarafından gönderilen bir vahiy ve fertler için akıl neyse, toplum için de aynı olan din vasıtasıyla insanları hidayete erdiren bir nimet olmasıdır. Alîm, Hakîm, Rahîm ve lütuf sahibi olan âlemlerin Rabbine inanan herkesin, bu gerçeğin O'nun Rabbliğinin bir hikmeti ve âlemlere rahmetinin bir eseri olduğuna da inanmasıdır. Aksi halde insanı bu üstün bilgiden, hakla batılı ayıran belgelerden mahrum bırakması, O'nun sıfatlarına noksanlık getirir. Bundan dolayı müşriklerin şaşkınlıklarının ve gerekçelerinin peşinden bu şaşkınlığı kökünden kazıyacak delili hatırlatarak şöyle buyurdu:

Evrenin Yaratılışı ve Allah'ın İzin Verdiği Şefaat

"Rabbiniz O Allah'tır ki, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş'ı hâkimiyeti altına aldı." Bu ayet, Kur'an vahyinden doğan şaşkınlıkları çürütmenin delili ve Allah'ın Rabbliğinin beyanıdır. Bu Rabbliğin kemali, vahyin sübutunu ve şirkin butlanını gerektirir. Ayetteki hitap, kendilerinden bir kişiye içinde hidayetlerini taşıyan Kur'an'ın vahyedilmesine şaşıran kim-

selere yöneliktir. Bu hitap, zihinleri uyaran iltifat tarzındadır. Onlara diyor ki; O Allah'tır ki, üstünüzdeki gökler âlemini ve üzerinde yaşadığımız yeryüzünü altı zamanda (merhalede) yaratmıştır. Her bir günde bir merhale tamamlanmıştır. Sözlükte **gün**; yaratılmasından sonra bu kâinatta var olan günlere göre binlerce sene bile olsa, içinde cereyan eden olayın sınırlandırdığı vakit demektir. Yani bütün bunları, takdir ettiği ölçülere göre yaratmıştır. Sözlükte **halk**; takdir demektir. Sonra Yüce Allah bu büyük saltanatın yönetim merkezi kıldığı arşa, azamet ve celaline, tenzih ve kemaline yakışır bir şekilde hükmetmiştir. Yönetim işini, ilminin gerektirdiği bir sağlamlık içinde yürütmektedir. **Arş**; yerler ve göklerden önce yaratılmış olmakla beraber Yüce Allah'ın, gökleri ve yerleri yaratmasından sonra oraya hükmetmesi, bu mülkün idaresinde mahiyetini ve özelliğini bilmediğimiz işlerdendir. O, her an yeni bir iştedir. O'nun işlerinin mahiyetini ne insanlar kavrayabilir ne de cinler.

Ayette geçen **tedbîr** kelimesi sözlükte işlerin başlangıcıyla sonuçları arasında düzen ve ahenk kurmak, demektir ki, başlangıçlar istenen neticelere ulaştırsın. İşi veya sözü tedebbür etmek, onun gerisini, ne kastedildiğini ve nereye varacağını düşünmek, anlamındadır. Bu ayetin, belirli hususlarla alakası şu yöndendir: Mahlûkatın bütün işlerini çekip çeviren, yaratıcı Rabbin, kullarını terbiye ve idare ederken, yarattıklarından seçtiği kimseye ilminden dilediğini aktarması, garipsenecek bir durum değildir. Kendisine nasıl ibadet ve teşekkür edileceğine, nefislerini nasıl ıslah edeceklerine dair aktardığı bu bilgide onların kemal ve saadeti bulunmaktadır. Göklerde ve yerdeki ilahi delillerini şahadet ettiği bu takdir ve yönetimi düşünen akıllı ve bilgili bir kimse bu vahyin Yüce Allah'tan geldiğine inanması gerekir. Zira bu O'nun takdir ve tedbirinin kemalindendir. Buna başkaları kadir olamaz. A'râf Sûresi'nin aynı manadaki 54. ayetinin tefsirinde Yüce Allah'ın, yaratıkların fevkinde olduğuna ve diğer sıfatlarına dair ayetlerinden olan arşa hükmetme ve benzeri konularda selef imamları ve onlara tabi olan rivayet âlimleriyle bidatçi kelam âlimleri arasındaki ihtilaflara temas etmiş, akılla nakli birleştiren selef görüşünün hak olduğunu ortaya koymuştuk.

Yüce Allah sonra şöyle buyurdu: **"O'nun izni olmadan hiçbir şefaatçi şefaat edemez"** Bu cümle, şirk inancını iptal eden gerçek arasında vahyi inkâr edenlere karşı ikinci bir delildir. Bunun delil olması şu açıdandır:

Arap müşrikleri ve başkaları ve onları taklit eden bazı Ehl-i Kitab inanıyordu ki; insanlardan ve mukarreb meleklerden ilah edindikleri Allah'ın kulları ve veliler kendilerine dünyada, zararı defetmek ve faydayı celbetmek sûretiyle şefaat edeceklerdir. Bu iki gruptan ahirete inananlar ise pek tabii olarak onların ahirette de şefaat edeceklerine inanıyordu. Bu velilerin hatırası için dikilen putlara da tabii olarak şefaatçi adını veriyorlardı. Bu sûrenin 18. ayetinde bu şefaat için ne dedikleri görülecektir. Ayetin onlar aleyhine delil olma ciheti hakkında şöyle denir: Siz Allah'ın yakın kullarından ve velilerden O'nun katında şefaatçi olacak kimselerin varlığına ve bunların Allah katında sizi O'na yaklaştıracak, sizden zararı defedip, faydayı celbedecek şekilde şefaatçi olacaklarına inanıyorsunuz. Hâlbuki bu, Allah hakkında bilgisizce söylediğiniz bir sözdür. Peki, Allah'ın, bu kullardan dileyip seçtiklerine vahyetmesini niçin inkâr ediyor, neden şaşırıyorsunuz? Bu kullar size, şefaatçilerden amelsiz olarak istediğiniz hakları elde ettirecek olan salih amellere götürecek bilgileri veriyorlar. Üstelik şefaatçilerden istediklerinizde sizin hakkınız da yoktur.

Şefaat konusundaki şirk inancını yıkan gerçeğe gelince, o da şudur: Allah'ın izni olmadıkça O'nun katında başkalarına şefaat edebilecek bir kimsenin olması mümkün değildir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"O'nun izni olmadıkça huzurunda kim şefaatçi olabilir?"*[283] Hiç kimsenin, Allah'ın bildirmesi olmadıkça, O'nun katında şefaatçi olanı ve şefaati kabul olunanı haber verme hakkı yoktur. Bu ancak vahiy yoluyla bilinir. Kur'an vahyinde sabit olmuştur ki, O'nun katında şefaat edecek olanlar sadece şefaat etmesine rıza gösterdikleridir. *"O gün Rahman olan Allah'ın izin vereceği ve sözünden razı olacağı kimselerden başkasının şefaati fayda vermeyecektir."*[284] Kendilerine şefaat için izin verilenler de Allah'ın sadece imanı ve salih ameli sebebiyle razı olduğu kullara şefaat edebileceklerdir. *"Onlar ancak Allah'ın rızasına ermiş olanlara şefaat ederler."*[285] Bu ayet, şu ayeti tasdik etmektedir: *"De ki: Bütün şefaat Allah'a aittir."*[286]

"İşte Rabbiniz bu vasıfların sahibi olan Allah'tır."

---

283 Bakara, 2/255.
284 Tâhâ, 20/109.
285 Enbiyâ, 21/28.
286 Zümer, 39/44.

Bu cümle; Allah'ın tek Rabb olduğuna inanmaları yoluyla O'nun tek ilah oluşuna şirk koşmalarına karşı delil mesabesindedir. Yani yaratma ve takdir, hikmet ve tedbir, şefaat işinde tasarrufla tanınan, dilediği hususta dilediğine şefaat izni veren sadece Rabbiniz olan Allah'tır. Öyleyse sadece O'na kulluk edin. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ne yanında birisini tanıyarak, ne şefaat, ne de başka bir isteğiniz hususunda O'na eş tanımayın. Şefaatçiler Allah'ın izni olmadan sizin için hiçbir fayda ve zarara vesile olamazlar. Buna sadece tek olan Rabbiniz yetkilidir. O, size akıl ve hislerinizle elde edebileceğiniz kesbi zarar ve fayda yollarını göstermiştir. Bu vesileleri sizin emrinize vermiştir. Gaybi (gizli) olan fayda ve zararlar ancak Allah'ın size sağladığı ve açıkladığı vasıtalarla istenir. Bilmeyip aciz kaldığı hususlarda kulun yapacağı iş ise sadece Allah'a dua etmektir. İlahi dinin birinci esası budur. **"O halde O'na ibadet ediniz. Artık düşünmez misiniz?"** Yani bu apaçık gerçeği bilmiyor musunuz? Gökleri ve yeri tek başına yaratan, saltanat arşına hükmedip tek başına bütün işleri yöneten Allah katında O'nun izni olmadan hiç kimsenin şefaat imkânı olmadığını, O'nun sizin Rabbiniz olduğunu ve başkasına değil sadece O'na ibadet etmeniz gerektiğini düşünmüyor musunuz? Bu fıtratın gereğidir. O'nu inkâr bir çeşit gaflettir. İlacı ise hatırlatmadır. Bu taaccüp sorusu vahyi inkâr eden müşriklerin, Rabbleri, yaratıcıları ve işlerinin idarecisi olan Allah'tan gayri hiçbir yaratığın ibadete layık olmadığı gerçeğinden gafil olmalarından ötürü sorulmuştur. Öncelikle de Kur'an'a inanıp da ölmüşlerden ve salih kullardan medet umanlara yöneliktir. Onlar zararı def ve faydayı celp gibi kendi imkânlarıyla elde etmekten aciz kaldıkları şeylere ihtiyaç duyduklarında bu ve benzeri ayetleri neden hatırlamazlar? Hâlbuki biz onları, yüzlerini kendi ülkelerindeki salih kullardan meşhur olanların kabirlerine karşı döndürdüklerini görüyoruz. Uzakta bulunanları ziyaret için seferler tertipliyorlar. Onlara adaklar sunuyorlar. Hacıların Kâbe'yi tavaf ettiği gibi, o kabirleri dua ederek, yalvarıp yakararak, yardım isteyerek tavaf ediyorlar. Haddi zatında bu tavırlar ibadetin özü ve en bariz görüntüsüdür. Fakat bu tavırlar onların hiçbirinde ne cemaatle kıldığı namazında, ne de evinde ferdi olarak kıldığı namazında görülür. Üstelik bunların pek çoğu da namazın bu kabirler kadar fayda vereceğine de inanmazlar. Bu hal onların çoğunun bu ve benzeri Kur'an ayetlerini bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Onlar dini inançlarını analarından, babalarından ve kabilelerinden görüp duydukları amel ve sözlerle elde ediyor-

lar. Onlar kabircilerdir. Zorluk anlarında, ilahi ve gaybi bir otoriteye ihtiyaç anında bu kabirlerden başka bir sığınak ve merci bilmezler. Pek azı ise, bazı kuru kelami akaid kitaplarını okumuşlar fakat bu kitapları okumadan önce kabirlere karşı ibadete alışmışlardır. Çoğunluk ise halk ve kendileri lehine bu tür ibadetleri te'vil etmekte, onları şefaat talebi ve tevessül gibi isimlerle isimlendirmektedirler. Buna dair delilleri ise tıpkı müşriklerin ve Ehl-i Kitab'ın delilleri gibidir. Aralarında sadece lafız ve şahısların isimlerinde fark vardır.

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿4﴾

4- **Dönüşünüz hep O'nadır! Allah'ın va'di haktır. Çünkü O, yoktan var ediyor, sonra iman edip iyi işler yapan kimseleri adalet ölçüsü ile mükâfatlandırmak için, geri döndürecektir. Küfredenlere ise inkârda bulunmaları yüzünden kaynar sudan bir içecek ve acı bir azap vardır.**

Bu ayet, dinin ikinci esasının açıklamasıdır. O da, öldükten sonra dirilme ve amellerin karşılığına imandır. Yüce Allah: **"Dönüşünüz hep O'nadır!"** buyuruyor. Yani O'ndan başka tapmış olduklarınıza, şefaat umduklarınıza, velilerinize değil, öldükten ve bu âlem son bulduktan sonra hep birlikte sadece O'na döndürüleceksiniz, sizden hiç kimse müstesna olmayacak. **"Allah'ın va'di haktır."** Yani Allah, bunu dönülmeyen gerçek bir vaat olarak belirtti.

Allah'ın Yaratması

"Çünkü O, yoktan var ediyor, sonra iman edip iyi işler yapan kimseleri adalet ölçüsü ile mükâfatlandırmak için, geri döndürecektir." Bu, iki defa tekit edilmiş olan vaadin dayanağının deliliyle açıklanmasıdır. Yani şanı yüce Allah, tekvin anında mahlûkatı önce yaratıp ortaya koyuyor. Çözülüp yok olmalarından sonra da başka bir yaratışla tekrar diriltiyor. Gelecek sı-

ğasıyla (yaratır) ifadesi, işi tasvir içindir. Bu ifade hem geçmişi, hem de geleceği kapsar. Ayetteki **halk** sözü geneldir fakat onunla öncelikle ve bizzat özel kastedilir. Sözün siyak ve sibakı buna delildir. Maddeci ve ruhçu kâinat bilimcilerinin ittifakına göre; yeryüzü ve çıplak gözle veya teleskoplarla görülebilen ve görülemeyen bütün gök cisimleri yoktan var olmuşlardır. Bu alimler henüz kâinatın oluşumu ve asıl maddesi üzerindeki etkili güç hakkında araştırmalarını sürdürüyor olsalar da durum böyledir. Aynı şekilde bu alimler bu dünyanın yıldızları bünyesinde barındıran güneş sistemi içinde bu dünya ile irtibatlı olan bütün yıldızların yok olacağı beklentisinde de ittifak halindedirler. Yine onlar, sabit ilmi esaslara uygun sebeplerin akla en yakın olanının, yeryüzüne gök cisimlerinden bir cismin çarpıp onu ufalayıp toz duman haline çevireceği görüşündedirler. Nitekim buna Kâria, Vâkıa ve diğer sûreler de işaret etmektedir.

Kâinatın başlangıcı fiilen olmuştur. İadesine gelince; bunun delili şudur: Baştan yaratmaya kadir olan tekrar yaratmaya elbette kadirdir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Önce yaratan, ölümünden sonra tekrar dirilten O'dur. Bu, onun için daha kolaydır."*[287] Çağımız kozmoloji âlimlerinin ittifak ettikleri konulardan birisi de -ki bu görüş, öldükten sonra dirilmeyi akla yatırıyor- şudur: Canlı olan bu cesetlerden her vakit buharlaşan, ceset içinde ölüp sonra dışarı çıkan şeyler vardır. Canlı olan ceset tamamen yok oluncaya kadar ondan eksilip yok olan şeylerin yerini yeni maddeler almaktadır. Bunlar sayılı yıllar içinde yok oluyor, yerlerine yenileri geliyor. Yaşadıkça zaten her cesette daima ölme ve dirilme olayı cereyan ediyor. Biz öldükten sonra dirilme konusunu A'râf Sûresi 57. ayetin tefsirinde detaylı olarak ele almıştık.

Bu tekrar diriltmenin sebebi ise, iman edip amel-i salih işleyenleri adaletle mükâfatlandırmaktır. Ayette geçen *kıst* kelimesi, adalet demektir. Ragıb dedi ki; "**Kıst**, *adaletten bir pay anlamınadır.*" Yani onları adaletiyle mükâfatlandırmak için diriltir. Bu; amel sahibi herkese Allah'ın, ameline göre takdir ettiği sevabı vermek yani ona hiçbir haksızlık etmemek demektir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Biz kıyamet günü dosdoğru teraziler koyacağız. Artık hiç kimseye bir haksızlık edilmeyecektir."*[288] Bu ayet, onlara fazla verilemeyecek veya sevaplar katlanmayacak anlamına gelmez. Nitekim

287 Rûm, 30/27.
288 Enbiyâ, 21/47.

Yüce Allah başka bir ayette şöyle vaat etmiştir: *"Allah onların mükâfatını tam olarak verecek ve kendi lütfundan daha da arttıracaktır."*[289] *"İyilik edenler için en iyi mükâfat ve bir de fazlası vardır."*[290] Buradaki **hüsnâ**, zulüm ve haksızlığın zıttı olan adaletle mükâfatlandırmak demektir. Fazlalık ise, Yüce Allah'ın ikramıdır. Bu konuda bu sûrenin 47 ve 54. ayetleri gelecektir. Adaletle mükâfatlandırmak ifadesine şu mana da verildi: Bütün işlerde hak ve adaleti gözetmelerinden ötürü mükâfatlandırmak için diriltir. Adalet de zaten imanın gereğidir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *"Andolsun ki biz peygamberleri apaçık mucizelerle gönderdik. İnsanlar adaleti yerine getirsinler diye onlarla birlikte kitap ve ölçü indirdik."*[291] *"De ki: Benim Rabbim adaleti emretti."*[292] Bu iki ayette geçen adalet kavramı bütün dini işlere şamildir. Ayrıca kıstdan maksat, iman veya zulüm ve şirkin zıttı olan tevhid'dir, dendi. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür."*[293] Başka sarih ayetlere uygun olan mana ise, ilk verilen manadır. İki manayı cem etmek de mümkündür. Zira şöyle bir kaide vardır: Şer'i bir engel olmadıkça lafız lügat icabı ortak manalara muhtemel ise veya hem hakikat, hem de mecaz ifade ediyorsa, hepsi de dikkate alınır.

"Küfredenlere ise inkârda bulunmaları yüzünden kaynar sudan bir içecek ve acı bir azap vardır." Ayette geçen **hamîm**: sıcak su veya kendisiyle hamam yapılıp terlenen şiddetli sıcaklık, demektir. At terlediği zaman *istehamme'l-ferasü,* denir. *Hemmâm* ise, sıcak suyla yıkanılan veya terlenen yer anlamınadır. Bu cümle, tergib ve terhibi birlikte zikreden Kur'an üslubuna uygun olarak salih mü'minlerin mükâfatına karşılık, kâfirlerin cezalarının açıklaması mahiyetindedir. Buna göre mana şöyledir: Kâfirlere ceza olarak bağırsaklarını parçalayacak olan kaynar sudan bir içecek ve acısı şiddetli bir azap vardır. Kaynar sudan sonra acıklı azabın zikredilmesi, genelin özele atfı kabilindendir. Bu özelliğin zikredilmesindeki incelik şudur: Öncelikle ve kendi dilleriyle bu hitaba muhatap olan Araplar ve özellikle de Hicaz Arapları, kaynar su içmek ve soğuk sudan mahrum edilmek şeklindeki tehdidi başkalarından daha farklı algılarlar. Bu ceza onlara; Allah'tan gayrısı-

289 Nisâ, 4/173.
290 Yûnus, 10/26.
291 Hadîd, 57/25.
292 A'râf, 7/29.
293 Lokmân, 31/13.

na dua etmek, ondan başkası için adakta bulunmak, başkalarına kurban kesmek vs. gibi, küfrün süsleyip imanın reddettiği kötü amelleri ölünceye dek işlemelerinden dolayı verilmektedir. Ayetteki (küfredenler) sözü, (iman edenler) sözünün, (küfürleri sebebiyle) sözü ise (salih amel işleyenler) sözünün mukabilidir.

Belki de burada iki grubun cezası ve Allah'a dönüşün gerekçesindeki üslup veya nazım farkındaki incelik şudur: Allah'a dönüşten asıl maksat; salih mü'minlerin mükâfatlandırılmasıdır. Çünkü kendilerini dünyada arıtan kimselerin beşeri manada ulaşabilecekleri zirve budur. Bu arınma, cennette ruhların cesetlere hâkimiyeti ve insanın hakikati olan ruh ve madde özelliklerini bir araya getirirken cesetleri ruhlara tabi kılma yoluyla gerçekleşir. Kamil insan cennette maddi nimetlere kavuşur. Fakat bu nimetler, dünyada bilinen zarar ve rahatsızlık verici özelliklerden uzaktır. Onlar "Allah'ın en büyük rızası" olarak ifade edilen manevi nimetlere de kavuşurlar. Bunun açıklaması Tevbe Sûresi 72. ayetin tefsirinde geçmişti. Bu maddi ve manevi nimetlerle, madde-mana özelliklerini cem eden insanlığın, sırf mana özelliği taşıyan insanlığa üstünlüğü gerçekleşmiş olur. Yüce Allah'ın bu özelliklere sahip kimselere hazırladığı nimetlerin mahiyetini bu dünyada kimse kavrayamaz. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Onlar için, yaptıklarının karşılığı olarak, gözlerin aydın olacağı (nimetlerden) nelerin gizlenmiş bulunduğunu hiç kimse bilemez."*[294] Bu nimetler şu kutsi hadiste açıklanmıştır: *"Ben salih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanın hayal ve hatırından hiç geçmeyen nimetler hazırladım."*[295] Bu nimetlerin en üstünü ise, Cenab-ı Hakkı görmektir. Bunun izahını A'râf Sûresi 143. ayetin tefsirinde yapmıştık. Nimetlerin en aşağısı ise, yakında 10. ayetin tefsirinde gelecektir.

Fakat inkâr ve hatalarla nefislerini kirletip karartmak sûretiyle hem kendilerine, hem de insanlara zulmeden bozguncu kâfirlerin cezalarına gelince -ki, inkâr ve hatalar hastalık alametleri mesabesindedir. Bunların sebebi de, bedenlerin sağlığını koruma konusunda ilahi kanunlara uymamaktır- bu cezalar insanın yaratılmasındaki ilahi hikmetin gerektirdiği gayelerden değildir. Fakat bu haklar ve haksızlıklar konusunda adaletin ve sebep sonuç ilişkilerindeki hikmetli kanunların istikrarının gereğidir. Başka ayetlerde de

294 Secde, 32/17.

295 Buhari, Bed'ü'l-Halk,8; Müslim, Cennet,2.

açıklandığı gibi, bu da bir cezadır. Fakat Allah'a dönmeden maksat, bizzat bunlar değildir.

"Bana zeki bir İngiliz şunu sordu: 'Zayıflığı icabı günah işleyen zayıf bir insana günahından dolayı azap etmesi Allah'a yakışır mı?' Ben de şöyle cevap verdim: 'Allah'a ortak koşmak, nimetlerine karşı nankörlük etmek, insandaki fıtri vicdana ve ilahi kanunlara aykırı hatalar işlemek bunları yapanın nefsini kirletir ve temiz nefislere has ruhani nimetleri kullanamaz şekilde bozar. Ahiretteki azap da bu bozmanın tabii neticesi olur. Nitekim hastalık da, sağlık kanunlarına ve doktorun tavsiyelerine aykırı davranmanın bir neticesidir.' Bunun üzerine İngiliz: 'Azap dışarıdan değil de, içeriden kaynaklanıyorsa, o takdir de makuldür.' dedi."

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿5﴾ إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ ﴿6﴾

5- **Güneşi ışık kaynağı, ayı parlak yapan ve yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için ona menzil menzil miktarlar belirleyen O'dur. Allah, bunu ancak hak hikmetle yarattı. Anlayacak bir kavim için ayetleri ayrıntılı olarak açıklıyor.**

6- **Gece ile gündüzün birbiri ardınca değişip durmasında ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında sakınan bir kavim için elbette birçok deliller vardır.**

Nazil olan bu iki ayette Allah'ın kevni olan pek çok ayetine işaret vardır. Bu ayetler, O'nun, öldükten sonra diriltmeye ve ceza vermeye kadir olduğuna ve bunun da hikmetinin ve bütün mahlûkatı üzerinde cereyan eden eksiksiz nizamın istikrarının gereği sayılacağına delalet etmektedirler. Ayrıca bu ayetler, göklerin ve yerin yaratılışına dair olan üçüncü ayetteki özet bilginin detayı mahiyetindedir. Orada yaratıcının yönetmek ve mahlûkat üzerindeki sistemi yürütmek üzere arşa hükmettiği belirtilmişti. O ayet, tevhid inancına ve vahiy gerçeğine delil olmak üzere getirilmişti.

"Güneşi ışık kaynağı, ay'ı parlak yapan." Ziyâ kelimesi, *ezâe, yuzîû'*den ism-i mastardır. *Sevt'*in çoğulu *sıyât, havz'*ın çoğulu *hıyâz* olduğu gibi, o da *zav'*ın çoğuludur. İbn Kesir, kelimenin son harfini bir öncekine takdim edip, kalbederek *zıâ'* şeklinde okumuştur. Kamus ve şerhinde müellif şöyle dedi: **Zav'**; *nur* demektir. Lügatçilere göre nûr ile *zav'* aynı anlamdadırlar. *Zav'*ın, nurdan daha parlak olduğu söylendi. Bunu Zemahşeri söyledi. Bundan ötürü Allah, hidayetini *zav'*a değil, nura benzetti. Eğer öyle olmasaydı, hiç kimse sapmazdı. Tayyibî de bu görüşü benimsedi ve **"Allah güneşi ziya, ayı nur yaptı"** ayetini buna delil getirdi. *El-Felekü'd-Dâir* kitabının sahibi bu görüşü reddetti. İbn Sikkît ise, ziya ile nuru eşit gördü. *Keşf* adlı kitapta şu görüş tespit edildi. *Zav', nur'*un bir türevidir. Yayılmış ışık demektir. Kadı Zekeriya ise, asıl itibarıyla lügat yönünden ikisinin de müteradif olduğunu kesin bir dille belirtti. Fakat kullanış itibarıyla *zav'* nurdan daha kuvvetlidir. Dendi ki; *zav'* ateş ve güneş gibi cevherle kaim olan, nur ise arazla bulunan ve başkasından elde edilen aydınlıktır. Üstad Abduh'un da söylediklerinin esası budur. Çoğulu ise, *azvâ'*dır. *Ziya* ve *zıvâ* da çoğuldur. *Lisânü'l-Arab'*ta bunlar, *zeva* ve *ziya* olarak belirtildi. *Tehzîb'*te ise, Leys'ten, *zav'* ve *ziya'*nın; insanı aydınlatan şey anlamında olduğu nakledildi. Üstadımız Abduh, *ziya'*nın aynı zamanda çoğul olduğunu Muhkem'den nakletti. Ben de dedim ki bu; Zeccac'ın, *"Küllemâ ezâe leküm"* ayetinin tefsirinde söylemiş olduğu görüştür.

Ben diyorum ki; güneşle ayın ışığının farklı olduğuna şu ayetler delalet etmektedir: *"O, ayı bir nur, güneşi de ışık saçan bir kandil kıldı."*[296] *"Gökte ışık saçan bir güneş ve aydınlatıcı bir ay yarattı."*[297] **Sirâc**; aydınlığı kendinden kaynaklanan lamba, demektir. Bazı müfessirler Zeccac'ın şu sözünü garip buldular: Ayette geçen **ziya**, *zav'* kelimesinin çoğuludur. Hâlbuki uygun olan, ay, nur olduğu için ziyanın da nur gibi müfret olmasıdır. Bunu garip bulan kimse ve benzerleri Yüce Allah'ın güneş ışınlarının yedi renginden meydana geldiğini bildiğinden habersizdirler. İnsanlar gökkuşağında bunu görürler. Bu, tek ışık değil, yedi ışıktır. Bu ifade de Kur'an'ın pek çok müfredatından birisidir. Tabii ilimlerin ve astronominin gelişmesi, Kur'an'ın indiği dönemde Arapların veya başkalarının bu kelimelerde görmedikleri anlamları ortaya

296 Nûh, 71/16.
297 Furkân, 25/61.

çıkarmıştır. Her çeşit bitkinin insicamlı olduğunu ifade etmesi de bu kabildendir. Bunun izahı vahiy hadisinde geçmişti.

Allah'ın Arza Koyduğu Ölçü

"Yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için ona menzil menzil miktarlar belirleyen O'dur." Takdîr; sıfatlarda, zatlarda, zaman veya mekânda bir veya birçok şeyi belli ölçülere göre yapmaktır. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Gündüzü ve geceyi ölçüp takdir eden Allah'tır."*[298] Sebe ile Şam arasındaki ülkeler hakkında şöyle dedi: *"Bunlar arasında yürümeyi takdire bağladık."*[299] Genel ölçüler için de şöyle söyledi: *"O, her şeyi yaratmış ve belli bir ölçü takdir edip, düzene koymuştur."*[300] Ayetteki *menâzil* kelimesi mekânlar, demektir ve menzil kelimesinin çoğuludur. *Kadderahû*'daki zamir aya racidir. Yâsîn sûresinde de aynıdır. *"Biz aya da birtakım menziller (uğrak yerleri) takdir ettik. Nihayet eski ve eğri ir hurma çöpüne döndü."*[301] Yani ay için veya uğrak yerlerindeki yörüngesi içindeki seyri için bir ölçü koydu. Ay her gece o menzillerden birine iner, ondan şaşmaz ve onu aşmaz. Bu menziller (konaklar), malum olan yirmi sekiz menzildir. Araplar bunları, onlara denk gelen yıldız isimleriyle isimlendirmişlerdir. İsimleri şöyledir: Şertân, budayn, süreyya, deberan, hek'a, hen'a, zira', nesre, tarf, cebhe, zübre, sarfe, avvâ, simâku'l-a'zel, ğafr, zübânâ, iklil, kalb, şevle, neâim, belde, sa'düz-zebâih, sa'dübülâ', sa'dü's-suûd, sa'du'l-akbiye, ferğud'delvil mukaddem, fergud'delvil muahhar (evvel ve sânî olarak da isimlendirilirler), er-reşa. İsteyen bu isimlerin sahipleri için lügat ve astronomi kitaplarına bakar. Bunlar, ayın çıplak gözle görüldüğü menzillerdir. Ay yirmi dokuz olursa bir, otuz olursa iki gece kalır ki, ay bunlarda perdelenir, gözükmez.

Ayın ve güneşin, belirtildiği şekilde ışıklandırılması ve aya konaklar takdir edilmesi; dini, mali ve dünyevi ibadetlerimizin ay ve gün olarak vakitlerini hesap etmemiz içindir. Şayet böyle gözüken bir sistem olmasaydı, göçebe ve şehirli ümmi insanlara bunları belirlemek mümkün olmazdı. Çünkü senelerin ve ayların hesabını güneş hesabına göre yapmak ancak okuyup araştırmakla mümkündür. Bundan ötürü İslam şeriatı; oruç ve hacc mev-

298 Müzzemmil, 73/20.
299 Sebe, 34/18.
300 Furkân, 25/2.
301 Yâsîn, 36/39.

simlerini, talak iddetini, îlâ müddetini ve diğer süreleri, şehirli olsun, bedevi olsun herkes görüp bilsin diye kameri hesaba göre belirlemiştir. Bunların bilinmesi teknik bir bilgiye bağlı değildir. Zaten bu bilgiler belki de sadece medenî ülkelerde vardır. Ayrıca oruç ve hacc ibadetinde başka bir hikmet daha vardır. O da bunların bütün mevsimlere rastlamasıdır. Böylece Müslümanlar Rablerine soğuk, sıcak ve ılıman her mevsimde ibadet edebilmektedirler. Bu durum ilim sahiplerini güneş takviminden yararlanmasına engel değildir. Zira onun da faydaları vardır. Yüce Allah insanları buna da yönlendirmiştir: *"Güneş de, ay da bir hesaba göre hareket eder."*[302]; *"Biz gece ile gündüzü, kudretimizi gösteren iki alamet olarak yarattık. Gece alametini istirahatınız için ışıksız, gündüz alametini ise görüp geçiminizi sağlamanız için ışıklı yaptık ki, Rabbinizin lütfundan rızkınızı arayasınız, yılların sayısını ve vakitlerin hesabını bilesiniz."*[303] Bu ayetlerde astronomi ve astronomik coğrafya ilmine teşvik vardır. Ecdadımız da bu konularda ileri gitmişlerdi.

Yüce Allah sonra şöyle buyurdu: **"Allah, bunu ancak hak hikmetle yarattı."** Yani Allah güneşi ışıklı yarattı. Işığını, sistemine tabi yıldızlara yaymakta ve bütün canlılara sıcaklık ve hayat dağıtmaktadır. Ondaki her ışığın, diğerinde olmayan özellikleri vardır. İnsanlar o ışıklar altında bütün eşyayı görüyorlar. Bu sayede yiyecek ve diğer hususlarla ilgili işlerini yürütüyorlar. Yüce Allah ayı da, güneşten aldığı ışıkla aydınlık yaptı. Gece kafileler ve diğer kimseler onun ışığından faydalandılar. Ona, herkesin yılları ve ayları öğrenebileceği konaklar takdir etti. Evet, Allah bütün bunları insanların geçim ve menfaat sistemini, yaratıkların genel hayatını ilgilendiren hikmetin gereği olan hak üzere yarattı. Bunda herhangi bir abes ve kusur yoktur. Üstelik bu çağda ışığın sırları ve hikmetlerine dair insanlık için geniş bir ilim sahası ortaya çıkmıştır. En küçük zerresinden, en büyük ateş kütlesine kadar ışık sistemi ve incelikleri konusunda akıllar hayrete düşmektedir. Peki, bunları böyle yaratan Yüce Yaratıcının, en güzel biçimde yarattığı, beyanı öğrettiği, sayısız hikmetlerini, mahlûkatın özelliklerini, kullarıyla ilgili kanunlarını ortaya çıkarsın diye, kâinatta başkalarına vermediği kabiliyetleri verdiği, saadet ve bedbahtlığını, kendisine verdiği ilim ve iradeye bağladığı insanoğlunu bu şekilde yaratıp da sonra onu başıboş bırakması hiç düşünülebilir mi? Yarattığı bu insan ölsün, yok olsun, diriltilip huzuruna çıkarılmasın! İlahi

302 Rahmân, 55/5.
303 İsrâ, 17/12.

bilgilerin kemal basamaklarında yükselen, amelleri, güzel sıfatları ve imanlarıyla salih amellerin ve nefsi faziletlerin basamaklarını adımlayan insanlar mükâfat görmesin! Hurafeci müşrikler ve günahkârlar, küfürleri, bozgunculukları ve cinayetlerinin cezasını çekmesin! Hiç böyle şey olur mu? Biz bu zâlimlerin pek çoğunun dünyada salih ve muslih mü'minlerden daha müreffeh yaşadıklarını görüyoruz. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Biz Müslümanları hiç mücrimler gibi yapar mıyız? Size ne oldu? Nasıl böyle hüküm veriyorsunuz?"*[304] *"Yoksa biz iman edip salih amel işleyenleri yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Yahut da Allah'tan korkanları yoldan sapan günahkârlar gibi misayacağız?"*[305]

"Allah, bunu ancak hak hikmetle yarattı. Anlayacak bir kavim için ayetleri ayrıntılı olarak açıklıyor." Bu cümle, belirtilen ayetlerden istifade edenleri açıklamak üzere gelen bir başlangıç cümlesidir. Yani biz elçimize vahyederek yaratışımızın hikmet delillerinden olan inanç esaslarını, şeri hükümleri gerek akli, gerekse kevni olarak detaylı şekilde düşünen toplumlara açıklıyoruz. Bunlar bu ayetler üzerinde akıllarını işleterek delillerin delalet yönlerini, hakla batıl arasındaki farkı biliyorlar ve kesin olarak şu kanaate varıyorlar: Güneş ve ayı ve onlardaki düzeni hak olarak yaratan Allah, elbette ki bu harika insanı boşuna yaratmaz ve onu başıboş da bırakmaz. Bu ayette ilmin faziletine ve İslam'ın taklit değil, ilim dini olduğuna övgü vardır. Bundan dolayı ay ve güneşteki semavi ayetlerin peşinden diğer semavi ayetleri hatırlatan bir ayet getirdi ve şöyle buyurdu:

"Gece ile gündüzün birbiri ardınca değişip durmasında ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında sakınan bir kavim için elbette birçok deliller vardır." Yani gece ve gündüzün meydana gelmesinde, uzayıp kısalmalarına göre birbirlerini takip etmelerinde ibretler vardır. Bu uzayıp kısalma, yerin güneşe göre değişik pozisyonlarda olmasından, günlük ve yıllık hareketlerine göre yerin ve güneşin hassas düzene sahip bulunmalarından, her birinin farklı yapı taşımasından ve bu sistemin uyku, dinlenme, dini ve dünyevi amel işlemeye elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. Allah'ın yerde ve göklerde yaratmış olduğu çeşitli canlılarda, bitkilerde ve cansızlarda da ibretler vardır. Bunlar Allah'ın, sistem içindeki kanunlarına, orijinal

304 Kâlem, 68/35,36.
305 Sâd, 38/28.

ve sağlam yaratışındaki, inanç ve hükümler sistemindeki hikmetlerine delalet etmektedir. Bu ayetler; Allah'ın tabii ve dini kanunlarına karşı gelmenin cezasından korkan toplumlar içindir. Beden sağlığıyla ilgili kurallara aykırı davranan fertler hastalanırlar, toplumsal ve uygarlık kanunlarına aykırı davranan kavimler de ülkelerini harap ederler, güçlerini zayıflatırlar, onlar tabiatlarını değiştirince, Allah da onların hallerini değiştirir. Aynı şekilde nefislerini arıtma hususunda Onun ilahi hidayetine aykırı davranıp, nefislerini şirk ve hurafelerle kirleten, kötülük ve hayâsızlıklarla bozan fertler de ahirette bunların cezasını çekeceklerdir. Bazıları ise daha dünyada bu kötülüklerin cezasını çekmektedirler. (Bu hususu başka yerlerde de açıklamıştık.)

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ ﴿7﴾ أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿8﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿9﴾ دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿10﴾

7-8- Bize kavuşmayı ummayanlar, dünya hayatına razı olup onunla tatmin bulanlar ve bizim ayetlerimizden gafil olanlar da vardır muhakkak İşte bunların kendi elleriyle ettikleri yüzünden varacakları yer cehennemdir.

9- Hiç şüphesiz iman edip salih ameller işleyenleri, imanlarından dolayı Rableri hidayete erdirir. Naîm cennetlerinde altlarından ırmaklar akar durur.

10- Onların oradaki duaları: 'Allahım, sen yücelerden yücesin'; sağlık dilekleri 'selâm', dualarının sonu da 'Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.' diye şükretmek olacaktır.

Bu ayetler, dünyada gafil olup, dirilmeyi inkâr edenlerle, salih amel işleyenlerin hallerini ve ahiretteki ceza ve mükâfatlarını açıklamaktadır. Burada, dördüncü ayette belirtilen hususların detayı vardır. Yüce Allah şöyle buyur-

du: "**Bize kavuşmayı ummayanlar**" *Misbâh* adlı eserinde Feyyûmî şöyle dedi: Onu istedim, umdum, anlamına; *recevtühû,* denir. Muzarisi; *ercûhü,* mastarı ise; *er-rücûvv*'dür. Yüce Allah, nikâh istemiyorlar anlamında *"lâ yercûne nikâhan"* buyurdu. İsim ise; **recâ**'dır. Lügatte *ramâ* fiiliyle aynı babdan *râceytühû, ercihi* şeklinde de gelir. Korku anlamında kullanılır. Çünkü *râci* (ümit eden) umduğu şeye kavuşamamaktan korkar. Ragıb da şöyle dedi: *recâ;* sevinçli bir şeyin meydana gelmesini gerektiren bir zandır. Yüce Allah'ın: *"Size ne oluyor ki, Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz"* ayeti; *"Size ne oluyor ki, Allah'tan korkmuyorsunuz?"* şeklinde de ifade edildi. Zemahşeri, *"el-Esâs"* adlı kitabında recânın gerçek anlamının, Allah'tan bağış, çocuktan da olgunluk, iyilik ehlinden iyilik dilemek olduğuna dair misaller verdi ve sonra şöyle dedi: *Recâ;* mecazi olarak korku ve dikkat anlamında da kullanılır. Ummadığım ve beklemediğim korkuyla karşılaştım, anlamında: *"Lakîtü hevlen mâ racevtühû"* denir. Zemahşeri buna dair bir şiiri de misal getirdi. İşin doğrusu ise şudur: **Recâ**; hayırlı bir şeyi bekleyip, ummaktır. **Havf** ise; kötü ve zararlı bir şeyi beklemektir. Şu ayette de olduğu gibi, bunlar birbirlerine zıttır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Onun rahmetini umarlar, azabından korkarlar."*[306] Bu sûredeki 11 ve 15. ayetle, Furkân Sûresi'ndeki 21. ayette Allah'a kavuşmamayı ifade eden ayetlerdeki **lâ yercûne** ifadeleri, korkuya da, ümide de muhtemeldir. Çünkü hesap gününde Allah'a kavuşma bazı topluluklar için ümit, bazıları için ise, korku sebebidir. Bunun için kâfirlerle ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Çünkü onlar hesaba çekileceklerini hiç ummuyorlardı."*[307] Bazı titiz müfessirler buradaki *recâ* kelimesini, sevinç ve üzüntüyü ifade eden mücerret bir beklenti olarak tefsir ettiler. Ayetteki *likâ* kelimesi ise, karşılaşma ve yüz yüze gelme, demektir.

Buna göre mana şöyledir: Dirilmeye inanmadıkları için ahiretteki hesabı ve hesap sonucunda amellere verilecek cezayı ummayanlar... Netice itibarıyla onlar muttakilerin cennette Allah'la özel manadaki buluşmalarında akıllarına getirmezler. Bazıları da bu buluşmayı Allah'ı görme işine hasretmişlerdir.

---

306 İsrâ, 17/57.
307 Nebe, 78/27.

Ahiret Yerine Dünyayı Tercih Edenler

"Dünya hayatına razı olup onunla tatmin bulanlar." Ahiret yerine dünyayı tercih edenler ve yaşamaktaki bütün gayeleri ve her işleri sırf dünyaya yönelik olanlar. Nitekim Yüce Allah genel seferberliğe karşı ağır davrananlar için de şöyle demişti: *"Yoksa ahireti bırakıp, dünya hayatına mı razı oldunuz?"*[308] Başka nimetlerden ümit kestikleri için gönülleri sadece dünyanın süsü, lezzeti ve şehvetiyle yetinen kimseler. **"Ve bizim ayetlerimizden gafil olanlar da vardır muhakkak."** Yani elçimize indirilen ayetleri ve onlardaki dersleri, ibretleri, hikmet ve bilgileri düşünmeyenler, ayrıca tabiattaki kevnî ayetleri ve onlarda yaratıklarla ilgili ilahi kanunları ve hikmetleri görmeyenler ve Kitaptaki ve kâinattaki ayetlerin gerektirdiği gayret ve ameli akıl etmeyenler bu gafletleriyle birinci gruba, yani bize kavuşmayı ummayanlara dâhildirler. Çünkü bize kavuşmayı ummayıp, dünya hayatına razı olanların hepsini dünya meşgul etmekte, dolayısıyla da ahirete ve bizimle hesaplaşmaya hazırlanmadıkları gibi, hesabın sonundaki cennet nimetlerine veya acıklı cehennem azabına da inanmamaktadırlar.

"İşte bunların kendi elleriyle ettikleri yüzünden varacakları yer cehennemdir." Ayetteki *ülâike* kelimesiyle işaret edilenler Allah'a kavuşmayı ummayanlar ve dünyaya razı olanlardır. Yani dünyada yaşadıkları müddetçe işledikleri hata ve günahlar sebebiyle onların ahirette varacakları yer azap yurdu olan cehennemdir. Bunlar putperestlik hurafeleriyle, hayvani arzulara tabi amellerle, vahşi zulümlerin karşılıklarıyla ve bu işlere devam ederek nefislerini kirletmişlerdir. Nefisleri adeta bu kir ve pisliklerle kuşatılmıştır. Orada hak ve hayrın aydınlığına yer kalmamıştır. Sözlükte **me'vâ**; sığınak, demektir. Faydalı bir insan veya güvenli bir mekân olarak yanılan, korkan veya muhtaç kimse oraya sığınır. Bu kelimenin türevleri bütün ayetlerde bu anlamda kullanılmıştır.[309] **Me'vâ** kelimesi üç ayette cennet için, on küsur ayette ise cehennem için kullanılmıştır. Bunlardan birisi de Yûnus sûresinin bu ayetidir. Azap yurdu olan cehenneme *me'vâ* denmesinde, belagatın bütün incelik ve derinliklerini ifade eden hassas bir anlam vardır. Bu ifade sana gösteriyor ki; şehvetlerle yetinen ve ayetlerden gafil olan kimselerin hesap

---

308 Tevbe, 9/38.

309 Bakınız: Duhâ, 93/6; Kehf, 18/10; Enfâl, 8/72; Yûsuf, 12/69; Hûd, 11/80.

dehşetinden sonra cehennemden başka sığınacak bir yerleri olmayacaktır. Sığınağı cehennem olan ve başka sığınak bulamayanlara eyvahlar olsun!

Bu iki mükellef gruptan birinci grubun cezasının açıklamasıdır. Bunu okuyup işiten kimse öteki grubun yani mü'minlerin mükâfatını da merak edip öğrenmek ister. Onu da Yüce Allah şöyle açıkladı: **"Hiç şüphesiz iman edip salih ameller işleyenleri, imanlarından dolayı Rableri hidayete erdirir."** Yani onları, imanları sebebiyle nefislerini arıtan, huylarını süsleyen bütün işlerinde hidayete erdirir. Yüce Allah, öncelikle onları mazi sığasıyla iman etmek ve imanın gereği, tamamlayıcısı ve besleyicisi olan salih amel işlemekle tanımladı. Bunu daha önce zikredilen inkârcılar sınıfının ve grubunun zıddı olduklarını belirtmek için yaptı. İmanları sebebiyle onları doğru yola ileteceğini ise, devamlılık ve tekrar ifade eden muzari sığasıyla dile getirdi. Nitekim kâfirlerin kazancını da bu sığayla ifade etmişti. Mü'minlerin hidayet sebebi olarak sadece imanı gösterdi. Çünkü hidayete götüren psikolojik etken imandır. Buna göre mana: Rableri onları, sonu cennete çıkan doğru yola iletir. Oradaki hallerini de şöyle belirtti: **"Naîm cennetlerinde altlarından ırmaklar akar durur."** Yani bu cennetin köşklerinde oturdukları yerlerin ve ağaçlarının altından ırmaklar akar. *"Nimet cennetleri"* ifadesi, Mâide, 67; *"Altlarından nehirler akar"* ifadesi, A'râf, 42 ayetlerinde, *"Cennetin altından ırmaklar akar"* ifadesi ise, pek çok kereler Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide ve Tevbe sûrelerinde önce zikredildi. Bu ayet diğer pek çok ayette de belirtildiği gibi açıkça belirtmektedir ki; cennete girmek iman ve salih amel birlikteliğiyle mümkündür. Çünkü İslamsız yani amelsiz iman sadece iman eder etmez ölüp amel etme fırsatı bulamayan kimseler için söz konusudur. Bu şekilde cennete girmek genelde ve normal hallerde amel şartını ifade eden nasslara aykırı değildir. **"Onların oradaki duaları: 'Allahım, sen yücelerden yücesin'; sağlık dilekleri 'selâm', dualarının sonu da 'Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.' diye şükretmek olacaktır."**

Bu ayette cennetliklerin genel durumlarını ifade eden üç kelimenin açıklaması vardır. Rablerine yaptıkları duanın başlangıcı, O'nu tenzih etmeleri, O'nun lütfunu ve keremini istemeleri, Rablerinin ve meleklerinin onları selamlaması, ziyaretleştikleri ve karşı karşıya geldiklerinde birbirlerine selam vermeleri, bütün söz ve davranışlarının sonunda O'na hamdetmeleri ki, bu; sözlerin en hayırlısı, en özü ve en tatlısıdır. Ayette geçen *"da'vâ"* kelimesi;

sözlükte bütün çeşitleriyle dua anlamınadır. Bir şeyi propaganda anlamında davet, bir şey hakkında iddiada bulunmak anlamında *iddia,* insanlar arasındaki şekline de *dua* denir. Bu, kendilerinin emrine verilen sebepler ölçüsünde insanlar arasında nida ve alışılmış çağrı şeklinde olur. Allah'a kulluk anlamındaki dua; O'na çağrıda bulunmak, katındaki nimetleri istemek tarzında olur. Bu istek, yaratıklardan kimsenin güç yetiremeyeceği konularda O'na yalvarma ve O'na olan ihtiyaç duygusundan kaynaklanmaktadır. Özellikle de kulun, sebepler yoluyla acze düştüğü hususlarda zararı def ve faydayı celbetme duygusundan kaynaklanır. Kul inanır ki, bu sebeplere boyun eğdiren, onlara yönelten ve onlar üzerinde tasarrufta bulunan Yüce Allah'tır. Bir şey için dava; lügat yönünden onu sahibinden istemeyi, o husustaki söz ve temenniyi ve mülkiyet iddiasını kapsar. Dava sözüyle ilgili bütün bu manaların, cennetlikler tarafından istenmesi, mülkiyetini istemek hariç doğrudur. Bazı müfessir ve başka âlimlerin, duanın anlamlarından biri de ibadettir, demeleri; sorumluluk ifade eden şeri ibadetler hakkında genel olarak doğru değildir. Mesela *oruç*'a sözlük ve din açısından dua denmez. Dua ancak fıtri ibadetin özü ve ibadetlerin sorumluluk ifade eden en büyük yönüdür. Nitekim hadiste böyle ifade edilmiştir. Her şer'i dua, ibadettir. Fakat her şer'i ibadet, dua değildir. Tesbih ise; Allah'ı noksanlıklardan uzak tutmak ve Onu takdis etmektir. Ayetteki "**Allâhümme**" ifadesi ise, Allah'a sesleniştir. Aslı "*Yâ Allah*"tır.

Ayetin manası şöyledir: Onlar ruhani bir nimet olan ve kendisiyle Allah'a yalvardıkları her duaya ve cismani nimet olan cennet zevklerinden ve ikramlarından her isteğe *"Sübhâneke Allâhümme"* sözüyle başlarlar. Bu: "Ey Allah! Seni takdis ve tenzih ederek." demektir. Denildi ki; aynı manayı ifade eden başka bir sözle de başlarlar. Onların cennetteki selamlaşmaları ise, **selâm** kelimesidir. Bu kelime, her türlü kusur ve günahlardan sâlim olmayı ifade eder. Bu kelime aynı zamanda onların dünyadaki selamlarıdır. Bu kelime aynı zamanda da, Allah'ın onlara olan selamıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Kendisine kavuştukları gün, Allah'ın onlara iltifatı, 'selam'dır."*[310] *"Onlara merhametli Rabbin söylediği, selam vardır."*[311] Cennete girdiklerinde meleklerin de mü'minlere selamı aynı şekildedir: *"Cennetin bekçileri onlara: Selam size, tertemizdiniz. Artık*

310 Ahzâb, 33/44.
311 Yâsîn, 36/56.

ebedi kalmak üzere girin buraya, derler."[312] Şu ayetten de anlaşılacağı üzere cennetliklerin birbirlerine sözleri *selâm*'dır. *"Onlar orada boş söz değil, yalnız selam işitirler."*[313] *"Orada boş bir söz ve günaha sokacak bir laf işitmezler. Söylenen yalnızca 'selâm, selâm'dır."*[314] Bu ayette geçen *lağv* ve *te'sîm*, beşer sözündendir. Bunların cennetliklerden nefyedildiğine ve nefyin de munkatı bir istisna yoluyla *selâm* kelimesiyle karşılandığına göre, bundan maksadın; birbirlerine selam vermeleri veya genel manada selamlaşmaları olduğu anlaşılmaktadır. Tefsir etmekte olduğumuz ayetteki, **"sağlık dilekleri selâm"** cümlesi bütün selam çeşitlerine şamildir. Bu beliğ bir icazın ifadesidir. Tanıdığımız müfessirler, gafletleri sebebiyle bu çeşitleri fark edememişlerdir.

"Dualarının sonu da 'Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun.' diye şükretmek olacaktır." cümlesine gelince; bunun anlamı şudur: Yüce Allah'a olan hamd, cennetliklerin Allah'a yalvardıkları bütün dua ve O'ndan bütün ihsan ve ikram isteme hallerinin sonudur. Nitekim cennete girdiklerinde ilk övgüleri de budur. Zümer sûresinde meleklerin mü'minlere selamının akabindeki şu ayette ifade edildiği gibi: *"Bize verdiği sözü yerine getiren, bizi bu yere varis kılan Allah'a hamdolsun. Biz cennette dilediğimiz yere oturabiliyoruz. Salih amel işleyenlerin mükâfatı ne güzelmiş, derler."*[315] Meleklerin de son sözleri bu olmaktadır: *"Meleklerin, arşın etrafını kuşattıkları halde Rablerini hamd ile tesbih ettiklerini görürsün. Artık mahşer halkı arasında hak ve adaletle hüküm verilmiş, hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur, denmiştir."*[316]

Hikmetleri içinde toplayan bu ayeti okuyan her okuyucunun -ki biz ona, diğer sûrelerde aynı anlamdaki ayetleri de açıkladık- kendine bu üç kelimede ifade edilen cennetliklerin halini örnek edinmesi gerekir. Bu üç kelime onların Allah'a kavuşma ve bütün hallerinde ona yalvarma yoluyla elde ettikleri ruhani nimetleri açıklıyor. Ayrıca meleklerle ve birbirleriyle olan münassebetlerini ortaya koyuyor. Okuyucular böylece en büyük cennet nimetinin ruhani olduğunu görmüş oluyorlar. Onlara düşen, nefislerini arıtarak, ruhlarını yüceltere bu nimete hazırlanmaktır. Ayrıca bilmeleri gerekir ki; velilerin şahıslarının aracılığına güvenmek ve onların şefaatlerini ummakla

---

312 Ra'd, 13/23,24.

313 Meryem, 19/62.

314 Vâkıa, 56/25,26.

315 Zümer, 39/74.

316 Zümer, 39/75.

bu nimete layık olmak mümkün değildir. *"Bunlar sizin kuruntularınıza ve Kitab Ehli'nin kuruntularına göre değildir. Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını çekecektir. Kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulacaktır. Gerek erkek ve gerekse kadın her kim mü'min olarak salih amel işlerse, işte onlar cennete girerler, kendilerine zerre kadar haksızlık edilmez."*[317]; *"Kim bu dünyada kör olursa, o ahirette de kördür ve tutacağı yol itibarıyla daha da sapıktır."*[318]

Bu ayetin tefsirine dair İbn Merdûye'nin, Übey b. Kâ'b'dan merfu olarak cennet ehline dair rivayet ettiği şöyle bir hadis vardır: *"Onlar Sübhâneke Allâhümme dediklerinde, cennette arzu ettikleri her şey önlerine gelir."* Tabii'lerin bazısından da böyle rivayetler gelmiştir. Bu kelime, cennetliklerle, onların hizmetçileri arasında yemek ve başka şeylerin hazırlanması hususunda bir paroladır. Yediklerinde Allah'a hamd ederler. Bu rivayet sahih olsa da, olmasa da daha önce anlatılanların geneli içine girer.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ
لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي
طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿11﴾ وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ
دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ
مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرٍّ مَسَّهُ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿12﴾

11- **Eğer Allah, insanlara, hayrı çarçabuk istedikleri gibi, şerri de alelacele verseydi, onların hemen ecellerini getiriverirdi. Fakat bize kavuşmayı ummayanları kendi hallerine bırakırız da azgınlıkları içinde bocalayıp giderler.**

12- **İnsana bir sıkıntı dokunduğu zaman, gerek yan yatarken, gerek otururken, gerek dikilirken bize dua eder. Kendisinden sıkıntısını gideriverdik mi sanki kendisine dokunan o sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi aldırmadan geçer gider. İşte o aşırı gidenlere yaptıkları şeyler böyle güzel gelir.**

317 Nisâ, 4/123,124.
318 İsrâ, 17/72.

Bu iki ayet, insanların dünya hayatlarında karşılaşmış oldukları hayır-şer, fayda-zarar karşısındaki tavır ve karakterleri, o sırada Allah'a ihtiyaç duymaları, nefisleri lehinde ve aleyhinde O'na duaya yönelmeleri, işler hususunda acele davranmalarını açıklama babındadır. Bu, müşriklere bir tariz, şirk koşmalarına ve dirilişi inkârlarına karşı da hüccettir. Ayrıca önceki ayetleri tamamlar mahiyettedir. Bundan dolayı öncesine atfedilmiştir.

Bir şeyi **ta'cil** etmek, belirlenmiş veya takdir edilmiş yahut da vaat edilmiş olan vaktinden önceye almaktır. *İsti'câl* ise, *ta'cil* talebidir. Acelecilik, insanın terbiye ve geliştirilmeye müsait olan fıtri özelliklerindendir, terbiye edilir ki, insanı azdırıp tehlikelere atmasın. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İnsan, hayrı istediği kadar şerri de ister. İnsan pek acelecidir."*[319]; *"İnsan aceleci yaratılmıştır. Yakında delillerimi göstereceğim. Bunu benden acele olarak istemeyin."*[320] İnsanın mal ve güzellik talebindeki aceleciliği ondaki faydalara olan düşkünlüğü ve sabrının azlığındandır. Zarar ve kötülük hususundaki aceleciliği ise bizzat kötülüğün kendisine karşı değil, öfke, cehalet, inat, alay ve taciz gibi arizi sebeplerden ötürüdür. Bunların bizatihi istenmesi, daha kötülerinden kurtulmaya yönelik olanlar dışında pek azdır. Bunlar hayattan ümit kesenlerin, zillet ve horlanmaktan veya dayanılmaz bir acıdan kurtulma ümidi olmayanların tutumlarıdır. Bunlar helaka ve intihara teşebbüs ederler.

Yüce Allah şöyle buyurdu: **"Eğer Allah, insanlara, hayrı çarçabuk istedikleri gibi, şerri de alelacele verseydi, onların hemen ecellerini getiriverirdi."** Yani Mekke müşriklerinin Hz. Peygamberden acele azap istemeleri gibi, şer isterlerdi. Hz. Peygamber özet olarak bu ve başka sûrelerde bu azabın onlara ineceğini bildirmiştir. Çünkü bu, inatçı toplumlar hakkında Allah'ın uyguladığı kanunlardan bir kanundur. Böyle toplumlar kökünden yok edilir. Ayrıca rezil olmak, ağır cezaya çarptırılmak ve mağlup edilmek gibi daha hafif dünyevi cezalarla, kıyamet ve ahiret azabı gibi daha ağır azaplar da vardır. Yüce Allah, bütün bunları onlardan şöyle hikâye etti: *"Kâfirler, senden iyilikten önce kötülüğün acele gelmesini isterler. Oysa onlardan önce nice ibretli cezalar gelip geçmiştir."*[321]; *"Ey Muhammed! Senden azabın çabucak gelmesini istiyorlar. Eğer gelmesi için belirli bir süre olmasaydı, azap onlara hemen*

319 İsrâ, 17/11.
320 Enbiyâ, 21/37.
321 Ra'd, 13/6.

gelirdi. Fakat azap onlara ansızın gelecektir."[322]; *"Yine onlar: Allahım! Eğer bu kitap gerçekten senin tarafından ise, üzerimize gökten taş yağdır veya bize acı veren bir azap getir, demişlerdi."*[323] Kıyamet ve azap hakkında da şöyle demişlerdi: *"Ona inanmayanlar kıyametin çabuk gelmesini istiyorlar. İnananlar ise bundan korkarlar ve onun hak olduğunu bilirler."*[324]; *"Onlar azabın çabuk gelmesini istiyorlar, oysa cehennem kâfirleri kuşatacaktır."*[325] Onların bu türlü acele azap istemeleri Hz. Peygamber'i tacize yönelikti ve tehditle alay etmeyi ve şiddetli yalanlamayı ifade ediyordu. Onlar kötülüğü, bizzat Allah'a dua ederek veya vaktinden önce geleceğini umdukları yollarla hayrı istedikleri gibi istiyorlardı.

İbn Âmir ve Yakub ayetteki *kudıye* fiilini malum olarak okumuşlardır. Buna göre mana: Allah sürelerini bitirirdi şeklinde olur. Fakat kıraat imamlarının çoğunluğu fiili meçhul şekilde okumuşlardır. Çünkü fail bellidir. Onların sürelerinin kazası; azaplarının normal vaktinden önce gelip helak edilmeleri anlamındadır. Nitekim Yüce Allah, onlardan önce peygamberleri yalan sayan ve acele azap isteyenleri helak etmiştir. Fakat Allah, onlara kendilerinden daha merhametlidir. Son peygamber Hz. Muhammed'i, kıyamete dek sürecek bir hidayetle âlemlere rahmet olarak göndermiştir. Ayrıca kavmi olan Arapların ona inanacaklarını ve dinini bütün yabancı kavimlere götüreceklerini ve başkalarına örnek olsun diye kavminden inatçıları da dünyada azaplandıracağını bildirmiştir. Bunu şu sözüyle açıklamıştır: *"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin, onları rezil etsin ve onlara karşı sizi üstün getirsin."*[326] Onlardan ve başkalarından olan kâfirlerin azabını kıyamet gününe tehir etmiştir. Zira bu azap inerse hepsine birden iner. Fakat Allah onları ve hallerini ecellerinin sonuna ertelemiştir. Şu cümle bunu ifade etmektedir: **"Fakat bize kavuşmayı ummayanları kendi hallerine bırakırız da azgınlıkları içinde bocalayıp giderler." Tuğyân**; inkâr, zulüm ve düşmanlık gibi kötülüklerde haddi aşmaktır. Asıl olan budur. Selin, denizin ve kanın tuğyanı bunun mecazi ifadesidir. Ayetteki **ameh** kelimesi, bir iş veya kötülükte tereddüt ve şaşkınlık anlamına gelir. Buna göre mana şöyledir:

---

322 Ankebût, 29/53.

323 Enfâl, 8/32.

324 Şûrâ, 42/18.

325 Ankebût, 29/56.

326 Tevbe, 9/14.

Adı geçen kimselerden bize kavuşmayı ummayanları küfür ve tekzip içindeki halleriyle baş başa bırakırız, onlar orada şaşkın şaşkın dolaşırlar ve çıkış için herhangi bir yol bulamazlar. Dünyada onların kökünü kazımak gibi bir azapta acele etmeyiz ki, peygamberi onlara galip getirerek, toplumları üzerinde Allah'ın azabı gerçekleşsin. Ayrıca bazılarını öldürmek, bazıları da kendileri ölmek sûretiyle şahıslar üzerinde de bu azap tahakkuk etsin. Onların varacakları yer cehennemdir. Orası ne kötü bir yerdir. Ancak tövbe edip inananlar müstesna. Yani onlar hakkındaki kanunumuz budur. İlim ve hikmetimiz gereği takdir edilmiş hiçbir şeyi vaktinden öne almayız.

Bu ayette sadece kâfirlere has olmayan genel bir açıklama vardır. Buna göre takdir şöyledir: Allah yeryüzünde fesat, bozgunculuk ve haksızlık gibi günahların gerektirmiş olduğu ve acele olarak istedikleri azabı hemen gönderseydi, onları helak ederdi. Nitekim başka bir ayette şöyle buyurdu: *"Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat Allah, onları belli bir vakte kadar erteler."*[327] Buna onların ümitsizlik halinde kendi aleyhlerine yaptıkları dualar ve öfke halinde birbirlerine karşı olan beddualar da dâhildir. Eğer Allah, acele azap gönderseydi, bu yüzden de onları helak ederdi. Fakat *"Kâfirlerin duaları sapıklıktan başka bir şey değildir."*[328] Yani Allah'ın verdiği nimetlere karşı dinine ve yaratıklarıyla ilgili kanunlara aykırı şekilde davranıp nankörlük edenlerin duaları boştur. Allah, kendilerine olan rahmeti ve hilmi gereği bu duaları kabul etmez.

"İnsana bir sıkıntı dokunduğu zaman, gerek yan yatarken, gerek otururken, gerek dikilirken bize dua eder." Bu, insanın kendisine bir zarar dokunduğu zamanki tutumu ve genel tabiatı hakkında bir açıklamadır. Anlaşılıyor ki; insanların peygamberleri rahatsız etmek ve inkârda aşırı gitmek için acele felaket istekleri onların azgınlığından, yani tabiatlarının gereğinin dışına çıkmalarından kaynaklanmaktadır. Yüce Allah şöyle diyor: İnsan boğulma ve başka türlü bir felaketin eşiğine geldiğinde kendisine acı veren ve tehlikesini hissettiren bu felaket, şiddetli açlık ve çaresiz bir hastalık karşısında her halükarda bu sıkıntının giderilmesi için bize ısrarla dua eder. Yan yatarak, evinin köşesinde oturarak ve şaşkın vaziyette ayakları üzerinde dikilerek yalvarır. Rabbinin rahmetine olan ihtiyacını acı ve rahatsızlık

327 Nahl, 16/61.
328 Ra'd, 13/14.

hissettikçe ve bunlardan kurtulmaktan aciz olduğunu anladıkça hissetmeye devam eder. Yüce Allah, insanın en ziyade acizlik hissettiği ve Rabbine en fazla ihtiyaç duyduğu üç hali sırasıyla belirtti. Burada üçüncü bir durum daha vardır, o da; zararı sebepler yoluyla ortadan kaldırma gayretidir. Fakat bu durum burada zikredilmedi. Çünkü mü'min olmayan kimse, fıtratına yerleştirilen gizli güç ve kuvvet sahibi Rabbine iman duygusunu pek az hisseder. Aslında bu Rabb bütün sebeplerin üstündedir. Kul, O'na sığınma, dua etme ve yardım isteme ihtiyacını, emrine verilen sebepler karşısında aciz kaldığı zaman ancak hisseder. Allah'a şirk koşanlar bunu en az hatırlayanlardır. Çünkü onlar, bilinen genel sebepler karşısında aciz kaldıklarında hayali sebeplere sığınırlar. Bunlar mabutlaştırılan yaratıklardır. Bunlarda yaratıcı olan Rabbin gücü nispetinde güç olduğuna inanırlar. Onlara göre bu güç ya bizzat putların kendisindedir veya Allah katındaki mevkilerinden kaynaklanmaktadır. Buradaki misal bunlar için verilmiştir.

"Kendisinden sıkıntısını gideriverdik mi sanki kendisine dokunan o sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi aldırmadan geçer gider." Zahire göre *"Kendisinden sıkıntısını gideriverdik mi"* ifadesindeki *fe lemmâ* yerine *fe izâ* gelmesi gerekirdi. Zira ayetin başındaki şart edatına uygun olan da budur. Çünkü bu ifade herhangi bir şahıs hakkında değil, insan cinsi ve insan tabiatının yapısını ortaya koymaktadır. *Lemmâ* ile gelmesindeki incelik şudur: Bu durumda ayeti okuyup işiten kimse duadan sonra belli bir şahıstan zararın kaldırılmasını gözle görülür halde tasavvur eder, daha sonraki tutumunu da görür. İfade yönünden bu daha beliğdir. Buna göre ayetin manası şöyledir. Bizzat ve sebepler yoluyla sıkıntıyı kaldırmaktan aciz kaldığını hissettiği sıkıntısını giderdiğimizde, o, yine eskisi gibi Rabbinden gaflet ve O'na karşı nankörlük haline aynen devam eder. Sanki hali hiç değişmemiştir. Sanki dokunan sıkıntıdan dolayı bize hiç dua etmemiş, biz de sanki onun sıkıntısını gidermemişiz gibi.

"İşte o aşırı gidenlere yaptıkları şeyler böyle güzel gelir." Allah'ı tanıma, sıkıntı anında samimiyetle sadece O'na dua etmesi, sıkıntı kalktıktan sonra Allah'ı unutup, O'na nankörlük etme gibi haller Mekkeli ve diğer müşriklere süslü gösterildi. Yaptıkları bu türlü şirk amelleri onlara süslendi. Peygambere karşı inatlarında ve uyardığı azap konusundaki alaylarında o derece ileri gittiler ki, peygamberden acele azap talebinde bulundular.

Ayette geçen **israf** kelimesi tuğyanın eşi ve kardeşidir. Bu ayetin benzeri on ayet sonra daha beliğ şekilde gelecektir. Bu ayette süsleme işi meçhul fiille ifade edildi. Çünkü maksat süsleyen değil, süslenen fiildir. Bunun benzeri Âl-i İmrân, 3/14, En'âm, 6/22 ve Tevbe, 9/38. ayetlerde geçmiştir. En'âm ve Enfâl sûrelerinde süsleme işi şeytana, En'âm Sûresi'nde ise Allah'a nispet edilmiştir. *"Biz böylece her ümmet'e yaptıklarını süslü gösterdik."*[329] İsnat farklılıklarındaki nüktenin açıklamasını her geçtiği yerde yaptık.

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِن قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ
رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ
الْمُجْرِمِينَ ﴿13﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِن
بَعْدِهِمْ لِنَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿14﴾

13- **Andolsun ki, sizden önceki devirlerin birçok kavmini, peygamberleri kendilerine birçok belge ile geldikleri halde zulmettikleri ve imana gelmedikleri için helak ettik. İşte günahkârlar topluluğunu biz böyle cezalandırırız.**

14- **Sonra onların ardından sizi yeryüzüne halifeler yaptık ki, bakalım nasıl ameller işleyeceksiniz?**

Yüce Allah, önceki iki ayette insanlara karşı tutumunu ve insanların da beşer tabiatı, şirk ve inkârın doğurduğu azgınlık gereği kendisine karşı tutumlarını açıkladı ki, akıl sahibi olan Mekkeli ve diğer müşrikler bundan ibret alsınlar. Zira bu, insan tabiatı ve tutumundan edinilmiş ilmî bir realitedir. Yüce Allah, bu iki ayetin peşinden, geçmişlerin davranışlarından bu gerçeği doğrulayan örneği ve onlar hakkındaki tutumunu belirtti ve önceki ayete atıfla şöyle buyurdu: "**Andolsun ki, sizden önceki devirlerin birçok kavmini, peygamberleri kendilerine birçok belge ile geldikleri halde zulmettikleri ve imana gelmedikleri için helak ettik.**" Bu hitap öncelikle ve bizzat Rasulullah'ın (s), davet ümmeti olan kendi vatanı Mekke halkına yani kavmine yöneliktir. Zira sûre onlar hakkında indirilmiştir. Fazla uyarı ve muhatapların zihinlerini konuya çekmeye yöneliktir. Ayetteki *kurûn* kelimesi ümmetler, demektir. *Karn* kelimesinin çoğuludur. Manası, aynı zamanda yan yana yaşamış kavimler anlamındadır. Pek çok Mekkî ayet-

329 En'âm, 6/108.

lerde kavimlerin helak edildiklerinden bahsedilmiştir. Bu ayette, **"le kad"** kelimesinin başındaki *lam*'ın delalet ettiği kasemle tekit edilerek başlamıştır. Helak edilmelerinin, yaptıkları zulüm sebebiyle olduğu açıklanmıştır. Nitekim şu ayet de aynı anlamdadır: *"İşte haksızlık ettiklerinde halkını helak ettiğimiz memleketler! Biz onları helak etmek için belli bir zaman tayin etmiştik."*[330] Ayetteki *lemmâ* zarfı, başka bir fiilin olmasına vesile olan bir fiile delalet eder. *Kurâ* kelimesi de defalarca geçtiği gibi geçmişteki ümmetler anlamındadır. Nitekim Yüce Allah, şöyle buyurdu: *"Rabbin, ülkelerin zâlim halkını yakaladığı zaman işte böyle yakalar. Şüphesiz O'nun yakalayıp azap etmesi pek acı verici ve pek çetindir."*[331] Allah, peygamberleri vahşi kabilelere değil, medenîlere göndermiştir.

Allah'ın zâlim kavimleri helak etmesi iki şekilde olur:

1- Bu, insan toplumu düzeninde cereyan eden ilahi kanun gereğidir. Şöyle ki; zulüm uygarlıkların bozulmasına, kavimlerin zayıflamasına, güçlü olanların zayıflara geçici olarak hükmetmelerine sebep olur. Bu, zulmün ifsadı geçici olup henüz o ülkenin yaşama kabiliyetini ve bağımsızlığını kazanma istidadını yok etmediği durumlar için söz konusudur. Nitekim şu ayetin tefsirinde belirtilmişti: *"Allah onlara 'ölün' dedi. Sonra onları tekrar diriltti."*[332] Yahut da bu işgal ve hâkimiyet devamlı olur. Bu da, işgal edilen ülkenin bağımsız yaşama kabiliyetini yitirmiş ve galip ülkenin potasında erimeye müsait hale gelmesi durumundadır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Biz halkı zâlim olan nice memleketleri kırıp geçirdik. Onlardan sonra da başka topluluklar meydana getirdik."*[333] Bu hal, Allah'ın beşer üzerindeki kanunları gereği zulmün tabii neticesidir. Bu zulüm de iki kısımdır: a.- Şahısların, bedenleri zayıflatan, ahlakı bozan şehvetlere aşırı şekilde dalarak ve haddi aşarak kendi kendilerine zulmetmeleri. b.- Bütünüyle ümmet'in gücünü ifsat eden yöneticilerin zulmü. Bu, kavimler hakkında daima geçerli olan bir kanundur. Kavimlerin kendi durumlarına ve düşmanlarının durumlarına göre değişen süreleri ve sınırları vardır. 49. ayette ve benzerlerinde belirtildiği gibi bunlar kavimlerin ecelleridir.

---

330 Kehf, 18/59.
331 Hûd, 11/102.
332 Bakara, 2/243.
333 Enbiyâ, 21/11.

2- Kavimlerin kökünü kazıma şeklindeki helak. Allah, bu kavimlere iman, salih amel ve onun en önemli unsuru olan adaletle doğru yolu göstermeleri için peygamberler gönderdi. Onlarsa bu peygamberlere karşı direndiler. Peygamberler ise onlara mucizeler geldikten sonra da inat ve inkâr edildiği takdirde başlarına gelecek felaketi haber verdiler. Gerçekten de peygamberleri onlara, söylediklerinin doğruluğunu tasdik eden apaçık mucizeler getirdiler. Fakat onların tabiat ve kabiliyetleri iman etmemeye şartlanmıştı. Çünkü inkâr üzere yetişip, onda karar kılmışlardı. Siyaset, riyaset ve mevki, makam gibi şahsi çıkarları ve zevkleri zulüm, günah ve edepsizlik gibi günahlarla bütünleşmişti. **"İşte günahkârlar topluluğunu biz böyle cezalandırırız."** Bu, Mekke müşrikleri için ek bir uyarıdır. Çünkü onlar günahkârdılar. **Kezâlike** (böylece)'nin takdiri şöyledir: Daha önce haddi aşanlarda olduğu gibi. A'râf Sûresi'nin 40. ve 84. ayetlerinin tefsirine bakınız.

Halifeler Kılınan Kimdir?

"Sonra onların ardından sizi yeryüzüne halifeler yaptık ki, bakalım nasıl ameller işleyeceksiniz?" Buradaki hitap, öncekine atfedilmiştir. Yani bu dinde size sağladığımız mülk ve hâkimiyet sebepleriyle sizleri daha önceki bütün kavimler yerine halifeler yaptık. Bu hilafet ise, sizin bu dine uymanıza bağlıdır. Bu dini size getiren zat, son peygamberdir. Ondan sonra ne bir ümmet, ne de bir peygamber gelecektir. Ayette geçen **halâif** kelimesi, *halife*'nin çoğuludur. **Halife** ise; bir işte başkasının yerine geçen kimse, demektir. Böylece o konuda, onun halefi olmaktadır. Bu ümmet'in yeryüzünde kendilerinden önceki Yahudiler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve putperestler gibi devletleri ve saltanatları vardı. Firavunlar ve Hintlilerin de saltanatları vardı. Yüce Allah, Muhammed'in (s) ve onun ümmet'ine iman edip peygamberle indirilen nur'a tabi oldukları takdirde geçmiş ümmetlerin yerine kendilerini halife yapacağını müjdeledi. Nitekim bunu şu ayette açıkça belirtti: *"Allah içinizden iman edip salih amel işleyenlere vaat etmiştir ki, kendilerinden öncekileri hükümran kıldığı gibi, onları da yeryüzüne hükümran kılacaktır."*[334] İlk haber verdiği hilafet gerekçesini şöyle açıklıyor: *"nasıl ameller işleyeceksiniz?"* Yani halifeliğinizde hangi işleri yapacağınızı bakıp görelim ve sizden öncekilere uyguladığımız kanunların gereğini size de uygulayalım diye. Zira bu hilafet size, yeryüzünde hak ve adaleti tesis etmeniz, orasını şirk ve fasıklık pislik-

---

334 Nûr, 24/55.

lerinden arıtmanız için verilmiştir. Yoksa sadece saltanat lezzetini tatmanız için değil. Nitekim cihada izin verilen ayetlerin başında şöyle buyurdu: *"Eğer kendilerine yardım vaat ettiğimiz mü'minleri yeryüzünde iktidar mevkiine getirirsek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirirler."*[335] Yüce Allah, onlara, hilafetlerinin devamının amellerine bağlı olduğunu ve onlardan hiç gafil olmayacağını bildirdi ki, elde ettikleriyle aldanmasınlar, bu saltanatın kendi şahısları veya peygambere mensubiyetleriyle kaim olmayacağını ve zâlimler için işleyen ilahi kanunlardan kurtulacaklarını sanmasınlar. Bunu biraz önce zaten açıklamıştık. Ayrıca Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Önceki sahiplerinden sonra yeryüzüne varis olanlara şu gerçek belli olmadı mı ki, Biz istesek onları da günahları yüzünden cezalandırırız."*[336] Yüce Allah burada bize Hz. Musa'nın kavmini sakındırdığı şeyleri de hikâye etti. Nitekim Allah, Musa'nın (a) diliyle babalarına vaat ettiği topraklara varis olacaklarını onlara da vaat etmişti. Bu vaat, Hz. Musa'nın peygamberlikten önce ve sonraki dönemde Firavun kavminin onlara eziyet etmelerine karşı şikâyette bulunmaların akabinde olmuştu. Yüce Allah bunu Musa'nın (a) dilinden şöyle hikâye etti: *"Musa kavmine dedi ki: Umulur ki Rabbiniz, düşmanlarınızı yok eder ve yeryüzünde sizi onların yerine geçirir de ne yapacağınıza bakar."*[337] Okuyucu A'râf Sûresi'nin ilgili ayetinin ve En'âm Sûresi'nin şu ayetinin tefsirine baksın: *"Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, size verdiği şeyler hakkında sizi denemek için birbirinizden derecelerle üstün kılan O'dur."*[338]

Böylece Yüce Allah, mucize kitabı Kur'an'ın diliyle açıkladığı müjde ve uyarıları diğer ümmetler için olduğu gibi, Müslümanlar için de yerine getirdi. Rasulü de Allah'ın kendine öğrettiği şeylerle ümmet'ini eğiterek görevini sadakatle ifa etti. Onun ümmet'e öğrettiği dinin hidayeti, medenîyetlerin karakterleri ve sosyal kanunlardır ki, daha önce bunları ne kendisi, ne de ümmi olan kavmi biliyordu. Bu ayetlerde olduğu gibi, Kur'an'da asılları ve prensipleri olduğu halde Müslüman âlimlerin gafleti yüzünden Kur'an'ın inmesinden ancak birkaç asır sonra sistematik bir ilim haline getirildi. Bunları ilim halinde ilk tedvin eden ise tarihçi ve fakih olan Abdurrahman b. İbn Haldun'dur. Tarihinin mukaddimesinde, kendisinden sonra gelecek âlimler

335 Hacc, 22/41.
336 A'râf, 7/100.
337 A'râf, 7/129.
338 En'âm, 6/165.

bunlara önem verirler ve başladığı bu ilmi geliştirirler ümidiyle bu prensipleri derlemişti. Fakat o dönemde İslam devletindeki ilim ve felsefe hareketleri gerileme ve kaybolma dönemine girmişti. Bilahare Frenkler ilim ve felsefede yükseldiler ve İbn Haldun'un Mukaddimesini kendi ilim dillerine tercüme ettiler ve ondan uygarlık kanunlarına dair pek çok ilimler devşirdiler. Biz ise bugün Kur'an'ın hidayetinden gafil olarak bu ilimleri onlardan alıyoruz. Zira kötü birer taklitçiden ibaret olan âlimler bizimle Kur'an arasında perde oldular, daha da ötesi, sırf mezhep kitaplarıyla yetinerek Müslümanları bu ilimlerden mahrum ettiler. Allah da onlara günahları yüzünden azap etti. Onlar, geçmişlerini yeryüzünde halife kılan Kur'an hidayetine dönmedikçe, Allah da onlardan bu cezayı kaldırmayacaktır. Şayet Kur'an'ın prensiplerini yaşatmaya dönerlerse Allah da kıyamete kadar onların yeryüzünde halife olacaklarına dair vaadini tamamlayacaktır. Bu prensipler yaşatıldığı nispette iktidar ve saltanat gerçekleşecektir. Fakat bunları kim uygulayacak?

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَـٰذَا أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿15﴾ قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّـهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرَاكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿16﴾ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّـهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿17﴾

15- Böyle iken, âyetlerimiz, kesin birer belge olarak kendilerine okunduğu zaman, o bizimle karşılaşmayı ummayanlar; 'Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir.' dediler. De ki, 'Onu kendiliğimden değiştiremem, benim açımdan bu olacak bir şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Rabbime isyan edersem, şüphesiz büyük bir günün azabından korkarım.'

16- De ki, 'Eğer Allah dileseydi ben onu size okumazdım. O da onu hiçbir şekilde size bildirmezdi. Bilirsiniz ki, ben

sizin içinizde bundan önce yıllarca bulundum. Siz hâlâ aklınızı başınıza toplamayacak mısınız?'

17- **Artık Allah'a bir yalanı iftira eden veya O'nun ayetlerine yalan diyenden daha zalim kim olabilir? Şüphe yok ki, suçlular kurtuluşa eremez.**

Bu sûre Kitab-ı Hâkim olan Kur'an'la ve malum şüphelerinden ötürü müşriklerin vahyi inkâr etmelerini zikrederek başladı. Bilahare müşriklere karşı ulvisi ve basitiyle âlemin yaratılışı, insanın tabiatı ve tarihi konusunda dinin en önemli unsuru olan vahyi, tevhidi ve dirilişi de içine alacak şekilde müşriklere karşı delil olmak üzere ayetleri zikretti. Bundan sonra da bizzat Kur'an'ın mahiyeti, müşriklerin Hz. Peygamber'e yaptıkları teklifin reddi ve onun, Allah'tan gelen bir vahiy olduğuna dair müşrikleri ilzam edecek kesin delile dair bu üç ayeti getirdi.

"Böyle iken, ayetlerimiz, kesin birer belge olarak kendilerine okunduğu zaman..." Bu ayette, nasihat edilen muhataplardan gaipte olanlara hitap şeklinde bir iltifat sanatı ve sözü, Hz. Peygamber'e yöneltme vardır. Kur'an'da iltifat sanatı oldukça fazladır. Bunun genel faydası; dikkatleri ve düşünmeyi yenileyecek şekilde sözü çeşitlendirmektir. Her iltifat sanatında özel bir fayda vardır. Şayet bundan anladığımızı açıklamaya kalkarsak, okuyucuyu tefsirdeki asıl maksat olan hidayetten alıkoyacak tarzda belagat konusuna dalmış oluruz. Bu ayette açıkça görülür ki; bu bayağı teklifin, gaipte olan bir kavmin ağzından hikâye edilmesindeki nükte iki şeyi ifade etmektedir: 1- Onlardan yüz çevirme ifadesi. Bir bakıma onlar Allah'ın muhatabı olmaya layık değillerdir. 2- Son derece beliğ bir ifade ile Rasulullah'a (s) cevap telkin edilmesi.

Kur'an-ı Kerim'i Hz.Muhammed'in Telifi Sananlar

Beyan ve belagatın zirvesinde, vahiy ve delilin ispatı noktasında gayet parlak olarak nazil olan ayetlerimiz bu topluluğa okunduğunda: **"Bizimle karşılaşmayı ummayanlar; 'Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir.' dediler."** Bu kimseler biraz önce zikri geçen kimselerdir. Yüce Allah, bu ifadeyi, sözün gerekçesini bildirmek için zamir yerine koyarak tekrar etti. Yani onlar, kendilerine bu ayetleri okuyan peygambere, bundan başka bir Kur'an getir veya onu değiştir, dediler. Böyle demelerinin en açık

sebebi şudur: Hz. Peygamber, bu Kur'an'ın Allah tarafından kendisine onları uyarmak ve kendilerine, benzerini veya benzer bir sûresini getirme konusunda meydan okumak için vahyedildiğini bildirdi. Fakat onlar benzerini getirmekten aciz kaldılar. Sûrenin başında da geçtiği üzere, kendileri gibi bir insana vahiy gelmesi konusunda şüpheye düştüler. Ayrıca Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in eseri olduğunda da şüphe içindeydiler. Zira o fesahat, belagat ve başka herhangi bir ilim dalında onlardan üstün değildi. Bilakis onu, ileri gelen edip, şair ve parlak hatiplerin gerisinde görüyorlardı. Bundan dolayı, Kur'an'ın kendilerine ulaşan bütün sûrelerinin üslubu, nazmı ve çağrısı konusunda başka bir Kur'an getirmesini veya putlarını tahkir ve babalarını tekfir gibi hoşlanmadıkları hususlarda değişiklik yapmasını teklif ederek, onu imtihan etmek istiyorlardı. Şayet Hz. Peygamber öyle veya böyle bir değişikliğe kalkışsaydı, Kur'an'ın kendisine Yüce Allah tarafından vahyedildiği iddiası temelinden çökecekti. Bu takdirde onun için söylenebilecek en fazla şey şu olacaktı: O, psikolojik bir güçle beyan hususunda onlara üstün gelmiştir. Sihir sebepleri gibi, onun bu özelliği onlara gizli kalmıştı. Bu Kur'an'ın ona hâşâ Yüce Allah'ın vahyi değildir. Zaten bu, bazı Batılıların ve günümüzdeki taklitçilerinin iddiasıdır. Bu iddiayı, bu sûrenin birinci ayetinin tefsirinde çürütmüştük.

"De ki, 'Onu kendiliğimden değiştiremem, benim açımdan bu olacak bir şey değildir." Ey Peygamber! Onlara de ki: Onu kendiliğimden yani kendi görüş ve içtihadıma göre değiştirmem, benim yapacağım bir iş değildir. Peygamberliğim de bana böyle bir işi bana mubah görmez. Ayetteki **tilgâ** kelimesi, *ligâ* kelimesinden mastardır. *Tibyân*'ın, *beyân*'dan mastar olması gibi. *Tilgâ* ve *tibyân*'ın başındaki **"te"** harflerinin esre olması *semâî*'dir. Kaideye uygun olanı ise, *tekrar, tavaf ve tecvâl* gibi, üstün olmasıdır. **"Ben ancak bana vahyolunana uyarım."** Yani ben ancak bana vahyolunan tebliğe ve ona uymaya bakarım. Şayet Yüce Allah, nesih yoluyla ondan bir şey değiştirirse, onu bildiririm. Bana sadece tebliğ düşer. Ben de diyorum ki: Yüce Allah, hak peygamberi olan Hz. Muhammed'e, Kur'an'ı değiştirme yetkisi vermiyorsa, Allah'ın Kur'an ehline olan gerçek vaadine aykırı amelleriyle Onu değiştirmeye kalkanlar konusundaki hükmü nasıl olur? Üstelik onlar Kur'an'ın ehli olduklarını iddia ediyorlar. Yüce Allah onlar hakkında şöy-

le buyurdu: *"Onlar Allah'ın sözünü değiştirmek istiyorlar."*[339] Yahut da bunlar mezhepleri adına Kur'an'ın hükümlerini terk edenlerdir. *"Kim de işittikten sonra Onu değiştirirse, günahı sadece onu değiştirenlerin boynunadır."*[340]

"Rabbime isyan edersem, şüphesiz büyük bir günün azabından korkarım." Bu cümle, önceki cümlenin muhtevasının gerekçesidir. O da, önceki durumun nefyedildiğinin açıklamasıdır. Yani ben Rabbime karşı herhangi bir isyanda bulunursam çok önemli bir günün yani, kıyamet gününün azabından korkarım. Öyleyse sizin arzularınıza uyarak Allah'ın kelamını değiştirerek nasıl olur da O'na karşı gelirim? Ayetteki *"isyan edersem"* ifadesi farzı misal kabilindendir. *"İn"* edatıyla başlayan şart, olması beklenmeyen şeyler için kullanılır. Bu, onların tekliflerinin ikinci şıkkına cevaptır.

Sonra önemine binaen ikinci şıkka vereceği cevabı detaylı olarak Hz. Peygamber'e karşı şöyle telkin etti: **"De ki, Eğer Allah dileseydi ben onu size okumazdım. O da onu hiçbir şekilde size bildirmezdi."** Yani Allah, bu Kur'an'ı size okumamamı isteseydi, onu size okumazdım. Ben onu size, Allah'ın emriyle ve iradesini yerine getirmek için okuyorum. Şayet Allah, beni size göndererek Kur'an'ı öğretmek istemeseydi, beni de göndermez, size de onu öğretmezdi. Fakat bu yüce ilmi; bilesiniz, uygulayasınız, rehberliğinde yeryüzünün halifeleri olasınız diye size ikram etti. Allah bildi ki, bunlar ancak bu Kur'an'la gerçekleşir, başka bir Kur'an'la değil. Nitekim şöyle buyurdu: *"Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder. Onu kendi ilmiyle indirdi."*[341]; *"Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap indirdik."*[342] Bu ve sonraki ayetlerin tefsirine bak. Yani Allah bu Kitabı, içinde insanların muhtaç olduğu bütün hidayet ve saadet sebeplerinin mevcut olduğunu bilerek gönderdi ve bana da bu Kitabı size tebliğ etmemi emretti. Benim daha önce buna dair herhangi bir bilgim yoktu. **"Bilirsiniz ki, ben sizin içinizde bundan önce yıllarca bulundum. Siz hâlâ aklınızı başınıza toplamayacak mısınız?"** Ben peygamberlikten önce uzunca bir süre yani kırk sene sizin aranızda kaldım. Size bu Kur'an'dan herhangi benzer bir sûre, onun ayetleri gibi bir ayet okumadım. Ne ilim irfan, ne de belagat ve beyanı cihetinden benzer bir

339 Fetih, 48/15.
340 Bakara, 2/181.
341 Nisâ, 4/166.
342 A'râf, 7/52.

şey söyledim. Siz hiç düşünmez misiniz ki; kırk sene yaşamış, bu esnada ne bir kitap okumuş, ne bir kimseden ilim almış, ne bir dine mensup olmuş, ne kanun tahsil etmiş, ne şiir, ne nesir, ne hitabet, ne medih, ne ilim, ne de hikmet öğrenmiş bir kimsenin böyle bir Kur'an getirmesi hiç mümkün olabilir mi? Bu öyle bir Kur'an ki, sizi aciz bıraktığı gibi, bütün insanları ve hatta tarih, felsefe ve din kitaplarını inceleyenleri bile, benzerini getirmekten aciz bırakmıştır. Öyleyse bana başka bir Kur'an getirmemi nasıl teklif edersiniz? Gelecek 38. ayette de, benzeri bir sûre getirme hususunda onlara meydan okunacaktır.

Muhammed'î vahyin öncekilerden üstün olduğu yönlerden birisi de şudur: Vahiy konusunda da açıkladığımız gibi, İsrail oğulları peygamberlerinin çoğu peygamberliklerinden önce bir miktar kesbi ilme sahiptiler. Orada bu peygamberlerden bazılarına nübüvvetten önce vehbi ilim ve hikmetlerden verildiğini söylemeyi unuttuk. Nitekim Yüce Allah, Hz. Musa hakkında şöyle buyurdu: *"Musa yiğitlik çağına erip olgunlaşınca, biz ona hikmet ve ilim verdik."*[343] Olgunluk ve yiğitlik çağı otuz yaşını doldurunca hâsıl olur. Yüce Allah, bundan sonra onun Medyen'e çıkışını ve oradan ayrılırken kendisine vahiy geldiğini zikretti. Ayrıca Musa (a), Mısırlıların kanun ve ilimlerine de vakıftı. Yüce Allah, Hz. Yusuf hakkında da şöyle buyurdu: *"Yusuf, ergenlik çağına gelince ona hüküm ve ilim verdik."*[344] Yüce Allah burada Hz. Musa için söylediği *istevâ* (olgunlaşınca) tabirini kullanmadı. Görüldüğü kadar bu da peygamberlikten önce vaki olmuştu. Hz. Yusuf'un temayüz ettiği ilim, rüya tabiri yani rüyanın neticesini bildirme ilmiydi. Cenabı Hak, Hz. Yahya hakkında da şöyle dedi: *"Henüz çocukken ona hikmet verdik."*[345] Hâlbuki Peygamberimiz Muhammed'in (s), peygamberlikten önce bir bilgiye ve olaylar hakkında bir hükme sahip olduğuna dair herhangi bir bilgi nakledilmemiştir. Ancak bir olay müstesna. O da, Kâbe'yi yaparlarken Kureyş ulularının ihtilafı üzerine Hacerü'l-Esved'i yerine kimin koyacağına dair verdiği hükümdür. "*Kureyş liderleri, bu konuda neredeyse birbirlerine giriyorlardı ki, Hz. Muhammed çıkageldi. Dediler ki; 'Bu gelen zat emin biridir. Onu aramızda hakem tayin edelim ve hükmüne razı olalım.' Çünkü Muhammed doğru ve emin birisiydi, taraf tutmazdı. Hacerü'l-Esved'in bir yaygı üzerine konmasına ve her kabileden bir kişinin*

343 Kasas, 28/14.

344 Yûsuf, 12/22.

345 Meryem, 19/12.

yaygının bir ucundan tutup yerine kaldırılmasına hükmetti. Onlar da kaldırdılar. Rasulullah da (s) taşı alıp yerine koydu." Bu haber merfu olarak varit olmamıştır. Siyer kaynaklarının mürsel haberlerindendir. Beyhaki, bunu İbn Şihab ez-Zührî'den tahriç etmiştir. Rasulullah (s) için çocuk tabirini kullanmıştır. Hâlbuki "*es-Sîretü'l-Halebiyye*"de, Rasulullah'ın (s), Kâbe'nin inşası sırasında otuz beş yaşında olduğu ifade edilmiştir.

Bu söylediklerimiz; Hz. Muhammed'den, başka bir Kur'an getirme isteklerini bina ettikleri şüphelerinin batıl olduğuna dair parlak akli bir delildir. Çağımız âlimlerince de bu delilin gücü kanıtlanmıştır. Onlar, insan ahlakı, karakteri ve psikolojisi sahasındaki uzmanlıklarına, tarihi araştırmalar neticesinde insanların akli ve ilmi dereceleri konusundaki bilgilerine dayanarak şu gerçeği tespit etmişlerdir: İnsanın ilimler konusundaki akli melekesi, yerel ve evrensel olayları idrak etme psikolojisi yani akli ve psikolojik kabiliyeti küçüklüğünde ortaya çıkmaz, ömrünün ikinci ve üçüncü merhalesinde olur. Kişi otuz beş yaşına ulaşıp da, daha evvel meşgul olduğu herhangi bir ilim dalında temayüz etmemiş ve yürüttüğü genel bir işte atılım yapmamışsa artık bu yaştan sonra ondan öyle veya böyle yeni ve orijinal bir şey zuhur etmesi ve o konuda başarılı ve mümtaz olması mümkün değildir. Muhammedî vahyin ispatı konusunda ifade etmiştik ki; bu Kur'an, bütün insanlığın salahını sağlayan her türlü kanuni ve dini ilim ve maarif sahasındaki gerçeklerin ayıklanıp arıtılmasına da el atmıştır. Hz. Peygamber de, yeryüzünü değiştirecek tarzda bu ıslah işini yürütmüştür. O, pek çok kabilenin durumunu değiştirmiş ve daha hayırlı istikametlere çevirmiştir. Bütün bunlar, ümmi olarak geçirmiş olduğu kırk yaşından sonra olmuştur. Kur'an'ın bu akli delilini destekleyen çağımızın bu yeni ilmi tespitinin benzerleri Kur'an'da da mevcuttur. Biz bunu biraz önce işaret etmiş ve bu tefsirimizde pek çok defa açıklamıştık. Allah'ın lütfuyla bizim bu tefsirimiz bu yönden bütün tefsirlere fark atmaktadır. Fakat Müslümanların çoğu, bizzat Kur'an'dan gafil olmaları, onun rehberliğine ihtiyaç hissetmemeleri ve onları Kur'an'a karşı körleştiren taklit tellallarının engelleri neticesinde bu durumdan habersizdirler. Tuhaf olan bir başka durum ise; meşhur müfessirlerin dahi bu ayette müşriklerin taleplerinin birinci kısmına yani başka bir Kur'an getirme taleplerine cevap bulunduğunu fark etmemeleridir. Yüce Allah bize deliliyle birlikte bunu görmeyi lütfetti. Öncekiler sonrakilere nice şeyler bırakmışlar!

"Artık Allah'a bir yalanı iftira eden veya O'nun ayetlerine yalan diyenden daha zalim kim olabilir? Şüphe yok ki, suçlular kurtuluşa eremez." Bu ayet, müşriklerin tekliflerini nihai olarak öncelikle işin gerçeğini açıklayarak reddir. Yani Kur'an'ı değiştirmek peygamberin kendiliğinden yapacağı bir iş olmadığı gibi, Allah'ın bu konuda ona izin vereceği işlerden de değildir. Ondan böyle bir şeyin sadır olması farz edilse bile o takdirde Yüce Allah, onu ahirette en ağır şekilde cezalandırır. Çünkü Kur'an, Allah'a has bir kelamdır. İkinci olarak da, Kur'an'ın Allah kelamı olduğuna dair akli bir delil getirerek reddir. Kur'an gibi bir kitap getirmek onun gücü dâhilinde değildir. Ayrıca bu iki delili bir üçüncü edebi delille desteklemiştir. O da şudur: İnsanlar arasında işlenen cinayet ve zulüm çeşitlerinden en berbat iki günah vardır. Birincisi; yalan yere Allah'a iftira etmek. Müşrikler inkârları sebebiyle bu teklifi yapmışlardı. İkincisi ise; Allah'ın ayetlerini yalan saymaktır. Bunu da zaten suç olarak bizzat irtikâp etmişlerdi. Allah bu durumu istifham-ı inkârî sığasıyla açıklamıştır. Yani Allah'ın gazabı ve azabına bu zâlim iki sınıftan daha layık hiçbir kimse yoktur. Ben sizi Allah'ın ayetlerini yalan saydığınız için kınıyorum. Peki, ondan daha kötü olan iftiraya nasıl razı olabilirim? Islah istediğim, o uğurda sıkıntılara katlandığım halde bu büyük günahı işlememde benim için ne gibi bir fayda olabilir? Üstelik ben suçluların iflah olmayacaklarına yani yalan ve iftiraya başvurarak ulaşmak istedikleri maksatlarına asla ulaşamayacaklarını da biliyorum. Bu türlü istifham-ı inkâr En'âm Sûresi'nin 21, 39 ve 144. ayetlerinde ve A'râf Sûresi'nin 37. ayetinde de geçmişti.

وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِندَ اللَّهِ قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿18﴾

18- **Allah'ı bırakıyorlar da, kendilerine ne fayda, ne de zarar verebilecek olan şeylere tapıyorlar ve 'Bunlar bizim Allah katında şefaatçilerimizdir.' diyorlar. De ki, 'Siz Allah'a göklerde ve yerde O'nun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?' Allah onların ortak koştukları şeylerin hepsinden münezzehtir.**

Bu ayet, müşriklerin Allah'tan başkasına ibadet konusundaki şüphelerini çürütmeye dairdir. Bu ibadetten kasıt, şefaattir. Üçüncü ayette bunun batıl olduğuna, sadece yaratıcı ve yönetici olan Rabbe ibadetin gerekliliğine dair delil geçmişti. Allah burada şefaat gerekçeleriyle birlikte bu şirki açıkça onlara isnat etti. Sonra da peygamberine bu gerekçelerinin batıl olduğuna dair delili bildirdi ve şöyle dedi: "**Allah'ı bırakıyorlar da, kendilerine ne fayda, ne de zarar verebilecek olan şeylere tapıyorlar.**" Bu ayet, onların şirkini, bu konudaki saçmalıklarını ve vahyin çağırdığı gerçeğe karşı kibirliliklerini açıklamak üzere önceki ayete atfedilmiştir. Yani onlar kendileri için en ufak bir fayda ve zarara malik olmayan putlara ve Allah'tan başka varlıklara tapıyorlar. Buna göre mana şöyledir: Onlar sadece Allah'a ibadet etmeleri gerekirken sınırı aşıp başkalarına da tapıyorlar. De ki; müşrik olmalarının anlamı nedir? Çünkü onlar hem Allah'a, hem de başkalarına tapıyorlar. *"Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah'a ibadet ederler."*[346] Bu putların onlara fayda ve zarar vermemekle tanımlanmasında, onlara tapınma sebebi ve bu konudaki sapıklıklarını açıklama ve bunlara dair olanın sadece Allah olduğunu hatırlatma esprisi vardır. Çünkü dünyada ve ahirette kendisine ibadet edene fayda, inkâr edene zarar vermeye kadir olan sadece Allah'tır. Hak ve batıl telkini yapılmaksızın insan fıtratında saf anlamdaki ibadet duygusunun esası deruni bir histir. O güç, dilediğine fayda, dilediğine de zarar verir. Zarar vuku bulduğunda dilediğinden de bu zararı kaldırır. Bu konuda insanların emrine verilen sebeplerden hiçbiriyle de kayıtlı değildir. İnsanlık tarihinin bedevilik ve medenîlik dönemlerinin hepsine vakıf olanlar bilir ki, insanlardaki fıtri dindarlık duygusunun esası budur. Ancak ibadet şekilleri ve mabutlarının isimlendirilmelerinin bir kısmı kendi içtihatlarının mahsulü, bir kısmı da aralarında bulunan peygamber ve diğer din davetçilerinin telkini neticesinde ortaya çıkmıştır. Allah'tan gayri, sırf yorum ve şahsi görüşe göre ibadet edilen varlıklara ibadet edenler onlara, kendilerinin sebeplerin üstünde fayda ve zarar verme kudretine sahip oldukları vehminden dolayı ibadet ederler. Başka yerlerde bunları açıklamıştık. İlk açıkladığımız yer Fatiha sûresindeki ibadet açıklamamız, sonraki ve en uzunu ise İbrahim peygamberin ve babası Azer'in kıssasında dinin esaslarıyla ilgili olan açıklamamızdır. Ayrıca ara başlık olarak ele aldığımız vahiy konusunda harikalarla ilgili izahımız da bu cümledendir.

346 Yûsuf, 12/106.

Maksat bu mabutların fayda ve zarar verememeleri konusu değildir. Bu sadece onların acizliklerini açıklamaktır. Zira bunlar taştan veya ağaçtan yapılmış cansız putlar yahut taş ve diğer madenlerden yapılmış heykeller yahut da Taif'teki Lât putu gibi bir kaya olup, elle yontulmuş putlardır. Bir kaya olan Lât putu üzerinde bulamaç yapılıyordu. Bilahare ululanıp ibadet edilir hale geldi. Bu putların bir kısmı da Kureyş putu olan Uzzâ putu gibi ağaçlardı. Şeyh Muhammed Abdü'l-Vehhâb'ın Necit bölgesinde kesmiş olduğu görkemli ağaç, Mısır'da hamile kadınların hamile kalmak için başvurdukları ağaç vs. gibi. Bu put ve heykellerin çoğu salih insanların hatırasına dikilen sembollerden ibarettir. Nitekim Buhari'nin İbn Abbas'tan, Nuh kavminin putlarına dair yaptığı rivayete göre bunlara tapınma Araplara intikal etmiştir. Onlara göre bu putlarda cinlerin ruhları vardı. Uzzâ ağacının kesilmesi hikâyesinde olduğu gibi. Bu ağacın kesilmesi sırasında Halid b. Velid'in karşısına saçı başı dağınık çırılçıplak siyah bir kadın çıkıverdi. Bunun cin olduğunu iddia ediyorlardı. Kadın, Halid b. Velid'e saldırarak onu öldürmek istedi. Halid ise kadını öldürdü. Bu putlar kabirler gibiydi. Korunur, kireçlenir, üzerlerine perdeler çekilir, put ve heykel dikme sebeplerine uygun olarak üzerlerine kubbeler bina edilirdi. Bu kabirlere tapanlar buraya defnedilenlerin diri olduklarına, kendilerine dua edip yardım talep edenlerin ihtiyaçlarını gidereceklerine inanırlardı. Hurafeci âlimler de onlara, bu yaptıklarının şeriata uygun olduğunu söylerlerdi.

Evet, burada maksat sadece putların zararı ve faydası olmadığını inkâr değildir. Çünkü söylendiği gibi bunlar cansız şeylerdir, herhangi bir etkiye sahip değildirler. Ayrıca bu putlara tapınmanın batıl oluşu hala Hindistan'da olduğu gibi yılanlara, ineklere, maymun ve insanlara tapmanın batıl oluşundan daha aşikârdır. İnsana tapmak Ârî Hıristiyanlığının temelidir. Bu inancı İmparator Konstantin ortaya koymuştur. Hıristiyan ve Hint prensiplerine tabi olan cahil Müslümanlar da buna uymuşlardır. Burada asıl maksat, ilahlığa ortak koşmanın batıl olduğunu belirtmektir. Şirk; mabut nasıl olursa olsun Allah'tan gayriye ibadet etmek demektir. Rububiyete ortaklık iki kısımdır: 1- Yaratma ve yönetmede aracı oldukları iddiası. 2- Allah katında kendilerine şefaatçi olacakları tezi. Bu, sadece Allah'ın vahyiyle bilinebilecek ve sırf Rabbin hakkı olan teşri hususunda açık bir yalandır. Birinci kısım şirkin açıklamasına gelince; Allah'tan gayri tapılanlar kim ve ne olurlarsa olsunlar hatta cin ve melek bile olsalar, kendilerine tapanlara, bütün çe-

şitleriyle Yaratıcının, mahlûkata ikram ettiği sebeplerin üstünde şahsi ve gizli bir kudrete dayanarak asla fayda ve zarar veremezler. Bu, ne zatları, ne kerametleri, ne de Yaratıcı katındaki özel konumları itibarıyla diledikle-rine fayda, dilediklerine zarar verme ve dilediklerinden de zararı kaldırma şeklinde mümkündür. Bugüne dek insanlardan olan peygamber ve velilere ibadet edenlerin inandıkları gibi. Bundan dolayı Yüce Allah, peygamberi Muhammed'e (s), Hz. İsa'ya tapmaları hususunda Hıristiyanlara karşı şu delili ileri sürmesini emretti: *"De ki: Allah'ı bırakıp da sizin için fayda ve zarara gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Hakkıyla işiten ve bilen yalnız Allah'tır."*[347] Bu ayet, kabirlere tapanlara ve sarıklıların taraftarlarına karşı bir hüccettir. Bu sarıklılar, sözde kendilerini putlara ibadetten uzaklaştırdıklarını ileri sürdükleri kimselerin ibadetlerini şöyle tevil ediyorlar: Kabirlerdeki bu veliler şehitler gibi Allah katında diridirler. Fayda ve zarar verebilirler. Putlar gibi değildirler. Hâlbuki Yüce Allah, Hıristiyanlara, kendisine pek çok mucize vermesine rağmen İsa Mesih'in, kendisine ibadet edenlere fayda vermeyeceğini söylüyor. Oysa bu sahtekâr şeyhler Hz. İsa'nın, isteyenlere fayda ve zarar verebileceklerine inandıkları Seyyid Bedevi'den, Hz. Hüseyin'den ve Seyyide Zeynep ve diğerlerinden daha faziletli olduğunu kabul ederler. Şunu da kabul ederler ki, Hz. İsa'nın hayatı bedenî olarak, ötekilerin hayatı ise berzah şeklinde devam eder. Ayrıca Hz. İsa'nın mucizeleri kesindir. Ötekilerin kerametleri ise kesin değildir. Aynı şekilde Yüce Allah, peygamberlerin sonuncusu ve en faziletlisi olan peygamberine, hayattayken bile insanlara fayda ve zarar verme gücünün bulunmadığını söylemesini emretmiştir. Nitekim bu sûrenin 49. ayetinde gelecektir.

Allah Katında Şefaatçiler Arayanlar

"Ve 'Bunlar bizim Allah katında şefaatçilerimizdir.' diyorlar." Yani Yaratıcı Rabbin sadece Allah olduğuna imanları sebebiyle putların bizzat fayda ve zarar veremeyeceklerine inanmakla beraber onlara ibadet gerekçesi olarak şunu söylüyorlar: "Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir. Biz onların heykellerine saygı göstererek, kokulayıp tavaf ederek, adaklar sunarak, kurbanlar kesilirken adlarını söyleyerek, onlara dua edip yardım isteyerek kendilerine tapıyoruz. Çünkü onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir. Onlar bizi Allah'a yaklaştırıyorlar. İtibarları sebebiyle belaları

347 Mâide, 5/76.

defediyorlar, istediğimiz nimetleri veriyorlar." Bunu müşriklerden, öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenler söylüyor. Hâlbuki onlar ahirette Allah'a kavuşmayı ummuyorlar. Şayet onlar ahiretin varlığına inansalatr, kendilerinin orada dünyadaki gibi olacaklarını iddia ederler. Nitekim Yüce Allah onlardan bunu şöyle hikâye ediyor: *"Ve: Biz mal ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz, dediler."* ([348]). Kâfir hakkında da Allah şöyle buyurdu: *"Andolsun ki, kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona bir rahmet tattırsak; bu benim hakkımdır, kıyametin de kopacağını sanmıyorum. Rabbime döndürülmüş olsam bile muhakkak O'nun katında benim için daha güzel şeyler vardır."*[349] Rivayet edildiğine göre müşriklerin azgınlarından Nadr b. Haris şöyle demiş: "*Şayet kıyamet varsa Lât ve Uzzâ bana şefaat ederler.*" Bunun gibi Allah'tan gayriye ibadet eden herkes, dünyada olduğu gibi ahirette de putlarının kendilerine şefaat edeceklerine inanırlar. Şirk inancının esası şudur: Müşriklerin Allah'tan istedikleri her şey ancak O'na yakın olan kimseler aracılığıyla olur. Çünkü insanlar bizzat Allah'a yakın olamazlar, O'na doğru adım atamazlar, zira onlar günahlarla kirlenmişlerdir. Tevhid inancında ise böyle değildir. Tevhid inancı, günahkâr kimseye tövbe ederek, rahmet ve mağfiretini dileyerek sadece Allah'a yönelmeyi farz kılar.

"De ki, 'Siz Allah'a göklerde ve yerde O'nun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?" Yani, Ey Peygamber! Cehaletlerini ve Allah'a karşı iftiralarını reddederek onlara şunu söyle: Yeryüzündeki has kullarından, gökyüzündeki meleklerinden olan bu şefaatçilerin durumuna dair sizin bilip de, Allah'ın bilmediği bir şey mi var ki, O'na haber veriyorsunuz? Şayet yerde ve göklerde Allah katında sizin için şefaatçiler olsaydı, Allah onları sizden daha iyi bilirdi. Çünkü göklerde ve yerde hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Katında yakınlığı olan kimseleri, kendisiyle kulları arasında fayda ve zarar noktasından ihtiyaçlarını gidermede, onları kendisine yaklaştırmada aracı kılması O'na nasıl gizli kalır? Yani halkının durumlarını bilmeyen, bakanlar, sekreterler ve komutanlar aracılığı olmadan isteklerini halk üzerinde uygulamaktan aciz olan kralların aracıları gibi Allah'ın da aracıları olur da, O bunları nasıl bilmez? **"Allah onların ortak koştukları şeylerin hepsinden münezzehtir."** Yani biz onu, müşriklerin kendisine şefaatçi ve aracıları ortak koşmalarından tenzih ederiz. O'nun böyle şeylerden yüce ve müstağni olduğuna inanırız

348 Sebe, 34/35.

349 Fussilet, 41/50.

ve onların bunu Allah'a yaklaşılan bir din sayarak iftira etmelerinden de Allah'ı tenzih ederiz. Bu ifade, verilen cevabın ekidir. Şirkte Rabblik ve ilahlık makamının nasıl alçaltıldığını, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın, kullarından cahil ve aciz krallara nasıl benzetildiğini açıklamaktadır. Kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî; *yüşrikûn* kelimesini *tüşrikûn* olarak muhatap sığasıyla okudular. Buna göre bu, cevabın tamamlanmasını ifade etmektedir. İki türlü okumanın hikmeti; Allah'ı hem gaipten hikâye, hem de hâzırdan hitap şeklinde her türlü şirkten tenzihtir.

Bu cevapta dinin esaslarından birisi vardır, o da şudur: Şüphesiz ki Rabbin gayp âlemine dair işleri ancak vahiyle tevkifi olarak bilinebilir. Belirtildiği şekilde Allah katında aracılar edinmek de aynıyla şirktir. Fakat Ezher hocalarından bazıları aracılığı akla dayanarak ispata kalkıyorlar. Sanki bu aracılık aşılmış gibi buna aykırı olan muhkem ayetleri ve üzerinde ittifak edilen hadisleri tahrif ediyorlar. Öyle ki, kabirlerinde ölülere dua edip onlardan yardım dilemeyi bile mubah görüyorlar, buna delil olarak da onların kabirlerde diri olduklarını, batılıların da ruhların varlığını ve insanlarla ilişkilerini ispat ettiklerini öne sürüyorlar. Fakat bunu söyleyen azınlıktaki âlimler, bu ruhların fayda ve zarar vereceğini, Allah katında şefaatçi olacaklarını söylemiyorlar. Böyle söylemiş olsalar bile biz onların sözlerini alıp dinimizin nasslarına aykırı hareket edemeyeceğimiz gibi, ayrıca bunların doğruluğunu ispat için nassları tevile de gidemeyiz.

Ezher resmi meşihatının bu isimle çıkan ve bütün İslam âlemine bid'at ve hurafe yayan bir mecmuası var. Sünnete ve selef-i salihinin yoluna ve Allah'ın en sağlam ipi olan Kur'an'a bağlı olanlara saldırıyor ve bunu da: *"Bize düşen; dinin tamamını fukaha ve kelamcıları hatta sadece müçtehit imamları değil, son devir âlimlerini taklit edenlerin kitaplarından da almalıyız"* teziyle yapıyorlar.

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿19﴾

19- **İnsanlar birtek ümmet idi, sonra ayrılığa düştüler, eğer Rabbinden daha önce geçmiş bir hüküm olmasaydı, ihtilaf edip durdukları şeyler hakkında şimdiye kadar aralarında hüküm verilmiş, bitmiş olurdu.**

Sûrenin başından buraya kadar sözün akışı içinde ifade edildi ki; Muhammed'î vahyi inkâr hususunda Mekkelilerin tavrı da, kendilerinden önce peygamberlerini tekzip edenlerin tavrı gibi oldu. Aynı şekilde peygamberlerinden acele azap istemeleri, eskilerin de kendi peygamberlerinden acele azap istemeleri gibi oldu. Bu arada insanoğlunun bazı tabiatları özellikle de acelecilik ve münassebetsizlikte kâfirlerin bazı tavırları, zorluk anında samimiyetle Allah'a yalvarıp, bolluk zamanında unutmaları, putların, Allah katındaki itibarları sayesinde kendilerine fayda sağlayıp, zararı defedecekleri inancıyla onları Allah nezdinde kendilerine şefaatçi sayarak Allah'a şirk koşmaları gibi hususlara temas edildi. Sonra da insanların vahdet içinde olduklarını, bu meyanda ihtilaf ve ayrılığa düştüklerini ifade eden bu ayet geldi. Bu ayetle öncekiler arasındaki uyum fevkalade güçlüdür.

İlk Ümmetin İhtilafa Düşmesi

"İnsanlar birtek ümmet idi, sonra ayrılığa düştüler." Denildi ki; burada bahsedilen insanlardan maksat, Araplardır. Çünkü onlar İbrahim Peygamber'in, Hanif (tevhid) dinine tabi idiler. Fakat Buhari'de de sabit olduğu üzere Amr b. Luhay adında birisi çıkıp, aralarında Allah'tan başkasına tapma âdetini icat etmiş, onlara putlar yapmış, böylece bir kısmı şirk koşarak, bir kısmı da hanif dinine bağlı kalarak ihtilafa düşmüşler.[350]

Dendi ki -tercih edilen görüş de budur- ayette belirtilen insanlardan maksat bütün insanlardır. Çünkü onlar fıtrata uygun tek bir ümmet halindeydiler. Tek bir aile gibi sade bir hayat yaşıyorlardı. Neticede çoğaldılar, yayıldılar. İhtiyaçları değişen, menfaatleri çatışan boylar, kabileler ve kavimler haline geldiler. Menfaat hususunda birbirleriyle çatışıp, kavga ettiler. Doğru yola gelmeleri ve ayrılıkların giderilmesi için Allah onlara peygamberler gönderdi. Bu peygamberlere vahiy yoluyla kitaplarını indirdi. Sonra bizzat bu kitaplar hususunda aralarındaki kıskançlık ve keyfilikler yüzünden ihtilafa düştüler. Buna dair açıklama ve bu konuda müfessirlerin görüşleri ve tercih edilen rey Bakara Sûresi 213. ayetin tefsirinde geçti.

"Eğer Rabbinden daha önce geçmiş bir hüküm olmasaydı, ihtilaf edip durdukları şeyler hakkında şimdiye kadar aralarında hüküm ve-

---

350 Arap putperestliğinin tarihi konusunu En'âm Sûresi 144. ayetinin tefsirinin akabinde ele aldığımız müstakil bir bölümde açıklamıştık. İlgili bölüme bak.

rilmiş, bitmiş olurdu." Yani Rabbinin, insanların cezasını genel olarak ahirette vereceğine dair ezeldeki hak ve kesin sözü olmasaydı, onlardan azgın olan batıl ehlini helak ederek cezalarını peşin olarak dünyada verirdi. Ayette geçen *kelime*'den maksat; bu sûredeki şu ayettir: *"Şüphesiz ki Rabbin, kıyamet günü onların ihtilaf etmekte oldukları şeyler hakkında hükmedecektir."*[351] Aynı anlamda başka sûrede de geçmektedir. Bu ayet, insanları kavga ve düşmanlığa götüren ihtilaflar ve özellikle de Allah'ın Kitabı konusundaki ihtilaflar için bir tehdit içermektedir. Zira Allah Kur'an'ı, kavgayı gidermek, insanlar arasında birlik ve uyumu sağlamak için indirmiştir. Bunun izah ve hikmeti Bakara Sûresi 213. ayetin tefsirinde ve başka yerlerde geçmişti. Hûd Sûresi'nin 117. ayetinin tefsirinde bunun hikmetini ve insanların ihtilafa elverişli yaratılmalarındaki hikmeti tekrar ele alacağız.

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ
لِلَّهِ فَانتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُم مِّنَ الْمُنتَظِرِينَ ﴿20﴾

20- **Bir de 'Ona, Rabbinden daha başka bir âyet indirilse ya!' diyorlar. De ki: 'Gaybı bilmek ancak Allah'a mahsustur, bekleyiniz bakalım, ben de sizinle beraber bekleyeceğim şüphesiz.'**

Söz, müşriklerden vahyi ve dirilmeyi inkâr edenlerle ilgilidir. Önce onların kendileri gibi bir insana vahiy gelmesinden hayrete düşmelerini hikâye etti ve onlara karşı şirklerinin ve dirilişi inkârlarının batıl olduğunu ispat eden çeşitli delilleri ortaya koydu. Sonra onların peygamberden, üslubu, nazmı, ilimleri ve hidayetiyle Yüce Allah'ın kelamı olduğuna delalet eden başka bir Kur'an getirme veya onu değiştirme taleplerini hikâye etti ve bildiğin delillerle onları reddetti. Daha sonra bu ayetle de, Rabbinin kendisine Kur'an'da da Onun peygamberliğine dair ilmi ve akli deliller bulunmadığı gerekçesiyle Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkârlarını hikâye etti ve bunlara cevap verdi. Bu cümle, müşriklerin peygamberliği inkâr konusundaki söz ve davranışlarını hikâye eden önceki cümleye ve Rasulullah'ın (s) tevhide ve dirilişe imana davet ettiği cümleye atfedilmiştir. Yoksa sadece yakınlığından ve her birinin muzari sığasıyla gelmesinden ötürü onlardan son

---

351 Yûnus, 10/93.

hikâye ettiği 18. ayete atfedilmiş değildir. Çünkü burada hikâye edilenle, öncesinde hikâye edilen arasında ne konu özelliği, ne de münassebeti vardır. Ayrıca sadece başka bir Kur'an getirme veya onu değiştirme tekliflerine dair kendilerinden naklettiği sözlere de atfedilmiş değildir. Çünkü bu konudaki 15. ayet hem uzakta, hem de mazi sığasıyla gelmiştir. Hâlbuki bu ayet muzari olarak gelmiştir.

Zemahşeri ise *Keşşâf*'ta muzarinin tercihi konusunda şöyle demiştir: Buradaki muzari oradaki mazi anlamındadır. Muzarinin maziye tercih edilmesi, bu sözün devamlılığına delaleti açısındandır. Çünkü onların bu konuyla ilgili adet ve tavırları bu kötü tasavvuru daima akıllarında tutmak şeklindedir. Zemahşeri gerekçede doğru söylemiş olsa da, tercihte hata etmiştir. Doğrusu ise şudur: Sözün akışı içinde birbirine atfedilen cümleler arasındaki kapsamlı mana, geneldeki inkâr çeşitlerinin hikâye edilmesidir. Çünkü burada, öncesinde ve ilerideki 38 ve 48. ayetlerde ifadenin muzari gelmesi, inkâr konusundaki sözlerinin tekrarlanıp durmasından dolayıdır. Hz. Peygamber'e kevni bir mucize gelmesi talepleri de onlar tarafından defalarca tekrarlanmıştır. Bunlar değişik sûrelerde zikredilmiştir. Bu sûreden önceki ve sonraki sûreler de bu tekrarın yapıldığı sûrelerdir. Bunu delilleriyle açıklayacağız.

Hz. Muhammed'den Mücize İsteği

"Ona, Rabbinden daha başka bir ayet indirilse ya!' diyorlar." Yani onlar, Muhammed'e (s) de bize bahsettiği diğer peygamberlere inen mucizeler gibi kevni bir mucize inmeli değil mi? dediler ve demeye de devam ediyorlar. Yüce Allah burada onlardan bu teklifi özet olarak hikâye ediyor ve cevabını da özet olarak veriyor. Zira bu teklif ve verilen cevap başka sûrelerde geniş olarak geçti. Frenk kâfirleri ve Mısır'daki dinsiz çömezleri bundan gafil oldukları için benzeri şeyler söylüyorlar ve diyorlar ki; Peygamber Mekke'de müşriklerle münazaradan kaçıyordu. **"De ki: 'Gaybı bilmek ancak Allah'a mahsustur."** Mucizeler de Allah katındaki gaybi işlerdendir ve sadece O'nun elindedir. Çünkü bunlar beşer kudretinin üstündeki harikulade işlerdendir. Ben ise sadece bir insanım. Ben ancak Allah'ın bana bildirdiklerini bilebilirim. **"Bekleyiniz bakalım, ben de sizinle beraber bekleyeceğim şüphesiz."** Yani ben de Rabbimin bana ve size ne yapacağını bekleyenlerdenim. Nitekim Yüce Allah, Hz. Peygamber'e, Kur'an'a iftira ediyor, suçlamasını

hikâye ettikten sonra şöyle buyurdu: *"De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."*[352] Bu sûrenin sonundaki şu ayet, Rasulullah'ın (s) ve onların ne beklediklerini açıklamaktadır: *"Onlar kendilerinden önce gelip geçmiş toplumların acıklı günlerinin benzerlerinden başkasını mı bekliyorlar? De ki: Haydi bekleyin. Ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim."*[353] Burada onları azapla korkutma vardır. Bu azap da iki kısımdır: 1- Kökünden yok etmek ki; bu, peygamberlerine mucize getirmelerini teklif edip de, mucizeden sonra da inat ve inkâra devam edenlerin azabıdır. 2- Mucize gösterilmeyenlerin azabı ki; bu azap da, dünyada kendilerinin mahrum bırakılmaları, peygamberlerin onlara galip gelmesi ve arkasından da ahiretteki azaptır.

Allah Teâlâ onlardan bazı sûrelerde bir veya birkaç belirsiz mucize istediklerini de hikâye etti. Ayrıca başka sûrelerde de belirli mucize teklif ettiklerinden bahsetti. Bu sûrelerin bazıları şunlardır: Hicr, 15/6-8; En'âm, 6/8, 9 39, 41, 109, 11; Enbiyâ, 21/5; Ankebût, 29/5; Ra'd, 13/8, 28. Buralarda başka cevaplar da vardır. En'âm Sûresi'nde ise, mucizelerin onların inat ve ısrarını artırmaktan başka bir işe yaramayacağı uzun uzun anlatılmıştır. Böylece onlara kökten helak azabı hak olmuştur. Fakat kökten helak azabı, Yüce Allah'ın son Peygamberi gönderme hikmetine aykırıdır. Bunun açıklaması öncekiciltlerde geçti. Oralara müracaat edile. Sonra Enbiyâ Sûresi'nde bu durumu özet olarak şöyle belirtti: *"Bunlardan önce helak ettiğimiz hiçbir belde iman etmemişti. Şimdi bunlar mı iman edecekler."*[354] Sonra Ankebût Sûresi'nde bu taleplerine şöyle cevap verdi: *"Kendilerine okunmakta olan Kitap'ı sana indirmemizonlarayetmemişmi?"*[355]

Fakat Yüce Allah, müşriklerin tekliflerini redle birlikte, bu teklifleri detaylı olarak bundan önce inen sûrelerde açıkladı. Mesela Furkân Sûresi'nde şöyle buyurdu: *"Onlar şöyle dediler: Bu ne biçim peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor. Ona bir melek indirilmeli, kendisiyle birlikte o da uyarıcı olmalıydı. Yahut kendisine bir hazine verilmeli veya kendisinden faydalanacağı bir bahçesi olmalıydı."*[356] Sonra Yüce Allah İsrâ Sûresi'nde onların Hz. Peygamber'den

352 Ahkâf, 46/9.
353 Yûnus, 10/102.
354 Enbiyâ, 21/6.
355 Ankebût, 29/51.
356 Furkân, 25/7,8.

birkaç mucizeden birini göstermesini istediklerini ve imanlarının buna bağlı olduğunu ileri sürdüklerini hikâye etti. İnsanların ve cinlerin Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz kaldıklarını ve Kur'an'da insanlar için her türlü temsili getirdiğini beyan ettikten sonra şöyle buyurdu: *"Onlar: Sen bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça, biz sana asla inanmayacağız, dediler."*[357] Tekliflerini içeren 90, 91, 92 ve 93. ayetten sonra Yüce Allah, Rasulü'ne (s) onlara karşı şu cevabı vermesini telkin etti: *"De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben sadece beşer bir elçiyim. Zaten kendilerine hidayet rehberi geldiğinde, insanların ona inanmalarını engelleyen sadece: Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi? demeleridir. Sen onlara de ki: Eğer yeryüzünde yerleşmiş gezip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderirdik."*[358] Yani onlara cevabında, sözlerine karşı hayret ifade eden tesbihle, Rabbini tesbih et. Kendinin de onlar gibi bir insan olduğunu hatırlat. Tabiat kanunlarına karşı harikalar ifade eden mucizeler getirmek insanın kudreti dâhilinde değildir. Bunların da musibeti, kendilerinden öncekilerinin musibetinin aynıdır. Zira onlar da peygamberlerinin getirdikleri gerçekleri düşünmemişti. Hâlbuki gerçek ortay çıkınca, akıllı kimseye düşen ona uymaktır. Fakat onlar kendilerine gelen peygamberleri küçümsediler. Çünkü onlar da insandı, kendilerine meleklerin peygamber olmasını teklif ettiler. Şayet yeryüzünde insanlar gibi, melekler de dolaşsaydı ve mesaj almaları mümkün olsaydı, onlara da peygamber olarak melekler inerdi. Sonra onlara şunu açıkladı: Şayet peygamber olarak melek gelirse o ancak azap indirmek için gelir ve Allah onu yine insan şeklinde gönderir. O takdirde yine onun da kendileri gibi insan olduğunu ileri sürerlerdi. Nitekim Hicr Sûresi'nde onların peygamberlere hitabını hikâye ederek şöyle buyurdu: *"Eğer doğru söyleyenlerden idiysen, bize melekleri getirmeliydin. Biz melekleri ancak hak ile indiririz. O zaman onlara mühlet verilmez."*[359] *"Muhammed'e bir melek indirilseydi ya! dediler. Eğer biz böyle bir melek indirseydik, elbette iş bitirilmiş olurdu. Artık kendilerine göz bile açtırılmazdı. Eğer peygamberi bir melek kılsaydık, muhakkak ki onu insan sûretine sokar, onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük."*[360]

357 İsrâ, 17/90.
358 İsrâ, 17/94,95.
359 Hicr, 15/7,8.
360 En'âm, 6/8,9.

İsrâ Sûresi'nde Yüce Allah Hz. Peygamber'e, kendisine kevni mucizeler göndermemesinin hikmeti ve sebebi konusunda başka bir hüccet daha bildirdi. O da şu ayette belirtiliyor: *"Bizi mucizeler göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin bu ayetleri yalanlamış olmalarıdır."*[361] Yani Kureyş'in istediği mucizeleri göndermekten bizi alıkoyan tek şey; Âd ve Semûd gibi aynı karakterde olan önceki kavimlerin bu mucizeleri yalan saymış olmalarıdır. Şayet Kureyşlilere de mucizeler indirilseydi, öncekiler gibi onlar da yalan sayarlar ve kanunumuz gereği onlar da kökünden helakı hak ederlerdi. Hâlbuki biz onları kökten helak etmemeyi kararlaştırdık. Zira onlar son peygamberin devam edecek ümmetidirler. Son peygamber herkese şamil genel bir rahmettir. Onların içinden iman edenler olduğu gibi, ileride imanlı nesiller de çıkar. Sonra Yüce Allah istenen mucizeleri tekzip edip helak olan bazı ümmetleri zikretti. Biz bunu Kadı Beydavi'nin veciz ifadesiyle aktarıyoruz: İstekleri üzerine *"Biz Semûd'a açık bir mucize olarak bir dişi deve vermiştik."* Ayetteki *mübsıraten* kelimesi; açık, basiret sahibi veya onları basiret sahibi yapan anlamındadır. *"Onlar ise onu boğazlayarak zâlim oldular."* Yani onu boğazlamak sûretiyle kâfir olup, kendilerine yazık ettiler. *"Oysa biz"* teklif edilen *"mucizeleri ancak korkutmak için göndeririz."* Yani kökünden kazıyacak azaptan sakındırmak için göndeririz. Şayet korkmazlarsa o takdirde azap iner.

Furkân Sûresi'nden sonra ve İsrâ Sûresi'nden önce nazil olan Kasas Sûresi'nde ise Musa Peygamber'in (a) doğması, büyümesi, Firavun'dan kaçıp Medyen'e gitmesi ve Sina'da peygamber olması gibi detaylar. Kıssanın sonunda[362] Yüce Allah açıkça bunların Hz. Peygamber'in peygamberliğine delalet ettiğini belirtti. Zira Rasulullah (s) bu konuda bir şey bilmiyordu. Bunlar gaybi bilgilerdendi. Vahiy bahislerinde bunlar geçmişti. Sonra Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Bizzat kendi yaptıklarından dolayı başlarına bir musibet geldiğinde: Rabbimiz! Ne olurdu bize bir peygamber gönderseydin de, ayetlerine uysak ve mü'minlerden olsaydık, diyecek olmasalardı seni göndermezdik. Fakat onlara tarafımızdan o hak gelince: Musa'ya verilen mucizeler gibi, ona da verilmeli değil miydi? dediler. Peki, daha önce Musa'ya verileni inkâr etmemişler miydi? Birbirini destekleyen iki sihir! demişler ve şunu söylemişlerdi: Doğrusu biz hiçbirineinanmıyoruz."*[363]

---

361 İsrâ, 17/59.

362 44 ve 45. ayetler.

363 Kasas, 28/47,48.

Gerek özet, gerekse detaylı olarak anlatılan ve birbirlerini açıklayan kevni mucizelerle ilgili teklifler hakkında varit olan haberlerin özeti şudur: İslam'dan kesin olarak anlaşılan netice şudur ki: Yüce Allah bu Kur'an'ı, son Peygamberin peygamberlik belgesi yapmıştır. Bu Kur'an hidayet konusunda pek çok akli, ilmi ve ıslahi ayetleri içine aldığı gibi, gayp haberlerini, üslup, nazım ve etki hususunda icazı da içermektedir. Biz bunları bu sûrenin tefsirinin başlangıcında ara başlık halinde vahyi ispatla ilgili bölümde detaylı olarak açıkladık. Yüce Allah, Peygamberine başka ilmi ve kevni mucizeler vermiş fakat bunları onun peygamberliğine hüccet saymadığı gibi, ümmet'in şiddetle ihtiyaç duyduğu zaruret hallerinde vaki olmuştur. Bunun açıklaması daha önce geçmişti.

Bu ayetlerden çıkan bu kaideyi, Buhari, Müslim, Tirmizi ve Nesâî'nin, Ebu Hureyre'den merfu olarak rivayet ettikleri şu hadis teyit etmektedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Hiçbir peygamber yoktur ki, ona insanların inanmak zorunda kalacağı bir mucize verilmiş olmasın. Bana verilen ise, Allah'ın bana vahyettiği Kur'an'dır. Ben kıyamet günü peygamberler arasında ümmeti en fazla peygamber olmayı umuyorum."*[364] Ancak ay'ın yarılmasıyla ilgili Buhari, Müslim ve diğer hadis kitaplarındaki metin ve senet itibarıyla birtakım zaaflar ve ayrıca ilmi, akli ve tarihi birtakım zorluklar taşıyan rivayetler bu ayetle ters düşüyor. Biz bunları *Menâr Mecmuası*'nın 30. cildinde açıkladık ve dedik ki; teklif edilen kevni mucizelere cevap verildiğinde inanmayanların kökünden helak edileceğine ve Rasulullah'ın (s) mucizesinin sadece Kur'an'dan ibaret olduğuna dair Buhari ve Müslim'in sahih hadisiyle desteklenen Kur'an ayetlerinin delalet ettiği gerçek, hiçbir şeyin karşı koyamayacağı derecede açık bir gerçektir. Yüce Allah bize ömür verir, lütfuyla bu tefsiri tamamlamaya muvaffak kılarsa, bu meseleyi Kamer Sûresi'nin tefsirinde tekrar ele alacağız.

وَإِذَا أَذَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً مِّن بَعْدِ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُمْ إِذَا
لَهُم مَّكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا
يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿21﴾ هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ
وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ

364 Buhari, *Fadâilü'l-Kur'ân*,1; Müslim, *İman*, 239.

طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ
الْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا
اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِ
لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿22﴾ فَلَمَّا أَنجَاهُمْ إِذَا هُمْ
يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ
عَلَىٰ أَنفُسِكُم مَّتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ
فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿23﴾

21- İnsanlara dokunan bir sıkıntıdan sonra, bir rahmet tattırdığımız zaman, ayetlerimiz hakkında derhal bir hileye girişirler. De ki: 'Allah'ın mukabelesi daha çabuktur!' Haberiniz olsun ki, elçilerimiz olan melekler yaptığınız hileleri yazıp duruyorlar.

22- Sizi karada ve denizde gezdirip dolaştıran O'dur. Hatta gemilerde bulunduğunuz ve o gemiler, içindekilerle beraber hoş bir esinti ile akıp gittikleri ve tam keyiflendikleri sırada o gemilere şiddetli bir fırtına gelir çatar ve her taraftan onlara dalgalar gelmeye başlar. Bütünüyle kuşatılıp artık bittiklerini sanırlar. İşte o vakit tam ihlâs ile Allah'a yalvarır ve dindar olurlar: 'Eğer bizi buradan kurtarırsan, andolsun ki, şükredenlerden olacağız.' derler.

23- Sonra Allah onları oradan kurtarır, kurtulur kurtulmaz yeryüzünde çeşitli taşkınlıklara başlarlar. Ey insanlar taşkınlığınız sırf kendi zararınızadır. Şu değersiz dünya hayatının bir süre tadını çıkarınız, sonra nasıl olsa dönüp bize geleceksiniz. Biz de bütün yaptıklarınızı tek tek size haber vereceğiz.

Peygamberliğe delil olmak üzere kevni mucize isteklerine verilen cevap, ayetlerin de detaylı olarak ortaya koyduğu gibi, bu inatçı müşriklerin ayetlere inanmadıklarını ve mucizeleri gözleriyle gördüklerinde bile gururlanıp, inkâr ettiklerini gösterince Yüce Allah, fiil ve hikmetlerindeki vahdaniyetine delalet eden kevni ayetlerine dair ona bir misal getirdi. Bu misal, bu inatçı müşriklerin bu ayetlere karşı tuzak kurduklarını ve bunların sadece

onların sapıklığını artırdığını da ifade ediyordu. Yüce Allah şöyle buyurdu: **"İnsanlara dokunan bir sıkıntıdan sonra, bir rahmet tattırdığımız zaman..."** Burada şart manası ifade eden **izâ** ve 12. ve 15. ayetteki **izâ** aynı doğrultudadır. Ayetteki **zevk** kelimesi, lügat itibarıyla ağız yoluyla tadı hissetmektir. Onu hisseden şey, dildeki özel bir sinirdir. Mecazi anlamda rahmet ve nimet gibi tada uygun olan azap ve ceza gibi acı veren şeyler için de kullanılır. Ayetteki **darrâ** kelimesi, faydanın zıttı olan zarar halidir. Bunun da zıttı, sürûrdan gelen *serrâ* kelimesidir. Yani acısı insanlara dokunan bir sıkıntıyı, kendilerine en kâmil manada lezzetini tattırdığımızda -çünkü zıttı olan acının kalkmasından sonra rahmetin tattırılması daha mükemmel ve zevkli olur- **"ayetlerimiz hakkında derhal bir hileye girişirler."** Buradaki **izâ**, sürpriz (fücâiyye) anlamındadır. Cümle ise, önceki şart cümlesinin cevabıdır. Onlardan sadır olan, şükür yerine, hayret edilecek şekilde hemen hileye koşmaktır. Şayet rahmet, toprağa hayat veren, bitkileri bitiren, sütleri çoğaltan bir yağmur olsa, bunu yağdıran rüzgârdır, derler. Şayet bu rahmet bir felaketten veya kendilerini fakirleştiren felaket sebeplerinden kurtuluş şeklinde olsa, bunu da tesadüflerle izaha kalkarlar. Bu rahmetin sebebi peygamberlerinin duası olsa, Allah'ın ona olan ikram ve desteğini inkâr ederler. Nitekim Firavun ve kavmi, Hz. Musa'nın mucizelerinin peşinden böyle yapmışlardı. Mekke müşrikleri de önce Hz. Peygamber'in bedduasıyla uğradıkları kıtlığın sonra da yine Rasulullah'ın (s) duasıyla bu kıtlığın kalkmasının ardından aynı şekilde davranmışlar, bu onların sadece hile, inkâr, inat ve nankörlüklerini artırmıştı.

Buhari ve Müslim'in, Abdullah b. Mesud'dan rivayet ettiklerine göre; *"Kureyş Rasulullah'a (s) karşı gelince o da onlara Yusuf Peygamber dönemindeki kıtlık gibi bir kıtlığa uğramaları için beddua etti. Bunun üzerine ağır bir kıtlığa uğradılar. Yokluktan ötürü kemik ve leş yemek durumunda kaldılar. Öyle ki bazıları açlıktan ötürü kendisiyle gökyüzü arasındaki şeyleri duman halinde görmeye başladı. Bunun üzerine Yüce Allah şu ayeti indirdi: 'Şimdi sen göğün, insanları bürüyecek açık bir duman çıkaracağı günü gözetle. Bu, elem verici bir azaptır.*[365] *Neticede Hz. Peygamber'e gelinip dendi ki: 'Ey Allah'ın Rasulü! Mudar için yağmur talep et. Çünkü kıtlıktan helak oldular.' Rasulullah'da (s) hayretle: 'Mudar mı?' dedi.* Başka bir rivayete göre ise, *Hz. Peygamber'e Ebu Süfyan geldi ve şöyle*

365 *Duhâ, 93/10,11.*

dedi: 'Ey Muhammed! Sen akrabaları gözetmeyi emrederek geldin. Hâlbuki kavmin helak oluyor. Allah'a dua ediver.' Rasulullah da (s), dua etti. Allah da onların azabını kaldırdı ve yağmura kavuştular. Fakat yine eski hallerine ve şu ayette ifade edilen hilelerine döndüler. 'Hatırla ki, kâfirler sana tuzak kuruyorlardı.'"[366]

Bu ayetin, A'râf, 98 ve Âl-i İmrân 54. ayetlerin tefsirinde **mekr** kelimesinin lügat anlamını, iyi ve kötü şekilde olabileceğini ve Allah'a nispet edilişinin manasını açıklamıştık. Netice olarak diyoruz ki: *Mekr;* kendisine uygulanan kişiyi ummadığı ve beklemediği sonuca götüren gizli bir tedbirdir. Allah'ın mekri ise; insanlara gizli kalan tedbiridir. Bu ancak bütün kâinat nizamıyla ilgili hükmünü tamamlaması ve kanunlarını uygulamasıyla meydana gelir. Tamamı adalet, hak ve güzelliktir. Fakat insanları üzen kısmına adalet ve karşılık da olsa, şer ve kötülük adını veriyorlar. **"De ki: 'Allah'ın mukabelesi daha çabuktur."** Yani Ey Peygamber! Sürpriz ifade eden **izâ** edatının da ifade ettiği gibi, hileye koşan bu kimselere deki: Allah tuzak kurmada sizden daha süratlidir. Daha âlemin işleri tedbir ve meydana gelmeden amellere verilecek cezayı takdir konusunda hilenize karşı ahiretten önce sizi dünyada cezalandıracağı malumdu. O bunu bilir. Zira bu hususta hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Yüce Allah bunu şu sözüyle desteklemiştir: **"Haberiniz olsun ki, elçilerimiz olan melekler yaptığınız hileleri yazıp duruyorlar."** Yani Allah'ın, insanların amellerini tespitle ve ahiretteki hesap için onları yazmakla görevlendirdiği **hafaza melekleri** bunları yazar. Tuzağın yazılması demek, mekre/hileye götüren ilgili amellerin yazılması demektir. Mekrin mastar manası olan niyetin de yazılması mümkündür. Bu cümle Cenabı Hakkın, Peygamberine kendisinden mana yönünden değil de, vahiy lafızları olarak nakletmesi cihetiyle, telkin ettiği cevabın tamamlanması mahiyetindedir. Bundan dolayı tebliğe kul lafzı giriyor. Bu, Allah'ın insanlara özel hitabıyla birlikte Hz. Peygamber'e yöneltti̇ği hitaptır. *"De ki: Ey kâfirler!"* hitabında olduğu gibi. Bunun benzeri Kur'an'da çoktur. Ben diyorum ki: Hz. Peygamber onlara ayetin tamamını yani, Allah'ın onlardan hikâye ettiğini ve kendisine onlara cevap vermesini emretmesini bile tebliğ etti. Bu durum tek başına değil bütün sûrenin kapsamı içinde mevcuttur. Bu tespit benzeri durumlar için de yapılabilir.

---

366 Enfâl, 6/30.

Bu tespitten de anlaşılacağı gibi, mesele Hz. Peygamber'in kendiliğinden onlara: *"Allah'ın tuzağı daha çabuktur"* ayetini söylemesi ve gaybetten, *"Haberiniz olsun elçilerimiz"* ifadesindeki mütekellime geçiş şeklindeki iltifatı izahta zorluk çekileceği meselesi değildir. Zira Kur'an'ın bu konudaki üslubu budur. Bu ifade Yüce Allah'ın, melekleri amelleri yazma işine memur etmesini tasvirde gaybet zamiriyle *"Haberiniz olsun elçilerimiz"* ifadesinden daha beliğdir. Çünkü *biz* şeklindeki çoğul zamirinde bu hassas sistem ve muhteşem idaredeki azameti tasvir vardır. Arapça'nın zevkine eren herkes bu azameti sezer. Batılı dilcilerin de itiraf ettikleri gibi Arapça; Allah'ın azametini, kemalini ve sıfatlarını ifade hususunda kendi lisanlarından daha üstündür. Bu iltifat sanatının bir misali de şu ayettir: *"De ki: Rabbimin sözleri için deniz mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave getirsek dahi, Rabbinin sözleri bitmeden deniz tükenecektir."*[367] Nafi ve Yakup, **temkürûn** kelimesini, *yemkürûn* şeklinde okumuşlardır. Bunun faydası, ifadenin muhataplara şamil olduğu gibi gaiplere de şamil olmasıdır.

Biz hafaza meleklerinin insanların amellerini yazmalarını ve bundaki hikmeti En'âm Sûresi 61. ayetin tefsirinde detaylı olarak açıklamıştık. Ondan önce de bütün mahlûkatın kaderlerini yazıklarını da aynı sûrenin 59. ayetinin tefsirinde izah etmiştik. Dileyen tefsirin ilgili bölümüne müracaat etsin. Özetiyle yetinmek isteyenin de şuna inanması yeterlidir. Melekler amelleri gaybi bir tarzda yazarlar. Yüce Allah bizi bunun mahiyetini bilmekle sorumlu tutmadı. Ancak hakka, adalete ve hayra sarılıp zıtlarından kaçınmamız için bizi murakabe etmek üzere amelleri tespitte sağlam bir nizama sahip olduğuna inanmakla mükellef kıldı.

Ayetteki lâfzî inceliklerden birisi de *esreu* kelimesinin *hasune* ve *dahume* gibi sülasi aslı üzere ism-i tafdil olmasıdır. Masdarı *serean* ve *sür'aten*'dir. İsm-i faili ise *seriun*, *serîun* ve *sirâun*'dur. Çoğunlukla rubaiden *esreu* olarak kullanılır. *Lisanü'l Arab*'a göre Sibeveyh arada şöyle bir fark olduğunu söyler: *Esreu* kalıbı, bunu bizzat kendisinden istemesi ve yürüyüşte acele etmek gibi kendini zorlamasıdır. *Seriun* kalıbı ise fıtri olarak talep etmektir. İbn Cinni *esrea*'yı müteaddi olarak kullandı. Bazı nahivciler *esrea* gibi kelimelerde ism-i tafdilin mutlak cevazına veya hemzesinin geçişlilik ifade etmemesi halinde caiz olacağına kani olmuşlardır.

---

367 Kehf, 18/109.

Fırtınaya Yakalanan Gemi Meseli

Sonra Yüce Allah böyleleri için bir temsil getirdi ki; bu temsil Kur'an'ın en beliğ temsillerindendir. Şöyle buyurdu: **"Sizi karada ve denizde gezdirip dolaştıran O'dur."** Ayetteki *seyr* kelimesi, geçmek, bir yerden başka bir yere intikal etmek demektir. *Tesyîr* ise, bir şeyi veya şahsı hayvan, binek veya gemi gibi üzerinde seyredeceği bir şeyi vererek veya sağlayarak yürür hale getirmektir. Ey insanlar! Yürüme kudreti vererek ve emrinize amade kıldığı deve, diğer hayvanlar ve denizde yüzen gemilerle sizi karada ve denizde yürüten O'dur. (Yüce Allah çağımızda bizi trenler, buharlı vasıtalar ve havada yüzen uçaklarla takviye etmiştir) **"Hatta gemilerde bulunduğunuz."** Yani siz, emrinize verilen gemiye binmiş olarak deniz seyahatlerinizden birindeyken. *Fülk;* sefinenin müfret ve çoğulu için kullanılır. Sefinenin çoğulu ise, *süfun* ve *sefâin*'dir. (*Fülk*'ün müfret ve çoğulu birdir) Burada ise maksat, çoğuldur. Zira ifade çoğul olarak şöyle gelmiştir: **"Ve o gemiler, içindekilerle beraber hoş bir esinti ile akıp gittikleri ve tam keyiflendikleri sırada."** Yani bu gemiler, içindekilerle birlikte tatlı bir rüzgâr vasıtasıyla yürüdüğünde, yani yürüdükleri istikametten esen hafif ve tatlı bir rüzgâr vasıtasıyla yürüdüğünde. Ayette geçen **tayyib** kelimesi, her şey için maksat ve menfaate uygun olan, demektir. *Rızkun tayyibün, nefsün tayyibetün, beldetün tayyibetü'n, şeceratün tayyibetün* denir. Ayetteki *bihim* ifadesi, hitaptan gaybete yöneliş sanatıdır. Faydası ise, Zemahşeri'nin dediği gibi, mübalağadır. Sanki Yüce Allah, onların hallerini başkalarına hatırlatıp, bu durumdan hayrete düşsünler, bu hususta onları takbih ve kınama duygusu hâsıl olsun. Yani onların küfran-ı nimetten sonra bu şekilde tanımlayınca ve içinde bulundukları bu rahat, canlı ve denizin ılımlı havası içindeki güvenli hali ve güzel manzarasından kaynaklanan vaziyet içinde neşelendikleri zaman **"O gemilere şiddetli bir fırtına gelir çatar."** Yani gemiye veya tatlı rüzgâra bir fırtına gelip çatar. Rüzgâr eşyayı kırdı, darmadağın etti, anlamına *"asafeti'r-rîhu"* denir. *Asafe*'nin ism-i faili; *âsıf* ve *âsıfe* gelir. *Nebat*'ın *asfı,* bitkilerin dağılmış, saman haline gelmiş şeklidir. **"Ve her taraftan onlara dalgalar gelmeye başlar."** Yani deniz çalkalanmaya ve yüzeyi tamamıyla dalgalanmaya başlar. Rüzgârın etkisiyle her taraftan dalgalar onlara yönelir. Bu rüzgârlar çeşit çeşittir. Aynı istikametten esen dört rüzgâr. Bunlardan birisi *nükebâ* denilen rüzgârdır ki; muhtelif iki rüzgâr arasında eğri olarak eser. Bir çeşidi de a'sar (hortum)'dır ki, dairevi şekilde eser. Direk gibi havaya yükselir. Onunla birlikte yerin

toprağı ve çakılı da havaya yükselir. Ayrıca estiği yerde denizin suyu ve içerisindeki balık vs. yükselir. Sonra başka bir yere atar. **"Bütünüyle kuşatılıp artık bittiklerini sanırlar."** Yani savaşan düşman, hasmını kuşatıp, kurtuluş yollarını keserek onu tamamen kıstırdığı gibi, onlar da her yönden hücum eden dalgaların kuşatmasıyla artık kesin olarak helak olacaklarına inandılar. Esen fırtına onları deniz dalgalarının arasına sanki derin bir çukura düşer gibi düşürür. Peşinden de dalganın en tepesine fırlatır. Sanki onlar dağın tepesinde şiddetli bir sarsıntıya uğramış gibi olurlar. Bunun üzerine **"İşte o vakit tam ihlâs ile Allah'a yalvarır ve dindar olurlar: 'Eğer bizi buradan kurtarırsan, andolsun ki, şükredenlerden olacağız.' derler."** Bu ayet; *"Siz gemilerde bulunduğunuzda"* cümlesinin içerdiği şart manasının cevabıdır. Yani onlara haber verilen bütün tehditler başlarına gelip, bütün kurtuluş sebepleri kaybolunca sırf O'na boyun eğerek bu sıkıntıdan kurtarması için Allah'a yalvarırlar. Artık O'nunla birlikte, rahatlık zamanında aracı saydıkları herhangi bir dosta, ortağa ve şefaatçiye başvurmazlar ve O'na ibadete azmederek ve yemin ederek şöyle derler: Ya Rabbi! Şayet bizi bu tehlike veya fırtınadan kurtarırsan, nimetlerine karşı nankörlük etmeyip, şükreden mü'minler topluluğundan olacağız. Sıkıntılarımızın giderilmesi ve ihtiyaçlarımızın görülmesi için hiçbir puta, veliye, nebiye ve krala değil, sadece Sana yöneleceğiz. Bu ve benzeri ayetlerde açıkça görülmektedir ki; sıkıntı anlarında ve sebeplerin kaybolduğu durumlarda müşrikler sadece Rableri olan Allah'a yöneliyorlar. Fakat zamanımızda kendilerince Müslüman olduklarını sanan nice Müslüman, en sıkıntılı zamanlarda sadece Bedevi, Rıfai, Desuki, Ceylani, Metbuli ve Ebi Ser'î ve benzeri sayısız ölmüş mabutlarına dua ediyorlar. Biz, Ezherli ve diğer Şarklılardan ve özellikle de tapınak haline getirilen yerlerin bakıcıları olup, oraların vakıflarından ve yapılan adaklardan istifade edenlerden bu işi teşvik edip, insanları şirke özendirenleri görüyoruz. Bunlar halka tevessül ve başka isimler takarak şirki lügat manası dışında tevil ediyorlar.

Ben Mısır ve Suriye'de halk arasında dolaşan şöyle bir hikâye işitmiştim. Belki de halkı birbirine benzediği için bu hadise Mısır ve Suriye'de tekerrür etmiştir. Zamanımızın pek çok Müslümanı da onların hurafelerine inanmaktadırlar. Hikâyenin özeti şöyle: *Bir grup gemiye binip denize açılmış, deniz dalgalanıp onları sarsınca ve boğulmak üzereyken hepsi birden inandıkları kimselerden yardım dilemeye başlamışlar. Kimisi, 'Yâ Seyyid Bedevi!' diyor,*

kimisi 'Yâ Rıfâi' diye bağırıyor, kimisi de 'Ey Abdülkadir' diye imdat istiyormuş. Aralarında tevhid ehli birisi de onların bu halinden rahatsız olarak şöyle demiş: 'Yâ Rabbi!' Gemiyi batır. Zira bunların içinde Seni tanıyan kalmadı." Bu manada Hindistanlı Seyyit Sıddık Hasan Han, *"Fethu'r-Rahmân"* adlı tefsirinde bu ayetle ilgili olarak şunları söyledi:

"Bu durum; insanların sıkıntılı anlarda Allah'a dönmek ihtiyacı içinde olduklarına delildir. Kâfir bile olsa dara düşenin çağrısına icabet edilmektedir. Bu ayette görülmektedir ki; bu müşrikler, bu ve benzeri hallerde putlarına iltifat etmemektedirler. İslam'da ölülerin gücüne inanan gruplara ne demeli acaba! Denizde böyle bir şeyle karşılaştıklarında ölülere dua ediyorlar. Bize kesinlikle ulaşan haberlere göre onlar müşriklerin yaptığı gibi samimi olarak Allah'a yalvarmıyorlar. Allah sana doğruyu göstersin bir bak bu şeytani inançlar neler yapıyor? Buna inananlar işi nerelere kadar götürüyorlar? Şeytan onları nerelere atıyor? Onları nasıl yönetiyor, üzerlerinde nasıl hâkimiyet kuruyor? Bunların şeytana itaatlerinin benzeri veya bir kısmı, puta tapanlarda bile görülmüş değildir. Hatta bunlar putperestlerden umulmaz bile. İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn."

Iraklı Mahmud Alusi, *Rûhu'l-Meânî'* adlı tefsirinde bu ayetle ilgili olarak aynen şunları söylüyor: "*Şiddetli korkudan dolayı herkesin yaratılmış olduğu tevhid fıtratına dönerek ve asla şirk koşmaksızın Yüce Allah'a dua ettiler. Çünkü herkesin fıtratında yerleşmiş olan inanç, Allah'tan başka hiçbir tasarruf sahibinin bulunmadığıdır. Bu, İbn Abbas'tan ve Ebu Davut, Nesâî ve diğerlerinin, Sa'd b. Ebi Vakkas'tan rivayet ettikleri hadisten de anlaşılmaktadır. Sa'd b. Ebi Vakkas şöyle dedi: 'Mekke'nin fethi günü Ebu Cehil'in oğlu kaçtı. Gemiye bindi. Yolcular fırtınaya tutuldular. Gemiciler dediler ki: 'Sadece Allah'a dua edin. Zira putlarınızın size bir faydası yok.' İkrime de: 'Şayet denizde beni samimi Allah inancı kurtarmazsa, karada da başka hiçbir şey kurtarmaz. Allah'ım! Sana söz veriyorum. Şayet beni denizde kurtarırsan, Muhammed'e (s) gidip, ellerimi ellerine koyacağım. Onu çok affedici ve kerim bir kimse olarak bulacağım.' Ravi dedi ki: 'İkrime geldi ve Müslüman oldu. İbn Sa'd'ın, Ebu Müleyke'den naklettiği rivayete göre ise, olay şöyle cereyan etmiştir: İkrime gemiye binince fırtınaya yakalandılar. Yolcular Allah'a yalvarmaya ve tevhid üzere sırf O'na dua etmeye başladılar. İkrime: 'Bu hal nedir?' deyince, şöyle cevap verdiler: 'Bu, Allah'tan başka hiçbir şeyin fayda veremeyeceği bir durumdur.' İkrime de: 'İşte bu, Muhammed'in (s) bizi davet ettiği ilahıdır. Bizi geri döndürün.' dedi. Döndüler. İkrime de dönüp*

Müslüman oldu. Ayetin zahirine göre maksat, sadece duanın Allah'a tahsisi değil, aynı zamanda ibadetin de O'na tahsis edilmesidir".[368] Zira onlar sırf bu halleriyle Allah'a tam boyun eğmiş olmazlar. Yani ne olursa olsun ayet göstermektedir ki; müşrikler böyle durumlarda Allah'tan başkasına dua etmezler. Fakat sen de bugün görüyorsun ki; insanlar karada ve denizde zor ve ağır bir durumla karşılaşsalar, görmeyen, işitmeyen, fayda ve zarar veremeyen şeylere yalvarırlar. Kimisi Hızır ve İlyas'a, kimisi Ebu Hamiş ve Abbas'a, kimisi imamlardan birine, kimisi de ümmet'in şeyhlerinden birine seslenip imdat isterler. Neredeyse sırf Rabbine dua edip yalvaran kimse göremezsin. Hatta Allah akıllarına bile gelmez. Hâlbuki Allah'a dua etseler, Allah onları bu korkulardan kurtarır. Allah aşkına bana söyle! Bu iki grubun hangisi bu yönden daha doğru bir yoldadır. Hangi duacılar daha doğru sözlüdür? Cehalet fırtınasının koptuğu, sapıklık dalgalarının kabardığı, şeriat gemisinin battığı, kurtulmak için Allah'tan başkalarının imdada çağırıldığı, arifler için emr-i bi'l-ma'rûf yapmanın zorlaştığı, kötülükten nehyin önüne çeşitli ölümlülerin dikildiği bir zamanın şerrinden şikâyetimizi Allah'a arz ederiz.

Alusi diyor ki; "*Bu şirkin genelde insanlar arasında ve özelde de bid'atçi şeyhler ve münafık yöneticiler arasında bu derece yayılması adeta ariflerin bunları yasaklayıp saf tevhidi emretmesini imkânsız hale getirdi*". Bunları açıkça telaffuz edenlerin öldürülmesinden korkulur hale geldi. Bize bile Mısır'da bunları açıkça söyleyebilmek ancak hükümetin batılılaşmasıyla mutlak bir hürriyetin yerleşmesi neticesinde mümkün olabildi. Ben 1316/1899 yılında bunları Hz. Hüseyin mescidindeki umumi derste açıkça dile getirdiğimde bu durum insanları benim aleyhime tahrik etti. Bazıları açıkça beni öldürmeye kalktı. Peki, Ezher şeyhi ve meşihat dergisi olan *Nûru'l-İslâm* yazarları Alusi ve Seyyit Hasan Sıddık Han hakkında ne diyecekler? Bu mecmuanın zatları, din ve inancıma dil uzatacağı bellidir. Nitekim bu ayetin tefsirini yazdığımız sırada çıkan sayısında imam Şevkani'nin dini hakkında da ileri geri konuşmuştular.

368 Dua, ibadetin özüdür. Buna göre Alusi'nin şöyle demesi gerekirdi: Bütün ibadetlerin de O'na tahsis edilmesidir.

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرُنَا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿24﴾

24- Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer. Nihayet yeryüzü ziynetini takınıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada bir gece veya gündüz ona afetimiz gelir de, onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden biçilmiş bir hale getiririz. İşte düşünen bir kavim için ayetlerimizi böyle açıklıyoruz.

Dünya Süsüne Aldananlar ve Esenlik Yurdu

Yeryüzündeki taşkınlık ve uygarlığı ifsat etmenin sebebi olarak belirtilen şey, dünyanın süsü ve lezzetlerinden istifadedeki aşırılık olunca Allah dünyanın içyüzüne dair gayet beliğ bir temsil getirdi. Bu temsil, akıllı kimseyi dünya ile aldanmaktan vazgeçiriyor ve orada ölçülü yaşamaya, onu elde etmek için zulüm ve taşkınlıktan sakındırmaya, yeryüzünde kibir ve fesattan kaçınmaya yöneltiyor. Bu temsil; insanları aldatma konusunda dünya ziynet ve nimetlerinin ondan faydalanmaları mümkün olunca çarçabuk elden çıkışının yeryüzüne benzetilmesinden ibarettir. Allah yeryüzüne yağmur gönderir, bu yağmur bakanları parlaklığıyla imrendirecek bitkiler bitirir. Neticede olgunlaşmaya ve istifade edilmeye yakın bir zamanda bu bitkileri kökünden söküp kaldıracak bir afet iner de, bitki namına bir şey kalmaz. Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Dünya hayatının durumu, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, insanların ve hayvanların yiyeceklerinden olan yeryüzü bitkileri o su sayesinde gürleşip birbirine girer."*** Şüphesiz ki bu dünya hayatının şekli ve neticesi yağmur suyunun yeryüzünde muhtelif çiftlerden bitirmiş olduğu bitkiler gibidir. Bu bitkiler yağmur sayesinde birbirine yakınlıkları, çoklukları ve çeşitlilikleri sebebiyle iç içe girerler. Bunlar insanlara rızık olarak ve

hayvanlara da mera olarak yetecek çeşitte ve bolluktadır. İnsanların bütün maksatlarını karşılaşırlar. ***"Nihayet yeryüzü ziynetini takınıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını sandıkları bir sırada..."***; Yani yeryüzü yağmur sebebiyle ipek gibi yemyeşil bitkileri ve ilkbahar çiçekleriyle adeta altın ve mücevher takılarını takmış, çeşitli renklerdeki parlak ipek elbiselerini giymiş ve kocasına hazırlık olmak üzere bütün bu süslerle süslenmiş bir gelin gibi süslenince...Tüm güzelliğini kazanıncaya kadar yeryüzünün ziynetini takınmasındaki istiarenin güzelliğine dikkat et. Sanki bu, güzellik ve orijinalliğe düşkün akıllı bir kimsenin işidir. *"Bu, her şeyi sağlam yapan Allah'ın sanatıdır."*[369] Evet yeryüzünü bu hali alınca insanlar da onun meyvelerinden istifade edip, mahsullerini biriktireceklerini sandıkları bir sırada ***"Gece veya gündüz ona afetimiz gelir de"*** Yani dünya bu haldeyken geceleyin uyurlarken veya gündüz gafil vaziyette bulunurlarken onu helak etmek üzere mukadder olan semavi bir felaket geliverir de: ***"Onu sanki dün yerinde yokmuş gibi kökünden biçilmiş bir hale getiririz."*** Yani bitkileri yolunup sökülmüş bir yer haline getiririz. Canlılardan helak olanlar ***hasîd*** (biçilmiş) bitkiye benzetilmiştir. Nitekim Yüce Allah helak olmuş bir ülke halkını buna benzetmiştir: *"Biz onları biçilmiş bir ekine döndürdük."*[370] Beklenmedik bir anda bu azabın inmesi şu ayetteki tabloya benziyor: *"O memleketlerin halkı, geceleyin uyurlarken azabımızın kendilerine gelmeyeceğinden emin miydiler? Yine o memleketlerin halkı kuşluk vakti eğlenirlerken azabımızın gelmeyeceğinden emin mi oldular?"*[371] Böylece aniden helak oldu ve bitkilerinden hiçbir şey kalmadı. Sanki dün hiçbir şey bitmemiş, parlak hiçbir şey yokmuş hale geldi. Bir yerde uzun süre kaldı anlamında, *ğaniye fi'l-mekâni,* denir. Sanki onunla yetinip, başkasına ihtiyaç duymamıştır. Yüce Allah, kendi ülkelerinde helak olmuş kavimler hakkında şöyle buyurdu: *"Sanki yurtlarında hiç yaşamamış gibi oldular."*[372] Ayette geçen ***el-ems;*** geçmiş zaman demektir. Zemahşeri *Keşşâf*'ta şöyle dedi: *el-ems* kelimesi yakın zaman için bir temsildir. Sanki şöyle denmiştir: Sanki biraz önce yokmuş... Fakat harf-i ta'rifsiz olan *ems* kelimesi, bugünden önceki gün, yani dün için kullanılır. ***"İşte düşünen bir kavim için ayetlerimizi böyle açıklıyoruz."*** Dünya hayatının içyüzünü, insanların o ko-

369 Neml, 27/88.
370 Enbiyâ, 21/15
371 A'râf, 7/97-98.
372 A'râf, 7/92.

nudaki aldanışlarını, ona ulaşmak üzere kurulan emellerinin süratle kayboluşunu bütün açıklığıyla ortaya koyan bu temsilde olduğu gibi, ayetlerimizi açıkça ortaya koyuyoruz. Bu ayetler, tevhide, dinin inanç esaslarına, vaaz ve terbiyeye, velhasıl inançları, nefisleri, ahlak ve geçimleri, ahiretleri için hazırlık kabiliyetleri konusunda insanların faydasına olan her konuya dairdir. Bunlardan istifade ise, bu konuda akıllarını çalıştırıp düşünenlere, amellerini bu ölçülere göre değerlendirenlere, zarar ve kârını hesap edenlere mahsustur.

Bu ve benzeri ayetlerde günümüz Müslümanları için ders vardır. Bu ayetlerle Arap toplumu hidayete erdi. Bu sayede şirkten, hurafelerden, cahillik ve bedevilikten çıkıp, tevhid, ilim, hikmet ve medeniyet nuruna ulaştılar. Sonra da onların çağrısıyla milyonlarca başka halkların üyeleri yollarını buldular. Onlarla birlikte bu nimet ve saadete ortak oldular. Fakat bugünün Müslümanlarının Kuran ayetlerinden nasipleri; bazı merasim ve matemlerde yanık nağmelerle sadece onun lafızlarını okumaktan ibarettir. Doğru yolu bulmak için bu ayetler üzerinde düşünmek gereği hiç akıllarına gelmemektedir. Şayet düşünseler doğru yolu bulurlar. O takdirde bilirler ki; bugün insanlığın sosyal ve ruhi hastalıklardan, psikolojik rezaletlerden, ırkçılık kavgalarından ve kavimler arası savaşlardan şikâyetlerinin kaynağı sadece dünya menfaatlerini ele geçirme yarışıdır. Evet, bunu aklı selimle ve basiretle düşünebilen insan maddi dünya hayatında dengeli yaşamaya layık insandır. O takdirde mal ve gayretinin çoğunu tevhid davasının yücelmesi ve Müslümanların izzeti, devletinin güçlenmesi ve ahirete hazırlık için sarf eder. O durumda da dünya ve ahiret saadetini elde etmiş olur.

Allah'ın indirmiş olduğu en yüce ve en mükemmel kitap olan Kuran'la insanların doğru yolu bulmalarını engelleyenler ise kötü, taklitçi ve yobaz alimler ve onların şu batıl inançlarıdır: Artık insanlar arasında doğrudan Kuran ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle yol bulabilecek kimse kalmamıştır. Zira bu içtihadı gerektirir. İçtihat ise yapılması imkansız hale gelmiş bir iştir. Günümüzde en büyük İslami ilim merkezi olan Ezher şeyhliği, çıkardığı *Nûru'l-İslâm* adlı resmi aylık mecmuada bu cehaleti açıkça sergilemekte, Kuran rehberliğine, bidatleri terke ve sünnetlere uymaya çağıranlara dil uzatmaktadır. Bu hal, Allah ve Rasulü'ne (s) düşmanlıkta öyle bir çukurdur ki, bu çukurun dibine ancak Allah'ın rahmetinden mahrum oldukları için düşmüşlerdir.

وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿25﴾ لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿26﴾ وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَّا لَهُم مِّنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِّنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿27﴾

25- Allah, esenlik yurdu olan cennete çağırır ve dilediğini doğru yola iletir.

26- Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de bir zillet. İşte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

27- Kötülük kazananlara da yaptıkları kötülük kadar ceza verilir. Onların yüzlerini bir zillet bürür. Onları Allah'ın azabından koruyacak bir kimse de yoktur. Sanki yüzleri karanlık gece parçalarına bürünmüştür. İşte onlar da cehennemliktir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

Allah cahil müşriklerin dünya hayatının geçimliğiyle aldandıklarını açıkladıktan sonra peşinden çağırdığı ahiret saadetini açıkladı ve orada iyilerin ve kötülerin halini tasvir etti ve şöyle dedi: ***"Allah, esenlik yurdu olan cennete çağırır."*** Cümle sözün akışının ve karşı mananın delalet ettiği mahzuf bir cümleye atfedilmiştir. Takdir şöyledir: Dünya menfaatini tercih, israf ve bu hususta taşkınlık şeytanın davet ettiği işlerdendir. O böylece taraftarlarını zillet ve ceza yurdu olan cehenneme götürür. Allah ise kullarını, selamet yurdu olan cennete davet eder. Cennete nispet edilen selamdan maksadın ne olduğuna dair çeşitli görüşler vardır. Hepsinin kastedilmesi de mümkündür. Bu görüşler şunlardır: 1- Bütün düşmanlık, keder, noksanlık, dert, ayıp ve şaibelerden uzak olmak. 2- Allah ve meleklerin cennetlikleri veya cennetliklerin birbirlerine verdikleri selamdır. Selam onların sevgi ve muhabbetlerine delalet eder. Bunun izahı yakında geçmişti. 3- Selam Allah'ın güzel isimlerindendir. Değerini yüceltmek için cennet bu isme nispet edilmiştir. Selam mastardır. Adalet gibi mübalağa için onunla tanımlama yapılır. Rahman,

Rahim ve Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın her türlü kusurlardan salim olduğuna delalet eder. Bazı hadislerde ***dâr*** (*yurt*) kelimesi Allah'a ait zamire izafe edilmiş ve *dârî* (benim yurdum) denmiştir.

"Ve dilediğini doğru yola iletir." Önceki cümleye atfedilmiştir. Yani herkesi selamet yurdu olan cennete girmeye çağırır ve dilediğini engelsiz olarak oraya götüren yola iletir. Çünkü bu yol dosdoğrudur. Eğrisi büğrüsü yoktur. Bu yol da, inancıyla, faziletleriyle, ibadet ve hükümleriyle İslamiyet'in kendisidir. Aslında hidayet, lütufla yol göstermek, demektir. Bu şeriatı açıklamak şeklinde olur ki, bu hidayet genel anlamdadır. Şeriata uygun yaşamaya ve gayeye ulaştıracak istikamete yöneltmek şeklindeki hidayet ise, buna ehil olanlara has özel bir hidayettir. Bunları Fatiha Sûresi'nin tefsirinde geniş olarak açıklamıştık. Buradaki hidayet de bu özel anlamdaki hidayettir. Bundan ötürü Allah onu ***meşiet*** (*dilek*) ile sınırlandırdı.

"Güzel davrananlara daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır." Bu ifade, Allah'ın doğru yola ilettiği ve bu yolda yürüyerek cennete ulaşan insanların durumunun açıklanmasıdır. Yani dünya hayatında güzel amel işleyenlere daha güzel bir karşılık vardır. Bu karşılık dünyadaki iyiliklerinin kat katıdır. Bu fazlalık on misline ve daha yukarıya da çıkabilir. Nitekim Yüce Allah Necm Sûresi'nde şöyle buyurdu: *"Sonunda kötülük yapanları, yaptıklarıyla cezalandıracak, iyilik yapanları da daha fazlasıyla mükâfatlandıracaktır."*[373] Yani onlara daha fazla bir güzellik verilecektir. Amellerinin sevabı katlandıktan sonra ki; bu hangi iyilik olursa olsun ona verilecek karşılıktır. Ayrıca hak ettiklerinin de üstünde ekstra bir artış olacaktır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İman edip salih amel işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını tam olarak verecek ve kendi lütfundan daha da arttıracaktır."*[374] Muhtelif tariklerden gelen pek çok hadiste varit olduğuna göre bu ziyade, Allah'ın yüce cemalini seyretmektir. Bu ise, ruhani olgunluğun zirvesidir. Muhsin, muttaki ve arif olanlar bu zirveye ancak ahirette ulaşacaklardır. Bu konuyu A'râf Sûresi'nin 142. ayetinin tefsirinde akla ve modern ilme uygun olarak ve Mutezilenin şüphelerini çürütecek şekilde detaylı olarak açıklamıştık. Mutezile bunun aklen mümkün olmadığını iddia etmiştir. Onlara göre bunun mümkün olmaması gayp âlemini, görülen bu âleme kıyas eden akli nazariyelerinden

373 Necm, 53/31.
374 Nisâ, 4/173.

kaynaklanmaktadır. Çağımızda maddi öyle ilimler ortaya çıkmıştır ki bunları, Yunan felsefesinden ve Cehmi'nin kelamından kaynaklanan nazariyelerle sınırlanmış akılların kabul etmesi mümkün değildir. Peki, ilahi gayp âlemi bu nazariyelerle nasıl sınırlı olabilir?

وثم وراء العقل علم يدق عن مدارك غايات العقول السليمة

"Burada öyle bir ilim vardır ki;
Selim aklın idrak sınırlarını zorlar."

"Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır, ne de bir zillet." Kişi bir şey elde ettiği zaman; *"rehika'r-racülü'ş-şey'e"* denir. Zillet ve borç gibi bir şey de kişiyi kuşatıp bürür ve ona hakim olursa; *"rehikahü'ş-şey'ü"* denir. *"Bana bu işimden dolayı bir güçlük çıkarma."*[375] Ayette güçlük çıkarmak ***rehika*** ile ifade ediliyor. Yani bana zor gelecek bir şeyi bana yükleme, deniyor. Ayetteki ***kater*** kelimesi, odun ve kızartmadan yükselen duman, demektir. Siyahlık taşıyan her toza da *kater* denir. Yani ahirette onların yüzlerini, kafir ve facirlerin yüzlerini kaplayacak olan zillet, karanlık ve bulanıklık gibi şeyler kaplamayacaktır. Nitekim iki grubun karşılaştırılmasında bunun izahı gelecektir. ***"İşte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır."*** Bu belirtilen sıfatlarla tanımlananlar, selamet ve ikram yurdu olan cennet ehlidirler. Hiç ayrılmayacak şekilde orada daimi kalacaklardır.

"Kötülük kazananlara da yaptıkları kötülük kadar ceza verilir." Bu denk bir cezadır. Günahlarına karşılık hak ettikleri azaba hiçbir şey eklenmez. ***"Onların yüzlerini bir zillet bürür."*** Hesaplarının ortaya çıkardığı şirk, zulüm, yalan ve fasıklık gibi günahlardan ötürü yüzlerini rezalet ve utancın zilleti kaplar. ***"Onları Allah'ın azabından koruyacak bir kimse de yoktur."*** Yani dünyada Allah'a ortak koştukları, veli ve şefaatçi saydıkları, vesile ve aracı olarak peşlerine takıldıkları kimse ve varlıklardan hiç kimse onları Allah'ın azabından koruyamaz. Çünkü o öyle bir gündür ki, dünyada ilahi kanunların tabi olduğu bütün vasıtalar ortadan kalkar. Hayali şirk iddiaları nereden fayda verecek? *"O gün kimse kimseye hiçbir yardımda bulunamayacaktır. O gün hüküm ve emir yalnız Allah'a aittir."*[376] Yahut da mana şöyledir: Af ve mağfireti gibi, onları Onun azabından koruyacak Allah katından ve lütfundan hiçbir şey yoktur. Çünkü Allah şirki affetmez. Allah'ın, razı olduğu ve değerlerini

---

375 Kehf, 18/73.
376 İnfitâr, 82/19.

göstermek için kendilerine şefaat izni verdiği şefaatçiler de onlara şefaat etmez. Çünkü bu şefaat özel bir şefaattir. Şirk anlamındaki şefaate inananların bundan nasipleri yoktur. Çünkü onlar dünyadayken bu şefaatçilerinin; Allah'ın irade ve fiillerine etki ettiklerine, şefaatleri olmamış olsa yapmayacağı fiile onu zorladıklarına inanıyorlardı. Böylece Allah'ın zatını, sıfatını ve fiillerini kendi isteklerine tabi kılarak noksan ve kusurlu hale getirmiş oluyorlardı. Fakat sahih inanca uygun şefaat, Allah'ın rızasına ve iradesine bağlıdır. *"Onlar ancak Allah'ın rızasına ermiş olanlara şefaat ederler."*[377]

"Sanki yüzleri karanlık gece parçalarına bürünmüştür." Sanki yüzlerine; iyice kararan, doğan ayın hiçbir pırıltısı ve yıldız ışığı bulunmayan ve üst üste karanlıkların yoğunlaştığı bir gecenin karanlığından yüzlerine bir şal örtülmüştür. Bu ifade; fıtratın nurunu karartan rezillik ve mahrumiyetlerindeki mübalağayı ifade hususunda son derece beliğ bir teşbihtir. Zahire göre yüzlerindeki siyahlık hem hakiki, hem de mecazidir. ***"İşte onlar da cehennemliktir. Onlar orada ebedi kalacaklardır."*** Yani bahsedilen sıfatlara sahip bu kimseler cehennem ehlidirler. Orada ebedi kalacaklar ve ayrılmayacaklardır. Çünkü başka bir ayette de geçtiği gibi, onların başka barınakları yoktur.

Cennetlik ve cehennemliklerin bu vasıflarının benzeri Abese ve Kıyâme Sûresi'nde de geçmektedir. *"O gün pırıl pırıl parlayan, gülen, sevinen yüzler vardır. Yine o gün üzerleri tozlanmış, karanlık ve siyahlık bürümüş yüzler de vardır. İşte onlar inkar edip, günaha dalan kimselerdir."*[378]; *"O gün Rabbine bakan ve ışıl ışıl parlayan yüzler vardır. Yine o gün, kendisine belkemiklerini kıracak bir azabın yapılacağını anlayan asık, somurtkan yüzler de vardır."*[379] Kıyâme Sûresi'ndeki bu mukabele, Yûnus Sûresi'nde belirtilen artı güzelliğin, Rabbe bakmak olduğu görüşünü desteklemektedir. Cenabı Haktan bizleri, çocuklarımızı, bütün aile fertlerimizi ve kardeşlerimizi cennetliklerden eylemesini niyaz ediyoruz.

---

377 Enbiyâ, 21/28.

378 Abese, 80/37-42.

379 Kıyâme, 75/22-25.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا
مَكَانَكُمْ أَنتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ شُرَكَاؤُهُم
مَّا كُنتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿28﴾ فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا
وَبَيْنَكُمْ إِن كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿29﴾ هُنَالِكَ
تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ
الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿30﴾

28-29- Biz onların hepsini bir gün toplarız. Sonra müşriklere: "Siz ve Allah'a ortak koştuklarınız yerinizde kalın." deriz ve onların aralarını ayırırız. Ortak koştukları şeyler onlara: "Siz bize tapmıyordunuz. Sizinle bizim aramızda Allah şahit olarak yeter. Doğrusu sizin bize taptığınızdan hiç haberimiz yoktu." derler.

30- İşte orada herkes geçmişte yaptığından imtihan olur ve gerçek Mevlaları olan Allah'a döndürülürler. Uydurdukları şeyler de kendilerinden kaybolur gider.

Bu ayetler de öldükten sonra dirilme ve ceza inancıyla ilgili açıklamalardan bir açıklama tarzıdır. Bu şekilde muhtelif üsluplarla tekrarın ve benzer tabloların hikmetine dair, Kuran'ın üslubu ve icazı bahsinde açıklama yapmıştık.

"Biz onların hepsini bir gün toplarız." *Ey Peygamber! Kendileriyle temsiller getirdiğimiz ve yaptıkları işleri açıkladığımız iki grupla ilgili durumu hatırla ki, biz onların hepsini kıyamet günü hesap yerinde toplarız ve hiç kimse geri kalmaz. Ayetteki* **yevme** *zarfı, 30. ayetin başındaki* teblû *fiiline de taalluk edebilir. Bazı ayetlerde* "onları ve taptıklarını topladığımız gün" *şeklinde ifade edilmiştir.* **"Sonra müşriklere: 'Siz ve Allah'a ortak koştuklarınız yerinizde kalın.' deriz"** *bazı ayetlerin de işaret ettiği gibi, kendileriyle hiç kimsenin konuşmayıp uzun müddet beklemelerinden sonra bazı müşriklere: yerinizde kalın ve size ne yapılacağını bekleyin. Ortaklarınız da beklesin ki, siz bunları Allah'a ortak koşmuştunuz. Böylece onlara neden ibadet ettiğinizi, bu konuda birbirinize ne söyleyeceğinizi ortaya koyalım.* **"Ve onların aralarını ayırırız."** *Yani ortak koşanlarla ortak koştuklarını, hesap gününde davalıları birbirinden ayırdığımız*

gibi ayırırız. Ayetteki **tezyîl**, nâle-yenâlü *babında, bir şeyi uzaklaştırmak, demektir. Yani bir fiildir. Onu terk ettim manasında* zâyeltühû, *birbirlerini terk edip ayrıldılar anlamında* tezeyyelü *denir. Fetihten önce Mekkeliler ve müminlerin onlarla iç içe yaşamalarıyla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Eğer onlar birbirlerinden ayrılmış olsalardı (lev tezeyyelû), elbette biz içlerinden inkar edenleri acı veren bir azapla cezalandırırdık."[380] Tezyîl *ve tefrikten maksat; aralarında dünyadayken var olan bağları koparmak, müşriklerin putlar hakkındaki ümitlerini kırmaktır. İki anlam da doğrudur. Şirk ibadeti çeşitli olduğu gibi, tapılan erkek ve dişi putlar da çeşit çeşittir. Bazıları için geçerli olan başkaları için geçerli olmaz. Bundan dolayı iki grubun toplanıp hesaba çekilmeleri başka surelerde de tekrar edilmiştir. Bu ayetlerin bazısı melek ve cinlere ibadet, bazısı insanlara ibadet ve onlar için resim ve heykeller yapıp tapınmayla ilgilidir. Yüceltilen kabirler de bu kabildendir. Bunun delillerini göstereceğiz.* **"Ortak koştukları şeyler onlara: Siz bize tapmıyordunuz."** *Yani siz sadece bize tapmıyor ancak arzularınıza, şehvetlerinize, sizi aldatan şeytanlarınıza tapıyor, bizim isim ve heykellerimizi menfaat ve çıkarlarınız için aracı yapıyor bu maksatla tapınaklar ve ibadet mevsimleri ihdas ediyordunuz, derler. Bu ise, gerçek mabuda yapılacak doğru bir ibadet şekli değildir. Çünkü gerçek mabuda ibadet ve itaat edilir. Çünkü o, mahlukat üzerinde en yüce otoritedir. İşi yönetme Onun elindedir. Fayda ve zarar sebepleri Ona bağlıdır. Maksat, diğer ayetlerde de açıklandığı gibi, onlardan uzaklaşmaktır.* **"Sizinle bizim aramızda Allah şahit olarak yeter."** *Yani Allah aramızda şahit ve hakem olarak yeter. Çünkü O, sizin ve bizim halimizi çok iyi bilir.* **"Doğrusu sizin bize taptığınızdan hiç haberimiz yoktu, derler."** *Biz sizin ibadetinizden habersizdik, ibadetlerinizi görmüyor, onları düşünmüyorduk, derler. Bundan maksat, ibadet edilmelerine rıza göstermediklerini ifade etmektir, denildi.*

"İşte orada herkes geçmişte yaptığından imtihan olur." *Yani hesap yerinde veya bu vakit ve günde, ibadet eden ve edilen, inanan ve inanmayan, şükreden ve etmeyen herkes dünya hayatında yapmış olduğu amelden, kazandığı hayır ve şerden, fayda ve zarardan, karşılığı ve faydalı neticesi görülecek şekilde imtihan edilecektir. Artık burada ne velinin, ne şefaatçinin, ne mabudun, ne de ortağın bir fonksiyonu olacaktır. Burada kavga ve sorgunun olmayacağı başka yerler ve vakitler de olacaktır. Çünkü durum söze hacet bırakmayacaktır. Zira*

380 Fetih, 48/25.

her makama uygun bir tavır vardır. **"Ve gerçek Mevlaları olan Allah'a döndürülürler."** *Onlar Allah'tan gayri edinmiş oldukları batıl mabutlardan velilere, şefaatçilere, ortak ve eşlere değil de, gerçek mabutları olan Allah'a döndürülürler. Bu sahte ilahların isimleri çeşit çeşittir. Pek çok ayetlerde Allah'a dönüş değişik şekillerde ifade edilmiştir:* "Dönüşünüz Allah'adır, dönüşünüz Rabbinizedir, dönüşleri Rablerinedir, dönüş sadece Allah'adır, dönüş sadece Onadır" *gibi...* **"Uydurdukları şeyler de kendilerinden kaybolur gider."** *Allah'a ortak koştukları veliler ve şefaatçiler ortadan kaybolurlar, kendilerine yardım edecek ve Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse bulamazlar.* "O gün kimse kimseye hiçbir yardımda bulunamayacaktır. O gün emir ve hüküm yalnız Allah'a aittir."[381] *Bu ayetler müşriklerle ortaklarının, önderlerle halkın, mütekebbirlerle zayıfların, sapıklarla saptıranların, azdıranlarla azanların konumunu belirtmektir. Bunlardan bazı surelerde özet ve kapalı, bazı surelerde ise detaylı ve açık olarak tekrarlanmıştır. Allah bu ayetlerin bazısında kullara, bazısında sahte mabutlara sormakta, bazen isim belirtmeksizin, bazen de melek, cin ve şeytan olarak isimlerini belirterek soru sormaktadır. Hepsinde de saptıranlar sapanlardan uzaklaşmaktadırlar.*[382] *Bazı ayetlerde ise, bu iki grubun kavgaları anlatılmaktadır: İbrahim, 21, 22; Sâffât, 22, 23; Bakara surelerindeki 166, 167. ayetlerde olduğu gibi, bu ayetlerin ve manalarının karşılaştırılmasında bunların birbirlerini tefsir ettikleri görülmektedir. Bu tekrarlardaki hikmeti ise, biraz önce açıklamıştık.*

---

381 İnfitâr, 82/19.

382 Bu konuda şu ayetlere de bakılabilir: Furkân, 25/17, 19; En'âm, 6/22, 24; Sebe', 34/4, 42; Kasas, 28/62, 64.

قُلْ مَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّن يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَن يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَن يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿31﴾ فَذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ﴿32﴾ كَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿33﴾

31- Ey Muhammed! De ki: Gökten ve yerden size rızık veren kimdir? Ya da kulaklara ve gözlere sahip olan kimdir? Diriyi ölüden çıkaran ve ölüyü diriden çıkaran kimdir? Bütün işleri düzenleyip yöneten kimdir? Onlar: "Allah'tır" diyecekler. Sen de deki: Öyleyse Onun azabından korkmuyor musunuz?

32- İşte gerçek Rabbiniz olan Allah budur. Gerçekten sonra sapıklıktan başka ne vardır? Öyleyse nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?

33- Böylece, fasık olan hakkında Rabbinin söylediği: "onlar iman etmezler" sözü gerçekleşmiş oldu.

Bu da müşriklere karşı tevhidi ve dirilişi ispat hususunda başka bir ifade tarzıdır. Bu soru ve cevap üslubudur. Bunu, peygamberlik ve Kur'an'ın hak olduğunu ispat konusu takip etmektedir.

"Ey Muhammed de ki: Gökten ve yerden size rızık veren kimdir?" *Ey Peygamber! Mekkeli bu inatçı kafirlere ve müşriklere de ki: Gökten indirdiği yağmurla ve yerden bitirdiği ve sizin ve hayvanlarınızın yediği çeşitli bitki ve meyvelerle sizi rızıklandıran kimdir?* **"Ya da kulaklara ve gözlere sahip olan kimdir?"** *Ayrıca onlara şunu söyle: Sizin ve başkalarının yararlandığı kulaklara ve gözlere sahip olan kimdir? Şayet bu organlar olmasa siz bu dünyadan hiçbir şey bilemez, hayvanlar ve böcekler gibi olurdunuz. Ağaçlar bile hayatları için zaruri olan şeyleri karşılayacak kimselere muhtaç olmadıkları için sizden daha hayırlı olurdu. Evet, bu duyu organlarını kim yaratıp, insanlara hediye etti ve onları afatlardan korudu? Allah özellikle bu iki organı zikretti. Çünkü canlı hayat ve insanlığın kemali ve öncelikli bilgileri öğrenmek bunlara bağlıdır. Soruya muhatap*

olanlar soruyu bunlarla kavrarlar, düşündükçe bunlar vasıtasıyla Allah'ın kendilerine verdiği nimetler hususunda bilgileri, saygı ve hayretleri artar ve inanırlar ki; bunlara Allah'tan başkası sahip olamaz. Özellikle de işitme duyusuyla sözlerin kavranması ve konuşanın sesinin başkasına aktardığı bilgileri havada zaptetmesi, havanın bütün zerrelerinin bunu kavrayıp dinleyen pek çok insanın kulağına ulaştırması ve buna bağlı olan sinirlerin bu sesi kavrama merkezi olan beyne aktarması hayreti arttıran hususlardandır. Dimağ bu seslerin manasını, kitaptan okuyan kimsenin kavramasından daha güçlü şekilde kavrar. Bu, sese ait özel tınlamanın etkisiyle olur. Evet, bu aletleri kim yarattı? Bu seslerdeki bu manaları bu aletlere kim ilham etti? Havadaki bu sistemi kim kurdu?

İnsan, göz sayesinde görülen şeyleri, onlardaki renk, ölçü ve özellikleri, gören gözün o yuvarlak şekli, gözdeki tabaka ve ondaki sıvı yapıyı gördükçe ilmi artar. Gözün bu görme sistemi, görülen şeylerin görülmesine sebep olan ışıktaki ilahi kanunlara tıpatıp uygundur. Bu sisteme ait bilgiler bazı kitaplarda özet, bazılarında ise detaylı olarak anlatılmıştır. Evet, insan bunları fark ettikçe kesin olarak inanır ki, bunlar Allah'ın kainat üzerindeki ilim ve hikmetine delalet eden ayetlerdir. Her ne kadar yaratıkların azametini görüp de, Yaratıcının azametini göremeyen gafiller bulunsa da, bu böyledir. Ayette **sem'** *kelimesi tekil olarak geçti. Çünkü Onun kavradığı şey, tek cinstir. O da, seslerdir.* **Basar** *ise, ebsâr şeklinde çoğul olarak geldi. Çünkü görülecek şeylerin cinsi çoktur.* **"Diriyi ölüden çıkaran ve ölüyü diriden çıkaran kimdir?"** *Bütün alemde hayat ve ölüme hükmeden kimdir? O, yenilenip ortaya çıkan bildiğiniz yaratıklarla, bilmediğiniz yaratıklar arasında birbirinden ölüler ve diriler çıkarandır. Bildikleri hususlardan birisi de şudur ki; gökyüzünden indirdiği yağmur ve yerde akıttığı pınarlarla dirilttiği ölü topraktan bitkiler çıkar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Görmüyor musun ki, Allah gökten bir su indirdi de, onu yeryüzünde pınarlar halinde akıttı. Sonra da onunla çeşit çeşit ekinler çıkarıyor."[383] *Onlarca bilinen hayat iki kısımdır: 1- Bitkilerin hayatı ki, bunun alameti onların büyümesidir. 2- Hayvanların (canlıların) hayatı ki, onun da alameti gelişme, hissetme ve iradeyle hareket etmedir. Onlar yeryüzünü mecazi olarak canlı tanımlıyorlar fakat tane, çekirdek, hayvanın yumurtası ve menisi gibi dirilerin asıllarını hayatla tanımlamıyorlar. Bundan dolayı bazı müfessirler ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarmayı; hurmanın çekirdekten, kuşun yumurtadan çıkması ve tersiyle ve bu iki duruma benzer şekillerle*

383 Zümer, 39/21.

açıkladılar. Lügatçilere göre bu açıklama doğru, hayvan ve bitki hayatıyla ilgilenen alimler nezdinde ise yanlıştır. Neticede bu izahla ayetten maksadın; muhataplar nezdinde Allah'ın kudretine, hikmetine, sistemine ve rahmetine işaret etmek olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa bundan maksat; hayata, hayatın çeşitlerine ve vazifelerinin belirlenmesine dair teknik kaideler koymak değildir. Böylece bu ayetlerin tefsirini teknik kaidelere ve çağdan çağa gelişen ilmi tecrübelere uygun şekilde yapmak mümkün olur. Alimler bitkilerin asılları tohum, çekirdek, yumurta ve sperm derlerken, aynı şekilde yeryüzündeki bütün canlıların aslı da ölü bir maddeden ortaya çıkmıştır. Çünkü onlara göre yeryüzü alevli bir ateş kütlesiydi. Güneşten koptu sonra su oluştu sonra su üzerinde katı madde meydana geldi daha sonra da sudan daha önce de anlatıldığı gibi, çeşitli kademelerde bitkiler ve canlılar oluştu. Onlar şunu da ispat ediyorlar; gıda, ateşle pişirilmiş yemeklerden oluşmakta, onlardan kan, bu kandan hayatı ihtiva eden yumurta, meni meydana gelmektedir. Bu alimler yine ortaya koyuyorlar ki; bedenin bazı canlı maddeleri vardır ki, ölürler ve onlardan bedenin salgıladığı ter, buhar ve başka şeyler çıkar. Sonra bu ölü maddelerden çıkan ve yayılan şeylerin yerine yeni ve canlı bazı maddeler geçer. Bu ayetten maksat ise, Yaratıcının kudretini, kullar üzerindeki nimet ve tasarrufunu ortaya koymaktır. Bu genel bir durumdur. Sadece belli bir ilim dalına ve ilmin yeni buluşlarına bağlı değildir. İbret alan müminin kemalini artırır. Bazen de Rabbine iman hususunda başkasına perde de olabilir. Fakat biyoloji alimlerine göre canlı ancak canlı bir şeyden çıkar. Malumdur ki; ilk hayat da, hem kendisi canlı, hem de başkasına can veren Allah tarafından yaratılmıştır.

Rivayet tefsirlerinde böyle ayetlerde bahsedilen hayat ve ölüm mecazi olarak müminin kafirden, alimin cahilden, faziletlinin facirden çıkması ve tersi anlamında yorumlanmıştır. Âli İmrân Sûresi'nin 27. ayetin tefsirinde bunu açıklamıştık. Ayetin akışına uygun olan da buydu. Orada bu görüşü İbn Cerir ve Ebu'ş-Şeyh, Hasan Basri ve Said b. Mansur'dan rivayet etmişler. Ayrıca İbn Cerir, İbn Münzir, Ebu Hatim ve Beyhaki, Esmâ ve Sıfatta rivayet etmişlerdir. Aynı şekilde İbn Merdûye de, Selman ve İbn Mesud'dan rivayet etmiştir. Ayetin tefsiri için "ed-Dürru'l-Mensûr" *adlı tefsire bak.*[384] *Burada bu ayetlerin akışı içinde bizim ölüm ve hayatla ilgili açıklamamız, hayatın tamamında cereyan eden ölüm ve hayata*

384 Bu rivayetleri burada şunun için zikrettim. Ezher şeyhliğinin çıkardığı *Nûru'l-İslâm* adlı dergi, bu yorumlara dil uzatmış ve bunların bazı cahil muasırların cehaletinden kaynaklandığını söylemiştir. Halbuki bu iddia, Mecmuada fetva veren zatın rivayet ve başka şeyleri bilmediğini göstermektedir.

uygun düşmektedir. Nitekim aşağıdaki ayet de bunu desteklemektedir. **"Bütün işleri düzenleyip yöneten kimdir?"** *Yani bütün yaratıkların her birisi için koyduğu kanun ve takdir ettiği sistem içinde onları yöneten kimdir? Ayette geçen* **tedbir** *kelimesinin açıklaması, bu surenin baş tarafında geçmişti.* **"Onlar: 'Allah'tır' diyecekler."** *Yani bu beş soruya da verecekleri cevap; bütün bunları yapanın, her şeyin Rabbi ve Maliki olan Allah olduğun cevabını vereceklerdir. Zaten başka cevap da yoktur. Onlar da bunu bilmektedirler. Buradaki sorular onları şu cevaba uygun olarak Allah'ı ikrara yöneltmektedir.* **"Sen de, de ki: Öyleyse Onun azabından korkmuyor musunuz?"** *Ey Peygamber! Onlara de ki: Siz bunu bilip ikrar ettiğiniz halde, bu işlerden hiçbir şey yapamayan şeyleri kendisine ortak koşmanız ve başkasına ibadet etmenizden ötürü Allah'ın azabına ve gazabına uğramaktan korkmuyor musunuz? Halbuki bütün bu işlere sahip olan Allah'tır.* **"İşte gerçek Rabbiniz olan Allah budur."** *Bu ifade geçenlerin özetidir. Yani size söylüyorum ki, bu zikredilen şeyleri yapan Rabbiniz Allah'tır. Yani sizi nimetleriyle büyütüp besleyen, işlerinizi yöneten ve bizatihi hak olan Allah'tır. Çünkü o, diridir, kayyumdur. Hem bizzat diri, hem de başkalarını diriltendir. Hem bizatihi kaimdir, hem de başkalarını ayakta tutandır. Mademki O, şüphesiz gerçek Rabbinizdir, ibadete sadece kendisi layıktır. O halde;* **"Gerçekten sonra sapıklıktan başka ne vardır?"** *İstifham inkar içindir. Bu cümlede* ihtibak *dedikleri sanat vardır. Yani haktan sonra batıl, hidayetten sonra sapıklıktan başka ne vardır? Birbirine zıt olan bu iki yol arasında durmak inanç açısından caiz değildir. Evet, bütün bunları yapan hak olan Rabdir. Ondan başkasına Rablik isnat etmek batıldır. O, ibadet edilen gerçek ilahtır. Sadece Ona kulluk etmek hidayetin ta kendisidir. Ondan gayri ortak ve aracılara yapılan ibadet sapıklıktır. Ondan gayriye ibadet eden herkes, müşrik, sapık ve batıl ehlidir.* **"Öyleyse nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?"** *Yani Allah'ın gerçek Rab olduğunu bilip ikrar ettikten sonra haktan batıla, hidayetten sapıklığa nasıl döndürülüyorsunuz? Gerçek ilah, gerçek anlamda ibadet edilen ve gerçek Rab olandır. Size ne oluyor ki, Rabliği birliyorsunuz da, ilahlığı birlemiyorsunuz? Neticede Allah'la birlikte başka ilahlar ediniyorsunuz. Halbuki ilahlık ancak Rablikte tahakkuk eder. Ayet ifade etmektedir ki; tevhid, müşriklerin yaptığı gibi, Rablikle ilahlık arasını açarak sağlanamaz. Çağımızda bazı Ezher alimleri bunu fark edemiyorlar ve inançlarını uydurma bazı kelam kitaplarından öğreniyorlar ve Kurani inançları bilmiyorlar. Arapça da Rab ve ilah kavramlarının farkını ve Arapların cahiliye dönemindeki itikadi konumunu ayırt edemiyorlar. Halbuki İslam bunların aralarını lügat an-*

lamında değil fakat şeri ölçüler çerçevesinde birleştirmiştir. Burada ve pek çok ayetlerde bunu müşriklere karşı delil olarak ileri sürmüştür. Nitekim İbn Kesir, tefsirinde bunu açıklamış, ondan öncekiler ve sonrakiler de buna işaret etmişlerdir.

Bu ayette dini inançlar ve şeri ölçüler vardır. Dine ve şeriata göre hak ve batıl bir arada olamayacak iki zıttır. Hidayet ve sapıklık da öyledir. Bu aslın, dinde ve akli ilimlerde pek çok dalı vardır. Ayrıca bu ayette, bedî' alimlerinin ihtibak *dedikleri ifade güzelliği vardır.* **İhtibak**; *karşıtı delalet ettiği için zıtlardan birinin hazfedilmesi, demektir. Çoğunluk farkında olmasa da ayette bu gayet açık şekilde kendini göstermektedir.* **"Böylece, fasık olan hakkında Rabbinin söylediği: 'Onlar iman etmezler.' sözü gerçekleşmiş oldu."** *Ey Peygamber! Rabliğin ve ilahlığın birliği, hakkı terk edenin ancak batıla sahip olacağı, hidayetten ayrılanın sadece batılı elde edeceği gerçek olduğu gibi, Rabbinin fasıklar hakkındaki kanunu veya vaadi de gerçek oldu. O fasıklar hak sahasından dışarı çıkmışlardır. Hak ise; Rabliğin, ilahlığın ve gerçek din rehberliğinin bir sayılmasıdır.* Rabbin *kelimesinin iki yönü vardır: ikisi de Kuran'da asıldır. Birisi* **tekvin** *(yaratma) kelimesi, yani fasıklar hakkındaki kanunudur. O fasıklar fıtrat nurundan ve aklın bağımsızlığından ayrılmışlardır. İnkârda kökleşmiş olmaları, taklit ve amel yönünden onda karar kılmalarından dolayı hakla batılı, hidayetle sapıklığı ayırma cihetine gitmezler.* "Onlar iman etmezler" *sözü, bu kelimenin beyanı veya ondan bedeldir. Yani Allah'ın beşer tabiatı ve ahlakıyla ilgili kanunu gereği onlar peygamberlerimizin çağırdığı tevhid ve hidayete, belgeleri ne kadar açık, delilleri ne kadar güçlü ve net de olsa inanmazlar. Bunun anlamı, Allah onları sırf kendi gücüyle zorla imandan alıkoyuyor demek, değildir. Bilakis kendi iradeleriyle küfrü tercih ederek imandan vazgeçmektedirler. Bu yorumu şu ayetler de desteklemektedir:* "Üzerlerine Rabbinin azap sözü hak olanlar, kendilerine bütün ayetler gelse bile o acı veren azabı görünceye dek iman etmezler."[385]

Rabbin kelimesinin ikinci yönü ise; teklif, yani fasık kâfirleri ahiret azabıyla tehdit kelimesidir. Nitekim şöyle buyrulmuştur: "Böylece Rabbinin, inkâr edenler hakkında: "Onlar cehennemliktir" sözü gerçekleşmiş oldu."[386]; "Fasıkların barınacağı yer ateştir."[387] *Buna göre* "Onlar iman etmezler." *sözü harfi cerrin hazfiyle önceki ifadenin gerekçesidir.* Liennehüm *veya* biennehüm lâ yü'minûn

385 Yûnus, 10/96-97.
386 Mü'min, 40/6.
387 Secde, 32/20.

takdirindedir. Rabbin *kelimesiyle ilgili iki cihet de doğrudur. Fakat burada ilk cihet daha zahirdir.*

Nâfi ve İbn Amir, Yûnus ve Ğâfir Sûresi'nin iki ayetindeki kelime *sözünü çoğul olarak* kelimât *şeklinde okumuşlardır. Bundan dolayı ana mushafta kelime sözü açık* tâ *ile yazılmıştır. Çoğul okunmasının izahı, bu anlamın iki şekliyle de Kuran ayetlerinde çok geçmesi ve tekrarıdır.*

قُلْ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَّن يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ
قُلِ اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿34﴾
قُلْ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَّن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ
يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن
لَّا يَهِدِّي إِلَّا أَن يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿35﴾
وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ
شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿36﴾

34- De ki: Sizin ortak koştuklarınızdan ilkin yaratan, öldükten sonra tekrar diriltip geri çeviren var mıdır? De ki: Allah ilkin yaratır sonra diriltip geri çevirir. Öyleyse nasıl doğru yoldan çevriliyorsunuz?

35- De ki: Ortak koştuklarınızdan hakka iletecek olan var mıdır? Yine de ki: Allah hakka iletir. O halde hakka ileten mi kendisine uyulmaya daha layıktır yoksa hidayet vermedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı? Size ne oluyor? Nasıl yanlış hüküm veriyorsunuz?

36- Onların çoğu zandan başka bir şeye uymazlar. Zan ise haktan hiçbir şey kazandırmaz. Şüphesiz ki Allah, onların yaptıklarını çok iyi bilir.

Müşrikleri Vahyi Bildirimlerle Uyarı

"De ki: Sizin ortak koştuklarınızdan ilkin yaratan, öldükten sonra tekrar diriltip geri çeviren var mıdır?" *Bu ve bundan sonraki emir; Hz. Peygamber'e müşriklere delil getirmesine dair verilen önceki emre atfedilmiş de-*

ğildir. Çünkü buradaki belagat hükmü, benzerleri gibi aynı cinsten cümle ve kelimelerin serdedilmesi tarzında fasıldır. Yani Ey Peygamber! De ki: Allah'la birlikte ve Ondan ayrı olarak ibadet ettiğiniz ortaklardan herhangi birisinin bu kâinatla ilgili bir tasarrufu var mıdır? Yaratılışı kademe kademe başlatma ve sonra onu kademe kademe yok edip tekrar geri çevirme konusunda ister dikili putlar, ister bunlara girdiğini iddia ettiğiniz ruhlar, ister yıldızlar, isterse cin ve meleklerden olan diğer canlı varlıklardan olsun, aracılarınızın böyle bir fonksiyonu var mıdır? Dirilişi ve ahireti inkar ettiklerinden dolayı ilk hitaptaki sorulara verdikleri gibi, bu soruya da cevap veremeyeceklerinden Allah Peygamber'e (s) şu cevabı vermesini telkin etti: **"De ki: Allah ilkin yaratır sonra diriltip geri çevirir."** *Burada dirilişi ispat Rabliğin tevhidi içine katıldı. Çünkü Rablik bunu gerektirir. Zira yaratılışı başlatmaya kadir olan Rab onu tekrar diriltmeye elbette kadirdir. Zaten onlar Cenab-ı Hakk'ın, bitkileri değil de, canlıları tekrar iade etmesini inkar ediyorlar. Çünkü kışın yağmur yağınca bitkilerin topraktan nasıl çıktığını yazın ve sonbaharda ise kuruyarak nasıl öldüğünü, defalarca bu şekilde yeşerip kuruduğunu bizzat görüyorlar ve bu ilk yaratma ve tekrar iade işinin Allah tarafından yapıldığını kabul ediyorlar. Çünkü bu iki olay, gözleri önünde cereyan ediyor. Onlar gözleri ve idrakleri esir olan kimselerdir. Zira Allah'ın insanları tekrar dirilteceğini inkar ediyorlar. Çünkü ölen bir kimsenin tekrar dirildiğini görmüyorlar. Böylece kıyas deliline dayalı ilmi kaybediyorlar. Biz hala aynı cehalet içinde onların benzerlerini görmekteyiz. Üstelik bunlar mantık ve delil getirme yollarını öğreniyorlar, ruhun bedenler üzerindeki gücüne dair eskiden bilmediklerini şimdi biliyorlar. Yüce Allah, Rasulullah'a (s) onlara şu cümleyle kendi cehaletlerini göstermesini ve inançları konusunda düşünmeleri uyarısında bulunmasını emrediyor:* **"Öyleyse nasıl doğru yoldan çevriliyorsunuz?"** *Yani bundan nasıl döndürülüyorsunuz? Hâlbuki bu inanç; gerçekleri bilmek ve neticeyi araştırmak için tefekkür konusunda fıtratın ve akli melekenin gereklerindendir.*

"De ki: Ortak koştuklarınızdan hakka iletecek olan var mıdır?" *Bu, Rabbe ait işlerden başka bir iş hakkındaki bir sorudur. Rablik, ilahlık hakkını, itikadi ve ameli olarak ibadetin birleştirilmesini gerektirir. İşte hidayet budur. Yaratılış hikmeti bununla tanımlanır. Nitekim başka ayetlerde yaratma fiilinin peşinde hidayet zikredilmiştir. Şu ayetlerde olduğu gibi:* "Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur."[388]; "Musa: 'Bizim Rabbimiz, her şeye yaratılış

388 Şuarâ, 26/78.

biçimini veren sonra da ona doğru yolu gösterendir' dedi."[389]; "O, yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösterendir."[390] *Bunlar fıtrat ve tabiata ait çeşitli hidayet şekilleridir. Duyguların hidayeti, aklın hidayeti, tefekkürün hidayeti ve bütün bunlarla delil getirme kabiliyeti ve dinin hidayeti... Fertlerdeki akıl gibi, din de bütünüyle beşeriyete hastır. Nefsi, hakkı bulmaya, yolunu açmaya ve engelleri aşmaya yönlendirerek fiilen neticeye götüren başarıdaki rehberlik de insana mahsustur. Allah'a yaklaştıracakları, O'nun katında şefaatçi olacakları iddiasıyla ibadette O'na ortak koştukları putlardan hiçbirinin gerek sistem, gerekse tekvin ve yaratma yönünden hakka ulaştıracağını iddia etmeleri mümkün olmayınca Yüce Allah, Peygamberine şöyle cevap vermesini telkin etti:* **"Yine de ki: Allah hakka iletir." Hidayet** *fiili doğrudan mefule teaddi ettiği gibi,* ilâ *harfi cerriyle de teaddi eder. Doğrudan teaddiye misal; Fâtiha, 5; Fetih, 2; Ankebût, 69.* İlâ *ile teaddiye misal; En'âm,87; Bakara, 213; Cin, 2; Sâd, 22.* Hüdâ *fiile,* lâm *harfi cerriyle teaddi eder.*[391] *Bizzat teaddi etmesi hidayetin ilişkili olduğu yerle doğrudan bağlantısını gösterir.* Lâm *harfi cerriyle teaddisi takviye veya sebep ve gerekçe ifade eder.* İlâ *ile teaddisi ise hidayetin ulaştığı hedefi gösterir. Hidayet; rehberin ve yönlendirmenin nihai hedefine götürücü olması hasebiyle öncülleri ve sebepleri de kapsar. Bazen de rehberin maksadı, kendisine uyan kimseye kapalı kalabilir. Nitekim Yüce Allah şeytan hakkında şöyle dedi:* "Şeytan hakkında: Her kim onu dost edinirse, mutlaka o kendisini saptırır ve alevli cehennem azabına götürür, diye yazılmıştır."[392] *Bu üç şekilde Kuran-ı Kerim'de uygun yerlerde kullanılmıştır. Bunu ancak bu yüksek ve hassas dil hakkında zevki selim sahibi olanlar fark edebilir. Bu ayette hem iki harfi cerle tadiye, hem de tadiyesiz kullanım bir arada toplanmış ve genele delalet eden müteallak hazfedilmiştir. Bunlardan her biri belagatın gerektirdiği yerde gelmiştir. Fakat buna işaret eden hiç kimse görmedim. İşte bu yerler:*

Birincisi: *Yüce Allah hüdâ fiilini, istifham-ı inkari tarzında* ilâ *harfi cerriyle mefule bağlamıştır. Bunu, batıl şekilde ortak koşulan putların hiçbirisinin insanı sonu hakka çıkan yola iletemeyeceğini bildirmek için yapmıştır. Bu yol ilim ve amel yoludur ve yaşamadır. Öncülleri ve neticeleri, sebepleri ve sonuçları ortadan kaldırır. Şayet Allah bu fiili doğrudan teaddi ettirseydi, sadece fiilen hakka ulaş-*

389 Tâhâ, 20/50.

390 A'lâ, 87/2-3.

391 Bazı misaller şunlardır: A'râf, 7/43; İsrâ, 17/9; Hucurât, 49/17.

392 Hac, 22/4.

tırma hidayetini (rehberliğini) inkar etmiş, hakka ulaştıran yaşama hidayetini inkar etmemiş olurdu. Eğer lâm *harfi cerriyle teaddi ettirmiş olsaydı,* lâm *takviye anlamında olduğu takdirde bizzat teaddi ettiğindeki anlamı ifade etmiş, illet anlamında olduğu takdirde de sadece hakkın kastedildiği hidayet inkar edilmiş olurdu. Görüldüğü gibi ilki daha genel ve daha beliğdir.*

İkincisi: *Lam harfi cerriyle teaddi ettirilmesidir ki, o da birincisini gerektirirdi. Şayet lam harfi cerrinin, bizim mezhebimize göre iki manasını birlikte kullanmanın caiz olduğunu dikkate alsak -ki biz bu konuda İmam Şafii ve Taberi'ye tabiyiz- o takdirde mana şöyle olur: De ki: Hidayete erenler hak üzere olsunlar diye Allah hakka iletmiştir.*

Üçüncüsü: *Bu da müteallakın hazfedildiği kısımdır ki bu da, aşağıdaki cümlenin ikinci kısmında uygulanmıştır.* **"O halde hakka ileten mi kendisine uyulmaya daha layıktır yoksa hidayet vermedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?"** *Yakub ve Hafs* **yehdî** *kelimesini* yihiddî *şeklinde okudular. Kelimenin lügat yönünden incelenmesine sıra gelince de görüleceği gibi, bunun aslı* yehtedî*'dir. Hamza ve Kisâî ise* yehdî *şeklinde okudular. Bu iki kıraatin de nas ve iktiza olarak öncesiyle birlikte hüdâ fiilinin üç şekilde teaddi ettirilmesine göre mana şöyledir: Koyduğu sistemde hidayete erdiren Allah mı kendisine uyulmaya daha layıktır yoksa başkasını hidayete erdiremediği gibi kendisi de hidayete etmeyen ve Allah'ın berisinde kendisine tapılan mı? Üstelik ona yol gösteren de başkası, yani Allah Teala'dır. Zira O'ndan gayri hidayete erdiren yoktur. Bu, genel durumdan yapılmış müferrağ bir istisnadır. Çünkü Allah'a ortak koştukları kimselerden hidayete erdiremeyecek olanlar arasına Meryem oğlu İsa Mesih, Üzeyir ve melekler de girer. Bunlar hakikate ancak Allah'ın hidayetiyle ulaştırabilirler. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Biz onları, emrimizle doğru yolu gösteren birer önder kıldık."[393] *Nehhâs dedi ki: Buradaki istisna senin şu ifaden gibi munkatı'dır. Filan kişi başkasına duyuramıyor fakat kendisi duymaya ihtiyaç duyuyor.* İllâ en yühdâ*'nın anlamı şudur: Fakat o hidayete muhtaç oluyor. Aman Ya Rabbi, ne müthiş bir belagat! Her asırda daha önceki belagat ustası müfessirlerin gözünden kaçan Kuran ifadesindeki bu belagat incelikleri titiz alimlerce ortaya çıkarılmaktadır.*

---

393 Enbiyâ, 21/73.

Zanna Uyup Yanlış Hüküm Vermek

"Size ne oluyor? Nasıl yanlış hüküm veriyorsunuz?" *Bu ifade; durumları mutlak acizlik olan varlıkları, her şeye kadir olan Allah'a ortak koşmalarına karşı hayret ifade etmektedir. Allah bunu peş peşe çarpıcı iki soru edatıyla belirtti. Buna göre mana şöyledir: Başınıza ne geldi, ne derdiniz var da, durumları ve vasıfları bu olan ortaklar edinip, bunları Rabbinizle aranızda şefaatçi kıldınız? Hâlbuki sizin Allah'tan başka ne yaratıcınız, ne rızık vericiniz, ne yöneticiniz, ne de sizin ve bir başkasının yol göstericisi vardır. Onlara kulluğu nasıl caiz gördünüz? Onun izni olmadan bunların aracı ve şefaatçi olduğuna nasıl inandınız?*

Manayı değiştirmeyen lafzi kıraatlerden birisi de, yeheddiye *kıraatidir. Aslı* yehtedî *olan bu kelimede* tâ'*nın harekesi* hâ'*ya nakledilerek* tâ *harfi* dal *harfine idğam edilmiştir.* Yihiddî *şeklindeki kıraate göre de,* hâ *harfi iki sakinin birleşmesinden,* yâ *harfi de münasebetten dolayı kesre olarak okunmuştur.* Yehiddî *şeklindeki kıraat da* dal *harfine uygunluk sebebiyledir. Bu da bizim ülkemizin takip ettiği Hafs kıraatidir.*

"Onların çoğu zandan başka bir şeye uymazlar." *Bu ifade, müşriklerin inanç durumunu açıklamaktadır. Rabliğin ve ilahlığın birliğine dair ilme ve gerçeğe götüren soru-cevap üslubuyla deliller getirildikten sonra gelmiştir. Bu delillerden biri de, ortak koştukları arasında inanç sahasında aklın ve ruhun yükselişini gösteren hakikate götürecek hiçbirinin bulunmayışıdır. Onların çoğu Rablerinden başkasına ibadet ve şirk konusunda, dirilişi inkarda, peygamberi tekzip etmede zayıf bir zanna ve ihtimale dayanıyorlar. Bu zannın zayıflığını kelimenin nekre olarak gelmesi de göstermektedir. Alışılmamış olanı uzak görmek, görülmeyeni görülene, bilinmeyeni bilinene kıyas etmek, güvenip saydıkları için babaları taklit etmek gibi zanna dayanan tavırlarla inançlarında batıla, amellerinde sapıklığa düşüyorlar. Azınlıkta kalanlar ise; Peygamberin getirdiğinin hak ve doğru olduğunu, ibadet ettikleri putlarının fayda veremeyeceklerini, şefaat edemeyeceklerini biliyorlar. Fakat inatları, kibirleri, başkanlık ve önderliklerinin servet, kuvvet ve itibar yönünden kavimleri içinde kendilerinden aşağıda olan tabakalara geçeceğinden endişe etmeleri sebebiyle Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar, Peygamberini yalan sayıyorlardı. Kuran üslubu üzere ekser (çoğunluk) tabiri, ve ümmetler hakkındaki hükümde hak ve adaleti ifade etmektedir. Bazen çoğunluğun aleyhine hükmederken, bazen de genelin içinden az bir grubu istisna etmektedir. Bu ifadenin benzerleri daha önce geçti. Çoğunluğun aleyhindeki bu hüküm, içlerinde ilim sa-*

hiplerinin azlığını göstermektedir. Zan hususunda Allah'ın hükmü nedir? denirse, bunun cevabı şudur:

"Zan ise haktan hiçbir şey kazandırmaz." *Yani azıcık da olsa bir fayda sağlamaz. Sahibini, gerçekle ilgili kesin bilgiden müstağni kılmaz. Hele din gibi kesin bilgi istenen sahalarda ilmin yerini tutmaz. Hak ise, varlığında ve gerçekleşmesinde şüphe olmayan sabit ve kesin durumdur. Zanna dayalı şey, her ne kadar sahibi katında tercih edilse de, daima şüpheye maruzdur. Herhangi bir şüphe rüzgarıyla sarsılıp yok olur.* **İğnâ** *fiili şu ayetlerde olduğu gibi* an *harfi cerriyle teaddi eder: A'râf, 48; Hâkkâ, 28; Hûd, 101. Burada ise,* min *harfi cerriyle teaddi etmiştir. Necm Süresi'nde de aynı ayet tekrar edilmiştir. Ayrıca Mürselât, 31; Ĝâşiye, 7. ayetlerinde de* min *ile teaddi etmiştir. Böyle olması azlık ifade etmesi ve bedel manası taşımasından dolayıdır. Buna göre Mürselât Sûresi 31. ayetin manası şöyle olmaktadır: Cehennem dumanının gölgesi ne yayılıp sıcaklığı engeller, ne de azaltarak veya yok edip yerine geçerek alevleri azaltır. Ĝâşiye Sûresi 7. ayetin manası da şöyle olmaktadır: Cehennemdeki o kötü kokulu diken ne açlığı azaltır, ne de onu giderip kötü gıdanın yerine iyi gıda olur.*

Alimler bu ve Necm Sûresi'ndeki ayeti delil getirerek itikatta kesin bilginin vacip olduğunu, mukallidin imanının geçerli olmadığını söylediler. İtikat esasları arasına İslam'ın asılları ve farz ve vacip olan diğer kesin hükümleri de girer. Bunlara da inanmak gerekir. Aynı şekilde kesin olan yasakların haramlığına da inanmak icap eder. Daha önce de belirtmiştik ki; şeran imanın sahih olmasının şartı lügavi kesinliktir. O da, hiç şüphe götürmeyen sahih inançtır. Yoksa: Şey şöyledir ancak şu şekilde olması mümkündür, şeklindeki iki ifadeden oluşan mantık ve felsefecilerin benimsediği ıstılahlara göre tarif edilen inanç değildir. Alimlerin ameli hükümlerde zanni delil yeterlidir, demelerine gelince; bundan da zanni delille imanın sabit olmayacağı anlaşılır. Zanna dayalı tasdike iman denmez. Ancak içtihatlarda tereddütten ve nefsin hevasını tercihten kurtulmak için zanni delile başvurulur. **"Şüphesiz ki Allah, onların yaptıklarını çok iyi bilir."** *Bu, amelle ilgili özel ve bağımsız ikinci meseledir. Durumu ise, itikatla ilgili önceki meseleden sonra sorgu konusu olmasıdır. Yüce Allah diyor ki: Allah onların kesin veya zanni itikatları gereği yapmış oldukları amelleri çok iyi biliyor. Allah her amelin durumuna göre onları hesaba çekip cezalandıracaktır. Hz. Peygamber'in doğruluğuna kati inanmaya aykırı olan inkar ve tekzibin cezası en şiddetli cezalardandır. Bunu taklit gibi, zanna uyarak yapılan tekzibin cezası takip eder. İmanı*

engellemek, Hz. Peygamber'e ve müminlere çeşitli şekillerde eziyet etmek de bu fiillerdendir. Arıca faiz, içki, fuhuş ve cinayet gibi ferdi ve toplumsal kötülükler de cezayı gerektiren fiillerdendir.

Bu ve önceki ayetlerden -ki bu iki ayet iman ve İslam esasları konusunda Kuran'ın muhkem ayetlerindendir- Müslüman'ın alacağı ders şu olmalıdır: Müslüman'ın yaşamaktan gayesi, bütün inanç konularında hakka ve bütün amellerdeki düzgünlüğü ifade eden hidayete tabi olarak nefsini arıtmak ve onu kemale erdirmektir. İnanç ve ameli zanna, hırs ve vehme değil, ilim temeline dayandırmaktır. Hakkı ifade eden, dinde doğru yolu gösteren ilim, Kitap ve Sünnetten rivayet ve delaleti kesin olan bilgidir. İlk Müslüman topluluğu buna dayandı. Bu genel prensiptir. Müslümanların bu konuda ayrılığa ve ihtilafa düşmeleri caiz değildir. Bu onların birleşme zeminidir, toplumlarının bağıdır. Gerisi ise sadece bir zandır. İnanç konularında dikkate alınmaz ancak amellerle ilgili içtihatlarda kullanılır. Bu içtihatlar, fertlerin şahsi amellerdeki içtihatları, idarecilerin hüküm, idare ve siyasetteki içtihatları şeklindedir. Daha önce ilgili yerlerde açıkladığımız gibi bu içtihatlar adalet, eşitlik ve toplum menfaatlerinin belirlenmesi için yapılacak istişare ile sınırlıdır.

Bazı fıkıh imamları bu kaideleri fark etmemişler, satranç oynamak gibi aslında mubah olan bazı adetleri haram saymışlardır. Batıl ve sapıklık şüphesiyle kişinin hanımıyla oynaşması ve şarkı dinleme gibi müstehap olan şeyleri de haram kabul etmişlerdir. Böyle şeylerin haramlığı kati delil şöyle dursun, zanni delille bile sabit değildir. Bu, bu konuda imamından gelen rivayete muhalefet eden Kadı Ebu Bekir İbn Arabi'nin görüşüne uygundur. Fıkıh konusunda her mezhebe bağlı olan mukallitler, zanni delillerden bile geride olan hayali kıyas ve şahsi düşüncelerle sayısız şeyleri insanlara haram kılmışlardır. Halbuki şüpheli şeyler konusunda Hz. Peygamber'in metodu, ihtiyatı elden bırakmamaktır. Nitekim şu hadiste bunu açıklamıştır: "Helaller bellidir, haramlar da bellidir. Bu ikisi arasında şüpheli olanlar vardır."[394] *Bu konuda vicdana danışmak da bir prensiptir. Nitekim Hz. Peygamber:* "Kalbine danış"[395] *buyurmuştur.*

Batıl amel ise, batıllığı kesin şeri bir delille sabit olandır. Nitekim hak da, hak olduğu kesin bir delille sabit olan şeydir. Bir de hakla batıl arasında ortada olanlar vardır. Bunlar hakkında itikada aykırı herhangi bir delil yoktur. Ayrıca bunların hak ve batıl ilişkisi yoktur. Bazı ameli durumlar vardır ki bunlarda asıl olan, mu-

---

394 Buhari, *İman*, 39; Müslim, *Müsâkât*,107; Ebu Davut, *Büyû*, 3.

395 Ahmed b. Hanbel, IV,228.

bah olmaktır. Bunlar faydalıdır. Bunlardan bazısı hakkında şeriat haram veya helal diye bir şey söylememiş, onları tarif de etmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Unutmuş olduğumdan değil, size acıdığım için bazı şeyler hakkında sustum, onları araştırmayın." *Nevevi'nin* Kırk Hadis'*indeki Sa'lebe hadisi de aynı anlamdadır. Biz bu konuyu Mâide Sûresi 101. ayetin tefsirinde incelemiştik.* "Ey iman edenler! Size açıklandığı zaman hoşlanmayacağınız şeylerden sormayın."

Burada her Müslüman'a şunu hatırlatmak istiyorum: Şu anda yeryüzünde insanlara hakkı ve hidayeti, bu ikisini belirlenmesi için doğru bilgiye dayanma gereğini, içtihat ve tercihin bu iki saha dışına hasredilmesini, bunun şahıslara ait sahada vicdana, toplum menfaatiyle ilgili sahada ise istişareye havale edilmesini dini anlamda farz kılan, ne uygulanan bir devlet kanunu, ne de tatbik edilen bir din mevcuttur. Gerek ferdi, gerek toplumsal ve gerekse devlet çapında olsun beşeriyetin halinin düzelmesi ancak İslam'ın koyduğu bu prensiplerle sağlanabilir. İslam bunu Allah'a itaat edilen bir din kuralı olarak koymuştur. Hiç kimse bu kuralı aşamaz. Genişlemesine rağmen beşeri bilgiler, yükselmesine rağmen insan aklı bu kural yerine başka bir kural koyamamış, bu prensipten müstağni olamamıştır. Onların ilmi arttıkça sapıklık ve azgınlıkları da artmıştır. Gerçek medeniyetlerinin sahte propagandacılarının gösterdiğinin aksinedir.

Çağımız ahlak felsefecisi ve sosyologu İngiliz Herbert Spencer (Ö:1903) İslam filozofu şeyhimiz Üstad Muhammed Abduh'a şunu söylemiştir: Hak düşüncesi Avrupalıların aklından kesin olarak silinmiştir. Onlar hı k olarak sadece kuvveti tanırlar. Çünkü maddi düşünceler onların ahlakını bozmuştur. Tedavileri için de bir çare gözükmüyor. Dünyayı yönetmek için hangisinin daha güçlü olduğu ortaya çıksın diye, birbirleriyle yarışmaya devam ediyorlar. -Herhalde harbi kastediyor.- 1903 senesinde bu filozofun beklediği felaket dört sene süren Birinci Cihan Harbiyle ortaya çıktı. (1914-1918) Toplumların mutsuzluğu, bozgunculuğu, azgınlık ve kayıtsızlığı şimdi daha da arttı. Öyle ki, pek çok fikir adamı insanlığın içine düştüğü bu felaketin dinden ve maneviyattan başka bir çaresinin olmadığına kesin kanaat getirdiler. Bunun için Amerika Birleşik Devletlerinde genel bir konferans düzenlemeyi kararlaştırdılar. Fakat istenen ilacı ancak Kuran'ın prensiplerinde ve "Muhammedî Vahiy" *bahsinde açıkladığımız esaslarda bulacaklardır. Bilahare biz bu konuyu bazı ilavelerle müstakil bir kitap halinde derledik. Umulur ki Müslümanlar bunları uygulayıp yaymada onları geçerler.*

وَمَا كَانَ هَـٰذَا الْقُرْآنُ أَن يُفْتَرَىٰ مِن دُونِ اللَّـهِ وَلَـٰكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ الْعَالَمِينَ ﴿37﴾ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ اللَّـهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿38﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿39﴾

37- Bu Kur'an Allah'tandır. Başkası tarafından uydurulmuş değildir. Ancak kendisinden öncekini doğrular ve o kitabı açıklar. Âlemlerin Rabbinden geldiğinde şüphe yoktur.

38- Ey Muhammed! Yoksa senin için: 'Onu uydurdu mu?' diyorlar. De ki: O halde samimiyseniz, Allah'tan gayrı çağırabileceklerinizi çağırın da, onun benzeri bir sure getirin.

39- Hayır, onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz yorumu da kendilerine bildirilmemiş olan şeyi yalan saydılar. Onlardan öncekiler de böyle yalan saymışlardı. Zalimlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak.

Kur'an'ı Kerim Allah'tandır

Kur'an'ın Allah katından olduğuna, başkaları gibi Hz. Muhammed'in (s) de hidayeti, ilmi ve lügati itibarıyla onun benzerini getirmekten aciz olduğuna dair delil zikredildikten, peşinden içinde bulundukları şirk durumunun bâtıl olduğuna dair deliller getirildikten, ardından çoklarının inanç ve tekzip hususunda en zayıf ve temelsiz zanlarına uydukları ifade edildikten sonra Yüce Allah sözü tekrar onların Kur'an'ı tenkit etmeye dönük temelsiz fikirlerini çürütmeye getirdi. Bu tenkitler, çoklarının zayıf zanlarından ve lider kodamanlar gibi pek azının da inada dayalı inkârlarından kaynaklanıyordu. Yüce Allah şöyle buyurdu: "**Bu Kur'an Allah'tandır. Başkası tarafından uydurulmuş değildir.**" *Daha önce de defalarca geçtiği gibi, buradaki nefyin özel bir yeri vardır. Bir şeyi doğrudan reddetmekten daha güçlü ve daha beliğdir. Ret konusunda makamın gerektirdiği mübalağaya bakmaksızın sadece lafzın zahirine takılı kısa görüşü sebebiyle bu ifadeyi başka türlü yorumlayanlar bundan gafil olsalar da... Buna göre mana şöyledir: Şanı yüce, üslubu ve nazmı parlak, ilimleri yüksek, hikmeti ulvi, konu-*

mu adil, kuralları ideal, ilahi ve sosyal gerçekleri saf olan, geçmiş ve gelecekten haberler veren, biraz önce de açıkladığı gibi, ıslahını hak ve hidayete tabi olmaya ve hevaya uyarak bâtıldan sakınmaya dayandıran, hak ve hidayeti gerçek ilme bağlayan bu yüce Kuran'ın birisi tarafından uydurulup Allah'a nispet edilmesi akıl ve mantığa asla sığmaz. Zira bu Kur'an'ı Allah'tan başkası ortaya koyamaz. Bir insanın Kur'an'ın benzerini getirebileceği farz edilse bile, böyle bir kimsenin bütün filozof, peygamber ve hatta meleklerden üstün ve mükemmel olması gerekir. Böyle birisi de herhalde Allah'a iftira etmez. Kâfirlerin en önde geleni, en inatçısı ve Hz. Muhammed'e en çok düşman olanı Ebu Cehil bile -Allah ona lanet etsin- şöyle demişti: "Muhammed (s) hiç kimseye yalan söylemedi. Kalkıp da Allah'a karşı mı yalan söyleyecek?"

Vahyin Meydan Okuması: Benzerini Getirin

"Ancak kendisinden öncekini doğrular ve o kitabı açıklar. Âlemlerin Rabbinden geldiğinde şüphe yoktur." *Fakat bu* **Kitab**; *Nuh, İbrahim, Musa ve İsa (a) gibi peygamberlere daha önce gelen vahyi ana hatlarıyla tasdik eder. Zira bu* Kitab *da, o peygamberlerin davet ettiği Allah'a ve ahiret gününe iman ve salih amel gibi Allah'ın dini olan İslam'ın temel esaslarına çağırır. Bu peygamberlere ümmet olanlardan geride kalanlar, bu esasların bir kısmını unutmuş, bir kısmından uzaklaşmış ve ümmi Peygamber Hz. Muhammed'in bildirmediği hususları da sonradan ortaya çıkan geleneklerle tahrif etmişlerdi. Yahut da Kur'an'ın bunu tasdiki; İbrahim peygamberin Mekke halkına yaptığı çağrıya; Musa, İsa ve diğer peygamberlerin müjdelerine uygun şekilde gelmiş olması anlamındadır. Nitekim biz bu hususu şu ayetin tefsirinde açıklamıştık:* "Onlar, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları, okuyup yazması olmayan elçiye, o peygambere uyarlar."[396] *Bu iki manayı cem etmek de caizdir. Tasdik edilen kitaptan maksat, ilahi kitap cinsidir. Bu da bütün insanların tabi olacakları ilahi prensipleri ihtiva eder. Bunlar da inanç esasları, şeriatlar, ibretler, irşatlar, toplumsal olaylar ve kâinattaki ilahi kanunlardır. Bu Kur'an'da asla şüpheye mahal yoktur. Çünkü o; hak ve hidayetten ibarettir. İlahi vahyin eseridir. Öyle bir kitaba başkasının gücü yetmez.* "Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelseydi, onda birçok tutarsızlık bulurlardı."[397]

396 A'râf, 7/157.
397 Nisâ, 4/82.

"Ey Muhammed! Yoksa senin için: 'Onu uydurdu mu?' diyorlar." *Bu ifade Kur'an'ın; halkın onun benzerini getirmekten aciz olduğu için uydurulmaktan uzak ve münezzeh olduğu açıklandıktan sonra sözün, bu inatçı ve cahillerin, Muhammed (s) bu kitabı uydurmuştur, iddialarını hikâye etmeye çevrilmesidir. Buradaki istifham, hayret ve inkâr veya meydan okuyarak bu iddiayı redde hazırlık anlamındadır. Bu meydan okuma da şudur:* **"De ki: O halde samimiyseniz, Allah'tan gayrı çağırabileceklerinizi çağırın da, onun benzeri bir sure getirin."** *Kur'an'ın uydurulduğu iddianızda samimiyseniz, kendi konusu içinde üslubu, nazmı, etkisi, hidayeti ve ilmi itibarıyla benzer bir sure getirin. Haberlerinin hak olmasına da bakmayın. Bu işe destek ve yardım için Allah'tan gayrı çağırabileceklerinizi de çağırın. Bütün insanlar sizin gibi bundan aciz kalacaklardır. Bu ayet, şu ayete benziyor:* "De ki: O halde samimiyseniz, Allah'tan gayrı çağırabileceklerinizi çağırın da, onun benzeri bir sure getirin."[398] *İsrâ Sûresi'ndeki bu ayet, Yûnus Sûresi'ndeki ayetten önce inmiştir.*

Cumhurun görüşüne göre buradaki **Sure** *ifadesi, kısa ve uzun bütün sureler için geçerlidir. Biz bunun izahını Bakara Süresi 23. ayetin tefsirinde açıklamıştık.* Sure *kelimesinin nekre olmasından ilk akla gelen de budur. Ancak şu da olabilir: Buradaki nekre tazim veya içinde peygamber kıssaları, haberler, dünya ve ahirete ait tehditler içeren sureler gibi bir çeşit sureye delalet etmek içindir. Çünkü Hz. Peygamber'in iftira ile suçlanması, emir ve nehiy gibi talep ifade eden hususlardan ötürü değil, verdiği haberlerden ötürüdür. Buna da Bakara Sûresi'ndeki ilgili ayette işaret etmiştim.*

Bazı âlimler de maksadın; bizzat Yûnus Süresi gibi, uzun sureler olduğu görüşünü tercih ettiler. Çünkü bu sure; dinin inanç esaslarını, müjde ve uyarıları kapsıyor. Ayrıca el-Kitab *veya* Kitab *sözcüğü mutlak olarak söylenir ve bahsedildiği surenin kendisi kastedilir. A'râf Sûresi'nin başındaki kitap kelimesinin sure anlamına geldiğini söyleyenlerin dediği gibi...* "Elif, lâm, mîm. Bu sana indirilen bir kitaptır." *Yani bu sure, bir kitaptır. Sure kelimesinin nekre gelmesinden maksat; tek sure değil, bir çeşit sure olduğuna misal, şu ayettir:* "İman edenler: 'Keşke cihat hakkında bir sure indirilseydi.' derler."[399] *Çünkü ayetin devamı bunun tek bir sure değil, içinde cihadın farz kılındığı bir çeşit sure anlamında olduğunu gösteriyor:* "Ama hükmü açık bir sure indirilip de, içinde savaş zikredilince..."

398 İsrâ, 17/88.

399 Muhammed, 47/20.

Bu konuya Hûd Sûresi'nde; uydurulmuş da olsa, on sure getirmeleri için meydan okumaya dair ayetin tefsirinde inşallah döneceğiz.

Açıkça bellidir ki Hz. Peygamber gibi akıllı bir kimse, şayet insan ve cinlerden hiç kimsenin; Kitab'ın *gerek tamamını, gerekse bir Sûresi'nin benzerini getiremeyeceklerine kesin olarak inanmamış olsa, onlara meydan okumaz. Bu meydan okuma; onların hem âlim ve ediplerine, hem toplumlarına, hem de birbirlerini desteklemek ve yardımlaşmak maksadıyla bir araya gelmeleri mümkün olsa, hepsine birden yöneliktir. Önceki filozoflardan ve sonraki materyalist âlimlerden yüksek fikirlerine, akıl ve zekâlarına güvenenlerin ileri sürdükleri gibi şayet Rasûlullah (s) bu Kur'an'ı, insanların menfaati için kendi aklına dayanarak yazıp telif etseydi, o takdirde aklı, zekâsı ve üstün fikri, insan ve cinlerin akıllarının, kendisine verilen bir surenin benzerini getirmekten aciz kalacaklarını kesin olarak söylemesine engel olurdu. Orta zekâlı her akıl sahibi bilir ki; kendisi için mümkün olan şey, başkası için de mümkün olabilir. Hatta kendisinden daha güçlü kimselerin varlığından emin olmaz. Bu da, Hz. Muhammed'in, Kur'an'ın Allah tarafından indiğine, kendisinin de başkası gibi, Kur'an'ın bir benzerini getirmekten aciz olduğuna kesin bir biçimde inandığına dair apaçık bir akli delildir. Bu, Hz. Muhammed'in yalancı ve iftiracı olmadığını söyleyenlerin delillerinden birisidir.*

Rabbi katından geldiğine inandığı ya da öyle sandığı için, Kur'an'ın kendi psikolojik sezgisinin eseri olması konusunda kendisinin ve başkasının aczine inanması da mümkündür, denirse; buna iki şekilde cevap veririz: 1- Vahyin psikolojik sezgi olması iddiası daha önce de geçtiği gibi pek çok delille çürütülmüştür. 2- Başkalarının aczi konusunda bir kanaate sahip olmak, kendisinin daha aciz olduğuna da apaçık bir delildir.

Kelamcılar ve onların mezhebine mensup pek çok müfessir, Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil olarak onun Araplara Kur'an'la meydan okumasını ileri sürerler. Bu meydan okuma; Kur'an'ın toptan bir benzerini, onun gibi bir sözü, uydurma da olsa benzer on sureyi veya ümmi bir peygamber olarak Hz. Muhammed'in getirdiği bir tek sureyi getirmeleri şeklindedir. Arapların ve başkalarının bundan aciz olmaları, onun peygamberliğine delildir. Şayet onlardan bir kimse, Kur'an'ın bir benzerini veya ona yakın bir şeyi getirebilseydi, bunu hemen yapardı. Çünkü düşmanları tarafından onun davasını tekzibe yeltendirecek pek çok sebep vardı. Özellikle de Hz. Peygamber güçlenip onunla savaşmak için mallarını ve canlarını ortaya koymak zorunda kaldıkları zamanda... Böylece Hz.

Peygamberin Kur'an'la meydan okumasıyla, Kadıyani, Baha *ve* Bab *gibi bazı aptal sahtekârların vahiy adını verdikleri nazım ve nesir şeklindeki hezeyanlarıyla meydan okumaları arasındaki fark meydana çıkmaktadır. Bunlar âlim ve ediplere göre birer maskaralıktır. Bahaîler, Baha'nın güya en mukaddes olan kitabını insanlardan gizlemek zorunda kaldılar.*

Yine bu kelamcıların çoğu, Araplara meydan okuma, onların temayüz ettikleri fesahat ve belagat sahasında olmuştur, dediler. Bu konuda Kur'an'ın icazına dair müstakil kitaplar telif ettiler. Fakat onun özellikle manevi yönleri bir tarafa, enteresan olan nazım yönünün bile hakkını tam vermediler. Dediler ki: Hz. Muhammed'in, peygamberlik davasındaki sıdkına ve kendisinin Allah tarafından gönderildiğine dair delil; Allah'ın da onu tasdik edip sanki "kulum, benden naklettiklerinde doğrudur" demesini de kapsar. Bundan dolayı bu delaletin, ilahi kelamın delaleti gibi müspet olduğunu benimsediler. Bunun akli bir delalet olduğu da söylendi. Bakara Sûresi'ndeki ayetin tefsirinde bu konu detaylı olarak işlendi.

Kur'an'ın belagat yönünden icazına dair bu söylediklerine bazı kimseler hatta günümüzdekilerden bu meseleyi anlamaya ve temayüz etmeye daha yakın olan eski âlimler itiraz etmişlerdir.

Bazı filozof ve materyalist âlimler dediler ki: Her toplumun edipleri içinde üslubuyla temayüz eden kimseler vardır. Ey Müslümanlar! Siz diyorsunuz ki, Muhammed (s) Kureyş'in en fasihiydi. Kureyş kabilesi de Arapların en fasihleriydi. Bu Kur'an, nazmı ve üslubuyla onlar arasında temayüz edebilir. Nitekim bazı İslam ve cahiliye şairleri özel üsluplarıyla tanınmış ve öne çıkmışlardır. Nitekim Shakespeare İngiliz şairleri arasında, Victor Hugo Fransız şairleri arasında temayüz etmişlerdir. Bu bakımdan Arapların, Kur'an'ın benzerini getirmekten aciz olması, onun Allah katından geldiğine delalet etmez.

Biz de diyoruz ki: Bu itiraz, bu surenin başında ve 15 ve 16. ayetlerin tefsirinde lâfzî ve manevi icazıyla ilgili olarak aktardığımız Kur'an güneşinin ışıkları altında eriyip kaybolur. Hz. Peygamber'in, Kureyş'in en fasihi ve en beliği olduğuna dair ileri sürdükleri teze gelince: Biz kesin bir nakille açıkladık ki; Hz. Peygamber Kur'an inmeden önce Arap ediplerinin meşhurları arasında anılmadığı gibi, orta çaplılar arasında bile zikredilmedi. Hatta edebiyat sahasında ona hiç yer verilmedi. Onun sözünün belagat ve fesahat yönünden öne çıkması, başkalarının istifade ettiği gibi, onun da Kur'an vahyinden istifade etmesinden sonradır. Onun sözü

de, başka insanların sözü gibi Kur'an'ın nazmına, üslubuna ve etkisine benzerlik yönünden sadece bir gölge mesabesindedir. Ediplerin sözleri arasında böyle bir farkın benzeri yoktur.

Denirse ki: Uzun surelerde görülen belagat seviyesi ve nazım cazibesi, kısa surelerde gözükmüyor. O zaman buna da şöyle cevap veririz: Fakat insanlar uzun sureler gibi, kısa surelerin benzerini getirmekten de aciz kalmışlardır. Kendilerine bu surelerdeki icaz gizli kaldığı için bir kısmı da şöyle dedi: İnsanların bu konudaki aczi, Allah'ın onların direnme gücünü yok etmesinden ötürüdür. Bazıları da biraz önce Razi'den naklettiğimiz gibi, meydan okuma sadece uzun surelerle olmuştur, demişlerdir. Biz bunu Razi'den daha güzel yorumladık. Onların bu iddiaları, küçük sureleri Peygamberimiz'i (s) iftira ile suçlamak istedikleri hale sokmaya yöneliktir.

Bunun izahı şudur: Şayet uydurma da olsa Kur'an'ın benzerini getirmekle meydan okuma sadece içinde detaylı peygamber kıssalarının bulunduğu surelerle olsaydı, o takdirde bunların A'râf, Yûnus, Hûd, Hicr, Mü'minûn, Tâ Sîn ile başlayan sureler ve Ankebût sûreleri olması gerekir. Çünkü bu kıssaların hepsi bu surelerdedir. Şayet bu sureler, kendilerine çağrı yapan peygamberlerini yalanlayan kavimlerin kısaca uyarıldığı sureleri kapsayacaksa, bunlar arasına Zâriyât, Necm, Kamer, Hâkkâ ve Fecir gibi mufassal sureler de girer. İki takdire göre de bunlar arasına kısa sureler girmez. Zira onlarda peygamber kıssaları mevcut değildir. Yûnus, Hûd ve Tûr sûrelerindeki meydan okuma peygambere iftira ve yalan suçlaması yapılmasından ötürüdür. Nitekim hemen sonra gelen ayetin açıklamasında bunu göreceksin: "Hayır, onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz yorumu kendilerine gelmemiş olan bir şeyi yalan saydılar."[400] *Mufassal surelerde*[401] *bir mananın değişik üsluplarla ifade edilmesi üzerinde düşünen bir kimse, şayet kendisine bu dilin güzelliğinden bir nasip ve belagattan bir zevk hissesi verilmişse şu gerçeği daha iyi kavrayabilir: Konusunda gerçekçi midir, Allah tarafından vahyedilmiş midir yoksa vahyedilmemiş midir yönü bir tarafa, Kur'an'ın lügavi icazı uzun surelerdeki kıssaların icazı gibidir hatta daha da aşikârdır. Ayrıca mufassal surelerde bir mana; çeşitli üsluplar, farklı nazım, muhtelif fasılalar, değişik tarzlar, şiddetli uyarılar, sarsıcı tehditler, her birine uygun etkili nağmelerle ve tertil*

400 *Yûnus, 10/39.*

401 Mufassal sûreler; araları besmele ile sıkça ayrılmış sûrelerdir. Kaf veya Hucurât'tan sonraki sûrelere verilen addır. Bunlar da kendi aralarında tıvâl, evsât ve kısâr şeklinde üçe ayrılır. Kur'an'ın uzun sûreleri ise; Fatiha'dan sonraki yedi sûredir. (Çeviren)

üzere okunacak tarzda ifade edilmiştir. Bu meyanda bu surelerin Kureyşli ve diğer kabilelere mensup münkir edipler üzerinde müthiş bir etki yaptığını da görür. Ediplerinin başında gelen Velid b. Muğire el-Mahzûmî bu etkiyi o meşhur itirafında belirtmiştir. O itirafın bir cümlesi de şudur: "O, daima üste çıkar. Onun üstüne çıkılmaz. O, altındakini kırıp parçalar." *Bu ve benzeri ifadeleri vahiy bahsinde açıklamıştık. Böylece İmam Abdülkadir'in şu sözünün doğruluğu da anlaşılmış olur:* "Kur'an onlar üzerine Mekke vadisini aczle doldurup akıttı ve bütün hitabet yollarını tuttu." *Bu, vicdanen ve zevki selimle bilinen bir gerçektir.*

Fakat Arapçanın belagatinden Sadettin Taftazani'nin Muhtasar'ı *ve* Mutavvel'i *gibi, meani ve beyan kitaplarından, sadece bazı teknik kaideler ve cüzi misaller öğrenenlerin yapacağı iş, her söze bu kaide ve misalleri uygulamaktır. Son dönem müşkülpesentlerinin bedii güzellikler ve fesahatin şartları ve kusurları olarak isimlendirdikleri şeyler sayılınca, bunları daha iyi görürsün. Bunlardan bazılarının Kamer Sûresi'ndeki bazı ayet sonlarının kulağa hoş gelmediğini söylediklerini işittim. Bazı müsteşrikler, anlayış ve zevk bakımından bunlardan daha düzgündür. Zira bunlar Kamer Sûresi'nin, Kur'an surelerinin en beliğlerinden biri olduğunu söylemiş hatta bazıları hepsinden de daha beliğ olduğunu belirtmiştir.*

Denirse ki; sizin de söylediğiniz gibi Yûnus, Hûd ve Tûr sürelerindeki meydan okuma iftira suçlamasına cevap olarak yapılmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki; meydan okuma iftira suçlamasının yapıldığı surelere mahsustur. Nitekim siz de böyle söylüyorsunuz. Fakat Bakara Sûresi'ndeki meydan okuma böyle değildir. Biz de cevaben deriz ki: Bu ayet şüphe edenlere bir cevaptır. Ötekiler ise Hz. Peygamber'i ve Kuran'ı tekzip edenleredir. Bu ayet öncekileri doğrulamakta, pekiştirmektedir. Çünkü daha sonra inmiştir. Bakara'da ayet Medeni, diğer üç suredekiler ise Mekkidir. Bu kabul edilmezse o zaman şunu söyleriz: Bu ayetlerde ifade edilen sure *kelimesinin nekre olarak gelmesi, en küçük sure olan Kevser Sûresi'ni bile kapsar. Gerçi biz de burada nazım ve üslubu yönünden icaz (aciz bırakma) olmadığını kabul ediyoruz. Fakat diyoruz ki: Bu suredeki icaz (öz ifade) ve başında ve sonunda gaipten haber vermesi onun bir mucize olduğunu gösterir. Nitekim bu hususu Bakara'nın ilgili ayetinde açıklamıştık. Celâleyn tefsirinde de Bakara Sûresi'ndeki ayetin tefsirinde bunu destekleyen şu ifade vardır: Getirilmesi istenen sure belagat, nazım güzelliği ve gaipten haber verme açısından bu en küçük sure gibi olmalıdır. Yûnus Sûresi'ndeki ayetin tefsirinde de şunu söyledi: Getirilecek bu sure, uydurma da olsa, fesahat ve belagat yönünden bunun gibi olmalıdır. Kısa*

surelerdeki hidayet, nur ve kalpleri ıslah yönünden manevi icazını ancak çok cahil ve kalbi perdeli olanlar reddeder.

"Hayır, onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz yorumu da kendilerine bildirilmemiş olan şeyi yalan saydılar." *Bu, onların iftira ve suçlamalarının kapsadığı bazı hususlara ve bunun neticesi olarak Hz. Peygamber'in yalan söylediğine inanmalarına veya Kur'an'ın tamamının onun tarafından uydurulmuş olduğu iddialarına doğrudan cevap verme yerine sözü başka tarafa yöneltmedir. Sabit olmuştur ki, onlar Hz. Peygamber'in söylediği her sözde doğruluğu gözettiğini biliyorlardı. Bu ifade aynı zamanda, mümkün olmadığını sandıkları bir hususta onları yalanlama cihetine gitme anlamındadır. İnanmadıkları bu husus ise; Hz. Peygamber'in şayet kendisine inanıp tabi olmadıkları takdirde onları dünya ve ahirette Allah'ın azabına karşı uyarmasıdır. Yüce Allah onları, inanmadıkları bu hususu bütün yönleriyle kavrayamamakla tanımlamış ve bu konunun yorumunun henüz kendilerine gelmediğini söylemiş, onların halini kendilerinden öncekilerin haline benzetmiş ve yalanlamalarını bu üç sıfatla açıklamıştır.*

Birinci yalanlama sebebi: *İnkâr ettikleri şeyi tam kavrayamamalarıdır. Bundan dolayı da tekzipleri isabetli değildir. Onlar sadece tahmine dayanıyorlar. Tahmin ise hiçbir gerçeği ifade etmez.* İkinci sebep: *Meselenin yorumunun henüz kendilerine gelmemiş olmasıdır. Yorum gelmeli ki, fiilen iddianın delili olsun. Fakat yorum beklenmektedir ve kesin olarak da gelecektir. Müfessirler ve uzmanlar bu tevilin (yorumun) manası üzerinde ortaçağlardan beri rastgele konuşmuşlardır. Çünkü onlar Kur'an'ı fasih ve bağımsız diliyle değil, kendi teknik terimleriyle ve özellikle de usul-i fıkıh ve kelam ıstılahlarıyla anlıyorlar. Bazıları diyorlar ki; onlar manasını anlamadıklarını yalanlıyorlar. Bazıları da, onlar icaz yönünü fark edemedikleri hususu inkâr ediyorlar. Şayet söyledikleri gibi o veya bu sebepten inanmamışlarsa, o zaman inkârlarında tabii olarak mazur sayılırlar. Bu türlü hataların sebebi, bazı müfessirlerin söylediği gibi tevili bazen tefsir anlamında kullanmaları, bazen de kelamcı ve usulcülerin anladığı manada kullanmalarıdır. O da lafzı, zahiri manadan, şeriata uyması şartıyla lügatteki ihtimalî manaya döndürmektir.*

Fahrettin Razi, âdeti olduğu üzere müşriklerin bu tekzibini beş ihtimalde topladı: 1- Kur'an kıssalarının tekzibi. Buna dair üç şekil zikretti. 2- Bazı surelerin başındaki huruf-u mukattaa. Çünkü onlar bunlardan bir şey anlamıyorlardı. Razi, Yüce Allah'ın bunlara Âl-i İmrân Sûresi'ndeki muhkem ve müteşabihat

ayetleriyle cevap verdiğini iddia etti. 3- Kur'an'ın kademe kademe ortaya çıkması, yani toptan inmemesi. 4- Öldükten sonra mahşerde toplanma ve dağılmaya dair haberler. 5- İbadetler. Onlar diyor ki: Allah'ın bizim ibadetlerimize ihtiyacı yoktur.

Aslında bütün bu takdirler bâtıldır, dördüncü şık hariç hiçbirinin kastedilme ihtimali yoktur. Fahrettin Razi, bu ayetin tevilinin onlara gelmemesini ayetin hakikatini ve mahiyetini anlamamaları şeklinde tefsir etti. Bu tefsir bâtıldır. Bunun surelerin başındaki huruf-u mukattaalara hamledilmesi bâtıl olduğuna yeter delildir. Zira bunlar kelam değil ki, tekzip veya tasdik edilsin. Razi sonra şöyle dedi: "Henüz kendilerine yorumu gelmeyen" *cümlesiyle ilgili olarak titiz âlimler* "Bu söz delalet etmektedir ki; yorumları bilmeyen kimse küfre ve bidate düşer. Çünkü nassların zahirinde bazen zıtlık bulunabilir. Kişi tevil cihetini bilmezse kalbine bu Kitab'ın hak olmadığı şüphesi düşebilir. Şayet kişi tevili tenzile uygun şekilde kavrarsa, bu nur üstüne nur olur. Allah dilediğini nuruna yöneltir."

Razi'nin, titiz âlimlere nispet ettiği bu söz haktan son derece uzak bir bâtıldır. Bu, Allah'ın Kitabı'na, bu Kitab'ın kınadığı zanna tabi olma ayıbını isnat etmektir. Onun kastettiği titiz âlimler ise, bidatçi kelamcılardan başkası değildir. Bu da kat kat karanlıklardan ibarettir. Saptıran bidatler ancak kelamla meşgul olmaktan doğmuştur. Bu yazımla ilgili söyledikleri lügat yönünden doğru olmadığı gibi, bunların ne kitapta, ne Hz. Peygamber'in sünnetinde, ne onun ashabının rivayetlerinde, ne de birazdan açıklayacağımız gibi selef imamlarının görüşleri arasında yeri vardır.

Kur'an lügatinde tevilin başka değil ancak bir tek manası vardır. O da bir şeyin neticesi ve fiilden kastedilen manayı açıklamak için başvurulan yorumdur. Nitekim bunu biraz önce ve Âl-i İmrân Sûresi'ndeki muhkem ve müteşabih ayetlerin tefsirinde açıklamıştık. Razi de orada sözü oldukça uzatmış, doğruyu tespitte hata etmiş, hikmeti ve kesin hükmü ortaya koyamamıştır. Burada konuyu kısa ele aldığına göre hata yapması daha da mümkündür. Tevil kelimesini ıstılahi manaya yorduğunu gördükten sonra diyebilirim ki, bu konuda onun aleyhine en açık delil, beklenti ifade eden **lemmâ** *edatındaki olumsuzluktan ve onların tekziplerinin, bir sonraki cümlede ifade edilen öncekileri tekzibine benzetilmelerinden habersiz oluşudur. Aslında mana şöyledir: İnkâr ettikleri şeyin tevili henüz onlara gelmemiş fakat gelmesi beklenmektedir. Buna göre hatıra ilk gelen şey; Allah Rasulü'nü (s) yalan saymaları sebebiyle Allah'ın onları ahiretten önce dünyada azap ile tehdit*

etmesi ve onlar aleyhine peygamberini muzaffer kılmasıdır. Bu, müfessirlerin imamı olan Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberi'nin de anlayışıdır. O şöyle dedi:

Şanı Yüce Allah diyor ki: Bu müşrikler seni değil, Allah'ın bu Kur'an'da sana indirip de kavrayamadıkları şeyi inkâr ediyorlar. O da, Rablerini inkâr sebebiyle uğrayacakları azap ve bu konudaki tehdittir. "Henüz yorum kendilerine gelmemiş olan şey"*den maksat, Allah'ın Kur'an'da onlara yönelttiği tehdidin yorumunun henüz onlara gelmemiş olmasıdır.* "Onlardan öncekiler de böyle yalan saymışlardı." *Şanı Yüce Allah buyuruyor ki: Ey Muhammed! Bunların yalan saymaları gibi, onlardan öncekiler de, peygamberlerini yalan saymaları ve Rablerini inkâr etmeleri sebebiyle maruz kaldıkları ilahi tehdidi yalan saymışlardı.*

Tevilin izahı konusunda Begavi de aynı şeyi söylemiştir. Çünkü o kelamcı değil, fakih ve muhaddistir. Bu ayetin ve Araf Sûresi'ndeki ayetin tefsirinde Celaleyn de İbn Cerir ve Begavi'ye uydu.

İnanmadıkları şeyin üçüncü vasfı, özet olarak belirttiğimiz teşbihtir ki o da Yüce Allah'ın şu sözüdür: **"Onlardan öncekiler de böyle yalan saymışlardı."** *Allah, Mekke müşriklerinin Hz. Muhammed'i tekziplerini, daha önceki müşriklerin kendi peygamberlerini tekziplerine benzetti. Onlar da Allah'ın haber verdiği azabın mahiyetini, bu azap kendilerine gelmezden önce kavrayamamışlar ve bunun için peygamberlerini yalancılıkla itham etmişlerdi. Onların çeşitli surelerde ve özellikle de Şuarâ Sûresi'nin şu ayetlerinde açıklanan kıssalarında bunu görürsün:* "Nuh'un kavmi de peygamberleri yalancı saydılar."[402]; "Âd kavmi de peygamberleri yalancı saydılar."[403]; "Semûd kavmi de peygamberleri yalancı saydılar."[404] *Sonra Yüce Allah onları tehdit ederken tekzip sözünü de zikretti. Nitekim Hûd, kavmine şöyle demişti:* "Doğrusu sizin hakkınızda büyük bir günün azabından korkuyorum... Böylece onu yalancı saydılar. Biz de onları helak ettik. Şüphesiz ki bunda bir ibret vardır."[405] *Onlardan sonra Salih peygamber de kavmine, deve mucizesi gelince şöyle demişti:* "Sakın ona bir fenalık dokundurmayın. Yoksa büyük bir günün azabı sizi yakalar. Nihayet onu kestiler. Fakat pişman oldular. Azap da kendilerini yakalayıverdi."[406] *Burada şu ayetten maksat da bu tevilin izahıdır:* **"Zalimlerin sonunun nasıl olduğu-**

---

402 Şuarâ, 26/105.
403 Şuarâ, 26/123.
404 Şuarâ, 26/141.
405 Şuarâ, 26/135-139.
406 Şuarâ, 26/156-158.

na bir bak." *Ey Peygamber veya ibret alan akıl sahibi! Peygamberlerini yalanlamaları sebebiyle kendilerine zulmedenlerin sonunu bir düşün. İşte bu, Allah'ın onlara yaptığı tehdidin tevilidir. Onlardan sonraki zalimlerin akıbetini de böylece bilmiş olasın. Bu akıbet özet olarak şu ayette açıklanmıştır:* "Biz onların her birini günahı sebebiyle yakaladık. Onlardan kiminin üzerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik. Onlardan kimini korkunç bir çığlık yakaladı. Kimini yerin dibine batırdık. Kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyordu. Fakat onlar, kendilerine zulmediyorlardı."[407]

Yüce Allah, Hz. Muhammed'in kavmini bu ayet ve bu sure ve diğer pek çok suredeki ayetlerle, dünyadaki geçmiş kavimlerin başına gelen azaplarla uyardı. Aynı şekilde onları ahiret azabıyla da uyardı. Fakat inatçı taklitçiler bu iki azabın gerçekleşmeyeceğini ileri sürerek Rasulullah'ı (s) tekzip ettiler. Bu tekzip, Kur'an'ın manasını veya icazını anlamamaktan ileri gelmiyordu. Fakat ilahi hikmet, Hz. Peygamber'in kavminin çoğunluğunu tekzipten ve böylece toptan helak edilmelerini gerektirecek durumdan da onları korudu. A'râf Sûresi'nin şu ayetine bak: "Onlar, Kitab'ın bildirdiği sonuçtan başka bir şey beklemiyorlar. Sonucun geldiği gün, daha önce unutmuş olanlar derler ki: Rabbimizin elçileri bize gerçeği getirmişlerdi."[408] *Kesin olarak gördün ki; bizim söylediklerimiz gerçeğin ta kendisidir. Kur'an lügati başka bir yorumu kabul etmez. Bu görüş diğer ayetlerle de uyum sağlamaktadır. Razi'nin söyledikleri ise bâtıldır, apaçık bir sapıklıktır. Onun söylediklerini; bu ayet ve aynı manada bir kısmını zikredip bir kısmına işaret ettiğimiz hususlar çürütmektedir. Umulur ki Yüce Allah, üstadımız Abduh'un bizim hakkımızda söylemiş olduğu şu sözü kabul etmiştir:*

ويخرج وحي الله للناس عاريا   من الرأي والتأويل يهدي ويلهم

"Allah'ın vahyini, yol gösterici ve ilham verici olarak
Tevil ve şahsi görüşlerden arındırılmış şekilde insanlara arz ediyor."

Kelamcılar ve İmamları Razi'nin Tefsiri Hakkında Birkaç Söz

Bil ki Fahrettin Razi, yaşadığı dönemde, kelamcıların ve usulcülerin önderiydi. Nazariyat âlimleri, ölümünden sonra onun bu önderliğini itiraf etmişlerdir. Bununla beraber Razi Sünnet, ashap, tâbiîn, selef müfessir ve muhaddis imam-

407 Ankebût, 29/40.
408 A'râf, 7/53.

larının rivayetleri gibi konularda en az bilgiye sahip olanlardandı. Hadis ricali ilmi konusunda çağının imamı sayılan Zehebi, onun hadisi bilmediğini söyledi. Taceddin es-Sübkî, Razi'yi savunacak bir şey bulamadı. Kendisi Eş'ari Şafii imamlarındandır. Sübkî, onun hadis ilmiyle meşgul olmadığını, dolayısıyla da hadisçi sayılamayacağını itiraf etti. Müspet veya menfi hadis ricali arasında zikredilmediği ve hadisi bilmediği için tenkit edilmesinin yersiz olduğunu söyledi.

Kelam bilgisine gelince; âriflerden birisi onun "Muhassal" *adlı kitabı hakkında titiz âlimler nezdindeki yerini haber veren şu beyti söyledi:*

محصل في أصول الدين حاصله من بعد تحصيله علم بلا دين
بل [illegible] في العقل السقيم فما فيه فأكثره وحي الشياطين

"İnanç esasları konusundaki Muhassal kitabının
Tahsilinden elde edilen semere, dinsiz bir ilimdir.
Hasta akılda saçmalığın zirvesidir.
İçindeki bilgilerin çoğu, şeytanların vesveselerinden ibarettir."

Şeyhülislam İbn Teymiye'nin, Razi'nin "Esâsü't-Takdîs" *adlı kitabını tenkit için yazdığı müstakil bir kitabı vardır.*

Şayet gazetelerde dinî konuları çokça işleyen ve Razi'nin şüphelerini ihya etmek için çalışan iki kişi olmasaydı -birisi Ezherli bir şeyh, diğeri de Kâtip Medeni'dir- onun Kitab ve Sünnet nasslarına aykırı kelami bidatlerini çürütme konusunu ele alıp gündeme getirmezdik. Bu iki zat bu bidatlerden habersiz görünüyorlar. Çünkü birincisinin sermayesi; bugün pek az kişinin anladığı Ortaçağ kelamcılarının nazariyeleridir. İkincisinin sermayesi ise; Frenklerin nazariyeleridir. Tevil konusunda Razi'nin nazariyesini kendi bâtıl görüşlerini destekler bulunca ikinci zat, Razi'ye müfessirlerin imamı diyerek genel piyasada onun nazariyesini kıymetlendirmek istedi. Hâlbuki o ancak kelamcıların imamıdır.

Razi'nin tefsirine gelince; "el-İtkân"*da geçtiği gibi, âlimlerden birisinin şu sözü çok meşhurdur:* "Orada tefsirden başka her şey vardır." *Fakat doğrusu bu söz; onun tefsirinin temayüz ettiği maksadı inkâr konusunda aşırı bir ifadedir. Bu tefsirin maksadı, felsefeci ve kelamcıların görüşlerini, Mutezile ve Eş'arilerin delillerini nakletmektir.*

Tarafsız düşünen okuyucu, Müslümanların bu kelamcıları taklit etmesinin dini ne hale getirdiğine dikkat etsin. Kelamcı müfessir onlara, titiz olduğunu iddia

ettiği meçhul bir kelamcıdan nakil yaparak aslında nakledenin de, kendisinden nakledilenin de dilini ve manasını bilmedikleri bu Kur'an ayetinin şuna delalet ettiğini söylüyor: "Tevilleri bilmeyen kimse bidat ve küfre düşer." *Aslında bu teviller de kendi uydurdukları şeylerdir. Bunu da bâtıl gerekçelerle açıklıyor. Bu gerekçeler birkaç yönden bâtıldır. Sadece bir yönünü açıklamakla yetineceğiz. Zira bu yön, aptal ve zeki her vatandaşça anlaşılabilecek netliktedir. O da şudur: Nassları bilmeyen bir mümin şayet orada bir tenakuz görürse, ya tenakuzlar arasındaki tercih yönlerini araştıracak ve bu tercih usulcülerin* "Kitâbü't-Teâruz ve't-Tercîh"*te belirledikleri kaidelere uygun olacak. Tabii ki buna ihtiyaç varsa ve kendisi de buna ehilse böyle yapacak. Ya da konuyu daha iyi bildiklerine inandığı ehil kimselere bırakacaktır. O takdirde bu şeklî tenakuz Kur'an'dan şüphe etmesine sebep olmadığı gibi, bidatçi ve kâfir sayılmasına da yol açmaz. Bunu söyleyenin sözü doğru ise, o takdirde Kur'an okumadan önce ve okuyabilmek için onların bu kaidelerini, kelam ve usul-i fıkıh ilmini öğrenmeyen hiç kimsenin Allah'ın Kitabı'nı ve sünnet kitaplarını okuması caiz olmaz demektir. Her ne kadar selef yolunu ve imamlarının sözlerini bilmiş olsa bile. Bu anlayış, Allah'ın Kitabı'nı nur çağından sonra ortaya çıkan bidatlerle sınırlandırmak ve insanları Kur'an'dan uzaklaştırmak demektir. Ayrıca bu görüş, doğrudan Kur'an okuyanların çoğunu küfür ve bidatle suçlamaya yol açar. Doğrusu saplandıkları bu fitneler, küfrün postacısı olan şüphe ve bidatlerin en büyük kaynağıdır. Allah'ın Kitabı ise baştan sona hidayet ve nurdur. Onun en doğru açıklaması Hz. Peygamber'in Sünneti'dir ve onu takip edenlerin en hayırlısı da ümmetin selefi ve sünnetin muhafızlarıdır. Sözün özü şudur: Selef-i Salih mezhebine göre Allah'ın Kitabı'nda kendini nasıl tanımladıysa Rasulullah (s) onu nasıl tarif ettiyse bunların hepsine zahiri anlamda inanmak şarttır. Sanki yok sayarak lügat manasını* ta'tîl *etmeksizin, Allah'ı noksanlık sayılacak tarzda yarattıklarından birine benzetmeksizin* (teşbih) *ve anlaşılan ilk manayı bırakıp onu akılla yorumlamak* (te'vil) *cihetine gitmeksizin inanmak asıldır.*

Ey okuyucu şunu iyi bil! Bazı insanların aklına Allah'la ilgili uygunsuz düşünceler gelmesi, Allah'ın Kitabı'na kesin olarak inanan, Peygamberin Sünneti'ni tasdik edip bunlara uyan kimsenin imanına zarar vermez. Nitekim şeytanın kendine vesvese verip, "Allah'ı kim yarattı?" *sorusunu sorduğu ve Allah kendisini diriltip azap etmesin diye cesedinin yakılmasını vasiyet eden kimse hakkında varit olan sahih hadisler bunu göstermektedir. Abdullah b. Mes'ud dedi ki: Rasulullah'a (s) vesvese hakkında soruldu. Dediler ki: Bizden birisinin Allah hakkında aklından öyle bir şey geçiyor ki, onu söylemektense kömür oluncaya kadar yanmayı veya*

gökten yere düşmeyi yeğliyor. (Bunun hali ne olacak?) Rasulullah (s) şöyle buyurdu: "İşte bu, halis imandır."[409] *Bundan da anlaşılıyor ki, hiç kimse vesveseden salim olmuyor. Müminin bu vaziyetten rahatsız olması, imanının saf olduğuna delildir.*

Bununla beraber kelamcıların ileri gelenlerinin pek çoğu iman konusunda nassların zahirine itibar ederek selef mezhebine müracaat ediyorlar. Hafız İbn Hacer'in, Buhari şerhinde (Kitâbü't-Tevhîd) *kısmında aktardığı gibi, İmamü'l-Haremeyn bunların başındadır. Ondan önce babası imam Cüveynî de bunlardandır. İmam Sübkî onun hayatını anlatırken, devrinin âlimlerinin onun hakkında şöyle dediklerini nakleder:* "Eğer Allah bu zamanda peygamber gönderecek olsaydı, Cüveynî'yi gönderirdi." *Bunlardan sonra ömrünün son döneminde Ebu Hamid el-Gazali gelir. Fahrettin Razi'nin de sonunda bu noktaya geldiği rivayet edilir. Allah bize ve onlara rahmet etsin, bizi ve onları affetsin. Selef mezhebine dönmeden önce İmam Gazali açıkça şunu söylemiştir:* "Kelam ilmi din ilimlerinden değildir. O, hacıları bekleyen bekçiler gibi akideyi korumak için vardır." *Ben diyorum ki, Razi'nin kitapları onların asrında revaç buldu. Çünkü bunlar o dönemin dinsizlerine ve bidatçilerine cevap vermek için yazıldı. Fakat defalarca belirttiğim gibi bu kitapların bugünkü dinsiz ve bidatçileri susturmada faydası yoktur.*

Müslümanlara inanç ve İslam prensipleri hakkında yapılacak telkin mutlaka Kur'an ayetlerine, hadis-i şeriflere, sahabenin, tabiîn âlimlerinin ve bidatler zuhur etmeden önceki hidayet rehberlerinin anlayış ve yaşayışına dayanmalıdır. En büyük sapıklık, bu konularda kelamcıların sözlerine dayanmak, onları apaçık Kur'an ayetlerinin yorumunda asıl saymak, onların beyanlarını Kur'an'ın beyanına tercih etmektir.

Hayret edilecek husus, Ezher ve diğer okullarda tevhid öğretmek için "Akîdetü's-Senûsiyyeti's-Suğrâ"*yı birinci kaynak kabul etmeleridir. Hâlbuki bu kitap, şer'î olmayan kelamî nazariyelerden ibarettir. Onun şerhini ve haşiyesini yazanlar tevhidi, Allah'ın zatı, sıfatları ve fiilleri hakkında muttasıl ve munfasıl kemiyeti (niceliği) veya sadece fiillerinde munfasıl kemiyeti reddetmekten ibaret kılmaları hatadır. Bunlar dinin tanımadığı, lügatin delalet etmediği felsefi bidatlerden ibarettir. Aynı şekilde bu kitabın müellifi kelime-i tevhidin tefsirinde, İslam'a çağrı için esas kabul edilen bu kelimenin kapsamayacağı tarzda dolaylı yorumlara giderek hata etmiştir. Allah'ın, gerçekten hiçbir şey ifade etmez diye kınadığı zanna dayanarak Allah'ın*

409 Müslim, *İman*, 211.

sıfatları hakkında indî görüşler ileri sürmüştür. Allah'ın Semî' ve Basar sıfatlarının bütün mevcudata taalluk ettiğini iddia etmiştir. Ona göre Allah, renkler ve sıfatlar gibi cevher ve arazların zatlarını işitir, sesleri ve dilleri de görür. Bunları söylerken işin esasından ve şu ayetten habersiz görünmektedir: "Şeytan size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."[410] *Buna rağmen hocalarından birisi, İbrahim peygamberin, bu kitabı Müslüman çocuklara okuyacağını iddia etti. Hâlbuki İbrahim peygamber tevhid ehlinin önderiydi. Öyle ki, onun hücceti dünyadayken bilgin olan kavmine ve diğer insanlara karşı kendisine gelmiş, Yüce Allah'ın, ölüleri nasıl dirilttiğine dair kalbî tatmine ulaşmıştı. Ahirette bütün perdeler kalktığı halde Senûsi'nin ve ondan üstün kelamcıların nazariyelerine neden ihtiyaç duysun?*

Seyyid Âlûsî diğer titiz âriflere uyarak bizim kelam ilmi ve mütekellimler hakkında söylediklerimizi, konumuza işaret babında aşağıdaki zan ayetinden söz ederken açıkça dile getirmiş ve aynen şöyle demiştir: "Onların çoğu sadece zanna uyarlar." *Bu ayet, Rableri hakkında bilmeleri gereken şeyleri ve O'nun hakkında caiz olan ve caiz olmayan hususları bilmemeleri yüzünden onları kınama mahiyetindedir. Bu kınamadan pek az insan kurtulabilir. Yüce Allah'ı zanla değil, ilimle tanıyanlar bu kurtulanlardandır. Neredeyse ilim de bunlarla sınırlıdır. Çünkü kelamcıların ve diğer şekil âlimlerinin delilleri birbirine zıttır. Sözleri çekicidir fakat dedikodudan, kavga ve nizadan uzak bir delil göremezsin. Bununla birlikte bu konuda bir bilgiye sahip olmak Süreyya yıldızından daha uzak, Anka yumurtasını elde etmekten daha zordur.*

لقد طفت في تلك المعاهد كلها وسرحت طرفي بين تلك المعالم
فلم أر إلا واضعا كف حائر على ذقن أو قارعا سن نادم

"Bu mekteplerin hepsini dolaştım ve
Bunlar arasında serbest gözlem yaptım.
Fakat elini çenesine dayamış şaşkından veya
Parmağını ısıran pişmandan başkasını görmedim."

Kim kurtuluş isterse, selef ne yapmışsa o da onu yapsın ki, onların elde ettiklerini elde etsin. Öncelikle selef-i salihinin din konusundaki uygulamalarına tabi olsun. Felsefecilerin ve onlarla aynı çizgide bulunan kelamcıların sözlerine aldırmasın. Çünkü onların sözleri, hakkı arayan kimsenin sadece şüphesini arttırır.

---

410 Bakara, 2/169.

وَمِنْهُم مَّن يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُم مَّن لَّا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿40﴾ وَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل لِّي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ أَنتُم بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿41﴾

40- İçlerinden bir kısmı Ona inanır, bir kısmı da inanmaz. Rabbin bozgunculuk yapanları daha iyi bilir.

41- Şayet seni yalanlamaya kalkarlarsa de ki: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım.

Yüce Allah önceki ayetlerde Hz. Peygamberi Kur'an' a iftira etmekle suçlamaları ve yaptığı uyarıları yalan saymaları konusunda Kureyşli müşriklerin halini açıkladıktan sonra bu iki ayette de tekzip konusunda bu müşriklerin kısımlarını, akıbetlerini, iman hususunda şimdiki ve gelecek hallerini ve Allah'ın hükmü gelinceye dek yalanlamaları gereği yalancıların ve risaleti gereği Hz. Peygamber'in amelini açıkladı ve şöyle buyurdu:

"İçlerinden bir kısmı ona inanır, bir kısmı da inanmaz." *Yüce Allah, peygamberlerin sonuncusuna şöyle diyor: Şüphesiz senin kavmin, pek azı müstesna peygamberlerini tekzip eden önceki malum zalimler gibi olmayacak. Onların akıbeti toptan helak idi. Ama senin kavmin iki kısım olacaktır. Bir kısmı bu Kur'an'a inanacak, bir kısmı ise asla inanmayacak.* **"Rabbin bozgunculuk yapanları daha iyi bilir."** *Yani inanma kabiliyetlerini kaybettikleri, fıtratlarını bozdukları, azgınlık, zulüm ve şirk sebebiyle yeryüzünde bozgunculuk yapanları elbette daha iyi bilir. Allah onlara dünyada azap edecek, seni onlara galip getirecek, onları ise rezil rüsva edecek, fesatları sebebiyle ahirette de cezalandıracaktır. Dendi ki, bu ayet onların bu sure indiği sıradaki hallerini açıklamaktadır. Bu hal şudur: Bazıları içten bu Kur'an'a inanıyor fakat inat ve kibir yüzünden dıştan inkâr ediyor, bazıları ise cehalet ve taklit sebebiyle onu tamamen inkâr ediyordu. Bu gruptan inanma kabiliyetini yitirenler vardır. Fakat onlar azınlıktadırlar. Onların hallerinin tanımı yakında 42-44. ayetlerde gelecektir. Bu görüş doğru olabilir. Fakat doğru olmayan görüş ise; tevili, fesadını açıkladığımız tarzda ıstılahî manaya göre izah edenlerin görüşüdür. O da şudur: Bu, beklenen tevil geldikten sonraki hallerinin açıklamasıdır. Yani o zaman, bazıları mümin, bazıları da kâfir olacaklardır. Hâlbuki izah ettiğimiz gibi kastedilen bu değildir. Zira bu durumda*

tevilin gelmesinin bir anlamı kalmaz. Çünkü azabın vukuu demek olan tevil (sonuç) geldiğinde iman genel olarak mecburiyet halini alır. Şu ayette bu açıkça ifade edilmiştir: "Onlar Kitab'ın bildirdiği sonuçtan başka bir şey beklemiyorlar. Sonucun geldiği gün, daha önce onu unutmuş olanlar derler ki: Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişlerdi."[411] *Toptan helak etmek veya kıyametin kopması anlamındaki tevil, imanın onlara fayda vermemesi açısından farksızdır. Zira o zaman onlardan iman kabul edilmez ve kendilerine şöyle denir:* "Azap başınıza geldikten sonra mı ona inanacaksınız? İnanmayanlara: 'Şimdi mi inandınız? Oysa siz onu acele istiyordunuz' denir."[412] *Detayı için Mümin Sûresi'nin 82-85. ayetlerine bak. Yûnus Sûresi'nin 46. ayetinin tefsirinde bu ümmet için topyekûn helakin söz konusu olmayacağını açıklayacağız. Tefsir ettiğimiz ayette Hz. Peygamber için bir teselli vardır. Sonraki ayet de bunu destekliyor:* **"Şayet seni yalanlamaya kalkarlarsa de ki: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir."** *Yani yalanlamakta ısrar ederlerse onlara de ki: peygamberliğim gereği benim amelim bana aittir. O da apaçık bir tebliğ, uyarma, müjdeleme ve bunların gerektirdiği ibadet ve ıslahtır. Ben sizin üzerinizde bir baskıcı, bir zorba değilim. Sizin de tekzip ve şirkinizin gereği olan ameliniz size aittir. O da zulüm ve fesattır. Bu amelin cezasını hesap gününde çekeceksiniz. Size şöyle denecek:* "Ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz."[413] *Bu sûrenin 52. ayeti de aynı anlamdadır. Bu, şu ayet gibidir:* "De ki: Herkes kendi mizacına uygun olanı yapar. Fakat Rabbiniz, kimin en doğru yolda olduğunu daha iyi bilir."[414]

"Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım." *Allah bizden hiç kimseyi başkasının ameliyle cezalandırmaz. Bu ayet, şu ayetler gibidir.* "Yoksa Kur'an'ı peygamber kendisi mi uydurdu diyorlar? Sen de ki: Eğer onu uydurmuşsam suçum yalnız bana aittir. Ama ben sizin işlediğiniz suçlardan uzağım."[415]; "Eğer sana karşı gelirlerse: 'Ben sizin yaptıklarınızdanuzağım' de."[416]

411 A'râf, 7/53.
412 Yûnus, 10/51.
413 Neml, 27/90.
414 İsrâ, 17/84.
415 Hûd, 11/35.
416 Şuarâ, 26/216.

وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿42﴾ وَمِنْهُم مَّن يَنظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿43﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَٰكِنَّ النَّاسَ أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿44﴾

42- İçlerinden sana kulak verip Kur'an'ı dinleyenler de vardır. Fakat sağırlara üstelik akıllarını da kullanmıyorlarsa sen mi duyuracaksın?

43- Onlardan sana bakanlar da vardır. Fakat körleri şayet gerçeği de göremiyorlarsa sen mi doğru yola iletecek-sin?

44- Şüphesiz Allah insanlara asla haksızlık etmez. Fakat insanlar kendilerine zulmederler.

Yüce Allah, peygamberine şimdi ve ileride kavminden bu Kur'an'a inanmayacak kimselerin olacağını, izah ne kadar parlak olsa da bunun kendilerine fayda sağlamayacağını, delil ne kadar kesin olsa da ikna olmayacaklarını, onların iddialarını apaçık delillerle çürüten ayetler geldikten sonra da kendisini tekzipleri üzerine artık onlardan uzaklaşması ve haklarında Allah'ın hükmünü beklemesini haber verince, tabii olarak bu haber onun ruhunda garip bir hayret uyandıracak, Allah'ın onlardan intikam alacağını gösteren bu durum onu üzecektir. Bunun üzerine Allah ona inanma kabiliyetini yitirmiş olanların temsilini açıkladı. Onlar hakkında bilmediği ilahi kanunu, musibetlerinin kendilerinden kaynaklandığını, artık onların hidayete ermeleri için hiçbir güç ve kuvvetin bulunmadığını Hz. Peygamber'e bildirdi ve şöyle buyurdu:

"İçlerinden sana kulak verip Kuran'ı dinleyenler de vardır." *Yani Kur'an okunduğunda veya Kur'an'daki hükümleri ve iman esaslarını açıkladığında sana kulak verenler bulunur. Fakat onlar dinlediklerinde işitmezler. Yani sözler üzerinde düşünmezler ve ne kastedildiğini idrak etmezler, maksadı kavramazlar. Çünkü onların gayesi sadece seni işitmiş olmaktır. Yoksa maksadı anlamak değildir. Onların ilgisini çeken sadece Kur'an nazmındaki enteresanlık, okunuşundaki ses uyumudur. Dinlemeleri de hoş nağmeler çıkaran kuşun sesini dinleyip de an-*

lam üzerinde durmayanların dinlemesi gibidir. Nitekim aşağıdaki ayetler bunu ifade etmektedir: "Onlar kendilerine Rablerinden gelen her yeni uyarıyı ancak oyun ve eğlenceye alarak dinlerler. Onların kalpleri eğlenceye dalmıştır."[417] *Ayrıca onlar, çobanın kendilerine seslendiği davarlar gibidir. Kendilerini çevirmek için yükseltilen bu sesi duymak için başlarını kaldırırlar fakat söyleneni anlamazlar.* "İnkâr edenlerin durumu, çağırma ve bağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara haykıran çobanın durumu gibidir. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onun için düşünmezler."[418] "Onlardan seni dinleyenler de vardır. Ama biz Kur'an'ı iyice dinlemesinler diye onların kalpleri üzerine örtüler ve kulaklarına bir ağırlık koyduk."[419] *Tabiî ve şer'î ölçüye göre işlerden maksat neyse hüküm de ona göredir. Pek çok insanın Ramazan gecelerinde ve matemlerde sadece Kur'an okuyucularını dikkate aldıklarını, güzel sesli filan hafızı dinleyip onun okuyuşundan, etkili sesinden ve belagatından zevk almak için Kur'an dinlediklerini görüyoruz. Onlardan hiç kimse Kur'an'ın nasihatlerinden, uyarılarından, inanç ve amel esaslarından zerre kadar istifade etmemektedir. Bunlar arasında Müslümanlar da var, gayri müslimler de var. Ben bizzat kulaklarımla işittim ki, gayri müslimlerden de inanmadığı halde Kur'an dinleyen ve onun kalbin derinliklerinde meydana getirdiği şiddetli tesir ve sarsıntıdan etkilenen insanlar vardır. Bundan ötürü Yüce Allah şöyle buyurdu:*

"Fakat sağırlara üstelik akıllarını da kullanmıyorlarsa sen mi duyuracaksın?" *Bu soru inkâr içindir. Yani dinleyenin faydalanacağı dinleme, duyduğunu akledip anlayan ve gereğince amel edenin dinlemesidir. Bu yetenekten mahrum olanlar ise sanki hiç dinlememiş sağırlar gibidir. Ey Peygamber! Sana sağıra, yani gerçekten işitme duyusunu kaybedene işittirme gücü verilmemiştir. Aynı şekilde mecazi olarak da sağıra yararlı bir duyurma imkânına da sahip değilsin. Zira onlar işittikleri üzerinde kafa yormazlar, manasını anlamadıkları için de doğru yolu bulamazlar. Ayetin zahiri ifadesindeki belagat; onların işitme ve düşünme kabiliyetlerini birlikte kaybettiklerini dile getirmektir. Bu, kesin olarak mecazi bir ifadedir. Çünkü gerçek anlamda duygu ve aklını kaybeden kimse mükellef sayılmaz. Burada olmadığı söylenen* **akıl**, *söz üzerinde düşünüp anlamaya dair olan akıldır. Bu da gerçekte işitmenin varlığını ve sağırlığın olmamasını gerektirir.*

---

417 Enbiyâ, 21/2-3.

418 Bakara, 2/171.

419 En'âm, 6/25.

"Onlardan sana bakanlar da vardır." *Yani Kur'an okuduğun zaman gözünün ışıklarını sana yönelten de vardır. Fakat o, Allah'ın sana verdiği iman nurunu, Rab karşısında tevazuun heybetini, sendeki ahlak ve yaratılışın kemalini, hidayet ve hakkın alametlerini ve doğruluğa bağlılık işaretlerini görmez. Basiret sahibi birisi Hz. Peygamber'i gördüğünde bu vasıfları şöyle belirtmişti:* "Andolsun ki bu yüz, asla yalancı olamaz." *Onun hakkında bir diğeri de şöyle söylemişti:*

لو لم تكن فيه آيات مبينة كانت بديهته تنبيك بالخبر

"Şayet onun hakkında apaçık ayetler olmasaydı bile
Onun gün gibi aşikâr hali sana gerçeği haber verirdi."

Batılı bir filozof da şunu söylemişti: "Muhammed (s) Kur'an'ı aşk, etkilenme ve etkileme haleti içinde okuyordu. Bu hal insanları imana, Musa ve İsa'nın mucizelerinden daha fazla cezbediyordu."

Kim ki gözüyle gördüğü şeylerde aklî ve kalbî basiretini kaybeder ve böylece maddi manada iki göze sahip olduğu halde manevi akıl gözüne sahip olmazsa, insanı hayvandan ayıran basiretten yani derin görüşten mahrum olmuş olur. Böylece de sanki iki gözü görmeyen âmâ konumuna düşmüş sayılır. **"Fakat körleri şayet gerçeği de göremiyorlarsa sen mi doğru yola ileteceksin?"** *Ey Peygamber! Maddi görüşün delilleriyle sen âmâyı hidayete erdiremezsin. Ayrıca gerçeği gören basiret nimetini kaybedenleri de akli delillerle yola getiremezsin. İşitme fiili, topluluğa isnat edildi. Çünkü dinleyenler çoktur ve dinlemedeki halleri çeşitlidir. Bakma fiili ise ferde isnat edildi. Çünkü o bir tek cinstir. Fakat bazı ayetlerde işitme tekil, görme çoğul olarak gelmiştir. Tefsirinde açıkladığımız gibi bu sûrenin 31. ayeti bunlardandır.*

Bu iki ayetten maksat, dinî hidayetin de maddi hidayet gibi olduğunu belirtmektir. Bu hidayete ancak derin görüş sahibi olmakla ulaşılır. Aklın rehberliği de ancak nefsin yönelmesi ve hedefin doğruluğuyla hâsıl olur. Kâfirlerin bu grubu, geleneklerinin ve arzularının ötesindeki hedefleri kavramak için işitme ve görmeyle ilgili deliller hususunda akıllarını kullanmaktan geri duruyorlar. Yoksa maksat, onların fıtri akıl nimetini, hissetme nimetini kaybettiklerini söylemek değildir. Maksat bunları faydalı şekilde kullanmadıklarını belirtmektir. Nitekim şöyle buyrulmuştu: "Andolsun ki, cehennem için pek çok cin ve insan yarattık. Onların kalpleri

vardır ama onlarla kavramazlar. Gözleri vardır, onlarla görmezler. Kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir. Hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır."[420] *Ders ve ibret almak için ayetin tefsirine tekrar bak. Allah Cebriyeciliği reddeden müstakil bir cümle ile durumu şöyle açıkladı:*

"Şüphesiz Allah insanlara asla haksızlık etmez." *Sebepler yönünden insanı eksik bırakması Allah'ın ne şanındandır ne de insanın yaratılışıyla ilgili kanunlarındandır. İnsanlar bu sebepleri kullanarak kendilerini cennete ulaştıracak hayırlı ve faydalı amellere kendi iradeleriyle yönelirler. Bu sebepler duyu organları, akıl ve diğer güçlerdir. Ayette geçen* **zulüm** *kelimesi asıl sözlük anlamındadır. O da, kâmil bir yaratılışta var olması gereken şeyi noksan yapmaktır. Şu ayette de bu anlamı ifade etmektedir:* "Her iki bahçe de ürünlerini vermiş, hiçbir şeyi eksikbırakmamışlardı."[421]

"Fakat insanlar kendilerine zulmederler." *Yani sadece nefislerine zulmediyorlar. Zira zulümlerinin cezası başkalarına değil sadece kendilerine dönüyor. Onlar Allah'ın kendilerine vermiş olduğu akıl, duygu ve din rehberliği nimetlerini inkâr ederek nefislerine karşı cinayet işliyorlar. Bu zulüm; Allah'ın ihsan ettiği bu imkânları inanç konusunda hakka uymak, amel hususunda doğru hareket etmek için kullanmamaktır. Bunların kullanılacağı yol dünya ve ahiret saadetine ulaştıran ve iki cihan azabından kurtaracak olan sırat-ı müstakimdir. Hamza ve Kisâî ayetteki* **lâkinne** *kelimesini* **lâkin**, *insan kelimesini de merfu olarak yani,* **"lâkini'n-nâsü"** *şeklinde okudu.*

Ayrıca zahir ismi zamir yerine koyarak **velâkinnehüm** *yerine,* **velâkinne'n-nâse** *dedi. Bundan maksat, bu zulmün diğer canlılara değil sadece insana has olduğuna işaret etmektir. Çünkü hayvanlar duygu ve güçlerini, ferdi ve ırki hayatlarını korumak için sadece yaratılış gayelerine uygun olarak kullanırlar. Fakat insanlar bunları hem dünyadaki maddi hayatlarını, hem de ahiretteki ruhi hayatlarını berbat edecek şekilde kullanırlar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Yoksa sen onların çoğunun söz dinleyeceklerini veya akıl erdireceklerini mi sanıyorsun? Onlar ancak hayvanlar gibidirler. Belki yol bakımından daha da sapıktırlar."[422] *Ayette* **enfüsehüm** *mefulü fiilden önce gelmiştir. Bu, zulmün başkalarına veya nimetlerini inkâr ettikleri Rablerine değil sadece kendilerine has*

420 A'râf, 7/179.
421 Kehf, 18/33.
422 Furkân, 25/44.

olduğunu ifade etmek içindir. Nitekim Bakara Sûresi 54 ve A'râf Sûresi 159. ayetlerinde de aynı şekilde meful takdim edilmiştir.

Burada zulmün Allah'tan uzaklaştırılıp sadece kendilerine hasredilmesi konusunda akla gelenler bunlardır. Ayrıca bunun, Cenab-ı Hakkın onlara günahsız veya günahtan ziyade olarak azap ederek haksızlık yapmayacağı fakat insanların, başkalarına değil sadece kendilerine azap ettikleri anlamına gelmesi de muhtemeldir. Bu prensip şu ayetten alınmadır: "Hiç kimse başkasının günahını taşımaz."[423] *Burada söylenenlerle birlikte ayetin tefsirine bak. Buna göre kendini hesaba çek, başkasına da hatırlat. Bu parlak hikmetleri de sadece kâfirleri hicveden teselli hikâyeleri olarak değerlendirmeyin. Bunlar sadece ders ve ibretlere yönelten gerçeklerdir.*

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَن لَّمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿45﴾

45- Allah'ın onları toplayacağı günde sanki onlar dünyada gündüzün bir saati kadar kalmışlar da aralarında tanışmışlar gibi olacak. Allah'a kavuşacaklarına inanmamış ve doğru yolu tutmamış olanlar elbette büyük zarara uğramışlar, hidayete de ermemişlerdir.

Bu ayet, peygamberi yalanlamaları, Kur'an'ı ve onun haber verdiği cezaları inkârları ve değersiz dünyalarına aldanmaları sebebiyle ve önceki ayeti de doğrular şekilde müşriklerin kendi kendilerine yaptıkları zulmün ve ahirette uğrayacakları zararın derecesini hatırlatmak için inmiştir. Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Allah'ın onları toplayacağı günde sanki onlar dünyada gündüzün bir saati kadar kalmışlar da aralarında tanışmışlar gibi olacak." *Yani Ey Peygamber! Onlara Allah'ın kendilerini toplayacağı günü hatırlat veya o gün kendilerini uyar. Bu; Hamza'nın, Âsım'dan naklettiği rivayettir. Diğer imamlar* nahşüruhüm *şeklinde okumuşlardır. Yani öldükten sonra onları diriltip hesap ve ceza mahallerine sevk edeceğimiz günü hatırlat. Sanki onlar dünyada gündüzün pek az bir süresinde kalmışlar da akraba ve komşulardan birbirlerini tanır tanımaz vakit dolmuş. Ayette geçen saat, sürenin kısalığını ifade etmek için kullanı-*

423 En'âm, 6/164.

lır. Bu benzetme, onların dünyayı hatırlamalarındaki hallerini açıklamak içindir. Yani kısa, geçici ve değersiz olan menfaatleriyle onları aldatan bu dünya hayatı oldukça kısadır. Azapları veya ölümleriyle birlikte hemen zail olacaktır. Kıyamet gününde onun kısa bir tanışmayı aşmayacak kadar günün bir anını kapsadığını fark edeceklerdir. Nitekim aşağıdaki ayetlerde de aynı husus belirtilmektedir: "Sanki onlar kendilerine vaat edilen azabı gördükleri gün dünyada sadece gündüzün bir anı kadar kaldıklarını sanırlar."[424] "Kıyamet koptuğu gün suçlular, dünyada bir saatten fazla kalmadıklarına yemin ederler. Onlar zaten dünyada haktan böyle döndürülüyorlardı."[425] *Nâziât Sûresi'nin sonunda da aynı manaya işaret edilmiştir:* "Onlar kıyameti gördükleri gün, sanki bu dünyada sadece bir akşam veya kuşluk vakti kadar kaldıklarını sanacaklardır."[426] *Başka ayetlerde mahşer halkının, o günkü farklı halleri sebebiyle bu takdir ve tayin meselesinde ihtilaf edecekleri belirtilmiştir. Nitekim aşağıdaki ayetler bunu göstermektedir:* "Kendilerine ilim ve iman verilmiş olanlar da: Andolsun ki siz, Allah'ın hükmüne göre yeniden dirilme gününe kadar kaldınız. İşte bu gün de dirilme günüdür. Fakat siz bunu bilmiyordunuz, derler."[427] "Allah, kâfirlere: 'Yeryüzünde yıllar sayısınca ne kadar kaldınız?' der. Onlar: 'Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldık.' derler. 'İşte sayanlara sor.' derler. Allah buyurdu ki: Siz sadece az bir süre kaldınız. Keşke bilseydiniz."[428] *Tâhâ Sûresi'nde ise bir ile on gün arasında ihtilaf ederler. Mananın şöyle olduğu da söylendi: Onlar mahşer gününde kendi aralarında tanışırlar. Ayrılış süresinin kısalığı sebebiyle sanki hiç ayrılmamış olduklarını sanırlar. Burada teşbih konusunda başka sözler de vardır. Fakat zikrettiğimiz ayetler, bu görüşleri iptal eder.*

"Allah'a kavuşacaklarına inanmamış olanlar elbette büyük zarara uğramışlardır." *Onlar ebedi saadeti kaybetmişlerdir. Çünkü nefsi arıtan, ruhu yücelten, onu cennette Allah'ın ikramına, sevabına ve yüce rızasına layık kılan iman ve salih amelle orası için hazırlık yapmamışlardır. Ayrıca kısa, değersiz, üzüntülerle zevki kaçan, çabucak kaybolan, mahşer gününde gündüzün bir anı olarak ölçülen dünya hayatını bu ebedi saadete tercih ettiler. Bu cümle Allah tarafından, kendisine kavuşmayı yalan sayan Mekkeli ve diğer müşriklerin uğrayacakları zararı açıkla-*

424 Ahkâf, 46/35
425 Rûm, 30/55
426 Nâziât, 79/46
427 Rûm, 30/56
428 Nûr, 24/112-114.

mak için gelmiş yeni bir cümledir. Bundan dolayı onları bu zararı hak ettikleri sıfatlarıyla zikretti. Bu sıfat ise, yalanlama sıfatıdır. Şu cümleyi de buna atfetti: **"Onlar hidayete de ermemişlerdir."** *Kendileri için değersiz fani şeyleri, değerli ve kalıcı şeylere tercih ederek hidayete erememişlerdir. Yahut da cümle* **kad hasira** *cümlesine atfedilmiştir. Yani ticaretleri ve kendileri zarar etmiştir. Kurtuluş ve kâr sebebi olan salih amellere ulaşamamışlardır. Bu ameller imanın meyveleridir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Ticaretleri kâr getirmedi. Doğru yolu da bulamadılar."[429] *Allah'a kavuşmayı ummayanlar, bu sûrenin 7, 11 ve 15. ayetlerinde geçti. Zararları ise En'âm Sûresi 31. ayette zikredildi.*

وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا
مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ﴿46﴾ وَلِكُلِّ
أُمَّةٍ رَّسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ
وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿47﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ
إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿48﴾ قُل لَّا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا
نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ
فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿49﴾ قُلْ
أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ
مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿50﴾ أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنتُم بِهِ
آلْآنَ وَقَدْ كُنتُم بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿51﴾ ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ
ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنتُمْ
تَكْسِبُونَ ﴿52﴾ وَيَسْتَنبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي
إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ﴿53﴾ وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ
ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا
رَأَوُا الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ
﴿54﴾ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ
وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿55﴾ هُوَ
يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿56﴾

429 Bakara, 2/16.

46- Onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını ya dünyada sana gösteririz veya göstermeden senin ruhunu alırız. Nasıl olsa onların dönüşü bizedir. Sonra Allah onların yaptıklarına da şahittir.

47- Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiğinde aralarında adaletle hükmedilir. Onlara hiçbir haksızlık yapılmaz.

48- Onlar: "Doğru söylüyorsanız bu vaat edilen azap ne zamandır?" diyorlar.

49- De ki: Allah'ın dilemesi dışında ben, kendime bile zarar verecek veya fayda sağlayacak güce sahip değilim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince onu ne bir an ileri, ne de bir an geri alabilirler.

50- De ki: Allah'ın azabı size gece veya gündüz gelirse ne yaparsınız? Suçlular bunlardan hangisini acele istiyorlar?

51- Azap başınıza geldikten sonra mı ona inanacaksınız yoksa şimdi mi? Hâlbuki onu istemekte acele ediyordunuz.

52- Sonra haksızlık yapanlara: "Ebedi azabı tadın. Siz sadece kazandığınız şeylerle cezalandırılıyorsunuz" denilecek.

53- "O anlattığın gerçek midir?" diye senden haber sorarlar. De ki: Evet, Rabbim hakkı için o gerçektir ve siz onu engelleyemezsiniz.

54- Haksızlık etmiş olan herkes, yeryüzündeki bütün servete sahip olsa, azaptan kurtulmak için onu elbette feda eder ve azabı gördüklerinde içten pişmanlık duyarlar. Aralarında adaletle hükmedilir ve hiçbir haksızlığa uğratılmazlar.

55- İyi bilin ki, göklerde ve yerde bulunanlar yalnız Allah'ındır. Yine iyi bilin ki, Allah'ın vaadi gerçektir. Fakat onların çoğu bunu bilmezler.

56- O hem diriltir, hem de öldürür. Siz de yalnız O'na döndürüleceksiniz.

Bu ayetler; 39. ayette geçen ve müşriklerin, ilmini kavrayamadıkları ve henüz sonucunu görmedikleri şeyi yalan saymaları konusunda verilen cevapların tamamlanmışı mahiyetindedir.

"Onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını ya dünyada sana gösteririz..." *Bu, şart cümlesidir. Şart harfi olan* in'e, mâ *eklenmiştir. Fiile de nun bitiştirilmiş ve böylece tekit çift şartlı olmuştur. Ayetten maksat; Allah'ın, şartları oluşunca dünya ve ahirette müşriklere vaat ettiği cezanın gerçekleşeceğini teyit etmektir. Genelde bunda herhangi bir değişme olmaz. İster Allah bu azabın birinci kısmını peygamberine göstersin, o da görsün, isterse göstermeden ruhunu kabzetsin. Peygamberliğin ilk yıllarında Allah'ın ona bu azabın uzaklığı veya yakınlığı, kendisine göstermesi veya göstermemesinin belirsiz olması, Allah'ın hikmetinin bir gereğidir. Aslında bu belirsizlik müşrikler için hiçbir şey ifade etmiyordu. Belirsizlikteki bu hikmeti ileride açıklayacağız. Buna göre mana şöyledir: Ey Peygamber! Onlara dünyada vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana gösterirsek ne âlâ! Burada azabın tamamını değil de, bir kısmını göstereceğine dair işaret vardır.* **"Veya göstermeden senin ruhunu alırız."** *Yani onu sana göstermeden de seni kendi tarafımıza alırız.* **"Nasıl olsa onların dönüşü bizedir."** *Dolayısıyla hesaba çekilmeleri de bize aittir. Bu, azabın ikinci kısmı olmuş olur ki, bu azap ahiret azabıdır. Bu cümle iki kısmın da cevabı olabilir. Buna göre mana şöyledir: İki halde de işleri sadece bize dönecektir.* **"Sonra Allah onların yaptıklarına da şahittir."** *Senden sonra veya mutlak olarak doğru bir ilim ve şahitliğe göre onları mutlaka cezalandıracaktır. Bundan maksat; Allah Teâlâ'nın onlardan, peygamberin ölümünü bekledikleri, öldüğü takdirde onun davet ve uyarılarından kurtulacaklarına dair hikâye ettiği şeylerin hiç fayda etmeyeceğini ve azabın mutlaka gerçekleşeceğini belirtmektir. Bu hususları, Tûr Sûresi'nde ve Tâhâ Sûresi'nin sonunda göreceksin.*

Bu ayetin manasına uygun olarak şu ayet de gelmiştir: "Ey Muhammed! Sabret. Şüphesiz ki Allah'ın vaadi gerçektir. Onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını ya sana gösteririz veya göstermeden önce senin ruhunu alırız. Nasıl olsa sonunda onlar bize döndürüleceklerdir."[430] *Bu ayeti takip eden ayette de peygamberler zikredilmekte, onların mucizelerinin kendilerinden değil, Allah'ın izniyle olduğu, bu mucizeleri gördükten sonra artık helakin gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Bu kabil ayetlerden birisi de; peygamberlerin gönderilişi, mucizelerinin ancak Allah'ın izniyle gerçekleşeceği ve her şeyin kitapta yazılı olduğu bildirilen ayetten sonra gelen şu ayettir:* "Ey Muhammed! Onlara vaat ettiğimiz azabın bir kısmını sana gösteririz. Yahut da göstermeden önce senin canı-

430 Mü'min, 40/77.

nı alırız. Sana düşen ancak tebliğ etmektir. Hesap ise bize aittir."[431] *Bundan sonra gelen ayetlerde de aynı konulara temas edilmektedir. Şu ayet de aynı anlamdadır:* "Eğer seni onlara azap gelmeden önce alıp götürsek bile, onlardan intikam alırız. Yahut da onlara vaat ettiğimiz azabı sana gösteririz. Çünkü bizim onlara azap etmeye gücümüz yeter."[432] *Önceki ayette de Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Ey Muhammed! O halde sağırlara sen mi işittireceksin? Yahut körlere ve apaçık sapıklık içindekilere sen mi doğru yolu göstereceksin?"[433] *Bu da önceki ayet doğrultusundadır.*

Bu ve diğer ayetlerde dünya azabı müphem bırakıldı. Daha önceki peygamberleri tekzip edenlerin başına gelen kökten helak etme azabı gibi kesin olarak açıklanmadı. Fakat buna şu ayette işaret edildi: "De ki: Ey Rabbim! Eğer onlara vaat edilen azabı mutlaka bana göstereceksen, beni o zalimler topluluğu içinde bulundurma Rabbim!"[434] *Nitekim geçmiş peygamberler hakkında da senin kanunun budur. Yüce Allah onun duasını kabul etti ve şöyle dedi:* "Oysa sen onların arasındayken Allah onlara azap edecek değildir."[435]

Bu belirsizliğin hikmeti şudur: Hz. Peygamberin kavmine kökten bir azap gelmeyeceğini bilmesine rağmen Yüce Allah bunu bildirmedi. Zira onları her türlü azapla korkutmak istedi. Çünkü köklü azabın gelme şartı; kevnî bir mucize gelmesini istedikten ve bu mucize gerçekleştikten sonra da tekzibe devam etmeleridir. Bu ise onlar için söz konusu olmayacaktır. Fakat bu Yûnus Sûresi'ndeki ayette Yüce Allah'ın, onlara ineceğini vaat ettiği azabın tamamını değil de, bir kısmını peygamberine göstereceğine dair bir işaret vardır. Nitekim bunu da yerine getirmiş, Hz. Peygamberin bedduası üzerine gerçekleşen kıtlık ve kuraklık cezasını, Kureyş reis ve ulularının hücum ettikleri ilk savaşta onlara karşı büyük bir zafer elde edişini peygambere göstermişti. Bu, Bedir Savaşı'dır. Büyük başkentleri olan Mekke'nin fethi, dinin tamamlanması, insanların bölük bölük İslam'a girmesi bunlardandır. Bunların hepsinin izahı ilgili bölümlerde yapılmıştır.

"Her ümmetin bir peygamberi vardır." *Yani Yüce Allah geçmiş ümmetlerden her biri için ihtiyaç anında mutlaka bir peygamber göndermiştir. Bu peygamber onlara dinin şu üç esasını açıklamıştır: Allah'a iman, ahiret gününe iman*

431 Ra'd, 13/40.

432 Zuhruf, 43/41-42.

433 Zuhruf, 43/40.

434 Mü'min, 40/93-94.

435 Enfâl, 8/33.

ve kendi zamanlarına uygun salih amel. **"Peygamberleri geldiğinde aralarında adaletle hükmedilir. Onlara hiçbir haksızlık yapılmaz."** *Yani peygamber gelmekle onlar aleyhine hüccet de gelmiş olur, Allah onlarla peygamber arasında adaletle hükmeder. Önceden geçtiği ve gelecekte de açıklanacağı üzere Allah'ın hükmünde kendilerine asla haksızlık yapılmaz.*

"Onlar: 'Doğru söylüyorsanız bu vaat edilen azap ne zamandır' diyorlar." *Yani Kureyş kâfirleri peygambere ve beraberindeki müminlere şöyle sesleniyorlar: "Bizi tehdit ettiğiniz azap ne zaman gerçekleşecek? Hani siz, Allah bizim adımıza sizden intikam alacak, size karşı bize zafer ihsan edecek diyordunuz." Onların bu sözleri şu ayetlerde ifade edilenler gibidir:* "Nihayet kendilerine vaat edilen azabı veya kıyameti gördükleri zaman kimin yerinin daha kötü ve taraftarlarının daha zayıf olduğunu bilecekler."[436] "Nihayet onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri zaman, kimin yardımcısının daha zayıf ve sayıca daha az olduğunu öğreneceklerdir. De ki: Tehdit edildiğimiz azap yakın mıdır yoksa Rabbim onun için uzun bir süre mi tayin eder bilemiyorum. O, bütün gaybı bilmektedir. Kendi gaybına ait sırları da hiç kimseye açıklamaz."[437]

Yüce Allah burada peygamberine şöyle cevap vermesini telkin etti: **"De ki: Allah'ın dilemesi dışında ben, kendime bile zarar verecek veya fayda sağlayacak güce sahip değilim."** *Yani ben de bir insan peygamberim. Başkası şöyle dursun, ben zararı defetmek ve faydayı celbetmek hususunda kendi nefsime bile malik değilim. Ben ancak başkasının da yapabileceği sebepler vasıtasıyla bir şeyler yapabilirim. İnatçı kâfirlere azap indirmek, müminlere zafer kazandırmak benim yapabileceğim işlerden değildir. Allah ne zaman dilerse bunları yapabilir. Benim bu konuda bir payım yoktur. Çünkü bu iş peygamberlikle ilgili değil, Rablikle ilgilidir. Peygamberlik görevi sadece tebliğdir, yaratma değildir. Müfessirlerin çoğunluğu böyle söylemiştir. Burada istisna munkatı'dır. Buna dair pek çok misaller geçmiştir. Bir kısmı bu konuya en fazla açıklık getiren şu ayet gibidir:* "De ki: Allah'ın dilemesi dışında ben kendime bir zarar verme ve fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette çok kazanç elde ederdim ve bana bir kötülük dokunmazdı. Ben, iman eden bir kavim

436. Meryem, 75.
437. Cin, 24-26.

için sadece bir uyarıcı ve müjdeciyim."[438] *Bu iki ayet arasındaki farklılık makam gereği sadece zarar kelimesinin, fayda kelimesinden önce zikredilmiş olmasıdır. Yûnus Sûresi'nde zarar önce zikredilmiştir. Çünkü bu, müşriklerin tehdit edildiği azabın zamanı konusunda onlara verilen cevap niteliğindedir. O da, zarardır. A'râf Sûresi'nde ise fayda önce zikredilmiştir. Zira makam bizzat gerçeği açıklama makamıdır. O da, başkasına ait mülkünde şöyle dursun, genel sebepler dışında kendisi hakkında bile en ufak bir tasarrufta bulunamaması gerçeğidir. Burada münasip olan, faydanın önce zikredilmesidir. Çünkü insanın tasarruflarında ve nefsi için koşuşturmasında asıl olan faydadır. İstisnanın muttasıl olduğu da söylendi. O takdirde, kendinden istisna edilen (müstesnâ minhü) şeydeki olumsuzluk, insanın sebepler yoluyla bile sahip olduğu şeyleri kapsar. Buna göre mana şöyle olur: Bana kolaylaştırdığı sebeplerle birlikte bana verdiği ihtiyari kazançlara sahip olmamı istemesi müstesnadır. Ama harikulade olan mucizeler sadece Allah'a hastır. Bunlar, Rasullerinin yapabileceği şeyler değildir.*

Ümmetlerin Eceli

Kusurlardan münezzeh olan Allah, müşriklerin sorusuna şöyle cevap verdi: **"Her ümmetin bir eceli vardır."** *Yani bekası ve helakine dair bir vadesi vardır. Onu ancak Allah bilip takdir eder. Başkası onu ne bilir, ne de takdir edebilir.* **"Ecelleri gelince onu ne bir an ileri, ne de bir an geri alabilirler."** *Yani peygamberleri, Allah'ın dışında bu ecelleri, süre ne kadar az da olsa bir an bile öne almak veya tehir etmek gücüne sahip olmadığı gibi, Allah'tan böyle bir şeyi de talep edemez. Bu mana fiildeki* sin ve tâ *harflerinin delaleti gereğidir. Biz bu manayı A'râf Sûresi'nde aynı lafızları taşıyan 34. ayetin tefsirinde ortaya koymuştuk. Yaptığımız açıklama dört yaprak tutmuştu. Dileyen oraya baksın. Şu kadar var ki Yüce Allah orada;* "feizâ câe ecelühüm lâ yeste'hırûne" *burada ise;* "izâ câe ecelühüm felâ yeste'hırûne" *şeklinde ifade etti. Aradaki fark ise şudur: Buradaki ifade, tehdidin geciktirilmeyeceğini ifade hususunda daha açıktır. Çünkü bu konudaki acil isteklerini nefyetmektedir. Bu, şart cümlesinin doğrudan doğruya* **ecel** *kelimesine sıfat yapılarak bitiştirilmesinden kaynaklanmaktadır. A'râf Sûresi'ndeki ifade ise, doğrudan doğruya geçmiş ümmetlerin ecellerinden haber vermek anlamındadır. Sonrası, olayın ayrıntısıdır. Burada olduğu gibi ertelenmeksizin hemen gerçekleşme gereğine delalet etmez. Müşriklerden gelen bu talep, cevabıyla birlikte başka surelerde de tekrarlanmıştır. Neml Sûresi'nde de sözün*

438. A'râf, 188.

gelişi buradaki manaya benzemektedir. Orada bu isteğe şöyle cevap verilmiştir: "De ki: Acele olarak gelmesini istediğiniz azabın bir kısmı herhalde başınıza gelecektir."[439] *Buradaki* redife *kelimesi, bitişmek, tabi olmak demektir. Tekit veya münasip manayı içersin diye* lam *harf-i cerriyle teaddi ettirilmiştir.*

Hurafeci dindarların tevhid konusundaki cehaletleri o dereceye varmıştır ki, bu türlü tevhid ayetleri bile onların, peygamber ve salih kimselerde, ölmüş bile olsalar her şey üzerinde fayda ve zarar açısından tasarruf kudretine sahip olduklan iddialarını engelleyememiştir. Hâlbuki sebepler âlemindeki kanun gereği Allah onlara böyle bir yetki vermemiştir. Bu hurafecilere göre bu peygamber veya salihlerden bazıları kâinatın tamamı üzerinde tasarruf sahibidir. Dört kutup ismini verdikleri kimseler gibi... Günümüzün önde gelen Ezher âlimlerinden birisi, bunu Ezher'in resmi mecmuası olan "İslam'ın Nuru"*nda yazmakta ve Allah'tan gayri ölülere dua etmenin, fayda sağlama ve zararı gidermede aciz kaldıkları her durumda onlardan yardım istemenin caiz olduğuna dair fetva vermektedir. Onlardan birisi de ölmüş olan salihlerin bizzat fayda ve zarar vereceklerine dair bir kitap yazmış, bu salihlerin kabirlerinden çıkıp kendilerinden yardım isteyenlerin ihtiyaçlarını giderdiklerini söylemiştir.* Fethu'l-Beyân *adlı tefsir sahibi ayetteki istisna hususunda önde gelen müfessirlerin görüşünü nakledip kendi tercihini belirttikten sonra aynen şunları söyledi:*

Burada ancak Allah'ın giderebileceği musibetler anında Allah Rasulü'nden (s) yardım dilemeyi adet ve prensip edinmiş kimseler için çok açık ve büyük bir engelleme vardır. Aynı şekilde ancak Allah'ın sağlayabileceği şeyleri peygamberden isteyenler için de engel vardır. Çünkü bu, âlemlerin Rabbi Allah'ın yetkisindedir. Bütün peygamberleri, salihleri ve diğer varlıkları yaratan, onlara rızık veren, diriltip öldüren O'dur. Herhangi bir peygamber, melek veya salihlerden bir kimseden, aciz kaldıkları bir konuda nasıl yardım talep edilir de, Rablerin Rabbi, her şeye gücü yeten, yaratıcı, rızık verici, ihsan ve men edici olan Allah'tan niçin yardım istenmez? Bu ayetteki şu ders sana yeter: Âdemoğullarının efendisi ve peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Peygamber'e bile Yüce Allah şöyle söylemesini emrediyor: "Ben fayda ve zarar sağlamada kendime malik değilim." *Peki, başkasına nasıl malik olacak? Üstelik rütbece kendisinden aşağıda olanlar, onun derecesine ulaşamayanlar kendilerine fayda ve zarar sağlayamazken başkalarına nasıl sağlayacaklar?*

439 Neml, 27/72.

Kat kat toprağın altındaki ölülerin kabirlerine varıp ibadet edenlerin hali ne tuhaftır! Ancak Allah'ın güç yetireceği hususlarda onlardan fayda umuyorlar. Böylece şirke düştüklerinin farkına nasıl varmıyorlar? Kelime-i tevhidin ve İhlâs Sûresi'nin manasına muhalefetten ötürü başlarına gelenlerden nasıl da ibret almıyorlar? Daha da kötüsü; ilim adamlarının, bunların bu hallerini gördükleri halde onları kınamamaları, ilk cahiliyeye hatta ondan daha berbat bir cahiliyeye dönmelerine engel olmamalarıdır. Aslında onlar Allah'ın tek yaratıcı, rızık verici, yaşatan, öldüren, fayda ve zarar veren olduğuna inanıyorlar. Putlarını ise O'nun katında şefaatçi ve O'na yaklaştırıcı sayıyorlar. Putlarda zarar ve fayda sağlama gücü vehmediyorlar. Onlara bazen doğrudan, bazen de Yüce Allah'la birlikte dua ediyorlar. Bunları duymak bile kötülük olarak yeter. Allah, dininin yardımcısıdır. Şeriatını şirkin kirlerinden, küfrün pisliklerinden arındırmıştır. Kahrolası şeytan bu yolla kendisi açısından sevinilecek, ferahlanılacak bir noktaya ulaşmış, bu mübarek ümmetin pek çok ferdinin küfrüne sebep olmuştur. "Oysa onlar kendilerinin güzel bir iş yaptıklarını sanırlar."[440] *İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn.*

"De ki: Allah'ın azabı size gece veya gündüz gelirse ne yaparsınız?" *Yani Ey Peygamber! Onlara de ki: Acele gelmesini istediğiniz ilahi azap size geceleyin uyku esnasında veya gündüzün oyun, eğlence ve geçimle uğraşırken geliverirse haliniz ne olacak veya elinizden ne gelecek, söyleyin bakalım. Zaten bu iki vaktin dışında da gelmez. Bunlar A'râf Sûresi'nin 4, 97, 98. ayetlerinde geçmişti.* **"Suçlular bunlardan hangisini acele istiyorlar?"** *Yani şimdi bu yalancı günahkârlar, acele ettikleri azabın hangisini istiyorlar? Dünya azabını mı yoksa kıyametin kopmasını mı? Hangisi olursa olsun onları istemek ahmaklık ve cehalettir. Mananın şöyle olduğu da söylendi: Bu azap size gelirse içinizdeki günahkârlar ne hususta acele ederler? Yani bu soru cümlesi önceki şart cümlesinin cevabıdır. Fakat bu türlü cevap cümlelerinin başında* fe *harfi gelmesi gerekir diyen nahivciler bu konuda ihtilaf ettiler. Biz konuya girmiyoruz. Bu bahis şu ayetin tefsirinde de geçmişti:* "De ki: Allah'ın azabı size ansızın veya açıkça gelirse, zalim topluluktan başkası mı helak olur, ne dersiniz?"[441] *Bu ve ondan önceki ayetlerin tefsirinde de geçtiği gibi* **eraeytüm** *ve* **eraeyteküm** *kelimelerindeki istifham; "Bana durumunuzu haber verin, azap gelirse ne yapacaksınız?" anlamında kullanılmıştır. Lügat manası da budur.*

---

440 Kehf, 18/104.

441 En'âm, 6/47.

"Azap başınıza geldikten sonra mı ona inanacaksınız yoksa şimdi mi?" *İmamların çoğu; tertip, tehir ve terahi (gecikme) ye delalet eden atıf harfi olarak* sümme *şeklinde okurlarken, burada anlamında ism-i işaret olarak* semme *şeklinde de okunmuştur. İbn Cerir dedi ki: Bu kelime burada atıf manasında değil, "burada mı" anlamındadır. Gerçi* semme *şeklinde zaptını da yapmadı. Söylediğinden anlaşıldığına göre zammeli olarak* sümme *okunduğu takdirde de zarf manasına gelebilir. Fakat bu görüş hiçbir Arap'tan nakledilmiş değildir. Ancak İbn Hişam, "*Muğnî"*de ondan bunu nakledererek şöyle dedi:* "Bu bir vehimdir. Zammeli olan sümme'yi fethalı olan semme ile karıştırmıştır." vs...

Cumhurun kıraatine göre bu, hemzeden sonraki mahzuf bir fiile atfedilen başka bir istifhamdır. Atfedilen bu fiil, azabı inkâr eden günahkârların acele etmesinden anlaşılmaktadır. Mesela şu ayetlerdeki istifhamlardan sonra da fiiller tekrar edilir: eve acibtüm, efe hasibtüm... *Buna göre takdir şöyledir: Sizden azaptan en çok korkmaları gereken günahkârlarınız azabı defedecek olan iman yerine acele azap mı istiyorlar? Sonra fiilen meydana gelince ona inanırsınız fakat o sırada iman fayda vermez. Zira bu iman peygamberi doğrulamaktan değil, gözle görmenin sonundaki mecburiyetten kaynaklanmaktadır. O zaman size azarlama kabilinden Allah tarafından şöyle denir: Mecburiyetten ötürü şimdi mi iman ettiniz?* **"Hâlbuki onu istemekte acele ediyordunuz."** *Onu yalan saydığınız ve kibirlendiğiniz için böyle yapıyordunuz. İmam Nâfi,* âl'âne'*yi, hemzeyi hazfedip harekesini lam'a vererek,* elâne *şeklinde okudu. Cümle hal cümlesidir.* **İsti'câl** *imana karşılık yalanda aşırılığı ifade etmektedir. Bu surede, boğulacağı sırada Firavun'un iman etme olayı gelecektir. Ona şöyle denmişti:* "Şimdi mi inandın? Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun."[442]

"Sonra haksızlık yapanlara: "Ebedi azabı tadın" denilecek." *Buradaki* **kîle** *(denildi) kelimesi, önceki cümlenin başına takdir edilen* kîle'*ye atfedilmiştir. Mana şöyledir: Peygamberliği, müjde ve tehdidi inkâr ve buna bağlı olarak ortaya çıkan fesat ve derin sapıklıkla kendilerine zulmedenlere, ebedi azabı tadın, denir. Ayette geçen* **huld** *kelimesi,* hulûd *gibi,* halede *fiilinin mastarıdır. Bir şey, değişmeksizin aynı halde kalırsa;* halede'ş-şey'ü, *denir. Bir kimse bir yerde uzun müddet kalıp oradan ayrılmazsa;* halede'ş-şahsu *denir. Azabın,* **azâbü'l-huld** *şeklinde ebediliğe izafe edilmesinden maksat, elem verici olarak hiç değişmeden*

442 *Yûnus, 10/90.*

kalmasıdır. Daimi azap kastedilmesi de muhtemeldir. Genellikle mutlak olarak ifade eden pek çok ayete ve En'âm Sûresi'nde Allah'ın iradesiyle kayıtlanan ayete uygun düşen de budur. Bunun açıklaması daha önce geçmişti. Hûd Sûresi'nde de gelecektir.

"Siz sadece kazandığınız şeylerle cezalandırılıyorsunuz, denilecek." *Yani yeryüzünde sadece kendi isteğinizle küfür, zulüm ve fesadı seçerek kazandığınız şeyler ve bu konuda ısrar edip yanlıştan dönmemeniz sebebiyle azap edilirsiniz. Bunda hiçbir haksızlık yoktur. Çünkü zulümle nefsi bozup alçaltmanın tabii sonucudur. Böylece nefis, Rabbin rızasına yakınlığını kaybeder. Bu azap, nefsin dışından gelen rastgele bir azap değildir. Bunun açıklaması En'âm Sûresi'nin 139. ayetin tefsirinde geçmişti.*

"'O anlattığın gerçek midir?'" diye senden haber sorarlar." *Ayette geçen* **nebe'** *kelimesi, mühim ve büyük fayda taşıyan haber anlamındadır.* **İstinbâ** *ise, haber talep etmektir. Bu, bazı kâfir ve yalancılardan haber vermedir ki, onlar haddi zatında tekziplerinde kesin kanaate sahip değillerdi. Ancak şüphe eden, taklitçi ve inatçılar arasında hadiseyi uzak görenlerden idiler. Bu mevzuda daha önce şu ayet geçmişti:* "Onların çoğu zandan başkasına uymazlar."[443]

Ayetin anlamı şudur: Ey Peygamber! Onlar senden kendilerini dünyada ve ahirette tehdit ettiğin bu azabın hak olup olmadığını, fiilen gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini yahut da bunun bir korkutmadan mı ibaret olduğunu soruyorlar.

"De ki: Evet, Rabbim hakkı için o gerçektir ve siz onu engelleyemezsiniz." *Ayetteki "î" lafzı, "evet" anlamında cevap ve tasdik harfidir. Sadece yeminle kullanılır. Buna göre mana şöyledir: Evet Rabbime yemin ederim ki, o azap haktır ve mutlaka olacaktır. Nitekim Tûr Sûresi'nde de kasemden sonra Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Andolsun ki Rabbinin azabı mutlaka gelecektir. Ona engel olacak bir kuvvet yoktur."[444] *Yüce Allah bunu burada yemin ve isim cümlesinin başında gelen* inne *ile tekit etmiştir. Siz Allah'ın bu azabı size indirmesine engel olamayacağınız gibi, kaçarak da ondan kurtulamazsınız. Cinlerin müminleri bile sizin bilmediğinizi bildi. Zira onlar, Cenabı Hakkın hikâye ettiği gibi şöyle demişlerdi:* "Biz yeryüzünde Allah'ı aciz bırakamayacağımızı, yine kaçarak da O'nu aciz bırakamayacağımızı anladık."[445]

443 Yûnus, 10/36.
444. Tûr, 52/7-8.
445 Cin, 72/12.

Bazı müfessirler ayetteki soruyu, inkârcıların böyle bir soruyu gerçek anlamda sormalarını uzak gördükleri için problemli addettiler. Cevabın, yemin ve diğer lâfzî tekit edatlarıyla vurgulanması, soru soranları ikna etmez gerekçesiyle bu cevabı da tartışmalı buldular. Haddizatında Hz. Peygamber dönemindeki Arapların ahlakını bilenler bu soruyu kolay anlayabilirler. Bu soru, Rasulullah'a (s) karşı inatçı olanlardan geldiği takdirde izahta zorluk çekilebilir. Bu durumda sorunun alay ve hakaret manası taşıdığı veya onu, bu azap tehdidi ciddi mi, şaka mı, anlamında kullandıkları söylenir. "Hak mıdır?" sorusundan maksat; batılın karşılığı olan hak değil, şakanın karşılığı olan ciddiyettir. Bu dönemde yaşayan Arapların bilinen ahlakına göre onların arasında yalan söyleyen pek azdı. Çünkü gururlarına düşkündüler, ayrıca kendilerini yalana zorlayacak baskıcı bir idare altında yaşamıyorlardı. Yalan yere yeminden çekinip korkuyorlardı. Yalan yere yemin etmenin, ülkeyi felakete sürükleyeceğine inandıkları nakledilir. Hz. Peygamber küçüklükten beri asla yalan söylemediği ve kendisine emin *lakabı taktıkları meşhurdur. Bu da durumu açıklamaya yeter. Sahih hadislere göre bazı Araplar Hz. Peygamber'e, onun peygamberliğinden ve dini kurallardan sorarlar ve kendisine yemin teklif ederlerdi. Rasulullah (s) yemin ederse doğruluğuna inanır ve ona tabi olurlardı. Cahiliye Araplarının doğruluğu, günümüzün din adamları ve başka kimseler arasında bile pek az gözükmektedir. Hatta Müslümanlar arasında bile...*

Ahmed b. Hanbel, Buhari, Müslim ve üç Sünen sahibinin rivayetine göre -lafız Buhari'ye aittir- Enes b. Malik şu olayı nakletti: Biz Hz. Peygamber'le birlikte otururken deve sırtında biri gelip devesini mescidin kapısı önünde çöktürdükten sonra bağladı. Sonra da: "Hanginiz Muhammed'dir?" diye sordu. Hz. Peygamber ise yaslanmış oturuyordu. "İşte, yaslanmış olan şu beyaz zattır." dedik. Adamcağız: "Ey Abdülmuttalib'in oğlu!" diye seslendi. Rasulullah (s) da: "Seni dinliyorum" buyurdu. Adam: "Ben sana bazı şeyler soracağım, soracaklarım da pek ağırdır. Sakın bana gücenme." dedi. Rasulullah (s) da: "Aklına geleni sor." buyurdu. Adam: "Senin ve senden öncekilerin Rabbi aşkına söyle. Bütün halka peygamber olarak seni Allah mı gönderdi?" dedi. Rasulullah (s) da "Evet" buyurdu. Adam: "Allah aşkına söyle. Bir gün ve gece içinde beş vakit namaz kılmayı sana Allah mı emretti?" dedi. Hz. Peygamber de: "Evet" buyurdu. Adam: "Allah hakkı için söyle. Senenin şu ayında (Ramazan) oruç tutmayı sana Allah mı emretti?" dedi. Rasulullah (s) da "Evet" diye cevap verdi. Adam yine: "Allah aşkına söyle. Sadakayı zenginlerimizden alıp fakirlerimize dağıtmayı sana Allah mı emretti?" dedi. Rasulullah (s) da "Evet" deyince, adamcağız şunları söyledi: "Sen ne ge-

tirdinse ben ona inandım, kavmimin geride kalanlarına da elçiyim. Ben, Sa'd b. Bekr kabilesinden Dımam b. Sa'lebe'yim."[446] *Müslim'in, Enes'ten yaptığı rivayet ise şöyledir: Enes dedi ki: Kur'an'da, Hz. Peygamber'e bir şey hakkında soru sormaktan men edildik.*[447] *Badiyeden akıllı bir adamın gelip de Rasulullah'a (s) soru sorması hoşumuza giderdi. Neticede taşradan bir adam geldi ve şöyle dedi: "Ey Muhammed! Elçin bize geldi ve Allah'ın seni peygamber olarak gönderdiğini söyledi." Rasulullah (s) da: "Doğru söylemiş." buyurdu. Adam dedi ki: "Gökleri kim yarattı?" Rasulullah: "Allah" cevabını verdi. Adam: "Yeri kim yarattı?" deyince, Rasulullah yine: "Allah" dedi. Adam: "Bu dağları kim yükseltti ve üzerlerindeki şeyleri kim yarattı?" dedi. Rasulullah (s) da: "Allah" cevabını verdi. Adam: "Göğü, yeri yaratan ve dağları yükselten hakkı için söyle; seni Allah mı gönderdi?" deyince, Rasulullah: "Evet" cevabını verdi. Sonra adamcağız, namaz, oruç zekât, hac gibi ibadetlerin hepsinden sordu. Rasulullah (s) da, ne sorduysa, "Evet" cevabını verdi. Sonra adam şöyle söyleyerek dönüp gitti: "Seni hak üzere gönderen Allah'a yemin ederim ki; bu söylediklerine ne ilave yaparım, ne de eksiltirim." Bunun üzerine Rasulullah, "Eğer samimiyse mutlaka cennete girecektir."*[448] *buyurdu.*

*Ahmed b. Hanbel, adamın şunu söylediğini de ekledi: Sadece kendine ibadet etmemizi, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamamızı, babalarımızın Allah'la birlikte taptığı putları bırakmamızı sana Allah mı emretti? Rasulullah (s) da: "Allah hakkı için evet" buyurdu. Bu adam gür saçlıydı ve iki saç örgüsü vardı. Rasulullah (s) onun için şöyle buyurdu: "*İki örgü sahibi bu zat doğru söylediyse cennete girecektir." *Söylendiğine göre bu zat oradan ayrılıp kavmine vardı. İnsanlar onun etrafında toplandılar. İlk söylediği söz şu oldu: Lât ve Uzzâ putları ne kötüdür! Kavmi ise: Yavaş ol ey Dımam! Cüzzam ve alaca hastalığına yakalanmaktan çekin, delirmekten sakın, dediler. Dımam da onlara: Yazıklar olsun size! Allah'a yemin ederim ki, onlar ne fayda, ne de zarar verebilirler. Allah size bir peygamber gönderdi. Bulunduğunuz sapıklıktan sizi kurtaracak bir Kitab indirdi. Ben şahadet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur. Yine şahadet ederim ki, Muhammed (s), O'nun kulu ve elçisidir. Ben onun yanından size emrettiği ve size yasakladığı şey-*

---

446 Buhari, *İlim*, 6.

447 Bu, şu ayetle yasaklanmıştır: *"Size açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın."* (Mâide, 5/101) Bu yasak, yükümlülükler artmasın diyedir. Ayetin tefsirine bakınız.

448 Müslim, *İman*, 8, 10, 15; Buhari, *İman*, 24; Ahmed b. Hanbel, III, 143, 193.

leri getirdim. Allah'a yemin olsun ki, o gün onun yanında bulunan bütün erkek ve kadınlar Müslüman olarak akşamladılar.

Diyorum ki; gökleri, yeri, dağları ve dağlardaki şeyleri yaratanın kim olduğunun sorulması ve bunun yeminle birlikte zikredilmesinin faydası şudur: Soru içinde yemin olursa bu, cevabın da doğru olmasını, yemine saygıyı ve yalan söylemenin sonucundan korkmayı gerektirir. Bütün bu incelikler müfessirlerin gözünden kaçmıştır. Çünkü onlar dini inançları, bâtılın tartışmasını yapan inkârcılar için ortaya konan nazari tartışma delilleriyle ispata alışmışlardır. Batılı İslam düşmanları da bu hakikatlerden habersizdirler. Özellikle de siyasiler, Katolik Kilisesi mensupları, karakterleri yalan söylemek ve yalanla kazanç sağlamak olan Protestan misyonerleri bunların başındadır. Onlar, önderlerinin şu prensipleriyle hareket ediyorlar: "Hedefe ulaşmak için her türlü vasıta meşrudur." *Bununla demek istiyorlar ki: Kilisenin menfaati için yalan söylemek ve her türlü rezilliğe başvurmak fazilettir. Bunlar, cahiliye döneminde puta tapanların bile doğruluğa kendilerinden daha saygılı olduğunu bilmiyorlar. Nerede kaldı İslam'ı, onun Kitab'ını ve Peygamberini bilsinler. Neticede Allah'a, O'nun Kitabı'na ve Peygamberi'ne iftira etmeyi kendileri için mubah görüyorlar. Öyle bir iftira ki; benzeri, başkasına vesvese vermek için daha önce şeytanın bile aklına gelmemiştir. "İslam'a öyle bir iftira ettiler ki, dağlar bile sarsılıp yıkıldı."*

Müslümanlara gelince; Yüce Allah Kitab'ında şöyle buyurdu: "Yalan uyduranlar ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyen kimselerdir. İşte asıl yalancılar onlardır."[449] *Hz. Peygamber mümin hakkında şöyle buyuruyor:* "Müminin her kötülüğe meyli olabilir. Fakat yalan ve hainliğe asla olmaz." *Bu hadisi, Beyhaki, "Şuabü'l-İman"da İbn Ömer'den rivayet etmiştir.*

"Haksızlık etmiş olan herkes, yeryüzündeki bütün servete sahip olsa, azaptan kurtulmak için onu elbette feda eder." *Yani bu haksızlığı yapan herkes yeryüzündeki bütün mallara, ziynetlere ve her türlü nimete sahip olsa ve bunları da "haydi tadın" denilen azaptan kurtulmak için feda edebilse, elbette feda eder. Onlardan hiçbir şey bırakmaz.* **"Ve azabı gördüklerinde içten pişmanlık duyarlar."** *Bir şeyi gizleyip saklamaya* isrârü'ş-şey'i, *denir. Sesi alçaltmaya da* isrârü'l-hadis ve'l-kelâm, *denir. Tersi; ilan ve cehr'dir. Şu ayet bunu ifade etmektedir:* "Siz sözünüzü ister gizleyin, ister açığa çıkarın."[450];

449 Nahl, 16/105.
450 Mülk, 67/13.

"Şüphesiz Allah, açığa vurulan sözleri de, gizlediğiniz şeyleri de bilir."[451] *Mutlak olarak* cehr *anlamında da kullanılır. Bu zıt manadır. Bazıları bunu kabul etmedi. Ayette geçen* **nedem** *ve* **nedâmet**; *kişinin, zararını gördüğü her hareketin sonunda içinde hissettiği acı ve pişmanlık duygusudur. Bazen bunu sözleriyle ortaya kor.* "Kişinin; Allah yanında aşırı gitmemden dolayı yazıklar olsun bana, ben gerçekten alay edenlerdendim, diyeceği günden sakının."[452] *Bu nedamet tövbe ve istiğfarla da olur. İlanında fayda olmadığı veya alay ve hakaret konusu olacağı hallerde kişi bazen de pişmanlığını gizler. Buna göre mana şöyledir: Bu zalimler pişmanlık ve hasretlerini kendileriyle Rableri arasında gizlerler veya bunu içlerinde saklarlar. Bunu, cehennem ortaya çıkarılıp gözleriyle onun işaretlerini açıkça gördüklerinde yaparlar. Artık oraya kesin gireceklerine, girmemeye çare olmadığına inanırlar. Cehenneme girmek, görmek lafzıyla da ifade edilir. Fakat ilk mana, şu cümleye daha uygundur:* **"Aralarında adaletle hükmedilir."** *Yani Allah onlarla hasımları arasında hak ve adaletle hükmeder. Şayet zalimlikten maksat; inkâr, tekzip ve bunlara bağlı eziyet ise o takdirde hasımları peygamberler ve onlara iman edenlerdir. Aynı şekilde, inkâra teşvik edip, imandan uzaklaştırdıkları ve böylece kendilerini saptırıp haksızlık ettikleri zayıf halk kesimi de onların hasmıdır. Burada sözün gelişi bu manaya daha uygundur. Sebe' Sûresi'nde kıyamet günü zalimlerle mazlumların kavgası anlatıldıktan sonra gelen ayet de buna uygundur:* "Azabı gördükleri zaman pişmanlıklarını içlerinde gizlerler. Biz de inkâr edenlerin boyunlarına zincir halkalar takarız. Onlar ancak yaptıklarının cezasını görürler."[453] *Şayet zalimlikten maksat; hükümlerde ve hakları çiğneme anlamında bütün insanlara yönelik haksızlıkları ise o takdirde her mazlum onların hasmıdır.* **"Ve hiçbir haksızlığa uğratılmazlar."** *Yani Allah onlara, kendi kendilerine veya peşlerindekilere yaptıkları zulüm gibi zulmetmez. Bilakis onlar kendilerine ve başkalarına zulmederler. Zalimlerin kıyamet günündeki pişmanlıklarına dair ayetler malumdur. Şu ayetler bunlardandır:* "Gerçekten biz sizi yakın bir azaba karşı uyardık. Kişi o gün kendi elleriyle yapıp gönderdiklerine bakar ve kâfir; keşke ben toprak olaydım, der."[454]; "O gün her zalim ellerini ısırır ve der ki: Keşke ben peygamberlerle beraber bir yol tutsaydım. Vay başıma gelenler! Keşke filanı dost edinmeseydim."[455] vs...

---

451 Enbiyâ, 21/110.

452 Zümer, 39/56.

453 Sebe', 34/33.

454 Nebe', 78/40.

455 Furkân, 27-28.

Sonra Yüce Allah bunun peşinden, hükmünü uygulama ve vaadini yerine getirme konusundaki gücüne ve bu zalimlerin bunu engelleyemeyeceklerine, O'nun azabından kurtulmak için fidye veremeyeceklerine dair delil getirerek şöyle buyurdu: **"İyi bilin ki, göklerde ve yerde bulunanlar yalnız Allah'ındır."** *Defalarca söylediğimiz gibi gökler ve yer bütün âlemi kapsar. Yüce Allah göklerin ve yerin sahibi ve hâkimidir. Oralarda bulunan akıllı akılsız her şey O'nundur. Ayetler bütün bunları ifade etmiştir. Her makama uygun söz söylenir. Bu ayette akılsızlar ön planda zikredilmiştir. Çünkü önceki ayetle ilişkilidir. Orada kâfir ve zalimlerin istifade ettikleri şeylere ve bunları fidye olarak vermenin mümkün olmadığına işaret edilmişti. Bu surenin 66. ayetinde de, münasebet olduğu için akıllılar ön planda zikredilecektir. Cümlenin her ne kadar bu gerçeği bilseler de, gafilleri uyarmak için tenbih edatı* elâ *ile başlaması, insanların çok defa bu ve benzeri hakikatleri unutmalarından ötürüdür. Buna göre mana şöyledir: Unutan hatırlasın, gafil uyansın ve cahil bilsin ki, yüksek yerlerde ve aşağılarda olan her şey sadece Allah'ındır. Onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunur. Dilediğine verir, dilediğine vermez, dilediğine rahmet, dilediğine azap eder. Ondan başka hiç kimse hesap gününde tasarruf ve fidyeye sahip değildir.* **"Yine iyi bilin ki, Allah'ın vaadi gerçektir."** *Allah burada tenbih edatını tekrar etti. Bunu, bu tenbihle önceki tenbihin farklı olduğunu hatırlatmak ve konuyu vurgulamak için yaptı. Asıl tenbih burada lazımdır. Önceki tenbih ise buna delil olsun diye yapıldı. Buna göre mana şöyledir: Allah'ın, peygamberler diliyle vaat ettiği her şey haktır ve şüphesiz gerçekleşecektir. Çünkü bu, vaadini yerine getirmeye kadir ve malik olan Allah'ın vaadidir. Onu bundan kimse alıkoyamaz.* **"Fakat onların çoğu bunu bilmezler."** *Buradaki çoktan maksat; kâfirler, dirilmeyi ve hesabı inkâr edenlerdir. Yani onlar ahiretin durumunu ne tefekkür ve akıl yürütme, ne de peygamberlerin getirdiklerine iman yoluyla bilebilirler.*

"O hem diriltir, hem de öldürür. Siz de yalnız Ona döndürüleceksiniz." *Tefekkür ve akıl yürütmenin de delalet ettiği gibi O, kudretiyle buna kadirdir. 31 ve 34. ayetlerin tefsirinde bunu geniş şekilde açıklamıştık. Sizi öldükten sonra diriltip, hesaba çekmek ve amellerinizin karşılığını vermek üzere O'nun huzuruna döndürüleceksiniz. Bu, önceki ayeti özet olarak açıklamak üzere gelmiş müstakil bir ayettir. Bu ayetlerin tamamı ise, bu konunun tamamlandığını göstermektedir.*

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿57﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ ﴿58﴾

57- Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt gelmiştir. O, kalplerde bulunan hastalıklar için bir şifa, müminler için bir rahmet ve rehberdir.

58- Ey Muhammed! De ki: Allah'ın lütfuyla, rahmetiyle, evet yalnız bunlarla sevinsinler. Bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.

Kur'an'ın amelî, ahlakî yönünü ifade eden bu iki ayet; tevhid, risalet ve diriliş şeklindeki üç iman esasının açıklanmasından ve Kur'an'ın Allah tarafından geldiği, müjde ve tehdidinde ve kendisini tekzip edenleri reddetmede doğru ve haklı olduğu ileri sürülerek bu üç esasın desteklenmesinden sonra gelmiştir. Birinci ayette Kur'anî sistemin hedefleri ve beşeri ıslah projesi özetlenmiştir ki, bunun bizatihi hak, hayır ve uygun olduğu her akıllı tarafından görülür. Akıllı insanın bu konuda tartışmaya girmesi doğru olmadığı gibi, başka bir delile de ihtiyaç yoktur. Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt gelmiştir. O, kalplerde bulunan hastalıklar için bir şifa, müminler için bir rahmet ve rehberdir." *Yani size; ahlakınızı ve zahiri amellerinizi ıslah için ihtiyaç duyduğunuz güzel bir öğüdü, iç dünyanızı düzeltmek için etkili bir* hikmeti, *nefsin gizli hastalıkları için bir* şifayı, *dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak doğru yol için açık bir* rehberi *ve müminlere has bir rahmeti kapsayan bir Kitab gelmiştir. O, âlemlerin Rabbi tarafından bütün mahlûkata yönelik bir rahmet eseridir. Bununla kendi aralarında merhametli olurlar. Allah'ın onlara rahmeti bununla kemale erer. Peygamberiyle onlara, onlarla başkasına rahmet etmesi âlemlere olan rahmetini tamamlar. Bunu en meşhur tarih felsefecisi kendi tarihlerinden öğrenerek şöyle ifade eder:* "Tarih, Araplardan daha adil ve merhametli bir fatih görmedi."[456] *Sanki Allah insanlara Kur'an'ın bu dört hedefini açıkladıktan sonra şöyle sesleniyor: Ey insanlar! Bu Kitab'ın ahirete ait gayb haberlerinden henüz kavrayamadıklarınızı neden inkâr ediyorsunuz da, onun edepleri, öğütleri, hükümleri, hidayeti, kanunları, hikmet-*

456 Bunu söyleyen, filozof sosyolog Fransız yazar Gustave Le Bon'dur.

leri ve içindeki diğer fayda ve maslahatları üzerinde düşünmüyorsunuz? Bunlar üzerinde hiçbir âlim tartışmaz, hiçbir akıllı bunlardan yüz çeviremez. İslamiyet'in başlangıcında Hz. Peygamber'e en çok düşmanlık edip, onu üzen, davasına karşı en çok karşı gelen Ebu Süfyan gibileri bile, onun çağrı yaptığı faziletler, hayır ve güzellikler konusunda ve yasakladığı rezaletler, kötülük ve fesatlar hakkında söyleyecek bir şey bulamamışlardır. Rum Kayzeri Herakliyüs, Ebu Süfyan'a; Habeş Kralı Ashama, Amr b. Âs'a, Hz. Peygamber hakkında soru sorduklarında kötü bir şey söyleyememişlerdir. Kur'an'ın, aralarında genel olarak yayılmasından, İslam'ın Araplar arasında intişarından sonra ortaya çıkan büyük etkisi ve diğerleri üzerindeki dini ve medeni ıslahı ortaya çıkmazdan önce bu gerçekler bazı münkirlere ve onların taklitçileri olan müşriklere gizli kalmış olsa bile artık bundan sonra herhangi bir kimsenin bu gerçekleri tartışması, kilise mensuplarının, Batılı siyasetçilerin ve onların en yalancı çömezlerinin iftiralarını tasdik etmesi tuhaf değil midir?

Bu hikmetli ayet, Kur'an'ın beşer üzerindeki müspet etkisini, nekre olarak ifade edilmiş dört meselede özetlemiştir. Bu lafızların nekre gelmesi; durumlarını yüceltmeye veya lâfzî izahı ve manevi kemali açısından insanların bilmediği özel bir cinsten olduklarını açıklamaya yöneliktir. Ayetteki **Rabbinizden** *ifadesi de, saygıyı artırmaya, inanarak ve teslim olarak ders alma gereğine işaret içindir. Çünkü bunlar, insanları yöneten, ikram, rahmet, ilim ve hikmetiyle onları terbiye eden Allah tarafından gelmiştir. Bu dört mesele şunlardır:*

1- Güzel Öğüt: Mev'ıza *kelimesi, va'z'dan türeme bir isimdir. Emredileni yapmaya, yasak edileni de terke yönelten ve kalpleri yumuşatan özendirme ve korkutma üslubuyla hakka ve hayra teşvik, batıl ve şerden sakınmayı tavsiye, demektir. Bakara Sûresi'nde kadınların hakları konusunda geçmişti:* "Allah'ın size verdiği nimetini, öğüt vermek için size verdiği Kitab'ı ve hikmeti düşünün... Bununla, sizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt veriliyor. Bu, sizin için daha iyi ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz."[457] *Âl-i İmrân Sûresi'nde faiz yemenin yasaklanmasından, Allah ve Rasulüne itaatin emredilmesinden, bolluk ve darlık anlarında sadaka vermeye teşvikten, öfkeyi yenip insanları affetme ve bütün bunlara karşılık Allah'ın vereceği mükâfatın belirtilmesinden sonra aynı şekilde güzel öğütten bahsedilmişti.* "Sizden önce de nice kanunlar, olaylar gelip geçti. Yeryüzünde dolaşın da, yalanlayanların

457 Bakara, 2/231-232.

sonu nasıl olmuş görün. Bu, insanlara bir açıklama, Allah'tan korkanlara bir hidayet ve öğüttür."[458] *Bundan sonra cihattan ve Uhud gazasından bahsedilmektedir. Nisa Sûresi'nde de Yüce Allah öğütle ilgili şöyle buyurmuştur:* "Şüphesiz ki Allah size, emanetleri ehline vermenizi, insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt veriyor."[459] *Öğütle ilgili olarak başka ayetler de geçmiştir. Allah'ın, Rabbanî öğütten ne murad ettiğini açıklayacak başka ayetler de gelecektir. Bunların güzelliği, hükümleri ve amelleri hususunda, kullara faydalı olacağı hususunda akıllı bir kimse hiç tartışmaya girer mi? Asla! Zira bunlar, her zaman ve mekânda kulların düzeninin dayandığı temellerdir.*

2- Kalplerdeki Hastalıklara Şifa Olması: *Yani Kur'an, kalplerdeki bütün şirk, küfür, nifak ve hassas bir vicdana sahip herkesin göğsünü daraltan diğer psikolojik rahatsızlıklara karşı şifadır. Bu psikolojik rahatsızlıklar; imanda şüphe, vicdanın sesine karşı gelme, içeride kin, haset, düşmanlık ve tecavüz hissi taşıma, batılı, zulmü ve kötülüğü sevme, hakkı, adaleti ve iyiliği sevmeme gibi hastalıklardır.*

Ragıp Isfahani dedi ki: Filozoflardan birine göre Allah nerede kalpten bahsederse bu, akıl ve ilme delalet eder. Şu ayette olduğu gibi: "Şüphesiz ki bunda kalbi olan ve hazır bulunup kulak veren kimse için elbette bir öğüt vardır."[460] *Nerede sadırdan (göğüs) bahsederse bu, hem akla, hem de arzu, öfke ve şehvet gibi diğer güçlere delalet eder.* "Ey Rabbim! Göğsüme genişlik ver."[461] *ayeti kalbî güçleri ıslah talebidir.* "Mümin topluluğun göğüslerine şifa versin."[462] *ayeti şifa talebidir.* "Doğrusu gözler kör olmaz fakat göğüslerdeki kalpler körleşir."[463] *ayeti, diğer güçler arasında ezilmiş ve hidayete erememiş akıllara işaret eder. Doğrusunu en iyi Allah bilir. Gerçek olan şudur ki;* sadır *mecazi olarak, göğüs içindeki maddi kalbe nispet edilir, alâka bellidir. Manevi kalp için de kullanılır. Nefse nispetle manevi kalp, bedene nispetle maddi kalp mesabesindedir. Çünkü o nefsin özüdür, reaksiyonlarının ve hislerinin merkezidir. Fakat dimağ başkadır. Çünkü nefis kalpteki ferahlama, açılma, zorluk, daralma, büzülme gibi hisleri*

---

458 Âl-i İmrân, 3/137-138.
459 Nisâ, 4/58.
460 Kaf, 50/37.
461 Tâhâ, 20/25.
462 Tevbe, 9/14.
463 Hac, 22/45.

idrak edemez. Bütün ilmi ve vicdani duygular hakiki anlamda kalbin, mecazi olarak da sadrın sıfatı olabilirler. Bunlar kalp ve göğüste cereyan eden fiiller için fail, mef'ul ve sıfat olurlar. Lügat anlamında akıl ise; güzel, çirkin, salah, fesat, fayda ve zarar gibi birtakım olguları algılama ve neticelerinde doğru hüküm verme melekesidir. Merkezi de kesin olarak dimağdır. Kalbî ve sadrî hastalıklar; cehalet, suizan, imanda şüphe, nifak, kin, öfke, haset, kötü niyet, içten pazarlık, gizli fesat ve biraz önce zikredilen bütün hastalıkları kapsar. Bunun delilleri Kur'an'da pek çoktur.

Bazıları, ayette bahsedilen şifanın bedeni hastalıklara da şamil olduğunu söylediler. Buna delil olarak da İbn Münzir ve İbn Merdeveyh'in, Ebu Said el-Hudri'den rivayet ettikleri şu hadistir: Birisi Hz. Peygamber'e geldi ve göğsüm ağrıyor, dedi. Rasulullah (s) da: "Kur'an oku, Yüce Allah onun, göğüslerdeki hastalıklara şifa olduğunu söylüyor." *buyurdu. Bundan da anlaşılıyor ki; genelde göğüs daralması bedeni değil, psikolojik bir elemdir. Sebebi dini de olabilir, korku ve ihtiyaç gibi dünyevi de olabilir. Müminin Kur'an okuması her iki durum için de fayda sağlar. Birinciye misal şu ayettir:* "Allah kimi doğru yola iletmek isterse, onun kalbini İslam'a açar. Kimi de saptırmak isterse, sanki göğe çıkıyormuş gibi onun kalbini daraltır, sıkıntıya sokar."[464]; "Andolsun ki, onların söyledikleri yüzünden senin göğsünün daraldığını biliyoruz. O halde sen Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol. Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine kulluk et."[465] *Allah'ı hamd ile tesbih etmek, secde, namaz ve Kur'an okuyarak O'na ibadet, göğsün en büyük ferahlama sebeplerindendir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Allah'ın, göğsünü İslam'a açtığı kimse artık Rabbinden gelen bir nur üzerindedeğil midir?"[466]

Buna delil olarak ayrıca Beyhaki'nin, Şuabü'l-İman'*da, Vasile b. Eskâ'dan naklettiği şu hadisi de delil gösterdiler: Adamın biri, Rasulullah'a (s) boğazının ağrısından şikâyet etti. Rasulullah (s) da:* "Kur'an okuman ve bal yemen gerekir. Zira Kur'an göğüslerdeki hastalıklar, bal da bütün hastalıklar için şifadır." *buyurdu. Bu hadis zayıf olmakla beraber, söylenen hususa delalet edyor. Zira bunun anlamı şudur: Kur'an oku, sana faydalı olan şeyleri ondan öğren. Çünkü Kur'an'da; Kur'an'ın kalbî, balın ise bedeni hastalıklar için şifa olduğu da bildi-*

464 En'âm, 6/125.
465 Hicr, 15/97-99.
466 Zümer, 29/22.

rilmektedir. Bu, bir sahih hadiste Hz. Peygamber'in, kardeşinin karın ağrısından (ishal) şikâyet edene balı önermesi kabilindendir. Modern tıpta da sabit olmuştur ki, bal tıbbi bir temizleyici ve mide fesadına karşı bir tedbirdir. Zaten ishal de bağırsakların bozulmasından kaynaklanmaktadır. Boğazdaki bademcikler ve diğer rahatsızlıklar aynı şekildedir. Bal her ikisi için de dezenfekte vazifesini görür. Ebu'ş-Şeyh, Hasan Basri'den şunu rivayet etmiştir: Şüphesiz ki Allah Kur'an'ı kalbi hastalıklar için şifa kılmıştır, bedeni hastalıklar için değil. Bazı müfessirlere göre şifa ayetinde balın nekre (belirsiz) getirilmesi genele değil, özele delalet etmesi içindir. Buna göre Fatiha ve benzerlerini okuyarak tedavi, bazı hastalıklar için olumludur. Özellikle de okuyan kimsenin imanı güçlü, okunanın da itikadı sağlamsa... Tabii ki ayetin delalet ettiği husus bu değildir.

3- Hidayet Kaynağı Olması: *Hidayet; inanç konusunda sapıklıktan kurtaran hakkı delillerle açıklamaktır. Amelde ise, hükmü ve amellerin hükümlerindeki maslahatları göstermektir. Biz hidayeti, bu tefsirde geniş şekilde açıkladık. Ayrıca bu surenin başında vahiy bahsinde Kur'an'ın hedeflerini belirtirken hidayetin dini, akli ve sosyal açıdan çeşitlerini belirttik. Hidayetin lügat manasını ve çeşitlerini Bakara Sûresi'nin başında ve Fatiha Sûresi'nin tefsirinde ele aldık.*

4- Müminlere Rahmet Olması: *Rahmeti, müminlere Kur'an'ın hidayeti kazandırmış ve kalplerine Rabbinin özel rahmetinden aktarmıştır. Rahmet, kemal sıfatıdır. Çaresizlerin imdadına koşmak, iyiliği yaymak, zulümden el çekmek, tecavüz ve azgınlığı engellemek, diğer hayırlı ve faziletli amelleri işlemek, kötülüğe karşı direnmek rahmet alametlerindendir. Allah müminleri şöyle tanımlamıştır:* "Kendi aralarında merhametlidirler."[467]; "Birbirlerine sabır tavsiye ederler. Merhamet tavsiye ederler."[468]

Bu dört sıfat, beşerin fıtrat kanununa göre tertiplenmiştir. **Öğüt**; *kendisiyle nefsin, noksanını, itikadi ve ahlaki hastalıklarını tanımış olduğu öğretilerdir. Bu öğretiler, nefsi tedavi olmaya ve şifa talebine zorlar.* **Şifa**; *bir arıtmadır. Onu kâmil bir sıhhat ve tam bir afiyet takip eder. Bu da* **hidayet**'*tir. Hidayetin meyvesi ise* **rahmet**'*tir ki, kâmil manada ancak müminlerde bulunur. Bundan ancak materyalist kâfirler mahrumdur. Hatta bazı maddeciler, bunun kalpte bir zaaf olduğunu, sahibini iyilik ve ikrama mecbur ettiğini söylediler. Bu söz, fıtratın bozulmasından, kalbin katılığından ve inkâr felsefesinden kaynaklanmıştır. Hâlbuki insanların en*

467 Fetih, 48/29.
468 Beled, 90/17.

cesuru, bedenen ve kalben en güçlüsü, insanlara karşı en merhametli ve şefkatlisi Âdemoğlunun efendisi olan son peygamber Hz. Muhammed'dir. Rabbi onu kendi sıfatlarıyla tanımlamıştır. "Müminlere karşı çok merhametli, çok şefkatlidir."[469] *Hatta Yüce Allah onu rahmetin bizzat kendisi saymıştır:* "Ey Muhammed! Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."[470] *Aynı şekilde onun ashabı da rahmet timsaliydi. Öyle ki, Ömer b. Hattab gibi, şiddet ve sertlikle tanınan bir insan, insanların en merhametlisi haline geldi. Onun bu konudaki tutumu malumdur.*

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Rahmet ancak bedbaht olanın gönlünden çekip çıkarılır."[471] *Bu hadis Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir. Sahih olarak rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber namazdayken bir çocuk ağlaması işitirse, çocuğa ve annesine acıdığından dolayı namazı kısa tutardı. İbn İshak'ın rivayet ettiğine göre Bilal Habeşi, Safiye'yi ve amcası kızını Kureyza harbi bittikten sonra kavimleri olan Yahudi ölülerinin yanına götürmüştü. Safiye validemizin kız kardeşi dövünmeye ve üstüne başına toprak saçmaya başladı, ağlıyor ve feryat ediyordu. Hz. Peygamber Bilal'e:* "Senin kalbinden merhamet çıkarıldı da mı bu iki kadını, ölülerinin yanına götürdün?" *dedi. Hz. Peygamberin yanına bir bedevi geldi ve şöyle dedi:* "Siz çocuklarınızı öpüyorsunuz, biz ise onları öpmeyiz." *Bunun üzerine Hz. Peygamber* "Allah senin kalbinden rahmeti aldıysa ben sana ne yapabilirim?"[472] *buyurdu.*

Hz. Peygamber aynı zamanda hayvanlara, kuşlara ve böceklere karşı da çok merhametliydi. Onlara, özellikle de yavru ve annelerine karşı merhametli olmayı daima tavsiye ederdi. Bir defasında Hz. Peygamber'e bir adam geldi. Üzerinde yaygı, elinde de bir şey vardı. Onun üzerini sarıp sarmalamıştı. Dedi ki: Yâ Rasulullah! Seni görünce yöneldim ve bir ağaçlığa uğradım. Orada kuş yavrularının sesini duydum. Onları alıp yaygıya koydum. Bunun üzerine yavruların annesi gelip başımın üstünde dönmeye başladı. Ben de yavruları ona gösterince anne de yavruların yanına kondu, ben de birlikte onları yaygıma sarıp sarmaladım. İşte onlar yanımdadır. Rasulullah (s) da: "Bırak onları." *dedi. Adam da: Bıraktım fakat anneleri onlardan ayrılmadı, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:* "Anne kuşun, yavrularına karşı gösterdiği merhamete şaşır-

469 Tevbe, 9/128.

470 Enbiyâ, 21/107.

471 Ebu Davud, *Edeb*, 58; Tirmizi, *Birr*, 16.

472 Buhari, *Edeb*, 18; Müslim, *Fadâil*, 64.

dınız mı?" *Yanındakiler: "Evet" dediler. Rasulullah da:*"Kudretiyle yaşadığım Allah'a yemin ederim ki: Allah, kullarına karşı bu kuşun yavrularına karşı olan merhametinden daha merhametlidir. Bu yavruları anneleriyle birlikte aldığın yere koymak üzere geri götür."[473] *buyurdu. İmam Malik, Buhari, Müslim ve Ebu Davud, Ebu Hureyre'den merfu olarak iki hadis rivayet ettiler. Bu hadislerin özeti şudur: Yüce Allah bir adamı ve fahişe bir kadını bağışladı. Sebebi ise, bu kimseden her birisi şiddetli susuzluk çeken bir köpek gördüler, ona acıdılar, mestleriyle kuyudan su çekip köpeği suladılar. Ashap, Hz. Peygamber'e: "Yâ Rasulullah! Hayvanlara iyilik yapmada bize ecir var mıdır?" dediler. Rasulullah (s) da:* "Nefes alıp veren her canlıya iyilik sadakadır." *buyurdu. İmam Malik ve Ahmed b. Hanbel başkasından şu lafızlarla naklettiler:* "Sağlam ciğer sahibi her canlıya sadakada ecir vardır."[474]

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah, merhametli olanlara merhamet eder. Öyleyse siz de yerdekilere merhamet edin ki, göktekiler de size merhamet etsin."[475] *Bu hadis, Abdullah b. Amr'dan rivayet edilmiştir. Biz onu öncelikle kesintisiz bir senetle Üstadımız Muhammed b. Ebi'l-Hasen Kavukçu'dan rivayet ettik. Rasulullah (s) ayrıca şöyle buyurdu:* "Allah'ın yüz rahmeti vardır. Bunlardan sadece birini insanlar, cinler, hayvanlar ve haşerat arasında taksim etti. Bunlar, bu bir rahmet hissesiyle birbirlerine şefkat ederler. Vahşi hayvanlar da yavrularına bu sayede merhamet ederler. Allah, geri kalan doksan dokuz rahmeti kıyamet günü kulları için ayırır."[476] *Diğer bir rivayete göre Rasulullah (s) şöyle buyurdu:* "Şayet kâfir, Allah'ın rahmetini tam olarak bilebilseydi, cennetten ümidini kesmezdi. Şayet mümin de Allah'ın azabını tam kavrasaydı, o da cehennemden emin olmazdı."[477] *Yüce Allah şöyle buyuruyor:* "Ey Muhammed! Kullarıma haber ver ki, Ben elbette çok bağışlayıcıyım, çok merhametliyim. Benim azabım da çok acı veren bir azaptır."[478]; "Çünkü kâfir kavimden başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez."[479]; "Yoksa onlar Allah'ın tuzağından kurtulacaklarından emin miydiler? Oysaki Allah'ın tu-

---

473 Ebu Davud, *Cenâiz*, 1.

474 Buhari, *Şırb*, 9; Müslim, *Selam*, 153; Muvatta, *Sıfatü'n-Nebî*, 23.

475 Tirmizi, *Birr*, 16; Ebu Davud, *Edeb*, 66.

476 Müslim, *Tevbe*, 20, 21; Tirmizi, *Daavât*,107, 108.

477 Buhari, Rıkâk, 19.

478. Hicr, 15/49-50.

479. Yusuf, 12/87.

zağından ancak hüsrana uğrayanlar emin olur."[480] *Müslüman hayatta oldukça, Allah'tan korkması gerekir ki, bu korku onu günah işlemekten alıkoysun. Ayrıca ümit içinde de olmalıdır ki, bu ümit onu Allah'ın rıza ve ecrini kazanmaya yöneltsin. Allah katında olan, bizce meçhuldür. Ebu'l-Hasan Şazeli'nin -Allah sırrını aziz eylesin- şu sözü ne kadar güzeldir:* "Yâ Rabbi! Durumu bizden gizledin ki, korku ve ümit içinde olalım. Korktuğumuzdan emin, umduğumuza nail eyle." *Allah'ım! Duamızı kabul eyle.*

Yüce Allah bütün bu söylenenlerle Hz. Muhammed'in ümmet-i davetine hitap etti. Onlar bütün insanları teşkil ederler. Kur'an'daki öğüt, inkâr, nifak ve diğer rezillikler şeklindeki hastalıklara karşı mevcut şifa, hakka ve fazilete götüren ilahi hidayet, bütün insanlığa yöneliktir. Yüce Allah, baştaki üç unsurun meyvesi olan rahmeti müminlere has kıldı. Zira rahmetten onlar faydalanmaktadır. Sonra da Rasulüne hitap ederek müminlere, şeriatın daha önce zikredilen bütün maksatlarını üzerlerinde topladıkları için Allah'ın kendilerine lutfettiği özel rahmetle, İslam ve iman nimetiyle sevinmeyi hak ettiklerini bildirmesini emretti ve şöyle buyurdu: **"Ey Muhammed! De ki: Allah'ın lütfuyla, rahmetiyle, evet yalnız bunlarla sevinsinler."** *Allah'ın lütfu bütün varlıklar üzerinde büyüktür. Fakat müminlere olan lütfu daha büyüktür. Varlıklara karşı ve onlar vasıtasıyla gerçekleşen genel rahmeti geniştir. Fakat müminlere özel olan rahmeti daha geniştir. Kur'an bu iki türlü rahmetten de bahsetti. Allah onlara rahmet ve fazileti birlikte verdiğini çeşitli ayetlerde hatırlattı. Nûr Sûresi'nde bu iki nimeti birlikte hatırlattıktan sonra şöyle dedi:* "Eğer Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, sizin hiçbiriniz günahtan temizlenemezdi. Fakat Allah dilediğini temize çıkarır. Allah her şeyi işitir ve bilir."[481] *Bu ayette lütuf ve rahmetin başına* "be" *harfi cerrinin gelmesi, her birinin ayrı ayrı ferahlama sebebi olmasındandır. Bu, Mücahit'ten gelen şu görüşü reddeder: Lütuf ve rahmetten maksat, birdir. O da, Kur'an'dır. Bu görüşü, her birinin ayrı manaya geldiğini ifade eden rivayet tefsirleri de göstermektedir. Bu rivayetlerden birisi de, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdûye'nin, Enes'ten merfu olarak rivayet ettiği şu hadistir:* "Allah'ın lütfu Kur'an, rahmeti ise sizi Kur'an ehli kılmasıdır." *Berâ ve Ebu Said el-Hudri'den buna dair mevkuf rivayetler de vardır. İbn Abbas'tan ise, bu konuda iki rivayet vardır: 1- Allah'ın lütfu Kur'an, rahmeti ise İslam'dır. 2- Lütuftan maksat ilim, rahmetten maksat ise Hz. Muhammed'dir. Hasan, Dahhak, Katade ve Mücahit, İbn Abbas'tan gelen ikinci*

---

480 A'râf, 7/99.

481 Nûr, 24/21.

rivayet hususunda şunu söylediler: Allah'ın lütfu iman, rahmeti ise Kur'an'dır. Aslında bütün bu manalar rivayet olarak değilse de, mana olarak doğrudur. Ayetteki en açık mana ise, öncesine uygun manadır, bütün rivayetleri de içine almaktadır. Buna göre Allah'ın lütfu; Kur'an'ın kendileriyle temayüz ettiği hidayet, şifa ve öğüt vasıtasıyla Allah'ın, onları nefislerini arıtmaya muvaffak kılmasıdır. Rahmeti ise; bunların meyvesidir. Onunla bütün insanlardan ayrılırlar. Onların en adili ve en faziletlisi olmalarından sonra ayrıca en merhametlileri de olurlar. Allah bu Kur'an'da onlara ister mümin, ister kâfir, ister fâzıl, isterse fâcir olsun herkes hakkında adil olmalarını, kendileriyle harp edenlere karşı bile, şerlerini defedecek ölçüde merhametli davranmalarını emretti. Biz bunu vahiy bahsinde Kur'an'ın sekizinci hedefi başlığı altında açıklamıştık. Öncesiyle olan uyum dikkate alınmayacak olsa, Allah'ın lütfundan maksadın şu ayetler olduğunu söylerdim: "Böylece biz sizi dengeli bir ümmet yaptık."[482]; "Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz."[483] *Haddizatında bu söylediklerim de buraya girer ve uygunluk arz eder. Her yere uygun söylenecek söz vardır.*

Ayette geçen **ferah** *kelimesi, "sürur" gibi kalbin neşelenip göğsün genişlediği, maddi veya manevi bir nimet karşısında gerçekleşen psikolojik bir reaksiyondur. Bunların zıddı ise, üzüntü ve sıkıntıdır. Bunlar vicdanın tabii halleridir, bizatihi ne övülür, ne de yerilirler. Bunların hükmü; sebeplerine, nefiste ve ameldeki etkilerine göre değişir. Fakat sofilerden ve diğerlerinden bazıları bunu kabul etmezler, Yüce Allah burada müminlere, lütuf ve rahmetinden dolayı sevinmelerini emretmiş, şu ayetle de müminleri ferahlıkla övmüştür:* "O gün müminler de Allah'ın yardımıyla ferahlayacaklardır."[484] *Bu, dini ve dünyevi bir durumla ilgili sevinmedir. Sonra Yüce Allah aynı surede şöyle buyurdu:* "Biz insanlara bir rahmet tattırdığımız zaman onunla sevinirler."[485] *Yüce Allah, Hz. Peygamber'e inanan ve Kur'an'la hidayete eren ehli kitap hakkında şöyle buyurdu:* "Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler sana indirilen Kur'an'la sevinirler."[486]

Şanı yüce olan Allah, bilinen bazı ayetlerde dünya malı ve arzusu, malla aldanma, şımarıklık ve bâtıldan kaynaklanan sevinci kınamıştır. Sevinçle üzüntü arasında orta bir yol tutmayı müminlerin sıfatlarından saymıştır. Levh-i Mahfuz'da

482 Bakara, 2/143.
483 Âl-i İmrân, 3/110.
484 Rûm, 30/4-5.
485 Rûm, 30/36.
486 Ra'd, 13/36.

takdir edilen bazı musibetlerle müminlerin terbiye edildiğini bildirdikten sonra şöyle buyurdu: "Bu, kaybettiğinize üzülmemeniz ve Allah'ın size verdiği şeylere sevinip şımarmamanız içindir. Allah kendini beğenip övünen hiç kimseyi sevmez."[487] *Üzüntüyle ilgili detaylı söz, Tevbe Sûresi'nin 10. ayetinde geçti.*

Ayetteki ifade gayet beliğdir. Çünkü ifadede tekit ve mübalağa vardır. Tekit ve mübalağa olmasa, asıl mana şöyle ifade edilir: Allah'ın rahmeti ve lütfuyla sevinmelerini söyle. Sevinsinler emri tehir edildi. Müteallakı ise öne alındı. Bu özel bir önemi gösterir. Sanki şöyle buyurmuştur: Şayet dünyada sevinilmeye layık bir şey varsa o da, Allah'ın rahmeti ve lütfudur. Ayrıca sebep bildirmek için emrin başına "fa" *harfi getirilmiştir. O zaman mana şöyle olmuştur: Başka ayette de ifade edildiği gibi, onlar topladıkları dünyalıklarla değil, sadece bu ikisiyle sevinsinler. Sonra emir sigasının başına,* febizâlike *(bununla) ifadesi getirildi ki, tekit ve takrire delalet etsin. Bunun irap yönünden izahı, söylediklerimizden daha fazladır. Fakat daha da uzatmak mana ve maksattan uzaklaştırır. Bu da bizim bu tefsirdeki metodumuzun dışına çıkmaktır. Yüce Allah sonra şöyle buyurdu:* "**Bu, onların toplayıp biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.**" *Yani Allah'ın rahmeti ve lütfuyla ferahlanmak; bunlar olmaksızın onların biriktirdikleri altın, gümüş, salma atlar, davarlar, ekinler ve diğer dünya menfaatlerinden daha faziletli ve faydalıdır. Bu durum, dillerin söylediklerinde ve kalemlerin yazdıklarında meşhur olduğu gibi, sadece fani dünya hayatına tercih edilen ebedî ahiret saadetine sebep olması açısından değil, bilakis bu durum, fiilen de gerçekleştiği gibi, iki cihan saadetini birlikte sağlaması açısındandır. Zira Allah'ın lütfu ve rahmeti sayesinde İslam hidayeti, ilk asırlarda Müslümanların ulaştıkları geniş saltanat ve fazla servetin sebebi olmuştur. Bu durum; ıslah, adalet, ihsan, ilim, irfan ve büyük bir itibar eşliğinde gerçekleşmişti. Fakat zamanla mal biriktirmek, dünya menfaati elde etmek ve bunlarla şımarmak bizzat gaye olunca, Allah yolunda harcamak ve nimete şükretmek terk edilince, daha önce de defalarca belirttiğimiz gibi, dünyaları da ellerinden çıkıp düşmanlarının eline geçti.*

487 Hadîd, 57/23.

قُلْ أَرَأَيْتُم مَّا أَنزَلَ اللَّهُ لَكُم مِّن رِّزْقٍ فَجَعَلْتُم مِّنْهُ
حَرَامًا وَحَلَالًا قُلْ آللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ
﴿59﴾ وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ
لَا يَشْكُرُونَ ﴿60﴾

59- **De ki: Allah'ın sizin için indirdiği rızkın bir kısmını helal, bir kısmını da haram saymanıza ne dersiniz? De ki: Allah mı size izin verdi yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?**

60- **Allah'a karşı yalan uyduranların kıyamet günü hakkındaki zanları nedir? Şüphesiz ki Allah, insanlara karşı lütuf sahibidir. Fakat onların çoğu şükretmezler.**

Bu iki ayet; vahyi inkâr eden müşriklere karşı, inkâr etmedikleri ve tartışmadıkları bir fiille delil getirmeye dairdir. Bu, daha önce geçen akli delillerin ispatını güçlendirmek ve bu konudaki şüphelerini gidermek içindir. Bu delil, haram ve helal kılma konusunda hüküm verme yetkisinin sadece Allah'a has olduğu prensibine, insanların faydalandıkları rızıklarda ve diğer hususlarda asıl olan hususun mubahlık olduğu esasına dayanmaktadır. Buna göre kulun, Rabbine mahsus kanun koyma yetkisini kendine mal etmesi aslında Allah'ı inkâr ve O'na iftira anlamına gelmektedir. Bunu yapanlar Allah'ın en şiddetli azabını hak etmiş olurlar. Bunlar Hz. Peygamberin, bu Kur'an'ı Allah katından alıp tebliğ ettiğine de şahadet etmektedir. Ayrıca Kur'an'ın bütün mahlûkata gönderilmiş en üstün kelam olduğunu ve Hz. Peygamber'in doğruluğuna dair olan diğer delilleri destekler mahiyettedir. Yüce Allah şöyle buyurdu: **"De ki: Allah'ın sizin için indirdiği rızkın bir kısmını helal, bir kısmını da haram saymanıza ne dersiniz?"** *Yani ey vahyi ve ilahi yasamayı inkâr edenler! Bana haber verin bakalım, Allah'ın size kendi yüce katından lütuf ve ihsan ettiği ve kendisiyle hayatınızı devam ettirdiğiniz bitkisel ve hayvansal rızıklar hakkında ne diyorsunuz? Dikkat edilirse Allah katından gelen her ihsan,* indirme *lafzıyla ifade edilmektedir. Nitekim şu ayetlerde de böyledir:* "Ve sizin için davarlardan sekiz çift indirdi."[488]; "Ayrıca

488 Zümer, 39/6.

size, kendisinde büyük bir güç ve insanlar için birçok menfaatler bulunan demiriindirdi."[489]

"Ve siz onun bir kısmını haram, bir kısmını helal saydınız." *Yani onları sizin menfaatiniz için indirmesinin ardından hemen bir kısmını haram, bir kısmını da helal saydınız. Bu konunun detayı aşağıdaki ayetlerin tefsirinde geçti.* "Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan Allah'a pay ayırdılar. İddialarına göre: "Bu Allah'ın, şu da ortak koştuğumuz putlarındır" dediler... De ki: Haydi Allah'ın bunu yasak ettiğine dair şahitlik edecek olan şahitleriniz getirin."[490]; "Allah, kulağı yarılıp salınan, putlara adanıp salınan, dişi ile birlikte ikiz doğurduğu için kesilmeyen, yük vurulması yasaklanan hayvanlara böyle yapılmasını meşru kılmamıştır."[491] *Yani haram etmediği halde haram kıldı diye Allah'a iftira ediyorlar. Burada ise, asıl maksat olan haber sormaya yönelik olarak şöyle buyurdu:* **"De ki: Allah mı size izin verdi yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"** *Buradaki istifham takrir içindir. Hemze, Allah lafzının başındaki hemzeyle yan yana geldiği için uzatıldı. Mana şöyledir: Rableri olan Allah'tan başka insanlara helal ve haram kılma yetkisi hiç kimsenin hakkı değildir. Bu hakkı size vahiy yoluyla Allah mı bildirdi yoksa bu yetkiyi Allah verdi diye O'na iftira mı ediyorsunuz? İki şeyden birini itiraf etmekten başka yolunuz yoktur. Ya bu haram ve helal kılma yetkisini Allah'ın verdiğini itiraf edeceksiniz -bu ise vahyi kabul etmek anlamınadır. Hâlbuki siz bunu inkâr ediyor ve inkârda direniyorsunuz. Allah'ın bir insana vahyetmesini muhal görüyorsunuz- veya Allah'a iftira etmiş olacaksınız. Bu ise birinciyi inkâr etmenizi gerektirecektir. Zira ikisinin ortası yoktur. İstifhamın inkâr,* "em" *lafzının muttasıl olması da mümkündür. Buna göre mana şöyledir: Allah size böyle bir şey bildirmedi. Bilakis siz bunu Allah'a yalan yere nispet ediyorsunuz. Netice aynıdır.* **El-firyü** *kelimesinin aslı, bir maslahata binaen derinin kesilmesi, demektir. İftira ise tekellüf ifade eder. Sonra kasten yalan söyleme için kullanılır oldu.*

Ayetteki istifham konusunda Kerhi şöyle dedi: Bu; zamanımızdaki bazı fakihlerin yaptığı gibi, sağlam fetva vermeyenleri bu tutumlarından vazgeçirmek için yeterli bir sebeptir. İbn Kesir, Tefsir'inde şöyle dedi: Allah, sırf mesnetsiz arzular ve mücerret fikirlerle kendisinin helal kıldığını haram, haram kıldığını helal sayan-

489 Hadîd, 57/25.
490 En'âm, 6/136, 150.
491 Mâide, 5/103.

ları kınamıştır. Biz de diyoruz ki; bu ayet Allah'ın, Kur'an'ıyla haram kılmadığı şeyi sırf akıl ve kıyasla haram kılmaya kalkanlar için yeterli bir engeldir. Hatta Kitab'dan zanni bir delile, rivayeti ve delaleti zanni bir hadise dayanarak fetva vermeye de engeldir. Bu tutumlar bu ve benzeri ayetlere aykırıdır. Seleften rivayet edildiğine göre haram ancak kesin bir nassla belirlenir. Bu, Hanefi mezhebinin temelidir. Bu görüş, defalarca tefsirde açıklanmıştır. Kadı Ebu Yusuf'un görüşü de bu yöndedir. Onlar bir şeyin haram olduğunu, tefsire gitmeden Allah'ın Kitabı'nda beyan edildiği takdirde söylerler.

Bu ayette belli prensipler vardır. Bunların üçüne işaret ettik: 1- Allah'ın insanlar için rızık olarak yarattığı bitkisel ve hayvansal maddelerde asıl olan mubahlıktır. Bu prensip, et yemeyi haram sayanların görüşlerinin bâtıl olduğuna delalet eder. Onların bu konuda iki şüpheleri *vardır.* Birincisi *eskidir. Diyorlar ki; hayvanın etini yiyebilmek için onun boğazlanması veya başka bir tarzda kanının akıtılması gerekir. Bu ise aklın kötü göreceği bir işkencedir. Bu iddianın cevabı şudur: Bu söz cahilce bir sözdür. Zira şer'i boğazlama azap ve işkence değildir. Belki de, yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanma, yüksek bir yerden yuvarlanma, mesela iki ağaç arasında boğulma, merhametsiz bir çobanın sopa darbesi ve başka tarzda öldürme şekillerinden daha kolay bir öldürme şeklidir. Yüce Allah, Mâide Sûresi üçüncü ayette bu tarzda ölenlerin etinin yenmesini, kendiliğinden ölenlerinki gibi haram etmiştir. Bunun yanında hangi canlı olursa olsun işkenceyi yasaklamış, biraz önceki ayetin tefsirinde de geçtiği gibi merhamete teşvik etmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:* "Allah her şeye karşı iyi davranmayı farz kıldı. Öldürdüğünüz zaman güzel öldürün, boğazladığınız zaman güzelce boğazlayın, bıçağın ağzını bileyin, hayvanı rahat ettirin."[492] *Bu tarzda boğazlama hayvana ancak kısa bir süre acı verir. Bu konunun bazı uzmanlarınca da belirtildiği gibi hayvanlar, insanlar kadar acı hissetmezler.* İkinci şüphe *ise yenidir. Bu, bitkisel gıdaları hayvansal gıdalara tercih eden ve etin insanlara zararlı olduğunu ileri süren vejetaryenlerin görüşüdür. Buna karşı cevabımız ise şudur: Bunlara göre et yemek, bütün et yiyenler için mutlaka zararlıdır. Bu, tecrübelerin geçersiz kıldığı bir iddiadır. Dünyadaki pek çok doktor da bunu reddetmektedir. Bunlar etin sadece fazla gıdanın ve şişmanlığın yol açtığı gut (nikris) gibi hastalıklar için zararlı olduğunu söylemektedirler. Bu da etin onlara tamamen yasaklan-*

492 Müslim, *Sayd*, 57; Tirmizi, *Diyât*, 4; Ebu Davud, *Adâhî*, 12.

masını gerektirmez. Zararlılar konusunda şeriatın hükmü yasaklamadır. Ancak bunun özel olanı vardır, genel olanı vardır.

İkinci ve Üçüncü Prensip: *Dini anlamda haram ve helali belirlemek sadece Allah'ın hakkıdır. Bu hakkı başkasına tanımak şirktir. Biz bu konuyu ayetlerin, hadislerin ve diğer rivayetlerin delaletiyle bu tefsirin pek çok yerinde geniş şekilde ele aldık.*

Dördüncü Prensip: *Allah'ın yaratıp da bizim emrimize tahsis ettiği diğer menfaatlerde asıl olan, mubah rızık olmalarıdır. Bu ayetten bu anlam çıkarılır. Ayrıca Allah bunu, kendi katından gelen bir lütuf olarak hatırlatıyor. Bu ayet, şu ayetin açıklaması mesabesindedir:* "O, yeryüzündeki her şeyi sizin için yaratmıştır."[493]

"Allah'a karşı yalan uyduranların kıyamet günü hakkındaki zanları nedir?" *Allah onların, kendisine iftira ettiklerini ve bunun bir uydurma olduğunu tescil etti. Bunun ardından, kıyamet günü uğrayacakları şiddetli azap tehdidini zikretti. Mana şöyledir: Her nefsin, yaptığının karşılığını göreceği gün hakkında ne zannediyorlar? Allah'a iftira etme suçunun cezasını çekmeden bırakılacaklarını mı sanıyorlar? Bu iftira, Allah'ın Rablik hakkına karşı kasten işlenmiş bir suçtur. O konuda onunla tartışma ve O'na şirk koşma olayıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Yoksa onların, Allah'ın dinde izin vermediği şeyi kendilerine meşru kılacak ortakları mı vardır?"[494] *Yazıklar olsun o taklitçi sapıklara ki, bazı müellifleri taklit ederek veya dinde kendi görüş ve arzularına uyarak insanlar için haram ve helal tayinine kalkıyorlar. Üstelik de şu ayeti okudukları halde:* "Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak: 'Bu helaldir, şu da haramdır' demeyin. Çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. Allah'a karşı yalan uyduranlar ise asla kurtuluşa eremezler."[495] **"Şüphesiz ki Allah, insanlara karşı lütuf sahibidir."** *Bu ayet, açıklama içeren bir başlangıç cümlesidir. Mefhum olarak, Allah'a iftira edenlere verilecek cezaya dair önceki cümleden anlaşılan hususun gerekçesi mahiyetindedir. Onlara verilecek ceza, zulümleri sebebiyle hak ettikleri adil bir cezadır. Allah tarafından kendilerine haksızlık edilmiş değildir. Bu cümle O'nun, insanlara karşı olan lütufkârlığını en kuvvetli şekilde tekit etmektedir. Onlara bu büyük lütufta bulunan Allah, bunu sırf bir*

493 Bakara, 2/29.
494 Şûra, 42/21
495 Nahl, 16/116.

ikram olarak sunmuştur. Onlar Allah'ın en büyük lütfuna en şiddetli ve en berbat küfürle karşılık verseler bile onlara haksızlık etmek Allah'ın şanından değildir. Bu iki ayetten çıkarılan bu mana, beşeri aciz bırakan Kur'an'ın enteresan icazlarındandır. Buna göre mana şöyledir: Andolsun ki Allah, onlara rızık olarak yarattığı, kendilerine kanun olarak koyduğu her hususta insanlara karşı çok lütufkârdır. Yarattığı rızıklarda mubahlığı esas kabul etmesi, haram ve helal tayin yetkisini kendine tanıması da bu lütuflardandır. Aksi halde bu tayini kendileri gibi olan insanlar yapmış olur. Tevbe Sûresi'nde de geçtiği gibi bazıları, Allah'ın yanında ayrıca papaz ve hahamları Rab edindiler. Allah onlara sadece zararlı olan şeyleri haram etmiştir. Zaruret hallerinde ise haram kıldığı şeyleri de onlara mubah kılmıştır. Zira böyle durumlarda haramı terk etmek, etmemekten daha zararlı olabilir. Yiyeceklerden asıl haram olanlar şu ayette belirtilmiştir: "De ki: Bana vahyedilen Kur'an'da leş veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisliğin ta kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyene haram kılınmış bir şey bulamıyorum. Başkasına zarar vermemek ve sınırı aşmamak üzere kim bunlardan yemek zorunda kalırsa, bilsin ki Rabbin bağışlayan ve esirgeyendir."[496] *Haram edilen murdar çeşitleri Mâide Sûresi'nin başında açıklandı. Oradaki iki ayetin tefsirine bak.* **"Fakat onların çoğu şükretmezler."** *Yani gerektiği şekilde O'nun lütfuna karşı teşekkür etmezler. Nitekim başka bir ayette şöyle buyurdu:* "Kullarımdan şükredenler ne kadar da azdır."[497] *Onlar, Allah'ın yasak etmediklerini yasak sayarak kendilerine haksızlık etmektedirler. Bunun dışında Allah'ın maddi ve manevi nimetlerini görmeyerek de haksızlık ediyorlar. Zühdde aşırı gitmek, temiz ve güzel rızıkları terk etmek gibi. Bunun zıddı ise, yeme içmede, süslü elbise giymede insanlara karşı çalımlı ve kibirli davranma, şehvet düşkünlüğü gibi hususlar da israftan sayılır. İslamiyet denge dini olduğu halde helalleri haram saymayı ibadet kastıyla yapmak ise işin en kötü tarafıdır.* "Varlıklı olan varlığına göre harcasın. Rızkı dar olan kimse de, Allah'ın kendisine verdiği kadar harcasın."[498]

Ahmed b. Hanbel'in, Ebu'l-Ahvas tarikiyle rivayet ettiğine göre - Ebu'l-Ahvas; Avf b. Malik b. Nadla'dır - o, babasından şöyle nakletmiştir: Pejmürde vaziyette Rasulullah'ın (s) huzuruna vardım. Rasulullah (s) dedi ki: "Senin malın var mıdır?" *Ben de:* "Evet" *dedim. Bunun üzerine:* "Hangi maldan var?" *diye sor-*

---

496 En'âm, 6/145

497 Sebe', 34/13.

498 Talak, 65/7.

du. Ben de: "Deve, koyun, at, köle gibi her cinsten var." dedim. Hz. Peygamber: "Allah sana bir mal verirse, o mal üzerinde gözüksün." *buyurdu. Üç Sünen sahibinin rivayetlerine göre ise Rasulullah (s) şöyle dedi:* "Allah sana bir mal verirse, Allah'ın nimetinin eseri ve ikramı senin üzerinde gözüksün."[499] *Buhari, Tarih'inde, Taberani ve Ziya da hadis kitaplarında sahih senetle Züheyr b. Ebî Alkame'den merfu olarak şu hadisi rivayet ettiler:* "Allah sana bir mal verdiğinde, üzerinde gözüksün. Çünkü Allah, verdiği nimetinin alametini kulu üzerinde güzelce görülmesini sever. Yoksulluğu ve yoksul gözükmeyi sevmez." *Şükür; amel ve hallere yansıması itibarıyla imanın yarısıdır. Bu yansıma; kişinin Allah'a ve kullara karşı görevi gereği, Allah'ın nimetlerini, O'nun hükümlerine uygun şekilde ve yarattıkları üzerinde cereyan eden kanun ve hikmetlerine mutabık tarzda kullanması şeklinde olur. İmanın diğer yarısı ise, sabırdır. O da, sıkıntı ve imtihan halinde bedenî ve ruhî olarak direnmedir. Şükrün zıddı ise küfürdür. O da, iki kısımdır: 1- Nimete karşı nankörlük. 2- Nimeti verene karşı nankörlük. Ben okuyucuya, Gazali'nin* İhya'*sının dördüncü cildindeki sabır ve şükür bölümünü okumasını tavsiye ederim.*

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِن قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَن رَّبِّكَ مِن مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِن ذَٰلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ

﴾61﴿

61- Ey Muhammed! Ne işte bulunursan bulun, Kur'an'dan ne okursan oku ve siz ne iş yaparsanız yapın. O işe daldığınızda mutlaka sizi görürüz. Gerek yerde ve gerekse gökte zerre kadar bir şey bile Rabbinden gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta bulunmasın.

Yüce Allah kullarına karşı lütfunu, onlara gerekli olan şükrü fakat çoğunun gereği gibi bu şükrü yerine getirmediğini zikrettikten sonra, peşinden onlara kapsamlı ilmini hatırlattı. O'nun ilmi, onların bütün amel ve hallerini, büyüğüyle küçüğüyle, değerlisiyle değersiziyle kuşatmaktadır. Bunlar ister ulvi âlemlerde,

499 Tirmizi, *Birr*, 63.

isterse süfli âlemlerde olsun fark etmez. Yüce Allah bu durumu hatırlattı ki, insanlar Allah'ı anmada, O'na şükretmede ve ibadette kendilerini hesaba çeksinler. Yüce Allah, insanların en yüksek mertebesinde olan Hz. Peygamber'e en önemli pozisyonu konusunda şöyle hitap etti: **"Ey Muhammed! Ne işte bulunursan bulun, Kur'an'dan ne okursan oku."** *Ey Peygamber! İster önemli özel işlerinden birisi olsun, isterse öğreterek ve yaparak, müjdeleyerek ve uyararak, hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna davet konusunda ümmetin genel işlerinden birisi olsun yahut da bu hizmetle ilgili olarak Allah'a kulluk ve O'na çağrı kastıyla sana indirilen Kur'an'dan bir şey okurken olsun... Cümledeki* "min" *harf-i cerlerinden birincisi illet, ikincisi ise teb'iz içindir. Yahut da* "minhü"*deki zamirin Allah'a raci olduğu da söylendi. Hz. Peygamber'e hitapta* "şe'n" *kelimesinin kullanılması -ki şe'n, önemli iş, durum demektir- Hz. Peygamber'in bütün iş ve durumlarının ve hatta âdetlerinin önemine işaret etmektedir. Çünkü her konuda uygun bir örnektir.* **"Ve siz ne iş yaparsanız yapın."** *Bu; en özel ve en yüksek işleri konusunda ümmetin başı olan Hz. Peygamber'e hitaptan sonra her iş ve halleri hususunda ümmete ait genel bir hitaptır. Bu ayet, en kısa ve özlü lafızlarla Allah'ın sana verdiği hidayet ve nimeti hatırlatıyor ve seni zerre kadar da olsa, yapmış olduğu bütün şükür ve küfür işlerine intikal ettiriyor. Ayetteki* **amel** *kelimesi olumsuz nekredir ve genellik ifade etmektedir. Teb'iz (bazılık) ifade eden* "min" *harfinin gelmesi, bu genelliği tekit ediyor. Böylece en hassas ve gizli amelleri içine almış oluyor. Bu, şu ayetin anlamını ifade etmektedir:* "Zerre kadar iyilik yapan onun mükâfatını, zerre kadar kötülük yapan da onun cezasını görecektir."[500] **"O işe daldığınızda mutlaka sizi görürüz."** *Yani daldığınız her işte sizi gözetler, yaptıklarınızın karşılığını vermek için o amelleri tespit ederiz. Ayette geçen* **ifada**, *bir şeye veya yere çokça veya acele şekilde dalmak anlamındadır. Bakara Sûresi 189. ayette de aynı ifade vardır.* **"Gerek yerde ve gerekse gökte zerre kadar bir şey bile Rabbinden gizli kalmaz."** *Yani O'nun ilminden gizli ve uzak kalmaz. Kurranın çoğunluğu* ya'zübü *şeklinde okurken, Kisâî* ya'zibü *şeklinde okumuştur. İkisi de aynı anlamdadır. Devesine otlak aramak için uzaklaşıp kaybolan kişi anlamında* azebe'r-racülü bi ibilihî *denir.* Âzib *ise, bitkisiz uzak bir çölde olan kimse anlamındadır. Yalnız adama,* racülün âzebün *dendiği gibi, evlenmemiş kadın ve erkeğe de* azeb *denir. Bakire kadına* azabe *dendiği de olur. Fakat* azeb *ve* azbâ *kullanımında ihtilaf vardır. Bir şeyin Rabden uzak olmadığını* uzûb *kelimesiyle ifade etmek,* hafâ *ve* ğaybet *kelimeleriyle ifade etmekten daha*

500. Zilzâl, 99/7-8.

beliğ ve özeldir. Bir işe dalmayı ifada *ile ifade etmenin,* ityân *ile ifade etmekten daha özel olması gibi. Daha genel bir lafız yerine bu lafzın tahsisindeki hikmet şudur: Bir işe özenle ve süratle dalan bir kişi, o işte Rabbinin gözetiminden ve kendisini murakabesinden gafil olmamaya daha layıktır.* İfada *lafzı bunu uyarıcı ve etkili şekilde hatırlatmaktadır. Uzaklığa ve gizliliğe delalet eden* ya'zûbü *lafzı da aynı şekildedir. Sanki Yüce Allah şöyle demektedir: Size gizli ve uzak kalma durumundaki amelleriniz, Rabbinizin ilminden asla uzak ve gizli kalmaz. Bu amel zerre ağırlığınca da olsa böyledir. Buradaki* **zerre**, *küçük karınca anlamınadır. Onunla küçüklük ve hafifliğe misal getirilir. Ancak pencereden evlere sızan ışık içinde gözüken toz için de* **zerre** *kelimesi kullanılır. Bu zerre, varlık âlemindeki alt ve üst tabakalarda da olsa Allah'a gizli kalmaz.* **Arz** *kelimesi,* **sema** *kelimesinden önce zikredildi. Zira söz yer halkıyla ilgilidir. Sebe' Sûresi üçüncü ayette ise, semanın önce zikredilmesi, sözün Allah Teâlâ'nın kendisini övmesi, ilminin genişliğini tanıtmasıyla ilgili olmasından dolayıdır. Bundan ötürü semanın önce zikredilmesi uygun düşmektedir. Çünkü sema daha büyüktür. Orada güneşler ve birbirinden uzaklığı, günümüz ilimlerinin tespitine göre ışık hızıyla milyon seneyi bulan âlemler vardır.*

"Bundan daha küçük ve daha büyük hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir kitapta bulunmasın." *Bu, başlı başına müstakil bir cümledir. Çok şümullü ve ince bir şekilde öncesini tekit etmektedir. Cümledeki* lâ *harfi, cumhurun kıraatine göre cinsi nefyeden* lâ*'dır. Yani kıraatin cüzleri arasında göremediğiniz ve zerreden daha küçük hiçbir şey yoktur ki, levh-i mahfuzda yazılı olmasın. Nitekim ayette şöyle buyuruldu:* "Gördüklerinize ve görmediklerinize yemin ederim."[501] *Büyüklüğü Arş-ı Âlâ kadar da olsa zerreden büyük olan her şey de kitapta mevcuttur. Kıraat imamlarından Hamza ve Yakup, müpteda ve haber olmak üzere* **asğar** *kelimesini merfu olarak okudu. Bunun irabındaki izah ehlince bilinir.* **Asğar** *kelimesi,* **ekber** *kelimesinden önce zikredildi. Çünkü gizli olanı bilmeyle ilgili olarak sözün akışına uygun olan budur.* **Ekber** *kelimesi ona atfedildi ki, Allah'ın ilminin kapsamını ve en büyük de olsa hiçbir şeyin Allah'a büyük gelmeyeceği ifade edilmiş olsun. Nitekim en küçük şey de O'na gizli kalmaz. Bütün bunlar yüce, değerli, net bir kitapta yazılıdır. Allah katında malum ve sayılıdır. Bu kitap, sistemi tamamlamak için kâinattaki her şeyin kaderlerinin yazılı olduğu kitaptır. Yani levh-i mahfuzdur. Bu net kitap hakkında varit olan bilgileri;* "Gaybın anah-

---

501 Hâkka, 69/38-40.

tarları yalnız O'nun katındadır."[502] *ayetin tefsirinde ele almıştık. Tefsir etmekte olduğumuz ayette, kâinatta gözle görülmeyen fakat günümüzde eşyayı kat kat büyük gösteren büyüteç aletleriyle pek çokları görülebilen varlıklara da işaret edilmektedir. Kur'an'ın indiği dönemde bunlar tasavvur bile edilemezdi. İşte bunlar Kur'an'ın ince tabirleridir ki, insanlar bunların hikmetini günbegün anlayabiliyor. Kur'an'ın icaz çeşitlerinden olan bu türlü misallere dair hatırlatmalar daha önce de geçmişti.*

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿62﴾ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿63﴾ لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿64﴾

62- İyi bilin ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

63- Onlar, iman edip takvaya erenlerdir.

64- Onlara dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır. Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur. İşte büyük kurtuluş budur.

Yüce Allah, kullarına ilminin genişliğini, onları gözettiğini, amellerini tespit ettiğini, verilecek cezalarını belirlediğini açıklayıp, onlara nimetini ve üzerlerine düşen şükrü hatırlattıktan sonra bu üç ayette de şükreden muttakilerin hallerini ve bunlar için kıyamet gününde en güzel mükâfatlar olduğunu açıkladı ve şöyle buyurdu: **"İyi bilin ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."** *Bu ayet* elâ *edatıyla başladı. Bu, tenbih ve dikkat çekme edatıdır. Ayetteki* **evliya** *kelimesi,* veli'*nin çoğuludur. Velâ, tevâli, velayet ve tevelli mastarlarından türeme bir vasıftır. Genelde nesep, itibar ve sadakat yönünden yakın kimseler için kullanıldığı gibi; yardımcı, bir iş ve hükmü üstlenen, zayıf ve yetimi gözeten, onların işlerini çekip çevirenler için de kullanılır. Veli, kulun da, Allah'ın da sıfatı olabilir. Nitekim Bakara Sûresi 257. ayetin tefsirinde geçmişti:* "Allah, müminlerin velisidir." *Orada Allah'ın kulları üzerindeki genel ve özel velayetini, kulların Allah'a, şeytanlara, tağutlara ve birbirlerine dost olmalarını, Allah'a has velayeti bazı kullarına tanıyarak bazılarının sapıtmasını, Allah'a ait bu lakabı*

502 En'âm, 6/59.

gasp ederek bu kulları Allah'ın velileri olarak isimlendirmelerini uzun uzadıya anlatmıştık. Bu açıklama sırasında bu ayeti de delil göstermiştik.

Allah'ın dostları, kendisine şirk koşanların ve nimetlerini inkâr edenlerin zıddı olan kimselerdir. Onlar, ayetin de ifade ettiği gibi, mümin ve muttaki kullardır. Onların dereceleri vardır. Derecesi en yüksek olanlar; kulluğu samimiyetle sadece O'na tahsis edenler, sadece O'na tevekkül edenler, O'nu sevmeyi ve O'nun için sevmeyi, O'nu dost edinmeyi esas kabul edenlerdir. Onlar, Allah'ın yanında ortaklar edinip, onları Allah gibi sevmezler. Kendilerini Allah'a yaklaştıracak ne bir veli, ne de bir şefaatçi tanırlar. Sebepler ve neticelerle ilgili ilahi kanunları yerine getirmede, güçleri dışındaki işlerde onları vekil ve yardımcı edinmezler. Allah'ın emrettiği şekilde O'nun peygamberini ve müminleri dost edinirler. Yüce Allah şöyle buyurdu: "Rablerinin huzurunda toplanacaklarından ötürü korkanları Kur'an'la uyar. Onlar için Allah'tan başka hiçbir dost ve hiçbir şefaatçi yoktur. Umulur ki Allah'tan korkarlar."[503]; "Sizin O'ndan başka bir dost ve şefaatçiniz yoktur. Düşünüp öğüt almaz mısınız?"[504]; "De ki: Size bir kötülük dilerse sizi Allah'ın azabından koruyacak olan veya size bir rahmet dilerse buna engel olacak olan kimdir? Onlar kendilerine Allah'tan başka bir dost ve bir yardımcı bulamazlar."[505] *Başka ayetlerde de;* "Allah vekil olarak yeter." *buyurulmuştur. Kulların, ibadet ederek Allah'ı dost edinmeleri, Allah'ın da hidayet, yardım, zafer, başarı ve himaye ederek kulları dost edinmesi pek çok ayette ifade edilmiştir.*

Ayetin; onlardan nefyettiği ve onları vasfettiği sonra da kendilerini müjdelediği hususlar, velileri tanımamız için yeterlidir. Onlarda olmayan hususları şöyle haber verdi: **"Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir."** *Allah bunları pek çok ayette bütün salih, muslih ve muttaki müminlerden uzak tutmuştur.*[506] *Bunların izahları yapıldı. Ahiretteki duruma gelince; bu husus orada en mükemmel ve eksiksiz şekilde gerçekleşecektir. Zaten maksat da budur. Kâfir, fâsık ve zalimlerin korktukları ahiret azabı ve hesap korkusundan onlara herhangi bir şey isabet etmeyecek, onları bu endişeler kaplamayacak. Onların cehennemden uzaklaştırılmalarını söyledikten sonra Yüce Allah şöyle buyurdu:* "En büyük korku

503 En'âm, 6/51.
504. Secde, 32/4.
505. Ahzâb, 33/17.
506. Bknz: Bakara, 2/62; Nisâ, 4/69, En'âm, 6/48; A'râf, 7/48-49.

onları üzmez."[507] *Onlar, geride bıraktıklarına da üzülmezler. Dünyaya gelince; onlar orada da kâfirlerin, zayıf imanlıların, dünyaya kul köle olanların sıkıntıdan veya düşmanla karşılaşmaktan korkmaları gibi bir korkuya asla kapılmazlar. Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Şayet siz müminseniz, onlardan değil, Benden korkun."[508] *Hakların çiğnenmesinden, zillet ve zulüm korkusuna kapılmaktan da uzaktırlar:* "Kim Rabbine iman ederse artık o ne sevabının eksik verileceğinden korkar, ne de kendisine haksızlık edileceğinden."[509] *Vuku bulan bir kötülükten veya sevgiliyi kaybetmekten dolayı da üzülmezler.* "Bu, kaybettiklerinize üzülmemeniz içindir."[510] *Anlatılmak istenen şudur: Onlar dünya hayatında kâfirler gibi korkup üzülmezler. Ölüm anında da üzüntü ve korku duymayacaklarını ileride belirteceğiz.*

Korku ve üzüntünün aslına gelince: Bunlar beşeri özelliklerdendir. Dünyada hiç kimse bunlardan tam kurtulamaz. Ancak salih müminler, inanç ve ilimleri sayesinde Allah'ın kanunları karşısında insanların en sabırlıları ve en çok rıza gösterenleridir. Onlar bilir ve inanırlar ki, Allah onları korkutacak ve üzecek bir şeyle imtihan ederse, bu şekilde kendilerini terbiye etmiş olur ki, böylece nefis olgunlaşsın, Allah yolunda cihat ederek ruhları arınsın ve ecirleri çoğalsın. Bunları pek çok ayet açıkça belirtmiştir.

Onları tanımlayıp tarif ettiği sıfatlara gelince, bunu da şöyle belirtmiştir: **"Onlar, iman edip takvaya erenlerdir."** *Bu cümle de, bu velilerin ilmî, psikolojik ve pratik durumlarını açıklamak için gelmiş müstakil bir cümledir. Yani bunlar; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe olan sahih imanla takvayı yani Allah'a saygı göstermeyi bir araya getiren kimselerdir. Yüce Allah onların imanlarını mazi fiille ifade etti. Bu, imanın kesinliğine ve kemaline delalet eder. Onu herhangi bir şüphe sarsamaz ve o iman kademe kademe değil, toptan ortaya çıkar. Takvalarını ise hal ve istikbale delalet eden muzari fiille dile getirdi. Çünkü takva, ilgili olduğu hususlara bağlı olarak kademe kademe gelişir. İlgili olduğu hususlar ise; kazanç, harp, şehvet ve gazap gibi şeylerdir. Takva ile ilgili toplu mana şudur: Takva; farz ve nafileyi terk etmek, haram ve mekruhu işlemek gibi, Allah'ın hoşuna gitmeyecek şeylerden sakınmaktır. Ayrıca Allah'ın sağlık, güç, zafer, izzet ve ümmetin hâkimiyetini sağlayacak sebepler gibi,*

507. Enbiyâ, 21/103.
508. Âl-i İmrân, 3/175.
509. Cin, 72/13.
510. Hadîd, 57/23.

mahlûkatla ilgili koymuş olduğu kanunlara aykırı hareketten de kaçınmaktır. Biz bunları pek çok yerde detaylı olarak anlattık. En önemli açıklama da şu ayetin tefsirinde geçti: "Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız, O size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir. Kötülüklerinizi örter, günahlarınızı bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir."[511]

Allah'ın onlara yapmış olduğu müjde ise şöyle ifade edilmiştir: **"Onlara dünya hayatında da, ahirette de müjde vardır."** *Müjde; sevinç veren bir haberdir. O haberle yüzün derisi yayılır, ferahlar, çizgileri parlar. Bu müjde Kur'an'ın pek çok yerinde açıklanmıştır. Bununla asıl olarak müjdelendikleri şey kastedilmektedir. Fakat o burada özel olarak belirtilmemiştir. Zira bu müjdeyle Allah'ın Kitabı'nda ve Hz. Peygamber'in hadislerinde haber verilen bütün müjdeler kastedilmiştir. Dünya hayatıyla ilgili müjdelerin en önemlisi zafer müjdesidir. Her işin sonunun güzel olacağı, Allah'ın koyduğu prensiplere uydukları, O'nun dinine yardım ettikleri ve tevhid bayrağını yücelttikleri müddetçe yeryüzünde hâkim olacakları müjdesidir. Ahirette kâmil müminlerle ilgili müjdeye gelince; ayetin manasına en uygun ve en kapsamlı olan şu ayette belirtilendir:* "Rabbimiz Allah'tır, deyip sonra da doğrulukta devam edenlere gelince, onlar üzerine melekler iner ve şöyle der: 'Korkmayın, üzülmeyin. Size vaat edilen cennetle sevinin.' Biz dünya hayatında da, ahiret hayatında da sizin dostlarınızız. Cennette sizin için canınızın çektiği ve istediğiniz her şey vardır. Bunlar çok bağışlayıcı ve çok merhametli olan Allah tarafından bir ziyafettir."[512] *Meleklerin inmesiyle ilgili meşhur görüş, bunların ölüm ve yeniden diriliş esnasında inmeleridir. Kalplerini sağlamlaştırmak, hak ve hayır duygularını pekiştirmek üzere dünyada da inmelerini engelleyecek bir durum yoktur. Nitekim Yüce Allah'ın haber verdiğine göre melekler Bedir Harbi'nde müminleri desteklemek üzere inmişlerdir.* "Allah bunu sadece bir müjde olsun ve kalbiniz bununla huzura kavuşsun diye yapmıştı."[513]; "Rabbin meleklere şöyle vahyediyordu: Şüphesiz ki Ben sizinle beraberim. İman edenleri destekleyin."[514] *İbn Mesud'dan merfu olarak rivayet edilen hadiste de görüldüğü gibi bu iniş, bazen hak ve hayır duyguları ilham etmek için de olabilir.* "Şeytan da, melek de Âdemoğluna sokularak onun kalbine bazı şeyler atarlar. Şeytanın işi kötülüğe çağırmak, sonu zararlı ve

---

511 Enfâl, 8/29.

512 Fussılet, 41/30-32.

513. Enfâl, 8/10.

514. Enfâl, 8/12.

fena şeylere teşvik etmek ve hakkı yalanlamaktır. Meleğin işi ise hak ve hayra çağırmak ve kötülükten uzaklaştırmaktır. İçinde hak ve hayır duygusu hisseden kimse bilsin ki bunlar Allah'tandır ve hemen Allah'a hamdetsin. Kim de içinde öteki duyguları hissederse, bilsin ki bunlar şeytandandır. O vakit hemen şeytanın şerrinden Allah'a sığınsın."[515]

"Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur." *Yüce Allah'ın vaatlerinde hiçbir değişiklik ve muhalefet yoktur. Bu ve diğer ayetlerdeki müjdeler de bu kabil vaatlerdendir.*

"İşte büyük kurtuluş budur." *Yani iki cihan saadetiyle ilgili olarak zikredilen bu müjde, daha büyüğü olmayan büyük bir kurtuluştur. Bu da gerçek imanın, kul ve Allah hakları hususunda titiz davranmanın meyvesidir.*

Velilere Dair Varit Olan Haber ve Eserler

Bazı müfessirler bu ayetin tefsirinde Hz. Peygamber'den bazı haberler zikretmişlerdir. Fakat bunlar içinde senedinde kopukluk olmayan sahih merfu bir hadis yoktur. Ancak bu ayetin tefsirinde velilerle ilgili terminolojiye en yakın hadis, Ebu Hureyre'nin şu merfu hadisidir: "Allah'ın kulları arasında öyle kullar vardır ki, peygamber ve şehitler onlara imrenirler. 'Ey Allah'ın Rasulü! Onlar kimlerdir?' denince, Rasulullah (s): 'Onlar, aralarında nesep ve mal bağı olmadığı halde sırf Allah için birbirlerini sevenlerdir. Onların yüzleri nurdur. Nurdan minberler üzerindedirler. İnsanlar korktuklarında onlar korkmazlar. İnsanlar üzüldüklerinde onlar üzülmezler.' buyurdu. Sonra da: 'İyi bilin ki, Allah'ın velilerine korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.' ayetini okudu."[516] *Bu hadisi İbn Cerir, Şeyhi Ebu Hişam er-Râfii'den rivayet etmiştir. Bu zatın asıl adı Muhammed b. Yezid b. Kesir el-Acli el-Kûfî'dir. Buhari dedi ki; bu raviler, zayıflıklarında ittifak olan kimselerdir. Bu hadisi Ebu Davud, İbn Cerir'in senedine benzer bir senetle Ömer b. Hattab'dan nakletti. İbn Cerir'in senedi Ebu Zer'a ile Amr b. Cerir'den munkatı yani Ebu Zer'a ile Amr arasında kopukluk olduğu halde geldi. Bazıları bu hadisi, Hâkim'in tahriç edip sahih kabul ettiğini söylediler. Fakat ben bunu* Müstedrek'*te, bu surenin tefsirinde görmedim. Ayrıca Hâkim'in her sahih kabul ettiği de sahih değildir. Hadisin metninde de problem vardır. Çünkü velilerin, peygamberlere üstün tutulduğu görülmektedir.*

515. Tirmizi, *Tefsir*, Hadis no: 2991.
516. Ebu Davud, *Büyû'*, 78. Metinde değişik lafızlar vardır.

Bu ise İslam âlimlerinin ittifakına aykırıdır. Ancak bazı şeytani velilerin şu sözüne uymaktadır: Veli, peygamberden daha faziletlidir. Çünkü peygamberin veliliği, peygamberliğinden daha üstündür. Tabii ki bu şeytani bir yorumdur.

Benzer bir hadis de Ebu Malik el-Eş'arî'nin şu merfu hadisidir: "İnsanlar arasında tanınmayan, hangi kavme ait olduğu bilinmeyen öyle insanlar gelecek ki, aralarında bir akrabalık bağı olmadığı halde Allah rızası için sevişip, saf tutacaklar. Allah onlar için kıyamet günü nurdan minberler yapacak, onlar da oralara oturacaklar. İnsanlar korkacak fakat onlar korkmayacak. Onlar Allah'ın velileridir. Onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." *Aslında bu hadis uzundur. Ahmed b. Hanbel onu, Şehr b. Havşeb tarikiyle rivayet etmiştir. Fakat ravi hakkında şüpheler vardır. En hafifi ise Hafız İbn Hacer'in,* Takrib'*de onun hakkında şu sözle yetinmesidir: O dürüsttür fakat çokça mürsel hadis ve vehimler nakletmiştir.* Tehzîbü't-Tehzîb *adlı eserde şöyle dendi: Onun güvenilir ravilerden münker hadisler naklettiği söylenir. İbn Hazm da onun sâkıt birisi olduğunu söyledi. İbn Adiy ise onu çok zayıf bir kişi olarak nitelendirdi.*

Dünyadaki müjdenin, Müslümanın gördüğü veya onun hakkında görülen salih rüya olduğuna dair pek çok merfu rivayet ve eser varit olmuştur. Sahabeden İbn Mesud, Ebu Hureyre ve İbn Abbas'la, tabiin ve diğerlerinden Mücahid, Urve b. Zübeyr, Yahya b. Ebi Kesir, İbrahim Nehâî ve Atâ b. Ebi Rebah bu görüştedir. Bazıları ise bunu, biraz evvel tefsiriyle birlikte zikrettiğimiz Secde Süresi'ndeki ayet olarak açıkladılar. İbn Abbas ve diğerlerinden rivayet edildiğine göre veliler; kendilerine bakıldığında Allah'ın hatırlandığı kimselerdir. Bunu bazıları merfu bir haber olarak naklettiler fakat bu zayıftır. Ebu Hanife ve Şafii'den rivayet edildiğine göre onlar şöyle dediler: Şayet âlimler veli değilse, Allah'ın başka velisi yok demektir. Nevevi'ye göre veliler, ilmiyle amil olan âlimlerdir. Bunlar ayetin tefsiriyle ilgili rivayetlerin özetidir. Velilerle ilgili olarak sahih hadisler arasında Allah'ın kelamından ziyade sofilerin sözüne daha yakın olarak şu hadisten başkasını görmedim: "Kim benim veli bir kuluma düşmanlık ederse, ben ona karşı harp ilan ederim."[517] *Bu hadisi sadece Buhari rivayet etmiştir. Metni gibi senedinde de gariplik vardır. Hafız ibn Receb dedi ki: Bu hadisi, diğer hadisçiler değil de sadece Buhari rivayet etmiştir. O da bunu Halid b. Mahled'den, Muhammed b. Osman b. Keramet tarikiyle tahriç etmiştir. İbn Receb dedi ki: Bu hadis garip hadislerdendir. İbn Keramet onu sadece Halid'den rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in*

---

517 Buhari, *Rikak*, 38.

Müsned'*inde yoktur. Hâlbuki Halid b. Mahled el-Kutvani hakkında İmam Ahmed ve başkaları konuşmuş ve onun rivayetleri arasında münker hadisler olduğunu söylemiştir. O, başka tariklerle de rivayette bulunmuş fakat rivayetlerinin hepsi de tartışmadan hâlî olmamıştır. Hafız Zehebi,* Tehzîbü't-Tehzîb'*inde, hadis kritiği üzerinde çalışan imamların Halid üzerinde ihtilaf ettiklerini söylemiştir. Bu ihtilaflardan birisi de, bir grubun onun münker hadis rivayet ettiğini açıkça söylemiş olmalarıdır. Bu ihtilaflardan bir diğeri ise şudur: Zehebi'nin* Mizan'*ında zikredildiğine göre Ebu Hatim demiştir ki: Onun hadisi yazılır fakat delil kabul edilmez. Ezdi'ye göre onun hadisleri arasında bazı münker hadisler vardır. Haddizatında bize göre o, sadık kimseler arasında sayılır. İbn Sa'd ise onun hakkında şöyle dedi: Rivayet ettiği hadisler münkerdir. Kendisi de aşırı derecede Şîa taraftarıdır. Ondan ancak zaruret sebebiyle hadis yazmışlardır. Bu ve benzeri tenkitlerin bazısı* Fethu'l-Bârî Mukaddimesi'*nde zikredilmiştir. Müellifin bu tenkitlere verdiği cevabın özeti şudur: Şîa'ya mensup olmak zarar vermez. Münker hadislere gelince, Ebu Ahmed b. Adiy onun hadisini inceledi.* Kâmil *adlı eserine aldı. Fakat bu hadisler arasında Buhari'nin tahriç ettiği hadisine yer vermedi.* Fethu'l-Bârî *müellifi dedi ki: Bilakis ben Buhari'de, tek bir hadis dışında sadece kendisinin rivayet ettiği bir hadis görmedim. Yalnız Ebu Hureyre'nin:* "Kim benim bir velime karşı düşmanlık yaparsa..." *hadisi hariç...*

Ben de diyorum ki: Hadisin metnindeki gariplik işi şudur: "Kulum bana nafile ibadetlerle öylesine yaklaşır ki, ben onu severim. Onu sevdiğimde ise, işiten kulağı olurum..." *Bu ifadeleri Allah'la birleşmeye, O'na hulul etmeye delil sayıyorlar. Âlimler ise bunu tevil etmişlerdir. Ben de bunu Tevbe Sûresi 24. ayetin tefsirinde, Allah sevgisi bahsinde, bana göre en güzel şekilde tevil ettim. Oraya bak, tamamını burada zikretme ihtiyacında kalmazsın.*

Hayal Velileri, Tağut ve Şeytan Velileri

Bu söylediklerimiz, bu iki ayeti aynı manadaki diğer ayetlerle tefsirden ibarettir. Kur'an'ın en doğru ve yararlı tefsiri; yine Kur'an'ın kendisiyle yapıldığı tefsirdir. Kur'an'a aykırı olan, Kur'an çerçevesinin dışında kalan her şey bâtıldır. Bu tefsiri, bu konuda rivayet edilen en uygun haber ve eserlerle destekledik. Kur'an'ın, Allah'ın velileri olduklarına şahadet ettiği kimseler, salih ve muttaki müminlerdir. Fakat selef asrından sonra Müslümanlar arasında makul olmayan ve sırf hayal olan veliler âlemi şöhret buldu. Buna göre onların gayb âlemiyle ilgili özellikleri vardır. Onların, yer ve göklerin idaresinde, peygamberler hakkında Kur'an'da ve

Hz. Peygamberin sahih sünnetinde varit olan haberlerin fevkinde bir tasarrufları vardır. Daha da öte bunların, bütün putperestlerin Allah dışında ilah ve Rab edindikleri putların da üstünde özellikleri vardır. Onlar bu türlü iddiaları, tarihte meşhur veli olarak zikredilen bazı kimselerden ve Müslüman erkek ve kadınları fitneye düşüren bazı propagandacıların kitaplarından aktarmaktadırlar. Bunlar mutasavvıf ve tarikat ehli olarak isimlendiriliyorlar. Aşağıda nakledeceğimiz delillerde de göreceğin gibi bunlardan, şirk ve hurafeden ibaret iddialarını destekleyecekleri şeyleri aktarıyorlar.

Şayet birisi onları inkâr eder, bir müfessir veya muhaddis onlar aleyhine Kitap ve Sünnet'ten bir delil getirirse hemen bu kimse için; sapık, saptırıcı, keramet inkârcısı, Kur'an muhalifi damgasını vururlar ve ona karşı "İyi bilin ki Allah'ın velileri için bir korku yoktur. Onlar asla üzülmezler." *ayetini okurlar. Peki, bu ayet, şu ayet gibi değil midir?* "Şüphesiz iman edenler için, Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."[518] *Biraz önce zikrettiğimiz diğer misaller de bu kabildendir. Evet, bu salih müminlerin dereceleri vardır. Biraz önce bunların en aşağıda olanına ve en yükseğine işaret ettik. Onlar hakkında, Tevbe Sûresi 24. ayetin tefsirinde, Allah ve peygamber sevgisi bahsinde geniş açıklama yaptık.*

Bu hayalî velilik, sofilerin uydurdukları şeylerdendir. Ona önce şeriat elbisesi giydirdiler ve onu şeriata karşılık hakikat olarak isimlendirdiler. Sonra bunu şeriata giydirerek, nasslardan uzaklaşıp bidatlere daldıkları nispette ondan da uzaklaştılar. Hâlbuki bu konuda dikkate alınacak husus; Haris-i Muhasibi, Seriyyü's-Sakati, Mansur b. Ammar, Cüneyd, Şibli ve Kuşeyri risalesinde bahsedilen kimseler gibi seleflerinin yoludur. Ayrıca Ebu İsmail el-Herevi ve onlardan sonrakilerin yoludur. Çünkü bunların çoğu hadis rivayet etmişler, dinde fakih olmuşlar, Kitap ve Sünnet'e uymada titizlik göstermişler, hem kendileri bidatlerden sakınmışlar, hem de taraftarlarını sakındırmışlar; sahabeye, tabiine, ehli beyt imamlarına, muhaddislere, dört mezhep imamına ve onların nesline uymaya teşvik etmişlerdir. Şayet bu durum olmasaydı onlarla Ortaçağ ve sonrasının bidatçi, sahtekâr, bayağı hurafe ve sahte dava sahipleri arasındaki fark Brahman sofularıyla İslam sofuları, Veda kitaplarıyla Kur'an arasındaki fark gibi olacaktı.

518 Bakara, 2/62.

Şarani'nin Tabakâtü'l-Kübra *adlı kitabına bir göz gezdir. Orada hadis, fıkıh ve tasavvuf imamları arasında ibadette, takvada, ilim ve hikmette büyük bir fark görmeyeceksin. Bir de daha sonra gelen Ortaçağ ve müellifin çağı olan onuncu asırdakilerin gidişatına bak. Düşünüp tarttığında Şarani'nin saydığı veliler arasında deli, arsız, pis kimseler göreceksin. Başlarından, sakallarından ve eskiyinceye kadar hiç yıkamadıkları veya senede bir defa yıkadıkları elbiselerinden bitler dökülen kimseler göreceksin. Onlarla ötekiler arasında büyük farklar bulacaksın. Üstelik bunlar kendilerini velilerden daha üstün görürler hatta içlerinde Allah'la veya ulûhiyetle birleştiğini iddia eden kimseler çıkmıştır. Şarani'nin dört kutup diye isimlendirdiklerinin hayatlarına dair yazdıklarını düşün. Şeyh Abdülkadir Geylani hariç, bunlar arasında insanlara şeriat ilimleri açısından faydalı olmuş bir kimse göremezsin. Yine görürsün ki, zamanının âlimleri Ahmet Rıfai'yi kınamışlar, kendine deccal diye hitap etmişler, kadın ve erkekleri bir arada topladığını söylemişlerdir. Desuki'ye gelince; onun Acemce, Süryanice, İbranice ve Zenci dilinin yanı sıra diğer kuşların ve vahşi hayvanların dillerini bildiği yazılmıştır. Müellif ondan bu dillerle yazılmış bir kitap nakletmiş, güya onu müritlerinden birine göndermiş! Bu, aslı esası olmayan bir uydurmadan ibarettir. Güya bunun gibi bir dille hacılardan birisiyle Hz. Peygamber'e selam yollamış. Abuk sabuk ve anlaşılmaz ifadeler içeren bu mektup ne ifade eder ve bunların insanlara ne faydası var? Şarani ondan, benzeri sofulardan bilinen sözler nakletti. Bunlardan bir kısmı faydalı, bir kısmı zararlıdır. Faydalı ve doğru olana gelince; şayet şartlar onları mecbur etmeseydi, tefsirde sadece sahih olan bu faydalı rivayetleri zikrederlerdi. Zararlılara gelince; bunlar, böylelerinin veliliğini kabul edenlerin inançlarını ifsat edecek olanlardır. Şimdi üzerinde durduğumuz husus, Desuki'nin bu zararlı sözüdür. Desuki şöyle derdi: "Ben dualarımda Musa, hücumlarımda Ali'yim. Ben elimle yarattığım yeryüzündeki velilerin hepsiyim. Onlardan dilediğimle bütünleşirim. Ben gökte Rabbimi gördüm. Kürsi'de O'na seslendim. Ben elimle cehennem kapılarını kapattım. Firdevs cennetinin kapılarını açtım. Kim beni ziyaret ederse onu Firdevs cennetine yerleştiririm." Veliler ayetinin tefsirinde ise şöyle dedi:*

"Ey oğlum! Bil ki, Allah'ın korku ve üzüntü duymayacak olan velileri Allah'la birleşirler. Ancak Allah'la birlikte olan veliler O'na yalvarırlar. Nitekim Musa peygamber de Rabbine bu şekilde yalvarıyordu. Kâfirlere saldırmayan hiçbir veli yoktur. Nitekim Ali de onlara saldırıyordu. Ben ve Allah'ın diğer velileri, O'nun huzurunda ve Rasulullah'ın (s) önünde şeyhtik. Allah beni Rasulullah'ın (s) nurundan yarattı. Bütün velilere elimle ikram etmemi emretti. Ben de onlara bizzat

elimle ikram ettim. Rasulullah (s) bana dedi ki: Ey İbrahim! Sen onların başkanısın. Ben ve Rasulullah (s) beraberdik. Kardeşim Abdülkadir benim ardımda, İbn Rıfai ise Abdülkadir'in ardındaydı. Sonra Rasulullah (s) dönüp bana şöyle dedi: Ey İbrahim! Cehennem bekçisine git, cehennemin kapısını kapamasını söyle. Cennet bekçisine de git, cennet kapılarını açmasını söyle. Cehennem bekçisi de, cennet bekçisi de söyleneni yaptılar." vs... Onun daha tuhaf sözleri de mevcuttur. Şarani'nin söylediğine göre Desuki bu sözü iyice uzattı. Zaten o, sahibine istediği kadar konuşma yetkisi veren uzatma makamındadır. Buna benzer şeylerde Şeyh Abdülkadir el-Cîlî ve başkası onu geride bırakmıştır. Ona ancak sarih bir nassla muhalefet etmek gerekir, vs.

Biz diyoruz ki: Âlemlerin Rabbi Allah'ın, meleklerinin, en yüce peygamberlerinin cennet ve cehennemin durumlarından olan gayb âlemine dair bu kötü iddiaları doğrulayan kimse, bunları ispat konusunda sarih bir nassa muhtaçtır. Bunları inkâr edenin ise buna ihtiyacı yoktur. Zira o asla tabi olmaktadır. İcmaya göre böyle şeylerin ispatı ancak kesin bir nassa bağlıdır.

Rıfai kitaplarında anlatıldığına göre; Şeyh Ahmet Rıfai bir balığa dokunmuş. Balığı ateşte kızartmak istemişler. Fakat ateş balığa tesir etmemiş. Bu durumu şeyhe haber vermişler. O da şöyle demiş: Bu elin dokunduğu her şey mübarek olur, dünyada ve ahirette onu ateş yakmaz. Yine bu kitaplarda şöyle yazılmıştır: Efendim Ahmet Rıfai öldürür ve diriltir, bahtiyar ve bedbaht eder, fakir ve zengin kılar. O öyle bir makama varmıştır ki, yedi kat sema onun ayağında bir halhal gibi kalmıştır.

El Behcetü'r-Rıfâiyye'*de ise, efendileri Seyyid Ahmet Rıfai'nin, bazı kimselere cennetten bahçe sattığı yazılıdır. Bahçenin dört taraftan hudutları da belirtilmiştir. Bu ve önceki bilgileri,* "el- Hikmetü'ş-Şer'ıyye fî Muhâkemeti'l-Kâdiriyye ve'r-Râfiiyye" *kitabından aktardım.*

Şeyh Abdülkadir Cîlî'in menkıbelerine ait kitaplarda şunlar söylendi: Şeyhin müritlerinden birisi öldü. Annesi şeyhe gelip şikâyette bulundu ve ağladı. Şeyh ona acıdı. Melek, o gün kabzettiği ruhları koymuş olduğu zembille birlikte semaya yükselmişken, o da ardından semaya doğru uçtu ve müridinin ruhunu geri vermesini istedi. Melek reddetti. O da zembili çekti ve ruh oradan kurtuldu. Zembilde bulunan bütün ruhlar da düştüler. Neticede her ruh kendi cesedine döndü. Ölüm meleği Rabbine çıktı ve Abdülkadir'i yaptıklarından dolayı kendisine şikâyet etti.

Yüce Rab ise ona, nakletmekten çekindiğimiz bir üslupla cevap verdi. Biz bu hurafeyi, Menâr mecmuasının dokuzuncu cildinde Rabbimizi tenzih ederek ve utanarak nakletmiştik.

Aynı yerde, Hindistan'da Müslümanlara Şeyh Abdülkadir'in menkıbelerini zikrederek nutuk çeken bir hatibin şu ifadelerini de nakletmiştik. O şöyle demişti: Doğumunda Şeyh Abdülkadir için kesilen hayvanın etinden bir parçasını çaylak kapıp kaçtı. -Aynı şekilde müşrikler de putlar için kurban kesiyorlardı.- Kalan kemik bir mezara düştü. Allah o kabre defnedilen herkesi Abdülkadir'in hatırına affetti. Bu hurafeleri reddedenlerin vay haline! Zira onlar hemen "İyi bilin ki Allah'ın velileri için korku yoktur. Onlar asla üzülmezler." *ayetine muhalefetle, kerametleri ve Lakkanî'nin şu sözünü inkâr ile suçlanırlar:*

وأثبتن للأوليا الكرامه   ومن نفاها فانبذن كلامه

"Velilerin kerametlerini ikrar et,
Kabul etmeyenin sözünü inkâr et."

Vahiy iddiasında bulunmak da onların zannınca keramet sayılır. Onlara göre Kur'an'a muhalefet anlamına gelmez. Şeytana ibadet, gaybı bilmek, fayda ve zarar verebilmek, kâinatın yönetimine katılmak, farzları terk etmek, günahları irtikap etmek de kerametlerden sayılır. Çünkü bunlar, onların velilerinden ancak şekli olarak bir maslahata binaen sadır olur. Açık küfür bile bu kabildendir. Nitekim aşağıdaki belgelerde göreceksin.

İblisin İlahlığını Tasdik Eden Şeytani Bir Veli

Şarani, Muhammed el-Hudari'nin hayatından bahsederken şöyle dedi: O, dedemin arkadaşlarındandı. Şuuru yerinde oldukça, ilim ve irfana dair hassas konularla ilgili enteresan ve garip şeyler söylerdi. Fakat cezbe halinde peygamberler ve başkaları hakkında öyle sözler sarf ederdi ki, hiç kimse bunları dinlemeye tahammül edemezdi. Aynı anda filan filan yerde görünürdü. Şeyh Ebu'l-Fadl'ın bana haber verdiğine göre, cuma günü ona gelip, hutbe okumasını istediler. Oda, besmele çekip minbere çıktı. Allah'a hamd ü senada bulundu, O'nu tazim etti. Sonra da şöyle dedi: İblis aleyhisselamdan başka sizin ilahınız olmadığına şahadet ederim. İnsanlar bunun küfür olduğunu söylediler. Fakat o kılıcı sıyırıp aşağı indi. İnsanların hepsi camiden kaçtılar. O da ikindi ezanına kadar minber önün-

de oturdu. Hiç kimse camiye girmeye cesaret edemedi. Sonra komşu beldelerden insanlar geldi. Her beldeden gelen insanlar bu zatın kendilerine hutbe okuyup namaz kıldırdığını söylediler. Ayrıca dediler ki: Biz saydık aynı gün bu hutbeyi bizzat yanımızda bizim beldemizde bulunarak otuz yerde okudu.

Şeyh Ahmet Kalî'nin bana bildirdiğine göre, Sultan Kayıtbay, onun kendisine doğru geldiğini görünce, insanların huzurunda kendisini döveceğinden korkarak yön değiştirip eve girerdi. Birini yakaladığında sakalından tutar, yüzüne tükürür, yeterli görünceye kadar tokatlardı. En güçlü insanlar bile tokadı bırakmadıkça ayrılıp gidemezlerdi. Şöyle söylerdi: Kişinin makamı daimi olarak arşın altında bulunmadıkça kemale ermez. Şunu da demişti: Önümde yeryüzü, yemek yediğim şu kap gibidir. Mahlûkatın bedenleri sırçalar gibidir. Ben onların içindekileri görürüm. 897/1491 senesinde vefat etti.[519]

Ben de diyorum ki; şayet bu ülkenin sultanı, onlar gibi bu hurafelerin delisi olmasaydı, böyle delilerin yeri sadece tımarhane olurdu. Böylece küfrü ve zararı önlenirdi.

Şarani, Seyyidî Ali diye isimlendirdiği yabani bir meczubun hayatından şunları nakletti: Meczupların ve acayip hal sahiplerinin önde gelenlerindendi. Şehre, mahalleye ve ülkenin diğer yerlerine gelirdi. Kerameti ve harika halleri vardı. Bir gün iki sarayın arasındaki yolda onunla buluştuk. Bana dedi ki: Beni Zelbani'ye götür. Ben de götürdüm. Bana dua edip şöyle dedi: Başına gelecek belalara karşı Allah sana sabır versin. Şeyh Muhammed Tuneyhi bana haber verdi ki: Bu garip şeyh bizim mahallede fahişelerin kaldığı handa kalırdı. Oradan çıkan herkese: Dur! Çıkmadan önce Allah katında senin için şefaat edeyim, derdi. Ona şefaat ederdi. Bazılarını bir hatta iki gün tutardı. Şefaat isteği kabul edilinceye kadar oradan çıkamazdı. Bir gün bu fahişe kızlara: Hemen burayı boşaltın. Çünkü han üzerinize yıkılacak, dedi. Fakat bir tanesi bunu duyup çıktı. Han diğerlerinin üstüne yıkıldı, hepsi de öldüler. Bir beldenin şeyhini veya bir başkasını gördüğünde onu eşekten indirir ve şöyle derdi: Eşeğin başını tut. Onunla münasebette bulunayım. Şayet beldenin şeyhi bunu kabul etmezse onu yere çiviler, bir adım dahi atamazdı. Durum işitilince insanların gelip görmesinden son derece utanç duyardı. İşte bu şeyhin böyle tuhaf halleri vardı. Efendim Muhammed b. Annân'a ondan haber verdim. Dedi ki: Böyleleri insanlara öyle gözüküyorlar. Aslında yaptıkları gerçek değildir. Bu delinin veliliği; günah işleyenlere şefaat edip bağışlanma ga-

---

519 Tabakât, II, 94.

rantisi vererek fahişelere kavatlık yapmaktan ibarettir. Ona keramet isnat eden hurafeci âlimlerin sapıklığı ise daha berbattır.

Şarani, Meczup Şeyh Şaban'ın hayatını anlatırken şunları söyledi: O, sur içi sarraflarındandı. Şeyhi Ali Havvas'tan nakledildiğine göre o, ayı gördüğünde Allah onu bir sene boyunca, olacak şeylere vakıf kılarmış. Çözemediği meseleleri şeyhi ona sorarmış. Sonra şunu söyledi: Cuma veya başka bir günde mescitlerin kürsüsünde Kur'an surelerinden başka sureler okurdu. Hiç kimse de ona karşı gelemezdi. Vatandaş onu, fasılalar yönünden ayetlere benzediği için Kur'an okuyor sanırdı.

Bir defasında, fakihlerin çalıştıkları odalara çıkan yol üzerindeki evin önünde onu bir şeyler okurken duydum. Okuduklarına kulak verdim. Şunları okuyordu: "Siz Hûd'u tasdikte samimi değilsiniz. Allah bize mü'tefikatta bir kavim gönderdi, bizi dövüyorlar. Mallarımızı alıyorlar. Bizim hiç yardımcımız yok." Sonra şunları söyledi: "Allah'ım! Filan ve falanın sayfalarında yazılı olan aziz kelamdan okumuş olduklarımın sevabını ihsan et..."

Sonra onun hakkında şunları söyledi: O, daima çıplak gezerdi. Sadece avret mahallini bir parça deri, yaygı veya hasırla kapatırdı. Çünkü bunun dışındaki dünya ziynetini kendine haram kılmıştı. İnsanlar ona son derece inanıp güvenirlerdi. Hiç kimsenin onun herhangi bir halini kınadığını görmedim. Hatta onu görmeyi bayram sayarlar, Allah'ın rahmeti kabul ederlerdi. Dokuz yüz küsur yılında vefat etti.

Ben de diyorum ki: Ezher'in en büyük âlim ve müelliflerinden olan Şarani, bu mecnunu Allah'ın velilerinden sayıp, ismi geçtiği her satırda onun için Radıyallâhü anhü derse ve şeyhi Ali Havvâs, ilahi marifetler konusundaki problemlerini çözmede ona müracaat eder ve keşfine inanırsa, bu durumda biz; böylelerinin veliliğini ve kerametlerini kabul edenler de onlar gibi hurafeci ve delidir, dersek hata etmiş olur muyuz? O takdirde, o dönemde akıl, ilim ve dinin ne önemi kalır? Bu delinin, ilahi cezbeyle değil de, şeytani tarzda hutbe okuduğuna en kuvvetli delil olarak, Kur'an'a aykırı şeyler okuması yetmez mi? Üstelik Şarani, duyduğu ve gördüğü şeyleri naklediyor ve bu delinin hezeyanlarını aktarıyor.

Şarani ve benzerlerinin Müslümanlar arasına yaydıkları bu tasavvufun fesatlarından birisi de, Hicri 13. asırda Mağrib-i Aksâ'da, Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed et-Ticâni isminde bir şeyhin zuhur etmesidir. Onun epeyce meşhur olmuş bir tarikatı

vardı. Uzak Batıdan (Fas), Fransız Sudan'ına, Cezayir, Tunus ve Mısır'a kadar uzanmıştı. Yüz binlerce taraftarı vardı. Bunlar aşırılıklar, hurafe ve bidatler içinde yüzüyorlar. Bizzat tarikat şeyhi kendini, kendinden önceki bütün kutuplardan ve hatta peygamberlerden üstün tutuyordu. Bu aşırılıklardan birisi de; peygamberin, onun usulü, füruu ve taraftarlarının, kendisine yemek yedirmek suretiyle bile olsa ikram ve ihsanda bulunanların cennete gireceklerine dair garanti vermiş olmasıdır. Cezasız, hesapsız olarak Hz. Peygamber ile birlikte cennetin en yüksek tabakasında olmak üzere... Çünkü onların bütün günah ve sorumlulukları şeyhin bereketiyle affedilecektir. Tarikatından maksat; dünyanın bütün hakiki sofularının aksine insanların mal ve yiyeceklerini sömürmek, mevki makam sahibi olmaktır. Taraftarlarından birisi onun menkıbelerine, kerametlerine ve evradına dair büyük bir kitap hazırladı. Bunları onun dili ve kaleminden aktardı. Peygamberden aldığını söyleyerek bu hurafelerle Kitap ve Sünnet'in rehberliğini yıktı. Bu kitaba da Cevâhiru'l-Meânî *ismini verdi. İşte sana bazı deliller:*

Müellif birinci babın ikinci bölümünde şöyle dedi:

Şeyh dedi ki: Bana varlık âleminin efendisi uyku halinde değil, uyanıkken şunu haber verdi: Sen güvenlik içinde olanlardansın. Seni gören her kim şayet iman üzere ölürse o da emin olanlardandır. Sana her kim hizmet veya başka şekilde iyilikte bulunur, sana yemek yedirirse hesapsız cezasız cennete girecektir. Ticâni dedi ki: Ben Hz. Peygamber'den, benden ders alan herkesin gelmiş geçmiş bütün günahlarını affetmesi ve sevaplarına karşılık değil de, Allah'ın hazinesinden olmak üzere bütün veballerini kaldırmasını istedim. Ayrıca Allah'ın, onların her konudaki hesaplarını silmesini, ölümden itibaren cennete girinceye dek güvenlik içinde olmalarını, ilk girenlerle birlikte azapsız hesapsız cennete girmelerini, hepsinin de benimle birlikte Hz. Peygamber'e komşu olarak cennetin en yüksek yerinde olmalarını istedim. Hz. Peygamber bana dedi ki: Ben bütün bunları kesin olarak garanti ettim. Sen ve taraftarların benimle birlikte en yüksek makamda olacaksınız.

Müellif dedi ki: Bil ki, ben bunları ondan işitip yazdıktan ve o da ezberinden ve kelime kelime yazdırdıktan sonra kopya çektiğim yazına muttali oldum. Aynen şöyleydi:

Ben, Efendimiz Hz. Peygamber'den başta ben olmak üzere aşağıdaki kimselerin, cezasız, hesapsız cennete girmemiz için garanti istiyorum. Beni dünyaya getiren ana ve babamdan, ikisi cihetinden İslam'daki ilk ana ve babama kadar,

yine on birinci dede ve nineme kadar babalarımı ve analarımı vücuda getiren bütün kişilere kadar. Kendi vakitlerinden, Efendimiz Meryem oğlu İsa Peygamberin vefatına kadar gelip gelecek bütün erkek ve kadınlara, küçük ve büyüklere kadar hepsinin cennete girmelerini istiyorum. Ayrıca bana anamın karnından çıkıp ölünceye kadar zerre miktarı veya daha fazla iyiliği dokunan ve bütün bunlardan bana düşman olmamak şartıyla ilim, zikir ve sır üzere meşihata bağlı olanların da hesapsız azapsız cennete girmelerini istiyorum. Bana düşman olup kızanlar ise bunun dışındadır. Beni seven ve düşman olmayan, beni dost ve şeyh edinen, benden ders alan, beni ziyaret eden, bana hürmet eden, bir ihtiyacımı gören, bana dua eden, evet ana karnından çıkıp ölümüme kadar böyle davrananlar, onların ana, baba, erkek ve kız çocukları, eşleri eşlerinin ana babaları hepsi de cennete gireceklerdir. Efendimiz Hz. Peygamber bu konuda bana teminat verdi. Benim ve bütün bu kimselerin iman ve İslam üzere öleceklerine de garanti verdi. Ayrıca Allah'ın bizi ve onları hepimizi, ölümden itibaren cennete yerleşinceye kadar her türlü azap, korku ve endişeden emin kılacağını bildirdi. Benim ve onların gelmiş geçmiş bütün günahlarını bağışlayacağını, bizim ve onların bütün sorumluluklarını, haksızlıklarını sevaplarımızdan değil, rahmet hazinesinden karşılayacağını, beni ve onların hepsini, kıyamet günündeki az veya çok bütün hesap ve sorgulamalardan emin kılacağını müjdeledi. Beni ve onların hepsini kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelendireceğini, beni anan herkesi meleklerin omuzlarında sırat üzerinden göz açıp kapayıncaya kadar geçireceğini vaat etti. Beni ve onların tamamını, Rasulullah'ın (s) Havz-ı Kevser'inden sulayacağını, ilk girenlerle birlikte beni ve herkesi hesapsız azapsız cennete koyacağını, beni ve onları Firdevs ve Adn cennetinin en yüksek yerine yerleştireceğini müjdeledi. Allah adına Hz. Peygamber'den, ben ve bu kitapta ismini zikrettiğim kimseler için Allah'tan istediğim her şeyi garanti etmesini, beni ve kitapta zikrettiğim herkes için arzularımıza tam ulaşma garantisi vermesini istedim... Rasulullah (s) da şu mübarek sözleriyle cevap verdi: Bu kitapta olan her şey hakkında tam bir garanti verdim. Sen ve onlar benimle birlikte cennetin en üst tabakasında oluncaya dek bu garanti bozulmayacaktır. Bizden istediğin her şey hususunda sana tam bir teminat verdim. Vesselam... Bunlar harfi harfine, tekrar ve ifade hatalarıyla aynen aktarılmıştır.[520]

Sonra Şeyh şöyle dedi: "Bütün bunlar uyku halinde değil, uyanıkken oldu. Sonra şunu söyledi: Siz ve bütün dostlar beni görmeye ihtiyaç duymazsınız. Beni

---

520 Cilt, I, 91-92.

görmeye muhtaç olanlar bana dost olmayanlar yani bana uyup benden ders almayanlar ve yemeğini yemediklerimdir. Bunlar gelince; ilave olarak onların da görme şartı olmaksızın cennetin en yüksek tabakasında olacaklarını bana garanti etti." Şayet bu sözler onun hayatında aktarılmış olsaydı, âlimler onun peygambere iftira ettiğinde hemfikir olurlardı. Sonra Ticâni şöyle dedi: Fakat sadece beni görenler ise hesapsız ve azapsız cennete girecekler, ancak en yüksek makama çıkma ümitleri olmayacak. Şayet benim saydıklarımdan, bana dost olanlardan, bize iyilik edenlerden, bizden ders alanlardan iseler müstesna. Onlar bizimle birlikte illiyyînde olacaklar. Bu durum bize kesin olarak vaat edilmiştir. Sevgi ve ihsandan sonra bana düşman olanları bundan istisna ettim. Onların böyle bir ümidi yoktur. Şayet bizim dostluğumuza sarılırsanız, size haber verdiğim şeyler için sevinin. Size müjdeler olsun! Bunlar bütün dostlar için kesin olarak gerçekleşecektir.

Burada kitabın müellifi belirtti ki; cennete hesapsız azapsız girme şeklindeki bu yüce keramet, Ticâni'den önce hiçbir veliye nasip olmamıştır... Biz onun bu sözlerine karşı şunu ilave ediyoruz: Hz. Peygamber hayatında ehli beytinden, muhacir ve ensardan, en gözde ashabından olan herhangi birine böyle bir teminat vermemiştir. Ticâni'nin usul, füru ve taraftarları için verdiğini iddia ettiği garanti, cennetle müjdelendiği kabul edilen on kişi için bile vaat edilmemiştir. Onun tebliğ ettiği şeriatta, Allah'ın ona böyle bir izin verdiğine delalet eden hiçbir delil yoktur. Bilakis onun din ve şeriatındaki prensip şudur: Nimet, külfet karşılığındadır. *Yüce Kur'an Ahzâb Sûresi'nde Hz. Peygamberin hanımlarına yönelik hitabında açıkladığı gibi; kimin iyilikleri kat kat artarsa, kötülükleri de kat kat artabilir.*

Hz. Peygamber'den sahih olarak rivayet edildiğine göre, "Önce en yakın akrabanı uyar."[521] *ayeti indiği zaman onları toplamış ve şöyle demişti:*

"Ahiret için amel işleyin. Ben sizi Allah'ın azabından kurtaramam." *Bunu amcası, halası ve hanımların efendisi olan kızı Fatıma için söylemişti. Ticâni'nin söyledikleri açıkça gösteriyor ki; onun bütün dost ve yakınları, müritleri, kendisine iyilik yapan herkes, bütün peygamberlerin ashabı ve dostlarının da üstünde cennetin en tepe noktasında bulunacaklar. Neredeyse cennetin diğer yedi katında oturacak tek bir kişi bile kalmayacak. Ondan önce hiçbir çılgın böyle bir iftiraya cesaret edemedi.*

521 Şuarâ, 26/214.

Kitabın müellifi, Salâtü'l-Fatih diye isimlendirdikleri bir salâvattan bahsetti. Güya Hz. Peygamber ona bu salavatı emretmiş. Sevabı konusunda da mübalağa etmiş. Bu salâvatın metni aynen şöyledir: "Ey Allah'ım! Kapalı olanı açan, geçmişi kapayan, hakla hakka yardım eden, Senin doğru yoluna ileten Muhammed'e (s) rahmet eyle. Allah ona ve ailesine, yüceliği ve mertebesi nispetinde rahmet eylesin." Söylediğine göre şeyhi Ticâni bu duayı okuyordu. Bilahare başka bir dua okumak için bunu terk etti. Onu bir kere okumak, delâil-i hayratı yetmiş bin defa hatmetmeye bedeldir. Hz. Peygamber ona tekrar bu duaya dönmesini emretti. Müellif aynen şöyle dedi[522]:

"Hz. Peygamber bana bu salâvatı okumamı emredince ben de bunun faziletinden sordum. Bana öncelikle haber verdi ki; onu bir kere okumak yedi defa Kur'an okumaya bedeldir. İkinci olarak haber verdiğine göre, onu bir defa okumak; kâinatta okunan bütün tesbih, zikir ve büyük küçük her türlü dua ve Kur'an'ı yedi bin defa okumaya bedeldir. Çünkü o, zikirlerdendir."

Ayrıca şöyle dedi: Bu dualardan birisi de seyfi duasıdır. Onu bir defa okumakta Ramazan orucu tutma ve Kadir gecesini ihya etme ve bir seneyi ibadetle geçirme sevabı vardır. Nitekim bunu bana Efendimiz, varlık âleminin yaratıcısından haber verdi.

Seyfi duasından daha muazzam bir dua daha vardır. Bu: Ey güzelliği ortaya çıkaran, diye başlar. O, Cebrail'den, Hz. Peygamber'e hediyedir. Cebrail ona haber verdi ki: Şayet yedi kat göklerdeki melekler bir araya gelseler, kıyamete kadar onu tanımlamaya çalışsalar, tanımlayamazlar. Her biri onu diğerinden başka türlü tanımlasa da yine tanımlayamazlar. Bu cümleden olarak Allah o dua hakkında şunları söyledi: "Ben bu duaya, yedi kat semada, cennette, cehennemde, arşta, kürsîde yaratmış olduğum varlıklar adedince, yağmur damlaları, buharlar, çakıllar ve kumlar adedince sevap veririm." Yine bu cümleden olarak aynı şekilde Allah bu duaya bütün yaratıkların ve risalet makamında olan yetmiş peygamberin sevabını verecektir, vs. Dedi ki; bu hadis sahihtir. Ömer b. Şuayb, babası ve dedesi tarikiyle Hz. Peygamber'den (s) nakletmiştir. Hâkim, bu hadisi sahih saymıştır, vs.

Müellif bu yalanı kendisine şeyhi Ticâni'nin yazdırdığını söyledi. Sonra şeyhinden şunu nakletti: Kapalı olanı açan, dua (salâtü'l-fatih) hakkında Hz.

---

522 Cilt, I, 96.

Peygamber'e sordum. Bana haber verdi ki; o, öncelikle altı yüz bin salâvattan daha sevaplıdır. Ona dedim ki: Bütün salâvata, tek başına salâvat getirenin sevabı da dâhil midir? Rasul: Evet, şeklinde cevap verdi. Her defasında tek başına altı yüz bin salâvat getirenin sevabı vardır. Ona; altı yüz bin kanadı olan melek de bu salâvatı getirir mi, diye sordum... Yahut da her defasında bu salâvata altı yüz bin kuş katılır ve onların tesbihlerinin sevabı da bunu okuyan zata verilir mi, diye sordum. Rasulullah (s) da: Evet bu şekilde her defasında altı yüz bin kuş da bu salâvata katılır, diye cevap verdi. 97. sayfada dedi ki: Ben, Hz. Peygamber'den: Kendisine salavat getirmek, her biri dört yüz hac sevabına denk olan dört yüz gazaya bedeldir, hadisinin sahih olup olmadığını sordum. O da: Sahihtir, dedi. Yine bu gazaların sayısını sordum. Bir salât-ı fatih, dört yüz gazaya, her biri tek başına dört yüz bin gazaya bedel diğer altı yüz bin salata denk midir? Dedim. O da: Kapalıyı açan salâvat, altı yüz bin diğer salâvata, her salâvat da dört yüz gazaya bedeldir, dedi. Daha sonra; salât-ı fatihi bir defa okuyan kimseye yeryüzündeki bütün insan, cin ve meleklerden her birinin, dünyanın başlangıcından bu salâvat okununcaya kadar olan süre zarfında kıldıkları altı yüz bin namaz sevabı verilir. Yani sanki o, her salâvata karşılık bütün meleklerin, cinlerin ve insanların kılmış oldukları altı yüz bin namaz kılmış gibi sevap alır. Her bir salât dört yüz gazaya bedeldir. Her bir salata karşılık hurilerden bir eş verilir. On günahı silinir, on sevaba erişir, derecesi on kat yükselir. Allah ve melekleri ona on defa rahmet eder. Şeyh dedi ki: Bunu kalben düşünürsen bilirsin ki, bunu bir defa söylemeye denk bir ibadet yoktur. Şimdi, bunu daima söyleyenin her defaya mahsus elde edeceği ilahi lüftu bir düşün.

Sonra bundan daha fazla delice mübalağa içeren akıl almaz şeyler söyledi. Milyonlarca ümmet ve meleğin sevabını zikretti, ism-i azam duasının bunlardan üstün olduğunu söyledi. Bu dua da onlara göre birkaç şifreden ibarettir. Müellif 102. sayfada aynen şunları söyledi: Şeyh Ticâni dedi ki: Allah'ın salâvattan dolayı yarattığı yetmiş bin kanatlı kuşların dillerinin sayısı yüz bin üzeri sekiz, altı yüz seksen bin üzeri yedi, yedi yüz bin üzeri beş ve bunların hesaba sığmaz katları kadardır. Her dil Allah'ı yetmiş bin dille her an zikreder. Her defasında peygambere salâvat getirenlere sayısız sevap verilir. Bu en değerli yakut mesabesindeki salâtı fatihin dışındaki salâvat içindir. Bu salât içinse, Allah her defasında, daha önce belirtilen şekilde altı yüz bin kuş yaratır. Sebepsiz ve minnetsiz olarak dilediği kuluna ikram eden Allah, ne yücedir. Bunlar, Efendimiz, dostumuz ve Efendimiz

Abdullah'ın sır bekçisi Muhammed b. Müşri'nin yazısından alınmıştır. Allah onu korusun...

Bu kitapta bütün selefin, hadis ve fıkıh imamlarının, müfessir ve kelamcıların inancına aykırı sapık inançlar vardır ki bunlar; Bâtıniler, vahdet-i vücutçular ve müfrit sofilerde gördüğümüz inançlar kabilindendir. Ticâni ve benzerlerine göre, İslam inancının temel meseleleri hakkında bilgi sahibi olanların bu bilgileri muteber sayılmaz. Zira tarikatlarının temeli zahiren ve bâtınen onlara teslimiyettir.

Ticâni, mensuplarına yaptığı telkinde o derece ileri gitti ki; ona göre kim kendine itiraz eder, söylediklerini kabul etmez, yaptıklarını beğenmez, kendini tenkit eder veya kınarsa kesin olarak küfür üzere ölür. Tabii ki bu da, tarikatlarının, usul ve füruunun kesin olarak cennete gireceği iddiası gibi bâtıldır. Çünkü bunlar gayb âlemiyle ilgili konulardır. Gaybı da ancak Allah bilir.

Âlimlerin ittifakına göre belirli bir şahsın kesin olarak cennete veya cehenneme gideceğini söylemek caiz değildir. Bu ancak şer'i bir nassa dayanılarak söylenebilir. Kesin söylenebilecek olan şudur: Sahih bir iman üzere ölen kimse cennetlik, şirk ve küfür üzere ölense cehennemliktir. Fakat insanların akıbetlerini ancak Allah bilir.

Şayet Mısır ve Mağrip ülkelerinde Ticâni'nin taraftarları olmasaydı, bu tefsirin sayfalarını onun hurafe ve sapık fikirleriyle kirletmezdik. Onların iddialarını inkâr eden, şeyhlerinin, evradı uyanıkken bizzat Hz. Peygamber'den aldığını, meclislerde uyanık halde Rasulullah'ı (s) görüp ondan ders aldığını kabul etmeyenlerden bazıları benden bu konuda fetva istediler. Menar Mecmuası'*nda bunların bâtıl olduğunu söyledim. Bir kısmı da Ezher şeyhliğinin mecmuası olan* Nûru'l-İslâm'*dan bilgi istediler. Mecmuanın karanlık ve sahtekâr fetvacısı, Hz. Peygamber'e yaptıkları bütün iftiralara delil olarak kullanacakları tarzda onlara fetva verdi. Bu fetva; toprağın, peygamberlerin cesetlerini yemediği ve onların, kabirlerinde diri olduğu, kendilerine selam verenlerin selamlarına cevap verdikleri tezine dayanıyordu. Gerçek olan şudur: Müslüman âlimlerin ittifakına göre; öldükten sonra peygamber ve şehitlerin hayatlarına dair Hz. Peygamber'den (s) sahih olarak varit olan şeyler, bu gayb haberlerine mesnet olamaz, aralarında ilişki kurulamaz.*

Bununla birlikte Fas'ta ve Fransız Sudanı'nda Kadiriler ve Senûsîler gibi İslam düşmanı emperyalizme ve misyonerlik faaliyetlerine karşı hayırlı işler yaptıklarını da bilmiyor, değilim. Fakat Cevâhiru'l-Meânî *adlı kitapları, temel İslamî bilgi-*

lere sahip kimselerin asla kabul edemeyeceği rezaletlerle doludur. Kendilerini rezil etmektedir. İyiliklerinin ve diğer hususların ne kıymet ifade ettiğini, böylelerinin kerametlerine dair Şeyhülislam İbn Teymiye'den nakledeceğimiz bilgilerle öğreneceksin.

Müfrit Sofuların Bab, Bahâ ve Kadıyani'yi Vahiy, Peygamberlik ve İlahlık Konusunda Taklit Etmeleri

Bidatçilikte onların kardeşleri olan bu müfrit sofiler, peygamberler gibi Allah'tan doğrudan vahiy aldıklarını hatta bizzat peygamber olduklarını söyleyecek kadar ileri gittiler. Babiyye fırkasını kuran Bâb *ve bu fırkanın enkazı üzerine Bahaiyye tarikatını kuran* Bahâ *ve Hindistan'ın sahte Mesih'i* Gulam Ahmed Kadıyani'*nin sözlerine baktığında, bunların hepsinin Allah'tan vahiy aldıkları iddiasını göreceksin. Yine aşırı sözlerinin bizzat tasavvuf ıstılahlarıyla karışık olduğunu fark edeceksin. Müslümanlara karşı İslamiyet'i velilik ve keşif iddiasında bulunanlar kadar ifsat eden ne bir bidat, ne felsefe, ne rivayet ve ne de bir düşünce olmuştur. Hâlbuki bu dinin aslı, Allah'ın Kitabı ve Hz. Peygamber'in Sünneti'dir. Bunda hem icma vardır hem de aklen sabittir. Fakat Bâbîler her şeyi Bahâiliğe hasrettiler. Bunları kurnazların en büyüklerinden birisi idare ediyordu. Bu adam ölünce durumları zayıfladı. Liderlik konusunda aralarında kavga çıktı. Böylece şeytani içyüzleri Müslümanlara gözüktü, daha sonra bunlara kanan pek kimse çıkmadı. Bab'ın yerine geçen adam rezil bir İngiliz eğitimi üzerine yetişti. Kendisi Abbas efendinin tasavvufi, felsefi ve bâtıni tevillerini anlamaktan acizdi.*

Kadıyaniliğe gelince; bunlar propagandaya hız verdiler. Mesihliğin, Yahudilikte meydana getirdiği fitneleri Müslümanlar arasında yaymayı umuyorlardı. Yani Ahmediye Mesihliği *diye yeni bir din icat etmek istiyorlardı. Fakat rezil olacaklardı. Zira önderleri deli bir adamdı. Çağ, İslam'da yenilenme istiyor. Fakat dinde kutsanacak yegâne varlık Allah'tır. Gulam Ahmet'in bütün kitapları ise Bahâ gibi kendini takdis konusunu işliyordu. Fakat onun yerine Bahâ'nın oğlu Abbas gibi kurnaz birisi geçmemişti. Abbas, babasının kitaplarını bilginlerden gizliyor, propagandası için kurnazca teviller yapıyordu. Fakat onun kitaplarını gizlemek ne mümkün? Kendi zamanında bile basılıp yayıldı. Görüldü ki; kitapları içinde; kendi sapıklığını, adiliğini, alçaklığını, ibretlik halini ortaya koyan güçlü deliller vardır.*

Sözün özü, tasavvuf üç gruptur: 1- Kitap, Sünnet ve selef-i salihînin ahlakı üzere gidenler. Bunlar, bu ümmetin hayırlı velilerindendir. 2- Kendilerini, hakikatlerin sofileri diye isimlendirenlerin Hint felsefesi kaynaklı tasavvufu. Bunların Bâtınilik Şiası şeklindeki aşırılığı, İslam'ı yıkmak isteyen bidatçilerden daha fazla İslam'a zarar vermiştir. 3- Taklide dayalı tasavvuf ki, bunlar tembel tarikat ve tekke mensuplarıdır. Bunlar, pek azı müstesna sadece yemek, merasim, bidat ve hurafe sofusudur. Şimdi sana, Allah dostları ile şeytan dostları konusunda Şeyhülislam İbn Teymiye'den aktaracağımızı vaat ettiğimiz bilgileri sunuyoruz. Peşinden de günümüzdeki delilleri aktaracağız.

İbn Teymiye'nin Kitabu'l-Furkan'ı: İnsan, Cin ve Şeytanların Birbirlerinden Faydalanmaları ve Veliler, Azizler Şeklinde Gözükmeleri:

Şeyhülislam Ahmed Takiyyüddin b. Teymiye'nin bu kitabında Rahman'ın velileri ile şeytanın velileri arasındaki gerçek fark açıklanmaktadır. En önemli konularından bazıları; cin ve şeytanların insanlarla ilişki kurması, onları şaşırtması, birbirlerini dinlemeleri, bazı insanlara karşı onların şeyhleri, diğer veliler, peygamberler ve Hızır şeklinde gözükmeleri, birbirlerini saptırmak üzere vesvese vermeleri ve bu arada bazı müminlerin, işin içyüzünü fark etmeleri sebebiyle faydalı şekilde ortaya çıkmaları vs. konulardır. Bu kitapta tefsir konuları, sünnetin rehberliği, mucizelerle kerametlerin, sihirle kehanetin farkı, cinler ve bâtıl tevillerin kullanılması, başka yerde izahı olmayan şeylerde buna uyma gereği gibi hususlar ele alınmıştır. Cinlerin kullanılmaları hikâyeleri eski ve yeni birçok ümmetler arasında yaygındır. Bunların çoğunu hatta tamamını iddia edenler, sahtekârlar ve insanların mallarını bâtıl yollarla yemeğe çalışan madrabazlardır. Kendi kılıklarına girenlerin çoğunun kendileri gibi insan olduklarını bilmiyorlar. Şeyhülislam İbn Teymiye titiz ve dürüst bir âlimdir. Rastgele söz söylemez.

İbn Teymiye'nin bu kitapta söylediği hususlardan birisi de, pek çok Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi arasında Hızır denilen zatın görülmesinin tevatür derecesinde yaygın olmasıdır. Onlar bu sözlerinde doğrudurlar. Fakat onlara gözüken ve kendisinin Hızır olduğunu söyleyen Hızır değil, bizzat şeytandır. Zira muhaddislerin söylediğine göre Hızır ölmüştür. Göğe çekilmesinden günümüze kadar Hz. İsa'nın pek çok Hıristiyan tarafından görülmesi meselesi de bu kabil bir olaydır. İbn Teymiye şöyle dedi:

Hallac-ı Mansur öldürüldükten sonra, taraftarlarına ben Hallac'ım, diyen birisi geliyor. Hallac şeklinde gözüküyordu. Mısır'da Desuki[523] *isimli bir şeyh öldükten sonra onun tarafından adamlarına mektuplar ve kitaplar geliyordu. Sadık taraftarlarından birisi bana, onun gönderdiği bir mektup gösterdi. Gördüm ki onu cinler yazıyordu. Ben cinlerin yazılarını birkaç defa gördüm. Bu mektuplarda cin sözü vardı. Bu mektuba inanan, şeyhin hayatta olduğunu sanıyordu. Diyordu ki: o önce intikal etti sonra öldü. Aynı şekilde doğuda bir şeyhin de cinlerle ilgili harika işleri vardı. Dendi ki: O öldükten sonra bazı has adamlarına onun suretinde geliyor, gelenin o olduğuna inanıyorlardı. Hz. Ali ve Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmediğine inanan bazı kimselere de Ali suretinde bir cin geliyordu. Rafızîlerin beklediği Mehdi de bu şekilde görülür fakat görülen o değil, bir cinnîdir.*

Bu geniş bir konudur. Çok defa böyle olaylar gerçekleşir. Toplum ne kadar cahil olursa bunlar daha fazla meydana gelir. Bunlar müşrikler arasında Hıristiyanlarınkinden daha fazladır. İslam'a girenlerde olduğu gibi, Hıristiyanlar arasında da bunlar vakidir. Bu türlü olaylar sebebiyle insanlar tövbe edip, İslam'a giriyorlar. Bunlar eskiden toplumlarının en bozuk insanlarıyken bu yolla eski hallerinden daha iyi bir hale geliyorlar. Mesela yalancı ve fâsık bir şeyhe kâfir bir grup geliyor. Şeyh onları İslam'a çağırıyor. Böylece İslam'a girip, eski hallerinden daha hayırlı bir duruma geliyorlar. Her ne kadar bu şeyhin maksadı bozuk da olsa. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki Allah bu dini fâcir bir adam ve nasipsiz bir toplulukla da güçlendirir."[524] *Bunlar, pek çok kelamcı ve akılcıların delilleri gibidir. Bunlar her ne kadar bizzat bâtıl olsalar da pek çok bâtıl ehli bu yolla susturulur, hak ehlinden de pek çok kimsenin imanı bu delillerle güçlenir. Tabiidir ki bunlardan daha bâtılları da vardır. Zira hayır ve şerrin dereceleri vardır. Bazı topluluklar bunlardan yararlanırlar, bulundukları halden daha iyi bir hale intikal ederler.*

Rafızî, Cehmiyye ve diğer bidatçi Müslümanlar kâfir ülkelerine gitmiş, onlar vasıtasıyla pek çok insan İslam'a girmiş, onlardan yararlanmış fakat onlar gibi bidatçi Müslüman olmuşlardır. Tabii ki bu durum, kâfir kalmalarından daha hayırlıdır.[525] *Aynı şekilde bazı krallar savaş açıp Müslüman ve kâfirlere haksız-*

523 Şeyh İbrahim Desûkî, Şeyhülislam İbn Teymiye zamanında yaşamıştır.

524 Buhari, *Cihad*, 183. Bu hadisin ilk cümlesi sahih hadisler arasında geçer. Fakat ikinci cümlesi lafız ve mana itibarıyla sahihler arasında zikredilmez.

525 Bunlar, Ahmediye olarak tanımlanan ve Avrupa İslam çağrısı yapan davetçilere benzerler. Onlar iki gruptur. Bir kısmı; Kadıyani, ıslahatçı ve müceddittir fakat peygamber değildir,

lık yapıyorlar, bundan dolayı günaha giriyorlar. Fakat bununla beraber, kâfirken bu sayede Müslüman olan pek çok kimse de bu durumdan yararlanmış oluyor. Bu, görevini yerine getiren Müslümanlar için şer ise de, kâfirler için hayırdır. Özendirme, sakındırma, faziletler, hükümler ve kıssalarla ilgili zayıf hadisler de böyledir. Toplumlar bunları işitiyorlar. Böylece, bu bulundukları halden daha iyi bir hale geçmiş oluyorlar. Her ne kadar bu rivayetler doğru olmasa bile (bile bile hadis uyduran, bunları delil sayan ve bunlarla çağrı yapanlar günahkârdırlar.) Dünya arzusu ve kılıç korkusuyla Müslüman olan kimse de böyledir. Bu kişi Müslüman olur ve Müslümanlar arasında uzun müddet kalırsa kalbine iman yerleşir. Taşıdığı küfür sıfatının zelil kılınması, Müslümanlar safına katılması için baskı yapılması, kâfir olarak kalmasından daha hayırlıdır. Zira böylece bulunduğu halden daha iyi bir hale geçmiş, taşıdığı şer hafiflemiş olmaktadır. Bilahare Allah onun hidayetini dilerse kalbine imanı yerleştirir. Allah peygamberlerini maslahatları temin ve tamamlamak, bozuklukları ve sebeplerini ortadan kaldırmak için göndermiştir. Hz. Peygamber insanları imkân nispetinde İslam'a çağırmış ve mümkün olduğunca halkı eski hallerinden daha iyi bir hale çevirmiştir. "Herkesin, yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah onların yaptıklarının karşılığını tam olarak verir. Onlara haksızlık edilmez."[526] *Kelamcıların çoğu bâtıla bâtılla, bidate bidatle cevap veriyorlar. Ehli Kitab'ın, kâfir ve müşriklerin bâtıllarına Müslümanların bâtıllarıyla karşılık veriyorlar. Böylece kâfir, bidatçi Müslüman oluyor. Özellikle bunlardan, Rafızîlerin aşikâr bidatlerine daha hafif bidatle cevap verenleri kastediyorum. Bu hafif olan bidat, Ehl-i Sünnet bidatidir.*[527] *Daha önce bidat çeşitlerini belirtmiştik.*

Ben diyorum ki; İbn Teymiye'nin burada haber verdiği olaylar hem o dönemde, hem de çağımız insanlarınca bilinmektedir. Bunlar yaygın olaylardır. Şia'dan naklettiğine göre, onlar bazı problemler konusunda beklenen mehdiden fetva istiyorlar. Soru kâğıdını bir ağaca koyuyorlar. Sonra fetvayı, yazılı olarak orada buluyorlar ve bu onlar için en güçlü delil veya delillerden biri oluyor. Bunu Menar mecmuasında açıklamıştık. Bazı insan şeytanlarının hile ve düzmeleri de bunlardandır. Bunların bazısı cin şeytanlarından daha berbattır.

---

diyor. Bunlar bidatçidir. Bir kısmı da, Kadıyani vahiy alan bir peygamberdir, diyorlar. Onlar ise dinden çıkmış kâfirlerdir.

526 Ahkâf, 46/19.

527. Bunlar Ehl-i Sünnet diye tanımlananlardır ki, bu mezhep mensupları arasında da bidate maruz kalanlar vardır. Bunları Şeyhülislam İbn Teymiye kitaplarının pek çok yerinde ve bu kitapta açıklamıştır.

Hz. İsa ve Meryem'in Görüldüğüne Dair Çağdaş Hıristiyanlardan Bazı Hikâyeler

Kendilerine Hz. İsa, annesi Meryem ve başka Hıristiyan azizlerinin görüldüğü kimseler çoktur. Bu zamanda bunlar arasında meşhur olanlardan birisi de Başpiskopos Reşid Bek'tir. Baalbekli bu zat, Suriye'nin itibarlı kişisidir. Avrupa'da, genellikle de Paris'te oturur. Çok kere uyanıkken kendisine iffetli Meryem ana gözükür veya doğrudan onu görür, pek çok problemlerini ona sorar, o da cevap verir. Şekip Aslan'ın bana naklettiğine göre bir keresinde Meryem'e, bizim peygamberimizden sormuş, o da aklımda tutamadığım büyük övgülerle Hz. Peygamber'den bahsetmiş.

New York'ta Arapça olarak çıkan Mir'âtü'l-Ğarb *gazetesinin, Mart 1933 senesindeki bir sayısında, Doğu Ürdün Emirliğinin Başkenti Amman'dan gönderilen bir mektup okumuştum. Bu mektup 1933'te (29 Ramazan 1351) yazılmıştı. Mektubun özeti şudur: Amman'da ismi Hanne binti İlyas Ğâibî olan ve Allah'ın yakını diye tanınan bir kadın varmış. Bu kadın evliymiş, çocukları ve bir erkek kardeşi varmış. Bu kadın fakir ve takvası meşhur birisiymiş. Bu kadının, doğumdan itibaren bir buçuk sene hiç kanaması kesilmemiş, kendisine cerrahi müdahale yapılmak istenmiş fakat kadına önce semavi doktora gitmesi işaret edilmiş. Gece İsa'ya dua etmiş, ibadet için gece yarısından sonra kiliseye gitmiş. İstiğrak halindeyken veya rüya sonunda kiliseyi bomboş bulmuş. Mabette etrafı büyük bir nurla çevrili bir zat görmüş, korkusu iyice artmış. O zat kadını çağırmış ve: Korkma ben İsa Mesih'im demiş. Kadın İsa'nın iki ayağına kapanmış ve Efendim! Bana şifa ver, demiş. İsa da ona: İmanın nispetinde sana istediğin verilecektir, demiş. Neticede kadın iyileşmiş. Bilahare doktorlar muayeneden sonra ameliyata gerek olmadığına karar vermişler. Bunun üzerine kadının ibadet ve takvası artmış.*

"Ocak ayının dördüncü günü olunca gece saat üç buçuktan sonra, omuzlarından kendisini sarsan bir el hissetti. Kadın gözlerini açtı. Aniden odada büyük bir nur gördü. Nurun ortasında bir melek silueti gördü. Dünyada büyük bir darlık olacak fakat korkmayın. Bu işaret size fayda verecektir, dedi. Elinde bir kâse vardı. Öteki elini suya daldırdı ve üç parmağıyla kadının alnına bir işaret koydu ve Allah'ı hakkıyla övün, diyerek onu terk etti. Kadın kalkıp yüksek sesle Allah'ı övmeye başladı. Ailesi telaşlandı ve sana ne oldu, dediler. Kadın da: Nuru görmediniz mi, sesi duymadınız mı, deyince, hayır, cevabını verdiler. Kadın: Işığı getirin, dedi. Lambayı getirdiklerinde, kadının alnında kartala benzeyen bir kuş

resmi gördüler. Kuş, kanatlarını uzunlamasına ve genişlemesine alnına uzatmıştı. Kaşlarına ve saçlarına dokunmuyordu. Rengi kan rengindeydi. Kuşun resmi sanki usta bir ressam tarafından çizilmişti."

Bu mektubun yazarı dedi ki: Amman halkı bu olayı duyunca yerli yabancı çeşitli dinlere mensup herkes bu resmi görmek için akın etti. Resmi hep birlikte gördüler. Doktorlar bu resmi kadının alnından silmek için uğraştılar fakat aciz kaldılar. Bu resmi görenlerin sayısı yüzlere varmıştı. Mektubu yazan daha sonra Nablus'tan gelen bir papazdan duyduklarını özet olarak şöyle ifade etti:

Kadın dedi ki: Aynı ocak ayının yedinci gecesinde melek ikinci defa gözüktü. Elini alnına koydu ve resmi yok etti. Kadın ona: Efendim! Bu darlığı dünyadan uzaklaştır, deyince, melek: Allah'ın işlerini göreceksiniz, diye cevap verdi. Kadın: Bize acı ey efendim! dedi. O da: Size olan nimetim yeterlidir, dedi. İkinci gecede hane halkı uyandı. Kadını kalkmış, İbranice konuşuyorken buldular. Söylediklerini yazdılar. Söylediklerini gündüzleyin tercüme ettiler. Baktılar ki, söyledikleri tesbih ve Allah'ı övmekle ilgili sözlermiş. Sonraki gecelerde bu durum tekrar etti. Bu sefer Almanca, Fransızca ve İtalyanca konuşuyordu. Beşinci ve üçüncü gecelerde Arapça ve Yunanca konuştu. Arapçayı tane tane ve şiir şeklinde konuşuyordu, sözleri şöyleydi: Ya Rabbi! Günahlarımı bağışla. Benim elimden tut. Beni al ve Kudüs'e götür. Sonra başka bir hadise meydana gelmedi. Ancak ayın on yedinci gecesinde melek tekrar gözüktü ve işareti alnına koyarak, bu işaret mübarek olsun, deyip kayboldu. İki gün sonra tekrar gözüktü ve işareti sildi vs. Bu ifadeler, özet olarak ve pek az kelime düzeltilerek nakledilmiştir.

Ben diyorum ki; Amman'daki Müslüman ediplerinden birine bu hikâye ve bazı gazetelerde sahabeden bazılarının ölülerinin görüldüğüne, cesetlerinin ve kefenlerinin çürümediğine dair hikâyelerden yazılı olarak sorulduğunda bunların doğru olmadığını söyledi. Ben buna dair hikâyelerle ilgili incelemeler yapmıştım. Bunların özeti şudur: Bunların bir kısmı tamamen yalandır. Bir kısmı vehimlerin doğurduğu hayallerdir. Rüya ve hülyalara benzerler. Bunlardan bir kısmı da, ruhlar âleminden dışarıda var olan bir şeyin gözükmesidir. Bunlar çok şeffaf cisimlerle şekillenirler. Bunları ancak özel hallerde bazı insanlar görebilir. Bu özel haller, maddi yoğunluktan ciddi manada sıyrılma halleridir. Manevi varlıkların madde olarak yoğun şekilde gözükmeleri hali de bu kabildendir. Nitekim bazı sahabelerin melek ve cinleri gördükleri doğrudur. Frenklerden ruh çağırma işiyle uğraşanlar, ruhları görmek için özel kabiliyete sahip olanlara ve muhataplara aracı ismini

veriyorlar. Bizim tercih ettiğimiz görüş ise; bu iddiada bulunanların çoğu yalancı, sahtekâr ve göz boyacıdır. Az bir kısmı ise, İblis'in askerlerinden bazı şeytanları görebilirler. Özellikle de ölülerin, yakınlarının ve durumlarını yakından bildikleri kimselerin şeytanlarını görürler. Sofilerden hiç kimse benim biraz önce okuduğum ve İbn Teymiye'nin söylediklerinin önde gelen şeyhler için vaki olduğunu inkâr etmez. Bilakis onlar, şeytanın bu zatlara gözüküp, kendilerine Rableri olduğu telkininde bulunduklarını kabul ederler. Nitekim Şarani ve başkalarının, kutup ve en büyük gavs olduğunda ittifak ettikleri Abdülkadir Geylani'den bunu hikâye etmişlerdir.

Hikâyenin özeti şudur: Abdülkadir Geylani, ufku dolduran büyük bir nur gördü. Ondan, kendisinin Rabbi olduğunu söyleyen bir ses duydu. Ona haramları helal etmişti. Abdükkadir dedi ki: Yıkıl karşımdan ey melun! Nur, birdenbire karanlığa ve dumana dönüştü. Şeytan dedi ki: Anlayışın sayesinde benim hilemden kurtuldun... Şeytan bu şekilde şeyhlerin büyükleri için fitne olmuştur. Malumdur ki; bütün müfrit sofular, Allah'ın, şeyhlere hakikatleri bildirdiğini, başkalarına açmadığı sırları onlara açtığını iddia etmektedirler. Buna daha önce işaret etmiştik. Hâlbuki onlar, bu şeytani iddialarında tenakuza düşmektedirler.

Şeyh Abdülvehhab Şarani'nin, "el-Envârü'l-Kudsiyye fî Beyâni Âdâbi'l-Ubûdiyye" *adlı küçük bir kitabı vardır.* Tabakat *kitabıyla birlikte basılmıştır. Kitabın başında şunu söylüyor:*

Kendisi uyku ve uyanıklık arasındayken derinden bir ses duymuş fakat sesin sahibini görmemiş. Allah lisanıyla ona sözler söylemiş. Şarani bunları belirttikten sonra şöyle dedi: Bu söz tamamlanmadı ve bende velilere ait dünya ve ahirette bile olmayan bir makam sevdası kaldı. Şarani sonra gizli sesten ne anladıklarını uzun uzadıya açıkladı ve bunu şu şekilde izah etti: Vahyin mertebelerini tam bilmeyenlerin, bunun peygamberlere gelen bir vahiy olduğunu zannetmeleri endişesiyle şunu söylüyorum:

Bil ki, anlatılan bu gizli ses; ya melek, ya veli, ya cinlerin salihlerinden birisi veya Hızır'dan ya da başkasındandır. Çünkü Hızır hayattadır, ölmemiştir. Biz onunla ve Mehdi ile buluşan ve onlardan toplumun istikametini öğrenen kimselerle beraber olduk.

Sonra Şarani vahyi kısımlara ve çeşitlere ayırdı. Kehaneti, onun en aşağı derecesi olan zecri ve ikisi arasında peygamberlere has dinî, şer'î vahyi bu kısımlardan saydı.

Sonra şunu söyledi: İhvandan birisi kendisinden, işitmiş olduğu bu gizli sesten anlamış olduğu ibadet adabı, ilim adabı, fakirlerin adabına dair genel ve özel bir yazı yazmasını, her gruba, gayelerinde musallat olan hile ve desiselere dair bilgi vermesini istedi. Çünkü şeytan onları daima gözetlemektedir. Allah'ın kulları içinde onun şerrinden kurtulan pek azdır. Bu ifadeler bizim için delildir.

Ben diyorum ki: Bu kitabın yazılmasına dayanak yaptığı bu gizli ses, aynı şekilde şeytanın hilelerindendir. Çünkü bu iddia masum dine aykırıdır. Bu kitapta dine aykırı daha pek çok şey vardır. Tabakat *kitabı da öyledir. İçindeki şeytani vahiy sebebiyle bu kitap dinin köklerini ve dallarını (usul ve füruunu) en çok ifsat eden kitaplardandır. Milyonlarca Müslüman, evliya diye isimlendirdikleri bu kimselere ibadet etmek ve onlardan nakledilen şeytani ifadeleri tasdik etmek suretiyle şirke düşmüşlerdir. Onlar bu sahtekârlara, gaybı bilme, kerametler ve cinleri kullanma yoluyla ihtiyaçları giderme iddiasında bulunan kimselere uymaktadırlar. Modern ilimleri öğrenen ve bağımsız eğitim gören başka bir Müslüman grup da bunlar yüzünden, diğer dinler gibi İslam'ın da hurafe dini olduğuna inanır oldular.*

Ayrıca tasavvuftan doğan yeni din mezhep davetçileri arasında, propagandalarına modern medeniyet elbisesi giydirenler olmuştur. Bahâiler, Kadıyaniler ve Ahmediler gibi bu propagandacılar bu fikirlerini Batı ülkelerinde de yayıyorlar. Bütün cazibeleri de; vahdet-i vücutçuluk ve diğer yollarla vahiy ve ilahlık iddiasında bulunanların tasavvufi tevillerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim biraz önce bunlar anlatılmıştı.

Allah İslam ümmetini; ifrat ve tefrit, tatil ve şirk mensupları arasında dengeli bir ümmet yapmıştır. Bu ümmet sadece Allah'a ibadet eder. Son peygamber Hz. Muhammed'e gelen vahiyden başka hiçbir vahye inanmaz. Allah'tan gelen şeriat dışında bir dini benimsemez. Allah'ın Kitabı'nda belirtilen velayetten başka bir veliliği kabul etmez. Bu fesadın yaygın olduğu ülkelerde bu prensiplere bağlı olanlar da maalesef taraftarları az kişilerden olan cemaatlerdir. Şayet Allah bu topluluklara yardım etmemiş olsaydı, bu ülkelerde İslam yok olurdu.

Siyaset, Felsefe ve Tasavvuf Yoluyla İslam'a Bulaşan Olumsuzluklara Dair Ek Bir Değerlendirme

Bu tefsirin değerli okuyucusu! Samimi olarak sana özet şekilde açıklama zamanı geldi. Bu söyleyeceklerim; tam yarım asır boyunca elde edip uyguladığım ilim, amel, ibadet, riyazet, tasavvuf, tedris, tasnif, münazara ve tartışmalarımın meyvesi mesabesindedir. Dünya nimetlerinden hiçbir şey beni bu uğraşıdan alıkoymadı. Bunlar tecrübe ve ileri görüşten kaynaklanan ve Allah'ın dininin gerçeği ve din âlimleri üzerinde söylenmiş sözlerdir. Bunlar üzerinde samimiyetle ve tarafsız bir şekilde düşün. Dünya lezzetleri seni bunlar üzerinde ve dayandıkları esaslar üzerinde düşünmekten alıkoymasın. Çağdaş aforozlar, yaşayanların küçümsemesi, meşhur ölülerin takdisi, bunları söyleyenin gurur ve bencillikle suçlanması da seni bunlar üzerinde düşünmekten alıkoymasın. Şayet bu hususlarda bir şüpheye kapılırsan kaynaklarına ve delillerine veya bunların yazarına müracaat et, ona sor. Fakat maksadın sadece hakkı öğrenmek olsun. Taassup ve tartışma, bir mezhep veya gruba mensubiyet duygusu olmasın.

Birinci Mesele: *Bu İslam dini, cahil ve ümmi bir toplum içinden çıkmış ümmi bir peygambere gelmiş ilahi bir vahiy eseridir. Bu peygamberin vazifesi bu ümmete Kitap ve Sünneti öğretmek, onları ilim, adalet ve faziletle artmaktır. Böylece onları bütün inkârcı kişiler, dinler, felsefeler ve medeniyetler için mürşit ve muallim haline getirmektir.*

Yüce Allah, peygamberinin ömrünün son demlerinde Kur'an'da ifade ettiğine göre, kulları için bu dini tamamlamıştır. Rasulullah'dan (s) sonra hiç kimsenin bu dine ne bir inanç, ne ibadet, mutlak olarak ne dini manada bir haram kılma, ne de medeni bir hüküm koyma yetkisi vardır. Ancak kaide ve nasslara dayanmak şartıyla ulü'l-emre tanınan içtihad izni bunun dışındadır. İnsanlar içinde bu dini en iyi bilip anlayan, ilim ve amelle en sağlıklı şekilde ona çağıran, insanlar arasında hak ve adaletle en iyi hüküm verenler, bu dini ümmi peygamberden alan bu ümmi ümmettir. Onlar Hz. Peygamberin (s) ashabı ve halifeleridir. Allah'ın rahmeti ve selameti onlara olsun. Bu durum, İslam'ın mucizelerinden birisidir. Şayet bu din, beşerin ortaya koyduğu bir sistem olsaydı, diğer beşeri ilim ve ameller gibi olurdu. Bunların prensipleri önce noksan olarak ortaya çıkar sonra gelişip, kademe kademe tekâmül ederdi. Beşeri ilimler konusunda değişmez kanun budur.

İkinci Mesele: *Kesin ilmî deliller, amelî şahitlerle sabittir ki, bu din Allah katından gelmedir. Müslümanlar bu dinin irşadıyla, bütün semavi ve dünyevi ve*

özellikle de insan cinsi, ilimleri, felsefesi, dinleri, sistemleri, kanunları ve milli davranışları hakkında tefekkür ve inceleme yolunu tuttular. Bütün bunlardan sonra birinci meselenin gerçekliği konusundaki ilimleri arttı. Din ilminde uzman olanlarca ittifak edildi ki; ümmi olan bu ilk Müslümanların tamamının veya çoğunluğunun kabul ettiği hususlar haktır, doğrudur. Dinin kesin nasslarına aykırı olan beşeri inançlar, düşünce ve fikirler bâtıldır. Kelamcıların bütün akli nazariyeleri ve sofilerin felsefi, ruhi keşifleri de böyledir. Müslümanların ve bütün beşeriyetin menfaati; dinin rehberliğini Kur'an'ın nasslarına, onları açıklayan nebevi sünnete, bidatler ve dini tefrikalar ortaya çıkmadan önceki ashabının, yakınlarının ve halifelerinin uygulamalarına indirgemektir. Sonra da ümmetin yerleşim merkezlerindeki müçtehit âlimlerinin yoluna tabi olmaktır. Ayrıca bu temel prensiplerden çıkmayan ve dinin kesin meselelerinden olmayan hususlarda birbirlerini hoş görüp, bunları mezhep, grup ve parti taassubuyla ayrılık ve kavga sebebi yapmamalarıdır. Aksi halde Yüce Allah'ın peygamberine söylediği şu sözün muhatabı olurlar: "Dinlerini parça parça edip, grup grup olanlara gelince; senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur."[528] *Böyle yaparlarsa şu tehditleri hak ederler:* "De ki: sizin üzerinize, gerek üstünüzden ve gerekse ayaklarınızın altından bir azap göndermeye, sizi grup grup ayırmaya, size birbirinizin hıncını tattırmaya kadir olan da yine O'dur. Bak iyice anlasınlar diye ayetleri yerli yerince nasıl açıklıyoruz."[529]; "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra bölünüp ihtilafa düşenler gibi olmayın. Onlar için büyük bir azap vardır."[530]

Üçüncü Mesele: *Şüphesiz ki bidatler bu ümmeti dinin esasları konusunda parçalamış, onu gruplara ayırmıştır. Böylece her grup kendi lider ve mezhebine uymayı, Allah'ın Kitabına, Rasulünün Sünnetine, salih geçmişlerin yoluna uymayı tercih etmiş ve bunu da şu teville yapmıştır: Kendi imamları Kitab ve Sünneti yorumlamada muhaliflerinden daha yetkilidir. Zira bunların bazıları keşifle, bazıları da masumiyetle (günahsızlık) desteklenmiştir. Dolayısıyla bunlar, taklit edilmeye ve uygulamaya daha layıktırlar. Hâlbuki en doğru bilgi taklitle değil, delille elde edilir. Biz nassları ancak lügat kaidelerine ve tatbikata göre anlarız. Yoksa tevile dair koydukları terimlerle değil. Bu bölücü bidatlerin, üç çıkış noktası vardır. Bunlar; siyaset ve otorite, aklî ilim ve irfan, ibadet felsefesi ve vicdan ve buna bağlı*

528 En'âm, 6/159.
529 En'âm, 6/65.
530 Âl-i İmrân, 3/105.

olarak ileri sürülen ve keşif olarak isimlendirilen gayb ilmi ve kâinata tasarruf iddiasını taşıyan yaygın kerametler. Bunların her biri hakkında kısa bilgi vereceğiz:

1- Devlet Siyaseti: *Bunun ilk çıkış noktası sahabe arasında olmuştur. Daha sonra en çok fesada yol açanı ise, Ehl-i Sünnet ile Şia arasında çıkmış olanıdır. Bu sebeple hilafet yıkılmış ve ümmetin hâkimiyeti pek çok yerde kaybolmuştur. Kötülükleri ise, geçici dünya menfaatleri için bunu sömürenlerin istismarında hâlâ gözükmektedir. Bu, siyasetin ortaya çıkardığı bir asabiyettir. Bunu ortadan kaldıracak yine siyaset olacaktır. Bazı Müslüman ülkelerde dini otorite kaybolmuş, bazılarında ise kısmen kalmıştır. Diğer bazısı da iki arada bir derededir. Burası, bu konuyu uzatmanın hem yeri değil, hem de uzatmanın bu zamanda bir faydası yoktur. Ancak şunu hatırlatıyoruz ki: Ehl-i Sünnete mensup olanlara, hilafetlerini ırkçılığa ve babadan oğula geçen bir miras haline çevirmeleri sebebiyle acemlerin cehaleti baskın gelmiştir. Zaafa uğradıktan sonra hilafeti güçlendirmek, öldükten sonra onu diriltmek için herhangi bir faaliyet göstermemişlerdir. Fırsat bulduklarında Katoliklerin Vatikan'da Papalık sistemi kurmaları gibi, hilafet için bir sistem kuramamışlardır. Ilımlı Şia'nın Zeydiye kolu, Yemen dağlarında imamlarının ardından yeni imam tayin edip ona bağlanarak ve onunla birlikte savaşarak bu konuya bağlılıklarını daha canlı göstermişlerdir. Bununla birlikte çağrıyı genişletmek için bir sistem kurmada, onu ilim, mal ve güçle desteklemede kusurlu davranmışlardır.*

Fakat müfrit Şia imamların günahsızlığına inanmak, Kitap ve Sünnetin açık nasslarını tevil etmekle İslam'ın esaslarına ters düşmüştür. Bu da insanı dinden çıkaran bütün bidatlerin temelidir. Neticede bu anlayış vahiy iddiasına, ilahlık davasına kadar gitmiş, böylece gizli ve aşikâr dinden çıkmışlardır.

2- Akli Nazariyeler ve Bu Nazariyelerin Nakli Nasslara Üstün Tutulması: *Bunun en zararlı ve en berbat şekli ise; başta imam Ahmed b. Hanbel gibi sünnete bağlı imamlarla, Mutezile ve Cehmiye kelamcılarının önderleri arasındaki kavgadır. Şayet Abbasi idaresi bir grubu diğerine karşı desteklemeseydi, bu kavga ve tefrika bu noktaya varmazdı. Fakat günümüzde pek çok İslam merkezinde bu kavga zayıflamıştır. Çünkü bazı grupları diğerlerine karşı destekleyen bir devlet kalmamıştır. İlim hürriyeti kökleşince, zafer ve başarı daima haklıların olmuştur. Geri kalan kelam ilmi de, nazariye ve prensiplerini bina ettiği Yunan felsefesinin ölmesiyle ölecektir. Zaten bu felsefe ölmüş ve tarihin ilmi mirasları arasına katılmıştır. Her ne kadar bazı İslami medreselerde geleneksel olarak devam*

etse de kelam ilmi de ölmüş sayılır. Tabii ki inancı, bu asrın ilim ve felsefesinden kaynaklanan şüphelere karşı savunacak yeni bir ilim eski kelamın yerini alacaktır. İlim ve felsefe ile dini inançlar arasında elbette ilişki ve birbirlerini güçlendirme çalışmaları devam edecektir. Nitekim geçmiş büyüklerimiz de böyle yapmışlar ve her birinin meyvesini devşirmişlerdir. Böylece görevini ifada dinin gücünü arttırmışlardır. Dinin görevi; hak ve adalet, hayır ve fazilet noktasında durdurarak nefsi arıtmaktır. Aynı şekilde görevini ifada ilmin gücünü de arttırmışlardır. İlmin görevi ise; kâinattaki ilahi kanunları ortaya çıkarmak, tabiat güçlerini insanların menfaatine sunmaktır. Nitekim Kur'an ve Hz. Peygamber'in şu sözü insanları böyle davranmaya yönlendirmiştir: "Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz." *Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.*

Kelamcıların tevilleri üzerinde kalsaydık iş kolaydı. Çünkü onlar bu konuda lügat kaideleri, fıkıh usulü ve hadis ıstılahlarına riayet ediyorlardı. Fakat modern ilim ve akli nazariyeleri Kitap ve Sünnetin sarih nassları önüne geçirmek isteyen yeni bir akım ve propaganda ortaya çıktı. Bu, kelamcıların söyledikleri gibi ne dil kaidelerine, ne de fıkıh usulüne uygun yapılıyor. Bilakis Kitap ve Sünnetin gösterdiklerini terk ediyor ve bunların gaye olmadığını ve zaten bunlardaki maksadın da anlaşılamayacağını söylüyorlar. Mısır'da bu dinsizliğe açıkça çağrı yapanların bazılarının kitapları basılıyor, bazılarının da makaleleri gazetelerde neşrediliyor. Ezher şeyhliği ise bunu benimsiyor. Zira meseleyi anlamıyor.

3- Keramet ve Keşif İddiası ve Bunun Dini İnançlar, İbadetler, Edepler, Dini Nasslar, Muamelat, Haram ve Helallerde Ölçü Sayılması: *Bidatler bu cepheden keçiboynuzu gibi küçük olarak doğmakta sonra büyüyüp kayaları süsen dağ keçilerinin boynuzları haline gelmektedir. Dirayet ve rivayet âlimleri bunlara karşı çıkmışlar, krallar ve halifeler onları desteklemişler, bunlar karşısında bidatler hezimete uğramış. Fakat ne zaman ilim zayıflayıp taklit haline dönüşüp, idare de cahili bir hanedanlık şekline girince, Şarani gibi, Ezher'in sofu âlimleri ve Kayıtbay gibi Mısır sultanları sebebiyle Müslümanlar Şeyh Muhammed Hudari gibilerinin veliliği önünde eğilmek zorunda kalmışlar. Daha önce de işaret edildiği gibi bu zat cuma günü minbere çıkıp insanlara şöyle hitap ediyor: "Şahadet ederim ki, sizin İblis aleyhisselamdan başka ilahınız yoktur." Sonra da minberden inip kılıcını çekiyor ve bütün insanlar mescitten kaçıyor ve ikindi vaktine kadar kimse camiye girmeye cesaret edemiyor. Bizzat Şarani'nin iddiasına göre bu şeytani veli aynı günde Mısır'ın muhtelif otuz mescidinde hutbe*

okumuş. Zira onlara göre bir veli şeytanlar ve cinler gibi çeşitli yerlerde aynı anda değişik şekillerde görülebilir. Hâlbuki bu ikisi arasındaki farkı göremiyorlar.

Kur'an'a hezeyanla karşılık veren, genelevde oturup fahişelere gelenlere Allah katında şefaat eden veliler de bu kabildendir. Bu adam, şeytani keşfi kendisine, mağfiret ve şefaatinin kabulü haberini getirinceye kadar genelevine gelenleri salmazmış. Eşeğe sarkıntılık yapmak da bunun kerametlerindenmiş. Bu küfür, şirk, dinsizlik, Kur'an'a meydan okuma, fâsıklık ve büyük günah işleme ona ve emsallerine göre Allah'ın velilerinin kerametlerindendir. Bu veliler için ne korku, ne de üzüntü vardır. Cehennem bekçisi Malik ile cennet bekçisi Rıdvan da onların emrine boyun eğermiş. Şarani bunları Desuki'den nakletti. Sözün özü; bunlar hem diri, hem de ölü halde dünya ve ahiret işlerinde tasarruf sahibidirler. Bu hurafeler, Mısır ve benzeri ülkelerde milyonlarca Müslümanın kalbinde yer etmiştir. Onlar dünya ve ahiret işlerinde bu velilere dayanmaktadırlar.

Bunların çoğunun bu işler için, açıklamakta olduğumuz ayeti ve Yüce Allah'ın şu sözünü delil getirirler: "Onlar için Rableri katında diledikleri her şey vardır." *(Zümer, 34) Onlar sanıyorlar ki bu hayali velilere, kendileri ve başkaları için ne isterlerse dünyada ve ahirette Allah hemen verecek. Yani onların iddiasına göre bu veliler içinde bütün kâinatta tasarruf sahibi olan ve her şeyi fark eden kutuplar vardır. Bunlar Allah'a iftira ve O'na şirk koşarak yüce Kitab'ını tahrif anlamınadır. Yukarıdaki ayet cennette, cennetliklerin mükâfatını bildirmek için gelmiştir. Yoksa hurafe ve hayalden ibaret veliler için değil.*[531]

Sözün özü; bu ümmetin salih geçmişlerinin yaptığı gibi pek çok insanı Kur'an'a ve onun tefsiri sayılan Sünnet'e sarılmaktan alıkoyan bu fitnelerin hiçbiri ne açık akli bir delile, ne de gizli bir keşfe dayanmaktadır. Şayet gerçekten bunlar İslam'dan ise, o zaman Rasulullah'ın (s) getirdiği İslam hâşâ noksanmış da sonra bunlarla tamamlanmış demek olur.

Nassları Akli ve İlmi Nazariyelerle ve Özellikle de Bâtınilikle Tevilin Bâtıllığı

Kelamcıları, nassları kendileriyle tevil ettikleri akli nazariyelerin bâtıl olduğu görüldüğü gibi, çağımız âlim ve filozoflarının bunlara bina ettikleri felsefi nazariyelerin bâtıllığı da ortaya çıkmıştır. Bu bilgin ve filozoflar kabul etmektedir ki; bu

531 *Geniş bilgi için bknz: Nahl, 16/30-32; Furkân, 25/15-16; Zümer, 39/33; Şûrâ, 42/20; Kâf, 50/31-35.*

gün kabul edilmiş olan bütün akli, ilmi ve felsefi nazariyeler, kendi konularında başkalarına göre daha çok tercih edilen nazariyelerdir. Yoksa bunlar, aksi söylenemeyecek kesinlikte sabit ve kesin ilmi hakikatler demek değildir. Bilakis bunların geçersizliği ispat edilebilir. Nitekim geçen asırlardan, yaşadığımız yirminci asra kadar kabul gören ve tercih edilen bu türlü nazariyelerin de batıl olduğu görülmüştür. Mesela günümüzde kâinatta bilinen madde ve kuvvete dair her şey, artı ve eksi elektronlardan meydana gelen özel bir terkibin görüntüsü olarak kabul edilmektedir. Bunlar proton ve elektron olarak ifade edilir. Bununla, madde ve kuvvete dair olan bütün eski nazariyeler yerle bir olmuştur. Öyleyse ilahi vahiy eseri gayb âleminden gelen ve rivayet ve delalet itibarıyla kesin olan dini bir nassı, bilinen bu âlem hakkında ileri sürülen beşer düşüncesinin mahsulü olan bir nazariye ile tevil etmek nasıl caiz olabilir? Geçmiş kelamcıların; akli nazariye, lügat kuralları ve şer'i ölçülere aykırı olmama şartına bağlı tevilleriyle günümüz âlimlerinin modern ilimlere aykırı tevilleri geçersiz olunca, bâtıni tevillerin geçersizliği elbette daha makuldür. Zira bunlar müfredatın, nahiv kaidelerinin ve beyan ilminin delalet etmediği bir dile dayanmakta, şer'i usullere, mütevatir bir icma ile sabit olan şer'i kaide ve esaslara tevile ve tahrife imkânı olmayan uygulamalara ters düşmektedir. Önceki dönemlerdeki Karamita İsmaililerin, onları takip eden Bahaiyye ve Kadıyaniyenin, Bahâ'nın ilahlığını, Mirza Gulam Ahmed'in peygamberliğini ileri sürenlerin tevilleri gibi... Bunlardan her biri Kur'an ve hadis lügatine aykırı olarak bu iki kaynağı yeni dinleri hesabına tevil ediyorlar. Maksat; insanların kendilerine uymaları ve takdis etmeleridir.

Dinde Keşifle Amel Etmenin Bâtıl Oluşu

Keşfe gelince; o, nefs-i nâtıkanın sabit ve devamlı olmayan bir çeşit algılamasıdır. Akli ve şer'i bir ölçü sayılmaz. Hata ve doğruluk ihtimali olan noksan algılamalardır. Bunların tabii sebeplerini öğrendin. Bunların bir kısmı fıtrî, bir kısmı da kesbî ve sanaldır. Çağımızda hipnotizma olarak bilinen, düşünceleri okuma ve nakletme olarak isimlendirilen hadisler gibi... Bunu telli ve telsiz telefonla haber ulaştırmaya benzetiyorlar. Böyle şeyler mümin, kâfir, fâzıl ve fâcir herkes için vaki olmaktadır. Müslüman sofiler bunların Hint ve başka sofiler tarafından da gerçekleştirildiğini itiraf etmektedir. Bunun, şeytanın bir hilesi olduğunu da söylemektedirler. Bunlar arasında şeytanî keşifle, hakikî keşif arasını ayırt eden pek az kimse vardır. Kesin nasslara uymayan keşiflere gerçek gözüyle bakılamaz.

"Nurani" diye isimlendirdikleri keşif konusundaki hata, karışıklık ve kuruntularına delillerden birisi de, bu iddiada bulunanların bu konudaki tenakuzlarıdır. Onlar bu konuda şer'i, hurafi ve teknik bilgilerinin farklı oluşuna göre farklı bilgiler öne sürüyorlar. Bunlardan bazılarının, keşiflerinde yeryüzünü saran Kaf dağından, dünyayı kuşatan yılandan bahsettiğini görürsün. Nitekim Şarani, Şeyh Ebu Medyen'in hayatını anlatırken bunları söylüyor. Tabii ki bunlar aslı astarı olmayan hurafelerdendir. Bazılarının da Yunan mitolojisi tarzında, keşfiyle ilgili olarak feleklerden, yıldızlardan bahsettiğini görürsün. Çokları da keşiflerinde uydurma hadislerden bahsederler. Onlara veya keşiflerine aldananlara hadis âlimleri itiraz edince hemen şöyle cevap verirler: Bu hadis her ne kadar sizin rivayetlerinize göre sahih değilse de, bizim keşfimize göre sahihtir. Bizim keşfimiz daha doğrudur. Çünkü yakin bilgiden kaynaklanmaktadır. Sizin bilginiz ise zanna dayanır. Sözün özü şudur: Durumu bu olan bir keşif ve keşif sahibi doğru söylemişse, şer'i nasslara, dini inanç ve hükümlere ters düşmedikçe kabul edilir. Fakat Allah'ın Kitabı'na ve Rasulü'nün Sünneti'ne inanan bir kimsenin bunlara aykırı bir şeyi kabul etmesi doğru değildir. Kitab ve Sünnet'le sabit olmadıkça, keşif gayb âlemiyle ilgili bir şey tespit etse de bu kabul edilemez. Böyle şeylerin size bir faydası olmaz. Cem'u'l-Cevâmi' *adlı eserde deniyor ki: İlham -onlara göre sahih keşif demektir- hüccet değildir. Zira duygu ve düşüncelerinde hatasız kabul edilmeyen insana tam güvenilmez. Bazı sofiler ise bu görüşe karşıdır. Onların karşı olmaları bir şey ifade etmez. Çünkü onlar nasslara aykırı davrandıkları gibi, usule de ters düşüyorlar.*

Kerametler Yanılmazlığa Delalet Etmediği Gibi Veliliğe de Delalet Etmez

Kerametler, olağanüstü hallerin bir çeşididir. Çeşitli din ve mezhep mensubu bütün kişilerden rivayet edilir. Kelam âlimleri dediler ki: Keramet, mümin-kâfir, fazıl, facir, peygamber ve sihirbaz herkesçe gösterilebilir. Ancak kimin vasıtasıyla gerçekleşirse ona göre isim alır. Peygamber eliyle gösterilen ve kendisiyle meydan okunana mucize, *peygambere tabi olan salih kişinin gösterdiğine* keramet, *daha gerideki müminlerinkine* maûnet, *kâfir ve fasığınkine ise* istidrac *denir.*

Sahih hadislere göre Deccal'in elinden harikulade büyük olaylar çıkacaktır. Bunlar arasında ölüleri diriltmek gibi, mucizeler arasında bile pek az olan hadiseler zikredilmektedir. Tasavvufun ârif önderleri dediler ki: Bir kimseyi, şer'i emir ve yasaklara riayet etmedikçe havada uçarken veya suda yürürken görseniz bile

onu önemsemeyiniz. Bu konuda net bir tutum içinde olmayanlar bile böyle söylemektedir. Şarani'nin, "el-Envâru'l-Kudsiyye" *kitabının üçüncü bölümünde şöyle deniyor: Keramet göstermek veliliğin şartı değildir. Şart olan, Allah'ın emirlerine sarılmak, yasaklarından kaçınmaktır. Davranışları Kitab ve Sünnet'e uygun olmalıdır. Başka hiç kimse inanmasa bile Kur'an böyle olanların veliliğine şahadet etmektedir. Bu tespit, ayetin tefsirinde belirttiğimiz gerçeğin aynısıdır.*

Şarani'nin karıştırdığı husus şudur ki; Tabakat kitabında velilerden aktardığı sözlerin, belirttiği velilik şartına uymamasıdır. Buna göre deli ve meczuplar bir tarafa, bahsettiği pek çok akıllı kimselerin bile veliliği suya düşmektedir. Zaten meczuplar ârif velilerden sayılmazlar. Zira onlar mükellef değildirler. Yine aynı kitabın birinci bölümünde şöyle deniyor: "Biz sofiyi havada bağdaş kurmuş vaziyette görsek bile bunu önemsemeyiz. Ancak bu kişi Allah'ın emirlerine uyar, Kitap ve Sünnette belirtilen haramlardan çekinirse bir değer ifade eder. Bu emir ve yasaklar mükellef olan herkese yöneliktir. Hiç kimse bu çerçevenin dışında değildir. Kim ki, iddiasında kendisini tasdik edecek bir alamet gözükmedikçe Allah katında şer'i sorumluluklardan azade olduğunu iddia ederse düpedüz yalancıdır. Mecnun olmadığı halde şer'i ölçüleri çiğneyen, dini hükümleri dikkate almayan ve hayali manada Allah'ın huzuruna, ehlullahın yanına vardığını söyleyen kimse gibi... Böyleleri hak kapısından kovulur, söyledikleri reddedilir. Fakih ve başkalarının böylelerine selam vermeleri haramdır." Fakat Şarani başka yerlerde bu gerçeğe ters düşüyor.

Sonra birinci babın sekizinci sayfasının sonunda şunları söylüyor: Bil ki; sofilerin tarikatı Kitab ve Sünnet'e uygundur. Kitab ve Sünnet'e aykırı hareket eden doğru yoldan çıkmıştır. Sofilerin önderlerinden Ebu'l-Kasım el-Cüneyd de böyle söylemiştir. Sanma ki onların hali bu zamandaki pek çok sözde sofinin halleri gibidir. Bu yüzden de onlar hakkında kötü zanda bulunuyorsun. Aslında onlar şeriatın sırlarını bilen, daima namaz kılan, oruç tutan, vera üzere yaşayan, Allah'tan korkan, O'na saygı gösteren kimselerdir. Nitekim onların hayat hikâyelerinde bunlar görülmektedir. Ancak bunlardan reddedilenler, altı nesil sonra geldikleri halde ilk mutasavvıflara benzediklerini söyleyenlerdir. Şayet her nesil tam olarak öncekilerin yolunda olduğunu iddia ederse bu kabul edilmez. Çünkü insanlar bu konuda nesil nesil geriye gitmiştir. Zaten Hz. Peygamber de şu hadisiyle buna işa-

ret etmiştir: "Nesillerin en hayırlısı benim dönemimde yaşayanlardır. Sonra kademe kademe onları takip edenlerdir."[532]

Ben diyorum ki; bu tasavvuf ikinci asrın sonlarında gözükmeye başladı. Mensupları arasında üçüncü asırdan itibaren sapmalar gözüktü. Hicri 202 senesinde (M. 817) vefat eden İmam Şafii diyor ki: Kişi sabahleyin sofuluk taslarsa akşama (veya ikindiye) mecnun olarak çıkar. Şafii'den sonra 241/855'de vefat eden Ahmed b. Hanbel, sofilerin büyüklerini dahi reddetmiş, Tevbe Sûresi'nde de açıkladığımız gibi, Hâris-i Muhâsibî'nin kitaplarını okumaktan bile sakındırmıştır. Kaldı ki Muhâsibî ilim ve amel yönünden Kitab ve Sünnet'e bağlıydı. Muhâsibî Hicri 243/857'de vefat etmiştir. Kendisi Bağdat âlimlerinin önde gelenlerindendi. Sofilerin efendisi Cüneyd ondan feyiz almıştı. Şarani, onuncu asır sofilerini altıncı nesil taklitçi sofiler saydığına göre, diyebiliriz ki o, beşinci asır sofilerini de reddedilecek ilk mukallit sofiler saymaktadır. Gazali İhyâ *kitabının* "Gurur" *bölümünde ilk mutasavvıfları taklit edenleri kınamış, onlardan bir grubu mükâşefe ehlinden saymıştır. Bu, beşinci asrın sonlarındaki durumdur. Gazali H. 505 yılında vefat etmişti. Kelam ve felsefe ilimlerinden ötürü tövbe etmiş ve kendisini sünnet ilmine vakfetmişti. Maliki olan İbn Hâc (ö. 737/1336)* Medhal *kitabında, kendi döneminde meşayih sayılan mukallit sofuları kınamış ve hoş olmayan hallerini açıklamıştır. Ayrıca keramet olarak nitelendirdikleri şeyleri de reddetmiştir. Bu tenkit görevini aynı asırda sünnetin en büyük önderi, bidatlerin kazıyıcısı Ahmed b. Teymiye üstlenmiş, bu konuda kendinden öncekileri geçmiş, kendinden sonrakilere de yeterli olmuştur. Kendisinin ve öğrencisi İbn Kayyim'in kitapları bu hizmeti görmüştür.*

Şarani'nin, adı geçen kitabın ikinci bölümündeki ilim bahsinde bâtıllar arasında söylediği gerçeklerden birisi de şudur:

"Bil ki: Gerçek anlamda peygamberlerin mirasını yayıp devam ettirenler muhaddislerdir. Şeyhimizin de belirttiği gibi onlar hadisleri Hz. Peygamber'e varan muttasıl senetlerle rivayet etmişlerdir. Tebliğ konusunda onların önemli payları vardır. Çünkü onlar vahyin nakilcileridir, tebliğde peygamberlerin varisleridir. Fakihler onların delillerini bilmeden onların mertebesine yükselemezler. Dolayısıyla peygamberlerle değil, halkla birlikte haşredilirler. Gerçekte âlimlik sıfatı ancak muhaddislere uygun düşer. Ahiret ehlinden olan âbidler, zâhidler ve diğerleri de şayet hadis ehli değilse fakihler gibidir. Onların da hükmü, hadis

532 Buhari, *Şahâdet*, 9, *Eymân*,10; Müslim, *Fadâilü's-Sahâbe*, 210; Ebu Davud, *Sünnet*, 9.

ehlinden olmayan fakihlerin hükmüdür. Halkla beraber haşredilirler. Onlardan sadece salih amelleriyle ayrılırlar. Nitekim fakihler de halktan sadece dünyada ayrılırlar, başka yerde değil."

Fakat zamanımızda büyük âlim olarak bilinen bazıları sözde sofilerin hurafelerini altıyla onuncu derecede, fakihleri taklit edenlerin derecelerini de beşinci derecede - yani daha aşağıda - görüyorlar ve onları hadise bağlı âlim, fakih ve hikmet sahiplerine üstün tutuyorlar. Hadisçilere ve onların yolundan gidenlere dil uzatıyorlar, aleyhlerinde yazıp çiziyorlar. Hatta bazıları daha da ileri giderek hadisle amel edenin zındık olduğunu söylüyor.

Önceki ve Sonraki Dönem Sofilerinin Selefe Tabi Olmanın Gereği Konusundaki Kararları

İlk dönem sofi şeyhlerinden tevatür yoluyla nakledildiğine göre, tarikatlarının esası Kitab ve Sünnet'e uymak ve biraz önce de belirtildiği gibi selefin yoluna uymaktır. Bu türlü görüşleri bazı sapık sofilerin sözleri arasında da görürsün. Bunlar bidatle hadisi birbirine karıştırıyorlar ve ilimlerini ölümsüz olan Allah'tan doğrudan doğruya aldıklarını iddia ediyorlar. Tefsir ve hadis âlimleri ise bilgilerini fakih ve kelamcılar gibi, ölmüş kimselerden alıyor, diyorlar. Zaten bidatin ve dinden çıkışın esası da budur. Şarani'nin Şeyh İbrahim ed-Desûkî'den hakla bâtılın karıştırıldığına dair naklettiği örneklerden birisi de şudur:

"Şeyh derdi ki; en güvenilir tefsir, seleften rivayet edilen tefsirdir, en kötüsü ise her asırda kalbe doğan ilhamla yapılanıdır. Bizim gönlümüzü bir şey harekete geçirse de, seleften bir işaret almadıkça biz bir şey söylemeyiz. Gönlümüzü bir şey harekete geçirirse, Rabbimize müracaat ederiz. Kitabı'nın manasını sorarız. O zaman ancak gönlümüze aktardığı kadar söyleriz. O takdirde bize tam teslim olunuz. Zira biz boş bir çömlek gibiyiz. İlim ise ancak Allah'ın ilmidir."

Ben de diyorum ki; içlerine doğan ve "varidat" diye isimlendirdikleri bu duyguların şeytanın vesveseleri değil de, ilahi ilham olduğunu biz ve onlar nasıl bileceğiz? Bilmediğimiz hususta onlara nasıl teslim olacağız? Hâlbuki daha önce de geçtiği gibi, sahih ilham bile delil değildir. Ayrıca Kitab ve Sünnet'e, selefin yoluna aykırılığını gördüğümüz, Bâtınilerin dinsizliğine, halefin uydurduğu bidatlere uygunluğuna şahit olduğumuz hususları niçin reddetmeyelim? Bizim ve onların hak kabul ettiğimiz, aksinin doğru olmadığına inandığımız hususlara aykırı şeyleri nasıl kabul edelim?

Buna göre ortaya çıkmıştır ki: Allah'ın korku ve üzüntü duymayacak olan dostları yine O'nun tarifine göre şunlardır: "Onlar iman edenler ve kötülükten sakınanlardır."[533]

Kur'an'ın belirttiği gibi onlar derece derecedirler. "Sonra biz Kitab'ı kullarımızdan seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi kendi nefsine zulmeder, kimi orta bir yol tutar. Yine onlardan kimi Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçer. İşte o büyük bir lütuftur."[534]

Bunlardan nefsine zulmedenler, bazı faziletleri terk etmek şeklinde de olsa Kitab'a uymada kusurlu davrananlardır. Orta yolu tutanlar ise, yasaklardan kaçınan ve emirlere şahsi planda uyan kimselerdir. Hayırlarda yarışanlar ise, nafilelerle Allah'a yaklaşan, faziletlerle kemale erişen, öğrenme ve öğretmeyi, edebi ve edeplendirmeyi bir araya getirip muttakilere önder olanlardır. İşte bu, şehitler ve sıddıklardan Allah'a yakın olanların derecesidir. Ondan önce de sağcılardan ve ebrardan olan salihlerin derecesi vardır. Vâkıa ve Mutaffifîn sûrelerine bak. Bunlarda şu ayetin açıklaması vardır: "Kim Allah'a ve peygamberine itaat ederse, işte onlar; Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salih kimselerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaştırlar."[535] *Bu, her rekâtta okuduğun şu duanın tefsiridir:* "Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet. Gazaba uğrayanlarınkine ve sapanlarınkine değil."[536]

Allah'ın âlemlere karşı hücceti böylece ortaya çıkmaktadır ki; bu din âlemlerin Rabbi Allah katından gelmiştir. Son peygamberi Hz. Muhammed'i vefat ettirmeden önce Allah bu dini tamamlamıştır. Şayet insanların, İslam konusunda gerek akli veya psikolojik yorumlarına yahut da keşif olarak ileri sürdükleri bidatlere dayanarak söyledikleri herhangi bir şey doğru olsaydı, Allah'ın bu dini tamamladığına dair şahadeti geçerli olmayacağı gibi, bu dinin başkası katından değil, sadece kendi katından gelmiş olması gerçeği de geçerli olmazdı.

Bu konuyu ele almamızdaki bütün maksadımız bu gerçeği ortaya koymaktı. Allah'a hamdolsun hakikat böylece ortaya çıkmıştır.

---

533 Yûnus, 10/63.
534 Fâtır, 25/32.
535 Nisâ, 4/69.
536 Fâtiha, 1/6-7.

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿65﴾ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿66﴾ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿67﴾

65- Ey Muhammed! İnkar edenlerin sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün kudret Allah'ındır. O her şeyi işitir ve bilir.

66- İyi bilin ki; göklerde ve yerde kim varsa hepsi Allah'ındır. Allah'tan başkasına tapanlar da gerçekte koştukları ortaklara tabi olmuyorlar. Onlar sadece zanna tabi oluyorlar ve onlar ancak yalan söylüyorlar.

67- Sizin için geceyi içerisinde dinlenesiniz diye yaratan, gündüzü de çalışasınız diye aydınlık yapan Odur. Şüphesiz ki, dinleyen bir topluluk için bunlarda nice ibretler vardır.

Yüce Allah, peygamberine velilerinin halini, sıfatlarını, onlara dünya ve ahirette vaat ettiği müjdeleri, müşrik düşmanlarına karşı yaptığı tehditte bir değişme olmadığı gibi, veli kullarına verdiği müjdeler konusunda da bir değişiklik olmadığını açıkladıktan sonra ki bu, bütün zaaf ve fakirliklerine rağmen dinine yardım edenlere, veli kullarına ve peygamberin kendisine yardımı da içerir. O zaman güç ve galibiyet henüz Mekke müşriklerindeydi. Çünkü onlar çoktular ve izzet çokluktadır, diyorlardı. Çoklukları ve servetleriyle aldandıklarından Allah'ın tehdidini dikkate almıyorlardı. Bu durum da tabii olarak Hz. Peygamber'i üzüyordu. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: "Ey Muhammed! Onların söylediklerinin seni üzeceğini elbette biliyoruz. Onlar aslında seni yalanlıyorlardı."[537] *Evet, Yüce Allah bütün bunları peygamberine açıkladıktan sonra onu teselli etmek ve kendisine ve dostlarına olan vaadini, kendine ve dostlarına düşman olanlara karşı olan uyarısını tekit maksadıyla şöyle buyurdu:*

"Ey Muhammed! İnkar edenlerin sözleri seni üzmesin." *Yüce Allah burada peygamberi, bu surede daha evvel geçtiği gibi müşriklerin kendisini ya-*

537 En'âm, 6/33.

lanlama konusundaki sözlerinden ötürü üzülüp gam çekmekten sakındırdı. Müşriklerin ne söyledikleri bilindiği için burada zikredilmemiştir. Yasağın sebebini ise Yüce Allah şöyle açıkladı: **"Çünkü bütün kudret Allah'ındır."** *Yani bütün güç, kuvvet ve yenilmezlik Allah'a aittir. Onsuz kimsenin en ufak bir gücü yoktur. Allah dilediğine izzet verir, dilediğini mahrum eder. Onların söylediği gibi galibiyet her zaman çoğunluğun olmaz. Nice az topluluklar Allah'ın izniyle çok topluluklara galip gelmişlerdir. Allah bu galibiyeti Peygamberi'ne, O'na iman edenlere ve onlara tabi olan velilerine vaat etmiştir. Nitekim şöyle buyurdu:* "Allah levh-i mahfuzda: 'Andolsun Ben ve peygamberlerim üstün geleceğiz' diye yazdı. Şüphesiz Allah güç, kuvvet sahibidir."[538]; "Gerçekten biz peygamberlerimize ve iman edenlere dünya hayatında da, şahitlerin şahitlik yapacağı kıyamet gününde de yardım edeceğiz."[539]; "Oysa izzet yalnız Allah'a, peygamberine ve müminlere aittir."[540]*Allah'ın gücü zatından kaynaklanmaktadır. Peygamber ve müminlerin izzeti ise O'nun sayesindedir. Nitekim şöyle buyurdu:* "Dilediğini aziz kılar, dilediğini zelil kılarsın."[541] *İmam Nâfi ayetteki* yahzünke *fiilini* yühzinke *şeklinde if'âl babından okumuştur. İkisi de aynı anlamdadır.* İnne'l-ızzete *ifadesi de,* enne'l-ızzete *şeklinde talil anlamında ve lam hazfedilmiş olarak okundu. Zaten çoğunluğun inne şeklinde okuması da beyan cümlesi olarak talil (sebep) ifade etmektedir.* **"O her şeyi işitir ve bilir."** *Yani onların hakkı yalanlamalarını, şirk iddialarını işitir, yaptıkları eziyet, hile ve düzenleri bilir. Neticede de onları zelil kılar, amellerini boşa çıkarır. Bu, birinci cümlenin içeriğine dair ikinci bir açıklamadır. Hz. Peygamber'i teselli etmek, O'na olan galibiyet vaadini vurgulamak, yalanlayanlara olan tehdidini tekit etmek için söylenmiştir. Sonra Yüce Allah, bütün gücün ve ceza yetkisinin kendinde olduğunu kanıtlamak için tenbih edatıyla başlayan başka bir beyan cümlesiyle şöyle buyurdu:*

"İyi bilin ki; göklerde ve yerde kim varsa hepsi Allah'ındır." *Yani tapanlar ve tapılanların hepsinin de Rabbi ve sahibi Allah'tır. Onlar O'nun kulu ve kölesidirler.* **"Allah'tan başkasına tapanlar da gerçekte koştukları ortaklara tabi olmuyorlar."** *Yani bu müşrikler sıkıntı anlarında Allah'tan başkasına dua ederek, musibetler esnasında yardım dileyerek, kendilerine yaklaşmak için adaklar, kurbanlar ve aracılar sunarak taptıkları putlara haddi zatında tapmış*

538 Mücâdele, 58/21.
539 Mü'min, 40/51.
540 Münâfikûn, 63/8.
541 Âl-i İmrân, 3/26

olmuyorlar. Çünkü onlar kullarının işlerini yönetmede, onlara fayda sağlamada, zararı gidermede Allah'a ortak olamazlar. Zira Allah'ın ortakları yoktur. **"Onlar sadece zanna tabi oluyorlar."** *Yani gerçekte onlar sadece zanlarına tabi oluyorlar. Onların zanları da şudur: Allah'ın velileri ve katında şefaatçileri olarak dua ettikleri varlıklar, kendilerini ve heykellerini Allah'a ulaşmak için aracı saydıkları varlıklardır. Çünkü onlar Allah'ı, kendi zalim ve zorba kralları gibi farz ediyorlardı. Bu krallara vatandaşlarından hiç kimse, muhafızlar, aracılar ve vezirler olmadan ulaşamazdı.* **"Ve onlar ancak yalan söylüyorlar."** *Hakikatten hiçbir şey ifade etmeyen bu zanna tabi olma konusunda yalan söylüyorlar. Ayette geçen* hurs *kelimesinin aslı; elde etmek, ölçü ve tartıya girmeyen şeyi takdir ve tahmin etmek, demektir. Ağaçtaki hurmayı, tarladaki ekini tahmin etmeye de* hurs *denir. Çünkü çok yanılma payı vardır. Bundan dolayı, yanılma ihtimalinin çokluğuna bakarak bu işe* hurs *dendi. Buna bina edilen tahmin, doğruya en uzak ve en zayıf tahmindir. Bunun misalini biraz önce vermiştik. O da, kullarının işlerini yönetmede Allah'ın, krallara benzetilmesi mantığıydı. Bu, şeytani bir kıyastır. Ben bunu İslam akaidi ve tevhid konusunda cahil pek çok kesimden işittim. Hatta bunu söyleyenler arasında alim ve paşa olduğu söylenenler de vardı. Evliya dedikleri aracıları hakkında söyledikleri şudur: Allah onları seviyor. Birisi birini severse O'nun aracılığını da sever. Böylece salih kulların Allah'a etkisini, arkadaş ve yakınlarının krallara karşı etkisine kıyas ediyorlar. Bundan dolayı onlar vasıtasıyla istediklerini elde edeceklerine inanıyorlar. Halbuki bunlar şu gerçeği bilmiyorlar: Allah'ın fiilleri, her şeyi kuşatan zatî ilmi, üstün ve adil hikmetine uygun olarak ezeldeki iradesi gereği cereyan eder. O'nun sıfatları kamil ve ezelidir. Olaylar onları etkilemez. O'nun bütün velileri, peygamberleri ve melekleri kendisinin emrindedirler.* "Onların yalvardıkları da, Rablerine hangisi daha yakın olacak diye vesile ararlar. O'nun rahmetini umarlar, azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı gerçekten korkunçtur."[542] *Hz. İsa, melekler ve diğerleri gibi kendileriyle Allah'a yaklaşmak üzere vesile edindikleri en yakın kimseler bile, Allah'ın rahmetini umup, azabından korkarak O'nun yardımını diliyorlar. Bunlar, kendileri olmadan saltanatları yürümeyen, onlarsız şehevi arzu ve istekleri tamamlanmayan kralların yardımcıları mesabesinde değildirler.*

"Sizin için geceyi içerisinde dinlenesiniz diye yaratan, gündüzü de çalışasınız diye aydınlık yapan Odur." *Bu ayet; yaratma ve yönetme veya*

542 İsrâ, 17/57.

tasarruf ve tedbir konusunda yanında bir aracı olması şeklinde Allah'ın hiçbir ortağı bulunmadığına dair önceki cümlenin içeriğinden anlaşılan mananın izahı mahiyetindedir. Yani Allah hiçbir yardımcı ve aracı olmaksızın kendi ilmi ve iradesi gereği ve hatta sırf yüce hikmeti ve yaygın rahmeti neticesinde sizin için zamanı ikiye ayırdı. Birincisi *gece ki; bunu uzun hareket ve yeryüzünde gezip tozmanızın ardından rızık talebinden doğan yorgunluğu giderip istirahat etmeniz için karanlık yaptı.* İkincisi *de gündüz ki; yeryüzüne dağılıp, bütün kazanç ve imar işlerinizi yerine getirmek ve Rabbinize şükretmek için Allah onu aydınlık yaptı. Ayette geçen* mubsıraten *ifadesi, gözlere maddi ve manevi görme imkanı veren anlamındadır. Maddi görmeye delil şu ayettir:* "Biz gece ile gündüzü kudretimizi gösteren iki alamet olarak yarattık. Gece alametini istirahatınız için ışıksız, gündüz alametini ise görüp geçiminizi sağlamanız için ışıklı yaptık..."[543] *İkinci yani manevi görme anlamına delil ise şu ayettir:* "Biz Semûd kavmine açık bir mucize olmak üzere dişi bir deve verdik."[544] *Yani peygamberlerinin doğruluğuna delil olacak ve kavramalarına yardımcı olacak bir mucize olarak... Şu ayet de aynı anlamdadır:* "Mucizelerimiz onlara gözle görünür bir şekilde gelince: 'Bu apaçık bir büyüdür' dediler."[545]

Kutrub'un belirttiğine göre Araplar; gece karanlık oldu, gündüz aydınlanıp ışıklandı anlamına azlama'l-leylü *ve* ebsara'n-nehârü ve edaâ, *derler. Kur'ân-ı Kerim'de gece ve gündüzün yaratılışı, idaresi ve insanlara faydaları konusunda pek çok ayetle hatırlatma yapılmıştır. Bu ayette ihtibak vardır. Yani gece ve gündüzün iki alametinden her biri; karşılığı veya tersi ötekinde ispat edilmek üzere hazfedilmiştir. Ayetin devamındaki cümlede de aynı durum vardır.* **"Şüphesiz ki, dinleyen bir topluluk için bunlarda nice ibretler vardır."** *Yani bu söylenenlerde, Allah'ın zatında ve sıfatlarındaki birliğine dair apaçık deliller, nice belgeler vardır. Tabii ki bunlar, Allah'ın hatırlatılan nimetlerini ve hikmetlerini anlamak ve düşünmek üzere dinleyen, kainattaki sağlam kanunları ibretle seyreden toplumlar için söz konusudur. Daha önce bahsedilen geceye münasip ayetlerin zikredilmesi-ki bunlar gündüze uygun ayetlere delalet etmektedir -en güzel icaz örneğidir. Şu ayetlerde görme ve işitmeye dair deliller itnab şeklinde bir araya getirildi:* "De ki: Ne dersiniz, eğer Allah geceyi sizin üzerinizde kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirecek olsa, Allah'tan başka size ışık getirecek olan bir ilah var

543 İsrâ, 17/12.
544 İsrâ, 17/59.
545 Neml, 27/13.

mıdır? Siz hala hakkın sesini dinlemeyecek misiniz? Yine de ki: Ne dersiniz, eğer Allah gündüzü sizin üzerinizde kıyamete kadar aralıksız devam ettirecek olsa, Allah'tan başka içinde istirahat edeceğiniz geceyi size getirecek bir ilah var mıdır? Siz hala gerçeği görmeyecek misiniz? Allah merhametinden ötürü sizin için geceyi ve gündüzü yarattı ki, geceleyin dinlenesiniz, gündüzün de Allah'ın lütfundan rızkınızı arayasınız. Umulur ki şükredersiniz."[546] *Bahsedilen hususları tefsir için burada itnab yapılması icazdan daha güzeldir. Tabii ki her ikisinin de belagat yönünden uygun düştüğü yerler vardır.*

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّـهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنْ عِندَكُم مِّن سُلْطَانٍ بِهَـٰذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّـهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿68﴾ قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّـهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿69﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿70﴾

68- Allah çocuk edindi, dediler. Haşa! Onu tenzih ederiz. O müstağnidir. Hiçbir şeye muhtaç değildir. Göklerde ve yerde bulunanlar hep O'nundur. Yanınızda O'nun çocuk edindiğine dair hiçbir delil yoktur. Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?

69- De ki: Allah'a yalan yere iftira edenler asla kurtuluşa eremezler.

70- Onlar için dünyada geçici bir menfaat vardır. Sonra dönüşleri yine bizedir. Sonra da inkar etmelerine karşılık onlara şiddetli azabı tattırırız.

Bu ayetler de, Allah'ı inkarın başka bir çeşidinin hikayesidir. O'na ortak koşmaya yakındır. Bu, Allah'a çocuk nispet etmektir. Bu inanca putperestler ve bazı ehli kitap katılmıştır. Allah onu ayrı bir konu olarak hikaye etti. Çünkü bu bağımsız bir konudur. Sonra da peşinden bu fikri iptal cihetine gitti.

"Allah çocuk edindi, dediler." *Müşrikler, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ettiler. Hıristiyanlar,* Mesih *Allah'ın oğludur, bazı yahudiler de* Üzeyr

546 Kasas, 28/71-73.

Allah'ın oğludur, dediler. Bu konu Tevbe Sûresi'nde geçmişti.[547] **"Haşa! Onu tenzih ederiz."** *Tesbih kelimesi, takdis ve tenzih anlamındadır. Yani Yüce Allah, ilahlığına ve Rabliğine uygun olmayan bütün noksanlıklardan münezzehtir. Bu kelime hayret makamında kullanılır. Burada iki manayı da cem etmek doğrudur. Yüce Allah bu tenzih ve taaccübün peşinden uydurdukları sözlerinin batıl olduğunu, bu konuda bir bilgileri olmadığını bildirdi.* **"O müstağnidir. Hiçbir şeye muhtaç değildir. Göklerde ve yerde bulunanlar hep O'nundur."** *Yani O, bizzat çocuk edinmekten müstağnidir. Çünkü yukarı ve aşağı alemde mevcut her şey O'nun mülkü ve kuludur. O, onlardan hiçbir şeye muhtaç değildir. Aksine her şey O'na muhtaçtır. Yaratıklardan hiçbiri O'na benzemez, O'nunla ortak özellik taşımaz. İnsan bazı yönlerden çocuğa muhtaçtır. İsminin ve neslinin devamı buna bağlıdır. Çocuklar kendisi ve aşireti için bir güç ve iftihar ettiği bir takımdır. Çocuklar aynı zamanda evin süsü ve eğlencesidir. İnsan, küçüklüğünde O'nunla oyalanır, büyüyünce akranlarına karşı O'nunla övünür. Ayrıca ihtiyaçlarını gidermek ve servetini arttırmak için çocuğa ihtiyaç duyar. Aciz ve fakir olduğunda O'nun beraberliğine ve yardımına muhtaç olur. Yüce Allah ise bu menfaatlerden hiçbirine muhtaç değildir. Çünkü O, ezeli ve ebedi olarak kendi kendine yeterlidir.*

"Yanınızda O'nun çocuk edindiğine dair hiçbir delil yoktur." *Ayette geçen* in *edatı nafiyedir.* Min *ise bu nefyi tekit için gelmiştir. Umum ifade eder. Sultan kelimesi ise delil ve belge anlamındadır. Cümle, onlara cahillik isnat etmekte, iddialarını reddetmektedir. Yani siz ilahi vahye, ilme ve akla dayanmaksızın söylediğiniz sözlere dair delil ve belge namına hiçbir şeye sahip değilsiniz. Dolayısıyla da bu akli delile karşı koyamazsınız. Bu akli delil ise; Allah'ın noksanlıklardan münezzeh olması, çocuk ve benzeri şeylere muhtaç olmaması, göklerde ve yerde var olan her şeyin sahibi olmasıdır.* **"Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"** *Bu ifade, en bayağı inkar ve cahilliğe karşı bir kınama ve susturma anlamı taşıyan bir istifhamdır. Bu cehalet ise; Allah hakkında bilmedikleri şeyleri söylemeleridir. Özellikle de bu sözü çürütecek ilahi vahiy ve ilmi delil geldikten sonra hala böyle söylemeleridir. Beydavi ve diğer müfessirler bu konuda şöyle dediler: Buradan anlaşıldığına göre, delile dayanmayan her söz bir cahillik ifadesidir. İnançların mutlaka kesin bir delile dayanması gerekir. Bu konuda taklit caiz değildir. Kafirlerden genel olarak, Hıristiyanlardan ise özel olarak çocuk edinmeye dair nakledilen hikayeler Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide*

547 Bazı tarihçilere göre Üzeyr (a) eski Mısır tanrılarından biri olan *Oziris*'tir.

ve En'âm sûrelerinde geçti. Bu iddiayı delillerle ve çeşitli üsluplarla ifade edilen belgelerle çürütüp iptal edecek şekilde konu başka bir surede ele alınacaktır. Uyarı ve tehdit, kınama ve azarlamayı da içeren bu üsluba dair Meryem Sûresi 88, 95 ve Enbiyâ Sûresi 27, 29. ayetlerine bakınız.

"De ki: Allah'a yalan yere iftira edenler asla kurtuluşa eremezler." *Allah'ın kendisi için çocuk edindiği iddiası, ayrıca haram ve helal kılma ve diğer şeri meseleler konusundaki mesnetsiz sözleri, velilik iddiaları ve Allah'ın kendilerini yaratıkların sırlarına vakıf kıldığı, onlara mülkünde tasarruf yetkisi verdiği şeklindeki sözleri bu iftiralar cümlesindendir. Bunların bir kısmı bu surenin 17, 59 ve 60. ayetlerinin tefsirinde geçmişti. Bu iftiraları sebebiyle onların ahiret azabından kurtulma, çocuk ve Allah'a eş koştukları ortakların şefaatiyle ahiret nimetlerinden faydalanmaya, bu ortakların cehennem azabına karşı kendileri için bedel olacaklarına dair olan ümit ve arzuları boşa gitmiştir.*

"Onlar için dünyada geçici bir menfaat vardır." *Bu ifade mukadder bir sorunun cevabıdır. Genel manada felaha eremeyeceklerini ifade etmektedir. Buna dünya menfaatleri de dahildir. Kendilerince geçerli olan bütün iftira çeşitleriyle Allah'a iftira edenlerin, bu zavallılar yoluyla elde ettikleri pek çok maddi ve manevi menfaatleri vardır. İnsanları çoğu her şeyi birbirine karıştıran bu liderlere boyun eğmektedir. Allah ise bunların sahip oldukları şeyleri az bir meta olarak ifade etmektedir. Yahut da onlar hakir bir dünya metaına sahiptirler. Bu kısa dünya hayatında bunlarla oyalanmaktadırlar. Bu menfaatin az ve değersiz oluşuna karine ile birlikte kelimenin nekre oluşu delalet etmektedir. Bazı menfaatler içinde geçen dünya hayatının kısalığı tecrübe ile sabittir. Kişi bu dünyada her ne kadar çok mala ve yüksek makama erişse de bunlar Allah'ın sadık ve muttaki müminler için ahirette hazırladıkları yanında pek azdır. Nitekim bu husus pek çok ayette de açıklanmıştır. Ayrıca bu nimetlerin zıddı olan felaketlere göre de bunlar önemsizdir. Bu durum şöyle ifade edilmektedir:*

"Sonra dönüşleri yine bizedir." *Öldükten sonra diriltilerek bize dönerler, bu dönüşte hesap, haşir ve amellerin arzından kaynaklanan korkular vardır.* **"Sonra da inkar etmelerine karşılık onlara şiddetli azabı tattırırız."** *Bizim ayet ve nimetlerimizi inkar etmeleri, bize iftiraları, elçilerimizi yalan saymaları veya hesaba dair deliller gösterildikten sonra onları yalanlamalarından dolayı onlar azabı hak ederler, bu hak ediş kendilerine zulmetmelerinden ötürü-*

dür. Yoksa biz onlara asla zulmetmeyiz. Allah'a dönüş ve bunu takip eden ceza bu ve başka surelerde geçmişti.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِن كَانَ
كَبُرَ عَلَيْكُم مَّقَامِي وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللّهِ فَعَلَى اللّهِ
تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُواْ أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءكُمْ ثُمَّ لاَ يَكُنْ أَمْرُكُمْ
عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُواْ إِلَيَّ وَلاَ تُنظِرُونِ ﴿71﴾ فَإِن
تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُم مِّنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلاَّ عَلَى اللّهِ
وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿72﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَنَجَّيْنَاهُ وَمَن مَّعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلاَئِفَ
وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُواْ بِآيَاتِنَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُنذَرِينَ ﴿73﴾

71- Ey Muhammed! Onlara Nuh'un haberini oku. Hani kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Eğer benim aranızda bulunmamı ve Allah'ın ayetlerini hatırlatmam size ağır geliyorsa, bilin ki, ben yalnız Allah'a güvendim. Siz de koştuğunuz ortaklarınızla bir araya gelip işinizi kararlaştırınız ki sonra işiniz size kapalı kalmasın. Sonra da hiç mühlet vermeden bana hükmünüzü uygulayın.

72- Şayet yüz çevirirseniz, bilin ki; ben sizden hiçbir ücret istemedim. Benim mükafatım yalnız Allah'a aittir. Bana Müslümanlardan olmam emredilmiştir.

73- Yine de onu yalancı saydılar. Biz de onu ve gemide bulunanları kurtardık. Onları yeryüzünün hakimleri yaptık. Ayetlerimizi yalan sayanları da suda boğduk. Uyarılanlardan yola gelmeyenlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak.

Bu yeni bir konu olup, surenin daha önce belirtilen hedefleriyle bağlantılıdır. Özet olarak belirtilen bazı konuların açıklanması itibarıyla bu tam bir bağlantı ifade etmektedir. Mesele Mekke müşriklerine ve etrafta bulunup da kendilerine mesaj ulaşan diğer münkirlere karşı şu delili ortaya koymaktır: Allah nasıl ki daha önce peygamberlerini, günahkar toplumlarına karşı muzaffer kılmış, onları

helak edip, müminleri kurtarmışsa, Hz. Peygamber ve O'na inananları da muzaffer kılacaktır. Nitekim bu sûrenin 13 ve 14. ayetinde de geçmişti: "Andolsun ki biz sizden önce nice nesilleri zulümleri sebebiyle helak ettik..." *39. ayette de onları reddederek ve hazırladığı azabı hatırlatarak şöyle buyurdu:* "Onlardan öncekiler de böyle yalan saymışlardı. O zalimlerin sonu nasıl oldu bir bak." *47. ayette de şöyle buyurmuştu:* "Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri geldiğinde aralarında adaletle hükmedilir. Onlara hiçbir haksızlık yapılmaz." *Bu ayet, Hz. Peygamber'in peygamberlik davasını ve Kur'an'ın kendi görüş ve sözü olmayıp, Allah katından geldiği iddiasında doğru olduğunu akli delillerle tasdik etmek, tevhid, peygamberlik ve ceza konularında belgeler ortaya koymak için gelmiştir. Bu hususlar çeşitli üsluplarla, beliğ tekrarlarla ve münkirlerin uyarılmaları tarzında ifade edilmiştir. Kısaca ifade edilen bu konularda onlara biraz detaylı bilgi verilmesi uygun olduğundan bu ayet öncekilere atfedilerek getirildi. Çünkü öncesiyle ilişkili ve onu tamamlar mahiyettedir. A'râf suresinde peygamber kıssalarının serdedilmesindeki tarzdan farklı olarak ifade edilmiştir. Çünkü orada ayet atıfsız olarak şöyle geldi:* "Andolsun ki, biz Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik."[548] *Çünkü kıssa burada müstakil olarak zikredilmiş, öncekini açıklamak ve detaylandırmak için gelmemiştir. Bu ayetlerin, öncekilerle ilişkisi ise direkttir. Zira genel konu çerçevesindedir. Dolayısıyla da belagatın felsefi, akli ve psikolojik boyutunu sağlayan ilmi hususiyetine delalet etmez. Yüce Allah şöyle buyurdu:*

"Ey Muhammed! Onlara Nuh'un haberini oku." *Yani ey Peygamber! Kavminden seni tekzip eden müşriklere, Allah'ın senden önceki peygamberleri yalanlayanlarla ilgili geçerli kanunu gereği kendilerini uyardığın cezayı onlara oku. Bu çok önemli olan Nuh'un haberidir.* **"Hani kavmine şöyle demişti: Ey kavmim! Eğer benim aranızda bulunmamı ve Allah'ın ayetlerini hatırlatmam size ağır geliyorsa, bilin ki, ben yalnız Allah'a güvendim."** *Yani hatırla ki, Nuh (a) onlara bu sözü söylediğinde derhal onu yalan saymışlardı. Biz de onları helak etmiş, Nuh'u ve beraberindekileri kurtarmış, onları yeryüzünde halifeler yapmıştık. Yani sen Hz. Nuh'un kavmiyle olan bütün macerasını değil de, bu kısmı anlat. (Çünkü olayın detayı bu sureden önce nazil olan fakat mushafta bundan sonra gelen Hûd suresinde ele alınmaktadır) Bu özel olayı Mekke müşriklerine anlat ki, Allah'ın, peygamberlerini kendilerinden önceki yalancılara galip*

---

548 A'râf, 7/59.

getirme prensibini bilsinler. Seni de onlara üstün kılacağımı idrak etsinler. Böylece sana inanmayanlar çokluklarına ve güçlerine, sana iman edenlerin de zaaf ve azlıklarına rağmen bu yalancılar helak olsunlar, zayıf müminler de kavimlerinin ve diğer insanların yerine yeryüzünde halife olsunlar. Hz. Nuh, aralarında uzun müddet kalıp kendilerini tek Allah'a inanıp, O'na kul olmaya ve yüzünü ıslaha çağırınca O'nun bu konumundan usandılar, vaazından bıktılar ve O'nunla tartışmaya girdiler. O da onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Sizin aranızda bulunmam size güç gelip zorunuza gittiyse yani sizi Rabbinize ibadete çağırmam, birliğine, ibadet ve şükrüne delalet eden ayetlere inanmanız gerektiğini, mümin muttakilere olan sevabını ummanız müşriklere karşı azabından korkmanız icap ettiğini hatırlatmam sizi sıktıysa bilin ki ben sadece Allah'a dayandım. Ayette geçen tezkîr *kelimesi, insana iç ve dış dünyasındaki ayet ve belgelerle bir şeyi bildirmenin genel ifadesidir. Böylece akıl bu delilleri kavrasın, fıtrat gereğini yapsın ki, bunların açıklanması bir hatırlatma olsun veya bunu nazari olarak biraz kavrayan kişi için bir hatırlatma olsun da bilgisi pratiğe dönüşsün.* Tezkîr *kelimesi, işlerin neticesini de kapsayan vaaz ve nasihat için de kullanılır. Nitekim Hûd Sûresi'nin 34. ayetinin tefsirinde belirtilecektir.* "Ben size öğüt vermek istesem de benim öğüdüm size fayda vermez." *Ben sizin küçümsediğiniz müminlere değil, sadece Allah'a dayandım. Benim konumum size zor geldiyse ve beni öldürüp benden kurtulmak istiyorsanız ben, beni peygamber olarak gönderen Allah'a güvendim, gücüm nispetinde görevimi yerine getirdikten sonra sadece O'na dayandım.* **"Siz de koştuğunuz ortaklarınızla bir araya gelip işinizi kararlaştırınız ki sonra işiniz size kapalı kalmasın."** *Oruç, sefer ve başka bir konuda tereddütten kurtulup kesin karar verince kişiye, ecmaa'l-emra ve ecmaa aleyhi denir. Aslının; dağılan sebep ve öncüllerin toplanması olduğu da söylendi. Toplumun tamamı bir konuda ittifak edip, hiç kimse ayrılmayınca ecmaa'l-kavmü ale'ş-şey'i denir. Buna göre ayetin manası şöyledir: Yapacağınız iş konusunda Allah'tan gayri taptığınız ortaklarla birlikte karar verin, ayrılığa düşmeyin. Şu anlama geldiği de söylendi: Sandığınız gibi size yardım etmek üzere ortaklarınızı da çağırın. Nitekim ben de Rabbimi çağırıyor ve O'na güveniyorum. Yapacağınıza birlikte karar verin ki, uygulamada tereddüde ve karışıklığa meydan verecek bir kapalılık söz konusu olmasın. Net bir neticeye varın ki, hata veya doğruluğu konusunda bir tereddüt hasıl olunca uygulamadan vazgeçmeyesiniz.*

"Sonra da hiç mühlet vermeden bana hükmünüzü uygulayın." *Yani herhangi bir karışıklık ve kapalılık kalmayıp iş netleşince ve üzerinde ittifak hasıl*

olunca hemen uygulamaya geçin. Ayetteki kadâ *kelimesi; bir şeyi yerine getirmek, uygulamak ve tamamlamak anlamına gelir. Bu manalara ait ayetlerden deliller şunlardır:* "Musa süreyi tamamlayınca."[549]; "Kimisi adağını yerine getirdi."[550]; "Zeyd kadınla ilişiğini kesince."[551] Kadâ *fiili* ilâ *ile teaddi ederse, bir şeyi fiilen ilişkili olduğu şeye ulaştırıp bitirmek anlamına gelir. Nitekim şöyle buyurulmuştur:* "Şayet Allah, insanların iyiliği acele istemeleri gibi kötülüğü de acele verseydi, kendilerine tanınan süreleri bitirilmiş olurdu."[552] İlâ *harfi cerriyle teaddi ettiğinde bir şeye hükmetmek, haberi ulaştırmak anlamına da gelir.* "Biz İsrail oğullarına kitapta bildirdik."[553]; "Lut'a, sabaha karşı kavminin köklerinin kesileceğine dair emri bildirdik."[554] *Artık bütün hazırlıklarınızı tamamladıktan sonra bana karşı yapacağınızı erteleyerek bana sakın zaman tanımayın, yapacağınızı hemen yapın.*

Bu ayet, Kur'an'ın, ifade yönünden en beliğ, psikolojik açıdan pek çok manayı bir araya getirme açısından en zengin ayetlerindendir. Peygamberlerin iman derecesini, Allah'a güvenlerini, cesaretlerini ve dünyada Allah'tan gayri bütün korku sebeplerini, O'nun dışındaki ümit kapılarını küçümseme noktasından da en veciz ayetlerdendir. Aynı zamanda son peygamberin, kavmi ve öncekilerin kavimleri konusunda Allah'ın kanunları açıklaması, Rabbinin vahyiyle onlara nasihatte bulunması da bu vecizliği göstermektedir. Ayette Hz. Peygamber'in durumu ve müşrikler içindeki konumu, Hz. Nuh'un, kavmi içindeki durumuna benzetilmiştir. Çünkü her iki toplum da çoklukları, güçlü oluşları, peygamberlerini tekzip etme ve küçümseme noktasından aynı durumdaydılar. Ayrıca iman edenler de fakir ve zayıf kimselerdendi. Diğer taraftan iki peygamber de yardım, zafer, hayırlı sonuç, kendilerini yalanlayanların helak olacaklarına, müminlerin ise kurtulacaklarına ve Allah'ın onları yeryüzünde halife yapacağına ve iktidar sahibi kılacağına dair kesin inanç ve itimat taşıyorlardı.

Ayet, belagat uzmanı Mekkelilere bu manaları tasvir etti. Nuh (a), çokluklarına ve kuvvetlerine rağmen kavmini -ümmetler tarihinin meşhur görüşüne ve mukaddes kitapların zahirine göre O'nun kavmi o zaman bütün insanlığı teşkil

549 Kasas, 28/29.
550 Ahzâb, 33/23.
551 Ahzâb, 33/37.
552 Yûnus, 10/11.
553 İsrâ, 17/4.
554 Hicr, 15/66.

ediyordu- kendisini öldürmek, işini bitirmek ve çağrısından kurtulmak için ellerinden gelen her şeyi yapmaya çağırdı. Bu çağrı, gücüne ve kuvvetine güvenen, Rabbinin vaadine inanan, O'na tevekkül eden bir kimsenin, tabii ve kesbi bütün vasıtaları kullanarak muradına erişmek isteyen aciz ve zayıf kimselere karşı meydan okuması gibi bir çağrıdır. Birinci derecede onlara ciddi bir azim ve güçlü bir irade ile işlerini planlamalarını emretti ki, aralarında bir ihtilaf çıkmasın. Ayrıca bu psikolojik ve kesbi güce, sahte ilah ve ortaklarına inanma gücünü de eklemelerini söyledi. Ciddi ve samimi bir azme bazen zaaf ve uygulamadan vazgeçmeyi gerektirecek bir kusur arız olabileceği için, ittifak ettikleri işte feshi gerektirecek bir kapalılık ve keder olmamasını tenbihledi.

Denirse ki; bir işte kesin azim sahibi olmak, o işi yapmaya sevk eden sebep ve kesin ilim hasıl olduktan sonradır. İş net olmazsa üzerinde ittifak da hasıl olmaz. Nitekim Şabanın otuzuncu gecesi kapalı olursa -hilal gözükmezse- Ramazanın ilk gecesi olarak oruca başlamak da caiz olmaz. Bundan dolayı Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Hilali gördüğünüzde oruca başlayın, yine gördüğünüzde bayram yapın. Hava kapalı olursa Şabanı otuza tamamlayın." [555] *Bir şey üzerinde ittifak, o konuda kapalılık olmadığını ifade eder. Peki ayette bunun tersinin söylenmesindeki hikmet ve bunun rütbe itibarıyla sonralık ifade eden* sümme *harfiyle atfedilmesindeki maksat nedir? Buna şöyle cevap veririm: Nuh peygambere komplo kurma konusundaki ittifakta bu işin kendi çıkarlarına olduğuna, daha kötü bir zarara tercih edileceğine inanmaları yeterlidir. Bu planı uygulamadan önce karşılarına planı terk etme veya bu konuda tereddüt geçirmelerine sebep bir durumun ortaya çıkması mümkündür. Bundan ötürü ileride kapalılık olmamasını belirten ve taciz ifade eden mezkur emri tekit için mübalağa gerekti. Belagat ise, sözün* sümme *harfiyle öncesine atfedilmesini gerektirdi. Çünkü matufun mertebesi bu işten ve bu işi gerekli kılan bilginin mertebesinden sonradır. Nitekim bu işin kararı ve uygulaması da birinci emir ve nehiyden sonra gelir. Bundan dolayı hem emir, hem de nehiy* sümme *ile öncesine atfedildi. Bu ikinci emir, mühlet tanıma yasağıyla tekit edilmiştir. Bunlar zaman ve derece itibarıyla aynı seviyede oldukları için genelde beraberlik ifade eden* vav *atıf harfiyle birbirlerine atfedilmişlerdir, aralarında tertip de yoktur.* [556]

---

555 Nesâî, *Sıyâm*, 8.

556 Ayetteki *birinci emir* (işinizi kararlaştırın), *birinci nehiy* (işiniz kapalı kalmasın), *ikinci emir* (hükmünüzü uygulayın) *ikinci nehiy* ise (mühlet vermeyin) ifadeleridir. (Çevirmen).

İmam Nafii vasıl hemzesi ve mim'*in fethasıyla,* fecmeû *şeklinde okudu. Buna göre mana; dağınık olanları toplayın, demektir.* Şürekâeküm *kelimesi de mefulü maah değil, öncesine atfedilen bir meful olmuş olur. Hasan, İbn Ebi İshak, Ebu Abdirrahman es-Sülemi ve İsa es-Sekafi ise* şürekâ *kelimesini merfu okudular. Buna göre mana; siz ve ortaklarınız karar verin, demek olur. Bu kıraat şazdır, ana mushafa aykırıdır. Namazda okunması caiz değildir. Ayrıca* akdû ileyye *ifadesi* efdû ileyye *şeklinde okundu. Bu, bir şeye doğrudan ulaşmak manasına gelir. Her ne kadar istenen mana aynı da olsa bu bir tahriftir.*

"Şayet yüz çevirirseniz, bilin ki; ben sizden hiçbir ücret istemedim." *Yani benim hatırlatmamdan ısrarla yüz çevirmeye devam ederseniz, zaten bu hatırlatmamdan ve diğer davet ve nasihat faaliyetlerinden ötürü sizden en ufak bir ecir ve mükafat istemedim ki, bunu ağır bulduğunuz için benden yüz çevireceksiniz yahut da bu ücreti alamayacağım için zarara uğrayacağım da sizin yüz çevirmenizden ötürü tasalanacağım.* **"Benim mükafatım yalnız Allah'a aittir."** *Yani size yaptığım çağrı ve hatırlatmamın sevabı ve ecri ancak beni peygamber olarak gönderen Allah'a aittir. Siz inanmasanız da, O benim emeğimin karşılığını tam olarak verir.* **"Bana Müslümanlardan olmam emredilmiştir."** *Siz Müslüman da olsanız, kafir de olsanız bizzat ben size yaptığım çağrıya boyun eğmekle emrolundum. Size emrettiğim hiçbir şeyi kendim terk edemem.* "Ben size yasakladığım şeylerde size aykırı davranmak istemiyorum."[557] **"Yine de onu yalancı saydılar. Biz de onu ve gemide bulunanları kurtardık."** *Nuh peygamber çağrısının doğruluğuna dair kendilerine sözlü ve fiili deliller getirdiyse de, inkarları durumunda hiçbir endişe duymadığı, imanları halinde de hiçbir beklenti içinde olmadığını belirttiyse de inkara devam ettiler. Biz de Nuh'u ve bu maksatla ve bizim emrimizle yapmış olduğu gemide bulunan müminleri kurtardık. Ankebût suresinde olduğu gibi, burada da gemi anlamına gelen* fülk *kelimesi müfret olarak gelmiştir. Aynı kelime çoğul ifadesi için de kullanılır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:* "Gemilerin orada suyu yararak akıp gittiklerini görürsün."[558] *Çoğul ile tekil arasındaki fark burada olduğu gibi* mevâhir *şeklinde bir sıfatla belirlenmemişse o takdirde karine ile anlaşılacaktır.* **"Onları yeryüzünün hakimleri yaptık."** *Yani az olmalarına rağmen onları münkirlerin yerine geçirdik.* **"Ayetlerimizi yalan sayanları da suda boğduk."** *Nuh kendilerini uyarıp, azapla tehdit ettikten sonra hala ayetlerimizi yalan*

557 Hûd, 11/88.
558 Nahl, 16/14.

saymalarından ötürü onları boğduk. **"Uyarılanlardan yola gelmeyenlerin sonunun nasıl olduğuna bir bak."** *Yani ey peygamber! Peygamberleri tarafından azapla uyarıldığı halde onu tekzipte ısrar eden kavmin akıbetini hem kafa gözü, hem de kalp gözüyle gör ve düşün. Seni yalanlamaya devam eden kavminin akıbeti de böyle olacaktır. Sana tabi olan müminler de öncekiler gibi kurtulacaktır.*

Müminlerin kurtulması ve yeryüzünde halife yapılmaları yalancıların boğulup, köklerinin kesilmesinden önce zikredildi. Zira uyarı ve müjdenin gerçekliğini ifade sadedinde iki yönden önemli olan müminlerin akıbetidir:

1- Peygamberi teselli etmek, O'nun ve müminlerin üzüntülerini gidermek. 2- Müjde ve tehdidin ikisini de gerçekleştirmeye Allah'ın gücünün yettiği bilinmekle beraber müjdenin hüccet oluşu bu konuda daha nettir. Çünkü bu, peygamber taraftarlarının azlığına ve kendilerinin çokluğuna aldanan tekzipçi müşriklerin beklentilerine tersti. Ayrıca bu durum, normalde genel felaketlerde alışılmış olanın da tersine cereyan etmiştir. Zira umumi felaketlerden, istisnasız olarak hayırlı ve hayırsız herkes eşit şekilde nasibini alır. Fakat Nuh peygamberden sonra gelen elçileri tekzip edenler hakkında cereyan eden ilahi kanun Mekke müşrikleri için bir derstir. Şayet müjde ve tehdit konusunda bütün tasarruf Allah'ın elinde olmasaydı, belirli bir azınlık yerine binlerce çoğunluk helak olmazdı. Kendilerini çoğunluktan ayıran özel sıfatlara sahip bu azınlığın kurtulması, peygamberlerinin haberini tasdik açısından daha önemlidir. Burada haberin bu şekilde getirilmesi bu manayı ifade etmek içindir. Zamirden ism-i mevsule geçişteki belagat inceliğini kavrayamayan araştırmacılar dediler ki: Bundan maksat, müminlerin sevincini öne almak, rahmetin azaptan önce geldiğini bildirmektir. Fakat bizim işaret ettiğimiz husus, sözün akışına uygun olarak da birinci hedeftir. Doğruları ilham eden Allah'a hamdolsun.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِن بَعْدِهِ رُسُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُم
بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِن قَبْلُ
كَذَلِكَ نَطْبَعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ ﴿74﴾

74- **Sonra O'nun ardından bir çok peygamberi kavimlerine gönderdik. Onlara apaçık deliller getirdiler. Ama onlar daha önce yalanladıkları şeylere inanacak değillerdi. İşte biz, haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz.**

Yüce Allah bu ayette, Nuh kavminin Nuh'a karşı olan tavrının izahını tamamlamak üzere peygamberleri tekzip edenlerin ibretli hallerinden başka bir ibret ve onlarla ilgili kanunlarından bir kanun açıkladı ki, Mekke müşrikleri belki bundan ibret alırlar da, Nuh ve diğer peygamber kavimlerinin başına gelenlerden nasıl sakınacaklarını bilirler. Zira sebebi bilinen her zarar ve kötülükten sakınmak mümkün olur. Tabii ki bu; inkar, zulüm ve düşmanlık gibi insanların isteğiyle gerçekleşen fiillerde bu fiillerin sebeplerinden kaçınıldığı takdirde mümkün olur.

"Sonra O'nun ardından bir çok peygamberi kavimlerine gönderdik." *Yani Nuh'tan sonra, kavimlerine O'nun gibi peygamberler gönderdik. Onların kavimleri de Nuh'un, kavmiyle ilgili haberinde bahsedildiği gibiydiler. Bundan dolayı kavim kelimesi, görüldüğü gibi müfret gelmiştir. Maksat ise; Hûd'un Âd, Salih'in Semûd kavmine gönderilmesi gibi her peygamberi kendi kavmine gönderdik, demektir. Onlardan hiçbir peygamber kendi zamanlarındaki bütün kavimler için gönderilmemiştir. Ancak Şuayb (a), kavmi olan Medyenlilere ve komşuları olan mü'tefike ashabına elçi olarak gönderilmiştir. Zira iki toplum da dil ve ülke olarak ortak özelliğe sahiptiler. Bütün insanlığa peygamber olarak gönderilen ise sadece Hz. Muhammed idi.* **"Onlara apaçık deliller getirdiler."** *Yani her peygamber kendi kavmine, anlayış seviyelerine ve akıl derecelerine göre çağrısının ve peygamberliğinin doğruluğuna delalet eden deliller getirdi.* **"Ama onlar daha önce yalanladıkları şeylere inanacak değillerdi."** *Fakat sonradan gelenlerinin, öncekilerin yalanladıkları şeylere inanmaları onların şanından değildi. İnkar sebebi de aynıydı. O da; liderlerin kibri, cahil halk tabakasının da baba dedelerini körü körüne taklitleriydi.* **"İşte biz, haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz."** *Yani onlar hakkında cereyan eden ilahi kanunlara benzer şekilde her kavmin azgınlarının kalplerini böylece mühürleriz. Ey Peygamber! Senin kavmin de onlar gibi olursa, onların kalplerini de mühürleriz.* "Sen bizim konumumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın."[559] *Kalbin mühürlenmesine gelince; bu, kökleşen inançlardan başka şeyleri ve arzularına aykırı hususlardan hiçbirini kabul etmemeleri demektir. Mesela mukallit cahil, inancının batıl olduğuna dair ilmi delili kabul etmez, inatçı da inadından ve psikolojik gururundan vazgeçmez. Bu kO'nunun detayı Nisâ, A'râf ve Tevbe surelerinde geçen ilgili ayetlerin ve Bakara suresinin başlarında geçen* "Allah onların kalplerini mühürledi" *ayetinin tefsirinde geçmişti.*

559. İsrâ, 17/77; Fetih, 48/22.

Bu azgınların sabit vasfı olan i'tidâ; nefsin arzularına uyarak hak ve adalet sınırlarını aşmak demektir. Bahsedilen mühürleme ise, düşmanlık sıfatı olarak ifade edilen psikolojik halin tabii bir alametidir. Yoksa insanları imandan alıkoymak için Allah'ın ceza olarak yarattığı yeni bir durum değildir. Şayet böyle olsaydı o zaman inkarlarında mazur sayılırlardı. Bu durum başkaları için ibret olmadığı gibi, bilakis kendi lehlerine de delil sayılırdı. Kureyş ve diğer Araplar, bu ayetten cebriyeci kelamcıların anlamadıklarını anladılar. Bu illetle malulün, sebeple müsebbebin tanımıdır ve her birinin devamının ötekinin devamına bağlı oluşuna dair Allah'ın değişmez kanunudur. Yoksa bu bizzat mühürleme ve kaçılması mümkün olmayan bir durum değildir. Bilakis bundan kaçmak mümkündür ve ihtiyaridir. Bu da inatçının inadını, taklitçinin taklidini bırakması ve delilin dayandığı gerçeği tercih etmesiyle olur. Arap müşrikleri bu gerçeği anlamışlar, çoğu kademe kademe İslam'a girmişler, körlüğü hidayete tercih edenler ise Bedir ve diğer savaşlarda helak olmuşlardır.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِن بَعْدِهِم مُّوسَىٰ وَهَارُونَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿75﴾ فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِندِنَا قَالُوا إِنَّ هَـٰذَا لَسِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿76﴾ قَالَ مُوسَىٰ أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هَـٰذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿77﴾ قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴿78﴾

75- **Onlardan sonra da Musa ile Harun'u mucizelerimizle Firavun ve kavmine gönderdik. Fakat onlar büyüklük tasladılar ve günahkar bir toplum oldular.**

76- **Onlara tarafımızdan gerçekler gelince; şüphesiz ki bu apaçık bir büyüdür, dediler.**

77- **Musa ise; gerçek size gelince O'na böyle mi diyorsunuz? Büyü müdür bu? Sihirbazlar zaten başarı elde edemezler, dedi.**

78- **Onlar da Musa'ya: Sen bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyden çeviresin de, yeryüzünde büyüklük yalnız ikinizin olsun diye mi bize geldin? Biz, ikinize de inanacak değiliz, dediler.**

Musa ve Harun'un Firavun ve Takımıyla İlişki Seyri

Bu, Musa ve Harun'un (a) Firavun'la ve takımıyla olan hikayeleridir. Tefsirlerinde de açıklayacağımız gibi bu hikaye mufassal ve tertipli 19 ayet içerisinde özet olarak ele alınmıştır. On dokuzun bu ilk dört ayetinde Firavun ve takımının imandan yüz çevirmelerinden ve Allah'ın Hz. Musa vasıtasıyla gösterdiği mucizeleri sihir olarak nitelendirmelerinden bahsediliyor. Onların Hz. Musa'yı yalan sayma gerekçeleri iki şeye dayanıyordu: 1- Hz. Musa'ya uymak onları babalarından alışageldikleri şeylerden alıkoyacaktı. 2- Kendi otoriteleri kalkacak, Hz. Musa ve kardeşi yeryüzünde yalnız başlarına yetkilerini kullanıp yararlanacaklardı. Bu, aynı surede Nuh kıssasında özet olarak ifade edilen durumun aynısıdır. Şimdi bu ayetlerin kısa tefsirlerine geçeceğiz.

"Onlardan sonra da Musa ile Harun'u mucizelerimizle Firavun ve kavmine gönderdik." *Yani kavimlerine gönderdiğimiz bu peygamberlerden sonra Musa (a) ve Harun'u (a) Mısır Firavununa ve devletinin erkanı konumunda olan kavminin ileri gelenlerine gönderdik. Tabii ki onlara tabi olan kıptilere de göndermiş olduk. Kıptiler onların köleleri konumundaydılar. Onların inkarlarına bağlı olarak münkir, şayet onlar iman ederlerse kıptiler de mümin olacaklardı. Biz onları A'râf ve diğer surelerde detaylı olarak anlattığımız dokuz mucizeyle desteklenmiş olarak göndermiştik.* **"Fakat onlar büyüklük tasladılar ve günahkar bir toplum oldular."** *Yani Firavun ve elebaşıları kibirlendiler. Yani kibir ve çalım yüzünden imana sırt çevirdiler. Halbuki Hz. Musa'nın getirdiklerinin hak olduğunu biliyorlardı. Çünkü geniş bir bilgiye ve sihir sanatına sahiptiler. Günah işlemekte de uzmandılar. Yeryüzünde fesat çıkarmada, haksızlıkta mahirdiler. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Vicdanlarında onların doğruluğuna kanaat getirdiği halde sırf haksızlık ve taşkınlık yüzünden onları inkar ettiler. Ama bozguncuların O'nun nasıl olduğuna bir bak."[560]

"Onlara tarafımızdan gerçekler gelince; şüphesiz ki bu apaçık bir büyüdür, dediler." *Gerçeklerden maksat, Rabliğe ve ilahlığa delalet eden ayetlerdir. Bu ayetler Hz. Musa'ya bizim vahyimizle gelmiştir. Bunlar Şuarâ suresinin*

560 Neml, 27/14.

başlarında ve diğer surelerde geniş şekilde açıklanmıştır. Bu ayetler, Firavunun onlara karşı öne sürdüğü Rablik iddiasını iptal etmiştir. Firavun onlara şöyle demişti: "Ben sizin en yüce Rabbinizim." "Sizin için benden başka ilah tanımıyorum." *Ayrıca Hz. Musa'nın doğruluğuna delalet eden ve O'na vahyedilen bu ayetlerin apaçık bir sihir olduğunu iddia etmişlerdi. Halbuki sihir batıl bir sanattır. Onlar da bunu en iyi bilen kimselerdi. Otoritelerini bu ayetlerle yıkacak olan Hz. Musa'ya nasıl tabi olacaklardı? Peki Hz. Musa onlara ne dedi?* **"Musa ise; gerçek size gelince O'na böyle mi diyorsunuz? Büyü müdür bu? Sihirbazlar zaten başarı elde edemezler, dedi."** *Yani sözlerine hayret ederek onlara şöyle dedi: Batıl sihir hilesinden en uzak ve doğruluğu apaçık olan bu gerçek için nasıl böyle söylüyorsunuz? Bu gerçekler size gelmiş, onları tanımış ve vicdanınızda bunların hak olduğuna inanmışken nasıl böyle söylersiniz? Daha öncesi delalet ettiği için ne söyledikleri belirtilmemiştir. Söyledikleri ise şudur:* "Bu ancak apaçık bir sihirdir." *Sözün sonrası da bunu açıklamaktadır:* "Bu bir sihir midir?" *Yüce Allah bunu inkar ve hayret ifadesi olarak söylemiştir. Yani sözünüzle gördüğünüz ve azametinden kalplerinizin titrediği bu ilahi ayetlerin, sizin ellerinizle gösterdiğiniz sihir benzeri bir şey olması mümkün değildir. Zaten sizce de bilinmektedir ki, sihirbazlar din çağrısında, devlet kurma ve sistem değiştirme gibi ciddi pratik bir işte başarılı olamazlar. Üstelik kendiniz güçlü, ben ise zayıf olduğum halde beni sihirbazlıkla suçluyorsunuz. Sihir göz boyama ve dalavereden ibarettir. Hemen rezil olup silinmeye mahkumdur. Hz. Musa'ya verdikleri şu cevap da buna işaret etmektedir:* **"Onlar da Musa'ya: Sen bizi babalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyden çeviresin de, yeryüzünde büyüklük yalnız ikinizin olsun diye mi bize geldin?"[561]**

Bu, takrir ve köşeye sıkıştırma anlamında bir istifhamdır. Hz. Musa'nın hayret ve inkar ifade eden sorusuna karşı yöneltilmiştir. İçeriği şudur: Sen bizi, babalarımızdan ve dedelerimizden miras aldığımız milli ve vatani dinimizden döndürüp çevirmek için geldiğini itiraf ediyor musun? Böylece biz senin dinine uyalım da dini başkanlık senin ve kardeşinin eline geçsin ve ayrıca buna bütün Mısır'da dünyevi iktidar ve saltanat avantajı da eklensin öyle mi? Yani demek istiyorlar ki; itiraf etmesen de senin bu davetten maksadın maddi ve manevi iktidarı ele geçirmekten başka bir şey değildir. Çağrı ve bundaki maksadı ifade eden özel hitabı

561 Ayette geçen *lefete* fiili, *an* harfi cerriyle teaddi eder. *İlâ* ile teaddisi bu ve başka ayetlerin manasına terstir. Bu, zamanımızın meşhur hatasıdır. *Lefete, sarafe* gibi hem *an*, hem de *ilâ* edatıyla teaddi eden bir fiil değildir.

sadece Hz. Musa'ya yönelttiler. Zira daveti bizzat yapan Hz. Musa idi. Kardeşi Hz. Harun'u ise davetin neticesine ortak ediyorlardı. Zira çağrı zaruri olarak ikisi arasında müşterekti. **"Biz, ikinize de inanacak değiliz, dediler."** *Yani biz size, babalarımızın hepimizce uyulan dininden çıkaracak ve gözdelerimizin nüfuzundan yararlandıkları saltanatımızdan ayıracak bir itaat ve teslimiyetle size uyacak değiliz -bu gözdeler, Firavun, O'nun devlet erkanı, yakınları ve diğer avanesi idi.- Bu iki gerekçe bütün zaman ve mekanlarda toplumları peygamberlere ve salihlere uymaktan alıkoyan iki önemli sebeptir.*

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿79﴾ فَلَمَّا جَاءَ
السَّحَرَةُ قَالَ لَهُم مُّوسَىٰ أَلْقُوا مَا أَنتُم مُّلْقُونَ ﴿80﴾
فَلَمَّا أَلْقَوْا قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُم بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ
سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿81﴾
وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ
﴿82﴾

79- Firavun: Bana bütün bilgin sihirbazları getirin, dedi.

80- Sihirbazlar gelince Musa onlara: Ortaya atacağınız şeyleri atın, dedi.

81- Onlar hünerlerini ortaya koyunca Musa: Sizin ortaya getirdiğiniz şey, sihirdir. Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır. Çünkü Allah bozguncuların işini düzeltmez.

82- Suçlular istemeseler de Allah, sözleriyle gerçeği ortaya çıkaracaktır, dedi.

Bu dört ayet, Musa'nın sihirbaz olduğu iddiasını desteklemek ve sihirle Allah'ın ayetlerini ayırt edemeyen kavmini O'na tabi olmaktan menetmek için Musa'nın çağrısına karşı Firavunun direnişinin özünü ortaya koymaktadır.

"Firavun: Bana bütün bilgin sihirbazları getirin, dedi." *Aslında bu, Firavun takımının O'nun huzurunda Musa ve kardeşine söyledikleri sözdür. Musa'nın, davetindeki ısrarını ve çağrılarına açıkça aldırış etmediğini gördüklerinde Firavun, adamlarına dedi ki: İlmi geniş, derin ve sihirde uzman bütün sihirbazları bana getirin. Başka bir ayetteki ifade ise şöyledir:* "Bütün bilgin sihirbaz-

ları sana getirsinler."[562] **"Sihirbazlar gelince Musa onlara: Ortaya atacağınız şeyleri atın, dedi."** *Anılan vasıflara sahip sihirbazlar gelip, Tâhâ ve A'râf surelerinde de belirtildiği ister önce kendisinin, isterse kendilerinin oklarını atmaları konusunda sihirbazları muhayyer bıraktıktan sonra onlara: Atacaklarınızı atın, dedi. Zira batılın iptali ve hakkın izharı buna bağlıydı.* **"Onlar hünerlerini ortaya koyunca Musa: Sizin ortaya getirdiğiniz şey, sihirdir."** *Yani onlar göz yanıltıcı ip ve bastonlarını ortaya attılar. Hz. Musa da onlara: Sizin getirip önümüze attığınız şeyler sihirdir. Benim Allah katından getirdiğim ve Firavun ve takımının sihir olarak tanımladıkları mucizeler ise sihir değildir, dedi.* **"Allah onu mutlaka boşa çıkaracaktır."** *Yani Allah bunun batıl olduğunu mutlaka insanlara gösterecektir. Çünkü bu uydurma bir sanattır. Yoksa harikulade bir alamet değildir. Bu cümle, Hz. Musa'nın bu sihrin sonuna dair kesin inancını ifade eden bir başlangıç cümlesidir. Kendinden öncesi için haber de olabilir. Buna göre takdir şöyledir: sihir olarak getirdiğiniz şeyi mutlaka Allah benim getirdiğim hak ile iptal edecektir. Bu hükmünü ise şöyle açıkladı:* **"Çünkü Allah bozguncuların işini düzeltmez."** *Bu genel bir prensiptir. Hakla batıl, salahla fesat arasındaki çatışmada Allah'ın kanununu açıklamaktadır. Sihir de bunun içindedir. Zira batıldır, fesattır. Allah bozguncuların işini düzgün yapmaz. Sihir de Firavun ve bozguncu kavminin işlerindendir.* **"Suçlular istemeseler de Allah, sözleriyle gerçeği ortaya çıkaracaktır, dedi."** *Yani halkın düzeni sağlayan hakkı sabit kılacak ve tekvini olan kelimeleriyle hakkı batıla karşı galip getirecektir. Bu, iradesinin gereğidir. Aynı zamanda peygamberlere vahyettiği teşrii kelimeleriyle de bu galibiyeti sağlayacaktır. Firavuna karşı bana zafer vaadi, kavmimi O'nun köleliğinden ve zulmünden kurtarma vaadi de bu kelimelerdendir. Firavun ve kavmi gibileri hoşlanmasalar da bu böyle olacaktır. Buna benzer ayetin tefsiri Enfâl Sûresi 7. ve 8. ayetlerde de geçmişti.*

562 Şuarâ, 26/37.

فَمَا آمَنَ لِمُوسَىٰ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّن قَوْمِهِ عَلَىٰ خَوْفٍ مِّن فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ ﴿83﴾ وَقَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنتُم بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنتُم مُّسْلِمِينَ ﴿84﴾ فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿85﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿86﴾ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَن تَبَوَّآ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿87﴾

83- Firavun ve ileri gelen adamlarının kendilerine kötülük yapmalarından korktukları için Musa'ya kavminden bir kısım gençlerden başkası iman etmemişti. Çünkü Firavun yeryüzünde ululuk taslayan ve haddi aşanlardandı.

84- Musa: Ey kavmim! Eğer Allah'a inanmışsanız ve O'na teslim olmuş kimselerdenseniz yalnız O'na güvenin, dedi.

85- Onlar da dediler ki: Allah'a dayandık. Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu için deneme konusu yapma.

86- Ve bizi rahmetinle o kafirler topluluğundan kurtar.

87- Musa'ya ve kardeşine: Mısır'da kavminiz için evler hazırlayın ve evlerinizi kıbleye yönelen birer namazgah yapın ve namazı kılın, diye vahyettik. Ayrıca Musa'ya: İman edenlere müjde ver, dedik.

Hz. Musa'nın İsrailoğullarına Yol Göstermesi

Bu beş ayet Hz. Musa'nın, kavmi İsrail oğullarıyla olan halini açıklama konusundadır. Allah onu, kavmini Mısır'dan çıkarması için göndermişti. Bu açıklama Hz. Musa'nın, Firavun ve takımıyla olan hikayesinin ardından gelmiştir.

"Firavun ve ileri gelen adamlarının kendilerine kötülük yapmalarından korktukları için Musa'ya kavminden bir kısım gençlerden başkası iman etmemişti."

İlk aklıma gelen; bu cümlenin, öncesine fe harfi ile atfı sebebiyet ve ayırım ifade etmesidir. Yani Firavun ve kavminin Hz. Musa'yı inkardaki ısrarları, sihirbazlarının kaybetmesi ve Hz. Musa'nın hak davasının onların batıllarına galip gelmesi sebebiyledir. Sonra Firavun Hz. Musa'yı öldürmeye azmetmişti. Nitekim Yüce Allah bunu şöyle haber veriyor: "Firavun: Bırakın beni, Musa'yı öldüreyim. O da varsın Rabbine yalvarsın. Çünkü ben O'nun, dininizi değiştirmesinden veya yeryüzünde bozgunculuk yapmasından korkuyorum, dedi."[563] *Fesattan maksadı, otoriteye karşı başkaldırmasıydı. Nitekim Firavun Hz. Musa'ya inanan sihirbazları katletmişti. Bütün bunlar Hz. Musa'nın kavmi olan İsrail oğullarının gönlüne korku salmıştı. Kavminden O'na ancak bir grup insan iman etmişti. Onlar da genç ve çocuk yaştakilerdi. Denildi ki; buradaki kavimden maksat Firavunun kavmiydi. Fakat onlardan Hz. Musa'ya inananlar imanlarını gizliyorlardı. Küçük olmayan ve mümin olarak kendisine tabi olmayan kimse için* âmene lehû *denmez. Ayette geçen* zürriyet *kelimesi küçük çocuklar anlamındadır. Ragıb dedi ki: Örfte zürriyet kelimesi büyük küçük herkes için kullanıldığı gibi, müfret ve cemi için de kullanılır. Fakat aslı çoğul anlamındadır. Bu gençler Firavun ve O'nun gözde adamlarının korkusu içinde iman ettiler. Firavunun bu adamları, kavminin korkak ve riyakar kimseleriydi. Firavun nezdinde O'nun isteklerini yerine getiren akıldaneleriydiler. Krallar i onların elebaşıları vasıtasıyla köleleştiriyorlardı. Firavunun adamları dendi. Fakat* meleihim *şeklinde zamir cemi getirildi. Zira kendisinden korkulduğu için büyüklük ifadesi olarak bu şekilde çoğul zamiri getirildi. Çünkü Hz. Musa'ya inanır ve dinine tabi olurlarsa kendilerini işkence ve baskıyla fitneye düşürmesinden korkuyorlardı. Fitne, bir şeyi yapmaya veya terk etmeye yöneltmek için yapılan zor imtihan ve baskıdır. Dinden döndürmek için yapılan baskı ve işkence için çok kullanılır. Bakara Sûresi 193. ayetin tefsirinde görüldüğü gibi.* **"Çünkü Firavun yeryüzünde ululuk taslayan ve haddi aşanlardandı."** *Durum şudur ki; Firavun Mısır ülkesinde zorba, baskıcı, hakim, despot ve azgın bir zalimdi. Korkulacak birisiydi. Ululuk taslamasından maksat; baskıcılığı ve zorbalığıydı. Nitekim Yüce Allah bu durumu şöyle hikaye etmiştir:* "Firavun kavminin ileri gelenleri şöyle demişti: Sen Musa'yı ve kavmini yeryüzünde bozgunculuk yapsınlar, seni ve tanrılarını terk etsinler diye mi serbest bırakıyorsun? Firavun da şöyle dedi: Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üstünde ezici bir güce sahibiz."[564]

563 Mü'min, 40/26.
564 A'râf, 7/127.

Firavun adalet ve rahmet hududundan; zulüm, katl, düşmanlık, azgınlık, hak tanımamak, halkı küçümsemek cihetine yönelenlerden oldu.[565]

"Musa: Ey kavmim! Eğer Allah'a inanmışsanız ve O'na teslim olmuş kimselerdenseniz yalnız O'na güvenin, dedi." *Hz. Musa, kavminden iman eden kimseleri irşat etmek ve onlara moral vermek için böyle söyledi. Zira onların fitne ve baskıdan korktuklarını görmüştü. Onlara söylediği şuydu: Ey kavmim! Eğer gerçekten Allah'a inanıyorsanız sadece O'na güvenin. Fiilen O'na teslim olmuşsanız O'nun vaadine de itimat edin. Amelle yani teslimiyetle doğrulanan iman gerçek imandır. Bu, söylendiği gibi O'nun bütün kavminin iman ettiğini göstermez. Allah'a iman, teslimiyeti içeren ve* "Müslümanlardansanız" *ifadesinde belirtildiği gibi Hz. Musa'ya tam teslim olmak anlamına gelmez. Zira onlar kurtulduktan sonra Hz. Musa'dan kendilerine putlardan ilah yapmasını istemişlerdi. Sonra da buzağı heykelini ilah edinip O'na tapmaya başladılar.* **"Onlar da dediler ki: Allah'a dayandık. Ey Rabbimiz! Bizi zalimler topluluğu için deneme konusu yapma."** *Yani emri yerine getirdiler. Zira ilahi vaadini yerine getirmesinin buna bağlı olduğunu anladılar. Zalimlerin fitnesinden koruması için fiilen dua ederek bunu açıkça ortaya koydular. Çünkü tevekkül imanın en büyük makamlarındandır. Ancak zorluklara karşı direnmekle tamamlanır. Dua ise sebeplere sarıldıktan sonra yapıldığında ancak doğru ve makbul olur. O da elinden geleni yapman ve Allah'tan gücünün yetmediği şeyleri kolaylaştırmasını istemenle elde edilir. Buradaki* fitne *kelimesi, fitne veren ve fitneye uğrayan manalarına gelebilir. Bununla onlar bir bakıma şöyle demiş oluyorlar: Ey Rabbimiz! Onları bize musallat edip bizi fitneye düşürmesinler. Onlar yüzünden fitneye uğramayalım ki, Peygamberimiz'e (s) uymaktan yüz çevirmeyelim veya onların şiddetli zulmü yüzünden kaçıp onu zayıf konumda bırakmayalım. Onları da bizim yüzümüzden fitneye düşürme ki, bizi galibiyetleri sebebiyle inkar ve inatları artmasın. Bu duruma bakıp, kendilerinin hak ve bizim ise batıl yolda olduğumuzu sanmasınlar. Tecrübelerle sabit ve makul olan şudur ki; kötü amel, fakirlik ve zafiyet gibi Müslümanların ve hak ehlinin kötü halleri onları kafirler ve batıl ehli için fitne mahalli ve konusu yapmaktadır. Zira bu durumda kendilerinin müminlerden daha hayırlı olduklarına inanmaktadırlar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur:* "Böylece Allah aramızdan bunlara mı lütufta bulundu? desinler diye biz onları birbirleriyle imtihan ettik. Allah şükredenleri en iyi şekilde bilmez

565 Kibriyanın manası da budur.

mi?"[566]; "Biz, sabreder misiniz diye sizi birbiriniz için bir imtihan vesilesi yaptık."[567] *Hak ehli haklarından nasıl mahrum olur ve Rablerinin nimetlerini nasıl inkar ederler?* **"Ve bizi rahmetinle o kafirler topluluğundan kurtar."** *Yani bizi onların hakimiyet ve baskısından kurtar. Zira kafirin hükmüne dayanılmaz. Bu duanın benzeri, söz ve davranışlarında Hz. Musa ve kavmini örnek verme babında Yüce Allah'ın şu ayetinde de görülmektedir:* "İbrahim ve beraberindekiler şöyle demişti: Ey Rabbimiz! Biz yalnız Sana güvendik, yalnız Sana yöneldik, dönüşümüz de ancak Sanadır. Ey Rabbimiz! Bizi kafirler için bir imtihan vesilesi yapma. Bizi bağışla. Ey Rabbimiz! Şüphesiz Sen çok güçlüsün, hüküm ve hikmet sahibisin."[568] *Bütün Müslümanlar bu örneğe, dönüşü yenilemeye, ibret alıp boyun eğerek bu duayı tekrarlamaya ne kadar da muhtaçtırlar. Çünkü kafirler topluluğu için fitne haline geldiler.*

"Musa'ya ve kardeşine: Mısır'da kavminiz için evler hazırlayın ve evlerinizi kıbleye yönelen birer namazgah yapın ve namazı kılın, diye vahyettik." Tebevvee'd-dâre *demek, evleri sabit mesken ve barınak yapın. İhtiyaç sebebiyle ayrıldıktan sonra oraları tekrar dönüş yeri yapın, demektir.* Bevveehâ *ise, onu başkasına barınak yaptı anlamındadır. Ayetteki hazırlayın ifadesi vahyettik ifadesinin tersidir. Çünkü vahyettik demek; onlara: Mısır'da kavminize evler hazırlayın ki onlar için sığınıp korunacak yerler olsun dedik, anlamındadır. Evlerinizi tek bir yöne çevirin. Lügatte kıble, insanın yöneldiği cihet, yüzünün doğrultusu anlamındadır. Namaz kıblesi de bu manadadır fakat daha özel mana ifade eder. Burada bu iki özel ve genel manayı birleştirmek mümkündür. Zira* "namaz kılın" *emri bunu mümkün kılmaktadır. Yani aynı yöne yönelerek bu evlerde namaz kılın. Çünkü aynı istikamete yönelmek kalplerin birliğini sağlamaya yardımcı olur. Hz. Peygamber de namazda safların sık tutulmasının hikmetini şöyle açıklamıştır:* "Dağınık olmayın. Yoksa kalpleriniz de dağınık olur."[569] *Bunun hikmeti şudur: Onlar bu sayede Hz. Musa ve Hz. Harun'un hepsine şamil tebliğini duymaya müsait olurlar. Böylece de Hz. Musa ve Hz. Harun'un gönderiliş sebebinin tahakkuku kolaylaşmış olur. Maksat onların Mısır'dan çıkarılarak Firavunun işkencesinden kurtarılmasıdır. Müfessirler, dönülmesi emredilen ve namazda esas olan kıblenin hangi cihet olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konu ancak*

566 En'âm, 6/53.

567 Furkân, 25/20.

568 Mümtehıne, 60/4-5.

569 Müslim, *Salât*, 133; Ebu Davud, *Salât*, 93.

nasla bilinebilir. Bu hususta ise açık bir nas yoktur. **"Ayrıca Musa'ya: İman edenlere müjde ver, dedik."** *Yani Allah'ın, kendilerini Firavunun ve zalim takımının fitnesinden koruyacağını ve onların zulmünden kurtaracağını müjdele, dedik. Allah burada müjdeleme emrini sadece Hz. Musa'ya tahsis etti. Çünkü bu vahiy kaynaklı bir emirdir. Tebliğ buna bağlıdır. Önceki emirde ise Hz. Harun'u Hz. Musa'ya ortak etti. Çünkü o, ameli bir tedbirdi. Hz. Harun o emri uygulamada Hz. Musa'nın yardımcı veziri konumundaydı.*

وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿88﴾ قَالَ قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿89﴾

88- **Musa: Ey Rabbimiz! Sen Firavuna ve ileri gelen adamlarına dünya hayatında ziynetler ve nice mallar verdin. Ey Rabbimiz! Neticede Senin yolundan saptırsınlar diye mi verdin? Ey Rabbimiz! Sen onların mallarını yok et, kalplerini sık. Çünkü onlar, o acı veren azabı görünceye dek iman etmezler, dedi.**

89- **Allah da: İkinizin duası da kabul edildi. Siz dürüst olun, bilmeyenlerin yoluna tabi olmayın, dedi.**

Bu iki ayet; Hz. Musa ve Hz. Harun'un hayatı ile Firavun ve kavminin Mısır'daki hayatı arasında ve Allah'ın Firavuna karşı Hz. Musa'yı galip getirmesi, İsrail oğullarını O'nun zulmünden kurtarması ve Hz. Nuh ile kavmi arasında olduğu gibi, ceza olarak Firavunu helak etmesi arasındaki irtibatı ifade etmektedir.

"Musa: Ey Rabbimiz! Sen Firavuna ve ileri gelen adamlarına dünya hayatında ziynetler ve nice mallar verdin." *Yani Hz. Musa İsrail oğullarını Mısır'dan çıkmak üzere dini ve dünyevi yönden hazırlayıp işi tamamlamak üzere Allah'a yönelerek ve kendisi ve kavmi ellerinden geldiğince sebeplere sarıldıktan sonra dedi ki: Ey Rabbimiz! Sen Firavuna ve kavminden sanatkar, çiftçi, asker ve hizmetçi sınıfına değil de, eşraf ve kodaman takımına altın gümüş, elbise, kap kacak, ev eşyaları, mobilyalar, çeşitli miktar ve cinste pek çok mal verdin. Onlar bu dünyevi hazlardan kof bir saltanat ve hesapsız bedeni zevkler uğruna istifade*

ediyorlar, bunları harcıyorlar. Bunları sonuçta kullarını hak ve adalete ve amel-i salihe sarılarak Senin rızana götürecek yolundan çevirmeleri için mi verdin? Zira ziynet; kibir, çalım ve insanlara tahakküme götürür. Çok mal onlara bu imkanı verir. İnsanlara boyun eğdirtir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: "Şüphesiz insan kendini müstağni görünce azar."[570] *Bu Mısır firavunlarının huyu idi. Halihazırda çıkarılmaya devam eden kalıntıları, defineleri, enteresan mabet ve heykelleri ve firavun mezarları buna tanıklık etmektedir. Bu kalıntıların çıkarılması benim bu ayetlerin tefsirini yazmam sırasında bile devam etmektedir. Bunlar Mısır Tarihi Eserler Müzesi'nde korunmaktadır. Batı başkentlerinin müzelerinde de benzerleri bulunmaktadır. Ayetteki* Liyüdıllû *kelimesindeki* lam'*a akıbet ve sayruret* lam'ı *denir. Kendisinden sonrakinin, kendinden öncesinin fiili bir neticesi olduğuna, lamın ilişkili olduğu fiili yapanın kastına ve bir sebebe bağlı olmadığına yani kasta bağlı olmaksızın sonucun öyle olacağına delalet eder. Nitekim şu ayette de durum aynıdır:* "Firavun ailesi ileride kendilerine bir düşman ve üzüntü kaynağı olacak çocuğu bulup aldılar."[571] *Fiilin gerekçesine delalet eden illet lamıyla akıbet lamının farkı ancak karineyle belli olur. Bazı müfessirler burada lamı illet manasına almışlar ve manayı istidraç şeklinde değerlendirmişlerdir. Buna göre mana şöyledir: İnsanları saptırsınlar da azaba müstahak olsunlar diye sen onlara ziynet ve mallar verdin. Bu anlamı şu cümle de desteklemektedir:* **"Ey Rabbimiz! Sen onların mallarını yok et."** *Bir şeyin izi kaybolup tanınmaz hlae gelince veya rüzgar izi silince* tamase'l-eseru *ve* tamesethü'r-rîhu *denir.* "Eğer biz dileseydik onların gözlerini silip düzlerdik. Onlar yollarda koşuşurlardı. Fakat nasıl görecekler?"[572] *Bu körlük ve gözden yararlanmamak anlamına da gelir. Nitekim yakında şu ayette de geçmişti:* "Onlardan sana bakanlar da vardır. Fakat körleri, hele basiretleri bağlanmışsa sen mi doğru yola ileteceksin."[573] *Müfessirler buradaki körlüğün göz değil, gönül körlüğü olduğunda ittifak etmişlerdir. Ayetin manası şöyledir: Ey Rabbimiz! Onların mallarını ekinlerine ve davarlarına inen musibetlerle yok et. Böylece kazançları, kârları, gelirleri azalsın. Neticede ihtiyaç zilleti çeksinler.* **"Kalplerini sık."** *Kalplerini mühürle, azabını hak edip hemen cezalandırman için kalplerinin katılığı, inat ve ısrarları artsın.* **"Çünkü onlar, o acı veren azabı görünceye dek iman etmezler, dedi."** *Bu cümle bir duanın*

570 Alak, 96/6-7.

571 Kasas, 28/8.

572 Yâsîn, 36/66.

573 Yûnus, 10/43.

cevabı veya onu tamamlayan nehiy sığasıyla gelmiş bir duadır. Yani bedduadır. Rivayet edildiğine göre Hz. Musa onlara bu şekilde beddua etmiş ve âdet üzere Hz. Harun da amin demiştir. Neticede Allah da onların dualarını kabul etmiş ve şöyle buyurmuştur: **"Allah da: İkinizin duası da kabul edildi. Siz dürüst olun, bilmeyenlerin yoluna tabi olmayın, dedi."** *Yani duanızı kabul ettim ve isteğinizi yerine getirdim. Siz yine de Firavun ve kavmini hakka davet işinde eskisi gibi devam edin. İsrail oğullarını Mısır'dan çıkarma işini de sürdürün. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre mana şöyledir: İstikamet emrini yerine getirin. Benim kainattaki tabii kanunlarımı bilmeyenlerin, peygamberlere olan vaadimi yerine getireceğime inanmayanların yoluna uyup da vaktinden evvel işin gerçekleşmesinde acele etmeyin. Vaktinde olmasını da gecikmiş saymayın.*

Hz. Musa ve Hz. Harun kıssasına dair Tevrat'ın huruç *kitabında da bizim söylediklerimize uygun ve bu duanın kabulüne dair bilgiler vardır. Buna göre Allah Mısır ülkesine ve halkına musibetler göndermiş, Firavun her musibet sırasında Hz. Musa'ya gelip bu felaketlerin kalkması için Rabbine dua etmesi için ricada bulunmuş, şayet felaketler kalkarsa Allah'a inanacaklarını söylemiş fakat Allah Firavunun kalbini katılaştırmış ve inkarda ısrar etmiştir. Biz bunları A'râf Sûresi 133. ayetin tefsirinde detaylı olarak açıkladık. Oradan da bileceksin ki; onların mallarının yok edilmesinin yani* tams'in *manasına dair söylediklerimize aykırı olan müfessirlere ait bütün sözler İsrailiyat kabilinden hurafelerdir ve Kâ'b b. Ahbâr ve benzerlerinin maksatlarına hizmet etmektedir. Bu maksatlardan biri de; Müslümanların Kur'an tefsirinde kendileri ve başkaları katında tarihçiler tarafından ilmi ve maddi delillerle ispat edilmiş gerçeklere aykırı şeyler görüp İslam'dan uzaklaşmalarını sağlamaktır.*

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتَّىٰ إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ آمَنتُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿90﴾ آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿91﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿92﴾

90- **Biz İsrail oğullarını denizden geçirdik. Firavun ve orduları da zulmetmek ve düşmanlık yapmak için peşlerine düştü. Nihayet Firavun boğulacağı sırada: Gerçekten ben İsrail oğullarının inandığından başka ilah olmadığına iman ettim. Ben Müslümanlardanım, dedi.**

91- **Şimdi mi iman ettin? Halbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun.**

92- **Bugün seni, arkandan gelenlere bir ibret olman için bedeninle kurtarıp koruyacağız. Doğrusu insanların çoğu bizim ayetlerimizden gafildirler.**

Bu üç ayet, hikayenin sonucuna ve yeryüzünün en güçlü kuvvetli devletine sahip Firavun ve kavmine karşı zatları itibarıyla zayıf olan Hz. Musa ve kardeşini galip getirmesine dair ibret ve dersi ortaya koymak için gelmiştir.

"Biz İsrail oğullarını denizden geçirdik." *Bir yerde yürümek ve orayı geride bırakacak şekilde kat etmek anlamında* câze'l-mekân, câvezehû *ve* tecâvezehû *denir. Aslında bir şeyin ortası anlamındadır. İkizler burcuna* cevzâ *denmesi gökyüzünün ortasında gözükmesi cihetindendir. Allah'ın onları denizden geçirmesinin anlamı; onların Allah'ın yardımı, kudreti ve himayesiyle denizi geçmeleri, demektir. Bu, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinde de geçtiği gibi Allah'ın, kavmi için denizi yarıp açmak suretiyle Musa peygambere ihsan ettiği ilahi mucizelerden bir mucizedir.* **"Firavun ve orduları da zulmetmek ve düşmanlık yapmak için peşlerine düştü."** *Yani onları dağıtmak veya en kötü şekilde köleleştirip işkence etmek için tekrar Mısır'a döndürmek üzere haksız ve düşmanca bir tutumla peşlerine düştüler ve yakaladılar.* **"Nihayet Firavun boğulacağı sırada: Gerçekten ben İsrail oğullarının inandığından başka ilah olma-**

dığına iman ettim. Ben Müslümanlardanım, dedi." *Yani Firavun onların peşinden suya dalıp boğulma raddesine gelince ve boğulmadan önce: Musa'nın (a) daveti üzerine İsrail oğullarının iman ettiği Rabbe ben de iman ettim, dedi. Bu da gösteriyor ki, deniz onu bir anda bürüyüp boğmamıştı. Daha önce Allah'ın ayetlerini inkar edip, Hz. Musa'ya karşı direnmişken şimdi Musa'ya inanan ve O'na boyun eğen toplumun bir ferdi olduğunu söylemişti. Böylece o, kalple tasdik anlamına gelen imanla, fiilen boyun eğip itaat anlamına gelen İslam'ı bir araya getirmişti. Artık krallık imtiyazı düşünmüyordu. Halbuki daha önce inkar ediyordu. Yani içten inansa da itaati gururuna yediremiyordu. Şu ayet de buna delalet etmektedir:* "Vicdanları da onların doğruluğuna kanaat getirdiği halde sırf haksızlık ve kibir yüzünden onları inkar ettiler. Artık bozguncuların O'nunun ne olduğuna bir bak."[574] *İnkar ettikleri şey Musa'nın (a) mucizeleriydi. Fakat sonuç ise işte budur. Firavunun iman iddiasına lisan-ı hal ile veya Cebrail vasıtasıyla şöyle cevap verildi:*

"Şimdi mi iman ettin? Halbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun." *Yani şimdi mi teslim oldun veya boğulmaktan kurtulma imkanı kalmadığı şu sırada mı itaat ve teslimiyet iddiasında bulunuyorsun? Halbuki daha önce kullara zulmeden ve yeryüzünde bozgunculuk yapanlardan biriydin. Artık şimdi Müslümanlık iddiası boştur. İmkan dahilindeyken bile İslamsız iman kabul edilmezken mecburiyet halinde nasıl kabul edilebilir? Zaten kabulünün de bir anlamı yoktur. Zira bu hal, sahibinin bir fiili değil, infialidir. Sözün özü O'nun Müslümanlığı şairin şu sözü gibidir:*

أتت وحياض الموت بيني وبينها   وجادت بوصل حين لا ينفع الوصل

"O'nunla arana ölüm havuzları girince geldi.
Gelmenin fayda vermediği anda cömertlik yapmaya kalktı."

Bu surede bunun gibi inkar sorusu geçmişti. O soru ilahi azap ve müjdeyi inkar sebebiyle Allah'ın azabını acele isteyen yalancılarla ilgiliydi. "Azap başınıza geldikten sonra mı inanacaksınız? İnanmayanlara: Şimdi mi inandınız? Oysa siz bunu acele istiyordunuz, denir."[575] *Buna dair bazı ayetler daha gelecektir. Bir toplumun tamamen yok edilmesi şeklindeki azap vaki olduğunda da iman*

---

574 Neml, 27/14.
575 Yûnus, 10/51.

fayda vermez. Ölüm anındaki imanın şahsa fayda vermediği gibi. Nitekim şöyle buyurulmuştur: "Kötülükleri yapıp da onlardan birine ölüm geldiğinde: Ben şimdi tövbe ettim, diyenlerin ve kafir olarak ölenlerin tövbesi makbul değildir."[576] *Açıkça bellidir ki, inkar ve isyandan tövbe etmek itaate dönüldüğü takdirde fayda verir. Bir şeyden fiilen ümit kesen birinin mücerret iddia ve isteğinde samimi olması düşünülemez. Belki de Firavun o esnadaki sözüyle; şayet Allah kendisini kurtarırsa Müslümanlardan olmayı murat etmiştir. Böylece Allah'ın kendisini kurtaracağını da ümit ediyordu. Nitekim kendinin ve kavminin başına bir bela geldiğinde şöyle diyor ve Allah da onu ve kavmini kurtarıyordu:* "Üzerlerine azap çökünce: Ey Musa! Sana verdiği söze göre bizim için Rabbine dua et. Eğer bizden azabı kaldırırsan andolsun ki sana inanacağız ve İsrail oğullarını seninle birlikte göndereceğiz, dediler."[577] *Fakat bu musibetler İsrail oğullarının Musa ile gönderilmeleri içindi. Yoksa inkarın en berbatı ve sahibinin adiliğine en çok delil olan inkar dahi ısrarın cezası olarak gelmemişti. İsrail oğullarının kurtulmasından sonra her şeye rağmen Firavunun başına gelen ceza inkarın cezasıydı.*

"Bugün seni, arkandan gelenlere bir ibret olman için bedeninle kurtarıp koruyacağız." *İbn Cerir et-Taberi bunu şöyle açıkladı: Yüce Allah Firavuna şöyle dedi: Bugün senin bedenini yüksekçe bir yerde tutacağız ki, helakini yalan sayanlar görsünler ve senden sonra gelenler ibret alsınlar da Allah'a isyandan, inkardan ve yeryüzünde fesat çıkarmaktan geri dursunlar.* Necve *kelimesi yüksekçe yer demektir. Evs b. Hicr'in beytinde bu şöyle kullanılmıştır:*

فمن بعقوته كمن بنجوته   والمستكنُّ كمن يمشي بقرواحِ

"Evinin civarında duran, yüksek yerinde duran gibidir.
Zelil olan ise su tutmayan güneşe yürüyen gibidir."[578]

İbn Cerir bilahare bu sözü söyleyenin ravilerini zikretti. Lügatçiler dediler ki; yüksek mekana necve *ve* necât *dendi. Bazıları da buna* mencâ *kelimesini eklediler. Çünkü yüksek yerde duran selden kurtulur. İbn Cerir'i ve diğer müfessirleri bu ayeti lügat açısından böyle bir tefsire yönelten sebep şudur: İnsanın boğulmaktan*

576 Nisâ, 4/18.
577 A'râf, 7/134.
578 Bu beyit, başka bir Evs'e nispet edilen ve yağmuru tasvirle ilgili bir kasideden alınmadır.

kurtulması demek, beden ve canıyla birlikte diri olarak sudan çıkması demektir. Nitekim yakında Nuh ve kavminin gemide kurtarılması olayında bu belirtilmişti. Bunun Kur'an'daki bütün kullanışı azaptan kurtulma anlamındadır. İsrail oğullarının Firavun ve takımının zulmünden kurtarılması gibi. Bazı müfessirler dediler ki; tenciye (kurtarma) tabiri bir aşağılama ve alay ifadesi olarak kullanılmıştır. Burada bedenin zikredilmesindeki hikmet, ibret alınması için salimen sudan çıktığını belirtmektir. Ayrıca denildi ki; bedenden maksat zırhtır. Zira lügatte beden zırh anlamına da gelir. Olayın ibret yönü ise şudur: Deniz O'nun bedenini dışarı atıyor ki, böylece boğulduğundan şüphe eden İsrail oğulları onu görüp ibret alsınlar. O'na tapan kıptiler de bundan ders alsınlar. Denildi ki, Firavunun zırhı biliniyordu. Çünkü altındandı. Yahut da O'nun telden yapılan zırhı üzerinde altından bir zırh da vardı. Fakat zırhlar, boğulanın dibe çökmesini gerektirir. Ancak dalga onu kenara atarsa müstesna... Bu cesedin daha sonrakilere ders olması yönü geneldir. O da; bu kıssanın anlatılma sebebi olan şahitliktir. Nitekim önceki kıssalar Allah'ın, peygamberlerine olan vaat ve düşmanlarına karşı olan vaîdinin gerçek olduğuna delalet etmektedir. Mekke'nin azgınları da bu kabil düşmanlardandır. Bu ayetler ve hatta bu surenin tamamı, başkalarından önce bu düşmanlara karşı ilahi delilleri ortaya koymak için inmiştir. Çünkü bunlar, davetin ilk ulaştığı kimselerdir. **"Doğrusu insanların çoğu bizim ayetlerimizden gafildirler."** *Bu cümlede müşriklere karşı bir tariz vardır. Sözün tekitli söylenmesi bunu göstermektedir. Çünkü gafletin çokluğu tenbihin güçlü olmasından anlaşılmaktadır. Mana şöyledir: Ayetler son derece açık olmasına rağmen onlar alabildiğine gaflet göstermektedirler. Ayetlerin sebepleri, neticeleri ve Allah'ın bu konudaki hikmetleri üzerinde düşünüp ibret almamaktadırlar. Hayvanların otlaklarına uğradıkları gibi gafil olarak bu ayetlerin yanından gelip geçerler. Bu ifadede gaflet, olayların sebep ve neticeleri üzerinde düşünmeme, ibret ve ders almak için Allah'ın bu konudaki kanunlarını keşfetme hususunda kafa yormama hali kınanmaktadır. Tuhaflık ise Kur'an ehlinin de bu gafillerden olmasıdır. Hayır, hayır! Kur'an gafillere karşı bir hüccettir. Onlardan beridir.*

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿93﴾

93- **Andolsun ki biz, İsrail oğullarını iyi bir yere yerleştirdik ve onlara güzel rızıklar verdik. Kendilerine bilgi gelinceye kadar ayrılığa düşmediler. Şüphesiz ki Rabbin, sonradan ayrılığa düştükleri hususta kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.**

Bu ayet; servet, kuvvet ve sayılarına aldanıp Hz. Peygamber'i yalanlayanlara ibret olması için Hz. Musa'yı inkar eden Firavun ve kavmine dair anlatılan kıssanın sonu ve bu konudaki ibretlerin nihayetidir. Halbuki Firavunun kavmi Mekke müşriklerinden hem sayıca, hem kuvvetçe, hem de ziynet ve servet itibarıyla çok ileriydiler. Allah'ın Hz. Musa ve ondan öncekilere uyguladığı kanun birdir. O'nun hikayesi de netice itibarıyla Nuh'un hikayesi gibidir. Fakat Allah'ın, rahmet peygamberi olan Hz. Muhammed'i galip kılması, verdiği sözü yerine getirmesi, şekil itibarıyla enteresan olmasa bile, netice itibarıyla en kamil ve kusursuz şekilde cereyan etmiştir. Zira Yüce Allah Hz. Muhammed'e (s) düşman olan müşrik elebaşıların çoğunu helak etmiş, diğerlerini de O'na boyun eğdirmiştir. Sonuçta Rasulullah'a (s) tabi olan müminleri muzaffer kılmış, onlara yeryüzünün en muazzam saltanatını bahşetmiştir. Daha önce Hz. Musa'ya verdiği hakimiyet yani Filistin'e hükmetme de bu saltanat cinsindendir. Yüce Allah şöyle buyurdu: **"Andolsun ki biz, İsrail oğullarını iyi bir yere yerleştirdik"** *biraz önce de belirttiğimiz gibi* mübevve' *kelimesi güvenilir ikamet yeri anlamındadır. Allah'ın onlara yaptığı vaadin doğruluğuna delalet ettiği için* sıdk *kelimesine izafe edilmiştir. Burası Filistin olarak bilinen Güney Şam ülkelerinden oluşan yurtlardır.* **"Ve onlara güzel rızıklar verdik."** *Yani Filistin'de onlara, kitapları olan Tevrat'ta süt ve bal akıtan topraklar olarak tanımlanan topraklar ve orada çeşitli meyveler, davarlar ve başka gelirler verdik ayrıca deniz ve kara avı imkanı sağladık. Daha evvel Yüce Allah'ın onlara İbrahim, İshak ve Yakub peygamberler diliyle bu mübarek toprakları vaat ettiğini açıklamıştık. Ayrıca yahudileri mahrum ederek bu toprakların tapusunu Araplardan alan İbrahim soyuna verdiğini belirtmiştik. Bu; öncelikle Allah'ın nimetlerini inkar etmeleri sonra Hz. İsa'yı tanımamaları ve daha sonra da hem Musa, hem de daha önceki peygamberler diliyle müjdelenen*

ümmi peygamber Hz. Muhammed'i tekzip etmeleri sebebiyle yapılan uyarıların doğrulanması demekti. Bu kO'nunun detayı A'râf suresinin tefsirinde geçmişti. Burada ise duruma şöyle işaret edilmektedir. **"Kendilerine bilgi gelinceye kadar ayrılığa düşmediler."** *Bazı müfessirlere göre buradaki bilgiden maksat ya Hz. Muhammed veya O'nun peygamberliği yahut da Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'an, Allah'ın din ilmi olarak gönderdiği en kamil ve eksiksiz kitaptır. Şu ayetler ehl-i kitabı reddetmek üzere gelmiştir:* "Lakin Allah sana indirdiği Kur'an ile şahitlik eder ki onu bilerek indirmiştir."[579]; "Bilin ki o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir."[580]; "Andolsun ki biz onlara bilerek açıkladığımız bir kitap gönderdik."[581] *Halbuki ehl-i kitap Hz. Peygamber daha gönderilmeden önce peygamberlerinin müjdelerine binaen O'nun geleceği konusunda hemfikirdiler. Fakat geldiğinde onu tanımadılar ve inkar ettiler. Başka müfessirler ise buradaki ilimden maksat, mutlak anlamda din ilmidir. En doğru görüş de budur. Onlar da diğer ehl-i kitap gibi çeşitli yönlerden bu konuda ihtilaf ettiler. Biz bu ihtilafı genel manada Bakara Sûresi 213. ve Yûnus Sûresi 19. ayetlerinin tefsirinde açıklamıştık. Bu izahlar uzakta değildir.* **"Şüphesiz ki Rabbin, sonradan ayrılığa düştükleri hususta kıyamet günü aralarında hüküm verecektir."** *Aralarında hüküm vermek üzere gönderilen kitap indikten sonra sırf haset yüzünden din konusunda ilacı hastalık yerine koydular.*

فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَءُونَ الْكِتَابَ مِن قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿94﴾ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿95﴾ إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿96﴾ وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿97﴾

94- Eğer sana indirdiğimizden bir şüphe içindeysen, senden önce indirdiğimiz kitapları okuyanlara sor. Andolsun ki, sana Rabbin tarafından gerçek gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma.

---

579 Nisâ, 4/166.
580 Hûd, 11/14.
581 A'râf, 76/52.

95- Sakın Allah'ın ayetlerini yalan sayanlardan da olma. Yoksa zarara uğrayanlardan olursun.

96-97- Üzerlerine Rabbinin azap sözü hak olanlar, kendilerine bütün ayetler gelse bile, o acı veren azabı görünceye dek iman etmezler.

Bu dört ayet peygamber kıssalarının belge olarak sunulduğu kO'nunun özeti mahiyetindedir. Maksat Kur'an'ın; davetinde, müjde ve uyarılarında, kendisinde hiçbir şüphe bulunmadığı hususunda, yalan sayanların psikolojik inkar sebeplerinin izahında gerçeği söylediğini belirtmektir. Ayrıca ifadedeki tariz ve incelikle ve uyarıyla birlikte Mekke halkına ders almaya yöneltmektir. İfade tarzı ise; "kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" kabilindendir. **"Eğer sana indirdiğimizden bir şüphe içindeysen"** *Yani ey peygamber! Musa, Nuh ve diğerleriyle ilgili kıssalarla ilgili olarak sana indirdiklerimiz hususunda bilfarz şüphe içindeysen... Arapların âdetine göre emir, nehiy ve haber olarak bir şeyin vaki ve sabit olma ihtimalini ortadan kaldırmak için bir şeyde önce şüphe farz edilir. Bu; birisinin, oğluna şöyle demesi gibidir: Şayet benim oğlumsan cesur ol veya cimri olma veya sen şöyle olacaksın yahut da şöyle yapacaksın. Ülke ve iz sormak için de böyle farazi üslup kullanırlar. Hz. İsa Yüce Allah'ın kendisine sorduğu soruya verdiği cevap da bu kabildendir:* "Allah kıyamet günü: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara: Beni ve anamı Allah'tan gayri iki ilah edinin, diye sen mi söyledin? deyince, o şöyle cevap verir: Haşa! Seni tenzih ederim. Gerçek olmayan bir şeyi söylemek bana yakışmaz. Eğer böyle söylemişsem şüphesiz Sen onu bilirsin."[582] *Ayetin sonundaki şart cümlesi söylediklerimizin delilidir. Hz. İsa da biliyor ki kendisi böyle bir şey söylememiştir. Şayet söylemiş olsaydı, bunu Allah'ın bileceğine dair bir delil farz etmiştir. Bazı alimler bu üslubu kullanarak öğrencisini veya muarızını, şüphe duymadıkları bir konuda şüpheye düşürürler ki, bunun üzerine başka bir hüküm tesis etsinler. Fakat bu türlü misallerde şart fiili, bir şeyin olmadığına veya olmayacak konuma indirildiğine delalet eden* in *edatıyla getirilmelidir. Şart fiilinin vukuuna delalet eden* izâ *edatıyla getirilmemelidir.* **"Senden önce indirdiğimiz kitapları okuyanlara sor."** *Bu cümle, mukadder şartın cevabıdır. İbn Abbas dedi ki: Rasulullah (s) ne şüphe etti, ne de sordu. Benzer bir rivayet Said b. Cübeyr ve Hasan Basri'den de geldi. Bu lügavi anlamdadır, dediler. Katade'den şöyle bir haber rivayet edildi: Bize söylendiğine göre Rasulullah (s) şöyle dedi:* "Şüphe etmiyorum, soru da sormuyorum." *Fakat Katade bu sözü nakleden*

582 Mâide, 5/116.

sahabenin adını zikretmedi. Dolayısıyla bu bir mürsel hadistir. Kitaptan maksat, kitap cinsidir. Yani peygamber kitaplarını okuyan yahudi ve Hıristiyanlara sor. Onlar sana indirdiğimiz belgelerin hak olduğuna şahadet ederler, onları inkar edemezler. Bazı müfessirlere göre maksat; Abdullah b. Selâm gibi yahudi alimlerine ve Temim Dari gibi Hıristiyan alimlerine sormaktır. Fakat bunu söylemeye gerek yoktur. Zira ayet hatta sure Mekke'de nazil olmuştur. O zaman ehl-i kitaptan henüz iman eden kimse yoktu. Bu sorunun farazi bir soru olduğunu şu cümle de desteklemektedir. **"Sana Rabbin tarafından gerçek gelmiştir."** *Rabbi tarafından yeminle teyit edilen bu şahadet burada aslen şüphe ve soru kastedilmediğini kesin olarak ortaya koymaktadır. Şu cümle de bunu ayrıca güçlendirmektedir.* **"Sakın şüphe edenlerden olma."** *Yani soru sorma ihtiyacında olan şüpheci gruptan olma. Bu ve sonraki nehiy göstermektedir ki; daha önceki hususlarda şüphe ve soru varsayımı, kavminden Hz. Peygamber'i yalanlayan ve şüphe taşıyan müşriklere karşı bir tarizdir.*

"Sakın Allah'ın ayetlerini yalan sayanlardan da olma. Yoksa zarara uğrayanlardan olursun." *Yani ayetleri tekzip eden herkes imandan ve O'na bağlı olarak da dünya ve ahiret saadetinden mahrum kalarak kendisine yazık eden kimselerden olur. Bu da apaçık bir zarardır. Bu inkarcı Müslümanların ilki, peygamberlerin sonuncusu ve alemlere rahmet olan Hz. Muhammed bile olsa böyledir. Sana indirilenler konusunda tereddüt edenler nankörlük ve inat yüzünden Allah'ın ayetlerini inkar edenler gibidir. Belirtilen bütün hidayet ve buna bağlı olarak dünya ve ahiret saadetinden mahrumiyet noktasında iki grup da eşittir. Kendisine bir şey emredilen veya yasak edilen kimseye bu türlü emir ve yasaklardan maksat tariz yoluyla başka kimselerdir. Bu türlü ifade şu ayetteki ifadeden daha beliğdir:* "O halde biz veya siz, ikimizden biri ya doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindedir. De ki: Bizim işlediğimiz suçtan siz sorumlu değilsiniz, biz de sizin işlediğiniz suçtan sorumlu değiliz."[583] *Her iki üslubun da davet hususunda kafirleri düşünüp taşınmaya meylettirme babında özel yeri ve etkisi vardır.*

"Üzerlerine Rabbinin azap sözü hak olanlar, kendilerine bütün ayetler gelse bile, o acı veren azabı görünceye dek iman etmezler." *Haklarında Rabbin katından azap sözü yani iman etme kabiliyetini kaybedenler hakkındaki kanununa delalet eden tekvini hükmü sabit olanlar iman etmezler.*

583 Sebe', 34/24-25.

Zira onlar inkar ve taşkınlıkta derinleşmişler, günahları ve bozulmuş karakterleri onları her taraftan kuşatmış ve iman ayetlerinden büsbütün yüz çevirmişlerdir. "İman etmezler" *sözünün manası budur. Yoksa bunun anlamı: Allah onları zorla imandan alıkoyuyor, bu konuda onların herhangi bir tercihi ve kazancı yoktur, demek değildir. Bu sûrenin 33. ayeti de aynı anlamdadır. Tefsirine bak. Onlar sana da teklif ettikleri Hz. Musa mucizeleri gibi mucizeleri görseler de, Kur'an'ın Allah katından geldiğine ve kendilerini çağırdığın ve uyardığın hususların doğruluğuna delalet eden muciz ayetlerini duysalar da yine iman etmezler. Ta ki azabı gözleriyle görsünler ve acısını tatsınlar. O zaman mecburen iman ederler fakat bu iman onların fiillerinden kaynaklanan bir iman sayılmaz ve bu imana, kendilerini temizleyip arıtacak bir amel de terettüp etmez. O zaman onlara şöyle denir:* "Şimdi mi inandınız? Oysa siz onu acele istiyordunuz."[584]; "Şimdi mi inandınız? Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun."[585]

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمَ يُونُسَ
لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَىٰ حِينٍ ﴿98﴾ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي
الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا
مُؤْمِنِينَ ﴿99﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ
اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿100﴾

98- Keşke azabı görmeden iman edip de imanı kendisine fayda veren bir memleket halkı olsaydı! Sadece Yûnusun kavmi azaptan önce iman edince biz de kendilerinden dünya hayatında rezillik azabını kaldırmış ve onları belirli bir zamana kadar yaşatıp faydalandırmıştık.

99- Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi de mutlaka iman ederdi. Öyleyse mümin olsunlar diye onları sen mi zorlayacaksın?

100- Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse iman edemez. Allah akıllarını kullanmayanları zillet içinde bırakır.

---

584 Yûnus, 10/51.

585 Yûnus, 10/91.

Bu üç ayet öncekiler üzerine bir ekleme ve peygamberleriyle ilişkili olarak ler üzerinde cereyan eden ilahi kanunları açıklama hususunda bir tamamlama mahiyetindedir. Ayrıca beşeriyeti iman ve inkar gibi iki zıt karakter üzere yarattığına, hikmet ve meşietinin hem kendi fiillerine, hem de kullarının fiillerine taalluk ettiğine ve bu fiillerin O'nun irade ve meşietine uygun olarak meydana geldiğine dair ek bilgi içermektedir.

"Keşke azabı görmeden iman edip de imanı kendisine fayda veren bir memleket halkı olsaydı!" *Nahiv ve lügat bilginlerinin söylediğine göre buradaki* levlâ *kelimesi teşvik anlamındadır. Ayette geçen karye (memleket) den maksat, o memleketin halkıdır. Onlar da peygamberlerin kavimleridir. Peygamberlerin hepsi de badiyeye değil, medeniyet ve şehir halkına gönderilmişlerdir. Buna göre ayetin manası şudur: Keşke bu peygamberlerin kavimlerinden bir ülke halkı onların çağrısına ve kendilerine karşı getirdikleri delillere inansalardı da, uyarıldıkları azap gelmeden bu imanları onlara fayda verseydi! Yani onların kavimlerinden hiçbiri iman etmedi. Zira imana teşvik etmek iman edilmediğine delalet eder.* **"Sadece Yûnusun kavmi azaptan önce iman edince biz de kendilerinden dünya hayatında rezillik azabını kaldırmış ve onları belirli bir zamana kadar yaşatıp faydalandırmıştık."** *Yani fiilen azap kendilerine gelmeden önce Yûnusun kavmi iman etmişti. Çünkü peygamberlerinin, aralarından ayrılmasının hemen ardından bu azabın geleceğini hissetmişlerdi. Rivayet edildiğine göre onlar azabın alametlerini görmüşlerdi. Buradaki istisnanın muttasıl veya munfasıl olması caizdir. Böylece biz onlardan dünyada zillet ve alçaklık azabını uzaklaştırmıştık. Çünkü peygamberleri Allah'ın izni olmaksızın aralarından ayrılmış böylece onlar aleyhine gerekçe tamamlanmamış, azap hükmü gerçekleşmemişti. Onlar Yûnus'un (a) kendilerine kızarak ayrılmasından azabın yakın olduğunu kavramışlardı. Nitekim Yûnus onları uyarmıştı, onlar da iman ettiler, biz de azaplarını kaldırdık. Neticede belirli bir süre dünya menfaatlerinden faydalandırdık. Bu süre de herkesin bünye ve geçim kabiliyetine ve Allah'ın kanununa göre yaşamış olduğu tabii ömürdür. Tabii olan ve olmayan ömürle ilgili detaylı bilgiyi En'âm suresi 2. ayetin tefsirinde vermiştik. Bazı müfessirlerin yaptığı gibi Yûnus kavminin ahirette azap edileceklerinden söz etmenin gereği yoktur. Çünkü Allah Teâlâ'nın onlardan, kendilerine fayda verecek imanlarını kabul ettiğine dair şahadeti açıktır. Geçmiş inkarları sebebiyle onlara azap etmeyecek ancak imandan sonra işledikleri amelleri sebebiyle hesaba çekileceklerdir.*

Bunlar, ayetin tefsiriyle ilgili söylediklerimizdir. Zaten ayetin ibaresinden ilk anlaşılan, sözün gelişine ve Allah Teâlâ'nın peygamber kavimleri hakkındaki kanununa uygun olan anlam da budur. Burada Mekke halkı için de bir gönderme, onlara bir uyarı ve Yûnus kavmi gibi olmaları için bir teşvik vardır. Yûnus kavmi inatları sebebiyle zillet azabını hak etmiş fakat peygamberlerinin kendilerine yakın bir azabın geleceğini haber vermesi ve aralarından ayrılması neticesinde durumu kavrayıp yeis halinden ve azabın inmesinden önce iman etmişlerdi. Yûnus peygamberle ilgili haberler inşallah Enbiyâ ve Sâffât sûrelerinin tefsirinde gelecektir. Bu bilgilerin hepsi de ehl-i kitabın bilgileriyle örtüşmektedir.

"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi de mutlaka iman ederdi." *Herkesin iman etmesini canı gönülden isteyen ey peygamber! Şayet Rabbin yeryüzü halkının tamamının iman etmesini isteseydi hiçbir fert kalmamak üzere hepsi de iman ederdi. Yani onları imana mecbur eder, imanı kalplerine yerleştirirdi. Dileseydi insanları da melekler gibi iman etmiş olarak yaratırdı. Fıtratları iman dışında bir şeye kabiliyetli olmazdı. Şu ayetler de bu anlamdadır:* "Eğer Allah dileseydi ortak koşmazlardı."[586]; "Allah dileseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı."[587] *Bu ayetlerdeki asıl mana şudur: Şayet Allah, insan olarak isimlendirilen ve fıtratı itibarıyla imana ve inkara, hayra ve şerre müsait olan ve irade ve ihtiyarıyla zıt ve aykırı fiillerden birini tercihe kabiliyetli olan bu cinsi yaratmak istemeseydi yaratmazdı ve yeryüzünde insan da olmazdı. Fakat hikmeti gereği bu acayip varlığı yarattı ve onu yeryüzünde halife yaptı. Nitekim bunun izahı Bakara Sûresi'ndeki Âdem kıssasında ve diğer ayetlerde geçmişti. Allah insanı böyle yaratmış, bazıları iman etmiş, bazıları da iman etmemiştir.*

"Öyleyse mümin olsunlar diye onları sen mi zorlayacaksın?" *Ey peygamber! Bu zorlama ne senin gücün dahilindedir, ne de bu senin ve diğer peygamberlerin gönderilme vazifelerindendir.* "Biz seni onlar üzerine bir bekçi göndermedik. Sana düşen sadece tebliğdir."[588] *Bu, dinin zorlamaya dayanmadığına dair inen ilk ayettir. Yani beşerin böyle bir zorlama imkanı ve gücü yoktur. Daha sonra uygulamaya dair şu ayet geldi:* "Dinde hiçbir zorlama yoktur."[589] *Yani zorlama caiz olmadığı gibi, doğru da değildir. Bu ayetin iniş sebebini açıklarken şöyle demiştik: Bazı Müslümanlar, yahudi olan çocuklarının Hicaz'dan sürülen*

586 En'âm, 10/107.

587 Mâide, 5/48.

588 Şûrâ, 42/48.

589 Bakara, 2/256.

Nadir oğullarıyla birlikte gitmelerine mani olmak istemişlerdi. Hz. Peygamber onlara çocuklarını serbest bırakmalarını emretmişti. Zaten Müslüman alimler mükrehin imanının batıl olduğunda ittifak etmişlerdir. Fakat Batılı Hıristiyanlar ve onların Doğulu mukallitleri İslam'a ve Müslümanlara iftira etmekten utanmamaktadırlar. Onlara göre güya Müslümanlar insanları İslam'a girmeye zorluyorlar ve onları Müslüman olmak veya kendilerini doğrayacak kılıcı seçmekle karşı karşıya bırakıyorlar. Bu iftira şu atasözünü hatırlatıyor: "Kendi kusurunu bana yükledi ve çekip gitti."

"Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse iman edemez." *Yani hiçbir nefsin şanından değildir ki, ne fiillerindeki bağımsızlık, ne Allah'ın kendisine iki yoldan birini tercih konusunda tanıdığı muhayyerlik, ne de fıtri olarak kendisine ilham ettiği takva ve kötülük duygusu konusunda işaret ettiğim hususlarda kendi başına iman etmiş olsun. İman ancak Allah'ın iradesi ve iki zıt arasında tercih kabiliyetiyle ilgili kanunu gereği meydana gelir. Nefis sebepler ve neticeler çerçevesinde muhtardır. Fakat ihtiyarında tam bir bağımsızlığa sahip değildir. Bilakis ilahi kanunlar ve kaderler sistemiyle kayıtlıdır. Burada ifade edilen bu genel sistemin dışına çıkılamayacağı hususudur. Yoksa bu sisteme uygun olan özel kabiliyet değildir. Bunun benzeri şu ayettir:* "Allah'ın izni olmadan hiçbir nefis ölemez."[590]

Yani hikmetine uygun iradesi ve ölüm sebeplerine dair kanunları dışında ölmez. Nice insanlar sebepleri ortada olsa da intihar etmek veya şehit olmak için kendisini ölümün kucağına atar da ya sebeplerin noksanlığından veya kader sistemine aykırı bir durumdan dolayı ölmez. Bu kader sistemini ancak Allah bilir. Lügatte izin, bir işte ruhsat verildiğinin ilanıdır. Yani o işin kolaylaştırılması ve bir engelin bırakılmaması anlamındadır. **"Allah akıllarını kullanmayanları zillet içinde bırakır."** *Bu cümle mahzuf bir cümleye atfedilmiştir. Zıddın zıdda delaleti şeklinde mezkur olan mahzuf olana delalet etmektedir. Takdir şöyledir: Her şey O'nun iznine, kolaylaştırmasına, kanun ve kaderine uygun şekilde cereyan eden iradesine göre olduğundan O, izni ve imanı kolaylaştırmayı Kitabındaki ve kainattaki ayetleri düşünen, işleri ölçüp biçen, iyi amelleri kötülere, faydalıları zararlılara tercih eden kimselere sağladığı gibi küfür ve isyan için tercih edilen mahrumiyet ve zilleti de aklını çalıştırmayan, düşünmeyen kimselere tahsis eder. Onlar aptallıkları ve kötü arzularına uymaları sebebiyle küfrü imana, kötülüğü takvaya tercih etmektedirler. Mâide suresinde içki ve kumarla ilgili ayetin tef-*

---

590 Âl-i İmrân, 3/145.

sirinde ve Tevbe Sûresi'nin sonlarında münafıklara dair ayetlerin tefsirinde de ifade edildiği gibi, rics *kelimesi, en kötü manevi pislikleri ifade eden bir tabirdir. Kötülüğün ve günahın kaynağıdır.*

قُلِ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُغْنِي
الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَن قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿101﴾ فَهَلْ
يَنتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِهِمْ قُلْ
فَانتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُم مِّنَ الْمُنتَظِرِينَ ﴿102﴾ ثُمَّ نُنَجِّي
رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنجِ الْمُؤْمِنِينَ
﴿103﴾

101- De ki: Göklerde ve yerde neler var bir bakın. Ayetler ve uyarılar, iman etmeyecek bir kavme hiç fayda sağlamaz.

102- Onlar ancak kendilerinden önce gelip geçenlerin başlarına gelen acıklı günler gibi günler bekliyorlar. De ki: Haydi bekleyin. Ben de sizin gibi bekleyenlerdenim.

103- Sonra biz peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarıyorduk. İşte müminleri de böylece üzerimize bir hak olarak kurtarırız.

Bu üç ayet, öncekileri anlayan akıllı kimseler için bir irşattır. İnsan cinsi üzerinde Allah'ın kanunu, onu iman ve küfre, hayır ve şerre kabiliyetli olarak yaratmasıdır. O'nun kendisi için seçme hürriyeti vardır. İnsanların iman etmesini canı gönülden isteyen peygamber onları mümin yapamaz. Çünkü buna sadece Allah'ın gücü yeter. O, insanların sadece iman veya sadece küfür üzere yaşayan bir tek ümmet olmalarını istemedi. Onların saadet sebebini imanla küfrü seçmede akıllarını güzel kullanmalarına bağladı. Peygamber ise aydınlık akla doğru yolu açıklayan bir müjdeci ve uyarıcıdan ibarettir. Din, iyi düşünüp baktığı zaman doğru tercihe yöneltmede akla yardımcı olur. Zaten Allah şöylece düşünüp, bakmayı emretmektedir:

"De ki: Göklerde ve yerde neler var bir bakın." *Ey peygamber! Hidayete ermeleri için hırs gösterdiğin kavmine şöyle söyle: Kafa ve akıl gözüyle bakın. Göklerde ve yerde Allah'ın apaçık ayetleri ve hassas nizamından neler var görün. Güneşinde, ayında, yıldızlarında, burçlarında, yörüngelerinde, gecesinde ve gün-*

düzünde, bulutunda yağmurunda, havasında suyunda, denizlerinde, nehirlerinde, ağaçlarında meyvelerinde, çeşit çeşit kara ve deniz hayvanlarındaki ibretli delillere bakın. Gördüğünüz bütün bu varlıklarda bunları yaratanın ilmine, kudretine, iradesine, hikmetine ve bütünüyle sistemin birliğine delalet eden ayetler vardır. Bunların her birinde Rabliği ve ilahlığı hususunda Allah'ın birliğine delalet eden büyük deliller vardır. Sonra şu ayette ifade edildiği gibi kendinizdeki ibretli hallere de bakın. "Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ayetler vardır. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmez misiniz?"[591] *O size bütün bu ayetleri gösteriyor. Siz ise kalkıp şirk koşuyorsunuz.*

"Ayetler ve uyarılar, iman etmeyecek bir kavme hiç fayda sağlamaz." *Bu cümlenin nefiy veya istifham şeklinde anlaşılması mümkündür. Ayetteki* nüzûr *kelimesi nezîr veya* inzâr'ın *çoğuludur. Buna göre mana şöyledir: Apaçık olmalarına rağmen kevni ayetlerde ve parlak delillere sahip olmalarına rağmen şer'i uyarılarda Allah'a inanmayan bir topluluk için hiçbir fayda olmadığı gibi, bu ayet ve uyarılar onlar için en mükemmel şekilde ayetlerden ibret almaya ve bu ayetlerle Allah'ın birliğini, kudretini, irade ve hikmetini, lütuf ve rahmetini ispata götürecek ve mahlukatı üzerindeki ilahi kanunları düşündürecek bir imana da sevk etmez. İmanın birinci faydası, belgelere bakarken aklı güzel şekilde yönlendirmedir. Ayrıca nefsi ilim ve imanla arıtmak, onu bayağı ve pis işlerden uzak tutmak için bu delillerden yararlandırmaktır. Aklını çalıştırmayanların zillet içerisine düşürülmesi ancak bu şekilde anlaşılır. Akıllarını çalıştırmayanlardan maksat, deliler veya fıtraten aklını kaybedenler değildir. Asıl maksat; Allah'ı, O'nun birliğini ve O'na kulluğu en güzel şekilde bilecek tarzda aklını kullanmayanlardır. Bunları bilmek onları Allah'ın kendilerine olan nimetlerini ve ikramını tamamlamasına ehil hale getirir. Bu da hakka ve adalete sarılmak, hayrı şerre tercih etmekle mümkün olur.*

"Onlar ancak kendilerinden önce gelip geçenlerin başlarına gelen acıklı günler gibi günler bekliyorlar." *Ey Peygamber! Durum mahlukatla ilgili kanunlarımız ve senden önce gönderdiğimiz peygamberlerle ilgili aktardığımız bilgiler gibi olduğuna göre, kavminden olan kafirler de kendilerinden öncekilerin başlarına gelen acıklı günleri yani başı ve sonu itibarıyla eski kavimlerin, peygamberleriyle aralarında geçen olayları bekliyorlar, demektir. Artık onların burada başka bir bekledikleri yoktur.* **"De ki: Haydi bekleyin. Ben de sizin gibi**

591 Zâriyât, 51/20-21.

bekleyenlerdenim." *Yani onları uyararak ve tehdit ederek şunu söyle: Artık başınıza gelecekleri bekleyin. Ben de Allah'ın vaadini sizinle birlikte bekleyeceğim. O, peygamberlerine olan vaadini gerçekleştirmiştir. İnat ve inkarda ısrar edenler ise kendileri gibi inat edip helak olanlar safına katılacaklardır.*

"Sonra biz peygamberlerimizi ve iman edenleri kurtarıyorduk." *Bu ifade, mahzufa atıf konusunda emsalsiz olan muciz Kur'an'ın en enteresan icaz örneklerindendir. Bu, sosyoloji kanunu gibi olmuş bir hikaye veya hikayelerden çıkarılan genel bir duruma net bir şekilde delalet eden bir hususu zikretmek şeklinde olur. Daha sonra önceki cümlelere atfı mümkün olmayan bir atıf cümlesi getirilir. Hemen bu cümlenin bu genel duruma atfının gerekli olduğu hatıra gelir. Bu da makama uygun bir atıf harfiyle yapılır. Böylece önceki cümlenin zikrine ihtiyaç kalmaz. Burada cümlenin takdiri şöyledir: Peygamberlerle kavimleri arasındaki kanunumuz budur. Onlar kavimlerine çağrı yaparlar, kendilerine belgeler sunarlar, inkar ve tekzibin kötü sonucuna karşı onları uyarırlar. Bazıları inanır, bazıları da inkar eder. Biz yalancıları helak ederiz. Sonra da peygamberleri ve müminleri kurtarırız.* **"İşte müminleri de böylece üzerimize bir hak olarak kurtarırız."** *Yani öncekileri nasıl kurtardıysak, muhalefet etmeyeceğimiz hak bir vaat olarak sana inananları da öylece kurtarır, seni yalanlayanları da helak ederiz ey peygamber!* "Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanunumuz budur. Sen de bizim kanunlarımızda bir değişiklik bulamazsın."[592] *Cenabı Hak söylediği gibi vaadini yerine getirmiştir. Kıraat imamlarının çoğu* tenciye *mastarından* müneccî *şeklinde okumuşlardır. Yakub'dan gelen bir rivayete göre ise şeddesiz okunmuştur. Bunda ihtilaf vardır. Kisâî, Hafs ve Yakub ise* nünci *şeklinde şeddesiz olarak okumuşlar. Bu* incâ *mastarına göredir. Diğerleri ise şeddeli şekilde okumuşlardır. Neticede mana aynıdır ancak şeddeli okumada mübalağa veya tekrar manası vardır. Kavimler çok olduğu için böyle okumak daha uygundur.*

592 İsrâ, 17/77.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي شَكٍّ مِّن دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّـهِ وَلَـٰكِنْ أَعْبُدُ اللَّـهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿104﴾ وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿105﴾ وَلَا تَدْعُ مِن دُونِ اللَّـهِ مَا لَا يَنفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِن فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِّنَ الظَّالِمِينَ ﴿106﴾ وَإِن يَمْسَسْكَ اللَّـهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِن يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿107﴾

104- De ki: Ey insanlar! Eğer benim dinimden bir şüphe içindeyseniz, iyi bilin ki ben, sizin Allah'tan gayri taptıklarınıza tapmam. Fakat ben, sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim. Bana müminlerden olmam emredildi.

105-106- Yine bana: Hakka yönelerek yüzünü dine çevir ve sakın müşriklerden olma. Ve Allah'ı bırakıp da sana ne fayda, ne de zarar verebilecek olan şeylere yalvarma. Eğer böyle yaparsan o zaman sen de zalimlerden olursun, dendi.

107- Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa onu kendisinden başka kaldıracak olan yoktur. Eğer sana bir iyilik dilerse O'nun nimetini geri çevirecek hiçbir kuvvet yoktur. O, bunu kullarından dilediğine nasip eder. O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

Bu dört ayet ve bunları takip eden iki ayet İslam inancına genel bir çağrı şeklinde bu surenin sonunu noktalamaktadırlar. Genelinde detaya girildiği gibi, sonunda nehiy ve haber olarak konu özetlenmiştir. Yüce Allah şöyle buyurdu:

"De ki: Ey insanlar! Eğer benim dinimden bir şüphe içindeyseniz, iyi bilin ki ben, sizin Allah'tan gayri taptıklarınıza tapmam." *Yani sizi çağırmış olduğum dinin doğruluğu hakkında veya benim istikametim ve sebatım konusunda bir şüphe taşıyor da beni bu dinden çevirmeyi umuyorsanız şunu iyi bilin ki; ben hiçbir vakit ve durumda sizin put edinip de Allah'tan gayri taptığınız*

herhangi bir meleğe, insana, yıldıza, ağaca ve taşa asla tapmam. **"Fakat ben, sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim. Bana müminlerden olmam emredildi."** *Yani ölümle sizin canınızı alıp sonra da sizi diriltip hesaba çekecek ve cezalandıracak olan Allah'a kulluk ederim. Zaten bunu Allah'tan başkası yapmaz ve yapamaz. Allah burada* "Benim dinimden bir şüphe içindeyseniz" *tabirini kullandı. Buradaki şart onların şüpheleriyle ilgili olan şüpheye delalet etmektedir. Zira Hz. Peygamber, sini konusunda şüphe taşımıyordu. Zira o dinini, o konuda şüphe etmemeleri gereken bir konuma getirmiş oluyordu. Zira din apaçıktı, nuru parlıyordu. Benzer açıklamayı şu ayetin tefsirinde de yapmıştık:* "Eğer kulumuza indirdiğimiz kitaptan şüphe ediyorsanız siz de O'nun benzeri bir sure getirin."[593] *Allah'ın, burada başka fiil ve sıfatlarla ilgili değil de sadece onları vefat ettirme sıfatıyla tanımlaması, hiç kimsenin şüphe etmeyeceği bir hususu herkese hatırlatmak içindir. Allah'ın dünyada ve ahirette vaat ettiği şeylerin tahakkuku gibi ölüm de mutlaka gerçekleşecektir.* **"Bana müminlerden olmam emredildi."** *Allah bu müminlere azabından kurtulmayı vaat etmiş, onları hem kendi düşmanlarına, hem de Allah düşmanlarına karşı muzaffer kılmış ve yeryüzünde halife yapmıştır. Bu çok beliğ bir ifadedir.*

"Yine bana: Hakka yönelerek yüzünü dine çevir" *Yani bana müminlerden olmam, yüzümü şirk ve batıldan hakka çevirerek hiçbir eğrilik bulunmayan dine yönelmem emredildi. Bu cümlede talep, önceki cümlede ise haber sığası tercih edildi. Zira haber sığası, bu emrin mazi ile ilgisi sebebiyle burada münasip düşmüştür. Hz. Peygamberin kendinden önceki peygamberlerle ilgili kanunların kendilerine de vaat edildiği müminlerden olması istenmiştir. Talep ise Mekke ve diğer insanlara arz edilen bu dinin çağrısı ile ilgili olarak şimdi ve ilerideki bu ve buna atfedilen yasakla ilgili olduğu için uygun düşmüştür. (Sîbeveyh ve diğerlerinin belirttikleri gibi irab açısından ikisi arasında fark yoktur) Burada ve Rûm Sûresi'nin 34. ayetinde geçen* "yüzün dine ikamesi" *ifadesinden maksat, başkasına iltifat etmeksizin yüzün duada sırf Allah'a döndürülmesidir. Asıl maksat ise kalbin yönlendirilmesidir. Şu ayet de aynı anlamdadır:* "Yüzünü, hanif olarak gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim."[594] *Aynı şekilde Bakara, 112; Âl-i İmrân, 20; Nisâ, 124 ve Lokman, 22. ayetleri de yüzün Allah'a teslim edilmesiyle ilgilidir. Yine yüzün maddi manada kıbleye çevrilmesi de ayetlerde geçmektedir. Lügatte asıl olan da bu maddi tevcihtir. Maksat kişinin yönelişidir. Bir kimse herhangi bir*

593 Bakara, 2/23.

594 En'âm, 6/79.

ibadette kalbini Allah'tan gayrisine döndürürse -özellikle de ibadetin özü olan duada- o, kalbini döndürdüğü varlığa ibadet etmiş, Allah'a ise ortak koşmuş demektir. Yüce Allah zıddını atfederek bunu tekit etmiş ve şöyle buyurmuştur: **"Ve sakın müşriklerden olma."** *Yani putperestliğe dayalı batıl din mensuplarından olma. Onlar kendileriyle Allah arasında aracılardan, velilerden, şefaatçilerden bir perde koymaktadırlar. Kalplerini sıkıntı ve elde etmekte zorlandıkları ihtiyaç anlarında bu putlara yöneltmektedirler. Yüzlerini ve bütün varlıklarını mabetlerinde onların heykel ve resimlerine çevirmekte yahut da ibadetlerinde onların kabirlerine yönelmektedirler. İhtiyaçlarının giderilmesi için ya doğrudan veya Rableri katında şefaatçi ve aracı olmaları için onlara dua etmektedirler. Sonra müşriklere göre bunun sebebini açıklayarak ve böyle şeyleri yasaklayarak atıf cümlesiyle şöyle buyurdu:* **"Ve Allah'ı bırakıp da sana ne fayda, ne de zarar verebilecek olan şeylere yalvarma."** *Allah'tan başkasına ibadet anlamında çağrıda bulunma. Yani insanların birbirlerinden bir şey istemeleri manasının dışında yakınlık ifade edecek anlamda bir duada bulunma. Böyle bir duayı ne doğrudan, ne de şefaatçiler aracılığıyla da yapma. Kendisini çağırdığında ne kendisi, ne de aracılarıyla sana fayda sağlamayan, dua etmediğinde veya başkasına dua ettiğinde de sana hiçbir zarar veremeyen varlıklara yönelme.* **"Eğer böyle yaparsan o zaman sen de zalimlerden olursun, dendi."** *Yani başkasına dua edersen ey bu işi yapan kimse! Sen de bu durumda kendilerine en büyük haksızlığı yapanlar grubundan olursun. Rasulullahın (s)* "Şirk en büyük zulümdür"[595] *ayetinin tefsirinde dediği gibi, bu zulüm şirkten ibarettir. Allah'a dua ibadetin özü ve en büyüğü olduğuna göre -nitekim hadiste böyle belirtilmiştir- başkasına dua etmek de şirkin en büyüğü ve ta kendisidir. Şirki yasaklayan ayetlerle ilgili olarak tekrarladığımız izahlarda bunu belirtmiştik. Nitekim bu suredeki şu ayetlerde de bu izahlar yapılmıştı:* "Onlar, Allah'ı bırakıp, kendilerine fayda ve zarar vermeyen putlara tapıyorlar ve: Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir, diyorlar."[596]; "De ki: Allah'ın dilemesi dışında ben, kendime bile zarar verecek veya bir fayda sağlayacak güce sahip değilim."[597]; "İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman gerek yanı üzerine yatarken, gerek otururken ve gerekse ayakta dururken

---

595 Lokmân, 31/13.
596 Yûnus, 10/18.
597 Yûnus, 10/49.

bize yalvarır."[598] *Denizde kendilerini tehlike kuşatınca gemi halkı da aynı şekilde dua eder.* "Dini yalnız Allah'a tahsis ederek O'na yalvarırlar."[599]

Bu manada çeşitli surelerde pek çok ayet vardır. Bunlar, büyük çoğunluğun kalbinde bulunan bu büyük şirki söküp atmak için tekrarlanmıştır. Dinlerini Kur'an'dan öğrenenlerin kalbinden şirk kazınmıştı. Onların ibadetlerinin çoğu sabah-akşam, gece-gündüz Kur'an okumaktan ibaretti. Daha sonra ise çoğunluk, Müslüman olduklarını söyledikleri halde Kur'an'ı terk edenler haline dönüştü. Onların ekserisi, inançlarını ana-baba ve akrabalarından öğreniyorlar. Bu cahil, ümmi hurafecilerin çoğu ve az olmalarına rağmen okuyanların ekserisi de inançlarını son dönem tartışmacı kelamcıları ve hurafeci sofuları taklit edenlerin kitaplarından öğreniyorlar. Mescitlerinden bir mescit yoktur ki içinde görkemli ve saygın bir kabir bulunmasın. Üzerlerinde kandiller ve lambalar yakılmaktadır. Halbuki Hz. Peygamber bunları yapanları lanetlemiştir. Her akşam ve sabah kadın ve erkekler buralara yönelmekte böylece Allah'tan gayriye ibadet etmekte, onların kabirlerde diri olduklarına inanmakta ve ümmiler onlara yaklaşmak için hediye ve adaklar sunmaktadırlar. Okumasını bilenler de kendilerinden zararları defetmeleri için yardım talebi ve duada bulunmaktadırlar. Fayda umdukları şeyleri onlara hediye etmektedirler. Önlerinde ve arkalarında ise koca koca sarıklılar, uzun ve kısa sakallılar onlara refakat etmekte ve büyük şirklerine tevessül adını takmaktadırlar. Yardım taleplerini şefaat, Allah'tan gayriye yaptıkları adakları meşru sadakalar, ibadet edilen kabirlerini makbul ziyaretler olarak isimlendirmektedirler. Bu türlü pek çok ayeti tevil ve hatta açıkça tahrif etmekte ve bu ayetlerin putlara ibadet etmeye, putlara adakta bulunmaya, haçı tazim etmeye has olduğunu söylemektedirler. Sanki bazı insanların bazı mahlukları Allah'a ortak koşmaları caizmiş gibi düşünüyorlar. Mısır'da İslam'ın ve Müslümanların en büyük belası, bu çağda resmi Ezher şeyhliğinin dini bir mecmua çıkarıp, kabirlerle ilgili bütün bu şirk ve bidatlerin meşru olduğuna dair fetva vermesidir. Üstelik bu mecmuanın adını "İslam'ın Nuru" *koydular. Fitneci hatiplerden birisi de onlar için bir kitap yazdı ve iddia ettiğine göre Ezher alimlerinden yetmiş kişi de O'na katıldı. Ayrıca kenarına bu alimlerden bazılarının mühürlerini, diğer bazılarının da imzalarını bastı ve bunların isimlerini teker teker saydı. Müslümanları bu azgınlıktan kurtarmak için Allah'tan başka güç ve sığınak yoktur. Bunlardan bazıları, Hıristiyan ve Hint putperestlerinin ileri sürdükleri gibi, Allah'tan gayriye*

598 Yûnus, 10/12.

599 Yûnus, 10/22.

yapılan bu duaların tecrübe ile sabit olduğunu ileri sürmektedirler. Halbuki Allah bu ortak kanaati şu sözüyle iptal etmiştir:

"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa onu kendisinden başka kaldıracak olan yoktur." *Bu ayet, öncekini tekit etmekte ve Allah'tan gayriye dua edenlerin şüphelerini çürütmektedir. Onlar bu putlara duadan fayda gördüklerini, onlardan yardım isteyince hastalıklarının şifa bulduğunu, düşmanlarının sindiğini, zararın uzaklaştığını, faydanın geldiğini iddia ediyorlar. Yüce Allah, İslam'ın bu tevhid çağrısına Allah'ın kelamı ve Hz. Peygamberin tebliğiyle muhatap olan herkese şunu söylüyor: Ey insan! Sana sağlığı koruma hususundaki kanuna muhalefetten ötürü gelen hastalık, sana ibret olmak üzere gelen mal ve meyve noksanlığı, despot idarecilerden gelen bir haksızlık veya başka düşmanlardan gelen bir tecavüz olursa bunu giderecek olan yalnız Allah'tır. Allah her şeye bir sebep yaratmıştır. Yaratıklar tecrübeyle bunu bilmektedirler. Sebeplerini tanıyarak ve tedaviye yarayan özel ilaçlar ve uzmanlarınca yapılan ameliyat tecrübeleriyle hastalığı tedavi etmek gibi... Bunlara, sebeplerine başvurarak ve işleri ehline havale ederek teşebbüs etmelisin. Diğer hususları da uygun yollardan ele almalısın. Bunları yaratan Allah'a imanı ve şükrü de unutmamalısın. Şayet sebeplerini bilemez veya zorlanırsan sadece Allah'a yönel ve dini sadece O'na has kılarak ve sadece O'na güvenerek dua et ki, O sana dilediğini veya yaratıklardan birini musahhar kılsın veya sırf lütfuyla hastalığını gidersin. Nitekim sana Kur'an'ın bu ve başka surelerinde misaller vermiştir:* **"Eğer sana bir iyilik dilerse O'nun nimetini geri çevirecek hiçbir kuvvet yoktur."** *Sebeplerini yaratarak veya sebepsiz ve senin bir gayretin olmaksızın sana bir şey bağışlarsa, hiçbir şey ve şahıs O'nun iradesine bağlı olan ikramı engelleyemez. O'nun dilediği kesin olarak gerçekleşir. Hayır ve ikramı sana O'nun lütfundan bekle. O'nun, senin için dilediğini O'ndan başkasının geri çevirebileceğinden korkma.* **"O, bunu kullarından dilediğine nasip eder."** *Kullarından dilediğine kazanarak veya kazanmayarak, genel kanunlara bağlı sebepler yoluyla veya sebepsiz olarak verir. Allah'ın, kullarına olan lütfu, genel rahmetinin neticesi olarak umumidir. Zarar ise böyle değildir. O ancak kulun kazancına bağlı özel sebeplerden birine bağlı olarak gerçekleşir. Yahut da yaratılış düzenine bağlı genel bir sebeple oluşur. Birincisi; cehalet ve kusur sebebiyle sağlık ve korunma sebeplerini terk etmekten doğan hastalıklar, zulüm ve fasıklığın artması, adaletin terki yüzünden iktidarların çökmesi ve medeniyetlerin yıkılması gibi durumlardır ki, herkesçe malumdur. İkincisi ise; aşırı yağışlar, deniz ve nehirlerin kabarması, zelzele ve şimşek gibi olanlardır.* **"O, çok bağışlayıcıdır, çok**

merhamet edicidir." *Şayet O'nun geniş mağfireti ve genel rahmeti olmasaydı, bütün insanlar günahları sebebiyle ahiretten önce daha dünyadayken helak olurdu.* "Başınıza gelen herhangi bir musibet kendi ellerinizle kazandıklarınız yüzündendir. Bunumla beraber Allah yine de çoğunu affeder."[600]; "Eğer Allah insanları, kazandıkları günahlar sebebiyle hemen yakalayıp cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı."[601]

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُم بِوَكِيلٍ ﴿108﴾ وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿109﴾

108- De ki: Ey insanlar! Size Rabbinizden gerçek olan Kur'an gelmiştir. Artık kim doğru yola girerse ancak kendi menfaatine girecek, kim de saparsa ancak kendi zararına sapacaktır. Ben de sizin üzerinizde bir vekil değilim.

109- Ey Muhammed! Sen, sana vahyedilene tabi ol. Allah hükmünü verinceye dek sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

Bu, Hz. Peygamber'in bütün beşere gönderilmesinin gereği olarak bütün insanlara yapılan duyurunun sonudur. Aynı zamanda bu duyuru, diğer mübarek surelerde detaylı olarak anlatılanların özeti mahiyetindedir.

"De ki: Ey insanlar! Size Rabbinizden gerçek olan Kur'an gelmiştir." *Ey Peygamber! Seninle olup davetini işiten veya senden tebliğ edecek olan bütün insanlara söyle: Size Rabbinizden dinin gerçeğine dair apaçık bir hak gelmiştir. Allah onu sizden birine vahyederek göndermiştir. O hak, bu surenin başlangıcında belirtilen haktır. Bazılarınızın, önceki peygamberlerin davetinden de habersiz olması, bazılarınızın da son peygamberlerin kitaplarında belirtilen bu gerçeği fark etmemiş veya tahrif ve tevil etmiş olması sebebiyle bu gerçek size meçhul ve gizli kalmıştı. Bu apaçık Arapça Kur'an size bu hakkı açıklamaktadır.* **"Artık kim doğru yola girerse ancak kendi menfaatine girecek, kim de saparsa an-**

600 Şûrâ, 42/30.
601 Fâtır, 35/45.

cak kendi zararına sapacaktır." *Bu peygamberin, önünden ve ardından hiçbir batılın ulaşamadığı bu Kur'an'da getirmiş olduğu gerçeklere tabi olan ancak kendi faydası için doğru yola girmiştir. Çünkü başka bir amel, fidye veya etkiyle değil ancak bu sayede dünya ve ahiret saadetine ulaşabilir. Allah'ın bu Kur'an'daki ayetlerinden iç ve dış alemle ilgili ayetlerin ortaya koyduğu belgelerden yüz çevirirse bu sapıtmanın vebalini de ancak kendisi yüklenir. Çünkü böylece hem hidayetin dünyadaki faydalarını kaybeder, hem de inkar ve günahları sebebiyle ahirette azaba uğrar.* **"Ben de sizin üzerinizde bir vekil değilim."** *Yani ben işlerinizi yürütmek için Allah tarafından size vekil tayin edilmiş veya baskıyla sizi imana zorlayacak birisi değilim. Kendi gücümle sizi inkar ve isyandan vazgeçirmek için de gönderilmedim. Sizin hidayetiniz benim elimde değildir. Sizin fayda ve zararınıza da katkıda bulunamam. Ben ancak hidayete erenlere bir müjdeci, sapan ve azanlara bir uyarıcıyım. Uyaran görevini yapmış sayılır.*

"Ey Muhammed! Sen, sana vahyedilene tabi ol." *İlim, amel ve öğretici olarak bu Kur'an'daki gerçeklere uy.* **"Allah hükmünü verinceye dek sabret."** *Allah'a imana çağrı konusunda ve O'nun yolunda cihatta uğradığın sıkıntılara karşı diğer azim sahibi peygamberler gibi sen de sabret. Bu sabır, Allah seninle inkarcılar arasında hükmedinceye ve sana olan vaadini yerine getirinceye kadar sürsün.* **"O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır."** *Ondan sadır olan her şey hikmettir. Çünkü o sadece hak üzere hükmeder. Başkası ise hakkı tanımadığı ve keyfine uyarak O'na aykırı davrandığı için batılla hükmedebilir. Hz. Peygamber de Rabbinin emrine uydu. Allah'ın kendisiyle kavmi arasında hüküm vermesine ve kendisine ve müminlere yaptığı vaadi yerine getirmesine dek sabretti. Allah onların yeryüzünde halifeler yaptı ve onları bu dine uydukları müddetçe eskilerin yerine geçen önderler haline getirdi. Allah, kavminin elçisi olarak en güzel şekilde mükafatlandırsın. Bizi de ilim, amel, irşat ve öğreti olarak Rabbinin Kitabından ve O'nun açıklaması mahiyetindeki sünnetinden sunmuş olduğu gerçeklerle yol bulanlardan eylesin. Allah O'na, ailesine, ashabına ve kendisine tabi olanlara rahmet etsin ve tam bir güven içinde kılsın.*

Allah'ın lütfu keremiyle Yûnus suresinin tefsiri detaylı olarak tamamlandı. Bunu bu suredeki akait ve kavaidle ilgili hususların kısa bir açıklaması takip edecektir.

Yûnus Sûresi'nin Kısa Özeti

Bu sûrenin bütün ayetleri, Arap müşriklerinin inkar ettikleri İslam inanç esaslarına dairdir. Bunlar Allah'ın birliği, vahiy ve peygamberlik, diriliş ve ceza ve bu üç konuya uygun diğer hususlar. Allah bunlara ek olarak sıfat ve fiillerini, kusursuzluğunu, mahlukatıyla ilgili ilahi kanunlarını, sıfatları, âdetleri ve amelleri açısından beşerin işlerini, bütün bu konularda Mekke müşriklerinin delillerini, özellikle de Kur'an'ın ve peygamberin hidayetini ve peygamberlerin kavimleriyle olan ilişkilerini zikretti. Bu sure, Mekki sûreler içinde En'âm Sûresi gibidir. Ancak bu sure vahiy ve peygamberliği ispat, Kur'an'la meydan okuma, O'nun icazını, O'nun içyüzünü, müjde ve tehdidinin gerçekliği açısından öteki surelerden daha detaylıdır. Bu hedef ve inançlar açık bir üslup, beliğ bir ifade ile dile getirilmiştir. Öyle ki bunları işitip okuyanların benliklerinde köklü bir ikna ve tesir meydana getirmiştir. Bunlar, yapılan tekrarlar fark edilmeyecek tarzda ifade edilmiştir. Ben bunları konularına göre fasıllar halinden özetleyeçeğim. Nitekim bu surenin başında vahiy konusunu ve özellikle de Kur'an'ın icazı ve Hz. Muhammed'in peygamberliğini ispatı konularını geniş olarak ele almıştım. Bu sûre bu konularda diğer sureleri geçmiştir.

1. BAB: Rablik ve İlahlıkta Allah'ın Birliği

Bu bab; Rabliğinde, ilahlığında, büyüklük ve yüceliğinin sıfatlarında, kullarının işlerini düzenlemede, onlar üzerindeki tasarrufunda, onlara lütfunda, rahmetinde, işlerini bilmede, onlara haksızlıktan uzak oluşunda, zihinlerindeki O'na layık olmayan vehimlerden uzak olmasında ve bütün bunlarla ilgili ayetlerinde Allah'ın birliğine dairdir.

Üç bölümü ihtiva etmektedir:

Birinci Bölüm: Allah'ın Rablik ve İlahlık hususundaki birliğine dairdir.

Bu tevhitle ilgili ayetlerin en genişi bu suredeki üçüncü ayettir. İnsanlara Rablerinin, gökleri ve yeri altı kademede yani altı zaman diliminde yaratan olduğunu bildirdi. Onların yaratılışının oluşup tamamlanması bu süre zarfında olmuştur. Bu büyük bir saltanattır. Sonra Allah bu saltanata, kendisine layık bir şekilde yerleşti. Bu O'nun bütün yaratıklardan mutlak manada yüce olduğuna, aynı zamanda onları ilim ve kudretiyle kuşattığına, teşbihsiz ve sınırsız olarak rahmeti, hikmeti ve iradesiyle orada işleri yönettiğine delalet eder. Yaratma ve takdirde, tasarruf ve tedbirde O'nun ortağı olmadığı gibi, izni olmaksızın yanında

şefaatçi olacak hiç kimse de yoktur. İdare sadece O'nun elindedir. Fayda ve zarar O'nunla kaimdir.

Rabliğine dair bu gerçeğin belirtilmesinden sonra Yüce Allah, bunu ilahlığın birliğine delil sayarak şöyle buyurdu: "İşte Rabbiniz olan Allah budur. Öyleyse O'na kulluk edin."[602] *Yani sadece O'na kulluk edin. Şefaat isteğiyle, dua ve daha aşağı ibadet tezahürleriyle O'nunla birlikte başkasına ibadet etmeyin. Zira sizin Ondan başka Rabbiniz yoktur. İbadet ancak kulların Rabbine yapılır, başkasına değil. Ayrıca Rabliğin birliğine kevni anlamdaki 4, 5 ve 6. ayetleri delil gösterdi.*

Sonra ilahlığın birliğine döndü. O, şu ayette ifade edilen kulluktur: "Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine zarar ve fayda vermeyen putlara tapıyorlar ve: Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir, diyorlar."[603] *Nefsini şirkten tenzih ederek müşriklerin bu sözünü çürütüyor.*

Sonra bu şirklerinin batıl olduğuna 22 ve 23. ayetlerle delil getiriyor. Bu, tecrübeyle bildikleri bir misali kendilerine sunarak yapılıyor. Çünkü bu misal çeşitli zamanlarda pek çok insanın başına gelmektedir. O misal şudur: Onlar gemiye binip şiddetli bir fırtına koptuğunda, dalgalar kabarıp boğulmak üzere oldukları sırada dini Allah'a has kılarak sadece O'na ibadet ederler. Tehlike artınca şirk koştukları şefaatçileri ve velileri unuturlar.

Daha sonra Allah 31-36. ayetlerde Rabliğin birliğine dair olan kevni işaretleri hatırlattı. Ayrıca şu ayetle de ilahlığın birliğine işaret etti: "De ki: Allah'ın dilemesi dışında ben kendime bile zarar verecek veya fayda sağlayacak güce sahipdeğilim."[604]

Başka bir sözgelimi arasında Rabliğin birliğine dair hatırlatma yaptı ve 56. ayette, göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'a ait olduğunu bildirdi. 66. ayette ise, göklerde ve yerde olan her şeyin Allah'a ait olduğunu, Allah'tan gayri dua ettiklerine ise haddi zatında uymadıklarını, zira Allah'ın ortakları bulunmadığını, onların sadece zan ve tahmine uyduklarını belirtti.

Daha sonra 71. ve 85. ayetlerde sadece Allah'a tevekküldeki tevhidin kemalini açıkladı. Rabbin kullar üzerindeki işlerinden ve haklarından birisi de dini bir

602 Yûnus, 10/3.
603 Yûnus, 10/18.
604 Yûnus, 10/49

sistem kurmasıdır. Bunu da 15. ve 107. ayetlerde açıkladı. 109. ayette ise peygamberin amel ve tebliğde vahye tabi olduğunu, müstakil bir sistem koymadığını veya sistemi değiştiremeyeceğini belirtti. 59. ve 60. ayetlerde ise; Allah'ın, kullara indirdiği her şeyin ve onlar verdiği çeşitli rızıkların helal olduğunu hiç kimsenin bunları bizzat dini bir haram olarak kullara haram kılamayacağını söyledi. Bu konuda haram ve helal hükmü verenler Allah'ın hakkına tecavüz etmiş sayılırlar. Allah'a iftira etmiş olurlar.

İkinci Bölüm: Allah'ın ilim, irade, izzet ve rahmet gibi sıfatlarına dairdir.

Allah'ın ilim sıfatına *gelince; bu konuda bu surenin 61. ayeti kafidir. Ayetin tefsirine bak, belagatının ilginçliğine, büyük-küçük her şeyi kapsamasına, gizli ve aşikar bütün amelleri ihata etmesine, varlıkların uzak-yakın, gizli-açık olanlarını, duyu organlarının idrak ettiklerini, doğrudan göremedikleri basit ve karmaşık hücreleri ilmiyle nasıl kuşattığını düşün. Yüce Allah'ın ilminin bütün bunlara nasıl taalluk ettiğini bunları yaratmadan önce nasıl yazdığını, bunlardan sende olan her şeyde seni şahit kılmasını göz önüne getir. Göreceksin ki bunlar senin imanın, İslam'ın ve ihsanın zirvesine çıkaracaktır.*

Sonra Allah'ın, kendilerine fayda sağlayacaklarını ve kendi katında şefaat ederek zararlarını defedeceklerini umarak başkalarını Allah'a ortak koşanlarla ilgili olan şu ayeti üzerinde düşün: "De ki: Allah'ın göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi O'na haber veriyorsunuz?"[605] *Bu ayeti düşündüğünde insanların ne kadar cahil olduklarını ve kendilerine yazık ettiklerini görürsün. Çünkü Allah hakkında bilmediklerini söylüyorlar. Duada, ümit ve korkuda Ondan başkasına yönelerek uluhiyette şirke sapıyorlar. Rablik makamını küçültüyorlar. Biraz önce de belirttiğimiz gibi bu düpedüz şirktir.*

Allah'ın meşiet sıfatına *gelince; şu ayetler bu konuyla ilgili olarak yüce peygamberine söyledikleri üzerinde düşün:* "De ki: Eğer Allah dileseydi ben onu size okuyamazdım."[606]; "De ki: Allah'ın dilemesi dışında ben kendime bile zarar verecek veya fayda sağlayacak güce sahip değilim."[607] *Burada Hz. Peygamberin Rabbinin iradesine nasıl inandığını görürsün. Sonra şu ayete bak:* "Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi de mutlaka iman ederdi." *Buradan Allah'ın yeryüzündeki mükellefleri hayır-şer, iman-küfür konusunda*

605 Yûnus,10/18.
606 Yûnus, 10/16.
607 Yûnus, 10/49.

nasıl çeşitli kabiliyetlerle yaratmak istediğini anlarsın. Onların derece ve fazilet itibarıyla en büyükleri bile sahip olduğu irade ve güçle Allah'ın iradesi ve mahlukatıyla ilgili kanunlarının gereği dışına çıkamaz. Bu görüşü şu ayet de desteklemektedir: "Allah'ın izni olmadıkça hiç kimse iman edemez."[608] *Bu, insanların imanı ve inkarı tercihleri ve bunların neticesi olan hayır ve şer konusunda Allah'ın iradesine bağlı kanunun izahıdır. İnsanlara fayda ve zarar, hayır ve şer isabet etmesi bunların hepsinin Allah'ın iradesine bağlı olan ilahi kanunlarla sınırlı olduğunu belirten şu ayet de aynı anlamdadır:* "Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa onu kendisinden başka kaldıracak olan yoktur."[609]

Velilerin, şefaatçi olarak adlandırılanların bütün insanlar için ortak sebepler dışında bir fayda veya zarar vermeleri mümkün değildir. Buna ancak kanun ve sebepleri yaratanın gücü yeter.

Bütün bu ayetlerden maksat, şirk yollarını tıkamak ve insanları şirk köleliğinden azat etmektir. Bu da işlerinde, Allah'ın kendilerine verdiği güçlere sarılmaları ve her şeyi Allah'ın kendilerine bahşettiği sebepler vasıtasıyla istemeleri, aciz kaldıkları hususlarda sadece Allah'a yönelmeleriyle mümkündür. Bütün bunlara rağmen görüyoruz ki, kendilerine putperestlik hastalığı bulaşmış kimseler var. Güçlerinin yettiği ve yetmediği hususlarda Allah'ı bırakıp da inandıkları başka ölü ve dirilere yönelenler var. Böylece onlar kendilerinin ve kendileri gibi olan doktorların gücünü görmüyorlar. Kendilerine göre kainat üzerinde tasarruf sahibi olduğuna inandıkları kimselere müracaat daha kolay. Biz bu hususları Kur'an'a tabi olarak bu ve benzeri ayetlerin tefsirlerinde defalarca ele aldık.

İzzet sıfatına *gelince; bu surede bu konuda sadece şu ayet geçmektedir:* "İnkar edenlerin sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün izzet Allah'ındır. O her şeyi bilir ve işitir."[610] *İzzetin manası, kuvvet ve direnme demektir. İzzete sahip olan galip gelir. İşinde O'na üstün gelinmez. O hasmını yener, hasmı ise onu yenemez. Müşrikler Müslümanların azlığı, zayıflığı ve fakirliği karşısında kendi çokluklarına, güç ve servetlerine güveniyorlardı. Hz. Peygambere, İslam'a ve Müslümanlara dil uzatıyorlardı. Söyledikleri Hz. Peygamber'i üzüyordu. Yüce Allah onu üzülmekten menetti. Gerekçe olarak da gerçek izzetin ancak Allah'a ait olduğunu bildirdi. O dilediğini aziz, dilediğini zelil kılar. İlgili ayetin tefsirinde belirttiğimiz*

---

608. Yûnus, 10/100.
609. Yûnus, 10/107.
610. Yûnus, 10/65.

gibi Allah izzeti peygamber ve müminler için takdir etmiştir. Bu ayette işitme ve bilme zikredilmiştir. Zira Allah peygamber ve müminlere, amellerini bildiği gibi sözlerini de işittiğini haber vermek istemiştir. Allah peygamberi aziz, düşmanları ise zelil kılmaya kadirdir.

Rahmet sıfatına *gelince; 107. ayetin sonunda mağfiret sıfatıyla birlikte zikredilmiştir. Bu ayet daha önce de belirtildiği gibi zararı defetme ve hayrı isteme konusunda Allah'ın tek başına olduğunu söylemektedir.*

Ancak rahmet, 21. ayette belirtilen rızık konusunda alamet ve bağlantılarıyla zikredilmiştir. Kur'an'ın teşrii özelliklerine dair olan 57. ayette ve iki hususu kapsayan 58. ayette, zulümden ve kafirlerin tahakkümünden kurtarmaya dair olan 86. ayette rahmet sıfatına işaret edilmiştir. Yüce Allah'tan bütün rahmetiyle bizi kuşatmasını ve bizi şükredenlerden eylemesini dileriz.

Üçüncü Bölüm: Allah'ın takdis ve tenzihi ve hiçbir şeye muhtaç olmamasına dairdir.

Allah Teâlâ bu surenin bazı yerlerinde kendisini tenzih etmiştir. Bunlar şuralardır: 1- Kendi katında şefaat dileyenlere fayda verecek veya zararlarını kaldıracak şefaatçilerin olmaması. Zira onların etkisi Allah'ın fiillerine ortak olmak demektir. Bu Arapların ve başkalarının şirk şüphesidir. Bu şirk pek çok Hıristiyan ve Müslümana sirayet etmiştir. Bunu defalarca açıkladık. Şu ayette de açıkça belirtilmektedir: "Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir."[611] *2- Allah kendini çocuk edinmekten tenzih etmiştir. Bu, şu ayette belirtildiği gibi bir çeşit şirktir:* "Kafirler: Allah çocuk edindi, dediler. Haşa! Onu tenzih ederiz. O hiçbir şeye muhtaç değildir."[612] *3- Yüce Allah kendisini dünyada ve ahirette kullara haksızlıktan tenzih etmiş, kulların kendilerine haksızlık ettiklerini belirtmiştir. Buna 44, 48, 52 ve 54. ayetlerde işaret edilmiştir.*

Dördüncü Bölüm: Allah'ın fiilleri, rızık, takdir ve tedbir konusundaki ayetlerine dairdir. *Bunları 20 maddede özetleyeceğiz.*

1- Gökleri ve yeri altı günde yani altı devrede yaratması, her bir yaratılış devresini bir günle sınırlıyor.

---

611 Yûnus, 10/18.

612 Yûnus, 10/68.

2- Bu yaratıştan sonra, yönetim işini yürütmek üzere Arşa yerleşmesi... Burada bu ayetten maksat, bütün alem için bir Arşın varlığı ve burasının kainatın idare merkezi olmasıdır.[613]

3- 3. ve 34. ayetlerde yaratılışın başlangıcı ve tekrarına temas edilmiştir.

4-6- 5. ayette güneşin ziya, ayın nur yapılması, onlara konak yerlerinin tayin edilmesi ve bunun hikmeti belirtilmiştir.

7- 6. ayette gece ve gündüzün peş peşe gelmeleri anlatılmış. 76. ayette ise bunun hikmeti anlatılmıştır.

8- 24. ayette dünya hayatının misali, süsü, insanların O'nunla aldanması ve nihayet zevali ele alınmıştır.

9- 31. ve 95. ayetlerde rızkın gökten ve yerden sağlanmasına temas edilmiştir.

10- 31. ayette gözlere ve kulaklara hakimiyet ele alınmıştır.

11- Aynı ayette ölüden dirinin, diriden ölünün çıkarıldığı belirtilmiştir.

12- 3. ve 31. ayetlerde mahlukatın işlerinin yönetimine işaret edilmiştir.

13- 3. ayette güneş ve ayın ışık ve nur olarak yaratılmasının abes olarak değil, doğru hesabı tayin için olduğu ifade edilmiştir.

14- 34. ve 35. ayetlerde Allah'ın insanları hakka yönlendirdiği, zannın ise haktan hiçbir şey ifade etmediği belirtilmiş, 32. ayette haktan sonra sadece batılın olacağı, 82. ayette ise Allah'ın, kelimeleriyle hakkı gerçekleştireceği ifade edilmiştir.

15- 56. ayette göklerde ve yerde akılsız olan her şeyin Allah'a ait olduğu belirtilmiştir.

16- 66. ayette göklerde ve yerde akıllı olan her şeyin de Allah'a ait olduğu söylenmiştir.

17- 101. ayette göklerde ve yerde neler olduğuna bakmak ve ibret almak emredilmiştir.

18- 21. ayette Allah'ın, tuzak Kur'anların tuzaklarını hemen boşa çıkaracağı ve zalimleri yazacağı ifade edilmiştir.

---

613 Referans için surenin üçüncü ayetinin tefsirine bakınız.

19-20- 22. ve 23. ayetlerde Allah'ın insanları karada ve denizde yürütmesi ve ümitleri kesilince onları boğulmaktan kurtardığı söylenmiştir.

Nazil olan ve insanları kevni ayetlere bakmaya çağıran bu ayetler; bu dinin, Allah'ın yarattığı her şeyi bilmeye özen gösterdiğini ortaya koymaktadır. Dünya hayatlarında her an ilmen ilerlesinler, Rablerine olan iman ve irfanları artsın diye Allah'ın, mahlukatı yaratmasındaki hikmetleri ve onlarda insanlarla ilgili faydaları görsünler diye bu din ilme önem vermiştir. Kur'an'ı her okuduklarında ve ayetleri üzerinde düşündüklerinde bunu göreceklerdir. "Bu Kur'an, ayetlerini iyice düşünsünler ve aklı başında olanlar öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır."[614] *Yüce Allah'tan bizleri hayırlı ve faziletli kılmasını niyaz ederiz.*

2. BAB: Muhammedî vahiy olan Kur'an hakkındadır

Kur'an Allah kelamındandır. Birinci bapta Allah'ın sıfatlarını ele alırken Kur'an'dan bahsetmeyip O'nun için müstakil bir bab açmamızın sebebi şudur: Kur'an'da varit olan ayetler, Allah'ın sıfatı olma cihetinden değil, insanların hidayeti için Allah katından gönderilmiş kitap olma cihetinden ele alınır. Allah'ın kitaplarına iman etmek, Allah'a ve peygamberlerine iman arasında ikinci mertebede bulunmaktadır. Bu surede Kur'an'la ilgili hususları on mesele halinde özetleyeceğiz:

1- Allah bu sûreye daha birinci ayette yüce kitabına işaretle başladı. Peşinden de uyarıcı ve müjdeleyici olarak kendilerine hidayet etmesi için içlerinden bir kimseye vahyetmesini tuhaf saymalarını reddetti. Bu ayetin tefsirinde bu vahyin, Kur'an'ın lafzi ve manevi icazına nasıl delalet ettiğini, bunun Hz. Muhammed'in iç dünyasından ve deruni aklından kaynaklanan boş bir kuruntu olduğunu iddia edenlerin şüphelerini nasıl çürüttüğünü uzun uzadığa açıklamıştık. Bu bölüm, Kur'an'ın tamamından, ilimlerinden ve aleme etkilerinden elde edilerek yazılan müstakil bir kitap halinde tasnif edilmişti. Bu surede de özet olarak bununla ilgili hususlara işaret edeceğiz.

2- 15. ayette müşriklerin Hz. Peygamber'e bu Kur'an'dan başka bir Kur'an getirmesini veya onu değiştirmesini teklif ettikleri ve Allah'ın da O'na; başka bir Kur'an getirmekten veya onu değiştirmekten aciz olduğunu ve görevinin ancak kendisine vahyedilene uymak, onu tebliğ edip, O'nunla amel etmek olduğunu söy-

614. Sâd,29

lemesini emrettiği ifade edilmiştir. Surenin sonunda da aynı hususa işaret edilmiştir.

3-4- 16. ayette, Hz. Peygamber'in bu Kur'an'ı ancak Allah'ın iradesi ve kolaylaştırması sayesinde tebliğ ettiği şayet Allah okumasını istemeseydi Kur'an'ı onlara okuyamayacağı, yine Allah onlara bildirip öğretmeseydi onu bilemeyecekleri ifade edilmiştir. Hz. Peygamber okuyamazken Allah O'na Kur'an'ı okutmuştur. "Rabbinin adıyla oku."[615]; "Biz sana Kur'an'ı okutacağız ve sen de onu asla unutmayacaksın."[616] *Hz. Peygambere (sav), öğreten ve onu öğretmen yapan Yüce Allah'tır.* "Allah sana kitabı, hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir."[617]; "Yoksa sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun. Fakat biz onu bir nur kıldık. O'nunla kullarımızdan dilediğimizi doğru yola iletiyoruz."[618]

5- Allah bunu kesin akli delillerle destekledi. Hz. Peygamber onların arasında daha evvel uzunca bir süre yaşamıştı. Bu süre çocukluk, gençlik yıllarını kapsamış. Hz. Peygamber serpilip güçlenmiş ve 40 yaşına gelmişti ki henüz ne okuyor, ne de okutuyor, ne öğreniyor, ne de öğretiyordu. Biz bu durumu 16. ayetin tefsirinde açıklamıştık. Tarihin filozoflarınca tecrübe ve araştırmayla sabittir ki, insanın kazandığı bütün ilimler, ilim ve amel kabiliyeti çocukluktan ömrünün 35. yılına kadar ortaya çıkar ve zirveye ulaşır. Daha sonra ancak ayıklama ve tamamlama söz konusudur. Halbuki Hz. Muhammed'den, 40 yaşını tamamladıktan sonra aniden gelen vahyin dışında ne bir ilim, ne bir açıklama, ne de dini ve dünyevi manada genel bir ıslah faaliyeti zuhur etti. Bunu takip eden 17. ayette ise; insanlardan kendine en fazla haksızlık edenlerin Allah'a yalan isnat eden ve Allah'ın ayetlerini inkar edenler olduğu, bunların iflah olmaz mücrimler olduğu belirtilmiştir. Bu durumu bilen bir kimse böyle bir cinayeti işler mi? Ayrıca böyle bir cinayeti neden işlesin? Üstelik çocukken doğruluk üzere yetişmiş, akranları arasında vefasıyla şöhret bulmuş ve hatta emin *lakabını kazanmış bir kimse bu cinayetin kötülüğünü büyükken de görmüşken nasıl böyle bir yalana tevessül eder?*

6- 38. ayette müşriklerin "Yoksa senin için Onu uydurdu mu diyorlar?" *hikayesinden söz edilmektedir. Yüce Allah peygamberine, müşriklere karşı O'nun*

615 Alak, 96/1.
616 A'lâ, 87/6.
617 Nisâ, 4/113.
618 Şûrâ, 42/53.

benzeri bir sureyi getirmeleri ve bu Kur'an'ı indiren Allah'ın dışında istedikleri herkesi yardıma çağırmaları için meydan okumasını emretti. Yaratıklarından hiç kimsenin buna gücü yetmeyecektir. Aksi halde müşrikler, Peygamber'in Kur'an'ı kendisi uydurdu, iddialarında sadece yalancı sayılacaklardır. Bir insanın başkaları gibi aciz olduğu bir konuda iftira etmesi düşünülemez. Biz bu ayetin tefsirinde meydan okumanın, aczin, Kur'an'ın lafzi ve manevi icazının ne olduğunu açıklamıştık. Kısa sureler bu meydan okumaya mutlak veya sınırlı olarak girer mi, girmez mi konusunu tartışmıştık.

7-8- 39. ayette, önceki ayette söyledikleri sözün tazammum ettiği mutlak yalandan, tam bilmedikleri şeyle ilgili mukayyet yalana dönmeleri anlatılmakta, 40. ayette ise iki grup olduklarından söz edilmektedir. Bir kısmı O'na inanmış, bir kısmı ise inkar etmişti. Önce ayetin tefsirinde Kur'an'ın tevilinin anlamı üzerinde durmuş, kitaplarına vakıf olduğumuz pek çok müfessirin tevili, usul ve kelam alimleri nezdindeki ıstılahi manasına hamlederek, İmam Muhammed b. Cerir hariç hataya düştüklerini belirtmiştik.

9- 57. ayette, Kur'an'ın beşeri ıslahla ilgili irşat yolları açıklanmıştır. Bu ayet şudur: "Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt gelmiştir. O, kalplerde bulunan hastalıklar için bir şifa, müminler için bir rahmet ve doğru yolu gösteren bir rehberdir."

10- 108 ve 109. ayetler surenin son ayetleri olup, davetin özünü ve bütün insanlara hitap hususunda en uygun mevzuu teşkil etmektedirler. İnsanlara Rableri katından gerçeğin bildirildiği, onu benimsemek veya reddetmek konusunda serbest oldukları belirtilmiştir. İkinci konu ise Hz. Peygamber'e amel ve tebliğ açısından kendisine vahyediline tabi olmasının emredilmesidir. Nitekim ikinci maddede buna temas edilmişti.

3. BAB: Nübüvvet ve risalete dairdir

İki bölümü ihtiva etmektedir.

Birinci Bölüm: Umumi risalet ve ilk peygamberlerle ilgilidir. Yedi meseleyi kapsamaktadı.

1- Surenin ikinci ayeti, peygambere gelen vahyin ispatı ve peygamberlerin de insanlardan birer kimse oldukları, vazifelerinin uyarmak ve müjdelemek olduğu belirtilmiştir. Kafirler insandan Allah'ın peygamberi olmasını kabul etmiyor-

lardı. Peygamberlerin getirdikleri mucizelere sihir kendilerine de sihirbaz diyorlardı.

2- 13. ayette Allah'ın, şirk ve günah sebebiyle geçmişleri helak ettiği bildirilmiştir. Onlara Allah'tan mesaj aldıklarının doğruluğuna dair apaçık belgeler sunmuşlar fakat inanmamışlardır. Allah da günahları sebebiyle onları cezalandırmıştır.

3- 49. ayette peygamberin, başkası şöyle dursun kendisi için bile bir fayda veya zarara kadir olmadığı belirtilmiştir. Çünkü buna ancak Allah kadirdir. Tevhidle ilgili ayetlerde görüldüğü gibi peygamber de başkaları gibidir.

4- 47. ayette Allah'ın her ümmete bir peygamber gönderdiği, iddia ettikleri gibi peygamberliğin sadece İsrail oğullarına has olmadığı, başkalarının sandığı gibi sadece yahudi ve Araplarla kaim bulunmadığı ifade edilmiştir. Bu genelleme üzerindeki şüphe şu iddiadan kaynaklanmaktadır: Yeryüzünün pek çok i putperestti. Eski Mısırlılar, Keldaniler, Asurlar, İranlılar, Hintliler, Çinliler, yerli Avrupalılar ve Amerikalılar gibi ümmetlerin tarihleri çok eskiye dayanıyordu. Bu şüpheye şöyle cevap verilir: Bütün bu lerin üç esasa dayalı dinleri vardı. Önceki peygamberlerin hepsi de bu esaslar için gönderilmişlerdir. Bunlar Allah'a iman, ahiret gününe iman ve salih ameldir. Vahiy konusunda da belirttiğimiz gibi bunların her birine putperestlik taklidi arız olmuştur. Müslümanlar da dahil olmak üzere bu ümmetlerin sonlarında bu gerçek apaçık gözükmektedir.

5- Aynı ayette belirtildiğine göre, her peygambere karşı kavmi direnmiş, Allah da aralarında adaletle hükmetmiştir. Bundan sonraki ayetler, peygamberimizin kavminin de onu tekzip ettikleri belirtilmektedir. Bunu ikinci bölümde göreceksiniz.

6- Bu konudaki şahitlerden biri de Nuh'un, kavmiyle olan hikayesidir. 71-73. ayetlerde O'nun, kavmine yaptığı çağrının özeti, tekzipteki ısrarları, Allah'ın onları boğarak helak etmesi, Nuh'u ve beraberindeki müminleri gemide kurtarması ve onları yeryüzünde halife kılması ele alınmıştır. Bunları, Nuh'tan sonra gelen peygamberlerle ilgili özet bilgi olarak bir tek ayet takip etmektedir. Arkasından Hz. Musa'nın, Firavunla olan hikayesi gelmektedir. Neticede Yüce Allah Firavun'u ve İsrail oğullarını takip edenleri boğarak öldürmüş, Hz. Musa ve İsrail oğullarını kurtarmış ve onları belli bir süreye dek mukaddes topraklarda halifeler yapmıştır.

Bunlar 75-93. ayetlerde ele alınmıştır. Bu iki kıssadan çıkarılacak ders ve ibretleri Hûd Sûresi'nin tefsirindeki peygamber kıssaları bölümünde açıklayacağız.

7- 98. ayette Mekkeliler için, Yûnus peygamberin kavminden alınacak derslerden söz edilmektedir. Çünkü onlar Yûnus peygamberin kavmi gibi son peygamber Hz. Muhammed'e karşı direndikleri için zillet ve köklerinin kazınması gibi bir azabı hak etmişlerdi. Şayet Yûnus peygamberin kavmi gibi, azap gelmeden iman ederlerse imanları kendilerine fayda verecekti.

İkinci Bölüm: Peygamberimiz Hz. Muhammed'in risaletine, kavmiyle olan siyasetine, ülkesinin başkentindeki icraatına dairdir.

Bu husustaki ayetleri on bir kategoride özetleyeceğiz.

1- 2. ayette kafirlerin, Hz. Peygamber'in davetini inkar etmelerinden, kendilerinden bir adama vahiy gelmesini tuhaf karşılamalarından bahsedilmektedir. Hz. Peygamber'in mucizesini sihir saymışlar ve O'na sihirbaz lakabını takmışlardır. Nitekim birinci bölümde vahiy ve genel risalet konusunda buna temas edilmişti. Ayet, Hz. Peygamber hakkında inmiştir. Kevni ayetler gibi sihir şüphesi tasavvur edilemez. Bunu zoraki ve inatla söylüyorlardı.

2- 15. ayette, müşriklerin Hz. Peygamber'e, durumu kendilerini zora sokan bu Kur'an'dan başka bir Kur'an getirmesini veya onu değiştirmesini teklif ettikleri ifade edilmiştir. 16. ayette ise daha önce geçtiği gibi, onların reddedildiği, bunu takip eden ayette de bu reddin vurgulandığı bildirilmektedir.

3- 20. ayette, müşriklerin Hz. Peygamber'e kevni bir mucize getirmesini teklif etmelerinden ve Hz. Peygamber'in onlara cevabından söz edilmektedir. 96 ve 97. ayetlerde ise, teklif ettikleri ve etmedikleri bütün mucizeler gelse de inanma kabiliyetlerini kaybettikleri için inanmayacak kimselere Allah'ın azabının hak olduğu dile getirilmektedir.

4- 37. ayette, bu Kur'an'ın Allah'tan gayrisinden gelme uydurma bir kitap olamayacağı belirtilmiştir. Zira yaratıklardan hiçbirisi buna güç yetiremez. O, önceki peygamberlerin çağrılarının da bir tasdiki ve önceki kitaplardaki bilgilerin bir açıklaması mahiyetindedir. O, şüphesiz olarak Alemlerin Rabbinden gelmiştir. Çünkü Hz. Muhammed orada bildirilen hiçbir şeyi daha önce bilmiyordu.

5- 38. ayette, Hz. Peygamber'e Kur'an'ı uydurdu, diyen müşriklere meydan okumaktan söz ediliyor. Bu meydan okuma onlardan Kur'an'ın bir suresinin ben-

zerini getirmelerini istemek şeklindedir. Bu konuda Allah'tan gayri çağırabildikleri herkesten yardım isteyebilecekleri de belirtilmiştir.

6- 39. ayette mutlak yalanlamadan henüz neticesini bilmedikleri şeye dair olan sınırlı tekzibe döndükleri belirtilmektedir. Bu da Allah'ın onları dünya ve ahirette cezalandırmakla tehdit etmesidir.

7- 40-54. ayetlerde bu müşriklerden bazısının iman, bazısının da inkar ettikleri, yalancıların tartışması, işitme ve görmeye bağlı delilleri akıl etmedikleri için inanma kabiliyetlerini kaybedenlerin hallerinin tanımı dile getirilmiştir. Ayrıca tehdit edildikleri azabın Hz. Peygambe'rin sağlığında mı yoksa vefatından sonra mı gerçekleşeceği konusu müphem bırakılmış ve bunun Hz. Peygamber'e bildirilmemesinin hikmeti, müşriklerin bu azabı acele istemeleri, azabı gördüklerinde ise iman edecekleri fakat bu imanın o gün fayda vermeyeceği, bu azabın hak mı olduğunu sormaları, yeminle bunun hak olduğu cevabının verilmesi, zira Allah'ın bütün vaatlerinin hak olduğu ifade edilmiştir. Bunları açıklarken Araplarda yalanın az olduğunu, Allah'a yemini ciddiye aldıklarını, Hz. Peygamber'in daha küçükken onlar arasında doğrulukla şöhret bulduğunu ifade etmiştik.

8- Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in davetini kısa ve net olarak Hz. Musa ve Hz. Nuh kıssalarıyla tekit ettikten ve aralarında kısa bir değinmede bulunduktan sonra, kendinden önce kitabı okuyanların bunu bildiklerini, şayet bu hususta bir tereddüdü olur ve onlara sorarsa onların da bu kitabın Rabbi katından gelen bir hak olduğunu söyleyeceklerini Hz. Peygamber'e haber vermiştir. Bu da Kur'an konusunda bir şüpheye mahal bulunmadığını teyit etmektedir.

9- Kavminin kendisini yalanlaması ve Allah'tan getirip haber verdiklerini inkar etmeleri Hz. Muhammed'i üzüyordu. Allah O'na 65. ayette üzüntüyü yasakladı. Hz. Peygamber onların hepsinin iman etmesini temenni ediyordu. 96-101. ayetlerde insanların iman ve inkar konusunda farklı kabiliyetler taşıdığı gerçeği kendisine haber verildi. Eğer Allah dilerse herkes imana gelir. Fakat o zaman başka bir cins varlık olurlar. Fakat Allah böyle istemedi ve bildirdi ki, peygamber ve başkası onları imana zorlama yetki ve gücüne sahip değildir. Ayetler ancak inanma ve düzelme kabiliyetine sahip olanlara fayda verir. Allah'ın yaratıklarla ilgili kanunu gereği kurtuluş Allah'ın peygamberleri ve onlara iman edenlere mahsustur.

10- 14. ayette Allah bu ümmeti bütün yeryüzünde halife yapacağını bildirmiştir. Bu, peygamberlerine karşı gelen pek çok kavimlerin helakinden ve diğerlerinin de dinlerini tahrif etmelerinden, diğerlerini de son peygamberi göndermekle Allah'ın neshetmedinden sonra gerçekleşecektir. Allah bu hilafetle onları deneyecek ve amellerine göre onlara karşılık verecektir. Bu noktayı en sona bırakmamızın sebebi, bunun Cenabı Hakkın vaat ettiği gibi davete icabetin dünyadaki meyvesi olmasıdır. Allah onlara olan vaadini, Nûr Sûresi'nin 54. ayetinde belirttiği şarta uygun olarak yerine getirmiştir.

4. BAB: Dirilme ve cezaya dairdir

İlgili ayetleri birkaç maddede özetleyeceğiz.

1- 4. ayette bütün insanların Rabbi olan Allah'a dönecekleri ifade edilmiştir. Allah mahlukatı çeşitli cins ve sınıflarıyla yaratmıştır. Sonra da salih müminleri adaletle mükafatlandırmak ve kafirleri de belirttiği şekilde cezalandırmak için insanları tekrar diriltecektir. Bunun tefsirinde kafirlerin hesabının da adaletle olacağını söylemiştik. Nitekim aşağıdaki dördüncü maddede göreceksin. Başka yerlerde de belirttiğimiz gibi müminlerin mükafatı katlanacaktır.

2- 7-11. ayetlerde iki grubun cezasına dair detay vardır. Bu, iman ve inkarın nefislerdeki tesirine dair akli ve tabii gerekçelerle açıklanmıştır. Aynı zamanda bu, defalarca ifade ettiğimiz şu prensibe de uygundur: Ahiretteki karşılık kişinin dünyadaki davranışına göredir. Bu davranışlar nefsin tabiat ve sıfatlarına göre onu ya Allah'ın rahmetine ehil kılar veya öfkesine maruz bırakır.

3- 23-30. ayetlerde iyilik yapanların mükafatlarının katlanacağı hususunda gayet net başka bir detay ve mevzuu aydınlatan bir temsil vardır. Kötülerin cezalarının misli misline olacağı da aynı şekilde belirtilmiştir. Her nefis ahirette, dünyada yaptıklarından imtihana çekilir. Orada hiç kimse başkasına ne ameliyle, ne de bizzat fayda verebilir.

4- 45-56. ayetlerde dördüncü ayetin ifadesi vardır. Toplanma gününü hatırlatmakla söze başlanmıştır. İnsanlar orada dünyada kalış sürelerini gündüzün bir saati gibi değerlendireceklerdir. Allah'a kavuşmayı yalanlayanlar zarar edeceklerdir. Bu ayetlerde Allah'ın azap vaadi tekit edilmiştir. Kafirlerin bu azabı gecikmiş buldukları ve bu konuda acele ettikleri ve peygambere bu azabın hak olup olmadığını sordukları belirtilmiştir. Azap gerçekleştiğinde kafirlerin halleri, aralarında

adaletle hükmedildiği anlatılmıştır. Zira onlara haksızlık edilmeyecektir. Bu son ifade 47 ve 54. ayetlerde belirtilmiştir.

5- 62-64. ayetlerde Allah'ın velilerinden söz edilmiş ve onların mümin ve muttakiler olduğu, kendileri için korku ve üzüntü olmayacağı, dünya ve ahirette müjdelere nail oldukları belirtilmiştir.

6- 69 ve 70. ayetlerde Allah'a iftira edenlerden ve onların felah bulmayacaklarından, kendileri için dünyada az bir geçimlik olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca dönüşlerinin Allah'a olacağı ve küfürleri sebebiyle onları şiddetli azaba atacağı belirtilmiştir.

7- Hz. Musa ile Firavun ve ileri gelenlerinin kıssasının ve Firavun ve adamlarının helakinden sonra İsrail oğullarının kurtarılması hikayesinin akabinde gelen 93. ayette İsrail oğullarının, kendilerine bilgi gelinceye dek ayrılığa düşmedikleri, daha sonra düştükleri ayrılık konusunda kıyamet günü Allah Teâlâ'nın aralarında hükmedeceği bildirildi.

Diriliş ve ceza konusunda işaret ettiğimiz bu ayetleri saysan bunların Yûnus Sûresi ayetlerinin yaklaşık üçte birine tekabül ettiğini görürsün. Fakat sen bu sureyi okuduğunda aynı konuyla ilgili bir tek mananın bu kadar tekrar edildiğini hissetmezsin. Ancak bu mana senin kalbine yerleşir ve onu Allah'a kavuşma, O'nun hesap ve cezasından korkma, sevabını, affını ve rahmetini umma inancıyla doldurur. Tekrarın hedefi sadece budur. En beliğ kimse böyle bir söz söylemeye kadir midir? Hayır, hayır!

5. BAB: Beşerin sıfatları, huyları, âdetleri, bunlara bağlı amelleri, bu konudaki ilahi kanunlara dairdir

İki kısımdır.

Birinci Kısım: Dini terbiye ile tedavi edilmesi gereken kötü sıfatlarla ilgilidir.

1- Acelecilik: *Yüce Allah şöyle buyurdu:* "İnsan aceleci olarak yaratıldı."[619]; "İnsan çok acelecidir."[620] *Bu karaktere bu sureden delil ise şudur:* "Eğer Allah, insanların iyiliği acele istemeleri gibi, kötülüğü de acele ver-

619 Enbiyâ, 21/37.

620 İsrâ, 17/11.

seydi, kendilerine tanınan süreleri bitirilmiş olurdu."[621] *Bu acelecilikten biri de Allah'ın peygamberi diliyle haber verdiği azabın çabuk gelmesini istemeleridir. Nitekim 50 ve 51. ayetlerde de bunu görürsün.*

2- **Zulüm:** *Yüce Allah şöyle buyurdu:* "Doğrusu insan çok zalim ve çok nankördür."[622]; "O emaneti insan yüklendi. Şüphesiz o, çok zalim ve çok cahildir."[623] *Bu sûrede bu kötü huyun delili 44, 85 ve 106. ayetlerdir.*

3- **Allah'a ve nimetlerine karşı nankörlük:** *Allah Teâlâ insanı tanımlarken şöyle buyurdu:* "Gerçekten biz O'na doğru yolu gösterdik. Artık o ister şükredici, isterse inkar edici olsun."[624] *Allah insanı İsrâ, Hac ve Şûrâ sûrelerinde* kefûr *(çok inkarcı), İbrahim suresinde ise* keffâr *(çok nankör) olarak tanımladı. Fakat bu surede inkar lafzı ve türevleri çok az geçmiştir. İkinci ayette vahyi ve peygamberliği inkar edenler, dördüncü ayette ise bu kafirlere, küfürleri sebebiyle ahirette verilecek cezadan söz edildi. 86. ayette İsrail oğullarının, kafirlerin tahakkümünden kurtulma duaları zikredildi.*

Fakat küfrün mana cihetinden zikri ise bu surede çok geçmiştir. Bu, tekzip lafzıyla, Allah'a kavuşmayı ummamak ve bunların neticesi olan fısk, günah, azgınlık, aşırılık ve kibir ifadeleriyle dile getirilmiştir. Ayrıca özel olarak belirttiğimiz zulüm kelimesi de geçmiştir.

4- **Allah'a ortak koşmak:** *Bu ümmetlere miras olarak geçen bir âdettir. 18, 28, 34, 35, 66 ve 71. ayetlerde geçmiş ve öncekilerden daha özel manada zikredilmiştir.*

5- **Cahillik, zanna ve tahmine dayanmak:** *Bu karakterde asıl olan şudur: Allah insanı, hayatın gereklerinden hiçbir şey bilmeyen bir tarzda yaratmıştır. Öyle ki O'nun yapısı böcek ve diğer hayvanların yapısından daha zayıftır. Allah insanın hayatının temelini kademeli bir eğitime oturtmuştur. Bu konudaki Kur'an ifadeleri malumdur.* "Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmediğiniz bir halde çıkardı."[625] *Emanet ayetinde zulüm ifadesi geçmişti. Bu surede bu konudaki açık ifade şudur:* "Onların çoğu zandan başkasına uymazlar. Zan ise

---

621 Yûnus,10/11.
622 İbrahim, 14/34.
623 Ahzâb, 33/72.
624 İnsan, 76/3.
625 Nahl, 16/78.

haktan hiçbir şey kazandırmaz."[626]; "Onlar sadece zanna tabi oluyorlar ve onlar ancak tahmin yürütüyorlar."[627]

6- **Kalplerin mühürlü olması:** *Bu, kainatta işitme ve görme yoluyla idrak edilen ilahi ayetlerden yüz çevirmektir. İşin gereği olduğu halde miras yoluyla gelip yerleşmiş geleneklere aykırı şeyleri kabule yanaşmamaktır. Bu durum şöyle belirtilmiştir:* "İşte biz haddi aşanların kalplerini böylece mühürleriz."[628] *Bunun, düzgün fıtrat ölçülerini aşmanın tabii neticesi olduğu malumdur. Nitekim bu ayetin tefsirinde bunu görürsün. Mesele pek çok cebriyeci, kaderiyeci ve tevilcinin anladıkları tarzda değildir. Bu psikolojik ve deruni durumun dünyadaki sonucu imandan mahrum olmaktır. Bu da, Allah'ın kainat nizamıyla ilgili takdirinin ve açıkladığı sorumluluğun gereğidir. Çünkü fıtratı doğru yola sevk eden belgelerden faydalanılmamaktadır. Bunlar 33, 66 ve 101. ayetlerde görülmektedir.*

7- **Nimet ve bolluk sebebiyle gurur ve şımarıklık:** *Onlar bolluk esnasında Allah'ın ayetlerine tuzak kurarlar, O'na şirk koşarlar, yeryüzünde azarlar, kendilerine bir sıkıntı geldiğinde akıllarını başlarına alıp Allah'a samimi şekilde dua ederler. Allah bu sıkıntıyı giderince de eski şirk ve bozgunculuklarına dönerler. Nitekim bu durum 21-23 ve 88. ayetlerde görülmektedir.*

İkinci Kısım: Makbul sıfat ve mizaçlar.

Bu sure Mekke'de İslam'ın ilk doğuş günlerinde inmiştir. Mekkelilerin çoğu müşrik, inatçı kafir, zalim günahkar ve cahildiler. Liderleri kibirli, halk taklitçiydi. Bu halin gereği surenin başında da gördüğün gibi müjdeden evvel uyarı yapılmasıdır. Bundan ötürü ayetlerin çoğu, zararlı ve kötü âdet, ahlak ve sıfatların açıklanmasına dairdir. Bu babın birinci kısmı bunlarla, ikinci kısım ise, pek çoğu akıl yoluyla bilinen hususlarla ilgilidir. İnsan fıtratında asıl olan hakkı-batılı, hayrı-şerri bilme kabiliyeti taşıması, bunları seçmede hür olmasıdır. Ayrıca akli deliller ve ilmi tecrübelerle hayır olduğuna inandığı şeyleri tercih edecek sıfatta yaratılmasıdır. Diğer bir husus da dinin aklı desteklemesidir. Böylece cehalet ve keyfi arzular O'na galip gelmez.

19. ayette lerin düzgün fıtrat üzere yaratılıp birleştirilmelerindeki aslı, sonra da ortaya çıkan ihtilafı bir düşün. Sonra surenin sonundaki 99-103. ayetlerde

626. Yûnus,36
627. Yûnus,66
628 Yûnus, 10/74.

bütün insanlara yapılan çağrının mukaddimesini düşün. Bu durum, onların belirtilen kabiliyetlerinde açıkça görülmektedir. Aynı zamanda ihtiyari olup zorlama yoktur. Allah'ın pisliği nefsin arınmasına tercih etmeyle ilgili ilahi kanunu, akıllarını çalıştırmayan, göklerde ve yerdeki ilahi işaretlerle yol bulamayan, kendilerinden önceki peygamber kavimleriyle ilgili kanunlardan ders almayanlara hasretmesi üzerinde de düşün. Onların ve peygamberler ve onlara inananların akıbetleri nasıl olacak bunu da düşün. Daha sonra 104 ayetten surenin sonuna kadar olan insanlara yönelik bu çağrının özeti üzerinde düşün. Burada peygamberin dini üzerinde şüphe eden müşriklere karşı nasıl delil getirildiğini ve şüphenin bir cehaletten ibaret olduğunu düşün. Onlar sadece vehimlere ibadet ediyorlar. Halbuki peygamberin onları davet ettiği şey, temiz fıtratın gereğidir. İbadet ettikleri putlar onlara ne zarar, ne de bir fayda verebiliyorlar. Halbuki peygamberin onlara getirdikleri haktır. Onlar hidayeti ve sapıklığı seçmekte hürdürler. Ya lehlerinde veya aleyhlerinde olanı seçecekler. Hz. Peygamber onlar üzerinde ne bir vekil, ne de bir dayatmacıdır.

Bu özet, bu ve diğer surelerde detaylı olarak anlatılanların toplu ifadesidir. Üçüncü ayette onlara kevni delillerin hatırlatılmasına tekrar bak. Bu ayet, bu delillerin onların fıtratlarının derinliklerinde mevcut olduğuna işaret etmektedir. Beşinci ayette onlara akli deliller de hatırlatılmıştır. Bu hatırlatma 5. ayette bilen bir toplum, 6. ayette ise sakınan bir toplum için yapılmıştır. 16. ayette akla hitabı: "Siz hiç akıl etmez misiniz?" *şeklinde, 24. ayette ise:* "İşte biz düşünen bir toplum için ayetlerimizi böylece geniş bir şekilde açıklıyoruz." *Tarzındadır. Sonra akli ve kevni bir grup delili ortaya koyduktan sonra gelen 35. ayetteki şu hitaba bak:* "De ki: Ortak koştuklarınızdan hakka iletecek olan var mıdır?" *Daha sonra da 57. ayette ve sonrasında Kur'an'ın onlara nefis tezkiyesiyle ilgili dört prensibinin izahına bak. Bunların ve benzerlerinin detayı önceki bölümlerde geçmişti.*

6. *BAB:* Salih ameller ve bunların karşılığı olan genel fiillere dairdir

Bu kısmı sana bıraktık. Zira bu imanın meyvesidir. İki kısımdan ibarettir.

Birinci Kısım: Salih amellere dairdir.

1. *Dördüncü ayette geçen salih amelden maksat; devlette, toplum içinde ve evlerde fertlerin ve toplum nizamının kendileriyle düzeldiği amellerdir. Bütün*

peygamberlerin öz olarak getirdikleri prensiplerin üçüncüsüdür. Bunlar her e, kabiliyetleri nispetinde detaylı olarak açıklanmıştır. Dini ibadetler olsun, medeni ve siyasi ilişkiler olsun şayet düzelme ve düzeltmeye yönelik olmazsa bunlar salih amel sayılmaz. Bunlar ya asıl itibarıyla bozuk veya bozulmaya götüren fiillerdir.

2. "Şüphesiz ki iman edip, salih amel işleyenleri Rableri, imanları sebebiyle doğru yola iletir."[629] *Bu ayetin tefsirinde imanla salih amel ilişkisini ve her birinin diğerini desteklediğini açıklamıştık. Kim bunu anlayıp bu doğrultuda hareket etmezse dinini de anlamamış demektir. O takdirde bu ve önceki ayette Allah'ın vaat ettiği mükafat ehil olamaz. Bu ayetlerin benzerleri uzun, yüzlü, orta ve kısa surelerde de mevcuttur. En kısaları ise Asr suresidir. 84 ve 90. ayetlerde iman ve İslam kelimeleri değişik anlam ifade ediyorsa da bu iki kavramın temelde birleşmesi de bu görüşü desteklemektedir. İmanın anlamı, Hz. Peygamber'in din olarak getirdiklerine kesin olarak boyun eğmektir. Bu iman, ameli gerektirir. İslam'ın anlamı ise, fiilen teslimiyet ve boyun eğmedir. İmanın gerektirdiği ameli temsildir. Ancak bu imanla Müslüman olunur.*

3. "İyilik edenler için güzel bir mükafat ve bir de fazlası vardır."[630] *Bu ayette, Kur'an'da bu mükafatın katlanacağına dair olan ifadelere açıkça destek vardır.*

4. *Şu ayet Allah'ın velilerini tarif etmektedir:* "Onlar iman edenler ve kötülükten sakınanlardır."[631] *Takva; bozuk ve kötü amellerden sakınmakla birlikte, güzel ve salih amelleri kapsayan bir terimdir. Bu hususu bu tefsirin pek çok yerinde açıkladık. En geniş ve net olanı ise Enfâl Sûresi'nin 29. ayetinin tefsirinde geçmiştir.*

5. *Hz. Musa'nın, kavmine vasiyetini hikaye eden 87. ayet de salih amele delalet eder.*

İkinci Kısım: Kötülükler ve umumi fiillere dairdir.

6. *Dirilmeyi ve cezayı inkar edip sadece dünya hayatına razı olup yetinenler ve Allah'ın ayetlerinden gafil olanlar hakkında Yüce Allah şöyle buyurdu:* "İşte onların, kazandıklarına karşı varacakları yer cehennemdir."[632]

629 Yûnus, 10/9.
630 Yûnus,10/26.
631 Yûnus, 10/63.
632 Yûnus, 10/8.

7. *Allah'a dinin kenarında ibadet eden ve sıkıntı anında O'na dua edip, bolluk anında unutanlar hakkında da şöyle buyurdu:* "İşte aşırı gidenlere yaptıkları böylecesüslügösterilir."[633]

8. *İnsanların bolluk zamanında azmaları ve dünya menfaatleriyle aldanmaları ve bunun vebalinin kendi aleyhlerine olduğunu açıklayan 13-21. ayetlerden sonra gelen ve aynı anlamı taşıyan ayet de şudur:* "Sonra dönüşünüz yalnız bizedir. Biz de yaptıklarınızı size haber vereceğiz."[634]

9. "Ben ancak bana vahyedilene uyarım. Eğer Rabbime isyan edersem, büyük günün azabından korkarım."[635]

10. "Kötülük kazananlara da yaptıkları kötülük kadar ceza verilir."[636]

11. "Sonra haksızlık yapanlara: Tadın sonsuz azabı! Siz sadece kazandıklarınızla cezalandırılıyorsunuz."[637]

12. "Allah bozguncuların işini düzeltmez."[638]

13. *İyi ve kötü ameller hakkında şöyle buyurdu:* "Sonra da nasıl davranacağınıza bakmak için onların ardından yeryüzünde sizi halifeler kıldık."[639]

14. *Önceki anlamda da şöyle buyurdu:* "Eğer seni yalanlamaya kalkarlarsa de ki: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım."[640]

15. *Yine önceki anlamda:* "Ve siz ne iş yaparsanız yapın, O'na daldığınızda sizi mutlaka görürüz."[641]

16. *Surenin sonunda genel davete dair umumi vasiyetle ilgili olarak şöyle buyurdu:* "Artık kim doğru yola girerse ancak kendi menfaatine girecek, kim

633 Yûnus, 10/12.
634 Yûnus, 10/23.
635 Yûnus, 10/15.
636 Yûnus, 10/27.
637 Yûnus, 10/52.
638 Yûnus, 10/81.
639 Yûnus, 10/14.
640 Yûnus, 10/41.
641 Yûnus, 10/61.

de saparsa ancak kendi zararına sapacaktır. Ben de sizin üzerinize bir vekil değilim."[642]

Yüce Allah'tan, amellerimizi düzeltmesini, en hayırlılarını sonda yapmasını dileriz.

Bunlar, bu beliğ surenin özetine dair son sözlerimizdir. Aziz ve Celil olan Allah'tan bu hikmetli Kitabı'nın tefsirini yerine göre uzun ve kısa, detaylı ve öz şekilde, hakkı açıklayarak ve halkı doğruya yönelterek sevdiği ve razı olduğu tarzda tamamlamaya bizi muvaffak kılmasını dileriz. Her işin başında ve sonunda hamd ve şükür O'nadır.

Salat ve selam ise, Rahmet Peygamberi'ne (s), O'nun âline ve ashabına, O'nunla doğru yolu bulanların üzerine olsun.

---

642 Yûnus, 10/108.

❮ HÛD SÛRESİ ❯

Mushafın on birinci sûresi olup, 123 ayettir:

Önceki sûre gibi Mekkî olduğu kesindir. Bazıları 17, 18 ve 114. ayetlerin Mekkî olmadığını söylemişlerdir. Bunların Medenî olduğu ileri sürülmüştür. Fakat bu iddia zahire aykırıdır ve herhangi bir delile dayanmamaktadır. Ancak bu üçünün nüzul sebebine dair Ebu'l-Yüsr ve diğerlerinden gelen bir hadis vardır. Ayetlerin tefsirinde açıklaması gelecektir.

Hûd Sûresi, Yûnus Sûresi'nden sonra nazil olmuştur. Yûnus Sûresi'nin tefsirinde de açıkladığımız gibi, bu sûre de aynı mana ve konuları işlemektedir. Konusu ilahiyat, nübüvvet, diriliş ve cezaya iman ve salih amellerdir. Yûnus Sûresi'nde özet olarak anlatılan peygamber kıssalarının burada detayları vardır. Söze parlak girişi, konuyu parlak bitirişi ve arada çağrının detaylı yapılması açısından önceki sûreye gayet uygundur. İkisinde de *"Elif, Lâm, Râ"*dan sonra Kur'ân zikredilerek başlanmıştır. Ra'd Sûresi hariç, kendilerinden sonra gelen dört sûre de aynı şekilde *"Elif, Lâm, Râ"* harfleriyle başlamıştır. Bu sûrelerde Kur'ân'ı Allah'tan tebliğ eden Peygamber'in (s) risaleti, uyarıcı ve müjdeci görevi belirtilmiştir. Yûnus ve Hûd Sûreleri insanları Peygamber'in getirdiklerine iman çağrısıyla bitmiş, Yûnus Sûresi'nin sonunda Hz. Muhammed'e, kendisiyle kâfirler arasında Allah hükmünü verinceye dek sabretmesi, Hûd Sûresi'nin sonunda ise beklemesi emredilmiştir. Bu bekleyiş Allah'a ibadet ve tevekkülde dosdoğru hareket ederek O'nun hükmünü beklemekten ibarettir.

İki sûrede de, peygamber Allah'a iftira etti, diyenlere cevap olarak Kur'ân'la meydan okunmuştur. Fakat bu konu Yûnus Sûresi'nde, Hûd Sûresi'nden daha detaylı ele alınmıştır. Din konusunda müşriklere verilen cevaplarda da durum aynıdır. Bir diğerinde detaylı anlatılan, ötekinde özetlenmiş ve bu, her birinde ayrı zikredilen faydalar belirtilerek yapılmıştır. Konuları aynı, nazım ve üslupları ayrı olan bu iki sûre icaz belgelerinden iki belgedir. Bunların okunmasıyla yüzler hemen Rahman'a secde ederek yere kapanır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ
خَبِيرٍ ﴿1﴾ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنَّنِي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ
وَبَشِيرٌ ﴿2﴾ وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ
يُمَتِّعْكُم مَّتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي
فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ
كَبِيرٍ ﴿3﴾ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ ﴿4﴾ أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا
مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا
يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿5﴾

1- Elif, Lâm, Râ. Bu Kur'ân, hüküm ve hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan Allah tarafından ayetleri sağlamlaştırılmış ve uzun uzun açıklanmış bir Kitab'tır.

2- O, size Allah'tan başkasına kulluk yapmamanızı emretti. De ki: Şüphesiz ki ben, size O'nun tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve bir müjdeciyim.

3- Yine size, Rabbinizden bağışlanma dileyin sonra da tövbe ile Ona yönelin diye emretti, ta ki, sizi belirli bir zamana kadar güzel şekilde geçindirsin ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin. De ki: Eğer yüz çevirirseniz ben sizin hakkınızda büyük bir günün azabından korkarım.

4- Dönüşünüz yalnız Allah'adır. Onun her şeye gücü yeter.

5- Bilin ki, onlar Kur'ân okunurken gizlenmek için iki büklüm olurlar. Bilin ki, elbiselerine büründüklerinde bile Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını bilir. Çünkü O, kalplerde olanı bilendir.

Bu dört ayet Allah'ın dinine çağrı esaslarına dairdir. Bunlar da Kur'ân ve onun, Allah'ın birliği, sadece ona ibadet, peygamberlerine, dirilişe, cezaya iman ve salih amellerle ilgili açıkladığı hususlardır. Her biri karine ile anla-

şılacağı ve aynı şekilde başlayan Yûnus Sûresi'nin peşinden geldiği için muhataplar belirtilmeden ve Rasulullah'a (s) da tebliğ etme emri zikredilmeden insanlara Hz. Muhammed vasıtasıyla hitap edilmiştir.

"Elif, Lâm, Râ." Bu harfler de diğer benzerleri gibi müsemmalarıyla değil, sakin olarak *"Elif, Lâm, Râ"* şeklinde harf adlarıyla okunur. Halil b. Ahmed'e ve Sîbeveyh'e göre bunlar sûrenin veya Kur'ân'ın adıdır. Söze bunlarla başlamanın hikmetini A'râf Sûresi'nin tefsirinin başında açıklamıştık. Bu harflerin mahalli müpteda olarak veya çoğunluğa göre haber olarak merfudur.

"Bu Kur'ân, hüküm ve hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan Allah tarafından ayetleri sağlamlaştırılmış ve uzun uzun açıklanmış bir Kitab'tır." Tenvinin de ifade ettiği gibi bu, çok değerli bir Kitab'tır.[643] Kur'ân'ın ayetleri nazım ve telif itibarıyla sağlam, mana yönüyle açık, belagat ve tesir itibarıyla beliğ kılınmıştır. Bütün güzelliğiyle birlikte, binasının sağlamlığı, korunma ve sığınma açısından koruyucu bir kale, yüksek ve sağlam bir köşk gibidirler. Manalara delâletindeki netliği yönünden hiçbir şüphe ve tevil kabul etmez, hiçbir tebdil ve tağyir ihtimali taşımaz. Ayrıca bu ayetler, inanç esaslarını, hüküm, hikmet, irşat ve Kur'ân'ın gözettiği diğer faydaları açıklamak maksadıyla Kur'ân'ın sûreleri içinde muhtelif bölümler halinde açıklanmıştır. Bu, atkı veya gerdanlığın kıymetli taşlarla ayrılması tarzındadır. Ayetlerin sağlamlaştırılması ve açıklanması, beyanın birbirinden ayrılmaz iki mertebesidir. Yoksa zaman itibarıyla ayrı iki çeşit değildir. Yahut da açıklama, özetten sonra yapılan açıklamadır. Nitekim bu durum uzun ve kısa kıssalarda görülmektedir. İki fiil de meçhul sığasında getirilerek önce kapalı ifade edilmiş sonra da ***"Hakîm ve Habîr olan Allah tarafından"*** ifadesiyle netleştirilmiştir. Ayetlerin sağlamlaştırılması ve açıklanmasının böyle ifade edilmesi, malum sığasıyla doğrudan Allah'a nispet edilmesinden daha beliğdir. Buna göre mana şöyledir: Bu sağlamlaştırma ve açıklama, hikmeti tam olan bir hakîm, her şeyden tam haberdar olan bir habîr tarafından yapılmıştır. Ayetteki ***"ledün"*** kelimesi zarf-ı mekândır ve *"ınde"* zarfından daha beliğdir. *"Ledün"* kelimesi, *"adud"* kelimesi gibi fethalı ve zammeli olarak okunur. Sükûn üzere mebnidir. Halis Arapça'ya göre ayetten akla ilk gelen anlam budur.

---

643 Bu türlü harflerle başlayan Bakara Sûresi gibi bazı sûrelerde kitaba *zâlike* ile, Yûnus, Yûsuf ve diğerleri gibi bazı sûrelerde sûreye *tilke* ile işaret edilmiş. Bu, A'râf ve başkalarında olduğu gibi sûrenin başında ismi işaret müzekker olarak takdir edilmiştir.

İhkam, Muhkem, Müteşabih ve Te'vil Terimleri

Kur'ân'da *ihkam* ve *tafsil*'le ilgili ayetlerle bir karşılaştırma yaptığında ihkamla ilgili üç kelime bulursun. Bunlar şunlardır: Muhkem, müteşabih, te'vil.

> 1- *"Fakat Allah, şeytanın attığı şeyi hemen iptal eder sonra kendi ayetlerini sağlamca onun kalbine yerleştirir."*[644]
>
> 2- *"İçinde cihat zikredilen muhkem bir sûre indirilince..."*[645]
>
> 3- *"Sana Kitab'ı indiren O'dur. O Kitab'ta muhkem ayetler vardır ki, onlar Kitabın anasıdır. Bir de müteşabih ayetler vardır."*[646]

Bu üç ayete baktığında ***"ihkam"***'ın, bizim biraz önce açıkladığımız tarzda lügatteki hakiki anlamında kullanıldığını görürsün. Fakat mukallitler ikinci ayetteki muhkem kelimesini kendi ıstılahlarına uygun olarak mensuhun karşıtı olarak yorumlamışlardır. Onlara göre muhkem sûre, neshedilmemiş sûredir. Maksat doğru bile olsa bu yorum doğru değildir. Bu ıstılah ne lügatin aslında, ne de Kur'ân örfündedir. Bu ıstılah Kur'ân'ın nazil olduğu dönemden sonra ortaya çıkmıştır. Zaten birinci ayet de bu yorumu çürütmektedir. Çünkü burada bahsedilen nesih, usulde anlatılan nesih değildir. *"Mananın; tamamı veya bir kısmı neshedilmeyen bir sûre indiğinde"*şeklinde olması doğru değildir. Zira mensuh bir sûrenin inmesi bizzat muhaldir. O takdirde bunun nefyedilmesinin bir manası olmaz. Üçüncü ayetteki muhkem ifadesini müteşabihin zıttı olarak yorumladılar. Bu yorum doğrudur. Fakat muhkem ve müteşabihin anlamı üzerinde ihtilaf ettiler. Kelâmcı ve usulcülerin bu konudaki en meşhur görüşleri hem lügatin delâletine, hem de selefin çoğunluğunun gerçek görüşüne aykırıdır. Seyyid Şerif Cürcani muhkem hakkında şöyle dedi: **Muhkem**; maksadın, tebdil ve tağyire uğramayacak şekilde sağlam ifade edilmesidir. Yani tahsis, tevil ve neshe karşı sağlamlaştırılmasıdır. Bu kelime Arapların; muhkem bir bina sözünden alınmıştır. Bu, sağlam ve yıkılmaktan uzak bina demektir. Şu ayet muhkeme misaldir: *"Allah her şeyi bilir."* Allah'ın zatına ve sıfatlarına delâlet eden ifadeler de muhkemdir, neshe ihtimalleri yoktur. Şayet lafızdan maksat âşikar ise ve nesh ihtimali yoksa bu

---

644 Hacc, 22/50.

645 Muhammed, 47/20.

646 Nisa, 4/7.

muhkem'dir. Aksi halde tevile ihtimali yoksa *müfesser*, şayet söz bu maksat için söylenmişse *nass*, değilse *zahir*, sığadan başka bir sebep yüzünden kapalı ise "*hafiy*"dir. Şayet kapalılık sığanın kendisinden kaynaklanıyorsa ve ancak aklen kavranabiliyorsa *müşkil*, naklen kavranabiliyorsa *mücmel*, hiçbir şekilde kavranamıyorsa *müteşabih*'tir. Seyyid Şerif ikinci ayet için şunu söyledi: **Müteşabih**: "*Lâfzı kendinden dolayı kapalı olan ve sûrelerin başındaki mukattaa harfleri gibi asla anlaşılamayacak olanlardır.*" Tâcü's-Sübki, *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı eserde "*Müteşabih; Allah'ın, bilgisini kendisine sakladığı şeydir. Ona bazı seçkin kulları vakıf olabilir*" demiştir. İkinci ciltte açıkladığımız gibi bu iki söz de hatalıdır.

Seyyid Şerif tevilin tarif konusunda şöyle dedi: **Tevil**, lügatte tercih demektir. Istılahta ise zahir manayı, muhtemel bir manaya çevirmektir. Ancak Kitab ve Sünnet'e uygun görüldüğü takdirde bu manaya gidilebilir. "*Ölüden diriyi çıkarır.*"[647] Şayet civcivi yumurtadan çıkarmayı kastederse bu tefsir, eğer mü'mini kâfirden, âlimi cahilden çıkarmayı kastederse bu da tevil olur.

Tâcü's-Sübki dedi ki: "***Zahir***; *delâleti zanni olan, tevil ise; zahiri muhtemel olan zayıf görüşe hamletmektir.*" Eğer bir delile dayandırılarak hamledilirse sahih, zanni delile dayandırılırsa fasit olur. Hiçbir şeye dayandırılmazsa tevil değil, lafızla oynamak olur.

Usul kitaplarında bu kelimelerle ilgili görmüş olduğum bu ıstılah dedikodu, birtakım görüş ve tartışmalardan ibarettir. Bunlar, Allah'ın Kitab'ında bu ayeti okuyan herhangi bir Arab'ın hiç aklına gelmeyecek şeylerdi. Onlar Kur'ân'ı sırf lügat manasına uygun olarak anlıyorlardı. Muhkeme gelince, o daha önce anlatılmıştı.

Ayetteki tafsil meselesine gelince; bu, on tane Mekkî sûrede yirmiden fazla, Medenî olan Tevbe Sûresi'nde ise bir kere geçmiştir. **Tafsil**, kelimesi çok kere Kur'ân ayetleri ve akli delillerle, bazen Kitab'la, bazen de hükümlerle ilgili olarak geçmektedir. Daha genel olan başka bir tafsil çeşidi vardır. O da '*her şeyin açıklanması*' tarzındadır. Yani dini hidayet ve mükelleflerin işlerini ıslâhla ilgili olan tafsildir. Bunların hepsi de ifade ettiğimiz lügat manasındadır.

---

647 Âl-i İmrân, 3/27.

Selef müfessirlerinden bu kelimeyle ilgili aktaracağımız hususlar az ve kısadır. Bu sûre hakkında İbn Zeyd şöyle dedi: Bu sûrenin tamamı Mekkî ve muhkemdir. Buradaki tafsil, şu ayetle ilgili olarak Hz. Peygamberle, ona ters düşen kimse arasındaki hükümdür. *"Bu iki grubun hali kör ve sağır ile, görüp işiten kimsenin hali gibidir."*[648] Daha sonra Nuh ve Lut kavmi zikredilmiştir. Özet olarak İbn Zeyd dedi ki: İşte bu ayetin açıklamasıdır. Zira önce ayetin başı muhkemdi. Sözün özü şudur: Muhkem, mücmel olan, mufassal ise, iki hususta da lügat manası itibarıyla onun karşıtı olan ifadedir. Hasan Basri'den şöyle nakledildi: Emir ve nehiyle muhkem kılınmış vaat ve vaidle (tehdit) tafsil edilmiş ayetler. Mücahit'e göre *"sümme fussılet"* ifadesi sonra *"tefsir edilmiş"* anlamındadır. Katade'nin söylediği ise şudur: Allah ayetleri bâtıla karşı muhkem kılmış. Sonra da ilmiyle onları açıklamış, haramını helalini, itaat ve günahını beyan etmiştir. Bütün bu rivayetlerin hepsi de açıkladığımız lügat manasına dâhildir. Fakat bu manayı tek başlarına ifade edemezler.

Bu konudaki kapsamlı ifade şudur: Kur'ân'da "***mücmelin tafsili***" (*özetin detayı*) iki kısımdır:

Birincisi; inanç esaslarının ve genel teşrîi prensiplerinin açıklanması, bunların çoğu Mekkî sûrelerdedir. Nitekim ilgili ayetlerin tefsirinde bunları önce dağınık sonra da toplu olarak açıklamıştık. Bunlar A'râf, En'âm ve Yûnus sûrelerinde geçti.

İkincisi; ibadetlere siyasî, medenî ve savaşla ilgili muamelelere dair pratik hükümlerin açıklanmasıdır. Ki, bunları da aynı şekilde uzun medenî sûrelerde ele almıştık.

"O, size Allah'tan başkasına kulluk yapmamanızı emretti." Biz önce muhkem kılınıp sonra tafsil edilen ilk ayetin beyanıdır. Bu manada başka ayetler de vardır. Sadece Allah'a ibadet etmenizi veya Ondan başka hiç kimseye kulluk etmemenizi emretti. Bu da kulluğunuzu sadece Ona tahsis etmek ve Ona hiçbir şeyi ortak koşmamakla olur. Bu durumu yakında bu sûrede detaylı peygamber kıssalarında göreceksin. Şu cümle, müspet ve menfi tevhidin iki yönünü de birlikte ifadeyi desteklemektedir. ***"Şüphesiz ki ben, size Onun tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve bir müjdeciyim."*** Bu ifade risalet çağrısı ve peygamberlik görevi için net bir tebliğdir. O görev de, Allah'a şirkte ve

---

648 Hûd, 11/24.

Ona bağlı olarak küfür ve günahta ısrar edenleri acıklı bir azapla uyarmak, iman ve takva ehlini de saadet ve kesintisiz nimetlerle müjdelemektir. Önce uyarı zikredildi. Zira hitap öncelikle müşriklere yöneliktir. Yûnus Sûresi ve benzeri Kehf Sûresi gibi Mekkî sûrelerde de durum böyledir. Bu tebliği yapan Hz. Peygamber'dir.

"Yine size, Rabbinizden bağışlanma dileyin sonra da tövbe ile O'na yönelin diye emretti." Bu cümle, öncesine atfedilmiştir. Yani O'ndan şirk, küfür, günah ve zulümden dolayı sizi bağışlamasını isteyin. Sonra da O'na ve ayetlerine karşı vacibi terk etmek ve haramı işlemek şeklinde arız olan yüz çevirmeyi bırakıp Allah'a dönün. Bunu, bozduklarınızı düzelterek, pişman olarak ve eksikliklerinizi gidererek yapın. Tövbe *sümme* (sonra) edatıyla atfedildi. Zira amel mertebesi söz mertebesinden sonra gelir. Nice af dileyen vardır ki yine de günaha devam eder. Bunun benzeri Şuayb, Salih ve Hûd kıssalarında gelecektir. ***"Ta ki, sizi belirli bir zamana kadar güzel şekilde geçindirsin"*** ayetteki ***metâ*** kelimesi, geçim ve ev ihtiyaçlarıyla ilgili her türlü ifadeyi kapsar. *İmta'* ve *temti'* ise, uzun müddet istifade edilecek şeylere devamlı olarak vermek demektir. Cenabı Hakkın dünya hayatını ve dünyadakilerin oradaki istifadelerini az olarak tanımlaması ahirete nispetledir. Buna göre mana şöyledir: er günah işlediğinizde Rabbinizden bağışlanma dileyin, Onun hidayetinden ve kanunundan yüz çevirdiğinizde tekrar O'na dönün ki, size belirli bir süreye kadar dünya hayatından hoş, güzel, yeterli ve devamlı bir geçimlik versin. Belirli süre Allah tarafından takdir edilir. O da O'nun ilminde sizin için takdir edilmiş ömürdür. O süre, kullar hakkında koymuş olduğu toplumsal kanunlara ve yaratılış sistemine tabidir. Sizi toptan yok ederek, uygarlığı bozarak, bağımsızlığı kaldırarak bu süreyi kesmez. Kâfirlerin hayatını büsbütün karartan şeylerle bu tatlı geçimliği zehir etmez. Zira dünya hayatını zehir eden, nimetleri elden çıkartan belirli sebepler vardır. Bunların hepsi de inkârdan ve haramlarda ısrardan kaynaklanmaktadır. Bunların yasak edilmesi de, dine zarar verip ifsat etmesinden hayatı, aklı, sağlığı, mali ve medenî sistemi yok etmelerinden ötürüdür. Bunların bozma sebebi olmaları, işleyenlerin ısrarından kaynaklanmaktadır.

Tövbe'nin Sahih Olmasının Şartları ve Sünnetullah'ın Helak Yasaları

Bir kimse günah işleyip de pişman olup tez vakitte tövbe etse, müspet amelle fesadın kötü neticesini düzeltse bu fesat da onun izi de ortadan kalkar. Bundan dolayı tövbe için belirli şartlar konmuş ve şu ayetlerde olduğu gibi Kur'ân'da tövbe gerçek anlamıyla tanımlanmıştır:

"Allah'ın kabul edeceği tövbe, bilmeden bir kötülük işleyip sonra da hemen ardından tövbe edenlerin tövbesidir."[649]

"Her kim haksızlık yaptıktan sonra tövbe eder, durumunu düzeltirse Allah onun tövbesini kabul eder."[650]

Bu anlamda başka ayetler de vardır:

"Onlar bir kötülük yaptıkları veya nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını isterler. Günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir? Onlar yaptıkları kötülüklerde bile bile ısrar etmezler."[651] Bunların tefsirleri ilgili yerlerde geçmiştir.

Bu hitapla birinci planda kastedilen ümmetlerin günahlarına dair bu Rabbani kanun sistematik ve devamlıdır. Toplumlarda fertlerinkinden daha barizdir. Nitekim bu tefsirin çeşitli yerlerinde bunu açıklamıştık. Allah isyan, fesat, fasıklık ve zulümde ısrar eden toplumları dünyada zaaf, kavga ve uygarlığın yıkılması yoluyla helak eder. Onların güçleri gider, saltanatları dağılır, ya kendiliğinden yıkılırlar ya da başka devletlerin işgaline uğrarlar. Bu gerçek, her asırda toplumların tarihindeki genel durumlardan anlaşılmaktadır. Peygamberlerin kendi dönemlerindeki kavimlere gelince, Allah onlardan deliller ortaya konduktan sonra da küfür ve inada devam edenleri zillet ve köklerini kazıyarak helak etmiştir. Nitekim bunları daha önce açıklamıştık. En yakınları da Yûnus Sûresi'nin sonunda anlatılanlardır. Ayet bu Muhammed ümmetinin tamamen yok edilme azabından kurtuluşunu garanti etmektedir. Bu hususu da Yûnus Sûresi'nin tefsirinde açıklamıştık. Bunlar peygamber kıssalarıyla sona eren sûrenin 100-103. ayetleridir.

---

649 Nisa, 4/17.

650 Maide, 5/39.

651 Âl-i İmrân,125.

"Ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin." Bu ayet fertlerin ahiretteki cezalarına dair mutlak, dünyadaki cezalarına dair mukayyet/sınırlıdır. Öncekiyle birlikte mana şöyledir: Ey kendilerine bu ayetle hitap edilen Allah'ın Rasulü ve peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'in kavmi! Şirkten sakının. Allah'a ve Rasulüne iman edin, Rabbinizden af dileyin, sizden sadır olan her günahın peşinden hemen Allah'a tövbe edin ki, sizin hepinize güzel bir geçimlik versin. Böylece nimet, kuvvet, izzet ve iktidar yönünden ümmetlerin en hayırlısı olursunuz. Ayrıca ilim ve amel yönünden her fazilet sahibine ahirette kendi lütfundan tam ve kesintisiz bir mükâfat versin. Dünyada ise bu mükâfat cüzi ve noksandır. Saf değil, karışıktır, fertlerin ömürleri sınırlı olduğu, sebepler ve neticelere dair kanunlarda tercih ve çatışma bulunduğu için bu karşılık tam ve devamlı değildir. İşte bu, diriliş ve ahiretteki hesabın hak olduğuna dair delillerdendir. Zira bu hesapta Allah'ın yaygın ve kâmil adaleti ortaya çıkacaktır. Allah'ın bizi muvaffak kıldığı bu açıklamayla daha önce defalarca söylediğimiz şu gerçek ortaya çıkmıştır: Dinin meyvesi dünya ve ahiret saadetidir. Halbuki bundan gafil olan müfessirler, tevil yoluyla asıl kabul ettikleri hadislerle bu Kur'ân naslarına karşı çıkmaktadırlar. Bunlar dünyayı kötüleyen ve onu *"mü'minin zindanı, kâfirin cenneti"* olarak niteleyen hadisler gibi. Aslında bu da dâhil, böyle hadisler sahihtir. Ancak bunları, mü'min ve kâfirin dünya ve ahiretteki konumlarına nispetle ele almak gerekir. *"İnsanların en şiddetli belaya uğrayanları peygamberler, sonra da kademe kademe geridekilerdir"* hadisi de bu kabildendir ve sahihtir. Buradaki beladan maksat, imtihandır. İmtihan ise varlık ve yoklukta, hayır ve şerde olur. Yakında yedinci ayetin tefsirinde de göreceğin gibi bu imtihan insanların hayır ve şer konusundaki kabiliyetleri ortaya çıkarır. Bizim şu andaki halimiz ise Allah'ın, peygamberlerine vaat ettiği, onların da kavimlerine duyurduğu ve realitenin tasdik ettiği hal değildir. Dünyaya halife olma, onun idare ve nimetlerini elde etme başarısı ise dinde sebat ettikleri müddetçe mü'minlerindir. Bu müjde bunun ifadesidir. Uyarı konusundaki şu cümle de tam bunun karşıtıdır: ***"De ki: Eğer yüz çevirirseniz ben sizin hakkınızda büyük bir günün azabından korkarım."*** Ayetteki ***tevellev*** kelimesinin aslı, *tetevellev*'dir. Muzarilik harfi olan *te,* tahfif için kaldırılmıştır. Yani Allah'a ibadet etmek, başkasına kulluk etmemek, bütün günahlardan tövbe ve istiğfar etmek hususundaki davetimden yüz çevirirseniz sizin için korkusu büyük, azabı şiddetli bir günün azabından kor-

karım. O azap, peygamberlerini yalan sayma ve onlara isyan etmede direnen kavimlerin başına gelen veya peygamber ve mü'minlerin zaferinden sonra isyanda ısrar edenlerin daha hafif azapları benzeri bir azaptır. Bu cümle bu sûredeki detaylı kıssalara parlak bir başlangıç mahiyetindedir. Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu büyük günden maksat, kıyamet günüdür. Zira en büyük azap o günde olur. Aşağıdaki ayetle işaret edilen de budur:

"Dönüşünüz yalnız Allah'adır." Yani ölümünüzden sonra fert ve toplum olarak hepinizin dönüşü sadece Allah'adır. Hiçbiriniz geri kalmaz, amellerinizin karşılığını tam tamına alırsınız. ***"Onun her şeye gücü yeter."*** Diriltilmeniz, hesap için toplanmanız ve amellerinizin karşılığını görmeniz bu gücün eseridir. Peygamberin uyarıcı sıfatı, müjdeci sıfatından önce zikredilmiş sonra da gönüllerini almak için önce mü'minlere müjde sonra da inatçı kâfirlere azap zikredildi. Çünkü devamlı olarak azap işitmek rahatsızlık verir. Ayrıca yüz çevirmeye teşvik eder. Fakat aşağıddaki ayette de göreceğin gibi müjdenin öne alınması kâfirlere hiçbir etki yapmadı.

"Bilin ki, onlar Kur'ân okunurken gizlenmek için iki büklüm olurlar. Bilin ki, elbiselerine büründüklerinde bile Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını bilir. Çünkü O, kalplerde olanı bilendir."

Bu ayette yer alan beyanda, müşriklerin hallerini, kendilerine delil sunulup davet yapıldığında gösterdikleri tavırlarını açıklamak üzere bir başlangıç cümlesi içermektedir. Ayet *"tenbih edatı"*yla başlamıştır. Sebebi ise, bu ayeti işiten kimsenin davet karşısında müşriklerin son derece cehalet, acz ve hayrete dayalı direnişlerine dair enteresan tanımı düşünüp tasavvur etmeleridir. Elbiseyi katlayıp dürdü, anlamında, *"senâ es-sevbe"* denir. Kumaşı dürüp katlamaya, *"ısnâü's-sevb"* denir. Onu kıvırdı, çevirdi anlamında, *"sennâhü anhü"* saklamak için üzerini kat kat yaptı anlamında, *"sennâhü aleyhi"* denir. Benden uzaklaştı, başka tarafa döndü manasına *"sennâ ınanehû annî"* kibirlenerek yüz çevirdi anlamında, *"senâ ıtfehû"* denir. Bilgisizce Allah hakkında tartışan kimse için *"saniye ıtfihî"* denmiştir. *"O, insanları Allah yolundan saptırmak için gururla salınarak mücadele eder."*[652] Ayette geçen **"ıstihfâ"** (**gizlemek**) ise, saklanma gayreti ifade eder. *"İnsanlardan gizliyorlar da kendileriyle birlikte olan Allah'tan gizleniyorlar."*[653] Ayette geçen ***istiğşâü's-siyâb*** ifadesi ise, elbiseyle sarınıp sar-

652 Hac, 22/9.

653 Nisâ,4/108.

malanmak anlamındadır. Yüce Allah Nuh peygamberden bu hali şöyle hikâye etmiştir: *"Senin kendilerini bağışlaman için onları imana her davet edişinde parmaklarını kulaklarına tıkadılar, beni görmemek için örtülerine büründüler, inanmamakta direttiler, büyüklendikçe büyüklendiler."*[654] Tefsirini yaptığımız ayetteki anlam da budur. ***"Bilin ki, onlar Kur'ân okunurken gizlenmek için iki büklüm olurlar."*** Bazı müfessirler burada iki büklüm olmayı tamamen yüz çevirmek ve Kur'ân okunurken peygambere sırtlarını döndürmek olarak açıkladılar. Bu ifade, *senâ'l-ıtfe ve'l-cânib* ifadesinden daha beliğdir. Bazı müfessirler ise bunu, Hz. Peygamber'e karşı olan düşmanlık ve hoşnutsuzluklarını gizlediler, şeklinde izah ettiler. En uygun izah ise, bunun bazı kâfir ve münafıkların Kur'ân okunurken başlarını eğerek, bellerini bükerek kendilerini gizleme çabalarının tasviri olarak anlaşılmasıdır. Bu hal, başındaki kel ve çatlaklardan utanarak üzerine örtü almak gibidir. Böylece toplum arasında kendini gizlemiş olurlar. Buna göre mana şöyledir: iyi bilin ki, tevhid çağrısından hoşlanmayan bu kâfirler bellerini bükerle, başlarını eğerler. Kur'ân'ı dinlerken sanki göğüslerini karınlarıyla birleştirirler. Bu mana daha açık ve *"ondan gizlenmek için"* ifadesindeki gerekçeye daha uygundur. Onlar Kur'ân okurken Rasulullah'tan (s) gizlenirler, ta ki başlarına gelen bu sıkıntı esnasında onları görmesin. Yahut da bunu, zillet ve cehaletlerini ortaya koyan, acizliklerini ispat eden tavırlarını gizlemek için yaparlar. Daha önce ayetin tefsiriyle ilgili şeyleri görmeden bu ayeti her okuyup işittiğimde aklıma ilk gelen mana bu olmuştur. Çünkü bu önceki anlamı da içeriyor. Bu iki yorum iki grup kâfirin haline de uygun düşmektedir. Birincisi gizlenmenin Allah'a karşı olması uygundur. Bunu Buharî, Mücahit'ten rivayet etmiştir. İbn Cerir ve başkası, Abdullah b. Seddat'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Kâfirlerden birisi Hz. Peygamber'e rastladığında kendisini görmesin diye iki büklüm eğilirdi. Ayet bunun üzerine nazil oldu. Ebu Rezîn'in de şöyle dediği rivayet edilir: Onlardan birisi belini büker ve elbisesine bürünürdü. *"İki büklüm olurlar"* cümlesi hakkında şöyle dedi: Başlarını eğerler, bellerini bükerler. Buna göre mana şöyledir: Kendilerini sadece Rablerine kul olmaya çağıran peygamberden gizlemek veya onun kendilerine karşı üstün gelmesini önlemek için bellerini bükmeleri ve başlarını eğmeleri, rezaletlerinin ortaya çıkmasın engellemez. Zira onlar elbiselerine bürünüp, karanlık gecede uyku esnasında bütün bedenlerini örtseler de, düşünceleriyle ve gece planladıkları kötü planlarla baş başa olsalar da Rableri geceleyin gizle-

---

654 Nûh, 71/7.

yip, gündüzün açıkladıkları şeyleri bilir. Rivayet edildiğine göre Katade şöyle demiştir: *"Bilin ki, elbiselerine büründüklerinde bile Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını bilir."* Belini büktüğü, elbisesine büründüğü ve niyetini gizlediği an, Âdemoğlunun en fazla gizlenebildiği andır. Bunlar ise Allah'a asla gizli kalmazlar. "*Çünkü O, kalplerde olanı bilendir.*" Yani Allah kalplerden geçenleri, gönüllerin sırlarını çepeçevre kuşatmıştır. Onlar, haklarında şöyle söylenen kimseler gibidirler: *"Allah'ın razı olmadığı sözü geceleyin tertipleyip kurarlarken onu insanlardan gizliyorlar da, kendileriyle beraber olan Allah'tan gizlemiyorlar. Allah'ın ilmi onları kuşatmıştır."*[655]

Ayetle ilgili olarak ne manasında, ne de kıraatinde onun tefsiri sayılabilecek bazı rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlere göre bu ayet, tuvaletteyken veya hanımlarıyla cinsel ilişkide bulunurken üst taraflarının semaya doğru açık olmasından utananlar hakkında nazil olmuştur. Bunu İbn Abbas'tan rivayet eden Buharî'dir. Belki de o, bu halin böyle kimselere uygun düşeceğini söylemek istemiştir. Ben diyorum ki, belki de bu onların Allah'ın kendilerini gözetlemesinin bir ifadesidir ki, onlara örtünmenin terbiye gereği olduğu hallerde Allah'ın kendilerini gözetlediğini hatırlatır. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre o, *yesnûne sudûrahüm* cümlesini, *tesnevî sudûruhüm* şeklinde okumuştur. Bu, *ihlevlâ* fiili gibi olan *isnevnâ*'nın muzarisidir. *Teravî* gibi, *tesnevî* şeklinde de okunmuştur. Ayetle ilgili başka kıraatler de vardır, hepsi de şazdır. Bunları aktarmak ve yorumlamak istemiyoruz.

وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الأَرْضِ إِلاَّ عَلَى اللّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ
مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ ﴿6﴾ وَهُوَ
الَّذِي خَلَق السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ
عَرْشُهُ عَلَى الْمَاء لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً وَلَئِن
قُلْتَ إِنَّكُم مَّبْعُوثُونَ مِن بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا إِنْ هَـذَا إِلاَّ سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿7﴾

6- Yeryüzündeki her canlının rızkı yalnız Allah'a aittir. Allah onların hayatta yerleşecekleri yeri ve babalarının

655 Nisâ, 4/108.

sulbünde veya analarının rahminde emanet bırakıldıkları yeri bilir. Bunların her biri apaçık bir Kitab'tadır.[656]

7- **Arşı suyun üstündeyken, hanginizin daha güzel amel işleyeceğini denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan Odur. Ey Muhammed! Andolsun ki, sen onlara: "Öldükten sonra siz mutlaka tekrar diriltileceksiniz" desen, inkâr edenler elbette: "Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir" derler.**

Yüce Allah bundan önceki ayette, insanların gafletini açıkladıktan sonra ilminin her şeyi kuşattığını, daha önceki ayette ise kudretinin her şeye şamil olduğunu açıklamıştı. Yukarıdaki birinci ayette, insanları ilgilendiren kudret eserlerini, ilminin onlarla bağlantısını, yaratıklarının miktarlarını tespit edişini açıkladı ki, bunlar onların hayatları ve faaliyetleriyle ilgili hususlardır. Sonraki ikinci ayette ise bütün âlemi yarattığını, daha önce saltanatının su üzerinde bulunduğunu, kimin daha güzel amel işlediğini ortaya çıkarmak için bütün bunların insanları imtihan etmeye yönelik olduğunu, amellerinin karşılığını görmeleri için öldükten sonra insanları dirilttiğini, kâfirlerin ise bunları inkâr ettiğini açıkladı.

Rezzâk Olan Yüce Allah'ın Rızık Kanunlarındaki Hikmetler

"Yeryüzündeki her canlının rızkı yalnız Allah'a aittir." Deb ve *debîb* kelimeleri hakiki anlamda çocuğun, yaşlının, akrebin ve çekirgenin hareketi gibi hafif ve yavaş hareket etmek, demektir. Ordunun hareketi gibi izafet şeklinde de kullanılır. Bunlar sarhoşluğun ve zehrin bedene yavaş yavaş sirayeti şeklinde mecâzi anlama da gelir. *Dâbbe* ise; yeryüzünde sürünerek, iki ve daha fazla ayakla hareket eden her canlının genel adıdır. Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurdu: *"Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır. Onlardan kimi karnı üzerinde sürünerek yürür, kimi iki ayak, kimi de dört ayak üstünde yürür. Allah dilediğini yaratır. Allah'ın her şeye gücü yeter."*[657] Yani Allah yeryüzünde hareket edenlerden, havada uçan kuşlardan, denizde ve nehirde yüzen canlılardan sizin bildiğiniz ve bilmediğiniz şeyleri yaratır. *Dâbbe* lâfzının çoğunlukla at, katır ve eşek gibi binilen hayvanlar için kullanılması lügat açısından değil, örf açısındandır. *Dâbbe*'nin rızkı, yaşamasını sağlayan gıdasıdır. Buna göre mana şöyledir:

---

656 Mushafın Onikinci Cüzü.

657 Nûr, 71/45.

Yeryüzündeki her çeşit canlının rızkı bütün cins ve çeşitleriyle sadece Allah'a aittir. Gözle görülmeyen cinler, küçük böcekler, iri yapılılar, orta yapılılar bu canlılardandır. Bunların her birinin gıdası da bitkisel ve hayvansal olmak üzere çeşitlidir. Allah bunların her birine yaşamına uygun bir yaratılış, sonra da gıdasını elde edebileceği bir kabiliyet vermiştir. Bazı canlılara hayvanların kanlarından veya bitkilerden gıdasını emebilmesi için hortumlar vermiş, bu hortumları güçlü kılmıştır. Mesela sivrisineğin ince hortumu insanların derisini ve hatta ondan daha sert derileri delebilmektedir. Bunlardan bazılarına daneleri kapabilmeleri için gagalar, bazılarına da otları çiğneyebilmeleri için dişler vermiştir. Ayrıca bazıları böcek, kuş ve diğer canlıları çiğnemeden yutabilmektedir. Bir kısmının da etleri parçalayan, büyük canlıları bile öldürebilen pençeleri vardır. Bunların detayları hakkında eski ve yeni kitaplar mevcuttur. Allah'ın bunları yaratıp beslemesinde enteresan hikmetleri vardır. Şayet kedi, yılan ve benzeri hayvanları yeryüzünün küçük böcekleriyle, büyük yılanları, vahşilerin ve kuşların büyük haşeratla beslenme işini kavrayamazsan ilk yapacağın iş bunlardaki hikmet üzerinde düşünmek olmalıdır. Şayet bunlar bu tarzda gıdalanmasaydı, yeryüzü canlıları almaz veya hayvan leşlerinin çokluğundan ötürü kokudan geçilmezdi. Bu ve benzeri ayetler sana bunların kapısını açmaktadır. Ben de sana bu konuda rehberlik ettim. Bu konuda fazla bilgi sahibi olmak ve bunların hikmetini kavramak istersen bu konuda yazılmış eserlere bak!

Allah'ın, mahlûkatın rızkını üstlenmesini ***alâ*** harfi cerriyle ifade etmesi senin için problem olmasın. Kelâmcıların söylediği gibi bunun mecburiyet ifade ettiğinin söylenmesi de seni şaşırtmasın. Zira Allah için hiçbir mecburiyet yoktur. Reddedilen husus; hüküm ve otorite sahibi birinin Allah'a emredip, Onu hesaba çekecek tarzda Onu mecbur etmesidir. Bu, aklen ve naklen muhaldir. Fakat Allah'ın ilmi, hikmeti ve iradesi gereği mahlûkat için mecburi kıldığı sistem ve yönetim kanunları ve bunları yaratıkları üzerinde kudret ve iradesiyle uygulaması kendi gücüyle belirlediği kaza, kader ve hükmüdür. Başkasının gücüyle Ona dayatılmış değildir. Zira Allah mutlak kemal sahibidir. Bu konuda herhangi bir noksanlık şaibesi söz konusu değildir. Ayrıca insan da dâhil, bu canlılardan her bir cins içinde bazı fertlerin rızık kapılarının dar olması hatta açlıktan ölmesi de seni şaşırtmasın. Zira yukarıdaki ayetin manası; canlı, ister fıtratının sevkiyle istesin, isterse ilmin ona kazanç yollarını göstermesiyle olsun veya istek ve gayrete bağlı olmasın Allah'ın, her cins için gıdasını yarat-

maya ve sırf kendi kudretiyle ona ulaştıracağına kefil olması demek değildir. Bunun manası; açıkladığımız gibi, her canlının hayatını idame ettirecek rızkı yaratması, imkân dâhiline sokması, onu isteme ve kazanmaya yöneltmesi demektir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: *"Musa: Bizim Rabbimiz her şeye yaratılış biçimini veren sonra da ona doğru yolu gösterendir, dedi."*[658] Bununla bazı sofu ve şairlerin, kazanmakla kazanmamak arasında fark yoktur, iddialarındaki cehaletlerini anlarsın. Mütevekkil değil, müteekkil (yiyici), hayalci ve cahil birisinin şu sözü buna misaldir:

جرى قلم القضاء بما يكون فسيان التحرك والسكون
جنون منك أن تسعى لرزق ويرزق في غشاوته الجنين

"Kader kalemi, olacak her şeyi yazdı.
Hareket etmekle etmemenin farkı yoktur.
Rızık için koşman deliliktir.
Hâlbuki zor cenin bile rızıklanmaktadır."

Hâlbuki bu şair deliliğe deli olarak tanımladığı kimseden daha layıktır. Çünkü kader kaleminin yazdıkları insanlara meçhuldür. Ancak bunlardan bir kısmı tecrübe ve deneyle bilinir. Bunlara kanunlar ve sistemler denir. Hareketin ve hareketsizliğin etkileri vardır. Bunlar netice itibarıyla aynı değildirler. Zarı içinde annesinin hayız kanıyla beslenen cenin için takdir ettiği rızık aynı değildir. *"Yeryüzünü size boyun eğdiren O'dur. Öyleyse yerin sırtlarında gezip dolaşın ve Allah'ın verdiği rızıktan yiyin."*[659] Bu şekilde teşhir ve teklifle ilgili başka ayetler de vardır.

Müfessirlerden birinin bu cehalet için zeki insanlara uydurma bir haberi delil getirmesi de çok ilginçtir. Saf şair İbn Üzeyne'nin şu hayalini, konusu için güzel ve münasip görmektedir:

لقد علمت وما الإشراف من خلقي إن الذي هو رزقي سوف يأتيني (١)
أسعى إليه فيعييني تطلبه ولو أقمت أتاني لا يعييني

"Mal peşinde koşmanın âdetim olmadığını bildin.
Çünkü benim rızkım mutlaka bana ulaşır.
Ona koşarsam rızık talebi beni yorar.
Oturursam yormadan bana gelir."

658 Tâhâ,20/50.
659 Mülk, 67/15.

Müfessir sonra şöyle söylüyor: Allah şairi bu konuda doğruladı. Şair Hişam'ı ziyaret ettiği gün bu beytinden ötürü onu azarlamış, şair de Medine'ye dönmüştü. Sonra Hişam yaptığına pişman oldu ve şairin hediyesini ayağına gönderdi. Müfessir daha sonra aynı manada, sebeplere yapışmayı büsbütün terk eden şairin şu sözünü delil getirdi:

مثل الرزق الذي تطلبه مثل الظل الذي يمشي معك
أنت لا تدركه متبعا وإذا وليت عنه تبعك

"İstediğin rızkın misali,
Seninle yürüyen gölgen gibidir.
Onun peşine düşersen yetişemezsin,
Geri dönersen o senin peşinden gelir."

Müfessir bu beytin peşinden şunu söyledi: Netice olarak Allah'a güvenmek, kalbi O'na bağlamak gerekir. Zira Allah'ın istediği olur, istemediği olmaz. Ben diyorum ki; bu, bâtıl yerde kullanılmış doğru bir sözdür. Fakat şiir ise cehalet açısından öncekinden daha da derin bir sapıklıktır. Zira sözü, takdir edilmiş rızık hakkında değil, talep edilen rızık hakkında söylemiştir. Ayrıca rızık peşinde koşmayı rızkı engelleyici, koşmayıp tembel tembel oturmayı ve çalışmaksızın sadece temenni etmeyi ise onu elde etmenin zaruri şartı olarak görmüştür. Böylece bâtılı hak sözle destekleyerek, ilmi cehalete bağlayarak, iddiasının teyidini ve kabulünü Allah'a güvenme ve kalbi Ona bağlama sözüyle ifade etmektedir. Hâlbuki Allah'a güvenmek ve Onun iradesine inanmak bunların mana ve bağlantılarını bilmeden geçerli olmaz.

Kur'ân nasları ve Allah'ın yaratıklar ve rızık sebeplerine dair kanunlarından anlaşılmaktadır ki, Allah'ın isteği, sebep ve netice ilişkisine dair ilahi kanunlarının gereği ve hikmeti istikametinde tecelli eder. Biz bunu bu tefsirin ilgili yerlerinde defalarca ifade ettik. Bu gerçekleri bilmemek; Müslümanların din ve dünyalarını berbat eden, saltanatlarının tamamını elden çıkaran, halklarını başkasına muhtaç hale getiren sebeplerin başında gelir.

"Allah onların hayatta yerleşecekleri yeri ve babalarının sulbünde veya analarının rahminde emanet bırakıldıkları yeri bilir." Yani yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, Allah onların nerede yerleşip karar kılacaklarını ve belli süreye kadar nerede emanet kalacaklarını bilmiş olmasın. Allah onları her halükarda duruma göre rızıklandırır. Biz ayette geçen *müstekar* ve *müstevda'* kelime-

lerinin lügat manalarını ve bunların tefsirine dair hadisleri En'âm Sûresi 98. ayetin tefsirinde açıklamıştık.

Müstekar ve Müstevda' Lafızları'nın İşaret Ettiği Mesajlar

Kadı Beydavi, âdeti olduğu üzere ***müstekar*** ve ***müstevda'*** kelimeleriyle ilgili sözlerin özetini şu cümle ile belirtmiştir: ***Müstekar;*** canlıların hayattayken ve öldükten sonraki yerleri, ***müstevda'*** ise; babaların sulbü veya anaların rahimleridir. Yahut da bunlardan maksat, doğduklarında dünyadaki yerleri, daha sonra da fiilen kazandıkları mesken ve imkânlarıdır. ***"Bunların her biri apaçık bir Kitab'tadır."*** Yani bu canlıların her biri, rızıkları, yerleştikleri ve emanet kaldıkları yerleri apaçık bir Kitab'ta, levh-i mahfuzda yazılıdır. Allah orada yaratıkların bütün kaderlerini belirlemiştir. Sahih haberlerde bildirildiğine göre, o Kitab arşın altındadır. Bu Kitab'la ilgili özet bilgiyi En'âm Sûresi 38 ve 59. ayetlerin tefsirinde vermiştik.

"Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur." Bu günler, bu âlemin var olmasıyla ortaya çıkan ve daha önce olmayan günlerden olmayıp, yaratma, tekvin ve dilediği merhalelere dair Allah'a mahsus günlerdir. Allah'ın bu günlerini, bundan ve bu durumu destekleyen şu ayetlerden habersiz olanların sandığı gibi dünya günleri şeklinde anlamak doğru değildir. *"Şüphesiz ki Rabbinizin yanında bir gün, sizin saydığınız bin gün gibidir."*[660] *"Melekler ve Cebrail o derecelerin her birine, müddeti dünya seneleriyle elli bin yıl kadar olan bir günde çıkarlar."*[661] Astronomi bilimince de sabittir ki, güneş sistemimize tabi yıldızlardaki günler, yeryüzündeki günlerin aynısı değildir. Kütlelerinin büyüklüğüne, uzaklıklarına ve dönüş süratlerine göre oradaki günler uzunluk olarak farklıdırlar. Sedîm olarak ifade edilen dumandan yaratılış günleri parlak güneşler halindeydi ve parlak yıldızlar onlara tabi idi. Onların bir günü bizim senelerimize hatta ışık yılına göre milyonlarca yıla tekabül etmektedir. Bu cümlenin benzeri A'râf Sûresi 54. ve Yûnus Sûresi 3. ayetinde de geçmişti. Bu ayetlerin sonunda Yaratıcı'nın arşa istiva etmesi ve saltanatını yürütmesi meselesi zikredildi. Buradaki ayetten sonra ise arş ve yürütme konusunda şöyle buyurdu: ***"Arşı suyun üstündeydi."*** Yani bu âlemi kademeli olarak yaratırken veya daha önce yönetim merkezi su üzerindeydi. Biraz önce A'râf ve Yûnus sûrelerinin belirtilen ayetlerinin tefsirinde belirtmiştik ki; ***Arş***'tan anlaşılan küllî mana, O'nun

660 *Hac, 22/47.*

661 *Meâric, 70/4.*

yönetim sisteminin ve sevk-i idarenin merkezi olmasıdır. Arapların lügat manası olarak kullandıkları ilk mana şöyledir: Tahtına oturdu, demek; sahip oldu, saltanat işi düzene girdi, demektir. *Sülle arşühu* demekse; helak oldu, saltanatı yıkıldı, anlamındadır. Biz biliyoruz ki, insan krallarının tahtları madde ve şekil itibarıyla çeşitlidir. Bunlar görülen âlemden ve insan eliyle yapılan şeylerdir. Buralardan çıkan yönetim tarzları da çeşitlidir. Bunlar bu dünyamızda insanların bildiği tarzlardır. Arap ülkesi olan Sebe kraliçesinin tahtı İsrail kralı olan Süleyman peygamberin tahtından daha büyüktü. Fakat demokratik yönetim tarzı Süleyman peygamberin şerî yönetim tarzının gerisindeydi. Nice tahtlar altından, niceleri de gümüştendir. Fakat Rahman olan Allah'ın arşı, bizim maddi duylarımızla idrak edemeyeceğimiz gayp âlemindendir. Düşüncelerimizle onu kavramamız mümkün değildir. Bize layık olan arşı istiva etmesinin ve bu muazzam saltanatı yönetme işinin nasıl meydana geldiğini düşünmemektir. Bizim için mecazi anlam ve ibret almak yeterlidir. Bu gaybî gerçekleri kendi beşeri ölçü ve düşünceleriyle tevile kalkışanlar ne kadar da cahildirler. Ümmü Seleme, Rabia ve Malik'ten bu konuda nakledilen söz ne güzeldir: İstiva malum, keyfiyeti de meçhuldür. A'râf Sûresi'nin 54. ayetinin tefsirinde bunlar geçmişti: *"Arşı suyun üstündeydi"* cümlesine gelince; bundan anlıyoruz ki, gökler ve yer yaratılmazdan önce veya yaratılmaları esnasında arştan aşağıda olan yaratılış maddesi bu sudur. Yüce Allah bize bütün canlıları sudan yarattığını haber vermiştir. Nitekim şöyle buyurdu:

"İnkâr edenler görmüyorlar mı ki, göklerle yer bitişik durumdaydılar da, biz onları ayırdık ve her canlıyı sudan yarattık. Onlar hala iman etmiyorlar mı?"[662] yetteki *rü'yet* kelimesi, bilmek anlamındadır. Mana şöyledir: Bilmeleri gereken şu hakikati bilmiyorlar mı ki, gökler ve yer bitişik tek madde halindeydi. Aralarında ayrılma ve bölünme yoktu. Astronomi âlimleri dilinde buna *sedîm,* Kur'ân dilinde ise *duhan* denir. Biz göklerin ve yerin aralarını açarak birbirinden ayırdık. Böylece neticede gökler ve yer oluştu. Buna mukabil bütün canlıların hayatını sudan meydana getirdik. Bunları fiilen yapan Allah olduğu halde hala inanmazlar mı? Sadece O'na ibadet edileceğini, hiç kimsenin Ona şirk koşulmayacağını, başlangıçta olduğu gibi yaratıkları tekrar diriltmeye kadir olduğunu idrak etmezler mi? Bu ve öteki ayetlerden anlaşılmaktadır ki, yaratma ve yönetme işinin cereyan ettiği yer, arşın altındaki sudur. Su bütün

---

662 Enbiyâ, 70/30.

canlıların aslıdır. Gerçek su ve arş üzerinde uzman olduğunu söyleyen bazı müfessirlerin dine, akla ve lügate aykırı tasavvurları gibi değildir. Ayetin ibaresi; yaratılmış olan arşın, söylendiği gibi şimdi suyun üzerinde olduğunu ifade etmez. Böyle şeylerden haber vermenin o dönem için faydası olsa bile, arşın manasıyla ilgili söylediğimiz hususlara göre bu fayda geri plandadır. Bu durum, Rabbimizi tanımaya ve yaratıkları üzerindeki hikmetlerini bilmemize ve daha fazla yardımcı olmaktadır. Ayrıca bizim arş izahımız antropoloji, biyoloji ve astronomi bilimleri ve tecrübelerle uyuşmaktadır. Eski astronomi biliminin prensiplerine ve peşin kabullere dayanan ve medenî toplumlarca malum olan bilgilere ise tamamen zıttır. Bundan dolayı bu tespitler, her zaman ve mekânda ortaya çıkan Kur'ân'ın enteresan verilerinden sayılmaktadır.

Daha sonra Yüce Allah, zikredilen şeyleri yaratma gerekçesi olarak Kur'ân'a muhatap olan mükelleflere has bazı hikmetlerini açıklayarak şöyle buyurdu: ***"Bunları, hanginizin daha güzel amel işleyeceğini ortaya koymak için yarattı."*** Bunları sizi imtihan edip, hanginizin amelini daha sağlam, kendisi ve insanlık için daha faydalı yaptığını ortaya çıkarmak maksadıyla yaptı. Bunun için her şeyi sizin emrinize verdi. Sizi, emrinize verdiği şeylerde mevcut olan maddi ve manevi fayda ve menfaatleri, bunlardaki ilahi hikmetleri, yaratıcının kullarına olan merhametini ortaya çıkaracak ve ayrıca zarar ve fesat yapacak kabiliyette yarattı ki, herkese amelinin karşılığını vermiş olsun. Bu da ancak ahirette tamamlanır. Bu imtihanın detayı En'âm Sûresi 165. ayetin ve diğer benzer ayetlerin tefsirinde geçmişti.

"Ey Muhammed! Andolsun ki, sen onlara: 'Öldükten sonra siz mutlaka tekrar diriltilecek siniz' desen, inkâr edenler elbette: 'Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir' derler." Yani, andolsun ki, sen insanlara Rabbinin vahyine dayanak yaptığın tebliğler arasında onlara; imtihan ettiği hususlardaki amellerinize göre Rabbiniz size karşılık vermek üzere ölümünüzden sonra mutlaka diriltileceksiniz desen, bu bir sihirdir, derler. Hâlbuki Allah şöyle buyurmuştur:

"Sonunda O, kötülük yapanları yaptıklarıyla cezalandırarak, iyilik yapanları da daha iyisiyle mükâfatlandıracaktır."[663] Çünkü O, sizi başıboş yaratmamış, bu âlemi sizin emrinize verip, sizi orada boşuna halife yapmamıştır. Allah'a kavuşmayı yalan sayan kâfirler cevap olarak sana şöyle derler: Kendine bo-

663 Necm, 53/31.

yun eğdirmen için bu Kur'ân'dan bize haber verdiğin şeyler apaçık bir büyüden başka bir şey değildir. Öyle bir büyü ki, onunla akıllar, kalpler ve vicdanlar büyüleniyor, o sebeple kişiyle kardeşinin, kişiyle ana ve babasının, mensup olduğu aşiretinin arası açılıyor. Bu, öldükten sonra diriltileceklerine ve yaptıklarının karşılığını göreceklerine dair Kur'ân'ın belagat gücünden etkilendikleri için oluyor:

"Heyhat! O size vaat edilen şey ne kadar da uzak!"[664]

Yaratılış Ayetleri ve Bu Konuda Kur'ân'ın İlmî İcazı

Yüce Allah bazı ayetlerde yer ve gökleri yarattığını söylerken Arşını da zikretti ve her birinde işlerinden birini açıkladı. A'raf Sûresi 54. ayette, gündüzü geceyle örtmesi, gecenin gündüzü kovalaması, ayı ve güneşi emre amade kılması zikredilmiştir. Bu, güneş sisteminin tabi olduğu sistemdir. Yer güneşin, ay da yerin etrafında dönmektedir. Yûnus Sûresi 3. ayette ise, hiçbir aracıya ihtiyaç duymaksızın sistemin genel yönetimi ifade edilmiştir. Zira aracıların şefaati O'nun iznine tabidir. Sonra bu durumu; güneşi ışık, ayı da nur yaptığını, ona menziller takdir ettiğini söyleyerek açıkladı. Hûd Sûresi'ndeki ayette ise, canlıların yaratılışında suyun fonksiyonunu belirtti. Bu suyun üç görüntüsü vardır. Mutedil olanından hayvanlar su içmekte, bitkiler sulanmaktadır. Bu, sıcaklığının normal olduğu haldir. Sıcaklık belli bir dereceye inerse kar veya buz, sıcaklık artarsa buhar, yoğunlaşırsa sis ve pus olur. Başka bir şey karışırsa duman adını alır. Ra'd Sûresi ikinci ayette, ay ve güneşi belli bir süreye kadar birlikte emre amade kıldığını işleri yönettiğini, ayetleri açıkladığını belirtti. Tâhâ Sûresi beşinci ayette Arşı zikrettikten sonra göklerde, yerde ve ikisi arasında ve yerin altında olan her şeyin kendisine ait olduğunu belirtti. Furkân Sûresi 59. ayette Arşı zikrettikten sonra göklerde burçlar yarattığını, oraya parlak ay ve güneşi yerleştirdiğini anlattı. Burçların zikredilmesi zaman sisteminin detaylı açıklamasıdır. Secde Sûresi'nin dördüncü ayetinde, kendinden başka hiçbir dost ve aracı olmadığını belirtti. Peşinden gökten yere bütün işleri yönettiğini, bizim hesabımıza göre bin sene uzunluğunda olan bir günde işlerin tekrar Ona yükseldiğini açıkladı. Hadîd Sûresi dördüncü ayette şöyle buyurdu:

"O, yere gireni ve yerden çıkanı, gökten ineni ve göğe çıkanı bilir..."

---

664 Mü'minûn, 23/36.

A'râf Sûresi'ndeki ayetin tefsirinin sonunda, bazı kelâmcıların yedi kat gök, kürsi ve Yüce Arşın tefsirinde zorlamaya gittiklerini veya onları Kur'ân'a aykırı olan Yunan filozoflarının söylediği dokuz felekle tevile kalkıştıklarını açıklamıştık. Hâlbuki batıdaki astronomi bilimi son asırlarda bu hayali nazariyeleri çürütmüştür. Bunu da ışığı, süratini ve hararetin derecesini tahlil ederek pratik deneyler ve geometrik hesaplarla ilmî olarak yapmışlardır. Modern astronominin tespit ettikleri ve yeni yaratılış incelemeleri, Yunan nazariyelerine uzak olduğu gibi, Kur'ân ayetlerine de yakındır.

Burada sana şu ek bilgiyi de veriyorum: Eski astronomi bilgisine göre yeryüzü bütün Kâinat'ın merkezi sayılıyordu. Onu ayın yörüngesi kuşatıyordu. Bu kısım dünya semasıydı. Onu da Utarid, zühre, güneş, Merih, müsteri ve yıldızların yörüngeleri kuşatıyordu. Atlas yörüngesi ise hepsini kuşatıyordu. Buna göre dokuz semanın ortasında Allah tek bir dünya yaratmış oluyordu. Arapça'da **semâ**, yüksek olan şeye denir. Yükseklik cihetinde olan her şeye sema denir. Ragıb el-Isfahani bazılarından şunu nakletti: Her sema, kendinden daha aşağıda olana göre sema, kendinden aşağıda olana nispetle **gök** sayılır. En yüksek sema bunun dışındadır. Çünkü ona nispetle yer yoktur. Onlar bu görüşü şu ayete dayandırmaktadırlar. *"Yedi göğü ve yerden de onlar kadarını yaratan Allah'tır."*[665] Oysa ayette geçen yedi ifadesi bir temsildir. Adet manası taşımaz.

Bundan daha enteresanı şudur: Modern ilim, yaratılış kanunlarına tabi olarak bu kuşaklar içinde kademe kademe ilerlemekte fakat ümmi peygamberin diliyle aktarılan Kur'ân'da sabit olan hiçbir şeyle ters düşmemektedir. Mesela Nebula'nın aslı şu ayette işaret edilen dumandır: *"Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi. Ona ve yerküreye: 'isteyerek veya istemeyerek buyruğuma gelin' dedi. Her ikisi de; isteyerek geldik, dediler."*[666] Mesela bitki ve hayvanların yaratılış aslı sudur. Bütün âlimlerce bunlar doğru kabul edilmektedir. Allah duman kelimesiyle yaratılış maddesini ifade etmiştir. Bu madde aynı zamanda Kâinat'ın harap olmasından sonra bütün cisimlerin dönüşeceği maddedir. Bu şöyle ifade edilmektedir: *"Şimdi sen göğün insanları bürüyecek bir duman çıkaracağı günü gözetle. Bu, elem verici bir azaptır."*[667] Allah bu maddeyi **ğamâm (bulut)** olarak

---

665 Talak, 65/12.

666 Fussılet, 41/11.

667 Duhân, 44/10,11.

da ifade etti. *"O gün gök, beyaz bulutlar halinde parçalanır ve melekler de bölük bölük indirilirler."*[668] *"Onlar buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve işin bitirilmesini bekliyorlar değil mi? Oysa bütün işler Allah'a döndürülecektir."*[669] Lügatte *ğamâm;* ince bulut, demektir. Duman, bulut, buhar ve nebuladan her biri bu latif madde olan suyun görüntüleridir. Filozoflarımız dediler ki: Buhar; hava ve su zerrelerinden oluşan bir cisimdir. Duman ise toprak, ateş ve hava zerrelerinden meydana gelir. Bundan daha incesi ise hebâ kelimesiyle ifade edilir. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Yer şiddetle sarsıldığı ve dağlar parça parça olup, toz duman haline geldiğinde siz üç sınıf olacaksınız."*[670] Suyun ana maddesi olan hidrojenle, ateşin ana maddesi olan oksijen gibi buhar ve dumanın elementlerini duhan (duman) olarak ifade etmek doğru olur. Bu türlü elementlerin ilmî ifadesi, gazdır. Lügatte sedîm (nebula); bulut ve sis, demektir. Astronomi âlimleri bu tabiri duman ve başka kelimelere tercih etmektedirler. Istılahlarda tartışma olmaz.

Netice olarak deriz ki: Kur'ân-ı Kerîm bize, Yüce Arşın zikredildiği bütün tekvini ayetlerde, yaratılış ve yönetim çeşitlerine temel saydığı kanunlardan bir çeşidini göstermiştir. Arşın zikredilmediği tekvini ayetler de ise kanun, nimet ve hikmetlerinin başka çeşitlerini göstermiştir. Araplar ve teknoloji ve medeniyete sahip ülkeler bunları bilmiyordu. Batılı bilginler bunların bir kısmını sadece bu asırda öğrendiler.

Hayvan ve bitkilerden olan bütün canlıların dişi ve erkek çiftlerden ürediklerini ifade etmesi de, Kur'ân'ın ilmî mucizelerindendir. *"Her güzel çiftten bitkiler bitirir."*[671]; *"Yeryüzünde her güzel çiftten bitkileri yetiştirdik."*[672]; *"Onlar hiç yeryüzüne bakmadılar mı? Biz orada her güzel çiftten nice bitkiler yetiştirdik."*[673]; *"Allah gökleri sizin görebileceğiniz bir direk olmaksızın yarattı. Sizi sarsmasın diye yeryüzüne sağlam ve yüksek dağlar yerleştirdi. Orada her türden canlılar yaydı. Biz gökten bir su indirdik de onunla yeryüzünde her güzel çiftten bitkiler yetiştirdik."*[674] Parlak ve değerli çiftten maksat, münbit ve doğurgan olan çift-

---

668 Furkân, 25/25.
669 Bakara, 2/210.
670 Vâkıa, 56/4-7.
671 Hac, 22/5.
672 Kâf, 50/7.
673 Şuarâ, 42/7.
674 Lokmân, 31/10.

tir. Şu ayette olduğu gibi, bütün bu ayetlerde geçen çiftlerden maksat, dişi ve erkektir. *"Doğrusu ana rahmine düştüğün zaman bir damla sudan erkek ve dişi, iki çifti O yaratmıştır."*[675] Kıyâme Sûresi 36-39. ayetler de bu manadadır.

Denirse ki: Bu çağda antropoloji biliminin ortaya koyduğu son tespite göre; canlılar, bitkiler ve yer tabakalarından cemadat (cansızlar) olarak isimlendirilen şeyler daha yokken yaratılışın ilk maddesi, artı ve eksi yüklü atomlar -ilmî tabiriyle elektron ve protonlar- dır. Peki buna dair Kur'ân'da bir delil var mıdır?

Ben bu soruya evet, derim. Çünkü bunlar da, üreten iki eşten başka bir şey değildir. Zira Kur'ân çiftlerden üreme kanununu sadece bitki ve hayvanlara has kılmadı. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Biz her şeyi çift yarattık. Umulur ki iyice düşünürsünüz."*[676] Akıl ve anlayış sahipleri için daha müthişi, objektif davrananlar için daha muazzamı şu ayettir: *"Yerin bitirdiklerinden, insanların kendi nefislerinden ve daha bilmedikleri şeylerden çiftler yaratan Allah kusurdan münezzehtir, çok yücedir."*[677] Bu ifade, negatif ve pozitif yükleri kapsadığı gibi, bilinen ve istikbalde bilinecek olan her şeyi kapsamaktadır. Böyle bir ifade ancak gizliyi de, âşikarı da bilen, Alîm ve Habîr olan Allah'tan sadır olabilir. Bu gerçek, ne ümmi bir toplum içinde yetişen Hz. Muhammed'in aklına, ne de rasyonalist ve pozitivist bir filozofun zihnine gelebilir.

Bunun yanında ayet ve hadislerde, yaratma ve icat konusunda elektrik atomlarına açıkça delâlet eden nur ve ateş tabirleri geçmektedir. Bunların en açığı ise, Nûr Sûresi'ndeki, *"Allah göklerin ve yerin nurudur"* ayettir. Bu ayetin devamında şöyle denmektedir: *"Bu lamba, doğuya ve batıya ait olmayan mübarek bir zeytin ağacının yağıyla tutuşturulur. O ağacın yağı neredeyse kendisine hiçbir ateş dokunmadan bile ışık verir. Bu ışık da nur üstüne nurdur."* Ayrıca pek çok sûrenin birçok ayetinde cinlerin çok sıcak bir ateşten ve ateşin dumansız alevinden yaratıldığı belirtilmiştir[678]: Cinler de yeryüzü yaratıklarındandır. Dünya bir dönem alev alev yanan bir ateş kütlesinden ibaretti. Bu konuda varit olan hadisler için A'râf Sûresi 143. ayetinin tefsirine bak!

675 Necm, 53/45,46.
676 Zâriyât, 51/49.
677 Yâsin, 36/36.
678 Rahmân, 55/15; Hicr, 15/27.

Denirse ki: Bu enteresan kanunlar Kur'ân'ın bir yerinde zikredilseydi de insanlar bunları daha net anlasalardı ve mü'minler, günümüz biliminin ortaya çıkardığı tespitleri daha önce ortaya koysalardı olmaz mıydı?

Cevaben deriz ki: Birincisi; bizzat anlatılması istenen dinin temel ve tali konularını açıklama hususunda Kur'ân'ın üslubu; bunları sûrelerin çeşitli ayetlerinde değişik sayıda ve meselelerle birlikte zikrederek ele almaktır. Sadece bir yerde zikretmek şeklinde değil. Biz bunun hikmetini, müstakil kitap halinde yazılan ve Yûnus Sûresi'nde Muhammedî vahiy bahsinde açıklamıştık. İkincisi; bu kanunlar tevhid ve dirilişe delâlet eden ayetlerin akışı içinde zikredilmiştir. Uygun olan da bu ayetlerle birlikte zikredilmesidir. Üçüncüsü; bunlarla ilgili detaylı bilgi vermek Kur'ân'ın bizzat hedefi değildir. Bunlar insanların çalışıp araştırmasıyla ulaşabilecekleri ilimlerdir. Kur'ân ancak insanları bunlara yönlendirme işini üstlenmiştir. Dördüncüsü; şayet bu ayetler, bu kanunların bütün detaylarını açıklayacak tarzda bir yerde toplansaydı, ilimi araştırmayla bunlara ait önbilgiler elde edilmeden bu ayetlerin anlaşılması zor olurdu ve biraz evvel işaret ettiğimiz bazı ayetler, bazı kimseler için fitneye sebep olabilirdi. Mesela: *"O, gündüzü, durmadan kendisini kovalayan geceyle örter."*[679] ve benzeri başka ayetler. Hala Müslümanların pek çoğu bile bunları anlamamaktadır. Beşincisi; şayet Arap-İslâm Medeniyeti'ne sosyal, askeri felaketler, dini ve siyasî kavgalar musallat olmasaydı, Müslümanlarda ilim ve ilerleme durmaz ve daha önce kendilerine tabi olup, izlerini takip eden Batılıların ulaştıkları hedefleri geçerlerdi. Çünkü müspet ilimler, gidişatlarını engelleyecek bir durum olmazsa birbirlerini destekleyerek ilerler.

Diğer taraftan, bu tefsirin aciz müellifi, Trablus Şam'daki talebelik yıllarında bir şiir yazmış ve orada Allah'ın mahlûkatı dişi ve erkek çiftlerden yaratması kanununu işlemiş, bunu modern bilimin delilleriyle ve uygun olan düşünce ve hayallerle desteklemiştir. Müellifin (Reşit Rıza) şiiri şudur:

[illegible] البارئ مبدع الورى   بالحق والحكمة عن ظهر غنى (١)
[illegible] ربي ما برأه فاجرى   مستحصف المرير مشدود العرى (٢)
[illegible] الدخان كل صورة   فسمك السماء والأرض دحا (٣)
[illegible] عرشه على الماء الذي   أنشأ منه كل حي وبرا

679. A'râf, 7/54.

وَخَلَقَ الأشياءَ أزْوَاجاً وَمِنْ ... ذُرِّيَّةِ الزَّوْجَيْنِ يَذْرو مَا يَشَا[١]
ثُمَّتَ أعْطَى كلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ... بِقَدَرِ اسْتِعْدَادِهِ ثُمَّ هَدَى[٢]
فَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِقَدَرٍ ... لا أُنُفَ مُبْتَدَأً وَلاَ سُدَى[٣]
فَابْعَثْ رَسولَ الطَّرْفِ مِنكَ رَائِداً ... يَجوبُ أَجْوَازَ البِحَارِ والفَلا
واسرِ بِهِ لِلأُفُقِ فِي مَرَاصِدِ ... مِعْرَاجِهَا يُدنِي إِلَيكَ مَا نَأَى
وَسَرِّحِ الفِكرَ رِبِيئًا ثَانِيًا ... لِمَسْرَحِ الأَرْوَاحِ يَسْعَى وَالنُّهَى[٤]
حَتَّى إذَا جَاسَا خِلاَلَ الدَّارِ مِنْ ... حِسٍّ إِلَى نَفْسٍ وَرُوحٍ وَحِجَا
سَائِلْهُمَا هَلْ ثَمَّ مِنْ تَفَاوُتِ ... أَوْ خَلَلٍ فِي الْبَدْءِ كَانَ أو عَرَا
أَنَّي وتِلْكَ مَظْهرٌ لِلحقِّ فِي ... صِفَاتِه وما تَسَمَّى مِن سُمَا[٥]
فَلَيْسَ فِي الإمْكَانِ أنْ يَجْرِي بِهَا ... أَبْدَعَ مِمَّا كَانَ قَبْلُ وَجَرَى[٦]
ثُمَّ ارْجِعِ الطَّرْفَ إلَيْهَا يَنْقَلِبْ ... إلَيكَ خَاسِئًا حَسِيرًا قَدْ عَشَا
يَتْلُ عَلَيكَ الآيَ صُنْعَ اللهِ مَنْ ... أَتْقَنَ كلَّ مَا رَأَيْتَ وَتَرَى
ثُمَّتَ يَتْلُ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ ... مِنْ سُنَنِ الحَكِيمِ فِي هَذَا الوَرَى
وَأَنَّهُنَّ سُنَنٌ ثَابِتَةٌ ... مِثْلَ نِظَامِ الشَّمْسِ فَاتْلُ والضُّحَى

قَامَ بِهِنَّ أَمْرُ كُلِّ عَالَمِ ... فِي أَرْضِنَا وَفِي السَّمَوَاتِ العُلَى
مَا ثَمَّ تَبْدِيلٌ وَلاَ تَحْوِيلَ عَنْ ... شَيْءٍ وَلاَ قَوْمٍ فِيهَا سَوَى
نَاهِيكَ بِالإنْسَانِ فِي اجْتِمَاعِهِ ... طَرْدًا وَعَكْسًا وأمامًا وورا
يَجْرِي عَلَى حُكْمِ تَنَازُعِ البَقَا ... فِي أرجحِ الأمرينِ نَشْأً وارْتَقا
كَرَاسِبِ الإبْلِيزِ وَالإبْرِيزِ إذْ ... يَذْهَبُ طَافِي زَبَدِ المَاءِ جُفَا[١]
وسُنَّةِ النِّتَاجِ بِالزِّوَاجِ بَلْ ... كُلُّ تَوَلُّدٍ تَرَاهُ فِي الوَرَى
يَظْهَرُ هذَا فِي المَوَالِيدِ وفِي الـ ... ـجَمَادِ وَالتَّفْكِيرِ رُبَّمَا بَدَا
نَاجِلُهُ فِي الحَيَوانِ نَاطِقَةً ... وأعْجَمًا وفِي النَّبَاتِ المُجْتَنَى
بَلْ كُلُّ ذَرَّةٍ بِجِسْمٍ نَبَتَتْ ... زَادَ بِهَا الجِسْمُ امْتِدَادًا ونَمَى[٢]
خَلِيَّةٌ يُثْمِرْنَ فِي غُصُونِهَا ... نُوَيَّتَانِ تَنْثَنِي وَهِيَ زَكَا[٣]
والكَهْرَبَا زَوْجَانِ إمَّا اقْتَرَنَا ... تَأَلَّقَ البَرْقُ وشِيكًا وخَفَا[٤]
كَالزَّنْدِ والزَّنْدَةِ إمَّا ازْدَوَجَا ... بِالاقْتِدَاحِ أنْتَجَا نَارَ الصَّلَى
والمُنْعَصِرَاتُ عِنْدَ مَا أَلْقَحَهَا النَّـ ... ـائِبُ جَاءَتْ بِوَلِيدِهَا الحَيَا[٥]
ولاَمَسَ البُخَارَ فِي سُكُونِهَا ... فَاعْتَلَجَ الآذِيُّ فِيهَا وَطَفَا
والمَاءُ والتُّرْبَةُ إذْ تَقَارَنَا ... تَوَلَّدَتْ صُمُّ الصُّخُورِ وَالحَصَى
وافْتَرَشَ الأَرْضَ الحَيَا فَاهْتَزَّتْ ... عَنْ كُلِّ زَوْجٍ يُرْتَعَى وَيُجْتَنَى

"Başkasına ihtiyaç duymaksızın Âdemoğullarını
Yoktan var eden yaratıcının şanı çok yücedir.
Rabbim yarattığını sağlam yaptı.
Onlar da kopmaz şekilde güçlü ve sağlam oldular.

Duman içinde her şeye şekil verdi, göğü yükseltti, yeri ise yaydı.
O sudan her canlıyı yaratıp onları düzgün yaptı.
Varlıkları çifter çifter yarattı,
Eşlerin çocuklarından dilediği kadarını yaşatıp yaydı.
Sonra kabiliyetlerine göre
Her şeyin miktarı O'nca malumdur.
Yaratıklar ne başıboştur, ne de öncekilerin kopyasıdır.
Bakış elçini gözcü olarak sal da,
Denizlerin ve çöllerin derinliklerindekini toplayıp getirsin.
Gözlem aletleriyle onu ufka sal.
Zira onun yükselmesi sana uzakları yakın eder.
Düşünceyi de ikinci gözcü olarak sal da,
Akıl ve ruhlar âleminde dolaşsın.
Göz ve fikir maddi âlemin arasından
Ruh ve akıl âlemine dalınca, o ikisine sor bakalım.
Yaratılışta bir kusur ve dengesizlik var mı?
Nereden kusur olacak? Zira bunlar
İsim ve sıfatlarında hakkın tecellisidir.
Daha önce olup biten şeylerin olması imkansız
Göz sana yorgun ve bitkin olarak dönecek ve kamaşacaktır.
Ayetler sana, gördüğün ve göreceğin kim olduğunu söylesin.
Sonra Âdemoğulları üzerinde (sizden önce gelip geçen)
Hakîm olan Allah'ın kanunlarını haber veren
Ayet de size haber versin ki, bu kanunlar
Güneş sistemi gibi sabittir. İstersen oku.
Dünyamızda ve yüce semada olup biten
Her şey bu kanunlarla ayaktadır.
Sonra bunlar bir şeyden dolayı
Veya bir topluma göre değişmez.
Herkes bu kanunlar nazarında eşittir.
İnsanın toplum içinde kabul veya reddedilmesini,
Önde veya arkada olmasını sorma.
Zira bu sistem, en hayırlı olanın
Yaşayıp yükselmesi prensibine göre işler.
Nasıl ki altının tortusu;su üzerindeki çamur ve atıklar işe yaramaz,

Kaybolursa, insanların durumu da böyledir.[680]
Bu aynı zamanda evlilik yoluyla üreme kanunu gibidir.
Hatta Âdemoğlu arasında gördüğün her doğan için de geçerlidir.
Bu, bütün doğumlarda görüldüğü gibi,
Cansızlarda ve fikirlerde bile görülür.
Sen bunu konuşan ve konuşmayan
Canlılarda, biçilen mahsullerde de gör.
Her zerre bir cisimden doğmuş,
Cisim de onunla büyüyüp gelişmiştir.
Bir hücre, büyümesi esnasında iki çekirdekçikle bulunur,
Hücre bu dişi erkek çekirdekçiklerin doğurmasıyla büyür.
Elektrik de dişi ve erkek elektronlara sahiptir.
Bunlar çarpışırsa şimşek çakar, yanar ve söner.
Bunlar alt ve üst çakmak taşları gibidir.
Birbirlerine çarpılırlarsa kıvılcım sıçratırlar.
Şiddetli rüzgâr yüklü bulutlara yağmur aşılayınca,
Buluttan soğan yağmur hayat getirir.
Bu aşılayıcı rüzgâr sakin olan denizlere dokununca
Oradaki dalgalar birbirine çarpıp kabarır.
Toprakla su yan yana gelince
Büyük kayalar, küçük çakıllar oluşur.
Allah yeryüzüne, biçilen ve otlatılan
Dişi-erkek bitkilerden üreyen hayatı yaydı.

680 Burada şu ayete işaret edilmektedir: "*Allah gökten bir su indirdi ve dereler kendi ölçülerinde aktı. Sel, üzerinde kabaran köpüğü alıp götürdü. Süslenmek ve faydalanmak için ateşte erittikleri madenlerin de bunun gibi bir köpüğü vardır. Allah hak ile bâtıl için böyle bir benzetme yapar, köpük uçup gider. İnsanlara faydalı olan şeyler ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller getirir.*" (Ra'd, 13/17)

وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿8﴾ وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ ﴿9﴾ وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿10﴾ إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿11﴾

8- **Andolsun ki, onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelesek, elbette: 'O azabı engelleyen nedir?' derler. İyi bilin ki, azap onlara geldiği gün artık kendilerinden geri çevrilmez ve alaya aldıkları şey onları kuşatmış olur.**

9- **Andolsun ki biz, eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırıp sonra da onu kendisinden çekip alsak, mutlaka o, ümitsizliğe düşer, nankör olur.**

10- **Yine andolsun ki biz, insana, kendisine dokunan bir zarardan sonra bir nimet tattırsak mutlaka; kötülükler başımdan gitti, der, çok sevinir, çok övünür.**

11- **Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir. İşte onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır.**

Bu ayetler, yedinci ayetteki *"sen onlara, öldükten sonra mutlaka diriltileceksiniz, desen..."* cümlesine atfedilmiştir. Bunların hepsi de, sûrenin başından itibaren yapılan gerçek İslâm daveti karşısında insanların tutumlarını açıklar mahiyettedir. Bu davet de; tevhid, Hz. Muhammed'in müjdeci ve uyarıcı olarak gönderilmesini, dünya ve ahiretteki hallerle ilgili müjde ve uyarılar, öldükten sonra Allah'a dönme, oradaki mutlak karşılık gibi hususlara iman davetidir. Bütün bunlara delil olarak da; Yüce Allah'ın gökleri ve yeri yarattığını, Arşının su üzerinde olduğunu, bunları mükelleflerden hangilerinin daha güzel amel işleyeceklerini denemek için yaptığını belirtti. Bundan sonra da müşriklerin, dirilme konusunda söyleyebilecekleri en son şeyleri açıkladı. Bunlar daha önce belirtildi. Sonra buna, Rasûlullah'ın (s)

kendisini yalan saymaları sebebiyle dünya ve ahiret azabıyla uyarmalarına karşılık münkirlerin Ona söylediklerine atfetti ve şöyle buyurdu:

"Andolsun ki, onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelesek, elbette: O azabı engelleyen nedir? derler."

Sünnetullah'ta Gazap ve Rahmet Kanunları

"Andolsun ki, onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelesek, elbette: O azabı engelleyen nedir? derler."

Ayet, yemin teyit edilmiş bir şart cümlesidir. Bizim görüşümüze göre azaptan maksat, üçüncü ayette belirtilen azaptır. ***"Eğer yüz çevirirseniz, şüphesiz ben sizin hakkınızda büyük bir günün azabından korkarım."*** Ayette geçen **"ümmet"** kelimesi, grup veya bir zaman dilimidir. Bunun benzeri Yûsuf Sûresi 45. ayette de geçmektedir. Aslında **"ümmet"**; aynı cins, din ve zamana mensup topluluk, demektir. Genel olarak din, özel mezhep ve hususi zaman için kullanılır. Buna göre mana şöyledir: İlmimiz ve programımız içinde, yaratıklarımızla ilgili kanunlarımız dâhilinde ve *"Her müddetin yazıldığı bir Kitab vardır."*[681] ayetinde açıklandığı tarzda veya seneler, aylar ve günler şeklinde ifade edilen az biz zaman dilimi içinde onlardan azabı ertelesek, mutlaka derler ki: Bu uyarıcının söylediği şekilde hakikaten bu azap gerçekse, onun olmasını engelleyen nedir? Bunu söylemeleri ve azabı acele istemeleri inkâr ve istihza kabilindendir. ***"İyi bilin ki, azap onlara geldiği gün artık kendilerinden geri çevrilmez."*** Yani, iyi bilin ki; o azabın onlara geleceği bir gün vardır. Bu kaçınılmaz süre o gün tamamlanacaktır. O gün bu azabın onlardan çevirecek veya durduracak hiçbir engel olmayacaktır. ***"Ve alaya aldıkları şey onları kuşatmış olur."*** Meydana gelmeden önce alay ettikleri bu azap o gün her yönden onları kuşatacaktır. Ne o azap onlardan çevrilir, ne de onlar azaptan kurtulurlar. Kuşatma fiili, azabın kesin olacağını bildirmek için mazi olarak ifade edildi. Sanki azap fiilen vaki olmuştur. Fail ise, daimi alay bildiren fiille birlikte ism-i mevsul olarak ifade edildi. Bu, azabın sebep ve gerekçesini bildirmek içindir.

Bu konu Yûnus Sûresi'nin 39, 45 ve 55. ayetlerinde detaylı olarak ele alındı. Bunların tefsirinde bu azabın müphem bırakılmasındaki hikmeti,

---

681. Ra'd, 13/38.

sûrelerden getirdiğimiz delillerle açıkladık, dünya ve ahiret azabına ihtimal olduğunu belirttik.

"Andolsun ki biz, eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırıp sonra da onu kendisinden çekip alsak, mutlaka o, ümitsizliğe düşer, nankör olur." Bu ve bundan sonraki ayet; Allah'ın, kulları imtihan etme şeklini açıklamaktadır. Bu imtihan *"Hanginizin daha güzel amel işleyeceğinizi denemek için."*[682] ayetiyle belirtilmiştir. Yani sağlık, güvenlik, bol rızık ve hayırlı evlat gibi arzu ettiği bir çeşit nimet verip, tadını tattırıp sonra da mahlukat üzerinde cereyan eden kanunumuz gereği ölüm, fitne, zorluk ve hastalık gibi bir sebeple o nimeti ondan çekip alsak, o bu durumda rahmetten büsbütün ümidini keser, bu nimetin tekrar geleceğine asla inanmaz, ayrıca geçmiş nimetler şöyle dursun, devam eden diğer nimetlere karşı da nankörlük etmeye başlar. O, böylece kaybettiği şeyin ümitsizliğiyle, sabır ve şükür faziletinden yoksunluğu sebebiyle eldeki nimete karşı nankörlüğü bir araya getirmiş olur.

"Yine andolsun ki biz, insana, kendisine dokunan bir zarardan sonra bir nimet tattırsak" Ayetteki ***"na'mâ"*** kelimesi, *in'âm* mastarından *nimet* ve *nu'mâ* gibi bir isimdir. *Darrâ*'nın zıttıdır. O da, faydanın zıddı olan zarardan türemedir. Kur'ân-ı Kerîm'de *"na'mâ"* kelimesi sadece bu ayette geçmektedir. Bu tattırma öncekinden daha özeldir. Bu, önceki sıkıntının kaldırılması ve zıddının yerine konmasıdır. Hastalığın giderilip yerine ziyade afiyet ve kuvvet verilmesi, zorluk ve fakirlikten çıkıp, zenginlik ve genişliğe geçilmesi, korku ve zilletten kurtulup nimet ve izzetin göbeğine erişilmesi gibi. Yüce Allah buyuruyor ki: Şayet biz bu ümitsiz ve nankör insana sebeplerine sarıldığı için başına gelen kötülükten ve onun kaldırılıp giderilmesinden sonra nimet verip tadını tattırırsak ***"Mutlaka; kötülükler başımdan gitti, der, çok sevinir, çok övünür."*** Yani beni üzen sıkıntı ve zararlar gitti, artık onlar asla geri gelmez, zaten onlar yaz bulutu gibi dağılıp gitti. Bana düşen onları unutup keyif çatmaktır, der. O böyle durumlarda ziyade neşeli ve çalımlıdır. Nimetin verdiği şımarıklık onu coşturur, övünmede, insanları küçümsemede kendinden aşağıdakileri hakir görmede ileri gider. Nimeti Allah'a şükürle karşılamaz. Rivayet edildiğine göre bu ayet, Velid b. Muğire el-Mahzumi hakkında inmiştir. Abdullah b. Ümeyye el-Mahzumi hakkında indiğini söyleyenler de olmuştur. Fakat ikisinin haline de uygundur. Netice olarak, insanların genel

682. Mülk, 67/2.

halini açıklamak üzere inmiştir. Bundan dolayı şu ayet bunlardan istisnâ edilmiştir: ***"Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir."*** Bu, daha önceki iki ayette iki türlü tavırları belirtilen insan cinsinden istisnâdır. Bu iki tavır şudur: Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük, bu nimetlerden bir şey eksilince ümitsizlik, nimetler gelince de şımarıp, kibirlenmek... Yüce Allah buyuruyor ki; sabredenler Allah'a imanlarından ve mükâfatını Allah'tan ummalarından ötürü böyle davranmazlar. Onlar bu zararlar ortadan kalkınca da, O'na ibadet ve şükürleri ve O'nu razı edecek diğer amelleriyle nimetleri Allah'ı razı edecek şekilde kullandıkları için sıkıntıların yerine nimetlerin gelmesi durumunda da salih amele devam ederler. ***"İşte onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."*** Bu bağışlanma onların nefislerine sirayet eden günah ve kusurları yok eder. Dünyada yaptıkları iyilik ve gayretten dolayı da ahirette büyük mükafat kazanırlar. İnsan faziletli bir mü'min de olsa, zarar ve gönül darlığı gibi dertlerden kurtulamaz. Zira bazen tam teslimiyete aykırı davranır veya günaha bulaşabilir, bolluk zamanlarında birazcık olsun övünmeden ve şükürde kusur etmekten uzak kalmaz. Bunlardan her biri sabrı ve şükrü ve Rabbine yönelmesi sebebiyle affedilir.

Bu ayetler Yûnus Sûresi 12, 21, 22, 23 ve 58. ayetlere benzemektedir. Bunların tefsiri için Yûnus Sûresi'ne müracaat ediniz! Göreceksin ki, değişik üsluplarla ve beliğ bir tarzda bu manaların tekrarı sırf sana, nefsini arıtacağın, onun yapısını ve zararlı alışkanlıklarını düzeltebileceğin yolları göstermektir. Burada anlatılmak isteneni en açık ve en kısa ifadeyle dile getiren ayetler Asr Sûresi'nin ayetleridir:

"Asra yemin ederim ki, insan mutlaka zarardadır. Ancak iman edip salih amel işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka."

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَن يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كَنزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ إِنَّمَا أَنتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿12﴾ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿13﴾ فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَن لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿14﴾

12- Ey Muhammed! Belki sen müşriklerin: "Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden dolayı kalbin daralır da sana vahyedilenin bir kısmını duyurmayı terk edecek olursun. Ama sen ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir.

13- Yoksa: "Kur'ân'ı peygamber kendisi mi uydurdu?" diyorlar. De ki: Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan gayri gücünüzün yettiği kimseleri de yardıma çağırın da onun gibi uydurma on sûre getirin.

14- Eğer size cevap veremedilerse bilin ki o, ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. Ondan başka ilah yoktur. Artık siz de Müslümanlardan oldunuz mu?

Bu sûre Kur'ân-ı Kerîm'i, onun genel davet konusunu, bu davet karşısında insanların tavrını hatırlatarak ve bunun yanında onların karakterlerini, dinin arıttıkları hariç, işlerinin kötülüğünü açıklayarak söze başladı. Bu ayetler ise müşriklerin Hz. Peygamber'i ve Kur'ân'ı yalan saymalarıyla ilgilidir. Ayetler öncelikle, kavminin kendisini tekzibetmelerinden ötürü Rasûlullah'ın (s) göğsünün daralmasını, gamlanıp tasalanmasını dile getirmiş, ayrıca onun davetini desteklemiş, bunu takiben de inen vahyi doğrulayacak tarzda Kur'ân'la meydan okunmuştur:

Allah'tan Gelen Bir Teselli ve Bir Meydan Okuma

"Ey Muhammed! Belki sen müşriklerin: 'Ona bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?' demelerinden dolayı kalbin daralır da sana vahyedilenin bir kısmını duyurmayı terk edecek olursun." Buradaki pozisyonu itibarıyla ***"belki"*** ile başlayan cümleden ilk akla gelen

bunun nehiy veya nefy anlamında istifhâm-ı inkârî olmasıdır. Buna göre mana şöyledir: Tevhidi emretmek, şirki yasaklamak, şiddetli uyarı ve tehdit, ölüm haberi gibi müşriklerin, duymasını istemedikleri konularda sana indirilen ayetlerin bir kısmını sen terk mi edeceksin ey peygamber? Sana indirildiği şekilde bunların hepsini onlara tebliğ etmekten göğsün mü daralacak? Bu durum onların: Rabbi ona kendi katından bir hazine indirip de geçimini sağlasaydı ve bu servetle başkalarından üstün olsaydı demelerinden hoşlanmadığın için mi meydana gelecekti? Ayette geçen *"kenz"* kelimesi, yerde biriktirilen hazine manasındadır. Daha ziyade, emek sarf edilmeden elde edilen mal için kullanılır. O hazinenin indirilmesinden maksat ise, Allah tarafından sırf peygambere tahsis edilmesidir. Veya: Beraberinde bir melek gelip de davetinde onu destekleseydi, diyeceklerinden çekindiğin için mi göğsün daralacaktı? Nitekim şu ayetlerde de belirtildiği gibi onlar bunları aynen söylediler: *"Kâfirler dediler ki: Bu peygambere ne oluyor da yemek yiyor, çarşılarda geziyor. Ona kendisiyle beraber uyarıcı olacak bir melek indirilseydi ya! Yahut kendisine bir hazine verilseydi veya kendine has bir bahçesi olsaydı da ondan yeseydi ya!"* Şüphesiz ki gönül darlığı, bir kısım vahiyleri gizlemek insan aklına gelebilir. Beşerin bilinen karakteri gereği bazı haller böyle düşünmeyi gerektirebilir. Sen bazı şeyleri tebliği terk edecek misin yahut da beşeriyet gereği arız olan gönül darlığına teslim mi olacaksın? Hayır, asla böyle yapma! Aynı psikolojik hal şu ayetlerde de ifade edilmiştir:

"Ey Muhammed! Sabret. Senin sabrın ancak Allah'ın yardımıyladır. Onlara üzülme. Kurdukları tuzaklardan dolayı da sıkıntıya düşme."[683];

"Elif, lâm, mîm, sâd. Ey Muhammed! Bu sana indirilen bir Kitab'tır. Bununla insanları Allah'ın azabından korkutacağın ve iman edenlere öğüt vereceğin için kalbine bir sıkıntı gelmesin."[684];

"Ey Muhammed! Onlar bu Kur'ân'a inanmayacak diye neredeyse üzüntüden kendini helak edeceksin."[685];

683. Nahl, 16/127.
684. A'râf, 7/1.
685. Kehf, 18/6.

"Tâ sîn, mîm. Bunlar apaçık bir Kitab'ın ayetleridir. Ey Muhammed! Onlar iman etmiyorlar diye neredeyse kendini mahvedeceksin. Eğer biz istersek onlara gökten bir mucize indiririz de, ona boyun eğmek zorunda kalırlar."[686]

Yani neredeyse üzüntüden dolayı intihar edip kendini helak edeceksin. Böyle yapma. Özet olarak mana şudur: Onların inatları, inkârları, imandan yüz çevirmeleri ve senin de çözümü elinde olmayan hususlarda onlar üzerine fazla düşmen, şayet seni korumaz ve güçlendirmezsek fayda vermez. Peki sen kendini mahvedinceye dek bu tutumunda ısrar edecek misin? Hayır, hayır! İrşadın bu tür olaylardaki gerçeği açıklamaya dayalı olduğuna dair bu manayı şu ayet daha iyi açıklamaktadır: *"Eğer biz seni hak üzere sabit kılmasaydık, sen onlara belki biraz meyledecektin."*[687] ***"Sen ancak bir uyarıcısın."*** Senin görevin, onlar üzse de, sana dil uzatsalar da, tebliğle emrolunduğun her şeyi onlara duyurman ve onları uyarmandır. ***"Allah ise her şeye vekildir."*** O, kulların bütün işlerini üzerine alan, onları gözetleyendir. Bu konuda senin herhangi bir yetkin yoktur. Zira bunlar talim ve tebliğ konularından değil, yaratma ve yönetme işlerindendir. Tebliğ ve talim ise, peygamberlerin görevlerindendir. Nitekim başka ayetlerde şöyle buyurmuştur:

"Onları doğru yola iletmek sana ait değildir. Fakat Allah dilediğini doğru yola iletir."[688]; *"Onlara öğüt ver. Zira sen sadece öğüt vericisin."*[689]; *"Biz onların söylediklerini daha iyi biliriz. Sen onlara karşı zor kullanacak değilsin. O halde sen, benim tehdidimden korkanlara Kur'ân'la öğüt ver."*[690]

Ayet lügat açısından incelendiğinde ***"lealle"*** kelimesinin umut ve beklenti manasına geldiği görülür. Arapça'da *"lealle"* kelimesi ümit, arzu ve şek ifade eder. Şu ayette olduğu gibi, Allah'a nispet edilirse kesinlik anlamına gelir. *"Allah'tan sakının. Ola ki felaha erersiniz."* Şeyhimiz Abduh'a göre bu kelime, hazırlamak manasınadır. Buna göre mana şöyledir: Sizi felaha hazırlaması için Allah'tan sakının. Tespit ettiğimize göre bu kelime, muhatabı ümitlendirmek ve onda arzu uyandırmak için kullanılır. Bu görüş Sîbeveyh'den de rivayet edilmiştir.

686. Şuarâ, 26/1-3.
687. İsrâ, 17/74.
688. Bakara, 2/272.
689. Ğâşiye, 88/21.
690. Kâf, 50/45.

İbn Hişam bu kelimenin üç anlama geldiğini söylemiştir: Birincisi tevakku'; bu, sevileni ummak, sevilmeyenden korkmak, demektir. İkinicisi ta'lil; Firavun hakkındaki şu ayeti bu anlamda tefsir etmişlerdir: *"Öğüt dinlemesi ve korkması için ona yumuşak söyleyin."*[691] Üçüncüsü istifham; İbn Hişam bunu kâfirlere nispet etti. Ben diyorum ki; şayet *lealle* kelimesi istifham anlamında ise, buna nefiy veya nehiy kastedilen istifham-ı inkârî gibi bütün istifham çeşitleri dâhil olur. Bu görüşü bizden önce de bazı kimseler tercih etmişlerdir.

"Yoksa: 'Kur'ân'ı peygamber kendisi mi uydurdu?' diyorlar. De ki: Eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan gayri gücünüzün yettiği kimseleri de yardıma çağırın da onun gibi uydurma on sûre getirin." Bununla beraber Mekke müşrikleri Muhammed (s) bu Kur'ân'ı uydurdu mu diyecekler? Ey peygamber onlara şöyle söyle: Şayet durum sizin söylediğiniz gibiyse, o zaman kendi kendinize Allah katından olmadığını söyleyeceğiniz onun gibi uydurulmuş on sûre getirin. Zira siz lisan ve beyan ehlisiniz, fesahat ve belagat şiir ve hitabette övünmede uzmansınız. Fakat aranızda geçirdiğim kırk senelik uzun ömür içinde bu konularda benim bir payım olmadı. Şayet bu Kur'ân beşer sözü cinsinden ise siz böyle söylemeye daha layıksınız. Şayet Allah'tan ve Allah katındaki gayp âleminden verdiği haberler, peygamberler kavimlerinden aktardığı kıssalar uydurma ise siz bu uydurma işini daha becerirsiniz. Biliyorsunuz ki, en doğru sözlü olanınız benim. Hiç kimseye asla yalan söylemedim. Peki Yüce Allah'a karşı nasıl yalan söyleyebilirim? Hâlbuki O'nunla birlikte ilahlar edinerek, O'na kızlar ve katında şefaatçiler nispet ederek, kulağı kesik olan, putlara adanıp salınan, ikiz doğuran ve yük vurulması yasaklanan hayvanların yenmesini haram sayarak bitki ve hayvanlara dair diğer bazı yasaklar koyarak Allah'a iftira edenler sizlersiniz. Fiilen var olmayan ve olması da mümkün olmayan kimselerin Kur'ân'ı uydurma hususunda bana yardımcı olduğunu iddia ediyorsanız o takdirde Allah'tan gayri taptığınız bütün yaratıklardan gücünüz yettiklerini imdadınıza çağırın ve bu on sûreyi getirme hususunda size yardımcı olsunlar. Eğer iddianızda doğru iseniz varsın bu sûreler uydurma olsun, fakat Kur'ân'daki dini, medenî ve siyasî prensipleri, hikmetleri, ibretleri, edepleri, geçmişten aktarılan gizli haberleri ve geleceğe ait bilgileri içersin. Ayrıca Kur'ân'ın orijinal nazmına, enteresan üslubuna, akıllara ve gönüllere hükmeden belagatına, kulakları

691. Tâhâ, 20/44.

ve gönülleri okşayan fesahatine, nefisleri ve ruhları bürüyen gücüne uygun olsun. Önce size bir sûreyle meydan okumam bütün cins ve nevileri kapsamıyordu. Haydi siz iftira olduğunu söylediğiniz şeylerin sadece bir nevini getirin. Mesela bu, taşıdığı ilimler, hikmetler ve hidayetle birlikte kıssalar olsun ve bütün çeşitleriyle tekrar edilsin ve bu tekrar usandırmasın, tazeliğini de kaybettirmesin.

Bu ayet, Yûnus Sûresi'nin 38. ayeti gibidir. Fakat orada mutlak anlamda bir sûre ile, burada ise uydurma da olsa on sûre ile meydan okunmuştur. Ben o ayetin tefsirinde şimdiki ayetin tefsirine geldiğimde on ayetle meydan okumanın hikmetini açıklayacağımı vaat etmiştim. Fakat bu ayete gelmeden ölüm beni alıp götürür düşüncesiyle orada bu konuya özet olarak temas ettim. Kur'ân'ın belağî icazı konusunda kelâmcılara yöneltilen şüphelere cevap olmak üzere mevzuu açıkladım.

Ayrıca uydurma da olsa, Kur'ân'ın on sûresinin benzerini getirmeleri için meydan okumanın hikmetini Bakara Sûresi'ndeki ayetin tefsirinde de açıklamıştım. Oradaki ayet, meydan okuma ayetlerinin en son nazil olanıdır. Orada Kur'ân'ın icaz yönlerini açıklamak için eklediğim bölümde bu hususu beyan ettim. Özellikle de birinci icaz yönünü açıkladım. Bu; Kur'ân'ın üslubu, nazmı, daha doğrusu nazım çeşitlerini ve yüz on dört sûre içindeki pek çok üslubundaki icazını kapsamaktadır.

Kur'an'ın Kureyş'e Meydan Okumasındaki Hikmetler

Uydurma da olsa, on sûreyle meydan okumadaki hikmeti kavrayamayan müfessirler şöyle dediler: Yüce Allah, Arapların ve diğer toplumların en fasihi olan Kureyş ediplerine bütün olarak Kur'ân'ın benzerini getirmeleri için meydan okudu. Bundan aciz kaldıklarında benzer on sûre getirmelerini teklif etti. Bundan da aciz kaldıklarında Kur'ân'ınkine benzer bir tek sûre sonra da benzeri herhangi bir sûre getirmelerini istedi. Fakat bu sıralama, rivayetlere uygun değildir. Bilakis sûrelerin nüzul sırasıyla ilgili rivayetler bu tertibe aykırıdır. Zira Hûd Sûresi, Yûnus Sûresi'nden sonra nazil olmuştur. Bazıları buna şöyle cevap veriyorlar: Bir Sûre'nin diğerinden önce nazil olması, bütün ayetlerinin de o sûredeki bütün ayetlerden önce nazil olmasını gerektirmez. Fakat bu cevap, ayetin önce veya sonra indiğine dair sahih rivayet bulunması halinde geçerlidir. Yoksa nakille sabit olan esasa aykırı

hususlarda mücerret böyle bir hüküm verilemez. Özellikle de bunun peş peşe gelen iki sûredeki aynı konuda düşünülmesi söz konusu olamaz.

Müfessirlerin bu hikmeti kavrayamamalarının sebebi şudur: Onlar bu hikmeti, Kur'ân sûreleri ve sûrelerdeki icaz vecihleri üzerinde düşünmek sûretiyle araştırmadılar. Zira onlar manaları, az olmasına ve sahih olanlarının da azlığına rağmen sadece rivayetlerde ve nahiv, fıkıh ve usul kaidelerinin gerektirdiği tarzda her ayetin sadece kelime ve cümle içindeki delâletlerinde aramaya alışmışlardır. Ben Bakara Sûresi'ndeki ayetin tefsirinde demiştim ki: Kur'ân'ın fesahat ve belagat yönünden icazına itiraz edenlerin en güçlü şüphesi şudur: Çeşitli tabirlerle ifadesi mümkün olan bir manayı bazı edipler daha parlak ve daha net ifadelerle söyleyebilirler. Öyle ki bu ifadeler diğerlerininkinden daha üstün olur. Bu durum, daha parlak söyleyenin, Allah'tan vahiy aldığına delâlet etmez. Zira böyle durumlar her dilde mevcuttur. Ben bu iddiaya karşı onlara Kur'ân'dan örnek verdim ve dedim ki: Kur'ân pek çok manayı değişik ifadelerle dile getirir. Bunların her biri en yüksek derecededir ve bütün edipler bu ifadelerden acizdirler. Ayrıca Yûnus Sûresi'nde vahiy konusunu işlerken dedim ki: Kur'ân'ın lafzî icazının en büyük delili; bir mananın nazım, üslup ve ibare yönünden farklı onlarca hatta yüzlerce ifadelerle dile getirilmiş olması ayrıca okuyan ve dinleyenler üzerinde güçlü tesir bırakması ve en küçük bir hususta bile herhangi bir ihtilaf ve tenakuz bulunmamasıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelseydi, onda birçok tutarsızlıklar bulurlardı."*[692] Kur'ân'ın hem lafız, hem de mana yönünden icazı pek çok sûrede kendini göstermektedir. Yûnus Sûresi'nin tefsirinde getirilecek sûrelerin uydurma olma cihetini açıklamıştım. Sözümü yerine getirmek için konuyu burada detaylı olarak tekrar ele alacağım.

Ayetteki ***"ifterâhû"*** kelimesindeki mansub zamir, sözün gelişinden de anlaşıldığı üzere Kur'ân'a racidir. Allah onların bu suçlamasını yakında geçen Yûnus Sûresi'nde hikâye etmişti. Bu suçlama iki yöndendir: Birincisi; Hz. Peygamberin, Allah'a nispet ederek, O'onun kelâmı olduğunu, O'nun katından geldiğini söyleyerek, Kur'ân'ın tamamına dair iftira iddiası ki, biraz önce bu ithamın cevabını verdik. İkincisi; Allah katından geldiğini iddia ettiği haberlerde iftiracı suçlamasıdır. Zira bu haberleri ondan başkası bilmi-

---

692. Nisâ, 4/82.

yor ve bunları peygamberliğine delil gösteriyor. Allah onların bu iki suçlamasını Furkân Sûresi'nde şöyle belirtiyor:

"Kâfirler: Bu Kur'ân, Muhammed'in uydurduğu bir yalandan başkası değildir. Bunu uydurmada başka topluluk da ona yardım etmiştir, dediler. Böylece onlar büyük bir haksızlığa ve iftiraya başvurdular. Yine kâfirler: Kur'ân, Muhammed'in yazdırdığı, geçmiş kavimlerin efsaneleridir ki o, sabah akşam kendisine okunuyor, dediler. Ey Muhammed! De ki: Onu göklerdeki ve yerdeki gizlilikleri bilen Allah indirdi. Şüphesiz o çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir."[693] Ayette geçen *"esâtîru'l-evvelîn"*den maksat, önceki toplumlara ait yazdıkları hikâye ve masallardır. Araplar bunların hurafe ve uydurma olduklarını iddia ederek dinler ve tarih hakkındaki cehaletlerini örtmeye çalışıyorlardı. On sûreyle meydan okuma, Hz. Peygamber'e (s) yöneltilen bu iki suçlamayı, tartışma tarzında değil, en güçlü ilmî ve pratik delille çürütmektedir.

Bu delilin açıklaması şudur: Çoğunluğun görüşünün aksine on sûreyle meydan okumak, genel olarak onların acizliğini bir sûre ile -özellikle de kısa sûre- meydan okumaktan daha ziyade ortaya koyar. Bundan dolayı on sûre teklifinin, bir tek sûre teklifinden sonra getirilmesi münasip oldu. Çoğunluk bunu fark etmedi. Onlar sandılar ki; bir sûre getirmekten aciz olanlara on sûre getirmeleri teklifinin bir mantığı yoktu. Zira birini getiremeyen, on şöyle dursun ikiyi bile getiremez. Görüşlerini desteklemek için önceki tertibi ileri sürdüler. Bu iddia, meydan okuma konusu genel olarak aynı olduğunda geçerlidir. Halbuki burada meydan okuma konusu çeşitli ve sınırlıdır.

Kur'an'daki Haber Çeşitleri

Kur'ân'da uydurulduğu söylenen haberler iki çeşittir:

Birincisi: Geçmişe Ait Gayb Haberleri

Bunlar da iki kısımdır: Birincisi; peygamberlerin, kavimleriyle ilgili kıssaları. Yerinde de açıkladığımız üzere bu haberler daha önce peygamber tarafından bilinmediğinden ve gaybî haberler olmaları cihetinden bunlarla meydan okunmuştur. Bu, bundan sonraki ve diğer sûrelerde açıklaması gelecek haberler de bu kabildendir.

693. Furkân, 25/4-6.

İkincisi; göklerin, yerin, içindekilerin yaratılması, insan ve cinlerin halk edilmesi gibi tekvini haberler. Bunlarla özel olarak ve açıkça meydan okunduğunu hatırlamıyorum. Zaten onlar bu haberleri yalanlayıp inkâr etmemişlerdir. Bunlar hiçbir zaman tartışma konusu olmamıştır. Nahl Sûresi'nde göreceğin gibi Allah'ın kullara karşı ileri sürdüğü hüccet ve belgeler konusunda da tartışma yoktur. Bunların hepsi bu konuda tek bir kısım olarak zikredilmiştir. Çünkü bunlar iftira suçlamasına dâhil değildirler.

İkincisi: Geleceğe Ait Gayb Haberleri

Bunlar da iki kısımdır: Birincisi; Allah'ın peygambere ve mü'minlere zafer vaat etmesi, onları galip getirmesi, yeryüzünün halifeleri yapması, peygamber ve mü'minlerin düşmanı olan kâfirleri mahrum etmesi, onlardan intikam alması, ahiretten önce daha dünyadayken onları cezalandırmasına dair gayp haberleri ki, onlar Hz. Peygamber'i bu konularda yalancılıkla suçluyorlar, onunla tartışıyorlardı.

İkincisi: Kıyamet, öldükten sonra dirilme, insanların orada hesaba çekilmesi, inanç ve amellerine göre karşılık görmeleri gibi haberler ki, onlar bunları inkâr ediyorlar, uzak görüyorlardı.

Yalanlayıp, iftira saydıkları gayp haberleri ise üç kısımdır: 1- Ahiret haberleri 2- Allah'ın dünyada peygamberine ve mü'minlere müjde, düşmanlarına ise tehdit haberleri. Bunların her ikisi de istikbale ait gayp haberlerindendir. Doğrulukları ancak gerçekleşmeleriyle sabit olur. 3- Peygamber kıssaları. Bunlar fiilen olmuş hadiselerdir. İşte sana on sayısının her birine dair detaylı bilgi. Böylece *esâtîru'l-evvelîn* (geçmişlerin masalları) dedikleri üçüncü bir gayp haber çeşidi de ortaya çıkmaktadır. Bizim görüşümüz de budur.

Diriliş ve ceza ayetlerine gelince; bunlar, en uzunundan, en kısasına kadar bütün sûrelerde çokça geçmektedir. Bu kısa sûreler, Kur'ân'ın sonundaki kısa sûrelerdir. Bunların yüzlerce sûreye yayılmış olarak enteresan üsluplarla, belagat incelikleriyle çeşitli kalıplarla ifade edilerek tekrarlanmasındaki icaz yönünü daha önce Kur'ân'ın hedeflerinden birincisinin dördüncü bölümünde ele almıştık. Burada şunu ekliyorum. Kur'ân'ın sonundaki Mekkî kısa sûreler Hûd Sûresi'nden önce nazil olmuştur. Bu on sûreden maksat, bunların tamamı veya bazıları olabilir. Bunlar Tîn, Ankebût, Âdıyât, Kâria,

Tekâsûr, Hûmeze ve Leheb sûreleridir. Fakat bunların Duhâ Sûresi'nden önceki sûrelerle ona tamamlanması gerekir. Belirtilen hususlar uzun da olsa bir sûrede zikredilmemişse bu şekildeki on süreyle meydan okumanın bir anlamı yoktur. On sûreden maksat, bunlar olamaz.

Allah'ın peygamberine ve mü'minlere zafer vaat etmesi, kâfirlere dünyevi azap ve mağlubiyet tehdidinde bulunması *kısâr-ı mufassal*[694] sûrelerde açıkça görülmez ancak bazılarında kısa işaretler halinde gözükür. Kevser Sûresi bunlardandır. Bu, Kur'ân'ın en kısa Sûresi'dir. Burada Rasûlullah'a (s) dünyevi ve dini pek çok hayrı ifade eden *Kevser* nimeti müjdelenmiştir. Bu müjde haktır. Bu nimetlerden birisi de fakirlikten sonra zengin olmasıdır. Zira kavminin zenginleri onu fakirliği sebebiyle ayıplıyorlardı. Bu Sûre'de Hz. Peygamber'in düşmanı olan Âs b. Vâil'e de gerçek bir tehdit vardır. Bu zat, oğlu Kâsım ölünce peygamberimizi *"ebter"* (*zürriyetsiz*) diye isimlendirmişti. Nesli ve başka yollarla adı anılmayacak olan kimse asıl kendisi olacaktır. Süre'de sadece Âs b. Vâil'in *ebter* olduğunun söylenmesi, Hz. Muhammed'in gerek nesli, gerekse hidayet eserleriyle isminin daima baki kalacağına işarettir. Her şey söylendiği gibi olmuştur. Ben bunun özet tefsirini Bakara Sûresi 23. ayetin tefsirinde kısa sûrelerin icazı bahsinde ele almıştım. Tebbet Sûresi de tehdit içeren kısa sûrelerdendir. Zira birinci ayeti Ebu Leheb ve karısının helakini haber vermektedir. Her ne kadar bu ayetin beddua olduğu söylense de haber manasındadır. Verilen haber aynen gerçekleşmiştir. Ebu Leheb Mekke dışında en kötü şekilde öldü. Cesedi kokup bozuluncaya dek terk edildi. Bu olay, Bedir savaşından birkaç gün sonra cereyan etti. Bu, Allah'ın Kureyş azgınlarından aldığı ilk intikamdır ve şu ayette Rasulüne yapmış olduğu vaadin yerine getirilmesidir: *"Biz, o büyük şiddetle çarptığımız gün mutlaka intikamımızı alırız."*[695] Benzeri bir tehdit Alak Sûresi'nde de vardır. Bu tehdit Ebu Cehil hakkındadır. Bedir Savaşı'nda en kötü şekilde öldürülerek bu vaat de yerine getirilmiş oldu. Aynı anlamda *evsat-ı mufassal* olarak sürelerden olan Müddessir Sûresi'nde de geçmektedir. Bu tehdit

---

694. Kur'an sûreleri dört kısımdır: 1- *Tıvâl;* bunlar Fatiha hariç baştan yedi tanesidir. 2- *Mîûn;* ayetleri yüzden fazla olan sûrelerdir. 3- *Mesânî;* ayet sayısı önceki sûrelerden daha az olanlardır. 4- *Mufassal;* araları besmele ile fasledilen kısa sûrelerdir. Bunlar da; *tıvâl-ı mıfassal, evsât-ı mufassal* ve *kısâr-ı mufassal* olarak üçe ayrılır. Birincisi; Hucurât'tan Amme'ye, ikincisi; Amme'den Duhâ'ya, üçüncüsü; Duhâ'dan Nâs'a kadar olan sûrelerdir. (Çev.)

695. Duhân, 44/16.

de Velid b. Muğîre için gelmiştir. Dünya ve ahiret tehdidini içermektedir. Gerçekleşmiş ve doğrulanmıştır. Kısa ve orta uzunluktaki bu dört sûredeki müjde ve tehdit Hz. Peygamber'e ve ona düşmanlıkta öne çıkmış kimselere hastır. Bundan sonra Rasûlullah'a (s) düşman olan hiçbir Kureyşli hakkında ne bir tehdit, ne de Hz. Peygamber'e bir vaat vaki olmuştur. Zira bunlar dağınık ve ferdi meselelerdir. Detaylı olaylar değildir. Bunlar da kastedilen on sûreden sayılmazlar.

Evsat-ı mufassal sûreler arasında kâfirlere yapılan genel tehditlerden biri de Cin Sûresi'nde Rasûlullah'ın (s) davetiyle ilgili olarak Cenabı Hakk'ın şu sözüdür: *"Nihayet onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri zaman, kimin yardımcısının daha zayıf ve sayıca daha az olduğunu öğreneceklerdir. De ki: Tehdit edildiğiniz azap yakın mıdır yoksa Rabbim onun için uzun bir süre mi tayin eder, bilemiyorum."*[696] Bu tehdit şu müjdeden sonra gelmiştir: *"Eğer dosdoğru hareket etselerdi, onları bu hususta deneyelim diye kendilerine bol bol su verirdik."*[697]

Sözün Özü

Ne *kısâr-ı mufassal*'da, ne de *evsat-ı mufassal*'da dünya ve ahiret için müjde ve tehdit ifade eden on sûre vardır. Dolayısıyla bunlar da meydan okunacak sûrelerden sayılmaz.

Tıvâl-ı mufassal sûrelere gelince; bunlar arasında Zâriyât, Tûr, Necm ve Kamer sûrelerinde Allah'ın dünyada kendilerinden intikam olduğu peygamber kavimlerinin zikri münasebetiyle kapalı şekilde müjde ve tehditten bahsedilmektedir. Sonra Mülk, Kalem, Hâkka ve Meâric sûrelerinde de aynı tarzda geçmektedir. Şayet bunlarla meydan okumak kastediliyor veya ayette bahsedilen tehaddî (meydan okuma) sûreleri içine girmeleri kastediliyorsa bunların toplamı on sayısını geçmektedir. Fakat tehaddiye en uygun tarzda vaat ve tehdidin açık olarak geçtiği sûreler mufassalın üstündeki uzun sûreler arasındadır. Fakat bunlar da öncekiler gibi olup, tehaddinin uydurulmuş bile olsa on sûreye tahsisi gözükmemektedir. Zira bu meydan okuma işi daha sonraki sûrelerde olduğu gibi müşterektir. Ayrıca bunların konusu, olay vaki olmadan doğruluğu bizzat test edilemeyecek konulardandır.

696. Cin, 72/24,25.
697. Cin, 72/16.

Kur'ân Kıssalarından On Sûre İle Meydan Okuma Şekli

Peygamber kıssalarına gelince; on sûre ile meydan okuma hikmetinin muhtelif lafzi ve manevi yönlerden en mükemmel ortaya çıktığı hususlardır. Ayrıca bunlara cevap vermedeki acizlik; bunların Muhammed (s) veya düşündükleri ve iddia ettikleri gibi ona yardım edenler tarafından uydurulmuş değil, Allah katından geldiğine en kuvvetli delildir. Zira ileride açıklayacağımız gibi, bu kıssaların benzerlerini getirmekteki acz geneldir. Rasûlullah (s) bu davete sadece Kur'ân'la başlamış, insanların en sadık ve en düzgünleri baskı ve işkenceye maruz kalarak birer birer ona tabi olmuşlardır. Şayet Allah'ın kendilerine olan müjdesine ve düşmanlarına karşı tehdidine inanmasalardı, onlardan hiçbirinde helakten kurtulma ümidi olmazdı. Peki onları Allah'a karşı bir Kitab uydurmada peygambere yardım etmeye sevk edecek hangi sebep olabilir? Üstelik bu Kitab'la kavimlerinin büyüklerine ve toplumlarının taassubuna karşı koyacaklar, onların birliğini parçalayıp, zaaf ve zillete düşürecekler. Ayrıca onların inanmadıkları ve Kur'ân'ın benzerini getirmeye kadir oldukları farz edilse, iftira ve yalanı desteklemek için kendilerini neden helake sürükleyecekler ve zengin olanlar mallarını neden tehlikeye atacaklar? Bunların bâtıllığı apaçık ortadadır.

Bu kıssalarla istikbale ait diğer gayp haberleri arasındaki fark -ki, bu gayp haberlerinin bir kısmı dünyevi müjde, tehdit ve uhrevi cezaya ait olup mükerrerdir. Bir kısmı da, gerçekleri açıklama ve ibret alma babında getirilen misaller şeklinde olup, mükerrer değildir. Nahl, Kehf, Kalem ve diğer sûrelerde olduğu gibi- kıssalar konusunun beşeri ve tarihi olaylar olmasıdır. Bunların geneline dair mütevatir rivayetler vardır. Bazıları Ehl-i Kitab ve diğerlerince kayda geçirilmiş, Âd ve Semûd kavimlerine İbrahim (a) ve İsmail (a) peygamberlere ait haberler gibi bazıları da Araplar tarafından zapt edilmiştir. Bunların temelden uydurma olduğunu söylemek saçmalığı apaçık olan bir taassuptur. Bu konuda ilimsiz konuşmak çeşitli lafzi hatalarla karşı karşıya kalmaktır. Mesnetsiz konuşmanın tekrarı ise zıtlık, manevi ihtilaf, farklılık, beyani saçmalık ve tutarsızlık zeminine kaymaktır. Bunlar her Arap tarafından bilinen hususlardır. Bu kıssalar onları bilgileri ve aralarında konuşulan hususlar kabilindendir. Kendi dünyalarında olmayan gayp haberleri gibi değildir. Kıssaları içeren on sûreyle onlara meydan okumak Hariri'nin *Makamatı*'na karşı Bediüzzaman ve diğerlerinin *Makamatı*'yla meydan oku-

mak gibidir. Arapça'yı bilenler hikmet, mana ve beyan açısından aralarındaki fark kolayca görebilir.[698]

Peygamber haberleri Mekkî sûrelerde az veya çok derecelerine göre tekrar edilmiştir. Bazı sûrelerde bu peygamberlerden bir, iki ve üç ayette söz edilmiştir. Bakarada, Fussılet'ten Ahkâf'a kadar olan sûrelerde ayet sayısı dokuz ve biraz fazlasına ulaşmaktadır. Furkân, Kâf, Zâriyât, Necm Sûreleri içinde, Hâkka ve Fecr Sûreleri'nin başında ve Burûc Sûresi'nin sonunda görüldüğü gibi. Onu aşkın bu sûrelerde bütün lafzî ve manevî i'caz çeşitleri mevcuttur. Fakat bu haberler ibret konumunda olup, kıssalar seviyesinde değildir.

Kıssalara gelince; Yûnus, İbrahim, Hicr, Mü'minûn ve Ankebût gibi bazı sûrelerde bunlar onlarca ayetle ifade edilmiştir. Bazılarında ise ayetlerle değil, sayfalarla ele alınmıştır. A'râf, Meryem ve Neml gibi bunlardan bir kısmının ayetlerinin çoğu bu kıssalara dairdir. Bunlardan bir kısmı da Yusuf, Tâhâ, Enbiya, Şuarâ ve Kevser gibi sadece sonundaki özet hariç tamamen kıssaya aittir. Bir kısmı da Hûd, Sâffât ve Sâd gibi parlak bir başlangıç ve

---

698 Bediüzzaman el-Hemedânî'nin (ö.398/1008) *Makamat*'ı, normal ve kolay Arapça ile yazılmıştır. Orada lâfzı, kastedilen manayı anlamak için vesile saymıştır. Her dilde asıl olan da budur. Hariri'nin (ö.540/1145) *Makamat*'ı ise Arapça'da alışılmamış tarzda yapmacık ve zorlama içermektedir. Orda bizzat lâfzı esas almış, ezber kolay olsun diye manayı lafza tabi kılmıştır. Orada yabancıların zevk-i selimlerine ters gelecek şekilde kapalı ile açık bir araya getirilmiştir. Manayı bozacak şekilde lâfzı güzelleştirmek için cinasta zorlamalar yapılmıştır. Başı; **"Züyyinet Zeynebü bikaddin yakıdü..."** olan ve hatalı cinas içeren beyitleri gibi... Cahiliye şiirinin ustaları, iki dönemi yaşamış önderler, belagat meydanının doğuştan süvarileri bu beyitleri işitseler başlarını dikip kaçarlardı. Onun makamatı, ezberlenmesi kolay olan süslü ifadelerle nadir lügatleri bir araya getirdiği için ancak ileri gelen ediplerin ve büyük âlimlerin hoşuna gider. Bu bir orijinalitedir. En sağlam ravilere bile zaptı zor gelir. Bundan ötürü Zemahşeri bu konuda şöyle dedi:

معجزة تعجز كل الورى   ولو سروا في ضوء مشكاته

"Işık kaynağında yürüseler bile
Mahlûkatı aciz bırakan bir mucizedir bu."

Kendisinde icaz olduğu iddia edilen bu söz çeşidi kendi sahasındaki güzellikte bir mübalağadır. Bu; her zamanın ve kelâmın bir meziyeti vardır, sözü kabilindendir. Aslında bu bir icaz değildir. Zira benzeri veya daha üstün sözlerle bu kabil ifadelere meydan okunmuştur. Bunlar, dilin zevkine ve felsefesine sahip olarak yetişen ve tabiî olarak Arapça'yı bilen Arapların anlayışına göre Kur'an'ın icazından tamamen uzaktır. Gerçi bazıları bu konuda şüphe içindedirler. Konuyu tam kavrayamamışlardır. Öyle ki, Bâb, Baha ve Kadıyani gibi bazı yabancı cahil taklitçiler, düşük bir takım hezeyanlarının icaz olduğunu iddia etmişler, Kur'an'daki ayet sonlarını zoraki taklit ederek ancak alay konusu olabilecek sözler söylemişlerdir. Bu konuyu *Muhammedî Vahiy* kitabında ve diğer kitaplarda tehaddi konusunu işlerken ele almıştık. Vaat ettiğimiz şekilde yeri geldiğinde yine konuyu enine boyuna işleyeceğiz.

sonuç dışında geri kalan kısmı tamamen kıssaya ait olan sûrelerdir. Çeşitli sûrelerde tekrar edilmesine rağmen Nuh peygamberin kıssasına dair aynı ismi taşıyan onun ve kavminin hikâyesini detaylı anlatan bir sûre vardır. Aynı şekilde Yusuf Sûresi de, Yusuf'un kıssasına tahsis edilmiştir. Yine Tâhâ ve Kasas Sûreleri de başka sûrelerde çok tekrar edilmesine rağmen sadece Musa peygamberin kıssasına dairdir.

Diğer taraftan içinde kıssalar bulunan sûrelerle meydan okumaktan maksat, bu kıssaların tamamıyla meydan okumaktır. Yoksa diğerlerinin dışında sadece kendisinde olan kıssalarla meydan okumak değildir. Bilindiği gibi Kur'ân'da on sûre, beş sûre yoktur ki içinde kıssalardan başka bir şey bulunsun. İçinde hakiki kıssaların en fazla bulunduğu sûreler, tıval ve mufassal arasındadır. Mushaf'ta bunların ilki yedi uzun sûreden biri olan A'râf Sûresi'dir. 206 ayettir. Orada kıssalara dair 112 ayet vardır. Bunlardan önce insanlığın yaratılış hikâyesi ele alınmıştır. Başı ve sonu ise İslâm'a çağrıyla ilgilidir. Daha sonra Yûnus Sûresi gelmektedir ki, 109 ayettir. Bunlardan 24'ü kıssaya dairdir. Bunu Hûd Sûresi takip etmektedir. 123 ayettir. Çoğu kıssalara dairdir. Bu Sûre, iftiraları iptal konusunda başı ve sonu itibarıyla meydan okunan sûrelerin en belirginidir. Daha önce de belirtildiği gibi bu Sûre'nin, kıssaları tamamlamak üzere inen en son Sûre olduğu rivayet edilmiştir. Kıssalara dair Hûd Sûresi'nden önce inen sûrelerin tamamı şunlardır: A'râf, Yûnus, Meryem (97 ayet), Tâhâ (125 ayet), Tâ Sîn, Mîm ismini alan Şuarâ (227 ayet), Neml (93 ayet), Kasas (88 ayet). Neml ve Kasas Sûresi'nin ayetleri Şuarâ'nınkinden daha uzundur. Bunlar peş peşe nazil olmuşlardır. Bunları 55 ayetli Kamer ve 77 ayetli Sâd Sûresi takip etmektedir. Önceki sûrelerden sonra bu iki sûre de peş peşe inmiştir. Bunlar dokuz sûredir. Hûd Sûresi de bunların onuncusudur.

İfade Tarzındaki İcazda Kur'an Kıssalarının Meziyetleri

Bu sûrelerin hepsi de üslup, fâsıla, vezin itibarıyla ayrı ifade tarzına sahiptirler. Ancak aynı zamanda vasıl, fasıl, kasır, hasır ve atıf harflerinin yerleri fesahat ve belâgat açısından birbirlerine benzemekte ve uyum arz etmektedirler. İstifham sîğaları, nefiy, şart, marife-nekre, takdim-tehir, tekit dereceleri, mutlak-mukayyet, umum-husus, mücmel-mufassal, icaz-itnab, hazif-tekrar, mecaz, kinaye ve tariz gibi hususlarda fesahat ve belâgat açısından birbirlerine benzemekte ve uyum arz etmektedirler. Bunun dışında

iltifat, tazmin, fiillerin sığa ve geçişlilikleri manaları farklı olan kıraatler konusundaki fesahat ve belâgat açısından birbirlerine benzemekte ve uyum arz etmektedirler.

Bütün bu hususlarda Kur'ân'ın ifadeleri enteresan bir inceliğe ve acayip manalara sahiptir. Ediplerin sözlerine asla benzememektedir. Bir kıssanın değişik ifadesinin tabiî sonucu tekrarlarda tenakuz ve zıtlıkların kaçınılmaz oluşudur. Fakat Kur'ân bundan münezzehtir. Bu kıssalar arasındaki ihtilafın inceliklerini A'râf Sûresi'ndeki kıssalarla diğerlerinin karşılaştırılmasında arz etmiştim.

Sonra her çeşit ifade tarzında Kur'ân'a mahsus bir nağme ve yeni bir etki bulacaksın. Mesela Tâhâ Sûresi'ndeki Musa kıssasını bir zaman, Şuarâ Sûresi'ndekini başka bir zaman ve Kasas Sûresi'ndekini üçüncü bir vakitte oku. Kulağında meydana gelen farkları düşün, hissettiğin huşuyu ve aldığın dersi göz önüne getir. Oysa kıssa aynı kıssaddır.

Sonra Hûd, Neml, Meryem, Enbiya, Sâffât, Sâd ve Kamer sûreleri gibi nazım ve üslubu farklı sûrelerdekilerle bu karşılaştırmayı bir dene. Müthiş bir durum göreceksin. Şunu da unutma ki; bu kıssalar, hayatında bir gün bile edipler arasında olmamış bir kimsenin (Hz. Muhammed'in) diliyle gelmiştir.

Bütün bu söylenenleri anladıysan şu gerçeği de fark edersin: Zikredildiği bütün sûrelerdeki bu kıssalara karşı her çeşit üslup ve tertibindeki fesahat ve belagatı içinde insanların, bunların benzerini getirmekten aciz oluşları, bir, iki veya üç sûrede ortaya çıkmaz. Sana üslupları farklı fakat birbirine karışmayacak şekilde benzer olan on sûreyi saymıştım. On sûredeki hikmet en mükemmel şekilde ancak manevi icazda kendini gösterir. Sana arz edeceğim bu hikmetlere kulak ver.

İlmi İcazda Kur'ân Kıssalarının Meziyetleri

Şüphesiz ki, bu şekli icaz çeşitlerinin gerisinde ilim, hidayet ve manevi icazın ışıkları vardır. Bunlar daha parlak, daha ince ve sırlı, daha yüce ve üstündür. Bunların; şiir söylememiş, rivayette bulunmamış, ezbercilik yapmamış orta yaşlı bir ümminin lisanıyla gelmiş olması Allah tarafından bildirildiklerine en parlak delildir. Bunların dini, ilmî ve bunlardan kaynaklanan diğer yönlerine dair sana hatırlatacağım hususları iyice düşün.

1. Bütün peygamberler arasında ortak olan şu esasların açıklanması: Yüce Allah'ın varlığına, kusursuzluğuna, birliğine, ilmine, hikmetine, iradesine, kudretine, adaletine, rahmetine ve diğer sıfatlarına ayrıca dirilmeye, cezaya, iyiliği emretmek, ikram ve ihsanda bulunmak gibi yararlı işlere ve her türlü kötülük ve hayâsızlığı yasaklamak gibi fiillere iman.

2. Peygamberlerin görevlerinin, Allah'ın vahyini kullarına tebliğ etmek olduğunu, tebliğin dışında insanlara iman ve takva gibi ne dini, ne de rızık, sıhhat ve bir zararı defetmek gibi dünyevi bir menfaat sağlamaya kadir olamadıklarını bildirmek. Nitekim İbrahim'in babası, Nuh'un oğlu ve karısı, Lut'un hanımı kâfirlerdendi...

3. İnsan olmaları sebebiyle kavimlerinin peygamberlerinden şüphe etmeleri, mucizelerinin sihir olduğunu söylemeleri, onlara meleklerin inmesini ve maddi mucizeler getirmelerini teklif etmeleri, onların da mucizelerin Allah'ın işi olduğunu, kendilerinin güçleri dahilinde olmadığını söylemeleri...

4. Kavimlerine; dini hidayetin dünya nimetlerinin artması ve korunmasına sebep olduğunu, aynı şekilde ahiret saadetine götürdüğünü, bunların her ikisinin de onların hür irade ve kazançlarına bağlı olduğunu açıklamaları...

5. Peygamberleri destek konusunda Allah'ın, mahlûkata dair ayet ve delilleri, uyarma yolları, meydan okuma, Meryem, Zekeriya ve İbrahim'in çocukları gibi peygamberlerine ikram kabilinden yaptığı özel mucizeler, Yusuf peygamberi imtihan etmesi, ona ilim, hikmet ve rüya tabirlerini öğretmesi, onu peygamber ve Mısır'a yönetici seçmesi, babası ve kardeşleriyle olan hikâyesi ve bunlardan alınacak ders ve ibretler...

6. Peygamberlerin kavimlerinin durumuna uygun olarak onlara özel vaaz ve nasihatte bulunmalarıdır. Mesela Nuh kavmine azgınlık ve gururları, Firavun ailesi ve ileri gelenlerine servet ve taşkınlıkları, Lut kavmine fuhuşları, Âd kavmine güç ve zorbalıkları, Semud'a küstahlık ve şımarıklıkları, Medyen'e ölçü ve tartıyı eksik yapmaları, İsrail oğullarına azgınlık ve söz dinlemezlikleri konusunda nasihat edilmesi gibi...

7. Hidayet-dalâlet, hayır-şer, iman-küfür gibi konularda insanların psikolojik ve aklî kabiliyetlere sahip olduklarına dair ilahî kanunların açık-

lanması; liderlerin ve şımarık önderlerin, babalarını körü körüne taklit edenlerin iman ve ıslâhtan yüz çevirdiklerinin ve gerçeği ilk kabul edenlerin zayıflar ve yoksullar olduğunun izahı; küfür ve kibrin sonunun, zulüm, fasıklık ve azgınlığın akıbetinin belirtilmesi...

8. Firavun ve kavminin ona boyun eğip yaltaklanması, sihirbazlık ve diğer fenleri, uygarlık ve saltanatları, İsrail oğullarını köleleştirmesi ve onlara zulmü, bilahare sabır ve salahları sebebiyle mukaddes topraklara varis olmaları daha sonra inkâr ve fesatları sebebiyle Allah'ın onları mahrum etmesi. Hud'un kavmi olan Âd'ın güçlü ve cüsseli olmaları, zorbalıkları, Salih'in kavmi olan Semud'ün yeryüzünü imar etmeleri, dağları oyup oralardan kendilerine güvenli ve muhkem evler edinmeleri, ovalarına güzel saraylar yapmaları ve benzeri hususların toplumların kıssalarında ele alınması... Ve bütün bunları, onların nefislerini temizleyip arıtmada, onlara ebedi saadeti hazırlamada ilahi vahyin bir fayda sağlamadığını göstermesi... İlahi vahiyin bu zorbaları Allah'ın azabından dünyada kurtaraması, ancak Yüce Allah'ın, peygamberlerini ve onlara iman edip peşlerinden gidenleri kurtarması...

9. Allah'ın karakterler, toplumlar, genel takdir ve tedbirlerle ilgili ilahi kanunların açıklanması; Kâinat'ı yaratmasındaki hikmet, rahmet, sistem, genel adalet, dünya nimet ve külfetlerinde şahıs ve toplumlar arasında ayırım yapmamak, keza ahirette iman ve taat, inkâr ve günahın karşılığında eşit davranmak gibi hususların izahı. Rasûlullah (s) bunların hepsini açıklıyordu. Bir kimse Allah'a isyan ederse Allah onu cezalandırır. Onu Allah'ın azabından kurtaracak bir yardımcı ve koruyucu yoktur. Hâlbuki putperestliğe dayanan dinlerin prensipleri arasında liderleri ilah, yarı ilah veya halkı idare ve rızıklarını taksim konusunda Allah'ın vekilleri yapması...

10. Bütün bunlarla son peygamberin kavmine, sonra da kendilerine peygamberlik gerçeğine dair davet ulaşan herkese karşı delil getirilmekte, kurtuluşun Hz. Peygamber ve ona tabi olanlara ait olduğu bildirilmektedir.

Bu sûrelerde geçen bütün bu kıssalardan anlaşılmaktadır ki; bu peygamberler insanların en hayırlıları, onları en doğru inanca, en mükemmel

faziletlere ve uygun işlere yönelten kimselerdir. Onların hidayete dair eserleri en değerli eserler ve yeryüzü halkı için en faziletli örneklerdir. Yine bu kıssalarda görüldüğü gibi, Rasûlullah'ın (s) Kur'ân'da getirdiği gerçekler, diğer peygamberlerin getirdiklerinin aynısıdır. Ne var ki onun getirdikleri daha mükemmel ve daha geneldir. Zira o, bu dünyada canlı kaldıkça bütün ümmetlere gönderilmiş bir peygamberdir. Diğerlerinin peygamberlikleri ise sadece kendi kavimlerine mahsustur. Şayet bu Kur'ân'ın uydurma bir söz olması mümkün ise, onu uyduranın ilim, amel, ıslâh ve rehberlik yönünden onların hepsinden daha mükemmel olması gerekir. Bunlar ister Allah'ın elçileri olsun, isterse olmasın fark etmez. Netice olarak kavminin ve başkalarının ona uyması, gösterdiği yoldan gitmesi daha uygundur. Onun içyüzünü ancak Kur'ân gibi bir söz getirebilenler ortaya koyabilir. İsterse bu, şekil ve konusu itibarıyla uydurma olsun. Eğer iddialarında samimi iseler, onun benzeri bir söz getirsinler. Çünkü dedikodudan öteye geçmeyince taklit ve ittiba, bir şeyi başlatma ve icattan daha kolaydır. Fakat ümmi bir kimsenin, bu ilahi, psikolojik, hukuki ve sosyal ilimleri uydurması herhalde büsbütün imkânsızdır. Zira böyle ilimlerin benzerinden âlimler ve filozoflar aciz kalmıştır. İftira böyle mi olur? Hâlbuki akıllı kimseler uydurma sözden sakındırırlar. Peki bu akılsızların sahip oldukları şirk ve cehalete teşvik için mi iftira edilecektir?

Sonra on ana başlık altında özetlediğim bu mana ve ilimleri -bu Kur'ân üzerinde düşünenlere Allah'ın göstermesiyle bunları genişletip çoğaltmak mümkündür- bu sûrelerdeki bütün kıssalarda dağılmış vaziyette görürsün. Tekrar edilmelerine rağmen onlarda ne bir zıtlık ve çatışma görürsün, ne de ibarelerinde icaz, itnab ve müsavat olmasına rağmen bir ihtilaf ve kusur bulursun. Bu, beşerin aciz olduğu hususlardandır. Bu acizlik de ancak çeşitlilikle ortaya çıkar. Bu mana ve bilgilerin belirttiğimiz bir, iki veya üç sûrede toplu olarak bulunmaması, bunların beşer ilmi olduğunu iddia edenlere karşı bütün bu meziyetleri içine alan benzer on sûre ile meydan okunması, kendilerine genişlik sağlanması açısında daha münasiptir. İnkârcılar şayet Kur'ân'la boy ölçüşmeye kalkarlarsa bu sûrelerle meydan okumak onlara baskı değil, bilakis genişlik tanımadır. Söylediğimi anlamayanlar aksini iddia ediyorlar. Sanıyorlar ki, Kur'ân'ın icazı ancak belagatı itibarıyladır. Belagatı da; sadece sözün hale uygun olması şeklinde açıklıyorlar. Şayet bu iddia burada geçerli olsaydı, o takdirde bir sûre ile meydan okuduktan sonra, on

sûre ile meydan okumanın bir anlamı kalmazdı. Bilakis daha baştan problem olurdu. Zira bu, onların bir sûre getirmekten aciz olduklarını bilmeyen kimsenin denemesi kabilinden olurdu. Üstelik kendisine de belli bir süre tanınmamıştır. Fiilen belli bir süre tanındığına dair bir bilgi de nakledilmiş değildir. Bizim söylediğimizin aksine bu konuda bir şey varit olmamıştır. Bu, bir şaire çeşitli kıssaları bir tek kasideye dizme teklifinde bulunanla, bunları kafiyeleri çeşitli birkaç kaside de dile getirme rahatlığını sağlayan kimsenin durumuna benzer. Belagat üstadlarının bu sayıdaki hikmeti dile getirmemelerine şaşıyorum. Ancak bazıları, on sayısından maksat, cem'i kılletin sonu olduğunu belirtmektir, demişlerdir.

Ben burada -meydan okuma ayetlerinin tamamı ve nüzul tarihleri üzerinde iyice düşündükten sonra- kesin olarak diyorum ki: Müfessirlerin çoğunluğunun söylediğinin aksine bu ayetlerde, müşriklere hitap konusunda tarihi sıralama gözetilmemiştir. Bilakis bunlardan her biri, sûrenin akışına uygun olarak zikredilmiştir. Mesela şu ayetlerin bulunduğu Tûr Sûresi, Kur'ân'ın bütünüyle meydan okumadır: *"Yoksa onlar: Bu Kur'ân'ı Muhammed kendiliğinden uydurdu mu diyorlar? Hayır! Onlar iman etmezler. Eğer doğru söylüyorlarsa o Kur'ân gibi bir söz getirsinler."*[699] Bu Sûre Yûnus ve Hûd Sûreleri'nden sonra nazil olmuştur. Bu iki sûrede müşriklere karşı birden sonra on sûre getirmeleri teklif edilmiştir. İsra Sûresi ise bunlardan önce nazil olmuş, orada insan ve cinlerin Kur'ân gibi bir Kitab getiremeyecekleri belirtilmiş fakat meydan okunmamıştır.[700] Meydan okuma konusunda en son nazil olan, Bakara Sûresi'nin 23. ayetidir. Allah'ın, peygambere indirdiği Kur'ân üzerinde şüphe edenlere onun bir sûresinin benzerini getirmeleri için meydan okunmuştur. Bu sûrenin nüzulü ise hicretin ikinci senesidir.

Sözün özü şudur: İnatçı Arap müşrikleri Kur'ân'a karşı sihir şüphesinden başka bir şüphe ileri süremediler. Bu eski şüphe de onlar nezdinde revaç bulmadı. Çünkü Kur'ân onların dilindeydi. Onu tanıyorlar, düşünüyorlar ve diğer sözlerden üstün olduğunu idrak ediyorlardı. Ancak onlar, Kur'ân'ın tamamını Peygamber'in (s) uydurduğunu ve onun Allah'tan gelen bir vahiy olmadığını söylüyorlardı. Allah da onlara genel olarak onun bir benzerini ve bir sûresini getirmelerini teklif etti. Yalnız bu sûre onun nazmını, üslubunu,

---

699. Tûr, 52/33,34.
700. Hûd, 11?88.

belagatını, ilimlerini, hidayetinin etkisini, kalplerde ve akıllarda meydana getirdiği ilahi tesiri ifade edecek şekilde olacaktır. Fakat onlar bundan aciz oldular. Onlar için geriye Kur'ân'ın kıssalarına dair bir şüphe kaldı. Kur'ân bunların gayb haberlerinden olup, Hz. Peygamber'e vahyedildiğini söylüyordu. Müşrikler ise bunun bir iftira olduğunu, bu konuda Muhammed'e (s) başka toplulukların yardım ettiğini söylediler. Kur'ân, "Hz. Muhammed'in yazdırdığı, geçmiş kavimlerin efsaneleridir ki, unutmaması için kendisine okunuyor", dediler. Bu, pek çok sûrede dağınık olan kıssalara yönelik bir şüphedir. Belagattan ibaret gördükleri icaza sahip olarak benzer bir tek sûreyi getirmekten aciz olmaları onların şüphelerini çürütmez. Özellikle kısa bir sûre olursa nazmının orijinalliği ve üslubunun güzelliği de bu şüpheyi yok etmez. Onun için Allah, uydurma da olsa onlardan benzer bir sûre yani eskilerin masalları dedikleri bu kıssaların benzerlerini getirmelerini istedi. Bu sûrelerin benzeri sayılmaları için biraz önce en önemli on kategori olarak belirttiğimiz meziyetlere sahip olmaları gerekir.

Netice olarak diyoruz ki; uydurma da olsa on sûre ile meydan okumak, iftira iddiasını iptal için yapılmıştır. Bunun anlamını ve Hûd Sûresi'yle ona tamamlanan ve kıssaları detaylı anlatan sûreleri açıklamıştık. Allah bu konuda kendilerine yardım etmek üzere çağırabilecekleri herkesi yardıma çağırmalarını da teklif etmiştir. Fakat onlar aciz kalmışlardır. Ne ilahlarından, ne ediplerinden, ne de Rasûlullah'ın (s) düşmanı olan Ehl-i Kitab'tan buna cevap verecek kimse bulabilmişlerdir. Böylece onlara ve başkalarına karşı kıyamete kadar sürecek bir delil ortaya çıkmıştır. Burada bu meydan okumanın açık hikmeti budur.

Birinci hikmetle bağlantılı başka bir gizli hikmet daha vardır ki, asıl fayda onunla tamamlanır. O da şudur: Kur'ân bu meydan okumayla dikkatleri üzerine çekmekte, akılları Kur'ân'ı ve onun taşıdığı hikmet ve bilgileri düşünmeye ve onun kalpler ve akıllar üzerindeki etkiyi görmeye sevk etmektedir. Ayetlerdeki icazı sadece kelimelerdeki, cümlelerdeki ve ifadedeki fesahate bağlayan gafillere yazıklar olsun! Hâlbuki belagat ve fesahatin peygamberliğe delâleti akıllar ve zihinler üzerinde net değildir. Kelâmcılar, mucizenin peygamberliğe delâleti cihetinde ihtilaf etmişlerdir. Gazali dedi ki: Belagatla, amanın gözünü açmak ve alaca hastalığını gidermek ve bastonu yılana çevirmek arasında bir ilgi yoktur. Kur'ân'ın, belagatıyla böyle şeylere delâleti,

ilmî delâletin aksinedir. Bunlar akli olaylardır. Tıp bilimini bildiğini, yazdığı kitapla ve bu yolla hastaları tedavi edip iyileştirmekle delil getiren kimsenin delâleti gibidir. Belagat ise mizaçla ilgili fıtri bir kabiliyettir. Birden bire ve kâmil manada orta yaşlarda oluşmaz. İlim ise bu yaştan önceki öğrenme ile elde edilir. Gayb ilmi ise, Allah'a mahsustur. Böylece sabit olmuştur ki; Hz. Muhammed'in (s) bilgisi, vahiy kaynaklıdır. İnsanları aciz bırakacak bir söz olarak ortaya çıkmıştır. Hamdolsun Allah'a ki, bu zayıf ve geri kula Kitabı konusunda bu hikmeti ve anlayışı nasip etti. İlim önderlerinin ve hitabet ustalarının meşhurlarına vermediğini verdi. Böylece bu olayı kavrama ikramını, enteresanlıkları bitmez, hiç kimse ilmini ihata edemez diye tanımladığı Kitabı'nın bu yönünü ispat etmem için verdi. Onun kullarına olan ikramı belli bir zaman ve mekâna has değildir.

Benim tercih ettiğim görüşü aşağıdaki ayet de desteklemektedir. Bu ayet, Kur'ân'a karşı çıkamamanın, onun ilahi ilmin eseri olduğuna delildir, hükmünü ifade için gelmiştir. ***"Eğer size cevap vermedilerse bilin ki; O ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir."***

Bu hitapta iki doğru cihet vardır:

1. Bu, Allah'ın peygambere, müşriklere meydan okumasını emretmesinin tamamlanması mahiyetindedir. O, müşriklere "Kur'ân sûrelerine benzer on sûre getirme konusunda size yardımcı olmaları için Allah'tan gayri imdada çağırdığınız ve ibadet ettiğiniz putlarınız, iddia ettiğiniz gibi size şiir telkin eden duygularınız, meşhur şair ve hatipleriniz ve peygamber haberlerini iyi bilen Ehl-i Kitab bilginleri size cevap vermezlerse o takdirde, herkesin bundan âciz kalacağını" söylüyordu. Öyleyse bilmiş olun ki, Hz. Muhammed'e inen Kur'ân, Allah'ın ilmi gereği ve Ona bağlı olarak ve peygamberler diliyle dininden kullarına bildirmek istediği şeyleri açıklamak üzere inmiştir. Yoksa Rasûlullah'ın (s) ilmi veya kendisine yardım ettiğini iddia ettiğiniz başka varlıkların ilmi üzere gelmiş değildir. Çünkü Kur'ân bütünüyle ancak Allah'ın bilebildiği gayp ilimlerini de ihtiva etmektedir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki, onlara yaptıklarını tam bir bilgi ile anlatacağız. Çünkü biz onlardan uzak değiliz."*[701] Bu Sûre'de Nuh kıssasının sonundaki 69. ayette de aynısını göreceksin. Yûsuf Sûresi'nin 106. ve Kasas Sûresi'nin 44-46. ayetleri de bu kabildendir. Aşağıdaki iki ayet de aynı ma-

701. A'râf, 7/7.

nadadır: *"Allah, sana indirdiği Kur'ân ile şahitlik eder ki, onu bilerek indirmiştir. Ayrıca buna melekler de şahittir. Zaten şahit olarak Allah yeter."*[702]; *"O, bütün gaybı bilmektedir. Kendi gaybına ait sırları da ancak razı olduğu peygamberlerine bildirir."*[703] İçindeki kesbi ilimlere gelince Hz. Muhammed (s) ondan hiçbir şeye sahip olamamıştır. Bir şeye çağıranın davetine icabet etmek ona razı olmak gibidir. Cevap verememeleri ise iddialarının çürüklüğünü gösterir. Kur'ân'da olan ilimlerin de beşer ilmi değil, Allah'ın ilmi olduğunu ispat eder. Bu, maksadın bu Sûre'deki ilimle sadece meydan okumak olduğunu göstermektedir. Çünkü meydan okuma, onların Hz. Muhammed bu sûreleri uydurdu, iddialarını çürüten cihettir. Ayetteki *"ennemâ"* hasr ifade eder. *"İnnemâ"*nın tahkik ifade ettiği gibi... *"Ondan başka ilah yoktur."* Yani bilin ki, gerçek anlamda ibadete layık sadece Allah vardır. Zira ilahın özelliklerinden birisi de başkalarının bilmediğini bilmesidir. Ondan gayri herkesin, Onun kadir olduklarına kadir olmamasıdır. Nitekim bu meydan okumayla sizin, ilahlarınızın ve başkalarının, Kur'ân'ın on sûresindeki gibi detaylı benzer on sûre ve özet halinde bir sûre getirmekten aciz oldukları ortaya çıkmıştır. ***"Artık siz de Müslüman oldunuz mu?"*** Yani size karşı bu delil ortaya konduktan sonra bu Kur'ân yoluyla sizleri davet ettiğim İslâm'a girdiniz mi? Onun itikadi prensiplerine, haberlerinin, müjde ve tehditlerinin doğruluğuna inandınız mı? Hükümlerine boyun eğdiniz mi? Artık sizin İslâm'dan ve ona boyun eğmekten kaçmanız mümkün değildir. Zira şüpheleriniz çürütülmüştür. Mazeretleriniz bitmiştir. Geriye sadece inatçının inkârı, kibirlinin kasıntısı kalmıştır. Bu soru en açık ifadeyle İslâm ve itaat talebini içermektedir. Bu ayet; içki, kumar, put, heykelleri ve kumar aletlerinin şeytanın işlerinden birer pislik olduğu, şeytanın da içki ve kumar yoluyla insanlar arasına fitne ve düşmanlık sokmak ve onları Allah'ı zikir ve namazdan alıkoymak istediği anlatıldıktan sonra gelen *"Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?"*[704] ayetine benzemektedir. Yani içki ve kumardaki bu pisliği ve onlardaki rezilliği gördükten sonra bunlardan vazgeçtiniz mi, geçmediniz mi? Birazcık akıl ve şerefe sahip olan bir kimse Hûd Sûresi'ndeki bu ayet nazil

---

702. Nisâ, 4/166.
703. Cin, 72/26,27.
704. Mâide, 5/90.

olunca nasıl olur da "Müslüman olduk, Müslüman olduk," demez? Nitekim içki ayeti gelince Rasûlullah'ın (s) ashabı; "vazgeçtik, vazgeçtik," demişlerdi.

2. Ayetteki ikinci cihet ise şudur: Buradaki hitap Hz. Peygambere'dir. "*Leküm*" (size) şeklinde çoğul olarak ifade edilmesi tazim içindir. Ayrıca bu tazim ifadesi mütekellim zamiri olan *lenâ*'ya has değildir. Yahut da hitap, Rasûlullah'a (s) ve beraberindeki mü'minleredir. Zira onların hepsi de İslâm davetçileridir. Bu hitabın sadece mü'minlere has olduğu da söylendi. Bu görüş, Mücahit'ten rivayet edilmiştir. Buna göre mana şudur: Uydurma da olsa benzer on sûreyle meydan okumanıza şayet bu müşrikler cevap veremezlerse -ki verecekleri haberlerin Kur'ân haberleri gibi doğru olma şartı da yoktur. Zaten kendilerinin ve yardımını umdukları kimselerin acizliği sebebiyle size cevap veremeyeceklerdir- o takdirde siz, bu Kur'ân'ın Allah'tan geldiğine inanmaya devam ediniz. Bu delille kesin inanç ve kanaatiniz artsın. Gerçek olan şudur ki, Allah'tan başka ilah yoktur. İbadete de başkası layık değildir. Öyleyse siz İslâm ve İhlasınız'da sabit misiniz? Yani sebata devam edin. Ayetteki birinci cihet daha güçlü ve açıktır. İbn Cerir et-Taberi de aynı görüştedir. İkinci cihetin zayıflığına işaret etmiştir. Fakat pek çokları ikinci görüşü tercih etmişlerdir. Aslında bu da doğrudur. Fakat zahirden ilk akla gelen anlama aykırıdır.

مَن كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿15﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿16﴾

15- Her kim dünya hayatını ve onun ziynetini isterse onlara orada yaptıklarının karşılığını tam olarak veririz. Onlara burada hiçbir şey eksik verilmez.

16- İşte onlara ahirette ateşten başka bir şey yoktur. Yaptıkları orada boşa gitmiştir. Zaten yapmakta oldukları da bâtıldır.

İftiracıların dillerini kesecek ve mazeretlerini geçersiz kılacak şekilde İslâm davetinin gerçek ve Kur'ân'ın mucizesi olduğuna dair kesin delil getirildikten sonra Yüce Allah bu iki ayette onların, Kur'ân'ı kabulünü engel-

leyen psikolojik durumu ve bunun hayır değil, şer olduğunu açıkladı. Bu durum da şudur:

Ahretsiz Dünya İstemenin Hazin Sonu

Onların hayatlarında dünya lezzet ve ziynetinden başka bir şey yoktur. İslâm ise onları ahireti dünyaya tercih etmeye çağırıyor. Yüce Allah şöyle buyurdu: ***"Her kim dünya hayatını ve onun ziynetini isterse onlara orada yaptıklarının karşılığını tam olarak veririz."*** Bir insanın hayatının tek hedefi bu dünya hayatının zevklerinden istifade etmekse -ki bu hayat, kendi için yaratılan iki hayatın en düşük olanıdır ve bu lezzetler de yemek, içmek ve cinsel ilişkidir. Ziyneti ise giyecek, eşya, süslü kıyafet, çocuklar ve mallardır- ve bununla birlikte ahirete hazırlanmak ve imanın etkisiyle iyilik, ihsan ve nefis tezkiyesi yapmak istemiyorsa, biz ona yaptığı amellerin meyvesini tamı tamına veririz. Zira bu sebep ve neticeler de kader programının gereğidir. Biz bunun anlamını bu tefsirde defalarca açıkladık. ***"Onlara burada hiçbir şey eksik verilmez."*** Yani inkârlarından ötürü onların kazandıklarından hiçbiri eksiltilmez. Çünkü dünyada rızıkların taksimi amellere göredir. Niyet ve dini maksatlara göre değildir. Bununla beraber dini irşadın emanet, istikamet, doğruluk ve samimiyet açısından dünyada etkisi olduğu gibi, aldatma, sahtekârlık ve hıyanetten sakınma hususunda da tesiri vardır. Ayrıca sabır, takva ve iyilik hususunda yardımlaşma gibi etkileri de söz konusudur. Bunları yapanlara da güzel neticeler vardır. Ayette *fîhâ* lâfzı tekrar edilmiştir. Bu, tekit ve karşılığın eksik ve fazla olması açısından ahiretin dünya gibi olmadığını açıklamaya yöneliktir. Çünkü bu durum dünyada iki şeye bağlıdır: İnsanın kazancı ve kader sistemi. Bunlar bazen de birbirleriyle çatışabilirler. Ahiretteki karşılığa gelince bu doğrudan Allah'ın müdahalesiyle olur. *"Rabbin hiç kimseye asla haksızlık etmez."*[705] ***"İşte onlara ahirette ateşten başka bir şey yoktur."*** Belirtilen vasıflara sahip olanların ahirette ateş olarak adlandırılan cehennem azabı vardır. Çünkü orada da ceza dünyadaki gibi amellere bağlıdır. Zira onlar ahiret nimetlerine ulaşmak için bir şey yapmadılar. Ahiret için yapılacak ameller ancak imanla nefis tezkiyesi, günah ve rezaletlerden uzaklaşmak demek olan takva, iyilik ve faziletlere dair amellerdir. ***"Yaptıkları orada boşa gitmiştir."*** Sadaka ve sıla-i rahim gibi şeklen fazilet ve iyilik gibi gözüken fiillerin nefislerini arıtmada, kendilerini Allah'a

705. Kehf, 18/49.

yaklaştırmada herhangi bir etkisi yoktur. Çünkü bunlar riya, propaganda, bâtıl yollarla da olsa düşmanlara karşı yakınlarla çalım satma gibi dünyevi arzulara dayalı nefsi hedeflerdir. Bu durum *"habat"* gibidir. *Habat* ise, sürülerin bazı hoş otlaklarda fazla yayılması ve neticede karınlarının şişip içlerinin bozulması, demektir. Görünüşteki bu çok otlamak kuvvet sebebi gibi gözükse de aslında bu durumda zaaf sebebidir. İnsanların dışarıdan iyilik gibi görülen amelleri de böyledir. Çünkü söylediğimiz gibi bunları yaptıran kötü niyettir. ***"Zaten yapmakta oldukları da bâtıldır."*** Dünyada yaptıkları da bizzat boştur. Ahirette bunların bir meyvesi ve ecri yoktur. Çünkü amelle niyetlere bağlıdır. Şayet amellerinde hayır ve iyi niyet varsa dünyada da ona göre karşılık görürler.

Yüce Allah bu özet bilgiyi şöyle detaylandırdı: *"Her kim çabucak geçen dünyayı isterse, burada istediğimiz kimseye dilediğimiz kadar veririz. Sonra da ona cehennemi tahsis ederiz. O, kınanmış ve rahmetten kovulmuş olarak oraya girer. Her kim de ahireti isterse ve onun için gereği gibi inanarak çalışırsa, işte onların çalışmaları makbuldür. Gerek dünyayı, gerekse ahireti isteyenlerin her birine dünyada Rabbinin ihsanından peş peşe veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir. Baksana, biz onları birbirinden nasıl üstün kıldık. Andolsun ki ahirette daha büyük üstünlükler vardır."*[706]

En büyük hayrı öğreten Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah'a ve Rasulü'ne ise, onun hicreti Allah'a ve Rasulünedir. Kimin hicreti de elde edeceği bir dünyalığa veya nikâhlanacağı bir kadına ise onun hicreti de, o hicret ettiği şeyedir."*[707] Buharî bu hadisi yedi yerde çeşitli lafızlarla rivayet etmiş, Müslim ve diğerleri de Ömer b. Hattab'dan nakletmişlerdir.

Din zararlı olanların dışındaki yiyecek ve içecekleri mubah kılmıştır. İsraf etmemek ve çalım satmamak kaydıyla süslenmeyi de mubah saymıştır. Ancak akli ve ruhi olan insani kabiliyetleri hakir gören ve yaşamaktan bütün gayesi hayvani zevkler olan kimseleri kötülemektedir. Halbuki bu konularda hayvanlar ve böcekler insanlardan daha ileridir. Mesela öküz insandan daha fazla yer, deve daha fazla içer, serçe daha fazla çiftleşir, tavus renk ve elbisesinin parlaklığı açısından insandan daha üstündür. Bu çağda şehirlerde

706. İsrâ, 17/18-21.
707 Buharî, *Bed'ü'l Vahy*, 1, Nikah,5; Müslim, *İmaret*,155; Ebû Davud, *Talak*,11.

yaşayan insanlarımızı inceleyenler, onların bu şehvet ve süsler noktasında sağlıklarını, davranışlarını, ev düzenlerini ve hatta kadın ve çocuklarını bozacak derecede israfa girdiklerini, servetlerini mahvettiklerini, halklarını ve devletlerini zayıflattıklarını görecektir. Bunun sonunda da ahiretlerini kaybetme vardır. Bununla birlikte hükümetlerinin ve okullarının dini eğitime hiç önem vermediğini görürsün. Okullar dinin direği olan namazı isteğe bırakmışlar, ne öğretmenlerinden, ne de öğrencilerinden hiç kimse namaza özen göstermemektedir.

İki ayet hakkında rivayetlerin muhtelif olması tuhaftır. Bunlar müşrikler hakkında mı, Ehl-i Kitab kâfirleri hakkında mı yoksa münafıklar hakkında mı nazil olmuştur? Aslında bunlar münferit olarak belli bir grup hakkında nazil olmamışlar bilakis Mekkî ayetler arasında inmişlerdir. Mekke'de ise ne münafıklar, ne de Ehl-i Kitab vardır. İkisinin de konusu ahirete inanmayanlar ve ahiret için çalışmayanlarla ilgili olup geneldir.

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ وَمِن قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَن يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿17﴾

17- Rabbinden gelen açık bir delile dayanan, peşinden de yine Rabbinden kendisine bir şahit gelen, ondan önce de Musa'nın Kitabı bir önder ve rahmet olarak elinde bulunan kimse yalnız dünyalık isteyenler gibi midir? İşte onlar Kur'ân'a inanırlar. Guruplardan her kim onu inkâr ederse kendisine vaat edilen yer ateştir. Sen de ondan şüpheye düşme! Çünkü o, Rabbin tarafından gelen bir gerçektir. Fakat insanların çoğu inanmazlar.

Bu ayet, hidayete eren ve Kur'ân'la ilim ve delile ulaşan kimseyle, cehalet ve taklit, inat ve körlük sebebiyle onu inkâr eden arasında bir karşılaştırmadır. Öncesiyle sonrası arasında bir köprüdür.

"Rabbinden gelen açık bir delile dayanan" Yani hidayete eren ve yol gösterici olarak inandığı ve davet ettiği hususta Rabbinden bir delil ve basi-

ret üzere olan... Ayette geçen **beyyine** kelimesi, duruma göre her hususta kendisiyle hakkın ortaya çıktığı şeydir. Akli konularda burhan, nakli hususlarda naslar, ilahiyat konusunda mucizeler, maddi konularda tecrübeler, adli konularda şahadetler, temel kavramları ispat hususundaki araştırmalar beyyine kabilindendir. Kur'ân, bütün peygamberlerin beyyineler getirdiğini söylemiştir. Her bir peygamber kavmine karşı Rabbinden bir beyyine ile delil getiriyordu.

Bu ve Kasas Sûresi'ndeki peygamber kıssalarında gördüğün gibi onlar kavimlerine Rablerinden bir belge ile geliyorlardı. Peygamberlerin beyyineleri iki kısımdır:

Birincisi aklî delillerdir. İkincisi kevnî yani kozmik deliller. Peygamberin diliyle ikna olmayan veya kibirlenenler: *"Sen bize bir beyyine getirmedin"* diyorlardı. Meydan okuma ve azap uyarısına rağmen kevni mucizeleri inkâr edenler de kökünden kazınıyorlardı. Bu Sûre de akli ve kevni beyyineleri detaylı olarak göreceksin. Peygamberlerden bazılarının *"ben Rabbimden bir beyyine üzereyim"* demesiyle, bazılarının *"Rabbinizden size bir beyyine getirdim"* demesi arasındaki fark şudur: *Birincisi;* Allah'ın kendisine vahyederek veya dilediği tarzda ona vahiy meleği ve başkasını göstererek kendisinin, Rabbinin peygamberi olduğunu fark ettiği beyyine. *İkincisi* ise; kavmine karşı ona akli bir hüccet vermesi tarzındaki beyyine. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delilimizdir."*[708] Yahut da Allah'ın ona kevni bir mucize verip, bu mucizeye boyun eğmeleri ve bununla direnmelerinin kırılması tarzında bir beyyine olabilir.

Peygamberimiz beyyine kelimesini delil ve belge için kullandığı gibi, pek çok delilleri bünyesinde toplayan büyük mucizesi Kur'ân için de kullanırdı. Yüce Allah ona şöyle hitap etmişti: *"De ki: Ben Rabbimden gelen açık bir beyyine üzereyim. Siz ise onu yalan saydınız."*[709] Hz. Musa ve Tevrat'ı zikrettikten sonra Hz. Peygamber'e kavmine şöyle söylemesini emretti: *"İşte bu Kur'ân, indirdiğimiz mübarek bir Kitab'tır. Ona uyun ve Allah'tan korkun ki, size merhamet edilsin. Kur'ân'ı size indirdik ki; Kitab sadece bizden önceki iki topluluğa indirildi, biz ise onların okumasından habersizdik, demeyesiniz. Yahut; eğer bize Kitab indirilseydi, biz onlardan daha doğru bir yolda olurduk, demeyesiniz. İşte*

708 En'âm, 6/83.
709 En'âm, 6/57.

size de Rabbinizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi. Allah'ın ayetlerini yalan sayıp onlardan yüz çevirenlerden daha zalim kim olabilir? Ayetlerimizden yüz çevirenler, yüz çevirmelerinden dolayı kötü bir azapla cezalandıracağız."[710] Bu ayetin akışı, tefsir etmekte olduğumuz ayetin akışına benzemektedir.

Burada beyyine sahibinden kastın kim olduğuna dair iki görüş vardır:

Birincisi genel olup, öncesiyle karşılaştırma hedeflenmiştir. Öncesinde hayatlarında sadece dünya zevkleri ve süslerini isteyenlerden söz edilmişti. Beyyine ise fıtri basiret nuru ve akli bir delildir. Onunla insan hakla bâtılı, doğruyla eğriyi ayırt eder. Buna göre mana şöyledir: Rabbinden gelen dini hususunda açık bir delile dayanan... Bu şu ayete benzemektedir: *"Allah'ın göğsünü İslâm'a açtığı kimse artık Rabbinden gelen bir nur üzere değil midir?"*[711] ***"Peşinden de yine Rabbinden kendisine bir şahit gelen,"*** yani bu fıtri nur ve akli burhanın peşinden bir şahit gelen... ***Yetlûhû*** deki zamirden maksat, beyyinedir. Müzekker olarak gelmesi mana açısındandır. Bunu başka bir ilahi gizli nur takip etmektedir. Onun gerçekliğine ve doğruluğuna şahadet etmektedir. Bu şahit de, bu Kur'ân'dır. O nurun, hidayetin ve burhanın kaynağıdır. ***"Ondan önce de Musa'nın Kitabı bir önder ve rahmet olarak elinde bulunan kimse yalnız dünyalık isteyenler gibi midir?"*** Bunu da daha önce gelip kendisini takip ve teyit eden başka şahit daha vardır. O da Hz. Musa'ya indirilen Kitab'tır ki, o hidayet ve adalette esas alınan bir rehber ve İsrail oğullarından iman edip, amel işleyenlere bir rahmet olarak indirilmiştir. Bu kitabın Rasulullah'a (s) şahadeti iki yöndendir. ***a-*** *Söz olarak* ***b-*** *Hal olarak.* Birincisi, Hz. Muhammed'in peygamberlik ve risaletini açıkça müjdelemesi ki, biz bunu A'râf Sûresi 157. ayetin tefsirinde geniş olarak açıkladık. İkincisi ise; Hz. Musa'nın peygamberliği ile Hz. Muhammed'in peygamberliği arasında benzerlik vardır.

Mânânın özeti şudur:

Akıl ve fıtratın kemalinde olan ve bu akılla son genel vahyin gerçeğini ve ondaki hidâyet ve nûrun kemâlini ve İsrailoğulları'nın hidayete erdiği vahiyle desteklendiğini bilen, dininin hidayeti konusunda üç delilleri nûruyla bütünleşen kimsenin durumu, ebedi ahiret saadetine ulaştıran yüksek ruhi

710 En'âm, 6/155-157.
711 Zümer, 39/22.

ve akli hayattan mahrum olarak sadece nâkıs ve fâni dünya hayatını ve onun geçici süsünü isteyen kimsenin durumu gibi midir?

"İşte onlar Kur'ân'a inanırlar." Yani belirtilen sıfatlara sahip olan, inançları ve kesbi amelleri konusunda fıtri delile ve vahyin şahadetine dayanan kimseler bu Kur'ân'a inanırlar. Bu iman irfan ve izana, Kur'ândaki hidayet ve ölçüyü bilme esasına dayanır. Onun Allah'tan gayrileri tarafından uydurulmadığını bilirler. ***"Gruplardan her kim onu inkâr ederse kendisine vaat edilen yer ateştir."*** Yani Mekke halkından ve Kureyş önderlerinden insanları Kur'ân'dan çevirmek için grup grup olanlar ki, Mukâtil'in söylediğine göre bunlar Ümeyye oğulları, Muğîre b. Abdillah el-Mahzumi oğulları ve Talha b. Ubeydillah ailesi ve Ehl-i Kitab'tan onlar gibi gruplara ayrılanlardır. İşte Allah'ın tehdidi gereği varacakları yer olan cehennem ateşi onların son durağıdır. 16. ayette belirtildiği gibi, ahirette onlar için sadece cehennem vardır. Pek çok sûrelerde bu anlamda ayetler vardır. Ayette geçen ***mev'id*** kelimesi ism-i mekândır. ***"Sen de ondan şüpheye düşme!"*** Ey aklı sahibi mükellef insan! Sakın bu vaat veya Kur'ân'ın durumu hakkında şüphe içinde olma. ***"Çünkü o, Rabbin tarafından gelen bir gerçektir."*** Yani o Kur'ân mütekâmil bir gerçektir ki, önünden ve arkasından ona bâtıl asla yaklaşamaz. O, yaratılışını mükemmelleştiren ve seni dünyanda ve ahiretinde saadete ulaştıran, meziyetlerle terbiye eden Rabbin ve Yaratıcın tarafından gelmiştir.

"Fakat insanların çoğu inanmazlar." Yani kâmil bir imana sahip olmazlar. Müşriklere gelince; lider ve önderlerinin grupları, avamın taklit ve cehaletleri yüzünden, Ehl-i Kitab ise peygamberlerinin dinlerini tahrif ettikleri ve bidat soktukları için inanmazlar. İbn Abbas dedi ki: Bu türlü ayetlerde belirtilen insanlardan maksat Mekke halkıdır. Başkalarına göre ise bütün kâfirlerdir. Fakat Mekkelilerin çoğu hatta tamamı İbn Abbas zamanında iman etmişlerdi. Şayet ondan gelen bu rivayet doğruysa, kastettiği; Sûre'nin nüzulü esnasındaki durumlarıdır. Çünkü muzari fiil, vaki hali açıklamakta kullanılır.

İkincisi ayette geçen beyyine sahibinin kim olduğuna dairdir. Kastedilen kimse Hz. Peygamber'dir. Buna göre beyyineden maksat, daha önce de geçtiği gibi onun, peygamberliğine dair kesin ve zanni bilgiye sahip olmasıdır, denebilir. Bunun benzeri bu Sûre'de Hz. Nuh'tan hikâye edilerek 28. Salih'ten rivayet edilerek 63. Şuayb'ten hikâye edilerek 88. ayette geçecektir.

Bunu takiben Allah'tan gelen şahit de Kur'ân'dır. Bana göre bu görüş daha doğrudur. İbn Abbas, Mücahit, Nehâî, Dahhak, İkrime, Ebu Salih ve Said b. Cübeyr'den rivayet edildiğine göre *beyyine;* Kur'ân, *şahit* ise; Cebrail'dir. Ayetteki *yetlû* kelimesi ise buna göre "*tilavet*" (okuma) anlamında olup, takip anlamında değildir. İnerken Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e okuyan Cebrail'dir. Her sene Ramazan ayında, o zamana kadar inen bütün ayetleri Cebrail ve Hz. Peygamber karşılıklı okuyup müzakere ediyorlardı. Rasulullah'ın (s) son senesi Ramazan ayında ise bu mukabele iki defa olmuştur. Şahit konusunda hem rivayet, hem de dirayet yönünden başka rivayetler de vardır. Bunların bazıları şunlardır: Şahitten maksat, Cebrail'in dışında başka bir melektir, bir şey unutulmasın diye Kur'ân'ı muhafaza eder. Maksat Rasulullah'ın (s) lisanıdır. Onunla Kur'ân'ı insanlara okur. Maksat Hz. Ali'dir. Bunu Şiiler rivayet ederler ve imam diye açıklarlar. Rivayet edildiğine göre bu durum Hz. Ali'ye sorulmuş, o da bunu reddetmiş ve şahidin Hz. Peygamber olduğunu söylemiştir. Şia'nın hasımları da onlara mukabil şahidin Hz. Ebu Bekir olduğunu söylemişlerdir. Bu iki görüş keyfi tefsirdir. Gördüğün gibi, gerideki ayetler de bunu birinci görüşteki netlik gibi bir açıklıkla ortaya koymamaktadırlar. Diğer görüş sahiplerinin hepsi "*işte onlar Kur'ân'a inanırlar*" cümlesini tevilde zorlanmaktadırlar.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿18﴾ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُم بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿19﴾ أُولَٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿20﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿21﴾ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ﴿22﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ

أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿23﴾ مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿24﴾

18- Allah'a yalan yere iftira edenlerden daha zalim kim vardır? İşte onlar Rablerinin huzuruna getirilecekler. Şahitler de: İşte Rablerine karşı yalan söyleyenler bunlardır, diyecekler. İyi bilin ki, Allah'ın laneti zalimler üzerinedir.

19- O zalimler Allah'ın yolundan alıkorlar ve onu çarpıtmak isterler. İşte onlar ahireti inkâr ederler.

20- İşte onlar yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değillerdir. Onların gerçekte Allah'tan başka dostları da yoktur. Azapları kat kat olacaktır. Çünkü onlar ne gerçeği görebiliyorlar, ne de kulak veriyorlardı.

21- İşte onlar kendilerini zarara uğratanlardır. Uydurdukları şeyler de kendilerinden kaybolup gitmiştir.

22- Hiç şüphe yok ki, ahirette en çok zarara uğrayacaklar işte onlardır.

23- İman edip, salih amel işleyenlere ve Rablerine gönülden bağlananlara gelince, işte onlar cennetliklerdir. Orada ebedi olarak kalacaklardır.

24- Bu iki grubun hali kör ve sağır ile, görüp işiten kimsenin hali gibidir. Hiç bunların durumları bir olur mu? Hala ibret almıyor musunuz?

Bu yedi ayet, önceki ayetlerde sözü edilen iki grubun hallerini açıklamaktadır. O iki gruptan birisi Kur'ân'ı inkâr edenler, diğeri de ona inananlardır. Onların dünya ve ahiretteki durumları ele alınmıştır. Yüce Allah birinci grubu tanımlayarak söze başladı ve şöyle buyurdu:

"Allah'a yalan yere iftira edenlerden daha zalim kim vardır?" Yani Allah'a, vahyi, sözleri, hükümleri, sıfatları ve fiilleri konusunda iftira eden ve böylece hem nefsine, hem de başkalarına karşı daha fazla zulmeden kim vardır? Buna benzer ifade, En'âm, 21, 73,144. ayetler, A'râf, 36. ayet ve Yûnus, 17. ayetlerde de geçmişti. Kehf, Ankebut ve Saf sûrelerinde de gelecektir.

Her ayette geçen iftira kelimesi sözün akışına göre tefsir edilir. Buradaki en açık anlamı ise, Allah'ın izni olmaksızın Ona ortaklar, dostlar ve şefaatçiler nispet etmektir. Bazıları Araplar gibi, Allah'a meleklerden çocuk isnat ettiler. Zira meleklerin Allah'ın kızları olduklarını söylüyorlardı. Putperestler Kirişna Allah'ın oğludur, Hıristiyanlar da Mesih Allah'ın oğludur, diyordu. Aynı şekilde bazıları da insanları Allah yolundan çevirmek için peygamberlerinin Ondan haber verdikleri dini yalan sayıyorlardı. *"İşte onlar Rablerinin huzuruna getirilecekler."* Yani hesaba çekilmek, söz ve fiilleri kendilerine arz edilmek üzere getirilecekler. *"Şahitler de: İşte Rablerine karşı yalan söyleyenler bunlardır, diyecekler. İyi bilin ki, Allah'ın laneti zalimler üzerinedir."* Yani şahitler onların şahıslarına işaret ediyorlar ve kıyamet günü Allah'ın rahmetinden çıkacaklarına delâlet eden lanetle birlikte olan bu şahadetle onları rezil ediyorlar. Lanet cümlesi şahitlerin sözü de olabilir. Allah'ın sözü olarak başlangıç cümlesi de olabilir. Şu ayet de aynı anlamdadır: *"Gerçekten biz peygamberlerimize ve iman edenlere dünya hayatında da şahitlerin şahitlik yapacağı kıyamet gününde de yardım edeceğiz. O gün zalimlere özür beyan etmeleri fayda sağlamaz. Onlar için bir lânet vardır ve yurdun kötüsü de onlar içindir."* (Mü'min,51,52) İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Ben Rasulullah'ı (S) şöyle derken işittim: *"Kıyamet günü mutlaka Allah mü'mini yaklaştırır, üzerine şefkati indirir ve insanlara karşı kusurlarını örter ve kendisine günahlarını itiraf ettirir ve şöyle der: Filan, filan günahını bilirsin değil mi? Mü'min de: Evet Rabbim!' diyerek bütün günahlarını itiraf eder helak olduğunu hisseder. Yüce Allah da: Bu günahları dünyada halktan gizledim, bugün de senin için bunları bağışladım. Sonra mü'minin iyilik defteri sağından kendisine verilir. Kâfirler ve münafıklara gelince, şahitler şöyle derler: Bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir. Allah'ın laneti zalimlere olsun."*[712]

Biz kıyamet günündeki şahitler ve şahitlik konusunda Bakara, Nisâ, En'âm ve A'râf sûrelerinde detaylı bilgi verdik. Tefsirin ilgili bölümlerine bakınız!

"O zalimler Allah'ın yolundan alıkorlar." Bu lanetli zalimlerin sıfatıdır. Onlar insanları Allah'ın yolundan çevirirler. Bu yol O'nu tanımaya ve O'na ibadete götürür. Bu yol, O'nun dosdoğru olan yolu ve sağlam dinidir. ***"Ve onu çarpıtmak isterler."*** İnsanları soğutmak için bu yolu eğrilik ve çarpıklıkla ta-

---

712 Buharî, *Mezâlim*, 3; İbn Mâce, *Mukaddime*, 13.

nımlarlar. Yahut da şirki, haksızlığı ve fasıklığı mubah görerek arzularına uygun şekilde çarpık olmasını isterler. ***"İşte onlar ahireti inkâr ederler."*** Durum şudur ki, onlar ahireti inkâr ederler, dirilmeye ve cezaya inanmazlar. Onlara göre din sadece dünyevi bir bağlantı, kavmi bir semboldür. Babalarını taklit ederek ırkçılık tarzında din taassubu güderler. Zamanımızda gördüğün gibi sefih, bidatçi ve dinsizlerin durumu budur. Bunlar üstelik peygamberlerin dinine mensup olduklarını iddia ederler. Müpteda ile haber arasındaki ***hüm*** zamiri tekit için eklenmiştir. Tekitsiz olarak bu ayet A'râf Sûresi 24. ayetinde aynen geçmişti. Tefsirine bakınız!

"İşte onlar yeryüzünde Allah'ı aciz bırakacak değillerdir." Yani Allah'ın Kitabını, Peygamberini ve Allah'a kavuşmayı inkâr etmeleri, Allah yolundan çevirmeleri ve haksızlıkları sebebiyle Allah'ı, dünyada kendilerini cezalandırmaktan aciz bırakamazlar. ***"Ve gerçekte onların Allah'tan başka dostları da yoktur."*** Yani Allah katında işlerini üstlenecek Ondan gayri dostları ve Onun azabını engelleyecek ve kendilerine destek olacak yardımcıları da yoktur. Fakat Allah, takdiri ve hikmeti gereği bugüne kadar onlara süre tanımıştır. ***"Azapları kat kat olacaktır."*** Şayet dünyada cezalandırılacak olsalardı bu azaba nispetle ahiretteki azapları kat kat olacaktır. Ancak bu, hak ettiklerinden fazla da olmayacaktır. Bu, küfürlerinin benliklerini bozması, zulümlerinin nefislerini alçaltması neticesi olarak Allah'ın kanunu gereği olan bir azaptır. Bu cümle, önceki cümleyi açıklayan bir başlangıç cümlesidir. Kıraat imamlarının çoğu, mufâale babından *yudâaf* şeklinde okurken, İbn Kesir, İbn Âmir ve Yakup tefil babından *yudâ'af* şeklinde okumuşlardır. Yüce Allah bu katlama gerekçesini şöyle açıkladı: ***"Çünkü onlar ne gerçeği görebiliyorlar, ne de kulak veriyorlardı."*** Çünkü onlar hakkı ve Allah'ın kelâmını dinlemek için Kur'ân'a kulak vermiyorlardı. Zira benliklerine bâtıl hâkim olmuş, küfür ve zulüm kalplerini paslandırmıştır. Kendileri Kur'ân'dan uzaklaştıkları gibi, başkalarını da uzaklaştırırlar. Allah bundan dolayı onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"İnkâr edenler: Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki üstün gelirsiniz, dediler."*[713] Ayrıca onlar iç âlemleri ve dış dünyaya dair ilahi ayetleri görmezler. Zira küfür ve onun sonucu olan bâtıl ve arzu ve şehvetlere uyma konusundaki ifratları sebebiyle hak ve hidayetten son derece nefret ediyorlardı. Öyle ki, gerçeği açıklayan sesli delilleri ve bunları

713 Fussılet, 41/26.

destekleyen görsel belgeleri işitip görmek kendilerine ağır geliyordu. Maksat onların görme ve işitme duyularını kaybettiklerini, dolayısıyla da fiilen kör ve sağır olduklarını söylemek değildir. Onlar, kızdıkları kimseler için şöyle söyleyenler gibidir: Ben filanı görmeye dayanamıyorum, sözünü duymaya katlanamıyorum. Bununla ilgili olarak Yûnus Sûresi'nin 42. ayetine bakınız!

Böylelerinin benzerleri her zaman ve mekânda görülür. Mü'min birisi alafranga bir adama *Muhammedî Vahiy* kitabını hediye etti. Zira ifadesinin tatlılığı, açıklığı, üslubunun, tertibinin ve tasnifinin bu asrın zevkine uygun olması itibarıyla her kademeden insanın bu kitabı okuduğunu görmüştü. Aradan günler geçince adama kitabı nasıl bulduğunu sormuş. Kitabın tamamını okudu da kendisine teşekkür edecek sanmış. Adam demiş ki, ben ondan bir sayfa bile okuyamadım. Ayrıca Kur'ân'a dil uzatan en meşhur dinsizlerin kitaplarını aşk hikâyelerini okur gibi okuduğunu itiraf etmiş.

"İşte onlar kendilerini zarara uğratanlardır." Belirtilen sıfatları taşıyan bu kimseler Allah'a iftira ederek, sapıklığı hidayete tercih ederek kendilerini zarara uğrattılar. Dünyada nefislerini arıtmadılar. Bilakis alçalttılar, neticede ahirette de kaybettiler. Büyük ateşe girip de orada ne yaşayan, ne de ölen kimsenin ne varlığı olabilir? ***"Uydurdukları şeyler de kendilerinden kaybolup gitmiştir."*** Allah katında şefaatçi edindikleri kimseler ve kendilerini Allah'a yaklaştıracaklarını sandıkları dostlar kaybolup gider. Bu mana, A'râf Sûresi'nde cennetliklerin cehennemliklere seslendiklerini anlatan konunun akışı içinde geçmişti. *"Bir münadi şöyle seslenir: Allah'ın laneti, Allah yolundan alıkoyan, onu çarpıtmak isteyen ve ahireti inkâr eden zalimlerin üzerine olsun."*[714]

"Hiç şüphe yok ki, ahirette en çok zarara uğrayacaklar işte onlardır." Ayetteki ***lâ cerame*** kelimesi tahkik ve kendisinden sonraki cümle için tekit ifade eder. Ferrâ'ya göre *lâ cerame;* mutlaka, behemehâl demektir. Sonraları mana genişletildi. Yemin anlamına ve *hakkan* manasına dönüştürüldü. Bundan dolayı cevabının başına lam getirilir. *Lâ cerame le ef'alenne kezâ* (yemin olsun ki, şöyle yapacağım) da olduğu gibi. Buna göre ayetin manası: Gerçekten onlar ahirette en çok zarar gören kimseler olacaklardır. Aynı ifadeyi Neml Sûresi'nin başında da görürsün. Kur'ân'a inanmayan grup her ne kadar diliyle inandığını söylese de bu şekilde tanımlandı. Peşinden başka

---

714 A'râf,7/ 44,45.

bir grup ele alındı. Allah bizi onların hayırlılarından ve yardımcılarından eylesin. O grup şudur:

"İman edip, salih amel işleyenlere ve Rablerine gönülden bağlananlara gelince" yani O'nun önünde huşu duyan, kalpleri imanla tatmine eren, gönülleri O'nun zikrine meyleden ve herhangi bir sarsıntı ve tereddüt taşımayan kimselere gelince... Ayetteki ***ihbât*** kelimesinin aslı, *habt*'a yönelmektir. *Habt* ise, yeryüzündeki engin ve çukur yer ve bu yerde yerleşmek demektir. Araplar, kişi meyletti anlamında *ahbete'r-racülü* dedikleri gibi, *encede, eshele* ve *enheme'r-racülü* de derler. *İleyhi* ve *lehû* şeklinde kullanılır. İkinci kullanılış şeklinin misali şu ayettir:

"Kendilerine ilim verilenler Kur'ân'ın, Rabbin tarafından gelen bir gerçek olduğunu bilsinler de O'na inansınlar ve kalpleri O'na saygı duysun diye böyle yaptı. Şüphesiz ki Allah, iman edenleri mutlaka doğru yola iletir."[715] Kalpleri saygı dolu bu âimler Hac Sûresi'nde kalpleri hasta ve şeytanın vesvesesiyle katı olan kimselerle kâfirler arasında zikredildiler. Bu kâfirler kıyamet aniden bastırıncaya veya silip süpürücü bir azap gelinceye kadar Kur'ân'dan şüphe eder dururlar. Bu ayetten anlaşılacağı üzere şeytan onları aldatmaya bir yol bulamaz. *Müfredât* sahibi Ragıb, kalpleri hakka meyilli olan bu kimselerle şu ayette geçenleri ne güzel karşılaştırmış: *"Yine öyle taşlar vardır ki, Allah korkusuyla yukarıdan aşağıya doğru yuvarlanır."*[716]

"İşte onlar cennetliklerdir. Orada ebedi olarak kalacaklardır." Belirtilen sıfatları taşıyan bu kimseler cennetliklerdir. Bizzat onu hak etmişlerdir ve orada ebedi kalacaklardır. ***"Bu iki grubun hali, kör ve sağır ile, görüp işiten kimsenin hali gibidir."*** Yani bu ayetlerde halleri ve sıfatları açıklanan mü'minlerle kâfirlerin hali körle sağır ile görenle işiten gibidir. Allah bu misali, hangisinin daha güzel amel işlediğini insanlara göstermek için getirmiştir. İkisinin haline de uygun olan maddi misal budur. Doğuştan görme hissini, işitme duyusunu kaybetmiş olanlar aynı şekilde ilim ve irfanın maddi ve insani kaynaklarından mahrumdurlar. Görme ve işitme duyuları tam olanlar ise Kur'ân'dan işittikleri ve varlıklardan gördükleriyle Allah'ın yaratma ve sistemine dair ayetlerinden ilim elde ederler. Bu iki organ, akla ilim ve hidayet akıtan iki kaynak mesabesindedir. ***"Hiç bunların durumları bir olur mu?***

715 Hac, 22/54.

716 Bakara, 2/74. Burada *habt* ve *hubût* kelimelerinin yakınlığına işaret edilmiştir. **(Çeviren)**

***Hala ibret almıyor musunuz?*"** Yani sıfat ve hal, başlangıç ve sonuç itibarıyla bu iki sıfatın hali bir midir? Elbette bir değildir. Ey muhataplar! Siz bu açık ve maddi temsili anlamıyor musunuz? Bundan gaflet edip aralarındaki farktan habersiz misiniz ki ibret almıyorsunuz? Yani size düşünmek, hatırlamak, ibret alıp hakka yönelmek gerekir. Allah önce kâfirleri gözü kullanmama konusunda âmâya benzetti. Çünkü insan gözü Allah'ın ayetlerini anlamakla hayvan gözünden üstün olur. Allah'ın ayetleri Onu ilmen, aklen, hidayeten ve ruhen geliştirir. Daha sonra Allah kâfirleri sağıra benzetti. Bunun delili, sağırın âmâ üzerine atfedilmesidir. Bundan maksat, akıllı kimsenin her teşbihi müstakil olarak kavramasıdır. Allah'ın münafıklar hakkında atıfsız olarak, *"Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler."*[717] demesinden maksat ise, ilk anda bir defada bu üç noksanlığı bir arada bulundurmanın korkunçluğunu belirtmektir. Artık onların hidayet için bir çıkış kapısı yoktur. Bundan dolayı bu cümleye sebebiyet *fâ'sı* ile atıf yapılmıştır. *"Bu yüzden hakka dönmezler."*[718]; *"Bu yüzden akıl etmezler."*[719] Ayetteki icaz yönlerinden birisi de; iki gruba ait zıt sıfatların birbirlerine atfedilmesi fakat zıt olan iki teşbihten her gruba ait sıfatların ayırım ve dağıtımının dinleyici ve okuyucuya bırakılmasıdır.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿25﴾
أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ
أَلِيمٍ ﴿26﴾ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا
نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ
أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ
نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴿27﴾

25-26- Andolsun ki biz, Nûh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. Onlara: Şüphesiz ki ben, sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Gerçekten ben sizin hakkınızda acı verecek bir günün azabından korkuyorum, dedi.

717 Bakara, 2/18.
718 Bakara, 2/18.
719 Bakara, 2/171.

27- Kavminden inkâr eden ileri gelenleri: Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Biz basit görüşlü alt tabakalardakilerden başkasının sana uyduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı hiçbir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Bilakis sizin yalancı olduğunuzu sanıyoruz, dediler.

Nuh Peygamber'in Kıssası

Bu kıssanın özeti Yûnus Sûresi'nde özet olarak geçmiş ve şu ifadeyle başlamıştı: *"Ve onlara Nûh'un haberini oku."*[720] ayetin tefsirinde bu atıftaki inceliği ve öncesiyle olan bağlantısını açıklamıştım. Bu, onun delili ve tamamlayıcısı mahiyetindeydi. Kıssa A'râf Sûresi'nde de aynı şekilde özet olarak geçmiş ve şu ifadelerle başlamıştı: *"Biz Nûh'u kavmine peygamber olarak göndermiştik."*[721] Bu ayetin tefsirinde, Sûre'nin başında peygamberlerin gönderilişinin genel manada ifade edilmesiyle olan ilişki ve uyumuna işaret etmiştim. Bu Sûre'de ise kıssa, öncesiyle bağlantılı ve detaylı olarak gelmiştir. Biz bunu aşağıda açıklayacağız.

"Andolsun ki biz, Nûh'u kavmine peygamber olarak gönderdik." İrapçı müfessirlerin söylediğine göre burada *vav* başlangıç *vav*'ıdır. Yani bu cümlenin manası, atfı caiz kılacak şekilde öncesiyle bir ortaklık ifade etmemektedir. Ben diyorum ki; bu Sûre'de yeni bir konudur. Tevhid, diriliş ve peygamberlik gibi inanç esaslarına dair deliller bununla desteklenmiştir. Son ayetle değil geneli içinde bir müştereklik vardır. Bana göre bu kıssa bu Sûre'nin başında zikredilen son peygamber Hz. Muhammed'in gönderilmesi konusuna atfedilmiştir. Yani ondan önce sırf Allah'a kulluğa davet etmek üzere peygamberler gönderildiği gibi, o da müjdeci ve uyarıcı olarak, diriliş ve cezaya iman etmeye çağırmak üzere peygamber olarak gönderilmiştir. Böylece kavmi bilsin ki, o nevzuhur bir peygamber değildir. Kavmiyle olan durumu, kendinden önceki peygamberlerin, kavimleriyle olan durumu gibidir. Bu durum, özet ve detaylı haliyle aynıdır. Nitekim İsra Sûresi'nde şöyle buyurulmuştur: *"Senden önce gönderdiğimiz peygamberler hakkındaki kanunumuz budur. Bizim kanunumuzda hiçbir değişiklik bulamazsın."*[722] Yüce Allah sanki şöyle demektedir: Ey Muhammed! Seni kavmine ve bütün insanlara, daha

720 Yûnus,10/71.
721 A'râf, 7/59.
722 İsra, 17/77.

önce esasları açıklandığı tarzda peygamber gönderdik. Aynen seni gönderdiğimiz gibi, Nûh'u da kavmine peygamber olarak göndermiştik.

Kıssa muhatapların, peygamberlerin gönderilmesini inkârları sebebiyle yemin sığasıyla başlamıştır. Araplara göre yeminin, sözü desteklemekteki etkisini daha önce açıklamıştım. Allah'ın kelâmı Kur'ân'da da geçmesi yeminin önemini anlatmaya yeter. Bu Kur'ân, daha çocukluğundan itibaren dürüst olarak tanıdıkları Hz. Muhammed'e inmiştir: ***"Onlara: Şüphesiz ki ben, sizin için apaçık bir uyarıcıyım."*** Yani biz onu, kavmine vazifesini açıklamak üzere gönderdik. Yahut da mana şöyledir: Biz onu kavmine, ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım, diyerek gönderdik. İnzâr; bir şeyi, ona aykırı davranan ve içindeki emir ve yasaklara aldırmayan kimsenin başına gelecekleri açıklayarak yapılan bir ilandır. Sonra Allah bu gönderme ve uyarmayı şöyle açıkladı: ***"Allah'tan başkasına kulluk etmeyin."*** Yani sadece Allah'a ibadet edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. (Bu, Sûre'nin ikinci ayetinin aynısıdır) Nûh'un kavmi, Allah'a ilk şirk koşan ve Ona ortaklar tanıyan kavimdi. A'râf Sûresi'ndeki kıssada da belirtildiği gibi Nûh, Allah'ın yer halkına gönderdiği ilk peygamberdir. *"Gerçekten ben sizin hakkınızda acı verecek bir günün azabından korkuyorum, dedi."* Yani acısı şiddetli olan günün azabından korkuyorum. O gün kıyamet günüdür veya tufanla köklerinin kazınacağı günün azabıdır. Günün acıtıcı olarak tanımlanması mübalağa içindir. Bu acıyı ancak orada azap edilen zalim kâfirler hissedecektir. A'râf Sûresi'ndeki kıssada ise; *"azim bir günün azabından"* şeklinde ifade edilmiştir. Yani acısı ve korkusu büyük olan gün demektir. Bu, bu Sûre'nin üçüncü ayetindeki şu ifadeye daha yakındır: *"Büyük bir günün azabından."* Fakat maksat aynıdır.

Nûh'un söylediğinin elem, azamet ve büyüklük manalarını cem etmesi de mümkündür. Zira Kur'ân, daha önce de açıkladığım gibi hikâye edilen manaları değişik sûrelerde çeşitli lafızlarla ifade etmektedir. Bazıları diğerlerine ihtiyaç bırakmayacak tarzda gelmektedir. Mü'minûn Sûresi'nde sadece tek Allah'a ibadet emrinden sonra gelen ve *"Siz hiç sakınmaz mısınız?"* şeklinde ifade edilen Nûh (a)'ın sözü de bu kabildendir. Aynı Sûre'de kendisinden sonraki peygamberden nakledilen söz de bunun benzeridir. Her peygamber, kavmine takvayı emrederdi. Nitekim Şuarâ Sûresi'nde bu onlardan tekrar tekrar hikâye edilmiştir. Zira takva Allah'ın bütün emirlerinin başıdır.

"Kavminden inkâr eden ileri gelenleri dediler ki:" Mele' yani kavmin ileri gelenleri ve münkir önderleri hemen cevaba kalkıştılar ki, âdetleri üzere cahil kesim de onlara uysun. Burada onların cevabına *fâ* atıf harfi bitişti. Çünkü çabuk cevapta asıl olan, *fâ*'nın gelmesidir. Mü'minûn Sûresi'nde de benzeri vardır. A'râf Sûresi'nde ise cevap atıf harfinden ayrılmış olarak geldi. *"Kavminin ileri gelenleri biz seni açık bir sapıklık üzere görüyoruz, dediler."*[723] Zira *kâle* ile müracaat babında asıl olan budur. Buna isti'nâf-ı beyânî denir. Bu kıssayla ilgili iki yerde geçen bu ifade arasındaki fark şudur: Cevabın *fâ* ile birlikte gelmesinden maksat, kendilerine göre Nûh'un davetini geçersiz kılmak için onu rette acele etmektir. Atıfsız gelmesinin gayesi ise, sadece onu kötülemek ve hatalı saymak içindir. Bu, onu suçlamaları kabilinden olup, ne zaman vaki olduğu belli değildir. Ayrıca çağrıya bitişik bir cevap da değildir. Kur'ân'ın belagatındaki bu incelik ne enteresan bir inceliktir. ***"Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz."*** Yani sen de insan cinsinden birisin. Bize bir üstünlüğün yoktur ki, bizim için uyarıcılık yapacaksın da biz sana tabi olacak ve peygamberliğine boyun eğeceğiz. ***"Biz basit görüşlü alt tabakalardakilerden başkasının sana uyduğunu görmüyoruz."*** Sana uyanlar bizim düşüklerimiz ve ayak takımlarımızdır. *Dahuma* gibi *rezüle'ş-şey'ü evi'l-mer'ü* denir. Mastarı *dahm* gibi *rezl* şeklinde gelir. Çoğulu *erzül*'dür. Çoğulun çoğulu ise *erâzil*'dir. Yahut da *erâzil,* ism-i tafdil olan *erzel*'in çoğuludur. Şuarâ Sûresi'ndeki ayet bunu desteklemektedir: *"Sana hep en düşük insanlar tabi oluyor."*[724] Onlar, bunlarla çiftçi, sanatkâr ve amele takımı gibi eşraf ve ekabir takımının gerisindekileri kastediyorlardı. Çünkü bunlar, başkasına tabi olmaktan çekinmedikleri için hakkı anladıklarında onu kabul ediyorlardı. Kavmin ileri gelenleri diyorlardı ki: Sana ancak olayların içyüzünü, arka planını bilmeden, derinliğine dalmadan sadece dışına bakarak değerlendiren sığ görüşlü kimseler tâbi oluyorlar. Yahut da düşünmeden, neticesini ve devamını dikkate almadan daha olayı başlangıçta kabullenen kısır görüşlüler sana tâbi oluyorlar. Buna göre *bâdiye* kelimesindeki *yâ* harfi, öncesi kesre olduğu için hemzeden çevrilmedir. Ebû Amr'ın *bâdie* şeklinde okuyuşu bunu desteklemektedir. Fakat çoğunluğun kıraati iki manayı da cem ettiği için daha beliğdir. ***"Sizin bize karşı hiçbir üstünlüğünüzü de görmüyoruz."*** Yani senin ve sana tabi olanların bize karşı kuvvet, çokluk, ilim

---

723 A'raf, 7/60.

724 Şuarâ, 26/111.

ve düşünce gibi hiçbir üstünlüğünüz yoktur ki, cemaatiniz içinde onunla bize üstün gelesiniz ve bu üstünlüğünüz bizi size uymaya ve mevkiimizden inmeye, mal ve makam yönünden size olan üstünlüğümüzden vazgeçmeye sevk etsin. ***"Bilakis sizin yalancı olduğunuzu sanıyoruz."*** İşin daha kötüsü ise biz sizin hepinizi, yani peygamberlik iddiasında bulunan ve ona tabi olan herkesi yalancı sanıyoruz. Öyleyse siz bize plan kuruyor ve bu planla hakikati değiştiriyor, faziletliyi faziletsiz, itibarlıyı itibarsız kılmaya çalışıyorsunuz. Kesin yalanlamamakla bir nevi kendilerini ihtiyatlı göstererek itibarlı yapıyorlar ve kanaatlerini zan tabiriyle dile getiriyorlar.

Kavmi'nin Nûh'a Karşı, Geçersiz Olan Dört Gerekçe İle Cevabı

1. Nûh (a) da onlar gibi bir insandır. Genel olarak onu kendileriyle eşit gördüler. Bu da gösteriyor ki; Nûh peygamber evi ve şahsı itibarıyla onların tabakasından veya onlara yakındı. Zaten her peygamber, kavminin orta kesimindendir. Buna göre eşitlik; iki eşit gruptan birinin diğerine itaat etmesi şeklindeki üstünlük iddiasına aykırıydı. Yani bunlardan biri hâkim, diğeri mahkum olamazdı. Çünkü bu tercihin gerekçesi yoktu.

2. Nûh'a ancak sınıf ve sosyal konum itibarıyla kısır görüşlü, akla ve ilme dayanmayan sığ fikirli insanlar tabi oluyordu. Bu da eşitliğe aykırıydı. Böylece Nûh (a) da yüksek tabakadan, kendisine uyan aşağı tabakanın seviyesine düşmüş oluyordu. Bu da onu reddetmenin ve ondan yüz çevirmenin sebebi sayılıyordu.

3. Nûh'u cemaatiyle birlikte ırkî güç, çoğunluk ve aşağı tabakadakileri yükseltecek diğer meziyetler itibarıyla kendilerine üstün görmemeleri... Nûh'a tabi olmada onlarla eşit konumda olmak kodamanlara ağır geliyordu.

4. Zikrettikleri olumsuzluk ve zıtlıklardan sarf-ı nazar ettikten sonra bu davada Hz. Nûh'a ve taraftarlarına yalancılık suçlamasını yönelttiler. Bu, onun davetine karşı ileri sürülen en ağırlıklı tezleriydi. Bunu en sona bıraktılar. Eğer baştan zikretmiş olsalardı, diğer gerekçeleri söylemenin bir anlamı kalmazdı. Bu gerekçe onlar nazarında önemliydi. Behemehâl açıklamaları gerekiyordu. Aslında bu son iddia Nûh (a)'a karşı bir suçlamaydı. Bu suçlamaya Nûh'un taraftarlarını da katıyorlardı. Zira sadece onu karşılarına almıyorlar ve bu konuda kesin de konuşmuyorlardı. Nitekim onu aşağı ta-

baka da görmüyorlardı. Biz bu asrın dinsizlerini de Nûh'un kavmi ve ondan sonrakiler gibi görüyoruz. Çürük gerekçeleri, gururları ve kalp körlükleriyle aynı durumdadırlar. Onlardan farklı tarafları sadece Frenklerin sanatlarına ve kuvvetine aldanmaları ve bunları, en rezil işlerinde onları taklit, kendilerini, toplumlarını ve dillerini tahkir için gerekçe saymalarıdır. Bunlar Nûh'un kavminden daha berbattırlar. Nûh'un kavminin taklidi hiç olmazsa babalarını tazim içindi. Bizim için en büyük musibet yöneticilerimizin, paşalarımızın ve zenginlerimizin fesadıdır. Bunların tamamı veya çoğu Nûh kavminin kodamanları gibidir. Bunlar bu ümmetin en kötü tabakası ve en çok bozan ve bozulanıdır.

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَآتَانِي رَحْمَةً مِّنْ عِندِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿28﴾ وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللّهِ وَمَا أَنَاْ بِطَارِدِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّهُم مُّلاَقُو رَبِّهِمْ وَلَـكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ ﴿29﴾ وَيَا قَوْمِ مَن يَنصُرُنِي مِنَ اللّهِ إِن طَرَدتُّهُمْ أَفَلاَ تَذَكَّرُونَ ﴿30﴾ وَلاَ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلاَ أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلاَ أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلاَ أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَن يُؤْتِيَهُمُ اللّهُ خَيْرًا اللّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنفُسِهِمْ إِنِّي إِذًا لَّمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿31﴾

28- Nûh dedi ki: Ey kavmim! Eğer ben Rabbimden gelen bir delile dayanıyorsam ve O, bana kendi katından bir rahmet vermiş de, bu size gizli tutulmuşsa buna ne dersiniz? Siz istemediğiniz halde biz sizi onu kabule mi zorlayacağız?

29- Ey kavmim! Buna karşı ben sizden bir mal istemiyorum. Benim ecrim ancak Allah'a aittir. İman edenleri de kovacak değilim. Çünkü onlar Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi bilgisizce davranan bir topluluk olarak görüyorum.

30- Ey kavmim! Eğer ben onları kovarsam, beni Allah'a karşı kim savunur? Siz hiç düşünmüyor musunuz?

31- Ben size: Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmiyorum. Size: Ben bir meleğim de demiyorum. Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için: Allah onlara hiçbir hayır vermeyecektir, de demiyorum. Allah onların kalplerindekini daha iyi bilir. Böyle bir şey söylersem o zaman zalimlerden olurum.

Bu dört ayet, Hz. Nûh'a karşı ileri sürdükleri şüpheleri ve bunların uzantısı olan diğer şüpheleri çürütmeyi içermektedir. Belki de diğer şüpheleri açıklamışlardır. Fakat verilen cevaplarla anlaşıldığı için bunları hikâyeye gerek görülmemiştir. Bu da Kur'ân'ın icazının inceliklerindendir. Üzerinde düşün.

"Nûh dedi ki: Ey kavmim! Eğer ben Rabbimden gelen bir delile dayanıyorsam" Nuh peygamber onlara, kendine nispet ederek ey kavmim, diye hitap etti. *Kavmî* kelimesindeki *yâ* harfi ses ahengi dikkate alınarak hazfedildi. Bu hitap şekli acımayı ve onları daha hayırlı şeylere daveti ifade eder. Ayetteki *eraeytüm* ifadesi Araplara göre; bana görüşünüzü bildirin, demektir. Nitekim Yûnus Sûresi 5, 59 ve diğer ayetlerde geçmiş ve ileride de gelecektir. *Beyyine* kelimesi ise, kendisiyle hakkın ortaya konduğu şeyi ifade eder. Biraz önce 17. ayetin tefsirinde geçmişti.

Buna göre mana şöyledir: Aziz halkım! Sizinle olan durumumla ilgili görüşünüz ve sözünüz nedir? Söyleyin bana. Şayet ben haber verdiğim hususlarda Rabbimden gelen açık bir belgeye sahipsem, bu belge Kur'ân'ın benim tarafımdan gelmediği, benim beşeri gayretimin neticesi olmadığı, bilakis Allah katından geldiğini bana gösteriyorsa - ki insani gayret konusunda benimle ortaksınız - o takdirde ne diyeceksiniz? Bu ancak insanüstü bir Kitab'tır. ***"Ve O, bana kendi katından bir rahmet vermiş de, bu size gizli tutulmuşsa buna ne dersiniz?"*** Buradaki rahmetten maksat; peygamberlik ve Allah'ın özel rahmetinin sebebi olan vahiy öğretileridir. Bu, bütün kullarına olan rahmetinin üstünde bu öğretilerle gerçeği bulan kimselere has bir rahmettir. Kıraat imamlarının çoğunluğu, gizli kaldı, anlamındaki kelimeyi aynı mana ve vezindeki *hufiyet* gibi, *umiyet* şeklinde okurken - ki Kasas 66 ayet de böyledir- Hamza, Kisâî ve Hafs *ummiyet* şeklinde okumuşlardır. Yani mal-

larınız ve makamlarınıza aldanmanız ve cehaletiniz bunu size perdeledi. Bununla benim ve sizin aranızdaki farkı fark edemediniz. Zira beni kendiniz gibi bir insan yerine koydunuz. Meselenin *umiyet* veya *ummiyet* şeklinde ifade edilmesi *hufiyet* veya *uhfiyet* şeklinde ifade edilmesinden daha beliğdir. Zira bu, kapalılığın en koyusunu ifade eden körlükten türetilmiştir. *Umiyet*'deki zamirin beyyine kelimesine raci olması caizdir. Zira o da rahmet kelimesi gibi gizlidir. Zira deli medlulle beraberdir. Beyyineden sonra geldiği için zamir rahmet kelimesine de raci olabilir. Buna göre Yüce Allah sanki şöyle buyurmuştur: Delâlet eden beyyinenin kapalılığı sebebiyle bu peygamberlik sayesinde Allah'ın size verdiği rahmet size kapalı kalmıştır. Yahut da bu beyyine Rasulullah'a (s) hastır. O da kendisine peygamber olduğunu bildiren bilgidir. ***"Siz istemediğiniz halde biz sizi onu kabule mi zorlayacağız?"*** Yani siz inkâr ederek ve kibirlenerek hoşlanmadığınız halde cebir ve baskıyla biz onu size dayatacak mıyız? Hayır! Biz böyle yapmayız. Zira İslâm'da gönüllü iman geçerlidir. Peygamber ancak bir elçidir. Bu cümle, dinin baskıyla olmayacağını ifade eden ilk dini metindir. Batılı Hıristiyanların geçmiş tarihlerinde yaptıkları ve bazılarının sömürgelerinde halen yapmakta oldukları toplumları zorla hıristiyanlaştırma faaliyetlerine gelince, bu onların taassup ve zulüm içinde Şark toplumlarının üstün gelmelerinin göstergelerindendir. Bu ayet, Hz. Nuh'un peygamberliğinin ispatı ve onu ve taraftarlarını inkârlarının reddidir. Ayrıca onun da kendileri gibi bir insan olma konusundaki ilk şüphelerinin iptalidir. Bu şüphe, insanlıktaki eşitlik fert fert herkesin eşitliğini gerektirir mantığına dayanıyordu. Hâlbuki tecrübe ve hisle de malumdur ki, insanlar arasında akıl, düşünce, görüş, ahlâk ve insanlarla bazı hayvanlar arasındaki farklılığın da ötesinde bazı şeyleri yapmada büyük farklar vardır. Öyle ki bazen bir insan ilim ve amelle kavmini öylesine ıslâh eder ki, asırlar boyu binlerce insan bu ıslâhtan âciz kalır. Bütün bunlar normal farklılık, ilim ve kesb-i amel çerçevesinde olmaktadır. Bunların da üstünde Allah, dilediği kullarına şahsi gayrete bağlı olmaksızın bazı özellikler vermiş, Muhammedî vahiy bahsinde de detaylı olarak açıkladığımız gibi, onları kendisine elçiler tayin etmiştir. ***"Ey kavmim! Buna karşı ben sizden bir mal istemiyorum."*** Hz Nuh onlara: "Ey kavmim!" hitabını tekrarladı. Bunu onlara acıdığı, kendisinin onları sadece hayır ve maslahata davet ettiğini tekrar tekrar hatırlatmak için yaptı. Çağrısına karşılık kendilerinden herhangi bir mal istemediğini de açıkça belirtti ki, malı kendilerinden daha çok sev-

diği suçlamasına maruz kalmasın ve onlar da malları sebebiyle Nuh'a ve fakir taraftarlarına karışı gururlanmasınlar. Mal; para, davar ve diğerlerinden elde edilen şey, demektir. Şuarâ Sûresi'nde mal, ecir olarak ifade edildi. Burada ise şu cümle ona delâlet etmektedir. ***"Benim ecrim ancak Allah'a aittir."*** Bu mesajı iletme ve onun zorluklarını göğüslemenin mükâfatı ancak beni gönderen Allah'a aittir. Ondan sonra gelen her peygamber kavmine bunu tebliğ etmekle emrolundu. Nitekim bunun Şuarâ Sûresi'nde Nuh, Hud, Salih, Lut ve Şuayb peygamberlerden hikâye edildiğini görürsün. Bunun benzeri son peygamber Hz. Muhammed'e istisnâ ile birlikte emredilerek tekrar edilmiştir: *"De ki: Ben bu tebliğime karşılık akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum."*[725] Buradaki istisnâ munfasıldır. Mânâ şöyledir: Fakat ben sizden akrabalık sevgisi ve önemsediğiniz ve uğrunda savaştığınız sıla-i rahim istiyorum. Bu da Hz. Nuh'un peygamberliğine dair diğer bir şüpheyi defetmektedir. Şüphesiz bu şüphe kavminin içinde bir ukde idi ve bazıları da bunu dile getirmişlerdi. ***"İman edenleri de kovacak değilim."*** Siz küçümsüyorsunuz diye iman edenleri yanımdan kovmak benim yapacağım bir iş değildir. Benden böyle bir şey asla sadır olmaz. Cehaletiniz yüzünden siz onları düşüklükle tavsif ediyorsunuz. Bu da, kovmayı nefyederek onların sözlerindeki ikinci şüpheyi reddetmektir. Onlar açıkça fakir mü'minleri kovma teklifinde bulunmuşlardı. Bu durum peygamberlerin bütün kavimlerinin günahkâr kodaman takımının huyudur. Burada ve Şuarâ Sûresi'nde ilk peygamber Nuh'un kavmi konusunda bunu açıkladık. Son peygamberin kavmi hakkında da aynı mana tekrarlanmıştır. Kovma işi En'âm Sûresi'nde şöyle geçmiştir: *"Akşam sabah Rablerinin rızasını isteyerek Ona yalvaranları kovma!"*[726] Abese Sûresi'ndeki âmâ kıssası da aynı manadadır. ***"Çünkü onlar Rablerine kavuşacaklardır."*** Bu, kovmayı reddetmenin gerekçesini belirten bir başlangıç cümlesidir. Manası şudur: Onlar kıyamet günü Rablerine kavuşacak, onların hesap ve karşılıklarını Allah üstlenecektir. Peygamberin bu konuda bir yetkisi yoktur. Ona düşen sadece tebliğdir. Onların halleri size rahatsızlık vermez. Allah onu ve onları daha iyi bilir. ***"Fakat ben sizi bilgisizce davranan bir topluluk olarak görüyorum."*** Aklın ve ağırbaşlılığın zıddı olan cehalet sebebiyle siz onları aşağılıyorsunuz. Yahut da iyilik yapmak, faziletlerle süslenmek, hakka uymak gibi, insanları birbirlerinden üstün kı-

---

725 Şûrâ,42/23.

726 En'âm,6/52.

lan özellikleri tanımıyorsunuz. Siz üstünlüğün sadece azdıran mal, alçaltan bâtıl mevkide olduğunu sanıyorsunuz. Şuarâ Sûresi'ndeki Nuh kıssasında durum şöyle hikâye ediliyor: *"Onlar: 'Sana hep düşük seviyeli kimseler uymuşken biz sana iman eder miyiz?' dediler. Nuh da dedi ki: Benim onların yaptıklarına dair bir bilgim yoktur. Onların hesabı yalnız Rabbime aittir. Bir düşünseniz ya! Ben iman edenleri kovacak değilim. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım."* Onların hesaplarının Allah'a ait olduğunu belirten husus, En'âm Sûresi 52. ayette konuyu tamamlar mahiyette gelmiştir. Ayete biraz önce işaret edilmiştir. O ayet şu anlamı da içermektedir. ***"Ey kavmim! Eğer ben onları kovarsam, beni Allah'a karşı kim savunur? Siz hiç düşünmüyor musunuz?"*** Bu hitap, biraz önce açıkladığımız maksatla tekrar edildi. Buradaki istifham-ı inkârîdir. Yani bana iman etmelerinden, tebliğ ettiğim hususlarda bana uymalarından sonra şayet onları kovarsam, hak etmiş olacağım azabına karşı beni Allah'ın cezasından kim kurtarabilir? Bu, sıfatı ne olursa olsun işleyeni Allah'ın adilane cezasına çarptıracak büyük bir suçtur. Nitekim gelecek ayette ve En'âm 52. ayetin sonunda bu açıklanmıştır. *"Onları kovarsan zalimlerden olursun."* Ayetteki *tezekkerûn* kelimesinin aslı *tetezekkerûn*'dur. Tahfif için iki *te*'den biri hazfedilmiştir. Bu, kaideye uygundur. İstifham hemzesinden sonra bir fiil takdir edilir ve cümle ona atfedilir. Bu takdire göre mana şöyledir: cehaletinizde ısrar mı ediyorsunuz? Yahut da bana onları kovmamı mı emrediyorsunuz? Onları kendilerine yardım edecek ve onlar hesabına intikam alacak bir Rableri olduğunu düşünmüyor musunuz? ***"Ben size: Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmiyorum. Size: Ben bir meleğim de demiyorum."*** Bu cümle, *"sizden tebliğe karşılık bir ücret istemiyorum"* cümlesine atfedilmiştir. Bundan dolayı nida tekrar edilmemiştir. Nuh peygamberin, kendinde olmadığını söylediği bu üç hususu, kavminden olan ve sonradan gelen müşrikler, Allah tarafından gönderilen bir peygamberde -şayet doğru söylüyorsa- mutlaka bulunması gerekli şartlar olarak görüyorlardı. Aksi takdirde onun diğer insanlar gibi olacağını ve kendilerine bir üstünlüğü olmayacağını söylüyorlardı. Bu üç hususun nefyi onların üçüncü gerekçelerinin reddini de içermektedir. Bundan ötürü Yüce Allah En'âm Sûresi 50. ayette son peygambere de bunları nefsinden uzak tutmasını emretmiştir. Orada detaylı açıkladığımızı burada özetleyeceğiz. Allah'ın hazinelerine gelince; bunlar kulların harcama ihtiyacında oldukları çeşitli rızıklardır.

Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"De ki: Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, harcamakla tükenir korkusuyla kıstıkça kısardınız. İnsanoğlu çok cimridir."*[727] Ayetin manası şudur: Ben peygamber olduğumu söylerken, Allah'ın rızık hazineleri yanımdadır. Diğer insanların tevessül ettikleri sebeplere tabi olmaksızın ben bu konuda dilediğim gibi tasarruf ediyorum, demiyorum. Yani ben kendim ve bana tabi olanlar için bu rızıkları harikulade yollarla harcamıyorum. Zira bende kazanç hususunda başka insanlar gibiyim. Bunların peygamberlik konusuyla ilgisi olmadığı, peygamberin özelliklerinden ve görevlerinden de değildir. Şayet böyle olsaydı, insanlar peygamberlere kazanç elde etmek için tabi olurlardı. Yoksa peygamberlerin asıl gönderiliş sebeplerinden olan ve Allah'ı tanımak ve Ona ibadet etmekle elde edilen nefis tezkiyesi ve ahirette Onu Allah'ın sevabına layık hale getirmek gayesiyle tabi olmazlardı.

Gaybı bilmeye gelince; bundan maksat, peygamberin diğer insanlara karşı onların, kazançlarında ve hayatlarındaki fayda ve zararlara dair çalışarak elde edemeyecekleri bir ilimle onlara üstünlük sağladığı ilimdir. Peygamber bunları taraftarlarına haber verecek, onlar da bu sayede başkalarına üstün gelecektir. Bu durum nefyedilmiştir. Bundan dolayı Yüce Allah son Peygamber'e (s), kavmine şöyle söylemesini emretmiştir: *"De ki: Allah'ın dilemesi dışında ben kendime bir zarar verme ve bir fayda sağlama gücüne sahip değilim. Eğer ben gaybı bilseydim elbette çok iyilik ederdim ve bana bir kötülük de dokunmazdı."*[728] Bazı müfessirler şunu dedi: Gaybı bilmediğini söylemesi onların, Nuh (a)'ın taraftarları için söyledikleri şu sözleri de reddetmektedir: Onlar düşünüp taşınmadan körü körüne Nuh'a tabi oldular. İmanlarında yakîn sahibi değildirler. Peygamber de onlara: Kendisine gaybın bildirilmediğini, dolayısıyla onların içyüzlerini bilemeyeceğini, kendisine ancak onların zahirlerine göre hareket etmesinin emrolunduğunu, sırları ancak Allah'ın bilebileceğini söyledi. Bu iki durumu Allah'ın Kitabı, peygamberinden nefyettiği halde Müslümanlardan ve Ehl-i Kitab'tan bidatçiler bunların evliya ve azizler olarak isimlendirildikleri kimselerde olduğunu ileri sürüyorlar. Bunun bâtıl olduğunu defalarca açıkladık.

727 İsrâ, 17/100.
728 A'râf,7/188.

Kendisinin melek olmadığını söylemesi ise; onların, Allah tarafından insanlara gönderilen bir peygamberin insanlardan üstün, bunun için de mutlaka meleklerden bir melek olması, insanların bilmediğini bilmesi, onların güç yetiremediklerine güç yetirmesi gerektiğine dair şüphelerini de çürütmektedir. Bu konu En'âm Sûresi'nde geniş şekilde ve defaatle açıklanmıştır. Ayrıca bu Sûre'nin özeti bölümünde **"Kâfirlerin Vahiy ve Peygamberlik Konusundaki Şüpheleri"** başlığı altında başka delillerle birlikte ele alınmıştı. İlgili bölüme bak!

"Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için: Allah onlara hiçbir hayır vermeyecektir, de demiyorum." Ayette geçen *İzdira* kelimesi iftial babından olup, *ziraye* mastarından türemedir. Falan filan ayıpladı ve onunla alay etti, alay ediyor anlamında *zerâ alâ fülânin, yezrî, zirâyeten* denir. Küçümsedi, horladı anlamında *ezrâ bihî* denir. Buna göre mana şöyledir: Sizin küçümseyerek baktığınız, fakirliklerinden ve perişanlıklarından ötürü horladığınız kimseler için, sizin söylediğiniz gibi, Allah bunlara bir hayır vermeyecektir, demem. Buradaki hayırdan maksat; imanın bedeli olan nimetler, dünya ve ahiret saadetinden olan hidayettir. Allah'ın, Kureyş kâfirlerinden hikâye ettiği şu ayetin tefsirine bakılabilir: *"İnkar edenler iman edenler için: Eğer İslâm'da bir hayır olsaydı, onlar onu kabulde bizi geçemezlerdi."*[729] ***"Allah onların kalplerindekini daha iyi bilir."*** Basiret üzere imanların ve samimi olarak peygambere tabi olmalarından daha iyi bilir. Siz ise bana tabi olanların, sığ görüşlü, basiretsiz, bilgisiz kimseler olduğunu ileri sürüyorsunuz. ***"Böyle bir şey söylersem o zaman zalimlerden olurum."*** Yani onlar hakkında böyle söylersem zalimlerden olurum. Şöyle ki; mü'minlere dünya ve ahiret hayrından ne vaat ettiğini bilmediğimden Allah hakkında hilaf-ı hakikat konuşacağım için kendime, haklarını çiğnemiş olacağım için de has mü'minlere haksızlık etmiş olurum. Mana şöyle de olabilir:

Ayetin başında reddettiğim hususlardan birini söyler de Allah'ın rızık ve rahmet hazinlerinde, verme ve vermeme şeklinde bir tasarrufa sahibim dersem, gaybı bildiğimi iddia edersem... O takdirde hak ve adalete sarılan peygamberlerden değil, zulümde kökleşen zalimlerden olurum. Zikredilenlerden sakınmak için yapılan bu açıklamada muhataplara bir tariz vardır. Bir bakıma onların zalim oldukları söylenmektedir. Böylece Nuh

---

729 Ahkâf, 46/11.

peygamberin delili ve bütün şüphelerini çürütme ise tamamlanmış oldu. Bunun üzerine aczini itiraf edenlerin itirafı gibi bir söz söylediler. Bu sözle acizlikleri ümitsizlik noktasına vardı.

قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِن كُنتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿32﴾ قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُم بِهِ اللَّـهُ إِن شَاءَ وَمَا أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ﴿33﴾ وَلَا يَنفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدتُّ أَنْ أَنصَحَ لَكُمْ إِن كَانَ اللَّـهُ يُرِيدُ أَن يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿34﴾

32- Onlar: Ey Nuh! Bizimle tartıştın ve tartışmayı çok uzattın. Eğer doğru sözlü kimselerdensen tehdit ettiğin azabı bize getir, dediler.

33- Nuh dedi ki: Onu size, dilerse ancak Allah getirir. Ve siz Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz.

34- Eğer Allah sizi azdırmak isterse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. Zira o sizin Rabbiniz'dir. Ve siz yalnız Ona döndürüleceksiniz.

Nuh Peygamberin Kâfirlerle Sahih Mücadele Yöntemi

Ragıb'a göre *cidal,* kavga ve üstün gelme üslubuyla tartışma, demektir. İpi sağlam büktüğünde *cedeltü'l-hable* denir. Bükülmüş ipe *cedil* adı verilir. Binayı sağlamlaştırdım anlamında *cedeltü'l-binâe* desin. Sağlam zırha *dır'un mecdûletün,* sağlam bünyeli şahine *ecdel,* yapısı sağlam saraya *micdel* denir. Cidal de buradan gelmektedir. Sanki tartışan iki kişiden her biri diğerinin görüşünü kendi görüşüne katıp güçleniyor. Cidalde asıl olanın güreş ve kişinin, arkadaşını cedaleye (sert toprağa) düşürmesi olduğu da söylenmiştir. *Mısbâhu'l-Münîr* adlı eserde Feyyumi şöyle dedi: Kişinin düşmanlığı arttığında *cedele'r-racülü* denir. Fiil taibe babındandır. Hakkın zuhuru ve doğrunun netleşmesini engelleyecek tarzda hasmane tavır aldığında *câdele, mücâdeleten* denir. Aslı da budur. Daha sonra şeriat âlimlerinin dilinde, en sağlamını ortaya koymak için delillerin karşılaştırılması anlamında kullanılır oldu. Hakkı öğrenmek için yapıldığında güzel, aksi halde çirkindir. Cidalin kötü-

lüğü ve yasaklığına dair pek çok hadis ve haber varit olmuştur. Bunlardan birisi de şudur: *"Bir kavmin, hidayet üzerindeyken sapıklığa düşmesi ancak cidal sebebiyledir."*[730] Bu hadis, Ebu Umame'den merfu olarak rivayet edilmiştir. ***"Onlar: Ey Nuh! Bizimle tartıştın ve tartışmayı çok uzattın."*** Yani bize karşı hasmane tavır aldın, tartıştın, çok da ileri gittin. Çürütmediğin delilimiz kalmadı. Artık senden bıkıp usandık. Söyleyeceğimiz bir şey kalmadı. Bu hale şu ayet de delildir: *"Nuh dedi ki: Ey Rabbim! Gerçekten beni çağrım, onların kaçışlarını arttırmaktan başka bir işe yaramadı."*[731] Bu psikoloji içinde onlara söylediği sözlerden birisi de Yûnus Sûresi'nde geçmişti: *"Ey kavmim! Eğer benim aranızda bulunmam ve Allah'ın ayetlerini hatırlatmam size ağır geliyorsa, bilin ki ben yalnız Allah'a güvendim."* ([732]) ***"Eğer doğru sözlü kimselerdensen tehdit ettiğin azabı bize getir, dediler."*** Yani bizim için korkmakta olduğun dünyadaki ilahi azabı getir. Bu azabın 27. ayette işaret edilen azap olması akla en yakın olanıdır. Daha önce de geçtiği gibi başka azap da olabilir. İsyanımızdan ötürü Allah bizi ahiretten önce dünyada azap edecektir, iddiasında sadıksan haydi bu azabı hemen getir, dediler.

"Nuh dedi ki: Onu size, dilerse ancak Allah getirir." Yani bu iş sırf Allah'ın elindedir. Benim bu konuda bir yetkim yok. Hikmetinin gerektirdiği vakitte iradesi tecelli ederse o vakit size azap indirir. Şüphesiz bu ifade gerçeğin tam ifadesidir. ***"Ve siz Allah'ı aciz bırakacak değilsiniz."*** Bildiği bir hikmet gereği bu azabı ertelerse siz ondan kurtulamazsınız. Azap Onun dilediği vakitte gerçekleşir, hiçbir şey de engelleyemez. Onun aciz bırakılamayacağı *be* harfi ile, *bimu'cizin* şeklinde tekit edilmiştir.

"Eğer Allah sizi azdırmak isterse, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez." Ayette geçen *nush* kelimesi; söz ve amel olarak nasihat edilen kimse için hayır ve samimiyet aranmasıdır. Araplar saf bal için *nâsaha'l-aselü* derler. *Nâsaha lehû* ifadesi *nâsahahû* ifadesinden daha fasihtir. Ayetteki *iğvâ* kelimesi, sapıklığa düşürmek, demektir. Bu da maddi ve manevi fesat, demektir. Buna göre ayetin manası şudur: Size çağrıda bulunduğum konuda sırf benim size nasihatte bulunmamın size faydası olmaz. Onun faydası ancak Allah'ın iradesine bağlıdır. Tecrübeyle de sabittir

---

730 Tirmizi, *Tefsir, Zuhruf* (3250); İbn Mâce, *Mukaddime*,7

731 Nûh, 71/5.

732 Yûnus, 10/71.

ki, cereyan eden ilahi kanuna göre nasihatin fayda vermesi, tarafların yani nasihat edenle, nasihat edilenin durumuna bağlıdır. Düzelmeye kabiliyeti olan nasihati kabul eder, sapıklık ve fesadın mahkûmu olan ise reddeder. Bu ret; kibir, mevki ve zenginlik gibi sapıtma sebeplerine sarılmakla olabilir. Bu da hakkı görmezden gelme ve kibirlinin, alt tabakadakileri küçümsemesi, babalarının ve dedelerinin yolunda taassup göstermesi, hevaya tabi olması, Allah'a itaati engelleyen şehvetlere meyletmekle olur. Allah'ın onları azdırmasını istemesinin manası; onlardan herhangi bir çalışma ve gayret olmaksızın doğrudan ve toptan sapıklığı yaratması değil, azgın olmalarıyla ilgili haklarındaki ilahi kanunun gereğinin tecelli etmesidir. Aksi halde ehli sünnetin; eşyanın, sebep netice ilişkisine bağlı olarak takdir edilmiş belirli ölçülere göre yaratılmıştır, tezine aykırı olmuş olur. İbn Cerir *"sizi azdırmak"* ifadesini, azabıyla sizi helak etmek şeklinde açıkladı. Zira *ğayy* kelimesi, bu anlamda da gelmiştir. *"Onlar yakında helakle karşılaşacaklardır."*[733] Tay kabilesinin, kişi hasta oldu, anlamında *"asbaha'r-racülü ğâviyen"* dediği hikâye edilir. *Ğayy*'ın aslı, gıdanın çok veya bozuk olmasından dolayı hazım cihazının bozulması demektir. Araplar, midesi bozulan ve sütün çokluğundan bıkan deve yavrusu için *ğava'l-fasîlü* derler. Sonra bu kelimenin kullanışını yaygınlaştırdılar ve cehalete düşmek ve olgunluğa aykırı davranmak şeklindeki her türlü manevi fesat için kullandılar. Karineler bazı manaları ötekilere tercih imkânı sağlar. Her şeyde Allah'ın kanun ve ölçülerinin muvafakati şarttır. Bu ve benzeri ayetlerle ilgili olarak Eşariler ve Mutezile arasındaki ihtilaflarda hakikat bu ölçüyle bilinir. Onların ihtilafı, genel anlamda hayır ve şer konusunda Allah'ın iradesiyle ilgilidir. Bu konunun detayı bu tefsirin çeşitli yerlerinde geçmişti. ***"Zira o sizin Rabbiniz'dir. Ve siz yalnız Ona döndürüleceksiniz."*** Yani O sizin işlerinizin maliki, düzenleyicisi, dünyada cereyan eden periyodik kanunlarına uygun tarzda işleticisidir. Her şeyin, Onun katında bir ölçüsü ve her takdirin de bir süresi vardır. Ahirette sadece Ona döndürüleceksiniz. İyisiyle kötüsüyle amellerinize göre size karşılık verecek ve hiç kimseye haksızlık etmeyecektir.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا
بَرِيءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿35﴾

733 Meryem, 19/59.

35- Yoksa: Kur'ân'ı kendisi mi uydurdu, diyorlar? Sen de ki: Eğer onu uydurmuşsam suçum yalnız bana aittir. Ama ben sizin işlediğiniz suçlardan uzağım.

Müfessirler bu ayet hakkında ihtilaf ettiler. Mukatil ve diğerleri dediler ki: Bu cümle, Nuh kıssası içinde bir cümle-i muteriza -parantez arası cümle- dır. Bu kıssayı tekzip konusunda Mekke müşriklerinin sözlerini hikâye etmektedir. Onların bu tekzibine bu Sûre'nin 13. ayetinde cevap verilmiştir. Müfessirlerin çoğunluğu ise, bunun; Nuh kıssasının bir parçası olduğunu, hikâyenin ortasında böyle bir parantez cümlesine gerek olmadığını söylemişlerdir. Bu görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Aslında bu türlü itiraz cümlesi Kur'ân'da bilinmektedir. Mesela Lokman Sûresi'nde Lokman'ın oğluna nasihati esnasında geçen 14 ve 15. ayetlerde muteriza cümleleridir. 15. ayet ise tekrar konuya dönüştür. Tâhâ Sûresi'ndeki 53 ve 56. ayetlerin de muteriza cümleleri olduğu söylenmiştir. Bunlar Musa peygamberle (a) melun Firavun arasındaki tartışma esnasında zikredilmiştir. Kur'ân'daki muteriza ayet ve cümlelerinde zihinleri diri tutmak, bıkkınlığı gidermek, intikal konusundaki gayreti yenilemek ve sözün gerisini dinlemeye teşvik için hitabı çeşitlendirme gereği pek çok fayda ve hikmetler varır. Burada beklenen, bu kıssaya dair geçen haberleri işittiklerinde müşriklerin aklına, bunun uydurma olduğunun gelmesidir. Tartışmadaki bu üslubu ve delil getirmedeki gücü garipsedikleri için zaten bunun uydurma olduğunu söylüyorlardı. Onlardan kıssanın gerisini dinlemekten vazgeçecekleri de bekleniyordu.

Bu ayetin yeniden getirilmesi onlara ve gayretlerine karşı yeni bir reddiye mesabesindedir. Kıssanın öncesi işitildiğinde onlara bu hatırlatma yapılınca kalplerinde daha fazla etki yapar. Mukatil'in söylediğinde Kur'ân'a has üslup açısından önemli bir yaklaşım vardır. Bu yaklaşım, onların inkârlarının, şimdiki zamana delâlet eden *yekûlûne* (diyorlar) redlerinin de *kul* tabirleriyle ifade edilmesine daha yakındır. Hikâyenin iki tarafça da *kâlû* ve *kâle* şeklinde mazi olarak anlatılmasına ise daha uzaktır. Nuh kıssasının akışı da zaten böyle ifade edilir. Fakat birinci görüşe göre bu üslup kesinlik arz etmez. Bence Mukatil'in görüşü tercihe şayandır. İbn Cerir de aynı görüştedir. Cumhura ait olan karşı görüş ise zayıftır.

"Yoksa: Kur'ân'ı kendisi mi uydurdu, diyorlar?" Yani Mekke müşrikleri Muhammed (s) hikâye ettiği bu Nuh kıssasını kendisi mi uydurdu? Yahut da

Nuh'un kavmi, 'bizi tehdit ettiği azabı Nuh kendisi mi uydurdu?' diyorlar. ***"Eğer onu uydurmuşsam suçum yalnız bana aittir."*** Faraza ben bunu Allah adına uydurduysam bu büyük bir suçtur. Bunun günahı ve cezası size değil bana aittir. (*İcrâm,* zararlı ve kötü bir iştir. İşleyen azabı hak eder. Faydalı hale gelecek bir olgunluğa erişmeden önce meyveyi koparmak anlamına gelen *cerm*'den türemedir. Nitekim başka ayetlerde açıklanmıştı.) Bunun cezayı mucip bir suç olduğuna inanan bir kimse hangi sebeple böyle bir cinayet işleyebilir? "**Ama ben sizin işlediğiniz suçlardan uzağım.**" Allah'ın adil hükmü herkesi ameline göre cezalandırır. *"Hiç kimse başkasının günahını çekmez."*[734]; *"Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kazandığı kötülük de kendi zararınadır."*[735] Bu mana bundan daha geniş olarak Yûnus Sûresi 41. ayetin tefsirinde açıklanmıştı: *"Ey Muhammed! Eğer seni yalanlamaya kalkışırlarsa de ki: Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir. Siz benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım."* Burada onların suçlu olduklarını ispat etmiştir. Bu suçlardan birisi hatta en ağırı, peygamberi yalanlamak ve onun Allah'a iftira ettiğini söylemektir. Bu, en güzel tartışma üslubudur. Kulak bunu rahat dinler, insanın içine de siner.

وَأُوحِيَ إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَن يُؤْمِنَ مِن قَوْمِكَ إِلَّا مَن قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿36﴾ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ ﴿37﴾ وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِّن قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ إِن تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿38﴾ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ ﴿39﴾

36- Nuh'a vahyolundu ki; kavminden iman etmiş olanlardan başkası artık asla inanmayacak. Öyleyse onların işlemekte oldukları günahlardan dolayı üzülme.

---

734 En'âm, 6/164.

735 Bakara, 2/286.

37- Bizim gözetimimizde ve vahyimizle gemiyi yap. Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar mutlaka boğulacaklardır.

38- Nuh gemiyi yapıyor, kavminden ileri gelenler ise, yanına her uğrayışlarında onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: Eğer siz benimle alay ederseniz, iyi bilin ki siz nasıl alay ediyorsanız, biz de sizinle öyle alay edeceğiz.

39- Kendisini rezil edecek azabın kime geleceğini ve sürekli bir azabın kimin başına ineceğini yakında bileceksiniz.

Nuh Peygamberi Yüce Allah'ın Tesellisi ve Sünnetullah'ın Hidayet Yasaları

Bu ayetler, Nuh'un müşrik kavmi hakkında kesin hüküm mahiyetindedir. Bu hükmün uygulama şekli de bu ayetlerden sonra gelecektir.

"Nuh'a vahyolundu ki; kavminden iman etmiş olanlardan başkası artık asla inanmayacak." Yani Allah Nuh'a, daha evvel iman etmiş olanlardan başkasının artık bundan sonra iman etmelerinden ümidini kestirecek ayetler vahyetti. Eskilerden bir kısmı imanlarında daim ve kaimdi. ***"Öyleyse onların işlemekte oldukları günahlardan dolayı üzülme"*** artık bundan sonra onların uzun senelerden beri yapageldikleri yalanlamaları, inatları, seni ve sana iman edenlere eziyet çektirmelerinden dolayı üzüntü üstüne üzüntü çekmene, sıkıntıları göğüslemene gerek yok. Zira sen şimdiye kadar inanırlar ve hidayete ererler ümidiyle bu üzüntü oklarına maruz kaldın. Üzüntünün hedefi oldun. Artık bundan sonra onlarla tartışma, sözlerine kulak verme, yüz çevir ve hakaretlerine karşı müsterih ol. Zira onlardan intikam alma vakti yaklaştı. **"Bizim gözetimimizde ve vahyimizle gemiyi yap."** Ayetteki *fülk,* gemi demektir. Tekili ve çoğulu için kullanılır. *Fülk*'ün marife olmasından anlaşılacağı üzere Allah ona gemiden daha önce bahsetmişti. Buna göre mana şöyledir: Her zaman ve durumda korumamızı gerektirecek şekilde ve her cihetten gözetimimiz altında seni ve iman edenleri koruyacak gemiyi yap. Sana hiçbir şey engel olmasın. Nasıl yapacağını bildirdiğimiz şekilde gemiyi yap. Yapımda bir hata olmasın. Ayette geçen *a'yun* kelimesi, *ayn*'ın çoğuludur. Çoğul olarak gelmesi gözetim ve özenin fazlalığına delâlet içindir. Yüce Allah Hz. Musa için; *"Gözetimim altında yetişesin."*[736] buyurmuş.

---

736 Tâhâ, 20/39.

Hz. Muhammed için de; *"Ey Muhammed! Rabbinin hükmüne sabret. Çünkü sen bizim gözetimimiz altındasın."*[737] buyurmuştur. *Ayn* kelimesi, birincide müfret, ikinci de ise cemi olarak kullanılmıştır. *"Esâsü'l-Belâğa"* kitabında şöyle denmiştir: Kendisini bir yere gönderip acele etmesini istediğin kimseye: Nezaret ettiğim şekilde hareket et, dersin. Bununla: Başka şeye yönelme. Sanki ben seni görüyorum gibi davran demiş oluyorsun. Şair şöyle dedi:

وإذا العناية لاحظتك عيونها ‏ ‏ ‏ نم فالمخاوف كلهن أمان

"Burada inayetin gözleri senin üzerinde olunca,
Korkulan her yer güvenli demektir."

Bu zahiri tefsirdir. Yani bu ifadeden akla ilk gelen izahtır. Teşbihin kapalı olması sebebiyle manayı zahirden çevirerek yapılan bir tevil değildir. Tevilden maksatları, zahiri manaya hamline engel bulunması sebebiyle lâfzı iki veya daha fazla manadan uzak olanına hamletmektir. Bu sadece lügavi hakikate has değildir. ***"Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme."*** Yani kendilerine rahmet dilemek ve azaplarını gidermek tarzında onlar hakkında bana müracaatta bulunma. ***"Çünkü onlar mutlaka boğulacaklardır."*** Yani onlara azap hükmü sabitleşmiş, boğulmalarına kesin olarak karar verilmiştir. Onlara karşı herhangi bir acıma ve merhamet hissi duyma. Mananın şöyle olduğu söylendi: Artık onların hemen azaplandırılması ve haklarında devamlı beddua etme konusunda bana talepte bulunma. Şayet bu istek Allah Teâlâ'nın onları boğma hükmünü açıklamasından sonra olduysa, bu son mana uygundur. Nuh Sûresi'nin sonunda bu talep dile getirilmiştir:

"Nuh dedi ki: Ey Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma. Çünkü Sen onları bırakacak olursan, Senin kullarını saptırırlar. Sadece günahkâr ve hepten kâfir kişiler doğurup yetiştirirler. Ey Rabbim! Beni, anamı, babamı, iman ederek evime gireni, bütün inanan erkekleri ve inanan kadınları bağışla. O zalimlerin ise sadece helaklerini arttır."[738]

"Nuh gemiyi yapıyor." Yani emredildiği şekilde gemiyi yapmaya başlıyor. ***"Kavminden ileri gelenler ise, yanına her uğrayışlarında onunla alay ediyorlardı."*** Yani Nuh kafayı bozdu, delirdi zannıyla ona gülüyorlar, eğleniyorlar, aralarında onun hakkında komik fıkralar düzüyorlardı. Filanı alay

737 Tûr, 52/48.
738 Nûh, 71/26-28.

konusu yaptı, onunla eğlendi, anlamına; *"sehıra min fülânin ve sehıra bihî"* denir. Rivayet edildiğine göre onlar Nuh'a (a) ne yaptığını soruyorlar, o da suda yüzecek bir ev yaptığını söylüyordu. Bu, bilinen bir iş değildi. Tasavvur da edilmiyordu. Söz ve amel itibarıyla onların akıl ve idraklerinin üstünde bir çağdaşı olup da alay etmedikleri pek az kimse vardı. Gemiyle kurtuluş tamamlanmadan önce bu böyleydi. ***"Dedi ki: Eğer siz benimle alay ederseniz, iyi bilin ki siz nasıl alay ediyorsanız, biz de sizinle öyle alay edeceğiz."*** Bu soruya karşı onlardan her birine karşı şöyle cevap verdi: Bizden görüp de hiçbir fayda tasavvur etmediğiniz şeyden dolayı bugün bizi cahil yerine koyup alay ederseniz, bu yaptığınızın karşılığı olarak bugün cehaletinizden, yarın da başınıza gelecek azaptan dolayı biz de sizinle alay edeceğiz. ***"Kendisini rezil edecek azabın kime geleceğini ve sürekli bir azabın kimin başına ineceğini yakında bileceksiniz."*** Bugün ne yaptığımızı ve yaptığımız işin ne netice vereceğini bilmiyorsanız, iş tamamlanınca dünyada rezil rüsva edici, ahirette de devam edici azabın kime ineceğini bileceksiniz. Dünya azabı ahirettekinin yanında çok basit kalacak. Zira dünyadaki sizin helakinizle sona erecek, ahiretteki ise sizinle birlikte devam edecektir.

حَتّٰى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿40﴾ وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿41﴾

40- Nihayet emrimiz gelip, tandırdan sular fışkırmaya başlayınca Nuh'a: Her cinsten birer çift, hakkında daha önce hüküm verilmiş olanın dışında kalan aileni ve iman edenleri gemiye bindir, dedik. Zaten onunla beraber pek az kimse iman etmişti.

41- Nuh: Haydi gemiye binin! Onun yürümesi de, durması da Allah'ın adıyla olur. Şüphesiz ki benim Rabbim çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.

Tûfan

"Nihayet emrimiz gelip, tandırdan sular fışkırmaya başlayınca" Bu, daha önce Nuh kavminin helake hazır olduğuna dair söylenen hususların fiilen gerçekleşmeye başlamasının açıklanması, demektir. Yani Nuh emredildiği şekilde gemi yapıyordu. Üzüntüsüz ve telaşsız onların alaylarına karşı koyuyordu. Onların helakine dair emrimiz gelince, Allah'ın onlara karşı öfkesi şiddetlendi. Tandırdan su fışkırmak, şiddetli öfkeden kinayedir. *Hamiye'l-vatis* (fırın ısındı) ifadesi de bu anlamdadır. Yahut da mana: Nuh'un yanındaki tandırdan su fışkırdı, şeklindedir. Zira yerden sular fışkırmaya başlamıştı. Ekmek pişirilen tandır Araplarca bilinmektedir. Kelimedeki ta harfinin asli olduğu da, zait olduğu da söylendi. Arap ve Acem dilleri bunda ittifak etti. Dendi ki: tandırı ilk yapan anamız Havva'dır. Onun tandırı Nuh zamanına kadar intikal etmişti. Buradaki tandırdan kastedilen de bu tandırdır. Fakat bu görüş sağlam bir görüş değildir. Ayette geçen *fevr* ve *feverân,* bir çeşit hareket ve güçlü bir kabarmadır. Kaynayıp aktığı, kabarıp taştığı zaman *fâre'l-mâü* denir. Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa* adlı eserde şöyle dedi: Çömlek taştı, fışkırması arttı, anlamında; *fâre'l-kıdru* denir. Yumuşak bir yerde fışkıran bir göze anlamına; *aynün fevvâretün fî ardın havvâretin,* su, gözeden fışkırdı anlamına; *fâre'l-mâü mine'l-ayni* denir. Mecazi anlamda da; öfke kabardı, bana karşı köpürmenden korkarım, bunu öfke kabarınca söyledi, ifadeleri kullanılır. Rağıb, *Müfredât* adlı eserinde dedi ki: Fevr, şiddetli kabarmadır. Ateş parladığı zaman bizzat ateş, çömlek ve öfke için kullanılır. *"Cehennem, öfkesinden kabarınca"*[739] ve bu ayette feverân tabiri kullanılmıştır. Burada tandırın feveranından ilk akla gelen mana: kendilerine ve insanlara zulmeden müşriklere karşı Allah'ın öfkesinin artması ve onlardan intikam alma vaktinin gelmesidir. Bu konuda sahâbe ve tabiîn tefsircilerinden pek çok rivayetler gelmiştir. Fakat ben bunları İsrailiyyat kabilinden görüyorum. Lügat açısından en uygun mana ise şudur: Tandır denince, fecrin doğması anlaşılır. Buradaki feveran, fecrin ışığının gözükmesi, demektir. Bu görüş Hz. Ali'den rivayet edilmiştir. Yani bu vakit, Lut kavminin olduğu gibi, Nuh kavminin de helak vaktidir. İkinci olarak anlaşılan mana; ekmek tandırından suyun fışkırmasıdır. Bu Nuh için bir işaretti. Bu görüş, İbn Abbas'a nispet edilen merfu bir rivayete dayanmaktadır. En uygun mana ise, tufan suyunun yerden ilk kaynamasıdır. Bu ve benzeri haberlerde delil kabul edilecek sağlamlıkta merfu bir rivayet yoktur. İleride gelecek Aişe hadisi benim söylediğime

739 Mülk, 67/7.

delâlet etmektedir. En yakın görüş de budur. ***"Nuh'a: Her cinsten birer çift, hakkında daha önce hüküm verilmiş olanın dışında kalan aileni ve iman edenleri gemiye bindir, dedik."*** Hafs, *küllü* kelimesini tenvinli olarak *küllün* şeklinde okudu. Çoğunluk ise, kendinden sonrakine muzaf olarak okudu. Yani emrimizin vakti gelince Nuh'a dedik ki: Gemiye dişi ve erkek olarak her cinsten birer çift bindir ki, diğer canlılar boğulduktan sonra üreme olsun ve yeryüzünde nesilleri devam etsin. Ayrıca gemiye ehli beytinden de dişi ve erkek kimseler al. Genel manada ehli beyt denince, kişinin hanımları, çocukları ve onların eşleri anlaşılır. Görüldüğü gibi aralarında şayet kâfir varsa onlar istisnâ edilmiştir. Çünkü onlar; *"Zulmedenler hakkında bana bir şey söyleme. Çünkü onlar mutlaka boğulmuşlardır."*[740] ayetinde işaret edilenler arasındadır. Fakat istisnâ edilen, yakında hikâyesi gelecek olan oğlu olmuştur. İman edenleri de gemiye alması emredilmiştir. ***"Zaten onunla beraber pek az kimse iman etmişti."*** Bunların kaç kişi olduklarını bize ne Allah, ne de onun peygamberi açıklamıştır. İbn Cerir'in de dediği gibi, müfessirlerin bu hususta söylediklerinin bir dayanağı yoktur ve geçersizdir. Diğer taraftan Nuh'un, gemiye bindirdiği hayvanların cinsleri, onların nasıl toplanıp gemiye sokuldukları konusunda da bize bir açıklama yapılmamıştır. Bunlar Tevrat'ın Tekvin kitabında detaylı olarak anlatılmıştır. Müfessirlerin bu konuda gerçeklere aykırı gülünç İsrailiyyat aktarmaları vardır. Bunları nakil için ve okuyucuları bunlarla meşgul etmek için vakit harcamaya değmez.

"Nuh: Haydi gemiye binin! Onun yürümesi de, durması da Allah'ın adıyla olur." Gemiye ve hayvana bindi anlamında, *rakibe'd-dâbbete ve's-sefînete* denir. Ayrıca üzerinde oldu demek için, *rakibe ala'd-dâbbeti* ifadesi kullanılır. Her ne kadar geminin üstüne otursa da, içinde olduğu için gemiye bindi anlamında, *rakibe fi's-sefîneti* denir. Kur'ân'da böyle kullanılmıştır. Bazı kıraat imamları *mecrâhâ* kelimesini imaleli olarak *mecrêhê* şeklinde okudukları gibi, imalesiz olarak da okumuşlardır. Bu kelime *cerâ* fiilinin mimli mastarıdır. *"Ve hiye tecrî bihim"* ayetine uygun olarak *cerati's-sefînetü tecrî* şeklinde kullanılır. Diğerleri ise Allah'ın hareket ettirmesini kastederek ifâl babından *mücrâhâ* şeklinde mimli mastar olarak okudular. *Mürsâhâ* kelimesini ise hepsi birlikte Allah durduracak anlamında ifâl babından mimli mastar olarak bu şekilde okumuşlardır. *Resvü's-sefîneti;* geminin durması, demektir. *Mücrâ* ve

740 Hûd, 11/37.

mürsâ kelimeleri ism-i zaman ve ism-i mekân olarak da kullanılır. Bu sözü, gemiye binmelerini emrederken önceki ayetteki ilahi emre uyarak Nuh'un söylemiş olması muhtemeldir. Bu, Allah'ın gemiyi ve kendilerini koruyacağına dair bir müjde mahiyetindedir. Buna göre mana: Geminin yürümesi ve durması Allah'ın izniyledir. Güç ve kuvvetiyle, yardım ve korumasıyla bu işi Allah üstlenmiştir. Kendisi gibi, onların da söylemelerini emretmesi neticesinde bu sözü söylemeleri de muhtemeldir. Buna göre takdir şöyledir: Bismillah diyerek gemiye binin. Yani gemi yürüdüğünde Onun kudreti ve emriyle yürüdüğünü, durduğunda da Onun kudretiyle durduğunu, bunların bizim güç ve kuvvetimizle olmadığını bilerek binin. ***"Şüphesiz ki benim Rabbim çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."*** Yani O, günahları ve kusurları sebebiyle hepsini helak etmeyerek kullarına karşı merhameti geniş olandır. Sadece kâfir ve zalimleri helak etmektedir. İradesinin tecellisi olan bu tufandan diğer hayvanları ve insanları kurtarmak için bu gemiyi tahsis ederek onlara karşı çok merhametli davranmıştır. Ebû Ya'lâ, Tabarani, İbn Sünnî ve diğerleri, Hz. Ali'nin oğlu Hasan'dan şöyle rivayet etmişlerdir: Allah Rasulü şöyle buyurmuştur: *"Gemiye bindiklerinde: Bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ/gidişi ve varışı Allah'ın adıyla olsun" ayetini ve Zümer Sûresi 67. ayetini okumaları ümmetim için boğulmaya karşı bir sigortadır."*

وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَب مَّعَنَا وَلَا تَكُن مَّعَ الْكَافِرِينَ ﴿42﴾ قَالَ سَآوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَن رَّحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ﴿43﴾ وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿44﴾

42- **Gemi dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu. Nuh, gemiden uzakta bulunan oğluna: "Yavrucuğum! Sen de bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma!" diye seslendi.**

43- Oğlu: "Ben bir dağa sığınacağım. O beni sudan korur" dedi. Nuh: "Bugün Allah'ın esirgedikleri hariç, Allah'ın azabından kurtulacak kimse yoktur" dedi ve aralarına bir dalga girdi. Oğlu da boğulanlardan oldu.

44- Nihayet: Ey yeryüzü! Suyunu tut ve: Ey gök! Sen de suyunu tut, dendi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cudi'ye oturdu ve: Haksızlık yapan toplum rahmetten uzak olsun, dendi.

"Gemi dağlar gibi dalgalar arasında onları götürüyordu." Bu tablo, geminin onları taşırkenki halin tasviridir. Sanki olay okuyan ve dinleyenin gözü önünde cereyan etmektedir. Yani gemi, yükseklik ve genişlikte dağlara benzeyen muazzam dalgalar arasında yürüyor. *Mevc,* rüzgârın etkisiyle deniz üzerindeki çalkantıdan meydana gelen yüksek su kütlesidir. Tekili *mevce,* çoğulu *emvâc*'dır. *Mevc*'in aslı sarsıntı, demektir. *"Biz o gün insanları birbirine girip dalgalanır halde bırakırız."*[741] Şiddetli fırtınanın esmesiyle okyanuslarda meydana gelen müthiş dalgaları bilenler bu tasvirde mübalağa görmezler. Birisi bana Hint okyanusunda sefer ederken mevsim adını verdikleri şiddetli fırtına esnasındaki hali şöyle tanıtmıştı: gemiyi, sanki bizi derin bir vadi gibi dipsiz bir çukura atar şekilde görüyor, denizi de iki taraftan sanki birbiri üstüne kapanacak iki büyük dağ gibi hissediyorduk. Birdenbire en yüksek bir dalgaya tutuldu. Sanki bir dağın tepesinden aşağıya yuvarlanıyordu. Gemiciler kendilerini iplerle geminin arkasına ve yanlarına bağlıyorlardı ki, dalgalardan gelen su onları fırlatmasın denizin tasviriyle ilgili olarak Yûnus Sûresi 22. ayetin tefsirine bak!

"Nuh, gemiden uzakta bulunan oğluna: "Yavrucuğum! Sen de bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma!" diye seslendi." Nuh (a) oğluna, gemiye binerken ve henüz hareket etmezden önce seslendi. Oğla dair daha önce bir bilgi geçmedi. Onunla ilgili haberin devamı kıssanın sonunda gelecektir. Oğlu bu sırada ne gemiye binen ailesinin, ne de kâfirlerin yanındaydı. O tek başına uzakta duruyordu. Nuh ona, helak edilecek kâfirlerin yanında değil de, kendisinin ve kurtulan aile fertlerinin yanında olmasını söylüyordu. ***"Oğlu: "Ben bir dağa sığınacağım. O beni sudan korur" dedi."*** Yani ben yüksek bir dağa sığınır, o, suların bana ulaşıp da beni boğmasına engel olur. ***"Nuh: "Bugün Allah'ın esirgedikleri hariç, Allah'ın azabından kurtulacak***

741 Kehf, 18/99.

kimse yoktur" dedi." Yani bu zor günde, Allah'ın kararlaştırdığı cezadan insanı kurtaracak hiçbir şey yoktur. Zira mesele su meselesi değildir. Âdet olduğu üzere çok yağmurla su yükselir. Tedbirli kimse de sebeplere sarılarak suyun zararından kendini korur. Fakat bu kötü kullara karşı genel bir intikam alma olayıdır. Bu kullar Allah'a eş koştular, yeryüzünde azgınlık ve haksızlık ettiler. Fakat merhamet ettiği kimseleri Allah korur. Bu rahmet de bu gemiye bindirilmeleri emredilen kimselere tahsis edilmiştir. ***"Ve aralarına bir dalga girdi. Oğlu da boğulanlardan oldu."*** Bu konuşma esnasında sular yükseldi, baba ile oğlun arasını ayırdı. Oğul boğulanlardan oldu.

İbn Cerir, İbn Ebi Hatim, Ebu'ş-Şeyh ve Hâkim, Hz. Âişe'den şunu naklettiler: Rasulullah (s) şöyle buyurdu: Nuh, kavmi arasında dokuz yüz elli sene kaldı. Onları imana davet ediyordu. Ömrünün sonuna doğru bir ağaç dikti. Ağaç büyüyüp etrafa dal budak saldı. Sonra bu ağacı kesti ve onunla gemi yapmaya başladı. İnsanlar gelip, ne yaptığını soruyor, o da gemi yaptığını söylüyordu. Kendisiyle eğleniyorlardı. Diyorlardı ki: Sen karada gemi yapıyorsun. Peki bu gemi nasıl yüzecek? Nuh da: Yakında göreceksiniz, diyordu. Gemiyi yapınca tandır taştı. Sokaklar su doldu. Çocuğun annesi, çok sevdiği çocuğun hayatından endişe etti. Onu dağa çıkarmaya karar verdi. Dağın üçte birine tırmanınca su oraya da vardı. Kadın dağın tepesine kadar tırmandı. Su çocuğun boynuna ulaşınca kadın onu önüne doğru kaldırdı. Neticede su kadını alıp götürdü. Şayet Allah bir kimseye merhamet edecek olsaydı, bu çocuğun annesine merhamet ederdi.

Bu hadisi, belirttiğimiz şahısların hepsi de Musa b. Yakub tarikiyle rivayet etmişlerdir. Hakim, *Müstedrek*'inde dedi ki: Bu hadisin isnadı sahihtir. Fakat Buharî ve Müslim'in rivayetleri arasında yoktur. Peşinden Zehebi de şöyle dedi: Hadisin isnadı karanlıktır. Musa, bahsedilen kişi değildir. *Mizan* adlı eserde zikredildiğine göre -Hâfız İbn Hacer de, Tehzib adlı eserinde aynı şeyi söyledi- hadisçiler bu Musa (a) hakkında ihtilaf ettiler. İbn Main onu sağlam kabul etmiş, Nesâî ise sağlam görmemiştir. Ebu Davud onun sağlam olduğunu söylemiştir. İbn Medenî ise bu zatı zayıf ve hadisi reddedilecek birisi saymıştır.

Allah bu tufan olayını Kamer Sûresi'nde şöyle tamamlamıştır: *"Onlardan önce Nuh'un kavmi de yalanladı. Kulumuz Nuh'u yalancı saydılar ve: O, bir delidir, dediler. Davasından vazgeçmeye zorlandı. Bunun üzerine Nuh: Ben mağlup düştüm, bana yardım et, diye Rabbine yalvardı. Biz de şiddetle boşalan bir yağ-*

murla göğün kapılarını açtık. Yerden de kaynaklar fışkırttık. Böylece iki su, takdir edilmiş bir iş üzerinde birleşti. Nuh'u da tahtalardan yapılmış, çivilerle çakılmış gemiye bindirdik. İnkâr edilmiş olan Nuh'a bir mükafat olmak üzere gemi gözetimimiz altında akıp gidiyordu. Andolsun ki, onu bir ibret olarak bıraktık. İbret alan yok mudur? Benim azabım ve uyarılarım nasılmış!"[742] Bu ifadeler en etkili ve en beliğ tarzda ve veciz şekilde olayı anlatmaktadır.

Bu ne korkunç bir manzaradır! Ne dehşetli ve ne ürpertici bir tablodur! Yukarıdan nehir gibi dökülen bir su, kaynak kaynak fışkıran, su püskürten bir yeryüzü, fışkıran sularla dalgalı bir deniz haline gelen dünya, dağlarıyla birlikte su altında kaybolan bir yeryüzü, Güneş'i ve yıldızlarıyla yukarıda kaybolan bir gökyüzü... Suyun üzerinde ise yaratılışın başlangıcında Allah'ın su üzerindeki Arşı gibi duran bu gemi! Sanki Allah'ın yeryüzü saltanatı orada yoğunlaşmış! Bu tabloya Kur'ân'ın sana tasvir ettiği şekilde hayal et. Bu müthiş halin sonucunu düşün. Kur'ân'ın en veciz, en beliğ ve en etkili açıklamalarına kulak ver. O zamana kadar bu âlemde en büyük olarak görmekte olduğun şeyleri bir hiç olarak görürsün.

"Nihayet: Ey yeryüzü! Suyunu tut ve: Ey gök! Sen de suyunu tut, dendi." Yani gaybı bilen Yüce makamdan yere ve göğe hitap eden bir nida geldi. Bu akıllı ve akılsız herkesin secdeye kapanacağı bir emirdi. Bu nida şuydu: Ey yeryüzü! Üzerindeki bütün suyu yut. Yahut da göğün suyu deniz oldu, denirse, o takdirde içinden fışkıran suyu yut demek olur. Ayetteki *bel'* kelimesi; yiyeceği ve içeceği birden bire yutmak, demektir. Allah göğe de: Ey gök! Sen de emre uyarak hemen suyunu kes, dedi. Böyle söylenir söylenmez iş tamam oldu. ***"Ve su çekildi."*** Yani yerin birden bire yutmasıyla su dibe gitti. ***"İş bitirildi."*** Yani zalimlerin helak olması ve mü'minlerin kurtulmasıyla iş tamamlandı. ***"Gemi de Cudi'ye oturdu."*** Yani gemi Cudi dağı olarak bilinen dağda durup karar kıldı. ***"Ve: Haksızlık yapan toplum rahmetten uzak olsun, dendi."*** Yani onlar helak olsunlar, zulümde kökleşmeleri, devam etmeleri, tövbe ve Allah'a dönme kabiliyetlerini yitirmeleri sebebiyle ilahi rahmetten uzak olsunlar, dendi. Bu türlü ifadeler, peygamberlerin bunlara benzer kavimleri için de kullanılmıştır. *"Hud'un kavmi Âd helak olsun" "Semud rahmetten uzak olsun"* gibi. Görüldüğü gibi bu dağı su bürümüş fakat tepesini pek

---

742 Kamer, 54/9-17.

az aşmıştı. Gemi oraya varınca su onun üzerinde sığ vaziyetteydi. Çekilip azalmaya başlamıştı ki, gemi orada oturdu.

Belâgat sanatının âlimleri, bu ayetin yüce Kur'ân'daki en beliğ ayet olduğunu söylediler. Zira ayet: Meânî, beyan ve bedi' gibi üç sanatın felsefesine uygun şekilde belagatın bütün lafzi ve manevi yön ve derinliklerini kuşatmıştır. Hal ve makamın gereği olarak ayetler arasındaki bu üstünlük, her ayetin kendi yeri ve konusunda icaz derecesine ulaşmasına aykırı değildir. Bu durum, Ebu Temmam ve Mütenebbi gibi en meşhur ediplerin sözlerinde görülen farklılıklar kabilinden değildir. Aynı şekilde diğer cahiliye şairlerinin ve onlardan sonra gelen en yüksek, en aşağı ve orta tabaka şairlerinin sözlerindeki farklılık gibi de değildir. Zira Kur'ân ayetlerinin hepsi de en üst belagat derecesindedir ve insanlar için bir mucizedir. Her ne kadar bu kıssalardaki tekrarlarda olduğu gibi, bazı ayetlerin diğerlerine göre ifade üstünlüğü varsa da bu böyledir. Bu konuyu bu Sûre'de *"on sûreyle meydan okuma"* bahsinde geniş olarak ele almıştık.

Bunun örneğini, bütün kıssaların anlatımında esas olan ibret alma babında getirilen bu ayetin belagatında görebilirsin. Buradaki incelikler diğerlerinde zikrettikleri sanat inceliklerinden fazladır. Bunun izahı şudur: Allah pek çok ayette zalimleri uyarmış ve onları helakle tehdit etmiştir -Bu zalimlerden bir kısmı peygamberleri yalan saymışlardır.- Bu ayetlerin hepsi de belagat itibarıyla mucizedir. Fakat sen bu ayette, zulmü kınama ve zalimi tehdit hususunda başka ayetlerde görmediğin bir etki görmektesin. Çünkü tufan hadisesi yeryüzünde zalimlere karşı Allah'ın öfkesini en canlı gösteren bir olaydır. Kıssanın başında anlaşıldı ki, bu olay zalimler için bir cezadır. Ne var ki tufan hadisesinden sonra bu cezanın bu ayette tekrarı tabloyu bütün dehşetiyle ortaya koymaktadır. Ayrıca başıyla sonunu buluşturarak kalplere Aziz, Hakîm ve Cebbar olan Allah'ın azametini hissettirmektedir. Kıssanın sonunda da çeşitli manalara gelen ve en kötüsü de Allah'ın rahmetinden kovma demek olan *bu'd* ifadesiyle zalimlere beddua edilmiştir. Bu ifade, Nuh kavminin zalimlerini diğer peygamberlerin kavimlerinde görmediğin bir lanet, pislik ve zillet timsali olarak önüne sermektedir. Bu ifadeyi; kalplerde ürperti uyandıran, belagat ve üsluptaki parlak ibarelerde görmektesin. Nitekim bunlar şu ayetlerde de kendisini göstermektedir: *"Âd kavmi de peygamberlerini yalancı saydılar. Fakat benim azabım ve tehdidim nasılmış*

gördüler. Gerçekten biz onların üstüne kendileri için uğursuzluğu devam eden bir günde, dondurucu bir rüzgâr gönderdik. O rüzgâr insanları sanki kökünden sökülmüş bir hurma kütüğü gibi koparıp atıyordu. Benim azabım ve tehdidim nasıl oldu (gördüler)."[743] Bu ayetler, Kamer Sûresi'nde Nuh kıssasıyla ilgili olarak biraz önce zikrettiğimiz ayetler arasında geçmektedir. Şu ayetler de bu kabildendir: *"Semud ve Âd kavimleri kâriayı (kıyamet) yalan saymışlardı. Bu yüzden Semud kavmi korkunç bir gürültü ile helak edildiler. Âd kavmine gelince, onlar da şiddetli ve dondurucu bir kasırga ile helak edildiler. Allah o kasırgayı onların üzerine ard arda yedi gece sekiz gündüz musallat etti. Yanlarında olsaydın bu süre içinde o kavmin sanki kökünden koparılmış içi boş hurma kütükleri yere serildiklerini görürdün. Şimdi sen onlardan geriye kalan bir şey görüyor musun?"*[744] Bu ve diğer sûrelerde Lut kavminin azabının tasviri sana ibret olarak yeter. Teknik, ruhi ve manevi yönden iki belagat arasındaki farkı, misal getirme tarzını has Araplar ve edip âlimlerce fark edilen güzellik ve azametleri içinde sana tasvir edeceğim. Bu kıssadan birinciye yapılan ilavelerle bunu yapacağım.

Geçmiş günahlar ve zalimlerin cezası hakkındaki bu mübalağaların hikmetine gelince, bu sadece şimdiki zamandaki benzer zalimleri uyarmaktır. Her kavmin cezası Kamer Sûresi'nde tekrar edilmiştir. Bununla birlikte *"Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt almaları için kolaylaştırdık. Fakat nerede öğüt alan?"* ayeti de tekrarlandı. Zalimlerin her zaman gaflet içinde olduklarını görürsün. Müfessirlerin de Kur'ân'ın i'râbı, lafız ve ibaresindeki belagatı üzerinde çok durduklarını fakat ibret ve dersi üzerinde durmadıklarını görürsün. Şairlerin filozofu Ebu'l-Âlâ el-Maarrî, çağdaşları hakkında şöyle demişti:

والأرض للطوفان مشتاقة   لعلها من درن تغسل

"Yeryüzü tufana hasret kaldı.
Belki tufanla kirlerden arınır."

Biz de diyoruz ki: Allah Ebu'l-Âlâ'ya rahmet eylesin. Ya bizim zamanımızı görseydi ne derdi? Mü'minlerin anası Hz. Âişe de lebid'in sözünü terennüm ederek şöyle demişti:

ذهب الذين يعاش في أكنافهم   وبقيت في خلف كجلد الأجرب

"Kabirlerinde yaşayanlar gitti.

---

743 Kamer, 54/18-21.
744 Hâkka, 69/4-8.

Geride uyuz derisi gibi olanlar kaldı."

Hz Âişe dedi ki: Allah Lebid'e rahmet eylesin. Ya bizim bu zamanımızı görseydi ne derdi? Biz bu sözü, Şeyhimiz Ebu'l-Muhâsin Muhammet Kavukçu tarikiyle Hz. Âişe'ye uzanan bir silsile ile rivayet ettik. Biz Allah'ın günümüz zalim ve günahkârları için hazırladığı azap hakkında da bu kıssanın eklerinden serdedeceğimiz misallerle müstakil bir bölüm açacağız.

وَنَادَىٰ نُوحٌ رَّبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ ﴿45﴾ قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَن تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿46﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُن مِّنَ الْخَاسِرِينَ ﴿47﴾

45- **Nuh Rabbine nida edip: Ey Rabbim! Şüphesiz ki oğlum, benim ailemdendi. Doğrusu senin vaadin de haktır ve Sen hâkimlerin hâkimisin, dedi.**

46- **Allah: Ey Nuh! O senin ailenden değildir. Çünkü o iyi olmayan bir amelin sahibidir. O halde bilmediğin bir şeyi Benden isteme. Şüphesiz ki Ben, cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum, dedi.**

47- **Nuh: Ey Rabbim! Bilmediğim bir şeyi Senden istemekten Sana sığınırım. Eğer Sen beni bağışlamaz, bana merhamet etmezsen, zarara uğrayanlardan olurum, dedi.**

Mü'minlerin Ailesi Mü'minlerdir

Bu üç ayet, Nuh (a) kıssasının esasından ve olayın ana konusundan olmayıp detayına dairdir. Fakat bir açıdan değil iki açıdan iman esaslarına dâhildir. Birisi: Allah'ın hükmünü, adâletini, bir veli veya peygambere iltimas geçmeksizin mahlûkat üzerindeki kanununu belirtmesi açısından ilahiyatla ilgilidir. İkincisi ise: Peygamberlerin içtihadı, bu konuda hata etmelerinin

caiz olması ve bunun makamlarına ve Rablerini tanımalarına münasip tarzda onlar için günah sayılması cihetidir. Bu ikinci nokta, Nuh peygamberin, gemiye binmekten imtina eden oğlu hakkında aklına gelen bir düşünceydi. 43. ayette de geçtiği gibi oğlu boğulanlardan olmuştu. zâhiri tertibe göre bu ayetin 44. ayetin yerinde olması gerekirdi. Yüksek belâgatın ve ideal hikmetin gereği olarak aralarındaki bu takdim tehirin sebebi şudur:

Kıssanın aslını tamamlar mahiyette olan ve ondaki ibret yönünü kalplere en güçlü şekilde etki edecek tarzda en parlak tabirle ifade eden ayet öne alındı ki, onun öncesiyle olan bağlantısı; gözleri kamaştıran şimşeği ve dokunduğu şahıs ve eşyayı mahveden yıldırımı doğuran elektriğin pozitif ve negatif kutuplarının bağlantısı gibi olmuştur. 43. ayet okuyucu ve dinleyicisine en korkunç ve dehşetli bir tablo ile tufan felaketini tasvir etmektedir. Bu felaketi ve sonucunun nereye varacağını tasavvurda hayaller ve akıllar hayrete düşüyor. Bunu 44. ayet takip ediyor ve bu büyük felaketi, ilahi tekvin kelimelerinden veciz iki cümleyle açıklayan bir fasıla oluyor. Bu iki cümleyle, salih mü'minlerin kurtuluşu ve zalim müşriklerin helakiyle işin tamamlandığı açıklanıyor. Şayet sonradan gelen bu 45, 46 ve 47. ayetlerle, 43 ve 44. ayetlerin arası açılsaydı, bu kıssanın tamamından kastedilen ders ve ibretlerle ilgili belagat ve etkilerinin onda dokuzu kaybolurdu. Bu kıssa, sıkıntıları kaldırmada ilahi iradenin sûretini gösteren bir elektrik çakması gibidir. Bunda bir ışık vardır ki, onunla geminin ve mü'minlerin kurtarılmasındaki ilahi nur ve bütün zalimleri mahveden yıldırım gözükmektedir.

"Nuh Rabbine nida edip: Ey Rabbim! Şüphesiz ki oğlum, benim ailemdendi." Yani gemiye çağırıp da gelmeyen oğluna yaptığı çağrının ardından Rabbine nida etti. Ey Rabbim! Cümlesi nidanın tefsiridir. Yani onun nidası: Ey Rabbim! Bu oğlum benim ailemdendi. Onları gemiye bindirmemi emrederken onların kurtulacağını bana vaat etmiştin, şeklindeydi. ***"Doğrusu senin vaadin de haktır."*** Sen vaadinden dönmezsin. Bu da böyle bir vaatti. ***"Ve Sen hâkimlerin hâkimisin, dedi."*** Kendilerinden hüküm tasavvur edilen bütün hâkimlerin en adili, hüküm itibarıyla onların en güzel ve en hayırlısısın. Nitekim şu ayetlerde de bu ifade edilmiştir: *"Tam inanan bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"*[745]; *"O, hâkimlerin en*

745 Mâide,5/50.

hayırlısıdır."[746] Zira Allah'ın hükmü sadece hak ve adalet üzere olur. Zira bu hüküm tam birikimi, adalet ve hikmetten kaynaklanmaktadır. Ona hata ve iltimas arız olmaz. Zulüm ve haksızlık ulaşmaz. Onun hükmü, meşru kıldığı hükümlerin ve amellere göre kullarına uyguladığı cezaların tamamı için geçerlidir. Nuh'un bu sözden kastı oğlunu kurtarmaktı. O oğul, davet edildiğinde gemiye binmekten çekinmiş, dağa çıkarak boğulmaktan kurtulacağını öne sürmüş ve *"Bugün Allah'ın esirgedikleri hariç, Allah'ın azabından kurtulacak kimse yoktur"* sözünü dikkate almamıştı. Makul olan bu duanın, oğluyla olan bu konuşmanın akabinde ve aralarına dalga girmeden önce olmasıdır.

"Allah: Ey Nuh! O senin ailenden değildir." Yani o, kurtulmaları için gemiye bindirmeni emrettiklerimden değildi. Bu reddi ve gerekçesini şu ayetle açıkladı: ***"Çünkü o iyi olmayan bir amelin sahibidir."*** Çoğunluk, ayetteki *amel* kelimesini teşbihte mübalağa olarak *amelün* şeklinde okumuşlardır. Bu, Zeyd adildir yerine, Zeyd adalettir, demek gibidir. Sanki Nuh'un oğlu fesadı, iyilikten kaçması, uygun olmayan amelleri yapması sebebiyle bir nevi kötü amelin kendisi gibi sayılmıştır. Zaten ayetin lâfzî manası; "O, iyi olmayan bir ameldir" şeklindedir. Nitekim Şaire Hansâ da devesini şöyle tasvir etmişti:

ترتع ما رتعت حتى إذا اذكرت فإنما هي إقبال وإدبار

"Yavrusunu hatırlayıncaya dek otladığı kadar otluyor.
Fakat o sadece gelip gidiyor."

İkbâl ve idbâr ifadeleri mastardır, mübalağa için kullanılmıştır. Kisâî ve Yakub ise mazi fiil sığasıyla *amile* şeklinde okumuşlardır. Buna göre takdir şöyledir: Uygun olmayan bir iş yapmıştır. Fakat birinci vecih daha beliğdir. Maksat, onun kâfir olduğu ve kâfirlerin amelini işlediğini belirtmektir. Kâfirlik; yakınlardan kâfir olanlarla mü'min olanların bağını koparır. Birbirlerinden uzak olmalarını gerektirir. Nitekim şöyle buyruldu: *"Gerçekten sizin için onunla beraber olanlarda güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: Biz, sizden ve Allah'tan gayri taptıklarınızdan uzağız."*[747] Nitekim imanda yakınlar şöyle dursun uzak olan mü'minler arasında bile dostluğu gerektirir. *"Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerininvelileridir."*[748]

---

746 A'râf, 7/87; Yûnus, 10/109; Ra'd, 13/87.

747 Mümtehıne, 60/4.

748 Tevbe, 9/71.

Ayetin manasının şöyle olduğu da söylendi: Ey Nuh! Onun için Bana yalvarman ve kurtarılmasını istemen uygun olmayan bir ameldir. Ben bundan razı olmam. İbn Cerir bunu İbn Abbas'tan rivayet etti. Ben bu rivayeti sahih görmüyorum. Bu çocuğun veled-i zina olduğu veya karısının başka kocadan oğlu olduğu da söylendi. Bunun bâtıl olduğu âşikardır. Çünkü Allah *"oğlu"* diye isimlendirdi.

Denirse ki: Bu talep Nuh (a)'dan nasıl sadır olur? Halbuki Allah, ailesinden, kurtulmasını vaat ettiği kimselerden şöyle bir istisnâda bulunmuştu: *"Hakkında daha önce hüküm verilmiş olanın dışındaki ailen..."* Hüküm verilmiş olanların kâfirler olduğunu bilmemesi Nuh için düşünülemez. Zira Allah bu hükmü Nuh'un şu duasından sonra vermiştir: *"Ey Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma."*[749] Karısı ve oğlu kâfirlerdendi. Onların durumlarının Nuh'tan gizli kalması düşünülemez. Fakat hanımı bu kıssada zikredilmedi. Fakat Tahrîm Sûresi'nde Lut'un (a) karısıyla birlikte kocalarına hıyanet ettikleri ve cehenneme girdikleri şeklinde zikredilir. Hz. Lut'un karısı ise, Lut kıssasında kurtulan mü'minlerden istisnâ edildi.

Biz de deriz ki: Belki de Nuh (a) bu sözü, oğlunun kâfirlerden ayrı olduğu sırada söylemiştir. Sandı ki oğlu küfrün felaketini anlayıp ondan nefret etti ve imana meyletti. Belki de oğlunun şu ayetin içeriğine dâhil olmadığını düşündü: *"Nuh'a şöyle vahyedildi: Kavminden iman edenlerden başkası iman etmeyecek."*[750] Çünkü Allah kurtulacakları iki kısma ayırmıştı. İstisnalar hariç ailesi ve kavminden iman edenler. Ailesinden kâfir olanların mü'min olacağını sanması mümkündür. Çünkü onlar da kavmin bir parçası fakat onların bir bölümü değildir. Babalık şefkati de bu anlayışa uygundur, bunu desteklemektedir. Bu sırf zanni bir içtihat olsaydı ülü'l-azm sahibi bir peygambere, Rabbine bu şekilde hitap etmesi münasip olmazdı. Rabbi de onu şu şekilde azarlayıp, tedip etti: ***"Bilmediğin bir şeyi Benden isteme."*** Yani, kesin olarak doğru ve yerinde olduğunu bilmediğin herhangi bir şey hakkında Benden bir talepte bulunma. Nuh (a)'ın duasının suâl (istek) olarak isimlendirilmesi şundandır: Çünkü suâl; ailesinin kurtulacağı vaadini hatırlamayı ve buna binaen oğlunun kurtulması talebini de içermektedir. İbn Kesir *tes'elnî* kelimesini, *tes'elenne,* İbn Âmir ise *tes'elenni* şeklinde okudu. Nafi' de *tes'elennî* tarzında okudu. Bu

---

749 Nuh, 71/26.
750 Hûd, 11/36.

yasak da göstermektedir ki, duanın şeriata ve tabiî kanunlara uygun olması gerekir. Haram olan şeylerin istenmesi ve dua edenin hatırı için Allah'ın kesin kanunlarına aykırı olarak ve onları değiştirmeye yönelik talepler caiz değildir. Fakat sebeplerin hizmete sunulmasını, kaderlerin güçlere yardımcı olmasını ve bilinmeyen sistem ve kanunların bilinmesini istemek caizdir. Daha önce de açıkladığımız gibi bu, talebe yönelik amellerle birlikte olacaktır. ***"Şüphesiz ki Ben, cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum, dedi."*** Seni cahiller zümresinden olmaktan sakındırırım. Zira onlar, kendileri, sevdikleri ve aileleri hesabına arzu ettikleri gerçekleşsin diye Allah'ın, mahlukatı üzerindeki sistemini, hikmetini ve takdirini değiştirmesini istiyorlar. Bunların en cahil ve en sapıkları ise; kendilerine göre bazı salih kullardan, Allah'ın ülü'l-azm sahibi bir peygambere bile kendisinden istemesini yasakladığı şeyleri istemektedirler. Sanki bu salihler onlara, benzerini peygamberlere bile Allah'ın vermediği şeyleri verecekler veya vermesi için aracı olacaklar. Üstelik Allah'ın istemeyi bile peygamberler hesabına günah saydığı, bundan dolayı kendilerine tövbe emrettiği, benzerine bir daha tevessül etmemelerini istediği şeyleri salihlerden istemeye kalkıyorlar. Nitekim bu ayette geçen *va'z* kelimesi de, şu ayetin desteğiyle buna delâlet etmektedir: *"Eğer gerçekten iman etmiş kimseler iseniz, Allah size böyle bir günaha bir daha asla dönmemenizi öğütlüyor."*[751] *Va'z* kelimesinin anlamı Yûnus Sûresi 57. ayetin tefsirinde geçmişti.

"Nuh: Ey Rabbim! Bilmediğim bir şeyi Senden istemekten Sana sığınırım." Yani bundan sonra caiz ve münasip olduğunu kesin olarak bilmediğim bir şeyi Senden istemekten Sana sığınırım. ***"Eğer Sen beni bağışlamaz, bana merhamet etmezsen, zarara uğrayanlardan olurum, dedi."*** Yani, babalık şefkatim ve Rabbani rahmetine olan tamahımın sevk ettiği bu isteme günahımdan dolayı beni bağışlamaz ve sadık tövbemi kabul ederek ve her şeyi kuşatan rahmetini göstererek bana merhamet etmezsen, bütün çocuklarımın kurtulmasıyla ve Sana itaat ederek saadete ermeleriyle elde etmeye çalıştığım kazançta zarar edenlerden olurum. Sen onları benden daha iyi bilirsin. Bu üç ayetten çıkan çeşitli dersler vardır.

Nuh Peygamberin Hatasındaki İbretlik Dersler

1. Hz. Nuh Peygamber'in, oğlu için istediği şey aslında Allah'a isyan, O'nun emir ve yasaklarına karşı gelmek değildir. Ancak iyi niyetle yapılan bir

751 Nûr, 24/17.

içtihat hatasıdır. Allah'ın onu günah sayması, kendisine verdiği makama layık doğru bir ilim ifade etmemesinden dolayıdır. Çocuklara karşı insan fıtratına konan merhamet ve şefkat duygusu onu zanna tabi olmaya sevk etti. Bu türlü içtihatlardan peygamberler bile masum olmazlar. Rablerinin zaman zaman kendilerini terbiye etmesine, kemale eriştirmesine ihtiyaç duydukları için bazen böyle hatalara düşerler. Böylelikle irfan basamaklarına tırmanırlar.

2. İman ve salahın ırsiyet ve neseple alakası yoktur. Bunlar fertlerin kabiliyetlerine, kendilerini kuşatan sebeplere, sahip oldukları düşünce ve amellere bağlıdır. Şayet ırsiyete bağlı olsaydı, Hz. Âdem'in bütün çocukları babaları gibi olurdu. Onlar da unutkanlık ve gevşeklik yüzünden hata işlerler, peşinden tövbe ederler, sonra da Rableri onları seçerdi. Ayrıca gemide Hz. Nuh'la birlikte kurtulan Nuh'un mü'min çocuklarının sülalesinin hepsi de salih mü'minler olurdu. Meşhur görüşe göre insan soyu onlarla sınırlıdır. Halbuki gelecek ayet de göstermektedir ki, onlar arasında salihler de vardır, bedbahtlar da... Üstelik burada anılanlardan hiçbiri kâfir de olmazdı, boğulmazdı da.

3. Allah insanları dünyada ve ahirette neseplerine göre değil, iman ve amellerine göre değerlendirir. Peygamberlerden bile olsa hiç kimseye babaları ve salih ecdadı hatırına muamele etmez. Bu ecdattan, Allah'ın yaratıklar için koyduğu nizama, hikmet ve şeriata aykırı bir şey isteyenler günahkâr olurlar, tövbe edinceye dek azarlanmaya maruz kalırlar.

4. Rablerinin Kitab'larını bilmeyen, Allah'ın ulûhiyet ve Rubûbiyet şanına layık davranmaktan habersiz olan, peygamberlerinin sünnetinden gafil davranan ve sadece şerefli geçmişleriyle çalım satan böyleleri, kendilerinin ulemâyı âmilînden, sulahâyı sâlihînden, ağniyâyı şâkirînden ve fukarâyı sâbirînden daha faziletli olduklarını sanıyorlar. Allah'ın bu sınıflara giydirdiği takva elbisesinden çıplak bile olsalar, sırf nesepleri sebebiyle dünya ve ahiret saadetine ereceklerini iddia ettikleri gibi, bunları tazim eden, malını onlara akıtan ve onlar hatırına Allah'ın kendisine ayrıcalık tanıdığına inanan kimsenin de bu saadete nail olacağını söylüyorlar. Önünden ve ardından hiçbir bâtılın erişmediği Kur'ân, bu cahillerin aleyhinde delil olduğu gibi, kavmini ve ailesini uyarma hususunda peygamberin sünneti ve uygulaması da buna delildir. Kadınlar âleminin

hanımefendisi olan kızı Fâtıma'ya söylediği şu söz bunu göstermektedir: *"Muhammed'in kızı ey Fatıma! Benden dilediğin malımı iste. Fakat ben Allah'ın azabına karşı sana fayda sağlayamam."*[752]

Bu zavallı cahiller, kendilerini Allah'ın Kitabı'na ve son peygamber Hz. Muhammed'in sünnetine çağıranları en büyük düşmanları sayarlarken, hurafeci, bidatçi ve gözbağcılarını ise en samimi dostları addediyorlar.

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِّنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِّمَّن مَّعَكَ وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُم مِّنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿48﴾ تِلْكَ مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنتَ تَعْلَمُهَا أَنتَ وَلَا قَوْمُكَ مِن قَبْلِ هَـٰذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ ﴿49﴾

48- **Denildi ki: Ey Nuh! Bizden sana ve seninler beraber olanlardan türeyecek ümmetlere verilen emniyet ve bereketle in. Onlardan türeyecek öyle ümmetler de var ki, biz onları rızıklardan faydalandıracağız. Sonra onlara tarafımızdan acı veren bir azap dokunacaktır.**

49- **Ey Muhammed! İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce o haberleri ne sen biliyordun, ne de kavmin. O halde sabret, şüphesiz ki hayırlı sonuç, kötülükten sakınanlarındır.**

Bu iki ayetten birincisi, Nuh kıssasının sonudur. Onu takip eden ayet ise, bu kıssayla Muhammed'in (s) peygamberliğine delil olarak getirilmiştir. Her iki ayet de öncesine atfedilmeksizin müstakil olarak gelmiştir. Şayet birinci ayetle *"Ey yeryüzü suyunu tut"* ayeti arasında, açıkladığımız hikmetten dolayı bir fasıl olmasaydı, ona atfedilmesi uygun olurdu. Bu atıf, *kîle*'nin tekrarıyla veya onsuz yapılır. Takdir şöyledir: Ey Nuh! Bizden bir selamet üzere gemiden in. Fakat Nuh'un isteği ve oğlu meselesi araya girince, öncesiyle bağlantısı kesildi ve beyan cümlesi olarak müstakil gelmesi gerekti. Bu cümle, mukadder bir sorunun cevabıdır. Ayrıca meçhul olarak *kîle* fiiliyle başlaması gerekti. Çünkü böyle geleceği malumdur ve kesindir.

---

752 Buharî ve Müslim bunu uzun bir hadisten rivayet ettiler.

"Denildi ki: Ey Nuh! Bizden sana ve seninler beraber olanlardan türeyecek ümmetlere verilen emniyet ve bereketle in!" Her şeyin tasarrufu dinde olan, gizli ve âşikar her şeyi bilen Aziz ve Celil olan Allah, tufan olayı bitip gök suyunu tutunca, yer suyunu çekince, yer kürede yerleşme ve çalışma imkânı doğunca şöyle dedi: Ey Nuh! Gemiden veya geminin oturduğu Cudi Dağı'ndan bizim Rabbani azametimiz ve rahmetimizin eseri olan bir güvenlik ve esenlik içinde düzlüğe in, dedik. Selamdan maksat; zalim müşriklerin yeryüzünde çıkardıkları düşmanlık ve fitneden selamette olmaktır. Bu selam ve taşan bir rızık bolluğu ve bereketi senin ve şu anda gemide olanların, onlardan üreyip yeryüzüne dağılacak nesillerin üzerine olarak in. Gelecek nesiller birbirlerinden ayrı müstakil ümmetler olacaklar. Bu manevi selamdan ve maddi bereketten yararlanacaklar. Buradaki *ümmet* lâfzının, Nuh (a)'la birlikte gemide bulunan hayvanlara da şamil olması mümkündür. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Yerde yürüyen hayvanlar ve kanatlarıyla uçan kuşlar da ancak sizin gibi ümmetlerdir."*[753] ***"Onlardan türeyecek öyle ümmetler de var ki, biz onları rızıklardan faydalandıracağız."*** Onlardan sonra başka topluluklar da olacak, onları, verilecek Rahmani lütuflar ve Rabbani selametin dışında yeryüzünün rızık ve bereketleriyle faydalandıracağız. Bu, fıtratı düzgün olan mü'minler için gerçekleşecektir. Sonra bunları, kovulmuş şeytan kandıracak, Rablerine karşı şirki süsleyecek, aralarında zulüm ve tecavüzü allayıp pullayacaktır. ***"Sonra onlara tarafımızdan acı veren bir azap dokunacaktır."*** Bu azap dünyada ve ahirette olacaktır. Çünkü onlar kendilerinden önceki güvenlik ve selamı korumayacaklar bilakis peygamberlerle gönderdiğimiz dinin rehberliği hususunda ihtilaf ve tefrika için birbirlerine karşı mütecaviz olacaklardır. Nitekim önceki kavminle senin aranda da bu husumet vaki olmuştu.

Bu ayetin manasından ilk akla gelen budur. Kıssanın önceki ayetlerinin tefsirinde yaptığımız açıklama ise; nas şeklinde ve toplumlarla ilgili ilahi kanunlara uygun düşme gereği olarak fasih lafızların delâletiyle anlaşılan hususlara dayanmaktadır. Şayet aklın, şeriatın ve lafızların kabul etmeyeceği tarzda kıssayı kaplayan pek çok garip rivayetler olmasa bu ayetler, kendileriyle ilgili pek fazla görüşe ihtimal vermezler. Bu konulardaki ibret noktalarını açıklayacağız.

753 En'âm, 6/38.

"Ey Muhammed! İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayp haberlerindendir." Nuh kıssasına bu derece detaylı ve orijinal işaret etmek geçmiş gayp haberlerindendir. Ey peygamber! Daha önceki sûrelerde sana vahyettiğimizi bu Sûre'de detaylı ve tamamlayıcı şekilde vahyediyoruz. ***"Bundan önce o haberleri ne sen biliyordun, ne de kavmin."*** Yani bu kıssayı tamamlar mahiyetteki vahyi sen ve kavmin bilmiyordunuz. Görülen odur ki: Ne Hz. Peygamber, ne de kavmi bu haberleri bu genişlikte biliyorlardı. Belki de Rasulullah (s) özet olarak biliyordu. Bu durum, bazılarının bu haberleri Peygamberden, bazılarının da başkalarından bir parça öğrenmelerine engel değildir. Şayet kavmi olan Kureyş burada reddedildiği tarzda bilmiş olsalardı, peygamberi tekzip ederlerdi. Zira onların çoğu kâfirdi. Onların Hz. Peygambere karşı bu özel tekzibi mutlaka duyulurdu. Nitekim bütün kıssaları genel manada tekzip ettikleri haber verilmiştir. Zira bunları peygamber uydurdu, demişlerdi. Fakat bu, kendilerinden öncekilerin bilmedikleri bir hususta düzmece bir suçlamadır. Üstelik aleyhlerine getirilen delillerle bu konuda kendilerine meydan okunmuştur. Fakat kendilerince bilinen -ki bu, daha önce bu kıssayla ilgili bilgidir- hususta özel olarak Rasulullah'ı (s) yalanlamaları vaki olsaydı, şeklinde de olsa, bu onlar için bir delil olurdu. Fakat böyle özel bir tekzip de vaki olmamıştır. Böylece hem onlar, hem de onlardan sonrakiler aleyhine delil tamam olmuştur. ***"O halde sabret, şüphesiz ki hayırlı sonuç, kötülükten sakınanlarındır."*** Yani sen de Nuh'un kavmine karşı sabrettiği gibi sabret. Çünkü Allah'ın, peygamberleri ve kavimlerine dair kanunu; başarı ve kurtuluşun neticede muttakilerin olmasıdır. Sen ve sana tabi olanlar da muttakilersiniz. Dolayısıyla sizler de felaha erenlersiniz. Sana düşmanlıkta ısrar edenler ise, zarar eden ve helake uğrayanlardır. Sonucu bekle. Zaten onlar da beklemektedirler.

Nuh Kıssasının Tefsirine Ekler

Birinci Ek: 43. ayetteki fenni belagata dairdir

Kur'ân'ın belagatıyla birlikte icazı ve kelâmcılarla edebiyatçıların, Kur'ân'la meydan okuma konusundaki görüşlerine dair olan bahsimizde demiştik ki: Bu asırda bu türlü icazı anlayan insan pek azdır. Zira tabiî belagat zevkinden ve beyan sanatından mahrumdurlar. Hele ikisine birlikte sahip olmaktan temelli mahrumdurlar. Hâlbuki Kur'ân'ın bu türlü icazını kavrayabilmek için bunlara sahip olmak şarttır. Zira bunu anlayan, Kur'ân'ın ben-

zer bir sûresini bir kimsenin getirmesinin mümkün olmadığını idrak eden bir kimse, Kur'ân'ın mutlaka ilahi bir vahiy olması ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil sayılması cihetini fark edemeyebilir. Bundan ötürü Kur'ân'ın icazında ittifak fakat delâlet yönünde ihtilaf ediyorlar. Bunların misali süsleme ve nakış ustalarına benzer. Mesela bunlar Lahor ve Keşmirlı eski Hint sanatlarını görünce onları taklitten aciz olduklarını itiraf ederler. Mesela ressamlar Rafael'in çok hassas insan tablosunu gördüklerinde onunla boy ölçüşemeyeceklerini kabullenirler. Zira Rafael'in tablosu insan organlarının en ince görüntülerini şekillerini, psikolojik çizgilerini, reaksiyon belirtilerini, özellikle de korku, üzüntü ve öfke ilişkilerini, kabul, inkâr, şehvet, rahmet, gurur, şaşkınlık, tefekkür ve hayret ifadelerini sergiler. Fakat onlar bununla birlikte bu sanatın imkânsız olduğunu kabul etmezler. Bilakis büyük maddi destek ve önemli devlet ve halkların menfaati gibi güçlü amiller olursa bunların mümkün olacağını, hem de kısa zamanda olabileceğini söylerler.

Hz. Peygamber'in Kureyş edipleri ve diğerleriyle olan geçmişinden anlaşılır ki; kendilerini mutlak manada benzer bir sûresini, uydurma da olsa mükerrer on sûresini getirmeye davet ettikten sonra Kur'ân'a karşı meydan okumaları için önlerinde en büyük sebep ve çıkarlar zuhur etmiştir. Fakat onlar Kur'ân'ın bir benzerini veya on sûresini getiremeyeceklerine inanmışlardır. Bu konuda pek çok edip ve hatipleri olduğu halde bütün insanlar kendilerine, görmedikleri cihetten şiir ve fikir telkin ettiklerine inandıkları cinler, diğer taraftan gaybî özellikleriyle ve Allah katındaki konumlarıyla bu âlemde her istediklerini yerine getireceklerine inandıkları putlar... Evet, bütün bunlar kendilerini desteklese de, Kur'ân'a karşı aciz kalmışlar ve Rasulullah'a (s) karşı savaşma cihetine gitmişlerdir. Bu uğurda nice mal telef etmişler, arkalarında nice kadın ve çocuğu esir bırakmışlardır. Bunlardan da kötüsü zillet ve cezaya maruz kalmışlardır. Rivayet edildiğine göre ileri gelenleri Kur'ân'a karşı koymak için yardımlaşmaya yeltenmişler, bunun için hazırlık yapmışlar fakat *"Ey yeryüzü! Suyunu tut."* ayetini işittiklerinde moralleri bozulmuş, teslim bayrağını çekmişler, teşebbüslerinden vazgeçmişler. Nitekim yakında izah edilecektir.

Kureyş edipleri bu ayetin fesahatinde gizli manevi belagatı, lâfzındaki zahiri fesahati ve diğer incelikleri görmüşler, hem de kendilerinden sonraki-

lerin görmediği tarzda görmüşlerdir. Çünkü onlar sözdeki felsefi ölçülerden, sanat inceliklerinden ve tercih derecelerinden doğan şekli güzellikleri daha iyi bilirler. Onlar aynı zamanda bu güzelliklerin kalplerdeki etkilerini ve akıllardaki gücünü de daha iyi kavrıyorlardı. Buna misal, güzel kadınların bedeni güzelliklerindeki ölçüler ve tespit edilebildiği kadarıyla organlar arasındaki uyum ve orantılardır. Manevi güzelliğe gelince; bu da, ruhi hafiflik ve kalpler üzerindeki etkinin gücüdür. Bunun ağırlığını ve genişliğini ölçecek, tercih edilenle edilmeyeni belirleyecek ondalık bir tartı ve ölçü yoktur. Bu harika güzellik ancak psikolojik bir kabiliyetle ölçülür, maddi ölçülerle değil. Nitekim Şair Mütenebbi atı tasvir ederken şöyle demişti:

إذا لم تشاهد غير حسن شياتها وأعضائها فالحسن عنك مغيَّبُ

"Atın renginin ve organlarının güzelliğini görmemişsen,
Güzellik sana kapalı kalmış demektir."

Kur'ân Arap ümmetinde dini ve sosyal bir devrim ve birinci anlamda değil de, belagatını kavrama tarzında ikinci anlamda cihanşümul bir inkılap meydana getirdi. Bunları hepsi de kendi babında mükemmeldir. Nitekim bunu biraz evvel yerinde açıklamıştık. İkinci husus üzerinde araştırmanın fazla olması, müfessir ve düşünürü, özel olan birinci husustan uzaklaşıp, hidayet ve nefsin ıslâh ve arınması yönüne çekmek içindir. Bundan dolayı biz tefsirimizde müfessirlerin yaptığı gibi, birinci husus üzerinde kısaca duracağız ki, bizzat maksut olan hidayet göz ardı edilmesin. Biz, ayet veya ayetlerin manalarını açıkladıktan sonra lafzi güzellik üzerinde ancak söz arası tarzında duracağız. Bundan dolayı bu ayetin teknik belagatı konusunda açıklamayı arzu ettiğim hususları bu ekler içinde bir ek olarak ele aldım. Uzman âlimler bu konuda uzun uzadığa yazdılar. Öyle ki bazıları bu konuda müstakil eserler kaleme aldılar. *"Et-Tırâz fî ulûmi'l- i'câz"* kitabının müellifi bu konuda yirmi beş sayfalık bilgi verdi. Her ne kadar Şekkâki bu konuda kıdemliyse de, belki de bu konuda en güzel sözü söyleyen odur. Gerçi hepsi de bu konuda Şekkâki'ye muhtaçtırlar. Bazı müfessirler bu hususta kısa ve orta ölçüde sözler söylediler. Ben de burada Âlûsî'nin, *"Rûhu'l-Meânî"* adlı tefsirinde Şekkâki'den özet olarak ve âdeti olduğu üzere tasarruf yaparak zikrettiği hususları nakledeceğim. Âlûsî şöyle dedi: Bil ki, bu ayet-i kerime icaz derecelerinin zirvesine tırmanmıştır. Arapların hatiplerini zelil kılmış,

alınlarını yere sürtmüştür. Beyan ölçülerine dar gelecek şekilde güzellikleri cem etmiştir. Belagatta mızrağın ucu gibi sivrilmiştir.

Rivayet edildiğine göre Kureyş kâfirleri Kur'ân'la yarışmayı düşünmüşler ve zihinlerini keskinleştirmek için kırk gün buğday ezmesi, koyun eti ve sızma şarapla kendilerini besiye çekmişler. Düşündüklerini icraya kalkıştıklarında bu ayeti işitmişler ve birbirlerine: Bu söz, beşer sözüne benzemiyor, deyip vazgeçip dağılmışlar. Yine rivayet edildiğine göre İbn Mukaffâ -*Kâmus*'ta belirtildiğine göre çok beliğ ve fasih bir adamdı. Hatta zamanının en fasihi olduğu söylenir- Kur'ân'la boy ölçüşmeyi düşündü ve şiir tarzında bir eser yazdı. Onu bölümlere ayırdı ve sûreler adını verdi. Bir gün mektepte bu ayeti okuyan bir çocuğa rastladı ve dönüp yazdıklarını imha etti[754] ve şöyle dedi: Şahadet ederim ki bununla başa çıkılmaz. Bu bir beşer sözü olamaz. Şu husus da gayet açıktır ki, bu durum diğer Kur'ân ayetlerinin muciz olmadığını ifade etmez. İcazın tarifi; beşerin benzerini getirmekten aciz olması ve insan gücü kapsamına girmemesi demektir. İcaz iki şeyi içine alır:

Birincisi; belağın zirvesini teşkil etmesi yani belagatın son noktası olup, aşılamaz olması.

İkincisi; bu zirveye yakın olması, yani insan gücünün aynı şekilde aciz kaldığı yüksek derecelerde bulunması.

Yüce Kitabın bütün ayetlerinin icazı; ister fesahat, isterse belagat yönünden olsun, benzerlerinin getirilmesi insan gücünün üstünde olması, demektir. Belagat yönünden farklı olmaları buna zarar vermez. Bu sahanın âlimlerinin söyledikleri budur. (Belagattaki farklılığı daha güzel tarzda biraz önce açıklamıştık.)

Bu ayetin bazı meziyetlerini uzman kişiler açıkladılar. Fakat tanıtıcıların neredeyse tanıtmadıkları bazı hususları terk ettiler. Cahile faydalı olmak, fadıl gafile de hatırlatmak maksadıyla, zikredilenlerin bir kısmını nakletmede bir beis yoktur, diyor ve şu hususları arz ediyoruz:

754 Herhalde çocuğu, etkili bir sesle bu ayeti okurken duydu. Daha evvel fark etmediği güzelliğin farkına vardı. Önceden bu ayeti okuyup işitmemesi de doğrusu çok tuhaf.

a. Ayetin Beyan İlmi Ciheti

Allâme Şekkâki dedi ki: Buraya dört cihetten bakılır. Beyan ilmi ciheti, meâni ilmi ciheti -ki bu iki cihet, belâgatın kaynağıdır- manevi fesâhat ciheti ve lafzî fesâhat ciheti. Konuya beyan ilmi açısından bakmak demek, oradaki mecaza, istiareye, kinayeye, bununla ilgili karineye, terşihe ve tarize bakmak demektir. Bu takdirde, açıklamak istediği şu manada beyanın bütün gücü ortaya çıkar: Biz, yerden fışkıran bütün suların tekrar içeriye çekilmesini istedik, sular da çekildi. Gökteki tufanın kesilmesini istedik, kesildi. Gökten inen suyun çekilmesini istedik, çekildi. Nuh'un işini bitirmek istedik. Ki bu iş, kavmini boğma vaadimizin gerçekleşmesidir.

Gemiye Cudi'ye oturtmak istedik, oturdu ve zalimleri de boğulmuş olarak bıraktık. Yüce Allah sözü, kendi muradını -amirin heybetinden dolayı- kendisinden isyan söz konusu olmayan memura benzeterek ifade etti. Maksadı gerçekleştirmeyi de, maksudun oluşmasında kesinlik ifade eden emre benzetti. Bunu da yüce kudretini tasvir için yaptı. Zira yerde ve göklerdeki bu muazzam cisimler, var olma ve yok olma cihetinden Yüce Allah'ın iradesine tabidirler. Tebdil ve tağyir yönünden Onun isteğine bağlıdırlar. Sanki onlar temyiz sahibi akıllı varlıklardır. Yüce Allah'ı hakkıyla tanırlar, emrine uyma ve hükmüne boyun eğme ve Onun rızasını tahsil için büyük gayretlerini sarf etme gereğini bilirler. Onun sonsuz gücünü tasavvur ederler. Benliklerin onun azameti hissedilir, vicdanlarının derinliklerinde hâkimiyeti taht kurar. Yüce Rabbin işareti kendilerine zahir olunca işaret edilen husus derhal yerine getirilir. Yüce emri terettüp ettiğinde, emredilen iş derhal tamamlanır. İşaretine derhal uyulup, uygulanır, emrine sadece boyun eğilir.

Sonra iki teşbihin tamamını ifade için mecaz yoluyla *kîle* şeklinde söyledi. Bu mecaz, neticeyi zikredip, sebebi kastetmek kabilindendir. Burada *kîle* ifadesi, iradenin yerine konmuştur. Çünkü irade genelde sözün söylenmesine sebeptir. Bu mecazın karinesi ise; *"Ey yeryüzü! Ey gökyüzü!"* şeklinde cansıza hitaptır. Zira cansızlara yönelik bir şeyi istemek caizdir fakat onlara hitap doğru değildir. Gördüğün gibi Yüce Allah sonra *"Ey yeryüzü! Ey gökyüzü!"* şeklinde, zikredilen teşbihle istiare yoluyla yere ve göğe seslendi. Zahire göre burada Allah müşebbehi zikrederek istiare-i mekniyye murat etmiştir. Yani yeri ve göğü zikretmiş -onlardan da maksat emrin yerine gelmesidir- müşebbeh bihi kastetmiştir. O da, kendisinden asla isyan sadır olmayan

memur, yani yer ve göktür. Mecazın karinesi ise, memura hitap ve başına nida harfinin gelmesidir. Bunlar, itaat eden memurun özelliklerindendir. Bu aynı zamanda istiare-i tahyiliyyedir. Nida harfinden dolayı burada istiare-i tasrihiyye murat edildiği de söylendi ve dendi ki; burada iradenin murada taalluku, nida ve hitabın, nida edilen muhataba taallukuna benzetilmiştir. Bu ise doğru değildir. Zira bu teşbih başlangıç olarak değil ancak önceki teşbihe tabi olarak güzeldir. O halde tabi olduğu teşbihe nasıl asıl olabilir? Zaten yukarıdaki *zikredilen teşbih* ifadesi bu tevcihe engeldir.

Sonra suyun yerin altına çekilmesini *bel'* (yutmak) kelimesiyle ifade etti. Bu kelime yiyeceklerdeki iştahı ifade eder. Yiyeceğin yutulması ile suyun yutulması arasında, gizli bir yere gitmek şeklinde bir benzerlik vardır. Keşşaf'ta şöyle dendi: Yutmak kelimesi; yerin suyu emmesi yerinde kullanılmıştır. Bu kullanım daha uygundur. Çünkü emmek; canlıya nispetle yutmak gibi, toprak parçalarının üzerindeki şeyi cezbetmesini ifade eder. Zira emmek, yerin işi, çekilmek ise suyun işidir. İki fiil arasında geçişlilik açısından bir uyum vardır. Sonra Allah suyu istiare-i mekniyye yoluyla gıda yerinde kullandı. Çünkü yerin, bitki ve ağaçları bitirmesi için suyla gıdalanması söz konusudur. Bu hal, yiyecekle güçlenen insanın haline benzemektedir. Bu istiarenin karinesi lafziyyedir. Yani *ibleî* (yut) kelimesidir. Çünkü bu su için değil, gıda içinkullanılır.[755]

Bilirsin ki; istiare konusunda selefin mezhebi dikkate alınırsa, *ibleî* kelimesi istiare-i tasrihiyye olur. Bununla birlikte lafız yönünden su konusunda istiare-i mekniyyenin karinesi sayılır. *Yenkudûne ahdallâhi* -Allah'a verdikleri sözü bozarlar- ayeti için de aynı şeyi söylerler. Şayet Şekkâki'nin mezhebi dikkate alınırsa yutmak kelimesi mecaz değil, hakikat olarak değerlendirilir. Bu; bahar bitki bitirdi, cümlesindeki bitirmek kelimesi gibidir. Fakat bu görüş doğru değildir. Yahut da *ibleî,* hayali bir olay için kullanılmış olur. O takdirde bu, *vaziyet konuştu,* cümlesindeki gibi istiare-i tasrihiyye olur ki, meşhur olan da budur.[756]

---

755 Bu bölümde geçen teknik edebi terimlerin anlaşılabilmesi için; beyan, meâni ve bedi' ilimlerine vakıf olmak gerekir. Teşbih, mecaz, hakikat, kinaye, istiare, istiare-i tasrihiyye, mekniyye, asliyye, tebaiyye, müreşşeha, mücerrede, temsiliyye, tıbak, mukabele gibi terimlerin kavranması misallere ve kapsamlı izaha muhtaçtır. (Çevirmen)

756 Bu paragraf, Şekkâki'nin değil, Âlûsî'nin sözüdür. Çünkü bu misalde Şekkâki'nin mezhebiyle selef mezhebi arasında ihtilaf söz konusudur. Nakilde başkasının sözüyle kendi sözünü karıştırması Âlûsî'nin âdetidir.

Sonra Yüce Allah, ikinci teşbihe istiare yoluyla emretti ve emirde nida istiaresi için terşih kullandı. Netice olarak *ibleî* kelimesi aslı itibarıyla suyun çekilmesi hakkında istiare, şekli itibarıyla da -yani bir işin şekli cihetinden- maksadı gerçekleştirmek için başka bir istiaredir. Hitap emri olması itibarıyla da münadadaki istiare-i mekniyyenin terşihidir, karinesi de nidadır. Mekniyyenin karinesine eklenen, onun terşihi sayılır. Amirin hitabı terşih olması için nidanın istiare-i tasrihiyye yapılması ise, bu husustaki görüş sence malumdur.

Sonra Yüce Allah, suyun yerle bağlantısını, malın malikle bağlantısına benzeterek mecaz yoluyla *mâeke* ifadesiyle suyu yeryüzüne izafe etti. Hitap zamirini terşih için tercih etti. Netice olarak burada özel mülkiyete delâlet eden izafet terkibinde mecaz-ı lügavi vardır. Bundan dolayı, yeryüzünün malikiyete ehil olması cihetiyle hitap bu istiareye terşih yapıldı. Burada mecaz-ı akli vardır. İbare zahirden çevrilmiştir, sözünün geçerliliği yoktur.

Sonra Yüce Allah, suyun tutulması anlamında *iklâ'* kelimesini seçti. Bu; failin fiili terk etmesi demektir. Bu seçimin sebebi; yağmurun veya fiilin olmaması cihetinden ikisi arasındaki benzerlikten dolayıdır. *Aklıî* kelimesinde aslı itibarıyla istiare olduğu gibi, sığası itibarıyla da istiare vardır. Bu, maksadın kesin emirle sağlanmasına teşbih esasına mebnidir. Buradaki hitap da nida istiaresine terşihtir. Netice olarak burada da *ibleî* kelimesinde söylenenler söz konusudur.

Sonra Yüce Allah: "*Su çekildi, iş bitirildi, gemi Cudi dağına oturdu ve zalimler topluluğu rahmetten uzak olsun dendi*" buyurdu. Fakat suyu kimin çektiğini, işi kimin bitirdiğini, gemiyi kimin oturttuğunu açıklamadı ve uzak olsunlar, dedi. Aynı şekilde Yüce Allah, ayetin başında "*Ey yeryüzü! Ey gökyüzü!*" derken, bu hitabı kimin yaptığını da açıklamadı. Bunlar kinaye kabilinden ifadelerdir. Çünkü bu büyük işler ancak kudreti tasavvur edilemeyen ve yenilemeyen bir kudret sahibi tarafından yapılabilir. Zihnin, bunları Yüce Allah'tan başkasının yapabileceğini tasavvur etmesi mümkün değildir. Ey Yeryüzü! Ey gökyüzü! Hitabında ancak O bulunabilir. Suyu bu şekilde kaybeden ve bu müthiş işi bu şekilde bitiren Allah'tan başkası olamaz. Geminin bu tarzda oturup, yerleşmesi de başkası tarafından yapılamaz.

Netice olarak denir ki: Fiilin bir faile ait olduğu belirlenince bilahare fail zikredilmez. Fiil mefule nispet edilir yahut da malum sığasıyla fiilde etkili olan şey zikredilir. Fiil de bu mefule nispet edilir. Böylece fiil olan sıfat, mevsufuna tahsis edilerek kinaye yapılmış olur. Bu izah; burada kinayenin tarifi için söylenen şu ifadeden daha uygundur: Failin söylenmeyip, fiilin mefule bina edilmesi, failin bilinmesinin ve bu fiilin failinin belirlenmesinin tabiî sonucudur. Lazım zikredilmiş, melzum kastedilmiştir. Çünkü *istevet* fiili, *kîle* ve *ğîde* gibi, meçhul sığasıyla gelmemiştir.

Sonra Yüce Allah sözü, kendilerine zulmederek peygamberleri tekzip hususunda aynı yolu takip edenleri uyarmak için sözü tariz şeklinde bitirdi. Öfkenin yerini ve onu hak ediş ciheti belirterek bitirmedi. Çünkü tufan hadisesi ve bu korkunç tablo ancak onların zulmü sebebiyle gerçekleşti. Helak olmalarının ardından söylenen beddua ve buna bağlı olan zulmün zikredilmesi de buna işaret etmektedir. Bazıları dedi ki: Ayette geçen *bu'd* kelimesi aslında *kurb*'un (yakının) zıddıdır. Bu mekân yönündendir ve maddi olan şeyde söz konusudur. Akli olan hususta ise şöyle söylenir: *"Uzak bir sapıklığa düştüler."* Bunun helak için kullanılışı mecâzidir.

Nâsıru'd-din dedi ki: Dönmesi umulmayacak şekilde uzaklaştığı zaman *baude, bu'den* ve *baaden* şeklinde kullanılır. Sonra bu kelime helak yerine ve özel olarak beddua için kullanılır oldu. Kamus'ta ise iki mana fiilin iki sığası arasındaki fark belirtilmedi. Kamus müellifi dedi ki: *Bu'd* kelimesi malumdur. *Mevt* ve *bu'd* kelimelerinin fiilleri *kerume* ve *feriha* gibidir. Mastarları *bu'den* ve *baaden* şeklinde gelir.

Bazılarının söylediğine göre yere ve göğe, durumu anlama kabiliyeti verildi ve mecaz olarak değil hakiki anlamda emir verildi. *Bu'den* sözünü söyleyen Nuh peygamber ve yanındakilerdir. Bu görüşün zahire aykırı olduğu bellidir. Nazar-ı itibara almaya değmez. Birinciye göre kelâm daha beliğdir.

b. Meânî ilmi Açısından Ayetin Belâgatı

Ayete meânî ilmi açısından bakıldığında -ki bu her kelimenin ne mana ifade ettiği ve cümleler arasındaki her takdim ve tehirin ne maksatla yapıldığını gösterir- şunlar görülür: Burada diğer nida edatları arasında *yâ* edatı tercih edildi. Çünkü bunun kullanılışı daha çoktur. Ayrıca bu edat; azameti izhar, izzet ve ceberutu gösterme makamının gereği olarak münadanın uzak-

lığını gösterir. Aşağılanarak münadanın, münadiden uzaklaştırılmasını ifade eder. Allah; saygı ve şeref kazandıracak şekilde yeri kendisine nispet ederek, *yâ ardî* (ey yeryüzüm!) şeklinde hitap etmedi. Bunu, yeri küçümsemeyi teyiden terk etti. Cinsi isimlerde çok kullanıldığı halde *yâ eyyetüha'l-erdu* şeklinde de hitap etmedi. Bunu da, sözü kısa tutmak ve bu makama yakışmayacak bir gafleti hatırlatan tenbih tekellüfünden sakınmak için yaptı. Sema ve arz isimlerini de daha kısa ve daha çok kullanıldıkları ve mutabakata daha münasip oldukları için *Mukille* ve *Garbâ, Muzılle* ve *Hadrâ* isimlerine tercih etti. Zira sema ve arz isimlerinin karşıtlığı en çok bu isimlerle şöhret bulmuştur. Ayrıca *ibleî* ifadesini *ibtelıî*'ye tercih etti. Çünkü bu daha kısa ve *eklıî*'ye daha fazla uygun düşmektedir. Çünkü vasıl hemzesi harflerin sayısına denk sayılsa da *ibtelıî*'nin aksine tam değil, yaklaşık olarak denk sayılır. Yüce Allah cemi değil de müfret olarak *mâeki* ifadesini kullandı. Zira cemide , azameti izhar makamına aykırı olarak olayı abartma görüntüsü vardır. Sema ve arz kelimelerinin müfret getirilmelerindeki sebep de budur. Allah, mefulü zikretmeden sadece *ibleî* demedi, aksi halde mefulün terkinden, maksadı aşan bir genelleme ortaya çıkar ki, o takdirde dağların, tepelerin, denizlerin ve denizde yaşayan her şeyin yutulması anlamı doğar. Zira memurun tam itaati ve amirin azametinin müthiş makamı bunu gerektirir. Onun için sadece yut demedi, suyunu yut, dedi. Aksi halde her şeyi yutardı.

Maksat sadece suyun yutulması olduğu anlaşılınca *aklıî*'den maksadın da göğün, suyu tutması olduğu anlaşılmaktadır. *Aklıî* fiilinin mefulü de gereksiz uzatmadan kaçınmak için zikredilmedi. Emirden sonra emredilen şeyin gerçekleşmesinin zikredilmemesinin sebebi de budur. Allah: Ey yeryüzü! Suyunu yut denildi, o da yuttu. Ey gök! Suyunu tut denildi, o da tuttu tarzında söylemedi. Çünkü kibriya makamı ve Ona tam bağlılık buna gerek duyurmaz. Aksi halde muhalefet imkânını akla getirirdi. Daha kısa olduğu için *ğîda* kelimesi, *ğuyyida*'ya tercih edildi. Gökyüzünün tufan suyu çekildi yerine sadece su çekildi, dendi. Aynı şekilde Nuh'un işi bitirildi yerine iş bitirildi, ifadesi kullanıldı. Bundan maksat da, vaat ettiği şeyin yerine getirilmesiydi. Bu da ihtisara ve harf-i tarifle yetinmeye yönelikti. Çünkü harf-i tarif, Kûfelilerin mezhebine göre ya muzaf-ı ileyhten bedeldir, ya da bilinene işaret konusunda izafetin yerini tutmaktadır.

İstevet kelimesi de, *süvviyet* kelimesine tercih edildi. Halbuki *süvviyet* meçhul sığasıyla ifade edilen diğer fiillere daha uygundur. Fakat istikrarın karşıtı olan fiil, yani gemiye nispet edilen cereyan -akma- fiili, *"ve hiye tecrî bihim"* cümlesinde malum sığasıyla ifade edildiği için, istiva kelimesi de bu sığayla kullanılmıştır. Ayrıca böylesi ötekinden daha kısadır.

Bu'den mastarı da, *liyeb'udi'l-kavmü* -kavim uzak olsun- ifadesine tercih edilmiştir. Çünkü mastar, tekit yönünden daha güçlüdür ve daha kısadır. *Bu'den* kelimesi tek başına: *Liyeb'udü bu'den* cümlesinin yerini tutmaktadır. Başka bir faydası da şudur: *Bu'den*'den sonra gelen lamın, helaki hak ettiklerine delâlet etmesi ve zulmün bütün kayıtlardan soyutlanmış olarak kullanılması mübalağa ifade eder. Zulmün mutlak anlamda kullanılması her çeşit zulmü kapsar. Buna, kendilerine yaptıkları zulüm de dâhildir. Peygamberleri yalanlamak sûretiyle tekzibi tercihlerinin kötülüğü ve rezaletine iyice dikkat çekmek için böyle kullanılmıştır. Çünkü bu tekzibin zararı kendilerine dönmektedir.

Bu kelimelerin terkibi açısından olan yaklaşımdır. Cümlelerin tertibi açısından olan yaklaşıma gelince durum şudur: Ayette nida, emirden önce gelmiş ve: *"Ey yeryüzü! Suyunu yut, ey gök! Suyunu tut."* denmiş, *"Yut suyunu ey yer! Tut suyunu ey gök!"* denmemiştir. Bu, gerçekten memur olan varlık hakkında, tenbihin öne alınmasının neticesi gereği cereyan etmiştir ki, tenbihin akabinde gelen emir, nida edilen varlığın benliğine yerleşsin. Burada, yer ve gök hakkındaki istiare-i mekniyye için bir terşih kastedilmiştir. Diğer taraftan yere yapılan emir, göğe yapılan emirden önce gelmiştir. Zira önce tandırın kaynaması cihetinden tufan olayının başlangıcında asıl olan yeryüzüdür. Sonra *"su çekildi"* cümlesi, yer ve göğe verilen emre tabi kılındı. Zira olay su kıssasıyla bağlantılıdır. Bilmez misin ki sözün aslı şöyledir: *"Ey yeryüzü! Suyunu yut dendi."* suyunu yuttu. *"Ey gök! Suyunu tut dendi."* suyunu tuttu, salmadı. *"Su çekildi"* gökten inen su kesilip yere çekildi. Ayette mutlak ifade edildiyse de su, inen su olarak belirlendi. Çünkü yerin suyunu çekmesi, *"suyunu çek"* ayetinden anlaşılmaktadır. Burada şöyle bir itiraz yapıldı: Yere ait sudan maksat, üzerindeki su ise, bu su hem yere, hem de göğe ait olabilir. Şayet yerden çıkan su kastediliyorsa, lafız buna hiçbir şekilde delâlet etmiyor. Bundan dolayı Zemahşeri buradaki suyu mutlak su olarak yorumladı. Söylediğinden anlaşıldığına göre *"su çekildi"* ifadesi; *"Ey yeryüzü! suyunu*

yut, ey sema! Suyunu tut." ayetiyle ifade edilen olayın gerçekleştiğinin haber verilmesinden ibarettir. Takdir şöyledir: Yere ve göğe böyle seslendi. Onlar da emre uydular ve su azaldı.

Tayyibî, Şekkâkî'nin görüşünü tercih ederek, o takdirde suyun çekilmesi Cevheri'nin söylediği anlamdadır. Bu da Zemahşeri'nin söylediğine aykırıdır. Tayyibî dedi ki: Suyun yere izafe edilmesi; malın, mal sahibiyle olan bağlantısına benzetildiği için bu, istiarenin terşihi (lazımı) olmasından dolayıdır. Bundan ötürü muhatap zamiriyle getirildi. Bu durum, yeryüzünün itaatkar bir memur gibi hitaba maruz kalmasını sağlayan suyun dışındaki diğer suların hariç olmasını gerektirdi. *"Tandır taştı"* sözünden de anlaşılan budur. Bu yönden teşbihin derinliklerinde adeta kaybolma durumu hâsıl oldu. İşte bu, teşbihin lazımıdır. Şayet izafet başkası üzerinde cereyan etseydi, istiare-i mücerrede gibi olurdu. Aralarında ne kadar da fark vardır?

Şayet lafız genele hamledilseydi, emir yüce bir makamdan geldiği için bütün suların yutulması gerekirdi. Şekkâkî'nin sözünden bunu öğrenmiştin. Fakat burada durum böyle değildir. Peşinden Keşf adlı eserde şunu söyledi: Bu, delilsiz bir iddia ve redd-i yemindir. Zira bu bilinen bir husus değildir. Görüldüğü kadarıyla sudan maksat, yer üzerindeki sulardır. Bu da terşihe ve malikiyet izafesine aykırı değildir. Ayrıca suyun gıda makamına konulması; izafetin fayda, takviye ve cezaya dönüşmesi cihetinden gıdanın gıdalanana izafesi kabilindendir. Memlük veya başka bir şey olmasına itibar edilmez. Suyun genelleştirilmesi ise matluptur ve yere ve göğe ait suya inhisar ettiren iki tefsirin de neticesidir. Bunların çekilmesinin *ğîza* ve *beleat* ifadelerinden anlaşıldığını söylediniz. Şüphesiz ki bizdeki su tufanın sebep olduğu sudan başkasıdır.

Bu Zemahşeri'nin tefsirine uygun düşmektedir. Yüce Allah'ın sular kavuştu sözü, yer ve göğün suları birleşti anlamındadır. Burada ise *"Ey arz! Suyunu yut, ey sema! Suyunu tut"* ayetinden iki suyun varlığına işaret edildi. Zira bunun takdiri: İddialarına göre suyun tutulmasıdır. *Su çekildi* dendiğinde daha evvel zikredildikleri için suyun yere ve göğe behemehal dönmesi anlaşılır. Sonra bu, özellikle *aklıî* kelimesinin tevabiinden sayılırsa, kıssanın aslına atfedilmesi güzel olmaz. Yani *"Ve kîle yâ ardu."* cümlesine atfı uygun olmaz. Zira bu tefsiri tercihte, bunun tufan olmasının zail olacağına işaret vardır. Çünkü suyun noksanlaşması, tamamen gitmesi demek değildir. Aynı

şekilde bu tefsiri tercihte, yerin içindeki cüzlerin de suyu kaynatma gücü itibarıyla eski konumda kalmadıklarına ve arzu edilen dengeye döndüklerine işaret vardır. Çekilmenin bu şekilde hususileşmesinde elbette böyle bir mana yoktur.

Tabressi'nin iddiasına göre ehli beyt imamları, yere izafe edilen suyun, kaynayan ve taşan su olduğunu söylemişlerdir. Bu su, çekilen ve yutulan sudur, başkası değildir. Semanın suyu buhar olup kaybolmuştur.

İbn Asâkir'in, Kelbi tarikiyle İbn Abbas'tan yaptığı rivayet bunu desteklemektedir. Bu ise, Şekkâkî'nin söylediklerine açık şekilde aykırıdır. Fakat bunun doğruluğuna dair kalpte tereddüt vardır.

Sonra Yüce Allah *su çekildi* sözünün peşinden, kıssanın asıl hedefi olan *iş bitirildi* cümlesini getirdi. Daha sonra da peşinden gemiden söz etti. Çünkü bu olay sular çekildikten sonra meydana gelmiştir. Bilahare kıssa, ders almaları için Kureyşlilere tariz (gönderme) ile son buldu.

c. Ayetin Lâfzî ve Manevi Fesahat Yönünden Meziyetleri

Bu söylenenler, ayetin belagat yönüyle ilgilidir. Manevi fesahat yönüne gelince; bu, gördüğün gibi manalar için latif bir nazım ve bu manaların açık ve öz olarak ifade edilmesidir. Maksadı ifadede bir düğüm ve kafa karışıklığı olmadığı gibi, yolu şaşırtacak bir eğrilik de yoktur. Bu ayeti işittiğinde, lafızların manalarla, manaların da lafızlarla yarıştığını görürsün. Burada kulağına giden bir lafız yoktur ki, manası daha önce kalbine ulaşmış olmasın.

Lafzi fesahat yönüne gelince; gördüğün gibi lafızlar; kullanılan, dil kurallarına uyan, kulak tırmalamayan, usandırmayan ve akıcı olan kelimelerden seçilmiştir. Hepsi su gibi akıcıdır. Tatlılıkta bal gibi, letafette meltem gibidir. Aşk olsun! Ayetler ne güzel tertiplenmiş!

وعلى تفنن واصفيه بحسنه　　يفنى الزمان وفيه ما لم يوصف

"Onu güzelce vasfedenin ustalığı yüceldi, zamanlar geçiyor.
Fakat hala onda tanımlanamayan hususlar var."

Bu ayetin meziyetlerine dair söylediklerimiz, ayetteki güzelliklerin yanında havuzda bir damla, bahçede bir çiçek mesabesindedir.

d. Bedîi Güzellikler Açısından Ayetin Meziyetleri

İbn Ebi'l-İsbı'nin söylediğine göre bu ayette yirmi çeşit güzellik vardır. Hâlbuki ayetin tamamı on yedi lafızdır. Bunlar şunlardır: *ibleî* ve *aklîî* kelimeleri arasında tam bir münasebet ve ikisinde de istiare vardır. Arz ve sema arasında tıbak (uyum) vardır. "Ey sema!" ifadesinde mecaz vardır. Çünkü sözün aslı; "Ey semanın yağmuru!" şeklindedir. *Su çekildi* ifadesinde pek çok mana vardır. Çünkü su, gök yağmurunu kesmedikçe, yer de çıkan suyu yutup yeryüzündeki sular azalmadıkça çekilmez. *İstevet* kelimesinde redifler, *"ve kudıye'l-emru"* cümlesinde temsil ve sebepler vardır. Çünkü suyun çekilmesi, geminin oturmasına sebeptir. Ayette düzgün bir taksim vardır. Zira azalırken suyun bütün kısımlarını içermektedir. Boğulma herkese şamil oldu. Hak etmeyenleri de kapsadı sanılmasın diye duada titizlik gösterildi. Sadece zalimlere beddua edildi. Çünkü Allah'ın adaleti, hak etmeyenlere bedduayı engeller. Ayette güzel bir uyum, lafızla mana arasında bir ahenk vardır. Ayrıca icaz da vardır. Çünkü Yüce Allah kıssayı en kısa ibarelerle hikâye etti. Ayette *teshim* vardır. Zira ayetin başı, sonuna delâlet etmektedir. *Tehzib* de vardır. Çünkü kelimeler güzel sıfatlarla vasıflandırılmıştır. Ayette güzel bir beyan da vardır. Zira ayeti işiten, sözün manasını anlamada duraksamaz ve anlama problemi çekmez. Ayette temkin vardır. Çünkü ayet araları tam yerindedir ve istikrarlıdır. Ayrıca insicam (uyum) vardır. Celallettin Suyuti bunları İbn Ebi'l-İsbı'den naklettikten sonra parantez arasında başka pek çok hususlara da işaret etti. Fakat bunlar İbn Ebi'l-İsbı'in söyledikleri gibidir. Bunlara itiraz parmağıyla işaret edilmiştir.

Şeyhimiz Alauddin -Allah derecesini cennette yüksek eylesin- bu ayet-i kerime hakkında bir risale telif etti. Bu ayetin meziyetlerinden görüp vakıf olduğu hususları bu risalede topladı. Bu meziyetleri yüz elliye çıkardı. İnceliklerinden bir kısmını zikretmek için bu risaleyi istedim. Fakat elde edemedim. Sanki olayların tufanı onu yok etti. Ola ki bizim naklettiklerimizde de yeterli bilgi vardır. En doğruya ileten Yüce Allah'tır. Kitabın gerçek ilmi de Onun katındadır.

Kur'an, Tevrat ve Eski Tarihe Göre Tûfan Olayı

Defalarca açıkladık ki; tarihi olaylar, oluş biçimleri, zamanları ve mekânları Kur'ân'ın gayeleri arasında değildir. Peygamberlerin, kavimleriyle

olan kıssaları ise, onlar hakkındaki ilahi kanunları, içerdikleri inanç ve ıslâh esaslarını açıklamaya yöneliktir. Biz bu hususları bu Sûre'nin tefsirinde on sûreyle meydan okumanın hikmeti bahsinde bütün bilgileri, faydaları, ibretleri dersleri ve uyarıları çeşitli şekilde ifade eden on cümleyle açıklamıştık.

Açıkladığımız şekilde, Nuh kıssası çeşitli sûrelerde gelmiş ve her sûrede farklı ifadelerle dile getirilmiştir. Oralarda tufan hadisesinin ancak hedeflenen ders ve ibret yönleri ele alınmıştır. Bazı sûrelerde bir, bazılarında ise ikiyle on arasındaki ayette söz edilmiştir. Bu Sûre'de ise olay en uzun ve kapsamlı şekilde anlatılmıştır.

Tevrat'ın Tekvin Kitabı'nda Nuh Kıssası:

Tevrat olarak isimlendirilen Kitab'ların birincisi olan tekvin kitabında Nuh kıssası tarihi bir kıssa olarak ele alınmış ve Hz. Âdem soyunun ve bunların İsrail oğullarına gelinceye kadar ki silsilelerinin anlatılmasından sonra varit olmuştur. Zaten kitabı yazanın da maksadı başkalarını değil sadece İsrail oğullarını anlatmaktı. Fakat jeoloji bilimi ve insanlara ait taşlaşmış kalıntılar ve diğer eserler bu tarihe tamamen aykırıdır.

Tekvin kitabının birinci bölümünde yer ve göklerin altı günde, Âdem'in ise yedinci günde yaratıldığı söylenmektedir. İkinci bölümünde ise Allah'ın yeryüzünde yarattığı şeylerin detayı vardır. Burada anlatıldığına göre Allah doğuda Aden'de bir bahçe yaratmış ve Âdem'i oraya yerleştirmiş, son bölümde Havva'nın, Âdem'in sol kaburga kemiklerinin birisinden yaratıldığı zikredilmiş, üçüncü bölümde ise, Âdem'in, karısı Havva'nın sözüne bakarak hayat ağacından yiyerek günaha girme haberinden bahsedildi. *"Havva'yı da yılan aldatmış ve onu da ağacın meyvesinden yemeğe sevk etmiş!"* Dördüncü bölümde Hz. Âdem ve Havva'nın neslinden, beşinci bölümde Nuh (a)'a kadar ki Âdem (a) neslinden bahsedildi. Nuh'a varan dokuzuncu batındı. Âdem'in yaratılmasıyla Nuh (a) arasında 1057 sene vardır. Bu sürenin 930 senesi Âdem'in ömrüdür.

Nuh kıssasına gelince; Tekvin'de bu altıdan dokuza kadar dört bölümde işlenmiştir. Dokuzuncu bölümün sonunda Nuh'un 950 sene yaşadığı söylenmiş, altıncı bölümün başında ise, tufan olayının sebebinden bahsedilmiştir. Bu izah, Kur'ân'da anlatılanla uyuşmaktadır. Fakat Allah'ı insan şeklinde

tasvir eden Tevrat üslubuyla anlatılmaktadır. Zira Tevrat'a göre muhtelif yerlerde Tanrı Yehova, Âdem'i kendi sûretinde yarattığını söylemektedir!

"Ve Allah dedi ki: Sûretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun ve Allah insanı kendi sûretinde yarattı, onu Allah'ın sûretinde yarattı ve onları dişi ve erkek olarak yarattı."[757]

Bu Kitab'ta Nuh kıssasına dair *Tekvin* kitabında bizi ilgilendiren husus budur: *"Ve Rab gördü ki, yeryüzünde adamın kötülüğü çoğaldı ve her gün yüreğinin düşünceleri ve kuruntuları ancak kötüydü. Ve Rab yeryüzünde adamı yaptığına pişman oldu ve yüreğinde acı duydu ve Rab dedi ki: Yarattığım adamı ve hayvanları, sürünenleri ve göklerin kuşlarını toprağın yüzü üzerinden sileceğim. Çünkü onları yaptığıma pişmanım. Fakat Nuh, Rabbinin gözünde inayet buldu. Nuh'un zürriyetleri bunlardır. Nuh sadık adamdı ve kendi devirlerinde kamildi. Nuh Allah ile yürüdü ve Nuh üç oğul babası oldu. Sâm, Ham, Yasef. Ve Allah'ın önünde yeryüzü bozulmuştu. Çünkü yeryüzünde bütün beşer yolunu bozmuştu. Ve Allah Nuh'a dedi: Önüme bütün beşerin sonu geldi. Çünkü onların yüzünden yeryüzü zorbalıkla doldu. Ve işte ben onları yeryüzü ile beraber yok edeceğim. Kendine gofer ağacıyla bir gemi yap."*[758] Bu bölümde geminin uzunluğu, genişliği, yüksekliği, yanındaki kapısı, üç katlı oluşu, kendisiyle birlikte gemiye binenler ki; bunlar, karısı, üç oğlu, üç eşi, ceset sahibi her canlıdan birer dişi ve erkek zikredildi. Semanın altında ve yerin üstünde geri kalan her şey helak olacaktı. Gemiye binenler tekrar tekrar anlatıldı. Nuh (a)'ın gemiye binme yaşı ve yağmur süresi zikredildi. Yağmur süresi kırk gündü. Geminin yüksekliği dağları aşıyordu ve on beş arşındı. Sular yeryüzünde 150 gün kalmıştı.

Bunların hepsi altıncı ve yedinci bölümde anlatılıyor. Sekizinci bölümde ise, suyun yeryüzünden kademe kademe çekilişi ve geminin Ararat dağı üzerinde oturuşu ve Nuh'un ve beraberindekilerin gemiden çıkışı anlatıldı:

"Ve Nuh Rabbe bir mezbah yaptı ve her temiz hayvandan ve her temiz kuştan aldı ve mezbah üzerinde yakılan takdimeler (kurbanlar) arz etti. Ve Rab hoş kokuyu kokladı ve Rab, yüreğinden dedi: Adamın yüzünden artık toprağı tekrar lanetlemeyeceğim. Çünkü adamın yüreğinin tasavvuru gençliğinden beri kötüdür

757 Tekvin, 1/26-27.

758 Tekvin, 6/5-14.

ve artık her yaşayan şeyi, ettiğim gibi tekrar vurmayacağım. Yerin bütün günlerinin devamınca ekme ve biçme, soğuk ve sıcak, yaz ve kış, gündüz ve gece kesilmeyecektir."[759]

Dokuzuncu bölümde; Allah'ın, Nuh'u ve oğullarını bereketlendirdiği, yeryüzünü doldurmaları için onları çoğalttığı, tekrar tufan getirmeyeceğine dair söz verip onları emin kılması anlatıldı. Bu sözün alameti buluta koyduğu yaydı (kavs-i kuzah). Bu bütün canlılar için bir akitti. Nuh'un üç oğlu için şunları söyledi:

"Bu üçü Nuh'un oğullarıydılar ve bütün yeryüzüne yayılanlar bunlardan oldu."[760] Bu bölümde; Rabbin, Yafes oğlu Kenan'ı lanetlediği ve onun ve zürriyetinin Sam ve Ham zürriyetine köle yapıldığı yazıldı. Çünkü o, dedesi Nuh'un, sarhoşken çıplak olduğu sırada avret mahalline bakmıştı.

Bunlar *Tevrat*'ın *Tekvin* kitabında Nuh kıssasıyla ilgili söylenenlerin özetidir. Burada Nuh'un peygamber olduğundan, kavmini Allah'a çağırdığından, kendisine kimsenin inanmadığından, kâfir bir oğlu ve kâfir bir karısı olup tufanda boğulduklarından söz edilmemektedir. Biz Nuh'un hanımının, tufandan önce mi kâfir olup boğulduğunu yoksa sonradan mı kâfir olduğunu bilmiyoruz. Fakat *Tekvin* kitabı tufanın sebebi konusunda Kur'ân'a uymaktadır. O da, fesat ve zulümleri sebebiyle Allah'ın onlara kızmasıdır. Fakat Yüce Allah'ı, bâtinî sıfatları yanında zahiri şekli itibarıyla da insana benzetme üslubu hariç.

Nuh'un Ömrü ve Kendisinden Öncekilerin Ömürleri Gibi Uzunluk Sebepleri:

Hz. Nuh'un 950 senelik davet ömrü konusunda Kur'ân, yaklaşık olarak *Tekvin* kitabıyla uyuşmaktadır. Fakat Kur'ân'a göre Nuh (a), kavmi arasında 950 sene kalmıştır. Bu konuda insanlık asırlardan beri net bir bilgiye sahip değildir. Bazılarına göre senelerin süresi, tarihin tedvininden sonraki nesillerce bilinenden daha kısaydı. Nitekim yaratılış esnasındaki senelerin ve günlerin süresi bu zamandaki sürelerden daha uzundu. *"Şüphesiz ki Rabbinin yanında bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir."*[761] Bu konu ilgili yerde geçmişti.

759 Tekvin, 8/20-22.
760 Tekvin, 9/19.
761 Hac, 22/47.

Fakat bu kıyas bâtıldır. Mutlaka başka bir delile ihtiyaç vardır. Bizim görüşümüze göre; tufandan önce veya tarihi eserlerin ortaya çıkmasından önceki dönemlerdeki Adem oğullarının ömürlerini daha sonra bilinen ömürlerle kıyas etmek doğru değildir. Çünkü medeniyetlerin ve normal insan yaşayışının yapısı bünyeler için daha uygundu ve daha az hastalık tevlit ediyordu. Allah'ın sözü haktır. Her halükarda ona inanmak gerekir.

Tekvin Kitabı Musa Peygamberin Tevrat'ından Değildir:

Eldeki *Tekvin* kitabı, sustuğu konular bir tarafa, bilgi verdiği hususlarda da kesin bir belge değildir. Hz. Musa'nın yazıp da Kitab sandığına koyduğu asıl *Tevrat -Tesniye* kitabında böyle söylenir- mabedin yanmasıyla sandıkla birlikte kaybolmuştur. Yahudilerce muteber sayılan kitaplar ise M.Ö. 536'daki Babil esaretinden sonra yazılmıştır. Bu kitapları yazıp toplayanın Azrâr olduğunu söylerler. Daha öncesine şöyle dursun, Azrâ'ya bile ulaşan kesintisiz bir senet mevcut değildir. Meşhurdur ki, Beyrut Amerikan Üniversitesi belagat hocalarından Cibrdumat bir risale hazırladı ve orada *Tekvin* kitabının Hz. Yusuf'tan rivayet edildiği görüşünü tercih etmiştir. Fakat henüz bu rivayetin aslını göremedik. Sözün özü şudur ki: *Tekvin* kitabının kim tarafından yazıldığına dair bir dayanak ve onun Allah tarafından vahyedildiğine dair de bir delil yoktur. Bununla beraber o, eski bir tarihi belgedir. Bu açıdan da değerlidir.

Kur'ân'a gelince; onun Allah kelâmı olduğuna ve son Allah elçisi olan Hz. Muhammed'e vahyedildiğine dair açık deliller vardır. Bu hususu pek çok yerde açıkladık. En toplu açıklama ise, *"Muhammedî Vahiy"* kitabıdır.

Nuh Kıssasının Tefsirindeki İsrâiliyat:

Bu ve diğer kıssalara dair müfessirlerin, sahâbe, tabiîn ve diğerlerinden yaptıkları rivayetlerle tefsirlerini doldurdukları şeylerin hiçbir değeri yoktur. Bunlardan hiçbirisi sahih veya hasen bir senetle Rasulullah'a (s) ulaşmamıştır. Bu rivayetlerden doğruya en yakın olanı geminin yapımı ve kâfir olan çocuğun annesine dair olan rivayettir. Anne bu çocuğu kurtarmak için yukarı kaldırmış fakat anne çocukla birlikte boğulmuştur. Daha önce de geçtiği gibi, bu haber zayıftır. Bu rivayetlerin en kötüsü ise İbn Cerir'in, İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadistir. Bu rivayete göre güya Hz. İsa havarilerin isteği üzerine Nuh'un oğlu Hâm'ı diriltmiş, onlara geminin uzunluğu, geniş-

liği, yüksekliği, katları ve her kattakiler hakkında bilgi vermiş, şeytan Nuh'u aldatarak gemiye binmiş, dişi ve erkek domuz filin kuyruğundan, dişi ve erkek kedi de aslanın burun deliğinden meydana gelmiş... Bütün bunlar İslâm'dan nefret ettiren bâtıl Yahudi uydurmalarıdır. İbn Cerir bunu, Ali b. Zeyd Cedân tarikiyle rivayet etmiş fakat Ahmed b. Hanbel, Yahya ve diğer muhaddisler tarafından bu rivayet zayıf görülmüştür. İbn Adiy dedi ki; bu ravi aşırı bir Şii'dir. Fakat bununla beraber hadisi yazılıyor. Ben diyorum ki; bu rivayet, bu ravi aleyhine muhaddislere delil olarak kâfidir.

Geçmiş Ümmetlerde Tufan Haberi:

Pek çok eski toplumların tarihlerinde tufan olayından bahsedilmiştir. Bu haberlerden bazısı Tekvin kitabına uygun, bazıları da biraz aykırıdır. Rivayetlerden ona en yakın olanı ise Keldanilerin rivayetidir. Bunlar, tufanın ülkelerinde cereyan ettiği kimselerdir. Yûseyfus ve Berhûşa'nın naklettiğine göre Zistraus, babası Jüpiterin vefatından sonra rüyasında suların kabaracağını ve bütün insanları boğacağını görmüş ve kendisini, ailesini ve özellikle de arkadaşlarını koruyacak bir geminin inşasını emretmiş ve de gemi yapılmış. Bu haber; yeryüzünde zorbalardan bir nesil vardı. Orada iyice azıp fesat çıkardılar. Allah da onları cezalandırdı, şeklindeki *Tekvin* kitabındaki haber uygun düşmektedir. Bazı İngilizler pişmiş tabletlerden yapılmış ve üzerinde çivi yazısıyla bu rivayetlerin yazılı olduğu levhalar bulmuşlar. Bunlar İsa'nın doğumundan önce 660 yılında Asur kralı Banibal zamanına aitmiş. Bu rivayetler de İsa'dan veya Banibal'dan on altı asır öncesine ait bir kitabeden aktarılmış. Bu kitabe *Tekvin* kitabından daha öncedir.

Yunanlılar tufanla ilgili bir haber rivayet etmişlerdir. Bu haberi Eflatun aktarmıştır. Habere göre; Mısır kâhinleri, Yunan filozofu Solon'a şu haberi bildirmişler: Gökten bütün yeryüzünü kaplayan bir tufan gelmiş ve insanlar çeşitli yollarla defalarca helak olmuşlar ve yeni nesle öncekilerin bilgi eserlerinden bir şey kalmamış.

Maniton, birinci Minas'tan sonra gelen birinci Armis zamanında meydana gelmiş bir tufandan bahsetmiştir. Bu da *Tevrat*'ın tarihinden öncedir.

Eski Yunanlılardan bir tufan haberi nakledilmiş, bu habere göre tufan bütün yeryüzünü kaplamış fakat Dukalyanla karısı bundan kurtulmuşlardır. Eski İranlılardan da bir tufan haberi gelmiş. Buna göre Allah, şer tanrısı

Ebrime'nin yaptıkları yüzünden yeryüzünde yapılan kötülük ve fesat sebebiyle dünyayı suya gark etmiş. Dediler ki; bu tufan önce Zülküfe adlı koca karının tandırından taşmaya başladı. Bu kadın tandırda ekmek pişiriyordu. Fakat Mecusiler tufanın yaygın oluşunu kabul etmediler. Sadece Irak bölgesine has olduğunu ve Kürdistan bölgesinde son bulduğunu söylediler.

Aynı şekilde eski Hintliler de yedi tufanın meydana geldiğini, hurafe tarzında ifade ettiler. sonuncusunda kralları ve kralın karısı büyük bir gemi içinde boğulmaktan kurtulmuşlar. Bu gemiyi yapmasını ona ilahı Vişnu emretmiş. Gemi Himalaya dağları üzerine oturuncaya dek onu halatlarla bağlamış. Fakat Brahmanlar da, Mecusiler gibi tufanın bütün Hindistan'ı kapladığını kabul etmezler. Tufanın defalarca olduğuna dair Yunanlılardan, Çinlilerden, Brezilyalı ve Meksikalılardan rivayetler gelmiştir. Bütün bu rivayetlere göre tufanın sebebi, kötülük ve haksızlıklarından ötürü Allah'ın insanları cezalandırmasıdır.

Tufan Genel miydi, Özel miydi?

Tevrat ve kitabına göre tufan geneldi ve Nuh'un üç oğlu Hâm, Sâm ve Yafes'ten oluşan nesli hariç bütün insanları helak etmişti. Zaten yeryüzünde onlardan başkası da yoktu. Yerleri, gökleri, Adem'i ve zürriyetini yaratmasıyla ilgili önceki haberinde de bu böyle ifade edilmişti.

Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor: *"Ben onları ne göklerin, ne de yerin yaratılmasında, ne de kendi yaratılmalarında hazır bulundurdum."*[762] Kendisi ve ailesini kurtardıktan sonra Nuh hakkındaki *"Biz sadece onun zürriyetini kıyamete kadar baki kıldık."*[763] ayeti ise izafi bir hasr olabilir. Yani kavminden sadece onları baki kıldık, şeklinde yorumlanabilir. Şu ayete gelince: *"Nuh dedi ki: Ey Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma."*[764] Bu ayette bahsedilen yerden maksat bütün yerküresi değildir. Zira peygamberlerin ve kavimlerin sözlerinde ve haberlerinde görülen odur ki, yer söylenir fakat bununla onların toprakları ve vatanları kastedilir. Nitekim Firavunun Hz. Musa ve Harun'a yönelik hitabında da böyledir: *"Yeryüzünde büyüklük yalnız ikinizin olsun diye mi bize geldin?"*[765] Buradaki yeryüzünden maksat Mısır ül-

762 Kehf, 18/51.
763 Sâffât, 37/77.
764 Nûh, 71/26.
765 Yûnus, 10/78.

kesidir. *"Onlar neredeyse seni yeryüzünden çıkarmak için tedirgin edeceklerdi."*[766] Buradaki yeryüzünden maksat Mekke'dir. *"Biz, İsrail oğullarına Kitab'la; yeryüzünde iki defa bozg ..ıculuk çıkaracaksınız... diye bildirdik."*[767] Buradaki yeryüzünden kasıt da, kendi ülkesidir. Buna dair deliller çoktur.

Fakat ayetlerin zahirine ve Ehl-i Kitab'tan intihal eden geleneksel bilgilere bakılırsa, tufanın Nuh zamanında bütün dünyaya değil de sadece kavminin bölgesinde cereyan ettiği anlaşılır. Onların hepsi tufanla helak olmuşlar ve Nuh'tan sonra onun neslinden başka kimse kalmamış. Bu da, tufanın bütün yeryüzünde değil de, sadece onların yaşadığı ova ve dağlık bölgelerde cereyan etmesini gerektirir. Yaratılış dönemine yakın olması ve üzerinde insan bulunması sebebiyle o zamandaki küçük ve kuru bir toprak parçası hariç. Jeoloji bilginleri diyorlar ki; yeryüzü güneşten koptuğu zaman aleve halinde yuvarlak bir ateş topuydu. Sonra su küresine dönüştü. Ondan sonra da kademe kademe kuru topraklar ortaya çıktı. Üstad Muhammed Abduh'dan bu konuda fetva soruldu o da, tarihinin birinci cildinde 666. sayfasından nakledeceğimiz şu fetvayı verdi:

Üstad Abduh'un Nuh Tufanı Hakkındaki Fetvası

Nablus şehrinden ilim hadimi Üstad Abdullah Kaddûmî tarafından Mısır Müftüsü İmam Abduh'a sorulan soruya verilen cevaptır. Bu cevap da, zikredilen soru da aynen şöyledir:

4 Şevval 1317 (4 Şubat 1900) tarihli mektubunuzu aldık. Mektubunuzu şöyle bitiriyorsunuz: Sizin tarafınızda talebelerden yeni bir grup türemiş, onların âdeti Kur'âni delilleri zayıflatmak için matematik ve diğer ilimlerde araştırma yapmakmış. Şimdiyse şu iddiada bulundukları duyulmuş: Tufan bütün yeryüzünde cereyan etmemiş, sadece Nuh'un kâfir kavmine hasmış. Çin'de insanlar kalmış, onlar boğulmamış. Nuh'un, kâfirlerin helaki için yaptığı dua bütün kâfirlere şamil değil, sadece kavminin kâfirlerine mahsusmuş. Çünkü Nuh sadece kendi kavmine peygamber olarak gönderilmiş. Zira hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: *"Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilmiş, ben ise bütün insanlığa gönderildim."*[768] Onlara denilse ki: Ayetler bunun aksini söylüyor. Mesela şu ayetler: *"Ey Rabbim! Yeryüzünde kâfirlerden*

766 İsrâ, 17/76.

767 İsrâ, 17/4.

768 Buharî, *Teyemmüm*, 1, Salât,56; Müslim, *Mesâcid*, 3.

yurt tutan hiçbir kimse bırakma!" "Biz sadece onun zürriyetini kıyamete kadar baki kıldık." Bu gün Allah'ın esirgedikleri hariç Onun emrinden kurtulacak olan yoktur." Onlar buna karşılık diyorlar ki: Bunları tevil mümkündür ve bunlar tufanın umumi olduğuna delil değildir. Onlara dense ki; meşhur muhaddisler, sahih hadislerde bunun böyle olduğunu söylüyorlar. Nuh peygamber Allah'ın, insanlara gönderdiği ilk peygamberdir. Onun kavmi yeryüzündeki bütün insanlardır. Onun kavminden başka yeryüzünde insan olmadığı için istisnâî olarak onun peygamberliği de geneldir. Şayet başka kavimler olsaydı, onlara gönderilmemiş sayılırdı. Bu defa onlar hadisçileri alaya alıyorlar ve Çinlilere nispet edilen hikâyelere dayanıyorlar. Bizden bu büyük olayın üzerindeki perdeyi açmamız için gerçeğe uygun ve kalpleri tatmin edecek bir cevap istediniz. Allah'a hamdederek bunun cevabını arz ediyorum:

Kur'ân-ı Kerim'e gelince; orada tufanın genel olduğuna ve Nuh'un umumi peygamberliğine dair kesin bir nass yoktur. Senedinin sahih olduğu söylenen hadisler de ahaddır. Kesin bilgi ifade etmezler. Böyle gerçeklerin ifadesinde matlup olan zan değil, kesin bilgidir. Bunlara inanmak dinin inançlarından sayıldığında bu böyledir.

Tarihçi ve bilgi meraklısına gelince; ona gerekli olan, raviye, tarihçiye ve görüş sahibine olan güvenin onda kuvvetli bir tahmin oluşturmasıdır. Bu konuda tarihçilerin ve müfessirlerin söyledikleri ise, rivayete güvenmek veya güvenmemek çizgisini aşmaz. Dolayısıyla dini bir inançta kesin delil sayılmazlar.

Tufanın genelliği meselesine gelince, bu konu din bilginleriyle jeoloji bilginleri arasında ihtilaf konusudur. Aynı zamanda toplumların tarihçileri arasında da tartışmalıdır. Ehl-i Kitab ve İslâm âlimlerine gelince; onlar tufanın bütün yeryüzünü kapsadığı görüşündedirler. Pek çok bilgin de onlara katılmaktadır. Buna delil olarak da dağların tepelerinde donmuş birtakım sedef ve balık kalıntılarının varlığını ileri sürmektedirler. Zira bu varlıklar ancak denizde oluşurlar. Bunların dağların tepelerinde bulunması suyun oralara defalarca ulaştığını gösterir. Bu da tufanın bütün yeryüzünü kaplamasıyla mümkündür. Son dönem gözlemcilerinin çoğuna göre ise tufan genel olmamıştır. Onların da açıklaması uzun olan delilleri vardır. Şu kadar var ki; Müslüman bir kimsenin, sırf Yüce Kitab'ın ayetlerinin tevile ihtimali olması gerekçesine dayanarak tufanın genel oluşunu inkârı caiz değildir. Bilakis

dine inanan herkesin, ayetlerin zahirlerinin ve senetleri sahih olan hadislerin delâlet ettiği hiçbir şeyi inkâr etmemesi gerekir. Ayrıca bunları bırakıp tevile yönelmemesi icap eder. Ancak zahirin kastedilmediğine dair kesin bir delil olduğunda tevile gidilebilir. Böyle meselelerde bu neticeye varmak uzun araştırma, zor bir çalışma ve yerin tabakalarına ve kapsadığı şeylere dair geniş bir bilgi ister. Bu da akli ve nakli olmak üzere pek çok ilim gerektirir. Kesin bir bilgiye dayanmadan konuşan toptancıların sözlerine kulak verilmez. Onların cehaletlerini yaymalarına müsamaha edilmez. Yüce Allah her şeyin aslını daha iyi bilir.

Ben diyorum ki: Bu fetvanın özeti şudur: Kur'ân'ın ve hadislerin zahirine göre tufan Nuh kavmine şamildi ve yeryüzünde onlardan başka kimse yoktu. Buna inanmak gerekir. Fakat bu, tufanın bütün yeryüzünü kapladığı anlamına da gelmez. Çünkü onların yeryüzünü doldurduklarına dair elimizde bir delil yoktur. Ayrıca sedeflerin ve deniz hayvanlarının dağların tepelerinde bulunmaları da, bunun tufan sebebiyle olduğuna delil teşkil etmez. Biraz önce de belirttiğimiz gibi bunun, dağların ve diğer kara parçalarının başlangıçta suların çekilmesiyle oluşmasının akabinde meydana gelmesi daha makuldür. Zira suların sayılı günlerde dağları kaplaması bunların oluşmasına yeterli değildir. İkinci ilavede demiştik ki: Böyle tarihi meseleler Kur'ân'ın gayeleri arasında değildir, bundan dolayı da bunları kesin nasslarla belirtmemiştir. Bizim biraz önce söylediğimiz de nassların zahirine göredir. Bunu kesin bir dini inanç saymıyoruz. Jeoloji bilimi bunun aksini ispat ederse bu, bize zarar vermez. Zira bize göre kesin olan bir nasla ters düşmez.

Zulüm ve Taşkınlıklar Sebebiyle Allah'ın Gazabı Meselesi

Nuh tufanının, zulüm ve günahlarından dolayı Allah'ın Nuh kavmine bir azabı olduğunu açıklamıştık. Tekvin kitabı da bu hususta Kur'ân'la aynı şeyi söylemektedir. Aynı şekilde tufanla ilgili eski ümmetlerden özel ve genel anlamda gelen rivayetlerde de buna işaret edilmiştir. Bu, pek çok ümmetten manevi mütevatir derecesinde kuvvetli bir haberdir.

Kur'ân'da da; zulüm, şirk ve fesadın yaygınlaşması sebebiyle Cenabı Hakkın Nuh'un kavminden başka diğer peygamber kavimlerini kökünden yok ettiği bildirilmiştir. Nitekim bunların en meşhurlarını zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: *"Biz onların her birini günahı sebebiyle yakaladık. Onlardan*

kiminin üzerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik. Kimini korkunç bir gürültü yakaladı. Kimini yerin dibine batırdık. Kimini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyor fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı."[769] Nuh kıssasından sonra bu kavimlerin azabının detayı anlatılacaktır.

Bu tefsirde açıkladık ki; tamamen helak etme şeklindeki azap ancak fesadın yaygın olduğu toplumlarda meydana gelmiştir. Peygamberleri onlara bunu önceden haber vermişler fakat onlar isyandan dönmemişlerdir. Bu azap içlerinde salih mü'minlerin bulunduğu kavimlere de gelmiştir. Fakat Allah peygamberlerini ve onlara iman inananları zalimlerden ayırmış, geri kalanları helak etmiştir. *"Biz bir peygamber göndermedikçe kimseye azap edecek değiliz."*[770]; *"Biz halkı refah içinde şımarmış olan nice memleketleri helak ettik. İşte onların meskenleri! Orada kendilerinden sonra pek az oturulmuştur. Onlara hep biz varis olduk. Rabbin kendilerine ayetlerimizi okuyan bir peygamberi ana merkezlerine göndermedikçe memleketleri helak etmiş değildir. Zaten biz ancak halkı zalim olan memleketleri helak ederiz."*[771] Firavunun kavmi içinde sayıları ancak Allah Teâlâ'nın bildiği pek çok mü'min vardı. Allah onların hepsini helak etmedi. Ancak İsrail oğullarını tekrar köleleştirmek ve ezmek için Firavunla beraber onların peşlerine düşenleri helak etti. Yine açıklamıştık ki; Hz. Peygamber'in davetine muhatap olan ümmet bütün insanlıktır. Allah onu âlemlere rahmet olarak göndermiştir. Bundan dolayı onlara toptan azap edilmeyecektir. Çünkü yeryüzünde inkâr ve zulüm üzerinde ittifak edilmeyecektir. Onların helaki, bütün insanlığın yok olacağı kıyamet sebebiyle olacaktır. Bu da küfür bütün insanlığı kapladığı anda gerçekleşecektir. Zira Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Tirmizi'nin, Enes'ten merfu olarak rivayet ettikleri hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzünde lâ ilâhe illallâh, denildikçe kıyamet kopmayacaktır."*

Pek çok ayetle de sabittir ki; ister ümmet-i davet, isterse ümmet-i icabet olsun bu ümmete gelecek azap sadece zalim ve fasıklara gelecek, bütün insanlığı kapsamayacaktır. Fakat bu zalim ve fasıkların arasında bulunan herkese şamil olacaktır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"De ki: Sizin üzerinize, gerek üstünüzden ve gerekse ayaklarınızın altından bir azap göndermeye,*

---

769 Ankebût, 29/40.

770 İsrâ, 17/15.

771 Kasas, 28/58,59.

sizi grup grup ayırıp, size birbirinizin hıncını tattırmaya kadir olan da yine Odur. Bak, iyice anlasınlar diye ayetleri nasıl yerli yerince açıklıyoruz."[772] Bu azapların hepsi gerçekleşmiştir. Abdullah b. Mesud'dan rivayet edildiğine göre bu ayet, daha sonra Rasulullah (s) ve ashap döneminden sonra gelecekler hakkındadır. Nitekim bu asırda önceki asırlarda akla hayale gelmeyen şekilleriyle bunlar gerçekleşmiştir. Bunlar bombardıman uçaklarından atılan bombalar, yere döşenen mayınlar ve denizaltılardan atılan mermi ve füzelerin azabıdır. Kavimler daha önce alışılmamış şekilde düşman kamplara bölünmüştür. Bunların açıklamasını En'âm Sûresi'nin tefsirinde yapmıştık.

Aynı şekilde her asırda çeşitli toplumlar, eski günahkâr ve zalim kavimlerin başına gelen tufan, batma, volkanik patlama, yıldırım, bitkileri yakan, insanları ve hayvanları öldüren kavurucu sıcak gibi felaketlerle çok kere karşılaşmaktadırlar. Bu felaketler iki seneden beri çoğalmış ve bu senenin (1353/1934) yazında Amerika ve Avrupa'da ve özellikle de İngiltere, Hindistan, Türkiye, İran ve Uzakdoğu'da iyice artmıştır. Hindistan'da bazı bölgeler zelzeleyle altüst olmuştur. Mısır, Suriye, Irak ve Kuzey Afrika'da açlık baş göstermiş, ekinler helak olmuş, meyve ve can kayıpları meydana gelmiştir. Bunlar Kur'ân'da da bahsedilen felaketlerdir. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinde halen en şiddetli sıcaklık ve kuraklık devam etmektedir.

Yüce Allah'tan son günlerde bazı Çin ve Hint nehirlerinin ve daha önce de Fransa nehirlerinin taşması gibi, Nil'in taşmasından Mısır'ı korusun. Zalim yöneticilerimizin zulmü ve fasık halkımızın fıskı sebebiyle bizi cezalandırmasın. Ey Allah'ım! Karada ve denizde fesat çoğaldı. Darlık ve zorluk anlarında Seni tanıyan azaldı. Darlık ve bolluk zamanlarında sadece Sana dua edenler de azaldı. Ya Rabbi! Tövbemizi kabul eyle, içimizdeki beyinsizler sebebiyle bizi mahvetme. Nil nehrini bizim için rahmet vesilesi yap. Ümmet için bir ceza sebebi yapma!

Felaketlerden Ders Alma ve Bu Felaketler İçin Tövbe Sorumluluğu

Bütün toplumlara mensup mü'minler bu türlü bir azap vaki olduğunda bundan ibret alırlar. Yüce Allah'ı hatırlarlar. Ona tövbe ve istiğfar ederler.

772 En'âm, 6/65.

Nitekim peygamberleri de onlara tavsiye edip bildirmiştir ki; günahlardan ve özellikle de zulüm fasıklıktan dolayı Allah'a tövbe ve istiğfar etmek yağmur ve rızkın bollaşma sebeplerindendir. Nitekim Yüce Allah bu Sûre'nin başında şöyle buyurmuştu: *"Rabbinizden bağışlanma dileyin sonra da tövbeyle Ona yönelin, diye emretti ki, sizi belirli bir zamana kadar güzel bir şekilde geçindirsin ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin. De ki: Eğer yüz çevirirseniz, şüphesiz ki ben sizin hakkınızda büyük bir günün azabından korkarım."*[773] Hud peygamberden hikâye ederek de şöyle buyurdu: *"Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin. Sonra da tövbe edip ona yönelin ki, size gökten bol bol yağmur göndersin, gücünüze güç katsın. Suç işleyerek Allah'tan yüz çevirmeyin."*[774] Nuh Sûresi'nde de Nuh'tan şöyle hikâye etti: *"Dedim ki: Rabbinizden bağışlanma dileyin. Çünkü O, çok bağışlayıcıdır istiğfar edin ki, size bol bol yağmur yağdırsın. Sizi mallarla, oğullarla desteklesin. Sizin için bahçeler var etsin. Sizin için ırmaklar akıtsın."*[775] Amerika ve İngiltere'de din adamlarının ve başkalarının, sıcaklar artınca, yağmurlar kesilince, ekinle kuruyunca ve hayvanlar ölünce zulüm ve densizliklerinden dolayı Allah'ın kendilerine gazap ettiğini, tövbe ve istiğfar edip, Allah'tan bereket dilemelerini insanlara hatırlatmak akıllarına gelmiyor. *"Hiç olmazsa onlara azabımız geldiği zaman yalvarıp yakarmalı değil miydiler? Fakat kalpleri katılaştı ve şeytan da onlara yaptıklarını güzel gösterdi. Kendilerine hatırlatılan şeyleri unuttukları zaman, onlara her şeyin kapısını açtık. Kendilerine verilen şeylerden dolayı sevince dalınca da ansızın onları yakaladık. Hemen ümitsizliğe kapılıp şaşkına döndüler."*[776] Yüce Allah Mekke müşrikleri için de şöyle buyurdu: *"Yine onlar dediler ki: Allah'ım! Eğer bu Kitab gerçekten Senin tarafından ise üzerimize gökten taş yağdır veya bize acı veren bir azap getir. Oysa sen aralarındayken Allah onlara azap edecek değildir. Onlar bağışlanma dilerlerken de Allah onlara azap edecek değildir."*[777] Rasulullah (s) onlardan ayrılıp, beddua edince kıtlığa uğradılar. Öyle ki *ilhiz* (kanla deriyi pişirerek yapılan yemek) yemek zorunda kaldılar. Netice kendinde şefaat dilemek üzere elçi gönderdiler. Hz. Peygamber'in en büyük düşmanı olan Ebu Süfyan kavmi için bizzat ondan merhamet dilenmişti. Onlarla ilgili olarak Yüce Allah şu ayeti indirdi: *"Allah güven ve huzur içinde olan bir şehri misal verdi. Oranın rızkı her yerden bol bol geli-*

773 Yûnus, 10/3.
774 Hûd, 11/52.
775 Nûh, 71/10-12.
776 En'âm, 6/43,44.
777 Enfâl, 8/32,33.

yordu. Fakat halkı Allah'ın nimetlerine nankörlük etti. Bu yüzden Allah yaptıklarına karşılık onlara açlık ve korku azabını tattırdı. Andolsun ki, onlara kendilerinden bir peygamber gelmişti. Onu yalancı saydılar. Bunun üzerine onlar haksızlık ederlerken azap kendilerini yakalayıverdi."[778] Allah'ın verdiği bu misal gelmiş ve gelecek her topluma şamildir. Yeryüzünün en zengin başkentleri olan Londra ve Paris bile dünya harbi senelerinde açlık ve korku azabını tatmışlardır. *"Sonra yine tövbe etmiyorlar ve ibret de almıyorlar."*[779]

Felaketlerden ders almaya engel materyalist fikirler:

Denirse ki; bu zamanın pek çok zalim maddecileri Nuh tufanının -ki onun sadece binenler hariç bütün yeryüzü halkını mı yoksa sadece Nuh kavmini mi helak ettiği konusunda ihtilaf vardır- tabiî sebeplere bağlı bir olay olduğuna inanıyorlar. Nitekim bu sene Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde, Japonya'da, Hindistan'da ve Çin'de de böyle olaylar olmuş, pek çok insan ve hayvan ölmüş, bu su baskınları binaları ve mahsulleri mahvetmiş, milyonlarca dirhem ve dinarlık zararlara sebep olmuştur. Bu maddecilerin inancına göre artık yeryüzünde böyle genel bir tufan olmayacaktır. Zaten Nuh tufanı da ister genel, isterse özel manada olsun, büyük bir su baskını şeklindeydi ve yeryüzünün oluşum dönemine yakındı. Zaten yeryüzünün çoğunluğu sularla kaplıydı. Sonra sular çekilmeye başladı. Karalar da kademe kademe genişledi. Bizim kelâmcı âlimlerimizden bazıları da bu görüşü açıklamışlardı. *Mevakıf* ve diğer kitaplarda şöyle deniyor: Doğrusu bu âlem sularla kaplıydı. Çünkü dağların tepelerinde deniz sedefleri ve balık fosilleri vardır.

İşte bu materyalistler cezalandırıldıkları gök olaylarını da böyle değerlendiriyorlar. Yağmurun azalıp kesilmesini, suların kurumasını ve çekilmesini, güneşin yakıp kavurmasını mücerret tabiat olaylarıyla izah ediyorlar. Nitekim İngiltere ve Amerika'da bu yüzden yazlık mahsuller kavrulmuş, pek çok hayvan, belki de milyonlarcası telef olmuş sadece New York'ta yüzlerce insan ölmüştür. Bu, dünyanın en büyük kuraklığıdır. Bu sene pek çok batı ülkesi yangın ve boğulma arasında Allah'ın gazabı altındadır. Bu, cinayet ve dört sene süren cihan harbi sebebiyle yeryüzünü berbat etmelerinin bir cezasıdır. Ayrıca daha sonra kötülük ve edepsizlikte, fesat ve hayasızlıkları mubah görmede, artan mallarını daha kötü bir harp için harcamada

778 Nahl, 16/112,113.
779 Tevbe, 9/126.

aşırı gitmelerinin,resmi ve gayri resmi sömürgelerindeki zavallıları ezmede zorbaca davranmalarının bir cezasıdır. Fakat hiçbirisi de bu musibetlerden ders alıp, zulüm ve fesatlarından tövbe etmiyorlar. Çünkü bunların Allah'tan bir azap ve uyarı olduğuna inanmıyorlar. Bu maddecilerin durumu bellidir. Fakat bu Kâinat'ın bir yaratıcısı olduğuna inananlar da, tabiat sistemine bağlı bir sebep bilemedikleri durumlarda bunları Allah'ın irade ve hikmetine bağlıyorlar. Sebepler âleminde cereyan eden her olayda sebebin dışında ilahi bir hikmet ve irade yok sanıyorlar ve insanların düzgün ve bozuk olmalarıyla sebeplerin bir ilişkisi yok farz ediyorlar. Üstelik kâfirler bu sebepler sistemini bilmeyi inkâr ve mü'minlerin ilerleyen ilimlerden habersiz olduklarına delil sayıyorlar. Onlar hakkında söylenecek sözün özü şudur: Onların akıllarına yatan sadece *"mekanik nazariyesi"*dir. Bunun özeti şudur: Bütün kainat elektrik gücüyle hareket eden bir makine gibidir. Bir parçasının hareketiyle diğer parçalar da harekete geçer. Ondaki bütün hareket gücünde, ilim, irade ve kendisine dair hiçbir tercih yoktur. Onlara diyoruz ki; peki bu kuvveti kim yarattı, onu kim hareket ettiriyor ve ondaki sistemi kim koruyor?

Âlemde cereyan eden her olayın bir sebebi vardır. Bu sebepler de kanunlara tabidir. Bu kanunlar özel değil, geneldir, demelerine gelince; bu görüş doğrudur ve muhkem Kur'ân ayetleri de bunu söylemektedir. Birincisi takdirle ilgili ayetlerdi. Halk bunları ters anlıyor. Bunlardan bir kısmı Allah'ın kanunlarının asla değişmeyeceğine dairdir. Felaketler ve intikamlara dair ayetlerden birisi şu ayettir: *"Sizden sadece zalim olanlara değil, herkese dokunacak bir fitneden sakının."*[780] Rızık ve nimetlere dair ayet de bunlardandır. *"Gerek dünyayı isteyenlerin ve gerekse ahireti isteyenlerin her birine dünyada Rabbinin ihsanından art arda veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir."*[781] Yani Onun ihsanı mü'min olsun, kâfir olsun, facir olsun fazıl olsun hiç kimseden esirgenmez.

Fakat Allah bu genel prensiplerle birlikte bazı musibetlerde kendisinin özel iradesi ve üstün hikmeti olduğunu bize haber vermiştir. Şu ayetlerde görüldüğü gibi: *"İnsanların kendi elleriyle kazandıkları günahlar yüzünden karada ve denizde düzensizlik ortaya çıktı. Belki hakka dönerler diye Allah onlara yaptıklarının bir kısmının cezasını böylece tattırıyor."*[782]; *"Başınıza gelen herhangi*

780 Enfâl, 8/25.
781 İsrâ, 17/20.
782 Rûm, 30/41.

bir musibet kendi ellerinizle kazandıklarınız yüzündendir. Bununla beraber Allah yine de çoğunu affeder."[783] Bunlar tabiî felaketlerin sebepleri hakkındadır. Manevi felaketlerin sebepleri hakkında da şöyle dendi: *"Onların bu dünya hayatında harcadıklarının durumu, kendilerine haksızlık eden bir topluluğun ekinlerine isabet edip, onu yok eden dondurucu bir rüzgârın durumu gibidir. Allah onlara haksızlık etmedi. Fakat onlar kendilerine haksızlık ediyorlar."*[784] Ayette geçen *sır* kelimesi; hem şiddetli soğuk, hem de şiddetli sıcak anlamına gelir. Aynı manada Kalem Sûresi'nde geçen bahçenin zalim sahipleri ve Kehf Sûresi'nde geçen ve kendine zulmeden iki bahçe sahibi zikredilmiştir. Allah zulümleri sebebiyle onları bahçelerini helak etmiştir. Mahlûkât üzerinde Allah'ın gizli cezası ve aynı şekilde gizli lütfu vardır. Bize lütfetmesini dileriz.

Allah bir şeyi isteyince onu kanunları ve kaderleri iptal ederek değil, tercih veya kanunla kader arasını uzlaştırarak yapar. Nitekim şöyle buyurdu: *"Sonra bizim takdir ettiğimiz bir zamanda buraya geldin, ey Musa!"*[785] Aşk olsun San'u'l-Ğavâniye, ne güzel söylemiş! Kaderleri kaderlerle uzlaştırmak diyen San'u'l-Ğavâni, ne güzel söylemiş! Aşk olsun![786]

وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿50﴾ يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿51﴾ وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ ﴿52﴾

50- Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik. Hûd onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin Ondan başka hiçbir ilahınız yoktur. Siz ise Allah'a iftira edenlerden başkası değilsiniz.

783 Şûrâ, 42/30.
784 Âl-i İmrân, 3/117.
785 Tâhâ, 20/40.
786 Tevbe Sûresi'nin 23. ayetinin tefsirine bakınız.

51- Ey kavmim! Ben sizden bunun için bir ücret istemiyorum. Benim mükafatım ancak beni yaratan Allah'a aittir. Siz hiç aklınızı kullanmıyor musunuz?

52- Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin. Sonra da tövbe edip Ona yönelin ki, size gökten bol bol yağmur göndersin. Gücünüze güç katsın. Suç işleyerek Allah'tan yüz çevirmeyin.

Hûd Peygamberin Kıssası

Hûd peygamberin kıssası, A'râf Sûresi'nde sekiz ayet içinde anlatılmış, burada ise on bir ayetle ele alınmıştır. Her iki yerde ayrı anlatım, siyak ve üslup vardır. Birincide olmayan ilim, ibret ve ders ötekinde vardır. Şuarâ Sûresi'nde ise başka bir siyak, üslup ve ifade tarzı gelecektir. Aynı şekilde Mü'minûn ve Ahkâf sûrelerinde de ismi zikredilmeksizin kıssaya işaret edilecektir. Hûd peygamberin kavminin (Âd kavmi) azabı ise, Fussılet, Zâriyât, Kamer, Hâkkâ ve Fecr sûrelerinde zikredilmiştir.

A'râf Sûresi'nin başında bu kıssayla ilgili rivayetleri zikretmiştiK. Hûd Peygamber'in (a) ilk Arapça konuşan kişi olduğu, insanlığın ikinci babası olan Nuh'un oğlu Sam'ın ilk toplumu için ilk peygamber olarak gönderildiği bu rivayetlerdendir. Bundan dolayı Hûd, Nuh soyundan gelen ilk Arap peygamberdir denilir. Son peygamber ise, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'dir.

Yukarıdaki son üç ayet; Hûd'un, Rabbinin davetini tebliğine dairdir.

"Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u peygamber olarak gönderdik." Bu ayet, *"Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik"* ayeti üzerine atfedilmiştir. Yani biz nesep yönünden kardeşleri olan Hûd'u ilk Âd kavmine elçi yolladık. *"Hûd onlara şöyle dedi: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin Ondan başka hiçbir ilahınız yoktur."* Yani sade ona ibadet edin. Ona hiçbir şeyi eş koşmayın. Çünkü insanların gerçek ilahı; onları yaratan, nimetleriyle besleyen Allah'tır. Sizin de itiraf ettiğiniz gibi, O birdir. *"Siz ise Allah'a iftira edenlerden başkası değilsiniz."* Yani siz başkasına kulluk etmekle sadece Ona iftira etmiş oluyorsunuz. Çünkü başka ortaklar ediniyorsunuz. Onlara şefaatçiler adını veriyorsunuz. Onlarla, kabirleriyle, resimleriyle ve heykelleriyle güya

Allah'la yakınlık kuruyorsunuz. Allah katındaki mevkileriyle size fayda vereceklerini, zararlarınızı kaldıracaklarını umuyorsunuz.

"Ey kavmim! Ben sizden bunun için bir ücret istemiyorum." Bu ifadenin benzeri, biraz önce Nuh kıssasında da geçti. Yani sırf Allah'a kulluk etmeniz için yaptığım çağrıda ben samimi ve güvenilir bir kimseyim. Bunun için sizden bir ücret istemiyorum ki, beni menfaatçilikle suçlayasınız. ***"Benim mükâfatım ancak beni yaratan Allah'a aittir."*** Yani size yaptığım çağrı için beklediğim ücret, beni putperestlik bidatlerinden uzak ve temiz bir fıtrat üzere yaratan Allah'a aittir. Bu putperestliği ise, salih kimselerin hatıralarını saklamak için onların resimlerini yapan Nuh kavmi icat etti. Buharî'nin, İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre şeytan onların resim ve heykellerini kutsamayı onlara cazip gösterdi. ***"Siz hiç aklınızı kullanmıyor musunuz?"*** Size söylenenleri düşünüp de hakla bâtılı, faydalıyla zararlıyı ayırt etmek için hiç aklınızı kullanmıyor musunuz? Kardeşin, kardeşlerini aldatmayacağını, kendilerine faydası ve zararı olmayan şeye çağırıp da, kavminin öfkesine maruz kalmayacağını akıl etmez misiniz?

"Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin. Sonra da tövbe edip Ona yönelin ki, size gökten bol bol yağmur göndersin." Bu emir aynı lafızlarla bu Sûre'nin üçüncü ayetinde geçmişti. Bu önceki emrin ilk karşılığıdır. Burada semadan maksat, yağmur yağdıran buluttur. Semanın göndermesi ise, yağmur yağdırması anlamınadır. *Midrâr;* çok akan, demektir. Aslı ise sütün bol akmasıdır. Sütü çok aktı, anlamında koyun için şöyle denir: *Derrati'ş-şâtü, derran ve durûren fe hiye dârrûn.* Bu ifadenin kullanılmasındaki incelik belki de faydanın çokluğuna işarettir. Çünkü bazı yağmurlar zararlı olduğu gibi, bazen azaba da dönüşebilirler. Onların ülkeleri çok kumlu bir yerdi. Ekin ve ağaçları için çok yağmura ihtiyaçları vardı. Çünkü yağmur azalınca kum hemen suyu emiyor, toprak kuruyordu. Dahhak'tan rivayet edildiğine göre Allah onlara üç sene hiç yağmur yağdırmadı. İnkârları sebebiyle ülkeleri kurudu. Kıtlık baş gösterdi. Ben bu rivayetin nereden geldiğini bilmiyorum. Fakat yağmura çok ihtiyaçları olduğu bellidir. Çünkü uyarıldıkları azabın başlangıcını gördüklerinde onu yağmur yağdıracak bir bulut sanarak seviniyorlardı. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"O azabı, vadilerine doğru yayılan bir bulut halinde gördüklerinde: Bu bize yağmur yağdıracak yaygın bir buluttur, dediler. Hûd ise: O, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. O*

bir rüzgardır ki, içinde acı veren bir azap vardır. O rüzgâr Rabbinin emriyle her şeyi yıkar, mahveder, dedi. Nihayet helak oldular ve evlerinden başka hiçbir şey görülmez oldu. İşte biz günahkar her toplumu böyle mahvederiz."[787] ***"Gücünüze güç katsın."*** Bu, emrin ikinci mükafatıdır. Bu güç, onların istediği ve insanlara karşı övündükleri güçtü. Onlara iri cüsseler ve bu cüsseleri içinde kuvvet verilmişti. Nitekim Yüce Allah bunu şöyle belirtti: *"Âd kavmine gelince, onlar yeryüzünde büyüklük tasladılar ve: Bizden daha kuvvetli kim vardır? dediler. Onlar, kendilerini yaratan Allah'ın kendilerinden daha kuvvetli olduğunu görmediler mi? Onlar bizim ayetlerimizi bile bile inkâr ediyorlardı. Bu yüzden biz de onlara dünya hayatında rezillik azabını tattırmak için o uğursuz günlerde dondurucu bir kasırga gönderdik. Ahiret azabı ise daha da rezil edicidir. Onlara yardım da edilmez."*[788]; *"Cezalandırdığınızda zorbalar gibi cezalandırıyorsunuz."*[789] Birbirlerini kuvvetleriyle tehdit eden kibirli Avrupa devletleri keşke bundan ibret alsalar! Nereden ibret alacaklar ki, onlar Âd kavminden daha inatçı, daha nankördürler. ***"Suç işleyerek Allah'tan yüz çevirmeyin."*** Yani hayat nimeti, rızık bolluğu ve güç artmasına sebep olacak davetimden yüz çevirerek ayrılmayın. Bu nimetler hak yolda yürümenin karşılığıdır.

قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا
عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿53﴾ إِنْ نَقُولُ إِلَّا
اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا
أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿54﴾ مِنْ دُونِهِ فَكِيدُونِي
جَمِيعًا ثُمَّ لَا تُنْظِرُونِ ﴿55﴾ إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ
رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي
عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿56﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ
مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا
تَضُرُّونَهُ شَيْئًا إِنَّ رَبِّي عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿57﴾

---

787 Ahkâf, 46/24,25.
788 Fussılet, 41/15,16.
789 Şuarâ, 26/130.

53- Kavmi, Hûd'a dedi ki: Ey hûd! Sen bize bir mucize getirmedin. Biz senin sözünle ilahlarımızı terk edecek değiliz ve sana da inanmıyoruz.

54- Biz sana sadece: İlahlarımızdan biri seni fena çarpmıştır, deriz. Hûd dedi ki: Şüphesiz ki ben Allah'ı şahit tutuyorum. Siz de şahit olun ki, ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım.

55- Ben Ondan başkasından uzağım. Haydi, hepiniz bana tuzak kurun sonra da bana mühlet vermeyin!

56- Ben ancak benim de, sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvendim. Hiçbir canlı yoktur ki, Allah onun alnından tutup yönetmesin. Benim Rabbim gerçekten doğru bir yol üzerindedir.

57- Eğer yüz çevirirseniz, ben size bildirmek üzere gönderildiğim şeyi tebliğ ettim. Rabbim sizin yerinize başka bir kavim de getirebilir. Ona hiçbir zarar da veremezsiniz. Çünkü benim Rabbim her şeyi koruyup gözetir.

Bu beş ayet; kavminin Hûd'u reddetmeleri, belgeyi inkârları ve onun da onlar aleyhine delil getirmesi ve onları uyarmasına dairdir.

"Kavmi, Hûd'a dedi ki: Ey hûd! Sen bize bir mucize getirmedin." Yani söylediklerinin Allah katından olduğunu ispat edecek parlak bir delil getirmedin. ***"Biz senin sözünle ilahlarımızı terk edecek değiliz."*** Biz senin sözünden yola çıkarak ilahlarımıza ibadeti terk edecek değiliz. Yahut da bir beşer olarak kendiliğinden söylediğin bir söze binaen onları terk edecek değiliz. ***"Ve sana da inanmıyoruz."*** Yani peygamberliğini tasdik edecek tarzda bir ittiba ile sana tabi olmayız. Çünkü senin, peygamberliğine dair bir delilin yok. Bu sadece inadına söylenmiş bir inkâr sözüydü. Hâlbuki Hz. Peygamber'in delili hem akla, hem de düzgün bir fıtrata uygundu.

"Biz sana sadece: İlahlarımızdan biri seni fena çarpmıştır, deriz." Biz senin hakkında ilahlarımızdan biri seni cinnet veya bunaklık hastalığıyla çarpmış, deriz. Zira sen onları inkâr ediyor ve bizi de onlara ibadetten alıkoymaya çalışıyorsun. ***"Hûd dedi ki: Şüphesiz ki ben Allah'ı şahit tutuyorum. Siz de şahit olun ki, ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım."*** Bu, birkaç meseleyi içeren bir cevabın başlangıcıdır: 1- Onların şirkinden ve uydur-

dukları putlardan uzak oluşu. 2- Bu konuda bir delile dayandığına kesin olarak inandığı için Allah'ı şahit tutması ve ortaklarının kendisine asla zarar verme gücüne sahip olamadıklarını bildirmek ve tehditlerine aldırmadığını göstermek için onları da buna şahit tutması. Üçüncüsü ise şu cümledir: ***"Ben Ondan başkasından uzağım. Haydi, hepiniz bana tuzak kurun sonra da bana mühlet vermeyin!"*** Yani siz ve putlarınız bir araya gelip gücünüzün yettiği tuzakları bana kurmak için elinizden geleni yapın, gücünüz yeterse bana da göz açtırmayın, hemen tuzağınızı kurun. Hûd bununla onlardan ve putlarından korkmadığını gösteriyordu. Bu ifadenin benzeri, müşriklerin putlarının acizlikleri ortaya çıkınca Allah'ın, Hz. Peygamber'e yaptığı şu telkinde de gözükmektedir: *"Siz de koştuğunuz ortaklarınızla bir araya gelip işinizi kararlaştırın ki, sonra işiniz size keder vermesin. Sonra da hiç mühlet vermeden bana hükmünüzü uygulayın."*[790] Nuh peygamber de daha önce Allah'a olan tevekkülünü ifade etmiş. Hûd ise bu ifadeyi tehir etti. Bu da dördüncü meseledir. ***"Ben ancak benim de, sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvendim."*** Bu, onlardan ve putlarından korkmadığına delâlet eden önceki ifadenin gerekçesidir. Diyor ki: Ben kendi himayemi ve sizin himayesizliğinizi Allah'a havale ediyorum. Ben sadece Allah'a dayanıyorum. Zira O; benim de, sizin de Rabbinizdir. Yani benim ve sizin işinizin sahibidir. Bu ve diğer konularda tasarruf sahibi Odur. Şu ayet de bunun delilidir. ***"Hiçbir canlı yoktur ki, Allah onun alnından tutup yönetmesin."*** Yani Allah onları yönetip yönlendirir. Nasiye saçın ön kısmı yani perçem demektir. Alnından tutma ifadesi, güçlü yönetimden ve kaçışı olmayan teslimiyetten temsildir. Bu cümle, bu Sûre'nin altıncı ayetinde de geçmişti. Alak Sûresi'ndeki şu ayet de bunu desteklemektedir: *"Eğer bundan vazgeçmezse onu perçeminden, yalancı ve günahkâr perçeminden tutar cehenneme sürükleriz."*[791] *Sef'*; zorla ve ders verici tarzda yakalamak, demektir. *Esâsü'l-Belâğa*'da şöyle dendi: Atı gemleyip, bindi, demek için; *sefea bi nâsıyeti'l-feres* ifadesi kullanılır. ***"Benim Rabbim gerçekten doğru bir yol üzerindedir."*** Hak ve adalet üzeredir. Düşmanlarından olan bâtıl ehlini, peygamberlerden ve onlara tabi olan hak ehli dostlarına musallat etmez. O hiçbir hakkı zayi etmez, kendisinden zulüm sadır olmaz. ***"Eğer yüz çevirirseniz, ben size bildirmek üzere gönderildiğim şeyi tebliğ ettim."*** Yani günahkârlar olarak yüz çevirir ve yasakladığım

---

790 Yûnus, 10/71.

791 Alak, 96/15,16.

şeyden vazgeçmezseniz sadece Allah'a ibadet edip, Ona şirk koşmayı terk etmezseniz, ben size karşı görevimi yaptım, size mesajı ilettim. Artık benim tebliğden başka yapacak bir şeyim kalmadı. Sorumluluk size aittir. Üzerinize azap hükmü hak olmuştur

"Rabbim sizin yerinize başka bir kavim de getirebilir." Küfür ve günaha devam ettiğiniz için sizi helak edince yerinize başka bir kavim getirebilir. ***"Ona hiçbir zarar da veremezsiniz."*** Yani imandan yüz çevirmekle Ona herhangi bir zarar veremezsiniz. Çünkü O, sizden ve sizin imanınızdan müstağnidir. *"Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz ki Allah sizden müstağnidir. Bununla birlikte kulları için küfre razı olmaz. Eğer şükrederseniz, sizden razı olur."*[792]

Bu ifade, peygamberlerine de zarar veremeyeceklerini gerektirir. Zaten asıl maksat da budur. Bunu şu ayet de desteklemektedir. ***"Çünkü benim Rabbim her şeyi koruyup gözetir."*** Yani iradesinin ve kanununun gereği olarak her şeyin devamına ve korunmasına nezaret eder. Peygamberlerine yardım etmesi, kendinin ve mü'minlerin düşmanlarına da delile rağmen küfürde ısrar ederlerse yardımsız bırakması bu kanun ve irade gereğidir.

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ
مِّنَّا وَنَجَّيْنَاهُم مِّنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿58﴾ وَتِلْكَ عَادٌ
جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ
عَنِيدٍ ﴿59﴾ وَأُتْبِعُوا فِي هَٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ
أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِّعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿60﴾

58- Azap emrimiz gelince, Hûd'u ve onunla birlikte iman edenleri, tarafımızdan bir rahmetle kurtardık, onları sert ve katı bir azaptan koruduk.

59- İşte Âd kavmi budur. Onlar Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler. Onun peygamberlerine karşı geldiler. Her inatçı zorbanın emrine uydular.

60- Onlar bu dünyada da, kıyamet gününde de lanete uğradılar. İyi bilin ki, Âd kavmi Rablerini inkâr ettiler. Yine iyi bilin ki, Hûd'un kavmi Âd, Allah'ın rahmetinden uzak olsun.

792 Zümer, 39/7.

Bu üç ayet, Hûd ve ona inananların kurtulması, inatçı kavimlerinin ise cezalandırılmasına dairdir.

Sünnetullah'ta Lanetullah Yasaları

"Azap emrimiz gelince, Hûd'u ve onunla birlikte iman edenleri, tarafımızdan bir rahmetle kurtardık." Yani azabımız veya azap vakti gelince onların katımızdan özel bir rahmetle kurtardık. Aslında bu, azaptan kurtulma sebeplerine aykırı olan ve insanlardan bazılarına nasip olup, bazılarına olmayan bir rahmettir. Nuh peygamberin, oğluna söylediği şu sözde kastedilen rahmet de budur: *"Bugün Onun rahmet ettikleri dışında hiç kimse kurtulamaz."* ***"Onları sert ve katı bir azaptan koruduk."*** Ayette, kurtarma ifadesi tekrar edildi. Çünkü orada Rahmanın sıfatı olan *minnâ* ile, azaba dâhil olan *min* harfinin arasını ayırmak için böyle yapıldı. Yani onları, dünyada görülmemiş ve son derece sert ve katı bir azaptan kurtardık. Bu azap, yok eden rüzgâr olarak belirtilmiştir. *"Gerçekten biz onların üzerine kendileri için uğursuzluğu devam eden bir günde, dondurucu bir rüzgâr gönderdik. O rüzgâr sanki insanları kökünden sökülmüş bir hurma kütüğü gibi koparıp atıyordu."*[793]

Bu şiddetli rüzgârı tanımlarken Yüce Allah şöyle dedi: *"Allah o kasırgayı onların üzerine art arda yedi gece, sekiz gün musallat etti. Yanlarında olsaydın bu süre içinde o kavmin sanki kökünden koparılmış içi boş hurma kütükleri gibi yere serildiklerini görürdün. Şimdi sen onlardan geri kalan birini görüyor musun?"*[794]

"İşte Âd kavmi budur. Onlar Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler." Yani peygamberlerinin getirmiş olduğu ve Allah'ın peygamberlerini desteklediği bütün mucize ve belgeleri inkâr ettiler. Âd kavmine işaret eden edat müennes yapıldı. Zira maksat kabiledir veya onların izleridir. Ayetleri inkârdan maksat; gizli olanları değil, aşikar olup Allah'ın varlığına delâlet eden belgeleri yalan saymaktır. Nitekim Firavun kavmi için şöyle demişti: *"Vicdanları da onların doğruluğuna kanaat getirdiği halde sırf haksızlık ve kibir yüzünden onları inkâr ettiler."*[795] ***"Onun peygamberlerine karşı geldiler."*** Kendilerine gönderilen peygamberlerin peygamberliğini inkâr ederek bütün peygamberlere de isyan etmiş oldular. Çünkü birine isyan hepsine isyan hükmündedir. Zira peygamberliğe kökünden karşı çıkılmış olmaktadır. Onlar, insandan peygamber olmayacağını söylüyorlardı. ***"Her inatçı zorbanın emrine uydular."***

---

793 Kamer, 54/19,20.

794 Hâkka, 69/7,8.

795 Neml, 27/14.

Yani onların çoğunluğu ve halk tabakası, kendilerine baskı yapan bütün zorba ve inatçı yöneticilere uydular. Ayette geçen *Cebbâr* kelimesi; başkasını horlayarak ve baskıyla kendi emri altına girmeye zorlayan kişi, demektir. Yahut da kibir ve büyüklük iddiasıyla noksanını telafi eden kimse, demektir. *Anîd* ise, hakka karşı çıkan, ona boyun eğmeyen, hak ortaya çıksa da, kendisine delil getirilse de inat eden azgın kişi, demektir. Acaba yeryüzündeki zorba krallar, yıkılıp gitmeden bunlardan ibret alırlar mı?

"Onlar bu dünyada da, kıyamet gününde de lanete uğradılar." Bir şeyi bir şeye itbâ etmek, ona bitiştirmek, onu geçmeyecek şekilde peşine takmak, demektir. Yani bu dünyada lanet onların peşine takılmıştır. Kendilerinden sonra hallerini öğrenen, kalıntılarını gören, sonraki peygamberlerin verdikleri haberleri işiten herkes onlara lanet edecektir. Benzerlerine şahitlerin lanet ettiği zalimler gibi, kıyamet günü de onlara lanet edilmeye devam edilecektir. Nitekim bu Sûre'nin 18. ayetinde geçmişti. ***"İyi bilin ki, Âd kavmi Rablerini inkâr ettiler."*** Bu, onların kâfir olduklarına dair kuvvetli bir şahadettir. Yani ayetlerini inkâr ederek ve peygamberlerini yalanlayarak verdiği nimetlere karşı nankörlük ettiler. Küfür ve şükür kelimeleri doğrudan ve harf-i cer yoluyla teaddi eder. Küfrün aslı; örtmek, demektir. ***"Hûd'un kavmi Âd, Allah'ın rahmetinden uzak olsun."*** Bu bir kahhariye duasıdır. Başlangıcını hikâye ve devamını tescil anlamında rahmetten uzaklaşmaları talebidir. Durumun önemini belirtmek için tenbih edatı olan *elâ* tekrar edildi. Hûd kavmi şeklinde isimleri ve sıfatları da tekrar edildi ki; işiten onların lanet ve rahmetten uzaklaşmayı hak ettiklerini ve bunun sebebini iyice anlasın. Artık onlar için bedduayı geri çevirecek bir mazeret şüphesi yoktur. Bu bedduanın peşinden, bulundukları bütün hayır ve nimetlerden mahrumiyet ve bunun zıddı olan intikam ve bedbahtlığa mahkûmiyet gelir.

Salih Peygamberin Kıssası

Salih Arap kavminden ikinci peygamberdir. A'râf Sûresi'nde yedinci ayette onun kıssası geçmişti. Bu ayetlerin tefsirinin başlangıcında kabilesi olan Semud'un yurtlarından söz etmiştim. Oraları Hicaz'la Şam arasındaki Hicr bölgesiydi. İşte burada da A'râf Sûresi'ndeki yedi ayete benzer sekiz ayet içinde bu kıssa zikredilmiştir. Şuarâ Sûresi'nde ise on dokuz ayette bu iki suredekinden daha kısa olarak ele alınacaktır. Daha sonra Neml Sûresi"nde A'râftakilere benzer sekiz ayet içinde, ayrıca Kamer suresinde kısa on ayette, onlardan önce Hicr suresinde beş ayette sonra Şems suresinde beş ayette, Zâriyât suresinde üç, Necm suresinde iki ayette zikredilecektir. Zikredildiği

her yerde, makama uygun ders ve ibretler taşımaktadır. Başka yerlerde zikredilmesi buralarda zikredilmesinin yerini tutmamaktadır.

وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ
مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ
وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي
قَرِيبٌ مُّجِيبٌ ﴿61﴾ قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنتَ فِينَا
مَرْجُوًّا قَبْلَ هَٰذَا أَتَنْهَانَا أَن نَّعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّنَا
لَفِي شَكٍّ مِّمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿62﴾ قَالَ يَا قَوْمِ
أَرَأَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَآتَانِي مِنْهُ رَحْمَةً
فَمَن يَنصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ
تَخْسِيرٍ ﴿63﴾

61- Semud kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Sizi yerden yaratan ve orayı imar edici kılan O'dur. O'ndan mağfiret dileyin. Sonra O'na tövbe edin. Çünkü Rabbim dua edene yakındır. Duaları kabul edendir.

62- Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce bizim aramızda ümit beslenen bir kişiydin. Şimdi atalarımızın taptıklarından bizi men mi ediyorsun? Senin bizi çağırdığın şeyden şüphe içindeyiz, kuşkulanıyoruz.

63- Salih dedi ki: Ey kavmim! Ya ben Rabbimden bir delil üzerindeysem ve O bana katından bir rahmet vermişse? Peki O'na karşı gelirsem beni Allah'ın azabından kim kurtarır? Sizin bana, zararımı arttırmaktan başka bir katkınız olmaz.

Bu üç ayet Salih'in, kavmine mesajı ve onların da bunu reddetmeleri ve aleyhlerine delil getirmesi hakkındadır.

Salih Arap kavminden ikinci peygamberdir. A'râf Sûresi'nde yedinci ayette onun kıssası geçmişti. Bu ayetlerin tefsirinin başlangıcında kabilesi olan Semud'un yurtlarından söz etmiştim. Oraları Hicaz'la Şam arasındaki Hicr bölgesiydi. İşte burada da A'râf Sûresi'ndeki yedi ayete benzer sekiz ayet

içinde bu kıssa zikredilmiştir. Şuarâ Sûresi'nde ise on dokuz ayette bu iki sûredekinden daha kısa olarak ele alınacaktır. Daha sonra Neml Sûresi'nde A'râftakilere benzer sekiz ayet içinde, ayrıca Kamer Sûresi'nde kısa on ayette, onlardan önce Hicr Sûresi'nde beş ayette sonra Şems Sûresi'nde beş ayette, Zâriyât Sûresi'nde üç, Necm Sûresi'nde iki ayette zikredilecektir. Zikredildiği her yerde, makama uygun ders ve ibretler taşımaktadır. Başka yerlerde zikredilmesi buralarda zikredilmesinin yerini tutmamaktadır.

"Semud kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur." Bu, Hûd peygamberin daha önce geçen tebliğinin aynısıdır. Salih daha sonra şöyle dedi: ***"Sizi yerden yaratan ve orayı imar edici kılan Odur."*** Yani babanızı doğrudan topraktan yaratarak sizin yaratılışınızın başlangıcını yerden yapan ve sonra da her birinizin yaratılışını toprağın özünden yapan O'dur. Çünkü ana rahminde alaka, mudğa ve et giydirilmiş iskelet halinde dönüşümlere uğrayan meninin aslı kandır. Kan gıdalardan oluşur, gıdalar ise genelde ya bitkilerden veya bir ve daha fazla merhaleden sonra bitkilerin ete dönüşmesinden hâsıl olur. Allah sizi orada imar ediciler kıldı. Semud kavmi çiftçi, sanatkâr ve inşaatçıydılar. *"Dağlardan güvenli evler yontuyorlardı."*[796] Ayette geçen *"ista'mer"* kelimesinin *"umran"* (uygarlık) dan değil de, *"ömr"*den geldiği de söylendi. Buna göre mana şöyledir: Orada sizin ömrünüzü uzatan Odur. Fakat birinci anlam daha doğrudur. İsti'mar kelimesi, zamanımızda güçlü devletlerin zayıfların ülkelerini işgal etmeleri ve kendi menfaatleri için oraları sömürmeleri ve halkını köleleştirmeleri anlamında kullanılır. Ayetten murat şudur: Sizin yaratılışınızı başlatan, yeryüzünde size nimet ve uygarlık imkânlarını bahşeden Allah'tır. Bütün bu ikramların sahibi O'dur. İbadete layık olan sade O'dur. ***"O'ndan mağfiret dileyin. Sonra O'na tövbe edin."*** Şirk ve günahlarınızdan dolayı Ondan bağışlanmanızı dileyin, bir hata ve günah sadır olduğunda Ona dönüp tövbe edin. Bu ifade biraz önce Hûd peygamberin ve Sûre'nin başında Hz. Muhammed'in çağrısında da geçmişti. ***"Çünkü Rabbim dua edene yakındır. Duaları kabul edendir."*** Yani kullarına yakındır. Ona istiğfarınızdan ve istiğfara götüren hallerinizden hiçbir şey gizli kalmaz. Kendisine samimi olarak gönülden dua edenlerin duasına icabet eder. Nitekim şöyle buyuruldu: *"Kullarım Beni senden sorarlarsa de ki: Ben onlara yakınım. Bana dua edince dua edenin duasına icabet ederim."*[797]

"Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce bizim aramızda ümit beslenen bir kişiydin." Yani bâtıl olduğunu iddia ederek dinimizi değiştirmemizi tek-

796 Hicr, 15/82.

797 Bakara, 2/182. Detaylı açıklaması için ayetin tefsirine bakınız.

lif etmezden önce sen evindeki konumun, akıl ve fikir itibariyle, taşıdığın özellikler hasebiyle önemli işlerimizde bizim için bir umut kaynağıydın. Fakat artık senden umudumuz kesildi. ***"Şimdi atalarımızın taptıklarından bizi men mi ediyorsun?"*** Buradaki istifham, inkâr ve hayret ifade eder. Yani bizden önce atalarımızın tapmış olduğu ve halen de tapılmaya devam edilen ilahlarımıza ibadeti bize yasak mı ediyorsun? Hâlbuki bunu kötü görüp inkâr eden hiçbir kimse yoktur. Ayette geçen babalar kelimesi, şimdiki ve eski ataları kapsamaktadır. Tapma ifadesi muzari değil de, mazi olarak kullanılsaydı bu manayı vermezdi. Bir durumu muzari ile ifade etmenin, geçmişi şimdiki zaman gibi tasvir etmek olduğunu söylemeye hacet yoktur. ***"Senin bizi çağırdığın şeyden şüphe içindeyiz, kuşkulanıyoruz."*** Yani bizi sadece Allah'a ibadete çağırman, Ona dostlarından, katında bize şefaat edecek, bizi kendisine yaklaştıracak yakınlarından hiç kimseyi vasıta yapmamamızı ve babalarımızın ve ilgili kimselerin hatırasına yaptıkları resim ve heykelleri yüceltmememizi söylemen konusunda şüphe içinde bulunuyoruz. Bu çağrıdan maksadın nedir bilmiyoruz. Bu durum şüphe ve suizan celbetmektedir. *"Misbâhu'l-Münîr"* adlı eserde şöyle dendi: *Rayb;* zan ve şüphe demektir. Seni şüpheci yapan bir şey hakkında *Râbenî'ş-şey'ü* denir. Ebu Zeyd dedi ki: Bir kimseden kesin şüphelendiğinde: *Râbenî min fülânin emrun* denir. Suizan besleyip de, kesin şüphe duymadığın kimse için *erâbenî minhü emrun* denir. Sana kendisinden bir şey ulaşan veya şüphe beslediğin kimse için; *er'abenî fülânün,* denir. Mastar *irâbeten,* ismi fail ise *mürîbün*'dür.

"Salih dedi ki: Ey kavmim! Ya ben Rabbimden bir delil üzerindeysem ve O bana katından bir rahmet vermişse?" Bunun benzeri 28. ayette Nuh'tan hikâye edilerek zikredilmişti. Ancak orada *"katından bir rahmet"* şeklinde ifade edilmişti. Yani sizinle olan halimi düşünerek söyleyin bakalım: Şayet ben sizi davet ettiğim hususta Rabbimden kesin ve net bir delil üzereysem, bana özel bir ikramda bulunup da, beni size bir peygamber gönderdiyse ne olacak? ***"Peki Ona karşı gelirsem beni Allah'ın azabından kim kurtarır?"*** Yani ben peygamberliği veya babalarınızı taklit ederek putlarınıza ibadet etmenizin bâtıl olduğunu söylemezsem beni azaptan kim kurtarır? Bu durumda beni Allah'ın cezasından kurtaracak ve bana yardım edecek herhangi bir kimse olamaz. Öyleyse benim hakkımdaki güveninizi kaybetmenize aldırmam. Ayrıca benim görevimle ilgili şüphenizi de önemsemem. ***"Sizin bana, zararımı arttırmaktan başka bir katkınız olmaz."*** Yani bana güveninizi devam ettirmenize titizlik göstermem, suiniyetiniz ve şüphenizden çekinmem, beni zarara sokmaktan başka bir işe yaramaz. Zira böyle davranmam, sizin yanınızdakini Allah katındakine, sizin rızanızı Allah'ın öfkesine tercih etmek anlamına gelir. Veya bu hal

helaktan başka bir şey sağlamaz. *Mecâzü'l-Esas*'ta şöyle dendi: Kötü ameli onu helak etti, anlamında; *hasserahû sûü amelihî* denir. *Misbâhu'l-Münîr*'de de şöyle dendi: Filanı uzaklaştırdım, anlamında; *hassertü fülânen* denir. Onu zarara nispet ettim, manasında; *hassertü* kullanılır. Nitekim onu yalana nispet ettim, anlamında; *kezzebtühû* dendiği gibi... Fıska ve fücura nispet ettim, anlamında; *fessaktühû* ve *feccertühû* denir. Ferra cümle hakkında şunu söyledi: Sapıklığımı arttırmaktan ve hayırdan uzaklaştırmaktan başka bir katkınız olmaz. Mücahid ve Atâ el-Horasani ise şu manayı verdiler: Sizin ancak zararınız artar. Belki de bunların maksadı şu manadır: Siz bu sözünüzle, tevhidi şirkle değiştirerek zararınıza dair benim ilmimi arttırdınız.

وَيَا قَوْمِ هَـٰذِهِ نَاقَةُ اللَّـهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّـهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿64﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿65﴾ فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَالِحًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَمِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ ﴿66﴾ وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿67﴾ كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِّثَمُودَ ﴿68﴾

64- **Ey kavmim! İşte şu, Allah'ın devesi size bir mucizedir. Bırakın onu da Allah'ın arzında otlasın. Ona bir kötülük dokundurmayın. Yoksa sizi acil bir azap yakalar.**

65- **Fakat onu boğazladılar. Salih dedi ki: Hele yurdunuzda üç gün daha yaşayın bakalım. Bu gerçek bir tehdittir.**

66- **Nihayet emrimiz gelince Salih'i ve onunla birlikte inananları hem tarafımızdan bir rahmetle azaptan, hem de o günün zilletinden kurtardık. Çünkü Rabbin güçlü ve galiptir.**

67- **Zalimleri de o korkunç ses yakaladı. Yurtlarında çöküp kaldılar.**

68- **Sanki orada hiç oturmamışlardı. İyi bilin ki, Semud kavmi Rablerini inkâr ettiler ve iyi bilin ki Semud kavmi defolup gittiler.**

Bu beş ayet; Allah'ın Salih peygambere, peygamberliğine delil olarak verdiği mu'cize, ve bu mucize deveye zarar verirlerse yok olma azabıyla onları uyarma ve bu cezanın fiilen tahakkukuna dairdir.

"Ey kavmim! İşte şu, Allah'ın devesi size bir mucizedir." Yani, Allah'ın kendi ismine izafe ederek şereflendirdiği, yemesinden ve içmesinden de anladığınız gibi, onu diğerlerine üstün kıldığı şu deve var ya, şayet ona aykırı gelirseniz sizin helakinize delil olarak yaratılan deve işte bu devedir. ***"Bırakın onu da Allah'ın arzında otlasın."*** Meralardaki şeylerden yesin içsin. Ona kimse dokunmasın. ***"Ona bir kötülük dokundurmayın. Yoksa sizi acil bir azap yakalar."*** Yani sizden bir kimse ona en ufak bir zarar vermesin. Aksi halde hepinize yakın bir azap gelir çatar. Onu boğazlamak veya başka bir zarar vermenin peşinden hemen bu azap size musallat olur. Bu uyarı aynen A'râf Sûresi'ndeki kıssada geçmişti. Ancak orada acil azap yerine elîm azap (azâbün elîm) ifadesi geçmişti. İki tanım da doğrudur. Orada bu devenin mahiyeti, Allah'a izafe edilmesinin manası ve deveyle ilgili diğer sûrelerdeki bilgiye temas etmiştim. Suyun aralarında taksim edilmesi de bu bilgiler arasındadır.[798]

"Fakat onu boğazladılar. Salih dedi ki: Hele yurdunuzda üç gün daha yaşayın bakalım." Birisi bir devenin bacaklarını keser veya onu kılıçla boğazlarsa *akara'n-nâkate bi's-seyfi* derler. *Akara* fiili *darabe* babındandır. Yani onlar bu uyarının hemen ardından Salih'i yalanlayarak ve uyarısına aldırmayarak deveyi boğazladılar. Salih de onlara ülkelerinde eskisi gibi üç gün yiyip içip yaşamaları için bir süre tanıdı. ***"Bu gerçek bir tehdittir."*** Yani bu, yalanlanmayacak ilahi bir tehdittir. Kezzebe doğrudan teaddi eder. *Kezzebe fülânen hadîsen ve kezzebehü'l-hadîse.* Yani filanı sözünde yalancılıkla suçladı. Tehdit süreli bir haberdir. Sanki tehdit eden, tehdit edilene diyor ki: Ben bu tehdidi zamanında uygulayacağım. Şayet uygularsa doğrulamış, yalancı çıkmamış demektir. Ayette geçen *mekzûb* kelimesinin, mastar olması da caizdir. Bunun *meftûn, mechûd* gibi benzerleri vardır. "*Bi eyyikimü'l-meftûn* ayetinde olduğu gibi.

"Nihayet emrimiz gelince Salih'i ve onunla birlikte inananları hem tarafımızdan bir rahmetle azaptan, hem de o günün zilletinden kurtardık." Yani onları azap tehdidimizin uygulama vakti gelince katımızdan özel bir rahmetle Salih'i ve beraberinde iman edenleri kurtardık. Kâfirleri ortadan kaldırarak mü'minleri o günün zillet ve şiddetinden ve onu takip eden kötü hatıra ve ilahi rahmetten uzak olma halinden kurtardık. İfadenin normal hali

798 Bkz. A'râf, 7/73.

şöyledir: *"Ve necceynâhüm birahmetin minnâ ve min hızyi yevmiizin."* Rahmetin sıfatı olan *min* ile azabın mevsulü olan *min* arası fasledildi. Nitekim Hûd kıssasında da geçmişti. Fakat orada kurtarma fiili tekrar edildi. Burada ise yakında zikredildiği için tekrara gerek görülmedi.

Bu ayet de Hûd kıssasıyla ilgili 58. ayet gibi aynı manadadır. Fakat bu ayet *"felemmâ"* şeklinde diğeri ise *"velemmâ"* şeklinde gelmiştir. Atıfta da asıl olan *vav*'dır. Burada *fâ* ile olması daha uygundur. Zira uyarı emri, muhalefet tehdidi, bizzat muhalefet ve azap vaktinin üç gün sonrasıyla tahdidi hep peş peşe *fâ* ile gelmişti. Şems Sûresi'nin 13 ve 14. ayetinde de durum aynıdır. Bu belagat inceliklerine burada işaret ettim. Zira bu inceliklere önem veren tefsirlerde bunları göremedim.

Okuyucu, aynı konuda ve aynı manadaki ifade farkındaki bu enteresan inceliği, atıftaki hassas farkları iyice düşünsün. Zira bunlar edip insanların sözlerinde asla bulunmayan inceliklerdir. Her ne kadar ilmî icaz yönleri daha fazlaysa da Kur'ân'ın belagatını, insanların ve cinlerin benzerini getirmekten aciz kaldıkları cihet olarak görenler ve bu incelikleri anlayanlara da hak verilsin. **"*Çünkü Rabbin güçlü ve galiptir.*"** Ey Peygamber! Bunları yapmaya kadir olan, şayet inkârda ısrar ederlerse senin kavmine de benzerini yapmaya kadirdir. Çünkü O gerçekten güçlüdür, onu tehdidinden vazgeçirecek birisi yoktur. İşinde aziz ve galiptir.

Kıraat imamlarının çoğunluğu *yevme* kelimesini izafetten dolayı kesre okudu. Nafi ve Kisai ise fetha okudu. Meâric Sûresi 11. ayetteki *yevme* kelimesi de aynı şekilde okunmuştur.

"Zalimleri de o korkunç ses yakaladı." *Ahz* kelimesi lügatta aslen elle tutmak demektir. Fakat sözü ve vaadi tutmak gibi manevi şeyler ve helak etme anlamında da kullanılmıştır. Sayha kelimesi ise bir kere şiddetli ses demektir. Burada kastedilen ise, Salih kavminin başına inen şimşeğin sesidir. Bu ses kalplerde sarsıntı ve yerde zelzele meydana getirmiş ve bütün kavim düşüp helak olmuştu. ***"Yurtlarında çöküp kaldılar."*** Deve için çökmek (*bürûk*) neyse, kuş ve tavşan için *"cüsûm"* da odur.[799] Orada bununla o ayet arasındaki ifade farkına değinmiştik. Yani *ahezethümü'r-racfetü* ile *ahezethümü's-sâıka* arasındaki farka. Fussılet ve Kamer sûrelerinde olduğu gibi. Allah'ın kanunlarından olan şimşek hakkında açıklama yapmış ve bunun negatif ve pozitif elektronlardan oluştuğunu söylemiştik. Buradan da anlaşılmaktadır ki, bu sesin Cebrail'in sesi olduğunu söyleyen hata etmiştir. ***"Sanki orada hiç oturmamışlardı."*** Kişi bir yerde oturduğu zaman *ğaniye bi'l-mekâni* denir. Yani

---

799 A'râf, 7/77. ayette de geçmişti.

sanki onlar çabuk kaybolmaları ve yurtlarında kimsenin kalmaması sebebiyle orada hiç oturmamış gibi oldular. ***"İyi bilin ki, Semud kavmi Rablerini inkâr ettiler ve iyi bilin ki Semûd kavmi defolup gittiler."*** Aynı ifadeler biraz önce Hûd kavmi için de kullanılmıştı. *Semûd* kelimesi meşhur yedi kıraatten ikisine göre tenvinlidir. Zira onlara göre kelime bir kabile veya kavim adı olduğu için munsarıftır. Gayri munsarıf sayılması ise kabile anlamından dolayıdır. Zamanımızda pek çok insanın kıraati gayri munsarıf oluşuna göredir.

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَىٰ قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿69﴾ فَلَمَّا رَأَىٰ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ ﴿70﴾ وَامْرَأَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ ﴿71﴾ قَالَتْ يَا وَيْلَتَىٰ أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَٰذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿72﴾ قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿73﴾

69- Elçilerimiz İbrahim'e müjde getirdikleri zaman, "selam" dediler. O da "selam" dedi. Çok geçmeden elçilere kızarmış bir buzağı getiriverdi.

70- Ellerinin buzağıya uzanmadığını görünce durumlarını beğenmedi ve onlardan yana içine bir korku düştü. Dediler ki: Korkma! Biz Lut kavmine gönderildik.

71- İbrahim'in karısı ayaktaydı. Duruma güldü. Biz de ona İshak'ı müjdeledik. İshak'ın ardından da Yakub'u.

72- Kadın: Vay! Dedi. Ben bir kocakarı, kocam da bir ihtiyarken doğuracak mıyım? Bu tuhaf bir şey!

73- Melekler dediler ki: Allah'ın işine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinize olsun ey ev halkı! O, övülmeye layıktır, iyiliği boldur.

İbrahim Peygamber Meleklerle Birlikte

İbrahim (a) Kur'ân'ın 24 sûresinde zikredildi. Bunlardan bir kısmı, kendi vefatında babası ve kavmiyle olan kıssası içinde onu gâh detaylı, gâh özet olarak ele aldı. Zaten Kur'ân'ın bildiğimiz tarzı böyledir. Bazı sûrelerde onun imamlığı ve dininin son peygamber gelinceye kadar bütün peygamberlerin dilinde ifadesini bulan dinlerin esası olduğu açıklanmıştır. Kimisinde ona, oğulları İsmail ve İshak (a) müjdelenmiş, Allah'ın ona ve oğullarına olan vaadi zikredilmiş, özellikle de İsmail ve onun Arap kavmine has olan Kâbe'yi bina etmesi ve orada yerleşmesi haber verilmiş, bazılarında meleklerin İbrahim (a)'a İshak (a)'ı müjdelemesi, Lut kavminin helak haberini vermesi gibi konular ele alınmıştır. Bu ayetler de buna dairdir.

Yukarıdaki bu beş ayet, meleklerin İbrahim(a) ve hanımına İshak (a) ve Yakub (a)'ı müjdelemelerine dairdir. ***"Elçilerimiz İbrahim'e müjde getirdikleri zaman, "selam" dediler."*** Araplarca garip karşılandığından haber, yeminle teyit edilmiş ve 25. ayete atfedilmiştir. Yahut da öncesine değil de, aralarındaki benzerlikten dolayı Sûre'nin başındaki Hûd kıssasına atfedilen Salih kıssasına bağlanmıştır. Elçilerden maksat, melekler topluluğudur. Onlar hakkındaki rivayetler çeşitlidir. Atâ'ya göre onlar Cebrail, Mikail ve İsrafil'dir. Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî'ye göre onlar Cebrail ve beraberindeki yedi melektir. Başka türlü de söylendi. Bu ancak vahiy yoluyla bilinebilir. Burada ise böyle bir bildirim yoktur. Selam ve ziyafetten sonra müjde belirtilecektir. Melekler selam, dediler. Yani sana selam ediyoruz, dediler veya doğrudan bu lâfzı kullandılar. ***"O da "selam" dedi."*** Yani işiniz selamettir veya size selam olsun, dedi. Müfessirlerin dediklerine göre selam kelimesinin merfû olması mansup olmasından daha beliğdir. İbrahim peygamber onlara daha güzel bir selamla mukabele etti. Zaten misafire ikramda onun âdeti buydu. Zira onları da misafir sanmıştı. ***"Çok geçmeden elçilere kızarmış bir buzağı getiriverdi."*** Yani meleklerin kendisine gelmesinden hemen sonra onlara kızdırılmış taşta kızarmış semiz bir buzağı getirdi. Taş üzerinde yapılan kebap, doğrudan ateşte yapılandan hem daha temiz, hem de daha leziz olur. Zaten insanoğlu, eti ateşte kızartmayı öğrenmeden önce güneş ısısıyla ısınmış taş üzerinde kızartmayı öğrenmişti. Zâriyât Sûresi'nde ise selamdan sonraki durum şöyle anlatılıyor: *"Gizlice ailesinin yanına gitti ve semiz bir buzağı getirdi. Onu önlerine yaklaştırdı, yemez misiniz? dedi."*[800] Bu, beklemeksizin hemen buzağının getirildiğini göstermektedir. Sanki buzağı, gelecek misafirler için önceden hazırlanmıştı. Yahut da onlar gelir gelmez hemen kızartmıştı.

"Ellerinin buzağıya uzanmadığını görünce durumlarını beğenmedi." Yani yemek yiyen kimsenin elinin uzandığı gibi, meleklerin ellerinin yemeğe uzanmadığını görünce şaşırdı. ***"Ve onlardan yana içine bir korku düş-***

800 Zâriyât, 51/26,27.

tü." *Nekire* kelimesi, *âlime* ve *taibe* babındandır. *Arafe* (bildi)nin zıddıdır. *Nekire'ş-şey'e ve enkerahû* demek; bir şeyi çözemedi, onu anlamlandıramadı, demektir. Yani İbrahim peygamber meleklerin bu tutumunu anlayamadı, misafirden beklenen tutuma aykırı buldu. Çünkü misafir ikram edenin yemeğini ya şüpheden veya kötü bir niyetten ötürü yemez. Hz. İbrahim içinde onlara karşı bir korku ve kırıklık hissetti. Yahut da onların melek olduğunu hissedince durumu kavradı fakat bunu dışa vurmadı. Belki de onlar azap melekleriydiler. Ayette geçen *vecs* gizli ses, demektir. Genelde içe doğan his ve korku anında duyulan endişeler için kullanılır. ***"Dediler ki: Korkma! Biz Lut kavmine gönderildik."*** İçinde dolaşan korkuyu bildikleri için İbrahim'e dediler ki: Korkma! Biz sana kötülük düşünmüyoruz. Biz ancak Lut kavmini helak etmek üzere gönderildik. Lut ise İbrahim'in yeğeniydi ve ona ilk iman edenlerdendi. Yurdu ise İbrahim'in hicret ettiği yere yakındı. Hicr Sûresi'nde ise İbrahim'in, meleklere korku ve endişesini açıkça söylediği belirtiliyor. Melekler ona, bilgili bir çocuk müjdeleyerek kendisini teskin ve tatmin ettiler. Zâriyât Sûresi'nde de aynısı anlatılmaktadır. Orada İbrahim'in, müjdelerinden sonra meleklere ne istediklerini ve niye geldiklerini sorduğu, onların da durumu haber verdikleri ve burada kısaca değinildiği gibi, onun meleklerle tartıştığı anlatılmaktadır.

"İbrahim'in karısı ayaktaydı. Duruma güldü." Bu esnada İbrahim'in hanımı belki de hizmet için ayaktaydı. Güldü. Görüp işittiklerine şaşırdığı için güldüğü söylendi. Korkudan emin olduğu için veya gidişatlarını beğenmediği Lut kavminin helakinin yakın olması sebebiyle güldüğü de söylenir. Çocuk müjdesinden dolayı güldüğünü söyleyenler de oldu. Şayet müjde, gülmeden önce idiyse bu görüş daha doğrudur. Fakat zahire bakılırsa müjde daha sonradır. Zira şu cümledeki müjde gülmeye *fâ* atıf harfiyle atfedilmiştir. ***"Biz de ona İshak'ı müjdeledik. İshak'ın ardından da Yakub'u."*** Ferrâ'ya göre burada takdim - tehir vardır. Hâlbuki bunu gerektirecek ve caiz kılacak bir durum yoktur. Zira gülmesi için bir kısmını söylediğimiz sebepler vardır. Bazıları başka sebepler de ekledi. Buna göre kadına yapılan müjde kocasına olan müjdeye tabidir ve maksat da budur. Hicr, Saffât ve Zâriyât sûrelerinde müjdenin sadece İbrahim'e olduğu açıklanmıştır. Yani İbrahim'e İshak'ı müjdeleyerek kadına da müjde vermiş olduk. İshak'tan sonra Yakub'u, yani İshak'ın Yakub adında bir çocuğu olacağını müjdeledik. İbn Âmir, Hamza ve Hafs mukadder bir fiilin mefulü olarak Yakub'u mansup okudular. Kelâm'ın karinesi bunu göstermektedir. Şöyle bir takdir yapılabilir: İshak'ın ardından ona Yakub'u hediye ettik. Nitekim şöyle buyuruldu: *"Biz ona İshak'ı ve Yakub'u hediye ettik."*[801] Diğer imamlar müpteda olarak Yakub'u merfû okudular. Buna göre takdir şöyledir:

801 En'âm, 6/84.

Yakub İshak'ın ardındandır. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre vera kelimesi oğlun oğlu için yani torun için kullanılır.

"Kadın: 'Vay!' dedi." *Veyletâ*'nın aslı; *yâ veyli*'dir. Nitekim *yâ acebü* yerine *yâ acebâ* da kullanılır. Bu, insanın başına önemli bir dert, acıklı bir olay veya rüsvalık geldiği zaman hayretinden, nefretinden veya şikâyetinden dolayı kullandığı bir kelimedir. Genelde eskiden ve şimdi bu kelimeyi daha çok kadınlar kullanır. Mısır kadınları ise; *"yâ dehvetî"* yani "vay başıma gelenler!" derler.

"Ben bir kocakarı, kocam da bir ihtiyarken doğuracak mıyım?" Benim gibiler doğurmaz. Kocam gibilerinin de çocuğu olmaz. *Hâzâ* ism-i işaretinden de anlaşıldığı gibi, hanım kocasını göstererek bu kocam yaşlıdır, dedi. ***"Bu tuhaf bir şey!"*** Yani bu bize yaptığınız müjde acayip bir şey! *Tekvin Kitabı*'nda o vakit İbrahim'in yüz, karısı Sâre'nin ise doksan yaşında olduğu yazılıdır. Bu yaştaki kadınlar normalde doğurmazlar. Genellikle kadınlar elli yaşında hayızdan kesilirler, hamile kalma ve doğurma kabiliyetlerini kaybederler. Zaten Zâriyât Sûresi'nde de belirtildiği gibi, Sâre kısır bir kadındı. Erkeklere gelince; çok uzun ömürlü olanların bile çocukları olabilir. Nadir olmakla beraber onlardan yüz ve daha yukarı yaşta çocuk sahibi olanlar vardır. Gazete haberlerinden öğrendiğimize göre ismi Zaro ağa olan bir Türk yüz otuz beş yaşında (1353/1935) ölmüş, Iraklı bir Arap da ona yakın bir yaşta hala yaşamaktadır. Bu iki zatın da yüz yaşından sonra çocukları olmuştur. Yine bu gazete haberlerine göre Suriye'nin Sûr kentine bağlı Mecdel zevin köyünden ismi Seyyid Hüseyin Haşim olan bir Arab'ın şeri mahkeme ve köyünün muhtarının şahadetiyle yüz yirmi beş yaşında olduğu tespit edilmiştir. Bu adam hala dimdik ayakta, sağlıklı, hafızası sağlam vaziyette yaşamaktadır. Bu zat önce yirmi beş yaşındayken sonra da yüz yirmi yaşındayken evlenmiş, birinci hanımdan on iki erkek, iki kız; ikinci hanımdan ise bir erkek çocuk sahibi olmuştur. Bu çocuk da İslâmi bir hayat sürmektedir.

Görüldüğü kadarıyla Sâre, kocasının vaziyetinden anladı ki; artık Hacer, oğlu İsmail'i kısa veya uzun bir süre içinde doğurduktan sonra artık o, kadınlara yaklaşma gücünü kaybetti veya bu yaşa erişen bir kimsenin çocuk sahibi olacağına inanmıyordu. Zaten o da meleklere şöyle demişti: *"Bana ihtiyarlık dokunmuşken mi beni müjdelediniz? Ne acayip bir şeyle müjdeliyorsunuz beni?"*[802] Bu işin harikuladeliğine delil; olayın kadın cihetinden olmasıdır. Zaten bundan dolayı kadına karşı melekler: ***"Allah'ın işine mi şaşıyorsun?"*** Bu, hanımın hayret ifade eden sorusuna karşı bir istifham-ı inkârîdir. Yani dediler ki: Bir şey Allah'ın emriyle olursa ona şaşırman gerekmez. Zira Allah'ı hiçbir şey aciz bırakamaz. *"Onun işi, bir şeyin olmasının istedi mi ona sadece: "ol" demektir. O da*

802 Hicr, 15/53,54.

oluverir."[803] Allah'ın mahlûkatla ilgili kanunlarına aykırı olan hususlara şaşmak caizdir. Fakat bu da; bu kanunları ve sebepler sistemini yaratan Allah, kulları için bir hikmete binaen mucize olmak üzere bir olayı istisnâ etmediği takdirde caizdir. ***"Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinize olsun ey ev halkı!"*** Bu bir dua cümlesidir. Dua da kabul edilmiştir. Şimdiye dek bunu zaman tefsir etmiştir. Mana şudur: Allah'ın özel rahmeti ve bol bereketleri sizin üzerinize olsun, ey peygamberlik hanesinin halkı! Kıyamete kadar nesliniz ve zürriyetiniz üzerinde devam etsin. Yaşınızın geçmesine rağmen Allah'ın dostu ve elçisi olan İbrahim'e ve eşine mucize olarak çocuk vermesinde şaşılacak bir durum yoktur. Bu İbrahim'e verilen ilk mucize değildir. Daha önce de onu zalim kavminin ateşinden kurtarmış ve âlemlere mübarek kıldığı topraklara yerleştirmişti. Bu rahmet, bu bereketler ve selâmlar ya mirastır veya bu Sûre'nin 48. ayetinde belirtildiği gibi, Nuh (a)'a ve beraberindekilere inen rahmet ve bereketlerin yenilenmesidir. ***"O, övülmeye layıktır, iyiliği boldur."*** Yani Yüce Allah her türlü övgü ve methi hak etmiştir. Tazimin en yücesine layıktır. Rahmet ve bereketi ehli beyte has kılarak da keremini göstermiştir. Bu cümle öncekinin gerekçesidir. Lügatta *mecd*'in aslı bir devenin geniş bir otlağa girmesi, demektir. Nasara babındandır. Mastarı mecd ve mecâdettir. Ev ve nesepler hakkında mecd, kişinin babalarının geniş cömertliği ve bol ihsanı anlamında kullanılır. Allah, Kur'ân'ı *mecid* olarak tanımladığı gibi, kendini de böyle sıfatlandırdı. Bu tanımlama, Kitabının geniş hidayeti, kendisinin de kullarına bol ihsan ve ikramı sebebiyledir. Rasulullah (s) namazda son teşehhütte ümmetine emrettiği namaz duasını bu ayetten çıkarmıştır.

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى
يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ ﴿74﴾ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ
مُنِيبٌ ﴿75﴾ يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَٰذَا إِنَّهُ قَدْ
جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَإِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿76﴾

74- İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince Lut kavmi hakkında bizimle mücadele etmeye başladı.

75- Çünkü İbrahim gerçekten halimdir, içlidir. Allah'a dönüp yalvarandır.

76- Melekler dediler ki: Ey İbrahim! Bundan vazgeç. Zira Rabbinin emri gelmiştir. Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir.

---

803 Yâsîn, 36/81,82.

Bu üç ayet İbrahim'in Lut kavmi hakkındaki endişelerini, meleklerin ona cevabını ihtiva etmektedir. ***"İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince Lut kavmi hakkında bizimle mücadele etmeye başladı."*** İbrahim sevindirilip, kendisini korkutup endişelendiren husus giderilince bu elçilerin azap melekleri olduğunu anladı. Kendisine çocuk müjdesi ve neslin devamı haberi geldi. O zaman meleklerle Lut kavmini cezalandırma emrimiz üzerinde tartışmaya başladı. Onların tartışması sanki Allah'la tartışma gibi ifade edildi. Çünkü bu tartışma, Allah'ın emrini uygulamayla ilgiliydi. *Câdelenâ* şeklinde mazi değil, *yücâdilünâ* şeklinde muzari olarak ifade edildi. *Lemmâ*'nın cevabında asıl olan fiilin mazi gelmesidir. Bu, olayı sanki şimdi cereyan ediyormuş gibi tasvir içindir. Yahut da dediğimiz gibi öncesinde bir mazi fiil takdir edilir. Mücadelen maksat şu ayetlerde belirtilen husustur:

"Elçilerimiz İbrahim'e müjdeyi getirince dediler ki: Biz bu şehrin halkını helak edeceğiz. Çünkü oranın halkı zalim oldular. İbrahim de: Ama orada Lut var, dedi. Melekler: Biz orada kimin olduğunu daha iyi biliyoruz. Onu ve ailesini kurtaracağız. Yalnız karısı geride kalanlardan olacaktır." **"Çünkü İbrahim gerçekten halimdir, içlidir. Allah'a dönüp yalvarandır."** Bu Lut kavminin azabı konusunda İbrahim'in tartışmasının gerekçesidir. Çünkü o yumuşak başlıdır, acele olarak azaptan yana değildir. Acı ve üzüntü veren durumlardan çok etkilenen, ah çekendir. Her hususta Allah'a yönelendir. Onun bu vasfı Tevbe Sûresi 114. ayette geçmişti. Burada işaret edilen ve Ankebût Sûresi'nde kısaca anlatılan bu mücadele, Tekvin kitabının on sekizinci bölümünde baştan sona detaylı olarak anlatılmıştır. Orada mücadele elçilerle değil de, doğrudan Yüce Allah'la yapılmış gibi anlatılmıştır. Hikâyenin başında şöyle deniyor: Rab İbrahim'e gözüktü. İbrahim çadırın kapısında oturuyordu. Gözüne üç adam ilişti. Onları bir buzağı ve halk ekmeği ziyafetine davet etti. Adamlar yediler ve İbrahim'e çocuk müjdesi verdiler. Karısı Sâre bunu duydu, şaşırıp güldü. Bunu da yaşlı olmak ve hayızdan kesilmekle izah etti. *"Sâre gülünce Rab, İbrahim'e dedi ki: Rab için imkânsız şey var mıdır?"*[804]

Sonra şöyle dedi: *"Adamlar (melekler) buradan Sodom yani Lut kavminin ülkesine doğru gittiler. İbrahim henüz Rabbin önünde ayaktaydı. Sonra önce ilerleyerek dedi ki: Sen faziletliyle günahkârı birlikte mi helak edeceksin? Belki bu şehirde elli tane iyi kimse var. Burayı helak edeceksin de, içlerindeki bu elli iyi*

804 Tekvin,18/13.

kimse hatırına onları affetmeyecek misin? Rab dedi ki: Şayet Sodom'da elli iyi kimse bulursam onlar hatırına ben bütün şehri bağışlayacağım."[805]

Daha sonra İbrahim kendileri hatırına kavmin helak olmasını istemediği kimselerin sayısını önce kırk beşe sonra kırka ve daha sonra sırasıyla otuza, yirmiye ve ona düşürdü. Sonra şöyle dedi: *"Rab İbrahim'le konuşmasını bitirinceyerinedöndü."*[806]

Sen şimdi Yüce Allah'ı mahlûkata benzemekten tenzih eden veciz ve öz Kur'ân ifadeleriyle, Allah'ı kullara benzetip sözü gereksiz yere uzatan ve Tevrat adı verilen kitabın ibareleri arasındaki farkı bir düşün.

"Melekler dediler ki: Ey İbrahim! Bundan vazgeç. Zira Rabbinin emri gelmiştir." Bu cümle, meleklerin Allah adına İbrahim'e verdikleri müstakil cevap cümlesidir. Yani İbrahim'e dediler ki: Sen Lut kavminin durumu ve onların affı konusunda şefaatçilikten vazgeç. Zira durum şudur ki; artık onlar hakkında Rabbinin takdir ettiği azap emri kesinleşmiştir. ***"Onlara, geri çevrilmez bir azap mutlaka gelecektir."*** Artık mücadele ve şefaatçilikle bu azap geri çevrilmeyecektir. Çünkü o kesindir, engelleyecek hiçbir güç yoktur.

Allah'tan gayrı Onun velilerinden ortaklar ve şefaatçiler edinip de, onların Kâinat'ta diledikleri gibi tasarruf yapacaklarını iddia edenler acaba bu ayetten ibret alacaklar mı? Cennettekiler hakkındaki: *"Allah katında onlara diledikleri her şey verilecektir"* ayetini dünyadaki veliler için yorumlayıp, onların hiçbir talep ve şefaati geri çevrilmeyecek, onların dilemediğini Allah da dilemeyecek, demeye devam mı edecekler? Böyleleri Allah'a yalan isnat ediyorlar ve O'nun Kitabı'nı tahrif ediyorlar ve üstelik de Hz. Muhammed'den sonra en faziletli kişinin, dedesi Halil İbrahim peygamber olduğuna inandıklarını söylüyorlar. Allah'ın salât ve selamı bu iki peygamberin ve ehli beytinin üzerine olsun.

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا
وَقَالَ هَـٰذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ ﴿77﴾ وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ
إِلَيْهِ وَمِن قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ
هَـٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّـهَ وَلَا تُخْزُونِ
فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنكُمْ رَجُلٌ رَّشِيدٌ ﴿78﴾ قَالُوا لَقَدْ

805 Tekvin,18/22-26.
806 Tekvin, 18/33.

عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿79﴾ قَالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿80﴾

77- **Elçilerimiz Lut'a gelince, onları yüzünden kaygılandı. Onlar için göğsü daraldı. 'Bu, çetin bir gündür!' dedi.**

78- **Kavmi de zıpır zıpır koşarak ona geldiler. Onlar daha evvel kötü işler yapıyorlardı. Lut dedi ki: Ey kavmim! İşte kızlarım, onlar sizin için daha temiz! Allah'tan korkun, konuklarım içinde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu sizin?**

79- **Dediler ki: Senin kızlarında bizim bir hakkımız olmadığını bilirsin. Ve sen bizim ne istediğimizi de pekâlâ bilirsin.**

80- **Lut: Keşke sizi savacak gücüm olsaydı yahut da çok sarp bir kaleye sığınabilseydim, dedi.**

Lut Kıssası ve Kavminin Helak Oluşu

Tekvin kitabına göre Lut peygamber İbrahim aleyhisselamın kardeşi Harun'un oğludur. Onunla birlikte doğum yerleri olan Irak'taki Keldanilere ait Ur şehrinden Kenanilerin yurduna göç ettiler. İbrahim Kenan yurduna yerleşti. Lut(a) ise Ürdün çevresindeki şehirlere yerleşti. Yerleşim merkezi Sodom idi. Yakınında Gomore vardı. İbrahim(a) ile Lut çobanlarının ihtilaf edip birbirlerine düşmelerinden korktukları için ayrıldılar. Zira amca ve yeğen arasında ihtilafa düşmek yakışıksız olurdu. Lut (a) Sodom'da idi. Pek çok araştırmacı, Lut gölünün, Sodom'un yerin dibine geçirilmesinden sonra onun yerinde oluştuğunu iddia etmektedirler. Fakat şehrin yeri tam olarak bilinmemektedir. Zamanımızda şehrin kalıntılarına rastlandığı söylenmektedir.

Bu dört ayet, Lut kavminin, onun misafirlerine tecavüz için koşup gelmelerine ve onlara karşı kötü davranmalarına dairdir.

"Elçilerimiz Lut'a gelince, onları yüzünden kaygılandı. Onlar için göğsü daraldı." Yani melekler İbrahim'den ayrılıp Lut'a gelince, gelişleri sebebiyle içine gam ve kasavet çöktü, göğsü daraldı. Yani misafirleri ağırlamaktan aciz kaldı. İnsanın göğsünün daralması demek; zorlukla dayandığı gücünün son noktaya gelmesi demektir. Bu, adetleri üzere kavminin misafirlere musallat olma endişesinden dolayıdır. Rivayet edildiğine göre melekler güzel yüzlü

delikanlılar kılığında gelmişlerdi. *"'Bu, çetin bir gündür!' dedi."* Yani sıkıntısı, endişesi çok bir gündür. *Asîb* kelimesi bağlamak anlamındaki *asb* mastarından türemedir. *Ma'sub* (bağlanmış) demektir. *Âsıb* anlamına da gelebilir. *Asab* ise mafsalların sinirleri demektir. Başa bağlanan sarığa da *ısâbe* denir.

"Kavmi de zıpır zıpır koşarak ona geldiler." Yani süratle ve heyecanla ona koşup geldiler. Sanki onları kovalayan biri vardı. Misbâhu'l-Münîr'de şöyle dendi: Süratle koştu, anlamında *hüria* ve *ühria;* yani acele etmeye zorlandı, denir. Kisâî, Ferrâ ve diğerleri dediler ki: ***İhrâ*** ancak ateş, öfke veya soğuktan titreyerek süratli koşmak anlamında kullanılır. Şiddetli arzu ve başka sebeplerle de koşmak buna dâhil edilmelidir. Mücahid'e göre ise hervele ile koşmak arasındaki yürüyüşe denir. ***"Onlar daha evvel kötü işler yapıyorlardı."*** Bu gelişlerinden önce de çok kötü şeyler yapıyorlardı. Bunlardan insan fıtratına, ilahi ve beşeri kanunlara aykırı olanı, kötülerin de kötüsü kadınları bırakıp erkeklere tasallut etmeleri ve homoseksüelliği açıkça icra etmeleriydi. Sanki bu yarıştıkları bir faziletti. Nitekim Allah onlara kötülük isnat ettikten sonra şöyle demişti: *"Siz erkeklere gidiyorsunuz, yol kesiyorsunuz ve klüplerinizde edepsizce şeyler yapıyorsunuz ha!.."*[807] Peki Lut (a) onlara karşı ne yaptı ve onlara neyle karşılık verdi? ***"Lut dedi ki: Ey kavmim! İşte kızlarım, onlar sizin için daha temiz!"*** Yani onlarla evlenin. Söylendiğine göre bunlar kendi kızlarıdır. Onları misafirlerinden engelleyemeyince kızlarıyla evlendirmeye razı olmuş. Yahut da onlar bütünüyle kavminin kızlarıdır. Çünkü kavmi içinde peygamber, aile içinde baba gibidir. İbn Abbas böyle dedi. Mücahid ve Said b. Cübeyr'e göre ise evlenmeye müsait olan bütün dul ve bakire kadınlar bunlara dahildir. Yani evlilik yoluyla bu kadınlardan faydalanmak, homoseksüellik pisliğiyle kirlenmekten daha nezihtir. Çünkü normal evlilik fesada düşmeden şehveti frenler. ***Atheru*** (daha temiz) şeklinde tafdil sığasıyla gelmesi mübalağa içindir. Özel bir anlamı yoktur. Lisanda bu türlü kullanım çoktur. Nahiv bilginleri bu konuda şöyle dediler: burada ism-i tafdil gerçek anlamında değildir. Zahire göre Lut peygamber, şehvetlerinin iyice kabardığı bu durumda onlara kadınlarına gitmeyi emretmiştir. Nitekim Hz. Peygamber de bir kimseye; hoşuna giden bir kadın gördüğünde ve onu görmekle şehvetinin kabardığı anda kendi hanımına gitmesini emretmiştir.

Bazı müfessirler, bu fasık ve edepsiz heriflere diledikleri gibi faydalansınlar diye kendi kızlarını teklif ettiğini söylediler. *Tekvin* kitabında da buna benzer iddialar vardır.[808] Bu kitapta kızların iki tane olduğu yazılıdır.

---

807 Ankebût, 29/29.

808 Tekvin, 19/8.

Peygamber şöyle dursun normal namuslu bir adamın bile böyle bir teklifte bulunması düşünülemez. Böyle bir hal için, ötekinden daha temizdir, ifadesi de kullanılamaz. Kanı sidikle temizlemek, temizlik değildir. Bu işe evet demeyeceklerini bile bile böyle bir teklif yapılmaz. Bilakis bu durumda günah daha büyük olur. Çünkü bu haramı emretmektir. Şahsi mücameleyi tercih ederek şeri hükmün dışına çıkmaktır. Bu, daha sonra onlara söylediği şu sözle ters düşmez. ***"Allah'tan korkun, konuklarım içinde beni rezil etmeyin!"*** Çünkü zina takvadan değil, bilakis takvayı yıkan bir fiildir. Bu emir ve yasağın manası şudur: Fuhuştan sakınarak Allah'tan korkma emrimle, misafirlerim içinde beni zelil ve mahcup kılmayarak itibarımı koruma talebimi birlikte yerine getirin. Çünkü misafiri rezil etmek, ikram sahibini rezil etmek demektir. *Dayf* kelimesi tekil, ikil ve çoğul sığaları için kullanılır. ***"İçinizde aklı başında bir adam yok mu sizin?"*** Bu işi düşünüp de sizi oraya yönlendirecek olgun bir kimse yok mu?

"Dediler ki: Senin kızlarında bizim bir hakkımız olmadığını bilirsin." Yani senin dinine göre onlar bize haramdır. Yahut da onlara göre hak erkeklerle nikahlanmaktır. İstihza için Lut'u buna şahit tutarak böyle söylüyorlar veya hak burada ihtiyaç ve arzu manasındadır. Mana şöyledir: Sen daha önceden de biliyorsun ki, bizim senin kızlarınla evlenme konusunda bir arzu ve ihtiyacımız yok. Onları bize teklif ederek bizi asıl maksadımızdan çevirmek istiyorsun. ***"Ve sen bizim ne istediğimizi de pekâlâ bilirsin."*** Yani erkeklerle ilişki talebimizi ve ona hiçbir şeyi tercih etmeyeceğimizi bilirsin. Yani sen bunu gerçekten bilirsin ve bu konuda şüphe etmezsin. Peki, neden bizi bundan çevirmeye çalışıyorsun? Lut, onları bu isteklerinde ısrarlı olduklarını anladı. Peki, ne yaptı? ***"Lut: Keşke sizi savacak gücüm olsaydı yahut da çok sarp bir kaleye sığınabilseydim, dedi."*** Lut o zaman misafirlerine dedi ki: Şayet sizin sayenizde benim bu toplulukla savaşacak ve onları defedecek bir gücüm olsaydı, onlarla savaşırdım. Yahut da; temenni ederim ki sizin sayenizde benim bir gücüm olsun da bu sayede onlarla karşılaşayım. Veya bu sözü kavmine söyledi. *Keşşaf*'ta söylendiği gibi mana şöyledir: Keşke size karşı şahsen güçlü olsam! Yahut da sığınanları himaye eden, yardım dileyenlere yardım eden güçlü toplumlardan birine sığınabilseydim. (Arap önderlerine sığınıldığı gibi) Bunu temenni etti. Zira kendileriyle güçleneceği bir kavmi yoktu. Her ne kadar Sodomluları onun kavmi olarak isimlendirseler de bu, komşuları ve yeni vatanı anlamınadır. Çünkü o aslında garipti. Amcasıyla birlikte Irak'taki Keldanilerin Ur şehrinden gelmişti.[809] Meleklerin

809 *Tekvin* kitabının bize rivayet ettiğine göre İbrahim bu ülkenin bazı liderleriyle sözleşme

cevabı birinci görüşü öne çıkarmaktadır. Melekler onun şiddetli sıkıntı içinde olduğunu ve durumunun vahametini görmüşler ve şu cevabı vermişler:

قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَن يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿81﴾ فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِّن سِجِّيلٍ مَّنضُودٍ ﴿82﴾ مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿83﴾

81- **Melekler dediler ki: Ey Lut! Biz, Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamazlar. Gecenin bir kısmında aileni yürüt. İçinizden, karından başka hiç kimse geri kalmasın. Çünkü ötekilerine erişen azap ona da erişecektir. Onlara vaat edilen azabın zamanı sabah vaktidir. Sabah da yakın değil mi?**

82- **Azap emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik. Üzerine de çamurdan pişirilip sertleştirilmiş peş peşe taş yağdırdık.**

83- **Rabbin tarafından işaretlenmiş taşlar. Bu, zalimlerden uzak değildir.**

Bu üç ayet, Lut (a)'ın ve ailesinin kurtarılması, karısı ve kavminin helak edilmesine dairdir.

"Melekler dediler ki: Ey Lut! Biz, Rabbinin elçileriyiz." Yani Rabbinin meleklerinden olup seni onların şerrinden kurtarmak, onları da helak etmek için gönderildik. ***"Onlar sana asla dokunamazlar."*** Ne sana, ne bize bir fenalık yapamazlar. O vakit Allah onların gözlerini kör etti. Lut'u ve beraberindekileri göremediler. Nitekim Kamer Sûresi'nde Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Onun konuklarından murad almaya kalkıştılar. Biz de gözlerini siliverdik."*[810] Böylece kör olup rasgele yürümeye başladılar. ***"Gecenin bir kıs-***

yapmış. Bu sayede Sodom, Gomore ve diğer ülke krallarını oraları işgal eden, Lut ve beraberindekileri esir alan Kedorlaomere'den kurtarması mümkün olmuştur. Onları da Lut'un hatırına kurtarmış.

810 Kamer, 54/37.

mında aileni yürüt." Bu toplumun hudutlarını aşmaya yetecek kadar geceden bir zaman dilimi içinde sabaha karşı aileni buradan çıkar. Gece yürüyüşü için *sûrâ* ve *isrâ,* gündüz yürüyüşü için de *seyr* kelimesi kullanılır. *Feesri* kelimesi Kur'ân'ın her yerinde hemzenin kat'ı ve vaslıyla okundu. Zâriyât Sûresi'nde şöyle ifade edildi: *"Orada mü'minlerden kim varsa çıkardık. Zaten orada* Müslüman*lardan bir haneden başka kimseyi bulamadık."*[811] ***"İçinizden, karından başka hiç kimse geri kalmasın."*** Gerideki azabı görüp, o azap kendisine dokunmasın diye kimse geri kalmasın. Hicr Sûresi'nde *"Emredildiğiniz yere gidin."*[812] buyurulmuştur. Bunu onlara melekler açıklamışlardı. ***"Çünkü ötekilerine erişen azap ona da erişecektir."*** Yani bu azap ona yazılmıştır. Artık dönüşü yoktur. *İmrae* kelimesi merfû ve mansup şekilde okunmuştur. ***"Onlara vaat edilen azabın zamanı sabah vaktidir."*** Hicr Sûresi'nde de belirtildiği gibi onların azabı fecrin doğuşuyla başlayıp işrak vaktinde sona erecektir. *"Güneşin doğma zamanına girerlerken korkunç bir ses onları yakaladı."*[813] Bu, işaret ettiğimiz gibi gecenin bir kısmında yürümenin gerekçesidir. ***"Sabah da yakın değil mi?"*** Yani bu yakın bir zaman değil mi? Buna ancak bir gece kaldı. O vakit sen ve ailen kurtulacaksınız. Bu ifade, öncesinin tekidi ve Lut'un acele helak edilmeleri talebinin cevabıdır. Bunun hikmeti de; onların o vakit evlerinde toplu olarak bulunmaları ve hiçbirinin dışarıda kalmamasıdır.

"Azap emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik." Yani azap emrimiz veya azabın vakti gelince orayı veya oranın bütün şehirlerini altüst ettik. Herhangi bir bölgede yeri çökertmedeki ilahi kanun, kendi irade ve kudretiyle yerin derinliğindeki buhar ve gazların yer değiştirmesi sebebiyle toprağın altının oyulması ve oranın göçmesi şeklindedir. Altı boşalan yer ya dümdüz olur veya boşluk çok genişse toprak bir tarafa meyleder. Böyle hallerde bazen yerin altı üstüne gelir. Altını üstüne getirmek; düzlüğün çökmesi ve yerine yakındaki bir kara parçasının veya su kütlesinin geçmesi şeklinde de olabilir. Jeologların tercih ettiği görüş ise Lut kavminin çöküp de su altında kalan şehirleri ölü deniz veya Lut gölüdür. Daha evvel de geçtiği gibi yakın dönemde araştırmacılar bu şehrin bazı kalıntılarına rastlamışlardır. ***"Üzerine de çamurdan pişirilip sertleştirilmiş peş peşe taş yağdırdık."*** Yani altüst etmeden veya o esnada taş yağdırdık. Bunun hikmeti ise, dağılmış olan kimselere de azabın isabet etmesidir. Çamurdan pişirilip sertleştirilmiş taş Zâriyât Sûresi'nde şöyle ifade ediliyor: *"Ki onların üzerine çamurdan*

811 Zâriyât, 51/35-36.

812 Hicr, 15/65.

813 Hicr, 15/73.

taşlar salalım."[814] Maksat, işlenmiş taştır. Mücahid dedi ki: ***siccîl***, başlangıcı taş, sonu sert çamur olan şey demektir. Hasan Basri ise, taşın aslının taşlaşmış çamur olduğunu söyledi. Makul olan ise bizim söylediğimizdir. Bu da Ragıb'ın söylediğine uymaktadır. Ragıb'a göre *siccîl*; aş ve çamur karışımı olan şeydir. Aslı Farsça olup, Arapçalaştırılmıştır. Dendi ki: *siccîl*; ateştendir. Aslı *siccîn*dir. Nunu lama çevrilmiştir. Bu, *Tekvin* kitabının rivayetine de uymaktadır. Şayet bu doğruysa volkanlardan bir volkan serpintisi olabilir. Bu türlü yağmurlar normal olarak Allah'ın fırtına göndermesi şeklinde olur ve fırtınalar bazı nehir ve alüvyonlardan atıkları taşır ve oraya buraya atar. Bu durum, bu işin tabiat işleriyle görevli melekler tarafından yapılmış olmasına engel değildir. ***Mandût*** kelimesi; peş peşe dizilmiş, grup grup oluşmuş taş demektir. Ey peygamber! Bu taşlar Rabbinin ilminde özel alametler taşıyordu. Yani başkasına değil sadece belirlenmiş kimselere yağdırdık bu taşları... Yahut da *müsevve* kelimesi Araplarca şöyle kullanılır: Falanı malımda veya işimde hakim kıldım. Onu dilediğiyle baş başa bıraktım. Malın kullanımında ona istisnâ tanımadım anlamında *sevvemtü fülânen fî mâlî ve emrî* denir. *Mecâzü'l-Esas* kitabına bakarken şimdi bu mana aklıma geldi. Buna göre mana şöyledir: Allah bu taşları onlara tahsis etti. Onları helakin helaki için belirledi. Buna engel olacak bir şey yoktur. Nitekim Yüce Allah Bedir gazvesinde mü'minlerin imdadına yolladığı melekler için de müsevvimîn (işaretlenmiş) tabirini kullandı. Bazı müfessirlere göre bu işaretleme çeşitli renklerde çizgiler halindeki maddi işaretlerdir. Yahut da bunlar mühür gibidir. Üzerlerinde atılacak kimselerin adları yazılıdır. Fakat bunlar gayp haberlerindendir. Bu ancak bir nassla bilinebilir. Böyle bir nass da yoktur. Bizim söylediklerimiz ise lafızdan anlaşılan ve akılla tespit edilen şeylerdir. Bu konuda rasgele konuşulmaz.

"Bu, zalimlerden uzak değildir." Bu ceza yahut azabın indiği bu şehir veya ülke, seni tekzip ederek ve senin uyarılarını tartışarak kendilerine zulmeden Mekke müşriklerine uzak bir mesafede değildir ey Peygamber! Bilakis bu azap onlara yakındır. Yazın Şam'a yaptıkları seyahat yolu üzerindedir. Nitekim Hicr Sûresi'nde şöyle denmektedir:

"Güneşin doğma zamanına girerlerken korkunç ses onları yakaladı. Şehrin altını üstüne getirdik ve üzerine çamurdan pişmiş taşlar yağdırdık. Şüphesiz bunda işaretten anlayanlara ibretler vardır. Ve o ülke yol üzerinde durmaktadır."[815] Yani Şam'la Medine arasındaki malum yol üzerinde bulunmaktadır. Onların helaki anlatıldıktan sonra Sâffât Sûresi'nde şöyle dendi:

---

814 Zâriyât, 51/33.

815 Hicr, 15/73-76.

"Siz sabahleyin onların yanından geçip gidiyorsunuz ve geceleyin de... Düşünmüyor musunuz?"[816] Celalettin Suyuti şöyle tefsir ediyor: Siz seyahatlerinizde onlarına kalıntılarına ve harap evlerine uğruyorsunuz. Bunu gece gündüz yapıyorsunuz. Onların başına gelenlerden ibret almıyor musunuz? Onların zalimler olarak tanımlanması, cezanın da rasgele değil de, planlı olarak verilmesi, ifadeyi her zamanki zalimler için ibretli kılmaktadır. Her ne kadar azap zulmün çeşidine, çokluğuna, genel ve özel oluşuna göre farklı da olsa bu böyledir. Şöyle de yorumlandı: Bu akıbet Lut kavminin zalimlerine uzak değildir, hak ettikleri için bu azap onlara inecektir. Bu da ilk akla gelen yorumdur. Yahut azap, Mekke müşriklerine uzak değildir. Müfessirlerden bir kısmı bu görüşü öne, bizim söylediğimizi sona aldı. Fakat bizim görüşümüzü destekleyen Kur'ân ayetleri vardır. Müfessirlerin İsrailiyyat kabilinden uydurmalarından birisi de şudur: Güya Cebrail kanadını yerin altına daldırmış ve göğün derinliklerine kaldırmış, öyle ki gök ehli oradaki köpek ve horoz seslerini işitmiş sonra yeri tersine çevirerek altını üstüne getirmiş. Bu, şöyle bir inanca dayanmaktadır: Bunlara göre gök cisimlerinde, yeryüzündeki varlıklar gibi varlıklar ve yaşayan canlılar vardır. Hâlbuki biz bu kitabı yazdığımız sıralarda sabit olan tecrübe müşahedelere göre hava da gözden kaybolacak derecede yükselip dolaşan uçaklarda hava basıncı hissedilmekte oksijen tüpü takmadan insanların yaşaması mümkün görülmemektedir. Onun için havacılar, nefes almaya yeterli oksijeni almak için aletler kullanıyorlar ve onlarla yüksek tabakalara çıkıyorlar. Semaya yükseldikçe nefes alma zorluğu çekildiğine ve göğsün daraldığına yüce Kur'ân'da şöyle işaret edilmektedir:

"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar. Kimi de sapıtmak isterse onun göğsünü, sanki göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar."[817]

Denirse ki: Cebrail ile ilgili bu rivayet aklen mümkündür. Mucize kabilinden olabilir. Bilinen tabiat kanunlarıyla uyuşması şart ve gerekli değildir. Ben de derim ki: Evet mümkün olabilir. Allah'ın, bu Kâinat'ın imarı ve harabıyla ilgili tabiî kanunlarına dayalı sistemine aykırı olarak vaki olan rivayetin kabulü için birinci şart, bunun ilahi vahye dayanması ve bunun Hz. Peygamber'den tevatür yoluyla ve senedinde en ufak bir kusur olmayan muttasıl ve sahih bir tarzda gelmesi gerekir. Hâlbuki buna dair ne Kur'ân'da, ne de Hz. Peygamber'e ulaşan merfû bir hadiste böyle bir haber vardır. Ayrıca böyle olmasında ilahi bir hikmet de yoktur. Ancak ashaptan değil de, bazı tabiînden rivayetler gelmiştir. Şüphesiz ki bunlar İsrailiyyat kabi-

---

816 Sâffât, 37/137,138.

817 En'âm, 6/125.

lindendir. Orada helak olanların sayısının dört milyon olduğu da söylendi. Hâlbuki bütün Filistinlilerin sayısı dört milyona ulaşmıyor. Helak olan bu dört şehirdekilerin nüfusu nereden milyonlara varacak?

Diğer peygamber kıssaları gibi, bu kıssaya da gölge düşüren bu hurafeler bunları yayan zındık Yahudilerin *Tevrat*larındaki bilgilere bile aykırıdır. Lut ve kavmine has olan *Tekvin*'in dokuzuncu babındaki özet bilgiye göre, iki delikanlı sûretinde Lut'a gelen melekler bütün halkın gözlerini kör ettiler ve Lut'a şöyle dediler:

"Senin burada daha kimin var? Damatlarını ve oğullarını, kızlarını ve şehirde sana ait olanların hepsini bu yerden çıkar. Çünkü biz bu yeri harap edeceğiz. Çünkü Rabbin önünde onların feryadı büyümüştür: Ve Rab onu helak etmek için bizi gönderdi. Ve Lut çıktı ve kızlarını alacak olan damatlarına şöyle dedi: Kalkın ve bu yerden kaçın. Çünkü Rab şehri harap edecektir. Fakat damatlarının gözünde şaka eder gibi göründü ve seher vakti olunca melekler: Kalk karını ve buradaki iki kızını al yoksa şehrin fesadı içinde yok olursun, diyerek Lut'u acele ettirdiler. Fakat yavaş davrandı ve Rab onlara merhametli olarak, adamlar onun elinden ve karısının elinden ve iki kızlarının elinden tuttular ve onu çıkarıp şehrin dışına koydular."[818] Sonra şöyle dendi: Ve Lut Tsaor'a geldiği zaman güneş yer üzerine doğmuştu. Ve Rab Sodom ve Gomore üzerine Kab tarafından göklerden kükürt ve ateş yağdırdı. Ve o şehirleri, bütün havzayı, şehirde oturanların hepsini ve toprağın nebatını altüst etti. Fakat karısı onun arkasından geriye baktı ve bir tuz direği oldu. Ve İbrahim sabahleyin erken kalkıp Rabbin önünde durduğu yere gitti. Ve Sodom, Gomore ve bütün havza memleketine doğru baktı ve gördü; işte yerin dumanı ocak dumanı gibi çıkıyordu.[819] Bu rivayetlere göre Lut'la birlikte sadece iki kızı kurtulmuştur. Bölüm, diğerleri gibi Müslümanların uzak olduğu ve Kur'ân'a da ters düşen bir haberle bitmektedir. Buna göre; Lut'un kurtulan iki kızından birisi bakire, diğeri ise duldu. Babalarını defalarca şarapla sarhoş ettiler. Onunla yattılar ve ondan hamile kaldılar. Çocuk doğurdular. Böylece nesilleri günümüze kadar aralıksız sürdü. Kitabın ifadesine göre bunlara Moablılar ve Benû Amûn denir. Bunu kim ve ne zaman yazdı? Bunu ancak Allah bilir. Kur'ân'a aykırı olan her şey bâtıldır. Bizim açıklamamız ise akla ilk gelen doğrudur.

818 *Tekvin*,19/12-16.
819 *Tekvin*,19/23-28.

Menâr Tefsiri

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM

TEFSİRU'L MENÂR

ŞEYH MUHAMMED ABDUH
MUHAMMED REŞÎD RIZÂ

XI/84-123, XII/1-54
AMME CÜZÜ

14

ONDÖRDÜNCÜ CİLT

ekin

بسم الله الرحمن الرحيم

TEFSÎRU'L-KUR'ÂNİ'L-HAKÎM TEFSÎRU'L-MENÂR
Şeyh Muhammed Abduh
Muhammed Reşîd Rızâ

XIV. CİLT

Arapça Baskı:
Dâru'l-fikr li't-tıbâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî'

ISBN

978-605-5146-12-2

Çevirenler:
Ali Rıza Temel (XI/84-123; XII/1-54)
Halil Çelik (Amme Cüzü)

Yayına Hazırlama ve Koordinasyon:
Hamza Türkmen, Fikret Başer

XIV. Cildin Redaksiyonu:
Ali Değirmenci, Fevzi Zülaloğlu, Oktay Altın

Son Okuma:
Murat Ayar, Haşim Ay

Basım Tarihi:
Ağustos 2014

Kapak / İç Düzen
Necmettin Asma

Baskı / Cilt
Tunçel Ofset Matbaacılık Yay. San. Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi B.blok 369-370
Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 501 95 85 / (0212) 565 37 00

EKİN YAYINLARI
Fevzi Paşa Cd. Kınalızade Sk. 13/2 Fatih/İstanbul
Tel.: (0 212) 524 10 28 - 534 58 08
Faks: (0 212) 631 55 27
menartefsiri@gmail.com

MENAR TEFSİRİ HAKKINDA

Bu tefsir, sahih nakil ile apaçık aklı bir araya getiren yeğane tefsirdir; hikmet-i teşrîi (ilahi yasamanın hikmetini) açıklamakta, Allah'ın insanların hayatına egemen olan yasalarını (sünnetullah) sergilemekte, Kur'ân'ın her zaman ve mekandaki bütün insanlar için hidayet, yol gösterici olduğunu ortaya koymakta, Kur'anın yol göstericiliği ile bu asırda ona sırt çevirmiş Müslümanların durumunu, buna karşın onun ipine sımsıkı sarılan selefin (ilk kuşak Müslümanların) durumunu karşılaştırmakta ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bütün bunları yaparken kolay bir dil ve üslup kullanmış, tefsiri ilmi ve edebi kavramlara boğmaktan kaçınmış, herkesin anlayabileceği fakat aydınların da kendilerini müstağnî göre cmeyeceği bir düzey tutturmuştur. Bu tefsirin mahiyetini ve İslâm'ın bilge âlimi **Üstad İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh**'un (r) Ezher'de verdiği derslerde izlediği yöntemi kısaca bu şekilde özetleyebiliriz.

Seyyid Muhammed Reşîd Rızâ

İÇİNDEKİLER

84.-86. ayetler ..... **_11_**
Şuayb Peygamberin Kavmiyle Olan Kıssası 11
87.-90. ayetler ..... **_13_**
91.-95. ayetler ..... **_18_**
96.-99. ayetler ..... **_23_**
Musa ve Firavunla İlgili Ayetler 23
100.-102. ayetler ..... **_26_**
Zalim Toplumların Helak Edilmesinden Çıkan Dersler 26
103.-109. ayetler ..... **_28_**
Kıssalardaki Ahiret Azabıyla İlgili İbretler 29
110.-111. ayetler ..... **_37_**
112.-113. ayetler ..... **_40_**
Müfessirlerin 11/113. Âyetin Tefsiriyle İlgili Hatalı Sözlerine Örnekler 50
İmam ve Yöneticilere İtaat Meselesinin Esası 59
Namaz Emri ve Namazın Vakitleri 63
114.-115. ayetler ..... **_63_**
İyi Amellerin Kötülüklerden Arındırma Etkisi 65
116.-119. ayetler ..... **_68_**
Toplumsal Yasalar: Fesat ve Helak 69
120.-123. ayetler ..... **_74_**

HUD SÛRESİ'NİN KISA ÖZETİ 77
BİRİNCİ BÖLÛM 77
I. FASIL: İlahi ve Rabbani Tevhide Dairdir 78
1- İlahi Tevhid: 78
2- Rabbani Tevhid: 79

II. FASIL Allah'ın Sıfatlarına Dairdir 80
III. FASIL:Yaratma, Takdir, Tasarruf ve Tedbirle İlgili Allah'ın Ayetlerine Dairdir........ 81
İKİNCİ BÖLÜM 83
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 85
I. FASIL: Bu fasıl Hz. Muhammed'in peygamberliğine dairdir 85
II. FASIL: Kıssalardaki hidayetin özeti ve bütün Rasullerin çağırdığı üç dini esas........ 86
III. FASIL: Rasullerin asıl görevleri, sıfatları ve delilleri 87
1. Peygamberlerin Asıl Görevleri 87
2. Peygamberlerin Allah Tarafından Gönderilmiş İnsanlar Olmaları 88
3. Peygamberlerin Delil ve Mu'cizeleri 89
4. İhlâsları ve Amellerine Karşılık Ücret İstememeleri Yoluyla Peygamberlerin, Kavimlerine Karşı Hüccet Getirmeleri 91
5. Daveti Tebliğ ve Onunla Amel Konusunda Peygamberlerin Günahsızlığı 93
6. "İmanlarının Kemali, Allah'a Güvenleri, O'na Tevekkülleri, Cesaretleri ve İşlerinin Neticesine Kesin Olarak İnanmaları 95
7. Kendilerini Helak Edecek, Zulüm ve İnkârda Israr Edenlerin Kökünü Kazıyacak Semavi Bir Azabın Geleceğine Dair Kavimlerine Son Uyarıyı Yapmaları 95
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 96
BEŞİNCİ BÖLÜM 99
I. FASIL: Nefsin akli ve ahlâki kötülükleri, adet ve amellerin fenalıkları 101
1. Nefsin Zararı 101
2. Delil Çıkarma Yollarının İlki Olan Görme ve İşitme Kabiliyetinin Kaybolması ... 102
3. Peygamber Çağrısı Konusunda Şek ve Şüphe 103
4. Taklit 103
5. Din'de İhtilaf 105
6. Şımarık Zenginlere Uymak ve Bunun Neticesindeki Fesat ve Günahlar 105
7. Gayret Zaafı ve Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmek, Gurur ve Servetten Kaynaklanan Şımarıklık 106
8. İradeyi Ahirete değil de, Dünyevi olana hasretmek: 106
9. Kâfir ve Kibirlilerin, Zayıf ve Fakir Mü'minleri Hor Görmeleri 108
10. Allah Yolundan Çevirmek ve O Yolun Eğrilmesini İstemek 108
11. Peygamberlere Karşı Tehdit ve Hile Yoluyla Düşmanlık 109
12. Allah'a İftira Etmek 109
13. Peygamberlerle ve Onların Getirdikleri Hakikatlerle Alay Etmek, Onlarla Eğlenmek ve Onları Sihirbaz Olarak Nitelemek 110
14. Bazı Kimselerin Putlarının Fayda ve Zarar Vereceğine İnanması 111
15. Homoseksüelliği Mübah Saymak ve Kötülükleri Açıkça İşlemek 111
16. İnsanların Mallarını Bâtıl Yollarla Yemeyi Mübah Saymak 112
17. Azgınlık ve Zâlimler'e Meyil 112
18. Zulüm 112
II. FASIL: Bu fasıl nefsi ve pratik bedeni faziletleri kapsamaktadır: 112
1. Tövbe istiğfar 113

2. Sabır 113
3. Genel Anlamda Sâlih Amel 113
4. Yüce Rabbe Gönülden Bağlanma 114
5. Allah'ınEmrettiği şekilde İstikamet Üzere Olmak 114
6. Gece ve Gündüz Namazları Vakitlerinde Kılmak 114
7. Yeryüzünde Fesat Yasağı ve Bunun Gereği Olarak Orasını Islâh Emri 114
8. Din Konusunda Allah'tan Gelen Delillere Sahip Olmak 115
9. Bu Delillerdeki Hürriyet ve Bağımsızlık 115
10. Allah'ın Kelimesini, İradesini üstün Kılmak 116
11. Mü'minlerin İleri Gelenleri Gibi Zayıf ve Fakirlerini de Dost Edinmek 116
12. Umumi Anlamda Nasihat 117
13. Çocuk Sevgisi ve Onları Sevmenin Sınırları 117
14. Misafire İkram ve Onurunu Koruma 118
15. İlimle Amel Etmek, İşi Emir ve Nehiy Merciine Havale Etmek 118
16. Güç Nispetinde Genel Islâh 118
17. İstikamet ve Faziletlere ve Salih Amellere Devam 118

ALTINCI BÖLÜM *119*

I. FASIL: Bu fasıl tekvin ve takdir kanunlarını yani varlık nizamını kapsar 119
1. Canlıların Rızkına Dair İlahi Kanunlar 119
2. Canlıların Devamlı ve Geçici Mekânlarına Dair İlâhî Kânunlar 119
3. Kâinat Sistemi ve Ölçülerinin Yazılmasına Dair İlâhî Kanunlar 120
4. Yeri ve Gökleri Altı Günde Yaratmasına İlişkin Allah'ın Kanunları 120
5. Canlıların Sudan, Mürekkep Varlıkların Çifter Halinde Yaratılmasına Dair İlâhî Kanunlar 121

II. FASIL: İnsan fıtrat ve karakterleriyle ilgili kanunlara dairdir 121
1. Her İşi Güzel Yapması İçin İnsanların İmtihan Edilmesi 121
3. İnsanın Nimetle Sevinme, Musibet Anında Ümitsizliğe Düşme Huyu 122
4. Güçleri Yöneltmede ve Aşırılık Huyu 123
5. Görme ve İşitme Kabiliyetini Kaybetme 123
6. Zorlamaya Değil, İknaya Dayanan İman ve İnsanın Sapıtma Kabiliyeti 123
7. İnsanların Azması ve Sapmasında Dair İlahi Kanunlar 124
8. Çeşitlilik ve Farklılığa Dair İlahi Kanunlar 124

III. FASIL: Toplum ve uygarlığa dair kanunlar ve deliller 124
1. Fertler Gibi Toplumların da Günahlardan Tövbe Etmeleriyle İlgili İlahi Kanunlar 124
2. Toplumların Güzel ve Sağlam Amellerle Kalkınması 125
3. Toplumların CezalandırılmasınınTabiî Süreleri 126
4. Peygamber ve Islahatçılara İlk Tabi Olanlar 126
5. Cemaatlerin, Ümmetlerin Felahı İçin İçlerindeki Salihlerin Dayanışması 126
6. Servet Sahipleriyle Islahat Önderlerinin Kavgası 127
7. Başarının Sonuçta Muttakilere Ait Olduğuna Dair İlâhî Kanunlar 128

8. Halkı Helakten Koruyan İlâhî Kanunlar ve
Fesattan Sakındırmanın Güzel Sonucu 129
9. Azgınlık ve Zalimlere Meyilin Başarısızlık Sebebi Oluşu 131
10. Toplumların Helak Edilmesi ve İlahi Adalet 131
11. Dini İhtilafa Dair Kur'ânî Delil 134

YUSUF SURESİ 137
1.-3. ayetler **138**
Kıssaların En Güzelini Analatan Mübîn Kitab *139*
4.-6. ayetler **140**
Yusuf'un Rüyası *141*
7.-10. ayetler **146**
Hz. Yusuf ve Kardeşlerinin Komplosu *148*
11.-14. ayetler **152**
15.-18. ayetler **155**
19.-20. ayetler **159**
21.-22. ayetler **161**
Hz. Yusuf'un Aziz'in Karısıyla Olan Hadisesi *162*
23.-25. ayetler **165**
Züleyha'nın Çirkin Çağrısına Hz. Yusuf'un Cevabı *166*
"Rabbim" İfadesinden Maksat Aziz de Olabilir mi? *168*
*Hz. Yusuf'u Kötülüğe Meyletmekten Koruyan
Delilin Mahiyeti* *170*
Cumhurun Hz. Yusuf ve Züleyha'nın Arzusuna Dair Yaklaşımı *172*
Cumhurun Yusuf'un Kadına Yaklaşımını Değerlendirmesi *177*
26.-29. ayetler **180**
Aziz'in Olay Karşısındaki Tutumu *180*
30.-35. ayetler **183**
Züleyha'nın Planı ve Hz. Yusuf'un Tüm Kadınları Cezbetmesi *184*
36.-38. ayetler **198**
Hz. Yûsuf'un Zindan Hayatı *199*
Deliliyle Birlikte Saf Tevhide Çağrı *203*
39.-40. ayetler **203**
41.-42. ayetler **208**
Hz. Yûsuf'un Rüyalarını Tevili ve Zindanda Vasiyeti *208*
Hz. Yusuf Allah'ı Bırakıp Krala mı Umut Bağladı? *210*
43.-49. ayetler **213**
Hz. Yusuf'un Kralın Rüyasına Yorumu *214*
Esaretten İktidara: Hz. Yusuf Kralın Huzurunda *219*
50.-52. ayetler **219**

AMME CÜZÜ 225
Nebe Sûresi 227

Naziat Sûresi 238
Abese Sûresi 249
Tekvir Sûresi........ 261
İnfitar Sûresi 272
Mutaffifin Sûresi 280
İnşikâk Sûresi 294
Buruc Sûresi 304
Tarık Sûresi 312
A'lâ Sûresi 318
Gaşiye Sûresi 325
Fecr Sûresi........ 334
Beled Sûresi 349
Şems Sûresi 359
Leyl Sûresi........ 367
Duha Sûresi 380
İnşirah Sûresi........ 392
Tîn Sûresi 398
Alak Sûresi 404
Kadr Sûresi........ 413
Beyyine Sûresi 420
Zilzal Sûresi 429
Adiyat Sûresi 433
Karia Sûresi 439
Tekâsür Sûresi 443
Asr Sûresi 448
Hümeze Sûresi 451
Fil Sûresi 454
Kureyş Sûresi........ 458
Mâ'ûn Sûresi........ 461
Kevser Sûresi 466
Kâfirûn Sûresi........ 472
Nasr Sûresi 475
Tebbet Sûresi........ 478
İhlas Sûresi........ 482
Felak Sûresi 487
Nâs Sûresi 493

AÇIKLAMA........ 497
FİHRİST........ 499

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ
مَا لَكُم مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ
إِنِّي أَرَاكُم بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُّحِيطٍ
﴿84﴾ وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا
تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ
﴿85﴾ بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ وَمَا أَنَا
عَلَيْكُم بِحَفِيظٍ ﴿86﴾

84- Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Zira ben sizi bolluk içinde görüyorum ve ben sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.

85- Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın, insanların eşyasını eksik vermeyin ve yeryüzünde fesat çıkararak fenalık etmeyin.

86- Eğer mü'min iseniz Allah'ın bıraktığı helal kâr sizin için daha hayırlıdır. Ben sizin üzerinizde bekçi değilim.

Şuayb Peygamberin Kavmiyle Olan Kıssası

Şuayp Peygamber'in (a) hikâyesi A'râf Sûresi'nde 85-92. ayetleri arasında geçmişti. Burada ise aynı üslup içinde 84-95. ayetleri arasında ihtilaf, farklılık ve zıtlık yoktur.[1]

Bu üç ayet, Şuayb'ın kavmine olan çağrısına dairdir. Bu çağrı; sırf Allah'a ibadeti emri, aralarında yaygın olan en büyük rezaletten nehyi ve onun zıddı olan faziletleri emri içermektedir.

"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik." Bu cümle, benzeri önceki cümlelere atfedilmiştir. Yani Medyen'e nesep yönünden kardeşleri olan

1 Şuayb'ın nesebi, o ve kavmi hakkında varit olan bilgiler konusunda ilgili ayetlerin tefsirinde ilgili bölüme bakınız.

Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. ***"Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka ilahınız yoktur."*** Sadece Allah'a ibadet edin. Onunla birlikte başkasına kulluk etmeyin. Zira sizin O'ndan başka ilahınız yoktur. Bütün peygamberlerin yaptığı çağrı da budur. Nitekim daha önce de geçmişti. Sonra Şuayb, onlara has fiili bir durumla ilgili hükme geçerek şöyle dedi: ***"Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın."*** Âdetiniz üzere ölçüp tarttığınız mallarda eksiklik yapmayın. Onlar tartıda hile yapan tacirlerdi. *"Onlar, insanlardan bir şey ölçüp aldıklarında ölçüyü tam yaparlar. Kendileri onlara bir şey ölçtükleri veya tarttıklarında eksik ölçüp tartarlar."*[2]

"Ben sizi bolluk içinde görüyorum." Rızık konusunda bol servet içinde görüyorum, kendinizi insanların haklarını çiğneme ve mallarını haksız yere yeme alçaklığından uzak tutmanız gerekmektedir. Onlara satarken ölçüyü ve tartıyı eksilterek böyle bir adiliğe tevessül etmeyin. Bu, Allah'ın size verdiği zenginlik ve bolluk nimetine karşı bir nankörlüktür. Hâlbuki size gereken, fazla ikram ederek bu nimetlere şükretmektir. Bu cümle noksan tartına yasağının gerekçesidir. ***"Ve ben sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum."*** İçindeki azapla sizi çepeçevre kuşatacak bir günün azabından endişe ediyorum. Şayet Allah'tan başkasına ibadet ederek, ölçüyü ve tartıyı eksik yaparak Allah'ın nimetlerine karşı nankörlükte ısrar ederseniz bu azap başınıza gelir. Bugün kıyamet günü de olabilir. Kökünüzün kazınacağı bir felaket günü de olabilir. ***"Ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın."*** Okuyucu; *"Ey kavmim!"* şeklindeki hitabın tekrar edilmesinin şefkat ifadesi olduğunu unutmasın. Bu cümle, tersinin yasaklanmasından sonra tekit kastıyla gelen bir emir cümlesidir. Ayrıca kasten noksanlaştırmamanın gerçeği araştırmak için yeterli olmadığına da dikkat çekilmektedir. Bilakis bunun yanında, herhangi bir eksiklik ve fazlalık yapmaksızın adaleti tam yerine getirmek için titizlik göstermek gerekmektedir. Gerçi tam kanaat biraz ilave ile hâsıl olmaktadır. Bu da; *"Farzın tamamlanmasına vesile olan şey de farzdır."* prensibine girmektedir. İnsanlara ölçüp tartarken bilerek biraz eklemek cömertliktir. Bu ise fazilettir, güzel bir fiildir. İnsanlardan alırken eksiltmek is rezalettir, haramdır. ***"İnsanların eşyasını eksik vermeyin."*** Bu ifade, öncesinden daha geneldir. Çünkü ***bahs*** kelimesi her şeydeki ayıp ve noksanlığı kapsamaktadır. Malı, hakkı, ilmi ve fazileti azalttı anlamında; ***bahesehû hakkahû, malehû, ılmehû ve fadlahû,*** denir. Bu fiil üçüncü

2 Mutaffifîn, 83/2,3.

baptandır. Ayette geçen eşya kelimesi *şey*'in çoğuludur. Sözlerin en genelidir. Çoğulu fert, toplum ve ümmetlerde olan ölçü, tartı, sayı, maddi sınırlar, maddi ve manevi hakların hepsini kapsar. Biz bunu ve burada asıl olan hususu bu asırda Şarklıların Garplılarla olan muamelelerini örnek göstererek açıklamıştık.[3] ***"Ve yeryüzünde fesat çıkararak fenalık etmeyin."*** Fesat çıkarmak kastıyla yeryüzünde bozgunculuğa tevessül etmeyin. Fesat çıkarmak manasına *asıye, ya'sâ, ısıyyen ve asâ, ya'sû, usuvven* denir. Bu başka bir nehiydir. Yol kesmek, emniyeti tehdit etmek, otoriteye başkaldırmak, bitkileri kesmek ve hayvanları öldürmek gibi daha önce zikredilmeyen diğer suçları da kapsar. Suçun fesatla kayıtlanması şundandır: Bazen görünüşte fesat gibi olan şeylerle ıslâh veya iki zarardan en hafif olanıyla defetmek gibi şeyler kastedilmiş olabilir. Harpte ağaçların kesilmesi, nehir bentlerinin açılması, bazı şeylerin ateşte yakılması gibi... Salih kulun denizde çalışan yoksul kişilerin gemisini, hoşlandığı gemilere el koyan zalim sultandan korumak için delip kusurlu hale getirmesi bu kabildendir. ***İfsat***, bozmaktır. Dünya menfaatlerini, nefsin sıfatlarını, ahlâkını ve din işlerini de kapsar. Bütün bu fesatlar günümüzde yaygındır. ***"Eğer mü'min iseniz Allah'ın bıraktığı helal kâr sizin için daha hayırlıdır."*** Yani ölçü ve tartıyı tam yaptıktan sonraki helal kâr için, eksik tartmadan ve sair haramlardan elde ettiğiniz kazançtan daha hayırlıdır. Yahut da ***bakıyye***'den maksat; güzel hatırası dünyada, sevabı ise ahirette kalıcı olan salih amellerdir. İbn Abbas'a göre *bakıyye;* Allah'ın rızkı, Mücahid'e göre Allah'a itaat, Rebi'a göre Allah'ın tavsiyesi, Ferrâ'ya göre ilahi murakabe, Katade'ye göre ise Allah'tan gelen payınız, demektir. Eğer gerçekten inanıyorsanız bu böyledir. Çünkü iman, nefsi tamahkarlık alçaklığından temizler, onu kanaat, kerem ve cömertlik faziletiyle süsler. ***"Ben sizin üzerinizde bekçi değilim."*** Sizi bu günah ve rezaletlerden koruyacak veya bunlardan dolayı cezalandıracak değilim. Ben ancak bilgili bir tebliğci ve güvenilir bir nasihatçiyim.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَن نَّتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَن نَّفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ ﴿87﴾ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِن كُنتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ

3 A'râf Sûresi'nin 85. ayetinin tefsirine bakınız.

مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ
وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿88﴾ وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَن
يُصِيبَكُم مِّثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ
صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِّنكُم بِبَعِيدٍ ﴿89﴾ وَاسْتَغْفِرُوا
رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ ﴿90﴾

87- Dediler ki: Ey Şuayb! Senin namazın mı, babalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana emrediyor? Hâlbuki sen yumuşak huylu, akıllı bir kimsesin.

88- Dedi ki: Ey kavmim! Bakın ya ben Rabbimden bir delil üzereysem ve O bana kendinden güzel bir rızık vermişse? Ben yasakladığım şeyleri kendim yaparak size muhalefet etmek istemiyorum. Ben sadece gücüm yettiği kadar ıslâh etmeye çalışıyorum. Başarım ancak Allah'ın yardımıyladır. Yalnız O'na dayandım ve sadece O'na yöneldim.

89- Ey kavmim! Bana karşı gelmeniz, sakın sizi Nuh kavminin yahut Hud kavminin veya Salih kavminin başlarına gelen felaketler gibi bir felakete uğratmasın. Lut kavmi sizden uzak değildir.

90- Rabbinizden mağfiret dileyin. Sonra O'na tevbe edin. Doğrusu Rabbim çok esirgeyen, çok sevendir.

Bu ayetler; diğerleri gibi açıklama cümleleridir. Kavminin Şuayb (a)'a karşı geleneksel inanç ve dindarlığa, mal ve hürriyet konusunda şeytanca düşünce ve nazariyelere dayalı münakaşalarına dairdir.

"Dediler ki: Ey Şuayb! Senin namazın mı, babalarımızın taptığı şeylerden yahut mallarımız üzerinde dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana emrediyor?" Kıraat imamlarının çoğu ***salât*** kelimesini salavât şeklinde cemi okudu. Buna delil olarak da Hz. Şuayb'ın çok namaz kıldığını ileri sürmüşlerdir. Hamza ve Kisai ise müfret olarak okumuşlardır. İstifham ise inkârîdir ve Şuayb'ın ibadetiyle alay kabilindendir. Namaz insanı, ilahi murakabe sayesinde kötülük ve hayâsızlıklardan alıkor. Nefsini kötülükten alıkoyan, başkasına da alıkoymaya hak kazanır. Onlar demek istiyorlar ki; bu devam

ettiğin namazın sende meydana getirdiği etkiyle mi bizi atalarımızın taptığı putlara tapmaktan engelliyorsun? Hâlbuki onlar putlara, Allah'a yaklaşmak maksadıyla tapıyorlardı. Onlar yüce ruhları temsil ettiğine inandıkları putları veya velilerin hatırasına dikilen sembolleri Allah katında şefaatçi sayıyorlardı. Sen onlardan daha hayırlı olmadığın gibi, peşinden gidilmeye onlardan daha layık değilsin. Mallarımızı nemalandırma, tecrübe, taktik ve beceri ile insanlardan kazanç sağlama konusunda servetlerimiz üzerinde dilediğimiz gibi tasarrufta bulunmamızı yasaklaman, hürriyetimizi engellemek, kabiliyet ve zekâmıza ambargo koymaktır. Böylece leffü neşr-i müretteb tarzında bu ve önceki ifadeyle davetini dini ve dünyevi yönden reddediyorlardı. Ayrıca dayanılan gerekçeyi ve sevgiyi de bozuyorlardı. Bundan dolayı da bu aykırılığa işaret eden hususu ekleyip tariz ve tahrik yoluyla şöyle diyorlardı: ***"Hâlbuki sen yumuşak huylu, akıllı bir kimsesin."*** ***Halîm***; düşünce ve davranışında kâmil akıl sahibi kimse, demektir. Bir şeyin doğruluğuna inanmadan acele hareket etmez. ***Reşîd*** ise; yol ve yönteminde kararlı ve sabit kimse, demektir. Sadece hayırlı ve düzgün olduğuna inandığı şeyleri emreder. Onun emir ve yasaklarını inkâr sadedindeki sözlerinin gerekçesinde Şuayb'ı bu iki sıfatla vasıflandırmaları ve bunu da isim cümlesi, inne ve tekit lamıyla tekit etmeleri açıkça onunla alay etmektir. Böylece tariz yoluyla bunların zıddı bir kimse olduğuna işaret etmiş oluyorlardı. *Halim* ve *reşid*in zıddı ise, düşüncede cehalet ve düşüklük davranışta sapıklıktır. Bunun da sebebi güya namaz tutkunluğudur. İbn Abbas dedi ki: Onlar Şuayb'e, aslında sen yumuşak ve akıllı bir kimse değilsin diyorlardı.

"Dedi ki: Ey kavmim! Bakın ya ben Rabbimden bir delil üzereysem." Yani ben kendilerinden, kendileri de benden olan, nefsim için sevdiğimi kendileri için de sevdiğim kavmim! Benim ve sizin hakkınızda bana söyleyin bakalım. Ya ben sizi davet ettiğim, size emrettiğim, size yasakladığım hususlarda Rabbim katından net bir belge üzerindeysem, bunlar benim görüşüm değil de, bir vahiy eseriyse ne diyeceksiniz? ***"Ve O bana kendinden güzel bir rızık vermişse?"*** yani çokluğunda ve vasfında güzel olan bir rızık vermişse? Bu güzellik; rızkın ölçü ve tartıda eksiltme yapmaksızın, insanlardan herhangi birinin hakkını yemeksizin helal yoldan kazanılmasıdır. Ben temiz kazanç konusunda, hayır ve bereket hususunda denenmişim. Ben yoksul ve züğürt değilim ki, bilmediğim konularda nazari görüşler icat edeyim. Yani durum bu iken, mali zenginlik tecrübeleri ve Rabbimizin lutfettiği peygam-

berlik eseri olarak size söylediklerimin dışında size ne diyeyim ve ne yapayım bana haber verin. Susmak veya eksik söylemek bana yakışır mı? ***"Ben yasakladığım şeyleri kendim yaparak size muhalefet etmek istemiyorum."*** Ben bu delil ve nimet üzerindeyken, kendimi size üstün tutarak yasakladığım şeylere meyledip de size ters düşmek istemem. Bilakis söylediklerimi sizden önce ben uyguluyorum. Muhalefetin aslı; söz, fiil ve tavırda herkesin başka bir tarafa çekmesi demektir. Bir şeyde ona muhalefet etti, anlamı; *fî* harfi cerriyle, onu terk etti anlamı; *ileyhi* ile yüz çevirdi anlamı ise; *anhü* ile kullanılır. Her iki halde *halefe* fiiline meyl ve rağbet manası giydirilmiştir. Zira bu fiiller bu harfi cerlerle kullanılırlar. *An* harfi cerrine misal şu ayettir: *"Peygamberin emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir fitnenin veya acıklı bir azabın dokunmasından sakınsınlar."*[4] Yani peygambere ters düşüp ondan yüz çevirenler korksunlar. ***"Ben sadece gücüm yettiği kadar ıslâh etmeye çalışıyorum."*** Yani gücüm yettikçe ben, emrettiğim ve yasakladığım hususlarda genel bir ıslâh isteyeceğim. Zira bu bir iyiliği emretme ve kötülükten vazgeçirme görevidir. Bu konuda benim şahsi bir arzu ve çıkarım yoktur. Böyle olmasaydı zaten bu işe girişmezdim. Kadı Beydavi şöyle dedi: Bu üç cevabın bu tarzda gelmesi önemlidir. Burada akıllı insana, yaptığı veya terk ettiği her şeyde üç hakka riayet etmesi gereğine dair bir ikaz vardır. Bunların en yükseği ve önemlisi Allah hakkıdır. İkincisi nefsin hakkı, üçüncüsü de insanların hakkıdır. Bütün bunlar, size emrettiklerimi emretmeyi, size yasakladıklarımı yasaklamayı gerektirir. Ayetteki *mâ,* zarf yerine geçen mastar *mâ*'sıdır. Islâhtan bedel haber *mâ*'sı olduğu da söylendi. Buna göre mana; gücüm yettikçe değil de, gücüm kadar demek olur. Yahut da *mâ*'dan önce hazfedilmiş bir muzaf vardır. Takdiri; *ıslâhu ma'stata'tü* şeklindedir. Bu ifade de Şuayb'ın aklı, fikri, olgunluğu ve hikmetinin ispatı, kavminin ona halim ve reşidi alay kabilinden söylemelerinin ise iptali vardır. Zira peygamber bunun da üstündedir. ***"Başarım ancak Allah'ın yardımıyladır."*** Tevfîk kelimesi, mahrumiyetin tersi anlamındadır. Her türlü güzel çaba düzgün amel ve ıslâh da başarı kaydetmektir. Başarının kazanılması iki şeyi elde etmeye bağlıdır. Birincisi; çalışanın kazancı ve bir şeyi usulünce istemesidir. İkincisi ise; çalışma ve gayretinde başarının dayandığı tabiî ve harici sebeplere uygun davranmaktır. Bu sebeplerin devreye sokulması ise sadece Allah sayesindedir. Buna göre cümlenin anlamı şudur: Gücüm nispetinde bu işteki başarım

4 Nûr, 24/63.

sadece Allah'ın gücü, kuvveti, lütfu ve yardımıyladır. Bu yardımın zirvesi ise, sizden ayrı olarak bana peygamberlik verilmesidir. ***"Yalnız O'na dayandım ve sadece O'na yöneldim."*** Size mesaj iletmekle görevlendirildiğim hususta kendi gücüme değil, Allah'a dayandım ve dünyada başıma gelen sıkıntılarda ve amellerime ahirette verilecek mükâfatta sadece O'na yöneliyorum. Sizden bir ücret beklemediğim gibi, zararınızdan da korkmuyorum. ***"Ey kavmim! Bana karşı gelmeniz, sakın sizi Nuh kavminin yahut Hud kavminin veya Salih kavminin başlarına gelen felaketler gibi bir felakete uğratmasın."*** Kıraat imamlarının çoğunluğu *yecrimenneküm* şeklinde okudular. Günah veya mal kazandı, anlamında *cereme'z-zenbe evi'l-mâle* denir. İbn Kesir ise *yücrimenne* şeklinde okudu. Kişiyi günaha soktuğun zaman *ecremtühü'z-zenbe* denir. Cereme fiili kesebe fiili gibi, sülasi olarak bir mefule doğrudan iki mefule de rubai gibi doğrudan teaddi eder. Ayette geçen ***şıkâk*** kelimesi şiddetli ayrılık demektir. Bu sebeple taraflardan birisi ötekinin olmadığı tarafta bulunur. Buna göre mana şöyledir: Bana olan düşmanlık ve aykırılığınız bu işte ısrar edip de, sizden önceki Nuh, Hud ve Salih kavimleri gibi, sizden önce peygamberlerini tekzip eden kavimlerin başına gelen felaketlerin sizin de başınıza gelmesine sebep olmasın. Bu azap ve zillet ve yok olma azabıdır. ***"Lut kavmi sizden uzak değildir."*** Zaman, mekan ve günah itibarıyla sizden uzak değildir. Zemahşeri'ye göre *sahil* ve *şehik* ve benzeri kelimeler gibi mastar vezninde geldikleri için *kasib, baid, kesir* ve *kalil* kelimelerinin müzekker ve müennesleri arasında fark yoktur. Bundan önce *baid* kelimesine bir mevsuf takdir ederek şöyle dedi: *bişey'in baid.* Başkası ise şu takdiri yaptı: *Vemâ ihlakü kavmi Lûtin* vs. Benzeri de buna kıyas edilir.

"Rabbinizden mağfiret dileyin. Sonra O'na tevbe edin." İşlediğiniz günahları ve koştuğunuz şirki terk ederek O'ndan mağfiret dileyin. Her günah işlediğinizde O'na tevbe edin. Buna benzer ibareler daha önce de defalarca geçmişti. ***"Doğrusu Rabbim çok esirgeyen, çok sevendir."*** Bu cümle önceki cümlenin gerekçesidir. Yani Rabbim tevbe ve istiğfar edenlere ziyade af ve mağfiretle mukabele eder. İhsan ve ikramıyla onları çok sever. *Meveddet* lügatte, kullanılışından da anlaşıldığı üzere fiille ikramı bir araya getirmektir. Onu sadece muhabbetle tefsir eden, hata etmiş veya titiz davranmamış demektir. Bu, önceki tehdidin peşinden gelen bir vaattir. Aleyhlerine delil getirildikten sonra ikisinden birini tercih konusunda kendileri serbest bırakılmışlardır. Ayet; haksızlık ve fesat işledikten sonra tevbe ve istiğfar ederek

pişman olmanın dünya ve ahiret saadetinin sebeplerinden olduğuna delildir. Nitekim bunun benzeri bu Sûre'de defalarca geçmiştir. Tabiî ki tevbe ve istiğfar dünyada hayır ve gelişmenin ahirette de Allah'ın mağfiret ve sevabının sebebi olan adalet ve düzgünlüğü gerektirir. Burada bu iki husus Allah'ın bunlara delâlet eden iki sıfatıyla ifade edildi ki, bunlar ***rahmet*** ve ***meveddet*** sıfatlarıdır. İstiğfar ve tevbenin faydasını ifade eden 3, 52 ve 61. ayetlere bakınız. Aynı manayı ifadedeki belagat ve sanat üzerinde de düşününüz.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِّمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ﴿91﴾ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُم مِّنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿92﴾ وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿93﴾ وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿94﴾ كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُعْدًا لِّمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿95﴾

91- Dediler ki: Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve içimizde seni cidden zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasa seni mutlaka taşlayarak öldürürüz. Sen bizden üstün değilsin.

92- Şuayb: "Ey kavmim!" dedi. Size göre benim kabilem Allah'tan daha güçlü ve değerli mi ki, O'nu arkanıza atıp unuttunuz. Şüphesiz ki Rabbim yapmakta olduklarınızı çepeçevre kuşatıcıdır.

93- Ey kavmim! Elinizden geleni yapın. Ben de yapacağım. Kendisini rezil edecek azabın geleceği şahsın ve yalancının kim olduğunu yakında göreceksiniz. Bekleyin. Ben de sizinle beraber beklemekteyim.

94- Emrimiz gelince Şuayb'ı ve onunla beraber iman edenleri bir rahmetle kurtardık. Zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı ve yurtlarında diz üstü çöke kaldılar.

95- Sanki orada hiç barınmamışlardı. Biliniz ki Semud kavmi Allah'ın rahmetinden uzak olduğu gibi, Medyen kavmi de uzak oldu.

Bu beş ayet; Şuayb kavminin, mücadeleyi güzel bir üsluptan aşağılama ve tehdit şekline dönüştürmesi ve Şuayb'ın da onları yakın bir tehdit, şiddetli bir azapla uyarması ve bu azabın fiilen gerçekleşmesine dairdir.

"Dediler ki: Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz." A'râf Sûresi 179. ayetin tefsirinde fıkıh kelimesinin lügatte ilim ve fehm kelimesinden daha özel anlama geldiğini, fıkhın insanın içine işleyen, amele yönlendiren derin ve ince bir anlayış olduğunu açıklamıştık. Ayetin manası şöyledir: Ey Şuayb! Sözlerinin arkasındaki gizli mana ve tevillerin pek çoğunu anlamıyoruz. İlahlarımıza ibadetin bâtıl olduğu, malımızda dilediğimiz gibi hareket etmenin kötülüğü, bizi parçalayıp kuşatacak azabı, bizden öncekilerin başına gelen semavi afatların bizim de başımıza geleceği gibi hususları kavrayamıyoruz. Sanki bunlar senin elinde, senin veya Rabbinin tasarrufundaymış da dilediğine veya senin istediğine indiriyormuş... ***"Ve içimizde seni cidden zayıf görüyoruz."*** Şayet seni çarpmak istersek bunu engelleyecek sende bir güç-kuvvet görmüyoruz. Sen ise zayıflığına rağmen bizi, hiç kimsenin kurtulamayacağı kuşatıcı bir azapla tehdit ediyorsun. ***"Eğer kabilen olmasa seni mutlaka taşlayarak öldürürüz."*** ***Raht***; üçten yediye veya ona kadar olan toplum demektir. Yani yakın aşiretin olmasa seni ölümlerin en beteri olan taşlama ile öldürür ve taşa gömerdik. ***"Sen bizden üstün değilsin."*** Yani taşlamamıza engel olacak bir güç ve kudrete sahip değilsin. Biz sadece senin aşiretini sayıyor, azlıklarına rağmen onlara ikram ediyoruz. Çünkü onlar bizdendirler ve senin arka plana attığın, küçümsediğin, kendince bozuk ve bâtıl olduğuna inanarak bizi terke çağırdığın dinimize inanıyorlar.

"Şuayb: 'Ey kavmim!' dedi. Size göre benim kabilem Allah'tan daha güçlü ve değerli mi ki, O'nu arkanıza atıp unuttunuz." Buradaki istifham inkârîdir. Yani emriyle sizi kendisine çağırdığım Allah'tan benim kabilem size göre daha mı saygındır ki, O'na şirk koştunuz. İhtiyacı olmadığı, hesaba katmadı-

ğı için değersizliğinden dolayı kişinin arka plana attığı boş bir şey gibi kabul ettiniz. Araplar; bir şeyi sanki hiç yokmuş, unutulmuş gitmiş gibi algıladı, anlamında şöyle derler: *"cealehû bi zahrin ve zahriyyen ve't-tehazehû zıhriyyen."* *Ze* harfinin kesre olması nispetten ötürüdür. Şuayb (a)'ın kavmi Allah'a inanıyor fakat O'na şirk koşuyordu. Bu da tuhaf sayılmaz. Zira bugün de insanların çoğu böyledir. Söz ve davranışlarında Allah'ı dikkate almıyorlar ki, iyilik yaptıkları zaman O'ndan sevap umsunlar, kötülük yaptıkları vakit de azabından korksunlar veya kötülükten sakınıp da O'nun rızasını kazanmak için yarış etsinler. ***"Şüphesiz ki Rabbim yapmakta olduklarınızı çepeçevre kuşatıcıdır."*** İlmiyle kuşatmıştır. Yaptıklarınızı hesaplamaktadır ve ona göre sizi cezalandıracaktır. Kabileme gelince onların size bir faydası ve zararı dokunmayacaktır. ***"Ey kavmim! Elinizden geleni yapın. Ben de yapacağım."*** Bu, kavminin çokluğuna, onu güçleriyle tehdit etmelerine, kendisinin ise tek başına oluşuna ve kabilesinin zayıflığına rağmen Allah sayesinde gücüne güvenip onları tehdit etmesidir. Yani bütün kavmiyetçiliğinizi ve gücünüzü sonuna kadar kullanarak elinizden geleni yapın. Olan ve olacak olan şeye büsbütün sahip olunca; *mekkene mekâneten* denir. *Dahhame, dahâmeten* gibi. Yahut da bulunduğunuz yerde durun anlamındadır. *Mekânün ve mekânetün* gibi. *Makam ve makametün* de böyledir. Ben de Rabbimin bana verdiği, sizi tevhide davet, iyiliği emretme ve kötülükten menetme görevime devam edeceğim. ***"Kendisini rezil edecek azabın geleceği şahsın ve yalancının kim olduğunu yakında göreceksiniz."*** Bu cümle, yapılabilecek şeyi taciz babında dolaylı olarak emrettikten sonra asıl tehdidin açık şekilde ifadesidir. Ayrıca bu cümle, açıklama cümlesi olarak mukadder bir sorunun da cevabıdır. Bundan dolayı da En'âm Sûresi'nin 135. ayetindeki gibi *fâ* atıf harfiyle gelmemiştir: ***"Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım. Sonucun kimin lehine olduğunu yakında bileceksiniz."*** Bu ayette *sevfe*'den öncesi sonrasının sebebidir. Tefsir etmekte olduğumuz ayette ise, kâfirlerin kendisini taşlayarak öldürme tehdidine karşı en ileri derecede tehditler mukabele için cümle bağımsız gelmiştir. Zira burada Allah ve Rasulü'nün gerçek izzetini göstermek ve onları tehditte mübalağa etmek gerekir. Şart ve cevabın takdiri şöyledir: Şayet siz, "Senin elinden ne gelir?" derseniz, ben de şunu derim: 'Kendisini zelil ve rezil edecek azabın kime geleceğini bileceksiniz. O kişi ben mi olacağım yoksa sizler mi? Hangimizin yalan, hangimizin de doğru söylediğini yakında bileceksiniz.' Onlar Hz. Şuayb'ı, kurtulma şansı olan

recmin dışındaki cezalarla da tehdit etmişlerdi. Allah'ın başka ayette haber verdiği gibi onlar Şuayb'ı yeminli olarak da şiddetli şekilde tehdit etmişlerdi. *"Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: Ey Şuayb! Seni ve seninle beraber olanları memleketimizden kesinlikle çıkaracağız veya dinimize döneceksiniz."*[5] Şuayb (a), Allah'ın burada ve öteki Sûre'de hikâye ettiği her hususta onların yalancı olduklarını ortaya koyuyordu. Çünkü onları uyardığı hususların olacağına mutlak manada inanıyordu. Bu da onun Allah'ın peygamberi olduğuna açık bir delildir. ***"Bekleyin. Ben de sizinle beraber beklemekteyim."*** Olacak şeyleri gözetleyerek bekleyin bakalım. Ben de sizin gibi gözetleyip bekleyeceğim. Buradaki *rakîb* kelimesi murakıp anlamındadır. Asîrin muasır anlamında olması gibi, fail manasına gelebilir. ***"Emrimiz gelince Şuayb'ı ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık."*** Yani uyarıldıkları azap emrimiz gelince, başkalarını değil sadece inananları kurtardık. Benzer ifade yakında geçmişti. ***"Zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı ve yurtlarında diz üstü çöke kaldılar."*** Yani Semud kavmini yakalayan azap çığlığı onları da yakaladı da, kendi ülkelerinde ölüp, yüzüstü dizleri üzerine çöküverdiler. ***"Sanki orada hiç barınmamışlardı."*** Yani sanki orada hiçbir vakit oturmamışlardı. ***"Biliniz ki Semud kavmi Allah'ın rahmetinden uzak olduğu gibi, Medyen kavmi de uzak oldu."*** Kendilerinden önce Semud kavmi nasıl ki helak ve rahmetten kovulmakla cezalandırıldılarsa, bunlar da aynen o şekilde rahmetten uzaklaştırıldılar. Çünkü ikisinin de azabı aynıydı. İkisi de korkunç bir gürültüyle helak edildiler. Nitekim 67. ayette belirtilmişti. Bu azabın benzeri ilk olarak Lut kavmi hakkında Hicr Sûresi 73. ayette gelecek. Onların bu Sûre'deki kıssalarında da buna işaret etmiştik. Hicr ashabı ve Semudlular için de ikinci olarak şu ayette belirtilmiştir: *"Onları da sabaha çıkarken o korkunç ses yakaladı."*[6] Mü'minûn Sûresi'nde de isimleri açıklanmaksızın bu şekilde helak olanlardan bahsedildi. *"Onları, vukuu kesin korkunç bir ses yakalayıverdi."*[7] Kamer Sûresi'nde de böyle ifade edildi: *"Biz onların üzerlerine korkunç bir ses gönderdik. Hemen hayvan ağılına konan kuru ot haline geliverdiler."*[8] A'râf Sûresi'nde Semud ve Medyen kabilelerinin azabı geçmişti. 78 ve 91. ayette olduğu gibi onları korkunç bir gürültü yakalayı-

5 A'râf, 7/88.
6 Hicr, 15/83.
7 Mü'minûn, 23/41.
8 Kamer, 54/31.

vermişti. 155. ayette belirtilen ve Hz. Musa'nın kavminden seçilen yetmiş kişiye de aynı gürültü isabet etmişti. Ankebût Sûresi 37. ayette Medyen hakkında, Secde Sûresi 17. ayette Semud hakkında, Zâriyât Sûresi 44. ayette yine Semud hakkında aynı azap vaki olmuştur. Bunlardan anlaşıldığına göre ***sayha***'dan maksat, yıldırımdan çıkan sestir. Bakara 55 ve Nisa 152'de belirtildiğine göre: Hz. Musa'ya; bize Allah'ı açıkça göster diyen İsrail oğullarını yıldırım çarpmış fakat Allah onları daha sonra diriltmişti. ***Racfe;*** şiddetli sarsıntı demektir. Bu ifade onların bedenlerinin, kalplerinin ve ülkelerinin sarsılması hakkında geçerlidir. Bu lafızların hepsini toplayan lafız şudur: Allah, Medyen ve Semud'a çok gürültülü bir şimşek göndermiş, böylece sarsılmışlar veya ülkeleri sarsılmış, bu sesin şiddetiyle sarsılınca da hepsi düşüp ölmüşler. Onların şimşeği İsrail oğullarınınkinden daha şiddetliydi. Çünkü İsrail oğullarınınki bir peygamberin huzurunda bir kavmin terbiyesine yönelikti. Bu ise zalim ve inatçı müşrikler için bir zillet ve alçaklık azabıydı. Allah o kavimlerin bütün peygamberlerini ve onlara inananları bu azaptan önce kurtarmıştır. Bazı müfessirlerin, Semud ve Medyen'i yakalayan sesin Cebrail'in sesi olduğunu söylemeleri ise gayb haberleri kabilindendir. Bunları ancak vahye dayandığı takdirde kabul ederiz. Bu hususta bir nass olmadığına göre, bunların rastgele söylenmiş sözler olduğu anlaşılmaktadır. Yıldırımın nasıl meydana geldiğini defalarca açıklamıştık. Son olarak bu ayetlerin arasını cem ederek Semud'un helaki bahsinde A'râf Sûresi'nde ifade etmiştik. A'râf Sûresi'nin 78 ve 91. ayetlerinin tefsirine bak!

Ayetteki belagat nüktelerinden birisi de; Medyen'i helak etmeyle ilgili ayetteki lemmâ edatının, *vav* harfiyle öncesine atfedilmesidir. Hud kavmiyle ilgili ayette de benzeri ifade vardır. Fakat Semud ve Lut'un kavminin helakiyle ilgili 66 ayette atıf *vav*'la değil, *fâ* ile yapılmıştır. Bunun sebebi şudur: Bu ayetler azap uyarısı, azabı hak ediş ve vaktinin geldiğini ifade eden cümlelerden sona geldiği için takibiyyeye delâlet eden *fâ* harfiyle atfedilmişlerdir. Fakat Hud ve Şuayb kavminin helakiyle ilgili benzer ayetler bu şekilde olmadığı için *vav* harfiyle atfedilmişlerdir. Atıfta asıl olan da budur. Görüldüğü gibi birinci ayetten önce azap uyarısı yoktur. İkincisinde ise yakın tehdit vardır. Karib değil, rakîb ifadesiyle yan yana getirilmiştir. Fasıla vermeden takip ifade eden *fâ* harfiyle atıf, uygun değildir. Bu lügat inceliklerine Kur'ân'ın dışında rastlayabilir misin?

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿96﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿97﴾ يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿98﴾ وَأُتْبِعُوا فِي هَٰذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿99﴾

96- Andolsun ki, Musa'yı da ayetlerimizle ve apaçık delille gönderdik.

97- Firavun ve adamlarına da gönderdik. Fakat onlar Firavun'un emrine uydular. Oysa Firavun'un yaptığı doğru değildi.

98- Kıyamet gününde kavminin önüne geçecek ve onları ateşe sürükleyecektir. Varacakları yer ne kötü yerdir!

99- Onlar burada da, kıyamet gününde de lanete uğratıldılar. Onlara verilen bu armağan ne kötü bir armağandır.

Musa ve Firavunla İlgili Ayetler

Musa (a) peygamberle, Firavun ve adamlarının kıssasıyla ilgili olan bu dört ayetin burada geliş hikmeti; Firavun ve kavminden ileri gelenlerinin akıbetlerinin, bu zalim ve kâfir kavimlerin akıbeti gibi lanet ve helak olacağının ilanıdır. Daha evvel de açıkladığımız gibi -ki bizden önce böyle bir açıklama yapan olmadı- zillet azabı Firavun kavminin tamamına şâmil olmadı. Ayrıca Hz. Musa'nın, Firavuna gönderilmesi olayının, Şuayb Peygamber'in (a) Medyen'e gönderilmesi olayına atfı sahih değildir. Çünkü Salih ve Hud'un gönderilişiyle bir ortak yanı yoktur. Bundan dolayı bu Sûre'nin 60. ayetine atfedildi. Bunun, öncesiyle farklı oluş hikmetini açıklamıştık.

"Andolsun, Musa'ya da mucizelerimizle ve apaçık delille Firavun'a ve onun ileri gelenlerine gönderdik." İsra Sûresi'nde ve diğer sûrelerde detaylı anlatılan dokuz mucizeyle gönderdik. -A'râf Sûresi'nde geçen kıssasında anlatıldı- *sultânün mübîn,* gayet net belge ve Firavunla olan tartışmasında Allah'ın Musa'ya verdiği hüccet demektir. Bunun asa olduğu da söylendi. Zira o, en büyük mucizelerindendi. Bunun, öncesine atfedilmesi, özelin genele atfı kabilindendir. Fakat Allah şöyle buyurdu: *"Onlara gösterdiğimiz her*

bir mucize, diğerinden daha büyüktü."[9] Defalarca açıkladığımız üzere ***mele'***; kavmin eşrafı ve liderleri demektir. Allah onları Firavun'a nispet etti ve özel olarak zikretti. Zira onlar Firavun devletinde Musa ve diğer konularda görüşleri sorulan, ehli hal ve akd (tayin ve azil yetkisine sahip kimseler) konumundaydılar. Firavun, sihirbazlar meselesi gibi kararlaştırılmış işlerin uygulanmasını onlara havale ederdi. Kavminin zikredilmesi, tamamen helak olma değil de, inkâr, zulüm ve ahiret azabı konusunda ona tabi olmaları açısındandır. ***"Fakat onlar Firavun'un emrine uydular."*** Hz. Musa'ya karşı kararlaştırdığı her inkâr hareketinde, mucizesini iptal için sihirbazları toplama, imanlarından dolayı onları öldürme, erkeklerini boğazlayıp da, kadınlarını sağ bırakarak onlara ağır işkence yapmada ve başka sûrelerde detayları olan diğer uygulamalarda Firavuna tabi oluyorlardı. ***"Oysa Firavun'un yaptığı doğru değildi."*** Yani durumu ve tasarrufları yerinde ve düzgün değildi. Aksine azgınlık ve sapıklık, zulüm ve fesattan ibaretti. O nefsine aldanmış, Rabbini inkâr etmiş, kararlarında haksızlık yapmış birisiydi. Peki, kavmiyle birlikte ahirette onun cezası ne olacak? Cevap şudur: ***"Kıyamet gününde kavminin önüne geçecek ve onları ateşe sürükleyecektir."*** Mü'minler hariç dünyada kendisine uydukları gibi, ahirette de ona tabi olacaklar, o da onların önünde bulunacaktır. Kendisiyle birlikte onları cehenneme sokacaktır. ***İrâd*** kelimesi burada idhal (sokma) anlamındadır. Nitekim *vürûd* da *duhûl* demektir. Kesin gerçekleşeceği için mazi fiili kullanıldı. Dendi ki: maksat; onları aldatıp cehennemi hak edecek hale getirmesidir. Ölmelerinden itibaren Firavuna ailesinin her gün sabah akşam cehenneme arz edildikleri belirtilmiştir. Şu ayetler bunu göstermektedir:

"Firavunun kavmini ise kötü azap kuşatıverdi. Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyametin kopacağı gün de: Firavun ailesini azabın en çetinine sokun, denecek."[10]

"Varacakları yer ne kötü yerdir!" Zira suya varan, yüreğini serinletmek ve susuzluğunu gidermek için varır. Ateşe varan ise orada büsbütün kavrulur. Burada zarara işaret vardır. Lügatte ***vurûd;*** suya inmek, nehir veya başka su kaynağında suyu elde etmek, demektir. *Vird* ise, ism-i mastardır. Genelde su için kullanılır. Deve veya başkası suya ulaştı, anlamında;

9 Zuhruf, 43/48.

10 Mü'min, 40/45,46.

verede'l-bâîru ev ğayruhû'l-mâe denir. Muzarisi; *yeridü*, mastarı; *virden*, ism-i faili; *vâridün*'dür. Su ise *mevrûdün*'dür. *Evredehû iyyâhû*, onu suya indirdi, anlamındadır. *Vurûdu cehennem* de, oraya girmek, demektir. Ayet hakkında İbn Abbas şöyle dedi: *Vurûd*, duhul demektir. Kur'ân'da dört *vurûd* vardır. Bunların ikisi Hud ve Enbiya, diğer ikisi de Meryem Sûresi'ndedir. Yine İbn Abbas'a göre fadıl ve facir herkes mutlaka cehenneme uğrayacaktır. ***"Onlar burada da, kıyamet gününde de lanete uğratıldılar."*** Yani dünyada onlara lanet indi, Allah ahirette de bu laneti onların peşine taktı. *"Bu dünyada peşlerine lanet taktık, onlar kıyamet gününde de kötülenmişler arasındadırlar."*[11] Kıyamet gününde onların peşine başka bir lanet takılacak ve böylece dünya ve ahirette lanetlenmiş olacaklar. Onlara hakaret olsun diye bu lanet armağan olarak ifade edildi. ***"Onlara verilen bu armağan ne kötü bir armağandır."*** Lügatte ***rifd***, yardım ve ikram, demektir. *Darabe* babındandır. Ona yardım etti, verdi anlamına *refedehû* denir. *Erfedehû* de benzeridir veya ona yavaş yavaş elde ettiği bir armağanda bulundu, demektir. *Sekâ* ve *eskâ* gibi kullanılır. Mana şöyledir: Onları takip eden lanet ne kötü bir armağandır! Maverdi'nin Asmaî'den hikâye ettiğine göre *refd;* kadeh, *rifd* ise; içindeki şaraptır. Bu geneli özelle tefsir kabilinden olup, önceki *virdü'l-mevrûd* ifadesine uygundur. Yani cehenneme vardıklarında içtikleri şarap ne kötüdür! Orada Allah'ın şu şekilde tanımladığı bir su içerler: "*Orada kaynar su ile sulanırlar ve bağırsakları parçalanır.*"[12]

Ayetlerdeki ibrete bakın ki, hala beşeriyet içinde Firavunlar bulunmakta, insanları saptırmakta, onları aşağılamakta, köleleştirmekte, insanlar da onlara, kölenin efendisine, eşeğin binicisine, hayvanın sahibine boyun eğdiği gibi itaat etmektedirler. Kur'ân'ın hidayetinden ve kemalinden hiçbir şey elde edememişlerdir. *"Firavun'un yaptığı doğru değildir"* ifadesiyle, ona uymaları yüzünden kavmi cehaletle tanımlanmış, dünyada ve ahirette lanete uğramalarının sebebi olarak bu gösterilmiştir. Firavun, dünyada onları fesat ve sapıklığa sürüklediği gibi, ahirette de cehenneme sürükleyecektir. Bugün bazıları Müslüman olduğunu iddia ettikleri halde kadınların biati konusunda Allah'ın, peygamberine söylediği *"İyilik hususunda sana isyan etmemek*

---

11 Kasas, 28/41.

12 Muhammed, 47/15.

üzere"[13] sözünü anlamamakta, şu hadisi de kavrayamamaktadırlar: *"Allah'a isyan konusunda hiç kimseye itaat edilmez. İtaat ancak iyilik hususundadır."*[14]

ذَٰلِكَ مِنْ أَنبَاءِ الْقُرَىٰ نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ ﴿100﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِن ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مِن شَيْءٍ لَّمَّا جَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ ﴿101﴾ وَكَذَٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ ﴿102﴾

100- İşte bu, geçmiş memleketlerin haberlerindendir. Biz bunları sana anlatıyoruz. Onlardan hatıraları kalanlar da vardır. Biçilmiş ekin gibi yok olanlar da vardır.

101- Onlara biz zulmetmedik fakat onlar kendilerine zulmettiler. Rabbinin emri geldiğinde, Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrıları, onlara hiçbir şey sağlamadı. Ziyanlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramadı.

102- Rabbin, zalim ülke halkını yakaladığında işte böyle yakalar. Şüphesiz onun yakalaması pek elem vericidir, pek çetindir.

Zalim Toplumların Helak Edilmesinden Çıkan Dersler

Bu üç ayet, zalim ülkelerin bu dünyada helak edilmeleriyle ilgili ibret ve dersler hakkındadır. Bunları ahiret azabına dair ibret takip etmektedir. Yüce Allah şöyle buyurdu:

"İşte bu, geçmiş memleketlerin haberlerindendir." Ey Peygamber! Sana hikâye ettiğimiz bu kıssalar; geçmiş ümmetlere dair en önemli bazı haberler, Nuh kavmi ve onlardan sonrakilerin köy ve kentlerde toplanma tarzlarına dair bilgilerdir. ***"Biz bunları sana anlatıyoruz."*** Bizden tebliğ edip, uyarmak üzere insanlara okuyasın, mü'minler de zaman zaman okusunlar diye bunları Kur'ân'da veya bu Sûre'de sana anlatıyoruz. Bunlar bizim sözümüz olarak hikâye edilmiştir. ***"Onlardan hatıraları kalanlar da vardır. Biçilmiş ekin gibi***

13 Mümtehıne, 60/12.

14 Buharî, *Ahkâm*,4; Müslim, *İmâre*,139; Ebu Davud, *Cihad*,87.

yok olanlar da vardır." Yani bu ülkelerden örnek kalıntılar ve biçilmemiş ekin gibi ayakta duran eserler de vardır -Salih kavminin şehirleri gibi.- biçilip de yerde bir eseri kalmamış, yok olmuş olanlar da vardır. -Lut kavminin şehirleri gibi.- ***"Onlara biz zulmetmedik fakat onlar kendilerine zulmettiler."*** Onlar helakı hak ettikleri günahlar olmaksızın helak edilmediler. Şirk koşarak, yeryüzünde fesat çıkararak kendilerine zulmettiler. Yanlışta o kadar ısrar ettiler ki; kendilerinde hakkı kabul ve hayrı şerre tercih etme emaresi kalmadı. Şayet daha da yaşasaydılar, Nuh peygamberin dediği gibi haksızlık, günah ve fesadı arttırmaktan başka bir şey yapmayacaklardı. *"Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar. Yalnız ahlâksız ve nankör nesiller doğururlar."*[15] Peygamberleri bu toplumlara ellerinden gelen tebliğ ve irşadı yaptılar. Fakat onların irşat ve tebliği kavimlerinin inat ve ısrarını artırmaktan başka bir işe yaramadı. Onları azapla uyardılar fakat kibirlenip uyarılara kulak asmadılar. Şayet azap inerse ilahlarının bunu kaldıracağına inanıp güvendiler. ***"Rabbinin emri geldiğinde, Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrıları, onlara hiçbir şey sağlamadı."*** Peygamberlerinin uyarılarını doğrulamak üzere ilahi azap gelince, bizzat veya Allah katında şefaatçi olarak, bu azabı kaldırmalarını istedikleri putları onlara fayda vermedi. ***"Ziyanlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramadı."*** Yani bu putlar sadece helak, zarar ve yıkım getirdiler. *Tetbîb, tebab'dan* gelir. O da helak ve hüsran demektir. Birini helak ettiği anlamında *tebbebehû, tetbîben* denir. Falan helak oldu manasında; *tebbe fülânün* ifadesi kullanılır. Helak olması için kahhariye duası edildiğinde *tebben lehû* denir. Ziyanlarının artmasının anlamı şudur: Onlar putlara güvendikçe, zulüm ve fesatta ısrar ve küfürleri de artıyordu. Bazılarının peygamberlerden öç alacaklarını sanıyorlar ve şöyle diyorlardı. *"Biz, tanrılarımızdan biri seni fena çarpmış demekten başka bir şey söylemeyiz."*[16]

"Rabbin, zalim ülke halkını yakaladığında işte böyle yakalar. Şüphesiz onun yakalaması pek elem vericidir, pek çetindir." Buna benzer bir yakalayış ki, Rabbinin her zaman ve mekânda zalim ülke halklarını yakalaması bu şekildedir. Bu sert ve şiddetli azaptan kaçma ve kurtulma yoktur. Bu cümle, önceki teşbihin açıklamasıdır. Ebu Musa el-Eş'arî'den rivayet edilen merfû bir hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Yüce Allah zalime mühlet tanır. Fakat yaka-*

15 Nuh, 71/27.
16 Hûd, 11/54.

ladığında da tam yakalar. Sonra Rasulullah (s) bu ayeti okudu."[17] Bu genel bir açıklamadır. Fakat zalimler pek az ibret alırlar. Özellikle de zulmederlerken sadece adına aldanıp, ismini taşıdıkları din adına bunu yapıp, Allah'ın kerhen kendilerine fırsat verdiğini hesap etmedikleri durumlarda gafil olurlar.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّجْمُوعٌ لَّهُ النَّاسُ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ مَّشْهُودٌ ﴿103﴾ وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَّعْدُودٍ ﴿104﴾ يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ﴿105﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ﴿106﴾ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ﴿107﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿108﴾ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّمَّا يَعْبُدُ هَٰؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُم مِّن قَبْلُ وَإِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنقُوصٍ ﴿109﴾

103- İşte bunda, ahiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün, bütün insanların bir araya toplandıkları gündür ve o gün her şeyin hazır bulunduğu bir gündür.

104- Biz o günü sadece sayılı bir müddete kadar erteleriz.

105- O gün geldiğinde Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz, onlardan kimi bedbahttır, kimisi de mutlu.

106- Bedbaht olanlar ateştedirler. Onlar orada zoraki nefes alıp verirler.

107- Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar orada ebedi kalacaklardır. Çünkü Rabbin istediğini hakkıyla yapandır.

---

17 Buharî, *Tefsir Hûd*,5; Müslim, *Birr*,61; Tirmizi, *Tefsir Hûd*,3109.

108- Mutlu olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedi kalacaklardır. Bu, bitmez tükenmez bir lütuftur.

109- O halde onların tapmakta olduğu şeylerin kötü akıbetinden şüphen olmasın. Çünkü onlar daha önce babalarının taptığı gibi tapıyorlar. Biz onların azaptaki paylarını mutlaka eksiksiz olarak vereceğiz.

Kıssalardaki Ahiret Azabıyla İlgili İbretler

Bu yedi ayet, bahtiyar ve bedbahtların ahiretteki ibretli karşılaştırılmaları hakkındadır.

"İşte bunda, ahiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır." Allah'ın bu kavimlerin helaklerine ve ardından zalimler hakkındaki kanununa dair naklettiği haberlerde açık belgeler, yakın ibretler vardır. Onun ilahi kanunlarına tabi sistem içinde cereyan eden her şey O'nun irade ve ihtiyarı dâhilinde cereyan eder. Bunda, ahiret azabından çekinenler için bir belge ve ibret vardır. O, bunlardan ibret alır da dünyadayken zulmün her çeşidinden çekinir. Zira inanır ki, dünyada zalim toplumları cezalandıran Allah, ahirette de onları cezalandırmaya kadirdir. Helak olan toplumların aldandığı gibi, bu azabın dünyada başına gelmemesinden aldanmaz. Çünkü genel azap ancak şirki, zulmü ve fesadı birlikte işleyen toplumlar üzerine iner. Bu, fertler değil, toplumlar hakkındaki ilahi kanundur. Bundan da anlaşılmaktadır ki; bir toplum içinde tevhid ve takva ehli bir kimse bulundukça, Allah o toplumu tamamen helak etmez. Helakten evvel peygamberleri ve inananlar oradan çıkarlar. Fertlere gelince; sistematik olmamakla beraber, zulümleri sebebiyle onların cezalandırılmaları hayli fazladır. Defalarca belirttiğimiz gibi, bazı iyiler hatırına onların da kurtuldukları olur. Bundan ötürü burada korkan kelimesi müfret olarak söylenmiştir.

Kadı Beydavi, ayetin korkanlara tahsisi hususunda şöyle dedi: Korkan, toplumu kuşatan azabın, Allah'ın ahirette zalimler için hazırladığı azabın sadece bir numunesi olduğunu bildiği için bundan ibret alır veya bu azabı gerektiren hususlardan kaçınır. Zira bilir ki bu azap, dilediğine azap, dilediğine de rahmet eden hür bir ilahın eseridir. Ahireti inkâr eden, bu âlemin yok olmayacağına inanan kimse fail-i muhtar bir ilahı kabul etmez. Bu olay-

ları sadece bu günlere tesadüf etmiş kozmik sebeplere bağlar, helak olanların günahlarına bağlamaz.

Ben de diyorum ki; Nuh kavminin tufanla helakindeki ibret konusunda da ifade ettiğim gibi: Bu zamanın materyalist ve dinsizleri de, Beydavi'nin kendi zamanında ahireti inkâr edenlerden naklettiği şeylerin aynısını söylemektedirler: Diyorlar ki: Tufan bir tabiat olayıdır. Yoksa toplumları terbiye etmek için fail-i muhtar bir Allah'ın iradesiyle olmuş bir hadise değildir. Bunlar, şiddetli rüzgârla, yıldırımla ve yerin dibine geçirilmekle helak olan kavimler için de aynı şeyleri söylüyorlar. Onlara cevaben şöyle demiştim: Kâinatta cereyan eden olaylar ilahi kanunlara uygun olarak gerçekleşir. Fakat Allah, bu toplulukları cezalandırmak için, hikmeti gereği bu sebepleri bu vakitlerde harekete geçirmiştir. Bunlar tesadüfen meydana gelmiş değildir. Bu olaylar meydana gelmeden peygamberlerin, kavimlerini bu hususta uyarmaları bunun delilidir. Bazı peygamberler bu felaketlerin zamanını tam olarak belirtmişlerdir. Bunun yanında bazı peygamberler de Kur'ân'daki uyarıyla yetinerek insanları uyarmak üzere onlara bu olayların oluş vaktini haber vermemişlerdir. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Haksızlık edenler yakında hangi akıbete döndürüleceklerini göreceklerdir."[18]

"O gün, bütün insanların bir araya toplandıkları gündür." Yani ahiret azabının meydana geleceği gün, o gündür. Karşılık verilmek üzere hesabın görüleceği ve bunun için bütün insanların toplanacağı günün zikredilmesi, bu günün vukuuna delildir. İnsanların o gün için toplanmalarının meçhul sığayla ifade edilmesi mübalağa kastıyladır. Buradaki bu ifade toplanmayı ispat konusunda şu ifadeden daha beliğdir. *"Mahşer vaktinde sizi toplayacağız. İşte o zarar günüdür."*[19] Çünkü bu cümle amellerinin hayır ve şer olarak farklı, cezalarının da buna göre farklı olması hasebiyle insanların birbirlerine nispetle zararda olacağı günün ispatı için getirilmiştir. Tefsir etmekte olduğumuz cümle ise, korkunçluğunu tasvir etmek üzere bizzat orada toplanmayı ispat için getirilmiştir. Şu cümle de bunun benzeridir. ***"Ve o gün her şeyin hazır bulunduğu bir gündür."*** İnsanlardan, cinlerden, meleklerden, hayvanlardan ve diğer varlıklardan her şey o güne şahit olacaktır. Bu veciz ve beliğ

18 Şuarâ, 26/227.

19 Teğâbün, 64/9.

tabir, pek çok insanın toplandığı meclisleri veya çok kimselerin şahit olduğu zamanları tanımlamada bir misal haline geldi.

"Biz o günü sadece sayılı bir müddete kadar erteleriz." Yani biz bu günü bizce malum bir sürenin sonuna kadar erteleriz, hikmetimiz gereği o bizim takdirimizden eksik veya fazla olmaz. Bu süre de dünyanın ömrü kadardır. Zira sayılı ve sınırlı olan her şey yakındır. Nasslarla sabittir ki, Allah hiç kimseye kıyametin vaktini bildirmemiştir. ***"O gün geldiğinde Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz."*** Yani bu belirli gün geldiğinde, Allah'ın izni olmadan konuşan hiç kimse konuşamaz. Çünkü o gün, Allah'a has bir gündür. O gün konuşma ve hareket yetkisi sadece Allah tarafından verilir. Nitekim aşağıdaki ayetlerde bu belirtilmiştir:

"Cebrail ve meleklerin saf saf olup durduğu gün, Rahmanın izin verdiklerinden başkaları konuşamaz. Konuşan da doğruyu söyler."[20]; *"O gün insanlar davetçiye uyacaklar. Ona karşı yan çizmek yoktur. Artık çok esirgeyici Allah hürmetine sesler kısılmıştır. Bu yüzden fısıltıdan başka bir şey işitemezsin. O gün, Rahmanın izin verdiği ve sözünden hoşlandığından başkasının şefaati fayda vermez."*[21]; *"Bu, kâfirlerin konuşamayacağı bir gündür. Onlara izin de verilmez ki, mazeretlerini açıklasınlar."*[22]; *"O gün onların ağızlarını mühürleriz. Yaptıklarını bize elleri anlatır."*[23]

Buradaki ***yevm*** kelimesi, muayyen olmayan mutlak bir zaman dilimidir. Zira o, *ye'ti* fiilinin faili olarak zikredilen belirli ve muayyen bir gün için zarftır. Bazıları mutlak olan *yevm* (gün) kelimesini muayyen olan gün kelimesine zarf yapmaktan kaçınarak; o gün onun cezası veya korkusu yahut da Allah gelince şeklinde takdirler yapma cihetine gitmişler ve tefsir etmekte olduğumuz ayet için şu ayeti delil getirmişlerdir:

"Onlar ille de bulutlar içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini mi bekliyorlar?"[24] Bizim burada getirdiğimiz deliller bu konuda bir nasstır. *Yevm* kelimesinin vakit ve zaman manası dışında teviline gerek yoktur. İbn Âmir, Hamza ve Âsım *ye'tî* kelimesini kesreyi *yâ*'dan bedel yaparak uzatmaksızın

20 Nebe', 78/38.
21 Tâhâ, 108,109.
22 Mürselât, 77/35,36.
23 Yâsîn, 36/65.
24 Bakara, 2/210.

ye'ti şeklinde okumuşlardır. Bu Hüzeyl lügatidir. Ne dediğini bilmiyorum anlamında; *lâ edrî mâ tekûlü* derler. *Edri* kelimesindeki *yâ'*yı hazfetmişlerdir. O günde Allah'ın izni olmaksızın konuşmanın yasaklanması; genel manada konuşma olacağını veya olmayacağını ifade eden ayetleri telif etmektedir. **"Onlardan kimi bedbahttır, kimisi de mutlu."** Orada sorumlu olarak tutulan nefislerin bir kısmı, kâfirlere vaat edilen daimi azaba müstahak olarak bedbaht, bir kısmı da muttakilere vaat edilen daimi sevabı hak etmiş olarak mutludur. Çocuklar ve deliler gibi mükellef olmayanlar ise bu taksime dâhil değildir. Fakat iyilikleriyle kötülükleri eşit olan mü'minler ve onlardan günahı sevabına baskın gelenler geçici olarak cehennemde cezalandırılırlar ve sonra cennete girerler. Dünya ve ahiretteki neticeleri itibarıyla onlar da bahtiyarlardan olurlar. Tabiî ki bedbahtların da, bahtiyarların da dereceleri vardır.

Tirmizi'nin rivayet edip, hasen saydığı, Ebu Ya'lâ ve en meşhur tefsir ravilerinin Hz. Ömer'den naklettikleri habere göre Hz. Ömer şöyle dedi: *"Onlardan kimi bedbaht, kimi mutlu"* ayeti nazil olunca dedim ki: Yâ Rasulallah! Ne yapacağız? Bu iş kesinleşmiş mi yoksa kesinleşmemiş mi? Hz. Peygamber: *"Ey Ömer! Bu iş kesinleşmiştir, kalemler yazıyı yazmıştır. Fakat herkese kaderi istikametinde kolaylık sağlanmıştır."* Bu hadisi Ahmed b. Hanbel, Buharî, Müslim ve başkaları da rivayet etmişlerdir. Buharî'nin İmran b. Husayn'dan yaptığı rivayete göre lafız şöyledir: Dedim ki: Yâ Rasulallah! Öyleyse insanlar ne diye çalışıyorlar? Rasulullah(s) şöyle cevap verdi: *"Herkes niçin yaratıldıysa ona göre muvaffak kılınır."*[25] Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'de naklettiğine göre, Rasulullah (s) bir cenaze defnindeydi. Bir çubuk alıp yeri çizmeye başladı ve şöyle buyurdu: *"Sizin hepinizin cennetteki ve cehennemdeki yeri bellidir."* Bunun üzerine: Öyleyse işi gücü bırakalım mı? dediler. Rasulullah: *"Çalışan herkese kaderi istikametinde kolaylık sağlanır"*[26] buyurdular. Sonra şu ayeti okudu: *"Artık kim verir ve sakınırsa..."*[27] Pek çoklarının gaflete düşüp farkına varamadıkları mana şöyledir: Allah gaybı bilir. Dolayısıyla da Zeyd'in cennete mi, cehenneme mi gireceğini de bilir. Bunun anlamı; Allah'ın vaadi ve hikmeti gereği ve cehennem veya cenneti hak ettirecek bir amel olmaksızın oraya girecek değildir. Bu; amelinin cezada bir etkisi ve farkı yoktur, demek de

25 Buharî, *Tefsir Sûre*,92, *Kader*,4; Müslim, *Kader*,6-8.

26 Buharî, *Tefsir Sûre*,92, *Tevhid*,45; Tirmizi, *Kader*,3.

27 Leyl, 92/5.

değildir. Allah istikbali bütün ayrıntıları ve yönleriyle bilir. Kur'ân'da ve levhi mahfuzdaki vaat ve tehdidine göre her amele terettüp edecek cezayı da, yapılan işleri de bilir. Bu iki durum arasında bir zıtlık ve aykırılık yoktur. Biz gaybı bilmeyiz. Genel anlamda olacağını bildiğimiz şeyleri bize hatırlatmıştır. O da cezanın amele uygun olacağı gerçeğidir. Cennet saadetine mi yoksa cehennem felaketine mi maruz kalacağı Allah tarafından bilinen herkese, varacağı sonuç kolaylaştırılır. Allah'ın insana verdiği azim ve irade nefsi terbiyede etkilidir. Bu da onu saadetine inandığı cihete yöneltir. Sonra Yüce Allah iki grubun cezasını detaylı olarak şöyle açıkladı:

"Bedbaht olanlar ateştedirler. Onlar orada zoraki nefes alıp verirler." Taklit yoluyla intikal eden bozuk inançları neticesinde işledikleri kötü ameller kendilerini çepeçevre kuşatan ve nefislerindeki fıtrat nuru sönen bedbahtların yeri cehennemdir. Onların orada göğüsleri daralır, nefes almakta zorluk çekerler. Fazla sıkıntı içinde olurlar. Ayetteki ***zefîr*** ve ***şehîk*** kelimeleri; ağlamak veya başka sebepten ötürü duyulan üzüntü ve sıkıntının şiddetinden ciğerden gelen ses ve hırıltı, demektir. Zemahşeri, Keşşâf'ta şöyle dedi: *Zefîr;* sesi çıkarmak, *şehîk* ise, içe çekmektir. Şimâh şöyle dedi:

بعيد مدى التطريب أول صوته زفير ويتلوه شهيق محشرجُ

"Şarkı uzaklardan geliyor. Sesinin başı bir nefestir.
Onu ise ciğerden gelen bir iç çekme takip etmektedir."

Ragıb, ayet hakkında şöyle dedi: *Zefîr,* göğüs şişirinceye dek nefes alıp vermektir. Sonra da şunu ekledi: *Şehîk, zefîr*'in başlangıcıdır. *Zefîr,* nefesi dışarı vermek, *şehîk* içeri çekmektir. *Lisânü'l-Arab*'da şöyle dendi: *Şehîk,* seslerin en kötüsüdür. *Darabe* babındandır. Mastarı, *Şehîk* ve *şihâk* gelir. İçten ağlama, demektir. Gerçek olan şudur ki; üzüntü ve sıkıntıdan dolayı içini çeken kimsenin nefes alması uzar ve artarsa buna *zefîr,* ağlama esnasındaki iç çekişleri çoğalır ve yüksek sese dönüşürse buna da, *şehîk* denir. Asıl türevi *şühûk* kelimesindendir. Yüksek dağa *cebelün şâhikun* derler. Şeyhimiz Muhammed Abduh'un *Urvetü'l-Vuskâ* kitabının mukaddimesinde, Müslümanların zalim sömürgecilerin baskılarından çektikleri dertleri anlatırken söyledikleri ne kadar da beliğdir: İnançları, duyu organlarına nasıl sinmişse, acı da ruhlarına öylece sindi. Onlar şimdi geçmişin hatırası ve geleceğin hesabı arasında derin derin soluyorlar. Bu şiddetli soluğun *zefîre* değil, umumi *nefîre* (genel

harbe) dönüşeceğini hatta tamahın sağır ettiği kimselerin kulaklarının zarını yırtacak bir çığlığa dönüşeceğini umuyoruz.

"Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar orada ebedi kalacaklardır." Yani cehennemde daimi kalacaklardır. Yaşadıkları dünyayı gölgelendiren gökler durdukça oradan ayrılamayacaklardır. Bu, başka ayetlerdeki *hâlidîne fîhâ ebedâ* ifadesinin karşılığıdır. Araplar bu ifadeyi, devamlılık anlamında kullanırlar. Maksat, yer ve göklerin dünyadaki devamı müddetince demektir, diyenler yanılmıştır. Çünkü bu dünya, kıyametin kopmasıyla değişip yok olacaktır. Cennetlik ve cehennemliklerin seması, üst taraflarındaki kısım, yerleri ise, üzerinde bulundukları kısımdır. Yer onların altlarındadır. İbn Abbas'a göre her ümmetin seması ve yeri vardır. Bu ifadenin benzeri Süddi ve Hasan Basri'den de rivayet edilmiştir. Ahirette onlar için hazırlanan ve defalarca açıkladığımız gibi günahlarının karanlığı ve ahlâkının bozukluğu içinde kuşatılmış olan zalim ve cahil nefislerine uygun olan bu daimi kalış, Allah'ın bu sistemi başka bir şekle döndürme isteğine dek devam eder. Bu değişim de Onun isteğine bağlıdır ve Onun iradesi tahtında olacaktır. Bu türlü istisnâlar, kesin hükümler belirtilirken onların genellik ifade etmediğini belirtmek için değil, iradesine bağlı olarak ebediliğini sınırlamak için kullanılır. Şu ayette olduğu gibi: *"De ki: Ben, Allah'ın dilediğinden başka kendime herhangi bir fayda veya zarar verecek güce sahip değilim."*[28] Yani ben buna kendi iradem ve gücümle sahip olamam. Ancak Allah sebeplerini yaratarak ve yardım ederek bana imkân verirse ancak fayda ve zarar verebilirim. Bu ifadenin benzeri Yûnus Sûresi 49. ayette geçmiştir ancak orada zarar kelimesi önce zikredilmiştir. Şu ayet de buna misaldir: *"Sana Kur'ân'ı okutacağız artık Allah'ın dilediği hariç, sen hiç unutmayacaksın."*[29] Buradaki istisnâ olumsuzluğu tekit içindir. Yani Yüce Allah, peygamberine Kur'ân'ı ezberleme garantisi vermiştir. Kudretiyle Kur'ân'ı ona okutacak, beşeri zaaf sebebiyle ondan bir şey unutmaktan kendisini koruyacaktır. Unutma olursa bu ancak Allah'ın iradesine bağlı olacaktır. Buna kadir olan sadece O'dur. ***"Çünkü Rabbin istediğini hakkıyla yapandır."*** Yani başka şey dilerse onu da yapar. Zira O'nun dilediği olur, dilemediği olmaz. O'nun dilemesi, önceki bilgisine ve hikmetinin gereğine taalluk eder. Böyle olması, müjde veya tehdidinden hiçbirine aykırılık anlamına gelmez. Mesela cehennemliklerin

28 A'râf, 188.

29 A'lâ, 6,7.

orada ebedi kalması tehdidi gibi... Çünkü bu tehdit, O'nun iradesiyle sınırlıdır. Bu da ilim ve hikmetine göre cereyan eder. Bu istisnâlar için şöyle buyurdu: *"Allah'ın dilediği hariç, içinde ebedi kalacağınız yer ateştir. Şüphesiz ki Rabbin hikmet sahibidir, bilendir."*[30] Bu ayetin tefsirinde müfessirlerin ve diğer âlimlerin cehennem ve azabının ebedi olup olmayacağına dair söylediklerini detaylı olarak aktarmış ve bu ayetin tefsirinde tekrar bu konuya döneceğimizi vaat etmiştik. Tefsirin insicamı bozulmasın diye bu açıklamayı Sûre'nin kısa özeti bahsinde yapacağız.

"Mutlu olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedi kalacaklardır. Bu, bitmez tükenmez bir lütuftur." Yani daimi ve kesintisiz bir lütuftur. Meczûz kelimesi nasara babındandır. Bir şeyi kırdı, kesti anlamında *cezzehû* denir. Tîn Sûresi'nde geçen *"Onlar için kesintisiz bir ecir vardır."* cümlesindeki manayı ifade eder. Yani *ğayra meczûz, gayru memnûn* demektir. Bu izahla öncesi arasında büyük fark vardır. İki ceza da Allah tarafından olup, O'nun iradesiyle sınırlıdır. Buradaki Allah'ın bir hediyesi ve ihsanı olup kesintisizdir. Önceki de bunun gibi kesintisiz olsa da o, Allah'ın lütfu ve keremi değildir. Allah'ın ihsan sahibi mü'minlere olan vaadi tekrar edilmiştir. Onlara amellerinin en güzel karşılığı verilecektir. Allah onlara lütfunu artıracaktır. Bir iyiliğe karşı ondan yedi yüz katına kadar sevap verecektir. Fakat kâfir ve günahkârların cezasını artırmayacak ancak amelleri nispetinde verecektir. Allah onlara amellerine göre ve bir kötülüğe bir günah olarak karşılık verecek, onlar asla haksızlığa uğratılmayacaklardır. Zaten Allah hiç kimseye zulmetmeyeceğini bildirmiştir. Allah'ın rahmetinin genişliğine dair ayetler ve rahmetinin gazabını geçtiğini bildiren hadisler zaten malumdur. Âlimlerin ebedi cehennemde kalma problemini çözme konusunda söyledikleri yerinde değildir. Onların söylediklerinin özeti şudur: Kâfirlerin cehennemde ebedi olarak şiddetli azap çekmeleri dünyada belirli sene ve aylar boyunca işledikleri amellerin karşılığıdır. Zira onlar dünyada ebedi kalacak olsalardı küfür, zulüm ve fesat işlemeyi kasten devam ettireceklerdi. İşte bu ebedi ceza onların niyet ve azimlerine göre verilmektedir. Fakat bu cevap uygun değildir. Kibir ve inat sebebiyle inkâr edenler lider ve yönetici takımından kimselerdir. Küfür ve günahta ısrar ancak bunlar için geçerli olabilir, bunlar da pek az-

30 En'âm, 6/128.

dır. Bu tespit tecrübe ve Mekkelilerin sonra da Arapların çoğunun emanıyla ortaya çıkan bir gerçektir. İmana engel olan şartlar ortadan kalkınca, kendileri için gizli olan gerçekler ortaya çıktı. Müsamahaya dayalı bu iman prensibine göre Allah, kötülüğe niyet edip de onu işlemeyen kimseyi cezalandırmaz. Cehennemde ebedi kalmanın izahında makul olan cihet En'âm ve diğer sûrelerin tefsirinde açıkladığımız gibi şudur: Devamlı cehennem azabı; küfür, zulüm ve fesatla nefsin karartılmasının tabiî neticesidir. İnşallah bu Sûre'nin özetinde bu konuya tekrar döneceğiz. ***"O halde onların tapmakta olduğu şeylerin kötü akıbetinden şüphen olmasın."*** Bu cümle, helak olmuş ümmetlerin başına gelenlerden ibret almaya dair önceki bilgilerin özeti ve Hz. Peygamber'in düşmanlarına karşı da bir uyarıdır. Yüce Allah diyor ki: Ey Peygamber! Sana hikâye ettiğimiz gibi zalim ve müşrik toplumların dünya ve ahiretteki durumları bu olduğuna göre, senin şu kavminin tapmakta olduklarının neticesinin de bu değişmez ilahi kanun gereği kötü olacağında hiç şüphe ve tereddüdün olmasın. Buradaki nehiy Hz. Peygamber için bir teselli, kavmi için de bir uyarıdır. Sonra Yüce Allah onların ibadetleri ve cezaları konusunda müstakil bir açıklama yaparak şöyle buyurdu: ***"Çünkü onlar daha önce babalarının taptığı gibi tapıyorlar."*** Onlar sırf babalarını taklit ederek, daha önceki peygamberlerin ümmetlerinin dediklerini söylüyorlar. ***"Biz onların azaptaki paylarını mutlaka eksiksiz olarak vereceğiz."*** Daha önce amellerine uygun olarak babalarının paylarını tam olarak verdiğimiz gibi, bunların paylarını da dünya ve ahirette tam ve eksiksiz olarak vereceğiz. Onlardan kim olursa olsun, ana babaya iyilik, sıla-i rahim, çaresize yardım gibi iyi bir davranış sergilerse Allah bunların karşılığını dünyada rızkı genişletmek ve zararı gidermek şeklinde tam olarak vereceği gibi, ahirette de onlar bunun karşılığını göreceklerdir. Onların zenginleri ve liderleri içinde bulundukları genişlik, nimet ve itibara aldanmasınlar, bunlar bir anda kaybolan geçici dünya menfaatleridir. Bu nimetlerin, Allah'ın rızasından kaynaklandığını ve dünyada verdiği gibi, ahirette de vereceğini sanmasınlar. Allah böyle düşünen birinin sözünü şöyle naklediyor:

"Şayet Rabbimin huzuruna döndürülürsem, hiç şüphem yok ki, orada bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum."[31] Ahirette Rabbin katındaki güzellikler ancak muttaki mü'minlere mahsustur. Onlar peygambere uyarak ve onun

31 Kehf, 18/36.

Allah'tan haber verdiği rahmet ve lütfunu gerektiren hususları yerine getirerek nefislerini dünyada arıtmış kimselerdir.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلاَ كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ ﴿110﴾ وَإِنَّ كُلاًّ لَّمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿111﴾

110- Andolsun ki, biz Musa'ya Kitab'ı verdik. Fakat onda ihtilaf edildi. Eğer Rabbinden bir söz geçmemiş olsaydı, elbette onların arasında hüküm verilmişti. Şüphesiz ki onlar Kitab hakkında derin bir şüphe içindedirler.

111- Şüphesiz ki Rabbin, onların her birisinin amellerinin karşılığını kendilerine tam olarak verecektir. Çünkü Rabbin onların yapmakta olduklarından haberdardır.

Bu iki ayet, peygamber kavimleri ve halklar hakkında cereyan eden ilahi kanunlardan çıkan diğer ibretlere dairdir. Allah önce, son peygamberin kavmine, kendilerine küfür ve inkârın hâkim olduğu kavimleri hatırlattı. Onlardan ancak pek azı iman etmiş, Allah da dünyada onlara amellerinin karşılığını tam olarak vermiş, ahirette de verecektir. Çünkü onun iki âlemde de kanunu aynıdır. Bu iki ayette ise onlara Hz. Musa'nın kavmini hatırlattı. Onlara Kitab göndermiş fakat ihtilaf etmişlerdi. Ayrıca cezalarının ahirete ertelendiğine dair ilahi hüküm de hatırlatılmıştı. Çünkü dünyadayken tamamen helak edilmeyi hak etmemişlerdi. Hz. Muhammed ümmetinden Kur'ân hakkında şüphe edenlerin hali bunların haline benziyordu. Yüce Allah şöyle buyurdu:

*"**Andolsun ki, biz Musa'ya Kitab'ı verdik. Fakat onda ihtilaf edildi.**"* Yani Hz. Musa'dan sonra aralarındaki kıskançlıktan ve başkanlık kavgasından ötürü *Tevrat* üzerinde ihtilafa düştüler. Fırka fırka oldular. Her fırka bir yol tutturdu. Kendine aykırı olan mezhep ehline düşman oldu. Hâlbuki Kitab birlik olmaları için inmişti. Kitapların, peygamberlere insanların ihtilaf ettikleri konuları çözmek için gönderildiğine dair geniş bilgi Bakara Sûresi 213. ayetin tefsirinde geçmişti. *"**Eğer Rabbinden bir söz geçmemiş olsaydı, elbette onların arasında hüküm verilmişti.**"* Keyiflerine göre ihtilafı körükleyen

azgınları dünyada helak etmek, hidayetine uyarak birlik ve ittifaka sarılanları yaşatmak üzere hüküm verilmişti. Nitekim peygamberlerin çağrılarını inadına inkâr edenleri helak etmiştir. Ayette geçen ***kelime;*** onları kıyamet gününe havale etme sözüdür. Kelimeyle ilgili bu yorum ihtilaf eden herkes için yapılmıştır.[32] Sonra İsrail oğulları hakkında kelime şöyle tefsir edilmiştir: "Şüphesiz ki Rabbin, kıyamet günü onların aralarında ihtilaf etmekte oldukları şeyler hakkında hükmedecektir."[33] İhtilaf konusunda gerçek söz bu Sûre'nin 119. ayetinin tefsirinde gelecektir.

"Şüphesiz ki onlar Kitab hakkında derin bir şüphe içindedirler." Görüldüğü kadarıyla bu ifade Hz. Musa'nın kavmi ve kitapları *Tevrat* hakkındadır. Yani onlar kitapları konusunda şüphe ve tereddüt içine düşmüşlerdir. Bazı önce gelen müfessirler ise bu ifadenin, Mekke müşrikleri ve benzerlerinin Kur'ân hakkında şüphe etmeleriyle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş; lafız, mana ve konunun akışına terstir ve apaçık bir hatadır. Başka sûrelerde de bu ayetin manasına uygun ayetler vardır. Fussılet Sûresi'nde aynı ifadeler geçmektedir. Şûrâ Sûresi'nde bu iki ayetteki müphemliği açıklayan ayet vardır. Bu ayet; Hz. Peygamber'in (s) Kur'ân'la gönderilmesi, beşerin bu konudaki ihtilafı ve Allah'ın ihtilaf hususundaki hükmü zikredildikten sonra gelmiştir. Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Din'i ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin, diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu din, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini peygamber seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir. Onlar kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarındaki haset yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer belli bir süreye kadar Rabbinden bir erteleme sözü geçmemiş olsaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra kitaba varis kılınanlar da derin bir şüphe içindeydiler."[34]

Bu son ayet Hûd ve Fussılet Sûresi'ndeki iki ayetin tefsiri mahiyetindedir. Ayette zikredilenlerden sonra kitaba varis kılınanlar Yahudi ve Hıristiyanlardır. Zira onlar kendi peygamberlerinden sonra Hz. Peygamber'in gönderilmesinden önce gelmişlerdir. Onlara, kitapları konusunda geçmişle-

32 Yûnus, 10/19.

33 Yûnus, 10/93.

34 Şûrâ, 42/13,14.

rine arız olmayan şek ve şüphe arız olmuştur. Daha önce de detaylı olarak açıkladığımız gibi, Hz. Musa'nın yazdığı *Tevrat* Babillilerin, Süleyman mabedini yaktıklarında kaybolmuştur. Bundan ötürü Yüce Allah İsa peygamber hakkında şöyle dedi: *"Ona Tevrat'ı ve İncil'i öğretiyor."* İsa peygamber, Yahudilerin, Babil esaretinden dönerken Azra tarafından yazıldığını iddia ettikleri *Tevrat*'ı onların elinden alıp öğrenmemiştir. Her ne kadar *Tevrat*'tan muhafaza edebildikleri ayetleri kendisine ters düştükleri noktalarda onların aleyhine delil getirse de durum budur. Onlar kitab ve şeriatları konusunda çeşitli mezheplere ayrılmışlardı. Hıristiyanlara gelince, daha önce de açıkladığımız gibi kitapları ve mezhepleri hususunda daha fazla ihtilafa düşmüşlerdi.

Bu tafsilata rağmen Şûrâ Sûresi'ndeki ayette geçen *kitab* kelimesini Kur'ân'la tefsir etmeleri kötü bir gaflet ve gereksiz bir zorlamadır. Zira Kur'ân, *"kendisinde şüphe olmayan bir kitab"* olarak tanımlanmıştır. Kitaba miras kılınanlar ise derin bir şüphe içindedirler. Bu Kur'ân'a inanmayanlara, ona mirasçı olmuşlardır, demek doğru değildir. Hz. Musa ve Hz. İsa'ya inanmayanlara da, *Tevrat* ve *İncil*'e mirasçı olmuşlardır denemez. İster kendisiyle güzelce amel etsin, isterse etmesin, Kitaba iman edene ancak kitaba mirasçı olmuştur denir. Nitekim şöyle buyurulmuştur:

"Sonra kitabı kullarımız arasından seçtiklerimize miras bıraktık. Onlardan kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır. Kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır. İşte büyük fazilet budur."[35] Fakat iki sûredeki mücmel iki ayeti anlamada hata edenler, mufassal ayeti bunlara hamlediyorlar ve hepsinin tefsirini de bir görüyorlar.

"Şüphesiz ki Rabbin, onların her birisinin amellerinin karşılığını kendilerine tam olarak verecektir." Yani kitapta ihtilaf edenlerin her birine veya onların her birine Allah amellerinin karşılığını tam olarak verecek ve hiçbirine haksızlık etmeyecektir. ***"Çünkü Rabbin onların yapmakta olduklarından haberdardır."*** O'na hiçbir şey gizli kalmaz ki; bazılarının karşılığını tam, bazılarınınkini eksik versin.

İbn Kesir, Nafi ve Ebu Bekir *veinne* kelimesini *vein* şeklinde okudular fakat asla itibar ederek *veinne* manası verdiler. *Lemmâ*'yı da, *lam* harfini kasem

---

35 Fâtır, 35/32.

için *tavtie lâmı* veya *fârika lâmı* kabul ederek *lemâ* şeklinde okudular. Bu, kasem fiilinin başına gelen *lâm*'la öncesi arasında bir fasıla konumundadır. İbn Âmir, Nafi ve Hamza ise *lemmâ* şeklinde okumuşlardır. Onlara göre *lemmâ, illâ* manasındadır. *İn* ise nafiyedir.

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَن تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿112﴾ وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ ﴿113﴾

112- O halde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Aşırı gitmeyin. Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir.

113- Zalimlere meyletmeyin. Sonra size ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. Sonra yardım da göremezsiniz!

Sözün bu gelişi, geçmiş ümmetlerin, peygamberlerle olan ilişkilerinden çıkan ders ve ibretlerin meyvesi olan emir ve yasakların açıklamasıdır. Bunlardan bir kısmı inkâr edip helak olmuşlar, bir kısmı önce iman edip sonra ihtilafa ve ayrılığa düşmüşler. Bu emir ve yasağın arasını bulanlar kâmil imana ermişler. Daha sonra gelen bilgiler bunların detayıdır.

"O halde seninle beraber* tevbe *edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol!" Ey Peygamber! Sana hikâye ettiğimiz gibi, bu toplumların hali böyle olunca sen de bu kitapta sana emrettiğimiz gibi dosdoğru ol! Yani ihtilafa düşmeden ve sebat ederek eğriliği olmayan bu dosdoğru yolda devam et. Şirkten tevbe edip sana inanan ve peşinden gelenler de aynı yolda olsunlar. ***"Aşırı gitmeyin."*** Dinin hudutlarını aşarak aşırı davranmayın. Dinde aşırılık bir bakıma dinde gevşeklik gibidir. Yani ifrat, tefrit gibidir. İkisi de doğru yoldan sapmadır. Bu ifade; dini hususlarda nasslara uymanın gerekli olduğunu, inanç ve ibadet konularında sadece akla dayanmaktan sakınmayı ve böyle konularda taklidin bâtıl olduğunu gösteriyor. ***"Çünkü O, sizin yaptıklarınızı çok iyi görendir."*** Yani Allah sizin amelinizi bütün yönleriyle

görüyor ve ona göre size karşılık verecektir. Fasih lügate göre bir şeyi gördü anlamında; *basura bi'ş-şey'i,* onu yandan gördüm manasında *febasurtü bihî an cenbin* denir.

Yüce Allah Şûrâ Sûresi'nde aynı konunun devamında şunu söyledi: *"İşte sen bunun için davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol! Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir. Aramızda tartışılacak bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplayacaktır. Dönüş sadece O'nadır."*[36]

Allah Hz. Peygamber'e, kendilerinden sonra ortaya çıkan ihtilaflar olmadan önce peygamberlerin de takip ettiği dine çağrı yapmasını emretti. Emrettiği gibi bu yolda daim olmasını istedi. Ehl-i Kitab'a karşı da ihtilaftan ve delil tartışmalarıyla bu ihtilafı körükleyecek tavırlardan uzak bir üslupla hitap etmesini emretti. Hûd Sûresi'nde ana caddede dosdoğru yürüme ve tuğyandan sakınma emriyle yetinildi. İhtilafı körükleyen aşırılık da bu yasağa girmektedir. Çünkü makam bütün peygamber kıssalarından genel bir ders çıkarma makamı olup sadece Musa kavminin ve Kitaba mirasçı olanların durumunun izahı değildir. Bu, birbirine benzeyen ayetlerdeki iki makamın farkıdır.

Kadı Beydavi bu istikameti şöyle özetledi: "Bu; akaid konusunda teşbih ve ta'til arasındaki dengeyle aklı iki yanlıştan koruyan bir istikamettir. Vahyi tebliğ etmek ve hükümleri indiği şekilde açıklamak, hakları ve benzer hususları zedeleyecek ifrat ve tefritten uzak olarak ibadet görevlerini yapmak şeklinde bir istikamettir. Bu da gayet zordur." Kadı Beydavi aynı şekilde şunları söyledi: "Ayet tasarruf ve sapmaya kayıp kıyas ve istihsan cihetine gitmeksizin nasslara bağlanmanın gereğine delildir." Bu ifade öncekinden daha güzeldir. Çünkü önceki, kendisiyle çelişmektedir.

Tasarrufa gitmeksizin uyulmaya en layık nasslar akaidle ilgili naslardır. Gayp âlemi ve Allah'ın sıfatlarıyla ilgili hususlar gibi... Çünkü bu konularda akla ve fikir beyanına yer yoktur. Zira bu hususlardaki akli nazariyeler ihtilaf, kavga ve ümmetin ayrılığına sebep olmuştur. Kur'ân bu hususta Ehl-i Kitab'ı kınamıştır. Burada bizi de bu durumdan sakındırmaktadır. Şûrâ

36 Şûrâ, 42/15.

Sûresi'nin akışı içinde bu sakındırma daha nettir. Başka sûrelerde de bu manada ayetler vardır. Kadı Beydavi; akaidde istikamet, ta'til ve teşbih arasında orta yolu tutmaktır, diyerek kapısını açık tutmuştur. Burada kelâmi tevile yeşil ışık yakmıştır. Zâten kendisi önde gelen kelâmcılardandır. İleri sürdüğü gerekçe ise aklı iki aşırılıktan korumaktır.

İşin doğrusu ise şudur: Allah'ın zatı, sıfatları, bunun dışında melekleri, arşı, cenneti, cehennemi gibi gayb âlemiyle ilgili konularda beşer aklını hakem kabul etmek aklı azdırmak ve sınırları dışına çıkarmaktır. Bu ise yasaktır. Zira bu, aklı korumak değildir. Diğer taraftan, insanlığın en büyük nazariyecileri, en akıllı filozofları bugüne kadar kendilerinin ve hatta karınca ve arı gibi haşerelerin mahiyetlerini bile kavramaktan aciz kalmışlardır. Nerede kaldı ki, Allah'ın zatını, sıfatlarını, fiillerini ve meleklerini kavrasınlar. Onlar sahâbe tabiîn ve selefin yolundan ayrılınca saptılar ve şu duruma düştüler: *"Dinlerini parçalayanlar ve bölük bölük olanlar var ya... Bunlardan her fırka kendilerinde olanla böbürlenmektedir."*[37]

Bunlardan bazıları *ta'til* (Allah'ın sıfatlarını iptal) bazıları da *teşbih* (bu sıfatları, yaratıklarınkine benzetme) hayaline kapıldılar. Diğer bazısı da iki taraftan kaçarken mutlak iptale saplandı. Bir kısmı da nassların bazısını tevil edip, bazısını etmemek gibi bir ikilem içinde kaldı. Beydavi'nin orta yol dediği de budur. Onlar, Rabbin *uluv* (yücelik) vasfını, arşı istiva etmesini, kullarına rahmetini, muhsin ve mütevekkil olanları sevmesini ve benzeri sıfatları tevil ediyorlar. Hâlbuki bunlarla ilgili tevillerde başka teviller gerektiren beşeri lafızlarla yapılıyor. İşin kötüsü bunlar, Allah'ın kendisi için razı olduğu ve Kitabında kendisini tanıtmak için bildirdiği lafızlara kendi seçtikleri lafızları tercih ediyorlar.

Diğer taraftan onlar ilim, kudret, meşiet, semi ve basar gibi kesin olarak lügat anlamında beşer için kullanılan ve rahmet, sevgi, rıza ve gazap gibi tevile gittikleri sıfatlar gibi, tevile muhtaç olan sıfatları tevil etmemektedirler. Zira Allah'ın ilmi, malumatı kavrama yönünden ve nefisteki mahiyeti itibarıyla bizim ilmimiz gibi değildir. -Onun dimağda olduğunu nasıl söyleyebiliriz?- Bunlar tasavvur ve tasdik, bedihi ve nazari konularda kısımlara ayrılmaları itibarıyla da aynı değildir. Mahiyetleri ve varlıklara taallukları itibarıyla da Allah'ın kudret ve meşieti bizim meşiet ve kudretimize benze-

37 Rûm, 30/32.

mez. Öyleyse bize düşen, Allah'ın kendisini tanımladığı bütün sıfatların hak ve kâmil olduğuna inanmaktır. Şu kadar var ki; bu sıfatlar, bu isimler ve halka verilen sıfatlardan daha üstün ve daha mükemmeldir. Fiiller de böyledir. Allah'ın ahirette görülmesi konusunda, bunun keyfiyetsiz şekilde hak olduğunu söylüyorlar da, diğer hususlarda aynı şeyi neden söylemiyorlar?

Biz burada sadece şunu söylüyoruz: Beydavi'nin söylediği kelâmi te'vil şayet zaruri veya nazari ilimle kazanılan beşer idrakinin gereği ise, o takdirde şer'an ve maslahat açısından kötü sayılan bu ihtilafların meydana gelmemesi gerekirdi. Üstelik bazı fırkalar tevili caiz olmayan dinin temel kurallarını tevil ederek dinden çıkma noktasına bile gelmişlerdir. Hâlbuki dini kendilerinden sonra gelenlerden daha iyi bildikleri ittifakla kabul edilen sahâbe arasında böyle ihtilaflar meydana gelmemiştir. ***"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!"*** ayeti; Kur'ân'da belirtildiği şekilde ta'til, temsil ve tevile sapmaksızın bütün gayp haberlerine imanı gerektirir. Bundan ötürü, Allah'ın bütün peygamberlere ve ümmetlerine dinde tefrika ve ihtilaftan sakınma emrine uyarak bunun dışındakilerden sakınmalıyız. Allah ihtilaf edenleri büyük bir azapla tehdit etmiş, O'nun peygamberi de tefrika ve tefrikacılardan uzak durmuştur.

Aynı şekilde pratik ibadetlerde Beydavi ve benzerlerinin dediği gibi rey ve kıyasın hakemliğine değil, Allah'ın Kitabına ve onun tefsiri olan Hz. Peygamberin sünnetine uymanız gerekir. Dini yasaklar konusunda da aynı şekilde davranmalıyız. Zira bunlar kesin nass ve icma ile belirlenir. Bunların dışındaki siyasi ve adli konularda ihtilaf olması tabiîdir. Bunlardan kaçınmak mümkün değildir. Bunlar dine de zarar vermez, din kardeşliğini kesme sebebi sayılması da caiz değildir. Bu ihtilaflardan çıkış yolunu Allah şöyle açıklamıştır:

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden olan idarecilere de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve Rasulüne gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Rasulüne havale edin."[38]

İstikamet makamı en üstün makamdır. Onunla en yüce derecelere ulaşılır. Nitekim bu iki ayette Hz. Peygamber'e yapılan bu emir bunu gösterdiği gibi, şu ayette Hz. Musa ve Harun'a yapılan emir de bunu göstermektedir: "O

38 Nisâ, 4/59.

halde siz doğruluğa devam edin."[39] Şu ayet de bunu göstermektedir: *"Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip sonra dosdoğru hareket edenlerin üzerine melekler iner. Onlara; korkmayın, üzülmeyin, size vaat olunan cennette sevinin, derler.*"[40]

Müslim, Süfyan es-Sakafi'den şöyle rivayet etti: Süfyan dedi ki: Ben Allah Rasulüne şöyle dedim: Ey Allah'ın Rasulü! Bana İslâm hakkında öyle bir söz söyle ki, artık senden sonra kimseye bir şey sormayayım. Rasulullah (s) da şöyle buyurdular: *"Allah'a inandım de sonra da dosdoğru hareket et!*"[41] Dedikleri gibi, istikamet kerametin aynısıdır. Seyyid Abdülfettah ez-Zu'bi, el-Ceylani, babamın amcası Seyyit Ahmed Ebi'l-Kemal'e -ki o, halasının kocasıdır- şöyle dedi: Efendim! Sen Şeyh Mahmud er-Rafii'ye yetiştin, görüyorum ki, onun taraftarları ona dair pek çok kerametlerden bahsediyorlar. Ondan gördüklerini bana haber vermeni rica ediyorum, dedim. O dedi ki: Ben onda bir tek keramet gördüm, o da istikametti. Bana bu haberi Şeyh Abdülkadir verdi ve şunu da söyledi: Ben onların naklettikleri bu kerametleri doğrulamıyorum. Ben ona sordum. İnanıyorum ki o, bu asrın sıddıklarındandı. Şeyh Abdülfettah, Trablus halkının salih bazı tarikat şeyhlerine dair kendilerini görmeyenlerden naklen aktardıkları kerametler hakkında iyi bir kanaate sahip değildir. Bunları tenkit etmektedir. O inanıyor ki, onlardan naklettikleri kerametlerin bir kısmı yalan, bazısı da vehimdir. Nitekim kendi zamanındaki pek çok kimse de bunu bilmektedir. İki aile arasındaki sevgi ve akrabalık sebebiyle Şeyh Ahmed'in samimiyeti uzun bir beraberlikle tecrübe edildi, bu türlü bazı küçük keramet haberleri hikâye edildi. Çünkü bu eski ailelerde sıdk ve istikamet ehli ya pek azdı veya hiç yoktu. Beydavi on yedinci asırda ve ondan önceki ve sonraki dönemlerde istikametin gayet zor olduğunu söylemişse, bunu istikametin bizzat zorluğundan değil, sebat ederek ve kemal derecesine ererek onun hakkını verenlerin pek az olmasından ötürü söylemiştir. Çünkü Allah, şeriatında bize zorluk yüklememiştir: *"Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.*"[42]

"Zalimlere meyletmeyin." Yani ister müşrik kavminizden, isterse başkalarından olsun, zalimlere dayanıp da onları kendiniz için vazgeçilmez destek haline getirmeyin, zulümlerini onaylamayın. Harp siyasetinizde ve mali

---

39 Yûnus, 10/89.

40 Fussılet, 41/30.

41 Müslim, *İman*,62; Ahmed b. Hanbel, III, 413.

42 Bakara, 2/185.

işlerinizde onlarla dostluk kurmayın. Çünkü zalimler birbirlerinin dostları ve yardımcılarıdır. ***Rükûn*** kelimesi; binanın sağlam köşesi anlamındaki, *rüknü'l-binâi*'den alınmadır. Yüce Allah Lut peygamberden hikâye ederek şöyle buyurdu: "*Keşke benim size karşı koyacak bir gücüm olsaydı veya sağlam bir rükne (kaleye) sığınabilseydim!' dedi.*"[43]

Sened de, rükün manasındadır. Ondan, bir şeye dayandı anlamında, *senede ile'ş-şey'i* türetildi. *Rekene ileyhi* de aynı anlamdadır. Firuzabadi Kamusunda, Cevheri'ye uyarak bu kelimeyi, bir şeye meyil ve yönelme olarak tefsir etti. Bu, adetleri olduğu üzere en genel olanla açıklama şeklidir. Zemahşeri ise rüknü, az bir yönelme şeklinde tefsir etti. Güzel ifadesi, ince zevki ve anlayışı sebebiyle lügat manalarını güzelce ortaya koyduğu için kendisine uyan Beydavi ve diğer müfessirler de Zemahşeri gibi söylediler. Zemahşeri bu özelliğiyle lügat hususunda pek az hata işler. Mutezile mezhebi şeyhlerine uyması veya sahâbe ve tabiînden rivayette bulunanlara, lügat nakilcilerine dayanması durumlarında ise durum farklıdır. Zira mezhep şeyhleri içtihatta, raviler İsrâiliyat ve zayıf senetlerle itimatta hata edebilirler. Lügat nakilcileri ise bazen lâfzı daha genel bir şeyle veya lazımıyla yahut da bazı Arapların sözlerindeki mecaz karineleriyle tefsir ederler. Bunun lâfzın bilinen gerçek tarifi olup olmadığına bakmazlar. Bazıları *rükûn* kelimesini, bir şeye meyil ve yöneliş olarak tefsir ettiler. Bu, onların basit tariflerindendir. Fakat bu maddeyi açıklarken bu tarife delâlet eden ve bizim tespitimizi doğrulayan şeyler söylediler. Sıhah'a uyarak *Kamusu'l-Muhît*'te şöyle dendi: Meyletti, sakinleşti anlamında *rekene ileyhi* denir. *Nasara* babından olup, mastarı *rükûn*dür. *Rükûn* ise, sağlam köşe demektir. (Cevheri'ye göre her şeyin sağlamına *rükûn* denir) Önemli iş, onur ve güç anlamına da gelir. *Lisânü'l-Arab*'da, ayet de zikredilerek aynı şey söylenmiştir. Orada *rükûn*, bir şeye yönelme ve huzura kavuşma olarak açıklanmıştır. İtminan, sükûndan saha kuvvetli bir anlam ifade eder. *Misbâhu'l-Münîr*'de ise, bir şeye dayanmak anlamında açıklanmıştır. Dayanmak anlamındaki itimat ise, itminandan daha güçlü anlam ifade eder. *Meyl, sükûn, itminan* ve *itimat* şeklindeki bu dört anlam, rüknün lazımı manalarından olup, gerçek anlamını ifade etmezler. Bunların en güçlüsü ise son kelime, yani *itimat*'tır. İbn Manzur, Lisan'da başkaları gibi şunu söyledi: Bir şeyin güçlü tarafına *rüknü'ş-şey'i* de-

43 Hûd, 11/80.

nir. *Rükûn*, güçlü taraf, saltanatın, ordunun ve başka şeylerin takviye edildiği cihet demektir. *"Firavun, rüknüyle beraber yüz çevirdi."*[44] ayetindeki *rükûn* kelimesini ordu olarak tefsir etti. Buna delil olarak da: *"Nihayet onu da, ordularını da yakalayıp denize attık."*[45] ayetini gösterdi. Onun söylediği, bizim bu kelimenin hakiki manasıyla ilgili tespitimizi desteklemektedir. Hakiki manası dememin sebebi şudur: Müfessirler gerek *rükûn* ve gerekse cezayı mucip olan mutlak zulüm konusunda, ayetle bağdaşmayacak aşırı tefsirlere gitmişlerdir. İstikamet kelimesi üzerinde de aynı şeyi yapmışlar, böylece fıtrat dini olan İslâmiyet'in müsamaha sınırlarını aşmışlardır. Hâlbuki Allah bu dini kolaylaştırmış, zorlaştırmamıştır. Mensuplarına zorluk yüklememiştir.

Zemahşeri ayette geçen zalimleri şöyle açıklamıştır: Yani kendilerinden zulüm sadır olanlara meyletmeyin. Burada zalimler yerine zulmedenler ifadesi kullanılmıştır. Zemahşeri'nin hikâye ettiğine göre Halife Muvaffak imama uymuş, imam namazda bu ayeti okuyunca halife bayılmıştır. Ayıldığında kendisine, bayılma sebebi sorulmuş, o da şöyle demiş: Bu ayet, zalimlere meyledenler hakkındadır. Ya zalimlerin hali ne olacak? Buna göre bu ayetteki tehdit, nasıl olursa olsun kendisinden azıcık bir zulüm sadır olan kimseye birazcık meyledenlere de şamil olmaktadır. Doğrusu bu da hatalı bir yaklaşımdır. Ayette bahsedilen zalimlerden maksat, mü'minlere eziyet eden, onlara düşman olan, onları dinlerinden döndürmek için işkence eden müşriklerden müteşekkil zalim bir gruptur. Onlar pek çok ayette kastedilen kâfirler grubu gibi bir gruptur. Yoksa daha önce küfre düşmüş fertler değildir. Delil olarak sana şu ayet yeter: *"Gerçek şu ki, kâfir olanları korkutsan da, korkutmasan da onlar için birdir, iman etmezler."*[46]

Zalimlere meyletme yasağına muhatap olanlar: *"Sen, sana tabi olanlarla birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol!"* emrine muhatap olanların aynısıdır. Bu müşrik düşmanlardan zalimler olarak söz edilmiş. Nitekim bu Sûre'nin 27, 66 ve 94. ayetlerinde kıssaları anlatılan önceki peygamber kavimlerinden de böyle bahsedilmiştir. Buralarda bu toplumlar zalim olarak da tanımlanmıştır. 44. ayette olduğu gibi... Bu ayetlerde rastladığın kâfir ve zalim ifadeleri arasında fark yoktur. Kavimler hakkında kullanılan bu ifadeler aynı

44 Zâriyât, 51/39.
45 Zâriyât, 51/40.
46 Bakara, 2/6.

anlama gelir. ***"Sonra size ateş dokunur."*** Yani kendilerini dost edinmeniz, itibar etmeniz ve dini işlerinizde itimadınız sebebiyle zalimlerin cezası size de dokunur. Çünkü zulüm ve zalimlere meyil de zulümdür: *"Sizden kim onları dost tutarsa, o da onlardan sayılır. Allah zalimler topluluğuna yol göstermez."*[47]

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre o, zulmü burada şirk, zalimleri de müşrikler şeklinde tefsir etmiştir. Zira Sûre Mekkî'dir. O zaman Mekke ve civarında kendilerine ve mü'minlere zulmeden müşriklerden başka kimse yoktu. Ayet kendi konusunda geneldir. Ehl-i Kitab'ın Müslümanla velayeti, müşriklerin velayeti gibidir. Bunda ihtilaf yoktur. Zira nassla sabittir. Fakat bazı müfessirlerin dediğine göre bu ayet, her çeşit zulmü ifade etmektedir. Müslümanların, hükümlerinde ve amellerinde kendilerine zulmetmelerini de kapsar. Açıklaması ayetin tefsiri tamamlanınca gelecektir. Lafızların delâletinden, siyakından ve kendi asırlarındaki zalimlere meyleden muhatapların halinden anladığımızı orada ifade edeceğiz. Bizim tespitimizi şu ayet de desteklemektedir: ***"Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. Sonra yardım da göremezsiniz!"*** Yani onlara meylettiğiniz durumda size Allah'tan başka dostluk yapacak yardımcılar yoktur. Bu durumda ne Allah'ın yardımı, ne de herhangi bir yardım imkânı olacaktır. Çünkü zalimlere meyledenler onlardan olurlar. Allah da zaten zalimlere yardım etmez. Nitekim ayette, *"Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur."*[48] buyurulmuştur. Onların akıbetleri; Allah'ın, peygamberlerine ve onlara yardım eden mü'minlere has olan yardımından mahrum kalmaktır. Ayetteki ***sümme*** (sonra) ifadesi; şayet Allah'ın ve kendilerinin düşmanlarına meylederlerse, başlarına gelecek mukadder cezanın son derece ağır olacağına delâlet etmektedir. Zemahşeri ve ona tabi olanlar dediler ki: Bu ifade; bu durumda onlara yardımın uzaklığını göstermektedir. Çünkü Allah'ın hikmeti, onları ateşle azap etmeyi gerektirdi. Fakat benim söylediğim daha makuldür. Hamd ve minnet Allah'a aittir.

Bu ayetin manasında başka pek çok ayet vardır. Bunlar kâfirleri dost, Allah ve Rasulü dışındakileri yar edinmeyi, mü'minleri bırakıp onları sırdaş yapmayı yasaklamaktadır. Müşrikler, Hz. Peygamber'i kendilerine meylettirmek için pek çok yollar denediler. Fakat Allah onu bundan korudu. Hz. Peygamber'in görüşüne göre bazı tavizlerde onları imana çekmek gibi mas-

47 Mâide, 5/51.
48 Âl-i İmrân, 3/192.

lahatlar olabilirdi. Bundan dolayı neredeyse onlara meyledecekti. Bu durum şöyle belirtilmektedir: *"Eğer seni sebâtkar kılmasaydık, neredeyse onlara meyledecektin. O zaman, hiç şüphesiz sana hayatın ve ölümün sıkıntılarını kat kat tattırırdık. Sonra bize karşı kendin için bir yardımcı da bulamazdın."*[49] Yani ismet sıfatınla seni korumasaydık, neredeyse onlara birazcık meyledecek ve onların güvenilir kimseler olduğunu kabullenecektin. Nitekim gönüllerini almak için âmâya yaptığın gibi, onlara yönelip mü'minlerin fakirlerinden yüz çevirdiğinde durum böyleydi. Fakat bu meyli birazcık gösterme şöyle dursun, seni azıcık yaklaşmadan bile koruduk ve yerinde sabit tuttuk. Birinci ayet, onun müşriklere azıcık bile meyletmediği ve buna hiç yanaşmadığını açıkça belirtiyor. İkinci ayet ise, faraza bunu yapsaydı, Allah'ın onu hayat ve ölümünde kat kat cezalandıracağını ifade ediyor. Bu ifade; Hz. Peygamber'in dışındakileri zalimlere meyletmekten sakındırmak için mübalağalı olarak kullanılan bir ifadedir. Beşer sözü bu cümlenin, bırak ortası veya sonuna, eşiğine bile yaklaşamaz.

Zemahşeri ve onu taklit edenlerin söylediği gibi şayet *rükûn* lügatte ne çeşit olursa olsun az bir meyil anlamındaysa, az bir meyil için bile böyle şiddetli bir tehdidin, hakiki anlamında kullanılması düşünülemez. Zira bu, Allah'ın özel koruması hariç hiç kimsenin sakınamayacağı bir suça çok şiddetli ceza vermek anlamına gelir. Nitekim onların bunu açıklamalarında görülecektir. Fakat doğru olan bizim söylediğimizdir. O da, *rükûn*'un, bir şahsa ve bir şeye yapılması demek; ona dayanmak, onu, sığınan kişiye barınak ve sığınak haline getirmek demektir. Allah'ın özel koruması ve desteği dışında zalimlere azıcık meyilden sakınmak en mükemmel insan için bile mümkün değildir. Öyleyse kendisinden en ufak bir zulüm sadır olan kimseye azıcık meyletmekten bütün mü'minler nasıl nehyedilebilir.

Mü'minlerin, çocuklarına ve akrabadan olan zalim müşriklere tabiî olarak sempati duymaları ve onlara iyilik ve ikramda bulunmaları yasak değildir. Çünkü bu asıl anlamda onlara dayanmak, onları dost edinmek anlamındaki yasak *rükûn* değildir. Bu, zulüm sebebiyle onlara meyletmek kabilinden de değildir. Hatib b. Ebî Beltea harpten ziyade akrabalığa daha yakın olan o malum jesti yapınca Allah Mümtehine Sûresi'nde din konusunda savaşan zalim müşrikleri dost edinmek ve onlara sempati beslemekten men eden ayetleri

49 İsrâ, 17/74,75.

indirdi[50] ve şöyle buyurdu: *"Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır."*[51] Onların dışındakilere iyilik ve adaletle muameleye ise izin verildi. Sahih hadislerde de bildirildiği gibi şu ayetin iniş sebebini hiç unutma: *"Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin."*[52] Bu ayet, Hz. Peygamber'in, amcası Ebu Talib'in Müslüman olması için aşırı hırs göstermesi üzerine inmiştir. Zira Ebu Talib, onu küçükken koruyup himaye etmiş, peygamberliği konusunda onun lehine mücadele etmişti. Hatice validemizin, vahyin başlangıcıyla ilgili hadiste, Hz. Peygamber için söylediklerini de hatırla. O, şöyle demişti: Hayır! Yemin olsun ki, Allah seni asla mahcup etmez. Zira sen akrabayı gözetir, misafire ikram eder, çaresiniz elinden tutarsın.

Bilakis önemli işlerde bazı müşriklere karşı gösterilen sempati ve itimat yasaklanan rükûnden değildir. Zira Hz. Peygamber ve Ebu Bekir Sıddık, hicret esnasında binecekleri iki deveyi üç gün sonra mağaraya getirmesi için Deyloğullarından bir müşrike inanıp itimat etmişlerdi. Zalim müşrikler onları araştırıyor ve yerlerini gösterenlere iki diyet parası teklif ediyorlardı.

İlim adamları hadislerdeki tearuz (zıtlık) sebebiyle Müslümanların harpte kâfirlerden yardım istemeleri konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hafız İbn Hacer, bu hadisleri telif etmiş ve şöyle demiştir: Kâfirlerden yardım istemek önceleri yasaktı sonra müsaade edildi. Şevkani'ye göre de en yakın görüş budur. Şafii de böyle söylemektedir. Şüphesiz onlar bunu *rükûn* (meyl) kabul etmiyorlardı.

Lâfzî kıraat mevzuu olarak bazı imamlar *terkenû*'yü, *terkûnû* şeklinde okudular. Bu, Kays, Temim ve Necd lügatidir. Bazıları ise *terkenû* ve *temessekûm* kelimelerini *tirkenû* ve *timessekûm* şeklinde okudular. Bu da Temim lügatidir.

50 Sahâbeden Hatib b. Ebî Beltea, Mekke'deki çocuklarını ve ailesini düşünerek Hz. Peygamber'in Mekke fethiyle ilgili gizli tuttuğu haberi Sâre adındaki bir kadına verdiği mektupla Mekke müşriklerine bildirmek istemişti. Cenabı Hak durumu Hz. Peygamber'e haber verdi. Kadın yakalanıp mektup geri alındı. Bu olay üzerine Mümtehıne Sûresi'ndeki ayetler indi. (Çevirmen)

51 Mümtehıne, 60/9.

52 Kasas, 28/56.

Müfessirlerin 11/113. Âyetin Tefsiriyle İlgili Hatalı Sözlerine Örnekler

"Zalimlere meyletmeyin. Sonra size ateş dokunur. Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. Sonra yardım da göremezsiniz!"

1- Rivayetler ve Bunlara İtimat Edenler: Hicri 310 da vefat eden İmam Taberi'nin, İbn Abbas'tan rivayetine göre, o bu ayeti "*Şirke meyletmek.*" şeklinde tefsir etmiştir. (Bu konuda en sağlam rivayet budur) Yine Taberi'nin, İbn Abbas'tan rivayetine göre o, *rükûnu* meyl olarak açıklamış ve şöyle demiştir: Zalimlere meyletmeyin. İbn Münzir ve İbn Ebi Hatim'in, İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre ise, *velâ terkenû* demek, gitmeyin demektir. Bu, lügat açısından tefsir değildir. Buradaki şeri maksat ancak öncesinin delâletiyle anlaşılabilir. Bu da, müşriklerden kasıt mü'minlere zulmedenlerdir, şeklinde bir telifle mümkündür. İkrime'den rivayet edildiğine göre o, *rükûn*'u, itaat, sevgi veya sempati şeklinde tefsir etmiştir. Ebu'l-Âliye ise şöyle demiştir: Onların amellerine razı olmayın. (Bu, uzak manalardan birisiyle tefsirdir) Hasan Basri ise şöyle demiştir: İki haslet vardır ki, bunlar kula yararsa bunların dışındaki her şey de yarar: Nimet içinde azgınlık ve zulme meyletmek.

"*Zulme meyletmek*" bu ayetten çıkarılan manadır. Yoksa ayetin tefsiri değildir. Katade şöyle demiştir: Çıktığınız şirke tekrar dönmeyin. İbn Cerir et-Taberi bu rivayetlerin özetini alarak ayeti şöyle tefsir etmiştir: Ey insanlar! Allah'ı inkâr edenlerin sözlerine meyletmeyin. Sonra onları benimser, amellerinden hoşlanır ve bu yaptığınızdan ötürü size ateş dokunur, vs.

Onun söylediği ve rivayet ettiği şeyler bizzat doğrudur. Fakat ayetin manasını tam olarak kapsamamaktadır. Bu rivayetler sadece veciz ve kapalı kelimelerden ibarettir. Yeri geldikçe söylenmiş fakat bunlarla lügat, üslup ve peygamberlerin kavimleriyle ilgili kıssalarından ders çıkarma açısından ayetin manasını açıklama kastedilmemiştir. İbn Kesir ve Bağavi de benzer şeyler söylemişlerdir. Bu ikisi az veya çok da olsa rivayetlere dayanmaktadırlar.

2- Hicri 320 de vefat eden Hanefi Ebu Bekir el-Cassas, *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde şöyle dedi: Bir şeye *rükûn*, ona meyletme, sevgi duyma demektir. Bu yasak; zalimlerle beraber olmamayı, ünsiyet kurmamayı, sözlerine kulak asmamayı gerektirir. Bu, şu ayet gibidir: *"Hatırladıktan sonra artık o*

zalimler topluluğuyla durma."[53] Bu çok uzak bir yorumdur. Zaten Cassas bir lügatçi ve genel anlamda bir müfessir değil sadece bir fakihtir.

3- Hicri528 de vefat eden Mutezile mezhebine mensup Zemahşeri, *Keşşaf*ında ayetle ilgili kıraatleri zikrettikten sonra şöyle dedi: Yasak; onların arzularına uymak, sırf onlara yönelmek, onlarla oturup kalkmak, onları ziyaret edip yağcılık yapmak, yaptıklarından hoşlanmak, onlara benzeyip, aynı kılığa girmek, zenginliklerine imrenmek, onları yüceltici sözler söylemek gibi hususlara şamildir. Zemahşeri bundan sonra Halife Muvaffak'ın, bu ayeti okuyan imamın ardında namaz kılması ve bayılması hadisesini zikretti. Bu olay daha önce geçmişti. Zemahşeri ayrıca selefin zahid ve sofularından olan bir kardeşinin Zühri'ye anlattığı tesirli bir nasihati de zikretti.

Ben diyorum ki; Zemahşeri'nin zalimlere meyil yasağı içine soktuğu her şey haddi zatında çirkindir, bir Müslümanın bunları yapmaması gerekir. Bunlar basit bir meylin neticesi de olabilir. Fakat bunlardan hiçbirini bu ayetteki maksadın tefsiri saymak doğru değildir. Zira öncelikle bu ayetin muhatabı Hz. Peygamber ve şirkten tevbe edip ona ilk iman edenlerdir. Onlardan hiçbirinin bu zalim müşriklere yöneldiği, onların arzularına uyduğu, amellerinden hoşlandığı söylenemez. Fakat onları ziyaretleri, beraber oturup kalkmaları, onlar gibi giyinmeleri ve âdet cinsinden benzeri hususlara gelince; onlara bu işler yasaklanmamıştı. Bilakis onların kılık kıyafetleri ve dünyevi adetleri aynıydı. Kötü olanları ise İslâm tarafından yasaklanmıştır. Onlarla akrabalık bağını sürdürmek meşrudur. İslâm bunu daha da güçlendirmiştir. İlişkilerle ilgili diğer güzellikler de böyledir. Bu Sûre indiğinde Mekke'de Müslümanlar zayıf, müşrikler ise güçlüydüler. Mümtehine Sûresi indiğinde ise durum tersineydi. Hz. Peygamber mü'minlerle birlikte Mekke'nin fethi için harekete geçmeyi kararlaştırmıştı. Zira müşriklerle ilişkilerinde kopukluk vardı. Hâlbuki Allah onları, kendileriyle din konusunda savaşmayan kimselere iyilik yapmaktan, onlara adil davranmaktan men etmiyordu. Onları sadece din konusunda kendileriyle savaşan, yurtlarından çıkaranlara dost ve yardımcı olmaktan men ediyordu.

4- Hicri 543 te vefat eden ve Maliki olan Ebu Bekir İbn Arabi, *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eserinde şöyle dedi: Ayette iki mesele vardır:

53 En'âm, 6/68.

Birincisi; *Rükûn* (meyl) meselesi ki, bunda tefsir nakilcilerinin ihtilafı vardır. Doğrusu ise, zalimlere dayanmak ve güvenmek demektir. İkincisi ise; zalimlerin müşrikler olduğu söylendi. Mü'minler olduğu da söylendi. Son devir âlimleri ise bunu reddettiler ve şöyle dediler: Müslümanlardan zulmedenlere gelince; onların günahlarını ancak Allah bilir. Allah'a isyan sayılan bir hususta birleşmemek ve o hususa ilgi duymamak gerekir. Bu tespit doğrudur. Zira hiç kimsenin küfürle birlikte olmaması gerekir. Bunu yapmak küfürdür. Günaha da ortak olmamak gerekir. Zira bunu yapmak da günahtır. Yüce Allah birinci hususla ilgili olarak şöyle buyurdu: *"Onlar isterler ki, sen onlara yumuşak davranasın da, onlar da yumuşak davransınlar."*[54]

Bunun izahı inşallah ileride gelecektir. Şayet bu ayet kâfirler hakkındaysa o takdirde bütün kâfir ve âsilere şâmildir. Bu, şu ayete benzemektedir: *"Ayetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze gelinceye kadar onlardan uzak dur."*[55]

Filozof şöyle dedi:

عن المرء لا تسأل وسل عن قرينه فكل قرين بالمقارن يقتدي

"Kişiyi sorma, arkadaşını sor; çünkü her arkadaş,

Beraber olduğu kimsenin izinden gider."

Arkadaşlık sadece dostluktan kaynaklanır. Şayet takiyye veya zaruretten kaynaklanırsa, bunun izahı Âl-i İmrân Sûresi'ndeki ilgili ayette geçti. Takiyye kabilinden zalimle birlikte olmak zaruret halinde yasak değildir. İbn Arabi ayetin fıkhında değil de, lügat ve rivayete dayalı anlamında isabet etti.

Hicri 671 de vefat eden Kurtubi de *Câmiu Ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserinde Ebu Bekir İbn Arabi'ye uydu, azaltma ve ekleme yapmadan onun sözünü aynen nakletti.

5- Hicri 561 de vefat eden Şia'dan Ebu Ali Fadl b. Hasan et-Tûsî, *Mecmau'l-Beyân* adlı tefsirinde şöyle dedi: Lügat açısından *rükûn*; bir şeye sevgiyle, kulak vererek, sempati duyarak yönelmek demektir. Mana açısından ise; Allah din konusunda yağcılığı ve zalimlere meyli yasaklamış ve *"Zulmedenlere meyletmeyin!"* buyurmuştur. İbn Abbas'tan nakledildiğine

54 Kalem, 68/9.
55 En'âm, 6/68.

göre, dininiz hususunda müşriklere meyletmeyin denmiştir. Süddi ve İbn Zeyd'e göre; yağcılık yapmayın, denmiştir. Zalimlere karşı yasaklanan meylin; onların zulmüne ortak olmak, fiillerini tasvip etmek ve onlara dostluk göstermek manasına geldiği söylenmiştir. Onların arasına girmek, birlikte olmak, ilişki kurmak şayet zararlarını savuşturmak maksadına yönelikse Kâdi'ye göre bu caizdir. *Rükûn*; sevgi, samimiyet ve itaat demektir, diyen selefin görüşü de buna yakındır. Aslında Tûsî bu konuda, bazı eski rivayetleri aktarmanın dışında bir şey söylemedi. Sadece bunlara, Mutezili olan üstadları Kadı Abdülcebbar'dan bir ibare ile Ehli Beyt'ten bir rivayet ekledi.

6- Hicri 606 da vefat eden ve Şafii olan Fahrettin Razi ise *"Mefâtîhu'l-Ğayb* adlı büyük tefsirinde şöyle dedi: *Rükûn;* bir şeye meyletme, sevgiyle yönelme demektir. *Rükûn*'un zıddı, *nüfûr* (nefret etme) dur. Titiz âlimlere göre, yasaklanan *rükûn* zalimlerin yaptıklarına rıza gösterme, bu yolu hem onlar yanında, hem de başkaları yanında süslü ve güzel görme ve gösterme ve bu konuların birinde onlarla ortaklık etme, demektir. Fakat acil bir faydayı çekmek ve bir zararı defetmek maksadıyla onların arasına karışmak yasaklanan sempatiye girmez. *"Size ateş dokunur!"* demek, şayet onlara meyledersenіz, bu meylin cezası budur, demektir. Bil ki Allah, zalimlere meyledeni mutlaka ateşle cezalandıracaktır. Zalime meyledenin hali bu olursa, ya zalimin hali ne olacak?

İmam Razi Mutezili hasmı Zemahşeri'ye uydu. Onu kötü şekilde taklit etti ve âdetinin aksine konuyu uzatmayıp özetledi. Ayrıca zalimlerin zararını defetmek, menfaatleri celbetmek isteyenleri mazur görerek, onların birlikteliğini yasak meylin dışında tuttu. Zaten bu maksatlar dışında onlarla birlikte olan kim vardır?

7- Hicri 685 te vefat eden ve Şafii mezhebinden olan Kadı Nâsıruddin Abdullah Ömer el-Beydavi şöyle dedi: *"Zulmedenlere meyletmeyin!"* ayetinin manası: Onlara en ufak şekilde sempati duymayın, demektir. Çünkü *rükûn*; onların kılığına girmek, isimlerini yüceltmek gibi en ufak meyil anlamına gelir. Onlara meyliniz sebebiyle *"Size ateş dokunur!"* Kendisinden zulüm olarak adlandırılan bir şey sadır olan kimseye sempati duymak böyle olursa, zulümle damgalanmış gerçek zalimlerin ve bunlara büsbütün meyledenlerin hali nice olur? Belki de ayet, zulümden sakındırma ve bu konudaki tehdide dair düşünülebilecek en beliğ ifadedir. Hz. Peygamber'e ve beraberindeki

mü'minlere bu ayetle hitap edilmesi, adaletin ta kendisi sayılan istikamette sebat tavsiyesi de bu belagatı ifade eder. İfrat veya tefritten birine meyledерek istikametten ayrılmak hem kendisine, hem de başkasına zulmetmektir. Hatta bizzat zulümdür.

8- Hicri 701 de vefat eden Abdullah b. Ahmed en-Nesefi, el Hanefi, *Medâriku't-Tenzîl* adlı tefsirinde şöyle dedi: *"Zalimlere meyletmeyin!"* demek, onlara sempati duymayın demektir. Şeyh dedi ki: Buradaki hitap, kâfirlere uyanlara yöneliktir. Yani yönetici ve liderlere zulümlerinde ve sizi çağırdıkları hususlara meyletmeyin. *"Sonra size ateş dokunur!"* Dendi ki: Onlara *rükûn* (meyil) küfürlerine rıza demektir. Katade dedi ki: Müşriklere katılmayın. Halife Muvaffak'tan hikâye edildiğine göre, o imamın ardında namaza durdu. İmam bu ayeti okuyunca bayıldı. Ayılınca, kendisine bayılma sebebi soruldu. O da: Bu ayet, zalime meyleden hakkındadır. 'Ya zalimin hali ne olacak?' dedi. Hasan Basri'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: *"Lâ tetğav"* (azmayın), *lâ terkenû* (meyletmeyin) Süfyan dedi ki: Cehennemde bir vadi vardır. Orada sadece kralları ziyaret eden kariler (okuyucular) oturur. Evzai'den rivayet edildiğine göre, o şöyle demiştir: Allah için bir valiyi ziyaret eden âlimden daha sevimsiz hiç kimse yoktur. Rasulullah (s) şöyle buyurdu: *"Kim saltanatının devamı için bir zalime dua ederse, mülkünde Allah'a isyan edilmesini seviyor demektir."* Süfyan'a soruldu: Halk içinde ölmeye yüz tutmuş bir zalime bir yudum su verilir mi? O da: Hayır, dedi. Peki, ama ölecek, dendiğinde: Bırakın gebersin, dedi. *"Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur."* cümlesi, *"Sonra size ateş dokunur!"* cümlesinden haldir. Yani siz bu halde olduğunuzda size ateş dokunur. Sizi O'nun azabından koruyabilecek Allah'tan gayrı dostlar yoktur. Koruyacak olan sadece O'dur. *"Sonra yardım göremezsiniz."* yani sonra Allah size yardım etmez. Çünkü azabınıza hükmetmiştir. ***Sümme***'nin anlamı, "istib'âd" yani "uzak görme"dir. Yani Allah'ın yardımı uzaktır. Nesefi'nin söylediklerinde de, Zemahşeri'den aldıklarının dışında da hatalar vardır.

9- Hicri 983 te vefat eden Osmanlı Şeyhülislâmı Ebu's-Suûd Efendi, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm* adlı tefsirinde şöyle dedi: *"Meyletmeyin"* zerre kadar bile sempati duymayın, demektir. *"Zulmedenlere"* yani genel anlamda kendilerinden zulüm sadır olanlara yönelmeyin. Yasağın sebebi zulümdür. Zalimlerin çoğul olması muhatapların toplum olmalarındandır. Çok olmaları duru-

munda kendilerine yağcılık yapılmasının cevazı şüphesinden ötürü yasakta mübalağa için zalimler çoğul olarak gelmiştir, denmiştir. Bu söz, yasaktan maksat, çok olmaları itibarıyla onlara meyletmek olduğu takdirde geçerlidir. Fakat maksat bu değildir. Bundan dolayı *"Size ateş dokunur!"* Genel anlamda kendisinden haksızlık sadır olanlara meyletmek bu şekilde ateş çarpmasına sebep olursa, bir de zulüm ve düşmanlıkta kökleşmiş olanlara büsbütün meyletmenin durumunu düşün. Onların arkadaşlığına, onlara yağ çekmeye can atan, azgınlarıyla sıkı fıkı olan, onların şekillerine bürünmekten zevk alan, gözünü onların fani lüksüne diken, hazır nimetlerine gıpta eden kimselerin halini düşün. Aslında bunlar bir daneden daha değersiz sineğin kanadından daha hafif şeylerdir. Kalbin, bunlara meyletmesine değmez. İsteyen de istenilen de hakir oldu. Hz. Peygamber ve mü'minlere hitap edilmesi, adaletin ta kendisi olan istikamette sebat etmeleri içindir. Çünkü ifrat ve tefrit yönüne sapma hem sapan için, hem de başkaları için zulümdür. Ebu's-Suûd'un söylediklerinde, Zemahşeri'den aktardıkları dışında da hatalar vardır.

10- Önce Şafii iken sonra Hanefi olan Bağdat müftüsü Seyyid Mahmud Âlûsî de *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsirinde şöyle dedi: *"Zalimlere meyletmeyin!"* yani onlara zerre kadar yönelmeyin. İbn Cerir, İbn Ebi Hatim'in, İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre zalimlerden maksat müşriklerdir. Meyil, kalbin onlara sevgiyle akması şeklinde tefsir edildi. Bundan daha geniş anlamda da açıklandı. Nitekim zulmedenler de, genelde kendilerinden zulüm diye adlandırılan şey sadır olan kimseler olarak tefsir edildi. Bundan dolayı da *zalimler* şeklinde değil de, *zulmedenler* şeklinde söylendi. Bu durumda, onlar yağ çekmek, imkân olduğu halde onları düzeltmemek, onların kılığına girmek, isimlerini yüceltmek, şeri bir sebep yokken onlarla oturup kalkmak, onlar için ayağa kalkmak ve benzeri şeylerde bu yasak kapsamına girer. Yasağın sebebi zulümdür. Çoğul olarak söylenmesi ise muhatapların çok olmasından dolayıdır. Dendi ki: Çok olmaları durumunda kendilerine yağcılık yapılmasının cevazı şüphesinden ötürü yasak da mübalağa için zalimler çoğul olarak gelmiştir, dendi. Bu söz; yasaktan maksat, çok olmaları itibarıyla onlara meyletmek olduğu takdirde geçerlidir. Fakat maksat bu değildir. Nehyin cevabında gelen *fâ* harfinin de ifade ettiği gibi, bu meyil sebebiyle *"Size ateş dokunur!"* Ateşten maksat, cehennem ateşidir. Müfessirlerin çoğu ikinci yorumu benimsemişlerdir. -Bugün ve pek çok devirde insanlar tef-

sirde ne kadar da zorlanmışlardır.- Dediler ki: Genel anlamda kendisinden haksızlık sadır olanlara meyletmek bu şekilde ateş çarpmasına sebep olursa, bir de zulümde kökleşmiş olanlara büsbütün meyletmenin durumunu düşün! Onlarla birlikteliğe, kulüplerinde bulunmaya can atan, onları sevindirmek için kalplerini ve kalıplarını yoran, onlara menfaat sağlamak için piyade ve atlı olarak seferber olan, onların kılığına girmekten zevk alanların halini düşün! Zulümlerine ortak olan, onlara verilen fani dünya zevklerine göz diken, işin gerçeğini düşünmeden, sonucunu göz önüne almadan onların sahip oldukları peşin menfaatlere gıpta edenlerin halini bir düşün! Aslında bunları zalimlere meyledenlerden değil, bizzat zalimlerden saymak gerekir. Zira rivayet edildiğine göre Süfyan'a şöyle sordu: Ben zalimlere elbise dikiyorum, onların yardımcılarından sayılır mıyım? Süfyan dedi ki: Hayır sen bizzat onlardansın, onların yardımcısı sana dikiş iğnesi satandır.

Bu ayetin tefsirine dair Zemahşeri'den sonrakilerin sözlerine bakanlar görürler ki; onların hepsi de *rükûn* kelimesinin tefsirinde Zemahşeri'yi taklit etmişlerdir. Bu tefsir hatalıdır. Ayetin tefsirinin başında bunu tespit etmiştik. Aslında *rükûn* kelimesi; binanın veya her şeyin sağlam köşesi tabirinden alınmadır. Buna göre zalimlere *rükûn* etmek, onlara dayanmak, yardım ve dostluklarına güvenmek, demektir. Zulmedenlerin, kendilerinden zulüm vaki olanlar şeklinde tefsiri de yanlıştır. Bu, ism-i faille sıfatlandırmak kabilinden, toplumlar hakkında söylenmiş bir sözdür. Şu ayette ifade edilen kâfirlerin durumu da aynıdır: *"Gerçek şu ki, kâfir olanları korkutsan da, korkutmasan da onlar için birdir, iman etmezler."*[56] Buradaki kâfirlerden maksat, inkârda kökleşmiş olan kâfirler topluluğudur. Yoksa daha önce de belirtildiği gibi bunlar, kendilerinden herhangi bir inkâr sadır olanlar değildir.

11- Nakillere göre, Hicri 1307 de vefat eden ve Hindistan'ın Bopal kralının vekili olan Seyyid Muhammed Sıddık Han'ın, *Fethu'l-Beyân fî Makâsıdi'l-Kur'ân* adlı tefsirinde zikrettiği görüşlerle son vereceğim. Aslında o, bu bilgileri üstadı Şevkani'nin *Fethu'l-Kadîr* adlı tefsirinden almış ve bunlara bazı hususlar eklemiştir. Oradan naklettikleri, aslına ihtiyaç bırakmamaktadır.

Bu iki müfessir de, Zemahşeri ve *rükûn* kelimesini azıcık bir meyil şeklinde tefsir etmede ona uyanların hata ettiklerinde birleşmişler, lügat ve tefsir ravilerinden bazılarının bu kelimenin manasına dair aykırı sözlerini naklet-

56 Bakara, 2/6.

mişlerdir. Bunlardan bazılarını biz de zikretmiş ve eklemelerde bulunmuştuk. Bu ikisinin ve diğerlerinin değinmedikleri hususlara biz değinmiştik. Sonra bu iki müfessir kendi görüşleri olarak aşağıdaki hususlara işaret etmişlerdir. Sıddık Hasan Han şöyle dedi:

Bu tefsirin manası üzerinde bazı müfessirler ihtilaf ettiler. Bu ayet sadece müşriklere mi hastır yoksa genel midir? Müşriklere has olduğu söylendi. Buna göre ayetin manası müşriklere güvenmenin yasaklanmasıyla ilgilidir. Zulmedenlerden maksat da onlardır. Bu görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Ayetin; Müslüman-kâfir ayrımı olmadan bütün zalimlerle ilgili olduğu da söylendi. Doğru olan da budur. Ayetin nüzul sebebi müşrikler de olsa, sebebin hususiliğine değil, mananın umumiliğine bakılır.

Dersen ki: İmamlara, sultanlara ve emirlere itaatin vacip olduğuna dair sünnet-i seniyye ile birazcık bağlantısı olanlarca dahi bilinen ve Hz. Peygamber'den geldiği tevatür derecesinde kati olan sahih deliller varit olmuştur. Hatta sahih bir hadisin lafızları şöyledir: *"Başı kuru üzüm gibi simsiyah Habeşli bir köle de olsa sultana itaat edin."* Onlar namaz kıldıkça, kendilerinden küfür sadır olmadıkça Allah'a isyanı emretmedikçe onlara itaatin gerekli olduğuna dair de rivayetler vardır. Bunun anlamı şudur: Onlar zulmün zirvesine çıksalar, en kötülerini de irtikâp etseler, kendilerini açıkça imandan çıkarmayacak fiilleri de işleseler, Allah'a isyanı içeren emirler vermedikçe onlara itaat vaciptir. Onların verdiği görevleri üstlenmek, Allah'a isyan teşkil etmeyen dini görevlere girmek, cihat etmek, farz olan hakları halktan toplamak, davalılar arasında şeriatı uygulamak, hak edenlere şeri cezaları tatbik etmek onların bu emirleri cümlesindendir.

Netice olarak, Allah'a isyan teşkil etmedikçe kendilerinden sadır olan bütün emir ve yasaklarda onlara itaat vaciptir. Böyle hallerde onlarla birlikte olmak, zaruri ilişkiler içinde bulunmak da kaçınılmazdır. Belirttiğimiz bu durumlarda zikredilen şartlar dâhilinde onlara itaatten kaçış yoktur. Zira bu konuda tevatür derecesinde haberler vardır. Üstelik Kur'ân'da da şöyle buyurulmuştur:

"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan idarecilere de itaat edin."[57] Hatta yöneticiler halkın hakkını vermeseler bile halkın

57 Nisâ, 4/59.

onlara itaat etmeleri gerektiğine dair hadisler varit olmuştur. Nitekim bir hadiste şöyle denmiştir: *"Onların hakkını verin. Kendi haklarınızı da Allah'tan isteyin."* Sultana itaat emreden hadisler nakledilmiştir. Hz. Peygamber bu konuda çok ileri giderek şöyle buyurmuştur: *"Malını da alsa, sırtını da sopalasa."* Meyil ve yönelişi genel manada alacak olursak, onlarla içli dışlı olmayı gerektirecek bu zaruri itaat de meyil ve *rükûn*un ta kendisidir. Şayet onlara meyli zahiri ve bâtinî anlamda ele alacak olursak o takdirde; itaat, takıyye, onların zararından çekinme, özel veya genel bir fesadı uzaklaştırma gibi şeriatın gerektirdiği bir işte zahiren onlara meyleden, bu ayetteki yasak kapsamına girmez. Tabiî bu, onlara içten sempati duymamak ve yaptıklarını benimsememek şartıyla böyledir.

Bu söylenenlere karşı ben de derim ki: Allah'a isyan sahasında olmamak üzere bütün çeşitleriyle ve genel manada itaate gelince; bu itaati üstlenen kişinin samimiyeti, daha önce işaret ettiğimiz delillere binaen genel yasağı sınırlar. Bunda hiçbir şek ve şüphe yoktur. Dini ve benzeri mevkilere tayin gibi Allah'a isyan içermeyen ve yöneticilere bağlı olan işlere girmeleri istenen kişiler kendilerine emanet edilen bu görevleri ifa edecekleri hususunda başlangıçta kendilerine güvenebiliyorlarsa, bu görevleri üstlenmenin cevazı şöyle dursun, bunları yapmaları kendilerine vacip olur. Yöneticiliğe talip olmanın yasaklığına dair gelen rivayetlere gelince; bunlar, delillerin tamamı göz önüne alınarak sınırlandırılır. Mesela emir, itaati gerekli olmayan imam, sultan ve yöneticiler tarafından verilirse veya kendisine iş yüklenen kişi bunun ifadan acizse yasak o takdirde geçerlidir. Nitekim bazı sahih hadislerde böyle idari işlere girmeme gerekçeleri belirtilmiştir. Onların yaptıkları zulümleri benimseyerek, onlara sevgi ve sempati beslemeyerek sırf genel veya özel menfaat celbetmek yahut da genel ve özel zararı defetmek maksadıyla onlarla düşüp kalkmak, bu menfaat ve zararlar söz konusu olmadığı takdirde onlarla ilişki kurmamak tamamen bu işi yapanın samimiyetiyle ölçülen bir olaydır. Bu; menfaati celbetmek ve mefsedeti defetmek prensibiyle sınırlıdır. Ameller niyetlere göredir. Herkese niyetinin karşılığı verilir. Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz.

Netice olarak deriz ki: Zalimlerle beraber olmakla imtihan edilen kişinin, söz ve davranışlarını şeriatın terazisinde tartması gerekir. Şayet eğriliyorsa kendisini düzeltip, dengelemesi gerekir. Şayet yapılması mecburi olan bir iş

zalimler tarafından kendisine emredilmeden, onlardan uzaklaşmak mümkünse en iyisi ve en münasibi budur. Ey ceza gününün sahibi! Ancak Sana ibadet eder ancak Senden yardım dileriz. Bizi salih kullarından eyle. İyiliği emreden, kötülükten vazgeçiren, Senin yolunda kınayanın kınamasına aldırmayanlardan eyle. Bu hususta bize güç ver, kolaylaştır, bize yardım eyle.

İmam ve Yöneticilere İtaat Meselesinin Esası

Fethu'l-Kadir ve *Fethu'l-Beyân* tefsirlerinin sahibi bu iki müceddidin kapısını açıp içerisine girdikleri bu konu, kendilerinden önce bu ayeti tefsir eden, eksik ve yetersiz kalan Cumhurun tefsirlerine karşı zaruri bir ekleme mesabesindedir. Bu iki zat bu bapta önde olsalar da yine de kusurdan salim olmamışlar, konuyla ilgili yazılması gereken her şeyi yazmamışlardır. Hadisleri tahriç ve tetkike gitmeden nakletmişlerdir.

Burada yazılması en mühim olan konu, zalim krallara, sultanlara ve yöneticilere, zulümleri artıp mallara el koysalar da, kişilerin sırtlarını sopalasalar da açık küfür alameti sergilemedikçe kendilerine itaat edilme konusudur. Zeydiye mezhebine göre ise onlara karşı çıkmak gerekir. Doğru is konunun enine boyuna tartışılmasıdır. Zira genel bir hüküm vermek sınırlamayı gerektiriyor. Kapalı bırakmak ise izah ve tafsilata ihtiyaç bırakıyor. Bu konuyla ilgili hususlar *"Hilafet veya İmametü'l-Uzmâ"* kitabında ve bu tefsirde geçti.

Sözün özü şudur: Gerçekte Allah'a isyan teşkil etmeyen ve hayırlı olan sahalarda önder ve yöneticilere itaatin vacip olmasıyla, zalimlere meyletme ve müfessir ve başka âlimlerin söyledikleri daha hassas davranma arasından bir zıtlık yoktur. Zulmü kınamak, zulmün dünyada toplumların helakine, ahirette ise azaplarına sebep olduğunu açıklamak için bu konuda gelen ayetlerle de çatışma söz konusu değildir. Ümmetin, yöneticiler üzerinde otorite sahibi olduğunu ifade eden ayetler de aynı durumdadır.

Onlara itaate dair olan hadislerin yanında, genel anlamda zalimlerin zulmüne engel olma gereğine dair de hadisler vardır. Özellikle de zorba idareci ve önderlere karşı... Ayrıca kötülüğü öncelikle elle, güç yetmezse dille değiştirmeye, dille de mümkün olmazsa kalben nefretin, imanın en zayıfı oluşuna delâlet eden hadisler vardır. Az da olsa zalimlere meyletmeyi yasaklayan hadisler de bunlardandır. Meyli, büsbütün yasaklayanların anlayışları

budur. *Rükûnu* reddetmeleri genelde doğrudur. Fakat *rükûnu* tefsirde hata etmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, Sünen sahipleri ve diğer hadisçilerin Mâide Sûresi 105. ayetin tefsirine dair yaptıkları rivayet bizim için kâfidir. *Müsned*'de Kays b. Ebi Hazım tarikiyle yapılan rivayet şöyledir: Ebu Bekir kalktı. Allah'a hamd-ü senadan sonra şöyle dedi: Ey insanlar! *"Ey iman edenler! Siz kendinize bakın..."* ayetini okuyorsunuz -Ebu Bekir bu ayeti sonuna kadar okudu- Dikkat ediniz! Eğer insanlar zalimi görür de, ona engel olmazlarsa Allah hemen azabını herkese yaygınlaştırır. Dikkat edin! Ben Rasulullah'ı (s) şöyle derken işittim: *"Eğer insanlar..."* Başka bir rivayette ise Hz. Ebu Bekir insanlara hitap etti ve şöyle dedi: Ey insanlar! Siz bu ayeti okuyorsunuz fakat doğru anlamıyorsunuz. *"Ey iman edenler! Siz kendinize bakın."* Ben Rasulullah'tan (s) işittim. O şöyle buyurdu: *"Şayet insanlar kötülüğü görürler de, ona karşı çıkmazlarsa, Allah tez zamanda herkesi cezalandırır."*[58] Bu hadisi İbn Ebi Şeybe, Abd b. Humeyd ve Humeydi müsnetlerinde ve dört sünen sahibi ve diğer muhaddisler rivayet ettiler.

Bu hadisin manasında Ebu Davud, Tirmizi ve İbn Mâce, İbn Mesud'dan bir hadis nakletmişlerdir. İbn Mesud'un anlattığına göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"İsrail oğulları günahlara daldıklarında önce âlimleri onları uyardılar fakat onlar vazgeçmediler. Sonra âlimler de onlarla birlikte meclislerde oturup kalkmaya, yiyip içmeye başladılar. Allah hepsinin kalplerini birbirine benzetti. (Davud ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle onları lanetledi. Bu, isyanlarından ve haddi aşmalarından ötürüydü.)* İbn Mesud dedi ki: Rasulullah (s) yaslanmışken doğrulup oturdu ve şöyle buyurdu: *"Hayır! Kudretiyle yaşadığım Allah'a yemin ederim ki; onları durdurursunuz... Ebu Davud'un rivayetinde ise şöyle buyurdu: Hayır, vallahi ya iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirir, zalimi zulmünden alıkor, onu hakka boyun eğdirirsiniz. Yahut da Allah kalplerinizi birbirinize benzetir. Sonra İsrail oğullarını lanetlediği gibi, sizi de lanetler."*[59] Hadiste geçen atara fiili darabe babından olup, tutmak, durdurmak, hapsetmek anlamındadır.

Üzerinde ittifak edilen husus şudur: Şeriata göre vacip olan itaat, halifelerden, onlara vekalet eden sultanlardan, ordu komutanlarından ve valilerden olan ülü'l-emrdir. Bunlara itaat haram değildir. Vacip, mendup ve

58 Ebu Davud, *Melâhim*,17; Tirmizi, *Tefsir Mâide*, 3059; İbn Mâce, *Fiten*,20

59 Ahmed b. Hanbel, I, 391.

mubahlıkla kayıtlıdır. Zorbalara itaat ise zaruretten dolayıdır. Zaruretlerde miktarlarınca ve maslahata göre takdir edilir. Zararı faydasından baskın bir fitne olmaksızın şayet imkân bulunursa bu itaate son vermek gerekir. Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in, zalim ve fasık Yezid'e karşı çıkması haklıydı ve şeriata uygundu. Fakat bunun için yeterli destek sağlanmadı. Ona yardım sözü verenler onu yalnız bıraktıkları Ebu Hanife kadılık görevini üstlenmekten geri durdu. İmam Şafii de bu görevden kaçtı. İmam Malik için de aynı durum söz konusudur. Rivayet edildiğine göre o, yöneticilerle birlikte Cuma namazı kılmamıştır.

İmam Ebu Mahmud İbn Hazm *Meâtibü'l-İcmâ* adlı eserinde şöyle dedi: İmameti gerekli olan imama, günah olmayan emirlerinde itaat etmek, onu korumak için savaşmak, emrettiği görevi yapmak vaciptir. Onun hükümleri ve yetkili kıldığı kimselerin hükümleri geçerlidir. Yalnız iki tarafın şehirleri arasında Kureyş'in adil olmayan yahut iktidarı zorla ele geçiren veya bidatçi olan halifesine itaat konusunda ihtilaf ettiler.

Şevkani *Neylü'l-Evtâr*'da, bu konuda Ubade b. Samit'in şu hadisini nakletti: *"Biz Rasulullah'a (s), istekli ve isteksiz, zor ve kolay anlarımızda kendisine itaat etmek ve onu kendimize tercih etmek, ehil yönetici üzerinde tartışmamak üzere biat ettik."* Diğer rivayette: *"Anacak açık küfrüne dair Allah katından bir deliliniz olması durumu hariç."*[60] hadisin şerhinde Şevkani aynen şöyle dedi:

"Allah katından bir deliliniz olması..." demek: Bir ayet yahut da tevile ihtimali olmayan sarih bir haber olması, demektir. Bunun gereği; idarecilerin fiilleri tevil edilebildikçe onlara karşı çıkmanın caiz olmamasıdır. Nevevi'ye göre, buradaki küfürden maksat masiyettir. Buna göre hadisin anlamı şudur: Yöneticilere, İslâm'ın prensiplerinden öğrendiğiniz kesin bir kötülük işlediklerini görmedikçe karşı çıkmayın. Şayet kötülük görürseniz, kendilerini protesto edin. Nerede ve nasıl olursa olsun hakkı söyleyin.

Fethu'l-Kadir'de şöyle dendi: Başkası dedi ki: Şayet yönetim hakkında tartışma varsa bu halifeye kari yönetimi zedeleyecek tarzda olmamalıdır. Şayet lider açık bir küfür pozisyonuna düşerse müstesnadır. Ma'siyet rivayetini, yönetimin dışındaki tartışmaya hamletti. Tartışma yönetimi zedelemeyecek tarzda ma'siyet konusunda ılımlı tarzda protesto şeklinde yapılır. Şiddete

60 Buharî, *Ahkâm*, 43; Müslim, *İmâre*, 41; Nesâî, *Bey'ât*, 7.

başvurmaksızın hakkı ayakta tutmaya yönelik olur. Bu da imkân olduğu takdirde yapılır. İbn Tîn, Davudi'den şöyle nakletti: Âlimlere göre zalim yöneticilere karşı yapılacak iş şudur: Şayet fitne ve zulme sebep olmadan onları azletmek mümkünse bunu yapmak vaciptir. Aksi halde sabretmek gerekir. Bazı âlimlere göre fasık kimseye baştan yetki vermek caiz değildir. Şayet önceleri adilken sonra zalim olmuşsa, ona karşı çıkmanın cevazı konusunda âlimler ihtilaf ettiler. Doğrusu karşı çıkmamaktır. Şayet küfre saparsa o takdirde ona başkaldırmak şart olur. İbn Battal'a göre, konunun başında zikredilen İbn Abbas hadisi, zalim de olsa sultana başkaldırmamaya dair bir delildir.

Fethu'l-Kadir'de şöyle dendi: Fakihler, zorba sultana itaat etmenin, onunla birlikte savaşmanın gerekli olduğunda ittifak ettiler. Çünkü isyan, kan dökmeye, halkı sindirmeye sebep olacağından itaat daha hayırlıdır. Sultanın açıkça küfre sapması halini bundan istisnâ etmişlerdir. O takdirde isyan şart olur. Hadiste de geçtiği gibi, gücü yetenin onunla savaşması gerekir.

Zalimlere karşı çıkmanın, onlara kılıç çekmenin, onlarla savaşmanın gerekliliğini söyleyenler, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker konusundaki ayet ve hadislerin genel anlamlarına dayanmaktadırlar. Şüphesiz ki musannifin burada zikrettiği bizim de belirttiğimiz hadisler bu genel anlamlardan daha özel manalar ifade etmektedir. Hadis ilmime vakıf olanların bildiği gibi, bu hadisler mütevatirdir. Fakat bir Müslümanın Ehl-i Beyt ve başka selef-i salihinden olup da zalim yöneticilere başkaldıranları kınaması doğru değildir. Çünkü onlar bunu kendi içtihatlarına dayanarak yaptılar. Onlar kendilerinden sonra gelen ilim ehline nispetle Allah'tan en çok korkan, Rasulullah'ın sünnetine en fazla sarılanlardır. Kerramiye ve bu konuyla ilgili hadislerde onlar gibi katı davranan bazı ilim ehli Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'i, ayyaş, sarhoş ve temiz şeriatın haremini çiğneyen lanetli Yezid'e karşı çıkan bir isyancı olarak nitelemeye kalkmışlardır. Tüyleri diken diken eden, işitilmesi bile dağları sarsan bu kelimeler ne kadar da hayret vericidir... Bunlar *Neylü'l-Evtâr*'daki bilgilerdir.

Müellifin konunun başına koyduğu İbn Abbas hadisi şudur: *"Kim başkanından, hoşlanmadığı bir iş görürse, sabretsin. Cemaatten bir karış ayrılan cahiliye ölümü üzerine ölmüş olur."*[61] Bu, ittifak edilmiş bir hadistir. Bu ve cemaate

61 Buharî, *Fiten*, 2; Müslim, *İmâre*, 56; Dârimî, *Siyer*, 57.

ve birliklerini sağlayan biat edilen imamlarına itaati ifade eden hadisler, zalim yöneticilerle ilgili olarak âlimlerin önceki sözlerinden daha özel anlam ifade etmektedir. Cahiliye ölümünü; bazı rivayetlerde de açıklandığı gibi, Müslüman toplumla birlikte imama yaptıkları biatten ayrılarak ölmek şeklinde yorumlamışlardır. Cahiliye dönemindeki insanların yaşadıkları anarşi hayatı gibi... Bunun anlamı, böyle ölen kâfir olarak ölmüştür, demek değildir.

Bütün bunlar bazı şahıs ve grupların, Müslümanların cemaat ve imamlarına karşı başkaldırma, itaatin dışına çıkma, onların bütünlüklerini bozma hadiseleriyle ilgilidir. Bu türlü hadiseler yeryüzünden fesat çıkarmak demektir. Yönetici zalim bile olsa durum aynıdır. Şayet lider azil yoluyla bile olsa zulümden vazgeçirilebilecekse, bu ehl-i hal ve akd meclisinin işidir. Bunlar ümmetin güvenini kazanmış kimselerdir. Genel eğilimi temsil ederler. Kendisine biat edildikten sonraki ilk hutbesinde Rasulullah'ın (s) halifesi Ebu Bekir'in kastettiği kimseler, bunlardır: *"Düzgün hareket edersem bana yardımcı olun. Saparsam beni doğrultun."*

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ
يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَٰلِكَ ذِكْرَىٰ لِلذَّاكِرِينَ ﴿114﴾ وَاصْبِرْ
فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿115﴾

114- Gündüzün iki ucunda ve gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl (salatı ikame et). Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır.

115- Sabret! Çünkü Allah güzel iş yapanların ecrini zayi etmez.

İlk ayette, ibadetlerin ve ahlâkın en büyüğü olan namazla ilgili emir yer almaktadır. Ayetteki ibadet ve ahlâk ilişkisi ise; daha önce zikredilen istikamet emriyle birlikte, azgınlık ve zalimlere meyletme yasağı için destek alınan iki unsurdur. Bundan dolayı namaz emri öncekilere atfedildi.

Namaz Emri ve Namazın Vakitleri

"Gündüzün iki ucunda ve gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl (salatı ikame et)." Bu genel ve mücmel tavsiye içinde özellikle namaz kılmak zikre-

dildi. Çünkü namaz imanı besleyen, diğer amelleri destekleyen ibadetlerin başıdır. Yani namazı en uygun tarzda kıl, her günün başında ve sonunda kılmaya devam et. Bir şeyin ve zamanın tarafı demek onun bir ucu, ondan bir bölüm ve onun son kısmı demektir. Burada gündüzün iki tarafından maksat sabah ve akşam demektir. Allah bize sabah akşam tesbih etmeyi emretti. Ayette geçen ***zülef*** kelimesi, *zülfet*'in çoğuludur. Lafız ve mana itibarıyla *ğurab* ve *ğurbet* kelimeleri gibidir. Meâcimü'l-Lügat'te de belirtildiği gibi, genel olarak gündüze yakın olması itibarıyla gecenin ilk anları için kullanılır. *Zülef*'in, gecenin gündüzden, gündüzün de geceden aldığı saatler anlamında olduğunu da söylediler. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre gündüzün iki ucundaki namazdan maksat akşam ve sabah namazlarıdır. *Zülefü'l-leyl* ise, yatsı namazıdır. Hasan Basri'den gelen rivayete göre ise gündüzün iki ucundaki namazlar sabah ve ikindi namazları, ***zülefü'l-leyl*** ise, akşam ve yatsı namazlarıdır. Zira Rasulullah (s) bunlar için: *"o ikisi gece namazlarıdır"* buyurmuşlardır. Bu lügat açısından öncekilere nispetle doğruya daha yakındır. Şayet hadis sahihse aynen kabul edilir. Fakat o Hasan Basri'nin mürsellerindendir. Hangi sahâbeden alındığına bakmak gerekir. Bazı müfessirler öğle namazını da gündüzün iki ucundaki namazlar arasına kattılar. Onun vaktini, gündüzün iki ucundan bir vakit dilimi olarak kabul etmek mümkündür. Güneşin zevali onu diğer vakitlerden ayırmaktadır. Fakat o takdirde üçüncü bir vakit ortaya çıkıyor. Hâlbuki burada lafız tesniyedir. Tâhâ Sûresi'nde şöyle ifade ediliyor: *"Güneşin doğmasından önce de, batmasından önce de Rabbini övgü ile tesbih et ki; sen Allah'tan hoşnut olasın."*[62] Son iki uç zikredildikten sonra uçlar (etrâf) cemi olarak zikredildi. İki uçtan maksat sabah ve akşam vakitleridir.

Bu türlü ayetlerde mutlak olarak zikredilen zikir ve tesbih genel anlamdadır. Buna namaz da girer, diğer zikirler de girer. Beş vakit namazın vakitleriyle ilgili net ayet ise şudur: *"Akşama ulaştığınızda, sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd Ona mahsustur."*[63] Ayetteki *tümsûne* kelimesi, akşama girdiğinizde demektir. Bu, öğle ile akşam arasındaki vakittir. Bu görüş Misbah'ta İbn Kûtiyye'den nakledilmiştir. O ve başkası, *aşiyy* kelimesi için de böyle söylemiştir. Fakat bu görüş hatalıdır. Sebebi ise; akşamın sonuyla yatsının başı-

62 Tâhâ, 20/130.

63 Rûm, 30/17, 18.

na bitişmek sûretiyle iki vaktin aynı vakitte birleşmesidir. *Aşiyy,* karanlıkla aydınlığın karışık olduğu gecenin başlangıcıdır. Akşam namazına *ışâü'l-ülâ,* yatsıya da *ışâü'l-âhıre* denir ki, bu vakitte şafak kaybolur. Şafak da gündüz ışığının son kalıntısıdır.

Şu ayet de aynı manadadır: *"Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl, sabah namazını da kıl."*[64] Ayetteki *dülûkü'ş-şems* kelimesi, güneşin zevali demektir. Yani bu ilk vaktinde namazı kıl, bu vakitte öğle namazı vardır. Bu süre karanlığın başlangıcına kadar devam eder. Bu vakte ikindi akşam ve yatsı namazı girer. Ayrıca sabah namazını da kıl, demektir.

İyi Amellerin Kötülüklerden Arındırma Etkisi

"Çünkü iyilikler kötülükleri giderir." Bu cümle, öncesinin gerekçesidir. Onun hikmet ve faydasını açıklamaktadır. Manası şudur: İyi amellerin, nefsin düzelme ve arınmasında etkisi vardır. Kötü amellerin kötülüğünü ve ifsadını ortadan kaldırır. İbn Mesud ve İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre ayetteki hasenat kelimesi beş vakit namazla tefsir edilmiştir. İbn Abbas buna kalıcı salih amelleri de eklemiştir. Bu normaldir. Zira namaz, hasenatın en büyüğüdür, kötülükleri silen ibadetlerin başında gelir. Fakat hasenat kelimesi geneldir. Günahları terk de dâhil bütün salih amelleri kapsar. Çünkü o psikolojik bir ameldir. Şu ayet de bunu ifade etmektedir:

"Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız, sizin için küçük günahlarınızı da örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız."[65] Hadis-i şerifte şöyle buyuruldu: *"Kötülüğün ardından iyilik yap ki, onu silsin."*[66] ***"Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır."*** Yani dosdoğru ol, emrinden buraya kadar olan tavsiyelerde, her an Allah'ın gözetimini hisseden, Onu unutmayan ve ibret alan kimseler için bir öğüt vardır.

Buradaki *seyyiât* kelimesini küçük günahlar olarak tefsir ettiler. Ayetin nüzul sebebi olarak İbn Mesud'dan yapılan rivayet de bunu desteklemektedir. Bu rivayete göre birisi bir kadını öpmüş sonra da Hz. Peygamber'e gelip bu hatasını haber vermiş, bir bakıma bunun kefaretini sormuş. Bunun üze-

64 İsrâ, 17/78.
65 Nisâ, 4/31.
66 Tirmizi, *Birr*, 55; Dârimî, *Rikâ k*,74.

rine ayet nazil olmuş. Adam da: Ey Allah'ın Rasulü! Bu aye benim hakkımda mıdır?' deyince, Efendimiz: *"Bu, ümmetimden bu işi yapan herkes hakkındadır"* buyurmuş. Ebu Davud hariç, diğerleri ve en meşhur tefsir ravileri bunu nakletmişlerdir. Ebu Davud ve Buharî'nin dışındakilere göre; adamın birisi Rasulullah'a (s) gelip şöyle demiş: Ben bahçede bir hanıma rastladım. Cinsel ilişki dışında her şeyi yaptım. Öptüm, sarıldım fakat başka bir şey yapmadım. Bana ne ceza verirsen ver, dedi. Hz. Peygamber ona hiçbir şey söylemedi. Adam gitti. Ömer dedi ki: Adam suçunu örtseydi, Allah da örtmüştü. Hz. Peygamber adamın ardından baktı ve *"onu bana çağırın"* dedi. Adam geldiğinde ona bu ayeti okudu. Muaz b. Cebel de: Ey Allah'ın Rasulü! Bu ayet sırf onun hakkında mı nazil oldu? deyince Rasulullah (s): Hayır, bütün insanlar hakkında indi, buyurdu. Bu rivayette, bu ayetin bu olay hakkında indiğine dair bir işaret yoktur. Burada genel olarak İbn Mesud hadisi anlamında Muaz b. Cebel ve İbn Abbas'tan da başka rivayetler vardır. Bazı rivayetlerde adamın adının Ebu'l-Yüsr olduğu belirtilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebu Davud ve diğer kaynaklarda rivayet edilen Ebu Umame hadisi de bu kabildendir. Buna göre, adamın birisi Hz. Peygamber'e gelip: Ya Rasulallah! Bana Allah'ın cezasını uygula, dedi ve bu talebini iki veya üç defa tekrarladı. Hz. Peygamber (s): ona bakmadı, namaz kılındı. Namazdan ayrılınca *"o adam nerede?"* buyurdu. Adam da: Benim, dedi. Hz. Peygamber (s): Sen abdesti tam alıp biraz önce bizimle namaz kılmadın mı? deyince adam: Evet, dedi. Bunun üzerine Rasulullah (s) şöyle dedi: *"Sen anandan doğduğun günkü gibi günahlarından sıyrıldın. Artık tekrar hataya dönme."* Yani cezalandırılmak sûretiyle örtülmesini istediğin hatadan kurtuldun. Zira bu, cezası olan bir hata değildir. Bunun kefareti olarak tövbe ve salih amel gerekir ki nefsin arınsın. Bu amellerin en hayırlısı da tam bir abdest ve namazdır. Adam samimi olarak tövbe etti. Samimiyetinin delili de ceza uygulanmasını istemesidir. Salih amelle birlikte yapılan tövbe, kul hakları hariç büyük-küçük bütün günahları örter. Kul haklarının ödenmesi ve mümkünse hak sahibiyle helalleşmek gerekir. Bazı âlimlere göre, büyük günahlardan sakınıldığı takdirde iyilikler küçük günahları otomatik olarak siler. Ayrıca tövbeye ihtiyaç yoktur. Gazali diyor ki: Her çeşit iyilik, zıttı olan kötülükleri örter. Mesela cimrilik cömertlikle, insanlara kötülük, onlara iyilik yapmakla silinir.

Genel ve belirli suçların kefaretine dair pek çok ayet vardır. Zıharın, ihram yasaklarının ve yeminin kefareti belirli suçların kefaretleri kabilinden-

dir. Bunlar için ayrıca tövbe gerekmez. Bunların günahları arızidir. Fuhşiyât ve münker fiiller gibi, nefsi arzulardan kaynaklanan suçlardan değillerdir. Devamlılığa sebep olan şehvet ve hevaya tabi olarak yapılan ve nefsi kirleten hayâsızlık ve kötülükleri ise ancak tövbe temizler. Tövbe ise, sadece bir daha yapmamayı gerektirecek olan pişmanlıkla ve kötülüğün izini nefisten giderecek olan salih amelle gerçekleşir. Bu üç mananın neticesinde, isyan ederek uzaklaşma ve yüz çevirmenin sonunda tekrar Allah'a dönme hadisesi gerçekleşir. Gazali tövbenin bu anlamını şöyle açıkladı: Tövbe; ilim, amel ve halin birleşmesidir. Bunlardan her biri, ötekinin sebebidir. Günahın haramlığını ve bunun Allah'ın öfkesine ve azabına sebep olacağını bilmek bir hal ortaya koyar, bu hal korku ve vicdan azabı halidir. Bu durum ameli gerektirir. Amel de günahı terk etmek ve salih bir amelle onu silmektir. Bunu Gazali'den özet olarak naklettik.

Bu tefsirin pek çok yerinde tövbe üzerinde konuştuk. Bakara, Âl-i İmrân sûrelerinde Hz. Âdem'in tövbesi bunlardandır. Nisâ Sûresi'ndeki şu ayet de bu kabildendir: *"Allah'ın kabul edeceği tövbe ancak bilmeden kötülük edip de sonra hemen tövbe edenlerin tövbesidir."*[67] En'âm Sûresi'ndeki şu ayet de böyledir: *"Ayetlerimize inananlar sana geldiğinde onlara de ki: Selam size! Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı. Gerçek şu ki; sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar sonra ardından tövbe edip de kendini düzeltirse, bilsin ki; Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyendir."*[68] Bu manada Nahl Sûresi'nde şu ayet gelecektir: *"Sonra şüphesiz ki Rabbin cahillik sebebiyle kötülük yapan sonra da bunun ardından tövbe edip durumu düzeltenleri bağışlayacaktır. Çünkü onlar tövbe ettikten sonra Rabbin elbet çok bağışlayandır, pek esirgeyendir."*[69] Tâhâ Sûresi'nde de benzer bir ayet vardır: *"Şu da muhakkak ki Ben, tövbe eden, inanan ve yararlı iş yapan sonra doğru yoldan giden kimseyi bağışlarım."*[70] Tövbe Sûresi'nin sonundaki ayetlerde ve özellikle de Tebuk harbinden geri kalanların tövbesinde Müslümanlar için çok büyük ibretler vardır. ***"Sabret! Çünkü Allah güzel iş yapanların ecrini zayi etmez."*** Yani bu tavsiyeler içindeki emir ve yasaklara uyma konusunda karşılaşacağın sıkıntıları göğüsleyebilmen için kendini iyice hazırla. Namaz hususunda da diren: *"Ailene namazı emret, kendin de ona*

67 Nisâ, 4/17.
68 En'âm, 6/54.
69 Nahl, 16/119.
70 Tâhâ, 20/82.

sabırla devam et."[71] İslâm ve ıslah çağrısındaki diğer sıkıntılara karşı ve bunun sonundaki zafer ve felahı bekleme hususunda namaz ve sabırdan destek al. Böyle bir iyiliğin karşılığı ancak iyiliktir. Bilakis mükâfatlarını tam verir. Fazlasını da lütfeder. Fakat toplumların mükâfatı için belli süreler, ölçüler vardır. Sabırla beklenmesi ve zamanı gelmeden acele edilmemesi gerekir.

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِن قَبْلِكُمْ أُولُو بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّنْ أَنجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿116﴾ وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿117﴾ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿118﴾ إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿119﴾

116- Sizden önceki asırlarda yeryüzünde insanları fesattan alıkoyacak faziletli kimseler bulunsaydı ya! Fakat onlardan kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısmı müstesnadır. Zulmedenler ise, kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Zaten günahkâr idiler.

117- Halkı iyi olduğu halde Rabbin, haksızlıkla memleketleri helak etmez.

118- Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı. Fakat onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler.

119- Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten Rabbin onları bunun için yarattı. Böylece Rabbinin: "Andolsun ki, cehennemi tümüyle insanlar ve cinlerle dolduracağım" sözü yerini buldu.

Kıssaları ve meselleri anlatılan kavimlerin helakiyle ilgili ilahi kanunları açıklayan bu üç ayet, onların dünya ve ahiretteki âkıbetleri açıklandıktan,

71 Tâhâ, 20/132.

Rasullah'ın (s) kavmi bunlarla uyarıldıktan, ona inananlara ve onunla birlikte tövbe edenlere gerekli olan istikamet, düzgünlük, zulüm ve fesat ehlinden sakınmak gereği bildirildikten sonra gelmiştir. Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Sizden önceki asırlarda yeryüzünde insanları fesattan alıkoyacak faziletli kimseler bulunsaydı ya!"

Toplumsal Yasalar: Fesat ve Helak

Levlâ kelimesi, *hellâ* manasında olup, teşvik içindir. Kurûn ise toplumlar ve kavimlerdir. Misbah'ta olduğu gibi ***karn*** kelimesi lügatte insan nesli demektir. Seksen veya yetmiş sene olduğu da söylendi. Diyorum ki; sonra yüz sene olarak meşhur oldu. Bir şeyin bakiyesi ise, çoğu gittikten sonra arta kalan kısmıdır. İnsanların da böyleleri vardır. En hayırlı, en faydalı ve en düzgün şey için kullanılır. Dendi ki: İnsanlar genelde önce sahip olduklarının en kötülerini ve bozulup, yok olmaya en yakın olanlarını harcarlar. En kaliteli olanlarını da geride bırakırlar. Diyoruz ki; canlıların da önce kademe kademe en zayıf olanları helak olur, en güçlüleri de en sona kalır. Sosyolojide tabiî ayıklanma (seleksiyon) olarak bilinen kanun da buradan çıkmıştır. Bu, canlılarda en güçlü ve sağlıklı olanın ayakta kalması için yapılan mücadeledir. Nitekim Yüce Allah hak ve bâtılla ilgili temsilinde şöyle buyurdu: *"Köpük atılır gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince; o, yeryüzünde kalır."*[72] Bundan ötürü hayırlı olanları bakiye olarak ifade ederler ve şöyle derler:

"Harabelerde defineler, İnsanlar içinde yiğitler bulunur."

Ayetin manası şöyledir: Yeryüzündeki zulüm ve fesatları sebebiyle helak ettiğimiz bu toplumlar içinde akıllı, dürüst ve düşünce sahibi insanlar olsaydı da, yeryüzünde bozgunculuğu engelleselerdi ya! ***Fesat*** ise zulüm, arzu ve şehvetlere uymaktır. Bunlar insanın yapısını ve düzenini bozar. Onları fesadı yasaklaması helak olmalarını engeller. Gelecek ayette de görüldüğü gibi fesat, insanların çoğu arasında yaygınlaşmadan bir toplumu helak etmemek bizim kanunumuzdur.

"Fakat onlardan kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısmı müstesnadır." Yani onlar içinde bu akıllı ve hayırlılardan, kötülüğü men edenlerden, iyiliği

72 Ra'd, 11/17.

emredenlerden arta kalan olmadı. Fakat orada kurtardığımız pek az kimse oldu. Yahut da onlar peygamberle birlikte kurtardıklarımızdır. Onların emir ve nehiyleri kulak ardı ediliyor eziyet ve baskıdan sonra peygamberleriyle birlikte kovulmak ve sürülmekle tehdit ediliyorlardı.

"Zulmedenler ise, kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Zaten günahkârdılar." Bunlar çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Onlara rızık verdik nimet ve refah yollarını açtık fakat şımardılar. Nimet onu şımarttı ve bozdu anlamında; *etrefethü'n-ni'metü ve ebtarathü* denir. ***Batar***; çalım satmada ileri gitmek, gayret ve ferahta laubali olmak demektir. Zaten onlar, refahın doğurduğu günahlara bulaşmışlar, bu işte kökleşmişlerdi. Kendilerine verilen bu refahı peygamberlere uymaya tercihte akıllarını çelen de bu durumdu.

İbn Merdûye, tefsirinde Übeyy b. Kâ'b'dan şöyle dediğini nakletti: Rasulullah (s) bana ayeti *"ülû bakıyyetin ve ahlâmin"* şeklinde okuttu. Bana göre doğru olan, ahlâm kelimesini Kur'ân olarak değil de, tefsir olarak zikretmiş olmasıdır. Bana göre mana şöyledir: Olgun ve selim akıllar peygamberlerin çağrısındaki hayır ve güzelliği kavrayabilirler. Fakat nimetleri veren Allah'a şükredilecek, ölçülü ve dengeli gidilecek yerde refahla ve çeşitli imkânlarla imtihan bu hidayeti kullanmaya engel olursa o takdirde kavrayamazlar. İsrafı, fısk ve isyana, zulüm ve günaha sevk eden refahın verdiği şımarıklıktır. Bu hal özellikle lider ve önderlerde görülür. Taklit yoluyla avama da sirayet eder. Netice toptan helake ve bağımsızlığı kaybetmeye yol açar. Şu ayet bunu söylemektedir:

"Bir ülkeyi helak etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şımarmış elebaşılarına iyilikleri emrederiz, buna rağmen onlar orada kötülük ederler. Böylece o ülke helake müstahak olur, biz de orayı darmadağın ederiz."[73] İşte bu Allah'ın eski ve yeni toplumlarla ilgili kanunudur. Bu kanunu bilmeleri ve ondan sakınma gayretleri batılılara fayda sağlamaz. Zira onları yeryüzünde fesattan men eden filozofları ve gerideki akıl ve fikir sahipleri, önceki toplumlar gibi onların da helak olacaklarını açıkça söylemektedirler. Güçleri onlara fayda vermeyecektir. Bilakis kendilerini kendi elleriyle helak edeceklerdir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu:

---

73 İsrâ, 17/16.

"De ki: Allah'ın size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye yada birbirinize düşürüp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya gücü yeter."[74]

Bizim toplumlarımızın da lüksle şımaran, acayip cahilliklerine ve taşkınlıklarına bakın ki; Batı'nın, fesadı sebebiyle helak olmaktan korunmaya çalıştığı hususta israfa dalarak batıyı taklit ediyorlar. Batının sakınmaya çalıştığı bu husus silahlanmadır. Aşırı lüks güçlü halkları bile helak ediyorsa, onları taklit eden zayıf halklar nasıl ayakta kalabilecekler? Özellikle de bu lüksün peşinden koşanların çoğu krallar, emirler, liderler, yöneticiler, yazarlar ve hatipler olursa bu toplumlar nasıl ayakta kalabilirler? Hele bunu yapanlar çoğunluk, onları fesattan vazgeçirmeye çalışanlar da zayıf azınlık olursa? Sonra Yüce Allah toplumları helak etme ve bu helaki önleme kanununu şöyle açıkladı:

"Halkı iyi olduğu halde Rabbin, haksızlıkla memleketleri helak etmez." Halkı yeryüzünde fesat ve zulümden uzak ve düzgün bir halde bulundukları halde ülkeleri haksız yere helak etmek Rabbinin ne şanındandır, ne de beşer toplumlarıyla ilgili kanunlarındandır. Bu ve başka sûrelerde de gördüğün gibi onları sadece kendi zulüm ve haksızlıkları sebebiyle helak eder.

Ayette başka bir cihet daha vardır. O da şudur: Zulüm, şirk olarak yorumlandığı takdirde Allah, halkı düzgün olduğu takdirde sırf müşrik oldukları için toplumları helak etmez. Ancak bu onların sosyal ve medenî davranışlarında, medenî ve cezai hükümlerinde düzgün olmaları şartına bağlıdır. Şuayb peygamberin kavmi gibi hakları gasp etmeyecekler, Lut peygamberin kavmi gibi fuhşa dalmayacaklar, yol kesmeyecekler, kulüplerinde kötü işler çevirmeyecekler, Hûd kavmi gibi insanlara zorbaca davranmayacaklar, Firavun kavmi gibi zayıfları köleleştiren zorbalara boyun eğmeyecekler. Bunları yapmadıkları zaman sırf müşrik oldukları için helak olmazlar. Amel ve hükümlerindeki fesadı şirke ekledikleri takdirde helak olurlar. Uygarlıkları yıkan zulüm de budur. Bu ayete göre, şayet büyük çoğunluk insanlara karşı olan davranış ve ilişkilerinde düzgün hareket ederse, insanların kendilerine karşı işledikleri küçük haksızlıklardan dolayı da Allah toplumları helak etmez. Taberani, Ebu'ş-Şeyh, İbn Merdûye ve Deyelmi'nin, Cerir b. Abdillah'tan naklettiklerine göre, Abdullah şöyle dedi: Bu ayetin tefsiri sorulduğunda ben Rasulullah'ın (s) şöyle dediğini işittim: *"Halkı birbirine*

74 En'âm, 6/65.

adaletle davrandığı zaman." Bu Cerir'den mevkuf olarak yapılan bir rivayettir. Zulüm kelimesinin nekre olması azlık ve önemsizlik ifade eder. Daha öncesindeki ise tazim manasındadır. Bu şu ayetten alınmıştır:

"Şüphesiz ki şirk büyük bir zulümdür."[75] Ayetin bildirdiğine göre düzgün insanları helak etmek haksızlıktır. Allah bundan münezzehtir.

Burada müfessirler, insanların tecrübelerinden çıkarılan ikinci bir hususu da zikrettiler. O da şudur: Toplumlar küfürle yaşarlar fakat zulümle yaşayamazlar. Ayetteki bu üç vecih de doğrudur. Bunların üçü de kastedilebilir. Zira sözün delâlet ettiği her şey, şayet söyleyenin bilgisi dâhilinde olup, kendi içinde tutarlı ise, müşterek lafızlardan da olsa, bazısı hakikat, bazısı mecaz da olsa dikkate alınır. Pek çok manayı az bir söz içinde toplamak Kur'ân belagatının esaslarındandır. Bazı sözler bu manalar içinde net, bazıları da akıl her tarafa çalışsın diye kapalıdır. Bu, ediplerin yarış ettiği sahalardandır.

"Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı." Kavminin iman etmesi için çırpınan, çoklarının çağrısına uymamasından, yoluna tabi olmamasından ötürü üzülen ey peygamber! Eğer Allah dileseydi fıtri ve tabiî olarak herkesi bir dinde buluşturur, onlara seçme ve düşünme hakkı tanımazdı. O takdirde de insan ve beşer olarak adlandırılan bir yaratık olmazlar, toplumsal hayatları içinde karıncalar ve arılar gibi, ruhsal hayatları içinde melekler gibi Yüce Allah'a ibadete ve taat üzere yaratılmış varlıklar olurlar ve aralarında hiçbir ihtilaf da bulunmazdı. Fakat Allah, hikmeti gereği onları ilham ve içgüdüyle hareket eden değil, ilim öğrenen, serbest hareket eden, mecburiyet ve baskı altında olmaksızın bazılarına ters gelen bazı işleri tercih hürriyetine sahip olan varlıklar olarak yarattı. Onları kabiliyet, ilim öğrenme ve farklı tercihler açısından aynı seviyede yaratmadı. Gerçi onlar beşeriyetin çocukluk çağlarında ferdi, ailevi, sade ve basit bedevilik döneminde bir tek ümmettiler. Aralarında ihtilafı körükleyecek bir durum yoktu. Fakat ne zaman ki çoğaldılar ve toplumsal hayat devresine girdiler, işte o vakit ihtilaf ve tartışma kabiliyetleri ortaya çıktı. Yüce Allah bu gerçeği şöyle beyan etti:

"İnsanlar sadece bir tek ümmetti. Sonradan ayrılığa düştüler."[76] Yani kabiliyetlerine bağlı olarak her şeyde ihtilafa düştüler. ***"Onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler."*** Yani aralarındaki ihtilafı çözmek, fıtratlarını tamamlamak

---

75 Lokmân, 31/13.

76 Yûnus, 10/19.

için Allah'ın koyduğu dinde bile ayrılığa düşecekler. ***"Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır."*** Onlar kendileri hakkında Allah'ın Kitabı'nın verdiği hükümde birleşmişlerdir. Bu hüküm de, delâleti kati olup, ihtilafa mahal olmayan hükümdür. Ümmetin birliği de ancak burada sağlanabilir. Zanni hükme gelince; onun manasında ittifak etmekle mükellef değildirler. Çünkü bu içtihada bağlı bir hükümdür. Onunla amel ancak o hükmün doğruluğuna kanaat getirenler için gerekir. Beşerin birliği, ayrılığı, peygamberlerin gönderilmesi, insanlar arasında hükmetmek için onlarla birlikte kitab indirilmesi meseleleri Bakara Sûresi 213. ayette ve tefsirinde geçmişti. ***"Zaten Rabbin onları bunun için yarattı."*** Onlar hakkında Allah'ın muradına delâlet eden kelâma göre Allah insanları ilimlerinde, bilgilerinde, şuur ve düşüncelerinde ve bunlara bağlı olarak işlerindeki irade ve tercihlerinde ihtilafa ve farklılığa müsait şekilde yarattı. Din, iman, itaat ve isyan da bu ihtilaf konularındandır. Allah'ın böyle yaratmasındaki hikmet ise; onların, cisimler ve gayb âlemindeki maddi ve manevi yaratışında, canlılarla ilgili kanunlarında, irade ve meşietinin bütün mevcudatı yaratmaya taallukunda mevcut olan sırlara mazhar olmaları içindir. Böylece onlar yeryüzünde halife oldular:

"Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti."[77] Hasan Basri ve Atâ dedi ki: Allah onları ihtilaf etsinler diye yarattı. Mücahid ve İkrime'ye göre onları rahmet için yarattı. İbn Abbas dedi ki: Onları iki grup halinde yarattı. 1- Rahmet ettiği için ihtilafa düşmeyen. 2- Rahmet itmediği için ihtilafa düşen grup olmak üzere. Şu ayet de bunu göstermektedir. *"Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu."*[78] Bu görüş, önceki iki görüşten daha doğrudur. Zira iki görüşü de kapsamaktadır. Malik b. Enes'in sözü de bu anlamdadır. Esheb kendisine ayet hakkında sorduğunda şöyle dedi: Bir grup cennetlik, bir grup da cehennemlik olsun diye yarattı. Yani ihtilaf, herkesin iki yerden birine girme sebebidir. İbn Abbas rivayetinde netice önce, sebep sonra zikredildi. Makul olan ise tersidir. Cezadaki tertibe göre şöyle demek gerekir: Bir grup dinde ittifak ettiler. İhtilaf ettikleri konularda Allah'ın Kitabı'nı aralarında hakem yaptılar. Böylece birleştiler ve tek ümmet oldular. Allah da onlara, ihtilafın şerrinden, dünyadaki gailelerinden ve ahiretteki azabından koruyarak merhamet etti. Bir grup ise, dünya menfaat, maslahat ve menfaatindeki ihtilafları gibi, dinde de ihtilaf ettiler. Aralarında çekişme şiddetlendi. Dünyada

77 Bakara, 2/31.
78 Hûd, 11/105.

ihtilaf ve kavganın cezasını tattılar, peşinden de ahiretin cezasına çarpıldılar. Böylece Allah'ın zulmüne uğrayarak değil de, kendi kendilerine zulmederek ilâhi rahmetten mahrum kaldılar. ***"Böylece Rabbinin: 'Andolsun ki, cehennemi tümüyle insanlar ve cinlerle dolduracağım' sözü yerini buldu."*** Hidayete ermeyenler için söylediği bu söz yerini buldu. Allah, ihtilaf edenlere hüküm, mükelleflere rehber olmak üzere peygamberlerle birlikte gönderdiği hakikatlere ve kitaplara inanmayan insanları ve cinleri cehenneme dolduracağım demişti. Secde Sûresi'nde şöyle buyurdu:

"Biz dilesek elbette herkese hidayetini verirdik. Fakat 'cehennemi cinlerin ve insanların bir kısmıyla dolduracağım' diye Ben'den kesin söz çıkmıştır."[79] Cehennemlik grup işte budur. Diğer grubun cezası da buradan anlaşılır. Zira burası uyarıyı gerektirmektedir.

وَكُلًّا نَّقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿120﴾ وَقُل لِّلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَامِلُونَ ﴿121﴾ وَانتَظِرُوا إِنَّا مُنتَظِرُونَ ﴿122﴾ وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿123﴾

120- Peygamberlerin haberlerinden sonra senin kalbini tatmin ve teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz. Bunda sana gerçeğin bilgisi, mü'minlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir.

121- İman etmeyenlere de ki: Elinizden geleni yapın. Biz de gerekeni yapmaktayız.

122- Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz.

123- Göklerin ve yerin gaybı yalnız Allah'a aittir. Her iş Ona döndürülür. Öyleyse Ona kulluk et ve Ona dayan. Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir.

79 Secde, 32/13.

Bu dört ayet, Hud Sûresi'nin bitimidir. Bunlar Allah'ın Rasulü ve peygamberlerinin sonuncusu olan Hz. Peygamber'e, önceki en meşhur peygamberlerin, kavimleriyle olan haberlerinden bizzat kendisine ve kendisinin getirdiklerinden de mü'minlere faydalı olan hususları açıklama babındandır. Ayrıca bu ayetlerde gayri müslimleri uyarı ve tehdit, her grubu bekleyen azabı açıklama, Rasulullah'a (s) ibadet ve tevekkül emri, kendisine karşı düşmanlık ve hilelere aldırmama gereği gibi hususlara işaret edilmiştir. Yüce Allah şöyle buyurdu:

"Peygamberlerin haberlerinden sonra senin kalbini tatmin ve teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz." Yani peygamber haberlerinden her çeşidini araştırmalardan da görüleceği tarzda sana anlatıyoruz. Aslında kıssanın türediği ***kas,*** bir şeyi öğrenmek için onun peşine düşmek demektir. Derinliğine bir şeyi anlattığında *kassa haberahû* denir. *"Musa'nın annesi kardeşine, onun izini takip et dedi."*[80] ***Nebe'*** ise, mühim haber demektir. Bu genel ifade; sahih peygamber kıssalarından bütün faydalı olanları kapsamaktadır. Bunlar söz, üslup, ilmi neticeleri, psikolojik ibret ve dersleri açısından faydalıdır. Tevrat'tan sayılan Tekvin ve diğer kitaplarda gördüğün gereksiz bilgilerden hali olarak anlatılmıştır. Bunları sana, kalbini ve moralini takviye edelim diye anlatıyoruz. Bu kıssalardaki toplumlara dair ilahi kanunlar, peygamberlerin eziyetlere karşı nasıl göğüs gerip sabrettikleri anlatılarak ilahi mesajı tebliğde, peygamberlik görevini ifada seni dağ gibi dimdik sağlam ve güçlü kılalım diye bunları sana hikâye ediyoruz. *"Bunda sana gerçeğin bilgisi, mü'minlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir."* Sahâbeden İbn Abbas ve Ebu Musa el-Eş'ari, tabiînden Said b. Cübeyr ve Hasan Basri'den nakledildiğine göre ***hâzihî*** ifadesinden maksat, *bu sûrede* demektir. Yani bunda bütün peygamberlerin çağrıda bulundukları dinin aslı ve erkânı vardır. Bu da; sadece Allah'a ibadet etme, O'ndan sakınma, O'ndan af ve bağış dileme, O'nu kızdıracak günah, zulüm, kötülük ve hayâsızlıkları terk etme, öldükten sonra dirilmeye inanma, salih amel işleme gibi hususlardır. Bunda; ümmetlerin başına gelen ilahi cezadan ibret alan, zulüm ve fesadına akıbetini düşünen, Yüce Allah'ın, dinine ve peygamberlerine yardım edenlere nasıl yardım ettiğini gören mü'minler için bir öğüt ve uyarı vardır. Ayette geçen mü'minlerden maksat, bizzat inanan ve onlardan sonra bu ibret ve uyarıları

80 Kasas, 28/11.

kabul eden mü'minler gibi inanma kabiliyetine sahip olan herkese şamildir. Bu ayette, bu kelimelerle pek çok manayı ifade eden kıssalara uygun olarak icaz icazı (kısa sözle çok mana anlatma mucizesi) vardır. *"İman etmeyenlere de ki: Elinizden geleni yapın. Biz de gerekeni yapmaktayız."*

İbret ve ders alan mü'minlere müjdele, ibret ve ders almayan kâfirlere de şunu söyle: Siz bu davete karşı direnmede, davetçi ve ona uyanlara eziyette elinizden gelen her şeyi yapın. Bu tehdit anlamında bir emirdir. Yani siz yaptığınız işin ceza ve mahrumiyetini elbette göreceksiniz. Biz de çağrımızda, Allah'ın emrini uygulamada ve Ona itaatte dimdik yerimizde duracağız. ***"Bekleyin! Şüphesiz biz de beklemekteyiz."*** Bizim hakkımızda konuşup temenni ettiğiniz ölüm ve diğer felaketleri bekleyedurun. Onların konuşup temenni ettiklerini Kur'ân şöyle haber veriyor: *"Yoksa onlar o bir şairdir, onun zamanın felaketlerine uğramasını mı bekliyoruz, diyorlar."*[81]

Aynı şekilde biz de Rabbimizin vaat ettiği yardım, kâfirler istemese de bu dini hâkim kılma, müşrikler hoşlanmasa da Onun nurunu tamamlama, inatçıları dünya ve ahirette bizzat veya mü'minler eliyle cezalandırma vaadini bekliyoruz. ***"Göklerin ve yerin gaybı yalnız Allah'a aittir."*** Ey Peygamber! Senin ve onların bilgisinin dışında olan gizli şeyler, tepenizden ve ayaklarınızın altından gelecek musibetler, Allah'ın sana vaat ettiği müjde ve onlara yaptığı tehdit, bekledikleri, hayal ettikleri şeyler ve bunlara ait bilgiler sadece Allah katındadır. Bunlara malik olan, tasarruf eden, olacak şeyleri ve onların oluş vakitlerini bilen sadece Odur. ***"Her iş Ona döndürülür."*** Dilediği olur, dilemediği olmaz. Kıraat imamlarının çoğu ***yürceu*** kelimesini, *yerciu* şeklinde, Nafi ve Hafs ise *yerciu* şeklinde okudular. İkisi de aynı anlamdadır. ***"Öyleyse Ona kulluk et ve Ona dayan."*** Her şey O'nun olduğuna ve her iş O'na döneceğine göre, emredildiğin şekilde hem şahsi ibadetlerinde, hem de faydası başkasına dokunan ibadetlerde samimi olarak ve sadece O'na boyun eğerek ibadet et. Faydası başkasına yönelik ibadet; Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağırman ve insanlarla en güzel biçimde tartışmandır. Gücünün yetmediği hususlarda Allah'ın sana vaadi lehinde ve aleyhinde tamamlandı diye O'na tevekkül et. İbadet etmeden ve mümkün olan sebeplere yapışmadan yapılan *tevekkül* geçerli değildir. Bunlarsız yapılan tevekkül ise sadece yalancı umutlar ve sahte emellerden ibarettir. Aynı şekilde Allah

81 Tûr, 52/30.

rızasını kazanmak için yapılan ibadetlerde ancak tevhidin kemalini ifade eden tevekkülle tamamlanır. Rasulullah (s) şöyle buyurdu: *"Akıllı kimse; nefsine hakim olup ölüm ötesi için çalışandır. Aciz ise; nefsini heva peşine takan ve Allah'tan da olmayacak şeyler temenni edendir."*[82] Bu hadisi sahih bir senetle Ahmed b. Hanbel, Tirmizi, İbn Mâce ve Hâkim rivayet etmiştir. ***"Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir."*** Ey Peygamber! Allah senin ve mü'minlerin yaptığı ibadetleri, kendisine tevekkülü, müşriklerin eziyetlerine dayanmayı, onlarla cihat ve sabır yarışındaki direnmeyi, evet bunların hepsini bilir. Bunların karşılığını dünyada ve ahirette size tam olarak verecektir. Müşriklerin inkârları ve size karşı düzenledikleri hileler de buna dâhildir. Bu, Nafi'nin kıraatine göredir. Cumhur ise *ya'melûn* şeklinde okumuşlardır. O takdirde bu yaptıkları amellerin cezası olarak sadece müşriklere yönelik bir tehdit olmuş olur. Allah böylece vaadinde doğru söyledi. Son peygamber olan Muhammed Rasulullah'a (s) yardım etti. Hamd; Âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

HUD SÛRESİ'NİN KISA ÖZETİ

Hud Sûresi, kendisinden önceki Yûnus Sûresi'ne üslup ve muhteva yönünden en çok benzeyen sûredir. Yûnus Sûresi'nin özetinde muhtevanın inanç esasları olduğunu belirtmiştik. Bu esaslar da; tevhid, dirilme, hesap, salih amel, yeryüzünde zulüm ve fesadın akıbeti, Kur'ân'ın delilleri, icazı, meydan okuyuşu, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ispatı, peygamber kıssaları, toplumlarla ilgili ilahi kanunlardır. Hûd Sûresi de başta belirttiğimiz gibi başlangıç ve sonuç güzelliği itibarıyla Yûnus Sûresi'ne benzemektedir. Fakat bu sûrede müşriklere karşı tevhid, Kur'ân ve peygamberlik konusundaki detay çok güzel, Hûd'da ise peygamber kıssalarının detayı pek hoştur. Bundan dolayı biz bu sûrenin kısa özetinde peygamber kıssaları, diriliş, ceza, toplumların dünya ve ahiretteki akıbetleri konularının dışındaki hususları ele alacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bu bölüm Allah'ın birliği, sıfatları, kullarının işlerine dair tedbiri, onlara rahmet ve lütufla muamelesi, amellerine adil bir şekilde karşılık vermesi, zulümden uzak olması gibi ilahi prensipleri içermektedir:

82 Tirmizi, *Kıyâmet*, 25; İbn Mâce, *Zühd*, 31.

I. FASIL: İlahi ve Rabbani Tevhide Dairdir

1- İlahi Tevhid:

Bu, son peygamber Hz. Muhammed'in ve kendinden önceki bütün peygamberlerin yaptığı ilk çağrıdır. Bundan kastım, sadece Allah'a ibadet, O'nun dışında veya O"nunla birlikte başkasına kulluk yapmamaktır. Nitekim bu hususu; Sûre'nin Kur'ân-ı kerim zikredilerek açılışının ardından Rasulullah'ın (s) kavmine ve ümmetine ikinci ayette *"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin"* şeklindeki hitapta görmektesiniz. Bunun benzeri 26. ayette Nuh Peygamber'in, kavmine olan hitabında da vardır. Aynı mana 50. ayette Hûd Peygamber'in, 61. ayette Salih Peygamber'in, 84. ayette Şuayb Peygamber'in, kavimlerine yaptıkları şu çağrıda da görülmektedir: *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin Ondan başka ilahınız yoktur."*

Buna rağmen Kur'ân'ı okuyan veya dinleyenlerin çoğu, Kur'ân'a uyarak değil de, babalarını taklit ederek putperestlikle karışık bir inanca sahip oluyorlar ve sanıyorlar ki, bu emir ve yasaklarda kastedilen ibadet; namaz, oruç ve diğer gibi İslâm'ın belirli ibadetleri ve bu peygamberlerin de bildirdiği ibadetlerdir. Çünkü onlar şunu bilmiyorlar ki, peygamberlerin bu tevhid çağrısı belirtilen ibadetler daha farz olmadan müşriklere yönelttikleri ilk çağrıdır. Bu çağrıyla müşriklerin putlara kulluktan menetmişlerdir. Bu ibadet; menfaat sağlamak ve zararı defetmek için Allah'tan başkasına dua etmek, Allah'tan gayrisi adına kurban kesmek, başkası namına adakta bulunmak, Allah'tan başkasını ibadet kastıyla yüceltmek, onların kendilerine şefaat edip Allah'a yaklaştıracağına inanarak ziyarette bulunmak ve sefer tertip etmek şeklinde olur. Onlar *Celaleyn* gibi tefsirlerde gördükleri gibi zannediyor ki, Allah'tan başka tanrılardan maksat sadece putlardır. Zararı defetmek, menfaat celbetmek üzere peygamberlere ve velilere dua etmek, onlara adak ve kurbanlar takdim etmek bu tefsire göre Allah'ın dinine ve tevhide aykırı değildir.

Doğrusu ve kesin Kur'ân nasslarıyla sabit olan ve kesin olarak bilinen İslâmî gerçek şudur: Belirttiğimiz hususlarda putlarla onların dışında taştan, ağaçtan, yıldızdan, insandan, veliden, nebiden veya şeytan ve melekten olup Allah'tan gayrı putlara *ibadet* arasında hiçbir fark yoktur. Kul bunlara, Allah'ın bütün insanların emrine verdiği sebep ve tabiî yollar dışında zararı

def veya bir menfaati celp için ibadet kastıyla bunlara yönelirse bu onlara tapınma demektir. Melek, peygamber veya veliye ibadet, şeytana ve puta ibadet etmek gibi olup aynen küfürdür, arada fark yoktur. Zira Allah'ın dışında her şey kuldur ve Allah'ın malıdır. Ne Allah'la birlikte, ne de yalnız olarak onlara yönelmek caiz değildir. Allah'a yakın olmak için de onlara ibadet edilmez. Tabiî ve genel sebepler dışında sadece Allah'a teveccüh edilir. Nitekim Yüce Allah Kur'ân'da Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'e de böyle emretmiştir. Bunun, yönelme veya ibadet olarak adlandırılması arasında fark yoktur. Nitekim Araplar Arapça'yı en iyi bildikleri halde bunu ibadet olarak isimlendirmişlerdir. Bazı son dönem âlimlerinin bunu tevessül ve şefaat talebi olarak isimlendirmesi de fark etmez. Mana aynıdır. İsimlerinin değişmesiyle hüküm değişmez.

2- *Rabbani Tevhid:*

İlah; gaybî bir güçle, özel bir imanla, dua ve tevazu ile kendisine yönelinen mabut demektir. *Rab* ise; kullarını yaratıp, terbiye eden, işlerini bizzat, hikmeti gereği, kanunları çerçevesinde ve dilediğine dilediği imkânları sağlayarak tasarrufa bulunan bir mabuttur. Araplardan ve onlardan önceki peygamber toplumlarından pek çok kimse; yaratıcı, terbiye edici ve yönetici olan Rabbin bir olduğuna inanırlardı. Ancak Allah katında *şefaat* dilemek ve Allah'a yaklaşmak için vesile edinmek üzere çeşitli ilahlar edinirlerdi. Hâlbuki peygamberler, Rabliğin birliğinin, ilahlığın bir olmasını gerektirdiğine dair onlar aleyhine delililer getiriyorlar ve ibadetin sadece bir olan Rab için geçerli ve gerekli olduğunu söylüyorlardı. Bu konuda pek çok Kur'ân ayeti mevcuttur.

Bu sûrenin ikinci ayetinde, son peygamberin ümmetine ibadetin sadece kendine yapılacağı hususunda nasıl hitap ettiğini bir düşün. Üçüncü ayette ise, kendilerine güzel bir geçimlik vermesi, herkese derecesine göre ikram etmesi için bütün günahlardan tövbe edip, Allah'tan bağış dilemeleri istenmiştir. Bu hitabın benzerini 52. ayette Hûd, 90. ayette Şuayb kıssasında bulursunuz. 6 ve 7. ayette, yeryüzündeki bütün canlıların rızkının Allah'a ait olduğunu, onların geçici ve devamlı karargâhlarını bildiğini, gökleri ve yeri kendisinin yarattığını, peygamberine nasıl açıkladığını da düşününüz. Maksat, ibadetin ancak mükemmel zat için geçerli ve gerekli olduğunu ifade etmektir. 31. ayette ilk peygamber olan Nuh'un (a) salihleri yüceltmede

aşırı giderek şirki ilk icat eden kavmine; yanında Allah'ın hazinelerinin olmadığını, dolayısıyla kendilerine rızık ve menfaat sağlayamayacağını, gaybı bilmediğini, Allah'ın kendisine verdiği güçle Kkâinat yönetimine katılan bir melek olmadığını nasıl anlattığını da düşününüz. Çünkü onlar Allah'tan gayrı dua ettikleri ve Allah katında itibarlı olduklarına ve kendilerini de Ona yaklaştıracaklarına inandıkları kimseler için böyle düşünüyorlardı. Bunun benzeri En'âm Sûresi 50, A'râf Sûresi 187 ve Yûnus Sûresi 49. ayetlerde Hz. Muhammed hakkında da geçmişti.

Sonra *"Ben, benim de, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım."*[83] ayet üzerinde de düşün. Aynı şekilde 88. ayette belirtildiği gibi, Şuayb peygamber de tevekkül etmiştir. Sûrenin, Rasulullah'a (s) şu emirle bittiğine de dikkat et. *"Göklerin ve yerin gaybı yalnız Allah'a aittir. Her iş ona döndürülür. Öyleyse Ona kulluk et ve ona dayan."*[84] Bu ayette ilahi tevhidin zirvesi olan ibadetle Rabbani tevhidin zirvesi olan tevekkül bir araya getirilmiştir. Bu delilleri üçüncü bölümde ve özellikle de bu bölümün üçüncü faslında Rasulullah'tan (s) rivayet edilen hadislerle pekiştireceğiz.

II. FASIL Allah'ın Sıfatlarına Dairdir

Sûrede Allah'ın zati ve fiili sıfatları zikredilmiştir. Bu sıfatlar şunlardır: Hakîm, Habîr, Alîm, Kadîr, Vekîl, Gafûr, Rahîm, Hafîz, Karîb, Mucîb, Kaviy, Aziz, Rakîb, Vedûd, Basîr. Bunlardan bir kısmıyla sadece Yüce Allah vasfedilmiş, bir kısmıyla da başkasıyla ve ilişkili olduğu hususla birlikte tanımlanmıştır. Her biri konuyla alakalı en uygun yerde zikredilmiştir. Bunlar düşünen kimseye Yüce Allah'ın, kullarının işlerini nasıl yürüttüğünü hatırlatır. Allah'ın cemal ve celalini, sıfat ve fiillerindeki kemalini, iyilere karşı ihsan ve rahmetini, zalimve günahkarları nasıl terbiye edip cezalandırdığını bilerek imanın artmasını sağlar. 5. ayette belirtildiği gibi; gizlediğin ve açıkladığın her şeyi O'nun bildiğini hissetmenin, nefsin üzerine nasıl etki ettiğini görmen delil olarak sana yeter: *"Bilesiniz ki, onlar peygamberden gizlemeleri için göğüslerini çevirirler. İyi bilin ki; onlar elbiselerine büründükleri zaman dahi Allah onların gizlediklerini de, açığa çıkardıklarını da bilir. Çünkü o kalplerin özünü bilendir."* Ey Kur'ân'ı okuyan veya dinleyen kişi! Bu manalardan gafil olma yoksa iman ve irfan gıdasından mahrum olursun. Zira sen, felah ve

83 Hûd, 11/56.
84 Hûd, 11/123.

saadetinin en yakın sebeplerinden olan nefis tezkiyesine şiddetle muhtaçsın. Yüce Allah'ın kullarla ilgili işlerini açıklar mahiyetteki bu sıfatlarını uygun yerlerinde düşünmek, din hususunda nefsi bilgilendirmek ve irfanı tamamlamak açısından riyazet yapan ve onların tufeyli taklitçileri olan sûfilerin yaptığı gibi bir tek ismi defalarca tekrar etmekten daha etkilidir. Şu ayeti yanlış tevil edenlerin aksine bu iş meşru değildir. *"Sen 'Allah' de. Sonra onları bırak. Daldıkları bataklıkta oynaya dursunlar."*[85] Bu ayetteki **Allah** lâfzı; öncesinin delâletiyle haberi hazfedilen sorunun cevabı olarak gelen cümle için müpteda makamındadır. O soru cümlesi de şudur: *"De ki: Öyleyse Musa'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?"*[86] Takdir şöyledir: Onu indiren Allah'tır de. Yoksa Allah ismi, ibadet kastıyla tekrar edilen tek başına bir kelime değildir.

Şu hadis içinde benzeri tevili yapıyorlar: *"Allah'ın arzında Allah denildiği müddetçe kıyamet kopmayacaktır."*[87] Bu hadisi Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Tirmizi Enes'ten nakletmiştir. Buradaki Allah lâfzı da, karineyle bilindiği için haberi hazfedilen cümlenin müptedası olarak merfûdur. Mesela takdir şöyledir: Allah şöyle yaptı, Allah öldürdü, Allah diriltti, denildiği müddetçe kıyamet kopmayacaktır. Böyle söylenmemesi ise Allah'a imanın yokluğundandır. Sükûn üzere durmadan sadece Allah deyip durmaları bir anlam ifade etmez. Bununla ancak riyazet yapanların ve onların cahil taklitçilerinin denedikleri gibi sadece himmetin toplanması ve dikkatin odaklanması kastedilir.

III. FASIL:Yaratma, Takdir, Tasarruf ve Tedbirle İlgili Allah'ın Ayetlerine Dairdir

Burada öncesiyle ilgili dört şahit vardır:

Birinci şahit Rabbani tevhidi vurgulayan şu ayettir: *"Ve Rabbinizden mağfiret dilemeniz sonra da O'na tövbe etmeniz için indirildi."*[88] Bu ayet açıkça ifade etmektedir ki; insanların faydalandıkları bedeni dünya menfaatlerini onlara veren, ahlâk, edep ve ilim gibi manevi üstünlüklerle onları birbirinden farklı kılan varlık, insanların Rabbi olan Allah'tır. O'nun birliğine ve ahirette O'na

85 En'âm, 6/91.
86 En'âm, 6/91.
87 Müslim, *İman*, 234; Tirmizi, *Fiten*, 35.
88 Hûd, 11/3.

kavuşmaya iman ettikten sonra birtakım şeyleri elde etmenin yolu bütün günahlardan istiğfar, ibadetteki kusurdan tövbe etmek ve hidayet ayetlerinden yüz çevirmenin akabinde hemen tekrar O'na dönmektir. Bunları veya şunları vermede başkasının şahsi tasarrufunun etkisi olmadığı gibi, Allah'tan gayrisiyle veya onunla birlikte şefaat maksadıyla yöneldiği kimselerin şefaatlerinin de bir etkisi olmaz. Bu konuda kendisini murakabe edip hesaba çeken kimse nefsinde bunu hisseder. Böylece Rabbine imanı artar. Bunu tövbe istiğfar eden tevhid ehlinde de fark eder, tersini ise günah ve isyanda ısrar eden müşriklerde görür. Ayrıca bunların pek çoğunu da devamlı bir stres ve üzüntü içinde bulur. Çünkü dünya saadeti mal çokluğuyla değil, gönül tokluğuyladır, psikolojik meziyetlerle elde edilir.

Bundan ötürü Hûd kıssasıyla ilgili 52. ayette de görüldüğü gibi Allah'ın peygamberleri kavimlerine tevhitten sonra tövbe ve istiğfar emrediyorlardı. Bunun mükafatı da yağmur yağdırmaktı. Zira yağmur hem rızık genişliği, hem de bedeni güç sebebidir. Hûd kavminin de Rablerinden istedikleri en önemli şey bu ikisiydi. Elde edemedikleri şeyleri putlarını aracı yaparak istiyorlardı. Salih kıssasında dair olan 61. ayette, daha önce kavmine yaptığı ikrama ek olarak buna bir de rızık genişliği ve yeryüzünde uzun ömürlü olma vaadini eklemişti. Şuayb kıssasıyla ilgili 90. ayet de aynı manadadır.

İkinci şahit ise şu ayettir: *"Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir."*[89] Rızık yaratmak sadece Allah'a aittir. Zira böceklerin, kuşların, vahşi hayvanların, insanların ve cinlerin rızıklarını yaratmada, müşriklerin Allah'a ortak koştukları putların hiçbir payı yoktur. Bu rızıkları onların emrine verecek bir kimse de olmadığı gibi, Allah'la onlar arasında şefaatçilik yapacak veya aracılık yaparak bu rızıkları onlara ulaştıracak birisi de yoktur. Bundan dolayı da, mükellef olan bazı cin ve insanların dışında bu sayılan ve sayılmayan varlıklardan hiçbirisi Allah'a ortak koşmamıştır.

Üçüncü şahit, yedinci ayet de bunun içeriğine delildir: *"Arşı su üzerindeyken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır."*[90] Bu uydurma veliler ve şefaatçilerden hiçbiri yokken Allah gökleri ve yeri yarattı. Şimdi de her zamanki gibi onlara muhtaç değildir. Nitekim yaratılışın başında da muhtaç değildi. Bu ayetin tefsirinde her canlıyı sudan yaratmasıyla ilgili detaylı bilgiye bakarsan

89 Hûd, 11/6.
90 Hûd, 11/7.

orada Onun müthiş kudret ve hikmetini görür, bunun akıllı herkesi, kendisiyle Rabbi arasına zayıf insan yaratığını sokmaktan alıkoyacağını anlar. Zaten güçlü ve kudret sahibi Allah insanın zayıf olduğunu söylemiştir.

Dördüncü şahit hikmeti gereği Rablerinin bu imtihan dünyasında kendilerine sıkıntı ve zorluk tattırmasıyla ilgili olarak kulların hallerini ve onların nankör bir ümitsizlik, şımarıkça bir sevinç, çok sabırlı ve şükredici bir tutum içinde kısımlara ayrıldığını açıklayan 9, 10 ve 11. ayetlerdir. Bu görülen ve tecrübe edilen taksimle de, Allah'ın birliğini, muvahhid mü'minlere ikramını, onların dünya ahiret saadetine layık olduklarını, onlara lütfunda Allah'ın asla ortağı olamayacağını, nimet ve ikramda bir aracıya gerek olmadığını anlarsın.

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölüm; Kur'ân'ın ilahi vahiy olduğu ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin onunla ispatına dair olup yedi meseleyi kapsamaktadır:

1-2. *"Belki de sen, ona bir hazine indirilseydi veya beraberinde bir melek gelseydi, demelerinden ötürü, sana vahyedilen ayetlerden bir kısmını duyurmayı bırakacak ve bu yüzden ruhun daralacaktır."*[91]

Yani ey peygamber! Senin elinde olmayan şeyleri sana teklif eden bu münkir müşriklerle senin halin, kendilerine ağır gelecek bir kısım vahyi terk etmesi beklenen ve bu sözden canı sıkılan kimsenin haline benziyor. Sana vahyedilen şeyden hiçbir şeyi terk etme, bundan canın da sıkılmasın. Çünkü sen ancak bir elçisin. Vazifen tebliğ ve uyarıdır, mucize getirmek değildir. Onları imana zorlamaya da memur değilsin.

3. Kur'ân'ı kendisi uydurdu sözlerini ret için gelen 13. ayettir. Bu ayet, onlara benzer on sûre getirmeleri, şayet samimiyseler bu iş için Allah'tan başkalarını yardım ve desteğe çağırmaları hususunda meydan okumaktadır. Biz Yûnus Sûresi'nde bir sûreyle meydan okumadan sonra ayrıca uydurulmuş on sûreyle de meydan okumaya dair bu anlamda açıklama yapmıştık. Bu izahı önceki ve sonraki tefsirlerde bulamayacaksın. Bundan dolayı âlemlerin Rabbine hamd ediyorum. Bu sûrelerden maksat, peygamber kıssalarını içeren sûrelerdir. Bu kıssalardaki belagat, üslup, nazım ve ilmî i'caz

---

91 Hûd, 11/12.

başka kıssalarda yoktur. Bunların on olarak belirtilmesinin hikmeti, bu on sûre ve öncekilerde bulunan ilim, hidayet ve ıslâh çeşitleri ciddi olarak işlenmiştir. 13. ayetin tefsirine bakınız.

4. *"Eğer size cevap veremiyorlarsa, bilin ki; o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir."*[92] Bu ayetin tefsirinde, Kur'ân'ın Allah'ın ilmiyle indirilmesinin anlamını, icazla ilgili açıklamamıza destek teşkil etmesini izah etmiştik. Müfessirler bu inceliğin farkına varmamışlardı.

5. *"İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce bunları ne sen biliyordun, ne de kavmin."*[93] Bu; Nuh kıssasıyla, Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil getirme anlamındadır. İlişki ise şudur: Rasulullah (s) ve kavmi bu ilahi vahiyden evvel bu kıssayı bilmiyordu. Şayet kavminden birisi bu kıssayı bilmiş olsaydı, Hz. Peygamber'e karşı bunu kullanırdı. Neticede henüz iman etmemiş olanların iman etmesi mümkün olmazdı. Ayrıca iman edenler de dinden çıkardı.

6. *"İşte bu, helak olmuş memleketlerin haberlerindendir."* [94]

Burada, Sûre'deki bütün kıssalarla, bunların vahiy olduğuna delil getirme vardır. Bu iki yöndendir: 1- Beşinci maddede olduğu gibi, ümmi olan Hz. Peygamber (s) daha önce bunları bilmiyordu. 2- Bu kıssalar ilahi, sosyal ve hukuki ilimleri içermektedir. Biz bu durumu on sûre ile on cihetten meydan okuma bahsinde açıklamıştık.

7. *"Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini teskin edeceğimiz her haberi sanaanlatıyoruz."*[95]

Bu ayet de öncekiler gibi peygamber kıssalarındaki faydalara dairdir. Fakat öncekilerde, geçmiş toplumlar ve zalimlerin helakine dair genel faydalar anlatılırken, bu ayetteki faydalar Hz. Peygamber'in şahsına ve çağrısını desteklemeye yöneliktir. Kavminden kendisine inananlar için de faydalar içermektedir.

92 Hûd, 11/14.
93 Hûd, 11/49.
94 Hûd, 11/100.
95 Hûd, 11/120.

Bunlar Yüce Kur'ân'a has olup, bu sûrede bulunan ve Kur'ân'ın Allah'tan gelen bir vahiy eseri olduğuna, Rasulullah'ın (s) peygamberliğine delâlet eden hususlardır. Bütün bunları ilgili yerlerde detaylı olarak anlatmıştık.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölüm; umumi risalet ve peygamberlerin, kavimleriyle geçen kıssalarına dair olup, altı fasıldan ibarettir:

I. FASIL:Bu fasıl Hz. Muhammed'in peygamberliğine dairdir

Hud Sûresi, başından yirmi dördüncü ayete kadar bu risalet çağrısıyla başlamıştır. Bu çağrı, bütün peygamberlerin diliyle ilahi dinin (İslâm) esaslarından ibarettir. Bunlar tevhid, diriliş, ceza ve salih ameller olarak ifade edilir. Bu konu BakaraSûresi'nin 62. ayetinde açıklanmıştı. Bunları, bundan sonra faslın başında zikredeceğim. Bu çağrı ilim ve lügat yönünden Kur'ân'ın icazını da ortaya koymaktadır. Bunları da Allah'ın lütfu ve ilhamıyla başka tefsirlerde görülmedik tarzda açıklamıştık. Bu sûre nihayet 99'dan 123. ayete, yani sonuna kadar, başındaki konuları da ele alarak bitti. Böylece iki ucu bitişmiş, başıyla sonu bütünleşmiş aradaki kıssalar da çerçeve içine alınarak uçlar pekiştirilmiş oldu. Bu meyanda Nuh kıssasının sonunda Hz. Muhammed'in risaletine dair delil de zikredildi. Bu delil şu ayettir: *"İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberleridir."*[96] Özellikle de bu kıssanın zikredilmesindeki hikmet; eşsiz belagatıyla fazla etki ve detaya sahip olmasıdır. Aksi halde diğer kıssalar da gayp haberlerinden ve Kur'ân'ın icaz belgelerindendir. Nitekim 100. ayette işaret edilmiştir. Zaten asıl olan da budur. Kur'ân'ı anlayan bir kimseye, biraz evvel işaret edilen 13. ayetin tefsirinde Kur'ân'ın icazına dair detaylı olarak yaptığımız izahla şu ayetin tefsirini kolayca karşılaştırabilir ve sûrenin başındaki 24. ayetle sonundaki 25. ayet üzerinde kolayca fikir yürütülebilir. Böylece de sûrede son peygamberin risaletine dair bilgilere kısaca vakıf olabilir.

Fakat bu bilgilerin detayına ait bilgileri ise bu bölümün gelecek fasıllarında ve sonraki bölümlerde görecektir. Ayrıca sûrenin *"Bu, hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan Allah tarafından ayetleri sağlamlaştırılmış sonra da açıklanmış bir kitaptır"* ayetiyle başlamasının ve bunun, sûrenin başlığı yapılmasının sırrını kavrayacaktır.

96 Hûd,11/49.

II. FASIL: Kıssalardaki hidayetin özeti ve bütün Rasullerin çağırdığı üç dini esas

Peygamber kıssaları ve tekrarı faslında Kur'ân'ın ilmî i'cazına dair sözlerimiz arasında açıkladık ki, bu kıssalar ilim ve hidayete dair on külli bölüm ihtiva etmektedir. Ey anlayış ve idrak sahibi okuyucu! Bu konuda 13. ayetin tefsirindeki *"İlmi icaz içinde Kur'ân kıssalarının meziyetleri"* bölümüne bak ve kısaca düşün. Sonra bu Sûre'deki hususları da aşağıdaki fasıllarda göz önüne getir.

Dinin esaslarına gelince; şu ayette özet olarak ifade edilmiştir: *"Şüphesiz ki iman edenler, yani yahudilerden, hıristiyanlardan ve sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp salih amel işleyenler için Rableri katında mükafâtlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir."*[97]

Birinci Esas, Allah Teâlâ'ya imandır. Bunun sûrelerdeki kıssaların tamamından çıkan delillerini birinci bölümde açıklamıştık.

İkinci Esas, Ahiret Günü'ne, yani diriliş ve cezaya imandır. Bunun detayı da dördüncü bölümde gelecektir.

Üçüncü Esas, salih ameldir. Bu da Allah'ın emirleri ve yasakları olmak üzere iki kısımdır. Bunlar peygamberler diliyle tevhidi emir, şirki yasaklamanın akabinde açıklanmıştır. Salih amel, bu sûrenin iki yerinde insan nefsini ıslâh edici her şeye kısaca delâlet edecek şekilde kısa ifadelerle zikredilmiştir.

1.Nankörce bir ümitsizlik ve şımarıkça bir ferahın akabinde gelen şu ayet: *"Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir."*[98]

2. Kendilerine zarar verenlerin akabinde gelen şu ayet: *"İnanıp da güzel işler yapan ve Rablerine gönülden boyun eğenlere gelince, işte onlar cennet ehlidir. Onlar orada ebedi kalırlar."*[99]

Aynı sûrenin 7 ve 115. ayetinde geçen *'ihsan'* tabiri de salih ameller cümlesindendir.

---

97 Bakara, 2/62.

98 Hûd, 11/11.

99 Hûd, 11/23.

Detaylı emir ve yasaklara gelince, bunlar Medenî sûrelerin özelliklerindendir. Burada geçen bazı esaslarını beşinci bapta zikredeceğiz.

III. FASIL: Rasullerin asıl görevleri, sıfatları ve delilleri

1. Peygamberlerin Asıl Görevleri

Bunlar, imandan yüz çevirip isyan edenleri uyarmak ve çağrıya uyup iman eden ve doğru yola girenleri müjdelemek şeklindeki ilahi mesajı tebliğ etmektir. Onların gönderiliş sebebi budur. Bu sûrede buna dair deliller şunlardır: Rasulullah'ın (s) davetiyle ilgili şu ayet: *"Şüphesiz ki ben, Onun tarafından size gönderilen bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim."*[100]; *"Sen ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir."*[101] Bu şekildeki tahsisler Kur'ân'da çoktur. Müşrik toplumlara ilk gönderilen peygamber Nuh'tan hikâye ederek Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım."*[102] Hûd peygamberden hikâye ederek de şöyle dedi: *"Eğer yüz çevirirseniz, şüphesiz ki benimle size gönderileni size bildirdim."*[103]

Tebliğ konusu ise, dinin biraz önce bildirilen üç temel prensibidir. Dünya ve ahiret saadeti bunlara bağlıdır. Bunların hepsi, müşriklerin yaptıklarını iptal etmektedir. Onlar kendileriyle Allah arasında, insanlardan ve başka varlıklardan aracılar ediniyorlar ve onların, şahsi mevkileriyle kendilerini Allah'a yaklaştıracağına, şefaat ederek zararı kaldıracaklarına, menfaat sağlayacaklarına ve böylece de ihtiyaçlarını gidereceklerine inanıyorlardı. Yahut da Allah'ın sırf kendilerine tahsis ettiği olağanüstü hallerde yaratıklar üzerinde tasarruf ettiklerini düşünüyorlardı. Hâlbuki bunlar, Hz. İsa'nın, anadan doğma körü ve cilt hastasını iyileştirmesi, Allah'ın izniyle ölüyü diriltmesi gibi peygamberliklerini tasdik etmek üzere Allah'ın ikram ettiği şeylerdir. Peygamberler bunları ister, Allah da bu isteğe cevap verir. Bunların açıklaması gelecektir.

---

100 Hûd, 11/2.
101 Hûd, 11/12.
102 Hûd, 11/25.
103 Hûd, 11/57.

2. *Peygamberlerin Allah Tarafından Gönderilmiş İnsanlar Olmaları*

Onlar Allah tarafından Rabbe mahsus ve meleklere has işlerin dışında kendilerine sağlanan özel haller hariç, beşer kazancının üstünde bir şeye malik değillerdir. Hatta doğrudan hiç kimseyi dine bile sokamazlar. Zira biraz önce de geçtiği gibi onların görevi sadece tebliğ ve talimdir. Hz. Nuh'un, oğluyla geçen hikâyesi bu konuda açık bir delildir. Kur'ân'da bu konuda pek çok delil vardır.

Bu delillerden birisi; şu ayette de belirtildiği gibi, Rabbani tevhide ait deliller ve Mekke müşriklerinin melek gelmesi tekliflerinin reddedilmesidir. *"Belki de sen: Ona bir hazine indirilseydi veya onunla bir melek gelseydi, demelerinden ötürü sana vahyedilen ayetlerin bir kısmını terk edeceksin ve bu yüzden ruhun daralacaktır. Hâlbuki sen ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir."*[104] Nuh'tan hikâye edilen şu söz de buna delildir: *"Ben size Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Gaybı da bilmem. Ben bir meleğim de demiyorum."*[105] Aynı manada Rasulullah'la (s) ilgili hususlar da yakında geçmişti. Bu konuda başka sûrelerde de şahitler çoktur.

Bu delillerden bir diğeri de: Müşriklerin, insan oldukları için peygamberleri reddetmeleridir. Nuh kıssasında bu durum şöyle ifade ediliyor: *"Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Biz seni sadece bizim gibi bir insan görüyoruz."*[106] Bu sözü Nuh'tan sonra Hz. Muhammed'e kadar gelen peygamberlerin kavimleri de söylemişlerdir.

Şayet bu peygamberler, kendi asırlarında, kavimlerinin bilmedikleri şekilde varlıklar olsalar, Kâinat'ta fayda ve zarar verecek tarzda tasarrufta bulunsalar ve gaybı bilselerdi, kendileri gibi insan olmaları gerekçesiyle onlara karşı çıkmazlardı. Fakat peygamberlerden sonra gelen ve onların mesajlarından uzaklaşan ve üstelik de onlara ümmet olduklarını iddia edenler, peygamberlerin ve veli ve sâlih kabul ettikleri insanların fayda ve zarar vereceklerini söylemektedirler. Güya bunlar insanları bahtiyar veya bedbaht ederler, öldürür veya diriltirlermiş. Hatta bunlar bu kişilerin, kabirlerinde bedeni olarak da yaşadıklarını, yiyip içtiklerini, dua edenlerin ve yardım

104 Hûd, 11/12.
105 Hûd, 11/31.
106 Hûd, 11/27.

dileyenlerin sözlerini işittiklerini, kabirde onların dualarına cevap verdiklerini, bazen kabirlerinden çıkıp onların ihtiyaçlarını gördüklerini söylüyorlar. Hâlbuki bu türlü iddialarla tevhid, Rabbani sıfatlar, peygamberlerin vasıfları, onların da diğer insanların yapamadıklarını yapamayacakları, peygamberlik ve mucizelerin onların kendi kazançlarıyla olmadığına dair Kur'ân'da geçen yüzlerce ayete ters düşmektedirler. Onlar şehitlerin berzah hayatlarına dair bazı gaybî haberler konusunda tevil ve fitne yoluna saparak müteşâbih nasslara tabi oluyorlar. Allah'a iftira ederek ve cahilce veli kabul ettiklerinin hayatlarını da keyfi olarak bunlarla kıyaslıyorlar. Hz. Peygamber'den bazı kevni mucizeler isteyenlere karşı onun ret cevabını vermesini emreden Yüce Allah şöyle buyurdu: *"De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben, sadece insan olan bir peygamberim."*[107]

3. Peygamberlerin Delil ve Mu'cizeleri

Hiçbir peygamber yoktur ki, kavmini Allah'a çağırırken, doğruluğuna delil olmak üzere akli veya kevni bir belge ve mucize getirmiş olmasın. Kevni olan mucizeler, çoğunluk tarafından sihirle karıştırılıyordu. Çünkü sihri de mucizeyi de sebebini bilemedikleri garip olaylardan sayıyorlardı. Zira sahtekâr ve parazit kimselerden de böyle garip olaylara şahit oluyorlardı. Peygamberlere inananlar, akli deliller, fıtri ve pratik yollarla bu iki grubun farkını fark ediyorlardı. İnkâr ve inat edenler de böyleydi.

Bu sûre bize bildirdi ki; her peygamber, Rabbinden bir delile sahip olduğunu belgeliyordu. Bu ve başka sûrelerde; Hz. Musa'nın Firavun ve yandaşlarına, Hz. Muhammed'in kavmine kevni mucizelerle meydan okuması tarzında her peygamberin, kendi kavmine karşı kevni mucizelerle meydan okumasından söz edilmemektedir. Rasulullah (s), insanlar ve cinlerle birlikte kavminden ve gücü yeten herkesi, her sûrede yer alan bariz üstünlüklerle boy ölçüşmeye çağırmıştır. Ve daha sonra bu Sûre'deki 13. ayette, 'benzer uydurma on sûre getirmeleri şeklindeki' meydan okumayla Kur'ân'la boy ölçüşmeye çağırmış ve 14. ayette bu konudaki acizlikler belirtildikten sonra tarihi, aklî ve naklî delil konusunda şöyle buyurmuştur:

"Rabbi tarafından açık bir delile dayanan ve kendisini Rabbinden bir şahidin izlediği ayrıca kendinden önce, bir önder ve bir rahmet olarak elinde Musa'nın

107 İsrâ, 17/93.

kitabı olan kimse başkası gibi midir?"[108] Yüce Allah Nuh'un delili konusunda şunu nakletti: *"Nuh dedi ki: Ey kavmim! Eğer ben Rabbim tarafından açık bir delil üzereysem ve O bana kendi katından bir rahmet vermiş de bu size gizli kalmışsa buna ne dersiniz?"*[109] Hûd kavminden şunu hikâye etti: *"Dediler ki: Ey Hûd! Sen bize açık bir mucize getirmedin, biz de senin sözünle tanrılarımızı bırakacak değiliz ve biz sana iman edecek de değiliz."*[110] Fakat sonra onları şu ayetle tekzip etti: *"İşte Âd kavmi. Rablerinin ayetlerini inkâr ettiler. Onun peygamberlerineasioldular."*[111]

Sonra Salih peygamberin kıssasıyla ilgili şöyle buyurdu: *"Salih dedi ki: Ey kavmim! Eğer ben Rabbimden apaçık bir delil üzereysem ve O bana kendinden bir rahmet vermişse, buna ne dersiniz?"*[112] Bundan sonra kendilerini azapla uyardığı kevni mucizesini zikretti ve şöyle buyurdu: *"Ey kavmim! İşte size mucize olarak, Allah'ın Deve'si!"*[113] Sonra Şuayb kıssasıyla ilgili şöyle buyurdu: *"Dedi ki: Ey kavmim! Rabbim tarafından apaçık bir delilim varsa ve o bana kendi katından bir rızık vermişse, buna ne dersiniz?"*[114] Sonra da şöyle dedi: *"Andolsun ki Musa'yı da mucizelerimizle ve apaçık bir delille Firavuna ve onun ileri gelenlerine gönderdik."*[115]

Kesin gerçek şudur ki: Bu ve diğer mucizeler bu peygamberlerin ne şahsi amel ve kazançlarının mahsulü, ne de güçleri dâhilinde olan işlerdendir. Son peygamberin en büyük mucizesi ise Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Hz. Muhammed peygamberlikten sonra onun bir sûresinin benzerini getirmekten aciz olduğuna göre, peygamberlikten önce aciz olması daha tabiîdir. Salih'in devesi, kendisinin eseri ve kazancı değildir. Hz. Musa, büyük mucizesi olan asanın yılan gibi hareket ettiğini görünce korkusunda arkasını dönüp kaçmıştır. Nitekim bunu Neml ve Kasas sûrelerinde görmektesiniz.

Hz. İsa'ya nispet edilen mucizelere gelince, Kur'ân'ın da açıkça ifade ettiğine göre bunları Allah'ın izin ve iradesiyle yapmıştır. Elde dolaşan İncillere

108 Hûd, 11/17.
109 Hûd, 11/28.
110 Hûd, 11/53.
111 Hûd, 11/59.
112 Hûd, 11/63.
113 Hûd, 11/64.
114 Hûd, 11/88.
115 Hûd, 11/96,97.

göre de Hz. İsa, insanlar kendisine inansınlar ve duasının kabul edildiğini bilsinler diye bu mucizeleri vermesi için Allah'a dua edip yalvarıyordu. Yahudiler de bunların apaçık sihir olduğunu söylediler. Günümüz insanları da bu mucizeler üzerinde Hint ve diğer ülke mistiklerinin garip hallerine benzer şüpheler uyandırmaktadırlar. Nitekim bunları *"Muhammedî Vahiy"* kitabında açıklamıştık. Dedik ki: Hz. Musa'nın mucizeleri, Hz. İsa'nınkinden daha muazzamdı. Allah'ın kudretine ve Hz. Musa'nın peygamberliğine daha çok delâlet ediyordu. Çünkü sihri en iyi bilenler ona inanmışlardı. Hz. İsa'nın mucizeleri kendisini ilah edinmelerine sebep olduğundan insanlar için fitne olurken, Hz. Musa'nınkiler fitneye sebep olmadı. Önceki ve sonraki insanlardan şekli harikalarla sapıtanlar, hakiki mucizelerle hidayete erenlerden, kat kat fazla olmuştur. Hz. İsa ve Hz. Muhammed'e ümmet olduklarını iddia eden milyonlarca insan, bizzat ve cin kullanarak kâinatta tasarruf sahibi olduklarını iddia eden sahtekârların peşine düşmekte, kendilerine tabi olanlara da tasarruf edeceklerini söyleyen evliya kabirlerinin hizmetçilerine uymaktadırlar. Bütün bunlar, Allah'ın bütün peygamberler vasıtasıyla bildirdiği gerçek iman esaslarını ve peygamberlerin görevlerini bilmeyen kimselerdir.

4. İhlâsları ve Amellerine Karşılık Ücret İstememeleri Yoluyla Peygamberlerin, Kavimlerine Karşı Hüccet Getirmeleri

Bu konu Kur'ân'da çok tekrar edilmiştir. Hud Sûresi'ndeki delillerinden birisi de Hz. Nuh'tan şöyle hikâye edilmektedir:

"Ey kavmim! Allah'ın emirlerini bildirmeye karşılık sizden herhangi bir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım ancak Allah'a aittir."[116] Yûnus Sûresi'nde de benzeri geçmişti. Şuara Sûresi'nde de mal yerine ecir şeklinde geçecektir. Bu konudaki bazı ayetler şunlardır:

"Hûd dedi ki: Ey kavmim! Ben peygamberliğe karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim beni yaratandan başkasına ait değildir. Hala akıl etmiyor musunuz?"[117] Aynı manada Şuara Sûresi'ndeki 109, 127, 145, 164 ve 180. ayetlere bakınız.

116 Hûd, 11/29.
117 Hûd, 11/51.

Aynı ifade birkaç sûrede peygamberimiz tarafından da tekrarlanmıştır.[118] Bu son ayet, iman edip salih amel işleyenler, cennet bahçeleriyle müjdelendikten sonra şu şekilde gelmiştir:

"İşte Allah'ın, iman eden ve iyi işler yapan kullarına müjdelediği nimet budur. Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir ücret istemiyorum. Kim bir iyilik işlerse onun sevabını fazlasıyla veririz. Şüphesiz Allah bağışlayan, şükrün karşılığını verendir." Bu ayetteki istisnâ munkatıdır. Mana şöyledir: Ben sizden asla ücret istemiyorum. Peygamberler hakkında Allah'ın kanunu budur. Fakat sizden yakınlık ve akrabalık muhabbeti istiyorum. Bu, nesep taassubundan dolayı beğendikleri İslâmî bir hasletin tavsiyedir. Bunu şu ayet tefsir etmektedir:

"De ki: Ben sizden bir ücret istemişsem, o sizin olsun. Ücretim yalnız Allah'a aittir. O her şeye şahittir."[119]

Şia ise ayetteki istisnâyı muttasıl saymakta ve akrabalık sevgisini Rasulullah (s) sevgisi olarak tefsir etmektedirler. Bu sevgiyi de amcası Abbas ve soyuyla diğer amca çocuklarına değil de sadece amcaoğlu Hz. Ali ve nesline tahsis etmektedir. Bu bâtıl te'vil tefsir ve menkıbe kitaplarında ve şiir divanlarında şöhret bulmuştur. Bu sevgiyi, Allah'ın mü'minlere yüklediği bir akit saymaktadırlar. Asrında Irak'ın şairi Abdülbaki el-Ömeri de şöyle demiştir:

وعهد لا أسألكم عليه من   أجر لمن به الولا قد وجبا

"Dost edinilmesi vacip olan bir zata karşı verilmiş olan bir söz ki,
Ona karşılık sizden bir ücret istemiyorum."

Bu tevil, Kur'ân'ı tahriftir. Son peygamber Hz. Muhammed'e karşı adi bir hakaret ve onu bütün peygamberlerle ilgili ilahi kanunun dışına çıkarmaktır. Hâlbuki onların hepsi de Allah rızası için onun mesajını tebliğ etmekte, ne kendileri, ne de yakınları için bir ücret talep etmekteydiler. Hâşâ sanki Hz. Peygamber onlara göre tek başına yakınlarına ücret istemektedir. Dünya peşinden koşanlar sadece zürriyetleri için mi koşuyorlar? Bu şüpheden uzak kalması için Allah Hz. Muhammed'in soyuna sadaka almayı haram kıldı. Bunlar Haşimoğulları ve onlara dost olan Muttalipoğullarıdır. Bunlara düş-

118 Bknz: En'âm, 6/90; Yûsuf, 12/109; Şûrâ, 42/23.
119 Sebe', 34/47.

manlık eden kardeşleri Ümeyye ve Abd-i Şemsoğulları bu hükmün dışındadırlar. Hz. Ali ve ehli beyti dost edinmek elbette gereklidir. Bunda bir ihtilaf söz konusu değildir. Bunu desteklemek için Kur'ân'ın esasını teşkil eden muhkem ayetleri bâtıl şekilde te'vil edip, Kur'ân'ı bu tarzda tahrif etmeye gerek yoktur.

5. Daveti Tebliğ ve Onunla Amel Konusunda Peygamberlerin Günahsızlığı

Şu ayet buna delildir: *"Belki de sen, sana vahyedilenin bir kısmını terk edecek olursun."*[120] Aslında ayetten maksat; onun, kendisine vahyedilenden hiçbir şeyi tebliğden geri kalmayacağını ifade etmektir. Bu delillerden birisi de şu ayettir: *"Ben iman edenleri de kovacak değilim."*[121] Buradaki olumsuzluk keyfiyetle ilgilidir. Yani onları kovmak benim şanımdan değildir. Benim gibi bir peygamberden böyle şey sadır olmaz. Ben bu konudaki isteğinize cevap vermekten masumum. Benden böyle bir şey beklemeyin. Sonraki otuzuncu ayette gelen tehdit; şart edatıyla ifade edilen kovulmanın gerçekleşmesi tasavvuruna mebnidir. Aslında böyle bir şey vaki olmaz. Bu delillerden birisi de Şuayb peygamberin, kavmine söylediği şu sözdür: *"Ben, size yasakladığım şeylerde size muhalefet etmek istemiyorum."*[122] Bu ayet, bir peygamberin kendisinin terk etmediği şeyi başkalarına yasaklayamayacağına delildir. Zira peygamber mesajına ters düşmez. Ters düşerse, delili bâtıl olur, çağrısı boşa çıkar. Şu ayet de bu delillerdendir: *"Ey kavmim! Olduğunuz yerde yapacağınızı yapın. Doğrusu ben de yapacağım."*[123] Burada tehdit bir delildir.

Denirse ki: Allah'ın onlara mükellefiyetler yükleyerek emir ve yasaklarda bulunması, muhalefet ve günahlara karşılık onlara ve kavimlerine şamil tehditlerde bulunması, Nuh'a yönelik olarak: *"Cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."*[124] Özel ikazda bulunması, Nuh'un (a) öğüde aykırı davranmaktan Allah'a sığınıp şöyle demesi: *"Eğer beni bağışlamaz, bana merhamet etmezsen zarara uğrayanlardan olurum."*[125] Yapıp yapmadıkları şeylerden söz etmeleri, evet bütün bunlar kendilerinden günah sadır olabileceğine, günah-

120 Hûd, 11/12.
121 Hûd, 11/29.
122 Hûd, 11/88.
123 Hûd, 11/93.
124 Hûd, 11/46.
125 Hûd, 11/47.

sızlığın söz konusu olmadığına delildir. Hatta bazı ayetlerde bilfiil günahın vaki olduğuna delâlet etmektedir. Mesela Nuh'un (a), kâfir oğlunun kurtarılmasını istemesi, bilgisi olmayan bir şeyi Allah'tan talep etmesi bu kabil hatalardandır. Bunlar yasak olan fiillerdir.

Ben de derim ki: Kelâmcılar peygamberlerin masumiyeti diye adlandırdıkları meseleyi nakille değil, akılla izaha kalkıştılar. Günah imkânına delâlet eden ayetler şöyle dursun, günahın vukuuna delâlet eden ayet ve hadisleri bile tevil ettiler. Aklın, onların masumiyetine delâletinden maksat, bu masumiyetin onların fıtratlarına aykırı olarak meleklerin masumiyeti tarzında değildir. Zira onların meleklerden üstün olmaları onların da diğer insanlar gibi maddi zevklerle donatılmış olarak yaratılmaları, itaat ve isyana elverişli kılınmalarıdır. Nitekim babaları Âdem'in kıssasında geçmişti. Fakat peygamberler, iman kuvveti, Yüce Allah'ı tanımaları, Ona karşı korku ve ümit içinde bulunmaları, O'nu sevmeleri sebebiyle, kendilerinde yerleşmiş olan sağlam karakter icabı itaati isyana tercih etmektedirler. Allah bu karakter sebebiyle onları tebliğde ve emrolundukları şeyleri gizleme konusunda hatadan koruduğu gibi, kendisine muhalefet etme, peygamberliğe aykırı olan ve delili geçersiz kılan günah ve rezalet işleme hususunda da kendilerini korumaktadır. Ancak vahyin nassına aykırı olmayan düşünce ve içtihattaki hata bunun dışındadır. Şayet Allah katında kendileri için bu içtihatlarından daha hayırlı bir durum olursa Allah onlara bunu bildirir. Terbiye ve kemale erdirmek için daha uygun olan hususları onlara öğretir. Nuh'un içtihadı bu kabildendir. O, babalık şefkati sebebiyle, kâfir olan oğlunun Allah'ın kurtulacaklarını vaat ettiği kimseler arasına girmesinin caiz olduğuna dair bir kanaate sahip olmuştu. Bu hususu, yerinde açıklamıştık. Nuh, kesin olarak bilmediği bir hususu Rabbinden istemenin yasak olduğunu bilmiyordu. Bunu ancak oğlunun kurtuluşunu istemesinden, Allah'ın da ona nasihat etmesinden sonra öğrendi. Biz bu konuyu detaylı olarak, Rasulullah'ın (s) Bedir esirlerinden fidye almasıyla ilgili Enfâl Sûresi'nin 67. ayetinin tefsirinde açıklamıştık. Ayrıca Tebük Savaşı'ndan geri kalan bazı münafıklara izin vermesi ve onları affetmesi üzerine, kendisini azarladığını bildiren Tevbe Sûresi'nin 43. ayetinin tefsirinde de bilgi vermiştik.

6. "İmanlarının Kemali, Allah'a Güvenleri, O'na Tevekkülleri, Cesaretleri ve İşlerinin Neticesine Kesin Olarak İnanmaları

Bu üç meziyet, onların bütün kıssalarında açıkça gözükmektedir. Birincisi; bir tek kişinin topyekün bir kavme karşı, atalarından intikal eden dini gelenekler konusunda onları cehaletle suçlamasıdır. İkincisi; bunları bırakıp gerçekliği ve kemaliyle, hal ve istikbaliyle daha hayırlı olan yöne çağırmasıdır. Üçüncüsü ise; bâtılda ısrardan ötürü onları kınaması, kötü bir akibete karşı uyarması, kâfirlerin inkârlarına, alaylarına ve tehditlerine aldırmadan, onlara karşı daha onurlu bir tavır takınması, kesintisiz bir direniş sergilemesinden ibarettir. Bunu Yûnus Sûresi'nin 38 ve 39. ayetinde geçen Nuh kıssasında, daha da sert tavrı Yûnus Sûresi'nin 86. ayetinde görmektesin. Orada Hz. Nuh, Allah'a tevekkül ederek kendini emniyete aldığını, ortaklarıyla birlikte her şeylerini ortaya koymalarını, bu konuda ciddi olmalarını, hiç fırsat vermeden hemen kendisini bütün imkânlarını kullanarak cezalandırmalarını istemiştir. Bu sûrenin 55-57. ayetleri de aynı anlamdadır.

7. Kendilerini Helak Edecek, Zulüm ve İnkârda Israr Edenlerin Kökünü Kazıyacak Semavi Bir Azabın Geleceğine Dair Kavimlerine Son Uyarıyı Yapmaları

Nitekim Şuayb peygamber kavmini 89. ayette bu şekilde ikaz etmiş, A'râf Sûresi'nde de Hûd peygamber, kavmine daha önceki Nuh kavminin başına gelenleri hatırlatmıştı. Sonra Salih peygamber de kavmini, önceki Hûd kavmiyle, Hz. Peygamber ise kavmini bütün bu geçmiş kavimler ve onların başına gelen felaketlerle uyarmıştı. Genel sebeplerle ilgili ilahi kanunlarına uygun olarak Allah'ın emri onlara ceza olmak üzere tahakkuk etmiştir.

Peygamberlerin, kavimleriyle olan kıssalarından, bu kıssalardaki dini, İslâmi esaslardan, peygamberlerin tebliğlerine, toplumların hidayeti, faziletleri, peygamberleri yalanlayanların sapıklığı ve fesatlarına dair ilahi kanunlardan çıkan neticelerden anlaşıldığı üzere bütün bunlar son peygamber Hz. Muhammed'in peygamberliğinin gerçek olduğuna, Kur'ân'ın i'cazına, onun Allah tarafından geldiğine, onunla dini tamamladığına açıkça delâlet etmektedir. Zaten bu konudaki aklî, ilmî, sosyal, tarihi ve gaybî deliller oldukça çoktur. Bunları *"Muhammedî Vahiy"* kitabında detaylı olarak açıklamıştık.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölüm diriliş ve ceza konusundadır:

Dirilişle ilgili Kur'ân ayetleri iki kısımdır:

Birincisi, müşrikleri imana davet etmek, yaratıcının kudretine, bu konudaki tereddütlerinin izalesine, temsillerle bunu idraklerine yaklaştırmaya dair delillerdir. *İkincisi*, mü'minleri özendirmek, sakındırmak ve onlara nasihat etmekle ilgili ayetlerdir.

Ceza da iki kısımdır:

Birincisi; salih ve muttaki mü'minlerin mükâfatı. İkincisi; zalim ve günahkâr kâfirlerin cezası. Diriliş ve cezanın her birine dair çeşitli şekilde parlak ve enteresan ifadelerle değişik anlatım tarzları vardır. Diriliş ve cezaya dair olan değişik ifade tarzı bir, iki ve daha fazla ayette yerine göre aynı olmakta, yerine göre de farklılık arz etmektedir. Her üslubun korku ve ümit açısından farklı etkisi vardır. Zaruri olan tekrarlar manaları zihinde pekiştirmek için yapılır ve dinlemekten usandırmayacak ve zevk-i selimi bozmayacak tarzda ifade edilir. İşte bu, ilahi kelâmın insan sözüne üstün olduğu en parlak cihettir. Bunu; uyarı ve müjdeden, büyük bir günün azabından korkutmanın peşinden gelen ve sûrenin başında bulunan şu ayet üzerinde iyice düşün! *"Sizin dönüşünüz yalnız Allah'adır. Onun her şeye gücü yeter."*[126] Gökleri ve yeri yaratmasını zikrettikten ve akıl sahiplerinden hangilerinin daha iyi amel işlediğini ortaya koymak için Arşı'nın su üzerinde olduğunu hatırlayarak sonraki şu ayet üzerinde de düşün! *"Andolsun ki, sen onlara: siz öldükten sonra mutlaka tekrar diriltileceksiniz, desen, inkâr edenler elbette bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir, derler."*[127]

Bu iki ayet, diriliş ve ceza hakkında delil kabilindendir. Çünkü güçlü yaratıcının, takdir ve tedbirde sonsuz hikmet sahibi olan Allah'ın yüce kudreti, takdirindeki hikmetin sırrı ancak kendilerine akıl ve hakla bâtıl arasını ayırma kabiliyeti verdiği kullarını imtihan etmekle ortaya çıkar. Zira yaratılıştaki hikmet, hikmetten uzak olan abes bâtıl, hayır ve şer, iyi ve kötü amel işleyenlere verilecek ceza ancak bu imtihanla belli olur. Fertlerin amellerinin karşılığı onların kısa dünya ömürleri içinde tam olarak gerçekleşmez. Bunlar

126 Hûd, 11/4.
127 Hûd, 11/7.

göstermektedir ki, Rabbani hikmet, bu karşılığın dünya hayatından sonra ikinci bir hayatta tecelli etmesini gerekli kılmaktadır. O'nun Yüce Rabliğine, hikmetine ve adaletine delâlet eden her şey diriliş ve cezanın da varlığına delâlet etmektedir. Çünkü hikmetin gereği budur.

Peygamberimizin peygamberliğine dair olan bu ayetlerden sonra ahirette kâfirlerin ve mü'minlerin karşılaşacakları ceza ve mükâfatlar tekrarlandı. Çünkü Arap müşrikleri, öldükten sonra dirilme konusunda en çok tartışma yapan kavimlerdendi. Daha sonra Hz. Nuh ve Hz. Salih peygamberlerin, diriliş inancı değil de, sadece tek Allah'a ibadet şeklindeki tevhid inancı konusunda kavimleriyle tartıştıklarını görmektesin. Hz. Şuayb peygamber ise ölçü ve tartı konusunda emir ve nehiy meselesini ekledi. Hz. Lut peygamberin uyarısı ise kötülük ve hayâsızlık konusundaki yasağa inhisar etti. Sonra Allah, bu kıssalardaki dersi, onların dünyada helak olması, ahirette ise putlarının kendilerine herhangi bir fayda vermeyeceği gerçeğiyle noktaladı. Bu ise tevhide ve ahiret azabına delildir. Böylece Mekke ve civarındaki müşrikleri uyarma ile başlayan söz yine aynı noktaya gelmiş oldu. Bu beliğ ve seçkin ayetlerle ahiret ve oradaki ceza ve mükâfat söz konusu edildi. *"Şüphesiz ki bunlarda ahiret azabından korkanlar için mutlaka bir ibret vardır. Bu, insanların toplanacağı bir gündür ve bu herkesin göreceği bir gündür."*[128] Bu ayetlerde bahtiyar ve bedbaht olan iki grubun akıbetleri ve cennet ve cehennemde ebedi kalacakları beyan edildikten sonra ne bizzat, ne de aralarındaki fark itibarıyla Kur'ân'da daha önce ve daha sonra bir benzeri olmayan bir istisnâ yapıldı. Bu istisnâ cehennemlikler hakkında şöyledir:

"Onlar gökler ve yer durdukça orada ebedi olarak kalacaklardır. Ancak Rabbin'in çıkarmayı diledikleri hariç. Çünkü Rabbin her istediğini yapar."[129] Cennetlikler hakkında ise şu şekildedir: *"Gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedi kalacaklardır. Ancak Rabbin'in oraya girmeden azap etmeyi diledikleri başka. Bu onlara sonsuz bir lütuftur."*[130] Bu istisnâ ve cennet ve cehennem arasındaki ifade farkı konusunda hadisçi, kelâmcı ve tasavvuf ehli müfessirler şaşırdılar. Çünkü bu ayetler zahirde iki grubun da ebediliğine delâlet eden ve *ebedilik* kelimesiyle birbirlerini destekleyen ayetlere ters düşüyordu.

128 Hûd, 11/103.
129 Hûd, 11/107.
130 Hûd, 11/108.

Fakat bu ayetlerin çoğu cennetlikler hakkında ve hatta iki grubu karşılaştırma tarzındadır.[131] Bu ayetlerde cehennemliklerin cehennemde değil de, cennetliklerin cennette ebedi kalacakları uygulanmaktadır. Nitekim Nisâ, Tevbe, Mâide ve Talak sûrelerindeki diğer ayetlerde karşılaştırma yapılmaksızın bu durum tekit edilmektedir. Bu türlü farklar Kur'ân'da insan sözünde olduğu gibi gelişigüzel, abes olarak veya gafil şekilde gelmez. Bunun şeri bir hikmete ve ifadedeki bir inceliğe delâlet ettiği ortadadır. Bu engin denize dalmak ve oradan bu türlü incileri çıkarmak ancak belâgatın sırları ilmiyle hikmet-i teşri ilimleri arasındaki sırları kavrayan kimselerin işidir. Bu ayetler hakkında söylenebilecek en makul söz şudur: Bizzat bu iki ayette akla ilk gelen, istisnânın farklı oluşudur. Adaletin üstünde bir ondan, yedi yüz misline kadar sevaba verilen artı mükâfat ile günaha verilen ve zerre kadar haksızlık yapılmayan adil ceza arındaki fark vardır. Öteyandan bu hakikatle birlikte, her şeyi kuşatan ilahi rahmet vardır. Fakat bütün netliğine rağmen bu anlayışın yolunu Nisâ Sûresi'nin sonlarında[132] kâfir ve zalimlerin cezasının ebedilikle vurgulanması kesmektedir. Ahzâb Sûresi 64. ayette Allah'ın lanetlediklerine ve Cin Sûresi 23. ayette asilere verilecek cezanın yine ebedilikle teyidi de bu kabildendir. Fakat genel prensipler buradaki isyanın; şirk anlamında imanı terk şeklinde genel bir isyan olmasını gerektirmektedir.

Biz hulûd ve ebedilik konusunda geçen ayetlerin tefsirinde bu iki kelimenin lügat manalarını açıklamıştık. Araplar içinde bu veya başka kelimelerden şeri ıstılah olarak kullanılan ebedilikle ilgili herhangi bir lafız yoktu. Şer'î anlamda ebedilik; milyonlarla veya sayısız senelerle de ifade edilse varlık âleminde sonsuzluk demektir.

Buradaki istisnâda ve En'âm Sûresi'nde açıkladık ki, akide konusundaki klasik anlayışa uymak için cehennemliklerin ebediliğini de, cennetliklerin ebediliği şeklinde te'vil etmişlerdir. Bazıları da zahire göre değerlendirmişlerdir. Bunlara göre cehennemin ebediliği, Allah'ın adaleti ve rahmetinin genişliğine açıkça delâlet eden ayet ve hadis nasslarına aykırı olduğu üzerinde durulmuştur. Allah katında ceza günah nispetindedir ve haksızlık yapmak Allah için aklen ve naklen muhaldir.

131 Nitekim şu ayetlere de bakılabilir: Nisâ, 4/57,75,121,122; Teğâbün, 64/9,10; Beyyine, 98/6-8

132 Nisa, 4/138-140.

Burada âlimlerin bu konuda neler söylediğini aktaracağımı vaat etmiştim. Fakat istisnâyı, zahiren zıt gözüken nasslarla En'âm Sûresi'nin 177. ayetinin tefsirinde geçen hususları telif edecek tarzda açıkladıktan sonra artık bunları zikretmeye ihtiyaç duymadım. (Mezkur ayetin tefsirine bak) Bu hususu muhakkik âlim İbn Kayyim, iki tarafın delillerini de ortaya koyarak detaylı şekilde açıkladı. Özeti ise şudur: Allah'ın rahmeti daha geniş ve daha mükemmel, iradesi ise daha kapsamlıdır. Onun rahmet ve iradesini hiçbir şey kuşatamaz ancak kendi ilmi ihata eder. Bu konuya Kadı Şevkani *Fethu'l-Kadir* adlı tefsirinde temas etmiş, Seyyid Sıddık Hasan Han da *Fethu'l-Beyân* isimli tefsirinde Şevkani'yi takip etmiştir. Dileyen bu iki kaynağa müracaat etsin.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Bu bölüm; düzgün-eğri, iyi-kötü, hayır-şer, olarak amellerin kaynağı olan nefsin sıfatları, iyi ve kötü huylarına dairdir ve iki fasıldan ibarettir:

Rezaletler, faziletler ve ahlâk konusunda muciz Kur'ân'ın üslubu hakkında bir mukaddime.

Ahlâk ve ona bağlı olarak iyi ve kötü adetler konusunda şairlere, ediplere, mutasavvıf ve filozoflara has çeşitli üsluplar vardır. Nitekim bunu, onların felsefe, hikmet, edep, terbiye kitaplarında, günümüz olaylarını ve mitolojiyi canlandıran temsili hikâyelerinde veya hayvanların diliyle anlatımlarında yahut da şeytan ve cinlere ait hurafelerde görmektesin. Eski ve yeni medeniyette her halkın âlimleri bu tür eserleri tasnif yarışına girmişlerdir. Bu eserlerin her birinde kabiliyetleri ölçüsünde okuyucular için faydalar vardır. Tabiî ki karşılıklı tenkit ettikleri hatalar da vardır. Fakat hiçbir toplum bu kitaplardan birisiyle iman edip de peygamberlere tabi olanlar gibi hidayete ermiş değildir.

Dindar halkların, dinleri ve edeplerinin esaslarına dair mukaddes kitapları vardır. Bunlardan bir kısmı ilahi vahye, bazıları geçmiş peygamberlerin ve salih insanların vaazlarına dayanmaktadır. Bunların en üstünü ise, peygamberlerin sonuncusu olan peygamberimiz Hz. Muhammed'e isnat edilen ve ondan parça parça rivayet edilen hadis-i şeriflerdir. Bu hadisler bilahare kitaplar halinde derlenmiştir. Bu halklarda gördüğün bütün fazilet ve hayırların sebebi bu kitaplara uymaları ve onlardan anlayıp öğrendikleridir.

Gördüğün bâtıl ve kötülükler ise din ve dünya önderlerinin felsefelerinden, kendilerini saptırmalarından veya bu kitapları tahriflerinden kaynaklanmıştır.

Kur'ân'a gelince; üslubu, metodu, tertibi, terbiye ve cezalandırma tarzı, beğenip teşvik ettiği, kötüleyip sakındırdığı hususlardaki etkisi yönünden hiçbir şeye benzemediği gibi, bu kitaplardan hiçbirisi de ona benzemez. Aklın, psikolojik olarak ve ahlâken nefislerini temizleyip arıtmak için mükellef olanların muhtaç oldukları her şey orada mevcuttur. Görünürde sanki bunların tasnifi ve tanımı konusunda hiçbir şey yokmuş sanılır. Fakat Kur'ân'ı gerçek anlamıyla okuyan, gereği gibi düşünen bir kimse orada her türlü bilgi ve hikmeti, hayır ve fazileti, iyilik ve güzelliği bizzat hazır bulur. Kendisini kirleten veya kirletecek olan her türlü kötülük ve cehaletle arasında kalın bir perde veya uzun bir mesafe olduğunu hisseder. Fakat şöyle veya böyle bunları Kur'ân sûreleri içinde, insanların tahrif ettikleri kitapların bab ve fasılları arasında bulduğu gibi belli başlıklar halinde bulamaz. Kur'ân'ın maksat ve manaları bütün kısa ve uzun sûreler ve hatta bütün ayetler içinde birbiriyle kaynaşmış olarak sunulmaktadır. Uygun nağmeleri içinde tane tane okunsun ve açıklanan hususlar düşünülerek ibadet edilsin diye böyle yapılmıştır. Sözün özü şudur ki: Kur'ân; mana ve şekil olarak, hidayet ve tesir olarak beşerin tanıdığı bütün kitaplardan üstündür. Nitekim bu tefsirden iktibas ederek telif ettiğim "*Muhammedî Vahiy*" kitabında bunları dolaylı olarak anlattım. Özellikle de her sûrenin geniş tefsirinden sonra yaptığım özetlemelerde de buna işaret ettim. Bu babın iki faslında bu hususları iyice düşününüz. Zaten bu bab da diğer bablardan farklı değildir.

İnsanlardan pek çoğu bu Hud Sûresi'nin tefsirini okuyorlar fakat peygamberlerin ve mü'minlerin burada örnek alınması gereken faziletlerini ve nefislerin arıtılması gereken kâfirlere ait kötülükleri neredeyse fark edemiyorlar. Yaygın olan pek çok tefsir kitabında bu sûrenin tefsirini okuyanları daha ziyade Arapça lügat teknikleri, kelâm tartışmaları ve İsrâiliyat efsaneleri meşgul ediyor. Nefsini arıtmaya yardımcı olacak ilmi isteyenler ise bunu Kur'ân'dan değil de, ahlâk, edep ve felsefe kitaplarından tedarik cihetine gidiyorlar. Hâlbuki Arap ümmetinin karakterini tamamen değiştiren, benliğini arıtan ve ilk İslâm neslinden itibaren bedevi ve medenî âleme hâkim kılan bu Kur'ân'dır. Bu durum, dünya ziyneti ve saltanat kavgasına, ulusal

felsefe ve usullerini benimseme peşine düşüp Kur'ân hidayet ve terbiyesini terk edinceye dek sürdü. Neticede hak ve adaletten, fazilet, efendilik ve hâkimiyetten Kur'ân hidayetinden uzaklaştıkları nispette uzaklaştılar.

Ben bu sûrenin tefsirini yazıp neşrettikten ve bu özeti yazmaya başladıktan sonra Kur'ân'da bu sûre üzerinde düşündüm ve önceki bablardan daha geniş olarak bu bab üzerinde durdum. Başında ve sonunda peygamberimizin davetiyle ilgili pek çok ayette, sûrenin ortasında geçen peygamber kıssalarında üstün faziletlere, yüce mistik değerlere ve güzel amellere dair yirmiden fazla mesele gördüm. Aynı şekilde hevaya uyarak nefsin fesadına ve hidayetten uzaklaşmaya dair hususlar da gördüm. Bunlardan bir kısmı akıl ve idrak, ilim ve cehalete, bir kısmı da ahlâk, adet ve amellere taalluk etmektedir. Bundan ötürü bu babı iki fasıl yaptım. Şimdi aklıma gelen bu meseleleri bu fasıllarda serdediyorum.

I. FASIL: Nefsin akli ve ahlâki kötülükleri, adet ve amellerin fenalıkları

1. Nefsin Zararı

Daha önce bu sûrede zikrettiğimiz kötülüklerin neticesi olmakla birlikte nefsin zararını öncelikle ele alıyorum. Zira Kur'ân'da tekrar edilmesine ve Kur'ân'ın diğer bütün beşeri ve semavi kitaplar arasında bu konuyu ele almakta tek kitap olmasına rağmen asrımızda insanların çoğu bu hustan gafildirler. Yüce Allah burada, kendisine iftira ederek, insanları Allah yolundan çevirerek ve bu yolu eğriltmeye çalışarak, göz ve kulaklarından istifade imkânını kaybedip, böylece kendilerine zulmedenler hakkında şöyle buyurdu:

"İşte onlar kendilerini zarara uğratanlardır. Uydurdukları şeyler de kendilerinden kaybolup gitmiştir. Şüphe yok ki ahirette en çok zarara uğrayacak kimseler onlar olacaktır."[133] Yüce Allah sonra onların zıddı olan salih mü'minleri zikretti ve iki grup hakkında ama ile sağırı, görenle işitene misal olarak getirdi. Bu, son peygamber Hz. Muhammed'in risaletine dair sûrenin başında söylediği sözlerin sonudur. Buradaki bu zararın manası, önceki ve sonraki iki ayetin manasından anlaşılmaktadır. Olayın özeti şudur: Onların insanı yapısı tamamen bozulmuş, kendisine mahsus kabiliyetini kaybetmiştir. Kendini

133 Hûd, 11/21,22.

kaybeden neye sahip olabilir? Artık ticari kazancı, hesapsız malı, sahte makamı ona fayda verebilir mi? Asla fayda veremez. Sen bu korkunç kelimenin manasını, *Celaleyn* gibi tefsirlerden anlayamayacağın tarzda Mısırlıların kullandıkları şu ifadeden anlayabilirsin. Onlar, ahlâkı bozulmuş, şerefi yok olmuş, itibarsız hale gelmiş kimse için *fülânün hasire* yani filan kimse hüsrana uğradı, derler. Bu, artık onun meziyetleri ve faziletleri yok oldu, varlık âleminde onun hiçbir kıymeti kalmadı, demektir.

2. Delil Çıkarma Yollarının İlki Olan Görme ve İşitme Kabiliyetinin Kaybolması

İnsanların çoğu bundan da gafildirler. Bunun için Kur'ân beliğ üsluplarla bu hususu defalarca dile getirmiştir. Nefsin ziyanı meselesinden önce gelen şu ayet bunlardandır: *"Çünkü onlar gerçeği dinlemeye tahammül edemiyorlar ve onu görmüyorlardı."*[134] Buradaki ifade farklılığındaki incelik şudur: Kişi sesleri duymak ve kulak vermek istemese de duyar. Burada ifade edilmek istenen husus şudur: Onlar Allah'ın Kitabındaki ayet ve delilleri dinlemekten hiç hoşlanmadıklarından, Kur'ân okunduğu zaman onu dinlememek için dinlemeye tahammül edememektedirler. Nitekim şu ayet buna delâlet etmektedir: *"İlahlarımız üzerinde direnmeseydik, neredeyse bizi onlardan uzaklaştıracaktı, diyorlar."*[135] Zaten onlar kulak verseler de anlamak ve düşünmek için kulak vermezler. İşitseler de akıl ve fikir etmezler. Allah onları Enfâl Sûresi'nde böyle tanımladı.[136] Burada da Medyen kavminden hikâye ederek şöyle buyurdu: *"Kavmi Şuayb'a: Ey Şuayb! Senin söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz."*[137] Aynı şekilde onlar baktıklarında, görülen ayetleri ve onların alametlerini de görmüyorlardı. Hz. Peygamber'i de görmemeleri bu kabildendir. Bundan dolayı Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Onların sana baktıklarını sanırsın ama onlar görmezler."*[138] Allah bu hususu, onlar ve mü'minler için getirdiği bir temsille şöyle belirtti: *"Bu iki grubun hali kör ve sağır ile, görüp işiten kimsenin hali gibidir."*[139]

134 Hûd, 11/20.
135 Furkân, 25/42.
136 Enfâl, 8/21-23.
137 Hûd, 11/91.
138 A'raf, 7/198.
139 Hûd, 11/24.

3. *Peygamber Çağrısı Konusunda Şek ve Şüphe*

Kur'ân, kâfirleri Salih kavminden hikâye ile şu ayette cehaletle tanımladı: *"Şimdi bizi babalarımızın taptıklarına tapmaktan men mi ediyorsun?"*[140] Kitab konusunda ihtilaf eden Hz. Musa'nın kavmi hakkında da aynı şeyi söyledi: *"Şüphesiz ki onlar Kur'ân hakkında derin bir şüphe içindedirler."*[141] İman ettikten sonra Hz. Musa kavminin Kitap hususunda şüphe ettikleri tekit edildi. Fakat Allah, Hz. Muhammed'in kavmi hakkında iman etmelerinden önce şöyle buyurdu:

"Eğer kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kitab'tan şüphe ediyorsanız ve eğer iddianızda doğru iseniz siz de onun benzeri bir sûre getirin."[142] Yani siz bu konuda şüphe içindesiniz. Fakat Allah onları, şüphe iddialarında tekzip etti. Allah başka sûrelerde de kâfirleri, kendilerini zanna ve yalana tabi olmak, bilgi sahibi olmamak tarzında ifadelerle tanımladı. Bunlar kâfirlerin akli durumlarına dair belgelerdir. Onlarla ilgili kıssalar anlatılırken, İslâm'ın insanlardan ilim, kanunları tanıma ve inançların delillerini bilme talebinde bulunduğu görülmektedir. Fakat taklit, kendilerini gerçeğe ulaştıracak akli delilden uzaklaştırdıktan sonra bunu nasıl yapacaklar?

4. *Taklit*

Taklitten maksat; bazı insanların hak mı bâtıl mı, hayır mı şer mi, maslahat mı mefsedet mi olduğunu bilmeden hürmet ettikleri, güvendikleri veya hüsnü zan besledikleri kimselere körü körüne tabi olmalarıdır. Lügatte taklit; kadının gerdanla, adamın kılıçla veya kurbanlığın bir alametle süslenmesi demektir. Hac münasebetiyle kesilecek kurbanlığa, bilinip saygı gösterilmesi için bir işaret bağlanır. Görev ve mevki üstlenmeye de taklit denir. Ona kılıç kuşandırdı veya görev verdi, o da kabul etti, anlamında; *kalledehü's-seyfe evi'l-amele fetekalledehû* denir. Mesela filan kimse İmam Şafii'yi taklit etti, demek, onun din konusundaki görüş ve kanaatini kendisine rehber edindi, demektir. Esasen bu mana şöyle ifade edilir: *Tekallede mezhebe'ş-Şafii.* Fakihler taklidi şöyle tarif ederler: Taklit; delilini bilmediği bir kimsenin sözüyle amel etmektir. Meşhur imamlar din konusunda insanları kendilerini taklitten sakındırmışlardır. Demişlerdir ki; hiç kimsenin,

---

140 Hûd, 11/62.

141 Hûd, 11/110.

142 Bakara, 2/23.

delilini bilmediği, haklı olduğunu görmediği bir başkasını taklit etmesi caiz değildir. Âlim, hükmü açıklar fakat hüküm koymaz. Bu manada mukallidin durumu, çocuğun ana babasıyla, öğrencinin öğretmeniyle olan durumu gibidir. O bağımsız ve düzgün harekete ehil değildir. İdare edilenlerin idare edenlerle, halkın liderler ve yöneticilerle olan ilişkileri de çocukların diktatör başkanlarla olan ilişkisi gibidir. Fakat kesin nassları ve ameli kanunları, bunları nakledenlerden almak onları taklit anlamına gelmez. Aynı şekilde fen ve sanatları uzmanlarından almak da taklit değildir. Fakat doğuluların batılılara gereksiz yere benzemeleri sadece onları büyük görmekten kaynaklanmaktadır. Çünkü onlar kendilerinden daha kuvvetlidirler. Özellikle de kadınların kıyafetleri ve batılı adetlerin tamamı zararlı olan ve aşağılığa delâlet eden zararlı taklitlerdendir.

İslâm bağımsızlık ve olgunluk dini olduğu için, akıl baliğ ve mükellef olan kimselere dinleri ve dünyaları konusunda babalarının yollarına saplanıp kalmalarını yasaklamıştır. Bunu, başka çağdaşlarını taklit etmek ve sonradan geleceklere kendilerini taklit etme kapısını açmak için değil, bilakis gerçekleri delilleriyle öğrenmede bağımsız hareket edebilmeleri için yapmıştır. Yüce Allah bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: *"Ya ataları bir şey anlamayıp doğru yolu bulamadıysalar?"*[143] Bu hususu bu tefsirin çeşitli yerlerinde dağınık şekilde, *Muhammedî Vahiy* kısmında ise toplu olarak açıkladık. Bu sûredeki kıssalarda Semûd kavminin taklitçiliğini hikâye eden şu ayetin tefsirinde de buna işaret etmiştik: *"Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce aramızda ümit beslenen bir kimseydin. Şimdi bizi, babalarımızın taptıklarına tapmaktan men mi ediyorsun?"*[144] Medyen'den hikâye ile de şöyle buyurdu: *"Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını veya mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor?"*[145]

Kur'ân'a karşı acayip cahilliklerden birisi de Kur'ân ehli olduklarını söyleyen pek çoklarının taklide yönelmiş olmalarıdır. Bu taklit, Kur'ân'a dayanarak kendilerini taklitten men eden geçmiş ilim önderlerine değil de, son dönemdeki babalarına ve mukallit şeyhlerine yönelik olmaktadır. Hatta bu taklit; Allah'tan başkasına dua ederek, Allah'tan gayrisine adak adaya-

143 Bakara, 2/170.
144 Hûd, 11/62.
145 Hûd, 11/87.

rak, O'nun izin vermediği sistemi benimseyerek Allah'tan başkalarına ibadet eden sapık din mensuplarını taklide kadar uzanmaktadır. Kendilerine bu durumu sorsan, bunun Allah'tan başkasına ibadet sayılmayacağını, Allah'a yakınlaşma vesilesi olduğunu söyleyeceklerdir. Onlara dersin ki: Bu söyledikleriniz, kahrolası müşriklerin Rasulullah'a (s) söylediklerinin aynısıdır. Onların delilleri de aynı gerekçeye dayanıyordu. Bu da kendi fiillerini yapanları veya Ezher ve tarikat şeyhlerinin söylediklerini taklit etmekten ibaretti. Yine onlara desen ki: Bu hal Kitab ve Sünnet'in naslarına ve uyduklarını iddia ettikleri imamların söylediklerine aykırıdır. O zaman şöyle cevap verirler: Onlar Kitab ve Sünnet'i anlamada uzman olan imamların durumlarını bizden daha iyi bilirler. Şayet taklit Allah katında makbul bir şey olsaydı, bütün din ve mezhep mensuplarından onu kabul ederdi. Çünkü Allah adil hakemdir. Kullarından bazılarını bazılarına tercih ederek haksızlık yapmaz.

5. *Din'de İhtilaf*

İnsanlar arasında ihtilaf tabiîdir. İhtilafta birtakım ilmî ve ameli faydalar vardır ki, insan cinsinin meziyetleri ancak bu sayede ortaya çıkar. Bu arada ihtilafın birtakım zararları ve problemleri de vardır. En büyük zararı ise tefrika ve düşmanlıktır. Allah dini insanların fıtratını tamamlamak ve ihtilaf ettikleri konularda Kur'ân'la hükmetmek için dini vazetmiştir. Kur'ân'da ise ihtilafa yer yoktur. Fakat insanlar ihtilafı yok edecek olan Kur'ân'da da ihtilafa düştüler. Aralarındaki problemleri çözmede Kur'ân'ı hakem kabul edenler Allah'ın rahmet ve sevabına, Kur'ân'da ihtilaf edenler ise O'nun gazap ve cezasına müstahak oldular. Bu hususu bu sûrenin sonlarındaki 119. ayette açıkladı.

Bunlar, nefsin rezilliklerine dair ilim, idrak ve akılla ilişkili hususlardır. Bir de öncekiler sayısınca amel, heva ve ahlâkla ilgili nefsi sıfatlar vardır. Bunlar da aşağıdadır:

6. *Şımarık Zenginlere Uymak ve Bunun Neticesindeki Fesat ve Günahlar*

Yüce Allah bu sûrenin sonlarında ümmetlerin helak sebeplerinden olan nefsi faktörleri açıkladı ve onların helak haberlerini de bize haber verdi. 116. ayet, bunun ne anlam ve maksat ifade ettiğini en derli toplu anlatan ayetlerdendir. Buna göre, toplumların helakine sebep olan günah ve haksızlıkların

kaynağı; halkın çoğunun nimet, lezzet ve şehvetle şımarmış kimselerin peşine takılmasıdır. Servet budalaları toplumların bozulmasına ve helakine sebep olmaktadırlar. Bu ayet anlamında İsrâ, Enbiyâ, Mü'minûn, Sebe', Zuhruf ve Vâkıa sûrelerinde de başka ayetler mevcuttur. Modern sosyoloji ve tarihi olaylar bu ayetlerin söylediklerini tekit etmektedir. Çağımızda şahit olduğumuz bütün bozulmaların kaynağı servet şımarıklığı ve bu şımarıkların yol açtığı kötülük, azgınlık, aşırılık ve israfa dalmaktır. Raşit halifelerden, sahâbe ve diğer selef âlimlerinden Kur'ân yoluna uyanlar bu gerçeği kavradılar. Onlar dengeli hayat sürmede güzel birer örnektiler. Hayatın zorluk, sertlik ve sıkıntılarını nimete, konfora ve rahatlığa tercih ettiler. Bu sebeple de ülkeleri kolayca fethettiler. Onlardan sonra gelip, servet, şımarıklarının yolunu takip edenler ise bu özelliklerini kaybettiler. Salih geçmişlerimizin sadece Kur'ân ve onu açıklayan sünnetle nasıl hidayete erdiklerine bak! Onlar Kur'ân sayesinde cahiliye karanlıklarından ilim, irfan ve hikmet aydınlığına çıktılar. Sonra bahtsız halefin Kur'ân sayesinde elde ettikleri ilim, fen, mal ve saltanattan sonra Kur'ân'dan nasıl uzaklaştıklarını da bir gör.

7. *Gayret Zaafı ve Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmek, Gurur ve Servetten Kaynaklanan Şımarıklık*

Bu psikolojik sıfatlarla ilgili olan 8, 9 ve 10. ayetler üzerinde düşün ve tefsirlerini oku. Bu ayetler gevşek şımarığa ve nankör mağrura arız olan iki zıt haletle ilgili tabloyu gözünün önüne canlı olarak sermektedir. Allah ona sıkıntılardan sonra nimetler tattırırsa şımarıklık ona ibret almayı ve nimete şükretmeyi unutturur, neticede Allah'ın azabından korkmaz, günahı sebebiyle Allah'ın verdiği nimetler geri alınırsa, sabırsızlanır ve ilahi rahmetten ümidini keser. Ayrıca salih amel işleyen sabırlıları nasıl istisnâ ettiğini de düşünürsen hacimli kitapları okumakla elde edemeyeceğin ders ve ibretleri elde etmiş olursun.

8. *İradeyi Ahirete değil de, Dünyevi olana hasretmek:*

Yüce Allah bu insanı sonsuz ilim ve marifetleri öğrenme kabiliyeti üzere yaratmış ve onu yeryüzünde halife yapmıştır: *"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti."*[146] Bundan dolayı insanları, göklerde ve yerde olan bütün varlıkları, yerin iki kutbunu, dağların zirvelerini, denizlerin derinliklerini, atmosferin

146 Bakara, 2/31.

en uzak bölgelerini araştırırken görmektesin. Hatta bütün bunların da ötesinde başka güneş ve ayları görmek, atmosferde oluşan nur ve ışıkları ve oradaki sırları ve enteresan olayları keşfetmek için çalışmaktadırlar. Hatta bu uğurda mallar, arzular ve hayatlar bile ortaya konmaktadır. Onlar ruhi yapılarıyla bütün bunların da ötesinde gayb âlemine ulaşma kabiliyetine, tek ve Kahhar olan Allah'ı bilme ve nuru gözleri bürüyen Mevla'yı keyfiyet, tarif ve tahdide sığmayacak tarzda bu dünya hayatından sonraki hayatta pek çok perdeleri kaldırıp tecelli etmesiyle gözle bile görüp keşfedebileceklerdir. Bu dünya hayatında ise onların ruhları bu yoğun bedenlerle bağlıdır. Allah'ın bu dünyada da yaratıkların sözlerinden üstün tarzda seçkin kullarının gönüllerinde, akıllarında, göz ve kulaklarında yüce kelâmının tecellisi gibi bu has kullarına mahsus başka tecellileri de vardır.

Bu ulvi ve muazzam kabiliyete rağmen bu insanın, iradesini bu maddi hayata onun cismani süsüne hasredip, neticede ebedi hayatı inkâr etmesi veya eder gibi davranması bu kabiliyete karşı ahmakça ve canice davranmak değil midir? Evet, şu ayetin de belirttiği gibi aynen öyledir: *"Her kim ki dünya hayatını ve onun ziynetini isterse onlara orada yaptıklarının karşılığını tam olarak veririz. Onlara burada hiçbir eksik verilmez. İşte onlara ahirette ateşten başka bir şey yoktur. Yaptıkları orada boşa gitmiştir. Zaten yapmakta oldukları da bâtıldır."*[147] Bu manada başka ayetler de vardır.

Şu ayet hakkında ne diyeceksin, denirse: *"Ey Muhammed! De ki: Allah'ın, kulları için çıkarttığı ziyneti ve güzel rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar dünya hayatında ve özellikle de kıyamet gününde iman edenlere hastır."*[148] Ben derim ki: Başkaları ve çalışma ve sebep kanunları neticesi kendilerine ortak olsa da dünyada mü'minlere sadece hak ettikleri vardır. Çünkü onlar bu nimetler sebebiyle Allah'a şükrederler, bu nimetler onları Allah'tan gafil bırakmaz ve neticede iradeleri sadece bu nimetlerden faydalanmaya odaklanmaz. Zira onlar haklarında şöyle buyrulmuş kimselerdir: *"Ey Muhammed! Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua eden kimselerle beraber sabret."*[149] Nimetler, sabırlı ve şükürlü mü'minin Allah'a karşı şevk ve sevgisini arttırır. Zorluklar da O'nu tanıyıp yaklaşmasına sebep olur.

147 Hûd, 11/15,16.
148 A'râf, 7/32.
149 Kehf, 18/28; En'âm, 6/52.

9. *Kâfir ve Kibirlilerin, Zayıf ve Fakir Mü'minleri Hor Görmeleri*

Toplumların kibirli ve kodaman takımı, mal ve makamla gururlanan tabakası, Allah'ın ayetlerini yalanlayanların ve peygamberlerini tekzip edenlerin öncüleridir. Çünkü peygamberlere tabi olmayı kibirlerine yediremezler, makam ve mevkilerine yakıştıramazlar, bu peygamberler tabi olan fakir ve zayıf Müslümanlarla aynı safta bulunmayı ayak takımıyla birlikte sayarlar. Bu durumda kendilerini halkla birlikte yönetilen konumunda hissederler. Nitekim Kur'ân, Firavun ekibinin, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'a verdikleri cevabı şöyle hikâye etmektedir:

"Onlar Musa'ya: Sen bizi babalarımızın yolundan çevirip de, yeryüzünde büyüklük yalnız ikinizin olsun diye mi bize geldin?"[150] Nitekim zayıf, fakir ve orta tabakadan olup da peygamberlerin davetine koşan kimseler de bu kodamanların peygamberlerden uzaklaşmalarını ve onlara karşı düşmanlıklarını arttırıyordu. Kur'ân bu hususu defalarca tekrar etmiştir. Nuh kıssasıyla ilgili şu ayet de bunlardandır: *"Biz, basit görüşlü alt tabakadakilerden başkasının sana uyduğunu görmüyoruz. Bilakis sizin yalancı olduğunuzu sanıyoruz..."*[151] Medyenlilerin, peygamberleri Şuayb'i, şayet taraftarları olmasaydı, taşlamakla tehditleri[152] Yine Şuayb'i ve iman edenleri ülkelerinden sürüp çıkarmakla tehditleri[153] Firavunun Hz. Musa ve Hz. Harun'u tehdidi, Mekke müşriklerinin son peygamber Hz. Muhammed'i öldürmek, hapsetmek veya ülkesinden çıkarmakla tehditleri hep bu psikolojiden kaynaklanıyordu. Bu konuda ellerinden geleni de yapmışlardır. Aynı şekilde toplumları her zaman ve zeminde zulüm ve baskıya, azgın ve zorba yönetime karşı direnmeye çağıran ıslahat önderlerine de aynı tavrı takınmışlardır. Allah'ın Kitabı'ndaki bu ilahi irşat genel ve daimidir. Bu irşat göz ardı edilemez. Fakat Kur'ân ehli bile bundan gafil kalabimektedir.

10. *Allah Yolundan Çevirmek ve O Yolun Eğrilmesini İstemek*

Peygamberlere karşı direnen zalimler, onların çağrılarıyla eğlenmekte, onlara tabi olan garibanları küçük görmektedirler. Hatta bu taraftarlar çoğalıp da onların çoğunluk gücünden korktuklarında onları Allah yolundan

---

150 Yûnus, 10/78.

151 Hûd, 11/27-31.

152 Hûd, 11/91.

153 A'râf, 7/88.

yani Allah'ın kendileri için sevdiği hak, hayır ve saadete ulaştıracak yoldan alıkoymaya başlarlar. Zayıfları hor görmek, korkutmak ve işkence yoluyla, zenginleri ise ırkçılığı, liderlik ve zenginlik sevgisini tahrik etmek gibi ellerindeki bütün imkânları seferber ederek hak yoldan döndürmeye çalışırlar. Bu yolu eğri göstermek isterler. Yani hak yolu kötüleyerek, bâtıl ve zararlı olduğunu söyleyerek onu çarpıtmaya gayret ederler. Bu iki vasıf, yani yoldan çevirme ve yolu eğri gösterme işi bu sûredeki 19. ayette Hz. Muhammed'in peygamberliği konusunda, A'râf ve İbrâhim sûrelerinde ve A'râf Sûresi'ndeki İbrahim kıssasında zikredilmiştir. Zira Şuayb'in (a) kavmi bütün yolları tutup insanların onun çağrısına kulak vermelerini engelliyorlar ve onun yolunu eğri göstermeye çalışıyorlardı. Eğrilik söz konusu edilmeden Allah yolundan çevirme olayı başka sûrelerde de zikredilmiştir. Bu zamanda bile dinsizler ve bâtıl din mensuplarından İslâm düşmanları aynı şeyi yapmaktadırlar.

11. Peygamberlere Karşı Tehdit ve Hile Yoluyla Düşmanlık

Hûd peygamberin kıssasında şu ayet geçti: *"Haydi hepiniz bana tuzak kurun. Sonra da bana hiç mühlet vermeyin."*[154] Hûd onlardan böyle bir komplo bekliyordu. Daha önce oldu da istikbali maziye mi kıyasladı? Yoksa onların tutumlarından mı bunu sezdi yahut da olacağını tahmin mi etti de bunu önemsemediğini kavmine haber verdi? Bunların hepsi de mümkündür. Şuayb kıssasında, kavminden hikâye ile şöyle dendi: *"Biz seni aramızda zayıf bir kimse olarak görüyoruz. Eğer taraftarların olmasaydı mutlaka seni taşa tutardık. Sen bizden üstün de değilsin."*[155] Buradan anlaşılmaktadır ki, bu tutum peygamber varisleri olan salih kimselere karşı olan bozguncuların tutumudur. Onlara karşı en büyük hileye, âlim kisvesine bürünen, kral ve yöneticilere dalkavukluk yapanlar başvurmaktadırlar.

12. Allah'a İftira Etmek

Din: Tabiatı, mahiyeti ve bütün dinlerin örfüne göre ilahi kanun demektir. Konusu ise; Allah'ı tanımak, Allah'a ibadet ve şükretmek, kötülüklerden uzaklaşmak, iyilik yapmak, insanlar arasında fazilet ve takva konusunda yardımlaşmak sûretiyle nefsi arıtmak ve temizlemektir. Kaynağı ise ilahi vahiy-

154 Hûd, 11/55.
155 Hûd, 11/91.

dir. Bu vahiy, kullarından peygamber olarak seçtiklerine yöneliktir. Allah'ın kulları için uygun gördüğü dini hükümleri bu peygamberler tebliğ etmişlerdir. Allah'tan başka, kullar için bir ibadet veya haram ve helal şeklinde dini bir hüküm koyacak hiç kimse yoktur. Kim böyle yaparsa, Allah'a karşı yalan ve iftirada bulunmuş olur. Bunu ister sözlü olarak Allah'a nispet etsin, isterse etmesin, fark etmez. Çünkü din olarak kabul edilen söz, fiil ve terk Allah'a nispet manası taşır ve O'nun emrettiği anlamına gelir. Zira din ancak O'ndan kaynaklanır ve O'na dönük olur. Bu konuda Kur'ân ayetleri gayet nettir. Bunların bazıları, tefsir ettiğimiz sûrelerde ve özellikle de A'râf, Tevbe ve Yûnus sûrelerinde geçmişti. Bu sûrenin 18. ayeti de bu cümledendir: *"Allah'a yalan yere iftira edenden daha zalim kim vardır?"* Yani Allah'a herhangi bir şekilde yalan yere iftira edenden daha zalim kimse yoktur. İnanç, ibadet, haram ve helal konusunda din hakkında bilgisizce konuşmak da böyledir. Zararı kullarına sirayet ettiği için bu Allah'a şirk koşma demektir. Bundan dolayı putlara ve başka şeylere ibadet etmekten daha büyük bir günah ve inkâr anlamına gelir. Bunun izahı şu ayetin tefsirinde geçmişti: *"Hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır."*[156] Bundan dolayı dinde yeni ibadetler, haram ve helaller icat etmek şirk ve küfürdür. Cahiller bunları ibadet sanıyorlar ve bunlardan sevap umuyorlar, bunları uyduranlara da Allah'ın velileri ve dostları ismini veriyorlar. Hâlbuki bunları Allah'tan gayrı put ve Rab edindiklerinin farkına varmıyorlar.[157]

13. Peygamberlerle ve Onların Getirdikleri Hakikatlerle Alay Etmek, Onlarla Eğlenmek ve Onları Sihirbaz Olarak Nitelemek

Sihirle ilgili olarak yedinci ayeti, hakla ve azap uyarısıyla alay etme konusunda sekizinci ayeti oku. Bunların ikisi de Rasulullah'ın (s) kavmi hakkındadır. Alayla ilgili 38. ayet ise Nuh kavmi hakkındadır. Bu manada başka sûrelerde de ayetler vardır. Şımarıklıkları, servetleri ve liderlikleri sebebiyle gururlanan alaycıların sıfatları ve onların zayıf ve fakirlere karşı alayları daha önce geçmişti. Bu da o kabil bir vasıftır.

156 A'râf, 7/33.

157 Tevbe Sûresi 31. ayetin tefsirine bakınız!

14. *Bazı Kimselerin Putlarının Fayda ve Zarar Vereceğine İnanması*

Defalarca açıkladık ki; yaratıkların bir ilahı olduğuna dair fıtri duygu ve bu ilahın da fayda ve zararın gizli kaynağı olduğu inancı, tabiî dinin temelini teşkil eder. Fıtrî ibadet de, kesbi sebeplere bağlı olmaksızın bizzat kendi kudretiyle fayda ve zarar verebilen mabuda yaklaşmaktır. Şirkin sebebi ise; maddi âlemdeki bazı şeylerin, bizzat gizli kudret sahibi Allah gibi doğrudan veya dolaylı olarak fayda ve zarar verebileceklerini tasavvur etmektir. Şirk; biri diğerinden daha alçak iki derecedir. Görüldüğü kadarıyla Hûd kavminin şirki en alt tabakayı temsil ediyor. Zira Hûd'a (a) şöyle demişlerdi: *"Biz sana sadece ilahlarımızdan biri seni fena halde çarpmıştır, deriz."*[158] Bizim Peygamberimiz'in (s) kavmine gelince; bu aşağılık putperestliğin üzerine çıkmışlardı. Zira kendi ilahlarının zarar veya fayda vereceklerine inanmıyorlar fakat onların Allah katında şefaat edeceklerini düşünüyorlar ve şöyle diyorlardı: *"Biz onlara bizi sadece Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz."*[159] Bu ve başka ayetlerin tefsirinde açıkladığımız gibi, Kur'ân'a iman ettiklerini iddia edenler arasında ve bu iki gruba dair misaller bulursun. Onların hurafelerini ve dünyada velilerinin tasarrufunu inkâr eden birinin başına bir musibet gelirse hemen şöyle derler: Veli ona tasarruf etti veya onu cezalandırdı. Bu ayetin tefsiri, tevhid ve peygamberlerin görevleri konusunda bu özete bak!

On yedinci meselede açıklanan bütün bu rezillik ve maskaralıklar inanç bozukluğundan ve nefsin bâtinî sıfatlarından kaynaklanmaktadır. Bu topluluklar arasında yaygın olan ameli rezaletler ise -ki bunların hepsi fesada yöneliktir- bazılarının bedeni zevklere aşırı dalmasından, bazılarının ise mal hırsına kapılmalarının sonucudur.

15. *Homoseksüelliği Mübah Saymak ve Kötülükleri Açıkça İşlemek*

Bu, Yüce Allah'ın muhtelif sûrelerde Lut kavminden hikâye ettiği bir husustur. Bu sûredeki 77 ve sonraki ayetler bu konuyla ilgilidir. A'râf Sûresi'nin tefsirinde bunun rezilliğini açıklamıştık.

158 Hûd, 11/54.
159 Zümer, 39/3.

16. İnsanların Mallarını Bâtıl Yollarla Yemeyi Mübah Saymak

Bu, Yüce Allah'ın, Şuayb kavminden hikâye ettiği, ölçü ve tartıda haksızlık yapmak, insanların mallarını eksiltmek, yeryüzünde fesat çıkarmak gibi hususlardır. Onlar bunu, mallarında tasarruf hürriyeti olduğunu ileri sürerek savunuyorlardı. Allah bu durumu 84-88. ayetlerde hikâye etmiştir.

17. Azgınlık ve Zâlimler'e Meyil

Tuğyan, kötülükte haddi aşmak demektir. Zalimlere meyletmek ise zulümdür. Bu ikisi kötülüklerin asa sebeplerindendir. Bunlardan sakınmak ise istikametin tamamlandığı selbi faziletlerdendir. Bundan dolayı şu ayetle bunlardan sakınma, bu faziletleri yapma emrine atfedilmiştir. *"Aşırı gitmeyin. Çünkü Allah yaptıklarınızı görür. Haksızlık yapanlara meyletmeyin yoksa ateş size de dokunur."*[160] Zalimlere meyletme konusunda uzun uzun konuştuk ve bu konuda en meşhur müfessirlerin görüşlerini naklettik.

18. Zulüm

Zulüm suçu bütün kötülüklerin anasıdır. Çünkü bu, kişinin bedenen, aklen, din ve dünya yönünden kendisine yaptığı haksızlığı kapsadığı gibi ümmet, toplum ve fert olarak başkasına yaptığı haksızlığı da kapsamaktadır. Bahsedilen bu rezillikler bu suç kapsamına girmektedir. Bundan ötürü bu toplumlar zulmün cezası olarak helak edilmişlerdir.

Bu faslın özeti şudur: Rezalet sayılan her şey yasaklanan haramlar kısmına girmektedir. Bu yasaklar dinin pratik esaslarındandır. Dinin esası salih amellerdir. Bunların zıtları ise yasak fiillerdir. Emredilen hususlar ise aşağıdaki ikinci fasıldadır.

II. FASIL: Bu fasıl nefsi ve pratik bedeni faziletleri kapsamaktadır:

Dedik ki: Bu sûre Hz. Peygamberin kavmini İslâm'a çağırması ve Arap yarımadası ve civarında daha önce yaşamış peygamberlerin, kavimleriyle aralarında cereyan eden ve kavminden müşrik olanların anlayabileceği en meşhur kıssalarla onların inançlarını sağlamlaştırmak ve kendilerine karşı delil getirmek konusunu işleyen bir sûredir. Konusu; mü'minlere yönelik olan salih amel ve faziletleri açıklamak değildir. Fakat azlığına rağmen

160 Hûd, 11/112,113.

onlara has olan bu güzellikler mana ve fayda itibarıyla çok hükmündedir. Allah'ın peygamberlere has kıldığı vahiy ve ismet sıfatları dışında örnek almaları gereken ve kendileri için hatırlatma hükmünde olan peygamberlere ait faziletler vardır. Bunlar düşünen ve ibret alan kimselerin nefislerini arıtmaya ve Rablerini tanıyarak, ona ibadet ederek ve kullarını irşat ederek kendilerini insanların en mutluları kılmaya yetecek derecededir. Bu sûrede belirtilen faziletler iki kısımdır. Bu tefsirin okurlarına bunlardan anladıklarının ve ilgili bütün delilleri aktaracağız.

1. Tövbe istiğfar

Bağışlanma ve tövbe farz olan ve birbirinden ayrılmayan iki fazilettir ki, sanki bir tek şey hükmündedirler. Bunlarla ilgili emir, Taha Sûresi'nin başında Hz. Peygamber'in, Allah'tan başkasına ibadet yasağına dair çağrısının peşinden gelen üçüncü ayettedir. Bunların 52, 60 ve 90. ayetlerde diğer peygamberlerin çağrılarında da tekrarlandı. Buradan da anlaşılmaktadır ki bu husus, diğer peygamberlerin dilleriyle de tebliğ edilen ortak bir emirdir. Bunların yapıcı faydaları bu özetin altıncı babında, ilahi kanunlarla ilgili fasılda ele alacağız.

2. Sabır

Hz. Peygamber'in peygamberliği bahsindeki on birinci ayette mü'minlerin sıfatları arasında sabırdan bahsedilmiş, Nuh kıssasından sonra yine Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil sadedindeki 49. ayette ve sûrenin sonundaki 115. ayette tekrar edilmiştir. *"Sabret! Şüphesiz ki iyi âkıbet muttakiler içindir."*[161]; *"Sabret! Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez."*[162] Sabır; darlık ve genişlik hallerinde bütün fert ve toplumların davranışlarında imdadına koşulan bir huydur.

3. Genel Anlamda Sâlih Amel

Sabırla birlikte salih amel önce baş taraftaki onuncu ayette sonra da 23. ayette geçmiştir. Daha önce konunun özeti ve aynı anlamdaki ihsanla ilgili yedinci ayette de zikredilmişti.

161 Hûd, 11/49.
162 Hûd, 11/115.

4. *Yüce Rabbe Gönülden Bağlanma*

Bu haslet 2 ve 23. ayette belirtilen ameli salihe atfedilerek zikredilmiştir. Bu; imanın, irfanın ve furkanın kemaline delâlet eden ne güzel bir fazilettir. 23. ayetin tefsirine bakınız!

5. *Allah'ınEmrettiği şekilde İstikamet Üzere Olmak*

Yüce Allah bu sûrenin sonlarındaki 112. ayette son peygamber Hz. Muhammed'e bu fazileti şöyle emretmiştir: *"Sen beraberindeki tövbe edenlerle birlikte emredildiğin şekilde dosdoğru ol."*[163] Peygamber kıssalarındaki faydanın hülasası olarak zikredildi. Bu emre, kendisine tabi olan mü'minler de ortak edildi. Ayetin tefsirine ve istikametin önemi konusuna müracaat ediniz.

6. *Gece ve Gündüz Namazları Vakitlerinde Kılmak*

Namazları kılma emri Rasulullah'a (s) daha önce geçen tuğyan, zalimlere meyil yasağı ve istikamet emri üzerine atfedilerek gelmiştir. Gerekçesi de; kötülüklerin iyiliklerle örtülmesi prensibidir. Ruhi, iyiliklerin en üstünü ise namaz kılmaktır. Bu emir, nefislerini karartıp kirleten her kötülüğün peşinden kendilerini temizleyip arıtmaları için Hz. Peygamber ümmeti için bir irşattır. Ayetin tefsirine ve psikolojinin de gösterdiği şekilde nefislerin arınmasının nasıl gerçekleşeceği konusuna müracaat ediniz.

7. *Yeryüzünde Fesat Yasağı ve Bunun Gereği Olarak Orasını Islâh Emri*

-Bunlar iyiliği emir, kötülükten vazgeçirme demektir.-

Yüce Allah bu son Kitabında, son peygamberinin diliyle fertler olarak günahlarını örtecek şeyleri açıkladıktan sonra -ki bunlar nefislerindeki kötü izleri silecek olan iyiliklerdir- ahiretten önce dünyada ümmet ve halkları helakten kurtaracak olan şeyi de açıkladı. O da; toplumu adice ve edepsizce fasıklık, fesat ve haksızlık yaparak yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan sakındıracak etkili ve büyük bir kadronun bulunmasıdır. Şu ayet buna işaret etmektedir: *"Sizden önceki nesillerin ileri gelenleri, yeryüzünde bozgunculuğu men etmeli değil miydiler?"*[164] Yüce Allah bu ayetin peşinden, helak ettiği geçmiş toplumlar içinde peygamberlerle birlikte kurtardığı böyle kimselerin

---

163 Hûd, 11/112.

164 Hûd, 7/116.

pek az bulunduğunu, helak emiş olduğu çoğunluğun ise israf ve fasıklıkla şımarmış kimselere tabi olduğunu açıkladı. Onlara tabi olmak ise bozma ve bozulmanın zirvesidir. İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak ise dinin, ahlâkın ve âdâbın kalkanıdır.

Sonraki 17. ayette Yüce Allah; insanlar yeryüzünü ıslâh ettikleri halde ülkeleri haksız yere helak etmeyeceğine dair olan kanununu açıkladı. Ülkeler ***kurâ*** lâfzıyla ifade edildi. ***Kurâ;*** saltanat merkezleri demektir. Zira buraları lider, hâkim ve yöneticilerin sığındıkları yerlerdir. Bunlar bozulunca ümmetler de bozulur, bunlar düzelince ümmetler de düzelir. Bunlar modern sosyolojinin de tespit ettiği gerçeklerdir. Biz de bunların doğruluğunu gözlerimizle gördük. Kur'ân'ın manasıyla değil, lafızlarıyla ibadet edenler bunları fark edemezler. Zira onlar Kur'ân gerçeklerini anlamıyorlar. Bu konuya toplumsal kanunları açıklarken tekrar döneceğiz.

Bu yedi ana fazilet, düşünüldüğü takdirde dinin üçüncü esası olan bütün salih amellere ilim, irfan, hidayet ve irşat olarak denk gelir. Bu sûrede peygamberlerin hayatlarından çıkarılan ve örnek edinilen faziletler de vardır. Bütün mükellefler peygamberlerle birlikte bunlardan sorumludurlar.

8. Din Konusunda Allah'tan Gelen Delillere Sahip Olmak

Üçüncü babın, üçüncü faslında peygamberlerin sıfatlarından bahsedilirken işaret edildiği gibi, Rablerinin onlara has kıldığı vahiy ve kendilerine uymak sûretiyle ortak oldukları ayetlerden ilahi bir delil üzere bulunurlar. Nitekim Yüce Allah son peygamber olan Rasulullah'a (s) şöyle emretmiştir: *"De ki: İşte benim yolum budur. Ben de, bana tabi olanlar da basiret üzere Allah'a davet ediyoruz."* ([165]) Hz. Peygamb'erin basireti Kur'ân nurundan yansımaktadır. O, nuru ilahi vahiyden almıştır. Biz de bu nuru Hz. Peygamber'in, kendisinin de bizim de Rabbimizden naklettiği, delil ve burhanla desteklenmiş olan tebliğinden aldık. Onun nurundan mahrum olanlar inanç ve ibadetini başkalarından alanlardır.

9. Bu Delillerdeki Hürriyet ve Bağımsızlık

Yüce Allah Nuh peygamberden hikâye ederek şöyle buyurdu: *"Ey kavmim! Ne dersiniz, eğer ben Rabbimden gelen bir delile dayanıyorsam ve O,*

---

165 Yûsuf, 121/108.

bana kendi tarafından bir rahmet vermiş de size karşı gizli tutulmuş ise, onu istemediğiniz halde biz sizi onu kabule mi zorlayacağız?"[166] Peygamberlikte ilklerden olan Hz. Nuh'un, kavmine tebliğ ettiği ayetten ve son peygamber Hz. Muhammed'e gelen şu ayetten: *"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi de mutlaka iman ederdi. Öyleyse mü'min olsunlar diye insanları sen mi zorlayacaksın?"*[167] ve güçlü dönemde zorlama imkânı varken inen *"Dinde zorlama yoktur."*[168] ayetlerinden anlıyoruz ki, din ve hidayet çağrısı delil ve belgeye dayanmaktadır. Batılı Hıristiyanların yaptığı ve bazı ülkelerin Hıristiyanlığı yaymak için yapmakta oldukları zorlama ve güç kullanımı, hile ve entrika yolu doğru bir yol değildir. Müfessirler ayette geçen basireti hüccet olarak, emredildiği şekilde Allah yolunda daveti de hikmet ve güzel bir öğütle şeklinde tefsir etmişlerdir.

10. Allah'ın Kelimesini, İradesini üstün Kılmak

Peygamberlerin sıfatları bahsinde de geçtiği gibi, peygamberlerin çağrı ve rehberlikleri, kelime-i tevhidi ve Allah'ın yüce iradesini üstün kılmaya yönelikti. Onlar kavimlerine, kendilerinden tebliğ karşılığında bir mal ve ücret talep etmediklerini açıkça söylüyorlardı. Nitekim bu sûrenin 29 ve 51. ayetlerinde görmüştün. Benzer ifadeleri diğer sûrelerde de hatırlatmıştık. Allah'a çağıran her davetçinin, çağrı ve davetinde Allah rızasını gözetmesi gerekir. Mal ve mevki peşinde olmaması icap eder. Fakat bu durum, davetçilere yardım için Müslümanların mallarını harcama gereğine engel değildir. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurdu: *"İyilik ve takvada yardımlaşın."*[169]

11. Mü'minlerin İleri Gelenleri Gibi Zayıf ve Fakirlerini de Dost Edinmek

Peygamberlerin sıfatları bahsinde de geçtiği gibi, bu fazilet onların en özel faziletlerindendir. Buna, 27-30. ayetlerde ifade edildiği gibi, Nuh peygamberin, kavminin zayıf tabakasını *ayak takımı* olarak tanımlayan eşrafa karşı çıkmasını delil olarak gösterebiliriz. Bu konuda Abese Sûresi delil olarak sana yeter. Orada göz ve akıl sahibi herkes için büyük ibretler vardır. Kur'ân'da Müslümanların değişmez vasıflarından birisi de, birbirlerinin dostları olma-

---

166 Hûd, 11/28.
167 Yûnus, 10/99.
168 Bakara, 2/256.
169 Mâide, 5/2.

larıdır. Sünnetteki sıfatları ise şudur: *"Müslümanların himayesi tektir, kanları eşittir. En zayıfları bile onların zimmetine koşar. En uzaktaki dahi onları himaye eder. Onlar başkalarına karşı tek bir el gibi davranırlar."*[170] *Mü'minler tek bir beden ve birbirini destekleyen sağlam bir yapı gibidirler."*[171] Bu şekilde davranırlarsa geçmişleri gibi harp ve barış hallerinde güçlü bir ümmet olurlar. Peki ya çağımız Müslümanları Allah ve Rasulü'nün (s) tanımladıkları gibi midirler?

12. Genel Anlamda Nasihat

Bütün peygamberler, kavimlerine karşı samimi birer nasihatçiydiler. Onlara uymak gerekir. Nuh, Hûd, Salih ve Şuayb kıssalarında geçen şu ayetler nasihat örnekleridir. Nuh (a) şöyle demişti: *"Benim öğüdüm size fayda vermez."*[172]; *"Size öğüt veriyorum ve Allah'tan gelen vahiyle sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum."*[173] Hûd (a) şöyle dedi: *"Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri tebliğ ediyorum. Ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm."*[174]; *"Salih de onlardan yüz çevirdi ve: Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri tebliğ etmiş ve size öğüt vermiştim. Fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz."*[175] Şuayb (a)'la ilgili şöyle dendi: *"Şuayb onlardan yüz çevirerek: Ey kavmim! Andolsun ki ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri tebliğ ettim ve size öğüt verdim. Artık kâfir bir topluluğa nasıl acırım?"*[176] Peygamberimiz (s) de şöyle buyurdu: *"Din Allah için Kitabı için, Müslümanların imamları ve hepsi için nasihat (hayırhahlık) tır."*[177]

13. Çocuk Sevgisi ve Onları Sevmenin Sınırları

Çocuk sevgisi insan yaratılışında var olan faziletlerdendir. Hatta bütün canlılara ait bir duygudur. Onların ana baba üzerindeki hakları, fıtrat ve karakter faktörlerinin belirlediği şekilde dinde de belirlenmiştir. Bunlar Allah'a isyana ve kullarının haklarını çiğnemeye varmayacak bir sınırda tutulur. Bu,

170 Ebu Davud, *Cihad*,147; Müslim, *Kasâme*,10; İbn Mâce, *Diyât*, 31.
171 Buharî, *Salât*, 88; Müslim, *Birr*, 65; Tirmizi, *Birr*, 18.
172 Hûd, 11/34.
173 A'râf, 7/62.
174 A'râf, 7/68.
175 A'râf, 7/79.
176 A'râf, 7/93.
177 Tirmizi, *Birr*,17,18; Müslim, *İman*, 95.

sûrede Nuh (a)'ın, kâfir oğluyla geçen kıssasında bu konuda mü'minleri irşat edip, yönlendirecek dersler vardır. Peki mü'minler bunları uyguluyorlar mı?

14. Misafire İkram ve Onurunu Koruma

Hz. İbrahim'in kendisine Hz. İshak'ı müjdeleyen meleklere ve onlara ikramıyla ilgili haberde; sonra Hz. Lut'un, halkını cezalandırmak için gelen melekler olduğunu bilmeden, kavminin kötülüğüne karşı melekleri koruma hususundaki ciddi gayretinde misafirlere ikramın faziletine dair çok güzel bir örnek vardır. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Allah'a ve ahiret gününe iman eden misafirine ikram etsin."*[178]

15. İlimle Amel Etmek, İşi Emir ve Nehiy Merciine Havale Etmek

Bu bir fazilettir. Kur'ân ayetleriyle sabit bir farizadır. Çıplak akıl da bunu desteklemektedir. Bu, ilim ve irşadı bu işi yürütenlerden almanın tabiî şartıdır. Allah'ın elçileri bu konuda hidayet önderleridir. Bu Taha Sûresi'nde Şuayb peygamberin, kavmine söyledikleri bu kabildendir: *"Ben size yasakladığım şeylerde size muhalefet etmek istemiyorum."*[179] Bu, konusunda çok beliğ bir ifadedir.[180] *"İnsanlara iyiliği emredip, kendinizi unutuyor musunuz?"* Günümüz âlimleri nerede bu ayetler nerede hele bir düşünün.

16. Güç Nispetinde Genel Islâh

Allah dini insanlar kendi nefislerinde düzgün olsunlar, amellerini de düzeltsinler diye gönderdi. Hz. Şuayb bu hususu şu ayette hasr ifadesiyle ortaya koydu: *"Ben ancak gücümün yettiğince ıslâh etmek istiyorum."*[181] Bu en beliğ, en genel ve en tamam ifadedir. Kendini ve çevresini ıslâh her Müslüman için gereklidir.

17. İstikamet ve Faziletlere ve Salih Amellere Devam

Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Sen, berâberindeki tövbe edenlerle birlikte emredildiğin gibi dosdoğru ol."*[182] Bu amellerin en önemlisi ise, namazları vakitle-

178 Buharî, *Edeb*, 31; Müslim, *İman*, 74.

179 Hûd, 11/88.

180 Bu ayetin tefsirine hem de bundan daha genel olan Saff Sûresi'nin 2. ayetine ve Bakara Sûresi'nin 44. ayetine bakınız!

181 Hûd, 11/88.

182 Hûd, 11/112.

rinde kılmaktır. Bu sûrede bunun delili şudur: *"Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakın vaktinde namaz kıl."*[183] Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: *"Allah'a en sevimli amel, az da olsa devamlı olanıdır."*[184]

Bu konudan birinci bölümün birinci faslındaki tevhid bahsinde ve üçüncü bölümün sonunda peygamberlerin sıfatları konusunda söz edilmişti.

ALTINCI BÖLÜM

Bu bölüm; Allah'ın yaratma, takdir, karakterler, fıtratlar ve beşer toplumuna dair kanunlarını kapsar. Üç fasıldan ibarettir.

I. FASIL: Bu fasıl tekvin ve takdir kanunlarını yani varlık nizamını kapsar.

1. Canlıların Rızkına Dair İlahi Kanunlar

"Yeryüzündeki her canlının rızkı yalnız Allah'a aittir."[185] Bu ayet, pek çok kanuna işaret etmektedir. ***Rızkuhâ*** şeklinde pek çok canlıya raci olan zamire izafe edilen rızık kelimesi genel olup, pek çok rızık çeşidine şamildir. Kur'ân ayetlerinden ve kevni ayetlerden anlaşılmaktadır ki, Allah'ın bütün canlıları rızıklandırması, her cins ve çeşit için rızıklar yaratması demektir. Allah bu canlılara, belli bir süreye kadar hayatlarını, gelişme ve ayakta kalmalarını sağlamaları için bu rızıklardan istifade yollarını göstermiştir. Bunlar pek çok kanunlara tabi olarak cereyan eder. İnsanlar bu beslenme kanunlarını açıklamak için bitkiler, hayvanlar, gıda, sindirim ve diğer organların görevlerine dair pek çok ilim ortaya koymuşlardır.

2. Canlıların Devamlı ve Geçici Mekânlarına Dair İlâhî Kânunlar

"Allah onların yerleşecekleri ve geçici kalacakları yeri bilir."[186] Bu ifade de başka pek çok kanunlara şamildir. Ayetteki ***müstekar*** ve ***müstevda'*** kelimelerinin anlamını açıklamıştık. Bunlarla ilgili olarak lâfzın delâlet ettiği pek çok görüş vardır. Biz, lâfzın delâlet ettiği bütün manalardan anlaşılan ortak mana hakkındaki görüşe dayanarak şöyle diyoruz: Kalıcı ve geçici olmanın çeşitliliği, her canlının hamilelik, emzirme, doğum, hayat, ölüm, yerleşme ve göç

183 Hûd, 11/114.
184 Buharî, *Libas*, 43.
185 Hûd, 11/6.
186 Hûd, 11/6.

gibi çeşitli safhalar yaşaması, her canlı için son derece hikmetli ve düzenli kanunlar olmasını gerekli kılar. Bunları bir sistem içinde toplayabildiğiizn gibi, detaya girip çeşitlendirebiliriz de.

3. *Kâinat Sistemi ve Ölçülerinin Yazılmasına Dair İlâhî Kanunlar*

"Bunların her biri apaçık bir kitapta yazılıdır."[187] Bu da bu sistemin başka bir açıklamasıdır. Bu bir yazma çeşididir ki, daha önce söylenen ilmin taallukuna ve onun öncesinde iradenin fiilen var olan bilgilerine taallukuna şamildir. Bunun hikmetini kavramaya yardımcı olacak misal; sistemli bir idarenin bilanço defterinde, mevcut bütün demirbaşların, malların, hesapların ve planların yazılı olmasıdır. İlahi vahiy bize bildirmektedir ki; bu muazzam Kâinat Allah'ın ilmiyle kuşatılan bir sistemle ayakta durmaktadır. O'nun programları Allah'ın yüce kudretiyle uygulanmaktadır. *"Bunlar, Kitab'ta (levh-i mahfuz) yazılıdır."*[188] Yani her şey gayb âleminde levh-i mahfuzda yazılıdır. Biz onun yorumunu ve yazım şeklini bilemeyiz. Görülen âlemdeki her şeyin tamamına ve cinslerine göre Allah'ın hikmetli kanunları vardır ki, bunlar O'nun irade ve kudretiyle işler. *"O'nun katında her şey bir ölçüye göredir."*[189] Bu bir sistemdir. Yüce Allah katında iki Kitab vardır. Birinde tekvini sistem, diğerinde de teklifin (sorumluluğun) izahı vardır. Teklifi olan Kitab"ta Allah muhtaç olduğumuz ve Kâinat kitabında yazılı olan ilim yollarını bize açacak olan şeyleri öğretmektedir. Bunların her biri de apaçık birer kitaptır. Bazı müfessirler bu iki kitaptan birini diğerine karıştırmışlardır.

4. *Yeri ve Gökleri Altı Günde Yaratmasına İlişkin Allah'ın Kanunları*

"Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur."[190] Bu ayette yaratılışa ait ilahi kanunların izahı vardır. Bu Kâinat sağlam bir sistem ve ölçülü bir zaman dilimi içinde kademe kademe yaratılmıştır. Orada hiçbir şey tesadüfen değildir. Yani ölçüsüz, tertipsiz yaratılmamıştır. ***Halk*** (***yaratma***) kelimesinin anlamı; sağlam bir takdir demektir ki, her şey orada uygun ölçülere göre cereyan eder. ***Halk*** kelimesi mutlak anlamda takdiri icat manasında da kullanılır. Bakanlar tarafından görülen yedi kat gökler, yeryüzünden gözüken bütün

---

187 Hûd,11/6.
188 İsrâ, 17/58.
189 Ra'd, 13/8.
190 Hûd, 11/7.

gök cisimleri ve bütün yerler, evet bunların hepsi hassas yaratılış kanunlarıyla hareket etmektedir. Burada olan bütün katı, sıvı ve gaz cinsinden basit ve mürekkep cisimler de bu kanunlara tabidir. Kâinat bütünüyle birbirine bağlı külli bir kanuna tabidir. Bu kanun, sistemi kaostan/karmaşa ve düzensizlikten korumaktadır. Âlimler buna genel ve özel cazibe kanunu adını vermişlerdir.

5. *Canlıların Sudan, Mürekkep Varlıkların Çifter Halinde Yaratılmasına Dair İlâhî Kanunlar*

Bu yaratılış beyan edildikten sonra Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Onun Arşı suyun üzerindeydi."*[191] Burada ilk yaratma şekline dair bir açıklama vardır. Buna göre ilk yaratılan sudur. Ondan da bütün canlılar yaratılmıştır. Bu cümlenin tefsirinde bu yaratılışa dair bir bölüm yazmış ve bütün organizmalı varlıkların çifter yaratılmasıyla ilgili kanunu zikretmiştik. Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Her canlı şeyi sudan yarattık."*[192] Yine şöyle buyurdu: *"Biz her şeyi çift yarattık."*[193]; *"Yerin bitirdiği şeylerden, insanların kendi nefislerinden ve daha bilmedikleri şeylerden çiftler yaratan Allah eksiklikten münezzehtir."*[194] Günümüzde beşer bilimi, bu kanunları ve eski antropoloji bilginlerinin ve diğerlerinin bilmedikleri gerçekleri keşfe muvaffak olmuştur. Günümüz âlimleri, başka kanunların da ortaya çıkmasını beklemektedirler. Bunlar, yedinci ayetin tefsirinde de açıkladığımız gibi mahlûkatın tam olarak ancak Allah tarafından bilinebileceğini göstermektedir.

II. FASIL: İnsan fıtrat ve karakterleriyle ilgili kanunlara dairdir.

1. Her İşi Güzel Yapması İçin İnsanların İmtihan Edilmesi

Yüce Allah, yaratılışın başlangıcıyla ilgili olarak biraz önce geçen hususlardan sonra beşerin yaratılışındaki büyük hikmeti şöyle açıkladı: *"Hanginizin daha güzel amel işleyeceğini denemek için ölümü ve hayatı yaratan O'dur."*[195] İnsanların, yapma kabiliyetinde oldukları amelleri güzel yapmaları, bu alt ve üst âlemde bulunan sınırsız hikmet ve sırların ortaya çıkmasına sebep olur.

191 Hûd, 11/7.
192 Enbiyâ, 21/30.
193 Zâriyât, 51/49.
194 Yâsîn, 36/36.
195 Hûd, 11/7.

Allah bunu gayp sığasından genel bir iltifat üslubuyla ifade etti. Bu ne güzel bir üsluptur ki, beşerin ediplerinin sözleri içinde bunun bir benzeri yoktur. Sonra bu üsluptan Rasulullah'a (s) hitap şekline geçti ve şöyle buyurdu: *"Sen onlara: 'Öldükten sonra siz mutlaka tekrar diriltileceksiniz', desen, inkâr edenler elbette: 'Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir', derler."*[196] Yemin sîgasıyla vurgulanmış bu haberde beşerle ilgili ilahi kanunlardan ikisinin açıklaması vardır. Birincisi, toplum hallerinden bir halle ilgilidir. Diğeri ise, tabiat ve fıtrat çeşitlerinden birine dairdir. O da şudur: Onlara akıl ve idraklerinin ermediği bir şey haber verilirse onu inkâr ederler. Hâlbuki onlar fıtraten her şeyi bilme kabiliyetine sahiptirler. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurdu: *"Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti."*[197] Peygamber onlara her şeye kadir olan Allah'tan bu haberi getirip, kendisinin doğruluğuna dair ilmî ve aklî deliller gösterince, onlar da bunların benzerini getirmekten aciz kalınca çoğu şöyle der: *"Bu apaçık bir sihirdir."* Onlar bu konudaki acizliklerini, başkalarının bildiği fakat kendilerine kapalı olan bir sebebe bağlıyorlar ve ileride bilecek-lerini söylüyorlar. Daha önce de mahallinde açıkladığımız gibi bu, onların noksan ve çelişkili hallerinden bir hale dair ilahi kanunlardan bir kanundur. Burada maksat sadece bir hatırlatmadır. Yoksa detay ve tahkik değildir.

2. İnsanların Aceleci Tabiatı

"Andolsun ki, onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelesek, elbette: O azabı engelleyen nedir?' derler."[198] Bu ayet, insan tabiatı ve toplumuna dair öncekiler gibi bize iki kanunu göstermektedir. Birinin açıklamasını üçüncü fasla erteliyoruz. Birinciyi ise şöyle özetliyoruz: Faydalanmak istedikleri menfaatleri elde etmede acele etmek, hoşlanmadıkları şeylerden sakınmak için onları bâtıl saymakta aceleci davranmak insanoğlunun tabiatındandır. Nitekim şu ayetin tefsirinde bu hususu açıklamıştık. *"Eğer Allah, insanların iyiliği istemeleri gibi kötülüğü de acele verseydi, kendilerine tanınan süre bitirilmiş olurdu."*[199]

3. İnsanın Nimetle Sevinme, Musibet Anında Ümitsizliğe Düşme Huyu

Dokuz ve onuncu ayetlerde, beşinci babın birinci faslında beşer açısından ele aldığımız, nimetle şımarma ve felaketle ümitsizliğe düşme şeklinde-

196 Hûd, 11/7.
197 Bakara, 2/31.
198 Hûd, 11/8.
199 Yûnus, 10/11.

ki iki kötü sıfatın karşılığı olan iki huy açıklanmaktadır. Burada bunları ilahi nizam ve genel kanunlara açısından zikrediyoruz. Bu kanunların peş peşe ve kesintisiz olarak zikredilmesi ayetler arasındaki hassas uyumu gösterir.

4. Güçleri Yöneltmede ve Aşırılık Huyu

"Her kim dünya hayatını ve onun ziynetini isterse onlara orada yaptıklarının karşılığını tam olarak veririz."[200] Bu ayet, biraz önce ikinci maddede belirttiğimiz insan tabiatındaki acelecilik huyuyla ilgili kanuna şahit olduğu gibi başka bir kanuna da şahittir. O gerçek de şudur: Şayet insan, iradesini bütün gücüyle kendisine zevk veren bir şeye ve peşin bir menfaate yöneltirse, ileride karşılaşacağı bir zarardan sakınmayı zor akıl eder. Peşin menfaat karşısında inanmadığı ahiret azabından sakınmayı akıl etmesi ise daha da zordur. Hele bu konuda ikna olması büsbütün uzaktır. Ancak Allah'ın, akıl ve vicdanın birlikte benimsediği bir imanla Kur'ân'a inanmaya hidayet ettiği kimse hariç.

5. Görme ve İşitme Kabiliyetini Kaybetme

"Çünkü onlar gerçeği dinlemeye tahammül edemiyorlar ve onu göremiyorlardı."[201] Bu manada insanın bütün iradesini, aksini idrak etme kabiliyetini zaafa uğratacak şeye yöneltiğine dair zikrettiğimiz kanuna şunu da ekliyoruz. Bu durum, görme ve işitme kabiliyetini de zaafa uğratır. Öyle ki, onlarla yol bulma ve onların rehberliğinden faydalanma gücünü bile kaybeder. Bu yönden bu da ayrı bir kanun sayılır.

6. Zorlamaya Değil, İknaya Dayanan İman ve İnsanın Sapıtma Kabiliyeti

28. ayette, Hz. Nuh'a Allah tarafından, peygamberliğinin gerçek olduğuna dair hüccet verildiği, şayet onlar bunu göremezlerse, zorla kendilerine dayatmanın mümkün olmadığı hikâye edilmektedir. Bu ayet göstermektedir ki, Allah'ın beşerle ilgili bir kanunu da inancın zorlamayla olmayacağına dairdir. Çünkü bir şeye zorlanan kimsenin iradesi ayet ve hüccetlerin delâlet ettiği şeye yönelmez. Peygamberlerin çağrısı, insanlara verilen düşünme ve akıl yürütme kabiliyetine yöneliktir. İnsan tabiatıyla ve onun nefsî karakte-

200 Hûd, 11/15.
201 Hûd, 11/20.

riyle ilgili şu ayetlerden maksat da budur: *"Biz ona iki yol gösterdik."*[202]; *"Ona kötülük duygusunu ve ondan sakınma yollarını ilham etti."*[203]

7. İnsanların Azması ve Sapmasında Dair İlahi Kanunlar

Hz. Nuh'un, kavmiyle mücadelesini hikaye eden şu ayet bunu göstermektedir: *"Eğer Allah sizi azdırmayı dilemişse, ben size öğüt vermek istesem de benim öğüdüm size fayda vermez."*[204] Bu ayette, sapıkların sapması, kâfirlerin küfrü ve azgınların azmasıyla ilgili ilahi kanunların açıklaması vardır. Bu konuyu bu türlü fiillerin Allah'a nispet edildiği pek çok ayetin tefsirinde açıklamış ve şöyle özetlemiştik: Saptırma ve yoldan çıkarma demek, sapma ve yoldan çıkmanın, Allah'ın kanununa göre cereyan etmesi demektir. Bu kanun, ihtiyari ameller ve bunlarda ısrar yoluyla sapma ve yoldan çıkma sebeplerinde etkilidir. Neticede hatası kişiye hâkim olur ve onu kuşatır. Hidayet ve düzgünlük imkânını kaybeder. Kelâmcılar bu kanunlardan gafil oldular. Kendi aralarında, Allah'ın insan için küfür ve sapıklığı yarattığı, neticede insan iman ve salih amel işlemekten aciz kaldığı konusunda tartışmaya başladılar. Peki bu, bir yaratıcı için aklen, şeran ve fiilen caiz midir yoksa üretilen birşey midir? Allah bundan münezzehtir. Bu adalet ve hikmete aykırıdır. Bu konuda tevili gereken hangi ayet vardır? İnşallah bizim söylediğimiz doğrudur. Tevile gerek yoktur.

8. Çeşitlilik ve Farklılığa Dair İlahi Kanunlar

"Eğer Rabbin dileseydi, insanları bir tek ümmet yapardı." Bu ayet; fıtratları gereği insanların kabile ve kavimlere ayrılacağı, akıl, anlayış, temayül, dil, din şeriat konusunda çeşitlilik arz edecekleri, maslahat ve menfaat konusunda çatışacaklarına dair ilahi kanunun açık ifadesidir.

III. FASIL: Toplum ve uygarlığa dair kanunlar ve deliller

1. Fertler Gibi Toplumların da Günahlardan Tövbe Etmeleriyle İlgili İlahi Kanunlar

Kur'ân-ı Kerîm Taha Sûresi'nin 3, 52 ve 90. ayetlerinde fertler gibi, ümmetlerin de Rablerine karşı bütün günahlardan tövbe etmelerini emretmiş-

---

202 Beled, 90/10.

203 Şems, 91/8.

204 Hûd, 11/34.

tir. Üçüncü ayette tövbe ve istiğfarı; vaat ettiği maddi ve manevi istifade ve ikramın, 52. ayette açıkça bol yağmur yağdırma ve gücü artırmanın, 90. ayette ise manadan anlaşıldığı üzere nimetin muhafazasının şartı olarak ileri sürdü. Bu üç ayet, toplumla ilgili kanunlardan bir kanunun açıklamasıdır. O kanun şudur: Düzgün olmak ve düzeltmek, ümmet ve kavimlerin yükselme ve beka sebebidir. Bu, fertlerin de yükselme sebebidir. Fakat hitap burada fertlere değil, toplumlara yöneliktir. Her fert dünyada günahlarından dolayı cezalandırılmaz fakat her toplum suçundan dolayı cezalandırılır. Onun cezası iki çeşittir. Bunu daha evvel açıklamıştık. *Birincisi;* dini cezadır. Bu ceza peygamberleri yalanladıkları, kendilerine haksızlık ettikleri için uyarıldıkları şekilde cezalandırılmaları tarzındadır. Bu, hükümetlerin kanunlarına aykırı davrananların hâkimler tarafından cezalandırılması tarzındadır. *İkincisi* ise; toplumun günahkâr olmasının tabiî cezasıdır. Bu ceza, toplumda yaygınlaşarak gerçekleşir. Nitekim bir bu hususları bu ve diğer sûrelerin tefsirinde detaylı olarak açıkladık. Bu faslın şahitleri içinde kısaca hatırlatıyoruz. Bu kanun, Kur'ân'ı rehber edinen salih geçmişlerimiz tarafından bilinmekteydi. Hz. Abbas'tan gelen rivayetlere göre, mü'minlerin emiri Hz. Ömer kendisini, Hz. Peygamber'e yakınlığı ve ona benzerliği sebebiyle insanlara Rasulullah'ı (s) hatırlatsın da kalpleri yumuşasın diye istiska namazında öne geçirince, Hz. Abbas duasında şöyle demişti: Ey Allahım! Bela ancak günah yüzünden iner, tövbe ile kalkar...

Zulüm, azgınlık ve yeryüzünde fesadın; ümmetlerin çökmesinde, zayıflamasında ve helakinde amil olması meselesi bu faslın sonunda gelecektir. Bunların kuraklığa, kıtlığa, tufana ve öldürücü felaketlere sebep olması ise toplum bilimde sabit olmuş değildir. Çünkü insanlar hava değişimlerinin şahsi veya toplumsal günahlarla ilgisi olduğunu bilmemektedirler.

2. *Toplumların Güzel ve Sağlam Amellerle Kalkınması*

Bundan önceki faslın başında *"Hanginizin daha güzel amel işleyeceğini denemek için..."*[205] ayetini zikretmiştik. O ayette sosyal kanunlardan bir kanuna işaret edilmektedir. Bu kanunu açıklama babında diyoruz ki: Bu bilginin tabiî neticelerinden birisi de; halkların kavmî, coğrafî ve devlet itibarları ve menfaatleri açısından yücelmeleri, işlerini düzgün yapmalarının neticesi olduğu gerçeğidir. Bu düzgünlük; geçim, servet, harp gücü, toplumsal çıkar

205 Hûd, 11//7.

ve değerler etrafındaki dayanışma sahasında olacaktır. Bu söylenen hususlar ancak sadakat, adalet, emanet ve istikametle gerçekleşir. Bunlar da ancak Allah'a ve ahiret gününe imanla tamamlanır.

3. Toplumların CezalandırılmasınınTabiî Süreleri

"Andolsun ki, onlardan azabı belirli bir süreye kadar ertelersek, elbette 'o azabı engelleyen nedir?' derler." Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bu ayette de toplumsal bir kanun vardır. Konuyu açıklama babında burada diyoruz ki; bu kanundan maksat, bu azabın Allah katında malum olmasıdır. Bunun Kâinat nizamıyla ilgili hitapta belli bir zamanı vardır. Bu da bozgunculuk son hadde gelmeleri vaktidir. Biraz evvel de gördüğünüz gibi, her ceza bir günahın neticesidir. Fakat cahil toplumlar bunu anlamıyorlar. Ancak bazı filozofları anlıyor ve azap vakti konusunda onları uyarıyorlar, fakat uyarmanın onlara hiçbir faydası olmuyor. Nitekim peygamber kıssalarında görülmüştür.

4. Peygamber ve Islahatçılara İlk Tabi Olanlar

"Biz, basit görüşlü alt tabakamızdakilerden başkasının sana uyduğunu görmüyoruz."[206]

Hz. Nuh kavminden hikâye edilen bu söz; ayetin tefsirinde de belirttiğimiz gibi, peygamberlere ve diğer ıslahatçılara uymada ilk sırayı alanların fakirler olduğuna dair açık bir nastır. Konunun tamamı ise aşağıdaki maddededir.

5. Cemaatlerin, Ümmetlerin Felahı İçin İçlerindeki Salihlerin Dayanışması

Hz. Nuh'un, kavmine cevabı şuydu: *"İman edenleri kovacak değilim."*[207]

Bu prensip ümmetler ve kavimler içinde inkılâplar yapacak kadrolar oluşturmakla ilgili sosyal bir kanuna dayanmaktadır. Bunun sağlamlığı ve başarısı; bir araya gelmeye vesile olan ve akli, vicdani ve ameli dayanışmaya istinat eden kuvvetli bir cemaat imanına bağlıdır. Liderlerinin fertler için en hayırlı örnek olması şeklinde birbirlerini himaye etmeleri de bu dayanaklardandır. Bu lider, mü'minlerin en alt tabakada olanını onların en güçlü

206 Hûd, 11/27.

207 Hûd, 11/29.

kodamanına tercih edecektir. Peygamberlere gelince; Allah vahiy vasıtasıyla onlara bu kanunu öğretmiştir. Nitekim kibirli kodamanların mü'minlere düşmanlığı bahsinde bu husus geçmişti. Son devir liderlerine gelince, tarihi tecrübe ve ibretler onlara yol göstermiştir. Neticede tarih felsefecileri sosyoloji ilmini sistematize etmiştir. Toplumsal kanunları açıklamışlar ve liderler de bunları uygulamışlardır. Bu sosyologların önderi, Arap filozofumuz İbn Haldun'dur.

6. Servet Sahipleriyle Islahat Önderlerinin Kavgası

Şuayb (a) kavmiyle olan kıssasında medenî dünyadaki en önemli sosyal meselelerden bir mesele bulunmaktadır. O da: servet sahipleriyle ıslahatçılara arasındaki kavgadır. Bu kavga, sınırsız kazanma hürriyetiyle, kazancın helallik ve dürüstlüğü gözetmekle sınırlı olması kavgasıdır. Şuayb peygamberin kavmi, ölçü ve tartıyı eksik yapma da dahil servetin mümkün olan her yolla nemalandırılmasını mubah görüyordu. İnsanlara ölçü ve tartıyla bir şey sattıklarında malı eksiltiyorlar; onlardan bir şey satın aldıklarında ise fazla tartıp ölçüyorlardı. İnsanların her çeşit malında eksiltme yapıyorlardı. Şuayb (a) ise onları bu tutumlarından sakındırıyor, kendilerini adalet ve insanların mallarını haksız yollarla yemekten sakınmalarını ve helalle yetinmelerini tavsiye ediyordu. Yüce Allah'ın hikâye ettiği gibi onların gerekçesi inanç hürriyetiyle birlikte kazanma hürriyetiydi. *"Dediler ki: Ey Şuayb! Babalarımızın taptığını veya mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor?"*[208] Taklit rezaleti ve insanların mallarını bâtıl şekilde yemeyi mubah sayma rezaletiyle ilgili bahiste bu ayet delil olarak geçmişti. Ayrıca inanç hürriyetini fazileti ve dinde zorlamanın yasaklanması konusunda zikredilmişti.

Fazilet ve hak ehliyle bâtıl ve rezalet ehli arasındaki kavganın malum bir sosyal kanun olduğuna delil olmak üzere bu ayeti burada tekrar ediyoruz. Peygamberler hak ve fazilete kuvvet ve dayatmayla değil, hüccet ve ikna vasıtalarıyla desteklenen vaaz ve irşatla destek oluyorlardı. Hz. Musa ve Hz. Muhammed gibi, medenî bir şeriata (sistem) sahip olanların sistemi iki müeyyideye dayanıyordu. Bunlar, imanın gereği olarak nefsi müeyyide, insan haklarına tecavüzü önleyen kanuni müeyyide idi. Ekonomik kavga en karmaşık toplumsal kavga olarak devam etmektedir. Bazı iktisatçılar, mali

208 Hûd, 11/87.

ıslahatın İslâm'ın en büyük esaslarından olduğunu söylemişlerdir. Bundan dolayı Mekke kodamanları Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı çıkmışlardır. Bu konunun detayı Tevbe Sûresi'nin özetinde ve *Muhammedi Vahiy* kitabında geçmişti.

7. Başarının Sonuçta Muttakilere Ait Olduğuna Dair İlâhî Kanunlar

"Şüphesiz ki hayırlı sonuç muttakilerindir."[209] Bu kanun, dini ve siyasi cemaatlerin, toplumların ve ümmetlerin hedeflerine ulaşmada, düşmanlarına ve hasımlarına galip gelmelerinde en büyük toplumsal kanunların temeli hükmündedir. Bu aynı şekilde, fertlerin dini ve mali-sosyal dünyevi işlerindeki başarılarının da en sağlam temelidir. Bu beliğ cümle, veciz bir ifade içinde pek çeşitli konulara dair pek çok gerçeği kapsaması açısından Kur'ân'ın en büyük ayetlerindendir. Sen Ezher'in pek çok âlimine ve Kur'ân ilmi konusunda *Beydâvî* tefsiri ve onun altındaki *Celaleyn* tefsiri, bunların haşiyeleri ve bunların özeti Âlûsî tefsirinden başka sermayeleri olan benzer âlimlere sorsan, desen ki: "Hayırlı sonucun muttakilere ait olması ne demektir? Hükmü kelimenin türevine göre yüklemek şeklindeki kaidenize göre bu cümlede başarının sebebi gösterilen takva ne anlama gelir?"

En bilgililerin söyleyeceği söz şudur: Takva, sevapları işlemek, günahları terk etmektir veya emirlere uymak, yasaklardan kaçınmaktır. Allah böylelerine dünya ve ahirette güzel mükâfatlar vaat etmiştir. Bu net olmayan mücmel bir açıklamadır. Bunu şöyle özetleyebilirsin: Muttakiler salih Müslümanlardır. Az olmalarına rağmen bu tefsirlerin okuyucuları bu veya buna benzer sözlerin dışında ne söyleyebilirler ki? Çünkü bu tefsirlerin müellifleri; fertlerin, toplumların ve kavimlerin takvası konusunda gerekli olan detaylı açıklamayı yapmamışlardır. Onlardan hiçbiri takvanın genel anlamına işaret etmemişlerdir. Aslında ***takva***; inancı, ahlâkı, özel ve genel ilişkileri bozan her şeyden sakınmak, Kitab ve Sünnet'in rehberliğinde bunları ıslâh edecek hususları, ümmetlerin var oluş ve yok oluşları, güçleri ve zaafları, iktidarlarının devamı ve zevalini gösteren ilahi kanunları araştırmaktır. Bu kanunlar ailevî, medenî, malî, siyasî ve askerî bütün sahalarda geçerlidir. Bunlarda bir değişme olmadığı gibi, çeşitli din ve mezhep mensupları arasında bir ayırım söz konusu değildir. Onlar için saadet ve siyadet (hâkimiyet)

209 Hûd, 11/49.

sahasında umulan iyi sonuç bütün bu hususlarla gerçekleşir. Biz bu değerlendirmeyi bu tefsirin pek çok yerlerinde yaptık. Belki de en derli toplu izah şu ayetin tefsirinde geçmiştir: *"Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız, O size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir."*[210]

8. Halkı Helakten Koruyan İlâhî Kanunlar ve Fesattan Sakındırmanın Güzel Sonucu

"Sizden önceki nesillerin ileri gelenleri, yeryüzünde bozgunculuğu menetmeli değiller miydi?"[211] Bu ayet, zulüm ve yeryüzündeki fesatları sebebiyle ümmetlerin helak edildiği açıkladıktan sonra şu gerçeği ilan için gelmiştir: Şayet ümmetler içinde akıl, fazilet ve hakkı savunma gücüne sahip cemaat ve gruplar bulunup da aralarında yaygın olan ve kendilerini ifsat eden fenalıklardan sakındırsalardı o takdirde helak olmazlardı. Çünkü yeryüzünü ıslâh eden salih kimseler vasıtasıyla Allah onları bulaşıcı ve yaygın hastalıklardan korur. Tabiî ki bu; toplum hastalıklar yayılmadan önce onların emrettikleri korunma sebeplerine sarıldığı takdirde gerçekleşir. Daha sonra tedavi yollarına başvurmak da gerekir. Şayet çoğunluk onların emir ve yasaklarına uymazsa fesat da onlara yapacağını yapar. Bizim cahil halifelerimizden olan vaiz ve fakihler, muttaki salihlerin bereketi ve Allah'ın, toplumları onlarla koruması meselesini selef-i salihinin anladığının tersini anladılar. Sandılar ki; salihlerden maksat; çok oruç tutan, çok namaz kılan ve çokça zikir çekenlerdir. Nitekim şair şöyle demiş. Şeyh Ahmed b. Hacer el-Heytemî de *Zevâcir* kitabında bu sözü misal olarak aktarmış:

لولا أناس لهم ورد يقومونا ... وآخرون لهم سرد يصومونا
لدكدكت أرضكم من تحتكم سحراً ... فإنكم قوم سوء لا تطيعونا

"Şayet virdini yerine getiren insanlar olmasaydı,
diğer taraftan sıralı oruçlarını tutmayanlar bulunmasaydı,
seher vakti dünyanız altınızdan mutlaka kayardı.
Sizler itaat etmeyen kötü bir toplumsunuz."

Hayır! Nice vird sahipleri vardır ki, gecesini bidatten ibaret bu virtle geçirir de, emretmediği işleri yaparak, kullarına itaat ettiği halde Allah'a isyan

---

210 Enfâl, 8/29.
211 Hûd, 11/116.

eder ve hakkında şöyle denenlerden olur: *"Yoksa onların, Allah'ın dinde izin vermediği şeyi kendilerine meşru kılacak ortakları mı vardır? Eğer azabın ertelenmesine dair kesin yargı sözü olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilir, işleri bitirilirdi."*[212] Hadis-i şerifte de şöyle buyuruldu: *"Nice oruç tutanlar vardır ki, tuttuğu oruçtan yanına sadece çektiği açlık kâr kalır. Nice gece namazı kılanlar vardır ki, onların da kârı gece uykusuz kalmaktan ibarettir."*[213] *"Namazı, kendisini kötülük ve hayâsızlıktan alıkoymayan kimse sadece Allah'tan daha fazla uzaklaşmış olur."*[214] Sûdan Mehdisi'nin dervişleri ve Kur'ân hidayetinden habersiz benzeri Müslümanlar böyleydiler. Fasık Müslümanların yardımıyla Frenkler onlara eziyet, ülkelerini de işgal ettiler. Bu mehdiye dair haberlerden öğrendiğimize göre aslında o, bilgi ve basiret sahibi bir kimseymiş. Fakat kendinden sonraki temsilcileri onun gibi değillerdi. Dervişlerinin salahı ilim ve basirete dayanmıyordu.

Hayır! Allah'ın kendileriyle toplumları koruduğu sâlihler, haklarında şöyle buyurduğu kimselerdir: *"Andolsun ki, biz Tevrat'tan sonra Davud'a indirilen Zebur'da: Yeryüzüne mutlaka benim salih kullarım varis olur, diye yazmıştık."*[215] Onlar haklarında şöyle buyurulan muttakilerdir: *"Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona varis kılar. Güzel sonuç muttakilerindir."*[216]; *"Allah, içinizden iman edip salih amel işleyenlere vaat etmiştir ki, kendilerinden öncekileri hükümran kıldığı gibi, onları da yeryüzünde hükümran kılacaktır."*[217] Bu konuda biraz önce söz edilmişti. Allah toplumları onların şahısları ve cesetlerinin bereketiyle veya faydası şahıslarına dönük özel ibadetleriyle değil, iyiliği emretmeleri, kötülükten sakındırmaları ve halkın da onlara itaati sebebiyle korur.

Evet, içlerinde salih bir topluluk bulundukça Allah bir toplumları kökten helak etmez fakat günahları sebebiyle diğer azaplara çarptırır. Bu hususu, tufan kıssasında açıklamıştık.

---

212 Şûrâ, 421/21.
213 İbn Mâce, *Sıyâm*, 21.
214 Ahmed b. Hanbel, III, 371.
215 Enbiyâ, 21/105.
216 A'râf, 7/128.
217 Nûr, 24/55.

9. *Azgınlık ve Zalimlere Meyilin Başarısızlık Sebebi Oluşu*

"Beraberindeki tövbe edenlerle birlikte, sana emredildiği gibi dosdoğru ol. Aşırı gitmeyin."[218]; *"Haksızlık yapanlara meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur."*[219] Bu iki ayette toplumsal ilahi kanunlar vardır. Buna göre zalimlere meyletmek ve azgınlık, düşmanlara karşı mağlubiyet sebeplerindendir.

10. *Toplumların Helak Edilmesi ve İlahi Adalet*

100, 102, 112, 113, 116 ve 117. ayetler bu hususun ispatıdırlar. Bu konuda ilk ayet; Yüce Allah'ın, son peygamberine verdiği şu haberdir: *"Ey Muhammed! Bu sana anlattıklarımız, memleketlerin haberlerinden bazılarıdır. Onlardan bir kısmı hala ayaktadır. Bir kısmı da silinip gitmiştir."*[220] İkinci şahit ise şu ayettir: *"Biz onlar zulmetmedik fakat onlar kendilerine zulmettiler..."*[221] Yani biz onlara haksızlık ederek helak etmedik bilakis haksızlıklarının sonucuna dair onları uyardık. Fakat onlar genel bir haksızlığa daldılar ve topyekün yok oldular. En büyük haksızlıkları ise şirkti. Onlar kendilerini azaptan korusunlar diye putlarına dua ettiler. Peygamberlerinin uyarılarını savuşturmak için onlara güvendiler. *"Fakat Allah'tan gayrı taptıkları ilahlar azaba karşı onlara hiçbir fayda sağlamadı."*

Tevhid ehli olduğunu ve Kur'ân'a inandığını söyleyen hiç kimse bu manayı göz ardı edemez. Fakat Kur'ân'daki inanç esaslarını bilmeyen pek çok cahile, taklide dayalı inançlarına aykırı bir şey açıklansa onu inkâr ederler. İlk inkâr ettikleri de, imanın temeli olan tevhid ve şirkin yorumudur. Onlar sanıyorlar ki, bu toplumların şirki cansız putlara ibadet etmekten ve onlara güvenmekten ibarettir. Bunun esası "salih kimselere ve özellikle de bunlardan ölmüş olanlara aşırı sempati, onların kâinat üzerinde tasarrufları olduğuna inanmak, zararı def, faydayı celp için onlara dua etmektir" denilse, böyle söyleyeni reddederler. Bu türlü tutumlara bazı örnekler şunlardır:

Buhara Müslümanlarından hikâye edildiğine göre, Şah-ı Nakşibend Buhara'yı koruyacak ve Ruslar orasını asla işgal edemeyecekler. Faslı Müslümanların inancına göre Mevlâye İdris Fas'ı ve diğer Kuzey Afrika ül-

218 Hûd, 11/112.
219 Hûd, 11/113.
220 Hûd, 11/100.
221 Hûd, 11/101.

kelerini Fransa'nın işgalinden koruyacaktır. Bunun, velilerin Allah katındaki itibarlarından dolayı bir aracılık olduğu, kerametleriyle buraları korumaları inkâr edilemez. Zira diriler gibi, ölülerin de kerametleri sabittir. Biz onlara isimleri değiştirerek düştükleri cehaletlerini anlattık, bunların Allah'ın Kitabı'na, Rasulü'nün Sünneti'ne fetihlerde, devletler kurmada ve onları korumada ümmetin salih geçmişlerinin yoluna aykırı olduğunu söyledik. *Menar Mecmuası*'nı neşir hayatına başladıktan itibaren özellikle Faslı kardeşlerimize özel uyarılar yaptık, askeri savunma güçlerini düzenlemelerini hatırlattık, aksi halde ülkelerinin ellerinden çıkacağını söyledik. Fakat muhtelif tarikat ehlinden halkı aldatanlar doğrudan veya hal lisanıyla şöyle karşılık verdiler: *Menar* sahibi Mutezilidir. Velilerin kerametlerini inkâr eder. Hâlbuki *Menar* sahibi ne Mutezilidir, ne de Eş'arî. O sadece *Kur'ânî* ve *sünni*'dir. Neticede *Menar* sahibinin uyardığı gibi Fransızlar ülkelerini işgal ettiler. Görüldü ki, Ticanilik gibi en nüfuzlu şeyhleri, bâtıl keramet iddiacıları; ülkeleri fethetmede, halklarını köleleştirmede, bilerek veya bilmeyerek insanları İslâm'dan uzaklaştırıp Hıristiyanlık ve dinsizliğe sokmada Fransızların hizmetinde ve yardımında bulunmaya devam ediyorlar. Allah'a şirk koşmanın sadece putlara ibadet olduğunu savunan bu ve benzeri kimseler şunu bilmiyorlar: Bu şirkin aslı; salih kimseleri yüceltmede aşırılık, sünnetullahı iptal için onların şahıslarını aracı yapmak, onlarla teberrük etmektir. İlk müşrikler de Nuh kavmiydi. Ved, Suvâ, Yeğûs, Yaûk ve Nesr isimli ilahları salih kimselerdendi. Öldüklerinde bunları yüceltmede aşırı gittiler. Onları hatırlamak için resim ve heykellerini yaptılar. Buharî'nin, Kur'ân'ın tercümanı olan Abdullah b. Abbas'tan rivayet ettiğine göre; onlar bu salih kimselerin fayda ve zarar vereceklerine, heykelleriyle değil fakat Allah katındaki şefaat yetkileriyle veya kerametleriyle azabı kaldıracaklarına inanıyorlardı.

Dua etmek veya tevessül dedikleri tarzda salihlerin kabirlerine sığınan bu ve benzeri kimseleri görüyoruz ki, onlar bütün Kur'ânî inançlardan ve Kur'ân'daki ilahi kanunlardan habersizdirler. Biz bunları bu sûrenin özetindeki tevhid ve peygamberlerin vazifeleri bölümünde ve şimdiki fasla kadar olan bölümlerde özetledik. Bunların benzeri başka sûrelerde de geçmektedir.

İslâm'ın başına gelen dertlerin en büyüğü, Müslümanların salih denilen kimseler yüzünden fitneye düşmesidir. Onlar bu konuda eskilerin yolunu

karış karış, arşın arşın takip ettiler. Zaten bu hale Rasulullah (s) işaret etmişti. Bu hal, modern ilimleri öğrenen pek çok kimsenin dinsizliğine sebep olmuştur. Bu modern ilimlerin başında sosyoloji ve antropoloji gelmektedir. Bu ilimleri öğrenenler İslâm'ın hurafe dini olduğunu, İslâm iktidarını kaybettirenin de bu olduğunu sanarak dinden çıktılar. Öyle ki yeni Türk Hükümeti bile, hurafelerden münezzeh olan gerçek İslâm'ı terk etti. Türk Hükümeti'nin kurucusu ve başkanı Kamal Atatürk, Kur'ân'a, Sünnet'e, Arapça'ya ve Arap harflerine karşı cahiliye ve Haçlılar döneminde bile görülmeyen bir şekilde düşman kesildi. Ama maalesef vahyi ölçü ve dirilikten uzak düşenler *"Ona boyun eğer oldular."*[222]

102. ayetin manası özet olarak şudur: Allah'ın zalim toplumları hak ettikleri zaman istikbalde cezalandırması, mazide cezalandırması gibi ağır olacaktır. Bunda merhamet, torpil ve müsamaha söz konusu değildir.

113 ve 114. ayetlerin özet manası da şudur: Allah, Rasulullah'a (s) ve beraberindeki tövbe edenlere emrettiği şekilde istikamet üzere olmalarını emretti, tuğyandan, aşırılıktan, Mekke'deki halleri, helak olan eski kavimlerin hallerine benzeyen müşrik zalimlere meyletmekten nehyetti. Bunu da bu peygamberlere uyanları, kavimlerinin helakine yakın kurtardığı gibi, azap edince onları da kurtarmak için yaptı. Çünkü Onun kullarıyla ilgili kanunu aynıdır.

116. ayetin özeti ise şudur: Zalim toplumlara gelecek olan azabın önlenmesi, o toplumları yeryüzünde fesat çıkarmaktan alıkoyacak olgun ve itibarlı bir topluluğun bulunması, toplumun da bunlara uymasıyla mümkündür. Bunlar olmadığı takdirde zalimler zevk-ü safa peşine düşerler, günahkâr olurlar ve neticede helake sürüklenirler. Bu helak, tamamen yok olma şeklinde olmasa bile, bağımsızlıklarını kaybetme tarzında olur.

117. ayetin özetine gelince; ülkeleri, halkı amel ve hükümlerinde adil ve düzgün oldukça onları haksız yere helak etmek Allah'ın ne şanından, ne de kanunlarındandır. Bu, toplumların hayatı, ölümü, izzeti ve zilleti konusunda sosyolojinin en büyük prensibidir.

Sahâbe ve tabiîn âlimleriyle, yerleşim merkezlerinin önde gelen bilginleri -ki onlar Kur'ân lügatini fıtri olarak almışlar, Kur'ân'ın açıklaması olan Hz.

222 Şuarâ, 26/4.

Peygamber'in Sünneti'ne tabi olmuşlardır- yaratıklarla ilgili bu ilahi kanunları, kendilerinden sonrakilerin anlaması için bunları ilmî ve teknik tarzda sistemleştirmemiş olsalar bile, bunları çok iyi anlamışlardı. Daha sonraki âlimler Arapça'yı tabiî yapısı ve anlamı içinde kavrayamamışlar, Kur'ân, din ve Arapça için koydukları teknik kaidelere göre tefsire başlamışlardır. Bunu da, miras yoluyla gelen ve İslâm'la şereflenmiş başka toplumlardan kazandıkları karışık bilgileri nispetinde yapmışlardır. Hiç kimse tarafından sistemleştirilmiş bir sosyoloji ilmi yoktu. Bundan dolayı, onların tefsirlerinde toplumların siyasetine özel kanunlardan hiçbir şey göremiyoruz. Bilakis onlar Kur'ân'ın bu konudaki kanunlarına ters düşmüşler, akıbetleri de bizim şikâyet edip telafiye çalıştığımız noktaya gelmiştir.

11. Dini İhtilafa Dair Kur'ânî Delil

118 ve 119. ayetlerde -ki bunlar Kufîlere göre iki, başkalarına göre ise bir ayet kabul edilir. Manaya uygun olan da bir ayet sayılmalarıdır- ümmetlerin yaratılış, akıl ve anlayış bakımından ihtilaf ettikleri gibi, din konusunda da ihtilaf etmelerine dair ilahi kanunun izahı vardır. Bu kanunun, sûrenin sonunda zikredilmesinin hikmeti; Kur'ân'a inananlar için en önemli ibretin burada olmasıdır. Kur'ân, kıyamete kadar yetmek ve ihtiyaçlarına kefil olmak üzere Allah'ın insana ikram ettiği en mükemmel hidayet kaynağıdır. Bu kanun sûrenin sonunda zikredilmiştir. Zira fert ve toplumların bozulma sebeplerine mebni olan sosyal kanunlar bu kanundan önce zikredilmiş ve Kur'ân insanlara bunlardan korunmanın yollarını göstermiştir. Kur'ân bütün beşeri hastalıkları ve onların tedavi yollarını tam olarak göstermiştir. Kur'ân'a inanıp, üzerinde düşünen fert ve küçük cemaatler (aileler, soylar ve aşiretler) ve büyük toplumlar (halklar ve kabileler) bunlara uyar. Bunları uygulayanlar da kesin olarak fesat ve helakten kurtulurlar. Onlar için tek endişe, Kur'ân'la amel etmeyi bırakmalarıdır. Bu terk işi bazı fertlerden sadır olursa bunun çözümü kolaydır. Zira bu ya onun ters düştüğü hükmü bilmemesinden kaynaklanmaktadır. O takdirde bunun çaresi, onu bilgilendirmektir. Ya da o şahsın iyi terbiye edilmemiş olmasındandır. O durumda da çaresi nasihat ve irşattır. Bunların hepsi de Müslüman kardeşlerinin görevidir. Şayet sözlü nasihati kabul etmezse Müslüman toplumun ve hükümetlerinin yapacağı bellidir. Şayet terk büyük ve küçük toplumlardan cehalet

veya mali sebepler yahut da dünyevi bir taassuptan kaynaklanıyorsa, bütün bunların çaresi Kur'ân'da mevcuttur.

Fakat en büyük bela, en kanlı ölüm ve simsiyah tehlike dinde hizip ve grup ihtilafı ve fitne ve tevil arzusuyla müteşabih ayetlerine uyarak Kur'ân'dan sapmadır. İşte bu, iki ayette ilahi rahmetten uzaklaştırma sebebi olarak gösterilen husustur. *"Onlar ihtilaf etmeye devam ediyorlar. Ancak Rabbinin merhamet ettiği kimseler hariç."*[223] Dünyadaki bu rahmetten maksat, Yüce Allah'ın pek çok ayette mü'minlere vaat ettiği ve onlara has kıldığı rahmettir. Şu ayetler O'nun mutlak rahmetini gösterir: *"Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir."*[224]; *"Allah mü'minlere çok merhamet edicidir."*[225] Kendisiyle dinin kemale erdirdiği ve mü'minlere olan nimetini tamamladığı son Kitabının rahmet olması da, özel rahmetindendir. *"O, mü'minler için bir rahmet ve doğru yolu gösteren bir rehberdir."*[226]

Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'i göndermesi de, Onun özel rahmetlerindendir. Allah onu kendi sıfatlarıyla vasfetmiştir. *"O, size çok düşkündür. Mü'minlere karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir."*[227]

Evvel ve Âhir olan Allah'a, O'nun son Kitabı'na ve son Peygamberi'ne (s) iman edenlere has olan bu rahmet, mü'min fertler için ancak hidayetin tamam olması ve güçleri nispetinde şahsi sorumluluklarını yerine getirmeleriyle tamamlanır.

Ümmet halindeki cemaatleri içinse, Allah'ın ipine ve en sağlam olan birlik kulpuna yapışmalarıyla mümkün olur.

Bu da, büyük çoğunluğun; kesin olan temel nasslar ve pratik sünnet konusunda, yasaklanan tefrika ve kavgadan sakınmaları, kesin olmayan konulardaki ihtilaf ve tartışmayı Allah'ın Kitabı'na ve Rasulünün Sünneti'ne havale etmeleriyle gerçekleşir.

Siyaset ve kaza gibi genel maslahat konuları yetkililerin tercihine, özel içtihat meseleleri de şahısların tercihine havale edilir. Bu konuda doğru olan

223 Hûd, 11/118.
224 Tevbe, 9/117.
225 Ahzâb, 33/43.
226 Yûnus, 10/57.
227 Tevbe, 9/128.

bellidir. Fakat uygulaması bir cemaatin varlığına bağlıdır. Hz. Peygamber bize bu topluluğa uymamızı ve ondan kıl kadar ayrılmamamızı emretmiştir. O da; *ülü'l-emr, ehl-i hal ve akd* meclisidir. Bunlar ümmetin çoğunluğunun itimat ettiği kimselerdir. Şeriat, halifelerin ve sultanların tayin ve azil yetkisini bunlara vermiştir. İslâm'ın hâkimiyetinden sonra zalim ve ırkçı kralların diktatörlüğü sonucu bu türlü kurumlar ortadan kalkmıştır. Hâlbuki Rasulullah (s) ırkçılığa çağıranlardan ve ırkçılık uğrunda savaşanlardan uzak durmuştur. Islahatçıların görevi İslâm nizamını tekrar getirmektir. Bu konuyu *"El-Hilâfe evi'l-İmâmetü'l-Uzmâ"* adlı kitapta detaylı olarak işledik.

Ben bu özeti şu hadisle bitiriyorum: *"Hûd Sûresi ve kardeşleri beni ihtiyarlattı."* Bu hadisi Tabarani, Ukbe b. Âmir'den ve Ebu Cuheyfe'den merfû olarak *Kebîr* adlı eserinde rivayet etmiştir. Suyuti, *Câmiu's-Sağîr* adlı kitabında bunun sahih olduğunu belirtmiştir. Bu hadis, bir grup sahâbeden; *"ihtiyarlamadan evvel"* ve *"mufassal olan kardeşleri"* ilavesiyle nakledildi. Bazı rivayetlerde ise Vâkıa, Hâkka, Mürselât, Nebe' ve kıyameti anlatan diğer sûreler de zikredildi. Bunların isnatları hasendir. Mü'minler bunlar üzerinde düşünsünler.

{ YUSUF SURESİ }

"Mushaf'ta 12. sûredir;
Ayet sayısı 110'dur"

Bu sûre Mekki olup, yüz on ayetten ibarettir. Baştaki üç ayetin Medeni olduğuna dair rivayet sahih değildir. Zaten bunu destekleyen bir gerekçe de yoktur. Aksi halde sözün akışı bozulmaktadır. Suyuti'nin, *İtkân* adlı kitabına baktım ki, o da bu rivayeti naklediyor ve şöyle söylüyor: Bu temelsiz bir görüştür, itibar edilmez. Mısır Mushafı'nda bu istisnanın zikredilmesi ve üstelik de yedinci ayetin de buna ilavesi şaşırtıcı bir durumdur.

Bu sureyle, önceki Hûd Sûresi arasındaki ilgi şudur: Yûsuf Sûresi, Hûd Sûresi'ndeki peygamber kıssalarını tamamlar mahiyettedir. İki surede de bu kıssaların ilahi vahyin eseri olduğu ve son peygamber Hz. Muhammed'in peygamberliğine delil teşkil ettikleri, benzer iki ayette ortaya konmaktadır. Hûd Sûresi'ndeki Nuh kıssasının sonunda şöyle buyruldu: *"İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce o haberleri ne sen biliyordun, ne de kavmin."*[228] Yûsuf Sûresi'nin sonunda da şöyle buyruldu: *"İşte bu, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Yoksa onlar hile yaparak işlerine karar verdiklerinde sen onların yanında değildin."*[229] Birinci suredeki işaretin *tilke* şeklinde müennes gelmesi; bu detay ve enteresan belagatla inen kıssaya işaret içindir. Bunun sureye delalet ettiği de söylendi. İkinci suredeki işaretin *zâlike* şeklinde müzekker gelmesi ise, surenin başında şu söze işaret içindir: *"Biz bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle kıssaların en güzelini sana anlatıyoruz."*[230] Bu sûredeki kıssa ile önceki suredeki, A'râf ve diğer sûrelerdeki peygamber kıssaları arasındaki fark şudur: Önceki sûrelerdeki peygamberlerin kavimleriyle olan kıssaları, ilahi mesajı ulaştırma ve bununla ilgili delil getirmeye dairdir. Onlarda peygamberlere inanan ve inanmayanların sonları anlatılır. Ta

228. Hûd, 11/49.
229. Yûsuf, 12/102.
230. Yûsuf, 12/3.

ki Mekke müşrikleri ve onlara uyanlar bu akıbetten çekinsinler. Bu kıssalar değişik üslup ve kalıplarla tekrar edilmiştir. Zira bu değişiklikte çeşitli etkiler ve icaz çeşitleri vardır. Bunlar *"el-Vahyü'l-Muhammedî"* bahsinde sonra da uydurma da olsa on sureyle meydan okuma konusunda geçmişti.

Yûsuf Sûresi'ne gelince; bu bir tek peygamberin kıssasından ibarettir. O peygamber, peygamberlikten önce başka bir kavim içinde küçük bir çocuk olarak bulunuyordu. Sonra gelişti, olgunluk yaşına ulaştı. Peygamber oldu, görevlendirildi ve Allah'ın dinine davet etti. Daha evvel köleyken sonra büyük ülkenin yönetimini üstlendi güzel bir idare ve yönetim sergiledi. Peygamberliği konusunda ve hayatının olağandışı dönem ve merhalelerinde insanlar için en güzel örnek oldu. En büyük örneklik ise peygamber ailesini teşkil eden babası ve kardeşlerine karşı olan davranışıydı. Yûsuf kıssasının tek bir surede toplanması bir hikmet gereğidir. Bunu surenin başında özetlediğimiz gibi, inşallah sonunda da detaylı olarak ele alacağız. Bu kıssa Kur'an'ın en uzun kıssasıdır. Kıssa; Kur'an'ın ve kıssalarının güzelliğini anlatan üç ayetle başlamıştır. Sonra tam yüz ayette Yûsuf peygamberin tarihi hayatı anlatılmış ve on bir ayetle de tamamlanmıştır. Bu on bir ayet; son peygamberin risaletini, Kur'an'ın icazını ve peygamber kıssalarındaki genel ibretleri ispat için nazil olmuştur.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿1﴾ إِنَّا أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿2﴾ نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَـٰذَا الْقُرْآنَ وَإِن كُنتَ مِن قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ ﴿3﴾

1- **Elif, Lâm, Râ. Bunlar apaçık bir Kitabın ayetleridir.**

2- **Gerçekten biz onu, anlayasınız diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik.**

3- **Biz, bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle kıssaların en güzelini sana anlatıyoruz. Halbuki sen, daha önce bunlardan habersiz olanlardandın.**

Bu sûrenin başlangıcı, Yûnus Sûresi'nin başlangıcı gibidir. Ancak Kur'an burada ***mübîn*** olarak, orada ise ***hakîm*** olarak tanımlanmıştır. İkisi de beyanın zirvesinde, hikmet ve ihkamın (sağlam yapmanın) tepe noktasındadırlar. Yûnus Sûresi'nin konusu dinin aslıdır. O da ilahlık ve Rablik konusunda tevhid, Kur'an'ın icazıyla vahiy ve risaletin ispatı, hesap ve cezadır. Bunlar hikmetin gereğidir. Yûsuf Sûresi'nin konusu ise yüce bir peygamberin kıssasıdır. O pek çok merhalelerden geçmiştir. Bu merhalelerin hepsinde de en güzel örnek ve önder olmuştur. Kur'an'ın buradaki açıklaması daha özeldir.

"Elif, Lâm, Râ. Bunlar apaçık bir Kitabın ayetleridir." Yani bu surenin ayetleri; gerçekliği, icazı, beşer sözü olmaması, Allah'ın dilediği dini hakikatlere ve dünya maslahatlarına mazhar olması açısından bizatihi apaçık olan Kur'an ayetleridir. Mücahid dedi ki: Allah Kur'an'la helal ve haram kıldığı şeyleri açıklamıştır. Zeccâc ise şöyle dedi: Kur'an, hakla batılı, helalle haramı birbirinden ayırmaktadır. Araplar, bir şey netleşti, zahir oldu, anlamında lazım fiil olarak; *ebâne'ş-şey'ü* derler. Karışma ihtimali olan bir şeyi başkasından ayırdı, ortaya koydu anlamında; *ebâne'r-racülü kezâ* derler. Biraz önce dediğimiz gibi, burada iki manayı da cem etmek caizdir.

Kıssaların En Güzelini Analatan Mübîn Kitab

"Gerçekten biz onu, anlayasınız diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik." Yani bu Kitabı Arap olan peygambere indirdik. O size diliniz olan Arapça ile din, peygamber haberleri, ilim, hikmet, edep ve siyaset konularında bilmediklerinizi açıklıyor. Ey Araplar! Ola ki onun manalarına, ruhun ve aklın isteklerine, nefsin arındırılmasına, vicdan ve hissi geliştirecek şeylere ve genel toplumsal ıslaha dair olan irşatlarına vakıf olursunuz. Bu ayetlerden maksat; halini düzelmesi ve istikbalin saadetidir. Kur'an cins isimdir. Tamamına ıtlak olunduğu gibi, tek bir sure için de kullanılır. Burada kastedilenin de bu olduğu söylendi. ***"Biz, bu Kur'ân'ı sana vahyetmekle kıssaların en güzelini sana anlatıyoruz."*** Ey seçilmiş peygamber! Biz sana kapsamı, üslup ve beyan açısından en güzel hikaye ve anlatımı sunuyoruz veya konu ve fayda itibarıyla en güzel kıssayı anlatıyoruz. Bu iki manayı birlikte ele almak da caizdir. *Kasas* kelimesi ya mastardır veya isimdir. Haberi en doğru ve en sahih şekilde anlattı, manasında; *kassa'l-habere* denir. Zira bu kelime; bir izi takip etti ve ona tam olarak vakıf oldu, anlamındaki *"kassa'l-esere ve iktassahû* ifadesinden alınmadır. Sanki Yüce Allah şöyle buyurdu: Biz onu

bütün kapsamı ve detayıyla sana anlatıyoruz. Bunun ism-i meful manasında olması da caizdir. O zaman *kasas* demek, hikaye edilen haber ve sözler demek olur. Biz bu kıssayı sana Kur'an'ın bu Sûresini vahyederek anlatıyoruz. Zira Kur'an, fesahat ve belagatının güzelliği, tesiri ve mevzusunun hoşluğu itibarıyla zirvedir. ***"Halbuki sen, daha önce bunlardan habersiz olanlardandın."*** Sana anlatılan bu kıssanın aslına bakılırsa durum şudur ki: Bu kıssayı sana vahyetmeden önce sen de bu durumdan habersiz olan ümmi kavminin fertlerinden birisiydin. Peygamberlerin ve kavimlerinin haberlerinden bir şey konuşmak onların akıllarına gelmezdi. Ne Yakub ve oğulları gibi, çöl hayatı içinde yaşayanları din ve şeriatlarını, ne de içlerinde Yûsuf peygamberin yaşadığı Mısırlılar gibi zenginlik ve medeniyet içinde yaşayan halkların hallerini anlatmak akıllarından geçerdi. Yûsuf onlara önce yüksek aileler içinde sonra kralın sarayında daha sonra da devlet idaresinde pek çok şey söylemişti.

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿4﴾ قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنسَانِ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿5﴾ وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِن تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَى أَبَوَيْكَ مِن قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿6﴾

4- Yûsuf babasına: Ey babacığım! Gerçekten ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde ediyorlardı, demişti.

5- Babası dedi ki: Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan insanlar için apaçık bir düşmandır.

6- Böylece Rabbin seni seçecek ve sana rüyada görülen olayların yorumunu öğretecek. Daha önce de büyük babaların İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi, sana da, Yakub soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Çünkü Rabbin her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir.

Yusuf'un Rüyası

Bu üç ayet, çocukluğunda Yusuf'la babası Yakub b.ishak b. İbrahim arasında geçen olayları açıklamaktadır. Babası onun rüyasını, ileride hem Allah katında, hem de insanlar nezdinde önemli bir kimse olacağı şeklinde yorumlamış, ona ümit ve sevgi bağlamıştı. Bu rüya, başa gelen bütün yakıcı olayların ve parlak sonucun başlangıcını teşkil ediyordu. Bu rüyanın yorumu ise bu kıssanın sonunda ortaya çıkıyordu. Asrımızın hikayecileri de, Yûsuf Sûresi'ndeki bu kıssanın üslubunu benimsiyorlar. Zira bu kıssada, başlangıçta okuyucunun ilgisini çeken kapalı ve sonucu baştan belli olmayan bir olay seçilmiştir. Okuyucu merakla olayın netleşmesini gözlüyor ve sonucuna dair çeşitli yorumlar yapıyor. Fakat sonuca ancak kıssanın bitiminde varabiliyor. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Kerim oğlu, kerim oğlu, kerim oğlu kerim, İbrahim oğlu, İshak oğlu, Yakub oğlu Yûsuf'tur."*[231]

"Yûsuf babasına: Ey babacığım! Gerçekten ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde ediyorlardı, demişti." Bu en güzel kıssanın başlangıcıdır ve önceki cümleden de bedel-i iştimaldir. Çoğu müfessirler ise bu cümleyi yeni bir sözün başlangıcı saymışlar ve şu takdiri yapmışlardır: Ey peygamber! Hatırla ki, Yûsuf babasına: Ey babacığım! demişti. Ayetteki ***ebeti*** kelimesindeki *te* harfi mütekellim *yâ'*sından bedeldir. Bu ifade, ana ve babalara hitapta Araplardan işitilir. Fasih olan, *te*'nin kesreli olmasıdır. Fakat fethalı ve zammeli olarak da işitilmiştir. Yûsuf babasına, delili birazdan açıklanacak olan bir rüya anlattı ve bu gök cisimlerinin kendisine secde ettiklerini gördüğünü söyledi. Secde; aşırı saygı veya itaat ve tevazu ile eğilme, demektir. Kelimenin aslı Arapların şu sözünden alınmadır: Deve, binicinin binmesi esnasında başını eğdiği zaman *secede'l-baîru* derler. Filistin, Mısır ve diğer ülkelerde saygı selamı olarak baş eğmek insanların adetlerindendir. Kur'ân-ı Kerîm'de ise bütün yaratıkların, Allah'ın iradesine boyun eğip, bağlanması anlamında kullanılır. Bu tabii ve irade dışı bir secdedir. Secdenin ibadet olması; secde eden tarafından, bilinen sebeplerin üstünde gizli bir kuvvet sahibi olarak inandığı varlığa yaklaşmak için bir niyet ve kasta bağlı olarak yapılmasına bağlıdır. İrade sahibi olmayan bu yıldızların secdesini ifade etmek için kullanılacak asıl tabir Hz. Yûsuf'un: Ben şunları şunları bana secde ederken (*sâcideten lî*) gördüm, demesidir. Fakat

231 Buhari, *Enbiyâ*,19; *Tefsir*, Yûsuf, 1.

Hz. Yûsuf babasına haber verirken sanki mükellef akıllıların secdeleri gibi, onların da irade ve istekle secde ettiklerini haber vermek istemişti. ***Raeytü*** (gördüm) fiilini tekrar etmiş ve mefulünü de akıllılara has ***hüm*** zamirini yapmıştır. Ayrıca bu secde şeklini cemi müzekker şeklinde çoğu kılmıştır. Babası anladı ki; bu rüya, ilham tarzında bir rüyadır. Bunun karışık rüyalardan olması mümkün değildir. Karışık rüyalar; düşünce ve duygularına tahrik ettiği rüyalardır. Babasının, kurt yemesinden korktuğu yaşta küçük bir çocuk olan Hz. Yûsuf'un, böyle duygu ve düşünceler taşıması mümkün değildir. *Tevrat*'ın *Tekvin* kitabında Hz. Yûsuf'un on yedi yaşında olduğu söylenmektedir. Fakat bu uzak bir ihtimaldir.

"***Babası dedi ki: Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma.***" *Büneyye* kelimesi; ibn kelimesinin tasgiridir. Sevgi ve şefkat hitabında kullanılır. Biraz evvel açıklandığı gibi birine hassasiyetle ve kapsamlı olarak haber verdi anlamında; *kassa'r-rü'yâ alâ fülânin* denir. *Kassa'l-kıssate* ifadesi de aynı anlamdadır. Dikkatli bir yorumcu bundan, rüyayı görüp anlatan kimsenin haline uygun bir anlam çıkarır veya rüya gerçek ise ileride meydana gelecek bir olayın vukuuna yorar. Nitekim böyle gerçek rüyalar vahye takaddüm eden günlerde peygamberler tarafından görülmüştür. Hz. Yakub bu rüyadan anladı ki; Hz. Yûsuf ileride güç ve otorite sahibi büyük bir peygamber olacaktır. Hatta bu sayede babasına, annesine ve kardeşlerine ve bütün ailesine önder olacaktır. Bundan dolayı Hz. Yakub, Hz. Yûsuf'tan duyduklarını kardeşlerinin de duyup, kendisine haset etmelerinden ve onu yok etmek için tuzak kurmalarından korkmuş ve rüyasını kardeşlerine anlatmaktan men etmiş, bunu da "***Yoksa sana bir tuzak kurarlar.***" gerekçesiyle yapmıştır. Yani bu rüyayı onlara anlatırsan seni kıskanırlar ve düşünüp taşınıp sana şeytani bir tuzak kurmaya kalkarlar. Nitekim düşmanlar da harp taktiği olarak böyle yaparlar. Ona doğrudan hile yaptı anlamında; ***kâdehû*** denir. Kendisi için tuzak kurdu anlamında ise; ***kâde*** *lehû* denir. Bu tuzak, burada olduğu gibi, ya zarar vermek için veya muhatabın menfaati için kurulur. Nitekim Hz. Yûsuf, kardeşi Bünyamin'i yanında alıkoymak için böyle bir hileye başvurmuştu: *"İşte biz Yûsuf'a böyle bir plan öğrettik."*[232] Bu karşılaştırmanın izahı ileride gelecektir. "***Çünkü şeytan insanlar için apaçık bir düşmandır.***" Onun düşmanlığı çok aşikardır, hiçbir fırsatı kaçırmaz. Bu cümle, bu hilenin psikolojik sebebini izah için gelen bir beyan cümlesidir.

232 Yûsuf, 12/69.

Bu sebep; nefsi arzudan kaynaklanan bir sebeple, insanlar arasında doğan bir tahriki alevlendiren şeytani bir vesvesedir. Bunun en kötüsü insandaki tabii fesat duygusudur. Nitekim Hz. Yûsuf, şeytanın bu tahrikini, meydana gelip, kötü etki bıraktıktan ve neticede iyi bir sonuca döndürüldükten sonra şöyle ifade etti: *"Şeytan benimle kardeşlerimin arasına fitne soktuktan sonra sizi çölden buraya getirdi."*[233] Tevrat'ın *Tekvin* kitabına göre Hz. Yûsuf, daha baştan rüyasını babasına ve kardeşlerine birlikte anlatmış, Allah'ın, Kur'an'da gerçektir, kesin bir tevatürle gelmiştir. *Tekvin* kitabı ise kesintisiz bir tevatürle rivayet edilmemiştir. Ayrıca onun, Allah'tan gelen bir vahiy olduğuna dair herhangi bir delil yoktur. O, eski bir tarih kitabıdır. Değerlidir fakat bu değer onu hatadan korumaz. ***"Böylece Rabbin seni seçecek."*** Yani sana rüyada gösterilen yüksek hal ve itibar gibi, Rabbin seni kendisine peygamber seçecek, ailene ve başkalarına üstün kılacak ve sen de O'nun has kullarından olacaksın. Ayetteki *ictibâ* kelimesi, *cebâ* fiilinin iftial babına aktarılmış halidir. Bir şeyi kendine has kıldığında, *cebeytü'ş-şey'e* dersin. *Cibâye;* faydalı bir şeyi toplamak, demektir. Suyun havuzda, malın yetkili otoritede toplanması gibi. ***"Ve sana rüyada görülen olayların yorumunu öğretecektir."*** Yani kendi katından bir ilimle rüyanın tevilini, yani tahakkuk edeceği şekilde tefsir ve yorumunu sana öğretecektir. Bu, Hz. Yûsuf'un, babasına söylediği tarzda bir tevildir. *"Ey babacığım! İşte önceden görmüş olduğum rüyanın tabiri budur. Rabbim onu gerçek yaptı."*[234] Veya bu tabir, bundan daha geniş bir yorumu da kapsar. Bu durumda, hikaye edilmesi cihetinden olaylara rüya denmiş olur. Müfessirlerden birisi ve ona uyan bir başkası şöyle demiştir: Şayet rüya doğru ise meleğin, yalan ise şeytanın sözüdür. Bu görüş gerçeğe aykırıdır. Zira Hz. Yûsuf'un rüyasında söz yoktur. Nitekim hapishanedeki iki arkadaşının ve Mısır kralının rüyasında da söz yoktur. Buna rüya denmesinin sebebi, uykuda görülmesinden dolayıdır. Nitekim uyanıkken görülene de *ru'yet* ismi verilir. Bunlar gurbâ ve gurbet kelimeleri gibidir. Temyiz için araları ayrılmıştır. Bazen rüya gören, konuşan kişinin sözünü de işitir. Fakat rüyasının tabiri; görüp işittiklerinin tamamına şamil olup, sadece rüyada işittiklerine münhasır değildir. Nitekim rüyayı tabir ettiği kimseye, onun sözüyle birlikte tabir eder. Yani onu, lafzın delalet ettiği sonuca göre yorumlar. Bu sonuç, zindandaki iki arkadaşının ve Mısır kralının rüyası gibi yakın da olabilir. Hz. Yûsuf'un, kendi rüyasını tevil ettiği tarzda

---

233. Yûsuf, 12/100.
234. Yûsuf, 12/100.

uzak da olabilir. *Ehâdîs* sözü, *ebâtîl* gibi, semai olan bir ism-i cemdir. Sadık rüya; bazen insan nefsinin fıtri kabiliyeti sonucu, daha olmazdan önce bazı şeyleri görmesi şeklinde olur. Bu ya bizzat görme şeklinde veya ona delalet eden bir misal tarzında olur. Tevile muhtaç olan budur. Sadık rüyalarla, karışık rüyalara arasındaki farkı ve bu konudaki Frenk alimlerinin ve onların mukallitlerinin görüşlerini inşallah surenin özetinde açıklayacağız.

Allah'ın, Hz. Yûsuf'a tevili öğretmesi demek, rüyadan maksadın ne olduğuna dair ona bir ilham ve keşif vermesi veya ona özel bir feraset yahut da daha genel bir bilgi vermesi demektir. Nitekim zindandaki iki arkadaşına söylediği söz buna delalet etmektedir. *"Yûsuf dedi ki: Size rızık olarak verilen yemek henüz size gelmeden onun tabirini size bildiririm. Bu, Rabbimin bana öğrettiği bilgilerdendir."*[235] İbn Zeyd'den rivayet edildiğine göre, olayların yorumu hakkında o şöyle demiştir: Bu, ilim ve rüya tabiridir. Hz. Yûsuf insanların en önde gelen rüya tabircisiydi. Zeccâc'a göre ise geçmiş kavimlerin ve semavi kitapların yorumu demektir.

Zemahşeri ve onun mukallitlerine göre bu cümle, teşbih hükmüne delil olmayıp, müstakil bir cümledir ve sanki Cenab-ı Hak ona şöyle demiştir: O sana verdiği üzerindeki nimetini tamamlıyor. Bu görüş onun, rüyanın sadece bir seçme işine delaletinden çıkardığı manaya dayanmaktadır. Bu anlayış sadece nahiv kaidelerinin etkisinden kaynaklanmaktadır. Biz kesin olarak inanıyoruz ki, Yakup peygamber bu rüyadan, rüyayı gören oğluna verdiği bütün müjdeleri ana hatlarıyla anlamıştı. Kardeşlerinin ona kuracakları tuzakları kendilerine anlattığında, bunu insanın karakterinden ve şeytanın düşmanlığından ortaya çıkarmıştır. Onu, kardeşlerinin hasedine hedef olmaktan sakındırınca, peşinden rüyanın ve olayları yorumlamanın Rabbinin kendisine özel olarak seçtiğine delalet ettiği müjdesini vermiştir. Bu durum onun insanlar arasında değerinin artmasına ve makamının yükselmesine vesile olacaktır. Bundan dolayı *yuallimüke* cümlesi, *yectebîke* cümlesine atfedilmiştir ve ikisi de müjdede ortaktırlar.

"Daha önce de büyük babaların İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi, sana da, Yakub soyuna da nimetini tamamlayacaktır." Bu cümle de öncesine atfedilmiştir. Hz. Yûsuf'a nimetini tamamlaması, ona peygamberlik, krallık ve reislik vermesiyle olacaktır. Yakub soyu ise; Hz. Yûsuf'un

235. Yûsuf, 12/37.

ana-babası, kardeşleri ve neslidir. (*Âl* kelimesinin aslı *ehl*'dir. *Üheyl* olarak tasgir edilmesi buna delildir. Bu kelime, insanlar arasında itibar ve şerefe sahiplerine has olarak kullanılır. Hz. Peygamber'in âli, kralın âli gibi. Başkaları için *ehl* kelimesi kullanılır) Yakub soyuna nimetin tamamlanması ise; onların çölden çıkarılmaları ve Mısır'da itibarlı bir şekilde barındırılmalarıyla sağlanmıştır. Sonra da belli bir süre peygamberlik onların torunları arasında devam etmiştir. Bundan önce veya senden önce bu nimet, büyük babaların İbrahim ve İsmail'e de tam olarak verilmiştir. İbrahim ve İshak kelimeleri, *ebeveyke* kelimesinden beyandır. İshak, Yûsuf'un dedesi, İbrahim ise büyük dedesidir. Daha itibarlı olduğu için İbrahim, İshak'tan önce zikredilmiştir. Bu türlü kullanım Araplar ve başkalarınca alışılan bir kullanımdır. Mesela Hz. Peygamber için: Ey Abdülmuttalib'in oğlu! derler. Hz. Peygamber de böyle söylemiştir. Bu teşbih Yakub'un; Allah'ın İbrahim peygambere, ailesini seçeceğine ve zürriyetine peygamberlik ve kitap vereceği müjdesini bilmesine dayanmaktadır. Hz. Yûsuf'un rüyasında da, peygamberlik silsilesinin kendisinden sonra oğullarından Hz. Yûsuf'la devam edeceğini anlamıştır. Bundan ötürü de müjdesini şu sözüyle izah etmiştir:

"Çünkü Rabbin her şeyi bilir, hüküm ve hikmet sahibidir." Yani O, kimi seçeceğini bilir, seçiminde, bu iş için sebepleri hazırlamada ve bu sebepleri kendine boyun eğdirmede hikmet sahibidir. Yakub'un bu bilgisi, Allah'ın ona babaları ve soyları ile ilgili müjdesinden ve Hz. Yûsuf'un rüyasından kaynaklanmaktadır. Anlaşılıyor ki, Hz. Yûsuf, peygamberlere ait altın zincirin bir halkası olacaktı. Zaten daha önce de söylediğimiz gibi, Hz. Yûsuf'u çok sevmesi, ona karşı şefkat ve düşkünlüğünün fazlalığı bundan ötürüydü. İşte bu durum, kendisini sakındırdığı kardeşlerinin hasedini ve tuzak kurma arzularını tahrik etmişti. Yine bundan dolayı kardeşlerini, Hz. Yûsuf'u kurt yedi, sözlerine inanmamış ve ondan ümidini kesmemişti. Allah'ın Hz. Yûsuf vasıtasıyla kendisine ve oğullarına hazırladığı sürprizlere olan inancı eksilmemişti. Fakat bu konudaki bilgisi detaylı değil, kısaydı. Hz. Yûsuf'un kıssası baştan sona kadar bu kısa bilgiyi açıklar mahiyetteydi. Bu açıklama Kur'an'ın en orijinal belagatıyla yapılmıştı. Bazı müfessirler ayetin başındaki *kezâlike* teşbihine, Hz. İbrahim'in ateşten, Hz. İshak'ın da kurban edilmekten kurtarılmasını da eklemişlerdir. Fakat gerçek şudur ki, kurbanlık Hz. İshak değil, Hz. İsmail idi. Nitekim Sâffât Sûresi'ndeki kıssanın ardından

gelen şu ayet de bunu göstermektedir: *"Biz İbrahim'e, İshak'ı da müjdeledik."*[236] Ayrıca kıssanın Hicaz'da geçmesi de bunu kanıtlamaktadır. Zira kurbanlarda asıl olan Mina'da kesilmeleridir. Tevrat'ta da söylendiğine göre Hicazda yetişen Hz. İshak değil, Hz. İsmail'dir.

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِّلسَّائِلِينَ ﴿7﴾
إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ
عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿8﴾ اقْتُلُوا يُوسُفَ
أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِن
بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿9﴾ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا
يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ
السَّيَّارَةِ إِن كُنتُمْ فَاعِلِينَ ﴿10﴾

7- Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, onların haberlerini soranlar için nice ibretler vardır.

8, 9- Hani kardeşleri şöyle demişti: Yûsuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevimlidir. Oysa biz kalabalık bir topluluğuz. Gerçekten babamız açık bir şaşkınlık içindedir. Yûsuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki, babanızın yüzü yalnız size dönsün. Siz de bundan sonra salih bir topluluk olursunuz.

10- İçlerinden biri: Eğer yapacaksanız Yûsuf'u öldürmeyin. Onu kuyunun dibine atın da gelip geçen kervanlardan biri onu alıp götürsün, dedi.

Bu; iki mukaddimeden sonra kıssaya giriştir. Birinci mukaddime, Kur'an'ın sıfatı ve Allah tarafından Arapça olarak indirilmiş olmasıdır. Bu husus, indirilen kimsenin peygamberliğine delalet eder. Kur'an'ın Arapça olması, onu anlayan Araplara karşı bir hüccettir. Kur'an inmezden evvel peygamberin, Kur'an'daki bilgilerden gafil olması, onlardan bir şey bilmemesi... Bu iki meselenin neticesi, kıssanın sonundaki şu ayette açıklanmıştır: *"İşte bu, gayb haberlerindendir."*[237]

236 Sâffât, 37/112.
237. Yûsuf, 12/102.

İkinci mukaddime ise; Hz. Yûsuf'un rüyası ve Hz. Yakub'un bından anladığı genel bilgi ki, bunu biraz önce açıklamıştık. Hz. Yûsuf'u kardeşlerinin kendisine yönelik tuzaklara hedef olmaktan sakındırıp uyarması, onu hayırlı akıbetle müjdelemesi bu rüya ve bilgiye dayanmaktadır. Bu iki mukaddimenin de neticesi, huzuruna girip kendisine secde etmelerinden sonra babasına söylediği şu sözdür: *"Ey babacığım! İşte önceden görmüş olduğum rüyanın tabiri budur. Rabbim onu gerçek yaptı."*[238]

Bu türlü akli, mantıki ve orijinal olan tertip; nazım ve sunuş olarak kıssayla ilgili önbilgiye, olayları inceden inceye araştırıp takip etmeye dayanmaktadır. Sonra kıssa, canlı tiyatro senaryoları gibi konuyla ahenkli olarak tertip edilmiştir. Hikayenin anlatılış maksadına uygun olarak bir başlangıç ve parlak bir sonuç belirlendi. Bu parlak bir başlangıç ve parlak bir sonuç oldu. Hz. Peygamber'in hayatını ve hayat tarzını bilmeyenlere şunu söyle: Hz. Muhammed ne okur, ne de yazardı, ne hatip, ne de şairdi, ne tarihçi, ne de tiyatrocuydu, ne şiir ezberlemiş, ne de nesir yazmıştı. O, Yüce Allah'ın buyurduğu gibi hem bu kıssadan, hem de Kur'an'da mevcut olan her şeyden habersizdi. Ona kısa bir sure iniyor, ondan bir şey unutmamak için hemen okumaya koyuluyordu. Kıyamet Sûresi nazil olurken aynı telaşı gösterince, bu davranıştan şu ayetlerle sakındırıldı: *"Ey Muhammed! Vahyi çabucak alıp ezberlemek için henüz Cebrail bitirmeden dilini kıpırdatma. Şüphesiz ki onu senin kalbinde toplamak ve onu sana okutmak bize aittir. Biz onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu açıklamak da gerçekten bize aittir."*[239]; *"Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan önce* Kur'an'ı *okumakta acele etme. Ey Rabbim! Benim ilmimi arttır, de."*[240]; *"Ey Muhammed! Biz sana* Kur'an'ı *okutacağız ve sen onu asla unutmayacaksın."*[241]; *"Şüphesiz ki,* Kur'an'ı *biz indirdik. Onun koruyucusu da elbette biziz."*[242] Rabbi ona, ezberlemediğinden dolayı ve unutması sebebiyle Kur'an'dan hiçbir şey zayi olmayacağına dair garanti verince, Rasulullah'ın (s) korkusu zail oldu ve Kur'an okumada acele davranmayı terk etti.

Bu uzun sure pek çok Mekki sure gibi, Hz. Peygambere bir kerede nazil

238 Yûsuf, 12/100.
239 Kıyâmet, 75/16-19.
240 Tâhâ, 20/114.
241 A'lâ, 87/6.
242. Hicr, 15/9.

oldu. En'âm Sûresi gibi uzun sûrelerde bir defada nazil oldu. Rasulullah (s) ne bu tertibe, ne sûreler arası münasebete, ne de konularına dair bu sûreler vahyedilmeden önce hiçbir şey bilmiyordu. Bunları ancak Cibrîl-i Emîn'den tam olarak aldıktan sonra öğreniyordu. Fakat tuhaf olan şudur ki; belagat sanatının önderlerinden olan müfessirlerden birisi bu inceliklerden habersiz kalmıştır. Ben ise şimdi bu tefsirini okuyucusuna bunları açıkladım ki, bu surenin nazmıyla ve belagatıyla Kur'an'ın lafzi icazına, içindeki sistem ve gayb ilimleriyle de onun manevi icazına delalet ettiğini anlasın. İki icaz yönüyle de Hz. Peygamberin peygamberliğine ve risaletine delalet ettiğini görsün.

Hz. Yusuf ve Kardeşlerinin Komplosu

Kendi güç ve kuvvetimden sıyrılıp, Allah'ın güç ve kuvvetine sığınarak kıssanın tefsirine başlıyorum.

"Andolsun ki Yûsuf ve kardeşlerinde, onların haberlerini soranlar için nice ibretler vardır." Yani Hz. Yûsuf'un ve baba bir kardeşlerinin kıssasında Allah'ın kudretine ve hikmetine dair çeşitli delil ve ibretler vardır. Aynı şekilde seçtiği kullarına lütfu, sebepleri kolaylaştırması, onları eğitmesi, gözetmesi konusunda gerçekleri bilmek ve onlardan ders almak arzusunda olanlar için ibretler vardır. Ayetleri anlayacak ve onlardan istifade edecek olanlar bu kimselerdir. Bir şeyi, onun hikmetini ve ibret yönünü bilmeyen kimse bunu kendisinden daha bilgili olana sorar. Görülen şeylerin bir de arka planı vardır. İşin içyüzü bu arka planda anlaşılır. Şayet kardeşleri Hz. Yûsuf'u kıskanmasalardı, elbette onu kuyuya atmazlardı. Kuyuya atmasalardı, o zaman da Mısır azizine ulaşamazdı. Aziz de ferasetiyle Hz. Yûsuf'un güvenilirliğini ve sadakatini keşfetmeseydi, ona evini, rızkını ve ailesini emanet etmezdi. Azizin karısı ondan kâm almak istemeseydi, Hz. Yûsuf da bu işten çekinmeseydi, onun suçsuzluğu ve kadının içyüzü ortaya çıkmazdı. Şayet kadın kendi hilesinde ve kadın arkadaşlarına karşı kurduğu tezgahta kaybetmeseydi, işin gizliliğinden ötürü Hz. Yûsuf zindana düşmezdi. Zindana düşmeseydi Mısır kralının sakisi onu tanımaz, rüya tabirindeki maharetini ve isabetini bilemezdi. Saki bunları bilmeyince de Mısır kralı onu tanımaz, kendisine güvenip inanmaz ve hazinelerin başına geçirmezdi. Onu bu mevkie getirmeseydi, o takdirde Hz. Yûsuf, ana-babasını, kardeşlerini ve bütün ailesini sıkıntıdan Mısır'a getiremez, onlar da onun başkanlık ve itibarına

ortak olamazlardı. Neticede babasının ona söylediği şu söz de tahakkuk etmezdi: *"Sana da, Yakub soyuna da nimetini tamamlayacaktır."*[243] Bu zincirdeki her halkanın dışı yakıcı fakat içi parlaktır. Başı kötü ve zarar, sonu ise hayır ve başarıdır. Yüce Allah'ın şu sözü elbette doğrudur: ***"Hayırlı sonuç muttakilerindir."*** Bunlar olayın görünen yönlerini soranlar için Hz. Yûsuf kıssasındaki çeşitli ibretlerdir. Bir de bunlardan daha üstün olan bilgiler ve gizli hikmetler ihtiva etmektedir. Mesela Yakub'un, Hz. Yûsuf'un rüyasını tevil etmesi, kardeşlerinin, Hz. Yûsuf'u kurt yedi, sözlerinin yalan olduğunu bilmesi, Allah'ın, onun bilgisine şahadet etmesi. *"Yakub, bizim kendisine öğrettiğimiz şeyler hakkında ilim sahibiydi."*[244] Kervanın Mısır'dan ayrılıp Kenan iline yöneldiği anda Hz. Yûsuf'un kokusunu alması, Hz. Yûsuf'un rüya tabirini bilmesi, Rabbinin burhanını görmesi, kralın kanununa göre kardeşini alıkoyması için Allah'ın ona çare göstermesi, gömleğinin babasının yüzüne atılınca senelerce körlükten sonra gözlerinin açılacağını bilmesi bu gizli ilimlerdendir. Kıssada, ruhani ilimlerden olan bu manaların hepsine dair soru sormak isteyenlere sorma alanı vardır. Bu yönler, önceki hususlardan daha gizli ve sorulmaya daha layık cihetlerdir.

Soranlardan maksadın, Yahudilerden bir grup olduğu söylendi. Onlar Mekke'ye gelmişler ve Hz. Peygambere, Şam'da olup da oğlunu Mısır'a gönderen ve gözleri kör oluncaya kadar ağlayan peygamberin kim olduğunu imtihan kastıyla sormuşlar. Bunun üzerine Yüce Allah, Tevrat'ta olduğu gibi Yûsuf Sûresi'ni bütün halinde indirmiş. Rivayet edildiğine göre, bazı Yahudiler, Hz. Peygamber'e Hz. Yûsuf kıssasından sormaları için Mekkelilere telkinde bulunmuş. Yine rivayet edildiğine göre onlardan bazıları, Hz. Yûsuf'un rüyada gördüğü on iki yıldızın adlarını Rasulullah'a (s) sormuşlardı. Hz. Peygamber onların isimlerini bilmiyordu. Bunun üzerine Cebrail ona bildirdi. Böylece Tevrat'taki bilgilerle uygunluk sağlandı. Müfessirler bu yıldız isimlerini tefsirlerinde zikrettiler. Aslında burada geçen ayetlerden maksat, Hz. Peygamber'in peygamberliğine delalet eden hususlardır. Bu rivayetlerden hiçbiri doğru değildir, İsrailiyyat kabilinden bilgilerdir. Aslında Tevrat'ta da bu yıldızların isimleri yoktur. Kur'an'daki Hz. Yûsuf kıssası, *Tekvin*'de anlatılan kıssaya genelde uymakta ancak bazı detaylarda ayrılmaktadır. Bunlardan temas etmediklerimize ileride değineceğiz.

---
243 Yûsuf, 12/5.
244 Yûsuf, 12/68.

"Hani kardeşleri şöyle demişti: Yûsuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevimlidir." Yani Hz. Yûsuf ve ana-baba bir kardeşi Bünyamin babamıza hepimizden daha sevimlidir, diyerek söze başlamalarından itibaren onların kıssasında ibretler vardır.[245] ***"Oysa biz kalabalık bir topluluğuz."*** Yani biz güçlü kuvvetli ve yek vücut on kişi olduğumuz ve babamızın muhtaç olduğu gıda ve himaye gibi ihtiyaç duyduğu bütün şeyleri yeteri kadar temin ettiğimiz halde, küçük olmalarına, yoksulluklarına rağmen Hz. Yûsuf'u ve kardeşi Bünyamin'i bize tercih ediyor. ***"Gerçekten babamız açık bir şaşkınlık içindedir."*** Yani o, adalet ve eşitlik yolundan herkesin göreceği şekilde sapmış, onlara olan sevgisinde şaşırmıştır. Zira kendisine faydalı hiçbir hizmet sunamayan, zayıf iki oğlunu güç, kuvvet ve servet sahibi bir topluluğa tercih etmiştir. Aslında babaları hakkında böyle söylemeleri apaçık bir cehalet ve büyük bir hatadır. Belki de bu ithamın sebebi, daha evvel Yakub'un, Hz. Yûsuf ve Bünyamin'in anasını çok sevmesiydi. Böylece ilk ihtilaf sebebi, eşlerin ve özellikle de cariyelerin çokluğu sebebiyle farklı anaların bulunmasıdır.[246] Bu durum, küçük ve zayıf çocuklara karşı ana-babanın fıtri sevgi ve şefkatinin fazla olacağı gerçeğini onlara unutturdu. Hz. Yûsuf ve Bünyamin onun en küçük çocuklarıydı. Edip bir babaya "Hangi çocuğun senin için daha sevimlidir?" dendiğinde şöyle cevap verdi: Büyüyünceye dek küçük olan, bulununcaya kadar kayıp olan, zenginleşinceye kadar fakir olan.

Bu kıssadaki faydalardan birisi de şudur: Ana-babanın, çocukları idare ve eğitmede sevgiye, adalete ve aralarına haset ve düşmanlık sokacak davranışlardan kaçınmaya dikkat etmesi gerekir. Ayrıca aşağılık kompleksi doğuracak ve keyfi olarak öteki kardeşini tercih ediyor havasını verecek şekilde çocukların bir kısmını diğerlerine tercihten sakınmak da ebeveynin görevidir. Hz. Peygamber mutlak olarak bundan sakındırmıştır. Allah'ın; güzel

---

245 Daha sevimlidir şeklinde ism-i tafdil sığasıyla burada müfret olarak ifade edilmiştir. Zira ism-i tafdilde tekil, ikil, çoğul, erkek ve dişi farkı olmaz. Harf-i tarifli gelirse uyum gerekir, izafet halinde ise iki şekil de caizdir.

246 Yakub'un on iki erkek çocuğu vardı. 1- Ruben, bu Yakub'un ilk oğluydu. 2- Şimeon. 3- Levi. 4- Yahuda. 5- İssakar. 6- Zebulun. Bunlar dayısının kızı Lea'dan olma çocuklardı. 7- Yûsuf. 8- Bünyamin. Bunlar da diğer dayısının kızı Rahil'den olmaydılar ve en küçük çocuklarıydılar. 9- Dân. 10- Naftali. Bu, Rahil'in cariyesi Bilka'dan idi. 11- Gad. 12- Aşer. Bunlar Lea'nın cariyesi Zilpa'dan idiler. Bu çocuklar Yakup Paddan Aram'da dayısı Lâban'ın koyunlarını güderken dünyaya geldiler. Yakub bu çobanlığı, Lâban'ın iki kızı Lea ile Rahil'in mehri ve fazla hizmetinin ücreti olarak yapıyordu. Süre tamamlandıktan sonra çocukları ve dayısından aldığı koyunlarla birlikte Kenan iline döndü. Bünyamin hariç idi. Çünkü o, Kenan ilinde doğmuştu.

ahlak, takva, ilim ve zeka ile üstün kıldıklarına daha fazla değer vermede hikmetli bir yol tutmak da bu görevlerdendir. Hz. Yakub bunu bilmeyen birisi değildi. Fakat bununla beraber insan; fıtratına, kalbine ve ruhuna karşı ne yapsın? Bunların, azalarına olan etkisine karşı durabilir mi? Asla!

دلائل العشق لا تخفى على أحد　　كحامل المسك لا يخلو من العبق

"Aşkın alametleri kimseden gizli kalmaz.
Nitekim misk taşıyan da güzel kokudan hali olmaz."

"Yûsuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki, babanızın yüzü yalnız size dönsün." Yani onu tam olarak öldürün ki, artık ona kavuşma ümidi kalmasın yahut da değersiz bir şey gibi onu bizim bölgemizden veya yerleşim merkezlerinden çok uzak meçhul bir yere atın ki, orada ölmese bile babasına dönme imkanı bulamasın. Böylece babamızın bütün teveccühü ve ilgisi size münhasır olur. Zira böylece ülke onun ilgisini sizden veya sevgi ve şefkatinde size ortak olacak şeyden hali kalacak. Bu cümle; yüz çevirmenin, nefret ve öfke faktörlerinin neticesinde işlenen bu cinayetten sonra zahiri ve psikolojik olarak irade ve düşünceye yer olmayan mecburiyetler şeklinde sevgiyi, ikbal ve şefkati tahsisteki tasviriyle beliğ söz incilerinin müstesna tanelerinden bir tanedir. ***"Siz de bundan sonra salih bir topluluk olursunuz."*** Yani Hz. Yûsuf'tan veya onun ölümü ve uzaklaşmasından sonra bu cinayetten ötürü Allah'a tövbe eden, günahları silecek salih ameller işleyen ve bir daha böyle günahlara bulaşmayan bir topluluk olursunuz. Böylece babanız da, Rabbiniz de sizden razı olur. Şeytan dindar mümine Allah'a isyanı bu şekilde süslemekte, onu aldatıp tahrike devam etmekte, tatlı vaatlerde bulunmakta, pembe hayaller kurdurmakta ve yersiz teviller yaptırmaktadır. Neticede mümin ya imanın, ya da şeytanın sesine kulak verecek. Hz. Yûsuf'un kardeşlerine hakim olan da buydu. Fakat bu, intikam hükmüne karşı hafif bir merhamet hissinden sonra meydana geldi. Bu da Allah'ın muradı olan bir hikmetin gereğiydi.

"İçlerinden biri: Eğer yapacaksanız Yûsuf'u öldürmeyin. Onu kuyunun dibine atın da gelip geçen kervanlardan biri onu alıp götürsün, dedi." Kur'an, bu sözü söyleyenin kim olduğunu açıklamadı. Zira isminin belirtilmesinde ibret ve hikmet açısından herhangi bir fayda yoktur. Faydalı olan cihet bunun, kardeşlerden birisi olmasıdır. Demek ki Hz. Yûsuf'u öldürme fiiline

hepsi ortak olmamış. Süddi'ye göre bu sözü söyleyen Yahuda, *Tekvin* kitabına göre ise Ruben'dir. Ayette geçen ***cübb*** kelimesi; içi taşlarla örülmemiş kuyu, demektir. *Bi'r* (kuyu) müennes, bu *cübb* ise müzekkerdir. İçten örülmüş olan kuyuya *taviyy* denir. *Ġayâbet* kelimesi, derinliğinden dolayı gözden kaybolan yer veya suyun üst kısmında bulunan çukur, demektir. Düşen bir şeyi çıkarmak veya arız olan bir kusuru gidermek için insan oraya sarkar. *Cübb* kelimesinin harf-i tarifli olması, bunun burada bilinen ve korunan bir kuyu olduğunu gösterir. *Elkûhü* (onu atın) emrinin cevabı; gelip geçen kervanlardan birisi onu götürsün, cümlesidir. ***Seyyâre***den maksat, yeryüzünde dolaşan, ticaret için bir yerden bir yere intikal eden yolcu kafilesi, demektir. Böylece bu kafile onu gittikleri uzak diyarlara götürürler de, sizin onu babasından uzaklaştırma şeklindeki ikinci teklifiniz gerçekleşmiş olur. Sizin için doğru olan budur. Zira maksat bizzat onu öldürme değildir. Öldürmeden de maksat hasıl olacaksa, bu cinayet işlenerek ne diye Cenâb-ı Hak gücendirilsin? *Tekvin* kitabına göre Ruben onlara bir plan hazırladı. Zira Hz. Yûsuf'u kuyudan çıkarıp babasına götürmek istiyordu. Onlar ise Hz. Yûsuf'u susuz bir kuyuya bıraktılar. Arapların İsmail oğullarından bir kervana rastladılar. Bu kervan Mısır'a gidiyordu. Yahuda onlara Hz. Yûsuf'u kuyudan çıkarıp kendilerine satma teklifinde bulundu. Çünkü öldürülmesinde kendileri açısından bir fayda yoktu. Çünkü Hz. Yûsuf onların etinden ve kanından bir parçaydı. Nitekim de öyle yaptılar. Hepsinin de birleştikleri karar buydu.

قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلَى يُوسُفَ وَإِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ
﴿11﴾ أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ
﴿12﴾ قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ
الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿13﴾ قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ
وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿14﴾

11- Dediler ki: Ey babamız! Sana ne oldu da Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun? Oysa biz onun için iyilik düşünen kimseleriz.

12- Yarın onu bizimle gönder de gezsin, oynasın. Biz onu mutlaka koruruz.

13- Yakub: Onu götürmeniz beni mutlaka üzer. Siz ondan habersizken kendisini bir kurdun yemesinden korkarım, dedi.

14- Onlar da: Andolsun ki, biz kalabalık bir toplulukken eğer onu kurt yerse, o zaman biz gerçekten zarara uğrayan kimselerden sayılırız, dediler.

Bunlar, Hz. Yûsuf'a komplo kurduktan sonra onu kendileriyle göndermesi için babalarını aldatmalarıyla ilgili müstakil bir açıklama cümlesidir. Doğrusu da budur. *Tekvin* kitabında, babaları Yakub'un arkalarından bizzat Hz. Yûsuf'u gönderdiği belirtilmektedir.

*"**Dediler ki: Ey babamız! Sana ne oldu da Yûsuf hakkında bize güvenmiyorsun?**"* Demek istiyorlar ki, bize itimat hususunda sana hangi şüphe arız oldu ki, Hz. Yûsuf konusunda seni bize karşı itimatsız kıldı? Hz. Yûsuf'un rüyasından sonra babasından bu güvensizliği sezmişlerdi. Demek ki onlara bu rüya zahir olmuştu. Zaten Yakub da onların Hz. Yûsuf'a karşı hoşnutsuzluklarını fark etmişti. Durum şairin dediği gibidir:

كاد المريب بأن يقول خذوني

"Şüpheci, neredeyse beni tutun diyecek."

"Oysa biz onun için iyilik düşünen kimseleriz." Halbuki biz ifrat ve tefrit şüphesinden uzak şekilde onun iyiliğini istiyoruz. Bu iddialarını tekit edatı olan inne ile başlayan isim cümlesiyle pekiştirdiler. Ayrıca *lehû* kelimesini haberinden önce getirerek ve haberi lâm-ı tekitle bitiştirerek bu ifadeyi iyice güçlendirdiler. Şayet babalarının kendileri hakkında şüphelendiğini sezmeselerdi, böyle bir tekide ihtiyaç duymazlardı.

"Yarın onu bizimle gönder de gezsin, oynasın." Âdetimiz üzere sahradaki otlağımıza sabahın erken saatinde onu bizimle gönder ki, bizimle oynayıp iyi vakti geçirsin. Mütevatir bir kıraate göre *yerta'* yerine, *nerta'* şeklinde çoğul sığasıyla okunmuştur. Bu, *yerta'* şeklindeki kıraatten de anlaşılmaktadır. Maksat Hz. Yûsuf'un onlarla birlikte çıkması, serbestçe yiyip içerek, gezip oynayarak onların sevincine, yarenliğine ve sporlarına katılmasıdır. ***Rütû'*** kelimesi, hoşlandıkları meyve ve bakliyatı yemeleri, demektir. Aslı ise, davarların diledikleri şekilde otlamaları, anlamındadır. Zemahşeri, *Keşşâf*'ta

dedi ki: ***Nerta';*** meyve ve diğer yiyecekleri bol bol yiyelim, demektir. *Rat*'ın aslı, bolluk ve genişlik, demektir. Kırda yaşayanların oyunu genellikle yarış, güreş, sopa ile şayet varsa mızrakla atış yapmaktır. İleride de belirtileceği gibi, onların oyunları ayak koşusuydu. ***"Biz onu mutlaka koruruz."*** Yani o bizimle oldukça onu bütün zarar ve kötülüklerden daima koruruz. Öncekinde olduğu gibi aşırı şekilde bu hileyi de vurguladılar.

İbn Abbas'tan gelen rivayet tefsirine göre mana şöyledir: Yarın onu bizimle gönder, koşup eğlenelim, neşelenelim. İbn Zeyd'den gelen rivayete göre; o, *yertei* şeklinde okudu. Manası için de şöyle dedi: Koyununu otlatır, bakar, düşünür ve büyüklerin bildiğini bilmiş olur. İbn Cerir ve İbn Münzir, Harun'dan tahriç ettiğine göre; o şöyle dedi: Ebu Amr *nerta'* ve *nel'ab* şeklinde okudu. Ben de ona: Onlar peygamber oldukları halde nasıl olur da, gezip eğlenelim derler? Dedi ki: O zaman onlar henüz peygamber değillerdi. Bazı müfessirler bu konuyu iyice dallandırdılar ve; peygamberlerin oynamaları caiz değildir, zanlarına binaen bu hususu problem saydılar. Doğrusu ise, bazı oyunların faydalı, bazılarının mubah, bazılarının da müstehap olduğudur. Sahih hadiste de bildirildiği gibi, kişinin, hanımıyla, hanımının da eşiyle oynaşması bu kabil eğlencelerdendir. Ayrıca yerinde de tespit ettiğimize göre Hz. Yûsuf'un kardeşleri ne o vakit, ne de daha sonra peygamber olmamışlardır. Allah'ın kardeşlerine hile yaptıklarına, Hz. Yûsuf'u öldürmek için plan kurduklarına, ona eziyete ve babasını üzmeye kastettiklerine, ona karşı yalan söylediklerine ve daha başka büyük günahlar işlediklerine dair şahadette bulunduğu kimselerin, haddi zatında mubah olan bir oyunu oynamalarını mesele yapmak düpedüz gaflet ve müşkülpesentliktir. ***"Yakub: Onu götürmeniz beni mutlaka üzer."*** Yani babaları cevaben onlara dedi ki: Sırf gezmeye götürmeniz bile beni mutlaka üzer. Hüzün demek; sevileni kaybetmekten, sevilmeyene düşmekten dolayı nefsin elem duymasıdır. ***Hazene*** fiili, Kureyş lügatine göre *katele* babındandır. Temimliler ise onu *leyahzününî* sözünde hemze ve iptida için olan lâm harfiyle geçişli kılmışlardır.

"Siz ondan habersizken kendisini bir kurdun yemesinden korkarım, dedi."

Havf; vuku bulmadan önce bir kötülük beklentisinden dolayı nefsin elem duymasıdır. Yani siz oyuna dalarak, onu gözetip korumaktan gaflete düştüğünüz bir anda Hz. Yûsuf'u bir kurdun yemesinden korkarım. Dendi ki: Şayet Yakub onlara bu korktuğunu söylemeseydi, onların aklına böyle bir şey gel-

mezdi. Belki de bunu ihtiyat için veya zahiri kurtarmak için söyledi. Zira içinden sonucun hayırlı olacağını biliyordu. Fakat bu bilgi, daha önce de işaret ettiğimiz gibi bu bilgi bilinmeyen nispetlerle kayıtlı kapalı ve kısa bir bilgiydi.

"Onlar da: Andolsun ki, biz kalabalık bir toplulukken eğer onu kurt yerse, o zaman biz gerçekten zarara uğrayan kimselerden sayılırız, dediler." Yani biz, gücüyle zorlukları yenen, işlerini yoluna koyan kuvvetli bir topluluk olduğumuz halde kurt onu aramızdan kapıp alırsa, o takdirde biz grubumuz içinde zararlı çıkarız veya bize değer veren, bize güvenen insanlar arasında itibarımızı kaybederiz. Bu cümle kasem cümlesinin cevabıdır. Şartın cevabı yerine de geçmektedir.

Onlar Yakub'a, kendisini tatmin edeceklerini umdukları tarzda cevap verdiler. Üzüntüsüne gelince, ona verilecek cevap yoktur. Zira o şahsi bir olaydır. Mutlaka olur. Üzüntüyü engelleme gücüne sahip değillerdir. Hz. Yûsuf'tan az bir süreyle de olsa ayrılması esnasında böyle söylemeleri zaten gerekir. Bu ayrılıkta Hz. Yûsuf'un menfaati vardır. Zira kısa zamanda vücudu güneşlenecek, temiz hava alacak ve organlarının hareket etmesiyle vücut spor yapmış olacak daha sonra da sağlıklı olarak dönecek. Böylece Yakub'un üzüntüsü gidecek, şayet söyledikleri gibi doğru çıkarsa sevinci kat kat artacak.

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَأَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ
وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ
﴿15﴾ وَجَاءُوا أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ ﴿16﴾ قَالُوا يَا
أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا
فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ
﴿17﴾ وَجَاءُوا عَلَىٰ قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ
لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ
مَا تَصِفُونَ ﴿18﴾

15- Onu götürüp kuyunun dibine atmaya karar verdikleri vakit biz Yûsuf'a: Andolsun ki sen, onlar farkına varmadan bu yaptıklarını kendilerine haber vereceksin, diye vahyettik.

16- Akşamleyin ağlaya ağlaya babalarına geldiler.

17- Babalarına: Ey babamız! Biz yarışmaya gitmiştik. Yûsuf'u da eşyamızın yanına bırakmıştık. Onu kurt yedi. Ama biz ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın, dediler.

18- Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler. Yakub: Bilakis nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiştir. Artık bana gereken güzel bir sabırdır. Sizin anlattıklarınıza karşı ancak Allah'tan yardım istenir, dedi.

Bu dört ayet; kardeşlerin, düşündüklerini fiilen yapmaları, babalarına yalan uydurmaları, Yakub'un onların yalanlarına inanmaması, sabretmesi, Allah'tan yardım dilemesi hususlarını açıklamaktadır.

"Onu götürüp kuyunun dibine atmaya karar verdikleri vakit." Hz. Yûsuf'u babalarından koparabilmek için ona misafir oldukları gecenin sabahında, daha önce hiç tereddüt kalmayacak şekilde onu kuyuya atmaya karar verdiklerinde... *Lemmâ*'nın cevabı, öncesinden ve sonrasından anlaşıldığı için hazfedildi. Takdiri ise şöyledir: Onu kuyuya atmaya karar verdiklerinde, onu fiilen bu kuyunun dibine atarak kararı uyguladılar. ***"Biz Yûsuf'a: Andolsun ki sen, onlar farkına varmadan bu yaptıklarını kendilerine haber vereceksin, diye vahyettik."*** Ona ilham tarzında vahyettiğimizde, bunun bizim tarafımızdan olduğunu bildi. Bu vahyin içeriği şuydu: Rabbin seninle beraberdir. Allah seni onlara üstün kılacak, onları sana boyun eğdirecek ve rüyanı gerçekleştirecektir. O gün, onlar bunu fark etmeyeceklerdir. Yahut da sana bu işi yaptıkları sırada veya kuyudayken gelecek vahyi fark etmeyeceklerdir. Sadık rüya ile hazırladıktan sonra peygamberlere gelen ilahi hitabın mertebelerinden ilki bu hitaptır. Böylece Allah Hz. Yûsuf'a, bu musibeti kolaylaştırdı. O, bunun zahiren musibet, aslında ise rahmet olduğunu öğrendi. Süddî'den naklettiklerine göre, kardeşleri Hz. Yûsuf'a karşı çok sert davranmışlar, ona işkencede ileri gitmişlerdi. Ancak çobanların ve günahkar zalimlerin yapacakları işi yapmışlar, söyleyecekleri sözleri söylemişlerdir. Fakat bu iddia İslam'dan soğutan israiliyyattan başka bir şey değildir. ***"Akşamleyin ağlaya ağlaya babalarına geldiler."*** Babalarını istedikleri şekilde ikna edebilmek için akşam karanlığıyla gündüz aydınlığının birbirine karıştığı ve karanlığın aydınlığı bastırdığı akşam vaktinde ağlayarak ba-

balarına geldiler. ***"Babalarına: Ey babamız! Biz yarışmaya gitmiştik."*** Yani toplanma yerimizden birbirimizi geçebilmek için kıyasıya yarışa çıkmıştık. ***İstibâk,*** zorlu yarış, demektir. Müsabakadan maksat da budur. Müsabaka ve tesâbuk, müşareket sığası olup, galip gelmeye yönelik olarak yapılır. Bazen yarışmadan kasıt, galibiyet değil, sırf yarışma çıkarmaktır. *"O halde hayırlı işlerde yarışın."*[247] Mesela burada galibiyet değil, sırf yarışma kastedilmiştir. *"İkisi de kapıya doğru koştular."*[248] Bu ayete gelince; Hz. Yûsuf bu koşmayla; Azizin karısı Züleyha'nın kendisini geri çevirmek için takibinden kurtulmak ve evden kaçıp gitmek istiyordu. Müşareket sığası bu manayı vermez. Arapça'nın allamesi ve onun yolunu takip edenler bu ince farkı fark edememişlerdir. ***"Yûsuf'u da eşyamızın yanına bırakmıştık."*** Yani fazla elbise, yiyecek ve içeceklerimizi korusun diye onu geride bırakmıştık. Zira o bizimle yarışacak güçte değildi, bizim gücümüz onu zorlardı. ***"Onu kurt yedi."*** Zira biz ondan uzaklaşmış, feryadını ve yardım isteğini duymamıştık. ***"Ama biz ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın, dediler."*** Sen bizim bu sözümüzü tasdik etmezsin. Zira sevgi ve şefkatte onu bize tercih ettiğin için bizi Hz. Yûsuf'u sevmemekle ve onu kıskanmakla suçluyorsun. Biz gerçekte veya bu olayda doğruyu söylesek de sen bize inanmazsın. Yahut da biz sana göre doğru ve güvenilir olsak da, Hz. Yûsuf'a olan fazla hasretin sebebiyle bu haberde bizi doğrulamazsın.

"Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler." Belagat açısından müstesna güzelliğe sahip bu cümleden maksat şudur: Onlar Hz. Yûsuf'un gömleğine başka bir kan sürdüler ve bunun, Hz. Yûsuf'un kanı olduğunu söylediler. Bu, iddialarına delil olsun ve yalanlarını desteklesin diye yapmışlardı. Burada ***dem*** (kan) kelimesi nekre geldi ve yalanla tanımlandı. Bu, Hz. Yûsuf'un kanı olduğu iddialarındaki yalanlarının aşikar olduğunu hatta bizzat yalan olduğunu mübalağalı şekilde anlatmak içindir. Araplar, mübalağa için mastarı sıfat yerine kullanırlar. Mesela *adil şahit* yerine, *adl şahit* derler. Şu söz de bu kabildendir: Kadınlar ona cömert, siz ise ona cimrisiniz. Bu ifadedeki *cûd* ve *buhl* kelimeleri mastardır. *"Gömleğinin üstünde"* şeklinde ifade edildi ki, gören ve işiten bunun zoraki bir uydurma olduğunu anlasın. Zira kurt onu gerçekten parçalamış olsaydı, gömlek de parçalanmış ve kan her tarafına sirayet etmiş olurdu. Bütün bunlar, onların yalancı olduğunu gös-

247 . Bakara, 1/148.

248 . Yûsuf, 12/25.

termektedir. ***"Yakub: Bilakis nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiştir."*** Bu ifade, açıkça tekzipten vazgeçip, bunu dolaylı ifade etmektir. Sözün gelişi şöyledir: Onu kurt yemedi. Fakat kötülüğü emreden nefisleriniz sizi çok acayip bir işe ve kötü bir komploya sürükledi. Bu iş size süslü gösterdi, sizi özendirdi ve neticede bu işi işlediniz. Bu sizin yaptığınızdır. Benim size ve Rabbime karşı tavrıma gelince: ***"Artık bana gereken güzel bir sabırdır."*** Yani benim sabrım güzel bir sabırdır. Onun güzelliğini, Allah'tan ümit kesenlerin şikayeti gölgelemez. Allah'tan başkasına şikayet yoktur. ***"Sizin anlattıklarınıza karşı ancak Allah'tan yardım istenir, dedi."*** Ben bu felaketi taşıma konusunda sizden veya bir başkasından asla yardım dilemem.

Bunlar, Yusuf kıssasının birinci faslıdır. Bu en güzel kıssadaki ibret ve inceliklerin bir nevi özetidir. Tevrat'tan sandıkları İsrailî uydurmaları ve mitolojileri aktaran raviler bu faslı çirkinleştirmişlerdir. Halbuki bunlar Tevrat'tan değildir. İsteyen, Yûsuf kıssasının bu bölümünü *Tekvin* kitabından okusun. Görecektir ki: Allah kelamıyla insan sözü arasındaki muazzam bir fark vardır. Süddî Kebir gibi müfessirlerin aktardıkları israiliyyatı da bu vesile ile bilecektir. Aslında Süddî Kebir, Süddî'i Sağir'e nispetle daha az yalan rivayette bulunmuş, hurafeler üzerinde daha fazla titizlik göstermiştir. Bu konudaki her fazlalık, Ehl-i Kitabça da muteber sayılmadığı gibi, bunlar bizim peygamberimizden de nakledilmiş değildir. Bunlar açık birer yalandır.[249]

---

249 *Tekvin kitabının 37. Babı:* 1- Ve Yakub babasının gurbet diyarında, Kenan diyarında, oturdu. 2- Yakub'un zürriyetleri bunlardır. Yûsuf on yedi yaşında olarak kardeşleriyle beraber sürüyü gütmekteydi; ve o, genç olup babasının karıları Bilhanın ve Zilpanın oğulları ile beraberdi; ve Yûsuf onların fena sözlerini babalarına getirdi. 3- Ve İsrail Yûsuf'u bütün oğullarından ziyade severdi, çünkü o ihtiyarlığının oğlu idi; ve ona alaca entari yaptı. 4- Ve babalarının bütün kardeşlerinden ziyade onu sevdiğini kardeşleri gördüler; ve ondan nefret ettiler ve ona tatlı söz söyleyemezlerdi. 5- Ve Yûsuf rüya görüp kardeşlerine bildirdi ve ondan daha ziyade nefret ettiler. 6- Ve onlara dedi: Rica ederim, gördüğüm bu rüyayı dinleyin; 7- İşte, tarlanın ortasında biz demetler bağlıyorduk ve işte, benim demetim kalktı ve dikildi ve işte, sizin demetleriniz etrafını kuşatıp benim demetime eğildiler. 8- Ve kardeşleri ona dediler: Gerçek üzerimize kral mı olacaksın? Yahut gerçek üzerimizde hüküm mü süreceksin? Ve rüyalarından ve sözlerinden dolayı ondan daha ziyade nefret ettiler. 9- Ve yine başka rüya gördü ve onu kardeşlerine anlatıp dedi: İşte, bir rüya daha gördüm ve işte, güneş ve ay ve on bir yıldız bana eğildiler. 10- Ve babasına ve kardeşlerine anlattı; ve babası onu azarlayıp kendisine dedi: Bu gördüğün rüya nedir? Gerçek ben ve anan ve kardeşlerin yere kadar sana eğilmek için mi geleceğiz? 11- Ve kardeşleri onu kıskandılar; fakat babası bu sözü yüreğinde tuttu. 12- Ve kardeşleri babalarının sürüsünü Şekem'de (Bugünkü Nablus bölgesi) gütmek için gittiler. 13- Ve İsrail Yûsuf'a dedi: Kardeşlerin sürüyü Şekem'de gütmüyorlar mı? Gel de seni onların yanına göndereyim. 14- Ve ona dedi: Git, bak, kardeşlerin iyi mi ve sürü iyi mi? Ve bana haber getir. Ve onu Hebron (Habron, Halil kentidir) vadisinden gönderdi ve Şekem'e vardı. 15- Ve bir adam

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا غُلَامٌ وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿19﴾ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿20﴾

19- Bir kervan geldi. Sucularını kuyuya gönderdiler. O da kovasını kuyuya saldı. "Müjde! İşte bir oğlan" dedi. Onu bir ticaret malı olarak gizlediler. Oysa Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu.

20- Yûsuf'u düşük fiyatla birkaç dirheme sattılar. Onlar Yûsuf'a değer vermiyorlardı.

Bu iki ayet, bir tüccar kafilesinin Hz. Yûsuf'u köle edinmeleri ve onu ticaret malı gibi değerlendirmelerine dairdir.

"Bir kervan geldi." Yani bulundukları yere bir kervan geldi. *Seyyâre;*

---

onu buldu ve işte o, kırda avare dolaşıyordu ve adam: Ne arıyorsun? diye ona sordu. 16- Ve dedi: Ben kardeşlerimi arıyorum; rica ederim, onlar sürüyü nerede güdüyorlar, bana bildir. 17- Ve adam dedi: Buradan göç ettiler; çünkü onların: Dotana gidelim, dediklerini işittim. Ve Yûsuf kardeşlerinin ardına düştü ve onları Dotan'da buldu. 18- Ve onu uzaktan gördüler ve kendilerine yaklaşmazdan önce, onu öldürmek için düzen kurdular. 19- Ve birbirine dediler: İşte, bu rüyalar sahibi geliyor. 20- Ve şimdi gelin ve onu öldürelim ve onu kuyulardan birisinin içine atalım ve: Kötü bir canavar onu yedi, deriz; ve onun rüyaları ne olacak görürüz. 21- ve Ruben işitip onların elinden onu kurtardı ve dedi: Canına kıymayalım. 22- Ve onu babasına geri götürmek üzere onların elinden kurtarsın diye Ruben onlara dedi: Kan dökmeyin; onu çölde olan bu kuyuya atın fakat ona el uzatmayın. 23- Ve Yûsuf kardeşlerinin yanına geldiği zaman, vaki oldu ki, Yûsuf'un entarisi, üzerinde olan alaca entariyi, çekip çıkardılar; 24- Ve kendisini alıp kuyuya attılar; ve kuyu boştu, onda su yoktu. 25- Ve ekmek yemek için oturdular; ve gözlerini kaldırıp gördüler ve işte, Gileaddan İsmaililerin bir kervanı geliyordu ve onların develeri baharat, pelesenk ve mür yüklü idi ve Mısır'a indirmek için gidiyorlardı. 26- Ve Yahuda kardeşlerine dedi: Eğer kardeşlerimizi öldürür ve onun kanını gizlersek, ne kazanç var? 27- Gelin ve onu İsmaililere satalım ve elimiz ona dokunmasın; çünkü o kardeşimizdir, etimizdir. Ve kardeşleri sözünü dinlediler. 28- Ve Midyanîler, tacirler, geçiyorlardı; ve Yûsuf'u çekip kuyudan çıkardılar ve Yûsuf'u İsmaililere yirmi gümüşe sattılar. Ve onlar Yûsuf'u Mısır'a götürdüler. 29- Ve Ruben kuyuya döndü ve işte, Yûsuf kuyuda yoktu; ve esvabını yırttı. 30- Ve kardeşlerinin yanına dönüp dedi: Çocuk yok ve ben, ben nereye gideyim? 31- Ve Yûsuf'un entarisini aldılar ve bir ergeç kesip entariyi kana batırdılar; 32- Ve alaca entariyi gönderdiler ve babalarına getirip dediler: Bunu bulduk, bak, oğlunun entarisi mi yahut değil mi? 33- Ve onu tanıyıp dedi: Oğlumun entarisidir; kendisini kötü bir canavar yemiştir; Yûsuf mutlaka parçalanmıştır. 34- Ve Yakub esvabını yırttı ve çok günler oğluna yas tuttu. 35- Ve bütün oğulları ile bütün kızları onu teselliye kalktılar; ve teselli edilmek istemedi ve dedi: Çünkü oğlumun yanına, ölüler diyarına yas tutarak ineceğim. Ve babası onun için ağladı. 36- Ve Midyanîler onu Mısır'da Firavunun bir memuru, muhafız askerler reisi olan Potifara sattılar.

cevvâle ve *keşşâfe* gibi *seyr* mastarından türeme bir mübalağa sığası olup, bir topluluk ve kafile demektir. *Tekvin* kitabına göre bu kervan İsmaililerden yani Araplardandı. ***"Sucularını kuyuya gönderdiler."*** Yani kendilerini sulamakla görevli özel adamlarını gönderdiler. ***"O da kovasını kuyuya saldı."*** Yani kovasını bu kuyuya sarkıttı, Hz. Yûsuf da kovanın ipine yapıştı, yukarıya çıkınca sucu onu gördü ve: ***"Müjde! İşte bir oğlan, dedi."*** Kafiledekilere müjde verdi. Kıraat imamlarının çoğu *yâ büşrâ* kelimesini, mütekellim yâsına muzaf kılarak *yâ büşrâye* şeklinde okudular. Hamza ve Kisai de elifi imale ettiler. Müjdenin nida ile söylenmesinin manası; tam vaktidir, gereğidir. Hazır olma vakti gelmiştir, demektir. *Yâ esefâ! Yâ esefî! Yâ hasretâ! Yâ hasretî* de bu kabil hitaplardır. Sebepler ortaya çıkınca böyle söylenir. Kafile Hz. Yûsuf'la sevindi. ***"Onu bir ticaret malı olarak gizlediler."*** Yani ticaret mallarının bir parçası olsun diye onu sakladılar. Ta ki, o bölge halkından kimse ona sahip çıkmasın. Ayetteki ***bidâa*** kelimesi; maldan ayrılan ve satışa arz edilen parça, demektir. *Bad'* mastarından türemedir, yarmak ve kesmek anlamına gelir. Sayılardan olan *el-bid'atü* ve *el-bid'u* da aynı köktendir. Üçten dokuza kadar olan sayıları ifade eder. *Bid'a,* parça et anlamına da gelir. ***Eserrûhü*** (gizlediler) kelimesindeki zamirin; kovayı salan ve kafileden olmayan beraberindeki kişilere veya Hz. Yûsuf'un kardeşlerine raci olduğunu söylemek zahire uygun değildir. ***"Oysa Allah onların yaptıklarını çok iyi biliyordu."*** Yani gerek kervandakilerin, gerekse Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin yaptıklarını biliyordu. Hz. Yûsuf üzerinde her birinin bir hesabı vardı. Kafile, haksız yere onun köle olduğunu söylüyor ve onu ticaret malı sayıyorlardı. Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin; babalarına karşı Hz. Yûsuf'u saklama, uzaklaştırma ve kurt yedi, iddiasında bulunmaları da malumdu ve boş bir hileden ibaretti. Allah'ın hikmeti ise bütün bunların üstündeydi. ***"Yûsuf'u düşük fiyatla birkaç dirheme sattılar."*** Bir şeyi sattı, satıyor anlamında; *şera'ş-şey'e yeşrîhi* denir. Satın aldı manasında *işterâhü* kelimesi kullanılır. Yani Hz. Yûsuf'u, denginin değerinden çok noksan bir fiyata sattılar. Sanki onun bir dengi ve değeri yokmuş, dinar değil de dirhemle, tartılan değil de sayılan bir bedelle sattılar. Zira değersiz ve az olan sayılır, çok olan tartılır. Araplar okkaya ulaşan şeyleri tartarlar. Okka kırk ve daha yukarı dirhem için kullanılır. Daha aşağısı sayılır. Bundan dolayı azı sayılı olarak ifade ederler. *Bahs* ise lügatte nakıs ve kusurlu, demektir. *"İnsanlara eşyalarını eksik vermeyin"*[250] Buradaki *bahs*'ın haram ve zulüm olarak yorumlandığı rivayet edilmiştir. Çünkü bu,

250 Hûd, 11/85.

desinden maksat; iman ve şeriat hükmü gereği olan daha sevimliyi, fıtrat ve nefsî temayül gereği olan sevgiliye tercih etmek şeklinde de yorumlamak caizdir. Çünkü peygamber ve salih kimseler de diğer insanlar gibi kadınları severler ve onlardan faydalanmayı arzu ederler. Fakat gayr-i meşru tarzda ve kadınlara saldırı tarzında olmasından hoşlanmazlar. Hz. Peygamber bazı fakirlere: *"Hanımlarınızla birlikte olmanızda sadaka sevabı vardır."* dediğinde, "Yâ Rasulallah! Birimiz şehevi arzusunu giderirse bunda da ecir olur mu?" dediler. Rasulullah (s) da: *"Peki şehvetini haram yoldan giderseydi bunda bir günah olmayacak mıydı? Öyleyse helal yoldan giderirse bunda da bir ecir vardır?"* buyurdu.[283] Allah'ın kıyamet gününde, Arş-ı A'lâ'nın gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı anda gölgelendireceği yedi sınıftan birisi de; *"Güzel ve makam sahibi bir kadın tarafından davet edildiği halde: Ben Allah'tan korkarım, deyip icabet etmeyen kimsedir."*[284] Bu, ittifak edilen hadislerdendir. Çünkü mevki sahibi bir kadının erkek gönlüne etkisi, daha güzel bile olsa aşağı tabakadan bir kadınınkinden daha fazladır. Mevki sahibi bir kadını reddetmek hem nefse ağır gelir, hem de onun talebi karşısında insan iradesi zaafa düşer. Ya bir de güzelliğin ve mevkiin zirvesinde olup da, erkek karşısında eğilip onu kendisine çağıran kadın karşısında olursa, vaziyeti sen düşün.

Denirse ki; kadın onursuzlaşırsa kendisini erkeğe peşkeş çekerse, onun bu zilleti erkek karşısında küçülmeye yol açar, erkek onu horlar, ona olan sevgisi nefrete dönüşür.[285] Ne zaman yüz vermezse erkeğin ona olan ilgisi ve sevgisi daha fazlalaşır. Nitekim şair şöyle demiştir:

283 Müslim, *Zekât*, 53; Ebu Davud, *Edeb*,160.

284 Buhari, *Rikâk*, 24; Müslim, Hadis no: 1031; Tirmizi, *Zühd*, 53.

285 Bu konuda edebi bir mecliste okul hocalarımdan birisi ilmi ve ahlaki bir bahis açtı. Ben dedim ki: Bazı fasık kimselerin insani fıtratlarının bu kadar alçalmasını garipsiyorum. Genelevlerine gidiyorlar, oradakileri görmekten nasıl tiksinmiyorlar? Onların hallerini görmek, alçalışlarına tasavvur etmek, normal bir insanı kadından tiksindirir. Bu türlü insanların halini iyi bilen ve bilahare maarif vekâletinin önemli kişileri arasına katılan bu hocam dedi ki: Bunların en bozuk tabiatlıları bile genelevlerine sarhoş olmadıkça hemen hemen girmezler. Sarhoşken de insanı hayvandan üstün kılan meziyetleri fark edemezler. Benim yüce Kur'an'ın tefsirinde bu türlü misalleri arz etmemin sebebi, bütün sorumlular için ibret olmasıdır. Kur'an yoluna çağıran herkes, genel olarak imtihan edildiği fesadı bilmelidir. Bu sûre ibretlik sûrelerdendir. Kadınların erkeklerle, erkeklerin de kadınlarla imtihanı konusunda en yüksek örneği göstermek maksadına yöneliktir.

منعت شيئاً فأكثرت الولوع به   أحب شيء إلى الإنسان ما منعا

"Bir şeyi yasakladın ama ona karşı meyli de arttırdın.
Çünkü insana en hoş gelen, yasaklanan şeydir."

Bu iddiaya şöyle cevap veririz: Evet, bu söylenen, selim fıtratın gereğidir. Nitekim güzellik ve mevki sahibi bir kadının reddi, erkeğin kadın önünde eğilmesine yol açar. Fakat bu türlü kadınlardan arsızlık derecesine ulaşacak kadar açık bir teklif pek nadir olur. Bu dereceye varmayınca da nefret sebebi olmaz. Gördüğün gibi Züleyha'nın yaptığı Hz. Yûsuf'un aklını çelmek için başvurduğu bir hile ve düzenbazlıktı. Medeniyetin bozduğu şehirlerdeki yüksek tabaka kadınlarının hile ve entrikaları vardır. Üstatları şeytanın da onları yoldan çıkarma yöntemleri vardır. Onlar vasıtasıyla yapılan kışkırtma en güçlü erkekleri bile kadınlar önünde dize getirir. Fakat Allah'ın salih kulları üzerinde onların bir gücü yoktur. Rablerinin onları gözetmesi şeytanın tahrikini ve kadınların entrikalarını bastırır. Hz. Yûsuf peygamber de bu ilahi inayete sığınmıştır. Zira karşısına güzellik ve mevki sahibi kadınların beden tuzağı kurulmuştu. Zaten onların bedenlerinden başka sermayeleri yoktu. Hz. Yûsuf şöyle dedi: ***"Eğer onların hilelerini benden uzaklaştırmazsan, ben de onlara meyleder, cahillerden olurum."*** Yani bana kurdukları tuzağı, uzattıkları ağı çevirip boşa çıkarmazsan onlara meyletmekten kurtulamam. ***Sabvet;*** *kadınların isteklerini yerine getirmeye meyletmek* demektir. *Eğlenceye ve nefsin hoşuna giden hevaya meyletti* anlamında, *sabâ, yasbû, subüvven* ve *sabveten* denir. Saba rüzgârı da buradan alınmadır. Bu rüzgâr doğudan Arap ülkelerine eser ve tatlılığı ve serinliği sebebiyle nefisler ona meyleder. Öyle ki şairleri cazibe ve incelik yönünden sevgilileri için söyledikleri gazellere benzesin diye ba-yı saba için de gazel söylerler. Özellikle de ikisi bir araya gelip kaynaştıklarında... Nitekim birisi şöyle demiş:

خذ من صبا نجد أماناً لقلبه   فقد كاد رياها يطير بلبه

وإياكما ذاك النسيم فإنه   إذا هب كان الوجد أيسر خطبه

"Necid'in hoş rüzgârından kalbi için eman alın.
Kokusu neredeyse aklımı başımdan alacaktı.
Siz ikiniz bu tatlı meltemsiniz. Meltem
Estiği zaman coşku onun en kolay tezahürüdür."

Hz. Yûsuf, *"cahillerden olurum"* dedi. Yani o takdirde nefsi arzuların bayağılaştırdığı sefihler sınıfından olacağını söyledi. Sefihler, cehalet sebebiyle kötülük yaparlar. Cehalet; hilim ve tedbirin veya ilim ve hikmetin gereğine aykırı olan durumdur. Benim gibi bu türlü hilebaz ve şımarık kadınlar arasında yaşayan bir kimsenin cehaletten kaçması mümkün olmaz. Ancak bilinen sebeplerin üstünde Senin himaye ve koruman müstesna. Bu ifade Hz. Yûsuf peygamberin, kadınlara meyletmediğinin açık göstergesidir. Onlarla yaşamak istemedi. Ancak bu kadınların hilesine hedef olmayı gerektiren hususu belirtti. Rabbinden şu ayette vaat ettiği desteği devam ettirmesini istedi. *"İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için delil gösterdik."*[286]

"Rabbi onun duasını kabul etti." Bu yalvarış ve ilticanın delalet ettiği ve kısaca arz ettiği arzusunu yerine getirdi. ***"Ve kadınların tuzağını kendisinden uzaklaştırdı."*** Böylece kadınlara meyletmedi. Kadınlardan yararlanma arzusunu engellemek için nefsiyle cihada ihtiyacı vardı. Allah da onu, kadınların arzularına uyarak cahillerden olmaktan korudu. ***"Çünkü O, her şeyi bilir ve işitir."*** O, ümit ve korkuyu birleştirerek kendisine samimi şekilde dua edenlerin duasını kabul eder. İmanlarındaki samimiyeti ve düzgün hallerini bilir. Rabbinin duasını kabul etmesi ve kadınların hilesini kendinden çevirmesi; takip ve illete delalet eden *fâ* harfiyle atfedildi. Çünkü bu icabet; işitme ve bilme sıfatlarının kemalinin gereğidir. Bu aynı zamanda Rabbinin, onun terbiyesine özen göstermekten bir an bile geri durmadığına delildir. Her an onun işine ve gayretine nezaret ediyordu. Bu hal, bu fitnenin başlangıcında geçen şu ayeti de desteklemektedir: ***"Allah, emrine hâkimdir."***

"Sonra kadının ailesi Yûsuf'un suçsuzluğuna dair delilleri gördükleri halde yine de onun bir müddet hapsedilmesi kendilerine uygun geldi." Ayetteki ***bedâ*** kelimesi, genel anlamdaki *bedv*'den türemedir. Buna göre mana şöyledir: Sonra *kadınlara daha önce zahir olmayan görüş zahir oldu.* Hz. Ali'nin şu beliğ sözü de bu anlamdadır: *Femâ adâ mimmâ bedâ.* Yani *şu anda öğrendiğin şey, seni eski halinden döndürmedi*. Bu husus daha evvel sana gizliydi. Bundan dolayı cümle, intikal ifade eden ***sümme*** ile atfedildi. Zira kadınlar danışıp düşündükten sonra yeni bir tutuma geçtiler. ***Lehüm*** zamiri, Azizin ailesine, yani hanımına, hane halkından olaya şahitlik eden, onların işlerini gören kimselere racidir. ***Delillerden*** maksat, Hz. Yûsuf hakkındaki bilgi ve tec-

286 Yûsuf, 12/24.

rübelerdir. Zira Hz. Yûsuf; inancı, akidesi, ahlakı, iffeti, nezaheti, şehvet ve süsleri ve bu medeniyetin saraylarındaki çılgın hayatı küçümseyen ve tanıdıkları başka insanlara benzemeyen bir kimseydi. İnandığı ve güvendiği şekilde biricik olan Rabbi de onu koruyup gözetiyordu. Gördükleri delillerden birisi de, kadının efendisinin ondan istifade kastıyla kur yapması; bunun, Hz. Yûsuf'un en ufak bakışlarını bile kendisine çekmesine etki etmemesidir. Onun manevraları Hz. Yûsuf'un gönlünde en ufak bir titreşim bile uyandırmamıştır. O yüz çevirmeye ve görmezlikten gelmeye devam etti. Neticede *"Haydi gel!"* diye açık teklifte bulununca Hz. Yûsuf titredi ve Rabbine, dinlerine mensup olmakla iftihar ettiği atalarının Rabbine sığındı. Kadını, kocasına hainlik etmekle suçladı. Bu delillerden birisi de şudur: Kadın kızıp Hz. Yûsuf'u yakalamak isteyince, hanımefendisi olduğu halde kadına direnmeye ve onu durdurmaya kalkışmıştır. Bu karşı koymaktan onu engelleyen ise içinde hissettiği ilahi burhan idi. Bu his, Rabbinin kendisini kötülük ve hayâsızlıktan koruyacağına olan inancını destekliyordu. Bir delil de şudur: Kadını, Hz. Yûsuf'a saldırganlıkla suçlayıp olayı tahkik etmek istediklerinde aileden birisi şahitlik ederek kadını savunacakları yerde, Hz. Yûsuf'u suçlamada haksız olduğunu söyleyerek kadın aleyhinde tavır almıştır. Bir başka delil de; kadının, Hz. Yûsuf'la ilgili haberinin yayılması ve şehir kadınlarının, onun Hz. Yûsuf'a tutulduğu, böylece nefsini alçalttığı konusunda dedikoduya dalmalarıdır. Bu kadınların Hz. Yûsuf'a karşı en büyük ve derin hileleri; onu görmeye çalışmaları, ondan yararlanma konusunda anlaşmaları, onun güzelliği karşısında dehşete düşmeleri hatta farkında olmayarak ellerindeki yiyecekler yerine bizzat ellerini yaralamalarıdır. Bütün bu deliller gösteriyor ki, Hz. Yûsuf'un bu evde hanımefendisiyle ve onun arkadaşları olan diğer hanımlarıyla bir arada bulunması bu kadınlar yönünden bir fitne sebebidir, bu fitnenin boyutları da kestirilemez. Kadının durumu açısından en doğru ve isabetli karar, baştan istediği gibi Hz. Yûsuf'un hapsedilmesidir. Her ne kadar kadın bunu kötü niyetle ve bir tuzak olsun diye istediyse de, dedikoduların kesilmesi ve olayın soğuması açısından bunda fayda vardır. Aile meclisi, onun belli bir süre hapsedilmesi için yemin etti. Yani süresi belli olmayan bir müddet hapiste kalacak, onun hapiste uzun veya kısa sürede kalması, hapisten çıkması konusunda kendilerini sınırlandırmayacaklardı. Böylece hapis hayatının onun üzerinde ve dedikoduların kesilmesi konusundaki tesirini test etmiş olacaklardı. Bu karar göstermektedir ki, bu

kadın baş vezir olan kocasını parmaklarında oynatmakta, onu canı istediği gibi yönlendirmektedir. Bu vezirin de, şehvetlerin esiri küçük şahsiyetli oldukları halde dünyanın büyükleri konumundaki benzer arkadaşları gibi kıskanma duygusunu kaybettiği anlaşılmaktadır. Müfessirlerin ve bu kıssayla ilgili görüşleri pek ilgimi çekmese de Zemahşeri'nin sözü hoşuma gitti. Zira uydurma İsraili rivayetler ve irabı ön planda tutmaları bu kıssayı çarpıtmıştır. Zemahşeri, gördükleri delillerin tefsiriyle ilgili şöyle dedi: Bunlar, Hz. Yûsuf'un beraatı aleyhine delillerdir. Bunlar da, kadının kocasına boyun eğdirmesi, entrikayla ona hâkim olması, yuları elinde uysal bir deve haline getirmesiyle ortaya çıkan sahte delillerdir. Böylece Aziz'e, gözleriyle gördüğü gerçek delilleri unutturdu. Kadının tehdidine uygun şekilde Hz. Yûsuf'u zillete düşürmek için onun ağzına bakarak Hz. Yûsuf'u hapse attırdı. Kadın Hz. Yûsuf'tan ümidini kesince bu yola başvurdu. Hapishanenin onun burnunu sürtüp, neticede kendisine boyun eğeceğini umuyordu.[287]

Bu olayın özeti şudur: Hz. Yûsuf baştan sona en mükemmel iffet, emanet ve titizlik örneğidir. Tevrat'ın Tekvin bölümünde bu hususlar eksik ifade edilmiş ve bizim burada kadınla ilgili söylediklerimize aykırı ifadeler kullanılmıştır. Allah insanlara faydalı olan hususları ve gerçekleri Tekvin kitabının meçhul yazarından daha iyi bilir.[288]

287 Kadının, kocasına hileyle hâkim olmasını ifade eden; *"el-fetlü fi'z-zürveti ve'l-ğarîb"* tabiri bir atasözüdür. Başkasını kendisine boyun eğdirmek için ince entrikalara başvurmak anlamında kullanılır. *Zürve* veya *zirve,* bir şeyin en tepe noktasıdır. Buradaki maksat ise deve hörgücünün uç kısmıdır. *Ğarîb* ise, hörgüçle boyun arasındaki kısımdır. Yular bu iki uca takılır. *Hıtam* ise, devenin burnuna bağlanıp boyuna asılan yulardır. Deve bu şekilde kolay yedilir. Bununla hörgüce ipi bağlamaktan maksat; kişinin yuları alıp deve kaçmasın diye onu gizlemesi, önce hörgücünü ve boynunu okşayıp onu ısındırması, iyice uysallaşınca yuları takıp deveyi çekip götürmesi, devenin de boyun eğmesidir. Züleyha'nın da Aziz'e yaptığı budur.

288 7- Ve bu şeylerden sonra vaki oldu ki, efendisinin karısı Yûsuf'a göz atıp: Benimle yat, dedi. 8- Fakat reddedip efendisinin karısına dedi: İşte, efendim benimle evde ne olduğunu bilmez ve kendisine ait olan her şeyi elime vermiştir. 9- Bu evde o benden büyük değildir; ve senden başka bir şeyi benden esirgemedi, çünkü sen karısısın; ve nasıl bu büyük kötülüğü yapayım ve Allah'a karşı suç edeyim? 10- Ve her gün Yûsuf'a söylediği halde, onun yanında yatmak yahut onunla beraber olmak ricasını dinlemezdi. 11- Ve vaki oldu ki, günlerin birinde işini yapmak için eve girdi ve orada ev halkından içeride kimse yoktu. 12- Ve benimle beraber yat, diyerek onu esvabından tuttu; ve Yûsuf esvabını onun elinde bırakıp kaçtı ve dışarı çıktı. 13- Ve vaki oldu ki, esvabını elinde bırakıp dışarı kaçtığını görünce, 14- evinin adamlarını çağırdı ve onlara dedi: Bakın, bizimle eğlenmek için bu İbrani adamı bize getirdi; benimle yatmak için yanıma geldi ve yüksek sesle çağırdım; 15- Ve vaki oldu ki, sesimi yükseltip çağırdığımı işitince, esvabını yanıma bırakıp kaçtı ve dışarı çıktı. 16- Ve efendisi evine gelinceye kadar,

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْزًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿36﴾ قَالَ لاَ يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلاَّ نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَن يَأْتِيَكُمَا ذَلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لاَّ يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَهُم بِالآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿37﴾ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَآئِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَا أَن نُّشْرِكَ بِاللّهِ مِن شَيْءٍ ذَلِكَ مِن فَضْلِ اللّهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلَـكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يَشْكُرُونَ ﴿38﴾

36- Onunla beraber hapse iki delikanlı daha girdi. Onlardan biri: Ben rüyamda şarap sıktığımı görüyorum, dedi. Diğeri: Ben de başımın üstünde kuşların yediği bir ekmek taşıdığımı görüyorum, dedi. Bu gördüklerimizin tabirini bize haber ver. Doğrusu biz seni iyilik yapanlardan görüyoruz, dediler.

37- Yûsuf dedi ki: Size rızık olarak verilen yemek henüz size gelmeden onun tabirini size bildiririm. Bu, Rabbimin bana öğrettiği bilgilerdendir. Ben Allah'a inanmayan ve ahireti de inkâr eden bir kavmin dinini terk ettim.

38- Babalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yakışmaz. Bu, Allah'ın bize ve bütün insanlara bir lütfüdür. Fakat insanların çoğu şükretmez.

esvabını yanında alıkoydu. 17- Ve ona bu sözlere göre söyleyip dedi: Bize getirdiğin İbrani köle benimle istihza etmek için yanıma geldi; 18- ve vaki oldu ki, sesimi yükseltip çağırdığım zaman, esvabını yanıma bırakıp dışarı kaçtı. 19- Ve vaki oldu ki, efendisi: Bana senin kölen böyle yaptı, diyerek karısının kendisine söylediği sözleri işittiği zaman, öfkesi alevlendi. 20- Ve Yûsuf'un efendisi onu alıp zindana, kralın mahpuslarının bağlandığı yere teslim etti ve orada zindanda kaldı. 21- Fakat Rab Yûsuf'la idi ve ona inayet gösterdi ve zindan müdürünün gözünde ona lütuf verdi. 22- Ve zindan müdürü zindanda olan bütün mahpusları Yûsuf'un eline verdi; ve orada yapılan her şeyi yapan o idi. 23- Zindan müdürü onun elinde olan hiçbir şeye bakmazdı, çünkü Rab onunla idi ve yaptığı şeyde Rab ona muvaffakiyet veriyordu.

Hz. Yûsuf'un Zindan Hayatı

Bu üç ayet, peygamberlik mucizesinin izharı ve davete hazırlıkla ilgilidir.

"Onunla beraber hapse iki delikanlı daha girdi." Bu cümle, mana cihetinden öncesine atıftır. Mana şöyledir: Hz. Yûsuf'u hapse attılar, cahillerin tesadüf dedikleri ve aslında Allah'ın gizli bir takdiri olarak Hz. Yûsuf'la birlikte hapse iki kişi daha girdi. Bu iki delikanlı iki köle idiler. İleride görüldüğü gibi bunlar Mısır kralının iki kölesiydiler. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre birisi kralın kiler muhafızı, diğeri sakisiydi. Hz. Yûsuf'un onlarla durumu nasıldı? *"Onlardan biri: Ben rüyamda şarap sıktığımı görüyorum, dedi."* Yani ben uykumda açık-seçik bir rüya gördüm. Onu sanki şimdi uyanıkken görmekteyim. Rüya şöyledir: Ben şarap sıkıyorum. Yani şimdi içilmeyip, ileride şarap olsun diye üzüm sıkıyorum. İbn Mesud ve Übeyy Kur'an olarak değil de, tefsir olarak ve şaz şekilde *"a'sırü ıneben"* şeklinde okudular. Her üzüm şarap elde etmek için sıkılmaz. Nakledildiğine göre Gassan ve Umman Arapları üzüme *hamr* (*şarap*) derlermiş. Suyu bol ve çabuk mayalandığı için bu cins üzümlere bu isim verilir. Tanesi büyük olup, suyu az ve etli kısmı bol olduğundan diğer üzümlere bu isim verilmez. Zira üzümler çeşit çeşittir.

"Diğeri: Ben de başımın üstünde kuşların yediği bir ekmek taşıdığımı görüyorum, dedi." Tayr kelimesi cemi olup, müfreti *tâir*'dir. Müennes olarak kullanılması daha fazladır. Çoğulun çoğulu ise *tuyûr* ve *etyâr*'dır.

"Bu gördüklerimizin tabirini bize haber ver." Yani iki arkadaştan her biri Hz. Yûsuf'a; gördüğüm rüyanın tabirini bana bildir. Bu rüya kuruntu değil de gerçek ise bunun dışa yansımasını bana açıkla, dedi. *Bite'vîlihî*'deki müfret zamir, çoğula raci olabilir. Nitekim ismi işarette de böyledir. Mezkûr veya zikredilen şey şeklinde işaret edilir. Recez vezniyle söylenen şu beyitte olduğu gibi:

فيها خطوط من سواد وبلق   كأنه في الجسم توليع البهق

"Üzerinde siyah ve alaca çizgiler vardır.
Sanki o çizgiler vücutta deri hastalığının yayılması gibidir."

"Doğrusu biz seni iyilik yapanlardan görüyoruz, dediler." Kendilerini ilgilendiren ve gıyabında faydası dokunacak olan bir istekte bulunurken

bunu, Hz. Yûsuf'u iyilik yapanlardan görmelerine bağlıyorlar. İyilik yapanlar, kendileri için özel bir menfaat ve zevk olmasa da fıtratları gereği insanların hayır ve menfaatlerini isteyen kimselerdir. Yahut da muhsinden maksat, rüyayı iyi tevil edenlerden olmasıdır. Bu sözü, Hz. Yûsuf'un geniş ilmini, hapistekilere karşı güzel davranışını gördükten sonra söylediler. Bu hal onlara cesaret verdi ve kendisine ümit bağlattı. Bu da Kur'an'a has icazlardandır.

Hz. Yûsuf, istekte bulunan bu iki kişinin, kendi ilim ve faziletine güvenmelerini ve sözüne kulak vermelerini, yapacağı tabiri önemsemelerini fırsat bilerek, kendisince daha mühim olan hususu açıklayarak söze başladı. Bu mühim husus, onları ve hapisteki diğer insanları Allah'ın birliğine inanmaya çağırmaktı. Bundan da anlaşılmaktadır ki, ona vahiy hapse girdikten sonra gelmiş ve şu söz tahakkuk etmiştir: *"Ey Rabbim! Bana göre hapis, onların beni davet ettikleri şeyi yapmaktan daha iyidir."* Nitekim ilham tarzındaki vahiy de ona kuyuya atıldığı zaman gelmişti. Açıkladığımız gibi, Hz. Yûsuf açısından bunun hikmeti açıktır. Allah onun için her aşikâr mihnette gizli bir nimet ve yakıcı başlangıcın sonunda parlak bir netice ihsan etmiştir. Rabbinin, Hz. Yûsuf'u peygamber seçeceğine dair Yakub'un sezgisi de böylece tahakkuk etmiş oldu. Bunun dinî davet açısından hikmeti ise şudur: İlahi daveti kabule ve ona tabi olmaya en kabiliyetli kimseler zayıflar, fakirler ve mazlumlardır. En inatçı ve kabule en uzak olan ise, şımarıklar ve kibirlilerdir. Hz. Yûsuf davete; dürüstlüğünü ve sözüne güvenilirliğini beyan eden mucizeden sonra başladı. O mucize de; Allah'ın ona dilediği gayb haberlerini bildirmesi ve Hz. Yûsuf'un da bunları açıklamasıdır. Hapishane arkadaşlarını iknaa en münasip olan mucize de onların hayatını ilgilendiren hususlardır. Bu, aynı zamanda makamın gereği ve onlara verilecek cevap da peygamberliğin ona yüklediği görevdir.

"Yûsuf dedi ki: Size rızık olarak verilen yemek henüz size gelmeden onun tabirini size bildiririm." Siz bu yemeğin ne olduğunu ve nereden geldiğini bilmezsiniz. Zira ben ve siz dış dünyaya kapalıyız. Fakat ben size bu yemeği, daha sahipleri yanındayken haber verebileceğim gibi, kiminle göndermek istediklerini ve size geldiğinde nasıl olacağını da haber veririm. Yani size ulaşmadan önce bu yemeğe ait bütün durumlardan sizi haberdar ederim. Rivayet edildiğine göre devlet adamları suçlular ve zanlılara zehirli yemek gönderip onları öldürüyorlarmış. Hz. Yûsuf da bunu kastetmiştir. Şayet bu

rivayet doğruysa benim söylediklerim de bunu içermektedir. Onlara haber vermesine tevil denmesinden anlaşılan da budur. Zira tevil, bir şeyin sonucunu haber vermektir. Bu da o şeyi bilmenin bir dalıdır. Bazıları dedi ki: Hz. Yûsuf bu bilme işine tevil dedi. Zira ona soranlar rüyalarının tevilini sordular. Hz. Yûsuf da onların tabirine uygun tabir kullandı. Bazıları da şöyle dedi: Siz rüyada bir yemek gördüğünüzde ben size onun tevilini haber veririm. Bu görüş, uzak bir görüştür. Zemahşeri ve takipçileri, Hz. Yûsuf'un tevilini şöyle açıkladılar: Bu, yemeğin mahiyet ve keyfiyetini açıklamaktır. Zira bu, müşkil ve irabın, manadan yararlanarak açıklanmasına benzer. Bu, zoraki bir izahtır. Dilin yapısından değil, kelam ve fıkıh usulü âlimlerinin ıstılahındaki tevil anlayışından Zemahşeri'ye sirayet etmiştir.

"Bu, Rabbimin bana öğrettiği bilgilerdendir." Size haber verdiğim bu bilgiler Rabbimin bana vahyettiği bilgilerin bir kısmıdır. Bunlar kehanet, fal ve gaipten haber verme şeklinde olmadığı gibi hakla batılın, doğruyla eğrinin birbirine karıştığı beşer öğretisi veya suni yollarla öğrenilen bilgilere de benzemez. Bu, daha sonra gelen Hz. İsa'nın, İsrailoğullarına söylediği gibi bir mucizedir. *"Yediklerinizi ve evlerinizde biriktirdiklerinizi de size haber vereceğim."*[289]

"Ben Allah'a inanmayan ve ahireti de inkâr eden bir kavmin dinini terk ettim." O Allah, göklerin, yerin ve aralarındaki her şeyin Rabbidir. Ona tevhid ve tenzihe uygun şekilde inanmadılar. Yani ben onların dinine girmeyi, çeşitli mezheplere bölünmüş putperestliğe çağrılarını reddettim. Bunun manası, *Hz. Yûsuf önce onların dinine girdi de sonra terk etti* demek değildir. *"İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor?"*[290] Bunun manası; öldükten sonra diriltilmeyecek, kendi haline terk edilecek mi sanıyor? demektir. Bu, daha evvel onun başıboş bırakıldığı anlamına gelmez. Bir şeyi terk etmek, mutlak anlamda o işe başlamamak manasına geldiği gibi, başladıktan sonra bırakmak anlamına da gelir. Aradaki fark, sözün ve halin delaletinden veya burada olduğu gibi ikisinin de delaletinden anlaşılır. Akla ilk gelen Hz. Yûsuf'un kastettiği kavmin, doğup büyüdüğü arz-ı mev'uddaki Kenaniler ve diğerleri olmasıdır. Ayrıca içlerinde ve aralarında yaşadığı Mısırlılardır. Onlar Allah'ı bırakıp tarihte bilinen putlar edindiler. Bu putların en meşhurları da *RÂ*

289 Âl-i İmrân, 3/49.
290 Kıyamet, 75/36.

olan güneş tanrısıdır. Ayrıca Firavunlarını, Nil nehrini ve buzağıları *Apis*'i de tanrı edinmişlerdir. Tevhid inancı ise sadece bilgin ve filozoflarına mahsustu. Onlar gerçek anlamdaki ahireti de inkâr ediyorlar. Aslında Mısırlılar, peygamberlerin davet ettiği ahiret, hesap ve cezaya inanıyorlardı. Fakat bu imanın tasviri aralarında uydurma şekillerde tezahür etti. Mesela onlara göre Firavunları öteki âleme mumyalanmış cesetleriyle dönecekler, kendileriyle birlikte otorite ve hükümranlıkları da devam edecek. Bundan ötürü cesetleriyle birlikte mücevherlerini ve diğer kıymetli eşyalarını da gömüyorlar, cesetlerini ve beraberindeki kıymetli eşyayı korumak için piramitler (ehramlar) inşa ediyorlardı. Belki de *hüm* zamirinin iadesiyle, peygamberlerin haber verdiği tarzda bir ahiret inancına sahip olmadıkları tekit edilmiştir. Zira böyle bir iman geçersizdir. ***"Babalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum."*** Gerçek tevhide çağıran Allah'ın peygamberlerinin dinine uydum. Hz. Yûsuf burada büyük babadan aşağıya doğru onların isimlerini saydı. Babalar kelimesi, yukarıya doğru dedelere de şamildir. Tabi olduğu dinlerinin esasını veraset ve telkin yoluyla açıkladı. Bu din Hz. Yûsuf'a ve babalarına vicdani ve kesin bilgi olarak malumdu. Bunu şöyle açıkladı: ***"Allah'a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yakışmaz."*** Peygamberler topluluğu olarak Allah'a şirk koşmak bizim şanımızdan değildir. Bizden böyle bir şey sadır olmaz. Meleklerden ve Firavunlar gibi insanlardan onunla birlikte, yönetici bir Rab ve tapılan bir ilah edinmeyiz. Nerede kaldı ki onlardan daha aşağı olan Apis öküzü, güneş, ay ve bu putlara ait resim ve heykellere tapalım.[291]

"Bu, Allah'ın bize ve bütün insanlara bir lütfüdür." Zira o vahiyle ve mahlûkatına dair belgeleriyle kendi ilahlığını, Rabliğini ve birliğini tanımamızı sağladı. Bizi de davetini yaymamız, ilahi hücceti göstermemiz ve hidayetini kendilerine açıklamamız için insanlara peygamber göndererek onlara da lütufta bulundu.

"Fakat insanların çoğu şükretmez." Yani üzerlerindeki ilahi nimetlere şükretmezler, O'na mahlûklardan eşler koşarlar. Onlara ibadet ederek kendilerini alçaltırlar. Hâlbuki bu ortaklar da kendileri gibi Allah'ın mahlûklarıdır.

291 Tevrat'tan saydıkları Tekvin kitabına göre İshak oğlu Esav putlara tapıyordu. Babası ise onu ikiz kardeşi Yakub'dan daha fazla seviyordu. Yakub muvahhid idi. Yakub, babaları İshak'a hile yaparak Esav'ın hakkı olan bereketli kılma imtiyazını babasından aldı. Hâlbuki Esav, anasının karnından Yakub'dan önce çıkmıştı. Bununla Kur'an arasındaki hidayet farkını bir düşün.

Belki de kendilerinden daha aşağı derecededirler. Sonra Hz. Yûsuf hapisteki iki arkadaşının şirk koşmalarının batıl olduğunu açıkça söyledi ve onlara tevhidin delilini göstererek şöyle dedi:

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَأَرْبَابٌ مُّتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿39﴾ مَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا أَنتُمْ وَآبَاؤُكُم مَّا أَنزَلَ اللَّهُ بِهَا مِن سُلْطَانٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿40﴾

39- **Ey hapis arkadaşlarım! Ayrı ayrı uydurma Rabler mi daha hayırlıdır yoksa her şeye hakim olan tek Allah mı?**

40- **Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir. Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bunu bilmez.**

Deliliyle Birlikte Saf Tevhide Çağrı

"Ey hapis arkadaşlarım!" Hz. Yûsuf bu iki arkadaşı hapishaneye izafe etmiştir. Bu; ey hapishanede yatanlar veya ey hapishanedeki arkadaşlarım anlamındadır. Nitekim şöyle denir:

يـا سـارق الـلـيـلـة أهـل الـدار

"Ey hane halkının gece soyguncuları!
Yani onları soyanlar!"

"Ayrı ayrı uydurma Rabler mi daha hayırlıdır yoksa her şeye hakim olan tek Allah mı?" Bu, hayret ifadesinden sonra takrir anlamında bir istifhamdır. Ayrıca tevhidin en parlak delilinin bir mukaddimesidir. Sözün muhatabı olan Mısırlılar da diğer topluluklar gibi çeşitli putların zatlarına ve onlara biçtikleri manevi sıfatlara tapıyorlardı. Taptıkları maddi sıfatları ise kâhinler ve reisler onlara süslü resimler ve mabetlere ve tapınaklara dikilen heykeller

şeklinde tasvir ediyorlardı. Ayrıca kendilerince onlara isnat ettikleri fiillere tapıyorlardı. Hz. Yûsuf, iki arkadaşına; ayrılık ve parçalanma işinde durumları bu olan çeşitli Rabler mi daha hayırlıdır? Zira bunun tabii neticesi işlerde çatışma ve ihtilaf, yönetimde fesattır. Evet, sizin için ve ister fert, isterse toplum olsun başkaları hakkında sizin ve onların, zararı defetme ve faydayı celbetme istekleriniz konusunda bunlar mı daha hayırlıdır yoksa varlığı zaruri olan ve bütün mevcudatı yaratan Allah mı daha hayırlıdır? O Allah sıfatlarında, fiillerinde tektir. Yaratma, takdir ve teshirde münferittir. Tasarruf ve yönetimde O'nunla tartışılmaz ve zıtlaşılmaz. O; kamil kudreti, genel iradesi, üstün gücüyle gök ve yer nizamını ayakta tutan bütün kanun, tarz ve güçlerin sahibi ve hâkimidir. Işık, hava ve su gibi görülen, melek ve şeytan gibi görülmeyen varlıklara hükmedicidir. Bunlara tapmanın ve bunlara Rab demenin sebebi; bunların mahiyetlerini ve görüntü farklarının sebebini bilmemektir. Akıllı iki insanın bu soruya vereceği cevap hiç şüphesiz şudur: Evet, tek ve hâkim olan Allah daha hayırlıdır. O'ndan başka ilah, O'ndan gayrı Rab yoktur. Bundan dolayı Hz. Yûsuf sözü bu tarzda sıraladı ve şöyle dedi: ***"Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım isimlerden başka bir şey değildir."*** Yani bu Tek ve Kahhar olan Allah'tan gayrı taptıklarınız, sizden önce babalarınızın ve sizin bazı müsemmalara verdiğiniz isimlerden ibarettir. Siz onlara Rablik sıfatları ve tek Allah'ın fiillerini nispet ettiniz. Rab olmadıkları halde onları Rabler edindiniz. Hâlbuki onlar yaratmıyor, rızık vermiyor, zarar ve fayda sağlamıyor, yönetmiyor, şefaat etmiyor. Gerçekte onlar ibadete layık ilah-Rab lafzından kastedilen manada gerçek varlıklar değiller ki, *"Onlar mı daha hayırlıdır yoksa Allah mı daha hayırlıdır?"* densin.

"Allah onlar hakkında herhangi bir delil indirmemiştir." Yani Allah hiçbir peygambere, onların Rab olarak isimlendirileceğine dair herhangi bir hüccet ve delil indirmemiştir ki; sadece kendisine ibadet etmek ve peygamberlerine uymak şeklinde Allah'ın kastettiği anlamda kendisine tabi oluyorsunuz densin ve sizin bu putlara tabi olup onları yüceltmeniz tevhid inancına aykırı olmasın. Mesela Kâbe-i Muazzama'yı tavaf ederken Hacerü'l-Esved'i onun sadece bir taş olduğuna, fayda ve zarar veremeyeceğine inanarak selamlamak gibi. Nitekim hadiste de böyle belirtilmiştir. Bu bir isimden ibarettir. Semavi bir nakle dayanmıyor ki dinin esaslarından sayılsın; akla da dayanmıyor ki burhanın neticelerinden kabul edilsin.

Derim ki; Hıristiyanların eski Mısırlılar ve Hintlilerin teslisine dayanan teslislerinin batıl olduğunu ortaya koyan delil karşısında iddia ediyorlar ki; Allah'ın, Meryem oğlu İsa Mesih'e veya öğrencilerine indirdiği vahiyde bu teslisin dayanağı vardır ve tevhide de aykırı değildir. Çünkü üç birdir, bir de üçtür. Hâlbuki Müslümanlara uyarak batılı tarihçi ve ilim adamları tespit etmişlerdir ki, teslisin vahyi bir temeli yoktur. Çünkü hayatlarında Hz. İsa'ya inananların Baba, Oğul ve Rûhu'l-Kuds'ten anladıkları mana ile Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliselerinin anladıkları mana ıstılah açısından aynı değildir. Bu kiliseler Hıristiyanlığın çoğunluğunu temsil etmektedirler. Bağımsız düşünen batılı Hıristiyanlar bütün bunları reddediyorlar. Bunların sayıları milyonları buluyor fakat kendilerini bir araya getirecek bir kiliseleri yok. Hz. İsa hakkında aynen Müslümanların söylediklerini söylüyorlar. Çoğu da İslam'ın farkında değiller. Şayet İslam'ı bilseler hepsi de Müslüman olur. Fakat ileride bilecekler; aklen ve fıtraten Müslüman oldukları gibi, Müslümanlara tabi olarak da İslam'a gireceklerdir.

"Hüküm sadece Allah'a aittir." Yani Rablik, dinî ibadet ve itikat hususunda doğru hüküm sadece Allah'a aittir. Seçtiği peygamberlere bunu vahyeder. Hiçbir beşerin bu konuda kendi görüş ve keyfine, aklına, mantığına, içtihadına ve istihsanına göre hükmetme yetkisi yoktur. Bu prensip Allah'ın, bütün peygamberleri diliyle duyurduğu dinin temeli olup, zaman ve mekânların değişmesiyle değişmez.

"O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir." Sadece O'na ibadet ve dua edin. Sadece ona rükû ve secde edin. Tevhid ehli olarak sadece O'na yönelin. Ruhani meleklerden herhangi bir meleği, hükümran bir kralı, kendini dine adamış bir sofuyu, ayı, güneşi, yıldızı, bitkiyi, Ganj ve Nil gibi mukaddes bir nehri, Apis öküzü gibi bir hayvanı Allah'a ortak koşmayın. Tevhid ehli bir mümin Allah'tan gayrı O'nun yarattığı bir mahlûka dua ederek veya başka bir tarzda taparak kendini alçaltmaz. Çünkü Allah'ın, her şeyi yöneten, çekip çeviren gerçek Rab olduğuna inanır. O'ndan gayrı her şey O'nun iradesine, fayda ve zarar sebepleriyle ilgili yasalarına boyun eğer. Zira Allah'tan başkaları, Allah'ın kendilerine verdiği gücün dışında ne kendilerine, ne de başkalarına sahip olabilirler. Allah'ın verdiği bu güç, onların cinslerini ayakta tutar, şahsi hayatlarını devam ettirir. *"O, her şeye yara-*

tılış biçimini verdi ve sonra da doğru yolu gösterdi."[292] İnsanın aciz kaldığı her şeyde, bilmediği sebeplerde iltica edeceği yegâne sığınak O'dur. Hesap günü amellerin karşılığını almak üzere varılacak yer O'nun huzurudur.

"İşte dosdoğru din budur." Bu dinde putperestlerin cahilliklerinden herhangi bir eğrilik yoktur. Bütün peygamberlerin, kavimlerini çağırdığı din budur. Babalarım İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub da bu peygamberlerdendir.

"Fakat insanların çoğu bunu bilmez." Putperest babalarının arzularına uydukları için bu gerçeği hakkıyla idrak etmezler. Zira babaları kendileri için, rububiyetten en ufak nasipleri olmayan çeşitli sahte Rabler edindiler.

Tuhaf olan şu ki; pek çok sûrede beliğ üsluplarla okunan yüzlerce ayette Kur'an bu gerçeği açıkladığı halde, Kur'an'a tabi olduğunu iddia eden pek çok kimse bundan habersizdir. Bunlardan bir kısmı bizzat tevhidin gerçeğini bilmedikleri için kendilerine bir zarar dokunduğunda veya sevdikleri bazı menfaatleri elde etmekten aciz kaldıklarında Allah'tan gayrisine yönelmekte ve Allah'tan yüz çevirerek onlara boyun eğerek yalvarmakta, onları Allah katında aracı ve şefaatçi olarak isimlendirmektedirler. Nitekim onlardan önceki müşrikler de böyle yapıyorlardı. Bir kısmı ise tevhidin manasını biliyor fakat bütün peygamberlerin her ümmeti bu tevhide çağırdığını bilmiyor, bu davetin sadece İbrahim ve onun soyundan gelen peygamberlere has olduğunu sanıyor. Nitekim Ehl-i Kitabın ve Frenklerin eserlerinden bunu anlıyorlar. Onlar bunu gazetelerde, tarih kitaplarında, düşünce ve din felsefesi adını verdikleri kitaplarda yazıyorlar. Onların iddialarına göre insanlık putperestlik üzere doğup gelişmiştir. Onları tevhide ilk davet eden ise yaklaşık dört bin sene önce İbrahim peygamber olmuştur. Kur'an ise, Allah'ın bütün toplumlara peygamberler gönderdiğini; bu peygamberlerin, kavimlerini tevhide davet ettiklerini açıkça belirterek bu iddia sahipleri aleyhine delil teşkil etmektedir. Tevhide çağıran peygamberlerin ilki Hz. Nuh'tur. Zira ölmüş salih kimselere tapan ve onlar için resim ve heykeller yapan ilk kavim Hz. Nuh'un kavmiydi. Onlardan öncekiler Âdem peygamberin tevhid inancı üzereydiler.[293]

---

292 Tâhâ, 20/50.

293 Bu satırları yazarken, 1334 senesinin Muharrem ayında çıkan Müslüman Gençler mecmuasının 8/6 cüz elime geçti. "Nil Vadisinde Sekiz Bin Senedir Devam Eden İslam" başlıklı bir makale dikkatimi çekti. Yazarın ifadesine göre Mısır'ın ilk sakinleri

Denirse ki; Yûsuf peygamber, hapisteki iki arkadaşını ve orada beraber oldukları diğer kimselerin babalarının dininden sadece tevhide davet etti. Bunun sebebi nedir?

Derim ki; zaten Mısırlıların yeterli bir şeriatları vardı. Hz. Yûsuf bunu neshetmek veya değiştirmek için gönderilmedi. Bu şeriat, aslında semavi idi. Ancak tek Allah'a inançları konusunda putperestlik zuhur etmişti. Diriliş konusunda da hayalî gelenekler ihdas etmişlerdi. Hz. Yûsuf onları dinin aslına dönmeye çağırdı. Yani bütün peygamberlerin ittifak ettikleri dinin aslına. O da tevhid, ahirete ve oradaki hesap ve cezaya iman etmektir. Fakat daha önce şu ayetin tefsirinde de işaret ettiğimiz gibi bu şeriata bazı hurafeler arzı olmuştu: *"Onlar ahireti de inkâr etmişlerdi."*[294] Yani onlar cezanın bu dünyada değil de, bu cesetler yok olduktan sonra başka bir oluşum içinde dirildikten sonra olacağını inkâr ediyorlardı. Onların bu konudaki inançları; Firavunların kalıntılarından elde edilen bulgular ışığında düzenlenen tarihte yazılıdır. En meşhur inançları ise şudur: Onlar, ayrılan hayatları tekrar dönsün diye cesetlerini mumyalıyorlardı. Kralları ehram ve başka tarzdaki kabirlerinde ziynetlerini, elbiselerini ve mallarını, başka bir dirilişten sonra tekrar kral olarak döndüklerinde faydalanmak üzere saklıyorlardı. Bunlar, ilahi kaynaklı inançlar üzerine arız olan batıl inançlardı. Bu gelenekleri, ehramların çeşitli yerlerinde, ölü sandukalarında ve kabir kitabelerinde işlenmiş olarak görülmektedir. Bunlardan birisi halkın sevinçlerini tasvir etmektedir. Burada insanlar, arzu ettikleri biçimde bir araya gelmişlerdir. Ruhların resimlerdeki tasviri eski bir heykelde makul ve ilmî bir diriliş inancına uygun olarak tasvir edilmiştir. Hayalet şeklindeki bu heykelde ruh yoğun bir cesede bürünmüştür. Bu dünyevi bir ceset gibidir. İmam Malik'ten de dirilişin bu şekilde olacağı rivayet edilmiştir. Sahih hadis kitaplarında ifade edildiği gibi şehitlerin ruhları cennete uçan yeşil kuşlar şeklinde olacaktır.[295] Tabii ki en mükemmel oluşum sadece cennette gerçekleşecektir. Allah bizi cennetin en hayırlılarından eylesin.

tabii olarak yaşayan barbar kavimlerdi. Asya'nın doğusundan (Arap ülkelerinden) gelen kafileler, dinî ve dinî olmayan bilgilere sahiptiler. Bu bilgileri buralara sokanlar bunlardır. Bu bilgilerin en önemlisi ise tevhid ve diriliş inancıydı.

294 Yûsuf, 12/37.

295 Gaybi alanla ve konularla ilgili rivayet ve yorumlar konusundaki uyarı ve hatırlatmamız için bkz. Cilt I., 229. dipnot (Yayıncı)

Tevhid dininin üçüncü esası olan salih amel, kötülük ve günahları terk meselesine gelince; Hz. Yûsuf bu konuda en iyi örnek olarak yaşamakla iktifa etmiştir. Nitekim onun bu örnek hayatı ülkenin vezirinin evinde, hapishanede sonra da kralın işlerini yürütmede görülmektedir. Hz. Yûsuf onların diğer kanunlarını benimsiyordu. Nitekim bu husus; İsrail şeriatı gereği öz kardeşini bir taktikle yanında bırakması hadisesinde görülecektir. *"Yoksa hükümdarın kanununa göre kardeşini alamazdı."*[296] Hz. Yûsuf, Rabbinin tebliğ görevini yerine getirdikten sonra iki arkadaşına rüyalarını şu şekilde tabir etti:

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا
وَأَمَّا الآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِن رَّأْسِهِ قُضِيَ الأَمْرُ
الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿41﴾ وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ
مِّنْهُمَا اذْكُرْنِي عِندَ رَبِّكَ فَأَنسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ
فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿42﴾

41- Ey hapis arkadaşlarım! Rüyanızın tabirine gelince; biriniz efendisine şarap sunacak, diğeriniz ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecektir. Sorduğunuz iş böylece kesin hükme bağlanmıştır.

42- Yûsuf o ikisinden kurtulacağını sandığı kimseye: Beni efendinin yanında an, dedi. Fakat şeytan ona, efendisine hatırlatmayı unutturdu. Bu yüzden Yûsuf, birkaç yıl daha hapiste kaldı.

Hz. Yûsuf'un Rüyalarını Tevili ve Zindanda Vasiyeti

"Ey hapis arkadaşlarım! Rüyanızın tabirine gelince; biriniz efendisine şarap sunacak." Bu, rüyada şarap sıktığını söyleyen kişidir. Efendisine yani onun emri altında yaşadığı zata şarap sunacak. Buradaki ***Rab*** kelimesi Allah'ın sıfatı anlamındaki Rablik değildir. Hz. Yûsuf zamanındaki Mısır kralı kastedilmektedir. Zira o, Musa'nın Firavunu ve başka Firavunlar gibi rububiyyet ve uluhiyyet iddiasında bulunmuyordu. Bazı Arap kralları arasında ülkelerini asırlarca yönetmiş olan çobanlar olmuştur.

296 Yûsuf, 12/76.

"Diğeriniz ise asılacak ve kuşlar onun başından yiyecektir." Bu da rüyasında başında kuşun gagaladığı ekmeği taşıyan kişidir. Bu kuş, et yiyen çaylak cinsinden bir kuştu. Hz. Yûsuf'un bu tabiri, her birinin gördüğü rüyanın aslına yakın tabirdir. Rüya ile ilgili düşünce ve yorumları Hz. Yûsuf'un haber veriş tarzına uygundur. Şu ayet bu durumu desteklemektedir: ***"Sorduğunuz iş böylece kesin hükme bağlanmıştır."*** Bu ifade, rüyalarının tabiri üzerine yapılan ilave bir haberdir. Akıllarına gelebilecek veya böyle bir tabirle ilgili olarak sorulabilecek soru veya sorulara cevap olmak üzere gelmiştir. Yani "Bu rüya kesin midir yoksa tahmini midir? Başka türlü de olabilir mi, olabilirse ne zaman olur?" gibi sorulara cevap olmak üzere gelmiştir. Hz. Yûsuf onlara diyor ki; sizi alakadar eden, sizce müşkül görülen ve açıklanmasını istediğiniz husus böylece kesinleşmiş ve karara bağlanmıştır. *İstiftâ*, lügat itibarıyla bilinmeyen bir problemin izahını istemektir. *Fetva* ise, ister haber vermek, isterse hükmetmek şeklinde olsun bu sorunun cevabıdır. Genel olarak şeriat dilinde şer'î hükümlerden sual sormak anlamında kullanılır. Genel anlamda kullanıldığına dair delil şudur: *"Eğer rüya tabir ediyorsanız bu rüyamı bana açıklayın."*[297] Bu kelime kuvvet, keskinlik ve güvene delalet eden fütüvvet mastarından türemedir.

Bana göre Hz. Yûsuf'un bu fetvası, rüyaları için yaptığı tabire ilavedir ve Allah'ın ona bildirdiği gayb haberi ve mükaşefe çerçevesi içindedir. Allah bu bilgiyi Hz. Yûsuf'a, kendilerine güvenmeleri için bir delil olmak üzere verdi. Hapistekiler de bilgi, sanat ve sihir erbabındandı. Bu fetvanın anlamı şuydu: Hz. Yûsuf, Rabbinin vahyi sayesinde öğrendi ki, kral onlar hakkında Hz. Yûsuf'un söylediği gibi hükmetmişti. Bu, iki arkadaşın gördüğü rüyanın saçma sapan şeyler olmayıp sadık rüya olduğuna dair bir tevil değil, bir vahiy bilgisiydi. Bu iki rüya arasındaki farkı inşallah sûrenin geneli hakkındaki özet açıklamamızda ele alacağız.

"Yûsuf o ikisinden kurtulacağını sandığı kimseye: Beni efendinin yanında an, dedi." Bu kişi; rüyasını, efendisine şarap sunacak şeklinde yorumladığı kimsedir. Rüyanın tevili, kesin olmasa da tahmini olarak onun kurtulacağına delalet ediyordu. Fakat bizim tercihimize göre Hz. Yûsuf'un fetvası nebevi bir vahye dayanıyordu, tabiri tamamlama babında söylenmiş bir söz değildi. Kurtulacağına dair olan yorumun zan kelimesiyle ifadesi caizdir. Zira kralın

297 Yûsuf, 12/43.

bu şekilde hükmedeceği bilinir de, belki uygulama önüne bir engel çıkabilir. Biz, daha önce Hz. Yûsuf'un rüyası ve babasının bu rüyadan onun istikbaldeki durumuyla ilgili çıkardığı sonuçlardan bahsederken demiştik ki; peygamberlerin istikbale ait bazı bilgileri icmali olup detaylı değildir. Fakat müfessirlerin çoğunluğuna göre buradaki *zan*dan maksat *ilim*dir. Fakat bu iddia kesin olamaz. Biz ilimle zan arasındaki gerçek farkı başka bir yerde lügat ve ıstılah yönünden açıklamıştık. Hz. Yûsuf, "Bu arkadaşına benim durumuma dair bildiklerini, görüp işittiklerini efendin olan krala hatırlat. Olabilir ki bana haksızlık edenlere karşı faydası olur da beni hapisten çıkarır." demek istemiştir. Bu hatırlatma; onları tevhide çağırmasını, rüyalarını tevil etmesini, gelecek yemek ve diğer şeylerin gelişini vaktinden önce haber vermesini kapsar. Sonda söylediği açık fetva ise, krala her şarap sunduğunda hatırlatmaya değer bir husustur.

"Fakat şeytan ona, efendisine hatırlatmayı unutturdu." Yani şeytan sakiye, efendisi yanında Hz. Yûsuf'u hatırlatmayı ona unutturdu. Şu ayette ifade edildiği gibi oldu: *"Bana onu söylememi ancak şeytan unutturdu."*[298]

"Bu yüzden Yûsuf, birkaç yıl daha hapiste kaldı." Yani mazlum ve unutulmuş olarak hapiste kaldı. ***Lebise*** fiilinin başındaki *fâ* harfi bu durumda sebep bildiren *fâ*'dır. Sözün gelişinden ve ifade tarzından anlaşılan da budur. Biraz sonra gelecek olan şu ayet de bunu desteklemektedir: *"Hapisteki iki kişiden kurtulan, uzun bir zaman sonra Yûsuf'u hatırladı."*[299] Fakat bu kullanım tarzı hazf ve takdir gerektirir. Bunu, iç içe olmaları sebebiyle mastara muzaf kılındı şeklinde izah ettiler veya takdir şöyledir: *Zikre ihbari Rabbihî.* Yani *efendisine haber verme görevini unutturdu...* Buna göre muzaf hazfedilmiş oldu. Nitekim en basit bir alaka sebebiyle sözlerinde izafet kullanımı çoktur.

Hz. Yusuf Allah'ı Bırakıp Krala mı Umut Bağladı?

Dendi ki; şeytan Hz. Yûsuf'a, Rabbini hatırlamayı unutturdu. Rabden maksat, efendi değil, Allah'tır. Allah da onu hapiste birkaç sene kalmakla cezalandırdı.[300] Hz. Yûsuf'u bu cezaya müstahak kılan günah Yüce Allah'a tevekkül etmeyip de hapisten çıkarması için krala başvurmasıdır. Bu hususa dair rivayetler getirmişlerdir. Böyle konularda ancak merfu veya mütevatir sahih

298 Kehf, 18/63.

299 Yûsuf, 12/45.

300 Bu yaygın görüşün yanlışlığına 23. ayetin tefsirinde işaret ettim.

hadislere itibar edilir. Zira bu iddialar, gönderilmiş bir peygambere suçlama içermektedir. Fakat müfessirlerin çoğunluğu, sakatlığına rağmen bunları kabul etmişlerdir. Zaten adetleri de budur. Bu durum birkaç yönden gerçeğe aykırıdır.

1- Unutturma işinin sakiye söylediği söz üzerine, takip ifade eden *fâ* harfiyle atfedilmesi... Bunun anlamı, bu sözü söyleyinceye kadar Hz. Yûsuf'un, Allah'ı hatırlamış olmasıdır. Eğer onun sözü, cezayı gerektirecek bir günah olsaydı sonraki cümlenin, öncesine hal cümlesiyle atfedilmesi ve şöyle denmesi gerekirdi: *"Ve kad ensâhü'ş-şeytânü zikre Rabbihî."* Yani *"O esnada şeytan ona Rabbini unutturduğu halde bunu söyledi."* Bu esnada ne kalbiyle, ne de diliyle Rabbini andı. Böylece sadece Mısır kralından istekte bulunması sebebiyle arzusu hilafına hapiste kalması uzadı.

2- Hz. Yûsuf peygamberin makamına yakışan; bu sözü ancak Allah'ın sebep ve neticelerle ilgili ilahi yasalarını gözetmesi neticesinde söylemiş olmasıdır. Nitekim vakıa da böyle tecelli etmişti. Çünkü hapisten kralın emriyle çıkmıştır. Kral onun hapisten çıkarılma emrini, sakinin Hz. Yûsuf'tan ve Rabbinin ona rüya tabiri ve diğer hususlara dair öğrettiklerinden ve Hz. Yûsuf'un kendisine yaptığı tavsiyelerden bahsetmesi üzerine vermiştir. Şayet Hz. Yûsuf sakiye yaptığı tavsiyeyi, kullarıyla ilgili Allah'ın yasalarından birisi olarak düşünüp yaptıysa bunda bir yanlışlık yoktur ve bundan ötürü de Allah'ın onu cezalandırması düşünülemez. Unutturma fiilinin *fâ* atıf harfiyle atfedilmesi, olayın bu tavsiyenin neticesinde cereyan ettiğini göstermektedir. Bu da cezayı gerektirecek bir günah olmadığı gibi, günahımsı bir fiil bile değildir.

3- Şayet denirse ki; Hz. Yûsuf sakiye kendisini hatırlatmaya dair ricada bulunurken Rabbini hatırlıyordu. Fakat bu ricadan sonra onu unuttu ve tamamen krala bel bağladı. Biz de deriz ki; şayet siz Hz. Yûsuf'un o esnada Allah'ı unuttuğunu ve bu unutmanın birkaç sene süren cezalandırma müddetince devam ettiğini söylüyorsanız, o takdirde bu yüce peygamberi, imanı en zayıf olan bir mümine bile yakışmayacak adi bir suçlama ile suçluyorsunuz demektir. Hâlbuki buna dair bir delil yoktur. Üstelik bu iddiayı Allah'ın onu muhsinlerden, salih ve seçkin kullarından sayması iptal etmektedir. O işine hâkimdir. Allah ondan günah ve hayâsızlığı ve kadınların hilesini uzaklaştırmıştır.

Şayet derseniz ki, sakiye ricasının akabinde şeytan ona Rabbini kısa müddet unutturmuş fakat sonra hemen Allah'ı düşünme ve hatırlama haline dönmüştür. O takdirde de Hz. Yûsuf bu uzun cezayı hak etmemiş olurdu. Dört ve beşinci tevcihlerden de anlaşılacağı üzere hiçbir peygamber bu şekilde ufak dalgınlıklardan salim olamaz.

4- Kur'an ayetlerinde şeytana şöyle hitap edilmiştir: *"Benim ihlâslı kullarıma karşı senin hiçbir gücün yoktur. Sen ancak aldananlardan sana uyanları azdırırsın."*[301]; *"Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytan tarafından bir vesvese dokunduğu zaman Allah'ı hatırlarlar ve hemen gerçeği görürler."*[302] Kısa bir unutmadan sonra hemen hatırlama takva ehlinin halidir.

5- *Unutmak*, Allah'ın cezalandırdığı bir suç değildir. Yüce Allah son peygamber hakkında şöyle buyurdu: *"Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile birlikte oturma."*[303] *Zalimler*den maksat, Allah'ın ayetleri üzerinde ileri geri konuşanlardır. Onları bu halde gördüğünde kendilerini terk emri verilmiştir.

6- Aslında onların böyle söylemeleri şundandır: Tefsire dair müsnet, merfu hadir rivayet etme cesaretini gösteren pek az ravi olmasına rağmen onlar bu konuda merfu bir hadis rivayet etmişlerdir. Bu hadisi, İbn Cerir bu ayetin tefsirine dair tahriç etmiştir. Bu hadis Süfyan b. Veki', Amr b. Muhammed, İbrahim b. Yezid, Amr b. Dinar, İkrime ve İbn Abbas tarikiyle merfu olarak rivayet edilmiştir. Rasulullah(s) şöyle buyurmuş: *"Şayet Hz. Yûsuf sakiye: 'Beni efendinin yanında an' sözünü söylemeseydi, hapiste bu kadar uzun kalmazdı. Zira bunu söylemekle kurtuluşu Allah'tan gayrisinden istemiş oldu."* Biz diyoruz ki bu hadis batıldır. İbn Kesir de bu hadisin çok zayıf olduğunu söyledi: Çünkü ravi Süfyan b. Veki' zayıftır. İbrahim b. Yezid ise -ki o Cevzîdir- ondan daha zayıftır. Hasan ve Katâde her ikisinden de mürsel hadis rivayet etmiştir. Başka konularda mürsel hadis kabul edilse bile bu konuda bu türlü mürseller kabul edilmez. Allah daha iyi bilir.

Ben öncelikle diyorum ki; İbn Kesir'in bu iki ravi hakkında söyledikleri, onlar hakkında söylenenlerin en hafifidir. Zira onların yalancı oldukları da söylenir. İkinci olarak İn Kesir'in (burada kabul edilmez) dediği husus,

---

301 Hicr, 15/42.

302 A'râf, 7/201.

303 En'âm, 6/68.

gönderilmiş bir peygamberin suçlanması konusudur. Güya o peygamber Allah'tan başkasından kurtuluş istemiş. Hâlbuki zahiri sebepler peygamber için o sebepleri yaratan, emre amade kılan ve düzenleyen Allah'a perde olmazlar. İbn Kesir'in: "Mürsel hadis kabul edilse bile..." sözünden maksat, usul alimlerince sahih görülen mürsellerdir. Fakat bunlar da hüccet sayılmazlar. Tefsirlerle ilgili mürseller hakkında inşallah bu sûrenin özet tefsirinde bu ve diğer sûrelerde geçen mürsel hadislerle ilgili bilgi verirken açıklama yapacağım. Kelbi ve başkasının Vehb. B. Münebbih ve Kâ'bu'l-Ahbâr'dan, Allah'ın ve Cebrail'in, Hz. Yûsuf'a hitap şekline ve kendisi gibi bir insandan şefaat dilemesinden dolayı azarlanmasına dair rivayetler hem ravi, hem de rivayet açısından uydurmadır. Allah bu ravilere hak ettikleri cezayı versin! Bunlardan da anlaşılmaktadır ki; bu ayetle ilgili rivayetler hem rivayet, hem dirayet, hem inanç, hem lisan, hem de terbiye açısından geçersizdir. Müfessirler *bid'* kelimesi ve rivayetlerle ilgili farklı açıklamalardan dolayı Hz. Yûsuf'un hapiste ne kadar kaldığına dair ihtilafa düştüler. Gerçek olan şudur ki; bid' kelimesi *üç ile dokuz arasındaki sayılar*a delalet eder. Daha çok yedi sayısı için kullanılır. Müfessirlerin çoğunluğu, başından sonuna kadar Hz. Yûsuf'un hapis süresinin yedi sene olduğunu söylemekte. Yedi sene sakiye hatırlatma ricasından önce, beş sene de sonra olmak üzere on iki sene hapiste kaldığını söylemelerinin bir dayanağı yoktur.

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ
سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا
أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِن كُنتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ
﴿43﴾ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ
بِعَالِمِينَ ﴿44﴾ وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ
أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُم بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ ﴿45﴾ يُوسُفُ أَيُّهَا
الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ
عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلِّي
أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿46﴾ قَالَ تَزْرَعُونَ
سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدتُّمْ فَذَرُوهُ فِي سُنبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا

مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿47﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تُحْصِنُونَ ﴿48﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ ﴿49﴾

43- **Hükümdar: Ben rüyamda yedi semiz inek görüyorum. Bunları yedi zayıf inek yiyor. Yine yedi başak ve yedi kuru başak görüyorum. Ey ileri gelenler! Eğer rüya tabir ediyorsanız bu rüyamı bana açıklayın, dedi.**

44- **Onlar: Bunlar karmakarışık düşlerdir. Biz böyle karışık rüyaların tabirini bilmiyoruz, dediler.**

45- **Hapisteki iki kişiden kurtulan, uzun bir zamandan sonra Yûsuf'u hatırladı ve: Ben size rüyanın tabirini haber vereceğim. Hele beni hapishaneye gönderin, dedi.**

46- **Hapishaneye varınca: Ey doğru sözlü Yûsuf! Rüyada yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yemesi; yedi yeşil başak, yedi de kuru başak görülmesi hakkında bize bir yorum getir. Umarım ki ben insanların yanına döner anlatırım da onlar da bilirler, dedi.**

47- **Yûsuf dedi ki: Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz. Biçtiğiniz ekini, yiyeceğiniz az bir kısmı hariç, başağında bırakın.**

48- **Sonra yedi kurak yıl gelecek ve (tohumluk için) sakladığınız az bir miktarın dışında o yıllar için önceden biriktirdiğiniz mahsulleri yiyip bitirecektir.**

49- **Sonra bunun ardından, insanlara bol bol yardım edilecek bir yıl gelecek ve o yılda (meyve suyu ve yağ) sıkacaklar.**

Hz. Yusuf'un Kralın Rüyasına Yorumu

Sûrenin özet tefsirinde de görüleceği gibi Hz. Yûsuf zamanındaki kral, Heksos (çobanlar) olarak bilinen Arap krallardandı. Bu kral bir rüya görmüş; alim, kahin ve vezirlerden devlet adamları bunun tabirinden aciz kalmışlardı. Onların acizlikleri, Hz. Yûsuf'a başvurmaya, onun kralla temasına ve onun baş vezirlik makamına geçmesine sebep olmuştur. Nitekim başı ve sonu itibarıyla ayetlerde bu açıkça görülmektedir.

*"**Hükümdar: Ben rüyamda yedi semiz inek görüyorum.**"* Bu ifade, iki zindan arkadaşının Hz. Yûsuf'a rüyalarını anlatma ifadesine benzemektedir. Konu orayla bağlantılıdır. Kral dedi ki: Rüya gören nasıl açık seçik görüyorsa, ben de adeta şimdi karşımdaymışçasına yedi semiz inek görüyorum. Ayetteki ***simân*** kelimesi, *semine*'nin çoğuludur. *Semîn* de çoğuldur. *Cömert ve güzel erkek ve kadınlar* anlamında *ricâlün ve nisâün kiâmün ve hısânün* denir.

*"**Bunları yedi zayıf inek yiyor.**"* Yani bunları son derece zayıf ve çökkün yedi inek yiyor. ***Icâf*** kelimesi kıyasi olarak değil de, semâi olarak *acfâ* kelimesinin çoğuludur. Aslında *eful* ve *fa'lâ*'nın çoğulu, *humr* ve *hudr* gibi *fu'l* vezninde gelir. Burada *ıcâf* şeklinde gelmesi, *simân* kelimesine de uygun düşmektedir.

*"**Yine yedi başak ve yedi kuru başak görüyorum.**"* Yedi başak yedi inek üzerine atfedilmiştir. ***Sünbülât*** kelimesi, *kunfüze* gibi *sünbüle* kelimesinin çoğuludur. *Sünbüle* ise, *buğday arpa gibi bitkilerin çıkardığı başak* demektir. İçinde tane bulunur. Kuru başak da yaş başak üzerine atfedilmiştir. Hasadı yaklaşmış başağa *sünbüle yâbise* denir. Kuru başak derken yedi sayısını söylemeye ihtiyaç kalmadı. Zira daha önce ineklerdeki yedi sayısı buna delalet etmektedir. *"**Ey ileri gelenler! Eğer rüya tabir ediyorsanız bu rüyamı bana açıklayın, dedi.**"* Devlet adamlarına ve kavminin eşrafına seslenerek rüyanın manasını, neye delalet ettiğini ve sonucunun ne olacağını bana bildirin; nehrin bir yakasından öbür yakasına geçmek için nehre dalmak gibi, siz de olaya dalıp hayali olan mana ile kastedilen manayı bana açıklayın, dedi. Rüyanın başındaki *lam* beyan ve takviye içindir. *Abr* ve *ubûr* rüyanın tevili demektir. Bu da daha sonra vaki olacak neticeyi haber vermek anlamındadır.

*"**Onlar: Bunlar karmakarışık düşlerdir...**"* Yani onlar veya bunlar karmakarışık düşlerdir. Dimağın uyku halinde tasavvur ettiği birtakım karışık hayal ve kuruntulardır. Belli bir mana ve maksada yönelik değildir. ***Ahlâm***, *hulüm*'ün çoğuludur. Tahfif için *hulm* de denir. *Rüyada görülen şey* anlamına gelir. *Haleme* ve *ihteleme* denir. İhtilam olmak (ergenlik çağına girmek) da aynı kökten gelmektedir. Uyanıkken akla gelen fikirler gibi bazen net olur, çoğunlukla da manasız ve karışık şeyler halinde tezahür eder. Karışık demetlere benzer. Sanki aralarında uyum olmayan ot ve odunlardan meydana gelmiş bir demettir. İnek ve başaklardan ilk akıllarına gelen şey bu şekilde karışık düşüncelerdir.

"Biz böyle karışık rüyaların tabirini bilmiyoruz, dediler." Bu sözlerinden; bir ihtimal kendilerinin bu şekildeki karışık ve tutarsız düşlerin tabirini bilmedikleri ancak bunun dışında makul ve anlaşılır rüyaların yorumunu yaptıkları veya her türlü rüya tabirini bilmedikleri anlamı çıkar. Onlara göre bunlar bilinmeyen ve rüyada görülen hayali şekillerle uzaktan yakından ilgisi olmayan şeylerdir. Nitekim şimdiki materyalist bilim de böyle rüya ve düşlerin gerçek bir yorumu olduğunu inkâr etmektedir. Fakat eski Mısırlılar bunlara önem veriyorlardı. Biz bu konudaki gerçeği diğer sûrelerde olduğu gibi, bu sûrenin özetinde de açıklayacağız.

"Hapisteki iki kişiden kurtulan, uzun bir zamandan sonra Yûsuf'u hatırladı." Yani iki arkadaştan ve öykünün kahramanlarından birisi olan saki, uzun bir zaman diliminden sonra Hz. Yûsuf'un kendisinden, efendisine hatırlatma ricasını hatırladı. Zira şeytan ona bu vasiyeti unutturmuştu. Ayetteki ***iddekere*** kelimesinin aslı, *iztekere*'dir. İftiâl babından olup, mahreçleri yakın olduğu için *tâ* harfi, *dal*'a kalbedildi. *Zel* harfi de *dal*'da idğam edilerek *iddekere* oldu. Fasih olan da budur. Şaz kıraatlere göre *izdekere* şeklinde de okunmuştur. Bu da bir lügattir. ***"Ve: Ben size rüyanın tabirini haber vereceğim. Hele beni hapishaneye gönderin, dedi."*** Ben size bu rüyayı veya rüya tabiri bilgisi olan kimseyi haber vereceğim. Yeter ki siz beni ona veya bulunduğu hapishaneye gönderin, dedi. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre hapishane şehrin dışındaydı. Makrizî'nin *Hıtat* adlı eserinde belirtildiğine göre *Kudâî* şöyle dedi: Hz. Yûsuf'un hapishanesi Cîze'ye bağlı Bûsir'de idi. Mısırlı ilim ehli hapishanenin burada olduğunda ittifak etmişlerdir. Burada iki peygambere ait izler vardır. Bu iki peygamberden birisi, orada yedi sene hapis yatan Hz. Yûsuf peygamber; diğeri de Hz. Musa peygamberdir. Musa'nın hatırası üzerine bir mescit yapılmıştır. Burası Hz. Musa mescidi olarak bilinmektedir. Fakat bu türlü haberlere tam güvenilemez.

"Hapishaneye varınca: Ey doğru sözlü Yûsuf!.." Yani saki; beni Hz. Yûsuf'a gönderin, dedi. Onlar da gönderdiler. Hz. Yûsuf'a geldi. İleri gelenlerin çözmekten aciz kaldıkları kralın rüyasının tabirini sordu. Bu soruyu yüksek sesle ismini ve kendince sabit olan sıddık lakabını zikrederek sordu ve kralın rüyasını kelimesi kelimesine ona aktardı. Sıddık: Olayların ve rüyaların tefsir ve tevilinde, söz ve davranışlarındaki doğrulukta zirveye çıkmış kimse demektir. Rüya tabirini daha önce kısa ve öz ifadelerle sor-

muşken, burada detaylı olarak sordu ve şöyle dedi: ***"Rüyada yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yemesi; yedi yeşil başak, yedi de kuru başak görülmesi hakkında bize bir yorum getir."*** Saki bu talebi, Hz. Yûsuf'un hapisten çıkma ümidini gerçekleştirme ve kral ve yakınlarının onun ilminden istifade etme gerekçesi olarak görüyor ve şöyle diyor: ***"Umarım ki ben insanların yanına döner, anlatırım da onlar da bilirler, dedi."*** Yani bana yaptığın tevil ve tabiri gider ileri gelenlere, yönetici kadroya anlatırım, onlar da senin ilmi dereceni bilirler ve ondan yararlanırlar. Yahut da kralın rüyasından bilmedikleri yönleri ve bildikten sonra ne yapılacağını öğrenirler. Birinci ***lealle*** Hz. Yûsuf'un tabirini onlara aktarma, ikincisi de onların bu aktarılan bilgiyi kavrama gerekçesi olabilir. *Lealle, reca* ifade eder. *Reca* ise; *sebeplerinin ortaya çıkmasıyla bir hayır beklentisi* demektir.

"Yûsuf dedi ki: Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz." Hz. Yûsuf, ileri gelenlere ne yapmaları gerektiğini bildirdi ki; bu rüyanın, ülke ve halka gelecek zararlarla ilgili işaretlerini, rüyanın sonucu ortaya çıkmadan telafi etsinler. Zaten rüyanın tabirini bu pratik tedbir için de yapmış oluyordu. Bu ifade; belagat ve icaz örneğidir. Kur'an'dan başka yerde bunun benzerini göremezsin. Hz. Yûsuf ileri gelenlere, sakiye hitap ettiği gibi amirin, karşısındaki memura hitabı tarzında hitap etti. Onlara âdetleri üzere ve kesintisiz olarak hemen buğday ekmeye başlamalarını emretti. ***De'b*** ifadesi şu ayette de geçmektedir: *"Size devamlı faydası olan güneşi ve ayı hizmetinize verdi."*[304] Maksat kesintisiz yedi yıl ekin ekmektir. Zemahşeri'ye göre (ekeceksiniz) cümlesi haber şeklinde ifade edilmiş emirdir. Yani (ekin) demektir. Şu ayet de aynı şekildedir: *"Allah'a ve peygamberine iman eder, Allah yolunda cihat edersiniz."*[305] Yani inanın ve cihat edin. Emrin haber şeklinde söylenmesi; memurun, işini daha güzel yapmasını tekitli olarak ifade etmek içindir. Sanki iş olmuş, o da oluşundan haber vermektedir. Bunun emir anlamında olduğuna delil şu cümledir: ***"Biçtiğiniz ekini, yiyeceğiniz az bir kısmı hariç, başağında bırakın."*** Yani her mahsul kaldırdığınızda bir kısmını başağında saklayın. Zira bu şekilde rutubet işlemeyeceği için mahsulü kurtlanmaktan korumuş olursunuz. Tane insanların gıdası, saman da hayvanların gıdası olur. Böylece bu kıtlık senelerinde açlığı giderecek kadar iktisatlı yemeye dikkat eder, gerisini yedekte tutarsınız. İnsanlar bolluk senelerinde azla ka-

---

304 İbrahim, 14/33.
305 Saff, 61/11.

naat etmiş olurlar. Bu yedi sene yedi semiz ineğe, yedi yeşil başak da zahire göre yedi seneye delalet etmektedir. Zira her başak bir seneyi temsil ediyor.

"Sonra yedi kurak yıl gelecek ve (tohumluk için) sakladığınız az bir miktarın dışında o yıllar için önceden biriktirdiğiniz mahsulleri yiyip bitirecektir." Sonra bütün zorluğu ve kuraklığı ile yedi sene gelip bastıracak; insanlar, kendileri için biriktirdiğiniz mahsulleri yiyeceklerdir. Bu, olayın olay mahalline isnadı kabilindendir. Çünkü *seneleri idrak eden insanlar yiyecek* denmedi de, *seneler yiyecek* dendi. Zorluğun ve açlığın kıtlık senelerine isnadı çoktur. Mesela şöyle denir: *Bu sene her şeyimizi yiyip bitirdi. Ne ayak bıraktı, ne tırnak, ne çul bıraktı, ne keçe, hepsini silip süpürdü.* Bu da; yedi zayıf inek ve bunların yedi semiz inek tarafından yenmesi ve yedi kuru başağın tevilidir. Bu seneler, tohumluk için ayırdığınız az bir miktar dışındaki bütün mahsulleri yiyip bitirecektir.

"Sonra bunun ardından, insanlara bol bol yardım edilecek bir yıl gelecek." Yani zikredilen bu yedi zor senenin peşinden, Allah'ın insanları tam olarak zorluktan kurtaracağı bir sene gelecek. O zorluktan sonraki bütün yardım çeşitlerini kapsayacaktır. *Ona yardım etti, onu kurtardı* anlamında *ğâsehû, yeğûsühû, ğavsen* ve *ğayâsen* ve *eğâsehû, iğâseten* denir. Kişi, *"vâ ğavsâ!"* dediğinde *"Rabbinden yardım ve zafer dilemiş, Ondan imdat istemiş"* demektir. Bunun yağmur manasındaki *ğays* olması da caizdir. Zira Allah ülkelere yağmur yağdırdığı zaman şöyle denir: *"Ğâse'llâhü'l-bilâde ğaysen ve ğıyasen."* Birinci anlam daha geneldir ve burada ilk akla gelen de budur. Fakat ikinci tefsire de yanlış denemez. Çünkü Mısır'ın bolluğu yağmurla değil, Nil'in taşmasıyla hâsıl olur. Çünkü Nil'in taşması ancak çıkmış olduğu Sudan topraklarında yağan yağmurun onu beslemesiyle gerçekleşir. Batılı oryantalistlerden birinin itirazı ve kelimenin *ğays'*den geldiğini sanması ve bunun da caiz olmadığını söylemesi sırf cehaletindendir. Şeytan onlara zevk için Kur'an diline itiraz etmeyi süslü göstermektedir.

"Ve o yılda (meyve suyu ve yağ) sıkacaklar." Zeytinyağı, safran ve diğerleri gibi sıkıp katık yaptıkları ve geceleyin aydınlandıkları yağları, susamdan elde ettikleri tahin ve başka şeyleri, şeker kamışı üzüm ve hurmadan elde ettikleri meyve sularını sıkacaklar. Maksat, bu senenin bolluk ve gelecek vaat eden büyük bir yıl olduğunu belirtmektir. Bu sene insanlar her istedikleri nimet ve bolluğa erişeceklerdir. Aslında bunu haber vermek rüya

tabirine bir eklemedir. Zira kıtlık senelerinden sonra gelecek ilk senenin diğerleri gibi olmama ihtimali vardır. Aslında bu tahsis ve detayı Hz. Yûsuf ancak vahiy yoluyla öğrendi. Yoksa kralın rüyasında bunun bir karşılığı yoktu. Ayrıca rüyanın bu tarzda detaylı yorumlanması gereğinden de değildi. Hamza ve Kisai *tezreûn* ve *tuhsınûn* gibi sıkma fiiline muhatap sığası üzere *ta'sırûn* şeklinde okudular. Çoğunluğun kıraati ise *yüğâsü*'ye atıf şeklindedir. İki kıraatin faydası ise; iki zümreden gaip olana hikâye tarikiyle, hazır olana da mevcut durumla nimeti hatırlatmadır.

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَىٰ رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ ﴿50﴾ قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدتُّنَّ يُوسُفَ عَن نَّفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِن سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدتُّهُ عَن نَّفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿51﴾ ذَٰلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ ﴿52﴾

50- **Kral: Onu bana getirin, dedi. Kendisine elçi gelince Yûsuf: Efendine dön ve ellerini kesen kadınların hali neydi? diye sor. Şüphesiz ki benim Rabbim o kadınların tuzaklarını çok iyi bilir, dedi.**

51- **Kral kadınlara: Yûsuf'tan murad almak istediğiniz zaman durumunuz neydi? dedi. Onlar da: Hâşâ! Allah için biz ondan bir kötülük görmedik, dediler. Vezirin karısı da: İşte şimdi gerçek ortaya çıktı. Ondan murad almak isteyen bendim. Şüphesiz ki o, doğru söyleyen kimselerdendir, dedi.**

52- **Bu itiraf, kendisine arkasından hainlik yapmadığımı bilmesi içindir. Zira Allah hainlerin hilesini başarıya ulaştırmaz.**

Esaretten İktidara: Hz. Yusuf Kralın Huzurunda

Açıkça görüldüğüne göre, elçi Hz. Yûsuf'un kendisine söylediklerini krala ve yakınlarına ulaştırmış, onlar da bundan durumun ciddi olduğunu an-

lamış; bu zatın geniş bir bilgi, darlık ve bolluk hallerine dair olan açıklamasında göz ardı edilmeyecek tedbir sahibi bir zat olduğunu fark etmişlerdir. Zira söylediklerinde derin ve öz manalar yatmaktadır. Bu durum şu ayetten anlaşılmaktadır:

"Kral: Onu bana getirin, dedi." Getirin ki, söylediklerini kulağımla işiteyim, detaylı bilgisini ve akli derecesini bizzat tecrübe edeyim...

"Kendisine elçi gelince Yûsuf: Efendine dön ve ellerini kesen kadınların hali neydi? diye sor." Yani elçi gelip Hz. Yûsuf'a kralın emrini tebliğ edince Hz. Yûsuf elçiye dedi ki: Ben kendisine varıp huzuruna çıkmadan önce efendine dön de, kadınların benimle olan maceralarının içyüzü neydi? diye sor. Ayette geçen ***bâl*** kelimesi *önem verilen, araştırılan durum* demektir. Hz. Yûsuf elçiye şöyle söylemiş oluyor: Efendine kadınların bu ciddi halini sor ki durumu incelesin, işin içyüzünü anlasın. Ben cezalandırıldığım veya hapse konulduğum bir suçla suçlanmış olarak uzun süre hapiste kaldım. Suçlu değilim ki, kralın affını kabul edeyim.

"Şüphesiz ki benim Rabbim o kadınların tuzaklarını çok iyi bilir, dedi." Rabbim onların tuzaklarını benden savdı. Onların hilesi bana dokunmadı. Senin efendin benim efendimin bu hususta bildiklerini bilemez.

Bu sitem ve talepte Hz. Yûsuf'un ahlakı, akli ve edebi açısından çok büyük faydalar vardır:

1. Bu onun sabrına ve soğukkanlılığına delalet ediyor. Sıkıntıya uğrayan bir kimsenin sabırlı ve sakin olması gerekir. Belaya uğrayan bu kişi bir nebi ve Allah'ın; çok içli ve yumuşak başlı olarak tanımladığı İbrahim peygamberi olursa ne kadar sabırlı olur bir düşün. Buhari, Müslim ve Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Ebu Hureyre'den nakledilen merfu bir hadiste Rasulullah (s) şöyle buyurmuştur: *"Şayet ben hapiste Hz. Yûsuf kadar uzun kalsaydım, davete hemen uyar ve konunun araştırılmasını istemezdim."*[306] Abdürrezzak'ın İkrime'den; Hz. Peygamber'in Hz. Yûsuf'un sabrına ve keremine hayret ettiğine, şayet onun yerinde olsa rüyayı tabir etmeyeceğine ancak hapisten çıkarırlarsa rüyayı tabir edeceğine, elçi gelir gelmez kapıya koşacağına dair yaptığı rivayet mürsel olduğu için kabul edilmez.

306 Buhari, *Tabir*, 9; Enbiyâ,11; Yûsuf sûresi tefsiri; Müslim, *İman*, 338; Ahmed b. Hanbel, VI, 332.

2. Bu durum onun onurlu ve haysiyetine düşkünlüğüne delalet eder. Zira beraat ve nezaheti ortaya çıkmadan haksız yere suçlanmaya razı olmadı.
3. Buradan, kendini savunmanın vacip olduğu gibi, insan şerefini zedeleyecek suçlamaları geçersiz kılmanın da vacip olduğu anlaşılmaktadır.
4. Kadınlara açık bir suçlama yöneltmeden kendi onurunu gözetmesi, işin araştırmasını krala bırakması... Ellerini kesen kadınların halini sorması ve ne cevap vereceklerine bakma işini ona havale etmesi...
5. Fitnenin başı olmasına rağmen hanımefendisinin adını söylememesi. Bu, kadına acımasından, kocasına da vefalı davranmasından ileri gelmektedir. Zira kadının kendisine âşık olması, baskın bir duygudan kaynaklanmıştır. Başlangıçta efendisinin karşısında suçlu konumda olması ve kadının da kendisini suçlaması karşısında suçun kadında olduğunu söylemesi kendini savunmaya yönelikti. Zaten o vakit başka bir çare de yoktu.

"Kral kadınlara: Yûsuf'tan murad almak istediğiniz zaman durumunuz neydi? dedi." **Hatb** kelimesi, *tuhaflığı veya meçhullüğü sebebiyle soruşturulan ve araştırılan önemli durum* anlamındadır. İbrahim peygamberin meleklere şu sorusu da bu kabildendir: *"Ey elçiler! Sizin durumunuz nedir? dedi."*[307] Buzağı konusunda Hz. Musa'nın söylediği de aynıdır: *"Ey Sâmiri! Senin yaptığın iş nedir? dedi."*[308] Yine Hz. Musa, kuyunun başından koyunlarını çevirmeye çalışan iki kıza da böyle hitap etmiştir: *"Sizin durumunuz nedir?"*[309] Bu cümle, sözün gelişinden anlaşılan mukadder bir sorunun cevabıdır. Buna göre mana şöyledir: Elçi, Hz. Yûsuf'un söylediklerini krala haber verdi. Kadınlar meselesini aydınlatmadan davetine uyup hapisten çıkmayacağını bildirdi. Bunun üzerine kral da kadınları topladı ve onlara "Sizi Hz. Yûsuf'tan murad almaya sevk eden neydi? Onun daha önceden size karşı bir meyli var mıydı? Size kur yapıyor muydu? Ondan daha sonra bir talep ve istek gördünüz mü? Suçlularla birlikte hapse atılma sebebi nedir?" demiş oluyor.

"Onlar da: Hâşâ! Allah için biz ondan bir kötülük görmedik, dediler." Hayır! Allah saklasın! Küçük veya büyük, az veya çok onu lekeleyecek en ufak bir şey görmedik, dediler. Kötülüğün (sû' kelimesinin) nekre ve *min*

307 Hicr, 13/57.
308 Tâhâ, 20/95.
309 Kasas, 28/23.

ile gelmesi de gösteriyor ki, kadınlar ondan hiçbir kötülük görmemişlerdir. Kötü bir bilgiye sahip olmadıkları bu şekilde tekit edilmiştir. ***"Vezirin karısı da: İşte şimdi gerçek ortaya çıktı."*** Gizliyken şimdi gerçek ortaya çıktı, batılın balonu birdenbire söndü.... ***Hashasa*** kelimesi, *Hassa*'dan tekrardır. *Parça parça kesti* anlamında *hassahû* denir. Hisse (parça) da bir şeyde ortak olanların payı demektir. *Peş peşe çevirdi, döndürdü* anlamında *kebkebe ve kefkefe'ş-şey'e* denir. Aslında *kebbe* ve *keffe* demektir. *Hashasa*'nın aslı da *hassa*'dır. Buna göre demiş oluyor ki: Bu meseleyi duyanlara göre gerçek olan; bu işin biz kadınlar topluluğuyla Hz. Yûsuf arasında ortak sorumluluk gerektiren bir iş olmasıydı. Ortaya çıkan şüphe nispetinde her birimizin bu olayda payı vardı. Fakat şimdi ise bir şüphe ve tereddüde mahal kalmadan durum tek taraflı olarak ortaya çıkmıştır. Eğer beni kınayan kadınlar onun kötü birisi olmadığına şahadet etmişlerse bu, Hz. Yûsuf'un kötü olmadığına şahadettir. Benim Hz. Yûsuf lehine ve kendi aleyhime şahadetim ise olayı açığa çıkaran bir şahadettir.

"Ondan murad almak isteyen bendim." O bana ilgi duymadı. Allah'a sığınıp benden yüz çevirdi.

"Şüphesiz ki o, doğru söyleyen kimselerdendir, dedi." Yani daha beni suçlamasında doğru söylemiştir. Onun üstün ahlakı, kendisine iyilik eden zata karşı olan üstün vefası şimdiye kadar onu susmaya itmiştir. Biz onu iyiliğe karşı kötülükle cezalandırdık. Böylece hasım suçunu itiraf etti. Niza da ortadan kalktı.

"Bu itiraf, kendisine arkasından hainlik yapmadığımı bilmesi içindir." Hz. Yûsuf lehine olan bu ikrar ve ondan bildiklerime dair bu doğru şahitlik artık şimdi şu gerçeği bilmesi içindir -elçi bu itirafı ona bildirecektir-: Hapse girmesinden şu ana kadar ben Hz. Yûsuf'un arkasından onun güvenirliğini sarsacak, iffet ve şerefini zedeleyecek bir davranışta bulunmadım. Kadınlar topluluğuna açıkça beyan ettim ki; ondan murad almak isteyen bendim. O ise şahadet ederek Allah'a sığındı. İşte ben Hz. Yûsuf burada değilken kralın ve ileri gelenlerin huzurunda durumu itiraf ediyorum.

"Zira Allah hainlerin hilesini başarıya ulaştırmaz." Hainlik yapan kadın olsun erkek olsun fark etmez. Hilelerinin sonucu behemehâl rezillik ve azap olur. Biz Hz. Yûsuf'a tuzak kurduk, Rabbi ise bizim tuzağımızı ondan

çevirdi. Yüce Allah onu akladı, bizim hilemizi maskaraya çevirdi. Neticede bu yüce makamda onun lehinde şahitlik yapmak durumunda kaldık. Bu da ikrarının başka bir gerekçesidir. Kadın gıyabında Hz. Yûsuf peygambere hainlik etmekten nefsini aklarken, gelecek ayette ise Hz. Yûsuf'u hapse attırma tuzağında suçsuz olmadığını itiraf etmektedir. Bu, daima kötülüğü emreden nefsin hevasından kaynaklanmıştı. Bu itiraftan maksat, nefsi zelil kılmak ve itaate sevk etmektir.

Burada başka bir cihet daha vardır, o da kadının şöyle söylemesidir: Ortaya çıkan bu durumu ikrar ettim ki; kocam, gıyabında Hz. Yûsuf'la baş başa kaldığımızda fiilen ben ona bir hainlik etmedim. Bütün olup biten şudur: Kocamın eve aldığı ve bizi baş başa bıraktığı bu baştan çıkarıcı güzelliğe sahip gençten murad almak istedim. O ise Rabbine sığınıp bana yaklaşmadı. Böylece kocamın namus ve şerefi de korunmuş oldu. Ben Hz. Yûsuf'u günahtan akladım fakat kendimi aklamadım. Zira Allah'ın rahmet ettikleri müstesna nefis daima kötülüğü emreder. İleride de belirtileceği gibi, Allah'ın bazı nefislere merhamet etmesi; onları günah emretmekten alıkoyması şeklinde olur. Bu en üst derecedir. Bir engel sebebiyle nefsin emrine uymaktan koruması da bir merhamet şeklidir. Fakat bu, öncekinden daha aşağı derecededir. Kötü amel işleme fırsatı olmaması da aynı şekilde bir merhamet çeşididir. Zira işi yapacak kimse, yapma imkânına sahip değildir. Bu, şu atasözüyle ifade edilen durumdur: *"Bulamamam korunma sebebidir."*

Bu izah, iki ayetin nazmından makama uygun olarak ve zorlamaksızın akla ilk gelen izahtır. Fakat müfessirlerin çoğu bu aldatıcı rivayetlere bakarak bu iki ayetin, Hz. Yûsuf'un sözlerini naklettiğini söylediler. Onlara göre Hz. Yûsuf şöyle demektedir: Kralın davetini kabul etmemem ve kadınlar meselesini tahkik etmesini teklif etmemle ilgili tavrım; araştırma neticesinde Aziz'in, benim kendisine eşi konusunda gıyabında hainlik etmediğimi bilmesi içindir... Bundan sonra da nefsini ezmek ve tevazu göstermek için kendisini temize çıkarmadığını açıklıyor. Zamirin mercii; sözün akışı ve düzeni bu görüşten uzaktır. İbn Cerir'in sadece bu görüşü belirtmesi de oldukça tuhaftır. Fakat İbn Kesir, İbn Cerir'e çok güvenmesine rağmen birinci görüşü tercih etmiş ve şöyle demiştir: Bu görüş, kıssanın akışına ve sözün anlamına daha uygun ayrıca daha meşhur ve daha münasiptir. Mâverdî de tefsirinde bunu nakletmiştir. Rahmetli İmam Ebu'l-Abbas İbn Teymiye de

bu görüşü desteklemek için ortaya çıktı ve bu konuda müstakil bir eser yazdı. Şeyhülislam İbn Teymiye, rivayetleri tenkit konusunda muhaddislerin en önde gelenlerindendir. O bu görüşü desteklemekle kalmadı, öteki görüşlerle ilgili rivayetleri de çürüttü.

Söylenenlerden anlaşılan şudur ki; Hz. Yûsuf, iffet ve titizlik hususunda kendisine uyulacak en yüksek insani kemal örneğidir. Kendisine kadınların fitnesinden en ufak bir şey bulaşmamıştır. Eski ve yeni tarihte kötü örnek olarak gösterilen Mısır ve hatta dünya kadınları içinde en meşhur olan Aziz'in karısının en büyük günahı aslında kocasına aittir. Zira onun, mecbur kaldığı aşkı içinde bile taşıdığı meziyetleri vardı. Bu aşkın, güzelliğin ve yakışıklılığın zirvesinde olan bu delikanlı ile bu kadının arasını ayırmaktan başka çaresi yoktu. Bu kadının meziyetlerinden birisi de; Hz. Yûsuf'tan ümidi kesince teselli bulmak için cinsellik arzusuna uyarak başka bir erkek arama cihetine gitmemesidir. Ayrıca Hz. Yûsuf'a asla kötülüğe meyletme suçlamasında bulunmamıştır. Kapıda kocasıyla karşılaşınca ona söylediği bütün söz şu olmuştur: *"Senin ailene kötülük yapmak isteyenin cezası ancak hapsedilmektir."*[310] Bununla da Hz. Yûsuf'un kendisini dövmek istediğini kastetmiştir. Neticede hakkı tercih ederek ve haklının beraatını ispat için resmi kral meclisinde kendi suçunu itiraf etmiştir. Bu türlü bir aşkla imtihan edilen bir kimsenin bundan daha açık bir meziyeti olabilir mi? İran edibi Firdevsi'nin tarihinde belirtildiğine göre, Firdevsi, Züleyha ile Hz. Yûsuf hakkında bir aşk öyküsü yazmış ve orada iffeti en güzel biçimde tasvir etmiştir. En meşhur tarihçilerimize göre Züleyha (müfessire göre Zeliha) Aziz'in karısının adıdır. Adının Râîl olduğu da söylendi. İnşallah bu sûrenin özet tefsirinde bu kıssadaki ibretleri detaylı olarak açıklayacağız.

12. cüzün tefsiri Hicri 1354 senesi Muharrem ayının son on gününde (M.1935) tamamlandı. Cüzün tefsirine Hicri 1353 senesi Sefer ayında (M.1934) başlanmıştı. Allah'tan tefsirin geri kalan kısmını, rızasına uygun olarak tamamlamaya muvaffak kılmasını niyaz ediyoruz. Hamd ve minnet Ona mahsustur.

Muhammed Reşid Rıza 22 Ağustos 1935 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir.

310 Yûsuf, 12/25.

❮ AMME CÜZÜ ❯

Muhammed Abduh

(78. - 114. Sûreler)

ÖNSÖZ

Rabb'imiz, sana tevekkül eder, günahlarımızdan arınıp yalnız sana yöneliriz.

Muhakkak ki dönüş yalnız sanadır.

Rabb'imiz, bizi inkâr edenlere bir fitne kılma ve bizi affet.

Rabb'imiz, doğrusu sen şanı büyük olansın, hâkimsin.

Ya Rab! Fazlının kapılarını bana aç, kavlinin sırlarından dilediğini bana öğret ve sana hangi lisan ve hangi uzuvlarla şükredeceğimi bana bildir. Yaratıklar içinde hakkı kabule yatkın olanları irşat etmek için hakkı izah etme noktasında yardımını diliyorum. Senin apaçık kitabın olan Kur'an'ını yüce bir kelime olarak hâkim ve Rasullerinin sonuncusu olan Muhammed (s)'in rehberliğine, tüm Nebilere, onlara dosdoğru yol üzere uyanlara büyük bir güç kaynağı kılmanı diliyorum.

Allah'ım eza ve cefaya duçar olmuş bu ümmeti esenliğe ve afiyete ilet. Ve bu ümmeti kurtuluşa erenlere, erdirenlere bir düşman, sapıklığa düşenlere, düşürenlere bir fitne kılma!

Kitaba gelince, *"İslami Hayır Cemiyeti"* üyelerinden bazı kardeşlerim benden Amme ve Tebareke cüzlerini cemiyete ait okullardaki hocaların elinde, öğrencilerin bu iki cüzden ezberledikleri sûrelerin manalarını anlama, okuduklarını düşünme alışkanlığını kazanarak yetişmeleri için derste de okutulacak ve ayrıca bu sûrelerdeki tevhide işaret eden manaların, öğüt ve ibarelerin onlarda sağlam inançlara ışık tutacak, amelen ve ahlaken onları ıslah etme noktasında etken olacak bir tefsir yazmamı dikkat buyurdular. Ben

de Allah'a tevekkül ile bu çalışmaya *"Amme Cüzü"*nden başladım. Fakat boş vakit bulamıyordum. Zorlanarak da olsa boş vakit bulmaya çalışıyordum. Ta ki Allah bu yıl (1321/1903) Mağrib ülkelerine yolculuğumu nasip edinceye kadar. Şehirde bulamadığım boş vakti bu yolculukta buldum. Ve bu seyahatim esnasında Amme Cüzü'nün tefsirini tamamlama başarısını gösterdim. Allah'tan *Tebareke Cüzü* çalışmamda da kolaylıklar sağlamasını diliyorum.

O, her şeye kadirdir. O ne güzel vekil, O ne güzel yardımcıdır.

İbarenin daha basit olması için ihtilaf ve îrab konularıyla ilgili sıralanan vecihlerden uzak durma noktasında -ki bu vecihlerin bilinmesine okuyucunun hüsnü niyet ve selim bir vicdan taşıyarak nasıl okunacağını öğrenmeye ihtiyaç duyduğu zaman dışında ihtiyaç yoktur- tüm gayretimi gösterdim.

Allah daha iyisini yapmak isteyeni başarıya ulaştırır.

Allah daha iyi bilir.

Muhammed Abduh

NEBE SÛRESİ

Nebe Sûresi, Mekki'dir.
Âyet sayısı 40'dır. (Mushafta 78. sûredir.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ ﴿1﴾ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ ﴿2﴾ الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ ﴿3﴾ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿4﴾ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ﴿5﴾

1. **Hangi şeyden soruyorlar?**
2. **Büyük haberi mi?**
3. **Onlar ki, hakkında ihtilaf ediyorlar.**
4. **Elbette yakında bilecekler.**
5. **Yine, elbette yakında bilecekler.**

İnanmayanlar, Peygamberimizin (s) risaleti hakkında birbirlerine ve kendi dışındakilere sorular soruyorlardı. "O Rasul müdür? Beraberinde getirdiği, kendisinin Allah tarafından gönderilmiş O'nu birlemeye, ahiret gününe -ki, o gün herkesin işlediği amellerden sorulacağı kıyamet günüdür- inanmaya çağıran bir elçi olduğunu iddia ettiği bu haber nedir?" diye soruyorlardı.

Allah da ***"Hangi şeyden soruyorlar?"*** kavliyle onları azarlamakta, akabinde de hakkında birbirleriyle ayrı düştükleri, bazılarının inkar ettiği, bazılarının da doğruluğu hakkında şüpheye düştüğü o ***"büyük haber"*** hakkında konuşmaktadır. Sonra da onların bu inkar ve şüphelerine şu ayetlerle cevap vermektedir: ***"Elbette yakında bilecekler. Yine, elbette yakında bilecekler."***

Onlara gerçek gösterilecek ve haberin doğruluğunu görecekler, kıyamet koptuğu gün bu şüphe ortadan kalkacak ve o haber, aralarında hüküm verecektir.

(عـم) Amme: Kelimenin aslı Amâ'dır. Yani "herhangi bir şey hakkında" manasındadır. Bu ifadedeki kapalılık (ibham) tazim içindir.

(النبا) **en-Nebeu**: Önem verilen haber.

(كلا) **Kella**: Ortaya atılan geçersiz batıl bir iddianın nefy ve ref edilmesi için kullanılır.

أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا ﴿6﴾ وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا ﴿7﴾
وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا ﴿8﴾ وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ﴿9﴾
وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا ﴿10﴾ وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا
﴿11﴾ وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا ﴿12﴾ وَجَعَلْنَا
سِرَاجًا وَهَّاجًا ﴿13﴾ وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً
ثَجَّاجًا ﴿14﴾ لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا ﴿15﴾ وَجَنَّاتٍ
أَلْفَافًا ﴿16﴾

6. **Yeri bir dinlenme yeri kılmadık mı?**
7. **Dağları da birer kazık?**
8. **Sizi çift çift yarattık.**
9. **Uykunuzu dinlenme kıldık.**
10. **Geceyi bir örtü yaptık.**
11. **Gündüzü de maişet vakti kıldık.**
12. **Üstünüze de sapasağlam yedi kat bina ettik.**
13. **Parıl parıl parıldayan bir kandil varettik.**
14. **Yoğun bulutlardan şarıl şarıl su indirdik.**
15. **Bununla taneler ve bitkiler bitirip çıkaralım diye.**
16. **Ve birbirine girmiş sarmaş dolaş bahçeler...**

Sonra Allah onlara kudretinin delillerini ve rahmetinin ayetlerini zikretmektedir: ***"Yeri bir dinlenme yeri kılmadık mı?"***

(المهاد) **el-Mihad**: Döşek. Allah yeryüzünü insanlar ve hayvanlar için üzerinde yaşadıkları bir zemin kılmıştır. O halde dünya onlar için bir döşektir.

(الأوتاد) **el-Evtad**: *Vetdu* (وتد) kelimesinin çoğuludur. Kazıklar anlamına gelir. Çıkıntıları tıpkı dikilmiş kazıkların çıkıntısı gibi olduğundan ve ayrı-

ca yeryüzünü sabit tutması, sarsmaması, kazıkların çadırı ayakta tutmasına benzediğinden dağlar kazıklar olarak nitelenmiştir. Dağlar çadırı bağlayan kazıklar gibi yeryüzünün dört bir yanını birbirine bağlamaktadır. Şayet bu dağlar olmamış olsaydı, yeryüzü altındaki akıcı ve coşkun elementler sebebiyle daima sarsıntılar geçirecektir.

(ازواجا) **Ezvacen**: Hayatın mutluluğu, neslin korunması ve yetiştirilmesi noktasında unsiyetin, yardımlaşmanın yerine getirilmesi için erkek ve dişi olarak (yarattık).

(السبات) **es-Sübat**: Sözlükte uykunun hafif olanı olup, asıl kullanımı rahatlama, dinlenme demektir. Ayet, bu anlama delil olarak kullanılmaktadır. Sin harfi ötreli okunduğunda ölüm demektir. Mesbut kelimesi ise ölü, baygın manasındadır. Uyku ise, iki ölümden biri olup, çok faydaları olan Allah'ın büyük nimetlerinden biridir. Günde bir kaç saat ölmek yani dinlenmek tüm yorgunluğu atmakta, eski canlılığı kazandırıp dinlendirmektedir. Eğer uyku ölümü, uyanık olma hali canlılığı temsil etmeseydi bu takviye gerçekleşemeyecekti. Bedenin elbisesi onu örten örtüdür. Gece, insanları kendi karanlığıyla örttüğü için libasa benzetilmiştir. Örtünün, insanları sıcaktan, soğuktan ve avret yerlerini gözlerden korumak vs. faydaları olduğu gibi, gece örtüsünde de bu gibi faydalar vardır. Kendisini izleyen düşman veya yırtıcı hayvanlardan kaçan kişi onun karanlığıyla örtünmekte, kurtulmak istediği şeye ani bir baskın yapmak için pusu kuran kişi geceye gizlenmektedir.

Ebu-l Tayyip'ten:

وكم لظلام الليل عندك من يد—تخبر أن المانوية تكذب

"Gece karanlığının gördüğün o kadar nimetleri var ki

Âdeta Maneviye'nin yalan söylediğini bildirmekte."[311]

(المعاش) **el-Meaş**: Hayat anlamındadır. Uyku, ölüm olarak algılandığı gibi, uyanık olma hali de hayat, canlılık olarak algılanmaktadır. Gündüz vakti bu hayatın, canlılığın süresidir. Yani gündüz insanların uyanık halinde ihtiyaçlarını ve kazançlarını döndürdükleri geçim dönemidir.

311 Maneviye: Aydınlığı nura, karanlığı kötülüğe yorumlayan bir taifedir. Bu beyitte onların bu görüşleri yalanlanmaktadır. (*Keşşaf cilt 4, s. 672*)

(السبع الشداد) **es-Seb'u'ş-şedad**: Yedi kat gök. Bildiğimiz seyir halindeki yedi yıldızdır. Allah zuhur ettiklerinden ve genel bilgi olması için burada zikretmiştir. Yalnız Allah, burada yalnız yıldızları almamakta bu yıldızların arkasında onlardan daha büyük gök alemlerini temel almaktadır. Ve bu yedi kat göğün zaman aşımından etkilenmeyecek sağlamlığa sahip olduğunu belirtmek için de şidde (sağlam) sıfatıyla nitelemiştir.

(الوهاج) **el-Vahhac**: Alev alev yanan, parıldayan ışık saçan Sıracul-vehhac (parıldayan kandil) ise güneştir.

(المعصرات) **el-Musırat**: Birbirine sıkışmış bulutlar. Su dolu bu bulutlardan sıkıştıkları zaman yağmur boşalmaktadır.

(الثجاج) **es-Seccâc**: Şarıl şarıl dökülen.

(الحب) **el-Habbu**: İnsanların buğday, arpa gibi beslendiği tahıl.

(النبات) **en-Nebat**: Hayvanların saman, ot gibi beslendikleri besinler. Taha Sûresi 54. ayetinde şöyle buyurulmaktadır: "Yiyiniz, hayvanlarınızı otlatınız". Yine Naziat Sûresi 33. ayetinde şöyle geçmektedir: "Kendiniz ve hayvanlarınız için bir faydalanma olmak üzere..."

(الجنات) **el-Cennat:** Cennet kelimesinin çoğulu. İçinde hurma vs. ağaçların bulunduğu bahçe, bostan.

(ألفافا) **Elfâf**: Dalları uzun ve yakın olduğu için birbirine girmiş ağaçlar.

İnsanları bu kadar büyük nimetlerle nimetlendiren, tevhid çizgisinden çıkan bu nimet verdiği insanları sonra tekrar tevhide çağıran, doğru yola ileten, hesap gününü hatırlatan elçiler göndermeyi ihmal etmeyecektir. Elçiler göndermek ve inanılmasını istediği ahiret günü olaylarını gerçekleştirmek bu ihsanın sahibine hiç de zor olmayacaktır. Ahiret günü olayları ise şu ayetlerde zikredilmektedir:

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا ﴿17﴾ يَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ
فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا ﴿18﴾ وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ أَبْوَابًا
﴿19﴾ وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا ﴿20﴾ إِنَّ جَهَنَّمَ
كَانَتْ مِرْصَادًا ﴿21﴾ لِّلطَّاغِينَ مَآبًا ﴿22﴾ لَّابِثِينَ فِيهَا
أَحْقَابًا ﴿23﴾ لَّا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا ﴿24﴾
إِلَّا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا ﴿25﴾ جَزَاءً وِفَاقًا ﴿26﴾ إِنَّهُمْ
كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا ﴿27﴾ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَّابًا
﴿28﴾ وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا ﴿29﴾ فَذُوقُوا فَلَن
نَّزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا ﴿30﴾

17. Şüphesiz hüküm günü vakit olarak belirlenmiştir.

18. Sur'a üfürüleceği gün, artık siz dalga dalga geleceksiniz.

19. Gök açılmış, kapı kapı olmuştur.

20. Dağlar yürütülür, serap hâline gelir.

21. Gerçekten cehennem, bir gözetleme yeridir.

22. Azgınların varacağı yerdir.

23. Sonsuz devirler boyunca içinde kalacaklar.

24. Orada ne serinlik tadacaklar, ne bir içecek.

25. Ancak kaynar su ve acı bir yiyecek hariç.

26. Uygun olan bir ceza olarak,

27. Doğrusu onlar, hesaba çekileceklerini ummuyorlardı.

28. Bizim ayetlerimizi yalanlayabildikleri kadar yalanlıyorlardı.

29. Oysa biz, her şeyi yazıp saymışızdır.

30. Şimdi tadın. Size artık azabtan başkasını arttırmayacağız.

(يوم الفصل) **Yevmu'l-fasl**: Hakikatin ortaya çıkarılacağı kalplerdeki örtünün, gözlerdeki şüpheciliğin kaldırılıp gözler önüne serileceği ve hak ile batılın bir birinden ayrılacağı kıyamet günü.

(كان ميقاتا) **Kane mîkâte**: İnsanların varacağı ve herkesin amelinin karşılığını görmek için toplanacağı belirlenmiş vakit. Allah bu vakti kararlaştırmıştır.

(يوم ينفخ في الصور) **Yevme Yunfehu fissûr**: "Sûra üflendiği gün." Fasıl (hüküm, çeviri) gününe karşılıktır. Yahut atfu beyan (atıf)'dır. Sûra üflenmesi Allah'ın insanları kıyamet günü çok çabuk bir şekilde diriltmesinin temsili örneklendirilmesidir. Bu iş ancak ses yayan bir aletle örneklendirilebilir. Bize düşen sûra üfürülmesi ile baş gösterecek gelişmelere iman etmemizdir. Yoksa bu sûrun şekli şemali hakkında araştırmaya koyulmamız bize vazife değildir. Zira bu ifadenin arkasındaki sırları araştırmaya koyulmak müslümana fayda sağlamayacak kadar abes bir uğraştır.

(الأفواج) **al-Efvâc**: Kavimler/ümmetler, gruplar. Ayetin manası şu şekilde olur. Farklı farklı kavimler/ümmetler halinde gelirsiniz.

(فتحت السماء) **Futihatis-Semâu**: Yani o gün evrenin düzeni tamamen değişir. Ne yeryüzü olduğu gibi kalır, ne de gökyüzü. Gök, ruhlarla orantılı olarak açılmış kapılar olur. Ne üst kalır ne alt. Ruhların istedikleri yöne gitmelerini engelleyecek hiçbir engel de bulunmaz. Ahiret içinde yaşadığımız dünya aleminden apayrı bir dünyadır. Biz ahiret hakkında bize bildirilen verilere iman eder, imkânsızın peşine düşerek bu haberlerin hakikatini araştırmayız. Göğün üzerimizde tutunması bizim bu dünyadaki bedenlerimizin yapısından ötürüdür. Başka bir gelişim başgösterir de bedenlerimiz farklı bir yapıda olarak seyrederse o zaman gökyüzü de bizimle orantılı olarak -Allah'ın izniyle -girmeyi istediğimiz kapılar hâlini alacaktır. Gökyüzünün açılması şu ayetlerdeki manalarla örtüşe bilir:

إذا السماء انشقت *"Gök yarıldığı zaman..."*[312]

إذا السماء انفطرت *"Gökyüzü yarıldığı zaman...."*[313]

يوم تشقق السماء بالغمام *"O gün gökyüzü beyaz bulutlar ile yarılacak."*[314]

Bu ayetlerden anlaşılıyor ki o gün gezegenler sisteminde çalkantılar meydana gelecek, aralarındaki irtibat kopacak, gökyüzü olarak nitelendirilen şey de hiçbir şeyin bir biriyle karşılaşmadığı yollar ve kapılardan başka bir şey

312 İnşikak, 84/1.
313 İnfitar, 94/1.
314 Furkan, 25/25.

olmayacak. Bu süfli evrenin yerle bir olması gibi ulvâ evreninde yerle bir olması demektir.

(وسيرت الجبال) **Suyyiratil-Cibalu**: *"Ve dağlar bir sarapmış gibi kaybolup gittiği gün..."* O gün yeryüzünün bir o yana bir bu yana hareket geçirmesinin temsili canlandırılmasıdır. Dağların o bilinen köklü, sağlam duruşları olmayacak, tam aksine yerinde karar kılmayacak ve sanki sadece uzaktan görülen bir serap gibi olacak. Zira serap görülmekte, dokunulduğu zaman hiçbir şey hissedilmemektedir. Çünkü parçaları dört bir yana, cevherleri sağa sola dağılmıştır.

Allah, elçisini gönderme noktasındaki gücünün işaretlerini, ihsanının delillerini saydıktan, elçisini teyit ettikten, elçiye karşı gelenlerle elçi arasında hüküm verilecek günün kıyamet günü olacağını anlattıktan ve üstünlüğünü, gücünü hatırlattıktan sonra sözü yalancıları tehdide getirmekte, karşılaşacakları azabı açıklamaktadır. Cehennemin, cehennemliklerin azab görmesi için hazırladığı Allah'ın barınak olarak belirlediği azap evi olduğunu bildirmektedir. Ve onlar orada uzun bir süre nimetlerden ve rahatlıktan uzak kalacak, ateşin o yakıcı sıcaklığını üstlerinden atacak rahatlığı tatmadan, amellerinin karşılığı olarak kaynar su ve bedenlerinden akan irinden başka bir içecek tatmadan yaşayacaklardır. Çünkü onlar hesap gününü ummuyorlardı. Bu yüzden de tüm kötülükleri işlediler. Ve en kötü amellerle geldiler. Allah'ın elçilerinin doğruluğu noktasında getirdiği delilleri şiddetli bir şekilde yalanladılar. Allah her şeyin hesabını yapmakta ve onlardan sadır olan fiillerin hiçbiri O'ndan kaçmamaktadır. Bu yüzden onlara işledikleri amellerin karşılığını verecektir. Ve onun şu yüce sözü onlara söylenecektir. *"Tadın! Size azaptan başka bir şeyi arttırmayacağız."*[315]

(المآب) **el-Meâb**: Merci, varılacak yer.

(لابثين) **Lâbisin**: Kalıcılar.

(الأحقاب) **el-Ahkâb**: *Hukub* kelimesinin çoğuludur. Bazılarına göre 80 yıla, bazılarına göre ise, daha fazla bir süreye tekabül eder. Kelimeden muksat, uzunca bir süre manasıdır. **Hukub ve hikbe** kelimelerinin uzunca bir zamanın ardı sıra gelmesi manası dışında hemen hemen başka bir kullanımı yok-

315 Nebe, 78/30.

tur. Ayetin manası şu şekildedir: "Onlar orada süresi belli olmayan uzunca bir müddet kalırlar."

(البرد) **el-Berdu**: Havanın soğuması veya uyku manasındadır. Bazı Araplarda şöyle bir ifade vardır. (منع البرد البرد) *"Menaal-berdu el bedre / Soğuk hava uykuyu engelledi."*

(الغساق) **el-Gassâk**: *Ga-se-ka*, İrin akmak. *Gassâk*, cehennem ehlinin vücutlarından sürekli akan irin.

(الوفاق) **el-Vifak**: *Vâ-fe-ka*'nın mastarıdır. Ceza kelimesine mübalağalı bir ifade kazandırmaktadır.

(كذابا) **Kizzaben**: Tekzib etmek. Bu siga fasih Arapça'da tef'il babı içerisinde yer alır.

(كتابا) **Kitaben**: *Ketebe*'nin mastarıdır. Sayıp tutma manasındadır. Biz her şeyin hesabını tek tek sayıp tuttuk, denilir. Yahut şöyle denilebilir: Onu saydık, yazdık. Çünkü bir şeyi tek tek hesaplamak yazma ile olur. Buradaki yazmak fiili bizim yazmamızdan ve not almamızdan çok çok farklıdır. Fakat biz yazma fiilinin niteliğini araştırmakla yükümlü değiliz. Bu, bizim peşinen kabul edip hakikatini Allah'a havale ettiğimiz sıfatlardır.

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا ﴿31﴾ حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا ﴿32﴾ وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا ﴿33﴾ وَكَأْسًا دِهَاقًا ﴿34﴾ لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا ﴿35﴾ جَزَاءً مِّن رَّبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا ﴿36﴾ رَّبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَـٰنِ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا ﴿37﴾ يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَّا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَـٰنُ وَقَالَ صَوَابًا ﴿38﴾

31. **Gerçek şu ki, muttakiler için 'bir kurtuluş ve mutluluk' vardır.**

32. **Nice bahçeler ve üzüm bağları.**

33. **Göğüsleri henüz tomurcuklanmış yaşıt kızlar.**

34. **Dopdolu kadehler.**

35. İçinde, ne 'boş ve saçma bir söz' işitirler, ne bir yalan.

36. Rabbinden bir karşılık olmak üzere yeterli bir bağış(tır bu).

37. Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbi Rahman olan (Allah); O'na hitap etmeye güç yetiremezler.

38. Ruh ve meleklerin saflar halinde duracakları gün; Rahman'ın kendilerine izin verdikleri dışında olanlar konuşmazlar. (Konuşacak olan da,) Doğruyu söyleyecektir.

Yalancıların hali açıklandıktan sonra muttakilere nazil olacak nimetler anlatılmaktadır. Onlar Allah'ın vasıflarını zikrettiği cennetlerde büyük mükafatlarla feyizleneceklerdir. Bu ihsan, onlara göklerin ve yerin maliki, büyük rahmet ve nimet sahibi Allah'tandır. Göklerde ve yerde hiç kimse mükafatlandırma ve cezalandırma noktasında O'nun muhatabı olamaz. Ruh ve kutsal varlıkların gayb aleminde kalktıkları, meleklerin saf saf olduğu o gün, tek yetkiye O sahiptir. Rahmanın izin verdiği kişi -ki o da doğru konuşacak- dışındakilerin konuşması mümkün değildir.

(المفاز) **el-Mefaz**: Bollukla, mükafatla feyizlenme yeri.

(الحدائق) **el-Hadaik**: İçinde türlü türlü meyveli ağaçları bulunan bahçeler.

(الأعناب) **el-Anab**: Üzüm kelimesinin çoğuludur. Önemine binaen özellikle zikredilmiştir.

(الكواعب) **Kevaib**: Göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış kızlar

(الأتراب) **el-Etrab**: Yaşıt kızlar. Cennetlerdeki bu kızlardan yararlanma, insanın bu dünyada faydalandığı türdendir. Fakat bu hazzın cennetteki hakikatini bilemiyoruz. Yalnız uhrevi âlemde bu hazzın derecesinin daha yüksek olacağını kabul etmemiz gerekir.

(الكاس) **el-Ke'su**: İçmek için kullanılan kristalden kap, kese.

(الدهاق) **ed-dihak**: İçi dolu.

(اللغو) **el-Lagv**: Kayda değmeyen boş söz.

(الكذاب) **el-Kizzab**: Daha önce de geçtiği gibi tekzib etmek demektir. Boş konuşmak ve yalanlamak, doğru insanların ruhlarına, hassaten kalplerine büyük acı veren fiilleridir. Allah da bu fiilleri onlardan uzak tutmak istemektedir.

(الحساب) **el-Hisab**: Yeterli.

(الروح والملائكة) **er-Ruhu ve'l-melâike**: Bizim göremediğimiz hakikatlerini işleyişlerini, saf tutuşlarını araştırmakla yükümlü olmadığımız Allah'ın yarattıklarındandır. Bu ayetin ifade ettiği mana şudur: Onlar Allah'a yakın olabilirler, ama onlardan hiçbiri bir başkasına Allah'ın izni olmaksızın şefaat edemez. Veya lütufta bulunamaz. Bu, Allah'ın şefaat etmesine izin verdiğine bir ikramıdır. Dilediğine bunu verir.

ذَٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ فَمَن شَاءَ اتَّخَذَ إِلَىٰ رَبِّهِ مَآبًا ﴿39﴾
إِنَّا أَنذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ
يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنتُ تُرَابًا ﴿40﴾

39. **İşte bu, hak gündür. Şu halde dileyen Rabbine bir dönüş yolu edinsin.**

40. **Gerçekten Biz sizi yakın bir azab ile uyardık. Kişinin kendi ellerinin önceden takdim ettiklerine bakacağı gün, kafir olan da: "Ah, keşke ben bir toprak oluverseydim" diyecek.**

"Şüphesiz hüküm günü vakit olarak belirlenmiştir" ayeti ile başlayan bölüm, kıyamet gününün hak ile batılın bir birinden ayrılacağı, kalplerdeki şüphe örtüsünün kalkacağı, vaad edilmiş bir gün olduğunu, dünyanın bir halden başka bir hale nasıl dönüşeceğini, ölülerin nasıl dirileceğini ve haşr olacağını anlatıyor. Akabinde de azap evinin o vaat edilen günde cahillerin ve inkarcıların varacakları yer olduğunu, cennetin de muttakilerin mükafatı olduğunu anlatıyor. Sözü onlar için hazırladıklarını sayarak ve o günün daha önce zikredilmeyen bir özelliğini de zikrederek bitiriyor. Bu özellik o günün ruh ve meleklerin saf saf olduğu gün olmasıdır. Tüm bu anlatılanların ardından o günün hiç şüphe olmaksızın geleceğini teyit ediyor. O halde o gün, geleceğinden şüphe olmayan, kaçınılmaz olan ceza günüdür. O gün insanlar iki gruptur: Varacağı yer cehennem ve azap evi olan Allah'tan uzak,

kovulmuş bir grup; varacağı yer mükafat yeri olan ve Allah'ın yakını başka bir grup. O halde kimin doğru bir dileği olursa Rabb'ine ulaşacağı bir yol edinsin ve ona yaklaştıracak salih amel işlesin.

Sonra tekrar hakkı kabul etmemekte inatlaşanları tehdit etmekte ve bu inatların akıbetinden onları uyarmaktadır. ***"Biz yakın bir azap ile sizi uyardık."*** Bu, Allah'ın geçmişte özelliklerini zikrettiği azaptır. Aynı zamanda yakınlaştırdığı bir azaptır. Çünkü onlar, öldükten hemen sonra bu azapla tanışacaklardır. Zira ruh bedenden ayrılır ayrılmaz, ona kendisini bekleyen gerçekler gösterilir. Ve bu acı çekme durumu, işlediği amellerin önüne serileceği güne kadar hep böyle devam eder. O an kafir kişi yüz yüze geldiği sahnenin şiddetinden ve gördüklerinden ürkütücülüğünden; "Keşke toprak olsaydım" der ve hayat tohumlarının olmadığı cansız bir cisim olmayı temenni eder.

(الإنذار) **el-İnzar**: İlerde gerçekleşecek kötü bir olay, nesne vs. hakkında önceden bildirme, uyarma anlamındadır.

(المرء) **el-Mer'u**: Erkek veya kadın, insan.

﴿ NAZİAT SÛRESİ ﴾

Naziat Sûresi, Mekki'dir.
Âyet sayısı 46'dır. (Mushafta 79. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Kur'an'ı Kerim'de zamana, mekana ve eşyalara yapılan çeşitli yemin türleri bulunmaktadır. Yemin, bozduğunda kişiyi sorumluluk altına girme tehlikesiyle karşı karşıya getirecek (şey)lere yapılır. "Allah katındaki bu yemin türleri hakkında tahmin yürütmekten Allah'a sığınırız". Kendi gücünü kendisi yaratan Allah, haber verdiği konuları yeminle destekleme ihtiyacı duymaktan uzaktır. Zira onun gücüne nisbet edilecek hiçbir güç, varlığıyla ölçüşecek hiçbir yaratık yoktur. Bu yüzden insanı destekleme babından olan yeminin bu türü -Kur'an'ın ayrıcalığı- hakkında sorular soracaktır. "Allah'ın kelamında bu tür yemin nasıl bulunabilir?" sorusuna şu şekilde cevap verilebilir: Allah'ın, üzerine yemin ettiği varlıklara baktığın zaman bu varlıkların ya bazı insanların inkar ettikleri veya faydasından gafil, ondan çıkarılacak ibretlerden habersiz, onun yaratılış hikmetinden kör veya gerçek olmayan yanlış kanaatlar içinde oldukları için hakir gördükleri varlıklar olduklarını görürsün. İşte Allah-u Teala da bunların varlığını, onu inkar edenlerin zihnine yerleştirmek, hakir görenlerin ruhunda şanını yüceltmek, akılda tutamayanların aklında bilinç uyandırmak, olumsuz izlenimlerin yoldan çıkardığı kalpteki itikadı değiştirmek için bu şeylerin üzerine yemin etmektedir. Allah'ın üzerine yemin ettiği şeylere örnek olarak kıyamet günü ve Kur'an gösterilebilir. Kıyamet günü üzerine yeminin sebebi, bu günden

kaçışın mümkün olmadığı ve bir hakikat olduğu, Kur'an üzerine yapılan yeminde ise, Kur'an'ın, içinde şüphe olmayan Allah kelamı olduğu inancını yerleştirmektir. Aynı zamanda kıyamet günü, acının ve mutluluğun yaşandığı yer, Kur'an ise hidayet, şifa kitabı olduğu için yüceltilmektedir. Yıldızlar üzerine yapılan yemin de bu sebeplerden dolayıdır. Bir kavim yıldızları, madde âlemi cümlesinden oldukları için hakir görürken ve Allah'ın yıldızları yaratmadaki hikmetinden, faydalarından gafil davranırken, bir diğeri ise, yıldızları süfli evrenlerde serbestçe hareket edebilen tanrılar olarak görmekteydiler. Bu yüzden Allah, yıldızların ilahi gücün devri daim ettirdiği yaratıklardan olduğuna ve gerek bu sûrenin başında, gerekse Tekvir Sûresi'nde de gördüğümüz gibi yıldızların uluhiyet sıfatlarının olmadığına işaret eden vasıflarla niteleyerek onlar üzerine yemin etmektedir. Sonra da ileride de görüleceği gibi yıldızların faydalarına işaret edilmektedir. Ayrıca burada özetlediğimiz bu konuyu ayrıntılı şekilde gelecek sûrelerin tefsirinde işleyeceğiz. Üzerinde durulması gereken bir konu da şudur: İslam'dan önce gelen bazı dinlere mensup bazı kişiler bu evrenin ve içindekilerin (ışık, karanlık, cisim, a'râz vs. varlıkların) fiziksel olduğuna ve Allah'ın bu evreni nefisler için bir set, ruhlar için bir fitne olması için yarattığına inanıyorlardı. Zira Allah'ın rızasını kazanmak isteyen kişi bu maddi evrenden yüz çevirir. Güzelliklerinden uzak durur, bedenine işkence eder ve gözlerini bu fasit (kötü) evrenin içerdiği şeylere bakmaktan alıkoyar. Ve Allah kainattaki bir çok varlığa inayetinin ölçüsünü açıklamak için yemin etmektedir. Kulların, nimetlerin hikmetini idrak ettikleri ve faydalanmanın sınırını aşamadıkları müddetçe bu nimetlerden faydalanmaları Allah'ı kızdırmaz. Allah bu sûreyi yarattığı bazı varlıklar üzerine bu varlıkların şanının yüceliğini, sistemin mükemmelliğini, faydalarının çokluğunu, emri altında olduklarını göstermek için yemin ederek açmıştır. Bu ve geçmiş sûrelerde korkuların doruğa ulaştığı, kalplerin güp güp attığı, gözlerin bakışlarını yere çevirdiği, tekrar dirilenlerin çürümüş kemikler olduktan sonra eski haline dönmelerine şaşırdıkları günde olacaklara dair zikredilenler gerçekleşecektir. O vakit dönecekleri yeri inkar etmeleri sebebiyle ziyanda olacakları kesinlik kazanacaktır. Onların bu şaşkınlıklarına; sizi tekrar hayata (dünya) göndermesinin ona zor geleceğini sanmayın. Ona göre bir işi yapmak bir sayhalık olaydır. Bir de insanlar bakıyorlardı ki, varacakları yer karşılarında.

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ﴿1﴾ وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ﴿2﴾
وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا ﴿3﴾ فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا ﴿4﴾
فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا ﴿5﴾ يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ ﴿6﴾
تَتْبَعُهَا الرَّادِفَةُ ﴿7﴾ قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ ﴿8﴾
أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ ﴿9﴾ يَقُولُونَ أَإِنَّا لَمَرْدُودُونَ فِي
الْحَافِرَةِ ﴿10﴾ أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً ﴿11﴾ قَالُوا
تِلْكَ إِذًا كَرَّةٌ خَاسِرَةٌ ﴿12﴾ فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ
﴿13﴾ فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ ﴿14﴾

1. **Ta en derinden acıyla sökerek çıkaranlara andolsun.**
2. **Yumuşacık çekip alanlara,**
3. **Yüzdükçe yüzerek gidenlere,**
4. **Öncü olarak yarışıp geçenlere,**
5. **Derken işi bir düzen içinde evirip çevirenlere,**
6. **O sarsıntının sarsacağı gün,**
7. **Arkasından onu diğer bir sarsıntı izleyecek.**
8. **O gün yürekler (dehşet içinde) hoplayacak.**
9. **Gözler zillet içinde düşecek.**
10. **Derler ki: "Biz çukurda iken, gerçekten biz mi yeniden (diriltilip) döndürüleceğiz?"**
11. **Biz çürüyüp dağılmış kemikler olduğumuz zaman mı?**
12. **Derler ki: "Şu durumda, zararına bir dönüştür bu."**
13. **Oysa bu, yalnızca tek bir haykırıştır.**
14. **Bir de bakarsın ki, onlar, yerin üstündedirler.**

(النازعات) **en-Naziat**: "Yaydan çıkardı, attı" manasındadır.

(الغرق) **el-Gark**: Çıkarmak, sökmek noktasında derinleşmek. Gayeye ulaşmak için şiddetli bir şekilde çekmek, sökmek.

(النازعات غرقا) **en-Naziat-i garkan**: Dairelerini düşecekmiş gibi gördüğümüz yaylardan çekilen yıldızlardır.

(النشطات نشطا) **en-Naşitatu Naştâ**: Bir şehirden bir şehre çıkıldığı zaman Naşa-ta denilir. Naşitat ise; eksenleri farklı, bir burçtan diğer burca taşınan ve bölgeleri farklı olan yıldızlardır.

(السابحات سبحا) **es-Sâbihâtu Sabhan**: Gökyüzünde hareket halinde olan, hızlı bir şekilde gidip gelen gezegen ve uydulardır.

(السابقات) **Es-Sâbikât**: Bu yıldızlar periyodik dönüşlerini diğerlerinden - örneğin ay, periyodik dönüşümünü bir ayda tamamlar. Dünya periyodik dönüşümünü bir güneş yılı süresince tamamlar. Ve diğer gezegenler - daha az bir sürede tamamlarlar. Bu yıldızlar (sâbikât) dünyamızdaki bazı kozmik işlerin düzenlenmesi göreviyle diğer yıldızlardan ayrı bir yapıya sahiptir. Diğer ayette geçtiği gibi:

(المدبرات أمرا) **el-Müdebbiratu Erman**: İş düzenleyenlere andolsun. İş düzenleme olayı etkinin ortaya çıkmasıyla olur. Ayın görünmesiyle biz kameri ayların aritmetiğini öğrenmiş oluyoruz. Bu etkiyi bulutlarda, yağmurda, denizlerdeki gel-git olayında görmekteyiz. Ayrıca ayın kaybolduğu günlerde de gözlerin göremediği faydaları vardır. Güneş burçları içinde göründüğü zaman güneş aylarını öğrenmiş oluruz. Yıllık periyodik dönüşümünü gerçekleştirdiği zaman hem yılların aritmetiğini hem de yılın mevsimleri arasındaki farkları öğreniriz. Mevsimlerin birbirinden farklı olması bitkilerin ve hayvanların hayat bulmalarının sebeplerindendir. İşi idare etme sıfatının güneşe verilmesinin sebebi, onun istifade etme noktasında direkt etkili olmasından ötürüdür. Yoksa işi idare eden (müdebbir) ve hakim olan yalnız Allah'tır.

(الراجفة) **er-Râcifetü**: Yeryüzü ve içindekiler

(الرادفة) **er-Râdifetü**: Gök ve içindekiler. Yani yeryüzünden sonra gök ve içindeki yıldızlar dört bir yana saçılır, dağılır.

(الواجفة) **el- Vacifetü**: Sarsıntının şedid olanı.

(أبصارها خاشعة) **Ebsâruhâ Hâşiatun**: Gözleri zelildir. Burada kalplerin gözleri ifadesi kullanılmıştır. Çünkü Allah, kalplerin küt küt atması ifadesini kalp sahiplerindeki korkunun şiddetini belirtmek için kullanmıştır. Bu ise onların halinden kinayedir.

(الحافرة) **el-Hâfiretu**: İlk halleri. Yani onlar ölümden sonraki hayatı, ilk hayatları zannettiler. Arapça'da رجع فلان في حافرته: Falan geldiği yola (hafira=aslına) rucu etti denilir.

(النخرة) **en-Nahratu**: İçi boş, çürümüş.

(الكرة) **el-Kerretu**: Dönüş.

(الخاسرة) **el-Hâsiratu**: Sahiplerini zarara uğratan, ziyan. Bu ziyanın sahipleri kazanç elde edememektedir.

(الزجرة) **ez-Zecratü**: Sayha. Bu sayhadan kasıt, ölülerin diriltileceği ikinci üfleyiştir.

(الساهرة) **es-Sahiretü**: Çorak arazi. Bu isimle adlandırılmıştır. Çünkü serap bu çorak arazide akmaktadır. عين ساهرة ***Aynun sâhiretun***: Su hiç kesilmeksizin akmaktadır.

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ ﴿15﴾ إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى ﴿16﴾ اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ ﴿17﴾ فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَىٰ أَن تَزَكَّىٰ ﴿18﴾ وَأَهْدِيَكَ إِلَىٰ رَبِّكَ فَتَخْشَىٰ ﴿19﴾ فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَىٰ ﴿20﴾ فَكَذَّبَ وَعَصَىٰ ﴿21﴾ ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَىٰ ﴿22﴾ فَحَشَرَ فَنَادَىٰ ﴿23﴾ فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ ﴿24﴾ فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْآخِرَةِ وَالْأُولَىٰ ﴿25﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ ﴿26﴾ أَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا ﴿27﴾ رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا ﴿28﴾ وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا ﴿29﴾ وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَاهَا ﴿30﴾ أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا ﴿31﴾ وَالْجِبَالَ أَرْسَاهَا ﴿32﴾ مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿33﴾

15. **Musa'nın haberi sana geldi mi?**
16. **Hani Rabbi ona, kutsal vadi Tuva'da seslenmişti:**
17. **Firavun'a git; çünkü o, azdı.**
18. **Ona de ki: "Temizlenmek ister misin?"**

19. Seni Rabbine yönelteyim, böylece (O'ndan) korkmuş olursun.

20. (Musa) Ona büyük mucizeyi gösterdi.

21. Fakat o, yalanladı ve isyan etti.

22. Sonra (karşı yönde) çaba harcayıp sırtını döndü.

23. Sonunda (yardımcı güçlerini) topladı, seslendi;

24. Dedi ki: "Ben sizin en yüce Rabb'inizim."

25. Böylelikle Allah onu, ahiret ve dünya azabıyla yakaladı.

26. Gerçekten bundan 'içi titreyerek korkacak' kimse için elbette bir ibret (ders) vardır.

27. Yaratmak bakımından siz mi daha güçsünüz yoksa gök mü? (Allah) Onu bina etti.

28. Boyunu yükseltti, ona belli bir düzen verdi.

29. Gecesini kararttı, kuşluğunu açığa-çıkardı.

30. Bundan sonra yeryüzünü serip döşedi.

31. Ondan da suyunu ve otlağını çıkardı.

32. Dağlarını dikip-oturttu;

33. Size ve hayvanlarınıza bir yarar (meta) olmak üzere.

Allah, elçisine Musa'nın Firavun'u davetini hatırlatmaktadır. Allah nebisi Musa'ya hakka davette hikmete ulaşması ve öğütte delili ikame etmesi için tatlı dil ve yumuşak üslub kullanmasını emretmiştir. Bu davetin iletilmesi, Firavun'un kabule yanaşmayıp boyun eğmemesi ve küçümsemesinin ardından Allah, onu kendisine aldı, dünyada ve ahirette cezalandırdı. Allah Firavun'u denizde boğdurdu. Ahirette ise onu yaktıracaktır. Bu anlattıkları ile Allah, Rasülü'nü (s) teselli etmekte. Musa'nın (a) kazandığı gibi onun da kazanacağını, getirdiği tevhidi ve ahiret gününe imanın gereğini yalanlayanlar için çetin bir azabı vaat etmekte ve onları, Firavun'u kibrinde ve zorbalığında helak edenin kendilerini de helak etmeye kadir olduğunu belirterek uyarmaktadır.

(الوادي المقدس) **el-Vâdî'l-Mukaddes**: *"Mukaddes vadi."* Turu Sina dağı eteklerinde bir vadi.

(طوى) **Tuvâ**: Yukarıda zikredilen vadinin ismidir ya da ikiye katlanmak manasındadır. Yani bu vadi iki defa kutsanmıştır.

(طغى) **Tagâ**: Kendi tebası olan İsrailoğullarına düşmanlıkta sınırı aştı ve kibirde kendisinde ilahlık vasfı bulacak kadar aşırı gitti.

(هل لك) **Hel leke**: İster misin?

(تزكى) **Tezekka**: Şirkten ve şirki izleyen ahlak dışı ayıplardan arınmak ve temizlenmek (ister misin?) bu tür sorularda arz ve talep manası kastedilir. Ve bu tarz bir kullanım edebe ve nezakete en uygun ve güzel kullanımdır.

(أهديك) **Ehdik**: Seni Rabb'ine iletmemi ister misin? Böylece ona iman edersin. Ona iman edersen de ondan korkarsın. Zira Allah korkusu ancak bilmek ile olur. Bir ayette şöyle buyurulmaktadır. "Kullar içinde ancak alimler Allah'tan gereğince korkar"[316] Kim Allah'tan korkarsa Allah onu korur.

(فأراه الآية الكبرى) **Fe-erâhu el-âyetel- Kubrâ**: Kavli delille ikna olmadığı zaman ona gözüyle göreceği bir mucize ve delil gösterdi. Bu mucize ise asanın yılana dönüştürülmesi idi. Buna rağmen davetçiyi yalanladı ve en büyük delili reddetti.

(ثم أدبر) **Sümme Edbere**: Musa'ya sırtını döndü. Hemen tuzak kurmaya başladı.

(فحشر) **Fe Haşere**: Sihirbazlarını ve yardımcılarını topladı. Sonra onlara: (أنا ربكن الأعلى) *"Ben sizin en yüce Rabb'inizim"*. Benim otoritemden üstün bir otorite yok" dedi. Bu büyüklenme hali Musa ve kavmini Mısır'dan çıkıp Kızıl Denize kadar takip edinceye kadar sürdü. Zira Allah onu ve askerlerini denizde boğmuştu. Ayetteki ifade ise şu şekildedir:

(فأخذه الله نكال الآخرة والأولى) Yani Allah onu sadece denizde boğarak cezayı sınırlamadı. Onu ahiret azabıyla da cezalandırmaktadır. (الأولى) **El-ûlâ**: Dünya'dır. (إن فى ذالك لعبرة) Öğüt vardır.

(لمن يخشى) **Limen Yahşe**: Korkan kişi. Yani işlerin akıbetini, gidişatını düşünen, geçmişteki olaylara ve şimdiki ortama bakıp dersler çıkaran bir akla sahip olanlar için...

(ءأنتم أشد خلقا) **Eentüm Eşeddü Halken**: Hitap kendilerini paylamak, ahiret günü ve sonrası hakkında vaad edildikleri gerçekleri uzak görmeleri veya Allah'ın kendilerini dünyada cezalandırmaması sebebiyle edindikleri hayallerin tutarsızlığını anlatmak için kibirlenmiş yalancılara tekrar çevril-

316 Fatır, 35/28.

mektedir. Halbuki Allah onları yoktan yarattı. Eğer Allah'ın kendilerinin hâliki olduğundan habersizlerse göğe ve yere baksınlar. Baksınlar ki göğü ve yeri yaratan kimseye kendilerini de yaratmasının hiç de zor gelmeyeceğini öğrensinler. Allah onlara kendisinin göklerin ve yerin hâliki olduğunu inkar etmeleri için uğraş vermediğine göre onlar yaratıcılarını nasıl inkar ederler. Ki o Allah onları eski konumlarına döndürmeye kadirdir.

(أشد خلقا)**Eşeddü Halken**: Meydana getirmek daha zordur.

(بناها) **Benâ hê**: Göğün yaratılışın niteliği açıklanmaktadır. (البناء) Bina ayrı ayrı parçaları tek bir yapı oluncaya kadar birbirine sıkı sıkıya geçirme işlemidir. Allah yıldızları da bu şekilde yaratmış, onları bir yörüngeye oturtmuştur. Bu yıldızlar birbirine o kadar tutunmuşlar ki gökyüzünü seyredenler bu yıldızları tek bir dünya olarak göreceklerdir.

(رفع سمكها فسواها) **Refea Semkehê fe- sevâhe**: *Semke* her şeyin boyu, uzunluğu demektir. Cisimleri başımızın üzerine yükseltti.

(فسواها) **Fe-sevvâhê**: Her cismi işgal edeceği yere koyma noktasında düzene soktu.

(أغطش ليلها) **Agtaşa Leylehâ**: Gecesini kararttı. Gecesini karartmak ifadesinde gece göğe atfedilmiştir. Çünkü gecenin karartılması yıldızların görünmemesidir.

(ضحاها) **Duhâhâ**: Gündüzünün aydınlığı ve güneşinin ışığı. Allah-u Teala şöyle buyuruyor. *"Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına yemin olsun"*[317] Gece ve gündüzün bir biri adınca gelmesi ve mevsimlerin farklılığı bazı gezegenlerin hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Böylece dünya yaşanabilir bir yer haline getirilmektedir. Bir sonraki ayette de bu şekilde ifade edilmektedir.

Yeryüzü gökyüzünün düzene sokulması ve ışığının ibraz edilmesinden sonra Duhâhâ üzerinde yaşanılacak bir yer haline getirildi.

(أخرج منها ماءها) **Ahraca minhâ mâahâ**: Pınarları, kaynakları ve nehirler çıkartarak topraktan suyunu ve (مرعاها) **Merâhâ**: Otlağını çıkardık. Mer'a insanların ve hayvanların yedikleri bir nebattır. Dağların sağlam bir şekilde yerleştirilmesi ve bu dağlara yeryüzündeki sarsıntıları engelleyecek fonksiyon verilmesi yeryüzünü canlıların yaşayacağı bir yer haline getirmek için

317 Şems, 91/1.

yapılan hazırlığın bir tamamlayıcısıdır. Allah tüm bu nimetlerin hepsini insanların ve hayvanların faydalanması için yarattı. Bu kadar nimetlerin yaratıcısı sizin de yaratıcınız değil mi? Hayat bulduğunuz nimetleri karşılıksız veren, göğü üzerinizde yükselten, yeri altınızdan veren Allah sizi diriltemez mi? Sizi bu şekilde idare ettikten ve size çokça hayır verdikten sonra başıboş bırakması O'nun şanına hiç yakışır mı?

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَّةُ الْكُبْرَىٰ ﴿34﴾ يَوْمَ يَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ مَا سَعَىٰ ﴿35﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِمَن يَرَىٰ ﴿36﴾ فَأَمَّا مَن طَغَىٰ ﴿37﴾ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿38﴾ فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ﴿39﴾ وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿40﴾ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ ﴿41﴾

34. **Ancak o, 'her şeyi batırıp gömen büyük-felaket' (kıyamet) geldiği zaman.**
35. **O gün, insan, neye çaba harcadığını düşünüp-anlar.**
36. **Görebilenler için cehennem de sergilenmiştir.**
37. **Artık kim taşkınlık edip-azarsa,**
38. **Ve dünya hayatını seçerse,**
39. **Şüphesiz cehennem, (onun için) bir barınma yeridir.**
40. **Kim Rabbinin makamından korkar ve nefsi heva (istek ve tutkular) dan sakındırırsa,**
41. **Artık şüphesiz cennet, (onun için) bir barınma yeridir.**

Allah kendisinin kainatı yarattığı gibi ölüleri de diriltmeye de kadir olduğunu açıklarken nebisine insanların alemlerin Rabb'i için ayağa kalkacağı o günün gerçekleşeceğine dair vahyettiği haberlerin doğruluğunu da beyan etmektedir. O büyük felaketin geldiği gün ameller sahiplerine sunulur. Herkesin ameli, gayreti kendisine hatırlatılır. Allah o gün cahim (cehennem) i, azab evini gün yüzüne çıkaracak ve her göz sahibi o cehennemi görecektir. O gün cezalar amellere dağıtılır.

(فأما من طغى) **Fe-emmâ men tagâ**: Kim hükümlerde Allah'ın koyduğu sınırları aşan ve dünya hayatının zevkelerini ahiretin mükafatına üstün tutarsa

azab evi onun sığınağı ve yeridir. Kim de ilahi gücün büyüklüğünü tanır, yüce Allah'tan korkar ve kendisini nefsinin hevasından dizginlerse cennette onun sığınağıdır. *İzâ*'nın cevabı *îcaz*'dan dolayı hazfedilmiştir.

(الطامة الكبرى) **Et-Tâmmetul'l-kübrâ:** Felaketler üzerine felaketler getiren afet.

(مقام ربه) **Mekâme rabbihi**: Makamdan kasıt Allah'ın celali ve azametidir. Yoksa Allah kalkmak ve yer teşkil etmek gibi eylemlerden münezzehtir.

(المأوى) **El-Me'vâ**: Kurulmuş ve kararlaştırılmış. Elif Lam (belirti) takısı burada varılacak yerin şüphe götürmeyip bilinen bir yer olduğuna işaret etmektedir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا ﴿42﴾ فِيمَ أَنتَ
مِن ذِكْرَاهَا ﴿43﴾ إِلَىٰ رَبِّكَ مُنتَهَاهَا ﴿44﴾ إِنَّمَا أَنتَ
مُنذِرُ مَن يَخْشَاهَا ﴿45﴾ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبَثُوا
إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا ﴿46﴾

42. **O ne zaman demir atacak? diye, sana kıyamet-saatini soruyorlar.**

43. **Onunla ilgili bilgi vermekten yana, sende ne var ki...**

44. **En sonunda o (ve onunla ilgili bilgi), Rabbine aittir.**

45. **Sen, yalnızca ondan 'içi titreyerek korkanlar' için bir uyarıcısın.**

46. **Onu gördükleri gün, sanki, bir akşam veya bir kuşluk-vaktinden başkasını yaşamamış gibidirler.**

Kureyş'ten Rasulullah'ın davetini kabul etmeme noktasında ısrar edenler Rasulullah'ı (s) kıyamet gününün vakti ve Allah'ın ne zaman bu günü gerçekleştireceğine dair sorular ile kargaşaya düşürmeye çalışıyorlardı. Rasulullah onların söylediklerini kendi nefsinde sorguluyor ve sordukları soruların cevabının verilmesini temenni ediyordu. Aynı zamanda ikna noktasında hidayete ermeleri için büyük bir gayret içindeydi. Allah onu kendisinin istemediği şeyi temenni etmekten nehyetti. Buradaki nehy ifadesi istifhamı inkâri (inkar manası taşıyan soru şekli) formda gelmiştir. **فيهم أنت من ذكراها**

"Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki?" Yani bu zikir daimdir. Ve bunun bilgisi Rabb'ine aittir. Senin konumun sadece ondan korkan kişiyi uyarmak, gaflet uykusundan taki karşılaşacağı o güne hazırlanan kadar uyandırmaktır. İnkarda ısrar edenlere gelince, onları kendi hallerine bırak. Zira onlar senin sorularına vereceğin cevapları akletmezler ve değerlendirmeye almazlar. Kıyamet geldiğinde her zamanki sûretleri zihinlerinden uçup gider. Ve kendilerinin yeryüzünde sadece bir akşam vakti ya da kuşluk zamanı kadar kaldıklarını sanırlar. Bu onların kıyametin gerçekleşeceğine hazırlanmamalarına karşın kıyametin ansızın hiç beklenmeyen bir sürprizidir.

(الساعة) **Es-sâatu**: İnsanların yeniden diriltileceği saat (vakit). O gün kıyamet günüdür.

(أيان مرساها) **Eyyân mursâhâ**: Kıyametin demir atma vakti yani gelip çatması ne zamandır.

(فيم أنت) **Fi mâ Ente**: Sen kıyamet hakkında nereden kaynak alarak konuşuyorsun? Yahut sen neye dayanarak onun vaktini onlara bildirebiliyorsun. Oysa senin kıyamet hakkında ondan korkanı uyarmaktan başka bir konumun yoktur.

(العشية) **El-Aşiyye**: Gündüzün sonları (akşam vakti)

(الضحاها) **Ed-Duhâ**: Gündüzün ilk anları (kuşluk vakti) Kuşluk vaktinin akşam vakti kelimesinin zamirine atfedilmesi bu iki vaktin bir günün bazı vakitleri olduğuna işaret etmektedir. Zira onlar dünyada Allah-u Tealanın başka bir ayette de buyurduğu gibi sadece günün birazı kadar kaldıklarını...[318]

(اللبث) **el-Lebs**: İkâmet etmek, kalmak.

---

318 Yunus, 10/45.

❮ ABESE SÛRESİ ❯

Abese sûresi, Mekki'dir.
Âyet sayısı 42'dir. (Mushafta 80. sûredir)

Bu sûre İbni Ümmü Mektum hakkında indirilmiştir. İbni Ümmü Mektum, Hatice (r)'ın dayısının oğludur. Bir rivayette ismi Amr Bin Kays'tır. Bir rivayette Abdullah Bin Amr'dır. Başka bir rivayette ise Abdullah Bin Şerih Bin Malik'tir. İlk rivayet Camiul-Usul'de de geçtiği gibi daha meşhurdur. Ümmü Mektup ismi annesinin lakabıdır. Annesinin ismi Âtike bintu Abdullah El-Mahzumiye'dir. İbni Ümmü Mektup âma idi. Bir rivayette doğuştan kör olduğu söylenirken bir başka rivayette de sonradan kör olduğu söylenmektedir. Muhacirin ilklerindendir. Allah Rasulü (s) onu defalarca Medine'ye namaz kıldırması için atadı. Bilal'den sonra o müezzinlik yapıyordu. Bir gün Rasulullah Mekke'de Kureyş'in yiğitleri Rabia'nın iki oğlu Utbe ve Şeybe, Ebu Cehil bin Hişam. Abbas bin Abdulmuttalib, Ümeyye bin Halep ve Velid bin Muğire'yi onların İslam'a girmeleriyle başkalarının İslam'a gireceğini umarak İslam'a davet ettiği sırada İbn Ümmü Mektup çıkageldi. Ve şöyle dedi: "Ey Allah'ın rasulü Allah'ın sana bildirdiklerini bana oku ve öğret". Bir kaç kez tekrarladı. Fakat o rasulullah'ın bir toplulukla iştigal ettiğinden habersizdi. Rasulullah (s) onun sözünü kestiğini düşünerek ona karşı yüzünde kızgınlık belirdi. Kaşlarını çattı ve ondan yüz çevirdi. Sonra da bu ayetler indi.

Allah nebisini azarlar bir üslupla bu âmanın zayıf ve fakir olması sözünün kerih görülmesi ve kendisinden yüz çevrilmesine doğru bir gerekçe olmayacağını bildirmektedir. Ayrıca onun canlı bir kalbe, zengin bir gönüle sahip olduğunu, hikmeti işittiğinde dikkatini vereceğini, günahların pisliğinden onunla temizleneceğini ve vesveselerin kirliliğinden nefsini o hikmetle temizleyeceğini veya öğüt alacağını -ki o öğüt gelecekte ona fayda getirecek, günaha düşürmeyecektir- zikretmektedir. O zenginlere ve güçlülere gelince, onların çoğu inkârcı ve kalın kafalıdır. Sırf kabul etmeleri özlemiyle,

onlar kabul ederse diğerleri de kabul eder beklentisi ile onlarla ilgilenmek ve yönelmek gerekmemektedir. Zira insanın gücü kalbinin canlılığında, aklının zeki oluşunda, hak belirdiği zaman ona boyun eğmede, delil ortaya çıktığı zaman delile uymada yatmaktadır. Mal, mülk, akrabalık, neseb, maiyet, yardım, hükümdarlık ve tahta çıkmak ise, hepsi emanettir. Bir süre faydalanılır ve çekip giderler. Bir süre kalır, sonra da intikal eder. Ve sanki yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Ey nebi, tebliğ yapıyorsan aklı başında zeki ve saf temiz kalpli insanlara git, bu insanlara gitmeyip mevki makam sahibi insanlara gitmekten sakın. Ayrıca Allah Muhammed (s) ümmetini eğitime almaktadır. Şayet bu ümmet Allah'ın bu eğitimi ile yetişmiş olsaydı bugün Allah'ın hidayete ulaştırdığı ümmetler içinde en erişkin ümmet olurdu.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

عَبَسَ وَتَوَلَّىٰ ﴿1﴾ أَن جَاءَهُ الْأَعْمَىٰ ﴿2﴾ وَمَا يُدْرِيكَ
لَعَلَّهُ يَزَّكَّىٰ ﴿3﴾ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنفَعَهُ الذِّكْرَىٰ ﴿4﴾ أَمَّا
مَنِ اسْتَغْنَىٰ ﴿5﴾ فَأَنتَ لَهُ تَصَدَّىٰ ﴿6﴾ وَمَا عَلَيْكَ
أَلَّا يَزَّكَّىٰ ﴿7﴾ وَأَمَّا مَن جَاءَكَ يَسْعَىٰ ﴿8﴾ وَهُوَ
يَخْشَىٰ ﴿9﴾ فَأَنتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ ﴿10﴾

1. **Yüzünü ekşitti ve öteye döndü;**
2. **Yanına kör adam geldi diye.**
3. **Nereden bilirsin, belki de o arınıp temizlenecek.**
4. **Belki de düşünüp taşınacak da öğüt kendisine yarayacak.**
5. **Kendini sana muhtaç görmeyene gelince,**
6. **Ki sen ona yöneliyorsun;**
7. **Sana ne onun arınmasından!**
8. **O, koşarak sana gelen var ya;**
9. **Odur içine ürperti düşen.**
10. **Sen ona aldırmazlık ediyorsun.**

(العبوس) **El-ubûs**: Bildiğimiz manadadır. (Kaşları çatmak, yüzü ekşitmek ç.v.)

(تولى) **Tevellê**: Yüz çevirmek.

(أن جاءه) **En cêehu**: Kendisine gelmesinden ötürü. Yani Rasulullah'ın yüzünü ekşitmesinin ve yüz çevirmesinin sebebi bir âmânın gelmesi ve sözünü kesmesinden ötürüdür.

(وما يدريك) **Ve mâ yüdrike**: Sana bu âmânın halini kim ve hangi şey bildirdi. Halbuki o öğreteceğin **Allah'ın hükümleriyle temizlenmeye hazırdı.**

(أو يذكر) **Ev yezzekkeru**: Belki o Allah'ın hükümlerinden haber almadıklarını senin öğütlemenle alır ve kendine dersler çıkarır.

(فتنفعه) **Fe tenfauhu**: Ona fayda verir.

(الذكرى) Öğüt. Burada öğüdün ve yüz ekşitme, yüz çevirme fiillerinin üçünü tekil şahıs ile hikâye edilmesinin sebebi, dikkatleri fiilin kendine çekmek, kim yaparsa yapsın aynı kategoriye gireceğini belirtmek içindir. Akabinde, bu hitap mahiyetindeki hazırlık bölümünden sonra ikinci tekil zamiriyle onun (Rasul) üzerine gidilmektedir. Akabinde de Allah Rasulü'nün bu hadisedeki konumunu iki noktada özetlemektedir. Bu iki noktayı da *"Kendini sana muhtaç görmeyene gelince..."* ayetiyle başlayan bölümde belirtmektedir.

(أما من استغنى) **Emmâ men istagnâ**: Malıyla, gücüyle kendisini Kur'an dinlemekten müstağni görenlere gelince.

(فأنت له تصدى) **Fe ente lehu Tesaddâ**: Sen Rasul olman hasebiyle onun kabul etmesi için çok çaba sarf ediyorsun. Halbuki senin görevin sadece anlatmaktır. Zira kibirli olan bu insan malını Allah'ın hidayetinden daha çok faydalı görürse ve nefsinin küfrün pisliklerinde kalmasına rıza gösterirse onun bu hal üzere kalmasında kibir pisliğinden ve cehaletin kirlerinden temizlenmemesinde senin bir kusurun yoktur.

(وأما من جاءك يسعى) **Ve emmâ men ceeke yesâ**: Fakat hidayeti istemek, talep etmek için sana koşarak gelen ise:

(وهو يخشى) **Ve huwa yahşâ**: Ve o Allah'tan ve suça meyletmekten korkmaktadır. Ve o cehaletten temizlendiği ilmin aydınlığıyla aydınlandığı için sana sunduğu şey sadece sevgisidir. Onun korkusu delaletin karanlıklarındaki olgulardır. Fakat sen ise ondan uzaklaşmaya çalışıyorsun ve onun isteğine cevap verme noktasında farkında değilmiş gibi davranıyorsun.

Allah-u Teala sonraki ayetlerde peygamberler vasıtasıyla insanlığa ulaştırdığı hidayetin, ruhlara ve kalplere zorla yerleştirmenin bir yolu olmadığını ve hidayetin sadece Allah'ın fıtratına koyduğu iyiliği ve yaratılışına tevdi ettiği yaratanını tanıma dürtüsünü gafil insana hatırlatacak bir öğüt olduğunu açıklamaktadır. Bu öğüde karşı koyan kişi ise davet edildiği şeylere mukavemet gösteren inatçıdan başka bir şey değildir. Zira senin görevin sadece Rabb'inin unutanı hatırlatman, gafili uyandırman için sana öğrettiklerini tebliğ etmendir. Güç ve otorite sahibi o inatçı kişiye, tatlı sözlerin onu bu inadından vaz geçirir zannı ile iyi niyet göstermene gelince bu senin vazifen değildir. *"O halde eğer öğüt fayda verirse öğüt ver."*[319]

كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ﴿11﴾ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ ﴿12﴾
فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ ﴿13﴾ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ ﴿14﴾
بِأَيْدِي سَفَرَةٍ ﴿15﴾ كِرَامٍ بَرَرَةٍ ﴿16﴾

11. **Hayır, hiç de öyle değil. O bir düşündürücüdür.**
12. **Dileyen onu düşünüp öğüt alır.**
13. **Kutsanan bereketli sayfalardadır o.**
14. **Yüceltilen, tertemiz sayfalarda,**
15. **Yazıcıların ellerinde;**
16. **Ak-pak, mübarek yazıcıların.**

(كلا) **Kellâ**: Kendini müstağni görenle ilgilenmekten ve doğru yolu arayanı ise ihmal etmekten caydırmak için kullanılan harftir. Allah caydırma harfini de (إنها) *'ennehe'* kavliyle sebeplendirmektedir. *"Ennehe tezkiretun"*. Yani Kur'an başta olmak üzere ilahi kitaplarda emanet edilmiş hidayet bir öğüttür.

(فمن شاء ذكره) **Fe men şêe zekerrehu**: Buradaki zamir Allah'a dönmektedir. Çünkü hiçbir ortağı olmayan Allah'ın hatırlatılması hidayetin en büyüğüdür.

(في صحف مكرمة) **Fî suhufin mukerremetin**: Sonra Allah bu hidayeti mukaddes sahifelerde zikretmektedir. Bu sahifeler ilahi sahifeler olup (مرفوعة) **merfuatin**: yükseltilmiş, (مطهرة) **mutahharatin**: noksanlıktan ve delaletten temizlenmiş.

319 Alâ, 87/9.

(بايدى سفرة) **Bi eydi seferetin**: Katipler eliyle yazılmış. سافر (sâfir) kelimesinin çoğuludur. İnsanlar arasında sulhu ve barışı yazan katiplerdir. Bunlar melekler ya da peygamberlerdir. Kitapların melekler eliyle yazılmasının manası meleklerin bu sahifeleri peygamberlere ulaştırmada araç görevi görmeleri manasındadır. Peygamberler eliyle yazılması ise sahifelerin peygamberlere vahiy yolu ile indirilmesi onların da insanlara bu sahifeleri ulaştırmasıdır. Melek ve peygamberlere rasul (elçi) ismi kullanılabileceği gibi sefir (aracı) ismi de kullanılabilir.

(البررة) **El-berare**: *Bârrun* kelimesinin çoğuludur. İyilik ve hayır işleyen kişi.

Allah-u Teala sonraki ayetlerde bize açıklamalar sunmakta ve Allah'ı bilmenin onu birlemenin kalplere yerleştirilmesi gereken doktrinler olmadığını, aksine fıtrata yerleşmiş iki temel esas olduğunu ve sadece hatırlatılmaya (öğüt) ihtiyaç duyduklarını açıklamaktadır. Nefse hatırlatıldığı zaman nefis onu hatırlar. Nefsin bu iki esası kabulü ve ikrarından hevanın nizası dışında hiçbir şey engelleyemez.

قُتِلَ الْإِنسَانُ مَا أَكْفَرَهُ ﴿17﴾ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ﴿18﴾
مِن نُّطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَهُ ﴿19﴾ ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ ﴿20﴾
ثُمَّ أَمَاتَهُ فَأَقْبَرَهُ ﴿21﴾ ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنشَرَهُ ﴿22﴾

17. Kahrolası insan ne kadar da nankördür!
18. Hangi şeyden yarattı onu?
19. Bir spermden. Yarattı onu, ölçülendirip-biçimlendirdi.
20. Sonra yolu kolaylaştırdı kendisine,
21. Sonra öldürdü onu, kabre koydurdu.
22. Sonra dilediği zaman diriltip ortaya çıkardı onu.

(قتل الإنسان ما أكفره) **Kutilel-insânu mâ ekferehu**: İnsanların söylediği beddualarin en büyüğü ile dile getirilen dua. Bu dua onun bulunduğu halin iğrençliğinden kinayedir. Çünkü insan yeterince bu iğrençliğe ulaşmış olduğundan yaşamayı hak etmemektedir. İğrençliğin kaynağı ve dayanağı nimetlerle debelendiği için insanda baş gösteren nisyan ve şaşkınlıktır. Hatta kendisine hatırlatıldığı zaman öğütten yüz çevirecektir.

من أى شىء خلقه من نطفة *"Yani içinde hayat olmayan bir sudan yarattı."*

(فقدره) **Fe kadderahu**: Başka ayetlerde de anlatıldığı gibi Allah bu sudan insan bedenini farklı şekillerde yaratmış ve belirli süreler verdiği ihtiyaçlarına uygun organlar yaratmıştır. Sonra da bu organların hareket etmesini sağlayacak gücü vermiştir. Allah insan bedenine vereceği şekli takdir ettikten ve özel ölçütlerde hazır hale getirdikten sonra insana organların hareketi esnasında harcanacak gücü idare edecek aklı bahşetmiştir. Akıl insana iyinin yolunu bulmasını kolaylaştıracak ve ona kemalin önemini netleştirecektir.

(ثم أماته) **Sümme Emâtehu**: Onu hayvan ölüsü gibi terketmedi. Ona ihsanda bulundu. (فأقبره) **Fe akberahu**: Ona içine gömüleceği bir kabir yarattı. Ve insanın iç güdüsünde ölüsünü vahşi hayvanlara yem olacak şekilde toprağa atma dürtüsünü vermedi. Bu insanın Rabb'inin nimetlerinden gördükleridir. Hiç şüphesiz fıtrat üzere olan bir insan itaat etme noktasında sadece hatırlatılma ihtiyacı duyacaktır. Daha sonra Allah-u Teala kendi gücünü ve vahdaniyetini gösteren, görülebilen bu nimetlere diriliş gününü peşi sıra getirmektedir. Diriliş gününü insanın itibar etmesi gereken görülebilir varlıklar gibi anlatarak ahiret hayatının -her ne kadar insan onu derinlemesine idrak edemez ve hakikatine daha geniş bir şekilde vakıf olamazsa da- insan tabiatında hissedilen esaslardan olduğuna işaret etmek istemektedir.

(إذا شاء أنشره) **İzâ şêe Enşerehu**: Yani Allah, insanı öldükten ve gömüldükten sonra istediği bir vakitte diriltir.

كَلَّا لَمَّا يَقْضِ مَا أَمَرَهُ ﴿23﴾ فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ إِلَى طَعَامِهِ ﴿24﴾ أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ﴿25﴾ ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا ﴿26﴾

23. **Hayır, hayır! O, O'nun kendisine emrettiğini hiç yerine getirmedi.**
24. **Hadi, bakıversin insan kendi yiyeceğine!**
25. **Biz suyu döktük de döktük.**
26. **Sonra toprağı yardık da yardık.**

Bu ayetlerde Allah *"Kahrolası insan ne kadar de nankördür"* ayetinin içerdiği manayı tekid ederek şöyle buyurmaktadır. Hayır şüphesiz insan ilahi nimete olan inkarında şaşılacak bir düzeye ulaşmıştır. Sonra insan Rabb'inin,

kendi bedeninde bahşettiği -saydığımız- ayetleri (nimeti) gördü. Bakışları harekete geçiren, doğru düşüncelere ve sağlam kanaatlere sürükleyen büyük emarelere şahit olunan devirler ve kademelere geçirmektedir insan. İşte tüm bu nimetlere rağmen insanoğlu hatırlatıldığı zaman öğüt almaz, nimetlendiğinde şükretmez. İnsanoğlu şimdiye kadar Allah'ın kendisine emrettiği şeyleri gerek ilham yoluyla nefsinde gördüğü kudret delilleri sebebiyle fıtri hidayetle, ihsan ve nimetin alametleri ile olsun gerekse de nebiler ve rasuller vasıtasıyla vahiy yoluyla olsun yerine getirmemiştir. Ve o gaflet içerisinde olduğu kendisinin ve başkalarının çağrıldığı, şirk koştuğu, Allah'ın razı olmadığı çirkin amellerle geldiği o emri nasıl yerine getirbilirdi.

Şayet insan kendisinin nasıl yaratıldığını görmediğini, bedenindeki nimetleri, ama olduğundan dolayı göremediğini, aklının kendisindeki nimetleri düşünemeyecek kadar zayıf olduğunu iddia eder, sapıklığa düşmesini; yaratılışındaki Allah'ın tek yaratıcılığına ve tek nimet verici olduğuna delil teşkil etmeyecek bir şeyle sebeplendirilirse; (فلينظر) **Felyenzur**: etrafında en yakınındakilere; (إلى طعامه) **Teâmihi**: yediğine baksın. Bu yediği onun bünyesine canlılık getirmekte, tat vermektedir. Ve biz dört dörtlük bir gıda olması için yapılışında ve hazırlanışında neler yaptığımıza baksın.

(إنا صببنا الماء) **İnnâ sababnâl-mâe**: Yağmur bulutundan

(صبا) **Sabâ**: Şiddetli.

(ثم شققنا الأرض شقا) **Sümmâ Şekaknal-arda şekkâ**: Toprağı, parçaları birbirine bağlayan yama halini aldıktan sonra, tıpkı senin toprağı suladıktan sonra gördüğün manzara gibi yardık. Yahutta insan eliyle, ineğe takılıp sürülen biçer döverle yardık. (الكراب) **Kirab**; Arapça'da ekin için toprağın kazılmasıdır. Toprağın yarılması, ister sapanla olsun, ister başka bir aletle olsun derinliklere havanın ve güneş ışığının girmesi, parçalarının çözülmesi, ürünün daha verimli elde edilmesi için yapılır. Bir rivayette: toprağı yarmaktan murad toprağı nebatla yarmaktır. Ve Allah sanki şöyle buyuruyor: *"Biz toprağı nebatla yardık."*

فَأَنبَتْنَا فِيهَا حَبًّا ﴿27﴾ وَعِنَبًا وَقَضْبًا ﴿28﴾ وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا ﴿29﴾ وَحَدَائِقَ غُلْبًا ﴿30﴾ وَفَاكِهَةً وَأَبًّا ﴿31﴾ مَّتَاعًا لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ ﴿32﴾

27. Ardından yeryüzünde daneler bitirdik.
28. Üzümler, yoncalar vücuda getirdik.
29. Zeytinlikler, hurmalıklar oluşturduk.
30. Gür çimenli, bol ağaçlı bahçeler.
31. Meyva, otlak, sebze yetiştirdik.
32. Sizin ve hayvanlarınızın yararına.

(الحب) **El-Habbu**: Buğday, arpa gibi hasat edilen ekin.

(القضب) **El-Kadbu**: Kuru olmayan, taze, yenilebilir bitki *kadbun* diye isimlendirilmiştir. Çünkü bir kaç kez koparılabilmektedir.

(الزيتون والنخل) **Ez-zeytun ven-nahl**: Her Arab'ın oldukça haşır neşir olduğu ağaçlardır.

(الحدائق) **El-Hadâik**: *Ha-di-ka-tün* kelimesinin çoğul halidir. Etrafı duvarlarla kuşatılmışmeyveli ağaçların olduğu bostanlar demektir.

(غلبا) **Gulben**: *Gu-la-ba-un* kelimesinin çoğuludur. İri, büyük manasındadır. Bahçelerin büyüklügünden kasıt ağaçların çok ve sık olmasıdır. Ayrıca ağaçların her birisinin kalın ve büyük olması da olabilir. Bahçeler vasıflarıyla beraber zikredilmektedir. Bunun sebebi bahçelerin kapsamına giren ve varsa hepsindeki nimetleri açıklamaktadır. Zira ağaçlardaki nimet sadece meyvesi değil diğer kısımları da nimet kapsamına girmektedir. Ağacın odunu yemeğin pişmesinde yakıt olarak kullanılır, yapraklarını hayvanlar yer. İnsanların yedikleri, çiftlik hayvanlarının otlandığı bitki türleri de bahçedeki nimetlerdendir. Ağaçların ürünleri meyve bölümüne girmektedir. Çünkü Allah (فاكهة) **fâkihe**: meyveyi bu ayetten hemen sonra zikrederek özel bir mana yüklemektedir. Bu mana meyve (fâkihe)nin insanların faydalandığı nimetlerden olduğudur. Allah-u Teala fâkihe kelimesinden hemen sonra **Ebbu** kelimesini zikretmektedir. Ebbu hayvanların faydalandığı ürünlerdir. *Ve ebban*: Otlak, çayır, mera. Hz. Ebu Bekir kendisine *el-ebbu*kelimesinin manası sorulduğunda şöyle cevap verdi: "Allah'ın kitabında hakkında bilgi sahibi olmadığım şey hakkında konuşursam hangi gök beni gölgelendirir ve

hangi toprak beni taşır.[320] Hz. Ömer'den: Kendisi bu ayeti okudu ve şöyle dedi: "Buraya kadar hepsini anladık ama bu *ebbu* kelimesi ne demek?" Sonra elindeki asayı kendine kızarak kırdı ve şöyle dedi: "Allah'ın Ömer'ine düşen tekellüf (tabi olmak)tır. Ey Ümmü Ömer'in oğlu! Ebbu kelimesinin ne olduğunu anlamamanda sana bir sorumluluk yoktur". Sonra da şöyle dedi: "Bu kitaptan size anlaşılır gelene uyun, anlaşılır gelmeyeni ise bırakın."[321] Bu rivayetleri okuduğunda efendimiz Ömer bin Hattab'ın (r) Kur'an'ın kavramlarını incelemekten ve anlaşılmaz noktalarını araştırmaktan nehyettiği manasını çıkarma. O sadece sana ayetin ifade ettiği mananın tümünü anlaman gerektiğini öğretmek istemektedir. Bu ayetlerde senden istenen senin Allah'ın sana karşılıksız verdiği nimetleri bilmen, hayatını düzeltmendir. Ayetin serdinde anlamadığın bir kelime bulunduğunda müminin ayetten istenen manayı anladıktan sonra kelimenin manasını öğrenmeyi inkitaya uğratması doğru değildir. Aksine nimetlerin sayımına itibar etmeleri, şükrü ve amel etmeyi en fazla önem verdiği konular kılmaları gerekir. Sahabenin (r) konumu bu şekildeydi. Onların ardından gelenlerden bazıları kelimeler üzerinde yoğunlaştılar, lafızların çekimleri, tevili ve olasılığı olmayan manalar yüklemeye önem vermişlerdir. Kalplerini fikir ve zikirden uzak bir halde, uzuvlarını salih amel ve şükürden alı koymuş bir halde terk ettiler.

(متاعا لكم) **Metaan Lekum**: Mefulu leh'tir. Sizi nimetlendirmek için böyle yaptı. Yahutta fiili hazfedilmiş mastardır. Ve mana her halükarda şöyle olmaktadır: Allah'ın saydığı nimetlerde insanların yediği, faydalandığı, hayvanların yediği ve insanın hayvanlardan faydalandığı nimetler vardır.

فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ ﴿33﴾ يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ
﴿34﴾ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ ﴿35﴾ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ ﴿36﴾ لِكُلِّ
امْرِئٍ مِّنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ﴿37﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ
مُّسْفِرَةٌ ﴿38﴾ ضَاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ ﴿39﴾ وَوُجُوهٌ
يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ ﴿40﴾ تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ ﴿41﴾ أُولَٰئِكَ
هُمُ الْكَفَرَةُ الْفَجَرَةُ ﴿42﴾

320 Bu rivayeti Ebu Ubeyd, *Fedailul-Kur'an*'ında tahriç etmiştir. (*Keşşaf*, Zemahşeri cilt 4, s. 691.)

321 Taberi ve Taberani *Müsned*'inde İbni Vehb kanalıyla Yunus ve Amr bin Haris'ten tahriç etmiştir. (*Keşşaf*, Zemahşeri cilt 4, s. 691.)

33. **Kulakları sağır eden o ses geldiğinde,**
34. **Bir günkü o, kişi öz kardeşinden kaçar,**
35. **Öz annesinden, öz babasından,**
36. **Eşinden, oğullarından kaçar.**
37. **O gün onlardan her kişinin, kendisine yetecek bir uğraşı vardır.**
38. **Yüzler vardır o gün, pırıl pırıl.**
39. **Gülen, müjdelerle parıldayan yüzler.**
40. **Ve yüzler vardır o gün toza toprağa bulanmış.**
41. **Tozu-toprağı da bir is bürümüştür.**
42. **İşte bunlardır küfre sapanlar, kötülüğe batanlar.**

(الصخ) **Es-sahhu**: Demire demir ile vurmak, sert bir sopayı içi dolu olan bir şeye vurmak. Taşı vurmak. Bu taşı başka bir taşa vurduğunda çıkan takırtı, bu taşın sesidir. (الصاخة) **Eş-şâhhatü**: Karia sûresindeki büyük felaketi ifade eden büyük hadise manasındaki *El-Kâriatu* (القارعة) ile aynı manadadır. Büyük felaketin habercisi evrenin tahrip olmasından ve gök cisimlerinin birbirlerine çarpmasından dolayı meydana gelecek bu ürkütücü sestir. Hadisenin oluşumu bu korkunç sesle olduğu için *sahhatu* ve *kariatu* diye isimlendirilmiştir. Yahut hadise kulakları sağır eden bu sesten kaynaklandığı için *sahhatu* diye isimlendirilmiştir. Arapça'da (صخ الصوت الأذن) **Sahha s-savtu el-uzune**: "Ses kulakları sağır etti" denilir. O vakit nefisler kendilerini dirilişe ve nuşura çağıran ses dışında hiçbir şey işitmezler. Bu isimlerin hepsi ruhlara büyük güç sahnesinin gösterileceği günün büyük kıyametin isimleridir. O gün her nefis ilahi celalin heybetinden kendi payına düşenle meşgul olur ve kendi canının kurtulmasını temin eder. Kendisine tutunacak ve yardımını isteyecek vehmini verecek herkesten kaçar, kardeşinden, anne babasından hatta, canı pahasına koruduğu eşinden kaçar, çocuklarından kaçar. Halbuki dünyada iken onlara malını canını feda etmekteydi. Kişi tüm gücünü sadece kendisi için harcar. Başkasına yardım etme düşüncesini ve gücünü de kendinde bulamaz.

"Kulakları sağır eden o ses geldiğinde" ayetinin cevap cümlesi düşünceyi farklı kanallara götürmek, ruhu etkileyecek yönlerini tedarik etmek için hazfedilmiştir. Nefsin dünyada hayatını sürdürmesi ve nimetlerden faydalanması belli bir ecele kadar olup ve oraya sadece şükre yönelmesi için

gönderilmiştir. Bununla beraber gaflet onula Rabb'i arasında bir örtü görevi görmektedir. Kendisine hatırlatıldığı zaman hatırlamaz, delil sunulduğu zaman düşünmez, küçümser ve kendini büyük görür. Bu dünya hayatı geride kaldığında ve o büyük gündeki büyük felaket geldiğinde bu kibirli insanın hali nicedir. Bu gaflet içinde kalabilir mi? Acaba kendi gücünden bir nebze bulabilir mi? Pişmanlığından ve üzüntüsünden başka sahip olduğu ne vardır. Evet çünkü vehimleri ortaya çıktı, kuşkuları ilga edilmiş oldu.

(الوجوه المسفرة) **El-vucuhul-musefferatu**: Parlak neşeli güleç ve sevinçli yüzler. Bu yüzlerdeki sevinç ve mutluluk kendilerine vaad edilen mükafatın verileceğini yakinen gördükleri ve salih amellerle nimetlere şükürle geldikleri içindir. Bu yüzler iman edenlerin ve salih amel işleyenlerin yüzleridir.

Başka yüzler de vardır. (عليها غبرة) **Aleyha Gaberatun**: Yüzleri tozlanmış.

(ترهقها قترة) Yüzleri kapkara olmuş. Toz ve siyahlık kelimeleri insanların belirlenmesi için gerçek manada kullanılmış olabilir. Toz, zillet tozu, siyahlık, hüzün ve keder siyahlığı şeklinde mecaz manada da kullanılmış olabilir. Bu mecaz mana yukarıdaki (المسفرة) **musfire**: parlak ve (المستبشرة)**müstebşir**: sevinçli kelimelerinin zıt anlamlarını da karşılamaktadır. Bu yüzler Allah'a ve peygamberlerinin getirdiklerine iman etmeyen kafirlerin yüzleridir. (الفجرة) **El-fecératu**: Allah'ın kanunlarının sınırından çıkanlar, dünya hayatında günah işleyen günahkarlardır. Allah'tan bize lütfu ve rahmetiyle muamele etmesini ve bizi gazabına ve intikamına maruz kalmaktan uzak tutmasını dileriz.

("O gün yüzler.../ وجوه يومئذ ") Allah, evrenin veya insan hayatının düzeninin alt üst olacağı o büyük günü gerçekleştirdiği günde insanların durumlarını açıklamak için söze böyle başlamıştır. O gün insanlar yeniden diriltilir ve kendilerine ilk hayatlarında anlaşılmaz gördükleri şeyler gösterilir, üzerinde ihtilafa düştükleri konular açıklanır, hakkında şüphe duydukları konular yakin olarak onlara getirilir. Bu dünya hayatında hakta ısrarlı, delilde keskin gözlü olan kimseyi gaflet düşünmekten engelleyemez, hak kendisine hatırlatıldığı zaman gurur onu sarmaz. Gelenek onu haktan nefret etmesini sağlayamaz. Ve dostluk onu haktan uzaklaştıramaz. O bir düşünceyi içinde filanın görüşü veya geçmişte söylenen bir söz -rasulü kerimin kavli hariç. Çünkü onun masumluğunu aklı selim bir insanın kabul edeceği de-

liller ve zikrul hakim (Kur'an) teyit etmektedir -olmayan aşikar bir hükümden alınmış sahih öncüller üzerine oturttuktan sonra kabul eder. Sonra da inancına uygun olanı pratiğine aktarır. O hakka inandığı gibi, onuuygular da. Bu dünya hayatında bu tür bir yapıya sahip olan kişinin örtülerin açıldığı, şüphelerin giderildiği gün *"sahha"* geldiğinde karşılaşacakları gerçekler; dünya hayatında yakinen kani olduğu gerçekleri- hakkında mutmain olduğu bilgilerini, vakıf olmak için araştırmaya ve istemeye devam ettiği delillerini, ölmeden önce idrak ettiği ölümü- iki eli arasında görecek ve sevgilisiyle buluşan aşığın, istediğine kavuşan kişinin sevinmesi gibi sevinecektir. Her iki durumda da yüzü parıldamakta, gülümsemekte ve neşelenmektedir.

Aklını hakir gören, cahil kalmasına rıza gösteren, aklı atalarından aldığı şeylerde delil olmaktan çıkaran, aklı selefinden ve yöneticilerinden alan kendisini, arzuların düzenlenmesi, batılın yerleştirilmesi, bozgunculuğun yayılması için, güç bulmaya çalışma noktasında cereyan eden tartışmalarla -tıpkı peygamber düşmanlarının yaptıkları gibi- meşgul eden, sonra da bu düşüncelerini arzularına uygun amellerle süsleyenlere gelince; bunların amellerinde dinin karara bağladığı bir ilkeye uyum sağlayan hiç bir amel yoktur. Din fuhşiyatı yasaklar, o fuhşiyatı işler. Din genel menfaatlerin korunmasını emreder, o bu menfaatleri yok eder. Din mensuplarından hayır yolunda mal bahşetmelerini ister, o yığmak için malı gasp eder. Bir şeyler infak edecek olurlarsa da şer yolda infak ederler. Din adaleti emreder, o ise zalimlerin en zalimidir. Din doğruluğu emreder, o ise yalan söyler ve yalancıyı sever. Hali bu olan kişinin cebbar olan Allah'ın tecelli edeceği, örtülerin atılacağı gün durumu nasıl olacaktır. Her şeyi dünyada bildiğinden farklı bir şekilde görür, hakkı inandığı şekilde görmez. Batılı itimat ettiği gibi görmez. Kendisi için hayırlı olacağını zannettiği şeyin aleyhine olduğu gerçeklik kazanır. Pisliğin amellerini doldurduğunu görür. Üzerini bir endişe kaplar ve bunun etkisi yüzünde apaçık belli olur, yüzü tozlanmış ve simsiyah olur. Çünkü o kâfirlerden ve günahkârlardandır.

﴾ TEKVİR SÛRESİ ﴿

Tekvir Sûresi Mekki'dir

Âyet sayısı 29'dur. (Mushafta 81. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ ﴿1﴾ وَإِذَا النُّجُومُ انكَدَرَتْ ﴿2﴾
وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ ﴿3﴾ وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ ﴿4﴾
وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ﴿5﴾ وَإِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ
﴿6﴾ وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ ﴿7﴾ وَإِذَا الْمَوْءُودَةُ
سُئِلَتْ ﴿8﴾ بِأَيِّ ذَنبٍ قُتِلَتْ ﴿9﴾ وَإِذَا الصُّحُفُ
نُشِرَتْ ﴿10﴾ وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ ﴿11﴾ وَإِذَا
الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ ﴿12﴾ وَإِذَا الْجَنَّةُ أُزْلِفَتْ ﴿13﴾
عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّا أَحْضَرَتْ ﴿14﴾ فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ
﴿15﴾ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ ﴿16﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ
﴿17﴾ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ ﴿18﴾

1. **Güneş büzülüp dürüldüğünde,**
2. **Yıldızlar ışıklarını yitirdiğinde,**
3. **Dağlar yürütüldüğünde,**
4. **O bakmaya kıyılmayan develer kendi hallerine bırakıldığında,**
5. **Vahşi hayvanlar bir araya toplandığında,**
6. **Denizler kaynatıldığında,**
7. **Benlikler çiftleştirildiğinde,**
8. **O diri diri gömülen kız çocuğuna sorulduğunda,**
9. **Hangi günah yüzünden öldürüldü diye!**
10. **Sayfalar açılıp göz önüne konduğunda,**
11. **Göğün örtüsü soyulup indirildiğinde,**
12. **Cehennem kızıştırıldığında,**

13. **Cennet yaklaştırıldığında,**
14. **Her benlik önceden ne hazırlamışsa bilmiş olacaktır.**
15. **Hayır, iş onların sandığı gibi değil. Andolsun o sinip gizlenenlere,**
16. **Akıp akıp giderek yuvasına girenlere,**
17. **Beriye geldiği ve geriye döndüğü zaman geceye,**
18. **Ve soluyarak açıldığı zaman sabaha,**

Allah-u Teala kıyamet gününü anlatmaya ya o gün gerçekleşecek olayları anlatarak başlamaktadır. Bu olayları anlatmasının sebebi de kıyamet günün şanını yüceltmek, korkunçluğunun büyüklüğünü arttırmaktadır. O gün hakkında Allah, her neyse hayır ve şer olarak işlediği ne varsa hepsinin gösterileceğini, kandırılmışları aldatan şüphenin ortadan kalkacağını, iki yüzlülerin örtüsünün açılacağının, zerre miktarı hayır yapanın karşılığını göreceği zerre miktarı şer işleyenin karşılığını göreceğini anlatmaktadır. Kıyamet gününün başlangıcından hesap gününe kadarki süre zarfında gerçekleşecek olayların bu sürede anlatılanlarının başında güneşin katlanıp dürülmesi olayı gelmektedir. Güneşin dürülmesi, batması ve düşmesi olayı alemin yerle bir edilmesi esnasında gerçekleşmektedir. Bu alem içinde canlıların yaşadığı dünya hayatıdır. Zira eni sonu döndürüleceği diğer alemde bu tür cisimler olmayacaktır. Güneş düşecek ve ışığı sönecektir. İkinci olay ise yıldızların kararmasıdır. Bu ise yıldızların dört bir yana dağılması, parıltılarının ortadan kalkması ve tamamen yok olmasıdır. Arapça'da (انكدر عليهم القوم), "kavim onların üzerine birden üşüştü" ifadeleri yer almaktadır. Dağların yürütülmesi olayı yeryüzünü sarsan, bağlarını koparan ve dağlarını yerden ayıran ve boşlukta seyrettiren bir zelzele anında olmaktadır. Bu olaylar vakit geldiğinde ve ilahi hikmet yeryüzünü alt üst etmek istediği zaman gerçekleşir. Ve bu içinde bulunduğumuz evren bu çalkantı ve sarsıntılardan sonra gelecek olan sistemle yer değiştirir. Güneşin dürüldüğü, yıldızların kararıp döküldüğü, yeryüzünün dağlardan ayrılacak kadar sarsıldığı andaki korkunun büyük ürkünçlüğün her tarafı saracağı şüphesizdir. O vakit hayatta olan kendinden geçer, elinde tuttuğu en kıymetli varlığı unutur, salıverir.

(العشار) **El-işâr**: *U-şa-râ-un* kelimesinin çoğuludur. Doğurmak üzere olan on aylık dişi deve. Deveyle uğraşanların yanında en bereketli maldır. Bu dişi deveyi o günün verdiği korkunun büyüklüğü ve sıkıntının şiddetinden ihmal ediyorlar. Ve başı boş bırakıyorlar. Denildi ki: buradaki dişi devenin salıverilmesi gerçek manadadır. Çünkü sûre yıkımın başlangıcındaki ortam hakkında da bilgi vermektedir. Zira kıyametin olduğu ortamda insanlar ve hayvanlar da yaşadıkları için onlar da bu olaylardan nasiplerini alacaklardır.

"***Vahşi hayvanlar bir araya getirildiği zaman***" ayeti kerimesi de buna işaret etmektedir. Vahşi hayvanların bir araya toplanması, yuvalarından çıkmaları, korkup kaçtıkları hayvanlarla şuurlarını kaybetmiş bir şekilde bir araya gelmeleri, bir birlerinden ve insanlardan korkmamaları etraflarını çepe çevre saran o korkunç ortamdan dolayıdır. Denildi ki: vahşi hayvanların toplanması ölmeleri ve telef olmalarıdır. Arapça'da o yıl çok kurak geçer ve insanları çok zor durumda bırakırsa (حشرتهم السنة) **haşerathüm es-senetü**: sene insanları topladı (helak etti) ifadesi kullanılır. Burada hayvanların helaki ise bu büyük olayın korkunçluğundandır. Kurtubi şöyle dedi:

Dişi devenin salıverilmesi olayı o anki sıkıntının zor durumun şiddetini temsili olarak gelmiştir. Allah-u Teala güneşin dürülmesi, yıldızların kararması, dağların yürütülmesini anlattıktan sonra sanki şöyle diyor: "Bu hadiselerin korkunçluğuyla karşılaşan kişi değer verdiği en kıymetli eşyalardan hatta sahip olduğu doğurmak üzere olan dişi devesinden vazgeçecek onu salıverecektir". Denildi ki: Allah kıyamet günü vahşi hayvanları hesap için toplamıştır.

Bu yorum oldukça zayıf uzak bir yorumdur. Çünkü sûrede anlatılan hadiseler diriliş gününden önceki kıyamet günü hadiseleridir. Diriliş günü hakkındaki ayetler "*ruhlar birleştirildiğinde*" ayetiyle başlamaktadır.

Denizlerin kaynatılması sarsıntının denizleri birleştirmesidir. Böylece denizler birbirine karışmış ve tek bir deniz halini almış olurlar. Bu şekil bir yorumun manası her denizin dolup taşması ve başka bir denize karışması şeklinde olur. Denizlerin kaynatılmasından kastın kastın bu mana olması daha uygundur. Çünkü bu olayın öncesinde yeryüzünün bağlarının koparılması, dağların yerinden sökülmesi olayları geçmektedir. Ve bu yorumunun daha uygun olduğuna İnfitar Sûresi'ndeki şu ayet delil gösterilebilir: "*Denizler*

birbirine katıldığı zaman.".[322] Denizlerin kaynatılması ifadesi denizlerin ateşle tutuşmasıdır. Zira yerin altındaki ateş yer yarıldığı ve üst tabaka parçalandığı vakit ortaya çıkar. Su ise bu anda buharlaşarak gider ve denizlerde ateşten başka bir şey kalmaz. Yerin derinlikleri ateştir. Bazı bilgilerde denizlerin cehennemin örtüsü olduğu söylenmektedir. Bu bilgilerin doğruluğu her ne kadar bilinmese de ispatlanmış bilimsel bir araştırmadır. Ayrıca volkanların kaynaması da buna delil olarak gösterilebilir. Yine yeri ve dağların bazı kısımlarını yaran şiddetli depremler de örnek gösterilebilir. Örneğin Java[323] yıllardan beri bu tür sarsıntılar geçirmektedir. Zira bu adada yerin derinliklerindeki ateşin etkileri izleri apaçık bir şekilde görünmektedir. Allah-u Teala yok oluşun ve yeryüzünde yaşamın ortadan kaldırılmasının ön merhalelerinde meydana gelecek olayları saydıktan sonra bu olaylar sonrası gerçekleşecek gelişmeleri dirilişi anlatmaktadır.

(وإذا النفوس زوجت) **Ve izannufusu zuvvicet**: Ruhlar bedenleriyle birleştirildiği zaman. Bu ise ahirettir. Ayet ruhların mutat ölüm gününden ahiret gününe kadar baki olduğunu, sadece bedenden münferit olduktan ve dirilişten sonra bedenle birleştiğini haber vermektedir.

Diri diri toprağa gömülen kız çocuğunun getirilmesi ve onu gömenin elleri arasında hangi sebepten ötürü öldürüldüğü -cevabın gömen üzerinde daha fazla etki bırakması için- sorulur. O kız çocuğu da günahsız yere öldürüldüğü cevabını verecektir.

(الوأد) **El-ve'du** Küçük yaştaki kız çocuğunun diri diri toprağa gömülmesidir. Bu adet cahiliye döneminde Araplarda yaygın olan adetlerin en çirkinlerinden idi. Bu adeti yerine getirmede maharet sahibi idiler. Onlardan birinin kız çocuğu doğduğunda ve ondan utandığı zaman onu öldürmez. Onu küçümseyerek uygun gördüğü bir tarihe kadar korur. Sonra ona yünden veya örgüden yapılmış elbiseyi giydirir ve çöle götürür. Öldürmek istese bile altı yaşına kadar ona karışmaz. Altı yaşına geldiğinde annesine: onu hazırla ve süsle onunla arkadaşlarına gideceğiz der. Çölde ona bir çukur kazar ve ona kuyuyu göstererek: kuyuya bak der, sonra da arkasından onu çukura iter ve yerle çukur seviyesi eşit oluncaya kadar üzerine toprak döker. Bazılarına göre ise: doğum yapacak kadının doğum sancısı başladığında bir

322 İnfitar, 82/3.

323 Hint Okyanusu'nun doğusunda volkanik bir ada.

çukur eşer ve çukurun başında çocuğu dünyaya getirir. Kız doğurmuşsa oracıkta çukura atar. Erkek doğurmuşsa kucağına alırdı. Bu gaddarlığa, kalbin katılığına bak. Fakirlik korkusu vermek dışında bir suçu olmayan masum küçük kız çocuklarının öldürülmesine bak bu katı kalplere İslam girdikten sonra yerlerini rahmet ve şefkat nasıl aldı. Bu çirkin adeti bütünüyle ortadan kaldırması ile insanlığa verilmiş İslam nimetinden daha büyük bir nimet var mıdır?

(الصحف) **Es-suhuf**: Diri üş sonrası kıyamet gününde açılacak olan amel sahifeleridir. Bu ifade de bize düşen kulların amellerinin kendilerine hakkında şüphe duymayacakları bir şekilde ispatlanmış ve açıklanmış olarak gösterildiğine inanmaktır. İspatlanmış ve açıklanmış manalarını amel sahifelerinin açılması ifadesi dile getirmektedir. Bu sahifelerin üzerine yazı yazdığımız yapraklar, levhalar vs. gibi olması konusuna gelince; bu konuda bilginiz yeterli değildir. Sırf akıl ile de ulaşılamaz. Hz. Masum'dan kat'i bir delil de rivayet edilmemiştir.

(كشط السماء) **Kestus-semâı**: Gökyüzümün kurbanlık hayvanın derisinin soyulması gibi izale edilmesi. Yani gökyüzünün perdesinin açıldığı gök veya örtü diye isimlendirilen bir şeyin kalmadığı zaman. Bu ise yeni alemin yıldızsız olması dünyaya ait terimler olan üst alt kavramlarının bu alemde geçerliliğini yitirmesi demektir.

(الجحيم) **El-Cahîm**: Kafirleri ve tuğyan edenlerin içinde azapla cezalandırılacakları ateşi şiddetli bir şekilde tutuşturulmuş cehennem. Mümin bir insana düşen orada azap için hazırlarmış ismi cehennem olan bir ateşin olduğunu bilmesidir. Cehennem Allah'ın kastettiği manada tutuşmakta yanmaktadır. Yani oraya girmeye hüküm girmiş bir kişi canlı cisimlerin ateşe dokunmasıyla meydana gelecek acının en şiddetlisini tadacaktır. Cehennemin odunla kömürle tahtayla tutuşturulması olayı bize yabancı değildir. Dünya hayatında da ateşi odundan vs. yakıtlardan oluştururuz.

(إزلاف الجنة) **İzlaful-cenneti**: muttakilere cennetin yaklaştırılmasıdır. Başka bir ayeti kerimede de geçtiği gibi: *"Cennet de takva sahiplerine yaklaştırılır; (onlardan) uzakta olmayacaktır."*[324] Cennet herkesçe bilindiği üzere mükafat evidir.

324 Kaf, 50/31.

(علمت نفس ما أحضرت) **Alimet nefsun mâ Ahdarat**: Daha önceki şart niteliğinde gelen tüm ayetlerin cevabıdır. Kastedilen mana daha önce anlattığımız gibidir: bu hadiseler kıyamet günü olmaktadır. Kıyamet günü ise güneşin dürülmesinden başlayıp cennet ehlinin cenneti cehennem ehlinin de cehennemi göreceği kısma kadar olacak olayları içermektedir. Her nefis getirdiği amellerini öğrenmesi işlemi kıyamet günü değil diriliş ve sahifelerin açılması merhalesinden sonra gerçekleşmesi gerekir. Cevap da bu üslup üzere gelmektedir. Ayrıca cevap burada şu ayette olduğu gibi tamım (genellik) ifade eden bir sözcükle gelmemektedir. *"Herkesin iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde"*[325] Her ne kadar iki ayetteki mana paralellik arzetse de sahneye daha ürkütücü bir hava vermek için ta'mim ifade eden sözcük kullanılmamaktadır. Zira tehvil/korkutmanın pozisyonunda yapılacak taklil (azaltma) işlemi ifadeye çokluk ifade eden mübalağalı bir anlam kazandıracaktır. Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *"Nice inkar edenler keşke biz de müslüman olsaydık, diye arzu ederler"*[326] Bu ayetteki (ربما يود) **rubbema yeveddü** kelimesi "Nice kafir temenni eder" manasındadır. Bir başka örnekte, kendisine yanında kaç süvari olduğu sorulan komutanın verdiği cevaptır. (رب فارس عندي) *"Rubba farisin indi / Yanımda nice süvari var"*. Komutan bu cevabıyla oldukça çok süvarisi olduğunu ve artırmayı düşünmediğini ifade etmektedir.

Okuyucu diriliş, sahifelerin açılması, hesap günü bahsi anlatıldıktan sonra gökyüzü örtüsünün açılmasından bahsedilmesi ve bu ayetin cehennemin tutuşturulması, cennetin yaklaştırılması bahsinden önce zikredilmesinin hikmeti hakkında sorsa -ki göğün örtüsünün açılması bahsinin yıldızların kararması bahsinden sonra kıyamet olayları içinde geçmesi daha uygundur - biz deriz ki: Bu ayetin burada zikredilmesi göğün örtüsünün açılmasının üst alemin tahrip edilmesi manası belirtmektedir. Başka bir ayette ise kıyamet olayları içinde zikredilmektedir. *"(Düşün o) günü ki, yazılı kağıtların tomarını dürer gibi göğü toplayıp düreriz."*[327] Göğün örtüsünün açılması olayının güneşin dürülmesi, yıldızların kararması olayların içinde zikredilmesi sadece senin üzerini örten örtüsü kastedilmektedir. Kaf Suresi'nde özet olarak verilen kıyamet öncesi olaylar bu surede geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Kaf

---

325 Al-i İmran, 3/30.
326 Hicr, 15/2.
327 Enbiya, 21/104.

Sûresi'nde özet olarak verilen kıyamet öncesi olaylar bu sûrede geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Kaf Sûresinde *"Sura üfürülür; işte bu, geleceği vadedilen gündür."*[328] ayeti kerimesi kıyamet gününü özet bir şekilde ele almıştır. Kaf Sûresi'nde hesap günü hakkında ayrıntılı bilgi verilirken bu sûrede sadece diri diri gömülen küçük kız çocuğuna sorulan soru, sahifelerin açılması ve göğün örtüsünün açılmasıyla yetinilmiştir.

"Herkes yanında bir sürücü ve bir de şahitle beraber gelir. Andolsun sen bundan gaflette idin; derhal biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir (denir). Yanındaki arkadaşı: 'İşte yanımdaki hazır,' der. (İki meleğe şu emir verilir): Haydi ikiniz her inatçı kafiri, hayra bütün gücüyle engel olanı, azgın şüpheciyi cehenneme atın."[329]

Kaf Sûresi'ndeki bu ayetlerde bu sûrede şu ayet mukabil gelmektedir. *"Cehennem tutuşturulduğunda..."*[330] Kaf Sûresi'nde cehennemle alakalı altı ayet daha zikredilmektedir. Sonrasında da şöyle denilmektedir. *"Cennet de takva sahiplerine yaklaştırılır; (onlardan) uzakta olmayacaktır"*. Bu ayeti cennet ehlinin özelliklerini anlatan ayetler izlemektedir. Bu da gösteriyor ki Kaf sûresindeki perdenin kaldırılması bu sûredeki göğün örtüsünün kaldırılmasıdır. Her iki sûre de birbirini tefsir etmektedir.

Orada kısaca geçilen konu burada genişçe açıklanmaktadır. Örtünün açılması, veya açılması ile her nefse ameli gösterilir. Şahitleri meydana çıkar ve önceden görmediklerini burada görür. Sonra kendisi için hazırlanan cenneti veya cehennemi görür.

(فلا أقسم) **Felâ uksimu**: Arapların haberi pekiştirmek için kullandıkları yemin tabirlerinden biri. Haberin ispatının yemine ihtiyaç duymadığı ifade edilmektedir. Kasem (yemin) üzerine yemin edilen şeyi yüceltmek için yapılır. Sanki kişi şöyle söylemek istemektedir. Ben o haberi yeminle yüceltmiyorum. Çünkü o zaten büyüktür. Mana her halükarda yemin üzerine kurulmuştur. Allah-u Teala şöyle buyuruyor: *"Hayır, yıldızların yerlerine yemin ederim ki, bilirseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir."*[331]

---

328 Kaf, 50/20.

329 Kaf : 50/21-24.

330 Tekvir, 81/12.

331 Vakıa, 56/75-76.

(الخنس) **El-Hunnesi**: *Hânise*'nin çoğuludur. Geri dönen şey demektir. *Hunnes*: sözlükte geri dönen, batan yıldız, manalarında kullanılır.

(الكنس) **El-Kunnes**: *Kâ-ni-se*'nin çoğuludur. Yatağına girip saklanan ceylan. *Kinas*: ceylanın aşırı sıcaktan vs. dolayı sığındığı yer.

(الجوار) **El-cevâr**: *Ca-ri-ye-tun* kelimesinin çoğulu. Akan şey, kişi manasındadır. (الخنس الجوار الكنس) **El-Hunnesil-cevaril-Kunnesî**: Denildi ki; beş parlayan yıldızdır: Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn. Çünkü bu yıldızlar güneşle birlikte seyretmekte güneş ışığında (gündüz) kaybolmakta ve kendi mecralarına dönmektedir. Bu yıldızların görünmesi "Hunus", gizlenmesi ise "kunus"tur. Denildi ki: Bu tüm yıldızlardır. Çünkü yıldızlar gözden kaybolduktan sonra akıp gitmekte bize tekrar görünmektedir.

(عسعس) **As'as**: Kararan gece. Şair Accâc'dan:

حتى إذا الصبح لها تنفساوانجاب عنها ليلها وعسعسا

"Sabah çöle soluyana,
Gecesini koparıp, karartana kadar."[332]

(تنفس) **Teneffese's-subhu:** Ağaran sabah. Bu vakit her taraf pür aydınlık olana kadar devam eder. Allah-u Teala yıldızların hareketlerindeki kendilerini yönlendiren ve takdir gücünü gösteren delillere, bu hareketlerin oluşumundaki mükemmel işçiliğe ve sistemin kusursuzluğuna -yemin içerisinde bu yıldızların uluhiyet kademelerinden uzak olan batmak ve ortaya çıkmak gibi niteliklerini zikrederek ibadeti bu yıldızlara veren ve onları Allah'ın dışında Rab'ler edinen kimseleri paylamak istemektedir- dikkat çekmek için bu yıldızlara yemin etmiştir. Kararan gecede bedenlerin eski canlılıklarına kavuşmasından sonra karanlık örtüsüyle canlıları örten bu gam ve kederin sona ermesi vardır. Soluyan sabahta ise istekleri kazanılan rağbetlere, ihtiyaçların önünü kapamaya, geçmiştekileri telafi etmeye, gelecektekilere hazırlamaya taşıyan yeni gündeki yeni hayatla canların muştusu vardır.

332 Bu şiirde (عسعس) kelimesi gece kararmak manasında kullanılmaktadır.

إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴿19﴾ ذِي قُوَّةٍ عِندَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ ﴿20﴾ مُّطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ ﴿21﴾ وَمَا صَاحِبُكُم بِمَجْنُونٍ ﴿22﴾ وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ ﴿23﴾ وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ ﴿24﴾ وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَّجِيمٍ ﴿25﴾ فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ ﴿26﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ ﴿27﴾ لِمَن شَاءَ مِنكُمْ أَن يَسْتَقِيمَ ﴿28﴾ وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿29﴾

19. Ki o, çok değerli bir elçinin sözüdür.
20. Çok güçlüdür o elçi. Arş sahibinin katında saygındır.
21. İtaat edilir orada kendisine, emindir.
22. Ve arkadaşınız bir cin çarpmış değildir.
23. Andolsun ki o, onu apaçık ufukta gördü.
24. O, gayb konusunda cimri değildir.
25. Ve o, kovulmuş şeytanın sözü değildir.
26. Hal böyle iken nereye gidiyorsunuz?
27. O, alemlere bir öğütten başka şey değildir,
28. İçinizden, dosdoğru yürümek isteyen için.
29. Alemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz.

(إنه لقول رسول كريم) İnnehu le kavlu Rasulin Kerim: Yeminin cevabıdır. Üzerine yemin edilendir. Yeminden murat ise üzerine yemin edilenin te'kididir. *Felâ uksim* (فلا أقسم) daki *fa* (ف) harfi -şöyle ki bu harf sonraki ayetlerin önceki ayetlerle ilişkisi olduğunu göstermektedir- bizlere *ennehu* (أنه)'deki zamirin sûrenin başındaki habere ait olduğunu belirtmektedir. Bu haber *"güneş dürüldüğünde, yıldızlar kararıp döküldüğünde ..."* devam eden ayetlerdir. Dolaylı olarak da zamirden kasıt Kur'an'dır. Sanki Allah-u Teala şöyle buyurmaktadır. *"Zikrettiğim bu olaylar ve içinde şüphe olmayan bu haber gerçekleştiği zaman yemin ederim ki..."* (أنه) *Ennehu*'daki zamirin tümüyle Kur'an'a dönmesi daha yerinde olacaktır.

(رسول كريم) Rasulin Kerim: Cibrildir. Nebi'ye (s) bu sözü taşıdığı için onun sözü denmiştir. Allah Cebrail'i bir başka ayette *"güçlü, kuvvetli"*[333] sı-

333 Necm, 53/5.

fatlarla nitelediği gibi burada da (ذي قوة) **Zî kuvvetin**: güçlü sıfatıyla nitelemektedir.

(عند العرش مكين) **İnde zîl-arşi mekîn**: Allah'ın yanında bir değere ve şerefe sahip. Arşın sahibi Allah'tır. Arşın manalarından biri de melik (otorite) olup ruhlar aleminde itaat edilendir.

(ثم) **Semma**: Burada yani ilahi alemde manasındadır. İlahi alemin hakikatini ancak allemul guyub olan Allah bilir.

(وما صاحبكم بمجنون) **Ve mâ sâhibukum bi mecnun**: Onların sahibi peygamberimiz Muhammed (s)'dir. Allah-u Teala nebisinin deli olduğu iddiasını nefyetmektedir. Zira bazı Kureyşliler ondan ahiret günü ve diğer bilmedikleri, akıllarının ermediği öğütleri işittiklerinde onu delilikle itham ediyorlardı. Hz. Nebi küçüklüğünden beri onlarla beraberdi. Ve ondan aklın kemalini ve fazilette sıvrilmeyi öğrendiler. O halde Rabb'inden gönderilen bir elçi olduğunu Rabb'inin izniyle bazı gaybi gerçekleri bildiğini iddia ettiği zaman nasıl olur da delilikle nitelendirilir.

(ولقد رآه) **ve lekad reâhu**: Muhammed Cibril'i, doğudan batıdan veya sidretu'l-munteha (cennette bir ağaç)dan da bakıldığında görülen apaçık ufku âlâda gördü. Yalnız bu ayetten bu mana anlaşılmaz. Bu görme şekli Cibril'in Nebı (s)'e kendisini göstermesidir. Yani peygamber etrafına bakarken Cibril kendisine görünüyor ve peygamberin gözlerinde onun Cibril olduğu beliriyor ve onu tanıyor.

(وما هو على الغيب بضنين) **Ve ma huwa alâ l-Gaybi bi-danîn**: Son kelime (ظ) *za* harfi ile de okunur. (ظنين) *Zanin*. Bu şekilde okunursa mana şu şekilde olur: O Muhammed (s) gaybi bilgilerde töhmet altında değildir. Yani o, ahiret günü, ahiret günü olayları hakkında bildirdiklerinde, vahiy ve getirdiklerinde sadıktır. Ayrıca geçmiş hayatında ondan yalan bir haber duyulmamıştır. Ve o Cebrail'in görünmesi hakkında kendisine anlatılanlarda töhmet altında değildir. Eğer kelime *Dânîn* (ضنين) şeklinde okunursa mana şu şekilde olur: O kendisine getirilen vahyi esirgemez, tebliğinde sınırlama getirmez. Vahiy gayb olarak isimlendirilmiştir. Çünkü vahyin hakikatini kendisine vahyedilen kişi dışında kimse anlayamaz, kavrayamaz.

(وما هو بقول شيطان رجيم) **Ve mâ huwa bi kavli şeytanın racim**: Sahibiniz (Muhammed) aklı selimliği ve gaybe dair getirdiği bilgilerde güvenilirliği

ile bilindiğinden ahiret, cennet, cehennem, kanunlar, hükümler hakkında söylediği sözler -O'nun sözü olamaz- ki siz şeytanın onu yoluna aldığını ve aklını karıştırdığını zannediyordunuz.

(فأين تذهبون) **Fe eyne tezhebûn**: Hüccet önünüze kadar geldiği ve hak dört bir tarafınızdan kuşattığı halde hala hangi yolu izliyorsunuz. Muhammed (s)'in size okudukları *"illa zikrun lil-âlemin / herkes için bir öğüt"*, Allah'ın doğalarına koyduğu iyi olana meyletme dürtüsünü onun sayesinde hatırladıkları bir nasihattir. Ve bu öğütün zikri Allah'ın doğalarına koymadığı toplumsal hastalıklar doğuran kötülük temayüllerini de unutturmaktadır.

(لمن شاء): **Limen şea minkum en yestekîm**: Âlemin kelimesinden bedel (dil bilgisi)dir. Yani bu öğüdü iradesini hak ve adalet üzere doğrultmak isteyenler alır. Bu öğütten yüz çeviren, hak ve doğru yoldan sapmak isteyen kişiye bu öğüt etki etmez, onu bu gaflet uykusundan uyandırmaz. Hidayet, yükümlünün isteğine bağlıdır. Hiç şüphesiz her mükellefin düşüncesini, hakkı istemek için hakka doğru yöneltmesi, hayrı kazanmak için azmini hayra yönlendirmesi üzerine farzdır. Öğüdün tertibi ve ondan faydalanılması, kulun isteği üzerine kurulduğunda insanın, iradesinde ilahi otoriteyle ilişkiyi kesip nefsini otorite, işlerinin yöneticisi seçmede bağımsız olduğu vehmi olabilir. İşte bu vehmi ortadan kaldırmak için Allah-u Teala şu ayeti hemen akabinde getirmektedir. (وما تشاؤن إلا أن يشاء الله) Yani iradenizin kendisi yaratılmıştır. O Allah onu size tevdi etmiştir. İsteseydi sizi yalnız ona bağlardı ve sizi akletme iradesinden yoksun hayvanlardan veya onlardan daha aşağıda varlıklardan kılardı. Şöyle ki hiçbir şekilde iradeye sahip olamazdınız.

Allah-u Teala hükümdeki illeti açıklayacak bir sıfat getirmektedir. Bu vasıf (رب العالمين) *Rabbul-âlemin* vasfıdır. Yani Allah, bütün alemlerin Rabb'i, isteyerek veya istemeyerek herkese gücünden faydalanacakları nimetleri ihsan eden ve onlar üzerinde en büyük otorite sahibi olduğundan dolayı sizin iradeniz gerçekte O'nun iradesine dayanır, O'nun otoritesine boyun eğer. Zira O iradeyi başka bir yöne çevirmek istese, yok olurdu. Emir onundur. O her şeye kadirdir.

﴿ İNFİTAR SÛRESİ ﴾

İnfitar Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 19'dur. (Mushafta 82. sûredir.)

Tekrar ahiret günü, nefislerin dünyada işledikleri amelleri görecekleri, amellerinden hiçbir şey kendilerinden saklı olmayacağı, amellerinin hakikatinin kendilerine gösterileceği hatırlatılmaktadır. Amellerinin hakikatleri kendilerine gösterilecek. Yani iyi olanı kötü sûretinde görmeyecekler, kötü olanı da insanların ekseriyetinin dünyada başına geldiği gibi iyi olanın standardında tahayyül etmeyeceklerdir. Çünkü insanlar ile iyi bir eylem arasında dönen şey hayır (iyi) olmayan şeylerin yüceltilmesidir. Kişi bir şeyi bir şeye ancak onun kendisi için daha iyisi olduğunu, hayrın zıddı olan şerri de hayır sûreti içinde olduğunu zannettiği zaman tercih eder. Kendilerine hayır olmadığı beliren eylemi de terk ederler. Fakat amellerin gösterileceği, gözlerdeki perdelerin çekileceği o gün hayır ehli kurtulsalar dahi terk ettikleri amellere yanacaklar, üzülecekler ama yaptıkları amellerin mükafatıyla sevinecekler. Kötüler ise pişmanlıktan parmaklarını ısıracaklar ve toprak olmayı temenni edecekler. Allah-u Teala ahiret gününde meydana gelecek bazı olayları bir önceki sûrede bize hatırlattığı gibi sunacaktır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ ﴿1﴾ وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ
﴿2﴾ وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ ﴿3﴾ وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ
﴿4﴾ عَلِمَتْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ ﴿5﴾

1. **Gök çatlayıp yarıldığı zaman,**
2. **Yıldızlar dökülüp saçıldığı zaman,**
3. **Denizler fışkırtıldığı zaman,**
4. **Kabirler deşildiği zaman,**
5. **Benlik bilmiş olacaktır önden gönderdiğini de arkaya bıraktığını da.**

(إذا السماء انفطرت) **İzâs-semau infetarat**: Gökyüzü yarıldığı zaman. Furkan Sûresi'nde şöyle geçmektedir: *"O gün gökyüzü beyaz bulutlar ile yarılacak."*[334] Göğün yarılması sisteminin çatlaması, bu gün gördüğümüz yıldızlardan eser kalmaması dünyanın büsbütün yerle bir olmasıdır. Bu yüzden göğün yarılması olayının levazımlarını hemen peşinden zikretmektedir:

(وإذا الكواكب انتثرت) **Ve izal-Kevakıbu inteserat**: Düştüğü ve yok olduğu zaman. Böyle olduğu zaman yeryüzü sarsılır ve şiddetli depremler meydana gelir. Dünyanın bütün bölümlerinde düzensizlikler oluşur. Denizler birbirine katılır, aralarındaki engeller kalkar, suyu tatlı olanı tuzlu olanı bir birine karışır. Hatta denizler karaya taşmakta, kısa bir süre sonra kara tamamen sular altında kalmaktadır. Bu ayetin bir benzeri Tekvir Sûresi'nde de geçmiş idi: *"Denizler kaynatıldığında"*[335] İlk tevile göre denizlerin dolması ve suların dışarı taşmasıdır. İnfitar Sûresi'ndeki *"Denizler bir birine katıldığı zaman"* ayeti de ikinci tevile uyarlanmaktadır. Bu iki tevil bir birine uyarlanabilir. Şöyle ki: Denizler bir birine katılıp suları taştıktan sonra bir önceki sûrede de işaret ettiğimiz gibi ateş sahneye çıkıyor ve sular bu ateşin çıkmasıyla buhar halini aldıktan sonra suyun yerini ateş kaplıyor. Bu olay gerçekleştiği zaman yerin içi dışına vurmaktadır. Kabirlerin içinde saklı olan ölü cesetlerin dışarı çıkacağından hiç şüphe yoktur. Daha sonra ölülerin diriltilmesi gerçekleşecek. Ölülerin diriltilmesi ahiretin başlangıcında olacaktır. Sonra sahifeler açılacak, örtüler kaldırılacak ve her nefis hayır amellere dair ne getirmişse ve tembellik, ihmal ve bir başka güne erteleme -ta ki eceli gelinceye kadar- sebebiyle geri bırakıp yapmadığı amellerini öğrenecektir. Mana, hayır veya şer olarak yaptıklarını ve yapmadıklarını öğrenecektir şeklinde olabilir.

يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ ﴿6﴾ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ ﴿7﴾ فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ ﴿8﴾

6. **Ey İnsan! O sonsuz cömertliğin sahibi Rabbine karşı seni gururlu kılan nedir?**

7. **Rabbin ki seni yarattı, düzenledi, en güzel ölçülerle şekillendirdi.**

334 Furkan, 25/25.
335 Tekvir, 81/6.

8. Dilediği herhangi bir biçimde seni oluşturdu.

Efendinin ikram etmesi kölenin yanlış davranması adet olmuştur. Zira kölelere emrettiği zaman onlar onun bu emrine icabet etme noktasında ihmalkar davranırlar, yasakladığı zaman yasakladığından habersizmiş gibi davranırlar, yasaklandıkları şeyleri yapmada, uyarıldıkları şeyleri gerçekleştirme noktasında ısrar ederler. Ali (r)'dan rivayet edilir: Kendisi kölesine yüksek sesle bir kaç kez bağırdı. Köle ona hiçbir karşılık vermedi. Ali (r) ona baktı ve şöyle dedi: Sana ne oldu da bana karşılık vermedin? Köle şöyle dedi: Benim itimadım senin hoşgöründe, emniyetim ise senin cezalandırmandadır. Ali (r) onun cevabını beğendi ve onu azat etti. Dediler ki: Kölenin edep dışı davranması efendinin kereminden dolayıdır. Bazıları bu adet üzere kendisiyle mesajın manası arasını bir örtüyle ayıran kişiye dayanmaktadır. Şöyle ki bu kişi Allah'ın muhataba cevabı, kölesine de senin keremin beni yanılttı şeklinde cevap vermesini ilham ettiğini söylemektedir. Bilinen şu ki bu yapılan, teville oynamak, Allah'ın kitabını inceleyenleri yanıltmaktır. Kelamın en beliğ manası içerisinde üstelik korkutma, huşu verme, hesap günü, azabın çetinliği, yolların ve kapıların kapatılacağı korkusunu inkarcılara vermeye çalışıldığı anda bu tür bir mana serdetmek akıl sahibinin aklına nasıl gelebilir ki.... Kerim vasfı sadece rahim (rahmetli), günahları affeden, ihsan eden, hoş görülü manasında değildir. Ayrıca bu vasıf Kur'an'da rızkın, kitabın, Rasulün, arşın, yerin, sözün, ecrin vasfı olarak kullanılmıştır. Hiç şüphesiz bu kelime her yerde kullanıldığı manayla örtüşür. Kerem kelimesinin temel manası vasıfta tam olma, eksiklikten uzak olmaktır. Mü'minun Sûresi'ndeki şu ayetteki kerim kelimesinin manasını azim (yüce) manasında tefsir etmişlerdir: *"O yüce arşın sahibidir."*[336] Bu mana bu sûremizdeki kerim kelimesinin manasına en uygun olanıdır. Sanki Allah-u Teala şöyle buyuruyor: *"Zatı ve sıfatları eksiklik veya kusur uyandıran sıfatlardan uzak olan azim, yüce Rabb'ine karşı seni aldatan nedir?"* Zira kemal noktasında yüce büyük olan Rabb'in, kulunu başı boş bırakması, yaptıklarını göz ardı etmesi, kötü olanı cezalandırmaması, onları çirkinlik yapmaktan alıkoyacak, güzel şeylere itecek birilerini göndermemesi mümkün mü!? Hayır! Onun yüceliğine, yüce makamının keremine yakışan salih ameller işleyenlere nimetini bolca vermesi, kötü işlerle uğraşanlara gazabını boşaltması, salih ameller işleyen-

336 Mü'minun, 23/116.

lere lütufta bulunmak, kötü ameller işleyenlere göz dağı vermek kastıyla bunu yapması gerekir. Kerim kelimesinin manası sadece cömert, hoşgörülü, nimeti bolca veren diye algılanırsa kerim kelimesinin manası içerisine af, mağfiret manasının girmesi doğru olmaz. Buradaki ayette paylama manası söz konusudur. Fakat burada Allah'ın kitabına layık olan yüce bir manaya da işaret edilmektedir. Allah-u Teala, "ey yaratılmış!" veya "ey kul!" diye değil de "ey insan!" diye hitap etmektedir. Çünkü insan kelimesinde sınırsız bir şekilde kendisine akıl gücü ve pratiğe aktarma kudreti verilen düşünen akleden manası yatmaktadır. Bu sebeple insan yaratıkların en üstünü ve en kamil olanıdır. İnsan kendisine verilen bu akıl gücü üstünlüğüyle diğer yaratıklar üzerinde otorite gücüne nail oldu. Tüm bunlar yarattığı her şeye ihsan eden kerim olan Rab'den bir insandır. Bu kerim olan Rabb'e yakışan her yaratığa hak ettiğini vermektir. Zira ilahi kerem tarafından bu konuma tahsis edilen insanın ve sair hayvanlar gibi yaşaması ve ölmesi gerekmemektedir. Ancak bazılarıyla ilk hayat içerisinde ömrün kısalığı, fani olma noktasında eşit özelliklere sahiptir. Fakat aklıyla, gücüyle bu insana, sınırı olmayan, fani olmayan ebedi bir hayatın mesken olması uygundur. Hiç şüphesiz insan ilahi kerem içerisinde gözetildiğinde kendisi için hazırlanan kendisine verilecektir. Kibir, aldatma ortadan kaldırılmıştır. Bu dünya hayatından sonraki ahiret hayatında her hak sahibine hakkı, her amel işleyene amelinin karşılığının verilmesi sanı diğer canlılardan ayıran kerem kelimesinin tam anlamının olması için kaçınılmazdır. Ancak insanın ayrıcalığının eksiksiz olması kendisine ihsan edilen akıl ve kudrete uygun düşen baki bir hayatın verilmesi iledir. Bu manayı da bir sonraki ayet tekit etmektedir.

(الـذى خلقـك فسوّاك) **Ellezî Halakake fe-sewake**: Yani seni tam ve kamil yaptı, güçlü kıldı. (فعدلـك) **Fe adalek**: Yani seni ve sair hayvanlar gibi değil normal boylu ve düzgün bir şekilde yarattı. *Adluk* (عدلـك) şeklinde okunursa mana şu şekilde olur: "*Yaratılışını dışındakilerden farklı kıldı. Seni diğer yaratıklardan farklı bir yaratılışta yarattı.*"

Sonra bu ifadeyi özet bir şekilde şu ayetle getirdi: (فى أىّ صورة ما شاء ركّبك) **Fi eyyi sûretin ma şae rakabake**: Yani seni sûretlerin en mükemmeli ile, bu ilk hayattan sonraki ahiret hayatında senin ebedi kalıcılığına en iyi delil olacak bir şekilde kurdu. (ما) ***Ma*** kelimesini zaide[337] diye isimlendirmiş-

---

337 Cümle içerisinde bir öğe ifade etmeyen kelime, harf... (Çeviren)

lerdir. Ama bu kelime kendisine bitiştiği kelimenin ifade ettiği mananın büyüklüğüne işaret eder. Onun ziyade oluşu -manadan bağımsız olmasa da- irab açısındandır. Mananın dediğimiz gibi olduğuna bir sonraki ayetler işaret etmektedir.

كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ ﴿9﴾ وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ﴿10﴾ كِرَامًا كَاتِبِينَ ﴿11﴾ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ ﴿12﴾ إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿13﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ ﴿14﴾ يَصْلَوْنَهَا يَوْمَ الدِّينِ ﴿15﴾ وَمَا هُمْ عَنْهَا بِغَائِبِينَ ﴿16﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿17﴾ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ ﴿18﴾ يَوْمَ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ ﴿19﴾

9. Hayır, iş sanıldığı gibi değil. Siz dini yalanlıyorsunuz.

10. Ve şu kuşkusuz ki, sizin üzerinizde koruyucular-bekçiler var.

11. Çok değerli yazıcılar,

12. Bilirler yapmakta olduğunuzu.

13. Şüphesiz iyiler Naim cennetindedirler,

14. Şüphesiz günahkârlar da cehennemdedirler.

15. Din günü girerler oraya.

16. Onlar ondan, görülmeyecek şekilde uzaklaşmış değillerdir.

17. Din gününün ne olduğunu sana bildiren nedir?

18. Evet, din gününün ne olduğunu sana bildiren nedir?

19. Bir gündür ki o, bir benlik bir başka benlik için hiçbir şeye güç yetiremez. O gün buyruk yalnız Allah'ındır.

(كلا بل تكذبون بالدين) **Kella bel tukezzibune bid dîn**.....: Hayır hiçbir şey senin aklını çelmez, seni aldatmaz. Aksine Rabb'inin ihsanının genişliği ve cömertliliğindeki hikmeti, sana seni gösterecek ahiret günü mükafatlandırılmak veya cezalandırılmak için gönderildiğini belirtecektir. Ancak ey insan! Senden gelecek olan ise inat, dini yalanlamak, kasıtlı ve inatçı bir şekilde çağrıldığın ilk bilinçten, Rasullerin ve nebilerin getirdiği hüccetin ayağa kal-

dırdığı delilden yüz çevirmektir. Bununla beraber ey insan! Allah işlediğin hiçbir ameli bırakmaz, sana cezasını (mükafat/azab,) vereceği ana kadar onu korur ve yazar.

Allah'ın kitabında bize haber verdiği iman etmemiz gereken gaybi haberlerden biri de her iki yanımızda iyi ve kötü amellerimizi yazan Kiramen Katibin meleklerin olacağı şeklindedir. Fakat bize düşen bu meleklerin hakikatlerini, neden yaratıldıklarını, nasıl yazdıklarını ve nasıl koruduklarını, yanlarında bildiğimiz kağıt, kalem, mürekkep veya amellerin yazıya geçildiği levhalar mı var? Yoksa bizim de kullandığımız harfler ve şekillerle mi yazıyorlar ya da sadece amellerin ifadesini bulduğu Allah'ın insanları dirilteceği güne kadar mürekkebin kağıt üzerinde kaldığı gibi kalacağı ruhlar mıdır? şeklinde araştırmak değildir. Biz tüm bunları bilmekle mükellef değiliz. Biz sadece haberin doğruluğuna inanmak ve konuyu manası içerisinde Allah'a tevdi etmekle mükellefiz. İnanmamız gereken yönü ise amellerimize giren yönüdür. Bu yön şudur: amellerimiz korunmakta ve hurma çekirdeği kadar olanı bile hesap edilmektedir. (كراما كاتبين) *Kiramen Kâtibin*: Art niyet taşımaktan ve unutmaktan arındırılmışlardır.

Ahiret gününden gafil olmanın yalanlamayı ve inatçılığı doğuracağını gösteren delili zikrettikten sonra konuyu tekrar ele alıp pekiştirmekte, şüphe götürmeyen kati bir şekilde bildirmektedir. *"İnnel-ebrâre Lefî naîm / Şüphesiz iyiler Naim cennetindedirler; Ve innel-ficare Lefî cahîm / Şüphesiz günahkârlar da cehennemdedirler."*[338] Allah-u Teala bu ayetlerde kendisi tarafından hiç kimsenin ahiret günü hakkında aldanmasını ve kandırılmasını sağlayacak hiçbir şey gönderilmediğini aksine o günün mükafat ve ceza yeri olması gerektiğini, mükafat ehlinin **Naim** cennetlerde, ceza ehlinin ve ilahi gazabın yerinin âzab evi olan ***Cahim***'de olması gerektiğini belirtmiştir. Evvelkiler *iyiler* (الأبرار)'dir. **Ebrar** kelimesi *berrun* kelimesinin çoğuludur. *Birre* ile de nitelenmiştir. Bazıları *birrun* kelimesini doğruluk manasında bazıları takva olarak almışlardır. Bu ifade Kur'an'ın, Sünneti nebevinin açıkladığı genel bir ifadedir. Takva ve doğruluk, içinde iyi ilişkiler ve iyiliği insanlara götürme çabası varsa **iyilik** (بر) manası taşır. Bu nitelikler olmadığı zaman ne iyilik manası ortaya çıkar ne de bu niteliklerin sahibi vad edilen yere girebilir. Allah-u Teala şöyle buyuruyor: *"İyilik (Birr), o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a,*

338 Tekvir, 81/13-14.

ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekat verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır."[339] Allah-u Teala bu ayette **iyilik** (البر) kelimesini iman edilmesi gerekenlere, iman etmeye, sonra malın harcanmasına, namaza münhasır kılmıştır. Sonra zekatı zikrederek malın harcanmasına akabinde ahde vefayı -ki erdemliliklerin esasıdır- zikretmekte peşinden hastalığa, fakirliğe yaşamı zorlaştıran veya bedene eziyet veren her şeye ve savaş halinde hakkı savunmada sabretmeyi getirmektedir. Daha sonra da *iyilik* (البر) manasında alınan *doğruluk* (صدق) *sıdk* kelimesinin bu nitelikleri ve yukarıdaki fiilleri kendinde toplamadan iyilik ve doğruluk manasını taşımayacağına işaret etmek için şöyle buyuruyordu. *"İşte doğru olanlar bu vasıfları taşıyanlardır"*. Ayrıca *"Muttakiler ancak onlardır"* şeklinde biten ayetin bu son kısmı da takvanın bu nitelik ve fiilleri toplayan bir kelime olduğunu ifade etmektedir. Ali İmran Sûresi'nde de Allah-u Teala şöyle buyurmaktadır: *"Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça 'iyi'ye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir"*[340] Kişi kazandığından ve kendinden insanlar için bir pay ayırmadıkça *birr* (iyi insan) sayılamaz. Kendilerini *ebrar* (iyiler) makamında gören o üşengeç tembeller kıldıkları namazlarla şuursuzca söylenen tesbihatlar, tekbirler, hamdelerle, müminlerden fazilet ehline yakışmayan bağrışmalarla aldanmasınlar. Onlar ebrar (iyiler) olarak adlandırılamazlar. Aksine *fuccâr* (fâcir)lerden olmaları onlara yakışır.

(الفجار) **El-fuccâr**: *Fâ-ci-run* kelimesinin çoğuludur. Facir Allah'ın emrinden vazgeçip yan çizen kişiye denir. Fucur Allah'ın şeriatına koyduğu sınırdan çıkmak manasındaki fısk (الفسق) manasındadır. Allah'ın "birr"(iyi)'ye giren emirleri yukarıda gördün. Kim bu emirleri sahiplenmezse fucur etmiş (haktan vazgeçip yan çizmiş) olur.

(يصلونها) **Yeslavnahâ**: Cehennemin sıcaklığıyla karşı kaşıya getirilirler.

---

339 Bakara, 2/177.
340 Ali İmran, 3/92.

(يوم الدين) **Yevmuddîn**: Ceza günü. Allah-u Teala daha sonra bu azabın onlar için kaçınılmaz olduğunu ve ondan kurtuluşlarının mümkün olmadığını şu ayetiyle pekiştirmektedir.

(وما هم عنها بغائبين) **Ve mâ hum anlâ bi gâibîn**. Yani onlar bu azap ve utanma evinin ayrılmaz yoldaşlarıdırlar.

Allah-u Teala ahiret günü haberini pekiştirdikten ve aldanmışların ebedi kalacakları yeri beyan ettikten sonra tekrar ahiret gününü yüceltmekte ve şanını büyütmektedir.

(وما أدراك ما يوم الدين) **Ve mâ edrâke mâ edrâke mâ yevmuddîn**: Ey insan bu günü sana en uç noktasına kadar haber veren kim. Sonra senin o günün özünü idrak etmiş gibi o haberi önemli görmemen ne garip. O günün vereceği korku tasavvur ettiğinden daha büyüktür. Hayır sen o günün özüne ve düşündürdüklerine dair hiçbir şey idrak edemezsin. Zira o gün tarafgirliğin olmadığı, kişinin getirdiği ameller dışında güveneceği hiçbir şeyi göremeyeceği, kendisini veli kulların sahiplenemeyeceği, şefaat ehlinin bırakıp gideceği ve yakınlarının kendisinden uzaklaşacağı bir gündür.

(يوم لا تملك نفس لنفس شيئا) **Yevmen lâ temliku nefsun li nefsin şey'en**: Hiçbir nefis bir başka nefsin günahını taşıyamaz, itabını atamaz.

(والأمر يومئذ لله) **Vel-emru yevme izin lillah**: O gün iş yalnız Allah'ındır. Ne aracısı vardır, ne yardımcısı, ne veziri vardır ne de danışmanı. Elçileri vasıtasıyla vad eden ve tehdit eden O'dur. Sözünde en doğru sözlü, fiiliyatta en adil olandır. Kişinin işlediği amelin karşılığını almaktan kaçacağı bir sığınağı yoktur. Zira Allah o gün tüm işleri emri altına almıştır. Allah'tan ahiretimizde azabından korunacağımız güvenli bir ortama kavuşmamız için dünyamızda bize yardım etmesini dileriz.

﴾ MUTAFFİFİN SÛRESİ ﴿

Mutaffifin Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 36'dır. (Mushafta 83. sûredir.)

Mutaffifin Sûresi'nin nüzul zamanı ile ilgili olarak yukarıda da zikredildiği gibi Mekki olduğu söylenmektedir. Medeni bir sûre olduğu Nebi'nin Medine'ye geldiği zaman Medinelilerin içinde bulundukları hal hakkında indiği de rivayet edilmektedir. Beyhaki ve başkalarının İbn Abbas'tan rivayet ettiği gibi Medineliler o zamanın insanları içinde tartıda ve ölçüde hile yapma noktasında en hilekar insanlardı.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ ﴿1﴾ الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ ﴿2﴾ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ ﴿3﴾

1. **Azap ve kaygı; tartıda ve ölçüde hile yapanlara olsun;**
2. **Ki onlar insanlardan alırken ölçüyü tam yaparlar,**
3. **Onlara vermek üzere tartıp ölçtükleri zaman, eksiltmeye giderler.**

Allah-u Teala, tartıda ve ölçüde hile yapan bu insanlar hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Başkalarından, alacaklarını ölçerek, tartarak ve tam olarak alırlar."* Bu yüzden (اكتالوا) fiilini على (alâ) harfi cer'i ile geçişli kılmış (اكتالوا عليهم) *"insanlardan almak üzere ölçtüklerinde"* demiştir. Allah-u Teala (على) yerine *"min"* (من) kullanmamıştır. Çünkü onlar başkalarından alacaklarının tamamını almaktadırlar. *"İnsanların kendilerinden alacakları olduğunda tartıda hile yaparak eksik olarak verirler."* Bu ayette vermek manası olduğundan hiç harfi cer kullanmadan (كال) *"ölçmek"* fiili direk zamire birleştirilmiş de olabilir. Şairin dediği gibi:

ولقد جنيتك أكمؤا وعساقلا
ولقد نهيتك عن بنات الأوبر

"Sana beyaz renkli mantarlar topladım.

Siyah, tatsız olanlarından ise uzak tuttum"

Beyitteki (جنيتك) "Seni topladım." ibaresinin açılımı (جنيت لك) "Sana topladım"dır. Harfi cer hazfedilip zamir fiile birleştirilmiştir. (الأكمؤ) (Ekmeu), (كماة) kelimesinin çoğulu olup, günümüzde karga yemi olarak bilinen bir tür mantardır. (عساقل) *Asâkıl*: beyaz mantar. Kırmızı ile beyaz arasında bir rengi olan mantardır da denilmiştir. (بنات الأوبر) Benatü'l-evbar: Tadı hoş olmayan bir tür mantar.

Bir durumda tartıda noksanlık yapan, bir diğer durumda da tartıda ziyade yapan ***"mutaffif"*** diye isimlendirilmiştir. Çünkü o ilk durumda ölçeği tam doldurmamakta, eksik vermektedir. İkinci durumda ise, ölçeğin üzerinde almaktadır. *Tafafe* (الطفاف) veya *tufafetu* (الطفافة) bu kişinin senden aldığı zaman ölçüde artırma yaparak aldığı, sana vereceği zaman da eksilterek verdiği miktardır.

Allah-u Teala bir önceki sûrede genel bir şekilde özetlediklerini bu sûrede ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Sûrede ***fücur*** (Allah'ın emrinden çıkmak) çeşitlerinden biri olarak tartıda hile yapmak zikredilmektedir. Daha sonra başka bir fücur çeşidi olan din gününün yalanlanması zikredilmektedir. Bu yalanlamanın kaynağı düşmanlık ve putlara körü körüne bağlılıktır. Allah-u Teala, bu yalanlamanın etkilerinden biri olarak da Allah'ın ayetlerinin *"öncekilerin masallarıdır"* şeklindeki iddialarını peşi sıra getirmektedir. Tüm bu zikredilenler sahibini cehenneme götüren fücuru açıklamak içindir. Daha sonra ise Allah-u Teala ahirette karşılaşacakları şeyler hakkında daha detaylı bilgi vermektedir. Şöyle ki amel defterlerinin nerede olduğunu, Rablerinden mahrum olacaklarını ve onlara gösterilecek afetleri zikretmektedir. Ayrıca bir önceki sûrede özet olarak değindiği iyilerin cennetini daha ayrıntılı şekilde anlatmaktadır.

أَلَا يَظُنُّ أُولَٰئِكَ أَنَّهُم مَّبْعُوثُونَ ﴿٤﴾ لِيَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٥﴾ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾ كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ ﴿٧﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سِجِّينٌ ﴿٨﴾ كِتَابٌ مَّرْقُومٌ ﴿٩﴾

4. **Peki bunlar kendilerinin diriltileceğini sanmıyorlar mı?**
5. **Çok büyük bir gün için.**
6. **O gün insanlar âlemlerin Rabb'i için ayağa kalkarlar.**
7. **Hayır, iş, düşündükleri gibi değil. Rezilliğe batmışların kitabı, karanlık ve pis bir çukurun, Siccin'in ta içindedir.**
8. **Siccin'in ne olduğunu sana gösteren nedir?**
9. **Rakamlandırılmış bir kitaptır o.**

Allah-u Teala, "*İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan yapanlara, hilekarlara yazıklar olsun.*" ayetinde helakının büyük olacağını ve onları bekleyen bir cezanın olduğunu belirttikten sonra, "*Onlar düşünmezler mi ki, büyük bir günde (hesap vermek için diriltilecekler)*" mealindeki ayetleri sıralamaktadır. Yani tartıda hile yapmak ve bu vesileyle insanların malını zimmete geçirmek ancak kıyamet günü diriltileceğini ve bu amelin hesabını vereceğini düşünmeyen bir şahıstan sadır olabilir. Şayet o dirilişin ve hesabın olacağını düşünseydi tartıda hile yapmazdı. Bu yüzden tartıda *hile yapanın* (*mutaffif*) durumu ahiret hayatının olacağını düşünmeyen kişinin durumuyla eşdeğer olmaktadır.

"*O gün insanlar âlemlerin Rabbi'i için ayağa kalkarlar.*" Hesap vermek için dirilecekleri gün öyle büyük bir gün ki insanların Rab'lerine sunulmak için beklenmekte oldukları bir gündür. Allah celalinin ve makamının büyüklüğünü göstermek için onların bu vaziyetlerini uzatmaktadır. Tartıda hile yapan kişinin Rabb'inin gözetiminde kıyamet günü dirilmeyi düşünmeyen biri olarak değerlendirilmesi ve dirilişi inkar eden kişi ile eşdeğer tutulması doğru bir değerlendirmedir. Ve bu değerlendirmeyi, Allah'a isyan bayrağını açmış veya onun dinini bilmeyen ve hakikatini inkar edenler dışında hiç kimse tartışmaya açmaz. Âlemlerin Rabb'i tüm yaratılmışların yaratıcısı, kahhar ve cebbar olan Allah'ın gözetiminde hurma çekirdeğinin bile hesa-

bını vermek için diriltileceğini birazcık düşünen kişi; insanlara eza vermek, haklarını gasp etmek noktasında nasıl ısrar edebilir. (كلا) Hayır bunu ancak cezalandırılmakla tehdit edildiği şeyi inkar eden veya kendisini azaptan koruyacak, hesaptan kurtaracak şeylerde tevile giden kişi yapar. Ama yaptığı tevil, onu inkarcının konumuna düşmekten alıkoyamaz. Aksine onu sahibiyle beraber ateşe sürükler. Ne kötü karar. Bu Allah'ın tartıda hile yapanları, haksız yere insanların mallarını gasp etmekten dolayı kendisiyle uyardığı karardır. Bu kimseler, sadece ölçü ve tartıya başvurmadan insanların mallarını haksız yere yiyen kişiler oldukları düşünülebilir. Oysa onlar insanların sahip oldukları ne varsa hepsini gasp eden, insanların çalışarak elde ettikleri ürünlere el koyan ve zenginliklerine, yetkinliklerine veya hile yollarını kullanma güçlerine güvenerek bu ürünlerden faydalanmaktan insanları mahrum bırakanlardır. Şimdi bu kimseler diriliş gününde kanaatkâr kimselerden ayrı bir saf olan şüphecilerin safında sayılır mı? Hayır hiç şüphesiz onlar her ne kadar dilleriyle kendilerinin inanmış muvahhidler olduklarını iddia etseler de inkarcıların arasında hesaba çekileceklerdir. Rivayet edilir ki; bir bedevi Abdulmelik b. Mervan'a, "Sen Allah'ın mutaffifin hakkında buyurduklarını işittin." der. Bedevi bu sözüyle mutaffif bir kişiye azabın kaçınılmaz olduğunu hatırlatmakta ve sen ey Abdulmelik b. Mervan, insanlara büyüklük taslamak, gücünü göstermek için zorla insanlardan mallarını, hileye sapanlar hakkında Allah'ın ne söylediğini bildiğin halde ölçüsüz tartısız gasp ediyorsun. İnsanların, âlemlerin Rabb'i huzuruna getirilecekleri gün vay başına geleceklere demek istemektedir.

"*O gün insanlar âlemlerin Rabb'i için ayağa kalkarlar.*" ayetindeki "**gün**", kelimesi, "*büyük gün için*" ibaresine bedel olarak 'esre' ile okunabileceği gibi 'üstün' ile de okunabilir.

(يوم يقوم) **Yevme yakumu**, fetha ve esre ile okunabilir. Esreyle okunursa(يوم عظيم) *yevmin* şeklinde liyevmin azim kelimesinden bedel olur. Fetha ile okunursa *yevme* şeklinde (مبعوثون) *mebusûn* kelimesine zarf ya da ihtisas (yetkinlik) manası üzerine mensuptur. Biz bu kelimenin mensupluk manasını taşıdığı görüşünü seçiyoruz. Çünkü yetkinlik o günde Allah'a aittir.

(كلا) **Kella:** Onları tartıda hile yapmaktan alıkoymak için kullanılmıştır. Onlar hesap gününden gafil oldukları ve o güne imanları zayıf olduğu için tartıda hile yaparak suç işlemektedirler. Bu hiçbir mesnede dayanmaksızın

onlardan sadır olan aldanmalarıdır. Ve onlar bu hareketleriyle facirlerden sayılırlar. Facirler amelleri üzere hesaba çekilecekler, yaptıklarının hiçbiri ihmal edilmeyecek. Zira onların gizli açık, küçük büyük amellerinin tek tek yazıldığı kitapları olacak. Bu kitap (السجّين) **siccin** diye isimlendirilmektedir. Ve bu kitap amellerinin sayılıp yazıldığı (*merkûm*) bir kitaptır.

(مرقوم) **Merkûm** yani işlenen amelleri gösteren işaretler o kitapta belirtilmiştir, anlamındadır. Kelimenin lügat manası ve karşıtı olan (عليين) **illiyyin** -iyilerin kitabı- kelimesinden yola çıkarak alçalmak manası -tıpkı karşıtı olan kelimeden yücelmek manası çıktığı gibi- anlaşılabilir. Bazı filologların kitaplarında çamura batmak kelimesinin Etiyopya dilinde (سنجون) *Sencûn* kelimesiyle kullanıldığına dair bilgiler gördüm ki, bu çamura batmak anlamındaki (يحل) *yahlu* kelimesinin alçalmak manası taşıdığı aşikardır. Bu kelime (سجين) *siccin*, Yemen Araplarının kullandıkları bir kelime de olabilir. Zira Yemenliler ile Habeşliler arasında sıkı bir ilişki olduğundan dolayı Yemen Arapça'sında Etiyopyaca'ya ait çok kelime vardır. Bu kelimeyi (وحل) *vahl* kelimesine yakın bir manada kullanmışlardır. Siccin kelimesinin yazılı olan şey veya tasvir, temsil -yani amellerin yazıya geçirilmesi şeklinde tasavvur edilmesi ihtimal dahilindedir. Böylece *"vahl"* kelimesinin manası ve sayılıp yazılan bir kitap şeklinde manalandırılması, amellerin çizildikten sonra kirli mürekkep ile yazıma dökülmesi şeklinde olmaktadır. Siccin, amellerin tek tek yazılıp hesaplandığı şeyin ismi olduğu için ilk kitap kelimesinin mastar olması uygundur. Mana şöyle olmaktadır: "Amellerinin ve isimlerinin kayıt edilmesi bu kitapta gerçekleşmektedir." Arapça'da "Allah filanı suçlular veya mutlular içerisine yazdı." ifadesi kullanılır. Yani Allah onun ismini onların isimleri içine dahil etti manasındadır. Allah facir (günahkar) leri siccinin içine yazdı denildiği zaman da mana yukarıdaki gibidir. Yani Allah onların isimlerini amellerine bağlı olarak siccin içine yerleştirmiştir manasındadır. Kitap kelimesinin kaydedilmiş, yazılmış (المكتوب) *mektup* anlamında kullanılması caiz olmaktadır. Bu kelimenin siccin kelimesi, içinde oluşturduğu mana ise şu şekilde olmaktadır: Siccin her facirin sahiplerini ihtiva eden genel bir sicildir.

وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ ﴿10﴾ الَّذِينَ يُكَذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ ﴿11﴾ وَمَا يُكَذِّبُ بِهِ إِلَّا كُلُّ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴿12﴾ إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿13﴾ كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِم مَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿14﴾

10. **Vay haline o gün, yalanlayanların!**
11. **Onlar ki din gününü yalanlarlar.**
12. **Onu ancak her şımarıp azmış, günaha batmış olan yalanlar.**
13. **Böylesine, ayetlerimiz okunduğunda, "daha öncekilerin efsaneleri" deyiverir.**
14. **İşin esası o değil! Onların kazanmakta oldukları, kalplerinin üstünde pas oluşturmuştur.**

(ويل يومئذ للمكذبين) ***Veylun yevmeizin li'l-mukezzibîn***: *"Yalanlayanların vay haline o gün."* ifadesi daha önceki (ويل للمطففين) ***Veylun lil mutaffifin*** *"Ölçüde hile yapanların vay haline."* ifadesindeki ilk tehdidin, suçun büyüklüğünü daha kapsamlı bir şekilde belirtmesi tekrar ele alınmasıdır. Allah-u Teala "Onlar düşünmezler mi ki, büyük bir günde (hesap vermek için) diriltilecekler" ayetiyle bu kötü amel (tartıda hile yapmak) de ısrar etmenin dirilişi düşünmeyi unutturacağını açıklamakta, sonra da tehdidi hem tartıda hile yapanları, hem de dışındakileri kapsayan mukezzibûn (المكذبين) ***"yalanlayanlar"*** kelimesiyle yeniden ele almaktadır. Onlar din gününü -ceza gününü- yalanlayan kimselerdir. İster bu haberi yalanlama şekli dille inkar ederek olsun, veya azabı gerektirecek şekilde kayıtsız davranmakla olsun aynıdır. Kayıtsız davranmak, insanın nefsinde amellerine yansıyan bir şekilde gizlenmiş -her ne kadar sözleriyle izhar etmese de- bir yalanlama türüdür. Suç işlemekte ve kötü amellere devam etmekte ısrar, kayıtsız davranmanın en önemli emaresidir. Bu yüzden Allah-u Teala şu ayetiyle hükümleri çiğnemek ve günaha dalmak fiillerini yalanlamanın gerekçesi kılmıştır: *"Onu ancak hükümleri çiğneyen ve günaha dalan kimseler yalanlar."* Zira kim tabiatındaki doğruluğa meyleder ve Allah'ın şeriatlarında ve kanunlarında kulları için çizdiği sınırları gözetir, adaletin sınırlarını aşmazsa ahiret gününü tasdik etmesi kolaylaşır. Ancak kim de hakkın sınırını çiğner, dürüstlüğü görmez, günah kazanmayı alışkanlık haline getirir, insan haklarını gözetmez, insan-

lara zarar verir ve sistemlerini bozarsa onun ahiret gününü tasdik etmesi zorlaşır, hatta neredeyse ahiret günü ile ilgili haberlere bile kulak kabartmaz hale gelir. Çünkü o ahiretin delillerine bakmaktan, gerçekleşeceğine dair beyyinatları düşünmekten yüz çevirmektedir. Çünkü o aptal bir şekilde nefsine hükmetmekte, zulmü ona reva görmektedir. Çünkü o, ahirete dair haberleri, inkara sebebiyet verecek şekilde ele almakla, bilmeyerek veya evliyaların yardımı, şefaatçilerin aracılığına güvenerek basite almaktadır. Bu sebeple kendisine, kaçışı olmayan o günde gerçekleşecek olaylar hakkındaki en doğru haberleri zikreden ayetler okunduğunda أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ *"Eskilerin masalları"* diyecektir.

(أَسَاطِيرُ) **Esâtîr:** asallar, düzenli bir yapısı olmayan uydurma hikayelerdir. Yani sonrakilerin öncekilerden naklettiği sürekli tekrar edilegelen ama gerçekle uyuşmayan hikayelerdir. İnsanlar bu hikayeleri dinlemeyi ve ondan etkilenmemeyi ve faydalar çıkarmamayı alışkanlık haline getirmişlerdir. Zira bu hikayeler göz atmaya değmemektedir. İşte kendilerine Allah'ın kitabı okunan kavmin durumu böyledir. O kitapta durumları onlara açıklayan, nefislere giydikleri elbiseyi ortaya çıkaran, kötü amelleri açıklayan mesajlar vardır. Bu açıklamalarla muhatap olduklarında: "Tamam, konu anlaşıldı, ama böyle amel eden kim var ve niçin şu anda çizdikleri yoldan gittiğimiz filan kişiler bu söylenenleri yapmamışlardır" derler. Onlar bu tür bir nitelemeyi gösteren bir sözcük bile sarf etmedikleri halde Allah'ın kitabını öncekilerin masalları şeklinde nitelemektedirler. (كَلَّا) Hayır! Kesinlikle bu ayetler uydurulmuş masallar, gerçeği yansıtmadan anlatılan, sürekli tekrarlanan kıssalar değildir. Bilakis bu ayetler, rahmet ve faziletle karşılaşacak adalet ehlinin ayırt edildiği, iki yüzlülerin olmadığı gerçeklerdir. Ve bu gerçekler, ancak yalancıların kalplerini örter. Kazanmış oldukları kötü ameller, alışkanlıklar ve temayüller onları ayetleri anlamaktan mahrum bırakır. Kalplerini kaplar ve örter. Günahların mesajları anlamaktan yoksun bırakacak kadar kalbi kaplamasının manası, daha önce zikredildiği gibi nefsi kötülüğe alışan kötü insanın gayretine, sağlığını bozan şeylerde ısrarlı olması, yaptıklarını ayıplayan, cezasıyla korkutan ne varsa hepsinden yüz çevirmesi manasındadır. Acaba hakikate karşı gösterilen bu körlük onlara fayda sağlar mı?

كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ ﴿15﴾ ثُمَّ إِنَّهُمْ لَصَالُوا الْجَحِيمِ ﴿16﴾ ثُمَّ يُقَالُ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿17﴾ كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ ﴿18﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ ﴿19﴾ كِتَابٌ مَرْقُومٌ ﴿20﴾ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ﴿21﴾

15. Hayır! Onlar o gün Rablerine karşı tam bir şekilde perdelenmişlerdir.

16. Sonra onlar mutlaka cehenneme dalacaklardır.

17. Sonra da: "İşte budur o yalanlamakta olduğunuz şey." denilecektir.

18. Hayır, sandıkları gibi değil. İyilik sergileyenlerin kitabı İlliyyun'da, en yüce burçlardadır.

19. İlliyyun'un ne olduğunu sana anlatan nedir?

20. Rakamlanmış bir kitaptır o.

21. Yaklaştırılmış olanlar tanıklık eder ona.

(كلا) Kella. Hayır kesinlikle onlar kıyamet günü çok kötü bir yerde ve çok düşük bir konumda olacaklar ve *"Onlar o gün Rablerinden mahrum kalacaklardır."* Zira Rabbül Kerimden ancak aşağı, zelil, rezil, terk edilmişler mahrum olacaktır. **ثم إنهم** *"Sonra onlar"* cömertlik kapılarından kovulmalarının ardından sadece üzüntü ve pişmanlık duyacakları bir yere, cehenneme atılırlar. Orada yanarlar ve oranın sıcaklığıyla karşılaştırılırlar. **ثم يقال** *"Sonra onlara"* **هذا bu, o azap** (الذي كنتم به تكذبون) *"yalanlamış olduğunuz cehennemdir."* denilir. Bu ifade o yalancılara bir azarlama ve gözdağı manası taşımaktadır. Zira insana çirkin bir şey isabet ettiği zaman onun kendisine hatırlatılması çok zor gelir. Bu çirkin şeyden kurtulma yolları gözünün önünde olduğu halde ihmal ettiğini bu çirkin şeyden uzak kalma vasıtalarına ulaşma gücüne sahip olduğundan habersiz olduğunu öğrenince acı duyacaktır. *"Bu yalanlamış olduğunuz cehennemdir."* ayetinde zikredilen yalanlamaktan alıkoymak için bu harf kullanılmıştır. Yalanlamaktan zıddı olan tasdiki canı gönülden isteyerek sakınmak gerekmektedir.

إن كتاب الأبرار لفي عليين *"Hayır, iyilerin kitabı iliyyindedir."* Bir önceki sûrede ebrar (iyiler)in manasını iman eden ve salih amel işleyenler şeklinde açıklamıştık. Başka sûre ve ayetlerde de açıklanmıştır. Onlardan hiçbirinin işlediği amel zayi olmaz. Bilakis Allah onun işlediği her ameli, ılliyyun adlı amellerin kayıt edildiği bir kitaba tek tek işlemektedir. Buradaki kitap kelimesi üzerinde söyleyeceklerimiz birinci kitap hakkında söylediklerimizin aynısıdır. Doğu dilleri üzerine araştırma yapan bazı araştırmacıların bildirdiklerine göre **(ألا)İllu** kelimesi, Etiyopya (eski Habeşçe) dilinde kırmızı renkle nakşetmek manasında kullanılmıştır. Her ne kadar illiyyun () kelimesi Arapça'daki (علوا) ulvu kelimesinden türemiş olmasa da kelimenin Yemenlilerin ve Güney Araplarının dillerine zinet (süs) manasında girmesi sonra da her süslenmiş şey için kullanılmış olması makuldur. Yapı ve vezin bakımından Arapça'daki (العلو) *ulvun* kelimesi özelliği taşımaktadır. Mücrimlerin veya iyilerin işledikleri amellerin yazıldığı bu kitaplar, niteliklerine sadece Allah'ın vakıf olduğu kitaplardır. Siccin ve illiyyun Allah'ın hüsranına uğrayanların ve kurtulmuşların amellerini tevdi ettiği iki varlıktır. Bu iki varlığın yapraktan mı, odundan mı, diğer kaynaklardan mı, yoksa cismani olmayan ruhaniyattan mı olduğunu öğrenmemiz gerekmemektedir. Bu tür bilgiler, iman kemale erdiği için araştırma istemeyen bilgilerdir. Ve Allah bu bilgileri kulları arasında seçkin olanlara bir bir göstermektedir. Bu yüzden Allah *"O kitabı, Allah'a yakın olanlar görür."* buyurmaktadır. Allah-u Teala bu sıfatı (yakın olanların görmesi, - çev.-) bu olayın gerçekleşeceğine delil göstermek için getirmektedir. Zira Allah'a yakın olan kişi yakınlık açısından Allah'ın kendisine bu kitabı ve emsallerini göstereceği seviyeye ulaştığı zaman kitabı çıplak gözle görebilmektedir. Allah'a yakın olanların görmesinden maksat, söylediğimiz gibi olduğunda -Allah daha iyi bilir- bu sıfatın iyilerin kitabına yönelik olarak zikredildiği, facirlerin kitabı hakkında konuşulurken aynı sıfatın onlar için zikredilmediği görülmektedir. Çünkü Allah, facirlere ruhlarının daha da alçalması, işledikleri günahlar sebebiyle daha da hakirleşmesi için ne amellerinin kaydedildiği kitapları ne de başkalarının kitaplarını gösterecektir. Bununla beraber gaybi bilgilere ancak yüce nefisler ve temiz akıllar yaklaşabilir. Yakın olanlar (المقربون)'dan murat, meleklerdir. Bu durumda o meleklere sadece iyilerin kitabının tahsisi belirmeyecektir. Zira facirlerin kitabı da onlara gösterilmektedir.

Yüce Allah, iyilerin amellerinin tek tek yazıldığına ve bu amellerin celil, kerim ve yüce bir kitapta yazılacağına dair bildirdiği haberleri teyit ettikten sonra onların bu iyilik ve ihsana karşılık nail olacakları mükafatları açıklamaya başlamaktadır.

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿22﴾ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنظُرُونَ ﴿23﴾ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ ﴿24﴾ يُسْقَوْنَ مِن رَّحِيقٍ مَّخْتُومٍ ﴿25﴾ خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ ﴿26﴾ وَمِزَاجُهُ مِن تَسْنِيمٍ ﴿27﴾ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ ﴿28﴾

22. **İyilik sergileyenler büyük bir nimetin tam içindedir.**
23. **Koltuklar üzerinde seyre dalarlar.**
24. **Yüzlerinde nimetin sevinç parıltısını izlersin.**
25. **Katıksız, damgalı bir içecekten içirilirler,**
26. **Ki sonu bir misktir. İşte yarışanlar böyle birşey için yarışsınlar!**
27. **Onun katkısı Tesnim'den; en yüce, en seçkin olandandır.**
28. **Bir kaynak ki, iyice yaklaştırılmış olanlar içerler ondan.**

إن الأبرار لفي نعيم *"İyiler elbette cenetteler içindedir."*

Nâim, nugma, nu'mâu ve ni'metu kelimelerinin hepsinde refah, huzur, haz, rahatlık manaları vardır. Acı ve elem manaları yoktur. Ve bu kelimeler (**البأساء**) **be'seû ve** (**البؤسى**) **bu'sê** sıkıntı ve dert manasındaki kelimelerin zıddıdır.

(**الأرائك**) **El- Erâiki:** Gelin odasındaki süslenmiş karyola.

(**الحجال**) **El-Hıcâl** kelimesi (**الحجلة**) **hacaletün** kelimesinin çoğuludur. (**حجلة العروس**) **Hacaletul-arûs** ise elbise, örtü vs. ile süslenmiş gelin odası manasındadır. (**ينظرون**) **Yenzurûn**: Gözlerini kaldırıp dilediklerine bakarlar.

Gözlerinde utanç duygusu da yoktur. Onların (نضرة النعيم) **nadra tunnaîm:** nimetlerin sevincini, şaşaalığını -görürsün.-

(الرحيق) **Er-rahîk:** Zucace göre, saflığı bozulmayan halis bir içkidir. Denildi ki, içkinin yıllanmışı ve en kalitelisidir. Denildi ki, içkinin en iyisidir. Bu manaların hepsi birbirine çok yakındır.

(مختوم) **Mahtûm.** İçkinin bulunduğu kaplar mühürlenmiştir. Ve onun içiminin sonunda misk kokusu vardır. Denildiği *Hıtamuh* kelimesinden murat içimden sonra kesilmesidir. Yani o içkiyi içen kişi de misk kokusu bırakır. Dünyadaki içki içenin üzerine sinen pis bir koku bırakmaz. (وفي ذلك فليتنافس المتنافسون) **Ve fi zêlike felyetenâfesi'l-mutenâfisûn:** Bu ve peşi sıra gelen nimetlere istekli olanlar rağbet etmekte, amellerle -ki bu ameller ona yakınlaştırmaktadır- birbirleriyle yarışmaktadırlar. Bu cümle parantez cümlesi olup Allah bu cümleyi, ***rahîk*** (içki)nin diğer özelliklerini getirmeden önce nimet türlerinin hemen akabinde zikretmektedir. Bunun sebebi seni saadet türlerinden sayılan amellerde yarışmaya teşvik etmektir. Buradaki işaret zamiri (ذلك) önceki nimet türlerinden ayrı olduğu anlaşılsın diye ***rahîkul-mahtum*** (mühürlenmiş içki)ye aittir. Bu cümle her halükarda parantez cümlesidir. Ve bu iki nimet türü birbirine karışmıştır. İki türden birinin sahibi ve mizacı birbirine karışmıştır. Allah-u Teala *"Kendilerine mühürlü halis bir içki sunulur. Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır"* ayetini buyurduktan sonra rahikle karıştırılan nimeti açıklamaktadır. Bu karışımın da tesnim -yükseklerden getirilen su- den dolayı oluştuğunu belirtmektedir. İsimlendirildiği isme uygun olması içinde tesnim diye isimlendirilmiştir. Sonra Allah-u Teala şu kavliyle tesnim hakkındaki açıklamayı genişletmektedir: عينا يشرب بها المقربون. *"O tesnim Allah'a yakın olanların içecekleri bir kaynaktır"*. Aynen (عينا) kelimesi **medh** (övme) üzerine mensuptur. Ve bu kelimede aşina olunan bir açıklama bulunmaktadır. *"Allaha yakın olanların içtiği."* Diledikleri zaman, karışım olarak rahiki içerler. **Mukarrebûn** (yakın olanlar) iyilerin ta kendileridir. Allah bu vasfı onlara bahşettiği şerefi arttırmak için zikretmiştir.

Ayetlerde zikredilen tüm bu çeşit çeşit nimetler nefisleri kendine çeken, yarıştıran nimetlerdir. Bu yüzden Allah bu nimetlerle iyilik yapanları iyilik yapmayı arttırmada kesin kararlara yöneltmektedir. Yolun başında duranı o tarafa yönlendirmektedir. O kişi de samimi ve net olmayı gerekli görmekte, eğriliği terk etmekte ve öncekilerin yolunu takip etmektedir. Ve Allah

yoldan çıkanı geri çevirmek ve onu dosdoğru yol üzere kılmak için onları bu nimetlere yönlendirmektedir. Bu nimetlerin mefhumu dünyada faydalanmış olduğumuz nimetlere benzemektedir. Senin bu nimetler hakkındaki düşünce ufkun daha geniş, yüksek ve kamil olsa bile bu nimetler dünyadaki nimetlere isim veya uzak bir benzerlik dışında yakın nimetler olamaz.

Allah-u Teala facirler için vadettiği azabı -ki onlar suç ehli ve kötü amel işleyenlerdir- muttakiler için vadettiği nimetleri- ki onlar iyilik ve ihsan ehlidir- ve her iki grubun da işledikleri amelin karşılığına göre ahiret günü karşılaşacakları hadiseleri zikrettikten sonra iki gruptan birinin diğerine oranla dünyadaki hali ve ilk grubun diğerine oranla ahiretteki durumunun ne olacağını zikretmektedir. Onlar günaha dalan nefislerini şer işleyerek kötüleştiren, kulaklarını hakkın çağrısını işitmekten alıkoyan liderlerdir. Onlar dünyada iken iman edenlere gülüyorlardı. Allah-u Teala bu dünyaya Hz. Muhammed'i göndererek rahmet ettiği zaman kavmin önde gelenleri ve bilginleri sıradan insanların görüşleri ve halkın yanılgıları üzere idiler. Hak davetin sesi ilk başlarda çok alçak ve gizliydi. Bu daveti sadece Hz. Peygamber'in sesi yükseltiyordu. Sonraları bu daveti ona icabet eden ve kabul eden toplumun zayıf insanları mırıldanmaya başladılar. Bu zayıf kişilerin hevaları hakkın yolunun kalplerine girmesini engelleyemedi. Yöntem ve üslupta kendisine muhalefet eden ve bildiklerinin haricinde bir şeye çağıran kişiye -üstelik bu kişi kendilerinden sayıca ve kuvvet açısından zayıf da olduğundan- gülmek, alaya almak güç ve çokluklarıyla övünen güçlerin yapısında vardır. Ebu Cehil Velid b. Muğire, El'as b. Vâil gibi Kureyş'ten bir grubun ve onlara tabi olanlarının durumu böyleydi. Bunların emsallerini her zaman ve mekanda bulmak mümkündür. Ne zaman yenilikler görmezden gelinir, taraflar parça parça olur, hak yol batıl yollar içinde kaybolur, dinin manası bilinmez, yapısındaki kendi yorum ve yöntemleri yok edilir, iç yüzüne uymayan dış yüzünden başka bir özelliği kalmaz ve ihtiraslar hakim olursa insanlar da yemeyle, içmeyle, süslü elbiselerle, ev eşyalarıyla, makam, mevkiyle ünvanlarla ilgili şeylere rağbet gösterecekler, aldatıcı övgülere tutunacaklardır. Her kişiye yapmadığı şeyle övünmek hoş gelecektir. Eksik yönleri olan kişi bu yönlerini kamil olanı eksiltme yoluna giderek giderecektir. Bu durumda büyükle küçük, emredenle emrolunan, cahil ile alim lakabıyla lakaplanan eşit olmuş olacaktır. İnsanlar bu durumlara düştükleri

zaman hakkın sesi zayıflayacak, içlerinden kendilerini hakka çağıranları küçümseyeceklerdir. Ayeti kerimenin metni onlara uygun düşmektedir .

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ﴿29﴾ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ﴿30﴾ وَإِذَا انقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمُ انقَلَبُوا فَكِهِينَ ﴿31﴾ وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ﴿32﴾ وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ﴿33﴾ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ ﴿34﴾ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنظُرُونَ ﴿35﴾ هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿36﴾

29. **Şu bir gerçek ki, suça batmış olanlar, iman sahiplerine gülerlerdi.**
30. **Onların yanlarından geçerken birbirlerine kaş-göz işareti yaparlardı.**
31. **Ailelerine döndüklerinde gülüp eğlenmeye koyulurlardı.**
32. **İnsanları gördüklerinde: "Şunlar var ya! Şaşkın, sapık bunlar." derlerdi.**
33. **Oysa ki kendileri, inananlar üzerine bekçi gönderilmemiştir.**
34. **İşte bugün, iman sahipleri, küfre batmışlara gülüyorlar.**
35. **Koltuklar üzerinde seyrediyorlar.**
36. **Nankör kafirler, yapmış olduklarıyla ödüllendirildiler mi?**

"Hak ehlinden biri onlara uğradığında onu alaya alarak birbirlerine kaş göz hareketleri yaparlar." Bu sapıtmışlar ahalilerine ve evlerine, ehli imanın kusurlu gördükleri şeyler hakkında anlattıklarını alaya almalarından dolayı keyiflenerek dönerler. Çünkü onlar, "Tek bir ilaha dua edin, gücünüzün üstünde olanı göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah'tan isteyin" diyen ehli imana şaşırdıkları gibi onları bunaklıkla ve geri zekalılıkla suçluyorlardı. Müminleri gördükleri zaman: "Şüphesiz bunlar sapıtmış" derlerdi. Çünkü o müminler toplumun değer yargılarını reddediyorlar, atalarından miras kalan inanç ve uygulamaları yanlış buluyorlardı.

(وما أرسلوا) **Ve mâ ursilû**[341]: *"Hakka çağıran inananlar, kafirlere ve mücrimlere denetleyici olmak için gönderilmediler."* Yani Allah onları hayra, kötülüğü bırakmaya çağıran, öğüt verenleri o kafirler üzerinde gözlemci olma meziyetini vermemiştir. Zira o kafirler onların çağrılarını dinlemek, delillerine kulak vermek zorunda değillerdir. "Gönderilmediler" cümlesi inananların hakkına inkar ederek zarar veren kafirlerin sözünün devamıdır. Bu mücrimlerin dünyada müminlerle olan ilişkileridir. İnananlarla alay ediyorlar, gülüyorlar ve onları boş sözlülükle damgalıyorlardı. Şimdi bak gör, kıyamet günü müminlerin onlarla ilişkileri nasıl olacak.

(فاليوم) **Fe'l-yevme:** Din ve ceza günü. الذين آمنوا من الكفار يضحكون *"İşte o günde iman edenler kafirlere gülerler."* Bu kibirli cahilin gülmesi değil, mûkin (şüphesi olmayan) mesrur (sevinçli) kişinin gülmesidir. Hakkı gözlemedeki kesinliğe ulaşan ve onunla mutlu olan kişinin gülmesidir. Beklenti içinde oldukları Allah'ın ikramı onlara ayan beyan gösterilecek, düşmanlarını da Allah-u Tealanın ihmal etmesi, ilgilenmemesi sebebiyle sevinecekler, amellerinin cezası kendilerine gösterilen inkarcı kafirlere güleceklerdir. Kafirler, geri zekalılıklarını sözlerinin yanlışlığını görecekler. Boyunları alçalacak ve zilletleri sebebiyle aşağı eğilecek. Bu yüzden mümin olmaktan daha büyük ne vardır. Müminler o gün koltuklar üzerinde Allah'ın düşmanlarına yapacaklarını, kendilerine büyüklük taslayanları nasıl zelil kıldığını, kendileriyle alay edenleri uygun bir cezayla nasıl cezalandırdığını seyredecekler. *"Kafirler yaptıklarının cezasını buldular mı?"* Bu cümle onların işin hakikatini bilmesi için (ينظرون) **Yenzurûn** *bakarlar* kelimesine bağlanmıştır. Yani kafirlerin kendilerine yaptıklarına karşı cezalandırılacakları gerçeğini göreceklerdir. (ثوب) **Suvvibe** kelimesi (أثاب) **esâbe** kelimesi gibi (جازى) **câzê** *"karşılığını vermek"* manasındadır. **Câzê** (*ceza*) kelimesi, her ne kadar iyiliğin karşılığını verme manası ağır bassa da hem iyilik hem de kötülüğün karşılığını vermek için kullanılır. Bu cümlenin öncekinden bağımsız soru cümlesi olması da mümkündür. Sanki hitap müminleredir. Mana şöyle olmaktadır: *"Allah'ın kafirleri işledikleri amellere karşın nasıl cezalandırıldıklarını gördünüz mü?"* Yani o Allah cezanın en kötüsüyle onları cezalandırdı. Ve siz bunu bileceksiniz. İlk mana görüldüğü üzere daha belirgindir.

341 Abduh bu ayeti bir önceki ayetteki kafirlerin sözlerinin devamı olarak alıyor. Elimizdeki meallerde ise yeni bir cümle olarak ele alınmaktadır. (Çeviren)

﴾ İNŞİKÂK SÛRESİ ﴿

İnşikâk Sûresi Mekkidir.
Âyet sayısı 25'tir. (Mushafta 84. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ ﴿1﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿2﴾
وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ ﴿3﴾ وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ
﴿4﴾ وَأَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ ﴿5﴾

1- **Gök yarıldığı zaman**

2- **Ve 'kendi yaratılışına uygun' Rabbine boyun eğdiği zaman;**

3- ***Yer dümdüz edildiği zaman...***

4- **İçinde bulunanları atıp boşalttığı zaman...**

5- **Ve 'kendi yaratılışına uygun Rabbine boyun eğdiği zaman.**

Göğün yarılması olayı İnfitar sûresinde tefsiri geçen إذا السماء انفطرت *"Gök yarıldığı zaman"* ayetindeki olayın aynısıdır. Göğün yarılması olayı göğü oluşturan oluşumların bozulması, Allah'ın içinde yaşadığımız bu âlemi yok etmek istemesi ile gök sisteminin alt üst olması olayıdır. Bu yok etme işlemi dünyanın seyrini değiştirecek olaylardan biri ile olabilir. Örneğin gezegenlerden birinin .diğerine çok yakın seyretmesi olayı. Böylece her iki gezegen de birbirlerinin çekim alanına girecek ve çarpışacaklar. Sonuçta da güneş sistemi tamamen dağılacaktır. Bu çarpışmalar sonucu bulutlar (duman, toz bulutu) meydana gelecek, atmosferin ve uçsuz bucaksız uzayın farklı alanlarında belirecektir. Zira gök bu bulutlarla yarılmış olacak ve bu bulutların belirmesi göğün düzenini bozacaktır.

(وأذنت لربها) Rabb'ine kulak verip Rabb'inin emrini işittiğinde -yarılmasını istediğinde- tıpkı amirinin emrini yerine getiren itaatkar kişi gibi -emri yerine getirecektir. O emre kulak verecek ve sanki "Bu emre kulak veriyorum" diyecektir.

(وحقت) Hukkat: Boyun eğecek hale getirildiği zaman Allah göğe, emirlerine boyun eğmesini zorunlu kılmıştır. Göğe uygun düşen de boyun eğmesi,

emri yerine getirmekten kaçınmamasıdır. Çünkü o, Allah'ın bir mahlukudur. Ve O'nun kabzası altındadır. Göğün yok olmasını engelleyen de O'dur. Zira Allah göğün düzenini bozmak istese rahatlıkla bozar. Göğün ise O'nun bu isteğine karşı gelme hakkı yoktur. Gök sisteminin bozulacağı, yıldızlarının üst üste yığılacağı zaman yeryüzüne göğün karşılaştığı bu dağılmanın daha şiddetlisi isabet edecektir. Dağları dümdüz olacak, aralarındaki bağlar kopacak, temasuk ortadan kalkacaktır. Şu anki yeryüzünün bu bileşim halinden eser kalmayacak, İbni Abbas'tan rivayet edildiği gibi tabaklanmış derinin düzlüğü gibi dümdüz olacak. Altı ile üstü birbirine eşitlenmiş, havada uçuşan kütle parçaları olacak ve kapladığı alan büyüyecektir. Allah-u Teala üçüncü ayette bu gerçeğe değinmektedir: وإذا الأرض مدت *"Yer dümdüz edildiği zaman..."* Hiç şüphe yok ki, bu düzlenme hadisesi yerin derinliklerini etkileyecek, içini dışına savuracaktır. Belki de sert bir hamle içindekileri yerin dışından uzaklara fırlatır. Böylece yerin içindekiler de boşaltılmış olur. Allah-u Teala diğer ayette bu gerçeğe değinmektedir. وألقت ما فيها وتخلت *"İçinde bulunanları atıp boşalttığı zaman..."* Tüm bu varlıklar ve hadiseler ilahi celalin yönetiminde cereyan etmektedir. Bu varlıkların yok olmaları O'nun emirlerine boyun eğmektir ve bir sonraki ayette de belirttiği gibi *"Rabb'ini dinleyip O'na hakkıyla itaate mecbur kılındığı vakit"* isteğini yerine getirmiş olmaktadır. Göğe ve yere kulak verme ve itaat etme gibi sıfatların verilmesi bir canlandırma, bir benzetmedir. Allah her ikisini tıpkı başlangıçta olduğu gibi yok etme hakkına sahiptir. Bir başka ayette de Allah şöyle buyurmaktadır: "Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye isteyerek veya istemeyerek gelin! dedi. İkisi de: *"İsteyerek geldik"* dediler.[342] Allah-u Teala yeri ve göğü bazı kıt anlayışlıların bu büyük kainatın sadece tek bir kişi tarafından yaratıldığını veya yerle bir edileceğini işittikleri vakit bundan şüphe duydukları, Yahudilerin Allah yaratmaya Pazar günü başladı, Cumartesi günü tatil yaptı ve arşa uzandı şeklindeki yanlış iddiaları gibi değil, bilakis hiçbir çaba, gayret ve yardım olmadan istediği şekilde yarattı. Allah-u Teala başka bir ayette de benzetme yapmadan hakiki manayı ifade etmektedir: *"Andolsun biz, gökleri yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk çökmedi."*[343] Her söz ve fiil bu tür özellikleri olmayan varlık-

---

342 Fussilet, 41/11.

343 Kaf, 50/38.

lara verilebilir. Bu ise benzetme yoluyla gerçekleşecektir. Yalnız örfi kullanımda bu tür bir kullanıma izin veren bir sebebin bulunması gerekmektedir.

Allah bu sûrede biri gök, diğeri yerle alakalı iki şart getirdi.[344] Fakat her iki şart cümlesinin de cevap cümlesini zikretmedi. *"Yer dümdüz edildiği zaman"* ayetinin hemen akabinde *"Ey insan! Şüphe yok ki sen Rabb'ine çaba üstüne çaba göstermektesin; sonunda O'na varacaksın."* ayetini getirmektedir. Bu Kur'an'ın icazının benzersiz özelliklerindendir. Şöyle ki uzun uzadıya anlatılması lüzumlu olan yeri kısa ve öz bir dil kullanarak ele almaktadır. Allah-u Teala başka sûrelerde kıyamet günü gerçekleşecek korkunç ve çetin olayları, amellerin getirilmesi, cezanın hesabın o kritik durumunda görülmesi ve gerçekleşmesi ve sonrasında gelecek olan azap ve nimetlere dair bilgileri çokça anlatmaktadır. Allah-u Teala o günün başlangıcında göğün yarılması, yerin çatlaması, dağılması, içindekilerin dışarı savrulmasına dair bu iki şartı zikretti. Cevabı ise okuyucunun zihnini dilediği şekilde kullanarak o gün gerçekleşecek olayların hepsini zihninde canlandırması için zikretmemiştir. Bu tür bir üslup kullanmada korkutma gayesi vardır. Bu gayeye sözü uzun uzadıya anlatarak ulaşılamayabilir. Denildi ki: Cevap cümlesi hazfedilmiştir. Cevabı ise *"Ey insan şüphe yok ki sen Rabb'ine karşı çaba üstüne çaba göstermektesin...."* ayetinin mefhumu delalet etmektedir. Sanki Allah-u Teala şöyle buyurmaktadır: *"Gök yarıldığı zaman... Yer dümdüz edildiği zaman... insan Rabb'iyle karşılaşacak ve ona hesabını verecektir."*

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ ﴿6﴾
فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ ﴿7﴾ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ
حِسَابًا يَسِيرًا ﴿8﴾ وَيَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِهِ مَسْرُورًا ﴿9﴾
وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ وَرَاءَ ظَهْرِهِ ﴿10﴾ فَسَوْفَ يَدْعُو
ثُبُورًا ﴿11﴾ وَيَصْلَى سَعِيرًا ﴿12﴾ إِنَّهُ كَانَ فِي أَهْلِهِ
مَسْرُورًا ﴿13﴾ إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ ﴿14﴾ بَلَى إِنَّ
رَبَّهُ كَانَ بِهِ بَصِيرًا ﴿15﴾

6- Ey insan, gerçekten sen, hiç durmaksızın Rabbine doğru bir çaba harcayıp durmaktasın; sonunda O'na varacaksın.

---

344 Yani şart edatını hem gök, hem yer kelimesinin başına getirdi. (Çeviren)

7- **Artık kimin kitabı sağ yanından verilirse,**
8- **O, kolay bir hesap (sorgu) ile sorguya çekilecek,**
9- **Ve kendi yakınlarına sevinç içinde dönmüş olacaktır.**
10- **Kimin de kitabı ardından verilirse,**
11- **O da, helak (yok olmay)ı çağıracak,**
12- **Çılgın alevli ateşe girecek.**
13- **Çünkü o, (dünyada) kendi yakınları arasında sevinçliydi.**
14- **Doğrusu o, (Rabbine) bir daha dönmeyeceğini sanmıştı.**
15- **Hayır; gerçekten Rabbi, kendisini çok iyi görendi.**

(كادح) **Kâdıhun:** (كدح) *Kedhun* kelimesinin failidir. Yapmak, çabalamak, kazanmak, tırmalamak manalarındadır. Bu vasıf (الى) *"ila"* cer harfi ile bağlantılı bir şekilde getirilmiştir. Çünkü Allah كادح إلى ربك *"Rabb'ine karşı çaba göstermektesin."* cümlesinde (ل) *"li"* harfi yerine (إلى)*"İla"* harfini "***Kedh***" kelimesine seyrun: gitmek ve İntihâun: son manası vermek için kullanmıştır. Ve sanki şöyle denmektedir -Allah daha iyi bilir-: Ey haddi aştığına aldırmayan, hevasına göre hareket eden, gidişatından habersiz olan, hayat seyrinde hakkın önemini kavramayan insan! Bu dünyada ebedi kalacağını zannetme. Ve sen uğruna çaba harcadığın şeylerle başbaşa kalacaksın. Sen yaratılmışlara eziyet verdin, hakkı küçümsedin, güç ve kuvvete aldandın ve dizginlerini şehevi arzularına verdin. Kazandıklarından faydalanmayı ve yorulduğun ve uğraştığın şeylerde devam etmeyi kendine eğlence edindin. Hayır! Sen her ne kadar olaya ciddi bir şekilde eğilmesen de veya olayı algılayıp unutmaya çalışsan da Rabb'ine giden yolda bulunuyorsun. Amelin noktasında attığın her adım aslında seni eceline götüren bir adımdır. Her çaba ve meşakkat kişide güç kaybına sebep olur. Kendisinden kaçış olmayan ölümle son bulana kadar bu güçsüzlükler birbirini takip eder. Allah ile karşılaşmak ölümden sonra olur. Zira ölüm ruhun üzerindeki gaflet örtüsünü çıkarır, hakkın yüzünü tertemiz bir şekilde ona gösterir. O, inkar ettiği doğruları Allah'tan öğrenecektir. İnkar ettiği gerçeklerle tıpkı görmediği uzak kaldığı kişiyle karşılaştığı gibi karşılaşacaktır. Ölümden sonra artık dönüş yoktur. Yalnız diriliş günü insanların din gününün hükümdarına sunulmak için ayağa kalktıkları gündür. *"O gün (hesap için) huzura alınırsınız; size ait hiçbir sır gizli kalmaz."*[345]

345 Hakka, 69/18.

Orada elbiseler (örtü) açılır ve her amel sahibi amelinin kendisini nereye doğru sürüklediğini öğrenecektir.

"Kimin kitabı sağından verilirse kolay bir hesapla hesaba çekilecek." Kitabı sağından verilenler, Allah'ın niteliklerini ve işledikleri amelleri diğer ayetlerde zikrettiği iyilik ehli ve hayır amel işleyen salihlerdir. *"Ve sevinçli olarak ailesine dönecektir."* İçinde bulunduğu toplulukta önem verdiği, hayırlı amel işleyen sadık müminlere, karşılaştığı hesabın kolay geçmesinden ve azaptan kurtulmasından dolayı sevinçli bir şekilde döner. Kitabı arkasından verilenler ise hemen yok olmayı isteyecek "Va subûrâhu" diyecek.[346] Ve o ölümle helak olmayı, karşılaşacaklarını algılama duyularının kaybolmasını temenni eder. *"Keşke toprak olsaydım"* dediği gibi. *"Alevli ateşe girecek."* Ateşin o yakıcı kavurucu sıcağına katlanacaktırZira o, (dünyada) ailesi içinde, emsallerinin oluşturduğu topluluk içinde, bolluk, refah gibi tüm lezzetleri tatmış, şehevi arzularıyla oyalanma içerisinde olması sebebiyle şımarmıştı. O gün bu durumu tam tersine seyredecek, geleceği kötü olacak, sevincin yerini hüzün, tadın yerini elem kaplayacaktır. Amellerinin kendisine sunulması kolay bir hesaptır. Amellerinden sevindirici olanlarını ve cezayı gerekli kılanlarını öğrenecek sonra da kendisine sıkıntı veren, kötü gördüğü amellere ne itiraz edebilecek, ne de tartışabilecek. Kitabın sağdan veya sırttan, arkadan verilmesi konusuna gelince....

(اليمين) **el-yemin** kelimesi Allah'ın kitabı Kur'an'da güç, bereket, hayır manalarında kullanılmaktadır. Saffat Sûresi'nin (27-29) ayetlerinde Allah şöyle buyuruyor: *"(İşte bu duruma düştükleri vakit) onlardan bir kısmı, diğerlerine yönelir, birbirlerini sorumlu tutmaya çalışırlar. (Uyanlar, uydukları adamlara): Siz bize sağdan gelirdiniz (sûreti haktan görünürdünüz) derler. (Ötekiler de): Bilakis, derler, siz inanan kimseler değildiniz."* Keşşaf'ın yazarı, *el-yemin* kelimesinin önemini ve onunla bağlantılı amelleri zikrettikten sonra şöyle devam etmektedir. "Bu kelime hayrın yönü manasına istiare yapılmıştır. أتاه عن اليمين *"O'na sağdan geldi."* cümlesindeki **"sağ"** kelimesi *"hayır yönünden geldi"* anlamındadır. Zira *"O da kendisini bu hayırda alıkoydu ve saptırdı."* Beydavi de *sağ (yemin)* kelimesini, "Görüşlerin en kuvvetlisi, en hayırlısı veya din ve hayır hakkında..." şeklinde kullanmaktadır. Yine Keşşaf'ın yazarı Zemahşeri şöyle demektedir: "Bazı tefsirlerde, şeytan kime sağdan gelmişse ona din

346 Yani birine şiddetli bir musibet geldiğinde söylenen söz, vah vah hali. (Çeviren)

tarafından gelmiştir. Hakkı ona karıştırarak giydirir. Kime soldan gelmişse ona da kıyameti, mükafatı ve azabı yalanlama yönünden gelmiştir. Kimin de arkasından gelmişse ona da fakirlik korkusu vermektedir şeklinde açıklamalar bulunmaktadır. Demek ki kim onun halefi olursa rahmete ve arınmışlığa ulaşamaz". Hakka Sûresi'nin 44 ve 45. ayetlerinde yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Eğer (peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette onu kıskıvrak yakalardık. Yani kendisine bildirmediğimiz bir şeyi iddia etseydi onu sabırlı bir şekilde (hapsederek) öldürürdük."* Beydavi şöyle dedi: "Bu cümle (onu kıskıvrak yakalarız) melikin (hükümdar) kendisini kızdıran kişiye yapacağı had safhada bir yok edişin bir tasviri niteliğindedir. Ve denildi ki: El-yemin güç manasındadır". Yine Beydavi Saffat Sûresi'nin 93. ayeti *"Bunun üzerine, yanlarına gelip sağ eliyle vurdu (kırıp geçirdi)"*nin tefsirinde darb (vurma) fiilini Allah'ın yüceliğini belirtmek için yemin (sağ) kelimesiyle sınırladığını belirtmekte ve bunu vurma işleminde aletin gücünün eylem gücüne ihtiyaç duyması şeklinde açıklamaktadır. *Sağ* (*yemin*) kelimesi gücü temsilen kullanılıyorsa karşıtı olan ***yesar*** veya *şimal* (*sol*) kelimeleri de güçsüzlüğün tasvirinde kullanılabilir. Hayır, şeref ve her ikisinin zıtları için de bu söylenebilir. Sonra burada *sağ* (*el-yemin*) kelimesinin verme aleti değil de alma aleti olduğunu açıklamaya da ihtiyaç duyulmamaktadır. Çünkü burada sağ, kitabı sağından verilen kula aittir. Mana şöyle olmaktadır. Kitabı verilen kişi o kitabı saygıyla alır veya ona yönelir. Sanki Allah-u Teala şöyle buyurmaktadır: Kitabı kendisine sunulan, amellerinin kaydedildiği sicil kendisine sunulan kişi saygıyla ona yönelir. Kendisine sunulanı soluyla almaya yönelen kişi ise tam tersi bir tavır sergiler. Zira kendisine kitabın soldan uzatılması kitabının kötü olduğuna delildir. Kendisine sunulan bu kitabı istememenin ve sevmemenin en büyük delili o kitaba arkasını dönmesi ve yüz çevirmesidir. Böylelikle kitabı arkasına almış olur. Hakka sûresindeki bu ayetle burada üzerinde durduğumuz ayetin manası şu şekilde olmaktadır. Kitabı alması için kendisine sunulan kişi bu kitabın salih amellerinin korunduğu, iyiliklerin ve onurlu davranışların kaydedildiği bir kitap olduğu şuurunda olduğu için tüm azmiyle ona yönelir. Onun hali budur. Kitabı solundan verilen ise rezil olacak, azmi kırılacak. Çünkü kitabı ona solundan verildi. Kitabını almaya da güç yetiremeyecek. Ondan habersizmiş gibi davranıp içinde yazılanları görmeyecek veya o kitabın kötü amel işleyenlerin divanı, alçalmışların sicili olduğunu bildiği için ondan yüz çevirip arkasını dönecek. Bu konuya Hakka sûresinde

daha ayrıntılı bir şekilde deyinilmektedir: *"Kitabı sağ tarafından verilen; alın, kitabımı okuyun; doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı zaten biliyordum der."*[347] İnsanlara kitabını okumaları için çağrıda bulunması sevincin, çalışmanın, azmin gücüne delildir. "Kitabı sol tarafından verilene gelince o, keşke, der, bana kitabım verilmeseydi de hesabımın ne olduğunu bilmeseydim. Keşke onunla (ölümle) her iş olup bitseydi! Malım bana hiç fayda sağlamadı. Saltanatım da benden (koptu), yok olup gitti.[348] Bu söz, kendisine sunulan kitabı beğenmeyen bitmiş tükenmiş kişinin sözüdür. Kitabın sağdan, soldan ve sırtın arkasından verilmesi kişinin o gün amellerinin farkında olduğunda sergileyeceği tavır ve hareketlerin canlandırılması ve tasviridir. İnsanlardan kimileri kendisine işlediği ameller gösterildiği zaman sevinir, mutlu olur. Bu sağ yöne yönelmektir. İnsanlardan kimileri de geçmişte işledikleri ameller kendilerine gösterildiğinde kaşlarını çatar, hiddetlenir, yüzünü çevirir, sırtını döner ve kendisine gösterilmemesini temenni eder. Bu ise sol yöne veya sırtın arkasına yönelmektir. Böylece iki ayetteki mana birbiriyle uyuşmuş olmaktadır. Yoksa Allah'ın kitabına uymayan bir mana çıkararak sol ile sırtın arkası kelimeleri arasında cem (ayrı şeyleri bir arada tutma)- müfessirlerin çoğu da bu yolu tutmaktadır- işlemine gerek yoktur.

"O hiçbir zaman Rabb'ine dönmeyeceğini sandı." Rabb'ine kesinlikle dönmeyeceği, işlediği günahlarından kendisini hesaba çekmeyeceği veya iyiliğe dair kazanımlarının karşılığını en iyi şekilde alamayacağı hükmüne vardı, bunu tercih etti. Ayetten hevalarına ve şehevi arzularına boyun eğenlerin, kendilerinin hesaba çekilmek için Allah'a döneceklerine inananlar olmaktan ziyade böyle bir zan bile taşımadıkları aksine dünyada iken o gün hesaba çekilmeyeceklerini veya Allah'ın sözünden döneceğini zannettikleri anlaşılmaktadır. Onlar Allah'a ve onun vadine, tehdidine (azap) iman ettiklerini iddia etseler de kalplerinde olmayanı dilleriyle söylemektedirler ve devamlı olarak kötü bir sonla -bundan Allah'a sığınırız- tecrübe ederler.

(بلى) **Belâ:** Yukarıdaki لن يحور *"Rabb'ine dönmeyeceğini sandı."* ayetindeki olumsuz ifadenin olumlu karşılığıdır. Mana şöyle olmaktadır: Oysa Rabb'ine yönelecek, dönecek ve işlediği amellerden hesaba çekilecek, yaptığı hayra hayırla, kötülüğe kötülükle mükafatlandırılacaktır. Allah hemen akabinde

347 Hakka, 69/19-20.
348 Hakka, 69/25-29.

şu kavliyle bunun böyle olacağını ispat etmektedir. إن ربه كان به بصيرا *"Oysa gerçekten Rab onu görüyordu."* Bir şeyi görmek o şeyin başlangıcını ve sonunu bilmenin tamamıdır. O Rab insan ona verdiği akıl sebebiyle sınırsız bir kemale yatkın olarak yarattı. Bu akıl bilgide hak ettiği yerde durmamaktadır. İdrak ışınlarının kainatın sırlarına, varlıkların inceliklerine gönderilmesi onu sonu vesaire hayvanların sonu gibi olmasın diyedir. Aksine bu büyük evrende var oluş sebebini belirlemesi bu hayattan sonraki hayatı içinde amellerini işleteceği, kemaline kavuşacağı bir hayat kılması gerekir. Şayet Allah insana vereceği hediyeleri verdikten sonra kendi haline bırakacak olsa, bu olsa olsa görmekten, hikmetten, hatta adalet ve insaflı davranıştan uzak ölçüp tartılmadan yapılan çılgınca bir hareketten başka bir şey olmazdı. Allah bunu teyit etmek için kainata apaçık olgulara yemin etmektedir.

فَلَا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ ﴿16﴾ وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ ﴿17﴾
وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ ﴿18﴾ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَن طَبَقٍ ﴿19﴾
فَمَا لَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿20﴾ وَإِذَا قُرِئَ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنُ
لَا يَسْجُدُونَ ﴿21﴾ بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُكَذِّبُونَ ﴿22﴾
وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُوعُونَ ﴿23﴾ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ
﴿24﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ
غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿25﴾

16 . Yoo, şafak-vaktine yemin ederim,

17 . Geceye ve toplayıp-taşıdığı şeylere,

18 . Ondördüne girdiği zaman aya;

19 . Siz, gerçekten tabakadan tabakaya bineceksiniz.

20 . Şu halde onlara ne oluyor ki iman etmiyorlar?

21 . Kendilerine Kur'an okunduğunda secde etmiyorlar.

22 . Tersine, o nankörler, yalanlıyorlar.

23 . Oysa Allah, onların içlerinde sakladıklarını daha iyi bilendir.

24 . Bu durumda sen, onlara acı bir azap ile müjde ver.

25 . Ancak iman edip salih amellerde bulunanlar başka; onlar için kesintisi olmayan bir ecir (mükafaat) vardır.

(فلا أقسم) **Felâ uksimu:** Yemin türlerinden biri olan bu yemin daha önce de geçmişti.

(الشفق) **Eş-şafak:** Zücaci'ye göre gündüz manasındadır. Onun dışındaki müfessirlere göre ise güneş ışığının ve kızıllığının güneş batımından akşamın son vaktine kadar sürmesidir. Gündüz insanların rızklarını temin etmek için çalıştıkları bir zaman dilimidir. İyiler gündüz kendilerinin, kendi dışındakilerinin durumlarını düzeltmekle, akıllarını ve ahlaklarını olgunlaştırmakla iştigal ederler. Gündüzde şafak manası vardır. Şafak başarısız olmaktan korkmaktır. Bu yüzden gündüzün şafak olarak isimlendirilmesi uygundur. Ufukta beliren kızıllık ve çok az bir beyazlık seni, içinde ne olduğunu bilemediğin geceye karşı uyarmaktadır.

(وسق) **Vesaka:** Toplamak ve bir araya getirmek. Gayet iyi biliyorsundur ki gündüz ortaya serilenler gece toplanmaktadır. Hatta senin kollarını iş için kullanman gündüzün beyazlığı, dinlenmesi için iki yanına alman ise gecenin karanlığıdır. Gündüz koşuşturanlar geceyle dinlenmektedirler. Gece anaları yavrularına kavuşturmakta, otlayan hayvanları meskenlerine döndürmektedir. Kısacası gece gündüzün hareketli bir şekilde dağıttığı her şeyi bir araya getiriyor ve sessiz bir şekilde topluyor. *"O geceyi dinlenme zamanı kıldı..."*[349] Ayın bütün olması onun dolunay olması ve ışığının 14'üncü, 13'üncü veya 15'inci gece toplanmasıdır. Allah'ın üzerlerine ve içindeki bu tür bir sistemle koğuşlandırılmalarının hikmetini konuşan *ayetlere* (*alamet*) yemin ettiği bu üç olayda insanlar için büyük faydalar olduğu aşikardır. Bu yüzden Allah'ın gafilleri, bu olaylar içinde yerleştirdiği noktalara dikkat çektirmek için bu olaylar üzerine yemin etmesi gayet uygun düşmektedir.

(لتركبن) **Le terkebunne:** "*Be*" harfi fethalı okunursa hitap insanadır. Dammeli okunursa hitap insanlaradır.

(الطبق) **Et-tabaku:** Tabakadarn takbakaya geçmek. İbni Arabi'ye göre halden hale geçmek manasındadır. Zücac'e göre ayetin manası şöyle olmaktadır. "Siz Allah'a dönünceye kadar halden hale geçersiniz. Hallerin ilki hayata kavuşturmak (can vermek) sonra ölüm , sonra da diriliştir. Zücac tefsirinde yakınlaştırma yoluna gitmektedir.

349 Enam, 6/96.

(طبق) **Tabak** maddesinin kökünde mutabakat ve musavat (eşitlik) manası vardır. *"Siz halden hale geçeceksiniz"* ayetinin manası şöyle olmaktadır: İkinci hal ilk hale uyuşmaktadır. Yani siz diğer hayatın içinde bulunduğunuz bu hayatın benzeri olduğunu, his, idrak, elem, lezzet kelimelerinin kullanımlarına mutabık olduğunu göreceksiniz. Bir başka deyişle bu diğer hayat her ne kadar bazı konularda bu ilk hayatla farklılık arz etse de gerçek bir hayattır.

Bu açıklama *"Böyleyken onlar acaba neden iman etmezler?"* ayetine giriş olup bu ayetteki (ف) harfinin tefsiridir. Zira Allah insanı iki hayatı olması şartıyla yaratmış, delili de kendi tekvin (yaratma) yolundan getirmiş sonra da üzerine yemin etmiştir. *"Böyleyken onlar acaba neden iman etmezler? Onlar kendilerine Kur'an okununca ..."* O Kur'an içgüdülerine çağırana yöneleni fıtratın sözünü işitmesi için uyarmaktadır. لا يسجدون *"... secde etmezler"* itaat etmezler, boyun eğmezler. Kur'an'ın onların kalplerinin kilitli kapılarını kıramadığını, sesini kalplerinin derinliklerine ulaştıramadığını sakın düşünme. Bilakis ulaştı ve ikna ettirdi. Fakat inat onları iman etmekten alıkoydu, itaat etmekten çevirdi. Zira yalanlamanın kaynağı delilin yetersizliğinden dolayı değildir. Bu ancak olsa olsa delil gösterilmesini isteyenin yetersizliği ve delilin gösterdiği yoldan yüz çevirmesindendir. بل الذين كفروا يكذبون *"Aksine kafirler yalanlıyorlar."* Bu ayetteki vurgu mahzuf olan bir kavle dönmektedir. Bu kavlin mahzuf oluşunu ayetin öncesi ve sonrası göstermektedir. والله أعلم بما يوعون *"Halbuki Allah onların gizlediği şeyleri çok iyi bilir."* Yani Allah onların gönüllerine isteksizliğe, inkara, hasede ve zulme dair ne toplamışlarsa hepsini bilir. فبشرهم بعذاب أليم *"(Rasulüm) onlara acı azabı müjdele!"* Bizzat kendilerinden ve ellerinde olan her gün müşahede ettiklerinden gösterilen delillerden yüz çevirmelerine ve kötü amel işlemekte ve yanlış inanç taşımakta ısrar etmelerine karşılık onlara verilecek cezayı müjdele! İnançlarını, fıtri duyarlılıktan temin edilmiş sahih delile dayandırılan doğru bir imanla şekillendiren ve amellerini salih ameldeki net bir metot ile düzenleyenlere gelince onlar için bitmez tükenmez bir ecir vardır. إلا الذين آمنوا *"İman edenler müstesna..."* ayetindeki istisna edatı istisnai munkatı'dır. Sanki Allah şöyle buyurmaktadır: "Fakat iman edip salih amel işleyenlere ecir vardır.". Bu sebeple لهم أجر *"Onlara mükâfat vardır."* ifadesinin başına (ف) harfi getirilmemiştir. وغير ممنون *"Sonu gelmeyen, arkası kesilmeyen bir mükâfat..."*

Allah daha iyi bilir.

﴾ BURUC SÛRESİ ﴿

Buruc Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 22'dir. (Mushafta 85. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْبُرُوجِ ﴿1﴾ وَالْيَوْمِ الْمَوْعُودِ ﴿2﴾
وَشَاهِدٍ وَمَشْهُودٍ ﴿3﴾ قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ﴿4﴾
النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ﴿5﴾ إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ ﴿6﴾
وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ ﴿7﴾ وَمَا
نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿8﴾
الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
شَهِيدٌ ﴿9﴾

1- Burçları olan göğe andolsun,

2- O vadedilen güne,

3- Şahid olana (görene) ve şahit olunana (görülene).

4- Kahrolsun Ashab-ı Uhdud

5- 'Tutuşturucu-yakıt dolu o ateş,'

6- Hani kendileri (ateş hendeğinin) çevresinde oturmuşlardı.

7- Ve mü'minlere yaptıklarını seyrediyorlardı.

8- Onlardan, yalnızca 'üstün ve güçlü olan,' öğülen Allah'a iman ettiklerinden dolayı intikam alıyorlardı.

9- Ki O (Allah), göklerin ve yerin mülkü O'nundur. Allah, herşeyin üzerinde şahid olandır.

(البروج) **El-Buruc:** *Burc* (برج) kelimesinin çoğulu olup sözlükte kale, saray ve on iki burç (takım yıldızı) manalarına gelmektedir. Bu on iki burcun sûretleri bazı yıldızların özel bir bağıntı üzerine takım oluşturmalarından dolayı mey-

dana gelen şekillerde görünmektedir. Güneş bu on iki burçta tek tek gezinmektedir. Kuzeyinde olanlar Koç, Öküz, İkizler. Güneş bu üçünü üç ayda kat eder. Bu üçünün gezim süresi ilkbahar mevsimidir. Bu mevsimin başlangıcı güneşin koç burcunda 20 veya 21 Martta yahut 12 veya 13 Barmahat (Kıpti takviminin yedinci ayı) ta olmasıdır. Bu mevsimin sonu güneşin 20 veya 21 Haziranda yahut 14 Beune (Kıpti takviminin onuncu ayı) ikizler burcunun sonunda olmasıdır. Daha sonra güneşin 21 veya 22 Haziranda Yengeç burcuna girmesiyle yaz ayları başlamış olur. Sonra güneş Aslan burcuna oradan da Başak burcuna geçer. Bu burcun sonuna yani 22 Ekime gelinmiş olur. Bu tarih yaz mevsiminin sonu olmaktadır. Başak burcuyla ekvator çizgisinin kuzeyindeki altı burç tamamlanmış oldu. Güneyindeki altı burçtan ilk olarak Terazi burcu bulunmaktadır. Güneşin bu burca 23 veya 24 Ekimde yahut 14 Tûte (Kıpti takviminin birinci ayı)nda girmesiyle sonbahar mevsimi başlamaktadır. Sonra güneş Akrep burcuna oradan da Yay burcuna geçmektedir. Yay burcunun sonunda sonbahar mevsimi bitmektedir. Güneşin 22 veya 23 Aralıkta yahut 13 veya 14 Kiyehk (Kıpti takvimin dördüncü ayı) Oğlak burcuna girmesiyle kış mevsimi başlamaktadır. Sonra oradan Kova burcuna, oradan da güneydeki burçların sonuncusu olan Balık burcuna yükselmektedir. Balık burcunun son bulmasıyla kış mevsimi son bulmaktadır. Güneşin tekrar Koç burcuna girmesiyle yeniden bahar mevsimi başlayacak ve hep bu düzen içerisinde güneşin gezinimi devam edecektir. Ayetteki buruç kelimesi benzetme yapılarak yıldızlar, zikredilen burçlar ve saraylar şeklinde tefsir edilmiştir. Hiç şüphe yok ki, yıldızların muhteşem büyük yapıları vardır. Bu yüzden bu yıldızlara yeryüzünde inşa edilen saray ve köşklere benzetilerek buruç denilmesi doğru bir kullanım olur.

(واليوم الموعود) **El-yevmil-mev'ud:** *"Geleceği bildirilmiş olan güne..."* Kıyamet günüdür. Çünkü Allah o güne vadetmiştir. O güne ulaştığımızda algılama özelliği olan gören görülen ne varsa o günde görülecek ve algılanacak ne varsa algıyla görülecek. Allah-u Teala öncelikle içinde görülen ve görülmeyen varlıklara yemin etmektedir. Burçlara sahip gökyüzüne yemin etmektedir. Göğün yıldızları görülmekte, nurları görünmekte ışıkları bilinmekte doğarken ve batarkenki hareketleri gözle görünmektedir. Senin sema diye isimlendirdiğin üzerini saran gökyüzünde, müşahede ettiğin burçlar vardır. Ancak bu burçların içinde neler olduğunu algıyla öğrenemezsin. Yıldızların hakikati, Allah'ın o yıldızlara yerleştirdiği gücü ve mülkü ve bunların dışında yerleştirdiği ne

varsa hepsi gaybidir, bilinmemektedir. Algılarımız bu gaybi bilgileri -aklımız bu bilgilerden bir sonuç çıkarsa bile- idrak edemez. Sonra Allah-u Teala tamamıyla gaybi olan varlığa yemin etmektedir. Kıyamet gününe yemin etmektedir. Çünkü Allah-u Teala bize o günün ve içindeki diriliş, hesap azap, mükafat gibi olayların gerçekleşeceğini haber vermektedir. Fakat bizim bu bilgileri bu dünya hayatımızda görmemiz mümkün değildir. Allah daha sonra tamamıyla görülebilen varlığa yemin etmektedir. Bu üzerine yemin edilen, şahit yani algı sahibidir. Zira bu şahit görülmektedir. Üzerine yemin edilenlerden biri de meşhud (şahit olunan, algılanan)dur. Sanki Allah bu eşsiz taksimle beraber tüm mahlukata yemin ederek seni bu mahlukattaki muhteşemliğe, büyüklüğe -önündekilere itibar etmen senden saklı olanlara ulaşma noktasında büyük çaba harcaman ve karşılaşacağın olaylara hazır olman için- dikkat çektirmek istemektedir. *"Tanıklık edene ve edilene andolsun"* ayetinin tefsiri hakkında Hasan'dan şöyle rivayet edilmektedir. Kendisi şöyle demektedir: "Hiçbir gün yok ki şöyle seslenmesin: Ben yeni bir günüm ve ben bende işlenen amellerin tanığıyım. Beni ganimet bil. Şayet güneşim kaybolursa kıyamet gününe kadar beni göremezsin". Muksem aleyhi (üzerine yemin edilen, yeminin cevabı, çeviri) burada hazfedilmiştir. Sonraki ayetlerde zikredilenler yeminin cevabının hazfedildiğini göstermektedir.

(قتل أصحاب الأخدود) *"Ateş dolu hendeğe atılanlar (yakılarak) öldürüldü."* Arap filologlarına göre cevabın hazfedilmesi cevabın uzun olması içindir. Cevap bu ayetlerde zikredilmektedir. Sanki Allah-u Teala şöyle buyurmaktadır. Bu büyük kainata ve helak olacak şeylerin helak olacağı, insanların alemlerin Rabb'i için diriltileceği o güne yemin ederim ki sizden önceki muvahhid müminler düşmanlarının zulmüyle, en kötü işkenceleriyle imtihan olundular. Hatta onlar için hendekler kazdılar, içini de ateşle doldurdular. Ve onları bu ateş dolu hendeklere attılar. Onları merhamet duygusu da sarmadı. Aksine müminlere reva görülenleri seyretmekten zevk duydular. Yemin olsun ki o müminler sabrettiler. Ve Allah onlara bunu reva görenden bu yaptıklarının intikamını alacak, günahıyla onu kıskıvrak yakalayacaktır. Eğer sabrederseniz sizin mükafatınızı verecektir. Ve Allah düşmanlarınızı kıskıvrak yakalayacak onlara daha önce görmedikleri azabından tattıracak.Bu ayetlerden anlaşılanların tümü yeminin cevabıdır. Allah cevabın yerine geçmiştekilerden örnekleri kafirler için vadettiği azabı salihler için vadettiği nimetleri hikaye etmekte sonrasında da

müminlerin kalplerini sağlamlaştırmakta, onlara kendi yolunda sabretmeye ve mücadele etmeye teşvik etmektedir.

(الأخدود) **El-Uhdut**. Yere hendek kazmak, deşmek manasındadır. Yani günahlarıyla alındılar ve onlara dünyadaki ceza ahiretin azabı indirildi. Uhdut ashabı güç kuvvet sahibi inkarcı bir kavimdir. İnanan bir kavme müdahale ettiler. İnanan kavmin bu imanı onları öfkelendirdi. Onlara küfrü benimsetmek için çok çabalar sarf ettiler. Bunun üzerine onlar için hendekler kazdılar. Bu hendekleri ateşle doldurdular. Müminleri tek tek getirip ateşe attılar. Bu acımasız zalimler ateşin etrafında hendeğin yanı başında oturarak canlı bedenlerin diri diri yakılışını seyrettiler.

(النار) **En-nâr** (Ateş) Kelimesi uhdut kelimesinin bedelidir. Yani uhdut ashabı aynı zamanda ateşin alevini arttıracak çokça odun kullanan ateşin ashabıdır.

(القعود) **El-Kuûd**: (قاعد) *Kâıd* kelimesinin çoğuludur. Yani onlar ateşin etrafında oturmuşlar *-kuûd-* müminlerin yanışlarını, bakışlarını çevirmeden gözlerini kapamadan izliyorlar, hatta akıllarından bu manzarayı tekrar izlemek için işkencenin defalarca tekrarlanmasını geçiriyorlar. İşte bu zalimliğin, acımasızlığın en uç noktasıdır.

(وما نقموا منهم) **Ve mâ nekamû minhum**: İnananların Allah'a iman etmelerinden başka bir günahı olmadığı halde onları kınadılar, kötülediler. Ki o Allah azizdir. Gücü aşılamaz, hiç kimse onun kudretinden kurtulamaz.

(الحميد) **El-Hamid**: Ona her halükarda hamd edilir. Onun tüm fiilleri güzeldir. Eğer sana sen ona iman ettiğin halde bir afet verse, verdiği bu afetle Allah ya sabrı öğretmek için seni hazırlamak ya da kalbini imtihan ederek sana vereceği mükafatı arttırmak istemektedir.

Ashab'ul-uhdut: Uhdut ashabının kimler olduğu nerede yaşadıkları, inananların kimler oldukları noktasında çokça rivayet vardır. Yaygın kanaat şudur. İnananlar Necran Hıristiyanları idiler. O zamanlar dinleri de içinde bidat ve hurafelerin olmadığı tevhit dini idi. İnkarcılar ise Yemen veya Yahudi kabile reisleri idi. Yalnız inanmış bir insanın Kur'an'da geçen bu kavmin kimler olduğuna, hangi dine mensup olduklarına dair söylenenlere hatta abarta abarta anlatılan kıssalarla, hurafelerle doldurulmuş efsanelerle uçmaya ihtiyacı yoktur. Ona düşen kıssa ile ilgili öncelikli olarak zikrettik-

lerimizi öğrenmesidir. Şayet Allah daha detaylı anlatımın hayırlı olacağını düşünseydi bizi mahrum etmezdi.

Allah-u Teala o zalimlerin kendi hükümdarlığından kaçacakları bir yerleri olmadığını belirtmek için şu ayeti buyurmaktadır:

الذى له ملك السموات والأرض Göklerin ve yerin mülkü kendisine ait olan ve ayrıca yarattıklarının yaptıkları ne varsa hepsini bildiğini, yaptıklarından hiçbir şeyin ondan gizli kalmayacağını ve kendisinin onları bu yaptıklarına göre ceza-mükafat vereceğini teyit etmek için şöyle buyurmaktadır.

والله على كل شئ شهيد *"Allah her şeyi görür."*

إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ ﴿10﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ ﴿11﴾ إِنَّ بَطْشَ رَبِّكَ لَشَدِيدٌ ﴿12﴾ إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ ﴿13﴾ وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ ﴿14﴾ ذُو الْعَرْشِ الْمَجِيدُ ﴿15﴾ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ﴿16﴾

10- Gerçek şu ki, mü'min erkeklerle mü'min kadınlara işkence (fitne) uygulayanlar, sonra tevbe etmeyenler; işte onlar için, cehennem azabı vardır ve yakıcı azap onlaradır.

11- Şüphesiz iman edip salih amellerde bulunanlara gelince; onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır. İşte büyük 'kurtuluş ve mutluluk' budur.

12- Doğrusu, Rabbinin 'zorlu yakalayışı' şiddetlidir.

13- Çünkü O, ilkin var eden, (sonra dirilterek) döndürecek olandır.

14- O, çok bağışlayandır, çok sevendir.

15- Arşın sahibidir; Mecid (pek Yüce)dir.

16- Her dilediğini yapıp-gerçekleştirendir

(فتنـوا المؤمنيـن) **Fetenul-müminin:** *"Müminleri dinlerinden döndürmek için eza ve işkenceyle imtihan ettiler."*

(فلهـم عـذاب حريـق) *"Onlar için yakıcı bir azap vardır."* Bir önceki "onlar için cehennem azabı vardır" cümlesine atfedilmiştir. Bu atıf öncekini teyit ve o azabın vereceği korkuyu attırmakla beraber açıklama ve izahattır. Bu üslup tıpkı senin günah işleyen kişiye; İşlediğin suçun cezasını göreceksin, demir parmaklıklar arasına gireceksin demen gibidir. Zira onlar için cehennemde hazırlanan azap, yakıcı bir azaptır. Mümin (erkek-kadın)lara işkence eden ve onlara eza etmekten vazgeçmeyen, ölüm onları yakalayıncaya kadar küfürleri inatları üzere kalan ve Allah'ın cehennemde yakıcı bir azapla tehdit ettiği kişiler her kavimde bulunan yoldan çıkmış kişilerdir. Bu kişiler hak ehline, hakka çağıran davetçilere, aşina oldukları batılı arzulayarak ve körü körüne, aklı selim bir şekilde düşünmeksizin atalarının yolunu tutarak eza etmektedirler.

(البطش) **el-Betşu:** Sert bir şekilde yakalamak anlamındadır.

Rabbinin Yakalayışı: Allah-u Teala düşmanları için bir tehdit dostları için teselli olsun diye yaptığı işleri zikretmektedir. Kureyşlileri ve beraberindekilerin kalbine korku vermek, Hz. Nebi ve beraberindekileri rahatlatmak için insanı yakalama (hesaba çekme)sının çok şiddetli olduğunu zikretmektedir. Kudretinin genişliğini kendisinin (kainat yokken) ilk olarak yaratan ve ölümden sonra tekrar hayatı geri getiren olduğunu, her gün bitki, hayvan ve diğer varlıkları yaratmaya başladığını, öldüklerinde ise bir kere daha yarattığını akabinde de insanları kendisinin bildiği şekilde ahiret gününe geri getirdiğini söyleyerek ispatlamaktadır. Sonra o Allah kendisine tövbeyle gelene bağışlayıcıdır. Ayrıca o Allah kendisine tahsis eden kişiye vedud (الـودود) "seven"dir.

(ذو العرش) **Zul-arş:** Büyüklük ve otorite sahibidir.

(المجيـد) **El-mecid:** Yüce, ulu. Mecd kelime**sinin kök manası Arap kullanımında büyük şereftir.**

(فعـال) **Fe'âlun:** Hazfedilmiş mübteda'nın haberi olup mübalağa kalıplarından biridir. Yani o Allah dilediği şeyleri çokça yapandır. Zira o ancak iradesine uygun olanı yapar. Huysuz inkârcıların helak olmasını hak ehline yardım etmeyi dilediği zaman hiçbir şey onu bunu yapmaktan aciz bırakamaz.

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ ﴿17﴾ فِرْعَوْنَ وَثَمُودَ ﴿18﴾
بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي تَكْذِيبٍ ﴿19﴾ وَاللَّهُ مِن وَرَائِهِم
مُّحِيطٌ ﴿20﴾ بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ ﴿21﴾ فِي لَوْحٍ
مَّحْفُوظٍ ﴿22﴾

17- **Orduların haberi sana geldi mi?**

18- **Firavun ve Semud (ordularının)?**

19- **Hayır; inkar edenler, (kesintisiz) bir yalanlama içindedirler.**

20- **Allah ise, onları arkalarından sarıp-kuşatmıştır.**

21- **Hayır; o (Kitap), 'şerefli-üstün' olan bir Kur'an'dır;**

22- **Levh-i Mahfuz'dadır.**

Kendilerinden önce gelen, kendilerinden daha güçlü ve daha çok yoldan çıkmış olanlar nerede.

(هل أتاك حديث الجنود) *"Sana o orduların, firavun ve kavminin, Semud kavminin ve bu kavmin kahramanları -ki bunlar güç olarak senin kavminden daha kuvvetli idiler- gibi güç ve kuvvet sahibi olanların uğradıkları felaketin kıssası geldi mi?"* Ve Allah onları günahları sebebiyle kıskıvrak yakaladı. Batıla tutunan herkesin akıbeti böyledir.

Semud, Arapların gelmiş geçmiş büyük bir kabilesidir. Bu kabile hakkındaki gerçek bilgiler olarak sadece Allah'ın bize anlattıkları bilinmektedir. Allah nebisi Salih'i bu kabileye gönderdi. Onlar onu inkar ettiler ve zulümleri sebebiyle Allah'ın onları helak ettiği güne kadar hakka ve adalete karşı inatlarında devam ettiler. Allah'ın "Orduların haberi sana geldi mi?" ayeti geçmişteki ibretlerin zikrine başlayan bir ayettir. Akıl sahibi her insan bu ibretlere bakarsa eğer, yaratılışında bulunan Allah'ın yollarına doğru yol alacaktır. Acaba Hz. Peygamber'in buyruğunu inkar edenler kendilerinden öncekilerin gidişatına bakarlar mı, onların içine düştükleri duruma gözlerini dikerler mi? Sonra kendilerine zikredilenlere yönelir hayırlı bulduklarını kabul eder, kötü bulduklarını atarlar mı? Hayır. Onlarda bu söylenenlerin hiçbiri gerçekleşmedi. Aksine o inkarcılar yalanlayıp durdular. Yani yalanlama arzusu içinde boğulup gittiler. Yalanlama arzusu onları çepeçevre sardı.

Hatta akıllarında düşünmeye hiçbir alan bırakmadı. Gafil yakalanacakları ana kadar hala bu taşkınlık içindeler. Allah onları arkalarından kuşatmıştır. Bu ayet ilahi gazabın ve onların içine düştükleri halin bir tasviridir, canlandırmasıdır. Onlar kendisinden kurtulmanın mümkün olmadığı izzet ve kabzası içindeler. Ona erişemezler, onu aciz bırakamazlar.

(بل هو قرآن مجيد) *"Hakikatte (o yalanladıkları) şerefli Kur'an'dır."* Yani bu Kur'an şereflidir. Allah onu insanlara üslubun en güzeliyle içine batılın karışmadığı saf ve arı bir şekilde sundu. Ayetin idrab harfi[350] ile gelmesi tekzibe dalmalarını, Kur'an'ın öncekilerin masallarıdır diye mazerete bağlamaları şeklinde daha önce hakkında bilgi verilen konuya işaret etmektedir. Halbuki Kur'an'ın getirdiği yeni şeyleri onların babaları bile bilmiyordu. İşte bu ayetle onların bu mazeretleri çürütülmüş oldu.

(اللوح المحفوظ) **Levhi mahfuz:** Allah'ın hakkında bizi haberlendirdiği, içine kitabını yerleştirdiği ama hakikatini bize öğretmediği bir varlıktır. Bize düşen ise onun var olan ve Allah'ın içinde kitabını koruduğu bir varlık olduğuna iman etmemizdir. Yalnız levhi mahfuzun gökyüzünde belirlenmiş özel bir cisim olduğunu ve özelliklerinin de anlatıldığı rivayetler olduğu iddialarına gelince, bu rivayetlerin Hz. Peygamber'den mütevatir yolla geldiği ispatlanmamış olup, levhi mahfuzun da müminlerin itikatlarına girmesi de gerekmemektedir. Fakat levhi mahfuz hakkında söylenenleri yorumlayacak olursak Kur'an'ın mana ve konularına batıl bir şey karışmaması ve bir hatayla karışmaması için levhi mahfuza konulduğu şeklinde bir yorum getirebiliriz. Bu levhi mahfuzda ne ona uyuşan dışında bir gerçek vardır. Ne ona uyuşmayan dışında bir yanlış vardır. Ne orda çizilenler dışında var olmayı sürdüren bir şey vardır.

---

350 İdrab harfi ya önceki bir ifadeyi iptal için, ya da başka bir konuya geçmek için kullanılır. (Çeviren)

﴿ TARIK SÛRESİ ﴾

Tarık Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 17'dir. (Mushafta 86. sûredir.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ ﴿1﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ ﴿2﴾
النَّجْمُ الثَّاقِبُ ﴿3﴾ إِن كُلُّ نَفْسٍ لَّمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ
﴿4﴾ فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ مِمَّ خُلِقَ ﴿5﴾ خُلِقَ مِن مَّاءٍ
دَافِقٍ ﴿6﴾ يَخْرُجُ مِن بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ ﴿7﴾
إِنَّهُ عَلَىٰ رَجْعِهِ لَقَادِرٌ ﴿8﴾ يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ ﴿9﴾
فَمَا لَهُ مِن قُوَّةٍ وَلَا نَاصِرٍ ﴿10﴾ وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ
﴿11﴾ وَالْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ﴿12﴾ إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ
﴿13﴾ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ﴿14﴾ إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا
﴿15﴾ وَأَكِيدُ كَيْدًا ﴿16﴾ فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ
رُوَيْدًا ﴿17﴾

1- Göğe ve Tarık'a andolsun,

2- Tarık'ın ne olduğunu sana bildiren nedir?

3- (Karanlığı) Delen yıldızdır.

4- Üzerinde gözetleyici-koruyucu bulunmayan hiçbir nefis (kimse) yoktur.

5- İnsan bir baksın, hangi şeyden yaratıldı?

6- Dökülüp atılan bir sudan yaratıldı.

7- (Bu su,) Bel kemiği ile kaburgalar arasında(ki organlar)dan çıkar.

8- Şüphesiz (Allah), onu yeniden-döndürmeye güç yetirendir.

9- Sırların orta yere çıkarılacağı gün;

10- Artık onun ne gücü vardır, ne yardımcısı.

11- Dönüşlü olan göğe andolsun.

12- Yarılan yere de.

13- Şüphesiz o (Kur'an), ayırdeden bir sözdür.

14- O, bir şaka değildir.

15- Doğrusu onlar, hileli bir düzen planlayıp kuruyorlar;

16- Ben de bir düzen kurup hazırlıyorum.

17- Sen kafirlere bir mühlet ver, az bir süre tanı.

(والسماء والطارق وما أدراك ما الطارق النجم الثاقب) Gökyüzüne ve ***Tarık***'a (sabah yıldızına) yemin ederim. Tarık'ın ne olduğunu nereden bileceksin? (O karanlığı) delen yıldızdır: Allah subhanehu ve Teala göğe yemin ediyor. Göğün üstümüzde seyreden (yıldız, ay gibi) varlıklar olduğunu daha önce söylemiştik. Zira Allah-u Teala ulvi aleme (üstümüzdeki alem) ve içindekilere yemin etmekte, akabinde de yemini bu semavi alemdeki bazı varlıkları -yıldız gibi- has kılmaktadır. Tarık'a yemin etmektedir. Tarık gece gelen her şey anlamında kullanılır. Allah-u Teala, kelime genel bir ifade, üzerine yemin edilen de bu kelimeye *(tarık)* uyan belirli bir varlık olduğundan kelimeden hangi varlığı kastettiğini yaptığı işlerin kıymetini arttıran ve şanını yücelten bir üslup kullanarak açıklamaktadır.

(وما أدراك ما الطارق) **Ve ma edrake ma'tarıku:** Tarık'ın ne olduğunu nereden bileceksin? Bu tür sorulu ifadeler, hakkında soru sorulan şeyin değerini yüceltmek kastıyla yapılır. Yani sanki soru sorulan varlık hakkında kuşatıcı bir bilgiye sahip olunulmaması o varlığın şanının büyüklüğündendir. Zaten ayette de *"Sen onun ne olduğunu nereden bileceksin"* denilmektedir.

En-Necm'us-saqıb: O, karanlığı delen yıldızdır. Yıldızın cinsi, ışığı karanlıkları delen bir yıldız olmasıdır. Sanki karanlık kopkoyu bir deri olup yıldız da o deriyi delip geçmektedir. Allah-u Teala içlerinde maddi manevi hidayet ve diğer (hayırlı) işler olduğu için -ki bunu kendisi ve yarattıkları içinde sırlarını öğrenme noktasında ilimde derinleşenler bilmektedir- yarattığı bu varlıkların şanını büyütmektedir. Ve sadece karanlığı delen yıldızı Tarık olarak isimlendirmiştir. Bunun sebebi bu yıldızın geceleyin görünmesidir. Gündüz güneş ışığı onun görüntüsünü gizlemektedir.

إن كل نفس لما عليها حافظ *"Hiç kimse yoktur ki üzerinde bir koruyucu bir denetleyici olmasın."* (لمّا) *"Lemma"* harfi şeddeli ve (لما) *lema* şeddesiz şeklinde

okunmaktadır. Şeddeli okunduğunda (إلا) istisna manasını taşır. Ayetin başındaki (ما) harfi de olumsuzluk edatı olmuş olur. Şeddesiz okunursa (ل) lam ve (ما) *mâ* [351] harflerinden oluşmuş olur. Bu durumda (إن) *"İn"* harfi de te'kid manasında olmuş olup (إنْ) nin cezimli halidir. Her iki okuyuşta da mana şöyle olmaktadır: Her nefsin üzerinde eceli gelinceye kadar varlığının tüm kademelerini gözeten bir gözcü ve koruyucu vardır. Bu koruyucu ve gözcü Allah'tır. Yukarıdaki yeminlerin cevabı da bu koruyucu ifadesidir. Zira Allah-u Teala her nefsin üzerinde bir koruyucu olduğuna ve hiçbir nefsin işleri idare eden bu gözcünün korumasından devre dışı bırakılamayacağı noktasında bize yemin etmektedir. Şayet bunda şüphe edecek olan varsa neden yaratıldığına baksın.

فلينظر الانسان مم خلق *"İnsan neden yaratıldığına bir baksın!"* Atılan bir sudan yaratıldı.... İnsan bir baksın (**فلينظر الانسان**) ifadesi yeminin sebebi olan koruyucu olduğu iddiasına hem delil teşkil etmekte hem de tekid etmektedir. İnsan bir baksın ifadesinin yönü ise atılan sıvı bir sudur. Bu sıvı suda ne bir şekillenme vardır, ne de aletlerin takdir edilmesi vardır. Ki bu aletler örneğin insan vücudundaki organlar gibi hayat işlevi beliren aletlerdir. Sonra bu sıvı maddeden Allah-u Teala kamil bir yaratık meydana getiriyor. Yeryüzünde halifeliğini ikame edecek güce sahip olacak şekilde hayat, akıl ve idrak etme gücüyle donatılmış insan bunun bir örneğidir. Bu şekillendirme, takdir etme, bedenin organ ve aletlerinin oluşturulması ve her organa beden içerisindeki görevini eda etmesini sağlayacak kuvvetin verilmesinden sonra Allah insana idrak ve akıl gücü bahşetmektedir. Tüm bu işlemlerin işleri gözeten takip eden, idare eden bir koruyucu olmaksızın oluşması mümkün değildir. İşte bu koruyucu Allah'tır. "İnsan neden yaratıldığına bir baksın!" ayetinin birinci mesele içerisinde sabitleşen konu üzerine tefri (asıl meseleden furu meseleler çıkarmak) kabilinden olması uygundur. Sanki Allah şöyle buyuruyor: İnsan üzerinde bir gözetici olduğunu bilirse nefsini ihmal etmemesi, yaratılışını, meydana gelişinin nasıl başladığını düşünmesi böylece kendisini başlangıçta bu şekilde yaratanın tekrar yaratmaya kadir olduğu kanısına ulaşması ve nefsini salih amellere ve güzel ahlaka vermesi, kötü yollardan alıkoyması gerekmektedir. Zira gözeticinin gözleri hiçbir şekilde nefsin yaptıklarından gafil olamaz.

351 Arapça dilbilgisindeki mâ'i ziyade -yani manayı etkilemeyen harftir. (*Çeviren*)

(الصلب) **es-salbu:** Sırttaki halk dilinde sırt dizisi olarak ifade edilen omurga dizileri içindeki kemiklerin hepsi. Sırt manasında da kullanılmıştır.

(الترائب) **et-teraib:** Göğsün gerdanlık yeri (kaburga kemikleri). Sulb kelimesiyle erkek, teraib kelimesi ile de kadın kinaye edilmiştir. Yani bu atılan su, erkek ve kadın arasından cinsel ilişki sonucu oluştuğu zaman ve kadının rahmine yerleştirildiği zaman insanın yaratılma maddesi olmaktadır. *"O (su) sırt ile göğüs kafesi arasından çıkar"* ayeti insanın yaratılma maddesi olma özelliklerinin eksiksiz bir şekilde işlendiği atılmış bir sudan yaratıldığını açıklamak için zikredilmesi gerekli bir nitelemedir.

Allah, insanın dikkati ve bakış yönünü yaratılış kademelerini ve üzerindeki koruyucunun kabzası altında ne kadar kalacağını bilmesi için yaratılışının başlangıcına çevirdikten sonra onu başka bir sonuca götürmektedir. Bu sonuç şudur. Sûreti, takdiri ve yaratılmış bir kişi örneği olmayan atılmış sudan onu yaratmaya kadir olan bu şahsı öldükten sonra da tekrar yaratmaya da kadirdir. Hatta bu ikincisi daha kolaydır. Allah-u Teala şöyle buyuruyor:

إنّه على رجعه لقادر *"İşte Allah (başlangıçta bu şekilde yarattığı) insanı tekrar yaratmaya da kadirdir."*

يوم تبلى السرائر *"Gizlenenlerin ortaya döküldüğü günde..."* Bu ayet önceki sonuçlardan birini açıklamak için sözün başa alınmasıdır. Yani Allah senin bakış açına kendisinin seni kıyamet günü hayata döndürmeye kadir olduğunu yerleştirdikten sonra sana o günün gizlenenlerin ortaya döküldüğü, kalplerin açılacağı, iyi ile kötünün ortaya çıkacağı bir gün olduğunu öğretmektedir. Zira sır diye bir şey kalmayacak aksine her sır alaniyet kazanacak, tartışma ve çekişme olmayacak, kötü kişi ben iyilik yapan biriydim diyemeyecek. İşlenen amellerin sahipleri için getirdikleri amellerin karşılığını beklemekten başka yapacakları bir şey olmayacak. Ya azabın gelip çatması ya da mükafatların en güzeline doğru ilerleme. Hiç kimse de şayet kötü amel işlemişse amelinin cezası ne takdir edilmişse bu cezadan kendisini kurtaracak ne bir güç olacak ne de üzerine gerçekleşmesi emri vaki olan bu cezadan onu koruyacak ona yardım edecek bir yardımcı olacak. Zira peşi sıra gelen ayette de bu mana vurgulanmaktadır.

فما له من قوة ولا ناصر *"İnsan için ne bir güç ne de bir yardımcı vardır."*

Allah, ilk yeminle nefisler üzerinde bir gözetleyicinin olduğunu tekid ettikten ve buna delil getirdikten -bu özellik yani Allah'ın gözetleyici olma özelliği uluhiyetin ispatı ve Allah'ın ilminin ve kudretinin nefislerin bütün hal ve durumlarını kuşatıcı olduğunun saptanması olup aynı zamanda da dinin akait rukunlarının ilkidir- ve insanı, öldükten sonra tekrar yaratmaya kadir olduğunu açıkladıktan -ki bu özellik ahiret gününün ispatı olup dinin akait rukunlarının ikincisidir- sonra bize dinin akait rukunlarının üçüncüsü olan Hz. Muhammed'in risaletini getirmekte ve söze inkarcıların risaletle ilgili tartışmalarının şiddetinden dolayı yine yeminle başlamaktadır.

والسماء ذات الرجع والأرض ذات الصدع *"Dönüş sahibi olan (yağmur yağdıran) göğe, (nebat ile) yarılan yere yemin ederim ki..."*

Allah-u Teala yarattığı varlıkların mükemmelliğine yemin etmektedir. Bu şekilde yemine muhatap olan kişi bu mükemmelliği ona daha fazla önem atfederek tanıyacaktır. Bu sebeple Allah *"Dönüş sahibi olan (yağmur yağdıran) göğe and olsun ki"* buyurmaktadır.

(**الرجع**) **er-Rac'i:** Arap dilinde su manasında kullanılır. İnsanların gökyüzünden yağmasını bekledikleri en faydalı şey yağmur suyudur. Bu kelimeyi yağmur şeklinde tefsir eden, manadan uzaklaşmış olmaz.

(**الصدع**) **es-Sad'**: Nebat, bitki. Çünkü nebat yeri yarmaktadır. İnsanları toprağa çeken en önemli şey toprağın nebatıdır. Allah suyunu üzerinize boşaltan göğe ve nebatiyle yaşamınızı ayakta tutan yere (toprak) yemin ediyor ki size Rasulullah'ın (s) getirdiği bu söz "(hak ile batılı) ayıran bir sözdür". (**إنه لقول فصل**) Yani bu söz içinde şüpheye mahal olmayan, hakkında zan bulunan şeylerin karışmadığı verimlerin tutunamadığı apaçık gerçek olan bir sözdür. Bu sebeple bu söz tamamıyla ciddi bir söz olup, şaka değildir.

Allah dinin üç akait (iman) rükunu -uluhiyet, ahiret, risalet- açıkladıktan sonra hakkı inkar edenleri ona savaş açanların halini bize zikretmeye başlamaktadır. **إنهم يكيدون كيدا** *"Onlar bir tuzak kurarlar."*

(**الكيد**) **El-Keydu** tuzak demektir. Allah'a isnat edilmesi "Ben de tuzak kuranın" (**فأكيد كيدا**)" ayetinde olduğu gibi benzerlik içindir. Bundan kasıt ise, amel işleyen kişiye amelinin cezasının farkında olmadığı bir anda ulaşmasıdır.

(مكر) **Mekr** *"hile"* ve (كيد) **keyd** *"tuzak"* kelimeleri hiç umulmadık bir anda kötülüğün gerçekleşmesi ve tuzağa düşecek kişinin nasıl tuzağa düştüğünün farkında olmayacağı bir anda tuzağa düşürülmesi manasındadır. Gerçek manada da kullanılmış olabilir. Çünkü Allah-u Teala emirlerinden sapanları, yolundan yüz çevirenlere mühlet vermekte, sonra onları yataklarında güven içerisinde uyurlarken kıskıvrak yakalamaktadır. Bu mana sözlükte (مكر) *mekr* kelimesiyle ifade edilir. Her ne kadar yaratıklar hile yapmaya ihtiyaç duysalar da -çünkü onlarda böyle bir güç yoktur. Bu yüzden hileye başvurmaya muhtaçlardır- yaratan hile yapmaktan beridir. Çünkü tüm güç ve kuvvet onundur. Bu sebeple hile yapmaya ihtiyaç yoktur. Allah-u Teala sanki şöyle buyuruyor: İçinde bulundukları durum üzere kalmayı arzu eden, kendisine çağırdığın sözünü işitmeyen, kendi hevalarına göre oluşturdukları şeyleri insanlara süslü gösteren ve batılı insanların aklını kandırmak için hak gösteren o kimseler hilekar ve düzenbazdır. Onlar senin ve aldattıkları hakkında kötülükten başka bir şey istemezler. Bundan başka ben, onları bu sonlarından kurtaracak, kötü amellerinin götürdüğü sonuçtan alıkoyacak hiç bir yer olmayacağını takdir ettim. Ve azap onları hiç ummadıkları bir anda yakalayıverir. Onların bu tavırları seni üzmesin. Onlara verilecek cezanın kalkmasını bekleme. Aksine onlara mühlet ver - onları cezalandırma noktasında acele etme.

(أمهلهم) **Emhilhum:** *"Onlara mühlet ver."* manasındadır.

(مهّلهم) **Menhilhul** kelimesinden bedel olup tekid içindir. Yahut başka bir sözcükle tekrarlanmış olup yine tekid manası vermek içindir.

(رويدا) **Ruveydâ:** *"Az bir süre (mühlet ver)."* Bu ifadede onlara büyük bir tehdit yapılmaktadır. Yani onlara isabet edecek azap ister dünya hayatında olsun isterse ölümden sonra olsun yakıcı bir azaptır. Ayrıca Hz. Peygamber'e ve onun getirdiği hakka çağıran her davetçiye de işlediği amelin mükâfatına ulaşacağı ve kendilerine karşı direnenlerin ise hüsrana uğrayacakları vaadi yapılmaktadır.

﴾ A'LÂ SÛRESİ ﴿

A'lâ Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 19'dur. (Mushafta 87. sûredir.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ﴿1﴾ الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى ﴿2﴾
وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى ﴿3﴾ وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى ﴿4﴾
فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى ﴿5﴾

1. **Rabbinin o yüce adını tespih et;**
2. **O ki yarattı, düzene koydu,**
3. **O ki miktarını, şeklini belirledi, yolunu çizip aydınlattı.**
4. **O ki otlağı çıkardı,**
5. **Sonra da onu sellerin sürüklediği morarmış bir atık haline getirdi.**

سبح اسم ربك الأعلى *"Yüce Rabb'inin adını tesbih et."* Bu tür ayetlerde Allah ismi kendisine delalet eden isimdir. Allah bize kendisini sıfatlarıyla tanıtır. Yarattıklarına bakmamızın bizi onun alim, kadir, hakim ve diğer sıfatlarını göstermesiyle ancak zihinlerimiz onu tanıyabilir. Selim bir vicdan bizi onun sıfatlarına götürebilir. İşte bu isim Rahman sûresindeki *"Büyüklük ve ikram sahibi Rabb'inin adı yücelerden yücedir."*[352] ayetini okuyanın okumasında onu büyüklük ve ikram sahibi olarak tanımlayan isimdir. İsim bu manada "isimlendirilen şeyin kendisiyle bilindiği şeydir". Bu isim şu ayette *"Ancak azamet ve ikram sahibi Rabb'inizin yüzü (zatı) baki kalacak"*[353] yüzdür. Zira yüzle yüzün sahibi tanınır. Hatta yüzün sahibi ancak yüzü ile tanınır. İsim bu manada Allah-u Teala'nın şu kavlinde zikredilmiştir. *"Allah Adem'e bütün isimleri öğretti"*. Yani Allah Adem'e eşyaların şekillerini, eşyaları tanıtan özellikleri öğretti. Allah ismi zihinlerimizin O'na yönelmesini mümkün kılan bir isimdir. Allah-u Teala bu ismin tesbih edilmesini yani bu ismin, kendisine uygun

352 .Rahman, 55/78.
353 . Rahman 27.

olmayan yaratıkların özelliklerine uygun olan nitelemelerden veya ortak vs. eş tutulmasından tenzih edilmesini bize emretmektedir. Zira onu zihinlerimize onun ancak ayette de buyurduğu gibi الذى خلق فسوّى *"Yaratıp düzene koyan"* her şeyin yaratıcısı ilmi varlıkların inceliklerini kuşatmış biri olarak yöneltebiliriz. Bize düşen onu kainatın yaratıcısı ve düzene koyucusu- yani senin de müşahede ettiğin gibi kainatı yaratılışını içinde düzensizlik ve karışıklık olmaksızın kamil bir sistem üzerine kurmuş olduğu, الذى قدّر فهدى *"Takdir edip yol gösteren."* Her canlıya ömrü sarfında faydalanacağı nimetleri takdir eden ve o canlıya kendisi için faydalı olacak nimetlerden nasıl faydalanacağını, zarar veren varlıklardan nasıl uzaklaşacağını öğreten olduğu, الذى اخرج المرعى *"(Topraktan) yeşil otu çıkaran."* Tüm nebatı topraktan çıkaran olduğu şeklinde bilmemizdir. Biten bitkinin canlı türlerinden olan hayvanlar için yeşil ot olması uygun olmaktadır. Allah nebatı topraktan çıkardıktan sonra onu جعله غثاء احوى *"Kapkara bir sel artığına çevirmiştir."*

(الغثاء) **el-Gusâu:** Geçen seneden kalmış ot yada kurumuş tazeliği yok olmuş ot demektir.

(الأحوى) **(el-Ahvâ):** Rengi karaya çalan şey demektir. Allah yaratma özelliğini zikrettikten sonra tesviye (düzene koyma) özelliğini, faideleri takdir ve belirleme özelliğini zikrettikten sonra da hidayet (yol gösterme) özelliğini zikretmektedir. Tesviye ve hidayet, yaratma ve takdir özelliğinin iki tamamlayıcısıdır. Allah otu topraktan çıkarma özelliğinin hemen akabinden otu kapkara bir sel artığına çevirdiğini zikretmektedir. Kurumuş bir ot haline getirmesi onu yok etmesi öldürmesi ve hayatına son vermesi manasındadır. Nebatın topraktan çıkarılmasının akabinde bu nebatın varlığının tazelik, yeşillik vs. gibi tamamlayıcı özelliklerinden birinin zikredileceği akla yansımaktadır. Üslup bu vecih üzere geldi. Çünkü ilk yaratılmışlar fani cisimler ve baki alemler -örneğin bu dünyanın ardındaki alemler- için geneldir. Hepsi onun yarattıklarıdır. Ve o Allah hepsini dünyada ve onun ardındaki alemlerde mükemmel bir sisteme koydu ve yerleştirdi. Canlıların faydalanacakları nimetlerin takdiri ise insan ve onun dışındaki mülk vs. aleminden olan canlılar için geneldir, kapsamlıdır. Bu ruhi alemlerde hayat vardır. Ve bu hayatta yaratıcı tarafından takdir edilmiş işler, konular vardır. İnsanın hidayeti (yol gösterilmesi) fani olmayan ruhu içindir. Vahyin bize bildirdikleri ile çok azını da aklımızın bize öğrettikleri dışında hakkında bilgi sahibi

olmadığımız bu ruhi alemlerin sakinlerinden olan yüce ruhların hidayeti de bu şekildir. Yaratmanın akabinde, tesviye (düzene koyma)'nin ve her canlının faydalanacağı nimetlerin hidayetle -bu hidayetten biri de sonsuz olan hidayettir. Örneğin insanın hidayeti gibi- takdir edilmesi işleminin gelmesi uygun düşmektedir. Nebata gelince, nebat gelişip, olgunlaşma aşamasından sonra kurumakta ve çürümüş çerçöp halini almaktadır. Bu haliyle bile ondan istifade edilmekte, çoğu hayvanın yiyeceği olmaktadır.

Biz Allah'ı yaratıkları üzerinde etkileri görülen kadir, alim, hakim sıfatlarıyla tanımakla emrolunduk. Ve Allah bu sıfatları A'lâ Sûresi'nin 1-4. ayetlerinde kendi nitelemesiyle zikretmektedir. Ve ayrıca bu sıfatlara bazı ateistlerin yaptığı gibi ona uygun olmayan manalar vermemeliyiz. Bu kişiler onu yaratıklarda bulunan benzetmelerle tanımladılar, ona ortaklar edindiler. Tesbih et emri bize gelen zatın değil de ismin tesbihi şeklinde vaki olmaktadır. İsmi tesbih et emri ile bize, aklımızın ulaşacağı sınırı ve bu sıfatları öğrenme gayretimizin son noktasını görmemiz istenmektedir. Zat ise aklımızın ulaşacağı sınırdan çok üsttedir. Aklımız sadece mulahaza ettiğimiz, delillerle ve ayetlerle sabit olan bu sıfatları idrak edebilir. Bu yüzden Allah bize gücümüzün yeteceği şekilde isminin tesbih edilmesini emretmektedir. Allah daha iyi bilir.

Allah nebisine isminin tesbih edilmesini emrettikten ve Allah'ın emriyle memur olan ümmetine, zikrettiğimiz şekilde tesbih edecekleri ismi nasıl tanıyacaklarını öğrettikten sonra Rasulullah (s) içinde Allah'ın bilinmesi lazım gelen sıfatların açıklaması, tenzihler ve hükümlerinin teşriileri (yasama) olan kitabından kendisine okutacağını, kendisinin de bu okuduklarını unutmayacağını vadetmektedir.

سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنسَىٰ ﴿6﴾ إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ
الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَىٰ ﴿7﴾ وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَىٰ ﴿8﴾ فَذَكِّرْ
إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَىٰ ﴿9﴾ سَيَذَّكَّرُ مَن يَخْشَىٰ ﴿10﴾
وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى ﴿11﴾ الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَىٰ
﴿12﴾ ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ﴿13﴾

6. **Seni okutacağız da artık unutmayacaksın.**

7. **Allah'ın dilediği müstesna. O, açıklananı da gizleneni de bilir.**
8. **Sana en kolay olanı kolaylaştıracağız.**
9. **Eğer hatırlatmak yarar sağlarsa hatırlat / öğüt ver.**
10. **İçine ürperti düşen öğüt alacaktır.**
11. **İçi kararmış bedbaht ise ondan kaçınacaktır.**
12. **En büyük ateşe girer o.**
13. **Sonra orada ne ölür ne de hayat bulur.**

سنقرئك فلا تنسى *"Sana Kur'an'ı okuyacağız, sen de hiç unutmayacaksın."* Yani sana kitabı indireceğiz, okuyacaksın ve sana indirildikten sonra ondan hiçbir kelime unutmayacaksın. Vaad te'bid (ebedilik) ve lüzum (gereklilik) üzere olduğu için akla Allah'ın gücünün bile unutmanı sağlamayacağı, gelişmelerin onun iradesi dışında cereyan ettiği şeklinde bir vehim gelebilir, diye hemen istisna getirmektedir. Allah. (إلا ما شاء الله) *"Allah'ın dilediği hariç."* Zira o sana bir şeyi unutturmak istese bu ona hiçbir şekilde imkânsız değildir. Ayette kastedilen unutma özelliğinin doğrudan nefyedilmesidir. Dediler ki: Bu tıpkı kişinin arkadaşına "Sen Allah'ın diledikleri dışında sahip olduklarımda benim ortağımsın" demesi gibidir. Bu cümlede istisna kastedilmemektedir. Ve bu tür bir ifadenin nefi manasında kullanımı çok azdır. Hud Sûresi 108. ayetindeki istisna da bu şekilde gelmiştir. واما الذين سعدوا ففى الجنة خالدين فيها ما دامت السموات والأرض إلا ما شاء ربك عطاء غير مجذوذ *"Mutlu olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabb'inin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça onlar da orada ebedi kalacaklar. Bu (nimetler) bitmez, tükenmez bir lütuftur."* İstisna bu gibi yerlerde ebediliğin Allah'ın keremiyle olduğu uyarısını yapmak için getirilmektedir. Şayet o ihsan ettiklerini geri almak istese önünde onu engelleyecek hiçbir engel yoktur.

Hz. Nebi, unuttuğu bilgileri ona hatırlatıyordu şeklindeki rivayetler şayet doğru ise bu bilgiler Allah'ın kitapta indirdiklerinin ve tebliğini emrettiği hükümlerin dışındaki bilgilerdir. Bunun dışındaki tüm söylenenler ateist (mulhid)lerin girdirdikleri aldanmışların aklını çelen söylemlerdir. Zira onlar bu söylemlerle Allah'ın tertemiz kıldığı varlığı kirlettiler. Bu yüzden Hz. Muhammed'nin şeriatının sahibi olan Allah'ın gücünü bilen ve Allah'ın kitabına iman eden kişiye bu söylemlere tutunması uygun olmaz.

إنّه يعلم الجهر وما يخفى *"Şüphesiz Allah, açığı ve gizleneni bilir."* Bu ayet istisna ile birlikte vadedilen şeyi tekid etmek içindir. Yani sana okutacağını, okuduklarını, sana ezberlettireceğini ve hiç unutmayacağını vadeden o Allah açığa çıkanı da, gizleneni de bilir. Nefsinde olan biten ne varsa hiçbiri ondan kaçmaz. Ve o kalbinin, aklının sahibi, sırlarını gizleyendir. Sana ihsan ettikleri velev ki ruhunun gizemli yerlerinde olsun gözetmek gücüne sahiptir. İstese hemen alıverir. Ve sen buna engel de olamazsın. Çünkü sen ondan hiçbir şey gizleyemezsin. Okutma noktasındaki bir vaad içinde daha önce de zikrettiğimiz gibi hükümlerin teşrii ile alakalı bir vaad vardır. Bu hükümler belki muhataplarına zor gelir diye bu vaadi nefsin ilgisini arttıracak bir tatlılıkla beraber getirmektedir. ونيسرك لليسرى *"Seni en kolaya muvaffak kılacağız."* Seni, kabulü nefislere kolay gelen anlaşılması akıllara zor gelmeyen İslam şeriatında muvaffak kılacağız.

Bu büyük fazlı ona vaad ettikten sonra kullarına hatırlatmasını, içinde bulundukları gafletten onları uyarmasını, Allah ismini tenzih etmelerinin kendileri için getirecek hayırlara onları yönlendirmesini emirlerine uymaları hükümlerini yerine getirmeleri için onları hazırlamasını emretmektedir. Şöyle buyuruyor: فذكّر إن نفعت الذكرى) *"O halde eğer öğüt fayda verirse öğüt ver."* Eğer öğüt fayda veriyorsa ayeti ile atalarından miras aldıklarına körü körüne bağlanan ehli batılın bulunduğu duruma, donukluğa ve inatçılıklarına işaret edilmektedir. Öğüt belki onlara fayda vermeyebilir. Dediler ki; bu tıpkı senin vaize (veya öğüt verene) "Seni dinlerlerse onlara vaz'et demen gibidir. Şart emre bağlı değildir. Selef ve haleften din ehli öğüt verme emrinin öğüt fayda versin veya vermesin geneli kapsadığı noktasında icma etmişlerdir. Hz. Rasul'ün fiiliyatı da ifadenin genel olduğuna en büyük delildir. Bu yüzden Allah bu emrin hemen ardından şu ayeti getirmektedir. سيذّكر من يخشى *"(Allah'tan) korkan öğütten yararlanacak."* Öğüt insanlardan bir gruba kesinlikle fayda verecektir. Bu grup Allah'tan, delil apaçık ortada olduğu halde inkar etmenin, inatçı davranmanın cezasından korkan gruptur. Ve bu öğütten ancak kötülüğü kendisine hâkim olan kötü kişi kaçınır ve faydalanmaz. Böylelerini parlayan nurdan, kati delillerden yüz çevirmeleri sebebiyle güç bir zamanda terk etmek çok uygun düşecektir. Zamanın eksikliğini hissetmediği bu grup hak ettiği cezayla bir sonraki ayette de belirtildiği gibi karşılaşacaktır. الذى يصلى النار الكبرى *"En büyük ateşe girecek olan..."* Allah ateşi, bu ateş ahiret hayatının ateşi olduğundan "en büyük" sıfatıyla nitelemiştir. Ve bu ateş bildiğimiz ateşten onunla azaplana-

cak kişiye oranla kat kat acı çektiren daha şiddetli bir ateştir. Bu kötü insan içinde ebedi kalacağı, hiç kesilmeyen, verdiği acının sonu olmayan o ateşle karşılaşacaktır. Sonra o, ateşte ölmez ki, istirahat etsin, iyi bir yaşam sürmez ki mutlu olsun. Yaşamın nefyedilmesi ölümün nefyedilmesiyle çelişmez. Çünkü nefyedilmiş yaşam, sahibinin devam etmesini temenni ettiği, rağbet gösterdiği yaşamdır. Bu büyük ateşle azap görenin yaşamı ise sahibinin nefret ettiği, her dakika keşke bitse dedirtecek yaşamdır. Ve sen alim kisvesine bürünmüş kişilerin, "efendim öğüt fayda vermeyeceği için onlara öğüt vermek gerekmez, Müslümanların geneline genel bir nasihat olamaz" şeklinde ortaya attıkları iddialara ve delil olarak da bu ayeti gösterenlerin dediklerine sakın aldanmayın. Zira onlar ayetteki emir sigasını fayda verirse ifadesine bağlamaktadırlar. Onların bu yanılgıları hem kendilerini hem de başkalarını yanlış yola sürüklemektedir. Çünkü şart ifadesi az önce açıkladığımız gibidir. Bu söylediklerini doğru farz edelim, o zaman her vakit öğüt vermek gerekmektedir. Çünkü zaman inatçılardan hiç eksik olmamaktadır. Kötülere vadettiği azabı anlattıktan sonra takva ehline kurtuluşu vadetmektedir.

قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى ﴿14﴾ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى ﴿15﴾ بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿16﴾ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى ﴿17﴾ إِنَّ هَٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى ﴿18﴾ صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى ﴿19﴾

14. **Temizlenen / zekat veren, kurtuluşa gerçekten ermiştir.**

15. **Ve Rabb'inin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir.**

16. **Doğrusu şu ki, siz şu iğreti hayatı yeğliyorsunuz.**

17. **Oysa ki sonraki hayat daha mutlu, daha kalıcıdır.**

18. **Bütün bu gerçekler ilk sayfalarda da elbette vardır.**

19. **İbrahim'in ve Musa'nın sayfalarında.**

قد افلح من تزكى *"Temizlenen kurtulmuştur."* Kirliliklerden temizlenen kurtulmuştur. Bu kirliliklerin başında hakkı inkar ve katı kalplilik gelir. Felah yani kurtuluş her iki dünyada da saadeti kazanmaktır. Ve bu kurtuluşa ancak nefsini temizleyen kalbini arındıran kişi kavuşabilir. وذكر اسم ربه فصلى

"Ve Rabb'inin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir." Yani Rabb'i hakkında öğreneceklerin sırrını onun o yüce sıfatlarının kalbine yerleşmesi ve huşu duyması şeklinde gözlemleyen kurtulmuştur.

(فصلى) **Fe-Sallâ:** Burada huşu duymak ve Allah'a sığınmak manasındadır. Tıpkı şu ayetteki mana gibidir: *"Müminler ancak Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğu zaman imanlarını arttıran ve yalnız Rab'lerine dayanıp güvenen kimselerdir."*[354] Ayrıca huşu, manası ile birlikte farz kılınan veya tüm namazlarda olabilir. Allah huşu manasını *salat* kelimesiyle ifade etti. Çünkü huşu bu kelimenin özü, manasıdır. *Salat* kelimesi onsuz ruhsuz bir hayaldir.

Kalpleri katılaşanlardan bu kerim vaadi işitenler ibadetleri sadece şekilleriyle alırlar ve Allah'ın kullarından istediğinin bu olduğunu zannederek: "Biz arınmışlarız, biz zakirleriz, biz namaz kılanlarız -veya huşuda olanlarız-" derler. İşte Allah onların bu sözlerine cevap vermekte, yalancı olduklarını, bu düşünceleriyle yanılgıya düştüklerini ispatlayarak çürütmektedir. Şu kavlini onlara delil getirmektedir.

بل تؤثرون الحياة الدنيا *"Fakat siz (ey insanlar) ahiret daha hayırlı ve daha devamlı olduğu halde dünya hayatını tercih ediyorsunuz."* Şayet bu sözleriniz doğru olsaydı ahireti seçerdiniz. Zira o daha hayırlı ve daha devamlıdır. Dünya hayatının tercih edilmesi o hayatı sığınak almanın, onunla iştigal etmenin öne alınması ve ahiret hayatında mutluluğa götüren şeylerden yüz çevrilmesidir. Allah nebisine vahyettiği hakkı İbrahim'in ve Musa'nın sahifelerinde zikredilen hakkın bir devamı olduğu deliliyle pekiştirmek istemektedir. هذا لفي الصحف الألى صحف ابراهيم و موسى *"Şüphesiz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda, İbrahim ve Musa'nın kitaplarında da vardır."* Allah'ın dini tektir, buyruğu birdir, vadi ve vaadi (azabı)birdir. Sadece şekilleri değişiktir, görüntüleri çeşitlidir. Şayet Hz. Muhammed'in diniyle muhatap olanlar İbrahim'e ve Musa'ya inanıyorlarsa O'na da inanmaları gerekecektir. Çünkü o Musa ve İbrahim'in sahifelerinde anlatılanlardan başka bir şey getirmedi. O sadece onların getirdiği şeriatten yok olanları insanlara hatırlatan ve dirilten bir öğütçüdür. Bu manaya içerik olarak daha önceki ayetler işaret etmektedir. *"Temizlenen, Rabb'inin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir."*[355]

354 . Enfal 2.
355 . Ala 14-15.

﴾ GAŞİYE SÛRESİ ﴿

Gaşiye Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 26'dır. (Mushafta 88. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ ﴿1﴾ وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ
عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ ﴿2﴾ تَصْلَى نَارًا حَامِيَةً ﴿3﴾ ﴿4﴾
تُسْقَى مِنْ عَيْنٍ آنِيَةٍ ﴿5﴾ لَّيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إِلَّا مِن
ضَرِيعٍ ﴿6﴾ لَّا يُسْمِنُ وَلَا يُغْنِي مِن جُوعٍ ﴿7﴾
وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاعِمَةٌ ﴿8﴾ لِّسَعْيِهَا رَاضِيَةٌ ﴿9﴾ فِي
جَنَّةٍ عَالِيَةٍ ﴿10﴾ لَّا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً ﴿11﴾ فِيهَا
عَيْنٌ جَارِيَةٌ ﴿12﴾ فِيهَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ ﴿13﴾ وَأَكْوَابٌ
مَّوْضُوعَةٌ ﴿14﴾ وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ ﴿15﴾ وَزَرَابِيُّ
مَبْثُوثَةٌ ﴿16﴾

1. **Geldi mi sana Ğaşiye'nin / herşeyi her yandan sarıp kaplayacak olanın haberi!**
2. **Yüzler vardır o gün zilletle öne eğilmiştir.**
3. **Çalışmış, boşa yorulmuştur.**
4. **Kızışmış bir ateşe dalarlar.**
5. **Ateşimsi bir kaynaktan sulanırlar.**
6. **Yırtıcı bir dikenden başka yemek yoktur onlar için.**
7. **Ne semirtir ne açlıktan kurtarır.**
8. **Yüzler de vardır o gün, nimetlerle mutlu.**
9. **Emek ve gayreti yüzünden hoşnuttur.**
10. **Yüksek bir bahçededir;**
11. **Hiçbir boş söz işitmez orada,**
12. **Akıp duran bir pınar vardır orada,**
13. **Yüksek sedirler vardır orada,**

14. Hizmete sunulmuş kadehler,

15. Sıra sıra dizilmiş yastıklar,

16. Serilmiş seçme döşekler.

(الغاشية) **(el-Gâşiye):** İnsanları tüm şiddetiyle saran ve onları verdiği o muazzam korkuyla kaplayan afet demektir. Bu ayette *Gaşiye*'den murad kıyamet günüdür. Mana şöyle olmaktadır. Sen kıyamet gününün kıssasını, o gün olacakları işittin mi? Bu tür soru cümleleri anlatılmak istenen konuyu iyice oturtmakla beraber önemini arttırmak için kullanılır. (وجوه يومئذ خاشعة) *"O gün bir takım yüzler zelildir."* Bir takım yüzlerde zelillik ve alçalmışlık belirir. Yüzler ifadesinden şahıslar ifade edilmektedir. Zillet onlar içindir. İnsanlar afetin tüm şiddeti kendilerini sardığı gün zelildirler. (عاملة ناصبة) *"Durmadan çalışır, (fakat boşuna) yorulur."* O yüzlerden bazıları dünyada çalışır, çabalar ve yorulur ama bu çalışması yorgunluk dışında ona bir fayda sağlamaz. Çalışıp çabalamalarının boşa gitmesinin ve başarısızlığın izleri yüzlerinden anlaşılmaktadır. Bu sebeple "O gün yüzlerin çalışır, çabalar (fakat boşuna) yorulur" kavline ihtiyaç yoktur. Zira *"Durmadan çalışır, (fakat boşuna) yorulur"* ayeti amelleri boşa gitmiştir veya amelleri saçılmış zerreler haline getirilmiştir (değersiz kılınmıştır) manasındadır. O gün gerçekleşecek işte budur. Bu mananın tercih edilmesi bu sûre dışındaki ayetlere uyum sağladığı için gereklidir. Ayrıca bu ayet cennet ehli hakkındaki "(Dünyadaki) çabalarından hoşnut olmuşlardır" ayetine de karşılık geldiği için bu mananın tercih edilmesi gereklidir.

تصلى نارا حامية *"Kızgın ateşe yaslanır."* Ateşe yaslanır onun sıcaklığına katlanır. Bu yüzler kızgın ateşle cezalandırılır. Çünkü onların dünyadaki amelleri boş, azı hariç kötü amellerin çoğunlukta olduğu amellerdir. Bu kızgın, kavuruculuğu sıcaklığı olan, özünü ve nasıl tutuşturulduğunu bilemediğimiz bir ateştir. Biz sadece bu ateşe ve kötü amel sahiplerinin ve batılın müttefiklerinin o ateşe yaslanacaklarına iman ederiz.

تسقى من عين آنية *"Onlara kaynar su pınarından içirilir."*

(العين) **el-Ayn:** Su pınarı. (الآنية) Şiddetli sıcak (kaynar). Su son derece sıcak olduğu zaman (انى الماء) *Ena el-mâu* "Su kaynadı." denilir. Ateş ehli ateşin içinde kendilerine has bir şekilde susadıklarında ve susuzluklarının

alevini söndürecek bir şey istedikleri zaman onlara suyu son derece sıcak olan bir pınardan su getirilir. Ama bu su bu alevi söndürmez, susuzluğu bastırmaz. Hissettikleri açlık kendilerini yemek istemeye iter. ليس لهم طعام إلا من ضريع *"Onlar için kuru dikenden başka yemek yoktur."*

(ضريع) **Ferrâ, dariu** kelimesinin ot manasında olduğunu söylemektedir. Bu ota *şebrak* (bir tür diken) denilmektedir. Hicaz ehli bu otu kuruduğu zaman *"dariu"* diye isimlendirmişlerdir. Dediler ki: *"Dariu"* otçul hayvanın yağ ve et gibi rağbet etmediği kurumuş ot manasındadır. Şayet diğer otlardan farklı görmeyip yerse sağlığı kötüleşir. Dariu aynı zamanda etin altında kemiğin üstündeki tabaka, deri, kabuk vs. manasındadır. Denildi ki: Kaburga kemiğinin üstündeki tabaka manasındadır. Her halükarda bu kelime kötü bir yiyecek manasındadır. لا يسمن ولا يغني من جوع *"O ise ne besler ne de açlığı giderir."* Ateş ehli uhrevi âlemlerine uygun olup kendilerinde baş gösteren açlığın verdiği acıyı gidermek için yemek istedikleri zaman kendilerine açlığı gidermeyen doyurucu özelliği olmayan bir yemek sunulacaktır. Allah bu yemeği benzetme yapmak için "dariu" kelimesiyle adlandırmıştır. Yalnız bu alem bedenlerin gelişiminin olmayacağı, gıdaların dünya hayatında canlılara verilenler gibi tahlil edilmeyeceği ahiret alemidir. Aksine bu alem ebedi, kalıcı, içindeki lezzetler mutluluk lezzetleri olan, acıları ise çok kötü olan bir alemdir. Hepsi bu alemde gerçekleşir. Yalnız bu alemle içinde yaşadığımız dünyada gerçekleşen olaylar arasında benzer yönler bulunmaktadır. Fakat tam bir benzerlik yoktur. Kur'an'ı Kerim'de Hakka Sûresi'nde Allah-u Teala şöyle buyurmaktadır: *"Ancak günahkarların yediği kanlı irinden başka bir yiyeceğideyoktur"*[356]

(الغسلين) **el-Gıslin** kelimesi ateşte yananların bedenlerinden akan irin ve cerahat demektir. Vakıa sûresinde de şöyle buyurmaktadır: *"Sonra siz ey sapıklar, yalancılar! Elbette bir ağaçtan, zakkum ağacından yiyeceksiniz. Karınlarınızı ondan dolduracaksınız. Üstüne de kaynar sudan içeceksiniz."*[357] Duhan Sûresi'nde de şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz zakkum ağacı, günahkarların yemeğidir."*[358] Saffat Sûresi'nde ise şöyle buyurmaktadır: *"Şimdi, ziyafet olarak, cennet ehli için anılan bu nimetler mi daha hayırlı, yoksa zakkum ağacı*

356 . Hakka 36-37.
357 . Vakıa 51-54.
358 . Duhan 43-44.

mı? Biz onu (zakkumu) zalimler için bir fitne (imtihan) kıldık. Zira o, cehennemin dibinde bitip yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir. (Cehennemdekiler) ondan yerler ve karınlarını ondan doldururlar."[359] Tüm bu anlatılanlar gösteriyor ki ateş ehlinin yemeği ahiret gelişimine uygunluk arz etmektedir. Allah ateş ehlinin yemeğini farklı farklı kelimelerle ifade etmiştir. Hepsi de zihinlerimizde bu yemeğin iğrençliğini nefret ettirecek ve uzaklaştıracak kadar kötü olduğunu şekillendiren kelimelerdir. Allah-u Teala yalancıların hak ettikleri vasıfları anlatır anlatmaz bu günde karşılaşacakları fazıldan dolayı gönülleri ferah olan ihlas ve doğruluk ehline gelmektedir. **وجوه يومئذ ناعمة** "O gün bir takım yüzler de vardır ki mutludurlar."

(**ناعمة**) **Nâime:** Sevinçli, hoşnut yüzler. Tıpkı şu ayeti kerimede geçtiği gibi: *"Onların yüzünde nimetlerin sevincini görürsün"*[360] Bu sevinme ve hoşnutluk dünyadaki çabalamalarının karşılığını karşılarında görmeleri sebebiyledir. **لسعيها راضية** *"(Dünyadaki) çabalarından hoşnut olmuşlardır."* Daha önceki *"Durmadan çalışır, (fakat boşuna) yorulur."* ayetinin karşı tarafında olan ayettir. Yani dünyadaki gayretleri boşa gidenlere karşın gayretleri boşa gitmeyenler bu sebeple kendilerine verilen ecirden hoşnutturlar. **في جنة عالية** *"Yüce bir cennettedirler."* Cennet ahiretteki mutluluğun yeridir. Aynı kökten gelen gizlenmek manasındaki (**اجتنان**) *ictinan*'dan dolayı bu isimle isimlendirilmiştir. Cennetin ağaçları çok sık ve dallarının dolambaçlığı sebebiyle gölge oluştuğu için bu kelimeyle isimlendirilmiştir. Ayrıca Allah bu cenneti mekânların en hayırlısı olduğu için vasıflarıyla, özellikleriyle yüce bir mekan olduğu için (**علو**) *uluv* yücelik sıfatıyla nitelemiştir. Bu vasıf ve özellikleri bir sonraki ayette zikretmektedir: **لا تسمع فيها لاغية** *"Orada boş bir söz işitmezler."* Bu yüzler -yani Allah'ın yüzler diye ifade ettiği muhlis (samimi) kişiler- bu cennette boş bir söz işitmezler. Yahut bu cennetle muhatap olan sen ey insan! Orada boş bir söz işitmezsin, şeklinde mana verilebilir.

(**لغوا**) **Lagven:** Yani orada kayda değer olmayan küfür, sövgü, geçersiz ve ahlaksız söz olmaz. Tüm bu manalar lagv kelimesi için kullanılması uygundur. Çünkü *Lagv* hiçbir faydası olmayan söz demektir. Allah-u Teala cennetteki diğer nimetleri zikretmeden önce cenneti zikrettikten hemen sonra bu önemli sıfatı zikretmesinin sebebi cennet ve içindeki nimetler zikredildiğin-

---

359 . Saffat 62-66.

360 . Mutaffifin 24.

de zihinlerde boş sözlerle ve oyunlarla vakit geçirmek gibi arzulara tutkun, bolluk içinde yaşayanların hali canlanmasını ortadan kaldırmaktır. Bu yüzden cennet ehlinin müreffeh yaşamını dünyada müreffeh ve bolluk içinde yaşayanların halinden beri tutma noktasında çok çabuk davrandı. Ayrıca bu vasfı hemen getirmesinde müminler için de bir uyarı vardır: Müminlerin bolluk ve rahatlık bahşedildiği zaman boş ve değersiz şeylerle vakit geçirenler gibi davranmaları kendilerine yakışmayacağına işaret etmektedir. Bilakis bu sorumlulukları (mükelleflik) kaldırılacağı zamana kadar uzak durmaları gereken bir davranıştır. Onların bolluk içinde yaşaması cahillerin ve ahmakların bolluk içinde yaşadığı gibi değil, erdem ve ciddiyet sahiplerinin bolluk içinde yaşaması gibi olması gerekir. Bu yüzden bu hikmeti düşün, cennetin vasıflarını ve yüce ruh sahiplerine, irfan ve kamil bir kalp içerisindeki yüce mevki sahiplerine yaraşan ruhani bolluk örneklerini nasıl sunduğuna bak. Dünyadaki çabalara buradaki güzel sonuçlarından dolayı duyulacak hoşnutluğu ve verdiği büyük mutluluğu hatırla. Zira çalışan kişinin çalışmasının karşılığını aldığında duyduğu mutluluktan daha büyük mutluluk yoktur. Allah-u Teala daha sonra cennetin boş sözlerden, faidesi olmayan hareket ve davranışlardan uzak olduğunu zikretmektedir. Akabinde de dünya hayatında tattığımız ve kullandığımız cismani zevklere benzeterek cennetin bazı özelliklerini zikretmektedir. فيها عين جارية *"Orada cennette daimi akan bir pınar vardır."* Daima akan bir su pınarı vardır. Pınardan akan su örfte soğuk ve temiz su demektir. Bu sebeple pınar akıcı olan manasındaki (جارية) *cariyetu* kelimesi ile nitelendirilmiştir. Ayrıca akan suyun oluşturduğu manzara da bilindiği gibi ruhu ferahlatmakta mutluluk vermektedir.

(السرر) **Es-sururu:** (سرير) *Serir* kelimesinin çoğulu olup üzerinde oturulan veya uyunan taht, koltuk vs. Seririn en güzeli de bilindiği gibi yerden yükseltilmiş olanıdır. Sanki bu tahtlar nimet ehli için akan pınarın hemen yanı başına konulmuş ve cennet ehli de bu tahtlara oturmaktadır. Yanlarında da أكواب موضوعة konulmuş kadehler vardır. Bu kadehler pınarın hemen yanına konulmuştur. İçeceği tatmak istediklerinde bu kadehlerle sudan içerler.

(الأكواب) **El-Ekvap.** (كوب) *Kub* kelimesinin çoğuludur. Tutacağı olmayan kadeh "halk dilinde kubaye diye bilinen" demektir. Ayrıca cennette pınarların yanı başına konulan tahtlardan başka نمارق مصفوفة *"Sıra sıra dizilmiş yastıklar vardır."*

(نمارق) **Nemâriku:** (نمرق) *Nemrakun* çoğuludur. Yastık manasındadır. Halk dilinde (مسند) *mesnet* ve (مخدة) *mihadde* diye isimlendirilmiştir. Yastıklar tahtların üstüne veya oturakların yanına dizilmiştir.

(وزرابى مبثوثة) **Ve zerâbiyyu mebsuse:** Serilmiş halılar vardır:

(زربى) **Zerabiyyu** halı demektir. Denildi ki; Zerabiyyu içinde kadife bulunan halı demektir. Mürerric, bu ayet hakkında şöyle demektedir. "Veya zerabiyyu kelimesi sararmış yahut kızarmış olmasına rağmen yeşillik eseri olan otlar manasındadır." Halı ve döşemelerde bu renkler gördükleri zaman sararmış, kızarmış ve biraz yeşil olan otlara benzetmektedirler.

(مبثوثة) **Mebsusetü.** Serilmiş ya da oraya buraya dağıtılmış manasındadır. Bolluk sahibi insanların evinde görebileceğin bu nimetlerin hepsi nimetin, refahın, lezzetin tasviridir. Yalnız ahiretteki bolluk bu dünyadakine benzemeyen bir bolluktur. Şimdi kendilerini Allah'a onun vadettiklerine ve vaad (tehdit) ettiklerine inananlardan sayanlar bu ilahi düzenlemeyi göz önüne alırlar mı, çabalarından razı olacakları sonuca ulaşana kadar güzel amellerle vakit geçirdikleri gibi nefislerini boş şeylerle vakit geçirmekten uzak tutarlar mı? Akabinde de fazilet elbisesini giydikten sonra kendilerini refaha çıkaracak, yaşayışlarını güzelleştirecek Allah'ın nimetine yönelirler mi, bu güzel metadan faydalanırlar mı? Şimdi onlar kitaplarını düşünürler mi, nebinin siretine başvururlar mı ki, Allah'ın kendileri için hazırladığını istesinler ve Allah'ın önceki milletleri baş aşağı ettiği noktaya düşmesinler.

Şimdiye kadar anlatılanlardan ahiretteki gerçekleşecek olayların, kıyamet günü insanların içinde bulunacakları konumların anlatıldığını gördün. Hitap edilenler içinde bulundukları saldırgan duruma bakmayan inkarcılar veya gaflette karar kılanlar vardır. Zira Allah onlara delil göstermek ve onları gözleri önünde cereyan eden varlıklarda görülen gücünün izlerine bakışlarını çevirerek uyarmak istemektedir. Şöyle buyurmaktadır:

أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿17﴾ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ ﴿18﴾ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ ﴿19﴾ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ ﴿20﴾ فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنتَ مُذَكِّرٌ ﴿21﴾ لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ ﴿22﴾ إِلَّا مَن تَوَلَّى وَكَفَرَ ﴿23﴾ فَيُعَذِّبُهُ اللَّهُ الْعَذَابَ الْأَكْبَرَ ﴿24﴾ إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ ﴿25﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُم ﴿26﴾

17. Bakmıyorlar mı o deveye, nasıl yaratıldı!

18. Ve göğe ki, nasıl yükseltildi!

19. Ve dağlara ki, nasıl dikildi!

20. Ve yere, nasıl yayılıp döşendi!

21. Artık uyar, düşündür. Çünkü sen bir uyarıcı / düşündürücüsün.

22. Üzerlerine musallat bir zorba değilsin.

23. Tersine giden, nankörlük eden başka.

24. Allah, böylesine en büyük azapla azap edecektir.

25. Hiç kuşkusuz, onların dönüşleri bizedir.

26. Bunun ardından hesapları da bizim elimizde olacaktır.

Özellikle devenin yaratılışı örnek gösterilmektedir. Çünkü deve Arapların yanında en çok kendisinden faydalanılan üstün bir hayvandır. Ayrıca garip bir yaratılışa sahiptir deve. Çok güçlü olmasına rağmen zayıf olana boyun eğer, karşı çıkmaz. Yapısı ağır yükleri taşımak ve uzak diyarlara taşımaya müsaittir. Sonra deve yükleme daha kolay ve yakın olması için dizleri üzerine çökmektedir. Yüklenenleri açlığa, susuzluğa ve diğer hayvanların otlarına nazaran çok az bir otla iktifa etmek sûretiyle uzun yolculuklara kendine has yürüyüş tarzıyla taşımaktadır. Devenin bu özellikler dışında başka hayvanlarda bulunmayan özellikleri vardır. Deve sırf cüssesi iri olduğu için örnek gösterilmemiştir. Zira iri cüsse filde de bulunmaktadır. Fil her ne kadar devenin bazı özelliklerini taşısa da sütü akmamakta, eti yenmemekte ve kontrolü deveninki kadar kolay olmamaktadır.

Güneşin yükseltilmesi: Üzerindeki güneşlerin, uyduların, yıldızların kontrol altına alınmasıdır. Her biri kendi yörüngesinde hareket etmekte, hareketi ihlal edilmemekte, sistemi bozulmamaktadır.

Dağların dikilmesi: Yolculuk edene bir işaret, zalimden kaçana sığınak olarak dikilmesidir. Dağlar genellikle gözcü için dinlenme yeridir.

Yeryüzünün yayılması: İnsanların üzerinde ikamet etmeleri, yaylalarında yürümelerini kolaylaştırmak için hazırlatılmasıdır.

Güzelliğin gök, dağ ve yeryüzü ile beraber zikredilmesi yakışık kalmaktadır. Çünkü tüm bu yaratıklar Arapların çöllerinde ve vadilerinde gözleri önünde bulunan varlıklardır. Şayet inkarcılar ve gaflette olanlar gözleri önündeki bu varlıklara ve nasıl işlediklerine baksalardı bu varlıkların görülmemiş bir sanat eseri olduğunu, mucidinin de, koruyucusunun da Allah olduğunu ve bu kainatı yaratmaya, korumaya, hikmet kaideleri üzerine koymaya kadir olanın insanları her amel işleyenin amelinin karşılığının ödeneceği güne döndürmeye kadir olduğunu anlarlardı. Ve ayrıca Allah'ın bu kainatı yarattığını anlayacağı gibi insanların da onun yaratma sistemini bilmediğini, insanların bizzat şahit oldukları varlıklardan bu gerçeği bileceklerini anlarlardı. Allah'ın o günde meydana getireceği olaylar da böyledir. İnsanlar bu olayları bilememektedirler. Bu olayları dünyadaki mahlukatı gördükleri gibi o gün göreceklerdir.

فذكر إنما أنت مذكر *"O halde (Rasulüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin."* Doğrusu fıtrat kendiliğinden bir yaratıcıya bir güce inanmaya yönelmektedir. Onun, kendisini içinde zorlukla veya bollukla karşılaşacağı başka bir yerde yaratmaya kadir olduğuna inanmak fıtrata kolay gelecektir. Fıtratı gaflet uykusu sarabilir, arzular hakim olabilir. Bu yüzden nefisler, kendilerini içgüdülerinin yöneltliği duruma döndürecek bir hatırlatıcıya ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple Allah yol göstermenin bu çeşidini tezkir (hatırlatma) olarak isimlendirmiştir. *"Çünkü sen ancak öğüt vericisin"* Allah Rasul'ünü (s) gönderme amacını sınırlamaktadır. Onun gönderilme amacı insanlara unutmuş oldukları Rab'lerinin emirlerini hatırlatmaktır. Yoksa peygamberin yetki alanına onların kalplerini gözleyen bir gözcü olmaya kalkışmak girmemektedir. Yüce Allah bir sonraki ayette buna değinmektedir:

لست عليهم بمصيطر *"Onların üzerinde bir zorba değilsin."* Başka bir ayette de şöyle geçmektedir: *"Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin."*[361] Bazı nesh etme ve değiştirme sevdalıları bu ayetin cihad ayeti ile nesh edildiğini söylemektedirler. Fakat nesh olduğunu iddia edenler şu noktayı kaçırıyorlar: Zorlamak beraberinde iman etmeyi meydana getirmemektedir. Ve zorlamanın dinde bir yeri yoktur. Bir çok görüşe göre de düşman kendi dininde kalarak cizye vermeyi kabul ettiği zaman cihadın vucubiyeti kalkar. Ayetin neshe ihtiyaç duymadığı apaçık ortadadır. Zira Nebi (s) kendisiyle savaşan veya teslim olan insanların kalplerine hükmeden bir zorba değildir. Hükmedici olma sıfatının peygamberden nefyedilmesi bütün insanların kararı kendileri verme noktasında hür oldukları mesajını bildirmektedir. Ve onlar hizmetlerin karşılığını alma noktasında eşittirler. Onlardan isteyen dilediği görüşe ve dilediği yöne gidebilir. Zira Allah kötü yöne kayışı ortadan kaldırmak için şöyle buyuruyor:

إلا من تولى وكفر فيعذبه الله العذاب الأكبر *"Ancak yüz çevirip inkar edene gelince, işte öylesini Allah en büyük azapla cezalandıracaktır."* Yani sen bir davetçi olsan da kalplerindeki inanca hükmetme yetkisine sahip değilsin. Zira Allah onların kalplerine ve sırlarına hükmedendir. Onlardan kim yüz çevirir ve kendisine yöneltilen öğütten geri durur ve inkar ederse (وكفر) -kendisine sunulan hakkı inkar ederse- Allah onu ahirette en büyük azapla cezalandıracaktır. Ahiret azabına dünya azabı da eklenmektedir. (إلا) *İlla* harfi, (لكن) *lakin*, fakat manasındadır. Ayrıca bu harfte genelden ayıran istisna manası da vardır.

Allah-u Teala son iki ayette bu hükmü yani yüz çevirene ve inkar edene verdiği azabı teyit etmektedir.

إن إلينا إيابهم ثم إن علينا حسابهم *"Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir."* Yüz çevirenlere hiçbir kaçış yolu, uyarıldıkları o acınacak durumdan kurtuluşları yoktur. Onlar bize dönecekler, haklarında azap kararı veren sözümüz gerçekleşecek... Ve biz kalplerinin kazandığı amellere göre onları hesaba çekeceğiz.

(الإياب) **el-İyâb:** Dönüş/rücû manasındadır.

Allah daha iyi bilir.

361 . Kaf, 50/45.

﴾ FECR SÛRESİ ﴿

Fecr Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 30'dur. (Mushafta 89. sûredir)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالْفَجْرِ ﴿1﴾ وَلَيَالٍ عَشْرٍ ﴿2﴾ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ ﴿3﴾
وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ ﴿4﴾ هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ
﴿5﴾

1. **Andolsun tan yerinin ağarma vaktine,**
2. **On geceye,**
3. **Çifte ve teke,**
4. **Yola koyulduğu zaman geceye.**
5. **Nasıl, bunlarda akıl sahibi için bir yemin var mı?**

والفجر وليال عشر والشفع والوتر والليل إذا يسر *"Fecre, on geceye, çifte ve teke, (her şeyi karanlığı ile) örttüğü an geceye yemin ederim ki..."*

(الفجر) **el- Fecr:** Müfessirler ve hadisçiler arasında fecrin, on gecenin ve diğer üzerine yemin edilen varlıkların ne manaya geldiği noktasındaki farklı görüşler çok olmaktadır. Vahid fecri tefsir etmiş, akabinden gelen on gece ayetini de uygun olmayan bir mana ile tefsir etmiştir. Ortaya da Allah'ın kerim kitabının düzeni içinde bizi alıştırdığının aksi bir durum çıkmaktadır. Kur'an'ın edindiği düzen şu şekilde ortaya çıkmaktadır. Kur'an bir günü veya bir vakti belirleyeceği vakit aynen zikreder. Örneğin kıyamet günü *"Kıyamet gününe yemin ederim ki"*[362] Vadedilmiş gün *"geleceği bildirilmiş güne"*[363] Kadir gecesi, Kur'an zamanı konuşur ve o zamanı belirlememişse murad isim manasıdır. Örneğin *"Kararmaya yüz tuttuğunda geceye and ol-*

362. Kıyamet, 75/1.
363. Buruc, 85/2.

sun, ağarmaya başladığında sabaha and olsun."[364] İşte fecrin manası bu ikinci şekildedir. *Fecr* gecenin siyah tabakasında gündüz beyazlığının belirdiği ve karanlığı kovalamak için ışığın yayıldığı herkesçe bilinen vaktin cins ismidir. Bu vakit sabahı soluyan vakittir. Elif ve lam harfleriyle marife yapılması daha doğru bir kullanımdır.

(ليال عشر) **Leyali aşr:** *"On geceye..."* On geceden murad -Allah daha iyi bilir- fecre benzer bir konuma sahiptir. On gece karanlığın geceyi tamamen kaplamasına kadar ki süre zarfında ay ışığının gece karanlığını kovaladığı vakittir. Sanki Allah zamanlar arasında karşıt manalı bir uyum kurmuştur. Zira sabahın aydınlığı gece karanlığını bozguna uğratmakta sonra gündüz parıldamakta ve geceye kadar bu aydınlık hakimiyetini sürdürmektedir. Her ayın ilk on gecesi ay (hilal) ışığı karanlığı yarmaktadır. Bu on gece her ay olacağı belirlenmediğinden Allah bu geceleri nekre belirsiz olarak getirmektedir. Bu ay (hilal) ışığının ayın ilk gecesinde karanlığın ilk anının göğü kaplamasına kadar ki sürede belirmesidir. Işığı şafakta kaybolacak ve hiçbir şey görülmeyecek kadar zayıf olabilir. On gece bazen ayın ilk gecesi bazen de ikinci gecesi başlayabilir. Bu yüzden Allah bu on geceyi nekra / belirsiz getirmiştir.

والشفع والوتر *"Çifte ve teke."* Yani bu on gecenin tek ve çift olanına... Önce Allah bu on gecenin tümüne birden yemin etmekte akabinde de içeriğindeki çift ve tek olan gecelere yemin etmektedir.

والليل إذا يسر *"(Her şeyi karanlığı ile) örttüğü an geceye yemin ederim ki..."* Allah-u Teala bazı aydınlık vakitlere yemin ettikten sonra karanlığı kast ederek geceye yemin etmektedir. Çoğunlukla gece, karanlık için kullanılmaktadır. Karanlığın yayılması ve gizleneceği ana kadar gözlere görünmesi işlemi herkesçe bilinmektedir. Gecenin karanlığı ve gecenin büyük bir kısmının bir gecede ay ışığıyla karışması. İşte Allah yaptığı bu işlerin önemini arttırmak için üzerlerine yemin etmekte, karanlığın hakim olduğu bir ortamda ay ışığının belirdiği geceleri sadece on geceyle sınırlamaktadır. Fecirde ve fecrin aralanmasında bir açıdan gecenin sıkıntısı vardır, bir açıdan da çalışanın işine başlamasına dikkat çekmek vardır. Aylı gecelerde be bu gecelerin celbetmesinde insanlar için sohbet ve muhabbet ortamı, yolculukta -özellikle sıcak yaz günlerindeki yolculuklarda- yolculuğu kolaylaştırıcı yönü vardır.

364 . Tekvir, 87/17-18.

Zira bu sıcak yaz günlerinde Arap ülkelerinde dört mevsim bulunmaktadır. Sonra ayın kalma süresinin kısalığında, karanlığın aniden saldırmasının beklenilmesinde ve karanlık örtüsünü aşağı salıverdiği zamanki sükunete hazır olmakla beraber ganimetin arzulanmasında insanlar için teşvikler ve korkular, emeller için sebat ve yavaş yavaş yürümek vardır. Yüce Allah'ın bir sonraki ayette de buyurduğu gibi tüm bu varlıklar üzerine yemin edilmesi uygun olan varlıklardır.

هل في ذالك قسم لذي حجر *"Bunlarda akıl sahibi için elbette birer yemin değeri vardır."*

(حجر) **Hicr:** Akıl manasındadır. İstifham kullanılması üzerine yemin edilen şeyin kıymetini yüceltmek içindir. Bu sûrede gündüzün beyazlığı ve ayın dolunay olduğu gecelerdeki aydınlık gibi sırf aydınlığa yapılan bir yemin yoktur. Bu tür bir yemin Şems Sûresi'nde yapılmaktadır: *"Güneşe ve onun kuşluk vaktindeki aydınlığına, güneşi takip ettiğinde aya."*[365] Yemin ile Allah bu çok hassas ince noktalara dikkat çekiyor ki, akıl bu inceliklerdeki gerçekleri görmezlikten gelmesin. Allah bu yemini bir önceki sûredeki: *"Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir"* ayetinden sonra ve bu sûredeki *"Görmedin mi Rabb'in ne yaptı Ad kavmine..."* ayetinden önce yapmaktadır. Yeminin cevabını zikretmeye de gerek yoktur. Çünkü cevabın terk edilmesi okuyucunun ruhunu önceki anlatılanları düşünmeye götürecek. Cevap şöyle olmaktadır: "Tüm bu vakitlere yemin ederim ki yalancıların perçemleri elimdedir. Onlara mühlet verdim ama onları göz ardı etmem. Onları kendilerinden önceki ümmetleri yakaladığım gibi kıskıvrak yakalarım."

(عاد) **Âdun:** Ad kavmi daha önceki dönemlerde yaşamış halis bir Arap kavmidir. Nesep uzmanları bu kavmin "Avs bin İrem bin sam bin Nuh (as.)" denen kişiden doğan nesil olduğunu söylemektedirler. Bu bilimsel araştırma doğru olsun veya olmasın bu neslin Ad ismiyle tanındığı İrem kavmi diye de lakaplandırıldığı herkesçe bilinmektedir.

(ذات العماد) **Zâtil imad:** Ad kavminin bir diğer ismi olan İrem'in vasfıdır. *Zatil imad*, göçebe yaşayan çadır sahipleri veya yüksek binalar sahibi, erişilmez güç sahibi manalara gelmektedir.

---

365 . Şems, 91/1-2.

(عماد) **İmad** kelimesi ile yükseklik, şeref ve güç ifade edilmek istenmektedir. Yaşadıkları yerler Erremal El-Ahkaf'tır. Ad kavmi kendi dönemlerinde kimsenin ulaşamadığı bir güce ulaşmışlardı. Bu sebeple Allah şöyle buyurmaktadır.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ﴿6﴾ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ﴿7﴾ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ﴿8﴾ وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ﴿9﴾ وَفِرْعَوْنَ ذِي الْأَوْتَادِ ﴿10﴾ الَّذِينَ طَغَوْا فِي الْبِلَادِ ﴿11﴾ فَأَكْثَرُوا فِيهَا الْفَسَادَ ﴿12﴾ فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ﴿13﴾ إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ﴿14﴾ فَأَمَّا الْإِنْسَانُ إِذَا مَا ابْتَلَاهُ رَبُّهُ فَأَكْرَمَهُ وَنَعَّمَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَكْرَمَنِ ﴿15﴾ وَأَمَّا إِذَا مَا ابْتَلَاهُ فَقَدَرَ عَلَيْهِ رِزْقَهُ فَيَقُولُ رَبِّي أَهَانَنِ ﴿16﴾

6. **Görmedin mi ne yaptı Rabbin, Ad kavmine?**
7. **Sütunlarla dolu İrem'e,**
8. **Ki beldeler içinde onun benzeri yaratılmamıştı.**
9. **Ve ne yaptı vadide kayaları oyan Semud kavmine?**
10. **Ve kazıklar sahibi Firavun'a.**
11. **Bunlar, ülkelerde azıp zulmetmişlerdi.**
12. **Ve oralarda bozgunu çoğaltmışlardı.**
13. **Bu yüzden Rabbin, üzerlerine azap kamçısını yağdırıverdi.**
14. **Çünkü Rabbin tam gözetleme yerindedir / tam bir biçimde gözetlemektedir.**
15. **İnsan böyledir; Rabbi kendisini deneyip de ona cömert davranır, nimet yağdırırsa: "Rabbim bana ikramda bulundu." der.**
16. **Ama Rabbi onu sıkıntıya uğratıp rızkını ölçüye bağlarsa: "Rabbim bana ihanet etti." der.**

Yukarıda geçen *"Görmedin mi Rabb'in ne yaptı Ad kavmine"* ayetindeki soru edatı hatırlatma ve teyit manasındadır. Allah onlara yapılanları, Kur'an'ın diğer sûrelerinde açıklamış idi. Hakka Sûresi'nde şöyle geçmektedir: *"Ad kavmi ise, uğultulu, kasıp kavuran bir fırtına ile mahfedildiler. Allah onu art arda yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti. Öyle ki (eğer orada olsaydın), o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürsün."*[366]

(صرصر) **Sarsar**: Ayette geçen bu kelime soğuk sert ve şiddetli geçtiği yerlerde yaşama imkanı vermeyen fırtına, kasırga manasındadır.

(حسوم) **Husum**: felaketlerin art arda gelmesi. *"Direkleri (yüksek binaları) olan İrem'e."* ayetinin ifade ettiği mananın tasviri noktasında müfessirler burada epeyce hikaye nakletmişlerdir. Allah'ın kitabını bu tür hikayelerden uzak tutmak gerekmektedir.

(ثمود) **Semud:** Eski bir Arap kavmidir. Tevrat'ta (آرام) *Aram* olarak bilinmektedir. Nesep uzmanlarının bu tür bilimsel araştırmaları doğru olsun veya olmasın Semud ismi Araplarca çok iyi bilinmektedir. Yaşadıkları yer ise Şam ve Hicaz arasındaki Hicr bölgesidir.

الذى جابوا الصخرة بالواد *"O vadide kayaları yontan Semud kavmine..."* Yani kayayı yaran ve yontan Semud kavmi. Başka bir ayette ise şöyle buyurmaktadır: *"(Böyle sanıp) dağlardan ustaca evler yontuyorsunuz."* Allah onları öyle bir nimetle nimetlendirdi ki içinde yaşadıkları bu vadide kayalardan evler yapıyorlardı. Bazılarının dediği şu mana da doğru olabilir: "Vadide kayaları yontan Semud Kavmi" ayetinin manası "onlar kayayı yarıp orayı vadi ediniyorlar ve kullanacakları suyu oraya depoluyorlardı" şeklindedir. Bu işi de ancak güç sahipleri ve kavim içerisindeki düşünen kesim yapabilir.

(فرعون) **Firavun:** Musa (as.) zamanında yaşamış Mısır hükümdarı.

(الأوتاد) **el-Evtad:** Bu kelimeye çok farklı manalar yüklenmiştir. Bu manalar içinde gerçeğe en uygun düşen mana "büyük sabit duran yapılar" şeklindeki manadır. Eski Mısırlıların kalıntıları *"evtad"* kelimesini en güzel şekilde ifade etmektedir. Bu kalıntılar piramitlerdir. Zira piramitler şekil olarak yere dikilmiş kocaman kazığa benzemekte, piramidin iskelet şekli başlangıçta geniş bir alanı kaplayan bir şekilde başlamakta ve yükseldikçe de köşeler arasındaki mesafe daralmaktadır. Bu haliyle ters çevrilmiş bir kazık şeklindedir.

---

366 . Hakka, 69/6-7.

Bu piramitlerin Firavuna nispet edilen kazıklar olması doğru bir yaklaşım olmaktadır.

الذى طغوا فى البلاد *"Ki onların hepsi ülkelerinde azgınlık ettiler."* Azgınlık edenler ifadesi yukarıda zikredilen Ad kavmi ve onlardan sonra gelen kavimleri kapsamaktadır. *"Ülkelerinde azgınlık ettiler"* ifadesinin manası bu kavimlerden her birinin kendi ülkelerinde azgınlık etmeleri şeklindedir. Tuğyan (azgınlık etmek) bir konuda veya bir çalışmada bilinen derecenin üstüne çıkmak manasındadır. Buradaki tuğyandan maksat gücün ve otoritenin kötü yolda kullanılması, bu iki özellik sebebiyle itidal sınırından çıkılması gücün büyüklüğüne aldanarak hakların verilmemesi noktasında taşkınlık yapılmasıdır. Kendisine güç verilen kimse arzuların hükümdarlığı için o güce boyun eğer ve kendisinde olmayan özelliklere yönelir. Ehlinden (aile, kabile vs.) hakkı alı koyar. Toplum düzenini bozmaya, aralarındaki ülfiyet bağlarını koparmaya çalışır. Her nefis, bencilliği çalışmasının temel esası, uğraşlarında hayat akışının kaynağı kılar ve böylece de toplumda fesat artar. Çünkü fesat ancak toplum düzeninin bozulmasında, payandalarının yok olmasında bir mana ifade eder. Bir kavmin bireylerinde bencillik hakim olduğunda ve her bir şahıs varlığının başkasının varlığıyla bağlantısından habersiz olursa birbirlerini yok etmek için uğraşırlar. Bu karışıklığın sonucu da tarih sayfasından silinmek olacaktır. Bu yüzden Allah *"Ki onların hepsi ülkelerinde azgınlık ettiler."* ayetinden sonra (فأكثروا فيها الفساد) *"Oralarda fesadı (kötülüğü) çoğalttılar."* ayetini buyurmaktadır. Fesadın çoğaldığını zikrettikten sonra da ümmetlerin kaçış yolu olmadığı fesadın akibetini zikretmektedir.

فصبّ عليهم ربك سوط العذاب *"Bu yüzden Rabb'in onların üstüne azap kamçısı yağdırdı."*

(سوط) **Savt:** Bu kelime her ne kadar kök manası itibariyle karıştırma ve meze etme manalarında olsa da kamçı manasında kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Allah-u Teala kitabının diğer yerlerinde de zikrettiği onlara yağdıracağı azap çeşitlerini kamçıya, kırbaca benzetmektedir. Çünkü kamçı cezalarda kullanılmaktadır. Allah-u Teala azabı ümmetlere cezanın çabuk ve art arda olacak bir şekilde indirir. Kamçının yağdırılması hiç kesilmeksizin kamçının darbelerinin art arda şiddetlice indirilmesidir.

إنّ ربّك لبالمرصاد *"Çünkü Rabb'in (her an) gözetlemektedir."*

(المرصاد) **el-Mirsad:** Gözetlemenin yapıldığı yer. O kavim her an hayır ve şer noktasında gözetlenmektedir. Bu sözlerde bir canlandırma yapılmaktadır. Yani senin tüm hareketlerini idare etmeye kaim olan Rabb'in kullarını gözetlemektedir. Ve kullarının hareketlerinden hiçbiri ondan kaçmaz. Ayrıca bu sözler mecazidir. Her kişi ameliyle beraberdir. Hiçbir şey onu kurtaramaz. Yeryüzünde fesadı yayan tuğyan (haddi aşan) ehli Allah'tan ve onun çetin azabından kurtulacaklarını sanmasınlar. Bu cümle (ayet) daha önceki yeminin cevabını teyit etmekte, önceki manayı buraya taşımaktadır. Yahutta önceki ümmetlerin hareket ve davranışlarında haddi aşmaları ve bozgunculuk etmeleri sebebiyle Allah'ın azabına duçar olduklarını sebep sonuç ilişkisi içerisinde ele almaktadır.

İşte senin Rabb'inin şanı bu. Kullarının hareket ve davranışlarından zerre miktarı kadar da olsa ondan kaçmaz. Hak dinin çizdiği sınırları amelleriyle aşan ümmeti görmezlikten gelmez. Bilakis onları tıpkı yol kenarında yoldan geçenleri istediği (hayır-şer) şekilde yakalamak için oturak kuran gözcü gibi kuvvetli güçlü bir yakalayışla günahlarından yakalar.

Şayet sen insanın Rabb'ine karşı olan davranışını, gafletini ve kötü zannını öğrenmek istediğinde o sana bu bilgileri okuyacaktır. Bu açıklamalar (فأمّا الإنسان) *"İnsana gelince"* ayetinin başındaki (ف) fe harfinin konumu öğrenilmiş olunmaktadır. Sanki şöyle buyurmaktadır. Allah: İşte bu Rabb'inin şanı. Sana kendi şanını anlattıktan hemen sonra insanın şanını, durumunu anlatacak: (إذا ما ابتلاه ربّه) *"Rabb'i kendisini imtihan edip"*

الإبتلاء el-İbtilâ: İmtihan, deney manasındadır. Arapça'da şükrü ve inkarı ortaya çıkarmak için (ابتلاه بالخير والشرّ) "İbtelâhu bilhayri veşşerri: "Onu hayırla ve şerle imtihan etti" ifadesi kullanılır.

فأكرمه ونعّمه *"İkramda bulunduğunda ve bol nimet verildiğinde."* Bu ifade bir sonraki ayetteki *"rızkını daralttığında"* ifadesi gelecek ayetlerde imtihanın etkisini açıklamak içindir. Diğer lafızlarda da mana anlaşılmaktadır. Özet olarak Allah'ın bu iki ayette çizdiği insan portresi şu şekildedir. İnsan kendisine nimet verildiği ve nasibi arttırıldığında Allah'ın kendisini bu nimetleri vermek için seçtiğini kendisi dışındakilere de vermediğini, cezalardan kendisini uzak tutuğunu zanneder ve hevasına uyar, arzularının dediklerini yapar, yaptığının iyi mi, kötü mü olduğuna bakmaz, haddi aşar ve yeryüzünde

bozgunculuk yapar. Allah-u Teala bu fasit zannı ve helak edici gururu şu şekilde ifadelendirmektedir: (فيقول ربّى أكرمن) *"Rabb'im bana ikram etti."* der. "Allah bana nimetiyle ikramda bulundu, Allah kime ikramda bulunmuşsa onu işlediklerinden sorumlu tutmayacak" der. Allah onu fakirlikle imtihan ettiğinde, rızkını daralttığında belki bu Allah'tandır ama kuluna ihanet, onu rezil rüsva bırakmak için yapmamıştır. Aksine kalbinin ihlasını ölçmek ve fakirliğe karşı göstereceği sabır gücünü ortaya çıkarmak ve derinliklerinde gizli olan o yüce gücü çiçeklendirmek içindir ki çoğu hayırlı amel sahipleri ve azimet erbabında bunun alametleri görünmektedir. Fakirlik onların şükrünü arttırır. Allah insanoğlunun büyük çoğunluğunu fakirlikle imtihan ettiği zaman insan aklıselim bir şekilde düşünmüyor, sabra tutunmuyor.

Onu imtihan edip rızkını daralttığında ise *"Rabb'in seni önemsemedi"* der. Bilakis "Rabb'im beni önemsemedi. Allah önemsemediği, küçük gördüğü kulundan sadır olacak kötülüklere ve iyiliklere binaen onu nasıl cezalandırır veya mükafatlandırır. Onun şükrü nimetle ödüllendirilmez, küfrü ise azapla cezalandırılmaz" diyerek hiçbir sınır tanımadan hangi vesile ile olursa olsun geçimi sağlamaya kalkışır, kanunlar da onu engelleyemez. Fücur, hukukun çiğnendiği ve toplum düzenini bozma yolunda zorbalarla aynı yolda gider. Zira günümüzdeki insanların durumunun tıpkı Allah'ın bu ayette zikrettiği gibi olduğunu görmektesin. Otorite ve güç sahipleri kendilerinin Allah'ın azabına düçar olmayacaklarını ve arzularının sürüklediği amelleri işlemekten kendilerini alıkoyacak Allah'ın çizdiği şeriatı bilmediklerini sanırlar. Halbuki dilleriyle Allah'ı zikrediyorlar ama onu kalplerinde tek yetkili olarak tanımıyorlar... Rezil vaziyetteki fakirler ise yaptıklarını hiç umursamıyorlar. Allah'ı zikrediyorlar. Fakat bu zikirler harflerden ve seslerden ibaret. Faide noktasında diğer canlıların seslerinden farklı değil. Allah'ın selim bir akıl, sahih bir din vermediği insanın durumu budur. Allah'ın akıl ve dinle nimetlendirdiği kullarına gelince; bu kişiler bir önceki grubun içinde bulunduğu hayvani dürtülerden uzaktırlar. Kendilerini hiçbir gücün korkutamayacağı bir makama yükselmişlerdir. Fakirlik onları bu makamda bilinen sınırları gözetmekten alıkoyamaz. Bu ayetin ifade ettiği mana şu ayetlerin ifade ettiği manayı desteklemektedir: *"Gerçekten insan pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır.*

Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder. Ona imkan verildiğinde ise pinti kesilir. Namaz kılanlar müstesna"[367]

Sen de biliyorsun ki bu ayetle muhatap olanlar[368] kendilerinin İbrahim dini üzere olduklarını veya kendilerini Allah'a yaklaştıran, emreden ve nehyeden bir dinleri olduğunu iddia ediyorlardı. Bu tehdit ve azabı işittiklerinde, Allah'ın ayetlerinde içgüdülerinin bozulduğu açıklamalarını gördüklerinde kendilerine acı veren bu açıklamalara direnme noktasında telaşa girerler ve bu sözlerin başkaları için uygun olacağı, kendilerinin ise gafiller olmadığını aksine şükredenlerden, zakirlerden oldukları şeklinde vesvese yaparlar. Allah onların bu iddialarına cevap veriyor ve kendileri hakkında söylediklerini yalanlayacak açık bir delil göstermektedir. Şöyle buyuruyor Allah:

كَلَّا بَل لَّا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ ﴿17﴾ وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿18﴾ وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَّمًّا ﴿19﴾ وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا ﴿20﴾ كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا ﴿21﴾ وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا ﴿22﴾ وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى ﴿23﴾ يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي ﴿24﴾ فَيَوْمَئِذٍ لَّا يُعَذِّبُ عَذَابَهُ أَحَدٌ ﴿25﴾ وَلَا يُوثِقُ وَثَاقَهُ أَحَدٌ ﴿26﴾ يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿27﴾ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ﴿28﴾ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿29﴾ وَادْخُلِي جَنَّتِي ﴿30﴾

17. Doğrusu şu ki, siz yetime ikramda bulunmuyorsunuz.

18. Yoksulun doyurulmasını teşvik etmiyorsunuz.

19. Mirası derleyip toplayıp yiyorsunuz.

20. Malı, devşirip depolatacak bir sevgiyle seviyorsunuz.

---

367 . Mearic, 70?19-22.

368 . Mekke (Çeviren).

21. **İş böyle gitmeyecektir. Yer birbirine çarpılıp dümdüz hale getirildiğinde,**
22. **Rabbin gelip melekler saf saf dizildiğinde,**
23. **O gün cehennem de getirilir. İşte o gün düşünüp anlar insan. Ama düşünüp hatırlamanın ona ne yararı var!**
24. **Der ki: "Keşke şu hayatım için önden birşeyler gönderseydim."**
25. **O gün hiç kimse O'nun azabı gibi azap edemez.**
26. **Ve hiç kimse O'nun vurduğu bağ gibi bağ vuramaz.**
27. **Ey sükuna kavuşmuş benlik!**
28. **Dön Rabbine, razı etmiş ve razı edilmiş olarak.**
29. **Gir kullarımın arasına.**
30. **Gir cennetime.**

Yani zengininiz haddi aşmasaydı, fakiriniz gözünü önemsiz şeylere kaydırmasaydı ve siz insanın yükseldiği hal üzere kalsaydınız yetimin başından geçen muhtemel olayları nefisleriniz hissedecek ona ikram etme noktasında tedirgin olacaktınız. Babasını kaybeden o yetim, eğitimi ihmal edildiği zaman fıtratının bozulması tehlikesiyle karşı karşıya kalacak, kendisini ikram edilecek ve rezil işlerden uzak tutacak şeylerle tanışmayacaktır. Siz kendinizde olduğunu iddia ettiğiniz doğru yol üzere olsaydınız siz de kalplerinizi çalışarak kazanma gücü olmayıp yiyecek bir şeyler bulamayan miskini doyurmada yardımlaşmaya götürecek şefkat bulunurdu.

(التحاض) **et-tehâddu:** Teşvik etmek manasındaki (حض) *haddu* kelimesinin tefâul veznindendir. Harekete geçirmek ve teşvik etmek manasındadır. İnşallah başka bir yerde Allah'ın yetime yardım etme noktasındaki teşvikinin ve kitabı Kur'an'da birçok yerde zikretmesinin hikmeti hakkında konuşacağız. Onlar yetime ikram etmedikleri zaman ve birbirlerine miskini yedirmeyi tavsiye etmedikleri zaman kendilerinin kurtuluşa erenlerden oldukları iddiası yalanlanmış olmaktadır. Allah-u Teala ayeti *"miskini yedirmek"* şeklinde değil de "yedirmeye teşvik etmek" şeklinde getirmiştir. Bunun sebebi Allah'ın yedirme noktasında ümmetin tüm bireylerinin karşılıklı sorumluluk altında olduğu manasını vermektir. Bu ise birbirlerine iyiliği emredip

kötülüğü nehyetmelerini gerekli kılar. Bunun la beraber kendisine emredilene tam teslimiyeti ve nehyedilenden uzak durmayı gerekli kılar. Sonra sizin yetimi göz ardı etmeniz ve kalplerinizin miskine rahmet etmekten yoksun olması dünya hayatının zevklerinden el etek çekmekten -tıpkı hayattan bıkan ve kurtuluş yolu olarak hayatın problemlerinden arınmayı sezen, inzivaya çekilen, dünyadan kopan bazılarının durumu gibi- dolayı değildir. Bilakis siz bununla beraber تأكلون التراث أكلا لمًا *"Haram helal demeden mirası yiyorsunuz."*

(التراث) **Et-turas**: Miras demektir.

(اللمّ) **El-lemmu:** Arap filologlarının çoğunun üzerinde ittifak ettiği gibi "şiddetli" manasındadır. Bu kelimeyi "toplamak" manasında tefsir edip sonra da bir yorum getirmeye gereksinim yoktur. Ayetin manası şu şekilde oluşmaktadır: Siz içinizden biri öldüğünde onun bıraktığı malları yiyorsunuz ve hak sahibini hakkından mahrum bırakacak kadar yemede iştahlısınız.

وتحبّون المال *"Malı seviyorsunuz."* Yani mutlak olarak miras bırakılan veya diğer malları seviyorsunuz. حبًا جمًا *"Aşırı biçimde."* Yani çokça. Şayet siz dünyayı umursamayanlardan olsaydınız ölülerin yetimleri için, fakir ailesi için bıraktıkları mallara dokunmazdınız, onların size bir kazanç getirmeyecek ve gelir getirmeyecek mallarına ortak olmazdınız ve mala olan sevginiz bu dereceye ulaşmazdı. Zira mal sevgisi mala karşı aç gözlü, zevklere karşı sizi çok arzulu kıldı. Nefisleriniz bu zevkleri tatmaya yöneldi. Mala olan ihtiyacın derecesini işlerinizin düzeltilmesinde buldunuz. Sonra kalpleriniz katılaştı, vicdanınız miskinin halinden sızlanmayacak bir dereceye ulaşacak, işlemez hale gelecek. Vicdanınız öyle bir dereceye gelecek ki, yetimlerin niçin bu hale geldiğini düşünmeyecektir. Sizin bu hareketleriniz; emreden ve nehyeden bir ilaha inandığınız ve öğüt veren bir dine sahip olduğunuz şeklindeki iddialarınıza karşıt bir delil oluşturmaktadır ve bu iddialarınız geçersizdir. Kendinizi caydırıcı unsurları göz önüne aldığınız ve bu hal üzere emirleri gözettiğiniz şeklindeki iddialarla kandırdığınızda bu sadece sözde kalmaktadır. Onu fiiliyata dökerek desteklemiyorsunuz.

كلا إذا دكّت الأرض دكًا دكًا

"Ama yeryüzü parça parça döküldüğü zaman."

(الدّك) **Dekku**: Yıkılmak, parçalanmak, dağılmak anlamındadır. Duvarın ve dağın parçalara ayrılması manalarındadır.

(دكّا دكّا) **Dekkan dekkân:** Yani art arda parça parça dökülmek.

وجاء ربّك والملك صفّا صفّا *"Rabb'inin emri geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman."*

(صفا صفا) **Saffan saffâ:** Çok sayıda saf.

وجيئ يومئذ بجهنّم *"O gün cehennem getirilir."* Başka bir ayeti kerimede ise şöyle buyurmaktadır: *"Görene cehennem açık bir şekilde gösterildiği zaman"*[369] Kendilerine gaib olan cehennem görenlere gösterilir. Sanki cehennem çok uzaktaydı ve onlara geldi. Yukarıdaki ayette gelme fiilinin Allah'a isnat edilmesi *"Rabb'in geldiği zaman..."* mevzusuna gelince; bu konu hakkında selef alimlerinin görüşü -Allah onlardan razı olsun- şu şekildedir: "Bu iman ettiğimiz, manasını araştırmak istemeyeceğimiz bir gelmedir. Fakat Allah bize o gündeki heybetini büyüklüğünü ve ilahi otoritesinin görüntüsünü bize canlandırmaktadır". Bana göre de bu görüş en uygun olanıdır. Halef alimlerinin görüşü de şu şekildedir: Bu *"Rabb'inin emri geldiği zaman."* manasındadır. Yahutta kalplerde ilahi nüfuz tecelli etsin diye yapılan bir canlandırma kabilindendir. Tıpkı kralın ordusuna veya alaya geldiği zamanki tecelli eden ihtişamı gibi.

يومئذ يتذكّر الإنسان وأنّى له الذكرى *"İnsan yaptıklarını birer birer hatırlar. Fakat bu hatırlamanın ne faydası var."*

(تذكّر) **Tezekkur:** Unutulan bir şeyin göz önünde canlanması hatırlanması demektir.

(الذكرى) **Zikrâ:** Öğüt ve ibret manasında kullanılır. Allah-u Teala başka bir ayette şöyle buyuruyor: *"Şüphesiz ki bunda aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır."*[370] Her unutulup da akla gelen şeyin öğüt manası taşıması gerekmez. Zira öğüt almanın fayda vereceği yer de olur. Bu yüzden Allah *"İnsan yaptıklarını birer birer hatırlar."* demektedir. Yani bu hatırlama o vakit gafleti alır götürür. Gafil insan gaflet içerisinde olduğu günleri hatırlar ama bu hatırlaması ona bir öğüt, faydalı olacak bir hatırlama olmaz.

369 Naziat, 79/36.
370 . Kaf, 50/37.

يقول يا ليتني قدمت لحياتي *"(İşte o zaman insan) Keşke bu hayatım için bir şeyler yapıp gönderseydim!"* dedi. Keşke gerçek hayatımda (ahiret hayatı) bana faydalı olacak hayırlı amellerle gelseydim diyecektir.

فيومئذ لا يعذب عذابه أحد *"Artık o gün, Allah'ın edeceği azabı kimse edemez."*

(يعذب) **Yuazzibu** kelimesi yuazzabu (يعذب) meçhul olarak da okunur. Yani o gün hiç kimseye zenginliğin şımarttığı, fakirliğin bozduğu bu insanın duçar olacağı azap gibisi duçar edilmemiş ve hiç kimse de onun hapsedildiği gibi hapsolmamıştır.

(ولا يوثق وثاقه أحد) *"Onun vuracağı bagı kimse vuramaz."*

(وثاق) **Visak:** Zincir ve boyunduruklarla olduğu gibi vurulacak bag demektir. Bu kelime fail üzere yapılanması için (فعلان) fal'lân kalıbında da okunur. Azap verenlerin bu insana verdikleri azap kimseye verilmez. Her iki okuyuşta da mana aynıdır. Ayeti kerimelerin manası şu şekilde olmaktadır: Despot zenginlerin ve bozulmuş fakirlerin kalpleri zayıf insanlara rahmetten yoksun, mal sevgisiyle dolmuş ve arzulara meyletmekle dolup taşmış olduğu halde kendilerinin "Rab'lerini hatırlayanlardan oldukları.." şeklindeki iddiaları hakikatle bağdaşmayan iddialardır. Onlar o gün o müthiş korkuya şahit olduklarında azap görecekleri yerler kendilerine gösterildiğinde, Rablerini gerçek olarak hatırlayacaklardır. Fakat bu hatırlamada faydalı bir amele sevk edecek bir öğüt alma olayı olmayacaktır. Çünkü bu mekan amel işleme yeri değil ceza yeridir. O hüsrana uğrayanlar hasret ve pişmanlık içerisinde "Keşke bu hayatım için bir şeyler yapıp gönderseydim" diyecektir. Allah-u Teala yeryüzünün parçalanışını ve ilahi celalin tecelli edişini senin aklında kalıcı yer etmesi için bugünü yukarıdaki ayetlerde önce *"Yeryüzü parça parça döküldüğü zaman."* ayetinde, akabinde *"O gün cehennem getirilir".* ayetinde, akabinde *"O gün insan yaptıklarını birer birer hatırlar."* kavlinde, akabinde de *"Artık o gün Allah'ın edeceği azabı kimse edemez".* ayetinde tekrar tekrar zikretmektedir. Ayrıca ilk yevmeizin (يومئذ) *"o gün"* kelimesinde tenvin yeryüzünün parçalanması, Rabb'in ve meleklerin gelmesi ifadelerine dönmektedir. (يومئذ يتذكر) *Yevme izin yetezekkeru*'deki *yevmeizin* kelimesindeki tenvin aynı yere dönmekle birlikte cehenneme de dönmektedir. Üçüncü yevmeizin kelimesi *"Artık o gün Allah'ın edeceği azabı kimse edemez."* deki tenvin öncekilere ve *"Keşke bu hayatım için bir şeyler yapıp gönderseydim der."*

ayetinin içerdiği manaya dönmektedir. Sanki Allah şöyle demektedir: O gün yer parça parça dökülmüş olarak getirilir, Rabb'in gelir, melekler saf saf dizilir. O gün yer parça parça dökülür, Rabb'in gelir, cehennem getirilir ve insan hatırlar... O gün yer parça parça dökülür, Rabb'in gelir, cehennem getirilir, insan hatırlar ve keşke bu hayatım için bir şeyler yapıp gönderseydim der. Artık o gün Allah'ın edeceği azabı kimse edemez... Bu tekrarlarda, öğüt alacak kalbi, hissedecek vicdanı olan kişi için öğüdün takviye edilmesi gayesi apaçık görünmektedir.

Allah-u Teala insanın halini, tabiatını, hırsını esir düştüğü nefsi arzularını anlattıktan, akıbetinin ne olacağını, ahiret hayatındaki gidişatını zikrettikten sonra bizi yukarıdaki insanın tabiatını aşmış, hayvani derecelerden yükselmiş arzularını ruhani gayelere çıkarmış insana taşımaktadır. Zengin iken şükreder, hakka yönelir. Hak sahibinin hakkını yemez, yetimin hali onu endişelendirir, miskini doyurur, başkasını da kendisindeki ve etrafındaki kişilerin yaptığı hayırlı işleri örnek almaya teşvik eder. Fakir iken sabreder. Elini alın teriyle kazanmadığı hakkı olmayan şeylere uzatmaz, bozulmaz. Başkası için de felaket temenni etmez. Fakir olsa bile yetimin durumundan habersiz olmaz. Miskinin çektiği acılardan gafil olmaz. Onlara malıyla yardım etme imkanı olmadığı zaman sözle yardım etmeye çalışır. Bu sebeple de mutmainlik vasfını hak etmiş olur. Zira o bütün işlerinde Rabb'ine güvenmiştir, hakkı öğrenmede ve onun yolunda gitme noktasında devamlıdır, sabitkademdir. Arzular onu gevşetmez. İstekler onda çalkantılar meydana getirmez.

(النفس) **Nefs:** Bu insan *"nefs"*(النفس) ismiyle -ki bu isim ruh manasında olup ruha uygun bir mana ifade etmektedir- çağrılmayı hak etmektedir. Oluşumunda hayvani temayül manası bulunduran "insan" ismiyle çağrılması uygun olmaz. Çünkü o bu hayvani temayülü nefsine egemen kılmaz. Aksine nefsini kemale erdirmek için ve kutsal konumuna döndürmek için kullanır. Bu nefsin Rabb'inin yakınında olması onun hakkıdır. Ve o nefis dünyada işlediği amellerinden ve ahiretteki konumundan razıdır. Çünkü o hiçbir zaman öfkeli olmadı. Zenginliğinde işlediği amelleri nahoş ameller olarak görmedi. Fakirken de halini içermedi. Dünyada kendisiyle beraber olanlar yaptıklarının güzelliklerinden dolayı ondan razılardır. Allah da amellerinin güzelliğinden dolayı ondan razıdır.

يا أيتها النفس المطمئنة *"Ey huzura kavuşmuş insan."* Okuyucunun bir anda bu nidayla karşılaşması insanoğlunun aklına bile gelemeyecek Kur'an'ın icazının örneklerindendir. Zira Rabb'inden korkan takvalı bir insan gelecek olan bu tehdidi işittiği zaman içini bir korku kaplar, kalbini huşu sarar. Bu nida onu kurtarır. Bu nida ile fani olanların en seçkini olma mertebesine tırmanır. Allah-u Teala bu insanı mutmainlik sıfatıyla nitelendiriyor ki üzerinde taşıdığı korku gitsin. Radiyeten mardiyye (راضية مرضية) sıfatı ile niteliyor ki gazap korkusu ondan uzaklaşsın.

إرجعي إلى ربّك راضية مرضية Sen ondan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabb'ine dön: Suçlu kişi ise kendisini cehennemde yalnız olmayacağı tesellisiyle avutur oyalar. Halbuki insanlar vadedilen bütün gerçeklerde eşittirler. Bu suçlu insana iyilerin yanı başlarında güzel sıfatlarla çağrılmaları acı çektirir. Dona kalır, yabanlık onu korkutur. Allah'a dönüş onun cömertliğinin canlandırılmasıdır. Yoksa biz neredeysek Allah orada bizimledir.

فادخلي في عبادي وادخلي جنّتي *"(Seçkin) kullarımın arasına katıl ve cennetime gir."* Kulları arasına katılmak onlardan olmak demektir. Allah'a kul olmakla ayrıcalıklığı hak eden kullar ikram edilen kulların ta kendileridir.

BELED SÛRESİ

Beled Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 20'dir. (Mushafta 90. sûredir)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

لَا أُقْسِمُ بِهَٰذَا الْبَلَدِ ﴿1﴾ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَٰذَا الْبَلَدِ ﴿2﴾ وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ ﴿3﴾ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ ﴿4﴾

1. **Yemin ederim bu kente ki, iş onların sandığı gibi değildir.**
2. **Sen bu kente mahremsin / bu kente gireceksin.**
3. **Ve doğurana ve doğurduğuna da yemin olsun ki,**
4. **Biz insanı gerçekten bir sıkıntı ve zorluk içinde yarattık.**

لا أقسم بهذا البلد *"Bu beldeye yemin olsun."*

(**لا أقسم**) **Lâ uksimu:** Daha önce Tekvir Sûresi'nde de tefsiri geçtiği gibi bu ifade Arapça'da kullanılan yemin ve tekid ifadelerindendir.

(**البلد**) **el-beled**: Sûre Mekki olduğu için Mekke kast edilmektedir. Ayrıca bu kelimeden kastın Mekke olduğunu bir sonraki ayet de belirtmektedir.

(**وأنت حل بهذا البلد**) *"Ki sen bu beldedesin."*

(**الحل**) **el-Hıllu:** Helal manasındadır. Hitap Hz. Muhammed'edir. Onun bu beldede helal oluşunun manası Mekkelilerin ona eza etmeyi, baskı yapmayı kovmayı helal görmeleri onun bu beldedeki saygınlığını zedelemeyi mübah saymaları ve hicrete zorlamaları manasındadır.

(**ووالد وما ولد**) *"Babaya ve ondan meydana gelen çocuğa yemin ederim ki..."* Üzerine yemin edilen bu beldeye atıftır. Nekre kullanıldığı için bu iki kelimeden (baba ve çocuk) kast edilen mana genel olup insan, hayvan vs.

canlılar için geçerlidir. Yani her hangi bir baba-insan, hayvan, bitki ve her hangi bir çocuk (insan, hayvan, bitki). İbni Cerir'in ve diğer tahkikçilerin görüşü de bu doğrultudadır.

(لقد خلقنا الإنسان فى كبد) *"Biz, insanı (yüz yüze geleceği nice) zorluklar içinde yarattık."* Bu ayette kast edilen mana yukarıdaki yeminlerle tekid edilmektedir.

(الكبد) **el-Kebd:** Meşakkat, zorluk. Lubeyd kardeşi Erbed için yazdığı bir mersiyedeşöylediyor.[371]

يا عين هل بكيت أربد إذ

قمنا وقام الخصوم فى كبد

"Ey göz! Biz ve düşman zorluklar içinde savaşa kalktığı vakit kardeşime ağladın mı?"

Allahu Tela saygınlığını arttırmak için Mekke'ye yemin etmekte ve işaret yoluyla iki defa zikretmektedir. *"Sen bu beldedesin."* cümlesini getirdi ve bu cümleyi tüm durumlarda ve Mekke ehlinin Allah'ın saygın kıldığı bu beldede seninle ilişkilerinde saygınlığı gözetmedikleri bu durumda Mekke'nin şanının büyük kadrinin de yüce olduğunu ifade etmek için atıf harfi ile matuf arasında parantez cümlesi şeklinde getirdi. Ayrıca Mekkelileri içinde yaşadıkları beldenin değerini düşürücü davranışlarda bulunmaları sebebiyle onları uyarmakta ve azarlamaktadır. Daha sonra bakışlarımızı var olma kademelerinden biri olan tevâlüt (üreme, doğma) kademesinin kadrinin yüceliğine, içindeki hikmetin derinliğine, yaratmanın mükemmelliğine var olmanın başlangıcında babanın ve çocuğun çektiği zahmetleri, yaratıcının bu doğan çocuğa takdir ettiği gelişimin sınırını tamamlaması ve ulaştırmasındaki mükemmelliğine çevirmek için babaya ve ondan meydana gelen çocuğa yemin etmektedir. Bitkilerdeki gelişim devrelerinde spermin kaç devre geçirdiğini düşündüğünde -havanın etkilerine direnmek, dalları, yaprakları olan bir ağaç oluncaya kadar gıdasını etrafındaki elementlerden almak, etrafına spermler saçma dönemine hazırlanmak, görevini yapmak ve hoş bir görüntü oluşturmak vs. gibi- ve zihninde bitkiler dışındaki diğer canlılarda -hayvan, insan- ki gelişim devrelerini canlandırdığında zihninde baba ve

371. Lubeyd karaciğeri ağrıyan ve şişen kardeşi Erbed'e mersiye yazmıştır. Şair gözü burada şahıslaştırmıştır. (-Çeviren-.) Bkz. Keşşaf, Zemahşeri cilt 4, s. 743.

çocuk olayının kısacası doğum olayının büyüklüğü görülecek ve her ikisinin (baba-çocuk) türlerini korumak, şekilleriyle kainatın güzelliğinin bozulmaması yolunda karşılaştıkları zorluk ve meşakkatleri göreceksin. Allah-u Teala üzerine yemin edilen (yeminin cevabı) cümleye yemin ile nasıl işaret ettiğine bir bak. Zira yemin öyle bir formülle sunuluyor ki; üzerine yemin edilen haberi teyit etmekte, işaret yoluyla habere delil teşkil etmektedir. İnsan ayetteki (baba-çocuk) ifadesi kapsamına giren canlılardan olduğu için zor şartlar içinde yaratılması hakkıdır. Ve sen bir önceki "Sen bu beldedesin" ayetindeki konudan gafil olma. Bu ayet Peygamber (s)'in saygınlığını zedelemeyi helal sayanlara bir paylama manası taşımakla birlikte peygamberin bu beldede başına gelen olayların aslında insanın yapısında olduğunu, her doğan insanın doğarken bile çok zor şartlar geçirdiği şeklindeki açıklamayı da kapsamaktadır. Ayrıca bu ayete Peygamberi çektiği ezalardan dolayı teselli etme manası da vardır. Sonra Allah bu büyük belde ile baba ve ondan meydana gelen çocuk cümleleri arasının *"Sen bu beldedesin."* parantez cümlesi ile birlikte birleştirmektedir. Bu birleştirme ile Allah ehlinin yaptıkları hareketler üzere olan Mekke'nin insan türünün yüceliğine taç olacak büyük bir gelişme doğuracağına işaret etmektedir. Bu gelişme Hz.Muhammed (s.)'e getirilen İslam dinidir. Allah'ın vahyinde has kıldığı kişilerin karşılaşacağı zorluk ise babanın çocuğunu eğitme noktasındaki çektiği zorluk, çocuğun da gelişim seyrinde çektiği zorluktur. Bu ayette Allah'ın nurunu tamamlayacağı manası da vardır. Sen şöyle düşünebilirsin: "İnsanın yaratılış aşamasında zorluklar çektiği herkesçe bilinen ve görünen bir olaydır. Bu sebeple bu olayı tekit mahiyetinde ayrıca zikretmeye ihtiyaç yoktur". Sana cevap olarak şunu söyleyebiliriz: Bu olay eza çekenin teselli edilmesi ve sabra taşınması, cahil gururlu kişinin de uyarılması için zikredilmiştir. İlkini zorluklar sardığında, uğruna çalıştığı gaye ve zorluklar onu yenik düşürdüğünde acılar onu kuşatacak, gözünde kendisini sıkıntıya düşmüş bir şahıs olarak algılayacak ve öncekilerden veya beraberinde olduğu insanlardan güç, moral almak isteyecektir. İşte insan bu durumdayken haberin teyit edilmesine her zamankinden daha fazla muhtaçtır. Her insan zorluklar içinde yaratıldı. Ve insanlar çektikleri zorluklar noktasında farklılık arz ederler.

وطعم الموت فى شئ حقير مطعم الموت فى شئ عظيم

"Önemsiz olan bir şeydeki ölümün tadı

Büyük olan bir şeydeki ölümün tadı gibidir."

İkincisi ise bedenindeki güç ile rakipleriyle dövüşebileceğini, otoritesinin büyüklüğünü, konumunun yüceliğini, nüfuzunun büyüklüğünü hisseder veya elindeki malın çokluğuna ve zenginliğine bakar ve kibirlenir, kendisini alanında tek adam olduğunu zanneder. Bu konumu içerisinde kendisini kaderin eline geçmekten ve zamanın felaketleriyle karşılaşmaktan uzak olduğunu tahayyül eder. Bu insan gücü sebebiyle büyülenmiş, toplumdaki otoritesi sebebiyle kendinden geçmiş ve serveti sebebiyle şaşırmıştır. O bu halde iken *"İnsan zorluklar içerisinde yaratıldı."* şeklindeki haberin teyit edilmesine daha çok ihtiyaç duyacaktır. Kendini sorguladığında ve kendisini gücünü işinde hatta yemesinde, içmesinde ve ehlini korumak için harcama noktasında zorluk içerisinde olduğunu gördüğünde zayıflığını anlayacak ve kendisine ehli tarafından gerçekler hatırlatıldığında gerçekleri kabul edecektir. Bu son yeminin kendilerine verilen nimet sebebiyle çıldıranlar için olması uygundur. Allah-u Teala bu haberin *"İnsanı (yüz yüze geleceği nice) zorluklar içinde yarattık."* akabinde şöyle buyurmaktadır:

أَيَحْسَبُ أَن لَّن يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ ﴿5﴾ يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لُّبَدًا ﴿6﴾ أَيَحْسَبُ أَن لَّمْ يَرَهُ أَحَدٌ ﴿7﴾ أَلَمْ نَجْعَل لَّهُ عَيْنَيْنِ ﴿8﴾ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ ﴿9﴾ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ ﴿10﴾ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ ﴿11﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ ﴿12﴾ فَكُّ رَقَبَةٍ ﴿13﴾ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ ﴿14﴾ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ ﴿15﴾ أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ﴿16﴾ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ﴿17﴾ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ ﴿18﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ ﴿19﴾ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤْصَدَةٌ ﴿20﴾

5. **O sanıyor mu ki, hiç kimse ona asla güç yetiremeyecektir!**
6. **"Yığınlarla mal telef ettim." diyor.**
7. **Hiç kimsenin kendisini görmediğini sanıyor.**

8. **Biz ona vermedik mi iki göz,**
9. **Bir dil, iki dudak?**
10. **Kılavuzladık onu iki tepeye.**
11. **Akabe'ye, sarp yokuşa atılamadı o.**
12. **Sarp yokuşun ne olduğunu sana bildiren nedir?**
13. **Özgürlüğü zincirlenenin bağını çözmektir o.**
14. **Yahut da açlık ve perişanlık gününde doyurmaktır o,**
15. **Yakındaki bir yetimi,**
16. **Yahut ezilmiş-boynu bükük bir yoksulu.**
17. **Sonra da iman eden ve birbirlerine sabrı öneren, merhameti öneren kişilerden olmaktır o.**
18. **İşte böyleleridir uğur ve bereket dostları.**
19. **Bizim ayetlerimizi tanımayanlara gelince bunlar; şomluk, uğursuzluk yaranıdır.**
20. **Bunların üzerine, kilitlenecek bir ateş gelecektir**

Yani o doğumundan, inatçı olduğu ana kadar çektiği zorluklarla beraber kendisinin hiç güç yetirilemeyecek güce, izzete ve dirence ulaştığını mı sanıyor. *"sanıyor"* fiil (yüklem)in gizli zamiri insanlardan bazılarında bu özellik gerçekleştiği için insandır. Eğer kendisini böyle sanıyorsa onun bu zannı ne cahilce bir zandır. Zira o en küçük bir işinde bile yardıma muhtaç olacak şekilde zayıf yaratıldı. Perçemi ise kendisini yaratan bu elin kabzasındadır. Kendisini yaratan bu güç onu kıskıvrak yakalar. Ve bu insan يقول أهلكت مالا لبدا *"Pek çok mal harcadım."* diyor. Harcadım kelimesindeki zamir insandır. Çünkü insanlar içerisinde bir grup da bu ayet kapsamındadır. Yani insanlar içinde malını çokça harcayan insanlar da olduğu için bu zamiri insan verdik. Bu kimseler mallarını yığan fakat arzuları ve zevkleri dışında hiçbir yere harcamayan riyakar cimri zenginlerdir. Kendilerine hayırlı ameller işleyin denildiğinde biz mallarımızı çokça infak ediyoruz derler.

أيحسب أن لن يره أحد *"Kimse onu görmediğimi sanıyor."* Bu zenginler kendilerini kimsenin görmediğini ve sırlarının vicdanlarında gizi kalacağını mı sanıyorlar?

ألم نجعل له عينين *"Biz ona iki göz vermedik mi?"* Ki o bu iki gözle gördüğü zaman kendisine bu iki gözdeki verdiğimiz nimeti görür.

ولسانا وشفتين *"Bir dil ve iki dudak vermedik mi?"* Konuştuğu zaman katımızdan kendisine bahşettiklerimizi hatta ikiyüzlülük yaptığını bile konuşur. Zira o *"Pek çok mal harcadım"* diyordu. وهديناه النجدين *"Ona iki yolu (doru-eğri) göstermedik mi?"*

(النجد) **en-Necdu:** Daha çok yüksek düzlük yol manasındaki plato için kullanılır. Bu kelimeden kast edilen mana burada iyi ve kötü yoldur. Allah-u Teala her iki yolu bu kelime ile isimlendirmiştir. Bunun sebebi; Allah-u Teala'nın her iki yolun zor, engebeli bir yol olduğuna, kötü yolun sanıldığı gibi iyi yoldan zorluk noktasında daha ehven olmadığına ve her iki yolun yolcusuna gizli olmayacak şekilde açık ve görünür olduğuna işaret etmek istemesidir. Yani Allah-u Teala şöyle diyor sanki: Biz onun fıtratına iyi ile kötüyü ayırma özelliğini yerleştirdik, aklına ve vicdanına iyi ve kötüyü bildiren işaretler koyduk. Sonra ona istediğini seçme yetkisi bahşettik. Her iki yoldan dilediğini seçme özgürlüğü verdik". Hadislerde de bu ayetin ifade ettiği manaya işaret edilmektedir. Şöyle ki bu hadislerde Allah-u Teala kötülüğü, insan ahlakı üzerine çalışmalarla yoğunlaşan bazı kimselerin iddia ettiği gibi nefislerimize iyilikten daha sevimli göstermemiştir. Allah insana bu organları bahşetti ve insanın derinliklerine bu gücü yerleştirdi. İnsanın Allah'ın kudretinden kurtulması mümkün değildir. Hiçbir şeyinde insandan gizli kalması da doğru olmaz.

فلا اقتحم العقبة *"Fakat o sarp yokuşu aşamadı."*

(إقتحم) **Iktehama:** Düşünmeden hızlı bir şekilde bir işe saldırıp girmek.

(العقبة) **el-akabatu:** Çıkması zor olan engebeli dağ yolu. Fakat Allah-u Teala burada akabeden ne kast ettiğini şu şekilde açıklamaktadır:

وما أدراك ما العقبة فك رقبة أو إطعام فى يوم ذى مسغبة يتيما ذا مقربة *"O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azad etmek veya açlık gününde yakını olan bir yetimi veya aç, açık bir yoksulu doyurmaktır."* Allah-u Teala *"akabe"* kelimesinden sonunda dünya ve ahiret saadetine kavuşmak olan çıkması zor yol manasını murad eylemiştir. Çıkışın zor olması çıkan kişinin hevalara ve şehevi arzulara yenik düşmesinden dolayıdır.

(فك رقبة) **Fekku rakabe**: Köle azad etmek veya ona yardımda bulunmak. Köle azad etmenin fazileti hakkında Kur'an'da anlatılanlardan ziyade söy-

lenenler tevatür derecesine ulaşmıştır. Bu da İslam'ın hürriyete gösterdiği öneme ve köleliğe, esarete karşı olduğuna işaret etmektedir.

(المسغبة) **el-Mesğabe:** Açlık, kıtlık manasındadır. Ebu Hayyan bu kelimeyi kıtlık yılı şeklinde tefsir etmiştir.

(المقربة) **el-Makberatu:** Soyda yakınlık. Arapça'da (ذو قرابتى) Zu karabeti ve (ذو مقربتى zü makrebeti şeklinde bir kullanım vardır. Bu kullanım "Benim soyum onun soyuyla bağlantılıdır." manasındadır.

مسكينا ذا متربة *"Toza bulanmış çok fakir insan."*

(ترب) **Terebe:** Bu kelime yoksul olmak manasındaki (إفتقر) *iftekara* ile aynı manayı taşımaktadır. Sefalet içinde yaşayan manasında (فقير مدقع) **fakîrun mudkıun** denilir.

ثمّ كان من الذين آمنوا وتواصوا بالصبر وتواصوا بالمرحمة *"Sonra iman edenlerden, birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve bir birlerine acımayı öğütleyenlerden olmaktır."* Onlar başlarına gelen belalara ve Allah yolunda karşılaştıkları sıkıntılara sabredenlerdir. Bu kimseler sabırlarıyla beraber birbirlerine sabrın gerekliliğini öğütlerler. Onlar kardeşlerine sabır ve rahmet noktasında bizzat hareket ve tavırlarıyla göstererek yardım edenlerdir.

Allah-u Teala insanoğlunu zorluklar içerisinde yaratıldığını haber verdikten sonra, kibrinde boğulmuş hatta kendisine hiç kimsenin güç yetiremeyeceğini sanan inatçı cahili azarlamakta ve onun kendisinin zorluklar içinde yaratıldığını bilmesinin gafletten uyanması ve acziyetini itiraf etmesi için yeterli olacağını belirtmektedir. Allah-u Teala mallarını şöhret olmak ve boş konuşmayı sevdikleri için infak eden riyakarları kınadıktan ve kalplerinde iyi niyetten yoksun olarak yaptıkları şeyler sebebiyle övünmelerine karşın onları azarladıktan sonra onlara kendisinin, kullandıkları görme, konuşma ve iyi ile kötüyü, faydalı ile zararlıyı bir birinden ayıran akıl nimetlerinin kaynağı olduğunu, açıklamak istemektedir. Zira bu nimetleri kendilerine ulaştıran O'dur. Aynı zamanda geri almaya kadir olan da O'dur. Zira görme, konuşma ve akletme özelliklerini kaybetmiş insandan daha aciz kim olabilir. Sonra bu gücü insana veren Allah'tan gücün işlediği ameller gizli kalamaz. Gücün oluşumunu kontrol eden O'dur. Allah-u Teala daha sonra bu açıklama içerisine bu nimetlere karşın yapılacak şükranlık yönünü girdirmektedir. Zira insana güzelle çirkini, iyi ile kötüyü ayırma özelliği verildikten ve

yukarıda zikri geçen güç verildikten sonra insanın bu nimetlere şükretmesi, iyi olan yolu sezmesi saadet yolunu tercih etmesi gerekmektedir. Böylece saadet yolu ile ulaşmayı hedeflediği sona yükselsin. Ayrıca insanın bu yola hemen gitmesi, var gücüyle girmesi gerekmektedir. Bu ise insanın Allah'ın kendisine verdiği nimetleri insanlara vermesidir. En faziletlisi ise köleleri özgürlüklerine kavuşturmak veya yakın çevresindeki yetimlere zor günlerinde yardım etmek ya da hayatlarını sürdürecek kadar kazanç elde etme imkanı olmayan zayıf ve acziyet içerisindeki miskinleri yedirmektir.

(أو) **Ev:** Hayırlı amellerin çeşitlerini açıklamak içindir. "Veya" manasındaki bu harfin kullanılmasındaki amaç, bu hayırlı amellerden birini yapacak olan yaratığa (insan) bu amelleri donatmaktır. Bununla beraber insan hakka davet yolunda veya Allah'ın kulların zor anlarında kendilerine yardım eden bir yardımcı olarak hakkı gözetirken karşılaştığı sıkıntılara ve insanların eziyetlerine sabrederek Rabb'ine eksiksiz iman etmiş olur. Ayrıca başkalarının sabır ve merhamet noktasında kendisi gibi olmalarını çok arzular ve onları bu noktada sözüyle ve hareketleriyle teşvik eder. İşte aklın yönlendirilmesi gereken yol budur. Fakat insanın gururu kendisini aldattı ve Allah-u Teala'nın da buyurduğu gibi bu sarp yokuşu aşamadı: *"Fakat o sarp yokuşu aşamadı. O sarp yokuş nedir bilir misin? Köle azad etmek veya açlık gününde yakını olan bir yetimi veya aç açık bir yoksulu doyurmaktır"* Oysa o diğer sarp yokuşları; mal hırsı, güç ve servetle büyüklenme -ki bu ehli hakka göre ilk iki sarp yokuştan (mal hırsı, büyüklenme) daha engebeli olmakta ve aklıselimlikle mücadele etmekle birlikte kıskançlığın dürtüsü, düşmanlığın çoğalma sebebidir. Ayrıca hayvani yapı helaka giden gidişatı kolaylaştırmaktadır.

Müfessirler *"İnsan, hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor?"* ayetinin Ebul-Eşedd Useyd Bin Kelde el-Cemhî hakkında indiğini belirtmişlerdir. Bu şahıs maddi gücü ile gururlanıyordu. Yine müfessirler: *"Pek çok mal harcadım diyor."* ayetinin de Hars bin Nevfel hakkında indiğini belirtmişlerdir. Bu şahıs "Muhammed'e itaat ettiğimden bu yana kefaret olarak çokça mal harcadım" diyordu. Bu ayetlerde nazil oldukları zaman dilimindeki olaylara işaret edilebilir ama görüldüğü gibi ayetlerin manası geneldir. Tüm zamanları kapsar. (لا) Harfi mazi (geçmiş) fiilin başında kullanılırsa tekrarı gerekir, ayette de bu tekrar yoktur şeklindeki yoruma gelince bu yoruma, kitabın bizzat kendisi dilin doğru ve açık bir şekilde kullanımı noktasında

hüccet olduğu için iltifat edilmez. Ayette Lâ'nın tekrarı yoktur şeklindeki yorumlarına Ebu Muslim Lâ'nın tekrarı gerekir kaidesine ters düşmekten kurtulmak için şöyle demektedir: Ayetteki (لا) Lâ harfi yönlendirme, teşvik manasında kullanılan (ألا) "Elâ" harfinin muhaffef (kısaltılmış) halidir. Sanki şöyle denilmektedir: *"Sarp yokuşu aşamadı mı?"* Fakat Ebu Muslim'in teşvik manasındaki (ألا)nın kısaltılmış halini bilmediği görülmektedir. Bu sebeple bizim yorumumuz tercih açısından daha doğrudur. (اقتحم) *Iktehama* ve (ثمّ كان) *Sümma Kâne* ifadeleri ise insan türünün başlangıcından beri olan olaylar hakkında konuşulduğu için mazi kipinde gelmiştir. Hayvani yapı onu mağlup etti ve onu aklını bu hayvani yapıya bağlayan başka bir yola çevirtti. Allah'ın hidayete erdirdikleri hariç. Allah bu kişileri şu kavlinde zikretmişti. *"Sonra iman edenlerden, bir birlerine sabrı tavsiye edenlerden ve bir birlerine açmayı öğütleyenlerden olmaktır."* Yani insanların büyük bir çoğunluğu iman eden, sabrı ve merhameti bir birlerine tavsiye edenlerden olmamıştır.

أولائك أصحاب الميمنة *"İşte bunlar sağdakiler."*

(أصحاب الميمن) **Ashab'ul meymene:** Bu ifadenin manası; onların sağdakilerden olması manasındadır. Sağdakiler (*Ehlu yemin*) ifadesi İslam literatüründe saadete erenlerin unvanıdır.

والذين كفروا بآياتنا هم أصحاب المشأمة *"Ayetlerimizi inkar edenler ise işte onlar soldakilerdir."* Bu kimselere Allah'ın gerek kevni ayetleri -örneğin bu sûrede insanın zorluk içinde yaratılışının, kendisine verilen zahiri, batini güçle nimetlerden faydalanmasının anlatıldığı ayetler (deliller), insanın ve etrafındaki varlıkların yaratılışının anlatıldığı diğer ayetler(deliller)- gerekse de Peygamber'in (s) diliyle nazil olan kavli ayetleri -örneğin İslam dininin delilleri içinden en büyük delil olan Kur'an- anlatıldığında itibar etmezler, bu ayetleri değerlendirmeye alıp inançta ve pratikte izlenmesi gereken yolu öğrenme noktasında gelişme kaydetmezler. İşte onlar soldakiler (**Ashab'ul-meşeme**)dir. *Ehli şimal* İslam literatüründe kötülerin unvanıdır. Sanki Allah-u Teala şöyle buyurmaktadır: Ayetlerimizi inkar edenler ise onlar kötülerdir. ***Meymene*** (ميمنة) ve ***Meşeme*** (مشأمة) kavramları uğurlu olmak manasındaki *yumnu* (يمن) ile uğursuzluk manasındaki *Şu'mu* (شؤم) kelimelerinden türemiş olabilir: Onlar (inananlar) uğurlu, kısmetli kimselerdir. Ve onlar (inkar edenler) uğursuz kötü kimselerdir.

عليهم نار مؤصدة *"Cezaları, kapıları üzerlerine sımsıkı, kapatılmış bir ateştir."*

(مؤصدة) **Mu'sade:** Üzerlerine kapatılmış ateş Kureyş lehçesinde kapı kapatıldığı zaman.

(آصدت الباب) **Âsedetilbâb:** Kapı kapatıldı ifadesi kullanılır. Yedi kıraattan bazılarınca hemzesiz (مؤصدة) Mûsadetu şeklinde okunmaktadır. Ateşin üzerlerine kapatılması orada ebedi kalacaklarının kurtuluş yolunun önünün alınmasının ifadesidir. Onlar bu vaidin (azap/tehdit) yöneltildiği, Allah'ın durumlarını *"Fakat o sarp yokuşu aşamadı....."* ayetlerinde zikrettiği kimselerdir.

ŞEMS SÛRESİ

Şems Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 15'tir. (Mushafta 91. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا ﴿1﴾ وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاهَا ﴿2﴾
وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَّاهَا ﴿3﴾ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا ﴿4﴾
وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا ﴿5﴾ وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا ﴿6﴾
وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا ﴿7﴾ فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا
﴿8﴾ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا ﴿9﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا
﴿10﴾

1. **Andolsun Güneş'e ve ışığının parladığı kuşluk vaktine,**
2. **Onu izlediğinde Ay'a,**
3. **Onu iyice açtığı vakit gündüze,**
4. **Ve onu sarıp sarmaladığı zaman geceye.**
5. **Göğü ve onu kurana,**
6. **Yere ve onu döşeyene.**
7. **Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirene.**
8. **Ardından da ona bozukluğunu ve takvasını ilham edene andolsun ki,**
9. **Benliği temizleyip arındıran gerçekten kurtulmuştur.**
10. **Onu kirletip örtense kayba uğramıştır.**

والشمس وضحيها *"Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına and olsun."* Güneşin kuşluk vakti güneşin aydınlığıdır. Allah-u Teala, güneş büyük bir varlık olduğu için ister doğduğu an olsun, ister battığı an olsun güneşin bizzat kendisine yemin etmektedir. Allah ayrıca güneşin aydınlığına, hayatın kaynağı, ihtişamlı güneş alemindeki hidayetin açığa çıkışı olduğu için yemin etmek-

tedir. Eşsizliği ortaya çıkan güneş ışığı olmasaydı acaba sen bu alemde hiç bir canlı veya gelişen bir varlık hatta kendini görebilir miydin.

والقمر إذا تلاها *"Güneşi takip ettiğinde aya andolsun"*. Allah güneşi takip eden aya yemin etmektedir. Bu vakit, ayın 13. gecesinden başlayıp 16. gecesine kadar süren aydınlık gecelerdir. Allah ayın dolunay olduğu veya dolunay olmaya yakın vaktine yemin etmektedir. Çünkü bu vakit ay güneş batımından fecre kadar gecenin bütününü aydınlatmaktadır. Allah-u Teala gerçek manada aydınlığın başka bir kademesine yemin etmektedir. Bu aydınlık, gecenin tümünde yayılan, beliren aydınlıktır. Hasan ve Ferrâ şöyle demekteler: Ay, ışığını güneşten aldığı için her vakit güneşi takip etmektedir. Fakat "Güneşi takip ettiğinde" şeklinde bir kayıt getirilmesi yeminin ay ile ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu ayın özel bir halidir. Ve yukarda da zikrettiğimiz onun özel bir haline yemin edilmektedir.

Allah-u Teala daha sonra başka bir başlık altında aydınlığa yemin etmektedir.

والنهار إذا جلاها *"Onu aydınlığa çıkarttığında gündüze."* Güneşi ortaya çıkaran; yani gün yüzüne çıkaran gündüze andolsun. Gündüzün, güneş ışığının güneşin doğuşundan itibaren yayıldığı veya güneşin batımına kadar yakın olduğu vakit olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Tüm bunlar aydınlığın büyüklüğüne işaret etmek, içindeki nimeti yüceltmek ve zihinlerimizi aydınlığın Allah'ın büyük ayetlerinden ve nimetlerinden olduğu düşüncesine çekmek içindir. "Onu aydınlığa çıkarttığında" ifadesi gündüzün içindeki bu apaçık hikmeti, delili konuşan hali açıklamak içindir. Bu durum gündüzün bulutsuz güneşli olduğu halidir. Güneşin görülmediği bulutlu bir gün ise Allah-u Teala'nın bir sonraki ayette zikredeceği gecenin durumuna benzemektedir.

والليل إذا يغشاها *"Onu örttüğünde geceye andolsun."* Allah-u Teala farklı isimler altında aydınlığa yemin ettikten sonra bir hal içindeki geceye yemin etmektedir. Bu hal güneşin örtüldüğü haldir. Bu vakit, güneş aydınlığı olmaksızın arz eden ve güneş aydınlığını gözlerden örten bir vakittir. Bu vakit gündüzün aydınlığı gibi direk kendisinden, güneş ışığından faydalanan ay ışığı gibi dolaylı yolla gelmeyen, güneş ışığının hiç bir etkisinin görülmediği kapkara gecelerde olur. Bilindiği gibi bu gecelerin sayısı azdır. Ay gecelerinin çoğun-

luğu gerek gecenin başlangıcı, sonu ve tümünde olsun ay ışığından yoksun değildir. Ki ay, ışığını da güneşten almaktadır. Bu geceler (karanlık) bir, iki veya diğer bazı gecelerdir. Karanlık vaktiler az olduğu için Allah-u Teala beraberindeki yüklemi (fiil) bir şey ilhak etmek ve asıl olandan sonra getirmek manası taşıyan muzari[372] kiple getirdi. Gündüzün yapısında güneş vardır. Bulutlar veya tutulmalar (ay-güneş) gibi engeller dışında gündüzden ayrılamaz güneş. Bu sebeple Allah "gündüzden ayrılmaz" ifadesini kullanmaksızın faildeki mananın gerçekleşmesi için kullanılan mazi (geçmiş zaman) kipiyle getirmektedir.[373]Allah karanlığa yemin etmektedir. Tıpkı Fecir sûresindeki karanlığa yemin ettiği gibi... Çünkü karanlık sana korku vermekte canı sıkıp hareket etmekten yoksun bırakmakta, kişiyi iş yapmaktan alıkoymak için zorlamakta ve onu kendisinden kaçış olmayan sessizliğe bağımlı kılmaktadır. İşte bu, sebepleri kuşatılmayan, devreleri ayrıntılı bilinmeyen müphem bir korkunun hakimiyetidir. Bu karanlık, ilahi celalin seni dört bir yanından kıskıvrak yakalamasına benzemektedir. Ki sen nereden yalandığını bilemezsin. Ayrıca bu sessizlikte bedenin ve aklın dinlenmesi, faydaları rakamlarla hesaplanamayan gündüzün aydınlığında yorulma sebebiyle kaybettikleri enerjinin telafi edilmesi manası vardır. Bu sebeple Allah dikkatlerimizi içindeki gerçeklere çekmek için karanlık geceye yemin etmektedir.

والسماء وما بناها *"Gökyüzüne ve onu bina edene..."*

(السماء) **Sema**: Gökyüzü, senin üzerindeki, başının üstündeki varlıkların ismidir. Ve sen sema kelimesini işittiğinde bu kelimeyi, içinde kendi yörüngesinde seyreden, kendi elips çizgisinde hareket eden güneşin, ayın ve yıldızların olduğunu kainat olarak tasavvur edersin. Allah göğü yani semayı yükseltti ve her yıldızı tavanın, kubbenin veya seni çevreleyen duvarların tuğlası gibi gökyüzünün tuğlası kıldı. Ve bu yıldızlar aralarındaki temasuk sebebiyle tek bir yapı içerisindeki parçaların birbirine bağlandığı gibi birbirine bağlandığı gibi birbirlerine genel çekim kuvvetiyle sımsıkı bağlanmışlardır. Göğü bina eden (yükselten), -ki o Allah'dır- hitap Allah'ı yüce sıfatlarıyla tanımayan kavme yöneltildiği için ve hitabın amacı her hangi bir müsebbip ve etki ile Allah'ı tanımaları için bu büyük kainata bakmalarını sağlamak olduğundan belirsiz ifadeler için kullanılan "ما" (ma) ile kendisini

372 Muzari fiil (şimdi ve gelecek zaman için kullanılan fiil (Çeviren).

373 Bkz. 2-3. ayetler (Çeviren)

ifade etmiştir. Zira (من) men ve (ما) ma harfleri Allah'a nisbet edilirse aynı görevi görürler. Çünkü (من) men kendisiyle iletişim sağlanan akıl sahibi kişi için kullanılır, (ما) ma ise akıldan yoksun olan varlık için kullanılır. Allah'a bu manada akıllı ve akılsız yakıştırması yapılamaz. Onun tasavvur edilmesi akılların ulaştığı derecenin üstündedir. Bu sebeple tenzih edilmesi gereken bazı şeyleri ondan uzak tutmakla beraber mevcut bir zatı ifade eden her kelimeyle o ifade edilebilir.

والأرض وما طحيها *"Yere ve onu yapıp döşeyene."* Yerin döşenmesi, yerin yayılması ve döşek kılınmasıdır. Şu ayette de geçtiği gibi: *"O Rabb ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı"*[374] Yoksa bu ayet bazı cahillerin dünya küre şeklinde değildir şeklindeki iddialarına delil teşkil etmemektedir.

Allah-u Teala aydınlığa ve karanlığa yemin ettikten sonra göğe ve içindeki yıldızların tümüne yemin etmekte, güneş, ay ve yıldızlar bu binanın (gök) parçaları olduğu için göğü aydınlığın kaynağı kılmaktadır. Yeryüzünü bizim için bir döşek kılan Allah aynı zamanda onu karanlığın kaynağı kılmaktadır. Zira yeryüzünün bazı parçaları diğer parçaları güneş ışığının gitmesinden alıkoymakta, karanlık bir ortam oluşturmaktadır. Allah-u Teala gök hakkında konuşurken sadece göğün binası -göğün cisimleri arasında bağlantı kurulması- şeklinde bir ifadeye yer vermekte ve bu bina herkesçe anlaşıldığı için her cismin varlığı hakkında bilgi vermemektedir. Aydınlığın yayılması ve hidayet[375] alametleri noktasında göğün insanlara çokça faydası vardır. Allah-u Teala yeryüzü hakkında konuşurken yerin yapılıp döşenmesi şeklinde bir ifadeye yer vermektedir. Yeryüzünün de oturma yeri olarak kullanılması, bitkinin bitmesi ve hayvanların bulunması gibi birçok faydası vardır.

ونفس وما سوّاها فألهمها فجورها وتقواها *"Nefse ve ona bir takım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki..."* Allah-u Teala daha sonra insan nefsine ve ona bir takım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin etmektedir.

(سوّاها) **Sevvahâ:** Yani nefsin içine batıni ve zahiri gücü yerleştirmek, her güce yerine getireceği vazifeyi belirlemek ve bu gücü çalıştıracak organları

---

374 Bakara, 2/22.

375 Bu kelimeye **el-hidâyet** (الهداية) yol gösterme manası da verilebilir.

istihdam edecek bir beden oluşturmak sûretiyle nefsi düzenleyen. Bu sebeple Allah (سوّاها) *sevvahâ* ifadesine şu kavlini alt bölüm (fer'i) olarak getirmektedir: *"İyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki..."* Düzenleme işlemini tamamlamak için Allah iyi ile kötünün arasını ayıran aklı bahşetmektedir.

(الفجور) **el-Fucur:** Nefsi hüsrana ve helaka götüren harekete ve davranışa meyletmektir.

(التقوى) **et-Takvâ:** Nefsi kötü akıbetten koruyan amele meyletmektir. Nefisleri kötüleştiren ameller akıl sahipleri tarafından tıpkı nefsi mutlu kılacak ameller gibi bilinmektedir. Bu ayet mana itibariyle *"Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) göstermedik mi?"* ayetiyle aynıdır. Allah-u Teala nefislere istediği yolu seçme gücü verdiği gibi *temyiz* (ayırma) gücü de bahşetmiştir. İyi yolu seçen kurtuluşa ermiştir, kötü yolu seçen ise hüsrana uğramıştır. Bu sebeple Allah ilham konusunun akabinde (قد أفلح من زكاها) *"Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir."* ayetini zikretmektedir. Yani nefsini arındıran, geliştiren ve kendisi için hazırlanan akli ve pratik gücün kemaline ulaşıncaya kadar nefsini yücelten kazançlı çıkmıştır, kazanmıştır.

وقد خاب من دسّيها *"Onu kötülüklere gömen de ziyan etmiştir."*

(تدسية) **Tedsiye:** Eksilmek, gizlenmek demektir. Kötü yolu yol edinen, hayvani arzularına boyun eğen kişi... Hayvanların yaptığını yapar, insanı insan yapan akıl gücünü işletemez ve böyle bir nefsin sahibi ise insan dışındaki hayvanlar sınıfına girer. Bu sebeple insan akıl sahipleri arasından çıkar ve Allah'ın aklı sebebiyle hürmet gösterdiği insan olma ayrıcalığını kaybeder. Şimdi kişiyi kötü amel işlemeye çeken böyle bir bozulmadan daha büyük bir kayıp ve daha büyük bir hüsran var mıdır? Bu ifadeden daha güzel bir ifade var mıdır? Allah arınmadaki, aydınlığa ve göğe uygun düşen manaya, tedsiyedeki karanlığa ve yere uygun düşen manaya dikkat çekmektedir.

Yeminin cevabı tıpkı Buruç Sûresi'ndeki gibi mahzufdur.[376] Mahzuf olan bu cevabın yerine ise bir sonraki ayetin manasını delil getirmektedir.

---

376 Mahzuf: Arap dilbilgisinde bir kelimenin veya cümlenin farklı manalara ulaşmak için cümle veya konu içerisinden alınmasıdır.(Çeviren)

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا ﴿11﴾ إِذِ انبَعَثَ أَشْقَاهَا ﴿12﴾ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا ﴿13﴾ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُم بِذَنبِهِمْ فَسَوَّاهَا ﴿14﴾ وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا ﴿15﴾

11. Semud kavmi, azgınlığı yüzünden yalanladı.

12. En haydutları ortaya fırladığı zaman,

13. Allah'ın elçisi onlara şöyle demişti: "Allah'ın devesini ve onun su içme hakkını koruyun." 14. Fakat elçiye inanmadılar da deveyi boğazladılar. Bunun üzerine, Rableri onların günahlarını kendi başlarına geçirdi de o yurdu dümdüz etti. 15. Allah, işin sonundan korkacak değil ya!

14. Fakat, onu yalanladılar, deveyi yere yıkıp öldürdüler. Rableri de günahları dolayısıyla 'onları yerle bir etti, kırıp geçirdi'; orasını da dümdüz etti.

15. (Allah, asla) Bunun sonucundan korkmaz.

كذبت ثمود بطغواها *"Semud kavmi azgınlığı yüzünden (Allah'ın elçisini) yalanladı."* Bu üslup Kur'an'ın, diğer sözlerden ayrıldığı icazının örneklerindendir. Yeminin cevabına bu cevaba delil teşkil eden ayetin manasını açıkladıktan sonra değineceğiz. Semud eski Arap kavimlerindendir. Allah kendilerine peygamber olarak Hz. Salih'i (a) göndermiştir. Kavmi ondan doğruluğu gösteren bir mucize ortaya koymasını istedikleri vakit Allah onun doğruluğunun mucizesini devede göstermiştir. Yüce kitabımızda bu mucize; su içme hakkının bir gün deveye, bir gün de kendilerine verilmesi, Allah'ın arzında beslenmesi ve hiç kimsenin ona kötülük yapmak kastıyla dokunmaması -şayet ona kötülük yaparlarsa Allah onları azabıyla yakalayacaktır- şeklinde gelmektedir. Zira mucize gerçek manada onların deveye bir kötülük yaptıklarında azap ile yakalanmalarıdır. Hud Sûresi'nde Allah-u Teala şöyle buyuruyor: *"Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah'ın devesi. Onu bırakın, Allah'ın arzında yesin (içsin). Ona kötülük dokundurmayın; sonra sizi yakın bir azap yakalar."*[377] Şuara Sûresi'nde de şöyle buyurmaktadır: *"Salih: İşte (mucize) bu dişi devedir; onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da*

377 . Hud, 11/64.

sizindir, dedi."[378] Kavmin tümünün Allah'ın bu deve noktasındaki buyruklarını gözetmeleri, içlerinden hiç birini o deveye zarar vermeye çağırmamaları gerekmektedir. Fakat onlar emre karşı geldiler ve selim bir aklın gösterdiği yoldan çıktılar. Ve Salih'i (a.) yalanladılar. Bu Allah'ın şu ayetidir: *"Semud kavmi azgınlığı yüzünden yalanladı."* Yani nebilerini azgınlıkları yüzünden yalanladılar. Sonra içlerinden biri atıldı. Müfessirler bu kişinin ismini zikretmişlerdir, ama bizim bu kişileri isimlendirmeye çalışma ihtiyacımız olamaz. Çünkü bize düşen görev kitabın (Kur'an) üzerinde durduğu nokta üzerinde durmamızdır. Deveyi öldürmek için öne atılan bu kişi dışındakileri kötülüğe kışkırttığı ve deveyi boğazlamaya giriştiği için kabilenin en kötüsü idi. Bu Allah'ın şu ayetidir:

(إذ انبعث أشقيها)*"Onların en bedbahtı (deveyi kesmek için atıldığında)..."* Yani bu olay tekzibin apaçık alameti, göstergesidir. O Salih'in azapla tehdidini yalanladı ve deveyi yok etmek için atıldı. Kavim onun bu davranışına sessiz kaldıkları zaman onun gibi yalanlayanlardan oldular.

(فقال لهم رسول الله ناقةالله وسقيها)*"Allah'ın Rasulü onlara: 'Allah'ın devesine ve onun su hakkına dokunmayın' dedi."* Salih onlara sakının, kaçının dedi.

(ناقة الله) **Nâ katellah:** Nebisinin mucizesi kılınan Allah'ın devesi.

(سقياها) **Sükyâhâ:** Allah'ın devenin gününde deveye has kıldığı su hakkı. *"Deveye eziyet etmeyin. Onun su hakkını çiğnemeyin."*

(فكذبوه) *"Onu yalanladılar."* Getirilenleri yalanladılar. Bu kötü bedbaht insan bu uyarıyı dinlemez ve uyarı pozisyonuna sokmaz.

(فعقروها) *"Ve deveyi kestiler."* Onu kesen şahıs lakabı kötü olan azgın biridir. Fakat onlar onun bu fiiline karşı sessiz kaldıklarından, onu engellememelerinden ve yaptığından hoşnut olmalarından dolayı kesti. (عقر) *"Akar"* kelimesi onların tümüne nispet edilmiştir. *"Deveyi kestiler."* ifadesi kullanılmıştır. Bu sebeple ceza/intikam hepsini kapsamaktadır.

فدمدم عليهم ربّهم بذنبهم *"Bunun üzerine Rableri günahları sebebiyle onlara büyük bir felaket gönderdi."* Yani Allah azabı üzerlerine geçirdi.

378 . Şuara, 26/155.

(دمدمة) **demdeme:** Bazıları demdeme (دمدمة) kelimesini kökünden söküp helak etmek manasında olduğunu söylemişlerdir. Demdeme kelimesinin yok etmek manasında olduğu söylenmektedir.

(فسوّاها) **Fe sevvâhe:** Ve hepsini helak etti. Yani hepsini helak etti. Cezaya uğrayan kabile Semud'dur. O kabileden hiçbiri kurtulamamıştır. Yahut yeri düzlemek yani yerleşim alanlarını yerle bir etmek manasındadır.

(ولا يخاف عقباها) *"(Allah bu şekilde azap etmenin) akıbetinden korkacak değil ya!"* Allah izzet ve büyüklüğü ile bu yalancıları helak etti. Ve Allah onların helak olmalarının akıbetinden korkacak değildir. Çünkü o zalim değildir ki gerçek onu korkutsun. Zayıf değil ki hoş olmayan bir şey onu bulsun. Allah-u Teala bu sıfatlardan münezzehtir.

Semud kavminin anlatıldığı bu bölümde okudukların sana yeminin cevabını göstermektedir. Yani sanki Allah-u Teala şöyle buyurmaktadır. "Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığa yemin olsun ki içinizden yalanlayanlara tıpkı nebilerini yalanladığı zaman Semud'a indirilen azap indirilecektir. Zira Semud'a azap isabet etti. Ve siz onlardan daha cesur değilsiniz. Ayrıca en kötünüz onların kötülerinden güçlü değildir. Ve Allah vaadini yerine getirdi, onlardan helak olacakları Bedir'de müminlerin eliyle helak etti. Sonra azap ve utandırma Mekke ehlindeki ve etraflarındaki yalancılara ya öldürme yoluyla ya da Arap Yarımadasında tek bir yalanlayan kalmayıncaya kadar başka bir şekilde yok etme yoluyla azap inmektedir. Eğer davet sahabe dönemindeki başladığı hal üzere devam etmiş olsaydı yeryüzünde tek bir yalanlayan kalmazdı.

Allah daha iyi bilir.

﴾ LEYL SÛRESİ ﴿

Leyl Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 21'dir. (Mushafta 92. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى ﴿1﴾ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى ﴿2﴾ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى ﴿3﴾

1. Andolsun bürüyüp örttüğü zaman geceye,
2. Ve parıldadığı zaman gündüze,
3. Andolsun erkeği de dişiyi de yaratana,

Sûre geceye -ki o karanlıktır- yemin edilerek başlanıyor. Çünkü karanlık önceki sûrenin sonunda yer alan felaketle, etrafı kuşatan azapla ahenk ve tenasüp arz etmektedir. Ve çünkü karanlık biraz sonra gelecek olan *"İşleriniz farklı farklıdır"* ayetinde zikredilen, insanların ekseriyetinin içinde bulunduğu iş haline en uygun ifadedir. Daha önce geçen karanlık örneklerinin muzari[379] sigayla ifade edilmesi -(يغشى) Yağşa şeklinde- varlıkların en mükemmel görüntüsü olan hatta kendisiyle varlıkların ifade edildiği aydınlığın, asıl olduğunu vurgulamak içindir. Gündüzün tecellisi ise aydınlık için kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu sebeple aydınlık daha önce de açıklaması geçtiği gibi mazi (geçmiş fiil) zaman kipiyle ifade edilmiştir.

وما خلق الذكر والأنثى *"Erkeği ve dişiyi yaratana yemin ederim ki!"* Erkeği ve dişiyi yaratan Allah-u Teala'dır. Allah-u Teala muhatabın ilgisini tek var olan sebebin kendisi olduğu anlayışına çekecek şekilde -ki böylece uluhiyeti inkara kalkışılmasın- algılama yöntemiyle kendisini ifade etmektedir. Şöyle ki; bu tür bir üslupla karşı karşıya gelen insana, daha önceki sûrenin tefsirinde de işaret ettiğimiz gibi aklına bile getiremediği Allah'ın o yüce sıfatları hatırlatılmaktadır. Allah-u Teala, bünyesinde maddenin inceliklerini, içindeki bileşimlerini kuşatan, ilim sıfatının işaretlerini taşıyan, yaratıştaki mükem-

379 Şimdiki zaman için kullanılan siga.(Çeviren).

melliğe işaret eden bu tür bir başlık altında zatına yemin etmektedir. Çünkü canlılardaki erkek ile dişi arasındaki bu farklılığın bazı inkârcıların iddia ettiği gibi bilinçten yoksun tesadüfi bir şekilde meydana geldiği düşünülemez. Zira maddedeki temel parçalar erkek veya dişide eşit oranda seyretmektedir. Ve çocuğun tek bir unsurla, erkek veya dişi olarak doğması bu sistemi yerleştirenin, yaptıklarını, yarattıklarını idare edecek birinin ne yapması gerektiğini bildiğine delil teşkil etmektedir.

إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ ﴿4﴾ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ ﴿5﴾
وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿6﴾ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ ﴿7﴾
وَأَمَّا مَن بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ ﴿8﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَىٰ ﴿9﴾
فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ ﴿10﴾ وَمَا يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا
تَرَدَّىٰ ﴿11﴾

4. **Ki sizin emek ve gayretiniz dağınık-parça parçadır.**
5. **Kim verir ve sakınırsa,**
6. **Ve güzeli doğrularsa,**
7. **Biz ona en kolay olanı kolaylaştıracağız.**
8. **Ama kim cimriliğe sapar ve kendisini tüm ihtiyaçların üstünde görür,**
9. **Ve güzelliği yalanlarsa,**
10. **Biz onu, en zor olana sevkedeceğiz.**
11. **Aşağı yuvarlandığında malı onu kurtarmayacaktır.**

"Ki sizin emek ve gayretiniz dağınık-parça parçadır." ifadesi yukarıdaki yeminlerin cevabıdır. Bu yeminlerle bu haber, yani insanların işlerinin sıfat ve tür açısından birbirinden farklı olduğu haberi teyit edilmektedir. Bu işlerden bazıları güzel, bazıları kötüdür. Bazıları faydalı, bazıları zararlıdır. Bazıları ihlasla arınmış olup, bazıları ise riya ile insanlardan mükafat talep etme gayesi ile yapılmıştır. Bir kısmı İhsan etmek, bir kısmı cimrilik etmektir; bir kısmı en güzel olanı yalanlamak, bir kısmı doğrulama tasdik etmektir; bir kısmı takva, bir kısmı ise fucurdur. Bazı işler vardır ki yapanını mutlu eder. Allah-u Teala tür ve akıbet açısından bu farklılığı şu ayetinde açıklamaktadır.

فأمّا من أعطى واتّقى وصدّق بالحسنى *"Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız (onda başarılı kılarız)."*

Aklına şöyle bir soru gelebilir: *"İnsanların işleri farklı farklıdır."* ayetiyle muhatap olan herkesin insanların işlerinin ve çalışmalarının yukarıda zikredilen bu türlerde farklı farklı olduğunu çok rahat bir şekilde anladıkları halde Allah-u Teala niçin insanların işlerinin farklı olduğunu teyit etmek için yemin etmektedir. Zira bu tür bilgiler yeminle pekiştirilme ihtiyacı duymamaktadır. Hatta faydasız bir bilgilendirme sayılır. Sana şu şekilde cevap verebilirim:

1- Üzerine yemin edilen; yani yeminin cevabı hem ayrıntılı, hem de özet olarak gelmiştir. İhsanın, takvanın, en güzeli tasdik etmenin karşılığında vadedilen kolay olana hazırlama ve cimriliğin, müstağniliğin, iyi olanı yalanlamanın karşılığında azap olarak vadedilen zora hazırlanmanın teyit edilmeye ihtiyaç duyduğu noktasında şüphe yoktur. Ve teyit, bilgilendirmenin sadece ilk bölümü için değil tümü için geçerlidir.

2-Yukarıda (شتّى) **Şetta** kelimesinin manasını açıklarken şu noktaya işaret etmiştik. Farklılık fiillerin (işlerin) çeşitlerinde, sıfatlarında, sonuçlarında gerçekleşmektedir. Ve bu sonuçlardan bazıları bizzat failini etkilemektedir. Onların, kötü bir eylem ortaya koyma yolunu seçmeleri, bu hareketlerinin kötü işlerden kaçınan ehli hayrın, yaptıklarından daha hayırlı olduğuna inanmaları sebebiyledir. Ve onlar sanki kendiişleriyle ehli hayrın işlerinin sonucunun, akıbetinin aynı olduğuna inanıyorlardı. Bu sebeple haber -*"İnsanların işleri farklı farklıdır."* onlara teyit edilme ihtiyacı duymaktadır. Şöyle ki yapılan bir iş, eylem tür ve nitelik olarak nasıl birbirinden farklıysa başlangıç ve sonuç itibariyle de birbirinden farklıdır. Fa (ف) harfi ile bu haber ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Zira ayrıntı, iş kabilinden olan her şeyin sonucunu açıklamak için peşi sıra gelmektedir. Ve ayrıntının fa harfi ile peşi sıra getirilmesi ayrıntının önceki anlatılanlar kategorisine girdiğini ifade etmektedir. Sonra sen amellerin nitelik açısından farklı olduğu haberinin aşikarlığını nasıl iddia edebilirsin ki. Örneğin cimri bir insan malını iyi ameller için infak etmiyor, malını elinde tutmakta, bunu yaparken de kendisinin hakkı engellemediğini düşünmekte, nefsi korumak, hürmetle donatmak, konumunu yüceltmek için malda tasarruf amacıyla hakkın hakkını koruduğunu düşünmektedir. Ki böyle bir düşünce akıllı kişilerde

bulunması istenen bir özelliktir. O cimri insan işte bu gaye ile hareket etmekte işini iktisatlı davrananların, oturaklı ve itibar sahibi insanların yaptığı işler kategorisine girdirmektedir. Kıskanç insan da böyledir. Kıskanç insan kıskandığı kişinin iş açısından elinde bulundurduğu imkanlarını yok etmek için geliştirdiği önlemleri kötü olanı yok etmek, bireyin veya toplumun haklarını korumak kategorisine koyar. Bu düşüncesi ile o bu noktada sarf ettiği çalışmasını kötü olanı reddetme noktasında gayret sarf edenlerin ve insanları iyiliğe teşvik edenlerin kategorisine koymaktadır. Böylece sen bakış açını bu suçu işleyen her insanın iç dünyasına çevirdiğinde uğraşlarının niteliği ile başkasının uğraşlarının niteliğini birbirine karıştırdığını görürsün. Ve sen insanların ekseriyetinin bu hal üzere olduğunu müşahede edersin. Bu sebeple insanlar bütün işlerin ve uğraşların her açıdan birbirinden farklıdır haberinin kendilerine teyit edilmesine her zamankinden daha çok ihtiyaç duymaktadırlar. Yahut ta bu noktada kendilerini kandırdıkları için teyit edilmeye ihtiyaç duyulanlar kategorisine inmişlerdir.

فأما من أعطى وصدّق واحسنى فسنيسّره لليسرى *"Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız. (Onda başarılı kılarız.)"* Malı miskinlerin ihtiyacını gidermek için veya saygın fakire yardım etmek için veya toplumun faydalanacağı alanlara yardımda bulunmak için verir;

(واتّقى) **Ve'ttekâ:** kötülük yapmaktan ve insanlara bir eza vermekten korkar, kendisini böyle bir harekette bulunmaktan korur veya bulaşmaktan sakındırır.

(وصدّق بالحسنى) **Ve sadaka bi'l-husna:** İyi amel ile kötü amel arasındaki farkı tasdik eder, her işin, uğraşın iyisi ve kötüsü olduğuna, insanın iyiyi yapma kötülükten sakınma özelliğinin olduğuna inanır.

Bu sebeple tasdik hiç şüphesiz salih amellerin kaynağıdır. Ayrıca hak, rahmet yolunda infak etmede, yanlışlardan ve hatalardan sakınma noktasında var olan düzende bir öncüldür. Fakat Allah-u Teala infak etmek ve sakınmak özelliklerini tasdik etme özelliğinden önce getirdi. Bunun sebebi bu iki özelliğin öneminin büyük olmasıdır. Çünkü bu iki özellik (infak-sakınmak) tasdik özelliğinin gerçekleştiğinin iki göstergesi ve birbirine yakın iki semeresidir. Çoğu insan iyiliğin kötülüğe üstün olduğunu tasdik ettiğini zanneder. Ve insana iyilik daha evla gelir ama bu tasdik ruhta bir seraptır.

Vehimler bu tasdiki varsayar, körü körüne bağlılık şekillendirir. Böyle bir tasdiğin sahibinden de bu tasdiğin hiç bir belirtisi görülmez. Bilakis onu fıtri temayülü bozulmuş kalbi haktan uzak, batıla yakın bir şekilde katılaşmış, hayır yolda infak etme noktasında cimri, kötü yolda harcama noktasında müsrif olarak görürsün. Ayrıca onun erdemlilikten ve erdemliliğin güzel mükafatlarından, aşağılıktan ve onun kötü akıbetinden başka bir kelam etmediğini görürsün. O bazı edebiyatçıların dediği gibidir: "Erdemlilik vasfını güzel görür, harflerini ağzından düşürmez, kaleminin ucuyla onu iğneler". Güzel olanı tasdik etmek, tasdik sayılmaz. Allah böyle bir tasdiği de değerlendirmeye almaz, vadettiği keremini bolca vermez. Yalnız eğer tasdik eden kişide tasdiğin belirtileri görüldüğü zaman vadettiği keremini bolca verir. Bu belirtiler tasdikten hiç ayrılmayan infak etmek ve kötü amellerden sakınmaktır. Kim böyle yaparsa Allah onu iki yolun en kolayına, fıtrata en kolay gelenine hazırlar. Bu en kolay yol nefsin kemale erdirilmesi, bu kemal ile mutluluklarla dolu makama ulaşana kadar geliştirilmesidir. Bu yol kendisine iten sebepler ve teşviklerin büyük bir çoğunluğu sağlandığı için en kolay yoldur. Zira insan diğer canlılardan yaptığı işleri düşünmek, ürünlerini tahmin etmek, sonuçlarını ölçmek noktasında ayrılır. Her insan, dışındaki birinin ihtiyacını giderme duygusu taşır. Bu fıtratın sadeliğinden dolayıdır. Zira insanın başkasının ihtiyacı noktasında duyarlı olması ve gidermeye çalışması fıtratın kendisine işaret ettiği özelliklerdir. Fıtratın insana işaret ettiği en değerli özellik kendisine kötülük etmeyen birine kötülük etmemek, insanlara zarar verecek çirkin davranışlardan kaçınmak özelliğidir. İnsan bu özelliklere riayet etmeye fıtratı sebebiyle yönelmektedir. Fakat insan bu yol üzere kalmak için aklın sıhhatliliğine ihtiyaç duyar. O seçtiği şeylere bakışını çevirir, yerine getirmesi gerekli olan şeyler ile uzak durması gereken şeylerin arasını ayırır. İnsan bu noktada başarıya ulaşır ve belirtileri amellerine yansırsa Allah onu fıtratına uygun yolu kolaylaştırır. Bu yol kişinin nefsini, dünyada ve ahiretteki meziyetlere hazırlamak için kemale erdirmesidir. Bu Allah'ın yarattıkları üzerindeki sünnetinin işlemesi içindir. Şöyle ki akıllı hareket eden her kişinin uğraştığı iş ona basiret kapısını açar, nefse bu ameli işlemesi noktasında ünsiyet kazandıran bir başlangıç olur. Hayır için hayır amel işleyen bu amelinin lezzetine varır, tatlılığıyla karşılaşır, hayırlı işe rağbeti artar, daha bir istekli kılar. İşte bu ilahi kolaylaştırmadır.

وامّا من بخل واستغنى وكذّب باحسنى فسنيسّره للعسر *"Kim cimrilik eder, kendini müstağni sayar, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız."* Kim malını tutar veya arzuları ve hevası için harcar, açıkladığımız yollarda infak etmezse bu kişi insanların kafalarında canlandırdığı malını yediğinde, içtiğinde, giyiminde normalin altında harcayan cimri insan portresinden farklı bir cimrilik özelliğine sahiptir. İnsanların kafasındaki cimri insan portresi, soyut manada şer'i açıdan ve ahlak eğitim uzmanlarının kullanımında gerçek cimrilik sayılmaz. Gerçek cimri insan her ne kadar tüm malını arzularına ve kendisi gibilerinin arzuları için harcasa bile, özel veya genel olarak hayırlı yolda harcamayan kişidir. Yahut başka bir deyişle hakkını vermesi gereken şeylerin hakkını vermeyendir. Genele hizmet, özele merhamet etmek hak çeşitlerinin en önemlilerindendir.

(واستغنى) **İstağnâ:** Yani kendisini, elindeki mal sebebiyle insanlardan müstağni sayar, onlara hiçbir ihtiyacı olmadığı kanısına varır. Bu yüzden kendi toplumundaki fakirlere merhamet etme duygusu taşımaz, malını onların zaruri olan ihtiyaçlarını gidermek için harcamaz, kendisinin onların bir bireyi olduğunu hissetmez ve onlara fayda getirecek şeylerde malını infak etmez. onların içine düştüğü fesad ortamı veya esenlik onu hiç mi hiç ilgilendirmez. Zira o kötülük yapmaktan sakınmaz. Onlara kötülükler yapar ve zalim, gaddar biri olur. İstağna kelimesi bütün muhtevası ile itteka (إتّقى) kelimesini zıt manada karşılamaktadır. Kendilerini insanlardan müstağni görenlerin emsalleri insanların varlığını ancak onlara ihtiyaç duydukları zaman hissederler. Bu gibi insanlar toplumumuzda çoktur. Hatta haddinden fazladır. Neredeyse Müslümanlar içinde onlardan başkasını bulamazsın. Hepsinin ağızlarında çiğneye durdukları ortak kelimeler "Bize ne, bana ne, yaratılanı yaratana bırak" ve buna benzer ifadelerdir. *"En güzeli de yalanlar."* Erdemliliğin değişmezliğini, insanlığın temel ilkelerinden ve insan varlığının payandalarından biri olduğunu yalanlar. O sadece kendisine hoş geleni, o an faydalanacağı şeyi tanır. Bunun dışında başkasının duçar olduğu zarar veya fayda onu ilgilendirmez. İşte bu yalanlama cimrilikte ve müstağnilikte -önceki manalar sebebiyle- asıldır, temeldir. Çünkü güzeli tasdik eden kişinin -ki bu daha önce zikri geçen tasdikten bir nevidir- cimri olmasına ve daha önce zikri geçen mana itibariyle kendisini müstağni saymasına imkan yoktur. En güzeli yalanlayanlar içerisine, en güzel (الحسنى) *el-husna* olanı başkalarını taklit ederek konuşan fakat amellerinde hiç bir etkisi görülme-

yenler de girmektedir. Onlar her ne kadar kabul etmeseler de yalanlayanların ta kendileridir. Onlar kendilerini nasıl kandırırlarsa kandırsınlar Allah onları yalancılar olarak nitelemektedir. İşte cimriliğin ve istiğna (kendini müstağni sayma) özelliklerinin en iyiyi yalanlama özelliğinden önce anlatılmasındaki sır budur. Çünkü bu iki özellik en güzeli yalanlamanın belirtisi ve meyvesidir. Zira insanın amellerinde bu özellikler belirdiği vakit en güzeli yalanlaması gerçeklik kazanır. Bu özellikleri kendinde barındıran kişinin nefsi kötülüklere karşı esneklik ve alışkanlık gösterir, fesadı üzerine çeker. Böylece Allah-u Teala ona sünnetinin cereyan ettiği şekilde bu zor yolu takip etmesini kolaylaştırır. Bu yol insanın kendi değerini düşürdüğü, konumunu küçülttüğü, hayvan mertebesine indiği ve yanlışlıklar bataklığına daldığı yoldur. Bu yol insanın karşısında bulunan iki yolun en zorudur. Çünkü insan bu zor yolda ne fıtratından yardım alabilir ne de insanlardan. Ahlaki normları bozulmuş bir topluluk veya kavim bir araya gelseler ve onlardan her birinin etrafında şer noktasında ona yardımcı olan birileri bulunsa Allah onların üzerine kendileri dışında azabı onlara indirecek birilerini musallat eder, Allah'ın nimet cinsinden onlara verdiklerini geri alır ve müşahede ettiğimiz gibi onları zillet boyunduruğu altına kor. Bu yolun iki yolun en zoru olduğu noktasında hiç şüphe yoktur. fakat kötülük kazanan kişi kendisini kötülük işlemeye alıştırdığı için bu yolda kendisine yardımcı olunmaktadır.

وما يغنى عنه ماله إذا تردّى *"Düştüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez".* (ما) soru edatıdır. Mana şu şekilde oluşmaktadır. O düştüğü zaman ve gerek eceli geldiğinde idrak edeceği ölümle -ki o elim bir azaba gelmektedir- olsun, gerekse de cimriliğinin ve kötü amellerinin sonuçları sebebiyle mahvolduğu zaman malı ona ne fayda getirecek? Ve o insanlardan hiçbirini kendisine yardımcı bulamayacak, Allah'ın rahmetini yardıma koşar bulamayacak. O zaman malı kendisine ne fayda verecek? Konu itibariyle burada şöyle bir soru sorulabilir: Bu gücü ve bedenin organlarını bahşeden Allah'tır. İnsan bu güç ve organlarıyla iç güdülerinin gerekli gördüğü her yöne gitmektedir. Allah-u Teala bir işi yapma noktasında sınırsız irade ve kudret verdiği insanı nasıl olur da yaptıklarından dolayı hesaba çeker? Bu tür sorular tüm zamanlarda sorulacağı için Allah-u Teala bir sonraki ayette şöyle buyuruyor:

إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى ﴿12﴾ وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَى
﴿13﴾ فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى ﴿14﴾ لَا يَصْلَاهَا إِلَّا
الْأَشْقَى ﴿15﴾ الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى ﴿16﴾ وَسَيُجَنَّبُهَا
الْأَتْقَى ﴿17﴾ الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى ﴿18﴾ وَمَا لِأَحَدٍ
عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى ﴿19﴾ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ
الْأَعْلَى ﴿20﴾ وَلَسَوْفَ يَرْضَى ﴿21﴾

12. **Doğruya ve güzele kılavuzlamak sadece bizim işimizdir.**
13. **Sonrası da öncesi de sadece bizimdir.**
14. **Ben sizi, köpürerek yanan bir ateşe karşı uyardım.**
15. **Sadece karanlık ruhlu azgın girer ona.**
16. **Yalanlamış, sırtını dönmüştü o.**
17. **İyice saklanan da ondan uzak tutulur.**
18. **O ki, temizlenip arınsın diye malını verir.**
19. **Onun katında hiç kimsenin, karşılığı verilecek bir nimeti yoktur / hiç kimsenin ona, karşılık olarak verilecek bir nimeti yoktur.**
20. **Yüceler yücesi Rabbinin yüzünü özleyip istemek için veren hariç.**
21. **Yakında mutlaka hoşnut olacaktır.**

İnsanı biz yarattık, insanlığın özü olan aklı ve iradeyi/ihtiyarı ona biz verdik. Bu akıl ile ona hak ile batılı, iyi ile kötüyü ayırma özelliğini ilham ettik. Onlara içlerinden kamil insanlar -peygamberler- gönderdik. Onlar için hükümler çıkardık, aklı eğitici ve yol gösterici dogmaları onlara açıkladık. Bunlar insanın insan olması hasebiyle yaratılışında gerekli olan **hidayet** noktalarıdır. Sonra insan aynı zamanda bir iradeye sahiptir. Ya hayır yolundan gider, kurtulur ve saadete erer. Ya da şer yolunu tutar, mahvolur ve zor durumlara düşer.

(**علينا**) **Aleyna:** Buradan hareketle (علينا)'nın manasını anlıyoruz. Bazı aklı kıt insanların zannettiği gibi bu ifadenin manası "doğru yolu göstermek Allah'a bir zorunluluktur" şeklinde değildir. Bilakis bu ifadenin manası şu şekildedir. Biz insanı tür olarak diğer canlılardan üstün bir şekilde yaratmak

istedik. Bu isteğimizin olması için, insanın cevherine onu diğer canlılardan ayıracak bir özellik -ki bu **akıl**dır- ve onun için eğitici bir şeriat koymamız -ta ki diğer canlı türlerinden farklı bir tür olarak algılansın- gerekli olmuştur.

وإنّ لنا للآخرة والأولى *"Şüphesiz ahiret de dünya da bizimdir."* Yani biz dünya hayatının da -ki o ilk hayattır- ve ahiret hayatının malikiyiz.

Ayette ahiret kelimesi diğer, ikinci bir alem olmakla beraber ahiretin varlığını teyit etmek için öncelikli zikredilmiştir.

فأنذرتكم نارا تلظّى *"(Ey insanlar!) Alev alev yanan bir ateşle sizi uyardım":* Size olan rahmetimizden dolayı zorunluluklarınızı eksiksiz öğrettik. Size hidayeti bahşettik. Ve sizi alev alev yanan bir ateşle uyardık". Bu ateş ahirette birazdan zikri geçecek kişi için hazırlatılmıştır. Bize düşen ayette zikredilen ateşe iman etmektir. Zira bize onun hakikatini araştırmak düşmez. Çünkü ateş, hakikati sadece Allah'ın bildiği ahirete ait bir kavramdır. Ve ateş kendisine yaslanan kişi için elim bir azaptır.

(**لا يصلاها إلا الأشقى الذى كذّب وتولّى**) *"O ateşe ancak yalanlayıp yüz çeviren kötüler girer."*

(**يصليها**) **Yaslâhâ:** O ateşte azab görür.

(**الأشقى**) **el-Eşkâ:** Kendisi harici kişilerden daha fazla kötü olan kişi.

(**كذّب**) **Kezzebe:** Bir şeyi yalanlamak, kendisinden sadır olan kişi.

(**تولّى**) **Tevellâ:** Hakkın yönünden yüz çeviren, dönen ve tövbe, pişmanlık duyarak hakkın yönüne dönmeyen.

وسيجنّبها الأتقى الذى يؤتى ماله يتزكّى *"Temizlenmek üzere malını hayra veren iyiler ondan (ateşten) uzak durur."* Yani insanlar içinde en takvalı olanı bu ateşe bir kere bile girmeyecek, onun alevi ona dokunmayacaktır.

İnsanlar kısımlara ayrılırlar.

Bir kısım Allah'ın kendilerine akıl gücü, iç ve dış kötü eylemlerden kendilerini kurtaran yakin bir saflık verdiği ve onları küçük büyük amellerin güzellerine yönelttiği iyiler (**الأبرار**) ***Ebrar***'dır. Ve onlar ne bir yanlışlık işlerler ne de hayırda kısaltmaya giderler.

İnsanlardan bir kısım ise çeşit çeşit renktedir. Bazen arzular onları sarar, günaha düşerler sorumluluklarını eksik yaparlar, tam yapmazlar. Sonra

şuurları bilinçleri tekrar kazanırlar, tövbe ederler ve pişman olurlar. Bu iki kısım iyiler kategorisine girerler. Allah-u Teala Al-i İmran Sûresinde bu iki kısım insanı anlatmaktadır.[380]

Onlardan bir kısım da iyiyi ve kötüyü birbirine karıştıran, bazı kötü fiilleri işleyen fakat kötü fiilleri işlemeyi devam ettirmede ısrar eden, tövbe de etmeyen kişilerdir. Bu ısrarı onun aklında gösterdiği gibi kendisine sunulan azabı tasdik etmediğini göstermektedir. Çünkü şüphe götürmez temel doğru kişinin kötü akıbeti tam manada tasdik etmesidir. Fakat o hiç sıkılmadan pişmanlık duymadan kötü amellerde ısrar etmektedir. Sahih[381]'te geçen bir hadiste şöyle denilmektedir: "Zina eden kişi (bu hareketin günah olduğuna) inandığı zina edemez; hırsız, mü'min olduğu halde hırsızlık yapmaz". Bu hadisin ifade ettiği şu şekilde açıklanabilir: Azabın ve ilahi emrin sûreti, emre uymayan kişinin zihninden kaybolur. Zihninde etkisi üzerinde görülecek, nefsine hakim olacak sûretler yer edecek. Bu kişi kötüler (الأشقى) **el-eşka** arasına girecek ısrarcı fasık kişidir. Bu kısım kötüler kategorisinde bir sınıftır. Çünkü bu kısım insanlar yalanlamakta, yüz çevirmekte ve tövbe de etmemektedirler.

İnsanlardan bir diğer kısım da inkarcı kafirlerdir. Bu kısım kötüler içinde başka bir sınıftır. Allah'ın vasfettiği ateşe müminlerden fasık olanlar, yalanlayanlar yüz çevirenler yaklaşacak; ama inkarcılar, kafirler orada ebedi kalacaktır. Ateşten iyiler kategorisinden iki grup: Takvalılar ve iyi ile kötüyü karıştıranlar ama tövbe edenler kurtulacaktır. Kötü amellerde ısrar edenlerin kötüler kategorisine girmesi uygun düşmektedir. Çünkü bu kişiye yaptığı kötü amelden sonra tövbe etmek zor gelir. Bu yüzden pişmanlıkla yetinir. Nefis muhasebesi yapmak kadrini bilen kişi için çok zordur. İyi ile kötüyü birbirine karıştıran ve tövbe eden kişinin iyiler (kategorisine) alınması kötü amelde ısrar edenlerden daha iyi oldukları için uygun düşmektedir. Kötü amelde ısrar edenler de bir nebze de olsa bazı kötü fiillerden uzak durmaktadırlar. İyi ile kötüyü birbirine karıştıran ama tövbe eden kişi ve yanlışta ısrar eden kişi bir yanlışlık üzerinde olabilirler. Tövbe eden kişi pişmanlık ve üzüntü duyarak bir kötülük yapmış olabilir. Bu noktada o, bir nebze de olsa yaptığında ısrar edenle eş değer olmuş olur. Fakat ısrar eden

380 Bkz. Al-i İmran, 3/133-135.

381 . Bkz. Buhari, 8/369; 17/2832; Muslim, 1/187-188.

kişi ondan daha kötüdür. Israr eden kişi iyilik yapmaya inanmış olabilir. Bu noktada tövbe eden kişiyle eşdeğeı olmuş olur. Fakat tövbe eden kişi ondan daha iyidir, daha takvalıdır. İmam Gazali bu konuyu daha güzel bir şekilde ifade etmektedir. Aynen naklediyorum: "Her bilgi pratiğe aktarılmayı teşvik edici olması için öğrenilir. Pratiğe teşvik edici olması noktasında ısrarlı bir tutum sergilemeden bilginin uhdesinden kurtulmak mümkün değildir. Zira günahların zararlarını bilmenin gayesi, bu bilgilerin günahların terki noktasında itici bir güç olmasından başka bir şey değildir. Bu bilgilenmeye rağmen günah işleyen kişi imanın bir parçası olan bu özelliği kaybetmiş demektir. Rasulullah'ın (s) *"Zani mü'min olduğu halde zina edemez...."* hadisinde kast edilmek istenen mana da budur" Hadiste anlatılmak istenen mukaşefe ilimlerine -örneğin Allah, onun vahdaniyetini, sıfatlarını, kitaplarını ve Rasullerini bilmek gibi- dayanan iman değildir. Zira zina ve işlenen günahlar kişide imanın olmadığı manasını vermez. Hadiste anlatılmak istenen zinanın oluşumunda kişinin zinanın iğrençliğine ve Allah'tan uzaklaştırıcı bir faktör olduğuna inancının olmadığıdır. Tıpkı doktorun hastaya 'Bu zehirdir. Onu içme dediği gibi. Hasta doktorunun bu uyarısını dikkate almaz onu içerse şöyle denilir: (تناولـه وهـو غيـر مؤمـن) 'İnanmamış olarak zehiri içti.' Bu ifadeden onun, doktorun varlığına, doktorluğuna inanmadığı ve onu doğrulamadığı manası çıkmaz. Bu ifadeden istenen mana onun (hastanın) doktorun "bu zehir öldürücüdür"sözünü doğrulamadığı şeklindedir. Zira zehirin ne olduğunu bilen kişi normal olarak bu zehiri içmez. Zorunluluk durumunda asi olan kişi zayıf imanlıdır. İman tek bir bâb değildir. Yetmiş kusur babtır. En üstünde -birinci olarak- Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet etmektir. En altında ise yolda insanlara eza veren şeyi kaldırmaktır. Bu ifadenin benzeri insan için de söylenebilir. İnsan tek bir varlık değildir. Bilakis o yetmiş kusur varlıktır. En üstte kalp ve ruh vardır. En altında ise insana eza veren şeylerin -örneğin bıyığın düzeltilmesi, tırnakların kesilmesi, görünüşün görüntüyü bozan şeylerden arındırılıp güzelleştirilmesi- ortadan kaldırılmasıdır. Ta ki insanın, dışkısına bürünmüş, kirli, uzun pençeleri ve toynaklarıyla iğrenç, mide bulandırıcı bir görüntüsü olan hayvanlardan farklı olduğu ortaya çıksın. Bu benzetme gayet uygun düşen bir benzetmedir. İman tıpkı insan gibidir. İmanın en üst derecesi olan tevhidin kaybedilmesi ruhun kaybedilmesi gibi tümüyle geçerliliğin yitirilmesini zorunlu kılar. Sadece tevhidi ve risaleti kabul eden kişi tıpkı iki gözü oyulmuş, or-

ganları kesilmiş, iç ve dış organlarını kaybetmiş insan gibidir. Ayrıca insanın bu hali ölmeye yakın kişinin hali gibidir. Sadece iman eden kişinin hali de böyledir. O amellerinde kısaltmaya gitmektedir. Onun iman ağacının, ölüm meleğinin gelişinin başlangıcında imanı hareketlendiren şiddetli rüzgarların vurmasıyla kökünden sökülmesi yakındır. Yakîn içerisinde bir kökü olmayan, amellere yayılacak dalları olmayan her iman ölüm meleğinin perçemi göründüğü vakit korkutucu rüzgarlara dayanamaz, kötü bir son ona korku salacaktır."[382] Bu gibi insanların yalanlayan ve yüz çeviren kötüler içinde yer alması uygun olmaz mı?

Allah-u Teala sonraki ayette iyi kulunun en güzel meziyetlerini sıralıyor:

الذى يؤتى ماله يتزكّى وما لأحد عنده من نعمة تجزى إلا ابتغآء وجه ربّه الأعلى ولسوف يرضى *"Temizlenmek üzere malını verendir. Yüce Rabb'inin rızasını istemekten başka onun nezdinde hiçbir kimseye ait şükranla karşılanacak bir nimet yoktur. Ve o (buna kavuşarak) hoşnut olacaktır".*

İyiler (**الاتقى**) zümresinin iki kısmı -muhsin ve nefsine zulmeden tövbekar kişi- malından Allah yolunda ve fakirlere merhamet ederek temizlenmekten başka gaye taşımadan verir. Ruhu gelişir, manevi gıdasında bir dereceye ulaşır. Ta ki ruhani hayatta ruhu en üst düzeye ulaşır, insanlık tahtına oturur. İnsan için yaratılan şeylerde bedeni gücünü kullanır. O iyi insan insanlar kendisini övsünler diye malından hiçbir şey infak etmez. Malını karşılık beklemeden infak eder. Malın bir mükafat karşılığı verilmesi dünyevi ticaretin ve muamelatın bir çeşididir. Muhsin ve tövbekâr kişi infak ettiği malda sadece "Yüce Rabb'inin rızasını" **وجه ربّه الأعلى** kazanmak ister. Bu ifade Arapların konuşma dilinde bilinen bir ifadedir. Şöyle denilir: (**فعلت كذا ابتغى وجه فلان**) Filanın rızasını kazanmak için böyle yaptım. Yani onu yüceltmek, sırasını istemek ve onu kızdıracak şeyleri yapmamak korkusu içinde bir işi yaptım. Bu yüzden ayet şu şekilde devam etmektedir. **ولسوف يرضى** *"Ve o (buna kavuşarak) razı olacaktır."*Allah kendi rızasını kazanmak için yaptıkları sebebiyle bu iyi kulundan razı olacaktır. İyi kişinin bir nimet karşılığı başkasına mal vermesi caizdir. Lakin bu takvanın veya iyi olma vasfının belirtilerinden değildir. İyi olma vasfının belirtilerinden sayılan verme çeşidi daha önce de anlattığımız gibi malın hayır yolunda harcanmasıdır. İyiler sınıfından bazı fertler malını infak ederken gösteriş amacı gütmüş olabilirler. Lakin bunlar

382 El-Gazzalli, *İhyau Ulumi'd-Din*, 4/7-8.

pişman olup ihlaslı bir şekilde amele yönelten, sırf Allah için infak etmeye yönelmelerini teşvik eden bir tövbe etmişler kendilerini malı sırf temizlenmek gayesiyle verdiklerini onaylamışlardır.

إلا ابتغاء وجه ربّه الأعلى *"Yüce Rabb'inin rızasını istemekten başka..."* ayetindeki istisna edatı (إلا) *"illa"* senin gördüğün gibi munkatıdır.[383] *Sevfe* tabiri rıza kazanmanın çokça mal harcamaya ihtiyaç duyduğunu ifade etmek için kullanmıştır. Zira kulun ilahi rızanın gerçekleşeceği dereceye ulaşması için Allah yolunda az mal harcaması yeterli değildir.

(**الأتقى**) **iyi** ve (**الأشقى**) **kötü** kavramlarının bu şekilde tefsiri müfessirlerin konuyu daraltmaları sonucu oluşan karmaşıklıkları da çözmüş oldu. Onlara karmaşık gelen sadece (**كذب**) ***kezzebe*** ve (**تولى**) ***tevella*** kelimelerini kullanmada gelenekle kendilerini sınırlamaları ve Allah'ın kitabında ve onun Rasulünün sünneti içerisinde kalarak ortaya koydukları gelenek ve ıstılahlarını tek hakim seçmeleridir. Sonra onlar buradaki ayetlerin sebebi nüzullerini belirlemişlerdir. Ayetler Hz. Ebu Bekir Sıddık hakkında inmiştir. Çünkü o Müslüman olan fakir köleleri sırf Allah'ın rızasını gözeterek malından azad etmiştir. Bu müfessirler bunun dışında da rivayetler getirmişlerdir. Ayetteki (**الأشقى**) ***el-eşka* / şaki** kişinin ise Ümeyye b. Halef olduğunu söylemişlerdir. Bu rivayetlerin doğruluk payı olduğu zaman bizim onu kabullenmemizi hiçbir şey engelleyemez. Lakin senin de gördüğün gibi ayetlerin manası geneldir. Tüm zamanları kapsar.

Allah daha iyi bilir.

383 (إلا) Kendisinden önceki cümlenin manasını olumlu ise olumsuzlaştıran olumsuz ise olumlulaştıran, kendisinden sonraki cümlenin manasını da önceki cümleden ayıran (munkatı) harftir. (Çeviren)

﴾ DUHA SÛRESİ ﴿

Duha Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 11'dir. (Mushafta 93. sûredir.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالضُّحٰى ﴿1﴾ وَاللَّيْلِ اِذَا سَجٰى ﴿2﴾ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰى ﴿3﴾ وَلَلْاٰخِرَةُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْاُولٰى ﴿4﴾ وَلَسَوْفَ يُعْطٖيكَ رَبُّكَ فَتَرْضٰى ﴿5﴾

1. **Andolsun kuşluk vaktine,**
2. **Gelip oturduğu vakit geceye ki,**
3. **Rabbin seni terketmedi, sana darılmadı da.**
4. **Sonrası senin için öncesinden elbette ki hayırlı olacaktır.**
5. **Rabbin sana verecek de sen hoşnut olacaksın.**

(والضحى) *"Kuşluk vaktine"*. Kuşluk vakti gündüzün başlangıcındaki güneş ışığıdır.

والّيل إذا سجى *"O ve sükuna erdiğinde geceye"*. Gecenin sükuna ermesi canlıların dinlenmeye çekilmeleri, hareketlilikten kesilmeleri sebebiyledir.

Sükuna ermek (السجوُ) karanlığın levazımlarından olduğu için mazi (geçmiş zaman) kipiyle gelmiştir. Gündüzün tecelli etmesi de böyledir[384]. Gecenin etrafı bürüyüp örtmesi ise muzari (şimdiki zaman) kipiyle gelmiştir. Zira daha önce de anlatıldığı gibi gece çok az bir süre aydınlığı örtmektedir. Aydınlık ise zamanın çoğunluğunun sahibidir.

ما ودّع ك ربك وما قلى *"Rabb'in seni bırakmadı ve sana darılmadı."* Rabb'in seni terk etmedi ve sana kızmadı. (ودعك) *Vedeake* şeklinde de okunur. Bu şekilde

384 Bkz. Leyl, 92/ 2. (تجلّى إذا والنهار) Burada *tecelle* kelimesi mazi kipiyle gelmiştir. (Çeviren)

okunursa *"Seni terk etmedi."* manasındadır. (قلى) Onu kerih gördü, ona kızdı manasındadır.

والآخرة خير لك من الأولى *"Gerçekten senin için ahiret dünyadan daha hayırlıdır."* Yani senin yüklendiğin misyonun sonu başlangıcından senin için daha hayırlıdır.

ولسوف يعطيك ربّك *"Pek yakında Rabb'in sana verecek."* Vahyin sana ard arda gelmesinin sebebi, seni ve kavmini bilgilendirmek, dininin zuhur etmesi, nüfuzunun artması kendileri için koyulan kurallar sebebiyle kavminin mutluluğa ulaşması senin ve onların dünyada ve ahiretteki ümmetlerin üstünde bir yere çıkarılmasıdır.

فترضى *"Sen de hoşnut olacaksın."* Görenin daha başka bir şey istemeyeceği, senin de gördüğün gibi bu nimetlerden razı olacaksın. Rivayetler bu sûrenin iniş sebebinin şu olduğu noktasında hem fikirdir: Hz. Muhammed'e ardı ardına gelen vahiyde bir müddet kesilme meydana geldi. Bu fetret dönemi Allah'ın O'nu (s.)'i bıraktığı ve O'na kızdığı şeklinde yorumlara sebep oldu. Kimlerin bu yorumları öne attığında ise farklı görüşler vardır. Bizim bu ihtilaflara girmemizin bir lüzumu yoktur. Sûre'nin üslubundan da anlaşılan şudur ki; Allah-u Teala tekrar tekrar zikrettiği bu haberleri teyit ederek Hz. Nebi'nin kalbine mutmainlik vermek ve bu haberlerin Allah'ın fadlından olduğunda hiç şüphe olmadığı sonucunu vermek istemektedir. Daha önceki dönemlerdeki yardımıyla ona şefkat ettiğini ve önümüzdeki dönemlerde de bu yardımın devam edeceği noktasında onun kalbine esenlik vermek istemektedir. Allah-u Teala ilerdeki ayetlerde verdiği bu nimetleri genişçe anlattıktan sonra onun kerim şahsına bazı emirler vermektedir. Bu emirlerden bazıları *"Öyleyse yetimi sakın ezme."* ayetiyle başlayan bölümde gelmektedir. Sûre'nin ahengi içerisinde, hitaptan kast edilenlerin müşrikler veya başkaları olduğuna işaret eden bir işaret yoktur. Müşrikler vahyin kesildiğini nereden biliyor ki, böyle konuşabiliyorlar veya bu sözleriyle Hz. Peygamberi yaralayabiliyorlar. Fakat Hz. Peygamber'in gördükleri, Allah'tan öğrendikleri ve vahiyle olan ilişkisinden dolayı tattıkları onu gayrete getirmekteydi. Gayrete getiren her şey tedirginliği de beraberinde getirir. Ve her tedirginlik ise korku taşır. Nebi (s.) bir beşer idi. Onu diğer insanlardan üstün tutan, Allah'ın da Kur'an'da birçok yerde zikrettiği gibi sadece vahiy idi. *"Dedi ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, ilahınızın*

sadece bir ilah olduğu vahyolundu."[385] Sahih'te Hz. Muhammed'in vahyin kesilmesinden dolayı büyük bir üzüntü içerisine girdiği defalarca kendisini dağın yükseklerinden atmaya kalkıştığı fakat meleğin kendisine sen Allah'ın Rasulü'sün şeklindeki sözünü hatırlaması onu bu girişiminden alıkoyduğu geçmektedir. Alak Sûresi'nde zikri geçecektir. Allah Rasul'ü (s) bu korku ve endişe ile mutmainliğe, esenliğe ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple de Allah onu gayrete getirecek haberler getirmekte, vahiyle onu stabilize etmekte ve bu fetret döneminin terk etmek ve darılmaktan dolayı olmadığını müjdelemekte, bunun böyle olduğuna yemin etmektedir. Yemin ile vahyin kalbine ilk defa ışıldamasının, hayata güç katan, canlıların gelişimini sağlayan Duha (kuşluk vakti) konumunda olduğuna, daha sonraları karşılaştıklarında bu gücün dinlenmesi, bedenlerin gündüz kendilerini bekleyen yoğun çalışma için hazırlanması için sükûna eren gece konumunda olduğuna işaret etmektedir. Hz. Nebi'nin (s.) vahiyle daha başlangıçta şiddetli bir şekilde karşılaştığı hatta Hz. Hatice'ye vahyin ilk belirtileri sebebiyle korkmuş bir şekilde geldiği -ki bu hadis Sahihayn (Buhari-Müslim)'de ve diğerlerinde geçen oldukça meşhur bir hadistir- herkesçe bilinmektedir. Vahyin bir müddet kesilmesi HzNebi'nin (s) stabilize edilmesi ve vahyin ard arda gelme ihtimaline karşın nefsinin takviye edilmesi içindir. Ta ki Hz. Nebi'nin insanlara gönderilmesindeki hikmet tamamlanmış olsun. Bu sebeple Allah-u Teala ona şöyle demektedir: "Gerçekten senin için ahiret dünyadan daha hayırlıdır". Yani vahyin yeniden başlaması ile din kemale erecek, Allah'ın nimeti onunla beraber olanların üzerinde tamamlanacak. Allah-u Teala sonraki ayetle pekiştirerek konuyu donatmaktadır. "*Rabb'in sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.*" Açıkladığımız üzere Hz. Nebi kendi nefsinde vahyin devam edeceğini, henüz gelmediğini, vahyin kesilmesinin bu devamın gelişinin gecikmesi olduğu inancını taşıyordu. O vahyin devam etmesini çok arzuluyordu. Zira Hz. Peygamber dinini kemale erdirme noktasında Allah'ın kendisi için hazırladıklarının kendisine ulaşmamasından dolayı hoşnut değildi. Allah-u Teala ona olan vaadini pekiştirdi. Şöyle ki: İstediği şeyleri ona vereceğini, hoşnut olana ve Allah'ın mümin kullarına şu ayeti ilan edene kadar vermeye devam edeceğini vadetti. *"Bugün, size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı beğendim."*[386] Ve bu

385 Kehf, 18/110.
386 Maide, 5/3.

tamamlama süreci 20 yıldan fazla bir zaman sürdü. Bu sebeple tesvif harfi (سوف)[387] kullanılmıştır.

Müfessirler bu ayetleri tefsir ederlerken şefaat ve Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine saygılı olma, ikram gösterme konularını işleyerek tefsirde kısırlaşmaya gitmişlerdir. Bu tür tefsirlerin çoğu Kur'an'ın getirdiği dinin ruhuna uzaktır. Bu noktada en önemli rolü mezheplerin kitapları oluşturmuştur. Bu kitaplar ile Müslümanların durumu kötüleşmiş ve bu kitaplar sebebiyle söylemleri farklılaşmıştır.

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ ﴿6﴾ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ ﴿7﴾ وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ ﴿8﴾ فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ﴿9﴾ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿10﴾ وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ ﴿11﴾

6. **O seni bir yetim olarak bulup da barınağa kavuşturmadı mı?**
7. **Seni şaşırmış olarak bulup da kılavuzluğunu üstlenmedi mi?**
8. **Seni aile geçindirme zorluğu içinde bulup da zengin etmedi mi?**
9. **O halde, yetimi örseleme,**
10. **Yoksulu / dilenciyi azarlama.**
11. **Ve Rabbinin nimetini söz ve fiillerinle dile getir.**

"O, seni yetim bulup barındırmadı mı?" Bu ayetteki لم يجدك "Seni bulmadı" ve diğer ayetteki وجدك "Seni buldu" ifadeleri Arapça'da çokça kullanılan bir ifadedir. Mana şöyledir: "Sen bu şekilde olmadın mı, sen böyle idin" şeklindedir. Vecede (وجد) kelimesinin kök manası şu şekilde örneklenebilir: (وجدت فلانا كريما) "Filan kişiyi cömert biri olarak buldum." Yani onun cömert olduğunu bilmiyordum öğrenmiş oldum. Bu tür bir kullanım Allah açısından uygun olmamaktadır. Fakat cömertliği ve buna benzer özellikleri haber vermek için kullanabilir. Yahut mana "Senin yetim ve şaşırmış olduğunu

387 Tevsif harfi (س/سوف): Şimdiki zaman fiilinin başına getirilen gelecek zaman manası veren harftir. (Çeviren)

bilmiyor muydu...." şeklinde olabilir. Soru edatı her halükarda takrir (kurmak, belirlemek) yani sen böyle idin ifadesini yerleştirmek içindir. Zira Nebi (s) yetim idi. Babası kendisi anne karnında iken Medine'de vefat etmişti. Annesi onu doğurduğu zaman Allah dedesi Abdulmuttalib'in ve süt annesi Halime'nin yetim olmasına karşın ona şefkat göstermelerini sağladı. Dedesi ona en iyi şekilde baktı. Dedesi öldüğünde o henüz 8 yaşında idi. Amcası Ebu Talip babası Abdulmuttalib'in vasiyeti üzerine ona bakmakla yükümlü oldu. Ona küçüklüğünde çok yardım etti, büyüdüğünde büyük bir sevgi besledi. Ona yardım etmeye, onu korumaya Allah'ın Nebi'ye (s) nübüvveti ikram etmesinden sonra da ölünceye kadar devam etti. Amcası Ebu Talip'in ölümünden sonra Hz. Nebi'ye karşı olma noktasında cesaretlendiler, hatta onu Medine'ye göçe zorladılar. Bu Allah'ın Nebisini yetim iken barındırmasıdır.

ووجدك ضالا فهدى *"Şaşırmış bulup da yol göstermedi mi?"* Rasulullah (s) muvahhid bir inanca sahip olarak büyüdü, hiçbir puta secde etmedi. Yaratılıştan gelen saf, temiz özellikleri arasında *"el-Emin"* olarak bilinirdi. Şirke sapmak, arzulara uymak gibi özellikler onun saygın kişiliğinden uzak idi. Bu iki özellik ona yaklaşamazlar bile. Allah-u Teala bu iki özelliği onlara gönderdiği kişinin konumunu yüceltmek için -böylece sözünü dinlesinler, gösterdiği yolda gitsinler- başlangıçtan itibaren ondan uzak tutmuştur. Fakat yoldan çıkmanın başka çeşitleri vardır. Bunlardan biri kişiye kaynakların benzer görünmesi, neyi seçeceği noktasında kafasının karışmasıdır. Hz. Nebi kavmi olan Arap müşriklerinin dininin yanlış olduğunu biliyordu. Fakat karşısında kavminden bazı müntesipleri de olan Hıristiyanlık ve Yahudilik dinleri var idi. Her ikisi de tevhid dini olup her ikisinde de Nebi'nin (s) şeriatı hakkında bilgiler var idi. Her iki dinden birini seçmesi onun ve kavminin faydasına olur muydu? Ve her iki dinden seçtiğine davet etmesi kendisi ve halkı için bir kurtuluş olur muydu? Hz. Nebi ümmi idi. Kitap okumamış ve bu dinlerin hüküm ve kanunlar açısından içerikleri hakkında bilgisi yok idi. Böyle bir yöntem nasıl isabetli olabilirdi ki. Ayrıca bu iki dinin mensuplarının bulundukları durum ise kavminin durumundan fek farklı değildi. Şirk akidelerine karışmış, birçok kötü amel ve suçlar amellerini kirletmiş idi. Metin veya yorumlar dinlerine dayandırdıkları delillerdi. Yoldan çıkmanın çeşitlerinden en büyüğü Arapların kafalarının karışması, ne yapacaklarını bilememeleri idi. Rasulullah (s) onların inandıkları değerlerin

saçma, önyargıların hakim olması sebebiyle derin görüşlülükleri zayıflamış, amelleri kötü, bu kötü ameller uğraşılarında felaketin habercisi olmuş, söylemleri farklılaşmış, kan dökülmesi sebebiyle yavaş yavaş yok olmaya yüz tutmuş, yabancıları kendilerine köle yapmaları sebebiyle helakın eşiğinde olmuş, yabancıların tahakkümü altına girmiş bir kavim olarak görüyordu. Habeşistan'ın hükümdarlığı altına girdiler. Sonraları bir taraftan Fars, diğer taraftan Roma imparatorluğunun hükümdarlığı altına girdiler. Sonra onlar öyle bir gaflet içerisinde idiler ki zilletten nefret ediyorlar ama ellerini zilletin sebeplerine uzatıyorlar, ölümün kapılarını müdafaa ettikleri halde ölümden kaçıyorlardı. Bu sebeple onların inandıkları değerlerin düzeltilmesi, tahakküm altına girdikleri alışkanlıklardan kurtarılması noktasında ne yapılabilir? Onları bu uykudan uyandırma noktasında hangi metot izlenebilir? Ve hangi kapılar kullanılarak en çetini doğru dürüst insanları şaşkınlığa götüren, en büyüğü ise ehli sıdk ve yakinin yolcularını saran karanlık kalplere -Allah'ın apaçık nurunu ona göstereceği ana kadar- girilebilir? İşte bu sadece nebilere ve Rasullere verilen şaşkınlıktır. Allah'ın, *"Seni şaşırmış bulup ta yol göstermedik mi?"* ayetindeki kast ettiği mana da budur. Bu şaşkınlıktan kurtulmaktan daha büyük ne olabilir. Allah'a doğru yol alan, onun tüm yaratıkların yaratıcısı, tapılmaya tek layık olduğunu bilen kişi ilahi vahiy olmaksızın ona nasıl kulluk edeceğini onu hangi özelliklerde niteleyeceğini, öveceğini -ki etrafındaki insanlar onu (Allah'ı) yaratıklarına benzettikleri, karşılaştırma yaptıkları bir ortamda- kendi kendine idrak edebilir mi? O muvahhid kişi Rabb'ini nasıl niteleyeceği, ona yakınlaşmasını sağlayacak hangi vesileleri kullanacağı noktasında şaşkınlığa düşmez mi? Şaşkınlığın örnekleri olarak anlatılanların hepsi, Hz. Peygamber'in, nübüvvet ışığı üzerine doğmadan önceki kendi payına düşenidir. Bu şaşkınlıktan kurtulmak için Hira mağarasında halvete çekilmeyi ve kalbinin dört bir yanında Rabb'inin hidayetini istiyordu. Ta ki vahyin aydınlığı kendisini çepeçevre sarsın ve kendisini bütün şaşkınlıklardan korusun. Allah-u Teala da ona hak din (İslam'ı) seçti, kavmini doğru yola nasıl getireceğini öğretti, ona onları ve alemi aklın fesada uğramasından ve kötü amellerden kurtarma noktasında izleyeceği bir metot çıkarttı, ona kendisini, kişiliğine uygun bir şekilde niteleme özelliğini irşad etti. Hangi nimet bu nimetten daha büyük olabilir ki? *"Şaşırmış bulup ta yol göstermedik mi?"* ayetinin ifade etmek istediği mana budur. Allah-u Teala'nın Şura Sûresi'ndeki şu kavlini ifade etmek istediği mana da bu doğrultudadır: *"İşte*

böylece sana da emrimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin. (O yol) göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın yoludur. Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner."[388] Bu ayetlerde Peygamber'in (s.) şaşkınlık içerisinde olduğu şeklinde nitelendirilmesi, itibarını zedelemek, değerini düşürmek manasında değildir. Aksine bu tür bir niteleme ile Allah Hz. Peygamber'i övmekte, taç giydirmektedir. Zira o bilmiyordu, Allah ona öğretti. Gayba vakıf değildi, Allah gayb konusunda onu bilgilendirdi. Ayetin bu şekilde tefsiri ile müfessirlerin tevil noktasındaki yanlışlıklarına ihtiyaç duyulmamış oldu.

ووجدك عائلا فأغنى *"Seni fakir bulup zengin etmedi mi?"*

(**العائل**) **el-Ail:** Fakir.

Hz. Nebi fakir idi. Babası ona miras olarak bir deve ve bir cariyeden başka bir şey bırakmamıştı. Allah onu ticaretle kazanmasını sağlaması ve Hz. Hatice'nin malından ona karşılıksız vermesi sebebiyle zenginleştirdi. Seni yetimken barındıran, şaşkınlıktan kurtaran ve fakirken zenginleştiren seni geleceğinle baş başa bırakmaz.

Kendinde bizzat zorluluğun acısını tadan kişiye bu acıyı başkasında gördüğü zaman duygulanması ve imkânlarınca ona yardım etmesi yakışır. Nebi (s) yetim idi. Allah ona yetimliliğin ezikliğini yaşatmadı ve onu barındırdı. Bu sebeple Hz. Peygamberin Allah'ın bu nimetine karşılık bir şükür olarak her yetime ikram etmesi yakışır. Bu sebeple Allah-u Teala bir sonraki ayette şöyle buyuruyor:

فأمّا اليتيم فلا تقهر *"Öyleyse yetimi sakın ezme!"*. Yani onu hakir görme, aksine kibarlıkla onu yücelt, asalet göstergesi niteliklerle onu terbiye et. Böylece o senin toplumunun faydalı ve fayda gören bir üyesi olsun. Bu yetimi bu sebeple hakir düşürmeler ve ilgisizlik bozamaz. Fesadın kaynağının verdiği acı ümmetinden ona bulaşan herkese yayılır. İnsanlar ümmet içerisindeki yetimlerin bozulmalarına karşın eğitimlerini ihmal etmeleri sonucu oluşacak tehlikeleri bilselerdi Allah'ın, kitabında onlara emrettiği yetimlerin eğitilmesinin değerine dair göstermiş olduğu ihtimamı değerlendirmeye alırlardı ve güçleri yettiğince yetimlerin durumunun düzeltilmesi noktasında büyük bir

388 Şura, 42/52-53.

çaba ve mal harcarlardı. Herkes ölümün kendisine yakın olduğunu ve kendisinin hedef tahtası olduğunu -ölüm okunun kendisini bulacağını, ölümün kendisini çocuğundan ne zaman alacağını bilemeyeceğini, zengin iken öldüğünde malını vasiyet ettiklerinin yiyeceğini, fakir ise yakınlarının kendisini hakir göreceğini- fark ederlerse yetimin halini düzeltme noktasında birbirleriyle yarışırlar. Ve onların bu şekilde bir rekabete girmeleri onları, mutluluğa ve cennete götürecektir. Hz. Nebi (s.) şaşkın bir durumda idi. Allah onu bu şaşkınlıktan kurtardı. Böyle bir nimete duçar olan kişinin şaşkın durumdaki kişilere şefkat göstermeye önem göstermesi gerekir. Bu sebeple Allah ona şöyle buyurmaktadır.

وأما السائل فلا تنهر *"El açıp isteyeni de sakın azarlama!"*

(السائل) **Essâil:** Bu kelime bilmedikleri soruları peygambere soran manasındadır. Yoksa sadaka isteyen kişi manasında değildir. Zira bu sözcük Kur'an'da fakirin ve miskinin bir vasfı olarak gelmemektedir. Aksine Kitab'ul Mubin bu iki kişiyi (fakir-miskin) vasıflarıyla beraber zikretmeyi yol edinmiştir.

NOT:

Bu baskının tashihini yapan Muhammed Reşid Rıza şöyle diyor: Şeyhimiz ve bu eserin sahibi -Allah rahmet eylesin- bana, içinde bu ayetin tefsiri hakkında yukarıda zikrettiklerini ihtiva eden ve yukarıdaki cümlede hata yaptığını belirttiği bir yazı gönderdi. Ona vardım ve bu cümlede bir hata görmediğimi, sadece cümlenin mana açısından müphemlik ifade ettiğini söyledim. O da bu cümleye tekrar baktı, derinlemesine düşündü ve birazdan zikredeceğimiz yazıyı yazdı ve yazının *Menar Mecmuası*'nda neşredilmesini rica etti. Ben de bu yazıya 7. Cildin 815 ve 816. sayfalarında "Müphem" ifadenin açıklaması başlığı altında yer verdim. Bu yazının eserin ikinci baskısında (çevirisini yaptığımız kitap 2. baskıdır) bu ayetin tefsirine bir haşiye olacak şekilde yer verilmesi gerekliydi. Biz de bu baskıda bu yazıya yer verdik:

"Dün arkadaşım Muhammed Mahmut Eşşenkayti'nin hastalığı sebebiyle üzgün idim. Onu kaybetmem ilimde unuttuğumu bana hatırlatan, hata ettiğimde ve direttiğimde beni azarlayan bir yardımcıyı kaybetmem idi.

Bir gün, ben bu halde iken yanıma geldi ve *Amme Cüzü*'nde Duha Sûresi'nde kaleme aldığım yazı hakkında söylenenleri bana zikretti. Duha

Sûresi'nde tartışma konusu olan ifade şu idi: ***"Sâil"*** kelimesi bilmediklerini soran manasındadır. Yoksa sadaka isteyen kişi manasında değildir. Zira bu sözcük Kur'an'da fakirin ve miskinin bir vasfı olarak gelmemektedir. Kitab'ul Mubin bu iki kişiyi vasıflarıyla birlikte zikretmeyi yol edinmiştir". Bu ifadeleri okuyan kişi Kur'an'da Zariyat ve Mearic sûrelerinde **Sâil** (*isteyen*) vasfı fakir veya miskinin bir özelliği olarak nitelendirildiği halde nasıl olur da bu şekilde aksi bir ifade kullanılmıştır demektedir. Zariyat Sûresi'ndeki ayet: *"Mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir hak vardır."*[389]; Meariç Sûresi'ndeki ayet: *"Mallarında, isteyene ve (isteyemediği için) mahrum kalmışa belli bir hak tanıyanlar.."*[390]; Arkadaşım bunları anlattı. Ve ben o anda yapmam gereken fakat unuttuğum açıklamayı hatırladım. Hemen kitabı inceledim, hatayı düzelttim ve gazete ve dergilere ilan vermeye karar verdim. Ta ki bu ifadeler insanları bir yanlışa sürüklemesin, cahilin cahilliğini uzattırmasın. Bu noktada benim ne haddime ki! Ve ben Kur'an'ı açıklama noktasında Emir'ul Müminin Ömer Bin Hattab'dan daha yüksek konumda değilim. Ki o "Peygamberimiz Muhammed ölmüştür." diyeni cezalandıracak kadar titizdi. Ebubekir Sıddık (r) o vakit ona Allah-u Teala'nın şu ayetini hatırlatıyordu. "*Muhakkak sen de öleceksin onlar da ölecek.*"[391] Hz. Ömer de ona şöyle karşılık veriyordu: "Sanki bu ayeti önceden hiç işitmedim". Ve yine o -hiddetli olduğu anlardan birinde- minberde mehirdeki artış hakkında konuşuyordu. Bir kadın "Allah-u Teala Kur'an'da *'Eğer bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle mehir vermiş olsanız dahi ondan hiçbir şeyi geri alamazsınız.'*[392] şeklinde buyurduğu halde bu nasıl olur?" dedi. Hz. Ömer şöyle dedi: Erkek hata etmiştir. Kadın sözünde haklıdır. Emirül Müminin Ömer Bin Hattap Allah'ın kitabı Kur'an noktasındaki bilgisinin yanında, benim bilgim ne ki?

Fakat ben düşündüm ve yazdıklarımı yazdığım gün, elimin altında bulunan kaynaklara başvurduğumu *vasıf* kelimesinden aynı manayı kast ettiğimi fakat ispatlayıcı bir delil sunmadığımı hatırladım. Özellikle de ***Sail*** kelimesinin Zariyat Sûresi'ndeki manası; başkasından mal talep eden dilenci manasındadır. Bu kişinin fakir veya zengin olması gerekmez. Her iki ayette

389 Zariyat, 51/19.
390 Meariç, 70/24-25.
391 Mearic, 70/30.
392 Nisa, 4/20.

sâil kelimesi beraberinde mal ve mahrumluk kelimeleri sebebiyle fakir manasında anlaşılmaktadır. Bununla beraber sâil kelimesi -hiçbir şeyi olmayan mahrum kelimesi kendisine atfedilse de- bu kişinin (*sâil*) mal sahibi olduğuna da delil teşkil etmektedir. Allah-u Teala'nın Bakara Sûresi'ndeki ayeti bu doğrultudadır: *"Yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar..."*[393] Malı harcamak karinesi bize *sâilin* ifadesinin malı isteyenler olduğunu göstermektedir. *Mesâkin* kelimesine atfedilmesi ise *sâil*in miskin olması gerekmediği tezine delil teşkil etmektedir. Nebi (s) *sâil*den miskinliği nefyetmiştir. Bir hadisinde şöyle buyuruyor: *"Miskin bir iki lokmanın, bir iki hurmanın kendisini tereddüde sürüklediği kişi değildir. Sahabe sordu, öyleyse miskin kimdir? Şöyle buyurdu: Miskin bulamayan ve kendisine tasadduk edilmeyen kişidir."* Ondan şöyle bir hadiste rivayet edilmektedir: *"Sâil, atın üzerinde de gelse maldan bir pay sahibidir."* Sâilin talep eden manasında olduğunu söylemişlerdir. İnsanların örfünde fakir sâil (isteyen) olarak isimlendirilmektedir. Fakat yüce kitapta fakir ve miskinin bir özelliği olarak gelmemektedir. Gerçek manasından veya genel manasından anlaşılacağı gibi ayetlerden de bu mana anlaşılmaktadır. Suâl kelimesi bu belirli karinelerden soyutlandırılıp ifade edildiği zaman yüce kitabın tuttuğu yol üzere fakirlik manası anlaşılmaz. Kur'an'ın tuttuğu yol (السؤال) *suâl* kelimesini içinde fakirlik manası olmayan talep manasında kullanmaktadır. Ayrıca ayetteki bu kelime mal istemek manasında da olabilir. Bu, *sâil* (isteyen) kişinin fakirlere ve miskinlere yardım etmeye teşvik ettiği zaman onlardan mal istemesi manasında olup, Kur'an'ın tuttuğu yola da uygundur. Bu yüzden bu sûrede *"sâil"* kelimesinden kast edilen kişinin fakir kişi olması ihtimali uzaktır. Çünkü yukarıda da zikrettiğimiz gibi bu kelime onun bir özelliği değildir. Bu mana yukarıda da geçtiği gibi ancak karine ile anlaşılabilir.

Ben kelimeden kastın mal istemek olduğunu mutlak bir şekilde uzak tutuyorum. Zira siyak bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü *"sâil"* kelimesinin önceki zikredilen ayetlere mana itibariyle birbirini karşılaması gerekir. Ve ayrıca bu ayrıntı önceki gelen ayetlerden birinin dalıdır. Eğer *"sâil"* kelimesine sadaka isteyen manası verilecek olursa fakir manasındaki (عائل) ***âil*** manası dışında bir manayı karşılamadığı anlaşılabilir. Fakat sâil,

393 Bakara, 2/177.

âil(fakir)in bir vasfı değildir. Daha önce de açıklamıştık; **âil** kelimesini karşılayan ayet nimeti minnet ve şükranla anmaktır.

Önceki ayetlere uygun düşmesi ancak, açıklama isteyen müstefhim (soru soran) manasına hamledilmesiyle olur ki bu özellik onun özelliği olup *"Şaşırmış bulup da yol göstermedik mi?"* ayetinin ifade ettiği manaya da uygun düşmektedir. Bu manayı Rasulullah'a (s) kendilerine karışık gelen konuların açıklaması için soru soranların durumuna dair gelen rivayetler pekiştirmektedir. Bunlardan bazıları Ehl-i Kitab'tan, bazıları ise zalim bedevi Araplardı. Onlardan bazıları peygamberlere sorulmayacak sorular soruyorlardı. Bu sebeple Allah-u Teala'nın Nebisi'ne, onlara yumuşakça davranmayı emretmesinde ve tıpkı Abese Sûresi'nde kendisinden cevap isteyen âmadan yüz çevirmesine karşı onu azarladığı gibi onlara çıkışmasını da yasaklamasında şaşılacak bir şey yoktur.

Tefsirdeki ifade icmali gelmiş olup bu şekilde bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Allah'tan yaptığım bu hatadan dolayı beni affetmesini ve bir benzerini yaşatmamasını diliyorum. 22 Şevval 1322 hicri. Muhammed Abduh" (Dipnot burada bitiyor)

Ayrıca bu sözcükte *"Seni şaşırmış bulup ta..."* ayetine karşılık gelecek bir mana yoktur. Olsa olsa *"Seni fakir bulup zengin etmedi mi?"* ayetine karşılık gelecek bir mana vardır. Fakat bu ayet bu sözcüğe de karşılık gelmemektedir. Çünkü Hz. Nebi hiç isteyen (السائل) *sâil* olmamıştır.

(لا تنهر) **Lâ tenher**: Bu kelime "azarlama" manasındadır.

Yani Allah-u Teala şöyle buyurmaktadır: Sana danışmak soru sormak için geleni velev ki aklı kıt, zır cahil olsun azarlama. Zira sen şaşkın durumda olan, ne yapacağını bilemeyenlere bilgide ve dinde bilgilendirilmeyi isteyenlere şefkatli davranmanı sağlayacak şaşkınlığın acısını tattın. Bu sözcüğün sadaka isteyen manasında olduğu noktasında ortaya atılan hadislerin aslı astarı yoktur ve Hz. Peygamber (s.) kendisine bu şekilde rivayetlerin isnat edilmesinden uzaktır.

Cimrilerin, mallarını infak ettiklerine delil olsun diye gizlemeleri, geleneklerinde vardır. Zira onları hep azlıktan, yetersizlikten şikayet eder görürsün. Cömert kişiler ise Allah'ın fazlından kendilerine infak etmek sebebiyle mallarını açıkta tutarlar, kendilerine rızkından bolca verdiği şükrederek

mallarını ortaya koyarlar. Bu sebeple *"nimeti anmak"* (**فحدث**) **Fehaddis** ifadesi, harcamaktan fakirleri yedirmekten ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmekten kinayedir. Bu Allah'ın şu ayetidir:

(**وأمّا بنعمة ربّك فحدّث**) *"Ve Rabb'inin nimetini minnet ve şükranla an."*

Sen fakirin içinde bulunduğu hali bizzat kendin yaşadığın için fakirlere yardım noktasında malı harca. Nimetten kast edilen servetin zikredilmesi değildir. Zira bu, övünme olup Hz. Peygamber tenzih edilmiştir. Hz. Peygamberde bu tür bir fiiliyat olmamıştır. Onun elindeki maddi olanakları gündeme getirdiği görülmemiştir. O hep elindeki maddi olanakları infak eden ve aç olarak geceleyen biri olarak karşımıza çıkmıştır. Nimetten kastın nübüvvet olduğu söylenmektedir. Fakat ayetlerin siyakından bu ayetin "Seni fakir bulup" ayetine karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Ve bu karşılaştırma sonucu olarak ta nimet, zenginlik manasında karşımıza çıkmaktadır. Şayet nimetten kasıt nübüvvet olursa, *"Şaşırmış bulup ta yol göstermedi mi?"* ayetine karşılık gelmektedir.

Şüphesiz en doğrusunu Allah bilir

﴿ İNŞİRAH SÛRESİ ﴾

İnşirah Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 8'dir. (Mushafta 94. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ﴿1﴾ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ ﴿2﴾ الَّذِي أَنقَضَ ظَهْرَكَ ﴿3﴾ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ﴿4﴾ فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿5﴾ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿6﴾ فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ ﴿7﴾ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَب ﴿8﴾

1. **Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?**
2. **İndirmedik mi üzerinden ağır yükünü!**
3. **Ki o, belini çatırdatmıştı senin.**
4. **Ve yüceltmedik mi senin şanını!**
5. **Demek ki zorluğun yanında bir kolaylık mutlaka var.**
6. **Zorluğun yanında bir kolaylık muhakkak var.**
7. **O halde, boşalır boşalmaz yeni bir işe koyulup yorul.**
8. **Ve yalnız Rabbine yönelip doğrul.**

ألم نشرح لك صدرك *"Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?"*

(**الشرح**) **Eş-şerh**: Bu kelime genişlemek, açılmak manasındadır.

Araplarda göğsün geniş olması ifadesi güçlülüğe, kudretin büyüklüğüne işaret etmek için kullanılır. Çoğu zaman kendisiyle iftihar edilen kişi, göğsünün genişliliğiyle övülmektedir. Çünkü "göğsün geniş olması" ifadesi iç dünyaya rahat bir şekilde yetişme genişliği vermektedir. Güçlü kişi başına gelecek musibetin üstesinden gelmektedir. Ve o mutluluk ve huzur içerisinde daimi olarak kendisinin her zorluğun üstesinden geleceğini düşünür. Bu sebeple Araplar göğsün açılıp genişletilmesi deyimiyle mutluluk,

nefsin söze ve fiiliyata uzanması manasını kinaye etmişlerdir. Allah-u Teala Peygamberini bu şaşkınlıktan kurtarmakla onun göğsünü genişletti. Zira bu şaşkınlık Hz. Nebi'nin Allah yoluna çağırırken karşılaştığı kavminin tutuculuğu ve inadı sebebiyle göğsünü daraltıyordu. Onları doğru yola getirmenin yollarını arıyor idi. Ve Allah onların kalplerine girmek için nasıl bir yol izleyeceğini ona öğretti. Vahyini göndererek onları içinde bulundukları helakın eşiğinden kurtaracak dini ona gösterdi. Onların bu durumu karşısında Allah Rasulü'nün yüklendiği bu misyon çok ağır idi. Bu sebeple de Allah bu yükün manevi ağırlığını onun üzerinden kaldırdı ve bu ağırlıktan yana -onların kurtuluş yolunun kendisinin yönlendirilmesi ile olduğunu belirterek- onu rahatlattı. Ve ona, içinden çıkılmaz bir durumla karşılaştığında veya görüş alanı daraldığında kendisini garanti altına alacak yol göstermeyi vadetmekte, şu ayetlerde de dediği gibi bu ağır yükü üzerinden kaldırmaktadır.

ووضعنا عنك وزرك الذى أنقض ظهرك *"Belini büken yükünü senden alıp atmadık mı?"*

(الوزر) **El-vizru:** Yük manasındadır. Belin bükülmesi, yükün ağırlığı sebebiyle belde meydana gelen sestir.

Bu ayetlerdeki anlatım temsili (canlandırma) şeklinde getirilmektedir. Zira Hz. Nebi'nin omuzladığı kendisine yol gösterecek vahyin ard arda gelmesinden önce kavminin içinde bulunduğu duruma gösterdiği ilginin ve izleyeceği metotta çaresizlik içerisinde kalmanın verdiği yük olup beli bükecek, hissedilebilen (manevi) ağır bir yük değildir. Fakat bu yük psikolojik bir kaygı olup acısını manevi ağırlığın vereceği bir acı seviyesine çıkartmaktadır. Bu sebeple Allah-u Teala nefisleri kırıp geçiren bu psikolojik kaygıyı ağırlığı sebebiyle beli kıran yük ile ifade etmektedir. Allah-u Teala ona sadece bir milletin değil birçok milleti çürümüş anlayışlardan kurtarmanın yolunu gösterdi. Allah onları, temiz bir fıtrata -aklın özgürlüğü, irade, hakkı tanıma ve ibadetin kime yapılacağını bilme noktasında tam isabet etmek- döndürdü. Böylece tek bir ilaha inanma noktasında söylemleri birleşti ve şu ayette buyurduğu gibi ölümün pençesinde olan hayatı bulup çıkardılar: *"Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan sizi o kurtarmıştır."*[394] Kimin yaptığı ameller böyle olursa hangi şan onun şanından daha büyük, hangi ün onun ününden daha yüce olabilir. Bu Allah'ın farz kıldığı nübüvvetin tesisi, davetinin ulaşmasından sonra peygamberliğinin tasdik edilmesidir.

394 Al-i İmran, 3/103.

Peygamberliğin tasdikini cennetine girmenin şartı kılmıştır Allah. Bu onun şu ayetidir:

ورفعنا لك ذكرك *"Senin şanını ve ününü yüceltmedik mi?"*

(لك/عنك) kelimelerinin car ve mecrurla gelmesi ve üç ayette de cümle içerisinde mefulden[395] önce getirilmesi anlatılmak istenen şeyi zihinlere iyice yerleştirmek ve müjdeyi hemen ulaştırmak içindir.

İşte bu ona verdiğimiz göğsün genişletilmesi, yükün kaldırılması ve sünnetimiz gereği yaratıklarımıza bu doğrultuda yolun başında zor dönemeçleri istihkam ettikten sonra şanın yüceltilmesidir. Bu zorluğun yanında bir kolaylığın olması demektir. Bu sebeple ibareye bir sonraki ayetteki sebebi açıklayan fa (ف) harfi bitiştirilmiştir.

فإن مع العسر يسرى *"Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır".*

(العسر) kelimesindeki (ال) *El* takısı mutlak zorluk manası ifade etmektedir. Fakat insanların nazarında farklı çeşitleriyle algılanan mutlak zorluk fakirlikten, zayıflıktan, arkadaşın cahilliğinden, düşmanın güçlü oluşundan, gerekli araçların azlığından vs. dolayı karşılaşılan zorluktur. Bu derecesi artan zorluğun çeşitleridir. Nefis bu çeşitlerin şiddetini keşfetmek için bu zorlukları aşmaya azimlidir. Bu doğrultuda fikri, teorik ve pratik araçları kullanır. Daha sonra da Allah'a tevekkül ederek direnir. Ta ki başarısızlık kendisini başlangıçta zayıf bırakmasın, ilk vuruşta karşılaştıkları azmini kırmasın. Hiç şüphe yok ki nefis bu ortamdan galip olarak ayrılacaktır. İşte Hz. Nebi'nin durumu bu şekilde idi.

Rasulullah'ın (s) karşılaştığı ortam onu iyice tedirgin ediyordu. Bu durum onu düşünmeye sevk ediyordu. Yalnız Allah'ın ona elindekinden daha büyük referanslar getirinceye kadar. Bu referanslar vahiy ve nübüvvettir. Akabinde kavminin ona karşı dirençleri onun azminden hiçbir şey eksiltmemiştir. Aksine fakirlikte zenginliği, zayıflıkta güçlülüğü istemeye devam etmektedir. Hatta bu güç öyle bir dereceye ulaştı ki Perslerin ve Bizansların temellerini sarsmıştır. Ve o peygamber ümmetine asırlarca faydalanacak bir mirası terk etti. Fakat daha sonraları bu ümmet bu mübarek mirastan faydalanmayı hak etmediler. Mirasçılarla aralarındaki bağ koptu. Allah da bu

395 Mef'ul: Arapça'da, fiil cümlesinin bir öğesi olup fiilin, eylemin üzerinde gerçekleşmesi manasındadır.(Çeviriren)

ümmete verdiği o mübarek mirası aldı ve düşmanlarına verdi. Ve bu ümmete tıpkı zengin atalarından aptallara miras kaldığı gibi sadece isimler ve lakaplar miras kaldı. Ayet bu ümmeti ifade etmektedir. Bu ümmete düşen görev zorlukla beraber kolaylığın olduğunu, bu noktada Allah'ın vadinin gerçek olduğunu bilmek ve içinde bulundukları zor durumdan kurtulmayı sağlayacak vasıtaları isteme noktasında nebilere uymaktır. Ellerinde bulunan Allah'ın kitabı Kur'an, hak yol kendisine gösterilenler için bir hidayet, örnek alanlar için bir örnektir.

Konu şüpheye mahal bıraktığından özellikle de kişi boğulacak kadar bir zorluk içerisine girdiğinden (إنّ) *inne* ile teyit edilmiştir. Ayrıca şüphe arttığı ve zorluğun bazı türlerini inkarla son bulduğu için Allah-u Teala aynı konuyu bir daha ele alıyor, aynı lafızlarla tekrarlıyor:

إنّ مع العسر يسرى *"Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır."* Yalnız bu ayetin ifade ettiği mana öncekine nazaran daha geneldir.

Toplumlar ve şahıslar zorluğun bazı çeşitleriyle karşılaşırlar. Üzerlerinde uygulanan bu zorluklardan kurtulma noktasında sebat göstermezler. Bu sebeple de devamlı zorluk içerisinde olurlar, ölürler, bu zorluk içerisinde sonları belirir. Şimdi bu noktada onların içinde bulundukları bu zorluğa eşlik edecek olan kolaylık nerede? Zorluğun alışılmışın dışında cereyan eden çeşitleri de vardır. Örneğin ölüme götüren uzunca süren hastalık ve kişinin hayatının başlangıcından ölümüne kadar geçirdiği kronik hastalık. Şimdi hangi kolaylık zorlukla beraber gelecek? İşte bu ayet ilahi sünnetin genelinde vaki olan bu karışıklığı ortadan kaldırmak için bir başlangıçtır. Bu durum onların Allah'ın kendilerine bahşettiği gücü, keşfedilmesi mümkün olan zorluğu ortadan kaldırmak için kullandılar. Hiç şüphesiz tıpkı Hz. Nebi ve ashabının başından geçtiği gibi zorluğun keşfedilmesi kolaylığın bir çeşidi ile yapılır. Başkalarında ise bu ilahi verileri kullanma basireti yoktur. Bu kişiler başlangıç yapmadan amaca ulaşmak, hiç bir vesile, vasıta kullanmadan hedefe ulaşmayı isterler. Etraflarını kuşatan bu zor ortamı kaldırmak için ne akıllarını kullanırlar ne gayretlerini. Onların Rablerine güveni de yoktur. Acıyı o an hissederler, bir daha hissetmezler. Kendilerini hep geri planda tutarlar. Hislerini gizli tutarlar. Belli bir süre geçtikten sonra da hissedilen bu acı alışılmış bir şekilde bir tat almaya, zevk almaya dönüşür. Acının tatlı bir hale dönüşmesinde garipsenecek bir durum yoktur. Zira sen örneğin sigara

içen kişinin ilk başlarken sigaranın verdiği zehirden acı duyduğunu hatta mide bulantısı ve kötü bir baş ağrısı geçirdiğini görmektesin. Daha sonra ise alışkanlık sonucu sigarayı terk etmenin ona daha büyük bir acı vereceği kesindir. Bu noktadan hareketle milletlerin, diktatörlük ve zulmün yaşattığı zorluklara alıştıklarını görürsün. Bu milletler bu zor ortamlara o kadar ülfiyet kazanmışlardır ki başka bir zorluğa tahammül göstermeyecek bir seviyeye gelmişlerdir. Böyle bir tahammül söz konusu olduğunda da alıştığı bu zorluklara özlem duyacaktır. Milletlerin bu zorluktan uzaklaşma talepleri, o tarafa kanalize olmamaları - her ne kadar başlangıçta o zor ortamdan daha zor da olsa- kolaylığın bir çeşididir. Ölünceye kadar süren çaresi bulunamayan kronik hastalıklara gelince; bu hastalıklarla ilgili olarak demen gereken şudur: Bu hastalıklar zorluğun çeşitleri içine girmez. Zorluk çeşitlerini mutlaklık kapsamaktadır. Zira mutlak zorluk ve darlık -malum olan- her ikisi de, zorluk veya darlık hakkında konuşulduğunda akla gelen şeylerdir. Bir önceki *"Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır".* ayetinde zorluğun bu çeşitlerini açıklamıştık. Özetle yeniden değinmek istersek; mutlak zorluk, gerçekleştiğinde kişiye acı veren ve kişiyi Allah'ın kurtulması için önüne koyduğu vasıtalarla kendisinden kurtulma gayretine itendir. Bu kabilden olan zorluklar yanında Allah'ın, ümit ederek çalışan akıllı kişiye, emellerini gerçekleştirmesi aklının yeteneğini kullanması için çalışmasının karşılığı olarak verdiği kolaylığın olduğu da şüphesizdir. Uzun ömürlü kronik hastalıklar ise Allah-u Teala'nın şu ayeti içerisine girer. *"Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler."*[396] Yok olan toplumların, kavimlerin uğradığı halde budur. Allah daha iyi bilir.

(يسر) **Yusr** kelimesinin nekre (belirtisiz) gelmesinin sebebi bu kelimenin zorluğun belirli bir kolaylığa has olmayan çeşitlerinden birinden sonra gelmesidir. Kelimenin maiyet (مع) bildiren edatla gelmesi, kolaylığın geleceği umudunu, beklentisini pekiştirmek içindir. Eğer sen her zorlukla beraber bir kolaylığın olduğunu bilirsen şunu bil ki; faydalı bir çalışma için çekilen zorlukla beraber bir rahatlık vardır. (إذا فرغت) Kendine ve ümmetine faydalı çalışmalarını bitirip *"boş kaldığında"* (فانصب) hemen başka işe koyul. Yani başka bir çalışmayı al ve o işte zorluk çek, yorul. Çünkü sen bu yorulmanın akabinde çalışmanın verdiği üründen dolayı rahatlığın tadına varacaksın.

396 . Araf 34.

والى ربك فارغب *"Ve yalnız Rabb'ine yönel."* Amellerinde kâra geçme noktasında sadece Allah'a yönel. Bu sûre Cumhura (alimlerin büyük çoğunluğu) göre Mekki'dir. Hatta onlardan bazıları bu sûrenin Duha Sûresinin bir devamı olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu şekilde bir bağlantı kurulduğunda bu sûredeki göğsün genişletilmesi nimetinin Duha Sûresi'nde gelen vahyin ve muştulamanın gerçekleştiğinin bir göstergesi olmaktadır. Bekai ise şöyle demektedir: Bu sûre göğsün genişletilmesi ve sonraki ifadelere binaen Medeni'dir. Göğsün genişletilmesi ve diğerleri gücün ortaya çıkışından, Allah'ın kendilerine zaferi ihsan etmesinden, hakkı batıla galip getirmesi sebebiyle nimeti onlara tamamlamasından sonra gerçekleşmiştir.

Allah daha iyi bilir.

﴾ TÎN SÛRESİ ﴿

Tîn Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 8'dir. (Mushafta 95. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ ﴿1﴾ وَطُورِ سِينِينَ ﴿2﴾ وَهَٰذَا
الْبَلَدِ الْأَمِينِ ﴿3﴾ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ
تَقْوِيمٍ ﴿4﴾ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ ﴿5﴾ إِلَّا الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ ﴿6﴾
فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ ﴿7﴾ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ
الْحَاكِمِينَ ﴿8﴾

1. **Andolsun incire, zeytine,**
2. **Şu emin beldeye,**
3. **Ve şu güvenli kente ki,**
4. **Biz insanı, gerçekten en güzel bir biçimde yarattık.**
5. **Sonra da onu düşüklerin en düşüğüne / aşağıların en aşağısına çevirip attık.**
6. **İman edip hayra ve barışa yönelik iş üretenler müstesna. Bunlar için kesintisiz bir ödül vardır.**
7. **Böyle iken dini sana ne yalanlatır?**
8. **Allah hüküm verenlerin en üstünü değil midir?**

والتين والزيتون *"Andolsun incire, zeytine."*

هذا البلد الأمين *"Şu emin beldeye."*

Bu belde Mekke-i müşrifedir. Lakabının emin olması Allah'ın o beldede kan akıtmayı hatta insanların ihtiyaçları gereği istisna kılınan bazı çeşitleri dışında ağaçların ve bitkilerin dahi yok edilmesini haram kılması sebebiyledir. Bu beldeye yemin edilmesi özellikle de değerine atıfta bulunmak içindir. Zira o belde İslam nurunun etrafa saçıldığı yerdir.

وطور سينين *"Sina dağına"* Bu dağ, Allah'ın Musa'yla (a) konuştuğu ve ihsan ettiği dağdır. *Tur-i Seynâ* ve Sîna diye okunur. Bekr ve Temim lügatinde Seyna -sin fethalı- şeklinde okunur. Yemen ve Güney Araplarının lügatinde (سينين) sînîn, (إلياسين) ilyâsîn, (غسلين) gislin kalıp ifadelerdir. Sînîn (سينين) kelimesinin dağın etrafındaki alanın ismi olduğu söylenmektedir. Ahfaş şöyle demektedir: (سينين) Sînîn ağaç manasında çoğul bir ifadedir. Tekili (سينة) sînetu'dur. Bu mekana yemin edilmesi konumunu yükseltmek ve bu dağda ki apaçık ayetleri hatırlatmak içindir. Ki bu ayetler Musa'ya, kavmine görünen ayetlerdir.

(والتين) **et-tin**: "İncire". Denildi ki Tin Şam'da bir dağın ismidir. Bu dağın eteklerinde incir yetiştiği için Tina dağı diye isimlendirilmiştir. Denildi ki; Tin, Dımaşk (Şam) camisidir. Denildi ki; Tin, Hz. Nuh'un Cudi Dağı'nın üzerinde inşa ettiği mescidin adıdır. Yine denildi ki; Tin, Helwan ile Hemazan arasında bir dağdır. Tin'e yemin edilmesi Nuh (a) ve Allah'ın ehl-i fucuru helak ettiği, inananları ise kurtardığı emrini hatırlatmak içindir. Bu kelimenin Şam'da bir dağ veya mescit ismi olduğu varsayıldığında yemin etmenin hikmetini algılamış olamıyoruz. Hatta bu varsayım, hikmetini sadece Allah'ın bileceği bir yemin olarak karşımıza çıkmış olmaktadır.

(والزيتون) **vez - zeytun**: "Zeytine".

Denildi ki; Beytul Makdis (Kudüs) dağı olan Zîta dağıdır. Denildi ki; Beytu Makdis'in adı olup etrafında zeytin ağaçlarının çokluğu sebebiyle Zeytûn diye isimlendirilmiştir. Özetle söylenecek olursa Tin ve Zeytun kelimeleri bazı coğrafik mekanlardan kinayedir. Yoksa maksat ağaçların bizzat kendisine yemin etmek olmayıp ağaçların dikildiği yerlerden kinaye edilmiştir. Az sayıda müfessir faideleri çok olduğundan incir ve zeytinin bizzat kendisine yemin edilmiştir görüşündedir. Fakat incir ve zeytin ile Sina Dağı ve emin belde arasında bir münasebet ortaya çıkmamaktadır. Aynı çatı altında bu ifadelerin bir araya gelmesindeki hikmet, incir ve zeytin ifadeleri yer manasında değil de faydalı birer nimet olarak alınırsa ortaya çıkmamaktadır. Bu yüzden Tin ve Zeytun ifadelerinin yer ismi olarak alınması tercihe şayandır. Tin ve Zeytun kelimeleri iki ağaç türü olarak -incir ağacı gibi- yorumlanabilir, fakat yukarıda da anlatıldığı gibi ayetler arasında bir tenasüp kurmamaktadır. Yalnız bu iki kelimenin ağaç türü olarak yorumlanması insanlığa damgasını vurmuş büyük olayları hatırlatmaktadır. Bu son yorumun sahibi

yorumunu şu şekilde dile getirmektedir: Allah-u Teala bu ayetlerde insanoğlunun başlangıçtan Hz. Nebi'nin bi'setine kadarki uzun kitabının dört dönemini bize anlatmak istemektedir. Tin ilk insan dönemine işarettir. İlk insan (Adem) cennette incir yaprağının altında gölgeleniyordu. Avret yerleri kendisine ve eşine göründüğü zaman incir yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Zeytin ise Nuh (a) dönemine ve onun zürriyetine işarettir. Çünkü bu vakit insanlık bozulmuş, Allah tufan ile helak edeceklerini helak etmiş, gemisi içindeki Nuh (a) ve beraberindekileri bu tufandan kurtarmıştı. Gemi seyrine son verdiğinde Nuh (a) etrafına bakındı. Suyun hala yeryüzünü kapladığını gördü. Bazı kuşları kendisine yeryüzünün bazı yerlerinde suların çekildiğine dair haberler getirmeleri için gönderdi, fakat hiçbir haber gelmedi. Başka bir kuş gönderdi. Bir müddet sonra kuş zeytin ağacı yaprağıyla döndü. Nuh (a) bu müjdeye sevindi ve Allah'ın gazabının sükun bulduğuna, yeryüzüne kurulması noktasında izin verdiğine kanaat getirdi. Daha sonraki dönemlerde ise tufan sebebiyle yerleşim alanı kalmayan yeryüzünde Nuh'un soyundan ve evlatlarından yeni büyük insan kabileleri oluştu. Bu dönem zeytin dönemi olarak ifade edilir. Burada zeytine yemin edilmesi bu büyük hadiseyi hatırlatmak içindir. Tur-i Sina (Sina Dağı) ifadesi bu büyük hadiseyi hatırlatmak içindir. Tur-i Sina (Sina Dağı) ifadesi ise Musevi şeriatının ve yeryüzünün dört bir yanının putperestlikle kirlenmesinden sonra dünyada tevhid nurunun parladığı döneme işarettir. Peygamberler Musa'dan sonra da kavimlerini bu şeriata bağlı kalmaya çağırmaya devam ettiler. Sonuncuları olan Hz. İsa (a.) bu şeriatı maruz kaldığı hurafe ve bidatlerden kurtarmak için geldi. Uzun müddet sonra kavmine, öncekilerin başına gelenler -dinde değişim yapılması, bidatlerle nurunun örtülmesi, tevillerle manasının gizlenmesi ve ondan olmayan bir yol oluşturulması gibi- gelmiştir. Ve Allah insanlara tüm bu tarihleri iptal eden tarihi başlatmayı ihsan etmiştir. Daha önceki insanlık devreleri ile ilerdeki devreler arasını ayırmaktadır. Bu dönem Mekke-i Mükerreme'de Muhammedi nurun doğduğu dönemdir. Allah bu döneme emin belde ifadesi ile işaret etmektedir. Ayrıntılı olarak verdiğimiz bu görüş kabul edilecek olursa görüleceği gibi yemin ile yeminin cevabı arasında bir tenasüp kurulmuş olmaktadır.

لقد خلقنا الإنسان فى أحسن تقويم *"Biz insanı en güzel biçimde yarattık."*

(تقويم) **Takvim:** Dengeli, düzgün demektir. Çoğunlukla mastar olarak kullanılır ve bıraktığı etki -yani dengenin, itidalin en güzel ve en kıvamlısı- kast edilir. Allah kendisinin insana en güzel biçimi verdiğine, en güzel bileşimi kurduğuna yemin etmekte, teyit etmektedir. Çünkü insanlar Allah'ın kendilerine ihsan ettiği akıl nimetinden habersiz olmaları sebebiyle sanki kendilerini vesair hayvanlar gibi düşünüyorlardı. Hayvanların yaptığı fiilleri yapıyorlar, utanma duygusu onları bu fiilleri yapmaktan engellememekte, özellikle de çekingenlik onları alıkoyamamaktaydı. Bazıları, insanın kötülük yapmaya meyilli olduğu görüşünde idilerdi. Bu sebeple Allah bu iddiaların geçersizliğini açıklamak için insanı ruhen ve bedenen en güzel fıtratla yarattığını, kendisini dünyevi alemlerin efendisi kılan aklı ona ihsan ettiğini ve o akılla semavi aleme dair bilgilere -Allah'ın dilediği kadarını- muttali kıldığını belirtti. İnsan iyi niyetliliği ile bencillikten uzak çocuklarda açık bir şekilde görülen karşılıklı sevgi saygı gösterme vicdanına sahip idi. Mutlu bir şekilde yaşıyordu. Bu zaman her hangi bir zaman olup ilk dönem olarak belirginlik kazanmaktadır. Bu dönem hepsi yenilen, hiçbir şeyi -çekirdeği, kabuğu- atılmayan incir meyvesine benzemektedir. İnsan da en küçük parçasına kadar kullanım alanına sahiptir. Bütünlüğü içerisinden hiçbir parça tecrit edilemez. Bu günler yaşamın kolaylaştırdıklarıyla yetinme ve her parçanın bir diğer parçaya meydana gelmek, nefisten bayağılıkları kaldırmak noktasında şiddetli ihtiyaç duyduğunu hissetme günleri idi. Daha sonraki dönemlerde arzular uyandı, istekler farklılaştı. Kin ve haset tohumları büyüdü. Bu kin ve nefreti ilişkilerin kesilmesi ve savaş hali izledi. Fesat, fitne nefisleri kötüleştirdi. Bu sebeple insan, fıtratının gerekli gördüğü makamından düştü, alçaldı. Bu hale geldi. Ve insanların çoğunun durumu bu şekildedir. Bir sonraki ayet bu noktaya işaret etmektedir:

ثم رددناه أسفل سافلين *"Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik."* Onu çoğu hayvandan daha aşağı bir konuma çevirdi. Hâlbuki hayvan dediğimiz varlık ondan daha aşağı konumdaydı. Çünkü örneğin bir yırtıcı hayvan görevini Allah'ın kendisine bahşettiği fıtratından alır. Kendisi için belirlenen konumdan inmez, varlık alemindeki mevkisinden düşmez. İnsan ise aklını devre dışı bırakması, kendisi ve kardeşlerinin mutluluğunu sağlamak için yapması gerekenlerden habersiz olması sebebiyle diğer canlı türlerinden daha aşağı bir konuma döndürülmüştür. Sonra aşağılaşanların en aşağısına dönmüş olanlardan bazıları Nuh (a.) zamanında veya diğer zamanlarda helak olan-

lardır. Bazıları da helak olacaklardır. Ve onlar aşağı bir konum içerisindedirler. Bu aşağı olma konumu ahiret hayatında da bu şekilde devam edecektir. Orada alçalmışlar için azap, utanç ve alçaklık konumları vardır.

إلا الذين آمنوا وعملوا الصالحات فلهم أجر غير ممنون *"Fakat iman edip salih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır."*

Allah-u Teala bu alçalmışlardan kainatın mucidine, Allah'ın hayır ve şerre bir şeriat koyduğuna, ikisinin arasını belirginleştirdiğine ve hayrı işlemek, şerden de sakınmak sûretiyle bu şeriatı yerine getireni saadetle mükafatlandırdığına iman edenleri istisna kılmıştır. Bu sebeple onlar imanlarına salih amelleri delil olarak göstermektedirler. Salih ameller hemen hemen herkesçe bilinmektedir. Yekunu adalet ve ihsandır. O müminler insan olma konumlarını korumuşlar, kendilerini bu fıtri dengede tutmuşlardır. Bu sebeple onlara dünyada saygınlık, yüce gönüllülük mükafatı vardır. Ölüm onlara geldiği zaman ecirleri ahirete uzanır. Onların ecri hiç kesilmez. O inananlar nebiler, nebilere tabi olanlar, Allah'ın milletten hakk dini gösterdikleri kimselerdir. Toplumlara ait gördüğün geriye kalan esreler onların niyetlerinin eserleridir. Ve sen bunu gördüğün zaman ey insan!

فما يكذّبك بعد بالدين *"Artık bundan sonra ceza günü konusunda seni kim yalanlayabilir?"*

(الدين) **Eddîn:** Burada iç dünyanın hak için saf, katışıksız olması ve nefsin salih amel işlemeye başlamasıdır. Hz. Nebi'nin (s.) ve onun peygamber kardeşlerinin davet ettikleri gerçek de budur. Buradaki soru ifadesi inkâridir. Yani mana şu şekildedir. İnsanı Allah'ın saygın bir şekilde yarattığını ve onun saygınlığını koruduğunu öğrendikten sonra seni dini yalanlamaya teşvik edecek hiçbir sebep yoktur. O saygınlığı korunanlar salih müminlerdir. Ve onlar en doğru dinin müntesipleridir.

أليس الله بأحكم الحاكمين *"Allah hüküm verenlerin en üstünü değil midir?"* Yani sen Allah'ın hüküm verenleri, idare edenleri yönettiğini inkar mı ediyorsun? Bu soru istifhami inkâri dir. Bu tür soru şeklinin kullanılmasının sebebi Allah'ın hikmet açısından yönetenlerin en yücesi olması sebebiyledir. Bu sebeple din insanın Allah'ın fıtratı üzere hazırladığı saygın konumunu muhafaza etmesi için insan olma özelliği için konulmuştur. Sonra o insan cahilliği ve kendi hevası yolunda kötü bir şekilde yol alması sebebiyle en alt basa-

maklara gerilemiştir. Bu sebeple Allah peygamberler gönderdi. Hz.Nuh'u ve Hz. Muhammed'e kadarki süre zarfında Nuh'tan sonrakileri gönderdi. Böylelikle *fa* harfi ile tefrii (dallanma, türetmek, çıkarmak) net bir şekilde yaratıklarını hazırlayan Allah onları tekrar kendisine döndürmeye güç yetiremez mi?

Senin de gördüğün ve müşahede ettiğin gibi bu şekilde bir yorumun manayla uzaktan yakından hiçbir ilişkisi yoktur. Sûrenin üslubu yukarıda açıkladığımız manaya açık bir şekilde uymaktadır.

Allah daha iyi bilir.

﴾ ALAK SÛRESİ ﴿

Alak Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 19'dur. (Mushafta 96. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ ﴿1﴾ خَلَقَ الْإِنسَانَ مِنْ
عَلَقٍ ﴿2﴾ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ ﴿3﴾ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ
﴿4﴾ عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ ﴿5﴾

1. **Yaratan Rabbinin adıyla oku!**
2. **İnsanı embriyodan / ilişip yapışan bir sudan / yarattı.**
3. **Oku! Rabbin en büyük cömertliğin sahibidir.**
4. **O'dur kalemle öğreten.**
5. **İnsana bilmediğini öğretti.**

Sahih bir hadiste şöyle rivayet edilmektedir: Nebi'ye (s) vahyi kendisinden alacağı melek ilk kez göründüğünde melek ona: "Oku" dedi. Rasulullah: "O an ben okuma yazma bilmem dedim" dedi. Ve şöyle devam etti. "Daha sonra beni tuttu ve rahatsız edecek kadar sıkı bir şekilde sıktı. Sonra bıraktı ve "oku" dedi. Ben okuma yazma bilmem dedim. Sonra beni rahatsız edecek kadar sıkı bir şekilde ikinci kez sıktı. Sonra bıraktı ve "oku" dedi. Ben okuma bilmem dedim. Sonra beni rahatsız edecek kadar tekrar sıktı. Sonra bırakıp şöyle dedi: *"Oku, seni yaratan Rabb'inin adıyla. O, insanı bir aşılanmış yumurtadan yarattı. Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabb'in, en büyük kerem sahibidir."* Bu hadisin ravisi şöyle demektedir: Rasulullan (s) hemen Hatice'nin (r) yanına gitti ve onun yanına vardığında ürkmüş bir vaziyetteydi. Bu hadis epeyce uzun bir hadistir. Hadiste bu olaydan sonra vahyin bir müddet kesildiği, Hz. Peygamber'in vahyin kesilmesi olayına çok üzüldüğü ve defalarca kendisini dağın yükseklerinden atmak sûretiyle intihara kalkıştığı fakat meleğin ona görünüp onu bu eyleminden

alıkoyduğu ve ona kendisinin Allah'ın hak Rasulü olduğunu söylediği haberi geçmektedir. Bu durum gösteriyor ki, Alak Sûresi'nin bu ilk beş ayeti, Hz. Peygamber'e yöneltilen ilahi hitabın ilk buyruklarıdır. Sûre'nin geriye kalan ayetleri ise nüzul zamanı açısından katiyen ileriki dönemlere aittir. Bu ayetlerde zikredilen yalancıların durumları, bu ayetlerin bi'set (peygamberlik) olayının yayılmasından nübüvvet buyruğunun izhar olmasından ve Kureyş'in Hz. Peygamber'e eza vermek için haksız yollara başvurmasından sonra nazil olduğunu göstermektedir. Sonra bu (1-5) ayetlerin ilk inen ayetler olması daha sonraları ilk defa tam bir sûre olarak inen tefsirinde de açıkladığımız Ümmül-Kitap (Fatiha)'nın bu özelliğiyle bir çelişki oluşturmaz.

Sûre'ye girişte zikrettiğimiz kıssanın siyakından da anlaşıldığı gibi ilk ayetin ilk akla gelen manası Allah'ın ismiyle tekvini emir kabilinden bir okuyucu ol şeklindedir. Zira Hz. Nebi ne okumasını bilirdi, ne de yazmasını. Bu sebeple bir kaç kere "Ben okuma bilmem" demiştir. Daha sonra ise her ne kadar katip (yazı yazabilen) olmasa bile okuyabileceği şeklindeki ilahi buyruk geldi. Zira Hz. Peygamber'e yazmasını bilmediği halde okuyacağı kitap (Kur'an) iniyordu. Bu sebeple Allah Rab sıfatını;

(الذى خلق) **Ellezi halaka:** *"Yaratan"* sıfatıyla nitelemiştir. Yani vasıflandığı sıfatların etkisi kainatın yaratılışında görülen zat her ne kadar sen okumak için gereken eğitimi almamış olsan da -çünkü sen kitap nedir bilmezdin- sende okuma özelliğini bulundurmaya kadirdir. Sanki Allah şöyle buyuruyor: "Benim kudretimle, irademle oku". Allah-u Teala okumayı daha önce Sebh (Â'la) Sûresi'nde geçtiği gibi zatını tanıtan isimle ifade etmiştir. Okuma özelliğinin yaratılması dikkatini zata ve o zatın tüm sıfatlarına çevirecektir. Çünkü okumak aklına Allah'ın varlığını, ilmini, kudretini ve iradesini hatırlatır. Oku emrini teklif (sorumluluk) noktasına taşımaya gelince; Biz daha önce: Sen okuduğun zaman Allah'ın ismiyle okumakla yükümlüsün şeklindeki mananın akla ilk gelen mana olmadığını bu ifadenin manasının Fatiha tefsirinde (بسم الله الرحمن الرحيم) ayetinin tefsirinde açıkladığımız mana olduğunu belirtmiştik. Tekrar söyleyecek olursak mana şu şekildedir: Okuduğun zaman okuduklarının başkası için değil sırf Allah için uygulamaya sokulabilmesi için oku. Farzedilecek olursa okuyan ve okumasını başkası için değil sadece Allah için kılan fakat Allah'ın ismini zikretmeyen kişi Allah'ın ismiyle okumuş demektir. Dille ismin zikredilmesi kalbin amelin başlangıcında

Allah'a yönelmesinin sağlanması ve başkası için değil sadece onun ismi için amel işlenmesinin göz önüne alınması içindir.

خلق الإنسان من علق)"*O, insanı bir alaktan yarattı.*"

(العلق) **El-alak:** Pıhtılaşmış donmuş kan. Bu dönem insanın yaratılışının ilk günlerindeki cenin halidir. Pıhtılaşmış kandan, bilgisiyle yeryüzündeki diğer yaratıklara efendi kıldığı ve diğer yaratıkları hizmetine sunduğu konuşan canlı olan insanı yaratmaya kadir olan zat Hz. Nebi gibi kamil bir insanı hiçbir eğitim almadığı halde okuma özelliği kazandırmaya da kadirdir. Allah-u Teala ilk ayetteki ifadeyi (yarattı ifadesi) bu ayette de manayı teyit etmek için getirmektedir. Sanki Allah "O Peygamberin okuması yoktu." sözünü tekrarlayıp duran kişiye: Sen kainatı yaratan Rabb'inin izniyle okuma özelliğine sahip oldun demektedir. İnsanı hiçbir şekilde ve sûreti olmayan donmuş bir kandan kamil bir yaratık olarak yaratan O'dur. Okuma sıfatı bu kamil insana sonradan verilmiş bir özelliktir. Ayrıca okumak sadece tekrar etmekle kazanılan melekelerden olduğu için Allah-u Teala ilahi emrin tekrarını melekenin Hz. Nebi'ye (s.)e kazandırılmasında okunan şeyin, tekrarından naib kılmıştır. Bu sebeple oku emrini şu kavliyle tekrarlamıştır:

إقرأ وربّك الأكرم "*Oku! Rabb'in en büyük kerem sahibidir.*"

"Rabb'in" ile başlayan cümle Allah'ın, kendisinden isteyen herkese vererek keremde bulunduğunu ve kendisinin sana, kerem denizinden bu nimeti -okuma nimetini- vermesinin kolay olduğunu açıkladığı için isti'nafiye[397] cümlesidir. Allah-u Teala sonraki ayetlerde bu yeni hediyeyi mutmain bir şekilde arttırmaya gitmekte ve bu nimeti bahşedeni -yani kendisini- الذى علم بالقلم "*Kalemle yazmayı öğretti.*" şeklinde nitelemektedir. Yani insanlara dili kullanmayı öğrettiği gibi kalem kullanmayı öğretti. Kalem cansız bir nesnedir. Yapısında bir konuyu, bir bilgiyi anlatmak gibi bir özellik yoktur. Cansız bir nesneyi anlamanın, öğrenmenin aracı (aleti) kılan zat, seni -ki sen kamil bir insansın- açık seçik bir şekilde okuyan akabinde de bir öğretici kılamaz mı? Allah-u Teala daha sonra onun duyduğu şüpheyi ortadan kaldırmak, okuma öğrenmediği halde okuma özelliğini kazanacağına dair duyduğu şaşkınlığı ondan uzak tutmak istemektedir. Şöyle buyurmaktadır:

397 Paragraf cümlesi. (Çeviren)

علـم الإنسان ما لم يعلم *"İnsana bilmediklerini öğretti."* Yani bu emri -okuyucu olman- çıkaran, sende okuma ve ezbere okuma melekesini var eden ve bu özellikleri senin dışındakilerin ulaşamadığı bir derecede verecek olan zat insana -ki o insan yaratıldığında hiçbir şey bilmiyordu- bilgiye dair nasiplendiklerinin hepsini öğretendir. Şimdi, bilgiye dair hiçbir şeyle tanışmadığı bir durumda insana öğrenmeyi başlatan o öğreticinin sana okumayı öğretmesi garipsenecek bir durum mudur? Ve sende okuma dışında birçok bilgi vardır, ve senin nefsin okuma özelliğine diğer özelliklerin kabulü için yatkındır. Ayrıca okumanın ve yazmanın fazileti ve ilmin tüm çeşitlerine gösterilen öneme delil olarak Allah'ın okumayı, kalemi, bilgiyi vahyin başlangıcında zikretmesinden, kitabının açılışında dile getirmesinden daha muhteşem bir delil olamaz. Şayet Müslümanlar bu yöntemi keşfetmezlerse, bakış açıları onları gözlerini bilginin ışığından engelleyen bu engeli pazarlamaya, liderlerinin üzerlerine kapattıkları ve cehaletin karanlıkları içine hapsettikleri bu kapıları kırmaya teşvik etmez, bu apaçık kitabın başlangıcındaki bu ayetlerde verilen hikmeti yol edinmez ve parıldayan bu ışıktan aydınlanmayı istemezlerse Allah onlara kesinlikle doğru yolu göstermez.

Allah-u Teala alemi yarattı. İlk ayetinde belirttiği gibi yaratma özelliğini kendisine dayandırdı. Cansız, şekli ve sûreti olmayan maddeden insanı yarattı. Sonra da ona bilginin en üstününü, yazmayı öğretti. O hiçbir şey bilmezken ona bilgiyi bahşetti. İnsanın sahip olduğu her şey ondandır, onun ihsanındandır. İnsanın tüm bu anlatılanlardan, kendisini yeterli, üstün görmesi sebebiyle gafil olması ne gariptir. Bu sebeple Allah-u Teala'nın ilk ayetlerden sonra ileriki yıllarda inen ayetleri getirmesi oldukça uygun düşmüştür.

كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَىٰ ﴿6﴾ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَىٰ ﴿7﴾ إِنَّ
إِلَىٰ رَبِّكَ الرُّجْعَىٰ ﴿8﴾ أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ ﴿9﴾ عَبْدًا
إِذَا صَلَّىٰ ﴿10﴾ أَرَأَيْتَ إِن كَانَ عَلَى الْهُدَىٰ ﴿11﴾ أَوْ
أَمَرَ بِالتَّقْوَىٰ ﴿12﴾ أَرَأَيْتَ إِن كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿13﴾ أَلَمْ
يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَىٰ ﴿14﴾ كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًا
بِالنَّاصِيَةِ ﴿15﴾ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ ﴿16﴾

6. **İş sanıldığı gibi değil. İnsan gerçekten azar:**
7. **Kendisini her türlü ihtiyacın üstünde görmüştür.**
8. **Oysa ki, dönüş yalnız Rabbinedir.**
9. **Gördün mü o yasaklayanı,**
10. **Bir kulu namaz kılarken.**
11. **Gördün mü! Ya o iyilik ve doğruluk üzere ise?!**
12. **Ya o, takvayı emrediyorsa.**
13. **Gördün mü! Ya şu yalanlamış, sırt dönmüşse.**
14. **Bilmedi mi ki Allah gerçekten görür!**
15. **İş, sandığı gibi değil. Eğer vazgeçmezse yemin olsun, o alnı mutlaka tutup sürteceğiz.**
16. **O yalancı, o günahkar alnı.**

(كلا) **Kella**, caydırmak ve engellemek için kullanılan bir kelimedir. Genellikle kendisinden -kelladan sonra- sonraki ifadenin önceki ifadenin aksi olduğunu belirtmek için kullanılır. Yani insan aklı ne kadar da zayıf. Tüm deliller karşısında olduğu halde ve Allah'ın kendisinin sahip olduklarının sahibi olduğu apaçık bir şekilde görüldüğü halde azar, kendisine çizilen, aşmaması gereken sınırın dışına çıkar, Rabb'ine boyun eğmekten kendisini müstağni görür, kibirlenir ve yaratılmışlara eziyet etmeye cüret eder. Bu أن رءاه استغنى *"İnsan kendisini yeterli görür"* insanın kendisini yeterli görmesidir. Yani kendisinde bir gücün ve servetin olduğunu hissettiği zaman bu ikisi sebebiyle kendisini kendisinden güç ve servet açısından daha altta görmesidir. Yani kendisinde bir gücün ve servetin olduğunu hissettiği zaman bu ikisi sebebiyle kendisini kendisinden güç ve servet açısından daha altta olanlardan üstün görür ve kendisini herkesin güvenliği devamlı kılma, mutluluğu sağlama noktasında bir diğerine ihtiyaç duyduğu toplumun üyelerinden saymaz. Bu mana itibariyle kendini yeterli görme (istiğna) sıfatı aşağılıktır, ahlaksızlıktır. Leyl Sûresi'nde de bu sıfat şu şekilde zikredilmiş idi. *"Kim cimrilik eder, kendini müstağni sayar..."*[398]

Güç ve servet sahibi olma özellikleri muttakilerin kullanımında hayır işleme araçlarının en büyüğü, dünyevi ve uhrevi saadetin en önemli sebeple-

398 Leyl, 92/8.

ridir. Yalnız, muttakileri servetlerinin ve güçlerinin dağıtımını yapmada ilim ve din -iki doğru- yönlendirmektedir. İnsanların büyük bir çoğunluğunu arzuları ve kaprisleri yönlendirmekte mallarını bu doğrultuda harcatmaktadır.

(الإنسان) **el-insan:** Bu sebeple Allah-u Teala çoğunluğu ifade etmek için insan (الإنسان) kelimesini mutlak bir şekilde kullanmıştır. Bilgisinin kötü olduğunu ve kendisinin payına düşeni yaptığını düşünen mağrur kişi olabileceğinden ifadeyi tekit (pekiştirme) harfiyle getirmektedir.

ليطغى *"İnsan gerçekten azar."* Yani insan kendisini yeterli görmesi sebebiyle kesinlikle sınırdan dışarı çıkar. Allah-u Teala sonraki ayetlerde insanın azgınlığında yanılgıya düştüğünü, güç ve kudret perçeminin sahibi olduğu şeklindeki iddiasında yalancı olduğunu açıklamaktadır. Çünkü o insanın elinde hiçbir şey yoktur, dünyada kalıcı da değildir. Allah'tan kendisine bir koruma yoktur.

إنّ إلى ربّك الرجعى *"Kuşkusuz dönüş Rabb'inedir."* Yani dönüş Allah'adır. O'ndan başkasına değil. Ve o senin sahibin ve sahiplendiklerinin sahibidir. Ruhunu söküp alan odur. Bu dünya hayatından gurur perdenin üzerinden atılacağı, zillet görüntünün ortaya çıkacağı hayata çıkacaksın. Görkemli günlerden getirdiğin amellere göre hesaba çekileceksin. Allah-u Teala daha sonra bize azgınlığın bir örneğini getirmekte ve bu örneği garipseme ve çirkin görme yoluyla zikretmektedir. Akabinde de tehdit ve azabı zikretmektedir. Şöyle buyuruyor:

أرأيت الذى ينهى عبدا إذا صلّى *"Namaz kılarken bir kulu (Peygamberi namazdan) men edeni gördün mü?"*

(**أرأيت**) **Eraeyte:** "Gördün mü?" ifadesi "bana haber ver" manasında kullanılmaktadır. Bu kelime bu ayette de olduğu gibi tetkik, inceleme manasında kullanılmaktadır. Yalnız bu tür bir kullanım içerisinde, içinde bulunulan halin kabul edilmezliliği ve iğrençliği manasını taşımaktadır. Tıpkı şu ayetlerde de görüldüğü gibi: *"Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o yetimi itip kakar."*[399] Sanki Allah-u Teala şöyle demek istiyor: Kibri kendisine galebe çalan ve Allah'ın bir kulunu namazdan özellikle de edası esnasında men eden akıl ne aptal akıldır.

---

399 Maun, 107/1-2.

أرأيت إن كان على الهدى أو أمر بالتقوى *"Ne dersin, o doğru yolda ise yahut takvayı emrediyorsa?"*

Bu ayetin manası ise şu şekildedir: Bana o azgının halinden haber ver ki, o azgın kişi doğru yol ve hidayet üzere olsa veya namazdan men etmek yerine takvayı emretse, bu hal onun için daha hayırlı ve efdal olmaz mı?

أرأيت إن كذب وتولى *"Ne dersin o (men eden, Peygamberi) yalanlıyor ve doğru yoldan yüz çeviriyorsa?"* Bana onun şu halinden haber ver ki şayet o azgın kişi yalanlıyor -yani peygamberlerin getirdiklerini yalanlıyor veya erdemliliğin (fazilet) geçerliliğini, iyi ile kötü, doğru ile yanlışın arasındaki temel farkı yalanlıyorsa -ve yüz çeviriyorsa- yani iyi amelden uzaklaşıyorsa -bu iki kişi kendisini bir felaketin (Kâria)nın kuşatacağından ve ihtimal bile edemeyeceği Allah tarafından bir azabın kendisini bulacağından korkmaz mı? Ayetlerdeki mananın açıklaması içerisinde de gördüğün gibi (إن) "in" ile başlayan şart cümlelerinin cevabı belirtilmemiş -yani Arapça dilbilgisiyle ifade edecek olursak mahzuftur. Bu ise Kur'an'ın övgüye layık icaz özelliğinden olup bir sonraki ayet cevabın mahzuf olduğuna delil teşkil etmektedir.

ألم يعلم بأن الله يرى *"(Bu adam) Allah'ın (yaptıklarını) gördüğünü bilmez mi?"* Yani Allah'ın yaptıklarını gördüğünden, hidayet üzere ise karşılığını vereceğinden yalanlıyorsa ve yüz çeviriyor ise azabından kurtulamayacağından habersizdir, cahildir. Müfessirlerin birinci (Eraeyte) "Gördün mü?" yüklemine ikinci mefulü) diğer ikinci ve üçüncü "Gördün mü?" yükleminde mefulleri artırmaları[400] oldukça manasızdır. Çünkü Kur'an ifade etme noktasında bir örnektir, modeldir. *"Gördün mü"* yüklemini Kur'an bir mefulle kullanmıştır. "Gördün mü" yüklemine yüklenen "bana haber ver" manası da asıl itibariyle mefule ihtiyaç duymamaktadır.

كلا لئن لم ينته لنسفعا بالناصية *"Hayır, hayır! Eğer vazgeçmezse, derhal onu alnından (perçeminden) yakalarız."*

(كلا) *Kella* sözcüsü yeni bir tekdiri apaçık söylemek içindir. Yani aldatıcılığı, cahilliği ve azgınlığı onunla beraber kalmaz. Yemin ederim ki eğer o bu azgınlığından vazgeçmezse, namaz kılanı namazından men etmekten geri durmazsa onu perçeminden yakalarız.

400 Arapça'da fiil cümlenin bir öğesi olan mefule tümleç de diyebiliriz. (Çeviren)

(ناصية) **Nasıye:** Perçem, kakül manasındadır. Müberrit şöyle dedi: "Sef'u (سفع) şiddetli bir şekilde çekmek manasındadır. (سفع بناصية فرسه) Sefea binâsıyeti fersihi: "Atının perçeminden çekti". Amr Bin Ma'di bir şiirinde şöyle diyor:

(قوم إذا يقع الصريخ رأيتهم من بين ملجم مهره أو سافع)

"Çağırınca o kavmi savaş için
Atlarına gem vurup çeker görürsün"[401]

Bu ayetteki perçemden yakalamak ifadesi kahretmek, küçük düşürmek, azap etmek ve ceza vermek gibi bir ifadedir.

ناصية كاذبة خاطئة *"O yalancı, günahkar alından (perçemden)."* Perçem ifadesine zemmi artırmak için iki özelliğini de zikrederek tekrar dönülüyor. O alın (perçem) gücü sebebiyle kibirlendiği için yalancıdır. Ama o perçem bununla beraber gerçek olmadığını iddia etse de yaratanının kabzası altındadır. Ve o perçem haddini aştığı için, Rabb'inin emrine boyun eğmediği için ve kavminden olan salih kişilere kötülük yaptığı için günahkârdır. Yalan ve günah perçeme nispet edilmiştir. Çünkü perçem bilindiği üzere gurur ve kibrin belirtisidir, emaresidir. Kast edilen o perçemin sahibi olan yalancı, günahkar kişidir.

فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ﴿17﴾ سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ ﴿18﴾ كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ ﴿19﴾

17. **Hadi çağırsın meclisini / kurultayını!**
18. **Biz de çağıracağız zebanileri!**
19. **Hayır; ona boyun eğme (Rabbine) Secde et ve yakınlaş.**

(نادى) **Nâdi**: Bir kavmin içinde toplandığı meclis demektir. Kavmin bizzat kendisi için kullanılır. Yani o kendisi gibi ihlaslı bir şekilde namazlarını kılanları engellemek, hak ehline eza vermek için bir araya gelip meclis oluşturanları toplasın. Eğer böyle yaparsa bizim kahrımızla ve cezamızla karşılaşacaktır.

سندع الزبانية *"Biz de zebanileri çağırırız."*.

401 Yani o kavim savaş nidaları duydukları zaman savaşa hiç zaman kaybetmeden koşarlar. Ve sen onları atlarının perçeminden yakalar ve çeker görürsün. (-Çeviren).

(الزبانية) **Zebaniye:** Sözlükte hükümdarın yardımcıları ve polisleri manasındadır. Bu kelimenin tekil değil çoğul olduğu belirtilir. Ebu Ubeyde[402] bu kelimenin tekilinin *zibniyyetu* (الزبنية) olduğunu belirtmişti. Kesai tekilinin *zibniyyu* (زبنى) olduğunu belirtmiştir. İsa bin Ömer[403] tekilinin *zâbinun* (زابن) olduğunu Arapların bu ismi hükümdarın yardımcıları olmasa da şiddeti arttıran kişi için kullandıklarını belirtmektedir. Yani ona hiç yenemeyeceği metin, güçlü askerlerimizi çağıracağız, dünyada onu helak edecekler ya da ahirette onu ateşe atacaklardır. Ve o zaman hakir, aşağılanmış bir haldedir.

كلا لا تطعه واسجد واقترب *"Hayır! Ona uyma! Allah'a secde et ve (yalnızca O'na) yaklaş!"*

Kella azgının sözüne kulak vermekten engellemek içindir. Seni Rabb'ine ibadetten alıkoyduğu zaman o azgıncıya uyma, Rabb'ine secde et ve ona yaklaş-yani ibadetle ona yaklaş. İbadeti terk ederek ondan uzaklaşma!

Sûrede namazın geçmesi geriye kalan ayetlerin namazın farz kılınmasından sonra nazil olduğuna delil teşkil etmez. Zira beş vakit namaz farz kılınmadan önce de Hz. Nebi ve ashabı için belirlenmiş bir namaz var idi. Bir rivayette Ebu Cehil şöyle dedi: Eğer Muhammed'i Kabe'nin yanında namaz kılarken görürsem ayağımla onun boynuna basacağım. Bu haber Hz. Nebi'ye (s.)e ulaştı. Bunun üzerine Hz. Nebi şöyle buyurdu: "Eğer bunu yapacak olursa melekler onu kıskıvrak yakalar.".Bu olay hakkında da bu ayetler indi. Ayetlerde bu olaya işaret edilmesinin önünde hiçbir engel yoktur ama ayetler geneldir ve senin de müşahede ettiğin gibi tüm zamanları kapsamaktadır. Ayetlerdeki hitap sadece Peygamber'in (s.)şahsına değil herkese yöneltilmiştir.

Allah daha iyi bilir.

402 Ebu Ubeyde (Muammer Bin El-Musennâ) 728-823 yıllarında yaşamış Basralı Arap filolog ve şair. (Çeviren)

403 İsa Bin Ömer Essekafi (ö.766) Nahivi ilk kaleme alan. *"El câmi"* ve *"İkmal"* adlı iki nahiv kitabı vardır. (Çeviren)

﴾ KADR SÛRESİ ﴿

Kadr Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 5'tir. (Mushafta 97. sûredir.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَنزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ﴿1﴾

1. Biz o Kur'an'ı Kadir gecesinde indirdik.

Allah-u Teala Duhan Sûresi'nin başında tıpkı bu sûrede olduğu gibi Kur'an'ın indirildiği zamanı şöyle belirtmektedir:

"Ha-mim. Apaçık olan Kitab'a andolsun ki, biz O'nu (Kur'an'ı) mübarek bir gecede indirdik. Kuşkusuz biz uyarıcıyızdır. Katımızdan bir emirle her hikmetli işe o gecede hükmedilir. Çünkü biz, Rabb'inin bir rahmeti olarak peygamberler göndermekteyiz. O işitendir, bilendir."[404]

Bakara Sûresi'nde de şöyle buyurmaktadır:

"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır."[405]

Bu ayetler, Kur'an'ın indiriliş zamanına işaret etmek sûretiyle getirilen Kur'an'ın indirilişinin anlatıldığı yerler, ayetlerdir. Şagbi şöyle der: Ayetlerdeki *"Biz onu indirdik"* ve gibi ifadelerden murad özellikle de Kur'an'ın indirilmeye başlandığı zamandır. Kur'an indirilen ayetlerin hepsidir, bütünüdür. Kur'an'ın az bir bölümü de Kur'an ve Kitap olarak isimlendirilir. Zira bu sûredeki *"Biz O'nu indirdik."* ifadesindeki *"O"* zamirinden kasıt tıpkı Duhan Sûresi'nde geçen *"Biz O'nu indirdik."* ifadesindeki *"O"*zamirinden kastın Kitab'ul Mubin olduğu gibi Kur'an'dır. Kur'an'ın indirilişinden murad Kur'an'dan bir parça ile indirilmeye başlanmasıdır. Bakara Sûresi'ndeki *"Ramazan ayı..... Kur'an'ın indirildiği aydır."* ayetindeki murad da budur. Yani o ayda Kur'an'ın indirilişine başlanmıştır. Başka bir ifadeyle Kur'an'ın indi-

404 Duhan Sûresi, 44/1-6.
405 Bakara, 2/185.

rilen ilk bölümleri Ramazan ayında indirilmiştir. Duhan Sûresi'ndeki ayette ve bu sûrede (Kadir Sûresi) Allah Kur'an'ı gündüz değil gece indirdiğini belirtmektedir. Ve bu sûrede Kur'an'ın indirilmeye başlandığı geceyi Kadir gecesi olarak isimlendirmekte, Duhan Sûresi'nde ise mübarek bir gece sıfatıyla nitelemektedir. Allah-u Teala Duhan Sûresi'nde Kur'an'ın indiriliş sebebini şu ayetiyle açıklamaktadır:

"Kuşkusuz biz uyarıcıyızdır."[406] Yani biz insanı yapısıyla mümtaz, fıtratıyla diğer canlılardan farklı, içgüdülerinde eğitime ve irşada ihtiyaç duyacak bir şekilde yarattık. Ve peygamberler vasıtasıyla onu uyararak gözetmeyi kendimize görev kabul ettik. Kur'an'ı, insanları amellerinin karşılığı olarak görecekleri ve kalplerinin bu hayattan sonraki gelecek başka bir hayatta yaptıklarını mükafat veya ceza olarak görecekleri noktasında uyarmak için indirdik. Allah-u Teala daha sonra şu kavliyle de bu gecenin bereketini açıklamaktadır. *"Her hikmetli işe o gecede hükmedilir."*[407] Yani din hükümlerinin her biri karara bağlanır. Sadece senin hakkı gözetmeni sağlayacak, batıldan uzaklaştıracak, sana sıkıntı verecek yok edecek şeylerden seni uzaklaştıracak ve mutluluğunu ve kalıcılığını gerçekleştirecek şeylere yöneltecek hikmetli işler karara bağlanır. Allah-u Teala daha sonra bu hikmetli işe şu kavliyle bir nitelik kazandırmaktadır: *"Katımızdan bir emirle her hikmetli işe o gecede hükmedilir. Çünkü biz, Rabb'inin bir rahmeti olarak peygamberler göndermekteyiz. O işitendir, bilendir."*[408] Bu iş, kullarına rahmet olarak peygamberler göndermesi şanından olan alim ve hakim Allah'tan olduğu zaman ve onların hidayeti için nebisinin yakarışlarını duyduğu zaman başının da, sonunun da, içinin de, dışının da hikmet olacağından hiç şüphe olmaz. Şüphesiz ki Kur'an'ın indirilişinin başlaması hak ile batıl arasında bir ayıraç olmuştur. Tüm gelen ayetlerde bu görevi görmüştür. Kur'an'ın nüzulü ilk geceden sonra peşi sıra o gecede indirilenler nevinde Allah'ın da şu ayetinde belirttiği gibi devam etti: *"Çünkü biz Rabb'inin bir rahmeti olarak peygamberler göndermekteyiz."* Bu sebeple bu geceye, her hikmetli işin hükmedildiği gece yakıştırması doğru bir yakıştırmadır. Çünkü o gecede indirilen ayetler hak ile batılı ayıran ve Allah'ın da şu ayetinde desteklediği gibi ileride inecek benzeri ayetlerin de başlangıcı olacak hikmetli bir iş idi: *"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğ-*

406 Duhan, 44/3.
407 Duhan, 44/4.
408 Duhan, 44/4-6.

runun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır." Bununla birlikte bu hikmetli işin -veya ayetlerin- insanlara gösterileni, indirileni ve bir fiil kendilerine ulaştırılanı veya ulaşma yolunda olanı ancak hak ile batılın arasını ayıran bir ayıraç ve delil olabilir. Bu mübarek gecede hükmedilen hikmetli iş Allah'ın Bakara Sûresi'nde *"İnsanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri..."* olarak isimlendirdiği din ve hükümlerdir. Bu mübarek gece Kadir gecesinin ta kendisi olup ayetlerin içeriği ile birlikte Bakara Sûresi'ndeki yukarıdaki ayette açıkça belirtildiği üzere Ramazan ayı içerisindeki bir gece olduğundan şüphe yoktur. Tevil, bunun dışına çıkmakta, nassın içerdiği manadan uzak olmaktadır. Tevili ancak Arapça sözcükler manalarına delalet etmez diyenler kabul eder. Ayrıca sahih hadisler bu gecenin Ramazan ayında olduğu tezini desteklemektedir. Biz Ramazan ayı içindeki bu gecenin kaçıncı gece olduğunu belirleyemiyoruz. Zira hadisler bu noktada farklı farklı gelmektedir. Allah'ın kitabı ise bu gecenin kaçıncı gece olduğunu belirlememiştir. Bu gece hakkında rivayet edilen hadislerde verilmek istenen şudur: Müminleri o geceyi Allah'ın o vakit onlara ihsan etmeye başladığı bu dinle doğru yolu göstermesine karşılık olarak Allah'a şükrederek ibadetle ihya etmelerine teşviktir. O gecede onların yapması gereken bireysel ve cemaat olarak Allah'a ibadet etmeleridir. bu hadislerden birini tercih eden o geceyi ihya eder. Kim de o geceyi uygulamaya muvafakat göstermek isterse ona düşen ayın tümünü ibadetle geçirip Allah'a şükretmesidir. İşte gecenin tayin edilmemesindeki sır da budur. Bu sırra Bakara Sûresindeki -yukarıda zikri geçen- ayette işaret etmektedir. Ayet ayın hepsini, müminlerin Allah'ın o Kur'an'ın inişindeki nimetini hatırlaması için Kur'an'ın nüzulünün zamanı kılmıştır. Bu gece ibadet, huşu, hak ve din nimetini hatırlama gecesidir. Yoksa bu gece Allah'ın mescitlerinin münafıkların birbiriyle yarıştıkları gösteriş alanları kılındığı ve muhlislerin o geceden uzak olduğuna kendilerini inandırdıkları bir oyun gecesi değildir. Tıpkı bu günlerde Müslümanların yaptıkları gibi. Onların Kadir gecesine dair kazanımları Kadir gecesinin kendileri için bir sohbet saati olmasıdır. O gecede Allah'ın dikkatini vermeyeceği şeyler konuşurlar. Allah'ın kitabından okurlar ama dikkatlerini o kitaba vermezler. Dikkat kesilseler dahi manalarını düşünmezler. Onlar sadece bir sonraki kulağa hoş gelen terennüme kulak kesilirler. Sonra da hurafe sözler dinlerler. Kadir gecesinde olgun kişiler bir yana çocuklara bile yakışmayacak kuruntular, hayaller edinirler.

Kadir gecesi Allah'ın dinini takdir etmeye ve insanları içinde bulundukları durumdan kurtaracak şeye çağırma noktasında nebisinin izleyeceği yolu belirlemeye başladığı gece olduğu için ya takdir gecesi manasında kullanılmıştır. Yahut da büyüklük ve şeref manasında kullanılmıştır. Arapça'da filanın kadri vardır ifadesi şeref manasındadır. Büyüklük ve şeref manasında olması Allah'ın o gecede peygamberinin konumunu, şerefini, ve büyüklüğünü risaletle yükseltmesi sebebiyledir. Allah-u Teala bir sonraki ayette bu manaya işaret etmekte, hatta bu gecenin Kur'an'ın indirilişinin celali sebebiyle büyük bir gece olduğunu apaçık bir şekilde belirtmektedir:

وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ ﴿2﴾ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ ﴿3﴾

2. **Kadir gecesinin niteliğini sen bilir misin?**
3. **Kadir gecesi, bin aydan hayırlıdır.**

وما أدرك ما ليلة القدر *"Kadir gecesinin niteligini sen bilir misin?"* Yani onun şanının derecesini ve şöhretini sana öğretenin ne olduğunu bilir misin?

ليلة القدر خير من ألف شهر *"Kadir gecesi, bin aydan hayırlıdır."* Allah-u Teala Kadir gecesi ifadesini üç defa zikretmekte ve bu gecenin şanı hakkında bilgi sahibi olmanın kolay olmadığını belirten bir istifham (soru) cümlesi kullanmaktadır. Akabinde de bu gecenin bin aydan daha hayırlı olduğunu belirtmektedir. Çünkü milletlerin üzerinden binlerce ay geçti. Ve onlar delaletin karanlıklarında kaybolmuşlardır. Hidayet nurunun yayıldığı bir gece onların en iyi bin gecelerinden daha hayırlıdır. Sana düşen nassı tercih etmek ve gecenin bin aya tercih edilmesinin sınırlamasını Allah-u Teala'ya havale etmektir. Zira bunun sebebini bilen O'dur. Bize bu noktada bir açıklama yapmamıştır. Arapların karşılıklı diyaloglarda adetleri gereği bu şekil bir yöntem izledikleri bilinmektedir. Kur'an'ı Kerim'de bunun örnekleri çoktur. Bunlardan biri de bu sûrede gerçekleşen istifhamdır. "Kadir gecesinin ne olduğunu sen bilir misin?" Bu üslup Arapların adetleri gereği edindikleri hitap yöntemidir. Yoksa alim ve her şeyden haberdar olan Allah'tan her hangi bir şey hakkında bir soru sorma fiili gerçekleşmez. Ayette belirlenen bin rakamından maksat belirli bir rakamı belirtmek değil çokluğu ve gecenin fazlının en az sayısının bin ay olduğunu ifade etmektedir. Sonra bu gece-

nin fazlının derecelerinin bu sayı ile ifadesi vermek istenen mananın önünü kapamamaktadır. Zira sen sadakanın gizli tutulması açıktan verilmesinden daha hayırlıdır şeklinde bir söz sarf etsen efdallik derecesini tayin etmemektesin. Ki gizli tutulmasının derecesi tüm derecelerin üstündedir. Kur'an'ı Kerim'de bunun bir örneği bir olay hakkında getirilmektedir. Bu olay Bedir savaşıdır. Allah o gün müminlere 1000 veya 3000 veya 500 bin -Enfal ve Al-i İmran sûrelerinde geçtiği üzere- melekle yardım etmiştir. Buradaki rakamlar anlaşılacağı üzere belirli bir rakam değildir. Allah isterse bu gece uzun çağlardan daha hayırlıdır. Daha sonra Allah-u Teala bu gecenin bazı özelliklerini zikretmeye devam etmektedir.

تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم مِّن كُلِّ أَمْرٍ ﴿4﴾ سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ ﴿5﴾

4. **Melekler ve Ruh, Rablerinin izniyle o gecede her iş için iner de iner.**

5. **Bir esenlik ve huzur vardır; sürüp gider o, tan yeri ağarıncaya kadar.**

Allah-u Teala Nebi'ye (s) bu gecede melekleri göreceği şeklinde ilk vadini bildiriyor. Melekler belirli bir sınırı olmayan ve Hz. Nebi'ye gözükünceye kadar derecesi hata edilemeyen ruhani alemden inerler. Ruh vahyi O'na (s) ulaştırmak için görünen melektir. Kur'an'da Cibril olarak isimlendirilir. Melekler ve ruh sadece *"Rablerinin izniyle"* ortaya çıkar. Yani melekler bu kamil nefse Allah tarafından o nefis hazır hale getirildikten sonra görünürler. Yoksa melekler bilineceği üzere herkese görünmezler. Bu Allah'ın dilediğine tahsis edeceği fazlıdır. Allah'ın tahsis etmesi onun izin vermesi, istemesi demektir. Bu iznin başlangıcı emirler ve hükümlerdir. Çünkü Allah melekleri nefislere onlardan istediklerini telkin etmeleri için göstermektedir. Bu sebeple (من كل أمر) *"Her işi için"* şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Yani Allah melekleri ve ruhu peygamberlerine, kullarına her emri (iş) ulaştırmak istediğinde göstermektedir. Bu manaya binaen izin emrin başlangıcı olmaktadır. Bu ayetteki emir yukarıda zikri geçen Duhan Sûresi'ndeki şu ayetle geçen

emrin aynısıdır. *"Katımızdan bir emirle her hikmetli işe o gecede hükmedilir. Çünkü biz, Rabb'inin bir rahmeti olarak peygamberler göndermekteyiz."*

Ayetlerde üzerinde durulan konular risalet, emir ve hükümlerdir. Bu sebeple bazıları buradaki (مـن) "min" harfinin (ب) "be" manasında olduğunu belirtmişlerdir. Allah-u Teala bu sûredeki (تنـزل الملائكة) ve Duhan Sûresi'ndeki فيهـا يفـرق كل أمـر حكيـم *"Hikmetli her işe o gecede hükmedilir."* ayetlerinde yüklemleri şimdiki zaman kipiyle getirmiştir. Fakat mana geçmiş zamandır. Çünkü tema Kur'an'ın başlangıcı hakkındadır. Geçmiş zaman manası ifade etmesinin iki sebebi vardır:

1- Geçmiş zaman manasında alınması konunun büyüklüğünden dolayıdır. Örneğin başka bir ayette şöyle buyurmaktadır: *"Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öylesine sarsılmışlardı ki, nihayet peygamber ve beraberindeki müminler...."*[409] Geçmiş zaman kipi kullandıktan sonra şimdiki zaman kipi kullanılması konunun tasvirini arttırmaktadır.

2- Kur'an'ın nüzulünün başlangıcı o gecede olmuştu. Fakat kitabın geri kalanı ve hükümlerin, emirlerin ayrıntıları daha sonraları gelmiştir. Sanki Allah-u Teala o gecede başlangıç olarak getirilenlerin din tamamlanana kadar gelecek dönemlerde devam edeceğine işaret etmektedir.

سـلام هـي حتّـى مطلع الفجـر *"O gece, esenlik doludur. Ta fecrin doğuşuna kadar."* Yani o gece her türlü kötülükten, ezadan uzaktır. Gece hakkında esenlik tabirinin kullanılması o geceye kederin bulaşmadığını mübalağalı bir dille ifade etmek içindir. Yani o geceye keder bulaşmamıştır. Allah peygamberini o gecede tüm sıkıntılardan gidermiş, ona hidayet ve irşat yollarını açmış ve beklentisi içinde olduğu günleri ve uzun aylara onu kavuşturmuştur.

Bazı insanların her hikmetli işin hükmedildiği bu mübarek gecenin Şaban'ın yarım gecesi, o gecede hükmedilen işlerin de rızıklar ve ömürler olduğu şeklindeki sözlerine gelince; onların Kadir gecesi hakkında söyledikleri bu ve benzeri söylemler kesin bir delile dayanmaksızın gayb hakkında konuşmaya cüret etmektir. Hz. Muhammed'den (s.) herhangi bir mütevatir haber gelmemiş bir söyleme inanmamız doğru değildir. Rivayetlerde çelişki olduğundan ve ekseriyetinin zayıf olmasından dolayı akaid babında değerlendirmeye almamız doğru değildir. Bu rivayetleri zanla beraber almamız

409 Bakara, 2/214.

da caiz olmaz. Yoksa *"Zanna ve nefislerinin arzusuna uyanlar."*[410]*dan* oluruz. Bundan Allah'a sığınırım. Müslümanlar bu musibete yani Allah'ın gaybı noktasında inanılması doğru olan ve dinin doktrinlerinden sayılanlar ile zanni olanları birbirine karıştırma musibetine uğradılar. Bu musibete tekrar düşmelerinden kaygı duyuyorum. Allah daha iyi bilir.

410 . Necm 23.

﴾ BEYYİNE SÛRESİ ﴿

Beyyine Sûresi Medenidir.
Âyet sayısı 8'dir. (Mushafta 98. Sûredir.)

Bu sûrenin Medeni olması görüşlerin en tercihe şayanıdır. Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan Ehl-i Kitabın büyük çoğunluğu ve putperest Araplar cehaletin karanlığı içinde idi. Onların bu cehaleti, inanmaları gereken doktrinleri ve bu doktrinleri ve bu doktrinler üzerine uygulamaları gerekli peygamberlerinin ve öncekilerin şeriatlarından habersiz olmaları sebebiyledir. Bu, onların inandıklarını ve uyguladıklarını atalarını taklit etme anlayışı üzerine kurmaları sebebiyledir. Kendilerinden öncekiler bu şeriatlara aslından olmayan şeyleri ya yanlış anlamaları sebebiyle, ya karşıyı delille susturmadaki inatları sebebiyle, ya da dini pekiştireceğini ve konumunu yücelteceğini zannettikleri çeşitli yenilikleri (karşıt doktrinleri-çeviri) akıllarının onaması sebebiyledir. Sonraki nesillerde ise gerçek (hak) batılın karanlığına gizlenene kadar öncekilerin belirlediği şeriatlara ekleme yapanlar geldi. Ve bu silsile Hz. Nebi gelene kadar bu şekilde devam etti. Hz. Peygamber'in haykırışı gerçeklerin içinde gömüldüğü bu kabirleri açmaya, mübarek eli bu örtüleri atmaya başladı. Örtüleri açarak getirdiği hakkın aydınlığının parıltıların, örtülerin arkasındaki vicdanların derinliklerine yaydı. Onun parıltısını hissettikleri zaman bu karanlık içerisindeki gerçeklerin arayıcıları sevindiler, gözlerinin önündeki şüphe perdesini kaldırdılar. Ve bir davetçi olan Nebi'nin (s)'nin çağrısına icabet ederek, gösterdiği yolda yürümeyi isteyerek huzuruna çıktılar. Onlardan bazı inatçı kimselere gelince; Peygamberin gelişi inançlarında deprem meydana getirdi, geleneklerine -atalarının dinine- bağlılıkları zayıfladı. Fakat onlar bunlara rağmen yanlış yolda yürümekte karar kıldılar ve birbirlerine, kardeşlerine şöyle dediler: Bu davetçinin söyledikleri yeni şeyler değildir. Bizi uymaya çağırdığı bütün şeyler bizce önceden bilinmektedir, kitaplarımızda zikredilmiştir ve atalarımızın sözlerinde mevcuttur. Eğer bu bilgileri getirmemişse gelsin ona öğretelim ve elimizdeki

dokümanları ona gösterelim. Fakat bizim savunduklarımız onun çağırdıklarından daha iyidir. Ve onlar cahillere pazarlayabildikleri olumsuz izlenimleri -önyargıları- dokurlar. Tıpkı bütün zamanlarda emsallerinin yaptıkları gibi... İşte hakkın parıltısını gören, onu kabullenen akabinde de gözlerini bu parıltıya bakmaktan alıkoyan o inkarcı kafirlerin iddialarına cevap verme atmosferi içerisinde bu sûre indi. Allah-u Teala şöyle buyuruyor:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ
مُنفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ ﴿1﴾ رَسُولٌ مِّنَ اللَّهِ
يَتْلُو صُحُفًا مُّطَهَّرَةً ﴿2﴾ فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ ﴿3﴾

1- **Apaçık delil kendilerine gelinceye kadarEhl-i Kitab'tan ve müşriklerden inkarcılar (küfürden) ayrılacak değillerdir.**

2- **(O delil de) Allah'tan gönderilmiş-bir elçi (ki,) tertemiz sahifeleri okumaktadır;**

3- **Onların içinde dosdoğru 'yazılı-hükümler' vardır.**

(لم يكن الذين كفروا) Onlara hak apaçık belirtildikten sonra inatçılıkları sebebiyle nübüvvetini inkâr ettiler.

(من أهل الكتاب) Ehl-i Kitab'tan bilen, delillerini işiten, ayetlerini gören Yahudiler, Hıristiyanlar, Sabiilerdir.

(والمشركين) Müşrikler (منفكين) hakka olan gafletlerinden, cahilliklerinden ve hakk konusunda bir şey bilmeyen babalarını taklidden ayrılacak değillerdir.

(حتى تأتيهم البينة) Yani iddia edenin iddiasını ispatlayan kat'i delil gelinceye kadar. Delil burada Hz. Nebi'dir. Onun gelişi iyice kökleşmiş inançlarında, geleneklerinde bu sarsıntıyı meydana getirdi. Hatta peygamberin getirdiklerinin kendilerince bilindiğini, ellerinde olanlarla birleştirdiklerini

fakat boyun eğilmeye layık olmadığını belirterek inatlarına ve inkarlarına delil olarak sunmaya başladılar. Zira ellerindeki daha güzel ve daha yeniydi. Ataların yolundan gitmek nefislere daha hoş ve daha eğlenceli geliyordu. Hak tarafından kendilerine bildirilen bu delil (رسول من الله) Allah'ın bir elçisi Hz. Muhammed'dir. يتلوا صحفا مطهرة *"Tertemiz sahifeleri okuyan"*. Bu sahifeler Kur'an olup karışıklıktan ve hilekarların ilavelerinden arınmıştır. Bu sebeple o sahifelerden hakkın parıltıları, arayanları ve inkar edenleri hakkı tanıyıncaya kadar parıldamıştır. Sahifelerin okunması ifadesi senin "sahifeyi ezberledim veya mushafı ezberledim demen gibidir. Yani içindekileri ezberledim demek istiyorsun. Rasulullah (s) her ne kadar ümmi olsa da bu sahifelerde yazılan sözleri okuyordu. Bu sahifelerde (فيها كتب قيمة) *"Doğruluğu kesin ve açık hükümler taşıyan kitaplar vardır"*.

(القيمة) **El Kayyime** ifadesi içinde eğrilik, yanlışlık olmayan doğru demektir. Kitapların doğru oluşu, batıla meyletmeyen hak üzere şamil olmasıdır. *"Ona önünden de ardından da batıl gelemez. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir."*[411] Kur'an sahifelerindeki ve bölümlerinde bulunan kitaplar ifadesi ya öncekilerin kitaplarından bazı doğrulardır. Örneğin Allah'ın kitabında Musa, İsa ve diğerleri hakkında verdiği bilgiler. Allah öncekilerin kitaplarından, doğruluğu kesin olan bilgiler vermektedir. Asılsız ve geçersiz olduğunu açıklamak için anlattıkları dışında Allah uydurma hikayelere kitabında yer vermemiştir. Bu sebeple Hz. Nebi'nin peygamberliğini inkar eden Ehl-i Kitab hakkı inkar etme noktasında çıkmaza girdiler ve tercihlerinde başka tercihlere gittiler. Yahut da kitaplardan kasıt, Kur'an sûreleridir. Zira Kur'an sûrelerinin her biri doğruluğu kesin birer kitaptır. Kur'an mushafı veya sahifeleri, Kur'an sûrelerini ihtiva eden mushafın yaprakları doğruluğu kesin ve açık hükümler taşıyan kitaplardır. Şöyle bir soru sorulabilir: Ehl-i Kitab'tan ve müşriklerden inkar eden o kimseler bu zifiri karanlıktan aydınlığa çıkarıldıklarında ve evlatlarını tanıdıkları gibi tanıdıkları hak gerçek kendilerine apaçık göründüğü zaman kendilerine getirilen bu gerçeğe niçin iman etmediler? O gerçek bu sorunun cevabını şu şekilde veriyor: Ehl-i Kitab'a peygamberleri tarafından kesin kati delililer getirilmişti. Allah'ın Hz. Nebi'ye vahyettiği hak dini kitaplarına danışmak hakkına sahip olmaları doğaldır. Ki böylece yoldan çıkmasınlar. İçlerinden biri bir şüpheye düştüğü

411 Fussilet, 41/42.

zaman kitapların manalarını bilen birilerine danışırlardı. Ayrıca kitapların manalarını öğrenmek prensiplerini anlamaya teşvik etmek ve itaat etmek -böylece yanılgı içerisinde olan biri kendilerini yoldan çıkarmasın- üzerlerindeki bir yükümlülük idi. Fakat bu delilller onlara hiçbir fayda vermedi. Zira onlar farklı yorumlara gittiler, mezheplere bölündüler. Hatta öyle bir dereceye vardılar ki, her mezhep başka bir mezhebin görüşlerini tamamıyla geçersiz sayabiliyorlardı. Bu onların haddi aşmaları devamlı itiraz etmeleri ve hevalarının yönlendirdiklerinde ısrar etmeleridir. Bir sonraki ayet buna işaret etmektedir:

وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ ﴿4﴾

4- **Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil (peygamber) kendilerine geldikten sonra ayrılığa düştüler.**

Nebi (s) konusunda tavırları böyle idi. Delillerde farklı görüşlere kaymaları sebebiyle peygamberlerinin delillerini inkar ettikleri gibi onun delilini de inkar ettiler. Ehl-i Kitabın kendi delillerine ve bizim delillerimize bakışı bu şekildedir. Müşrikler ise cahillikte daha bir kök salmışlardı. Onlar hevalarına uymada daha itaatkar idiler. Allah-u Teala Ehl-i Kitab hakkında şöyle buyuruyor:

وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَٰلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ ﴿5﴾

5- **Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekat vermeleri emrolunmuştu ve sağlam din de budur.**

وما أمروا *"Ve ma umirû"* ifadesindeki (و) ***vav*** harfi içinde bulunulan hali ifade etmektedir. أمروا *"Emrolundular"* ifadesinin manası "kendilerine emirler ulaştırılmış ve kendileri için şeriatler, hükümler koyulmuştur. Din kişinin ilahının kendisinden istediği emirlere boyun eğmesidir. Dinin Allah'a has

kılınması onun bir vasıta, mal, asalet, şan gibi ortak koşulacak şeylerden arındırılmasıdır.

(حنفاء) **Hunefâ:** (حنيف) *Hanîf* kelimesinin çoğulu olup İbrahim (a)'a tabi olanlar veya onu taklit etmekte olanlardır. Hanif kelimesi asıl manası itibariyle eğilmiş, sapmış manasındadır. Hz. İbrahim zamanında insanlar putperest idi. Ve İbrahim onlardan ayrıldığı ve tevhid üzere olduğu için kendisine yani bütün insanlardan ayrılan, sapıtan manasında hanif denilmiştir. Hz. Peygamber'e nübüvvet gelmeden önce Araplar kendilerini İbrahim dini üzere olduklarını zannettikleri için *"hanifler"* olarak lakaplandırmışlardır. Bununla beraber dinlerine başka şeyler eklemişler, putperestliğe ait doktrinler ve adetler girdirmişlerdir. Bu nokta insanların büyük çoğunluğunun gözünden kaçmış olduğundan hanif kelimesinin putperest manasında olduğunu düşünmüş. Halbuki gerçek düşündükleri gibi değil. Namazın ikame edilmesi, kalbe mabudun haşyetini vermek, kalbi huşu ile terbiye etmek için namazın kılınmasıdır. Yoksa namazın sembolik bazı hareketlerden ibaret olduğu düşünülemez. Zekatın verilmesi Allah'ın belirlediği giderlerde harcama yapılmasıdır. İşte bu doğruluğu kesin olan kitapların veya doğru bir ümmetin dinidir. Ayetin manası şu şekildedir. Ehl-i Kitab ayrılığa düşmüştür. Her grup kardeşi olan başka bir gruba lanet etmektedir. Onların ayrılıkları itikatta, hükümlerde ve şeriatın tali konularındadır. Bununla beraber bu hükümler onlara Allah'a ibadet etmeleri, itikatlarını ve amellerini ona has kılmaları için konulmuştur. Ve bu hükümlerle emrolunmuşlardır. Ve bu hükümleri bir atayı veya bir başkanı taklit ederek değil direk ondan almaları için.... Namazlarında Allah'a huşu ile ibadet etmeleri, zekatlarını Allah'ın kullarına ulaştırmaları için.... Bu özellikler emirlerde başvurulacak temel nokta olduğu zaman kendileri düşen bu temel noktayı gözleri önüne getirmeleri, karşılaştıkları meseleleri bu temel noktaya başvurmaları ve önlerinde engel teşkil eden problemleri bu temel ile çözmeleridir. Ruhlardaki bağlılık belirginleştiği zaman hakkı gözetme duygusu hakim olur, birlik baskın olur ve bir bölünmüşlük olmaz.

Bu Allah'ın Ehl-i Kitab'ın içinde bulunduğu durum hakkında anlattıklarıdır. Kendi durumumuz için de geçerli kılabiliriz. Yoksa kitabımızın Ehl-i Kitab hakkında bize anlattıkları, bizim dinde ayrı düşmemizde amellerimizin kötü oluşunun ve dini yeni şeyler ve bidatlerle doldurmamızın etki-

li olduğuna delil midir? İnkarcıların, Hz. Peygamber onları getirdiklerini kabul etmeye çağırdığında onun peygamberliğini inkar edenler olduğunu yukarıda öğrenmiştir.

(من أهل الكتاب) **Min-ehl'i kitab** ifadesindeki (من) "*min*" edatı bazılık bildirmektedir.[412]

Yukarıdaki *"(Küfürden) ayrılacak değillerdir"* ifadesinin manası: Kendilerine açık belirgin olması için hak yönünde olmadılar. Bu sebeple de akidelerinde deprem meydana gelmedi. Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar içinde bulundukları gafletten ayrılmadılar.

"Küfredenlerden bazıları" ifadesinden -Allah daha iyi bilir- muradın Allah'ın dininden delil kendilerine geldiğinde o delili inkar edenler ve o delile hiç bakmayanlar veya delili öğrendikten sonra -ister Arap putperestleri olsun veya Ehl-i Kitab olsun iman etseler ve doğrulasalar dahi- yüz çevirenler olduğu şeklinde bir yaklaşım doğru olacaktır. Ve Allah onların içinden iman edenlere küfredenlerin -yani Ehl-i Kitabtan ve putperest Araplardan Allah'ın kullarına inanmalarını yükümlü kıldığı sıfatlarını ve şeriatlarını inkar edenler- peygamber kendilerine gelinceye kadar bu inkarlarından, küfürlerinden dönmeyeceklerini ve içinde bulundukları küfrün ve iman ettikleri şeylerin geçersizliğini açıklamaktadır. Allah'ın onlara bir peygamber göndererek ihsan etmesinden daha büyük ne olabilir? Bu son cümleler yukarıda geçen "küfredenler" ifadesinin başka bir vechidir. Bu şekilde *hattâ* ifadesinin manası da belirginleşmiş oldu. Ve taklidin kendilerini saptırdığı çoğu müfessirin isabetli bir görüş elde etme noktasındaki saçmaladıkları görüşler geçersiz oldu. Zira onlar Kur'an'ın anlaşılması gayet kolay olan ifadelerini zorlaştırmışlar ve Kur'an ehlini onu anlamaktan mahrum bırakmışlardır.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ فِي نَارِ جَهَنَّمَ
خَالِدِينَ فِيهَا أُولَٰئِكَ هُمْ شَرُّ الْبَرِيَّةِ ﴿6﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ ﴿7﴾

6- **Şüphesiz, kitap ehlinden ve müşriklerden inkâr edenler, içinde sürekli kalıcılar olmak üzere ce-**

412 Yani Ehl-i Kitab'tan "bazı" inkarcılar. (Çeviren)

hennem ateşindedirler. İşte onlar, yaratılmışların en kötüleridir.

7- İman edip salih amellerde bulunanlar ise; işte onlar da, yaratılmışların en hayırlılarıdır.

(نار جهنّم) **Nârı Cehennem:** Ahiretteki azap evi. Bize düşen bu ateşin varlığına inanmak ve oradaki azabın dünya ateşindeki azaptan daha şiddetli olduğunu tasdik etmektir. Yoksa onun hakikatini, ne ile tutuşturulduğunu ve mekanının neresi olduğunu araştırmamız gerekmemektedir. Zira bu sorulara aklımızın cevap vermesi mümkün değildir. **فيها** *"Ebedi olarak kalacaklardır"*. İlelebet oradan çıkmayacaklardır. (**اولئك**) Hakikati kendilerine gösterildikten, delili kendilerine sunulduktan sonra hakkı inkar eden o kimseler (**هم شرّالبريّة**) yaratılmışların en şerlileridir. Çünkü hakkı öğrendikten sonra inkar eden aslında kendi aklını inkar etmiş, ruhunu yok etmiş demektir.

إنّ الذين آمنوا *"İman edenler"*, delilin ışığının üzerlerine yayıldığı, o ışıkla hidayet bulan, gösterdiklerine boyun eğer ve o delili getireni -ki o Nebi (s)'dir- tasdik edenlerdir.

وعملوا الصالحات *"Salih ameller işleyenler"*, anlayışları doğru, kalpleri hakkı bilmenin tadına vardığı için salih amel -nefsin hak için mücadele etme yolunda çabalaması, Allah'ın emri, buyurduğu ibadetleri yerine getirmek ve vesair sosyal işlere sadakat göstermekle beraber hayırlı işlerde malın harcanması- işleyenler (**اولئك هم خير البريّة**) *"İşte halkın en hayırlısı onlardır"*. O muhsinler, salihler inananlar yaratılmışların en erdemlisi en hayırlısıdırlar. Çünkü onlar hak dini delille öğrendikleri vakit hakka uymakla Allah'ın kendilerini şereflendirdiği insan olmanın manasını kendi nefislerinde uyguladılar. Salih ameller ile de Allah'ın insan denen varlığın temeli kıldığı erdemlilik (fazilet) sistemini muhafaza ettiler. Başkalarını da iyi bir örnek oluşturarak kendilerinin ulaştığı hayra, mutluluğa ulaştırdılar. O halde onlardan daha hayırlı kim olabilir?

جَزَاؤُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ ﴿8﴾

8- Rableri katında onların ödülleri, içinde ebedi kalıcılar olmak üzere altından ırmaklar akan Adn cennetleridir. Allah, onlardan razı olmuştur, kendileri de O'ndan razı (hoşnut, memnun) kalmışlardır. İşte bu, Rabbinden 'içi titreyerek korkan kimse' içindir.

جنات عدن تجرى من تحتها الأنهار *"Altlarından ırmaklar akan, Adn cennetleridir".*

(جنات) **Cennât:** Dikili körpe ağaçlar

(عدن) **Adn:** Ebedi kalınacak yer.

(الأنهار) **el-Enhar:** "Nehirler", (نهر) "nehir" kelimesinin çoğulu olup büyük su kanalı, dere vs. demektir. Irmaklar ifadesinden burada kast edilen ahiret hayatındaki nimet evidir. Bize düşen cennet nimetlerine inanmaktır. Oradaki nimetler ve lezzetler dünya lezzetlerinin tümünden daha mükemmel ve daha boldur. Ve o cennet ebedi kalınacak bir yurttur. Yani oraya girmeye hak kazananlar oradan ebediyen çıkmayacaklardır. Ayetteki ifade de bu şekildedir. خالدين فيها أبدا *"İçinde devamlı kalacakları"* cennetteki nimetlerin hakikatini, konumlarını, nimetlenmenin şekli hakkında araştırma yapmak bize caiz değildir. Zira bunları ancak Allah bilir.

رضى الله عنهم *"Allah kendilerinden hoşnut olmuştur"* Çünkü onlar onun koyduğu şeriatın sınırlarından çıkmamışlardır, onun sünneti (yol) ile amel etmeyi, Allah'ın rızasını, ihsanını göz ardı etmemişlerdir.

ورضوا عنه *"Onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır".* Çünkü onlar Allah'ın her iki hayattaki saadeti kendilerine ihsan etmesine şükrederler. Onlar mutlak bir yaklaşımla dünyada Allah'ın kendilerine emrettiklerini yerine getirmekten hoşnutturlar. Onlar Allah'tan hoşnutturlar. Ahiret nimetlerine götürüldüklerinde içerisinde olmaktan memnun olmamalarına imkan olmayan Allah'ın fazlından kendilerine verilecek nimetlerle karşılaşırlar. Onlar her halükarda Allah'tan razıdırlar.

ذلك لمن خشي ربه *"Bu söylenenler hep Rabb'inden korkan (O'na saygı gösterenler) içindir"*. Yani bu güzel mükafat ve bu hoşnutluk kalbinde Rabb'inden korkma duygusunu barındırdığı bir ev kuran kimseler içindir. Allah-u Teala bu yüce kelimeyi -Rabb'inden korkanlar içindir- gerçekleşen ve insanların genelinde hala var olan şu yanlış anlamayı önlemek için kullanmaktadır: Sırf miras kalan düşüncelere, anlayışlara inanmak, ebeveyni taklit etmek, bazı hükümlerin şekillerini bilmek ve bazı ibadetleri -namazdaki hareketler, oruç tutmak gibi- yerine getirmek sûretiyle her ne kadar kalplerini haset, kin, riya ile, ağızlarını yalanla iftira ve nemime ile doldursalar bile Allah'ın iman eden ve salih amel işleyenler için hazırladığı mükafata nail olacakları anlayışı. Hayır onlar o güzel mükafata nail olamazlar. Çünkü Allah korkusu kalplerine işlememiştir. Bu sebeple de nefisleri terbiye edilmemiştir. Halbuki bu mükafat Rabb'inden korkan ve bu korkuyu kalbinde hisseden kimseler içindir. Allah daha iyi bilir.

﴾ ZİLZAL SÛRESİ ﴿

Zilzal Sûresi Medeni'dir.
Âyet sayısı 8'ir. (Mushafta 99. sûridir.)

Zilzal Sûresi Medeni sûrelerdendir. Zilzal Sûresi korkutma ve teşvik etme temasının vurgulandığı bir sûredir. Bu sûrenin, çoğu Müslümanda “Allah işlenen küçük hayırlarla ilgilenmez ve karşılığını vermez” şeklinde oluşan yanlış bir kanıyı gidermek için indirildiği rivayet edilmektedir. Küçük günahlar hakkında ve küçük günahların paylanma gerektirmeyeceği şeklinde bir yanılgı var idi. Onların bu yanılgıları, şüpheleri giderildi. Ve onlara insan oğlunun yaptığı her şeyin mazide kalmayacağını küçük de olsa yapılan bir iyilik iyilikle mükafatlandırılır, önemsiz de olsa yapılan bir kötülük kötülükle cezasını alır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا ﴿1﴾ وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا ﴿2﴾ وَقَالَ الْإِنسَانُ مَا لَهَا ﴿3﴾ يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا ﴿4﴾ بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا ﴿5﴾ يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا لِّيُرَوْا أَعْمَالَهُمْ ﴿6﴾

1- Yerküre kendine has sarsıntısıyla sallandığı,

2- Toprak ağırlıklarını dışarı çıkardığı,

3- Ve insan ‘ne oluyor buna’ dediği vakit.

4- O gün yer bütün haberlerini anlatır.

5- Rabb'inin ona bildirmiştir.

6- O gün insanlar amellerini görmeleri (karşılığını almaları) için darma dağınık geri dönüp gelirler.

Yeryüzüne şiddetli bir sarsıntı, ürkütücü şaşkına çeviren bir sallantı isabet ettiği zaman... Başka bir ayeti kerimede ise şöyle geçmektedir: يا أيها

النّاس اتّقوا ربّكم إن زلزلة الساعة شئ عظيم *"Ey insanlar! Rabb'inizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir".*[413]

وأخرجت الأرض أثقالها "Yani sarsıntının, çalkantının şiddeti sebebiyle toprak yarılmakta, içindekiler ayaklanmakta ve karnındaki zenginlikler, gömülü olan şeyler, ölüler ve bunun gibi toprağın altındaki ağırlıkları dışarı savrulmaktadır." Bu olayın bir benzeri günümüzde volkanik dağlarda meydana gelmektedir. Sarsıntı meydana geliyor, toprak yarılıyor, içindeki ateşler, mineraller, sular ve buna benzer şeyler de dışa savruluyor. Tıpkı şu ayette anlatıldığı gibi: *"Yer dümdüz edildiği, içinde bulunanları atıp boşaldığı zaman"*[414]

وقال الإنسان ما لها *"Ve insan 'ne oluyor buna' dediği vakit".* Bu sarsıntıya şahit olan insan şıddeti itibariyle bu sarsıntıyı önceki benzerlerinden farklı olduğunu görür. Ve sarsıntının sebebini bilme noktasında aklının çaresiz kaldığını görür. Şaşkınlığa bürünür ve şöyle der: "Ne oluyor bu toprağa ve onun bu şekilde normalin üzerinde hareket etmesini gerçekleştiren sebep nedir".

يومئذ تحدّث أخبارها *"O gün yer bütün haberlerini anlatır".* (يومئذ) **Yevme izin** kelimesi sûrenin başındaki zaman edatı (إذا) **izâ**'dan bedeldir. Yani o gün -o sarsıntı anında- yer bütün haberlerini anlatır. Yerin anlatması ifadesi Taberani ve bir grup müfessirin dediği gibi canlandırma (cansız varlıklara kişilik verme) Arapça ifadeyle temsildir. Yani yerin halini, uğradığı değişimi ve alışılmışın dışındaki yerle bir olmayı ne oluyor diye soran insan bilecek ve o haberi anlayacak. Onun bu gördükleri ilahi sünnetin kainat düzeninin istikrar hali olarak koyduğu sebeplerden bir sebeple olmamıştır. Aksine bu بأنّ ربّك أوحى لها *"Rabb'inin ona bildirmesi"* sebebiyle olmuştur. Bu ayetteki (أوحى لها) ifadesi (أوحى له/أوحى إليه/وحى له/ وحى إليه) şeklinde de okunmaktadır. Mana aynıdır. Yani o gün yerde gerçekleşecek olaylar özel bir ilahi emirledir. Allah ona tıpkı yaratılacağı zaman "yer oluver" dediği gibi "harap, yok ol" diyecektir. Bu emir Tekvini emirlerdendir. Bu tekvini emirler ilahi gücün üzerinde etkisi görülecek şeylere taalluk etmesinden ibarettir. Genellikle ilahi emirler sebeplerle tekvini olur. Örneğin insanın, hayvanın ve bitkinin oluşumu. Her varlık Allah'ın ol demesiyle oluverir. Yalnız Allah bu oluşuma üreme çoğalma gibi sebepler koymuştur. Yoksa yerin ömrünün sonunda yapısını yıkan ve dört bir yana saçılan tozlar haline getiren herhan-

413 Hac, 22/1.

414 İnşikak, 84/3-4.

gi bir sebeple yok olmasının önünde hiç bir engel yoktur. yerin özel bir ilahi emirle hiç bir sebep oluşmadan yok olması vahiy sebebiyledir. Çünkü bu özel durum yerin yaratılışında geçirdiği sebepler üzerine kurulu devrelerinin tamamen hilafınadır.

يومئذ يصدر الناس أشتاتا ليروا أعمالهم *"O gün insanlar amellerini görmeleri (karşılığını almaları) için darma dağınık geri dönüp gelirler".* Dünyevi alemin bu büyük helakı gerçekleştiği ve başka bir aye'te de geçtiği gibi[415] yer başka bir yer haline getirildiği gün bu yeni oluşum, ahiret hayatının oluşumu belirir. İnsanlar dirildikten sonra bölük pörçük ayrı gruplar halinde ortaya çıkarlar. Arapça'da (صدر عن المدينة) "O, şehirden döndü" ifadesi "O şehirden yolculuğa çıktı" ifadesini taşır. Yani insanlar o gün mutlusu, mutsuzu, iyisi, kötüsü ile farklı farklı gruplar halinde amellerini görmeye giderler.

(يروا) **Yurav**, "görmeleri" ifadesi Allah amellerinin karşılığını onlara göstermek için şeklindedir. Arapça'da (عاش فلان حتى رأى عمله) filan çalışmasını-amelini- görünceye kadar yaşadı" ifadesi "önceden yaptıklarının semeresini toplayana kadar yaşadı" manasını taşır. Başka bir kıraatta (ليروا) Liyerav -(ye) harfinin fethalı okunuşu- şeklinde olur. yani amellerine karşılık kendileri için hazırlanan mükafatı veya cezayı görürler.

فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿7﴾

7- Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür.

(ذرة) **Zerretu:** Küçük karınca demektir. Karınca küçüklüğü ifade ederken kullanılan bir örnektir.

(الذر) **Zerru:** Güneş pencereden içeri girdiğinde güneş ışığında görünen toz manasındadır. *Zerre miskâli* ifadesi ise ölçüsü manasındadır. Yani kim en küçük bir hayır yapmış ise onun karşılığını görür. Yaptığı amellerin karşılığını görme noktasında mü'min ile kafir arasında bir fark yoktur. İnkarcı kafirlerin yaptıkları hasenatlar onları küfür ve inkarlarının azabından kurtaramaz. Onlar acılar içinde ebedi olarak o azabı tadacaktır. Kafirlerin dünyada yaptıkları iyi amellerin boşa gittiğini ayetler belirtmektedir. Kafirlerin yaptıkları iyi ameller zikrettiğimiz manada kendilerine fayda vermez. Yani

415 İbrahim, 14/48.

yaptıkları iyi ameller yaptıkları diğer kötü amellerin azabını bir ölçüde hafifletse bile küfür ve inkarları sebebiyle verilecek azaptan onları kurtaramaz. Bir ayette Allah (c) şöyle buyuruyor: *"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş,) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz (herkese)yeteriz".*[416]

Bu ayetteki *"Artık kimseye, hiç bir şekilde haksızlık edilmez"* sözü kafir ile müminin bu noktada eşit derecede olduğunu ve her ikisinin kıyamet günü yaptıklarının karşılığını alacağını en açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bir hadiste de şöyle geçmektedir: "Hâtım,[417] cömertliliği sebebiyle sevindiği için azabı hafifletilir, Ebu Leheb, Nebi (s)'nin doğumu sebebiyle sevindiği için azabı hafifletilir". Bazı kimselerin kafirin yaptığı hasenatların kafire fayda vermeyeceğini ve kötü azabın hafifletilmeyeceğini ifade eden icmanın da aslı astarı yoktur. bizim bu sözümüzü icmanın çoğu zaman beyinsiz cahillerin dinin ruhunu katletmek için kullandıkları bir araç, kelamcıların ağızlarında lokmaladıkları bir taş olduğunu önceki imamların çoğunluğu dile getirmektedir. Onların (cahillerin-kelamcıların) bu yaptıkları ne kötüdür.

وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿8﴾

8- Kim de zerre miktarı bir şey işlerse onu görecektir.

Kötülük noktasında da mümin ile kafir arasında bir fark yoktur. müminler yaptıkları kötülüğün -dünyada tövbe etmemişlerse- cezasını görürler. Ceza sadece cehennemdeki cezayla munhasır değildir. Kabul edilebilir bir tövbe yapılmamış ise büyük günahlar, terk edilen farzlara karşılık bu şekilde bir ceza vardır. Bazı cezalar ise küçük günahların cezası gibi saygınlığın derecesinin düşürülmesi şeklinde gerçekleşir. Bu küçük günahlar seni ateşe girdirmez ama küçük günah işlemekten sakınan kişinin derecesinden daha aşağı bir dereceye koyar. İşte bu kötülüğü dünyada yaptığın kötülüğün karşılığı olarak görürsün. Allah daha iyi bilir.

416 Enbiya, 21/47.

417 Hâtım Ettâi, (ö. 6 yy.ın sonları) Cahiliyye dönemi şairi olup yiğitliği ve cömertliği ile nam salmıştır (Çeviren)

﴾ ADİYAT SÛRESİ ﴿

Adiyat Sûresi Mekkidir.
Âyet sayısı 11'dir. (Mushatta 100. sûredir.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا ﴿1﴾ فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا ﴿2﴾
فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا ﴿3﴾ فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا ﴿4﴾ فَوَسَطْنَ
بِهِ جَمْعًا ﴿5﴾

1- **Soluk soluğa koşan (at)lara andolsun,**

2- **(Tırnaklarıyla) Ateş saçanlara,**

3- **Sabah vakti baskın yapanlara.**

4- **Derken, orada tozu dumana katanlara,**

5- **Bununla bir (düşman) topluluğun orta yerine kadar dalanlara.**

(والعاديات) **El-âdıyât:** Âdıyatun (عادية) kelimesinin çoğuludur. Koşmak manasındadır.

(ضبح) **Dabh:** Atların koşarken soludukları ses demektir. Allah-u Teala koşan atlara yemin etmektedir. Atlar koşmanın şiddetinden dolayı koşarken solumaktadırlar. Nefes nefese kaldıkları için şiddetli bir inilti, soluma duyulur.

(فالموريات قدحا) *"(Nallarıyla) koşarak kıvılcım saçanlara".*

(الموريات) **El-mûriyat:** Muriyetun kelimesinin çoğuludur. Zinat[418] ile ateş çıkarmaktır.

418 Zinât (زناد) çöl sakinlerinin yaptığı çakmak olup üstteki erkek, alttaki dişi olur. Birbirine sürtüldüğünde ateş çıkar. (Çeviren)

(القدح) **El-Kadhu:** Çakmak taşlarını ateş çıkarmak için birbirine sürtmek manasındadır. Allah-u Teala koşan atların koşma anındaki meydana çıkan bir özelliğini anlattı. Allah-u Teala bu sebeple bu özelliği diğer ayetlerin başına *fâ* harfi getirerek -ki bu harf tertip ifade eder- sıraya koymaktadır. Bu ayetin ifade ettiği mana itibariyle bu özellik atların koşma esnasında toynaklarıyla ateş çıkarmaları şeklinde bir anlam kazanmaktadır. Yani Allah koştuklarında toynaklarından kıvılcımlar uçuşan atlara yemin etmektedir. Bu atlar toynaklarıyla yere vuruyorlar ve bu sürtünme sonucu toynaklarından kıvılcım çıkmaktadır.

فالمغيرات صبحا *"(Ansızın) sabah baskını yapanlara".*

(المغيرات) **El-muğîrât:** Muğîretun (مغيرة) kelimesinin çoğulu olup düşmana, öldürmek, esir almak veya malını gasp etmek için baskın yapılacağı zaman saldırmak manasındadır. Bu özellik at için uygulanacak olursa şu şekilde mana oluşur: O atlar sabah vakti -ki bu vakit düşmana aniden saldırı yapılacak ve düşmanın hazırlıksız yakalanacağı vakittir- düşmana baskın yapmak için toynaklarından kıvılcımlar çıkacak kadar şiddetli bir şekilde koşmaktadırlar.

فأثرن به نقعا *"Orada tozu dumana katanlara...."*

(الاثارة) **El-isâretu:** Tozu harekete geçirmek, kaldırmak.

(نقع) Naku: Toz. Bu ayetteki yüklem المغيرات *"kıvılcım saçanlar"* ifadesine atfedilmektedir. Çünkü bu vasıf yüklemin manası içerisinde bulunmaktadır. Sanki Allah şöyle demek istiyor: Sabah vakti baskın yapanlara ve sabah vaktinde çok hızlı koştukları için tozu dumana katanlara yemin olsun.

فوسطن به جمعا *"Derken orada bir topluluğun ta ortasına girenlere..."* Yani düşman topluluğunun ortasına giren ve onları dağıtanlara (atlara) yemin olsun ki... Allah-u Teala özelliği ile vasıflanmış ata yemin etmektedir. Onun şanını yüceltmek ve müminlerin yanında değerini arttırmak için yaptıklarını zikrettiği ata yemin etmektedir. Böylece müminler saldırıp geri çekilme noktasında atı eğitmeye önem göstersinler. Ayrıca Allah onları biniciliğe, binicilik eğitimine ve o atlarla -her vakitte gelecek saldırılara hazır olmak için- savaşmaya teşvik etmek için ata yemin etmektedir. Çünkü böylece ümmetin elinde düşmanı püskürtme ile karşı karşıya kalacağı zaman hazır bir güç olsun veya düşmanın kuvvetini kıracak bir etken olsun. Bu ayetlerde

ani felaketler(in kokusu) vardır. Şu ayette atlar konusunda daha ayrıntılı bir şekilde deyinilmektedir: "Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz".[419] Hadisi şerifler müslüman her ferdin biniciliği öğrenmesine, at yarışları düzenlemelerine teşvik etmektedir. Kitabı bu olan ümmetlerin ata, biniciliğe -hatta aralarında ata bineni küçümseyecek ve alay edecek düzeyde- ilgisiz kalmaları garipsenecek bir durum değil mi? Üstelik garip olan bu durumun dini ilimleri okuyan insanlarda vuku bulması daha da garip değil midir? Hatta onların parmakla gösterilen hocalarından biriyle bazı bilimlerin faydaları ve din ilmine sağladıkları kazanımlar hakkında konuştuğumda şöyle diyordu: "Dine faydalı her şeyi ilim talebesine öğretecek olursak o zaman at biniciliğini de öğretmemiz lazım". Bu sözü beni kendisine cevap vermekten aciz bırakmak için söylüyor ve at biniciliğini öğrenmenin ilim talebesine yakışmayacağı şeklinde bir yorumla bana karşı kendine delil buluyor. Halbuki onlar devamlı alimler peygamberlerin varisleridir sözünü söylüyorlar. Şimdi bu düşünceler, çalışmalar bu kitaba iman etmekle hiç bağdaşır mı? Önce hakkı gözet sonra hükmet.

إِنَّ الْإِنسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ ﴿6﴾

6- İnsan Rabb'ine karşı pek nankördür.

Allah-u Teala bir sonraki ayet olan إن الإنسان لربّه لكنود *"İnsan Rabb'ine karşı pek nankördür"* ayetinde getirdiği haberi teyit etmek için bu sıfatların sahibi ata yemin etmektedir.

(الكنود) **El-kenud:** Nankör demektir.

(كند النعمة) **Kenede ennigmete:** "Nimete nankörlük etti" denildiği zaman hiç şükretmedi manası kast edilmektedir. Rasulullah (s) bir hadisinde şöyle buyuruyor: *"Nankör tek kendisi yiyen, kölesini döven ve yardımını esirgeyen kişidir"*. Sanki o bu sebeple Allah'ın kendisine nimet olarak verdiklerini ne kendisine vermekte ne de Allah'ın kendisine şefkat gösterdiği gibi Allah'ın kullarına şefkat etmektedir. Bu sebeple o Rabb'inin nimetine karşı nankördür. Ayet geneldir. Genel oluşundan murad insan türünün -nefisle-

419 Enfal, 6/60.

rini erdemlilikler üzerine eğitenler hariç- büyük çoğunluğunda nankörlük özelliğinin var oluşudur. Bu bir gerçektir. Çünkü insanın tabiatında kendisine verilen nimetlere dalmak vardır. Bu sebeple mazisinden bir şeyi veya kendisini karşılayacak şeyleri göz önüne getirmek ona çok zor gelir ve gaflet kendisini kuşatır.

Allah'tan kendisine bir nimet ihsan edildiği zaman bu nimet sebebiyle gaflet onu örter ve kalbine sertlik, merhametsizlik duygusu girer, tabiatında haşinlik meydana gelir. Allah-u Teala bu haberi çoğu nankör kişinin kendilerini şükredenler şeklinde lanse etmelerine karşın teyit etmekte ve tekrar kendilerini gözden geçirmeleri, gururun kendi hallerini bilmelerini engellediği düşüncesi kendilerine açıklandığı için amellerini sınamaları ve şükürle Allah'a sığınmaları için haberi pekiştirmektedir. Şükür ancak etkisini muhafaza eden, akıllı kişilerce zikri güzelleştiren hak yolunda çabalamakla olur. Allah-u Teala bir sonraki ayet ile bu konuyu teyit ederek süslemektedir.

وَإِنَّهُ عَلَى ذَلِكَ لَشَهِيدٌ ﴿7﴾ وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ ﴿8﴾

7- Şüphesiz buna kendisi de şahittir.

8- Ve o, mal sevgisine de aşırı derecede düşkündür.

İnsan Rabb'inin nimetine olan nankörlüğüne şahittir. Çünkü o kendisinden alttakilere sertliğiyle, kendisinden üsttekilere hileleriyle ve mal arttırmadaki ustalığı ile birlikte elindeki malın çokluğuyla övünür. Hatta neredeyse merhamet etmekle, çok harcamakla ve infak edilecek yerleri tespit etmedeki ustalığıyla bile övünür. Bu övünme esnasında da kendisini dinleyeni dolandırmayı düşünür. Bu davranışları ile kendi nankörlüğüne şahit olmaktadır. Çünkü övündükleri şeyler nimete şükrün sıhhatinden değildir. Aksine nimete nankörlüktür.

(الخير) **El-hayr**: Maldır. Bir örneği de şu ayette geçmektedir. كتب عليكم إذا حضر أحدكم الموت إن ترك خيرا الوصية *"Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır (mal) bırakacaksa...."*[420] İkrime, hayr kelimesinin Kur'an'da geldiği şekliyle mal olduğu kanaatindedir. Fakat bazı yerlerde bu kanaatin doğruluğu görünmemektedir.

420 Bakara, 2/180.

(الشديد) **Eş-şedid:** Kuvvetli, güçlü manasındadır. Zamahşeri tefsirinde şöyle der: "Sen filan konunun hakkını verdiği zaman "O bu konuda şedittir, kuvvetlidirdersin"[421]

(الحب) **El-hubb:** Kelimesi ile kazanç elde etme manası murad edilmektedir. Çünkü bir şeyin kazanılması ve bu kazancın gerçekleşmesinde harcanan çaba, kaynağında o şeyin sevgisi olduğu zaman gerçekleşir. İnsanın gücü ve mal kazanmadaki yetenekliliği ona mala duyduğu sevginin şiddetini gösterir. Bu sebeple Allah şiddetliliği ve katlanma gücünü mal sevgisi için kılmıştır. Gerçek manada ise malı kazanmak içindir. Fakat gerçek manada hayır olanı yapma ve Allah'ın kendisinden istediği emri yerine getirme yolu kendisine sunulduğu zaman gücünün zayıfladığını hatta -Allah'ın rahmet ettikleri hariç- bu yolda adım atmaya güç yetiremediğini görürsün. Şedid kelimesi cimri kişi şeklinde tefsir edilmiştir. Bu şekilde tefsir edilirse mana şu şekilde oluşur: O mala olan sevgisi sebebiyle cimridir, eli sıkıdır.

أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ ﴿9﴾ وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ ﴿10﴾ إِنَّ رَبَّهُم بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ ﴿11﴾

9- **(İnsan) düşünmez mi ki, kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı zamanı,**

10- **Kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zamanı...**

11- **Şüphesiz Rableri o gün onlardan tamamıyla haberdardır.**

Kabirlerde olanların diriltilmesi kabirlerdeki ölülerin çıkarılmasıdır. Kalplerde gizlenenlerin ortaya çıkarılması ise ibraz edilmesidir. Şöyle ki gizlenmesine hiç mi hiç imkan yoktur. (يعلم) **Ya'lemi** fiilinin mef'ulu (fiilin üzerinde gerçekleştiği kişi, nesne) verilmek istenen manayı zihinde gezdirmek için hazfedilmiştir.[422] Bu öge dikkate alınmasa bile mana cümleden anlaşılmaktadır. Cümle içerisinde bu ögeye yer verilmemiştir. Bu sebeple kişiyi kelamı tamamlayana ve anlayana kadar kendisini bu manayı irdelemekten alıkoyacak bir sığınağı yoktur. Kabirdekilerin dirilmesi ve kalplerde gizlenenlerin ortaya çıkmasıyla bu ögeye işaret edilmektedir. Yani o tamahkar

421 Zemahşeri, *Keşşaf*, cilt 4, s. 760, Darul Kutubul İlmiyye 1995. (Çeviren)

422 Cümle içinde bu ögeye yer verilmemiştir. (Çeviren).

nankör kişi tüm gizliliklerin açılacağı gün diğer hayatta halinin ne olacağını hiç düşünmez mi? Gizlenmiş olduğu kasvetin ve hilelerin ortaya çıkacağını bilmez mi? Bu yaptıklarından hesaba çekileceğini düşünmez mi? Rabb'inin nimetine nankörlük ettiğinin cezasını ödeyeceğini düşünmez mi?

Allah o gün onlardan haberdardır. Bu gün de haberdardır. Ancak Allah onların kazandıklarına karşılığını vereceği anlamını "onlardan haberdar olmak" ifadesiyle dolaylı bir yolla dile getirmektedir. Tıpkı senin bir şahsı tehdit ederken "bu yaptığını sana bildireceğim" demesi gibidir. Halbuki sen ona bu yaptığını şimdi öğretmektesin. Buna benzer bir ayette Allah şöyle buyurmaktadır: *"Onların (bu) dediklerini yazacağız"*[423] Halbuki yazma işlemi o an meydana gelmektedir. Allah daha iyi bilir.

423 Al-i İmran, 3/181.

﴾ KARİA SÛRESİ ﴿

Karia Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 11'dir. (Mushafta 101. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْقَارِعَةُ ﴿1﴾ مَا الْقَارِعَةُ ﴿2﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ
﴿3﴾ يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ ﴿4﴾
وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنفُوشِ ﴿5﴾ فَأَمَّا مَن
ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ ﴿6﴾ فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ ﴿7﴾ وَأَمَّا
مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ ﴿8﴾ فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ ﴿9﴾

1- O kâria!

2- Nedir kâria?

3- Kârianın ne olduğunu bilir misin?

4- İnsanların, ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi olduğu gün...

5- Dağların da atılmış renkli yüne dönüştüğü gündür (o karia!)".

6- O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse işte o,

7- Hoşnut edici bir yaşayış içinde olur.

8- Ameli yeğni olana gelince,

9- İşte onun anası (yeri, yurdu) haviyedir.

(**القارقة**) **El-kâriatu:** Hâkka, sâhha, tâmme, gaşiye gibi kıyametin isimlerindendir. O kıyamet korkunçluğu sebebiyle kalplere korku saldığı için kariadır.

ما القرعة) *"Nedir kâria?"* Karia'nın hakikati hakkında sorulan bu soru ile kârianın ürkütücülüğü insana korku veren akıllara durgunluk veren korku-

nun şiddetli oluşu kast edilmektedir. وما أدراك ما القارعة *"Kârianın ne olduğunu bilir misin?"* Sana hangi şey o kariayı öğretecek? Hiç bir şey o kariayı kuşatamayacak ve diyagramını sana bildirmeyecek şekilde bu büyük olayın tazimi arttırılmaktadır. Allah-u Teala daha sonra bu büyük olayın zamanını ve o zamanda insanların başına gelecek gelişmeleri bildirmektedir.

يوم يكون الناس كالفراش المبثوث *"İnsanların, ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi olduğu gün..."*

(الفراش) **El-firâş:** Geceleyin yanan lamba ışığına kendisini atar gördüğün uçuşan pervanelerdir. İşte insan şaşkınlık ve cehalet içerisinde aynı akıbeti paylaşmaktadır. İnsanlar o günün korkunçluğundan ne yaptığını idrak edemeyen şaşkın, kafası karışmış bir şekilde dört bir yana saçılırlar. Allah-u Teala başka bir ayette "Sanki etrafa yayılmış çekirge sürüsü gibi...."[424] ifadesini kullanmaktadır.

وتكون الجبال كالعهن المنفوش *"Dağların da atılmış renkli yüne dönüştüğü gündür (o karia!)".*

(العهن) **El-ıhnu:** Yün.

(المنفوش) **El-menfuş:** Senin, elinle veya bir aletle dittiğin tüylerini birbirinden ayırdığın yün. Yün bu durumu ile en zayıf esen rüzgarda bile uçuşur. Dağlar ise parçalandıkları ve param parça oldukları için hemencecik uçuşan didilmiş yün şeklindedirler. O günün ahiret hayatının başladığı amellerin derecelerinin ve cezalarının bilindiği gün olduğu herkesçe malumdur.

فأمّا من ثقلت موازينه فهو فى عيشة راضية *"O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur".* Senin tartılan amelinin ağır gelmesi senin kıymet ve kadrinin olmasıdır. Bu tıpkı terazinin bir kefesine konulduğunda diğer kefeye karşın senin ağır basman gibidir. Derece ve kıymet salih ameller işleyenler, kabul gören mükemmel davranışlar sergileyenler içindir. Ve onlar daimi bir cennetle mükafatlanırlar. Onların oradaki yaşamları tadına ve zevkine vardıkları bir yaşamdır. Ve bu yaşam العيشة الراضية *"hoşnut edici bir yaşayış"* olarak isimlendirilmektedir.

وأمّا من خفت موازينه فأمّه هاوية *"Ameli yeğni olana gelince, işte onun anası (yeri, yurdu) haviyedir".* Tartılan amellerinin hafif gelmesi kıymetinin düştüğü ma-

424 Kamer, 54/7.

nasındadır. Bu sanki senin terazinin bir kefesine konulduğunda diğer kefenin ağır basması gibidir. Dünya hayatında çok kötülük, az iyilik işleyen kişi sözde ve amelde Allah'a sadakat mevkilerine ulaşamaz, seviyesiz işlerden, saçmalıklardan kendini kurtaramaz, aklını şirk koşmaktan uzak tutamaz ve kalbini ahlaksızlıklardan temizleyemez. Böylece insanlar içinde yok olmanın, var olmamanın kardeşi olmaktadır. Ahiretteki durumu ne olacaktır? Hiç şüphesiz ahirette o hiç bir şey değildir. Ne bir ölçüsü vardır. Terazinin kefesine konulduğunda ağır basmaz. Bu mana Kur'an'da Kehf Sûresinde şöyle dile getirilmektedir: "İşte onlar, Rablerinin ayetlerini ve ona kavuşmayı inkar eden, bu yüzden amelleri boşa giden kimselerdir ki, biz onlar için kıyamet gününde hiç bir ölçü tutmayacağız."[425] Bu şekilde ağırlık, hafiflik kelimelerinin bütünüyle tartılan amellere nispet edilmesi doğrulanmış oldu. Eğer mana bazı (müfessirlerin) dedikleri şekilde olursa -ki ibare böyle bir manaya delalet etmemektedir- ayeti şu şekilde yorumlamak mümkündür: "Kimin amelinin kefesi ağır basarsa..., kimin amelinin kefesi hafif gelirse..." Şayet onlar (müfessirler) ayetin lafzını anladıklarıyla bağlamak isterlerse görüldüğü üzere daha çok yoruma ihtiyaç duyacaklardır. Allah'ın amelleri ölçmesi ve bu günde amellerin hak ettiği cezalar bizim bildiğimiz yolla değil Allah'ın bileceği bir hesaba göre belirlenmektedir. Bize düşen ona iman ederek onu kendisine havale etmemizdir. Bazı müfessirlerin bu konu hakkında sarf ettikleri şu cümleler pek ilginçtir: "Bu terazi bir dili ve yerin, göğün yüzü gibi iki kefesi olan terazidir. Ancak mahiyetini Allah bilir". Şimdi terazinin dili ve iki kefesinden başka hakkındaki bilginin Allah'a havale edilecek kadar başka ne mahiyeti kaldı? Onların sarf ettiği bu cümle, Hz. Masum (s)'dan açık mütevatir bir delil olmaksızın Kur'an'da sadece mizan (terazi) kelimesi geçtiği halde gaybi cisimler hakkında konuşmaya cüret etmektir. Bu kelimeden inandıklarımıza fayda sağlamak için anladıklarımızı bilmektesin. Bunun dışında bu konu hakkındaki detaylı bilginin Allah'ta olduğunu öğrendin. Bazı müfessirler diyorlar ki: Bildiğimiz manadaki teraziyi inkar eden kafir olmaz. Özellikle de kendisine bu terazi bir dili ve iki kefesi olduğu şeklinde belirtildiği zaman bu teraziyi inkar etmesi onu kafir yapmaz. Çünkü insan oğlu bile her geçen gün dili ve kefesi olmayan, tam ölçen, daha dayanıklı ölçütler icat etmektedir. Bu sebeple hakim ve habir olan Allah hiç eksik ölçen terazide ısrar eder mi? Gaybı ve görüneni bilen zat manaların ve

425 Kehf, 18/105.

akıl yoluyla kavranabilir şeylerin (metafizik) ölçümünde günümüz modern insana şu anki ulaşabildiği ve gelecek toplumlara ulaşacakları bilgiyi ulaştırmadan önce bazı insanların icat ettiği elimizde bulunan klasik terazide hiç ısrar eder mi? İnsanoğlunun -ne kadar hassas tartarsa tartsın, ne kadar kibar da olursa olsun- icat ettiği ve icat edeceği tartıların tümü eni sonunda belirli bir kütleye sahip ağırlıkların ve algılanabilen ölçülerin terazisidir. Akledilebilen manaların terazinin insanların kullandığı- velev ki en yeni ve en kalitelisi olsun- teraziden daha üstün ve mükemmel olması ilahi makama yakışmaz mı? Rabb'inin makamından korkan kimseye "kıyamet günü Allah'ın amelleri tartacağı terazi ilk insanlığın başlangıç dönemlerinde yaşayan kabilelerin kullandığı terazidir" şeklinde bir kelam etmesi uygun düşer mi? Ahmakların terazisi, gayba iman etmenin değerini, aklın Allah'tan haya etmesi ve Allah'ın bilgisi yükseklerde olan gaybi haberlerine yorumlar getirmekten suskun kalması gereğini bilmeyen dar görüşlülerin terazisidir. Ey Allah'ın haber verdiği bilgilere inanan insan! Sana düşen Allah'ın amelleri tarttığına ve her amele derecesini verdiğine yakın bir şekilde inanmandır. Ve onun nasıl tarttığıyla nasıl ölçtüğüyle kafa yorma. Onun gaybi bilgisini en iyi bilen Allah'tır. Allah bilir, fakat siz bilemezsiniz.

فأمه هاوية *"İşte onun anası (yeri, yurdu) Haviye'dir"*. Yani onun çocuğun anasına sığınması gibi sığınacağı yer Haviye'dir. Haviye onun içine düşeceği derin çukurdur. İçine düşüldüğü için haviye diye isimlendirilmiştir. Tıpkı hoşnut olunduğu için hoşnut bir yaşam العيشة الراضية diye isimlendirilmesi gibi.

وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ ﴿10﴾ نَارٌ حَامِيَةٌ ﴿11﴾

10- Nedir o (Haviye) bilir misin?
11- O kızgın ateştir.

وما أدراك ما هى *"Nedir o (Haviye) bilir misin?"* Bu Haviye'nin ne olduğunu sana kim haber verecek ve hangi şey هى حامية *"O kızgın ateştir."* Bu ateş geçmişte işlediği amellerin cezasını görmesi için içine atılacağı tutuşturulmuş ateştir. Allah daha iyi bilir.

﴿ TEKÂSÜR SÛRESİ ﴾

Tekâsür Sûresi Mekki'dir.
Âyat sayısı 8'dir. (Mushafta 102. sûredir)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ ﴿1﴾ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ﴿2﴾
كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿3﴾ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿4﴾

1- Çokluk kuruntusu sizi o derece oyaladı ki,

2- Nihayet kabirlere girinceye kadar.

3- Yakında bileceksiniz!

4- Elbette yakında bileceksiniz!

(ألهاه/يلهيه) **Elhêlu-yul-hîhu:** Yani dikkatini haricindeki konulardan çevirecek kadar o konuyla oyalandı. Sen bir konu ile oyalandığın zaman oyalandığın konu sebebiyle hariç konulardan habersiz olursun.

(التكاثر) **Et-tekasür:** Çoklukla övünmektir. Biri diğerine "ben senden daha çok çocuğa sahibim, ben senden daha çok mala sahibim, ben senden daha çok savaşçıya sahibim" gibi övünme örneklerini sunuyor. Allah-u Teala diyor ki: Yandaşlarınız veya taraftarlarınızın çokluğu ile övünme sizi meşgul etti ve sizi çalışmaya önem vermekten alıkoydu. Ve siz icraattan uzak bir şekilde lafla oyalanmakta, size, ehlinize ve dininize farz kılınan amelleri yerine getirme noktasında güç sarf etmekten uzak durmuş gurur, ataları beğenme sebebiyle oluşan kibir sebebiyle gaflet içerisinde idiniz. Bu durumunuz (حتى زرتم المقابر) *"Nihayet kabirlere girinceye kadar"*, kabirleri ziyaret edene kadar devam etti. Yani bu durumunuz ölene ve kabir ehlinden oluncaya kadar devam etti. Bu sona ulaştınız. Ama siz kendinizi kazançlı zannediyordunuz.

(كلا) **Kella:** Hayır! Onlar buna benzer geçersiz zanlardan alı kondular. Çokluk kuruntusunda kazanım yoktur. Kazanım hak üzere yardımlaşmaktadır.

سوف تعلمون *"Yakında bileceksiniz".* Mecdi Sadık'ın ve ilahi emirlerin sizden talep ettiği size faydalı doğru bir amel yapmaksızın batıl olanla övünmeniz devam ederse varacağınız yeri yakında bileceksiniz. Bu oyalanmanın akıbetleri Allah'ın verdiği bir mühlet sonrası gelmektedir. Verilen bu mühletin uzun olduğu genellikle (**سوف**) **sevfe** "gelecek zaman eki" ile ifade edilir. Derin bir gaflet olduğundan ve oyalanma nefislere iyice yerleştiğinden kalplerin üzerine kalın bir örtü konulmuştur. Allah bu haberi -yakında bileceksiniz- pekiştirmek için tekrarlamaktadır:

ثمّ كلا سوف تعلمون *"Elbette yakında bileceksiniz".* Arapça'da "pekiştirici cümleler atıf harfi ile - (**ثمّ**) **sümme** gibi- pekiştirilen cümleye bağlanamaz" kuralına rağmen Allah-u Teala bu ayetin önceki haberden sonra getirilen yeni bir haber olduğunu sadece öncekinin bir tekrarı olmadığını ifade etmek için bu ayeti atıf harfi ile getirdi. Tekasür kelimesinin manası çoklukta yarışma -yani bir ferdin başka bir fertten mal veya adam noktasında daha fazla bir rakam tutturmayı istemesi- manasında da olabilir. Mal veya adam sayısında bir arttırım için harcanan çaba sadece bir çekişmenin bir yarışın ürünüdür. Bu yolda gayret sarf eden kişi servetinin bir başkasının servetinden daha fazla olması, gücünün bir başkasından daha fazla olması -ki bu şekilde güç ve servet düşkünlerinin genelinde görüldüğü gibi büyük olmanın ve güç gösterisinde bulunmanın tadına varabilsin- dışında bir amaçla çaba sarf etmez. Onlardan hiç birinin yüce bir gaye -kazandıklarını hayırlı yolda harcamak veya hakkın zafere ulaşmasına, hakkı kabul etmeyenleri hakkı tanımaya teşvik etme noktasında gücüyle destek olmak ona yöneltmek ve hakkı muhafaza etmek- taşıyarak mal ve güç kazanmayı düşündüğü görülmez. Tekasür kelimesinin bu anlamı kabul edilebilir bir anlam olup çoğu müfessirin tercih ettiği anlamdır. Ayrıca **الهاكم** *"sizi oyaladı"* ifadesinden anlaşılan manayla da uyum içerisindedir. Her vaziyette insanları haktan oyalayan yüzlerini haktan batıla çevirten şey onların konumlarını yükseltecek imkanları kadarıyla yetkinliğini kullandıracak servetin ve adam sayısının bir başkasınınkinden daha fazla olması isteğidir. Sözlerle övünmek ise onları bazı durumlarda oyalamaktadır. İçinde bulunduğu durumun sonuçları ile gafil uyandırıldı-

ğında, şaşırmış kişiye hatırlatıldığında bu iki zümrenin kendilerini biz bunları biliyoruz, basiret ve uyanıklık içerisinde yapıyoruz, yaptıklarımızdan kaynaklanan şeyleri de biliyoruz" şeklinde inandırmaları ve oyalanmalarını devam ettirmek için unutup teselli bulmaları onların geleneklerinde vardır. Allah bu düşüncelere şu kavliyle savaş açmaktadır.

كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْيَقِينِ ﴿5﴾ لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ﴿6﴾
ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ ﴿7﴾

5- Gerçek öyle değil! Kesin bilgi ile bilmiş olsaydınız.

6- (Orada) mutlaka cehennem ateşini görürdünüz.

7- Sonra ahirette onu çıplak gözle göreceksiniz.

كلا لو تعلمون علم اليقين Yani içinde bulunduğunuz çoklukla oyalanmanın akıbetini bildiğiniz şeklinde bir iddia ile nefislerinizi tehlikeye attınız. Sahip olduğunuz bu bilgi hakikatte bilgi değildir. Bu bilgi zan ve vehimlerden ibaret olup kalplerinizdeki düğümü ne kadar yerleşirse yerleşsin gerçekle uyuşmadığı için değişim göstermesi kaçınılmazdır. "Bilgi" olarak isimlendirmeye uygun olan yakin (kesin -çev.-) bilgi, yani yakinin efradından olan bilgidir. Yakin apaçık görünen vakıaya uygun inanç veya öncülleri aşikar olan yahut değiştirilmesi muhal olacak bir şekilde temel doğrulara ulaşmış sağlam delil demektir. Nefis bilginin bu türünü elde ettiğinde iradesini elde etmiş olur. Eğer siz bu tür bir bilgi ile bilmiş olsaydınız bu bilgi sizi çoklukla oyalanmaktan kurtarır, size uygun ve sırlarınızı Allah'a ihlas ile bağlayacak şeylerde çabalamaya sevk eder. (**لو**) **Lev** harfinin cevap cümlesi hazfedilmiştir. Allah-u Teala daha sonra bu oyalanmanın bazı sonuçlarını zikretmek için söze kaldığı yerden devam etmektedir. Bu sonuç dünyadaki utanç verici konumdan sonra gelen ahiret azabıdır.

لترونّ الجحيم *"(Orada) mutlaka cehennem ateşini görürdünüz".* Yani şimdi tasavvur edilmesi sizi batılla oyalanmaktan alıkoymayan cehennemi görürdünüz. Cehennem batılla oyalanıp haktan uzak kalan kişinin cezasıdır. O cehennemin doğruluğundan şüphe yoktur. Ve siz o cehennemi bizzat gözlerinizle göreceksiniz. Bu sebeple cehennem azabının şeklini zihinlerinizde tutunuz. Hazır tutun ki oyalandığınız şeylerden sizin için hayırlı olacak

uğraşlara dikkatinizi çekmenizi sağlasın. Çoğu insan ahirete ve orada görülecek azaba, cezaya inandığını zanneder. Bununla beraber münkiratları ve kötülükleri işler ve kendisinin Allah'ın affettiği kullarından olduğundan çok umutlu olur. Kendisini sadece dinin müntesibi kılarak veya müslüman diye isimlendirmesi gibi dinin bir lakabına bürünerek ateşten (cehennem) kurtarır. Oysa o Kur'an'ın hükümlerine ve Muhammed ümmetine aykırı hareket etmekte Muhammed(s.a.v.)'nin düşmanlarının yaptıklarını yapmaktadır. Allah-u Teala bu tür düşünceleri haberi tekit ederek ve tekrarlayarak geçersiz kılmaktadır. Şöyle buyuruyor:

ثـمّ لترونّهـا عيـن اليقيـن *"Sonra ahirette onu çıplak gözle göreceksiniz"*. O cehennemi (cahîm) gözle göreceksiniz ki gözle görmek yakînin bizzat kendisidir. Yakînin kısımlarından olan müşahede edilen ve apaçık görünen bilgi "aynel yakin" diye isimlendirilir. Çünkü yakîni ilimlerin hepsi aynel yakînde son bulur. Çünkü burhâni (delile dayalı) bilgi ayâni (apaçık görülen) bilgiye ulaştırmıyorsa yakîn sayılmaz. Ayanî bilgi yakînin ta kendisidir. Diğer bilimler gerekli şartları yerine getirdikleri zaman yakîn kapsamına dahil edilir. Allah-u Teala azabı tatmayı cahimi görmek ifadesiyle kinaye etmiştir. Bu yüce kitapta çokça kullanılan bir kinayedir. Övünme ve iftiharla oyalananlar olduğu zaman hangi dine ve şahsa mensup olurlarsa olsunlar o cahim ateşe yaslanmaları gerekir. Bu sebeple onların Allah korkusunu gönüllerine yerleştirmeleri, kendilerini elim bir azaba sürükleyen etmenlere son vermeleri, sahip oldukları nimetlere yönelmeleri, bu nimetlerde Allah'ın hakkını gözetmeleri, Allah'ın emrettiği doğrultuda kullanmaları ve bu nimetlerden faydalanma, tatma akabinde de övünme ile yetinmemeleri gerekmektedir. Allah bir sonraki ayet ile haklarında verilen bu emri pekiştirmektedir.

ثُمَّ لَتُسْأَلُنَّ يَوْمَئِذٍ عَنِ النَّعِيمِ ﴿8﴾

8- Nihayet o gün (dünyada yararlandığınız) nimetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz

لتسئلن يومئـذ عـن النعيـم Yani iftihar ettiğiniz ve birbirinizle rekabet ederken övünç kaynağı olarak saydığınız bu nimetler kesinlikle hesaba çekileceğiniz nimetlerdir. O nimetlerle ne yaptınız? Allah'ın çizmiş olduğu hükümlerin sınırlarını gözettiniz mi? Tüm bu soruların cevaplarından hesaba çekilecek-

siniz. Şayet haklar eda edilmemişse, hükümler gözetilmemişse bu nimetler ahirette zorluklara sebebiyet verir. Allah'tan bize verdiği nimetlerde hükümlerini gözetme noktasında bizi başarılı kılmasını diliyoruz.

"İbret almaları için hitap dirilere yöneltilmektedir. Peki diriler henüz kabre girmedikleri halde "kabirleri ziyaret ettiniz" ayetindeki fiil niçin geçmiş zaman sigasıyla kullanılmıştır?" Ebu Müslim bu kavliyle şu anlamı vermek istemektedir. Bu, Allah-u Teala'nın insanları paylamak için ahiretteki hitabıdır. "O gün elbette hesaba çekileceksiniz" ayeti bu manayı desteklemektedir. Ebu Müslim haricindekiler ise ayetin iniş sebebine hamletmişlerdir. İniş sebebini müfessirler zikretmektedirler: Bu ayet ensardan birbirlerine karşı, hayattaki müntesiplerinin çokluğuyla övünen iki kabile hakkında indirilmiştir. İki kabileden biri diğerine üstünlük sağladığında sayıca az olan kabile şöyle demektedir: "Haydi adamlarımızı saymak için kabirlere gidelim ve kabirlerini gösterelim". Hiç şüphesiz çokluk sadece adam sayısıyla sınırlı değil, malı da kapsamaktadır. İfade ve hitap (mutap) genel olduğundan mananın da genel olması gerekir. Farklı anlamlar çıkarıp manayı bulandırmaya hiç gerek yok. Şimdiki zaman, geçmiş zamanla paralellik arz ettiğinde, hitabın geçmiş zaman ile kullanılması yüce kitap Kur'an'ın izlediği bir yoldur. Allah kendilerine nimet verilmişlerin veya bolluk içerisinde olanların hepsini muhatap almakta, öncekilerin yaptıklarını hatırlatmaktadır. Örneğin şu ayetlerde İsrail oğullarını Rasulullah (s)'ın yaşadığı dönemle muhatap alması: *"Hatırlayın ki, sizi, Firavun taraftarlarından kurtardık. Çünkü onlar size azabın en kötüsünü reva görüyorlar..."*[426] Bu ayetlerde şu şekilde bir ifade de yer almaktadır: *"Sonra haksızlık ederek buzağıyı (tanrı) edindiniz"*[427] Bu tıpkı senin önceki zalimlerin torunlarına "Zulüm sizi helak edinceye kadar insanlara zulmetmeye devam ettiniz. Sonra yok oldunuz da Allah insanları sizden kurtardı". Zulmeden kişinin helak olmasıyla insanlar ondan kurtuldu. Bu bir tür ifadeleme şekli olup Allah bu ifadeleme ile insanların sorumluluklarını birbirlerine taşımalarını istemektedir. Ta ki, içlerinden biri, münker işleyen kardeşini kendi başına terk etmesin. Eğer bu şekilde davranmaz ise toplum düzenleri bozulur. Allah daha iyi bilir.

426 Bakara, 2/49-51.
427 Bakara, 2/51.

﴾ ASR SÛRESİ ﴿

Asr Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 3'tür. (Mushafta 103. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالْعَصْرِ ﴿1﴾ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ ﴿2﴾ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ ﴿3﴾

1- **Asra yemin ederim ki,**

2- **İnsan gerçekten ziyan içindedir.**

3- **Ancak iman edip salih amellerde bulunanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka.**

(والعصر) "**Asr** insanların hareketlerinin ve çalışmalarının gerçekleştiği zamandır. Yani İbni Abbas'ın da dediği gibi (دهر) **dehr** manasındadır. Yahut asr kelimesi ikindi namazının eda edildiği bilinen vakittir. İkindi vakti bir araya gelmek, toplanıp işleri müzakere etmek Arapların geleneğinde vardır. Araplar bu müzakerelerinde uygun olmayan veya birbirlerine zarar verecek konuları konuşmuş olabilirler. Bu sebeple insanlar bu vaktin yerilen bir vakit olduğu vehmine kapılmışlardır. Allah zamanın bizzat kendisinin yerilemeyeceğini ve ağır söz -örneğin insanların uğursuz zaman, felaket vakti demeyi alışkanlık haline getirmeleri- söylenemeyeceğini senin dikkatine sunmak için asra yemin etmektedir. Bu vakitte kötülükler olacağı gibi iyilikler de olabilir. Ayrıca bu vakit Allah'ın yüce işlerinin -yaratma, rızık, yüceltme, küçültme gibi- seyrettiği bir vakittir. Nasıl olur da bu vaktin kendisi yerilebilir. Halbuki yerilmesi gereken o vakitte gerçekleşen iğrenç fiiller, entrikalardır. Allah zamana mutlak (sınırsız, genel -çev.-) bir şekilde yemin etmektedir. Yahut ikinci mana itibariyle özel bir vakte yemin etmektedir.

إنّ الإنسان لفي خسر *"İnsan gerçekten ziyan içindedir".* Sûrenin sonuna kadar yemin ile bu konu pekiştirilmektedir. Yani muhatap alınan, insan isminin verildiği herkes -akıllı büluğa ermiş insan- istisnaları hariç amellerinde ziyan içerisindedir. İnsanın sıkıntıya düşmesinin kaynağı zaman ve mekan değil amelleridir. Ayetteki şekliyle hüsrana uğramanın insanların genelinde olduğu tasviri görüldüğü gibi herhangi bir genellemeye aykırı düşmemektedir. Bir kelimeyi (كل) **kullu** "herkes" ile genelleştirmek arasındaki fark budur. (ا ل) **Elif-lam** takısıyla yapılan genelleştirmede "insan" ifadesinden kastedilen kesim zilhinde canlanmaktadır. Eğer (كل) "kullu" ile genelleştirilirse كل إنسان فى خسر ***"Her insan hüsrandadır"*** genelleme yanlış olur. Çünkü temyiz özelliğini kazanmamış çocuk bu şekilde bir genelleştirmede "insan" ifadesi kapsamına girmektedir.. Halbuki o çocuk için ne bir ziyan söz konusudur ne de kazanç. إلاّ الذين آمنوا *"İman edenler"* Bunlar Allah-u Teala'nın da dediği gibi *"En güzeli tasdik ederse"*[428] hayrı ve şerri doğrulayan, erdemlilik ile aşağılık arasındaki farka, kendilerinin ve alemin hoşnut olan, gazaplanan, mükafatlandıran, cezalandıran bir hakimi olduğuna ve hayırlı amellerinin hayırla mükafatlandırılacağına, kötü amellerinin kötü bir şekilde cezalandırılacağına doğru bir şekilde inananlardır. Sonra onların bu doğrulamaları nefislerinin erişkinliği, iradelerine sahip olan derecedir. Bu sebeple onlar sadece inançlarına uygun ameller işlerler.

وعملوا الصالحات *"İyi ameller işleyenler".* Onlar salih ameller işlerler. Bu ameller Kur'an'da ayrıntılı bir şekilde sıralanmıştır. Hakka davet ve sabrı tavsiye etmek bu amellerden bazılarıdır. Fakat Allah-u Teala bu iki ameli bizzat zikrederek yoğunluğu bu iki amele tahsis etmek istemektedir. Çünkü bu iki amel her hayır denetleyicisi, her işin başı (الحق) **El-Hak:** İspat edilmiş bir gerçek veya sağlam bir kanun ile belirlenendir. Ayrıca hak kat'i veya ayan (gözle görülebilen) bir delilin gösterdiğidir. Hüsrandan kurtulabilmenin şartı insanların hakkı bilmeleri ona tutunmaları ve kalplerine yerleştirmeleri, akabinde de birbirlerine insanları akılla çelişmeyen, nakle (vahye) aykırı düşmeyen ispat edilmiş gerçeklere inanmaya, vicdanlarda değişkenlik arz eden ispatlanmamış vehimlerden , kuruntulardan uzak durmaya çağırmayı teşvik etmeleridir. Bu ise ancak aklı işletmek ve kainata mükemmel bir nazar eylemekle olur. Ta ki nefis, bünyesindeki batıl vehim ve kuruntuları

428 Leyl, 92/6.

atabilsin. Bu ise tutarsızlık sergilemeden ve adetlere, vehimlere aldanmadan düşüncede hassas davranmak şartıyla her türlü sınırlamadan aklı azad etmektir. Hakkı öğrendikten sonra kendisini insanları hakka teşvik edecek konuma hazırlamayan kişi ayette de tevil kabul etmez bir şekilde belirtildiği gibi ziyana uğrayanlardır.

(والصبر) **Sabr:** Sabır nefsin iyi amel işlerken karşılaşılan zorluklara, hakkında ihtilaf olmayan, doğru bir şeriatın (kural, kanun) izin vermediği bir şeyi yemekten, tatmaktan kaçınma sonucu meydana gelen sıkıntıya dayanma gücüdür. Ziyana uğramaktan kurtulmanın şartı sabretmen, başkasına sabrı tavsiye etmen ve erdemliliklerin (fazilet) anası olan bu erdemlilik ile gücüne güç katmaya onu teşvik etmendir. Ve kendini bu erdemlilik içerisine koymadan bu noktada başkasını erdemliliğe çağırman mümkün değildir. Yoksa dediğini pratiğe aksettirmeyen kişiler kategorisine girersin, salih amel işleyenlerden de olamazsın. Sûre onlara Hz. Nebi'nin davetini ister ulaştırsın -ki bu davete kim iman eder salih amel işler, hakkı ve sabrı tavsiye ederse kurtulur. Yüz çevirirse ziyana uğrar- ister ulaştırmasın hükmü itibariyle sorumluluk sahibi (mükellef) tüm bireyleri kapsamaktadır. Onlardan bazıları daha önce de belirttiğimiz gibi hayır ve şerrin asl oluşunu doğrular, erdemliliği aşağılığa tercih eder ve kurtulur. Bazıları ise kötü ameller işler ve kendisine uygun bir ziyana uğrar. Sonra sen bu sûrenin öz ve kısa ifadeleri içinde değinmediği hiç bir şey olmadığını görürsün. İmam Şafi -Allah rahmet eylesin- bu sûre hakkında şöyle demektedir: "Eğer insanlar bu sûreyi düşünselerdi bu sûre onlara yeterdi. Bir başka sözünde şöyle buyuruyor: "Eğer Kur'an'dan onun dışında bir sûre inmemiş olsaydı bu sûre insanlara yeterdi". Asır Sûresinin içerdiği muhtevanın önemini belirten bir rivayette Rasulullah (s)'in ashabından iki kişi bir araya geldiklerinde ikisinden biri diğerine Asır sûresini okumadan ve selam vermeden ayrılmazlardı. Bu uygulama yapmaları gereken görevleri birbirlerine hatırlatmaları içindir. Eğer arkadaşında uyarması gereken bir durum görürse ona hatırlatması gerekir.[429]

429 *Menar Mecmuası*'nın matbaasında bastıktan sonra sadece bu sûre ile ilgili bir tefsir hazırladık. Bu tefsir (Asır Sûresi) hicri 1321 senesinin Cemadiyel ahire ayında (M.1903) Cezayir kentinde verdiğimiz derslerdir. Burada kısa bir şekilde özetlediğimizin uzun bir şekilde ayrıntısı orada mevcuttur. Daha geniş ve ayrıntılı açıklamalara ihtiyaç duyanlar bu tefsirden yararlanabilirler. Ve bu tefsir bildiğim kadarıyla daha önce benzeri olmayan bir tefsirdir.

❮ HÜMEZE SÛRESİ ❯

Hümaze Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 9'dur. (Mushafta 104. sûredir.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ ﴿1﴾ الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ
﴿2﴾ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ ﴿3﴾

1- **Arkadan çekiştirip duran, alaycı hareketler eden her kişinin vay haline;**

2- **Mal toplamış ve onu sayıp durmuş**

3- **Malının kendisini ebedi kılacağını zanneder.**

(همزة لمزة) **Hümezetin lümezetin:** İnsanların onurlarını rencide eden, alçaltan, amellerini ve niteliklerini küçümseyen, insanları küçük düşürmekten hoşlanacak ve apaçık şekilde büyüklenerek kötülükleri onlara nispet edendir.

(الهمز) **El-hemz** ve (اللمز) **ellemz** kelimeleri yaralamak ve kırmak manasındadır. Daha sonraları yukarıda zikrettiğimiz lugavi anlamı kazanmıştır. Denilir ki hemz gözle, avurtla ve elle yapılan küçük düşürücü ve alaycı hareketler ile gerçekleşir. Lemz ise dille gerçekleşir. Bu sıfatın (فعلة) **fualetu** kalıbında sunulması fiilin sıkça gerçekleştiğini, alışkanlık haline getirildiğini ifade etmektedir. Bu ise الذي جمع مالا وعدده *"Mal toplamış ve onu sayıp durmuş"* kişinin halidir. Yani onu insanların kıymet ve değerlerini düşürmeye teşvik eden malı toplaması ve saymasıdır. Malı saymasından kasıt malı hırslı bir şekilde defalarca sayması, zevk alır bir şekilde tek tek hesaplamasıdır. Çünkü o kendisinden başkasını saygın, şerefli, onurlu görmemektedir. Ne zaman elindeki malın çokluğuna baksa göğüs kabartır, kendisini yüksek bir konumda zanneder. Şöyle ki kendisi dışındaki erdemlilik ve ayrıcalık sahibi herkesle alay eder, karalar ve rencide eder. Bunu yaparken de onurları rencide etmenin, karalamanın ve alay etmenin cezasının kendisini bulacağından korkmaz. Çünkü mala aldanışı

ona ölümü unutturmayı, sonunu hatırlamaktan alıkoymuştur. Ve o يحسب أنّ ماله أخلده *"Malının kendisini ebedi kılacağını zanneder."* Yani sahip olduğu malın içinde bulunduğu hayatı devam ettireceğini, kendisine hazırlayacağını zanneder. Sahip olduğu mal, içinde bulunduğu hayatın, kazandığı kötü amellerin karşılığının verileceği diğer hayata doğru yol alışını engelleyemez. Allah bu sıfatları taşıyan kişiyi ilk ayette felaketle helakla ve azapla tehdit etmektedir. Allah daha sonra bu azabı onun malın kendisini Allah'a hiçbir şeyde muhtaç kılmayacağı ve içinde bulunduğu hali ebediyen devam ettireceği şeklindeki vehmini çürüterek açıklamaktadır.

كَلَّا لَيُنبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ ﴿4﴾ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحُطَمَةُ ﴿5﴾ نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ ﴿6﴾

4- **Hayıd! And olsun ki O, Hutame'ye atılacaktır.**

5- **Hutamenin ne olduğunu bilir misin?**

6- **Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir.**

(كلا) **Kellâ:** Hayır! O bu vehminden geri duracak. لينبذنّ فى الحطمة *"And olsun ki O, Hutame'ye atılacaktır"*. Yani o tahkir olmuş ve alçalmış bir şekilde oraya atılacaktır. Nebz (نبذ) kelimesi hor görülme ve küçültme manalarını taşır.

وما أدراك ما الحطمة *"Hutamenin ne olduğunu bilir misin?"* Bu sual hutamenin önemini ve korkunçluğunun büyüklüğünü arttırmak için sorulmaktadır. Sana hutamenin derecesini onu yaratan ve oraya girecekler için hazırlayanın dışında kim öğretebilir. O نار الله الموقدة *"Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir."* Yani bu ateş yalnızca Allah Subhanehu ve Teala'ya dayandırılır. Çünkü onun (ateşin) menşeini ondan başkası bilemez. Ve o ateş derecesini Allah'tan başkasının idrak edemeyeceği tutuşturulmuş bir ateştir. Ve bizim bu ateşin hakikatine vakıf olmamız mümkün değildir. Bizim bildiğimiz bu ateşle yapılan azabın dünya ateşinin yakma sonucu verdiği acıdan daha şiddetli olduğudur. Zaten bu sebeple Allah hutameyi dünya ateşinin özelliklerinden olmayan bir özellikle nitelemektedir. Şöyle buyuruyor:

الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ ﴿7﴾ إِنَّهَا عَلَيْهِم مُّؤْصَدَةٌ ﴿8﴾ فِي عَمَدٍ مُّمَدَّدَةٍ ﴿9﴾

7- **(Yandıkça) tırmanıp kalplerin ta üstüne çıkan ateştir.**

8- **O (ateş) üzerlerine kapatılacak.**

9- **Uzatılmış sütunlar arasında**

Senin de bildiğin gibi (فؤاد) **fuâd** kelimesi vicdan ve şuurun yeri manasında yorumlandığı zaman kalp manasında kullanılır. Sanki Allah-u Teala şöyle demektedir: Onların duygularını algılarını ve nefislerindeki vicdan noktalarına yükselten bir ateş. Yani, bu ateşin niyetlerin, gayelerin mevkileri, erdemliliğin ve aşağılığın meskenleri olan vicdan ve şuur güçlerine hakim olması. Denildi ki

(الإطلاع) **El-ıtla** kelimesinin buradaki manası bilmektir. Yani bu ateş kalplerde olanı bilir, kirli vicdana sahip insanlardan kendisine yakın bildiklerini yakalar. Ateşle azaba müstahak olacakları bilen bu ateş dünyadaki bildiğimiz ateş olmayabilir de. Bu noktada hiç bir zorunluluk yoktur. Her halûkarda kelamın (ayetteki ateş kelimesi) mecazi bir kullanım ve canlandırma (temsil) olması -ki bu ikinci yorumdur- yabana atılacak gibi değildir. Allah daha sonra şöyle buyuruyor: إنّها عليهم مؤصدة *"O (ateş) üzerlerine kapatılacak."* Yani örtülecek. Onlar için o ateşten sığınacakları bir yer de yoktur. فى عمد ممدّدة *"Uzatılmış sütunlar arasında."*

(العمد) **El-amed:** العمود El-amûd kelimesinin çoğuludur. Sütunlar manasındadır.

(الممدّدة) **El-mumeddedetu:** Uzatılmış. Yani ateşin üzerlerine kapatılması ve kapatıldıktan sonra da kapıların üzerlerinde uzanan uzatılmış sütunların arasına kapatılması. Bu ifade kapatma olayının şiddetini eksiksiz uygulanacağını tasvir etmekte, kurtulma umudunun tamamen kırıldığını pekiştirmektedir. Sütunların bizim sütunlar gibi olması konusuna gelince, bu konu bilindiği üzere dünyayı değil de ahireti alakadar ettiğinden bilinmesinin mümkünatı yoktur. Araştırılacak bir yönü de yoktur. Bu ancak azap uygulandığı zaman olur. Azaba duçar olan kişi -ister günahkar müminlerden olup daha sonra kurtulsun, isterse günahları kendilerini kuşatmış, helak olanlardan olup ateşten kurtulamayacak olsun- içinde bulunduğu durumdan kendisini kurtaracak bir merci, sığınak olmadığını görür. Allah'ın azabından yine Allah'a sığınırız ve ondan bizi gazabından korumasını dileriz.

{ FİL SÛRESİ }

Fil Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 5'tir. (Mushafta 105. sûredir.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ﴿1﴾ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضْلِيلٍ ﴿2﴾ وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ ﴿3﴾ تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ ﴿4﴾ فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ ﴿5﴾

1- **Rabbinin fil sahiplerine neler yaptığını görmedin mi?**
2- **Onların 'tasarladıkları planlarını' boşa çıkarmadı mı?**
3- **Onların üstüne ebâbil kuşlarını gönderdi.**
4- **Onlara 'pişirilip-sertleştirilmiş balçık taşları' atıyorlardı.**
5- **Sonunda onları, yenik ekin yaprağı gibi kıldı.**

الم تر *"Görmedin mi?"* Bakmadın mı veya bilmedin mi? كيف فعل ربّك *"Rabb'inin neler yaptığını?"* Yani senin işini üstlenen Allah'ın gerçekleştirdiği hali (görmedin mi) وأصحابِ الفيل *"Fil sahiplerine."*

(فيل) Fil: Bilinen meşhur bir hayvandır. Allah-u Teala ilahi etkinin gerçekleştiği bu hali şu kavliyle açıklamaktadır. (الم يجعل كيدهم فى تضليل) "Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı?"

(كيد) **El-Keyd:** kötü plan.

(التضليل) **Et-tadli:** Boşa çıkarmak, (الم تر) ve (الم يجعل) ifadelerindeki[430] hemze takrir -bu olayın gerçekleştiği inancını sağlamlaştırmak- içindir. Yani sen

430 Bu kelime ile Allah'ın fil vakıasında Kabe'yi yıkmaya gelenleri helak edişi kast edilmektedir. (Çeviren)

Allah'ın o kavme yaptıklarını gördün. Planlarını boşa çıkardı, gayretlerini başarısız kıldı. وارسل عليهم طيرا أبابيل *"Onların üstüne ebâbil kuşlarını gönderdi."*

(الأبابيل) **El-ebâil:** Birbirlerini takip eden örneğin kuş ve atlardan oluşan birlikler, gruplar.

(الطير) **Et-tayru:** Havada uçan canlı. İster bu kuş küçük veya büyük olsun, ister görünebilen varlıklardan veya görünemeyen varlıklardan olsun fark yoktur.

(السجيل) **Essiccil:** Taşlaşmış çamur. Kelime Farsça bir kelime olup Arapça'ya girmiştir. Yani taşlaşmış çamurdan (tuğla) yapılmış taş.

(العصف) **El-asf:** Ekin yaprağı (saman ufağı. Çev.)

(المأكول) **El-me'kul:** Kurtçukların, güvelerin yediğidir. Yahut binek hayvanlarının birazını yediği birazının da dişleri arasından etrafa saçtığı yem.

Bu mübarek sûre bize Allah-u Teala'nın nebisine ve onun risaletinin ulaştığı kimselere gücünün azametine işaret eden büyük bir amelini,[431] gücünün haricindeki güçlerin yine bu gücün hükmü altına girdiğini ve kendisinin kullarına karşı kahhar olduğunu hiç bir gücün onları ondan alı koyamayacağını ve ona karşı çıkamayacağını hatırlatmak istediğini öğretmektedir. Bu büyük amel bir kavmin Allah'ın kullarına üstünlük sağlamak, kötülük ve eza etmek için filleriyle övünç duymayı istemeleri ve Allah'ın da onları helak etmesi tuzaklarını boşa çıkarması, asker ve teçhizat açısından kendilerine güvendikleri bir anda -ki bu güç onlara hiçbir fayda vermedi- planlarını geçersiz kılmasıdır. Yukarıdaki ayetlerden bu manayla yetinmemiz en küçük bir ayrıntıya girmemiz mümkündür. Zira bu mana, tıpkı Uhdut ashabından bahsederken oradaki manayla yetindiğimiz gibi öğüt ve ibret alma noktasında yeterlidir. Fakat bu sûrede ayrıntıya girmenin bir sakıncası yoktur. Çünkü fil olayı yukarıdaki ayetlerde de geçtiği gibi mütevatir bir rivayetle gelmektedir. Hatta Araplar bu olayı hadiselerin, gelişmelerin tarihlerini belirledikleri bir tarih başlangıcı saymışlardır. "Fil (olayı) yılı doğdu, Fil yılından iki sene sonra bu hadise oldu" vb. şeklinde bu olayı tarihsel bir başlangıç kılmışlardır. Fil olayını anlatan mütevatir bir rivayette şöyle denilmektedir: Yemen'e karşı gerçekleştirdikleri savaşta galip gelenlerden Habeşli

431 Bu kelime ile Allah'ın fil vakıasında Kabe'yi yıkmaya gelenleri helak edişi kast edilmektedir. (Çeviren)

bir komutan Kabe-i Müşrife'ye saldırmak, Arapları oraya yaptıkları hacdan alıkoymak veya onların hakkından gelmek, boyun eğdirmek için Kabe'yi yıkmak istedi. Çok büyük bir orduyla Mekke'ye doğru yol aldı. Beraberinde kalplere korku salacak, korkuyu arttıracak fil veya filler aldı. Mekke yakınlarındaki Mugammas'a gelene kadar yolda karşısına çıkanları mağlup etti. Sonra Mekkelilere kendisinin kendileriyle savaşmak için değil sadece Kabe'yi yıkmak için geldiği mesajını bildirecek bir elçi gönderdi. Mekkeliler ondan ürktüler ve dağlara kaçtılar, bu duruma engel olacak şeyi beklediler. İkinci gün Habeşli bir askerde çiçek ve kızamık hastalığı sirayet etti.

İkrime der ki: "Bu Arap diyarlarında baş gösteren ilk çiçek hastalığıdır".

Yakup Bin Utbe: "Arap diyarlarında ilk çiçek ve kızamık hastalığı bu yılda (fil yılı. Çev.) görüldü. Benzeri pek görülmeyen bu salgın hastalık onların bedenlerine işledi. Vücutlarındaki etler parçalanmakta, dökülmekteydi. Ordu ve o ordunun komutanı paniğe kapıldı. Askerler firar ederek geri döndüler. Habeşi bir komutan da bu hastalığa yakalandı. Vücudundaki etler parça parça dökülmeye devam ediyordu. Ta ki göğsü parçalanarak koptu ve Sana'da öldü".

Bu, rivayetlerin üzerinde ittifak ettikleri kabul edilir bir rivayettir. Bu mübarek sûre bize bu çiçek hastalığının Allah'ın rüzgârla birlikte gönderdiği kuşlardan oluşan büyük bir bölük aracılığıyla ordunun üzerine düşen kuru taşlardan türediğini açıklamaktadır. Bu sebeple senin bu kuşların, bazı hastalıkların mikroplarını taşıyan sivrisinek veya sinek cinsinden olduğu bu çamurdan taşların da rüzgarın taşıdığı ve bu hayvanların ayaklarına bağlanmış kuru zehirli bir taş olduğu şeklinde bir yoruma inanmanda bir sakınca yoktur. Zira bu zehirli taş vücuda değdiğinde derinin gözeneklerine girer ve vücudun bozulmasına, etlerinin parça parça dökülmesine yol açan yaraya sebebiyet verir. Bu zayıf kuşların[432] çoğunluğu Allah'ın insanlar içinde helak olmasını istediği kişileri helak etmede vasıta olarak kullandığı en büyük askerlerinden sayılır. Bu küçük hayvanı günümüzde mikrop diye isimlendirmektedirler. Ki mikrop bu küçük hayvan cinsi dışında tutulamaz. Mikroplar gruplar halinde olup sayıları ancak (mikroskopla) görmekle belirlenebilmektedir. Allah'ın zalimleri kahretmedeki etki gücü ne dağ başı büyüklüğündeki bir kuşa, ne hayali bir Anka kuşuna, ne özel renkleri olan bir kuşa,

432 Kuşlar ifadesine sivrisinek cinsinden olan hayvanlar da dahildir. (Çeviren)

ne de taşların büyüklüğüne, etkileme şekline dayandırılamaz. Zira her şey Allah için birer askerdir.

وفى كلّ شئ له آية * تدل على أنّه الواحد

"Ve her varlıkta vardır elbet
Onun birliğini gösteren bir işaret"

Kainatta hiçbir güç yoktur ki onun gücü altına girmesin. Kabe'yi yıkmak isteyen bu zalime Allah çiçek veya kızamık hastalığı maddesini ulaştıracak bazı kuşlar gönderdi. Bu hastalık onu ve kavmini Mekke'ye girmeden önce helak etti. Bu, Allah'ın dininin gücünü taşıyacak kişiyi (s) gönderene kadar evini korumak için putperestliklerine rağmen Mekkelilere bahşettiği -her ne kadar Allah'ın bu intikamı hiçbir cürüm işlemeksizin Kabe'ye saldırmaya yeltenen fil sahibi düşmanlarına inse bile -bir nimetidir. Sûrenin tefsiri noktasında temel alınabilecek yorum budur. Bunun dışındaki yorumlar rivayeti sahih olanları hariç kabul edilemez. Fil sahibi olmak büyüklenmenin, güçle gururlanmanın sebeplerindendir. Zira fil dört ayaklı hayvanlar içerisinde cismen en iri olan bir hayvandır. Lakin kader gereği ölümü gözle görülmeyen, küçük bir hayvan tarafından gerçekleşmektedir. Akıllı bir insan katında bunun büyük, daha şaşırtıcı ve daha gösterişli olduğundan şüphe yoktur.

﴿ KUREYŞ SÛRESİ ﴾

Kureyş Sûresi Mekki'dir.
Âyer sayısı 4'tür. (Mushafta 106. sûredir.)

(قريش) **Kureyş:** Kurtibi ve bazı fukahanın dediği gibi Nadir Bin Kenane'nin soyundan gelen Arap kabilelerinin ismi. Yahut Zübeyr Bin Bekkar'ın(1) (1 Zubeyr Bin Bekkar (ö. 869) soy bilgini. Zubeyr Bin Avvam'ın (Kureyşli sahabi) torunu Mekke kadılığı yapmıştır. Ensabul Kureyş (Kureyş'in soy ağaçları) ve El-muveffakıyat diye iki eseri vardır.) dediğine göre ise -ki bu görüş tüm soy bilimcilerinin görüşüdür- Fehr Bin Malik Bin Ennadr bin Kenane'nin soyundan gelen Arap kabileleridir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ ﴿1﴾ إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ ﴿2﴾ فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَٰذَا الْبَيْتِ ﴿3﴾ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَآمَنَهُمْ مِنْ خَوْفٍ ﴿4﴾

1- **Kureyş'i 'bir araya getirip anlaştırdığı,**

2- **Yaz ve kış yolculuğunda onları (güvenliğe kavuşturduğu ya da başkalarıyla) ısındırıp yakınlaştırdığı için,**

3- **Şu evin Rabb'ine kulluk etsinler.**

4- **Ki O, kendilerini doyuran ve korkudan güvenliğe kavuşturandır.**

(الإيلاف) **El-îlâf:** (إلفة) *İlfet* (alışkanlık, dostluk -çev.-) ve (إئتلاف) *i'tilâf* (uyum, harmoni -Çev.-) manasındadır. Ayrıca bir şeyin başka bir şeye ünsiyet kazanması onunla ilişkiye geçmesi ve ona karşı nefret duymaktan kendini kurtarması manası da taşımaktadır. Kureyş'in iki seferi oluyordu. Bir tanesi kışın Yemen'e, diğeri ise yazın Şam'a idi. Tüccarlar bu iki mevsimde kazanmak, kar elde etmek ve rızkı arttırmak için bu iki yöne sefere çıkıyorlardı. Kureyş kervanları Mekkeli ve Allah'ın evi Kabe'nin komşuları oldukları için Araplarca saygın ve meşhur idi. Güvenli bir şekilde yola çıkıyorlar,

sağ salim olarak geri dönüyorlardı. Araplar arasında soygun ve gasp olayları çok olmasına rağmen onlara hiçbir kötülük dokunmuyordu. Zira Kabe'ye gösterilen hürmet, ticaret seferlerinde Kureyş'in sığındığı manevi gücün bir parçası oldu. Bu sebeple seferlere gönülleri ünsiyet kazandı, nefisleri rızk elde etmek için yola çıkmaya asıldı. Eğer Arapların gönüllerinde Kabe'nin konumu düşseydi, saygınlığı eksilseydi ve bazı güçler yolculukları esnasında onlara saldırmaya yeltenseydi bu seferlerden nefret edeceklerdi, gönülleri bu yolculuklardan soğuyacaktı ve bu sebeple de kazanç yolları daralacaktı. Çünkü onların sahip olduğu topraklar ekin için müsait değildi. Ayrıca insanların ihtiyaç duyduğu yaygın bir meslek sahibi de değillerdi. Bu sebeple onlar kendi yurtlarında otururken ihtiyaç duydukları mallar bu seferler aracılığıyla getiriliyordu. Seferler düzenlenmeyince rızk yolları daralıyor, hayır kaynakları kopuyordu. İşte Arapların gönüllerinde yer eden Kabe'ye olan bu saygınlık, Kabe'nin sahibine boyun eğmekten dolayıdır. Allah Kabe'nin saygınlığını Kabe'yi yıkmak isteyen Habeşlileri geri döndürerek, Kabe'den bir taş bile çıkarmadan hatta ona yaklaşmadan önce helak ederek muhafaza etmiş hatta bu şekilde yolculuklara ve yaz ve kış seferlerine olan ünsiyetlerinin devam etmesini sağlayan Kabe'ye duyulan saygınlık artmıştır.

فليعبدوا ربّ هـذا البيت *"Şu evin Rabb'ine kulluk etsinler."* Onlara düşen Kabe'yi koruyan ve gönüllerdeki yerini iyice sağlamlaştıran Rabb'e kulluk etmeleridir. الذى أطعمهم *"Onları doyuran"* O Rab onları Kabe'ye olan bu saygınlık ile doyurmuş, rızkı bolca vermiştir. Şayet bu saygınlık olmasaydı açlık ve fakirlik içinde olurlardı. وآمنهم Onları her türlü saldırıdan, mallarına ve canlarına bazı güçlerin el atmasından "emin kılan"eğer bu saygınlık olmasaydı korku onları her taraftan yakalardı. Halbuki onlar tüm bu nimetlerin bu evin Rabb'inin fazlından olduğunu biliyorlardı. İçinde bulundukları emniyette olma nimetine -ki bu nimet rızk nimetinden daha büyük bir nimettir- O'na araç kıldıklarında birinin bile katkısı olmadığı halde niçin Kabe'nin yanı başında O'ndan başkasını tazim ederek ve araç kılınarak O'na niyazda bulunuyorlar.

Doğru olan, tazimi ve ihlası ona has kılmalarıdır. Açıkladığımız bu mana itibariyle bazı müfessirler bu sürenin bir önceki süreyle ilintili olduğu ve لإيلاف قريش ifadesinin başındaki (ل) *"Lam"* harfinin de bir önceki sürenin *"Böylece Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi"*[433] ayetiyle bağlantılı oldu-

433 Fil, 105/5.

ğu görüşünü savunmuşlardır. Yani Allah fil ashabına taş atan uçan bir grup canlı gönderdi. Çiçek veya kızamık hastalığına yakalandılar, helak oldular. Ve Allah bunların hepsini "Kureyş'in kış yolculuğunu kolaylaştırmak için yaptı". Bu bir görüştür. İki sûrenin besmeleyle ayrılması bu görüşle çelişmez. Müstakil olan bir sûrenin başka bir sûreyle bağlantılı olmasını engelleyecek bir mani olmadığı için sûre başlı başına müstakil bir sûredir. İki sûre arasındaki fasıla (besmele) her iki sûrenin içeriğine hatta her cümlesine ilgiyi izhar etmek içindir. Kureyş sûresinin içeriği bu ilginin izharına uygundur. Çünkü hitap ve hatırlatma onlar içindir. Ve onlar Hz. Nebi (s.a.v.)nin kavmi, onun davetini işitenlerdir. Onlara tahsis edilen bir sûrenin bir fasıla ile öncekinden ayrılması makul, doğru bir uygulamadır. Bazıları şöyle diyor: "Buradaki (ل) ***"Lam"*** harfi bir mahzuf (cümle içerisinde yer almamış bir öge)'a mutealllık (ilintili)dir. Yani onlar Kureyş'in emniyetinin sağlanmasına ve bu nimetin büyüklüğüne -ki bu nimet Kabe'ye olan saygınlıktan dolayıdır- hayran kaldılar. Bu o evin Rabb'inin fazlındandır. Buna rağmen onlar başkasını tazim ediyorlar, ona başkaları yoluyla yakarıyorlar. Bu nimet (emniyette kılma)ten başka bir nimet olmasa bile bu nimet sebebiyle O'na kulluk etsinler, ihlas ile bağlansınlar". Bu görüş tartışmalıdır. Öğüt ve ibret almak isteyen kişi bu görüşe ilgi duymaz. Hatırlatma (tezkir) yönü ise sûrede apaçık görülmektedir. إيلافهم رحلة الشتاء *"Kış ve yaz seferlerindeki emniyeti."* Bu ikinci ayet, birinci ayetteki "Kureyş'in emniyeti sağlanabilsin diye" ifadesinden bedeldir.

(رحلة) **Rıhletu** "yolculuk" kelimesi ayette tekil getirildiği halde kış ve yaz ifadeleriyle çoğul anlamı kazandırılmıştır. Arapların kelamında bunun örnekleri görülmektedir. Bir Arap şairi şöyle diyor:

حمامة بطن الواديين ترنمى *ولم يقل بطنى الواديين

Bir güvercin iki vâdi
Arasında şarkı söylüyor.

كلوا فى بعض بطنكم تعفوا* فإنّ زمانكم زمن خميص

Karnınızın birazını doyurunuz.
Zira açlık zamanıdır bu zamanınız.

Şair bu beyitte her iki kelimeyi de çoğul getirmemektedir. Ancak mana itibariyle çoğul bir anlam kazanmaktadır. Allah daha iyi bilir.

﴾ MÂ'ÛN SÛRESİ ﴿

Mâ'ûn Sûresu Mekki'dir.
Âyet sayısı 7'dir. (Mushafta 107. sûredir.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ ﴿1﴾ فَذَٰلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ ﴿2﴾ وَلَا يَحُضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ﴿3﴾

1- Dini yalanlayanı gördün mü?
2- "İşte o, yetimi itip kakar,
3- Yoksulu doyurmaya teşvik etmez.

ارايــت "Gördün mü?" ifadesi burada "Onu tanıdın mı ve tam olarak onu bildin mi?" manasındadır. Din, duyularla algılanamayan ilahi işlerdendir. Kişi bu ilahi işleri görülen alemdeki bazı işaretleri hariç kapsamlı bir şekilde bilemez. Bu işaretlerden biri kati delillerle desteklenmiş Rasullerin gönderilmesidir. Bu kati deliller o peygamberlerin kainatın idarecisi hakkında kulların işlerini düzene sokacak bilgileri ve insanlar için herkesin amelinin karşılığının verileceği başka bir hayatın olduğunu ulaştırdıklarına delil teşkil etmektedir. İnsanların çoğu hatta büyük çoğunluğu dine inandıklarını Allah'ı, Rasullerinin getirdiklerini ve ahiret hayatını tasdik ettiklerini söylemekte, başkalarına ait olan meziyetleri kendilerine mal etmekte ve kendilerini seçkinler olarak düşünmektedirler. Kendilerine karşı olanlara da talihsizlik sözcüğü kaçınılmaz olmaktadır. Bu iddialarına delil olarak dinin çizmiş olduğu bazı amellerle -malı eksiltmeyen zorluk yüklemeyen namaz ve buna benzer amellerin kalplerinde etkisi görülmese bile- iktifa etmektedirler. Rasulullah (s) zamanındaki hıristiyanların, yahudilerin ve müşriklerin büyük çoğunluğu kendilerinin dini tasdik ettiklerini, yalanlamadıklarını zannediyorlardı. Onlar dinlerindeki gerçeklerden çok uzak bir yolda oldukları halde namazları ve oruçları onları yanılttı. Bu durumlarına batılda birbirleriyle yarışma-

ları, güçlülerinin zayıfları köleleştirmesi, zenginlerinin fakirlere iyilik yapma noktasında cimri davranmaları delil olarak gösterilebilir. Bununla birlikte onlardan her bir grup kendisine Allah nazarında bir değer biçiyor, kendisine muhalefet eden herkesi felaket çukurunda düşünüyordu. Bu sebeple Allah-u Teala bize kimin, dini yalanladığını öğretmek istemektedir. Dini yalanlayanın bilinmesi ile tam manasıyla dini tasdik eden de bilinmektedir. Ve Allah söze şöyle başlıyor:

أرأيت الذى يكذب بالدين *"Dini yalanlayanı gördün mü?"* Soru niteliği taşıyan bir ifade tarzı, okuyucuyu vehim ve yanılgılarına aldanmış nefsine gizli kalan bir konuya taşımak için kullanılmıştır. Hitap, hitabı anlayan herkesedir. Yani dini yalanlayanın kim olduğu noktasında açıklığa kavuştun mu? manasındadır. Şayet bu kişi hakkında açıklığa kavuşmamışsan فذلك الذى يدع اليتيم ولا يحض على طعام المسكين *"İşte o, yetimi itip kakar, yoksulu doyurmaya teşvik etmez."* İşte budur dini yanlayan!

Ayetteki (ف) *fe* harfi kelamın delalet ettiği şartın cevabının başına konulmaktadır. "Yetimi itip kakar": Kendisinden bir şey istendiğinde onu küçük görerek defeder, yardımcısı olmadığı için arkasında bir himaye edeni olmadığı için ona karşı büyüklenerek sert bir şekilde azarlar. Yetim zayıflığın sembolüdür. Yetim fakirliğin aktörüdür. Onu küçümseyen kişi her zayıfı küçümser ve her ihtiyaç sahibini hakir görür. O halde dini yalanlayan kişi kendi gücünü sağlamlaştırarak başkasının hakkını yiyen kişi demektir. Zira her zalim hukuk kurallarını çiğner, bir direşme olduğu zaman dini yalanlar. Ve insanlara yaptığı zulüm ister az olsun çok olsun fark etmez. Miskini doyurmaya teşvik etmek, ona yardım edilmesi için insanları harekete geçirmek, ona yardıma çağırmak manasındadır. Miskini doyurmaya teşvik etmeyen kişi adeten onları doyurmaz da. "Yoksulu doyurmaya teşvik etmez" ayeti hiç bir şekilde kazanç elde edemeyen yiyeceğe muhtaç fakire malından hiçbir şey bağışlamayan kişiden kinayedir. Miskin günlük gıdasını kazanmaya kadir olduğu halde senden kendisine vermeni isteyen kişi değildir. Aksine böyle bir kişi ısrarla isteyen kişi olup ondan yüz çevirmek ve istediği şeyi ona vermeyerek cezalandırmak caizdir. Allah-u Teala kinayeyi (dolaylı anlatım) sana şu manayı vermek için getirdi: Şayet ihtiyaç sahibi bir miskinle karşılaştığın zaman ve yanında da ona verecek bir şey bulamazsan sana düşen insanlardan onun bu ihtiyacını gidermelerini istemendir. Ayrıca bu

kinayeli anlatımda, dini tasdik edenleri velev ki mal başkalarından toplansın fakirlere yardıma teşvik manası da vardır. Malın başkalarından toplanması olayı hayır cemiyetlerinin izledikleri bir yol olup aslı Kur'an'da bu ayetle ve Fecr Sûresi'ndeki *"Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz."*[434] ayetleriyle sabittir. Fakirlere yardım etmek ve miskinlerin ihtiyaçlarından bir şeyler gidermek ne güzel bir yoldur. Oysa dini yalanlayan kişi büyüklenerek ve küstah bir şekilde zayıfların haklarını küçümser, fakirlere karşı malını tutar, zor durumdan kurtararak kazanç elde etmekten aciz oldukları kesinlik kazanmış ihtiyaç sahiplerine yardım için zenginlerle beraber yaptığı çabada pinti davranır ve onlara kıt kanaat geçindiğini söylemeye kalkışır. Hakları hakir gören mal ve gayret etme noktasında cimri olan kişi ister namaz kılan biri olsun veya olmasın hiç fark etmez. Onun kıldığı namaz kendisine fayda vermez ve kendisini dini yalanlayanların safından çıkartmaz.

فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ ﴿4﴾ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ﴿5﴾ الَّذِينَ هُمْ يُرَاءُونَ ﴿6﴾ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ﴿7﴾

4- Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki,
5- Onlar namazlarını ciddiye almazlar.
6- Onlar gösteriş yapanlardır.
7- Hayra da mani olurlar.

Çünkü bir şeyi tasdik eden kişi tasdik ettiği şeyin çizdiği sınırdan çıkmayı içinden gelerek yapmaz. Eğer dini tasdik etmiş ise namazının tüm yaratılmışları yaratan, hakkın sınırlarını çizen ve güçlülere, zayıflara rahmetli ve adil davranmayı farz kılan, hiç kimsenin büyüklüğüne ortak olamayacağı Kahhar olan Allah'a duyulan tevazuunun, alçak gönüllülüğün adresi olduğunu bilir. Namazı ona üzerine farz kılınan bu görevi hatırlatmayan kişi sözünde yalancıdır. Amelinin görünüşü itibariyle de riyakar, iki yüzlüdür. Bu sebeple Allah dini yalanlayan kişiyi tarif ederken feri bazı özellikler getirmektedir.

فويل للمصلين الذين هم عن صلاتهم ساهون *"Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar."* Yani dini yalanlayan kişi kalbini merha-

434 Fecr, 80/17-18.

metten yoksun bırakan, adaletten ve asalet göstergesi niteliklerden verimsiz kılan kişidir. Vay olsun o namaz kılanlara ve örflerinde namaz olarak isimlendirilen söz ve hareketleri eda edenlere. Onlar namazlarından gafildirler. Kalpleri namazda söylediklerinden ve yaptıklarından gafildir. Rüku ederken dikkatsiz bir şekilde rüku eder, secde ederken umursamaz bir şekilde secde eder. Onun sembolik bir şekilde yerine getirdiği bu hareketler tıpkı yolda attığı adımlar gibidir. Ayağını bir adımdan başka bir adıma taşır. Her adımda ise ne amaçla yürüdüğüne dikkat etmez. Namaz kılması kendisinden istendiği için namaza başlar. Sonra namaz içinde yapacağı bazı fiilleri şuursuzca yapar. Sözler (okunacak metinler -Çev.-) söylenir, kalplerde manalar canlandırılmaksızın adet gereği hareketler (rüku-secde vs. -çev.-) birbirini izler. Namazın hakikatinden ve Allah'ın farz kılmasının hikmetinden gafildirler. Namazda yerine getirdikleri bazı hareketlerden kasıt gücü, gücü bahşedene boyun eğdirmektir. O halde ona boyun eğmek ile Allah'ın farz kıldığı kul haklarını gözetmek fiilleri bir araya gelebilir mi? İşte bu sebeple Allah onları nitelerken şöyle buyuruyor:

الذين هم يراؤن *"Onlar gösteriş yapanlardır."* Yani sadece insanlara gösteriş olsun diye yaparlar. Ve Allah'ın nefislere hissetmesini gerekli kıldığı ibadetin ruhunu hissetmezler. Allah-u Teala daha sonra daha önce zikrettiği bir vasfı tekrar zikretmektedir. Namaz kılınsa bile bu vasfın bulunması ile dinin yalanlandığı tezi gerçeklik kazanmaktadır. Şöyle buyuruyor: (ويمنعون الماعون) *"Hayra da mani olurlar."*

(الماعون) **El-Mâûn:**Yardım olarak verilen her şey. O kimseler namaz kılarlar, mallarından hiçbir şey harcamayacakları bazı amelleri insanlara gösteriş olsun diye yaparlar. İnsanlardan yardımlarını esirgerler, onların ihtiyaçlarını gidermek, rahatlarını, güvenliklerini ve güvenlerini sağlamak için rahmete teşvik edeni de desteklemezler. İşte bu kimselere namazları fayda vermez, dini yalanlayanların çizgisinden dışarı çıkaramaz. Bu noktada kendilerini müslüman olmakla niteleyenlerle nitelemeyenler arasında fark yoktur. Zira Allah'ın hükmü birdir, takma isimlere iltimas geçilmez. Bu takma isimlerin Allah'ın amelleri ve kuralları belirlemesindeki gayesine uygun olan doğru manaları hariç hiçbir değeri yoktur. Dini tasdik edenin, dini yalanlayanlardan ayıran özelliği adalet, merhamet ve insanlara iyilik yapmasıdır. Dini yalanlayanı, dini tasdik edenlerden ayıran özelliği ise zayıfların haklarını

küçümsemesi, fakirlik acısını tadan kimselere ilgisiz kalmak, malda egoist olmak, güçle övünmek ve insanlar içinden yardımını hak eden yardıma muhtaç kişilere yardım yapılmasının önüne geçmek. Şimdi dini tasdik etmenin tarifini, dini yalanlamanın izahını, levazımlarının ayrıntılarını ve dini tasdik etmekten ayıran özellikleri bundan daha net bir şekilde açıklayan bir nas (metin) bulabilir misin? Ve acaba müslümanlara -kendilerini Hz. Muhammed'e ve onun getirdiklerine inananlardan olduklarını iddia edenlere- kendilerinin dini yalanlayanların grubundan mı yoksa tasdik edenlerin grubundan mı oldukları sorusunun cevabını öğrenmeleri ve sadece bazı dış organlarında etkisi görülen namazı formalite icabı yerine getirerek kendilerini aldatmaktan vazgeçmeleri için içinde bulundukları hali bu mübarek sûrede anlatılanlarla bir mukayese etmeleri gerekmez mi? Oruç olarak isimlendirdikleri açlık da bu şekildedir. Orucun sadece yüzlerinde açlık sebebiyle oluşan asıklıkta, küfür söz söyleme, vakti eğlence ve boş şeylerde harcama noktasında etkisi vardır. Ve ayrıca bu müslümanların dinlerindeki gerçeğe dönmeleri namazı ikame etmeleri, formalitesini huşu ve insan gücünü yüce güce dayandırarak -ki bu şekilde yaparlarsa namazdan kendilerinin Allah'ın rızasını isteyen kullar olarak hatırlayarak çıkarlar- ihya etmeleri, orucu, şehveti kontrol altına alacak, arzuları terbiye edecek, ruhu bencillikten alıkoyacak şekilde algılamaları için bu sûrede anlatılanlarla kendilerini karşılaştırmaları gerekmez mi? Orucu bu şekilde algılarlarsa hem kendileri için hayırlı olur, hem de yakınları (çevre) için. Akabinde de farz kılınan zekatı eda etmeleri. Özel ve genelin faydasına olan şeylere yardım etme noktasında cimrilik etmemeleri... Hiç Kur'an'ı tefekkür/tedebbür etmezler mi? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var? Başlarına gelen fakirliğe, zillete, egemen ulusların tahakkümü altında olduklarına hiç bakmazlar mı? Ki böylece bu durumlarının Allah'ın dini yalanlayanlara verdiği bir ceza olduğunu öğrensinler ve dini tasdik edenlerin yolundan giderek bu vaziyetlerinden temelli kurtulmayı arzulasınlar, içlerinden bilgelik taslayan bazı kişilerin kendilerine güzel gösterilen yanılgılarına aldanmayı bıraksınlar. Zira iyân (görülen gerçekler) onları yalanlamakta, Allah'ın yaratılmışlar konusundaki sünnetinin değişmediği ve bir dine bağlılığın şeklinin o dinin gösterdiği doğru yola bağlılıktan ayrı tutulamayacağı gerçeğini açığa çıkarmaktadır. Dinin gösterdiği bu doğru yolu nakli deliller ve kapsamlı bir akli düşünüş göstermektedir.

❮ KEVSER SÛRESİ ❯

Kevser Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 3'tür. (Mushafta 108. sûredir.)

Âs bin Vâil, Ukbe bin Ebi Muayt, Ebu Leheb vs. gibi Kureyş'ten alaycı bir tutum sergileyenler, Hz. Nebi(s.a.v.)'nin erkek evlatlarının hayatta kalmadığını müşahede ettikleri zaman Muhammed'in nesli kesildi -kendisinden sonra yaşayacak evlatları içerisinde erkek evladı kalmadı- diyorlardı. Ve bunu ayıp olarak telakki edip onu ayıplıyorlar, insanları ona tabi olmaktan ürkütüp kaçırtıyorlardı. Müslümanların güçsüzlüğünü, fakirliklerini ve sayılarının azlığını gördükleri zaman onlarla alay ediyorlar, iradelerini hiçe sayıyorlar ve buradan hareketle dini alay konusu yapıp sayıca azlığı ve fakirliği dinin hak olmadığı varsayımlarına delil olarak alıyorlardı. Onlara göre eğer din hak olsaydı gücün ve zenginliğin yanında neşet ederdi. İşte her zaman ve mekanda cehaletin kapladığı beyinsizlerin hakka bakış açıları hep bu şekilde olmuştur. Münafıklar müslümanları zorluk içinde gördüklerinde inkarcılardan olan eski dostlarının galip çıkmasını temenni ediyorlar, sayılarının azlığı ve yoksullukları sebebiyle müslümanların başına kötülük gelmesini umuyorlardı. Müminlerden İslamla yeni tanışmış güçsüz fakir insanların üzerine üst üste zorluklar geldiği zaman bu insanlarda kötü temayüller baş gösteriyordu. Allah bu sebeple nefislerindeki bu temayüllerden onları arındırmak, diğerlerini paylamak, peygamberine kendisinin ve kendisine uyanın muzaffer, düşmanın ise mağlup ve soyu kesik ebter olacağı vadiyle destek çıkmak için dar bir bakış açısının, az diye yargılandığı şeyin aslında çokluk açısından zirvede olduğu haberini teyit etmek istemektedir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ ﴿1﴾

1- Kuşkusuz biz sana kevseri verdik.

(الكوثر) **el-Kevser**, Kesretu (كثرة) kelimesinin mübalağa sigasıdır. Çoklukta zirveye ulaşmış şey demektir. Oğlu seferden dönen bedevi kadına (oğlun ne ile döndü?) denildiğinde o şöyle der: "Kevserle döndü."[435] bir beyitinde şöyle der:

وأنت كثيرا إن مروان طيب * وكان أبوك إبن العقائل كوثرا

"Sen çok hayır yapan iyi huylu birisin ey Mervan
Çokça hayır işleyen efendilerin oğluydu baban."

Kevser kelimesinin manası üzerine çokça bir ihtilaf söz konusudur. Fakat kelimenin tanımı gösteriyor ki kevser kelimesiyle anlatılmak istenen işitildiği an işitenlerin zihinlerinde canlanan vasfını bilmeseler dahi herkesin bildiği bir manadır. Hz. Nebi(s.a.v.)'i düşmanları küçük görüyorlardı. Ve Rasulullah'a (s) verilen Kur'an okuyucusunun bileceği gibi nübüvvet, hak din, hidayet ve dünya ve ahirette saadettir. Bu sebeple ben sana imamların bu konudaki görüşlerini zikredeceğim. Ebu Bekir bin Iyyâş, Yeman bin Vessab: Kevser Hz. Peygamberin kıyamet gününe kadarki ashabı ve müntesipleri. Huseyn bin El-fadl: Kur'an'ın tefsiri (kolaylaştırılması ve şeriatların (kurallar) tahfifi (hafifletilmesi)dir. Denildi ki: Kevser İslam'dır. Hilal: Kevser tevhid demektir. İkrime: Nübüvvettir. Caferi Sâdık: Hz. Nebi'nin kalbinin nuru. Denildi ki: Kevser bilgi ve hikmettir. İbnu Kisân: Rasulullah'ın (s) nefsine fayda vermek sûretiyle başkalarına yeğlenmesi. Denildi ki: Allah'ın sadece onun nefsine bahşettiği üstün nitelikler. İmamlardan bir grup kevserin çokça hayır ve dünya ve ahiretteki mükemmel nimetler olduğu görüşündedir. Bu görüşü İbni Cerir ve İbni Asakir Mücahitten, İbni Abbas'tan rivayet etmişlerdir. Buhari, İbni Cerir ve Hakim Said bin Cübeyr'den, o da

435 Kumeyt El-Esedi, (680-744) Küfeli bir şair. Şiirlerinde Haşimoğullarını metheder. "Haşimiyat" adında bir de divanı vardır. (Çeviren)

İbni Abbas'tan (r): İbni Abbas şöyle dedi: Kevser Allah'ın sadece O'na verdiği hayırdır. Ebu Bişr dedi ki: Said'e, insanlar kevserin cennette bir ırmak olduğunu düşünüyorlar dedim. O da şöyle dedi: Cennetteki bu ırmak Allah-u Teala'nın sadece O'na bahşettiği hayırlardandır. Bu cevap, İbni Abbas'tan da aynı şekilde rivayet edilmektedir. Kevseri biz nübüvvet, bilgi ve hikmet veya kalbin nuru -ki bu hidayettir, ferasettir- şeklinde alırsak mana şu şekilde olur: Biz sana bu nimetlerden verdik. Bu nimetleri zayıf insanlar yetersiz görseler veya düşmanlar hafife alsalar bile bu nimetler üstüne bir şey eklenemeyecek kadar çoktur. Ve hangi şey hidayete, ferasete ve saadet yolunu bilmeye oranla çok sayılabilir. Hidayet güç ve izzetin kaynağı değil midir? Ki hidayet güç ve izzeti oluşumlarından sonra korumaya almaktadır. Çünkü güç ve izzetle beraber hidayet olmadığı zaman -ki hidayet sahibini güç ve izzet üzere kalmasını sağlayacak doğru yol üzere kılar- güç ve izzetin akıbeti zevaldir, güç ve izzet çokluğunun akıbeti ise Hz. Ali'nin de dediği gibi kıtlıktır, yetersizliktir. Bilgi seni korur, sen malı korursun. Malın korunma yolu ise sadece bilgidir. Cehalet ve delalet izzet veya mala dair ne varsa hepsini yok eder. Kevser kelimesine dünyevi ve uhrevi hayır şeklinde bir mana verilecek olursa mana şu şekilde olur: Kötülük etmekte acelesi olanlar senin fakir, güçsüz bir vaziyette olduğunu, zenginlerin ve güçlülerin ise nimet ve izzet içerisinde olduklarını zannediyorlar. Halbuki onlar bizim sana verdiğimiz bildikleri o nimetlerden daha büyük hayırlardan ve gaibte onların çok şey olarak idrak edemeyecekleri çokluk derecesi belirlenemeyen senin için saklı tutulan hayırları bilemezler. Kevserin cennette ismi kevser olan ve Allah'ın peygamberine bahşettiği bir ırmak olduğu şeklindeki yorumlar ayetin ifade ettiği manadan anlaşılmamaktadır. Aksine sûrenin siyakı ve indiği konum kevserin nübüvvet manasında olduğunu -ki bu iki görüşten biridir- göstermektedir. Cennette böyle bir ırmağın varlığına inanmak kevserin cennette bir ırmak ismi olduğunu ifade eden rivayetlerin mütevatirliğine bağlıdır. Bir grup ulema bu rivayetlerin manasının mütevatir olduğunu bu sebeple de hakkında ihtilaf çok olduğu için hiçbir ayrıntıya girmeden genel şekliyle böyle bir ırmağın varlığına inanmak gerekir demişlerdir. Fakat mütevatirliğin belirlenmesi bir grup ulemanın görüşüyle veya başkalarının görüşüyle olamaz. Mütevatirliğin derecesi Kur'an'da gördüğün şekliyledir. Kur'an'ı bir tabaka yalan üzere ittifak etmekten korunmuş olan bir tabakadan öğrenmektedir. Sana ulaşana kadar bu şekilde devam etmektedir. Ve bu süreç zar-

fında da hiçbir müslüman grubun herhangi bir itirazı olmamıştır. İşte yakin bir şekilde inanılması gereken mütevatirlik budur. Irmak hadislerinde durum bu şekilde değildir. Bu hadisler birçok kanallardan gelmelerine rağmen bu dereceye ulaşamazlar, özellikle de mütevatir ismini almaları kabul edilemez. Ravilerin tıpkı bu rivayette olduğu gibi vasfın -yani kevserin cennette bir ırmak olması nitelemesinin- güzelliği ve saygınlığı sebebiyle bu hadisleri kolay bir şekilde kabul ettikleri düşünülmektedir. Her ravinin kendisine söylenenleri onaylamaya meyletmesi rahat ve kolaydır. Bu ise mütevatirliğin bir şartını ihlal etmektedir. Çünkü mütevatir olmanın ilk şartı ravilerin biyografilerinde bir hizipçilik, partizanlık kokusu olmamasıdır. Buraya kadar anlatılanları bir cümleyle özetleyecek olursak gaybi haberlerden olan nehrin varlığını belirten hadisi kabul etmek caiz olmaz. Yalnız eğer bu hadisin Hz. Masum(s.a.v.)'den varid olduğu noktasında kesinlik kazandığı takdirde kabul edilebilir. Şayet bu hadisin derecesi konusunda değiştirmen caiz olmayacak yakine ulaşmışsan ve bu hadisin Hz. Nebi(s.a.v.)'den sadır olduğuna dair edindiğin bilgin, görmediğin Mekke ve Medine'nin varlığı hakkındaki bilgilerin gibiyse bu hadisi al. Yok eğer böyle değilse o takdirde konuyu Allah'a havale et ve "ben bilmiyorum. Allah daha iyi bilir"de. Allah-u Teala nebisine kendisine verilen şeyin sayısı küçümsenmeyen gücü eksik görülmeyen kevser olduğu ve çok büyük olarak kabul ettikleri şeylerin kendisine oranla az ve hakir olduğu haberini teyit ettikten sonra bu nimetlere karşı şükretmesini istemektedir. Şükrün en faziletlisi ibadetle Allah'a samimice bağlanmak (ihlas) onun dışındaki birini ona aracı kılarak ve sırf onun için bu birilerine kalbi bir huşu besleyerek şirk koşmamaktır. Sonra ise fakirlere ve miskinlere maldan dağıtmaktır. Bu sebeple Allah kevser haberinin üzerine bazı furu konular getirmektedir.

فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ﴿2﴾ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ﴿3﴾

2- Şimdi sen Rabb'ine kulluk et ve kurban kes.

3- Asıl sonu kesik olan şüphesiz sana hınç besleyendir.

فصل لربك وانحر *"Şimdi sen Rabb'ine kulluk et ve kurban kes."* Namazını sadece Rabb'in için kıl ve senin için bir ibadet[436] kılınan kurbanını Allah için

436 نسك (**Nusuk**) olarak geçen ifade bazı müfessirlerce ibadet manasında bazılarınca da

kes. Zira o Allah, senin mürebbin, nimetlerle seni donatandır. Bir ayette Allah şöyle buyuruyor: "De ki şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi alemlerin Rabb'i Allah içindir."[437] Allah ona verdiklerinin kadrini yüceltmekte akabinde de tüm bu verilenlere şükretmesini emretmektedir. Daha sonra ise düşmanlarının, kendisine nefret kusanların halini ve nefislerine, mallarına isabet edecek tehdidini anlatmak için söze yeniden başlamaktadır. Şöyle buyuruyor: إن شانئك هو الأبتر *"Asıl sonu kesik olan şüphesiz sana hınç besleyendir."*

(الشانئ) **Eşşâniu:** Buğzeden, hınç besleyen manasındadır.

(الأبتر) **El-ebter:** Kesilmiş, bir eseri kalmamış, kendisinden sonra adı sanı kalmamış hakkında güzel konuşulmayan kişi. Güzel bir anının kalıcılığı ve güzel bir eserin devamlılığı hayvanın kuyruğuna benzemektedir. Çünkü kuyruk o hayvanın izini sürmektedir. Aynı zamanda onun süsüdür. Her ne kadar (بتر) ***betr*** kelimesi kök manası itibariyle kesmek manasında olsa bile -öldükten sonra adı sanı kalma- özelliğinden mahrum olmak kuyruğun kopartılıp, kesilmesine benzetilmektedir. Çünkü (بتر) ***betr*** kelimesi bu manada yaygınlık kazanmıştır. Rasulullah'a (s) hınç besleyen onun şahsı sebebiyle hınç beslemiyordu. Zira onun şahsiyeti peygamberlik iddiasından önceki hayatında görüldüğü üzere insanlarca seviliyordu. Ona nefret biçenler onun Allah'tan getirdiklerine hınç besliyorlar, kin duyuyorlardı. Onlar delalet içinde boğulmuş cehalet karanlığında kaybolmuşlardır. Durumlarının bozulması, ad ve sanlarının kesilmesi şüphesizdir. Allah-u Teala bu tehdidi Hz. Nebi dönemindeki Araplardan ve diğerlerinden olan hınç besleyenlere yapmaktadır. Bu tehdit onları başarısızlığa hüsrana sürükledi. Hz. Nebi (ve onun gösterdiği yolda yürüyenlere karşın hınç besleyenler öldükten sonra unutuldu. Birbirlerine yaptıkları kötü anıları dışında haklarında hiçbir şey kalmadı. Ama o peygamberin ve etrafındakilerin adları, sanları hala yükseklerde, eserleri hala salihlerin gönüllerinde kalıcılığını korumaktadır.

Rasulullah'ın (s) getirdiklerine hınç besleyen ve ebter kelimesinin ifade ettiği mananın kapsamına girenler Allah'ın kitabını terk edenler, hak dinin, bütünün yolundan vazgeçiren sebeplere bakmaksızın zanlara ve günahsızların dışındakilerin sözlerine tutunurlar ve kitap -şu kavliyle- apaçık bir şekil-

---

kurban manasında alınmıştır. (Çeviren)

437 Enam, 6/162.

de açıkladıktan sonra dini, gruplar ve fırkalar haline getirenlerdir: *"Dinlerini parça parça edip gruplara ayıranlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur"*[438] Ve sonra tutundukları veya kendilerini doğru yolun arkasına atacak şeylerden şefaatçiler edinmeleri gibi şeyleri yaymaya çalışırlar. Kur'an hatırlatıldığında veya Kur'an'a çağrıldıklarında başlarını çevirirler, sana Allah'ın kitabıyla çelişenlerin söyledikleri sözleri söylerler ve kendilerini kitaba inanmış zannederler. İlahi gazabın onları her yerde takip ettiğini, onları telef edici bir yerden helak edici bir yere sürdüğünü görmen gayet tabii bir durumdur. Ve onlar bunu hissetmezler. Aksine alay ettikleri, umursamadıkları ve güldükleri halde başlarına gelecekleri beklerler. Hüsrana uğramaktan Allah'a sığınırız ve ondan bu noktada imanımızı sağlamlaştırması için yardım dileriz.

---

438 *Enam, 6/159.*

﴿ KÂFİRÛN SÛRESİ ﴾

Kâfirûn Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 6'dır. (Mushafta 109. sûredir.)

Kafir, hakkın parıltısını gördüğünde gözlerini kapatan, onun bir kelimesinden bir harf işittiğinde kulaklarını tıkayan inatçı, inkarcı kişidir. Bu kişi delil kendisine sunulduktan sonra delilin hakikatini düşünmez, kalbini yakan hüccete uymaz. Aksine tüm bu delilleri etrafını kuşatan çoğu kişiyle beraber kendisini içinde bulduğu şeylere sevgi besleyerek reddeder ve atalarını taklit etmeyi temel esas olarak alır. Bu kategoride yer alanlar Allah'ın şu ayetlerinde belirttiği kişilerdir:

"Şüphesiz Allah katında hayvanların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir. Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi. Fakat işittirseydi bile yine onlar yüz çevirerek dönerlerdi."[439]

Bu kategorideki bazı insanlar, hatta çoğunluğu hakka çağıran davetçiye veya çağırdığı şeylere olan ilgisini azaltmak için kendi kendine konuşarak şöyle der: "Bizi neye çağırıyor? Allah'a mı? Halbuki biz Allah'a inanıyoruz. O'nu birlemeye mi? Biz onu birliyoruz. Hatta O'nun yanında değerli bir konuma sahip aracılar ve şefaatçilerin hakkı için ondan istiyoruz. Allah'a ibadete mi çağırıyor? Biz ona rüku ve secde ediyoruz. Hatta bununla yetinmeyip onun dostlarını ve şefaat ehlini tazim ediyor onları aracılar kılıyoruz. İşte onların saplantıları, işte arzuları. Allah-u Teala bu sebeple onlarla hakka çağıran davetçinin çağırdıkları arasındaki ilişkiyi mümkün olan en açık bir şekilde kesmek istemektedir. Şöyle buyuruyor:

439 Enfal, 6/22-23.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ﴿1﴾ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ﴿2﴾
وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿3﴾

1- **De ki: Ey kafirler!**

2- **Ben sizin tapmakta olduklarınıza tapmam.**

3- **Siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz.**

Taptığınızı iddia ettiğiniz ilah benim taptığım ilah değildir. Çünkü siz şefaatçiler (aracılar) edinilen çocuk isnad edilen, bir şahısta belirginleştirilen veya belirli bir sûrette tezahür ettirilen bir ilaha tapıyorsunuz. Ben ise ilahınızı nitelediğiniz tüm bu vasıflardan uzak olan bir ilaha tapıyorum. ولا أنتم عابدون ما أعبد *"Siz de benim taptığıma tapmıyorsunuz."* Yani siz de benim kendisine çağırdığım ilahıma ibadet edecek değilsiniz. Siz taptığınız ilaha aracılar, tazim ederek yaklaşılacağını zannettiniz ve bu aracıları O'na ulaşmada vasıta kıldınız. Ve siz O'nun bu aracılığı kabul edeceğine inandınız. Bu şekilde tapındığınız ilah benim taptığım ilah değildir. Bu sebeple siz benim taptığıma da tapmazsınız. Hatta ona siyan edersiniz, emirlerine muhalefet edersiniz. Sonra onlar şefaatçilerin karşısında veya onlar için ve onların isimleriyle ibadetlerini yerine getirdikleri mabetlerde, halvet yerlerinde Allah'a ibadet ettiklerini, şefaatçilere Allah'a ibadet etmek amacıyla inandıklarını zannettikleri için Allah-u Teala Hz. Nebi(s.a.v.)'nin ibadetinin onların ibadetlerine benzemesini ve onların ibadetlerinin Hz. Nebi(s.a.v.)'nin ibadetine benzemesini reddetmektedir. Şöyle buyuruyor:

وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَّا عَبَدتُّمْ ﴿4﴾ وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ﴿5﴾

4- **Ben de sizin taptıklarınıza asla tapacak değilim.**

5- **Evet, siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz.**

ولا انا عابد ما عبدتم *"Ben de sizin taptıklarınıza asla tapacak değilim."* Benzeri daha önce de geçen (ما) mevsule değil mastardır. Yani ولا انا بعابد عبادتكم ben

de sizin ibadetinizi asla yapacak değilim. ولا أنتم عابدون ما أعبد *"Evet, siz de benim taptığıma tapıyor değilsiniz."* Yani siz de benim ibadetimi yapacak değilsiniz. İlk iki cümle mabud (tapılan) konusunda tam bir farklılığı içermektedir. Son iki cümle ise ibadet konusunda tam bir farklılığı içermektedir. Yani ne bizim mabudumuz aynıdır, ne de ibadetimiz aynıdır. Çünkü benim mabudum tekdir, ortağı ve şefii olmaktan münezzehtir, belirli bir şahısta zuhur etmekten, bir halka iltimas geçmekten uzaktır. Kendisine ihlasla bağlanan herkese fazlını açar, kahrını da dini davet eden doğru, dürüst tebliğcilere savaş açan herkesin perçeminden tutarak alır. Ama sizin taptığınız ise bundan tamamen farklıdır. Ve benim ibadetim sadece Allah'adır. Sizin ibadetiniz ise şirkle karışmış, Allah'tan gafil bir şekilde yerine getirilmiş bir ibadettir. Bu sebeple bu ibadetleriniz gerçek manada ibadet sayılmaz. Benim ibadetim nerede, sizinki nerede.

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ ﴿6﴾

6- Sizin dininiz size, benim dinim banadır.

لكم دينكم *"Sizin dininiz size"*, sizin dininiz size aittir. Ve kesinlikle benim dininiz üzere olduğumu veya bir parçasını yerine getirdiğimi düşünmeyiniz. ولي دين *"Benim dinim de banadır."* Yani benim dinim bana hastır. Ayrıca kendisine çağırdığım dindir. Onunla sizin üzerinde bulunduğunuz din arasında hiçbir ortak nokta yoktur. Bu mananın sûrenin üslubunun özellikle de son ayet olan *"sizin dininiz size, benim dinim de banadır"* ayetinin gösterdiği mana olduğu aşikardır. Sûre, gayet açık bir şekilde var sayılan karışıklığın giderilmesini ifade etmektedir. Sûrenin delalet ettiği manaya şu ayet de delalet etmektedir: "Dinlerini parça parça edip gruplara ayıranlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur."[440] Yani seninle onlar arasında ne mabud, ne de ibadet noktasında bir ilişki vardır. Sûreyle ilgili olarak bunun dışında söylenenlere gelince; eğer doğru, isabetli sözler ise, sûrenin manasından bağımsız olarak ele al ve sakın söylenenlerin hepsine aldanma. Zira, bir ifadeden anlayacağın tercihe en şayan yorum, anlama en yakın olan yorumdur. Allah en iyisini bilir.

---

440 Enam, 6/159.

❮ NASR SÛRESİ ❯

Nasr Sûresi Medeni'dir.
Âyet sayısı 3'tür. (Mushafta 110. sûredir.)

Allah'ın kitabı Kur'an'da tekil olarak gelen hitap bazen, Rasulullah'adır (s). Tıpkı şu ayette olduğu gibi: *"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helal kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?"*[441] Bazen de hitabı karşılayan herkesedir. Şu ayette olduğu gibi: *"Namaz kılarken bir kulu men edeni gördün mü? Ne dersin, o (Peygamber) doğru yolda ise yahut takvayı emrediyorsa"*[442] Ve şu ayet: *"Dini yalanlayanı gördün mü?"*[443] Hitap Hz. Nebi'ye yapılarak beraberindekilere ve ümmetin ihlaslı kullarına da yöneltilmek istenmektedir. Bu sonuncusu Nasr sûresi için de geçerlidir.

Müminler sayıca az ve fakir günlerde idiler. Düşmanlarının sayısı ve gücü oldukça fazlaydı. Düşmanlarının katı tavırları ve kendilerini sıkıştırmaları onlara sıkıntı vermekteydi. Hz. Nebi, kavmi kendisini yalanladığı için üzülüyor, ruhu daralıyordu. Hak dinin parıltıları etrafa yayılıyor ama onlar bu parıltıları göremiyorlardı: *"Belki de sen (müşriklerin) "Ona (gökten) bir hazine indirilseydi veya onunla beraber bir melek gelseydi" demelerinden ötürü sana vahyolunan ayetlerin bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bu yüzden ruhun daralacaktır. (İyi bil ki) sen ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir"*[444] Daha sonra ise şöyle buyuruyor: *"Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise, yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin. Allah dileseydi elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirirdi. O halde sakın cahillerden olma"*[445] Bunların dışında Kur'an'da Hz. Nebi'nin ve ashabının karşılaştıkları zorlukların şiddeti sebebiyle üzüntülü ve kaygılı olduklarına işaret eden başka ayetler de vardır. Bu üzüntü ve kaygı da Allah'ın nebisine gönderdiği hak dinin zafere ulaşması beklentisinin de payı olduğu aşikardır. Hatta bu üzüntü içerisinde

---

441 Tahrim, 66/1.
442 Alak, 96/9-12.
443 Maun, 107/1.
444 Hud, 11/12.
445 En'am, 6/35.

Allah'ın dinini destekleyeceği vaadinin unutulduğu görülmektedir. Bu ise, Hz. Nebi'nin ayıplanacağı bir kusur değildir. Zira, her yaratık Allah'ın bildiği gaybi bilgileri bilemez. Bu unutkanlık sebebiyle zorluk ve üzüntü çekmesi gerekir. Ta ki, Allah için bir olgunluğa erişinceye kadar:

"Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, nihayet Peygamber ve beraberindeki müminler: 'Allah'ın yardımı ne zaman dediler'"[446] Lakin Allah, ona kendisine yakın olanlardan (mukarrebun) daha yakın olacağını vaad etmektedir. Allah'a yakın olanlardan daha yakın olmak ifadesinin manasını şu söz gayet açık bir şeklide ifade etmektedir: Ebrar (iyiler)'ın hasanetları mukarrebin (Allah'a yakın olanlar)'in seyyiatı (kötülükleri)dir.[447] Hz. Peygamber, kendini sorguladığında ve bu şiddetli tufandan çıktığı zaman Allah'ın vaadinin farkına vardı. Bu sebeple Allah, zor zamanlarda taşıdığı üzüntü ve sıkıntı sebebiyle istiğfar etmesini ilahi bir emirle Ona bildirmektedir. Ve bu ilahi emri ona fethin ve zaferin yakın olduğu müjdesi ile birlikte getirmektedir. Şöyle buyuruyor:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ﴿1﴾ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا ﴿2﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا ﴿3﴾

1- **Allah'ın yardımı ve zaferi geldiğinde,**

2- **Ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte olduğunu gördüğün vakit,**

3- **Rabbine hamd ederek O'nu tesbih et. Ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çokça kabul edendir.**

(إذا)**İza** hafi ile bu harfe izafe edilen şeyin gerçekleşeceğinin kesin olduğu ifade edilmektedir. Yani Allah'ın hak dini İslam'a batıla karşı yardımını gördüğün zaman Allah seni onlara karşı muzaffer kılar. Kendi batıl inançlarına

446 Bakara, 2/214.

447 Yani "mukarrebun" kavramı "hasenat" kavramını fazlasıyla kapsamaktadır. Bununla; mukarrebunun seyyiatı, ebrarın işlediği hasenattan daha fazla öncelenmiştir. İşte Peygamber'in Allah katındaki konumu da bu şekildedir.(Çeviren)

tutulma isteklerini zayıflatır. ورأيت الناس يدخلون فى دين الله افواجا *"Ve insanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte olduğunu gördüğün vakit"*, bu din örtüyü kaldırmak için onlara götürdüğün dindir. Bu örtü, onlarla din arasını ayıran batılın güç örtüsü idi. Ve onlar bu dini افواجا *"bölük bölük"* kabul ediyorlar. Yani onlar, bu dini o zor günlerdeki gibi tek tük değil, bölük bölük gruplar halinde kabul ediyorladı. Tüm bunlar gerçekleştiği zaman işte o vaktin, yani zaferin ve fethin gerşekleştiğinden şüphe kalmamıştır.

فسبّح بحمد ربّك *"Rabbine hamd ederek O'nu tesbih et."* yani, Rabbinin hakkı ihmal etmekten, hakkı batıla terk etmekten, dinini destekleyeceği vaadine muhalefet etmekten beri olduğunu beyan et. Ve tabii beri olduğunu ifade etmek, O'nu hamd etmek ve övgüler yağdırmakla olur. Şöyle ki: "O, kadirdir; hiç kimse O'nu mağlup edemez. Hakimdir; kafirlere müminlerin kalplerini sınamak için mühlet verir. Salih amel işleyenlerin ecirlerini zayi etmez. Fesatçıların amellerini düzeltmez. Basirdir; muhlislerin ve münafıkların kalplerindekini görür. İki yüzlülerin riyakarlıkları O'na gitmez. واستغفره *"Ve O'ndan mağfiret dile."* Yani fethin ve yardımın gecikmesi sebebiyle sende ve ashabında üzüntü ve sıkıntı oluştuğu için Allah'tan seni ve ashabını affetmesini iste. İstiğfar ise ancak samimi bir tevbe ile olur. Bu sıkıntı ve kaygıdan dolayı tevbe etmek ise, ancak Allah'ın vaadine tam bir güven beslemekle ve bu güvenin zor anlarda meydana çıkan nefisteki temayüllere üstünlük sağlaması -bu tevbe insan nefsine ağır gelse dahi- ile olur. Fakat Allah, Nebisinin nefsinin bu olgunluğa ulaştığını biliyordu. Bu sebeple bunu ona emretti. Hz. Peygamberin ashabının kalplerinin Ona yakınlaşması da bu şekildedir. Ve Allah, onların bu tevbesini kabul etmektedir. إنّه كان توّابا *"Çünkü O, tevbeleri çokça kabul edendir."* Yani Allah, kendisini tevbeleri çokça kabul etmekle nitelemektedir. Çünkü O, nefisleri bela ve sıkıntılarla terbiye eden bir Rabbdir. Şayet nefiste bir zayıflık bulunduğu zaman Allah, o nefsi güç talep etmeye iter. Ve güzel bir vaad ile emellerini kesinleştirir. Olgunluğa ulaşıncaya kadar bu hal üzere kalır. Ve o nefis, ulaştığı her derecede önceki konumundan tevbe eder. Allah da tevbesini kabul eder. Çünkü O, tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır. Sanki Allah, şöyle diyor: "Fetih ve zafer, gerçekleştiğinde ve insanlar hak dine geldiklerinde korku yok olur, hüznün gerekliliği ortadan kalkar ve sadece Allah'ı tesbih etmek, O'a şükretmek ve nefislerdeki temayüllerden O'na meyletmek kalır." Ve bu ihlas üzere kaldıkları sürece muhlislerin ruhlarını tekrar bu zorluk ve sıkıntı alamaz.

﴾ TEBBET SÛRESİ ﴿

Tebbet Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 5'tir. (Mushafta 111. sûredir.)

(Ebu Leheb): Abduluzza bin Abdulmuttalip, Rasulullah'ın amcası olup, insanlar içinde ona en fazla düşmanlık besleyen kişidir. Sahih bir rivayette Rasulullah (s), *"(Önce) en yakın akrabanı uyar"*[448] ayeti indiğinde Safa tepesine çıktı ve Kureyş'e seslendi tüm kabilelerden çoğu kişi gitti. Hatta gidemeyenler olan biteni izlemeleri için elçiler gönderdiler. Toplananlar içinde Ebu Leheb de vardı. Rasulullah, onlara şöyle dedi: *"Şu dağın arkasında size saldırmayı düşünen bir atlının geleceğini haber versem, bana inanır mısınız?"* Oradakiler: "Evet, çünkü biz sende doğruluktan başka bir şey görmedik" dediler. Bunun üzerine Allah Rasulü şöyle dedi: *"Doğrusu ben, sizleri çok çetin bir azaba karşı uyarmaktayım."* Ebu Leheb, oradaki topluluk içinden çıkıp, "Kahrolasın emi, bizi sırf bunun için mi topladın?" dedi. Ebu Leheb, Hz. Peygamber'in kabileleri Allah'a davet etmek için düzenlediği bazı seferlerde onun peşinden giderdi. Rasulullah, ben size gönderilmiş Allah'ın bir elçisiyim" diyerek kabileleri Allah'a çağırıyor, amcası Ebu Leheb de onlara giderek Onu yalanlıyor ve insanları Ona inanmaktan alıkoyuyordu. Karısı, Ümmü Cemil bintu Harb -Ebu Süfyan'ın kız kardeşi, Muaviye'nin halası- de kavmin ve aşiretin kalplerini Ona karşı kötülüğe sevk etmek için Rasululah'ı karalamaya çalışıyordu. Raciz'in şu beyitinde geçtiği üzere Arapça'da laf getirip götürmek için çalışan kişi odun taşıyıcısı sıfatıyla lakaplandırılır.

إنّ بنى الأدرم حمّالوا الحطب*هم الوشاة فى الرضاء والغضب

"Doğrusu Beni Edrem odun taşır
Hoşnutlukta ve hiddette iftiracıdır."

Arap şairlerinde buna delil gösterilecek çokça delil vardır. Abduluzza öfkelenince yanakları kızardığı ve parladığı için Ebu Leheb lakabıyla lakaplanmıştır. Allah-u Teala o ve karısı hakkında bu sûreyi indirmiştir ki, böy-

---

448 Şuara, 26/214.

lece Allah'ın Nebisine indirdiklerine, hevalarına uyarak ortaya çıkardıkları batıl inançları, adetleri tercih ederek sahip oldukları mal ve servete, güce ve insanların kalplerinde yer ettikleri konumlarına aldanarak düşmanca tavır sergileyen kişilerin ibret alacakları bir darbı mesel olsun. Allah şöyle buyuruyor:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿1﴾ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ﴿2﴾ سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ ﴿3﴾ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿4﴾

1- **Ebu Leheb'in iki eli kurusun!**

2- **Malı ve kazandıkları ona fayda vermedi.**

3- **O alevli bir ateşte yanacak.**

4- **Odun taşıyıcısı karısı da (ateşe girecek).**

(تبت يدا أبى لهب) "Ebu Leheb'in iki eli kurusun!" (تبت يدا فلان) "Tebbet yeda fulan" (Fulan kişinin elleri kurusun). Arapça'da bu ifadenin manası hüsrana uğrasın, helak olsun manasındadır. "Ebu Leheb'in elleri kurusun" cümlesi hüsrana uğramak veya helak olmak manasında Ebu Leheb'e yapılan bir bedduadır. El, insanın işlerinde kullandığı vazgeçilmez bir organıdır. Zira el organı yok olduğunda veya kesildiğinde o insan yok olmuş, helak olmuş gibidir. Araplar elin kuruması ifadesinden kişinin hüsrana uğramasını, elin helak olması ifadesinden insanın helak olmasını kinaye etmişlerdi. İnsana "ellerin kurusun" şeklinde yapılan bir beddua aslında "yok olasın" şeklinde yapılan bir bedduadır. Bu sebeple Allah bu dua cümlesinden sonra (وتبّ) "kurudu da" ifadesine yer vermektedir. Yani Ebu Leheb helak oldu da. Ebu Leheb'e yapılan bu beddua Arapların kullandıkları gibi sadece kızgınlığın şiddetini, nefreti göstermek için değildir. Bu beddua gerçekleşen bir emirdir. Zira Ebu Leheb bir fiil helak olmuştur. (وتبّ) **Ve Tebbe** ifadesindeki (و) vav harfi isti'naf (başlangıç) manasındadır. Yani (وهو تبّ) "Ve o helak oldu" şeklindedir.

Allah-u Teala daha sonra onun (Ebu Leheb'in) övündüğü mal ve şöhretin kendisine fayda vermeyeceğini ve yok olmaktan kurtaramayacağını beyan etmek için söze hiçbir harf (edat, bağlaç) kullanmadan başlamaktadır.

Şöyle buyuruyor: ما أغنى عنه ماله وما كسب *"Malı ve kazandıkları ona fayda vermedi."* Yani malı ve yükselmek, gösteriş gayesiyle Hz. Nebi (s.a.v.)'e düşmanlık besleme noktasındaki çabası ona fayda vermedi. سيصلى نارا ذات لهب *"O alevli bir ateşte yanacak."* Ateşin alevli (لهب) oluşu ifadesi ateş tutuştuğunda ateşten çıkan sivri alevler manasındadır. Allah-u Teala ateşi bu şekilde niteleyerek sıcaklığın derecesini ifade etmek istemektedir. Ve bu ateşten murad hakikatini sadece Allah'ın bileceği ahiretteki ateştir. O ateşte· Ebu Leheb, inatçılığının ve inkarcılığının karşılığı olarak azap görecek ve karısı Ümmü Cemil de Allah-u Teala'nın belirttiği gibi onunla beraber o ateşte yanacak. وامرأته حمّالة الحطب *"Odun taşıyıcısı karısı da (ateşe girecek)."* وامرأته *"Onun karısı"* ifadesi ateşi tutuşturan karısı sanki insanlar arasındaki bağı yakmak için odun toplayan kişi gibidir. Allah bu çirkin durumun tasvirini genişletmek için bir sonraki ayette şöyle buyuruyor:

فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ ﴿5﴾

5- Boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde...

Yani boynunda hurma lifinden bir ip olması halinde... Yani o, insanların arasını bozmak ve aralarında düşmanlık ateşini ateşlemek için büyük bir sorumluluk içindedir. Bu sebeple de o, yükünü sırtına alıncaya kadar, sert bir iple taşıyacağı yükü boynuna bağlayan odun taşıyan kişi konumundadır. Odun taşıyan ve boynunda odunu boğulacak bir şekilde sırtına bağladığı hurma lifinden bir ip olan kadının tablosu çok çirkin bir tablodur. Hatırlarsan daha önce de değinmiştik; Allah-u Teala Ebu Leheb lakabıyla meşhur kişiye sadece Rasulullah'a (s) olan düşmanlığı sebebiyle beddua etmemektedir. Eğer böyle olsaydı Kur'an'ın örneğin Ukbe Bin Muayt, El-as bin Vail ve bunlar gibi vasıfları zikredilerek ima (kinaye) edilen önde gelen düşmanların da isimlerini zikretmemiştir. Çünkü Kur'an Ebu Leheb'i, tekzip etmesi, Hz. Nebi'yi çalışmalarını başarısızlığa uğratmak için davranışlarıyla etkilemesi ve insanları ona gelmekten uzaklaştırmaya çalışması ile tanındığı

için özellikle zikretmiştir. Yani Ebu Leheb sanki, insanları Allah'ın nebisine indirdiklerini anlamamaları için haktan uzaklaştıran, güzel kelimelere kulak kesilmekten ve bu kelimelerin içerdiği hidayeti ve kurtuluş yoluna yönelmekten onları vazgeçiren adeta bir sembol, bir aktör idi.

Öfke ve kızgınlık taşıyan bu bedduanın içeriği ve bu duadaki kötü bir akıbetle tehdit, insanları Allah'ın kitabını düşünmekten ve bu kitaptaki ibretleri, hükümleri anlamaktan alıkoyan herkesi kapsamaktadır. Ayrıca sana "istediğin kadar bilgi seviyen yükselse de sen Allah'ı Kur'an'dan öğrenemezsin. Nebisinin sözlerinden de hükümleri ve doktrinleri öğrenemezsin. Ve senin bir hükmü belirlerken kitabın ayetlerine, sahih sünnete dayandırman caiz değildir. Zira senin yapman gereken -kitap ve sünnet dilini en iyi şekilde bilsen dahi- fulanın görüşüne başvurmaktır" diyenleri de kapsamaktadır. Onlar Ebu Leheblerin ta kendileridir. Malları ve amelleri onlara hiçbir fayda sağlamamaktadır. Ve onlar o ateşe yöneleceklerdir. İnsanların bütünlüğünü bozmak ve onları eğilimlere sevk eden iftiracı, laf alıp laf götüren her kadın da Ebu Leheb'in karısıyla aynı rolü paylaşmakta olup, aynı cezaya müstahak olacaktır. Allah'tan afiyet diler ve koruyucu hidayetine karşılık ona hamd ederiz.

﴾ İHLAS SÛRESİ ﴿

İhlâs Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 4'tür. (Mushafta 112. sûredir.)

İhlâs Sûresi (قل هو الله احد) **Kul huval-lahu ahad** sûresi olup Hz. Nebi'nin getirdiği risaletin en önemli üç esasını kapsar. İlki Allah'ı birlemek ve tenzih etmek (Tevhid) ikincisi iyi ve kötü amelleri açıklayarak amellerin genel sınırlarını belirlemek (şeriat) üçüncüsü ise ölümden sonra nefsin halleri ve karşılaşılacak mükafat ve cezalar. Bu esasların ilki olan Tevhid ve tenzih, Arapları ve diğer milletleri şirkten kurtarmak için olup esasların temelidir. Ve iman ilkeleri içerisinde ilk emredilen ilkedir. Bu sebeple bu sûrede anlatılanların tebliğ edilmesi emrinin, Hz. Muhammed'in risaletini gerçekleştirmek ve insanlara Allah hakkında inanmaları gereken şeyleri irşad etmek için Hak (c) tarafından sadır olması uygun düşmektedir. Bu sûrenin inmesiyle bazı Arapların Rasulullah'a (s) Allah hakkında sorular sormalarına gerek kalmadı. Sûre bu doğrultudaki sorularına cevap oldu. Yalnız kavmin hatta insanlık aleminin gereksinim duyduğu acil ihtiyaç Hz. Nebi'nin -tek bir sûrede Arap müşrikleri ve Ehl-i Kitabı çağırdığı ve onlara kısa ve öz bir şekilde Allah'ı tanıttığı için- bisetidir. Tevhid ilkesinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu şeklinde gelen hadisleri garipsememek gerekir. Çünkü tevhidin manasını kavrayan marifeti tanır, kendisine işaret edilen aydınlanmak isteyen basiret sahibinin idrakini yakalar, tevhid ve tenzih dışında geriye kalan konular onun yanında ayrıntı ve izahat olarak kalır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ ﴿1﴾

1- De ki: O Allah, birdir.

De ki: O, yani içinde şüphe olmayan bir burhanla desteklenmiş gerçek haber.

Nahivciler (Arap filologları) bu haberi kıssa veya hikaye şeklinde yorumlamışlardır.

الله أحد *"Allah birdir."* (الأحد) **El-ahad** zatında çokluk olmayan tek olan. Zira O Allah ne farklı farklı bir cevherlerden oluşmuştur, ne de nesneldir, ne de bazı din mensuplarının iddia ettiği gibi nesnel olmayan muhtelif asıllardan oluşmuştur[449] Allah tüm bu iddialardan beridir. Çünkü akıl mantık sahibi insanlar bu alemin mucidinin -ki o Allah'tır- vacibul vucud olması şartında görüş birliğindedirler. Ve vacibul vucud kendiliğinden zatın tek olmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü zattaki bileşenlerin sayılı olması parçaları toplama gereksinimini doğurmaktadır. Bu toplamda Allah veya âlemin mucidi, vacibul vucud olarak isimlendirilemez. Parçalarda bu şekildedir. Parçaların her biri vacibul vucud olamaz. Çünkü biri diğerinden özelliği ile farklılık arz etmektedir. Ve özellik her ikisinde de farklıdır. Bu sebeple de her ikisi mürekkeptir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi ***mürekkep*** "vacib" değildir. O halde vacibul vucudun tek olması gerekir. Zira Allah da tektir. Ayrıca akıllarımızın ve algılarımızın bu alemden elde ettikleri birbirleriyle tam bir ilişki ile bağlanan tek bir sistem içine girer. Bu durum bu sistemin mucidinin tek olduğuna ve asılların çok olduğu şeklindeki iddiaların yanılgıların çıkarımları olduğuna delil teşkil etmektedir. Bu sebeple de aklı bu yanılgılardan kurtarmak gerekir.

Allah hakkında bilgi verildiği için ayette haber *nekra*[450] gelmiştir. Yani o birdir ve onun dışında bir olan yoktur. Teklik sıfatı her tek olan için kullanılabilir. Örneğin sen "evde kimse yok derken" evde insan cinsinden hiç kimsenin olmadığı manasını kast ediyorsun. Ayetin muhatapları onun tek olmadığını iddia ediyorlardı. Bu sebeple Allah kendisinin tek olduğunu belirterek bu iddiaları çürütmek istemekte, mecusilerden ve başkaları tarafından Allah'a iki asıl izafe edenlerin ve üç asıl izafe edenlerin inandıklarının hilafına olduğu için pekiştirmekte, sağlamlaştırmaktadır.

اللَّهُ الصَّمَدُ ﴿2﴾

2- Allah sameddir.

(الصمد) **es-Samed:** İhtiyaçları gidermek için başvurulan makam, efendi manasındadır. Şair şöyle diyor:

449 Bazı dinler O'nun iki etkin asıldan veya tek olarak sayılan üç asıldan oluştuğuna inanmaktadırlar. (Çeviren)

450 Belirti eki (ال) almamış belirtisiz kelime. (Çeviren)

لقد بكر الناعى بخير بنى أسد*بعمرو بن مسعود وبالسيد الصمد

"Acele etti haberci Beni Esed'in
Amr Bin Mesud'un ve samed olan efendinin ölüm haberinde."

"Allah sameddir" konusu sözcükleri az manası çok alan kelimelerden oluşmaktadır. Kişi bu kelimelerden kasd edilen manaları hiçbir çaba harcamadan anlayabilir. Bu sebeple cümle, her iki tarafın (konuşan-dinleyen) rahatça anlayabileceği bir forma sokulmaktadır. İşte bu form cümleyi kısaltmak en kısa şekilde ifade etmektir. Örneğin senin, muhatabının Zeyd'den başka alim vardır şeklindeki inancını kırmak için "Zeyd alimdir" demen gibi. Bu kısa cümleyi söyleyerek onun zannını def ediyorsun ve Zeyd'den başka alim olmadığı inancını yerleştirmek istiyorsun. Bu ayet sana şu mesajı vermek istiyor: Hiç bir yaratık ihtiyacını Allah'tan başkasına yöneltemez. İhtiyaç sahibi kişi ihtiyacını gidermesi için O'ndan başkasına gidemez. Ayet bize tüm müsebbiplerin Allah'ta son bulduğunu ve bütün bu yaratıkların onun yaratmasıyla meydana geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca ayet irade sahibi varlık -insan gibi- sebepten musebbip meydana getirmeyi istediği zaman müsebbibin sebeple bağlantı yolu hakkında araştırma yapması gerekir. Tabi bu araştırma vacibul vucuttan, ihsan edilmiş varlığa sebeplerden müsebbiplere nasıl gittiğini bilmesi için Allah'ın yarattıklarını düşünmek, bakış açısı üretmek ve incelemek ile olur. Daha sonra ilk kaynağa dayandırıncaya kadar devam eder. Ki bu ilk kaynak ilahi emirdir. Bu, içinde sebebin ve müsebbibin, kesbin etkisinin, iradenin ve beşere verilmiş gücün etkisinin belirgin olduğu durumlar için geçerlidir. İradenin içine giremediği arka planda olan, belirgin olmayan durumlarda ise ihtiyaç sahibi kişinin yardım isteme talebini sebepleri aldıktan sonra sadece Allah'a yöneltmesi gerekir. "Samed" sözü hiçbir vasıta, şefaatçi araya koymaksızın direk ondan yardım isteme manasını hissettiriyor. ***"Samed"*** sözü aracılara, şefaatçilere inanan Arap müşriklerinin inançlarının aksi bir inanca çağırmaktadır. Ayrıca "samed" sözü liderlerinin Allah katında istedikleri şeyleri ulaştırma noktasında aracı olabilecek bir konumda olduğuna inanan ve bu sebeple de yanlarından ayrılmayan veya Allah'a itaat eder gibi onlara itaat ederek kabirleri başında duran bazı din mensuplarının inançlarının aksi bir inanca çağırmaktadır. Sonra O Allah amellerin genel sınırlarını belirleme ve şer'i ilkeler koyma noktasında sameddir. Bu sebeple ihtilaf gerçekleşen tüm konuları onun indirdiklerine

götürmek (baş vurmak) gerekir. İnsanların hepsinin kitaba (Kur'an) baş vurmaları gerekir. Şayet ihtilaflı konunun çözümünü kitapta bulamazlarsa bir bilene götürürler ve ondan delil isterler. Bu noktada insanlara düşen görev inandıkları ve yerine getirdikleri ilkeleri öğrenmeye önem göstermeleridir. Şayet böyle yapmaz iseler görüşler farklılaşır. Allah'ın kitabını farklı farklı görüşler, mezhepler örter, manasını bozar ve insanların günahsız olmayan birinin sözüyle meşgul olmaları abes bir iş olduğu için Kur'an'ın indiriliş hikmeti kaybolur, günahsız olanın yolunu görmelerinden onları alıkor. Ve kendilerine hiç peygamber gönderilmemiş bir konuma düşerler. Onlar liderlik özelliklerine delil bulamayacak liderlerinin kendilerine söylediklerini yaparlar, Allah'ın hüküm olarak indirmediği şeylere tutunurlar ve bu sebeple de dünyevi ve uhrevi zorluk çukuruna düşerler.

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿3﴾

3- O, doğurmamıştır ve doğmamıştır.

Allah birini doğurmaktan münezzehtir. Allah'a kendisine oğul veya kız isnat edenlerin görüşünün geçersizliğine işaret etmektedir. Allah'a oğul veya kız isnat edenler Arap müşrikleri, Hind, Hristiyanlar ve diğerleridir. Ve Allah onlara, oğul isnat etmenin doğurma özelliğine sahip olmayı zorunlu kılacağı gerçeğini açıklamaktadır. Doğurma özelliğine sahip olmayı zorunlu kılacağı gerçeğini açıklamaktadır. Doğurma özelliği ise yapısı olan canlılarda olur. Yapısı olan canlı ise mürekkep, yani bileşim sonucu meydana gelmiştir. Bu canlının sonu ise çözülme ve yok oluştur. Allah bu özellikten münezzehtir.

(ولم يولد) *"O doğmadı"* sözü ile Allah, bazı din mensuplarının Allah'ın oğlu da ilahtır ve ibadet edilir şeklindeki iddialarının geçersizliğini açıklamaktadır. Hatta onlardan bazıları utanmadan "Allah'ın kadir annesi" şeklinde O'na anne isnat etmişlerdir. "Babasıyla beraber ezelidir" şeklindeki iddia ise düşünülemeyecek iddialardandır. Şayet onlardan biri tevhidi ve tenzihi isteyecek olursa yukardaki ifadelerin hepsini terk etmesi ve bizim dediğimiz gibi *"Allah birdir. Allah sameddir. Doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir dengi yoktur"* demesi gerekmektedir.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ﴿4﴾

4- Onun hiçbir dengi yoktur.

(الكفو) **El-Kufu:** Amelde ve güçte benzerlik, denklik. Bu ayet de bazılarının "Allah'ın bir dengi olduğu şeklindeki iddiaları çürütmek içindir. Allah bu sûre ile şirk koşmanın tüm çeşitlerini çürüttü ve tevhid ve tenzihin tüm ilkelerini belirledi. Bu ayetin kurallı cümle şekli şu şekilde olur: (لم يكن أحد كفوا له) "Mecrur, konu Allah olduğundan ve önemli bir konu olduğundan önceye alınmıştır."[451] daha sonra nefyedilen şey sonraya alınmıştır.[452] sûrede özetlediği konuların şu ayetlerde tafsilatını vermektedir:

"Rahman çocuk edindi dediler hakikaten siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız. Bundan dolayı, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir. Rahmana çocuk isnadında bulunmaları yüzünden. Halbuki çocuk edinmek Rahman'ın şanına yakışmaz. Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahman'a gelecektir. O, bunların hepsini kuşatmış ve sayılarını tespit etmiştir. Bunların hepsi de kıyamet gününde O'nun huzuruna tek başına gelecektir."[453]

Rabbimiz şöyle buyurdu:

"Rahman (olan Allah, melekleri) evlat edindi dediler. Haşa! O bundan münezzehtir. Bilakis (melekler) lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır. Ondan (emir almazdan) önce konuşmazlar, onlar, sadece onun emri ile hareket ederler."[454]

"Allah ile cinler arasında da bir soy birliği uydurdular. And olsun, cinler de kendilerinin hesap yerine götürüleceklerini bilirler. Allah, onların isnat edegeldiklerinden yücedir, münezzehtir."[455]

451 Bkz. لم يكن له: "له" burada car mecrur'dur. Önceye alınmıştır. (Çeviren)

452 Bkz. (لم يكن له كفوا) .كفوا burada Allah-u Teala bu nefyedilendir. (Çeviren)

453 Meryem, 19/88-95.

454 Enbiyâ, 21/26.

455 Saffat, 37/158-159.

﴾ FELAK SÛRESİ ﴿

Felak Sûresi Mekki'dir.
Âyet sayısı 5'tir. (Mushafta 113. sûredir.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ﴿1﴾

1- De ki: Sabahın Rabbine sığınırım.

(الفلق) **el-Felak:** Felak sabahtır, denilir. Ve o felakın Rabb'i Allah karanlığıyla yeryüzünü kaplayan gecenin gerçekleşmesi üzerine yıldızlar sistemini kurmuştur. Geceden sonra sabah gelmekte, hem bu karanlığı yarıp geçmekte hem de gecenin canlılar üzerinde bıraktığı sıkıntıyı gidermektedir. Çoğu müfessir ***felak*** kelimesinin "mutlak mümkün olan varlık" manasında, ***"felakın Rabb'i"*** ifadesinin de "tüm mümkün varlık"ların veya sabahın Rabb'i, kendisi dışında hiç kimsenin getiremeyeceği sabahı getiren ve yokluğu (adem) yarıp geçen yaratıcı manasında olduğunu belirtmiştir. Zira bu sebeple kendisine sığınılmaya en layık olan O'dur.

مِن شَرِّ مَا خَلَقَ ﴿2﴾

2- Yarattığı şeylerin şerrinden...

Yani yarattıklarından sana gelebilecek tüm kötülüklerden... Allah, bilemediğimiz bir hikmet sebebiyle bu yaratıkları yarattı. Fakat biz bunun hikmetini yarattığı bazı yaratıklardan edinmekteyiz. Allah her yaratığı onun için ihsan ettiği, takdir ettiği şeylerin pay olarak vermek için yaratmıştır. Zira her yaratık varlık alemindeki yerini aldığı için -ki bu vazgeçilmez bir haktır- kendine göre çok iyidir. Karşılaşılan kötülükler görecelidir. Yani sana göre şer olan şey başka birine göre hayır olabilir. Örneğin yırtıcı hayvan seni yese, acı duyar ölürsün ve senin bu haline yakınların, dostların üzülür. Bu durum sana ve onlara göre şerdir. Ama o yırtıcı hayvana göre ise hayırdır. Çünkü payını almıştır. Bu sebeple kötülük, yaratılanlara izafe edilmiştir. Çünkü kötülük bu izafiliğin gözetilmesiyle oluşmaktadır. Allah'ın fiilleri ise daha

önce açıkladığımız gibi zatında hayırdır. Bu sebeple korunmasına girilecek ve her hangi bir kötülükten seni kurtarması için sığınılacak O'dur. Daha sonra Allah-u Teala yarattığı bazı şeylerin güç yetirilemeyecek kötülükleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ﴿3﴾

3- Karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden...

(غسق) **Gaseka:** Kelimesi kök manası itibariyle akmak, dökülmek manasındadır.

(الوقب) **El-Vakbu:** Dağ vesair yerlerdeki çukur, boşluk manasındadır.

(وقب) **Vakaba:** Kelimesi kapsamlı bir şekilde girilmedik hiçbir yer bırakmaksızın girmek manasındadır.

(غاسق) **Gâsik:** Kelimesi burada gece manasındadır. (إذا وقب) Yani geceye karanlığın çökmesi gibi her şeye girdi ve kuşattı. Zira gece bu hali ile korku vericidir. Seni beklenmedik bir anda yakalamak için konulmuştur. Ve sen ondan nasıl kurtulacağını bilemezsin. Düşmanla bir kavga anında isen karanlık düşmanın eline büyük bir koz vermektedir. Karanlıkta saklı olan kötülükleri burada sıralamaya gerek yoktur. Zira karanlığın kötülükleri hemen hemen herkesçe bilinmektedir. Bu sebeple gecenin şerrinden yine o gecenin Rabb'i Allah'a sığınmak uygun düşmektedir. Zira Allah gecenin kötülüklerinden korumaya kadirdir. Allah-u Teala bir sonraki ayette dikkatleri zarar veren yaratıklara çekmekte ve bu yaratıkların zararlarından korunmanın zorluğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu sebeple korku ve paniğe kapılmaktan Allah'a sığınmak, yaratıkların açtığı zararları def etme noktasında O'nun kapsayıcı gücünden yardım istemek gerekmektedir.

وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ﴿4﴾

4- Düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden.

(العقد) **El-ukad,** (عقدة) *uktedu* kelimesinin çoğulu olup ip veya lif ile gerçekleştirilen düğüm manasındadır. Sonraları bu kelime bağlantı sağlayan

her şey için kullanılır olmuştur. Bu sebeple Allah karı-koca arasındaki şer'i irtibatı *"ukdetunnikah"* (*nikah ukdesi*) şeklinde isimlendirmiştir. Alışverişteki icab (teklif) ve kabul (müşterinin malı satın almaya karar vermesi) ve buna benzer ilişkilerdeki bileşke akd, ukde, kelimeleriyle ifade edilmiştir.

(نفث) **Nefsu:** Hafif üfürüş veya tükürük karışımı üfürmek manasındadır.

(نفاثة) **Neffase:** Kelimesi (علامة) allâme ve (فهامة) *fehhâme* kelimeleri gibi mübalağa sigasında olup erkek ve dişi için kullanılır. (نفاثات) *Neffâsâ* çoğuludur. Bu kelimeden kast edilen burada ülfet bağları kesilmiş, iftiralarının ateşiyle tutuşmuş olan dedikoducu insanlardır. Allah onları karı ile koca arasındaki sevgi düğümünü çözmek isteyen büyücülere benzetmek istemektedir. Zira o büyücüler bir düğüm bağlamaktalar, akabinde de bu düğüme karı koca arasındaki sevgi düğümünü çözmesi için üfürmekte ve çözmektedirler. Dedikoduculuk iki arkadaş arasındaki sevgiyi gizli yalan bir vesile ile düşmanlığa sürüklediği için büyü yapmaya benzetmektedir. **Nemime** (*dedikoduculuk*) gecenin karanlığında yol alan yolcuyu yanılttığı gibi iki arkadaş kalbini yanıltmaktadır. Bu sebeple Allah *nemimeyi "karanlığı çöktüğü zaman, gecenin şerrinden"* ayetinden hemen sonra zikretmektedir. Nemineden korunmak hiç kimseye kolay değildir. Dedikoducu insan senin arkadaşına söyleyeceği şeyi senin ağzından söyler ve sen onun ne söylediğini bilemezsin. Yanına geldiğinde sana yalanlaman imkansız bir şekilde dostça yaklaşır. Bu sebeple bu şahsa karşı, senin gücünden daha büyük güçten yardım istemen gerekir. İşte bu Allah'ın gücüdür. Bu doğrultuda şöyle bir hadis rivayet etmişlerdir. *"Rasulullah'a (s) Lubeyd Bin El- A'sam büyü yapmış idi. Bu büyünün tesiri Nebi üzerinde o kadar etkili olmuştu ki bir şeyi yapmadığı halde yaptığını tahayyül ediyordu. Ve Allah ona bu sihri haber verdi. Sihir malzemeleri kuyudan çıkartıldı. Hz. Peygamberden sihirin etkisi tamamen silindi ve bu sûre indi."*

"Büyünün Hz. Nebi üzerindeki etkisinin apaçık bir şekilde görülmesi, Hz. Peygamberi o kadar etkilemişti ki yapmadığı şeyi yaptı zannettiriyordu. Peygamberin yapmadığı şeyi yaptı zannetmesi ne bedensel hastalıkların verdiği tesir kabilindendir, ne de bazı normal durumlarda görülen unutma kabilindendir. Aksine akla dokunmakta ve ruhu zapdetmektedir." Bu ifadeler müşriklerin şu sözünü doğrulamaktadır. *"Siz büyülenmiş bir adamdan*

başkasına uymuyorsunuz."[456] Onlara göre büyülenmiş insan aklı karışmış gerçekleşmeyen bir şeyi gerçekleşti şeklinde tahayyül eden ve kendisine vahiy gelmediği halde vahyedildiğini tahayyül eden kişidir. Nübüvvetin ne olduğunu ve nübüvvetin gereğini akletmeyen çoğu taklitçiler (gelenekçiler) Peygamberin o mübarek nefsinde sihrin etkisini bildiren hadisin sahih olduğunu, alınması gerektiğini ve bu hadisi almamanın bidat ehlinin (yenilikçiler) bidati olduğunu dile getiriyorlar. Gelenekçilerin nazarında sahih din, apaçık gerçek, nasıl bidat halini aldı bak gör. Sihrin olduğuna hem Kur'an'dan delil getiriyorlar, hem de Hz. Peygambere büyü yapıldığını nefyeden ve bu iddiayı müşriklerin bir iftirası sayan Kur'an'dan yüz çeviriyorlar. Halbuki bu noktada tevile gidilmez. Çünkü müşrikler, şeytanın Hz. Nebiyi sihir ile kuşattığını söylüyorlardı. Şeytanın kuşatması müşriklerce sihir olarak tanımlanmaktadır. Bu kuşatma Lubeyd'e nispet edilen sihrin tesirinin aynısıdır. Zira bu kuşatma onların iddialarına göre O'nun (s) aklının ve şuurunun kaybolmasıdır.

İnanılması gereken Kur'an'ın kesinliği ve katiliğidir. Ve O Kur'an tevatür bir yolla Hz. Masum'a (s) gelen Allah'ın kitabıdır. Onun, olumlu gördüklerine inanmak, olumsuz gördüklerini reddetmek gerekir. Kur'an'da Hz. Nebi'nin büyülenmediği belirtilmektedir. Bu ifade Hz. Nebi'nin düşmanları müşriklerce O'na dayandırılan ve ayıplama gayesi taşıyan sözleridir. O halde demek oluyor ki, Hz. Peygamber büyülenmiş değildir. Hadise gelince; hadisin sahih olduğu farz edilse bile ahaddır. Ahad hadis ile akidevi konularda amel edilmez. Hz. Nebi'nin de sihrin etkisinde kalmaktan korunmuş olması akideden olup yakîn bir delil ile ancak nefyedilebilir. Yoksa zannî bir delille hareket edilmez. Her halükarda bize düşen bu hadisi akidemize yerleştirmemek, kitabın nassını ve akli delili almaktır. Zira onların iddia ettiği gibi Peygamberin aklında bir karışıklık olmuş olsaydı, insanlara ulaştırmadığı şeyleri ulaştırdığını veya kendisine vahiy inmediği halde indirildiğini zannedebilirdi.

Sonra sihrin Hz. Peygamberden nefyedilmesi sihri mutlak bir şekilde nefyetmeyi gerekli kılmaz. Zira başkaları sihre yakalanabilir ama Hz. Peygamberin sihre yakalanması muhaldir. Çünkü Allah onu günahsız kılmıştır. Sihiri bütünüyle kabul etmeyen kişinin bidat ehlinden sayılması caiz

456 *İsra, 17/17.*

değildir. Çünkü Allah-u Teala (آمن الرسول) **Âmene'r-rasûlü** diye başlayan ayetlerde müminlerin inanmaları gerekli esasları zikretmektedir. Ve diğer ayetlerde de müslümana iman etmesi gerekli esasları zikredilmektedir. Ve bu esaslar içerisinde sihir zikredilmemektedir. Hatta sihri öğrenmenin küfür olduğunu belirten sahih hadisler vardır. Kur'an'da sihir kelimesi farklı farklı yerlerde zikredilmektedir. Bizim bu kelimeden sadece körlerin anlayacağı manayı anlamamız gerekmektedir.

(السحر) **Sihr:** Kelimesi sözlükte bir şeyi gerçek manasının dışına çekmek manasındadır. El-Ferra *"Nasıl oluyor da büyüye kapılıyorsunuz"*[457] ayetinin manası hakkında şöyle der: "Yani nasıl olup ta O'nu birlemekten aldanıyorsunuz, uzak duruyorsunuz manasındadır". O halde biz, koca ile karının arasını ayıran bu sihirden, kocayı karısından uzaklaştıran bu hassas iğrenç yöntemi anladığımız zaman ne yapmamız gerekir? Ve bu iğrenç yöntem gibi yöntemlerin eğitimi ve hocası olması ihtimali uzak bir ihtimal midir? Zira biz görüyoruz ki bazı hükümetlerde siyaset üretmek için hazırlanmış kitaplar ve verilen dersler bulunmaktadır. Koca ve karı ifadeleri örneklendirme ve yapılan hareketi en kabih bir şekilde göstermek içindir. Yani öğrendikleri hile çeşitleri, fesat yolları koca ile karısının arasını ayırmada kullanacak düzeye ulaştı. Ayetin siyakı da buna uygundur. Şeytanların zikri ifadesini kullanmamızda da bir sakınca yoktur. Çünkü Allah kendisi insanların şerlilerini, iğrençlerini şeytanlarla beraber olan münafıklar olarak isimlendirmiştir. *"Şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman"*[458] *"Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanları düşman kıldık"*[459] Firavun sihirbazlarının sihirleri de hilenin bir çeşididir. Bu sebeple Allah şöyle buyurmaktadır: *"Hayır, siz atın, dedi. Bir de baktı ki, büyüleri sayesinde ipleri ve sopaları, kendisine gerçekten koşuyor gibi görünüyor."*[460] Yunus: Araplar (ما سحرك عن وجه كذا) **mâ sehareke an vechi kezâ** ifadesi "seni bu yöne gitmekten alıkoyan nedir?" manasındadır. Sûre Ata, Hasan ve Cabir'in görüşüne göre Mekki olduğu halde sûrenin Hz. Nebi'ye büyü yapılması ile ilgili olarak inmiş olması nasıl sahih olabilir ki. Zira Peygamberin büyülendiği iddiası Medine'de vuku bulmuştur.

457 Müminun, 23/89.
458 Bakara, 2/14.
459 Enam, 6/112.
460 Taha, 20/66.

وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ ﴿5﴾

5- Ve kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden.

(حاسد) **Hasit:** kıskandığı kişinin sahip olduğu -kıskanma sebebi olan- nimetin zevalini temenni eden ve onun bu nimete tekrar sahip olmasını istemeyen kişidir. Ve bu insan haset ettiği zaman, yani kıskançlığını uygulamaya koyduğu zaman, kıskandığının sahip olduğu özelliği yok etme noktasında gayretini ortaya koyduğu zaman insanların en şerlisi olur. Kıskandığı kişinin de her hangi bir yolla onu razı etme gücü yoktur. Ne de onun entrikalarını durdurmaya güç yetirebilir. Ondan korunacağı tek sığınağı Allah'tır. Zira o onun vereceği ezayı durdurmaya, gayretini boşa harcamaya kadirdir. Allah haset edenlerin şerrinden bizleri korur, entrikacıların entrikalarını bizden uzak tutar. Allah daha iyi bilir.

﴾ NÂS SÛRESİ ﴿

Nâs Sûresi Mekkî'dir.
Âyet sayısı 6'tıdır. (Musnafta 114. sûredir.)

Bu sûre bir önceki sûre gibi Mekki'dir. Fakat ne bir önceki sûrede anlatılan sihirle ne de sihir cihetinde olan şeylerle alakalıdır. Nas sûresi önceki sûrede zikredilen kötülüklere benzer büyük bir kötülüğü def etme noktasında Allah'a sığınmaya, O'na iltica etmeye ve O'ndan yardım istemeye çağıran ilahi bir emirdir. Fakat bu kötülük insanların gözden kaçırdıkları, umursamadıkları bir kötülüktür. Çünkü bu kötülük onlara arzu ve ihtirasları yönünden gelmekte, güçleri hiç farkına varmadıkları bir şekilde o kötülüğe karışmakta ve bu sebeple de kendilerini en iyiyi yapanlar olarak zannedip kötü ameller işlemektedirler. Bu kötülük gizli ve kapalı olduğu için insan gücü bu kötülüğü kolay bir şekilde def etmekten acizdir. Bu sebeple bu kötülüğe karşı Allah'a sığınmaya, O'nun korumasına girmeye ihtiyaç duymaktadır. İşte bu kötülük kalplerdeki vesvesedir. Şöyle buyuruyor:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿1﴾ مَلِكِ النَّاسِ ﴿2﴾ إِلَٰهِ النَّاسِ ﴿3﴾

1- **Deki: İnsanların Rabb'ine sığınırım.**

2- **İnsanların Melikine (mutlak sahip ve hakimine).**

3- **İnsanların ilahına.**

O'na sığınır ve O'ndan yardım isterim. İnsanların Rabb'i; onları nimetlerle büyüten ve intikam (ceza -çev.-) ile eğitendir.

(ملك الناس) Onları idare eden, amellerini yazan, güçlerini düzenleyen, onlar için kanunlar koyan ve dışına çıkılması kanuni olmayan genel sınırları çizen mutlak sahip ve hakime (sığınırım de!).

(إله الناس) Kalplerinde O'nun azameti yerleşmiştir. O'nun sınırını ihata edemezler. Sadece O'nun otoritesine boyun eğerler. Kalplerinin dört bir yanını sarmıştır. O'nun hangi yönden geldiğini idrak edemezler. Zira O onların gerçek mabudu, zor durumlardaki sığınağıdır. Bu sıfatlar insanlara da izafe edilmekle beraber uluhiyet sıfatlarıdır. Bununla birlikte Allah her şeyin Rabb'i meliki ve ilahıdır. Çünkü insanlar O'nun sıfatlarında yanlış yorumlar yapmakta, manalarının hakikatinden uzaklaşmakta, bunun sonucunda bazı nimetleri veya tüm nimetleri dayandıracakları, bu nimetleri elde etme noktasında sığınacakları ve şefaatçiler diye isimlendirdikleri sahte rabler edinmektedirler. Ve onlar zihinlerinde davranışlarını düzene sokacağını, sözlerinden etkilenmeleri sebebiyle amellerinin sınırlarını çizeceğini düşündükleri ruhani melikler canlandırırlar. Bu sebeple de Allah'ın kitabından yüz çevirip onların kitaplarına sığınırlar. İlahi kitapları ihmal ederler. Böylece de o liderlerin (meliklerin) ortaya koydukları yeni şeylerden ellerinde bulunanlarla yetinilmesi ile ilahi kitapların etkisi kaybolur. Ayrıca onlar bu sebepten ötürü nefislerinde liderlerine karşı korku duyguları taşırlar, zihinlerinde onlar için ruhani bir yetki canlandırırlar. Ve ilahi yetkiye verecekleri boyun eğişlerini onlara yaparlar. Bu sebeple de onları kendilerine tanrı edinmişlerdir -ister bu liderleri bu isimle (tanrı) çağırsınlar veya çağırmasınlar aynıdır. İnsanlar yanılgıları sebebiyle rabler, melikler, tanrılar türetmektedirler. Bu sebeple Allah ayette anlatımı insanlar üzerine kurmaktadır (İnsanların Rabb'ine -çev.-). Cinler hakkında onların da insanlar gibi yaptıkları şeklinde anlatılanlara gelince; bu insanlara görünmeyen bir durumdur. Bu sebeple de Allah onları bu ayetlerde değerlendirmeye almamış zamir kullanmaksızın açık bir şekilde insanı defalarca tekrarlamıştır. Böyle yapmasının sebebi insanlardan büyük bir çoğunluğun kuruntularına sıkı bir şekilde bağlanmaları, yanılgılarına tutunmaları ve kendilerini akıllı ve düşünür zannederek gerçeğe uygun doğru yola ulaştıklarını düşünmeleri sebebiyle konuyu belirlemek içindir. Bu sebeple de Allah bütün sıfatlarına delalet eden bir kelime ile Allah'ın gerçek Rableri, melikleri, ilahları olduğuna ve kendilerinin de düşünen insanlar olduğuna dikkat çekmek ve insanların kendi kafalarından ürettikleri melikleri, ilahları geçersiz kılmak istemektedir. İşte o vakit insan için Allah'tan başka bir Rab, melik, ilah olmaz.

مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ﴿4﴾

4- 'Sinsice, kalplere vesvese ve şüphe düşürüp duran' vesvesecinin şerrinden.

İnsan için Allah'tan başka bir Rab, melik, ilah olmaz. Bu sebeple vesveselerin şerrinden sadece ona sığın. مـن شرّ الوسـواس Kelimenin kökü (الوسوسة) *el-vesvesetu*'dur. Gizli, gizemli ses manasındadır. Bileziklerin kolda hareket halinde çıkardıkları hışırtı manasında (وسوسة) kelimesi kullanılır.

(الوسـواس) **Vesvas** kelimesi burada geveze manasındaki (الثرثار) kelimesi gibi ya sıfattır, ya da sıfat görevinde kullanılan masdar isimdir. Bu kelimeden kast edilen mana kişiye kötü konuşmayı, yapmayı ilka eden şeydir.

(الخناس) **El-hannas:** Geri kalan, gizlenen manasındadır. Nefsin, kötülükleri ve insanlara eza verecek şeyleri konuşması Allah'ın dini hatırlatıldığı ve nefse dinin şeri modeli sunulduğu zaman tüm bu konuşmalar dört bir yana saçılır, vesvese veren geri kalır, gizlenir. Sana bir kişi vesvese yaptığında, kötü bir fiil işlemeye teşvik ettiğinde de durum bu şekildedir. Vesvese yapanı daha sonra başka bir fırsat yakalayana kadar sinsi bir şekilde gizlendiğini ve ağzını açmadığını görürsün. Kötülüğü vesvese eden kişinin sinsiliği yani geri çekilmesi çoktur. Çünkü o hakka karşı mukavemet gösteremeyecek olan batıl yönünden gelmektedir. Allah bize el-hannas vasfını, kendisinden yardım isteyerek vesveseden kurtulma yolunu aramamız için vesvese veren kişinin düştüğü zayıf konuma dikkatlerimizi çekmek, insanlara ondan gelen vesveselerin o insanların azminin zayıflılığından, gözlerinin kapalılığından kaynaklandığını ifade etmek ıçin zikretmektedir. Eğer güçlerini Allah'ın kıldığı şeylerde kullansalardı nefislerine bu vesveseler ne dokunurdu ne de onları kötü bir gidişata iterdi. Allah-u Teala bu vesvese veren sinsi kişiyi şu ayetlerinde nitelemektedir.

الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ ﴿5﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿6﴾

5- İnsanların kalplerine vesvese sokan cin ve insan.

6- Gerek cinlerden, gerekse insanlardan (olan her hannas'tan Allah'a sığınırım).

Cin ve ***insan*** kelimeleri, vesvese veren sinsi kişilerin açıklamasıdır. *Vesvese* verenler iki kısımdır. Cinler kısmı. Cinler; tanımadığımız gizli, gaybi varlık-

lardır. Ve her insanın bir şeytanı vardır. Bu şeytan, kötülüğe meyleden gücün adıdır. Bu güç sebebiyle kişi nefsinde kötü temayüller meydana getirir. Allah-u Teala vesvesenin yerini kalp kılmıştır. Araplarda da aklın, düşünmenin mekanı kalp olarak bilinir. Kalp onlara göre göğüstekileri bir araya toplayan bir mekanizmadır. Şek kişinin kalbinde düğümlenir şeklinde de genel bir söz vardır. Şek kişinin nefsinde ve aklında olur. Aklın fiilleri her ne kadar kan dolaşımında, kalp atışlarında, kalp daralmasında etkileri belirse de, beyindedir. Şeytanın burnu, gagası ve kalbe tüneklemesi gibi ifadelerin hepsi tasvir ve benzetme kabilindendir. Vesvese verenlerin diğer kısmı da insandır. Allah-u Teala ayette vesveseyi insanlara da dayandırmaktadır. Böylece insanların kalplerine vesvese verenlerin, kalplere giren ve kalbin kulağına yerleştirilen bir burnu ve gagası olsun. Allah-u Teala burunun sinsiliği ifadesini zikrettiği zaman onlar da bu ifadeyi cinler için zikrettiler. Fakat bununla yetinmeyip insanların göremediği şeylerde yanılgılarıyla diledikleri ifadeleri ürettiler. Her ne kadar bu görülmeyen şeyleri akletmeseler ve gaybi öğrenmeye cesaret etmeseler de hakikatini sadece Allah'ın bileceği şeyleri anlatıyorlar, bununla da yetinmeyip yanılgılarını destekleyecek hadisler buluyorlar, iddialarını kuvvetlendirecek diye vehimlerini selefe dayandırıyorlar. Allah Rasulullah'ın (s) ve selefu salihinin kendilerine isnat edilen her türlü şeyden beri olduklarına şahittir. Bu bir suç işlemekten, yanılgısı ile gayb hakkında konuşmaya cüret etme suçunu işlemekten kendi nefsinde razı olmayan kişilerin ürettiği şeylerdir. Hatta bu kişiler yanılgıları sebebiyle Hz. Rasul'e ümmetin selefine yalan söz isnat etme cürmünü bile işlemektedirler. O kimseler, bir söz insanların bildikleri şeylere çekildiğinde ve onlarda o sözü yalanlama imkânına salip oldukları halde dilsizler gibi sükut ederler, korkakların yüzüne doğrulttukları silahlarına sığınırlar. Ve sanki Sünnet ruhanilikten uzak cismanı bir mezhepmiş gibi "İşte ehli sünnet" derler, Ehl-i Sünnet'e yalah söz isnat ederler. Sünneti ve Kıtabı alsalardı, dine bütün olarak baksalardı ve tıpkı Kitab'ın bazısına iman edip, bazısını inkar edenlerden olmayıp kitabın tamamına iman eden müslümana gerekli olduğu gibi dinin bazı naslarını bazılarıyla açıklasalardı ne olurdu sanki. İnsanların kalplerine vesvese sokan, pusuya çekilen cin ve insan şeytanının şerrinden Allah'a sığınırız.

Allah daha iyi bilir.[461]

461 Bu kitabın müellifi imam Muhammed Abduh (Allah rahmet eylesin): "Bu kitap 23 Ağustos 1903 yılında İsviçre'nin Cenevre kentinde Pazar günü saat 18.00'de tamamlandı."

AÇIKLAMA

بسم الله الرحمن الرحيم

"Allah'a hamd eder, ona şükreder ve nebilerinin, Rasullerinin sonuncusu alemlere rahmet olarak gönderdiği ümmi peygamber Muhammed (s)'e selat ve selam ederiz.

Allah'tan, nefsi indirilmesindeki (Kur'an) amaç olan hidayete celb eden, nefsi 'dedi ve denildi'lerle meşgul etmeyen faydalı tesirli bir şekilde kolay bir üslup kullanarak Kur'an'ı Hakim'in kısa sûrelerini içeren *Amme Cüzü*'nün tefsirinin hazırlanmasında Allah'ın başarılı kıldığı şeyhimiz üstat Muhammed Abduh'a rahmet etmesini ve ondan hoşnut olmasını istiyoruz.

Bu sûreler beş vakit namazda en çok okunan ve Kur'an'daki fenomenlerin en az muhafaza edildiği sûrelerdir. Zira Müslümanlar düşünerek, huşu duyarak namazı ikame etmeleri ve İslam inançlarının hakikatini, insan nefsinin ve sosyal durumlarının ıslahı için gerekli hükümlerin ve maksatların bütününü öğrenmeleri için bu sûrelerde diğer sûrelerden daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar.

Ve bu sûreler iniş sırasına göre genellikle Kur'an'ın ilk indirilen sûreleri olup hepsi de apaçık delil ve etkili üslup üzerine kuruludur.

Bu tefsirin İmam Abduh'un başkanı olduğu Hayır Cemiyeti'ne ait okullarda okutulması kararlaştırıldı. Zaten kendisi de bu kitabı bu sebeple hazırlamıştı. Keşke bütün İslam okulları bu tefsiri okutsalar. Zira bu kitap doktrinlerin, üstün ilkelerin, dinin maksatlarının açıklanması noktasında benzeri olmayan bir kitaptır.

Alemlerin Rabb'i Allah-u Teala'nın kelamının en açık ve en iyi tefsiri olduğu halde bu okullarda okutulmaması için ne gibi bir sebep olabilir ki?"

Muhammed Reşit Rıza

Konu Başlıkları Fihristi

Abdest
Namaz ve Abdest İlişkisi VI/296
Abdeste Yüzler ve Ellerin Yıkanması VI/299
Abdeste Başın Mesh Edilmesi VI/302
Abdeste Ayaklara Mesh ya da Yıkama Konusu VI/307
Ayakkabı ve Terlik, Çorap Gibi Benzerleri Üzerine Meshetmek VI/317
Abdest İşlemlerinin Sırası VI/328
Rasûlullah (s) Nasıl Abdest Alırdı? VI/336
Abdesti Bozan Şeyler VI/341
Abdest ve Gusül Emirlerinin Hikmeti VI/348

ABESE SÛRESİ XIV/249

Adak/Nezr
Adak/Nezr III/135

Adalet
Adalet Ehli Olmak VI/366
Emanet ve Adalet V/223
Adalet ve Şahitlik V/594
Ehl-i Kitab'a Adil Yaklaşmanın Önemi III/609
Kadınlar Arasında Adalet ve Tek Eş Konusu V/585
Adaleti Hak İle Yerine Getiren Bir Ümmet X/418
Mutlak Adalet ve Eşitliğin Ereği ve Haksızlığın Haramlığı XIII/150

Adamak/Adanmak
Dilenmek ve Allah Yoluna Adamak/Adanmak III/148

Âdem

Havva Âdem'in Kaburga Kemiğinden mi Yaratıldı? I/387
Âdem ve Beşerin Fıtrî Merhaleleri I/391
Hz. İsa'nın Âdem'e Benzetilmesi ve Allah'ın "Kun" Emri III/451
Hz. Âdem'in İki Oğlunun Haberi VI/449
İlk Peygamber Hz. Âdem mi, Hz. Nuh mu? VIII/221
Âdem ve Eşi - Cennet ve Şeytan Bahsi IX/166
Âdem'le Havvâ Kıssasının Gayesi ve Alınacak Dersler IX/176
Âdem'le Havvâ Kıssasında Anlaşılması Problemli Görülen Hususlar IX/179
Âdem Kıssası ve Başka Hususlarda Varid Olan İsrailiyyata
Dair Bir Açıklama IX/180

Adetullah

İsteyerek ya da İstemeyerek Tüm Varlığın Allah'a Boyun Eğmesi III/414

ADİYAT SÛRESİ XIV/433

Ahbâr

Tevrat Karşısında Rabbâniyyûn ve Ahbâr VI/524

Ahid

"Ahd" ve "Eyman" Kavramları Üzerine III/480
Ahid, Misak ve Yemin'in Anlamları XI/461

Ahiret

Ahiret Bilincinden Uzak Hayat Algısının Sonuçları IX/456
Kıssalardaki Ahiret Azabıyla İlgili İbretler XIV/29

Ahkâm/Hükümler

İslam'a Davet, İslam Ahkâmı ve Kaideleri ile İlgili İçerik I/136
Pratik Fer'i Hükümlerle "İman Toplumu"na Hitab: I/140

Ahlak

Kur'an'ı Anlamak ve Ahlaka Dönüştürmek I/254
Kur'ân Temelli On Ahlaki Emir VIII/561

Ahmed el-Kâdiyâni

Bahâuddin el-Bâbî ve Hindistan Mesih'i Ahmed el-Kâdıyânî VI/77

Aidiyet
İfsad Edici Aidiyetler II/412

Aile
Mü'minlerin Ailesi Mü'minlerdir XIII/512

Akaid
Kur'ân'ın İlâhî Akaid Hususunda Kullandığı Üsluplar IX/59
Vahiy ve Peygamberler Akîdesi Konusundaki Üslûplar IX/63

Akıl
İslam Akıl Dinidir! II/586
Fikri ve Zikri Bir "Temiz Akıl Sahipleri" IV/323
Kur'an Fıkhının 3. Hedefi: Fıtrat, Akıl, İlim ve Hikmet'e Yönelmektir XIII/121

Akibet
Yahudilerin Görmeyen, Duymayan Tutumlarının Akibeti VII/31

Akid(ler)
Akidler/el-Uqûd Kavramı VI/160

Akli Nazar
Fikir, Tefekkür ve Aklî Nazar (Düşünce) X/433

A'LÂ SÛRESİ XIV/318

ALAK SÛRESİ XIV/404

Alay
Din ile Alay Edenler Hakkındaki Hukuk VI/583
Rasûllerle Alay Edenler ve Akibetleri VII/476
Müşriklerin Alayı ve Allah'ın Cevabı XI/181
Münafıkların Alay ve Desiseleri Hakkında XII/334
Müslümanların Bağışlarıyla Alay Edenlerin Maskaralaşması XII/380

Aldanmamak
Günah Düşkünleri Allah'ın Merhametine Aldanmamalı! IV/510

Aldatmak
Aldatma Eylemi ve Münafıkların Halleri V/610
Yaldızlı Sözlerle Aldatmak VIII/321
Âlemler
Âlemlerin Rabbi Olan Allah IX/316

Ali (r)
Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Yerine Vasi Olarak Atamış mıdır? VII/12

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ III/223

Allah
Allah'ın "Rab"liğini/Rububiyetini Doğru Kavramak I/257
Allah'ın Nur'u ve Kur'ân'ın Apaçık Kitab Oluşu VI/404
Allah, Mekândan ve Hululden Münezzehtir VII/447
Allah'ın Sonsuz İlmi ve Gaybın Anahtarları VIII/25
Allah'ı Gereği Gibi Tanımamak VIII/233
Allah'ın Yaratıcılığı VIII/285
Allah Görülür mü? VIII/288
Allah'ın Dilemesi, Sünnetullah ve Kâfirlerin Mucize İsteği VIII/318
Allah'a Pay Ayırmak VIII/470
Rabb, İlâh, Allah IX/302
Allah'ın Kişi ile Kalbinin Arasına Girmesi XI/150
Allah'ın İsimleri ve Sıfatları XI/360
Allah'ın Fiilleri, Kulları Hakkında Tasarrufu,
Beşerin İşini Çekip Çevirmesi ve Onlara Getirdiği Yasama XI/363
Allah'ın Kulları Hakkındaki Tasarrufu XI/363
Fırtınaya Yakalanan Gemi Meseli XIII/229
Rezzâk Olan Yüce Allah'ın Rızık Kanunlarındaki Hikmetler XIII/431
Allah'tan Gelen Bir Teselli ve Bir Meydan Okuma XIII/450

Allah Rızası
İşlenen Amellerde Allah Rızası ve Nefsin Arınması Esastır III/121
İslâm'da Allah, O'nun İsimleri ve Sıfatlarından Başka Bir Şey Üzerine
Yemin Etmek Yoktur VII/97

Allah ve Sıfatları
Allah Teâlâ'nın Sıfatlarına Dair Ayetler ve Hadisler III/282

Allah'ın Sıfatlarına Dairdir XIV/80

Allah'a Dönüş
Allah'a Dönüş III/168

Allah'ı Sevmek
Allah'ı Sevmek Nedir-Neyi Gerektirir? III/395

Allah'ın Bağışlaması
Allah'ın Bağışlaması ve Cezalandırması VII/204

Allah'ın Cezalandırması
Allah'ın Bağışlaması ve Cezalandırması VII/204

Allah'ın Dilemesi/İnayetullah
Allah'ın Dilemesi (İnayetullâh) IV/142
Allah'ın Dilemesi ve İnsan İradesi VIII/367
Allah'ın Kelimesini, İradesini Üstün Kılmak XIV/116

Allah'ın İzni
"Allah'ın İzni"nin Mahiyeti XI/295

Allah'ın Kelimesi
Allah'ın Kelimesini, İradesini Üstün Kılmak XIV/116

Allah'ın Mühleti
Allah'ın Mühlet Vermesi X/421

Allah'ın Oğlu
"Allah'ın Oğlu" İfadesinin Mahiyeti ve
Kendisine Çağrılan "Ortak Söz" III/460

Allah'ın Rahmeti
Gayret Zaafı ve Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmek,
Gurur ve Servetten Kaynaklanan Şımarıklık XIV/106

Allah'ın Takdiri
Yaratma, Takdir, Tasarruf ve Tedbirle İlgili Allah'ın Ayetlerine Dairdir XIV/81

Altın

Altın ve Gümüşü Biriktirmek III/175

Amel(ler)

İman-Amel Bütünlüğü II/172
İlimle Amel Etmek, İşi Emir ve Nehiy Merciine Havale Etmek XIV/118
Amellerin Karşılığı Mutlaka Verilecektir VI/127
Dini ile Amel Etmeyenin Dinî Mensubiyet İddiası Boşunadır! VI/526
Allah'a ve Haşr Gününe İman, Salih Ameldir XIII/82
Salih Amel XIII/90
Dinde Keşifle Amel Etmenin Bâtıl Oluşu XIII/344
Beşerin Sıfatları, Huyları, Âdetleri, Bunlara Bağlı Amelleri,
Bu Konudaki İlahi Kanunlara Dairdir XIII/.412
Salih Ameller ve Bunların Karşılığı Olan Genel Fiillere Dairdir XIII/415

AMME CÜZÜ XIV/225

Ana Sütü

İstişarede Anne-Baba ve Ana Sütünün Önemi II/535

A'RAF

"A'râf" IX/283
Büyüklük Taslayanların Durumu ve Ashâbu'l A'râf IX/290

A'RAF SÛRESİ IX/91
A'raf Sûresi'nin Öncesiyle Bağlantısı IX/92
Â'raf Sûresi'nin Özeti XI/39
Â'raf Sûresi'nde Kur'ân'la İlgili Yer Alan Esaslar XI/44
Â'raf Sûresi'nde Özel Olarak Hz. Peygamber'le İlgili Yer Alan Esaslar XI/45
Â'raf Sûresi'nde Genel Risalet ve Peygamberler Hakkındaki Âyetler XI/47

Arap(lar)

Müşrik Arapların Kız Çocuğuna Bakışı VIII/473
İsmailî Arapların Putperestlik Tarihleri ve
Bu İnançtan Kaynaklanan Sapıklıkları VIII/505
Arap Yarımadasının Dâru'l-İslamlığı Meselesi XII/100
Kur'an'ın Kendini Kabule Müsait Olan Araplar Üzerindeki Etkisi XIII/75

Arap Dili
Arap Dili İslam'ın Dilidir X/220

Arzular
İnsanın Arzu Duyduğu Şeyler ve Nedenleri III/338

Ashab-ı Suffa
Ashab-ı Suffa Gerçeği III/146

Âsi(ler)
Âsilerle Savaş ve İmamlara İtaat VI/481

ASR SÛRESİ XIV/448

Aşırılık
Dinde Aşırılık ve Sonuçları VII/42
Dinde Aşırıya Kaçmanın Ümmet-i Muhammed'deki İzdüşümleri VII/70
Güçleri Yöneltmede ve Aşırılık Huyu XIV/123

Atıcılık
Müsabaka ve Atıcılığın Meşru Kılınmasındaki Fayda VII/173

Av(lanma)
İhramlıyken Avlanmanın Hükmü: Deniz Avı ve Kara Avı VII/194

Avrupa
Hıristiyanlığın Avrupa'da Yaşama Sebepleri XII/131

Ayet(ler)
'Âyet' Kelimesine Açıklama I/397
Din Konusunda Allah'tan Gelen Delillere Sahip Olmak XIV/115
İtikatta ve İçtihadda Ayet, Sünnet ve Hadis I/179
İnen Son Ayetin Hangisi Olduğu Tartışması III/169
Mensuh Ayet Olur mu? III/205
Ayetler Hakkında İleri Geri Konuşulan Ortamlardan Uzaklaşmak VIII/86
Kevni Ayetlerin ve Nefsin Yaratılması VIII/268
Allah'ın Sünnetleri ve Ayetleriyle Cebriyye ve Kaderiyye'ye Cevap VIII/373
Rabbimizin Ayetleri ve Yeisten/Ümitsizlikten Sonra Ümit VIII/624

Genel Risalet ve Peygamberler Hakkındaki Âyetler XI/47
Kılıç Ayeti ve Nesh İddialarının Değerlendirmesi XI/437
Tevbe Sûresi'nin Son İki Ayeti Son İnen Ayetler midir? XII/522

Azap
Azap ve Sünnetullah.. IX/115
Meleklerin Azabının Mahiyeti XI/240

Azgınlık
Azgınlık ve Zâlimler'e Meyil.. XIV/112
İnsanların Azması ve Sapmasında Dair İlahi Kanunlar XIV/124
Azgınlık ve Zalimlere Meyilin Başarısızlık Sebebi Oluşu XIV/131

Aziz
Hz. Yusuf'un Aziz'in Karısıyla Olan Hadisesi.. XIV/162
"Rabbim" İfadesinden Maksat Aziz de Olabilir mi? XIV/168
Aziz'in Olay Karşısındaki Tutumu.. XIV/180

Azizler
İbn Teymiye'nin Kitabu"l-Furkan'ı: İnsan, Cin ve Şeytanların
Birbirlerinden Faydalanmaları ve Veliler, Azizler Şeklinde Gözükmeleri XIII/332

Bağımsızlık
Delillerdeki Hürriyet ve Bağımsızlık XIV/115

Bab
Müfrit Sofuların Bab, Bahâ ve Kadıyani'yi
Vahiy, Peygamberlik ve İlahlık Konusunda Taklit Etmeleri..................... XIII/331

Bağış/İnfak
Müslümanların Bağışlarıyla Alay Edenlerin Maskaralaşması XII/380

Bahâ
Müfrit Sofuların Bab, Bahâ ve Kadıyani'yi
Vahiy, Peygamberlik ve İlahlık Konusunda Taklit Etmeleri..................... XIII/331

Bahâüddin el-Bâbî
Bahâuddin el-Bâbî ve Hindistan Mesih'i Ahmed el-Kâdıyânî VI/77

BAKARA SÛRESİ I/135

Bakara Sûresinin Özeti:

İslam'a Davet, İslam Ahkâmı ve Kaideleri ile İlgili İçerik........ I/136

Bakara Sûresi'nin Kapsadığı Genel Şer'i Usul ve Kaideler........ I/141

Barış

İslam'da en önemli savaş ve barış prensipleri ve Kur'ani delilleri........ XIII/161

Savaş ve Barış Döneminde Hz. Peygamber ve
Medine Yahudileri Arasındaki İlişkiler XI/263

Baskı

Eğitimde Baskı ve Zorlama........ V/367

Başarı/Tevfik

Tevfikin/Başarının Şartları: Sabır ve Takva IV/42

Tevfikin/Başarının Sünneti IV/81

Tevfik Allah İledir! IV/164

Başarının Sonuçta Muttakilere Ait Olduğuna Dair İlâhî Kanunlar........XIV/128

Batıl

Hakka Batıl Yollar Kullanılarak Varılmaz VI/553

Taklidin Bâtıllığı ve Taklidçilerin Ortaya Attığı Şüpheler........ VI/315

İnsanların Mallarını Bâtıl Yollarla Yemeyi Mübah Saymak........ XIV/112

Bâtinî(lik)

Bilgi Kaynakları ve Bâtınilerin İstismarı........ VII/20

Nassları Akli ve İlmi Nazariyelerle ve Özellikle de
Bâtınilikle Tevilin Bâtıllığı........ XIII/343

Bayram

Farklı Bölgelerdeki Namaz, Oruç, Hac ve Bayram Vakitlerinin Tespiti........ II/267

Bedevi(ler)

Bedevilerin Halleri........ XII/421

Bedir (Savaşı)

Küçük Bedir Mücahidlerinin Örnekliği IV/212

Büyük Bedir Savaşı........ XI/94

Bedir'de Müslümanların Meleklerle Desteklenmesi XI/109
"Attığın Zaman Sen Atmadın." İfadesi XI/129
Bedir Savaşı ve Esir Alma Olayı XI/303
Hz. Ebû Bekir'le Ömer'in Bedir Esirleri Hakkında
İleri Sürdükleri Görüşler Arasında Tercihimiz XI/321

Bekâ
Bekâ Yalnızca Allah'a Mahsustur IV/103

Belağat
Davetin Kabul Edilmesiyle İlgili Belâgat VII/566

Bel'am
Dünya'ya Saplananların Durumu ve Bel'am Kıssası X/353

BELED SÛRESİ XIV/349

Beraberlik
Doğrularla veya Doğru Toplulukla Beraber Olmak XII/498

Besmele
Besmele'nin Önemi I/55
Besmele'nin Fâtiha'dan Oluşu Meselesi I/110
Taamın Helal veya Haram Olması,
Tezkiye ve Besmele Meselesi VI/267
Ehl-i Kitab'ın Yemeği ve Kesim Esnasında
Besmele Konusunda Hanbelîlerin Görüşü VI/289

BEYYİNE SÛRESİ XIV/420

Bid'at
Bid'atçılık ve Taklid II/147

Bilgi
Bilgi Kaynakları ve Bâtınilerin İstismarı VII/20
Bilim ve Teknik
Müslümanlar, Bilim ve Teknik XI/293

Birr
Birr-Ebrâr Kavramları Üzerine IV/352
Birr (İyilik) ve Takva Üzere Yardımlaşma VI/174

Biriktirmek
Altın ve Gümüşü Biriktirmek III/175

Borç(lu)
Borçlunun Durumu III/167
Borç ve Ticaret Hukuku III/183
Borcu Yazdırmanın Mahiyet ve Hikmeti III/199

Boşanma
Zifafa Girilmeden Yapılan Boşamanın ve Mehrin Mahiyeti .... II/ 549
Boşanma/Talâk Türleri II/499
Boşanma Sonrası Haller II/486
Boşanma Sonrası Bebeklerin Durumu II/529

Brahmanizm
Brahmanizm'de Teslis VI/118

Budistler
Budistlerde Teslis VI/120

Burhan
Hz. Muhammed Fıtrat Dinine Çağıran Burhandır VI/130

BURUC SÛRESİ XIV/304

Cahiliye
Cahiliye Zannında Bulunanlar Kimlerdir? IV/139

Cahil(ler)
İlm-i Ledün ve Cahiller III/194

Ca'l
"Halk," "Ca'l", "Nûr" ve "Zulûmât" Kavramları VII/439

Cariye(ler)

Cariyelerin Evlendirilmesi V/34

Cebriye

Allah'ın Sünnetleri ve Ayetleriyle Cebriyye ve Kaderiyye'ye Cevap VIII/373
Cebriyye, Kaderiyye Tartışmasından Alınacak Ders VIII/377

Cedel

İbn Kayyım'in İfadelerinde Yer Alan ve
Cedel Safsatasına Benzeyen Hataları XI/324

Cehennem

Cehennemi Seçen Müşrikler İçin Af Dilenmez XII/479
Cehennemde Ebedi Kalmak I/504
Cehennemin Geçiciliğini Savunan Zihniyetin Muhasebesi III/374
Cehennemin Ebediliği ve Cehennem Azabı Konusundaki İhtilaf VIII/401
İbn Kayym'ın Cehennem'in Ebediliği Meselesini Açıklaması VIII/403
Cennet ve Cehennem Ehlinin Diyalogları IX/273
Cehennem Ehlinin Cennetliklerden Yardım Dilemesi IX/294

Cemaat

Cemaatte ve Devlet Yönetiminde İstişare İlkesi III/582
İcmâ Manasında Cemaat Hakkında Varid Olan Nakiller ve Haberler V/279

Cemiyet

Dayanışma Amaçlı Cemiyetler Kurmak VI/176

Cennet

Cennet Hayatını Nasıl Anlamalı? I/324
Kıssadaki Cennet I/383
Cennetten İnme I/394
Cennete ve Mağfirete Doğru Koşan Muttakiler IV/70
Cennete Ancak Sabır ve Cihadla Varılır! IV/96
Kâfirlerin Sonunda Cennete Girecekleri İddiası
Dinî Oyuncak Yerine Koymak IV/264
Cenneti Hangi Dinden Olanlar Kazanabilir? V/565
Âdem ve Eşi - Cennet ve Şeytan Bahsi IX/166
Cennet ve Cehennem Ehlinin Diyalogları IX/273

Cehennem Ehlinin Cennetliklerden Yardım Dilemesi IX/294

Cenaze Namazı

Münafıklığı Bilinenlerin Cenaze Namazının Kılınmaması XII/392

Ceza(lar)

Öldükten Sonra Dirilme ve Ceza IX/74
Dinin İkinci Esası: Dirilme ve Ceza Gününe İmandır.............................. XIII/85
Dirilme ve Cezaya dairdir XIII/411
İslam'da Ceza ve Cezadan Kurtuluş VI/43
Kâfirler Mutlaka Cezalandırılacaktır VI/104
Harb ile Kıtâl'ın Farkı
Muharebe Edenler, Fesad Çıkaranlar ve Cezaları.. VI/469
İçki İçme Cezası VII/172

Cibt

Cibt ve Tağut'a Tapanlar.. V/206

Cihad

Harp, Gazve ve Cihadın Gerçek Anlamı ve İslam'ın Bu Konudaki Islahı ... XII/88
Cennete Ancak Sabır ve Cihadla Varılır! IV/96
Allah Yolunda Cihad Edenlerin Konumu.. V/462
İman, Hicret ve Cihad Etmek; Ensar ve Muhacir Olmak........................... XI/336
Eman Müessesesi ve İslami Mücadeleye Katkıları....................................... XI/452
Cihad'a Çıkma Zorunluluğu.. XII/257
Bahanelerle Cihadtan Geri Kalanların Halleri XII/387

Cimri(lik)

Cimrilik Üzerine... IV/246
Mülkün Allah'ın Olduğu Bilinci Cimrilikten Korur.................................... IV/254

Cin

Melekler ve Cinler Aslî Suretlerinde Görülebilirler mi? VII/471
Cin Melekden midir Şeytandan mıdır? VIII/280
İnsin ve Cinnin Fıtratı IX/160
Cin... X/372
İbn Teymiye'nin Kitabu"l-Furkan'ı: İnsan, Cin ve Şeytanların Birbirlerinden Faydalanmaları ve Veliler, Azizler Şeklinde Gözükmeleri XIII/332

Cinayet

Yanlışlıkla Katl, Diyet ve Cinayet V/435

Cizye

Cizyenin Mahiyeti ve Cizye Almaktan Maksat XII/72
Cizye Konusundaki Hadisler ve Haberler XII/82
Fıkıh İmamlarının Cizye Konusunda Söylediklerinin Özeti XII/83

Cünüp

Cünüpluk Hali ve Namaz V/161

Çarmıh

Çarmıha Gerilme Meselesi VI/38
Bazı Hıristiyanlara Göre Mesih, Çarmıha Gerilmedi ve
Hindistan'a Hicreti Edip Keşmir'deki Sri Nagar Beldesinde Öldü VI/59

Çocuklar

Yetim Kadınlar, Çaresiz Çocuklar ve Yetimler V/579
Çocuk Sevgisi ve Onları Sevmenin Sınırları XIV/117

Dâru'l Harp

Dâru'l-İslam, Dâru'l-Harp Tartışmaları Yanında Ulusalcı Arayışlar XII/95

Dâru'l İslam

Dâru'l-İslam, Dâru'l-Harp Tartışmaları Yanında
Ulusalcı Arayışlar XII/95
Arap Yarımadasının Dâru'l-İslamlığı Meselesi XII/100

Davet

İslam'a Davet, İslam Ahkâmı ve Kaideleri ile İlgili İçerik I/136
Genel İslami Davet I/136
Genel Davet Konusuyla "İman Toplumu"na Hitab I/138
Davetin Kabul Edilmesiyle İlgili Belâgat VII/566
İslâm Davetini ve Hz. Muhammed'in Risaletini
Bütün İnsanlığa Tebliğ Etmenin Gerekliliği X/217

Dayanışma

Dayanışma Amaçlı Cemiyetler Kurmak VI/176

Deccal
Deccal'e Dair Rivayetler Hakkında Karışıklık X/475

Delil
Hz. Yusuf'u Kötülüğe Meyletmekten Koruyan Delilin Mahiyeti XIV/170
Deliliyle Birlikte Saf Tevhide Çağrı XIV/203

Denemek
Yetimleri Denemenin Keyfiyeti IV/455

Denge
Yaşamda İsraf ve Denge IX/218

Dereceler
Derecelerin Farklılığı Üzerine IV/184

Devlet
Namazsız İslam Ümmeti, Ümmetsiz İslam Devleti Olmaz! .... II/ 562
Cemaatte ve Devlet Yönetiminde İstişare İlkesi III/582
Ulema Devletten Bağımsız Olmak Durumundadır IV/297

Dilenmek
Dilenmek ve Allah Yoluna Adamak/Adanmak III/148

Din
Din ve İslam III/362
Övülme Psikolojisi ve Dindeki Yeri IV/311
Dinin İkmali VI/208
Dinin Kur'an ile İkmal Edilmesi VI/211
Dini ile Amel Etmeyenin Dinî Mensubiyet İddiası Boşunadır! VI/526
Dinin Tekliği, Şeriatların Çokluğu ve Bunun Hikmetleri VI/544
Din ile Alay Edenler Hakkındaki Hukuk VI/583
Dinde Aşırılık ve Sonuçları VII/42
Dinde Aşırıya Kaçmanın Ümmet-i Muhammed'deki İzdüşümleri VII/70
"Din, Tamamen Allah'ın Oluncaya Kadar" İfadesinin Mahiyeti XI/195

Diyalog
Gayrimüslimlerle İlişkinin Biçimi III/385
Ehl-i Kitab'a Adil Yaklaşmanın Önemi III/609
İslam ile Hıristiyanlığın Bağdaştırılması VI/75
İlk Asırda Müslümanların Başkalarıyla Olan Münasebetleri VII/357
Cennet ve Cehennem Ehlinin Diyalogları IX/273

Diyet
Yanlışlıkla Katl, Diyet ve Cinayet V/435

Dua
Dua'nın Anlamı III/222
Hz. İbrahim'in Mekke İçin Yaptığı Dua I/627
İbrahim'in Duasında Zalimler Yer Almaz I/617
Hz. İbrahim ve İsmail'in Duaları II/15
Zekeriya'nın Duası III/418
Sıkıntı Anında Yapılan Dua VIII/65
Dua Adabı IX/318
Dua Kime Edilir Yardım Kimden Beklenir? X/531
Müşriklerin Duası XI/187

DUHA SÛRESİ XIV/380

Dünya Hayatı
Dünya Hayatının Oyun ve Eğlenceden İbaret Olması VII/536
Dünya'ya Saplananların Durumu ve Bel'am Kıssası X/353
Ahiret Yerine Dünyayı Tercih Edenler XIII/0193
Dünya Süsüne Aldananlar ve Esenlik Yurdu .... XIII/ 233
Ahiretsiz Dünya İstemenin Hazin Sonu XIII/472

Düşman
Düşmanını İki Misli Görmek III/331
Mutaassıp Düşmanlara Karşı Takınılması Gereken Tavır IV/23
Düşmana karşı tedbir almak, savaşa hazır olmak V/328
Düşman Unsurları Doğru Tanımlamanın Önemi XI/275
Düşünmek
Kur'an'ı Gereğince Düşünmek ve
Kur'an'ın Benzerinin İmkansızlığı V/375

Kur'ân Üzerinde Düşünmek ve Bunun Dayandığı Esas V/386

Düzen Kurma

Düzen Kurmada İki Taraf III/445

Ebrar

Birr-Ebrâr Kavramları Üzerine IV/352

Ebu Bekir (r)

Hicret Kıssasında Hz. Ebu Bekir'in Faziletleri XII/239

Kur'an'ı Dinleme, Kur'an Eğitimi ve Hz. Ebû Bekir Mescidi XI/31

Hz. Ebû Bekir'le Ömer'in Bedir Esirleri Hakkında İleri Sürdükleri Görüşler Arasında Tercihimiz XI/321

Rafizilerin Ebu Bekir'in Faziletlerini Tahrif ve
Tebdil Gayretleri XII/246

Ecel

İnsanın Çamurdan Yaratılması ve "İki Ecel" Kavramı VII/444

Ümmetlerin Eceli Meselesi IX/243

Ümmetlerin Eceli .... XIII/ 284

Ecnebiler

Mezheblerin ve Dinin Zaafa Uğraması
Ecnebilerin Müslümanlarla İlgili Entrikaları VIII/621

Eğlence

Dinlerini Oyun ve Eğlence Edinenler VIII/106

Peygamberlerle Alay Etmek, Onlarla Eğlenmek
ve Onları Sihirbaz Olarak Nitelemek XIV/110

Eğitim

Terakki Ancak Kadının ve Erkeğin
İslâm'la Eğitilmesi İle Mümkündür! IV/419

Eğitimde Baskı ve Zorlama V/367

Ehil

Hakkın İkamesi ve Müdafaasını Üstlenecek
Ehil İnsanları Gerektirir! IV/343

Ehl-i Kitab

Ehl-i Kitab'a Adil Yaklaşmanın Önemi III/609
Ehl-i Kitab "Müşrikûn" Kategorisine Dâhil Edilebilir mi? VI/253
Ehl-i Kitab'a Bulaşan Şirk; Şirk ve Tevhid V/197
İbrahim'in Dini'ne Çağrı, Ehl-i Kitab'ın Aleyhine Bir Hüccettir II/33
Ehl-i Kitab Karşısında Müslümanların Konumu II/39
Uyarılar Sadece Ehli Kitab'ı mı Bağlar? III/468
Ehl-i Kitab ve Emanet III/477
Kitab Üzerine Dilini Eğip Bükme Vasfı
Salt Ehli Kitab'a mı Özgüdür? III/484
Ehl-i Kitab'dan Övülenler III/617
Kitab Ehli'ne Mensup Müslümanların Bazı Vasıfları IV/358
Ehl-i Kitab'ın Yemeklerini Yeme ve
Kadınlarıyla Evlenme Hakkında İhtilaflar VI/245
Müşriklerle Evlilik Yasağının Kapsamına Ehl-i Kitab da Girer mi? VI/259
Hanefîlerin Ehl-i Kitab'ın Kestiklerini Yeme ve
Onlarla Evlenme Hususundaki Görüşleri VI/271
Ehl-i Kitab'ın Taamı Hakkında Malikî Mezhebinin Görüşü VI/275
Ehl-i Kitab'ın Yemeği ve Ehl-i Kitab Kadınlarla
Evlenme Hakkında Şafiîlerin Görüşü VI/285
Ehl-i Kitab'ın Yemeği ve Kesim Esnasında
Besmele Konusunda Hanbelîlerin Görüşü VI/289
Ehl-i Kitab'ı Veli Edinmemek VI/556
Ehl-i Kitab Hakkında Maide Sûresi'nde Yer Alan Haberler,
Deliller ve Hükümler VII/419
Ehl-i Kitab'a Özel Sûrenin Hükümleri VII/422

Ehl-i Beyt

Ehl-i Beyte Yaklaşımda İfrat-Tefrit XI/207

Ekonomi

İslam'da Ekonomiyle İlgili Ölçüler XII/448
Alternatif İslâm Ekonomisi Arayışları:
"İslâm Bankası Projesi" Örneği IV/66

El-Menâr

El-Menâr Mecmuası'nda
Kur'ân'ın Tercüme Edilemeyeceğine Dair Fetva X/240

Eman Müessesesi
Eman Müessesesi ve İslami Mücadeleye Katkıları XI/452

Emanet
Ehl-i Kitab ve Emanet III/477
Emanete Hıyanet Peygamberlerin Şânından Değildir! IV/178
Emanet ve Adalet V/223
Emanet ve İhanet XI/163

Empati
Empatinin Önemi IV/472

EN'ÂM SÛRESİ VII/425
Bu Sûrenin Öncesiyle Olan İlişkisi VII/430
En'âm Sûresi'nin Özeti IX/58
En'am Sûre'sinde Dinî ve Sosyal Olmak Üzere İlmî ve Amelî Esaslar...... IX/77

ENFÂL SÛRESİ XI/69
Enfal Kavramı XI/78
Enfal 15.-19. Ayetlerin Terminolojik Tahlili XI/122
Enfâl Sûresi'nin Özeti XI/359

Ensâb
"Ensâb", "Ezlâm" ve "Rics" Kavramları VII/120

Ensar
İman, Hicret ve Cihad Etmek; Ensar ve Muhacir Olmak XI/336

Entirika
Mezheblerin ve Dinin Zaafa Uğraması
Ecnebilerin Müslümanlarla İlgili Entrikaları VIII/621

Erkek(ler)
Kadın-Erkek Eşitliği Üzerine IV/339
Terakki Ancak Kadının ve Erkeğin
İslâm'la Eğitilmesi İle Mümkündür! IV/419
Kadın ve Erkeğin Üstünlükleri V/94
Münafık Erkeklerin ve Kadınların Halleri XII/344

Mü'min Erkek ve Kadınların Birbirlerinin Velisi Olmaları XII/353

Esir

Bedir Savaşı ve Esir Alma Olayı XI/303
Esirlere İslam'ın Tebliğ Edilmesi XI/330
Hevâzin Heyeti, Müslüman Olmaları, Ganimet ve Esirleri XII/32

Esmâ-i Hüsnâ

Esmâ-i Hüsnâ X/389
Allah'ın İsimleri ve Sıfatları XI/360

Eşitlik

Kadın-Erkek Eşitliği Üzerine IV/339
Mutlak Adalet ve Eşitliğin Ereği ve Haksızlığın Haramlığı XIII/150

Evliler

Kadınların Ay Hali ve Evlilerin Fıtri Sınırları II/472

Evlilik

Evlilikte Şer'i Ölçüler V/12
Eş Tercihinde Velayetin Sınırları ve Denklik Meselesi II/522
İddetin Mahiyeti ve Dul Kalmış Kadınlara Evlilik Teklifi Yapmanın Adabı II/539
İslâm ve Çok Eşlilik IV/399
Çok Eşliliğin Meşruiyetinin Hikmeti IV/408
Çok Evlilik Hakkında İslâm Hukukunun Hükmü IV/425
Çok Eşlilikle İlgili Bazı Fıkhî Mülahazalar IV/437
Cariyelerin Evlendirilmesi V/34
Ehl-i Kitab'ın Yemeklerini Yeme ve
Kadınlarıyla Evlenme Hakkında İhtilaflar VI/245
Müşriklerle Evlilik Yasağının Kapsamına
Ehl-i Kitab da Girer mi? VI/259
Hanefîlerin Ehl-i Kitab'ın Kestiklerini Yeme ve
Onlarla Evlenme Hususundaki Görüşleri VI/271
Ehl-i Kitab'ın Yemeği ve Ehl-i Kitab Kadınlarla
Evlenme Hakkında Şafiîlerin Görüşü VI/285

Evliya

Bazı Kimselerin Musa'ya Değil de, İsa ve Evliyaya İbadet Etmesi XIII/112

Evrensellik

İslâm Davasının Evrenselliği, Önderin Varlığıyla Kayıtlı Değildir! IV/105

Ezlâm

"Ensâb", "Ezlâm" ve "Rics" Kavramları VII/120

Faiz/Riba

Riba: Batıl Kazançlardan Biri II/279

Ribâ/Faiz ve Sağlam İmanın Özelliği III/161

Faizin Haram Oluşunun Hikmeti III/170

Gerçek Faiz Nedir? III/178

Faizci Sermaye Sosyal Adâleti Zulme Dönüştürür III/173

Kur'ân'ın, Âhâd Hadis ve Kıyasın Yasakladığı Faiz III/177

Faizi ile Selem Arasındaki Fark III/184

Faizin Haramlığı Üzerine IV/59

Faizden Kaçınmak Toplumsal ve Uhrevi Felahın Şartlarındandır! IV/69

Faiz, Faize Konu Olan Mallar, Faizin İlleti ve Haramlık Hikmeti VII/281

Fakihler

Yemek Hakkında Fakihler Arasındaki İhtilafın Özü VI/292

Fakir

Kâfir ve Kibirlilerin, Zayıf ve Fakir Mü'minleri Hor Görmeleri XIV/108

Mü'minlerin İleri Gelenleri Gibi Zayıf ve Fakirlerini de Dost Edinmek.. XIV/116

Faraklit

Hz. İsa'nın Geleceğini Vaad Ettiği Faraklit X/175

Farklılık

Çeşitlilik ve Farklılığa Dair İlahi Kanunlar XIV/124

Farslılar

Farslılarda ve Diğer Asyalılarda Teslis VI/121

Fasık(lar)

Fasıkların Durumu I/338

Kâfir ve Fasık Olana da Sadaka Verilir III/140

FATİHA SÛRESİ I/45
Sûre ve Fatiha Kelimelerinin Anlamı I/47
Kur'an'ın Ana Konularının Fatiha Sûresi'nin Bünyesinde Bulunması I/49
Fâtiha Sûresi'nin Tefsiri Hakkında Bazı Nükteler I/96
Bir Hıristiyan Misyoneri Tarafından
Fâtiha-yı Şerife'ye Karşı Yapılan Bayağı Bir Nazire I/103
Fâtiha'nın Namazda Okunmasının Vacipliği I/109
Besmele'nin Fâtiha'dan Oluşu Meselesi I/110
Namaz Kılarken Fatiha'nın ve Diğer Sûrelerin Anlamlarını Düşünmek I/131
Fatiha'nın Fazileti ve Onun "es-Seb'u'l-Meânî" Oluşu I/122
"El-Mağdûbi 'aleyhim" ve "ed-dâllîn"in Tefsirine İlave I/124
"Dad" ve "Zı" Harflerinin Mahreçleri ve Telaffuzu I/128
Fâtiha'nın Sonunda "Âmin" Demek! I/126
Fatiha'nın Anlamından Geniş Sonuçlar Çıkarmak I/129
Nefsi ve Pratik Bedeni Faziletler XIV/112
İstikamet ve Faziletlere ve Salih Amellere Devam XIV/118

FECR SÛRESİ XIV/334

Felah
Faizden Kaçınmak Toplumsal ve Uhrevi Felahın Şartlarındandır! IV/69

Felaketler
Felaketlerden Ders Alma ve Bu felaketler İçin Tövbe Sorumluluğu XIII/543
Felaketlerden Ders Almaya Engel Materyalist Fikirler XIII/545

Felsefe
Siyaset, Felsefe ve Tasavvuf Yoluyla
İslam'a Bulaşan Olumsuzluklara Dair Ek Bir Değerlendirme XIII/339

Fesad
Toplumsal Yasalar: Fesat ve Helak XIV/69
Harb ile Kıtâl'ın Farkı
Muharebe Edenler, Fesad Çıkaranlar ve Cezaları VI/469
Şımarık Zenginlere Uymak ve Bunun Neticesindeki
Fesat ve Günahlar XIV/105
Yeryüzünde Fesat Yasağı ve Bunun Gereği Olarak Orasını Islâh Emri.... XIV/114
Cemaatlerin, Ümmetlerin Felahı İçin İçlerindeki Salihlerin Dayanışması XIV/126

Halkı Helakten Koruyan İlâhî Kanunlar ve
Fesattan Sakındırmanın Güzel Sonucu XIV/129

Feth

"Feth" Kavramı XI/134

Fetret Ehli

Fetret Ehli I/471

Fıkıh

Kalblerin Kavraması ve Fıkhetmek X/372
Fıkıh ve Sabrın Gücü XI/291
Huneyn Gazvesi'nin İçerdiği Bazı Fıkhi Meseleler,
Hikmet ve Nükteler XII/38

Fısıldaşma

Fısıldaşma Meselesi V/531

Fısk

Allah'ın İndirdikleri İle Hükmetmemenin Sonucu:
Küfür, Fısk, Zulüm VI/530

Fıtrat

Adem ve Beşerin Fıtrî Merhaleleri I/391
İslâm, Harikalar Dini Değil, Fıtrat Dinidir! IV/53
Hz. Muhammed Fıtrat Dinine Çağıran Burhandır VI/130
Kur'an Fıkhının 3. Hedefi:
Fıtrat, Akıl, İlim ve Hikmet'e Yönelmektir XIII/121
Fırtınaya Yakalanan Gemi Meseli XIII/229

Fidye

Haç ve Fidye İnancı Putperestliktir VI/48
İnsan Fıtrat ve Karakterleriyle İlgili Kanunlara Dairdir Xıv/121

Fikir

Fikir, Tefekkür ve Aklî Nazar (Düşünce) X/433

FİL SÛRESİ XIV/454

Firavun
Firavun Sisteminde Yahudilerin Durumu I/432
Sihirbazların Firavun'dan Talepleri ve Hz. Musa ile Mücadeleleri IX/502
Firavun'un Tehditleri ve Sihirbazların Örnek Tavrı IX/514
Firavun ve Avenesinin Terörüne Karşı Hz. Musa'nın Metanetli Tavrı IX/526
Firavun ve Avenesinin Nankör Tavrı IX/533
Musa ve Harun'un Firavun ve Takımıyla İlişki Seyri .... XIII/ 366

Fitne
Toplumda Kaosa Yol Açacak Haberleri Yaymak V/390
Sadece Zulmedenlere Erişmekle Kalmayacak Olan Fitne XI/154
Fitneye Düşenlerin Hali XII/277

Frenk(ler)
Frenklerin Hıristiyanlığı ve Niçin Müslüman Olmadıkları XII/130
Frenklerin Dinsizlikteki Aşırılıkları ve
Daha Sonra Din İhtiyacını Farketmeleri XII/132
Çağdaş Frenk Alimlerinin İnançları XII/137
Frenklerin Din ve Dindarlık Konusundaki Görüşleri XII/140
Frenklerin İslamiyeti Bilme Dereceleri XII/141
Frenklkerin İslam'ı Kabulleri Konusunda Yedi Ümit XII/144

Fuhuş
Fuhuş Fiili ve Cezası IV/522

Fukahâ
Kitab ve Sünnet'in Ahkâmının Genişliği ve
Fukahânın Nassların Kapsamını Daraltması VII/353

Furkan
"Takva" Ağaç ise, "Furkan" Onun Meyvesidir! XI/168

Gaflet
Gaflet İçinde Olana Uyarı ve Bilmeyene Tebliğ VIII/77

Ganimet
Ganimetin Taksimi XI/204
Hevâzin Heyeti, Müslüman Olmaları, Ganimet ve Esirleri XII/32
Huneyn Ganimetlerinin Taksimi XII/34

GAŞİYE SÛRESİ XIV/325

Gayp
Gayp Hakiki ve İzafi Olmak Üzere İkiye Ayrılır XIII/100
Hz. Peygamberin Beşeriliği ve Gayb Bilgisi VII/619
Hz. Muhammed'in Gaybı Bilmemesi VII/619
Allah'ın Sonsuz İlmi ve Gaybın Anahtarları VIII/25
Mefâtihu'l-Gayb'ın Merfû Hadise Dayanarak Yaptığı Tefsir VIII/34
Mefâtihu'l-Gayb'ın Gayba Dair Beş Hususu Açıklama Tarzı VIII/39
Gayb Âlemi IX/77
Gayb Âlemini İnkâr Edenlerin İlahi Vahiy Üzerindeki Şüphesi XIII/35
Gayb Âlemini İnkâr Edenlerin İlahi Vahiy Üzerindeki Şüphesi XIII/35

Gaybi Yardım
Allah'ın, Melekleri Aracılığıyla Müslümanları Desteklemesi IV/44
Allah'ın Hz. Peygamber'i Korumasının Keyfiyeti VII/23
Bedir'de Müslümanların Meleklerle Desteklenmesi XI/109
"Attığın Zaman Sen Atmadın." İfadesi XI/129
Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s) Yardımı. XI/368
Müslümanların Dönüşü ve Allah'ın Onlara Yardımı XII/31
Allah'ın Peygamberleri Desteklediği Kevni Mucizeler Faslı XIII/99

Gayrimüslim(ler)
Gayrimüslimlerle İlişkinin Biçimi III/385
Gayr-i Müslimlerin İhtilafında
Hüküm Vermek veya Muhayyerlik VI/519
Gayrimüslim Yönetimlerde Rol Almak ve
(Hindistan'da İngiliz Kanunlarıyla) Hüküm Vermek VI/534
Gayrı Müslimlerin Müslümanlara Karşı Şâhitliklerinin Hükmü VII/347

Gazap
Zulüm ve Taşkınlıklar Sebebiyle Allah'ın Gazabı Meselesi XIII/541

Gazve
Harp, Gazve ve Cihadın Gerçek Anlamı ve
İslam'ın Bu Konudaki Islahı XII/88

Gemi Meseli
Fırtınaya Yakalanan Gemi Meseli XIII/229

Gerileme Sebepleri
Müslümanların Gerilemesinin Sebepleri XI/198

Gizleme
Allah'ın Risaletini/Mesajını Gizlemenin Mahiyeti VII/16

Gizleyenler
Allah'ın Ayetlerini Gizleyenler II/101

Gözler
Kalpler/Akıllar, Kulak ve Gözler I/190

Gusül
Gusül ve Teyemmüm, Küçük ve Büyük Hades VI/339
Abdest ve Gusül Emirlerinin Hikmeti VI/348

Gümüş
Altın ve Gümüşü Biriktirmek III/175

Günah(kâr)
Günah Düşkünleri Allah'ın Merhametine Aldanmamalı! IV/510
Büyük ve Küçük Günahlar V/79
Günahta Israr ve Allah'ın İntikamı VII/194
Hiçbir Günahkar Başkasının Günahını Çekmez IX/35
Günahkarın Başkasının Günahını Çekmesi Konusunda Alimlerin İhtilâfı .. IX/45
Şımarık Zenginlere Uymak ve
Bunun Neticesindeki Fesat ve Günahlar XIV/105

Haber
Kur'an'daki Haber Çeşitleri XIII/456

Habeşliler

Hıristiyanların Yakınlığı Meselesi ve Habeşliler VII/48

Habis

"Tayyib" ve "Habis" Kavramları III/126
Tayip ve Habisin Mahiyeti VII/207

Hablullah

Allah'ın İpine Sımsıkı Sarılmak ve Ulusçuluk III/552

Hac

Haccın Farziyeti Üzerine III/540
Farklı Bölgelerdeki Namaz, Oruç, Hac ve Bayram Vakitlerinin Tespiti II/267
Haccın Rükünleri II/309
İhramlıyken Avlanması Yasaklanan Hayvanlar VII/178
İhramlıyken Avlanmanın Hükmü: Deniz Avı ve Kara Avı VII/194
Kâbe, Haram Ay, Hac, Kurban VII/199

Hacci

Peygamber Hacci'nin (Haggay)
Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi X/202

Haç

Hıristiyanlardaki İsa ve Haç İnancı VI/39
Haç İnancının Açıkları VI/41
Haç ve Fidye İnancı Putperestliktir VI/48
Hıristiyanların, Haça Gerilme İnancını
İnkara Karşı Ortaya Attıkları Şüpheler VI/50

Had

Zina Konusunda Had Cezası (Recm Meselesi) V/44
Hırsızlık ve Had Cezası VI/499

Hades

Gusül ve Teyemmüm, Küçük ve Büyük Hades VI/339

Hadis

İtikatta ve İçtihadda Ayet, Sünnet ve Hadis I/179

Hadis'i Değerlendirmede Ölçü III/208
Kur'ân'ın, Âhâd Hadis ve Kıyasın Yasakladığı Faiz III/177
İçki İçme Hakkında Hadislerde Yer Alan Ağır İfadeler VII/155
Hadislerde İfade Edilen Şefaat VII/206
Soru Sormanın Hoş görülmemesi Konusunda Buhârî Hadisleri VII/238
Kıyasın Hadis ve İcma Deliliyle Temellendirilmesi VII/291
Mefâtihu'l-Gayb'ın Merfû Hadise Dayanarak Yaptığı Tefsir VIII/34
Mehdi Hadislerinde Çelişkiler ve Problemler X/488

Hak

Hakkın İkamesi ve Müdafaasını Üstlenecek
Ehil İnsanları Gerektirir! IV/343
Mallar Üzerindeki Haklar ve Ticaretin Teşviki V/67
Kadınlar Arasında Adalet ve Tek Eş Konusu V/585
Hakka Batıl Yollar Kullanılarak Varılmaz VI/553
Kâfirlerin İnkârını Karakter Edindikleri "Hak" VII/450
Haşr Olayı ve Hayvan Hakları VII/584
Adaleti Hak İle Yerine Getiren Bir Ümmet X/418

Haksızlık

İnsanların Mallarını Haksızlıkla Yeme Halleri XII/186

Halef

Halef ve Halife XII/390

Halife

"Halife" Kavramından Anlaşılan I/359
Halef ve Halife XII/390
Halifeler Kılınan Kimdir? XIII/204

Halk

"Halk," "Ca'l", "Nûr" ve "Zulûmât" Kavramları VII/439
Halkı Helakten Koruyan İlâhî Kanunlar ve
Fesattan Sakındırmanın Güzel Sonucu XIV/129

Hamr

"Hamr" Teriminin Kapsamı VII/113

Hanefiler

Hanefîlerin Ehl-i Kitab'ın Kestiklerini Yeme ve
Onlarla Evlenme Hususundaki Görüşleri VI/271

Haniflik

Haniflik Meselesi II/31

Haram

Haram Yiyeceklerde Zaruret Hali II/154
Haram Yiyecekler ve Hikmetleri VI/179
Kısmet Oyunlarının Haramlığı VI/201
Haram Kılınanların Kapsamı VI/242
Taamın Helal veya Haram Olması,
Tezkiye ve Besmele Meselesi VI/267
İçtihat Yoluyla Ulaşılan Haram Hükmünün Bağlayıcılığı VII/135
Kâbe, Haram Ay, Hac, Kurban VII/199
Faiz, Faize Konu Olan Mallar, Faizin İlleti ve Haramlık Hikmeti VII/281
Yahudilere Haram Kılınan Tırnaklı Hayvanlar VIII/542
Haram Aylardan Sonra Öldürme Emrinin Niteliği XI/436

Haram Aylar

Haram Aylar XII/204
Haram Aylardan Sonra Öldürme Emrinin Niteliği XI/436

Harika(lar)

İslâm, Harikalar Dini Değil, Fıtrat Dinidir! IV/53
Mucizeler ve Harikalar Meselesi XIII/26
Kesbi Harikalarla Gerçek Harikalar Arasındaki Fark XIII/108

Harp

Harb ile Kıtâl'ın Farkı
Muharebe Edenler, Fesad Çıkaranlar ve Cezaları VI/469
Harp, Gazve ve Cihadın Gerçek Anlamı ve
İslam'ın Bu Konudaki Islahı XII/88

Harun (a)

Musa ve Harun'un Firavun ve Takımıyla İlişki Seyri .... XIII/ 366

Harut-Marut

Sihir ve Harut-Marut Bahsi I/545

Haşr

Öldükten Sonra Dirilme ve Ceza IX/74

Yeniden Dirilişin Nasıllığı Üzerine Mülahazalar.. IX/337

Allah'a ve Haşr Gününe İman, Salih Ameldir XIII/82

Dirilme ve Ceza Gününe İman.. XIII/85

Dirilme ve Cezaya Dairdir XIII/411

Haşr Olayı ve Hayvan Hakları.. VII/584

Hatamu'l Enbiya

Peygamberliğin Sona Ermesi,
Mucizelerin Kesilmesi ve Kerametlerin Manası.. XIII/115

Havariler

Havarilerin Özellikleri.. III/443

Havarilerin İlham Yoluyla İmana Davetleri.. VII/374

Havarilerin Gökten Sofra İndirilmesini İstemeleri.. VII/376

Havva

Havva Adem'in Kaburga Kemiğinden mi Yaratıldı? I/387

Âdem'le Havvâ Kıssasının Gayesi ve Alınacak Dersler.. IX/176

Âdem'le Havvâ Kıssasında Anlaşılması Problemli Görülen Hususlar IX/179

Haya

Sivrisinek Meseli ve Haya.. I/329

Hayat

Kur'ani Terminolojide "Hayat" III/383

Kısas ve Hayat İlişkisi.. II/188

Ahiret Bilincinden Uzak Hayat Algısının Sonuçları IX/456

"Hayat Verecek Şeyler"in Mahiyeti XI/146

Hayır

Hikmet ve Hayırlı İşler.. III/132

Hayvan(lar)

İhramlıyken Avlanması Yasaklanan Hayvanlar.. VII/178

Ümmet Olmada Hayvanlar ve Kuşlar Boyutu VII/577
Haşr Olayı ve Hayvan Hakları VII/584
Kur'an Beyanının Dışında Kalan Hayvanların Yenmesinin Hükmü VIII/509
Yahudilere Haram Kılınan Tırnaklı Hayvanlar VIII/542

Hayvan Kesimi
Ehl-i Kitab'ın Yemeği ve Kesim Esnasında
Besmele Konusunda Hanbelîlerin Görüşü VI/289
Kesilen Hayvanların Helalliği Meselesi VIII/336

Helak
Körü Körüne Taklidin Sonu: "Helak" VII/454
Toplumların Cezalandırılmasının Tabiî Süreleri XIV/126
Halkı Helakten Koruyan İlâhî Kanunlar ve
Fesattan Sakındırmanın Güzel Sonucu XIV/129
Toplumların Helak Edilmesi ve İlahi Adalet XIV/131

Helal
Helal Yiyecekler VI/229
Taamın Helal veya Haram Olması,
Tezkiye ve Besmele Meselesi VI/267
Kesilen Hayvanların Helalliği Meselesi VIII/336

Hesap Günü
Hesap Günü Tartıları Ağır ve Hafif Gelenler IX/127

Hevâzin Günü
Hevâzin Heyeti, Müslüman Olmaları, Ganimet ve Esirleri XII/32

Hıristiyan
İslam ile Hıristiyanlığın Bağdaştırılması VI/75
Hıristiyan Mezhepleri VI/408
Hıristiyanların Yakınlığı Meselesi ve Habeşliler VII/48
Bir Hıristiyan Misyoneri Tarafından
Fâtiha-yı Şerife'ye Karşı Yapılan Bayağı Bir Nazire I/103
Hıristiyanların Bühtanları ve Şüpheleri VI/31
Hıristiyanlardaki İsa ve Haç İnancı VI/39
Hıristiyanların, Haça Gerilme İnancını

İnkara Karşı Ortaya Attıkları Şüpheler VI/50
Bazı Hıristiyanlara Göre Mesih, Çarmıha Gerilmedi ve
Hindistan'a Hicreti Edip Keşmir'deki Sri Nagar Beldesinde Öldü VI/59
Frenklerin Hıristiyanlığı ve Niçin Müslüman Olmadıkları XII/130
Hıristiyanlığın Avrupa'da Yaşama Sebepleri XII/131
İngiliz Hıristiyanlarının İnançları Konusunda Nisbi Bir İstatistik XII/136
Hıristiyanlarda ve Yahudilerde Ruhbanlık XII/149
Hz. İsa ve Meryem'in Görüldüğüne Dair
Çağdaş Hıristiyanlardan Bazı Hikâyeler XIII/335

Hırsız(lık)

Hırsızlık ve Had Cezası VI/499

Hıyanet

Emanete Hıyanet Peygamberlerin Şânından Değildir! IV/178

Hicret

Hicret V/466
Muhammedi Hicret XII/229
Hicret Kıssasında Hz. Ebu Bekir'in Faziletleri XII/239
Bazı Hıristiyanlara Göre Mesih, Çarmıha Gerilmedi ve
Hindistan'a Hicreti Edip Keşmir'deki Sri Nagar Beldesinde Öldü VI/59
İman, Hicret ve Cihad Etmek; Ensar ve Muhacir Olmak XI/336

Hidayet

Hidayete Uyanlar ve Terkedenler V/539
Allah'ın Hidayeti ve Saptırması VII/593
Allah'ın Hidayete Erdirmesi ve Şaşırtmasının Mahiyeti X/369
Hidayet Yolları I/84
Nuh Peygamberi Yüce Allah'ın Tesellisi ve
Sünnetullah'ın Hidayet Yasaları XIII/501
Kıssalardaki hidayetin özeti ve bütün Rasullerin çağırdığı üç dini esas XIV/86

Hikmet

Kitab ve Hikmet V/529
Hikmet ve Hayırlı İşler III/132
Peygamberimizin Ümmetine Kitab ve Hikmeti Öğretmesi II/19
Hz. İsa'ya Kitab'ın, Hikmetin, Tevrat'ın ve İncil'in Öğretilmesi III/438

Oruç ve Hikmeti II/213
Haram Yiyecekler ve Hikmetleri VI/179
Abdest ve Gusül Emirlerinin Hikmeti VI/348
Dinin Tekliği, Şeriatların Çokluğu ve Bunun Hikmeti VI/544
Faiz, Faize Konu Olan Mallar, Faizin İlleti ve Haramlık Hikmeti VII/281
Mahlûkatın Miktarını Yazmanın Hikmeti ve Melekler VIII/51
Peygamberlerin Yakın Akrabalarından
Bazılarının Kâfir Olduklarına Dair Nassların Hikmeti VIII/144
Allah Teâlâ'nın Mahlukatı Yaratmasının ve Şeytanla İnsanın
Kötülük İşlemeye Müsait Bir Yetenekte Yaratılmalarının Hikmeti IX/158
Kıssaların Hikmet ve Amaçları IX/440
Dört Aylık Mühletin Hikmeti XI/414
İmtihan ve Musibetlerin Hikmeti XI/483
Huneyn Gazvesi'nin İçerdiği Bazı Fıkhi Meseleler,
Hikmet ve Nükteler XII/38
Kur'an'ın Özel Üslubu, Hikmeti ve Üslubundaki İcazı XIII/70
Kur'an Fıkhının 3. Hedefi:
Fıtrat, Akıl, İlim ve Hikmet'e Yönelmektir XIII/121
Rezzâk Olan Yüce Allah'ın Rızık Kanunlarındaki Hikmetler XIII/431
Kur'an'ın Kureyş'e Meydan Okumasındaki Hikmetler XIII/454

Hile(kâr)
Tebliğin Dinleyicilerinden Hilekârlar VI/512
Peygamberlere Karşı Tehdit ve Hile Yoluyla Düşmanlık XIV/109

Hindistan
Bazı Hıristiyanlara Göre Mesih, Çarmıha Gerilmedi ve
Hindistan'a Hicreti Edip Keşmir'deki Sri Nagar Beldesinde Öldü VI/59
Gayrimüslim Yönetimlerde Rol Almak
(Hindistan'da İngiliz Kanunlarıyla Hüküm Vermek) VI/534

Homoseksüellik
Homoseksüellik Yasağı, Cezası ve Zararları IX/400
Medeniyetin Sefihlerinin Homoseksüellikle İmtihanı IX/403
Homoseksüelliği Mübah Saymak ve Kötülükleri Açıkça İşlemek XIV/111

HÛD SÛRESİ XIII/419
Hûd Sûresi'nin Kısa Özeti XIV/77

Hûd (a)

Hûd Peygamberin Kıssası XIII/548

Hududullah

Hududullah'ı Aşanların Akıbeti IV/519

Huneyn

Huneyn Savaşı XII/19
Huneyn Gazvesi İle İlgili Rivayetler XII/24
Huneyn'de Rasûlullah'ın Yanından Ayrılmayanlar XII/27
Huneyn Ganimetlerinin Taksimi XII/34
Huneyn Gazvesi'nin İçerdiği Bazı Fıkhi Meseleler,
Hikmet ve Nükteler XII/38
Huneyn Savaşı'yla İlgili Rafizilerin İftirası XII/40

Hurûf-u Mukâtaa

Hurûf-u Mukâtaa Harflerinin Anlamı IX/95

Hüküm

Gayr-i Müslimlerin İhtilafında
Hüküm Vermek veya Muhayyerlik VI/519
Allah'ın İndirdikleri İle Hükmetmemenin Sonucu:
Küfür, Fısk, Zulüm VI/530
Gayrimüslim Yönetimlerde Rol Almak
(Hindistan'da İngiliz Kanunlarıyla Hüküm Vermek) VI/534
İçtihat Yoluyla Ulaşılan Haram Hükmünün Bağlayıcılığı VII/135
Nassların Olayların Ahkâmını Kapsaması ve
Bu Hususta Anlayış Farklılıkları VII/270
Vasiyet ve Şahitlikle İlgili Ayetlerden Hüküm Çıkarma VII/340
Kitab ve Sünnet'in Ahkâmının Genişliği ve
Fukahânın Nassların Kapsamını Daraltması VII/353
Kitab, Hüküm, Nübüvvet VIII/204
Kur'an Beyanının Dışında Kalan Hayvanların Yenmesinin Hükmü VIII/509
Zanna Uyup Yanlış Hüküm Vermek XIII/252
İhkam, Muhkem, Müteşabih ve Te'vil Terimleri .... XIII/ 422

Hürriyet

Kur'an Fıkhı'nın 10. Hedefi:

Köleyi Hürriyete Kavuşturmaktır XIII/170
Köleyi Hürleştirmede İslam'ın Rehberliği ve İlgili Hükümler XIII/172

HÜMEZE SÜRESİ XIV/451
Delillerdeki Hürriyet ve Bağımsızlık XIV/115

Islah
Selam, Merhamet, Islah VIII/14
Islah ve Birliğe Davet VIII/623
İslami Islah ile Batıcı Reform Arasındaki Fark XI/245
Islah Edildikten Sonra Yeryüzünü Bozmak IX/323
Harp, Gazve ve Cihadın Gerçek Anlamı ve
İslam'ın Bu Konudaki Islahı XII/88
Kur'an Fıkhının 4. Hedefi:
Siyasi, Sosyal ve İnsani Islah XIII/135
Kur'an Fıkhının 7. Hedefi:
Mali Islaha Yönelik İrşat XIII/153
Kur'an Fıkhı'nın 8. Hedefi: Harp Sisteminin Islahı,
İnsanlık İçin Faydalı Olan Hususlara Tahsisi XIII/159
Yeryüzünde Fesat Yasağı ve Bunun Gereği Olarak Orasını Islâh Emri.... XIV/114
Güç Nispetinde Genel Islâh XIV/118

Islahatçı
Peygamber ve Islahatçılara İlk Tabi Olanlar XIV/126
Servet Sahipleriyle Islahat Önderlerinin Kavgası XIV/127

İbadet
İbadetin Semeresi Olarak İsti'âne I/81
İbadet İçin Ücret, Eğitim İçin Ücret II/280
Allah'tan Başkasına ya da Allah'la Beraber Başkalarına İbadet III/487
Din Karşıtlarının, Temizliğin İbadet Oluşuna İtirazları VI/355
Kur'an Fıkhının 5. Hedefi: İslam'ın, İbadet ve Yasaklarla İlgili
Şahsi Sorumluluklar Konusu XIII/141
Güç Nispetinde Genel Islâh XIV/118

İbaha
Eşyada Asıl Olan İbahadır VI/227

İblis
İblisin İlahlığını Tasdik Eden Şeytani Bir Veli XIII/322

İbn Ârabi
İbn Arabî'nin ve İbn Kayyım'ın
Rü'yet Hakkında Söyledikleri ve Nur Vakası.. X/12

İbn Hazm
İbn Hazm'ın Kıyas ve Re'y Eleştirisi VI/245

İbn Kayyım
Re'y ve Kıyas Hakkında İbn Kayyim'in Görüşlerinin Özeti VII/252
İbn Kayyim'ın Cehennem'in Ebediyiği Meselesini Açıklaması............. VIII/403
İbn Arabî'nin ve İbn Kayyim'ın
Rü'yet Hakkında Söyledikleri ve Nur Vakası.. X/12
İbn Kayyim'in İfadelerinde Yer Alan ve
Cedel Safsatasına Benzeyen Hataları XI/324

İbn Teymiyye

İbn Teymiye'nin Kitabu'l-Furkan'ı: İnsan, Cin ve Şeytanların
Birbirlerinden Faydalanmaları ve Veliler,
Azizler Şeklinde Gözükmeleri.. XIII/332

İbrahim (a)
Hz. İbrahim'in Mekke İçin Yaptığı Dua I/627
Hz. İbrahim'in Kelimelerle İmtihanı I/614
İbrahim'in Duasında Zalimler Yer Almaz I/617
Allah'ın, Kâbeyi Ziyaretgâh Kılması ve İbrahim'in Makamı I/622
Hz. İbrahim ve İsmail'in Duaları.. II/15
İbrahim'in Dini ve Vasiyeti II/23
İbrahim'in Dini'ne Çağrı, Ehl-i Kitab'ın Aleyhine Bir Hüccettir.................... II/33
Ehl-i Kitab Karşısında Müslümanların Konumu II/39
Nemrud'la Hz. İbrahim'in Münazarası... III/91
Hz. İbrahim ve Yeniden Diriliş İçin Kuşların Misal Verilmesi.................... III/101
Hz. İbrahim'in Dinî Mensubiyeti Hakkında Atıp Tutanlar......................... III/464
İbrahim'in Milleti VI/549
Hz. İbrahim'in Kökeni ve Babasının Kâfirliği Meselesi VIII/128

Hz. İbrahim'in Kavminin İnanç Esasları VIII/170
Kelâmcıların ve Filozofların
Hz. İbrahim'in Delili Hakkındaki Görüşleri VIII/176
Büyük Zulüm Şirke Karşı İbrahimi Îman VIII/181
İbrahim Peygamber Meleklerle Birlikte XIII/562

İ'caz

İ'caz ile İlgili Bir Açıklama I/281
Kevser Sûresi'nin İ'cazı I/317
Kur'an'ı Gereğince Düşünmek ve
Kur'an'ın Benzerinin İmkansızlığı V/375
Kur'an'ın Özel Üslubu, Hikmeti ve Üslubundaki İcazı XIII/70
Yaratılış Ayetleri ve Bu Konuda Kur'ân'ın İlmî İcazı XIII/438
İfade Tarzındaki İcazda Kur'an Kıssalarının Meziyetleri XIII/462
İlmi İcazda Kur'ân Kıssalarının Meziyetleri XIII/463

İcma

Ulû'l-Emr İcma Ehlidir 264
Usûlcüler Nezdinde İcmâ ve İctihad 267
İcmâ Manasında Cemaat Hakkında Varid Olan
Nakiller ve Haberler V/279
Kıyasın Hadis ve İcma Deliliyle Temellendirilmesi VII/291
Kıyası İcma Deliliyle Temellendirme VII/294

İçki

İçkinin Aşama Aşama Yasaklanması II/432
İçki ve Kumarın Faydası Meselesi II/442
İçki ve Kumar Yasağının Dinî ve Toplumsal Faydaları VII/122
Rivayetlerde İçki Yasağı Süreci ve Sonuçları VII/132
İçki Müptelâlarının Şüphesi ve Bunun Çürütülmesi VII/142
İçkiyle İlgili Anlatımlardan Bazı Dersler VII/150
İçki İçme Hakkında Hadislerde Yer Alan Ağır İfadeler VII/155
Diğer Semavi Dinlerin İçkiye Yaklaşımı VII/156
Hz. Peygamber İçki İçmemiştir VII/159
İçki/Alkolle Tedavi Olmak VII/161
Alkole Sürükleyen Muhtemel Sosyo-Psikolojik Faktörler VII/163
Hz. Peygamber'in İçki İçmediği Konusuyla İlgili Bir Düzeltme VII/167
İçki İçme Cezası VII/172

İçtihad

Nasslara Dayalı İçtihad Kaideleri XIII/150
İstişare İlkesi ve İçtihadın Sınırları IV/157
İtikatta ve İçtihadda Ayet, Sünnet ve Hadis I/179
İçtihadi Farklılığı ve İhtilaf Ahlakı III/556
Usûlcüler Nezdinde İcmâ ve İctihad V/267
Ulû'l-emr'in İctihadını Kamu Maslahatına Bina Etme V/277
Rasûlullah'ın İctihad Etmesi V/518
İçtihat Yoluyla Ulaşılan Haram Hükmünün Bağlayıcılığı VII/135

İddet

İddetin Mahiyeti ve Dul Kalmış Kadınlara
Evlilik Teklifi Yapmanın Adabı II/539

İdrak

Keşif ve İdrakin Nefse Ait Olması IX/636
Müdrikelerin Çeşitleri, Evrenin Unsurları ve Bunların Halleri IX/637
Delil Çıkarma Yollarından Görme ve İşitme Kabiliyetinin Kaybolması XIV/102
Görme ve İşitme Kabiliyetini Kaybetme XIV/123

İfrat

Ehl-i Beyt'e Yaklaşımda İfrat-Tefrit XI/207

İfsad

İfsad Edici Aidiyetler II/412
Kitabı Arkasına Atmak III/371
Islah Edildikten Sonra Yeryüzünü Bozmak IX/323
Homoseksüelliği Mübah Saymak ve Kötülükleri Açıkça İşlemek XIV/111

İftira

Allah'a İftira Etmek XIV/109
Peygamberlerle Alay Etmek, Onlarla Eğlenmek
ve Onları Sihirbaz Olarak Nitelemek XIV/110

İhanet

Emanet ve İhanet XI/163

İHLAS SÛRESİ XIV/482

İhlas
İhlâslı İnfak, Verimli Bahçe gibidir III/122

İhsan
Rahmetullah'ın Şartı Olarak İhsan IX/326

İhtilaf(lar)
Din'de İhtilaf XIV/105
Dini İhtilafa Dair Kur'ânî Delil XIV/134
İçtihadi Farklılığı ve İhtilaf Ahlakı III/556
İhtilaflara ve Tefrikaya Yaklaşım III/585
İlk Ümmetin İhtilafa Düşmesi .... XIII/ 218

İhtiyaç
İhtiyaç Duyduğumuz Bilgiler II/288

İlah
"Rab" ve "İlâh" Kelimelerinin Manası,
Şirk Şüphesi ve İki Kısım Oluşu VIII/174
Rabb, İlâh, Allah IX/302
Rablik ve İlahlıkta Allah'ın Birliği XIII/399

İlahi Yakınlık
İlâhî Maiyyet (Beraberlik) ve İndiyyet (Yanındalık) XI/361

İlim
Kur'an Fıkhının 3. Hedefi:
Fıtrat, Akıl, İlim ve Hikmet'e Yönelmektir XIII/121
İlimle Amel Etmek, İşi Emir ve Nehiy Merciine Havale Etmek XIV/118
İlm-i Ledün
İlm-i Ledün ve Cahiller III/194

İkram
Misafire İkram ve Onurunu Koruma XIV/118

İktidar

Esaretten İktidara: Hz. Yusuf Kralın Huzurunda XIV/219

İmam(lar)

Âsilerle Savaş ve İmamlara İtaat VI/481
İmam ve Yöneticilere İtaat Meselesinin Esası XIV/59

İman

Yakîni İman ve Salih Amel I/322
İman-Amel Bütünlüğü.. II/172
İmanın Artması-Eksilmesi Üzerine.. IV/216
İmanın Kaynağı Kur'an'dır II/413
İmanın Esasları ve Öncelikleri III/495
Gerçek İmanı Sağlayan Bilgi Hangisidir? I/175
Meleklere İman.. III/212
Kitaplara ve Peygamberlere İman... III/212
Peygamberlere İman.. VI/19
Genel Davet Konusuyla "İman Toplumu"na Hitab I/138
Pratik Fer'i Hükümlerle "İman Toplumu"na Hitab...................................... I/140
Sahih İman Sahiplerinin Mükafatlandırılması... VI/84
Büyük Zulüm Şirke Karşı İbrahimi İman.. VIII/181
Peygamberlere İcmalî ve Tafsilî İman Meselesi VIII/219
İman Etmemekte Direnenlere Mucize de Kâr Etmez VIII/314
Allah'ın Gönderdiği Vahye Tabii Olanların Durumu.................................... IX/268
Sihirbazların Yenilmeleri ve İman Etmeleri... IX/509
Rü'yet, İmanın Kesin Esaslarından Biri Değildir IX/628
İman, Hicret ve Cihad Etmek; Ensar ve Muhacir Olmak............................ XI/336
İmanın Artması Eksilmesi ve Yakînî İman XII/511
Dinin Birinci Esası: Yüce Allah'a İnanmaktır XIII/82
Dinin İkinci Esası: Dirilme ve Ceza Gününe İmandır................................. XIII/85
Kur'an Fıkhının 2. Hedefi: Peygamberlik İnancıdır.................................... XIII/94
Yüce Rabbe Gönülden Bağlanma XIV/114
Zorlamaya Değil, İknaya Dayanan İman ve
İnsanın Sapıtma Kabiliyeti XIV/123

İmran (Ailesi)

İmran Ailesi Kıssasına Giriş... III/401

İmtihan

İmtihanın Maksatları IV/89
İmtihanın Boyutları IV/278
İmtihan ve Musibetlerin Hikmeti XI/483
Hz. İbrahim'in Kelimelerle İmtihanı I/614
Mümin Toplulukların İmtihanı II/406
Nehirle İmtihanın Hikmeti III/18
Mal ve Evlat, Güç ve Servetin İmtihan Vesilesi Kılınması XI/165
Her İşi Güzel Yapması İçin İnsanların İmtihan Edilmesi XIV/121

İnanç

Tahayyülün İnançlar Üzerindeki Etkileri VI/67

İncil

Hz. İsa'ya Kitab'ın, Hikmetin, Tevrat'ın ve İncil'in Öğretilmesi III/438
İncillerdeki Ruh Kelimesinin Anlamı VI/113
İncillerde Tevhid İnancının İzleri VI/124
İncillere Niçin Güvenilemez? VI/53
İncillerdeki Çelişkiler VI/64
İncil'den Birçok Kısmın Zâyi Olduğu ve Hıristiyanların Kutsal
Kitaplarının Tahrif Edilmesi Hakkında VI/387
Tevrat, İncil ve Başka Kitapların
Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi X/107
Barnaba İncili'nin Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi X/193
Kur'an-ı Kerim'in Tevrat ve İncil'e Üstünlüğü ve
Onlara Şehadeti XII/127
Kur'an Faziletlerinin İncil Faziletlerine Tercih Edilmesi XIII/92

İnek

İnek Kıssası I/482

İnfak/Bağış

Allah'a Borç Vermek ve İnfak Adabı II/601
Toplumun Yararına Olan İnfak III/109
İhlâslı İnfak, Verimli Bahçe gibidir III/122
Gösteriş İçin Yapılan İnfak, Yanmış Bahçe gibidir III/123
İnfakın Şahsî Faydası ve Uhrevî Karşılığı III/144
İnfak ve Örf Yolu X/537

Müslümanların Bağışlarıyla Alay Edenlerin Maskaralaşması XII/380

İngiliz

İngiliz Hıristiyanlarının İnançları Konusunda Nisbi Bir İstatistik............. XII/136

İnkar(cılar)

İnkarcıların Vahiy Karşıtı Tutumları I/598
İnkâr Edenlere Karşı Mü'minlerin Mevlâsı Allah'tır! IV/124
Hz. Muhammed'in İnkarcılar Karşısındaki Durumu VII/548
İman Etmemekte Direnenlere Mucize de Kâr Etmez VIII/314
Allah'ı İnkâr Edenin ve Ayetlerini Yalanlayanlarının Durumu IX/256
Yol Gösterici ve Rahmet Olarak İndirilmiş Kitab'tan Yüz Çevirenler......... IX/298

İnsan(lık-lar)

İnsin ve Cinnin Fıtratı IX/160
İnsan fıtrat ve karakterleriyle ilgili kanunlara dairdir XIV/121
İnsanlık Ümmeti ve Peygamber Vakıası II/398
İnsanın Arzu Duyduğu Şeyler ve Nedenleri III/338
"Ey İnsanlar! " İfadesinin Kapsamı IV/368
İnsanlar Arası Bağlar.. V/52
İnsanların Birbirine Üstünlüğü Meselesi V/107
Kur'an Fıkhının 4. Hedefi:
Siyasi, Sosyal ve İnsani Islah XIII/135
İbn Teymiye'nin Kitabu'l-Furkan'ı: İnsan, Cin ve Şeytanların
Birbirlerinden Faydalanmaları ve Veliler,
Azizler Şeklinde Gözükmeleri.. XIII/332

İNFİTAR SÛRESİ XIV/272
İNŞİKÂK SÛRESİ XIV/294
İNŞİRAH SÛRESİ XIV/392

İntikam

Savaş, Arzulanan Bir İntikam Aracı Değil;
Bir Zorunluluk ve Terbiye Yöntemidir XI/259
Savaş Zevk ve İntikam Aracı Değil Zorunlulukta Son Çaredir................... XI/303

İnzar

İnzâr ve Zikr IX/106

İrade

Allah'ın Dilemesi ve İnsan İradesi VIII/367
İradeyi Ahirete değil de, Dünyevi olana hasretmek XIV/106

İsa (a)

Hz. İsa'nın "Kelimetullah" Olarak Vasıflandırılması III/430
İsa Mesih'in "Vecîh" Vasfı Üzerine III/433
Hz. İsa'nın Yaratılışı Üzerine III/434
Hz. İsa'nın Yaratılması ve Üstün Vasıfları III/439
Hz. İsa'ya Kitab'ın, Hikmetin, Tevrat'ın ve İncil'in Öğretilmesi III/438
Havarilerin Özellikleri III/443
Hz. İsa'nın Vefatının Mahiyeti ve
Yeniden Diriltileceği İddiasının Muhasebesi III/446
Hz. İsa'nın Âdem'e Benzetilmesi ve Allah'ın "Kun" Emri III/451
Musa, İsa ve Muhammed Ümmetlerinin Ortak Sorunu: Terk-i Kitab IV/285
Musa, İsa ve Muhammed Ümmetlerinin Felaketi: İşbirlikçi Âlimler IV/304
Hz. İsa Hakkında Yanılgılar ve Ref' Meselesi VI/34
Çarmıha Gerilme Meselesi VI/38
Hıristiyanlardaki İsa ve Haç İnancı VI/39
Mesih'in Varlığı Hakkındaki Şüphe ve Araştırmaların Hülasası VI/70
"Allah'ın Oğlu" İfadesi Ne Anlama Gelir? VI/416
Hz. İsa'ya Verilen Nimet ve Özellikler VII/368
Hz. İsa'nın Körü ve Alacayı İyileştirmesi VII/371
Havarilerin İlham Yoluyla İmana Davetleri VII/374
Havarilerin Gökten Sofra İndirilmesini İstemeleri VII/376
Hz. İsa'nın Geleceğini Vaad Ettiği Faraklit X/175
Bazı Kimselerin İsa ve Evliyaya İbadet Etmesi XIII/112
Hz. İsa ve Meryem'in Görüldüğüne Dair
Çağdaş Hıristiyanlardan Bazı Hikâyeler XIII/335

İsimler

İnsanın İsimleri Öğrenmesi I/365

İslam

Din ve İslam III/362
İslâm Davasının Evrenselliği, Önderin Varlığıyla Kayıtlı Değildir! IV/105
İslam'ın Şiarlarına Riayet Etmek VI/167

İslam Devleti

İslam Hukuku/Fıkıh

Çok Evlilik Hakkında İslâm Hukukunun Hükmü IV/425
Çok Eşlilikle İlgili Bazı Fıkhî Mülahazalar IV/437

İslami Yönetim

İslami Yönetimin Esasları V/221
Ulû'l-emr Kimdir? V/238
İslami Yönetimin Dayanakları ve Şura V/246
Kur'an Fıkhının 6. Hedefi:
İslam'ın Devlet Siyaseti İlkesinin İzah ve Genel Esaslarıdır XIII/145
Namazsız İslam Ümmeti, Ümmetsiz İslam Devleti Olmaz! .... II/ 562

İsmail (a)

Hz. İbrahim ve İsmail'in Duaları II/15

İsmailî

İsmailî Arapların Putperestlik Tarihleri ve
Bu İnançtan Kaynaklanan Sapıklıkları VIII/505

İsraf

Süfehâ, Mal, Rızık, Rüşt ve İsraf Kelimeleri IV/443
Yaşamda İsraf ve Denge IX/218

İsrailiyyat

Âdem Kıssası ve Başka Hususlarda Varid Olan
İsrailiyyata Dair Bir Açıklama IX/180
Nuh Kıssasının Tefsirindeki İsrâiliyat XIII/536

İsrailoğulları

Kur'an Vahyi İçin İsrailoğullarına Uyarı I/401
İsrailoğullarına Uyarılar I/407
Hz. Musa'nın İsrailoğulları'na Yol Göstermesi XIII/370
İsrailoğullarına Tih Çölü'nde Verilen İki Nimet I/450
İsrailoğullarının Zulüm Dolu Tarihleri VI/26
İsrailoğullarının Allah'a ve Hz. Musa'ya Nankörlüğü VI/435
Hz. Musa'nın İsrailoğullarıyla Mücadelesi IX/560

İsrailoğullarının Buzağıyı Tanrı Edinmeleri Kıssası X/58

İstiğfar

Hz. Muhammed'in İstiğfarı V/308

İstikamet

Allah'ın Emrettiği Şekilde İstikamet Üzere Olmak XIV/114
İstikamet ve Faziletlere ve Salih Amellere Devam XIV/118

İstişare

İstişare İlkesi ve İçtihadın Sınırları IV/157
Rasûlullah'ın Ahlâkî Örnekliği ve İstişarenin Önemi IV/155
İstişarede Anne-Baba ve Ana Sütünün Önemi II/535
Cemaatte ve Devlet Yönetiminde İstişare İlkesi III/582

İstiva

Arş'ın Üzerine İstivâ Etme Meselesi IX/310

İtaat

İsteyerek ya da İstemeyerek
Tüm Varlığın Allah'a Boyun Eğmesi III/414
Peygamber'e İtaatin Keyfiyeti IV/513
İtaatın Üç Mertebesi ve
"Taat" Kelimesinin Tekrarındaki İncelik V/289
Allah'a ve Rasûl'e İtaatin Nasıllığı V/361
Hz. Muhammed'e İtaat Etmek X/207
Rasûl'e İtaatin Keyfiyeti XI/80
Peygamber'e İtaat Sadece Onun Hayatta Olduğu Döneme mi Hastır? XI/148
İmam ve Yöneticilere İtaat Meselesinin Esası XIV/59
Âsilerle Savaş ve İmamlara İtaat VI/481
İlimle Amel Etmek, İşi Emir ve Nehiy Merciine Havale Etmek XIV/118

İtidal

Rabbin Zenginliği ve Ehl-i Sünnet Anlayışında İtidal ....

İtikad

İtikatta ve İçtihadda Ayet, Sünnet ve Hadis I/179
İtikadî veya Amelî Kaide ve Usûl Kabilinden Olanlar VII/414

İyilik
İyilik Edilmesi Gerekenler V/126
İyiliğin ve Kötülüğün Kaynağı V/350
İyiliğe veya Kötülüğe Aracılık (Şefaat) Etmek V/400

Kâbe
Kabe'nin Evveliyeti Meselesi III/536
Allah'ın, Kâbeyi Ziyaretgâh Kılması ve İbrahim'in Makamı I/622
Kâbe'nin Değeri Maddi Değil, Manevidir II/13
Kabe'nin Dokunulmazlığı ve Bugünkü Hali III/538
Kabe'nin Meziyetine Dair III/542
Kâbe, Haram Ay, Hac, Kurban VII/199

Kader
Kaza ve Kader Üzerine IV/149
Allah Katında Her Şey Ölçü İledir IV/113
Kader Konusunda Orta Yol XI/478
Allah'ın Arza Koyduğu Ölçü XIII/188
Kâinat Sistemi ve Ölçülerinin Yazılmasına Dair İlâhî Kanunlar XIV/120

Kaderiyye
Allah'ın Sünnetleri ve Ayetleriyle Cebriyye ve Kaderiyye'ye Cevap VIII/373
Cebriyye, Kaderiyye Tartışmasından Alınacak Ders VIII/377

Kadın(lar)
Kur'an Fıkhı'nın 9. Hedefi:
Kadınlara Bütün İnsani, Dini ve Medenî Hakların Verilmesi XIII/165
Terakki Ancak Kadının ve Erkeğin İslâm'la Eğitilmesi İle Mümkündür! .. IV/419
Kadınların Ay Hali ve Evlilerin Fıtri Sınırları II/472
Kadının Unutmasının Sebepleri III/190
Kadın-Erkek Eşitliği Üzerine IV/339
Kadınlara Zorla Vâris Olmak IV/549
Kadın ve Erkeğin Üstünlükleri V/94
Yetim Kadınlar, Çaresiz Çocuklar ve Yetimler V/579
Kadının Kocasına Karşı Hakları V/581
Kadınlar Arasında Adalet ve Tek Eş Konusu V/585

Ehl-i Kitab'ın Yemeklerini Yeme ve
Kadınlarıyla Evlenme Hakkında İhtilaflar VI/245
Ehl-i Kitab'ın Yemeği ve Ehl-i Kitab Kadınlarla
Evlenme Hakkında Şafiîlerin Görüşü VI/285
Münafık Erkeklerin ve Kadınların Halleri XII/344
Mü'min Erkek ve Kadınların Birbirlerinin Velisi Olmaları XII/353

Kadiyani
Müfrit Sofuların Bab, Bahâ ve Kadıyani'yi
Vahiy, Peygamberlik ve İlahlık Konusunda Taklit Etmeleri XIII/331

KADR SÛRESİ XIV/413

Kâfir(ler)
"Küfrün Önde Gelenleri" Kimlerdir? XI/470
Allah'ın Kâfirlerin Kalplerine Korku Salması IV/126
Küfrün Kategorileri ve Kâfirlerde Çeşitlilik
Dinî Oyuncak Yerine Koymaktır! IV/264
Kâfirlerle Beraber Oturmamak V/604
Kâfirler Mutlaka Cezalandırılacaktır VI/104
Kâfirlerin İnkârını Karakter Edindikleri "Hak" VII/450
Allah'ın Dilemesi, Sünnetullah ve Kâfirlerin Mucize İsteği VIII/318
Kâfirlerin Vahiy ve Risalet Hakkındaki Şüpheleri IX/68
Kâfirlerin Birbirlerine Velâyeti ve Miras Hukuku XI/346
Kâfir ve Fasık Olana da Sadaka Verilir III/140
Kafirlere ve Münafıklara Sert Davranma Halleri XII/363
Nuh Peygamberin Kâfirlerle Sahih Mücadele Yöntemi XIII/496

KÂFİRÛN SÛRESİ XIV/472

Kâinat
Kâinat Sistemi ve Ölçülerinin Yazılmasına Dair İlâhî Kanunlar XIV/120

Kalp(ler)
Kalpler/Akıllar, Kulak ve Gözler I/190
Kalblerin Mühürlenmesi VI/28
Yahudilerin Lanetlenmesinin ve
Kalplerin Katılaşmasının Anlamı VI/377

Kalplerin Mühürlenmesine Yol Açan Faktörler IX/464
Allah'ın Kişi ile Kalbinin Arasına Girmesi XI/150
Kardeşlik
Kardeşleştiren İslam Nimeti XI/283
Mü'minlerin İleri Gelenleri Gibi Zayıf ve Fakirlerini de
Dost Edinmek XIV/116

KARİA SÛRESİ XIV/439

Kalkınma
Toplumların Güzel ve Sağlam Amellerle Kalkınması XIV/125

Karanlık
Nur İçinde Olanlarla Karanlıklar İçinde Kalanların Durumu VIII/352

Karn
"Karn" ve "Temkîn" Kavramları VII/457

Katl(etmek)
Peygamberleri Katletme Suçu Tüm Yahudileri Kapsar mı? IV/255
Yanlışlıkla Katl, Diyet ve Cinayet V/435

Kavim
Her Kavme Bir Rasûl Gönderilmiştir VI/92

Kaypaklık
Kaypaklığın Sonu IX/544

Kaza
Kaza ve Kader Üzerine IV/149

Kefaret
Yemin Bozmanın Mahiyeti ve Kefaretinin Niteliği VII/87
Kelâle
"Kelâle" Kavramı Üzerine IV/505

Kelam(cılar)
Kelâm Âlimleriyle Filozofların 6/59. Ayet Hakkındaki Yaklaşımları VIII/29

Kelâmcıların ve Filozofların
Hz. İbrahim'in Delili Hakkındaki Görüşleri VIII/176

Kelamullah

Rasûllerin Bazısının Üstün Kılınması ve Kelamullâh III/38
Allah'ın Kelimesi VIII/329
Rü'yet (Allah'ın Görülmesi) ve
Allah'ın Kelamı (Allah'ın Konuşması) Konusunda Yaklaşımlar IX/590
Kelâm-ı İlahî Meselesinde Sözün Özü X/26
Kelîmullah Olan Musa'yı (a) Rabbine Karşı
Cüretli Olmakla Suçlayanlar X/91

Kelime

Kelimeleri Yerlerinden Değiştirmek ve "Rainâ" V/188

Kelime-i Tevhid

Allah Yolunda Teenni ve Kelime-i Tevhid Getireni Dışlamamak V/455

Kelimetullah

Hz. İsa'nın "Kelimetullah" Olarak Vasıflandırılması III/430

Keramet

Mucize İle Keramet Arasındaki Fark XIII/102
Peygamberliğin Sona Ermesi,
Mucizelerin Kesilmesi ve Kerametlerin Manası XIII/115
Kerametler Yanılmazlığa Delalet Etmediği Gibi
Veliliğe de Delalet Etmez XIII/345

Keşif

Keşif ve İdrakin Nefse Ait Olması IX/636
Dinde Keşifle Amel Etmenin Bâtıl Oluşu XIII/344

Keşmir

Bazı Hıristiyanlara Göre Mesih, Çarmıha Gerilmedi ve
Hindistan'a Hicreti Edip Keşmir'deki Sri Nagar Beldesinde Öldü VI/59

Keşişler

Kur'an Okunurken Gözyaşlarına Hâkim Olamayan

Ruhban ve Keşişler VII/58

KEVSER SÛRESİ

Kevser Sûresi'nin İ'cazı I/317

Kıble

Kıble'nin Değişimi ve Şahitlik II/46

Kisas

Kısas ve Hayat İlişkisi II/188

Kıskançlık

Yahudilerin Kıskançlığı V/211

Kıssa(lar)

Kıssalar Kronoloji İçin Değil, Ders Çıkartmak İçindir I/458
Kıssaların Tarihe Nispeti Nedir? II/614
İnek Kıssası I/482
İmran Ailesi Kıssasına Giriş III/401
Âdem'le Havvâ Kıssasının Gayesi ve Alınacak Dersler IX/176
Âdem'le Havvâ Kıssasında Anlaşılması Problemli Görülen Hususlar IX/179
Âdem Kıssası ve Başka Hususlarda Varid Olan
İsrailiyyata Dair Bir Açıklama IX/180
Nuh Kıssası IX/363
Salih Kıssası IX/378
Şuayb Kıssası IX/408
Kıssaların Hikmet ve Amaçları IX/440
Hz. Musa Kıssasının Değişik Sûrelerde Farklı İfadelerle Anlatılması IX/517
İsrailoğullarının Buzağıyı Tanrı Edinmeleri Kıssası X/58
Dünya'ya Saplananların Durumu ve Bel'am Kıssası X/353
Hicret Kıssasında Hz. Ebu Bekir'in Faziletleri XII/239
Kur'ân Kıssalarından On Sûre İle Meydan Okuma Şekli XIII/460
İfade Tarzındaki İcazda Kur'an Kıssalarının Meziyetleri XIII/462
İlmi İcazda Kur'ân Kıssalarının Meziyetleri XIII/463
Nuh Peygamber'in Kıssası XIII/485
Lût Kıssası IX/389
Salih Peygamberin Kıssası XIII/555
Lut Kıssası ve Kavminin Helak Oluşu XIII/569

Kıssalardaki Ahiret Azabıyla İlgili İbretler XIV/29
Kıssalardaki hidayetin özeti ve bütün Rasullerin çağırdığı üç dini esas.... XIV/86
Kıssaların En Güzelini Analatan Mübîn Kitab................ XIV/139

Kıtal
Harb ile Kıtâl'ın Farkı
Muharebe Edenler, Fesad Çıkaranlar ve Cezaları................ VI/469

Kıyamet
Saat ve Kıyamet VII/531
Kıyamet................ X/436
Kıyamet'in Zamanı ve Dünyanın Ömrü! X/449
Kıyamet Alâmetleri ve Emareleri................ X/467
Kıyamet Alâmetlerinin Değerlendirilmesinde Bir Bakış................ X/473
Kıyamet Alâmetleri Konusunda Sözün Özü................ X/495

Kıyas
Kıyas Taraftarlarının Kıyas İçin Kur'ân'dan Delilleri................ VII/288
Kıyas Konusunda Usûlî Tartışmalar................ V/275
Kıyasın Batıllığını Ayete Dayandıranlar................ V/285
Kıyasın Hadis ve İcma Deliliyle Temellendirilmesi................ VII/291
Kıyası İcma Deliliyle Temellendirmeleri................ VII/294
Sahih Kıyas................ VII/296
İbn Hazm'ın Kıyas ve Re'y Eleştirisi................ VI/245
Re'y ve Kıyas Hakkında İbn Kayyim'in Görüşlerinin Özeti................ VII/252
Selef Bilginlerinin Re'y ve Kıyas Hakkındaki Tavırları VII/258
Geçersiz Kıyasa Örnek VII/261
Kıyası Kabul ve İnkâr Edenlerin Değerlendirilmeleri................ VII/ 262
Kıyası Kabul Etmeyenlerin Hataları VII/264
Kıyası Kabul Edenlerin Hataları................ VII/268
Kıyasa İhtiyaç Bırakmayan Küllî Manalı Nasslara Örnek................ VII/277
Şeriatta Sahih Kıyasa Aykırı Hiçbirşey Yoktur................ VII/278
Kıyas Konusunda Şevkânî'nin Değerlendirmesi................ VII/287
Kur'ân'ın, Âhâd Hadis ve Kıyasın Yasakladığı Faiz III/177
Kıyas'ta Yapılan Açıklamalardan Çıkan Sonuç................ VII/306
Kur'ân'a Uymanın Genelliği ve Kıyas................ IX/109
Lût Kıssası IX/389

Kibir

Kibir ve Övünme Hali V/140
Haksız Yere Büyüklük Taslayanlar .... X/ 52
Kâfir ve Kibirlilerin, Zayıf ve Fakir Mü'minleri Hor Görmeleri XIV/108

Kilise

Kilisenin İnançlarını Koruması ve Muhaliflerinin Tevilleri XII/133
Kilisenin İslam'ı Engelleme ve Tahrif Gayretleri XIII/24

Kitab(lar)

Kitab, Hüküm, Nübüvvet VIII/204
Peygamberimizin Ümmetine Kitab ve Hikmeti Öğretmesi II/19
Kur'an'ın Anlaşılırlığı ve Levh-i Mahfuz II/234
Hiçbir Şeyin Eksik Olmadığı Kitab:
Levh-i Mahfuz veya İlm-i İlâhî ve Kur'an VII/582
Kitaplara ve Peygamberlere İman III/212
Kitabı Arkasına Atmak III/371
Kitab Üzerine Dilini Eğip Bükme Vasfı
Salt Ehli Kitab'a mı Özgüdür? III/484
Hz. İsa'ya Kitab'ın, Hikmetin, Tevrat'ın ve İncil'in Öğretilmesi III/438
Kitab ve Hikmet V/529
Münafıkların ve Yahudilerin Kitab'ın Kelimelerini Tahrifi VI/508
Yol Gösterici ve Rahmet Olarak İndirilmiş Kitab'tan Yüz Çevirenler IX/298
Kıssaların En Güzelini Analatan Mübîn Kitab XIV/139

Kral

Hz. Yusuf Allah'ı Bırakıp Krala mı Umut Bağladı? XIV/210
Hz. Yusuf'un Kralın Rüyasına Yorumu XIV/214
Esaretten İktidara: Hz. Yusuf Kralın Huzurunda XIV/219

Kolaylık

Dinde Zorluk Yoktur, Kolaylık Vardır VI/361
Şâri'nin Nassları Konusunda Çokça Re'ye Başvurmak
İslâm'ın Kolaylık İlkesini Zedeler VII/228

Komplo

Hz. Yusuf ve Kardeşlerinin Komplosu XIV/148

Korku

Allah'ın Kâfirlerin Kalplerine Korku Salması IV/126
Kur'an'a Göre Korku Namazının Kılınış Şekli V/490
Sünnet'e Göre Korku Namazının Kılınış Şekli V/494
Münafıkların Yapmacık Tavırları ve Korkuları XII/287

Korkaklık

Korkaklık Mü'minin Kârı Değildir! IV/221
Yolculuk ve Korku Namazı V/478

Korunmak

Şeytan'ın Dürtmesinden Korunmak XI/13

Köle(ler)

Kölelerin Şahitliği III/202
Kur'an Fıkhı'nın 10. Hedefi:
Köleyi Hürriyete Kavuşturmaktır XIII/170
Köleyi Hürleştirmede İslam'ın Rehberliği ve İlgili Hükümler XIII/172

Küçük Kusurlar/Lemem

Küçük Kusurlar (Lemem) Sıradanlaştırılmamalı XI/21

Kötülük

İyiliğin ve Kötülüğün Kaynağı V/350
İyiliğe veya Kötülüğe Aracılık (Şefaat) Etmek V/400
Kötülüğü Açığa Vurmanın Ölçüsü VI/11
Nefsin Akli ve Ahlâki Kötülükleri, Adet ve Amellerin Fenalıkları XIV/101

Kulaklar

Kalpler/Akıllar, Kulak ve Gözler I/190

Kul(lar)

Allah'ın Kulları Hakkındaki Tasarrufu XI/363
Allah'ın Fiillerini ve Ahkâmını Halkın Maslahatına Göre Sebeplendirmesi XI/366

Kumar

Kumar II/436
Yâ Nasib (Piyango) Meysiri (Kumarı) II/441
Kısmet Oyunlarının Haramlığı VI/201

İçki ve Kumar Yasağının Dinî ve Toplumsal Faydaları VII/122
Müsabaka ve Atıcılığın Meşru Kılınmasındaki Fayda VII/173
Kur'an
Kur'an'ı Kerim Allah'tandır.. XIII/256
Kur'an'ı Gereğince Düşünmek ve Kur'an'ın Benzerinin İmkansızlığı V/375
Kur'an'ı Anlamak ve Ahlaka Dönüştürmek.. I/254
Kur'ân'a Benzer Olanı Getirmeye Kalkışanlar I/314
Kur'an'ı Hakkıyla Okumak.. I/606
Her Müslümanın Kur'an'ı Rehber Edinmesi Gerekir I/610
İmanın Kaynağı Kur'an'dır II/413
Kur'an'ın Anlaşılırlığı ve Levh-i Mahfuz II/234
Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Delaleti I/304
Kur'an Vahyi İçin İsrailoğullarına Uyarı I/401
Müslümanların Kur'an'dan Uzaklaşmaları II/411
Kur'ân Üzerinde Düşünmek ve Bunun Dayandığı Esas V/386
Kur'an'a Tutunmak VI/134
Dinin Kur'an ile İkmal Edilmesi... VI/211
Kur'an-Sünnet Arasındaki İlişki VI/214
Allah'ın Nur'u ve Kur'ân'ın Apaçık Kitab Oluşu VI/404
Kur'an Okunurken Gözyaşlarına Hâkim Olamayan
Ruhban ve Keşişler VII/58
Kur'an ile Herkesi Uyarmak VII/505
Kur'ân Temelli On Ahlaki Emir... VIII/561
Kur'ân'ın İlâhî Akaid Hususunda Kullandığı Üsluplar................................ IX/59
Kur'ân'ı Karalamaları IX/72
Kur'ân'a Uymanın Genelliği ve Kıyas IX/109
Kur'an'ı Dinleme, Kur'an Eğitimi ve Hz. Ebû Bekir Mescidi....................... XI/31
Kur'an-ı Kerim'in Tevrat ve İncil'e Üstünlüğü ve
Onlara Şehadeti XII/127
Allah'ın En Büyük Mücizesi: Yüce Kur'an XIII/68
Kur'an'ın Özel Üslubu, Hikmeti ve Üslubundaki İcazı.............................. XIII/70
Kur'an'ın İnsanlık İçin Gerçekleştirdiği Devrim ve Değişim XIII/71
Kur'an'ın Kendini Kabule Müsait Olan Araplar Üzerindeki Etkisi XIII/75
Dini İhtilafa Dair Kur'ânî Delil XIV/134
Kur'an'ın Müşrikler Üzerindeki Etkisi... XIII/77
Kur'an'ın Mü'minler Üzerindeki Etkisi XIII/79
İnsan Nevini Yüceltmede Kur'an'ın Hedefleri ve İçindeki Tekrarlar XIII/81
Kur'an Fıkhının 1. Hedefi:

Kur'an Faziletlerinin İncil Faziletlerine Tercih Edilmesi XIII/92
Peygamberlerin Mucizeleri Sadece Kur'an'la İspat Edilebilir XIII/116
Kur'an-ı Kerim'i Hz.Muhammed'in Telifi Sananlar XIII/207
Vahyin Meydan Okuması: Benzerini Getirin XIII/257
Kur'an'daki Haber Çeşitleri XIII/456
Muhammedî vahiy olan Kur'an hakkındadır XIII/405

Kur'an Fıkhı

Kur'an Fıkhının 1. Hedefi:
Allah'a ve Haşr Gününe İman, Salih Ameldir XIII/94
Kur'an Fıkhının 2. Hedefi:
Peygamberlik İnancıdır XIII/94
Kur'an Fıkhının 3. Hedefi:
Fıtrat, Akıl, İlim ve Hikmet'e Yönelmektir XIII/121
Kur'an Fıkhının 4. Hedefi:
Siyasi, Sosyal ve İnsani Islah XIII/135
Kur'an Fıkhının 5. Hedefi: İslam'ın, İbadet ve Yasaklarla İlgili
Şahsi Sorumluluklar Konusudur XIII/141
Kur'an Fıkhının 6. Hedefi:
İslam'ın Devlet Siyaseti İlkesinin İzah ve Genel Esaslarıdır XIII/145
Kur'an Fıkhının 7. Hedefi:
Mali Islaha Yönelik İrşat XIII/153
Kur'an Fıkhı'nın 8. Hedefi: Harp Sisteminin Islahı,
İnsanlık İçin Faydalı Olan Hususlara Tahsisi XIII/159
Kur'an Fıkhı'nın 9. Hedefi:
Kadınlara Bütün İnsani, Dini ve Medenî Hakların Verilmesi XIII/165
Kur'an Fıkhı'nın 10. Hedefi:
Köleyi Hürriyete Kavuşturmaktır XIII/170

Kur'an Tarihi

Kur'an Tarihi ve Nüzul Sebepleri Konusu VI/149

Kur'an Tercümesi

Kur'ân Tercümesi Konusu ve Türk İnkılâpları X/226
Kur'ân'ı Tercüme Etme Düşüncesinin Kaynağı ve Nedeni X/234
El-Menâr Mecmuası'ında
Kur'ân'ın Tercüme Edilemeyeceğine Dair Fetva X/240
Kur'an'ın Arapça Dışında Bir Dille Tercümesi,

Kıraatı ve Yazılması X/249
Zamanımızda Kur'ân Tercümesinin
Mubah Olduğunu Söyleyenlerin Ortaya Attıkları Şüpheler X/258
Kur'ân'ın Türkçe Tercümesine Dair Bir Örnek X/279
Kur'ân'ın Türkçe Tecümelerinin Niteliği X/282
Kur'ân'ın Türkçe'ye Tercüme Edilmesi X/283

Kurban
Gökten İnen Ateşin Yiyeceği Kurban Üzerine IV/266
Kâbe, Haram Ay, Hac, Kurban VII/199

Kureyş
Kur'an'ın Kureyş'e Meydan Okumasındaki Hikmetler XIII/454

KUREYŞ SÛRESİ XIV/458

Kuvvet
"Kuvvet Hazırlama"nın Mahiyeti XI/272

Küfür
Küfürde Yarışanlar IV/227
Küfrün Kategorileri ve Kâfirlerde Çeşitlilik IV/234
Allah'ın İndirdikleri İle Hükmetmemenin Sonucu: Küfür, Fısk, Zulüm ... VI/530
Küfür Çeşitlerinin En Kötüsü: Şirk VII/34

Lanet(leme)
Allah'ın, Meleklerin ve İnsanların Lanetinin Mahiyeti III/510
Yahudilerin Lanetlenmesinin ve Kalplerin Katılaşmasının Anlamı VI/377
Sünnetullah'ta Lanetullah Yasaları XIII/554

Levh-i Mahfuz
Kur'an'ın Anlaşılırlığı ve Levh-i Mahfuz II/234
Hiçbir Şeyin Eksik Olmadığı Kitab: Levh-i Mahfuz veya
İlm-i İlâhî ve Kur'an VII/582
Apaçık Bir Kitab'ta Yaratıkların Miktarlarının Yazılması VIII/41

LEYL SÛRESİ XIV/367

Lut (a)
Lût Kıssası IX/389
Lut Kıssası ve Kavminin Helak Oluşu.. XIII/569
Lûtuf
Allah'ın Mü'minlere Olan Lütfûnun Öbür Adı: Hz. Muhammed IV/188

Mağara Olayı
Allah'ın Rasûlullah'a Yardımı ve Mağara Olayı... XII/219

Mağlubiyet
Sünnetullahı Gözetenler İçin Mağlubiyet Terbiyedir! IV/85

MÂİDE SÛRESİ VI/155
İlk Sûreler Arasında İrtibat... VI/155
Mâide Sûresi'nin Özeti VII/414

Mal(lar)
Mallar Üzerindeki Haklar ve Ticaretin Teşviki V/67
Mal Biriktirme ve Zulüm İlişkisi III/59
Süfehâ, Mal, Rızık, Rüşt ve İsraf Kelimeleri IV/443
"Mallarınız" İfadesi Üzerine... IV/445
Yetimin Malından Tasarrufta Bulunmanın Sınırları...................................... IV/458
Yetimin Malını İade Ederken Şahit Bulundurmanın Önemi.......................... IV/461
Mal Konusunda Mirasçı Olanlar V/102
Faiz, Faize Konu Olan Mallar, Faizin İlleti ve Haramlık Hikmeti............. VII/281
Mal ve Evlat, Güç ve Servetin İmtihan Vesilesi Kılınması.......................... XI/165
Baba, Çocuk, Kardeş, Eş, Aşiret, Mal, Ticaret Sevgisi XI/515
İnsanların Mallarını Haksızlıkla Yeme Halleri... XII/186
İnsanların Mallarını Bâtıl Yollarla Yemeyi Mübah Saymak...................... XIV/112

Malik(iler)
Ehl-i Kitab'ın Taamı Hakkında
Malikî Mezhebinin Görüşü VI/275
İmam Malik Mezhebinin Masalahat Hakkında Görüşü VII/297

Materyalist
Felaketlerden ders almaya engel materyalist fikirler XIII/545

Maslahat
Ulû'l-emr'in İctihadını Kamu Maslahatına Bina Etme V/277
İmam Malik Mezhebinin Masalahat Hakkında Görüşü VII/297
Tûfî'nin Maslahat Konusunda Görüşleri VII/300
Şâtıbî'nin Maslahatlar Konusunda Görüşleri VII/302
Allah'ın Fiillerini ve Ahkâmını
Halkın Maslahatına Göre Sebeplendirmesi XI/366

Masonlar
Yahudiler, Masonlar ve Mescid-i Aksa V/186

Masumiyet
Rasûlullah ve Masumiyet Meselesi V/305

Maymun
Maymun Seviyesine Alçalma I/479

Medeniyyet
Medeniyetin Sefihlerinin Homoseksüellikle İmtihanı IX/403

Mehdi
Mehdi Hadislerinde Çelişkiler ve Problemler X/488
Mehdi Hadislerindeki Tutarsızlıklar ve İhtilaflar X/491

Mehir
Mehir Üzerine IV/438
Zifafa Girilmeden Yapılan Boşamanın ve Mehrin Mahiyeti .... II/ 549
Mehrin Tespiti IV/562

Mekke
Hz. İbrahim'in Mekke İçin Yaptığı Dua I/627

Mele
Mele Konusu ve Talut'un Konumu II/619

Melek(ler)
Meleklerin Durumu I/355

Melek Vâkıasını Kavratma Çabası I/375
Meleklere İman III/212
Meleklerin Secde Etmesini Anlamak I/369
Meleklerin Nidası Nasıl Anlaşılmalı? III/419
Allah'ın, Melekleri Aracılığıyla Müslümanları Desteklemesi IV/44
Melekler ve Cinler Aslî Suretlerinde Görülebilirler mi? VII/471
Mahlûkatın Miktarını Yazmanın Hikmeti ve Melekler VIII/51
Ölüm ve Melekler VIII/53
Cin Melekden midir Şeytandan mıdır? VIII/280
Bedir'de Müslümanların Meleklerle Desteklenmesi XI/109
Meleklerin Azabının Mahiyeti XI/240
İbrahim Peygamber Meleklerle Birlikte XIII/562

Menâr Tefsiri

MENÂR TEFSİRİNE BAŞLANGIÇ I/13
MENÂR TEFSİRİNE GİRİŞ I/31

Mensuh

Mensuh Ayet Olur mu? III/205

Merhamet

Selam, Merhamet, Islah VIII/14

Meryem (r)

Hz. İsa ve Meryem'in Görüldüğüne Dair
Çağdaş Hıristiyanlardan Bazı Hikâyeler XIII/335

Mescid(ler)

Mescidlerin Önemi I/583
Mescidlerde Edep ve Erkan IX/212
Müşriklerin Mescid-i Haram'dan ve
Diğer Mescitlerden Uzaklaştırılması XI/489

Mescid-i Aksa

Yahudiler, Masonlar ve Mescid-i Aksa V/186

Mesh

Abdeste Başın Mesh Edilmesi VI/302

Abdeste Ayaklara Mesh ya da Yıkama Konusu VI/307
Ayakkabı ve Terlik, Çorap Gibi Benzerleri Üzerine Meshetmek VI/317

Mesih
İsa Mesih'in "Vecîh" Vasfı Üzerine III/433
Mesih'in Varlığı Hakkındaki Şüphe ve Araştırmaların Hülasası VI/70
Bahâuddin el-Bâbî ve Hindistan Mesih'i Ahmed el-Kâdıyânî VI/77

Meşru Araçlar
Amacın Yanlışlığı Aracın Meşruluğunu Zedelemez! III/350

Mevlâ
İnkâr Edenlere Karşı Mü'minlerin **Mevlâsı** Allah'tır! IV/124

Meysir
"Meysîr", Tavla ve Satrancı Kapsar mı? VII/118

Mezhep(çilik)
Tefsir Sahasında Mezhebî Tutum ve Şer III/381
Mezheblerin ve Dinin Zaafa Uğraması
Ecnebilerin Müslümanlarla İlgili Entrikaları VIII/621

Mısır
Eski Mısırlılarda Teslis VI/120

Millet
İbrahim'in Milleti VI/549

Miras
Mirasta Vasiyet II/201
Miras Hukukuna Giriş IV/477
Miras Taksimi IV/479
Peygamberlere Mirasçı Olunur mu? IV/485
Mal Konusunda Mirasçı Olanlar V/102
Mirasta Hak Sahibi Şahitlerle İlgili Ayetin İ'rabı Üzerine İhtilaf VII/359
Kâfirlerin Birbirlerine Velâyeti ve Miras Hukuku XI/346

Misafir

Misafire İkram ve Onurunu Koruma XIV/118

Misak
Ahid, Misak ve Yemin'in Anlamları XI/461
Peygamberlerden Alınan Misakın Mahiyeti III/492
Zürriyetin Mîsâkıyla İlgili Ara Açıklama X/340

Mubah
Zaruretler Haramları Mubah Kılar VI/226

Mucize
Hz. Muhammed ve Mucize VII/562
Mucize İsteği Hakkında VII/570

Muhacir
İman, Hicret ve Cihad Etmek; Ensar ve Muhacir Olmak XI/336

Muhayyer(lik)
Gayr-i Müslimlerin İhtilafında
Hüküm Vermek veya Muhayyerlik VI/519

Muhammed (s)
Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Delaleti I/304
Allah'ın Mü'minlere Olan Lütfûnun Öbür Adı: Hz. Muhammed IV/188
Hz. Peygamber'in Bilgi Kaynağı III/426
Rasûlullah'ın Görevi VII/205
Â'raf Sûresi'nde Özel Olarak Hz. Peygamber'le İlgili Yer Alan Esaslar XI/45
Peyygamberimizin Ümmetine Kitab ve Hikmeti Öğretmesi II/19
Rasûlullah'ın Ahlâkî Örnekliği ve İstişarenin Önemi IV/155
Musa, İsa ve Muhammed Ümmetlerinin Ortak Sorunu: Terk-i Kitab IV/285
Musa, İsa ve Muhammed Ümmetlerinin Felaketi: İşbirlikçi Âlimler IV/304
Hz. Muhammed'in Çok Eşliliği IV/433
Rasûlullah ve Masumiyet Meselesi V/305
Hz. Muhammed'in İstiğfarı V/308
Rasûlullah'ın İctihad Etmesi V/518
Rasûlullah'a Karşı Çıkanlar Tevhid İlkesinden Uzaklaşanlardır V/548
Hz. Muhammed'den Mucize Beklentisi VI/23

Hz. Muhammed'in Risaleti Açık ve Nettir VI/100
Hz. Muhammed Fıtrat Dinine Çağıran Burhandır VI/130
Rasûlüllah (s) Nasıl Abdest Alırdı? VI/336
Allah'ın Hz. Peygamber'i Korumasının Keyfiyeti VII/23
Hz. Peygamber İçki İçmemiştir VII/159
Hz. Peygamber'in İçki İçmediği Konusuyla İlgili Bir Düzeltme VII/167
"Beşerden Peygamber Olmaz! " Felsefesi ve Çelişkileri VII/463
Hz. Muhammed'in İnkarcılar Karşısındaki Durumu VII/548
Hz. Muhammed ve Mucize VII/562
Hz. Peygamberin Beşeriliği ve Gayb Bilgisi VII/619
Hz. Muhammed'in Gaybı Bilmemesi VII/619
Hz. Muhammed Kimi Uyarır? VII/633
Hz. Peygamber'in Ana-Babasını veya Amcasını
Kötü Sözle Anarak Ona Eziyet Etmenin Tehlikesi 151
Hz. Muhammed Yakınlarına Kötü Söze Ehl-i Sünnet Ne Der? VIII/154
Hz. Peygamber'i Mucizeler İsteyerek Aciz Bırakmaya Kalkışmaları IX/71
İndirilen Ayetlerin Ağırlığı ve Rasûlullah'ın Sabrı IX/104
Hz. Muhammed'in Vasıfları:
"er-Rasûl", "el-Ümmî" ve "en-Nebiyyü" X/98
Tevrat, İncil ve Başka Kitapların
Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi X/107
Hz. Peygamber'in Peygamberliğine Delil Getirme Yolları X/108
Barnaba İncili'nin Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi X/193
Peygamber Hacci'nin (Haggay)
Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi X/202
Hz. Muhammed'e İtaat Etmek X/207
Hz. Muhammed'in Deli Olduğu İddiası X/423
Rasûl'e İtaatin Keyfiyeti XI/80
Peygamber'e İtaat Sadece Onun Hayatta Olduğu Döneme mi Hastır? XI/148
Yüce Allah'ın Peygamber'ine (s) Yardımı. XI/368
Hz. Peygamber'in Ümmeti Üzerindeki Hakları XI/370
Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Yerine Vasi Olarak Atamış mıdır? VII/12
Allan Rasûlü'nü Sevmenin Kemali ve Bunu Kazanmanın Yolu XII/11
Allah'ın Rasûlullah'a Yardımı ve Mağara Olayı XII/219
Sadakalar Konusunda Hz. Muhammed'e Dil Uzatılması XII/289
Hz. Muhammed'i İncitenler ve Konumları XII/323
Hz. Muhammed'in Nesebi ve Kavminin Fazileti Hakkında XII/526
Hz. Muhammed'in Peygamberliğini İspat Etmede Delil XIII/16

Hz. Muhammed'in Önceki Peygamberlerden Derece Olarak Üstün Oluşu XIII/21
Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Dair Akli, İlmi ve Kevni Mucizeler . XIII/30
Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin Sabit Oluşu XIII/33
Rasulullah'a (s) Vahyin Gelişi Nasıl Başlamıştı? XIII/51
Rasulullah'a (s) Gelen Vahiy Tasvirleri XIII/56
Hz. Muhammed'in Peygamberliğe Ehil Oluşu XIII/64
Hz. Muhammed'den Mücize İsteği XIII/220

Muhkem

Muhkem ve Müteşabih Konusu III/235
İhkam, Muhkem, Müteşabih ve Te'vil Terimleri .... XIII/ 422

Mukaddes

Musa Kavmi İçin Nimet ve Mukaddes Yer VI/426

Mukallid

Bazı Mukallidlere Göre Taklidin Vâcipliği V/287

Musa (a)

Hz. Musa'ya Tevrat'ın Verilmesi I/441
Denizin Yarılması Mücizesi I/437
Taştan Su Fışkırması Konusu I/456
Tabut'un Mahiyetine Dair Mülahazalar III/12
Musa, İsa ve Muhammed Ümmetlerinin Ortak Sorunu: Terk-i Kitab IV/285
Musa, İsa ve Muhammed Ümmetlerinin Felaketi: İşbirlikçi Âlimler IV/304
Musa Kavmi İçin Nimet ve Mukaddes Yer VI/426
İsrailoğullarının Allah'a ve Hz. Musa'ya Nankörlüğü VI/435
Hz. Musa'nın Hayatı IX/471
Sihirbazların Firavun'dan Talepleri ve Hz. Musa ile Mücadeleleri IX/502
Hz. Musa Kıssasının Değişik Sûrelerde Farklı İfadelerle Anlatılması IX/517
Firavun ve Avenesinin Terörüne Karşı Hz. Musa'nın Metanetli Tavrı IX/526
Hz. Musa'nın İsrailoğullarıyla Mücadelesi IX/560
Kelîmullah Olan Musa'yı (a) Rabbine Karşı
Cüretli Olmakla Suçlayanlar X/91
Musa ve Harun'un Firavun ve Takımıyla İlişki Seyri .... XIII/ 366
Hz. Musa'nın İsrailoğullarına Yol Göstermesi XIII/370
Tûfan XIII/503
Tekvin Kitabı Musa Peygamberin Tevrat'ından Değildir XIII/536

Musa ve Firavunla İlgili Ayetler XIV/23

Musibet

Uhud'daki Musibetin Anlamı IV/193

İmtihan ve Musibetlerin Hikmeti XI/483

İnsanın Nimetle Sevinme, Musibet Anında Ümitsizliğe Düşme Huyu ... XIV/122

Mut'a

Mut'a Nikâhı V/20

MUTAFFİFİN SÛRESİ XIV/280

Muttaki

Muttakilerin Ödülü III/352

Cennete ve Mağfirete Doğru Koşan Muttakiler IV/70

Başarının Sonuçta Muttakilere Ait Olduğuna Dair İlâhî Kanunlar XIV/128

Mücahid(ler)

Küçük Bedir Mücahidlerinin Örnekliği IV/212

Allah Yolunda Cihad Edenlerin Konumu V/462

Mücize

Mucizeler, Tekvini ve Kesbiye Benzeyen Ruhani,
Olmak Üzere İki Kısımdır XIII/109

Denizin Yarılması Mücizesi I/437

Taştan Su Fışkırması Konusu I/456

Ölü Nasıl Dirilir? I/488

Hz. İbrahim ve Yeniden Diriliş İçin Kuşların Misal Verilmesi III/101

Hz. Muhammed'den Mucize Beklentisi VI/23

İman Etmemekte Direnenlere Mucize de Kâr Etmez VIII/314

Allah'ın Dilemesi, Sünnetullah ve Kâfirlerin Mucize İsteği VIII/318

Olağanüstülük Bekleyenlerin Durumu VIII/596

Hz. Peygamber'i Mucizeler İsteyerek Aciz Bırakmaya Kalkışmaları............. IX/71

Mucizeler ve Harikalar Meselesi XIII/26

Hz. Muhammed'in Peygamberliğine Dair Akli,
İlmi ve Kevni Mucizeler XIII/30

Allah'ın En Büyük Mücizesi: Yüce Kur'an XIII/68

Allah'ın Peygamberleri Desteklediği Kevni Mucizeler Faslı XIII/99

Mucize İle Keramet Arasındaki Fark...... XIII/102
Peygamberliğin Sona Ermesi,
Mucizelerin Kesilmesi ve Kerametlerin Manası...... XIII/115
Peygamberlerin Mucizeleri Sadece Kur'an'la İspat Edilebilir...... XIII/116
Hz. Muhammed'den Mücize İsteği...... XIII/220

Mücmel
Mücmel, Tafsili Olanın Işığında Okunmalıdır...... III/209

Müfsid
Allah Yolundan Çevirmek ve O Yolun Eğrilmesini İstemek...... XIV/108

Mühlet
Dört Aylık Mühletin Hikmeti...... XI/414

Mülk
Mülkün Allah'ın Olduğu Bilinci Cimrilikten Korur...... IV/254

Mümin(ler)
Müminlerin Sıfatları...... XI/82
Allah'ın Mü'minlerin Velîsi Oluşu...... XI/363
Kâmil Mü'minlere Dair Olup On Sekiz Esas'tan Oluşmaktadır...... XI/373
İlk Mü'minlerin Tabakaları...... XII/429
Mümin Toplulukların İmtihanı...... II/406
İnkâr Edenlere Karşı Mü'minlerin Mevlâsı Allah'tır! IV/124
Allah'ın Mü'minlere Olan Lütfûnun Öbür Adı: Hz. Muhammed...... IV/188
Korkaklık Mü'minin Kârı Değildir! IV/221
İmanca veya Hal ve Ruh İtibarıyla Zayıf Mü'minlerin Durumu ve
Bir Kısmının Münafıklara Benzemesi...... XI/380
Savaştan Geri Kalan Mü'minlerin Durumu...... XII/455
Kur'an'ın Mü'minler Üzerindeki Etkisi...... XIII/79
Mü'minlerin Ailesi Mü'minlerdir...... XIII/512
Mü'minlerin İleri Gelenleri Gibi Zayıf ve Fakirlerini de Dost Edinmek.. XIV/116

Münafık(lar)
Münafıklar...... I/197
Münafık Kavramına Dair...... IV/197
İkinci Sınıf Münafıklar...... I/239

Münafıkların Tutumlarıyla İlgili Bir Uyarı I/251
Münafıkların Tağut'un Yargısını Tercih Etmeleri V/292
Münafıklara Karşı Gösterilecek Tavır V/419
Aldatma Eylemi ve Münafıkların Halleri V/610
Münafıkların ve Yahudilerin Kitab'ın Kelimelerini Tahrifi VI/508
İmanca veya Hal ve Ruh İtibarıyla Zayıf Mü'minlerin Durumu ve Bir Kısmının Münafıklara Benzemesi XI/380
Dört Aylık Mühletin Hikmeti XI/414
Münafıkların Hezimete Sevinmeleri XII/29
Münafıkların Yapmacık Tavırları ve Korkuları XII/287
Münafıkların Alay ve Desiseleri Hakkında XII/334
Münafık Erkeklerin ve Kadınların Halleri XII/344
Mü'min Erkek ve Kadınların Birbirlerinin Velisi Olmaları XII/353
Kafirlere ve Münafıklara Sert Davranma Halleri XII/363
Münafıklığı Bilinenlerin Cenaze Namazının Kılınmaması XII/392
Münafıkların Nifakları ve İşbirlikçi Uşaklar XII/434

Mürted

Mürtedin Konumu II/429

Müslümanlar

Kitab Ehli'ne Mensup Müslümanların Bazı Vasıfları IV/358

Müsabaka

Müsabaka ve Atıcılığın Meşru Kılınmasındaki Fayda VII/173

Müstekâr

Müstekâr ve Müstevda' Lafızları'nın İşaret Ettiği Mesajlar XIII/435

Müstevda'

Müstekâr ve Müstevda' Lafızları'nın İşaret Ettiği Mesajlar XIII/435

Müşrik(ler)

Müşriklerin Neces/Pislik Olması Ne Demek? XII/51
Vesile ve Şefaat Anlayışında Müşrikler ve Müslümanlar XII/417
Ehl-i Kitab "Müşrikûn" Kategorisine Dâhil Edilebilir mi? VI/253
Müşriklerle Evlilik Yasağının Kapsamına Ehl-i Kitab da Girer mi? VI/259
Müşriklerin İlânlarına Sövmek Doğru mu? VIII/305

Müşrik Arapların Kız Çocuğuna Bakışı VIII/473
Müşriklerin Literatüründe Şirk ve Tevessül! VIII/474
Müşriklerin Alayı ve Allah'ın Cevabı XI/181
Müşriklerin Duası XI/187
Müşriklere Ültimatomun Gerekçesi XI/411
Müşriklerin Mescid-i Haram'dan ve Diğer Mescitlerden Uzaklaştırılması . XI/489
Cehennemi Seçen Müşrikler İçin Af Dilenmez XII/479
Kur'an'ın Müşrikler Üzerindeki Etkisi XIII/77
Müşrikleri Vahyi Bildirimlerle Uyarı XIII/248

Müteşabih

Muhkem ve Müteşabih Konusu III/235
Te'vil ve Tefsir Kelimelerinin Anlamları III/248
Müteşâbih'in Peşine Düşmenin Anlamı III/264
Müteşâbih'in Manası Konusunda Sonuç III/273
Müteşabih Ayetleri Selef ve Halef Bilginlerinin Değerlendirmesi I/352
İhkam, Muhkem, Müteşabih ve Te'vil Terimleri .... XIII/ 422

Nafaka

Eşi Ölen Kadının Nafakası II/573

Namaz/Salat

Namazın Vücûbiyeti ve Vakitleri V/505
Namaz ve Abdest İlişkisi VI/296
Fâtiha'nın Namazda Okunmasının Vacipliği I/109
Namaz Kılarken Fatiha'nın ve Diğer Sûrelerin Anlamlarını Düşünmek I/131
Namaz, Zekat ve Rükû Bağı I/405
Namazın Etkisi ve İçselleştirilmesi I/416
Sabır-Namaz İlişkisi II/83
Farklı Bölgelerdeki Namaz, Oruç, Hac ve Bayram Vakitlerinin Tespiti....... II/267
Orta Namazı II/556
Namazsız İslam Ümmeti, Ümmetsiz İslam Devleti Olmaz! .... II/ 562
Namaz Emri ve Namazın Vakitleri XIV/63
Şarhoşluk Hali ve Namaz V/158
Cünüpluk Hali ve Namaz V/161
Yolculuk ve Korku Namazı V/478
Kur'an'a Göre Korku Namazının Kılınış Şekli V/490
Sünnet'e Göre Korku Namazının Kılınış Şekli V/494

Tövbe, Namaz ve Zekâtın Önem ve Anlamı XI/440
Namaz Kılmayanın Hükmü XI/445

Namaz Vakitleri
Namazın Vücûbiyeti ve Vakitleri V/505
Namaz Emri ve Namazın Vakitleri XIV/63
Gece ve Gündüz Namazları Vakitlerinde Kılmak XIV/114

Nankörlük
İsrailoğullarının Allah'a ve Hz. Musa'ya Nankörlüğü VI/435
Firavun ve Avenesinin Nankör Tavrı IX/533

NÂS SÛRESİ XIV/493

Nasihat
Genel Anlamda Nasihat XIV/117

NASR SÛRESİ XIV/475

Nass
Nassların Olayların Ahkâmını Kapsaması ve
Bu Hususta Anlayış Farklılıkları VII/270
Kıyasa İhtiyaç Bırakmayan Küllî Manalı Nasslara Örnek VII/277
Peygamberlerin Yakın Akrabalarından
Bazılarının Kâfir Olduklarına Dair Nassların Hikmeti VIII/144
Nasslara Dayalı İçtihad Kaideleri XIII/150
Nassları Akli ve İlmi Nazariyelerle ve
Özellikle de Bâtınilikle Tevilin Bâtıllığı XIII/343

NAZİAT SÛRESİ XIV/238
NEBE SÛRESİ XIV/227

Nefis
"Tek Bir Nefis"ten Maksat Nedir? IV/369
İslâm'da Allah, O'nun İsimleri ve Sıfatlarından
Başka Bir Şey Üzerine Yemin Etmek Yoktur VII/97
Kevni Ayetlerin ve Nefsin Yaratılması VIII/268
Nassları Akli ve İlmi Nazariyelerle ve
Özellikle de Bâtınilikle Tevilin Bâtıllığı XIII/343

Nefsin Akli ve Ahlâki Kötülükleri, Adet ve Amellerin Fenalıkları XIV/101
Nefsin Zararı XIV/101

Nemrut
Nemrud'la Hz. İbrahim'in Münazarası III/91

Nesh
Nesh Değerlendirmeleri II/207
Kılıç Ayeti ve Nesh İddialarının Değerlendirmesi XI/437

Nesnellik
Düşman Unsurları Doğru Tanımlamanın Önemi XI/275

Nifak
Münafıkların Nifakları ve İşbirlikçi Uşaklar XII/434

Nikâh
Nikâh Akdi ve Önemi IV/558
Kimlere Nikâh Düşmez? IV/564
Mut'a Nikâhı V/20

Nimet
İsrailoğullarına Tih Çölü'nde Verilen İki Nimet I/450
Musa Kavmi İçin Nimet ve Mukaddes Yer VI/426
Hz. İsa'ya Verilen Nimet ve Özellikler VII/368
Hava ve Rüzgâr Nimetiyle İlgili Açıklama IX/353
Nimetlere Kavuşma Konusundaki İlahi Yasa IX/452
Allah'ın İlk Kuşak Müslümanlara Olan Nimeti XI/158
Kardeşleştiren İslam Nimeti XI/283
İnsanın Nimetle Sevinme, Musibet Anında Ümitsizliğe Düşme Huyu ... XIV/122

NİSÂ SÛRESİ IV/367
Nisâ Sûresi'nin Özeti VI/150

Nuh (a)
İlk Peygamber Hz. Âdem mi, Hz. Nuh mu? VIII/221
Nuh Kıssası IX/363
Nuh Peygamber'in Kıssası XIII/485

Kavmi'nin Nûh'a Karşı, Geçersiz Olan Dört Gerekçe İle Cevabı XIII/488
Nuh Peygamberin Kâfirlerle Sahih Mücadele Yöntemi XIII/496
Nuh Peygamberi Yüce Allah'ın Tesellisi ve
Sünnetullah'ın Hidayet Yasaları XIII/501
Nuh Peygamberin Hatasındaki İbretlik Dersler XIII/516
Nuh Kıssasının Tefsirine Ekler XIII/520
Kur'an, Tevrat ve Eski Tarihe Göre Tûfan Olayı XIII/532
Tevrat'ın Tekvin Kitabı'nda Nuh Kıssası XIII/533
Nuh'un Ömrü ve Kendisinden Öncekilerin Ömürleri Gibi
Uzunluk Sebepleri XIII/535
Tekvin Kitabı Musa Peygamberin Tevrat'ından Değildir XIII/536
Nuh Kıssasının Tefsirindeki İsrâiliyat XIII/536
Geçmiş Ümmetlerde Tufan Haberi XIII/537
Tufan Genel miydi, Özel miydi? XIII/538
Üstad Abduh'un Nuh Tufanı Hakkındaki Fetvası XIII/539

Nûr

"Halk," "Ca'l", "Nûr" ve "Zulûmât" Kavramları VII/439
Nur İçinde Olanlarla Karanlıklar İçinde Kalanların Durumu VIII/352
İbn Arabî'nin ve İbn Kayyim'ın Rü'yet Hakkında Söyledikleri ve Nur Vakası X/12

Nübüvvet

Kitab, Hüküm, Nübüvvet VIII/204
Nübüvvet ve Risalete dairdir XIII/407

Nüzûl Sebepleri

Kur'an Tarihi ve Nüzul Sebepleri Konusu VI/149

Olağanüstülük

Olağanüstülük Bekleyenlerin Durumu VIII/596

Ortak Söz

"Allah'ın Oğlu" İfadesinin Mahiyeti ve Kendisine Çağrılan "Ortak Söz" III/460

Oruç

Oruç ve Hikmeti II/213
Oruç Başlangıcının Tayini II/238
Oruç Ayetinin Tefsiri Hakkında İlave II/260

İftarda Acele Etmek, Sahuru Geç Yapmak, ... II/266
Sahur ile Sabah Namazı Arasındaki Süre II/266
Farklı Bölgelerdeki Namaz, Oruç, Hac ve Bayram Vakitlerinin Tespiti....... II/267
Orucu bozup bozmayan şeyler hakkında bir fasıl II/270

Ödül
Muttakilerin Ödülü III/352

Ölçü/Kader
Allah Katında Her Şey Ölçü İledir........ IV/113

Öldürülen(ler)
Allah İçin Öldürülenler II/87
Peygamberlerin ve Adâleti Emredenlerin Öldürülmesi........ III/368

Ölüm
Allah'ın İzni Olmadıkça Hiçbir Nefse Ölüm Yoktur! IV/110
Allah Yolunda Savaşmak ve Ölmek........ V/338
Ölüm ve Melekler........ VIII/53
Haram Aylardan Sonra Öldürme Emrinin Niteliği........ XI/436

Ömer (r)
Hz. Ebû Bekir'le Ömer'in Bedir Esirleri Hakkında
İleri Sürdükleri Görüşler Arasında Tercihimiz XI/321

Ömür
Nuh'un Ömrü ve Kendisinden Öncekilerin Ömürleri Gibi
Uzunluk Sebepleri........ XIII/535

Önder(lik)
Önderliğin Şartı: İlim, Adalet, Fazilet I/619
İslâm Davasının Evrenselliği, Önderin Varlığıyla Kayıtlı Değildir! IV/105

Örf
İnfak ve Örf Yolu X/537

Övünmek
Kibir ve Övünme Hali........ V/140

Özgür İrade

Özgür İrade ve Tefrika III/43

"Dinde Zorlama Yoktur" İlkesi III/79

Pişmanlık

Pişmanlık ve Dünyaya Döndürülme İsteği VII/517

Psikoloji

Övülme Psikolojisi ve Dindeki Yeri IV/311

Putperestlik

Haç ve Fidye İnancı Putperestliktir VI/48

İsmailî Arapların Putperestlik Tarihleri ve
Bu İnançtan Kaynaklanan Sapıklıkları VIII/505

Rabb

Rabb I/68

Allah'ın "Rab"liğini/Rububiyetini Doğru Kavramak I/257

"Rab" ve "İlâh" Kelimelerinin Manası,
Şirk Şüphesi ve İki Kısım Oluşu VIII/174

Rabbin Zenginliği ve Ehl-i Sünnet Anlayışında İtidal VIII/458

Rabb, İlâh, Allah IX/302

Rablik ve İlahlıkta Allah'ın Birliği XIII/399

Bazı Kimselerin Putlarının Fayda ve Zarar Vereceğine İnanması XIV/11

Rabbanî(yyun)

Rabbanî Kavramı Üzerine IV/117

Tevrat Karşısında Rabbâniyyûn ve Ahbâr VI/524

Rafiziler

Huneyn Savaşı'yla İlgili Rafizilerin İftirası XII/40

Rafizilerin Ebu Bekir'in Faziletlerini Tahrif ve
Tebdil Gayretleri XII/246

Rahîm

Rahmân ve Rahîm Kavramları I/64

Rahimler-Erhâm

"Erhâm/Rahimler" Kavramı Üzerine IV/382

Rahmân

Rahmân ve Rahîm Kavramları I/64

Rahmet(ullah)

Rububiyet ve Rahmet sıfatlarının hikmeti I/96
Selef Ulemasına Göre Rahmet Sıfatı I/101
Rahmetullah'ın Şartı Olarak İhsan IX/326

Rainâ

Kelimeleri Yerlerinden Değiştirmek ve "Rainâ" V/188

Rasul(ler)

İnsanlık Ümmeti ve Peygamber Vakıası II/398
Risalete Olan İhtiyaç II/403
Genel Risalet ve Peygamberler Hakkındaki Âyetler XI/47
Kitaplara ve Peygamberlere İman III/212
Peygamberlerden Alınan Misakın Mahiyeti III/492
Rasûllerin Bazısının Üstün Kılınması ve Kelamullâh III/38
Derecelerin Farklılığı Üzerine IV/184
Emanete Hıyanet Peygamberlerin Şânından Değildir! IV/178
Rasullerin Asıl Görevleri, Sıfatları ve Delilleri XIV/87
Peygamberlerin Asıl Görevleri XIV/87
Peygamberleri Katletme Suçu Tüm Yahudileri Kapsar mı? IV/255
Peygamberlere Mirasçı Olunur mu? IV/485
Peygamber'e İtaatin Keyfiyeti IV/513
Peygamberlere İman VI/19
Her Kavme Bir Rasûl Gönderilmiştir VI/92
Peygamber Göndermenin Hikmeti ve Mükellefiyet VI/97
"Beşerden Peygamber Olmaz!" Felsefesi ve Çelişkileri VII/463
Rasûllerle Alay Edenler ve Akibetleri VII/476
Peygamberlerin Yakın Akrabalarından
Bazılarının Kâfir Olduklarına Dair Nassların Hikmeti VIII/144
Peygamberlere İcmalî ve Tafsilî İman Meselesi VIII/219
İlk Peygamber Hz. Âdem mi, Hz. Nuh mu? VIII/221
Vahiy ve Peygamberler Akîdesi Konusundaki Üslûplar IX/63
Risaletin Konusu ve Peygamberin Görevi IX/63
Peygamber ve Vazifeleri IX/66

Sorguya Çekilecek Rasûl ve Muhatapları Kimdir? IX/121
"Kendi İçimizden Çıkan" Peygamberlerin Çağrısı.................................... IX/253
Batılı Araştırmacılara Göre Vahyin ve Peygamberliğin Tanımı................. XIII/17
İnsanlığın Peygamberlik ve Peygamberlerin Görevlerine Dair
Bilmediklerinin Açıklaması.. XIII/94
Bütün Peygamberlere İnanmak, Aralarında Ayırım Gözetmemek XIII/97
Allah'ın Peygamberleri Desteklediği Kevni Mucizeler Faslı XIII/99
Kıssalardaki hidayetin özeti ve bütün Rasullerin çağırdığı üç dini esas.... XIV/86
Peygamberlerin Allah Tarafından Gönderilmiş İnsanlar Olmaları............ XIV/88
İhlâsları ve Amellerine Karşılık Ücret İstememeleri Yoluyla
Peygamberlerin,
Kavimlerine Karşı Hüccet Getirmeleri XIV/91
İmanlarının Kemali, Allah'a Güvenleri, O'na Tevekkülleri, Cesaretleri ve
İşlerinin Neticesine Kesin Olarak İnanmaları XIV/95
Semavi Bir Azabın Geleceğine Dair Kavimlerine Son Uyarıyı Yapmaları XIV/95
Peygamberlerle Alay Etmek, Onlarla Eğlenmek
ve Onları Sihirbaz Olarak Nitelemek XIV/110
Peygamber ve Islahatçılara İlk Tabi Olanlar... XIV/126

Rasullerin Günahsızlığı

Daveti Tebliğ ve Onunla Amel Konusunda Peygamberlerin Günahsızlığı..XIV/93

Raşid Halifeler

Râşid Halifelerden Sonra Ulû'l-emr'in Durumu V/260

Razı Etmek

Aslolan Allah'ı ve Rasulullah'ı Razı Etmektir.. XII/331

Recm

Zina Konusunda Had Cezası (Recm Meselesi) V/44

Ref' Meselesi

Hz. İsa Hakkında Yanılgılar ve Ref' Meselesi... VI/34

Reform

İslami Islah ile Batıcı Reform Arasındaki Fark XI/245

Rehber

Her Müslümanın Kur'an'ı Rehber Edinmesi Gerekir I/610

Re'y

Şâri'nin Nassları Konusunda Çokça Re'ye Başvurmak
İslâm'ın Kolaylık İlkesini Zedeler VII/228
İbn Hazm'ın Kıyas ve Re'y Eleştirisi VI/245
Re'y ve Kıyas Hakkında İbn Kayyim'in Görüşlerinin Özeti VII/252
Re'yi Kabul ile Red Görüşünü Uzlaştırma VII/255
Selef Bilginlerinin Re'y ve Kıyas Hakkındaki Tavırları VII/258
Kabul Edilen Re'yin Çeşitleri VII/259

Rızık

Süfehâ, Mal, Rızık, Rüşt ve İsraf Kelimeleri IV/443
Canlıların Rızkına Dair İlahi Kanunlar XIV/119
Sefihleri Rızıklandırmak Sadece Beslenmeyi mi Kapsar? IV/452
"Onları Rızıklandırın" Cümlesi Etrafında Mülahazalar IV/468
Süsün ve Temiz Rızkın Dünya ve Ahirette
Müslümanlara Ait Olması Meselesi IX/226
Rızık Konusunda Allah'a Verdikleri Sözden Dönenlerin Hali XII/374
Rezzâk Olan Yüce Allah'ın Rızık Kanunlarındaki Hikmetler XIII/431

Rics

"Ensâb", "Ezlâm" ve "Rics" Kavramları VII/120
Tayip ve Habisin Mahiyeti VII/207
Müşriklerim Neces/Pislik Olması Ne Demek? XII/51

Risalet

Risalete Olan İhtiyaç II/403
Hz. Muhammed'in Risaleti Açık ve Nettir VI/100
Allah'ın Risaletini/Mesajını Gizlemenin Mahiyeti VII/16
Risaletin Konusu ve Peygamberin Görevi IX/63
Peygamber ve Vazifeleri IX/66
Kâfirlerin Vahiy ve Risalet Hakkındaki Şüpheleri IX/68
Hz. Peygamber'i Mucizeler İsteyerek Aciz Bırakmaya Kalkışmaları IX/71
İslâm Davetini ve Hz. Muhammed'in Risaletini
Bütün İnsanlığa Tebliğ Etmenin Gerekliliği X/217
Nübüvvet ve Risalete dairdir XIII/407

Romalılar

Yunanlılarda, Romalılarda ve Diğerlerinde Teslis VI/122

Rububiyet

Rububiyet ve Rahmet sıfatlarının hikmeti I/96

Allah'ın "Rab"liğini/Rububiyetini Doğru Kavramak I/257

Ruh

Ruh Kelimesinin Anlamı VI/110

İncillerdeki Ruh Kelimesinin Anlamı VI/113

Ruhban

Kur'an Okunurken Gözyaşlarına Hâkim Olamayan
Ruhban ve Keşişler VII/58

Hıristiyanlarda ve Yahudilerde Ruhbanlık XII/149

Rükû

Namaz, Zekat ve Rükû Bağı I/405

Rüşt

Süfehâ, Mal, Rızık, Rüşt ve İsraf Kelimeleri IV/443

Rüşvet

Hâkimlere Rüşvet II/282

Rüşvetin Boyutları VI/517

Rüya

Aldatıcı Değil, Müjdeleyici Bir Rüya VIII/210

Yusuf'un Rüyası XIV/141

Hz. Yûsuf'un Rüyalarını Tevili ve Zindanda Vasiyeti XIV/208

Hz. Yusuf'un Kralın Rüyasına Yorumu XIV/214

Rüyet

Rü'yet (Allah'ın Görülmesi) ve Allah'ın Kelamı (Allah'ın Konuşması)
Konusunda Yaklaşımlar IX/590

Rü'yet Meselesinde "Birleştirici" Yaklaşımlar IX/603

Menâr'daki (Daha Önce İşaret Edilen) Fetva
Allah'ın Görülmesi Hakkında İnceleme IX/619

Rü'yet, İmanın Kesin Esaslarından Biri Değildir IX/628
Uyku Halindeki İş Esnasında Görme IX/632
Rüya Ve Uykuda Görülenler (Ahlâm) IX/633
Hipnotik Uykuda Görme IX/633
Meleklerin Ve Cinlerin Şekil Almaları ve Bu Halde İken Görülmeleri IX/635
Rü'yet Konusunda Sûfiyyenin Görüşleri IX/638
İbn Arabî'nin ve İbn Kayyim'ın
Rü'yet Hakkında Söyledikleri ve Nur Vakası X/12
Rü'yet Konusunda Son ve Toparlayıcı Söz X/25
Allah'ın Rü'yet ve Kelâm Sıfatı Konusunda Son Söz X/42

Rüzgâr
Kavurucu Soğuk Rüzgâr Temsili Üzerine III/623

Sabır
Sabretmek II/89
Sabır-Namaz İlişkisi II/83
Tevfikin/Başarının Şartları: Sabır ve Takva IV/42
Cennete Ancak Sabır ve Cihadla Varılır! IV/96
İndirilen Ayetlerin Ağırlığı ve Rasûlullah'ın Sabrı IX/104
Sabrın Sonu IX/550
Manevi Kuvvetin Dinamikleri: Sabır, Sebat, Zikir, Takva XI/224
Fıkıh ve Sabrın Gücü XI/291

Sadaka
Başa Kakma ve İncitme Sadakanın Mükâfatını Engeller III/112
Sadakayı Açıktan veya Gizlice Vermek III/137
Kâfir ve Fasık Olana da Sadaka Verilir III/140
Sadakası Kabul Edilmeyecek Olanlar XII/283
Sadakalar Konusunda Hz. Muhammed'e Dil Uzatılması XII/289
Zekat/Sadakalar Kimlere Veriler? XII/293
Zekatların Sarf Yerleri İki Kısımdır:
Şahıslar ve Toplum Menfaatleri XII/311
Zekat mallarının Çeşitleri ve Ticaret Malları XII/314
Zekatın Bu Sınıfların Tamamına veya Bir Kısmına Dağıtılması XII/315
Mutlak ve Muayyen Zekat, Zekatın Dindeki Yeri, Zekat Konusunda
Dâru'l İslam, Dâru'l Küfür ve Ortadaki Ülkelerdeki Hüküm XII/317
Mürtede, Dinsize ve Ahireti İnkar Edene Zekat Verilmez XII/319

Zekatı Yerine Getirmek, İslam'ın İtibarını iâdeye Kafidir XII/320
Mallardan Sadaka/Zekat Alınması XII/440
Farz Olan Sadaka ve Zekat'ın Faydaları, Beşerin Mali Islahı XII/445

Salih (a)
Salih Kıssası IX/378
Salih Peygamberin Kıssası XIII/555

Salih Amel
Yakînî İman ve Salih Amel I/322
Genel Anlamda Sâlih Amel XIV/113
İstikamet ve Faziletlere ve Salih Amellere Devam XIV/118
Her İşi Güzel Yapması İçin İnsanların İmtihan Edilmesi XIV/121

Salihler
Sıddîkler, Şehidler, Salihler V/320

Sapma
Allah'ın Hidayeti ve Saptırması VII/593
Zorlamaya Değil, İknaya Dayanan İman ve İnsanın Sapıtma Kabiliyeti .. XIV/123
İnsanların Azması ve Sapmasında Dair İlahi Kanunlar XIV/124
Cemaatlerin, Ümmetlerin Felahı İçin İçlerindeki Salihlerin Dayanışması..XIV/126

Sarhoşluk
Şarhoşluk Hali ve Namaz V/158
Sarhoşluk Verici Nesnenin Azının da Haramlığı VII/148

Satranç
"Meysîr", Tavla ve Satrancı Kapsar mı? VII/118

Savaş/Kıtal
"Allah Yolunda Savaşın" Emrinin Mahiyeti II/598
İslam Savaş Hukuku.. XI/300
Düşmana karşı tedbir almak, savaşa hazır olmak V/328
Allah Yolunda Savaşmak ve Ölmek V/338
Allah Yolunda Savaşmaktan Geri Durmak V/344
Allah Yolunda Savaşmanın Mahiyeti V/397
Âsilerle Savaş ve İmamlara İtaat VI/481

Savaş, Arzulanan Bir İntikam Aracı Değil;
Bir Zorunluluk ve Terbiye Yöntemidir XI/259
Savaş Zevk ve İntikam Aracı Değil Zorunlulukta Son Çaredir........ XI/303
Cihad'a Çıkma Zorunluluğu........ XII/257
Savaşa Gitmemek İçin İzin İstemek XII/261
Savaştan Geri Kalan Mü'minlerin Durumu XII/455
Kur'an Fıkhı'nın 8. Hedefi: Harp Sisteminin Islahı,
İnsanlık İçin Faydalı Olan Hususlara Tahsisi........ XIII/159
İslam'da en önemli savaş ve barış prensipleri ve Kur'ani delilleri........ XIII/161

Sebat

Manevi Kuvvetin Dinamikleri: Sabır, Sebat, Zikir, Takva........ XI/224

Secde

Meleklerin Secde Etmesini Anlamak........ I/369

Seçkincilik

Tebliğde Öncelik ve Seçkincilik Konusu........ VII/637

Seferberlik

Seferberlik Çağrısı IV/363

Sefihler

Süfehâ, Mal, Rızık, Rüşt ve İsraf Kelimeleri IV/443
Medeniyetin Sefihlerinin Homoseksüellikle İmtihanı........ IX/403
Sefihleri Rızıklandırmak Sadece Beslenmeyi mi Kapsar? IV/452

Selam(laşma)

Selam, Merhamet, Islah........ VIII/14
Selamlaşmak........ V/408

Selef

Gazzalî'nin Selef Âlimlerinin Kanaatleri Hakkında Beyanı III/296
Selef Bilginlerinin Re'y ve Kıyas Hakkındaki Tavırları VII/258
Önceki ve Sonraki Dönem Sofilerinin
Selefe Tabi Olmanın Gereği Konusundaki Kararları XIII/348

Selem
Faizi ile Selem Arasındaki Fark III/184
Semavi Dinler
Diğer Semavi Dinlerin İçkiye Yaklaşımı VII/156

Sert Davranma
Kafirlere ve Münafıklara Sert Davranma Halleri XII/363

Servet
Servet Sahipleriyle Islahat Önderlerinin Kavgası XIV/127
Mülkün Allah'ın Olduğu Bilinci Cimrilikten Korur IV/254

Sevgi
Baba, Çocuk, Kardeş, Eş, Aşiret, Mal, Ticaret Sevgisi XI/515
Allan Rasûlü'nü Sevmenin Kemali ve Bunu Kazanmanın Yolu XII/11

Sevr Mağarası
Sevr Mağarası ve Yolu XII/236

Sıbğatullah
Allah'ın Boyası/Sıbğetullah II/38

Sıddıklar
Sıddîkler, Şehidler, Salihler V/320

Sınırı Aşmak
Sınırı Aşmak, Allah Hakkında Bilmeden Konuşmak IX/232

Sırdaş
Sırdaş Edinilmesi Yasaklanmış Olanlardan Maksat IV/11

Sihir(baz)
Sihir ve Harut-Marut Bahsi I/545
Sihrin Hakikati ve Çeşitleri IX/482
Sihirbazların Firavun'dan Talepleri ve Hz. Musa ile Mücadeleleri IX/502
Sihirbazların Yenilmeleri ve İman Etmeleri IX/509
Firavun'un Tehditleri ve Sihirbazların Örnek Tavrı IX/514
Peygamberlerle Alay Etmek, Onlarla Eğlenmek

ve Onları Sihirbaz Olarak Nitelemek XIV/110

Siyaset
Siyaset, Felsefe ve Tasavvuf Yoluyla
İslam'a Bulaşan Olumsuzluklara Dair Ek Bir Değerlendirme.................. XIII/339

Sofi
Önceki ve Sonraki Dönem Sofilerinin
Selefe Tabi Olmanın Gereği Konusundaki Kararları XIII/348

Sorgu
Sorguya Çekilecek Rasûl ve Muhatapları Kimdir? IX/121

Sormama
Hoşa Gidilmeyecek Şeylerin Sorulmaması Meselesi VII/210
Soru Sormanın Hoş görülmemesi Konusunda Buhârî Hadisleri............... VII/238

Sorumluluk
Sorumluluk Ferdîdir III/214
Kur'an Fıkhının 5. Hedefi: İslam'ın, İbadet ve Yasaklarla İlgili
Şahsi Sorumluluklar Konusu XIII/141

Sözleşme
Sözleşmelere İhanet Örneği Olarak Yahudiler XI/256
Sözleşmelere Sadık Kalmanın Önemi XI/457

Sövmek
Müşriklerin İlânlarına Sövmek Doğru mu? VIII/305

Sufiler
Sûfîlerin 6/74-79. Ayetler Hakkındaki İşaretleri 178

Suikast
Müslümanlara Yönelik Suikast Planları.. VI/370

Sûre
Sûrelere Allah'a Hamd ile Başlanmasının Hikmeti.................................. VII/437
Sûre ve Fatiha Kelimelerinin Anlamı... I/47

İlk İnen Sûre Hangisidir? I/48
Mekkî ve Medenî Sûrelerin Özellikleri I/45
Namaz Kılarken Fatiha'nın ve Diğer Sûrelerin Anlamlarını Düşünmek I/131
Nisâ Sûresi'nin Özeti VI/150
Kur'ân Kıssalarından On Sûre İle Meydan Okuma Şekli XIII/460

Sünnet

İtikatta ve İçtihadda Ayet, Sünnet ve Hadis I/179
Kur'an-Sünnet Arasındaki İlişki VI/214

Sünnetullah

Sünnetullah Kavramanın Önemi IV/77
Toplumsal Dönüşümde Sünnetullah XI/242
Kur'an'da Sosyal Yasalar, Ümmetler ve Bağımsızlık III/27
Allah'ın İnsanlardan Bir Kısmını Diğer Bir Kısmıyla Defetmesi III/24
Allah'ın "Ölün! " Emri, Ümmetlerin Ölümü ve Dirilmesi II/589
Aziz Olan Toplumlar İle Zelil Olanların Durumu III/111
Zulm'ün Kaynağı İnsanın Toplumsal Günahlarıdır! III/595
Sünnetullahı Gözetenler İçin Mağlubiyet Terbiyedir! IV/85
Allah'ın Dilemesi, Sünnetullah ve Kâfirlerin Mucize İsteği VIII/318
Allah'ın Sünnetleri ve Ayetleriyle Cebriyye ve Kaderiyye'ye Cevap VIII/373
En'am Sûre'sinde Dinî ve Sosyal Olmak Üzere İlmî ve Amelî Esaslar IX/77
Azap ve Sünnetullah IX/115
Nimetlere Kavuşma Konusundaki İlahi Yasa IX/452
Allah'ın Toplumlar Üzerindeki Kanunları ve
Müslümanların Tatbiki XI/247
Ümmetlerin Eceli Meselesi IX/243
Ümmetlerin Eceli .... XIII/ 284
Tövbe'nin Sahih Olmasının Şartları ve Sünnetullah'ın Helak Yasaları XIII/426
Sünnetullah'ta Gazap ve Rahmet Kanunları XIII/447
Nuh Peygamberi Yüce Allah'ın Tesellisi ve
Sünnetullah'ın Hidayet Yasaları XIII/501
Sünnetullah'ta Lanetullah Yasaları XIII/554
Zalim Toplumların Helak Edilmesinden Çıkan Dersler XIV/26
Toplumsal Yasalar: Fesat ve Helak XIV/69

Süs

Süsün ve Temiz Rızkın Dünya ve Ahirette
Müslümanlara Ait Olması Meselesi IX/226

Dünya Süsüne Aldananlar ve Esenlik Yurdu .... XIII/ 233

Şafiiler
Ehl-i Kitab'ın Yemeği ve Ehl-i Kitab Kadınlarla
Evlenme Hakkında Şafiîlerin Görüşü VI/285
Şahit(lik)
Tevhide Şahitlik III/359
Kıble'nin Değişimi ve Şahitlik II/46
Kölelerin Şahitliği III/202
Yetimin Malını İade Ederken Şahit Bulundurmanın Önemi IV/461
Adalet ve Şahitlik V/594
Vasiyet İçin Şâhit Edinme VII/335
Vasiyet ve Şahitlikle İlgili Ayetlerden Hüküm Çıkarma VII/340
Gayrı Müslimlerin Müslümanlara Karşı Şâhitliklerinin Hükmü VII/347
Mirasta Hak Sahibi Şahitlerle İlgili Ayetin İ'rabı Üzerine İhtilaf VII/359
Tevhide Şahitlik Etmek VII/481

Şâri
Şâri'nin Nassları Konusunda Çokça Re'ye Başvurmak
İslâm'ın Kolaylık İlkesini Zedeler VII/228

Şaşırtma
Allah'ın Hidayete Erdirmesi ve Şaşırtmasının Mahiyeti X/369

Şâtibi
Şâtıbî'nin Maslahatlar Konusunda Görüşleri VII/302

Şefaat
Şefaat edecek olan kimdir? III/70
İyiliğe veya Kötülüğe Aracılık (Şefaat) Etmek V/400
Hadislerde İfade Edilen Şefaat VII/206
Vesile ve Şefaat Anlayışında Müşrikler ve Müslümanlar XII/417
Evrenin Yaratılışı ve Allah'ın İzin Verdiği Şefaat XIII/178
Allah Katında Şefaatçiler Arayanlar XIII/215

Şehit(ler)
Sıddîkler, Şehidler, Salihler V/320
Şehidlerin Akıbeti Üzerine IV/204

Şer
Tefsir Sahasında Mezhebî Tutum ve Şer III/381

Şer-i Ölçü
Evlilikte Şer'i Ölçüler V/12

Şeriat
Dinin Tekliği, Şeriatların Çokluğu ve Bunun Hikmetleri VI/544
Din ile Alay Edenler Hakkındaki Hukuk VI/583

Şevkâni
Kıyas Konusunda Şevkânî'nin Değerlendirmesi VII/287

Şeytan
Allah'ın Vaadi ve Şeytanın Vaadi III/130
Cin Melekden midir Şeytandan mıdır? VIII/280
Allah Teâlâ'nın Mahlukatı Yaratmasının ve Şeytanla İnsanın
Kötülük İşlemeye Müsait Bir Yetenekte Yaratılmalarının Hikmeti IX/158
Âdem ve Eşi - Cennet ve Şeytan Bahsi IX/166
Şeytan'ın Dürtmesinden Korunmak XI/13
Şeytan'ın Konuşmasının Mahiyeti XI/231
Hayal Velileri, Tağut ve Şeytan Velileri XIII/318
İblisin İlahlığını Tasdik Eden Şeytani Bir Veli XIII/322
İbn Teymiye'nin Kitabu'l-Furkan'ı: İnsan, Cin ve Şeytanların
Birbirlerinden Faydalanmaları ve
Veliler, Azizler Şeklinde Gözükmeleri XIII/332

Şımarıklık
Şımarık Zenginlere Uymak ve Bunun Neticesindeki
Fesat ve Günahlar XIV/105
Gayret Zaafı ve Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmek,
Gurur ve Servetten Kaynaklanan Şımarıklık XIV/106

Şia
Şia'dan Ultimotom Konusunda Şüphe Uyandıranlar XI/428

Şirk
Küfür Çeşitlerinin En Kötüsü: Şirk VII/34

Halkın Allah'a Ortak Koşması II/132
Allah'tan Başkasına ya da Allah'la Beraber Başkalarına İbadet III/487
Ehl-i Kitab'a Bulaşan Şirk; Şirk ve Tevhid V/197
"Allah'ın Oğlu" İfadesi Ne Anlama Gelir? VI/416
Müşriklerin Literatüründe Şirk ve Tevessül! VIII/474
Allah'tan Başkasına Yalvarmak VIII/112
"Rab" ve "İlâh" Kelimelerinin Manası,
Şirk Şüphesi ve İki Kısım Oluşu VIII/174
Büyük Zulüm Şirke Karşı İbrahimi Îman VIII/181
Çocuk ile Allah'a Şirk Koşmak X/518
Bazı Kimselerin İsa ve Evliyaya İbadet Etmesi XIII/112

Şuayb
Şuayb Kıssası IX/408
Hz. Şuayb'ın Toplumunun İleri Gelenleriyle İlişkileri IX/423
Hz. Şuayb'ın Kavminin ileri Gelenlerinin Tehdidi ve Akıbetleri IX/434
Şuayb Peygamberin Kavmiyle Olan Kıssası XIV/11

Şura
İslami Yönetimin Dayanakları ve Şura V/246

Şuur
Şuur Kelimesinin Kullanıldığı Yerler I/201

Tabiat Olayları
Tabiat Olaylarını Değerlendirme I/242

Tağut
Tağut Kimdir? III/83
Cibt ve Tağut'a Tapanlar V/206
Münafıkların Tağut'un Yargısını Tercih Etmeleri V/292
Hayal Velileri, Tağut ve Şeytan Velileri XIII/318

Tahayyül
Tahayyülün İnançlar Üzerindeki Etkileri VI/67

Tahfif
Ayetler Hakkında İleri Geri Konuşulan Ortamlardan Uzaklaşmak VIII/86

Tahkik
Gerçekleri Bilmenin Yolu I/600

Tahrif
İncil'den Birçok Kısmın Zâyi Olduğu ve Hıristiyanların Kutsal
Kitaplarının Tahrif Edilmesi Hakkında VI/387
Münafıkların ve Yahudilerin Kitab'ın Kelimelerini Tahrifi VI/508
Rafizilerin Ebu Bekir'in Faziletlerini Tahrif ve
Tebdil Gayretleri XII/246
Kilisenin İslam'ı Engelleme ve Tahrif Gayretleri XIII/24
Siyaset, Felsefe ve Tasavvuf Yoluyla
İslam'a Bulaşan Olumsuzluklara Dair Ek Bir Değerlendirme XIII/339

Takiyye
"Takiyye"nin Mahiyeti ve Meşruiyeti Üzerine III/390

Taklid(çilik)
Bid'atçılık ve Taklid II/147
Bazı Mukallidlere Göre Taklidin Vâcipliği V/287
Taklidin Bâtıllığı ve Taklidçilerin Ortaya Attığı Şüpheler VI/315
Taklid Konusunda Üçüncü Yaklaşım VII/317
Körü Körüne Taklidin Sonu: "Helak" VII/454
Taklidçilik Hastalığı IX/204
Müfrit Sofuların Bab, Bahâ ve Kadıyani'yi
Vahiy, Peygamberlik ve İlahlık Konusunda Taklit Etmeleri XIII/331
Taklit XIV/103

Takva
Tevfikin/Başarının Şartları: Sabır ve Takva IV/42
Birr (İyilik) ve Takva Üzere Yardımlaşma VI/174
Öğretilen Elbise ve Takva Elbisesi IX/184
"Takva" Ağaç ise, "Furkan" Onun Meyvesidir! XI/168
Manevi Kuvvetin Dinamikleri: Sabır, Sebat, Zikir, Takva XI/224

Talut
Mele Konusu ve Talut'un Konumu II/619

TARIK SÛRESİ XIV/312

Tarih

Tarih Algısında Tefekkürsüzlük I/430
Kıssaların Tarihe Nispeti Nedir? II/614

Tasarruf

Yetimin Malından Tasarrufta Bulunmanın Sınırları IV/458
Yaratma, Takdir, Tasarruf ve Tedbirle İlgili Allah'ın Ayetlerine Dairdir XIV/81

Tasavvuf

Tasavvuf Algısı II/127
Siyaset, Felsefe ve Tasavvuf Yoluyla
İslam'a Bulaşan Olumsuzluklara Dair Ek Bir Değerlendirme XIII/339
Önceki ve Sonraki Dönem Sofilerinin
Selefe Tabi Olmanın Gereği Konusundaki Kararları XIII/348

Taşkınlık

Zulüm ve Taşkınlıklar Sebebiyle Allah'ın Gazabı Meselesi XIII/541

Tavır

Mutaassıp Düşmanlara Karşı Takınılması Gereken Tavır IV/23
Münafıklara Karşı Gösterilecek Tavır V/419

Tavla

"Meysîr", Tavla ve Satrancı Kapsar mı? VII/118

Tayyib

"Tayyib" ve "Habis" Kavramları III/126
Tayyip ve Habisin Mahiyeti VII/207

TEBBET SÛRESİ XIV/478

Tebliğ

Tebliğin Dinleyicilerinden Hilekârlar VI/512
Tebliğde Öncelik ve Seçkincilik Konusu VII/637
Gaflet İçinde Olana Uyarı ve Bilmeyene Tebliğ VIII/77
"Kendi İçimizden Çıkan" Peygamberlerin Çağrısı IX/253
İslâm Davetini ve Hz. Muhammed'in Risaletini

Bütün İnsanlığa Tebliğ Etmenin Gerekliliği X/217
Tebliğin Muhatapları X/510
Esirlere İslam'ın Tebliğ Edilmesi XI/330

Tebük

Tebük Gazvesi ve Sebebi XII/214

Tedbir

"Kuvvet Hazırlama"nın Mahiyeti XI/272

Tedric

İçkinin Aşama Aşama Yasaklanması II/432

Teenni

Allah Yolunda Teenni ve Kelime-i Tevhid Getireni Dışlamamak V/455

Tefekkür

Tarih Algısında Tefekkürsüzlük I/430
Fikir, Tefekkür ve Aklî Nazar (Düşünce) X/433

Tefrika

Özgür İrade ve Tefrika III/43
İhtilaflara ve Tefrikaya Yaklaşım III/585
Müslümanların Ayrılığa Düşme Sebepleri
ve Sonuçları Üstüne Bir Uygulama VIII/608
Ümmetin Tefrikaya Düşmesinin İlk Başlangıcı VIII/617

Tefrit

Ehl-i Beyte Yaklaşımda İfrat-Tefrit XI/207

Tefsir

Te'vil ve Tefsir Kelimelerinin Anlamları III/248
Tefsir Çeşitleri I/31
Tefsirde En Üst Mertebeye Ulaşmak I/35
Bakara Süresi'nin Kapsadığı Genel Şer'i Usul ve Kaideler I/141
Mücmel, Tafsili Olanın Işığında Okunmalıdır III/209
Kur'an'a Yaklaşımda Yanlışlar I/241
Beyanla İlgili Dil Bahisleri IX/517

Müfessirlerin 11/113. Âyetin Tefsiriyle İlgili
Hatalı Sözlerine Örnekler XIV/50

Tehdit
Peygamberlere Karşı Tehdit ve Hile Yoluyla Düşmanlık XIV/109

TEKÂSÛR SÛRESİ XIV/443
TEKVİR SÛRESİ XIV/261

Temizlik
Maddî Temizliğin Faydaları VI/351
Din Karşıtlarının, Temizliğin İbadet Oluşuna İtirazları VI/355
Maddî Temizliğin Dînî Faydaları VI/359

Temkîn
"Karn" ve "Temkîn" Kavramları VII/457

Tepkisizlik
Tepkisizlik de Zulümdür III/204

Terakki
Terakki Ancak Kadının ve Erkeğin
İslâm'la Eğitilmesi İle Mümkündür! IV/419

Terbiye
Sünnetullahı Gözetenler İçin Mağlubiyet Terbiyedir! IV/85

Terk-i Kitab
Kitabı Arkasına Atmak III/371
Musa, İsa ve Muhammed Ümmetlerinin Ortak Sorunu: Terk-i Kitab IV/285

Teslis
Teslis İnancı VI/118
Teslis İnancı XII/113
Brahmanizm'de Teslis VI/118
Budistlerde Teslis VI/120
Eski Mısırlılarda Teslis VI/120
Farslılarda ve Diğer Asyalılarda Teslis VI/121

Yunanlılarda, Romalılarda ve Diğerlerinde Teslis VI/122

TEVBE (BERÂE) SÛRESİ XI/403
Tevbe Sûresi'nin Son İki Ayeti Son İnen Ayetler midir? XII/522
Tevbe (Berâe) Sûresi'nin Özeti XII/530

Tevekkül
Tevekkül Ancak Sebeplere Sarılmakla Olur! IV/165
Tevekkülde Dikkat Edilmesi Gereken İki Vacip IV/168
Hadisler ve Tevekkül IV/170
Allah'la Beraber Başkalarına da Tevekkül XI/287

Tevessül
Sonraki Âlimlerin Geneline Göre Tevessül ve Vesile VI/488
Müşriklerin Literatüründe Şirk ve Tevessül! VIII/474

Tevhid
Ayete'l-Kürsi ve Tevhid Bilinci III/61
İlahi ve Rabbani Tevhide Dairdir XIV/78
Tevhide Şahitlik III/359
Ehl-i Kitab'a Bulaşan Şirk; Şirk ve Tevhid V/197
Rasûlullah'a Karşı Çıkanlar Tevhid İlkesinden Uzaklaşanlardır V/548
İncillerde Tevhid İnancının İzleri VI/124
Allah'tan Başkası Adına Yemin Etmenin Hükmü VII/99
Tevhide Şahitlik Etmek VII/481
Deliliyle Birlikte Saf Tevhide Çağrı XIV/203

Te'vil
Te'vil ve Tefsir Kelimelerinin Anlamları III/248
İhkam, Muhkem, Müteşabih ve Te'vil Terimleri .... XIII/ 422
Hz. Yûsuf'un Rüyalarını Tevili ve Zindanda Vasiyeti XIV/208

Tevrat
Hz. İsa'ya Kitab'ın, Hikmetin, Tevrat'ın ve İncil'in Öğretilmesi III/438
Tevrat'ın Eksikliği V/184
Tevrat Karşısında Rabbâniyyûn ve Ahbâr VI/524
Tevrat, İncil ve Başka Kitapların
Hz. Muhammed'in Geleceğini Müjdelemesi X/107

"Uzeyr Allah'ın Oğludur" İddiası ve Tevrat'ın Yeniden Oluşturulması..... XII/106
Kur'an-ı Kerim'in Tevrat ve İncil'e Üstünlüğü ve Onlara Şehadeti............ XII/127
Tevrat'ın Tekvin Kitabı'nda Nuh Kıssası.. XIII/533
Tekvin Kitabı Musa Peygamberin Tevrat'ından Değildir......................... XIII/536

Teyemmüm
Teyemmüm Bahsi.. V/165
Gusül ve Teyemmüm, Küçük ve Büyük Hades... VI/339

Tezkiye
Taamın Helal veya Haram Olması,
Tezkiye ve Besmele Meselesi.. VI/267

Ticaret
Borç ve Ticaret Hukuku.. III/183
Mallar Üzerindeki Haklar ve Ticaretin Teşviki... V/67
Baba, Çocuk, Kardeş, Eş, Aşiret, Mal, Ticaret Sevgisi XI/515

TÎN SÛRESİ.. XIV/398

Toplumlar
Aziz Olan Toplumlar İle Zelil Olanların Durumu... III/111
Toplum ve Uygarlığa Dair Kanunlar ve Deliller.. XIV/124
Toplumların da Günahlardan Tövbe Etmeleriyle İlgili Kanunlar............ XIV/124
Toplumların Güzel ve Sağlam Amellerle Kalkınması................................ XIV/125
Toplumların Cezalandırılmasının Tabiî Süreleri... XIV/126
Toplumların Helak Edilmesi ve İlahi Adalet XIV/131

Tövbe
Allah'ın Kabulünü Üzerine Aldığı Tövbe IV/531
Tövbe, Namaz ve Zekâtın Önem ve Anlamı XI/440
İslami Sorumlulukta Kayıtsızlık Yapanların Tövbesi.................................. XII/489
Tövbe'nin Sahih Olmasının Şartları ve Sünnetullah'ın Helak Yasaları.... XIII/426
Felaketlerden Ders Alma ve Bu felaketler İçin Tövbe Sorumluluğu XIII/543
Toplumların da Günahlardan Tövbe Etmeleriyle İlgili Kanunlar............ XIV/124

Tufan
Tûfan.. XIII/503

Kur'an, Tevrat ve Eski Tarihe Göre Tûfan Olayı XIII/532
Geçmiş Ümmetlerde Tufan Haberi XIII/537
Tufan Genel miydi, Özel miydi? XIII/538
Üstad Abduh'un Nuh Tufanı Hakkındaki Fetvası XIII/539

Tûfi
Tûfî'nin Maslahat Konusunda Görüşleri VII/300

Tuzak/Mekr
Tuzağın/Mekrin Allah'a İzafesi XI/174

Türk İnkılabı
Kur'ân Tercümesi Konusu ve Türk İnkılâpları X/226

Vaad
Allah'ın Vaadi ve Şeytanın Vaadi III/130
Allah'ın Yardım Vaadi Uhud'da Gerçekleşti mi? IV/131
Üstünlük Vaadi Siyasi midir, Ahlâkî mi? III/449

Vacip
Tevekkülde Dikkat Edilmesi Gereken İki Vacip IV/168

Vahdet
Islah ve Birliğe Davet VIII/623
Rablik ve İlahlıkta Allah'ın Birliği XIII/399

Vahdet-i Şühûd
Vahdet-i Şühûd mertebesi ve Vahdet-i Vücûd XII/15

Vahdet-i Vücûd
Vahdet-i Şühûd mertebesi ve Vahdet-i Vücûd XII/15

Vahiy
Vahyin Manası VI/90
Vahiy ve Peygamberler Akîdesi Konusundaki Üslûplar IX/63
Batılı Araştırmacılara Göre Vahyin ve Peygamberliğin Tanımı XIII/17
Gayb Âlemini İnkâr Edenlerin İlahi Vahiy Üzerindeki Şüphesi XIII/35
Vahiyle İlgili Şüphenin Detayı ve Delille Çürütülmesi XIII/41

Rasulullah'a (s) Vahyin Gelişi Nasıl Başlamıştı? XIII/51
Rasulullah'a (s) Gelen Vahiy Tasvirleri XIII/56
Vahyin Meydan Okuması: Benzerini Getirin XIII/257
Muhammedî vahiy olan Kur'an hakkındadır XIII/405

Vakitler

Farklı Bölgelerdeki Namaz, Oruç, Hac ve Bayram Vakitlerinin Tespiti....... II/267

Varis

Kadınlara Zorla Vâris Olmak IV/549

Vasi

Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Yerine Vasi Olarak Atamış mıdır? VII/12

Vasiyet

İbrahim'in Dini ve Vasiyeti II/23
Mirasta Vasiyet II/201
Vasiyet İçin Şâhit Edinme VII/335
Vasiyet ve Şahitlikle İlgili Ayetlerden Hüküm Çıkarma VII/340
Hz. Yûsuf'un Rüyalarını Tevili ve Zindanda Vasiyeti XIV/208

Velayet

Velayetin Anlamı III/87
Eş Tercihinde Velayetin Sınırları ve Denklik Meselesi II/522
Müslümanların Birbirlerine Karşı Olan Velayet Sorumlulukları XI/343
Kâfirlerin Birbirlerine Velâyeti ve Miras Hukuku XI/346

Veli/Evliya

Veli/Evliya Kavramı XI/185
Allah'ın Mü'minlerin Velîsi Oluşu XI/363
Ehl-i Kitab'ı Veli Edinmemek VI/556
Velilere Dair Varit Olan Haber ve Eserler XIII/316
Hayal Velileri, Tağut ve Şeytan Velileri XIII/318
İblisin İlahlığını Tasdik Eden Şeytani Bir Veli XIII/322
İbn Teymiye'nin Kitabu"l-Furkan'ı: İnsan, Cin ve Şeytanların Birbirlerinden Faydalanmaları ve Veliler, Azizler Şeklinde Gözükmeleri XIII/332
Kerametler Yanılmazlığa Delalet Etmediği Gibi Veliliğe de Delalet Etmez XIII/345

Vergi
Kimlerden ve Ne Kadar Vergi Alınır? XII/80

Vesile
Allah'a Vesile Aramanın Hakikatı VI/485
Sonraki Âlimlerin Geneline Göre Tevessül ve Vesile VI/488
Vesile ve Şefaat Anlayışında Müşrikler ve Müslümanlar XII/417

Uhud Savaşı
Uhud Savaşı ve Çıkarılacak Dersler IV/28
Allah'ın Yardım Vaadi Uhud'da Gerçekleşti mi? IV/131
Uhud'daki Musibetin Anlamı IV/193
Uhud Savaşı'nın Öğrettikleri IV/238

Ulema
Ulema Devletten Bağımsız Olmak Durumundadır IV/297

Ulû'l Emr
Ulû'l-emr Kimdir? V/238
İlk Dönemde Ulû'l-emr Kavramı V/256
Râşid Halifelerden Sonra Ulû'l-emr'in Durumu V/260
Zamanımızda Ulû'l-emr ve Toplanma Şekli V/261
Ulû'l-emr İcma Ehlidir 264
Ulû'l-emr'in İctihadını Kamu Maslahatına Bina Etme V/277
İşi Ulû'l-emr'den Başkalarına Verme V/281

Ulus(çuluk)
Allah'ın İpine Sımsıkı Sarılmak ve Ulusçuluk III/552
Dâru'l-İslam, Dâru'l-Harp Tartışmaları Yanında Ulusalcı Arayışlar XII/95

Unutma
Unutmanın Niteliği III/218

Urvetu'l Vuska
El-Urvetu'l-Vuska'nın Benimsediği Esaslar I/23
Usûli'd Din
Kur'an-Sünnet Arasındaki İlişki VI/214

İtikadî veya Amelî Kaide ve Usûl Kabilinden Olanlar VII/414
Peygamberlerin Mucizeleri Sadece Kur'an'la İspat Edilebilir XIII/116

Uyarı
Kur'an ile Herkesi Uyarmak VII/505
Hz. Muhammed Kimi Uyarır? VII/633
Uyarılar Sadece Ehli Kitab'ı mı Bağlar? III/468
Gaflet İçinde Olana Uyarı ve Bilmeyene Tebliğ.. VIII/77
Müşrikleri Vahyi Bildirimlerle Uyarı XIII/248

Uzeyr (r)
"Uzeyr Allah'ın Oğludur" İddiası ve
Tevrat'ın Yeniden Oluşturulması XII/106

Uygarlık
Toplum ve Uygarlığa Dair Kanunlar ve Deliller XIV/124

Ücret
İbadet İçin Ücret, Eğitim İçin Ücret II/280

Ültimatom
Müşriklere Ültimatomun Gerekçesi XI/411
Ültimatomun Niteliği XI/416
Ültimatoma Dair Tarihî Rivayetler.. XI/419
Müşriklerin Mescid-i Haram'dan ve
Diğer Mescitlerden Uzaklaştırılması...XI/489

Ümit
"Dininizden Ümit Kestiler" İfadesi Üzerine.. VI/206
Rabbimizin Ayetleri ve Yeisten/Ümitsizlikten Sonra Ümit VIII/624
Hz. Yusuf Allah'ı Bırakıp Krala mı Umut Bağladı? XIV/210

Ümitsizlik/Yeis
Rabbimizin Ayetleri ve Yeisten/Ümitsizlikten Sonra Ümit VIII/624
Gayret Zaafı ve Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmek,
Gurur ve Servetten Kaynaklanan Şımarıklık XIV/106
İnsanın Nimetle Sevinme, Musibet Anında Ümitsizliğe Düşme Huyu XIV/122

Ümmet

İnsanların "Tek Bir Ümmet" Olması! II/382
İnsanlık Ümmeti ve Peygamber Vakıası II/398
Ümmetin Vasıfları III/560
Öncü Ümmet Nüvesinin Taşıması Gereken Vasıflar III/575
Hayırlı Ümmet Olmanın Şartları III/599
Mümin Toplulukların İmtihanı II/406
Namazsız İslam Ümmeti, Ümmetsiz İslam Devleti Olmaz! .... II/ 562
Allah'ın "Ölün! " Emri, Ümmetlerin Ölümü ve Dirilmesi II/589
Kur'an'da Sosyal Yasalar, Ümmetler ve Bağımsızlık III/27
Musa, İsa ve Muhammed Ümmetlerinin Ortak Sorunu: Terk-i Kitab IV/285
Musa, İsa ve Muhammed Ümmetlerinin Felaketi: İşbirlikçi Âlimler IV/304
Dinde Aşırıya Kaçmanın Ümmet-i Muhammed'deki İzdüşümleri VII/70
Ümmet Olmada Hayvanlar ve Kuşlar Boyutu VII/577
Ümmetin Tefrikaya Düşmesinin İlk Başlangıcı VIII/617
Ümmetlerin Eceli Meselesi IX/243
Adaleti Hak İle Yerine Getiren Bir Ümmet X/418
Hz. Peygamber'in Ümmeti Üzerindeki Hakları XI/370
İlk Ümmetin İhtilafa Düşmesi .... XIII/ 218
Ümmetlerin Eceli .... XIII/ 284
Cemaatlerin, Ümmetlerin Felahı İçin İçlerindeki
Salihlerin Dayanışması XIV/126

Üstünlük

Üstünlük Vaadi Siyasi midir, Ahlâkî mi? III/449
Kadın ve Erkeğin Üstünlükleri V/94
İnsanların Birbirine Üstünlüğü Meselesi V/107

Yahudiler

Fir'avun Sisteminde Yahudilerin Durumu I/432
Peygamberleri Katletme Suçu Tüm Yahudileri Kapsar mı? IV/255
Yahudilerin Kıskançlığı V/211
Yahudilerin Lanetlenmesinin ve
Kalplerin Katılaşmasının Anlamı VI/377
Münafıkların ve Yahudilerin Kitab'ın Kelimelerini Tahrifi VI/508
Yahudilerin Görmeyen, Duymayan Tutumlarının Akibeti VII/31
Yahudilere Haram Kılınan Tırnaklı Hayvanlar VIII/542
Sözleşmelere İhanet Örneği Olarak Yahudiler XI/256

Savaş ve Barış Döneminde Hz. Peygamber ve
Medine Yahudileri Arasındaki İlişkiler XI/263
Hıristiyanlarda ve Yahudilerde Ruhbanlık........ XII/149

Yahya (a)
Müjdelenmiş Peygamber Hz. Yahya ve Vasıfları........ III/421

Yakub (a)
Yakup Oğullarının Tevhid ve İslam'ı İtirafları........ II/26

Yalancılar
Yabancıların Yalancı Peygamberleri........ I/319
Elleriyle Kitap Yazanlar........ I/00
Allah'ın Ayetlerini Gizleyenler........ II/101
İşitmedikleri Halde "İşittik" Diyenler........ XI/137

Yalanlayanlar
Allah'ı İnkâr Edenin ve Ayetlerini Yalanlayanlarının Durumu........ IX/256

Yanılmazlık
Kerametler Yanılmazlığa Delalet Etmediği Gibi
Veliliğe de Delalet Etmez........ XIII/345

Yaratılış
Yaratılış Kıssasına Giriş........ I/352
Evrenin Yaratılışı........ IX/304
"Tek Bir Nefis"ten Maksat Nedir? IV/369
Havva Adem'in Kaburga Kemiğinden mi Yaratıldı? I/387
Hz. İsa'nın Yaratılışı Üzerine........ III/434
Hz. İsa'nın Yaratılması ve Üstün Vasıfları........ III/439
Ana Karnındaki Yavrunun Dişi ve Erkek Olmasının Sebebi........ VIII/35
Allah Teâlâ'nın Mahlukatı Yaratmasının ve Şeytanla İnsanın
Kötülük İşlemeye Müsait Bir Yetenekte Yaratılmalarının Hikmeti........ IX/158
İnsanın Yaratılışı ve Çiftleşmesi........ X/515
Evrenin Yaratılışı ve Allah'ın İzin Verdiği Şefaat........ XIII/178
Yaratılış Ayetleri ve Bu Konuda Kur'ân'ın İlmî İcazı........ XIII/438
Yaratma, Takdir, Tasarruf ve Tedbirle İlgili Allah'ın Ayetlerine Dairdir........ XIV/81
Yeri ve Gökleri Altı Günde Yaratmasına İlişkin Allah'ın Kanunları........ XIV/120

Canlıların Sudan, Mürekkep Varlıkların Çifter Halinde
Yaratılmasına Dair İlâhî Kanunlar XIV/121

Yaratmak

Yaratmak - Çıkarmak VIII/260

Allah'ın Yaratması .... XIII/ 182

Yargı

Münafıkların Tağut'un Yargısını Tercih Etmeleri.. V/292

Yasama/Teşrî

Allah'ın Fiilleri, Kulları Hakkında Tasarrufu,

Beşerin İşini Çekip Çevirmesi ve Onlara Getirdiği Yasama......................... XI/363

Dinî Yasama (Teşrî) XI/365

İslam'da Yasama Esasları XIII/148

Yemin(ler)

Ahid, Misak ve Yemin'in Anlamları.. XI/461

Yeminlerin Durumu II/453

Yeminlerin Özel ve Genel Çerçevesi.. II/480

"Ahd" ve "Eyman" Kavramları Üzerine III/480

Yemin Bozmanın Mahiyeti ve Kefaretinin Niteliği VII/87

İslâm'da Allah, O'nun İsimleri ve Sıfatlarından

Başka Bir Şey Üzerine Yemin Etmek Yoktur.. VII/97

Allah'tan Başkası Adına Yemin Etmenin Hükmü VII/99

Yeniden Dirilme/Haşr

Hz. İbrahim ve Yeniden Diriliş İçin Kuşların Misal Verilmesi...................... III/101

Hz. İsa'nın Vefatının Mahiyeti ve

Yeniden Diriltileceği İddiasının Muhasebesi...III/446

Yetim(ler)

Yetimleri Denemenin Keyfiyeti... IV/455

Yetimin Malından Tasarrufta Bulunmanın Sınırları...................................... IV/458

Yetimin Malını İade Ederken Şahit Bulundurmanın Önemi.......................... IV/461

Yetim Kadınlar, Çaresiz Çocuklar ve Yetimler... V/579

Yetimlerin, Yoksulların ve Yolda Kalmışların Hakkı..................................... XI/211

Yiyecekler

Helal Yiyecekler VI/229
Ehl-i Kitab'ın Yemeklerini Yeme ve
Kadınlarıyla Evlenme Hakkında İhtilaflar VI/245
Taamın Helal veya Haram Olması,
Tezkiye ve Besmele Meselesi VI/267
Hanefîlerin Ehl-i Kitab'ın Kestiklerini Yeme ve
Onlarla Evlenme Hususundaki Görüşleri VI/271
Ehl-i Kitab'ın Taamı Hakkında
Malikî Mezhebinin Görüşü VI/275
Ehl-i Kitab'ın Yemeği ve Ehl-i Kitab Kadınlarla
Evlenme Hakkında Şafiîlerin Görüşü VI/285
Ehl-i Kitab'ın Yemeği ve Kesim Esnasında
Besmele Konusunda Hanbelîlerin Görüşü VI/289
Yemek Hakkında Fakihler Arasındaki İhtilafın Özü VI/292

Yoksullar

Yetimlerin, Yoksulların ve Yolda Kalmışların Hakkı XI/211

Yol Arkadaşı

Rasûlullah'a Yol Arkadaşı Olmak XII/502

Yolculuk

Yolculuk ve Korku Namazı V/478
Kasr Mesafesi V/487

Yolda Kalmışlar

Yetimlerin, Yoksulların ve Yolda Kalmışların Hakkı XI/211

Yönetici

İmam ve Yöneticilere İtaat Meselesinin Esası XIV/59

Yunanlılar

Yunanlılarda, Romalılarda ve Diğerlerinde Teslis VI/122

YÛNUS SÛRESİ XIII/11
Yûnus Sûresi'nin Kısa Özeti XIII/399

Yusuf (a)

Yusuf'un Rüyası XIV/141
Hz. Yusuf ve Kardeşlerinin Komplosu .... XIV/ 148
Hz. Yusuf'un Aziz'in Karısıyla Olan Hadisesi XIV/162
Züleyha'nın Çirkin Çağrısına Hz. Yusuf'un Cevabı XIV/166
Hz. Yusuf'u Kötülüğe Meyletmekten Koruyan
Delilin Mahiyeti XIV/170
Cumhurun Hz. Yusuf ve Züleyha'nın Arzusuna Dair Yaklaşımı XIV/172
Cumhurun Yusuf'un Kadına Yaklaşımını Değerlendirmesi XIV/177
Züleyha'nın Planı ve Hz. Yusuf'un Tüm Kadınları Cezbetmesi XIV/184
Hz. Yûsuf'un Zindan Hayatı XIV/199
Hz. Yûsuf'un Rüyalarını Tevili ve Zindanda Vasiyeti XIV/208
Hz. Yusuf Allah'ı Bırakıp Krala mı Umut Bağladı? XIV/210
Hz. Yusuf'un Kralın Rüyasına Yorumu XIV/214
Esaretten İktidara: Hz. Yusuf Kralın Huzurunda XIV/219

YUSUF SÛRESİ XIV/137

Zaaflar

Müslümanların Kur'an'dan Uzaklaşmaları II/411
Namazsız İslam Ümmeti, Ümmetsiz İslam Devleti Olmaz! .... II/ 562
Musa, İsa ve Muhammed Ümmetlerinin Ortak Sorunu: Terk-i Kitab IV/285

Zalimler

İbrahim'in Duasında Zalimler Yer Almaz I/617
Kendilerine Yazık Edenler ve Zalimlerin Durumu VII/508
Allah Yolundan Alıkoyan Zalimler IX/278
Zalim Toplumların Helak Edilmesinden Çıkan Dersler XIV/26
Allah Yolundan Çevirmek ve O Yolun Eğrilmesini İstemek XIV/108
Azgınlık ve Zâlimler'e Meyil XIV/112
Azgınlık ve Zalimlere Meyilin Başarısızlık Sebebi Oluşu XIV/131

Zan

Cahiliye Zannında Bulunanlar Kimlerdir? IV/139
Zanna Uyup Yanlış Hüküm Vermek XIII/252

Zararı Defetmek

Zararı Defetmek Menfaatten Önce Gelir III/116

Zaruret
Haram Yiyeceklerde Zaruret Hali II/154
Zaruretler Haramları Mubah Kılar VI/226

Zekat
Namaz, Zekat ve Rükû Bağı I/405
Tövbe, Namaz ve Zekâtın Önem ve Anlamı XI/440
Zekat/Sadakalar Kimlere Veriler? XII/293
Zekatların Sarf Yerleri İki Kısımdır:
Şahıslar ve Toplum Menfaatleri: XII/311
Zekat mallarının Çeşitleri ve Ticaret Malları XII/314
Zekatın Bu Sınıfların Tamamına veya Bir Kısmına Dağıtılması: XII/315
Mutlak ve Muayyen Zekat, Zekatın Dindeki Yeri, Zekat Konusunda
Dâru'l İslam, DârU'l Küfür ve Ortadaki Ülkelerdeki Hüküm: XII/317
Mürtede, Dinsize ve Ahireti İnkar Edene Zekat Verilmez: XII/319
Zekatı Yerine Getirmek, İslam'ın İtibarını İâdeye Kafidir: XII/320
Mallardan Sadaka/Zekat Alınması XII/440
Farz Olan Sadaka ve Zekat'ın Faydaları, Beşerin Mali Islahı XII/445

Zekeriya (a)
Zekeriya'nın Duası III/418

Zikir
Allah'ı Anmak V/502
İnzâr ve Zikr IX/106
Manevi Kuvvetin Dinamikleri: Sabır, Sebat, Zikir, Takva XI/224

ZİLZAL SÛRESİ XIV/429

Zina
Zina Konusunda Had Cezası (Recm Meselesi) V/44

Zindan
Hz. Yûsuf'un Zindan Hayatı XIV/199
Hz. Yûsuf'un Rüyalarını Tevili ve Zindanda Vasiyeti XIV/208

Zorlama
Eğitimde Baskı ve Zorlama V/367

Zorluk

Dinde Zorluk Yoktur, Kolaylık Vardır VI/361

Zulûm

Zulûm XIV/112
Mal Biriktirme ve Zulûm İlişkisi III/59
Faizci Sermaye Sosyal Adâleti Zulme Dönüştürür III/173
Tepkisizlik de Zulûmdûr III/204
Zulm'ün Kaynağı İnsanın Toplumsal Günahlarıdır! III/595
Zulûmle Payidar Olunmaz! IV/317
İsrailoğullarının Zulûm Dolu Tarihleri VI/26
Allah'ın İndirdikleri İle Hükmetmemenin Sonucu: Küfür, Fısk, Zulûm VI/530
Büyük Zulûm Şirke Karşı İbrahimi İman VIII/181
Sadece Zulmedenlere Erişmekle Kalmayacak Olan Fitne XI/154
Zulûm ve Taşkınlıklar Sebebiyle Allah'ın Gazabı Meselesi XIII/541

Zulûmat

"Halk," "Ca'l", "Nûr" ve "Zulûmât" Kavramları VII/439

Züleyha

Züleyha'nın Çirkin Çağrısına Hz. Yusuf'un Cevabı XIV/166
Cumhurun Hz. Yusuf ve Züleyha'nın Arzusuna Dair Yaklaşımı XIV/172
Züleyha'nın Planı ve Hz. Yusuf'un Tüm Kadınları Cezbetmesi XIV/184